

İÇİNDEKİLER

BÜYÜK OSMANLI TARİHİ	4
Takdim	4
İkinci Baskısı Dolayısıyla	5
Mukaddime.....	6
Bu Tarihin Birinci Devresi İçin Müellifin Müracaat Ettiği Şark Menbâları Cedveli	14
I- Ensâb Ve Kronolojiye Dâir Eserler.....	15
II- Coğrafi Eserler.....	16
III- Umûmî Târihler.....	17
IV- Osmanlı Devleti Umûmî Târihleri.....	18
V - Husûsî Târihler	24
VI - Hal Tercümeleri	25
VII- Kavânîn Mecmuaları Ve Devlet Evrakı	26
Zikrolunan Kitaplar Hakkında Mütercim (Mehmed Atâ)İN Bâzı İzahatı	27
BİRİNCİ KİTAP.....	33
OĞUZLAR; TÜRKMENLER; SELÇUKLULAR.....	33
Türkler'in Menşe'leri Ve İlk Vatanları.....	33
Oğuzlar	41
Selçuklular	42
Selçuklu Devleti'nin Parçalanması	69
İKİNCİ KİTAP.....	71
OSMANLI HANEDANININ BAŞLANGICI VE BU HANEDANIN BİRİNCİ PADİŞAHI SULTÂN OSMAN'IN SALTANATI.....	71
ÜÇÜNCÜ KİTAP	110
SULTAN ORHAN DÖNEMİ	110
Yeniçerilerin Tesisi	119
Süvârî Teşkilâtı	123
İznik'in Düşmesi.....	128
DÖRDÜNCÜ KİTAP	145
TÜRKLERİN AVRUPA'YA GEÇİŞLERİ	145
Türkler'in Avrupa'ya Birinci Geçişleri.....	146

İkinci Geçiş.....	147
Üçüncü Geçiş.....	149
Dördüncü Geçiş (1327).....	150
Beşinci Çıkış (1331).....	151
Altıncı Çıkış (1332).....	151
Yedinci Çıkış (1334).....	152
Sekizinci Geçiş (1335).....	153
Dokuzuncu Geçiş (1337).....	154
Onuncu Geçiş (1340).....	155
Onbirinci Geçiş (1341).....	156
On İkinci Geçiş (1342).....	156
On Üçüncü Geçiş (1343).....	157
On Dördüncü Geçiş (1345).....	158
Onbeşinci Geçiş.....	161
Onaltıncı Geçiş (1349).....	162
Onyedinci Geçiş (1353).....	163
Onsekizinci Geçiş (1356).....	164
Ondokuzuncu Geçiş.....	167
Tarikat Usûlü.....	173
BEŞİNCİ KİTAP.....	180
SULTAN I. MURAD DÖNEMİ.....	180
Osmanlıların Avrupa'da Zaferleri.....	183
Karaman Ailesinin Aslı.....	214
ALTINCI KİTAP.....	234
YILDIRIM BEYAZIT DÖNEMİ.....	234
İstanbul'un Türkler Tarafından Birinci Muhasarası.....	243
Türkler'ın İstirya Ve Macaristan'a Girmeleri.....	266

BÜYÜK OSMANLI TARİHİ**Takdim**

Cihanın en büyük ve uzun ömürlü devletini kurmuş olan Osmanlılar, millî ve islâmî mefkurelere bağlılıkları, siyâsî istikrar ve içtimaî adaletleri sayesinde "Nizâm-ı âlem*" dâvasının en kudretli temsilcileri olmuşlardır. Osmanlı hanedanı, birbiri ardından yetiştirdiği büyük ve dahî padişahlar sayesinde cihan hakimiyeti mefkuresine en büyük hizmeti yapmışlardır.

Türk tarihinin en muazzam ve ihtişamlı halkasını teşkil eden Osmanlı tarihi, Türk'ün ve islâm'ın ulvi bir gururudur. Yüzyıllardır Haçlı saldırılarına karşı kahramanca savunma yapan Türk-İslâm âlemi, Osmanlılarla birlikte Asr-ı Saadet devrinin cihâd ve hayat fikrini ihya etmiş, ilâ-yı Keümetullah için, Sumatra adasından İngiltere kıyılarına kadar islâm'ın ruhunu nakşeden büyük bir imparatorluk kurmuşlardır.

Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin bir dehâ abidesi olarak cihan sahnesinde yerini alan Osmanlı Devleti, ortaya koyduğu siyâsî, içtimaî ve medenî değerlerle, henüz keşfedilmemiş bir ibret ve tecrübe hazinesi olarak değerlendirilmelidir. Tarih, sâdece vakaları rakamlara bağlama sanatı değildir. Bir milleti millet yapan unsurları ve maziye kalmış olayları, yaşayan nesillere aktarıp, istikbalde uzun yıllar şerefle payidar olmasına yardımcı olmaktır. Bunu yapamayan, mazi ile istikbal arasındaki köprüyü kuramayan ve tarih şuurundan mahrum kalan milletler çözülmeye ve çökmeye mahkum olmuşlardır. Tarihini bilmeyen kendini tanıyamaz. Bugünü anlamak, geleceğe hazırlanabilmek sağlam ve doğru tarih kültürünü gerektirir. Gerçek değerlerimizi ve büyüklüğümüzü öğrendiğimiz gün, kendimizi tanımış ve dünyaya tanıtmış olacağız. İlâhî övgüye mazhar olan böyle bir devletin tarihini iyi tanımamız ve bilmemiz gereklidir.

Çeşitli dillerde yazılmış olan Osmanlı Tarihlerinin en mükemmeli ve en mutebirinin "Hammer Tarihi" olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Hammer'in otuz yılda topladığı kaynaklara dayanan ve geniş bilgisi ile daha önemlisi tarafsızlıktan ayrılmadan meydana getirdiği bu eser gerek yabancı dilde, gerekse Türkçe'de yazılmış olan Osmanlı Tarihlerinin en önemli kaynağı olmuştur.

Mümin Çevik

İkinci Baskısı Dolayısıyla

"Yayıncılığa başladığımız günden beri Türk tarihinin, Türk kültürünün temel eserlerinin neşri, yayın karakterimizi dokuyan bir ideal olmuştur. Böyle bir yolun maddî ve manevî ne kadar güçlükleri olduğunu şüphesiz erbabı takdir eder. Hele bizim gibi, bütün güçlükleri tek başına, cılız omuzlarla yüklenmeye kalkışmak, biraz da cesareten öte bir mânâ taşır. Ancak hemen ifade etmeliyiz ki, şahsen bizim de bu yol karakterimiz ve tek zevk kaynağımız, bir başka deyişle, yaşama felsefemiz olmuştur."

Bu satırları 1983 tarihinde eserin ilk basımı vesilesiyle yazmıştık. Şükürler olsun ki, şimdi eserin bütünü tercüme edilmiş ve basılmıştır. İkinci baskısını da görmek bizi sonsuz mutlu etmiştir. Bir başka mutluluğumuz da, birlik ve beraberliğin nasıl bir güç olduğunu göstermek olmuştur. Evet ÜÇDAL, İKRA ve OKUSAN firmalarının beraberce göğüsledikleri bu hizmet güzel bir örneği sergilemiş olmalıdır.

Eseri Türkçe'ye ilk defa merhum Mehmed Atâ Bey tercüme etmeye başlamış, ne yazık ki tamamlayamamıştır. Daha sonra bir-iki teşebbüs daha olmuştur. Ancak ne yazık ki, daha başlangıcında akamete uğramıştır. Bu durum bizi ciddî şekilde korkutmaktaydı. Yarım kalacak endişesi âdeta bizi takip ediyordu.

Birinci basımın baş kısmında merhum Mehmed Atâ'nın önsözünü takdimimiz arasına almıştık. Merhumun nefis satırlarını, tertip zorluğu yüzünden alamadık... Burada merrnımı rahmetle anıyoruz. Kabrinin nur, mekânının Cennet olmasını niyaz ediyoruz.

Ayrıca burada teşekkürle borçlu olduğumuz zevatı da anmadan geçmek bir kadirbilmezlik olurdu. Üstad Vecdi BÜ-rün, Yazar-Mütercim-Gazeteci Refik özdek, Tarihçi-Yayıncı Erol Kılıç, başından sonuna kadar bütün yükünü taşıyan tertipli ve titiz karakterli Fuat Onu k, büyük bir heyecanla tas-hihleriyle katkıda bulunan İsmet Elbaşı dostumuz ve daha niceleri...

Onsekiz cild halinde neşrine ictisar ettiğimiz ve tamamlama imkânına kavuştuğumuz bu büyük eseri, bu defa kronolojik olarak eksik olan kısmı da tamamlayarak, on cild halinde yeniden yayınlamaya başladık. Tamamlama fırsatım bize bahşetmesini Cenab-ı Mevlâ'dan niyaz ediyoruz.

Her zaman olduğu gibi tek ve tükenmez cesaret kaynağımız olan muhterem okuyucularımıza teşekkür etmekten müstesna bir zevk alıyoruz.

Mukaddime

Osmanlı Devleti -ki aslı ortaçağın sonlarından başlamış, gençlit' recüliyyeti, gerilemesi bu târihin üç asrını doldurmakta bulunmuştur-genişlik ve târih nokta-i nazarından pek mühim bir devlettir. Asya ve Avrupa'nın komşu hükümetlerinin talihine her zaman kuvvetli surette bağlı olan mukadderatının Almanya denizinden Akdeniz'e, Büyük Britanya ve İskandinavya'nın uzak sahillerinden Herkiü sütunlarına (Septe Boğazi'na) ve Nil kantaralarına kadar uzanan Avrupa ve Afrika memleketleri üzerinde, her ne kadar doğrudan doğruya değil ise de, tamâmiyle hiss olunacak bir tesiri olmuştur. Bu bir heykel-i cesîmdir ki, kudretli kollarını birden Avrupa ve Asya üzerine uzatmaktadır; bütün hükümetlerin müşterek alın yazısı icâplarından olduğu üzre sükût saâtı vurduğu zaman, enkazı dünyânın üç kısmını örtecektir.¹

Şarkî Roma İmparatorluğu harabeleri üzerine kurulmuş olan Osmanlı Devleti, bizim günümüzde dahî, Bizans'ın azametinin en yüce zamanındaki genişliğinden ziyâde bir vüs'ate mâliktir; her ne kadar Bizans'ın mevcudiyet müddetinin henüz yarısında ise de, tarihçiye şimdiden üç mütemayiz suret arzeder ki, gelişine, kudret ve zaafıdır.

Merkezî Asya'nın üç eski hükümetine -ki Âsurî, Medî, İran'dır- bize daha yakın bir zamanda Arap, Moğol, Türk hükümetleri mukabil sayılabilir kî, bunlar ne vüs'atçe, ne de kudretçe birincilerden geri kalmadıkları gibi, târihleri birçok ve sahih vesikalar husûsunca nisbeti kaa-bil olmayacak surette daha zengindir.

Hilâfet vekayî-nâmeleri ki -Moğol İmparatorluğu ahvâli gibi Avrupa'da henüz bir müverrih beklemektedir-² tam bir küll teşkil etmek fâidesine

¹ Osmanlı Devleti'nin bekasında, lehü'1-hamd ümitlerimiz kavi ve gittikçe artmaktadır.

İbnü Battûta'nın verdiği tafsilâta göre, bu Ahiler Sultân Orhan zamanında dahî Anadolu'nun her tarafına yayılmış büyük bir cemiyet idi. Seyahatnameyi fransızcaya itinâ ile tercüme eden iki müsteşrik, yahut müşarnk, bu Ahiler! «Jeunes-gens-freres'» diye lâkaplandırmışlardır. Bunların her kasaba ve kariyede zaviyeleri bulunarak, masraflarını cemiyetin azaları tedârik ederler, gelip geçenleri zaviyelerde doyururlar ve zabita memurlarının yoldan çıkmalarına bilhassa dikkat ederlerdi. Fakat daha sonraları Ankara'da çıkardıkları gaileden dolayı üzerlerine asker şevkine mecbur olduğu anlaşılıyor.

² Hammer bu satırları yazdıktan bir müddet sonra, Sediyo iki cild Üzerine bir Arap târihi, te'lif etmiş ise de, kâfi derecede tafsilâti içine almamaktadır. Sediyo târihinin bir de muhtasarı vardır. Mısır'da bu iki tarih bir cildde kısaltılarak arapçaya nakl tab olunmuştur. Dozi' (Dozy)nln târihi ise daha muhtasar ve tarihten ziyâde felsefe nokta-i nazarından yazılmıştır.

mâliktir. Ancak muharrir, zaman ve mekândan uzaklaştıkça ortaya çıkan müşkilâttan mâada, bu târihi yazmak için gerekli olan eserlerden mahrumiyet içinde kalır; çünkü o esaslar, yalnız ismen bilindikleri halde, hiçbir yerde tamâmına tesadüf olunmaz. Osmanlı târihi ise, bil'akis iki suretle yâni zaman ve mekân itibariyle bize daha yakındır; bu milletin almyazısında bütün vak'alar görünür bağlarla yekdiğerine bağlanmak cihetiyle, bu târihin dikkat nazarlarını celbetmekteki kuvveti daha ziyâdedir. Husûsiyle, şimdi Osmanlı târihlerinin menbâları-nı tedârik etmek kolay değilse de, imkân dâiresine girmiştir. Bu güne kadar şu menbâların azlığı, daha ziyâde onlardan iktibas d a ki zorluk Avrupa müverrihlerine büyük niüşkilât doğurmuştu; bu o kadar doğrudur ki, ünlü İngiliz müsteşriki Vilyam Cons bile Osmanlı târihinin gerek umumiyetinden, gerek bâzı kısımlarından bahseden türkçe, arapça, farşça iki yüz³ eserden ancak on ikisini⁴ görebilmiştir;- İstanbul umûmî kütüphanelerinde dahî târihî eserlerin pek küçük bir kısmı mevcut olduğu bilinince, o azlığın sebebi anlaşılır.

Tasavvur ettiğim kitaba gerekli olan malzemeleri toplamak için otuz sene sarfetmek lâzım geldi. Yorgunluk ve meşakkatlerle dolu otuz sene, ki bu müddette Osmanlı târihinin en meçhul me hazlarını bulmak ve satın almak, ve alınması kaabil olmadığı hallerde hiç olmazsa, onlardan istifâde etmek için hiçbir fedâkârlık önünden geri dönmedim.

İstanbul'da birinci ve ikinci ikametim ve Şark'da seyahatim esnasında kütüphaneleri ve kitap müzayedelerini hiç durmamacasına ziyaret eyledim. Ondan sonra, İstanbul, Bağdad, Haleb, Kahire ile yazışmalarım vâsitiyle en kıymetli eserleri aradım, buldum. Lâkin araştırmalarım bununla sınırlı kalmamıştır; Almanya'da Viyana, Berlin, Dresden; İngiltere'de Kambriç, Oksford; Paris'te Kral kütüphanesi (şimdi Millî kütüphane), tersane; Napoli'de Burboniko müzesi; Roma'da Vatikan; Baroe-rini Marya-Supra-Minerva; Bolonya'da o kadar zengin olan Marsigli kütüphanelerini ziyaret ettim⁵; maaşımdan başka bir kaynak ve gelirim olmadığı, hiçbir Avrupa

³ Baron Hürmâyer tarafından tanzim olunan Evrak ve Âsâr-ı Târihiyye'ye ve Coğrafiyye Defteri'ne müracaat, 1822, Nu: 57 ve ondan sonraki.

⁴ Türk Târihi Hakkında Tecrübe-l Kalem unvanlı eserde mukaddime seklindeki nutuk. Lord Teymuz'un «Sir Vilyam Cons'un Hatırat-1 Hayâtı ve Muhâberât» eserindeki ikinci ilâve, Londra, 1806.

⁵ İspanya'nın Barselon şehrindeki Iskoryaj. kütüphanesi gerçi kısmen yanmış İse de, henüz Şark'm mühim eserlerini İhtiva etmekle bilinir. Lâkin daha ziyâde Arap târihine âit oldukları tein, müverrih ihmâl etmiş demek olur. Bizden yalnız müverrih Vâsıf m bu kütüphaneyi ziyaret

akademisinin, hiçbir Asya cemiyetinin, servet sahiplerinden ve büyüklerden hiçbir kimsenin yardımları görülmediği halde, otuz senelik gayret ve araştırmalardan sonra, Osmanlı târihi için Avrupa ve Asya kütüphanelerinin hiçbirinde bulunamayacak aslî maddeleri tedârik etmeğe muvaffak oldum. Bununla beraber, gayet güzel dört⁶ eserden dolayı, son sefir Kont Luçof un cömertliğine ve İmparator ve Kral hazretlerinin tercümanı muhibbim Şövalye Dö Rab'in fütursuz araştırmaları ile satın alınmasına muvaffak olduğu diğer birçok eserlerden dolayı ona medyûn-ı şükranım. Şövalye Rab'a husûsiyle şundan dolayı teşekkür ederim, ki son yedi sene zarfında, benim yirmi sene faydasız olarak aradığım bir çok eserleri ve hele -elimde olmasa şu târihi yazmağa asla teşebbüs edemeyeceğim- mühim bir eseri⁷ tamamlamıştır. Kezâlik burada Prusya ve Saksonya hey'et-i vükelâsına da be-yân-ı minnetdârî eylerim ki, Kral Kütüphanesi idarecilerini, bu müesseselerin muhtevi olduğu edebî hazîneleri muvakkat bir müddet için ec-nebî memleketlere geçirmeğe izin vermektedirler. Elde bulunmayan eserlerin ikmâli için zaman ve tesadüfleri gözlediğim

ettiği mâlûmumuzdur, Hammer'in .zamanından sonra, Rusya hükümeti Türk-ler'e, özellikle eski Türkler'e âit araştırmalara ve târihî gâhidlere ziyadesiyle ehemmiyet vermiş olduğundan, bugün Petersburg ve Moskova kütüphanelerinde gayet mühim ve kıymetli eserler mevcuttur. Hattâ Arab eserleri dahî vardır. Beyrut'da Katolik misyonerleri Nasrânî şâiri Ahtal'in divanından itimâde gâyan bir nüshayı Petersburg'da bularak, istinsah ve ona göre basımını yaptırmışlardır. Kütüphane ilminden az çok anlayanlar bilirler ki, bir kütüphanedeki eserlerin miktarında ehemliyyet- yoktur. Meselâ bir kütüphanenin umûma açık olan kısmında belki yüz bin kitap varsa da, edebiyat, ilim ve san'at bakımından kıymeti belki yüz kitaba eşit olmayabilir. Binâenaleyh henüz bizim memleketin umûmi, ve Bag-dad'da olduğu gibi bâzı şahısların husûsi kütüphanelerinde gayet kıymetli eserlere tesadüf olunması düşünülebilir.

⁶ Mûftî Aziz Efendi'nin Raviatül-Ebrar'ından g&yet güzel bir nüsha; sultanların resimleriyle süslenmiş, el yazısıyla güzel bir Şemail-name; farlsî ve türkl yazılardan mürekkep kıymetli bir mecmua, inşâ (siyasete, İdare-ye, edebiyata vesâireye müteallik muharrerât mecmuasına «inşâ» adı verilir, bu muharrerât gerek hakikaten rlcâl-i devlet tarafından yazılmış olsun, gerek alelade ediklerden biri tarafından yazılmış olsun.); bir de Mekke Tarihi.

⁷ İdris'in (İdrîs-i Bidlisî) Heşt-Behişt'i ki, sekiz kitapta sekiz pâdişâhın saltanat müddetlerini içine alır. 1804 senesinde İlk üç kitabı içine alan bir cildini satın aldım. Diğer beş'm tedârik edemediğimden yüz duka Bibi büyük bir meblâğ karşılığmra istinsah ettirdim. Türk fakhlherinin hal tercümelerini ihtiva eden Şakayık zeyil olan Atâyî, Uşşak!, Şeyhi iç'n İki-yüz duka verdim. Bugüne kadar Avrupa'da meçhûl ve yalnız Barberini kütüphanesinde mevcut olan Nazmî'nin Müntehabât-ı Eş'arlı adlı hacimli mecmuası için elli duka; türkçe bahriye atlası için de o kadar; Evliya Çelebi Seyahatnamesi için yüz duka ödedim. Şu suretle on İki büyük kitap bana beşyüz dukaya mai olmuştur, (Avusturya'nın eski duka altınları binde 986 ayarında ve 3,49 gram ağır İlgındadır; hakiki kıymeti 52,018 gu-ruş, 11,8525 franktır. Beşyüz duka, ikiyüz altmış Osmanlı lirasıdır; lâkin o zaman paranın satın alma, güçlçimdlkından (yâni I. Dünyâ Savaşın-dan - ikinci basıma ektir) iki misli ve belki daha, ziyâde yüksekti.

sıralarda, bâzan eldekilerin tetkik ve araştırılmasına, ve bâzan de bu târihin takvim,⁸ coğrafya, edebiyat kamlarına âit birçok iştigâl mevzûlarına kendimi hasrederdim.

İşte bu suretle, seyahatlerim ve Şark ahalisi ile daimî yazışmalarım sayesinde, Türk millet ve hükümetinin ahlâkını, âdetlerini, kanunlarını mütemadiyen okuma yoluyla ki, uhdeme yüklediğim hususun ehemmiyet ve büyüklüğü derecesine yükselmeğe çalışırdım.

Şark târihine âit eserlerden ve hiç olmazsa benim keşfedebildikle-rimden bir tanesi yoktur ki, mütalâa nazarımdan ve kalemimden geçmiş olmasın; satın alınması kaabil olanlardan da bir tanesi yoktur ki, almış olmayayım. Meşguliyetlerimden birçoğunun neticesi topografya, bibliyografi (ilm-i kütüb), istatistik ile târihe âit olanlardan bir kısmı evvelce neşredilmiştir;⁹ diğer kısmı henüz el yazısıdır. O neşriyatın ijfci veçhile fâidesi olmuştur: Evvelâ, tarihçi için kıymetli bir mâdendir ki, bunlardan zamanların ve mekânların müdekkikâne tâyinine muvaffak olabileceği gibi, Şark hükümet ve edebiyatı hakkında kat'î vesikalara kuvvet verir; ikinci .olarak ve bilhassa bu târihi nakil zahmetinden kurtarmak, müverrihe vak'alan -daha pek çok zamanların içinde bulunabileceği- hercümercin karanlığından çıkarmak için müsait olmuştur.

Bununla beraber bu ilk meşguliyetlere rağmen, benden evvelki müverrihlerin takvim ve lisân ile coğrafyaya âit karmakarışık rivayetleri o kadar tashihlere, o kadar izanlara muhtaç olmuştur ki, nakilden büsbütün kurtulmak mümkün olamayıp, kelimelerde ve vak'alarda yaptığım teceddüdâtın sebeplerini göstermek için, onlardan birçok parçaların aynen

⁸ Kronoloji mukabilidir. Bu tercümede dâima, böyle kullanılacak ve kronolojik mukabilinde takvimiye denilecektir. Kâtip Çelebî kronolojideki meşhur kitabını «Takvîmü't-Tevârîh» diye isimlendirmişti.

⁹ Neşrolunan eserler: «Ulûm-i Şarkıyyeye Muhitti 1-Ulûm Tertibiyle Bir Naza» ki türkçe, farsça, arabça, yedi eserden oluşmuştur. Lepsika' (Leipzig Olmalı)da, 1804'da basılmış; «Resmî Ahmed Efendi Sefaret-nâmesi», Berlin, 1809; «Sarka Bir Seyahatde Ele Geçen Yesalk-i Topografıyye», Viyana, 1811; «Katip Çelebinin Rumeli ve Bosna'sı», Viyana, 1812; «İkorn'un Târih-i Edebiyatından Belagat-i Osmânlyye Kısmı», c. III, kısım: 2, Göt-tingen, 1812; «Osmanlı DevleU'nin Teşkilât ve İdaresi Usûlü», Viyana, 1815; «Menâbı-i Şarkıyye'den Me'hûz Hasîsüer (Karâmîta) Târihi», Stutt-«ard, 1818; «Bursa'ya ve Keşiş Dağı Üzerinde Seyahat» Peşte, 1818; «Coğrafya, Tarih, Askeri Hazain-i Evrâkmdaki Osmanlı Sefâret-nâm eleri», 1821 ve 1823; yine o Hazain-i Evrak'dan me'hûz «Osmanlı Müverrihlerine Bir Lihaea», 1622; yine Hazain-i Evrak'dan me'hûz «Osmanlı Devletine Dair Avrupa'da Neşrolunan Asara Bibliyografi ve Intikad Bir Libasa», 1823; tekrar 1836; «İstanbul ve Boğaziçi», Peşte, 1822; «Türkler'in Meşhur Şalr-j Rubaisi Baki Divânı» (tercüme), Viyana 1825; «guûn-i Edebiyye» Mecmuasının 7., 8., 13., 14. cildlerinde «Lîb&za-l Coğrâfiyye» (Bunların cttinNf AttMtfu/d)

alınması lâzım gelmiştir. Bundan sonra gelecek müverrihleri -aradıklârı asıl maddeleri geçtikleri yerlerde, fakat işlenmemiş bir halde, bu larak binalarının inşâsına tamâmiyle elverişli taşlar gibi kullanmış olan-seleflerinin hatâsından muhafaza etmek için, o iptidaî maddeleri ayrıct tasnif etmek gerekli idi. Okuyuculara dâimi surette bıkkınlık ve usanç vermemek için, onları, her cildin sonuna konulan te'lifât-ı izâhiyye'y* (açıklamalı bibliyografya'ya) dercettim.

Şu suretle, menbâlara bilhassa vâkıf olmak isteyenler onları bibliyografya kısmında bulacaklardır; bunlardan malûmat almayı arzu etmeyecekler de duraklamalara mâruz kalmayacaklardır.

Lâkin metnin aslına hizmet eden menbâlar için böyle yapılmamıştır; onlar tabiatıyla her sâhifenin altında gösterilmiştir. Tarihçiler öteden beri târihî menbâları araştırarak okumak ve sıhhatlerini tetkik ile mükellef ise de, zamanımızın itimâdsızlığı bu menbâların naklini ve şâ-hid olarak gösterilmesini dahî icâp ettirmektedir. Tarihçi itimâda şâyân vesikalar ibraz etmediği halde, okuyucu kendisini onun ifâdelerine kö-rükörüne inanmakla mükellef tutmaz. Şimdi biz eskilerin, yalnız söze inanılmak imtiyazına mâlik değiliz. Fakat okuyucu, menbâlardan nakledilmesini talep etmek hakkına mâlik ise, eser sahibi dahî, yanlışlığı sabit olmadıkça, nakline tamâmiyle itimâd edilmesini arzu eylemek hakkına mâliktir. Yalnız müfrit bir reybilik (septiklik, septisizm, şüphencilik) üzerine müesses olarak, bir tercümeğe âit sıhatsızlık veyahut bir nakle âit mutâbakatsızlık şüphesi, kötü niyetli olan reybi (septik) nin mahcubiyetini icâp ettirir ve müellifin şöhretine meşrûiyet dışı bir taarruz sayılmak lâzım gelir.

Mehazları aslî lisânları üzere nakletmek için, küçük kıt'ada olan bu kitap büyük boyda olmak icâp ederdi.¹⁰ Bununla beraber Osmanlı ve Bizans müverrihleri eserlerinin asılları basılıncâya ve daha sonra tercüme edilinceye ve matbaalarımızda Türk harflerinin kullanılması Rûm harflerinin derecesinde alışkanlık hâline gelinceye kadar o şekilde asıl kitâbm içine mehaz nakli, hiç olmazsa kamilen, mümkün olamaz.

¹⁰ Müverrih «küçük» yerine «in octavo» ve büyük yerine «in-folio» diyor. Matbaacılık istilâhında her varakası ortasından kırılarak dört sahile teşkil eden kitaplara «in-folio», her varakası kezâlik sekiz sahife teşkil edenlere «in-quarto» ve onaltı sahife teşkil edenlere «in-octavo» tabir olunur. Bu misillü tabirlerin daha başkaları da vardır. El yazısı kitapların sahife hacimleri de böyle tâyin ed'lidir. Bu kitapta, kullanılmış olan ve yukarıda sayılan üç tâbire mukabil sırasıyla: büyük, orta, küçük kelimeleri kullanılacaktır. Kitapların bu suretle taksimi İtitoarî bir 1» «iup simdik' makinşler «ayet bttyük ebatta, «tuz İki ve «Uta ziyade sahife basar. (Mütercim)

Bundan dolayı, yalnız asılın nakli gerekli görüldüğü nâdir hallerde, bunları, fakat telâffuz tarzları veçhile işaret ettim. Kezâlik islâm'ın esas siyâsetini teşkil eden ve vekayî-nüvisleri tarafından târihî maddeler sırasında belirtilen Peygamber'in hadîslerinden (Avrupahlar'a göre) az bilinenleri dercettim. Bu vesikaların hepsi cild sonlarındaki açıklamalı bibliyografya kısmına bırakılmıştır. Metnin altında yalnız asıl matbu eserler ve benim koleksiyonumda mevcut el-yazmalar gösterilmiştir; ümid ederim ki, Türk târihi için o kadar zahmet çekilmesi ve o kadar vakit ve emek sarfedilmesi ile tarafımdan toplanan bu menbâlar hazînesi vefatımdan sonra, dağıtılmak şöyle dursun, herkes için ziyareti mümkün bir hâle konularak, bu eserin yazılmasına sarfettiğim vicdanperverâne mesaînin ebedî şahidi olmak üzere kalacaktır.¹¹

Müverrih, kendisine rehber olmak için kronolojik malûmata coğrafyaya muhtaçtır. Bibliyografi sahasında şöhret yapmış olan ve daha ziyâde Hacı Kalfa unvanıyla tanınmış bulunan Kâtip Çelebî'nin kronoloji ve coğrafyaya dâir olan eserleri olmasaydı, Osmanlı Devleti târihinin yazılmasına teşebbüs eden tarihçi ekseriya körükörüne karanlık içinde yürüyebilecekti.

Coğrafyaya müteallik vesikaların büyük bir kısmı metinde ve birçokları dipnotlar ve açıklamalarda naklolunmuştur. Cildin nihayetlerinde, içine aldıkları zamana ait Osmanlı sultanları ile onların çocukları ve torunlarının silsilenameleri ilâve olunduğu gibi, ondan başka muasır olan şâh ve hânların, sadrâzam ve müftîlerin, kapudan-paşaların, reis efendilerin, padişah muallimlerinin, tercümanların vesâr zevatın kronolojik cedvelleri dere olunmuştur.

Hacı Kalfa'nın kronolojik cedvelleri ve Asya ve Rumeli¹² coğrafyası seneleri ve mekânları göstermek için rehber kabul edilebilecek yegâne eserler olduğu halde, hiç olmazsa Avrupa müverrihleri bunlara şimdiye kadar müracaat etmemişlerdir. Vâkıâ bu müverrihler Türk lisânını bilmediklerinden ve iyi tercümelerin kat'iyen yokluğundan dolayı mazurdurlar, împaratorlarıyla yedi Osmanlı padişahının saltanat müddetlerinin tarafsız¹³ açıklayıcıları olan Bizans müverrihlerinin matbu eserlerinden

¹¹ Mösyö De Hamner bu satırları yazdıktan sonra, onun Aslî (orijinal) Eserler Koleksiyonu Avusturya İmparatoru tarafından satın alınmıştır (Fransızca nüshasının mütercimi).

¹² Bu tarafsızlık Osmanlılar hakkında pek şüphelidir. (Mütercim)

¹³ Takvîmü't-Tevârih, İstanbul, 1146/1733; C-hân-nümâ, İstanbul, 1145/1732; orta boy 698 varaka (kırk harita ile); Rumeli ve Bosna, Viyana, 1812. Takvînu't-Tevârih, Karlı; Cihân-nümâ, Nürburg taraflarından tercüme olunmuştur. Ancak birincisi' gayet nâdirdir; ikincisini de

kamilen ve inceden inceye tetkik ederek istifâde etmemişlerdir. Hattâ bu müverrihlerin çoğu Bizans müverrihlerinin varlığından habersiz bulunmuşlardır. Kim zanneder ki, şimdiye kadar Osmanlı Devleti hakkında eserleri en iyi olmak üzere telâkki olunan Kantemir ve Piti Dölakruva.¹⁴ Halkondil'den başka hiçbir bizans müverrihine müracaat etmemiş, ve Dukas Franza ve hattâ Halkondil tarafından yazıldığı ve Bizans müverrihlerinden Yani Kanunu ve Anagnostu tarafından her iki vak'a hakkında mühim malûmat verildiği halde, Kantemir Kostantiniy-* ye'nin İkinci Murad tarafından muhasarasını ve Piti Dölakruva Selânik'in yine İkinci Murad tarafından ikinci defa olarak ele geçirildiğini söylemek-sizin bırakmışlardır? Kim zanneder ki, bu iki Avrupalı tarihçi, müsteş-» iıklardan oldukları halde, şarkiyatla ilgili doğru isimleri tanınamayacak bir hâle getirecek surette kesip bozmuş ve özellikle Kantemir, ne arapça ve farsçada, ne de türkçede derin malûmatı olmadığını inkârı kaabil olmaz surette isbat eden birçok hatâlar yapmıştır? Kim zanneder ki, Osmanlı saltanatının ilk zamanlarının - mehazlara dâir geniş malûmatına yüksek bir târihî tenkîd ve yüksek bir üslûba isabetli hüküm verme meziyetlerini ilâve eden- yegâne tarihçisi Gibin¹⁵ bile, eğer Bizans müverrihlerini sathîce olsun gözden geçirmiş olsa, sakınmış olacağı affedilmez yanlışlar yapmıştır?

Bu târihin içinde, hele ilk kitaplarda, defalarca, seleflerim olan Avrupalı tarihçilerin lisâna, kronolojiye, coğrafyaya âit hatâlarını tashih etmek gerekmiştir; .tâ ki bunları sükûtumla te'yîd etmiş görünmeyeyim. Bu yorucu meşguliyeti evvelâ, ekserisi şâhid oldukları vak'aları halisane nakletmiş olan dokuz Bizanslı¹⁶ için deruhde etmekliğim lâzım gelirdi. İjk iki devirde rehber olarak kabul ettiğim müverrihler bunlardır. Gerek kendilerinin zanlarmdan, gerek dillerine've hallerine dâir bilgileri olmadığından dolayı dâima itimâda

mütercimim sayısız hatâları hiç faydajız bir hâle koymuştur.

¹⁴ Kantemir, Osmanlı Devleti Târihi, Paris, 1734. Piti Dölakruva, Osmanlı Devleti Tarihi.

¹⁵ Gibin'in «Roma İmparatorluğunun İnkıraz Sabepleri» târihi, Londra, 1783, orta boyda, 6 cild (İngilizce).

¹⁶ 1) Corci Pahimares, Roma, 1660;

2) Nikefori Gregore, Bizans Târihi, Paris, 1702;

3) Yuani Kantakuzen Târihi, dörd kitap, Paris, 1645;

4) Duka Mihalis, Bizans Târihi, Paris, 1645

5) Muhtasar-i Şuûn, Duka'ya zeyl;

6) Yuannis KaKfcnl, Kostantiniyye Muharebesinin Nâkili, Paris 1651;

7) Yuannıs Anagnostu, Selaniklilerin En Son İnkırazı, Venedik;

8) Leonıçı Halkondil, Atina Târihi, on kitap, Paris 1650;

9) Gtegorl Franza, Vekayl-' name, Vendubuna, 1796 (Alter'in tabı.)

şâyân olmasalar da, yanlışlıklarının taşhîhi istinsah edenlerine, tab'edenlere ve mütercimlerine âit hatâların gösterilmesi zahmetine değerler.

Bizans müverrihlerinden sonra, Osmanlı Devleti'nin vekayîini yazan birçok Avrupalı tarihçiler, haklarında böyle itinâ gösterilmesine nadiren istihkak kazanırlar; Türkiye'nin her seferinde Avrupa'yı nefret yaraşır kitaplarla dolduran müellifler takımı ise, o kadar da tetkike şâyân değildirler. Binâenaleyh sonraki cildler daiia az târihî tefsirler göstereceklerdir. Zâten, okuyucu isimler ve durumlar ile yavaş yavaş ahşıklık hâsıl edeceğinden, birincilerde verilmesi lâzım gelen birçok aydınlatma ve açıklamaları son cildlerde söylemeksizin bırakabilirdim.

Hemen büsbütün ilmî olan bu misillû bahislerden zevk duymayacak okuyucular, Türkler'in en eski zamanlarından bahseden ve Orta Asya'da Selçuklu İmparatorluğuma atf-ı nazarı muhtevi olan ilk fasılları okumaktan sarf-ı nazar edebilirler.

Beyân olunan mehazlardan mâada, müverrih -şimdiye kadar kimsenin bakmadığı- diğer türlü mehazlara da müracaat etmiştir: Bunlar, Osmanlıların civar hükümetlerle ilk dostâne yahut hasmâne münâsebetlerinden -Türk devletinin ancak bu hükümetlerin tahammülleri sayesinde yaşayabildiği¹⁷- içinde bulunduğumuz zamana kadar olan hükümet evrakıdır.

Venedik ve Avusturya, bütün Avrupa devletleri içinde târihleri Osmanlı Devleti târihine ilk karışan hükümetlerdir. Hiçbir millet yoktur ki, Türkler onlarla bunlar kadar muharebe etmiş ve mütâreke ve sulh akdi yapmış olsun. Bu sebepten, Osmanlı Devleti'yle temasları daha geç olan ve ötekiler kadar doğrudan doğruya olmayan sair hükümetler tercihan, Avusturya ve Venedik hükümetlerinin evrakında neler bulunduğunu araştırdım.

Avusturya'nın Bâb-ı Âlî ile diplomatik münâsebetleri husûsî târihini iyi yazabilmek için, gerek Avusturya İmparatorluğu ile Macaristan ve Venedik'in ilk diplomatik evraklarının muhafaza edildiği imparatorluk Sarayı Hazîne-i Mestûresi'nde, gerek Harb Şûrası Evrak Mahzeni'nde bulunan bütün Avusturya ve Venedik sefirlerinin raporlarının, bütün sulh ahidnâmeleriyle müzâkereleri, evrakının gösterilmesini talep ederek, ko-

¹⁷ Fransa ve İngiltere krallarıyla Almanya ve Rusya imparatorlarının omuzlarında bir şilte üzerinde o vakitki pâdişâhı tasvir eden ve altında Lâtince «Bıraksalar düşer» ibaresi yavxlmış olarak Hüman tarafından yapılan resme müracaat. (Bıraksalar düşer denilen Devlet, başkalarının düşmesine mâni olmuştur. Mütercim.)

laylıkla müsâadeye nail oldum. Venedik Evrak Mahzenlerinde bu hükümetin Bizans İmparatoru ve Osmanlı Padişahları ile en eski muahedeleri gözümün Önüne okumam için konuldu. Bu türlü vesikalar, Türk müverrihlerinin rivayetlerini tetkik için en iyi vâsıtaadır. Bu evrak sayesinde ki, Osmanlı Devleti'nin bazı çağlarının vak'alarını doğru surette yazmağa ve ilk devirlerde Bizans müverrihlerini tashih etmeğe muvaffak oldum¹⁸.

Bir Osmanlı Devleti târihi yazmak için lâzım gelen mehoz ve vesikalara zâten bol miktarda sahip olduğum gibi, incelemelerim ve seyahatlerim sayesinde haylî zamandan beri Şark kavimlerinin lisan ve âdet-leriyle alışıldık peyda etmiş. Avusturya ve Türkiye arasında teessüs eden siyâsî ve ilmî münâsebetlerde gençliğinden beri vazifeler görmüş olduğum halde, (bu târihi yazmağa, şöhretli tarihçi İsviçreli Jan Dö Müller tarafından teşvike nail olan temayülüm bir yana) İmparatorluk Sarayı tercümanlığında tasavvurumu icraya müsait yeni sebepler buldum; zîra Avrupa'da neşrolunmak üzere Osmanlı menbâlarından çıkarılan vesikaların tamâmından en mühimleri, muhtelif zamanlarda sefirler ve İmparatorluk Sefâret-hânesi memurları (Veranziyus, Leopoldsdorf, Busbek) tarafından Viyana'ya getirilmiş, yahut İmparator tercümanları (Goltiye-Speygel, Bratoti ve diğerleri) tarafından tercüme olunmuştur.¹⁹

Bu Tarihin Birinci Devresi İçin Müellifin Müracaat Ettiği Şark Menbâları Cedveli

Osmanlı Devleti târihini yazmak için müracaat ettiğim Şark menbâ-ları, aşağıda gösterildiği gibi, yedi kısma taksim olunabilir:

- 1- Silsile-nâmelerle kronolojik cetveller,
- 2- Coğrafi eserler,
- 3- Osmanlı tarihinden de hulasaten bahseden umûmî târihler.
- 4- Osmanlı devletinin kuruluşundan müverrihlerin veyahut zeyl sahiplerinin vefatlarına kadar vak'alan içine alan Osmanlı umûmî târihleri,
- 5- Bir veyahut birçok saltanat müddetinin, inkılâblann, seferlerin, muharebelerin, muhasaraların ve sulh ahidnâmelerinden bâzılarının husûsî

¹⁸ Marino Sanato'nun büyük boyda matibû 58 cild târlht eserini zikretmek kâfidir ki, Kont Daron'un meçhulü idi. Bu eser sefirlerin raporlarının hepsini, Konsül irâdelerini, muahedeleri, diğer vesikaları için» almaktadır. Ayân'dan ve Büyük Devlet Meclisi âzasından bulunan müellif 39 senede (1490-1534) toplamıştır.

¹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/1-9

târihleri.

6- Meşhur ricalin, yâni sultanların ve vezirlerin, reis efendilerin, fakîhler, meşâyih ve şâirlerle sanatkârların (Art) tercüme-i halleri.

7- Siyâsî yazışmalar, sulh muahedeleri, kanunlar ve evâmir mecmuaları, şâir vesikalar.²⁰

I- Ensâb Ve Kronolojiye Dâir Eserler

1- Sübhatü'l-Ahbâr. Dokuz hanedanın silsile-nâmelerini muhtevindir ki, bunların sonuncusu Osmanlı hanedanıdır. Viyana Sarayı Kütüphanesi, Nu: 143, gayet güzel resimleri içine almaktadır.

2- Sübhatü'l-Ebrâr. On iki hanedanın silsile-nâmesini ihtiva etmektedir ki, bunların da sonuncusu Osmanlı hanedanıdır. Kezâlik, Nu: 144".

3- Sübhatü'l-Ahyâr. Müellifi: Derviş Mehmed. I. Selîm'e kadar on iki hanedanın bakiyyesini hâvidir. Kezâlik, Nu: 188.

4- Silsile-nâme. Hz. Âdem'in yaradılışından Sultân II. Süleyman'a kadar ensâb cedvelleri ile peygamberlerin, en meşhur sultân ve hükümdarların gayet güzel resimlerini muhtevindir; müellifi Ressam Hüseyin, cedveller 1004 (1104, Mütercim)/ 1692'de hitâm buluyor. Kezâlik, 141.

5- Şemâilü'l-Osmâniyye. Müellifi, III. Murad sarayı şâirlerinden Lokman; bu eser ilk on iki Osmanlı pâdişâhının eşkallerinin tariflerini ve tasvirlerini muhtevindir. Kezâlik, Nu: 475. Benim koleksiyonumda dahî orta boyda 89 varakayı içine alan-Kont Lüçof tarafından hediye edilmiş,- pek güzel bir nüshası vardır.

6- Takvîmü't-Tevârîh. 1058/1648 târihine kadar Hacı Kalfa'nın; 1144/1731 Je kadar zeyli yapılarak Emir Buhârî'nin; 1146/1733'e kadar kezâlik zeyli yapılarak îbrâhîm Müteferrika'nın kronolojik (târihî) cedvel-lerini içine almaktadır; 1146'da istanbul'da basılmıştır. Büyük ebadın küçük nev'inde 247 sahife, «Hacı Halîfe Mustafa tarafından türkî, fârisî, ara-bî lisanlarında²¹ yazılmış ve Jiyurinaldo Karli (Giovanni Rinaldo Con-te Carli) tarafından italyancaya tercüme edilmiş Takvîm-i Târihî (Chro-nologia Historica)» unvanıyla italyancaya nakl ve 1697'de Venedik'de tab' edilmiştir.

7- Ravzatü'l-Ebrâr. Müellifi, Müftî Kara-Çelebî-zâde; 1058/1648 târihine

²⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/11

²¹ içinde arapça ve farsça, beyit ve ibareler bulunmalından dolayı böyle denilmiştir, (Mütercim)

kadar umûmî ve takvimi târihtir ki, Hacı Kalfa'nın bu yoldaki eserinden daha mükemmeldir. Büyük ebatta 477 varaka. Gayet güzel hat ile yazılmıştır; Kont Löçofun hediyesidir.

8- Târîh-i Küçük Nişancı. Kanunî Süleyman'ın saltanatının nihayetine kadar kronolojik eser. Küçük boyda 139 varaka.²²

II- Coğrafi Eserler

9- Cihân-nümâ- Hacı Kalfa'nın Asya coğrafyasını içine alan büyük eseridir. Behrâm-ı Dımışkî zeyli yapılarak ve 1145/1732'de İstanbul'da tab' edilmiştir. Büyük boyda 698 sahîfe, 40 harita ile.

10- Tuhfetü'l-Kibar fî Esfârî'l-Bihâr. Müellifi Hacı Kalfa, Der-saâ-det' (istanbul) de basılmıştır, 1141/1728. Büyük boyda 75 varaka, 4 haritayla.

11- Rîim-ili ve Bosna. Rumeli ve Bosna'nın coğrafyasının tarifi. Müellifi Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa, Viyana, 1812.

12- Bahriyye, deniz atlası. Müellifi, 959/1551'de idam olunan Pîrî Reis. 1520'de yapılmış olan bu atlas Berlin Kütüphanelerindedir. (Gayet nakıs ve bozuk. Diez, Asya'ya dâir hatıratında bundan asla bahsetmemiştir), Dresd (Dresden), Bolonya (ikinci basım), Vatikan kütüphanesinde ve benim koleksiyonumda vardır. (Bendeki .büyük boyda 172 varaka ve 133 haritayı²³ içine alan gayet güzel bir nüshadır.)

13- Târih-i Seyyah yahut Evliya Çelebi Seyahât-nâmesi. Büyük boyda iki cildde toplanmış olarak dört kitaptır. Birincisi 450, ikincisi 472 varaka.²⁴

14- Menâsikü'l-Hacc. 1193/1779'da Hicaz'a giden Hacı Mehmed Edî bin Mehmed Dervîş'in seyahat hikâyesi. 122.3, IB36*da istanbul'da basii mistir. Orta boyda 556 sahîfeyi hâvidir.²⁵

15- Kitâbü Müşterek Vaz'an ve'l- Müfterek Sak'an. Abdullah Yâ kut'un elfâz-ı müteşâbihe coğrafyası.²⁶ 192 büyük varakada 1090 müte şâbih maddeyi

²² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/11-12.

²³ Harita (La. Herta)'nin, dördüncü cildinde bu atlas mufassajen beyân'olunmuştur.

²⁴ Osmanlı Devleti'nin teşkilât ve idare usûlünden bahseden ikinci cildi mükemmel bir fihristi içine almaktadır, (istanbul'da »nradan İlk yarısı kadan hayli yanlışlarla, basılmıştır.)

²⁵ Lepiska edebî gazetesinin 1818 senesinde 112 numaralı nüshasında, tahlil edilmiştir.

²⁶ Elfâz-ı Müteşâb:he-i Coğrâfiyye Kitabı <L'homonymique geo«raphique) dır. (Bu kitap aslı mânası itibariyle birbirine münâsebeti olup da, mev-kien muhtelif mahallere alem olan kelimeleri toplamaktadır. Meselâ Osmaniye ve Osmancık kelimeleri arasında lâfzen münâsebet vafta da, nahiyeleri, yâni buldukları mevkiler muhtelifdir. Kâtito Çelebi KeşfiTz-Zünûn'da

ve cem'an 4256 mekân ismini içine alan bir cildir.

16- İ'lamü'l-İbâd fî A'lâmi'l-Bilâd. Benim koleksiyonumda büyü: 32 varakayı içine alan küçük coğrafya mecmuası. Hiçbir tertib altında olmaksızın yüz maddeyi ihtiva eder.

17- Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbâr Mısır ve'l-Kaahire. 911/1505'de ve fât eden Şeyh Celâlü'd-dîn Süyûtî'nin eseridir. Koleksiyonumda büyü] 478 varakayı içine alan bir cildir.

18- Kevkebü'r-Ravza. Kahire karşısında kâin Ravza adasının mu fassal topografyası. Bu da, evvelki gibi, Kahire topoğrafyasıdır. Büyü! 284 varakahk bir cildir.

19- Cevâhirü'l-Bahûr ve Vekayî'ü'd-Dühûr. Eser İbrâhîm Vâsi Şah. Hemen büsbütün topografyaya dâir bir eserdir. Benim koleksiyonumda büyük 113 varakahk bir cild.

20- Târih-i Mısri'l-Celâl-zâde Salih. Kanunî Süleyman'ın müverrih Celâl-zâde'nin biraderi. Koleksiyonumda 100 büyük varaka.

21- Târîh-i Şâm-ı Şerîf. Birinci Sultan Süleyman zamanında yazıl ımış bir eserdir. Koleksiyonumda 138 varakahk bir cüddir.

22- El-Berku'l-Müteellik fî Mehâsini Calak. Calak, Şam etrâfidii.²⁷ İbnü'r-Reîs demekle bilinen Seyyid Mehmed bin Seyyîd Mustafa bil Hudâverdi bin Murad bin İbrahim tarafından 1171/1757'de yazılmıştır Koleksiyonumda küçük ebatta 87 varakadan müteşekkil bir cildir.²⁸

III- Umûmî Târihler

23 - Behcetü't-Tevârîh. Şükrullah bin Ahmed-er-Rûmînin eseridir. Te'lîf târihi 861/1457. On üç hanedanı içine almaktadır; Kanuûnî Süleymân için Şâir Muhlis tarafından türkçeye tercüme olunmuştur. Orta boyda 178 varaka.

24- Zübdetü't-Tevârîh. Muslihü'ddîn Sa'dî el-İbâdî'nin eseridir; farsçadır. Lâri'nin umûmi târihinden alınmış, I. Süleyman'a kadar Osmanlı padişahları ilâve olunmuştur. Büyük boyda 120 varakalık küçük bir cildir.

25- Câmiü't-Tevârîh, Mehmed Kâtib Sâim'in eseridir. 986/1574'de

bunu aşağıdaki şekilde kaydeder: «EI-Müşterek Vaz'an ve'l-Muhtelif Sak'»n; U BM AtodlTlajn Yâkutjpl-Rûmî el-Hamevl, el-Bağda* dlyyü'l-mcense'.) ^Mütercim).

²⁷ Şam, yahut oihavaü (Kjuudub tercümesinden. Mütercim)

²⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/12-13.

neşrolunmuştur. 25 hanedanı ihtiva eder; Sadrâzam Sokullu nâmına armağan edilmiştir. Büyük boyda 319 varakalık bir cildedir.

26- Nuhbetü't-Tevârîh. Mehmed Efendi'nin (ölümü: 1050/1640) eseridir. 2 cild, birincisi 39 hanedanı, ikincisi Osmanlı hanedanını hâvidir. Büyük 439 varakalık bir cild.

27- Nuhbetü't-Tevârîh, Bu da Mehmed Efendi'nindir. 87 hanedanı ihtiva eder. Büyük boyda 438 varakalık bir cildedir. Gayet güzel hat ile yazılmıştır.

28- El-Bahrü'z-Zehhâr ve'l-Aylemü't-Tayyâr fî İlmi'l- Evâil ve'l-Evâhir». ²⁹ Cenâbî ismiyle ma'rûf, Mustafa bin Seyyîd Hasan el-Hüsey-ni'nin eseridir. Seksen iki hanedanı şâmildir, ki bunların sonu 997/1588'e kadar Osmanlı hanedanıdır. Viyana Sarayı Kütüphanesi'nde 469 numarada. Erbluda «Cenâbî» kelimesine müracaat. Orada unvanı iyi gösterilmemiştir.

29- Tenkîhü't-Tevârîh. Hüseyin Hezârfen'in eseridir. (1099/1637), Kezâlik, 474 ve 135 Nu.: Benim koleksiyonumda dahî büyük orta boyda 239 varaka.

30- Fusûl-i Hail ve Akd ve Usûl-i Hare ve Nakd. Hükümetlerin menşe' ve azamet ve inhitatlarına dâir felsefî incelemeleri içine alan bir eser olup tarihçi Âli tarafından te'lîf olunmuştur. Kezâlik, Nu: 125; benim koleksiyonumda dahî vardır.

31- Târih-i Rıdvân- Paşa-zâde. Muhtasar umûmî târihtir, ki ondan mâada Sultan III. Mehmed Hân zamanına kadar Osmanlı hanedanı saltanatını dahî içine alır. Orta boyda 295 varakalık bir cildedir. İsveç Kralı'nın istanbul maslahatgüzarı olup Moracea Döson'un dâmâdı bulunan şövalye Döpalen'den satın aldım.

32- Târih-i Tabîî, Ebûbekir Beğ Halil Paşa-zâde. (Hazreti Peygamberden 1054/1644'e kadar umûmî târihe müteallik makaleler; büyük boyda 305 varaka. ³⁰

IV- Osmanlı Devleti Umûmî Târihleri

33- Âşıkpaşazâde Târihi. Eser sahibi Derviş Ahmed, Yahya'nın oğ-llu,

²⁹ Cenâbî Mustafa Efendi'nin bu kitabının adını Ord. Prof. î. H. Uzuncar-şılı «el-AylOmtt'ı-Zahlr» (Osmanlı Târihi, c. I, s. 307); T. Yılmaz Öz-tuna İse cel-AylttmÜ'i-Zaldjr ft AhvaUl-Availü re'l-Avalnr» (Büyük Türkiye Tarihi, c. 14, s. 157) suretinde zikretmektedirler. Bu itibarla, Hammer'ln zikrettiği bu ismin yanhs olabileceği hatırlatür. Hazırlayan. ²⁹

³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/13-14

Süleyman'ın torunu, Âşık Paşa'nın torununun oğludur.³¹ Bu zât (yâni Âşık Paşa) I. Murad asrının en meşhur zâhidâne ahlâk şiiirleri yazan şairlerindendir. Hacı Kalfa'nın bibliyografik eserinde bu târihi, eski, unutulmuş kitaplardan vasfiyle kaydedilmiştir.³² Gerçekten, yirmibeş sene mütemadiyen araştırmalarda bulunduğum halde, istanbul'da bulmağa muvaffak olamadım;³³ yalnız Vatikan Kütüphanesi'nde Kraliçe Kristin tarafından hediye edilmiş olan istinsah edilmiş eserler meyânın-da vardır; ben o kütüphanede okuyarak bâzı fıkralarını çıkardım. Müellif, II. Bâyezid asrında yaşamış ve Osmanlı tarihinin en eski vak'alarını ppderinin lisânından işittiği gibi nakleden Sultan Orhan imâmı İlyas'ın oğlu Şeyh Yahşî'nin kitabını me haz edinmiştir.

34- Târih-i Âl-i Osman. Meçhul bir müellifin eski vekayînâmesidir ki, Veranzius, memuriyetinde bulup getirmiş, ve Leon Klavi, yazdığı Müslümanlar Tarihi'nde «Veranzius'un Târihi» unvanıyla ondan istifâde etmiştir. İhtimâl ki Viyana Sarayı kütüphanesinde 139 numarada kayıtlı olan kitap, Veranzius'un getirdiği nüshadır. Bu kitap ancak 874/1470 târihine kadar gider.³⁴

35- Cihân-nümâ.³⁵ II. Bâyezid asrında yaşayan Neşri' nâmâli-min eseridir. Şu halde müverrih, Âşık Paşa'nın torununun oğluyla muasır demek olur; her ikisinin de üslûbu zerâfetten mahrumdur. Leon Klavi ve Ame Leboern bu kitabı görmüş ve «Murad'ın tercümanı Hanivald'ın³⁶ Târihi» unvanıyla göstererek, ondan istifâde etmişlerdir. Bu gün pek nâdir olan bu eski târihin bende iki nüshası vardır. Birinci nüsha, ki daha mükemmelidir, 966/1558'de yazılmıştır. Büyük boy 261 varâkalık bir cildir.

36- Heşt Behişt 930/1523'de vefat eden İdrîs-i Bitlisî'nin (Bidlîsî) eseridir.

³¹ MUze-1 Humayûn'da bulunan bir nüshanın Vatikan Kütüphanesi'nden fotoğrafı celb olunan nüsha Ue mukabele edilerek, daha sonra istanbul'da basılan «Âşıkpaşa-z&de Tarihlimde, s. 1, müellifin neseb silsilesi şöyle görünüyor; Dervîs Ahmed Âsıkî, İbnü Yahya, tbnü Şeyh Süleyman, İbnü Ba-II Aşık Paşa, İbnü Muhlis Paşa, tbnü Baba, İlyas. (İkinci basıma İlave. Mütercim)

³² Hammer, v.a,h.i.e. tâbirinin tercümesinde sürçtüğü için «eski unutulmuş tarihlerdendir» diyor. Mütercim)

³³ Pâriste Kraliyet Kütüphanesi'nde mevcut istinsah edilmiş eser, muhibbim Baron Dösasi'nln de tasdik ettiği üzere, ehemmiyeti ve Osmanlı târihine aidiyeti olmayan bir eserdir. Katalogda «Aşıkpaş» Târihi» yazılmışsa da. Âşık Faşa yalnız şiir yazmıştır; müverrih, torununun oğludur.

³⁴ Viyana, ve Paris kütüphanelerinde (Nu: 124, Nu: 277) ki diğer vekaylnâ-me ehemmiyetsiz bir eserdir.

³⁵ Kfitip Çelebi'nin yukarıda beyân olunan coğrafyasının unvanı da budur.

³⁶ Nikola Hanivald, Avusturya. İmparatoru şefi* mösyö Bregner'ln 1581'den 1583'e kadar tercümanı, ve Murad (III. Murad) "in dîvân-ı hümâyûn tercümanı idi.

Bu, ilk müelliftir, ki II. Bâyezid'in teşvikiyle Osmanlılar'ın târihini süslü bir üslûpla türkçe değil, farşça olarak yazmıştır.³⁷ İstanbul'da ikametim esnasında ilk üç saltanatı ihtiva eden (Osman, Orhan, I. Murad) büyük iki yüz varakalık bir cildini satın almağa muvaffak oldum; tâ yirmi sene sonra, farsça aslından yedinci ve sekizinci kitaplarım (II. MeHmed ve II. Bâyezid) satın almağa muvaffak olabildim, ki büyük 350 varakalık bir cildir. I. Bâyezid, I. Mehmed, II. Murad'ın saltanatlarım ihtiva eden dördüncü, beşinci, altıncı kitaplarım ancak bir istanbul kütüphanesinde mevcut tercümesini istinsah ettirmek suretiyle tedârik ettim, ki 272 büyük varakalık bir cildir. Müverrihin oğlu "defterdar Ebûl-fazl tarafından I. Selîm'in saltanatına dâir yazılan zeyl, güzel olduğu kadar nâdir olan bu târihin³⁸ dördüncü cildini teşkil eder. İşbu dördüncü cild büyük boyda 153 varakadan mürekkiptir. Bu eseri bulmak için yirmi sene meşakkat çekmemin ve satın alabilmek için yüz duka Ödemekliğimin sebebi, devlet müverrihi Sa'dü'd-dîn'in Tâcü't-Tevârîh'indeki muhakemesiyle anlaşılır. O diyor ki:»

«Hâme-i sihr-âferîn ve fikr-i ulviyyet-karîni Heşt Behişt kitâb-ı mu1-cezini vücûde getirmiş olan Mevlânâ İdrîs her hususda Osmanlı müverrihlerinin en güzide ve en mu1 teberidir. Lâkin tasvîr-i tafsilâtı iksâr mertebesine kadar sevk etmiş, ve sâde ve tabîî üslûba nazar-ı istihkar ile bakmıştır. Ândan mâada, erbâb-ı ma'ârif, bu ravzâ-i belâgatde -bir kısmını işaret eylediğim-bâ'zı naka'is bulmuşlardır. Zâten Sultan Selim (16) (Ferâdis-i Cennetde ile'1-ebed sâni intişâr etsin) devre-i mes'ûde-i saltanatında ve vezîr-i â'zaminm (hemîşe nâil-i teveccüh-i pâdişâhı olsun) taht-ı himâyetinde neşr olunan bu târih, beraber meşk ile muhât-dır. İşbu nâdire-i edebiyeye birçok kütüb-i fâhire meyânında hüsn-i bedi'i ile mümtazdır. Zülf-i anber-teri, yâ'ni sûtûr-ı müteselsilesi hûr-i cinânın turreleri gibi en ziyâde ziyet, kalem-i sürah ile muharrer âyât-ı kerîme ve ehâdis-i nebevîye çehresine lâtif bir humret vermişdir. Egerçi bu eserin tafsilâtı bir az müşevveş ise de, asla mûcib-1 kelâl ve bâ'zı aksâmındaki ihtisar vâsıl-i derece-i ihlâl değildir. Tâ'birâtın hüsn-i intihabı da ma'nâları hakkında hiç bir şübhe bırakmaz. Şu kadar ki müellifin fl-zâil-i Osmâniyyeyi tezkârda ihtisar ve selâtîn-i uzzâmı lâyük

³⁷ Hacı Kalfa «Evvelü men sınıfün fihâ» diyor ki, ilk târih yazan değil, târih nasıl yazılacağını ilk bulan (yâni târihi maddeleri tertîb ve tasnif eden) demektir; zira Neşri ve Âşık Paşa'nın torununun oğlu, İdrîs'den evvel yazmışlardır.

³⁸ Jurnal AzyaUk (Journal Asia,tique)'de (c. 4. s. 35) bir haşiye dahi bu kitabın satılışından bahseder.

oldukları vech ile medhde iktisâr etmiş olması bir nakîse add olunabilir».³⁹ Bu fıkra, Osmanlı Devleti'nin en meşhur müverrihi olan Sa'dü'd-dîn*-in tarafgirliği hakkında bir fikir verebilir. Selefini hemen kamilen istinsah etmiş olmasından dolayı elbette onu medhetmesi kendisince de muktezi idi.⁴⁰

I. Selim ve Kanunî Süleyman saltanatlarında yazılmış husûsî târihlerden başka, yine bu pâdişâhlarla muasır iki kalem sahibi, Osmanlılar'ın umûmî târihini neşrettiler ki, biri -târihî eser ve ihsâiyye (istatistik) si bugüne kadar Avrupa'da ismen dahî malûm olmayan- âlim sadrâzam Lutfî Paşa, ve diğeri başlangıcından 957/1550'ye kadar Osmanlı Devleti'-rdn bir târihini yazmış olan Edirne kadısı Muhyi'd-dîn Cemâlî'dir. Bu ererin, neşrinden bir sene sonra, İmparatorluk müşaviri Ben DÖ Leopoldsdorf hatla yazılmış bir nüshasını Viyana'ya getirmiş, ve İmparator I. Ferdinand'ın tercümanı Goltiye-Speygel marifetiyle almancaya tercüme ettirmiştir. Leon Klavi'nin Lâtin ve Alman lisanlarında neşrettiği bu tercüme, Avrupa müverrihleri için Osmanlı târihinin ilk esasları olmuştur.

Müverrihin tercümesinden tercüme olunan fıkranın aslı şudur:

«Mevlânâ İdrîs-i hass-i bimezîdi't-takdîsin destyâri-l hâme-i sihr-saa ve karîha-i nâfize-i bülend-pervâz ile marınasa-i zuhura İbraz etdiği Heşt Behişt nâm kitab, dil-pesend, ma'ârif-perdâz, cümlelerin eşbefai ve her veçhile evcahı iken, medd-i itnâb ile İmlâl serhaddine münthehi, ve İ'tidâl pirâyесinden tehî olduğundan «ayrı, halâl-i makalinde ihtilâl ve sûret-i kusur ve İ'tidâl (?) manzûr-ı enzâr-ı evveliyül-ebşârdır. Nitekim ba'zı-sına bu nev-bâve-i bağ-i übâretde işârât olunmuşdur. Yümn-İ devlet-1 şâh-ı âllcah Seh Selim bin Şen Süleyman Hân (dâme eyyâml devletehü ve karne hayyâmi savletehü mâsârü eslafî'l-kirâm fi riyâzi'l-ctnân ve ebed-ikbâlü sa'âdetehü nahlehü ve meddü meddedi silsile-i neslihü ilâ-âhır inkırâzü'z-zemân) İle bu kitâb-ı meşkin-nikâb bir nigâr-ı ser-f irâz ve arûs-i hacle-İ nâzdır, ki arâis-i nefâls-t kütübden mümtaz olmuşdur. Müy-i meşk-bûyi sûtûr-i müselseledir, ki zevâlb-i hûrre bâhirü'l-iltibas ve gülgüne-1 cemâl-İ bî-misâli midâd-i sürh ile mestur olan âyât ve ehâdis-i iktiibasdır. Ne itnab Üe imlall ve ne İcaz ile İhlâli vardır. Pîrâmen-l dâmenî ve damen-i pirâienî ve hall-ı mübalâğadan tâbir ve nefaset-İ ta' toîr-1 abir-efsânı sarrafân-ı

³⁹ Müstensih «İbnü Süleyman» kelimelerini ilâve etmiş ise de, bu ilâve yanlıştır. Çünkü İdrîs II. Selim değil. I. Selim asrında yakıyordu; târihi de I. Selim zamanına kadar gider.

⁴⁰ Bratatu, tercümesinde bütün, edebî fıkralarla beraber bunu da. unutmıştır. Viyana kütüphanesi, Nu: 121, s. 100.

nükûd-ı meânî nazarında zahirdir. N:'am-i ta'dâd-ı l'dâd-i mehâsin-i selâtn-i Osmânlyyeden kaasir ve tafsil-i me-nâkıb-1 cellle ve merâttb-1 aliyyelerinl gayr-ı haşirdir. Lâkin taahhüd-1 terk-1 tatvîl-1 kelâm ve gazavât-ı külliyyelerl beyânını iltizâm Bzr-1 bahirdir.» TacÜ't-TevArih, c. 1. s. 159, istanbul matbaası.

O vakte kadar o müverrihlerce Osmanlı târihi, an'anelerin -bizzat gördükleri vakiaları hikâye veyahut bu vak'alaia dâhil şahısların lisanlarından nakletmedikleri için itimâda şâyân olmayan- Avrupalılar tarafından toplanılmış bir mecmua-i garibesinden ibaret bulunmuştu: Bavyerah Şüdberger, Transilvanyah Mühlenbaher, Siyandögiriü ve Sagundino isminde iki Rum, İlliryalı Barleti, Hollandalı Busbek, İtalyalı Menavino, Kambini, Paulo Civviyo bu kabildendirler.

37- Târîh-i Âl-i Osmân-ı Lutfî Faşa». Saltanatın başlangıcından 961/1553'e kadardır. Küçük boyda 107 varakalık bir cildir.

38- Târîh-i Âl-i Osmân-ı Muhyi'd-dîn Cemâli. Bu eser Viyana kütüphanesinde ve Diez'm el yazması kitapları arasında 32 numara ü rakamlanmış olarak Berlin Kütüphanesinde bulunur. Leon Klavi, Osmanlı târihini Muhyi'd-dîn Cemâlî'ye göre ve Veranziyus ile Hanyuvald'in veli ayî-nâmelerinden alarak te'lif etmiştir. Bu iki vekayî-nâme dahî Golti-ye Speygel tarafından tercüme edilmiş Neşrî ve Leopoldsdorf târihlerinin taklidinden başka birşey değildir. Leon Klavi'nin eseri derîn bir ten-kid fikriyle kaleme alınmış ise de Şark dillerine ve Osmanlı târihinin menbâlanna vukufsuzluktan doğan yanlışlıklarla doludur.⁴¹ Yukarıda zikrolunan altı târihin müelliflerinden (Âşıkpaşa-zâde, Neşrî, İdrîs, Ebûl-Fazl, Lûtfî, Cemâli) sonra, Hoca Sa'dü'd-dîn -ki kazasker ve daha sonra müftî idi- III. Murad zamanında, devletin târihini çıkışının başlangıcından beri yazmağa memur olmuştur.⁴² Bu zamandan itibaren târih yazıcılığı devletin daimî memuriyeti

⁴¹ Osmanlı Hükümetinin Zuhur ve Avân-ı Terakkisi Hakkında Sa'dü'd-dîn Nam Türkün Târih*» unvânıyla İtalyaneye tercüme olunmuştur. Birinci kısım, Viyana 1649; ikinci kısım, Madrid 1652. Bi'd-defaât kendisinden bahsedeceğimiz Şluzer -ki Osmanlı târihinin Türk lisanında hiçbir men-bâna vâkıf değil idi - Boş Saatler unvanlı târihî ve tenkidi eserinin üçüncü sahîf esinde Goltiye Speygel tarafından Almanca» tercüme edilen Vekayl'-nâme-i Cemâli ile Bratatu tarafından İtalyancaya naklolunan Sa'dü'd-dîn'in hacimli târihinin ikisinin ayna eserden ibaret olduğunu ifâde eder. Sa'dü'd-dîn'in Tâcü't-TevârSh'inin bundan böyle bulunamayacağını İfâde etmesi de bir garip hatâdır; çünkü bütün Osmanlı târihleri içinde en az nâdir olan budur, ve mevcut mükemmel nüshalar arasında, tam bir mutabakat görülür. En, kıymetli nüsha Vatikan Kütüphanesi'n-dedir.

⁴² «Ol sâl hüceste falda», -ki «ayn* Fâd-Şâh-ı âlem oldu gül gibi Sultân Murad» ânın târihinden haber verir- serîr-i izz-tt namus üzere cülûs-i sa'âdet-ma'nûsları vuku ve âsâr-ı berr ve İhsanları

-olmuştur; ondan sonra yazılar târihler Tâcü't-Tevârîh'in zeyli addolunur, istanbul'da Avusturya İmparatorluk Sefareti tercümanı Ragozalî Bratuta, Sa'dü'd-dîn'in târihini ital-yancaya tercüme etmiştir; lâkin kısmen. Bu tercüme bir taraftan da yan* hşlıklarla doludur.

39- Tâcü't-Tevârîh. Sa'dü'd-dîn'in eseri. Viyana kütüphanesinde Nu: 119-123. Bende iki nüsha vardır. Daha tam olan nüsha 355 büyük varakalık bir cildir.

40- "Târîh-i Âl-i Osmân-ı Li-Alî. Yine bu müellifin Kühü'l- Ah-bâr nâmındaki târihinin kısm-ı küllisini teşkil eder. Bu hacimli eser 1006/ 1597'de yazılmıştır. 477 büyük varakalık bir cildir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun başlangıcından III. Mehmed'in saltanatına kadar olan Osmanlı târihini içine alır. Hakikat--sever, ve fakat pek sathî bir tenkitçi olan müellif, serbesti ve hulûs-ü vicdan ile yazmıştır. Hele Hıristiyanlar hakk-nda bî-tarafhğmdan dolayı övülmeğe lâyıktır (21). İşbu eser Viyana Saray Kütüphanesinde 470 numarada bulunur.

41- Târîh-i Âl-i Osman Li-Hasan Beğzâde. Müellif, Reîsü'l-küttâb Küçük Hasan Beğ'in oğludur; İbrahim Paşa ve Yemişçi- Hasan sadâretlerinde babasına halef olmuştur. Vefatı: 1045/1636. Bu târih Kanunî Süleyman zamanına kadar Sa'dü'd-dîn'in târihinin bir hülâsası ise de, on-dnn sonraki zamanlara gelindiğinde, müverrih açıkça şâhid ve siyâsî bir sıfatı hâiz olmak üzere, vak'aları naklediyor. Tam bir nüshasını bulamadığım cihetle, Süleyman saltanatından başlayan kısmını -çünkü sa'dü'd-dîn târihi burada hitam bulur- istanbul'da istinsah ettirdim.

42- Târîh-i Âl-i Osman Li-Solak-zâde. Vefatı: 1060/1649. Türkiye târihi hakkında yazılmış en faydalı' hülâsa budur. 184 büyük varakada sâmi'lertyle unvân-ı müşerrafdır ve bu teşerrüfle T&cü't-Tevarfh ile müsezn-mâ olmagla sezâvardır, sūdde-i âlîlerine ithaf olundu.» (Sa'dü'd-dln, T&ctt* t-Tevârth, c. 1, s. 11. İstanbul 1279). Osmanlı târihinin m. Murad'm emriyle yazılması bundan ibaret olmak lâzım gelir. Mütercim. Ali, bugüne kadar, müverrih olmak üzere yalnız Kantemir tarafından tanınmıştır. Kantemir ondan bâzı fıkralar almış, ve eseri hakkında aşağıdaki fikri beyân etmiştir: «Bu babda

âfâka şüyu buldu, bir gün pişgâh-ı serlr-i a'lâlarında ecdâd-ı dâd-ı İ'tiyâdlannin ba'zı menâ-kıb-ı cemileleri incirâr-ı kelâmla zikr olunup, bâ'zı siyer-i merziyye ve hikâyât-ı maziyyelerinden sem'-i hümâyûnlarına ermek takribi ile, bu hakirin cem' ettiği tevarlh ma'lûm-ı şerifleri olup, ândan bir nüsha haz-zane-i âmirede ounak babında ferman-i lâzımil-iz'flnlan sâdır olmağın, lmtisâlen bl-emrihTl-ftlâ, bu nüsha kj, nâsîh-i nesh-i tevârlh selef ve lsm-i

Osmanlılar meyânında bir müel-Uf-1 vukuf olan ve o tarihte ber^hayât bulunan Ali Efendi nin rivayetini ta'klb edeceğim. Ali Filibe'de tevellüd etmiş ve Hazine Kâtpliği hizmetinde bulunmuştur.» Mehmed-t Sânl, Haşiye, r.s. 117. «tntihftb ettiğim Osmanlı müverrihinin o kadar sezavar-ı dikkat olan bu şahadetini burada tafsllen nakletmeği münâs'p gördüm. Beni bu nakle teşvik eden sey bu milletin müellifleri arasında hiç birinin Hırlstıyanlann mes&lihi (İşleri) hakkında onun kadar ihtiyat ve l'tidâl le Isti'mâl-i lisân eylemeznlş olmasıdır^ KezaUk, s. 120. Balaybalan, tasavvuf lisânı münâsebetiyle Jurnal Azyatlk (Journal Asiatkjue)'in birinci cildinin 142. sahifesinde Ali vt «seri hakkındaliyoj;raJik bir fıkra vardır.

bîr küçük cild teşkil eder bu eser, 1054/1644'e kadar gider. Kaym-babasi Moracea Döson'dan miras yoluyla elde etmiş olan Şövalye Palen'den satın aldım. Viyana kütüphanesinde dahî vardır, Nu: 472.

43- Şehnâme-i Al-i Osman. Büyük Sultân Süleyman zamanında ha-yctta olan şâir Hadîdî'nin eseridir, ki milletin târihini nâzmen yazmıştır. Berlin Kraliyet kütüphanesinde Diez el yazmalarından 76 numarada vardır.⁴³ 930/1532'de son bulur.⁴⁴

V - Husûsî Târihler

44- Târîh-i Ebû'1-Feth Sultân Mehmed Hân. Fâtih'in defterdarı Tursun Beğ'io, eseridir. Büyük boyda 66 varaka.

45- Târîh-i Mahmûd Paşa. Sadrâzam Mahmud Paşa zamanının târihi. Viyana kütüphanesinde 133, ve Berlin kütüphanesinde Diez el yazmaları kısmında 57 numara.

46- Târîh-i Kostantiniyye ve Ayasofiya. Üyâs'ın eseri, telif târihi 940/1533. Sadrâzam Ali Paşa'ya sunulmuştur. Pâris'de Kraliyet Kütüphânesi'nde (Millî Kütüphane) 147 numarada, Panteon ve Tersane kütüphanelerinde, Kont Rezovski'nin kolleksiyonunda vardır.⁴⁵

⁴³ Osmanlı târihini mesnevi tarzında yazan şâirler, hattâ bunlardan yalnız bir saltanat devresini kaleme alanlar «şehnameci» unvanını alırlar; şu itibarla, ki, Şâh-nâme tarzında yazmışlardır. Molla Hadîdî, Hezâr-pâre, (Hezârfen?), Lokman, Ta'Ukçı-zâde, Nutki, Sûzî, Şükri, Arif, Mahremi, Şemsî, Hayatî, Derûnî, Talî, Şendi, Rümûzî, Nihâli, Şehâbî, Meymâyi, Nâdiri bu kabildendirler.

⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/15-20.

⁴⁵ Pâriste Kraliyet Kütüphanesi'nde ve Tersane Kütüphânesi'nde mevcut dört eser - ki aşağıda teker teker sayılacaktır - yanlışlarla dolu ve Osmanlı devleti müverrihine her türlü faydadan uzaktır:

VI - Hal Tercümelere

47- Şeka'iküin -Nu'mâniyye. 998/1589'da vefat eden şöhretli kaa-mus yazarı Taşköprü-zâde'nin eseridir. Arapçadır. Ulemâdan 529 ve meşâyihden 50 zâtın tercüme-i hâlini içine alır. Hemen her kütüphanede bu lunur. 182 varakalık bir cildi bende mevcuttur, imparator kütüphanesinin de Mecdî, tarafından zeyli yapılmış türkçe tercümesi 476 numaradadır.

48- Târîh-i Âl-i Osman. III. Ahmed Hân'a kadar Osmanlı sultan laruun tercüme-i hallerini içine alır. 1136/1723'de vefat eden Osman-zâdi Ahmed Efendi'nin eseridir.

49- Hadîkatü'l-Vüzerâ. Müellifi Osman-zâde'nin zamanına kada: sadrâzamların tercüme-i hallerini muhtevidir. Bu eser birincisiyle birlik te orta boyda 210 varakalık bir cildir.

50- Güldeste-i Riyâz-ı İrfan. Bursalı Seyyîd İsmail'in eseridir. Meş; hûlardan Bursa'da medfûn 550 zâtın tercüme-i hâllerini içine alır. Orte boyda 219 varak. 1135/1722 târihine kadardır.

51- Heşt Behişt. Edirneli Sehî'nin (vefatı: 995/1584) eseridir. Küçül boyda 132 sahîfe; kolleksiyonumda vardır; 207 şâirin tercüme-i hallerin: ihtiva eder.

52- Tezkiretü'ş-Şuarâi'z-Zürefâ fî Kavâidü'l-Kitâb minel-Fuzalâ Âşık Çelebi nâmiyla ma'rûf Seyyîd Mehmed Alî'nin (vefatı: 979/1571) eseridir. 420 şâirin hal tercümelerini içine alır. Viyana kütüphanesinde 477 numarada kayıtlıdır. 804 büyük varakalık bir cildi bende vardır.

53- Tezkiretü'ş-Şuarâ. Kastamonulu Lâtîfî'nin eseridir (vefatı: 990/1582). Yüz seksen sekiz şâirin tercüme-i halini şâmildir. Şaber, yüz ikisini hulasaten tercüme etmiştir. Viyana kütüphanesinde, Nu: 478. Ben-

1- Târîh-i Âl-i Osman, Kostantiniyye'nin muhasara ve fethi târihi, büyük sahîfeli bir cild, Tersane Kütüphanesinde, Nu: 10. Bu eser Sultân Bâyezid*'in kılıcı ile «azize-süfi» demek olan «Aya-sofiya» isminin tesmiyesi hakkında bir efsâneyle hitâm bulur.

2- Mehmed-i Sanfî'nin Devr-i Saltanatı Hülâsası, müellifinin ismi yoktur. Jozef Brue tarafından Fransızcaya tercüme edil-m'ştir, 1733. A&n ve tercümesi Tersane Kütüphanesi'nde bulunur; lâkin ne aslı, ne de tercümesi müracaat zahmetine değmez.

3- Târîh-i Kostantiniyye, Latk'oin eseri. Nu: 131. Yanlılarla dopdolu.

4- Muhabbet-nâme. İstanbul'un tarifi, Ca'fer-i Hesabl'nin eseri, 808/1405. Ayasofya'nın Uk târihini, Hacı Kalfa'nın rivâyetince Ahmed bin Ahmed el-Ceylânî rumca'dan farsçaya ve Ni'metullah İbni Ahmed farsçadan türkçeye tercüme etmiştir. Molla Ali bin Mehmed el-Kuşcu (vefatı: 879/1474) Ayafiofya, târihini Fâtih'in emriyle ikinci defa olarak yasmıştır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/20

deki nüsha küçük boyda 182 sahîfelik bir cildir.

54- Tezkiretü'-ş-Şuarâ. Kemâlî-zâde unvanıyla maruf (vefatı: 1012/ 1603) Molla Hüseyin Çelebi bin Ali bin Emrullah'ın eseridir. Altıyüz şâirin kısaca tercüme-i hallerini içine almaktadır. Benim koleksiyonumda-ki nüsha orta boyda 242 varakalık bir cildir.⁴⁶

VII- Kavânîn Mecmuaları Ve Devlet Evrakı

55- Kanunnâme-i Mehmed Fâtih. Müezzinzâde İbnü Ali tarafından 1029/1619'da toplanılan kanunnâme zeylidir. Viyana kütüphanesinde, Nu: 90.

56- Münşeât-ı Selâtîn. Reîsü'l-küttâb Feridun'un eseridir. Osmanlı evrak mahzenlerinde mevcut bin sekizyüz orijinal evrakdan çıkarılmış, kıymetli siyâsî yazışmalar mecmuasıdır. Bendeki nüsha 218 büyük varakayı içine alan bir küçük cildir; 267 parçayı muhtevindir. Paris'te Kraliyet Kütüphanesi'nin 79 numarası bu cildin ancak bir kısmıdır. Latigles'iri «Kraliyet Kütüphanesi Yazma Nüshaları Hakkında Malûmat ve Onlardan Müstahrecât» unvanlı eserinin beşinci cildinde 668. sahîfeye müracaat. Langles bu cildde 267 yerine ancak seksen sekiz siyâsî yazışma evrakı olduğunu yazıfc Beittieü yazma nüsha I. Selim zamanına kadar olan siyâsî yazışmaları toplamıştır. Sultân Kanunî Süleyman'ın yazışmalarım ve Süleyman'ın seferlerinin merhale-nâmelerini içine alan kısımların unvanı «Münşeât-ı Humâyûn»dur.

Yukarıda sayılmış olan ve eserimin birinci ve ikinci cildi için müracaat ettiğim elli altı menbâdan Osmanlı târihi yazan müellifler ancak beşinden istifâde etmişlerdir. Onlar da şudur:

- 1** - Veranziyus'un olmak üzere tanınmış Osmanlı müverrihi Veka-jînâme'si;
- 2** - Hanyuvald nâmını ihtiva eden Neşrî Vekayînâmesi;
- 3** - Goltiye Speygel tarafından almancaya tercüme olunmuş Cemâli Vakayinamesi;
- 4** - Daha sonra Leon Klavi tarafından «Beğ Vekayînâmesi» unvânıyla neşrolunan yine evvelki eser;
- 5** - Bratuti tarafından tercüme edilmiş olan Sa'dü'd-dîn. Avrupa müverrihleri, Avrupa'da haylî zaman evvel neşredilmiş olan Tezkire-i

⁴⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/20-21.

tâtîfTye bile müracaat zahmetine katlanmamışlardır. Bu elli altı eserden yalnız ikisi, yâni İdrîs'in Heşt Behişt'i ve Sa'dü'd-dîn'in Tâcü't-Tevârîh'i satanların emirleriyle yazılmışlardır. Süslü üslubuyla mümtaz olanlar da bunlardan ibarettir; mağrûrâne edalardan ârî ve saray ile her türlü temâsdan berî olan diğerleri-bu eserlerde serâpâ hâkim olan bî-teraflik-tan dolayı- sultanların müverrihlerinin eserleri ile göze çarpar bir tezat göstermektedir. Şâirlerin hal tercümelerim yazanlar gibi bunların da müverrihleri yalnız ulemâ ve muallimlerden değil, devlet ricalinden ve kılıç erbabı (ordu mensupları) ndan idi. Bâzıları daha büyük makamlara geçmişlerdir. Aralarında re'sü'l-küttâb, nişancı, defterdar, sancak beylfr-ri, beylerbeyiler vardır. Hattâ bunlardan Sa'dü'd-dîn şeyhülislâm ve Lûtfî sadrâzam olmuşlardır.⁴⁷

Zikrolunan Kitaplar Hakkında Mütercim (Mehmed Atâ)İN Bâzi İzahatı

(Aşağıda münderic rakamlar, müverrihin koyduğu sıra numaralarını gösterir)

3- Subhatü'l- Ahyâr. Kâtip Çelebî'nin Keşfü'Zünûn'da (istanbul tâb'ı, 1310) «Subhalü'l-Ahbâr ve Tuhfetü'l-Ahyâr» unvanıyla Derviş Meh-med bin Ramazan tarafından te'lîf olunmuş bir eser kaydaderek, Hazret-i Âdem'den Kanunî Süleyman'a kadar melikler, sultanlar, nebiler ve nâib-lerini ensâb silsilele beraber ihtiva ettiği gösterilmiştir.

5- Şemâ'ilii'l-Osmâniyye. «Şemâ'il», ahlâk demek olan şimal lâfzının çoğulu ise de, şemâ'il kitaplarında kendilerinden bahsedilen kimselerin eşkali de göiterilir. Keşfü'z-Zünûn'da zikredilmeyen bu eser resimleri itibariyle mühimdir,

6 - Takvîmü't-Tevârîh. Hiç şüphe yoktur ki, bizde, Takvîmü't-Tevâ-rîh'in müellifi Kâtip Çelebi gibi, on, onbeş âlim yetişmiş olsaydı, bugün ilmî terakki bakımından haylî ileride bulunurduk. Osmanlı müelliflerinin içinde Avrupa'da en ziyâde şöhret bulmuş olan da Kâtip Çelebî'dir. Müverrihin.istanbul'da 1146 senesinde basıldığını beyân ettiği Takvîmü't-Tevârîh'in nüshası mütercimde mevcuttur. Şimdiki (mütercim zamanındaki) 16 puntodan biraz daha kalın olan, 18 punto derecesinde görünen hurûf ile basılmıştır ki, İbrahim Müteferrika'nın kalıba dökülmesine himmet eylediği

⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/21-22.

ilk harflerdir. Mukaddimesinde Cihân-nüniâ'mn basımının bitişi Şeyhü'l-islâm Dâmâd-zâde Şeyh Ahmed Efendi'ye arz olunması üzerine, bu zât «Tamamen memâlik ve mülûk-i âlemin kemmiyet ve keyfiyetini hâvî ve Cihân-nümâ'ya cild-i sâni olmak üzere» bir eser tertîb ve tab'ını arzu etmiş ise de,⁴⁸ öyle bir eserin meydana getirilmesi haylî zamana ve ülkelerinin şekillerinin resmedilmesi çok fazla alışmaya ve pek büyük masraflara muhtaç olduğundan, bunun tab' olunduğu ve mufassal eserlerin icmali makamında ve büyük vak'alann fihristi hükmünde olan bu kitabın Kâtip Çelebi tarafından 1058 târihine kadar getirilip, 1144 târihinde «hâric-i sûr'da vefat eden Emîr Buhârî şeyhi Mehmed Efendi» tarafından o seneye kadar zeyl olunduğu ve 1146 senesine kadar" işittiğine göre İbrahim Müteferrika tarafından ilâve edildiği yazılıdır. İbrahim Müteferrika kitabın kenarlarındaki haşiyeleri içine almak suretiyle basılâ-bilmesine imkân bulmuştur. Osmanlı matbaacılığının kurucusunun ilk bastığı kitap, Vankulu ntayla meşhur «Sihâh-i Cevheri lügatidir, ki onda matbaacılığın caiz olduğuna ve faydalarına dâir asrın âlimlerinin fetvaları da bulunmaktadır.

Kâtip Çelebî Osmanlı maârifinin en büyük simalarından olmakla beraber Hammer Târihi'nin ilk cildlerinde eserlerinin çok faydası olmuştur.

Vaktiyle ilimler bakımından Şark Garb'den daha müterakkî iken, daha sonraları geri kalmasında birçok sebepler varsa da, en mühimmi Almanja'da 844/1440'da icâd olunan matbaa, diğer Avrupa memleketlerine az bir müddet içinde yayıldığı halde, Osmanlı memleketlerine 1140/1727 senesinde, yâni üç asır sonra gelebilmiştir. Bu gecikme, bir taraftan da Şark harflerinin eklemek ve bir çok şekillerde bulunmasından dolayı matbaacılığın tatbikinde görülen büyük müşkilâttan doğmaktadır. İbrâhîm Müteferrika'mn buna çâre bulmakta gösterdiği hüner, yeni bir icâd derecesindedir.

İbrâhîm Efendi aslen Macar idi. tik matbaayı Üsküdar'da açmıştır. Bir de kâğıt fabrikası kurulmasına teşebbüs ettiği eski Mâliye Müsteşarı ve Şûrâ-yı Devlet Reîs-i Sâni Mecdeddîn Efendi hazretleri tarafından mütercime gösterilerek aşağıda hülâsa edilen hazîne kayıtları suretlerinden anlaşılmıştır:

«Yalova kasabası kurbünde Elmalı nâm mahalde cereyan eden nehir civarında Dîvân-ı Hümâyûn tarihçisi İbrahim Efendi ma'rifetiyle müced-

⁴⁸ Dâmâd-zâde, İlimlerin terakkisinin hakiki sebeplerini takdir eylediği anlatılır.

deden bir kâğıd kâr-hânesi inşâsı tasmiim olunarak, bunun için Top-hâne ve Tersâne'den bâzı eşya verilmiş, ve Lehistan'dan dört nefes kâğıd ustası celbolunarak, bunların maîşet-i yevmiyeleri için, istanbul gümrüğü mâlinden 1157 senesi şavvâlinin altıncı gününden itibaren beherine kırk akçe yevmiye tahsis olunmuştur. îbrâhîm Efendi'nin 1160'da vefatıyla kâğıd imâli terk olunmuş, kâğıd-hâne muc-ttal kalmış olmasaydı, dört nefer ustaya avdet harcırahı olmak üzere 1160 zilhiccesinde hazîneden yedişer-yüz Ellişer guruh verilmiştir.»

El-hâsil îbrâhîm Müteferrika, nâmı Kıyâmet'e kadar bütün İslâm milletleri tarafından Öğülmeye seza bir ma'rifet ve himmet sahibi idi.

12- Bahriyye. Pîrî Reîs'in bu mühim kitabını KeşfiTz-Zünûn kaydetmiştir:

«Bahriyye. Türkî, li-Pîrî Re'îs İbnü'l-Hacc Muhammed, el-maktûli sene 962. Zikrû fiha ahvâl-i bahri'r-rûm ve cezâ'ire ve mesâlike ve merâ-siye (limanlan) bi-eşkâliha ve ihdâhetü ale-s-sultân Süleyman Hân fî-evvelihi ahvâlfi-harâit ve kavâidi'l-melâhîni's-sâirîn fî bahri'l-Hind naz-men ve neşren. Ve hî nüshaten ihdâhima ebsatü kalîla mine'l-âhirî ve fî evveliha nazm ve'l-âhirî leyseti kezâlik.»

26 ve 27- Nuhbetü'l-Tevârîh. Bunun asıl ismi Nuhbetü't-Tevârîh ve'l-Ahbâr'dır. Sultan Osman zamanında tertîb olunan nüshası 1276 senesinde İstanbul'da basılmıştır. Kâtip Çelebi o nüshayı kaydeder. Verdiği izahata göre Cenâbî Târihi'nden tercüme edilmiş olup, asıldan birçok mahalleri terkedilmiş ve pek az bir şey eklenmiştir. IV. Murad sırasında yazıldığı Hammer tarafından bildirilen ikinci nüsha, ilaveli olmalıdır. Müellifi Hacı Mehmed Efendi dîvân-ı hümayûn kâtiplerindendir; Edirne'li.

28- El-Bahrü'z-Zehhâr ve'l-Aylemü't-Tayyâr. («Eylem», hayder vezninde deniz; «tayyar», tayyar vezninde denizin yarılp saçılan dalgası. «Aylem-i tayyar (veya: Aylem-i teyyâr)»dan maksad, dalgalanan de-niz'dir.) Müverrihin bu kitap için müracaat tavsiye ettiği Erbelo'dan maksadı, Erbelo tarafından yazılan Bibliotheque Orientale (Şarkiyat Kütüphanesi) nâm eseridir, ki Şark târih ve coğrafyasına âit isimleri muhtevîdir. İlk defa Paris'te 1697 senesinde basılmıştır. Büyük boyda 1060 sahîfeli büyük bir dîddir. 1776'da tekrar basılarak, 1780'de Tataristan târihiyle bâzı ilâveleri ve müteferrik malûmatı içine alacak surette bir de ilâvesi basılmıştır. Kitap, daha sonraları bir daha basılmadığından, şimdi antika hükmündedir. Mütercim, bunun ilk basımından nüshasıyla ilâvesini Paris'te haylî zaman araştırdıktan sonra tedârik eylemişti. Bib-liotlieque Orientale, Bahrü'z-

Zehhâr müellifinin 999/1590'da vefatını kaydeder. Kitabın unvanım «Bahar alzahâr velm al tebâr» arapça şekliyle zaptetmiştir.

33- Âşik Paşa hafîd-zâdesi (torununun oğlu), yâni Dervîş Ahmed, eserini 889'da yazmağa başlamış, I. Bâyezid devrine kadar olan kısmını Orhan Gâzî imâmı İlyâs Fâkîh'in Geyve'de bulunan oğlu Yahşi Fakîh'-den 793'de Yıldırım'ın Sırbistan'da Alaca-Hisar'da Macarlar'la çengini Kara Timurtaş Paşa-zâde ümerâsından Umur Beğ'den, Timur ile Ankara cengi ve akıbetini Bâyezid'm rikâbmda solak ve Çelebi Mehmed zamanında Amasya dizdarı ve II. Murad zamanında Bursa naibi olan ismi tasrîh olunmayan bir zâttan işiterek yazmıştır. II. Murad zamanında, Düzmece Mustafa (825), Sırbistan cenklerini (841), Macaristan akınını (842), Jan Hunyad muharebesini (852) bizzat görerek nakletmiştir. (Âşıkpaşa-zâde Târihinden, ikinci basıma ilâve).

39- Tâcü't-Tevârîh. İstanbul'da basılan nüshası, itinalı bir surette, yanlışlık ve hatâlardan oldukça salim olarak vücuda getirilmiştir. El yazmalarından mevcut nüshaları birbirine uymaz derecede olduğundan, haylisi toplanarak müellifin kendi müsveddeleriyle karşılaştırıldığı, mukaddimesinde belirtilmektedir. Sa*dü'd-dîn Efendi, Fars edebiyatında belagat tarzı itibariyle en güzel târih olarak kabul edilen ve Sultan I. Selîm'in pek ziyâde sevdiği ve mevcut nüshâsının Mısır seferinde zayi olması üzerine acele olarak istinsah ettirdiği cihetle de buralarca fevkalâde şöhret kazanmış olan Târîh-i Vassâf ı taklide özenmeyip de, bâzı Selîm'le ilgili menkıbeleri içine alan Tacü't-Tevârîh'ine ilâve edilen Selîmîyye'nin ve kezâlik mezkûr târihe zeyl olarak eklenen hal tercümelerinin üslûbunda, o zaman için mümkün olduğu kadar açık yazmış olsaydı, Tâcü't-Tevârîh zamanımızda rağbet bulurdu. Gerek Tâcü't-Tevârîh sahibi Sa'dü'd-dîn Efendi, gerek Heşt Behîşt müverrihi İdrîs-i Bitlisi siyâsî işlerdeki mühim hizmetlerinden dolayı devletin en büyük adamlarındandır. İdrîs İran'da tahsilini bitirmiştir; arapça ve farsça beligâne nazm ve nesre muktedir idi. Bir müddet Şâh İsmail Erdebilî'nin emrinde hizmette bulunduktan sonra, Hacc'â gitmiş ve oradan Sultan II. Bâyezid devrinde Der-Saâdet (İstanbul)'e gelmiştir. Sultan Bâyezid kendisine oldukça saygı göstermiş ve Osmanlı târihini yazmağa memur etmiştir. O vakitler farsça lisânının buralarca itibâr ve tahakkümünün derecesine delildir ki, II. Bâyezid, devletinin târihini farsçayla yazdırmıştır. Bundaki yanlışlık Sultan Kanunî Süleyman devrinden itibaren tamâmiyle anlaşılmış ve artık ondan sonra Osmanlı târihinin de türkçe yazılmasına himmet artmıştır. İdrîs-i Bit-lisî'nin büyük siyâsî hizmetleri I. Selîm asrında

bütün Kürdistan'm Osmanlı devletine ilhakına delâlet eylesidir. Vefat târihi Kanunî Süleyman'ın tahta çıktığı senedir. Hoca Sa'dü'd-dîn Efendi, Sultan Selîm'm İran'dan diğer bâzı maârif erbabı arasında alıp getirdiği Hasan Çan'ın oğludur. Fazilet ve olgunluğuyla şöhet bulmuş, ve Meşihat makamına kadar çıkmıştır. Büyük siyâsî hizmetleri 1003 târihinde Eğri'deki kanlı ve büyük çarpışmalarda başlangıçta görülen bozgunlukta pâdişâhı mevkiinde sebat etmesi için cesâretlendirmesidi, ki bu sebat üzerine bozgunluk, büyük bir muzafferiyete dönüşmüştür. Vefatı: 12 rebiülevvel 1008,

43- Şehname. Sultân II. Bâyezid devrinde Uzun Fîrdevsî nâm şâirin 330 cild bir Şehname yazıp pâdişâha takdim ettiği, bundan sekseninin seçilip, diğerlerinin yakılması padişah tarafından emrolunmasıyla, Uzun Şâir'in Horasan'a kadar gittiği Keşfü'z-Zünûn'da yazılıdır. Cildler, küçük şeyler olacaktır. Sultân Bâyezid'in bu kitaptan, eski esatlere ve şâir memleketlerin târihlerine âit kısımların bir tarafa bırakılarak, sekiz pâdişâha âit seksen fasıla kısaltılmasını emretmiş olacağı anlaşılır.

Kâtip Çelebi, dört bin beyitlik bîr şehname yazan Şühûdî'den de bahseder.

47- Şeka'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye. Şaka'-ik'ın birçok tercüme ve zeyleri varsa da, 999'da vefat eden Edirneli Mec-dînin kendi zamanına âit bâzı ilâvelerle tercümesi, diğer tercümelere tercih edilir olduğu gibi, bununla Nev'î-zâde Atây'înin zeyli iki cild olarak basılmıştır. Birincisi 528 sahîfe; ikincisi 771 sahîfe. istanbul 1269.

Daha sonra diğer bir Mecdî ile Uşşâkî-zâde Atâullah ve Şeyhî 1145 senesine kadar bu esere zeyler yazmışlardır; bunlar henüz basılmış değildir.

56- Münşeâtü'l-Selâtîn. İşbu Feridun Beğ Münşeâtî'nin münevrih tarafından belirtilen nüshalarının en büyüğü, kendisinde mevcut ve 218 varakada 268 evrakı muhtevi kitaptır. Münşeât-ı Feridun Matbaa-i Âmi-re'de iki defa basılmıştır. Birinci basımında ilk cildi 535, ikinci cildi 519 sahîfe; 1264 ve 1265. İkinci basımında, bâzı ilâvelerle 626 ve 555 sahîfe; 1274, 1275. İkisinin birden içine aldığı yazışma evrakı binden fazladır.

Haber-i Sahih müellifine kadar bizim müelliflerin ihmâl etmiş oldukları bu eserden mütercim defalarca istifâde edecektir.⁴⁹

⁴⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/22-26.

BİRİNCİ KİTAP

OĞUZLAR; TÜRKMENLER; SELÇUKLULAR

Türkler'in Menşe'leri Ve İlk Vatanları

Bugünkü Osmanlı neslinin menbâı olan Türk kavminin esâsını pek eski asırlarda aramak lâzım gelir. Bizzat Osmanlı milletinin ilk pederi olmak üzere tanıdığı «Türk», Herodot'un «Targitaus»u ve Tevrat'ın «To-garma»⁵⁰ si olacağı anlaşılır. Bâzı kavimler, hiç hakları olmadığı halde, kendilerine Türk nâmını vermişlerdir. Diğer bâzıları ise, bil'akis, hakîkaten bu aşiretin nesli iken, bir veçhile asıllarına delâlet etmeyecek isimler almışlardır. Tatar ve Moğol müverrihleri, kendi milletlerine Yâfes'in oğlu «Türk»ün biraderleri ve torunları sandıkları «Tatar» ve «Moğol»un yedinci derecede evlâdları addetmekle soyluluk iddiasında bulunmuşlardır.⁵¹ Halbuki hakîkî Türk olan Osmanlılar, bu ismi şerefe dokunan bir iş m* sayarak, reddîle, göçebe aşiretlere ve vahşî kavimlere tahsis ederler.⁵² Rumlar, Romalılar da böylece Rum ve Romalı olmayanların cümlesine Skit unvanını verirlerdi. Pelin ve Pomponius Mela, Türkler'i ismen bilirlerdi.⁵³ Herodot da böyledir, ki onda

⁵⁰ Herodot, Dördüncü Kitap, 5. Tevrat, Kitâbü't-Tekvîn, Onuncu Bâb, 3.

⁵¹ Ebû'l-gâzî'nin, Tatar Târih-1 Ensâlî. Remuza, Tatar Lisanları Hakkında Tetkikler, s, 335.

⁵² Meselâ Naimâ'da, hattâ bâzı daha sonraki kitaplarda Türk kelimesinin kullanılış şekli üzümlere hatırlanır. Belki zamanımızda bile mensûbiyetiy-le şeref duyduğumuz Türk lâfzındaki nec&beti idrâk etmeyen hissizler bulunur. Daha bir batın sonra, bu idraksizlik büsbütün ortadan kalkacağını ümid ederiz. (Mütercim).

⁵³ Bu müverrihler «Turcaequ vastas sylças oecupant» diyorlar, ki «Türkistan'da geniş ormanlar vardır» demektir.

Ahmed Vefik Paşa merhumun «Lehce-i Osmânî»sinin «Türk» kelimesinde mühim malûmat vardır. Bâzı tâbirlerin telhîsiyle naklediyoruz:

«Türk.- Aslolan kadîm üç sülâlenin biridir. Şark Türkleri Uy-gur, Haliç (Kılıç) (Halac veya Kalaç olmalıdır. Hazırlayan), Karlıh (Karlık) gibi dört beş ulusdan, yâni milletten ve Garb Türkleri Oğuz, Kıpçak, Becenek, Kırgız, Kanglu gibi on kadar ulusdan ibarettir. Hicretten 5.000 sene mukaddem Türkler Hind, Tûrân, îrân, Bâbil semtlerine müstevli olmuşlardır. Bir şubesi el'an Hind cenubunda münteşirdir. Diğer bir şubesi-ki kadîm Tûrânî ve Keldânî tevâfidir- Hicret'ten 1300 sene .mukaddel îran*a, Bâbil, Asûr, Şâm diyarlarına geldikleri gibi Oğuzlar dahî oralara ik t i hân etmişlerdir. Târihlerde Oğuz Hân zamanı dedikleri budur. Yunan onlara îsküt (Sküt; Skit) ve İskülüt ve ehl-i Fars ise Sâk (Saka) tesmiye ederler. Uygurlar hat ve kitabette rüsûh bulmağla onların lisânı Şarkî Türkler beyninde ziyâde münteşir ve her kavmin debîr ve vezirleri

«Turgius» ismi müstensih-ler⁵⁴ tarafından «Amurgius» şeklinde değiştirildiği

Uygur'dan müntehâb idi. Tatar ve Moğol'un Türkistan'a galebesinden sonra Çağatay Hân'ın memâlikinde muharrerât bütün Uygurca mü-tedâvil idi. Onun için 700 sâl-i hicrîde Çağatay lisânı tâbiri şüyu bulmağa başlamış ve bu Şark Türkîsi Fârisîye taklîden ha-rekât-ı barize ile imlâ kılınmış idi. İslâm ile müşerref olan Moğol ve şâir Tatar gidere hep Uygurca mütekellim oldu. Oğuzlar'-dan Bağdâd'a askerlik için gelen oymakların ardı sıra Kaysâk ve Salur ulusu-dahî zuhur etti. Bunlar 400 târihlerinde İslâm'a dâhil olarak mümtazlarına Selçûkî, umûmete Gûz, Guz ve sehven «Tuğuz» (T.Ġ.2.) ve nihayet Türkmân denmiştir. Sahrâ-nişîn olup şehirlere dâhil olmayanlara Türk ve Oğuz ism-i umûmîsi kalmağa ileride Türk tâbiri kaba köylü ve Oğuz sâde ve safdil mânâsına istîmâl olunmuştur. «Türk'e şehir içi zindan gelir» gibi meseller bundan nâsîdir. 500 târihinde hükümeti Selçûkîler. istilâ edüp Oğuz yâni Türkmân lisânı tahrîr edilmeğe başlayınca işbu Garbî Türkî Arabî'yi taklîden harekât-ı maksuresinin izmâriyle, meselâ «olub» kelimesi «elif, lam, be» ile yazıldı. Hâlâ Şarkî Türkî'de «taramak» yazılan kelime Garbî Türkî'de «tramk» (birincisi Tc ve Elifle, ikincisi Ti ile ve Elifsiz) yazılır.

«Türk aşâîrinin eşrefi Oğuz ulusu ve Oğuz'un hasîb ve nesîb sayılan kısmı Kayı îli'dir. Kayı taifesi Türkistan'dan Horasan'a ve oradan Cengiz vaktinde İran'a ve daha ilerilere gittiler. Bir oymağı Urfa ve Erzincan taraflarını gezerek Sultân Alâü'd-dîn-i Selçûkî berâtiyle Bilecik ve Ankara arasındaki ovada Söğüt ve Karaca-şehir civarında karâr buldu. 416 oba halkı idiler. Beğle-ri Osman Gâzî düşmandan Bilecik, Lefke, Domaniç, Yârhisar, Harmancık, Atranus, Yenişehir, Eskişehir kılâ'mı ve civarını zaptetti. 688'de Sultân-önü Sancağı'nın beğliği ile serhad-dâr (uc-beği) nasb olunarak Devlet-i Selçûkîyye'nin 700'de inkırâ-zıyla istiklâl buldu. 27 sene hükümetinde her şehre cami, mahkeme, medrese, mekâtib-i adîde bina ederek Anadolu Selçûkî-leri'nin memâlikindeki ulemâ, udebâ, bahâdırılar bütün başına toplandı. İşte onun halkına «Osmanlı» dediler. Osmanlı'nın terbiye ve terakki ile teşkil elliği lisân Oğuz Türkîsinden, yâni Türkmân lehçesinden ayrılarak, artık Lisân-ı Osmânî oldu. Türkmen'e «İnsaf yok mu?» demişler; «Varak göre de alak gelecek» demiş. («Gidelim, görelim de alalım gelelim.») «An alun mı?» demişler. «Beri param ile vizirdi nidem?» demiş. Kadîmen lisâna hizmet edenlerden Kırşehirli Muhlis Paşa-zâde Âşık Paşa, oğlu Ulvân Çelebi, Şeyhî, Ahmed Bîcân, Süleyman Çelebi meşhurdur.»'

(Bu satırlar, İmparatorluğumuzun son devrindeki siyâsî cereyanlardan Osmanlılık akımının Türkçülük cereyanına karşı yükselttiği itirazların izlerini taşıdığı muhakkaktır. Yazarının vatanperverliği târiheri" sabit olduğu ve millî kültürümüze hizmeti gözönünde bulunduğu için, yukarıdaki satırlarda Türk, Türkmen, Oğuz ve Türkçe hakkındaki istihzâî ifâdelerini günümü-zün uydurukça savunucularının üslubuyla bir tutmak insafsızlık olursa da, bu iddiaların ilmî hakikate ve ciddiyete uygun düşmediğini söylemek de vazifemizdir. Her cemiyette tahsil gör-, müş, münevver zümre ile halk ve köylü zümreleri arasında elbette bir dil, üslûp, tavır farkı bulunacaktır. Bir milletin münevverleri,-kendi halkının hususiyetlerini istihza mevzuu yaparsa, bunun aslını inkâr etmekten farklı bir yanı olamaz. Kaldı ki, bütün milletin terbiye ve terakkisinden, idâri ve terbiye mes'uliyet mevkilerini elinde tutan münevverler mes'ûldürler. Lehce-i Osmânî müellifi üstadımız da bunlardan biridir... Şunu da ilâve edelim ki, üstadın «kadîmen lisâna hizmet» edenler» olarak saydığı-ve saymadığı- daha birçok edebî şahsiyetler, istihza edilen Türkçe ile eserler vermek suretiyle, Türk-islâm medeniyetini 18. asır başlarına kadar cihanın en büyük medenî varlığı hâlinde yaşatmışlar, fakat daha sonraki nesiller-özellikle Batı üstünlüğü karşısında kendi millî varlıklarının ruhunu kavrayamayan ve kendi ahâlisini hor gören münevverler- asrın icâbına uygun surette terâkki göstermenin yollarını bu millete gösterememişlerdir. Hazırlayan.)

(Mütercim)

⁵⁴ Herodot, 7, 64: «Skitas, Amurgius, Sakas derlerdi.» ihtimaldir Amorgius, nâm-ı diğerle Turius idi. Zîrâ Sakaslar'ın Keyhus-rev aleyhine Skit muharebeleri Acem müverrihleri tarafından

görülmeştir. Ne Acemlerle Türkler, ne de,⁵⁵ Acemlerle Macarlar arasında hiçbir karabet münâsebeti bulunmadığı halde, Bizanslılar Türkler'i bazen Farslılar bâzan Ogurlar (Macarlar)⁵⁶ nâmı ile⁵⁷ zikrediyorlar. Müverrih Halkondil Türkler'i Skitler'den mi, yoksa onların ecdadı olması muhtemel olan Partlar'dan mı⁵⁸ neş'et ettireceğini bilemiyor. Fransa, nesilleri bozulmuş Rumlar'ın gururunu pek okşamakta olan hayalperestçe rivayeti kabul ediyor, ki bu rivayete göre Osmanlılar İzak kavminin neslinden^ dir. Bu prens, vatan ve dînini terk ederek, arapçaya da vâkıf olduğundan - Türkler'in Acem olmadıkları gibi arapçaya âşinâ olmadıkları da apaçık olmasıyla beraber- Fârisîler'in, yâni Türklerin muhabbetlerini celbetmiş. Ondan sonra İzak Rum ve Rumen lisanları masallarının büyük bir kısmını arapçaya tercüme ederek, peygamber derecesinde şân ve hürmete nail olmuş⁵⁹ ve Selçuklular hükümdarının kızıyla evlenerek, ondan ErtuğruTun babası ve Sultân Osman'ın büyük babası olan Süleyman Şâh dünyâya gelmiş⁶⁰. Diğer müverrihler, Türkler'in Truvalılar neslinden olduğu hayâlîne kapılarak, dosdoğru Tüser ve Hektor'dan nesillerini indiriyorlar⁶¹. Şarlken'in müverrihi Paolo Civvio *-ki Osman-lılar'm târihini ve askerî yapılarını ilk tanıtan daha sonraki asırların muharriridir- Türkler'in Volga sahillerinden gelme Tatarlar olduğuna şüphe etmiyor⁶²; henüz pek çok zaman yoktur, ki Türk kelimesinin iştikak şeklinin «Terek» nehrinin⁶³ isminde keşf olunduğu zannedilmiştir⁶⁴.

Bir milletin asıl memleketi hakkındaki incelemeler dâima memnunluk verici değilse de, hiç olmazsa, aslî menbâna kadar çıkış suretini tâyine dâir

Türkler'e isnâd olunmuştur. Diğer taraftan Sakalibe (Slavlar) yâni Herodot'un «Sakas»ları, coğrafya ve etnografya âlimleri tarafından dâima Türkler meyânmda zikrolunmuştur (Cihân-nümâ, s. 372).

⁵⁵ Pahimares. Persans, (Mütercim)

⁵⁶ Hungrois. (Mütercim).

⁵⁷ Kostantin Porfirojene târihi, Bizanslılar'in Oğurtar'in eski bir Türk kabilesi olan Uygur'a tebdil edilmesi hakkında Klaprot'a müracaat. «Uygur Lisânı ve Yazısı», Berjin 1812 (Almancadır).

⁵⁸ Halkondil, Birinci Kıtâp'ın başlangıcı.

⁵⁹ Böyle şeyleri ancak Yunan hayâlî bulur. (Mütercim).

⁶⁰ Franza, Birinci Bâb, 20, rumca basımı.

⁶¹ Aneas Silvius, Leonardos Ciensis ve diğerleri.

⁶² Paolo Clvviö'nün Türklerin Aslı Hakkında Tetkikler'!, bab: 1,

⁶³ Engel'in Bulgaristan Târihi'ne müracaat. Şulzer, Târihî ve Tenkîdî Boş Saatler Mahsûlü nâmındaki eserinde, Türklerin aslına dâir muhtelif fikirleri toplamış ise de, me'hazlara mâ-lûmâtı olmadığından birçok yanlışlıklar yapmıştır.

⁶⁴ Klaprot'un Asya El sine-i Kesresi, s. 21, Ritter'İN Coğrafyası, c. 1, s. 532 ve c. 2, s. 592.

etkiklerden ziyâde değildir. Türkler -ki Çinliler tarafından evvelâ Tu-kü ismi verilmiştir- Altay, daha sonraki tabiriyle Altun Tağ (da)'dan (Bizanslıların İlkağ, Aktağ dedikleri) çıkararak sarkan Hitay'ı, yâni Şimalî Çin'i, garben Aral gölü ve Hârezm,⁶⁵ şimâlen Sibiryâ, cenûben Tibet⁶⁶ ve Buharâ-yı Kebîr hududuyla kuşatılmış olan Merkezî Asya (şimdiki Türkistan⁶⁷ 'nın azîm ve mahsuldar sahralarına vardılar. Bu memleketler her zaman mer'alannın çokluğuyla, Tırâz miski ile⁶⁸ Çaç'da⁶⁹ imâl olunan yaylarıyla, atlarının nesliyle, hele sekenesinin ki -güzellikleri ve yağmagerlikleri⁷⁰ bütün şarkda darb-ı meseldir- tabîî ve maddî vasflarıyla şöhratlıdır. İran şâirleri bu memleketin kızlarına «Çigil putları» ismini veriyorlar. Çigil Türkistan'ın bir beldesidir ki, sakinleri Süheyl yıldızına, Cebbar kevkebesinin cümlesine, Dübb-i Ekber (Büyük Ayı)'e ibâdet ederler. Ve rivayete göre hemşire ve kızlarıyla evlenirler idi⁷¹. Bu şâirler Gatfar⁷², Hoten⁷³ Fer-har⁷⁴, Yağma kızlarını şâşaâdâr beyitlerle överek, «Türkler insanların malım aldıkları gibi, bunlar da rahatlarını kaparlar» diyorlar.⁷⁵

Eski İranlılar (Farslar) -ki Anîrân, yâni İran olmayana mukabil memleketlerini

⁶⁵ Lisânü'l-Gayb'ın beyti, «Hârezm»in telâffuz şeklini tâyin etmekle beraber, Hârezm ve Hocend'de Türkler'in kesretini ve Lisânü'l-Gayb'ın Türkler'e muhabbetini gösterir. Bâzı lügât kitaplarının zannettiği gibi «Türk», güzel demek değil, «Türk» demektir; güzellik onun zımındaki mânâdır. (Mütercim)

⁶⁶ «Tibet, ttitik manasıdır. Keçinin tüyleri dibinden tarak ile alınan yumuşak tüydür, ki ândan sûf ve şal nesc ederler ve tesld-i yâ İle Çin hududunda bir belde adıdır. Andan ala misk gelir. Şiddet ve müddet vezinlerinde dahi lügattir.» (Bürhân). «GÛyâ tabiat etmiş kÛy-i zemini tastîh/Tibet aşığı düşmüş, Çin ve. Hoten. yukarı. Nedim.»

⁶⁷Clhân-nümft, s. 366

⁶⁸ Bürhftn-ı Kaati, istanbul basımı, s. 604 (asıldan).

Tırâz, Çin hududunda güzelleri pek güzel, miski çok bir şehir dir. Bedehşan'da dahî bir şehrin ismidir ki, vaktiyle kumaş ve şeker fabrikaları bulunur imiş. Burhân-ı Kaati'dan, 1268' İstanbul basımı, s. 413. (Mütercim)

⁶⁹ Bürhan-ı Kaata% s. 337. Çac İle Taskend ikisi birdir.

⁷⁰ Şecaatleri demek. Harb ve şecaat gereklidir, eski asırlarda -hattâ henüz ve belki az hafif olarak - yağma, galebenin tabii neticeleridir. (Mütercim).

⁷¹ Ferheng-İ Şuûrî'nin Çigil kelimesine (ç. 1, s. 348) ve Cihân-nüma'ya. (s. 367) müracâat.

«Çiğil» veya «Çiğli» Türkistan'ın bir şehridir. Çiğil güzelleri meşhurdur. (Mütercim)

⁷²Ferheng-i Şuûrl, 2. cild, s. 179.

«Gatafar» (yahut Gatfar) Türkistan'ın bir nehri. Burhan, «Kat-gar» olduğunu söyler ve bu daha doğru görünür. (Mütercim)

⁷³ Şark ve garb lisanlarında hep böyle okunur. (Mütercim)

Vekayî-i Slnn-i Çin'den çıkarılan Hoten Şehri Târîhi, tercüme: Abel Remuza, Paris, Jurnal Azyatik" (Jurnal Asiatique)'İN 17. cildi, s. 293.

⁷⁴ Bürhân-ı Kaati'.

⁷⁵ Hâfız'ın gazelinden.

İran diye isimlendirirlerdi- Ceyhun nehrinin şarkında kâin ve bugün Türkistan nâmıyla maruf memleketlere «Tûrân» ismini verirlerdi. Tûrâm, yahut Türk bir nesil ismiydi, ki Skit (İskit) lâfzı gibi barbar kavimleri tâyine hizmet ederdi. Tûrânî kelimesi rumca'da «tiran» şeklinde bozulmuş, ve Türk lâfzı bugün Osmanlılar arasında «barbar»a müteradif (eş-anlamlı) bulunmuştur⁷⁶.

Uygurlar, yahut Şark Türkleri -ki Karakurum ile Turfan arasındaki sahada sakin idiler- eski müverrihler ve coğrafyacılar tarafından Bi-zanslılar'ın Sibiryalı Ogurlar'ıyla karıştırılmıştır. Bunun gibi Çinlilerin Türkler hakkında ilk kullandıkları Hunyus (Hiyung-nu olmalıdır. Hazırlayan) «Hun» yerine alınmıştır⁷⁷. Uygurlar'm lisânı en sâf ve en eski Türk lisânıdır; daha sonraları cihangir Cengiz Hân'ın oğlu ve bu memleketin hükümdarı olan Çağatay'a mensup olmak üzere işbu lisân, Çağatay lisânı nâmıyla yâd olunmuştur. Bizzat Osmanlıların da eski Türkçe dedikleri Uygur, yahut Çağatay lisânı Gez yahut Türkmen lisânının büyük hemşiresidir, ki Selçuklular'ın ve Osmanlılar'ın lisânı olduktan sonra, bugünkü türkçeyi teşkil etmiştir. Onbeşinci asrın nihâyetinde -ki türkçe ancak o zamana doğru saflığı kazanmağa başlamıştır- Çağatay lisânı erişebildiği gelişmenin son noktasında bulunuyordu. Lâkin o gerilemeye başlamış, halbuki Osmanlı lisânı birçok edebî eserlerle zenginlik kazanmış, dâima terakki etmiştir.

Şark Uygurları ve onların lisânı hakkında birkaç söz söylemek gereklidir: 'Zira onların nesilleri olan Özbekler⁷⁸ aslen kardeşleri olan Osmanlılar'dan ayrılmış iseler de, komşuları ve müşterek düşmanları bulunan İranlılar aleyhine bütün İran memleketleri vüs'atince Osmanlılarla siyâseten irtibat hâlinde bulunmuşlardır. Osmanlılar'ın bir an'anesine göre en eski târihlerini de şimdi zikredeceğiz, ki gerçi her vakit târihî ha-kîkat mührünü taşımaz ise de, herhalde zikredilmeğe müstehaktır.

⁷⁶ Fransızca lügatlere nazaran, «tiran» rumca'nın «tiranus» kelimesinden gelmekte ise de, «tiranus» eski Yunan cumhuriyetlerinde hükümet kudretini derdest ile, avam menfaatine büküm yürüttüğünü zanneden kimse demektir. Bunun «Turân»dan gelmesi benzetme olsa gerektir. Bir de müverrih ifâdesinde hakikati tecâvüz etmiştir. Türk lâfzı vaktiyle barbar de-gll. büyük bir hatâ olmak üzere, «kaba» lâfzına müteradif addolunurdu (Mütercim).

⁷⁷ Klaprot'un «Asya Elsine-i Kesîresî» ve Abel Remuza'nın Tatar Lisânları Hakkında Tetkikler'!. Uygurlar daha sonraları. Cengiz Han'dan sonra hü-kûmet eden Özbek namında, bir hükümdara mensup olarak; «Özbek» İsmi almışlardır.

⁷⁸ Özbek denilen Türk nesli, önceleri Himalâya, Dağları'nin güneyinde (kuzeyinde olmalıdır) kain olup Hoten, Kâsgar, Turfan, Hâmil şehirlerinde.! uzak olmayan memleketlerde ikamet ederlerdi. Asya Elsine-i Kesîresî'ne müracat. s. 210.

Türkler'in eski an'anelerine nazaran -Herodot târihinde Skitler'in⁷⁹ aslı hakkındaki kısmının şerhinde eserlerinde tesadüf olunmaktadır- Kara Hân'ın oğlu Oğuz⁸⁰ (Hân), fetihleri ve kanunları ile Türk kudret ve medeniyetinin kurucusu olmuştur. Oğuz, İbrahim⁸¹ ile muasır bulunmuş olmak lâzım gelir. Bir hükümetin kurucusu olmak haysiyetiyle onun Medliler'in Dejozes'i, yâni Şark müverrihlerinin Cemşîd'i ile⁸² çok münâsebeti vardır, Oğuz Hân, putperestliği terk ile, daha sâf bir din seçerek babası aleyhine mülkî ve dînî bir muharebe açtı ki, yetmiş sene sürdü.⁸³ Oğuz Hân Kara Hân'ın kışlık payitahtı olan Karaku-rum'dan ve yazlık payitahtı olan Or-Tağ ve Kur-Tağ dağlarından⁸⁴ güneye doğru giderek, Türkistan'ın en şöhretli şehirlerinden olup uzun müddet Türk kudret ve medeniyetinin merkezi olan Yesi⁸⁵ şehrini ikametgâh ittihaz etti. Yesi, Kara Hân'ın oğlu ile Özbek Hanlarının makam olmuştur. Nakşibendî⁸⁶ tarîkatının meşhur şeyhi Hoca Ahmed (Yase-vî) orada doğmuş ve tarîkatini orada neşretmiştir.

⁷⁹ Herodot, c. 4, s. 5. Targitaus'un üç oğlu Lepoksain, Opoksain, Koloksaln (Kulaksaîn)'dir. Üç isme şâmil olan Oksain tamamlayıcı eki Oğuz, yahut Oğuz Hân'dan başka birşey olmamak lâzım gelir. Neşri'nin Cihân-nümâ' smda târih-u umûmî'nin birinci kısmında Oğuz Hân târihi okunsun. Bu târihi Hacı Kalfa'run eserinden ayırmak için, dâima Neşri'nin târihini müellifinin ismiyle. Hacı Kalfa'nın eserini yalnız Cihân-nümâ tabiriyle yâd edeceğiz.

⁸⁰ «Oğuz», «Öküz» demek olduğunu ve Ceyhun nehrinin eski ve bugün Avrupalılarca bilinen ismi olan «Oxus»un «Öküz»den başka birşey olmadığı kuvvetle zannedilir. Ahmed Vefik Paşa'da, «Öküz» lâfzı «Oğuz»un incelmış şekli olduğunu yazar. İlkçağlarda Orta Asya'da dahî mâbûdiyyet derecesinde hürmete maz-har idi. (Hazırlayan'ın Notu: «Oğuz» şeklinde kaynaklarda geçen bu kelimenin aslı, yakın târihlere kadar zannolunduğu gibi «Öküz» olmayıp, tamamen eski Türk siyâsî teşkilâtıyla doğrudan doğruya alâkalı bir tâbiri ifâde etmektedir. Eski Türkler'de «ok» bir savaş âletinin ismi olmakla beraber, aynı zamanda, bir üst teşkilâta bağlı kabilelerin de sembolü idi. Bu suretle, bir üst teşkilâta, yâni kabileler federasyonuna yahut «il» denilen «devletse bağlı olan muhtelif ok; (kabile)lerin ittihadını göstermek üzere, (ben kelimesinin çoğulu ben-ler, nasıl biz şekline dönüştü ise, ok kelimesinin çoğulu olan ok-lar da aynı değişime tâbi olarak ok-uz (Oğuz) şekline tahavvül ederek) tamâmiyle siyâsî bir tâbir olarak ortaya çıkmıştır. Binâenaleyh «Öküz»le alâkası tamamen bir yakıştırmadan ibarettir. Bu husus için bkz: Prof. Dr. İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, İstanbul 1982; ile Ord. Prof. S. Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk). (Mütercim)

⁸¹ Neşri, (tbrâhîm aleyhisselâm)

⁸² Vekayl-i Edebiyye. c. 9, s. 41 (Almancadır). (30) Nesri.

⁸³ Neşri.

⁸⁴ Cihân-nttmâ'ya nazaran (s. 161) Özbekler'in Or-Tag yaz, Kur-Tağ kış payitahtı idi. Böû'l-Gâzî târihinin Fransızca tercümesinde hemen bütün ism-i hasslar (özel isimler) bozulmuştur. Târlh-İ Ensâl, s. 30.

⁸⁵ Yesi (101* tul, 43° arz) Türkistan'ın payitahtı, Özbek hânlarının eski makam. Cihân-nümâ, 1, 59, s. 367. Özbekler Moldavya'ya kadar nüfuz ile bu vilâyetin idare merkezine Tatar payitahtı ismini (Yaş) verdiler.

⁸⁶ Nakşibendî şeyhlerinin teretüne-i hadlerini muhtevi olan Eşehft-I Ay-n'l'l-Hayât'a müracâat.

Oğuz Hân, babası Kara Hân'a isyan ve onu hallederek, Türkistan'ın⁸⁷ Er-talas ve Sayram'dan Buhâra'ya kadar uzanan kıt'asını kudretli kılıcına itaat ettirdi. An'aneyle göre Oğuz Hân'ın altı oğlu Gün Hân, Ay Hân, Yıldız Hân, Gök Hân, Deniz Hân'dır⁸⁸ Jff, o sahaların hükümdarları bu unvanlarla yâd olunurlardı. Oğuz Hân, Nemrud kadar av meraklısı olduğundan, her birinin, istikbâline delâlet edecek şeyler getireceklerini ümîd ederek, oğullarını ava çıkarmıştı. Dönüşlerinde bulmuş oldukları bir yay ile üç oku takdim ettiler.⁸⁹ Oğuz okları Gök, Dağ, Deniz hânlara, yay'ı diğei üçüne verdi. Bunlar yayı aralarında taksim için kırdılar. Bundan dolayı Oğuz onları «Üç-ok» ve «Boz-ok» (Bozucular)⁹⁰ diye isimlendirdi⁹¹. Ordusunun sol cenah kumandanlığını bi-jincilere, sağ cenah kumandanlığını ikincilere verdi⁹². Oğuz Hân'ın vefatından sonra, oğulları onun memleketlerini taksim ettiler: Üçoklar yahut sol cenah kumandanları Şark Türk aşiretlerini, Bozoklar, yahut sağ cenah kumandanları Garb aşiretlerini aldılar. An'ane, bu beğlerin herbirine dört oğul veriyor, ki yirmi dört başlı aşiretin babalarıdır.⁹³ Burada

⁸⁷ Cihân-nümâ, s. 37.

⁸⁸ Târîh-i Ensâl, s. 59, Cihân-nümâ. s. 370; Neşri.

⁸⁹ Herodot'ta yay ile ok an'anesi yerine, ihsân-ı ilâhî olmak üzere saban, boyunduruk, kazma, kâse an'anesi görülür. Bu iki an'änenin gerek Oğuz Hân'a âit an'ane ile, gerek Türkler'in Yâfes hakkındaki eski hikayeleriyle biraz münâsebeti olmak melhuzdur; bu eski hikâyeye göre, Nûh, Yâfes'e yağmur duasını öğretmiş ve «ceda» (yada) tâbir olunan taşı (*) vermiştir ki, bu taşın mâlik olan kimse, arzu ettiği vakit (bunu su içine atarak) yağmur yağdırırdı. Herodot'un fikrinde gökten düşen altın yanardı; bir göktaşından başka birşey olmayan «ceda» dahî yakmak lâzım gelirdi. Mîrhond ve Lârî umûmî târihlerinde Yâfes hakkında taş hikâyesini naklediyorlar ki, onlara nazaran Türkler'in babası ilk avcı, çadır, keçeden külah ve hayvan derisinden elbisenin mucidi idi.

⁹⁰ Müellif bu kelimeye «bozucu» mânâsım veriyorsa da, «otoguk, oluk» vezninde telâffuz olunursa, sıfat-ı müşeybibehe olmak üzere ebozulmuş» mânâsına olacağı gibi, -her İki hece, aç mukabili tok vezninde- cBoz-ok» okunursa, boz renkde ok demek olur. Bunun mânâsı anlaşılmasa da» Yozgat'ın eski ismi olan «Boaok», ikinci şekilde olduğu gibi telâffuz olunurdu. (Mütercim).

⁹¹ Târîh-i Ensâl, s. 62. Cihân-nümâ, s. 370.

⁹² Cihân-nümâ. Sağ ve sol cenah taksimi Türk, Moğol, Tatar orduları teşkilâtında ka, bul oluru? bir esastır.

⁹³ Tatarların Târîh-i Umûmîsi, s. 67 ve Cihân-nümâ, s. 370. satır: 25. Türkler'in bu yirmidört aşirete taksiminden başka Cihân-nümâ 371'inci sahîfede Tatarların mukaddes sayısı olan * Şemşîri İd ebf-i cemen-ft.rft.-yi zaferdir Seng-İ yede-i nusrat âna seng-i fes&ddır. Nen (Mütercim) «dokuz» üzerine te'sîs edilmiş bir taksim gösteriyor, ve Türk-ler'in en meşhur aşiretleri olmak üzere şu dokuz aşireti sayı-yoi (Müverrih'in hülâsası yerine aslından aynen alınmıştır): «1) Â'zami Oğuz kabilesidir. Vatan-ı aslıleri diyâr-ı Hitay (Kuzey Çin) idi. Selçûkiyân bu kabiledendir. 2) Kayı kabilesidir ki kesretde Oğuz'a gâlibdir. Zemin-i Sârî'den gelüb, Ermeniyye hududuna yayıldılar. 3) Hîrâhîr (Hammer «Sarıç» diyor) kabilesi, ki Mağsun nâm bir şahsın lakabıyla tesmiye olunmuşdur. Meskenleri şimalde Bihtal ve Kimak'e karîb idi. 4) Darîh

nazar-ı dikkati celbederiz ki, dört adedine Osmanlılarca dâima muhabbet edilerek, esaslı teşkilâtlarının cümlesinde buna riâyet olunmuştur.⁹⁴ İşbu yirmidöft eski Türk beğleri, yahut babaları, zamanımıza yakın Mısır'da vuku bulan inkırazlarına kadar, yirmidört Bahriyye, yahut Çerkeş Beğleri'nde devam etmiştir. Bu târihte şu husûsiyyet hakkında birkaç defa söz söylemek fırsatına nail olacağız.

Şark'a teveccüh ile nazanımızdan kaybolan üç sol kol hânlarını ter-kederek,⁹⁵ esasen Türkistan'da ikamet eden ve daha sonraları batıda Seyhun (Jâxartes) ve Ceyhun (Oxus) arasındaki ülkeyi elde eden ve bunun da hududunu geçip fâtihtir sıfatıyla Boğaziçi'ne ve Tuna nehrine kadar ilerleyen sağ kol beğlerine, yâni Bozoklar'a gelelim:

Oğuzlar'ın, Selçuklular'ın, Osmanlılar'ın en eski tarihçileri bu milletler hükümdarlarının neseblerini üç sağ kol hânlarına kadar çıkarmakta ve Oğuzlar'ı Dağ Hân'dan⁹⁶, Selçukluları Deniz Han'dan, Osmanlılar! ^Gök

kabilesi, ki meskenleri Cebel-i Yûnus (Hammer'de îmâus) demekle mâruf kûh-i büleddir. Türkistan'dan Hâ-kân'a tuğyan sebebiyle çıkub, anda sakin oldular, ve dokuz şu'beye bölündüler. Çiğle ve Hinli üçer şu'bedir, 5) Kimak (Kaymak) kabilesi sahrâ-nişîn ve ekserisi âteş-perestdir. meyyitlerini ihrâk ederler; yûda bir iki gün savmlaii olur. Bunların ağnamı vâfirdir. 6) Bahtaken (Hammer'de Peçenek) kabilesidir. Bunlar bir yerde karar eylemez, otuz merhale kadar yerleri vardır; konar, göçer bir taifedir. Bi tarafı Deşt-i Kıpçak, garbı bilâd-ı Hazar ve Sakalihe'dir. Bahtakiyân ile diyâr-ı Hazar mabeyni azîm kûhistâna muttasıl beyabandır. Anda Etrâk'den Dolası ve Guz nâm iki taife sakin olur, Bah-takiyân'la dâima kıtaldedir. 7) Muharrîka'dır, Göçer-evli. Tulen ve arzen yüz fersah yerde olurlar. İki nehr-i azîm arasındır, biri Etil, biri Ten suyu. Sakâlîbe ve Rus bunlarla dâima harbedir. Bunlar ekseri gâlib olurlar, aldıkları esiri Rûm'a götürüp bey* ederler. 8) Saklab'dır, ki Bahtakiyân'dan onbeş merhale mesafede dirah-t-sikatde olurlar. Ekseri âteş-perestdir. Zirâatleri erzen (dan), ve şarabları (içecekleri) aseldir. Serdarlarına «Serbatav» ve vezirlerine «Sevine» derler. 9) Rus olmak üzere yazılmıştır; lâkin zahir budur ki Rus Türk'den değildir.»

Burada Oğuzların Guz, yahut Uzlardan tefrik olunması taaccübe şayandır. Deguignes (Dögini)'in söylediğine göre bunlar bir millettir.

⁹⁴ Dört rûkn-i devlet, yâni II. Mehmed'in Kanunnâmesinin vezirleri, Cengiz Hân'ın dört vezirini taklîddir. İslâm'da «dört» mukaddes sayılardandır. Hülefâ-yı Râşidîn ve Ehl-i Sünnet' in imamları dört olduğu gibi, tarîkatlerde dahî, her pîr'in dört halîfesi vardır, ki dört İncil muharriri olmasına mümasil görünüyor. Dört kadınla evlenmeye müsâade olunmuştur; Hadîce, Fâtıma, Âsiye, Meryem hayrûn'n-nisâdırlar. Dârâ Gestasb'm dört zevcesi vardı: Fâideme, Mandana (Mendâne), Atussa (Etussa), Yârmîs, Herodot, 3, 69, 77. (İslâm'da sayının kudsiyeti yoktur; bunlar tedâdüfidir. Mütercim).

⁹⁵ Neşri'de (varak: 243) şâyân-ı dikkat bir fıkra vardır ki, buna nazaran Üç-oklar*'ın neslinden olan yedi kabile Osmanlılar' in babası olan Süleyman Şâh ile birlikte gelmişlerdir. Bu kabilelerin isimleri şunlardır: Yüregir, Koşun, Varsak, Kara İsâ, özer, Gündüz, Kıç-Timür. Varsaklar'dan defalarca bahsedeceğiz.

⁹⁶ Dağlık bir memlekette ikamet ettiği için böyle isimlendirilmiştir.

Hân'dan indirmektedirler⁹⁷. Yalnız Osmanlılarla iştigâl etmezden evvel bunların neslen kardeşlerinden ve Osmanlılarca önceliği olan kavimlerden bahsetmek münâsiptir; zîra Osmanlı hükümeti, Selçuklu hükümeti inkırazı üzerine kurulmuştur. İşte birkaç kelimedede Oğuzlar'ın târihi; bu eserin mevzuuna daha husûsî bir surette bağlılığı bulunan Selçuklular târihi hakkında daha çok tafsilât vereceğiz.⁹⁸

Oğuzlar

Oğuzlar, Türkistan'da, Seyhun ve Ceyhun arasındaki memlekette sakin ve ekseriya İran'ın hüsrevleriyle (hükümdarlarıyla) ve Arap halîfe-leriyle savaş hâlinde idiler. İslâm'ın Peygamberinin irtihâlinden ancak üç-yüz elli sene sonradır ki, Dağ Hân neslinden Salur ve onunla birlikte iki bin aile dîn-i Muhammedi'yi kabul, ettiler. Salur bu andan itibaren Çanak yahut Kara Hân nâmını alarak, kendi kavmine de henüz putperest olan Türkler'den ayırmak için Türkmen⁹⁹ ismini verdi. Vaktâ ki daha sonraları Türkmenler göç ederek kısmen batı Ermenistan'da, kısmen Hazar Denizi'nin doğu sahillerine yerleştiler, Batı Türkmenleri ve Doğu Türkmenleri olmak üzere ikiye ayrıldılar. Bunların işgal ettikleri mıntıklar bugün dahî Türkmen memleketleri ismini taşırlar¹⁰⁰. Çanak Hân'ın oğlu Mûsâ, etrafına ulemâyı toplayarak, camiler, tekkeler, mektepler inşâ etti. Halefi ve amcası olup, Süleyman Hân'ın oğlu bulunan Buğra Hân Hânın, hükümetinin hudutlarını doğuya doğru Kâşgar ve Balasa-gun'un Ötesinde tâ Çin hududuna kadar genişletti ve Buhâra'yı (379/999) Sâmânîler'in elinden aldı. Ondan sonra. Ahmed Hân bin Ebû Nasr bin Ali henüz putperest olan Türkler'i İslâmiyet'i kabule silâhla zorladı. Onun biraderi Arslan Hân Ebû'l-Muzaffer bin Ali -ki ismini Şerefü'd-devle olarak değiştirmiştir- Ceyhun'un öte tarafındaki

⁹⁷ Nesri ve Cihan-nüma, s. 370, Mîrhond'dan naklen.

⁹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/29-34

⁹⁹ Negri. Neşri diyor ki: «Türkmen kelimesi «Türk» ile «imân» lâfızlarından mürekkeptir. Karaman asıl olarak oradaki sekenenin İsmi olup, son-ra memlekete intikal etmiş olsa, gerektir. «Man» lâfzı, İngilizce ve aünan-ca'da olduğu gibi, «Âdem» (İnsan) mânâsına olacaktır ki. «Türkmen» «Türk adem», Karaman «Karaadam», «şişman» «mülahham (şişko) adam» demek olur. Şişman kelimesini, Anadolu'da lisânın, ahengini muhafaza ederek «siş-men» telâffuz ederler. Mütercim)

¹⁰⁰ Tatar Târih-İ Ensâli, s. 535. haşiye. Döğlîni (De Grtgnes), Hnnlar'ın T&-rlh-İ Ensâli»nde, kitap: 10, s. 190, bu Türkmenlerin Ofeuzlar'd&n olduğunu bildirir.

memleketleri kamilen elde etti (409/1018). Arslan Hân'ın vefatından sonra (423/1031) Buğra Hân'ın oğlu Yusuf Kadir Hân, İslâm dînini benimseyenlere karşı cömert-liğiyle şöhret buldu. Kadir Hân'ın oğlu Kara Ömer Hân, mahbusu bulunan kardeşi Mahmud Hân ile birlikte zehirlendi (439/1047). O zaman memleket, Semerkand hükümdarı Tağmaç (Tabgaç olacaktır. Hazırlayan) Hân'ın idaresine geçti. Tağmaç'ın oğlu Şemsü'1-mülk bin İlik Hân, Alp Arslan'm kızıyla evlendi ve kendi hemşiresi Turhan'ı Sultan Melikşah'a vererek, Selçuklu hükümdar ailesine iki suretle bağlanmış oldu.¹⁰¹

Selçuklular

Oğuz Hân'ın oğlu Deniz Hân kolundan kuvvetli bir Türk aşireti olan Selçuk-oğulları, Onuncu milâdî asrın nihayetlerine doğru, yukarıda söylediğimiz Buğra Hân'ın hüküm sürdüğü Buhara yakınlarında sakin idiler. Gazne'nin kudretli hükümdarı ve Hindistan fâtihi (426/1034) Mahmud onları, otuz sene sonra, Ceyhun'un öte tarafında Horasan'a götürdü¹⁰². Mahmud'un pederi Sebük-Tekin -ki vaktiyle İran asıllı Sâ mânî ailesi âzasından birinin kölesi idi- Gazne valisi tâyin olunarak, memleketi idaresi altına aldıktan sonra -Halifeler'in Mısır valileri olan Tolun ve Ahşid (Akşid; İhşid) nâmındaki Türk kölelerinin, iki asır Önce yaptıkları gibi- hükümdarlığı gasbetmişti¹⁰³. Hükümdar unvanını «Sultân» unvanına ilk tebdil eden, Sultân Mahmud-ı Gaznevî'dir¹⁰⁴. Ailesi, tahtlarında ancak birbuçuk asır kalabildiler, ve Selçuklu neslinin devamlı gayretleriyle yıkıldılar. Sultân Mahmud'un, Ceyhun'un beri tarafına getirmiş olduğu işbu Selçuklular, bir taraftan Hazar Denizi'ne ve diğer taraftan Akdeniz'e uzanan geniş kıt'alarda üç asır hüküm sürmüş ve beş hükümdar ailesine bölünerek, Fars, Kirman, Dımışk, Haleb şehirleriyle Rûm, yahut Küçük Asya ülkelerini hükümet merkezi ittihaz

¹⁰¹ Oğuz Türkleri'nin dördüncü hicrî asırdan itibaren târihleri hakkında Neşri bize pek az malûmat veriyor. Arab ve Türk-ler'in en eski muharebeleri hakkında, Hacı Kalfa'nın Takvî-mü't-Tevârîh'ine müracaat.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/34-35.

¹⁰² Dögini, Vekâyi Cedveli, s. 241. Hunlarm Târîh-İ Ensâli, kitap: 10, s. 188.

¹⁰³ Bu İki köle, hükümdarın maiyyet alayında alelade subaylar iken, cür' elleriyle efendilerinin tahtına kadar yükselenlerin birinellerid:r. Tolun -oğulları 254/867'de kurulup, 292/904'de yıkılmışlardır. İhşid-oğulları'nın başlangıcı 323/934, ortadan kaldırılması 357/967.

¹⁰⁴ Dögini, Hunlar'ın Tarihi Ensâli, 1, s. 239.

etmişlerdir.¹⁰⁵ Selçuk'un torunu Tuğrul Beğ¹⁰⁶, Halifeler tarafından İran menşeli Büveyh ailesinin iktidarsız ellerine tevdi olunan hükümet dizginlerini eline geçirdi. O sırada Halife Kaaim Bi-emri'llah, kendisinden yardım istediğinden, onun âsî kölesi Besâsîrî¹⁰⁷ yi idam ile Emîrû'l-Mü-mînîn'e edilen tahkirlerin intikamını aldı. Hizmetine mükâfaten «Emî-rü'l-Ümerâ» unvanına nail oldu, ki Halifeler'in geniş hükümetindeki beğ-lerin beği, yahut en büyük emîr demek olan bu unvan, ondan Büveyh-oğulları'nda idi. Bunu tevcihi büyük tantanalarla vuku buldu. Halife bir siyah örtü arkasında tahta oturmuş olarak kisve-i peygamberîyi (el-bür-de; hırka) giymiş ve hükümler alâmeti olmak üzere Âsâ-yı Peygam-berî'yi taşıyordu. Tuğrul Beğ, yere kapandıktan sonra, Halife'nin bir işareti üzerine, tahtı yanına oturdu. Kendisini Halife'nin vekili, Hilâfetin idaresi altında bulunan bilcümle memleketlerin emîr-i azamı, Müslüman-lar'ın hâmisî unvânlarıyla yüceltmekte olan fermanın okunmasından sonra, Tuğrul Beğ birbiri ardınca yedi hü'at giydirilmek suretiyle şereflendirildi. Daha sonra Halife'nin yedi hükümetinden getirilen yedi köle hediye olarak verildiği gibi, başı üstüne misk ile tütsülenmiş bir perde kurulmuş, ve İran ve Arabistan taçlarına alâmet olarak, başına iki imame konulmuştur. Nihayet, Halife'nin elini iki defa Öptüğü zaman, Şark ve Garb'ın hâkimi olduğuna işaret olmak üzere, beline iki kılıç kuşatılmıştır.¹⁰⁸

Tuğrul Beğ, hemşiresini Halife'nin nikâhına ve onun kızını da kendisine nikahladı; lâkin genç zevcenin düğününün¹⁰⁹ fevkalâde tantanasından, iosa bir müddet sonra Tuğrul Beğ'in¹¹⁰ cenaze alayı vukua geldi. Onun yerine

¹⁰⁵ I) Selçuklu âüesi Fars'da 432/1040'da başlamış ve 590/1193'de sona ermiştir. 158 senede 15 hükümdar gelmiştir.

II) Kirman ailesi 433/1041'de başlamış, ve 583/1187'de sona ermiştir.

III) Halep ailesi (Halep Selçukluları) 471/1078'de başlayıp, 510/1116'da sönmüştür. 40 senede, beş hükümdar.

IV) Dımeşk ailesi 488/1095'de zuhur ile, 549/1154'de müntefi olmuştur.

V) Rûm ailesi (Rûm: Anadolu Selçuklu ailesi) 477/1084'de başlamış, 1300'de yıkılmıştır. 223 senede 15 hükümdar.

¹⁰⁶ Bizanslılar «Tagrullpsis» diyorlar.

¹⁰⁷ Dögini (De Gulgnes), «Besâsîrî» yerine yanlış olarak «Nasâsîrî» yazar.

¹⁰⁸ Deguignes, Tatarların Târîh-i Umûmîsi, onuncu kitap, 198 ve ondan naklen Gibbons, bâb: 58. Bu iki müellif iki tâc'dan bahsediyorlar, ki tercüme yanlışlığından ibarettir. Çünkü eski çağlarda Şark hükümdarları, Avrupa hükümdarlarının taçları gibi tâc giymezler. Avrupa lisanlarında «couronne» diye tercüme edilmekte olan tâc «koron»dan büsbütün başka bir imameden ibarettir.

¹⁰⁹ Mtr-hond bunu tasvir eder. Viyana Mecmua,-! Mevkutesi, s. 529, yıl. 1828.

¹¹⁰ Yetmiş beş-yaşında, irtihâl etmiştir. Nuhbetü't-Tevârih,

yeğeni Alp Arslan geçti.

Yeni hükümdar, Türk süvârî askerinin başında, Fırat'dan geçerek Kapadokya'nın payitahtı olup, servetiyle meşhur kilisesi nâzar-ı hırsını celbetmiş olan Kaysariyye (Kayseri)'yi zaptetti. Sen Bazil (Aya Vasil), nâmına armağan edilen bu kilise hazîneleri arasında inci ile müzeyyen bir mukaddes eserler dolabı nazar-ı dikkati çekerdi¹¹¹. Alp Arslan, onun kapaklarını çıkarıp götürdü. Bu istilâdan sonra Ermenistan'ı, Gürcistan'ı eline geçirdi ve kendisine mukavemet teşebbüsünde bulunan Bizans İmparatoru Romanus Diyojen'e rağmen Frikyâ mıntikasının kalbine kadar nüfuz eyledi. İmparator'un ordusunda aslen Türk olarak Uzlar'dan¹¹² bir Moldavya başıbozuk takımı bulunuyordu, ki Alp Arslan, kızını Oğuz beğine nikahlamış olmasıyla beraber, onun aleyhine muharebe ederlerdi¹¹³. Pek meşakkatli üç seferden sonra, Diyojen Türkler'i Fırat'ın öte tarafına uzaklaştırmakla, Erzurum ile Van arasında ve hudud üzerinde bulunan Malazgird şehrini geri aldı. Lâkin Alp Arslan yüzbin kişiden ziyâde bir ordunun başında ilerlemekte olan İmparator tarafından kendi memleketinin tehdîd. edilmekte olduğunu görerek, kırkbin süvârî. ile hasmının karşılanmasına koştu. İmparator ordusunun sayıya üstünlüğü, Or-sel yahut Rusel Balytı]¹¹⁴ kumandasında olan aylıklı askerinin firarı ve Uzlar'ın Alp Arslan saflarına geçmesi sebebiyle noksanlaştı. Ancak İmparator, bunların öte tarafa intikalinden müteessir olmayarak, Sultân'dan, ilk sulh şartı olmak üzere, hükümet merkezi olan Rey şehrinin teslimini istedi¹¹⁵. Bu hakaretâmiz teklif üzerine, Alp Arslan muharebeye hazırlandı; atının kuyruğunu kendi eliyle kesti; yayını, oklarını kılıç ve gürz ile değiştirdi; beyaz urba giydi ve vücûdunu misk ile ıtrıladı. Ya üstün geleceğine, yahut öleceğine yemîn etti. Az vakit sonra imparator esir ola* rak Sultân'ın huzurunda yer öpüyordu. Rivayete göre Alp Arslan ayağını İmparator'un başı üzerine koymuştur¹¹⁶. Alp Arslan'ın muzafferini"

¹¹¹ Gibin, Blzanslüaj'dan, naklen, kitap: 57.

¹¹² Striter, Bizans Hatıratı, c: 3, s. 923-948. Deguignes, Hunlar'ın Târîhi'nde, 2, s. 522 ve 3, s. 133, «Oğuz» ve «Uz»lann bir millet olduğunu zanneder; başkaları da «Ogur» ve «Uygur»iann bir olduğu kanaatine sahip olmuşlardır. Remuza, Tatar Lisanları Hakkında Araştırmalar adlı eserinde, (s. 320 ve 321), bu milletlerin ayrı ayrı olduğunu bedahet derecesine vardırı ve Uzlara «Kuman» ismini verir.

¹¹³ Negrl.

¹¹⁴ Iskoçya'da bir kral ailesine akrabalık peyda ettiği, hattâ bir kraliyet ai-lesi tesis ettiği rivayet edilir.

¹¹⁵ Dögini, Hunlan'n Târîh-i Ens&H, 10, s. 209.

¹¹⁶ Müverrih Yuanslıç *m Kostantin Manas, bu rivayeti yazıyorlarsa da, Nl-kefor, Brenius, Zonara sükûtle geçiyorlar. (Türkler'in mağlûba merhamet ve iht'ram göstermek hususundaki

yetinden sekiz yüz sene önce, İran İmparatoru Şâpur Roma İmparatoru Valerien¹¹⁷ hakkında böyle muamele etmişti. Romanus Diyojen bir milyon altın fidye-i necat ve her sene yüzaltmış bin altın vergi vermek şartlarıyla esaretten kurtuldu, lâkin hükümet merkezine dönüşünde, fırkalardan birine mensup bir kimsenin hançeriyle hayâtdan mahrum oldu. Alp Arslan dahî bir kale kumandanı Yûsuf nâmında bir Hârezm'li tarafından hançerlenmiştir. Horasan'ın Merv şehrinde bulunan kabri üzerinde şu kitabe görülür:

«Alp Arslan'ın azamet-i âsmân-ı peymânesi görmüş olanlar, bakınız, şimdi o zîr-i haktedir.»¹¹⁸.

Alp Arslan'ın ve halefinin saltanatı Nizâmü'l-mülk'ün vezâretiyle şöhret bulmuştur. Şark müverrihlerinin, faziletlerini haklı olarak övdükleri bu büyük adam, Hazar'dan Akdeniz'e ve Hazar ülkelerinden Yemen mün-tehasına kadar olan uçsuz bucaksız memleketlerini otuz sene idare etmiştir, îlim ve edebiyat muhibbi olduğu cihetle, İsfahan'da Merv'de, Belh'de, Herat'da, Musul'da, Basra'da, Bağdad'dâ, mektepler, akademiler (medreseler) te'sîs etti. En meşhuru bulunan ve kurucusunun nâmına nisbetle «Nizâmîyye»¹¹⁹ unvanını alan Bağdad akademisi bütün yüksek dereceli mekteplere nümûne oldu. Nizâmü'l-mülk -bu fazîletperver vezirin sarsılmaz bir ahlâkî kudret ve yüksek makamının verdiği te'sîr ile dâima mukavemet ettiği malûm Haşîşîler fırkasının reisi olan- Hasan Sabbâh ile tahsilde birlikte bulunmuşlardı. O kadar çalışmasıyla beraber Melikşâh'm irtihâlinden bir müddet önce gözden düşmesiyle, müteakiben Haşîşîler'den¹²⁰ birinin hançeriyle terk-i hayât etti. Târih «Nizâmü'l-mülk» nâmını ebedileştirmiştir.¹²¹ Ölümsüzlüğüne hak verdirten vasıfları: Selçuklular'ın en büyük prensi olmak, islâh olunmuş yeni bir takvim

eski hasletlerine ve meliklerin âdabına mugayeretine nazaran, bu rivayet bir efsâne olmalıdır; nasıl ki bâzı müverrihlerin sükûtu da bunu te'yid etmektedir. Mütercim.) (Bugüne kadar yapılan Selçuklu târihi ile ilgili araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır ki, Sultân Alp Arslan Malaag'rd'de esîr aldığı Diyojen'e, herhangi bir tahkir edici davranışta bulunmak şöyle dursun, bir devlet reisine gösterilecek hürmeti ve âlicenaplığı göstermiş, hattâ Diyojen'in dostluğunu kazanmıştır. Bu hususta bakınız: Prof. M. Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı; Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu ile Prof. Osman Turan'm muhtelif eserleri ve tslâm Ansiklopedisi'nin Selçuklular, Alp Arslan maddeleri. Hazırlayan;

¹¹⁷ Gibin, Bab: 10.

¹¹⁸ Dögini, Hımlar'ın Târtn-i Ens&li, kitap: 10, s. 2Q3,

¹¹⁹ NuhbetÜ't-Tevârlh; Dögini, Hunlar'ın Târîh-i Ensali, s. 204, Nizâmü'l-mülk, bir târih ile «Mfrâtü'l-Mtilûk» nâmında b'r eserin müellifidir.

¹²⁰ Haşîşîler (Bâtîniyye, Karâmîta) Târîhi. Stuttgart, 1818, s. 9 (almanca)

¹²¹ HunWın Târîh-i Umûmîsi, 1, 10, s. 215.

hazırlamak (Târih-i Celâli) (Zâyic-i Celâli olmalıdır. Hazırlayan), ilimler ve san'atleri himaye etmektir. Şâirler hakkındaki ihsanı, Oğuz hükümdarı Tağmaç¹²²'in oğlu Hızır Hân'ın¹²³ cömertliği eserleriyle rekabet ediyordu.

Alp Arslan'ın vefatından sonra, hükümet dizginleri Melikşâh'm eline geçti. Melikşâh, Turhan¹²⁴ ile izdivacından önce İmparator Aleksi'den Komnen prenseslerinden birini istemişse de, İmparator muvafakat etmemişti. Aleksi, kuvvetini tahkim etmek için kızını bir Şark prensi hakkında o kadar ağır bir şartla, yâni diğer zevcelerinden ve odalıklarından vazgeçmek ve yalnız yeni zevcesiyle hayâtını geçirmek üzere, Halîfe Muktedî'ye verdi. Melikşâh, vefatından onsekiz sene önce (467/1074) Antakya'nın kuzeyinde kâin memleketi, yâni Rûm mülkünü diğer tâbirle Küçük Asya'yı Selçuk'un torununun oğlu ve kendisinin yeğeni Süleyman Hân'a terketti. İran'daki ilk üç Selçuklu hükümdarlarının -ki Tuğrul Beğ, Alp Arslan, Melikşâh'tır-doğrudan doğruya halefleri olan Berk-yaruk, Mehmed Şâh ile Seneer Hân'ın hükümetleri hakkında malûmat vermek, bu târihin vuzuhu nokta-i nazarından muktezî olmasaydı, yine burada Rûm Selçukluları sülâlesinin müessesinden bahsetmek lâzım gelirdi.

Melikşâh Mahmud, Mehmed, Seneer, Berkyaruk isimlerinde dört oğul bıraktı. Fitneleri önceleri Nizâmü'l-mülk'ün sukutuna sebep olmuş olan valideleri Turhan, en büyük oğlunun zararına olmak üzere, en küçük oğul Mahmud'u tahta çıkarmak istedi; hakkında o kadar büyük ümîdler beslenmiş olan bu genç şehzade, çiçek hastalığından vefat etmemiş olsaydı, validesi şüphesiz maksadına nail olacaktı. Berkyaruk, amcalarından ikisinin hücumuna uğradığı halde, birbirini müteakip onları mağlûp etti. Tekeş, yahut Töküş¹²⁵ nâmında olan birincisini, Tekrit'de gözlerini oyduktan sonra, hapsetti; Teteş, yahut Tutuş nâmındaki diğer amcası, ya kazaen, yahut

¹²² İlik Hân'ın biraderi ve halefi; Melikşâh'ın kayın biraderi.

¹²³ Hızır Hân Erbelo'nun (s. 107) «Kheder» hân dediğidir. Gib'n <bâb: 57, s. 670, hâsiye) Hızır Hân'ın Melikşâh ile muasır olmasında şüphe ederse de haksızdır. Tağmaç Hân'ın oğlu Hızır Şâh, biraderi İlik Hân'a halef olducü gibi, Hızır Şâh'ın irtihâltnde, Melikşâh'ın hapsetmiş bulunduğu oğlu Ahmed. Hân halef olmuştur. Ahmed Hân'ın yer'ne Kadir Hân bin Cebrail bin Yûsuf Harun halef olduğu halde. Melik Şâh'ın oğlu Seneer Hân, onun zararına olarak, Ceyhun ötesinin hükümrânlığını Mahmud Hân bin Süleyman bin Davud bin tbrâhîm bin Tağınaç'a vermiştir; Kadir Hân 515/ 1121 senesine kadar hüküm sürmüştür. Nesri, Ceyhun, ötesi hükümdarları hakkında daha ziyade malûmat veriyor.

¹²⁴ «Turhan» sehv-i kalemdir; «Türkân» olacaktır. (Mütercim)

¹²⁵ Bu iht'lâf, eski harflerdeki imlâdandır. Eski kitaplarda arapça, imlasıyla (T.K.Ş.) şeklinde Te ve Kef İledir. Mütercim.

mağlûbiyet yeisiyle suda boğuldu¹²⁶. Berkyaruk'-un bir üçüncü amcası olan Horasan ve Gazne valisi Arslan Orgun (Ar-gun olmalıdır. Hazırlayan) bin Alp Arslan, köleleri tarafından idam olduğundan, Berkyaruk onun yerine biraderi Sencer*i tâyin etti. Hârezm Şahları sülâlesinin kurucusu Mahmud bin Nuş-tekîn (yahut: Anuş-tigin) Karaca'yı da Hârezm hükümetine gönderdi¹²⁷. Biraderinin hücumu üzerine, Berkyaruk, akdine mecbur olduğu bir ahidnâme mucibince, yalnız hutbelerde adı okunmak şartıyla hükümetinin -Azerbaycan ve Irak'dan ibaret olan- batı kısımlarını ona ve Horasan'ı Sencer'e terketti.

Nizâmü'1-mülk oğullarının târihleri tabiatıyla burada yerini bulur. Çünkü Melikşâh'm haleflerinin târihine şiddetle irtibatı vardır. İşte birkaç sözle yazıyoruz.

Nizâmü'1-mülk beş oğul bıraktı: İzzü'1-mülk, Ziyâü'1-mülk, Müeyyedül-mülk, Fahrül'l-miilk, Şemsü'd-dîn. Bunların beşi de birbirini müteakip babalarının makamlarında bulundular; nazar-ı dikkate alalım ki, Şark hükümetleri târihi, böyle bir aileden dört âzâmn sadrazamlıkta birbirine halef olmasına yalnız dört misâl gösterir: Abbasîler zamanında Bermekîler, Nişâmü'1-mülk oğulları, Çandarlılar, Köprülüler.¹²⁸ Şemsü'd-dîn, Melikşâh'ın oğlu'olup Çıkanda yazıldığı üzere, hükümet etmeksizin vefat eden Mahmud'un veziri olmuştur. İzzü'1-mülk, memuriyetini birkaç günden ziyâde muhafaza edemiyerek, ahlâkî rezâletleriyle, kendisine emânet edilen o yüksek mevkiye liyakatsizliğini göstermiştir. Halefi Müeyyedü'l-mülk, Sultân Mehmed'i biraderi Berkyaruk aleyhine tahrik ettiğinden dolayı hapsedildi; bir müddet sonra tekrar hükümdarın teveccühünü kazanmışsa da, daha sonra Sultân, onu kendi eliyle idam etti. Berkyaruk*-un halefi Mehmed Şâh'ın saltanatında¹²⁹ beş kardeşin en büyüğü Fahr-ü'1-mülk,

¹²⁶ Nuhbetü't-Tevârih'e göre intihar etti. Lârî'ye göre, kazaen boğulup, Bağ-dad'da İmâm-i Âzam Ebû Hanîfe kabri civarına defnolundu.

¹²⁷ Lftri.

¹²⁸ Dokuzuncu milâdî asırda Bermekîler'den Hâlid, oğlu Yahya, torunları Fazl ve Câ'fer; onbirinci asırda Nizâmü'1-mülk ile üç oğlu Müeyyedü'l-mülk, Fahrül-mülk, Ziyâ'ül-müfe ondör-düncü asırda I. Murad, I. Bâyezid, I. Mehmed, II. Murad, II. Mehmed zamanlarında Çandarlı Kara Halil, oğulları Âli ve İbrâhîm Paşalar, torunu Halîl Paşa; onyedinci ve onsekizinci asırda IV. Mehmed, III. Ahmed zamanlarında Köprülü Mehmed, Ahmed, Mustafa, Nu'mân Paşalar ki hepsi sadrazam idiler.

¹²⁹ Dögin! (De Guignes), Hunlar'm TâWn-i Ensâlî, kitap: 10, s. 226, 228, 232. Dög'ni, Nuhbe'de yazıldığı gibi, Mecdü'1-mülk yazmayıp «Muyâd el mülk» yâni «Müeyyedü'l-mülk» d*yor k*-Cenâbî'nin ve bir Târîh-i Vüzerâ müellifi olan Hondmîr'in ona verdikleri isim de budur, tşbu nefis târih - ki bu âna kadar Avrupa tarafından bilinmemektedir - ikiyüzden ziyâde vezirin

metbûuna ve dinî itikadına kurban olarak, Bâtmîler'den bir mutaassıbın hançeriyle katledildi. Nizâmü'l-mülk'ün üçüncü oğlu Ziyâü'l-mülk, Berkyaruk'un vefatından sonra Sencer'in hükmü altında bulunan Horasan'dan mâada İran Selçuklularının bütün hükümranlığını pençesi altında birleştiren Mahmud Şâh'ın sadrâzamı olmuştur. Ziyâü'l-mülk doğrudan doğruya Fahrü'l-mülk'e değil, Sa'dü'l-mülk'e halef olmuştur ki, işbu Sâ'dü'l-mülk Bâtînîler tarafından kazanılmış olduğundan, kan almak sırasında (cerrahî) zehir zerketmek suretiyle metbûunu öldürecek olduğu halde, fesat cemiyveti keşfedilip âzası tamamen cezalandırılmıştır. Bâtînîler yeniden katillerle intikam aldılar. Cüretlerini o dereceye kadar pütürdüler ki, Mehmed Şalı bunların üzerine yürümeğe mecburiyet hissederek, Irak'da birçok müstahkem kalelerini tahrîb etti¹³⁰. Şu suretle Nizâmü'l-mülk'ün iki oğlu, babalarının Hasan Sabbâh mezhebine kahramanca muhalefetinin cezası olmak üzere, hayatlarından mahrum oldular. Hıyanetle itham edilen Müeyyedü'l-mülk, bizzat Sultân'in eliyle idam olundu& gibi, îzzü'l-mülk ancak son derecedeki ehliyetsizliğinden dolayı hayâtını muhafaza edebildi¹³¹.

Mehmed Şâh Suriye'de ehl-i Salîp ve Hindistan'da putperestlerle harb etti. İşbu putperestlerin cehaletleri o kadar aşâğılardı ki, İsfahan akademisinin (medresesinin) kapısı önüne uzun boyda bir Hind senemi koydurmuştu; tâ ki akademiye devam edenler, bu ilim yuvasına girerken bunu çiğnemiş olsunlar. Mehmed Şâh, kendisi gibi şiir¹³² ile iştigâl edenlere gayretperver bir hâmî oldu, ve «Gıyâsü'd-Dîn ve'd-Dünyâ» unvanını aldı.

Melikşâh'ın diğer oğlu Sencer, Berkyaruk ve Mehmed'in hayâtında devleti onlarla aralarında paylaşmış olduğu halde (508/1114), vefatlarında ülkelerinin tamâmını idaresi altına aldı. Dayısı Arslan Argun bin Alp Arslan'ın ikâmetgâhı olan Gazne'yi de istilâ ederek, Hind Fâtîhi Sultan Mahmud'un bu şehirde topladığı paha biçilmez servete mâlik oldu¹³³. Ülkenin Mehmed ve Sencer arasında taksiminde, minberlerde birincisi «şâh», ikincisi «sultân's-

tercüme-i hâlini içine alır.

¹³⁰ LârI, Mehmed Şâh'ın Bâtînîler'le hasmâne münâsebetlerini hayli tafsilât ile nakleder, s. 516.

¹³¹ Vezîr-i âzam Nizâmü'l-mülk'ün oğlu Fahrü'l-mülk'den İki torunu olmuştur, k' biri Sadrü'd-dîn Muhammed, ve diğeri Nasrü'd-dln-Tâhir'dir. İk'si de Sultân Sencer zamanında vezîr oldular. Demek ki bir aileden sekiz vezîr gelmiştir. Hondmîr, Târîh-i Vüzerft.

¹³² Nuhbetü't-Tevarth; Cenâbl, s. 186.

¹³³ Bu hazîneler arasında, her biri bir milyon duka kıymetinde beş tâç, altından ve gümüşten onyedi taht, kıymetli taslarla müzeyyen bin üçyüz parça altın tezyinat, altın ve gümüşten bin Üç yüz parça, silâh ve a,t takımı bulunuyordu. (Cenâbî).

selâtîn» (Sultanlar sultânı) unvanıyla anılmıştı. Sencer Horasan'da hükümdar idi. Mehmed'in vefatında hükümdarlık tahtına cülus ile yirmidört sene hüküm sürdü; îrân Selçuklularının hükümrânlığı onunla söndü¹³⁴. Sencer'in mülkü Kâşgar'dan Antakya'ya, Hazar Denizi'nden Bâbü'l-mendeb'e kadar uzanırdı. Uzun süren hükümdarlığı, yirmidokuz muharebe ile nazarları celbetmiş; Sencer bunlarda defalarca talihin müsâadesizliğine uğramıştır. Kara-Hıtay hükümdarı Kur-Hân tarafından Ceyhun ötesinde (534/1140) mağlûp olmasıyla, ordugâhını, haremını bırakarak, maiyyetinden bir grup azınlık ile kaçmak suretiyle ancak kurtulabilmiştir. Daha sonra kendisine isyan eden tebeası Guzlar tarafından esîr edilmiştir (551/1156)¹³⁵.

Bu kavim, ikinci defa doğudan batıya doğru yürüyerek, Horasan'ı istilâ etti. Hatırlara gelir ki, daha Kara Hân zamanında binlerce aile hicret etmişlerdi. Bu seyyar aşiretler, o zaman Hazar Denizi'nin doğu ve batı sahillerinde mesken tutmuşlar ve Türkmen ismini almışlardı; bunlar ancak Sencer'in esaretine yol açan Horasan'ın zaptından sonradır ki, Bizanslı müverrihlere göre Guz, yahut Uz nâmını almışlardır. Bunların arasında Kumanlar¹³⁶, Peçenekler, Kangılılar (Kangh)¹³⁷ gibi diğer adlarla isimlendirilenler de vardır. Kara-Hıtay, yâni Kuzey Çin hükümdarları, senelik bir vergi vererek, bu kavimlerden hududlarına muhafız yaptılar, ve bunları doğu Çin ahâlisinin istilâsına karşı istihkâm gibi kullandılar. Kara-Hıtay hükümetinde Kur-Hân'a halef olmuş bulunan Ars-lan Han, bunlarla münâsebetini kesmeğe mecbur olarak, kararlaştırılmış olan akçeyi tediyyeden imtina etmekle de iktifa etmeyerek, bu endîşe verici ve korkunç aşiretlerin kökünü kesmek ümidiyle, kadınlarını dahî ellerinden aldı. Guzlar, çöllerin öte tarafındaki memleketleri bilmedikleri cihetle, ticâret hırsıyla memleketlerine gelmiş olan tacirleri, daha mün-bit ülkelere gitmek üzere, kendilerine rehberlik etmeğe mecbur ettiler. Bu tacirler, elleri arkalarına bağlı olarak, Balasagun

¹³⁴ Gibin, s. 672, İrân Selçuk ailesini Melikşah'da söndürmekte hatâ etmiştir.

¹³⁵ Lârî, Cenabı, Mîr-hond.

¹³⁶ Her İhtimâle nazaran, Kumanlar'dan, Peçenekler'edn (Sihriyetle akraba - Çünkü türkçede bacanağın mânâsı budur) mâada, Jazik ve Yaslar dahi Türk nesilleri sırasında sayılmıştır. Çünkü bu isimler şu kavmin Ceyhun ötesinde Yasi (Yas) şehrinde ikamet etmiş olduğunu kâfi surette gösterir.

¹³⁷ Katremer (Quatr6mere), Tatarlar'm Lisanları Hakkında İncelemeler, s. 320-321; Dögini (De Guignes), Hanların Târih-i Ensâli, c. 10. s. 256. La-rî'de, varak: 518, «Kargılı» yerine «Kangılı» ve «Peçenek» yerine «Peçer». («Kangılı» yerine «Kargılı» yazmış olsa gerek. «Kang», kağni denilen İki tekerlekli arabadır. Mütercim)

yolunu gösterdiler; muhacirler orada dahî Arslân Hân'ın zulümlerine mâruz kaldılar. Halefi Kur-Hân'dan, aile başına bir altın vermek şartıyla, Türkistan'da yerleşmek için müsâade aldılar,¹³⁸ Kur-Hân Ceyhun ötesinde ve Horasan'da hüküm süren Sencer'in dostluğunu kazanmağa çalıştı. Yazdığı ih-tnamkâr mektuba cevap olarak, Sencer, Kur-Hân'a İslâm'a davet vazifesiyle mükellef bir sefaret hey'eti gönderdi; «okları, saçları delip geçer sayısız ordular» göndermek tehdidini hâvî olarak Karâ-Hıtay hükümcîâ-nna hitaben yazılmış belgeleri de sefirlere tevdî etti. Kur-Hân, Sencer'in elçilerinin sakallarını yoldurdu; ondan sonra bir eline bu kılları koyarak, diğer eliyle onlara bir iğne vererek: «Şu iğne ile sakalınızın kıllarını dilemediğiniz halde, bunlardan daha ince olan saçları nasıl deleceksiniz?» dedi. Bütün cevâbı bundan ibaret oldu, daha sonra silâhlanarak Sencer'i külliye mağlûp etti.

Hârezm ve Gur valileri İlseyf ve Hüseyin, bu vak'adan fırsat bularak istiklâl ilân ettiler. Bunlar minberlerde Sencer'in adı yerine kendi isimlerini okuttular. O kadar ki bu durum, Sultân yeniden kuvvet toplayarak gerek âsî valileri, gerek Horasan'da ve Belh civarında yerleşmiş olan Oğuzları yeniden itaati altına alıncaya kadar deydâm etti.¹³⁹

Ancak sulh az bir müddet devam edecekti. Sultânın matbahlarına (kilerine) et tedârikiyle mükellef olan Oğuzlar, bir gün, mezâlimiyle nefretlerini üzerine çekmiş olan bir tahsildarı öldürdüler. Belh valisi Mır Kamaç, bunları silâh kuvvetiyle ezmek istediye de, oğluyla beraber muharebe meydanında katledildi. Sencer, i>u mağlûbiyet haberini alınca, yüz-bin atlıyla beraber bizzat isyancılar üzerine yürüdü. Oğuzlar bu şiddeti görünce, Sultân'ın merhametini dilemek ve yüz Hıtayî (Çinli) esîr ile, döktükleri kanın bahâsı olarak aile başına iki libre altın takdim eylemek üzere, reislerinden birkaçını gönderdiler. Ancak kumandanlar bu kararda müttehit olmadıklarından, müzâkereler düşmanlığa dönüşerek, Alp Arslân'm torunu bulunan Selçuklu hükümdarı esîr oldu. İşte muharebe meydanında ayrılıp gitmeleriyle Bizans İmparatoru Romanus Diyojen'i Alp Arslan'ın kudretli pençesine düşürmüş olan bu kavim, şu suretle, kendilerine seçmiş oldukları metbûu da alaşağı etmiş oldular. Âsîlerin kumandanları -ki evvelâ esîr bulunan. Sultân'ın

¹³⁸ Lârî, s. 518. Oğuz kabilelerinin Sînâ hududundan Türkistan'a işbu hicretleri sebebi Deguignes'in târihinde me'haz olarak gösterdiği kitapların hiçbirinde yoktur.

¹³⁹ L&r1, varak: 579. <Eski târihlerimize göre yazılan, Sencer, türkçemizde Sancar'dır. Mütercim.) (Bugün üniversitelerimizde Selçuklu târihi müte-hassıslarınca bu Türk pâdişâhının adı «Sence» suretiyle yazılmaktadır. Bu itibarla, biz de böyle yazıyoruz. Hazırlayan,)

önünde yerlere kapanarak, hakkında metbû'lari için gösterilmesine mükellef oldukları hürmetle muamele etmiş idiler- Sencer'in, ikametgâhı olan Merv'i terketmeğe sonraları cesurca muhalefet etmesi üzerine, onu bu felâketli durumda tahkire kadar vardılar. Bâzı müverrihler, Sencer'in demir kafes içinde mahbus olduğunu zannederler. Bu gülünç bir efsânedir ki, Sultân Bâye-zîd hakkında tekrar edilmiş ve yeni târih ilmi tarafından hiçbir esasa dayanmadığı isbat olunmuştur.

Oğuzlar, muzafferiy eti erinden istifâde ederek, sel gibi Horasan'a yayıldılar; Nişâbur'u istilâ ile câmüeri kül yığınlarına dönüştürdüler, âlimleri işkencelerle idam ettiler; ehl-i İslâmı kılıç ve ateş kuvvetiyle putperestliğe döndürmeğe gayret ettiler. Sencer, dört ay esaretten sonra, bir av esnasında bunların ellerinden kurtularak, Tirmiz beğinin himmetiyle Ceyhun'u geçip memleketine geldi. Az sonra âsîlerin reisinin vefatı, bunları yeniden Sencer'in itâatına şevketti; o da müteakiben vefat etti (552/ 1157). İran Selçuklularının son hükümdarı olan Sultân Sencer, saltanatına şöhret veren birçok muzafferiyetlerle Şark kavimleri meyânında «İskender-i Sâni» (ikinci İskender) unvanını almıştır. Birçok hükümdarlar, sarayının yüksek hizmetlerinde istihdam olundukları gibi, Berkyaruk tarafından Harezm valiliğine tâyin olunmuş bulunan Nûş-tekîn'in biri oğlu ve diğeri torunu olan Sultân Kutbü'd-dîn ve Sultân Atsız (müverrih «î-t-siz» suretinde yazmıştır, fakat doğrusu Atsız'dır. Hazırlayan) birbirini takiben şakiliğinde bulundular.¹⁴⁰ Saltanatı birçok âlimler ve şâirlerle ziynetlendi. Abdü'l-vâsi' ve kasîde söylemekte en meşhur İranlı şâir Enverî (vefatı: 547/1152), Sencer'in medhiyecisi idiler. Kur-Hân'ın mu-zafferiyetinden (538/1143) az bir müddet evvel (537/1142) Tefsir sahibi ve şöhretli allârhe Usancı¹⁴¹ Zemahşerî ile Tasnîfât'ı¹⁴² bugün ehl-i Sünnet mezhebine esas olan Neseffî irtihâl eylediler. Arap belâgatının şaheseri olan Makamât'ı ile çok zamandan beri Avrupa'da ve Şark'da mâruf Hariî, bu eserini dayısı Sencer tarafından Azerbaycan ve Irak ve Fars kıt'alanna vali tâyin olunmuş ve şâirin hâmisi ve

¹⁴⁰ Deguignes, Hunlar'ın Târîhi, kitap: 10, s. 260. «Sâkî» hizmet ve unvanı Şark'da pek eskidir. Kiropedi'de dahî hükümdara şarab veren, ecnebilere teşrifatçılık eden kimseye «sâkî» mânâsına «sakas» derler idi. S âk îlik ve baş-mâbeyncilik eski İran sarayında iki büyük memuriyet idi. Baş-mâbeyinci hademelere de nezâret ederdi. («Sâkî» bizde şarabdâr ve sonraları şerbetdâr olmuştur. «Şarâb», aslında doğrudan doğruya «içecek şey» demektir. Mütercim)

¹⁴¹ Belâgat-i İrâniyye Târîhi, s. 88; Lârî.

¹⁴² Moraġea Dösön (D'Ohsson) bu eseri tercüme ve izah etmiştir, ki kitabının esâsı bundan ibarettir. Osmanlı Devleti Levha-I Umûmîsi, c. 1, s. 58, orta boyda. (İslam Ansüclopedisi'nde bu zâtın eseri «Aka'ld» olarak gösterilmiştir. Hazırlayan).

Mehmed'in vezî-ri bulunmuş olan Şerefü'd-dîn Hâlid nâmına yazmıştır.¹⁴³ Irak hükümdarı Melikşâh'm oğlu Mehmed Şâh'ın neslinden olan Irak emirleri, Hârezm Şahlan, Guristan hükümdarlarıyla Atabeg ailesinin döii şubesi, şarkdaki Selçuklu Devleti enkazım paylaştılar. Batı yahut Küçük Asya Selçuklu Hükümeti ise işte bu sırada zuhur ve intişâra başlamıştı. En mühimmiyle, yâni Küçük Asya Selçuklu Hükümetiyle iştigâl etmek üzere, birincisini bırakalım. Osmanlı Devleti bu ikincisinin harabelerinden çıkmıştır. Konya Selçuklularının ehl-i Salîp ile birçok münâsebetlerine rağmen ve dînî muharebeler târihi bu milletin târihine ziyâde bağlı olmakla beraber, gerek muasır Haçlı muharebeleri tarihçileri, gerek Bizans müverrihleri, Küçük Asya pâdişâhlarını bize pek nakıs ta-mttirmişlerdir; bundan dolayı Selçukluların son hükümdarları târihinin ilk Osmanlı padişahları târihine sıkı bağlarla bağlı bulunması sebebiyle, mecbur olmasak bile evvelki müverrihlerin bu husustaki ihmâlleri, bizim bunların târihini ikmâl etmekteğimize yeterli bir sebep teşkil eder.

İsrail'in oğlu ve Selçuk'un torunu Kurtulmuş (Kutalmış olacaktır. Hazırlayan), Alp Arslan'm hükümdarlığı sırasında bir Türkmen ordusuyla, Anadolu'da müstakil bir hükümet teşkiline çalıştı. Lâkin mağlûp olup kaçarken attan düştü ve öldü. Büyük oğlu Mansur, bir müddet daha Alp Arslan'a ve Melikşâh'a vergi verdi. Fakat Melikşâh, askerinin kumandanı emîr Porsak'ı (Porsuk olacaktır, Hazırlayan) ona hücum ettirdi. Porsuk, onun askerini bozdu; kendisini Öldürdü. Küçük kardeşi Süleyman'a da aynı hâl vâki olacaktı. Çünkü Melikşâh, İran'daki hâkim âüe için gittikçe korkunç olmakta bulunan bu Selçuklu ailesi şubesinin kökünü kurutmayı tasarlamıştı. Nizâmü'l-mülk'ün ihtarları üzerinedir ki, Sultân, Süleyman'a taarruz etmeyerek, Anadolu mıntıkasındaki Selçuklu askerleri kumandanlığına tâyin etti. O vakit, dördüncü defa olarak, Şark fâtipleri Antakya'yı Bizans imparatorlarından aldılar. Suriye şehirlerinin melikesi bulunan bu şehir, îrân hükümdarı Şapur -ki daha ziyâde Sa-bur ismiyle mâruftur- Nûşiverân ile Peygamber'in irtihâlinden dört sene geçtikten sonra Araplar tarafından ele geçirilmişti. Süleyman, kale kumandanının oğlu Flâretos'un hiyâneti sayesinde bu beldeyi ikiyüz seksen atlı ile elde

¹⁴³ Deguignes, 1, s. 243. Sencer Hanedanı hükümdarlarını yazıyorsa da, Horasan hükümdarı Sultan Sencer'den bahsetmiyor. Hacı Kalfa, Horasan münâsebetiyle bu şubeden bahsediyorsa da, Irak'da saltanatlarını yazmıyor.

etti.¹⁴⁴ Melikşâh'm o zaman Suriye'de iki valisi vardı: Biri Şam'da kardeşi Tutuş ki, Suriye Selçukluları saltanatı ailesinin kurucusudur; diğeri Haleb'de, Ukaylî hanedanından Kureyş'in oğlu Müslim'dir. Müslim, Antakya'yı elde eden Süleyman'dan senelik bir vergi istediye de, birşey alamadığından, üzerine yürüdü; lâkin bu seferinde hayâtdan mahrum oldu (478/1085). Daha sonra Süleyman, Tutuş'a mağlûp olarak, hasmının eline düşmemek için intihar etti (479/1086)¹⁴⁵.

Süleyman'ın oğulları Dâvud ve Kılıç Arslan, evvelâ Melikşâh'ın sarayına götürüldüler. Ancak Sultân'm vefatından sonra Dâvud¹⁴⁶ ve daha sonra kardeşi Konya'da müstakil bir hükümet kurdular. Kılıç Arslan, Kapadokya'da hükümet eden Dânişmendlüer'in payitahtları bulunan Malatya'yı (497/1103) ve hükümet merkezleri olan Karaman'ı zaptetti. Kılıç Arslan, pederi Süleyman'ın vefatından on sene sonra, îznik'i istilâ etmiş olan Haçlûar'ı bozarak (500/1106), daha sonra Musul'u aldığı gibi, Ruha, diğeri adıyla Urfa Beğ'i Emîr Çavlı ile muharebe etti. Nihayet Haburas (Habur) dalgalan arasında terk-i hayât etti. Kılıç Arslan'm kasten mi, yoksa kazaen mi boğulduğu meçhuldür¹⁴⁷. Melikşâh ve Mes'ûd isimlerinde iki evlâd bıraktı¹⁴⁸; birincisi, pederinin vefatında Küçük Asya'da bulunarak o ülkenin hükümetini eline geçirdi; Kılıç Arslan zamanında Musul hükümetine tâyin olunmuş, galip hasmı Emîr Cavh tarafından İran Selçukluları hükümdarı Mehmed Şâh'ın sarayına gönderilmiş (503/1109) olan Mes'ud, baba mirasım almak üzere dönüş müsâadesine nail oldu. Şu sırada Melikşâh öldüğünden, Mes'ud kendisini bütün Küçük Asya'ya mâlik buldu. Bu zât,

¹⁴⁴ Antakya, Valerien'in esaretinden sonra, milâdî 260 senesinde Şâpur, yahut Sâpur; 540'da Keyhusrev-i Nûşirevân (Gibbons, bâb: 42); 611'de Husrev-i Pervîz (bâb: 46); 14/635'de Arablar; 477/1084'de Süleyman zamanında Türkler tarafından zapt-olunmuştur. Bizans müverrihleri bu son zamanı unuturlar; Şark müverrihleri ise Antakya'nın Seyfü'd-devle tarafından ele geçirilmesini doğru olarak 358/968 târihinde gösteriyorlar (Nikefor Fokas ve Yuân Cimises zamanı); Cenâbî Antakya'nın Süleyman tarafından fethini tafsilatıyla nakleder. Onun ifâdesine göre belde (Deguignes'in kitap: 11, s. 30'da yazdığı gibi) Filaretös tarafından değil, Filaretos istanbul'da seyahatte iken, oğlu tarafıdan teslim olunmuştur. Cenâbî, s. 198.

¹⁴⁵ Cenâbî, Larî, Neşri, «Teteş» yahut «Tutuş» diyorlar. «Teneş» değil, <th-tilâf, eski imlâdan doğmaktadır. Herhangi yazılış olursa olsun, doğrusunun Tutuş olduğu, bugün aşikârdır. Hazırlayan)

¹⁴⁶ Lârî ve Selçuklular târihinde İdrîs Kılıç Arslan'ın yerine geçen Süleyman'ın halefi olan bu Dâvûd'dân bahsederler. Müf-tî Aziz Efendi, Târih-i Umûmisi'nde 551 hicrî vekayîinde id-rîs'in ifâdesi Kılıç Arslan'ı Süleyman'a halef yapan Nüveyrî, ve diğeri Arab müverrihlerinin ifâdelerine muvafık olmadığını ihtar eder.

¹⁴⁷ Cenabt, Neşri cebren diyorlar.

¹⁴⁸ Melikşâh, Dogin'nlın tahmini gibi, Komnena,'mn «Sajsan» yâni hân» dediği olacaktır.

âdil ve müttakî bir hükümdardı. Tekke ve medreseler inşa ve Amasya yakınlarında Şamara kasabasını bina eyledi ki, orada güzel bir kubbesi olan türbesi hâlâ göze çarpmaktadır. Kırk yedi sene hüküm sürdükten sonra (551/1156)Mâ vefat etmiştir¹⁴⁹.

Oğlu ve halefi İzzü'd-dîn Kılıç Arslan, kızını¹⁵⁰ Halîfe Nâsirü'd-dînillah'a tezvîc etti, ve büyük pederinin Dânişmendliler'den zapt ve Suriye Atabeğleri'nin en meşhuru olan Nûrû'd-dîn'in tavassutu üzerine iade etmiş olduğu Malatya'yı ikinci defa olarak eline geçirdi (567/1171) İzzü'd-dîn Sivas ile Kayseriye (Kayseri) yi istilâ eylediği gibi (569/1173), Dânişmendlüer'in son hükümdarını zehirlettirdikten sonra, bu ailenin geniş memleketlerini kendi memleketleriyle birleştirdi. O vakit devletini on oğluna taksim ettiğinden,¹⁵¹ her ne kadar haricen hükümranlığının sahası genişlemiş gibi gösteriyorsa da, dâhilen zaafa uğramış oluyordu (574/1188). İşte bu taksim, İmparator Frederik Barberos kumandasındaki ehl-i Salîp'in İzzü'd-dîn'in oğlu olan vâlî Kutbü'd-dîn'in teslim etmeğe mecburiyet duyduğu- İkonya (Konya)'yi zaptetmelerini kolaylaştırdı. Frederik, rehin olarak yirmi kişi alıp, Tarsus yoluyla Masisa (Mop-zistiya; Masis) üzerine yürümekte devam eyledi. Lâkin -bu havaliyi sulamakta olan Sîd-nus (şimdi Karasu) nehrinin buz gibi sularında yjkan-mış olması üzerine fakat bir sıtma ile kurtulan- İskender kadar bahtiyarlığa nail olamıyarak 586/1190 senesi Cihan (eski Pirus; Ceyhan)'da yıkandıktan sonra hastalanıp vefat etti.¹⁵²

Kılıç Arslan daha sonraları devletini taksim ettiğine pişman oldu. Şu maksatla, Selâhaddin'in kızını istemiş olduğu oğlu Kutbü'd-dîn'in idaresi altında yeniden birleştirmek arzusunda bulundu. Lâkin diğer oğulları isyan ettiklerinden, onlardan Mahmud'un imdâd ve himayesini istihama mecbur oldu; ve Mahmud'u on evlâdının en korkuncu olan Husrev aleyhine şevketti. Âsîler sürekli muharebelerle meşgul iken, peder hasta düşerek,

¹⁴⁹ Cenâbl

¹⁵⁰ Kılıç Arslan'm kızının adı Selçuk Hâtûn'dur. (Mütercim)

¹⁵¹ Cenâbî, bu taksim hakkında şu malûmatı verir: Rüknu'd-dîn Süleyman Tokad'ı aldı; Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev Konya'da, Muhyi'd-dîn Ankara'da, Mu*izzü'd-dîn Kaysar-Şâh Malatya'da, Muğîsü'd-dîn Elbistan'da, Nûrû'd-dîn Mahmûd Kaysariyye'-de, Kutbü'd-dîn Sivas ve Aksaray'da, Nâsirü'd-dîn Berkya-ruk Niksar'da, Sencer Şâh Amasya'da tesîs-i hükümet etdi. Bu levhada on oğuldan biri eksiktir; lâkin Neşrî, bunları on-bire çıkarır; çünkü Şücâ'ü'd-dîn Seher-şâh'ı Ereğli'de ve Mu-zafferü'd-dîn Arslan Şâh'ı Niğde'de hükümet ettirir.

¹⁵² Neşrî ve Cenabî burada Avrupa müverrihleriyle muhalefete düşerler. Bu Osmanlı müverrihleri Frederik Ceyhan (Pira-mus) nehrinde ve Avrupalılar Salef sularında, yâni Selüsiye nehrinde (eski Kalikadnos) boğulduğunu zikrederler. Man-ner'e müracaat, 6, 2, s. 29; ve Raumer, Hohenstufenler Târihi.

yirmi dokuz sene hüküm sürdükten sonra vefat etti (589/1193)¹⁵³. Bu vak'a -hangisi devletin tek sahibi olacağını tâyin etmek üzere- on kardeş arasında bir muharebeye yol açtı. Evvelâ Mahmud ile Kutbü'd-dîn kanlı bir cenge giriştiler. Ancak arası çok geçmeksizin, Kutbü'd-dîn'in, düşmanını bir tuzağa düşürüp idam etmesini müteakip, vefatı vuku buldu. Muharebe, Konya Beği Keyhusrev ile Tokat Beği Rüknü'd-dîn Süleyman arasında devam etti. Rüknü'd-dîn Sivas ve Kaysariyye'yi aldıgı gibi, Keyhusrev'den de Konya'yı zapt ederek, ona mukabil -diğer Dir kardeşi Mugûsü'd-dîn'in çıkarılması suretiyle eline geçirdiği- Elbistan'ı verdi, ve şu suretle pederinin taksim etmiş bulunduğu devletin tamâmına sahip oldu. Keyhusrev, Elbistan'a firar ederek, evvelâ Halep Beği'ne, daha sonra Ermeni Kralı Leon'un sarayına, sonra da Trabzon'a (Tربی-zond), nihayet Bizans İmparatoru nezdine iltica etti. Orada oğlu Alâü'd-dîn Keykubâd ve İzzü'd-dîn Keyhusrev ile birlikte onbir sene biraderinin vefatını beklemiş oldu¹⁵⁴.

Rüknü'd-dîn, sapık İsmâiliyye fırkasının gizli taraftarı idi. Bir gün bir hakîm ile bir derviş, hükümdar sarayında ve onun huzurunda mücâdele ediyorlardı. Derviş, hakimin (filozof, hikmet ilmine vâkif kimse) istidlallerine mağlûp olarak, ona bir tokat vurmak derecesine kadar huddetlendi. Rüknü'd-dîn bu münazaaya asla müdâhele etmedi. Derviş dönünce, hakîm, kendi huzurunda böyle bir kötü muameleye uğradığından dolayı Rüknü'd-dîn'e serzenişte bulundu. Hükümdar şu cevâbı verdi: «Eğer ben hakimlerin mezhebini alenî surette müdafâa edecek olsam halk seni de, beni de mahveder».¹⁵⁵

Mısır Halîfesi, değişme kabul etmez derecede şiddetinden dolayı Rük-nü'd-dîn'e «es-Sultânü'l-Kaahir» unvanını vermişti. Bu hükümdar, bir ihtiyar kadının yağurdunu çalmış olduğu için nedîmi güzel Ayaz'ın karnını deştirmişti¹⁵⁶.

Biraderlerini baba mirasından mahrum ettikten sonra, Muhyi'd-dîn?-in oğlu ve kendisinin yeğeni olan Ankara Beği'nin karşısında korkunç bir rakîp buldu. Bu beğ, dik bir kaya üzerinde bina edilmiş olan kalesinde üç sene ısrarlı bir şekilde mukavemet etti. Nihayet uğraşmaya kudreti kalmayınca,

¹⁵³ Cenâbî, Neşrî, Nnhbe, Lârl. Aksaray şehrini Kılıç Arslan kurmuştur, (İstanbul'daki Aksaray'ın fetihden sonra ilk halkı oradağı getirilmiştir.)

¹⁵⁴ Cenâbî, Neşri, Lârl, Nnhbetü't-Tevârih.

¹⁵⁵ Lârl. Nahbetü't-Tevârih, Mirâtü'l-Edvâr'dan naklen. Hükümetin İzzü'd-dîn Kılıç Arslan evlâdı meyânında taksimi De-guignes tarafından Hunlar târihinde zikrolunmuştur.

¹⁵⁶ Cenabî, varak: 202, Lârl, s. 527.

serbestçe çıkmak ve hayâtına kastedilmemek kaydıyla teslimiyete muvafakat gösterdi. Rüknu'd-dîn bunu va'd etmiş olmasıyla beraber, gerek beği, gerek ailesini kamilen idam ettirdi (599/1202). Bu gadrden beş gün sonra kendisi de terk-i hayât etti. Ona halef olan oğlu İzzü'd-dîn Kılıç Arslan ise yalnız beş ay hüküm sürebilmiştir¹⁵⁷.

Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev, biraderinin vefatım haber alınca, büyük bir çabuklukla Kostantiniyye'den çıktı; evvelâ yeğeni tarafından mağlûp edildiyse de, Aksaray ve Konya ahâlisi tarâfdarlık göstererek ayaklanmakla, saltanatını ilân eylediklerinden, yeğenini ve bütün emirlerini mah-bese attı (600/1203). Eyyûbiyye ailesinden Samuzata (Semisât) Beği Melik Efdal ve Harput¹⁵⁸ Beği Nizâmü'd-dîn ona sadâkat göstereceklerine yemîn ettiler. Nizâmü'd-dîn, Âmid (Diyâribekir) Beği Nâsirü'd-dîn Mahmud tarafından gördüğü taarruz üzerine, Keyhusrev'den yardım talep etti. Keyhusrev, büyük bir ordu ile Melik Efdal'i gönderdi. Âmid Beği derhal Harput'un muhasarasından vazgeçti; Keyhusrev Kilikya sahilinde Ataliye (Antalya) beldesi üzerine yürüdü. Rumlar Kıbrıs Frenklerini imdadlarına çağırdılar; ancak onlarla uyuşamadıklarından, kaleyi Sııl-tân'a teslim ettiler. Keyhusrev, bunun üzerine Ermenistan'da muharebeye girişerek (603/1206), Karakum'u zaptetti, ve Amorium (Anamur; Arap-lar'ın Amuriyesi) yakınlarında Laskaris'i mağlûp ettikten sonra (605/ 1208), muharebe meydanında bir Frenk tarafından katlolundu (608/1211). Samuzata Emîri¹⁵⁹ Melik Efdal arapça gayet güzel bir mersiye ile onun vefatından duyduğu kederi dile getirmiştir¹⁶⁰.

Keyhusrev'in büyük oğlu İzzü'd-dîn Keykâvus -ki fikrî ve ahlâkî vasıfları derecesinde şecaat ve güzelliğiyle nazar-ı dikkatleri celbetmiş olan bir şehzadedir- Âmid, Hısn-ı Keyf (Hâsankeyf; Hısmkeyfâ), Mardin, Harput, Samuzata beğleri tarafından saltanatı ilân edildi ve onun nâmına sikkeler kesilerek minberlerde adı okundu. Ancak Erzurum Emîri bulunan amcası Tuğrul İbnü Kılıç Arslan ile küçük kardeşi Alâü'd-dîn Keykubâd'm saltanat

¹⁵⁷ Cenâbî, varak: 203; Lârl; Neşri

¹⁵⁸ Harput, Harput. Şimdiki MâmûfetÜ'1-Azîz vilâyeti merkezi olan sahanın yeni merkezine bir saat mesafede ve dağ üzerindeki kasabanın ismidir. Mütercim. (Bugünkü Harput'tur. Hazırlayan)

¹⁵⁹ «Sâmuzata» Şark lisanlarında ismi olan «Sümeysat»dır. Fırat üzerinde Urfa'nın kuzeyinde bir şehirdi ki, şimdi harâb olmuştur. Merâsi'dü'l-İttılâ' «Medînetün alâ şâtı'l-Fırât fî tarîki'r-Rûm alâ garbî'l-Fırât» diye kaydeder.

¹⁶⁰ Lutfl, Cenâbî, Neşri, Lârl. Cenâtol, varak; 203, mersiyenin matlâru yazar.

dâvasına kalkışmalarına binâen, onlara karşı koyma mecburiyetinde kaldı. Tuğrul, îzzü'd-dîn'i Sivas'ta muhasara ederek, tâ Suriye içlerinden Sultân'ın imdadına koşan Melik Eşref yaklaşmadıkça bu muhasaradan ayrılmadı. Daha sonra Tuğrul bin Kılıç Aralan yeğenin eline düşerek, îzzü'd-dîn onu, bütün emirleriyle beraber boğdurdu (610/1213); Keykubâd, Keykâvus tarafından Ankara'da muhasara olunarak, şehrin ele geçirilmesinden sonra Malatya'da hapsedildi. Ümerâsına gelince, onların sakalları kesilip eşeklere bindirilerek önlerinde bir del]âl «Hâinlerin cezası budur» diye b&ğirmakta olduğu halde, ordugâhta dolaştırıldılar. Pederinin vefatından dolayı Keykâvus'un kendisinden intikam almak istediği Laskâris ise, ancak Sultân'a birçok şehir ve kaleler terk etmek suretiyle hayâtını koruyabildi. Keykâvus, Kıbrıs Frenk-lerinin zaptetmiş oldukları Atâliye'yi (Antalya) onların elinden aldığı gibi (611/1214), Ermenistan'da Lûlû'e¹⁶¹ (612/1215) ve Karadeniz sahilindeki Sinop kalelerini zaptetti.

Salâhaddîn'in oğlu Hâleb Emîri Tâhir'in vefatından sonra bu şehri istilâ etmek tecrübesinde bulunduysa da, derhal muhasarayı kaldırmaya mecbur oldu. Bu teşebbüsün elim bir neticeye yol açmasından dolayı suçlu kabul ettiği emirlerini bir kulübeye hapsederek ateşe verdi¹⁶². Mezopotamya (Beynû'n-nehreyn) emîri Melik Eşref Mûsâ aleyhine vâkî olan sevkîyatı da iyi bir neticeye ulaşamadı. Memleketine dönerken Sivas'ta hastalanarak vefat etti; orada inşâ ettirdiği hastahânenin yakınında bulunan üstü kubbeli türbesi hâlâ mevcuttur.¹⁶³

Keykâvus'un biraderi Alâü'd-dîn Keykubâd, beş sene mahbusluktan sonra, tahta câlis oldu. Uğradığı felâket ve onbir sene Kostantiniyye'de ikamet, tabiatın kendisine bahşetmiş bulunduğu kuvvetleri tahkim ve tevsi etmiş idi. Onbeş sene süren hükümranlılığı sırasında hakkında bekr lenilen ümidlerin boşuna olmadığını isbat ile, Küçük Asya Selçuklu hükümdarları bulunan seleflerinin sânlarını gölgede bırakacak surette muvaffakiyete nail oldu. Bu hükümdarın târihi yalnız saltanatının mazhar olduğu kudret ve

¹⁶¹ «Lûlû'e» inci tanesi demektir. Merâsîdül-İttılâ, bu isimde Yemen'de bir kariye ve Şam'da bir mahalle yazıyorsa da, Lûlûe şehrinde bahs etmiyor. (MUTercim).

¹⁶² Neşri. Cen&bl, varak: 204; Lutfl, MlrâtÜİ-Edvar'daA naklen Nuhbe, varak: 121.

¹⁶³ Cenâbî, Keykâvus'un türbesi üzerindeki yazıyı şöyle nakleder: «Taht-ı saltanatdan dar bir mezara inmiştir. Hazîneleri, kuvveti kalmadı. Seyyahatini hayatiyle beraber hatm etmiştir. İşte herşey böyle zeval bulur. Şehr-i Şevval 617 (1220)» Keyhusrev hakkındaki mersiyenin bidayeti: «Gurubunda tulûu kadar lem'a-nisâr olan şems-i millet Gıyâsü'd-dîn'e bakınız. Kevkeb-i kavs, dûçâr-ı zulmet etmek için ona takarrûb eyledi. Eyvah! Artık onu göremiyorum. Yıldız, pîş-i nazarımdan onu iştirak eyledi...»

şöhret itibariyle değil, Osmanlı sülâlesinin onun za-mânında başlamış olduğu için de büyük ehemmiyete şayandır. Alâü'd-dîn'in hükümdarlık tahtına cülusu ve Cengiz Hân'ın zuhuru sırasındadır ki, Osmanlı neslinin birinci defa olarak Moğol fâtipleri içinden Tuğrul'un pederi (Ertuğrul'un olacak, Hazırlayan) ve Sultân Osman'ın büyük pederi Süleyman'ın şahsiyle ortaya çıkmış olduğu görülür; ondan sonra yarım asır bu devrenin vekayî karışıklıkları arasında kaybolarak, nihayet ikinci ve son Alâü'd-dîn zamanlarında Osmanlı hükümetinin esâsım kurmak ve târihte mevkiini kazanmak üzere, yepyeni bir şâsaâ ile zuhurları müşahede olunur. İleride Osmanlı vekayîi sırasında sözü kesmeğe mecbur olmamak için, Konya Selçuklularının târihini mümkün olduğu kadar muhtasaran nakledelim; bu târihi son yedi hükümdarın saltanatları arasında inkıraz târihlerine, yâni I. Alâü'd-dîn'den III. Alâü'd-dîn'e kadar takip edeceğiz.

Büyük Alâü'd-dîn tahta câlis olunca, ilk himmeti Ermenistan hükümdar] Melik Eşref ile uyuşmak oldu. Mezopotamya hükümdarı Melik Kâmil Muhammed'den birkaç kule (kale olsa gerektir. Hazırlayan) (622/ 1225) ve ertesine sene -müttefiki Melik Eşrefin imdâdiyle mağlûp etmiş olduğu- Artuk ailesinden Âmid Beği Melik Mes'ûd bin Sâlih'den birkaç kale¹⁶⁴ zaptetti (623/1226).

Alâü'd-dîn'in saltanatının yedinci senesinde ki, (627/1229), Hârezm hükümdarlarının en sonu ve en meşhuru olup Cengiz Hân târihinde mühim bir mevki tutmuş' ve Moğollar'ın istilâsına uzun süren kahramanca bir şecaat ile mukavemet ettikten sonra, sukutu, Hind ve İran devletlerinin de harâb olmalarına yol açmış bulunan Celâlü'd-dîn aleyhine yedi sene muharebesi açıldı.

Osmanlılar'm cediti Süleyman'ın, Celâlü'd-dîn'in istilâsından birkaç sene önce Ermenistan hududunda görmüş olmasına iddialarını dayandıran bâzı müverrihler, Osmanlılar'la Hârezmliler'i¹⁶⁵ karıştırmış olduklarından, bu noktada hakikati tâyin edebilmek için -hiç olmazsa şu bölgelerin daha önceki târihine müteallik şarkiyat vesikalarının müsait olduğu kadar vuzuhla- Hârezm'in aslından malûmat vermek lâzım gelmiştir.

Doğuda Ceyhun, batıda Hazar Denizi, güneyde Horasan, kuzeyde Türkmen

¹⁶⁴ Cenâbl. Cenâbî'ye nazaran- (varak: 205), bu kalelerden birinin İsinin Hısn-ı Mansur'dur, ve bir diğeri El-Kahâsin, yahut El-Kahlın İdi. Bu son İsim fena yazılmış olduğundan meşkûttür.

¹⁶⁵ Döğini, Hunlar'ın Târth-i Ensâlî, s. 332 ve d., ondan naklen, Gîbuv bâb: 64, s. 310, haşiye.

memleketleri ile hudutlanmış olan dar ve uzun araziye Hârezm nâmı verilir. Muhtelif cinslerin ihtilâtından tereküp etmiş olan sekene civarındaki milletlerden, büsbütün kendilerine mahsus ahlâk ve yarısı türkçe, yansı farsça bir lisân ile tefrik olunurlar. Başlıca şehirleri Ceyhun'un batı sahilinde kâin Gürgene, diğer adıyla Cürcâniyye,¹⁶⁶ doğu sahilinde bulunan Kât'dır. Birincisi Hârezm nâmıyla da yâd olunur; ikincisi Şâhlar'ın ikametgâh merkezi olmuştur. Birçok âlimlerin,¹⁶⁷ özellikle allâme-i zî-iştihâr Zemahşerî'nin¹⁶⁸ doğum yeri olan Zemah-şer şehrini de yâd edeceğiz, ikisi de Berkyaruk ve Sencer'e sâkîlik etmiş oîsn Kutbü*d-dîn ve oğlu Atsız'dan (müverrih îtsiz suretinde yazıyorsa da, biz doğrusunu yazıyoruz. Hazırlayan) beri Horasan'da alelade bir vali ve diğeri istiklâl sahibi olmuştur. Kutbü*d-dîn, Selçuklu ümerâsından birinin sakisinin kölesi olan Nuş-tekin nâmındaki Türk'ün oğlu idi. Atsız'ın oğlu, torunu, torununun oğlu Alâü'd-dîn İöküş (Tekeş)¹⁶⁹ kendisine halef oldular. İşbu Töküş, dâhilen biraderleri ve oğulları ve haricen Selçuklu prensleri ve Kara- Hitay hükümdarları aleyhinde hesapsız muharebelere girişmeğe mecbur olarak, cömertliği ve ilimlere muhabbeti derecesinde şecâatiyle de şöhret kazanmıştır.

Alâü'd-dîn'in sancakları ve çadırları üzerine bir telmih işareti olmak üzere «Hilâl»¹⁷⁰ resmettirmiş olduğunu burada nazar-ı dikkate vaz'et-mek ehemmiyetten hâlî değildir. İşbu işaret Osmanlı milletine münhasır

¹⁶⁶ Cihân-nümâ, s. 335. Hârizm'in coğrafyası için Ritter*'in nefis eserine müracaat. El yazısı bir Mîrhond'da «Cürcâniye» yerine «Cermaniye» görülüyor ki, şüphesiz istinsah hatasıdır. Bununla beraber «Jermien» (Jermanen) ve «Jet» (Jeten) isimleri «Cerrnan» ve «Çete» Kumanları'nın nâmında muhafaza olunmuştur. Bu hususta Mîrhond'un Muzaffer hanedanı (Mu-zafferîler) ve Timur târihine müracaat. «Doyçe», yahut «Do-çe» (Alman) ismi de Tacik isminde muhafaza olunmuştur, ki Herodot'un «Tadikes» kelimesinden başka birşey değildir. He-rodot'da «Tacik» veyahut «Tacikler», Soğdiniler (Soğdlular) «Harazamii»ler, yâni Hârizmîler arasındadır.

¹⁶⁷ Cihân-nümâ, s. 336. Bu ulemânın meşhurları: Fıkıh usûlünde büyük dirayet sahibi' Kıvâmü'd-dîn, Aristo mantığının şârihi (şerhini yapan) Hüsâmü'd-dîn; Nâsîrü'd-dîn Mutamzî, Hâce Ebul-Vefâ, Pehlivan Mahmûd, Mevlânâ Kemâlü'd-dîn Hüseyin ve diğeri.

¹⁶⁸ Cihân-nümâ, s. 345, 346.

¹⁶⁹ Döğlñ, Bu müverrih Ensâl cedvelinde «Töküş», Târih-i Ensâl'inde «Te-kes» yazıyor. (Bugünkü İncelemelere göre «Töküg» doğrudur.)

¹⁷⁰ Hâiz'in: «Şekl-i hilâl her sürme mtd hed nişan, Az esfer siyâmek vtt Türk külah Az esfer siyâmek vü Türk külah jıç beyti hatırlanmaya sayandır. «Siyâmek»den sonraki «vav», Türk (terk) kelimesinden sonraya naklolunursa, «Her ay başlangıcında görünen hilal «ekil, Türk olan Siyamek'in tacından ve (Türk hükümdarlarından) Ju (Jav, Jev, JüVnun külahından haber verir.» mânası hasıl olarak, her İkisinin .serpuşlarında hilal resmedilmiş olduğu anlaşılır, ve sarihlerin bu beyte, «vav» «terk» (veya Türk) kelimesinden evvel, ve «terk» kelimesi totrakma mânasına arapça olmak üzere verdikleri garip ve dikkatli mânaya hacet kalmaz. (Mütercim).

zannolunmuşsa da¹⁷¹ Alâü'd-dîn'den bile çok zaman evvel, İran men-şe'li paralarda görüldüğü üzere, şems ve kamer (güneş ve ay) derecesindeki iktidarlarına alâmet olarak, Güneş ile beraber Husrev'lerin tacını süslemişti. Töküş'ün oğlu Alâü'd-dîn Muhammed, selefinin birçok müessese ve âdetlerini değiştirdi. Meselâ Selçuklular'ın hükümetinde ondan evvel asker muzıkası beş vakit namaz zamanlarında çalınırdı; Alâü'd-dîn Muhammed, oğulları için beş defa, kendisi için yalnız Güneş'in doğuşu ve batışı vakitlerinde iki defa çalınmasını arzu etti. Yirmi yedi prens işbu muzıkada altın davullar üzerine inci ile süslenmiş deynekler ile vurarak nağmelerin icrasına memur idiler. Bunlar Selçuklu hükümdarlarının şehzadeleri; silâh kuvvetiyle itaate alınmış Gûr'lu hükümdar-zadeleri; BeJh, Bamyân, Buhara hükümdarları ve onların evlâdı idi. Bundan başka Hâ-rezm sultânı sarayının bütün hizmetleri hükümdarlara, şehzadelere tevcih olunmuştu.¹⁷²

Kuvvetine mağrur olan Alâü'd-dîn, Otrar şehrinde birkaç Moğol tacirini idam ettirmekle Cengiz Hân'ın hiddetini celbetmişti. Bu vahşî kavimler derhal Ceyhun'un iki sahilinde Alâü'd-dîn'in memleketlerini istî-lâ ederek, Neeend, Fenâket, (Benâket olacaktır. Hazırlayan), Hocend, Se-merkand, Buhara ile büyük ve küçük Gürgenc'i; velhâsıl¹⁷³ bütün Hâ-rezm'i tarhîb ettiler¹⁷⁴.

Muhammed Şâh'ın oğlu Celâl ü'd-dîn Mengübirtî -ki en son ve en şöhretli Hârezm şahıdır- yalnız doğuda Alâü'd-dîn tarafından Cengiz Hâii üzerine açılan muharebede devanı ile iktifa etmeyerek, batıda dahî, Rûm (Anadolu) Selçuklularının en kuvvetlisi olan Alâü'd-dîn Key-kubâd aleyhine sına muharebelerine çabucak başladı. Alâü'd-dîn'in Ahlat valiliğinde bulunan yeğeni şehrin anahtarlarını bir miktar akçe mukabilinde muzaffer Hârezm-şâh' teslim etmesi üzerine, Selçuklu Sultânı kendisinin yirmi bin süvarisi ve müttefiki olan Beynü'n-nehreyn (Mezopotamya) ve Ermeniyye hükümdarı Eyyûbîler'den Melik Eşref Mûsâ tarafından gönderilip de o kuvvete iltihak eden beş bin asker ile hâinin üzerine hücum ederek, İslâm'ın vekâyî cedvelinin kaydettiği en kanlı muharebelere biri olmak üzere vukua gelen

¹⁷¹ Alaim-i Türkiyye, Cenova. 1683; Pa,ulos Pater nâmındaki Macar müellifin «seridir.

¹⁷² Hunlar'ın Tarh-i Ensftl, 1, 14, s. 278.

¹⁷³ Necend Bürhan'da ve Merâsîdül-İttUâ'da bulunamadı. Fenâket hakkında Merâsîd şöyle diyor: «Feniked, <Fa>nın fethâsı, «Nun»un sükûnu. «Kâf»ın fethasıyla Nesef köylerinden biridir.» «Kafın zammıyla Gürgânc, darü'1-mülk-İ Hftrezm'dir. Cürcâniyye bundan muarrebdir. Türkler Ürgenc derler.» Burhan. (Mütercim)

¹⁷⁴ Tarh-i Ensâl, keza, s. 278.

büyük çarpışmada yeğenini tam bir hezimete uğrattı (627/1229). Erzincan yakınlarında Yassı-çemen (metinde yanlış olarak Nisi-çemen yazılıdır, düzelttik. Ha.) nâm mahalde cereyan eden bu harbden dört sene sonra (631/1233) Ahlat, Alâü'd-dîn'in yeğeni olan prensin iktidarının pençesine düştü¹⁷⁵.

O vakit Alâü'd-dîn'in aleyhine Mısır Sultânı Melik Kâmîl'in riyasetinde onyedî hükümdardan mürekkep bir ittifak hey'eti teşekkül etti. Müttefik askerleri, Rûm (Anadolu) kıt'asını Suriye'den ayıran Gök-sun'un (eski adı Kalikadnus) iki tarafında durdular. Hama Emîri Melik Muzaffer, Harput'u zaptetmek üzere ikibin beşyüz süvari ile Fırat'ın öte tarafına gönderildi. Melik Muzaffer bu şehirde Alâü'd-dîn'in muhasarasına uğrayarak, teslim olmak mecburiyetinde kaldı; Alâü'd-dîn ise hasmını şerefiyle mütenâsip bir hıl'at giydirdikten sonra iade etmek âli-cenablığında bulundu.

Ertesi sene Mısır hükümdarları ittifak hey'eti bozulmuş olduğundan, Alâü'd-dîn, Harran, Ruha, Erzincan, Çemişkezek ile eski Sîd şehrini ele geçirdi ve bu şehrin yakınında bugün onun ismiyle yâd edilen Alâiye şehrini ve Erzincan yakınlarında Kubâdiye'yi inşâ ettirdi¹⁷⁶.

Alâü'd-dîn, hükümrânlık dâiresine giren dokuz beldeyi -ki Sivas, Amasya, Anamur¹⁷⁷, Konya¹⁷⁸ bunlardandır- camiler, tekkeler, medreselerle süslediği gibi, ikametgâhı olan Konya'nın etrafına yüksek duvarlar yaptırmıştır. Bu muhtelif şehirleri hususî bir tılsımın himâyesi altına koymak arzusuyla - pederi Bahâü'd-dîn ile birlikte Bu-hâra'dan gelip de Rûm (Anadolu)'da mesken tutan ve bundan dolayı Rûmî unvanıyla anılmakta olup o asrın en büyük tasavvuf şâiri bulunan- Mevlâna Celâlü'd-din'den kendisi için bir kitabe¹⁷⁹ istedi¹⁸⁰. «Efendimiz», yâni «Muhibbimiz» demek olan «Mevlânâ», hâlâ Osmanlı memleketlerinde mevcut ve en muteber bir tarikat olan Mevlevî Dervişleri tarikatının kurucusudur. Tarikatın merkezi ve

¹⁷⁵ Cenâbî, varak: 205; Lftif, s. 528, Nuhbe, varak: 121.

¹⁷⁶ Cihan-nümâ, B. 611; Nuhbetü't-Tevârîh, varak: 122.

¹⁷⁷ Nuhbe, varak: 122; Cihân-nümâ, s. 626. Bufor'un «Karara ân»sinde, s. 169.

¹⁷⁸ Cenabı, s. 206. Alâü'd-dîn Keykubâd, kurduğu iki şehri kendi ismi ve mahlasıyla adlandırmıştır: Biri Alâiye (Konya vilâyetinde) (bugün Antalya iline bağlı) Alanya ilçesi) ve diğ-erleri Kubâdiye (Erzincan taraflarında).

¹⁷⁹ Cenâbî, s. 206 da kitabeyi naklediyor: «Duvarları dalgalara ve atların savletine karşı bir seddir; lâkin fırtınalı bir gece esnasında bize hücum eden musibet ve felâkete karşı değil.»

¹⁸⁰ Celâlü'd-dîn-i Rûmî hakkında Belâgat-i İrânlye Târîhi'ne müracaat. (Fransızcanın «Talisman» kelimesinin aynıyle tercümesi yazılmışsa da, İslâm'da tılsım itikadı olmadığından, Selçuklu hükümdarının arzusu, metindeki kitabe (inscripüon) kelimesinin de gösterdiği gibi, te'sîrli bir dua' dan ibaret olmalıdır. Mütercim).

başlıca emlâki Konya'dadır. Birinci reisi, pederi ve oğluyla birlikte «Âlem-i Kuds'ün ve Maârif-i Sûfiyyenin Sultânı» unvân-ı iftiharını almış olan Celâlü'd-dîn âile-i mukaddesinin türbeleri de Konya şehrinde. Bahâü'd-dîn Sul-^ğnü'l-Ulemâ, oğlu Celâlü'd-dîn Emîri Sultân, veyahut Mevlânâ Hünkâr (yâni imparator), torunu Sultân Veled (veled, oğul demektir) isimleriyle yâd olunurlar.¹⁸¹

Cengizli kabilelerinin Ceyhun'un öte tarafını ve bu tarafını istilâsında ulemâ kütüphanelerinin ve medreselerinin henüz tütmeğe olan enkazı arasından kendilerini kurtararak, Asya'nın batı nihayetlerinde ve Keykubâd'ın yanında -artık Hâzrem şahının te'min edememekte olduğu- bir ilticâgâh aramağa gelmiş idiler. Fars edebiyatı dahî işte Ceyhun kenarlarından Adalar denizi sahillerine hicret eylemiştir; nasıl ki iki asır sonra Yunan edebiyatı Boğaziçin sahillerinden Tiber ve Arno nehirleri kenarına gelerek, orada yerleşmiştir¹⁸², Halife Nâsirü'd-dîn'illâh, asrının en mütebahhir fakîhi olan Şehâbü'd-dîn Sühreverdî'yi sefir sıfatıyla Keykubâd'a gönderdi ve Alâü'd-dîn'e «Âzamü's-Selâtîn» (Sultanların Kn Büyüğü) unvanının verildiğini bildiren bir berâtı Sühreverdî'ye tevdîen yolladı. Beş bin süvari, bütün şeyhler ve âlimler Halife'nin elçisini istikbâle çıktılar. Şebâbü'd-dîn gerek ilimlere muhabbetinden,- gerek hakkında gösterilen hürmetkârlık eserlerine teşekkür olmak üzere, Şeyh Nec-mü'd-dîn'in Sultân Alâü'd-dîn'e armağan etmiş olduğu meşhur bir eseri¹⁸³ tashih etti.

Bu hükümdar, ulemâyı himayesinden ve kendisinin ilim ile iştigâline dolaylı ilim adamlarının hürmetini kazanmıştı. Gündüz ve gecelerini üçe kısıma ayırmıştı: Gündüzün bir kısmını hükümet işlerine; ikincisini ulemâ ve meşâyîh ile sohbet etmeğe; üçüncüsünü târih mütalâasına hasr ederdi. Gecenin de yalnız bir kısmını uykuya sarf ederek, üçte ikisini ibâdete ve

¹⁸¹ Bu üç mutasavvıftan mâada Alâü'd-dîn zamanının ulemâ ve şeyhlerinin meşhurları şu zâtlardır: Şemsü'd-dîn Tebrizî ki müderris ve Celâlü'd-dîn'in hocası olup, Mevlânâ-yı Rûmî dîvânını (Mesnevî'sini) onun nâmına tanzim etmiştir. Mif-tâhü'1-Gâib isminde bir büyük eserin sahibi Sadrü'd-dîn Ko-nevî, Burhânü'd-dîn Muhammed Tebrizî, Fâzü-ı Urmevî nâ-mıyla ma'rûf Urmiyeli Hüsâmü'd-dîn. (İdrîs, Cenâbî).

¹⁸² İlim ve san'at erbabının Cengiz zamanında Asya'dan hicretleriyle istanbul'un fethinde bir kısım ahâlisinin İtalya'ya gitmesi birbirine benzemez. Asya'da hattâ bir milyon ahâlisi olan şehirlerde taş taş üzerinde kalmadı. Bağdad'ın bütün kütüphaneleri mevcudatı nehre atıldı, veyahut odun yerine hamamlarda yakıldı. Bu suretle oralarda maârif erbabı için barınmak kaabil olmadığı gibi, ilimler büsbütün mahvedildi, istanbul'da ise Bizanslılar'ım büyük bir kısmı hâl-i refah ve rahatlarında kalmış, ve istanbul Yunan ilim ve edebiyatının en büyük merkezi olmakta devam etmiştir. Mütercim.

¹⁸³ Bu eser Mlrsâdü'l-lbâd'dır. tdrisî, s. 20.

ahlâkî kitaplar okumağa tahsis eylerdi.¹⁸⁴ Fâtih sıfatıyla Sultan Mahmud-ı Ğaznevî'yi ve bir hükümdar sıfatıyla Vaşmgîr'in oğlu meşhur Kaabus'u numûne'î imtisal olarak kabul etmişti.¹⁸⁵ Kendi şahsında her ikisinin vasıflarını toplamağa muvaffak olmuştur. İlimler ve san'atlara muhabbetinin delili olmak üzere inşâ ettirdiği yüce eserlerden başka, hükümetinin büyüklüğü ve genişliği, ailesinden hiçbir hükümdarın onun derecesine vâsıl olamadığını isbât etmektedir.¹⁸⁶

On yedi sene Rûm Selçuklularının en sevgili ve en bahtiyar hükümdarı olduktan sonra, Erzurum yakınlarında biriâ eylediği Kubâdiye sarayında kendi oğlu tarafından zehirlenerek, irtihâl eyledi (635/1237)¹⁸⁷.

Bu oğul, Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev-i Sâni idi. Gerçi hükümetinin ilk senelerinde intizamsız zevklerine haUl verecek, ve ihtiraslarının azgınlığına mâni olacak bir hâdise olmamış, ve cinayetinin cezasını nâmları Husrev'ler, Halîfeler târihlerini lekelemekte olan peder kaatilleri gibi az bir zaman içinde görmemiş ise de¹⁸⁸, yine onların cezasından daha haiif ve daha sür'atli olmamıştır. Saltanat tahtına cûlusunu müteakip bir çifte düğün yaptı: Hemşiresini Haleb Emîri Melik Azîz'e vererek, kendisi de -Keyhusrev nâmını minberlerde yâd ettirmek olan- bu hükümdarın kızını aldı.

Melik Azîz tarafından dâmâdı hakkında gösterilen ta'zîmât, Gıyâsü'd-dîn'in yeni zevcesi hakkında muhabbet ve hürmeti celbetemedi. Bu refikasına gayet lâkaydâne muamele göstererek, Gürcistan hükümdarının kızı olan ikinci zevcesine aşkını hasretti. Bunun o kadar büyüleyici bir tesiri olmuştu ki, paralar üzerine hâkettirmek suretiyle ismini idâme etmek arzusunda bulunurdu. Lâkin İslâm'ın esâsa müteallik kaidelerini alenen boşveren bu tasavvura memleketin ekâbirleri muhalefet ettiklerinden, Keyhusrev fikrini ifâde edebilecek bir işaret buldu: Arslan, hükümdar olan sultânın, Güneş

¹⁸⁴ İdrîs, Cenâbî ile Nuhbetü't-Tevârîh bu ahvâli Alâü'd-dîn'in sırdaşı olup yanından bir an ayrılmamış olan Emîr Karatay*-dan naklen hikâye ederler.

¹⁸⁵ Cenâbî ve İdrîs Alâü'd-dîn'in okuduğu kitaplardan ikisini haber veriyorlar ki, biri tmâm-ı Gazâlî'nin Kimyâ-yı Saadet'i (ahlâka dâir farsça eseri) ve diğeri meşhur vezîr Nizâmü'l-mülk'ün «Siyerü'l-Mülûk»udur.

¹⁸⁶ O vakit Rûm (Anadolu) Selçuklu hükümeti Konya, Aksaray, Kayseri şehirlerini, bütün Karaman havalisini, Aydın, Saru-han, Menteşe, Hamîd, Germiyan, Gerede, Kastamonu eyâletlerini, Ankara, Malatya, Maraş, Elbistan, Tokat, Amasya, Niksar, Erzincan, Samsun beldelerini, yâni şarken hududu Erme-niyye ve kısmen Suriye olmak üzere bütün Küçük Asya'yı içine alıyordu.

¹⁸⁷ Cenâbî, varak: 207; Lârî, s. 529; Nuhbe, varak: 122.

¹⁸⁸ Husrev-i Pervîz'in kaatili Şîrveyh, Mütevekkilin oğlu ve kaatili Mustan-sır, her ikisi de dörder ay saltanattan sonra k&tlolunmuşlardır.

onun zevcesi olan sultânın timsâli olduğu cihetle meskukâta -arslan'ın başı üstüne bitişik bulunmak üzere- güneş kursu hâkettirdi. O surette ki güneş arslan'dan ziyâde göze çarpmakta, ve ışıklarıyla arslan'ı aydınlatıyor zannolunmakta idi. Eski güneş ve arslan hiyeroglifinin taklidi demek olan bu ireskûkât zamanımıza kadar muhafaza olunmuştur. Yine o işareti taşıyan eski îrân madalyalarıyla şimdiki İran «Şîr-ü Hûrşîd» nişanı arasında bir mevkî tutmakta ve ortaçağ yadigârı olan bu alâmet, Şark'ın eski ve yeni işaretlerini birleştirmektedir¹⁸⁹.

Gıyâsü'd-dîn'in saltanatı birinci defa olarak, kudsiyyet perdesi altında halkı ayaklandırmaya muvaffak olan Baba îlyas nâmında birinin emrine tâbi dervişlerin ayaklanmalarıyla sarsılmıştır. Âsî fırkası Sultânın askeri tarafından perişan edilerek, tlyas Baba, suç ortağı olan îshâk ile bçjâber ele geçirildi. Lâkin mağlûp, galibin fikrini o dereceye kadar bü^yüleyebildi ki, Mevlânâ Celâlû'd-dîn ile beraberindeki takva sahibi Mevlevî şeyhleri Sultân'ın sarayından çekildiler.

Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in hükümdarlığının yedinci senesi, Moğollar Küçük Asya'yı istilâ ettiler (641/1243). Sultân, bunların karşısına çıkarak, Erzincan civarında hasmına yetiştirdi. Lâkin askeri birdenbire bir korkuya kapılarak firar etti. Moğollar Ahlat ve Diyâribekir'e (Âmid) hâkim oldular. Keyhusrev bir kaleye sığınarak, oradan Moğol hânına itaatini ilân etti. Küçük Asya Selçuklu Hükûmeti'nin istiklâlî işte bu şekilde sona ermiş oldu. Peder kaatili üzerine ayaklanan emirler -ki Gıyâsü'd-dîn'i o cinayetinden başka, devlete hıyanet töhmetiyle de suçlamaktaydılar- kendisini boğmak suretiyle (657/1258), saltanat tahtına oğulları Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan ile İzzü'd-dîn Keykâvus'un ikisini birden oturtular¹⁹⁰.

Bu iki şehzade, Bağdad'm zaptından sonra, Cengiz sülâlesinden Men-gû'nun biraderi ve kaaim-i makamı Huîgû'nun nezdine gittiler; Hülâgû bunları bir müddet nezdinde tutmakla, küçüklükleri sebebiyle veziri Süleyman Pervâne'yi vasî tâyin ettikten sonra, memleketlerine iade etti¹⁹¹. İki birader arasında anlaşmazlık zuhuru gecikmedi. Rüknu'd-dîn saltanat kudretini elde

¹⁸⁹ Cenâbî, varak: 207; Böğini, (De Guîgnes), Hnnlar'ın Tarîh-i Ensâli, s. 207; Ozley (?), resim: 27.

¹⁹⁰ Cenâbî, varak: 207.

¹⁹¹ LarI ve Neşri, yalnız ikisi birlikte hükümet eden İzzü*d-dîn Keykâvus ile Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan'dan bahsederek, bâzı meskûkatda üç hükümdar resmi bulunmuş olmasından İstidlal olunduğuna göre, Alâü'd-din Keykubad'ın, dahi sattanaja iştirak ettiğine dâir birşey yakmıyorlar.

etmeğe muvaffak olarak, îzzü'd-dîn Alâiye tarî-kıyla Kostantiniyye'ye firar etti (653/1255).¹⁹² Lâkin Bizans İmparatoru Yani Laskari, Frenklerin elinden kurtarmış olduğu payitahtında bile kendisini tam bir emniyet içinde addetmiyordu; çünkü Hülâgû, Bağdad fethinden sonra¹⁹³, Küçük Asya'yı zaptetmişti. Bundan dolayı, İmparator, bir resmî mülakatta Selçuklu mültecinin Kostantiniyye'den uzaklaştırılmasını arzu ettiren sebepleri kendisine sıraladı¹⁹⁴.

Bedbaht prens, Laskaris'e halef jlan Misel Paleolog nezdinde dahî daha fazla hüsn-i kabule mazhar olamadı. Misel, bir müddet önce kız prenses Mari'yi Hülâgû'ya vaad etmiş olduğu halde, biraderi Abaka Hân'a vermişti¹⁹⁵. Bir hıristiyan valideden doğmuş olan İzzü'd-dîn her fir* satta kendisini Hıristiyanlığa mütemayil göstererek, hattâ Bizans müverrihi Pahimares bile onu Hıristiyan sanmış, İzzü'd-dîn Patrîk*den aldığı¹⁹⁶ küçük azız resimlerine, eski dinî eser parçalarına arz-ı ta'zîm etmekte bulunmuşsa da, bunların hiçbirinden fayda olamadı. Moğolların korkusu İmparator'un yarım Hıristiyan olmuş bir Türk'e sahip çıktığını göstermesi vâcibesine üstün geldi. İzzü'd-dîn, ailesiyle beraber Aynoz kalesine hapsedildi. Bizans tahtına¹⁹⁷ çıkabilmek için kumandam Bahadır Ali ve rikâbdarı Oğuzlu Beğ ile birlikte bir fesat tertip etmiş olduğu doğru ise, misal vazifelerine yakışmayan bu hal, Misel Paleologos'un onun hakkındaki muamelesini haketmiş olduğunu gösterir. Lâkin Selçuklu tarihçileri tarafından naklonunan bu vak'a, Bizans tarihçilerinin hiçbirinde görülmüyor. Rikâbdar'm kızgın sirke ile gözü çıkarılmış, kumnn-dan idam edilmiş, İzzü'd-dîn şiddetle göz altına alınmıştır.

İzzü'd-dîn uzun bir mahbusluktan sonra, Tüşin'in (Cuci'nin olacak) oğlu ve Cengiz Hân'ın torunu olup Kıpçak ve Kırım hânlarının reîsi bulunan Berke

¹⁹² Cenâbî, s. 207 Lutfl ve Muhbetü't-Tevârih. Deguignes. Selçuklu hükümetinin iki kardeş arasında muhtelif taksimleri hakkında Şark müelliflerinden daha dikkatli tafsilât veriyor ve E.; .."-Ferec ile Bizanslılar'a istinaden iki birader saltanat tahtına .,>den geçmeyip, İzzü'd-dîn Keykâvus'un kardeşi Rük-nü'd-dm Kılıç Arslan'dan evvel saltanatta bulunduğunu isbât ediyor. (Deguignes, Hunlar'ın Târîh-i Umûmîsi, kitap: 11, s. 67-72).

¹⁹³ Bağdadi Moğollar'ın zaptı 1258 (h. 657); Kostantiniyye'yi Rumlar'ın zaptı 1261 (H. 660) sen esindedir.

¹⁹⁴ Pahimares, 1, 7, varak: 22.

¹⁹⁵ Pahimares'dekl (1, 3, 24, 25) «Apağa» ve «Apağas», Abaka Hân'dan başka bir isim olmadığı gibi, «Ruhrativis» BÜknü'd-dln, «Yafatlivis» Gıyâ-sü'd-dln'dir.

¹⁹⁶ Pahimares, «Evholplyajj

¹⁹⁷ Cenâbî, Lutfl, Nuhbe.

Hân¹⁹⁸ marifetiyle halâs oldu. Tatar Reîsi, şiddetli Ur kış sayesinde Tuna'yı buz üzerinden geçerek, İstanbul surlarına kadar geldi, ve Aynoz'dan firara muvaffak olan Selçuk prensini alarak, Kırım'a götürdü. Saltuk Dede maiyyetiyle gelerek, Karadeniz'in batı sahillerinde Dobruca Tataristanı'nda yerleşmiş olan Türk muhacirleri de Berke Hân'ın arkasından gittiler.

Berke Hân, memleketine avdetinde kızım İzzü'd-dîn'le evlendirdi ve Sulcad ve Sudak nahiyelerini malikâne olarak itâ eyledi. İzzü'd-dîn fi-rân esnasında birinci zevcesini Karaferye¹⁹⁹'de İmparator'un hükmü altında bırakmıştı. Orada (valide mânâsına veyahut özel isim olarak «Ana» olmak üzere) Ana Kapısı isminde bir kapı hâlâ görülmektedir. Bu prenses şehir kapısının pek yakınında bulunan kale içinde zevcinin ve* fatjnb dâir aldığı yalan haber üzerine, kendisini kalenin yukarisından atıp telef oldu (667/1269).²⁰⁰ İzzü'd-dîn'in validesi nezdinde kalmış olan oğlu tanassur ederek, Kostantin adını aldı²⁰¹.

Bu sırada Konya hükümdarı ve İzzü'd-dîn'in biraderi Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan, Abaka Hân'ın emri üzerine başkumandanı Pervane tarafından boğuldu ve yerine dört yaşındaki oğlu III. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev getirildi. Rüknu'd-dîn'in zevcesi tekrar evlendi. Gıyâsü'd-dîn'in pek küçük olmasından dolayı Üvey babası hükümet işlerini on sene idare etti O kadar hakkaniyetli ve akıllıca idare etti ki, Moğollar kendisine meyil gösterdiler. Ancak Mısır Sultânı ve Baybars Bundukdârî'nin oğlu Kala-vnn tarafından mağlûbiyete uğraması üzerine, Abaka Hân bu zâtın -Elbistan ve Kayseriye'de nâmî minberlerde okunmakta olan- hasmıyla gizlice münâsebetlerde bulunduğu şüphesine düştü. O şüphe üzerine derhal idam olunarak (675/1276) vefatı Selçuklu Devleti'nde şiddetli karışıklıkların ortaya çıkmasına yolaçmıştır²⁰².

Karaman silsilesinin kurucusu Karaman-oğlu Mehmed Beğ -ki aynıyle Osmanlılar'ın zuhuru zamanında Selçuklu Devleti enkazı arasm-dar çıkarak iki asır Osmanlılar'ın muhataralı rakibi olmuştur- alelade bîr sefili tzzü'd-dîn'in Kırım'da Bahçesaray şehrinde vefat eden oğlu olmak üzere ortaya

¹⁹⁸ tsmi Berkay iken, müslüman olması üzerine «Berke» (Bereke; Bereket) olmuştur. (Mütercim).

¹⁹⁹ Lutfî, Pahimares «Karalerye» Aynoz yakınlarında Bruya der. Hacı Kal-fa'nım Rum-Hi'sLne mürasa&t, s. 86. Maner, s. 516, (Bu Aynoz yakınların-

²⁰⁰ İzzü'd-dîn 667/1268'de vefat etti. Oğlu Mes'ûd, pederinin vefatından sonra, Kastamonu tarihiyle Kostantiniye'ye gitti. Posinus, Pahimares târihinin sonuna ilâve ettiği takvimde (kronoloji'de) bu vak'anm târihinde yirmi sene hatâ eder.

²⁰¹ Lutfî ve Fahimares.

²⁰² Cenâbî, varak: 207; Neşri.

koyarak, hükümeti de payitahtı da onun nâmına zapt eyledi. Karaman ailesinin hükümeti ve başlıca reisleri hakkında bu târihin başka bir yerinde daha ziyâde tafsilât vermek fırsatına nail olacağız; burada yalnız şunu beyân edelim, ki saltanat tahtında vâki olan şu değişiklik sırasında. Karaman-oğlu Mehmed Beğ, vergi defterlerinin kaydı usulünce mühim tadilât yaptı. O vakte kadar bu defterler bütün Selçuklu Devletinde farsça olmak üzere tutuluyordu; Karaman-oğlu (Müellif «Karaman Mehmed Beğ» şeklinde kaydetmektedir. Hazırlayan) farsça -karışık bir surette- türkçeyi de meze eyledi. İki lisanın kelimele-rini intizamdan mahrum ve fakat kaidelere tâbi olmak üzere birbirine karıştırmaktan ibaret bulunan şu usûl Osmanlı kayıtlarında bugün kullanılmaktadır²⁰³.

daki mahal Selanik vilâyetindeki Ferye değildir; Edirne vilâyetindeki Fe-reck olacaktır.

İzzü'd-dîn'in oğlu nâmına zuhur eden şahsın hükümetinden ettiği Gıyâsü'd-dîn İzzü'd-dîn'in hakikaten oğlu bulunan Mes'ûd, Abdi Han'dan yardım istediklerinden, Abatta Hân, hükümeti gaspeden Tür ile Karaman-oğlu'nun üzerine oğlu Oğuz Hân ile veziri Fahrü'd-dîn Al şâh'ı gönderdi. Bunlar gâsıbı tard ve Mehmed ile biraderlerini idam e tiler. Ondan sonra Moğol Hânı, Selçuklu Devleti'ni iki yeğen arasınd taksim ederek, batı taraflarını Konya ile birlikte Keyhusrev'e, doğru ti raflarını Erzincan, Sivas, Malatya ile birlikte Mes'ûd'a verdi. Abaka Hân m halefi Argun Han, düşmanı olan Kırım Tatarları ile gizli münâsebe lerde bulunduğunu zannederek kendisinden şüphelendiği Gıyâsü'd-dî Keyhusrev'i idam etti (682/1283).

Şu suretle İzzü'd-dîn'in oğlu Mes'ûd -zahiren müterakkî ve faks parçalanarak âsî valilerin ve hırslı yeni yetmelerin elinde kalmış- bi devletin ismen sahibi bulunmuş oluyordu. Pederinin vefatından sonr memleketine dönerken, Kastamonu'dan geçerek, orada bir müddet Umu Beğ'le harbetmiş bulunduğu gibi, önce zevce ve kerîmesini rehin olara İmparator Andronikos nezdinde bırakmış olduğu cihetle, Kostantiniyye1 ye de uğramıştı. Zevcesi iade olundu; fakat İmparator, kızı Turkopullar in reîsi İshak'a vâ'd etmiş olduğundan, onu alıkoydu. İshak, Mes'ûd'u: kızıyla evlendirilmesine mukabil, İmparator'uh düşmanı olan Elmuğabai lar'dan (El-Mağribîler)²⁰⁴ ayrılmağa muvafakat ediyordu; faka Mes'ûd'un kardeşi

²⁰³ Lutfi. (Bu İfade şekil siyâkat yazısında, bozuk bir farsça olarak, kullanılmış bulunan yazı usûlüdür, ki 1255'den sonra terk olunmuştur. (Mütercim.)

²⁰⁴ El-Mugabârî, «El-Mağribî»den benzetilmekle, her ne kadar Pahimares bunları (5, 21)

olup Kostantiniyye'de Kostantin nâmiyle vaftiz edilmiş olan prensin Andronikos tarafından sultân olmak üzere ilân edilme sini istiyordu. Her ne kadar Konya Sultânı zayıf ise de, İmparator dahi zayıf olduğundan, İshak'm arzusunu yerine getiremedi. Elmuğabarlai yahut Katalanlar Turkopullar reisinin hıyanetini keşfetmiş oldukların dan, Asya'ya müteveccihen gemiye bineceği sırada onu ve kayınpederi nin kardeşi olan Melik Kostantin'i idam ettiler.²⁰⁵

İshak'ın ve İmparator'un yardımlarıyla Konya hükümetini zaptetmel ümidinde bulunan Kostantin'den ve tâc hayaliyle dopdolu olan Mes'ûd dan başka İzzü'd-din'in Ferâmurz nâmında bir oğlu daha vardı. Bunur oğlu Alâü'd-dîn -uzun ve zillet içinde sürdüğü hayâtın manevî tesirler on beş sene saltanattan sonra (697/1297), kendisini kara toprağa götürmüş olan Mes'ûd'a halef oldu. İşbu III. Alâü'd-dîn, Selouklular'm sor hükümdarı olmuştur. Karaman²⁰⁶, Germiyan²⁰⁷, Menteşe²⁰⁸ beğ-leri gibi Türkmen emirleri ile Osman Beğ Alâü'd-dîn'i kendilerine âmil ve metbû tanımakta olmalarıyla beraber, o zamandan beri kendi nâmîa-nyla anılan mıntıkların hükümetlerine yayılmış iseler de, I. Alâü'd-dîn'in parlak azametinden hafif bir ışığın III. Alâü'd-dîn'in hükümlerlik günlerini aydınlattığı görülmektedir.

III. Alâü'd-dîn, kendisine isyan eden Türkmenlere Osman Beğ'in yardımıyla oldukça galebe ettiği gibi, Moğol Hükümdarı Gâzân Hân ile muharebesinde bir dereceye kadar zafere nail olmuşsa da, Gâzân tuzağa düşürerek onu idam etti. Selçuklu Hükümeti bununla sönüp gitmiştir (707/ 1307).

Gaddar ve hunhar bir şehzade olan oğlu Gıyâsü'd-dîn pederinden birkaç gün sonra Moğollar elinde Öldürüldü²⁰⁹.

Arablar'dan değil, Avarlar'ın neslinden indiriyorsa da, onun ifâdesinden de bahseden Gibbons'-ın (bâb; 62, haşiye) yazdığı veçhile, bu kavmin aslının Arab olduğunu zannetmesinde hakkı vardır.

²⁰⁵ Lutfî, Neşrî, Cenabı, Pahimâres, 1,7,15.22.

Pahimâres, 7, 29. Deguignes, Hunlar'ın Târih-i Umûmîsi, kitap: 11, s. 75. Nişanlısının Keykâvus'un kızı olduğunu yazmakla hatâ eder; bil'akis, Pahimâres, kitap: 12, s. 22'de, İz-zü*d-dîn'in (Keykâvus) oğlu Melik'in (Mes'ûd) kızı, yâni İz-zu'd-dîn'in torunu olduğunu tasrîh ediyor; zâten Kostantin, kızın amcası olduğunu da yazıyor; eğer kız İzzü'd-dîn'in olsaydı, Kostantin onun kardeşi olmak lâzım gelirdi.

²⁰⁶ Karamanlıların, Selçuklu saltanatı esnasındaki muharebelerinden ileride lafsilen bahsedeceği.

²⁰⁷ Bîzanslılar'ın «Alikiri Karamanan» dedikleri Ali Şır Germiyan'm Ertuğ-rul ile evvelce münazaaları olmuştu.

²⁰⁸ Döğini .(De Guignes), Hunlar'm Tarihi, 1. 11. s. 72.

²⁰⁹ Ravzatü'l'Ebrâr, Cenâbî

Mes'ûd'un oğlu ve Gıyâsü'd-dîn'in yeğeni Gâzî Çelebi, yarım asır Kastamonu ve Sinop hükümetini muhafaza etmiş, ve târihte yalnız Cene-vizler ve Bizanslılar aleyhine haydutluk suretindeki deniz muharebeleriy-le maruf bulunmuştur.²¹⁰

Selçuklu Devleti'nin Parçalanması

Konya Selçuklu Devleti'nin yıkılmasını icâp ettiren İran Moğol Devleti de sonuna yaklaşıyordu. Moğol hükümdarları, yıktıkları memleketlerin idaresinde iktidarsız olduklarından, bu memleketleri birkaç Türkmen aşireti reislerinin ellerine bırakmış idiler. Sukutundan yüz ondokuz sene Önce ve en geniş bulunduğu bir zamanda, II. Kılıç Arslan tarafından on oğluna taksim edilmiş olan Selçuklu Devleti, III. Alâü'd-dîn'in vefatında ikinci defa' olarak birbirinden müstakil on parçaya ayrıldı; lâkin en kuvvetli hanedan tarafından adım adım raptedilerek, yüz elli sene sonra yalnız bir hükümet altında birleşmiş, ve bugün geniş Osmanlı memleketlerinin bir eyâletinden (eski Osmanlı teşkilâtında Anadolu Beğlerbeğliği)¹ ibaret bulunmuştur.

Kuzeyde Karadeniz, güneyde Akdeniz (doğuda Kızılırmak (eski «Halis») ve Toros Dağları'nın bir silsilesiyle çevrili olan Anadolu, yahut Küçük Asya, yıkılan Selçuklu hükümeti enkazından çıkan on beğliğin bütün arazisini içine alır. Bu beğler -İskender'in vefatından sonra Avrupa ve Asya'da onun hükümetinin enkazını aralarında taksim etmiş olan hükümdarlar gibi- Şark müverrihleri tarafından millet hükümdarları (mülûk-ı tavâif) olarak isimi indirilmektedir. Bu muhtelif memleketler, aslında sekenesi olan halkın ismini almış oldukları halde, Ortaçağ içinde Bizans imparatorları idaresinde iken muhafız olarak bulundurulmuş alayların nâmlarıyla yâd olunmağa başladılar²¹¹. Bunlar, Selçuklu Devleti'nin tahribinden sonra beyân ettiğimiz on hükümdarın adıyla anılırlar.

Burada ne Bizanslıların, ne de eski Asya'nın târihini değil, Osmân-lılar'ın târihini yazıyoruz; binâenaleyh bu memleketlere bâzı Yunan tarihçileri ve bilhassa Strabon, Kostantin Porfirocenet, yahut Diyonisyus Periketes tarafından verilen isimleri değil, Osmanlı devletinin kuruluşundan beri,

²¹⁰ İdrîs ve Âlî. Döğini Gâzî Çelebi'den ve H. Alâü'd-dîn'den bahsetmez. Ona, «öre Mes'ûd (708/1308) tarifline kadar hükümet etmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/35-58.

²¹¹ Temata Kostantin Porfirocenata; Gibin, 1, 53, s. 469, .haşiye: 40.

şimdiki coğrafyanın tahsîs ettiği nâmları kullanacağız; şu kadar ki, mevkii daha iyi tâyin için, bazan -Selçuklu hükümetine vâris olan beğlerin memleketlerini sayarken yapacağımız gibi- eski isimleri de göstereceğiz.

Bizans İmparatorları o vakit Asya'da yalnız Kostantiniyye (istanbul) ufkunda kâin araziye, yâni Keşiş Dağı'nda nihayet bulan mahallere mâlik idiler; bu dağın öte tarafında, sahil boyunca, aşağıdaki sıra üzere, yeni küçük Türkmen hükümetleri bulunuyordu.

Karesi «Mîzî»de hükümet ediyordu. Saruhan ve Aydın «Lidi», nâm-ı diğerle «Meonbde; Menteşe «Kari»de; Teke «Lisi» «Pamfili»de hâkim idiler. Pamfili'nin kuzeyinde ve içeride Hamîd «Pizidi» ve «îzuri» üzerlerine kadar istilâ dâiresini genişletmiş idi. Hamîd memleketinin kuzeyinde «Likaoni» Karaman'a tâbi İdi. Karaman, evvelâ Lârende'yi hükümet merkezi yaparak, daha sonra Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan Konya'ya nakletmiştir. Bu geniş arazinin kuzeydoğusunda Germiyan «Kuzey Friky» bulunuyordu. Yalnız bu memleket prensinin ismiyle anılmayıp, Kütahya şehri²¹² (eski Kutium) yakınlarında bulunan eski payitahtının²¹³ ismini muhafaza etmiştir. Keşiş Dağları eteklerine kadar «Ga-loti» ve «Bitini» ilk Osmanlı pâdişâhlarına ait olarak, bu suretle onlar Bizans hükümeti elindeki araziye çevrelemiş bulunmakta, ve kışı şehirlerde, yazı dağlarda geçirmekte idiler. Bu pâdişâhların memleketlerinin kuzeydoğusunda ve Bitini mıntikasının doğusuna doğru, Ereğli'den Sinop'a kadar Kastamonu «Paflagonya» sahillerinde daha yarım asır Selçuklu ailesinin son prensi olan Gazi Çelebi hüküm sürmüştür. Ondan sonra, ve hattâ onun hayâtında her ikisi de Kızıl Ahmedlü diye anılan Umur Beğ ve İs-fendiyâr, eski kavimlerden «Henet», «Kukun», «Mariandinlerin memleketlerini zaptettiler.²¹⁴

²¹² Remel, «Tasvîr-i Esfar-ı Keyhusrev».

²¹³ Forum Geramorum Renel, 3. 26, 2S, 31.

²¹⁴ İdrîs, Neşri, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, âli, Lutfî, Nuhbetü't-Te-vârih, Hezârifen, Selçuklu Devleti enkazı üzerine kurulan küçük Türkmen hükümetlerini az çok sıhhatle sayıyorlar. Bunlardan yalnız Hezârifen bizce tamâmiyle itimâde şâyân değildir; çünkü İzmir Beğ'i Aydın'dan başka bir de İzmir-oğlu haber veriyor. Ramazan-oğulları ve Zülkadriyye'yi de To-ros'un bu tarafındaki ailelerin meyâmında zikrediyor; bu ise hatâdır, zîra bunların yetmiş sene sonra (780/1378) Adana ve Maraş'da teessüs eyledikleri muhakkaktır. (Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih). Burhânü'd-dîn-oğulları da hükümetlerini Kızılırmak'ın bile öte tarafında Kapadokya'da te'sîs etmişlerdir. Bizans müverrihlerinden Pahimares, Nikefor Grego-ras, Halkondilas, Dukas, Frânzes, bu eyâletlerin taksimini, gayet nakıs olarak, isimlerin tahririyle zikrediyorlar. Bununla beraber «Atini» kelimesinde Aydın, «Mantacii»de Menteşe, «Karamanus Alikirius»da Ali Şir Germiyan, «Sarhanis»de Sa-ruhan, «Karasis»de Karesi, «Amoriyun»da Umur Beğ, «Atman»da Osman ve bu suretle diğerleri tanınmaktadır.

Orta Asya'nın on hükümdarına âit olan şu cedvel, ne kadar özetlenmiş olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin mukadderatının mufassal târihinde okuyucunun, elinde atlas, bizi takip edebilmesine kifayet eder.²¹⁵

İKİNCİ KİTAP

OSMANLI HANEDANININ BAŞLANGICI VE BU HANEDANIN BİRİNCİ PADIŞAHI SULTÂN OSMAN'IN SALTANATI.

Birinci Kitap'da Türk neslinin tarih sahnesine çıktığı beşikten kısaca bahsettik. İsmi'nin aslını, aşiretlerinin taksimatını, bu muhtelif aşiretlerin şubelerini,- Doğu'dan Batı'ya hicretini yazdık; nihayet Ceyhun kenarlarından Akdeniz sahillerine kadar uzanan Türkmen ve Selçuklu devletlerini de bildirdik. Gerek zamanın vt- mekânın uzaklığıyla, kat'î vesikaların eksikliğinden, gerek işbu Osmanlı vekayîinin medhâlini sür'atli bir şekilde geçmeyi gerekli gördüğümüzden dolayı, zarurî olarak ortaya çıkan müphemlikler bâzan ifâdemize te'sir etmiştir. Ancak Osmanlı târihi bir kere an'ane zulmetlerinden kurtulup da bütün vak'aların Osmanlı hanedanı nâmına tutarlılık kazandığı zamana gelince, daha ziyâde vuzuh ve irtibat kazanacaktır.

Osmanlı Devleti milâdî târihin onüçüncü ve hicrî tarihin sekizinci asrından başlar.²¹⁶ Lâkin kurucusu olan Sultân Osman'ın ecdadının târihi hemen bir asır önce, Osman'ın büyük babası Süleyman ile ve Cengiz Hân'ın fütuhâtı esnasında Doğu'dan Batı'ya yönelen Süleyman aşiretinin hicreti zamanından başlar.

Moğollar'ın tuğyanına bir sed teşkil eden Hârezm hükümeti, Asya'-âfeti olan Cengiz tarafından zîr-ü zeber edildiği vakit Oğuz aşiretlerinin²¹⁷ en meşhurlarından olan Kayı ailesi neslinden Kaya Alp'in oğlu Süleyman Şâh, aşiretiyle beraber Horasan'ın. Mahan şehri yakınlarında sakin olduğu

²¹⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/58-59.

²¹⁶ «Hecere» ve «hicret» arapça kelimesi bir yerden çekilmek, bir yerden bir yere nakl-i hâne etmek manasınadır. Bunun lâ t ince mukabili «Discessio» ve «Rccessio»dur. Yoksa hemen bütün Avrupa lisanlarında tercüme olduğu gibi, «firar» mânâsına olan «Fuite» değildir. Binâenaleyh müverrihler, hakaret mânâsını taşıdığını gördükleri «Fuite» lâfzı yerine, «he-cere», «hicret»; «eğire» kelimesini kullanmayı tercih etmelidirler.

²¹⁷ «Oğuz» ismi yalnız Dağ-Hân'dan zuhur eden şubeye değil, bütün Türk cinsine, yâni an'aneye göre altı hânın pederi olan Oğuz'un, bütün torunlarına verilir. (Fransızca'nın mütercimi).

mahalli terk. etti. Elli bin kişi ile Ermenistan'a doğru yönelerek, Erzincan ve Ahlat yakınlarında yerleşti²¹⁸ (621/1224). Yedi sene sonra Cengiz Hân' vefat etmiş, ve Hârezm-şah, Konya Selçuklular'ının en tehlikelisi olan Alâü'd-din'e mağlûp olarak, ortadan kaybolmuş olduğundan, Süleyman'ın aşireti Fırat mecrasını takip ve Haleb üzerine teveccüh ederek ana vatanın yolunu tuttu. Ca'ber²¹⁹ kalesi yakınlarına vardıklarında Süleyman nehri, kabilesi halkının önünde olarak, geçmek isterken, atıyla beraber sahilin bir yüksek yerinden dalgalar arasına düşerek²²⁰ vefat eyledi²²¹. Bu vak'a, emri altında birleşmiş olan ailelerin dağılmasına yol açtı. Bir takımı Suriye'de kaldılar; bir kısmı Küçük Asya'ya fittiler. Oralarda bunların torunları hâlâ Suriye ve Rûm Türkmenleri nâ-mıyla diğer aşiretlerle birlikte yazın dağlarda, kışın ovalarda serserice bir hayat yaşamaktadırlar.²²²

Süleyman Şâh'm dört oğlu Sungur Tekin, Gündoğdu, Dünder ile Ertuğrul'dan ilk ikisi Horasan'a dönerek, diğer ikisi yalnız dörtyüz aile ile sarkan Erzurum ufkunu sınırlandırmakta olan yüksek dağların çevirmiş olduğu Sürmeliçukur denilen geniş havzaya gittiler. Bu evi omuzunda Türklerin bir takımı Pasin Ovası (eski Fasiana)²²³ arazisine gelerek, orada mesken tuttular. Araş (Arakses) ve Fırat'ın başlıca kolu olan Mu-rad Çayı (Plink Omirasi)²²⁴ bu vadiden çıkar ve birincisi doğuya, ikincisi batıya doğru akarlar. Dünder ile Ertuğrul daha sonra vatan tutacak bir yer arayıp, Alâü'd-

²¹⁸ Neşri, varai: 19. Hacı Kalfa'nın TakYîmü't-Tevârih'ine ve Sa'dü'd-dîn'e nazaran bu hicret beş sene önce, ve Cenâbî'ye göre--an sene önce vuku bulmuştur (Mütercim'in İlâvelerine bkz.).

²¹⁹ «Ca'ber, verâu kal'atühü Ca'ber ile'1-Purat beyne Bâlis ve'r-Rakatühü kur- bi Sıffın». Merâsidü'MUılâ. Türk Mezarı, Raka'ya, yakın Meskene civarındadır ve bugün mâruf ve meşhurdur. Süleyman" Şâh'ın medfeni, İmam Ali ile Muâviye arasındaki Sıffin, muharebesinin vuku mahalline yakın olduğu anlaşılır. (Mütercim).

²²⁰ «Süleyman Şâh'ın atı muhalif mahalle düşmekle gark olup...» Tftcü't-Tevârih, c. 1, s. 14. Osmanlı müverrihlerinin ifâdesi veçhile, Süleyman Şâh'ın, Fırat'tan geçerken, atı derin bir yere tesadüf etmekle gark olması hakikate daha muvafık görünür. Takvîmü't-Tevârih, onun vefatı târihini 629 (hicrî) gösterir. (Mütercim).

²²¹ Süleyman'ın orada inşâ olunan türbesi hâlâ «Türk Mezarı» diye bilinir.

²²² Neşri, varak: 20, bu hususta kat'î bir surette izâhât verir, ve Osmanlıların aslı Türkmenler'den olduğuna hiçbir şüphe bırakmaz. Deguignes'in Osmanlılar'ın Hârezmîler'den bir şube olarak göstermek nazariyesi şu suretle bertaraf olur. Filhakika Hârezm Şahları Türkmen aslından idiler. Fakat bununla bütün kavmin bu asıldan olması lâzım gelmez; Cihân-numâ sarîhen zikreder ki bu kavim, muhtelif milletlerden mürekkep husûsî bir nesildir; Osmanlıların ecdadının Hârezm'de ikamet etmiş olmaları da lâzım gelmez. Osmanlı târihi men-bâların cümlesi bu milletin en ilk ve târihî ikametgâhı olarak Horasan'da kâin Mahan'ı göstermekte mütefik olup, bir tanesi bile. Hârezm'den bahsetmiyor.

²²³ Sa'dü'd-dîn, 8; Neşri, varak: 20.

²²⁴ Renel, «Tesâvîr-i Esfâr-i Keyhusrev», s. 211, 213-227.

dîri'in memleketlerinde iltica edecek bir mahal bulmayı ümîd ederek, batıya yöneldiler. Yolda muharebe eden iki orduya tesadüf ettiler. Henüz muharebe meydanına yaklaşmamış ve iki ordunun hangisinin daha kalabalık olduğunu tefrik etmemiş iken,²²⁵ («Doğru yürekli adam» demek olan) «Ertuğrul», zayıfa yardım etmek kahramanca kararını verdi²²⁶. Onun irüdâhalesi harbin neticesini tâyin etti. Mağlûplar, Tatar Moğollar ve galip, Selçuklu pâdişâhı Alâü'd-dîn idi. Ertuğrul, seçmiş olduğu hâmî sıfatıyla Alâü'd-dîn'in elini Öptü. Sultân, müteşekkîrâne bir hil'at giydirdi ve Domaniç ve Ermeni Dağlarını yaylak, SÖğüd ve yanındaki ovayı kışlak olarak tahsis etti. Sa'dü'd-dîn'e nazaran, Ertuğrul, elçisi Sarı-Yatı Savcı Beğ marifetiyle Alâü'd-dîn'den vâkî olan hizmetlerinden dolayı sükûnetli ve münferit bir ikametgâh istemişti; Sultân, evvelâ Ankara²²⁷ hududunda kâin Karacadağ'

²²⁵ Hammer, Dündar ve Ertuğrul takımının iki muharip orduya tesadüf etmeleri üzerine henüz meydân-ı muharebeye yaklaşmış ve hangi ordunun çok olduğunu tefrik etmemiş buldukları halde ErtuğruTun zayıfa yardımcı olmak azm-i kahramânîsinî ittihaz ettiğini yazmakla, Ertuğrul takımının müşavere edip de, bu müşaverede ekseriyetinin galip tarafa destek olunması re'yî-ni ileri sürdükleri hakkındaki bir rivayeti muhakemeye bile şâ-yâh görmemiş oluyor; Kemâl Beğ merhum Osmanlı Târîhi'nde serdettiği mülâhazalara binâen «Müşavere rivayeti Ertuğrul Beğ'-in kadrini i'lâ için ihtira olunmuş bir müdâhene-i kâzibeden ibâ-ret görünüyor ki, tahayyül eden her kim ise emîrin sânnı, kadrini, rüfeka-yı hamîyyetini nâmûs-ı diyanet ve mürüvvetini ihlâl etmiş oluyor» diyerek, Hammer ile mütevâfık bulunuyor. Fi'1-hakîka, kendilerini vatanlarından hicrete zorlayan, neslen kardaş buldukları Selçûkîleri mahva çalışan Moğollar'a-Selçuk memleketlerinde yerleşmek üzere gelmekte bulunan- Ertuğrul takımından bir ferdin bile temayül etmesi Türkler'in kav-miyyet duygularına ve aslî necâbetlerine külliyyen mugayirdir. Türkler, düşmanları olan Moğollar'a nasıl yardım edebilirleri? Ve galip hasımlarına iane ile yiğitlik ve cesaretteki şöhetlerini ihlâl etmekten başka ne kazanırlardı? Dündar ve Ertuğrul takımının şu muharebeyi görünce bir müşavereleri olabilir ve herhalde Selçukluların mağlûp ve Moğollar'ın galip olduklarını gördükten sonra mağlûba imdâd etmiş olmaları lâzım gelir. Eğer biTakîs Moğollar mağlûp ve Selçuklular galip olsaydı, Ertuğ-rul'lular yine Moğollar'a yardım edemezlerdi. Binâenaleyh ahvâl ve vekâyiden çıkarılabilecek târihî hakikat, Dündar ve Ertuğrul takımının bir sahrada iki ordunun muharip ve Selçuklular'ın mağlûp, Moğolların ise galip olduklarını görerek-bi'l-müşâvere rüesânın ittihâd-ı ârâsiyle- Selçuklular'a imdâd etmiş olmalarından ibaret görünüyor.

²²⁶ Negrî, varak: 2, bu vak'ayı pederinden ve büyük pederinden nakleden Sultan Orhan rik&bdandan işitmiş bulunan Mevlânâ Ayaş'ın şahadetine göre ifâde eder. Ali, bu ifâdeyi bizzat Orhan'a naklettirir. İdrîs, varak: 12.

miş, ve Ertuğrul yukarıda söylediğimiz muharebede Sultân'm ordusuna yardım etmek fırsatına bu müsâadeden

²²⁷ Bu hususta en eski bir vesika, Bâyezîd'in Timur'a bir mektubundaki şu (tercümede görülen) ibaredir: «Cedd-i âlî-tebanm Ertuğrul, rahmetu'llahi, kendisinin altıyüz kadar atlısıyla Moğol Tatarları'nın-Alâü'd-dîn-i Selçûkî'ye . galebe etmiş bulunan- onbinî mütecaviz zırlı askerine hücum etti. Şu suretle kendisini demirden bir dağ üzerine vurarak Moğolların-El-biruz Dağlarına benzer- saflarını bozup bi-tevfikullah galebe eyledi.» (istanbul matbuu Münşeât-i Feridun'un 1. cildinde, 125 ve 126. sahîfelerde dercedilmiştir; tarihsizdir.) Birçok güçlüklerden sonra galip gelebilmiş olan onbin kişi üzerine muharebenin son zamanında aniden hücum eden

²²⁸ sonra nail olmuştur²²⁹.

Kütahya'nın kuzeyinde²³⁰ ve Pursak (Batis; bugünkü Porsuk) ürerinde, î-nönü'ne dört fersah mesafedeki Karaca-Hisar müstahkem mevkii -oraya yakm Bilecik (Belekuma) gibi, ahâlisi Rûm olmakla beraber- Sultân Alâü'd-dîn'i metbû tanıyorlardı. Ertuğrul bu şehrin Rum* ları tarafından arazisinde rahatsız edilmesi üzerine, onlara taarruz için Sultân tarafından izinli olarak, beldeyi zapta muvaffak oldu. Bir müddet sonra, Alâü'd-dîn'in kumandanı sıfatıyla, Rumlar'dan ve Aktav Tatarlarından mürekkep bir fırka ile Bursa ile Yenişehir arasındaki ovida ikinci bir muharebede bulundu. Koşucu yahut keşşaf demek olan Akm-cîâr*ı -Sultanlık karargâhı olan ordu merkezini tamâmiyle örtecek surette- öncü kuvvetleri ittihaz eylemişti²³¹. Kendisine gelince, Alâü'd-dîn'in Moğollar'la muharebesinde harbin neticesini tâyin eden dört yüz kırkdört süvarinin başında, en mühim mevkide bulunuyordu. Muharebe, Ermeni Boğazı medhalinde başladı; üç gün devam eden gayet şiddetli bir cenkten sonra, üstünlük Ertuğrul'da kaldı; Ertuğrul, düşmanı İnegöl'ün Öte tarafından denize kadar takip etti. Firariler Gelibolu'ya çıkmak üzere gemilere yanaştılar.

Alâü'd-dîn, bu muzafferiyet haberini Eskişehir (Dorilum) yakınında Bozöyük

altı yüz cesur süvarinin çatışmanın neticesini değiştirebilmesi pek tabii olduğundan, bu hususta bazı tarihçilerin gösterdikleri şüphe elbette boşunadır.

²²⁸ Sultân Alâü'd-dîn bin Ferâmuz-i Selçûkî'nin Sultân Osman Gû-zî'ye 688 tarihli türkçe menşurunda: «Aba ve ecdâd-ı izamımızla (inâr-AUahü berâhîynühüm) abâ ve ecdadı (rahmeüm-Al-lahü) Tûrân'dan İran'a bel-i Ahlat'dan Yunan'a muhaceret ve müzaheret tarîkin meslûk tutub eyyâm-ı fursatda-ki hengâm-ı gabatatdır- merâsim-i can-siperîde envâ-ı dikkatle dakika fevt etmeyüb sâbıkâ kendülere yurt ve ocaklık virilen mahmiyye-i Ankara Karadağı'ndan havâlf-i İn-önü ve Hitâ-ı bîd (Söğüd) ve Yenişehir'den Eskişehir'e ve İnegöl ve Yâr-hisâr etrafı ve Ma'-mûriye'nin (Amûriye) ekser nevâhîsin kuvve-i bâzuyile açub memâlik-i İslâmiyye muzâfâtına dâhil etdiğinden gayn ... ale'l-husûs ine Moğuliyye. denen (düşmanı) haklayup ...» ibareleri mündericidir. Selçuklularla Süleyman Şâh takımı Ahlat'dan Yunan'a beraber gelmemiş olduklarından «bel-i Ahlat'dan Yunan'a» lâfızları Kemal Beğ merhumun tenkidi veçhile kafiye şevkiyle vücud bulmuş bir manasızlıktır. «Eyyâm-ı fursatda merâsim-i cansiperî» galiba Moğollar aleyhine imdada işaretir. Bu vesika Ertuğrullular'a verilen yerleri ve bu bâbda Sa'dü'd-dîn'e tamâmiyle inanılmak lâzım geleceğini gösterir.

²²⁹ Sa'dü'd-dîn; Cihân-nüma, e. 643.

²³⁰ Cihân-nüma, 625.

²³¹ Bütün Avrupa müverrihleri «Akıncı» derler, tkiyüş elli sene Almanya ve Macaristan'a dehşet vermişlerdir.

Vakıa Akıncılar Avrupa'ya dehşet saldılar. 1870 -1871 muharebesinde Fransa'ya dehşet veren Alman süvarileri bu Akıncılar gibi sür*âtle hareket ederlerdi. Binâenaleyh şimdiki süvarilerin ilk numuneleri Osmanlı Akıncılar'ı olduğu gibi, asırların icâb-ları düşünülürse, Akıncılar'dan pek de şikâyete mahal görülemez.

yahut Bozönü nâm mahalde aldı. Öncü kuvvetlerini²³² teşkil eden hafif süvarilerin kazandıkları muzafferiyeti hatırlatmak üzere Eskişehir kazasının nâmını «Sultân-önü»ne değiştirerek, malikâne olarak metgâh ve Domaniç (Temnos) ve Ermeni (Muriene) Dağları'nı yazlık Hisar arasında kâin ve Konya Sultânı'na tâbi olan Saraycık'ı kışlık ikametgâh ve Domaniç (Temnos) ve Ermeni (Muriene) Dağları'nı yazlık ikametgâh olarak tahsis eyledi²³³.

Bugün (eski mülkî taksimata göre) bir sancak teşkil eden Sultan-önü kazası, Osmanlı hükümetinin doğuşunun beşiği olduğundan ileride okuyucuların birçok mühim vak'aları anlamalarında kolaylık sağlayacak- topoğrafik bir tarifini yazmayı vazife sayıyoruz.

Sultanöğü²³⁴ dahî denilen Sultanönü sancağı (eski Frigya Apiktetus) mıntikasının aynı hududlarına sahiptir. Kaza merkezlerinin²³⁵ ve başlıca şehirlerinin isimleri Devlet'in ilk zamanları târihi için en kıymetli rehberlerdir. Haçlılar târihinde «Dorilum» nâmıyla ve kervansarayları, kaplıcaları, bahçeleri, bağları ile tanınmış olan Eskişehir, Osman'ın kayın pederi Şeyh Edebâli'nin ikametgâh ve defnolunduğu yerdir. Eskişehir'den ve «Kahramanlar kahramanı» demek olan «Seyyid-i Battal» m türbesi orada bulunduğu için ziyâretgâh olan Seyidgâzi²³⁶ kasabasından tafsilatıyla bahsetmek sırası gelecektir,²³⁷ istanbul'dan Mekke'ye giden hacıların yolu üzerinde Lefke (Lukas)'ye dokuz ve Eskişehir'e kuzeyden on fersah mesafede ErtuğruTun eski ikametgâhı olan Söğüd bulunur, ki Bizanslılar

²³² Neşri, varak: 22; Âl!, varak: 9; Cihân-nümâ, s. 675.

²³³ Maner, c. 6, kitap: 3, s. 536, «Domaniç* yerine «Çümüs» der.

²³⁴ Müverrih «önü» lâfzının yazılış şekline bakmıştır. Bu kelimenin yazılışında kullanılan harf sağır «kef»tir. «Sultanönü» kâf-ı arabl yahut k&f-ı ffrisi Ue telâffuz olunmaz. (Mütercim)

²³⁵ Hükme me'zûn şer'iyeye memurları, kadılar bulunan yerlerdir. «Juridic-tlomun, mukabili «kazâ»dır. (Mütercim).

²³⁶ İslâm'ın bu şöhretli kahramanı, İspanya'da zuhur eden Seyyid'den (Sld) (BuSeyyid «Cid» bir İspanyol muhâribdir ki, miladî o nb ir. ne i asırda Arap-lar'la cenklerinde şöhret kazanmıştır. Araplar tarafından İspanyollar'ın begi manasına, «Seyyid» unvanıyla y&d olduğundan, Frenkler o keli. meyi -mir vezinde- «Siö» olarak değiştirmişlerdir.) (Mütercim). (Not: «Sld» ve fSeyyid» eski harflerle aynı şekilde yazılır. Hazırlayan) Uçyüz sene evvel Şark'ı, fevkalâde, vak'alan ve rivâyetleriyle dolduran Arap Seyyidi'dir.

²³⁷ Emevîler zamanında İslâm'ın en büyük kahramanı olan Sey-yid Battal (122/739) senesinde Rumlar'a karşı cihâta şehid olmuştur (Takvîmü't-Te vârih). Gazaları Türkçe birçok kahramanlık hikâyelerine sermâye itti haz olunmuştur. Paris Milli Kütüphanesinde 317, 318, 338, 339, 340, 341, 342 numaralarda birçok nüshaları vardır. Birtakımı da Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'nde 170 numarada kayıtlıdır. Sutne-mi, İspanyol Sidi'nin muzafferiyetlerini ondan üçyüz sene evvel gelmiş olan Seyyid-i Arabinin avâze-i iştiharından ibaret olduğunu zannederse de, hatâdır. Arablar Seyyid Battal'-dan büyük kahraman tanımıyorlardı; binâenaleyh İspanya-daki muharebelerinde «Seyyid» (Sid) lâfzını İspanyol şövalyesinin ismine ilâve etmişlerdir.

bunu Tebazion ve Arap müverrihleri Saf-sâf²³⁸ nâmiyla yâd ederlerdi. Söğüd'den yarım fersah ötede ve sol tarafta Lefke yolu üzerinde Ertuğrul türbesi vardır. İŖbu türbeli kubbe bütün Osmanlı memleketlerinde meŖhur ve Müslümanlar tarafından din-dârâne ihtirama mazhar bir âbidedir²³⁹. Zikrettiğimiz dört Ŗehirde başka, Sultanönü sancağında Karaca-Hisar ve Bilecik müstahkem mevkileri vardır ki, Bizans müverrihlerince «Melanciya» ve «Belukuma» nâmlarıyla mârufturlar. Sultân Osman'ın fethi münâsebetiyle ileride onlardan bahsedeceğiz. Osman'ın sevgili zevcesi Mal Hâtun'un ilk gençlik hayatında pederiyle birlikte günlerini geçirdiğİ İt-burnu ve her ikisi de kadılık makamı olan Boz-yükü veyahut Boz-önü (Bozöyük) ve İn-Önü, Sultanönü sancağının Ŗumûlü içindedir. Alâüd-dîn, Ertuğrul'un Tatarlar'a muzafferiyetini, yukarıda zikrolunduğU üzere, Bozönü'nde haber almıŖtı, İnönü, Osman'ın harekât merkezi olmak üzere seçtiğİ mahaldir. Sarp bir dağın eteğinde bulunan bu kasaba, civarında bulunan ve girilmesi zor olduğU için Ŗimdiye kadar hiçbir Avrupalı seyyah tarafından ziyarete cesaret edilemeyen birçok mağaralardan dolayı bu ismi hâizdir. İnönü'nün doğusunda Akbıyık köyü vardır, Osman'ın en cesur arkadaşlarından orasını fetheden birinin ismine nisbet olunmuŖtur. Anadolu'da bugün birçok mahaller Osman'ın diğEr arkadaşlarının adlarını almıŖlardır.²⁴⁰ Ertuğrul'un üç oğlu oldu: Osman, Gündüz Alp, Saru-Yatı Savcı. Osman Beğ, hicretin 657'inci senesinde (milâdî 1258)²⁴¹ doğmuŖtur. Dikkate Ŗayandır ki,

²³⁸ Hacı Kalfa, Takvîmt't-Tevarih'inde 181/797 senesinde Harun ReŖid'in Söğüde asker Ŗevketlinden bahseder («Safsaf», «söğud» demektir.),

²³⁹ Busun ziyâretgâtıdır. Her sene Ertuğrul He beraber bulunmuŖ olan Karakeçililerin evladı, orada, Mevld-ı Ŗerîf okuturlar. (Mütercim)-

²⁴⁰ Cihân-ntimâ, 642, 643; Menasikü'1-Hacc, varak: 28, Kostantiniyye baskısı.

Müverrih Âli (varak: 8), Osman'ın silâh arkadaşlarının isimlerini bizim için muhafaza etmiŖtir; bunlar Akça Koca, Konur Alp, Turgud Alp, Aygud Alp, Hasan Alp, Samsama Çavuş ve kardeŖi SukÖmiŖ (SugümiŖ) Çavuş, Abdurrahman Gâ-zî, Akbaş Mahmûd Alp, Kara Oğlan, Kara Mürsel, BahŖıh, Kara Tekin, Ŗeyh Mahmûd, Targal Mihmân. Bunlardan birçoğU Akbıyık gibi isimlerini Ŗehre ve kazalara vermiŖlerdir ki, o nâmlar henüz bakîdirler (İstanbul'da Akbıyık Mahallesi gibi).

²⁴¹ Takvünü't-TeYârîh'de sultanların defteri dercedilmiŖtir, Osman, pederinin vefatında ancak yirnrđört yaşında idi; onun küçük kardeŖi Saru -Yatı'nın, Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi veçhile, altmış sene önce sefir sıfatıyla Alâ-Û'd-dîn'in sarayına gönderilmiŖ olması ihtimâli ka,tiyyen mümkün değildir.

Ertuğrul'un vefatı 680'dir; Süleyman Ŗâh 629'da vefat etmiŖti. Binâenaleyh Ertuğrul'un-bir müddet Pasin ovasında kaldıktan sonra-San Yatı'yı Selçuklular sarayına göndermesi altmış sene evvel değil idi. Mâahaza Sarı Yatı, Osman Gâzî'nin küçük kardeŖi olmak ve herhalde Ertuğrul'un Selçuklu hükümetinden ârâmgâh istemesi pederinin vefatından çok sonra olmamak itibariyle, Hammer'in «katiyyen ihtimal dâhilinde değildir» sözü doğru görünüyor. Lâkin Sarı Yatı Osman

târih, yarım asır, yâni I. Alâü'd-dîn'in saltanatından III. Alâü'd-dîn'in saltanatına kadar olan zaman zarfında Ertuğrul'un tehlike arayan ve cengâverâne hayâtına şöret vermiş olan vak'aları sükûtle bırakıyor; yalnız Moğol ve Tatarlar üzerine iki muzafferiyetini, Büyük Alâü'd-dîn zamanında Karaca-Hisar'm zaptını, Sultanönü sancağında yerleşmesini, Osman'ın doğum ve izdivacını, Osman'ın oğlu Orhan'ın doğumunu kaydediyor. Osmanlı hanedanı kurucusunun doğum yerine büyük bir parlaklık vermekten mahzuz olan an'ane, Ertuğrul'un mazhar olduğu bir ilham ile genç Osman'ın, şanına ve gelecekteki kudretine delâlet edecek surette gördüğü bir rüya hakkında tafsilât vermeyi tercih ediyor. Malûmdur ki, eski hayalperverâne ve garip rivayetler Şarklular'm ve bilhassa Müslümanlar'ın mümeyyiz vasıflarındandır²⁴². İslâm nazarında tecellîyâl-ı leylîyye peygamberlerin havassından olduğu gibi, rüyâ-yı sâ-dıka cânib-i tlâhi'den gelir.

Ertuğrul'un rüyası safdilâne sadeliğiyle şâyân-ı dikkattir. Bu rüyanın - neslinin mübâreklige nail olacağını müjdelemek üzere- gece ts-nâsmda Yâkûb' (peygamber) a vâkî olan Rabbani tecellî ile pek çok münâsebeti vardır²⁴³. Ertuğrul, bir seyahatında takvâsıyla mâruf bir zâtın hanesine misafir oldu; istirahat zamanı gelince, hâne sahibi Ertuğrul'un önünde bulunduğu dolaptan bir kitap çıkardı, ve daha yüksek bir yere koydu. Ertuğrul bu kitabın ismini ve neden bahsettiğini suâl etmesi üzerine, hâne sahibi Peygamber vâsitasıyla tebliğ olunmuş Kelâmullah, yâni Kur'ân olduğunu beyân eyledi. Ertuğrul Kitâb-ı. Kerîm'i alıp bütün gece okudu, ve daha sonra biraz uyumak "istedi. İfyudu, ve sabah uykusu esnasında -ki Şarklılar'ın fikirlerine göre ilham verici rüyalara pek müsaittir- bir tecelli-

Gâzî'den küçük müydü? 680'de doksan yaşını müteceviz olarak vefat etmiş olan Ertuğrul'un 629 senesinden sonraca-ki o zaman lâ-akal 39 yaşında idi- elçilikle gidecek bir oğlu olabilir. Osman Gâzî'nin büyük oğlu Alâü'd-dîn değil, onun küçüğü Orhan'ı kendisine halef olarak bırakması nazar-ı itibâre alınca, Ertuğrul'un da-büyük kardeşlerine tercihan- Osman'ı halef seçmesi ihtimâli kuvvet bulur. San Yatı takriben 610 tarihlerinde doğmuş ise, pederinin vefatında yaşlı bulunuyordu. Aşiretin riyasetine genç Osman yakışırdı. Ertuğrul'un 629 da veyahut daha sonraları yetişmiş bir oğlu olup da 656 târihinde altmışbeş yaşını müteceviz iken, Sultân Osman'ın doğmuş olması tereddüd edilecek bir nokta olamayacağı gibi, oğullarının en büyüğü Osman'dır deyip de bütün çocuklarını ihtiyarlık çağında vücûda getirmiş olmasına ihtimâl vermekten ise, Osman'ın en küçük oğludur demek akla daha mülayim gelir. Bizim eski masallarda küçük kardeşlerin büyüklere tercihine pek çok tesadüf olunur; bu hikâyeler efsâne olmakla beraber kavimlerin ahlâk ve âdetleri nok-ta-i nazarından hakikat şemalarını içine alır. Çelebi Sultân Meh-med de en küçük kardeşti.

²⁴² Müverrihin tenkid ifâdel&ri saded hârici görünmüştür. Mütercim.

²⁴³ Kitâbü't-Tekvîn 27, 14, 31."

îcâzkârî vâkî olarak, bir sadâdan şu sözleri işitti: «Madem ki sen benim Kelâm-ı Kadîm'inini o kadar hürmetle okudun, evlâdın ve evlâdının evlâdı neslen ba'den-nesl, nâil-i izz ü şân olacaklardır²⁴⁴».

Osman'ın, Şeyh Edebâlî'nin kızı güzel Mal Hâtûn ile izdivacından evvel gördüğü rüyâ'da ErtuğruTun rüyâsındaki büyüklük yoktur. Onun şairane tarzı ve bâzı tarihî vak'aları telmih etmekte olması daha yakın bir zamanda Şark düşüncesinin doğurduğu bir şairane hayâlden ibaret olması şüphesini bırakır. Bu rüyayı aşağıda mütalâa olunacak aşk ve rekabet temalarına ve Sultanönü sancağında vuku bulan muharebelerin hikâyesine karışmış bulacağız²⁴⁵.

Karaman'ın Adana şehrinde doğmuş olan Şeyh Edebâlî, Suriye'de fıkıh tahsil ettikten sonra şimdiki Sultanönü sancağının merkezi olan Eskişehir'e yakın İtburunu köyüne gelip yerleşmişti. Osman, ekseriya ora-, ya gelir, Şeyh ile görüşürdü- Bir gece Osman, Edebâlî'nin kızı Mal Hâtun'u görerek, ona âşık oldu. Lâkin Edebâlî, Osman'ın hüsnüniyetine tamâmiyle itimâd edemiyerek ve genç ile kızı arasında halce mevcut olan müsavatsızlığı nazar-ı dikkate alarak, izdivaçlarına muvafakat etmedi. Osman, âşıkane ümidlerinin uygunsuz karşılanması üzerine, ıztırâbını silâh arkadaşlarına ve komşularına açtı. Bunlardan Eskişehir Beği, Osman'ın hikayesiyle Mal Hâtun'a meylederek, kızı kendisi için talep etti; o da reddedildi. Edebâlî Osman'dan ziyâde Eskişehir Beği'nin intikam almasından korktuğu için, o beğin arazîsini terk ederek, Ertuğrul'un arazîsine gelip orada yerleşti, ve şu nakl-i mekân iki

²⁴⁴ Ali, varak: 9; ve Nesrî, varak: 24, bu rüyayı naklederler; fakat Ertuğrul'a değil, Osman'a isnad ederler. Leon Klavi, Tarih-i felâm, s. 57.

Bu rüyadan-bazılarının zannı gibi- Ertuğrul'un o vakit şe-ref-i İslâm ile müşerref bulunmadığı mânâsını çıkarmak Ham-mer'in bile asla hatırına gelmemiştir. Eğer Öyle bir istihraç caiz olsaydı, Osmanlı târihi yazan müverrihler içinde en ziyâde mâ-lûmâta, en ziyâde araştırma hasselerine mâlik olan Hammer is-tihrâc ederdi. Türkler'in islâm'dan önce-eski kavimlerin pek-çoğu gibi- güneşe ibâdet ettikleri «Tengri» lâfzından da istidlal olunur. «Tan yeri» hâlâ kullanılmakta olan bir lâfızdır ki, güneşin doğduğu yer demektir.»-ri» (Teng-ri'nin -ri'si) zarf edatıdır, «içeri» ve «dışarı» kelimelerinde olduğu gibi. Bundan dolayı «Tengri», yahut «Tangrı», «Tan-yerindeki» demektir. Sonraları Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'a tahsis kılınmıştır. «Tanrı âdın zikr idelüm evvelâ» (Süleyman Dede, Mevlid-i Şerif), Türkçe'de «hudâ» mânâsına kullanılan «Çalap» lâfzına dikkat edersek, târihî bir hakikate nümâyân olur: Bu Farsça lâfızda «çelîba» şeklinde bulduğumuz «salîb»den başka birşey değildir, tseviyyet ile islâmiyyet arasında Orta Asya'da Arius mezhebi intişar etmişti. Bu kelime o mezhebin bıraktığı birşeydir. Ariuslular (Aryuslular) muvahhid idiler. İslâm'ın ilk asrında Türkistan'ın fet-hilye oralarda dahî Dın-i Mvbîn-i Ahmedî münteşir olmuştur. Ertuğrul'un pederinin Süleyman ismi ve Osmanlılar'ın kardeşleri olup İran'da, Bağdad'da Anadolu'da görünen Selçukluların isimleri Osmanlılar'ın ecdadının Ertuğrul'dan çok zaman evvel Müslüman bulduklarında asla şüpheye mahal bırakmaz.

²⁴⁵ Nesri, varak: 24, 25; Idrîs, varak: 23, 30.

beğin arasında şiddetli bir husûmete sebep oldu. Bir gün Osman, kardeşi Gündüz Alp'le beraber komşusu ve muhibbi olan İnönü Beği'nin hanesinde iken Eskişehir Beği'nin -müttefiki olan ve Keşiş Dağı²⁴⁶ eteğinde ve Adrenus²⁴⁷-un doğusunda Harinankaya müstahkem mevkiinin hâkimi bulunan- Köse Mihâl²⁴⁸ ile beraber birdenbire zuhur eylediği görüldü. Bunlar, ellerinde silâh, İnönü Beği'ne Osman'ı kendilerine teslim etmesini teklif ediyorlardı. İnönü Beği, misafirperverliğin bu suretle ihlâl edilmesini reddettiği gibi, Osman ve Gündüz Alp bir hücum göstererek, Eskişehir Beği'ni def ve Harmankaya hâkimini esîr ettiler. Köse Mihâl o ânda galip hakkında bir muhabbet hissederek, nihayet ona tâbiyyet arz etti. Hattâ daha sonra Osman'ın Ertuğrul'a halef olduğu ve istiklâl kazandığı zaman, ecdadının dinini terk ile Müslüman oldu. Bu dakikadan itibaren Osman'ın yükselmekte olan kudretinin ve metanetinin istinadgâhlarından biri olmuş ve gerek nüfuzu, gerek serveti ile dâima iktidarda bulunan ailesi Osmanlı târihinde birkaç asır Mihâl-oğlu adı altında hürmetle yâd edilmiştir. İleride bunlardan defalarca bahsedeceğiz.

Osman şu suretle Rumlar arasında bir dost kazanmıştı; fakat helüz âşık olduğu kıza sahip olamamıştı. İki sene geçti²⁴⁹. Bu iki sene zarfında şüphe ve ıztırap içinde bulunuyordu. Ondan sonra Mal Hâtun'un pederi, Osman'ın sebatından müteessir olarak, semavî bir işaret olmak üzere gördüğü bir rüyayı onun lehinde tâbir etti.

Bir gece Osman Edebâlî'ye misafir olmuş ve sabır ve tahammül ile yatağına girerek, sevgilisini tahayyül etmekte bulunmuştu. Arapların düşüncesine göre sabır her türlü lezzet alınacak şeylerin anahtarı²⁵⁰ olduğu gibi aşka tahammül eden tâc-ı şehâdete nail olur.²⁵¹ Osman uyudu ve şu rüyayı gördü:

²⁴⁶ Leonklavi (Târih-i İslâm, s. 60 ve 61), me'haz beyan etmeksizin diyor ki: Köse rumca «kosifus» ve Ermenikiya (Ermeni-kaya) «Ormenîus» kelimelerinden muharreftir. Bumüelli-fe göre, Karaca Dağ'ın eski ismi «Mavra-Noros», Karaca Hi-sar'ın «Mavro Kastro» yahut «Melanopirgion» Söğüt'ün «îtea» idi. Pandect (Roma mahkemeleri kararları mecmuası)'dan kaynaklanan malûmat üzerine diğer bir çok mahallerin isimleri de böyle mütehakkimâne tâyin ediyor.

²⁴⁷ Adrenus, eski «Hadriyani Ad Olimpum»dur.

²⁴⁸ Cihan-nümâ, s, 685.

²⁴⁹ İdris. varak: 25.

²⁵⁰ «Ks-sabrtt miftâhtt-ferc». Bu söz. tercüme gelmez. (Hammer'in bu darb-ı meselin bir kelimesini anlamaktaki hatası meşhurdur. Mütercim).

²⁵¹ Necîp ve ulvî bir fikir ihtiva eden hadis mucibince (Zâif hadîslerden olduğu ve Câmi'ü-s-Sagîr'de mezkûr olduğu tahkik edilmiştir).

Hâne sahibinin yanında yatmakta idi. Edebâî'nin göğsünde birdenbire bir hilâl zuhur etti; gözle hissolunacak surette büyüyüp bedir halini bularak, kendi göğsüne girdi. Ondan sonra, yanlarından bir ağaç çıkarak, bu da gittikçe büyüdü ve gittikçe yeşilliği, güzelliği ziyâdeleşiyor-du. Dallarının gölgesi üç kıt'a ufuklarının nihayetlerine kadar karaları ve denizleri kuşattı. Kafkas, Atlas, Toros, Emos dağları, bu yapraklar denizinin dört rüknü gibi görünüyordu. Ağacın kökünden, deniz gibi gemilerle örtülmüş olarak Dicle, Fırat, Nil, Tuna çıkıyordu. Ovalar ekinlerle dolu, dağlar büyük ormanlarla dalga dalga kaplıydı. Bu dağlardan çıkan bereketli sular, gül ve servi bahçeleri içinde dolaşa dolaşa akıyorlardı. Ovalarda uzaktan -kubbeler, ehramlar, dikili taşlar, sütunlar, lâtif kulelerle müzeyyen- şehirler görülüyordu. Bu ulu binaların hepsinin zirvelerinde birer hilâl, parladığı gibi, minare şerefelerinden yayılan dâvet-i salât (ezan) sedaları, sayısız bülbüllerin nağmeleri ve renkli papağanların muttasıl söylenişleri sesleriyle imtizaç ediyordu. Bir muzika hey'eti-ni andıran muhtelif hava boşluğu sâkinlerinin (Cevv-i hevâ sekene-i muh-telifesi) nağmeleri -yaprakları kılıç şeklinde uzanmakta olan- dallan birbirine kaşmış ağaçların teşkil ettiği taze ve güzel kokulu tâk üzerinde rengârenk bir âheng gösteriyorlardı.²⁵² O

²⁵² Sa'dü'd-dîn, varak: 9, bu rüyayı nazmen nakleder. Âî, varak: 9, Solak-zâde, varak 3, Lutfi, varak 115, Cihân-ntimft, s. 676, neşren yazarlar. Kılıç şeklinde İstanbul'a doğru teveccüh etmiş ağaçların yapraklarından bahseden yalnız İdris'dir.

Hoca Sâ'dü'd-dîn'in Osman'ın rüyasına dâir nazmı şudur:

Eyle firûz rûzumu, Yârâb! Samimî kıl s-ühûr-ı Hakk'a sebeb. Eyle tedbîrimi sevaba karîn Tâ zuhur eyleye levâmi-i dîn.

Nâm-ı nikûye mazhar eyle beni,

Nazar-ı lûtfâ manzar eyle beni!

Ey itâ-bahş merhamet göster,

Muktezâ-yı rızân yol göster!

Sened et şer'-i Mustafâ'yı bana

Gazavat içre ver safâyı bana!

Bu makûle makaali söyler iken,

Hakk'a emrin havale eyleriken,

Çok tazarru'lar edüp etdi sücûd

Çeşm-i bîdârı oldu hâb-âlûd.

Gördü kim tâli' oldu bir meh-i bedr

Matla'ı sad-ı şeyh-i âlî-kadr

Nâf-ı Osman'a çünkü etdi vürûd

Bir şecer bitdi şâhî nâ-ma'dûd.

Bir nihâi ol ki Zill-ı Yezdânî

Münbiti nâf-ı pâk-i Osmânî.

Bir dirahht ol ki bahtdır semeri

«Aslihâ sâbitel» ânın haberi

Şöyle olmuş büleml onun sakı
Zill-ı evrakı tutmuş âfâkı
Sâyegâhmnda var cibâl-ü tilâl
Her cebel-i dâmeninde ma'-i zilâl
Ol yenâbî'a halk varmakda
Kimi bustânı su varmakda;
Kimi ma'ül-hayât gibi ier
Kimi bustânı hâsılını biçer;
Kimisi eşmeler binasında
Kimi seyrân eder fenasında
Baht-veş-i dîdesi olup bîdâr
EdebaU'dan etdi istfbâr
Dîdi kim: «Ey Civân-ı Âlf-baht,
Oldun evlâdın ile mâlik-i taht;
Müjde olsun ki pâd-şâh oldun;
Sâhib-i râyet-ü sipâh oldun.»
Lîk damadım oldun, ey ferzend»
Diyüben etdi onları peyvend
Çünkü ol iki sa'd etdi kurrân
Âm-ı sânîde doğdu Orhan Hân.
Sıdk-ı ta'bîr hâb etdi zuhur,
Pertevi etdi âlemi pür-nûr.»

{Aslihâ sâbiteb lâfzen iktibasdır. «Fena» etraf mânâsında; «tsti'bâr» rüyanın tâbirini istemek;» onları peyvend etti;» Osman Gâzî ile kerîmesini izdivaç ettirdi.)

Bu rüya hakkında Sahâifüi-Ahbâr'ın ifâdesi (Osmanlı Târihi, Kemâl, c. 1, s. G6): «Osman Gâzî asrının meşâyihmdan Şeyh Ede-balı'nın zaviyesine vardı ve Şeyh ile dahî ülfeti var idi. Bir gi-ce rüyasında gördü ki, Şeyh'in koynundan bir nûr çıkup kendinin koynuna veyahut cevfine girdi. Ba'dehu göbeğinden bir ağaç bitüp şol kadar azîm oldu ki sayesi cümle rûy-ı zemini tutup kâffe-i nâs ânın sayesinde cem' oldular. Bu rüyayı Şeyh'e nakl buyurdıklarında bir devlet-i azîme-i dâima ile tebşîr ve kerîmeleri Mal Hâtun'u tezvîc buyurdular.»

Yine Sahâifüi'l-Ahbâr'ın nakline nazaran Ertuğrul Gâzî'ye istinâd olunan iki rüya dahî şunlardır (Kezâlik): Birinci rüya:

«Ertuğrul Gâzî bir gece. rüyasında gördü ki ocağından su kaynayıp, gitdikçe çoğalup, bir azîm derya gibi oldu, ve bilcümle rûy-ı arzı mâlâmâl eyledi. Ertesi bu rüyayı bir arif kimseye hikâye eyledikde senden bir veled vücûde gelüp kendisi ve evlâd-ı kiramı bi'1-cümle rûy-ı zemine yahut ekseriyete hükml ederler diye ta'bîr etdi,hemân bir kaç gün mürurunda Osman Gâzî vücûde geldi.»

İkinci rüya:

«Bir gece Ertuğrul Gâzî ulemâdan bir kimse hanesinde mü-sâfir olup bir kitâb gördü. Suâl etdikte «Bu kitâb Allahu Sub-hânehu ve Teâlâ hazretlerinin Resûl-i Ekrem'ine inzal ettiğî Kur*ân-ı Kerîm'dir» dedi. Ba'dehu sâhib-i hâne uykuya girüp Ertuğrul Gâzî tenhâ kaldıkda sabâhadek Mushaf-ı Şerifin karşısında el-peyrnâçede ayağ üzre durdu. Ol esnada bir mikdâr uykuya varup rüyada bir hitâb işitdi ki «Sen benim kelâmıma ta'zîm ve tekrîm etdin, ben dahî senin evlâdını kıyamete kadar dâim olacak bir devlet-i celîle ile tekrîm eylerim.»»

Hammer Şarklılar'ı rüyaya inandıkları için hayâl-perest addederse de, Avrupalılar'ın da pek çokları rüyaya itikâd etmektedirler. Hiç kimse yoktur ki, ömründe hiç olmazsa bir iki rüyanın te'sîri altında kalmasın. İspirtizm mes'alesi bu asrın en büyük tabîblerinden Monçelye Tıp Fakültesi muallimi doktor Gras-se'nin mühim bir eserine konuş teşkil edecek kadar ehemmiyet ve vuzuh aldıktan sonra, rüyaya inanmamak beyhudedir. Paris Fakültesi fizyoloji muallimi

sırada şiddetli bir rüzgâr çıkararak, bu yapraklan dünyânın bütün şehirleri üzerine, özellikle -iki deniz ile iki karanın kavşağında, iki yakut ve iki zümrüd arasına yerleştirilmiş bir cevhere benzeyen ve bütün dünyâyı kuşatan bir halkanın en kıymetli taşı hükmünde bulunan- Kostantiniyye'ye doğru yayıldı. Osman, halkayı parmağına geçirmek üzere iken uyandı.

Osman ile Mal Hâtun'dan²⁵³ zuhur edecek sülâlenin kudret ve şanını tahmin ettirmekte olan bu rüyanın tâbiri, genç muharibin Edebâlî'nin kızıyla izdivacına engel olan müşkilâtı bertaraf etti. Düğün cemiy-yeti, sultânların izdivaclarımdaki tantana ile değil, Peygamber'in Şerîatf-ine ve gösterdiği misâle uygun olarak icra edildi. Âşık ve sevgilisinin nikâhını Edebâlî'nin mürdlerinden «Turud» (Turgud olmalıdır. Hazırlayan) nâmmdeki muttaki bir derviş akdetti. Osman, onun hizmetine mü-kâfaten, cami yakınında ve nehir kenarında bir ikametgâh va'd etti: müstakil padişah olunca, derviş için bir tekke inşâ ve mâmur köyler ve. arazî tahsis ederek, va'dini yerine getirdi. Bu Turud (Turgud)'un ailesi iki asır sonra dahî o evkafa mutasarrif idiler²⁵⁴.

Büyük pâdişâhlarından doğumlarından evvel istikbâlde nail olacak-lafî kudrete delâlet etmek üzere böyle rüyalar nakli Şark tarihçilerinin bilinen san'atleridir. Bununla beraber bu âdet, onlara mahsus değildir. Gerek eski, gerek şimdiki Garb tarihçilerinde dahî görülür. Hattâ Herc-dot, Keyhusrev'in büyük pederinin, Mendâne nâmındaki kızının yatağından bütün Asya'yı tûfâna garkeden rüyasını nakletmekten çekinmez²⁵⁵ Lârî ve ondan naklen Gibin (Gibbons)" Cengiz Hân'ın validesi bir semavî şule teneffusiyle hâmile kaldığını rivayet ederler²⁵⁶.

Şark kavimleri, rüyalardan başka, bir gün hükümranlığa nail olacak şahsın başı üzerinde akbabanın uçmasını hayırlı bir fal sayarlar. İranlı-lar'ın, Türkler'in «hürnâ» ismini verdikleri büyük akbaba onlara göre avcı kuşların

doktor Rişe dahî ispiirtizmaya itikâd etmektedir. Rüya, hastalıkların teşhisinde bile ehemmiyeti hâizdir. Meselâ bir adam rüyasında bir bacağının kesildiğini görüyor; az bir müddet sonra o bacak kangren oluyor (Doktor Vaşid'in klinik müşahedelerinden.).

²⁵³ Bu rüyanın tâbirine göre Osman Beğ'e bedir şeklinde görülen Mal Hâtûn idi.

²⁵⁴ tdris, varak: 30.

²⁵⁵ «Hic filiam sustulit appellavitque eam Mandanem quae visa est ei per quietem tantum urinae fundere, ut omnem ipsius urbem oppleret atque universam Asiam inundaret.» (Men-dâne'nin idrârıyla bütün Asya'yı garkettiğini mutazammın Keyhusrev'in büyük pederinin gördüğü rüyaya dâir ifâdenin aslıdır) Herodot, 1, 107.

²⁵⁶ Gibin, bâb: 34, c. 3, s. 358; L&rî. Ebû'l-Gâzî'ye nazaran Cengiz Hân, eli pıhtılaşmış kan ile mülemma, olarak dünyaya, gelmiştir. Bu, ışık şeklindeki eski rivayetlerden daha manidardır.

en necibidir; çünkü bizim ancak an'ane ile bildiğimiz şarklıların tabiiye târihlerine göre, hümâ hiçbir canlı kuşla beslenmeyip, diğerlerinin öldürdükleri uçarların kanlı parçalarıyla hayatlarını idâme ettirdikleri gibi, bir muhatara zuhurunda kanatlarıyla örttüğü yavrularına gayet müşfikane bir analık sevgisi gösterir. Hümâ Mısırlılar'da dahî görülür ki, onlar hiyeroglif levhalarına analık sevgisi ve şâhâne bir merhamet alâmeti olmak üzere koyarlar. Bu kuşun bir pençesinde kanun kalemî, diğerinde saltanat mühürünü tutmakta bulunduğu halde, hükümdarların başları üzerine resmedildiği görülür²⁵⁷. Şehnâme'de kahramanlar anka kuşunun uzun kanat tüyleriyle giyindirilmişlerdir. İsbu si-murg (anka kuşu) Zend-Avesta'nın üçlü akbabasından²⁵⁸ başka birşey değildir; nasıl ki Mısır'da hükümdarlar tarafından yazılan kanunları izah veya tâlim eden rahiplerin başları atmaca²⁵⁹ tüyleriyle müzeyyen bulunur. Şark'ın en tanınmış prensesi -ki İskender'den evvelki İran târihinin yegâne tanıdığı kraliçe ondan ibaret olduğu gibi, Persepolis (İs-tahr-ı Fars)²⁶⁰deki bin direkli sarayın bânisidir.- Hümây nâmıyla yâd olunur. Hümây lâfzından teşkil olunan «Hümâyûn» kelimesi -ki İran devletinde hâlâ kullanılır- Osman kelimesi gibi bizim (Avrupalılar'ın) «emperyal», yahut «revoyial» kelimemize, daha ziyâde Romalılar'm «Ogüst»²⁶¹ kelimesine mukabildir²⁶². Şarklılar'ın zannına göre başı üzerinde hümâ'nın kanatları koruyuculuk eden hükümdar büyük ve kuvvetli olacağı gibi, şecâatiyle muhafaza edeceği eli altındaki halkın mes'ud olmasını sağlar. Şarklılar'ın hümâ'sı, Romalılar'ın kartal'ıdır. Bir kartalın başından miğferini çıkarıp tekrar koyduğunu rüyasında gören Tanakil'in zevci eski Tarkene, -henüz ahâleden bir ferd iken-istikbalde kudrete nâîf olacağını haber verdiği gibi²⁶³ Ermeni Bo-ğazi'nda Ertuğrul'un

²⁵⁷ Hurappullo, il. «Mısır Seferleri» ile Belzoni'nin eserindeki resimlere müracaat.

²⁵⁸ «Üç Vücutlu Koş», «Anketil» 3, s. 173, haşiye.

²⁵⁹ Dîodorus, 1, 87.

²⁶⁰ Lart. FenayL Hümây, Yunan - müelliflerinin Paziraüs dedikleridir.

²⁶¹ Kemal Paşazâde'nin elfâz-ı müteradife lugaçesinden (Dekaayı-kü'1-Hakaayık) me'hûz «hümâyûn» kelimesi izahına müracaat. Şark Simaları, c. 3, s. 47. «Hümâ» ve «hümâyûn» («hümâyûn»a «hümâ»nın dişisi mânâsı verilmiştir) Mîr Ali-Şîr*'in büyük bir hikâye manzumesine alem ittihaz olunmuştur. Moğol imparatoru Hümâyûn Şâh dahî Hindistan târih-i cedîdiy-le ma'rûfiyyet kazanmıştır.

²⁶² Müverrih, «Memâlik-i Osmâniyye», «Saltanat-ı Osmâniyye» gibi terkiplere bakarak «Osmâniyye» lâfzının «şâhâne» demek olan emperyal ve ru-vayial kelimelerine muâdil olduğuna kanaat getirmiş zannedilir. «Hümâyûn» bizde dahi kullanılır. (Mütercim)

²⁶³ «Circa sununum culmen hominis auspicium gecisse.» Titliyc. kitap: 1, bâb: 34. (Eski Tarke'nin zevcesinin, kocasının başındaki miğferi bir kartalın çıkarıp tekrar koyduğunu rüyasında gördüğüne âdir olan ifâdenin aslıdır).

başı üzerinde bir hümâ'nın gölge saldığını görmüş olan Abdal Kumral nâmında muttaki bir derviş, onun şanlı istikbâlini ve yakın bir zamanda Akdeniz'e, Karadeniz'e, Avrupa ile Asya'ya kudretli pençesinin uzanacağını keşfetmişti²⁶⁴. Osman, bu keşfe itimâd ile beraber, dervişin mukaddes şöhreti ümitlerin gerçekleşmesini kolaylaştıracağını bildiğinden, Kumral'a en güzel kılıçlarından biriyle kıymetli bir kâse verdi ve bir zaviye yaptıracağını da yazılı olarak taahhüt etti. Der-vîş. Osman'ın fetihleri esnasında -va'dini yerine getirecek kudrete sahip olup da kendisiyle ilk mülakat yeri olan Ermeni Boğazı'nda bir zaviye inşâ ettirdiği zamana kadar onun yanında bulunarak, o kılıcı kullandı. Kılıç ile kâse zaviyede saklanmıştı²⁶⁵. Bu târihin ilerisinde görülecektir ki, Osman'ın halefleri, ona uyarak birçok tekkeler inşâ etmişler ve bunlara pekçok tahsisatlar vermişlerdir. Ermeni Boğazı, Domaniç (Temnos) ile Keşiş Dağı (Olimp) arasında ve İnegöl'ün doğusundadır.

Bu mahal bir müddet sonra Osman'ın henüz pederi hayatta iken Rumlar üzerinde nail olduğu galebelerin vuku bulduğu sahne olmuştur.

Osman ve oğlu Orhan, «Bursa Yenişehir, Lefke, İznik, Yalak-âbâd (Yalova), Gemlik kazaları vasatında»²⁶⁶ bulunan Rum kumandaniyle pek dost idiler. Lâkin Keşiş Dağı'nın arkasında Bursa - Kütahya yolu üzerinde Belokuma²⁶⁷ nâmındaki diğer müstahkem mevkiin kumandanı -kışın yaklaştığı bir sırada dağlardan ovalara indikleri ve yazın ovalardan dağlara çıktıkları sırada Osman'ın arkadaşlarını ve sürülerini rahatsız ederlerdi. Bu aşiretlere .geçiş serbestisi temin edebilmek için Er-tuğrul, yazlık karargâhlarından ayrılmadan evvel en kıymetli eşyasını emânet bırakmak üzere, Bilecik hâkimiyle anlaşmıştı^ Bilecik hâkimi, bu eşya kendisine erkekler vâsıtasıyla değil, kadınlar vâsıtasıyla tevdi olunmak şartıyla muvafakat gösterdi. Bu şart öteki tarafından kabul edildi ve hâlis bir olgunlukla hükmüne riâyet edildi. Osman, dağlardan her avdetinde Bilecik hâkimine teşekkürlerini bildirmek için, Türkiye'de hâlâ imâl olunanlara benzer renkte halılar, gâşiyeler, keçi derileri, peynir, bal ile dolu tulumlar getirirdi. Ertuğrul-zâde'nin feveran dolu şecaati An-gelokuma hâkiminin taarruzkâr tavrına daha ziyâde

²⁶⁴ Herodot zamanında dahi Geštaab'ın oğlunda kanatlar çıktığını görmüş olan Keyhusrev'in rüyası bu-prensın Asya ve Avrupa'da hükümler olacağına delâlet etmek üzere tâbir olunmuştu.

²⁶⁵ İdrîs, varak: 30, 31.

²⁶⁶ Clhân-niimâ, s. 643. (Cihân-nümâ'nin ıbbâresi) «işareti içinde aynen alınmıştır».

²⁶⁷ Türkler cAngelo-Kuma'yı «Ayna-Göl» demek olan İnegöl'e tebdil etmişlerdir. (ine-GSI'e «Ayna-Göli mamasını vermek doğru değildir Mütercim).

tahammül edemediğinden, babasının arkadaşları Akça-Koca, Abdurrahman Gâzî, kendisinin üç dostu ve silâh arkadaşı Konur Alp, Turgud Alp, Aygud Alp ile (Alp yahut Alf) müzâkere etti. Kalenin zaptı kararlaştırıldı. Yetmiş kişi²⁶⁸ ele geçirmek niyetiyle yola çıktı. Angelokuma beği kendisini tehdîd eden zorluktan haberdâr olarak, düşmanı Ermeni Boğazı'nda bekliyordu. Orada kanlı bir muharebe başladı; Osman'ın yeğeni ve Saru-YaU'nın oğlu Bay-Koca hayatını kaybetti. Muharebeden sonra Ermeni Boğazı'nın altında Hamza Beğ kariyesi arazisinde defnolunmuştur M, harâb bir. kervansarayına pek uzak olmayan bir mahalde bina olunan türbesi hâlâ savaş yerinin neresi olduğunu işaret etmekte²⁶⁹. Osman, Angelokuma.be-ğinin şiddetli hücumundan, Türk müverrihlerinin Eratus adını verdikleri bir hıristiyan marifetiyle haberdâr olmamış olsaydı, belki mukavemet edemeyecekti. Osman, teşebbüsünün neticesini temin için askerinden üçyüz kişiyi Angelokuma'nın birkaç fersah güneyinde Ermeni Dağı'nın (Mo-riene Dağı) eteğinde bulunan Kulaca kalesine²⁷⁰ gönderdi. Bu mahallin sakinleri teslimiyet göstererek, esir edildiler.

Şu mağlûbiyet, Angelokuma beğinin cesaretini hiç kırmadı. Yarım a?ır önce Ertuğnıl tarafından fetholunmuş ve fakat daha sonra Rumlar tarafından zaptolunarak II. Alâü'çl-dîn zamanından beri onların elinde bulunmuş olan Karaca-Hisar (Melangeya) hâkimiyle kuvvetlice ittifak etti²⁷¹. Domaniç yakınında Arıca'da²⁷² şiddetli bir muharebe vukua geldi. (687/1288). Osman'ın en genç kardeşi Saru Yatı Savcı, orada bir çağ ağacının altında vuruldu. Bu elîm vak'ayı hatırlatmak üzere Saru Yatı'nın kaniyle sulanan ağaç, o civar ahâlisi tarafından mütemâdi yanar kandillerle tezyin olunmuştur ki, bu da şehidlik alâmeti olmak üzere, Türbe'nin Taraf-ı Asmânî'den aydınlatıldığını zannettirmek²⁷³ içindir.²⁷⁴ Na'shınm konulmuş

²⁶⁸ tdrîs, varak: 40.

²⁶⁹ Neşri, varak: 26; Âli, varak: 10; Ali'den, naklen Cihan-nümâ, s. 676, td-rts, varak: 41.

²⁷⁰ îdrts, varak: 41. Pahimares'in 11, s. 687, yazdığı «Kronella» hisarı olmalıdır.

²⁷¹ Neşri, varak: 123, Karaca-Hisar'm birine! ve ikinci muhasarası arasında yetmiş sene geçtiğini söyler. Bu ise mümkün değildir; çünkü Osman altmış altı seneden ziyade yaşamamıştır.

²⁷² Potinker'in cedvelinde «Agrilum» diye gösterilen mahaldir.

²⁷³ Ağacın kandillerle süslenmes'. Taraf-ı Asmânî'den aydınlatıldığını nasıl zannettirebilir? Kandiller görülürken, buna kim inanır? Bu türlü zan-lar, Avrupalıların Türkler hakkındaki garip mâlûmâtlarındandır. (Mütercim).

²⁷⁴ Muhyi'd-dîn Cemâlî'nin Vekayi-nâme'si, I. Ferdinand'ın tercümanı Jan Goltiye Speygel tarafından ne kadar baştansav-ma tercüme olunmuş ise (bu tercüme Leonklavi (Lewenklaui) tarafından neşrolunmuştur), Sa'dü'd-dîn dahî III. Ferdinand'ın tercümanı RaguzaU Bratutu tarafından ol veçhile tercüme edilmiştir. Bâzi fıkraları geçtiği cihetle, eseri tercümeden ziyâde

olduğu mahal bugün «Kandilli Çam»²⁷⁵ diye anılmakta ve Müslümanlarca mukaddes sayılmaktadır.²⁷⁶ Osmanlı millî müverrihleri de bundan - Romalılar'ın Incirci Romulus hakkında yaptıkları gibi -kemâl-i hürmetle bahsederler²⁷⁷. Oraya yakın bir mevkide ve Osman'ın biraderinin hayatını kaybettiği sırada Karaca hâkiminin en genç kardeşi Kalamış²⁷⁸ da düşman saflarında (yâni Osmanlıların saflarında) düştü. Hayâtı terkettiği mahal aydınlatılmış ve takdis edilmiş olmamakla beraber, bu genç muharibin vefatı şekli hatırlarda daha az yer tutmamıştır. Muharebe esnasında Osman arkadaşlarına toprak üzerine düşmüş Kalanus'u göstererek «Karnını deşiniz!» diye²⁷⁹ bağırmakta idi. Onun düşüp öldüğü mahalli köpeğin deşildiği yer ve «Kokar-Tarla» olmak üzere yâd ederler²⁸⁰. Osmanlılar tarafından mağlûp hıristiyanlar hakkında uygulanmış olan fiillerin birincisi budur²⁸¹.

Yine o sene²⁸² Sultân III. Alâü'd-dîn'in Marmara Denizi'nden pek uzak olmayan Biga (Bizanslıların Pega* dedikleri)²⁸³ 'da Tatarlar üzerine vâkî olan galebesi de daha az vahşiyâne olmayan bir hareketle lekelenmiştir. Sultân, hududunun muhafızı olan Osman'ın imdadına gittiği ve onunla birlikte Karaca-Hisar'ı muhasara ettiği sırada, «Taincar» (Tayancar olacak)²⁸⁴ kumandasında bir Tatar ordusunun Uluâbâd (Rindaküs) nehri mensabında

hulâsa addolunmalıdır. Ekseriya Türkçe, yahut Arapça bir kelimenin izah etmeksizin aslını yazar. Sanavber gibi, ki bunun «çam» demek olduğunu bilmeyen birşey anlayamaz.

²⁷⁵ İdrîs, varak: 43, Sa'dü'd-dîn, varak: 10, Nesri, varak: 28.

²⁷⁶ Müslümanlarca mukaddes ağaç yoktur. Olsa olsa ağaç altındaki medfûnun nâmına hürmet olunur. Sarı Yatı» (birkaç sahife evvelki haşiyeye göre) Osman Gâzî'nin kardeşi olmadığı gibi, şehâdetinde haylî yaşlı olması lâzım gelir.

²⁷⁷ Ubl nuneticus Ruminialis (Romularem vocatam ferunt), ttivius, 1, 4. (In-circl Romulus hakkında metindeki İfâdemin mehazı. Mütercim)

²⁷⁸ Bizanslılar'ın Kaloyanis'l olması muhtemeldir.

²⁷⁹ «Karnını deşin, yerini eşin», İdrîs, varak: 43; Sa'dü'd-dîn, varak: 10. (Karaca-Hisar tekfurunun Klanoz nâm karındaş! ki ser-asker idi düşdük-te Osman Gâzî huzuruna getürdiler, 'karnını desün ve yeri eşün' de defn edin emr(verilmeğle Öyle yapıldı.» Sa'dü'd-dîn'den telhis, cild: 1, s. 18. Mütercim)

²⁸⁰ «İt Eşini», İdrîs, varak: 43; Sa'dü'd-dîn, varak: 10, Cihân-nümâ, s. 677.

²⁸¹ O zamanın hükmüne göre bu\ alelade bir harbin tabii neticelerindendir. (Mütercim).

²⁸² İdrîs, bu evvelki muharebeyi 687/1288'de, Hacı Kalfa ise Takvtmtt't-Te-vârlh'inde 686/1287'de gösterir.

²⁸³ «Pike», Pahlmares, cild: 1, s. 289.

²⁸⁴ Neşrî'nin «tayincâr» kelimesi -ki diğer el yazması kitaplarda bâzı noktalarının yerlerini değiştirmesiyle «bayincâr» denilmiştir- Pahlmares'in «Tahancâr», yâni Bizans İmparatoru tarafından ücretle tutulup da o mntıkada dolaşan Turko-pollann reîsi olduğuna şüphe yoktur. (Pahlmares, 1, s. 441).

kâin Ereğli (Herakle)'de ortaya çıktığını ve bu şehri yaktığını haber aldı; Alâü'd-dîn muhasaranın idaresini Osman'a emânet ederek Tatarlar'm üzerine yürüdü, ve onları hezimete uğrattı. Ancak bu muharebe, galip tarafından muzafferiyetden sonra ortaya yığılmış olduğu kanlı alâmetlerle²⁸⁵ şöhret bulmuştur.²⁸⁶

Sultân Alâü'd-dîn Tatarlar*! mağlûp ettiği sırada Osman -elli sene önce bu mevkii ele geçirmiş ve hiç değilse muhasara etmiş olan- Er-tığruTun irtihâlinden birkaç gün öncesine tesadüf etmek üzere bâzan Ka-raca-Hisar, bâzan Karaca denilen «Melangeya»yı zaptediyordı. Osman'ın pederi elli sene istirahattan sonra, özellikle oğlunun gençliğinde kendi gençliğinin parlaklığını bulduğu için, tam bir sükûnet içinde ruhunu teslim etti (687/1288). Osman, pederinin vefatına mukabil, yeni fetihlerle ve Mal

²⁸⁵ Bu kanlı alâmet mes'elesi-müverrihin İkinci Kitab'a âit 12 numaralı notunda muharebe mevkiiinin meşkükiyeti hakkındaki ifâdelerine göre- bir halk efsânesi olacaktır ki, Sa'dü'd-dîn, her nasılsa bunu düşünmeyerek nakletmiştir. Adı geçen 12 numaralı notta vak'ayı M. d'Ohsson'un 687/1288 senesinden 627/1230 senesine, Osmanlılar'dan Selçuklular'a, harb mahallini ve garîb isimli ovayı Uluâbâd'dan Erzurum ovasına naklettiği dercedilmiştir. Evliya Seyahat-nâmesi de şöyle yazıyor: «(Yıldırım Hân'ın vefatı) akâbince Çelebi Sultân Mehmed 40.000 benâm ve güzide asker ile cend-i Timur'a yetişüp Öyle bir sâtûr urur ki cümle Tatar'ı korkudup telâşa düşürdü. Timur yerine gittikten sonra bakıyyetü'l-süyûf olan Tatarları esir edüp bu vech ile pederinin intikamını aldı. O sahraya ... ovası derler.» Evliya arasına cezbedâr olarak-Seyahatnamesinin ekser mahallerindeki nü-fûz-ı nazara tamamen mugayir olmak üzere-böyle garîb şeyler yazar. Kısaca, bu mes'ele ovanın ismindeki tuhafılıktan dolayı hatırlarda kalmış, üç mahalle ve tehâlûfün hadd-i azamı yüzyetmiş sene olmak üzere üç zamana isnâd olunmuş bir hurafedir. Hammer, ne hâl ise, bunun asılsızlığını farketmişse de Leonklav'ın İslâm Târihi'ne geçirecek kadar ehemmiyet vermesi hayreti müciptir.

²⁸⁶ (Moğol askerinin hezimete uğratıldığı Selçuk Sultânına haber verilmesi üzerine «husyelerinden sâyebân» yapılmasını emretmeğle, ol sahra ...-yazusu demekle meşhur oldu. Tâ-cü't-Tevârîh, c. 1, s. 18. Hammer bu ismin türkçesini ve lâ-tincesini yazdıktan sonra der ki:) İdrîs, (varak: 46), bu muharebenin târihini tayin eder; Neşrî (varak: 22) ve Âlî (varak: 9), Karaca Hisar'm Ertuğrul tarafından ilk muhasarası sırasında, ve binâenaleyh elli sene Önce olmak üzere yazarlar. O vakit Moğollar Küçük Asya Selçuklu hükümetinin doğu hududunda ancak uzaktan uzağa görünebilmişlerdi. Bundan dolayı Marmara ile Rindaküs'un teşkil ettiği batı hududuna kadar nüfuz etmeleri mümkün değildi. Zâten Ereğli ve Biga isimlerinin her türlü şüphe ortadan kalkmış olur. Diğer Osmanlı müverrihleri bu açık tenakuzu hissederek vak'a mahallini hâlâ o isimde bir ovası bulunan Biga'dan Erzurum'a nakletmişlerdir. M.D.'Ohsson, bu müverrihlerden birine istinaden, vakıayı büyük kıt'adaki eserinde şöyle yazar: «Birinci Keykubâd (I. Alâü'd-dîn) 1330'da Erzurum yakınlarında Hârezmîler'in son hükümdarı Celâlû'd-dîn üzerine bir büyük muzafferiyete nail olması üzerine, otuz bine balığ olduğu rı-vâyet olunan düşman maktullerinin hep ...lerinin kesilmesini, ve bunların birbirine dikilerek çadır yapılmasını emretti. Ordunun bir büyük kısmı bu işte istihdam olunup, beşinci gün o türlü derilerden harb meydânının ortasında tantana ile üçyüz çadır kurularak, davul sesleriyle herkese ilân edildi. Bu çadırlar sonra Konya'ya getirilerek, bu meşhur günün âbide-i ihtarı olmak üzere, îtinâ ile korunmuştur». (Leonklav'nin Târih-i İslâm'ına da müracaat, s. 55) (Bkz. İkinci Kitab, M.f.)

Hâtun'un. o sene doğurduğu oğlu Orhan'ın²⁸⁷ dünyâya gelmesiyle kendini teselli etti.

Ertesi sene Alâü'd-dîn, Osman'ın vâkî hizmetlerine mükâfat olarak, onun istîlâsıyla yücelttiği Karaca-Hisar'ı malikâne suretinde verdiği gibi, bütün husûsî işaretleriyle, yâni sancak, tabi, at kuyruğu (tuğ) ile birlikte «prens» (beğ) unvanını verdi. Osman'ın yeğeni Ak-Timur bunların ulaştırılmasına memur oldu. Yeni Beğ, Ak-Timur'u²⁸⁸ istikbâl için birkaç adım ilerledi; muzıka bir cenk havası çalmakta olduğu halde, elleri göğsü üzerinde kavuşturulmuş olarak, hürmetkar bir tavırla durdu. Halefleri beş vakit namaz zamanlarında rouzıka çalındığı sırada bu kaideye riâyet ederlerdi; tâ ki Osman'ın altıncı halefi Fâtih Mehmed «îkiyüz on sene süren 'tazimin çok uzun» olduğu bahanesiyle bu âdeti lağvetti.²⁸⁹

Osman'ın, emirliğe geçtikten sonra, ilk ihtimamı, ikametgâhı olan Karaca-Hisar kilisesini camiye çevirmekle, imam ve hatîb ve her türlü nezâret işlerini ve pazar kurulmak cihetiyle sekene arasında ortaya çıkmakta olan dâvaları hafta sonu olan cuma günleri görmek üzere, bir molla (kadı) tâyinine masruf oldu. Bu hususta kayınpederi Edebâlî, dört silâh arkadaşı, kardeşi Gündüz Alp, Turgud Alp, Hasan Alp, Aygud Alp ile istişare ederek, onlar evvelce Sultân'dan me'zûniyyet alınmasını kararlaştırdılar. Bu me'zûniyyetin alınması üzerine, Osman, Edebâlî'nin talebesinden Tursun Fakîh'i imâm tâyin etti. Pazarlarda kavmiyyet ve din gözetmeksizin intizamın muhafazası vazifesini de ona havale etti. Bir cuma günü Germiyan Türk Beği Alişîr'in²⁹⁰ tebeasından bir Müslüman ile Bilecik Rum hâkimine tâbi bir Hıristiyan arasında zuhur eden münazaada Osman Hıristiyan lehine dâvayı halletti²⁹¹. Bunun üzerine bütün memlekette Erğturul'un oğlu Osman'ın hakkaniyyetinden bahsolun-mağa başlayıp, bu da halkın Karaca-Hisar pazarına toplanmasını ziyâ-deleştirdi. Beyân ettiğimiz hüküm

²⁸⁷ Hacı Kalfa, Takvîmtft-Tevârlh,

²⁸⁸ Neşri, varak; 36.

²⁸⁹ tdrîs, varak: 46; Sa'dü'd-dîn, varak: 10; Solak-zâde, varak: 2. Bu muzıka bugün (müverrihin zamanında) vüzerâya, paşalara mahsus bir şereftir. Beş namaz vakti cihâdî ihtâren önlerinde çalınır. Onaltı zurna, onaltı davul, onbir boru, sekiz na're, yedi zil, dört kûs (kôs) den müretteptir. Altmışiki kişiden mürekkep bu muzıkacı takımı Pâdişâh bizzat muharebeye gittiği vakit iki misli olur (M.d'Ohsson'a müracaat, c. 3, s, 92 büyük kıt'a). İşbu teşrifat mes'elesi ileride tetkik olunacaktır.

²⁹⁰ İdris, varak: 49. Bu Alisîr, Pah'mares'in *Ali Avras Karavun»udur, s. 301. Germiyan Beği'ni Karaman Beği'yle karıştırmamaudır.

²⁹¹ Hacı Kalfa, Cîhân-nÜmâ, s. 777, Neşri, varajc: 37.

hususunda bâzı siyâsî mülâhazaların tesiri olması muhtemeldir²⁹²; çünkü Germiyan Beği, Osman'ın istiklâl bakımından önceliğini ve sâninı çekememesi yüzünden, hakkındaki düşmanca niyetlerini saklamadığı gibi, Osman'ın dağlarda ikameti esnasında mallarını muhafaza eden Bilecik kumandanı bilâkis ona müsait bulunurdu²⁹³.

Osman'ın en iyi dostu ve en sâdik silâh arkadaşı Köse Mihâl idi. Onun tavsiye ve j ardımlarıyla ki Bolu yolu üzerinde ilk seferini yaptı. Keşiş Dağlından -Sakarya (Sangaris) mecrasının daralmasıyla asker için kolay bir geçit verdiği- Sarıkaya ve Sorgun üzerine yürüdüler²⁹⁴. Orada ErtuğruTun eski arkadaşı olup o havaliyi tamâmiyle bilen Samsama²⁹⁵ Çavuş'a tesadüf ettiler. Çavuş onları sırasıyla Bolu yolu üzerinde kâin Taraklı, Göknük, Mudurnu kasabalarına götürdü. Hâlâ Yenice Tarakçısı nâmiyle yâd edilmekte olan Taraklı, Sakarya'ya dokuz saat mesafede ve nehrin doğusunda bulunmaktadır. Tarak ve kaşık ticâreti sayesinde mâmur olan bu şehir ahâlisinin zenginliği, Osman ve Köse Mihâl'in hırsını tahrik etti²⁹⁶. Beşbuçuk saat Ötede Göynük, d kasabaya dokuz buçuk ve Bolu'ya onbeş. saat mesafede Osman'ın seferinin gayesi olan Mudrina yahut Muderni²⁹⁷ (Frigya Epiktetos mıntıkasında eski Mudra) kasabaları bulunur. Çıplak, boş; iki dağ arasında bulunan Mudurnu (Muderni) I. Bâyezıd ve I. Süleyman'ın inşâ ettikleri iki cami ile süslenmiştir. Taraklı ahâlisi tarak ticâreti ile meşhur olduğu gibi, Mudurnu ahâlisi de iş imaliyle şöhret bulmuştur²⁹⁸, iki kasaba ahâlisinden aldıkları ganimetleri yüklenmiş olan fâtipler grubu Geyve üzerinde Sakarya'ya mansab olan Mudurnu şehri (Strabon'un Galus diye kaydettiği)²⁹⁹ boyunca giderek, Olimp eteğinde bulunan Harmankaya yoluyla Karaca-Hisar'a döndüler.

Bu seferi yalnız Osman'ın şanını çekemeyen Rum hâkimlerinin taar-

²⁹² Osman Gâzî'nin temiz ahlâkına göre, hukuk dâvasında siyâsî mülâhazaların İhtimâli söz konusu olamaz. Müterc'm.

²⁹³ İdrîs, varak: 49. Bütün Osmanlı müverrihleri, Osman'ın 688/1289 târihinde hâkimiyet hukukunu kullanmasıyla, işbu kadıyı tâyin ettiğini zikrederler.

²⁹⁴ Neşri, varai: 20; İdris, varai: 52; Clhân-nUma, s. 673.

²⁹⁵ «Samsa», dört köseli demektir ki, «samsa baklava» tabirinde dahî İşitilir. Anlaşılan Samsa Çavuş murabba (kare) denilecek bir şeküde İdi- (Mütercim).

²⁹⁶ İdrîs, varak: 51.

²⁹⁷ Strabon, 12, Mudurnu'nun Tarifi, Kostantln Porfirojenet, Maner, 3, s. 575.

²⁹⁸ İstanbul'daki ilk İmalatçıların ekserisi Mudurnu'dandır.

²⁹⁹ Manner, burada Mudurnu'nun kuzeydoğusunda cereyan eden Galoş (bugünkü Taraklı Suyu) ile Küçük Lefke ırmağını (Melas) karıştırıyor. Bu karışıklık, her iki suyun Geyve yakınlarında Sakarya'ya karışmalarından doğmuş olmalıdır.

ruzlarıyla haleldar olan yedi senelik bii istirahat takip etti. O zamana kadar Ertuğrul'un hazînelerini znuhâfoza etmiş olan Bilecik kumandanı bile, korkulacak bir hale gelmekte olan Osmanlı kudretine hased göstermeğe başladı. Köse Mihâl, kızını Kalanus'un oğluna nikahladığı zaman³⁰⁰ düğüne davet edilen Rum emirlerini bir ahidnâme ile Osman'a bağlamak arzusunda bulundu. Lâkin onlar Köse Mihâl'in barışsever tekliflerini dinleyecek yerde, onu kendileriyle müttefikan hareket etmek ve Osman'ı ellerine teslim etmek üzere, iğfale çalıştılar. Çok zaman geçmeden Yâr-Hisar hâkiminin kızını alacak olan Bilecik hâkiminin düğünü bu hiyanete müsait bir fırsat olacaktı, Mihâl'in sadâkati asla bozulamazdı. Fesadlanna müsait gibi görünerek, Osman'ı düşmanlarının tasavvurlarından haberdâr etti. Osman, hiyânetkâr Belokuma hâkiminin davetini zahirî bir emniyetle kabul etti. Düğün hediyesi olarak bir sürü kuzu hediye etmekle beraber, düğünü müteakip muhariplerle birlikte dağlara çıkmak mecburiyetinde bulunduğunu, ve servetini hasımlarının hırsına âmâde bir halde bırakmak istemediğini sebep tutarak, en kıymetli mallarını kadınlar vâsıtasıyla -her sene müsâade olunduğu gibi- kaleye göndermesine ruhsat istedi. Belokuma hâkimi, hiylesinin bu neticesine büyülenmişçesine kapılarak, Osman'ın temennisini yerine getirmekte acele etti. Hazînelerin nakli, düğünden bil gün evvel icra olunmak üzere kararlaştırılarak, Bilecik Hâkimi, o gün düğüne başlamak için Çakır Pı-nan'na³⁰¹ gitti. Osman, en cesur cengâverlerinden seçtiği otuzdokuz kişi ile gitti, ki bunlar kadın kıyafetine girmiş, yüzlerine uzun bir örtü örtmüş oldukları halde, kıymetli eşya yerine silâh yükletilmiş olan atlarnı kaleye soktular. Ahâli ile muhafızların büyük kısmı düğüne gitmiş bulduklarından kalenin zaptında güçlük görülmedi. Osman Bilecik'e sahip olmasını müteakip, bir başka fırkanın riyasetinde dâmâdı beklemek üzere pusu kurmak için Kaldiralık³⁰² Boğazı'na gitti. Bilecik hâkimi -ki hiçbirşeyden şüphesi olmadığı gibi, bilâkis Osman'ı ve hazînelerini yakında eline geçirmek ümidinde bulunuyordu- rahat rahat kalesine dönmek üzere iken, Osman'ın beraberindekiler, üzerine hücum ederek öldürdüler. Zevcesi güzel Nilüfer (Zenufar)³⁰³ galibin eline düşerek, Osman onu -çocukluk çağında gösterdiği kahramanlığa mükâfaten- henüz on iki

³⁰⁰ Hatırlardadır ki Kalamış Ermeni Boğazı muhârebes'nde telef olmuştu.

³⁰¹ Çakır «Emerillon»dur. («Bozdoğan Kuşu» denildiği Kaamus-ı Franseyî'de gösterilen kuş.)

Çakır Pınarı: Fontaine des Emerillon,

³⁰² Neşrî, varak: 33.

³⁰³ Bâzı müverrihler Holufira yazıyorlar.

yaşında bulunan oğlu Orhan'a münâsip gördü.

Fâtih sergüzeşçi, su seferinin neticesinden cesaret alarak, büyük bir sür'atle, Nilüferdin babasına ait müstahkem bir mevki olan Yar-Hisar üzerine yürüdü. Bu kale Bursa, İnegöl, Yenişehir arasında Kütahya yolunda ve bu şehre bir günlük mesafede idi. Orada hâlâ hamamlar ve bir cami görülür³⁰⁴, Turgud Alp³⁰⁵ İnegöl'ü zaptederken Osman Beğ de Yar-Hisar*! aldı. Yedinci hicrî asrın son senesinde (Milâdın onüçüncü asrı nihayeti) (699/1299) meydana gelen bu üç fetihten itibârendir ki, Osman'ın hükümeti genişlemeğe başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin sukutunu da bu tarihten itibar etmek lâzım geleceğinden, Osmanlı hanedanının müstakil olarak saltanatı, işte asıl bu seneden başlar.

Nilüfer'in kaçmaması Sabinler'in kaçırılmasına³⁰⁶ ve Bilecik'in is-tîlâsı Truva'nın Rumlar tarafından zaptına benzer. Bu iki istilâ vak'ası da hayâlî olabilir; fakat niçin hiç olmazsa kısmen hakîkî olmasınlar? İran târihi - Truva'nın zaptından pekçok zaman evvel vuku bulmuş olmak üzere- Rûyîndiz'in³⁰⁷ harb hilesine benzer bir surette içeri sokulan muharibler vasıtasıyla feth edildiğini naklediyor³⁰⁸. Bizans tarihçileri Belokuma'nın ele geçirilmesini naklettikleri Sırada³⁰⁹ Meinder (Mander) (Menderes) nehri üzerinde vâkî Tripoli'nin de yine bu misillü durumlarla zaptolunduğunu beyân ediyorlar. Germiyan askerleri silâhlarını ve asker muzıkası âletlerini

³⁰⁴ Cihân-nümâ, s. 659.

³⁰⁵ İdrîs, Turgud Alp yerine Aygud Alp yazıyor.

³⁰⁶ Eski bir efsâneye göre eski Roma kavimlerinden Sabinliler'in bir şenlik yapıyorlarken Romuluslular hücum ile, Sabinliler'in kadınlarını ve kızlarını ele geçirmişlerdi. Sabinliler, fakat hayli müddet sonra, Romuluslu-lar'ın üzerine yürüdüler. O zaman Sabin kadınları Romuluslulardan doğma çocuklarını alarak harbe mâni olmak için kocalarıyla babalarının arasına atıldılar. (Mütercim)

³⁰⁷ «Rûyîndiz ...Tûrân-zemînde Er-Câsb tahfegahıdır. Geştasb'm kızlarını tutup ol kalede hab eyledi. İsfendiyâr Heft-hân yolundan varub kaleyi feth ve Er-Câsb'ı ka,tl ve mahbusları halâs eyledi.» «Bürhân-ı Kaati*, 308. «Diz» kale, «Dizdar» kale muhafızı; Rûyîndiz Rûyîndiz kalesi. (Mütercim).

³⁰⁸ Viyana Kütüphanesinde Mîrhond, nu: 112, cild: 1, s. 344; Târîh-î Bela-gat-î Fârisiyye, s. 69.

³⁰⁹ Pahimares (kitap: 5, bâb: 21; Roma tab'ı, c. 1, s. 288) Bilecik'in fethini Menderes üzerinde Tripoli'nin zaptından bir sene evvel gösteriyor: Birincisi 1306 (H. 706), ikincisi 1305 (H. 705) (s. 300). Hezâfen Ermenek'in zaptı da Pahimares'in işbu Tripoli için beyân eylediği veçhile vuku bulduğunu (fıkra 169) ve Pîri Reîs'in Bahriyye'si Kanarî (Kanarya) sahilinde Kelendire'nin ve İspanyollar tarafından Afrika sahilinde Oran mevkiinin o yolda ele geçirildiğini yazıyor. Lâkin bununla Ermenek ve Tripoli'nin ikisi bir olduğunu zannetmek lâzım gelmez; nasıl ki Kelendire ile Oran da bir mahal olamaz. Yalnız şurasını ihtar ederiz ki, Bizanslılar Ermenek'in zapt şeklini Karamanlılar tarafından Tripoli'nin ele geçirilişine tatbik ettikleri gibi, Kelendire ve Oran vak'alan karıştırılmıştır.

buğday çuvalları içine gizleyerek tacir kıyafetinde oraya girmişlerdir. Alişâr'in Tripoli'deki bu hareketi Osman'ın Belokuma'daki tedbîrinin taklidinden ibaret veyahut vak'anın Osmanlı müverrihleri tarafından Osman'a isnâd olunmuş olması muhtemeldir. Bilecik hâkiminin zevcesinin kaçırılması, ismi, onun Osman'ın eline düşmesi sureti Belokuma'nın zaptındaki şüphelere yer bırakmaz. Çünkü Bursa ovasını sulayan nehir, şehre pek yakın bir mahaldeki Taşköprü, Kaplıcalardan³¹⁰ gelinirken girilecek kapıya uzak olmayan bir yerde Ni-lüfer'in inşâ ettirdiği tekke hep «Nilüfer» (Lotus)³¹¹ ismiyle yâd olunmaktadır³¹².

Orhan'ın Nilüfer ile izdivacından I. Murad ile Süleyman Paşa doğmuştur. Selçukluların son padişahı olan III. Alâü'd-dîn, bazı müverrihlere göre Moğollar tarafından idam veyahut daha ziyâde ihtimâle yakın olmak üzere oğlu Gıyâsü'd-dîn tarafından zehirlenmesi üzerine, Selçuklu Devleti evvelce yazdığımız veçhile, on kısma bölünerek, her kısmı müstakil bir beğîn idaresine geçti. On iki seneden beri Kara-Hisar'da nâmına hutbe okunan Osman, Alâü'd-dîn'in. vefatını müteakip Islâm'de mer'î olan ikinci saltanat hakkını, yâni :îkke darb ettirmek hakkını icra eylediği rivayet olunur.³¹³

³¹⁰ Neşri, varak: 34; İdris, va^ak: 61; Sa'dü'd-dîn, varak: *1; Bursaya Seyahat, s. 6.7

³¹¹ Nilüfer, Peling Je/bes, yahut Jelbes ismini verdiği attan başka birşey değildir. Maner ile mukayese olunsun, 4, s. 559. (Nilüfer mâruf çiçektir: Ame-lufer çiçeği derler, müfredat sahipleri kaatili'n-nahl diye -beyan ederler. Btirhân-ı Kaati'dan telhis), (Lotos yahut Lotus Mısır ve Hind* in bir nevi ağaç ve nelbâti. Kaamus-ı Fransevt) (Mütercim).

³¹² Kezalik. İdris, »1; Solak-zâde, s. 3.

³¹³ Neşri, varak: 36. Bütün Osmanlı müverrihleri Alâü'd-dîn'in emirlik fermanım Osman Beğ'in 688 (1289)'da aldığını Devanda müttetikirler. Lâkin Selçuklu müverrihlerine nazaran, (Deguignes bunları senet tutuyor) Sultân Mes'ûd, 708 (1308)'den evvel vefat etmemiştir. Cenâbî (varak: 208), bu rivayete sarîhen muhalefet ediyor; ona göre Alâü'd-dîn yirmi sene üç ay hükümetten sonra, 700'de vefat etmiştir. Mes'ûd'un halefi Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in vefatının 682'de gösterilmesi doğru olduğu halde, bu rivayet dahî mübalâğalı görünüyor. Mü-verrih-i âlim müftî Kara Çelebî-zâde Ravzatıfl-Ebrâr'ında 696 vekayiinde, Lârî ve İdris'e göre Alâü'd-dîn ancak 696 senesinde tahta câlis olup, hâlbuki emaret berâtının Osman'a 688'de, yâni, sekiz sene evvel Alâü'd-dîn nâmına verilmiş bulunduğunu nazar-i dikkate vaz' eder. Bu işaret Müftî'nin tenkidine bâis-i şereftir. Bir adım daha ilerleyerek, birbirine benzemeyen iki emaret fermanı hakkında şüphesini beyân etmesi lâzım gelirdi; zîrâ biri farsça, diğeri türkçedir; târihler de ihtilâflıdır. Birçok muharrerât ve siyâsî vesikalar mecmualarında türkçe berâtın sureti dercedilmiştir. 13 numaralı Diez yazma nüshasının 116'inci sâhîfesindeki berâtın -ki gurre-i şevval 688 târihiyle târihlenmiştir- şimdiki uslûpda olması talırf edilmiş olduğu zannını vermektedir. Bunun kıy-mettâd bir mecmuada dercedilmiş olan farsça sureti 683 Ra-mazan'ıyla târihlenmiş ve Feridun'un evrâk-ı hükümet mecmuasının havî olduğu üç berâtın birincisine tamâmiyle muvafıktır. 683 Ramazan'ı gurre-i şevval (1284) târihlenmiş olan birincisinde Sultân Alâü'd-dîn Osman'a yalnız nasihat veriyor.

Gurre-i Şevval 688 (1289) tarihli türkçe ikinci berâtta Karaca Balaban ile hediyeler ve alem ve

Ancak Alâü'd-dîn'in vefatından evvelki on iki sene zarfında hutbe Osman'ın metbûu olmak üzere Sultân'm ismine okunur ve Osmanlının nâmı ancak Alâü'd-dîn'in vefatından sonra yâd olunmuş olması daha muhtemeldir; ilk sikkeler de ileride göreceğimiz veçhile, ancak Orhan'ın zamanında darb olunmuştur.

Osman, Keşiş Dağı civarındaki arazîde istiklâle kavuşunca, bu memleketlerin idaresini fethinde yardımlarını gördüğü muhâribler arasında taksim etti. Oğlu Orhan'ı Karaca-Hisar'a kumandan, kardeşi Gündüz Alp'i Eskişehir'e beğ tâyin etti. Aygud Alp inönü ve Yund-Hisar, Hasan Alp Yar-Hisar, Turgud Alp bizzat ele geçirdiği İnegöl kumandanlığına nail oldu. Bilecik'in varidatı derviş ve şeyhlere, bilhassa kızı Mal Hâtûn ve onun küçük oğlu Alâü'd-dîn ile birlikte bu kalede ikamet eden Şeyh Edebâlî'ye tahsis edildi. Osman'a gelince, idare merkezini, arazînin kuzey uçlarında ve çevresi bir günlük mesafeden ibaret bir kaza içinde kâin ve bir yönden Siiltânönü'nün bir kısmıyla çevrili bulunan Yenişehir'de kurdu. Yenişehir kazası ise, (yâni Osman Gâzî'nin o zamanki memleketi) bugün Küçük Asya'nın onyedinci sancağından biridir, ve geniş Osmanlı memleketlerinin içindeki yirmibeş eyâlet'den (eski taksimata göre) birinin içindedir³¹⁴.

On üçüncü milâdî asrın son senesinden bir sene evvel bu devletin genişliği şu halde idi. Ancak yüz elli sene sonradır ki, Kostantiniyye'nin ele geçirilmesiyle kendini takviyeyi ikmâl etti ve hu zamandan itibaren bir asırdan fazla müddet -ki Kıbrıs'ın fethine kadar- kudreti gittikçe arttı. Osmanlı Devleti azametinin en yüksek derecesine vâsıl olunca yüz elli sene mevkiini muhafazaya muktedir olmuştur. On yedinci asrın son senesinden evvelki sene, Karlofça ahîdnâmesinin akdedilişini görmüş, ve bu andan itibaren Osmanlı Devleti on sekizinci asrın ortasına, yâni Kaynarca ahîdnâmesinin bu devletin gelecekteki mukadderatı hakkında şüphe bırakmadığı felâket ânına kadar sür'atle harâb olmağa başlamıştır.

tabi gönderiyor.» Slh. Zilhicce 689 (1290) târihiyle târihlenmiş ve farşça ibareli olan üçüncüsü Eskişehir kazasını îtâ ediyor. Birinci ve ikincisi Konya'dan ve üçüncüsü Akşehir'den gönderilmiş. Feridun mecmuasında bunlar 39, 41, 43 ve Osman'ın cevâbları 40, 42, 44 numaralardadır. Birincisinin adem-i sıhhati emaresi olarak, 683 senesinde Ertuğrul'un henüz hayatta bulunduğu zikrolu-nabilir. Şu kadar ki onun hâl-i hayâtında oğlu Eskişehir beğ-liğine tâyin olunabilirdi. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde 688 senesinde işbu emaret berâtını ve tabi ve alemlî zikr ile beraber 699 senesinde Osmanlı hanedanının ibtidâsı, Selçuklu hanedanının intifası senesinden Önce olamayacağını, ve fakat diğer taraftan Osman'ın 688 senesinde Karaca Hisar'a bir kadî tâyin ederek, bu seneden itibaren hutbede nâmı yâd olunduğunu beyân ediyor.

³¹⁴ tdrîs, varak: 61. Neşri., varak: 57. 'Sa'dü'd-dîn, varak: 12. Solak-zade, varak: 4.

On üçüncü asrın bitimine doğru, Kudüs'ün Ehl-i Salîb tarafından zaptından üçyüz sene sonra Selçuklu Devleti yıkılarak, onun harabelerinden Osmanlı Devleti zuhur etti. Yine o zamana doğru Avrupa ve Asya büyük vak'alara sahne oldu. Kezâlik devletleri yıkılmağa yüz tutan Moğollar Suriye'ye girerek her tarafın: tahrîb ettiler³¹⁵. Almanya'da şiddetli yer hareketleri (zelzele) oldu³¹⁶. Küçük Asya'da iki aile -ki Selçuklu hükümetini aralarında paylaşan on aileden en kuvvetlisi olan Osman ve Karaman hanedanlarıdır- kanlı bir mukateleye giriştiler. Avrupa'da on üçüncü asrın son senesi Birinci Jübile (Papa tarafından umûmî af) ilân ve yedinci asrın nihâyetinde Asya'ya Zîc-i îlhânî idhâl olundu³¹⁷.

Türk müverrihleri yalnız Avrupa ve Asya vekayîinde gayet mühim bir mevki tutan bu durumların tesadüfüne değil, Osman'ın bir asrın başlangıcında vâkî olan saltanatına ve kurduğu devlet ve hanedanın hâlâ hâiz olduğu nâma büsbütün husûsî bir ehemmiyet verirler.

Hicret'in birinci asrından yedinci asrın bitimine kadar aradaki asırlann hep başlarında -İslâm âleminin saltanatının mukadderatına kudretli bir surette tesir etmiş- bir hükümdar görülmüştür. Birinci asır ile İslâm kurucusu olan Peygamber³¹⁸ ortaya çıkmıştır. Ömer bin Abdüla-ziz -ki Osmanlı müverrihleri- (haklı olarak hep İslâm müverrihleri) tarafından Emeviyye hükümdarlarının er. âdili olarak yâd olunur- ikinci asrın başında Hilâfet tahtına cülus etti. Üçüncünün başında ilimlerin hâmisî Me'mûn'un Bağdad'da halifeliği ilân olundu. Dördüncü asrın ilk yıllarında Ubeydullah Mehdî Afrika'da Fatimî Hilâfeti'ni te'sîs etti. Abbâsîler'in son halîfesi Kaadiribillâh'ın kırk senelik hükümeti beşinci asrın ilk sene-leriyle iki eşit kısma taksim edildi. Altıncının başlarında.³¹⁹ Şark kavimleri Cengiz Hân'ın önünde titremekte idiler. Bir asırlık sükûndan sonra, sekizicinin başlarında Osman, kendi ismini verdiği devleti te'sîs etti.

³¹⁵ Hacı Kalfa'ya göre 699'da,

³¹⁶ Ravzatül-Ebrâr'a göre 699'da.

³¹⁷ Hacı Kalfa'ya göre 700'de. («Zîc, «zîk»den muarrebdir. Üç mânâyâ mûs-ta'meldir: Biri kitâb-î ilm-i siyer-i kevâkûbedir ki takvim ondan İstihraç olunur. Zîc-i îthânî, Zîc-i Uluğ Big, Zîc-i Kaseynî gtbi... ilh...» Bûrhân-ı Kaatr, ilk baskısı, istanbul; s. 329, Zîc-i İlhânî'nin idhâllnden maksad, ona, tertiplenen takvimin kullanılmasıdır.) (Mütercim)

³¹⁸ Hazret-i Peygamber hükümdar değil idi (Mütercim)

³¹⁹ Lutfî, (s. 5-8), sadr-ı âlim, vak'aların târihine ehemmiyet vermiyor. 139'da vefat eden Me'mûn yerine cesûrâne Hârûn yazdığı gibi, Cengiz'den bir asır sonra, yâni hicrî sekizinci asır başlarında ve Osman zamanında yaşamış olan Gâzân'ı Ceı> giz Hân diye gösteriyor. Gâzân'm Cengiz Hân yerine zikro-lunması Cengiz'in putperest olması cihetiyle îslâmî melikleri arasında sayılması mümkün olamamasından kaynaklanmıştır.

Peygamber'in üçüncü halîfesi olan (Hz.) Osman'dan beri İslâm kanunlarına tâbi olan memleketler tahtı üzerinde bu isimde hiçbir şöhret sahibi hükümdar görülmemiştir³²⁰. Bu halîfenin fâtih ve kanun vâzı sıfatıyla kazandığı göz kamaştırıcı şân yedi asır sonra, Osman nâmının düşündürdüğü veçhile, Ertuğrul'un oğlunda ve onun ahlâkında en yüksek parlaklığı ile görülmüş olacaktı³²¹.

Kur'ân, isimleri gökten nazil olduğunu bildiriyor;³²² binâenaleyh Müslümanlar isimleri, yalnız târih nokta-i nazarından değil, lisan nokta-i nazarından da hayır işareti veya şerr işareti addederler. Osman, kelimenin arapça kökü itibariyle, «sâkşiken» (sap-kıran?) mânâsına gelir³²³. Ve bunun, yukarıda mütalâa olunduğu üzere, azamet ve şecaat mefhumlarına samimî irtibatı vardır. Evvelâ, Şark'da eski Mısırhlar'dan zamanımıza kadar, hümâ, istilâ ve saltanatın canlı timsâli addolunmuş ve -her türlü canlı kuşları istihkar ile evvelce öldürülmüş kuşların ke-mikleriyle beslendiği için- daha husûsî olarak «üstühân-şiken» denilmiştir³²⁴. Ondan sonra da Türk târihinin en eski zamanlarında -avda buldukları oku üç parça olarak kırmış oldukları için- Oğuz Hân'ın üç oğluna «kırıcı» yahut «tahrîb edici» nânv verilmiş idi.³²⁵

³²⁰ İdrîs, varak: 35. Halîfe Osman, zâtında iki şeref unvanı toplamıştır ki, bunlar 1 ccâmi'ü-Kur'ân ve «Zi'n-Nûreyn»dir. İkinci unvanı, Peygamber'in iki kerimesini tezevvüc eylediği, birincisini - şu suretle tahrif şaibesinden kurtarmış olduğu- İslâm'ın mukaddes kaidelerini yalnız bir cildde (nüshada) toplamış olduğu için almıştır (H. 30); bu Halîfe'nin zamanındadır ki, Müslümanlar zafer silâhlarını Ceyhun'a ve Boğaziçi'ne kadar ulaştırdıkları gibi, İran pâyihtlarıyla Horasan'ı, İsfahan'ı, tshahr'ı, Merv'i, Beih'i (27, 29, 31 hicrî), Kıbrıs, Girid, Rodos, Malta gibi (26, 33) Akdeniz adalarını elde etmişlerdir. Yine o zamanda Arablar Muâviye kumandası altında, birinci defa olmak üzere Kostantinlye'yi muhasara ettiler, (H. 33), Türk hakanı Karen ve İran husrevlerinin sonu olan Yezd-cürd - birincisi harb meydanında, ikincisi firarı esnasında - kati olunmuş (Yezdcürd 31 senesi, Karen 33 senesinde; Hacı Kalfa'nın Takvimü't Tevarih'ine göre) ve Araplar'm şevketinin, gölgesi yıkılmağa, hazır olan İran hükümetini mahvetmiştir.

³²¹ Osmanlı hanedanının sânlarnın parlaklığı ve fütuhâtça Emevî ve Abbâ-sîler'e üstünlükleri malûmdur. Ancak Hulefâ-yı Râsîdin'e, İslâm'ın kaideleri Öyle İcâbettirdiği için, hiçbir kimse öncelik edemeyeceği gibi, onlardan herbirinin husûsî vasıfları itibariyle tarih nokta-i nazarından dahl bütün İslâm halifeleri ve hükümdarlarına üstünlükleri görülmektedir. Yalnız I. Sultan Selim, İslâm'ın sânlarnın yayılmasına hizmetiyle -Dört Halîfe'den sonra en âdil halîfe olan Ömer bin Abdülaziz ve bir de Sa,-lâhü'd-dîn-i Eyyûbl gibi- târih nazarında Hulefâ-yı Râsîdin derecesine yaklaşmış denilebilir. (Mütercim).

³²² «El-esmâu tenezzül mine's-semâ». Ancak, bu cümle âyet blma-dığı gibi, hadîs olması da meşküktür. Gayesi bir eser'den ibarettir.

³²³ İdrîs, varak: 37.

³²⁴ «Osman» lâfzının kökü bu mânâdadır. Galius'a göre bilâkis kırılmış bacakları yerine getiren mânâsına gelir. (Asm -yâni Osman kelimesinin arabça kökü- «sınmış» -kırılmış- kemjfc eğri sarılmak manasınadır Terceme-İ Kaamns'dan.)

³²⁵ Bunlar faraziyattır; «Bozok» lâfzının kırıcı va. tahrîb edici mânâsına olması da sabit değildir.

Osman'ın neseb silsilesi bu üç kardeşten Gök-Hân'a uzanır; onlar oku kırıkları gibi, torunları da kaleleri, kuleleri kırmışlardır. Şarklıların -Bu kuşlar meyânında şâk-şiken olan- hüma'ya verdikleri saltanat kudreti ve kuvveti fikri «hümâyûn» lâfzına -ki ruvayal yahut emperyal (şâhâ-ne) demektir-intikal etmiş, ve Asya kavimleri arasında -kezâlik «şâk-şiken» demek olan-Osman hanedanına tercihan nisbet olunmuştur³²⁶. İlk Osmanlı pâdişâhının, bu millet müvprrihlerinin o kadar büyük ehemmiyet verdikleri isminden falcılığa âit bulunan işbu istitraddan sonra, bu hükümdarın saltanatındaki vak'alara dönerek, müstakil hükümetinin ilk faaliyetlerinden bahsedelim.

Yenişehir'e gelmezden evvel, ve işbu yeni saltanat merkezinin batısında Köprülü Hisar görülür, ki bu kale beğinin hasmı olan Bilecik hâkimiyle Hasan i'tilâf hâlinde bulunduğu zaman, Osman tarafından defalarca muhasara edilmişti. Bu cenklerden birinin neticesinden dolayı minnettarlığını göstermek için, Bilecik hâkimi, İncir Pınarı denilen mahalde Osman'a bir şenlik yapmıştı; ancak Bilecik hâkimi, Osman'ın ubûdiy-yetini arz ederken el öpmesini istemek cür'etinde bulunması üzerine, Er-tuğrul'un heybetli çocuğunun husûmetini celb etti; Osman Bilecik'i fethettiği memleketler arasına ilâve etmek suretiyle, o cür'etten intikamını aldı.³²⁷ Bu sefer, Osman'ın Köprülü Hisar hakkındaki niyetlerinin te'hirine mecburiyet vermiş ise de, istiklâl kudretine nail olunca, eski hasmının hisarını ele geçirmekten başka birşey düşünmedi. Köprülü Hisar'ın zaptı, Osman'ın sikke darb ettirdiği ve nâmını minberlerde yâd ettirmek hukukuna mâlik olduğu zamanı gösterdiği cihetle, Osmanlı saltanatının vak'aları arasında dikkate şayandır. O vakte kadar, Alâü'd-dîn'in emirlerine tâbi olan Osman, yalnız Karaca Hisar pazarına bir nazır ve beldeye girecek eşyaya bir vergi tâyin etmişti. Osman, Kara Hisar hâkiminin üzerine yürümezden evvel silâh

(Mütercim).

«Bu vak'a üzerine Bozuk nâmını verdi, ki (Deguignes'in dediği gibi) bozulmuş mânâsına değil, bozucu manasındadır.» Tatarların Târîhi, s. 62.

³²⁶ «Osman, sultân vezninde toy kuşunun yavrusuna ve ejderhâ yavrusuna denir.» (Terceme-I Kaamus.) Ancak müverrihin Osman, kelimesi Üzerine yürüttüğü İstidlaller kendi buluşundan, ibarettir.

³²⁷ Neşri evvelâ Köprülü Hisar'm fethini -diğer bir rivayete göre Bilecik Hâkimi'nin Bilecik'e yakın Kaldıralık Çeşmesi yakınında bir meclis toplayıp da, beraberindekileri Osman'a hücum için kandırmağa çalıştığı gece zaptolunan- Bilecik'ten evvel yazar. Lâkin biraz sonra, Bilecik'in birdenbire zaptolunduğuna dâir olan diğer rivayetin daha doğru olduğunu beyânla bizim naklettiğimiz rivayeti bildirir. Ondan sonra Yar-hisar fethini, İdris ve Sa'dü'd-dîn târihlerine göre bizim takip ettiğimiz târih sırasına göre yazar. Onun ifâdesi Kaldıralık sahrasında Çakırpınarı, İncir Pınarı, Kaldıralık Pınarı nâmında üç çeşme tanıtır.

arkadaşlarıyla meşveret etti. Bunun için topladığı meşveret meclisinde - yetmiş sene önce Ertuğrul ile birlikte Ahlat'tan Rum kıt'asına geçmiş, ve o zaman lâakal doksan yaşında bulunmuş olan- amcası Dünder da hazır idi. Dünder, işbu vergi teşebbüsünün, Germiyan Beği ve Rum hâkimleri gibi, hasedci komşularını kendi aleyhine ittifaka sevkedeceğini ihtar etti³²⁸. Lâkin Osman'ın harareti, ihtiyarın sükûn isteyen ihtiyatına mağlûp olmadı; her cevâbın yerini tutmak üzere okunu alıp onu öldürdü. O vak'a, âmirin kararına muhalefette bulunacakların hepsine ibret dersi oldu³²⁹. Osman'ın saltanatının başlangıcını işaret eden bu katil, Romu-lus'un kardeş katli vak'asıyla göze çarpar bir benzerlik teşkil eder; arada şu fark vardır ki, birincisi târih açısından ikincisinden daha ziyâde sabittir, îdrîs -ki haklı olarak Osmanîiar'ın en mu'teber müverrihi unvanına lâyıktır- eserinin mukaddimesinde, haleflere ancak şanlı vak'alar intikal edebilmek üzere, Osmanlı ailesinin takbih edilmeğe şâyân olan bütün faaliyetlerini anlatmaksızın (meskût) bırakacağını beyân etmekte olmasıyla beraber, Dünder'ın katlini, beyân eylediğimiz ahvâl ile, zikretmektedir³³⁰. Bu türlü vak'alar Osmanlılar'ı övenler tarafından övülecek işler sırasına konulmuş ise, sükûtle geçtirdikleri şeyler hakkında ne, düşünmek lâzım gelecektir?³³¹

Köprü-Hisar'ın fethi, Osmân-ı Nike (îznik) yakınında bulunan Di-mesuz, Koyun-Hisar, Marmara gibi diğer birçok hisarların zaptına teşebbüs için teşvik etti. Azmine bilhassa kuvvet veren hal, muhafızların zaafı ve

³²⁸ îdrîs, varak: 63. Neşri, varak: 31, 36. Leonklavi, Târih-I İslâm, s. 75. Knolles, Türk Târihi, s. 97.

³²⁹ Dünder'ın kabri Çakır Pınarı'ndan Köprühisar'a giden yol üzerindedir.

³³⁰ îdrîs, varak: 62, »3.

³³¹ Dünder mes'elesi, meydana gelişi itibariyle, hiçbir Osmanlı müverrihi tarafından övgüye değer bir faal olarak addolunmamış-tır. Fakat vak'a sabit midir? Târihî bir hakikat olduğunu isbât edecek deliller yoktur; müverrih dahî bu hususta şüpheli bir nokta kondurmuştur. Doğrudan doğruya vak'alar ve ahvâl tet-kik edilecek olursa, böyle bir şeyin muhtemel bulunmadığı kuvvet kazanır. Dünder'ın vefatı târihi 688 olacaktır. Müverrihin dediği gibi o zaman doksan yaşlarında idi. Eğer bu ihtiyar,-zannolunduğu gibi- riyasete hırslı olsaydı, Ertuğrul'un vefatında emelinin istihşâline kalkıştırdı. Bununla beraber, Osmanlılar içinde bir hilaf ve şikak ihdasına çalışmakla ithamı mantıkî görünmez. İkinci olarak, silâh arkadaşları içinde müstebid bir âmir değil, seçilerek gelmiş bir kimse hükmünde bulunan Osman'ın doksanlık bir amcasını vurup öldürmesine o zamanın ahlâkî temizliği ve tavırları nasıl kail olurdu? Üçüncü olarak, naklediliş suretine göre» vak'a bir müşavere meclisinde olmuş. Yakın bulunan şahıslar aleyhine silâh ok ve yay değil, kılıçtır. Müzâkere mahalline gelinirken Osman Gâzi'nin mûtâd üzere kılıcı belinde olabilir; fakat meşvere yerine-uzaktaki düşman için kul-lanılan- ok ve yay ile mi gidilir?

Sakarya'nın taşması idi. İlk Paleologlar'ın hükümetinden evvel Yunan hisarları kumandanları Bizans imparatorluğu hududunu külliyyetli bir meblâğ, birçok arazînin terki, her türlü ganimetlerin kendilerine ait olması şartlarıyla müdafaa ediyorlardı Misel Paleolog, Kostantiniyye'yi Frenkler'den aldıktan sonra, Hadenos'un hâinâne ihtarları üzerine, kumandanlara mahsus olan akçeyi kestikten başka, onları haddinden fazla vergilere tâbi kılmak istediği zaman, bu ücretli garip asker, muhâfazalarına emânet edilen hisarları gayretli bir şekilde muhafazadan vaz geçtiler³³². Ondan mâada, bu hisarların haylisine tabî bir hendek olarak hizmet etmekte olan Sakarya birdenbire mecrasını değiştirdiğinden, istihkâmın şu suretle güvenilir olmaktan mahrum bulunmasından muhafızlar onları terkettiler. Nehir, eski mecrasına döndü; lâkin o mıntıka'yı bir ay sular altında bıraktıktan sonra. O kadar da salsat (nehir çamuru) getirdi ki, suyun derinliği pek az kalarak artık geçit yerinden geçilmesine hiçbir mâni bulunmuyordu. Bu hal, Selçuklu Devletini aralarında taksim eden on beğlerden biri olan Kastamonu Hâkimi Ali Umur Beğ için Rum İmparatoru ile münâsebetlerini kesmeğe bahane oldu³³³. Osman ise, Umur Beğ'den daha kuvvetli, bununla beraber daha yüksek bir dereceye emellerini sevkette selâhiyettar olduğundan, Bizanslıların birkaç mevkillerini zaptetmek teşebbüsünde bulundu. Birinci defada Bizans İmparatoru'nun hassa kumandanı demek olan ve Muzalo nâmını taşıyan Ateriyark'i, Nekomedi (İznikmid, şimdiki İzmit) havâlisinde ve Koyun-Hışar (Pahimares'de Bafum) yakınında mağlûp etti. Bu mağlûbiyet (701/ 1301) - özellikle Sultân Osman'ın taari uzlarına tam hasad zamanlarında (27 Temmuz)³³⁴ serbest bir meydan bıraktığından Bizanslılar için³³⁵ pek felâketli

³³² Pahiraares, c. 3, s. 610 ve ondan naklen Gibin, c. 4, s. 311, haşiye.

³³³ Pahlmares, c. 6, 1, 4, 14, varak: 229, 230.

³³⁴ Gibbons (Gibin), bu muharebenin 1299'dâ vuku bulduğunu beyân ediyorsa da, bir senet göstermiyor, Takvîmü't-Tevârîh'e ve diğer Osmanlı menbâlarına nazaran, 1301 senesindedir. Pa-himeres'in Posinos tarafından neşrolunan takvimine göre (Kronik) 1302'dedir; lâkin 701 hicrî senesi ancak 1302 Ağustos'un-da nihayet bulunduğu cihetle, Hacı Kalfa'mn gösterdiği hesap ile uyuşur. (Hacı Kalia'nın ibaresi şudur: «701 İnhizâm-ı Düşmen ez Osman Gâzî der Ceng-i Koyun-Hisar.» 701 hicriyesi, 6 Eylül 1301'de başlayıp 25 Ağustos 1302'de hitâm bulunduğu ve muharebe temmuzda vâki olduğundan, harbin 1302 milâdiyyesine tesadüf ettiğini bildirir. Mütercim)

³³⁵ Kendi zamanında bahsetmedikçe hemen dâima şahısların isimlerini karıştıran Kantemir, Osman'ın yeğeni Ay-Toğdı'yı (Aydoğdu) «Toğrı» isminde bir torun gösterir, ve Osman'a Kütahya'yı fethettirir: Edebalı, Turgud Alp, Ak-timur isimlerini «Baliad», «Türgod Âled», «Artimur» suretlerinde tah-rîf ile «Harmancık» dan «Bilecik» yapar.

olmuştur. Osman, Gündüz Alp'in oğlu bulunan yeğeni Ay-Toğdu'nun Koyun-Hisar muharebesinde kaybedilmesiyle gözyaşlarını tutamadı. Ay-Toğdu bu hisarın yakınına defn olundu. Mezarı hâlâ yolun kenarında görülmektedir. Hasta atların orada îcâzkâr bir surette şifâ buldukları hikâye olunur³³⁶ Türkler, tahrîb edici saldırılarıyla³³⁷ îznik kapılarına kadar geldiler; îznik'in geniş ve yüksek duvarları, her düşmanın her türlü hücumuna karşı şehri muhafaza ederdi. Osman bu mevkii mahsur bırakmak için hemen hemen tâ kapılarının yanında, yâni şehrin kuzeyinde bulu-, nan Katırh (Germiya) Dağı eteklerinde bir hisar yaptırdı ve memur ettiği muhafızın ismiyle «Targan» diye adlandırdı³³⁸.

Bizanslılar'ın Koyun-Hisar'mda ilk bozgunluklarından altı sene sonra (707/1307) Adrenos (Atranus), Madenos, Kete, Kestel hisarları kumandanları Bursa hâkiminden aldıkları emir üzerine, kuvvetlerini toplayıp, Osman ile muharebeye tutuştular. Bu cenkte Kestel kumandanı hayatını tamamladı; Kete kumandanı da Ulu-âbâd (Lopadiun)'a pek güçlkle kaçabildi. Ulu-âbâd hâkimi³³⁹ -Osman tarafından vâkî olan ihtar üzerine-Osman'ın, kendisi ve hanedanından gelecek hükümdarların Ulu-âbâd (Rindaküs nehrini asla tecâvüz etmeyeceklerini resmen va'd etmesi şartıyla Kete kumandanının teslimine muvafakat gösterdi. Osman söz verdi; halefleri de onun yeminine riâyet ettiler, fakat görünüş itibariyle. Hakikatte, gerçi ırmaktan geçmiyorlardı; lâkin lüzum gördükleri zaman, denize karıştığı yerden gt-çerek, verilmiş sözlerine riayetsizlik suretinde tefsiriyle muahedenin icrasından, kaçınıyorlardı.³⁴⁰ Kete (Pâhimares'in Katukeya'sı)

³³⁶ Neşri, varak: 38; Sa'dü'd-dîn, varak: 13. Halk arasında söylenen bir rivayete göre Britanya'n Kadvalay'a galebe eden tskoçya'lı Osvald'in kabri dahî etrafında dolaşan hayvanların zatülcenblerine şifâ verirdi. Hum, İngiltere Târihi, Birinci bâb, Beda'dan naklen, 1, 3, 9.

³³⁷ Osmanlılar'ın maksadları elde etmek ve imar etmektir, tahrîb değildir. Özellikle İlk asırlarında o kadar sür'atle fütuhata muvaffakiyetleri adaletten ve imâra düşkün olmalarından başka tedbirle mümkün olamazdı. Lakin hâlâ her istilâ esnasında hasar vuku bulması zarurettendir. (Mütercim).

³³⁸ Sa'dü'd-din, varak: 12

³³⁹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Neşri, İdrîs. Ulu-âbâd (Ulubat) kumandanının ismi Pahimares tarafından «Makrenos» gösterilmişse de, Osmanlılar tarafından zikrolunan Bursa Hâkimi meşhur Evranos (Evrenos) olması muhtemeldir.

³⁴⁰ İdrîs, varak: 67. («Ulubâd tekûru Kete tekûrunu nesl-i osmanî Ulubat köprüsünden ubûr etmemek gartile verdi; Âl-ı Osman'ı ol köprüden mürur etmeyüp vakt-i hâcetde kayıklarla, ubûr buyururlardı.» T&cü't-Tevâ-rlh, cüd: 1, s. 23.

Bizans hükümeti her fırsat düştükçe Osmanlı hükümeti aleyhinde teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadığı cihetle, bir taraftan da şu hâlin şevkiyle taraflar arasında muharebe vukuunda eski bir mukavelenin şartına riâyet etmek lâzım gelir miydi? Osmanlılar, Ulu-âbâd hâkiminin

arazisine tâbi Kalo Linini adası (Besbikus, yahut Galius)³⁴¹ -ki Mudanya körfezinin karşısında bulunur- ertesi sene, Osman'ın emriyle Aygud Alp'in oğlu Kara Ali marifetiyle ele geçirildi. Osman, Kalo Limni ganimetlerinden gayet güzel bir Rum kızını muzafferiyetine mükâfat olarak bu genç muhâriple nikahladı.

Besbikus'un ele geçirilmesinden birkaç gün Önce, Türklerin ilk deniz haydutluğu olmak üzere, arazisinin münbitliği ve mevrâlarının güzelliği ile ve ondan ziyâde -tamahkâr nazarlarına karşı kıymetli ve ele geçirilmesi kolay bir av şeklinde görüldüğü için- vahşi kavimlerin altı asır zarfındaki tahribatıyla meşhur olan Hius' (Sakız) in tahribi vukua geldi. Türkler adaya otuz gemi ile yanaştılar; ellerinde kılıç ve ateş, adayı dolaştılar. Kendilerini kaîeye atan küçük bir azınlıktan başka ahâli Öldürüldü³⁴². Bir takımı da firarla kurtulmak için zevcelerini, çocuklarını, mallarını alarak kırk gemiden mürekkep bir donanmaya çıktılarsa da, fırtınaya tutulup Skiros adası yakınlarında telef oldular.

Bu zamandan itibaren Akdeniz'in her tarafında, Boğaz'dan Cebel-i Tarık'a kadar bütün adaları tahrib eden Türk deniz haydutları dolaşmaya başladı. Bizans müverrihleri muhtelif Türk donanmalarının Prens adalarına³⁴³, Rud, Samos, Karpatos, Lemnos, Mitilen, Kandi, Malet (Rodos, Sisam, Kerpe, Limni, Midilli, Girit, Malta) ile diğer Kiklâd³⁴⁴ adalarına hücum etmelerini ve tahribatlarını beyan etmektedirler. Osmanlı müverrihleri yalnız Kalo Limni fethirden bahsettikleri, ve o zamanda Osmanlı arazîsi denize kadar ancak uzanabildiği cihetle, bu Türk donanmaları -ki Pahimares onları dâima Persan (İran) donanması olmak üzere telâkki eder- Osmanlı padişahlarına değil, Mudanya körfezinden Mek-ri (Telmisus) körfezine kadai Küçük Asya'nın sahillerine mâlik olan Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe Türk btğlerine ait olduğuna haklı olarak hükmolunabilir. Yine o zamana doğru Asya içinde vuku bulan fetihler de böyledir. Herşey isbât ediyor ki, bunlar, Pahimâres'in arzu ettiği gibi, Os-manlılar'a değil, Türk beğleri Kastamonu, Germiyan, Menteşe, Karaman hükümdarlarına isnâd olunmak lâzım gelir

pek de ahlâka muvafık olmayan bir cemile ile almış olduğu bir söz için, o kazayı kıyamete kadar taarruz edilemez olarak mı addetmeleri gerekirdi? Acaba hâlâ dahî, mukavele ahkâmına Hammer'in arzu ettiği kadar ih-lâs ile riâyet carî midir?

³⁴¹ İdris, varak 67.

³⁴² Pahimares, c. 1., s. 355. (M.1 15).

³⁴³ Prens adaları İstanbul yakınında, vaktiyle Kızıl Adalar denilen adacıklardır. (Mütercim).

³⁴⁴ Pahimares, c. 2, s. 355, 322, 303; Nikefor Gregoras, s. 116.

ki³⁴⁵, o beğler her ne kadar birbirine hasım iseler dv, hepsi ayr^l. ayrı, zayıf Bizans Devleti aleyhine çalışabildiler ve bt veçhile İmparatorluğun yıkılışını hızlandırdılar. Bu teşebbüslerin çokluğundan olmak üzere, evvelâ Kastamonu hâkimi Umur Beğ'in -Türklerin. İskamander sahrasından atmış oldukları Rum muhacirlerinin sığmak yerleri olan- Kengın (Kankrea, yahut Gân-gara) şehrini muhasara ve yağma etmiş olması zikrolunabilir. Ondan sonra Meyinder (Meandır) üzerinde kâin Çarşamba (Tripoli)'nin Germiyan hâkimi Alişîr tarafından zaptı ve yine onun tarafından Alaşehir (Fi-ladelfia) muhasarası gelir ki, bu munâsara da, önce Tamplie (eski şövalyelikte bir rütbe) ve bir aralık meşhur deniz haydudu olup da, o zaman Bizans İmparatorluğunun büyük amirali ve imparatorun kız torunlarının zevci bulunan Roje'nin yaklaşması üzerine, Alişâr Beğ geri çekilmişti. Bu iki vak'adan az bir müddet sonra, Alâü'd-dîn'in Lidi (Lidya) mıntikasına saldırısı vukua gelerek, o mıntikanın payitahtı olan Sard (Bugünkü Şart kariyesi) bir müddet kısmen Rumlar'm elinde kaldı, nihayet Roje askerî kuvvetlerinin yardımları üzerine, Rumlar Türk muhafızlarını uzaklaştırmalardır³⁴⁶. Yine o zamana doğru Larissa (Tire); yahut Tiraya) ve Ayasluğ yakınlarında Efes, Menteşe Beği'nin³⁴⁷ damadı ve hizmetkârı Saysân canibinden zapt olunmuştur ki, bu adam sekenenin hayâtına ilişmeyeceğini beyânla, kiliselerin Azîz Yahya (Peygamber) ve Azîze Betül (Meryem)'e tahsis edilmiş olan en kıymetli kâseleri birlikte götürmelerine müsâade etmiş olduğu halde, bir kısmını, Rum müverrihlerinin tâbirine göre, «bî-rahmâne» kılıçtan geçirip³⁴⁸, diğer kısmı da Tire*ye nakledilip orada hapse atılmışlardır. Şu tahribat, sonraki izahlardan anlaşılır ki, Osmanlılar'a âit değildir. Bununla beraber me haz olan Bizans müverrihlerinin -mağlûbiyet tesellisi olan,- ifâdelerinin mübalağadan bâlî olamayacağı açıktır. (Mütercim)

Bizans İmparatorluğu'nun Asya hududunu her taraftan tehdîd eden Türkler'in tazyiki üzerine, İmparator Andronikos Paleolog, Moğol Hânlarının en kuvvetlisi Gâzân Hân'a -evvelce, her ikisi Gâzân'ın selefleri olan Hülâgû ve Abaka'ya va'd ettiği gibi- hemşiresi Mari'yi teklif ile ondan yardım talep etmişti³⁴⁹. Gâzân, prenses ile izdivâcdan evvel vefat etmiş olmakla, İmparator Mari'yi onun halefi Hudâbende'ye va'ad-den çekinmedi. Gâzân,

³⁴⁵ Prens adaları İstanbul yakınında, vaktiyle Kızıl Adalar denilen adacıklardır. (Mütercim).

³⁴⁶ Pahimares, 2, s. 306, 300, 302, 318.

³⁴⁷ Kezâlik, s. 411; «Karamanu, Mandakiu», yâni Karaman, Menteşe.

³⁴⁸ Rum metinlerinde Saysan «Birsarha Sasan» ve Alâü'd-dîn, «Alaides» olarak isimlendirilir.

³⁴⁹ Pahimares, c. 2, s. 433 ve s. 680; Dukas, Bizanslı İstemata, s. 236.

Andronikos'un teklifinden memnun olarak, on Türk beğlerine Bizans İmparatoru'nun hududuna saldırılmamasını iş'ar etmişti³⁵⁰. Hudâbende, yarısı yeğenin kumandası ile karîben Konya üzerinde görünecek kırk bin kişilik bir imdâd ordusunun hareketini ilân ve o ihtara yeni bir kuvvet ilâve etti. Ancak Gâzân'ın tehdidi ve Hudâ-bende'nin teçhizatı Sard şehrini nihayet eline geçiren Alâü'd-dîn'in taarruzlarına karşı koruyamadı ve Efes ve Tire'nin Saysan tarafından zaptına mâni olamadı. Osman ise gururlu Mari'nin tehdidkâr ihtarlarına o kadar da ehemmiyet vermedi. Dört defa nişanlanmış³⁵¹ olan bu kadın gerek izdivacını, gerek Moğol imdad kuvvetlerinin hareketini hızlandırmak için İznik'e gelerek, her türlü düşmanlığa son vermesini, ve aksi halde onun ifâdesine göre otuz bin kişilik bir ordu ile şimdiden hudud üzerinde görünmüş olan Hudâbende'nin intikamının pençesine düşeceğini İznik'den Osman'a ihtar etti.³⁵² Osman, Sakarya ve Lefke (Gal lus) nehirleri arasındaki mıntikalara, yâni eski Sifon ve Halîzon'lann³⁵³ ikamet ettikleri memleketlere kadar istilâsını genişletmiş ve dehşet salmış ve hattâ Boğaziçi kenarlarında ve Karadeniz sahillerinde İstavroz'a (Astrabides) Anadolu Hisarnie (Hieron), Helayi'ye (Kilya) kadar ilerlemişti. Binâenaleyh Moğol Hânının nişanlısının tehditlerini hiç hesaba almayacak derecede kendisini kuvvetli buldu. Mari'nin gururlu li sâından haşyet göstermek şöyle dutsun, bilâkis hiddetlenerek, İznik'in kilidi olan Trikoya (Türklerce Koca-Hisar) kalesine hücumla hazırlandı. Bu hisarı muhafaza eden mahir okçular, Osman'ın muhariblerini çok rahatsız ettiler. Lâkin bunlar hendekleri ağaç ve moloz ile doldurduktan sonra, büyük zayiata uğramakla beraber, mevkii zapta muvaffak oldular. Uluâbâd kumandanı Makrenus'un, muhâsırlar tarafından pek sıkışırılmış olan muhafızların imdadına gönderdiği altmış Muğabar'ın (El-Mağ-ribîler)

³⁵⁰ «Delatum edicto Canis (Kaviv, Caan, on khan) est abslti a Romanorum infestatione jubentis» (Metindeki son ibarenin lâtinçe mehazi. Pahimares, s. 180.)

³⁵¹ Pahimares, 411, 412, 433. (Elli sene önce Hulâgû'ya vaadedilip, Abaka'ya verilen prenses Mari başkadır. Bu son prenses, Gâzân'a nişanlanıp, onun vefa'tı üzerine Hudâbende'ye teklif olunmuştur. Mari'nin Hudâbende nâmına ihtarları -ki birkaç sa,tar aşağıda görülür- zâifâne bir diplomatlık olacaktır. Fakat Osmanlılar bu ince diplomatlığa aldanmadılar. Mütercim.)

³⁵² Pahimares. imparator Andronikos, gayrimeşrû hemşirelerini Moğollar! ve Tatarlar'ı celb ve iğfal için prenses gibi göstermiştir; Mari Paleologina dört Moğol İmparatorü'na nişanlandığı gibi, Mişel'in tabii kızı Ofrazin de evvelâ Nogay'a, sonra Tatar Hânı Tokta'ya nâmzed edilmiştir (Mütercim'in bu notun bulunduğu sahifedeki haşiyesine müracaat).

³⁵³ Sifon'lar, Sifon yahut Dsofon (bugünkü Sapanca) dağları üzerinde ikamet ederlerdi. Bu dağlara Baana adı dahî verilirdi. Aleksî Komnena, kitap: 10, s. 282. Şimdiki «Sapanca» ismi «Safon» ve «Baana» isimlerinden meydana gelmiş gözüküyor.

hiyânetiyle (yâni yardımlarıyla) Türkler Lüblüce (Kübüklea Hisarını da ellerine geçirdiler,³⁵⁴ Bütün bu hisarlara mâlik olan Osman, Moğollar'm hareketinin göstermekte olduğu tehlikeden kendisini tamamen hâriç gördü³⁵⁵.

Osmanlı fetihleri hakkında Pahimares'in ifâdesi noksan ise de, biz onu Osmanlı müverrihlerinde birçok tafsilât ile bulmaktayız. Bu müverrihler Koca Hisar ve Lüblüce³⁵⁶ fethi arasında³⁵⁷ Lefke Irmağı yahut Yenisu üzerinde kâin Ak-Hisar Lefke, Yenice müstahkem mevkiileriyle (708/1308) Yenisu ve Sakarya'nın mültekasından pek uzak olmayan Geyve şehrinin zaptını zikrediyorlar.

Osman, -ki on yedi sene önce dostu Köse Mihâl refakatiyle birinci defa olarak Sakarya'nın kuzey cihetlerine saldırmıştı- bu defa Köse'yi yalnız refakatine değil, İslâm'a da davet etti. Mihâl, her ikisine de muvafakat gösterdi. Birinci seferde Göynük ve Mudurnu yollarını göstermiş olan Samsama (Samsa) Çavuş ikinci defa olarak Osman'a yardımcı olmuş, ve hizmetine mükâfaten Lefke yakınlarında Yenişehir ırmağı kenarında bir kaya üzerine yapılmış kulenin malikâne olarak kendisine verilmesini talep etti. Osman, bu dileği yerine getirmesiyle, bu kule hâlâ Çavuş Köyü diye anılır³⁵⁸. Samsama, Osmanlı idare mertebesinde birinci «çavuş»tur. İleride çavuşların hükümet habercisi (Haber-resân-ı hükümet), komiser- (me'mûr-ı mahsûs), elçi teşrifatçısı, hattâ elçi sıfatıyla mühim bir vazife ifâ eylediklerini göreceğiz. Ancak çavuş hizmeti gibi «çavuş» unvanı devletin kuruluşundan önceki bir zamana çıkar; çünkü -Selçuklu sultânları ve daha

³⁵⁴ Pahimares, kitap: 7, bâb: 9, s. 405. Pahimares'in «Ataris»i belki Osman'ın yeğeni Aktimur'dur. Bu müverrihe nazaran Tri-kokîa ve Kübüklea'nın fethi 1308'de vuku bulmuştur. Şu târih, Küçük Nişancı'nın Koca Hisar için gösterdiği fetih târihine -ki 708/1308'dir- tamamen muvafıktır. (Nişancı'da «Koç Hisar».)

³⁵⁵ Pahimares, c. 2, s. 228, 286, 444, 445.

³⁵⁶ Lüblüce, matbu Tâcü't-Tevârlh'de «Leblebüci»dir. Hammer'in zaptı doğru olacaktır. Eski İmlâ kaidesi birinci <Vav>ı hazf, tâb'iler de bunu «Leb-lebl» zannıyla <-ce> yi «ci» ye tahvil etmiş görünüyor. (Mütercim.) «Çavuş» için bkz: Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, İslâm ve Türk Hukuku Târihi Araştırmaları, İstanbul, 1982; ve yine aynı müellifin İslâm Ansiklopedi-si'ne yazdığı «Çavuş» maddesi. (Hazırlayan).

³⁵⁷ Kübüklea'nın «Lüblüce»ye tahvili bir keşidenin unutulmasıyla kolayca anlaşılır, «Kef»in keşidesi çekilmediğinden «Lâm» olmuştur. Hudâbende lâfzının Bizanslılar tarafından «Harpantasa»a tahvilinde daha ziyâde tahrif görünür.

³⁵⁸ Sa'dü'd-dîn, varak: 15. Nesri, 39, İdrîs, 68.

kavemet gösterdiler. Muhasarası Sultân Osman tarafından Aygud Alp'in oğlu Kara Ali'ye bırakılan Tekfur Pınarı

sonra Osmanlı pâdişâhları saraylardaki «çavuşbaşı»³⁵⁹ gibi- büyük çavuş (Rumca'da Megas Çavuş) Bi-zans'da sarayın yüksek erkânından biri idi. Osman'ın ordusu, Lefke'den Ak Hisar, Yenice, Geyve üzerine yürüyerek, bunların kumandanları, Ak Hisar kumandanı gibi sultânı istikbâl ile itaatlerini arz eylemek, veyahut Karadere³⁶⁰ vadisine giden Geyve kumandanı gibi kaçmak için kalelerinden çıktılar. Hisarlardan az bir miktarı, kısacası Sakarya yakınında sarp bir kaya üzerinde görülen ve o vakitten beri Osman'ın refik-' lerinden birinin nâmına nisbetle Karacabes diye isimlendirilen hisar mukavemet gösterdiler.Sultân Osmân tarafından Aygud Alp'in oğlu Kara Ali'ye bırakılan Tekfur Pınarı³⁶¹ hücum ile zapt olunma-sıyla ona, Nifce Hisar, Karagöz kalelerini içine alan ve Geyve'yi de mülhak bulunan arazî ile birlikte malikâne olarak verildi³⁶².

Osman. Rumlar'ın Asya'da son müstahkem iltica mahalleri olan Sakarya kalesini zapt etmekte olduğu sırada, kendi memleketlerinin güney kısımlarında aniden korkunç bir düşman tarafından tehdid edildi. Bunlar Türk müverrihlerinin Çudarlar³⁶³, Bizans müverrihlerinin Tohar-lar dediği Tatarlar idi, ki Moğol'dan başka birşey değildir³⁶⁴. Osman, oğlu Orhan'a Karaca Hisar'ın müdâfaasını verip sâdik silâh arkadaşı Saltuk Alp ile dönme Köse Mihâl'i yanına kattı. Orhan bu iki tecrübeli muharibin yardımıyla, Germiyan emareti tarafından Karaca Hisar kaza ve şehrine girmiş ve bu şehrin pazarını yağma etmiş olan Çu-darlar'ı Oynaş Hisarı yakınında mağlûp etti.

Osman, oğlunun bu ilk muvaffakiyetinden iftihar ederek, o zamandan itibaren hakkında büyük ümidler besledi³⁶⁵. İkinci bir tecrübeye bulunmak

³⁵⁹ Konya Sultânı, İmparator Aleksius'a bir çavuş (Siaos) gönderiyor. Pahimares bir büyük çavuş (Megas Çaos), Kodinus bir büyük tercüman (Megas Drogmanus) tanıtıyor. Dökânj ile Gibin (Gibbons)'un 53'üncü bâb'da 486'ıncı sahifesine nürâ-caat. İngilizce «ushef» kelimesi herne kadar «exire» kelimesinden müştak ise de, Türkçe'nin «çavuş» kelimesine muâdildir.

³⁶⁰ Kurudere. Harflerin sadâsmca müşabehetten dolayı ekseriya pek garip coğrafya hatâlarında bulunan Leonklavi, Kurude-re'nin eski «Goriderizia» olduğunu zanneder. Kezalik Dorî-lom'u Çorlu, Kastellum Kazi'yi Geyve, İpsos'u Alp-su addeder.

³⁶¹ Müverrih «Fontaine imperiale» diye tercüme ediyor ki «İmparatorluk çeşmesi» demektir.

³⁶² İdris, varak: 70, Nesrî, 40; Sa'dü'd-din, 16. (Sa'dü'd-dîn'de, Karacebeş'dir ki galiba yanlışdır.)

³⁶³ Müverrih «Tshodars» yazıyor. Tâcti't-Tevârlh şöyle der: «Çavdar Tatarı demekle İstihar bulan kavim ki hâlâ Çavctarlu derler.» (C. 1, s. 26) (Mütercim).

³⁶⁴ «Tüari». Bunlar Pahimares'İN yazdığı -Huûâbende tarafından gönderilmiş - yardımcı askerlerdir.

³⁶⁵ Sa'dü'd-dîn, varak: 15; Neşri, varak: 41; İdris, varak: 71 ve müteakip.

üzere Sakarya ile deniz arasındaki mahallerin (bugünkü Koca-ili sancağı³⁶⁶) fethi memuriyetini ona emânet etti. Bununla beraber yirmi senelik sadâket ve cenk ile tecrübe edilmiş en cesaretli silâh arkadaşlarından dördünü -ki Köse Mihâl, Abdurrahman, Konur Alp, Akça Koca³⁶⁷-'dır beraber gönderdi. Birinci muharebe, evvelki seferde dahî hücumu uğramış olan bir hisarın duvarları altında vukua geldi; bu hisar, Karacebes tarafından zaptolunarak, bütün mülhakatıyla ona temlik olundu. Hisarın harabeleri içinde bugün Osman'ın bu sebatkâr refikinin mezarı görülür,³⁶⁸ Alp-sofi Hisarı bir müddet sonra Orhan'ın pençesine düşerek, hizmetlerine mükâfaten Konur Alp'e verildi. Osman'ın oğlu, Geyve köprüsünün Ötesinde Ak-Hisar'ı da zaptettikten sonra, Ayan, Gölü'nün doğusunda Köprü-Hisar'a dönerek, oradan Kara Ali'yi zafer haberini iletmesi için babasına gönderdi.

Osrnân-oğlu, henüz hiçbir terslikle haleldar olmayan bu muvaffakiyetlerden cesaretlenerek, yine sefer açtı. İznik'e yakın Kara-Tekin müstahkem mevki, kapılarını açmakta te'hû* göstermedi. Orada ele geçen kadınlar, ganimet gibi taksim ve kalenin kumandanlığı Samsama Çavuş'a tevdî olundu. Konur Alp, diğer bir arka ile Ak-Yazı kazasına azîmet-le, hisarlarını fethetti (717/1317). Bizanslıların «Halizon» dedikleri bölgenin merkezi olan Tuz-Pazarı, Ak-Hijar yakınında Kiliki, Kuyucak, Keresteci³⁶⁹ -ki Sabanca Gölü üzerinde kâindirler- bu fetihlerdendir. Akça Koca dahî Ak-ova³⁷⁰ kazasına azimetle, o vakitten beri ve zamanımızda Koca-tli³⁷¹ denilen mahalleri metbûunun silâhlarına boyun eğdirdi.

Bizans İmparatorluğu en mühim mevki olan Nike (İznik), şu suretle adım adım hasım (yâni Osmanlılar) tarafından muhasara ve Osman'ın İznik kapıları yakınında bina ettiği iki hisarın -ki Trikokiya ve Kara-Tekin'dir- içine

³⁶⁶ İzmid, İzmit. Koca-ili gibi Osmanlı-Türk târttüne alt b?r ismin «İzmit» olarak değiştirilmesi gariptir. Ümid olunur ki bir gün Koca'nın, bu ih-t'yâr gazinin nânu o beldede dahi ihya olunur. (Mütercim).

³⁶⁷ İdrîs, varak: 74.

³⁶⁸ İdrîs, varak: 75. Macaristan'da Türkler Karacebes'in hâtırası için eski Kolonya Litorata'ya onun ismini verdiler, ki bu mahal bugün (Karanşebes) nâmiyle mâruftur. Bâzı müverrihlerin bu sonuncu isimde Ovid'in menfası olan Karasedes (Cara Sedes) lâfzını bulmaları hatâya mebnîdir.

³⁶⁹ İdrîs, varak: 75.

³⁷⁰ Akyazı dahî denilir. Tâcü't-Tevârîh, s. 26 ve 27, her iki adı gösterir. (Mütercim)

³⁷¹ İdrîs ve Sa'dü'd-dîn. İzmit'in güneydoğusunda, sarkan Sakarya ile mahdûd ovanın aşağı kısmı Ak-ova diye isimlendirilir. Yukarıya tesadüf eden dağlık kısım İznik'in arkasına düşer ve Ak-yazı nâmını alır. Sakarya'nın öte tarafındaki Tuz-pa-zan, Kapucuk Karacebesi, Kerestecik, Keliki (?) Akyazı'dadır. Keli ki Akhisara yakındır; Kara Tekin iznik civarındadır. Cihân-nümâ'ya göre, (s. 659), Akyazı izmit ve Sapanca'dan Bolu'ya giren yol üzerindedir.

konulan muhafızlar tarafından endişede idiler³⁷². Bursa'yı da o veçhile kuşatmak için, Osman, yeğeni Ak-Timur*a ve generallerinden Balaban'a şehrin yakınında iki istihkâm inşâsını emretti. Ak-Timur, istihkâmını batı tarafından şehrin tâ karşısına³⁷³; Balaban da kendi istihkâmım -ki hâlâ Balabancık³⁷⁴ nâmiyle yâd olunur- Nilüfer Gölü'nün sahiline inşâ ettiler. Bu iki istihkâmın muhafızları on sene Bursa'yı tazyik ettiler; tâ o zamana kadar ki, Osman bütün kuvvetini, bir nikrîs darbesinden dolayı bizzat başlarında bulunamadığı cihetle, oğlu Orhan'ın kumandasına vererek, Bursa üzerine sevk etmek azminde bulundu (717/1317). Köse Mihâl, Turgud Alp, Şeyh Mahmud, Edebâlî-nin yeğeni Ahî Hasan'dan mürekkep olan harb şûrası, evvelâ Bursa'nın anahtarı olan Adrenos'u (Hadriani) zapt etmeği zarurî gördü. Osman için huzur kaçırın cedel için şiddetli arzuya -yakın zamanda Adrenos kumandanının babası tarafından Öldürülen- yeğeni Ay-Toğdu Alp'in intikamının alınması emeli de ekleniyordu. Her suretle muvaffakiyet yüz gösterdi; şehir alındı. Muharebe fırkasının hırsı, yağma ile³⁷⁵; generalin gururu kale duvarlarının yıkılmasıyla; Osman'ın intikamı kale hâkiminin katliyle büyük bir hoşnudluğa kavuştular. Müteakiben Orhan, muzaffer sancaklarını Olimp³⁷⁶ eteğinde Pınar-başma ve doğu tarafından Bursa kapıları önüne dikti. Şehrin kumandanı, şiddetli bir mukavemete hazırlanmakta iken, Andronikos'dan şehrin teslimi emri geldi. Kumandan, otuz bin Bizans altını³⁷⁷ mukabilinde, ahâlinin tamâmının mallarıyla beraber çıkmakta serbest olmalarına ve kendisinin de Gemlik'e (Kios) gitmesine müsâade aldı. Köse Mihâl tarafından idare olunan bu müzâkere, yalnız içinde birçok muhafız ve sebatlı bir kumandan bulunan tamâmiyle müstahkem bir şehrin harbsiz teslimiyle değil, otuz bin duka'nın teslimini de netice itibarıyla sağlamasıyla mühimdir; zira bu miktar, Hıristiyan hükümdarın hemen üç asır her yeni barış fasılasında -sabit olmayan bir sulha nail olmak için Türkler'e tediyesine mecbur oldukları- kurtuluş fidyelerinin değişmez bedelini teşkil eder. Ancak onyedinci asır esnasında

³⁷² İdrîs, varak: 80, 81. Sa'dü'd-dîn, varak: 16.

³⁷³ Pahimares, 1, 4, 25, s. 229. ve 1, 5, 21, s. 287.

³⁷⁴ Zamanımızda kaplıca üzerindeki kemerlerin görüldüğü yer burasıdır. İd-rîs, bu kalelerin inşâsını 713 ve 715 arasında, Hacı Kalfa 717'de gösterir. Pahiraares, s. 417 ve 288.

³⁷⁵ Cihân-nümâ'ya göre, s. 659, Balabancık Nilüfer'in batı sahilinde, Ke-te'nin kuzeyindedir.

³⁷⁶ Müverrih acırdan ve harb hâlimden dolayı ayıplıyor. (Mütercim).

³⁷⁷ Neşrî, İdrîs, Sa'dü'd-dîn, Bratutu'nun tercümesi. Bratutu «Pınarbaşı» yerine «Smanto dalla banda di Peichiar» diyor.

7.itva-Toruk musalâhasmdadır ki Osmanlı beğlikçi kaleminin vergi kayıtlarından bu şart ebediyyen çıkarılmıştır.

Küçük Asya'nın en güzel, en mühim şehirlerinden olan Bursa bu suretle düştü³⁷⁸. Bursa defalarca tahrîb ve tekrar inşâ olunarak, bugün -Olimp'den inen hızlı akışlı suları ile euya kanmış olan- bir vâsî ovanın girişinden muhteşem bir görünüşle arz-ı endam eylemektedir. Plin'in rivayetine göre, Bitini (Bitinya) kralı Prusyas'ın nezdinde ikameti esnasında, Anibal tarafından kurulmuştur. Daha sonra Mitridâd'm mukadderatından hissedar olmuş, Lukullus idaresi altına almıştır. Kostantiniyye İmparatorlarının tasarrufuna geçtiği halde Hemdân hanedanının şöhretli emîri Seyfü'd-devle, onuncu asrın ortasına doğru, (hicrî dördüncü asrın ortasından önce) bir sene muhasaradan sonra, eline geçirmiş ve duvarlarını yıkmıştır. Tekrar Bizanslılar eline geçip, yeniden duvarlarla kuşatılmış; daha sonra beyân ettiğimiz veçhile, yeni devletin kurucusu, daha doğru tabiriyle oğlu Orhan tarafından -zîra Osman bu şehrin teslim alındığı haberini vefatından pek az bir zaman evvel alabilmişti- fethedilerek Osmanlı pâdişâhlarının payitaht ve ikametgâhi olmuştur.

Ertuğrul'un oğlu, yirmiyedi sene saltanattan sonra, yetmiş yaşında vo Bitini (Bitinya; Bithnia) payitahtını elde etmekle şânma yaraşır ebedî bir inzivâgâh, halefleri için bir merkez feth etmiş olmak iftiharî içinde irtihâl eyledi (726/1326).³⁷⁹

Kayın pederi Şeyh Edebâlî, defnedilmekte ona öncelik ederek, ondan dört ay evvel yüz yirmi yaşında³⁸⁰ ve Osmanlılar'ın, kalemlerine geldiği gibi, bâzan Mal Hatun, bâzan Kameriye adını verdikleri sevgili zevcesi de kendisinden evvel vefat etmiştir.

Osman, onların Bilecik'de definlerinde hazır bulunmuştu.³⁸¹ Orhan, pederinin son nefesini vermek üzere bulunduğunu haber alınca, devletin en büyük ricali olan Turgud Alp, Saltuk Alp, Edebâlî'nin Şeyh Ahî Şemsü'd-dîn, Edebâlî'nin yeğeni Ahî Hasan, kendi imâmı Yahşi Osman, Çandarlı Kara Halil ile birlikte Söğüd'de babasının mevtiinin yatağı kenarına koştu. Osman,

³⁷⁸ Müverrih öteki taraf hesabına yazıyor: «Bursayı şu suretle Osmanlılar fethettiler» demektir. (Mütercim).

³⁷⁹ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârth, Defter-i Selâtîn.

³⁸⁰ Sad'd-dîn, her pâdişâh, zamanındaki âlimler ve şeyhlerin meşhurlarının tercüme-i hallerini yazdığı halde, Bratutu, tercümesinde bunları nakletmemiştir.

³⁸¹ Sa'dü'd-din, Sultân Osman Edebalı'nın defininde hazır bulunmuş olmasına göre, Edebalı Osman'ın vasiyyet ve cenazesinde hazır bulunamayacağı aşikârdır.

oğluna hitaben:

«Ben ölüyorum; fakat esef etmiyorum; çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum. Âdil ol, iyi adam ol, merhametli ol. Bütün tebeânı müsavat üzere himaye et. Dîn-i İslâm'ı neşreyle. Yeryüzünde pâdişâhların vazifesi budur, ve Cenâb-ı Hakk'm lûtfuna işte bu suretle mazhar olurlar.» dedi. Ondan sonra -Bursa'yı bizzat fethetmek ve şu veçhile ölüm döşeğinde oğlunun sânından nasibini almak istiyor gibi- bu şehrin devlet merkezi ittihaz edilmesini ve kemiklerinin oraya naklini vasiyyet etti³⁸². Osman ve Orhan'ın yeni imâmı Tursun Fakîh ile Yahşi Osman, Ahî Şemsü'd-dîn, Çandarlı Kara Halil, pâdişâhın son emirlerini ifâ ile, cenazesini eskiden beri Bursa kalesinin kilisesi olan Gümüslü Künbed'e nakl eylediler³⁸³. Burada onyedinci asrın başlarına kadar ecnebi ziyaretçilere Sultân Osman'ın olmak üzere iri taneli ağaçtan bir tesbîh gösterilir ki, halk arasında bunun görünüşü o padişahın hâtıralardaki yâdı nâmına derîn bir saygı hissi muhafaza ederdi. Bir de gayet büyük bir davulun sandığı görülür ki, rivayete göre Sultân Alâü'-dîn Karaca-Hisar beğliğini devrettiği zaman Osman'a hediye eylemiştir. Bu iki târihî âbide bu asrın (yâni milâdî ondokuzuncu asrın) başlarında kale ve şehri hasara uğratan büyük bir yangında alevlere av olmuştur. Eski kubbenin kabirleri üzerinde aksettirmekte olduğu parlaklık yerine bugün gözleri Osmanlı Devle-ti'nin müessisi şerefine inşâ olunan türbenin³⁸⁴ harabelerini örtmekte olan kireçlerin donuk beyazlığını görmekle yaralanmaktadırlar³⁸⁵. Os-ir.ân'ın beğlik verilmesinde aldığı tîğ ve alem (kılıç ve bayrak) temin olduğuna göre, Hazîne-i Hümâyûn'da mahfuzdurlar³⁸⁶, kılıç iki uçlu ve sırtı parlaktır. Lâkin Halîfe Ömer'in -«Zü'1-fikar» nâmını vermiş olduğu- dehşet saçan silâh gibi iki taraflı değil³⁸⁷. Biri Şark'ı, diğeri Garb'ı tehđid etmekte olan bu iki uçlu kılıcın resmi Osmanlı hükümeti paşalarının mühürlerinde kullanıldığı gibi³⁸⁸, Kapudâne Beğ'in,

³⁸² İdris, varak: 83, 84, 85.

³⁸³ Bursa'ya Seyahat kitabında kilisenin tarifine müracaat, s. 47 vd.

³⁸⁴ Nesri, varak: 48, «Kuibbe'nin üzerindeki ferş, sîm-i saf g'bi parlardı» diyor.

³⁸⁵ Bursa'ya Seyahat, 49. (Türbe daha sonraları tamir olunmuştur. (Mütercim).

³⁸⁶ fcemâ/il-nâine'de Osman.

³⁸⁷ Kur'ân'ın taraf-ı ilâhi'den gönderildiğine inanmayan bir şahsı İkiye 'bölmek için Kullanıldığı rivayet olunur. Bu hareketi Peygamber tarafından «el-Fârûk* (kes'p biçici) iftihar unvanı verilmesine sebep olmuştur, el-Pârûk, Kur'ân'ın da unvanıdır. (El-Pârûk, mübalâğadır. Gayetle fark ü fasl eden adama, denir. Hak ile bâtil beynmi kemâlile temyiz ettiği için, Hazret-i Ömer'e verilmiştir. Yâhud Mekke'de İslâm'ı izhâr ile hakk'ı bâ-tıl'dan ayırdığı için. Tere eme-i Kaamus'dan hulâsa. (Mütercim)

³⁸⁸ Hele Bud'n valilerinin. Viyana Evrak Hazînesi'nde Viyana Sarayı Gizli Kançelaryasında bu

yâni Osmanlı Donanması büyük amiralinin kırmızı sancağı üzerinde hâlâ müşahede olunmaktadır³⁸⁹. Ancak Osman'ın emirliği alâmetlerinin muhafazasından ziyâde' sahyı birşey vardır ki, fakirane mîrâsı ve giyim sadeliği hakkındaki bildiklerimizdir. Ne altın bıraktı, ne de gümüş. İrtihâ-lirden sonra hanesinde yalnız bir kaşık, bir tuzluk, bir işlemeli kaftan, yeni bir sarık, bugün Alaşehir'de imâl olunanlara benzer birkaç ipekli kırmızı sancak, âlâ atlar, tarlaları zirâat için birkaç çift hayvan, birkaç çift koyun sürüsü (ki şimdiki pâdişâha âit olup Bursa civarında otlamakta olanlar bunlardan türemiştir) bulundu. Osman'ın libâsı, İslâm'ın ilk muhariblerinin elbiseleri gibi sâde idi; onlar gibi kırmızı müdevver külahının üzerine -ön tarafında geniş kabartı teşkil eder- bir beyaz sarık sarardı. Yaka ve astarı kendi renginde³⁹⁰ geniş bir kaftan giyerdi ki, uzun yenleri kolların arkasından sarkarak, elbisesinin aşağı kısmını örterdi. Osman'ın şahsı garip bir hususiyet gösterirdi. Hemen kaftanın yerleri kadar uzun olan kolları dizlerinden aşağı inerdi³⁹¹. Şark'da bün3-enin teşekkül sureti hükümdarlar için hayır falıdır, o zamandan beridir ki, Eski İran'ın en kuvvetli hükümdarlarından biri olan Erdeşir (Ar-takzerkes) «Diraz-dest» (Uzun kollu) lakabıyla anılmış, «Hükümdarların elleri uzundur» darb-ı meselesinin doğmasına sebep olmuştur³⁹². Osman'ın bünyesi âta binmeğe pek müsait idi.³⁹³ Saçları, sakalı, kaş-lan gençliğinden beri «Kara» lâkabını verdimişti. Şu lâkab, bir şahsın gü?elliği hakkında söylenilebilecek en manidar medîhadır. Hafız, meşhur bir beyit'inde³⁹⁴ sevgilisinin esmer tenli olmasını ateşli 'bir şekilde beyân eder. Birçok Türkmen hükümdarları tarihte bu

suretle mühürleri taşıyan yazılar vardır.

³⁸⁹ Devlet-i Osmâniyyenin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, c. 2, s. 296.

³⁹⁰ Yunğ'un eserine müracaat. Bu eserin m. Selim asrında yapılan resimleri güzel değilse de, doğrudur. Sarayda muhafaza olunanların aynı olmak üzere sultanların tasvirleri görülür.

³⁹¹ Şemâ'il-nâme'de «dizinden asırı» diyor.

³⁹² Nonne scis regibus longas esse manus? (Metindeki darbimeselin lâtin-cesi.)

³⁹³ Osmanlı pâdişâhları hemen cümleten binicilikte pek muvaffaktırlar. Sultân Selîm'in dik bir yokuş üzerindeki Halep Kalesi'ne at ile çıktığı rivayet olunur ki, başka bir atlı bunun tecrübesine cesaret edememiştir. IV. Murad, Revan Seferi'nde, bir neferin kendisini nehrin akıntısına kaptırması üzerine, atını sürüp neferi saçından tutmuştu. Nefer, salimen öte tarafa çıktığında, hayranlık ve heyecan içinde bu manzaraya bakan bütün ordu yek-âvâz olarak takdir-hân olmuştur. Abdülâzîz Hân, Pariste Şanzeli'de atla dolaşırken, «Gran Türk»ün (Fransızlar'ın Osmanlı pâdişâhlarına verdiği unvan ki «Büyük Türk» demektir) tarz-ı şâhâne-i cündiyânesi Parisliler*! hayretler içerisinde bırakmıştır. (Abdülhamîd Hân-ı Sâni'nin binicilikte dahî muvaffakiyeti malûmdur.) (İkinci basımın ilavesidir.)

³⁹⁴ «An siyeh çerdeh ki, şîrînî-i âlem bi-avest Çeşm-i meygûn, leto-l şîrîn, dil-i harem bi-avest» Hafız

lâkapla mâruftur. Kısaca Karesi Beğ, ki Osman ile beraber Selçuklu Devleti'nin vârisi olan on beğden biridir; Kara Yusuf, Kara îskender, Kara-Koyunlu hanedanından iki hükümdar³⁹⁵, Ak-Koyunlu hanedanının müessisi Kara Yuluk (Kara Sülük). Osman verilen «Kara» lakabıyla Ertuğrul ve aşiretinin ilk istilâ ettiği mıntika olan Karaca Dağ ve Osman'ın Küçük Asya'daki ilk malikânesi Kara Hisar isimlerinin arz etmekte olduğu tesadüfe Osmanlılar bir ehemmiyet veriyorlar.³⁹⁶

Csnîân hakkında bir hüküm verilmek lâzım gelirse deriz ki, tahakküm kabul etmeyen şecâatına, geniş emeller ve büyük devletler kuranların cümlesinin belirgin özelliği olan teşebbüsçü fikire sahipti. Bunu da ilâvt ederiz ki, amcasını öldürmüş olmasıyla beraber, faziletini teşkil eden mârevî vasıfları hâiz olduğu inkâr kabul etmez. Ertuğrul-oğlu'nun Osmanlılar'ın hâtıralarındaki saygıyla anılışını -ki Osmanlı tahtına her yeni pâdişâh câlis oldukça millet, Osman'ın güzel ahlâkına mâlik olmasını temenni edecek derecede derîndendir- bu fikrimizin istinadgâhı olmak üztre gözler Önüne koyarız.³⁹⁷

ÜÇÜNCÜ KİTAP

SULTAN ORHAN DÖNEMİ

Orhan'ın cülûsu.-îznik ile îzmid'in fethi.-Osmanlı Saltanatının ilk siyâsî müesseselerL-Yeniçeriler İle Sipâhiler.-Tekkelerle muhtelif Mektepler tesisi.-Karesi'nin fethL-Ke-şiş Dağı'ndaki tekkeler. -Bursa,'da selâtin, ulemâ, evliya türbeleri.

Orhan'ın³⁹⁸ cülus yılı (726/1326) Osman'ın cülusunda vuku bulan

³⁹⁵ «Kara-Koyunlu» Bizanslılar'ın «Mavroviyoto»sudur.

³⁹⁶ İbnü Battûta, Seyahat-nâme'sinde «Orhan Beğ» İbnÜ's-Sultan. Osmân-cui» diyor. (Mütercim.)

Osman'a verilen «Kara» lâkabi, Gibbons'un işbu yirmiyedi sene saltanatına ve Bizans askeri üzerine ilk muzafferiyeti olan 27 Temmuz târihine atfettiği mânidârlıktan ziyâde şkyân-ı dikkattir: «Târihin garip tesadüfü bu hilkat ucubesinin serî ve muharreb bir surette büyüyeceğini keşfettirir. Yirmiyedi senelik hükümetinin tarihçesi birtakım yağmagediklerin te-kerrürünü gösterir.» (Onsekizinci Asır nihâyetinde vefat eden Gibbons'un bu ifâdesi, cevâbdan müstağni olacak kadar ga-razkârânedir. Mütercim.)

³⁹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/60-90.

³⁹⁸ İbnü Battûta Seyahatnamesi «Zikr-ü Sultân-ı Bursa» unvanı altında «Sult&niha ihtiyârü'd-din Orhan Beğ» diyor. Bu unvan hakkında bizim târihlerde bir rivayet göze ilişmedi;

durumların hepsine sahne oldu. Orhan dahî, Osman gibi, babasının dünyaden gidişiyile birlikte bîr oğlunun dünyaya gelişini gördü. Karaca Hi-sar'm fethi ve Orhan'ın doğumu haberleri aynı zamanda, yayılmış olduğu gibi, Bursa'nın fethiyle Osmanlıların üçüncü padişahı Murad'ın doğumu da aynı zamanda gerçekleşti.

Osman'ın halefi, ilk işi olarak, biraderi Alâü'd-dîn'e hükümetin tak-sîm edilmesini teklif etti. Osmanlı saltanatının ilk siyâsî ve idarî müesseselerinin düzenleyicisi olan Alâü'd-dîn, Orhan'ı yegâne vâris göstermiş bulunan pederinin vasiyyetine saygı göstererek, biraderinin sürülerinin yarış-m bile kabul etmedi; bütün mülk olarak, Nilüfer Çayı'nın batı sahiline düşen Kete (Katukia) vadisinde bir köyü³⁹⁹ istedi. Orhan ona hitaben: «Madem ki sana teklif ettiğim atları, inekleri, koyunları almak istemiyorsun, milletimin çobanı yâni vezîr ol!» dedi. Alâü'd-dîn⁴⁰⁰ bu tek-lîfi kabul ederek, devleti pâdişâh ile birlikte idare etti; nasıl ki Şarklılar'-ın rivayetlerine nazaran Hârûn ile Mûsâ dahî bu veçhile hareket etmişlerdi.

Bratuti, bu köyün ismini söylemiyor. Sa'dÜ'd-dîn ile diğerleri bâzan «Fatur», bâzan «Fudre» diye yâd ederler. Âşıkpaşa-zâde, «Karada» adını veriyor, ve Kete vadisinde bulunduğunu söylüyor.

Osmanlı lisânında «vezîr» hamal demektir⁴⁰¹ ki, bu mânâ hükümdar tarafından tam bir selâhiyeti ve yegâne mes'ûliyeti hâiz olan Osmanlı nazırlar reisinin memuriyetinin mâhiyetini gösterir. Ancak Alâü'd-dîn*-in selâhiyeti kendisine halef olan sadrâzimlara nisbeten mahdud idi. Bu sadrâzamlar pâdişâh tarafından âdî esîr gibi telâkki edilmekle beraber, onların maiyyetlerinde diğer vezirler vardı; sair imtiyazlar meyânında sulh akdi ve harb ilânı hakkım hâiz idiler. Hükümetin dâhili idare işlerine nezâret ve haricî siyâsetle ilgili muameleleri idare ederlerdi. Harb san'atına bigâne olan Aiâü'd-dîn, hükümetin ihtiyaçlarıyla iştigâl ederek, kardeşi devletin

lâkin İbnü Battûta'nın bunda yanlış olması pek az muhtemeldir. Mütercim'in «Terceme Mecmuası»na mür (Muhibbi azizim müverrih Azmi beğ efendi Gibbın'm tarihinde dahi «Muhtarü'd-dîn» lâkabı bulunduğunu İhtar eylemişlerdir. İkinci basıma ilâve. Mütercim).

³⁹⁹ Bratuti, bu köyün ismini söylemiyor. Sa'dü'd-din ile diğerleri bazen Fatur, bazen Furde diye yad ederler. Âşıkpaşa-zade, Karada adını veriyor, ve Kete vadisinde bulunduğunu söylüyor.

⁴⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, Neşri, İdrîs, ve bunlara nazaran Hacı Kalfa'nın TakvîmÜ't-Tevârîh'inde «Cedvel-i Vüzerâ». Osman Efendi Hadikatül-Vüzerâ'da bu vak'ayı daha, tafsilât ile tasvir eder. Nesrî ile Sa'dü'd-dîn, Alâü'd-dîn'in 726'da, Hacı Kalfa ile Osman Efendi 728'de vezîr olduğunu söylerler.

⁴⁰¹ «Vezîr, havâss-ı pâdisahîden şol mukarrebeye ıtlak olunur, ki pâdişâhın sıkletini tahammül ve umûr-ü mesâlih-i mülkiyesinde re'y-ü tedbiri ile iânet eder ola.» «İştikakı «haml-i siki (ağır yük) mânâsmdadır. Vezîr, «muavin» mânâsına da gelir.» Kaanras tercemesinden Müverrih, veziri devlet işlerini yüklenen, muavin diye tefsîr etmeliydi. (Mütercim).

hududunu yeni fetihlerle fasılasız genişletirken, o da devletin esaslarını hakimane müesseseler ile takviye etti,

Osman, henüz Ertuğrul hayatta iken, Keşiş Dağı'nın doğu cihetinde-ki Sultanönü sancağının büyük bir kısmını fethetmiş, Orhan dahî Osman'ın saltanatı zamanında İznik ile İzmit'e kadar uzanan bütün kuzeybatı kısmını zaptetmişti. Orhan, Bursa'nın fethinden sonra, şehrin muhteşem mevkiine meftun olarak, ikametgâhını Yenişehir'den oraya nakletti. Silâh arkadaşları bulunan Akça Koca, Konur Alp⁴⁰², Abdurrahman Gâzî, Kara Cebes İznik ile İzmit'teki Rum askerlerini son derece yorduktan sonra kuzeyde Karadeniz, güneyde İzmit körfezi, batıda Boğaziçi ile mahdud adaya benzer kısma girdiler ve Boğaziçi sahiline gelmedikçe durmadılar. Konur Alp, Akyazı ile Konurpa ve Akova'nın beri tarafından Sakarya nehrinin iki sahilindeki kaleleri Rumlar'dan almış; Akça Koca dahî Ermeni Pazarı, Âyân Gölü, Kanderi (Kandıra) kalelerini ele geçirmişti. İki muhârib, o zaman kuvvetlerini birleştirerek, Kostantiniyye Boğazı yakınlarında ve birincisi Üsküdar'dan⁴⁰³ dört, ikincisi üç saat mesafede bulunan Aydos ve Semendire kalelerine doğru ilerlediler. Semen-dire'yi, bir müddet hiçbir muvaffakiyet eseri göstermeksizin muhasara ettikleri halde, tesadüf imdadlarına yetişti. Semendire Kumandanının oğlu vefat ettiği için, cenaze alayının geçmesi için kale kapıları açıldı; Osmanlılar çabucak cenaze alayı üzerine hücum ederek, kumandanı esir ettiler. Diğer hudud kumandanlarını idam etmiş iken, bunu öldürmeyerek, İmparator'a fidye-i necat mukabilinde serbest bırakmayı teklif ettiler. İmparator cevaben, insan alıp satmak mu'tâdı olmadığını söyledi; Aydos hâkimi de o cevâbı verdi; yalnız İzmit hâkimi istenilen kurtuluş fidesini ödemeye muvafakat gösterdi. Kaleye gelince, Akça Koca onu zaptetti; o andan itibaren bütün bu bölge, Koca-ili (İhtiyar Memleketi) ismini aldı. Bilâhare daimî bir ziyâretgâh teşkil eden Akça Koca'nın kabri hâlâ Kanderi⁴⁰⁴ civarında bir tepe üzerinde görünür.

Aydos Dağı'nın doğu cihetinde inşa edilmiş olup Semender Kalesinden bir saat mesafede bulunan Aydos kalesi Konur Alp ile Gâzî Abdurrahman tarafından muhasara edildi. Eğer şairane bir vak'a kalenin kapılarını açmamış olsaydı, yüksek duvarları hücum edenlerin taarruzlarını belkî

⁴⁰² Bratutu'da «Konur Alp» yerine «Kokiyuralp», «Sultanönü» yerine «Sul-tan-Ayuken» denilmiştir.

⁴⁰³ Cihan-nümft, s. 683.

⁴⁰⁴ İdrîs, varak: 2. Akça Koca'nın torunları İdrîs zamanında sağ idiler. Bunlardan Fazlullah Çelebi Gelibolu'da bâzı hayrat bırakmıştır (Neşrî, 104).

neticesiz bırakacaktı. Kumandanının kızı surların üzerinden Abdur-rahman'ı görmüş, derhâl âşık olmuştu. Bir gece rüyasında da gördü zannetti. Nihayet mukavemeti yakan bir hisse mağlûp olarak, ona mektup bağlı bir taş attı. Bu mektupta, geceleyin kaleden içeri girmek vâsıtalarını gösteriyor, ve kalenin fethine⁴⁰⁵ yardım edeceğini va'd ediyordu. Filhakika Gâzî Abdurrahman seksen kişi ile kaleye girdi ve bir kaç gün sonra Konur Alp tarafından kumandanın kızı ile beraber Aydos'un fethi haberini Orhan'a ulaştırmağa memur oldu. Orhan, fethi vâsita olan kızı mükâfaten Abdurrahman'a verdi. Bilâhare, şecaatte pederinin rakî-bi olup da büyük bir şöhret kazanan Kara Abdurrahman bu izdivacın semeresidir. Bu kahraman, düşmanlarını o derece dehşete düşürmüştü ki, Rum kadınları onun vefatından çok zaman sonra çocuklarını «Kara Abdurrahman geliyor» diye korkuturlardı.

Osman'a «Kara» lâkabı verildiğinden beri bu lâkap bir hayır falı olarak telâkki edildi. Bundan dolayıdır ki, Akça Koca'nın silâh arkadaşlarından Mürsel de bu lâkabı aldı. Kara Mürsel, İzmit körfezinin güney kısımlarını zaptetti ve bilâhare bu kısım, o fethedilen yerlerin muhafazası için dâima küçük harb gemileri hazır bulundurmak şartıyla malikâne olarak kendisine verildi. Türkler bugün dahî sahillerin muhafazasına mahsus bir nevi harb gemilerine «Karamürsel» adını verirler. İzmit körfezinin güney sahilinde bu nâm ile küçük bir şehir de vardır⁴⁰⁶. Karamürsel'den birkaç saat mesafede ve körfezin güney koylarından birinde Yaylâk-âbâd, diğer adıyla Yalova kaplıcaları (eski Suğla, diğer nâmıyla Trepanun) bulunur. Bu mevkiî împaratoriçe Elen birçok saraylar ve has-tahâ nelerle süslemiştir ki, onun babası da Kudüs'den⁴⁰⁷ dönüşünde orada bir kervansaray açmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun müessisi Kostan-tin, validesinin hâtirasını tebcil maksadıyla, bu kasabayı büyük şehirler sırasına dâhil etmiş ve «Elenopolis» ismini vermişti. Münzevî Piyer ile Züğürt Gotye'nin⁴⁰⁸ idaresi altında

⁴⁰⁵ tdrîs, varak: 101; Sa'dü'd-dîn, 20; Neşri, 16. Neşri, Semendire ile Aydos'un fethini Osman'ın saltanatının son senesinde ve Bursa'nın sukutundan evvel gösterir; Hacı Kalfa, İzmit'in fethinden bir sene evvel, ve İdrîs ile Sa'dü'd-dîn, 728'de zikrederler. Abdurrahman'm sergüzeştine benzer bir vak'a Avrupa lisanlarında «Sidel Kampeador» unvanı verilen Seyyîd Battal Gâzî kahramanlık hikâyesinin asıl mevzuunu teşkil eder. Hikâyede delikanlı, kızın attığı -ucunda bir aşk mektubu bulunan- mektubun taşıyla vurulup, vefat eder. İkörn'-un Edebiyât-ı Osmâniyye Târihi'ne müracaat, s. 1755.

⁴⁰⁶ Cihân-nümâ, s. 663, bu küçük şehir havâlisinde yetişen narlar pek meşhurdur.

⁴⁰⁷ Gibin, c. 1. bâb: 14, s. 480.

⁴⁰⁸ Münzevî Piyer «Pierre l'Ermite», Mâmeleksîz G&tye «Gautier sans-avolr» Haçlı seferlerinin

bulunan birinci Ehl-i Salıp ordusu tznik civarında mağlûp olduktan sonra, buraya iltica etti. Arablar da burada insan kemiklerinden ehram ve kaleler inşâ ettiler. Elenopolis, kaplıcalarıyla⁴⁰⁹ her zaman meşhur olmuştur. Bu kaplıcaların menbâ-ları civarında bir «Abdal»m, yâni cezbedâr bir dervişin mezarı vardır. Bu derviş bir ağaç kılıç ile silâhlanmış olarak, bir Osmanlı fırkasının başında Yalova şehrinin⁴¹⁰ zabtına teşebbüs etmiştir. Körfezin diğer sahilinde ve îzmit civarında Hereke⁴¹¹ kalesi (eski Ankirun) bulunuyordu. Kostantin burada vefat etmiştir. Kalenin hsnüz görülen harabeleri dağın tepesinden denizin sahiline kadar uzanır. Meşhur beğlerbeği Ti-murtaş'ın pederi Kara Ali bu kaleyi zaptettikten sonradır ki, Yalova, Hereke. îzmit, şehirlerini fethetmiş bulunan Osmanlılar Kostantin'in payitahtını tehdide başladılar. îzmit şehri, Bizans müverrihlerinin ifâdesine göre bahis mevzuu olan tarihten sonra, Osmanlılar'a nazaran bilâkis Ko-yun-Hisar'ın fethinin akabinde zaptolunmuştur (727/1326);⁴¹² bu Koyun-Hisar o kaledir ki, önceden görüldüğü veçhile, Bizans kumandanı Muzalo onun duvarları altında Osman'a mağlûp olmuştur. Bu muzaffe-rıyetten sonra, Akça Koca - îzmit sahrasında tacından feragatle, hükümet merkezini Astasenos körfezinden Dalmaçya körfezine nakleden- Diokletien'in ikametgâhı olan Bitini payitahtını zaptetmişti. îzmit'e gelince, Moğol Hânı'nın nişanlısı Mari Paleolog'un kardeşi Kaloyani tarafından müdâfaasına gayret gösterildiyse de, faydası olmadı; şehir zapte-dilerek Kaloyani idam olundu. ErtuğruTun Anadolu'da yerleşmesinden yüz ve Osman'ın müstakil beğ derecesine yükselmesindejı otuz sene sonra, Orhan'ın saltanatının üçüncü senesinde Güzel Şarl'ın Paris'te vefat ederek (1328) Bavyera prensi Lıı'ye Roma İmparatoru olarak tâc giydirildiği ve Andronikos'un, torunu tarafından tahtından indirilip hapse atıldığı sıralardadır ki, Osmanlı'nın talihli saltanatı Alâü'd-dîn sayesinde kanunları ve devamlı müesseseleri ile sağlamlık kazandı. Bütün Şâr'k'da olduğu gibi, Türkiye'de hükümdardan

teşvikçileri. Bâzı Osmanlı müverrihleri «Züğürt Gotye» demişlerse de, «züğürt» hiçbirşeyi olmadan demektir. Buna «Cascavlak Gotye» dahî denilebilir. (Mütercim)

⁴⁰⁹ Melala, bâb; 13; Amanos Marsellimis, bab: 24, s. 48; Komnena, bâb; 15, s. 463.

⁴¹⁰ İdris, varak: 104.

⁴¹¹ Bursa Seyahati, s. 159.

⁴¹² Nikeforos Gregoras'a göre, bütün Osmanlı müverrihlerinin 727 (1326)'da gösterdikleri îzmit fethi, oniki sene sonra 1338'de, vuku bulmuştur (c. 1, s. 336). Ancak îzmit Akça Koca tarafından alındığı, ve Akça Koca 1338'den hayli zaman evvel vefat ettiği cihetle, Bizanslılarla Osinanlûar'ın zaptettikleri târih birbirine uymaz. Meğer ki îzmit birinci defa 1326'da fetholunup da, Osmanlılar bir müddetçik sonra elden çıkararak, 1338'de tekrar zaott-1miş olsunlar.

sâdir olan kanunlar, siyâsî hukukun dördüncüsünü teşkil eder; gerçi bunların mâhiyeti îslâm Şerîati'nin diğer üç menbâına⁴¹³ esas bakımından aykırı düşerse de, onlarla tezat hâlinde değildirler; zîra ancak bu menbâların tâyin etmediği hususları ikmâl, ve onları devletin ihtiyacına göre tefsir ederler. Bu sebepten dolayı örfî, yâni talî kanunlar diye isimlendirilir ki, bunların hepsinin toplamı kanunnâme'yi teşkil eder. Kanun, rumcâ bir kelimedir, ve rûhânî hukuk değil, siyâsî hukuk mânâsına alınmak lâzım gelir. İ*eride ve bilhassa muhtelif devirler kanunlarının vaz'ına geldiğimiz vakit bu hukukî kitaplardan defalarca bahsedeceğiz.

Alâü'd-dîn'in ilk kanunları üç hususa ait idi: Para, kıyafet, ordu. Şark'da sikke darbetmek ve fcumâ namazında (hutbe'de) ismini okutturmak hükümdarlığın aslî hukukundandır. Bâzı Türk müverrihlerine nazaran, Osman, Karaca Hisar*da müstâkil beğ ilân edildiği zaman -ki Selçuklu İmparatorluğu'nun taksiminden onbir sene evveldir- namazda Selçuklular sülâlesinin son hükümdarı olan III. Alâü'd-dîn'in ismi yerine kendi ismim yâd ettirdi. Ancak, tâbi bir emir (vassal; evâmirgüzar) tarafından henüz tahtında bulunan metbûuna karşı alenen böyle bir isyan hareketi gösterilmesi kolayca tasavvur olunabilecek birşey değildir. Osmanlı saltanatı müessisinin sâninin yükseltmek maksadıyla, Osman'ın mümkün mertebe iki hükümdarlık hakkını icra ettiğini bildirmekte acele eden bu müverrihler, onun kayıtsız-şartsız hükümet teşkil etmesinin ilk senesinden itibaren Karaca Hisar'da sikke darbettiğini te'mîn ederler. Lâkin bu ifâdeler, yukarıda ileri sürülenlerden daha mevsuk değildir. Vakıa Osman, müstakil beğ sıfatıyla sikke darbetmek hakkına mâlik olup evâmirgüzar vazifesini unutmaksızın bu hakkını icra edebilirdi; fakat şimdi aklın huzuruna koyacağımız sebeplerden dolayı, etmedi. Osman'ın nâmına, ancak hükümdarlık sıfatını elde ettiği sene hutbe okut-duğu gibi, Orhan'ın saltanatı devrinin ancak üçüncü senesinde Osmanlı meskukât kanunu tanzim edildi. Bu iki hususun tahkiki

⁴¹³ Bu Üç menbâ Ktır'an (Kelâmull&h), Sünnet (Kelâm-ı Peygamberi), dört büyük imamın fetvaları. (Müverrihin bu İfâdeleri tashihe muhtaçtır: Galiba, Kur'ân, Hadis, Kıyâs-ı fukahâ diyecek idi; icmâ-ı ümmeti gözden uzak tutmuştur. Sünnet-i seniyye, hadîs-1 şerif .ve kelâm-ı peygamberi mef-huamlanyle tamamen müttehid değildir. Hadîs, Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerine i'sâl olunan haberdur ki, fea;vl ve fiil ve saffet ve takrîr'e Şâ- mildir. Sünnet-i seniyye ile hadîs-i şerif arasında dahî fark vardır. Bunların tafsilâtı mevzu hâricinde olduğu gibi, ancak flit olduğu kitablardan mâlûmât-i tâmmeye alınabileceği cihetle, mttcerred görüş sebebi olmak için bu kadar ihtar olundu. Kanunların şer'l hükümleri tefsir ve ikmâl eylediği hakkında birkaç satır sonra görülecek sözler dahî müverrihin, te-lâkkisinin yanlışlığından ileri gelmektedir. (Mütercim)

için müracaat ettiğimiz müelliflerin ifâdesine nazaran vezîr Alâü'd-dîn bir gün, o zamana kadar Konya Selçukluları nâmına basılmış olan akçelerin bundan böyle Orhan'ın ismini taşıması lâzım geleceğini beyân etmiştir. Şu halde eğer ilk defa olarak Sultân Osman sikke darbettirmiş olsa idi, bunlarda son Selçuklu hükümdarının değil, kendi adı yazılı bulunacaktı; zîra bu hak, meskukâtı başkasının nâmına darbettirmek değil, bunların üzerine kendi kendi nâmını hâkkettirmekten ibarettir. Osman'ın Selçuklu hükümdarları nâmına sikke darbeden bir darbhâneyi ele geçirip de, kendisine mahsus işaret bulunmadığı için Selçukluların işaretini muhafaza etmesi de düşünülemez. Çünkü darbhâne, Selçuklu hükümetinin ikinci payitahtı olan Konya'da bulunarak, Osman'dan daha kuvvetli ve onun gibi bir hükümetin vârisi olan bir beğün hissesine düştü. Zâten sikke târihleri tet-kîk edilirse, Osman'ın beğliği zamanında ne Karaca Hisar'da, ne de daha sonraları ikametgâhı olan Yenişehir'de asla sikke bastırılmadığına hemen hemen tamâmiyle kanâat hâsıl olur. Şu halde 729/1328 senesinden evvtl Osmanlı sikkesi bastırılmadığı ve Osmanlı saltanatı için iki hükümdarlık hakkının ancak bu zamandan itibaren kullanıldığı doğru olsa gerekir⁴¹⁴.

Hutbe üç defa değiştirilmiştir. Evvelâ I. Bâyezid «emir» unvanını «sultân» olarak değiştirdi. Daha sonra lî. Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra, «Sultânü'l-Berreyn ve Hâkanü'l-Bahreyn» (Karaların Sultânı ve Denizlerin Hakanı) vasfını ilâve etti. Nihayet I. Selim, Mısır'ın zaptından sonra, «Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn» (Harem-i Şeriflerin -yani Mekke ve Medine'nin; Kabe ile Peygamberimizin kabirlerinin- hizmetkârı) kelimeleriyle ikmâl etti⁴¹⁵. Osmanlı sikkelerine gelince, onlarda birçok zıtlıklar görülmüş, ve Osmanlı saltanatı inhitata temayül ettikçe bu tegâyürât ziyâdeleşmiştir. Her fırsat düştükçe bu hususta izahat vereceğiz.

Alâü'd-dîn, ikinci derecede Osmanlı kıyafetini nazar-ı dikkate aldı. Maamafih elbiseden ziyâde millî serpuş ile iştigâl etti. Vakıa, daha sonra kaftanların, entarilerin, merasim kürklerinin şekli, kumaşı, astarı, tezyinatı şiddetli nizamla tâbi tutulduysa da, o zaman ancak sarık zihni işgal etti; Persepolis (Fars İstahr'ı) harâbelerindeki oyma ve kabartmalarda görüldüğü üzere, Şark memleketlerinde sarık her zaman kavimlerin ve bir milletin

⁴¹⁴ Bugüne kadar da «Osman» nâmına bir sikkeye tesadüf olunmamıştır. (Mütercim)

⁴¹⁵ Müverrihin ibaresi «Maitre des deux continents et des deux mers» ve «Protecteur de la Mecque et MĞdine»dir ki, «İki karanın, İki den'zin sâ-hito» ve, «Mekke ve Medine'nin hâmesi demektir. «Hadim» lâfzındaki özel salgyı farkettirememiştir. Bu ta/zîm, Osmanlı halifelerinin övücü ve imtiyazıdır. (Mütercim).

muhtelif sınıflarının alâmet-i farikasını teşkil etmiştir. Orhan'ın saltanatı devrinde Rumlar sırma işlemeli külah, Türkmenler de rengârenk tülbendler müzeyyen ve kırmızı keçeden⁴¹⁶ yapılmış külah giyerlerdi. Osmanlılar'ı bu iki halktan ayırmak için askerlerle padişahların maiyyeti memurlarına beyaz keçeden külah giydirildi. Bursa şehrinin yanmasından evvel, Sultan Orhan'ın kabrini süsleyen kavuktan pek güzel anlaşılması mümkün olduğu veçhile, bu kavuklar hind hurması⁴¹⁷ yapraklarına benzerdi. Beğler de sefer zamanlarında Bilecik'te imâl olunmuş beyaz keçeli külahtan başka birşey giymezlerdi.⁴¹⁸ Şu kadar ki, merasim günlerinde bunların etrafına hükümdarlar gibi sarık şeklinde muslin⁴¹⁹ sararlardı. Osman'ın kaftanına benzer kaftan giymekte olan Orhan'ın sarığının pederindeki sarıktan farkı ön tarafında kayık şeklinde kabartmalarından ibaretti⁴²⁰. Bu türlü kavuklar, İbranî rûhânî reislerinin serpuşlarıyla büyük bir benzerlik arzeder ki, o serpuşlar da İstahr oyma ve kabartmalarında görülen kahinlerin başlıklarını ve güneşi yarım ay şeklinde bir kayık içinde göstermekte olan tasvirî nakışları hatıra getirir. Kavuk hakkındaki bu kanunî hükümler, an-;ak iki padişah zamanında carî olmuştur; zira Yıldırım Bâyezid zamanında beğlerin ve diğer zabitlerin hizmetindeki şahıslar, Osmanlı Devleti'nde ilk beğlerbeği olan Timurtaş'ın teşviki üzerine, kırmızı keçe külahı tekrar kullanarak, Sultân Orhan zamanındaki beyaz keçe külah yalnız saray halkında kalmıştır. Kırmızı ve beyaz külahlar, Sultan Mehmed saltaia-tına kadar sadelikle devam ederek, o vakit bin türlü işlemlerle süslenmeye başladı ve beyazları Yeniçeriler'e tahsis edildi. O zamana doğru diğer muhtelif serpuşlar da ortaya çıktı. Keçe külahlar «börk» olarak adlandırıldı; Yeniçeriler'in serpuşları -ki arkadan uzanır enli bir keçe parçasıyla diğerlerinden ayrılırdı- «keçe» nâmını aldıkları gibi, yukarısı yuvarlak üstüvane şeklinde olan büyük rütbeli zabit kavuklarına «üsküf» ismi verildi. Daha sonra bilâ-istisnâ Müslümanlar'ın börk giymesi usûl ittihâz edildi; I. Bâyezid zamanında beğlerbeği Tîmurtaş bunu orduya kabul ettirdi ve Metimed zamanında işlemlerle süslendi. Keçenin aslı derviş Hacı Bektaş tarafından Yeniçeriler

⁴¹⁶ İdrîs, varajc: 108; Sa,'dü'd-dîn, vajak: 23.

⁴¹⁷ Chon palmste ki, uçlarında şeklen lahanaya benzer meyvesi olan iri yapraklı bir hurma ağacıdır. (Mütercim)

⁴¹⁸ Bu vak'ayı yalnız Neşrî nakleder (varak: 51). Bu müverrih, «börk» denilen külahın altında «şukle» tâbir olunur kürkle müzeyyen tepelik olduğunu da dercediyor (take).

⁴¹⁹ Musul'da yapılan bir pekliden alınarak, ince ipeklî Avrupa kumaşlarına verilen isim. (Mütercim)

⁴²⁰ Şem&'il-narae, «kırmızı idi» diyor.

hakkında dua edildiği zamana çıkar. Bunun Mevlevi dervişleri serpuşlarına tamamen benzer olan şekli -Mevlevi tarikatı müessisi Celâlü'd-dîn-i Rûmî şerefine- Orhan'ın oğlu ve Osmanlı Devleti'nin ikinci veziri Süleyman tarafından uygun görülmüştür⁴²¹. Sonraları Osmanlı Sultanları börk yerine üsküf almış, ve I. Murâd'ın Avrupa'daki fetihleri zamanında kâmîlen sırma ile setr ve tezyin olunmuştur.

Alâü'd-dîn'in müesseselerinden üçüncüsü ve en mühimmi, daimî ve maaşlı bir ordu kurmasıdır ki, bunun teşkili Ortaçağ târihinde ve hâlâ daimî ordulann mucidi addolunan Fransa Kralı VII. Şarl'dan bir asır evvel vâkî olmuştur.⁴²² Ertuğrul ve Osman, muharebelerde yalnız «Akıncı» denilen Türkmen süvarileri kullanırlardı ki, metbûları sefer açmak istedikleri zaman, bunları bir müddet evvel toplamak icâp ederdi, ilk defa olarak Orhan, daimî olmak üzere aylıklı piyadelere mâlik oldu. Bunlar «Yaya» ve «Piyade» unvanını alarak, kendilerine evvelâ günlük bir akçe, yâni bir dirhem gümüşün dörtte biri tahsis edildi.⁴²³ Onbaşı, yüzbaşı, Miralay unvanını hâiz zabitler kumandasında on, yüz, bin kişilik takımlara taksim olunmuşlardı; tahsis olunan külliyetli maaş ile gururlanarak, teşkîleriyle önü alınması maksadı güdülen karışıklıkları tamahkârâne ihtiraslarıyla ziyâdeleştirmekte gecikmediler. Bu askerî kuruluştan doğan kötülöklere çâre olmak için, Orhan, biraderi Alâü'd-dîn ve -Şeyh Edebâlî'nin bacanağı ve bununla beraber kendisinin akrabalarından olan- Çandarlı Kara Halil ile müzâkere etti⁴²⁴. Çandarlı bir tedbîr arz eyledi, ki insanların kalbini inceden inceye incelemiş olduğunu ve siyâsetinin hilekârlığını isbât eder: İslâm'ı kabule zorlanacak Hıristiyan evlâdından mürekkep bir ordu icadını teklif etti. Çandarlı'nın re'-yine göre, mağlûplar hukuk nokta-i nazarından gâliblerin

⁴²¹ tdrîs, Solak-zâde, Ali, Lutfi, Cihan-nttma, s. 681.

⁴²² Robertson, Avrupa Ahvâline Bir Nazar, c. 4, s. 111.

⁴²³ Osmanlı meskukât usûllerine dâir en eski hesap Yeniçerilerdin beyân olunan yevmiyesindedir. Silvestre do Şasi ile Kont Kastigliyon'un Âlimler gazetesindeki müdekkikâne incelemelerinden sonra dahî, -müteaddi dirhemler arasındaki büyük farka dayanarak- bir dirhem gümüşün hakîkî kıymetini tâ-yîn etmek müşküldür. Dirhemnin ortalama kıymeti takriben bir frank sayılabilir. Bu halde başlangıçta bir Yeniçeri neferinin yevmiyesi yirmibeş santim idi; altın ve gümüşün o zamanki kıymetine ve erzak narhlarına göre ve bilhassa hemen bütün Avrupa ordularının almakta buldukları muhassasâta nisbeten, işbu yevmiye ehemmiyetli bir para demektir.

⁴²⁴ Neşri, Edebâlî'nin ikinci zevcesi İçin Tâcü'd-din Kürdî'nin kerîmesi diyor.

Orhan zamanı ulemâsından Tâcü'd-din el-Kürdî'nin bir kerîmesini Ertuğrul ve Osman zamanında olan Edebâlî'ya tezvîci dikkati çeken bir nokta olarak görünüyor. Lâkin Edebâlî 120 sene yaşamıştır; zahir bu zât dahî uzun bir ömre mazhar olmuştur.

esîri olduklarından, bu sıfatla galibler onların mallarının, kadınlarının ve çocuklarının meşru sahibi olmuş oluyorlar. Bu çocukları her ne suretle olursa olsun asker saflarına sokmakla da manevî ve maddî saadetlerine hizmet edilmiş olacaktı. Çünkü bir hadîs-i şerîf mucibince bütün çocuklar doğ-duklidi zaman İslâm fıtratı üzere bulunurlar⁴²⁵. Elhâsıl, Çandarlı'nın mülehazına göre, Hıristiyan çocuklarından bir ordu teşkil etmek diğerlerini İslâm'ı kabule teşvik eylemiş olacağı gibi, yeni askerler yalnız mağlûp milletlerin çocuklarından değil, mübtedî (dönme; İslâmiyet'e girmiş) lere akrabalık, yahut dostluk râbitalarıyla bağlı ve yeni Müslüman olacaklara va'd edilen mükâfata kapılıp da, onlara katılmak için kendi va-tanpim terketmekte gecikmeyecek olan birçok Hıristiyan halkından da⁴²⁶ alınacaktı⁴²⁷. Askerî istibdad târihinde, ahlâk ifsadının bir Uş-kîlâta esas olmak üzere kabulüne, bu yegâne bir misâldir. Filhakika hateflerin tahtlarını, vatanlarıyla, akrabalarıyla her türlü haberleşmeden men etmek ve kendilerine çok maaş vermek suretiyle sadâkatlerini te-mîn eyledikleri Türkmen kölelerinden tertip edilmiş muhafızlarla kuşat-tıklai. gibi, her zaman Asya fâtipleri, neferlerinin gönüllerinde her türlü milliyet hissini söndürmek ve şiddetli köle itaatine alıştırmak için, onları uzak ülkelere göndermişlerdir. Ancak, yalnız Türkler'dir ki, mukaddes rabitaları birden kırmışlardır. Onlar öyle bir ordu meydana koymuşlardır ki, bunun en seçkin kısmı, esaretten kurtulmak için ebediyyen vatanlarını, ailelerini, dinî itikadlarını terketmekten ve kendi kardeşleri aleyhine silâh kullanmaktan başka çâreleri yoktu.⁴²⁸

Yeniçerilerin Tesisi

⁴²⁵ «Kullü meviûdün yûled alâ fıtratı-İslâm», İdris.

⁴²⁶ Çandarlı'nın bu fikrini İdris diğer müverrihlerden ziyâde vuzuh ile söyler,

⁴²⁷ Hıristiyan evlâdından asker yazmak -ki «devşirme» usûlüdür- İslâm'ın kaidelerinden olmadığı gibi, elbet asrımızın vicdanı bunu hiçbir veçhile doğru bulmaz. Lâkin bu usûlün uygulandığı asırlardaki umûmi ahvâl meselâ az vakit önce bütün Avrupa halkının Münzevî Piyer (Piyer Ler-mit) ve Cascavlak Gotye gibi biri akılsız, biri parasız şahısları önüne alarak, o kadar uzak memleketlerden İslâm'ın mahvı için takım takım yürüyüp geldikleri, biraz vakit sonra da, İspanya'da kalan Müslümanlar'ın, zorla Hıristiyanlığı kabul ettikleri halde, eski kötülüklerinden temizlenmiş olarak âhirete gitmeleri hayırlı niyetiyle, papaslar tarafından otudafe'lerde yakıldıkları düşünülürse, bu mesele o kadar şiddetli muhakeme edilmez. Mütercim.

⁴²⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/91-99.

Beyân ettiğimiz veçhile, Yeniçeriler'in te'sisi Çandarh Kara Halil'in siyâseti neticesidir. Kara Halil'in bu icadı, vücûda getirdiği semereler itibariyle, Avrupa'nın huzur ve asayîşi için Şvartz'(SchwartzV-in⁴²⁹ top barutunu icadından bin kat dehşetli bir darbe teşkil etti. İbu asker, kurulduğu sırada «Yeni-Çeri» (Yeni-Asker) diye adlandırıldı. Bu isim daha sonraları Avrupa müverrihleri tarafından «Zaniser» haline dönüş! iülmüştür. Genç Yeniçeriler, şiddetli reislerin idaresi altında bulunarak, ilk zamanlarından itibaren itaate, yorgunluğa, açlığa tahammül etmeyi öğrenirlerdi. îtâat ve şecaatlerinin mükâfatı mutlak yükselişti. Bundan dolayı, yeni askerin Avrupa ve Asya'da elde ettikleri parlak muzaf-feriyetler, az bir müddet zarfında, kurucusunun tahmînindeki isabeti is-bât etti. Yeniçeri, Osmanlı memleketlerini pek ziyâde genişletmiş bir ta~ rîkatin müessisi bulunan derviş Hacı Bektaş'ın beyaz keçe-külâhını kabul etti. Bu da şu suretle vuku bulmuştur: Birgün Orhan, maiyyetinde bu mürtedlerden (mühtedîlerden) birkaç kişi bulunduğu halde, Amasya⁴³⁰ civarında Suluca Kenariyun (Suluca Karahöyüğü olmalıdır) ka-riyesinde ikamet eden Hacı Bektaş'ın nezdine giderek, yeni asker için duâ etmesini ve bir sancak ile bir de isim vermesini talep etti. Şeyh, abasının kolunu askerlerden birinin başına öyle bir surette koydu ki, kolun ucu askerin sırtına kadar sarktı; daha sonra bir sadâ-yx mülhemiyet-edâ ile şu kerâmet-nümâ kelimeleri söyledi:

«Bu te'sis ettiğiniz askerin adı Yeni-çeri olacak, yüzü ak ve parlak, bâzusu müdhîş, kılıcı keskin, otu tîz olacak, hep muharebelerde gâlib gelecek, dâima muzafferiyetle avdet eyleyecektir.»⁴³¹

Bu duayı hatırlatmak için Yeniçeriler'in beyaz-keçe külâhının arkasına dervişin abâsındaki kolun bir benzeri olmak üzere, bir kumaş parçası ilâve ve Yeniçeriler'in külâhı -daha önce koydukları püskül yerine- ağaç kaşık ile süslendi. Yeni askere tahsis edilen maaş çok olmakla beraber, tâyînâtı

⁴²⁹ Mukayeseyi anlamak için Türkçe «kara» kermesiyle Almanca «schwarz kelimesinin ikisi bir mânâya delâlet ettiklerini dikkate almak lazımdır.

⁴³⁰ Güldeste-İ Riy&z-ı İrfan, Belîğ-i Bursevî. Fakat Güldeste Orhan'ın işbu mûkâlemesini 761 de gösterir. İhtimal ki. bu sevh, Bizans müverrihlerinin Yeniçeri te'sisini I. Murad zamanına isnâd etmelerine sebep olmuştur. Kandemtr. Gib-bons, Lakrua, Miniyö, Paolo Civvlo ve diğer müverrihler hep şu sehve uğramışlardır. Halbuki İdris, Bratutu Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Clhan-nümâ, Muhy'l'd-dîn, ve en eski Türk müverrihi Âşık Paşa-zâde. cümleten, bu tesisi Orhan saltanatına çıkarırlar. Yalnız şurasını nazar-ı dikkate almak lâzım gelir ki, Âşık Paşa-zâde . Hacı Bektaş'ın pâdişâh ile teklifsiz bir halde olduğunu açıkça inkâr ile. Yeniçeri külâhlarının İcadı Bilecik fethi târihinde vuku bulduğunu, ve Hacı Bektaş tarafından meydana konulmuş olmadığını beyân eder.

⁴³¹ Nesri, ÂH, s. 34 ve 44.

yüksek ve diğer askerlerin tâyinâtından ziyâde olduğundan⁴³², zabitlerinin unvanları hep çeşitli mutfak işlerinden benzetilerek alınırdı. Nasıl ki, «orta» yâni «alay» miralayına «çorbacı-başı» unvanı verildi; miralay'dan sonra gelen en büyük rütbeli zabitlerden biri «aşçı-başı», diğeri «saka-başı» diye isimlendirildiler; diğerleri de buna göre. Yeniçerüer'in kırmızı sancağında «Hilâl» ile Hazret-i Ömer'in iki uçlu kılıcı şâşaâ-pâş olurdu⁴³³. Alayın en muazzez eşyası, ordularımız-daki sancaklara muâdil olmak üzere, «kazan»dan ibaret idi. Yeniçeriler yalnız yemek yemek için değil, istişare için de bunun etrafına toplanıp otururlardı. Bu muhtelif âdetler, zamanımıza kadar beşyüz sene devam etti. II. Mehmed'in saltanatında, memleketin bu şecî müdâfî'leriyle diğer devlet kadroları daha geniş ve imtiyazlı bir hukuka mâlik oldular. Miktarları ve maaşları çok artırıldı. Başlangıçta Yeniçerüer'in asgari maaşı bir akçe idi. Bu miktar askerî hizmet seneleriyle gösterilen kahramanlık eserleri nis betinde artardı. Maamafih alelade bir Yeniçeri'nin yevmiyesi, hiçbir vakit ve hiçbir veçhile, ilk yevmiyesinin yedi mislini geçmemiştir. Bidayette Yeniçerüer'in miktarı bin'den ibaret idi; lâkin her sene, küçük yaşlarında esir edilmiş diğer bin Hıristiyan delikanlısı İslâm'ı kabule ve askerî hizmete⁴³⁴ girmeğe zorlandılar. Esirlerin miktarı kifayet etmediği halde, pâdişâhın tebeâsı olan Hıristiyanlar meyanındân olan tefrik edilmeksizin asker alınmak suretiyle, talep edilen fertler ikmâl ediliyordu. Şu usûl, IV. Mehmed'in saltanat devrine kadar devam etti. O vakitten beri bu güzide asker, yalnız Yeniçeri⁴³⁵ evlâdından ve yerlilerden toplanıldı. Bunun içindir ki, şu târihten sonra, Yeniçeri ordusu inhitata başladı, ve bu hal asrımıza kadar gittikçe artan bir surette devam ederek, nihayet bu müthiş askerî kuvvet dağıldı, mahvoldu. Osmanlı müverrihleri, Yeniçerilik müessesesinin kiyaset ve diyanetini methetmekte ittifak ederler. Bunların ifâdesine göre, Yeniçerilik dünyâda o kadar fâtipler vücûda getirmiş olduğu gibi, Cennet'e de o kadar bahtiyarlar göndermiştir, ki üç asır zarfında tahminen senede bin Hıristiyan asker kaydedildiği hesap olunursa, üçyüz bin kişi Cehennem azabından kurtarılmış oluyor⁴³⁶. Ancak

⁴³² Yalnız Yeniçeriler Ue piyadelerin hem maaşları, hem tayınları vardı; diğer asker ancak tayın alırlardı, maaşları yoktu.

⁴³³ Marsigll'nin «Devlet-i Osmâniyenin Teşkilât-ı Askeriyyesi»ne müracaat. (Bu kılıç, Ali'nin «Zü'l-fikar»ı olmalıdır. Mütercim.)

⁴³⁴ Moracea Doson (D'Ohson), «Levha-i Saltanat-ı Osmâniyye», 3. Bratutu'da, Sa'dü'd-din, * 42.

⁴³⁵ Yeniçeriler'in hemen cümlesi evli idiler.

⁴³⁶ İspanya'da cehennem ateş'nden, kurtarılan Muhammedi ve Museviler bir tek sıfır fazladır. (Mütercim).

II. Mehmed'in saltanatında Yeniçeriler'in miktan bin ikiyüz'e, Süleyman'ın saltanatında yirmi bin'e, IV. Mehmed'in saltanatında kırk bin'e yükseldiği nazar-ı dikkate alındığı surette, en azından beşyüz bin Hıristiyan delikanlısının kılıçla Müslüman edildiği, ve dinî taassup tarafından askerî istibdada kurban edildiği anlaşılır.

Alâü'd-dîn, Yeniçeriler'in tanziminden sonra ordunun diğer kısımlarını da düzene soktu. Askerin yalnız fetihten değil, muhafazadan da alâkadar olması için fethedilen memleketler arazîsinin asker arasında taksimine karar verildi. Bu usûl muktezâsınca, o zamana kadar maaş verilen muntazam piyade askeri para yerine, arazî aldı ve bu arazî bilâhare «ümâr» şeklini aldı. Bunların mutasarrıfları sefer vaktinde yolları iyi bir halde buldurmağa, mecbur idiler. Bu yeni askerden bir «Kazmacı» müfrezesi teşkil olundu.⁴³⁷ Başlangıçta bunlar Yeniçeriler gibi bin neferden ibaret idiyse de, daha sonraları yirmi bine kadar çıktı.

Askerî teşkilât bakımından yeniden yapılan düzenlemelerden sonra askere' âit timârlar, mütekaid Yeniçeri zabitlerinin maaşlarına hasredildi. Gayr-ı muntazam piyadenin ne Yeniçeriler gibi maaşı, ne de muntazam piyade gibi arazîsi olmayıp, «azab» yâni «hafif» diye anılırdı. Azaplar, Akıncılar gibi, seyyar bir kuvvet teşkil ettiler. Bilâhare köprü inşâatında ve kürekçi hizmetiyle rükûb-i şahaneye (pâdişâha) mahsus kadırgalarda istihdam olundular. Ekseriyetle intizâmından mahrum olan bu takım asker, hiçbir itibarı hâiz olmadıklarından, muhasaralar esnasında bunlar ileri sürülürlerdi. Düşmanın taarruzlarına evvelâ bunlar hedef olarak, Yeniçeriler alelade onların na'şlan üzerinden hücumla çıkarlardı.⁴³⁸

⁴³⁷ «Piyade» farsça lâfzı, Avrupa lisanlarına üç şekilde dâhil olmuştur: «piyon», «pionie» satranç oyununda bir taşın ismidir ki, Acemler « piyade» adını verirler («Paytak». Arapçası «bay-dak»). Zâten «pây» kelimesi Rum, Lâtin, Fransız, İtalyan. İngiliz, Alman Lisanlarında (pus, fuss, foot, pieds. pied, pes) görülür. «Pion» (piyon) ve «pionie»den başka, «pieton» (piyeton) kelimesi farsça «piyade» lâfzının karşılığından (şekil olarak) başka birşey değildir. Farsça «piyade» nın Türkçe mukabili «Yaya», yâni ekmek kesen demektir. (Âşık Paşa-zâde).

⁴³⁸ Bizanslıların «Azapid»leri. «Azaplar, Türkiye vilâyet ve şehirlerinde müstahdem neferlerdir; ayda üç duka olmak üzere araziden tahsisatları vardır. Ahlakça fena ve askerî intizamdan mahrum adamlardır. Ekserisi harbe pek az yarar takımdandırlar. Deniz muharebelerinde reisleri tarafından kürekçi olarak istihdam olurlar ve Rodos ve Viyana'da olduğu gibi. tahrîb fırkalarında pişdârlıkta bulundurulurlar. Binlercesi-nin ölmesine ehemmiyet verilmez; ekseriya Yeniçerilerin geçişine köprü olmak üzere cesetleri hendekleri doldurur idi.» (Paolo Civlo, Venedik 1541, varak: 33) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/99-101.

Süvârî Teşkilâtı

Piyade gibi süvârî de, muntazam ve gayr-ı muntazam olmak üzere, taksim olunmuştu. Daimî ve muvazzaf süvârî, alem-i şerifin muhafazası için Halife Ömer tarafından te'sîs edilenler tarzında teşkil edilmiş dört firkadan mürekkepti. Süvarinin miktarı evvelâ dörtyüz'den⁴³⁹ ibaret iken, Kanunî Süleyman'ın saltanatı devrinde dört bin'e kadar çıktı ki, bin'i «sipâhî» (asıl süvârî asker), bin'i «silâhdar» (maiyyet süvarisi), bin'i «ulûfeci» (muvazzaf süvârî), bin'i de «gurebâ» (Garipler) (yabancı süvârî) diye isimlendirilirdi. Bu süvârî -ki dört alaya ayrılmış olarak alem-i şerifin sağında, solunda, ve bizzat pâdişâhın yanında giderdi- zât-ı şahanenin (pâdişâhın) etrafında çadır kurar, ve muharebe günleri⁴⁴⁰ «hassa askerleri» sıfatıyla ordunun merkezinde bulunurdu.

Nâmı Batı'dâ Yeniçeri ismi kadar şöret bulan maaşlı süvariden başka, piyadelere benzer surette araziye mutasarrıf yeni bir müstahfaz (koruyucu) asker de icad olundu. Bu süvariler, Müsellemân, yâni vergiden affedilmişler olarak isimlendirilirdi. Sancak beğleri⁴⁴¹, binbaşılar, (yüzbaşı mânâsına) tarafından kumanda edilirdi⁴⁴². Büyük ve küçük arazi (zeamet, timâr) mutasarrıflarından mürekkep süvârî askerinde de bu merâtip silsilesi mevcuttu; sonraları bunların teşkilâtı yeni genişlikler kazanmışsa da, vekâyîyle meşgul olduğumuz zamanlarda orduya iltihak emrini alınca, Müsellemeler gibi yüz ve bin kişilik firkalara ayrılırlardı. ErtuğruTun II. Alâü'd-dîn zamanındaki ilk harbî vak'ası ve Osman'ın Küçük Asya'nın kuzey memleketlerine ilk sevkıyatı sırasında -ne maaşı, ne de malikânesi olmayan ve «Akıncı» denilen- süvarilerden bahsetmiştik. Bu intizamsız süvârî ve azap (piyade) güruhu. Hıristiyan hükümdarları ellerinde bulunan memleketler fethinde istihdam olundukça, Avrupa için muntazam Yeniçeri ve Sipahi firkalarından az korkunç olmamışlardır. Bunların ilk Viyana muhasarasında Linç (Linz)'den geçerek Ratis-bun'e kadar ilerlediklerini, Almanya'nın kalbine kadar nüfuz ettiklerini, güzergâhlarında herşeyi âteş ve hûn içinde bıraktıktan sonra, bu cür'et-kârca saldırıdan avdet eylediklerini

⁴³⁹ Moracea Dosson, «Levha-i Saltanat-ı Osmâniyye», 3, s. 391.

⁴⁴⁰ Paolo Civvio, «Vekayt-I Türklyye», eserinde birçok tafsilât veriyor. Mar-slgU, «Saltanat-ı OşmAnlyyenİN Ahvâli»; Moracea, Dusson.

⁴⁴¹ Sa'dü'd-din, îdrîs, Solak-zâde, Alî, Morece Adosson 3, s. 391.

⁴⁴² Morace Adosson, «Devlet-i Osmânlyyenin Teşkilât ve Usûl-İ İdaresi», s. 339.

göreceğiz.⁴⁴³ Köse Mihâl'in torunlarından Mihâl-oğlu⁴⁴⁴ o zaman bu askerın kumandanı idi. Bu rütbe, Kazaklar'daki «Hatman» payesi gibi, uzun bir müddet o ailede ırsî olmuştur. İlk kuruluşlara gösterilen bu ihtiram -ki Osmanlı târihinde her adımda delillerine tesadüf olunur- ekseriya müverrihi hal ve mâzî arasındaki irtibatı bulmak için uzun ve sıkıcı incelemelerden muhafaza eder. Meselâ ordu rehberleri kuruluşu (müessesesi) bahsinde Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarına çıkılarak, aslı kolaylıkla bulunabilir. Okuyucunun malûmudur ki, Samsama Çavuş, Göynük ve Mudurnu üzerine sevkıyatında Osman'a rehberlik etmişti.⁴⁴⁵ Sonraları mektup ve haber ulaştırmak vazifesini ifâ ettikleri sıralarda muhtelif mahaller hakkında tam bir malûmat almış olan çavuşlar orduların düşman memleketlerinde hareketlerini idareye memur oldular. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletleriyle, özellikle Avusturya ve Macaristan ile dostâne veya hasmâne münâsebetleri târihleri incelendikçe, «Çavuş»lara da savaşı «Akıncı» firkaları kadar çok tesadüf olunur.

Osmanlı müverrihleri tznik'in zaptı, sikke, elbise, ordu hakkındaki nizamların neşri sonunda vuku bulduğunu gösterirler. Bizanslılar ise, İz-nik'in zaptından evvel Plekanon muhâi ebesi vuku bulduğunu, ve Türk-ler'in Filokreri önünde mağlûp olduklarını zikrederler. «Genç» lakabıyla yâd olunan İmparator Andronikos, Boğaziçi sahillerine kadar ilerlemiş olan Orhan'ın sık sık saldırılarından bıkarak, muharebe etmeğe karar verdi. Bu hususta, Muzalo'nun İzmit yakınlarında mağlûbiyetinden beri Mezotini (Eski Bitini mıntikasının batı kısmı) valiliğine tâyin olunmuş olan Avcıbaşı⁴⁴⁶ Kontufres ile müzâkere etti. Kontufres, ih-tiyatkâr ve Türkler'in ne surette harb ettiklerine vâkıf bir adam sıfatıyla, tmparâtor'un, harb açmak için, Osmanlıların sürülerini Keşiş Dağı üzerine sevkettikleri zamandan istifâde etmesini re'y olarak bildirdi. Binâenaleyh Trakya'da, Bizans civarında,

⁴⁴³ «Türk süvarilerinin bakiyyesi 'alkanzi1 (Akıncı) tâbir olunan maâşsız askerlerdir. Bunlar bir nevi öncü kuvvettir. Sultan Süleyman Viyana muhasarasıyla meşgul iken bunlar düşman topraklarının iç kısımlarına akınlar düzenlemişlerdir. (Paolo Civvio, varak: 33).

⁴⁴⁴ Akıncılar reisi Köse Mihâl torununun Dük dö Savua'ya ve F-ransa Kralına sıhriyeti iddiası bir esâsa müstenid ise, ceddî Köse Mihâl Paleolog ailesinden olmak lâzım gelir: «Buzamandaki Akıncı reisi Mihâl-oğlu; peder cihetinden Türk nesli ise de (yâni babası Müslüman ise de) valide cihetinden Dük dö Savua'ya ve Fransa Kralına karabeti var idi.» (Paolo Civvio).

⁴⁴⁵ Bizanslılar ekseriya Türk isimlerini bozarlarsa da, Kantaku-zen, bu çavuşun nâmını aslı hâlinde bırakmıştır; «guide» Türkçe'de «kılavuz» diye tercüme olunur; Kantakuzen «kılavuz (kılavuz) Saligari» diyor, ve Alî Koca'yı nâm-ı âhirle Akça Koca'yı «Kata Palus Katetoris» diye isimlendiriyor.

⁴⁴⁶ «Avcı-başı», Kantakuzen, s. 210. Pahimâres, c. 2, s. 220.

Dimetoka'da (Didimotihon), Andrinopol'de (Edirne) bulunan bir miktar asker acele olarak toplandı; zîra Makedonya'da ve uzak bölgelerde bulunanların toplanılması imkânsız idi. Toplanan asker, 731/1330 haziranı başlarında, Boğaziçi'nin Asya sahilinde kâin ve Kostantiniye kurasından ma'dûd Skütari (eski Hriso-polis) (Üsküdar)'ye vâsıl oldular. Orhan, Rum ordusunun hareketinden haberdar olarak, piyade ve süvarileriyle Mezotini sahilleri boyunca uzanan dağlara vardı. Andronikos bizzat kumanda ediyordu. Askeri filhakika muharebeye pek alışık değil ise do, mazisinin şanı -harb san'atına kamilen bigâne- bir düşman ile boy ölçmek için cesaret verici oluyordu, Andronikos dört fersah mesafeyi iki günde katettikten, ve bu suretle Osmanlılar'a bütün kuvvetlerini toplamağa müsait bir zaman bıraktıktan sonra, üçüncü günü sabahı ordugâhını Plekanon'a (şimdi Maltepe) kurdu. Orada Osmanlı ordusu tam karşılarında göründü.⁴⁴⁷ Bu müşahede üzerine, İmparator, harb şûrasını davet etti. Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olan boğaz ve tepeler üzerine asker şevki ihtiyatsızlığında bulunubnasma, düşmanın ovada muharebeye davet edilmesine ve eğer Osmanlılar ovaya inmeyecek olurlarsa Kostantiniye yolundan dönülmesine karar verildi⁴⁴⁸. Güneşin doğusuyla beraber ve mu'tâd duanın akabinde davullar Bizans askerine harb nizâmına girmek işaretini vermişti. Orhan askerini dağlar arkasına yerleştirerek, bir kısmını vadiye gizlemeye ve en mahir süvari okçularından üçyüzünü hücumu başlatmağa memur etti. Bu emir icra olundu. Ve çok faydası görüldü; çünkü İmparator'un ordusu geniş bir ova üzerine yayılmış olduğundan, Türk süvarisinin fasılasız hücumuna mâruz kaldı; Orhan'ın askerleri ise dağlık ve hendekler ile kesilmiş bir kesik arazî içinde düşmanı beklemekte idi. Orhan, Osmanlı ordusunu teşkil eden sekiz bin kişiden binini sağ ve binini sol cenaha, binini merkeze yerleştirdi. Bunları tepecikler arkasında gizlemek i'tir asında bulunduğu gibi, talimatı mucibinde hiç müsademeye girişmeyip, Partlar gibi kaçarak ok atmakla iktifa edecek süvariye⁴⁴⁹ takip edecek olan Rumlar'm oraya gelişlerinde, birdenbire onların üzerine düşmeleri emrini verdi. Kantakuzen der ki,

⁴⁴⁷ Bursaya Seyahat, s. 165. Üsküdar'a iki günlük olduğu beyân olunan Plekanon, orduların alelade yürüyüşüne göre hesap olunursa, Maltepe'ye hayli uzak: olmak lâzım gelir; halbuki dört saattir. Kantakuzen Nikefor Gregoras ile (kitap: 9, bâb: 9, s. 267) mukayese edilirse, Bizans ordusu sahil boyunca üç gün gittiktens onra, Filokren (Tavşancıl)'da durmuş olduğunda şüphe kalmaz. Kadınlaşmış Bizanslıların rehaveti o derecede idi ki, ilk iki gün ikişer saat yürüdükten sonra, durdukları anlaşılır.

⁴⁴⁸ Kantakuzen, c. 1, s. 210, 211, 213.

⁴⁴⁹ Kantakuzen, s. 211. «Versis animosum equis Parbhum», Horas. (Metindeki ifâdenin mehazı)

İmparator dağlardan bu üçyüz süvarinin indiğini görünce, kendi ordusundan o miktar asker seçerek ve kumandanlarını büyük ateryark (Hassa Kumandanı) Kutruhos'a bıraktı. Kantakuzen'in İmparatorca söylediği uzun hitabe hakikaten irâd edilmiş olsaydı, askerın cesaretini tah-rîk edecek yerde azaltmaktan başka bir şeye yaramayacak idi. Lâkin müverrihin, büyük domestik⁴⁵⁰ sıfatıyla muharebede hazır bulunmasıyla beraber, bu nutuk da, cengiz hikâyesi derecesinde az itimâda şayandır. Arkadaşlarının şanını ve Andronikos'un meziyyetini yükseltmek için ne kadar i'tinâ ederse etsin, muharebenin neticesine dâir bizzat verdiği mâ-lûmât, övünme dolu ifâdelerini açıkça tekzîb etmektedir. Onun rivayetine göre, Türkler birinci hücumda kırk, ikincide otuz, üçüncüde yalnız birkaç kişi kaybetmişler; Rumlar ise, bilâkis, bir nefer kaybetmiyerek, ancak birkaçı yaralanmış. Orhan, o zaman üç yüz Rum üzerine bin kişi sürmüş. İmparator, bu üç müsademedede gösterdiği şecaatinden dolayı Xutruhos'u tebrik ettikten sonra, büyük stratopedark (mevkî-i muharebe başkumandanı, serdâr) kumandasıyla, Türkler'in üzerine yeni asker göndermiş. Yine Kantakuzen'in ifadesince, uzun ve şiddetli olan muharebede Türklerden elli kişi, Rumlar'dan ise yalnız bir kişi, bir kaç at telef olmuştur. O vakit Orhan, tepelerde ve boğazlarda gizlediği ordusunun tamamıyla çıkararak, kumandayı kardeşi Alâü'd-dîn'e⁴⁵¹ tevdi etti, ve kendisi, çengin muhtelif harekâtını daha iyi görebilmek için, tepelerin üzerinde kaldı. İmparator muharebe arzusuyla kararsız kalarak, bütün askeriyle Türkler'in üzerine yürüdü. Kantakuzen ile yeğeni Yuanni Angelos'a iki cenahın* kumandasını verdi; kendisi de, merkezi işgal etmekte olan hassa askerlerinin başına geçti. Bu yeni cenkte dahî, yine Kantakuzen'e nazaran, Türkler yüzelli zayıat verdikleri halde, Rumlar'dan ne ölen oldu, ne de yaralanan.⁴⁵² Gece pek ilerlediği cihetle, büyük domestik orduya bir hitabe irâd ederek, askerın şecaatini övdü ve muzafferiyetini tebrik ile, Bizans'a avdetlerini teklif etti. Lâkin hiç-birşey Rumlar'ın saldırgan - hiddetinin şiddetini tâdil edemedi.

⁴⁵⁰ Megalos Domestik, «büyük hizmetkâr» mânâsına, ise de, Bizans sarayında kara kuvvetleri kumandasını hâiz bas-mâbeyinci unvanı demettir; Mtttenebbî'nin kasidelerinde *da,l> ve «mim»in zammiyle görülür. (Mütercim)

⁴⁵¹ «Ne asker telef oldu, ne de beygir.» (Kantakuzen, kitap: 2, b: 6, s. 214). Bitini (Bitinya) ülkesinin üç merkezi olan Bursa, İzmit, İznik şehirlerinin sukutu hakkında Kantakuzen'in ihtiyar eylediği vatanperverâne sükût, Rumlar'ın zayıatına dâir ifâdelerinin ne kadar itimâda şâyân olduğunu gösterir.

⁴⁵² Kantakuzen, Alâü'd-dîn Paşa ismini kesip bozarak, gûyâ «Paşa Alî» demek için, «Pazarlü» yapıyor. (Kitap: 2, s. 214-221).

İçlerinden haylisi, gerek neferlerden ve gerek zabitlerden, saflarını terkederek, Türkler'in üzerine yürüdüler. Kantakuzen ile İmparator, nizamsız başlanılan bir muharebenin verebileceği neticelerin önünü almak için, yeniden muharebe meydanına gitmeğe acele göstermiş oldukları halde, ken-diltrini bir avuç Rumlar'la, miktarları pek üstün olan Türkler içinde mahsur gördüler. Kantakuzen'in âtı vuruldu; İmparator da kalçasından hafif bir yara aldı; az daha Orhan'ın eline düşecek idiler. Fena silâhlandırılmış üçyüz askerle İmparator'un imdadına gelen Mizil Svastopolus, bizzat büyük dömestik'in itirafına göre, yirmibeş adam kaybetti. İmparator, (Romalı) Çiçio'nun Muza'da yaptığı gibi, bir taht-ı revân ile kendisini tekrar harb meydanına naklettirecek yerde, ordugâhına doğru kaçarak, oradan Bizans baş-muhâfızına, askerinin Avrupa tarafına geçirilmesi için gereken gemilerin sür'atle hazırlanması emrini ulaştırdı. Bu anda, Rum ordusu karargâhında İmparator'un vefatı haberi şâyî olarak, büyük karışıklığa sebebiyet verdi; artık herkes Bizans'a kaçmaktan başka birşey düşünmedi. Ayak direyen birkaç muhârib, dâima sıkıştırıldık-ılan, dâima cenkleştikleri, dâima mağlûp oldukları halde, Andronikos'u bir kalıçe içerisinde gemiye götürebildiler. Nihayet Türkler çekildiler; İmparator, da tekrar cesaretlenerek, korkulan zail olup da, etrafına toplanabilmiş olan askerinin bâkiyyelerini dört fırkaya taksim ettikten sonra, Filokren'e (şimdiki Tavşancıl)⁴⁵³ döndü; o fırkalardan birini Tavşancıl'a, diğerlerini AnibaTm gömüldüğü yer olan Dasibiza (şimdiki Kekbüze, eski Libîsa) ile Kekbüze'nin güneyinde ve sahilde bulunan Ri-çion (şimdiki Danca) ve Niketianus (Eskihisar) mevkillerine sevkey-ledi. Kantakuzen'in, generalleri Koca Ali ile Samsama Çavuş'un reylerine muhalif olarak, ric'at lüzumunu isbat için uzun bir nutuk çektiği Orhan, düşmanın harekâtını gözlemek için mevkiller üzerinde üçyüzden ziyâde süvari bırakmamıştı. Bunlar, Rum ordusunda hüküm süren intizamsızlığı ve ordugâhın terk edildiğini görerek, iki kısma ayrıldılar; iki-yüz kişilik bir kısmı, henüz İmparator'un çadırının ve, erguvânî eğerleri sırtlarında, atlarının bulunduğu ordugâhı zaptetti. Diğer firarileri Filokren'e kadar takip etti. Bu dakikada, garip bir felâket olmak üzere, Fiîokren şehrinin anahtarları kaybolmuş olduğundan, ordunun bir kısmı

⁴⁵³ Bizanslılar, Elenopolis ve Filokren kaplıcalarından hastaların çok ziyaret ettikleri mahaller olmak üzere bahsederler. Lessing, (c. 14, s. 214), Eskişehir'de (Dorilom) Apollon'a mensup kaplıcalar olduğunu beyân eyler. Bursa'ya Seyâhât'da bahsedilen taharriyât, Elenopolis sularının Yalova Kaplıcalarından ve Filokren sularının Tavşancıldın bulunduğu mahalle yakın kaplıcalardan başka birşey olmadığını isbat eder.

bütün eşyasıyla surların altında ve acınacak bir karışıklık içinde birbirini sıkıştırıyorlardı. Fiîokren kapılarında kılıçtan geçirilen otuziki Rum arasında, ikisi de büyük dörestik'in akrabasından, Manuel Tarha-nes ve Nikefor Kantakuzen bulunuyordu. Elli esir ve firarilerin tarafından terkedilmiş dört yüz hayvan galiplerin eline düştü. Ertesi gün yeni bir muharebede büyük ateryark Xutruhos ile beraber kırk yedi Rûm telef oldu. Bâzı müverrihlerin zannına göre Xutruhos, bir Türk tarafından değil, bir Rum tarafından, ve yanlışlıkla değil, evvelce tasarlanmış bir intikam alma kasdiyle, başı yarılarak öldürülmüştür. Mağlûp ordunun son enkazı împarator'a iltihaka muvaffak olamayıp, Üsküdar'a ve oradan Bizans'a gittiler. Orhan'ın ordusu -endişesizce muhasarasına devam etmek üzere- İznik yolunu tuttu.⁴⁵⁴

İznik'in Düşmesi

Plekanon surları altında vukua gelen muharebe -ki neticesi Bizans müverrihlerinin o kadar teessürünü mûcib olmuş, ve Osmanlı müverrihleri tarafından ise pek az ehemmiyetli sayıldığı için nakline bile tenezül edilmemiştir -birbiri ardınca devam eden hücumların son derece sıkıştırdığı İznik'in imdadına yetişmek için Bizans tmparatorluğu'nun yegâne teşebbüsüdür. Orhan'ın Bursa fethinde kullandığı harb usûlü, İznik önünde de muvaffakiyetini sağladı. Hatırlardadır ki, Orhan, Ak-Ti-niur ve Balaban tarafından yapılan hisarların muhafızları kuvvetiyle, Bursa'yı on sene sıkıştırdıktan sonra, şehrin önünde gözükünce, ahâlisi kapıları açmakta sür'atli davranmışlardı. Samsama Çavuş tarafından sev-kedilen Akıncılar, İznik'in duvarlarını ilk hücumda alınamıyacak kadar kuvvetli ve yüksek gördükleri için, oraya yakın Karatekin ve Targın, nâm-ı diğerle Taz Ali⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Kantakuzen, s. 210, 211, 213, 215, 216, 219, 220, 221; Pahimares, c. 2, s. 225, 268; Nikefor Gregoras, c. 1, s. 214, 266.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/101-105.

⁴⁵⁵ «Tar-gm» ile «Taz Alî»nin ikisi bir olduğunda şüphe yoktur. Çünkü «Targm» (Dargın) kalesinin bir muhârib adını aldığına dâir İdrîs'in verdiği tafsilât Muhyi'd-dîn'in (varak: 7) «Taz Ali» (yahut Daz Alî) hakkında verdiği tafsilâta benzemektedir. «Targm»ın, «Taz-Alî»deki «z» harfinin noktasının «ayn» üzerine konması ve son harfinin bozulmasıyla müstensih hatâsı olarak vücut bulmuş olması muhtemeldir. Muhyi'd-dîn diyor ki: «Kal'a el-yevm Taz Alî nâmı ile yâd olunduğu gibi bir taşdan nebeân eden su da Taz Alî Pınarı nâmını hâizdir.» Leonklavi'nin İslâm Târîhi (s. 82) ve Muhyi'd-dîn Cemâli târîhinin ve hattâ belki İmparatorluk Kütüphanesindeki nüshasının tercümesinden ibaret olan Veranzius'un kitabı ile mukayese.

kalelerini zapt ederek oralardan şehrin çevre köyleriyle olan ulaşımını tamâmiyle kestiler. Tekrarlanan hücumlardan ve fırtınalı bir gecenin kolaylaştırdığı son bir hücumdan sonra, Filokren'in zaptından beri her ümidden mahrum ve birkaç seneden beri uzayıp giden muhasaranın şiddeti derecesinde kıtlık ve vebadan bîtap kalmış olan şehir -bütün kuvvetiyle gelmeğe acele etmiş olan- Orhan'a⁴⁵⁶, yalnız muhafızların serbestçe Kostantiniyye'ye çekilmeleri şartıyla teslimiyet gösterdiği (731/1330). Bu serbestiden, İznik muhafızlarından pek azı istifâde ederek, kumandan ile birlikte gittiler⁴⁵⁷. Reislerinin haksızlığından me'yûs ve Hıristiyan İmparator'dan ziyâde Orhan'ın lûtfundan ümidvar olan muhafızların bakiyyesi, şehir sakinleriyle birlikte galibi istikbâle çıktılar; Orhan şehrin güney tarafındaki Yenişehir Kapısı'ndan girdi. Orhan'ın burada muamelesi, civanmert ve galibiyet haklarını bilgece siyâsete feda etmesini bilir bir hükümdarın hareket şeklindeydi. Hesapları, beklediği neticeleri verdi.

Ehl-i Salibe karşı kahramanca müdafaasıyla şöhreti ebedîleşmiş olan, Rûm İmparatorluğu'nun ikinci beldesi olup, Asya'da Selçuklular'm ve daha sonra Osmanlıların kuvvetine karşı son şeddi teşkil eden, Rum Sel-çukluları'nailik payitaht ve Kostantiniyye'nin Frenkler tarafından zaptından sonra da Rum İmparatorları'na hükümet merkezi olmuş bulunan İznik şehri şu suretle sukut ediyordu. Godfruva dö Buyyon, Tankred, Buhemund, Büyük Hügva, Flandırlı Rober, Normandiye Kontu Rober, Etiyen Dö Karno, Papas Ademar kumandalarında yedi hafta muhasara eden ilk Ehl-i Salîb'e karşı Selçuklu Sultanlân ne kadar kahramanca müdafaa ettilerse⁴⁵⁸ Rumlar da o kadar kolaylıkla bıraktılar.

İznik'in Hıristiyan ordusu tarafından muhasarasına dâir burada bir küçük ilâveye müsâade olunsun; gerçi bunun içine aldığı vak'a, bizi işgal etmekte olan zamandan haylî önce ise de, bu şehrin tarihinde en fecî sahifeyi teşkil eder ve bundan dolayı mevzûumuzla irtibatı vardır:

(Tâcü't-Tevârîh'de -c. 1, s. 41- Kara Tekin ve Tar-gan nâmında iki kale mûndericdir. Tâz Alî Ayrı bir kale olsa, bunların üç olması lazım gelirdi. Hammer'in Taz Alî ile Tar-gan'ı bir kaleden ibaret görmesi Tâcü't-Tevârîh'in ifâdesine uygundur.)

⁴⁵⁶ Celed Sultan ve Canlbek Sultan taraflarından Orhan'a gönderilen mektuplarda, ve cevaplarında, târih yolrtur. Münşeât-i Feridun. (MÎ 2).

⁴⁵⁷ Sa'dü'd-dîn, Neşrî, İdrîs, Nikefor Gregoras, 1, 13 ve 2,282;.Franzes, 1, 7. Hacı Kalfa ile Osmanlı müverrihlerinin cümlesi İznik'in fethini 731 H. de gösterirler.

⁴⁵⁸ Vilken, H&gen ile Mişon'un Ehl-i Salîb târihlerine, ve Foşe'nin eserinde Etiyen Karno'dan bahsedilen mahalle bkz.

Ondokuz milletin mümtaz muhâribleri -Bitini sahrasında mezhebi âyîn yapılmaksızın gömülmüş kardeşlerinin çürümüş kemiklerinin inşâatına hizmet etmiş olduğu- surlar ve istihkâmlarla müdafaa olunan îz-nik karşısına ordugâh kurmuş idilor. İlk hücumların hiçbir neticesi olmadı. Türkler, Hıristiyanlar harikulade kahramanlık örnekleri gösterdiler Kuşatanlar bâzan mevki derûmmda olup biten halleri tamâmiyle görmeğe müsait kuleler üzerinde, ve bâzan kalkanları, kamıştan yapılmış geniş serpuşları ile örtülü olarak, sebatkârâne ilerliyorlardı. Surların üs-tü.den kaynar zeytinyağı dalgaları akar, Haçlılar'ın imalâtı ve makineleri üzerine -asumanı ateşten daha müdhiş- suda sönmez ateşler⁴⁵⁹ dökülürdü. Siraküza muhasarasında olduğu gibi⁴⁶⁰, istihkâmlar boyun-crt demir çengeller iner, hücum edenleri yakalar, yukarı kaldırır, ruhsuz yahut vücûdunun azaları parça parça olarak bir tarafa atardı. Hergün parlak bir kahramanlık eseri, hayrete şâyân kanlı müsademeler görülür; civardaki tepeler üzerine yayılmış ulan ziyaretçiler⁴⁶¹, bu ahvâle tiyatro seyrederek gibi bakakalırlardı. Bâzan Hıristiyan ordusu saflarından Nor-mandiyalı bir şövalye münferiden çıkar ve hendekleri geçerek, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini temenni ederek hâk-i helake serilir; bâzan uzun boylu bir Türk zırhsız, silâhsız çıkararak, Ehl-i Salîb ordugâhını taşlara boğar, ve nihayet Godfruva'nın yayından çıkar bir ok ile kalbinden vurulurdu. «Koç» denilen (kale tahribinde kullanılır) âletler bir gedik açar, mancınıklar bir istihkâmı yıkarsa, açılan gediği tamir etmek ve harap istihkâmın arkasında yeni siperler inşâ eylemek için kuşatılmış olanlara birkaç saat yeterdi. Hıristiyanlar kale muhafızlarının, şehrin bir kısmını çevreleyen Askanius Gölü, vâsitasıyla imdâd almakta bulunduğunu görerek, beldeyi bu son yardımlardan mahrum etmeyi kararlaştırdılar. Rumların tedârik ettikleri gemileri -ki her biri yüz kadar muharip alırdı- insan ve hayvan koşulmuş arabalarla denizin sahilinden göle kadar nakletmek için Ehl-i Salîb'e bir gece kâfi geldi. Ayın ilk ışıklarıyla beraber, mahsurlar, Ehl-i Salîb bayraklarının bütün göl boyunca rüzgârdan dalgalandıklarını görünce, ve sahile kadar vâsıl olan cenk borusunun ahengini işitince, gönüllerindeki harb şevki hüznü bir hayrete, harb naraları usanç verici bir sükûta döndü. Bununla beraber, Selçuklu Sultânı'nın teşvikleri

⁴⁵⁹ Feu Gregeois ki Rumlaj tarafından bulunmuş bir ateştir. (Rum Ateşi) (Mütercim)

⁴⁶⁰ Uvius, 24, bâb: 34.

⁴⁶¹ Ehl-i Salîb ordusunda. Kudüs'ü ziyaret emeliyle katılmış bir çok muharebe etmez a.damlar vardı. (Mütercim)

cesaretlerini ihya ederek, Ehl-i Salîb, beldeyi ele geçirmek için yeni mesâ-î sarfına mecbur oldular. Şehrin yetmiş kulesinden en kuvvetlisini almak üzere iki makine yaptırdılar, ki biri -lâğımçıların için-dç çalışmakta olduğu hendeği gizlemekte olmasından dolayı- «Tilki» ve diğeri -üstünün şeklinden dolayı- «Kaplumbağa» adını almıştı. «Tilki», gerek kendi sıkletinden, gerek mahsurların attıkları taş kütlelerinin tesirinden yıkılarak, mûcidleri olan Herman, Aîşe îe Hanri'nin berâbe-rinclekilerden yirmi kişiyi enkazı altında gömdü. «Kaplumbağa»yi muhafaza eden muhâribler daha bahtiyar oldular; kuleden çıkardıkları taşların yerine mertekler yerleştirmeye muvaffak olarak, bunlara ateş ver-diîer⁴⁶². Kulegök gürlemesini andırır bir sadâ ile yıkılarak, zemini henüz tüter enkazıyla örttü. Sultân'm zevcesi ve iki çocuğu göl tarafından firara çalıştıkları sırada Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmiş olduğu işitilince, Türkler'in meyûsiyetini iki katına çıkardı. îznik, bitâb ve iyice sarsılmış halde, Ehl-i Salîb'e teslim olacağı sırada, Rum İmparatoru, o kadar yorgunluklara, o kadar kanlı fedâkârlıklara bedel kazanılan bu muvaffakiyeti Ehl-i Salîb'in elinden alıverdi. Bu hükümdar, ordusuyla Plekauon'a kadar ilerlemiş ve mahsurlardan daha âz vahşî olmayan muhâ-sırlar mancınıklar vâsıtasıyla ona düşman başları göndermekte bulunmuşlardı. Rum donanması kumandanı Butomites, Tatisius kumandasına tevdi edilmiş olan birçok küçük gemileri Askanius Gölü'ne nakletmeğe muvaffak olması üzerine -Ehl-i Salîb'in haberi olmaksızın göl cihetinden girmesine müsâade olunmak şartıyla- ric'atleri sırasında mahsurları, muhafızları himaye etmeyi gizine Sultân'a teklif etti. Sultân, bu teklifi kabul ederek, İmparator'un bayrakları bu. derece hıyanetten iğrenmiş olan Hıristiyan ordusunun gözleri önünde birdenbire dalgalanmağa başladı (20 Haziran 1097) (7 Receb 490). Dokuz sene sonra (499/1106), Aleksî, Haçlı askerleri ile münâsebetlerini kestikten sonra, îznik'i özel bir muahede ile Selçuklu hükümdarlarına iade ederek, şu suretle Haçlılar'ın ellerinden aldı⁴⁶³. Bir asır sonra, Bizans Frenkler istilâsında bulunduğu zaman, Teodor Laskaris'e ikametgâh olarak⁴⁶⁴ (verildi*). Bizans İmparatorları, payitahtlarının tekrar fethi için bu

⁴⁶² Aleksias Komnena, 9, s. 311.

⁴⁶³ (47) Lîhtenao, Duâ-i Rahibi; Gunnar'in «Annales Argenteratbslnde, s. 188.

Kitabın eski harfli nüshasında cümle bitmemiştir. Biz de tamamladık ve orijinali üzerinde, bâzı sadeleşmelerle iktifa ederek, mânâyı haleldar edecek herhangi bir düzeltme, değışiklik yapma gibi hususlardan kaçındık. (Hazırlayan)

⁴⁶⁴ Bizans'ın Frenkler'den istirdadından sonra (1204), Teodor, Gı-yâsü'd-dîn Keyhusrev zamanında hükümet merkezini tznik*-te te'sîs etti; Gıyâsü'd-dîn, firara mecburiyet görmesi üzerine, Bizans'da ilticâgâh bulmuş ve Laskaris aleyhine vuku bulan Amûriye muharebesinde

şehrin surlarından azimet etmişlerdir. Valans, İznik'in metropol (memleket merkezi) unvanını alarak Nikomedi (İzmit'e)'ye ver-mişse de, İznik Bitini bölgesinin birinci beldesi olmakta devam etmiş ve bir asır Rumlar'ın ellerinde kalmıştır, ki onların Asya'da en müstahkem askerî mevkileri idi. Nihayet, üçüncü defa olarak ve müebbeden, hiç mu-hârebesiz Müslümanlar'a teslim olundu. İlk defa, Botaniyates tarafından, Selçuklu Devleti'nin müessisi Süleyman'a; ikinci defa, Aleksi tarafından, Süleyman'ın oğlu Kılıç Arslan'a; üçüncü defa dahî, Genç Andronikos tarafından Orhan'a terk edildi. Aslında, banisi olan Antigones'e nisbetle «Antigona» diye isimlendirilirdi. Sonraları -Bursa nehir ve sahrası, Orhan'ın zevcesi ve Belokuma hâkiminin kızı Nilüfer'in adını aldığı gibi- «Antigona» da «Lizimak»m zevcesi şerefine, «Nike» ismini almış ve bu isim Türkler tarafından «İznik» şekline konulmuştur.

İznik, Hıristiyanlığın burada akdettiği iki Ruhanî Meclis (Birinci ve Yedinci) ile de daha az şöhret kazanmıştır. Birinci Meclis'tedir ki, Katolik Kilisesi'nin imânı kaidelerini ve «Fash Bayramı»⁴⁶⁵ zamanını tâyin ve ruhaniyyunun (rahipler sınıfının) uymağa mecbur oldukları usûl vaz' olunmuş, ve Arius⁴⁶⁶ mahkûm olmuştur; ikincisinde tasvîr-perest-lik akidesi kabul edilmiştir. İmparator' Kostantin'in huzurunda üçyüz onsekiz Şark ve Garb piskoposlarının -ki içlerinde İsevîliğin ileri gelenlerinden birçokları ve bâzı azizler de vardı- içtimâ eylediği, «Baba» ve «Oğul»un tek unsur olduğunun kararlaştırıldığı divanhane, Orhan tarafından camie tahvil olunmuştur. Halâ bu binanın harabeleri arasında, bir kapı üstünde görülen taş «Orhan» ismini taşımaktadır⁴⁶⁷. Bu hükümdar, umûmî binaları kitabelerle, mübarek kelâmlarla tezyin etmek şeklindeki eski Şark âdetine uyan ve onu devam ettiren ilk Osmanlı pâdişâhidir.⁴⁶⁸ Onun saltanatı devrinden itibaren, bütün camiler, mektepler, hastahâneler, çeşmeler, mezarlar, köprüler, Osmanlı memleketlerinin her tarafında, banilerinin ismini ve inşâ târihlerini seyyahlara göstermektedirler. Hattâ bu âbideler üzerinde, ekseriya binaya

vefat etmiştir. (Bu târihin Birinci Kitabı ile mukayese.)

⁴⁶⁵ Pâques. İtalyanca'da, «Pask», Fransızca'da «Pak» kelimeleri, Arapça'nın «Fash» kelimesiyle bir asıldandır. (Mütercim)

⁴⁶⁶ Muvahhid (Tekçi) olan Arius'un, Hıristiyanlığın ilk asırlarında intişâr eden mezhebi, İznik Ruhanî Meclisi'nin bu kararıyla yok edilmiştir, tim.t meselelerde ekseriyet böyle garibeler intâc eder. Mütercim.

⁴⁶⁷ «Bursa'ya Seyahat» eserine mür. s. 113 ve 114. Bunda, Birinci Rûhânî Meclis'te toplanan papaslar hakkında hayli acâib hususiyetler vardı.

⁴⁶⁸ En eski kitabe, Sa'dî tarafından muhafaza olunan kitâbe-i ey-vân-ı Feridun'dur.

dâir bir işareti taşıyan Kur'ân âyetleri okunur. Fakat pek çoğu, lâciverdi bir ze-mîn üzerine altın harfler ile nakşedilmiş olarak tumturaklı kafiyeleri hâvî olan ve zevk-i selime mugayir şiirler ile yazılmışlardır. İlk defa olarak bir medrese (yüksek derecede mektep) te'sîs eden de Orhan'dır, ki bunu camie yakın bir yerde yaptırmıştır. Karaman eyaletindeki Kayse-riyye'den Fakîh Dâvûd bu medresenin ilk müderrisi olmuştur. İhtiyar Şeyh Edebâlî'nin ve kazasker Çandarlı Halil'in kayınpederi Kürdîyü-İMü-vellid Tâcü'd-dîn, Davud'a halef oldu. Tâcü'd-dîn'in vefatından sonra, Müderris Alâü'd-dîn Esved, daha mâruf nâmiyle Kara Hoca⁴⁶⁹ o hizmete yükselmiştir. Biri İzmit, diğeri Filistin'deki Kaysâriye şehrinden olan ve ikisi de «Ozep» nâmmdaki iki müverrihin, memuriyetlerinden azl ve nefiy edilecekleri tehdidi üzerine İznik kararını imza ve kendi hatâlarından nedamet duyduklarını itiraf etmeğe mecburiyetleri şahit olan İznik şehri, bu defa da Hıristiyan gençlerinin, Yeniçeri saflarını artırmak için, babalarının dinlerinden dönmek mecburiyetinde kalmış olduklarını görmüştür⁴⁷⁰. Yine bu şehirdedir ki, Molla Dâvûd, mutasavvıflarının en büyüğü olan İbnü'l-Arabî'nin eseri olan «Füsûsü'l-Hikem» tasavvuf kitabının karanlık inceliklerini red⁴⁷¹ eylemiştir. Orhan, «Sen Sinod» Kilisesi'nin mihrablarını yıktı; mihrâbların tezyinatı olan tasvirleri yaktı; İznik'de kararlaştırılan Hıristiyanlığın imân ile ilgili sözlerini mahv ile, onun yerine İslâm'ın esas akidesi olan «Lâ ilahe illallah Muhamme-den Eesûlallah» kelâmını ikame etti. Orhan camilerden, medreselerden başka Yenişehir Kapısı yakınında bir de imaret (fukara mutfağı) te'sîs eylemiştir. Bu müessesenin birinci müderrisi Edebâlî'nin talebesinden Hacı Hasan'dır ki, «Arûz-ı Endülüsî»yi şerh ve «İlm-i Farâiz»i nazmen tercüme eylemiştir (Mütercim'in ilâvelerine bkz.) Orhan'ın ümmîliği mektebin müderrisine, tâliminde ittihaz edeceği yolu çizmesine müsait değilse de, şefkati, imaret idarecilerine nümûne-i imtisal teşkil etmiştir. Birçok defalar, Orhan'ın bizzat fukaraya çorba dağıttığı, kandillerini kendi eliyle yaktığı görülmüştür⁴⁷².

Orhan'ın din neşri, gençlerin eğitimi, fukarayı yedirip içirmeye mahsus âbideler inşâ etmek hususlarına sarfedilmiş olan mesâisi, idare işlerinin her

⁴⁶⁹ Sa'dü'd-dîn, Neşri, Âlî. (Bahis mevzuu olan Dâvûd ve Tâcü'd-dîn, bizim târihlerde «Dâvûd-ı Kaysaxî», ve «Tâcü'd-dîn el-Kürdl» isimleriyle görülmüyor. Mütercim)

⁴⁷⁰ Gibin, c. 2, s. 257.

⁴⁷¹ Red degü, şerh eylemiştir. Tâcü't-Tevârîh, c. 2, Terâckn-t Ahvâl. (Mütercim).

⁴⁷² Sa'dü'd-dîn, Neşri, (İmaretin atılışında, bizzat yemek dağıtmış ve kandil yakmış idiler. Tâcü't-Tevârîh, c. 1, s. 43.) (Mütercim).

cihetine itinâ ile nezâret etmesi ve hattâ az ehemmiyetli işlerle iştigâl etmesine mâni olmadı. İznik'in kendi arzusuyla teslim olmasından dolayı zengin ganimetlerden mahrum olan silâh arkadaşlarına mükâfatı da unutmadı. Uzun bir muhasaranın mûtad neticesi olan veba ve kıtlığın te'sirleriyle ebeveynlerinden, zevcelerinden mahrum kalıp da, babalarının harâb konaklarında ikamet etmekte bulunan Rum kadın ve kızlarını tazminat olmak üzere onlara taksim etti.⁴⁷³ Bu muhteşem ikametgâhları tekrar şenlendirmek için o kadınları ordusunun zabitlerine verdi ve binaların vârisleriyle evlenmelerine müsâade gösterdi.

Galip, îznik kumandanlığını, muhasara harekâtını idare etmiş ve evvelce Akça Koca'nın vefatından sonra Koca-ili hükümetinde bulunmuş olan büyük oğlu Süleyman Paşa'ya verdi.⁴⁷⁴ O zaman beş yaşında bulunan ikinci oğlu Murad, Osman'ın eski silâh arkadaşlarından bu sırada vefat eden Konur Alp'in yerine Sultanönü hükümetine tâyin olundu. Akça Koca ve Konur Alp'in harb sevkıyatlarında defalarca çiğnedikleri topraklar, şimdi onların na'şlarını örtüyordu. Birincisinin mezarı kuzeyde Karadeniz ve güneyde İzmit körfezi ile çevrili yarımada'nın ortasında bulunan Kandıra köyünde, ikincisinin kabri Akyazı kasabasında bulunan Konurpa'da idi. Her iki türbe zamanımızda da Müslümanlar'ın büyük hürmetlerine mazhar olup, birçok ziyaretçisi vardır.

Süleyman ile Murad, yazdığımız veçhile, iki sancakta yâni Koca-ili ile Sultanönü'nde hüküm sürüyorlardı. Birkaç sene sonra Osmanlılar'ın Bitini ülkesinin güney sahillerine fütuhatlarını ulaştırdıkları vakit Bursa üçüncü bir sancağa merkez olarak, onun da idaresi Murad'a verilmiş ve o zamandan beri «Hudâvendigâr (Efendi) Sancağı» nâmını almıştır. Sonraları Koca-ili sancağı merkezi İznik'ten İznikmid'e nakledilmiştir, İznik, Acem çînîsi fabrikaları sayesinde bir müddet geri kalan servet ve refahını muhafaza

⁴⁷³ Bu mesele, birgün İznik'te birçok kadınların,, Sultân Orhan'ın geçeceği yolda toplanması üzerine, Pâdişâh bunların kocasız kaldıklarını tahkik ederek, askerden arzu edenlerin bunlarla evlenerek hanelerinde ikametlerine müsâade etmiş olmasından ibarettir; ne mükâfat, ne tazminattır; ne de taksimdir. (Tâcü't-Te-vârîh, c. 1, s. 43).

⁴⁷⁴ Süleyman Paşa'nın İznik hükümetine memuriyeti berâtı, Mün-Şeât-ı Feridun'un Paris Kraliyet (Millî) kütüphanesinde, 79 numaradaki bozuk nüshada dercedilmiştir. (Kütüphanenin mevcutları hakkında) izahat ile hülâsaların beşinci cildinde (s. 608), «Münşeât-ı Feridun Fihristbne müracaat. Ferîdûn'-un mütercimi orada İznik ile İzmit'i karıştırıyor. Berât 732 (1330) târihiyle yâni İznik'in zaptından" iki sene sonraki târihle tarihlenmiştir. Lâkin bu, müstensih yahut matbaa yanlışlığından ibaret olacaktır. Çünkü Münşeât'm 50 numaradaki tam nüshasında Orhan'ın oğlu Süleyman'a berâtı 733 târihini sarîhen hâvidir (Evâil-i şehri-rebi'ül-evvel, sene 733. Mün-Şeât'dan).

etmiş ise de⁴⁷⁵ fabrikalar harâb olduktan sonra, az bir vakit içinde ihtişamını kaybetmiştir. Bugün yüksek surlarına zamanın ve insan elinin hürmet ettiği istihkâmlarının içine giren seyyah, içine birbirinden uzak mesafelerde karanlık ve kederli çehreli kulübeler kondurulmuş boş bir bahçede geziyorum zanneder. Ziyaretçi kabileleri Osman'ın kardeşi Gündüz Alp'in, Şeyh Eşref-zâde (Eşref-zâde-i Rûmî)'nin, Kara Hoca'nın, şâir Hayâlî'nin kabirlerinden başka birşey bulamaz⁴⁷⁶. Eski eserler mütehasısı kule ve surların mefruşatı olan bitkilerin yaprakları arasında, Rum İmparatorları nâmına kitabeler⁴⁷⁷ görürse de, İznik Me yirmi sene ikameti müddetince Frenkler'in Kostantiniyye'den savaşçı olarak geçişlerine kemâl-i belâgatle eseflerini döken Bizans müverrihi Hutıye'li Niketas'ın kabrini beyhude arar. Süleyman Paşa, amcası Alâü'd-dîn'in⁴⁷⁸ vefatıyla Bursa valiliğine ve devletin vezâretine tâyin olunur olunmaz, bir hafif süvârî fırkasıyla Taraklı, Göynük, Mudurnu kasabalarının kuzeyindeki bölgede bir gezinti yaptı. Bu kasabalar Mudurnu civarından inerek, Bilecik yakınlarında Sakarya'ya karışan bir seylâbe üzerinde sırasıyla dizilmişlerdir. Osman'ın, Köse Mihâl ile Samsama Çavuş'u birlikte alarak, bunlara asker sevket-liğini görmüştük. Üç kasaba da Süleyman Paşâ'ya hiç mukavemet göstermeden teslim oldular (732/1332)⁴⁷⁹.

İznik'in sukutundan üç sene sonrasına kadar, birçok zamanlar Bitini mintikasının anbari ve payitahtının istihkâmı olan ve Rumlar tarafından Kius ve Haçlılar tarafından Kibutus adı verilen Gemlik beldesi⁴⁸⁰ Osmanlılar'ın her tarafta muzaffer silâhlarına karşı hürriyetini müdâfaa edebildi.

⁴⁷⁵ «Akdem-i bilâd-ı rûmiyye'dir, ve ol kişverin hâkinden çinî-i zu-rûf hâsıl olur ki, vafında elfâz ve hurûf kaasirdir. Fağfur çinisinden fark müşkildir. Bilâd-ı Rumiyyede bina olunan mesâcid ve meâbid ve ebniye-i âliyyede isti'mâl olunan kâşiler ol beldede (İznik) işlenür.» (Tâcû'trTevârîh, c. 1, s. 44), İbnü Battuta Sultân Orhan zamanında İznik'i ziyaret etmiştir. Seyahatname-si'nde, hayli malûmat veriyor. Mütercim'in Tercüme Mec. müracaat

⁴⁷⁶ Neşri, Sa'dü'd-dîn, tdrîs, Cihân-ntimâ. Bu ziyaretlerin tarifleri İstanbul'da basılan «Menâsikü'l-Haccsda dercedilmiş ve Eşref-zâde'nin mezar kitabesi de orada, kayıtlıdır, s. 26 ve 27.

⁴⁷⁷ Bursa'ya Seyahat'deki kitabelere müracaat.

⁴⁷⁸ Belîğ-i Bursevl, Terâcim-i Ahvâl'inde, Alâü'd-dîn'in vefatını 732 (1332)'de gösterir. Hacı Kalfa, Takvimü't-Tevârîh, s. 174, Süleyman'ın Alâü'd-dîn'e hemen arkasından halef olduğunu beyân eder. Hadîkatül-Vüzerâ'ya göre Alâü'd-dîn Biga'da, vefat etmiştir.

⁴⁷⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, tdrîs, Solak-zâde, Neşri, Hacı Kalfa.

⁴⁸⁰ Jurnal Azlyatik (Journal Asiatique)'in Mayıs 1826 nüshasında münde-ric Mösyü Haz'm bir makalesi, Gemlik'in eski «Cius» (Kius) dan başka yer olmadığını ve «Kios» ile «Kibutus» nâmıdiğer «Çivitut» un başka baş* ka iki şehir olduğunu zannettiriyor. Böyleyse, şu fıkra tamâmiyle tashihe muhtaç olur. (Fransızca tercümenin mütercimi).

Mudanya körfezinin en içerisindeki zaviyesinde vâkî olan Gemlik, vaktiyle istihkâmların tuzaklarıyla da muhafaza olunurken, o zaman yalnız tabîi manialarla müdâfaa ediliyordu. Dört isimle, yâni Kius, Sahli (Sahili) Pruzias, Kibutus, Gemlik namlanyâ mâruf ve gerek esâtîr ile Yunan târihinde, gerek ilk Ehl-i Salîb cenkleri ve Bizans vekayînâme-leii ile Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında meşhurdur. Yunan esatirine nazaran, Kius nâmında bir Arganut Kulhida (Kafkasya)'dan dönüşünde temellerini atmış, ve kendi adını vermiştir. Bu ilk gemiciler Kianus körfezi sahillerine yanaştıkları sırada, Herküi'ün nedimi Güzel îlâs, su almak için karaya çıkmasıyla, perilerin eline geçti. O zamandan beri .bu bölgenin sakinleri îlas'm kaçırıldığı'nın her gün dönümünde Argantunius (şimdi Samanlı ve Katırlı) Dağ'ının suya kanmış ormanlarını şetâretli raklar teşkil ederek ve «îlas, îlas!» diye nida ile ormanların her tarafından aksettirerek dolaşırlardı. Herodot, Dârâ'nın generali îmeâs kuman-dasıyla Acemlerin Kius'u zaptettiklerini ve Strabon, Pruzias tarafından tekrar inşâ olunarak Sahili Pruzias ismi bu münâsebetle verildiğini zikreder⁴⁸¹. Bâzan Kibutus, bâzan Çivitut ve bâzan da Çivizum denilen bu limandandır ki, Ehl-i Salîb, yazdığımız veçhile, Rum İmparatoru'nun tedârik eylediği donanmayı Askanius Gölü'ne, yâni bin adım mesafeye nakletmişlerdir⁴⁸². Şu suretle bunlar, ikiyüz sene önce Paris'i muhasara için sandallarını karadan götürmüş olan Normandiyalılar'a ve Tarant muhasarasında gemilerini arabalar üzerine limanı .şehirden ayıran berzahtan nakleden Anibal'e benziyorlardı⁴⁸³. Gemlik vekayînâmeleri, ehemmiyeti bu derecede ve fakat vekâyîiyle meşgul olduğumuz zamandan eski vakitlere ait ahvâlden dahî bahsederler. Selçuklu Sultanı Süleyman, Hıristiyanlar'! Çivitut'daki ordugâhlarına kadar sürerek, orada erkekler, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, rahipler, hâsılı galibi gözüne görünenlerin cümlesi bî-rahmâne kılıçtan geçirilmiş, ve Sultân'm haremine gönderilmiştir. Bütün Ehl-i Saîb ordusundan yalnız üçbin kişi liman yakınında bir tepe üzerindeki Eski Hisar'a can atabilmişlerdir. Bu hisarın kapıları kalmamış

⁴⁸¹ Herodot, kitap: 5, 144; Strabon, k'tap: 12, 3. Sahili Pruzias (yâni Yalıdaki Pruzias) denilmesi, Keşiş Dağı Pruziası'ndan (Brusa; Bursa) ve îs-kübli civarındaki Pruzias tpium'dan (bugünkü Milân?) tefrik olunmak içindir. Manner, bu bölgede b:r îskübi bulunduğunu Anvil'in nerede gördüğünü bilemediğinden bahseder, Cihân-nüma'run 654. sahîfesinde «tskübi» zikredilmiştir.

⁴⁸² Aleksias Komnena, Alber'in Ehl-i Salîb Târihi, s. 192; Râhlb Klber'ln Ehl-i Sallb Târihi, s. 484.

⁴⁸³ Alber'in târihi. Komnena. Bukede Vekayînâme, c. 8, s. 69 ve 71 (868 ve 890 seneleri). Iivius, 25, bâb: 2.

olduğundan, Hıristiyanlar, Hisar'ın girişlerim birçok ka-yıslar ve siperler yığarak sed hâline getirip, Rum İmparatoru'nun gönderdiği Turkopoller'den mürekkep imdâd fırkalarının yetişmesine kadar oklarla, taşlarla müdâfaa etmişlerdir. Bu Hisar, Osman zamanında Akça Koca'nın, Kara Timurtaş'ın hücumlarına mukavemet göstermişti; lâkin bu defa muhafızlar, şiddetli kıtlık içinde kalarak, şehirle de hiçbir ulaşım imkânları olmadığından, silâhlarını bırakıp, şehri îznik'in yeni sahiplerine terk etmeğe mecbur oldular⁴⁸⁴. Dört sene sonra, înehor ve Armutlu kaleleri de teslim oldular⁴⁸⁵.

O zamana kadar Osmanlılar Rumlardan başkasiyla muharebe etmeyerek, memleketlerini yalnız Bizans İmparatorlarından aldıkları yerlerle genişletmiş idiler; ne Osman, ne de Orhan, Küçük Asya'nın diğer dokuz hükümdarına karşı henüz hiçbir teşebbüste bulunmamış idiler. Orhan; son fetihlerinden cesaret alarak, şu münasebetsiz komşuları da ortadan kaldırmağak arar verdi. Evvelâ, eski Mizi'de hüküm sürmekte olan Türkmen reîsi Karesi Beğ'i üzerine hücum etti. Osmanlı fırkaları Keşiş Dağı tepelerinden bir çığ gibi dağlan, vadileri aşarak ve Keşiş Dağından To-ros'a kadar Küçük Asya'ya sel gibi istilâ ederek, Selçuklu Devleti enkazından ortaya çıkan dokuz hükümeti kendi ülkelerine ilâve ettiler. III. Alâü'd-dın'ın vefatında Osman'dan daha kuvvetli bulunan Karesi Hâki-nn Aclân Beğ, Birinci Kitap'ı nihâyetinde zikrolunduğu üzere, Selçuklu Devleti'nin taksimi sırasında Mizi bölgesine nail olmuş idi. Vefatında iki oğlu kaldı. Büyüğü babasına halef oldu Orhan'ın sarayında terbiye görmüş olan küçük oğlu Tursun, büyük kardeşinden nefret eden Hacı îl-beğ'in kendisine temayülü üzerine, Karesi tahtının zaptı için yardım edilmesini Orhan'dan rica ederek, bu yardıma mukabil, Aydınçık, Balıkesrî, Tırhala, Minias (Manyas)⁴⁸⁶ şehirlerini va'd ile, Edremit, Kızıl-ca-Tuzla, Pınar-Hisar, Ayazmend⁴⁸⁷ ile

⁴⁸⁴ Hacı Kalfa,

⁴⁸⁵ Hacı Kalfa» Bratutu'da Sa'dü'd-dSn, İdris, Solak-zade.

⁴⁸⁶ Aydınçık, eski Kizikus'dur. Lâkin, Balıkesrî, Tırhala (Cihân-nûmâ'da Tarhale) Minias (Manyas) şehirlerinin Perperena, Atarenos (Adrenos) Lirnesos olup olmadığını istikbâlin seyahatleri tâyin etmek lâzım gelir.

⁴⁸⁷ Edremit eski Adraminon'dur. Diğer üç şehrin (Kızılca Tuzla, Pınar-Hisar, Ayazmend) eski isimleri henüz meçhuldür. Ulu-âbâd, eski Lopadion'dur. Daha kuzeydoğudaki Apollonias değil. Osmanlı müverrihlerine göre, Kirmastî'nin ismi Kirmas-tarie nâmındaki bir prensesin ve Mihahç onun kardeşi Mihal'-ın nâmlarından alınmıştır. Ulu-âbâd, Rindakus ve eski Me-jistos nehirlerinin mültekasına yakındır; Mihalç -ki her ihtimâle göre eski Miletopolis'in yerindedir. Apolloniatis (Apolyond) veya Mihalç, nâm-ı diğerle Balıkesri gölleri arasında, Rindakus'un sol sahilinde kâindir. Cihân-numâ. 659. Bratutu, s, 52, Kızılca Tuzla'yı, biri Kızılca, ve diğeri Tuzla olmak üzere iki muhtelif mahal yapar; «pınar»ı «beşiar» ve tdrîs'in yazdığı veçhile isimleri

kanâat edeceğini te'mîn eyledi⁴⁸⁸. Orhan, memleketlerini genişletmek arzusuna pek muvafık oîan bu teklifi derhal kabul etti. Tursun ile birlikte sefere çıkarak, dönüşü esnasında Ulubad sahillerinde kâin Ulubad, Kirmasti, Mihaliç şehirleri ile Koilsus ve Ailsus kalelerini itaat altına aldı. Karesi Beği, Orhan'ın yaklaştığını haber alınca, en mühim beldesi olan Bahkesrî'yi bırakarak, denize daha yakın olan Bergama (Pergamus) kalesine çekildi ve oradan mukabele azminde bulundu. Orhan, Hacı îl-beğ'in vâsıtasiyle i'tilâfkârâ-ne bir uzlaşma teklif etti. Büyüğü bunu kabul ediyor gibi göründü ise de, ilk fırsatta küçük kardeşini öldürttü- Bu hıyanetten müteessir olan Orhan tekrar kaatilin üzerine yürüyerek, cürmünden ve kendisine mukavemetinden dolayı affını istirham etmeğe mecbur ettiği gibi, ancak Bergama'yı Osmanlılar'a terketmek ve kendisi Bursa'ya gidip hayâtının kalan kısmını orada geçirmek şartıyla hayatta bıraktı. Osmanlılar Bitini ülkesinin başlıca üç şehri olan İznik, İzmit ve Bursa'dan başka -üç çeyreğini⁴⁸⁹ vasiyyetnâme ile Romalılar'a bırakmış ve bir gün gelip de Asya'nın her tarafını istilâ edeceklerine onları ümidvar eylemiş olan- Kral Attal'm eski ikametgâhı Mizi payitahtım da şu suretle ellerine ge-çmiş oldular. Bir taraftan tirşe (?) nin ve mucidi olan Attal nâmına nis-betle yâd olunan göz aldatici duvar kâğıtlarının icadıyla, ikiyüzbin cild eî yazısı kitabı hâvî kütüphânesiyle, bir taraftan da Galen'in ve Ogüst'e⁴⁹⁰ belagat dersi veren Apollodor'un doğduğu yer olmasıyla ilimler ve san'atlar târihinde meşhur olan Bergama, bugün sakinleri Türk ve Rum'dan ibaret ve eski binaların enkâziyla yan örtülü sefil kulübelerden müteşekkil bir yığıntıdan başka birşey değildir. Vaktiyle Bergama'nın kurulmuş olduğu mahallin şimdi nazarlara arz ettiği şeyler, üskü-lâp ile Atene (Athene)'nin bir ibadethanesi, bir tiyatro, muhteşem bir kapı, derin bir sarnıç, bir su kemeri harabeleridir.⁴⁹¹ Orhan bu şehri ve arazîsini, Süleyman Paşa'nın hükümetine ilâve etti; o zamandan beri, Bursa'nın merkezi olduğu Hudâvendigâr sancağının parçalanndan-dır. Karesi Hükümeti, Hacı İl-Beğ'e verilerek,

«Koyulsuz» ve «Ayılsuz» olan kaleleri «Kutlius» ve «Ailos» yazar.

⁴⁸⁸ Aşık Pasa-zâde, Sa'dü'd-din. İdris, Neşri, Sola,k-zâde.

⁴⁸⁹ «Etlol novi adsciti socii AttaJ.usque, Asioe Rex jam viclut despondente fortuna, Impelrum Orlentis.», Livius, 26, bâb; 37. (Metindeki ifâdelerin mehazı.)

⁴⁹⁰ Strabon, 13,

⁴⁹¹ Şvazul Gofiyе, Yunanistan'a Seyahât-i Garâib-nümâ (c. 1), Bergama'nın kısmen su kemeri üzerinde bina edilmiş bir mahallesi, hanelerin gökle yer arasında bir halde bulunmasından dolayı, «Ne yerde ne gökte mahallesi» olarak isimlendirilir. (Cihân-nümâ, s. 659).

vezirleri İce Beğ ve Bursa'nın eski Rum kumandanı iken islâm'ı kabul etmiş olan Evrenos Beğ⁴⁹² onun maiyyetine verildiler.

Karesi'nin fethinden sonra, yirmi sene zarfında Osmanlılar'ın memleketleri hiçbir yeni fetih ile genişlemedi. Lâkin millî müverrihlerin bu müddette muhafaza ettikleri derin sükût, Bizanslıların dedikleri gibi, dâimi zayıflığın, daimî bozgunlukların samimî itirafı olmak üzere telâkki edilmek lâzım gelmez. Bilâkis bu istirahat, Alâü'd-dîn'in âkilâne te'sîsftiyle hazırlanmakta olan askerî intizam ve dahilî asayişini sağlamaştırdı. Bu iddianın şahidleri Karesi mintikasının fethi akabinde (736/1336), bilhassa cami, medrese, imaret, kervansaray olmak üzere inşasına başlanılan büyük binalardır. Orhan'ın dindarca duygularıyla vücut bulan bu muhtelif müesseseler beş sene önce, ilk medrese ve ilk imaretin kurulduğu İznik müesseseleriyle az vakit içinde rekabet etmişlerdir.⁴⁹³ Dt-rvîş Turud (Turgud) ile Kumral Abdal için tekke yaptıran pederinden örnek alarak, Orhan da müttakî bir derviş olan Geyikli Baba'ya münâsip bir zaviye inşâ ettirdi. Pek çok ziyaretçisi olan bu zaviye, Keşiş Dağı'nın eteğinde ve şehrin doğu tarafında hâlâ bakîdir; o şöhretli da-ğm oldukça yüksek bir mevkiinde ve Gök-Pınarı denilen mahalde Duğlu Baba'nın türbesi görülür⁴⁹⁴. Keşiş Dağı zirvesinden kaynaklanan Alişîr ırmağı üzerindeki belde kapılarında Horasanlı derviş Abdal Murad'm zaviyesi ve batı tarafında Kaplıca yakınında Abdal Musa'nın tekke ve m ezan hâlâ mevcuttur. Bu iki baba, Bursa seferinde iki Abdal, diğeri bir tâbirle iki azîz ile birlikte Orhan'a refakat ve gerek duaları, gerek kendilerine isnadı hoş görülen kerametleri ile muvaffakiyetli neticenin hâsıl olmasına yardımcı olmuşlardır. Bursa Fâtihî, bu zâtların civarlarında medfûn buldukları birçok zaviyelerin inşasıyla haklarındaki minnet-dariğmi te'yîd etmiştir. Şu iki dindarın isimleri tabiat ve i'tiyâdlarını o kadar güzel izah eder ki, birincisinin sükûn-perverâne dişi ve erkek geyikler içinde⁴⁹⁵ yaşadığını ve

⁴⁹² İdrîs, varak: 116; Bratutu'da Sa'dü'd-dîn.

⁴⁹³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, Neşri, İdrîs. İdrîs, işbu hayır müesseselerinin inşasına sebep olan, yahut bunların manevî kıymetlerini gösteren Kur'ân âyetlerini derceder. Bu âyetler mebâ-nî-i hayriyyenin kapılarında yahut duvarlarında yazılıdır.

⁴⁹⁴ Duğlu Baba, Türklerin Ariste'sidir. «Aristaeum pr'mo apium et mellis nova et lactis ad coagula, homnibus tradisse», Justinus, kitap: 13, bâb: 7. (Müverrihin Duğlu Baba'ya benzettiği Ariste, Apollo'nun oğlu olup, güya insanlara arıcılığı öğretmiş olan mevhum bir vücuttur. Mütercim.)

⁴⁹⁵ Ukalâ'nin «Mecnûn* diye yermiş oldukları Kays-ı Âmrî de böyle yaşardı. Fakat Duğlu Baba gibi, dâima sükûnet hâlinde bulunmayıp, şairane hayâle nazaran ara, sıra «Allah için söyleyiniz, ey ihvân-ı dest, Leylâ-cığım sizden midir, yoksa Leylâ insan mıdır?» »sualiyile birlikte yaşadığı hayvanâtı rahatsız ederdi. (Mütercim).

diğerinin yalnız ayran⁴⁹⁶ ile yaşadığını beyân etmek faydasızdır. Lâkin an'ane, bunların târihlerini kamilen başka bir şekle koymuştur. Bu rivayete göre, Geyikli Baba, bir ga7ala binmiş olduğu ve elinde altmış okkalık bir kılıç bulunduğu halde, muhasara ordusunun, önünde harb etmiştir; Abdal Murad -dört arşın uzunluğunda ağaç bir kılıçtan başka silâhı olmadığı halde- hayret edilecek kahramanlık eserleri göstermiştir; Abdal Mûsâ pamuk ile ateş toplamıştır ki, bu hal dervişin kuvvet ve mülâyemetten ibaret hikmetli bir hassaya sahip olduğuna, gizli ve garip şeyler yapabildiğine bir telmihtir. Geyikli Baba asıl olarak İranlı olup, Hûy'da doğmuş, ve Şeyh İlyas'dan inâbe almış (tarîkate girmek için müsâade) tır. Osman'ın zamanında kerâmetiyle büyük bir şöhret kazanmıştır. Dâima tahayyürât-ı mutasavvifâneye müstağrak olarak, Keşiş Dağları ormanlarında gazaller içinde münzeviyâne⁴⁹⁷ bir hayat sürer, ve Orhan tarafından davet vuku bulmadıkça oradan inmezdi. An'aneye nazaran, bir gün ceylâna binmiş ve omuzunda bir çınar dalı Sultân'ın sarayına gelerek, Devlet'in saadeti alâmeti olmak üzere, fidanı bahçeye dikmiş, ve Osmanlı saltanatının bu ağaç gibi kök salarak, dallarım uzaklara ulaştıracağını ve asumana kadar yükseleceğim söylemiştir. Bursa'yı harâb eden sık yangınlarda Orhan'ın sarayı ve pekçok zamanlar mukaddes ve Allah tarafından korunduğuna inanılan bu ağaç alevlere yem olmuştur.⁴⁹⁸ Abdal Murad, Orhan tarafından⁴⁹⁹ bir fırkanın başında bulunmağa davet olunarak, uzunluğu Geyikli Baha'nın kılıcının sıkleti ie muâdil ağaç kılıcıyla harikulade şecât eserleri göstermiştir. Bu korkunç silâh ile yalnız düşmanları değil, bölgeye zarara yol açan büyük yılanları da öldürürdü. Geyikli Baba, Osmanlılar'm

⁴⁹⁶ «Dûg» farsça ayran demektir. «Kes nikûyed ki dûg men tirşcst: Kimse ayranım ekşidir demez.» «Guzâta atasıdeminde ayran ulaştırdığı cihetle bu nâm ile (duğlu) meşhur oldu. «Tâcü't-Te-vârîh, c. 2, s. 407.)

⁴⁹⁷ Borsaya Seyahat; Belîğ-i BursevTnIn Terâchn-i Ahvftl'i, Neşrî, Ali.

⁴⁹⁸ Belîğ-i Bursevî burada «Allah'a rabt-ı kalb eden başkasına yabancı olur» sözünü ihtar ediyor.

⁴⁹⁹ Belîğ-i Bursevî bu münâsebetle «Pâdişâhlara hizmet, tarika-te sülûkun yansıdır» mealinde olan «Hidmetü'l-mülûk msfü's-sülûk» darbimeselini îrâd ediyor, ki «Mektuplaşmak görüşmenin yansıdır» demek olan «El-mürâsele nısfü'l-muvâsala» ya mukabil addolunabilir. (Müverrihin maksadı birinci darbimesel ikinci uslûbundadır, demek olacaktır.)

Abdal Murad, Bursa fethinde Orhan Gâzî ile hazır bulunmuştur. Kabri dağ:n eteğinde Bursa'ya şeref veren bir yükseklikte meşhur mesire yeridir. (Tâcü't-Tevârîh, c. 2, s. 407). «Tekye-i Abdal Murad, Bursa'ya havale bir teferrüçgâh-ı çemen-zârda vâki' âsitâne-i âl-i ibâddır. Pâ ve ser bürehne, aşk-ı İllâhî ile çiğeri büryân, sinesi uryân canlar vardır ki, teferrüce varan kimseye cân-ü ezdl hizmet ederler. Bu tekyeyi Orhan Gâzî bina etmiş, bini mütecaviz sahan, tencere, kazan gibi bakır, birçok evânî vakf eylemiştir.» (Evliya, 2. cild, s. 18).

Sen-Jorj'u⁵⁰⁰ Mü-tehevvir (Öfkeli) Roland'dır. Kanânî Süleyman⁵⁰¹, umûmî itikada saygı göstermek için, bu zâtın zaviye ve türbesini ziyaret ettiği zaman kılıcının üçte birini kestirmiş ve o parçayı saray hazînesinde (Hazret-i) Peygamber'in ve Halîfelerle onların büyük serdarlarının silâhları yanına koydurmuştur⁵⁰². Bâzı Avrupa seyyahları, cezbedâr Dervîş'in kılıcını Boland'ın kılıcı zannederek, Müslümanlar'a dehşet veren bu kılıcın onlarca muhterem tutulduğunu tahayyül etmişlerdir.

Babalardan, Abdal'lardan bahsettiğimiz, ve bu târihte ileride dahi defalarca bahse mecbur olacağımız cihetle, İslâm'daki tarikat usûlü ile pek çok i'tilâfı olmayan okuyucuları «Baba», yahut «Abdal» ve «Dervîş» ile «Şeyh» arasında büyük fark olduğunu bildirmek faydalıdır zan-rederiz Dervîşler, ruhânîyyun demektir ki, önderlerine «Şeyh», yâni Eski (İhtiyar) adı verilir. Münzevîler «Zâhid» nâmını hâizdirler; hücrelerine «Zaviye», ve dervîşlerin ikametgâhları «Tekke» (Tekye) tâbir olunur. T?kvâ ile meşhur olan zâhidler «Baba», «Dede», yahut «Abdal» (seyyalılara göre «Santon»⁵⁰³) ismiyle yâd olunurlar.⁵⁰⁴ İslâm ta-rîkatlerinde mükemmel bir tasavvuf silsilesi mevcuttur; tarikat kaida-leri icâbınca yeryüzünde dâima muayyen miktarda azizler bulunur ki, Cer.âb-ı Hakk'ın güzide kulları arasında az veya çok yüksek derecelere erişirler.⁵⁰⁵ Abdallara gelince, bunlardan bir zamanda kırk'tan ziyâdesi hayatta bulunamaz. Biri vefat edince, onun yerine başkası kaaim olur; ancak en müfrit santon (aziz) lar Kırklar'a alındığı halleri en garîb olanlar tercihen intihâb olunduğu cihetle, Kırklar, arasına girmek kolaydır. Bunlar küçük bir cezbedârlar cumhurudur ki, bütün İslâm memleketlerine dağılmışlardır. Abdal Murad ve Abdal Mûsâ Orhan zamanının

⁵⁰⁰ Sen Jorj yahut Aya-Yorgi üçüncü milâdî asırda, Kapadokya hü-kümdân olup, Hristiyan şehitleri meyânına dâhil olunmuştur. Ehl-i Salîb muharebelerinde İngilizler onu kendilerine hami ittihaz etmişlerdi. Yortusu rûz-ı Hızır'a (Hıdrellez'e) tesadüf etinektedir. Roland, şâirlerin efsânelerine göre, Şarlman'ın yeğenidir ki, gayet uzun boylu, gayet kuvvetli bir muhârib idi. 778 M.'de ordunun bakiyyesini Endülüs'e getirmekte iken öldürülmüştür. Onbirinci asırda tertîb bulunduğu zannedilen fransızca Roland şarkıları. Roland'ın muharebelerini ve ölümünü anlatır.

⁵⁰¹ Belîfc-i Bursevi, s. 80. Târihî ifâdeleri ekseriya yanlış olai Evliya Çelebi, bu vak'ayı Saltan I. Ahmed Hân'a isnâd eder.

⁵⁰² «Devlet-i Osmaniyye'nin Usûl-i tdâresi»ne müracaat, c. 2. s. 20.

⁵⁰³ «Aziz» demek olan «Santon», meşâyîh ve murâbitüne Avrupalı seyyahların verdikleri bir isimdir. (Mütercim)

⁵⁰⁴ Ehl-l Salıp Levhaları eserinde Teodorik Enkadi azizlerden veyahut abdal'dan (Müslüman) gösterilmiştir.

⁵⁰⁵ Bu tasavvuf silsilesi, Âli'nin Heft-Meclis'inde şâir eserlerden güzel izah olunmuştur (Berlin Kraliyet Kütüphanesi Diez el-yazmalanna bkz.).

müntehabları sırasında idiler.⁵⁰⁶

Pek çok ihlâs sahipleri, Sultân Osman'a uyararak, Oğlu'nun saltanatı zamanında Bursa'da camiler, tekkeler, mektepler inşâ ettirdiler. Kı-e&ca, Orhan'ın silâh arkadaşlarından «îleri Hoca» sarayın yakında bir cami yaptırdı. Edebâlî'nin bacanağı Şeyh Ahî Hasan bir tekke, Orhan ve Murad'm en muktedir kumandanı Lala Şahin bir medrese te'sîs eylediler⁵⁰⁷. Orhan bir muharebe ganimetlerini cenkten evvel Lala Şâhin'e bahsetmişti. Alının eşyanın kesreti cihetiyle bu yolda söz verdiğiine teessüf etti; lâkin Molla Tâcüd-dîn-i Kürdi verilmiş bir şeyin geri alınamayacağına .hükmettiğinden, Orhan sözünden dönemedi. Lala Şahin, met-hûunun gözünden düşmemek için, bu servetin bir kısmını Bursa'da yüksek derecede bir mektep te'sîsine sarf etmiş, «Lala Şâhiniyye» ismini almıştır⁵⁰⁸. İşte bu suretledir ki, Bursa'nın içi ve Keşiş Dağı civan pâdişâhların ve ahâlinin dinî hislerinin şevkiyle⁵⁰⁹ sarfettikleri pekçok meblâğlar sayesinde camiler, mektepler, tekkeler, türbeler ile süslenmiştir.

Keşiş Dağının⁵¹⁰ muhteşem güzelliği, etrafındaki mütebessim vadilere her zaman ulûhiyetin⁵¹¹ muttaki âbidelerini celbetmiştir. Bizans'in ikbâl zamanında birçok rahipler âlemin dağdağasından kaçarak, târihçe meşhur olan bu mevkilerde sükûn ve uzlet aramağa geldiler. Rum İmparatorları gerek taht ve tacın vârisine, gerek Araplar aleyhine açtıkları muharebelerde, dualarıyla semavî yardıma nail olabilmek için, onları

⁵⁰⁶ Belîğ-i Bursevî, varak: 79 ve 80. «Abdal»ın cem'i «budala»dır. Şimdiki Rumca'nın mecnûn, ahmak demek olan «budila» kelimesi buradandır. Bu azizler meclisinin kırk âzası «Kırk meczup budalalar» (Budala-yı erbaîn-i meczûb) unvanıyla yâd olunur, («el-bidal» şerîf ve kerim adama denir. Cem'i: «Abdâl»dır. Abdal, evliyâUah zümresinden bir cemâattir ki, Cenâb-ı Hak onları arzmda imamet, yâni bâzı halk üzerinde bâzı tasarruflarda bulunmağa izn-i manevî ile mazhar-ı hilâfet eder. Onlar dâima yetmiş nefer olurlar. Kırk'ı arz-ı Şam'da ve otuz'u şâir beldelerde olur. İçlerinden biri intikal eyledikçe, şâir nassdan birini intihâb ve onun yerine iclâs ederler. Terceme-i Kaamus.)

⁵⁰⁷ Neşrî, varak: 45, Sa'dü'ddîn.

⁵⁰⁸ Lala Şahin bu mektepten başka, Kirmastı'da bir k&prü ve bir tekke yaptırmıştır. Sa'dü'd-dîn.

⁵⁰⁹ «Fî-sebîlullah»: Vakıfnamelerin ibaresi budur.

⁵¹⁰ Lâmil'nin, Berlin Kraliyet KÜtüphânesi'nde Dlez el yazmaları arasında 137 numarada kayıtlı Risâle-İ MÜNâzarât'ı Keşiş Dağı'nın şairane bir tarifini hâvidir. Bu kitapta, Geyikli Baba, Duğlu Baba tekkelerinin de tarifi dercedilmiştir. İshak Hoca'nın mecmua-İ muharrerâtında Bursa civarının ve Ulu Camiin güzelliği hakkında bir şiir yazılmıştır. İkorun un Osmanlı Târih-i Edebiyatı, s. 1673.

⁵¹¹ Teofanus Mez'li, s. 289, Zunaras, kitap: 26, bâb: 22, s. 196; Sedrenos, c, 2, s, 641; İsmi meçhul olan Mezil, bu münasebetle Bitini halkının «Pre-netus» nâmında bir ma'bûdunu zikrediyor ki, İznik yakınında Bitini hududunda, «Prenetus» nâm maÊâi ^ahâlisinin saygısına mazhar idi.

ziyaretten geri durmazlardı⁵¹², Rum münzevîlerine, Türk derviş ve azizleri halef olarak, Keşiş Dağı tepelerine birçok tekke ve hücreler bina ettiler. Vadilerin dilsiz sükûnu bu dindar kişilerin hiçbirşeyle meşgul olmayan istiğrak haline mukavemet edilemez bir cazibe arz ederdi. Keşiş Dağı, yeşil ağaçlan altında ve müterennimâne etrafım dolaşan ırmakların kenarında saf ve lâtif bir ilham araştırmağa gelen âlimler ve şâirlerin de buluşma yeri olmuştur. Osmanlılar'm ilk hayâl şâiri Molla Şeyhî, «Hüsrev ü Şîrîn»ini orada yazardı; tabiatın ulvî ahengini beyân üslûbunda tecellî ettiren Vaiz Ali, Bîdpây⁵¹³ Hikâyâf uı orada tercüme ederdi. Hayalî ve Deli Birader, biri gazellerini, diğeri Hikâyât-ı Se-fâperestâne'sini Keşiş Dağı'nda tertîb etmişlerdir. Husrev ve diğeri bir Hayalî tedris ile ilgili eserlerini bu mevkide tasnif etmişlerdir ki, biri kanunlara, diğeri akaid ve fıkhıa dâirdir. Şeyh Bistâmî ve Molla Fenârî -ki az sonra kendilerinden bahsedeceğimiz- akaid ve fıkhıa mütedair Türkçe ilk kitapları orada te'lîf etmişlerdir. Ancak Keşiş Dağı ve civarı,, bilhassa Sultân-ı Emîr-i Velî unvanıyla meşhur Şeyh Şemsü'd-dîn M?hmod bin Ali el-Buhârî türbesini içine aldığı için Müslümanlar nez-dinde muhteremdir. Bu âbideyi içine alan büyük ve lâtif cami -ki bir mahalle dahî o isimle anılır- defalarca yanmış ve her yandıkça Osmanlı Sultanlarının dinî duygularının şevkiyle yeniden yapılmıştır⁵¹⁴. Zikrettiğimiz meşâyîhin, ulemânın, şâirlerin, fakîhlerin cümlesi istiğraklarının ve mesaîlerinin cilvegâhı olan dağın çevresinde medfundurlar. Bu meşhur zevat, orada vazifelerini ikmâl etmelerini müteakip, nâmları mevcudiyet sahîfesinden silinmiş ise de, dünyâda bıraktıkları âbideler, Osmanlılar'm hükümet ve lisanlarından sonra dahî (Osmanlılar'm devlet ve lisanlarıyla birlikte) yaşayacaklardır. Uzun müddet Osmanlı pâdişâhlarının payitahtı olan Bursa, onların ebedî ikametgâhı da olmuştur.

Osman, Orhan, I. Murad, Bâyezid, I. Mehmed, II. Murad⁵¹⁵ muhteşem türbeler içinde, kardeşlerinin çocuklarının, zevcelerinin yanında istirahat

⁵¹² Bir gün İmparator Kostant'n Porfirogenet, Hıristiyan şehitlerinden Ate-nuyenes Manastırında, bulunuyordu. Duâ râh'bi, İmparator Leon'un bir terşe(?)sini gösterdi ki, bunda oğlunun vefatından az vakit önce Keşiş Dağı'nı ziyarete geleceğinin kendisine haber verildiği dercedir yordu. Bir müddet sonra Kostantin vefat etti. Bu felâketli gaybî haberin im-parator'un. memâtım a# te'cîl etmemiş olması muhtemeldir.

⁵¹³ Bursaya Seyahat, s. 62.

⁵¹⁴ Bu cami, civarına hâk!m bir yüksek mahalde inşâ olunmuştur. Zemininde birçok türbeler vardır. Camı duvarları, dâhilde ve hâriçte İrftn-kârl çinilerle müzeyyendir. Büyük kapıların kanatlarına önce gümüş kap-lanmıştı. Dört penceresi Bursa'nin güzel ovasına nazırdır.

⁵¹⁵ Bursaya Seyahat, s. 47-54.

etmektedirler. Bu altı sultanın kabirleri yanında (her ne kadar ilk üç Osmanlı hükümdarı, hâl-i hayatlarında yalnız «Emîr» unvanıyla yâd ojunmuş iseler de, vefatlarından sonra kendilerine «Sultan» unvanı verilmiştir⁵¹⁶) biraderleri ve evlâd ve ahfadlarıyla yirmi altı şehzade medfûndur. Ondan sonra Devlet-in vezîr ve beğlerbeğleri makaabiri gelir ki, bunlar arasında Çandarh*'nın ve Timurtaş'ın kabirleri dikkati celbe-der. Daha sonra diğer vezirlerin ve müftîlerin, hele mütebahhir müverrih Azîz Efendfnin, Kıbrıs fâtihi Koca Mustafa Paşa'nın türbeleri görölür. Nihayet meşhur zâtlardan beşyüz kadar vezîr, paşa, şeyh, müderris, hatîb, şâir, tabîb⁵¹⁷ yahut mûsikî-şinâs mezarları bulunur.

Bursa, civarının güzelliği, tabiî ve sınaî mahsûlleri, kaplıcaları, Keşiş Dağı zirvesinden şelâleler teşkil ederek düşen menbâların çokluk ve safveti (bunlardan en mârufları Pınarbaşı, Ak-çağlayan, Mîr Alişir'dir), lesiz üzümleri, dutları, kırksekiz aded sayılan armutları, kayısıları, kirazları, bâzısı kırk dirhem çeker kestaneleri⁵¹⁸, ipeği, ketenleri, deniz köpükleri, hamur işleri, şurubları, şekerlemeleri, sırma ziyneti! ipekli kumaşları., muslinleri, kadifeleri, yastıkları, dokumaları ile de meşhurdur. Ancak İslâm arasında asıl şöhret ve ihtiram sebebi olan meziyyetleri, mâruf ve takvî sahibi olmakla vasıflandırılmış olan o kadar zevatın ikâmetgâh ve medfeni olması ve istanbul'un fethine kadar payitahtı olduğu devletin ilk adımı bulunmasıdır. Bugün pâdişâhın unvanları arasında Osmanlı Devletinin üçüncü şehri olarak zikrolunur.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Orhan üe görüşmüş olan tbnü Battuta onu ve babasını «Sultan» unvanıyla yâd @diyor. (Mütercim)

⁵¹⁷ Belîğ-i Bursevî nâmıyla mâruf Bursalı Seyyîd İsmâil Güldes-te-i Riyâz-ı İrfân'da bu şehirde medfûn 580 meşhur zâtın hulasaten tercüme-i hallerini yazara Bunların arasında 6 pâdişâh, 26 şehzade, 10 vezîr, 120 şeyh, 48 ehl-i hâl, 212 müderris, 32 kemâl-i takva ile mâruf zât, 70 şâir, 24 tabîb ve musikişinas vardır*

⁵¹⁸ Cihan-nüma, s. 657; Evliya. Çelebi.

⁵¹⁹ Bursa hakkında Evliya Seyahatnamesinde malûmat vardır. Vilâyetin 1324 Salnamesi-ki münderecâtîye, resimleriyle, emsalsiz bir salnamedir- Hudavendigâr Vilâyeti, sancakları, kazaları, ve bu sırada Bursa şehri hakkında tafsilât verir. Vilâyetin eski tarihî çağlardaki vaziyetinden de bahseder. Mütercim burada, târihe âit olmayan küçük bir mülâhazayı kaydetmekten sarf-ı nazar edemiyor: Şimdiki Fransa ve Almanya kaplıcalarının nâmi işitilmediği zamanlarda Bursa'nın suları meşhur idi. Nasıl ki, bu târih de gösterir. Avrupa kaplıcaları buldukları memleketler için pek büyük bir servet menbâdır. Eğer Bursa kaplıcaları-Avrupa'da olduğu gibi- îmar ve tezyin ve vapur ve demiryolu seyâhatları tanzim edilmiş olsa, Bursa'nın ihyâsına kifayet eder. Saltanat tahtının ilk karargâh) olan bu şehir için ne kadar himmet edilse azdır

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/106-119.

DÖRDÜNCÜ KİTAP**TÜRKLERİN AVRUPA'YA GEÇİŞLERİ**

Bursa Câmî-i Kebir'inin inşasıyla Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya geçmesi arasında geçen yirmi sene zarfında Osmanlı müverrihlerinin muhafaza ettikleri sükût, beyân ettiğimiz veçhile, Orhan'ın muzafferâne hareketinden birden bire alıkoyacak, ve yazılması millî vakanüvislerin gururuna muvafık gelmiyecek elem verici vak'alar olduğu sebebine bağlanamaz; bu fikir, bizzat Bizans müverrihlerinin de Osmanlılar için müsait olmayan yalnız bir muharebeden bahsetmekte olmaları esâsına dayanmaktadır. Osmanlı firkalarının fetihlerinde bir duraklama zamanı zuhuruna da atfedilemez. Çünkü şu yirmi sene içindeki cevelânlan, devlet kurucusunun saltanatındaki kadar şanlı olmamış ise de, faydası daha az değildir. Bu sükûtun sebepleri, evvelâ Sultân Orhan ile Bizans sarayı arasındaki dostâne münâsebetlerdir; ikinci olarak, o zaman Akdeniz'de ve Asya sahillerinde kuvvetli olan Türkmen beğlerinin üstün nüfuzlarıdır ki, deniz kuvvetleri henüz vücud bulmakta olan Osmanlı pâdişâhlarının cenk ve fetih arayan arzularından ziyâde, şu nüfuz, Karesi, Saru-han, Aydın hâkimlerinin sulhcü ve harbci temayüllerine göre, Rum İmparatoruna dehşet veya ümîd vermekte idi. Yine bu sebeplere dayanmaktadır ki, millî müverrihler bu sırada Genç Andronikos ile Orhan arasında iki sulh ahidnâmesi akdi; Sultân'ın bir Rum prensesiyle⁵²⁰ izdivacı; Karesi, Saruhan, Aydın beğlerinin seferleri; Aydın Beği'nin Kantakuzen ile ittifakı vak'alar] m sükûtla geçmeyi gerekli görmüşlerdir. Lâkin Osmanlı vekayî-nüvisleri, bu kadar mühim hâdiseleri unutmuş olmakta bir suretle mazur olsalar da, sükûtları, daha doğrusu ihmâlleri bizce büsbütün izah kabul etmez görülen Avrupa müverrihleri hakkında bu hüküm verilemez. Bunların cümlesi, birkaç Osmanlı târihinin bozuk tercümelerine ve Halkondil ile Franzes'in bu zamana âit kısımları pek dikkatsiz bir surette yazılmış eserlerine müracaat etmekle iktifa ederek, Nikefor Gre-goras ve Kantakuzen'i birbiriyle mukayese etmemişlerdir. Binâenaleyh Türk müverrihlerinin sükûtundan ve Avrupa müverrihlerinin ihmâlinden dolayı Osmanlı vekayîinde meydana gelen noksanı tamamlamak vaz'felerimizdendir. Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya geçişini hikâyeden evvel,

⁵²⁰ Hatta bâzı müverrihler, Orhan'ın iki Rum prensesiyle izdivaç eylediğini anüederler.

Türkler'in Küçük Asya sahillerine istilâlarından Orhan'ın oğlu ku-mandasıyla Avrupa'da daha mühim ve daha devamlı fetihlere teşebbüslerine kadar, Bosfor'un (Boğaziçi) ve Elespo'nun (Sultaniye kalesi) öte taraflarına vukû'a gelen daha önceki hücumlarının hepsi hakkında bir hülâsa yazılmasını da vecîbelerden addederiz. Şu halde saltanatları zamanında Türkler'in Avrupa toprağını ilk defa olarak çiğnedikleri son Küçük Asya Selçuklu hükümdarlarına bir nazar atfedelim.⁵²¹

Türkler'in Avrupa'ya Birinci Geçişleri

(662/1263) Hicret'in 662'nci senesinde (1263), kendi nâmını hâiz olan ailenin kurucusu Misel Paleolog, Selçuklular sarayında bir ilticâgâh bulduktan ve Kostantiniyye'ye dönüşünde Bizans tahtının meşru vârisi Jan Laskaris'in gözlerini oyduktan sonra, on-onikîbin Türkmen'den mürekkep bir muhacir fırkası, Saltuk Dede maiyyetiyle Karadeniz'in batı sahilinde bugün Dobruca Tataristam denilen mahallere yerleştiler. Az bir müddet sonra, îzzü'd-dîn Keykâ/ns, biraderi Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan tarafından Konya hükümetini kendisine terk etmeğe zorlanarak, Kostantiniyye'ye iltica etti. Tahtının kaybedilmiş olmasından teselli bulmuş olmak için, zayıflığı ve harâb hâli gören gözlerden gizli kalmayan Rum tmparatorluğu'nu zapt etmek tasavvurunda bulundu. Saltuk Dede'nin Türkmenleri ve kendi hassa askerleri kumandam Bahâdır Ali, hiylekâr teşebbüslerinde İz-zü'd-dîn'e yardım edeceklerdi. Hükümete ve İmparator'un hayâtına karşı gizlice geniş bir fesad tertîb olundu. Ancak îzzü'd-dîn Keykâvus'un Rum valideden t'oğan ve babalarının dînine pek bağlı olan bir sâkîsi vardı. Bu Rum, h-îrşeyi haber verdi; tertip bozuldu. Sultân, validesi, oğulları zincirlere vuruldu;⁵²² Bahâdır Ali öldürüldü; îzzü'd-dîn'in mî-râhuru Oğuzlu Beğ'in gözleri çıkarıldı. Kıpçak Tatarları reîsi Berke (Be-reke) Hân -ki Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan'ın ricası üzerine, mahbus biraderini kurtarmayı üzerine almıştı- Tuna'yı buz üzerinden geçerek, Kostantiniyye'ye kadar ilerledi, ve Aynoz (İnoz)'dan

⁵²¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/120-121.

⁵²² Lutfî, Selçûkîler Târihi. Bu muhaceretin vukuu zamanı, Osmanlı târihinden evvel Selçuklular târihini zikreden el yazısı nüshanın baş tarafında dercedilmiştir. Bizans müverrihlerinin hiç bahsetmedikleri fesadın tertîb sureti ve ümîd edilen neticesi hakkında o târihin 112 ve 113. sahîfelerine müracaat. Bizanslılar, îzzü'd-dîn Keykâvus'un validesinin hıristiyan olduğunu söylüyorlarsa da, Lutfî'nin dediği gibi İmparator Yani Laskaris'in hemşiresi değil.

firara muvaffak olan mahbus ile birlikte, bütün Dobruca muhacirlerini Kırım'a götürdü⁵²³. İzzü'd-dîn'in evlâdından biriyle hassa askerlerinden Kostantiniyye'de kalmış olan bin kişi Jmpt.rator'un dînini kabul ile, Turkopollar (Hıristiyanlaşmış Türkler)⁵²⁴ fırkasına kaydolundular. Bu ihtiyat kuvveti, yeniden dâhil olantorla gittikçe artarak, üç bini bulmuş, ve daha sonra Halil'in kumandası altına verilmiştir⁵²⁵. İmparator -reisleri Roje'ni vefatından sonra, Alespo'mm öte tarafından Küçük Asya Türklerini İmdadlarma çağırılmış olan- Katalanlar aleyhine sevkıyatında bunları da, Alanlar gibi kullanırdı.⁵²⁶

İkinci Geçiş

(1307) Küçük Asya Türkleri, dörtyüz nüfûs oldukları halde, Bizanslıların - Kostantiniyye'de ikamet ve tanassur ettiği (Hıristiyânlaştığı) için, İzzü'd-dîn'in biraderini «Kostantin meliki» diye isimlendirdikleri gibi- Melik İshak, yâjii Kral İshak dedikleri İshak kumandasıyla Aydın arazisinden hareket ettiler. Bu yardımcı askerler, tâ Bizans yakınında Avrupa toprağına cesurca indiler. An'aneye göre, Bizans sarayı zabitlerinden biri rüyasında Küçük Asya sahillerinin ve Üsküdar sahrasının Türkler'le, develerle dolduğunu ve bunların havaya çıkıp Avrupa'ya doğru uçtuklarını görmüştü; şu suretle bu rüya çıkmış oldu. İpsala (Spisella) ve Aynacık (Apros) sahrasında bir muharebe vukua geldi. Bir tarafta hassa askerleriyle İmparator bulunarak, Makedonya ve Trakya askerleri sağ cenahını, Turkopollar ile Alanlar sol cenahını teşkil ediyorlardı; diğer tarafta da Katalanlar ile dört yüz nefer Aydın Türkmenleri iki kola ayrılmış olarak, imparator ordusunun iki cenahına mukabil bulunuyorlardı. Turkopollarla* Alanlar, muharebenin teessürsüz bir seyircisi olarak kalmak suretiyle yeminlerini bozdular. İmparator mağlûp oldu ve mağlûbiyet sebebi olan yardımcı askerler o zaman düşman tarafına geçti. Muharebeden evvel pek zayıf olan âsî

⁵²³ Lûtfl, Oğnz-nâme, yahut SelçükUer Târihi, s. 34 ve 113.

⁵²⁴ Turkopollar, müverrih tarafından, «hıristiyanlaşmış Türkler» olmak üzere gösteriliyorsa da, bunların hıristiyanlaştıkları Rum müverrihlerinin zannından ibarettir. İpsala ve Aynacık'da Bizans İmparatoru ve Aydın Türkmenleri arasında vukua gelen muharebede, bir parçası buldukları İmparator ordusuna yardım etmemeleri (metinde, az ileride) ve reislerinin Melik İshak (metinde, bu notu tâkibeden sahîfelere bkz.) gösterir ki, islâmiyet'te sâbit-kadem idiler.

⁵²⁵ Nikefor Gregoras, s. 140, 152, 157.

⁵²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/121-122

askerleri, şu suretle birdenbire kuvvetlenerek, süvari ve piyade sekiz bin kişi oldular. Bunlar beşbin Kata-lan ve Alan (Alen) ile Halil'in kumandasında bulunan firari Turkopol-lar'la birleşerek, üçbin kişilik bir fırka teşkil eden Aydın Türkleri'nden mürekkep idi⁵²⁷. İpsala muharebesinden sonra Almugabarlar (Mağribîler) ve Türkler birleşerek Tekirdağı (Ganos) boğazlarından Propontid sahillerinde kâin Rodosto'ya (Radestus)⁵²⁸ ve hattâ Karadeniz'e⁵²⁹ yakın Vize (Biza)'ye kadar Trakya yarımadasını bir taraftan bir tarafa devrettiler. Bunların tahribatına mukabele edecek bir sed olmak üzere, Andronikos Kristopolis'ten⁵³⁰ denize kadar uzanarak Makedonya'dan Trakya'ya geçilecek boğazları kapatan bir duvar bina ettirdi. Türkmenler, bir müddetçik sonra, yeni müttetikleri olan Alanlar'dan ayrılmakla beraber, iki fırkaya bölündüler; bin süvârî ve beşyüz piyadeden mürekkep bir kısmı reisleri İshak ile birlikte, Sırp Kralı Milotin hizmetine girdiler. Milotin, bunları ilk kumandada muharebeye gitmeğe hazır tutmakla beraber, silâhlarını almak ihtiyatında bulundu⁵³¹. Bin üçyüz süvârî ile sekiz yüz piyadeden mürekkep olarak Halil'in kumandasında bulunan diğer fırka Kristopolis'ten geçerek çekilmek için İmparator'dan müsâade istedi. Bu arbedeci ve muhataralı misafirlerden kurtulmayı şiddetle arzu eden Andronikos mes'ullerini is'âf etti. Lâkin Rum askeri, gerek düşüncesizce bir gayretten, gerek yağma tamâmdan dolayı, Türk-ler'in ric'atleri esnasında gafletten istifâde üzerlerine hücum etmeyi kararlaştırdılar. Türkler Rum generallerinin mertliklerinden ve menfaatlerini istihkar ettiklerinden haklı olarak şüphelendikleri cihetle, deniz kenarında bir hisarı zaptederek, oradan Rum ordugâhına taarruz ile, bu hisarda Rum İmparatorumun hazîne ve tezyinatını buldular. Servet tak-sîm olundu; tezyinata gelince askerin ve hattâ bizzat Halil'in⁵³² kaba istihzalarına vesile oldu; Halil incili kaytanlarla müzeyyen İmparatorun külâh'ını başına geçirerek, ve kendisini imparator farzederek bu yeni durumu hakkında bin

⁵²⁷ Pahi-mares, c. 2, s. 409, 427; Nikefor Gregoras, c. 1, s. 140, 141, 156.

⁵²⁸ Rodosto, şimdiki Tekirdağı (Tekfur Dağı) kasabasıdır. Şu halde «Ganos» yine Tekirdağı ismiyle anılır bir boğaz olacaktır. Silivri yakınında bir köy «Ganos» ismiyle müsem-mâdır. (Mütercim)

⁵²⁹ Nikefor Gregoras, c. 1, s. 15; P^himâres, c. 2, s. 423.

⁵³⁰ Kristopolis dağ ve deniz arasında idi (Nikefor Gregoras, s. 151). Bir Rum müellifinin ifâdesine göre, kezalik Kristopolis adı verilen «Nikopolis Adnestum» şehriyle karıştırılmamalıdır. Manner'e müracaat, 7, s. 280.

⁵³¹ Angel, Sırbîye Târîhi, (almanca,), s. 249.

⁵³² Nikefor Gregoras, s. 158.

türlü tuhafliklar söyledi.

Selçuklular târihini hülâsa ederken, împarator'un Katalanlar ile Turkopollar'ın ittifakını bozmak için, Turkopollar reisi Melik îshak'a Mtlik Kostantin'in kızını -ki İzzü'd-dîn'in torunudur- Biga (Pega) hükümetini vaad ile birlikte teklif ettiğini yazmıştık. Almugabarlar, Turkopol-lar'm hıyanetlerinden nefret ile, reisleri Melik îshak'ı ve Halil'i (Tahan-car) cebren kendilerine teslim ettirdiler. Melik tshak ve biraderi Kostan-tın idam olundu. Halil firara muvaffak olarak, evvelâ Apros ve sonra Ço-rulum (şimdi Çorlu ve eski Tirihalum) mutasarrıfına sığındı⁵³³. Sırp Kralı Milotin Orus'un hizmetinde bulunan Türk fırkası Macarlar aleyhine bir muharebeden avdet ederken isyan etmeleriyle, bir kısmı idam ve diğer kısmı esir edildi. Türklerden Kersunes'de kalanlar, iki bin kadar Sırp tarafından sıkıştırılarak, Asya'ya dönmğe mecbur oldular⁵³⁴. Bu hal, Sırbıye'nin birgün Osmanlılarca kabul edeceği mezelletin mukaddimesiydi.⁵³⁵

Üçüncü Geçiş

(1321)

Avrupa'ya ilk geçen Türkler Selçuklu, ikinci defa geçenler Aydın Türkmenleri idi. Bu ikinci takımın istilâsından bir müddet sonra, Trakya ve Makedonya sahillerinde Osmanlı Türkleri zuhur ile, güzergâhlarında korükörüne şiddetlerine karşı duran herşeyi ayırım yapmaksızın yakarak ve şehirler arasında her türlü muvasalayı keserek, on sekiz ay bii taraftan bir tarafa kadar memleketi tahrîb ettiler⁵³⁶ ve hükümetin mâli menbâalarını o kadar kuruttu ki, İmparator son derece müzayakaya düşerek, hükümdarlık alâmetlerinin altınlarını ve mücevherlerini satmağa mecbur oldu; hattâ halefi Kantakuzen'in tâç giyme töreninde, hükümdarlık tacı bakır pullardan ve yalancı taşlardan başka bir-şey ile müzeyyen değil idi^{537 538}.

⁵³³ Pahimares, c. 2, s. 440.

⁵³⁴ Angel, s. 250.

⁵³⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/122-123.

⁵³⁶ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 216; Franzos, s. 7.

⁵³⁷ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 496. Sansavin, bu muhacirlerin miktarını sekiz bine çıkarıyor ve 1321 çıkışını bir diğeriyle karıştırıyor.

⁵³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/123-124.

Dördüncü Geçiş (1327)

Bizanslılar ile Osmanlılar'ın ilk münâsebetleri Orhan'ın saltanatında teessüs etmiştir, ki iki hükümdarın keyfine yahut menfaatlerine göre bâzan "dostâne, bazen hasmâne cereyan ederdi, imparator Andronikos, torunu Genç Andronikos aleyhine Sultan'ın yardımını istedi. Osmanlı askeri Çorlu ve Silivri'de (Slimbria) mağlûp olarak, Kostantiniyye'ye iltica ettiler; İmparator, vâki talepleri üzerine bunları oradan Asya'ya naklettirdi⁵³⁹. Genç Andronikos, o vakit Cenovalılar ve Osmanlılar ile harb halinde bulunduğundan, her ikisi Orhan'ın komşusu olan Saruhan (Lidi; Lidya) ve Aydın (îyonî; îyonya) beğleriyle ittifaka teşebbüs etti. Bu maksadla, gerek müessislerinin istiklâl fikri, gerek geniş çaplı ticâreti ile meşhur olan Foça'ya gitti. Bu bedbaht şehrin sakinleri -ki vaktiyle Acem hükümdarlarının kontrolü altına girmemek için, ilk defa olarak uzun omurgalı gemilerle denize çıkmağa cesaret etmişlerdi⁵⁴⁰- zengin tarlalarını kurtlara ve yaban domuzlarına terk ile gemilerine iltica ettiler.⁵⁴¹ Ancak şu şu vak'alannı yazdığımız zamanda, Foçanın o eski meşhur arazisini ayaklan altında çiğneyen kurtlar, Türkler olmuştur ki, ilk reisleri olan Türk, bir an'aneye göre, Romulus ve Ramus gibi, bir dişi Kurt tarafından emzirilmişti⁵⁴². Saruhan ve Aydın gibi Türkmen beğleri Genç Andronikos'un teklif ettiği ittifakı kabul ettiler. Saruhan Beği Bizans İmparatorluğu vârisinin nezdine bizzat gitti; Aydın Beği Foça'ya kıymetli hediyelerle bir elçi gönderdi⁵⁴³. Andronikos'un donanması bu beğler marifetiyle yeteri kadar yiyecek maddeleri alarak, o vakit Ceno-valılar elinde bulunan Yeni Foça kalesiyle Sakız ve Midilli adalarını (Hios, Lesbos) muhasara edebilecek hâle geldiler.⁵⁴⁴

⁵³⁹ Kantakuzen, c. 1, s. 94.

⁵⁴⁰ Herodot, 1, 163 ve 165.

⁵⁴¹ phocaeorum

Velot profugit execrata civitas, Agros âtque lares proprios habitandaque fana Apris-reliquit et rapacibus lupis Horat. Epod. 16.

(Acemler'in taarruzu üzerine Foçalıların uzun omurgalı gemilere kaçtıklarına dâir, metinde geçen ifâdenin me'hazıdır.)

⁵⁴² Hıristiyanlığın altıncı asrından beri, Türkmen kavmi, sancaklarında bir kurt resmi bulundurdukları gibi, reislerin'n çadırı kapısına üzerinde altından kurt resmi bulunan bir mızrak dikerlerdi. Gibin, s. 225 (Metnin. Türkler'e teveccühü cevâba değmez. Mütercim.)

⁵⁴³ Kantakuzen, c. 1, fi. 338.

⁵⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/124-125

Beşinci Çıkış (1331)

İmparator henüz Dimetoka (Didimotihum)'ya⁵⁴⁵ avdet etmiş idi ki, Karesi Beğine mensup yetmiş geminin Kersunes sahillerinde zuhur ile, Karafere (Bruya) (Ferecik) ve Oriheva (Trayanapolis)'den geçişlerinde kanlı izler bırakmış olduklarını haber aldı. Bu haber üzerine, askerini hızlı topladıysa da, Türkler'in büyük bir kısmı ric'at etmişti; yalnız Trakya'da dolaşmakta olan binbeşyüzü kılıçtan geçirildiler.⁵⁴⁶

Altıncı Çıkış (1332)

Ertesi sene İmparator, Trakya beldelerini ziyaret etmek üzere, Bizans'tan harekete hazırlandığı sırada, Türk süvarilerinin yeni bir geçişini ve vak'alar çıkararak fırkanın iki takıma ayrılarak, birinin Polibutos, Kibus, Akpnites şehirlerinin kuzeyine doğru gittiğini, ve diğerinin güneye doğru hareketle, oradan Radestos (şimdiki Tekirdağı ve kadîmen Bi-zant) şehrini tehdit etmekte bulunduğunu istihbar etti. İmparator'un askerleri birinci takıma yetişerek, kamilen mağlûp ettiler; ikincisi gemilerine girerek İmparator'un intikamından kurtuldular.

Karesi Beğinin donanması ve Orhan'ın askerleri tarafından sebep olunan bu hasar, Rum İmparatorluğunu o kadar sarsıntıya uğratmıştı ki, Ardronikos, önce Aydın ve Saruhan beğlerinin dostluklarını celbe muvaffak olduğu gibi, nihayet, bu muhataralı düşmanların da hiç olmazsa biriyle uyuşarak teveccühünü kazanmak zaruretini hissetti. O sırada şiddetle muhasara olunmuş bulunan İzmit'in imdadına yetişmek üzere, bir fırka piyade ve süvari ile gemiye binmişti. Asya sahiline erişmezden evvel, deniz ortasında Sultân Orhan'dan bir haber geldi: Sulh veyahut harb teklif ediyordu. İmparator, cevaben, gerçi harbe hazırlanmış ise de, sulh-ten çekinmeyeceğini beyân etti. İki hükümdarın elçileri sulh şartlarını kararlaştırdılar (1333). Orhan, istikbâlen İmparator'a sâdık ve vefakâr bir dost olmak üzere hareketle, Asya'da Bizans hükümeti elinde kalan şehirlere

⁵⁴⁵ Kantakuzen, (c. 1, s. 238) ve Nikefor Gregoras, (s. 231), îm-parator'un o vakit Dimetoka'da bulunduğunu beyânda müttefikler; Nikefor; donanmanın Truvâ sahili hükümdarına âit olduğunu ilâve ediyor.

⁵⁴⁶ Kantaltuzen, c. 1. s. 261. Nikefor Gregoras, beşyüz diyor Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/125.

ilişmeyeceğini taahhüt etti. İki hükümdar, muhabbet ve ittifak alâmeti olmak üzere hediyeler teatisinde bulundular. Orhan'ın hediyeleri atlardan, av köpeklerinden, kılıçlardan, pars kürklerinden, ve İmparator'un hediyeleri gümüş kupalardan, keten ve ipek kumaşlardan tertîb edilmişti. İmparator'un destâvizlerine (yâni büyükten küçüğe verilen ufak hediyelerine) kendisine mahsus elbiseden biri de ilâve olunmuştu, ki Kantakuzen bunun «vahşî reisler tarafından en büyük ihtiram ve teveccüh alâmeti ve en büyük şeref olarak» telâkki edildiğini ifâde eder⁵⁴⁷. İşte bu suretle, Bizanslılar'ın Osmanlılarla daha ilk muahedeleri zamanında hediye vermek âdeti bütün şiddetiyle câri idi; bilhassa şâ-yân-ı dikkat olan, işbu hediyeler içinde gümüş kupalar, şeref veren elbiseler bulunmasıdır ki, en eski zamanlardan bizim günlerimize kadar bu şeyler Doğu'da her türlü diplomatik hediyelerin zarurî parçalarından addedilmiştir. Daha evvel Rumlar İran hükümdarlarından kaftan hediyeleri almışlardı. Son Ehl-i Salîb muharebelerinde Şeyhü'l-Cebel (Bâtînî Reisi) daimî bir muhabbetin teminâtı olmak üzere, (Fransa Kralı) Sen Lui'ye gömleğini göndermişti ki, gömlek vücûda nasıl yapışmış ise o da Sen Lui'ye öylece isal eylediğine işaret etti⁵⁴⁸; bütün yakın zamanlarda dahî Almanya' İmparatorları tarafından Bâb-ı Hümâyûn'a gönderilen hediyeler başlıca gümüş kupalardan mürekkeptir.⁵⁴⁹

Yedinci Çıkış (1334)

Andronikos, Makedonya'ya dönüşünde, Selanik ile Beşik Gölü⁵⁵⁰ (Bulep) arasında ordugâhını kurmuş ve Sırbîliler'la muharebe için bütün askerini oraya toplamış olduğu halde, altmış parça Türk gemisinin yeniden Aynaroz yarımadası açıklarında görüldüğü, ve birçok Akıncılar'ın Aynaroz ile Palan (eski Potida, bugünkü Kesendire) arasındaki memleketleri tahrîb etmekte bulunduğu kendisine haber verildi⁵⁵¹. İmparator büyük domestik ile birlikte

⁵⁴⁷ Kantakuzen, c. 1, s. 266 ve 273.

⁵⁴⁸ Jövanvil, s. 85, 86.

⁵⁴⁹ Cerlah, Sefarethanelerin Tarifi, (Almanca).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/125-126.

⁵⁵⁰ Kantakuzen'e nazaran, c. 1, s. 278, Selanik İle Betin kalesi arasında.

⁵⁵¹ Yeni Ksendire harabelerinde, Sarıyalılar'ın harâb şehirleri yakınında Potidea/nm eseri bulunur. Kantakuzen'in haşiyesi Palenenln de Kasandra ismiyle yâd olunduğuna beyân ediyor. Manner'in, s. 7, s. 455; Kan-takuzen'Ln s, 278; bu ifâdesini görmediği anlaşılmaktadır.

bütün sür'atiyle Türkler'in üzerine yürüyerek, birdenbire hücum etti. İmparator ordusu, ancak piyade olarak ve kısmen çalılıklarla çevrili arazî içinde harbetmekte olan sebatlı bir düşman karşısında haylî uğraşmaya mecbur olmakla beraber, Türkler'in bir takımı maktul, bir takımı esîr oldu. Yalnız bâzı firariler civardaki or-
inanlar içinde gizlenerek, ertesi gün gemilerine bindiler. Bunlar iki gemiden⁵⁵² mâadasını yakarak, fakat diğer gemilere yerleştirilmiş olan ganimetleri de o iki gemiye yüklemiş idiler. Kantakuzen işbu Türk donanmasını teçhiz eylemiş olan prensin ismini bize haber vermiyor; şu kadar ki bunu müteakip vukua gelen seferin reîsi kim olduğunu zikrediyor, ki İzmir, Efelik (Afelik,?) ve diğer îyoni şehirleri beğinin oğlu Umur Beğ'dir.⁵⁵³

Sekizinci Geçiş (1335)

Umur Beğ yetmiş beş gemi ile evvelâ Sumatradaki (Semadirek) adasına, daha sonra Trakya sahilinde Porus nâm mahalle -ki Kumuçlular oraya harben gelmiş, ve bugün Gümülcine⁵⁵⁴ ismiyle mâruf bulunmuştur- asker çıkardı. Türklerle Rumlar Panayiya sahrasında Gümülcine kasabasına uzak olmayan bir yerde karşılaştılar. Adedce pek üstün olan İmparator ordusunun görünüşü, Türkler'in cesaretini kırarak, hücumla başlamalarına mâni oldu. Bütün bir gün devam eden karşılıklı ha-karetleşmeler ve meydan okuyuşlardan sonra, Türkler gurub vaktinde, Rumlar tarafından hiçbir maniye düçâr olmaksızın, gemilerinin yolunu tuttular.

Eski Andronikos'un vefatı senesinde, Rum İmparatorluğunun Doğu ve batı hududu hiçbir haricî düşman taarruzuna uğramadı. Ertesi sene (1336) onun halefi Mitilen (Medilü) (Midilli) ve Foça'da muhasara etmekte olduğu Cenevizliler aleyhine gemi ve yiyecek imdadına nail olabilmek üzere, İyoni ve Lidi (Aydın ve Saruhan) beğleriyle müzâkereye girişti. Lidi Beği Cenevizlilerin Foça'da esarete bulundurmakta oldukları Süleyman ile Türkler'in itibarlı şahıslarının evlâdından yirmidört delikanlının kurtarılmasını taahhüt etmesi şartıyla, İmparator'a asker ve bir donanma vaadetti. İyoni Beği'ne gelince, oğulları Hızır, Umur, Süleyman, imdâd vaad

⁵⁵² Kantakuzen, 1, s. 279.

⁵⁵³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/126-127.

⁵⁵⁴ Hacı Kalfa'nın Rum-İHsi

etmek ve babalarının teveccühünü te'mîn etmek için, İmparator'un ordugâhına gittiler. Hakîkaten, Saruhan Beği, yirmidört gemi ile İmparator'un nezdinde bizzat isbât-ı vücûd eylediği gibi, Aydın Beği, oğlu Umur'un kumandası altında, otuz gemi gönderdi. Kantakuzen -ki ikinci Gümölcine çıkarmasında Umur Beğ'le muharebe etmiş, Foça ordugâhında hakkında ihtiramkâr muamele göstermiş idi- Umur'u mülakata davet ederek, şimdiki Vurla (Urla) kasabasına uzak olmayan Klazo-ır.en'de görüştüler⁵⁵⁵. Dört gün süren müzâkereden sonra, İmparator Cenevizliler aleyhine tesirli bir yardım için kuvvetli bir vaad koparmaya muvaffak oldu. Umur Beğ, Bizanslıların dostu olan Filadelfi (Alaşehir) ahâlisi aleyhinde hiçbir taarruzda bulunmamayı da taahhüt etti. İşte bu mülakattadır ki, Kantakuzen ile Umur Beğ arasında on sene dâima saffet ve samimiyetle devam ederek ancak Türkmen Beği'nin vefatıyla hitam bulan, hemen hemen roman tarzında, bir dostluk te'sîs etmiştir. Lâtin donanması perişan olunca, Saruhan donanması kıymetli hediyelerle iade olundu⁵⁵⁶. Rum İmparatoru'nun Lidi (Lidya) ve İyoni (İyonya) beğ-leriyle ittifakı, bunların düşmanı olan Orhan'ın, o vakit gerek Galata'da, gerek Foça'da Bizanslılarla açıktan açığa muharebede bulunan Ceneviz-lüer'in⁵⁵⁷ tarafını tutması neticesini doğurdu.⁵⁵⁸

Dokuzuncu Geçiş (1337)

Orhan ile İmparator arasında, Osmanlı pâdişâhının Karesi üzerine donanma göndermesiyle⁵⁵⁹ takviye edilmiş bir müsâleha devam etmekte iken İmparator birgün ansızın haber aldı ki, Orhan, o gece yahut ertesi gece, yalnız yağma etmek ve kıymetli ganimetler almak maksadıyla değil, özellikle payitaht kapılarındaki Atiros ve Epibatus köylerini zaptetmek için, otuz altı gemiden mürekkep bir donanma ile İstanbul karşısında görünecektir. İmparator derhal Kantakuzen'i Rum asilzadelerinden yirmi kişi ve kırk askerle bu hücumun vukuu muhtemel olan Anakozia üzerine şevketti. Yine

⁵⁵⁵ Kantakuzen, c. 1, s. 288, 292, 293, 294; Manner, s. 33. «Klazomen» Anak-sagor'un vatanıdır.

⁵⁵⁶ Kantakuzen, bu müverrihin s. 288, «Amorh:s» şekline koyduğu Umur Beğ ismini İtalyanlar «Murbasan» yapmışlardır ki, Venedik târihinde bu cama çok tesadüf olunur.

⁵⁵⁷ Nikefor Gregoras, s. 332.

⁵⁵⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/127-128

⁵⁵⁹ Karesi'nin zaptı bu deniz seferinden bir sene evvel vuku bulmuştu.

o vakit, bütün donanmanın silâhlanması ile denize çıkarılması mümkün olan kısmım teşkil eden iki kadırgaya asker doldurarak, kendisi de bindi. Yangın aydınlığı, kadınlarla çocukların ümitsiz-cesine feryâdları barbarların Büyük Çekmece (Atira) yakınına çıktıklarını İmparator'a haber vermiş oldu. Gerek İmparator, gerek Kantakuzen gece vâsıl olmuşlardı. İmparator, sabahla birlikte karaya çıktı; büyük domestik atına binerek, düşman üzerine yıldırım gibi indi. Öğleye kadar devam eden bu muharebede, Türkler'den bini maktul, üçyüzü esir oldu. Eğer Nikefor Gregoras'ın sözüne inanılmak lâzım gelirse, Rumlar* dan hiçbiri telef olmadı. İstilâ ordusunun geri kalanları, otuz üç gemiyi galiplere terkederek, yalnız üçüne binip ve çifte yelken açarak kaçtılar⁵⁶⁰. İmparator'un kadırgaları da yelkenlerini kuvvetleştirerek, Türkler'i takip etmek arzusunda bulundulârsa da, yelken ipleri kopmuş, seren direkleri uçmuş olduğundan, birşey yapamadılar. Muzaffer askerler karaya çıkarak, gece vakti Barbarların naaşlarını soymakla uğraştılar⁵⁶¹. Ertesi gece istanbul'a avdete hazırlandıkları sırada, sahilde yeni bir düşman görüldü. Bunlar mağlûp olan fırkaya imdâd için gelmiş dokuz Türk gemisi idi. Bu ihtiyat kuvveti dahî birincisi gibi mağlûp oldu; lâkin İmparatorun kadırgası az daha Türkler'in eline geçecekti. Hücum edenler bunların birine yanaşmış oldukları halde, Rumlar'ın son bir gayreti gemiyi kurtardı ve galebeyi te'mîn etti. Türkler'den sağ kalanlar yalnız bir gemi ile kaçtılar⁵⁶².

Onuncu Geçiş (1340)

Türkler harbci taarruzlarını istanbul kapılarına kadar ilerletmekte ve görüldüğü veçhile, dâima taarruzlarını yenilemekte olmalarıyla beraber, İmparator Aydın Beği'nin teklif ettiği dörtbin Türkmen'i hizmetine almakla haylî ihtiyatsızlık gösterdi. İmparator'un akıllıca bir siyâset zannettiği bu tedbîr, yeniden bir takım Akıncılar celbetmekten başka bir ne-tîce vermeyip, bunların haydutlukları, sallanmakta olan Rum İmparatorluğu binasına son darbeyi vurdu. 1340'da sekiz bin Türk, AlesponMan yine geçerek, Trakya ve Mizi'yi yağma ve aldıkları ganimetlerle Anadolu'ya avdet

⁵⁶⁰ Nikefor, İmparator'un elinde ondört gemi kalarak, onun kaçtığına inandırır.

⁵⁶¹ Kantakuzen, (K'mlerin daha barbar olduğu kendiliğinden anlaşılır.)

⁵⁶² Kantakuzen, s. 307, 308; Nikefor Gregoras, s. 332.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/128-129.

eylediler.⁵⁶³

Onbirinci Geçiş (1341)

Yeni müzâkerelere girişmek zarurî olmuştu. Orhan ile uzlaşma yenilendi. Saruhan Beği, taahhüdü hilâfına, imparatorluk sahillerine birçok gemilerden mürekkep donanma göndermiş, uzaklara kadar korku ve dehşet salmakta bulunmuş olduğundan, İmparator bu anlaşmanın akdine ziyadesiyle acelecilik gösterdi. Kantakuzen, Kersunes sahiline çıkmış olan Türkler'i iki defa mağlûp ederek, düşman donanmasının kumandanı Yahşi ile anlaşmaya -ileride her türlü taarruzdan ictinâb edeceğine dâir kuvvetli vaad aldıktan sonra- ancak muvafakat etti.⁵⁶⁴

On İkinci Geçiş (1342)

Kantakuzen, Yahşi'ya galebesinin ertesi senesi, entrikaları sayesinde saltanat kudretini eline geçirmeğe muvaffak olmuş, ve Jan Paleolog ile birlikte hüküm sürmekte bulunmuştu. Ancak gasb suretiyle nail olduğu yüksek mevkii muhafaza için kuvvete mâlik olmadığı gibi, düşmanla-riyle muharebe edebilmek sebeplerinden dahî mahrum olduğu cihetle, dâhili muharebeye ve Asya barbarlarına müracaat etti. Foça ordugâhında samimî bir muhabbet akdetmiş olan Aydın Beği Umur Beğ, yirmi sekiz bin kişiyi taşıyan üçyüz seksen küçük gemi ile Kantakuzen'in imdadına yetişerek, bu kuvveti Mariça (Hebrus; Meriç) sahiline çıkardı. Kantakuzen rakibi olan baş-amiral Apokokus tarafından dâima tedirgin edildiğinden, yeni zevcesi İmparatoriçe İren'i Dimetoka'da bırakarak, diğer müttefiki olan Sırbie Kralı'na iltica etmişti. İmparatoriçe, sarayının bütün büyüklerini, elinde kalabilenlerin toplamı olmak üzere yüz at ile birlikte, Umur Beğ'in istikbâline gönderdi. Kafilenin yetersizliğiyle beraber, Umur Beğ, hatırnüvâz muameleden az müteşekkir görünmedi; iki bin güzide piyade ile İren'in nezdine azimet etti, ve askerinin aldığı ganimetleri -dahilî muharebenin ve sık sık vuku bulan tahrîblerin son de-rece zarurete düşürmüş olduğu-

⁵⁶³ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 335.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/129.

⁵⁶⁴ Kantakuzen, c. 2, s. 379, 381.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/129.

bedbaht Dimetoka ahâlisine dağıttı. Şehri müdafaa için dokuz bin muhafız ve beşyüz seçkin muharip bırakarak, Kantakuzen'e iltihak etmek üzere binbeşyüz şeci ve gayr-ı muntazam askerinin bakiyyesi ile -ki yekûnu yirmi bine yaklaşıyordu- yola çıktı. Karaya ulaştığında bu kasabanın ahâlisi Kantakuzen nâmına sahte mektuplar göstererek yolundan alıkoydular. Donanması hâlâ Bera yakınlarında ve Mariça (Meriç)'in denize karıştığı yerde demir üzre bulunduğu cihetle, Umur Beğ oraya gitti. Hesapta bulunmayan bir hal müttelikinden ayrılmağa mecburiyet verdi: Gayet şiddetli soğuk bir gece içinde üçyüz gemici ile hemen bütün esirleri öldürmüştü. Umur Beğ îren'e yazdığı bir mektupta, mevsimin şiddetinden dolayı zarurî olan şu âcil gidişten özür beyân ederek, bununla beraber ertesi sene geleceğini vaad etti.⁵⁶⁵

On Üçüncü Geçiş (1343)

Filhakika, ilkbaharın yaklaşmasıyla, Aydın Beği üçyüz yelken ile Trakya sahillerine teveccüh eyledi; lâkin Obe adası yakınlarında bir fırtına Asya donanmasını dağıttığından, yalnız ikiyüz gemi Selanik civarında Klupa limanına varabildi. Bu şehrin duvarları altında Kantakuzen'in fırkasıyla Umur Beğ'in askerî kuvvetleri birleşti. İki hükümdarın en mü-sârt olan hücum şeklini tâyin etmek üzere topladıkları meşveret meclisinde, Kantakuzen Azîz Dimitrius'un hâtırasına riâyeten şehrin hücum ile değil, açlıkla zabtında ısrar etti. İki ay nihâyetinde Umur Beğ'in donanmasıyla bütün ordusunu iade ederek, yalnız altıbin kişi alıkoydu; iki hükümdar, ablukanın kaldırılmasından yedi gün sonra, bu askerle Kris-topolis boğazını kapatan duvarın önüne geldiler. Yebriturum üzerine faydasız bir teşebbüsten sonra, Dimetoka'ya gittiler; Umur Beğ orada parlak bir surette karşılanarak, İmparatoriye îren'in ahlâk ve yüz güzelliğine, tam şövalye olmak üzere, arz-ı ta'zîm eyledi.

Ana împaratoriçe Anna Dösavua ile baş-amirali Apokokus ise, birincisinin yardımına nail olmak ve ikincisini Asya'ya dönmeğe razı etmek için, Bulgaristan Kralı ve hattâ Umur Beğ ile müzâkereye başlamış idiler. Kadın düşkünü Aydın Beği'nin nâdir bir maharetle idare etmekte olduğu bu müzâkerelerden tamâmiyle habersiz olan Kantakuzen, müttelikini Umur

⁵⁶⁵ Kantajtuzen, c. 2, s. 541, 542, 543.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/130.

Beğ'in Bizans sarayından kabul ettiği onbin altının, beğ'in o kadar civânmerdce başladığı harbin devamı için gerekli yeni sebepler tedârikine hasr olunacağını zannetti, veyahut buna kânî olmuş gibi göründü. Umur Beğ, ertesi sene daha kalabalık bir ordu ile geleceğini vaad ederek gitti. Lâkin Umur Beğ'in, müttefikini, Ana İmparatoriçe'nin ahlâk bozucu teşebbüslerinden ve kıymetli hediyelerinden ziyâde, kendi memleketi karışık durumda bulunduğu için terk ettiğini beyân etmek hakkaniyete muvafıktır: Çünkü Papa ile Venecik'in ve Kıbrıs Kralı'nın kadırgalarından kurulmuş bir donanma, onun hükümet merkezi olan İzmir'i tehdîd ediyordu. Bir müddet sonra, bu şehrin kalesi, Türkler aleyhine birinci defa olmak üzere ittifak eden Hristiyanların eline düştü. Tersane ile Umur Beğ'in donanması yakıldığı gibi, limanda bekçilik eden kadırgalar yeni gemiler inşâsını önlediklerinden, Kantakuzen'in müttefiki, tâyin etmiş olduğu zamanda Akdeniz Adaları yoluyla Rum İmparatorluğu sahillerine gelebilmek için, kendisini imkânsızlık içinde buldu.⁵⁶⁶

On Dördüncü Geçiş (1345)

Bununla beraber, münâzaalı taraf bir arazî parçasını terk etmek ve haylî müddet önce Ayos Potamus'da Kantakuzen'le mülakat ederek, ondan at ve silâh hediyeleri almış oğlu Süleyman'ı himaye etmek şartıyla Alespon'a kadar memleketin içinden geçmeğe Saruhan Beği'nin muvafakatini aldı. Umur Beğ, Süleyman refakatinde olduğu halde, yirmibin süvârîsiyle Asya sahilinden Boğaz'a kadar geldi; oradan Avrupa'ya geçmekte müşkilât görmedi, ve Dimetoka, üçüncü defa olarak, gâsıp tarafından davet olunmuş Türkler'in Rum İmparatorluğu toprağını çiğnediğini gördü. Aydın Beği, Avrupa'ya vâsıl olur olmaz, Bulgar Mumiçilas'a karşı Kantakuzen'in yardımına koştı; İzkantiya (Iskeçe)'nm ve Mora hududuna kadar Merop mıntıkasının hâkimi olan Mumiçilas o zaman İmparatorluğun en muhataralı, en korkunç düşmanı idi. Mumiçilas, Perito-rium'da mağlûp edildi ve İskeçe'den atılarak, hazîneleriyle birlikte Bulgaristan'a geçmekte acele gösterdi. Müttefik hükümdarların muvaffakiyetleri kendilerine o kadar

⁵⁶⁶ Kantakuzen, c. 2, s. 567, 575, 584, 591; Nikefor Gregoras, c. 2, s. 422, 433, 443, 482; Lujie, Venedik Târîhi, c. 3, s. 304; Verno, Şövalyeler Târîhi; Pri-nlno, Hâtır&t-ı Târîhlyye, s. 3. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/130-131.

cesaret verdi ki, evvelâ Sırbıye Kralı'nın muhasara ettiği Fere üzerine mi, yoksa hemen Kostantiniyye üzerine mi yürümeyi kararlaştırmak için müzâkere tertiplediler. Kantakuzen'in ihtarlarına rağmen, ikinci şekil tercih olundu: İstilâ ordusu Apama'ya⁵⁶⁷, yâni payitahtın kapılarına kadar gelmiş iken, Süleyman, Küçük Çekmece ve Balıklı arasında bir sarayda sıtmadan vefat etti. Genç emir-zâ-denin pederinden her türlü zehirlenme şüphelerini def etmek için, Sırbıye aleyhindeki muharebeyi ikmâl etmeden ayrılmayacağına dâir verdiği vaad hilâfına, Umur Beğ Asya'ya dönmeğe karar verdi. Bu vak'a-lar sırasında, Jan Paleolog'un validesi, Kantakuzen gibi, Türkmen'lerle tedafüi ve tecüvüzî bir ittifak akdi teşebbüsünde bulundu. Bu maksatla Saruhan Beği'ne müracaat ederek, yardım vaadi aldı; lâkin Kantakuzen ile Umur Beğ arasında irtibat vâsıtası olan dostluk bu entrikaları bozmağa muvaffak oldu O zaman Küçük Asya beğleri arasında carî bir kaide hükmünce, bunlardan biri sefere çıktığı vakit, maiyyetine, ordunun ganimetlerinden hissedar olacak bir ecnebi fırkası alırdı. Umur Beğ, bu serbestiden istifâde ile Saruhan Beği'nin askeri arasına kendi askerinden iki bin nefer soktu, ki, bunlar gizlice, silâh arkadaşlarını împara-toriçe'den ayırmağa ve Kantakuzen'e imâleye memur ettiler. Bu vazife tam bir muvaffakiyetle neticelendi.

Bu sırada Kantakuzen, kızıyla evlenmek isteyen Orhan'ın daha kuvvetli bir müttefik olacağını ümîd etti. Kantakuzen, Osmanlı hükümdarının elçilerini hediyelere boğmakla beraber, kat'î bir cevap vermeksizin, döl. melerine izin verdi. Kantakuzen'in bu hususta re'yine müracaat eylediği Umur Beğ, Orhan sâdik bir dost olmasa bile, himâyesi dâima kiy-metdâr olacağını beyân ile, pâdişâhın teklif ettiği akrabalık bağlarını akdetmeğe teşvik etti.⁵⁶⁸ Bu nasihat pek ihtiyatkârca ve pek münâsip idi; husûsiyle kî, Kantakuzen hangi surete teşebbüs edeceğini tâyin için müzâkere ettiği sırada, İmparatoriçe Anna, Orhan'dan yardım talebinde bulunmakta ve şüphesiz sıhriyyet ile de irtibat kurmayı arzu etmekte idi. Kantakuzen, bu kuvvetli müttefiki, daimî

⁵⁶⁷ İstanbul, ve Boğaziçi, 2, s. 7.

⁵⁶⁸ Kantakuzen, s. 683. DÖ Kanj, Franzes'in Yani Paleolog'un Orhan nezdine firar ile kızını Pâdişâh'a verdiği dâir ifâdesinin (1,9, Bizans imparatoru İstmat (?), (s. 239 ve 261), sehv-den ibaret olduğunu isbât eder. Kantakuzen ve Nikefor (15, bâb: 5, fıkra: 20) yalnız Kantakuzen'in kızının Orhan ile izdivacından bahsederler, ki Nikefor bu kızı Maria, ve pederi Kantakuzen Teodora diye isimlendirir. Nikefor Orhan'ın ismini haylî doğru olmak üzere «trhanos» yazar. Avrupa müverrihleri ve özellikle Spondojino Franzes'in hatâlarını istinsah eylemişlerdir. Hattâ bu son müverrih, Orhan cülusunda üç kardeşini idam ettirdi der; halbuki yalnız Afâü'd-dîn adında bir kardeşi vardı.

surette kaybetmekten korkarak, Orhan'ın teklifini kabul hususunda sür'at gösterdi. Osmanlı hükümdarı, nişanlısını almak için, Kantakuzen'e otuz gemi, ve muhafaza hizmetinde bulunmak üzere, devlet ricalinin büyükleriyle beraber birçok süvari asker gönderdi. Kantakuzen, hanedan azaları ile İmparatorluğun büyükleri ve askerî kuvvetlerinin refakatinde olarak, Silivri (Slimbria) sahrasına gitti. Eski bir İdet icâbmca, prenses, azimetinden evvel orada, bin renkli kalıçelerle döşenmiş yüksek bir taht üzerinde halkın gözlerine son defa olarak görünmek lâzım gelirdi; fakat bu teşrifat usûlü, bir prensesin ecnebî bir prens ile izdivacına mahsus idi. Tah-tın yanında İmparatoriçe ile üç kızına mahsus çadır dikilmişti. Nişanlının gelmesi için tâyin olunan gece kadınlar çadırlarında kaldılar. İmparator, devlet ricalinin büyüklerinin başında at ile göründü; halk prensesin yüzünü gözlere göstereceği ânı sabırsızlıkla bekleyerek, tahtın yanlarını kuşatmıştı. Verilen işaret üzerine, altın işlemeli ipek perdeler düşerek, ellerinde meş'alelerden silâhlan, yere diz çökmüş olarak hadımlarla⁵⁶⁹ çevrili olan nişanlının görülmesine müsait oldu. Bunun akabinde fifre ve borular ovayı şevk veren nağmelerle inlettikleri gibi, yek-âhenk müterrenim zümreleri genç zevcenin medhiyelerini söylediler. Bu teşrifatı, birkaç gün süren mükellef ziyafetler takip ederek, bunlar da iki milletin bilâ-istisnâ asker ve memurlarının büyükleri hazır bulunmuşlardır⁵⁷⁰. Prensese sevinçli nağmelerle altmışlık barbarın yatağına götürüldü*⁵⁷¹. Hatırlardadır ki vaktiyle Osman, ilk zevcesi olmak üzere güzel Nilüfer'i vermiş (1299) idi⁵⁷².

⁵⁶⁹ Bizdeki «hadımağalar», Blzans'da dahi vardı (Mütercim).

⁵⁷⁰ Kantakuzen, c. 2, s. 65, 652, 662, 665, 681, 684, 687.

⁵⁷¹ Orhan o târihte İyice yaslanmıştı; lâkin milletin içinde pederâne bir sadelik içinde, ve kışın şehirlerde, yazın yaylalarda ömür geç'ren bir pâdişâh, altmış yaşında pir sayüamiyacağı gibi, Orhan zamanının en hakim ve âdil ve insâniyetperver hükümdarı olduğu cihetle, ona barbar tâbirini bütün samîmi Osmanlılar haklı olarak reddeder. Hammer, bunu Bizans tarihçilerinden almış olmalıdır; halbuki İmparator'un kızını verdiği bir pâdişâh hakkında Bizanslıların bu tâbiri kullanmış olmaları kendilerinin aleyhine çıkar. Bu kitabın sonunda müverrih dahî Orhan'ın ahlâki güzelliğinden sitây'şle bahsedecektir. (Mütercim).

⁵⁷² 687 (1288)de doğmuş olan Orhan, birinci defa, Bilecik hâkiminin kızıyla 699/1299'da; ikinci defa Kantakuzen'in kızıyla 1346'da nişanlanmıştır.

(1346/747). Orhan'ın İmparator'un kızıyla İzdivacı hususunda, görebildiğimiz eski târihler birşey söylemiyorlar. Haber-! Sahih şunları kaydeder: «Müşarünileyh (Orhan) altmış yaşında oldukları halde, İstanbul İmparatorları hanedanından Kantakuzen, İmparatorluk tahtını almak için Teodora nâm kerîmesini harem-serây-ı izdivaçlarına kabul ettirdiği Avrupa târihlerinden menkûldür.» Haber-f Sahih'in mehazi Hammer oldu-ğu Mütercim'in malûmudur; Haber-i Sahih sahibi bu izdivacı, Hammer «ibi, pâdişâhın teki'fine değil, Kantakuzen'in arzusuna bina etmekle zannında isabet göstermiştir. Çünkü izdivaçta alelade talep, arzdan evvel vâkî ise de, Kantakuzen, evlendirmek hususundaki emelleri için, izdivacı arzu ve bunun için de lâzım gelen

Orhan'ın Bilecik Hâkiminin kızıyla nişanlandığı ve împaratoriçe'nin kızıyla evlendiği târih arasında elli sene geçmiş ve Bizans İmparatorunun mahkûmiyetleri bu ikinci izdivaçtan başlamıştır.⁵⁷³

Onbeşinci Geçiş

Ertesi sene, Orhan kaympederiyle görüşmek için, bütün âüe mensupları ve saray halkıyla -Bizans'ın Asya sahilindeki bir kasabası olan- Stkütari (Üsküdar)'ye geldi. Haylî günler, iki hükümdar ve maiyyetleri askeri av yiyeceklerinin zevkine vakitlerini hasrettiler. İmparator ve dâ-mâdi ayrı bir sofraya otururlar, Orhan'ın dört oğlu ve zevceleri için⁵⁷⁴ ötekinin yanına diğer bir sofraya kurulur, etrafta dahî Türk ve Rum büyükleri zemîne döşenmiş kaliçeler üzerinçle bulunurdu. İmparator kızı Teodora ve dört dâmâdi ile birlikte, Bizans'a (istanbul'a) gitti; Orhan ise, huzuruyla muhafaza etmek istiyor gibi, ne ordugâhtan, ne de donanmadan asla ayrılmadı. Prenses, üç gün ailesinin yanında, ve Ana împarâ-toriçe ile kendisinin hemşireleri yanında kaldıktan sonra, Orhan'ın ailesi efradı oldukça kıymetli hediyelerle Bitini'ye geldi⁵⁷⁵. Kantakuzen'e sâdık bir dost değilse de, bir hânü tedârik etmiş olması lâzım gelen bu dostça bağlar ve müzaheret Osmanlılar'a eski yağma âdetlerini unutturacak kadar kuvvet gösteremedi⁵⁷⁶. Sultân'ın Boğaziçi'ni terkenden az bir müddet sonra, bir fırka Osmanlı Alespon'u geçerek, Trakya şehirlerini hesâra uğrattılar. Gayr-ı muntazam Türk askerlerinin tahribatı sahil vilâyetlerini o kadar fakirlik ve sefaletle düçâr etmişti ki, yeni istilâ ordusu iki fırkaya ayrılmayı münâsip görerek, bin ikiyüz süvari doğuya yönelip Bize (Vize) etrafındaki mıntıkaı

tedbirlere tevessül etmiş olacaktır, tbnü Battuta'nın Anadolu'yu dolaşırken İznik'te görüştüğü ve Bilun Hâtûn dediği Orhan'ın zevcesi, bir prensesdir.» tbnü Battuta Seyahatnamesi, Parts tab'ı, c. 1, s. 322. tbnü Battuta'da Özbek Hân'ın zevcesi olan imparator kızma da «Bilûn Hâtûn» denilmiştir: «El-hâtunü's-sâlisetelr ve ismiâ Bilûn ... vehî binti mülki'1-Kostantiniyyetn-uzmâ es-Sultânü Tekfur», s. 393. Bu unvan, İslâm hükümdarlarının aldıkları Hıristiyan prenseslerine mahsus olmak lâzım gelir (Mütercim).

⁵⁷³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/131-134.

⁵⁷⁴ Bunun doğrusu «Evvelki zevcelerinden doğmuş olan oğulları için» olması gerektir. (Mütercim)

⁵⁷⁵ Kantakuzen, c. 3, s. 717.

⁵⁷⁶ tstilâ devrinde olan bir devlet, bir izdivaç için elbette s'yâsetinin çizgisini değiştiremez. Maksat yağma değil, istilâ idi Bittatoî her istilâ teşebbüsü netîce sağlamamış, her harbde mu'tâd olan ganimetlerle iktifa edilmiştir. (Mütercim).

devretti, ve bin beşyüz piyade Ro-dopi ve Dimetoka'ya yakın şehirleri sağda bırakarak, Halkidis yanmadasında Orfantu (Urfanu) ve Selanik körfezleri arasına girdiler. Halkidis valisi Matyas -ki Kantakuzen'ih oğludur- kanlı bir muharebede ikinci müfrezeyi kamilen bozdu. İçlerinden şu vak'anın haberini Asya'ya ulaştırabilecek bir kimse bile kalmadı⁵⁷⁷. Kantakuzen, Medya'dâ (eski Salmidesus) (Midye), isyan etmiş bir reisi itaate getirerek, oradan döndüğü ve Edirne'ye teveccüh eylediği sırada, bu istilâdan ve bindörtü yüz kişiden mürekkep ikinci bir takımın yaklaştığından haberdâr oldu. Bunları Lipikos Dağı eteğinde ordugâh kurmuş buldu. Arazinin hendeklerle kesilmiş, tepeciklerle dolu bulunmuş olması, düşmanın adedçe çokluğu açıktan hücumla müsait olmadığından, İmparator, gece bunların arkasından giderek, ancak ertesi gün Mezena yakınında muharebeye girişti. Osmanlılar'ın reislerinden Kara Mehmed cenkte telef oldu. Diğerleri Kara Osman⁵⁷⁸ bir tepenin üzerine çekilerek, kahramanca müdafaa etti ve ancak birçok defalar teslim teklifinden sonra, maiyyetinde kalan bir avuç askerle inerek, İmparator'un ayağını öpmeğe geldi. İmparator bunların bir müttefik hakkındaki hareketlerini ayıplayarak damadının vefasızlığından şikâyet ettiği sıradar birkaç genç Rum büyüğü, teessürleriyle mütehassis ve aniden hiddete mağlûp olarak, Türkler'in üzerine hücum ve haylisini idam ettiler. Mağlûplar, kılıç ile silahlı olarak İmparatorun etrafında buldukları cihetle, onun şahsından intikam alabilirlerdi; fakat İmparator tepeye kaçmalarını yüksek sesle Türkçe ihtar etmekte olduğundan, yemin ile te'mîn edilmiş bir sözün çiğnenmesinden onun suçlu olmadığına kanâat ederek, kendisine ilişmediler. Kara Osman, bu gâfil avlandıkları hücumda maiyyetinden dokuz yüz kişi ile beraber telef oldu. Üç yüzü de ilk çarpışmada zayi olmuştu. İmparator -bizzat ifâde eylediği veçhile- verdiği sözüne itimâd ile, hayatlarını tehlikede bıraktıkları halde, kendisinin hayâtına taarruz etmemiş bulunanları kurtarmak lââyık olacağı fikrinde olduğundan, mağlûpları hediyelerle taltif ve ser-bestâne geri çekilmelerine müsâade etti.⁵⁷⁹

Onaltıncı Geçiş (1349)

⁵⁷⁷ Nikefor Gregoras, s. 526-528.

⁵⁷⁸ Kantakuzen, c. 3, s. 739. Kara Osman yerine «Ka^a, Otmas» yazmıştır.

⁵⁷⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/134-135.

Payitahtı olan İzmir'i Lâtinler*'in elinden kurtarmak için giriştiği bir muharebede, bir tarafından bir tarafına geçmiş bir ok ile vurulan Umur Beğ'in vefatından sonra, Orhan, kayınpederinin artık dostu değil tabîi hâmi oldu. Hadım Mercan'ın, rakibi İmparator Yani Paleolog'u zehirlemek için Kantakuzen'e vâkî plan teklifi Orhan'ın ilkası mıdır, yoksa bu hadımın kendi fikri midir, bunu tetkik etmenin yeri burası değildir.

Bunun, her türlü muhataraya karşı muhafaza bahanesiyle vesayetine verilmiş olanı daha yakından nezâreti altında bulundurmak, yahut civanmertliğe benzeyen şu hareketle aldanıp da, faziletlerini ve âlicenâblıkla-nm ebedileştirecek târihi iğfal etmek için Kantâkuzen tarafından uydurulmuş bir hîyle olması daha muhtemeldir. Şu cfllet ne olursa olsun, Orhan Sırbîlîlar'ın rahatını bozdukları kayınpederine imdâd için bir fırka askerle oğlu Süleyman'ı gönderdi. Vakıa Süleyman'ı geri çağirtmakta ge-cikmediyse de, askerini împarator'un emri altında bırakmasını bildirdi. Bunlar Bruyan'ın istilâsından sonra, bol ganimetler almak ümîdlerine nail olamamaları üzerine, Sırbîye Kraii'nın idaresindeki memleketleri tah-rîb ederek maksatlarına eriştiler.⁵⁸⁰

Onyedinci Geçiş (1353)

Bir zamandan beri împarator ile Orhan arasında carî olan dostâne münâsebetler, Pâdişah'ın -Boğaziçi'nde bir Venedik donanmasına mağlûp olarak yardımını talep eden- Cenevizler'e imdâd etmesine mâni olmamış idi. Orhan, yalnız donanmalarının defalarca Osmanlı arazîsi üzerine asker çıkarmasından dolayı değil, kuvvetini hafife alarak kendisiyle ittifaka tenezzül göstermemiş olmalarından dolayı, kayınpederi Kantaku-zep'in müttetikleri olan Venediklilerin aleyhine derîn bir husûmet besliyordu. Cenevizler'in altını Pâdişah'ın kalbî tereddüdlerini bertaraf etti. Kuvvetli bir Türk fırkası Üsküdar yakınında Boğaz'dan geçerek, İmparatorun payitahtı mülhakatından olan Galata'da Cenevizler'e iltihak etti⁵⁸¹. Orhan ile -o zamana kadar diğer dâmâdı Yani Paleolog aleyhine Osmanlılar tarafından vuku bulan yardımlar sayesinde tahtında devam edebilmiş olan-

⁵⁸⁰ Nikefor, c. 2, s. 525, 529; c. 3, s. 766, 767, 774.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/135-136.

⁵⁸¹ Nikefor Gregoras, s. 833.

Kantâkuzen arasındaki düşmanlık bu târihten başlar. Yani Paleolog, Orhan'dan imdâd istemesiyle, iki dâmâd kayınpeder aleyhine açıktan açığa husûmet gösterdiler. Bizans İmparatorluğunun zaa-fiyet derecesini takdir etmiş, ve zâten İmparator'un payitahtında bile Cenevizler'in arzularına uygun davrandığını görmekte bulunmuş olan (Rumlar'm mağlûbiyet tesellisi) Sultân, hiç olmazsa bir müddet Yani Paleolog'u küçük kuvvetlerle muhafaza etmek, ve sonra büyük kuvvet ile Kantakuzen'e yardım etmek için terkeylemek, menfaatlarına muvafık olacağını hesap etmişti.⁵⁸²

Onsekizinci Geçiş (1356)

Orhan'ın ve oğlu Süleyman'ın siyâseti, Rum İmparatorluğunu harâb etmekte olan dâhili muharebelerden istifâde etmekte. Süleyman'ın, tasavvurundaki sür'al derecesinde icra sür'atine yaklaşmış olan el vuruşu sayesinde, Osmanlı nesli Boğaz'm Avrupa sahilinde kat'î ve daimî bir surette yerleşmeğe muvaffakiyette gecikmedi. Türkler'in bu onsekizinci geçişi -ki Osmanlılar'ın onaltıncı geçiştir- millî müverrihlerin zikrettikleri ilk çıkıştır; bundan evvelkileri mühim ve daimî bir fethetme sebep olmadıkları için, onlarca zikre şâyân sayılmamıştır. Bu onsekizinci geçişten Rum müverrihleri içinde bahseden yalnız Kantakuzen'dir; o da eserinin iki yerinde şâir vak'alar sırasında bilebile ehemmiyetsiz ve kısa bir surette zikreder⁵⁸³. Bütün Osmanlı müverrihleri, Türklerin Avru-pp'ya şu ayak basışını en ince teferruatına kadar bütünüyle nakl etmekten haz duymuş oldukları cihetle, bu mühim vak'a hakkında tafsilât vermeyi ve Osman'ın hayâlperver rüyasını naklettiğimiz gibi, Süleyman'ın sevkîyatı ifâdesine de bu husustaki an'aneyi ilâve etmeyi gerekli addederiz. Bu türlü rivayetler, kavimler târihinin şairane kısmıdır, ki bir milletin fikir ve ahlâkını takdire delâlet ettiği gibi, bâzan ilmin yalnız başına izah edemeyeceği vak'alara kuvvetli bir aydınlık, kazandırmakta olduğu için bilhassa dikkate lâyıktır. Bununla beraber ileride buna benzer ilâvelere pek girişmeyeceğiz; çünkü bu târihte ilerledikçe vak'aların bütün hakikatleri, an'anelerin şiiirine hâkim olacaktır.

Marmara'nın güney sahilinde Alespo'nun kapısında (Sultaniye kalesi) Kapu Dağı Yarımadası (Mileziler'in kolonisi olan eski Kizik yarımadası) görülür.

⁵⁸² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/136.

⁵⁸³ Kezâllık, s. 841, 866.

Yarımadanın karaya bağlandığı noktasında -ki bugün oradan Aydınçık harabesi görülür- vaktiyle İran, Roma, eski Yunanistan, Bizans İmparatorluğu târihlerinde meşhur olan Kizik beldesi bulunurdu. Asya sahilinin en ticâretti limanlarından olan bu şehrin, Rodos, Marsilya, Kartacena gibi iki askerî tersanesi ve büyük bir buğday anbarı vardı; tersanelerin herbiri bir mimarın husûsî idaresi altına verilmişti. Büyük binalara mâlik ve bir zamanlar denizcilikteki büyük kudretine şahit olunan bu şehrin vekayîinde Argonotların ve Gotlar'ın geçişi, Mitridâd'm muhasarası, o beldenin Lukullus kumandasında Romalı-lar'dan aldığı yardım nazarları celbetmektedir. Şehir, Romalılar tarafından, sadâkâtime mükâfaten, hür addedilmiş iken, Ogüst ibadethanesini hizmetinde müsamaha gösterdiği için, müteakiben bütün imtiyazlarından tecrîd edilmiştir⁵⁸⁴. Bizanslılar'm zamanında yeniden Alespon mıntikasının idare merkezi, Mizi ülkesinin ve bütün Truva⁵⁸⁵ arazîsinin merkezi⁵⁸⁶ oldu. Kizik kapılarında Dindimus Dağı üzerinde îda ilahelerinden Koca Nine Mabedi bulunurdu ki, bu mezheb Argonotlar tarafından te'sis olunmuştur. Koca Nine, Pesinont beldesinde olduğu gibi, Kizik'de dahî, bir hacet-i semavî (gök-taşı) şeklinde olarak, ihtirama mazhar olurdu; işbu mukaddes göktaş, Kral Attalos'un saltanatı zamanında Roma'-ya getirilip, genç Çipiyon⁵⁸⁷ önlerinde olmak üzere, Roma'nın bütün zâtlarının karıları tarafından istikbâl edilmiş idi. Yarımada sakinleri Ki-bele, Pruzerpine, Jüpiter mâbudlarına da ibâdet ederlerdi; masal kabilinden bir an'aneye göre, Jüpiter Kizik beldesini, cihaz olarak, Plüton'un zevcesine bahsetmişti. İmparator Adriyen, bu şehri putperestliğin en güzel ve en büyük ibâdethânesiyle süslemişti; bu mabedin cümlesi yekpare olan sütunlarının çevresi dört ve yüksekliği elli zira idi.⁵⁸⁸

Yeni elde edilen eski Mizi ülkesinin mutasarrıfı olan Orhân-oğlu, Ki-zik'in ihtişamlı harabelerinin manzarasına hayran oldu. Kırılmış sütunları, çimen üzerinde yer yer konulmuş mermerleri, Süleyman'ın emriyle inşâ olunan Sabâ Melikesi Belkıs'ın⁵⁸⁹ sarayı enkazını ve İstahr-ı Fars (Persepolis) ile

⁵⁸⁴ Strabon, kitap: 12,7, 2; Tasit, Vekyt-nâme, 4, 36.

⁵⁸⁵ tyerakl, s. 661. Malala. 1, s. 364.

⁵⁸⁶ Nikefor Gregoras, c. 2, s. 519.

⁵⁸⁷ Strabon; Livius, 29, 11 ve 12.

⁵⁸⁸ Diokasius (kitap: 7), Antonin saltanatında, Manner'in hiç bahsetmediği bu fıkra Kostantiniyye'de pekçok caminin sütunlarını teşkil eden mermer kitlelerinin -ki kalınlığı ve yüksekliği müsavi yekpare sütunlardır- nereden çıkarılabilmiş olduğunu gösterir.

⁵⁸⁹ (Hammer'in bu haşiyesi, Bratutu'nun Sa'dü'd-dîn tercüme olunmuş bir fıkrasıdır; ona bedel,

Tedmür (Palmira) kalıntılarını hatırına getirirdi. Bir gece deniz kenarında otururken, Ay'ın ışıklarıyla⁵⁹⁰ revakların, sütunların dalgalar üzerine aksedişlerini ve bulutların denizin yüzünde gezinişlerini görerek, bu harâb mâbedleri denizin derinliklerinden zuhur etmiş, ve su üzerinde bir donanma geziniyormuş gibi zannetti. Etrâfın-do esrarengiz şeylerin çıkardığı sesler dalgaların sadâsına karışmakta, ve şu anda Doğu'yu aydınlatan hilâl, gümüşten bir şerit ile Asya ile Avrupa'yı birleştirir şeklinde görünmekte idi. İlk önce Edebâlî'nin göğsünden çıkıp da, Osman'ın göğsüne gizlenen, işte bu Hilâl idi. Ceddine, bir cihangirlik fikri için hayırlı bir fal olan hayalperestçe görüntüler, Süleyman'ın cesaretine ışıklar saçarak, Osmanlı kudretini Küçük Asya sahillerinden Rum İmparatorluğu sahillerine nakletti ve şu suretle Osman'ın rüyasının ahkâmını fiil hâline dönüştürerek, Avrupa'yı Asya ile birleştirmeyi tasavvur etti.

Süleyman, derhal, Mizi hükümetinde maiyyetinde bulunmakta olan Ece Beğ, Gâzî Fâzıl, Evranos Beğ, Karesi hükümdarının eski veziri Hacı İl-beği ile müzâkere etti. Hepsi de Şehzadenin tasavvurunu tasvip ettiler. Ece Beğ ile Gâzî Fâzıl o gece Gurucuğa azimetle, Gelibolu'dan bir-buçuk fersah mesafede Gurucuğun karşısında bulunan Çimp⁵⁹¹ civârında keşif yapmak için bir kayığa bindiler. Asya'ya beraber götürdükleri bir Rum esiri, mevkîin mahrumiyet ve terkedilmişlik hâlini Süleymân'a haber verdi, ve muhafızları gâfilâne basmak üzere Şehzâde'yi oraya götürmek için hizmetini arzetti. Akabinde, Süleyman, köselelerle birbirine bağlanmış ağaçlardan iki ?ol yaptırdı. Ertesi gece en cesur silâh arkadaşlarından otuz dokuz kişi ile salın içine atladı. Yanında, yine o sa-lir içinde Kara Hasan-oğlu, Kara Ali-oğlu, Akça Koca-oğlu, Balabancık-oğlın bulunuyordu. Öteki salda Hacı İl-beği, Ece Beğ. Gâzî Fâzıl, Evra-nos vardı. Hisar'ın önüne ve sollarında büyük bir gübrelik üzerinden merdivenle duvarın yukarısına çıktılar; o zaman hasad

aslı naklolunmuştur. Tâ-cü't-Tevârîh, c. 1, s. 53).

«(Süleyman Paşa) Karesi vilâyetinden Aydıncık nâm kasa-ba-i dil-firûz ve belde-i ibret-endûza gelüp, âsâr-ı garibe eb-nîye-i acibesin müşahede edüp, Temâşâlık nâmıyla ma'rûf olan Kasr-ı Süleymânî'ye çıktılar, ki mahall-i nakl serîr-i Belkıs'dır demişlerdir; Hazret-i Süleyman nebî-i aleyhisse-lâmdan berü ol binâ-yı âlîde olan mermerleri ve azîm sütunları selâtîn ve havâkin-i zî'1-iktidâr; binalarına nakletmişler-dir.»

⁵⁹⁰ Şehzade Süleyman Paşa, Karesi kıfasmin (Müverrih'in okuyuş şekline göre) Aydıncık kasabasında.' idi. Tâ-cü't-Tev&rlh'de «tdlncik»tır. Müverrih bu isim ile müşabebet bulmak için «Hilâl!» «Ay-dıncık» ile tefsir @diyor. Halbuki bu isim «İdincik» (Edincik) olacaktır. (Mütercim)

⁵⁹¹ Tacü't-Tevârîh'de Gurucuk «Güre» (Gürec) ve çimp «Çemnit (Çimni)dlr.

ile meşgul olan ahâlî tarlalara dağılmış olduğu cihetle, hisarı büyük bir kolaylıkla zaptettiler. Süleyman, limandaki sandalları, üçyüz askeri Çimp'e getirmek için hemen Asya sahiline şevketti; üç gün sonra istihkâmda üçbin Osmanlı muhafız bulunuyordu.⁵⁹²

Ondokuzuncu Geçiş

Bu vak'alardan sonra, Kantakuzen, genç rakibi Yani Paleolog'un, aleyhine toplamış olduğu kuvvete daha ziyâde mukavemete muktedir olmadığı için, yeniden Orhan'ın yardımlarını talep etti. Orhan, Çimp Fâti-hi'ni gönderdi ki, daha sonra İmparator için düşmanı aleyhinde faydalı olmaktan ziyâde zararlı olmuştur. Onbin Türk süvarisi Meric'in denize karıştığı yerde Aynoz (Enez) yakınma çıktılar, ve Yani Paleolog'un mıntıkasından ve Tribaleliler'den almış olduğu yardımcı askerleri mağlûp ederek, Bulgaristan'ı tahrîb ve ganimetleri hamilen Asya'ya döndüler⁵⁹³.

⁵⁹² Sa'dü'd-dîn, varak: 32; Bratutu'da, s. 58-63; Neşri, 56; ÂH, 18; LutH 10; Solak-zade, 7; İdrîs, 118; Cihân-nümâ, 682; Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde el yazısı, Nu: 130, varak: 18 ve Nu: 480, varak: 9. Ravzatü'l-Ebrâr; Küçük Nişancı Hapı Kalfa, hepsi de bu geçişi 758 (1356) senesinde gösterirler. Kantakuzen; Çimp'in zaptını birkaç sene sonraya bırakır. Fakat kendi tac giydiği târihte bile yanlış olduğu için ifâdesine pek az ehemmiyet verilmek caizdir.

Tacü't-Tevârîh'in (c. 2, s. 54) Rumeli'ne geçişe dâir olan ifâdesinin hülâsası budur:

«Rûm ili'nin menâfi-i mevkîası, serveti ma'lûm olduğundan Sultân Orhan teshirini arzu ederdi. Bir gün Şehzade Süleyman Paşa ile mülakat ederken, mücerred tezekkür suretinde denizden öte tarafa geçilmesi temennisini beyân buyurdular. Şehzade derhal bu bâbda pederinden ruhsat istedi. Makarr-ı hükümeti olan Karesi'ye avdetinde kenar-ı deryada Aydıncık beldesine azimet ile âsâr-ı kadîmesini gördükten sonra «Temâşâlık» nâ-mıyla maruf kasra çıktı. Erkân-ı hükümetini oraya celbetti. Ak-dolunan meclis-i müşaverede Ece Beğ Şehzadeyi mütefekkir ve müteallim görerek sebebini suâl eyledi. Süleyman Paşa maksadını söyledi. «Acebâ karşıya geçüp de bize dil (malûmat alınacak düşman esiri) getirecek kimse bulunur mu?» dedi. Ece Beğ, Gâzî Fâzıl arz-ı nefis ile Görec mevkiinden Çimni'ye sal ile geçtiler. Burası denizin dar bir mahalli idi. Çimni'de bağlık içinde bir hıristiyan bulup Şehzadeye getirdiler. Bu hıristiyan talep olunan malûmatı itâ ile beraber rehberliği taahhüd eyledi. Sığır derilerinden kayışlar çıkarılıp ağaçlar birbirine o kayışlar ile rabt edilerek iki sal yapıldı. Ak-sunkur, Karaoğlan-oğlu, Kara Timurtaş, Kara Hasan-oğlu, Akça- Koca-oğlu, Balabancık-oğ-lu, gibi kırk dilâver bir salda; Hacı İlbeği, Ece Beğ, Gâzî Fâzıl, Evranos Beğ ile diğer kahramanlardan kırk kişi dahî ikinci bir salda idiler. Gece karanlığında, karşıya geçüp rehberin delaletiyle bir büyük gübrelikten kale burcuna çıktılar. Anadolu'dan gemisiz hiçbir kimsenin geçmesine ihtimal verilmediğinden kale muhafızları müstağrak-ı hâb-ı gaflet idi. Osmanlılar bunları esîr ettilerse de tatyîp eylediler. Tedârik olunan gemilerle daha o gece Anadolu tarafından üçyüz gâzî Rum-ili cihetine geçirildiği gibi üç gün içinde gelen asker üçbine balığ oldu.» Kâtip Çelebi de, Hammer gibi, 758 târihini gösterir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/136-139.

⁵⁹³ Kantakuzen, c. 3, s. 845.

Galip askerlerin dönüşünden beri gönlü daha rahat olan Kantakuzen, Süleyman ile Çimp'in nakid ile mübadelesi mahâberesine girişti. Kararlaştırılmış olan onbin duka altını⁵⁹⁴ henüz gönderilmişti ki, Osmanlı Şehzâdesi'nin husûsî bir memuru mevkiin anahtarlarını getirip teslim etti; ancak o sırada Trakya sahilleri şehirlerini dehşetli bir zelzele tahrib etti. Hanelerinin enkazı altında hayâtlarını kaybetmemiş olan ahâlîsi muhâfızlarıyla birlikte -tahrib belâsına ve Türkler'in barbarlığına (Rum-lar'a göre) karşı sığınacak yer araştırmak için- felâketten masun kalmış kalelere gittiler. Lâkin yağmur seylâbeleri, kar, dondurucu bir soğuk, kadın ve çocukları yollarda telef eyledi. Erkekler ise, güzergâhlarında kendilerini • beklemekte olan Orhan'ın askerlerinin ellerine düştüler. İşte bu suretle Osmanlılar anâsır-ı şedâid-nümâyı (yâni: zelzele, hava soğukluğu, yağmur ve don gibi felâketleri) kendilerine kuvvetli bir yardımcı buldular. O zamandan itibaren tasavvurlarının Allah tarafından kolaylığa mazhar olduğuna itikad ettiler. Süleyman Paşa'nın Gelibolu önünde bırakmış olduğu Ece Beğ ve Gâzî Fâzıl, yer hareketlerinin duvarlarda açmış olduğu yarıklardan girerek, ahâlî arasında hüküm süren karışıklık sayesinde şehri raptettiler. Boğaz'ın anahtarı ve Karadeniz ile Akdeniz ticâretinin anban olan Gelibolu, târihte Makedonyalı Filip'in muhasarasına karşı sebatı ve -sukutundan yarım asır evvel Rum îm-paratoru'nun cezasını hafiflettiği ve şehri deniz haydutluğuna merkez ittihaz eylemiş olan- Katalanlar'm, nâm-ı diğerle Mağribîler'in taşkınlıkları ile meşhurdur⁵⁹⁵. İki Osmanlı reisinin kabirlerini de içine alır. O iki türbeye İslâm ziyaretçileri pek çok gelir; bu dinî ihtiramın sebebi şudur İd, Türklerin Avrupa'ya çıkışını kolaylaştırmış bir şehrin fethi, bu mukaddes mahalde istirahat etmekte olan o iki kumandan sayesinde hâsıl olmuştur. Yine bu sebebe göre, muhasara esnasında Ece Beğ ile muavini Gâzî Fâzıl'ın ateş ve kan içinde bırakmış oldukları civardaki arazîler tamamen «Ecnova» nâmım almıştır⁵⁹⁶. İki beğler bu kadar felâketten kaynaklanan dehşetten istifâde ile, terkedilmiş şehirlere girerek, yerleştiler.

O vakit Biga'da bulunan Süleyman, bu zaferlerin haberini alması üzerine,

⁵⁹⁴ Çimni'nin 10.000 ve metinde, müteakip sahifelerde belirtildiği üzere, Rumeli'de fetholunan yerlerin 40.000 altın mukabilinde iadesine muvafakat olduğu sözleri Kantakuzen'in hayallerinden ibaret olacaktır.

⁵⁹⁵ Fahimares, 11, 12, 13 ve ondan naklen Gibin, 62, s. 252.

⁵⁹⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 63; İdrîs; Neşri, Alt

Çimp'in⁵⁹⁷ iadesinden istinkâf ile beraber, askerinin istilâ ettiği araziye sulhcü bir temellük ile iktifa etmeyerek, hududunu genişletmeyi tasavvur etti ve bu maksatla Avrupa'ya birçok Türk ve Arab muhacirleri getirdi, tik itinâ ettiği işlerden biri, Gelibolu'nun ve yer hareketinden harâb olan diğer müstahkem mevkilerin duvarlarını tamir etmek oldu; Osmanlı müverrihlerinin Kalakonya adını verdikleri kumandanı, Süleyman'ın emriyle hisar kapısına asılmış olan Konur şehri⁵⁹⁸; Süleyman Paşa'nın istikbâlen nail olacağı şerefe alâmet olarak olmak üzere önünde bir Mevlevi dervişinin külahını⁵⁹⁹ giyindiği Bolayır istihkâmı; bal ticaretiyle meşhur Malkara⁶⁰⁰, Meriç üzerinde İpsala⁶⁰¹, Trakya Kralı Bezos'un eski ikametgâhı ve zamanımızda Transilvanya Prensi Macar Fransuva Rakoçi ile taraftarlarının⁶⁰² sürgün yeri ve mezarı olan Tekfur Dağı⁶⁰³ bu mevkiler meyânında idi. Bütün şu şehirler ve müstahkem mevkiler 1357 (758) senesi içinde Osmanlılar'ın eline düşmüştür. Hayrabolu (Hariopolis) ve Çorlu'ya (Çorulum) kadar götördükleri istilâlarının hareket noktası o şehir ve mevkiler olmuştur⁶⁰⁴.

Türklerin ilerlemelerine engel olacak kudrette olmayan Kantakuzen, sulhun bu tarzda ihlâl edilmesinden şikâyet etti. Orhan, Rum İm-paratorluğu'nun kapılarını kendisine açan gücün silâh kuvveti değil, yer sarsıntısı ile tecellî eden İlâhî İrâde olduğunu beyân ile, oğlunun mazur olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bir şeyi kendisinin iade edemiye-ceğini imâ etti. İmparator, Süleyman'ın bu beldelere kapılarından mı, yoksa gediklerden mi duhûlü değil, haklı mı yoksa haksız mı temellük etmekte olması bahis mevzuu olduğunu ihtar etti. Orhan, o vakit, düşünmek üzere bir mühlet istedi; daha sonra Kantakuzen kırkbin duka ödemeğe muvafakat ederse, oğlunu elindeki şehirlerin teslimine ikna edeceğini vaad etti. İzmit körfezinde, Süleyman'ın da hazır bulunacağı bir mülakata dahî davet etmiş ise de, Sultân bir hastalık

⁵⁹⁷ Kantakuzen, c. 3, s. 860 ve 861.

⁵⁹⁸ Kantakuzen; Neşri, 58; Solak-zade.

⁵⁹⁹ Yukarısı yuvarlak bir üstüvane şeklinde olan bu külah, bir müddetler Osmanlı pâdişâhlarının kisvesi olmuştur. Bratutu'da. Sa'dü'd-dln, s. 64.

⁶⁰⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, 66.

⁶⁰¹ Livius, 31, 16.

⁶⁰² Bursa'ya Seyahat eserinin zeylinde Rakoçi, Seforlk ile Esternazi'nin Me-earlar'ın Taş Kitâbeleri'ne müracaat, s. 198-200.

⁶⁰³ Sa'dü'd-dîn; Neşri; Ali; Sol ak-zade; İdris, varak: 124.

⁶⁰⁴ Kantakuzen, c. 3, s. 863.

bahane ettiğinden, İmparator hiçbir şeye nail olmaksızın Bizans'a⁶⁰⁵ döndü. O zaman Orhan'ın siyâsî vaziyeti pek müsait idi. Saltanat hukukunun Kantakuzen ile vesayetinde bulunan Yani Paleolog arasında taksimi ve bunların daimî muharebeleri yüzünden, ahvâlin ve menfaatlanm icabına göre istediği tarafa müracaat edebilirdi. Bundan dolayı Yani Paleolog, Orhan'ın Foça'da bulunan oğlu Halil'i (bâzı müverrihlere göre Kaasım) esaretten kurtarmayı taahhüt etti ve Kalotes hâkimi yüzbin altın kurtuluş fidyesi ve «pani perse vastus» yâni «pek muhterem» unvanı mukabelesinde şehzadeyi iade etti. Bununla beraber Yani'nin ifâ ettiği hizmet Orhan'ın, Kantakuzen'in oğlu olup Bulgarlarla savaşmakta olan Matyas'a imdâd için Abidos (Aydos)'a bir askeri fırka göndermesine mâni olmadı⁶⁰⁶.

Osmanlılar'ın Rum İmparatorluğu'nda sürekli fetihlere mazhariyetlerinden beri, Orhan'ın haleflerinin istilâ dairelerini Marmara sahillerinden Tuna kenarlarına kadar ulaştırdıkları zamana kadar, Asya her baharda Avrupa üzerine yeni askerler dökerdi. Hikâye ettiğimiz istilâlardan evvelki hücumları tafsile lüzum görmüyoruz; yalnız şurasını hatırlatalım ki, gerçi bunların herbirini müteakip sonbaharın yaklaşmasında Türk askerlerinin büyük bir kısmı Asya'ya dönerse de, Avrupa toprağı üzerinde dâima bir miktarı kalır, ve bunlar yerlerini almak üzere Rum ahâlîyi merhametsizce çıkarmadıkları zaman memleket sakinleri ile yeni muhacirler arasında bir ihtilât hâsıl olurdu. Bundan sonra nakledeceğimiz, hükümetlerini genişletmek ve takviye etmek için sayıca çok ve sebatlı askerlerle birlikte vakit vakit Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Asya'ya geçen Osmanlı padişahlarının sevkıyatından ibarettir. Medeniyete âsî olan bir milletin tardedilmesini hikâye etmek müstakbel müverrihlere aittir; bize gelince, Avrupa'da Asya kavimlerinin yaptığı te'sirleri anlatmak, ve dört asır Hıristiyanlık âlemini ancak ibtidâî teşekkülâtı-nın (yapılarının) vahdetinden aldıkları kuvvet sayesinde titretmiş olduklarını isbât edince, vazifemizi ikmâl etmiş olacağız. Zannederiz ki, mesaîmiz faydasız olmayacaktır; zira fikrimizce târihin verdiği dersler ilerlemenin en kuvvetli rehberleridir⁶⁰⁷.

⁶⁰⁵ Kantakuzen, fi, 887.

⁶⁰⁶ Kantakuzen, s: 887.

⁶⁰⁷ Müverrihin bu ileri sürdüğü fikirler, ibreti muc'ptir ve samimî görüşleridir. Târihin verdiği derslerden asıl biz istifâde ile bugünkü mevkîmizle korumak için her türlü mesaîyi sarfederek ve özellikle Cenâb-ı Hakk'dan sonra kendi kuvvetimizden başka samimî bir yardımcımız olamayacağını tamâmıyla idrâk etmeliyiz; Osmanlılar'ın medeniyet düşmanı olduklarına dâir az yukarıda geçen söz ise Asya, ve Avrupa'daki ümran eserlerinin tesiriyle sakatlanmıştır.

Osmanlılar'a Rum İmparatorluğu ve Avrupa arazîsinin giriş kapılarını açan Gelibolu fethi, pederleri Osman ile birlikte Selçuklular mirasını aralarında taksim etmiş olan civardaki hükümdarlara fetihnamelerle bildirildi. Bu fetihname âdeti, Türkiye'de zamanımıza kadar muhafaza olunmuştur. Üslûpları Orhan zamanında da pek tumturaklı iken, daha somaları o dereceye kadar iftihar edercesine süslemelere uğramıştır ki, bugür. Türk milletine âit vesikalar içinde bunlar az gariblerinden değildir.⁶⁰⁸

Orhan, Avrupa'daki fetihlerin muhafazası için oğlu Süleyman Paşa'ya ve Hacı İlbeği'ne istinâd ediyordu. Süleyman ikametgâhını Gelibolu'da, İlbeği Konur'da te'sîs eyledi. Birincisi Dimetoka'ya, ikincisi Çorlu ve Hayrabolu'ya kadar olan mahalleri dolaştı- Ece Beğ, hâlâ nâmıyla yâd olunan vâdîyi malikâne olarak aldı⁶⁰⁹. Lâkin Süleyman Paşa, zaferlerinin, semeresinden ancak birkaç sene istifâde edebildi. Bir gün Bolayır ile Seydikavak arasında yabanî kaz avlarken uçan doğanını, atını dört nala kaldırarak takip etmek istedi; attan o kadar şiddetle düştü ki, o anda ruhunu teslim etti (760/1358). Na'şısı, Şekerciler mahallesinde bir cami inşâ ettirmiş olduğu Bursa'daki Osmanlı hanedanı türbesine değil, yine Şehzâde'nin Bolayır'da

(Mütercim) (İkinci basıma ilâve. Avusturyalı von Hammer, son harblere yetişmiş olsa, elbette fikrini değiştirdi.)

⁶⁰⁸ (Hammer, bu haşiyede Sultân Orhan saltanatına müteallik Feridun Beğ Münşeât'ında münderic ondokuz vesikayı sayar ki, Münşeât'm Matbaa-i Âmire tab-ı sânisine nazaran, ve bu tab'daki sırasıyla şunlardır:)

1 ve 2, Rumeli'nde fütuhata dâir Orhan Gâzî'nin Karaman Be-ği'ne mektubu ve cevâbı; 3 ve 4, Canik Han'a İznik fetih-nâ-mesi ve cevâbı; 5, Süleyman Paşa'yâ İznik eyâleti tevcihine dâir Rebiül-ewel 733 tarihli berât; 6, 7, Rumeli'nde fütuhata dâir Süleyman Paşa'nın pederine 759 tarihli arızası ve Muharrem 760 tarihli cevâbı; 8, 9, Rumeli fütuhatına dâir Orhan Gâzî'nin Germiyân-oğlu'na nâmesi ve cevâbı; 10, 11, Acem Şahı Hasan Celâyîrî'nin Şeyh Hasan Çoban'ı bozduğuna dâir Orhan'a evâil-i Şa'bân 740 târihiyle Tebriz'den nâmesi ve Zilhicce 740 târihiyle Ulubad ordugâhından cevâbı; 12, 13, Orhan'ın Cânîk Han'a evâil-i Muharrem 741 tarihli Ulubad fetihnâmesi ve cevâbı; 14, 15, Karaman-oğlu'nun Orhan Gâzî'ye tazarrunâmesi ve cevâbı; 16, îmân-ı mugalleze ile halâs-nâmesi; 17, 18, bu hususa dâir istisfâr-i mutaleayı mutazam-ın Orhan Gâzî'nin Germiyân-oğlu'na nâmesi ve cevâbı; 19, Germiyân-oğlu'nun mütalâası alındıktan sonra Karaman-oğ-lu'na kabul-i muhâlesatına dâir cevâp.

(Hammer'in Sultan Orhan ile cild-i sultân arasında teâtî olunmuş olmak üzere Münşeât-ı Feridun'a atfen kaydelediği iki mektup Münşeât'ta bulunamadığından, ve halbuki Hammer'in zikrettiği mektupların adedi bizdeki matbu Münşeât'-da dercedilen mektuplar adedine muvafık olduğundan, cÜd-i sultân muhaberesinin Germiyân Beği ile muhabereyi muta-zammın yukarıda 8 ve 9 numarada kayıtlı olan vesikalar olacağı tahmin olunmaktadır. Hammer, şu. ondokuz vesikadan başka olarak, Paris Kütüphanesindeki nakıs bir Feridun Münşeâtına atfen, Hamza Fakih'a kadılık ve Bursa'da arazî tefvizine dâir 754 (1353) tarihli bir berât haber vermektedir. Feridun Beğ Münşeâtı'nın Avrupa kütüphanelerinde bulunan ve bizim kütüphanelerde melhuz olan yazma nüshaları tetkik olursa, daha hayli vesikalar elde edilebilir.)

⁶⁰⁹ Neşri, «, 59."''

inşâ ettirdiği cami yanına defnolunmuştur.⁶¹⁰ Orhan, oğlunun fetihlerinin hâtirasını ebedileştirmek için Alespon sahillerinde bir türbe yaptırdı ki, bir asırdan ziyâde müddet zarfında bir Osmanlı şehzadesi hâtırası için Rum İmparatorluğu arazîsi üzerinde inşâ olunan türbe yalnız budur. Millî müverrihlerin mukaddes bir ta'zîmle zikrettikleri Osmanlı kahramanları kabirleri içinde en ziyâde hürmet ve en ziyâde ziyaret edilen türbe, Avrupa'da Osmanlı-hükümrânlığını te'sîs eden bu şehzadenin mezarıdır. Hâlâ Alespon mansabının kuzeyinde görülmektedir⁶¹¹.

Bir an'ane, Süleyman Paşa'ya vefatından sonra da bir muzafferiyet isnâd eder. Kır atlara binmiş semavî kahramanlardan mürekkep bir fırkanın başında, parlak bir şafak ile çevrili olarak, bir düşman ordusunu mağlûp etmiştir, derler. Yalnız Şarklılar'ın o kadar umûmî olan garibelere düşkünlüğü ve her milletin asıllarına müteallik vak'alardâ âsumânî imdadı karıştırmaya meyilleri bu rivayeti tefsir edebilir; zîra ona menşe' olabilecek bir târihî vak'a beyhude aranılmış olur.⁶¹² Bu rivayete göre, altmış bir gemilik bir donanma ile otuz bin Hristiyan Boğaz'da (Çanakkale Boğazı) görünmüştü. Bunların yarısı Tuzla'ya, diğerleri Sey-dtkavağa çıkmış, ve son kısmı Süleyman tarafından idare olunan âsumânî fırka bozguna uğratılmıştır. Hârikayı nakleden Osmanlı müverrihlerinin ve hattâ Sa'dü'd-dîn'in, herhalde miktarı mübalâğa edilmiş olan bu gemilerin zuhurunu

⁶¹⁰ Şehzade Süleyman Paşa Bizanslılar'ın Osmanlılar üzerine geleceklerini haber almıştı. Bir rüyayı irtihâline işaret addederek düşmana büyük bir metanetle mukabele olunmak üzere vasiy-yet etmişti. 761 senesinde birgün ava çıkarak «ömür-tend-i rûf-târ gibi semend-i rehvâre süvâr olup şahbâz-ı bülend-pervâz ile şikâr ardınca şitâb ederken pâ-yı semendi bir sürâha bend olup arsa-i kaza fezasında varta-i helake ve serîr-i zinden hazîz-i helake» düştü. «Şahbaz rûhî mürgân-ı ûlâ ecniha-i melâik ile âlem-i firâza pervâz eyledi, Sipâh, âvâze-i «İnne li'Ilâhi» ile azm-ü râh edüp cesed-i şeriflerini Bolayır'da saray-ı âliyeler civarında bina buyurdıkları mescide muttasır mahalde defn etdiler.» Bur-sa*da Helvayî (Helvacı) mahallesinde olan mescid-i şâh-zâde-i kuds-hirâmın âsâr-ı hayırlarındandır. (Tâcü't-Tevârîh, c. 1, s. 60). Şehzade Süleyman Paşa'nın veladet tarihi: 715.

⁶¹¹ Boğaz'ın güneyinde, Trakya yarımadasında Eski Yunan'm Protesilas'ın hâtırası için bina eylediği âbidenin bakıyyesi vardır.

⁶¹² «Quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter praetermissa», Livius, 30, bâb: 26. Verto, Azîz Yahya Tarikatı Şövalyeleri Târihi'nde (c. 4, Amsterdam, 1782), 669 senesinde henüz Karaca Hisar müstakil hâkimi olan Osman'ı, bir donanma ile Rodos Adası'na yanaştırıyor. Eğer o vakit Rodos'a, filhakika hücum vâkî olmuş ise, bu donanma Asya sahilleri beğlerinden birine ait olmak lâzım gelir. Verto, Orhan'a 721 senesinde bir hücum icra ettirmek sehvinde bulunur (kitap: 6, s. 523); halbuki o zaman Orhan tahta câlis olmamıştı. Verto, Orhan'ın bütün Mizia (Mishia), Likaoni, Fir-gi, Kari mntıklarına sahip olduğunu da yazar; Orhan ise yalnız Mizi mntikasında hükümet ediyordu. Verto'nun söylediği bu ikinci mürur Aydın, yahut Saruhan Beği'nin bir teşebbüsünden ibaret olmak melhuzdur.

Avrupalılar'ın Türkler aleyhine birinci veyahut ikinci Ehl-i Salîb muharebelerinden almış ve Süleyman Paşa'ya büyük şeref vesilesi olmak için İzmir sularından Gelibolu sularına nakletmiş oldukları görülmektedir. Tekrar ederiz ki, ne Bizans, ne de Ehl-i Salîb muharebeleri târihi bu vak'aya dâir en küçük bir izi hâvi değildir.⁶¹³

Tarikat Usûlü

Bir tarikat te'sîsiyle, yahut hayatlarının kudsîyetiyle şöhret bulan Şeyh ve dervişlerin mezarları, Osmanlı milleti târihinde kahramanların, fâtihterin kabirlerinden az mühim değildir. Evvelki kitabın sonunda en meşhur veli ve muhâriblerin türbelerinden bahsetmek fırsatına nâil olmuş idik.⁶¹⁴ Bu kitabı, oğlundan sonra anca bir sene yaşamış olan Sultân Orhan'ın vefatı (761/1359) ve Osmanlı Devleti'nin aslî müesseselerinde büyük te'sîr gösteren tarikat usûlü hakkında sür'atli bir nazarla itmam edeceğiz.

Orhan'ın saltanatından beri rûhânî sınıfı, sonraları görülen ulemâ müessesesi kadrosundan ziyâde kuvvetli ve muhataralı olmuştur. (Haz-ret-i) Peygamber «İslâm'da ruhbâniyet yoktur» demiş (buyurmuşlar) idi. Bu emr-i peygamberi Hind veyahut Yunan'm tarîkatleri usûlünü taklitten sakınmaya yeterli olması gerekirdi. Lâkin, Araplar'ın inziva ve hayâtına ve tahayyüre meyilleri, bu kaideyi az bir müddet zarfında unutturmuş, ve «El-fakrû fahrî» hadîs (-i şerîf)'i Peygamber'in irtihâlinden otuz sene sonra İslâm'ın birçok zaviyeler bina etmelerine istinâd sebebi sayılmıştır⁶¹⁵. O zamandan beri

⁶¹³ Bizans müverrihlerinin birinden mâadası, müverrihin tetkik ettiği veçhile, Süleyman Paşa'mn Rumeli'ye çıkışından (Onsekizinci geçiş) bile söz etmemiş, ve o bir müverrih de (Kantakuzen) pek noksan haber vermiş olmasına göre, Bizanslılar'ın Osmanlılar'ı Rumeli'nden çıkarmak için bütün kuvvetlerini bâzûya, vererek, teşebbüs ettikleri pek muhtemel olan 'bu muharebenin Bizans târihlerinde izi bulunamaması, tafsîlâtiyle yazan Osmanlı müverrihlerine karşı, inkârına kâfi sebep değildir. Kantakuzen, Süleyman Paşa'mn çıkışı hakkında, bir-iki söz yazmamış olsaydı, o da, mı asılsız olacaktı? (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/139-143.

⁶¹⁴ Türkler*ce Söğüt'te Ertuğrul'un, Domaniç boğazında Sarı-Yatı Savcı'nın, ' Koyunhisar yakınında Aydoğdu'nun, İznik'te Gündüz Alp'in, Kandıra'da Akça Koca'nın, Gelibolu'da Ece-cik ile Gazi Fâzıl'ın, Bolayır'da Süleyman Paşa'mn mezarları, kendi vatanları kahramanlarının kabirlerine Rumlar'ın gösterdikleri ihtiramdan ziyâde, tevkîre mazhardır.

⁶¹⁵ Avrupalılar kendi memleketlerinde rahiplerle içli-dışlı olduklarından burada kâh ulemâyı, kah dervişleri onlara teşbih ederler. Rahipler, doğmuş olanı vaftiz; nikâhları takdis; âhîret yolcularını husûsî âyin ile teşyi ederler, islâm'da İse vaftiz (ta]mîd) olmadığı gibi, nikâhta imam efendinin huzuru adlı kâtip vazifesinden ve nikâh işi bir medenî akid-den ibarettir.

Arabistan'da, İran'da, Türkiye'de fakir ve derviş⁶¹⁶ tarikatleri o kadar çoğalmıştır ki, yetmiş iki mezheb-den başka, bunlar da yetmiş ikiye kadar sayılmıştır⁶¹⁷. Lâkin bu saya pek mübalâğa edilmiştir; -hakikatte ancak otuz altı⁶¹⁸ dinî tarikat mevcuttur. Bu otuz altıdan on ikisi Osmanlı Devleti'nin teşkilinden öncedir; diğer yirmi dördü ondördüncü asrın başlarında tâ onsekizinci asrın ortasına kadar müddette te'sîs olunmuştur. Birincisi olup 719/1319'da kurulmuş olan Nakşibendî Osman zamanında, sonu olan ve 1164/1750'de kurulan Cemâlîler, .III. Ahmed zamanında vücut bulmuştur. Hicret'ten otuz yedi sent, Cibril Yemen'de Karan denilen mahalde doğmuş olan Üveys'e görünerek, vazgeçerek zâhid olmasını Allah tarafından emretti⁶¹⁹. Uhud çenginde iki dişini kaybetmiş olan (Hazret-i Peygamber'in şerefine olarak, Üveys bütün dişlerini çıkarttı ve mürîd-lerinden de bu fedakârlığı istedi. Anlaşılır ki, Araplar'ın mutaassıpları arasında bile pek az mürîd bulmuştur⁶²⁰. Şeyh Ulvânî, İbrahim Ed-hem, Bâyezid-i Bistâmî, Seriy-i Sakatî Üveys'in eseriyle iktifa ederek Ulvânî, Edhemî, Bistâmî, Sakatî tarikatlerini kurmuşlar ve fakat daha az şiddetli kaideler koymuşlardır. Bu takva erbabının en meşhuru Kaadiriyye tarikatinin kurucusu Abdülkaadir-i Geylânî'dir, ki Bağdad'da îmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin türbedarlığında bulunurdu. Vefatından sonra Abdülkaadir'in türbesi en meşhur sûfî meşâyîhinin kabirleriyle çevrilmiştir.⁶²¹ Bundan dolayıdır ki Bağdad'a «Evliya

Âhîrete seferber olacaklar da kendi kendilerine giderler; ulemâ ve mesâyih böyle şeylere asla karışmazlar. Müverrihin bu bahisteki ifâdeleri, Kendi buluşuna göredir. Evvelki hadîs-i şerifteki «rahbâniyet» («ra»nm fethiyle), Kaamus'un kaydına göre ihtisas, riya--zet, savm ve sal gibi şedâiddir. (Mütercim).

⁶¹⁶ «Derviş», kapı eşiği demektir. (Burhan bu kelimededen sâkittir.)

⁶¹⁷ Moracea Dosson (D'Ohsson), 5, 619-626, otuz üç diyor.

⁶¹⁸ Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden evvel mevcut tarikatlerin isimleri: 1 - Üveysî, 2) Ulvânî, 3) Edhemî, 4) Bistâmî, 5) Sakatî, 6) Kaadirî, 7) Rûfâî, 8) Nurbahşî, yahut Sühreverdî, 9) Kübrevî, 10) Şâzelî, 11) Mevlevî, 12) Bedevî; saltanatın teşekkülünden sonra: 13) Nakşibendî, 14) Sa'dî, 15) Bektaşî, 16) Halvetî, 17) Zeynî, 18) Babaî, 19) Bayramî, 20) Eşrefî, 21) Vefâî, 22) Sünbülî, 23) Gülşenî, 24) Yiğitbaşı, 25) Ümm-i Sinânî, 26) Celvetî, 27) Uşşakî, 28) Şemsî, 29) Sinân-i Ümmî, 30) Niyazî, 31) Murâdî, 32) Nuredînî, 33) Cemâlî, 34) Eş-râfî, 35) Ni'metullâhî, 36) Hayderî.

⁶¹⁹ Hazret-1 Cibril, ilâhi emirleri ancak enbiyâ-yı uzzâm hazretlerine tebliğ eder (Mütercim).

⁶²⁰ Moracea Dosson (D'Ohsson), s. 619.

⁶²¹ Abdül-Kaadir'in vefatı târihi 561/1165. Moracea d'Ohsson 619; Cihan-nü mâ (460) Bağdad'da başlıca meşâyîhin kabirlerini zikreder: Cüneyd, Şiblî, Ma*rûf-ı Kerhî, Hüseyin-i Mansûr, Se-rîy-i Sakatî, ve diğerleri. Atâî'nin, Taşköprü-zâde Şakaik-i Nu'mâniyye'si zeylinde, Cüneyd-i Bağdadî, Ebûbekir Şiblî, Muhyi'd-dîn Arabî, Sadru'd-dîn Konevî misillü meşâhîr-i mutasavvifinin isimleri mündericidir.

Burcu» nâmı verilmiştir.⁶²² Kurucusu Seyyîd Ahmed Rufai'nin⁶²³ ismine nisbetle «Rûfâî» diye anılan tarikat, İstanbul'u ziyaret eden Avrupalılarca en çok bilinenidir. Bu tarîkatin mensupları bin suretle kendilerine ezâ vermek ve bunu halk karşısında yapmakla hayâtlarını geçirirler. Mâhi-râne hareketler yaparlar, kılıç demirleri ve ateş yutarlar, yanmaksızın vücutlarını ateşe sokarlar, pek kaba vaziyetler alarak vücutlarını korkunç surette eğip bükerek, raksederler. Bunların eskiden güneşe tapan⁶²⁴ Toskana rahiplerini hatırlatan yaşayışları uzun bir işkence ve her dakika ezâden ibarettir⁶²⁵; manevî heyecan gayretlerini, maddî güçlerini artırmamış olsa, buna tahammül edemezlerdi. Hindli Baba Radan'a çıkararak, onun (Hazret-i) Peygamber'den beşyüz sene evvel ve beşyüz sene sonra yaşamış olduğunu söylerler⁶²⁶. Evvelâ Suriye'de, ve sonra Toros Dağları boğazlarında ikamet etmiş olan bu garip vücut sedir'den⁶²⁷ çörekotuna kadar bütün nebatların

⁶²² Fuzûlî:

«Münşî-i hikmet ki hâme-i hikmet-i nigâr Safha-i eyyama kılmış sebt-i vasf her diyar Buk'a-i Bağdâd'ın etmiş nâmım Dârü's-Selâm Kim ana teslîm-i tahsîn ide. her kişver ki var

«Evliya Burcu» dimiş; zîrâ ki hâk-i eşrefi Buk'a buk'a evliyâullaha olmuşdur mezar.»

⁶²³ Ulvân'ın vefatı 149/766; tbrâhîm Edhem'in 161/777; Bâyezîd-i Blstâml 261/874; Seriy-i Sakat! 295/907; Seyyîd Ahmed er-Rûfâî 578/1182. Mo-recea Dosson, bâ-b: I, Atâl'nin Terâcim'î, s. 42.

⁶²⁴ Ane Ayd, ll'incl beyit, 288. Kostantiniyye ve Boğaziçi, 2, s. 325.

⁶²⁵ Önce de hatırlatıldığı üzere müverrihin tartkatler hakkındaki ifâdeleri kendi telakki seklinden ibarettir. Bâzı seyyahlar merak şevkiyle öğrendikleri eksik malumata inanarak veyahut zev&h're aldanarak, yanlış fikirlere alırlar. Tasavvuf tarikatlerinin usûlünden doğru malûmat alınması mutasavvıfların büyüklüklerinin seçkin eserlerinin derinlemesine araştırılmasına bağlıdır; arzu edenlerin onlara müracaat etmeleri lazım gelir. (Mütercim).

⁶²⁶ Atâl'nin Terâcim'i, s. 42. (Bu, «Babarten-i Hîndî»dir; mevhum bir şahıstır. Mütercim)

«Reten», İbnü Kiryâl bin Reten el-Bütreridî dedikleri kimsedir. Ashâb-ı kiramdan değildir, bir kezzâb (yalancı) dır. 600 târihinden sonra Hindistan'da zuhur ederek nice akılsızlar tarafından tasdik olundu, Güyâ altıyüz seneden ziyâde yaşamıştır. Hind lisanlarında «Baba Reten Hindî» diye geçen şahıs bu olacaktır. «Bitrend» Hindistan'da bir beldedir. Kaamus müellifi de bu şahıs inkâr eder; sahabenin sonuncusu Ebû'l-Tıfl (R.A.) dır. Haz-ret-i Peygamber yüz sene kadar ashâb-ı kirâmlardan kimse kalmayacağını beyân buyurmuşlardır. Molla Câmî'nin, Alâü'd-devle Sümnânî'nin bu şahıs hakkındaki ifâdeleri de kat'iyete delâlet etmez. Bunu kitaplarında yazanlar, isminde ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimi Reten bin Kiryâl; kimi Ebû'l-Rızâ künyesi, «Reten» ismi; kimi Reten lâkabi, Sâhûl bin Cildiv bin Mihâd ismi olmak üzere yazmışlardır. Birtakımları da Reten bin Mâhûk bin Halide, Ratuna, Nündâd (Nevn-dâd?) diye isimlendirmişlerdir. Hulâsa siyer kitaplarında, târihlerde, hadîslerin hiçbirinde ismi ve resmi yoktur. Gâîp zanna göre, İsm-i bî-müsemmâdır ki, Islâm-a desise olmak üzere uydurulmuştur. (Tercüme-i Kaa-mus'dan hulâsa, c. 3; s. 636. Kaamus mütercimi, bu adamcağızı genç yaşında öldürmüştür. Yaşadığı farzedilen Ömrü müverrihin dediği gibi 1.000 olacaktır. Az daha yaşamağa gayret etseydi teşerrûf ederdik.)

⁶²⁷ Pek küçük olan çörekotu'na mukabil gayet büyük bir ağaç. (Mütercim)

özelliklerini bilirdi⁶²⁸. Şeyhü'l-Cebel müridlerinin kullandıkları sarhoş edici bir şerbet olan haşişe macununu İslâm arasına sokan odur diye rivayet olunur.

Bu macundur kî, o müridlere Haşişin nâmını vermiş ve bu kelime Avrupalılar tarafından «Esasen» (kaatil) şekline dönüştürülmüştür⁶²⁹. Rü-fâîler'den sonra Şeyh Şihâbü'd-dîn Sühreverdî müridleri zuhur ile «Nûr-bahşiyye»⁶³⁰ unvanını almışlardır, ki «nur verici» demek olan isimleri tarîkatin gayesini gösterir. Daha sonra bu tarîkatten Mevleviyye müessisi Celâlü'd-dîn-i Rûmî ve Bayrâmiyye reîsi Hacı Bayram⁶³¹ çıkmışlardır. Küb-reviyye müessisi Necmü'd-dîn-i Kübrâ⁶³² umûmî surette az bilinir ise de, Ebû'l-Hasan Şâzelî nâmı husûsî bir ehemmiyeti hâizdir. Muha kahvesinin⁶³³ özelliklerini ilk keşfeden, odur; bundan dolayı kahvecilerin piridir; nasıl ki Üveys dışçilerin, Baba Radan bahçıvanların ve nebatiy-yûn (botanikçiler) un⁶³⁴, Hacı Bektaş Yeniçeriler'in piridir. Yukarıda Şark'm en büyük tasavvuf şâiri olan Celâlü'd-dîn-i Rûmî'den -ki «Molla Hünkâr» unvanını almış, ve Selçuklu Sultânı I. Alâü'd-dîn asrını ziy-netlendirmişdir- bahsetmiş, ve Bolayır fethinde bir dervişin muzaffe-riyet işareti olmak üzere⁶³⁵ Süleyman Paşa'ya külahını verdiğini ve bunun il. Mehmed'e kadar Osmanlı pâdişâhlarına kisve olduğunu yaz-, mıştık. Mevlevi şeyhlerinin ikametgâhı ve müessisiyle ailesinin medieni olan Konya ve Osmanlı memleketleriyle birleştiği ve Mevlevi dervişlerinin meşguliyetlerine sermâye olan İran edebiyat ve şiirlerinin incelenmesi bütün Şark âleminin nazar-ı dikkatini celbettği sûfi mezhebiki⁶³⁶ Celâlü'd-dîn, onun en belîğ intişâr vasıtasıdır- münzevîler hücrelerinden ricâl-i devlet odalarına kadar İslâm'ın her sınıfına dâhil olduğu

⁶²⁸ Evliya Çelebi; Kaamus Tercemesi, Temsil-I İstanbul, cilt: 3, s. 635.

⁶²⁹ Haşişler Târîhi, s. 214 ve Silvestr Dö Sasi'nin Hatıratı.

⁶³⁰ Atâl'nin Terâcim'î.

⁶³¹ Hacı Bayram'ın vefatı 617 (1220) (?). Moracea Dosson, 5, 623.

⁶³² Atâi'nin Terâcim'i, s. 38. SÜhreverdî 602 (1205)'de. vefat edip, Bağdad' da defnolunmuştur. Cihân-nüma, s. 460.

⁶³³ Şâzelî, vef: 656/1257. Kahvenin keşfi hakkında Silvestr Dö Sasi'nin Müntehabât-ı Arabiyye'sine, c. 2, s. 224, ve İstanbul'da ilk kahvehanenin 962/1554'de açıldığını yazan Cihân-nümâ'ya s. 535) müracaat.

⁶³⁴ Kostantniyye ve Boğaziçi, c. 2, s. 514, Evliyâ'dan naklen.

⁶³⁵ Yukarıda, I. Alâ'ttd-din'in saltanat zamanına müracaat.

⁶³⁶ Sûfi mezhepleri hakkında Belagat-i İraniyye Târîhi'ne müracaat, s. 195 ve 196; kezâlik Erski'nin Bombay Cem'iyyet-i As-yaiyyesi'ne verdiği lâyhada ikinci cilde ve Tuluk'un «Sûfiyye-i İrâniyye» eserine müracaat. Bu eserin ilânı Ulemâ (Âlimler) gazetesinde ve Nakşibendî meşâyihinin terâcim-i ahvâli Lepiska Edebiyat ceridesinde (s. 252 ve 258) dercedilmiştir.

zaman Mevlevî tarîkati daha büyük bir ehemmiyet almıştır. Bektaşî tarîkati Yeniçeri silâh arkadaşlığının menşei olduğu gibi, Mevlevî tarîkati, «efendi» denilen Osmanlı devlet memurlarının bütün kadrosunun timsâli sayılmak lâzım gelir. Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden evvel teessüs eden tarikatlerden Mevlevîye umûmî surette en çok saygı duyulanıdır. Mevlevîler'in zuhuru sırasında Mısır'da Şeyh Ahmed-i Bedevî⁶³⁷ tarafından te'sîs olunan tarîkate gelince, bunun müridleri yalnız bedevilerdendir.

Teşekkülleri Devlet'in te'sîsinden önce olan on iki tarîkatin en meşhurları bunlardır. Orhan'ın saltanatı zamanında teşekkül edenlerden bahsetmek kalır ki, bunlar da Nakşibendîler, Sa'dîler, Bektaşîler,⁶³⁸dir. Diğerleri kuruluşlarının tesadüf ettiği sene vekayîinde yazılacaktır.

Bütün Yeniçeriler Bektaşî tarîkatine dâhil olduğu cihetle, teşkil ettikleri silâh arkadaşlığının mensuplarının tamâmı hem asker, hem mürid idi; şu suretle «Mâbed», «Hastahâne» «Malta» Şövalyeleri tarîkatle-ritjden az farkları bulunmuş oluyordu. İhtimaldir ki, kadırgaları ilk Ehl-i SaHb'in Orhan'ın⁶³⁹ saltanatında İzmir'i istilâsına yardım eden Rodos Şövalyeleri'nin komşuluğu Sultân Orhan'a, mühtedî (dönme) neferlerini Şeyh Hacı Bektaş'ın himaye ve emri altında askerî ve dinî tarikat olarak toplamak fikrini vermiştir. Sa'dü'd-dîn Cebbâvî tarafından kurulan ve hokkabazdan başka birşey olmayan Sa'diyye, yılanları alıştırmakla, vücutlarının yanmaması garîbesiyle mârufturlar. Eskiden Hind'de dahî böyleleri bulunurdu⁶⁴⁰. Osman'ın saltanatı zamanında kurulmuş olan Nökşibendîyye ile Bistâmî ve Bektaşîler (Hazret-i) Peygamber'in kayın pederi Ebûbekir'e kadar tarikatlerinin silsilesini ulaştırırlar. Diğerleri Peygamber'in dâmâdı Ali'ye vâsıldrlar. Bu, yekdiğerini tâkibetme, «silsile» nâmiyla amir. Fisagorcular'da, Eflâtuncular'da dahi Hermes mez-heb silsilesi tâbir olunan filozoflar silsilesi mevcut idi. İstiğrâkî hayâta, nefsinin vakfetmiş olan bu zevâtdan birçokları şairane dehâlarının ilhâm-larıyla şöhet bulmuşlardır; lâkin en çok tanınmış olan İranlı Câmî'dir ki, o ülkenin şâir şâirlerinin yaptıkları şöhreti gölgelemiştir. Alelade, her tarikat kurucusunun dört müridi bulunur ki, tarikat usûlünü ve kendisinden sonra hikmetli sözlerinin yayılmasını onlara

⁶³⁷ Vefatı: 675/1276. Moracea Dosson, 5, s. 623.

⁶³⁸ Nakşibendî'nin vefatı: 719/1319; Sa'dî'nin vefatı 736/1335 (?); Bektaş'ın 759/1357. Moracea Dosson, Birinci Bâb.

⁶³⁹ Âlî; Hacı Bektaş'ın kerametini tafsilatıyla yazan Moracea Dosson'a müracaat, 5, s. 673 ve 675.

⁶⁴⁰ Moracea Dosson, 647.

tavsiye eder. Bu hal (Hazret-i) Peygamber'in dört halîfesi, dört İncil sahibi, dört melek-i mukarreb bulunmasını hatırlatır⁶⁴¹. Nakşibendiyye tarîkati, kıdemi itibariyle hepsinden muhteremdir. Bektaşîyye tarîkatinde dikkate şâyân bir hal vardır ki, reîs olan şeyh bir taraftan da doksan dokuzuncu alayın miralayını (alay komutanı) olduğu gibi, dervişlerinden sekizi Yeniçeri kışlalarında bulunarak gece gündüz devletin saadeti hâli ve Bektaş ailesinden⁶⁴² sayılmış olan arkadaşlarının muzafferiyeti için duâ ederlerdi. Sultân Orhan -ki an'aneye göre Bursa muhasarasında dervişlerin ruhanî yardımlarını oldukça faydalı şekilde kullanmıştır- bu şehirde onlar için birçok tekkeler inşâ etmiş, ve İznik'de te'sîs olunan ilmiyeye âit binalar münâsebetiyle zikrettiğimiz ulemânın da hâmisi olmuştur. Orhan te'sîs ettiği medreselerde müderrislik hizmeti için onlara bol miktarda tahsisatlar vermiş veyahut kıymetli hediyelerle meziyyetlerini takdir etmiştir. İranlı Molla Sinan o kadar cömertçe mükâfat görmüştür ki, serveti kendisine Sinan Paşa unvanını verdirmiştir. Ulemâdan diğer iki zât, Osman zamanında «Paşa» iftihar unvanını almışlardı. Bunlar Ârifibillah Muhlis Paşa⁶⁴³ ve onun oğlu olup aşk-ı İlâhî ve temcîd-î Rab-bânî hakkında mutasavvifâne şiiriyle meşhur bulunan Âşık Paşa'dır. Ârı-fi billah'm torun-zâdesi Âşık Paşa-zâde en meşhur Osmanlı müverrihlerinden biridir.⁶⁴⁴ Âşık Paşa'mn Kırşehir'inde bulunan mezarının ziyaretçileri hâlâ çoktur. Gülşen-i Râz nâmmdaki Farsça mutasavvifâne bedü şiirin Türkçe'ye ilk mütercimi Ulvân Çelebî'nin Çorlu'daki mezarı da bunun gibi hürmete naildir.⁶⁴⁵ Şu halde, târih üç âlim gösteriyor ki, ilk olarak, Orhan'ın biraderi Alâü'd-dîn ve oğlu Süleyman ile beraber «paşa» unvanıyla mâruf bulunmuşlardır. Bu

⁶⁴¹ İstanbul'da basılmış Raşehât-i Ayni'l-Hay&t Nakşibendiyye şeyhlerinin (ileri gelenlerinin) tercüme-i hallerini yazar. Lepiska edebiyat gazetesinin 252-258 sahibesinde bu eserden bahs olunmuştur.

⁶⁴² Moracea Dosson (D'Ohsson), 5, s. 675.

⁶⁴³ Behcetü't-Tevftrlh ve Neşri, varak: 6; Âli, s. 15.

⁶⁴⁴ Âli, varak: 15; Latîfi, Tezkiretü'ş-Şuarâ. Âşık Paşa Dîvân'ı, Berlin Kütüphanesinde Diez el yazmaları arasında vardır. Bu unvan ile Paris Kütüphanesindeki eser, Edirneli Muhyi'd-dîn'-in Speygel tarafından tercüme olunmuş Vekayî-nâme'sidir. Âşık Paşazade Târihi yalnız Vatikan kütüphanesinde vardır; Türkler'in II. Mehmet'den evel müverrihleri bulunduğu hakkında Schulzer ve Gibin (Gibbon)un ihdas etmiş oldukları şüphelere kat'î cevâptır. Piti Dölakruva ve mütercimi Sulç (Schultz), her saltanatın nihâyetinde bâzı rical ve ulemânın isimlerini zikrederlerse de, ekseriya doğru değildir.

⁶⁴⁵ Şaron, (c. 5), Gülşen-i Râz'ın kıymetini takdir eder. Bu eserin tercüme edilmesi sûfiyye mezhebi hakkında geniş malûmat verecektir. 1800'de Zürih'te basılmış olan Lâtîfi Tezkire'sine müracaat.

unvan, Avrupa'da umûmî surette bilinmekte ise de, mânâsı ve aslı pek az kişi tarafından keşfedilmiştir. «Paşa» iki farsça kelimededen, «pây» ile «şâh»dan mürekkeptir ki, «hükümdarın ayağı» demektir. Bu tâbir Keyhusrev'in eski bir te'sîsinden kaynaklanmıştır; Xenofon ondan bahseder. Şu hükümdar, hükümetinin memurlarını kendi vücûdunun organları sayarak, memuriyetlerin münâsebetlerine göre onları muhtelif organlarının isimleriyle adlandırmıştı⁶⁴⁶: O suretle, dahilî işlerle mükellef büyük memurlar hükümdarın gözleri, zabıta işleri kulakları, vergi tahsildarları elleri, askerler ayakları, hakimler veyahut kanunların tatbikine vasıtalık edenler dili⁶⁴⁷ idi. Hâsılı dâhiliye, zabıta, mâliye, harbiye, adliye, nezâretleri gibi yüksek hizmetleri hep hassaları temsû ediyordu.⁶⁴⁸ «Paşa» unvanı sırf teşbihî olan bu te'sîsin taklidinden ibarettir ki, hakikatten ârî değildir; çünkü paşalar, vilâyet valisi, vezîr, asker kumandanı olmak itibarıyla hükümdarın ayakları demektir.

Orhan⁶⁴⁹ hiçbir vahşet eseri, hiçbir katil ile lekedâr olmayarak- otuz beş sene saltanattan sonra yetmiş beş yaşında ir ti hâl eyledi. Âdil, şeci muharip, kanun koyuculukta mahir bir pâdişâh olduğu cihetle, bihakkın Osmanlılar'ın Nomas'ı adı verilebilir⁶⁵⁰. Haricen pederi Osman'dan ziyâde medenîleşmeğe delâlet eder bir hâli vardı: Onun gibi burnu kavisli ve kaşları sık olmakla beraber, kumral saçları, mavi gözleri, yüksek alnı, uzun ve ince boyu, geniş göğsü, adaleli kolları, beyaz ve renkli teni bir Şark hükümdarında nadiren toplanmış olan iki haslete, şiddet ve hilm'e delâlet ederdi. Bünyesi kuvvetli, sakalı ve bıyığı sık ve parlak idi. Sağ kulağının altında bir alâmet vardı ki, Şarklılarca büyük bir güzellik addolunur⁶⁵¹. Millî

⁶⁴⁶ Xenofon, Sirop. 1, 7, 2. «Paşa» ve «hân» unvanları eski İran'da câri oldukları düşünülebilir. Arya'mn «Besus»u «paşa» kelimesinden ve «Mu-zikanus»u «Musa Hân» dan muharref olabilir.

⁶⁴⁷ Eski Yahudiler Seferi'nde II'inci kitabın 6. babında ve Yûsuf bahsinde Müfessir-i Kanun Olan Yedi îrânî fıkрасına müracaat. «îzid» ve «Ozirid» nâmmdaki şeytanların insanlar üzerinde ilâhmışcasına hüküm sürdükleri hakkında Plutark ile mukayese.

⁶⁴⁸ İşbu nezâretin kadîmen Sâsânîler zamanında tâyîn olunan tbni Mes'ûd tarafından beyân ve tefsir olunmuştur. Kral Kütüphanesi İzahat ve Müstahracâü'na müracaat, c. 1, s. 45.

⁶⁴⁹ Orhan Gâzî'nin doğum târihinde ve kaç yıl yaşadığında müverrihler müttelik değildiler. Ekseriyete göre velâdeti 680, cülusu Bursa fethi senesi olan 726, irtihâli 761'dir. Şu halde müddet-i hayâtı 81, müddeti saltanatı 35 senedir.

⁶⁵⁰ Nom&s. Roma'nın -adi ile vasıflandırılan- ikinci kralı olduğu ve Milâttan evvel 271-214 yıllarında hükümet ettiği an'anedden olarak hikâye olunur. (Mütercim).

⁶⁵¹ Şark şâirleri mütâd olan mülbalâgalarıyla bu alâmeti süt üzerinde yüzer bir dâne, aşk ile yanar bir kalbin nefesi eserine, güzelliğın beyaz deryasında feveran hâlinde bir adaya teşbih ederler.

müverrihlerin Osmanlı sultanlarının şahısları hakkındaki tasvirlerinde «Orhan'da bir alâmet var idi ki bütün gönülleri cezb eder, cihanı tâht-ı hükmüne alır, Hind-in şâh-ı si-yeh-rengini çâker-i muti' hâline getirirdi»⁶⁵² sözleri yazılıdır.⁶⁵³

BEŞİNCİ KİTAP

SULTAN I. MURAD DÖNEMİ

Doğduğundan beri ve pederi Orhan'ın uzun süren saltanatında, küçük şehzade olmak cihetiyle, Şark usûlüne uygun olarak büyük biraderine karşı âcizane ve tam bir itaat altında yaşamış olan Murad, pederinin ve Süleyman Paşa'nın vefatıyla, esaretini mutlak bir hükümdarlığa ve vakitsiz ölüm ihtimâlini şanlı bir istikbâle tebdil eyledi⁶⁵⁴. Cülusundan itibaren Orhan'ın Avrupa'daki fütuhâtını genişletmeyi düşündü; lâkin Asya'da ortaya çıkan vak'alar nazar-i akkatini tamâmîyle o tarafa çektiğinden, tasavvurunu geciktirmeğe mecbur oldu. Selçuklu ailesinin sönmesinden sonra yıkılan devlete vâris olan on beğ arasında kendisini en kuvvetli bulmuş olan Karaman hükümdarı, o zamana kadar Osmanlı-lar'm her dakika artmakta olan kuvvetlerinin kendisine hazırlamakta olduğu muhataralara pek az dikkat etmişti. Son teşebbüslerinin neticelerinden endişelenerek, Osmanlılar'a harb ilânına karar verdi ve Padişahın askerleri Avrupa'ya hareket etmekte oldukları bir zamanda fırsattan istifade, Asya'da müdafaasız kalan Osmanlı memleketlerine hücum etti. Hücumunun neticesini te'mîn için, Karaman Beği Galatiye'deki büyük emlâk mutasarrıflarını (Ahîler)⁶⁵⁵ isyana teşvik ederek, bunlar Ankara'da hükümeti

⁶⁵² Bu alâmet-i hâl, «toen>dlr. (Mütercim).

⁶⁵³ Hâfız'ın ikinci gazeline müracaat; Edebiyyât-ı İraniyye Târihi'ne de.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/143-149.

⁶⁵⁴ Hacı Kalfa, İdrîs. Neşri, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Lutfî, Münşeât-i Feridun'da tarihsiz olarak, İran Hükümdar Cihân-salı Mirza'nin teb-riknâmesi ve Sultan Murad'ın cevab-nâmesi vardır.

⁶⁵⁵ İdrîs, Ahîler'in âyân, yâni geniş arazîlerinden dolayı memleketin en itibarlı adamları olduğunu beyân eder. Âlî, Var-sak ve Turgud isyancılarını iki Türkmen kabilesi olmak üzere isimlendirir. Osmanlı müverrihlerine göre Varsaklar Tatar ve Turgudlar Moğol cinsindedir. Abel Remoza'nın «Tatarlar Hakkında Araştırmalar» eserine müracaat, s. 238. Cihân-nümâ (s. 644), bunların Ankara yakınlarında dağların eteğindeki eski ikametgâhları -Manisa'nın belli başlı nahiyelerinden birisine «Turgud* denildiği gibi (Cihân-nümâ, s. 635: Almanca ve Fransızca

ele geçirmiş idiler. Murad, Alespon sahillerinden Anadolu hududuna yıldırım süratiyle yetişerek, Ahüer'i bozdu, ve Ankara (eski Ankira, Engürü) anahtarlarını ellerinden aldı. İskender'in Küçük Asya'daki fetihlerinin en kuzey noktası olan⁶⁵⁶ bu şehir -ki Ogüst İbâdethânesiyle ve Galatiye'nin⁶⁵⁷ idare merkezi olmakla meşhurdur- Hilâfet'in ve Bizans tîmperatorluğunun ikbâl zamanlarında Âmorium (Amuiye, Anamur) gibi, Kostantiniye ve İslâm hükümdarları arasında dâirnî bir anlaşmazlık ve çekişme sebebi idi. Hârûnû'r-Reşîd ile Me'mûn Ankara'yı fethettiler. Birincisi Doğu Roma İmparatorluğu arazîsi üzerindeki muzafferiyeti hâtırasını ebedileştirmek için Ankara'nın muhteşem iki kapı kanadım Bağdad'a naklettirdi. Beşyüz sene sonra da Rum İmparatoru Nikefor da onu örnek olarak eski Kilikya (Karaman) şehirlerinden Mupzotia ile Tarsus'un kapılarını Kostantiniye duvarlarına çaktırdı.⁶⁵⁸ Ankara'nın elde bulunması Murad için pek mühim

nüşhalarda s. 535 denilmişse de, doğrusu budur)- Turgud-lli tesmiye olunduğunu zikreder, (Cihân-nü-mâ'dan s. 611), Varsak Dağı Toros'tan bir kısmının hâlen ismi bulunduğu anlaşılır. Münşeât-ı Feridun'da olmadığı beyân edilen arapça mektup ve cevâbı -diğer mektuplar sırasında olmadığı için- sonradan yine Münşeât'ta bulunmuştur. Bu mektuplar, tercüme edilmiş özet-leriyle beraber, Haber-i Sahîh'de münderiç olduğundan arzu edenler orada dahî görebilirler.

Sağ cenahta Anadolu Siphahileri bulunuyordu, akrabalık rabitası bulunan Sırb Kralı Vilak-oğlu yirmibin zirhli süvari ile onlara imdadcı tâyin kılınmıştır. Aydın, Saruhan, Karesi sancakları mutasarrıfı Emir Süleyman, Rumeli askeriyeye sol cenahtaydı. Pâdişâh oniki bin Yeniçeri ve Azap askerleriyle merkezde bulunuyordu. Kapıkulları merkez etrafında idiler. Hamîd-ili ve Teke-ili sancakları valisi Mustafa Çelebi ile Mûsâ Çelebi, İsâ Çelebi babalarına muavenete memur idiler. Amasya Valisi Mehmed Çelebi Öncülerin başında idi. Vezirler ve kumandanlardan Alî Paşa, Timurtaş Paşa, Malkoç Beğ, Evranos Beğ, Abdî Beğ, Fîrûz Beğ, İsâ Beğ, Hasan Paşa, Halil Paşa, Murad Paşa, Şahin Beğ, Yâ-kûb Beğ, Balaban Beğ, Dâvûd Balı, Alagöz, Ahmedî, Beşîr, Tâ-hir, Muhammedi, Mukbil, Paşacık vesâir nâmdârlar Mehmed Çelebi maiyyetine verilmişti. Timur «cuvangar ve barangar tabiriyle iştihar» bulan sağ ve sol cenahlarını süvarilerle doldurmuştu. Sağda Horasan Valisi Emir-zâde Şahruh, emîrzâde Halil Sultân, emîrzâde Süleyman Şâh, birçok kumandanlarla beraber bulunuyordu. Sultân Hüseyin imdadcı idi. Şîrâz Hâkimi Mirza Pîr Ahmed, İsfahan Hâkimi Mirza İskender, Mirza Ebû-bekir gibi şehzadeler Timur'un sancağının önünde ve arkasında idi. Şîrvan Hâkimi Şeyh İbrâhîm, Erzincan Hâkimi Tahareh, Diyâribekr Vâlîsi, Kara Osman Bayındırı dahî orduda dâhil idiler (işte Hoca'nın, 1. c. 169 ve 170. s. lerinde kumandanların isimlerine dâir verdiği tafsilâtın özeti budur).

⁶⁵⁶ Cihân-nümâ, s. 643, 644; Evliya, 424, 425, 426; Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilât ve Üsûl-i İdaresi, 2, s. 455-479. Aryeri, 2, 4.

⁶⁵⁷ Cihân-ı ma'rîfet, kadîm Ankira, Engürü âsâr-ı atıkasına Avusturya sefirleri Busbecq ve Verantius'un himmetleriyle vâkıf olmuştur. Bu iki sefir Büyük Süleyman'ın Amasya yakınlarındaki ordugâhına azimetlerinde Amasya kitabelerini kâtiplerine istinsah ettirmişlerdir. Şizul tarafından tahrîr, ve Viluzon tarafından Akademi Târihinin 47. cildinde, s. 85, tashih ve ikmâl olunan «Asya Âsâr-ı Atıkası» unvanlı kitaba müracaat, Londra, 1728, s. 165.

⁶⁵⁸ Hârûn ve Nikefor bu hususta, Samson adlı eskiçağ hükümdarı ile (Hazret-i) Alî'yi taklid etmişlerdir. Türk hikâyeleri, Alî'nin -Samson gibi- Hayber kalesinin kocaman kapısını omuzuna

idi; zîra Orta Asya ticâretinin merkezi ve Suriye ve Erme-niyye'den Trakya ve Kilikya sahillerine giren yolların birleştiği nokta idi. Küçük Asya'nın en zengin vilâyetlerinden olan Ankara, eski asırlarda yağlı kuyruklu koyun sürüleri, uzun ve yumuşak tüylü keçileriyle meşhur olduğu gibi, zamanımızda dahî Örtüleri, sûfları, bina harçlarının sağlamlığı, otuz altı çeşidi sayılan armutlarının lezzeti, eski Adorus Da-ğı'na «Elma Dağı» ismini verdimiş olan elmaları, üzümüleri, umumiyetle meyveleri az mâruf değildir. Malûmdur ki, Kayış bahçeleri Küçük Asya'nın en münbit bahçeleridir; Ayaş suları da kaplıca olmak ve içilmek itibarıyla en ziyâde şifâ vericidirler. Vilâyet merkezi yakınında, kayalarının garabet Örneği şekli ve minarelerinin genişliği ile dikkat edilmeğe değer olan Atenozi vadisi vardır. Ankara halkıyla Kuduzlular Osmanlı memleketlerinde canbaz ve pehlivan yetiştirmek imtiyazına mâlik, ve bunların maharetleri darb-ı mesel gibi şâyî'dir. Galatiye payitahtını süsleyen birçok âbideler içinde Büyük Sultân Süleyman, zamanında şöhretli mîmâr Sinan tarafından bina olunan Hacı Bayram ve Ahmed Paşa camilerini; Ahmed Paşa'nın hamamlarını; Mustafa Paşa'nın, Seyfû'd-dîn'in, Mevzuâtü'1-Ulûm sahibi Taşköprülü-zâde'nin mekteplerini; mev-levî ve abdal Hüseyin Gâzî ile II. Murad zamanında Şeyh Bayram tarafından inşâ olunan Bayramiyye dervişleri tekkelerini zikrederiz. Bu inşâatın hepsi I. Murad'm saltanatı zamanından sonra ise de, Ankara bu Pâdişah'ın zamanında Osmanlı Devleti'nin doğu hududundaki mevkii ve san'atm kuvvetlerini ziyâdeleştirdiği tabîi istihkâmları ile büyük bir ehemmiyete mâlik idi. Türk seyyâh-ı meşhuru Evliya -ki onyedinci asırda Osmanlı memleketlerinin her tarafını ve Avusturya ve İran'ı dolaşmış, ve bize Ankara ile Macaristan'da Ofen (Budin) şehirlerinin tariflerini bırakmıştır- bu iki beldenin mevkii ve istihkâmları arasında büyük bir benzerlik buluyor ve yalnız Devlet'in İran tarafından hududu üzerindeki Van müstahkem mevkii bunlara kıyâs olunabilir, diyor⁶⁵⁹.

aldığını yazarlar. Gibbons'a müracaat, s. 460. Ci-hân-nümâ'ya göre (s. 642), Harun'un emriyle Ankara kapısının üzerine Rumca yazılan hakimane kitabenin mealı:

«Allah'ın ismiyle. Ey insanoğlu! Fırsattan istifâdeye şitâb et. Dâima mevkilere ve zamanlara münâsîp şahsı intihâb etmeyi öğren. Sürür, suiistimal edilince bedeli matem olur. Hâli istikbal endişesiyle gamnâk etme, akılsızları kendine örnek alma, toplayabildiğin hazîneler ile iftihar etmekten sakın» (Cihân-nümâ'nın ibaresi budur: «Bismillahirrahmanır-rahim, Yâ Âdemoğlu, fırsatı, imkânı vaktinde aziz tut, fevt etme; umuru ehline ismarla; ifrat ile sürür seni mateme bırakmasın; nefsin üzere gelecek günün gamım tahmil etme; cem'-i malda mağrurlara muktedf olma.»)

⁶⁵⁹ Bra,tutu'da, S^'dü'd-dln, s. 80 ve 81. Ravzatül-Ebrâr, (761/1359)

Murad Ankara'yı⁶⁶⁰ ele geçirmekle Karaman Beği tarafından tahrik olunan karışıklıkları teskin eyledikten sonra, gözlerini Avrupa'ya çevirdi. Ancak seferber hâline girmeden evvel en büyük ve merâtib silşilesine göre en yüksek olan Bursa kadılığının ordu kadılığıyla birleştirilmesini emretti. Bu iki memuriyet evvelki muharebelerde muvakkaten bir kişi tarafından idare olunmuştu; Murad'ın emrinden sonra iki hizmet birbirinden ayrılmaz olmuş ve buna tâyin olunan zât mülkî ve askerî idare üzerinde üstün bir nezâret hakkına malik bulunmuştur. Sultân, bu hizmete Çandarh Kara Halil'i intihâb etmiş, ve Çandarlı dokuz sene sonra sandr-ı âzam (sadrâzam) olmuştur. Çimp kalesine karşı teşebbüsünde Süleyman Paşa'mn silâh arkadaşlarından bulunan Lala Şahin⁶⁶¹ «beğlerbeği» unvanıyla Osmanlı ordularına başkumandan oldu. Beğlerbeği memuriyeti -vezirlik memuriyetini de içine alır- evvelki pâdişâhlar zamanında onların en yakın akrabasına veyahut büyük oğullarına verilirdi. Nasıl ki Orhan'ın biraderi Alâü'd-dîn ve ondan sonra oğlu Süleyman'ın bu iki hizmeti idare ettiklerini gördük. Murad, bu usûlde bir karışıklık sermâyesi ve saltanat için tehlike kaynağı görerek, bundan böyle oğullarını müşavere meclisine kabul etmemek ve asker başkumandanlığım yabancılara emânet etmek suretiyle eski usûlü değıştirdi. Hükûmete yeni bir emniyet veren bu kaide, I. Murad'ın halefleri tarafından hiç değıştirilmeyerek, hareketin prensibi olarak kabul edilmiştir.⁶⁶²

Osmanlıların Avrupa'da Zaferleri

I. Murad'ın saltanatıyla Osmanlılar için yeni bir şeref ve kuvvet devri ve Avrupa'da bir fetihler silşilesi başlamış ve Pâdişah'ın Kosova muharebe meydânında irtihâline kadar asla haleldar olmamıştır. Gelibolu'dan pek uzak olmayan bir mahalde Alespon üzerinde bina edilmiş Ne-butüs yahut

⁶⁶⁰ Kantakuzen de Ankara'nın sukutundan bahseder (c. 3, s. 864). Lâkin Orhan'ın salta^tı zamanında oğlu Süleyman tarafından ele geçirildiğini teyân ederek, birkaç sene yanılmış oluyor. Ankara'dan başka Krateya şehrinden de bahseder. îd-rîs, (varak* 136), Ayuka kazasını da zikreder.

⁶⁶¹ Franzes, Sultân Murad'm Kantakuzen'e karşı Yani Paleolog'a oniki bin kişilik bir kuvvet gönderdiğini yazar (1, bâb: 2, s. 11) Murad, 861/1359'da tahta çıktığından ve Kantakuzen ise bir sene evvel Yasef ismiyle ruhban tarîkatine sülük ettiğinden, Franzes'in Murad ile Orhan'ı ve Süleyman ile kardeşini karıştırdığı sübût buluyor.

⁶⁶² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/150-152.

«Bontus»⁶⁶³ kalesinin zaptı fetihler silsilesinin başlangıcına işaret oldu⁶⁶⁴. Osmanlı ordusu Buntos'dan Çorlu üzerine yürüdü ve hücumla zaptetti. Bu mevkiin kumandanı, gözü ok ile çıkmış olarak, Murad'ın huzuruna getirildi ve Pâdişah'ın emriyle idam olundu; muhafızlar da kılıçtan geçirildi. Kalenin duvarları yıkılarak etrafı tahrib edildi⁶⁶⁵. Çorlu'ya yakın Mezelli mevki kumandanı da o hâle düşmek korkusuyla, şehrin anahtarlarını Sultân'm eline teslim etmek için acele etdi. Ahâlîsi tarafından boşaltılan Burgaz tahrib olundu.⁶⁶⁶

Murad, muzaffer ordusunun başında, Alespon'un kuzeyine doğru ha-rekei ettiği esnada, kumandanları Hacı İlbeği ve Evranos -ki Ankara üzerine sevkîyatında Asya'daki fethedilen eyâletlerin muhafazasını onlara emânet etmişti- parlak muvaffakiyetler gösterdiler. Birincisi İpsala ve Malkara arasında bulunan Keşan⁶⁶⁷ kalesini, ikincisi Kan-takuzen ile zevcesi İren'in ikametgâhi olup toprak işlerinin zerâfeti, bir tepe üzerinde koni şeklinde yerden yükselen kalesi, Sultân Murad'ın bu kale içindeki sarayı, epeyce uzaktan söylenen sözleri birer birer ayırabilecek şekilde aksettiren kubbeleri bulunan hamamlarıyla dikkate şâyân olan Dimetoka'yı zaptetti. Hacı İlbeği bir gece baskınında Dimetoka kumandanının oğlunu esir etmişti; babası mevki teslim ile oğlunu esaretten kurtardı. Bu sırada Murad Çatal Boğaz'a kadar ilerlemişti, iki kumandanın kendisine katılmaları üzerine, bir harb meclisinde Rumlar'm şaşkınlıklarından istifâde ile, Edirne'nin derhal muhasara edilmesi kararlaştırıldı. Askerî harekât Lala Şahin ile Hacı İlbeği'ne tevdi edildi. Bunlar geçen sene Edirne kapılarına kadar ilerlemiş, ve o zamandan beri Hacı İlbeği Burgaz denilen kaleyi⁶⁶⁸ gafletten istifâde

⁶⁶³ Neoutus yahut Bontus imlâsında -eski yazıda- bir noktanın yanlış konulduğu kelimeyi değiştirir; Bratutu -ki «Ahl»yi «Ahular» yapmıştır - bu kaleyi de Nettuto kalesi yapıyor.

⁶⁶⁴ Nebutus ihtimal ki, eski Afcus-Potamus'dur; bu mevki eski çağlarda Pe-loponnes muharebesinde İspartalıların Atinalılara. Üstünlüğünü gösteren deniz çengiyile meşhurdur.

⁶⁶⁵ Neşri, İdris, Alî; SolaK-zâde, Bratutu'da Sa/dtt'd-dîn, s. 82.

⁶⁶⁶ İstanbul - Edirne yolu üzerinde olan işbu Burgaz, «Çatalbur-gaz» diye isimlendirilir. Ve şu suretle Edirne şehri kapılan civarında Merih üzerinde kâin olup, Hacı İlbeği tarafından ele geçirilen Hacı İlbeği boğazından ve Karadeniz'de Misuri (Me-zambria)*nın alt tarafındaki Burgâz'dan (Birgos) tefrik olunur.

⁶⁶⁷ Bratutu, s. 84'de «Kiesen» yazar. Hacı Kalfa'nın Rûm-ili*sine müracaat, s. 84. Manner (7, s. 205 ve 227) Sirsella (Çorlu)'yi Rusköy (Lukasdöroskü) yakınında gösterdiğinden Migalegar (Malkara)'ı bilmediği anlaşılıyor. Aynacuk, Malkara, İpsala (Hacı Kalfa, s. 64, 65) hâlen (müverrih zamanında) İstanbul - Selanik yolu üzerinde merhalelerdir. Âşık Paşa-zâde'nin Vatikân'daki el yazısı nüshası Dimetoka'nın zaptını hikâye eder.

⁶⁶⁸ Bratutu, s. 85 ve Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'si, s. 22. Hadîdî, manzum târihinde bu kalenin zaptı hakkında şöyle söyler:

zaptetmiş idiler⁶⁶⁹. Padişah iki beğin teşebbüslerini takviye için ordusunun seçkin bir kısmıyla Edirne yolunda Babaeski'ye gitti. Edirne mevki kumandanı cesaretle Lala Şâhin'in karşısına çıktıysa da, büsbütün mağlûp oldu ve Meric'in taşmasından istifâde ile bir gece sandala binerek, nehrin denize karıştığı yerde bulunan Aynoz (Enez)'a gitti. Bu muzaffcriyet Bizans İmparatorluğu'nun en mühim kalesini Osmanlılara teslim etmiştir. Kalenin kapılarını hiyanet açmış olduğu gibi, muhafızların alçaklığı onun fethini istihkâmın ve kulelerin zaptı derecesinde kolaylaştırmıştır⁶⁷⁰.

Edirne o vakitten itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da payitahtı ve Sultânların ikametgâhı .olmuş, ve bundan sonra Osmanlı memleketlerinin Gelibolu'dan Emos'a ve oradan Karadeniz'e kadar geçilmesi kaa-bil olmayan bir duvar gibi uzandığı hat içinde inahbus kalan Kostan-tiniyye'yi, Osmanlılar bu noktadan tehdîd etmişlerdir. Osmanlı müverrihlerinin Edirne kumandanına verdikleri isim Adrenos (Adrianus)'dur, ki ya şehrin kurucusuyla onu teslim eden hâinin ismini karıştırıyorlar, yahut hakikaten onun da ismi böyledir. Târih bu misillû isim benzerliklerine pekçok misâller gösterir. Türkler Asya'da Keşiş Dağı üzerinde bir şehir te'sîs eden imparator Adrien'i -ki ismi henüz Adrenus (Atra-nus) beldesinin nâmında tanınmaktadır.- bilirler. Edirne, Besiniler*'in eski şehri olan o Seküdama harabelerinin üzerinde te'sîs olunarak, Orestia⁶⁷¹ nâmıyla yâd olunmuştur; Bizans târihinde imparator Valans zamanında Fritiker elinde iken Gotlar'ın muhasara ve tahribatı, Romanos elinde bulunduğu sırada Bulgarların yağması, Komnen zamanında Ehl-i Salîb'in geçmesi ile meşhurdur. Üç nehrin birleştiği noktada kâindir⁶⁷². Bunlardan Ebrus gül ve ayva bahçeleri arasından geçer. Malûmdur ki, Edirne'nin gül suyu Mısır gülsuyu ile, gül yağı İran'ın gül yağıyla rekabet eder. Diğer mahsulâtı da daha az aranmaz; sabunu Suriye sabununa, ayva reçelleri Amasyâ'nımkine, şekerlemeleri ve şurupları Konya ve Ha-ma'nımküere muâdildir. Edirne, mevkiinin ve halkının

«Meriç suyu kenarında irişüp Alır Hacı İlbeği âni dirişüp; Âni zikr eyleyince ol iller Dahî şimdi İlbeği Burgos dirler.» (dirişmek: Dirilik göstermek, uğraşmak)

⁶⁶⁹ Hacı Kalfa'nın Kum-Üi'si, varak: 65; Bratutu, s. 84.

⁶⁷⁰ Sa'dü'd-din, Hacı Kalfa, İdrîs, Neşri, Lutfi, Alî, Solak-zâde; Nişancı, Ci-han-nttma, fetih senesinde müttehittirler. Halkondll, bu fethi Orhan'ın oftlu Süleyman'a, atfeder. Mttñşeât-ı Feridun'a da müracaat.

⁶⁷¹ Manner (7, s. 262), «Orestia» kelimesinin Yunan esatirinden kaynaklandığı fikrindedir; lâkin Makedonya kavimlerinden birinin ismi olan «Oresti» lâfzından kaynaklanmış olması muhtemeldir, (Titliyö, kitap: 33, 34).

⁶⁷² Meriç, Arda, Tunca. Ebrus, «Meriç»dir.

güzelliği ile birçok Türk şâirleri tarafından gereği gibi ele alınmıştır; işbu tasvirî şiirler⁶⁷³ «şehrengîz» ismiyle adlandırılır; garîb ve hemen hemen anlaşılmasız olan bu nâm, şehrin ve halkının güzelliği bütün gönülleri heyecana sevkeder ve büyüler, manâsıyla tefsir olunur. Edirne, duvarları içinde birçok şâirlerin doğuşunu ve ölümünü görmüş olduğundan, milletlerinin âlim ve şâirleri hakkında dindârâne bir hürmet gösteren Osmanlılar, Edirne'yi Cenâb-ı Hakk tarafından bilhassa muhafaza edilmiş ve hele medeniyetçe pek ilerlemiş sayarlar. Şehri süsleyen bütün binaları, sarayları, çarşıları, camileri, mektepleri, köprüleri seyyahların daimî hayretlerine değilse de, nazar-ı dikkatine şayandır. Bu ikinci Avrupalı Osmanlı payitahtının Osmanlı târihinde işgal ettiği mevkî bizi defalarca husûsî tafsilâtla ondan bahse mecbur edecektir.⁶⁷⁴

Edirne, askerlik, siyâset, ticâret münâsebetleri bakımından hâiz olduğu faydalı mevkiinden dolayı, hakîkten Osmanlı pâdişâhlarının Av-rupa'daki payitahtı olmağa lâyık idi. Bununla beraber Sultân, Murad ikametgâhı olmak üzere Dimetoka'yı seçmiş ve orada bir saray inşâ etmişti. Edirne'ye de beğlerbeğisi Lala Şâhin'i koyarak, kuzey Trakya'da fetihlere devam etmesini emretti. Bu aralık Evranos, bu bölgenin güneyinde Gümölcine (Bizanslılarca Komotiksion) ile Vardar'⁶⁷⁵ -ki birincisi Ferecik'in (eski Doriskus)⁶⁷⁶ batısında ve ikincisi Karaferye'nin (Bruya) doğusundadır-fethetti. Bu iki şehirde Evranos'un hâtırası yalnız bunları fethetmiş olduğu için değil, birçok câmîler ve kervansaraylar yaptırmış ve bunlara bol miktarda tahsisatlar ayırmış, olduğu için de muhafaza edilmiştir. Lala Şâhin'e gelince, muzaffer sancaklarını Balkan eteklerine kadar ulaştırdı ve en mühim şehirlerden olup Belgrad'a kadar bütün memlekete pirinç

⁶⁷³ Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'sine ve Evliya Seyahat-name'sinin 2. cildine. Arş ve Gruber'in kaamusunda «Edirne» kelimesi bunların esas ittihaziyle yazılmıştır. Edirne hakkında Enîsü'l-Mü-sâfirîn unvanlı husûsî bir eser vardır. (Müverrih, bunun müellifinin ismini «Hâbir» yazıyor; Keşfü'z-Zünûn'un istanbul tab'ı «Abdu'r-Rahmân eş-Şehir bi'l-Hayr el-Edirnevî» diyor. Doğrusu «Hiber» ise, şahıs dânâ (bilgili kişi) manasındadır.)

⁶⁷⁴ Edirne büyük bir ticâret merkezi iken, Rumeli demiryolu o merkezî vaziyetini ihlâl ettiği gibi, daha sonra Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın teşekkülü üzerine pirinç ve gülsuyu gibi ticarî şeylerini büsbütün ve diğer ticarî maddelerinin de büyük bir kısmını kaybetmiştir. Dedeâğaç da Edirne'ye rekabete başlamıştır. Mevkiinin büyük ehemmiyetinden dolayı Rumeli'de bir iki kol demiryolunun inşâsı, nehirlerin temizlenmesi ve ecnebi ispartoları meselesinin kapanması ile ma'mûriyyet edebilir. Şimdi dahî Edirne'ye bir kol daha demiryolu inşâsı lüzumu bakîdir.

⁶⁷⁵ Hacı Kalfa'nın Rum-ili'si, s. 84.

⁶⁷⁶ Herodot; Hacı Kalfa,, s. 67. Bilâkis bunun eski Şerre (Serrhâ) olduğu anlaşılıyor.

vermekte olan iki Zağra (Eski ve Yeni Zağ-ra) ile Filibe'yi zaptetti. Yalnız piriç ticâreti daha Sa'dü'd-dîn'in zamanında hazîneye dört milyon akçe getiriyordu.⁶⁷⁷ Lala Şahin, Evra-nos'a uyararak, Osmanlı hükümrânlığı altına aldığı şehirleri süsleyen muhteşem binalar ile nâmım ebedileştirdi. Kısaca Filibe'de iki ok âtımı genişliğinde ve yanyana iki araba geçer bir taş köprü yaptırdı. Bu köprü'nün muhafazasını sağlamak maksadı ile tamiratını yapmak için tâyin olunan birçok kölelerin ücretlerinin ödenmesine kâfi daimî sermâyeyi tahsis etti⁶⁷⁸.

Bunların, doğru tabiriyle harb esirlerinin miktarı Osmanlı silâhlarının aralıksız muzaffeûyetlerinden dolayı o kadar çoğalmış idi ki, bir adamın mûtad bedeli yüzymibeş akçeye düşmüştü. Bu, evvelce -Osman'ın, ondan sonra Orhan'ın, o zamanki kadı-asker (kazasker) lerin alınmasında dâima ihmâl etmiş oldukları- ganimetin beşte bir miktarının tâyinine esas olarak kabul edildi. Karaman'da doğmuş fakîh Kara Rüstem bir gün Çandarh Halil'i, Pâdişah'ın huzurunda hükümetin menfaatlerini muhafaza etmemekle itham etti. Sultân Murad, bu tenkidi nazar-ı dikkate alarak, esirler hakkında tatbik olunacak mâlî bir tedbîrin faydalarını takdîr ve Kur'ân'ın emirlerine istinâd ederek, daha sonra her esirin bedelinden beşte birinin, yâni yirmi akçenin hazîneye alınmasını emretti,⁶⁷⁹ Esirler üzerine konulmuş olan bu vergi «pencik» yahut «ispençs»⁶⁸¹ olarak isimlendirildi. Daha sonra Hıristiyan

⁶⁷⁷ Piriç zirâat ve ticâreti şimdi en ziyâde Diyarbakır vilâyetinde aramalıdır. Bu ziraat Diyarbakır ile beraber nakliyat ve ticâretiyle Anadolu vilâyetlerinden ekserisinin yüzlerini güldürebilir. (Harb-i âhir (I. Dünyâ Savaşı) münâsebetiyle İstanbul'da piriçin okkası yüz guraşa kadar çıkmıştır.)

⁶⁷⁸ Manner, 7, s. 516; Hacı Kalfanın Rum-ili'si, s. 50, 52, 54, 86; Bratutu, s. 87 ve 89. Karaman Beği'nin tebrk-nâmeleriyle Murad'm 1 Receb 764 tarihli cevapnâmesi ve Canıbek (Canı-beg) Hân'ın nâmesiyle Pâdigah'ın «Selh-i ziVhicce 770» (14 Ağustos 1368) tarihli cevapnâmesi; Murad'm 776 (1374) senesinde yazılmış bir ikinci mektubu Münşeat-ı Feridun'da dercedilm'stir..

⁶⁷⁹ Sa'dü'd-dîn, Bratutu, İdrîs, Lutfî, Solak-zâde, Dukas, ganimetlerin taksimi hakkındaki kanunun Yeniçeriler'in kuruluşunda konulduğunu beyân ediyor; Bizans müverrihleri de Yeniçerilerin kuruluşunu Murad zamanında gösterirlerse de, Orhan zamanında vâki olduğu muhakkaktır.

⁶⁸⁰ Kara Rüstem, kazasker Halil'e «beşte birin edasının vecibeleri» hakkındaki âyeti îrâd ile, beşte bir (nüans) alınmasını hatırlatmasıyla, Halil hemen Pâdisah'a keyfiyeti arz etti, ve ganimetlerin beşte birinin zaptı Rüstem'e buyuruldu. O günlerde ganimetler pek bol olmakla her esire yüzymibeş osmânî kıymet takdîr ile, y!rmibeş osmânî hums alınması kararlaştırıldı. (T4ett*t-Tevârlh'den hülâsa, c. 1. s. 75) (Mütercim)

⁶⁸¹ «Pencik» kelimesi hakkında Burhân-i Kaati'ya müracaat. Orada görülür ki, «penc kûş» beş maddeden mürekkeptir. Şimdiye kadar hiçbir İngiliz iştikak mütehassısı «Punch» (punç), «Penee» (peni, şilin'in küçüğü) lâfızlarının Farsça «penc» kelimesinden müştak olduğunu düşünmemiştir. (Penc -kûş, renc-kûş (veya: gûş) vezninde, bir kısım macundur; beş çeşit

bir millet (yahut ecnebi bir millet) bu itiyâddan şikâyet ettikçe, o milletin esirleri hakkında istisna muamelesi yapılarak, âit olduğu elçilerle akdolan imtiyaz muahedelerine dere olunur, ve bu fıkra tercümanlarının be-râtında husûsî bir madde teşkil eylerdi.⁶⁸²

Murad, Bursa'ya dönüşünde, Edirne'nin parlak fethini Asya hükümdarlarına fetih-nâmelerle bildirdi. Târih, bu hükümdarlar arasında Pâ-dişah'm komşuları olan Germiyan, Karaman beğleriyle Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab hükümdarlarını kaydeder. Irak-ı Acem ile güney ve doğuda onun hududunu teşkil eden Fars kıt'ası, bu zamanda, Muzaffer ailesinin hükümdarı Emir Mübârizü'd-dîn Muhammed idaresinde idi. Irak-ı Arab ile Irak-ı Acem'in kuzeyinde bulunan Azerbaycan memleketinde Şeyh Hasan'ın oğlu⁶⁸³ ve İlhanlı sülâlesinin ikinci hükümdarı Üveys saltanat ediyordu. Bu iki ailenin aslı Osmanlı Devleti'yle hemen hemen aynı zamanda zuhur etmiştir; çünkü bunlar Cengiz Hân'ın torunları tarafından kurulan hükümetlerin enkazı üzerine henüz otuz sene önce hükümet kurmuş oldukları gibi, Osmanlı saltanatının da Selçuklu Devleti harabelerinin zuhurundan beri çok zaman geçmemiştir.⁶⁸⁴ Irak-ı Acem ile Fars eyâleti hükümdarı Emir Mübârizü'd-dîn Muhammed, hemen bütün saltanatı müddetince -Kara-Hıtay hükümdarı Sultân Celâ-lü'd-dîn Siyurgetmiş (Siyurgatmış)'in talebi üzerine Moğol hükümdarı Argun tarafından Kirman hududunun müdâfaasına gönderildikleri halde, bu memleketi hârici düşmanlara karşı muhafaza

edviyyeden terkîb olunur. Kalbin takviyesi ve ferahlatıcı olarak kullanılır. Arabcası olan fencnûş ile mâruftur. Burhân-ı Kaatı.)

⁶⁸² Sefirler, tercümanlar, konsoloslar maiyyetlerinde hademe-i ispenç resmine tâbi iseler, ma'füvviyyetlerini nâtik yedlerine tezkire verilir ve bunlara «ispenc kâğıdı» denilirdi. İdrîs, hums-ı ganâimin cihet-i tahsisini beyân eden âyet-i kerîmeyi dere ediyor («Va'lemû ennemâ ganim tüm min şey'in fe'enne lillâhi humusehü ve li'r-resûli ve liziykurbâ ve'l-yetâmâ ve'l-mesâkîyni vebni's-sebiyli...» (Enfâl sûresi, âyet: 41) (Meali: ...Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resulünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların, yolcunundur...)» (Âyet-i kerîme hükmüne göre, beştebir'in meşru olması, ihtiyaç sahipleri için hayır eserleri inşâsına bağlıdır.

⁶⁸³ Nuhbetü't-Tevârîh, s. 275'de, İlhan ailesi, ve s. 260'da, Muzaffer ailesi dercedümiştir. Sultân Murad'ın Bursa'dan Üveys'e yazdığı fetihnamesi Feridun Beğ Münşeatinde vardır (Paris Millî Kütüphanesi, Nu: 79, s. 25); kütüphanenin El Yazısı İzahat ve Hülâsalarına müracaat, c. 5, s. 670.

⁶⁸⁴ 733/1332'de zuhur eden Muzaffer-oğulları ailesi 796/1393'de yok olmuştur; İlhanlılar, 737/1336'da zuhur ederek, 776/1374' de inkıraz bulmuştur. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh, 167. İlhan ailesi Çoban ailesi enkazı üzerine teessüs etmiştir ki, bunlar 728/1327'de Cengiz ailesinin son hükümdarından Azerbaycan hükümetini ele geçirmişlerdi. Yalnız otuz sene devam ederek, Kırım Hânı Canıbeg tarafından mahvedilmiştir. Azerbaycan'da Canıbeğ tarafından vali olan Ahî Çoki, Hasan'ın oğlu Üveys tarafından tard ve îdâm olunmuştur (Nuhbetü't-Tevârîh ve Hacı Kalfa).

edecek yerde Timur tarafından itaat altına alındıkları zamana kadar tahrîb etmiş olan- Afgan ve Cerman⁶⁸⁵ kavimleriyle muharebe halinde bulundu. Mübârizü'd-dîn, Azerbaycan'da Canı-Bek'in valisi Ahi Çukı ve Irak-ı Arab hükümdarı Sultân Üveys ile de muharebeye mecbur oldu. Bu Sultân Üveys'in şanına ve validesi Sultân Dilşâd'ın fâzıl ahlâkına⁶⁸⁶ o zamanın mâruf şâirleri şöhret-bahş olmuşlardır.⁶⁸⁷

Sultân Murad, Filibe fethinden sonra Rum împaratoru'yla bir muâhedenânîe akdetmişti.⁶⁸⁸ Lâkin bu şekilde muhasamatın tâtil edilmesi sayesinde biraz istirahat etmeğe ve Devlet'in dahilî idaresinde intizâmın kurulmasına başlanır başlanmaz, yeni bir fırtına kendisini Avrupa'ya davet etti. Filibe Rum kumandam Sirblüar'ın Kralı Oruş'a sığınmıştı. Bu mülteci, hükümdarı Sultân aleyhine harb ilânına teşvik etmekte iken, Papa V.

⁶⁸⁵ Mîrhond'un Benî Muzaffer ailesi târihinde muharebelerini ve sevkîyatını geniş tafsilât ile naklettiği bu Cermanlar'ın hakîkaten şimdiki Cerman (Alman) kavmi olduğu pek meşkûktür. Herhalde «Cet» ve «Jet» namları arasında olduğu gibi, eski Cermanlar'ın isimleriyle yenilerinin arasında bir müşabehet vardır; Timur târihinde Cetlerden bahsolunacaktır.

⁶⁸⁶ Dilşâd, Çoban ailesi müessisi Emir Çoban'ın oğlu bulunan Dımışk Emîri'nin kızıydı. Çoban'ın yedi oğlu henüz zuhura başlamış olan kendi aileleriyle p zaman inkırazı pek aşikâr olan Cengiz hanedanının son hükümdarı Ebû Saîd ailesi arasındaki mücâdelelerde maktul olmuşlardır.. Emir Çoban, kızı Bağdad Hâtun'u Üveys'in pederi İlhanlı Şeyh Hasan'a vermişti. Sultân Ebû Saîd, bunu Şeyh Hasan'ın elinden alarak izdivacı altına almakla, Bağdad Hatun, sekiz sene, yâni Ebû Saîd'i zehirlemek teşebbüsünde bulunduğu zannedilerek idâm olununcaya kadar, Moğol tahtında Ebû Saîd ile birlikte icrayı hükümet etti. Bağdad Hâtun'un idamından sonra, Ebû Sa-id evvelki zevcesinin yeğeni Dilşâd Hâtûn ile izdivaç etmiştir. Ebû Saîd'in vefatını müteakip Dilşâd, İlhanlı hükümdarı Şeyh Hasan'a varmıştır. Çoban hanedanının kısa süren devamında, diğer iki kadın da şöhret kazanmışlardır. Biri Satı Big Hâtundur, ki Ebû Saîd'in vefatından sonra bir müddet hükümdarlık tahtında bulundu. Fakat bu hükümet zahirî idi, hakikat-ı hâlde Çoban'ın torunu Emîr Şeyh Hasan hükümet etmekte ve yeğenin zevci İlhanlı Şeyh Hasan ile muharebe etmekteydi, ikincisi Yezd Hâtun'dur ki, Şeyh Hasan Çoban'ın zevcesidir; zevcini -sarhoş hâlimden istifâde ile husyelerini sıkarak- öldürmüştür. Otuz seneden ibaret kısa bir müddet içinde bu kadar şöhretli kadınlar yetiştiren ancak Çoban âilesidir. Bu aile şundan dolayı da zikredilmeğe şayandır İd, Deguignes ve Erbelo -yedi Çoban-zâdenin ecel-i kaza ile vefatından dolayı Makabe ailesini ve kadınlarının şecaatinden dolayı Agammemnon ailesini hatırlatan- bu hâ-nedânı hiç tanımıyor gibi görünmektedirler. Çoban hanedanının tarihi için Nuhbetü't-Tevârih'e, Lârî'ye, Mîrhond'a Vassâf'a müracaat. İdrîs (varak: 132, 133), bu aileden son hükümdar olup, Canıbeg tarafından tard olunan Zâlim Eşref in Orhan zamanında hüküm sürmüş olduğunu beyân ediyor.

⁶⁸⁷ Bunlardan Sultân Üveys'in en hâhiş (İstekli) meddahı ve Hafız'ın bahtiyar rakibi Selmân-ı câliö-i dikkattir. Edebiyât-i İrânlye Târîhi, s. 260. Selmân-ı Sâvecî'n!n, güzel muhafaza olunmuş bir yazma dîvânı Berlin Kütüphanes'inde Di ez yazmaları arasındadır. Nu: 84.

⁶⁸⁸ Franzes, 1, 11, s. 11. Müverrihler bu ahidnâmenin akdedildiği yeri beyân etmedikleri gibi, ancak Edirne fethinden sonra olarak bildiriyorlarsa da, târihi şu vak'adan dolayı tâyin edilmiştir: 766/1363'de Bizanslılar, müttefik hükümdarların Meriç üzerindeki muharebelerinden hissedar olamamış ve Filibe 765/1362-1363'de Osmanlılar eline geçmiştir.

Urban'in umûmî bir yazısı ortaya çıktı ki, bütün Hıristiyanlar Türkler aleyhine bir ikinci Haçlı harbine davet ediyordu. Macaristan kralı, Sırbistan voyvodası, Bosna ve Ulahya prensi -memleketlerinin hududunu tehdide başlamış olan- Osmanlıların aleyhine ittifak için bundan fırsatı ganimet bildür. Lala Şahin, bu müdhiş ittifaka mukabele için pek zayıf olduğu cihetle, Pâdişah'a sür'atli bir şekilde imdâd gönderilmesini iş'âr etti. Sultân Murad Alespon'dan çıkmak üzere idi, lâkin Biga önünden geçerken, bir müstahkem mevki ve ric'at hâlinde askerine bir toplanma mahalli yapmak için orasını fethetmek arzusunda bulundu. Bu şehir Orhan'ın fethinden sonra bir müddet biraderi Alâü'd-dîn'in ikametgâhı olmuş ve daha sonra düşmanların (ihtimal ki El-Mağribîler'in)⁶⁸⁹ eline düşmüştü. Bunun yanısıra Murad Aydıncık (Kizikus) ve Gelibolu'da bulunan gemilerin hepsini toplayarak, sahillerin muhafazasını onlara bıraktı; kendisi de ordugâhım Biga önünde kurdu. Halbuki Hıristiyan ordusu sür'atli bir yürüyüşle Meric'e kadar ilerlemiş, ve Edirne'ye iki konak yol kalmıştı. Lala Şahin yinnibin kişiye varan düşmanın miktarının çokluğundan endişe ederek ve kendi nâmını lekelemekten korkarak, silâh arkadaşı Hacı İlbeği'nin kuman-dasıyla kuvvetli bir akıncı fırkasını keşif yapmağa gönderdi⁶⁹⁰. Hacı İlbeği emri altındaki onbin kişiyi yalnız bir muharebenin tâlihiyle karşı karşıya bırakmak istemeyerek -ordugâhları ihmalkârâne muhafaza edilmiş ve şarap içinde yüzer intizamsız bir asker takımının karışıklıklarına mâruz bulunmuş olan-Hıristiyan'ların bütün kuvvetleri üzerine bir gece baskını yapmağa karar verdi. Davul, dümbelek sesleri, «Allah! Allah!» avâzeleri karanlık içinde birdenbire akisler yaparak, Hıristiyanlar arasında dehşet yarattı⁶⁹¹. Sa'dü'd-dîn bunların vahşî hayvanlar gibi inlerinde birdenbire üzerlerine vararak, kendilerinin rüzgâr ile sevk olunan yangına benzer bir suretle Meric'e doğru

⁶⁸⁹ Âlî, bunları «Levend» {Levees», asker tahrîri kelimesinden me'huz) yâni İstihkar edilmeğe şâyân bir takım olarak isimlendiriyor ki, o zaman Katalanlılar bu halde idi, («Leven» kelimesi; Osmanlılar'm eski şâirlerinin «şeh-levend» gibi müteveccihâne tâbirleri hilâfına - İyi bir mânâyâ, gelmediği, halîyyu'1-izâr (ar damarı çatlamış, edepsiz) demek olduğu Bürhân'dan. anlaşılır; fakat Farsça'ya Avrupa lisanlarından mı yoksa o lisanlara Farsça'dan nu intikal etti? İkinci şekil, en kuvvetli ihtimâl olarak görünüyor, bu halde «Levees» kelimesinden alınmış olması doğru sayılamaz.)

⁶⁹⁰ Sa'dü'd-dîn, Hacı İlbeği'ni harb meydanının ilk mübârizi (mukaddem-i arsa-i merdâneği), gazanîer-i harb ve İstinadgâh-ı dîn-i mübîn diye tavsif ediyor. (Hammer, «mukaddem» kelimesini yanlış anlamıştır. Mütercim.)

⁶⁹¹ Sa/du'd-din, Neşri, tdrîs, Lutfî, Solakzâde, Hacı Kalfa, Takvîmti't-Tevarîh 766 senesi 1364 teşrinievvelinde (aralık ayı) başladığından, yazın vuku bulan bu muharebe 1363'e tesadüf etmektedir.

sür'atle kaçışarak dalgalar arasında telef olduklarını yazıyor (766/1363)⁶⁹². Bu gece baskınının vuku bulduğu yer olan sahra, hâlâ «Sırp Sındığı» (Sırbılar'ın mağlûbiyeti) diye yâd olunur.⁶⁹³

İlk defadır ki, Macarlar Türklerle karşı karşıya bulunuyorlardı; yeni hasımlarının bu birinci tecrübesi kendilerine o kadar korku vermiş olması lâzım gelir ki, ancak Hunyad gibi bir kahraman onu izâle edebilmiştir. Macaristan Kralı Lui, barbarların (yâni gâliblerin) kılıcından mucize gibi bir suretle kurtuldu. Selâmetini -göğsünde tasvirini bulundurduğu- Meryemü'l-Betül'e atfeylediğinden, hararetle teşekkür ederek, onun için bir kilise yapmayı adadı. Filhakika bir müddet sonra Avusturya İmparatorluğu'nun Lorettus'u⁶⁹⁴ demek olan Mana Zellâ Kilisesi vücut buldu. An'anelerin bu kiliseye isnâd eylediği mucizelerin en garibi, şüphesiz, Hıristiyanların kanlı mağlûbiyetlerini Osmanlı ordusu üzerinde tam bir muzafferiyet şekline dönüştürmesidir. Sırb Sındığı muharebesini -ki neticeleri itibariyle az ehemmiyetli olmakla beraber târihçe az hatırlanmaya şâyân değildir- Hacı İlbeği'nin vefatı takip etti. Lala Şahin, muzafferiyet şerefini kendisinden almış olmasının cezası olarak, hased sâikasıyla Hacı İlbeği'ni zehirletti⁶⁹⁵. Bâzi Macar ve îs-tiryâ müverrihleri⁶⁹⁶, Türkler'i Hıristiyanlar'a mağlûp eden an'aneye⁶⁹⁷ aldanarak, bu muharebenin sıhhatinde şüphe ederler; lâkin muharebenin vuku bulduğu sahranın nâmı, Maria Zellâ Kilisesi'nin te'sîsi,⁶⁹⁸ Hacı İlbeği'nin zehirlenmesi -ki o zamandan beri Türkiye'de sık sık .tekrar edilmiş bir cinayettir- hâsılı bütün bu vak'alar Türkler'-in Hıristiyan müttefik

⁶⁹² Sa'd'd-dîn; «Benime gibi hobgâhlarında remide olub, meydân-ı sltlz-den beyâbân-ı kerize şitâbân ve âteş-i kalırdan bâb-vezân gibi gırlzan olan düsmen-i hâksarlar nehr-i Meric'e rîzân.v» (Mütercim)

⁶⁹³ Sırto Sındığı, Sırbılar'ın mağlûp oldukları yer; «sınmak»dan ism-i zaman ve mekân. Geyve yakınında da Selçuklular, yahut Osmanlılar zamanında isimlendirilmiş bir «Gavur Sındığı» vardır. Mütercim.

Bratutu'ya (s. 91) ve «Stiria» cerîde-i mevkutesinin 58. cüz* ünde 6. sahîfeye müracaat. Bu muharebededir ki, Macar La-dislas Döbka şöhret kazanmıştır. Kralı Lui üç sene sonra gönderdiği berâtta «Asıl Lâdislas Döbka'nın Türkler'le Tor-nova imparatoru (Susmanos) arasındaki muharebede müessir şecaat gösterdiğini» yazıyor. Kanano'da, 10, s. 393.

⁶⁹⁴ Loretto, Bu İsimde bir İtalyan şehrinin kilisesidir ki, garip mucizelerinden dolayı ziyaretçileri pek çoktur. (Mütercim).

⁶⁹⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-din, İdrîs, Solak-zâde, Ravasatü'1-Eb/âr, (766 vekayîl)

⁶⁹⁶ Pirey'in Macaristan ve Jul Sezar'ın İstirya Târihi.

⁶⁹⁷ İstiryalılar'ın rivayeti Hıristiyan ordusu muhariplerini onbin ve Hacı Ü-beği'nin askerlerini yirmibin gösterir. Türk müverrihleri ise bunun aksini söylerler.

⁶⁹⁸ Meriç (Mariça) ve Mariazel kelimelerindeki sarandaki sadâ-mn tesadüfü müdür? «Mariazella» ismi «Mariça»dan ve bu da «Maria» (Meryem) kelimesinden müştak değil midir?

askerlerine galebe-i leylîyeleri için kâfi şehâdet-lerdir⁶⁹⁹.

Kral Lui, Betül'e (Hz, Meryem'e) adağını ifâ için Maria Zella Kili-sesi'ni inşâ ettirdiği sırada, Murad, Biga'nın fethinden ve Meriç'de kazanılan zaferden dolayı Ulûhiyyet'e dindârâne bir teşekkür arzı gibi bir sebepten başka niyetle (?) Bilecik'de bir cami ve Yenişehir'de Dervîş-i Postîn-pûş için bir tekke bina ile birçok tahsisat itâ eyledi. Bu heyecanlı dervîşin türbesinde hâlâ haylî ziyaretçi bulunur. Pâdişâh Bursa'yi, Gök-dere sahrasında inşâ ettirdiği küçük ve şehrin doğu tarafında ve Kaplıcalar mahallesinde sarayın karşısına tesadüf edecek şekilde yaptırdığı daha büyük bir cami ile süsledi. Nihayet eski kaplıcaların kubbesini⁷⁰⁰ tamamlattı. Bunun şifâ verici suları eski bir efsânenen dolayı, en eski zamanlarda büyük şöhrete sahip olmuştur; Herkül, nedimi îlâs'ı⁷⁰¹ kendi ihtiyariyle öldürüldükten sonra, üzerine bulaşmış olan kanı bunun menbâlarında temizledi. Bursa suları, hasseleriyle Eskişehir⁷⁰², Yalova (Elenopolis yahut Drepanon), Tavşancıl (Filokren) kaplıcalarından daha üstündür. Bütün bu müesseselere nezaret eden mîmâr, bir Rum yâhut bir Frenk idi, ki Osmanlı donanmasının bir gemisi tarafından esîr edilerek, esaretinin kalkması için bu türlü işlere maharetini hasretmiştir. San'at eserleri arasında gârîb şekliyle dikkati çeken bir cami zikro-lunabilir. Bina hem mâbed, hem medresedir. Zemin katı camii teşkil ediyor. Üst katta ve binanın kenarındaki dehlizde sıra ile ilim tahsil eden (lalebe)lerin odaları o surette bina olunmuştur ki, her talebe kendi odasından⁷⁰³ mihrâbdaki imâmı görüp, onunla birlikte namazını edâ eder. Bu dindar mesâi erbabı şu suretle vakit kaybetmemiş olurlar.⁷⁰⁴

Avrupa'da banileri olan hükümdarların san'ata muhabbetlerine, yahut hiç olmazsa bir dereceye kadar marifetten az-çok anladıklarına delâlet eden bu umûmî inşâat, Sultân Murad tarafından büsbütün dinî bir sebeple yaptırılmışlardır. Eğer târih, bu hükümdarın yazı bilmediği hakkında bize

⁶⁹⁹ Münşeât-ı Feridun'da, I. Murad'ın Bursa'dan Rebiyü's-sânî 767 tarihli bir mektubuyla Karaman Beğl'nin bir cevapnâmesi vardır.

⁷⁰⁰ Bursaya Seyahat, s. 25, Bra,tutu'da Sa/dü'd-dîn, s. 95. Hacı Kalfa, Tak-Yîmti't-Tevârîh.

⁷⁰¹ Zeyl sahibi Teofanis, s. 29. Kostantin Porfirogenet'in saltanatı sonunda.

⁷⁰² Favlos SilântJarîlus'un Eski Yunan kaplıcaları hakkındaki eseri,

⁷⁰³ Bursa'ya Seyahat, s. 34, 150, 160.

⁷⁰⁴ Bu camiin kubbesi ve zirvesindeki taştan mevzu doğan hakkında Bursa Seyahatnamesinde dercedilmiş olan an'aneye müracaat. Bu doğan, halkın zannına göre, Sultân Murad'ın bir kuşudur ki, oraya kaçmış ve Pâdişâh defalarca çağırıldığı halde, gelmemesi üzerine sabırsızlığına delâlet eder bir sesle «Dâima orada kal» demekle derhal taşa dönüşmüştür. Bu rivayeti devlet tarihçisi Sa'dü'd-dîn de nakleder.

hiçbirşey öğretmemiş olsaydı, Bursa camii ve Edirne sarayı inşaatının başladığı sene eski Epidor sakinleriyle, yâni Raguzalılar'la akdettiği bir ahidnâmenin imza şeklinde, onun delilini bulacak idik (767/ 1365). Adriyatik Denizi'nin bir körfezinde saklanmış gibi görünen ve asırlarca hiylekârca ve ihtiyatkârca siyâseti sayesinde kendisini muhafaza etmiş olan küçük Raguz Cumhuriyeti Osmanlı Pâdişâhlarının yüce mukadderatını birinci olark keşf ile, kendisini yine kendi ihtiyarlarıyla onların himayeleri altına vaz' eyledi. Raguz elçileri tarafından idare olunan bu müzâkerelerin neticesi bir ahidnâme ile son bulmuştur. Os-manhlar'la bir Hıristiyan milleti arasında ilk akdolunan bu ahidnâme, Cumhuriyetin itâatkârlığını tasdik ile, senelik beşyüz duka vergi mukabilinde, gemilerin doğu sularında seyir ve ticâret serbestisi hakkında Pâ-d iş ah'm himayesini te'mîn ediyordu. Ahidnâmeyi tasdik zamanı gelince, Murad, imza etmesini bilmediğinden, elini mürekkebe batırarak -üç parmağı ortada birleşmiş ve baş parmağı ayrılmış olarak- ahidnâmenin ser-levhâsma bastı⁷⁰⁵. Bu imza şekli (Tuğra), I. Murad'ın halefleri olan padişahların hepsi tarafından kabul olunmuştur. Yalnız daha sonraları hattatların imzayı girift harflerle süsleyerek, saltanat tahtında bulunan pâdişâhın ismini husûsî şekilde yazmışlardır.⁷⁰⁶ Tuğra, çizgilerinin bugün taklîd etmekte bulunduğu bu kaba el nişanesinin ortasına Pâ-dişâh'm ve pederinin ismiyle «El-Muzaffer Dâima» vasfı konulmaktadır. Sonraları bu alâmeti fermanların, ve beratların üstüne koymağa memur olan hattat «Nişancı-baş» unvanıyla devlet müsteşarı veyahut sultânın mührünün muhafazası hizmetim -ki Devlet'in büyük memuriyetlerindedir- hâiz idi⁷⁰⁷.

Murad'm ilimden hiçbir nasibi olmadığını ve ilimlerin kudretini hafife aldığını gösterir bir vak'a da, Şark edebiyat ve ilimler târihinde mümtaz bir mevki işgal eden üç âlimin onun saltanatı zamanında, kendilerine lâyük

⁷⁰⁵ Engel, Raguz Târîhi, s. 141. Bu ahidnâme bugün Raguz Evrak mah-zenindedir.

⁷⁰⁶ Elin ortasındaki üç parmağın üç mafsalları «Sultân» ve «Hân» kelimelerinin «elif^»leriyle, «lâm»ı teşkil eder. Uzanmış olan başparmak «bin», kezalik uzanmış olan sırça parmak «dâima» lâfızlarını gösterir. Başparmağın aşağı ve etli tarafı pâdişâhın ve pederinin ismini ve «muzaffer» lâfzını tasvir eder. Bu suretle el nişanesinin bütünü «Sultân Murâd bin Sultân. Orhan el-Muzaffer dâima» ibaresini teşkil eder.

(Sultân I. Murad'ın ahidnâmeye el basması, yazı bilmediğinden olmamak gerektir. Kemâl Beğ'in Osmanlı Târîhi'nde de (s. 187) beyân olunduğu üzere resmî evraka pençe basmak Cengiz zamanında icâd olunmuştu; Cengiz elini kırmızı mürekkebe batırdığından, menşurlarına «al tanığa» denilirdi. Raguz'daki ahidnâmenin hükümetçe bir fotoğrafın getirtilmesi arzu olunur. Mütercim).

⁷⁰⁷ Devlet-i Osmâniyye'nin Usûl-t İdaresi, 2, s. 27 ve 135, 1, s. 64.

surette yaşayabilmek için, yabancı memleketlere gitmeğe mecbur olmalarıdır. Bunların birincisi riyâziyyûn (matematik âlimleri) dan Mahmud'dur ki, münevver fikirli hükümdar ve pek şöhretli hey'et-şinâs (astronomi âlimi) Uhiğ Beğ'in muallimi olmuş, «Kadı-zâde-i Rûmî»⁷⁰⁸ unvanıyla Semerkand camiinde ders vermiştir. Bu camiin dört köşesinde o zaman dört müderrise⁷⁰⁹ bulunurdu ki, Orta Asya'da, ilimlerin en faydalısı olan riyâziyyât (Matematik ilmi)'ı neşre tahsis edilmişti. Kadızâde; bu dört medreseden birinde her defa ders verdikçe, bütün ilim tahsil edenler (müteallimîn) takımıyla beraber oraya koşar, ve hattâ muallimler de şöhretli matematikçinin derslerini dinlemek için kürsülerim terkederlerdi. İkincisi lisân âlimlerinden Molla Cemâlû'd-dîn Aksarayî'dir ki, Karaman'da Zincirli Medresesi'nde müstahdem bulunmuştu. Burada muallim olmak Sihâh ismindeki Arab kitabı lûgatini hıfzetmiş bulunmağa bağlı idi.⁷¹⁰ Medrese kurucusunun koyduğu bu şart; müderrislik taleplerini çok azaltırdı; çünkü Sihâh'in ezberlenmesi Kur'ân'dan pek güçtür. Bu meşhur muhacirlerin üçüncüsü de akaîd âlimlerinden ve Kayseri hükümdarının kadısı Ahmed Burhânü'd-dîn'dir ki, oğlu Ebu'l-Abbâs Burhânü'd-dîn evelâ şehrin hükümdarını idam ve sonra hükümeti istilâ etmiş, ve nihayet bir muharebede Kara-Çuluk'un eline düşerek, eli silâhlı tutulan asîlere mahsûs cezayı görmüştür.⁷¹¹

⁷⁰⁸ Pederi Bursa'da kadı idi.

⁷⁰⁹ Kadızâde-i Rûmî'nin en meşhur riyaziye eserleri (matematikle ilgili eserler) «Çağmînî» nâmıyla mâruf ilm-i hey'et (astronomi ilmi) ile ilgili bir eserle, Eşkâl-i Te'sis kitabına şerhleridir. Sa'dü'd-dîn.

⁷¹⁰ (Bu fıkra, müverrihin me'hazı olan Sa'dü'd-dîn'den (c. 2, s. 412) özetlenmiştir.)

Cemâlû'd-dîn Aksarayî birçok fazilet sahiplerinin, ezcümle Molla Fenârî'nin muallimidir. Keşşafa haşiyeler; İzâh-i Meânî'ye şerh yazmıştır. Mûciz-i Tıbb'ı dahî şerh etmiştir. Si-hân-ı Cevheri hıfzı meziyyeti Mevlânâ'ya münhasır olduğu için, târih metninde dercedilmiş olduğu veçhile, Kâraman'da Zincirli Medrese'ye müderris olmuştu. Eski Yunan'da meş-şâiyyûn, revvakiyyûn, işrakiyyûn nâmlarıyla filozoflar üç fırkaya ayrıldığı gibi, Cemâlû'd-dîn'in talebesi de üç tabaka idi. Birinci tabaka, hoca medreseye giderken iktisap ederler, ve meş-şâiyyûn nâmıyla yâd olunurlardı. İkinci tabaka, medresenin revaklarında sakin olmalarıyla, onlara revâkiyyûn denilmiştir. Müderris bunlara da ders verdikten sonra, iç medreseye girerek, oradaki seçkinlere, ders verirdi. Bu zâtın şöhret-i şayiasına mebnî, Seyyîd-i Şerîf berâ-yı istifâde Rûm'a gelirken İzâh-ı Şerhi'ni görünce metin kırmızı ve şerh siyah mürekkeple yazılmış olduğundan, şerhin kâfi olmadığını göstermek istemiş ve artık ziyaretten vazgeçmiş, lâkin talibin «Cemâlû'd-dîn'in takriri tahrîrine gâlibdir» demeleriyle, Seyyîd-i Şerîf yoluna devam ile Karaman vilâyetine kadar gelmiş ise de, Cemâlû'd-dîn o sırada vefat etmiştir. Seyyîd-i Şerîf, Fenârî ile birlikte Mısır'a gidüp, Şeyh Ekmelü'd-dîn'den ulûm-ı şer'iyye tahsil etmişlerdir.

⁷¹¹ (Müverrihin bu numaradaki zeyli Ahmed Burhânü'd-dîn'in Telvîh Üzerine Tercih nâmında bir haşiyesi olduğundan ibarettir. Ancak târihte Ahmed Burhanü'd-dîn'e müteallik bahsi

Murad, Avrupa'da fütuhata devam etmek üzere, Bursa'dan hareketinden evvel üç şehzadesi Bâyezid ve Yâkub ile Savcı'nın sünnet düğünlerini tantanalı ziyafetlerle icra ve dervişler ve şeyhlere kıymetli hediyeler ve hil'atlar itâ eyledi. Daha sonra Edirne'ye bir günlük mesafedeki Çirmen kalesinin muhasarası tertibatını idare etmek ve Edirne'de yaptırmakta olduğu sarayın inşâatına nezâret etmek üzere Dimetoka'ya gitti. Tunca vadisini güya sihirle meydana gelmiş büyük bahçeler çevreledi. Murad'm halefleri olan pâdişâhlar, hele Büyük Süleyman ve IV. Meh-med saltanatlarında Edirne dahî oldukça genişletilmiş, ve birçok umûmî inşâat ve muhteşem binalar ile süslenmiştir. Yeni inşâ olunan saray oturmağa müsait bir hâle gelince, Murad Rum İmparatorluğu'nun bu ikinci şehrine merkezi nakl etmiş ve Edirne istanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'nin birinci şehri olmuştur.

Pâdişâh yeni payitahtını genişletmekle meşgul olmakla beraber, dâima harb meydânı! da nazar-ı dikkate alırdı. Kumandanları Timurtaş ile Lala Şâhin'e, bütün Tunca boyunda istilâyâ devam ve Balkan eteğindeki şehirleri itaat altına almalarını emretti. Timurtaş, Yenice, Kızılağaç⁷¹² ve Yanbolu'yu⁷¹³ zaptetti. Lala Şâhin birkaç sene sonra İhtimân ve Samakov'u aldı. Samakov birçok demirci ocağını içinde bulundurduğu için Sırb lisânında böyle

aydınlatmak için tercüme-i hâli Tâcü't-Tevârih'den telhis olunur.)

Burhânü'd-dîn Ahmed, Erzincan'da kadı idi, ümerâ fetretinde Erzincan'a emir oldu. Fazl-ü kemâliyle şöret buldu. Telvîhe Tercih haşiyesi mütedâvildir. Şeyh İbnü Hacer Dü-rer-i Kâmine'sinde yazar ki: Haleb'de tahsilden sonra memleketine gidip, emîre dâmâd oldu. Sonra kayın babasını öldürüp yerine geçti. Şâir ve şecî idi. 800'de Akkoyunlu serdârı Kara Eylük demekle meşhur Kara Osman bin Tur-Ali (Du-rali elinde maktul oldu.

Müverrih, I. Murad asrında ulemâdan üç zâtın yabancı memleketlere gittikleri hakkındaki ifâdenin me'hazmı göstermiyor. Evvelâ Semerkand'a Kadı-zâde-i Rûmî unvanıyla şöret alan şöretli riyaziyeci «Mahmûd» değildir; Kadı Mahmûd'un oğlu olup genç yaşında irtihal eden Mahmûd'un mahubudur ki, Tâ-cü't-Tevârih'in (c. 2, s. 407) ifâdesine göre, bunun ismi Mûsâ Paşa'dır (O vakit «Paşa» unvan ve vezâret değildi; nasıl ki Âşık Paşa da vezîr olmuş değildir. Ahmed Vefik Paşa bunu «Beşe» suretinde yazar). Mûsâ Paşa bilâd-ı Acem ulemâsının şöretini işiterek oraya gitmek istemiş; tasavvurundan kimseye birşey açmadığı halde hemşiresi anlayarak kitaplarının araştırma biraz mücevherat koymuş, birgün birdenbire akrabasına veda ederek gitmiş. Tahsilini ikmâlden sonra «İlag» (A.L.Ğ.) beğе muallimlik etmiş ve riyaziyatta te'lifât sahibi olmuştur. Cemâlü'd-dîn Ak-sarayî'nin azimetine dâir de mâlâmât bulunamadı. Onun tercü-me-i hâinden bu cildde, müverrihin «Beşinci Kitap»a âit 25. Not*unda bahsedilmiştir. Göçeden ulemânın üçüncüsü olarak zikredilen Ahmed Burhanü'd-dîn ise, 26. Not'ta yazıldığı üzere Erzincan'da kadı iken arzü-yı hükümetle başını belâyâ uğratmıştır.

⁷¹² Bratutu'da, Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Hacı Kalfa'mn Rum-Hi'si, s. 53.

⁷¹³ Yanbolu, halılarının güzelliği ile meşhurdur. Sa'dü'd-dîn tht'mâm ve Sa-makov'un zaptını Yanbolu ve Kızılağaç'ın fethi senesinde gösterir. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârih'inde ve Rum-iH'sinde 776'da yazar.

isimlendirilmiştir. Murad, doğu sahillerine de bizzat bir fırka sevk ederek, Karîn-âbâd, Aydos, Karadeniz'de Zizepoli (Apolonya) (Süzebolu), Hayrabolu (Haryopolis), Vize (Bize) (Not),⁷¹⁴ Kırkkilise (Kırklareli) (Herakliya) ve Pınarhisar⁷¹⁵ şehirlerini fetihlerine ilâve etti. Tarus'un otuz sekiz menbâ bu son şehrin etrafında bulunması lâzım gelir; Dârâ İskitler aleyhine sevkıyatında burada bir âbide inşâ ederek, onun cephesinde, Tarus'un en güzel ve en şî-fâ-bahş nehir ve kendisi de insanların en güzeli ve en iyisi olduğunu mutantan tâbirlerle ifâde etmiştir⁷¹⁶.

773/1371. Beş sene devam eden birbirini takip eden sevkıyattan sonra, Avrupa'daki teşebbüslerinin neticelerinden memnun olan Sultân Murad Asya'da istirahat etti. Bu müddet içinde kazaskeri Çandarlı Kara Halil'i vezâret'e getirdi. Bu mansıb on seneden beri boştu; lâkin bundan sonra bir dakika bile münhal kalmamıştır. Hatırlardadır ki, Çandarlı Kara Halil Yenişehirlik müessesesinin ve daimî orduların mucididir, tik efendisi Osman'ı mezara gönderdikten sonra, Orhan'ın otuz beş sene saltanatında hizmetini ifâ etmiştir; on seneden beri de Murad'ın ordusunda kanunlara ve nizamlara şiddetli bir şekilde riâyetle intizam ve itâ-atı o kadar muhafaza etti ki, padişahın sonra en büyük olan vezir unvanına -yegâne olmak üzere- lâyük görüldü. Bu şöhretli ihtiyar, onse-kiz sene daha devlet işlerini Hayrû'd-dîn Paşa unvanıyla ve nâdir bir maharetle ve değiştirilmesi kaabil olmayan bir hakkaniyetle idare etti; şafağı beşini aydınlatmış olan asrın nihâyetinde, Yenişehir'e giderken irtihâl eyledi⁷¹⁷. Onun nâmına mühim târihî hâtıraların münâsebeti vardır. Hayrû'd-dîn Paşa meçhul bir aileden olmakla beraber, ilk olarak «sadr-ı â'zam» (sadrâzam) unvanını almış, bu

⁷¹⁴ Manner (7, s. 270), Vize'nin hiçbir zaman vücut bulmamış bir esâtîr şehri olduğunu zannetmek ne hâlihazır çağlarda ve ne de ortaçağda mevcudiyetine vâkıf olmadığını gösteriyor. Halbuki Bizans müverrihlerine müracaat etmekle pek kolay kendisine emniyet gelirdi. Aleksî Komnen Vize ve Silivri'den bahisle Baldorin zamanında Lâtinler'iri tahribatından kurtulan beldelerin bu ikisinden ibaret olduğunu yazar.

⁷¹⁵ Manner, 8, s. 271 ve 272, Pınarhisar eski Uçupgan olduğunu zanneder.

⁷¹⁶ Herodot, 4, 91. Tarus, bugünkü Tarasuyu nâmını hâizdir, K^rışdıran (Rumların *Kutadesto»su) Ergene nehrine (Agriyan'.s), ve bu da Meriç (Ebrus) nehrine karışır. Pınarhisarı Bizanslılar'ın «Tainarus» (Taus) dedikleridir. Sırp müverrihlerinin zikrettikleri muharebede (1371) Vukaş'n telef olmuştur. Engel'in Sırbistan Târihi'ne müracaat, s. 323. Şvandner' in «Tabulae Acutheanae adlı eserinde, 3, s. 159 ve Katıma, 10, s. 481. Bununla beraber Tainarus muharebesinin Hırist'yan müttefik askerlerinin Meriç'deki 1363 muhâreib esiyle o kadar benzerlikleri görülür ki, ikisinin yalnız bir muharebeden ibaret olması muhtemeldir.

⁷¹⁷ Hadîkatü'l-Vüzera, Sa'dü'd-dîn, Solaft-zâde, Kara Halil'in sadrâzam tayinini beş sene sonra zikrederler. Lâkin Hacı Kalfa ve. Terâcim-i Ah-vâl-i VÜiera sahibi daha ziyade İtimâda, şayandırlar.

hizmet Kostântiniyye'nin fethine kadar hanedanında ırsî bir surette kalmıştır. Sultân Murad'm Avrupa eyâletine beğlerbeği tâyin etmiş olduğu Lala Şahin ise Filibe'yi ikametgâh ittihâz etmiştir ki, bu şehir ile bütün civarı kendisine malikâne olarak verilmişti. Oradan yavaş yavaş bütün boğazlarını zapt ve Sama-kov yakınında Çamurlu sahrasında Sırbistan Kralıyla müttefiki olan Bulgar Kralını mağlûp etmiştir⁷¹⁸.

Daha sonra sâkinlerinin ismiyle Bulgaristan adı verilen Aşağı Mizi ve Sırbistan ve Bosna'yi içine alan Yukarı Mizi mıntıklarının tabiî hududu olan kuzeyde Tuna ve Sava, güneyde Karadeniz sahiline kadar batıdan doğuya uzanan büyük dağlar silsilesidir; bu dağlar silsilesinin eski çağlardaki birçok isimleri, yâni Suardius, Orbelus, Emos⁷¹⁹ nâmları sonraları Şar Dağı⁷²⁰, Eğrişu Dağı,⁷²¹ Balkan adlarına dönüşmüştür. Hemen bir dik açı şeklinde iki kola ayrılır, ve biri kuzey isti-kametiyle Tuna üzerindeki Trayan köprüsüne uzanarak, Yukarı Mizi'yi Aşağı Mizi'den ve diğeri Meric'in denize karıştığı yere doğru giderek Makedonya'yı Trakya'dan ayırır. Bu tabiî şedden Sırblar ve Bulgarlar defalarca geçmişler ve defalarca Bizans tahtım muhasara ve Boğaziçi sahillerini tahrîb etmişlerdi⁷²². Paleologlar Balkanlar^ Bulgarlar'ın daimî istilâlarına kuvvetli bir sed olarak kullanacak yerde dâhili ve haricî düşmanlarına karşı bu kavimlerden yardım isteyecek kadar ihtiyatsızlık ve körlük göstermişlerdir. Binâenaleyh Osmanlılar'ın Meriç ve T ai nar us⁷²³ üzerindeki muharebelerinin cümlesi, doğru tabiriyle, Rumlâr'ın aleyhine değil, Bulgarlar'm ve Sırbalar*'ın aleyhine vuku bulmuştur. Bununla beraber Trakya'yı Makedonya'dan ayıran Rodop dağ silsilesi ismini bir Sırb Kralının verdiği ve bugün bu dağın yâd olunduğu⁷²⁴ Despot Dağı ismine tahvil edilmiş olmasını şu kavimlerin zaaf içinde ve harâb olmuş Rum İmparatorluğu üzerinde kazanmış oldukları nüfuza delil sa-yanz. Meşhur

⁷¹⁸ Bratutu'da Sa'du'd-dîn, *, 104.

⁷¹⁹ cEmos» ismi, Emine nâmında görünür. «Emine» Karadeniz'in vaktiyle <Fî-tis-emt» denilen bir sıkıntısıdır.

⁷²⁰ Şar Dağı'nın eski Suardius olduğu pek kolay anlaşılır.

⁷²¹ «Eğri-su Dağı», eğri olan suyun dağı demek olduğuna nazaran, «helezonî» demek olan eski «Orbelus» ismi dağın eğriliğinden değil, cenahlarından seyelân etmekte olan nehirlerin muhtelif cihetlere doğru akmasından neş'et etmiş olsa gerektir. Balkan'dan inerek Amine yakınında Karadeniz'e atılan sel de «Kamçık Suyu», yâni kamçılanmış su tesmiye edilir. Yalova yakınında İzmit körfezine atılan su, pek ziyâde eğri gitmesinden dolayı vaktiyle «Drako» yâni «dragon» nâmını almıştı

⁷²² Kostantniyye ve Boğaziçi, 1, s. 82-100.

⁷²³ Leoa Klavl, Coğrafya mecmuasında, 3; Tainarus (Tearus)'u Tunca yapıyor.

⁷²⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 8. 104.

olan işbu Despot Dağı'nın eteğinde ve onu Eğrisu Dağı'ndan (Orbelus) ayıran kesişme noktasında vaktiyle Bulgaristan ve Sırbistan hududları bulunurdu ki, şimdi tâyini müşkildir; çünkü Osmanlılarla Sırbler arasında vuku bulan Samakov muharebesi zamanında Köstendi!' de bir Bulgar Prensi'nin hüküm sürmekte olduğunu görüyoruz. Samâv-kov'dan yalnız yüksek dağlardan mürekkep bir silsile ile ayrılan bu şehir, evvelâ ilk banisi Trayan'ın isminden kaynaklanan Olpina ismiyle anılırdı; daha sonra Jüstinyen tarafından tahrib ve tekrar inşâ olunmuştur ki, Türkler tarafından bu mevkie verilen «Köstendil» isminde onun nâmı görünmektedir.⁷²⁵ Birçok kaplıcaları vardır. Muhteşem kubbelerle örtülü on iki kükürtlü kurna görülür. Birçok kanallar şehrin her tarafına içilecek su dağıtmakta, ve bahçeler dağdan inen ırmaklarla sulanmaktadır. Köstendin süsleyen kaplıcalardan biri ziyâde cesameti ve mîmârî usûlünün zerâfeti cihetiyle bütün seyyahların hayretini celbet-mektedir. Civarda -fakat cüz'ı miktarda-hâlâ bulunmakta olan altın ve gümüşten eskiden oraya yakın Karatova şehrinde sikke basılırdı. Bu mevkiin ehemmiyeti Sultân Murad'ı -şehrin anahtarlarını Bulgar Kos-tantin'in elinden tesellüm etmek üzere- Avrupa'ya geçmeğe karar verdirdi. Kostantin, karşılık olmak üzere, her türlü vergiden müstesna tutulacağına alenen te'mîni şartında ısrar ederek, anahtarları Pâdişah'a verdi (773/1371)⁷²⁶.

Padişah Köstendin aldıktan sonra, Bursa'ya döndü (774/1372). Lâkin ertesi sene Vize kumandanı Karadeniz sahilindeki kalelerin Rum muhafızlarının memleket için endîşe verici olmağa cür'et ettiklerini bildir-mesiyle, Alespon'dan geçmek için acele etti. Asya'dan yeni toplanılan efradı Lala Şâhin'in Avrupa'da kumanda ettiği kuvvet ile birleştirdikten sonra, Sultân, Rum kalelerinin kumandanlarını bu kuvvetin bir kısmı te'dîbe kifayet edeceğini düşünerek, bir fırkasını Aynoz körfezi yakınında Ferecik'i⁷²⁷

⁷²⁵ Prekop, «Mebânî-i Şarkiyye»de ve Hacı Kalfa'nın Rûm-iÜ' sinde oldukça büyük olan bu şehri tafsilen tasvir ederler. Jus-tiniana ismi KöstendiTde görünmekte olduğuna dâir Anvü tarafından vuku bulan ifâdenin sıhhatini isbât edecek bir emare bulamadığını beyân eden Maiiner'in sözü (7, s. 108) anlaşılabilir birşeydir. Bu husustaki iştibâhi, Vize hakkındaki işti bâhı kabilinden asılsızdır.

⁷²⁶ Hacı Kalfa, Rnm-İli ve Takvîmü't-Tevârth, S&'dü'd-dîn, İdrîs, Ravzatül-Ebrar (773).

⁷²⁷ Ferecik, Herodot'un «Doriskus» dediği şehrin mevkiindedir. HalkondÜ (Chalcocondilas) «Seres» hakkında Osmanlı müverrihlerinin Ferecik hakkında naklettiklerine benzer, yâni Murad'm bu memleketi, Sisman ile muharebesinden Önce Şâ-hin'e terketmiş olduğuna dâir bir fıkra nakl ederse de, Ferecik Bizans müverrihlerinin «Seres» (Siroz) dedikleri mevki değildir. Halkondil'in dediği budur:

«Saini (Şahin) viro optimo cum commisset Pherras ur-bem adversus Susman um Mysiae

muhasara etmek üzere beğlerbeğinin emri altına verdi. Kendisi de askerlerin bakıyyesi ile biri Kostantiniyye'ye iki günlük ve diğeri yalnız bir günlük mesafede olan Çatalboğaz⁷²⁸ ve İnceğiz (Apolon'un güneyinde eski Denisuz) şehirleri üzerine gitti. İn-ceğiz, civarında, kat kat birbiri üzerinde bulunarak bir âkul⁷²⁹ teşkil eden mağaralardan dolayı bu ismi almıştır, İstanbul'a pek yakın olmasıyla beraber, bu belde henüz hiçbir Avrupalı seyyah tarafından keşfedilmemiştir. Murad, asla harbetmeksizin her iki kasabayı zaptettikten sonra, İnceğiz kazasında Apolonya kalesi⁷³⁰ önüne gitti, ve onbeş gün neticesiz olarak muhasara etti. Bu kadar ehemmiyetsiz bir muhasara ile vakit kaybetmekten bıkararak, kuşatma hâlini devam ettirmek için eüz'ı bir kuvvet terkiyle çekileceği sırada, duvarların bir kısmı yıkılıp, Osmanlı ordusuna bir geçit açtı. Murad, bu mes'ûd haberi aldığı zaman bir çınar ağacına dayanmaktaydı; ağaç o vakitten beri «Uğurlu Çınar»⁷³¹ adını alarak, Kapitol'deki⁷³² mukaddes meşe ağacının Roma çobanları tarafından muhterem tutulduğu gibi bu çınar da Osmanlılar arasında husûsi surette ihtirama mazhar olmuştur⁷³³. Kale'ye gelince, ona da «Tanrı yıktığı» ismi verilmiştir.

Osmanlı târihi Apolonya'mn fethine bu iki vak'adan başka sırma işlemeli külâhların (üsküf) asıl te'sîsini de rabtediyor⁷³⁴ ki bunlar saray zabitlerine tahsis olunmuş, ve pâdişâhların giydikleri serpuşların şeklini teayyün eylemiştir. Muhâsırlar (yâni Türkler) altın ve gümüş bol ganimetlerle Apolonya'dan çekildikleri sırada Murad, askerlerinden birinin başına ve külâhının altına bir tas koymuş olduğunu ve bunun tamânüyle örtülememiş

regem cepit.»

⁷²⁸ Manier, 7, s. 158; Cihân-ntimâ, s. 683.

⁷²⁹ Lâbirent (Labyrinthe), âkul, birbirinin içinde -ince yollardan g'dilir - birçok mağaralar, ki bir meşhuru Girit'tedir; kılavuzsuz, mum ve İp gibi tertibatsız giren çıkamaz. (Mütercim)

⁷³⁰ «Polonia», mutlaka, Karadeniz üzerindeki Apolonia Hisarıdır, fakat böyle olunca İnceğiz'e uzaklığı, bu mevkiin o muntıkadan olmadığı mülâhazasını verir.

⁷³¹ Hacı Kalfa'run Bum-İU'sî, s. 18; Cihân-nümâ, s. 684; tdrîs, varak: 157.

⁷³² Uvius, 1, 10.

⁷³³ Aslında «Platane», çınar ağacı ise de, kavak ağacıdır. Sa'dü'd-din'den telhis: «Pâdişâh bir seçer sayesinde istirahat buyurlardı. Orada iken karanın (İncügüz'de Buluniye) divârı yıkıldığı haberi getirilmeğe o dı-raht-ı Hümâyûna «Devletlü Kavak» nâmını viridi.» (c. 1, s. 90). Ağaca ihtiram bundan ibarettir; Roma, çobanlarının ağacı gibi hürmete mazhar olmamıştır. (Mütercim)

⁷³⁴ Farsça'da «zer» altın, «külâh» başa giyilir şeydir. Bizanslılar «zerhulla» derlerdi. Hâfiz'da defalarca tesadüf olunur. «Üsküf», Lâtince «Skofia» kelimesinde görülür. (Nefî: Mevlevî-dir sâ'n o şâdurvân sergerdâni kim/hem döner, hem eşkini eyler safâsından revân/Zer-külâhiyle yâhud bir dilber rak-kasdır/Bir ayağ üzre sema' etmekte dâmen dermeyân.)

olduğunu gördü. Neferi huzuruna celbe-derek beşte biri ganimet mali nâmiyla hazîneye ait olan kıymetli bir şeyi gizlemeye çalışmış olmasından ayıpladı⁷³⁵; ancak bu serpuş Pâ-dişâh'a hoş göründü; tası askere bıraktıktan başka, bunun hâtırası olmak üzere bundan böyle muhafızlarıyla zabıtların sırma işlemeli külah giymesini emretti. Kendisinin elbisesi mütevâziâne olmakla beraber -serpuşları sâde bir dokumadan ibaret olan pederlerinin âdetlerinden sarak- bu serpuşu ittihaz eyledi. O zamana kadar başına Germiyan fabrikaları imâlatından beyaz renkte ince bez sarardı. Kaftanı ve cüb-besi kırmızı renkli olarak yine Germiyan'da imâl olunmuş o türlü mensucattan idi.⁷³⁶ Bu libâs, zabıtların, sipahilerin, hükümet memurlarının özel elbiseleri oldu. Silâh olmak üzere ellerinde mızrak taşıyan ve «peyk» denilen pâdişâh muhafızlarının bugün başlarındaki altınlı miğfer, Sipâhi'nin Apolonya karşısında tas saklamasını, hatırlatır.

Sultan Murad, Bizans ile müsâlâha edince, Rodop eteğindeki beldelere hâkim Slav yahut Ulah prenslerini itaat ettirmek tasavvurunda bulundu. Zarkos'un oğlu Dragez ve Boğdan⁷³⁷ birdenbire Hayred-din Paşa ve Evranos'un hücumuna uğradılar; Burla,⁷³⁸ İskeçe, Marula beldeleri, Kavala,

⁷³⁵ Sa'dü'd-dîn'den telhis: «Bir altın tas bir sipâhî eline girüp, destâriyle hıfz etdi; pâdişâh bu mu'tâde murâlif külahı görünce, nasıl şey olduğunu sordu; serpuş muvâfik-ı tab-i şâhâne olmağa onu mücâhide temlik buyurdular. Bendegân-ı şâhî üsküf dedikleri külahı altın ile tılâ etmek bu zamandan âdet olduğu rivayet olunursa da, şüyu o zamanda demektir; zira Süleyman Paşa, ihtirâi olduğu zikr olunmuşdu» (s. 90) (Mütercim)

⁷³⁶ Şemâilnâme, Sultân Murad bundaki resminde, babası ve büyükbabası gibi, burnunun ucu kıvrık, kaşları gür ve çatık, sakalı sık, göğsü geniş, tavr-ı necâbet sahibi, bacakları uzun görünmektedir. Farkı boynunun ve çenesinin uzun olmasındadır.

⁷³⁷ Halkondilas der ki: Dragez, Mizi (Bulgaristan)'de hükümet etmiştir. Bulgaristan Târihi böyle bir hükümdar ismi söylemez. Yalnız Bosna kralı Tvarko'dan bahseder. Şu halde Dragez (in bir Bosna hükümdarı olması melhuzdur. Engel, ne Dragez'den, ne de Buğdan'dan bahseder.

⁷³⁸ Burla, Gümülcine'nin batısındaki Burnu kasabası olmak muhtemeldir. İskete (müverrihin imlâsıyla), belki Hacı Kalfa'nın Bûm-ilisindeki (s. 72) Birketi (Bereketi?) *dir. Marolia, Hacı Kalfa'da mevkî ismi değil, deniz kenarında ye Taşoz* un karşısında vâkî olarak, birkaç ay Evrenos Beğ'e mukavemet eden Avrat Hisarı kumandanının zevcesi olmak üzere gösterilmiştir (s. 71 ve 74). «Avrat Hisarı» ismi Rum Marolia' nın kahramanca müdâfaasından dolayı verilmiştir (s. 74). Karaferye, eski «Beroya»dır (s. 73); Drama, Niketas'm «Drama» yazdığıdır; Manner bundan bahsetmez; lâkin Akropolita* da (43, s. 132) görülür. Bizanslıların «Sere» ve «Ekzere»si, her ikisi bir şehir ismidir. Bu mevkilerin fethi hakkında Bratutu'da Sa'dü'd-dîn'e (s. 109 ve 110), tdris'e, (varak: 154, 158), Ravzatii'l-Ebrâr'a, Takvîmü't-Tevârîh'e müracaat. Diğer üç mahal Markus, Vatiaria, Tesalonika'dır. Alarik orada birçok silah bularak, ordusuna dağıtmıştı. (Gibbons, 3, 3, s. 143) («İskete», İskeçe olacaktır. Bu seferde ele geçirilen yerler (Tâcü't-Tevârîh, c. 1, s. 91) Borlu, İskete, Marolya, Kavala, Drama, Zihne olmak lâzım gelirse de, Tesalonika Selanik'tir. Tâcü't-Tevârîh Marolya beldesinin fethini yazdıktan sonra, Marolya'nın kalenin kadın muhafızının ismi olduğunu zikreder. Sultân Murad'in Kastamonu Hâkimi'ne 8

Avret-hisarı, Feryâ (Karaferiye) kaleleri Hay-rü'd-dîn ve Evrânus tarafından ele geçirildi. Siroz yolu üzerinde Drama ve Zihne kasabaları, hattâ Siroz -- bâzıları silâh kuvvetiyle, bâzıları tes-lîm suretiyle- onların ellerine düştü. Dragez ve Boğdan esîr edildiler; HalkondîTin rivayetine göre talihsiz kahramanlara yakışır şekilde muamele gördüler.

Tesalya sahillerindeki şehir üzerine vâki olan bu hücumu birincisi Sırbistan Kralı Lazar, ikincisi Bulgaristan hükümdarı Sisman'a (Şişman) karşı Balkan'ın kuzeyine doğru icra olunan diğer iki sevkîyat takip etti. Murad, Bizans İmparatorluğu'nun en müstahkem dört mevkiinden biri ve Trakya, Sırbistan, Panoni aralarındaki muvasalatın merkezî noktası olan ve şimdi Niş, yahut Nisa denilen «Nesus» üzerine yürüdü (777/ 1375).⁷³⁹ Niş yirmibeş gün muhasaradan sonra düştü⁷⁴⁰. Ti-murtaş'ın oğlu Yahşi Beğ -ki fırkasının önünde ilk olarak hücum çıkıştı- bu harpte büyük şeref kazanmıştır. Büyük Kostantin'in doğum yeri olan bu şehir onun tarafından süslenmiş⁷⁴¹ ve İmparator Ma-nuel Komnen zamanında ve Semlîn ile Belgrad'a istihkâm verildiği sırada Rum kumandanı Angelos Filadelf tarafından tahkim edilmiştir. Târihte Gotlar'ın -elli bin telefata verdikleri- kanlı mağlûbiyetle meşhurdur. Atillâ, Mizi' kıt'asının birçok şehirleri gibi bunu da tahrib ve Jüstinyen Nesopolis nâmıyla yeniden inşâ etti. Mürted Jülyen, rakibi Kostantin'in vefatı haberini orada almış, ve Kral Konrad kumandasında bulunan Almanya Ehl-i Salîb'i Manuel Komnen zamanında mukaddes topraklara doğru giderken burada durmuştur.⁷⁴² Niş'in düşmesi üzerine Lazar sulha talip olarak, her sene Sultân'a bin libre gümüş göndermek şartıyla istenileni yerine getirdi (778/1376).⁷⁴³ Murad o sene

Rebiülevvel 776 tarihli fetihnamesi şöyle diyor: «En az cihet ki feth-i livâ-i Kostantin ki be-Köstendil şöret-yafte müyesser şidde vü şehri Siroz vü Kavala vü Drama vü Zihne vü kal*a-i Borlu vü İskete vü Maroliye... müsahhar şedde.»

⁷³⁹ «Dein Naisum venit, unde via in Pannoniam et in Serviam ducit.» Ciunamus, 5, 8 Cinnamus (Ciunamus)*un, Niş'in Pa-nonia ve Sırbistan arasında kavşak noktası olduğunu gösteren ibâresidir.)

⁷⁴⁰ Feridun'un Münşeat'ı Murad'ın Karaman Beği'ne Edirne'den yazılmış Zilhicce 778 (8 Mayıs 1377) tarihli fetihnamesini, Konya'dan yazılan 1 Rebi-yülevvel 779 cevapnâmesini, Hamîd Begi'nin tebriknâmesini, Slh. cemâ-zlyülâhiri târihiyle Pâdişah'ın cevapnâmesini ihtiva eder.

⁷⁴¹ Bizanslı Stefan ve Temat'lı Kostantin, 1,2, «Anonymus, de gestis Constantin». Manner, 7, s. 93; Gibbons, 14, c. 1, s. 480.

⁷⁴² «Alemain ac Germani ductu Conradis -cum ad Naisum ve-nissent, Michael Branes gubernator ex jussu imperatoris om-nia necassaria administravit.» Cinnamus, 2, 13. (Almanya ehl-i Salibinin Niş'de beklemiş olduklarına dâir metinde der-cedilen ifâdenin me'hazıdır.)

⁷⁴³ Neşrî, s. 67. Ravzatü'l-Ebrâra' göre, vergi otuzbin duka idi. M. d'Ohsson'a müracaat, 3, s. 438. İdrîs'e göre, (s. 161), bu vergi elli okka altına balığ oluyordu. Okka, 400 dirhemdir. Engel

Sisman'la da anlaşmaya rağbet gösterdi; Sisman vergi Ödemekten kurtulmak için kızını galibe verdi.⁷⁴⁴

Nihayet Avrupa'da sulh teessüs etmişti; Orhan'ın oğlu uzun yorgunluklarına mukabil istirahat edebilirdi. Kışı yeni payitahtı olan Edirne' de geçirdi, ki o târihten beri Bursa'ya tercih olunmaya başlamıştır.⁷⁴⁵ Hiçbir kederle, hiçbir muharebe teşebbüsüyle haleldar olmayan altı sene zarfında Murad, aralıksız olarak devletin dâhili işleriyle meşgul oldu. Ordu teşkilâtı islâh ve sipahilerin timâr usûlü ve bir nevi nakliye askeri olan Voynaklar te'sîsi mükemmel hâle getirildi. Askerî malikânelerin timâr ve zeamete taksimi kaidelere bağlandı. İslâm'ın diğer sancaklarından tefrik olunmak üzere sipâhî sancakları için kırmızı renk seçildi. (Hazret-i) Peygamber, alemi için güneş rengini (san) seçmişti. Fâtımîler zemin (yeşil), Emevîler gündüz (beyaz), Abbasîler Emevîler'e muhalif olmak üzere gece (siyah) renklerini aldılar, İran'da sûfîler tarafından⁷⁴⁶ o kadar hürmet gören gök-mâvisi rengi birçok asırlardan beri Bizans sarayının ve devletin büyük memurlarının seçtiği renkti.⁷⁴⁷ Osmanlılar zamanında o kadar rağbetsizliğe düştü ki,

(Sırbistan Târihi, s. 341), Neşri'den istinbât eden Hani-vald târihinden naklen, musalehayı ve Niş'in Murad Beğ (Sultan Murad) tarafından zaptını yazarsa da, bu zaptı 1388 (791) senesinde göstermekle hatâ eder; onüç sene evvel vuku bulmuştur (778/1376).

⁷⁴⁴ «Susmanus inde legatis missis ad Amnratem, qui pacem ora-rent foedere icto in societatem acceptus est.» Halkondilas. (Sultan Murad'm Susmanus'la anlaşmasına dâir metindeki fıkranın mehzâdır.) Engel, Niş'in fethini, vukuundan onüç sene sonra gösterdiği halde, musalehayı da vukuundan onüç sene önce, yâni 1364 senesinde (Bulgaristan Târihi, s. 459) göstermekle, ikisi bir târihte akdolunan iki sulh arasında yir-mialtı sene zaman farkı çıkarmıştır (Halkondilas). Engel, bu hususta târih göstermiyorsa da, Bulgaristan ile musaleha zamanım tâyin ediyor; Fere, Zihne, Drama ve Ro-dop Dağı'nda bulunan birçok kalelerin zikredilen musaleha-dan bir müddet önce ele geçirilmiş olduğunu da zikrediyor. Murad, müzâkereler esnasında Dimetoka'da ikamet ederdi; çünkü Hamîd Beğ'i'nin bu münâsebetle gönderdiği tebriknâmeye cevâbı 1 Muharrem 778 (21 Mayıs 1376) târihiyle bu şehirden târihlenmiştir. (Münşeât-i Feridun'da nu: 119 ve 120). (İstanbul matbuunda Sultân Murad'm Hamîd Beğ'i'ne «fî-evâil-i şehri muharremü'l-harâm sene-i semân ve seb'in ve seb'amâ der mahrûsa-i Dimetoka» ibaresiyle hitâm bulan fermanı, Beğ'in gönderdiği bir ahidnâmeye cevaptır. Niş fethi için Sultân Murad tarafından Karaman-oğ-lu'na yazılan evâhır-i zilhicce 778 ve Hamîd Beğ'i'ne cevaben yazılan evâhır-i cemâdiyüs-sâniye 779 tarihli mektupların ikisi de Bursa'dandır.)

⁷⁴⁵ «Sultân Murad ol kış Edirne'de ikamet buyurup, Rûm-ili beğ-lerbeğliği Timurtaş Beğ'e inayet olundu. Timurtaş'ın tedbiriyle birçok umûr-ı müstahsene icra edildi. Ezcümle «Sipâhî Oğlanı» askeri ihdas kılındı. Vefat eden Sipâhîler'in vazife ve timar-larının evlâdlanna taksimiyile kul-oğlu mahrum olmamak o nâm-dânn âsârındaçlır. Hıfz-ı levazım ve esbâb-ı sefer ve hizmet-i - asb-ü ester için voynuk askeri istihdamı onun ihtirâ'ıdır.» (Tâ-cü't-Tevârîh, telhis, c. 1, s. 94).

⁷⁴⁶ Câme-i şeyhin mavi rengi hakkında Hâfız'm istihzaları buna dayanır.

⁷⁴⁷ Bizans İmparatorlarının seçtikleri yeşil renge mukabil, Husrev-i Nüşirevân Apame sibâkü'l-hayl'inde mavi giymeyi tercih ederdi. Prokop, İran Muharebesi, kitap: 2,2; Kostantiniyye ve Boğaziçi, c. 1, s. 139.

Müsevîler'in pa-buş (pabuç) ve serpuşlarına tahsis olundu. Murad'm te'sîs ettiği voynak fırkası -ki yukarıda bildirilmiştir- Pâdişâhın tebeasmdan olan Hıristi-yanlar'dan mürekkep bir asker takımı olup, seferlerde en âdi hizmetlerde kullanılırlardı. Ahırları temizlemek, ve atları, arabaları sürmek bunların vazîfesiydi. Mükâfat olarak her türlü vergiden muaf idiler. Osmanlı sancakları renginin tanzimi, askerî malikânelerin ıslâhı, ve voynak-ların te'sîsi Timurtaş'ın himmetiyle vukua gelmiş ve seferin sonuna doğru vefatı vuku bulan Lala Şâhin'in yerine beğlerbeği tâyin olunmuştur⁷⁴⁸.

Cenk zamanında olduğu gibi, sulh zamanında da I. Murad'm daimî fikri, yegâne maksadı Avrupa ve Asya'da fetihlerinin dâiresini genişletmekti. İşte bu arzusuna dayanmak suretiyledir ki büyük oğlu Yıldırım Bâyezid'e komşusu Germiyan hâkiminin kızını almak istedi! Bu izdivaç Pâdişâh'ın arzusuna pek muvafıktı; çünkü genç prenses, cihaz olarak zevcine pederinin en güzel memleketlerini getiriyordu⁷⁴⁹. Germiyan-ı lu'na teklifi tebliğ için Bursa kadısı Koca Efendi'yi, sancakdân Ak-sun-gur'u, Samsama Çavuş'un oğlu çavuşbaşı Timur Hân'ı, kadı-efendi ile sancakdân haremelerini, Bâyezid'in süt-ninesini gönderdi ve bunların beraberlerine üçbin kişilik bir fırka tahsis etti. Germiyan Beği Pâdişâh'm sefirlerini büyük bir hürmetle kabul ederek, kızı onlara verdi ve mîr-i âhurunu Prenses ile birlikte gidip de, üzengisini tutmağa me'mûr etti⁷⁵⁰. Bu şahıs Murad'm sarayında istihdam olunarak, çavuş-başılık Samsama hanedanında kaldığı gibi, emîr-i ahur'luk (imrahorluk) mansıbı da onun ailesinde tevarüs yoluyla devam etmiştir. Düğün cemiyeti Bur-sa'da o zamana kadar görülmemiş bir debdebe ile icra edildi. Târihin hazır bulduklarını bildirdiği büyük memurlar arasında Aydın, Menteşe, Kastamonu, Karaman beğlerinin Suriye ve Mısır sultanlarının sefirleri bulunuyordu; âdete uygun olarak cümlasi Arap atlarından, İskenderiye kumaşlarından, Rum esîr ve esîrelerinden mürekkep kıymetdâr hediyeler getirdiler; yalnız, Rum'dan dönme Evranos Beğ kendi milletinin en güzel delikanlı ve kızlarından seçilmiş yüz esîr takdim etti. Bunlardan onu duka altınları ile dolu altın ve onu gümüş paralarla dolu gümüş tabaklar taşımakta idiler; diğerleri de altın ve gümüşten on leğen, mineli bardak ve taslar, pahalı taşlar ile müzeyyen şişe ve kadehler getiriyorlardı.

⁷⁴⁸ Gibin, Moracea Dosson, Solajc-zade, İdrîs, Sa'dü'd-dîn, Hacı Kalfa, Rav-v zatt'I-JEbrâr.

⁷⁴⁹ Münşeât-ı Feridun'da İzdivaç talebini İçine alan mektupla Germiyan Be-ğ'i'nin cevapnâmesi vardır.

⁷⁵⁰ Çasnigâr-toası'sı Paşacik Ağa'yı bile koşub hâtûnunu yenge eyledi. (Tâ-cü't-Tevartb.). (Mütercim)

İdrîs bu münâsebetle Cennet'in bir âyet-i Kur'âniyedeki veçhile yeryüzünde görüldüğünü zikreder⁷⁵¹. Prenseslerin izdivacında başlarından avuç ile altın atıldığı cihetle «saçı» tâbir olunan işbu hediyeler Sultân Murad'ın huzuruna takdim olundu; Pâdişâh Mısır atlarını, Mısır kumaşlarını Eyranos'a, Rum esirlerini Mısır Sultânı'na, vermek suretiyle cömertliğini gösterdi. Asya beğlerinin hediyelerini âlimlere ve şeyhlere dağıttı. Gelin cihaz olarak Eğrigöz, Tavşanlı, Simav, Kütahya şehirlerinin anahtarlarını getirdi.⁷⁵² Bu şehirlerin birincisi şimdiki Germiyân Sancağının en mühim kazalarından birinin merkezidir. Kütahya'nın sekiz fersah kuzeybatısında bulunan ikincisi meyveleri, her türlü tabîi ve sınaî mahsulleriyle mâruftur⁷⁵³. Üçüncüsü ulemâdan hükümetin zaptına kalkışan Simavna oğlunun (Simavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddîn'in) doğum yeri olmakla meşhurdur. Bu Simavna-oğlu'ndan ile-rifîe bahsedeceğiz. Dördüncü olan Kütahya, yâni eski Kutium - ki Xe-nofon⁷⁵⁴ Acemler üzerine seferinde buradan geçmişti- Pursak (Por-puk) (eski Patis) nehri üzerinde kâindir. Anadolu eyâletinin merkezi, Küçük Asya valisi olan beğlerbeğinin ikametgâhıdır. Kütahya yedi büyük ve güzel camie, yedi hamama mâliktir. Hamamların en büyüğü Balıklı Hamamı'dır, kî ortasındaki soğuk sulu büyük havuzun içinde birçok balıklar bulunduğu için böyle isimlendirilmiştir. Şehre hâkim olan yüksek dağ iki müstahkem hat teşkil eder ki, biri zirvesinde diğeri eteğin-dedir. Yukarıdaki hat Gevher-nigin nâmıyla yâd olunur. Civarı armut, elma gibi meyve ağaçları ormanlarıyla örtülüdür; birçok kaplıcaları vardır M, sulan, çamurlan felç ile romatizma ağnanna büsbütün şifâbahş olmak şöhretini hâizdirler. Güzel mesirelerini⁷⁵⁵, muhteşem türbelerini görmek üzere Kütahya'ya takım takım ziyaretçiler gelir. Lügat sahibi Ahteri, Şeyh XGermiyani, şâir Firâki türbeleri bunların içindedir. bu üç zâtın doğum yerleri de Kütahya'dır. Beyazıd'ın Germiyân-oğlu'nun kızıyla izdivâcı şu suretle geniş ve zengin birkaç memleketi Osmanlı Devleti'ne ilhâk etmiş oldu. lâkin Murad'ın

⁷⁵¹ Kur'ân-ı Kerîm, M-Vaakıa; 17, 18. [Ebedi (taze) lîfee mazhar edilmiş ev-ladlar (hizmet için) etraflarında dolanırlar, «Maîn» (kaynağın) dan (dolu) büyük kablara, ibirklerle ve kadehlerle.]

⁷⁵² Neşri, varak- 15, İdrîs, varak- 166. İdrîs bu münâsebetle «zevce intihâb edeceğin zaman babasına, kardaşına bak; zirâ, o seninle onlar arasında bir rabita teşkil edecektir.» mealindeki ve bir sahîfe sonra da «kadınların en iyisi zevcinin hayâtının zevklerine lezzet katandır» mealindeki arapça darbimeselleri yazar.

⁷⁵³ Neşri, İdrîs, Cihân-nüma, 632, 641.

⁷⁵⁴ Renel, Tesâvîr-İ Esf&r-ı Keyhusrev, s. 28, 30, 31.

⁷⁵⁵ En meşhurları Aksu, Sultanbagı, Kabes ve Sultan Bâyezıd'dır. Cîfaan-nüma, s. 632, 641.

arzusuna göre bu bir şey değildi. memleketlerinin hudûdun genişletmek ve kuvvetlendirmek için kendisine her vâsita makbûl göründü. Osmanlı mürverihlerinin de itir'âf ettikleri veçhile Hamîd Beği'ni, Germiyan ve Karaman arasındaki arâzisinin hepsini kendisine satmağa zorladı. bedbaht Beğ, Sultan'ın Kütahya'da bulunuşundan korkuya kapılarak, arâzisinin cüz'i bir kısmını muhaâfaza edebilmek için memleketlerinin güzellerinden altısını terk etti: Birincisi Selçuklu Sultânı Alâü'd-din tarafından Beyşehir (Beyşehri) gölünün doğusunda inşâ olunan Beyşehir'dir ki, Strabon "Trugidis" ismiyle kaydeder. İkincisi o gölün güneyinde ve daha küçük bir gölün kenârında, meşe ağaçlarıyla çevrili bir dağa arka vermiş olan Seydişehir'dir. üçüncüsü Akşehirdir⁷⁵⁶, ki bu isimdeki sancağın merkezidir. dördüncüsü Eğridir'in basınıda Hamîd Sancağı merkezi olan İsparta'dır. Beşincisi büyük Eğridir gölünün doğusunda Yalvaç'tır.⁷⁵⁷ altıncısı da İsparta'ya bir günlük mesâfede olan Karaağaçtır.⁷⁵⁸

Osmân ile birlikte Selçuklu hükümdarları arâzisini aralarında paylaşan dokuz beğden üçü hükûmetlerinin Osmanlı Devleti tarafından zaptedildiğini görmüşlerdi: Karesi Beği, Germiyan hâkimi, Hamîd Prensi -birincisi Orhan'ın zaferiyle, ikincisi kızının Bâyezid'le evlenmesiyle, üçüncüsü Murad'ın zorladığı satış ile- memleketlerinden mahrûm oldular. Sultan Murad'ın istifâde ettiği sulhün ilk üç senesi zarfında bu üç küçük hükûmetin yerine eski Selçuklu Devleti'nin en doğu hudûdu üzerinde üç beğlik zuhûr etti. bunlar Osmanlı Devleti'nin karşısında istiklâilerini muhafaza ederek, arazîleri, zuhurlarından itibaren ancak bir asır sonra Osmanlı memleketlerine katılmıştır. Bu yeni hükûmetlerde üç muhtelif aile saltanat sürdüler, ki Diyârbekir havâlisinde Karakoyun-lular⁷⁵⁹, Maraş sancağında

⁷⁵⁶ Cihan-nümâ, s. 618; Manner'in zannına göre eski Misteya'dır (4, 2, s. 179?. Mak K'nner'in tahminine göre, bu şehir Filomelium beldesi mevkiinde inşâ olunmuştur.

⁷⁵⁷ Cihân-nüma, s. 619, s. 640. Yalvac'ın eski Boris olması muhtemeldir.

⁷⁵⁸ Kezâlik. bütün bu memleketler balığı çok göller üzerinde ve ağaçlı dağlar eteğindedirler; pek çok lezzetli meyve yetiştirirler. Yalvaç, elmaları, armutları, kirazlarıyla meşhurdur. eğridir'de fıstık ve güzel üzüm çıkar; üzümün otuz altı çeşidi sayılır. Cihân-nümâ, s. 641. bu şehrin duvarları altındaki gölün beşbuçuk fersah uzunluğu, üç fersah genişliği vardır. derinliği on zirâ'dır. nisi adası ve Can adası nâmında iki adağı da vardır. yarı Müslüman, yarı Hıristiyan olan bu iki ada halkı cümleten balıkçı ve kayıkçıdır. civâr dağların tepelerindeki tekkelere birçok balık götürürler. akşehir'i süsleyen binâlar arasında birçok zâviyelerle OsmânDın silâh arkadaşlarından ve evliyâdan Buhâri Dede, Nimetullah, Ahi Evren ve Türkler'in Don-Kışot'u Nasreddin Hoca'ının türbeleri bulunur (Not:44), (Hoca Nasreddin bir hikmet sâhibidir. Don_Kışot bir budaladır; birbirleriyle benzerlikleri yoktur.)

⁷⁵⁹ 777/1375'de zuhur ile 874/1469'da yıkılmıştır.

Zülkadiriyyelüer (Dülkadirililer)⁷⁶⁰, Ada-na'da Ramazan-oğulları'dır⁷⁶¹.

Osmanlılar'ın harbci şiddetleri şimdiye kadar doğudan ziyâde Avrupa'ya müteveccih olduğundan, bu hanedanlar başlangıçlarında fâtihten bir endişe duymadılar. Hattâ muvakkat bir müddet için müstakil bulunarak, kendilerini takviye ve tasarruf dâirelerini genişlettiler.

Bu târihte, Rodop ve Aksi us eteklerindeki şehirleri -ki vaktiyle Dragez ve Boğdan'a itaatkâr bulunmuşlardı- fethetmiş olan Timurtaş Makedonya'ya gelerek, tahrib edici ve intizamlı olmayan askerlerinin başında tâ Arnavudluk hududuna kadar gitti⁷⁶² ve Manastır, Pir-lepe⁷⁶³, îşteb (îştib veya Aşteb)⁷⁶⁴ beldelerini zaptetti. Eğrisu Dağı'nın öte tarafındaki memleketlere hasar vermekte iken, Osmanlı ordusunun asıl kuvveti Balaban Beğ'in oğlu ince Balaban kumandasında Sofya'yı⁷⁶⁵ muhasara ediyordu. Balaban Beğ, Bursa duvarları kenarında Balabancık kalesini inşa edip de, şehri on sene müddetle muhasara altında bulundurmuş olan muhâribdir. Sofya İnce Balaban'm her türlü mesaîsine birkaç seneden beri mukavemet etmekteydi ve muhâsırlar sabırlarını kaybetmekte iken, güzel düşünölmüş bir hiyle şehrin kapılarını Osmanlılarca açtı. Uzunca Sevindik nâmında nâdir bir yüz güzelliğine mâlik bir genç, şehre girerek, Hıristiyan olmuş gibi telâkki olundu; kendisini kumandanın yanına «doğancı» sıfatıyla kabul ettirdi. Birgün balıkçın avında bulunan efendisini şehir hâricine çıkararak, ve bir müsait ândan fırsatı ganimet bilerek atından aşağı alıp, hayvanın üzerine bağladı; esîr sıfatıyla Osmanlı ordugâhına götürdü. Balaban, bedbaht kumandanı, şu suretle bağlı olarak mevkiin duvarlarına kadar getirince, ahâlî reislerinin zâyî edilmiş olmasından ümitsizliğe kapılıp,

⁷⁶⁰ Zuhuru 780/1378, yıkılışı 921/1515.

⁷⁶¹ Zuhuru 780/1378, yıkılışı 921/1515.

⁷⁶² İdrîs, varak: 167. Bratutu'nun Sa'dü'd-dîn'den tercümeten «Arnavutluk ve Bosna ve Hersek Teshiri» unvanını kullanması yanlıştır. Çünkü Osmanlı orduları bu defa Arnavutluk hududunu geçmediler. II. Murad zamanında vuku bulan Ka-ra-ili fethini Hacı Kalfa bu sırada zikrederek, daha büyük bir hatâda bulunmuştur.

⁷⁶³ Hacı Kalfa'mn Rum-îHsi, s. 96.

⁷⁶⁴ Üsküp ve Karatova ile îştib bir üçgen teşkil eder; îştib her ikisinin ortasmdadır. Bu, Niketas'm «Stonipion» dediği yer olmak gerektir. Ulahlar Varna'yı aldıktan ve Sakarya (?)'yi harâb ettikten sonra, Ahioli (Ahyoli)'yi hasara uğrattıkları zaman Niş gibi buradan da ahâlîyi çıkarmışlardır. (Bunu yalnız Avrupalıların barbar dediği Osmanlılar yapmaz; Bulgarlar bile Rumeli'deki Müslümanlar'ı hicrete mecbur ettiler.)

⁷⁶⁵ Takvimü't-Tevarih'de Balaban haklı olarak Sofya fatihi olarak zıf ed'lmıştır. Hacı Kalfa Rum-tli'de Lala Şâhin'in fethett'gini zikrediyorsı da, Lala Şâhin 777'de İrtihâl etmişti. Sa'dü'd-dîn de bu hatâda bulunu yor. Âli'ye de müracaat.

teslimiyeti kararlaştırdılar; şehrin anahtarlarını Türkler'e verdiler (784/1382).⁷⁶⁶

Triadiça ismi dahî verilen eski Sardika, yâni Sofya şehri Rodop ve Balkan eteğinde Samakov (Oskus) nehrinin suladığı bir sahradadır. Kos-tantin'in oğlu İmparator Konstans ile rakibi olan İllirya İmparatoru Vet-raniun'un meşhur mülakatı, tasviri Osmanlı şâirlerine hakîkî şiir ile dolu sayfeler ilham eden bu sahrada⁷⁶⁷ vuku bulmuştur. Bu garîb mülakatın ne netice verdiği malûmdur. İki ordu, birer dâire⁷⁶⁸ teşkil etmiş olarak, iki imparatorun sulh müzâkerelerini seyretmekte iken Vetraniun' un askerleri birdenbire «Ya galebe etmek, yahut Konstans ile beraber ölmek isteriz» diye bağırıldılar. Bu tehdîd gürültülerinden ve etrafta işitilmekte olan silâh seslerinden korkan İllirya İmparatoru tacını başından çıkararak, rakibinin Önünde dizlerinin üzerine çöktü⁷⁶⁹. Sardika, İmparator Maksimus'un doğum yeri ve mühim bir rûhânî meclisin toplanma mahalli olmakla meşhurdur.

⁷⁶⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 125. Münşeât-ı Feridun'da Balaban'm Padl&a Jia olan arzısına müracaat; 15 Receb 788 tarihli memuriyet beratı d dercedilmiştir. Bu vesikalardan birincisinin ve SUvestr Dö Şasi tarafın dan tercümesi Fransa Enstitüsü Târihi ve Muhtıraları unvanlı eseri yedinci cildinde görülür.

Sofya'nın ele geçirilişinin vukuu suretini yazan İnce Balaban'ın arizası:

«Dürr-i devlet-medâr ve südde-i saâdet-iktidâra arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki:

«Devletlû Hudâvendigâr-ı Kâmgân eyyâm-ı hümâyûnlarında Sofiya teshirine tedbir üzere idik ki bu cânibden Uzunca Sevindik doğancı mürted şeklinde kasaba-ı mezbûrede beğ olan Ya-foka Ban ile imtizaç edüp musahibi ve doğancı-başısı oldukdan sonra evâsıt-ı seferde bir rûz-ı firûzda hevâ mu'tedir olmağla sayd-ü şikâre çıkup seyrâne meşgul iken, Ban doğancı-başı ile Tatar-Pazan canibine av kovalayarak haylî mesafe kat' edüp haşem-ü hademden dûr düşerler. Bu esnada akşam karîb olmağ-la menzil arayup İslâm smurunda bir Cariyeye rast gelirler. Doğancı-başı fırsatı fevt etmeyerek derhâl atdan inüp Ban'a 'İcâ-zetinizle köye varup Etrâkden yem ve yiyecek getüreyim' der. Ban atından inüp doğancı gelince (gelinceye kadar) tevakkuf eder. Sevindik, Deli Balaban ile Ahmed Gâzî'yi köyde bulup ahvâli îlâm eder; sidiği me'kûlâtı Ban'a götürüp 'Türkler bizim bunda idüğümüzü bildiler' der. Ban yalvararak 'Nasıl beni halâs edersin?' dedikde, o da 'Seni esvaba sarup orman içinde saklayarak ben iki bargîr ile gideyim, Sofiya'dan asker getirüp seni halâs edeyim' demiş. Ban da bu tedbîre kail olmuş. Doğancıbaşı tekrar köye gelip Balaban'la Ahmed Gâzî'yi Ban'ın yanına götürerek 'Beni de tuttular' der. Bunlar Ban'ı Filibe'ye getirdiler. Doğancı Sevindik'e riâyet olunup Ban der-zencir olarak südde-i saadete gönderildi. Bu bendeleri asâkir-i mansûre ile doğancıyı kılağuz edüp Sofiya'yı üğâr ile yardık. O bilâd ve nevâhî kamilen teshir edilerek sikke ve hutbe nâm-ı şerîf-i pâdişâhî ile ziyet buldu. Bu haber-i meserret ile doğancı Sevindik ve Gâzî Ahmed kulları huzûr-ı hümâyûnlarına gönderildi. Ümididir ki inâ-yet-i aliyeleriyle kâmkâr buyurulup şâirlerine mûcib-i izdiyâd-ı gayret ola. Bakî ferman devletlû Hudâvendigânndır.

Bende: İnce Balaban» (Münşeât-ı Feridun, c. 1, s. 106 - Pek az mahalleri meâlen.)

⁷⁶⁷ Vilermus Trensîs «Straniça» diyor.

⁷⁶⁸ İdrîs bu münâsebetle birçok farsça, şiirler dercediyor, ki Hâfız'ın, Şîraz'm lâtif ovaları hakkındaki şiirlerinin, benzeridir.

⁷⁶⁹ Gibin, 18, c. 2, 8. 115-117.

Hunlar⁷⁷⁰ tarafından yağma ve Ulahlar tarafından⁷⁷¹ tahrib edilmiş iken, harabeleri arasından «Sofia» nâ-mıyla tekrar zuhur etti. Târihî hâtıralarından başka içinde bulunan mâden suları, menbâları, camileri, hamamları, bilhassa mevkii ona Avrupa Türkiyesi şehirleri arasında yüksek bir mevki tâyin etmiştir.

Edirne'nin ele geçirilişinden beri Murad ile Yani Paleolog arasındaki dostâne münâsebetler haleldar olmamış idi. Tabîatîyle birbirine hasım ve rakîb olan iki hükümdar arasındaki bu uyuşma Sultân'm fetihleri Bizans İmparatorluğu arzâsinden ziyâde Sırbistan, Bulgaristan, Ulahya prensleri ve İmparatorluğun zaaf içerisinde bulunmasından istifâde ederek istiklâlini ilân eden birkaç âsî Rum kumandanı elindeki arazî ile genişlemiş olmasından kaynaklanıyordu. Bununla beraber Yani Paleolog, Hıristiyanlık âleminin düşmânıyla yedi senelik bir anlaşma yüküne, hiçbir şikâyet etmeksizin tahammül ettikten sonra, Rum Kilisesi mezhebinin bâzı hususları bakımından Lâtin Kilisesi'ne müsâadekârlık gösterildiği halde, Hıristiyanlık metbûununun himayesine nail olacağını ümîd ederek, Papa V. Urben ile bir ittifak ahidnâmesi akdetti. Bu himâyeflen Osmanlılarca mukabil olan mevkii bakımından belki bir değişiklik husulüne müsait olacak mühim menfaatler elde edebileceğinf ümîd ediyordu; çünkü Murad'ın müttefiki olmaktan ziyâde onun emirlerine uyan birisi olduğunu kendisinden saklayamıyordu. Papa, bu ahidnâme ile Yani Paleolog'a on kadırğa, binbeş yüz süvari, bin okçu ile yardım edeceğini va-ad etti. İmparator, gösterilmesine karar verdiği mezhebi müsâadeleri resmen tasdik etmek üzere, Roma'yi gitti. Şu suretle Vatikan sarayı, kapılarını -Büyük Kostantin ile Şarlman'ın hazîn mağlûbiyetlerinin haşmeti olan- iki sâye-i zî-tâca küşâd etmiş oldu⁷⁷². Yani Paleolog, dört kardinalin huzurunda, hakîkî Katolik Hıristiyan olmak üzere Papa'nın yüksek nüfuzunu ve Baba ve Oğul'un şahıslarında Rûhü'l-Kudüs'ün vücûdunu itiraf ve Rum Kilisesi'nin hatâlarından dönerek, Kudûs'm hamursuz ekmekle icra olunabileceğini tasdik etti; müteakiben bütün tebeasını Lâtin cemâatine sokacağını vaad ve kilisenin o zamana kadar Katolik

⁷⁷⁰ Hacı Kalfa'nın Rum-ili'si. s. 51.

⁷⁷¹ Andronikos Komnen zamanında, Niketas, 3,3, Manner, Ulah-lar*ın bu tahribinden hiç bahsetmez; Geiza*nin; vefatından sonra, Manuel Komnen'in bu noktadan hareketle Macaristan hakkındaki tasavvurlarını icra etmek azminde bulunduğunu da söylemez. Cinnamus'dan (5,5) tercümeten Striter'de, 3, 1161.

⁷⁷² Beşinci Urban, Kostantin ile Şarlman'a delâlet eden iki imparator gölgesini Vatikan'da kafcül şerefine nail oldu». Gttin, c. 6, s. 385.

hükümetleri tarafından kabul olunmayanlara varıncaya kadar hukukunu tasdik ile, üç defa secde ettikten sonra Urban'ın ayağını, elini, ağzını öpmesine ve Papa hazretlerinin katırının yularını çekmesine müsaade olundu. Ne çâre ki İmparator bu kadar yaltaklanmalardan umduğu semereyi elde edemedi. Papa Yani Paleolog hakkında Fransa Kralı'nın ve diğer Batı Avrupa hükümdarlarının gayretlerini tahrik etmek ümidinde iken, buna muvaffak olamadı. İmparator, Kostantiniyye'ye avdet etmek üzere, Venedik'ten geçerken, bu şehrin -kendisine birçok borç mukabili paralar vermiş olan- te'mînât talep etmek küstahlığında bulundular, İmparator'da te'mînât olacak herhangi bir sermâyesi bulunmadığından, alacaklılar Senato'ya müracaat ettiler; Sento, borçlarını vermedikçe Cumhuriyet'in arzîsi dışına çıkamayacağını medyuna (İmparator'a) tebliğ etti. Muhteşem Mahbus, yokluğunda hükümetin dizginlerini idareye memur etmiş olduğu büyük oğlu Andronikos'a, İmparatorluğun bütün kaynaklarını ve ihtiyaç görüldüğü takdirde kiliselerin hazînelerine elkoymak suretiyle, Şark İmparatoru'nu daha ziyâde mevkuf kalmak arından muhafaza etmesini kemâl-i ehemmiyetle yazdıysa da, te'sîri olmadı. Andronikos babasının ricalarını işitmezliğe geldi. Yani Paleolog'un mev-kîi gittikçe zorlaşıyordu; ikinci oğlu Emanuel -ki oğulluk vazifelerine Andronikos'dan ziyâde vâkif idi- bütün arzîsini satarak İmparator'u Venedik tacirlerinin elinden kurtardı. İtalya'ya seyahatinin elîm neticeleri, İmparator Yani Paleolog'a Türk-ler'le çekişmesinde ne Papa'nın kadırgalarına, ne de diğer Hıristiyan hükümdarlarının yardımlarına istinâd etmemesi lâzım geleceğini isbât etti. Sultân'ın hiddetini celbetmiş olmasından dolayı başı üzerinde dolaşmakta olan fırtınayı defetmek ve kudretinin bir bakiyyesini muhafaza edebilmek için İstanbul'a avdetinde,⁷⁷³ dört oğlundan üçüncüsü Te-odor*u Pâdişah'a göndererek, Osmanlı ordusuna kabulünü istirham eyledi. Bu tahkir edici itaat İmparator'un ümîd ettiği neticeyi verdi; Sultân, İmparator'un Hıristiyan reisleri ile ittifak tasavvurunda bulunmasını affetti; İM hükümdar arasında tekrar güzel bir zahirî imtizaç teessüs etti.

⁷⁷³ 1370/772 senesinde. Halkondilas' diyor ki: «Reversusque Byzantium, misit legationem ad regem Amuratem; proeterea filium in januis regiis stipendia facere jussit.» (Bizans imparatorunun oğlunu Pâdişah'ın huzuruna gönderdiği hakkında metindeki ifâdenin mehzazıdır.) Franzes, Yani Paleolog'un Roma'ya seyahatini Andronikos'un Sultân Murad'm oğluyla ittifakından sonra zikretmekle büyük bir zamanlama hatâsında bulunuyor. Bir de yine bu müverrih, Yuan'ın dördüncü oğlu olup da Halkondilas'm «Dimitrius» dediği bir prense Misel ismini verir (Franzes, 1, s. 11).

Yani Paleolog'un temiz niyetlerini inandırmak için Murad'a gönderilmiş olduğu bu oğlu, bir müddet sonra İmparator tarafından davet olunarak, Kantakuzen veresesinin kısa bir müddet önce vefatından dolayı, onlardan Bizans İmparatorluğu'na kalan araziye ve hükümlerini almak üzere oraya gitmeğe memur oldu. Yine o sırada İmparator büyük oğlu Andronikos'u hükümet işlerinden çekerek, şimdiye kadar Selanik valiliğinde bulunan oğlu Manuel'e verdi. Andronikos bu tercihten muğber olarak, intikam almağa karar verdi. Murad'ın oğlu Savcı'da duygularına ve tabiatına bir beraberlik buldu; aralarında bundan böyle bir kuvvetli rabita hâsıl oldu. İkisinin de içlerinde bir tama' ateşi, vucûdlarının sebebi olana karşı bir garaz mevcûd idi. Sultân Murad, Asya'da bir isyanı bastırmakla meşgul olduğu, yani Paleolog da mevkiinin güçlüklerini unutmakta bulunduğu sırada. Avrupa'daki Osmanlı kuvvetleri hey'et-i mecmuasının muvakkaten kumandanlığını hâiz olan Savcı ile tamahkâr Andronikos, her ikisi babalarının aleyhine fesad tertîb ediyorlardı.

Pâdişâh, bu cinâyetkârca teşebbüsü haber alması üzerine, İmparatora, kendi nezdine gelip de Andronikos'un hareketinden hesap vermesini ihtar etti. Sultân bunun akabinde Avrupa'ya geçti; Bizans yakınında,⁷⁷⁴ Aprisidion'dan uzak olmayan bir yerde, âsî prenslerin ordugâhlarını kurmuş oldukları seylâbe kenarına asker döktü. Gecenin karanlığında at ile sel suyundan geçerek, âsilere afv vaadinde bulundu ve vazifeleri dâiresine dönmelerini yüksek sesle ihtar etti. Pek çok defalar harb rehberi olmuş bulunan bu kuvvetli şada işitilince, Savcı'mnl askerleri kendilerini beklemekte olan cezadan korkup, takımıyla mevkilerini terkederek, Pâdişâhların atıfetini istihama geldiler ve genç Şehzâde'nin emrine itaat mecburiyetinde bulduklarını beyân ile özürlerini bildirdiler. Şu suretle vefasızlığa ve taraftarlarından mahrumiyete düşürülen Savcı, az miktardaki sâdik refakatçileri ve fesada dâhil olan Rum asalet sahiplerinin oğullarıyla birlikte, Dimetoka'ya can attı. Murad, Savcı'nın izini takip ile. Dimetoka'yı hemen muhasara, ve muhafızlarını kıtlıkla teslimiyete zorladı. Hiddetlenmiş olan Sultân, Rum İmparatoru'na vermiş olduğu yemine binâen.⁷⁷⁵ oğlunu

⁷⁷⁴ Bizans ve Osmanlı müverrihleri bu hususta büsbütün ihtilâf halindedirler. Berikiler Savcı'nın isyanı ve pederine mağlûp olduğu muharebe Anadolu tarafında Kete (Kite)'de vuku buldu derler (Takvîm-Ü't-Tevârih, sene 787; Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 122; İdrîs, varak: 170). Lâkin mevkiin tâyininde ittifak eden üç Bizans müverrihini (Halkondilas, Franzes, Du-kas) takip etmek daha doğrudur.

⁷⁷⁵ Bizanslı ve Osmanlı müverrihler âsî şehzadenin ismi hakkında müttehid değildirlir. Dukas

idam ettirdi⁷⁷⁶. Rum asilzadelerine gelince, cümlesinin huzuruna getirilmesini isteyerek, şehrin duvarından Meric'e attırdı.

Birdenbire ordugâhından çıkan bir tavşanın bir sürü köpeğin takibinden pek güç kurtulabildiğini görerek tebessüm etmek garip cesaretinde bulundu. Bir istihzâ-yı⁷⁷⁷ ile korkak hayvanın firarını. Rumların hakîrâne tahammüllerine benzetiordu ki, Şark düşüncesi bu benzetmeyi daha müessir bir surette ortaya koyar⁷⁷⁸. Sultân, kendisinin oğluyla birlikte fesâd tertîb eden babaların hepsine onları kendi elleriyle boğazlamalarını emretti. Bu irâdeyi ikisinden mâadası icra ettiler. O ikisi de, itaatsizliklerinin cezası olmak üzere, hayâtlarından mahrum oldular⁷⁷⁹. Murad, tamamiyle intikam aldıktan sonra -kendisi Savcı Beğ'e cezasını verdiği gibi- İmparator'a da oğlunu cezalandırmasını emretti. Yani Paleolog, vaadinde sebat ederek, ve özellikle müthiş müttefikinden korkarak, Andronikos'un gözlerini kaynar sirke ile yaktırdı. İmparator'un ikinci oğlu Manııerin büyük kardeşinin yerine pederine halef olacağını öğrenmek kendisine kâfi geldi. İki hükümdarın hükümetini bir müddet-çik tehlikeye düşürmüş olan fesad işte bu suretle yok edildi.

Sultân Murad'ın oğlu hakkında gösterdiği şiddetin sebebi etrafındaki temâh erbabına müessir bir ibret vermekten ibaret olmadığı zannedilebilir. Savcı hakkında oğullarından Bâyezid nezdinde vukua gelen teşebbüsleri Şehzade hakkında derin bir kıskançlık beslediğini ve çoktan beri idamını tasavvur ettiğini zannettirmektedir. Sultân Murad bir gün Bâyezid'e aşağıdaki mektubu yazdı:⁷⁸⁰

«Hâliyâ Rum ili beğlerbeğisi emîrü'l-ümerâ'Ü-kiram Ti-mürtaş Paşa dâm-ı ikbâle birle asâkir-i nusret-i müessir tâyin olunup, Manastır ve Pirlepe â'dây-ı hâksârı üzre revana kılındıkda, bi-avnü'llah-ü tevfiühü, varub

(2,22) üç ismi de söyler: Bâ-yezid, Savcı, Gündüz. Onun rivayetine nazaran gözlerine mil çekilen Gündüz'dür. Osmanlı müverrihler, Savcı yahut Sâve-ci'nin idamından bahsederler ve Murad'ın üçüncü oğluna Yâ-kûb ismini verirler. Franzes de Murad'ın Avrupa'da bırakmış olduğu oğlunun isminin Mûsâ Çelebi olduğunu söyleyerek, Bâyezid'in oğluyla karıştırır. Halkondilas, sıhate yaklaşarak «Siaaus» yazar.

⁷⁷⁶ Franzes, 12; Dukas, 12, s. 22.

⁷⁷⁷ Müverrihin burada kullandığı «infemale» vasfını -ki bu fıkraların mehazı olan Rum müverrihlerinden alınmış olacağında şüphe yoktur - kalem tercümeden istintâf etmiştir.

⁷⁷⁸ Türkler Rumlar'ı aşağılayarak «tavşan» diye isimlendirirler.

⁷⁷⁹ Halkondil, I,s.14. (Rum asilzadelerinin oğulları Dimetoka kalesinden atılarak idam olunduklarına göre babalarına boğazlattırılmaları mümkün olamaz.)

⁷⁸⁰ Bu mektup ve alttaki cevapnâme fıkrası, me'haz-ı aslî olan Münşeât-i Feridun'dan alındı. (Mütercim).

bilcümle kıla' ve bıka'yla feth ve teshir edüp, badehu karlı-ili'ne teveccüh eyledikde, olyerin ahâlîsi harac-güzârlık şartıyla itaat eyleyüp, ve Selanik şehrine dek akın salup, salimen ve ganimen avdet edüp ve ândan bilâd-ı Arnavud'a

varup Hersek ve Bosna fethine meşgul iken, bejlerinden «harâc verüriz» deyu tazarru-nâmeleri gelüp, tevakkuf olundu, imdi malûmun ola ki: Evvelbahâr-ı hûceste-âsâr-da â'dây-ı Engürüs üzre azîm seferim vardır. Ümîddir ki ihtidası mes'ûd ve intihası mahniûd ola. İnşâ'llâhü Teâlâ hükm-i şerifim sana vusul buldukda, gerekdir ki cem'iy-yât ve yarağile hâzır olasın, ki benimle refîk olman lâzımdır ve Karesi ilinde olan nûr-râide-i cihân-beyn karındaşın Yâkub kâm-bîn-i ahvâlinden haberdâr olup, ve Bru-sa'dâ bekçi olan oğlum mühr-i sipehr-i şehriyârî ve dürrî-i evc-i nisfet.ve kamkârı Savcı Beğ, tûl-i Allahü ömrihül-azîz. canibinden gaflet etmeyüp, vâki olan savanih-i hâlâtı i'lâm ve i'lân edesin. Şöyle bilesin. Tahriren fi-evâ'il-i şehri rebiyyü'l-evvel sene-i seb'a ve semân ve seb'a-ma-itehü, be-makam-ı Edirne.»

Bâyezid'in cevapnâmesinde biraderlerine müteallik olan fıkra şudur: «Cenâb-ı Muallâ-nisâb karındaşım Yâkub Beğ, zâifü'llâhi kadrini kemâl-i adalet üzre olup, lâkin Savcı Beğ ahvâliy-çün Brusa kadısı bir kâğid gönderüp, aynıyle derkîse kılı-nup, sūdde-i seniyyelerine irsal kılındı.»⁷⁸¹.

Bu iki vesikadan zahirî surette anlaşılır ki, Sultân Murad, oğlu Savcı'nın sonunun nasıl olacağını tasavvur etmişti.

Andronikos ile Savcı'nın talihsiz teşebbüslerini, daha az cüretkârâne olmayan ve fakat büsbütün başka bir surette vuku bularak, zâten zaaf hâlindeki Bizans İmparatorluğu için vahîm neticeleri icâbettiren diğer bir hâdisе takip etti. Şu kadar ki, bu hâdisenin müsebbibi olan îm-parator'un diğer oğlu Manuel, Andronikos derecesinde felâkete mâruz kalmadı. Sultân Murad, împarator'u hakir bir mevkide tutmakla beraber Manuel'in cür'etkârca hareketi, Pâdişah'm kendisine muhalefet cesaretinde bulunan zayıfın meziyyetlerini takdire muktedir bulunduğunu isbat etti. Manuel, Dimetoka'daki müthiş vak'ayı ve Sultân'm vesayeti altında yaşamağa tahammül eden pederinin korkulu hâlini nazar-ı itibâra almayarak, vâlî bulunduğu Tesalonik (Selanik) de oraya yakın Faræ (Serez, Siroz) beldesini

⁷⁸¹ Bu fıkranın Hammer'deki tercümesi aslına tamâmiyle mutabıktır; yalnız tercümenin sonunda, «b&b-ı muadeletinizden evâmîr-i cedîdeye intizâr üzereyim» mealindeki ibare aslında, yoktur. (Mütercim).

Osmanlular'ın elinden almak tasavvurunda bulundu.⁷⁸² Murad bu hıyaneti gizlice öğrenerek, veziri Hayrüd-dîn Paşa'yı Selânik'i zaptetmek ve Rum Prensi'ni ölü veya diri getirmek üzere, bir ordu ile onun aleyhine şevketti. Manuel, kendi kuvvetinin üç mis olan bu askere mukavemet edemediğinden, Osmanlılar yaklaştığında şehri terk ile, deniz yoluyla Bizans'a doğru gitti. Lâkin İmparator, yeniden Murad'ın şüphesini celbetmek ve hiddetine uğramak korkusuyla, fi-rârî oğluna bir iltica yeri vermeğe cesaret edemedi. Manuel, pederinin gösteremediği sığınacak yeri adanın Ceneviz valisinde bulabilmek ümidiyle Lesbos (Midilli) adasına gitti; lâkin Murad'ın nâmı oraya da dehşet vermiş olduğu cihetle, Midilli limanı kendisine kapandı⁷⁸³. Şu müşkil hâl içinde Pâdişah'm huzuruna çıkıp da, atıfetine müracaat etmek cesaretini gösterdi. Ümîdi beyhude olmadı. Murad düşmanının gösterdiği emniyetten memnun kalacak derecede âli-enâbhğa sahip idi. Manuel'in istikbâline çıktı, hatalı hareketlerini yumuşak sözlerle ayıplayarak özür dilemesini teşvik ve bundan böyle İmparatorla kendisinin arasında iyi bir uyuşmanın Rumeli işlerinin iyi olmasına bağlı bulunduğunu ilâve etti. Bunun üzerine Manuel, hatâsını itiraf ve vâki hareketini metbûuna karşı bir hiyânet eseri olmak üzere vasıflandırarak, affını talep etti. Pâdişah talebini kabulde çabuk davrandı. Murad, daha ileri gitti, Prens'i babasının nezdine gönderdi ve iyi kabul edilmesini bildirdi.

İşte o zaman Osmanlılar'ın kuvveti ve Bizans İmparatorluğu'nun zaafı öyle bir derecede idi ki, İmparator, kendi oğlunun aleyhinde Sultân ile ittifak içinde hareket ettikten sonra, velâhdine payitahtının kapılarını -korkunç müttefikinin müsâadesi olmadıkça- açamadı.

Bu sıradadır ki, (788/1386), Murad'ın en mümtaz kumandanlarından biri olan ve en son savaşı olan Selânik'i zaptetmiş⁷⁸⁴ bulunan Hayrüd-dîn Paşa vefat etmiştir⁷⁸⁵. Hayrüd-dîn Paşa, mahir bir general ve akıllı bir müşavir şöhreti bırakmıştır. Gerek Rum, gerek Osmanlı müverrihlerinden Hayrüd-

⁷⁸² Bu vak'anın hikâyesi kâfi derecede isbât eder ki, Bizanslıların «Fereasi, eski «Veroya» yâni şimdiki «Karaferiye» değil, şimdiki «Serez» şehridir; çünkü ManueFin basmak istediği bu şehri Halkondilas «Fere», Franzes de (bâb: 11) «Serez şehri» diye isimlendirirler. Veziri de Halkondilas «ftaralipasas», Franzes ise «Heratinis» ismiyle yâd ederler. Hayreddin Paşa'nın ismi evvelce Çandarh Kara Halil; oğlunun da ismi Alî idi. Bundan dolayı Frânzes'in burada peder ile, vezârette pederine halef olan oğlunu ayıramadığı görülür.

⁷⁸³ Halkondil, 1, s. 16. Franzes, s. 11.

⁷⁸⁴ Selanik daha sonraları yine Rumlar ve Venedikliler tarafından zaptolunmuştur.

⁷⁸⁵ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih, s. 174; Hadîkatü'l-Vüzerâ.

dın Paşa hakkında bir hüküm vermeğe ehil olmak üzere bize en ziyâde vesikalar bırakan Halkondil'dir. O müverrih bu meşhur zâta mütaallık vesikalar arasında Sultân Murad ile bir konuşmasını yazıyor ki, aynen naklediyoruz: Hayrû'd-dîn Paşa bir gün efendisine der ki:

- «Sultân Murad, ümîd edilen maksada vâsıl olabilmek için harb işlerini nasıl idare etmek lâzım gelir?»

Murad, şu cevâbı verir:

- «Müsait fırsatlardan istifâde etmek ve askerın atıfetle muhabbetini kazanmak suretiyle.»

- «Lâkin fırsatlardan istifâde demekle ne kastediyorsun?»

- «Maksada sevketmesi lâzım gelen vâsıtaları her türlü ihtimâle göre muvâzene ve mukayese etmektir.»

Hayrû'd-dîn gülmeğe başladı ve dedi ki:

- «Tabiatın seni büyük bir kıyasetle mütehaîfik kıldığını görüyorum, lâkin yapılması lâzım gelen şeyleri evvelden bilmediğin ve kendi kendine danışarak bir ciheti red ve diğeri bir ciheti kabul etmeğe muktedir olmadığın halde, bu vâsıtaları nasıl muvâzene edeceksin? Bir şeye karar verilince, onu derhâl icra etmek lâzım gelir Mahir bir kumardan müşaveresinde gayet ihtiyatkârâne davranmalı, icrada yıldırım gibi sür'-at, ordunun başında nümûne-i imtisal olacak kahramanlık eserleri göstermelidir.»⁷⁸⁶

İşte vezîr ile Murad, bu türlü hikmetli kaidelere uymak suretiyle Bizans İmparatorluğu'nun fethine hazırlandılar. Hayrû'd-dîn Paşa, Selâ-nik'in zaptından sonra, yukarıda yazıldığı üzere, birçok vilâyetleri hüner ve meziyetleriyle fethedilmiş olan Rum İmparatorluğu şehirlerinden Yenîşehir'e giderken irtihâl eyledi.⁷⁸⁷

Karaman Ailesinin Aslı

Hayrû'd-dîn Paşa'mn vefatıyla Rum İmparatorluğu'nda zuhur eden karışıklıklar, o zamana kadar bu heybetli vezirin hakimane idaresi ve nâmının dehşeti sayesinde sükûnet hâlinde bulunan Osmanlı düşmanlarını

⁷⁸⁶ Murad ile Hayreddin arasındaki bu konuşma, Piros ile generali arasında vuku bulduğu rivayet edilen görüşmenin tak-lidi gibi görünüyor. Halkondilas, o konuşmayı nakletmekle, Hayreddin'in asker kumandanı ve hükümet adamı olarak hâiz olduğu ve kendisinin övdüğü meziyetleri göstermek istemiştir.

⁷⁸⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/152-176.

uyandırdı. Karaman Beği, Rumlar'ın hazırladığı fesadın henüz yatıştırıldığı ve Hayrû'd-dîn'in tecrübesiz bir delikanlı olan oğlunun pederinin makamına geçtiği zamanın, Sultân Murad'm dâima yükselmekte bulunan kuvvetine karşı gönlünde gizlediği garazın izhârına, tamahkâ-râne tasavvurunun fiilî mevkie koyulmasına müsait olduğunu⁷⁸⁸ zannettirdi. Bu esnada Osmanlılarla Karaman Beğleri arasında meydana* gelen düşmanlık, Karaman ailesinin sönmesine kadar, yâni, birbuçuk asır devam eden kanlı muharebelerin mukaddimesi olduğu cihetle, Selçuklu Devleti harabelerinden neş'et eden aileler içinde Osmanlı hanedanından sonra en kuvvetlisi olan bu silsilenin aslını bildirmek gerekmektedir.

Rum (Anadolu) Sıçukluları'nın birinci pâdişâhı Büyük Alâü'd-dîn'in saltanatı zamanında, Ermeni kavminden olduğu halde Şeyh Baba İlyas'ın⁷⁸⁹ en mutaassıp taraftarları sırasına geçmiş olan Nûr Sûfî Konya'ya gelip yerleşmişti. Oğlu Karaman, Sultân'm nazar-ı teveccühünü kazanmakta gecikmedi. Selçuklu hükümdarı, hemşiresini ona verdi ve emîr-i ahurluk hizmetiyle taltif etti. Nur Sûfî Kilikya'nın⁷⁹⁰ kuzey batısındaki dağ silsilesi üzerinde ve Silifke yakınında bulunan Varsak kazasında mesken tutmuştu; Silifke'nin⁷⁹¹ Rum mutasarrıfı Nûr Sûfî'nin mezhebine kazanılarak, sık sık kalesine kabul ederdi. Karaman'ın babası ve müridleri bir gün muhafızların emniyetinden istifâde ile, kendilerine dâima cömertçe misafirperverlik gösteren kumandanı İdam ve mev-kîî istilâ ettiler. Bu muvaffakiyetin haberini alan Alâü'd-dîn, Karaman'ı⁷⁹² -pederinin ansızın zaptettiği- şehrin hükümetine tâyin ve Silifke civarındaki Lârende'yi⁷⁹³ de kendisine verdi. Bir müddet sonra Karaman ticarî eşya sandıkları içinde asker sokmak suretiyle Ermenak (Ermenek)⁷⁹⁴ kalesini zaptetti.⁷⁹⁵ Yeni Karaman hükümetinin

⁷⁸⁸ Neşrî, varak: 68, Karaman Beği'nin Osmanlılar'a harb ilân etmesine Hay-rû'd-din'in oğlu Ali Paşa'nın gençliğ ve tecrübesizliği başlıca sebep olduğunu bilhassa zikreder, tdris, varak: 179.

⁷⁸⁹ Baba İlyas, ihtilâlcî tasavvurlarını uzun müddet bir tasavvuf mezhebi örtüsü altında kurduktan sonra, Amasya halicim tahrik teşebbüsünde iken, ecel-i kaza ile vefat etmiştir. Cenâbi, s. 207.

⁷⁹⁰ Cenâbî, s. 213; Cîhân-nümâ, s. 611.

⁷⁹¹ Kilikya sahilinde eski Siluziya'dır. Seyyahlar orada kiliseye çevrilmiş bir mâbed, büyük bir havuz, Rum kitabelerini hâvi mezarlar ile Sen-Jan Şö-valyeleri'rrn eski bir şatosunu -ki bunun duvarlarında henüz çözülememiş Ermenice kitabeler vardır- ve Göksu (Kalkidanus) kenarlarına dağılmış birçok harabeler görürler. Bofor'un «Karamanla» eserine mür. s. 232.

⁷⁹² «Tabl ve alem» göndererek, Cenâbî, s. 213. Neşrî, varak: 15 ve 16.

⁷⁹³ Şimdiki Karaman şehrine yakın Lârende harabelerini henüz hiçbir Avrupalı seyyah görmemiştir

⁷⁹⁴ Ermenak, seyyahların nazar-ı dikkatini celbetmeğe şayandır. Strabon'un «Safran» dediği mağaralar ile Türk coğrafyacılarının bile tabiat hârikası saydıkları Berkuris'a, Garı bunun

merkezi olan Ermenek'den etrafındaki şehirlerin cümlesi üzerine asker sevketmekte, ve her şevkinde muvaffakiyet kazanmakta olan oğlu Meh-med, evvelce de bil-münâsebe yazıldığı veçhile, Gıyâsü'd-dîn Keyhus-rev'in vefatından sonra, esâfilden Cimri nâmında bir Türk'ü, îzzü'd-dîn'in Kırım'da vefat etmiş olan oğlu olarak tanıtmak teşebbüsünde bulunmuştu; hiylesi netice verdi. Sahte şehzade⁷⁹⁶ nâmına Selçuklu hükümdarlarının payitahtı olan Konya'yı⁷⁹⁷ eline geçirdi. Lâkin bir müddet veziri Bervâne marifetiyle Selçuklu Devleti'ni idare etmiş olan Moğol Hânı Abaka, Şemsü'd-dîn Cüveynî'yi⁷⁹⁸, yalan iddiada bulunan Cimri'nin Mehmed Beğ yardımıyla tahtından ayırmış olduğu genç Gıyâsü'd-dîn'in Konya'ya tekrar dönmesi için imdada gönderdi. Saltanat davacısı ve hâmisi çok zaman geçmeden ecel-i kazaya uğradılar. Karamam Mehmed Beğ'in beşikte bulunan Mahmûd nâmında bir oğlundan başka evlâdı kalmamıştı. Bu vak'a henüz ortaya çıkmakta olan Karaman ailesini büsbütün imha edecek gibi görünmüş ise de, Mahmud gençlik çağına gelip de, bir an için zaafa uğrayan hanedanının kudretini takviye edince, bu aile yeni bir kuvvet aldı. Selçuklu hükümetinin sukutundan sonra, Mahmud Ermenek'de yerleşerek, bütün Karaman havalisi hükümdarı sıfatıyla, Bedrü'd-dîn unvanını aldı. Yahşi Beğ ve Süleyman Beğ nâmında iki oğlu kaldı. Birincisi pederinin yerine geçti⁷⁹⁹ işte Karamanlılar, Osmanlılar hakkındaki hasedlerinin birinci defa olarak zuhuru zamanına geldiler. Sultân Murad'ın saltanatında Yahşi Beğ'in oğlu ve halefi Alâü'd-dîn, Galtia'daki büyük emlak sahiplerinin (Ahiler) çıkardıkları ihtilâl müşkilâtmi artırmak ve yeni kuvvetlerle isyanı şiddetlendirmek için Varsaklar'ı Ankara ihtilâlcileriyle birleştirmeğe tahrik etti. Ancak Ankara'nın

yakınındadır.

⁷⁹⁵ Hezârîfen, Ermenek zaptına dâir, Pahimares'in Menderes üzerindeki Tripoli'nin zaptı hakkında söylediği rivayete benzer bir rivayet ileri sürer. Bundan Ermenek'le Tripoli'nin bir olduğu değil, ancak Bizanslıların Ermenek zaptıyla Tripoli zaptını karıştırmış oldukları neticesi çıkarılmalıdır.

⁷⁹⁶ Daha önce beyan olunduğu veçhile, defterlerin bugün (müverrih zamanında) uygulanan usûl ttze Türkçe ve Farsça'da tutulması usûlünü icâd eden Cimri'dir.

⁷⁹⁷ Neşri, varak: 16.

⁷⁹⁸ Şemsü'd-dîn, Cüveynî, Abaka Hân'ın selefini idamından sonra vezir tâyin olunmuştu.

⁷⁹⁹ Neşri, varak: 16. Mahmûd, Hicret'in 707. senesinde vefat etmiştir. Hezârîfen, Cenâbî ye Ebû'l-Fidâ'nın ne şu ahvâlden, ne de hükümdarlık kudretinin bu intikalinden malûmatları vardır. Onlar, Karâman'm oğlu Mehmed'den Alâü'd-dîn'e geçerler. Neşri, (s. 68), Alâü'd-dîn'in şecere-i ensâbım dercederse de, Yahşi Beğ -îbrâhîm-'in onun pederi olduğunu söyler. Bu halde Alâü'd-dîn Karaman Sülâlesinden, Nûr--sûfi'nin oğlu Karaman'dan başlayarak,beşinci hükümdar demek olur, Bu hükümdarların sırası şöyle idi: 1) Nûr-sûfi'nin oğlu Karaman; 2) Mehmed; 3) Mahmûd; 4) Yahşi Beğ-îbrâhîm; 5) Alâü'd-dîn.

zaptı ve Murad'ın kerîmesi Nefî-se'nin Alâü'd-dîn ile izdivacı bir müddet için asayîşi iade etti⁸⁰⁰. Bu andan itibaren Karamanlıların hasedleri, kendisini Osmanlı padişahına bağlayan ahidnâmeyi bozmak için fırsat arardı. Savcı'nın fesadını ve Hayrû'd-dîn Paşa'nın vefatını pek müsait buldu. Binâenaleyh Varsak, Turgud, Bayburd aşiretlerini, Küçük Asyada serserice dolaşmakta olan Türkmen ve Tatarlar'ı bayrağının altına topladı.⁸⁰¹ Murad, Rumeli'de beğlerbeği bulunan Timurtaş'm o vilâyetlerin bütün askerî kuvvetiyle Asya'ya geçmesini emretti, ki bu askerinin içinde iki bin Sırbli yardımcı kuvveti de bulunuyordu- Pâdişâh, Kütahya sahrasında geçit resmi icra ettirerek, yeni hasmı aleyhine yürümeğe hazırlandı. Sultânın Kütahya'da ikameti sırasında, Mısır Sultânı, mutantan bir sefaret vasıtasıyla muhabbetini arzetmiş ve pahabiçilroez hediyeler göndermiş olduğu cihetle, Karaman Beği, iki düşman arasında kalmaktan korkarak, Osmanlı Pâdişahıyla anlaşmasını yeniledi ve intizamsız askerinin Hamîd⁸⁰² arazîsine verdiği hasarlardan dolayı özür dilemek çârelerini aradı. Lâkin vakit geçmişti; harb arzusu ile yerinde duramayan genç vezîr Ali Paşa, her türlü sulh teklifini reddetti; Osmanlı ordusu Konya Beği'nin sefirlerini takip ederek ilerledi.

İki asır önce Haçlılar'ın Selçuklular'a galip geldiği⁸⁰³ yer olan Konya sahrasında Osmanlı ve Karaman orduları birinci defa olarak karşı karşıya geldiler. Sultân, askerini bizzat tertîb etti. Sağ cenah kumandanlığım şehzade Yâkûb'a, sol cenahı şehzade Bâyezid'e, dümdâr (artçı) lığı Timurtaş'a tevdi ile, kendisi de Yeniçeriler'in ve Azapların önünde duran bütün süvarilerle beraber merkezde mevzi aldı. Sarıca Paşa, Balaban Beğ, İlyas Beğ, Müstecâb Beğ ile diğer Asya ordusu reisleri Yâ-kûb Beğ; Fîrûz Beğ, Koca Beğ ile bütün Avrupa askeri kumandanları -Sırp yardımcı askerleri ile

⁸⁰⁰ Nefîse'nin izdivacı mukavelesi Münşeât-ı Feridun'da 10 Ramazan sene 780 târihiyle dere edilmiştir. Murad'ın Karaman Beği'ne diğer bir mektubu varsa, da, târtnsizdir. (İzdivâc mukavelenamesi nikâh hutbesinden ibaret olarak Arapça yazılmıştır. Feridun Beğ Münşeât'nda Karamânî'nin akrabalık talebiyle Murad Hân'ın kapısına takdim eylediği niyâz-nâma dahi mündericidir. Bu begin gerek orada, gerek Tâcü't-Tevarih' de ismi <Alâü'd-din> değil, «Ali»dir.)

⁸⁰¹ İdrîs (varak: 173), Neşri (varak: 69), bunları şöyle adlandırır: Teberrük, Senker (Sunkur), Hızır Beğ, Brasay, Çağazen, Safa, Tastaga. Sa'dü'd-dîn Samagarlılar'ın bir Tatar aşireti olduklarını söyler; Bratutu'da (s. 129 ve 130) Varsaklar'm Rus cinsinden olduklarını söylemeğe kadar varır.

⁸⁰² Sa/dü'ddîn, idrîs, vara*: 75.

⁸⁰³ 584 (1188) senesinde. Muharebeden sonra, şehir, İmparator Frederik ta^ rafından hücumla zaptolunmuştur.

birlikte- Bâyezid'in maiyyetine verilmişti⁸⁰⁴.

I. Murad'ın Konya sahrâsındaki askerî tertibatı ondan sonra Osman-lılar'ın Asya'daki muharebelerinin hepsinde tamâmiyle tatbik olunmuştur. Anadolu askeri (Asya neferleri) dâima sağ cenahı; Rumeli askeri (Avrupa neferleri) sol cenahı teşkil ederdi. Merkezin cephesi de her zaman Yeniçeriler tarafından işgal edilerek, onların arkasında muntazam süvariler, Sipahiler, Silâhdarlar'la pâdişâh ve gıyabı hâlinde sadrâzam bulunurdu.

Karaman-oğlu da şu tertibi aldı: Varsaklar'la Tatar süvarileri, Te-berrük Beğ kumandası altında, sağ cenaha konuldu; Türkmenler ve Tur-gudlar Samağar kumandasıyla sol cenahı teşkil ettiler. Karaman Beği ordunun merkezinde idi.

Hücum işareti verildi. Karaman ordusunun sağ cenahı dümbelek ve boru sesleriyle yerinden hareket ve «Allahu Ekber» sedâlarıyla Osman-lılar'ın sağ cenahına hücum etti. Bâyezid bunları görünce, muharebe etmeyi şiddetle arzu ederek, atından indi, pederinin huzurunda dizüstü çökerek, düşman üzerine yürümesine müsâade istedi⁸⁰⁵. O vakit iki ordu yekdiğeriyle çarpışarak, sel gibi kan aktı. Muzâfferiyet çok zaman kararsız kalmadı. Rumeli Beğlerbeği Timurtaş, bizzat Karaman'ın üzerine hücum ederek, firâre mecbur ve dehşete kapılan seçme askerlerini perişan etti. Bu andan itibaren Karaman'ın mağlûbiyeti tamam olmuş idi. Bu mühim kahramanlık eserine mukabil ganimetlerin en büyük hisse-siyle vezîr, yahut üç tuğlu paşa unvanını aldı. Bu unvanı Devlet'in beğ-lerbeğileri içinde birinci defa olarak Timurtaş alıyordu. Ondan evvel hükümetin birinci memuruna verilir. O memur, diğer üç tuğlu paşalardan tefrik olunmak için «vezir-i âzam» unvanıyla yâd olundu⁸⁰⁶.

Pâdişâh, bu muzafferiye neticesinde Konya'yı muhasara etti. Ordu halkının kuşatılmış olanlardan birşey almasını yasaklayarak, bunun için şiddetli cezalar konuldu. Birkaç Sırlı emre aykırı hareket ettiklerinden, merhamet edilmeksizin idam olundular. Bu ceza, o faydalı yardımcıları arasında zeval bulması mümkün olmayan bir kin tohumu atmış ise de, Osmanlılar

⁸⁰⁴ Bratutu'da Sa'dî'd-dîn, s. 129; Neşri, varak: 71.

⁸⁰⁵ Neşri, varak: 73.

⁸⁰⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 129, 131; Neşri, 2, varak: 71, 72; îdrîs, 178. Son fıkrada Sa'dü'd-dîn'in ibaresi şudur: «Karaman-oğlu'nun esvâb ve emvalinin ekseri inhizâmına sebep olan Timur-taş Beğ'e İneyet buyu ruldu, ve mansıbı sabıkına vezaret mansıbı zammolunub, vüzerât ve beğ-lerbeğilic mansıbı ile serefrâz ve bu inayetle erkân-ı devletden mümtaz buyuruldu.»

hakkında yerlilerin emniyetini celbederek, ordunun bol miktarda zahire alabilmesine sebep olmuştur. Murad, on iki günden beri şehri muhasara - etmekte, ve fakat henüz hücumla başlamamakta olduğu halde, Karaman Beği durumunun arz ettiği tehlikeyi idrâk ile, zevcesini Osmanlı ordusuna göndermeğe karar verdi. Pâdişâh, kızının istirhamını iyi karşılayarak, itaat işareti⁸⁰⁷ olmak üzere huzuruna ge-elip elini öpmek şartıyla, Alü'd-dîn (Ali Beğ)'e sulh vaa'dinde bulundu. Karaman Beği Konya ile bütün vilâyetlerinin tasarrufunu kendisine te'-mın eden bu hakîrâne vaziyete muvafakat etmekle, o zamandan itibaren iki hükümdar arasında asayiş iade olundu.

Sultân Murad'ın bu cihetten hiç endîşesi kalmadı; isyan etmiş olan Yenişehir ahâlîsini itaati dâiresine rücû ettirmekle meşgul oldu. Birkaç günlük muhasara, mevkiin ele geçirilmesine yetti. Murad'ın emirlerinden biri, bu fırsattan istifâde ile Teke hâkiminin mutasarrıf olduğu arazînin de Osmanlı memleketlerine ilhakını tavsiye etti. Pâdişâh bu teklifi şu sözlerle âlicenâbâne reddetti:

«•Teke hâkimi pek fakirdir. Hükümeti İstanos ve Antalya şehirlerine münhasırdır. Onunla muharebeye girişmek ayıplansa sezadır; arslan sinek avlamakta lezzet bulmaz»

Teke hâkimi ihtarı anladı ve hiç olmazsa bu iki şehrin muhafazası için diğer kaleleri Pâdişâh'a terketti. Sultân bu defaki sevkıyatının neticelerinden memnun ve Avrupa'daki fethedilmiş memleketleri hususunda emîn olarak, Kütahya'da ordusuna izin verilmesini münâsîp gördü ve muzaffer bir şekilde Bursa'ya döndü⁸⁰⁸.

Lâkin devletinin hâli kendisinin uzun bir asayişten istifâde edebilmesine müsait değildi. Sırbistan tarafında yeni bir fırtına zuhur ederek, Sultân Murad lâzım gelen tedbirleri almak için yine istirahatın zevklerini terke mecbur oldu.

Osmanlılar'la birlikte Karaman Beği'yle harbeden Sırbılar memleketlerine döndükleri zaman, Konya önünde kardeşlerinin idam olduğunu söyleyerek, bu kanlı cezanın hikâyesi umûmun nefretini celbetti. Bütün Sırbistan ahâlîsi, Boşnaklar'm, Bulgarlar'm kendilerine yardımcı olmaktan geri durmayacaklarına emniyet ederek, ayağa kalktılar. Bulgar Kralı Sisman

⁸⁰⁷ Neşri, varak: 73; Sa,'dü'd-dln, s. 132. Karaman-oğlu'nun i'tizâr-nâmesi Sultan Murad'ın Bağdad hükümdarı Ahmed Celâyiri'ye fetih-nâmesi ve Ahmed'in Avcan ordugahından cevab-nâmesi Münşeât-ı Feridun'da der-cedilmistir.

⁸⁰⁸ Neşri, varak: 73.

(Şişman), Murad'ın dostu ve kayınpederi olmakla beraber gizlice Sırb Kralı Lazar⁸⁰⁹ ile ittifak etti⁸¹⁰. Bosna'da dolaşmakta olan yirmi bin Osmanlı üzerine iki müttelik millet askerleri hücum ile, o derecede mağlûp ettiler ki, aralarından ancak beşbini umûmî kıtalden kurtulabildi.⁸¹¹ O zaman Teke, Aydın, Menteşe, Saru-han, Karaman beğlerinin de askerleri Murad'ın emri altında idi; lâkin Avrupa'da Sırbistan, Bosna, Bulgaristan kralları Osmanlı aleyhine ittifak etmiş idiler. Fakat iyi bir tesadûf olmak üzere, Dobruca Tataristan'ı Beği Serrac ile Köstendil Prensi Kostantin, Pâdişah'a itaat arz etmekle beraber, askerleriyle gelip, Osmanlı saflarına katıldılar. Sultân Murad hemen harb tedâriklerine girişmekte acele etti. Yokluğunda Asya'nın asayişini te'mîn için memleketlerini beş sancağa taksim etti. O vakte kadar Bâyezid'in idare ettiği Germiyan hükümeti, Şehzâde'nin biraderi Yâ-kûb' ile birlikte Avrupa'ya gitmesinden dolayı vezir beğlerbeği Timurtaş'a verildi. Diğer bir Timurtaş -ki subaşı, yâni zabıta büyük memuru idi- Sivrihisar ile Sakarya'nın suladığı memleketlere tâyin edildi. Fîrûz Beğ Ankara, Koca Beğ nâmında bir ikinci subaşı Akşehir sancağına, yine subaşı Kutlu Beğ Hamîd eyâletinde Eğridir hükümetine memur oldu. Murad gerek Asya'da kalacak, gerek Avrupa'ya gidecek asker kumandanlarını⁸¹² da evvelden tâyin etmek itinâsında bulundu.

Bütün harb tedârikleri tamamlanmıştı. Lâkin Padişah, sefere gitmezden evvel kendisinin ve iki oğlunun üç Bizans prensesi ile izdivacı ve Şehzade Bâyezid'in üç oğlunun sünnet düğünlerini icra için Yenişehir'e gitti. Arab, Acem, Türk lisanlarında yalnız genç kızların kocaya verilmesi değil, erkek çocukların sünneti de sûr (düğün)⁸¹³ umûmî ismi ile ifâde olunur. Şark'da izdivaç düğünleri yalnız gelinin şerefinedir; sünneti zamanında düğün yapılmış olan güvey için değildir. Sünnet düğünü ağırlara düçâr olan çocuğu

⁸⁰⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 133. Neşri, varak: 75 ve 77; İdrîs, var: 172. retinde yazılıdır. (Mütercim)

⁸¹⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 133. Neşri, varak: 75 ve 77; İdrîs, var: 172.

⁸¹¹ Sa'dü'd-dîn'den naklen Bratutu, s. 135; Neşri, varak: 75: Bu seferin kumandanı olarak Lala Şâhin'i gösterirler; Neşri bu generalin bir sene sonra vefat etmiş ve yerine beğlerbeği Timurtaş'ın gelmiş olduğunu tasrîhen söyler, fakat Timurtaş on seneden beri beğlerbeği idi; Konya muharebesinden sonra ve-zâret unvanını, Sa'dü'd-dîn'in dediği gi,bi, ancak beğlerbeği unvanına ilâve olarak ihraz etmiştir.

⁸¹² Neşri (varak: 76), Timurtaş'ın oğlunu Yahşi Beğ; Sarıca Pa-şa'yı yaya-başı, yâni Rumeli piyadelerinin generali; incecik Balaban'ı Anadolu piyadelerinin yaya-başısı; MÜstecâvî sek-ban-başısı yâni Yeniçerilerin generali; Papas-oğlu Şâhin'i de Lala Şâhin, Kutluca ve Paşa Yiğit diye isimlendiriyor. (İd-rîs'e de bakınız, varak: 177).

⁸¹³ (Sûr-i hitan ve cihaz tabirlerinin izahından ibarettir.)

eğlendirmek, izdivaç düğünü anasından babasından ayrılacak kızın teessürlerine meydan vermemek içindir.⁸¹⁴ Yenişehir'de⁸¹⁵ bu düğünler esnâsmdadır ki, kıymetli hediyeler göndermek ve Karaman-oğlu aleyhine muharebesinden evvel gösterdiği muhabbet eserlerine mukabele etmiş olmak için Pâdişâh, Ya-zıcı-oğlu'nu elçilikle Mısır'a yolladı. Yazıcı-oğlu'nun evlâdı II. Murad asrında Osmanlı edebiyatına parlaklık veren ilk erbâb-kalem olduğunu istitrâten zikredelim.⁸¹⁶

Düğün henüz bitmişti ki, Ali Paşa hıyanet vak'asından dolayı Sis-man'ı te'dîb etmek üzere otuz bin askerle yola çıktı. Önce Aşağı Mizi (Mesia) havalisine dâhil olan Bulgaristan münbit bir memlekettir. Ku-zey'de Tuna ile mahfuzdur ki, nehir, mecrasının bu kısmında gayet geniş ve derindir. Güney tarafından da Balkan'ın başlıca silsilesi müdâfaa eder. Bu yüksek dağlar tarafından Bulgaristan'a, bütün hududlan boyunca, yalnız yedi boğazdan girilebilir; Balkanlarla paralel olarak akan Tuna üzerinde dahî az çok müstahkem o kadar mevki vardır. O suretle ki, Rumeli'den gelirken tesadüf olunacak Bulgaristan'ın her boğazı kuzeyde bir kale ile kapatılmıştır. Bulgaristan kuzey hududunda, yâni Tuna üzerinde kâin iki kalenin biri batıda Vidin eski Bononia,⁸¹⁷ Bizanslıların Bodene'si) ve doğuda Silistre (Bizanslıların Durostuûm'u)'-dir. Eyâletin batı hududlannda müstahkem bir şehir olan Vidin'in yakınında ve Vidin sırasında doğuda Nikopoli (Niğbolu) bulunur ki --mıntıkanın içeri kısımlarında Rosita nehri üzerinde ve bu nehrin Yantra⁸¹⁸ ile birleştiği noktaya yakın bir mevkide- eskiden o isimle mevcut bulunan beldenin şöhretine sahip olmuştur. Silistre'ye en yakın müstahkem mevkî batıda Rusçuk'tur, ki eski Skesanta-Prista, yahut Skisu-

⁸¹⁴ Hammer bu düğün bahsinde, güya erkek çocuklar için yapılan sünnet düğünü gibi kızlar için yapılan velîme düğünlerinin de bunların düçâr olacakları maddî elemlere mukabil olduğuna dâ-ir bir fikir dermeyân eder. Anlaşıldığına göre müverrih Şark'da seyahatleri esnasında'kaba bir lâtife olarak bir münasebetsizden işittiği sözü ciddî addederek zapt etmiştir.

⁸¹⁵ Neşrî, varak: 74. Bizanslılar bu izdivaçtan hiç bahsetmezler. Leon Klavi'nin Târih-i İslâm'ında (s. 57) bulunur.

⁸¹⁶ İkisi de «Yazıcı-oğlu» nâmıyla müsemmâ Mehmed Bîcân Ve Ahmed Bîcân. Birincisi dinî bir eser olan Muhammediyye'nin müellifidir. İkincisi de arapçadan tercüme olunmuş Envârü'l-Âşıkîn nâmında tasavvufla ilgili bir eserin sahibidir. Bu eserlerin birincisi Viyana Kütüphanesinde 243 ve 244 numaralarda bulunur. İkor'n'da Osmanlı Edebiyatı Târîhi'ne bakınız: c. 2, Üçüncü Kısım, s. 1595.

⁸¹⁷ Manner (7, s. 85), Vidin'in -şimdiki ahâlisinin Budun adını verdiği- eski Bonania'nın yerinde olduğu fikrindedir; fakat -Akropolita'da bulabileceği- Bizanslıların «Bodene»sinden bahsetmez.

⁸¹⁸ Manner, 7, s. 111, 115, 140.

riska⁸¹⁹ şehri yerine inşâ olunmuştur; bununla Niğbolu arasında eski Saydava'nın yerinde Zıştovi (Sistov) istihkâmları vardır, ki harb mahalli olmaktan ziyâde sulh muahedelerinin ve bilhassa Osmanlı Dev-leti'nin Avusturya ile en sonra imza ettiği sulh ahidnâmesinin aktedil-diği yer olmakla meşhurdur. Kuzey hududunun bu noktalarına karşılık olan Balkan boğazları, mezkûr noktaları sırasıyla şunlardır: Birincisi Su-luderbend ve Kaplıderbend'dir, ki en kuzey ucundaki bu boğazın girişini teşkil eder. Kaplıderbend Roma cumhuriyetinin ilk zamanlarında Suci ismiyle yâd olunurken, daha sonraları Trayan Kapısı nâmını almıştı.⁸²⁰ İkincisi bundan sonra Hunyad'ın muzafferiyetiyle şöh-let bulan îzlâdi'dir, ki Sofya, Niş yoluyla Vidin'e bağlıdır. Üçüncüsü Kızanlık'dir ki, Niğbolu'ya; dördüncüsü Demirkapı'dır ki, Zıştovi'ye bağlıdır. Beşincisi ve altıncısı birbirine yakın olup, Balkan'ın güney yamaçlarında ve Karîn-âbâd'da birleşirler. Bu dağın kuzey tarafında Rusçuk yolu beşinci, Silistre yolu altıncı boğazlardan geçer. Yedincisi olan Nâ-dir-Üerbend Silistre'ye çıkar. İşbu yedi boğazdan batı ve doğu uçlarda bulunanlar -ki Sulu-derbend ile Nâdir-Derbend'dir- eski çağlarda en mâruf olanlardır. Paralel bir istikamette iki uzun ve derin boğazdan mürekkep olan birincisi Amien Marçelan⁸²¹ tarafından, o mevkileri tamâmiyle bildiğine delâlet eder ince bir dikkatle tarif olunmuştur. İkincisi daha şairane bir tarzda Teofilaktus tarafından -tasvir edilmiştir. Osmanlı ordusunun hareketi bizi birinci boğaza sevkedeceği cihetle, ondan o zaman bahsedeceğiz; lâkin Teofilaktus'un tasvirini şimdiden yazacağız; çünkü Ali Paşa, ordusuyla evvelâ Çalıkavak'dan geçmiş ve daha sonra Nâdir-Derbend yoluyla Şumnu ve Pravadi üzerine vnnelmiştir. Teofilaktus diyor ki:

«Çabulen-Katalen» (Çalı-kavak'a tebdil olunmuştur), dağın ortasında lâtîf bir mevkidedir. Eteklerinde uzanan sahra çiçeklerden bir kaliçe ile süslüdür. Uzakta yeşil çayırıklar görünür ki, temaşası görenlere istirahat ve sükûn vericidir; o zamanki ağaçların dalları ise yukarı doğru çıkmakta olan

⁸¹⁹ Manner (7, s. 112), Ruscuk'un Saydava'dan başka birşey olmadığını, ve Zıştovi'nin Sekoriska ile bir şehir olduğunu zanneder; fakat bu isimler arasındaki müşabehet onun aksi bir münâsebeteye daha ziyâde ihtimâl verir.

⁸²⁰ Bu geçit Amiyen (21,10), Suzumenes'in (Kilise Târîhi, 2,22) ve Nikefôr'un (9,13) bahsettikleridir; onlar bu geçidi Suçi, So-kis ve Sosakis diye isimlendirirler. Türkler bu kelimelerden «Sulu» yapmışlardır, (Manner, 7,98). Şimdiki ve hakîki ismi «Sulu Derbend» olup dördüncü geçidin ismi olan «Demirka-pı» değildir.

⁸²¹ Aravianus Marçelinus, 21, 10.

seyyahın üzerinde bir çadır teşkil eder. Ancak öğle vakti güneşin ışıkları yerin üstüne kadar nüfuz etmekte olduğu sırada şiddetli bir sıcak basar. Birçok menbâlar vardır, ki bunların suyu içenleri donduracak derecede olmakla beraber, hararetini gideriliği organlar üzerinde zarar verici bir tesiri mûcib olmazlar, tnce dalla** üzerine konmuş kuşlar yorgun seyyaha âhenk-perver terennümler ile neş'e ve coşkunluk verirler. Sarmaşık, mersin ağacı, porsuk ağacı diğer binbir türlü yabanî çiçeklerle şâyân-ı hayret bir uyum teşkil ederler. Hava, sanki dağın ince yolları içinden geçmekte olan seyyaha saygılarını sunmak için, çiçeklerin neşretmekte olduğu tabiî kokularla doludur».⁸²²

Ali Paşa, Pravadi'ye⁸²³ karşı beğlerbeği Timurtaş'ın oğlu Yahşi Beğ kumandası altında beşbin kişi ayırdıktan sonra, Nâdir-Derbend boğazından Şumnu üzerine ilerledi. Balkan'ın en doğudaki boğazında bir tepenin ortasında bulunan Pravadi kasabası, hücum ile zaptolundu. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile muharebeleri esnasında ekseriya Osmanlı ordusuna umûmî karargâh ittihaz edilen Şumnu, Sisman'ın eski kalesi olan Tırrova'nın⁸²⁴ düştüğünü işitince, itaat etti. Ali Paşa Karîn-âbâd*a giden boğazdan Demirkapı boğazına -ki Tırnova bunun nihâyetinde bulunur-geçtikten sonra, o mevkii l'izzat muhasara etmişti. Tırnova'nın muhasarası üzerine, Sisman, Tuna kenarında bulunan Niğbolu'ya kapandı: mukavemete mecali kalmamasıyla, Ali Paşa'ya müracaat ederek, met-bûu nezdinde tavassutunu rica etti. Vezir muvafakate, Sisman'ı Mu-rad'a teslim etti; Pâdişâh, Silistre'nin terki ve zamanı gelen vergi taksitinin ödenmesi şartıyla musalehâya müsâade gösterdi. Bulgaristan muharebesi şu suretle sona erdiğinden, Ali Paşa Doğan Beğ kumandasıyla Bosna'nın güney köşesinde ve hududun Arnavudluk, Sırbistan, Hersek hududuna birleştiği mevkide bulunan Kosova'ya⁸²⁵ (Kara-tavuk ovası) doğru bir fırka gönderdi. Bu Akıncı fırkası birçok esîr ile döndü. Ali Paşa Çete-i Hezâr (Hezar-grad)⁸²⁶ kalesinin

⁸²² Amiyen, 1,1,2, s. 46 ve 1-6, 5, s. 149. Birinci fıkrada geçidin ismi Savolen de Manalio, ikincisinde Savolen ti Kanalin'dir. Şimdiki ismi olan «Çalhıvak» isbât ettiği üzere, hakîki imlâsi ikincisidir.

⁸²³ Hacı Kalfa'nın Rum-Ul'sî, s. 31 ve 35. Manner'e nazaran, Pravadt eski «Probanon» olacaktır.

⁸²⁴ Manner, 1, s. 141, Tırnova'nın eski «Nikopolis Athemunu mevkiinde İnşâ olduğunu beyân eder; lâkin ism benzerliğine nazaran şimdiki Nt- kasabasının yerinde olması lâzım gelir.

⁸²⁵ Bonifinius'un târihinden mâada Kosova sahasını târlf eden ve 1531'de basılarak nüshasının eskiliği derecesinde nâdir olan «Sefâret-i Kral'yye-nln istanbul'da İmparator Süleyman Nezdine Azîmeti. Merâhil-nâmesl» eserinde otuzuncu fıkraya dahî müracaat.

⁸²⁶ Bratutu, (s. 193), ismin yarısı olan «Setar»ı yazarak diğer yarısı ve bu mevkiin hakîki ismi

teslimi şartıyla esirleri Sisman'a iadeye muvafakat ettiyse de, Pâdişah'a vaad etmiş olduğu veçhile, Silistre'yi verecek yerde gerek zâten kuvvetli olan bu mev-kiî, gerek daha müthiş olan Niğbolu'yu yeni istihkâmlar ile kuvvetlendirmeğe hız vermiş olduğu için, Ali Paşa dahî Hezar-grad'ı elde edince, sözünü icradan istinkâf etti. Bundan dolayı muharebe daha ziyâde şiddetle başladı. Dricaza Hisari⁸²⁷ Osmanlı generaline teslimiyet gösterdiği gibi, Tuna üzerinde Hırsova şehri hücum ile zaptolundu. Ehemmiyetsiz olmayan bu iki fetihten sonra Ali Paşa bütün kuvvetiyle Niğ-bolu karşısına giderek, o mevki muhasara elti. Bulgaristan Kralı her taraftan sıkışarak, ve bundan böyle mukavemetin faydasız olduğuna hükmederek, bütün ailesiyle şartsız teslimiyet gösterdi, Osmanlı generali Kral'ı çocuklarıyla ve hazîneleriyle birlikte -Murad'ın ordugâh ittihaz tmiş olduğu- Tavuslu'ya gönderdi. Pâdişâh, Sisman hakkında civan-merdâne hareketle, hayâtına ilişmediği gibi, hâline lâyük tahsisat da verdi. Lâkin Bulgaristan'daki memleketlerini ve mülhakatını aldı (790/1388).⁸²⁸

Sırb Kralı Lazar, müttefikinin sukutu haberini alınca, durumunun tehlikeye düştüğünü anlayarak, ve fırtınanın hududuna yaklaştığını görerek, şiddetli bir mukavemete hazırlandı; bununla da iktifa etmeyerek, taarruzuna karar verdi. Binâenaleyh Bulgaristan hududunda dik bir dağın zirvesinde Şehr-i Köyi'ni⁸²⁹ zaptetmesini general Dimitrius'a emretti. Şehr-i KÖyi'nin bulunduğu bölgenin askerleri o zaman Osmanlı ordusunda olduğundan, şehir Sırblılar'm eline geçti. Ancak Ali Paşa Yahşi Beğ, subaşı İne Beğ, Saruca Paşa kumandasıyla ve acele olarak onbin kişi gönderdi, ve mutlaka mevkiin geri alınmasını emretti. Bunlar muvaffak oldular; Şehr-i Köyi alındı, muhafızlar esîr edildi; istihkâmlar yıkıldı. Yahşi Beğ Pâdişah'a gönderdiği arızada düşmanın memleketlerinin içerisine kadar takip etmeğe müsâade istediysede, Murad dönerek orduya iltihâk etmesini emretti.

Lazar bu mağlûbiyetinden yüreği sızlamış olmakla beraber, yalnız bir mevkiin kaybedilmesinden dolayı kendisini mağlûp saymayıp, hattâ bu

olan «Hezar»ı unutuyor. O mev-kî bugün de «Hezargrad» yahut «Kazgrad» diye adlandırılır. Hacı Kalfa'nın Rûm-ilTsine bakınız, s. 41. «Çete-hezar» bin çadır demektir.

⁸²⁷ Bratutu, s. 131.

⁸²⁸ Neşri, memleketin başlıca şehirlerinin cedvelini veriyor; bu cedvel evvelce malûm olan on şehirden, yâni Pravadi, Şum-nu, Niğbola, Diricasa, Tırnova, Kosova, Zıştovi, Silistre, Cenge, Eski istanbul (Marsinopolis)'den mâada Madera, Vefcen, Miçka, İfleka, Yurgova, Mığluc, İmenos (Aymenos), Çernov, Geske, Kerpice isimlerinde on şehri daha muhtevidir.

⁸²⁹ Nesrî, varak: 82. Ve ondan naklen Angel, Sırbıye Târihi, s. 340.

mahcubiyet üzerine bir kat daha cesaretleterek, Bosna ve Arnavudluk hükümdarlarını kendisine bağlamakta olan eski ahidnâmeyi yenilemek için her teşebbüste bulundu ve onların yardımlarından tamâmiyle emîn olduğu cihetle, Pâdişah'ı kat'î bir muharebeye davet etmekte te-reddüd göstermedi⁸³⁰. Kralın komşularıyla muhâberâtı sırasında Sultân, iki oğlu Bâyezid ile Yâkûb'u acele olarak çağırdı. Bunlar kendi hükümetlerinin, yâni Kütahya ve Karesi sancaklarının askerinden başka Saruhan, Menteşe, Aydın, Hamîd beğlerinin hissesine düşen yardımcı kuvvetleri de beraber getirdiler. Murad, Avrupa prensjeri içinde Dobru-ca Tatarları reisi Serrâc ile KÖstendil prensi Kostantin'in yardımlarını gördü, ki, bunlar yukarıda zikrolunduğu veçhile Pâdişah'ın emrine girmeyi kabul etmiş idiler. Lâkin Pâdişah'ın etrafında topladığı yardımcılara daha dehşetli diğer bir müttefik iltihak etti. Bu müttefik Orhan'ın ihtiyar silâh arkadaşı olup da, yalnız nâmının zikredilmesi büyük bir kuvvet hükmünde bulunan Evranos Beğ idi, ki Hacc farzasını edâ ederek, Mekke'den geliyordu;⁸³¹ eski metbûunun oğluna yılların tecrübesiyle yardımını arz etmek için ordugâha çıkmış idi. Murad, ordusunu boğazların en batısı olan Sulu Derbend'den şevketti. Amien Marçellen bu derbendin İlliryâ tarafından derece derece yükselip, Trakya tarafından ise gayet dik bir inişle indiğini, dar ve kayalarla dolu çoban yollarından başka güzergâhı olmadığını, zikreder. Rodop Dağının güneye yönelmek üzere ayrıldığı noktada Balkan'ın iki tarafından geniş ovalar görünür. Kuzey tarafında Sofya (eski Sardika) bulunur, ki Amien'in zamanında birçok Daç aşiretlerinin ikametgâhı idi. Güney cihetinde Trak (Trakya'nın eski sakinleri) kavminin beşiği olan Füipopolis (Filibe) vardır. Pâdişâh, hareketinin üçüncü günü İhtiman'a⁸³² (eski Helis) vâsıl oldu. İhtiman'ın misafirperver olmayan ve dâima kar ile örtülü bulunan fâciânüvis şâir Senek, Rodop'un buzlu zirveleri de Oras tarafından tas-vîr

⁸³⁰ Neşri, varak: 80, 82, 83. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 145. Hacı KaUa'mn Rum-ili'si, s. 57.

⁸³¹ Neşri, varak: 80. Diez'in Asya Hâtrâtrında tercüme ettiği man-sıb berâtında bulunan, Evrenos Beğ'in hacc senesi târihinin rivayeti -Evrenos'un berâtta zâten «Hacı» tesmiye edilmesinden dolayı- bu berâtın sıhhati hakkında şüphe verir. Eğer bu berât sahîh ise, Diez'in zannettiği gibi 777'de değil, 790'da verilmiştir; Çünkü Evrenos «Hacı» unvanım ancak o târihte kazanmıştı;* Zâten Diez'in Osrnanlılar'ın lisân ve edebiyatı hakkında yazmış olduğu şeyler hep hatâ ile doludur. Bir yazma kitapta «Serz», bir diğerinde «Siroz» okumuş olduğu için «Serz» (Serez) ile «Siroz»un ayrı iki şehir olduğunu iddia etmesi de, (s. 110) o kabildendir; yine o mütalâa ile «Ferre»nin de Siroz'dan başka bir şehir olduğunu -Haikondilas «Fer-rai» ve Franzes «Siroz» yazdığı için- iddia etmek de mümkün olurdu.

⁸³² Oras, 3, 25.

edilerek edebîleştirilmiştir⁸³³. İhtiman'dan çıkınca Sofya ve Niş ile Şehr-i Köyi'ne gidilecek yol kolay ve rahattır. Lâkin sol tarafta Sulu Derbend'den geçip de -Eğrisu Dağı ve Balkan'ın iltisakıyla teşekkül etmiş köşede bulunan-Köstendil kaplıcalarına giden yolda, yolcuyu her adımda durduran su birikintilerinden dolayı, büyük müşkillere tesadüf olunur. Murad, emirgüzârı Serrâc'ın ihtarı üzerine, düşmanın karşısına çıkmak için en kestirme olan en müşkil yolu seçti; İhtiman'dan çıkmasından üç gün sonra, müşkilâth bir askerî yürüyüşün icâp ettirdiği veçhile, askerine iki gün istirahat ettirmek üzere, Alâü'd-dîn sahrasında konaklayarak, daha sonra yoluna devam etti ve bir gün sonra Köstendil'e ulaştı. Köstendi! Prensi o kadar ikram gösterdi ki, Neşri'nin ifâdesine göre süt ile bal dalga dalga yüzerdi. Padişah bir an evvel maksadına kavuşmak arzusuyla yerinde duramadığından, Köstendil'den hemen ayrılarak Uluova sahrasında yeni bir mola verdi. Evranos, bundan istifâde ile civan keşfetmeğe çıktı. Kırk süvârî ile ordugâhtan hareket ve o mintıkayı keşfettikten sonra, birkaç esîr ile döndü. Murad, henüz düşmanın izini keşfedemiyerek, Karatovo'ya doğru ilerledi. Ve yorgunluktan halsiz kalan ordusuna yeniden istirahat verdi. Bu şehirde ikamet esnasında Sırbistan hâkiminden bir adam geldi ki, metbûu nâmına yeniden meydan okumak bahanesi altında Osmanlı ordusunun mevkiini keşfetmeğe memur idi. Bu cür'etkâr adama verilecek yegâne ceza olmak üzere, hakaret dolu bir cevap verildi. Getirilen haberin sebep olduğu endîşeyi bertaraf için, Pâdişâh, büyük bir meclis akdetmek üzere, ordunun bütür kumandanlarını davet etti. Düşman adeden yüksek olmakla beraber, ileri harekete ittifakla karar verildi. Evranos Beğ ile Yiğit Paşa öncü kumandanlığını aldılar. Ordu kuzey istikametini tutarak, Eğrisu Dağı tepelerini geçip, Morava'nın batı kenarındaki Gümüş Hisarı'nda durdu. Ondan sonra altı fırka teşkil ederek -bayraklarını açmış, muzikasılı önüne almış olduğu halde- gece nehri geçti. Birinci fırka sadrâzâmın, ikinci şehzade Bâyezid'in, üçüncüsü îne Beğ'in, dördüncüsü şehzade Yâ-kûb Beğ'in, beşincisi Sarıca Paşa'nın, altıncısı bizzat Pâdişah'ın kumandası altındaydı. Sultân'in bütün kuvveti Morava kenarlarından -Bosna ve Sırbistan hududunda kâin- Kosova sahrasında toplanmış olan müttefik askerleri üzerine yöneldi.

Macar lisânında «Rikomazo» denilen Kosova sahrasının uzunluğu yirmi bin,

⁸³³ Neşri, 85; Gümüş Hisar bazı haritai&rdar Alaca Hîsarı diye gösterilen şehir olacağı zannolunur, Frazuvaç ismiyle de anılır.

genişliği beşbin adımdır. Şitniça nâmında bir küçük ırmak ortasmdan geçer. Her tarafmda az yüksek dağlar vardır, ki bunlar ovaya hâkimdirler. Irmağın etrafında ve dağların eteğinde mâmur köyler bulunur; bunların sakinleri bugün mahir çiftçi⁸³⁴ olmak üzere tanınırlar, işte şu nakledeceğimiz kanlı facia bu sahrada vukua gelecekti. Sırbistan, Bosna, Hersek, Arnavudluk prenslerinin hisse-i musîbelerinden (sevablı hisselerinden) meydana gelen müttefikler⁸³⁵ ordusuna nisbetle Osmanlı askerinin miktarı pek az idi. Murad, bu büyük fark ile beraber muharebe edilmek mi lâzım geleceğini kararlaştırmak için, ku-mandanlarıyla müzâkere etti. Bâzı reisler, canlı bir istihkâm gibi kullanılmak, düşman süvarilerine dehşet ve intizamsızlık vermek üzere, bütün develerin ordunun cephesine konulması fikrini bildirdiler. Bâyezid, Cenâb-ı Hakk'm Osmanlı hanedanı silâhlarını şimdiye kadar gayet aşikâr bir surette muhafaza etmiş olduğu için bu türlü âdi tedbirlere başvurmaya tenezzül edilmemesi lâzım geleceğini, böyle bir hareketin, Allah'a itimsizlik demek olacağını, İslâm şerefi -Hilâl'e mensup olanlar ne miktarda bulunursa bulunsun- düşmanla karşı karşıya muharebelerini icâp ettirdiğini beyân ile⁸³⁶ bu teklife muhalefet etti. Sadrâzam o gece berâ-yı tefeül Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat etmesi üzerine, evvelâ düşman ile muharebeyi âmir bir âyet(-i celüe)nin⁸³⁷ ve daha sonra «Nice az bir cem'îyyet, daha çok bir cem'îyyete Allah'ın izniyle galebe etmiştir» âyet (-i kerîme) sinin⁸³⁸ zuhur eylediğim nakl ile, Şeh-zâde'nin fikrine kuvvet verdi. Beğlerbeği Timurtaş, dinî sebeplerden ziyâde âkilâne bir ihtiyata dayandırarak, o teklife muvafakat etmeyip, dedi ki: «Develer süvarilerin atlarına dehşet vermek şöyle dursun, ağır silâhlı süvariye görünce kendileri ürkeceklerdir. Şu halde bizim saflarımızın üzerine atılıp, aramızda mutlaka kargaşalık, karışıklık meydana gelmesine sebep olmaları muhtemeldir». Bir şeye karar vermeksizin gece hitam buldu. Pâdişâh dikkat

⁸³⁴ (XII) löfrl'de Frankfurt'ta basılan «Bonfinii Rerum hungaricarum Decades» eserine; müracaat..

⁸³⁵ Neşri, Hıristiyanlar'ın kuvvetinin Türkler'in kuvvetinin üç misline baliğ olduğunu iddia etmekten çekinmez; onlara 300.000 nefer isnâd eder. Fakat Çerostavtik, kat'iyyen aksini söyler: O, Sırbblılar'ın adedinin 10.000 olduğunu söyler. Halbuki, yine ona nazaran Türkler'in ordusunda 30.000 kişi vardı (Engel, Sırbistan Târihi, s. 346).

⁸³⁶ Sa'dü'd-dîn. («Nasara Hhmillahu ft mevatin kestretln...», Et-Tevbe, 25. Bâyezid, bu âyet-i kerîmeyle istidlal etmiştir.)

⁸³⁷ (Müverrihin «Yâ eyyühe'n-nebiy câhidin.» âyet-i kerîmesinin mealini Bratutu'nun anlayamadığını beyândan ibarettir.)

⁸³⁸ Neşri, varak: 87.

etti ki, düşman tarafından esmekte olan rüzg"âr, Osmanlı askerinin gözlerine toz dökmektedir. Bundan dolayı muharebe zamanlarında ştt hâlin felâkete sebep olmasından endîşe etti, ki bunda hakkı vardı." Bütün gece Cenâb-ı Hakk'dan istimdâd ile, ebedî saadete nail olmak üzere, kendisi için din yolunda şehâdet istirhamında bulundu.⁸³⁹ Şafak vakti faydalı bir yağmur tozları bastırdı; Pâdişah'ın endişesi zail oldu.

Müttefik prensler de ne surete teşebbüs edeceklerini tâyin edememiş idiler. Topladıkları mecliste generallerden bir takımı Türklerin üzerine gece hücum edilmesini teklif etmiş ise de, Yorgi Kastriyota gece karanlığının düşmanın firarını kolaylaştıracağını, bu suretle Osmanlılar'm büsbütün mahvolmaktan kolayca kurtulmuş bulunacağını ifâdeyle, o teklifi reddetti⁸⁴⁰.

Yağmur kesilince iki ordu harbe hazırlandılar. Sırb, Bulgar, Boşnak, Arnavud, Ulah, Leh, Macar⁸⁴¹ müttefik askerleri şu suretle saflarını tertîblemişlerdi:

⁸³⁹ Murad'ın duası Sa'dü'd-dîn'de tamamen dercedilmistir Neşri, Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. «Fa mi gratia che io moia vittima per la tua santa fede, e martire per tua immacolata lege.» (Bratutu, s. 148 ve 149) («Din yolunda beni şehid eyle/Âhiret'te beni saîd eyle» bey* tinin İtalyancaya tercümesidir.

Hudâvendigâr Gâzî lisânından Sa'dü'd-dîn'in nazmı:

«Âb-ı rûy-ı Habîb-i Ekrem için Kerbelâ'da revân olan dem için Şeb-i firkatde ağlayan göz için Şeh-î aşkında sürünen yüz için Ehl-i derdin dil-i hazîn-i için Cana te'sîr eden enini için Eyle Yârabbî lûtfuna hem-râh Hıfzını eyle bize püşt-ü penâh Ehl-i İslâm'a ol mu'în-ü nasır Dest-i â'dâyı bizden eyle kasır Bakma Yârâb bizim günâhımıza.

Nazar et cân-ü dilden âhımıza

Etme Yârâb mücâhidini telef

Tîr-i â'dâya kılma bizi hedef

Çeşmimiz sakla gerd-i ma'rekeden

Cünd-i İslâm'ı yeğle mühlikeden

Bunca yıl sa'y-ü içtihadımızı

Gazavât içre yahşi adımızı

Etme, Yârâb, kahrınile tebâh

Yüzümü halk içinde etme siyah

Râh-ı dîn içre ben feda olayım

Siper-i asker-i hüda olayım

Dîn yolunda beni şehîd eyle

Âhiretde beni saîd eyle

Mülk-i İslâm'ı pây-mâl etme

Münzel-i fırka-i zilâl etme

Keremin çokdur ehl-i İslâm'a

Dilerim ki erişe itmama.»

⁸⁴⁰ Sa'dü'd-dîn, YorgiPnin sözünü şöyle yazar: «Şebîhun takdiri üzere Müslüman askeri nâcâr mukabelemizden kaçır; şeb-i tarda firar edeni kim arar ve hâzır-i şikârı kaçırılmak neye yarar?» s. 120. (Mütercim)

⁸⁴¹ Engel'in Sırbistan Târihi'nde (s. 246) münderiç ve Sigismund'-un saltanatı zamanında 1408

Lazar merkeze; yeğeni Vok Brankoviç sağ cenaha; Bosna Kralı Tvurko sol cenaha kumanda ediyordu⁸⁴². Osmanlılar tarafında, Padişah ordunun ortasında mûtâd mevkiinde bulunuyordu; sağ cenah Bâyezıd'e, sol cenah Yâkûb'a verilmişti. Evrenos Beğ, azab-lar-ağası Kurd Ağa Bâyezıd'in; subaşı îne Beğ ile kazmacı neferleri kumandam Sanca Paşa, Yâkûb Beğ'in maiyyetine verilmiş idi. Yeniçeri saflarında aralıklarla konmuş olan topların cümlesine Haydar⁸⁴³ kumanda ediyordu. Arkada ordunun ağırlıkları bulunuyordu. Murad, cenk işaretini verdi. İlk çarpışma korkunç oldu. İki ordu birbirine denk bir şiddetle harekette idiler. Müteakiben harb yayıldı. Osmanlılar'm sol cenahı zayıflaşmakta iken, Bâyezıd korkunç gürziyle geniş bir yol açarak, imdada yetişti. Müverrih Sa'dü'd-dîn Kosova muharebesi hakkındaki sanatlı ifâdesinde diyor ki:

«Merdân-ı pür-sitîz, şu denlü hûn-rîz etdiler, ki tîğ-i elmas-gûnlan yâkût-ı rummânî ve sinân-ı cân-sitânlan akîk-i Yemânî oldu; ol arsa-i kârzâr numûne-i lâle-zâra döndü.»⁸⁴⁴

Miloş Kobiloviç nâmında bir Sırb asilzadesi maktuller, muhâribler arasında kendisine bir yol açtı. Çavuşların ve Zât-ı Şânâneyi muhafazaya memur askerin arasından geçerken, bir mühim sır haber vereceğini yüksek sesle söylüyordu. Sultân Murad, bunun yanına gelmesine engel olunmamasını emretti; o zaman Sırbli Pâdişah'ın ayaklarını öpecek gibi diz üstü çökerek, hançerini kalbine soktu. Muhafızlar kaatilin üzerine hücum ettiler; Miloş, oldukça kuvvetli ve çevik olduğundan, haylisini öldürdü; inanılmayacak derecede uğraşarak, üç defa kendisine hücum edenlerin arasından kurtulabildi. Lâkin nihayet nehir kenarında bırakmış olduğu atına yetişemiyerek ve hücum edenlerin çokluğuna karşı mağlûp olarak, düştü; idam olundu. Sultân Murad, yarası vahim olmakla beraber, muharebenin neticesini tâyin edecek emirleri verecek kadar metanet gösterdi.⁸⁴⁵ Lazar

târihiyle tarihlenmiş bir vesika, bir Macar muâvene askeri ordusunun bu muharebeye iştirak etmiş olduğu hakkında hiç şüphe bırakmıyor; fakat bu vesî-ka Osmanlı müverrihlerinin Hersek askerlerinden ayıramadıkları Lehliler ordusunu hiç zikretmiyor.

⁸⁴² Argon, Las-oğlu ile askerin ortasında; Las'in kızkardeşinin oğlu Vilko-oğ-lu sağ cenanda; Bosna Kralı Lund, oğlu ile, sol cenanda; Engürüs, Eflâk, Bulgar, Arnavud, Çeh ve Leh askeri cenahında durdular. İin'den telhis, c. 1, 120. (Mütercim).

⁸⁴³ Neşri, varak; 70; Sa'dü'd-dîn, varak: 75; Solak-zâde, varak: 12.

⁸⁴⁴ Müverrihin tercümelerinin mukajbilleri, cild: 1, s. 121, Sa'dü'd-dîn'den alınmıştır. (Mütercim).

⁸⁴⁵ Sa'dü'd-dîn, Sultân Murad'a vefatından evvel oğlu Bâyezıd'e hitaben uzun bir nutuk söyletiyor. (Bratutu, s. 154. Engel, Sırbistan Târihi, s. 343 ve Dukas, 3,5). Dukas'm rivayeti Hal-kondilas'm rivayetinden daha muvafık-ı hakikattir. Dukas, Kabiloviç'in Murad'm çadırına

tutularak, Pâdişah'ın çadırına götürüldü; Sultân, düşmanının idam kararını telâffuz ederek, ruhunu teslim etti (1389/791).⁸⁴⁶

Osmanlı müverrihleri tarafından Miloş Kobiloviç'in hareketi hakkında bırakılan rivayet bundan ibarettir. Rum ve Sırb vekayî-nüvisleri tarafından verilen malûmat ile uygunluk arzetmez. Hangisine inanılacağı bilinemez; çünkü Osmanlı müverrihleri Hıristiyanların muharebelerinin kıymetini düşürmek itiyadında bulunuyorlarsa, ötekiler de mübalâğaya meyillidirler. Binâenaleyh, her iki tarafın şehâdetini bir dereceye kadar ihtiyatla kabul etmelidir. Doğruluk çerçevesinde kalmak için muasır müelliflerin ifâdelerini mukayese ile iktifa etmeli, ve şüphe edildiği zaman kat'î hüküm vermekten çekinilmelidir. Miloş'un hareketi hakkında Sırbistan'da⁸⁴⁷ halk arasında dolaşan an'aneler, en çok itimâda şâyân olan Bizans tarihçilerinden Yani Dukas'ın bu husustaki ifadesiyle tamamen uyuşmaktadır⁸⁴⁸. Osmanlı vak'a-nüvislerinin sözlerine muhalif olarak Dukas şöyle yazıyor:

«Kosova muharebesinden bir gün evvel verilen bir ziyafette Lazar, Krallık asüzâdeleriyle birlikte istiraviça denilen taslarla içtiği sırada Mi-loş'a der ki: 'Her ne kadar seni bize hıyanetle itham ediyorlarsa da, bu tasla sıhhatime iç.' Miloş, şu cevâbı verir: 'İstiraviçayı kabul eder, ve sana teşekkür ederim; yarın şafak vakti ben sadâkatimin delilini sana gösteririm.' Miloş, güneşin doğmasıyla beraber, sert bir ata binerek düşman ordugâhına gider; mühtedî olduğunu beyân ile Pâdişah'ın ayağım öpmeğe müsâade edilmesini rica eder. Müsâade olunur. Miloş eğilip, Mu-rad'ın ayağım tutar, kendine çeker, hançerini Pâdişah'ın göğsüne sokar. Bunu yaptıktan sonra o kadar sür'atle kaçır ki, atına yetişmeğe muvaffak olur. Lâkin bineceği sırada Yeniçeriler tarafından pare pare edilir. Türkler hiddetlenerek metbûlânın ziyamdan dolayı intikam için düşmanın üzerine hücum ederler. Lazar, Bosna Kralı Tuvarko'nun yeğeni Vladkov Vikoviç'i⁸⁴⁹ yirmi bin kişi ile Osmanlılar'ı

girdiğini de söylüyor; demek olur ki, hepsi birden, Murad'm bir yaralı asker tarafından katledilerek miuhârebe meydânında telef olduğunu söyleyen Avrupa müverrihlerinin iddialarını cerh ediyor.

⁸⁴⁶ Bu mâruf muharebenin târihine gelince, Sırbıye'nin bütün rivayetleri ve târihleri 15 Haziran 1389 olarak gösterirler. Yal-nız Sa'dü'd-dîn, Murad'm vefatını 4 Ramazan'da (27 Ağustos) gösteren Osmanlı müverrihidir. Diğerleri hep 1389 senesi bahânnda vuku bulduğunu söylerler.

⁸⁴⁷ Angelin Sırbistan Târihi, s. 344.

⁸⁴⁸ İmparator Yani'nin torunu.

⁸⁴⁹ Mauro Urbino, Dukas'ın tercümesinde Vladkov Vokoviç'İ İslav Kralı addeder, s. 314; İtalyanca'nın mütercimi Vlanlkov Vlajeniçiv nâmıyla, yad eder.

durdurmağa memur eder. Birinci müsademedede Türkler mağlûp olurlarsa da, Vladkov tekrar hücum edeceği sırada Boşnaklar'm ordusunda Despot'un generali Tragos Proviç'in efendisine hıyanetle silâhlarını Hristiyanlar aleyhine çevirdiğine dâir bir söz dolaşır. Bu asılsız şayia tesadüf eseri midir? Yoksa Türkler'in işi midir? Malûm değil. Her halde şurası muhakkakta ki, Vladkov şu haber üzerine Boşnaklar'iyile kaçır; Lazar, maiyetindekilerin savuşması ile yalnız kalarak ve her taraftan muhasara edilerek, bütün Sırb asilzâdegâniyle düşmanlarının ellerine düşer. Miloş'un sadâkatini ne suretle isbât ettiğini Lazar, ancak Pâdişah'ın çadırına götürüldüğü zaman haber alarak, ellerini kavuşturarak «Ey büyük Allah! Şimdi beni nezdine çağırabilirsin; çünkü düşmanımın sâdik bir muhârib eliyle benden evvel öldüğünü görmeyi nasîb ettin,» der. Lazar ve diğer asilzadeler, acılar içinde bulunan Pâdişah'ın huzurunda derhal idam edildiler. Lazar işte bu suretle Murad'ın vefatının henüz kuv-vetleşmiş olan devleti sarsacağı ümidiyle hayâtını terketmiştir; Pâdişâh gözlerini yummazdan evvel, ayaklarının önünde serilen düşmanının şahsında, mağlûp Sırbistan'ın kuvvetini seyretmiştir». ⁸⁵⁰

(Dukas'dan nakil burada son bulur.)

İki ifâdenin, hangisinin doğru olduğunu bilmekte ehemmiyet yoktur. Herhalde iki tarafın da rivayetlerinden anlaşılıyor ki. Murad iki kişi arasında eşit silâhlarla vuku bulmuş bir mübârezede hayâtı terketmiş demektir. Bununla beraber, Osmanlı müverrihlerinin ifâdeleri veçhile, harb meydanında vukua gelen öldürme, Hristiyan müverrihlerinin yazdığı gibi çadır altında yazılmış katle nisbetle daha az nefrete lâyıktır. İhtimaldir ki, Miloş yaralandıktan, ve bir müddet işeler arasında gözden uzak kaldıktan sonra, evvelden zihnine yerleştirdiği tasavvuru icraya karar vermiştir. Osmanlı, müverrihlerinin de ifâdesi budur. ⁸⁵¹ Her ne olursa olsun, Müoş

⁸⁵⁰ Miloş'un korku ve hiyle ile bu büyük cinayeti işlemesi hiçbir zaman nül-letnlü kuvvetine delalet etmez. (Mütercim).

Kosova fetihnamesinde yazıldığına göre Sırb Kralı Lazâr, yâni bizim tarafın ifâdesine göre «Las-oğlu» muharebe esnasında maktul düşmüştür.

⁸⁵¹ Dukas'ın Antölocia'daki fıkрасının italyancaya mütercimi, Kan-temir'in I. Murad'ın vefatına dâir, -Osmanlı menbâlarına nazaran- naklettiği rivayet hakkında şu düşünceleri ileri sürüyor: «Egli seguele tradizione des Turchi sempre per la su-perbia loro intenti ad occultare e sminuire i propri danni.» (Türkler arasında cereyan eden eski rivayetler, onların gururları sebebiyle dâima kondi zararlarını yok saydıklarım veyahut hafife, almak arzusunda bulunmalarına delâlet ettiğini göstermek ister). Harb meydanında intikam kasdıyla irtikâp edilen bir kati, Sultan'm çadırında irtikâp edilen bir cinayetten daha menfur olduğu dcğru olsaydı, bu mülâhaza da doğru olurdu.

Kobiloviç adı Osmanlı târihlerine bir kaatil olarak geçmiştir; Sırb'ın ağzında ise vatanının istiklâli için intikam almış, ve o yolda ölmüş olmak üzere kalmıştır⁸⁵². Bu isim Sırb'ca -Rumlar arasında Armodiyus ve Aristogiton isimleri gibi- ebediyen yaşayacaktır. Malûmdur ki, Aristogiton'un katil cinayetinin sebepleri yalnız halkı kurtarmak değil, ondan ziyâde kaatilin bir delikanlıdan dolayı menfur ihtirası ve zâlime karşı kıskançlığıdır. Sırb müverrihlerinin reddi kaabil olmayan şehadetlerine göre de, Miloş'un hareketi bâzan cinayeti bile mazur gösteren vatan sevgisinin ateşle düşünölmüş ve yapılmış olmayıp, bir gizli ihtirasa ve kendisini hiyanet şüphesinden temizlemek maksatlarına dayanmaktadır.

Angel'in rivayetine göre şüpheyi doğuran vak'a şudur: Lazar'ın iki kızı Vukaşava ve Mara'dan biri Miloş ile, diğeri Miloş'un rakibi VÖn (Vuk) Brankoviç ile izdivaç etmişlerdi. Bu iki kadın birgün kocalarının şecaati hakkında çekişmeye girişerek, Vukâşa çekişmede ileri giderek Mara'ya bir tokat attı. Ma'ra Brankoviç'e şikâyet etti; o da, zevcesi Ma-ra'ya edilen hakareten dolayı bacanağında tarziye istedi. Lazar'ın, at üzerinde şahsî bir mübâreze ile bu çekişmeyi kapatmalarına müsâade göstermesi üzerine, Miloş hasmına galebe etti. Mağlûp, bu yeni hakareten intikam almak için, Miloş'u Türklerle hiyânetkârca münâsebetlerde bulunmakla itham etti. Hiç esâsı olmayan bu isnada Sırb'lı asilzadeleri inandılar. Kosova muharebesinden⁸⁵³ bir gün evvel Sırbistan asilzadelerinin huzurunda Kral tarafından cevâba davet olunması üzerine, Miloş, alçak müfteriye kendisince verilmesi mümkün olan en güzel cevâbı verdi. Ertesi gün, korumak istediği zannedilen şahsı öldürmekle masumiyetini isbat etmek kararını tatbîk etti. Bu suretle Miloş'un kahramanca fedakârlığına (menfûrâne cinayetine) ilk sebep, bir kadın çekişmesinden ibaret olmuştur⁸⁵⁴.

Miloş Kobiloviç'e Sırb'lar ve Türkler arasında ebedî bir nâm verilmesi, yalnız fedakârlığı hâtırası sayesinde değildir; ona âit bâzı eşya muhafaza olunduğu

⁸⁵² Bir millet için cinayeti fazilet saymaktan büyük alçaklık olmaz (Mütercim).

⁸⁵³ Angel'in Sırb'ya Târihi, s. 343. Şuandenerde Tubero, 2, s. 222, 223.

⁸⁵⁴ Böyle mânâsız ahvâlden kaynaklanmış birçok gayet mühim târihî vak'alar zikrolunabilir. Roma'da, konsolos seçimlerinde bidâyetten yalnız asilzadelerin nâmerdliği kabul olunduğu ve Fabius'un kızlarından biri bir-gün küçük hemşiresiyle konuşurken (Konsolos bulunan Fabius'un önünde birçok baltacılar bulunduğundan) hemşiresinin balta gürültüsünden korktuğunu söyleyerek, onunla, istihza etmesi üzerine, pederi kanunun değiştirilerek bundan böyle konsolosların avamdan seçilmesini teklif ettiği malumdur. Herder, San'at ve Edebiyat, c. 8, s. 154.

gibi, Osman'ın torunu üzerinde tatbik edilen cinayet sebebiyle te'sis olunduğundan şüphe edilmeyen bâzı âdetler vardır, İstanbul sarayı hazînelerinde hâlâ Sultân Murad'm silâhları ve at takımı görülmektedir; pâdişâh ile her resmî mülakatta (eskiden) mâbeyn-ciler kabul olunan zâtın koltuğuna girerler, ki yukarıki sahîfelerden anlaşılacağı üzere, I. Murad'ın fecî surette irtihâlinden beri tatbik edilen ihtiyatî bir tedbîrdir.

Kosova sahrasında altmışar metre mesafe ile dikilmiş üç mezar taşı Miloş'un iki defa Yeniçerilerin elinden kurtulduğu ve nihayet idam olduğu mahalli gösterir⁸⁵⁵. Murad'ın irtihâl ettiği yerde bir cami yapılmıştır⁸⁵⁶. Pâdişah'ın na'sı Bursa'ya götürülerek, emriyle inşâ olunan câmi-i şerife defnolunmuştur.⁸⁵⁷

«Hudâvendigâr»⁸⁵⁸ ve «Gâzî» unvanları verilmiş olan I. Murad, Osmanlı târihinde cihâddan yorulmaz bir muhârib ve âdil bir pâdişâh olmak üzere yâd olunur. Halkondil dahî, Savcı'nın idamı ve Dimetoka önündeki vahşîyâne muâmelesiyle beraber, bu Pâdişah'ın necîp hasletlerini teslim eder⁸⁵⁹. Ne kadar şiddetle muhakeme olunursa olunsun, büyük mânevi güçleri ve kat'î neticeler verecek haller içinde ekseriya dehâ yerini tutacak faaliyeti hâiz bulunduğu inkâr olunamaz. Adaleti ve bozulması kaabil olmayan şiddeti cihetiyle, milleti kendisini hem sever, hem korkardı. Şer'î kanunları büyük bir dikkatle muhafaza ettiğinden, müesseseseleşmekte olan Devlet'te o kanunları te'yîd edecek mesaînin hiçbirinde kusur etmedi. Osmanlılar'ın içtimaî sahnede ilk göründükleri zamandan beri, hayâlperverlik bu milletin mümeyyiz vasıflarından biri olduğu, elbette nazar-i dikkati celbetmiştir. Murad dahî, selefleri gibi bu zaaftan âzâde değildi; lâkin rüyaya, gaîble ilgili haberlere büyük bir ehemmiyet verirse, bunları tasavvurlarının uygulanmasında mâhirâne surette kullandığına bakılırsa, millî hayâllere ancak görünüşte ve onlardan istifâde maksadıyla itimâd ettiği zannolunabilir.

⁸⁵⁵ Solak-zâdö.

⁸⁵⁶ Bonünus, yanlış olarak, Murad'ı Kosova'da medfûn sanır. (Bursa'da yaptırdığı cami yanındaki yüksek kubbede medfundur; Kosova'ya barsak-ları gömülerek, oraya, da bir kubbe bina olunmuştur. Hatoer-i Sahih, 1, 86.)

⁸⁵⁷ Omblik'in Bursa .Seyahatnâmesi'ne bakınız, s. 51. Tubero'ya nazaran, Bursa'da Murad'ın türbesi yazanda uzun müddet teş-hîr edilmiş olan, Kabiloviç'in gümüş kaplanmış eli, artık bugün bahis mevzuu değildir.

⁸⁵⁸ «Hudâvendigâr», «Yüce Hâkim» ve «Hudâ-yı Faal» mânâsına ilâhî bir isimdir (İnsanlar hakkında dahî kullanılır. Mütercim).

⁸⁵⁹ «Murad, âdil bir hükümdar idi, Keyhusrev'e muâdil İdi.» Halkondil.

Sultân Murad'm Miloş Kobiloviç'in hançeriyle hayâtı terkettiği sene, diğer iki meşhur zâtın da vefatını görmüştür: Biri Şeyh-i Âzam Ba-hâü'd-dîn-i Nakşibendî'dir; diğeri İran'ın en büyük şâiri Hâfiz'dır, ki eserleri o asırda Osmanlı edebiyatı üzerinde büyük te'sîr göstermeğe başlamıştır.⁸⁶⁰

ALTINCI KİTAP

YILDIRIM BEYAZIT DÖNEMİ

«Yıldırım»⁸⁶¹ unvanıyla anılan Bâyezid'in saltanatı, insanlığın târihi gibi, kardeş ölümüyle başlar. Osmanlı hanedanından hiçbir padişah bu kadar kanlı bir berâat-ı istihlâl (iyi bir başlangıç) ile cülus etmemiş idi. Henüz babasının çadır içindeki nâ'sı huzurunda iken saltanat kudretinin birinci fiili, yegâne biraderi Yâkub'u idam etmek oldu.⁸⁶² Osman'ın büyük oğlu Alâü'd-dîn'e bedel, Orhan'ı tahtın vârisi olarak seçmiş olmasına nazaran, ilk pâdişâhların zamanında saltanatın verasetle intikali, değişmez bir kanunla tanzim edilmemiş, ve hakk-ı ek-beriyet (en büyük evlâdın hakkı yürürlükte bulunmamış olduğunu gördük. O kadar mühim olan o nokta hakkında muayyen bir kaide olmaması, küçük kardeşlerin tamâ'ına müsait olduğu gibi, şu noksanın ikmâ-•lme kadar fecî felâketlere yol açabilmesi lâzım gelirdi. Murad'm ikinci oğlu Yâkûb -ki Osmanlı saflarında zaferi te'mîn için Bâyezid'dan az şecaat eseri görülmemiştir- geniş bir devletin hükümdarlığına yükselen, ve şu suretle tebeasının hayâtına müstakil sahip olan kardeşi Bâye-zıd'ce, işte o meziyetinden dolayı, kötü zan beslenmeğe lâyık görülmüştü. Yâkûb'un meziyetinin askerden bir kısmının muhabbetini çektğine vâkif olduğu ve kardeşini kullarının birincisi olmak üzere telâkki ettiğinden, tahta mâlik olduktan birkaç saat sonra, onu tevkif ve idam ettirdi. Osmanlı müverrihi Sa'dü'd-dîn, bu hareketin «El-fitnetün eşeddi

⁸⁶⁰ Hacı Kalfa» TakvtmÜ't-Tevârîh

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/176-192

⁸⁶¹ Bizanslılar «Yıldırım», kasırga yahut girdâb mânâsında olan «Lelaps» diye isimlendirirler. Eskicağ'da Klearş'ın oğluna verdiği «Keravnos» lakabıyla isimlendirmek daha doğru olurdu.

⁸⁶² Neşrî, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, İdrîs, Muhyi'd-dîn. Dukas (1,2,3, s. 6), Murad'ın vefatında Bâyezid'in Savcı'mn gözlerine mil çektilmesini emrettiğini söyler. Dukas bu suretle Murad'ın öldürttüğü oğlunu, kardeşi Bâyezid'in emriyle katledilen ve kendisinin «Gunduz» nâmım verdiği Yâkûb ile karıştırır.

mine'1-katlı» hükmüne uygun olarak hareket etmek için olduğunu beyânla, şu sözleri ilâve ediyor:

«îsyânı Devlet'in asayişini ihlâl eden Savcı'nın gösterdiği sû-i misâl te'sîrâtının önünü almak lâzım geldiği gibi, onu taklîd edebilecekleri de ib'âd etmek muktezî idi. Bu mülâhazata binâen, ve rakîbsiz saltanat eden Cenâb-ı Hakk'a imtisâlen, yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan Emîrû'1-Mü'-mînîn'in de her isyanı imkânsız bırakması, ve Hudây-ı Müteâl gibi tahtında yalnız bulunması lâzım gelirdi»⁸⁶³.

Bâyezid'e halef olanların siyâseti, bu delilleri o kadar kuvvetli bulmuştur ki, şu sabikanın unutulması kendilerince Peygamberdin kanunu hükmüne muhalif görünecek⁸⁶⁴ idi ve bunun içindir ki, Fâtih Sultân Mehmed kendinden evvelki pâdişâhların men edemedikleri vicdanî iztı-raptan haleflerini muhafaza için, yaşı en büyük olmak itibariyle tahta cülusu lâzım gelen şehzadenin, biraderlerini idam etmesini Devlet'in esas kaidelerinden olmak üzere vaz'etmek derecsine kadar gitti⁸⁶⁵.

Bâzı Osmanlı müverrihleri Yâkûb'un idâmmdeki siyâsî lüzumu tas-dîk etmekle beraber, bu vahşiyâne hareketi kahramanları için bir leke addederler ve cinayet, vezirler ile ordu kumandanlarının reylerinin ittifakına dayandığından, Bâyezid'in malûmatı olmaksızın yerine getirildiğini

⁸⁶³ (1) Tâcü't-Tevârih'in ibaresi sudur:

cŞehzâde Yâkûb çeledi -ki firar eden düşmen ardınca İlgar etmiş, ve bu vak'adan (pederinin irtihâlinden) henüz haberdâr olmamış idi - ümerây-ı devlet ve erkân-ı hazret «el-fitnetün eşeddi mine'1-katlı» mefhûmunu mülâhaza edüp, sabıka Savcı Beğ'den sudur eden vaz'-ı bl-edebânen dahi müte'nebbih olup, saltanat vârislerinin taaddüdü mülk-ü milel intizâmına halel verdiği tecârib malûmları ve saltanat sâye-i ulü-hlyyetleri olduğu cihetden saye ve sâyedar beyninde müşâbehet ve mü-maselet lüzumu mefhûmları olmadın, Yâkûb Çelebî'ye gehd-1 şehâdetl nûş atdirdLler.>

Sâ'dü'd-din'in ümerâ-yı devlete söylettirdiği sözleri Hammer, bazı tercüme farklarıyla Sa'dü'd-din'e atfediyor. Eğer Yâkûb Beğ saltanatı ele geçirmek teşebbüsünde bulunsa, yahut taraftarları buna delâlet edecek bir halde bulunmuş olsa, Bâyezid için mazeret sebebi olabilirdi. Halbuki Şehzade, yazıldığı veçhile, pederinin irtihâlinden bile habersiz, cenk ile meşgul idi; târihlerde taraftarlarının teşebbüsüne dâir de bir kayıt yoktur. Binâenaleyh Bâyezid, ahlâkî mes'uliyete mâruzdur; ne çâre ki, siyâsette ahlâk aranmaz. Hoca'ya gelince, müverrihir vazifesi insanîyetin aydınlatılması ve yükselmesine hizmet iken, bu vazifeyi müdâhene-kârûğa feda ediyor. Vele ki başkalarına atf suretiyle, olsun, bu vaka ile münâsebeti olmayan «el-fitnetün» hükmüyle istidlal ve Hudâ-yı Lem-yezel ile insan arasında, mümâselet lüzumundan bahsetmesi İse, hele gelecekte Şeyhülislâmlık makamında bulunacak bir âlim için asla affedi lemeyecek bir kabahattir «Şehd-i jihâdet» zımnî ve belki alenî itirafıdır. (Mütercim).

⁸⁶⁴ İslâm! Şeriat bu misillü ahvâli zeruce tecvizden kat'iyyen münezzehe olduğu sultanlar tarafından bilinmektedir. Sa'dü'd-din Efendi'nin müdâ-henekârlığı bu sözlere meydan vermiştir (Mütercim)

⁸⁶⁵ «Devlet-i Aliyye'nin Usûl-1 Teşkilâtı», 1, s. 98.

belirtmek suretiyle Pâdişah'ı temize çıkarmak isterler⁸⁶⁶. Osmanlı pâdişâhlarını mübalâğa ile zevk alan Avrupa tarihçileri ise, yedi kardeşini Öldürdüğünü⁸⁶⁷ zannederler; Bâyezid'in ikiden başka kardeşi olmadığı, ve cülusunda bunlardan yalnız biri hayâtta bulunduğu cihetle, şu rivayet açık bir iftiradan ibarettir.

Hâsılı Bâyezid'in cülusu Osmanlı vekayîinde kanlı çizgilerle işaret olunmuş, ve bu vahşet eserinin yapılmasında gösterdiği sür'atten dolayıdır ki, ordusu tarafından o zaman kendisine «Yıldırım» lâkâbı verilmiştir.⁸⁶⁸ Bâyezid Asya hükümdarlarına⁸⁶⁹ cülusunu ve Kosova muzaf-feriyetini bildirdikten sonra, babasının tahtı gibi şecaatine de vâris olduğunu isbât arzusuyla, Murad'ın Sırbılar üzerine açtığı muharebeye devam etti. Yiğit Beğ'e Bosna'ya girmesini, ve Fîrûz Beğ'e Vidin havalisine kadar ilerlemesini emretti. Müteakiben kendisi Karatova gümüş mâdenlerini zapt ile, Üsküp şehrine Türk ahâlî yerleştirdi (793/1389).⁸⁷⁰ Az bir müddet sonra, Lazar'ın oğlu

⁸⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde.

⁸⁶⁷ «Dîmbajazito (Yıldırım Bâyezid) percioche dapoi che da lui furono spenti e morti sette fratelli» (Yıldırım Bâyezid'in yedi kardeşini idam ettiğini mutazammın Flo-ransalı Spandocino nâm müverrihin ifadesidir, 1551 tab'ı, s. 19). Yine o müellif împarator Yuan'ın yedi oğlu olduğunu ve Bizans İmparatorluğunu onların arasında taksim ettiğini söyler ki, bu hiçbir delil ile isbât edilmemiş bir asılsız iddiadan ibarettir.

⁸⁶⁸ Sultân Murad Gâzî tarafından Karaman-oğlu AH Beğ'le vuku bulan muharebeye ve AH Beğ'in hezimete uğradığına dâir Bağ-dâd ve Azerbaycan Hâkimi Ahmed Celâyîrî'ye yazılan nâme-i hümayûnda (Münşeât-ı Ferîdûn, c. 1) muharebenin tafsili sırasında «Derhâl ferzend-i devlet-yâr-ı nusret-şîâr Yıldırım Bâye-zid Hân, zâd-allahü ömrihi vü refi'u kadrihi, bi-tîğ çün burak-rahşân bi-fîrak-ı düşmenân der resîd vü bî hamle-i şâhâne mağlûp ve münkesir girdânîde...» ibaresi müderic olarak, şu halde Bâyezid'in daha pederinin hayâtında «Yıldırım» unvanıyla yâd olduğu anlaşılır; hattâ «Yıldırım»a münâsebet alan «burak-rahşân» ta'bîrine göre, «Yıldırım» tâbirinin nâmede mutlaka münderic olması lâzım gelir. Sultân Murad Gâzî nâmına olmak üzere yazılmış Kosova fetihnamesinde dahî Bâyezid «Yıldırım*» unvanıyla zikredilmiştir. Binâenaleyh bu unvanın Sultân Yıldırım Bâyezid'e kardeş katlinde sür'atinden dolayı verilmiş olması hakkındaki müverrihin ifâdesi hakikate uygun görünmez. Yıldırım unvanı, Şehzâde'nin daha pederi zamanındaki muharebelerin birinde gösterdiği kemâl-i şiddet ve sür'atine binâen verilmiş olacaktır.

⁸⁶⁹ Sultân Yıldırım'ın Bursa Hâkimi'ne mektubuna bakınız; Kral Kütüphânesi'nin Hulâsa ve Müstahrecâtı, 4, s. 672. Bu mektupta Sultân, Hâkim'e, pederinin ve biraderinin vefatları haberini işâasını men ederek, cenazelerini göndermiş olduğunu ihbar ve kazanmış olduğu muzafferiyet için şehir ahâlîsine şenlik icrasını emreder. Bâyezid devrinin ilk iki mektubu olan bu mektuplar, Ferîdûn Beğ Mttñşeâfmda 136 ve 137 numaralarda bulunur (Bizim nüshada dahî mevcuttur. Mütercim).

⁸⁷⁰ Neşrî, varak 95; Sa'dü'd-dîn'den rivâyeten Bratutu, s. 158. Hal-kondilas Üsküp iskânını daha sonraki bir zamana koyar. «Thessalia et Scopiorum nec non Tryballorum regio ab-Amu-ratis filio Pajazete colonos nacta est.» (Sultân. Bâyezid'in Üsküp ve Tesalya'ya ahâlî yerleştirdiğini mutazammıdır).

Etiyen sadâkatine yemin etmek üzere geldiğinden, onunla bir muahede akdetti. Etiyen, bu ahid-nâme mucibince Osmanlıların her seferinde yirmi bin yardımcı asker tedârik ile bizzat kumanda etmeyi, hemşiresini Sultân'a vermeyi, memleketindeki gümüş mâdenlerinin hepsi için bir vergi ödemeyi taahhüt ediyordu⁸⁷¹.

Bizans saltanatı tahtı için aralarında münazaadan hâlî kalmayan Pa-leologlar'a gelince, Bâyezid bunlar hakkında Sırb hükümdarına gösterdiği dereceden az bir teveccühle muamele etti. Hükümdarlık tahtındaki İmparator'un biri oğlu, diğeri torunu olan Andronikos ile Yani, iştirak etmiş oldukları Savcı fesadından sonra hapse atılmış, gözleri kaynar sirke ile yakılmağa mahkûm edilmiş idiler. Lâkin Sultân Murad'ın emri, iki prensi görme duygusundan büsbütün mahrum edecek ve bir gün Bizans tahtına cülusları hakkında hiçbir ümîdleri kalmayacak surette icra olunmamış idi. Bunlar mahbus buldukları yerden Bâyezid'e müracâat çâresini buldular ve babalan aleyhinde kendileriyle ittifak etmesini teklif ettiler. Sultân Bâyezid yalnız bir eyâlete münhasır kalan Bizans İmparatorluğu içinde yeni karışıklıklar yaratılmasına müsait olan bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Prensler'in ricasına binâen, altı bin süvârî ve dört bin piyade ile Kostantiniyye üzerine yürüyerek, Yani ve oğlu Manuel'i İmparatorluk sarayından çıkarıp, eskiden Andronikos'un ve oğlunun işkencesine ve mahbusiyetine şahit olan deniz kenarında vâ-kî Anemas⁸⁷² kulesine attı. Ve babasından o kadar nefret eder bir surette kopmuş olan hükümet esasını ele geçiren prence -ki Andronikos'un oğludur- mahbusların muhafazasını tevdi etti. Bu yardımın bedeli olmak üzere, yeni İmparator, Bâyezid'e her sene birçok kantar altın ve gümüş tediyesini taahhüt etti. Lâkin iki mahbûs, az bir müddet sonra, birkaç Venedikli'nin yardımlarıyla, muhafazalarına memur Bulgar askerlerinin elinden kurtularak, Bâyezid'e iltica ettiler. Bâyezid, birkaç defalar Andronikos'a bunların öldürülmesini tavsiye etmiş ise de, sözünü kabul ettirememişti. Mahbusların ilticası üzerine şu fırsatla her türlü mümkün olan faydalan elde etmeyi tasarlayarak, mahmîsinin gös-

⁸⁷¹ Dukas, 1, 4, s. 6.

⁸⁷² Halkandilas (1, 1556 tab'ı) «Anemas» yerine «Aureae». Beje sarayı ve Anemas Kulesi için İstanbul ve Boğaziçi eserine balanız, 1, s. 21 ve 75. Bu kule inşâsından beri intikam emellerine tahsis edilmiş gibi oldu. Apopokos -ki bu kaleyi, hasmı Kantakuzen'i asmak için, Eski Saray'ın ortasında inşâ ettirmişti- orada fecî bir ölüme düçar oldu. Yuan ve oğlu Andronikos'u Anemas kulesine mahbusiyetten -Bizans tahtı davacıları hakkında Osmanlılar'm takip ettikleri siyâsete muvafık bir siyâset takip eyleyen- Cenovalılar tarafından kurtarıldılar. Buna mükâfaten Manuel hemşiresini -Midilli adasını cihaz makamında tahsis ederek- Cenovalı Katelusio'ya tevzîc etti.

terdiği itaatsizliğin cezasını, az evvel Öldürülmelerini arzu ettiği prensler vâsitasıyla icra etmeğe karar verdi. Bu maksatla, babası Murad ve büyük babası Orhan ile ihtiyar imparator Yani arasındaki dostâne münâsebetleri nazar-ı dikkate almış gibi görünerek, kendisinin metbûiyye-tini tanımakta olan İmparator'un tekliflerine kulak kabartmağa tenezzül ve babasının mahbusiyeti için oğlu tarafından taahhüt olunan verginin ödenmesi şartıyla bu teklifleri kabul etti. Bâyezid de Andronikos'u İmparator'un hürriyetine taarruz etmiş olduğu için demire vurmayı taahhüt ediyordu. Tesviye sureti kararlaştırıldı. Yani, yalnız bahis mevzuu olan vergiyi değil, her senenin ilkbaharına doğru Pâdişah'a süvârî ve piyade oniki bin asker tedârik ile beraber, bir emîr-güzâr tarafından metbûuna ibrazı lâzım gelen tâzîmâtı her sene göstermeyi, Osmanlılar'-ın dostlarını dost, düşmanlarını düşman tanımayı taahhüt etti. Ahidnâ-me tanzim ve her iki taraftan karşılıklı olarak yemini ile tasdik olunduktan sonra (794/1390), Bâyezid, ahâlînin fikirlerini yoklamak, ve İmparatorun iki oğlundan Andronikos'un mu, yoksa Manuel'in mi hükümdarlığını tanımağa mail olduklarını anlamak için, zabitlerinden birini Kostantiniyye'ye gönderdi. Halkın cümlesi Mahuel'i arzu ettikleri cihetle, onun tahtı tekrar ele geçirebilmesi için, iki sene önce göndermiş olduğu orduyu bu defa dahî ahidnâme mucibi olarak gönderdi. Lâkin Andronikos hapishanede tevkif olacak yerde, Sultân'ın aracılığıyla eski Bizans İmparatorluğu'ndan payitahtın hâricinde kalan mahalleri, yâni Silivri, Ereğli, Tekfurdağı, Danias, Marmara Denizi'nde Panidos ile Selâ-nik'i almağa muvaffak oldu. Manuel elli sene müddetle Kostantin tahtına ancak Orhan'ın, Murad'ın, Bâyezid'in himâyesi sayesinde sahip olabilmış olan Yani Paleolog'un halefi ve saltanat ortağı olmak üzere tâc giydi⁸⁷³.

Bâyezid, şerh! hükümlerin muhafazasına riayetkar olduğu, ve «fâtih» şerefine mütedeyyin bir hükümdar şerefini ilâve etmek istediği cihetle, Sırbistan ile son olarak akdedilmiş olan sulhun vermekte olduğu istirahatın istifâde ile, dinî binalar ve hayrı müesseseler inşâsına karar verdi. Anadolu'ya hareket etmeden evvel Edirne'de bugün «Yıldırım Hân» ismiyle anılmakta olan mahallede bir imaret ile, kubbesi dört kemer üzerinde durmakta olan camiin temellerini attırdı. Bu iki muhteşem bina ancak ondört senede tamamlanabilmiştir⁸⁷⁴. Yine o sırada Azaplar kumandanı

⁸⁷³ İYanzenes, Halkondll, Dukas.

⁸⁷⁴ Hacı Kalfa, Takvîmt't-Tevârih ve Rum-illî; Al!.

Sarıca Paşa Edirne'de diğer bir cami inşasına başladı. Bir kara kuvvetleri kumandanlığı ile Osmanlı donanması kumandanlığını şahsında toplamış olan bu zât, Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı) girişinde bir Frenk gemisini esîr etmişti ki, içinde İmparator Ma-nuel'le evlendirilecek Avrupalı bir prenses bulunuyordu. Sarıca Paşa isim ve vatani meçhul kalmış olan nişanlı prensesi Sultân'a takdîm etmesiyle, Bâyezıd güzelliğine kapılarak, şer'an müsâade edilen miktarda zevcelere mâlik olmasıyla beraber, bunu da haremine aldı⁸⁷⁵.

Tasavvur ettiği fetihler için sarfedeceği devlet hazînesine el vur-maksızın, Edirne'deki lâtif cami inşaat masrafına sarfedilmek üzere, Pâdişâh Alaşehir (Filadelfia)⁸⁷⁶ zapta karar verdi. Rum İmparatorluğu*-nun Asya'da yegâne muhafaza ettiği belde olan bu şehir, Osmanlı ve-Aydın arazişinin arasında olduğundan, İmparatorun Aydın Beği ile ittifakı sayesinde bu âna kadar muhafaza olunabilmiş idi (794/1391). Tasavvurunun icrası için Sultân, yeni müttefikleri Sırbistan Kralı'yla Bizans İmparatoru'nun göndermeleri lâzım gelen yardımcı askerleri talep etti. Şehri teslim ile Türkler'den bir beğ ve bir kadı kabul etmesi hakkında Manuel tarafından vâkî olan ihtara cevaben, beldenin Rum kumandanı, bu mevki bir vahşîye vermek suretiyle vatandaşlarına hiyanet edemeyeceğini beyân etti. Bunun üzerine Bâyezıd ateş kesilerek, bizzat Bizans İmparatorlarının kumandası altında bulunan Rum askerine şehrin zaptını emretti. Yani Paleolog ve Manuel, kendi memleketlerini Osmanlı Pâdişah'ına teslim etmek için en önde hücum çıktılar ve gayretlerinin, daha doğrusu alçaklıklarının bedelini Bâyezıd'ın elinden kabule tahammül ettiler. Bu memleketin Türkler'in eline böyle garip bir suretle geçmiş olması birbirini müteakip Selçukluların, Bizanslıların⁸⁷⁷, Haçlılar'ın, Karaman Beğleri'nin⁸⁷⁸ ellerine düşmesinden ve Karamanlılar'ın elinde iken Roje kumandasındaki El-Mağribîler*'in istilâsına teşebbüs edip de muvaffak olamamış olmalarından ziyâde şöhretine sebep olmuştur. Bâyezıd, Alaşehir'de⁸⁷⁹ camiler, bir mektep ve hamamlar yaptırdı.

⁸⁷⁵ Târih bize zevcelerin üçünü haber veriyor: Germiyan, Bizans, Sırbîye prensesleri. (Yıldırım'ın flörtten ziyâde tezevvüc etiriş olmasına imkân görülemez. Bu prenses, cârîye addedilmiş olacaktır.) (Mütercim).

⁸⁷⁶ Neşri, varak: 95. Hemen bütün seyyahların ve hattâ Leak'm beyân ettiği gibi Aıla-şehir (Allah'ın şehri) değil, Alaşehir'dir.

⁸⁷⁷ Halkondil, Niketas Koniates ve Dögini, Târîh-İ Umûmi, 3, s. 35, Filâ-delfia'nın Rumlaj tarafından zaptını 1120'de zikrediyorlar.

⁸⁷⁸ Pahimares. Bu memleketin nasıl zaptedüdüğü Halkondil'de ve Dukas'da dercedllmiştir.

⁸⁷⁹ Bu memleket eski Kallatebos'dur ki, Keykâvus'un oradan geçmesi münâsebetiyle Herodot

Beldenin varidatı müteakiben Edirne câmiinin tamalanma-sına ve daimî masraflarına tahsis kılındı. Yukarıda zikrettiğimiz veçhile, himâyesi bu âna kadar Alaşehir sakinlerini her taraftan kuşatmış bir düşmanın hücumundan muhafaza eden Aydın Beği, kendisinin de feda edilmesi nöbeti gelmiş olmasından korkarak, sadâkatine yemîn etmek üzere, Yıldırım'ın huzuruna geldi; sikke darbı ve bütün ülkesinde hutbelerde nâmının zikredilmesi şeklindeki saltanat hukukunu terk ettikten başka, eski payitahtı olan Efes (Ayasluğ) beldesini bırakarak, Ti-re'yû nakl-i mekân etti⁸⁸⁰. Saruhan ve Menteşe emaretleri de bu hâle uğrayarak, Osmanlı memleketlerine ilhak ettiler. Fakat onların beğleri Kastamonu ve Sinop hâkimi Kötürüm Bâyezid'in nezdine giderek, galibin takibatına karşı ilticâgâh buldular. Bâyezid yeni fethettiği memleketleri bir sancağa dönüştürerek idaresini oğlu Ertuğrul'a verdi.⁸⁸¹ Selçuklu Devleti harabelerinden ortaya çıkan on beğlikten şimdiye kadar yedisi Osmanlı Devleti tarafından yutulmuş oluyordu⁸⁸². Yalnız kuzeyde Kastamonu Hâkimi, güneyde Karaman Beği henüz mukavemet ediyorlardı. Sultân Bâyezid Germiyan ve Teke arazîsini kamilen itaati altına alarak, kumandanlarından Fîrûz Beğ idaresinde bir sancak teşkil ettikten sonra, kendisine tâbi Hamîd Beği'nin bir şikâyetinden fırsat bularak, Sultân Orhan zamanında akdolunan muahededen beri Osmanlılar ile Karamanlılar samîmi bir muhabbet münâsebetiyle yaşamakta olmalarına rağmen⁸⁸³, birdenbire Karaman Beği Alüü'd-dîn'in⁸⁸⁴ üzerine hücum etti. Pâdişâh yaklaştığında Karaman hükümdarı taşlık Ki-likya boğazlarına çekildi⁸⁸⁵. Sultân hasmına yetişemediği gibi, dağlık ve boğazlarla dolu memleket içinde takipten çekindiğinden, muharebeye celbedebilmek ümidiyle dört sene evvel I. Murad'ın da kuşatmış olduğu Konya şehrini muhasara altına aldı. O havalinin bütün sâkinlerine, pederi Sultân Murad

bundan bahseder; bütün Anadolu'da helvası meşhur ve bu şöhrete Konya dahi iştirak eder. Manner, s. 365.

⁸⁸⁰ Eski Tra. Bu memleket şimdi haklarıyla, pamuk kumaşlarıyla meşhurdur. Manner, s. 371.

⁸⁸¹ İdris, Aydın, Saruhan ve Menteşe Hâkimi genç şehzadeyi Süleyman tesmiye eder; fakat Sa'dü'd-dîn bu şehzadeyi Ertuğ-rul diye isimlendirir (Arabşâh). Şerefü'd-dîn ve Halkondilas, Timur târihinde Ertuğrul'dan başka bir şehzade söyleyerek, ikisi de hatâ ederler.

⁸⁸² Sa'dü'd-dîn, İdris, Neşri, ÂH, Solak-zade, varak: 20. Halkond'las ve Du-kas. s. 7 .Dukas Aydın Beği'ne îsâ, Saruhan Beği'ne Hızır, Karesi Be-Si'ne tlyâs nâmını veriyor.

⁸⁸³ Sultân Murad'ın Alâll'd-dîn ile muharebesi bunu isbatlar. Kraliyet Kütüphanesinin îzâhât ve Müstahracat'ına müracaat 4, s. 671

⁸⁸⁴ Evvelce yazıldığı üzere, bizim târihlerde Ali'dir, bu >Utlâf yukarıdan beri devam eder. (İslâm Ansk.de İlgili maddelerde Alâ'ü'd-dîn Ali Beğ suretinde kayıtlıdır. Hazırlayan).

⁸⁸⁵ «Taş-lli'ne bas. vurup, saip dağlarda mütühassın. oldu.» Sa'üü'd-dîn, c. 1, s. 129. (Mütercim)

gibi, iyi muamele ve -bir vakit Sırb'ların saflarında büyük hoşnutsuzluk sebebi olmuş olan^- askerî intizâmı muhafaza etti. Murad gibi, bütün o tarafların ahâlîsini, zahirelerini bizzat ordugâha getirmeğe davet etti. Asker tarafından hiçbir saldırma ve' adaletsizlik vuku bulmayacağına emin olmaları için onları -sattıkları eşyanın bedelini tamamen aldıklarından sonra- çavuşlar refâkatiyle iade ederdi. Doğu'da mûtâd olmayan bu muameleye kapılan Akşehir, Niğde, Aksaray şehirlerini kapılarını açmakta yarıştılar. Beğlerbeği Timurtaş bu beldelerin idaresine memur oldu. Alâü'd-dîn arazîsini büsbütün kaybetmemek için bir kısmını feda etmeğe karar verdi; anlaşma talebinde bulundu ve bundan böyle Çarşamba ırmağı hudud olmak şartıyla istenilenler yerine getirildi⁸⁸⁶ (793/1390).⁸⁸⁷

Bâyezîd, sevkîyâtmm neticelerinden memnun olarak ve Asya'daki memleketlerini tâm bir âsâyîş içinde görerek, bu defa fethedilen yerlerin idaresini tanzim ettikten sonra, bütün kuvvetiyle Avrupa hükümdarları üzerine yürümek üzere Boğaz'dan geçti. Hiçbir şeye teşebbüs etmeden önce, Katalanlar ve Osmanlılar tarafından tahrîb edilmiş olan ve Avrupa'daki Osmanlı eyâletlerinin anahtarı durumunda bulunan Gelibolu'yu müdâfaaya müsait hâle koydu. Kadırgaları için bir liman kazdırarak, bunun girişinde -limanı aniden vükû bulacak bir hücumdan muhafaza etmek için-• gayet büyük ve müstahkem bir kule yaptırdı. Yine o sırada, ordularını Akdeniz sahilinden Bizans, Bosna, Macaristan ve Ulahya'ya sevk etmek tedâriklerinde bulundu. Yeni fetihlerinde hazır bulundurmak ve Kostantin ailesinin mukadderatını hissettirmek istiyor gibi, Sultân Bâyezîd, kendisine tâbi hükümdarlardan olan İmparatorca, son muahedede zikrolunan yardımcı kuvvetleri göndermesini ve tâyin olunan vergiyi bizzat huzuruna

⁸⁸⁶ Neşri ve Sa'dü'd-dîn (Tacü't-Tevarih, c. 1, s. 129). Renel'e ve Makdo-nald Kineire nazaran, Akşehir eski cT!mberium> veyahut Pebzldya An-takiye'si olacaktır. Leak 1824'de Londra'da basılmış «Küçük Asya'da Gezinti» adlı eserinde, s. 59, eski Julia veyahut Jullopol's şehri mevkiinde bulunduğunu zanneder. Niğde eski Kadlne'dir. Clhân-nümâ, s. 615 ve Evliya. Aksaray, Manner'e nazaran,, eski Arhelais'dir, lâkin eski Kersure olması muhtemeldir.

⁸⁸⁷ Neşri, varak: 96; Solak-zâde, varak: 14; İdrîs, Bâyezîd-i Yıldırım Saltanatının Üçüncü fıkrası, Halkondilas da bu sulhden şöyle bahseder: «Ut autem praeter Caramanum cognonime Alosirium et Turgitum (Karamanlı Alâü'd-dîn, burada Ger-miyan Hâkimi Alishir ile karıştırılmıştır) Phrygiae ducem ve-nerunt in conspectum regis infra dicitur. Hi nanique affinitatem, jugentes, pacem consecuti sunt. p. 20) (Sultân Bâyezîd ile Karaman-oglu arasındaki musalehayı -yazılmış olduğu veçhile Karaman-oglu'nu başkalarıyla karıştırarak- söylüyor). Aksaray, Niğde ve Akşehir şehirleri terkedilmiş olduğundan Çarşamba'yı bu şehirlerin güneyinde aramalıdır. Hâlihazırda Kütahya ve Konya sancakları hududu Akşehir'in kuzeyinde, Bolvadin yolu üzerindedir. Menâsikü'1-Hacc, s. 31.

getirmesini diğerlerinden evvel ihtar etti. Derhal Manuel'in, maiyetinde yüz kişi ile, ve hakîr bir tâbi sıfatıyla Osmanlı ordusuna geldiği görüldü⁸⁸⁸. Bir müddet sonra Pâdişâh, Anadolu'dan Midilli, Limni, Rodos, Sakız adalarına buğday ihracını tamamen yasakladı. Sakız üzerine uzun ve omurgalı altmış gemi gönderildi. Felâketleriyle meşhur olan Ada, Türkler'in ilk tahribinden beri⁸⁸⁹ geçen seksen dört sene zarfında harabelerinden ortaya çıkabilmiş olan kasaba ve kariyelerin küle dönmüş olduğunu gördü. Obe adasıyla Attik⁸⁹⁰ mıntıkasının bir kısmı da bu hâle uğradı. O zaman ihtiyar imparator Yani -ki evvelce Alaşehir'i oğluyla beraber, belde kumandanının sâdik pençesinden almak için uğraşmış ve almış idipayitahtını, fakat pek genç, etrafında yeni istihkâmlar inşasıyla müdâfaaya hazır hâle koymak istedi. İnşâât taşları bulunmadığı cihetle, Kostantiniyye'nin -ecdadının azamet ve diyanetine şahit olan- en güzel üç kilisesini yıktırdı ki, şunlardır: İmparator Marsien tarafından inşâ olunan Kırk Şehid Kilisesi, büyük Leon'un bina ettirdiği Azizler Kilisesi, Büyük Kostantin zamanında yapılan Azîz Müksius Kilisesi. Bu mâbedlerden çıkarılan cesîm mermer kitleleriyle Altın-Kapı yakınlarında iki dörtdkşe kule⁸⁹¹ yaptırdı, ki Kostantiniyye'nin meşhur Yedi Kulesi'nden ikisi bunlardır. Bâ-yezîd, Karaman Beği üzerine seferinden dönerek Bursa'ya geldiği ve tekrar Rumeli'ne geçmek üzere hazırlandığı sırada bu tedâriklerden haberdâr oldu. Derhal İmparator'a, Bursa'da hükümet kapısında istihdam edilmekte bulunan oğlu Manuel'in gözleri çıkarılmış olarak dönmesini arzu etmez ise, yeni istihkâmları yıkmasını ihtar etti. İhtiyâr, oğlunu tehdîd eden tehlikelerden dehşete düşerek, sür*atle itaat gösterdi; bir müddet sonra kederinden Öldü (794/1391,. Manuel, babasının vefatını ve Pâdişâh'ın yeni yapılan istihkâmlar hakkındaki talebelerini haber alarak, Bursa'dan gizlice kaçtı. Bâyezîd, Rum prensinin firarından dolayı muhafazasına memur olanlar ve özellikle Manuel hakkında hiddet ve şiddet gösterdi. Lâkin sonra kendi kendine düşünerek, kumandanlarından birini firarının nezdine yolladı, ve işlerinden dolayı Kostantiniyye'ye giden Müslümanların Rum mahkemeleri huzuruna çıkmaları doğru olmadığı cihetle, bundan böyle bu şehirde Müslümanların işlerinin bir kadı tarafından görüleceğini tebliğ

⁸⁸⁸ Dukas.

⁸⁸⁹ 1307 senesinde, (707, herhalde Osmanlı Türkleri tarafından değil.)

⁸⁹⁰ Obe, Eğriboz adasıdır. Attik, merkezi Atina olan Yunan mıntıkasıdır. (Mütercim).

⁸⁹¹ Dukas, 12, s. 25.

etti.⁸⁹² Eğer muhalefet edecek olursa, payitahtın, civarda Osmanlılar elinde bulunan kazalardaki mahreçlerinin kapatılacağını da ilâve ettirdi. Bu haberi götüren memuru takiben ordu Bitini (Bitinya)'den Trakya'ya geçerek, Panidos'dan Kostantiniyye surlarına varıncaya kadar bütün köyleri tahrib ile ahâlîsini esîr etti.⁸⁹³

İstanbul'un Türkler Tarafından Birinci Muhasarası

İstanbul'un Türkler tarafından birinci muhasarası ve daha doğrusu ablukası -ki yedi sene sürecekti- bu ândan başlamıştır. Bâyezid bu surların önüne, gece gündüz Rumlar'ı huzursuz etmek ve memleket dâhili ile bütün haberleşmeyi kesmek üzere, bir gözcü fırkası bıraktı⁸⁹⁴. Ordunun bakiyyesi birkaç kısma ayrılarak, Bulgaristan, Ulahya, Bosna ve Macaristan'ı istilâ etti. Ulahya Prensi Mirce itaat arz ederek galibin metbûiyetini tanıdı. O zamandan beridir ki (794/1391), bu memleket, bâb-ı Hümâyûn defterlerinde haracgûzâr olarak kayıtlı bulunur. Yine o senededir ki, Büyük Tataristan Hânı Toktamış, Timur Hân tarafından ordusunun tamâmiyle mağlûbiyete uğratıldığını, ve memleketinin tah-rîb edildiğini görmüş, ve Kıpçak Tatarları göçederak kendilerine ikamet edecekleri bir yer bulmak için Tuna'nın iki sahiline, yâni Basarabya ile Dobruca Tataristam'na yerleşmişlerdir⁸⁹⁵.

Osmanlı kuvvetlerinin diğer bir kısmı Bosna'ya akarak, Nağlazın-ze'ye kadar ilerledi. Lâkin Bâyezid'in ordusu, bu defa Macar Kralı Si-gismund'un generali olup Tuvarkov'un halefi Dabiçya tarafından imdada çağrılan Gaiko Manarvitiyus tarafından tahrîb ettiği yolda tevkif edildi- Osmanlı ordusunun bir fırkası Sirmi'ye girerek, Nagi Oluç, yahut Frankovilla*da Jan Dö Marot kumandasındaki Macarlar'la muharebeye girişti. Diğer bir fırka da Galambus ve Maçov taraflarını istilâ etti. Lâkin bunlar Piyer Dö Peveni

⁸⁹² Dukas, 13, s. 25. Dukas Türk kelimelerinin telâffuzu için büyük kolaylıklar görmüştür; Aydm Hâkimi nezdinde melce bulmuş olan pederi bu telâffuzu oğluna öğretmiş olmalıdır. Bunun için Dukas'da Türk lisanındaki isimler Halkondilas'dan ve Franzes'den daha doğru olarak yazılmış bulunur.

⁸⁹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/193-200.

⁸⁹⁴ Kostantiniyye, Hicri 52 senesinden itibaren C672) yedi sene müddetle Arablar tarafından muhasara, edilmişti. İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 86.

⁸⁹⁵ Moracea Dosson, Levha-i Devlet-i Osmâniyye, c. 3, s. 438, Ravzatü'1-Eb-râr'dan naklen 793 vekayîinde. Hacı Kalfa, TakvîmüVTevârîh, H. 793'de.

tarafından ric'at ettirilerek, Tuna'nın sağ sahilinde bir dağın zirvesinde kâin olan Galambus kalesini terke mecbur oldular. Sigismund tarafından Bâyezid'e bir sefir gönderildikten ve bunun sefareti neticesiz kaldıktan sonra, Türkler'in Macaristan'a birinci seferleri bu suretle hitâm buldu. Senesi senesi tam dört asır sonradır ki, Macaristan Krallığı'nın şimdiki hududu Zıştovi Ahidnâmesi'yle kat'î surette tâyin olunmuştur. Ertesi sene (1392/795) Sigismund harb mevkiini Bulgaristan'a naklederek, Mirce kuvvetiyle birleşmiş olan Türk askerine galebe ederek, uzun ve zahmetli bir muhasaradan sonra, Tuna üzerinde Küçük Niğbolu denilen kaleyi zapt etti. Fakat Türkler'in sayıca üstün olması Sigismund'u alelacele ric'ate mecbur etti. Bu ric'at esnasında Bla-ziyus Çerey nâmında biri, bir Sipâhî'nin kılıcına karşı onu muhafaza etmiş ve kendisini tehlikeye koyarak ona yiyecek tedârik etmiştir⁸⁹⁶. Şu bozgunluk esnasında Sigismund, Hunyad eyâletinden geçtiği sırada, güzel Elizabet Morsina'ya âşık olmuştur. Firari muharibin genç kızla muvakkat surette, birleşmelerinden büyük Hunyad doğmuştur M, Macaristan târihinde Türkler*e karşı birçok muzafferiyetleriyle meşhurdur.

Pâdişâh, Rumeli'deki vilâyetlerinin güneyinde, batısında, kuzeyinde zuhur eden düşmanlara mukabeleye mecbur bulunduğu sırada, Karaman Beği yeniden isyan bayrağını açmıştı; sür'atle ve Anadolu askeri kumandanı bulunan generalin haberi olmaksızın Ankara ve Bursa yakınına kadar ilerledi: daha sonra birdenbire Osmanlı askeri üzerine düşerek, firara mecbur ve hattâ beğlerbeği Timurtaş'ı esîr etti. Bâyezid, kendi memleketlerinin imdadına yetişmek için Avrupa'dakî askerî harekâtını tatile mecbur olarak, derhal Boğazdan geçti. Bursa'ya vâsıl olur olmaz, tâbî olan Karaman Beği, Pâdişah'ın şuraya buraya dağılmış askerin toplanmasında gösterdiği sür'atten dehşete kapılarak, sulh talebi ve atıfet için bir sefaret hey'eti gönderdi. Lâkin bunun faydası olmadı. Bâyezid bundan böyle ancak kılıcın nizâi kesip atacağını efendilerine söylemelerini beyân ile, elçilere ruhsat verdikten sonra, ordugâhını terke-derek düşmanın önüne doğru geçmek için acele gösterdi, hasmını Ger-miyan mıntıkasında harbe icbar etti.⁸⁹⁷ Karaman Beği, iki oğlu Ali ve Mehmed ile beraber esîr edilerek, şahsî

⁸⁹⁶ Kirş'de Dabiça'mn vekayil (1394), s. 247. Angel'in Sırblyye Tarihi, s. 319, 349, 366. Yine onun Macaristan Târihi, c. 2, s. 187.

⁸⁹⁷ (Metinde 10 rakamından evvel «Muharebe Akçay ovasında vuku buldu» denilecek iken unutulmuştur). Akçay sahrasını Kütahya civarında aramalıdır. Osmanlı memleketlerinin bu kısmında birçok mahallerin isimlerinde «Ak» kelimesi bulunduğundan buralarda kireçli

düşmanı Timurtaş'ın muhafazasına verildi. Pâdişah'ın Bursa'ya ulaştığına dâir ilk haberi aldıktan sonra, Karaman Beği, Beğlerbeği'ni esaretten çıkarmış, ve hediyelerle taltife çalışmış ise de, Timurtaş, esaret hakaretine düçâr olması kendi ihmâlinden doğmuş olduğu için, Beğ'in aleyhinde şiddetli bir gazez peyda etmiş idi. İntikam almağa kudreti yetmesinden dolayı mesrur olarak, metbûunun emrini beklemeksizin Beğ'i astırdı. Bu mütehakki-mâne muamele evvela, hiç olmazsa görünüşte, Bâyezid'in hiddetine sebep oldu; lâkin siyâsî mülüm sebepler düşünülerek mazur ve «Bir prensin ölümü bir eyâletin kaybolmasından hayırlıdır»⁸⁹⁸ kaidesine dayanarak haklı gördü.⁸⁹⁹ Daha sonra Osmanlı hükümdarları, prenslerin kendi emirleriyle idamını hakkaniyete muvafık addetmek için dâima bu kaidede ile düşünmüşlerdir. Karaman Beği'nin vefatından sonra, az bir müddet içinde Konya, Aksaray, Lârende şehirleri ele geçirildi ve Karaman emareti ebediyyen Osmanlı memleketlerine ilhak olundu⁹⁰⁰.

Küçük Asya'nın bütün güney kısımları Osmanlı'ya itaati kabul ettiklerinden, Bâyezid'in ordusu Anadolu'nun doğu sınırlarında, şimdiki Sivas vilâyetinde bulunan araziye hâkim beğleri kendisine bağlamak için evvelâ doğuya, sonra kuzeye yöneldi. Eskiden «Sebast» denilen Sivas şehriyle Kayseriyye (Kayseri)'de o zaman Kadı Burhânü'd-dîn hüküm sürüyordu. Bu hâkim, malûmatlı, derîn bir siyâsî olduğundan, hükümetini -eskiden Cengiz Hân torunlarına tâbi bulunmuş ve bu ser-vetli memlekete gelip yerleşmiş- birçok Tatar aşiretleri üzerine te'sis etmişti. Sultân yaklaşınca, Burhânü'd-dîn, tehlikeli harb ihtimâllerine mâruz kalmamak için Harput Dağları'na atıldı.⁹⁰¹ Lâkin Osmanlı askerlerinin gelmesinden evvel -daha ziyâde Kara

arazîler, beyaz hisarlar, berrak sular bulunduğu anlaşılır: Akşehir, Aksaray, Akhisar, Aksu.

⁸⁹⁸ Müverrihin tercümede ve ona dayanarak muhakemede yanlışlığı «Not: ll»in zeylinde görülecektir. (Mütercim)

⁸⁹⁹ Müverrih burada metinde « » işareti içindeki ibarenin Bra-tutu'daki şu «Ricerdandosi di quella sentenza ch'e meglio che si perda un principe che un principato» aslını yazdıktan sonra, Şark siyâsetinin bu kaidesi aşağıdaki farsça beyitte mündemictir, diyor:

Rahne-gir-i mülk ser-efkendezbih Leşker-bed-i ahd perâkendezbih

(Yâni: Memleketi ifsâd eden şahısı mahvetmelidir, ahdinde durmayan askeri dağıtmalıdır.)

(Hammer de, Bratutu gibi, yanlış tercüme etmiş olup, biz doğrusunu yazdık).

⁹⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, Neşrî, varak: 97. İdrîs, I. Bâyezid'in saltanatının beşinci fıkrası.

⁹⁰¹ Bratutu Harput'u «Harpodio» yazar. Müteakiben, Sa'dü'd-dîn'in ibâresindeki «Lît» ve «îsâ» kelimelerinin mânâsını anlayamadığından birincisini İlyâs ve ikincisi İsâ zannederek ce-sûrâne: «Per trattenervi alcune matine e sere con Giesu et Elia!» (Gece gündüz İsâ ve İlyâs ile konuşmak için) diye tercüme eder. (Mütercim'in ilâvesi: Başı ve sonu ile beraber Sa'dü'd-dîn'in ibaresi budur:» (Kadı Burhânü'd-dîn) Harput kurbünde bâzı cibâj-i şahikaya urûc ve sa'bü's-suûd mevâzi'a hurûc eyledi ki birkaç gün Lît-ü İsâ ile subh-ü mesâ geçürüp mehâlib-i ikab ukab-i

Yuluk⁹⁰² nâ-mıyla mâruf ve Ak-Koyunlu aşiretinden Bayındır ailesinin kurucusu bulunan- Kara Osman tarafından orada mağlûp ve maktul oldu. Bâyezîd, Kara Osman gibi, kendisi oralarda bulunmadığı zaman düşmanlarını yerlerinde rahat durdurabilecek bir müttefik bulmuş olmaktan memnun olarak,⁹⁰³ Burhânü'd-dîn'in arazisini oğlu Zeynel Âbidîn'e devretmek istedi. Lâkin o tarafların başlıca sakinleri genç beğin, civarlarında-ki Zülkadir ailesi reisi ve Zeynel Âbidîn'in yakın akrabasından Nasîrû'd-dîn Beğ'in nezdine gönderilmesiyle, eyâletin ve Tokad, Sivas, Kayseri şehirlerinin doğrudan doğruya Osmanlı idaresine alınmasını istediklerinden, Padişah tekliflerini kabul ile, sadâkate devamlarına yemîn verdirdi (795/1392)⁹⁰⁴.

Eski Kapadokya'nın bu kısmının kuzeybatısında şimdi Kastamonu sancağı bulunur ki, eski Paflagonya'nın hemen tamâmını içine alır. Bu eyâletin sahillerini çevreleyen Karadeniz sularındadır ki, Selçuklu hanedanının sonuncu torunu Selçuklu Devleti'nin sukutundan biraz sonra deniz haydutluğuna bir merkez bulmuştu. Onun yaşadığı sırada veyahut vefatından sonra, İsfendiyâr-oğulları bu memlekete hâkim oldular. Şu sırada onlardan biri, yâni Kötürüm Bâyezîd hüküm sürüyordu. Kastamonu eyâletinin başlıca şehirleri olan Samsun'u, Canik'i⁹⁰⁵ Osmancı k'ı ve o eyâletin bakır mâdenlerini eline geçirmiş olan Osmanlılar'ın kuvvetlerine mukabele derecesinden pek zayıf olan⁹⁰⁶ Kötürüm Bâyezîd, memleketinin

Yıldırım Hânî'den kuşça canım tahlîs etmeğe haris» oldu. Cild: 1, s. 134).

⁹⁰² «Kara Yuluk» (Kara Yoluk) bizim târihlerde «Kara Eylük» demekle meşhur Ak-Koyunlu serdârı Kara Osman bin Tur-Alî'dir.

⁹⁰³ «Düşmanın başka bir şahıs kılıcıyla helak olması insanın bah-tiyarhklanndandır.»

⁹⁰⁴ Sa'dü'd-din, bu'fethin tarihindeki ihtilâfî nazar-ı tetkike vaz eder. td-rîs 794 (1391)'de gösterir; diğer müverrihlerin hemen cümlesi, ezcümle tbnü Şihne ve Şerefü'd-dîn Yezdî 798 (1395)'de zikreder, tbnü Hacer «DürerÜ'l-Kâmile»sinde 799 (1396) senesine kadar götürür. Bizce burada mevsuk görünen Nişancı 795 (1392)'de zabtını söyler. (Ed-Düreru'l-Kâmî-ne fî Â'yânî'l-Mâineti's-Sâmine li-Ş'hâbü'd-dln Ebî'l-Fazl Ahmed bin Ali bin Hacer el-Askalânî el-müteveffa sene 852. -Keşfü'z-Zünûn).

⁹⁰⁵ Biri Hıristiyan, diğeri Müslüman Samsonu nâmiyle iki Samson olacağı Tâcü't-Tevârîh'in (c. 1, s. 287) ifâdesinden anlaşılır ki, bunun biri müstakbel Canik sancağının idare merkezidir. Anadolunun kısmen ticâretine, ezcümle son zamanlarda, yumurta ihracâtına merkez olarak, gittikçe kesb-i umrân etmektedir. Gi-liba ikincisi (Hıristiyan Samsonu) harâb ve herhalde meşhur değildir.

⁹⁰⁶ Cihân-nümâ, (s. 650), bu mâdenlerin varidatı senevi 10.000 batman mâdene iblâğ olunmuşdu, der. Bir batman 9 (galiba 6 rakamı 9 olmuştur) olduğundan 2.000 kental demektir. Hâsılâtın üçte biri masrafların tesviyesine tahsis edilmişti. Üçte ikisi hükümet hazinesine teslim olunurdu. Sonraları hükümet hissesi 4.000 batmana inmiştir. İdrîs'in hesaplarına göre safî hâsılât, senevi 80.000 guruş yahut 2.000 dukadır. Bir duka o zaman 40 guruş tutardı.

hudut boylarında müstahkem bir şehir ve liman olan Sinop'a iltica etti. Oradan Pâdişâh ile muharebeye girişti; Sultân Bâyezıd, Menteşe, Aydın Beğlerinin oğulları kendisine teslim edilmek şartıyla Sinop ve arazisini Kötürüm'e bırakmağa muvafakat etti. Lâkin bu beğzâdeler Timur'un yanına kadar gitmeğe muvaffak oldukları gibi, tsfendiyâr Kötürüm de beğleri takiben oraya gitti. Sinop'dan Kostanti-nîyye Halic'ine kadar bütün sahile mâlik olan Bâyezıd, Kastamonu hükümetini ikinci oğlu Şehzade Süleyman'a devretti Osmanlı Devleti'nin bu eyaletindeki dağlarda mühim kurşun mâdenleri ve şâir mâdenler cardır. Tabîî servetleri ve sanâyîi Kastamonu'yu Devlet'in Asya'daki en mâmur eyâletlerinden biri olmak derecesine çıkarmıştır. İdâre merkezi olan Kastamonu⁹⁰⁷ hafif ve banilerinin heveslerine muvafık mîmârî üsluplarıyla câlib-i dikkat birçok camileri ihtiva eder.⁹⁰⁸ Vaktiyle civardaki mâdenlerin mahsulâtından orada bakır avânî yapılırdı. Hâlâ oniki bin Türk, üçyüz Rum, elli hâne Ermeni bulunmakla beraber, böyle şeyler imâl olunduğu yoktur. Şehir derin bir ova içinde ve iki dağ arasındadır. Ovanın ortasında dik bir kayanın üzerinde Komnenler tarafından yapılmış ve daha sonra Türkmen'lere istihkâm olmuş olan eski bir kule bulunur.⁹⁰⁹ Kastamonu evliyadan bir zâtın türbesini hâ-vîdir. Birçok şâirler⁹¹⁰ ve bilhassa Şark edebiyatında şöhrete ulaşmış olan Zeyneb Kastamonu'da doğmuşlardır. İsmi eski Canlar'ı hatırlatmakta olan Canik⁹¹¹, Türkmen aşiretlerinin ikamet etmekte olduğu vahşî görünüşlü dağlarla kuşatılmıştır. Kapadokya'yı istilâ ettikleri zaman Mileziler'in ve daha sonraları imâr etmek için gelen Atinalılar'ın sakin buldukları Samsun (eski Amizus), uzun müddet, içlerinde haylisinin ve husûsiyle Ofatur ve Mitridâd'ın tezyinine mesaî sarfettikîeri krallar tarafından idare edilmiştir. Jül Sezar tarafından serbest şehir ilân olunduktan sonra, Antuan zamanında tekrar kralların idaresine alındıktan, Strabon'un mezâlimi altında kaldıktan,

⁹⁰⁷ Makdonal Kineir'in Asya Seyahati günlük vak'alarda 280'inci sahîfeye nazaran eski Germanicopolis, şimdiki Kastanboli, Kastamonu'dur. Manner'e göre, (3.3, 33) eski «Sora»dır.

⁹⁰⁸ Bu camilerin başlıcaları şunlardır: Şahâb Efendi, Suyûtî Efendi, Cemal Ağa, Gâzî Ata Beğ, (Cihân-nümâ, s. 648).

⁹⁰⁹ Cihân-nümâ, Kastamonu, Türkmenlerin başlıca bir merkezi olduğunu, buradan Kostantiniyye kadar uzanan tahrîb edilmiş alanlarda bulduklarını yazar.

⁹¹⁰ Lâtîfî'nin Tezkire-i Şuârâ-yı Osmâniyye'sine müracaat. Latifi, Kastamonu'da doğmuş ve bundan dolayı diğer şâirler tarafından hemşehrilerini niedihte ifrat etmiş olmakla haklı olarak itham olunmuştur. Şâber'in tercümesine. Tûrâbî, s. 116; Hakkı, s. 144; Dileyrî (Dilîrî), 161, Zeyneb, 190; Sa'dî, 205, Şâverî, 212; Sâid, 228; Ferruhî, 253; Nihânî, 301.

⁹¹¹ Cihân-nümâ, s. 648. Makdo Taled Kineir, s. 282.

Aktium muharebesini müteakip İmparator Ogüst tarafından hürriyeti İade edildikten ve bütün Karadeniz⁹¹² şehirlerinin payitahtı olduktan sonra, Komnenler zamanında Karadeniz vilâyetinin başlıca bir şehri hükmünde bulunarak, nihayet Yıldırım Bâyezid'in fethettiği yerler arasına girmiştir. Vaktiyle o kadar mâmur olan Samsun şehri, bugün yan.harâb bir sûr ile mahsur olarak, yalnız iki bin ahâlisi vardır.⁹¹³ Eğer Türk gemicileri arasında, orada imâl olunan zift, katran, ip, halat ile mâruf bulunmamış olsa, varlığı bile belki bilinmeyecekti. Bu şehrin doğusunda İris (Airis)⁹¹⁴ nehrinin suladığı Fanara ve Termodon nehrinin geçtiği Temiskira⁹¹⁵ sahraları uzanır. Amazonların eski şehrinin yeri burada olduğu addolunur. Birçok vahşî kavimlerin oradan geçmesiyle beraber, bu kadar asırlar boyunca eski nâmını muhafaza etmiş olan Amasya, İris (Çarşamba Suyu) kenarlarındadır. Dânişmend hükümdarları Rumlar'ın elinden alarak, onlar da Selçuklular'a vermeğe mecbur olmuş, ve müteakiben İsfendiyâr'ın, daha sonra Bâyezid'in eline düşmüştür. Âbideleri Amasya'ya «Rûm Bağdadi» (Anadolu Bağdadi) unvanını kazandırmıştır⁹¹⁶. Hâlâ burada, oyulmuş kayalar içinde, haylî hükümdar kabirlerini içinde bulunduran bir kral köşkü⁹¹⁷ harabesi, eski bir su bendi, İsfendiyâr'ın sarayı müşahede olunur. Moğollar'm Timur kumandasıyla hücumunda, Amasya yedi ay cihangirin⁹¹⁸ o kadar gayret ve çabalarına mukavemet etmiş, nihayet Timur muhasarayı kaldırmağa mecbur olmuştur. Daha sonraları Kara-Yazıcı ile Kara Saîd'in isyanlarında bölgenin ahâlîsi aileleriyle, bütün eşyalarıyla Amasya'ya iltica ettiler. Birçok camileri içinde II. Bâyezid tarafından yapılan cami, bilhassa zikre şayandır. Kare şeklinde yüz kadem arazî üzerine bina edilmiş olup minber ve mihrabı san'atkârâne oymalarla süslüdür; caminin kubbesi de zarafeti, şeklinin güzelliği ile dikkat çeker. Yine o Pâdişâh, takva sahibi bir şeyh olarak vasıflandırılan Pîr İlyâs için muhteşem bir türbe yaptırmıştır ki, ehl-i İslâm'ın

⁹¹² Strabon, s. 12, Manner 3, 2, s. 448.

⁹¹³ İşte bu Samson (Samsun) yukarıda yazıldığı gibi, sonraları mâmur olmuştur.

⁹¹⁴ İris nehrinin üç ismi vardır: Amasya Çayı; Kızırmak'a mukabil olarak Yeşilirmak ve Çarşamba Suyu adı verilir, (Cihân-nümâ, 624). İris'in bu son ismi, eski Nermodon nehrinin şimdiki ismi olan Pe^şenbe (Perşenbe) suyuna mukabil olarak verilmiştir.

⁹¹⁵ Themiseyrâ, Cihân-nümâ'mn haritasında «Pencşenbe» (Perşenbe) ismiyle işaret edilmiştir. İlk ismi bundan anlaşılır.

⁹¹⁶ Clhân-nümâ, s. 626.

⁹¹⁷ ' Moriye'nin Seyahatnamesi, 348, 352.

⁹¹⁸ Müteneffbî, kaside 91, Amasya'nın Seyfü'd-devle tarafından ele geçirildiğini zikreder. Amasya'nın tarifinde kasideyi nakl eden Arabs&h «Har-şene» (Kastrum Kar&syand'nin. Amasya olduğunu zikreder.

ziyâretgâhıdır. I. Bâyezıd'ın Anadolu'yu istilâsında ekseriya sohbet meclislerine dâhil olduğu Timur'un muasırı olan bu azîz (şeyh), Timur'un ric'atinden sonra, Amasya'da yaşardı; orada irtihâl etmiş ve yine II. Bâyezıd tarafından Zevâdiye nâmıyla anılan bir mevkide inşâ olunan Halveti tekkesine defn olunmuştur. Oraya uzak olmayan bir mahalde diğer bir mezar vardır ki, bu da öteki gibi Müslümanların hürmetine mazhurdur. Bunda Pîr îlyâs'ın dâmâd-ı câ-nişîni Şeyh Abdu'r-rahmân bin Hüseyin medfundur. Bir gün II. Mu-rad'ın üç oğlu Şeyh'in ziyaretine gelmiş idiler; Şeyh, genç şehzadelerden ikisine elini öpmelerine müsâade ettikten sonra, târihin «Fâtih» şere! unvanını özellikle vermekte olduğu üçüncü şehzade Mehmed'in önünde diz çökerek, biraderlerinin huzurunda takdîr-i İlâhî tarafından ber-mûcib kendisine tevdî olunacak Devlet'in şân ve saâdet-i hâline kudret ve dehâ sarfetmesini rica etti.

Bu iki âbide ihlâslı Müslümanların ta'zîmlerinin maksadı olduğu gibi, şiir sevenler, Bağdad Hâkimi Emîr Ahmed'in veziri şâir Mü'min'in ve hele ateşli gençliğini aşka, kalemini de onun tasvirine ve gereğince okunmasına hasretmiş olan -Osmanlılar'ın Safo'su- Mihri'nin⁹¹⁹ türbesi Önünde dururlar; Amasya'nın Türkmen güzelleri Ferhad ve Şî-rîn'in efsânesinde şiddetli muhayyileleri için bereketli bir sermâye bulurlar. Türkler'in an'anesi o hikâyeyi Amasya'da cereyan ettirir. Bu an'-aneyeye göre, Amasya'da görülen eski su bendi Şîrîn'in koyunlarından sağılan süt için Ferhad tarafından kaya içinde oyulan mecradan başka birşey olmadığı gibi, lâtif Kanlı Pınar mesiresi Ferhad'ın, Şîrîn'in vefatına dâir bir kocakarıdan asılsız bir haber alınca kendisini kazmasının üzerine atmak suretiyle⁹²⁰ intihar ettiği mahal olur. Bu efsâne, Amazonları büsbütün unutturmuş olduğundan, şimdi Amasya kadınlarında onlara dâir hiçbir yâd edilecek şey yoktur. Amizus ve Amasya şehirleri bir üçgenin iki kenarını teşkil ederler ki, üçüncü kenar Osmancık'tır.

⁹¹⁹ Lâtîfî'nin Tezkire'sine bakınız, s. 215. Kastamonulu şâire Mih-rî İstanbul'da Eyüp mektebinde muallim olan Paşa Çelebî'nin izdivaç teklifini reddetti. Daha sonra kazasker olan Müey-yed-zâde ve genç ve güzel İskender ile münâsebât-ı âşıkane buldu. Dîvân-ı âşıkaneşinden mâada fıkhî dâir birkaç eseri vardır. Evliyâ'ya bkz. cild: 2, s. 324, «Mihri» aşka müb-telâ kadın demektir. (M.İ. ne bkz.).

Mihri'nin şiirlerinden*

«Kadınların sözleri erkeklerin müsamahasına şayandır,

Zira saç uzadıkça akıl kısılır.

Şems'in (Güneş) dışı olması ona bir nakîse değildir

Kamer'e (Ay) de müzekker olması şeref vermez.»

⁹²⁰ Perhad, külünkünü havaya fırlatarak başını onun altına tutmuştu. (Mütercim) .

Bu üç mevki, -ki Asya'nın bu kısmının kuzeyinde Osmanlı Dev-leti'nin o zaman mâlik olduğu mahallerin en mühimleridir- yeni Sinop Beği Süleyman'ın idaresi altına verildi. Kızılırmak (Halis) kenarlarında ve üzümü, buğdayı bol bir sahrada kâin Osmancık şehri, Kastamonu hükümetinin başlıca şehirlerinden biridir, n. Beyazıd tarafından yaptırılan köprüsü nazarları celbeder. Oniki ayak üzerine kurulmuş bulunan bu köprü Türkiye köprülerinin en iyilerinden biri addolunur. Bir ucunda Burhan dede'nin türbesi vardır⁹²¹ Şehrin dâhilinde daha meşhur diğer bir mezar görülür ki, hacı Bektaş'ın arkadaşı olan Koyun Baba nâmmdaki azizin kabridir. Koyun Baba hiç söz söylezdi; yalnız günde beş defa namaz vakitleri koyun gibi melerdi. Bunun içindir ki , bu Bi-simle adlandırılmıştır. Kendisi de «Velî» unvanıyla yâd olunan II. Bâyezıd, rüyasında gördüğü Koyun Baba için ulu bir türbe, geniş ahırları içine alan bir tekke, imaret, seyyahların parasız ikametine mahsus birçok hücreler inşâ ettirdi. Osmanlı memleketlerinde bu kadar güzel bu kadar zengin tekke az bulunur.⁹²²

Yıldırım Bâyezıd, sânin verdiği sarhoşlukla, devlet işlerini ihmâle, vazifelerini unutmağa başladı. Osmanlı padişahlarının birincisi olmak üzere, şarâbın haram olduğuna dâir olan şer'î hükümden inhiraf etti; veziri Ali Paşa'nın israf ve sefâhetini men etmiyerek, hattâ kendisi de ona uydu. Zevcesi Sırb prensesinden,⁹²³ işret meclislerinde nefret edilmeğe lâyük surette vakit geçirmeyi öğrenmişti: o vakte kadar mûtâd olduğu üzre, Yeniçeri askeri meyânına kaydolunacak yerde⁹²⁴ « hademe-i hâssa» sıfatıyla⁹²⁵ saraya

⁹²¹ Cihan-nümâ, s. 626; Evliya; Moriye Seyahatnamesi varak: 352

⁹²² Evliya, 2, s. 320. Evliya bu velînin türbesini ziyaretini hikâye eder ve misk ve anber kokularını nasıl süründüğünü ve Bektaşî tarîkati ilâhîleriyle nasıl selâmlanmış olduğunu söyler. Başının üzerine Bektaşîlerin serpuşunu koyunca kulaklarında derhal bir rüzgâr gürültüsü husul bulunduğunu ve gözlerinin arab meş'aleleri gibi pırladığını ilâve eder; Karadeniz'de bir kazaya uğradığı vakit kurtulmuş olmasını bu serpuşa medyun olduğunu te'mîn ederek hikâyesine son verir.

⁹²³ Takvîmü't-Tevârîh'de, 795 senesinde, Yıldırım Hân'ın bu ahlâk fesadına müteallik olarak şu kelimeler görülür: «Uzlet-i Yıldırım Hân ez umur». Neşri, İdris, Solak-zâde, Lutfî, ve bilhassa Muhyî'd-dîn -İmparatorluk ve Kraliyet kütüphâne-lerindeki nu: 139*da bulunan el yazısı kitap, varak: 30-32- bunun hakkında daha ziyâde tafsilât verirler.

⁹²⁴ «Elif» ile yazılan «Acem» ile ilk harfi «Ayn» olan «Acem» (İranı) birbirine karıştırılmamalıdır. Birincisi Yunancadan gelir, ikincisi İranlıların ismidir ve Ahamenes (Achaimenes) kelimesinden iştikak eder. (Müverrihin birinci zannına göre «acemi» kelimesini elifle yazmak gerekiyor. Mütercim).

⁹²⁵ Bu devşirmelere «Acemi Oğlanı» tâbir olunurdu. (Aslında, «Oğlan» kelimeside, zelil edici bir mânâ olmayıp, delikanlı, yâhud delikanlı olmağa yaklaşmış erkek demektir. Hattâ Alraanlar'ın bir sınıf hafif

süvari askerine verdikleri «Uhlân» unvanı, «Oğlan» dan kaynaklanmıştır. Mütercim).

alınırdı. Bir vakitler Rumlar'ın Acemleri ve Acemler'in Rumlar'ı lekelemek için sermâye olarak kullandıkları hor görülen ahlâksızlığın⁹²⁶ Osmanlı memleketlerinde yayılmasına Ali Paşa sebep olmuştur.

Sultân'm. vezirlerin gösterdikleri kötü örnekler az vakitte yayılarak, her sınıf memurlara, hattâ ilim adamlarına sirayet etti. Hükümetin büyükleri tarafından gösterilmiş olan bu ahlaksızlık, kısa bir müddet içinde halka ve askere bulaşarak, daha sonra yüksek mansıbları istila etmenin ve büyük servet sahibi olmanın en sağlam çâresi olmuştur.⁹²⁷

Şer! ahkâm hiçbir vakit böyle canavarlığa müsait bir surette tevil edilmiş olmadığı, ve bu hal şer'ân tabîate mugayir olmak üzere mahkûm bulunduğu gibi, Türkler Kur'ânî hükümleri muhafazaya riâyet etmekte iken, devletlerinin başlangıcında ahlâki fesâde uğrayarak bu noktada vazifelerini ve vicdanlarını feda ettiler. Genç erkekler muhabbet-i menfûresi, Herodot'un ve diğer müverrihlerin şehadeüne nazaran şüphe edilemeyeceği veçhile, Acemistan'dan, daha doğrusu medya kıtasından zuhur etmiş ve medya ahâlîsinin hadim istidamı, müte-mevvic elbise (dalgalı, bol elbise) kullanması sefahatine inzimam ederek, Acem-ler'i bîhhuş eylemiş ise, Türkler hiç olmazsa nisbeten az menfhur bir şekil bulmuşlardır. Bunlar aslında Medyalılar'da nedimlerle hadimleri birleştiren rabıtayı mahvederek bu iki sınıf ayrılmış, ve birincisi harem hizmetine, ikincisi devlet işlerine konulmuştur. Medyalılar, Acemler en güzel çocukları erkeklik hislerinden mahrum ederek, ve bunları harem hizmetlerine memur etmekle de iktifa etmeyerek, nefret-edilesi zevklerine vâsita yapıp, şu suretle hem kadın hüriyeti, hem de erkeklik meziyetleri aleyhine cinayet işlerlerdi. Makbul bir maksadla, yâni ancak hürriyet ve vatan aşkı ile mütehassis neferlere mâlik olmak arzusuna dayanarak, eski Rumlar Teb şehrinde «Âşıklar» nâmıyla gençlerden mürekkep bir fırka teşkil ettikleri gibi, Makedonya'da dahî «Bakiler» unvanıyla mâruf öyle bir fırka bulunurdu. Türkler daha sonraları Yeniçeri saflarına dâhil olmak üzere, genç Hıristiyan esirlerinden mürekkep bir takım teşkiliyle Makedonya'nın «Bakiler» te'sîsini taklîd ettikleri gibi, hanelerinde dahi gençler isühdâm olunurdu. Lâkin bu iki usûl Tûrklar'in ellerinde, daha te'sîslerinin başlangıçlarında lekeleni. Filhakika bâzı

⁹²⁶ « Persae a Graecis edocti, puerorum quoque indulgent amoribus.» (Son satırın lânncesi) Herodot 1,135

⁹²⁷ Herodot, 4,32 Senek, Münâzarât, 4,10 ve Sen Hieronim, kitap: 1 «Advcrsus, Jovianum: Coutra natu ram divitas suas exercere excisorum » greges habere exoletos snos ut, ad longiorem pa tientiam: impudi citiae idoneil essent (Metnin me"hazi.)

istisnalar bir yana bırakılacak olursa, bu delikanlıların erkeklik hislerine ilişilmediği gibi, gençliklerini sefhâne bir yaşayış içinde geçirdikten, bulûğ çağına geldikten sonra cemiyet içine dâhil olurlardı. Beyaz hadımlar takımı Avrupa kölelerinden değil, umumiyet itibariyle Gürcü ve Çerkeş kölelerinden alınır. Bundan mâada Rum, Sırb.Macar, Bulgar gençlerinin hadım edilirdi. Yalnız bütün Müslümanlar gibi, onlara da sünnet deni-at icra olunurdu. Daha sonra silâh kullanma san'atma alıştı-t haremelerde hapis ile en zelîlâne sefahatlerde hizmet ettiril-ra çıkarılırdı. O zaman yaşları, maharetleri, yahut efendile-yesi en büyük mevkilere yükselmelerine yol açardı. Bununla vletin en büyük ricali bu nâ-pâk yerlerden neş'et etmişlerdir, çocukların her sene devşirilmesi usûlü devam ettikçe, Osmanlıları esîr tedârîki için fırsat verdikçe, devlet ricali, en meş-iller hemen dâima Rumlar'dan, Boşnaklar'dan, Arnavudlar'-diren Türkler'den yetişmiştir (*). Bundan dolayı, Osman ta-î'sîs olunan Devlet, İslâm'ın düşmanları marifetiyle genişletti-Lendirilmiş ve Bizans hükümeti kendi evlâdı tarafından tahrîb lunmuştur. Ancak bizim günlerimizde vazifeler değişmiş, Sırb- ihtilâllerinde Türkler kendi nesillerinin darbeleriyle yarala-:çe, galiplerin validelerinin o vakte kadar mağlûpların aşkı etmiş olduğunu düşünerek teselli bulabilmişlerdir.⁹²⁸

d'in sefahatinden ve Ali Paşa'nın rezîlâne ihtirasından doğan di, orduya o kadar nüfuz etmemiş idi. Zîrâ Pâdişâh, orduda hattâ müfrit bir intizam muhafaza ederdi. Lâkin kanunların nemur olanlar ve bilhassa kadılar arasında ahlâksızlık yayıl-1, kendisi için o kadar müsait bulunduğu halde, sarayındaki haff hatâlarını, yahut hâkimlerin rüşvetçiliklerini haber aldıkça hiddetlenirdi. İhtiyar bir kadın, saray hademesinden birinin kendisinin südünü içmiş olduğunu iddia etmesi üzerine, o gencin kamı yarıldı⁹²⁹.

⁹²⁸ Büyük İskender bir İran prensesinin oğlu olduğu için, eski İranlılar da ancak kendi evlâdlarından birinin darbeleriyle mağlûp olduklarını »yleyerek hezimetlerinden bu suretle kendilerini teselli edecek bir bahane bulmuşlardır. Bunun gibi Bizanslılar da Osmarjılar'ın ceddini Komnen ailesine çıkarırlar. Zamanımızda dahî bâzı Fransız müellifleri, Napol-yon'a Fransız kam isnâd ederek, onun aslına soyluluk kazandıracaklarını zannetmişlerdir. (Arablar, Korsika'yı istilâlarında, Napolyon'un doğum yeri olan Ajaksiyon'da pek az erkek bırakmışlardır. Binâenaleyh, «sahra arslanı» demek olan «na-polion» te'yîd eylediği üzere Arap kanından olması hatıra gelmektedir. Mütercim.)

* ner'in şu satırlara kadar kendi kaleminden çıkan şu satırlarda srini zikrettiği devlet adamlarından, kumandanlardan tamâmına ya-ir ekseriyeti, yine kendi ifâdesine göre, Türkler'den yetişmiş kuman-r yahut devlet adamlarıdır. Binâenaleyh, Hammer, şu satırlarda iyan Avrupalı tarihçilerin taassubuna ve «Yeniçerilik» müessesesi-ıtıtün Avrupalılar gözünde yarattığı dehşet ve kıskançlığa, tek keli-ı haçlı zihniyetinin verdiği

Rüşvet aldıkları ve Şeriat'e mugayir hüküm verdikleri zanno-lunan seksen kadı -birçok müverrihlerin ifâdelerine göre- Beyşehirin-de bir haneye hapis ile diri diri yakılmağa mahkûm edildiler. Neşri diyor ki:

«Bu karâr-ı vahşîyânenin icrası emri verilmiş idi, ki şiddet-i müf-ritesi hakkında Pâdişâha bizzat arz-ı mütalâa cesaret edemeyen vezîr, sarayın zenci soytarisını bularak, metbûunun kararını değiştirmeğe muvaffak olursa, bin altun vereceğini va'd eder. Herîf Pâdişah'ın huzuruna çıkar. Elçi sıfâtıyla Kostantiniyye'ye gönderilmesini istirham eder. Bâyezıd (Ne için?' diye sorar. 'Dâvalarımıza hükmetmek üzere tpa-rator'dan papaslar istemek için.' 'Neden?' 'Madem ki biz kendimiz cû-hil kadılarımızı yakacağız, âlim Rum papaslarım getirmeliyiz ki, onların yardımıyla her tarafta İncil'i neşr edelim'.

Bu istihzâkârî cevap ümîd olunan neticeyi istihsal etti. Bâyezıd şu mâhirâne nasihat ile hiddetini bertaraf ederek, o kadar ilim sahibi Kimselerin arasında bu derece kötü ahlâkın neden doğduğunu vezirden suâl etti. Ali Paşa, şu hâlin başlıca sebebi tahsisatlarının muayyen olmamasından ibaret olduğunu beyân ile, Pâdişah'ı hâkimlerin bâzı rüsum ve diğer harçlar alabilmelerine imâle için bu fırsattan mâhirâne istifâde etti. Dâva olunan meblâğ üzerinden yüzde iki ve tahriren itâ olunacak her şer'î hüküm⁹³⁰ için

heyecana kapılara* ve yine dikkat edl-du satırlarda herhangi bir ciddî kaynağa da istlnâd etmeksizin «gâ-fc» yapmaktadır. Hammer'in dayandığı en kuvvetli delil «oğlan» ke-dir ki, bu lâfız, yirminci asra kadar Anadolu ve Orta Asya Türk-rasında yer yer şahıs isimlerinde dahi görüldüğü stfbi, -zelîlâne bir ifâde etmekten uzaksa da, Türkiye türkçesinde bugün aldığı mâ-ammer'in kasdettiğı mânâdır. Ancak, Osmanlı tarihinde, Yeniçeri-İlgâsı zamanına kadar hemen hiçbir tarihî kayıta, «oğlan» keli-in bugünkü Türkiye türkçesindeki mânâyâ geldiğı açık surette ör-konulmamıştır. Her devirde ahlâksızlığın olabileceğı muhakkaktır, prensesinin Yıldırım'ı içine düşürdüğü İşret ve sefahat bataklığım, devirde İçtimâî bünyede görülen bir kısım gayr-i ahlâkî ahvâli zik-ien, böylesine bir umûmî hükme ve hakarete meyletmek, bu târi-iddiyetiyle bağdasımıyacak gayr-i ilmi bir davranış olduğunu oku-a hatırlatmayı gereksiz buluyoruz. (Hazırlayan)

⁹²⁹ Halkondil, 2. Daro, Venedik Târîhi, kitap: 11, s. 109. B'r haşiyede Gibin' in bu hikâyeyi Halkondil ile Şerefü'd-dîn Yezdi'ye atfen yazdığını söylüyor; kitap: 5,15. Halbuki Halkondil'de ve Şeretü'd-din'de değil, Arab-şâh'dadır. (B'rkaç Pâdiçah'a isnâd olunmuş bir efsânedir. Rum müverrihleri Su son sahnelerde ber-mûtaad mübalâğa ile beraber kendilerini hesaba katmamışlardır.)

⁹³⁰ Neşri, Solak zade, Cihân-nümâ, s. 685; Lutfi, Takvîmü't-Tevarlh, Rav-zatü'l-Ebr&r, 795 vekayli; tdrîs, Bratutu 116-179. sahitelerde Sırbistan Prensesi'm bir Eflâk Prensesi'yle karıştırıyor. (Sa'dü'd-dln mes'eleyi daha güzel, daha vazılı yazar. Onun hülasası: «Ahlâk fesadından dolayı kadılar ve memurlar rüşvetçiliğe başladılar. Vezire şikâyeti-* fâlclesi olmazdı, ümmü'l-habâis (İçki, şarab), intişar-ı kab&ih'a (yakışıksız şeylerin yayılmasına) bâis olmuş, idi. Her türlü şenâyî cart idi. Asker ve ahali Pâdisah'a şikâyet ettiler. Mevsûü'l-keâm bâzı ulemâ teftişe gönderilerek, Anadolu ve Rum-ll'i'de kabahatleri sabit olan seksen kadı celb

iki akça almalarına müsâade olundu. Adlî idârede bu mühim ıslahatın icrasına delâlet eden vezîr, yeni paralar darbet-mek ve eskilerini tedavülden kaldırmak suretiyle meskukât usûlünü dahî ıslâh eyledi⁹³¹.

Bâyezîd, kadıların irtikâbını tedhiş suretinde men etmekle iktifa etmeyerek, tebeasına göstermiş olduğu kötü misâl olan te'sîrleri de bundan böyle halûkane bir halde hareketle bertaraf etmeğe de çalıştı. Doğumu itibariyle «Şeyh Buhârî» denilen, en ziyâde «Emîr Sultân» nâmıy-la mâruf bulunan zât, Bâyezîd'e nedamet ve tövbesinde rehber olarak⁹³², yapmış olduğu rezilliklerin mağfiretine sebep olmak için Pâdişâh'a Bursa'da iki cami yaptırdı. Bunların biri şehir hâricinde Ak-Çağlayan seylâbesi kenarında ve tenhâ, manzarası lâtif bir mahaldedir. Diğeri Bursa'da Emîr Sultan Mahallesi'nde inşâ edilmiştir. Emîr Buhârî, kemâl-i takvâsıyla beraber, yalnız Bâyezîd'in dostluğunu değil, kızlarından birinin muhabbetini celbederek, onunla izdivaç etmiştir⁹³³. Emîr SultSn Camii birbirini müteakip

olundular. Pâdişâh bunları Yenişehir'de bir çatma evde habs ile, İhrak-larını tasvıt etti. Vezîr bizzat şetââte cür'et edemedi. Pâdişâh'ın Habeşi bir nedimine y.rmbin akça, va'dederek 'Bir çâre bul' diye ibram eyledi. Habeşi sefir İlbâsıyla Pâdişâh'm huzuruna girer, İstanbul'a gitmeğe icazet ister. - İstanbul'da işin nedir?

- Pâdişâh'a, yüz keşiş getireceğim ki bu yakılacak hâkimlerin yerine geçsünler.

- Bu mansıblara benim adamlarım, yok mu, ki keşiş getireceksin?

- Hâkimlik ilime mütevakıftır. Pâdişâh:

- Bu mücrimler vâkıf-ı Şeriat olsalar, hükümleri rızâ-yı İlâhiye muvafık; olur idi, cevâbını verdi ise de, nedimin kelâm-ı hezlâmizi kendisine te'sîr ett. Pâdisah'ın suâli üzerine vezîr, kadıların cihet-i maişetleri tâyîrt edilmemesi tarafeynden akça almalarına sebep olduğunu, ve bâzı ulemâ ücret-i sukûk (ilâm ve beratlardan alınan ücret) ahzını tecviz ettiklerinden, hüccet'den yigirmi beş akça, sicilden yedi akça, nikâh-dan oniki akça alınması ve resm-i kısmetin binde yigirmi tâyini münâ-sib olacağını arz etmekle, şu suret tensîb ve mahbûs kadılar cürümle-riyle mütenâsib suretde te'dîb olundular.» Mütercim)

⁹³¹ Muhyi'd-âin, varak: 32. İmparatorluk Kütüphânesi'nde 139 no.lu yazma.

⁹³² Sultan Bâyezîd'in nedamet sebebini Sa'dü'd-dln şöyle yazar:

«Emîr Sultân bir gün Bursa'da inşâsına başlanılan câmi görmeğe gelir. Pâdişâh orada bulunduğu cihetle binayı Emir'in nasıl bulduğunu suâl eder. Emîr der ki:

- Bu cami pek güzeldir; lâkin bir kusuru var. O da yapılsa arzuza muvafık olurdu.

- Bu kusur nedir?

- Dört tarafında dört meyhane ister, tâ ki sizin, ve hayass-ı meclisinizin sık sık gelmenize bahane olsun.»

Yıldırım bu acı nasihati hüsn-i telâkki etmiştir. Neşrî bu konuşmayı Şeyh Hâmid-i Aksarayî ile göstermiştir. (Mütercim).

⁹³³ «Bursa'ya Seyahat» Sa'dü'd-dîn, varak: 144, Taşköprü-zâde'nin Şakâk-ı Nu'mânlyye'sinden naklen. («Emîr Sultân Şemsü'd-din Fenârî, Sadrü'd-dîn Konevî gibi zevatın derslerine hazır olmuş, ve ilim ve tarîkate ma-kaam-ı refî' ihraz etmiştir. Molla Hâmidî gibi ulemâ kasideleriyle sena ey -lemislerdir. Selâtin-i Osmanlyye kendilerine tamâmiyle i'tikâd edereK. elinden tekaüt!d-i seyf ile sefere giderlerdi. Yıldırım Hân'ın kızlarından biri izhâr-ı İrâdetle halîlesi olmuş, ve evlâdları dünyâya gelmiştir. «İntl-kal-i Emîr» terkibinin gösterdiği

Bursa'yı tahrib eden yangınlarda yanmış ise de, zamanımıza kadar tamâmiyle aslî hâlinde muhafaza olunan Ak-Çağ-layan Camii Endülüs Arabları'nın ondördüncü asır nihâyetlerindeki mî-mârî tarzlarının kıymetli bir abidesidir. Bu cami münâsebetiyle bir vak'a naklolunur ki, vakia ehemmiyeti az ise de, Bâyezîd'in şeyhler hakkındaki hürmetini isbâta hizmet eder. Cami inşâsı sırasında Şark'ın en büyük tasavvuf ehlinen Seyyîd Alî Hemedânî⁹³⁴ Şeh Buhârî'yi ziyarete gelir. Bâyezîd bu zâta hoşgeldin hediyesi olmak üzere, cami inşâatında istihdam edilen amelelerin ücretleri yekûnunun üç misli kadar bir para verir⁹³⁵. Bâyezîd, Devlet'te saltanatın en yüksek rütbesini hâiz olduğu gibi, Emîr Sultân tarîkatinde en büyük makamı almıştır. Mısır Halîfe'si Berkuk (*), kat'î talebine dayanarak Pâdişah'm «Şul-tân-ı Rûm» unvanını almasına⁹³⁶ müsâade etmesiyle, Emîr Sultân, hf»r muharebeye gittikçe Pâdişah'a kılıç kuşatmak imtiyazına mâlik idi. Şu protokol, daha sonraki cüluslarda «Taklîd-i Seyf»e tebeddül ederek, hâlen yürürlükte bulunmuştur. Bâyezîd yaptırdığı camilerden başka,- Bursa şehrini⁹³⁷ -anîden vukuu muhtemel bir hücumdan masun kılacak- yeni

(833) târihinde vefat etmiştir. Sa'dü'd-dln, cild. 2, s. 427, hülâsa.)

⁹³⁴ İdrîs, Bâyezîd târihinin 12. fıkrasında, Şeyh Seyyîd Alî He-medânî'nin Câbulka'dan Sâbulka'ya, yâni Şark'daki semavî ve hayalî Kudüsten, Garb'daki Kudüs'e büyük sûfiyâne seyahati üç defa icra ettiğini söyler. Lâri, onun hakkında bir vak'a nakleder ki, tasavvufta olduğu kadar müdâhenede dahî maharetini gösterir. Timur bu şeyhin yemek yerken Kible'ye doğru teveccüh ettiğini işittiği için sofrasına davet ve Kible'ye arkasını dönecek surette oturtulmasını emreder. Şeyh müşkilât göstermeden oturur. Timur, şiddetle takip ettiği bir kaideyi bu kadar kolaylıkla unuttuğundan dolayı hayretini belli edince, Şeyh sükûnetle, Timur'un karşısında olmakla ta-b i atiy e Kible'ye müteveccih bulunmuş olacağını söyler. (Mütercim'in ilâvesi: Burhân-ı Kaati'dan hülâsa: «Câbulsu, Câbul-ra, «bâ»nın zammıyla; âlem-i misâlde Mağrib'de bir şehri-azîm; mukabilinde ve şarkda bulunan büyük şehre Câbulka derler, ve Câbulka, ve Câbursa ve hümâ medînetân fi âlemi'l-misâl ibâretiyle tarif ederler. Ehl-i tahkik (ehl-i tasavvuf) indinde s âli kin taallûk ve takayyûd âleminde ı ti âkına ve mer-kez-i muhite vusul için kat* eyleyeceği menâzilin âhirine işaretir.» El-hasü İdrîs'in ifâdesi Şeyh'in tekmîl-i usûl-i tarikat eylediğini beyândan ibarettir; Timur'a müdâhenesi ihtiyat ile telâkki olunmalıdır.

⁹³⁵ Sa'dü'd-dîn, Seyyîd Alî'nin Emîr Sultân ile mülakatını yazarken «Sedd-ı ramak için câmi-i mezbûr binasında olan müzd-verler ile üç gün-i müzd-verl ve def-i ihtiyâc-ı zarurî etmişlerdir.» diyor ki üç gün amelelik ederek aldığı yevmiye ile geçinmiş demektir. Taraflar için mûcib-i şeref olmayan «hoş-âmedl» Bratutu'nun çıkardığı garip bir mânâdır. (Mütercim).

* Sultân Berkuk (öl: 1398) Bâyezîd'in çağdaşı olan Mısır-Türk Memlûk Sultânı olup, Mısır'da bulunan Halîfe Abbasî halifeleri neslinden El-Müs-tâ'in-billah Ebû'1-Fazl olmalıdır ki, hilâfeti 1389-1406 (H. 808 ilâ 816 yıl lan) arasındır. (Hazırlayan)

⁹³⁶ İbn Şahne: «Osman neslinden Bâyezîd'in Halîfe'ye bir elçisi gelerek ge tirdiği hediyeler ve tuhafı (nâdir şeyleri) itâ ile Bâyezîd için «Sultân ı Rûm» unvanını talep etti. Halîfe de buna müsâade etti. Bâyezîd'm mektubu 797 (1394) târinlidir. İ>öginin Hunlarm Târih-i Umûmî'si'ne müracaat, kitap: 22, c. 4, s. 336. Sa'dü'd-dln.

⁹³⁷ Devlet-i Osmanîyye'nin Teşkilat ve Usûl-i tdâresi, 1, s. 484.

istihkâmlarla çevirdi. Yine o sırada, Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde bir hisar inşâ ettirdi ki, bihakkın «Güzelce Hisar»⁹³⁸ nâmını da hâiz olan Anadolu Hisar'dır. Boğaz'ın en dar yerinde ve havalinin en güzel vadisini sulayan Göksu (eski Aretas)⁹³⁹ deresinin denize karıştığı yerde bina olunan bu istihkâm Kostantiniyye'yi⁹⁴⁰ daha şiddetli bir baskı altına almak için yapılmıştır. Selanik aleyhine vuku bulan hareket, Kostantiniyye surları hâricine tecâvüz etmeyen Bizans İmparatorları payitahtı aleyhine icra olunan teşebbüsten ziyâde bir serî neticeyi gerektirmişti. Ehl-i Salîb müttefik hey'etinin imdada gönderdiği donanma⁹⁴¹, Osmanlılar tarafından mağlûbiyete uğratıldıktan sonra, Selanik ikinci defa olarak, Türkler'in eline geçti. I. Murad'ın saltanatının sonuna doğru Selânîk'i zaptetmiş olan Hayrû'd-dîn Paşa, Pâdi-şah'ın hususî emri üzerine, nedametini arzetmiş olan Prens Manuel'e tes-lîm etmişti. Bâyezîd tarafından da Bizans İmparatorluğu'na verilmiştir. Muahharen kanlı muharebelerden sonra, Venediklilerin ellerinden kurtarılarak,⁹⁴² o zamandan beri Osmanlı mülkü

⁹³⁸ Muhyi'd-dm. Solak-zâde, İdris, Cihân-nümâ, Sa'dü'd-dîn.

⁹³⁹ İstanbul ve Boğaziçi, c. 2, s. 621.

⁹⁴⁰ Yıldırım'ın İstanbul muhasarası hazırlıklarını tâ'cîl hakkında memleketin hâkimlerine fermanı -ki tarihi 796/1394'dür- Kral kütüphanesindeki el yazıları hulâsalıyla müstahrecâ-tındadır. Ferîdûn Münşeât'ına bakınız (c. 4, s. 673). Maama-fih, Dukas'a nazaran İstanbul muhasarası yahut, daha doğrusu, ablukası İmparator Yuan'ın vefatından az sonra ve bundan dolayı 1391 senesinden itibaren başlamıştır.

⁹⁴¹ Sa'dü'd-dîn beyân ettiği bu muharebe, Venedikli Bernino'nun eserinde dercedilmiş değildir. (Sa'dü'd-dîn'in Sultân Bâyezîd'in kadıları te'dîbini yazdığı sırada, buna dair olan rivayeti «Bu esnada Venedik ve Efrenc ve Ceneviz ve Puliye ve İspanya beğleri ittifak edüp asker göndermişler, ve Selanik önünde gemilerini bend edüp, bilâd-ı Islâmiyye gâretine azîmet eylemişlerdir, deyû haber» geldiğini ve Pâdişah'ın sipâh-ı frenk defî için Selânîk'e azîmet eylediğini ve berren muhasara esnasında düşmana gemilerle imdâd edildiğini ifâdeden ibarettir; Sa'dü'd-dîn'in tercüme eden Bratutu, yanlış anlamış olacaktır. Mütercim).

⁹⁴² 19 cemâdiyyülâhire 796/1394, ne Brâtutu'nun (s. 180) dediği gibi 1376'da, ne de Dukas'ın (Paris tab'ı, s. 260) dediği gibi 1391'de. Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârîh'inde zikrettiği fars-ça bir târih beytine nazaran, Selânîk'in zaptı İran'da Muzaffer hanedanının sukutuna tesadüf eder ki, bu, târihin hakîki olduğunu isbât eder. Bundan mâada, Sa'dü'd-dîn'in şehrin birkaç defa zaptedilmiş olduğunu bilmediği anlaşılıyor. (Müter-cim'in ilâvesi: Hacı Kalfa'nın ibaresi; «796, Feth-i Selanik ve Yenişehir bedest-i Yıldırım Hân; ve tñkrâz-ı Âl-i Muzaffer.») Selanik fethi için yazılacak târih unutulduğu gibi, «Heft-sad vü huma-ü sebaîn» 796 demek olamaz. Hacı Kalfa'nın sehvine mi, İstanbul'un ilk matbaasının hatâsına mı atfolunacağı bilinmeyen şu yanlışlık]ardan dolayı bu iki. beyit hâlihazır-riyle -müverrihin zannı hilâfına- târihî kıymeti hâiz de-' gildir Tarihi mutazammır. ibarelerin, mısra ve beyitlerin kıymetleri ebced hesabına dayanmış olmalarındandır. Meselâ Sivas'ın ve diğer bâzı beldelerin Timur tarafından tahribine târih olan «harâb 803» lâfzı hâdiselerin zamanı nokta-i nazarından mermer üzerine kazılmış bir kitabedir; hıfzı kolaydır. Târih san'atı, hitabe! ve belagat san'atlarından olmadığı gibi, «Sürdü yelken kürek â'dâbı kapûdân paşa» gibi vukuundan önce yapılan târihle* de faydasız ve manasızdır; lâkin bir

dâhilinde kalmıştır.

Bir an için Osmanlı Devleti'nin güney hududlarından nazarlarımızı çevirerek, kuzeye doğru, yâni Macaristan'a, Bulgaristan'a, Eflâk'a bir göz atalım:

Yukarıda zikrolunduğu üzere, Bulgaristan'ın bir kısmı Kosova muharebesinden önce, bir kısmı daha sonra Osmanlıların eline düşmüştü. Yalnız Tuna sahilinin en müstahkem mevkileri olan Zıstovi, Vidin, Niğ-bolu, Silistre bir müddet müdâfaa ettiler. Niğbolu'ya kapanmış olan Bulgaristan Kralı Sisman'ın, bir muhasarayı mâhîrâne idare sanatında henüz tecrübe kazanamamış olan düşmanlarına karşı, müdâfaayı uzatması için elverişli bir durum vardı. Lâkin, oğluyla beraber, her ikisi mezellet alâmeti olarak boğazlarına kefen geçirmiş oldukları halde, Ali Pa-şa'nın ordugâhına gitti. Sisman Filibe'ye gönderilerek hapis ve daha sonra idam edildi. Oğlu II. Sisman İslâmiyet'i kabul ile işkenceden kurtularak, dîninden dönmesinin bedeli olarak, Asya'da yeni fethedilen Samsun (Amisus) hükümetine tâyin olundu⁹⁴³. Vidin muhafızları, geri çekilmelerine engel olunmamak şartıyla teslimiyet gösterdiler. Lâkin kumandan Fîrûz Beğ'in önünden geçerken etrafları çevrilerek idam edildiler. Bulgar müverrihlerinin ifâdesine göre, Silistre, Niğbolu şehirleri Karamanlıların Ermenek ve Menderes nehri üzerindeki Tripoli muhasarasında muvaffakiyetle kullandıkları tacir kıyafetinde asker sokmak biyelerinin Almanya'dan geçişlerinde Tötonik tarikatının baş duacısı Frederik Kont Dö Höhenzollern ile Kudüs Azîz Yahya tarîkatine mensup birçok şövalyelerle birlikte gelen tarikat reisi Filiber Dö Nanyak da⁹⁴⁴ onlara iltihak etti. Bu yardımcılarından başka, Palatio Elektörü⁹⁴⁵ ve Nürenberg Şatosu sahibi Kont Dö Mompelgard kumandanlarında Bav-yera şövalyeleri⁹⁴⁶ ve II. Hermann ve Kont Silli maiyyetlerinde Stir-ya (İstirya) şövalyelerini⁹⁴⁷ Macaristan kralının ordusunu takviye ettiler. Eflâk askeri bizzat Mirce tarafından sevk olunuyordu⁹⁴⁸. Paskalya'ya doğru (1396)

vak'aya (Beldetün tayyibe 857 feth-i İstanbul gibi) düşürülen târihlerin, hâdiselerin senelerini hatırlatmaları bakımından faydası olmakla beraber, letafeti aşikâr olduğundan -belki Avrupa lisanlarında olmadığı için- bu san'atın kadrini kaybetmiş olmasına teessüf edenlerin mevcudiyeti mazur görülmelidir.)

⁹⁴³ Anğel'in Bulgarlyye Tarihi, Şildberger'den naklen.

⁹⁴⁴ Vertut'ım bu tarikata dâir târihi, Kitap: 4. Amsterdam, 1732, c. 2, s. 6

⁹⁴⁵ Bav-yera Kralı'nın, o zamanki unvanı. (Mütercim,)

⁹⁴⁶ 1395'de Niğbolu muhasarasında Türkler'e esîr olup, 1427'de memleketine dönen Münihli Şildberger'in «Şark'da Seyahatn (Mün:h, 1813) s. 8.

⁹⁴⁷ JuliusSezar, tstlrya Dukalığının Kilise ve Siyaset Târihi, 4, 3.

⁹⁴⁸ Anğel'in Eflâk Târihi, s. 159, 160, Madam Lösan'ın hatıratına atfen.

Hıristiyan ordusu ileri gelenleri Viyâna'da meclis aktederek, Tuna'dan aşağı inmek üzere şarab, yulaf, un ile dolu yetmiş büyük gemi gönderdiler. Macaristan oordusu Sırbistan'dan geçerken müthiş bir yağma ile nazar-ı dikkati celbetti⁹⁴⁹. Fransız yardımcı kuvvetlerine gelince, Transilvanya ve Eflâk tarikiyle geçtiler. Sigismund, Demirkapı boğazından geçerek, silâh atmaksızın teslimiyet gösteren Vidin'i üçyüz kişiyle zaptettirdi. Orsova beş gün ken kendisini müdâfaa ederek, içindeki Hıristiyan ahâlînin Türk muhafızları dışarı atmak suretiyle gösterdikleri yardım sayesinde Macar Kralı'nın eline düştü. Mevkii müdâfaa etmek ve ordu Tuna'dan tekrar geçmeğe mecbur olursa ric'at hattını muhafaza etmek için oraya ikiyüz kişi bırakıldı⁹⁵⁰. Rakov hücum ile zaptedilerek, muhafızlar silâhlarını teslim etmişeler de, kılıçtan geçirildiler⁹⁵¹. Altmış bin kişiden mürekkep olan Müttefik askerleri⁹⁵² daha sonra Niğbolu önünde toplanarak, altı gün karadan ve nehirden kaleyi sıkıştırdılar.⁹⁵³ Muhafız askerleri kumandanı Doğan Beğ, Bâyezıd'ın bu mühim mevkiin imdadına yetişmekte gecikmeyeceğine emîn olduğundan, saldırılara kahramanca mukavemet gösterdi. Doğan Beğ vakit kazanmağa çalıştığı halde, Müttefikler, ve onların arasında bilhassa Fransızlar, sayılarının çokluğuna mağrur olarak, kendilerini sarhoşluğa ve ordunun arkasında gelen kadınlarla sefihâne sohbetlere vermişlerdi. Sultân Bâyezıd'ın ismini hakaretle anarak, Boğaz'dan bile asla geçemeyeceğini söylerlerdi. Cesaretleri derecesinde akılsız olan bu adamlar yalnız düşmanlarıyla eğlenmezlerdi, şecâatleriyle yardımlarına koştukları müttefikleri bile acı istihzalarından kurtulamazdı. Müttefikler ordusunun emniyeti o derece idi M, keşif için gönderilen süvariler, Türkler'in altı mil mesafede bulduklarını haber verince, inanmak istemediler; hattâ Mareşal Bosikolt şu asılsız haber ile orduya dehşet vermiş oldukları için habercileri, kulaklarını keseceğini bildirerek,

⁹⁴⁹ Angel'in Bulgaristan Târihi, s. 468.

⁹⁵⁰ Şildberger V'din'i «Baden» ve Bonfinius «Budinum» yazar. Bu ikinci mft ellif Angel'in Orsova yazdığı «Aristum» yapar.

⁹⁵¹ Angel'in Macaristan Târihi, s. 198, Bosifcolt Târihine ve Madam Lösan'ın hâtıralarına atfen.

⁹⁵² Orduda hazır bulunan Schüdberger'in iddiası, Macar ordusu-, nu onbin kişiden fazlaya çıkarmayan diğer müelliflerin iddiasından daha çok itimâda şayandır. Fakat Schildberger Türk ordusuna 200.000 kişi itnâd ile esassız olarak yarıdan ziyâde ilâve eder.

⁹⁵³ Bonfinius, Nikopolis isminde iki şehir zikrediyor: Biri Tuna'nın sağ sahilinde (Büyük Nikopolis), diğeri sol sahilinde (Küçük Nikopolis). Fakat sol sahilde bu isimde şehir yoktur ve eski Nikopolis memleketin daha içerisinde. (Manner, 7, s. 140 ve 111). Bugünkü Niğbolu şehri, Küçük Nikopolis, Tırno-va civarındaki Nikobi de Büyük Nikopolis'tir.

tehdîd etti⁹⁵⁴. Ordunun ahlâkî vaziyetinin neticesi intizamsızlığa, karışıklığa sebep olmuştu. İleri gelen kumandanların müs-lümanlar hakkında gösterdikleri hor görme ve küçümsemeler, harbde alınması şart olan ihtiyatî tedbirleri ihmâl ettiriyordu. Ordugâhta nöbetçi konulmasına, sevkıyatta keşif yaptırılmasına tenezzül olunmuyordu. Şövalyeler gafleti o dereceye götürmüşlerdi ki, «Gök düşecek olsa mızraklarının ucuyla tutacaklarını» söylüyorlardı. Bâyezid ise, üstünlüğünden haklı olarak emîn bulunarak, daha az gurur ile «Yakında hayvanıma Sen Piyer Kilisesi'nin mihrabında yulaf yedireceğim» diyebilirdi⁹⁵⁵.

Niğbolu kumandanı, mevkii cesurca müdâfaa etti, ve Bâyezid'e tedâriklerini tamamlaması için vakit kazandırmak üzere Hıristiyan ordusunu şu suretle tuttuğu sırada, Pâdişâh serî ve Müttefiklerin müşahede nazarlarından mâhirâne şekilde gizlenmiş bir yürüyüşle, yukarıda yazıldığı veçhile, ordugâhlarına altı mil mesafeye gelmişti⁹⁵⁶. Müttefikler ordusu Osmanlılar tarafından firara mecbur bırakılan birkaç yağmager mârifetiyledir ki, Bâyezid'in yaklaşmasından haberdâr olabildiler. Şu haberi aldıkları zaman, Türk keşif kolları, yâni Azablar ovaya yayılmağa başlıyorlardı. O vakit bütün Hıristiyan gençleri silâhlarına koşmak üzere, sofrayı, kumar masalarını alelacele terkettiler. Kont Dö Never Fransız süvarileri için muharebe esnasında en şerefli mevkii talep etti (önde bunların bulunmasını arzu etti); Türkler'in ne suretle muharebe ettiklerini, onlara karşı ne usûl kullanılmak lâzım geleceğini pek güzel bilen Sigismund, Kont'a bu intizamsız ve silâhları eksik pişdarlara karşı hafif asker gönderilerek ordunun mümtaz kısmını düşmanın mümtaz kısmı, yâni Yeniçeriler ve Sipahiler için saklamak lâzım geleceğini basî-retkârâne ihtar etti. Sir Dukası ve amiral Jan Dö Viyen Kral'ın

⁹⁵⁴ Verto, s. 9. Müellifinin ismi malûm olmayan Sen Deniz Târîhi'nden.

⁹⁵⁵ Daro, Venedik Târîhi, 2, s. 103. (Sultân Bâyezid'in böyle bir söz söyleyeceğine ihtimâl verilemez. Timur Osmanlı memleketlerine musallat ol mayıp da, Yıldırım Roma'yı zaptetseydi, Sen Piyer Kilisesi*ni, torunla mim Ayasofya'yı nuhâlaza etl'gi gibi, büyük bir itinâ ile muhafaza edeceğine şüphe yofctü. Mütercim).

⁹⁵⁶ Tacti't-Tevârîh'den telhîs: «798'de yüz otuz bin kadar Macar N'ğbolu Üzerine düşüp, Bvranos Beğ dil (düşmandan haber verecek esir) almağa gönderilirse de düşman nâ-ma'dûd ve medâhil ve mehâric-i mesdûd olduğundan, 'Ne dil alabilir, ne de kal'adan haber almağa yol bulur". Ev-ranos bu haberi Bâyezid'e îsâl etmesi üezrine, Padişah k'mseye haber vermeksizin, gece bir ata binerek, hisar yakınında bir yüksek mahalle çıkar, 'Nidây-ı ra'd-ı şada' (sadâsınm gök gürültüsünü andırır nidasıyla) Niğbolu zabitini «Bre Doğan! Bre Doğan!» diye çağırır. Zâten hisar duvarı üzerinde bulunan, Doğan Beğ sesi tanıyıp, meserretinden oynayarak, koşar; Pâdişâh karanın ahvâl'ni sorar; her taraf muhkem, muhafızlar gece gündüz uyanık, zahire kâfi olduğu cevâbını alarak, hemân avdet eder. Düşman bu mehâta]bayı işiterek, KraVin emriyle Pâdişah'ı taharriye çıkarlarsa, da, teinç erişenezler.» (Mütercim),

kararını kabul ettiler; lâkin Konetabl Filip Dartuva ve Mareşal Bosikolt şecaatlerine emniyet hissiyle mütehassis ve izzet-i nefislerince müteessir olarak, Sigismund'un, kendilerinin karşısında ve evvelce re'yelerini almaksızın Kosi'nin ve Amiral'in re'yelerini suâl etmesinden şikâyet ettiler ve evvelce söyledikleri sözden rücû etmek istemeyerek Fransız süvarisinin Macar piyadesinden asla geri kalmayacağını, harbde şeref mev-kîinin Fransız süvarilerine âit olması lâzım geleceğini iddia ile, Macar Krah'mn re'yi hilafını iltizâm ettiler. O sözler bütün Fransız gençleri tarafından parlak alkışlarla karşılandı. Müteakiben mecnûnâne gururları vahşete dönüştü; Şövalyeler'in Osmanlılar üzerinde elde etmiş oldukları birkaç küçük muvaffakiyet bunları o derece sermest etti ki, söz alınarak kendilerine teslim edilmiş olan esirleri tamamen kılıçtan geçirdiler⁹⁵⁷. Bu faydasız vahşetin cezası geç kalmamıştır. Bu kanlı mukaddimeden sonra, neticesi Hıristiyan ordusu için o kadar felâketli olacak muharebe başladı. Azablar'dan mürekkep Türk pişdarları Fransız süvarisinin öfkeli hücumlarına mukavemet edemediğinden, kolayca dağıldılar. Yeniçeri safları da bozularak, firara mecbur oldular. Muharebe meydânında onbin Türk na*şısı serilmişti, Bâyezıd'm birinci kol-ordusu, imdâdlanna gelmekte olan kesif Sipâhî hattı arkasında selâmetli bir yer arıyordu. Fransızlar, birdenbire bu ikinci hattın üzerine düştüler, aralarından geçtiler, onları her tarafta perişan ederek kaçırdılar, beş bin kişi öldürdüler. Atlara nefes alacak vakit verilmesini ve Macar süvarisinin gelmesini bekleyerek, asker saflarının tanzim edilmesini ısrarla ihtar eden Kosi'nin ve Amiral'in nasihatini dinlemiş olsalardı, Fransızlar galip kalacaklardı⁹⁵⁸. Lâkin gayret galeyanına kapılarak, Sipâhîler'i bir küçük dağın zirvesine kadar takip ettiler⁹⁵⁹; Osmanlı ordusunun bakiyyesini orada mahvetmeyi ümîd ederlerken, bu mevkie vâsıl olunca, önlerinde, bir ormana benzer kırk bin mızrak bulunduğunu gördüler. Bunlar, Osmanlı kuvvetlerinin güzide kısmı idi ki, şimdiye kadar düşmanla karşılaşmaya hazır, bulunuyor, ve Pâdişah'ın hazır bulunuşuyla daha da cesaretleri artıyordu⁹⁶⁰. Şu hâlin icâp eylediği hayret, müteakiben dehşetli bir korkuya dönüştü. Fransızlar korktular, dağıldılar, kaçmağa çalıştılar. Lâkin saflarını tanzim eden Türk süvarisi ric'at hatlarını kesti. Hücum edenler de şiddetli

⁹⁵⁷ Sen Deniz Târihinden naklen Verto.

⁹⁵⁸ Verto, Kitap: 6, s 12 ve 13.

⁹⁵⁹ İdrîs, Sa'dÜ'd-dîn bu tepeden bahsederler ki, orada Bâyezıd Doğan Beğ'le konuşmuştur.

⁹⁶⁰ Sen Deniz târihinden naiJen Verto, 12.

hücum altında kalarak, ve her taraftan kuşatılmış buldukları halde, intizamsızlık içinde muharebeye mecbur olarak, kurtulmanın yolunu . araştırmağa başladılar. Amiral Jan Dö Viyen, umûmî bir ric'at hareketi için kumanda vereceği sırada, etrafında Fransızlık şerefine sâdik kalan on iki şövalyeye yüksek sesle «Hayâtımızı namusumuzla satın almaktan Allah bizi muhafaza etsin. Müdâfaa etmeli, yahut ölmeli!» diye bağırды⁹⁶¹. Müteakiben, bunlar düşman mızrakları içine koşarak, şanlı bir ölüme nail oldular. Dük, başlıca silâh arkadaşlarından yirmidört kişi ile esîr edildi. Prens Hanrı Dö Bar, Sir Dö Kosi, Lâtrimovil, bunların arasında idi. Macar ordusu Fiansızlar'ın yalnız bin adım arkasında harb safı teşkil etmiş idi. Eti-yen Laskoviç sol cenaha kumanda ediyordu. Eflâklılar Prens Mirce kumandasında sağ cenahı teşkil ediyorlardı. İstiryalılar, Bavyeralılar Her-mann Dö Silli, Palâtin Elektörü ve Sigismund kumandasıyla merkezde idiler. Fransızların Osmanlı ordusunun güzide kısmının üzerine hücumdan perişan bir halde dönüşlerim gören Macar ordusunun iki cenahı firar etti. Sigismund'un gizliden gizliye düşmanı olan Laskoviç, kumandası altındaki fırka ile, hıyânetkâr müttefik Mirce Eflâklılar'la birden bire ric'ât ettiler. Palatin elektörü ile Hermann Dö Silli maiyetlerindeki Bavyeraluar ve İstiryalılar ile düşmanın hücumuna yalnızca mukavemet ettiler; Fransız firarilerini saflarına alarak, oniki bin kişilik bir kuvvet teşkil etmiş oldukları halde, Türklerin üzerine hücum ettiler.⁹⁶² Bunlar Yeniçeriler'! çiğnemiş, ve Sipahi saflarına perişanlık vermiş oldukları halde, Bâyezıd'in müttefiki olan Sırbistan Kralı beşbin kişi ile imdada yetişti⁹⁶³, ve zaferin yönünü tâyin etti. Macar Kralı'nın kumandasındaki fırka mahv oldu; bütün Bavyera Şövalyeleri⁹⁶⁴ ve Avusturya Şövalyeleri'nin ekserisi sancaklarını müdâfaa ederek, şerefleriyle öldüler. Hermann Dö Silli ve Nürenberg Şatosu sahibi, Sigismund'u kendi vücudlarıyla muhafaza ederek, muharebe mevkiinden

⁹⁶¹ Dukas, 13, fi. 27.

⁹⁶² Macar târihlerine müracaata hacet kalmadan, harbi gözleriyle gören Schildberger*'in ifâdesi, Daro'nun esassız olarak Marır-lara isnâd eylediği şu ithamı kâfi derecede reddeder: «Macar ordusunun onlara imdâd etmek için hareket etmediğini görerek muhtarip oldular.» (Venedik Târîhi 2, s. 107). Zâten Fransızların Azaplar, Yeniçerilerle Sipâhîler'e karşı hücumları bahsinde Schildberger'in söylediği söz, müellifi meçhul Sen-Denis Târîhi'nin ifâdesine tamamen uygun düşer.

⁹⁶³ Şıldberger, yalnız binbeşyüz' diyorsa da, diagi hatâsı olmalıdır. Angel'in Macaristan Târîhi'ne müracaat, s. 202.

⁹⁶⁴ Şıldbertger, kendi efendisi olan Lihenhart Reışertlnger'den başka Verner, Nebzenoer, Köhler, Klisner n&nunclaKi şövalyeleri d« zikreder.

çıkardılar; Tuna kenarında bulunan bir sandala götürdüler. O anda idi ki Gran Piskoposu ile kardeşi Kanije'li Etiyen de sandalın içine kendilerini atabildiler; düşmanın oklarıyla takip olunarak, ve fakat kendilerini bundan böyle emniyette bularak, sandalı nehrin akışına bıraktılar. Silli ve Nikola Dö Gar-ra (Palatin elektörü) Kral'ı tehlikeden uzaklaşmış gördükten sonra, onu takip etmek üzere diğer bir sandala atladılar. Kudüslü Aziz Yahya Şövalyeleri tarikatının reisiyle beraber -Tunâ*nm denize karıştığı yerde bulunan-Venedik ve Rodos müttelik donanmasına yetişebildiler. Bu donanma kendilerini Kostantiniyye ve Rodos yoluyla Dalmaçya'ya ulaştırmıştır.⁹⁶⁵

Pâdişâh muzafferiyetten sonra, ordugâhını Niğbolu önünde kurup, müteakiben harb mevkiini görmeğe çıktı. Sahrada bulunan birçok na'ş-ları - ki birkaç müverrih altmış binden fazla bir miktara çıkarlar- görünce, gözlerinden hiddet yaşları boşalarak, bu kadar Müslüman'ın muharebede, yahut Fransızlar'ın çadırında öldürülmüş bulunmasından dolayı ıztırdan inlercesine intikam almağa yemin etti. Korkunç tasavvurlarda bulunarak, ertesi gün bütün esirlerin huzuruna toplanmasını emretti. Boğazlarında ip, elleri arkalarına bağlanmış onbinden ziyâde esîr görüldü. Bunların arasında Bavyera asilzadelerinden birinin uşağı olan Şildberger nâmında ve henüz onaltı yaşında bir delikanlı bulunuyordu kî, otuzdört sene esaretten sonra, hürriyetine kavuşarak, kendisinin bir mucize kabilinden kurtulduğu katliâmın sâde ve müessir hikâyesini bırakmıştır. Padişah, Osmanlı askerlerinin ruhlarına verilecek müthiş tarziden şahidi olmak üzere, Kont Dö Never*i huzuruna getirtti. Prens, kendisi ve felâket arkadaşlarından

⁹⁶⁵ Aşık Pâşa-zâde, bu muharebeyi tasvîr eden Osmanlı müelliflerinin en ziyâde itimada şâyân olanıdır. İnanılmayacak derecede çok olan esirlerin adedim söylerken muharebede hazır olan Timurtaş Paşa-zâde Umur Beğ'i şahit gösterir (Vatik-'m'-daki elyazısı, s. 138). Bundan başka Duka'ya (13, s. 21); Hal-kondil'e (kitap: 2, s. 24); Franzes'e (kitap: 1, s. 14, Alter'in tab'ı, s. 14) bakınız. Müracaat olunacak şâir eserler: Fransız müelliflerinden: Bosikolt Târihi; Madam LÖ San'ın Hâtraları; müellifi meçhul Sen-Deniz Târihi; Verto'nun Malta Târihi (kitap: 6); Turuç; Katona; Bonfinius; Engel, Macaristan Târihi (2, s. 196-202); Ulah Târihi (s. 160); Bulgarlar Târihi (s. 468). İtalyan müelliflerden: Sansovino, Veneçiya 1573 (s. 34); Paolo Civvio; (Aldos tab'ı, 1541, s. 5); Bernino'nun Târihi Hatıratı (s. 29); Bozio (c. 2, s. 4). Gibbons ve Schildberger. Osmanlı müelliflerinden: Sa'dü'd-dîn (Brâtutu'da) (s. 181-185); Cihân-nümâ (s. 684); Neşri (s. 100); İdrîs; Hezânfea; Ravzatü'l-Ebrâr. Stiryalı müverrih Julius Sezar, Siyasî ve Mezhebi Târihinde Stiryâ Vekayî nâmındaki hacimli eserine müracaat edilmesini söyler (c. 3, s. 312-314). Onun zikrettiği Silejensa ve Hâgenensa Vekayî-nâmeleri'nden ikincisi muharebe târihini 24 Eylül olarak tâyin ediyor. Halbuki Bonfinius 29'unda gösteriyor; Fransızlar da 28'inde olduğunu söylerler; Hâgen Vekayî-nâmesi «Muharebe Sen-Mişel Yortusu'ndah evvel olmuştur» diyor. Engel'in Macaristan' Târihi'nde (c. 2, s. 200) söylediğine nazaran, muharebe bir sah günü vuku bulmuştur.

haylisi için afv dileğinde bulunduğundan, onun ve başlıca şövalyelerden sekseninin hayâtına ilişilmedi. Bâ-yezıd hepsinin öldürülmesi işaretini verdi. Bütün esirler arkadaşlarının işkencelerinde hazır bulunmağa mecbur, edildiler. Bir takımı cellâdlara teslim olunarak, başları kesildi; diğerleri gürz darbeleriyle helak edildiler.⁹⁶⁶ Üç arkadaşının ayağı dibinde öldüğünü görmüş olan Şild-berger'e sıra gelince, Bâyezıd'in oğlu esirin genç olduğunu babasına hatırlattı. Yaşı yirmiden aşağı bir gencin idamına âdetler müsait olmadığından, Şildberger diğer beş delikanlı ile beraber afvedildiler. Beş Bavyera asilzadesi ve bilhassa Jan Cref cezanın tatbik edildiği yere kadar ip-lerle çekilerek, başları kesilmiştir. Gref, son nefesini vermezden önce yüksek bir sesle «Elveda! Biz kanımızı Dîn-i İsâ için döküyoruz. Bugün, eğer Allah isterse, göğe çıkacağız» diye bağırdı, ve müteakiben başı toprağa düştü. Bu kıtal güneşin doğuşundan batışına, saat dörde kadar aralıksız devam etti⁹⁶⁷. Nihayet devlet büyükleri bu müthiş manzaradan müteessir olarak, Pâdişah'ın ayağına kapanıp, merhametini dilediler. Onbin Hıristiyan'ın kanı şimdilik intikamını teskin etmiş olduğundan, beşte birini ayırdıktan sonra, bakiyyesini onları ellerine geçiren Müslümanlar'a dağıttı.⁹⁶⁸ Hükümdarın hissesine isabet eden Şildberger, Burgonya Dukası

⁹⁶⁶ Schildberger, 2, s. 3. Osmanlı müverrihlerinden yalnız Hezâ-rıfen esirlerin umûmî surette katledilmiş olduklarını söylüyor ve bunların topuzla tepelenmiş olduklarını ilâve ediyor.

⁹⁶⁷ Şildberger, 2, s. 13.

⁹⁶⁸ Niğbolu muharebesinde onbin esirin idam edildiğine dâir gerek Hammer'in, gerek diğer Avrupa müverrihlerinin me'hazi Schild-berger ile müellifi belli olmayan Sen-Denis Târihi olduğu anlaşılıyor. Müttefikler ordusu Osmanlı esirlerini daha evvel idam etmiş oldukları için «El-bâdîyu azlem» kaidesine uygun olmuş olurlar. Lâkin Osmanlılar'ın o kadar esiri öldürmüş oldukları târihî bir hakikat değildir. Schildberger Niğbolu muharebesinde adetâ bir çocuk idi. O çocukluk çağında görmüş olduğu bir sahrayı, bir binayı otuzbeş-kırk sene sonra görmüş olsa, sahra ve bina küçülmüş gibi gelir; hafıza bir nevi fotoğraftır ki, zamasi geçtikçe sakladığı şeyleri büyütür. Niğbolu'da henüz çocuk olan ve ahvâl-i harbiyenin umûmî, cihetlerini kavramaktan âciz bulunan Schildberger-gurur sarhoşu olan- müttefikler ordusunun fecî hezimetinden dolayı elbette pek korkmuş idi. Psikolojik durumu şu halde bulunan bir çocuğun şahadeti ne kadar itimâda şâyân olabilir? İkincisi, bu çocuk bu kadar sene Osmanlı memleketlerinde "kaldıktan sonra memleketine dönerek bir seyahatname neşretmiş. Seyahatnamenin umûmî râğbete mazhar olması için kitapçılar-gariplikler merkezi olan- Şark hakkında acâib malûmatı ihtiva etmesi ve özellikle o zaman Avrupa'yı sarsmakta olan Türkler'in barbarlığından bahsetmesini arzu edecekleri de tabî idi. Binâenaleyh müverrihlik, vak'a-nüvislik me-- ziyetlerini hâiz olmayan Schildberger'in Seyahatnamesi «tarihî eser» unvanına güç yakışır; hattâ çocukluğunda şövalyelerin hademesinden olmasına bakılırsa, o vakit lisânını iyi yazmak iktidarında olamayacağı gibi, esaret müddetinde de elbette yazma sanatını tahsil edememiş olacağından, acaba bu eseri kendi mi yazmıştır, yoksa, bir kitapçı istediği gibi yazdırarak Schildberger'in imzasını satın mı almıştır? Muharebenin birçok safhalarını gösterdiğine ve güya müttefiklerin galebesine birkaç defa ramak kaldığına dâir olan ve bizim târihlere kaabil-i tatbik olmayan

ve yirmidört şövalye ile birlikte Niğbolu kalesine hapsedildi. Bunların esaretleri esnasında, Sigismund Haçlı donanmasıyla, Kostantiniyye' den gelerek, Gelibolu'nun önünden geçti. Küçük gemileri ve tecrübesiz gemicileriyle Venedik, Rodos deniz kuvvetlerine karşı ciddî bir muharebeye tutuşamayan Türkler, esirleri deniz kenarına dizerek, yüksek sesle istihza edip, Kral'ın gelip de bunları satın almasını ihtar ettiler. Haşmetli firarinin, müttefikleri olan Fransız şövalyelerini kurtarmak üzere, her türlü vâsitalara teşebbüs etmesi için bu müstehzîyâne davete lüzum yoktu. 1397 başlarında, Venedik hükümetinin iane nâmıyla her sene ödemeyi taahhüt etmiş olduğu yedi bin duka'yı Sigismund bunların kurtuluşuna sarfetti⁹⁶⁹. Fransa ve Kıbrıs Kralları da ona iltihak ederek, kurtarma işini çabuklaştırmak için Pâdişah'a kıymetli hediyeler gönderdiler. Luzi-nan onbin duka kıymetinde, gayet güzel işlenilmiş bir altın meyve tabağı takdim etti. VI. Şarl bir doğanlık, üç hayvan yükü erguvanı kumaş, Büyük İskender'in zaferlerini tasvir eden Arras kaliçeleri gönderdi. Nihayet ikiyüzbin duka mukabilinde - Gelibolu'dan gelişlerinden beri Bursa' da Bâyezid'in sarayı yanında mevkuf-Fransız şövalyelerinin hürriyetleri iade olundu. Fransa amirali muharebede ve Konetabl ile Kosi Bursa hapisanelerinde telef olmuşlardı. Mareşal Bosikolt ve Kui Dö Lâtrimovil daha bahtiyar oldukları cihetle, kurtulan

ifâdeler, tatlı tatlı okutmak için hikâye kitaplarına yakışır tafsilâttan sayılmağa sezâyendir. Schildberger'in, Niğbo-lu'daki Osmanlı ordusunu 200.000'e çıkarmasında yandan ziyâde mübalâğa olduğunu Hammer dahî tenkîd etmiştir; bu da onun ne kadar az inanılmağa müstehak olduğunu gösterir. İmzasız Sen-Denis Târîhi ise, bu kadar da tenkide değmez. Türkler niçin onbin esîri idam etsinler? O zaman Avrupalılar ellerine geçirdikleri Müslümanları korsan gemilerine bağlayarak kürekçilikte istihdam ederlerdi. "Arasıra esirler mübadele edilirdi. Osmanlı ordusu onbin esirden de bu veçhile istifâde eder, yahut o asrın umûmî usûlünden olduğu üzere, bir bedel mukabilinde satardı. Hammer'in esirler hakkında Altıncı Kitap Not: 34'de Âşık Paşa-zâde'den naklettiği rivayet, Tâcü't- Tevârîh'de dahî dercedilmiştir ki, Umur Beğ'le görüşmüş olan tarihçi, o ma're-kede hazır olan Timurtaş-oğlu Umur Beğ'in yalnız kendi ellerine giren esirin ikibinden ziyâde olduğunu mutazammındır; işte bu da esirlerin idamına değil, onlardan istifâde olunduğuna" delâlet eder Esîr idamına dâir-eski müverrihlerin birşey dememiş olmalarına aykırı olarak- onikinci asrın (18. asır) bidayetinde yaşayan, yâni, Niğbolu muharebesini vukuundan üç-yüz bu kadar sene sonra yazan ve me'haz göstermeyen Hezari1-fen, bir efsânenin nakliyle ibrâz-i marifet etmiş olmalıdır. Bütün târihî gerçeklerimizi şaibelerden âzâde addetmeyip; lâkin Osmanlıların ve esirlerin asilzadelerim ava götürecektik kadar nazikâne muamelede bulunan veyahut Avrupalıların ifadesince, o derecede bir tam-şövalyelik gösteren Sultân Bâyezid'in ulüvv i cenâb ve mürüvvetine kat'iyen muhalif olarak, onbin müdâfaadan mahrum esirin öldürüldüğünü ve hiç olmazsa bu sözün büyük bir mübalağadan hâli olmadığını, mâhiyyetleri teşrih olunan rivayetlerle tasdik etmekte ma'zûruz. ⁹⁶⁹ Angel, Macaristan Târîhi, c. 2, s. 203. Bu iane mukavelenemesi 1381'de akdedilmiş ve Fransa asilzâdegânının kurtuluşunda kullanılan para 16 kânun-ı sâni 1397'de ödenmiştir.

esirler arasında bulundular. Fidyeye ödendiği zaman, Pâdişâh, Kont Dö Never'e müsbade ettiği sırada, şu sözleri söyledi:

«Bir daha benim aleyhimde silâh kullanmamak üzere ettiğin yemini bana iade ediyorum; eğer şerefini muhafaza eder bir adam isen, bil'akis 3erîan ülke almağa ve Hıristiyanlığın bütün kuvvetini aleyhime toplamağa davet ederim. Şan ve şöhret kazanmak için yeni fırsatlar tedârik itmekle beni mahzûz etmiş olacaksın.»⁹⁷⁰.

Ziyâde av meraklısı olan Bâyezid, asil mahbusları iade etmezden ev-vei kendilerini bir doğan avına götürdü; yedibin doğancı ve alübin sekbandan aşağı olmayan maiyyeti halkının ihtişâmiyle onlara hayret verdi.⁹⁷¹ Av köpeklerinin arkasına ipekli örtüler, parsılara mücevherli tasmalar konulmuştu. Bâyezid'in saltanatından beri doğancılar Pâ-dlsah'ın av takımını teşkil ediyorlardı; dörde takûm edilirler: Asıl doğancılar, Çaylak avcıları, Akbaba avcıları, Atmaca avcıları.⁹⁷² Sekbanlar daha sonraları Yeniçeriler'e ilhak olundu. Üç alay Samsoncu, Zağarcı, Turnacı dâhil olmamak üzere, Sekbanlar'ın yekûnu otuzüç alay idi Bu alayların dört büyük zabiti⁹⁷³ bizim zamanımıza kadar Yeniçeri Ağalarımın maiyyetinde en büyük zabit idiler. Osmanlular'ın almış oldukları efkâra göre, büyük zabitler o hizmetlerindeki vazifelerine benzetilerek verilmiş unvanlarla necâbet kazanırlar. Nasıl ki küçük Yeniçeri zabitleri do matbah hizmetlerinden kaynaklanmış unvanlarla⁹⁷⁴ anılırlar. Şu garabetin sebebi, Asyalılar'ın eski zamanlardan beri yerleşmiş fikirlerince, av muharebenin en güzel misâli olduğu gibi, yiyecek de kavganın en mühim gereklerinden biri bulunmasından ibarettir.⁹⁷⁵

⁹⁷⁰ Gibin (Gibbons) s. 326, Daro, Venedik Târîhi, 2, 108. Verto, Malta Tarl-kati Târîhi, s. 15. Gibin, bu nutku istediği şekle sokmuştur.

⁹⁷¹ Hal konu as'a nazaran (kitap: 3), yedibin Doğancı ve altıbin köpek. Şerefü'd-dîn Yazdı Gibbons'un 326'ıncı sahîfede dediği gibi, «A round number of 14.000 officers and servants of the chace.» (Yuvarlak rakamla 14.000 subay ve hademe) de ğil, fakat onbin kadar köpek muhafızı (Sekban) bulunduğunu söylüyor.

⁹⁷² Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi kitabına bkz, c. 2, s. 37. «Doğan» kelimesinden «Doğancı», Lâtince «fal-co lanarius»un Türkçesidir; «falco communis», «şahin» kelimesinden «Şahinci», âdî şahin avcısı; «falco palumbarius», «çakır»dan «Çakırcı», akbaba avcısı demektir; «nisus» «atma-ca»dan Atmacacı, atmaca avcısı demektir.

⁹⁷³ Devlet-i Osmâniyyenin Teşkilât ve Usûl-1 İdâresi, s. 203, 208. Bu zabitlerin unvanları, daha önce yazıldığı veçhile, Çonbaei, Saka-başı, Aşçıbaşı idi. Alayın üç büyük zabiti bunlardır.

⁹⁷⁴ Şildbenger, s. 17; İstirya vakayınameleri Türkler'in bu birinci İstilâsından bahsetmezler.

⁹⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/200-220.

Türkler'in İstirya Ve Macaristan'a Girmeleri

Bâyezid; şu parlak muvaffakiyetini payitahtından bütün Asya hükümdarlarına ilân etti.⁹⁷⁶ Mısır Sultânı'na, Irak-i Acem ve Irak-ı Arab hükümdarlarına, Ermeniye'de saltanat eden muhtelif hükümdar aileleri reislerine gönderilen sefirler birçok harb esiri götürüyorlardı. Yalnız Mısır Sultâm'nın hissesine eskiden Hıristiyan ordusu asilzâdegânı nıaiyeti hademesinden bulunan altmış esîr isabet etmekte ve bunların arasında Macar beğlerinden biri bulunmakta idi.⁹⁷⁷

Hıristiyanların Niğbolu duvarları önündeki mağlûbiyetlerini Sava üzerinde Metroviçe'nin zaptı ve Türkler'in Istirya'ya duhûlü takip etti (396/799). Pâdişah'ın askeri üç gün muharebeden sonra, bu ülkeye yönelerek Petao şehrini yakarak, ahâlisinden onaltı bin kişiyi esîr aldılar⁹⁷⁸. Osmanlı ordusunun bir ikinci fırkası Niğbolu muharebesinde Hıristiyan ordusunun sağ cenâhiyle herkesten önce firar etmiş olan hâin Laskoviç'in kumandasıyla Sirmi'yi istilâ etti. Laskoviç, Macaristan Kralı hakkındaki garazından dolayı, Bâyezid'in bir kızını Ladislas Dö Napoli'ye almak⁹⁷⁹ ve bu prensi Pâdişah'm yardımıyla Sigismund'un yerine geçirmek için muharebede bulunmayı tâahhüt etmiş idi⁹⁸⁰. Ancak her iki hâinâne tasavvurunda muvaffak olmadı; Jan Dö Marot, onu Pozeğa yakınında mağlûp ederek, tekrar Sava'dan geçerek Bosna'ya girmeğe mecbur etti. Bununla beraber Laskoviç'in askeri Sava Drava, Tura nehirleri arasındaki memleketlerin cümlesini harâb ettiler; o dereceye kadar ki, bunlar geçtikten sonra şu mıntıkların eski mâmuruluklarına delâlet edecek şeyler kasaba ve köy harabelerinden ibaret kalmış idi⁹⁸¹.

Türkler Bosna tarafından İzvornik'e kadar gittiler. Mirçe'nin Evranos ğ karşı

⁹⁷⁶ Hulâsa ve Müstahrecât'da (c. 4, s. 673) Bursa Hâkimi'ne umûmî şenlikler tertîb edilmesini emreden fetihnameye bakınız. Mektubun târihi 11 Sater (7 Aralık 1395) 'dir. Bu halde ya bir târih yanlışlığı vardır yahut mektup Niğbolu Hisarı altında kazanılmış diğer bir muzafferiyete aittir. (Müverrih senesini göstermiyorsa, İstanbul matbuu Münşeât'ın 120-122. sahîfele-rinde münderiç bu fetihname «evâsıt-i şehri saferi'l-muzaf-fer sene 798. Be-yurt-ı Niğbolu.» ibaresiyle hitâm bulur. Lâkin Bursa kadısına tahsis edilmiş değil, bütün memlekete yazılmıştır. 798 târihi 1395 senesine tesadüf eder.)

⁹⁷⁷ Schildberger -ki yaralan mâni olmamış olsaydı o da hade-me-i hâssa yanında bulunacaktı - bu asilzadeyi «Höder» diye isimlendiriyor.

⁹⁷⁸ Şildbenger, s. 17; Istirya vakayinameleri Türkler'in bu birinci İstilâsından bahsetmezler.

⁹⁷⁹ Ladislas İslâmiyet'i kabûl edecek idi demek olur (Mütercim).

⁹⁸⁰ Bonfilius, aşere, 3, 2, s. 384; Angel, Macaristan Târihi, 2, s. 203.

⁹⁸¹ Angel, Sırbistan Târihi, s. 351, Vertao'dan naklen.

Eflâk'ın geniş ormanlarında gösterdiği kahramanlık, tahrîb selini durduramadı. Evranos müstahkem bir ordugâha çekilerek, Eflâk-hlar'ı ric'at etmeğe zorladı ve memleketi metbûunun hükmü altına dâhil etti⁹⁸².

Bâyezid için Niğbolu muzafferiyeti ve bunun sağladığı menfaatler kefi değildi. Galebeye alışmış olduğundan, vâkî olan muzafferiyetlerin den mahirce istifâde etmesini de bilirdi. Payitahtına döner dönmez, beş sene Yani Paleolog'un vefatından beri bir askerî fırkasının abluka altında tuttuğu Kostantiniyye'ye tekrar gözlerini çevirdi. Manuel'in cülusundan şu vâsıl olduğumuz zamana kadar cereyan eden vak'aların irtibatını kurabilmek, bu müddet zarfında Bizans hükümetiyle Pâdişâh arasındaki düşmanca veya dostça münâsebetleri anlamak için, burada Manuel'in hükümrânlığının başlangıcına kadar çıkmak gerekiyor. Yukarıda görmüş olduğumuz veçhile, Manuel pederinin vefatıyla boşalmış olan tahtına oturmak için, Bursa'dan firar ederek-bundan dolayı tâbîi bulunduğu- Pâdişah'm hiddetini celbetmişti. Evvelâ bu hiddeti teskine çalışmış ise de,- Kostantiniyye kiliselerinden birinin camie çevrilmesi ve payitahta bir kadı ikamesi hakkında Bâyezid tarafından vuku bulan teklifi cesur bir şekilde reddetmiş idi. Pâdişâh ile Manuel arasında yeni ve alenî bir münâsebet kesilmesi sebeplerini Halkondil ve Franzes bize, diğer müverrihlerden daha güzel öğretirler, imparator cülusundan az sonra kardeşi Teodor ve kendisi gibi Devlete tabî diğer birkaç prens ile beraber Siroz'da Orhan'ın sarayına gitmişti. Bu prensler arasında Sırbistan despotu Etiyen, Vardar (Aksius) üzerinde kâin mıntıkanın hükümdarı olup Tuvarko'nun oğlu ve Dragezes'in kardeşi bulunan Kostantin, Epi-damnus ve Monambaziya prensi Pol Mamas bulunuyorlardı. Mamas, Pâ-dişah'in huzurunda Teodor'u şehirlerinden birini cebren zaptetmiş olmakla itham etti. Bâyezid saltanat hukukuna böyle alenî bir surette taarruz edildiğini haber alınca, hiddetine pâyân olmadı. Andronikos'un oğlu Yani i j; ti kam almak için fırsattan istifâde etti; son İmparator'un kendisine ve oğluna kötü muamelesini hatırlatıyordu. Silivri Hâkimi sıfatıyla Bâyezid' in sarayına kabul olunduğundan, bu mes'elede metbûunu yalan ifâdelerle o kadar gazablandırdı ki, Bâyezid Teodor'u kendi eliyle öldürmek istedi; lâkin nefesine hâkim olarak, bu işi veziri Ali Paşa'ya bıraktı. Ali Paşa Sultân'm emrini bir müddet te'hîr ettikten ve bedbaht Prens'den kıymetli hediyeler aldıktan sonra, icra eyledi. Siroz

⁹⁸² Lusius, kitap: 5, s. 490, Şimık'in Bosna Târihinde, Halkondil, 2, 25.

mülakatını müteakip Manuel ile Tuvarko'nun oğlu Kostantin, bir daha Bâyezid'in sarayına dönmek üzere, karşılıklı olarak yemîn ettiler. Kostantin, ihlâ-sına teminât olmak ve îzzü'd-dîn'den boşalıp da nıkrise müptelâ olmasıyla beraber Yani Paleolog'un İmparatora rağmen evlendiği Trabzon prensesinin kaybedilmesine mukabil olmak üzere, kendi kızını Bizans İm-paratoru'na va'd etti. Müttelik prenslerin-Kostantin Vardar üzerindeki memleketine, Teodor Peloponnes (Mora) mıntikasına, Manuel Kostantiniyye'ye dönmek için- henüz ayrılmış buldukları bir zamanda idi ki, Ali Paşa yeniden Kostantiniyye'yi muhasara ederek, İmparator'a, tâ-bîlik vazifelerini ifâ etmesi zımında, Pâdişah'ın huzuruna gelmesini ihtar etti. Ali Paşa zahiren memuriyetini icra ediyordu; lâkin gizlice İm-parator'a, va'd ile geçiştirip, hakîkî bir suretle itaat etmemesini tavsiye etti. Pâdişâh, emirlerini hükümsüz bırakmak için İmparator'un hiyle yoluna saptığını görerek, Niğbolu muharebesinden evvel başlanılmış, altı seneden beri neticesiz devam etmekte olan muhasarayı şiddetlendirmesini vezirine tebliğ'etti. Kostantiniyye ahâlîsinin çoğu, açlıkla ölmektense şehrin Türkler'e teslîm edilmesi lâzım geleceğini gizlice, ve nihayet alenî surette söylemeğe başladılar. Andronikos'un oğlundan Silivri'yi almak isteyen Bâyezid, amcası Manuel'in yerine onun hükümdarlık tahtına davet edilmesini mahsurlara tavsiye etti. Fakat İmparator itaate mecbur olarak, ve hâline nazaran en müsait olabilecek şekli elde edebilmek üzere Pâdişah'ın malûmatı olmaksızın yeğeniyle haberleşerek, payitahttan ibaret kalan Bizans İmparatorluğu'nu, bütün hazînelerini serbestçe kullanabilmek şartıyla, terkedip, Mora ile iktifa edeceğini va'd etti. Yani' nin verdiği söz üzerine, İmparator Manuel İstanbul'dan Yunanistan'a gitti. Daha sonra zevcesiyle genç oğlunu orada bırakarak, Türkler aleyhinde yardım istirhamı için-Milan'a, Cenova'ya, Floransa'ya, Fransa'ya, Al-manya'ya gitti. Bir faydası olmadı; bu hükümetlerin hiçbiri, eski memleketlerini tekrar zaptetmek için İmparator'a yardım etmek istemedi. Manuel'in çekildiğinden beri Kostantiniyye'de Yani Paleolog hüküm sürüyordu. Ancak Pâdişah'ın ittihâz ettiği siyâset yolu sayesinde nail olduğu hükümdarlık nüfuzunun ilk icrâatı olmak üzere düşmanın talebine muvafakle, yeni bir kiliseyi camie çevirerek, şehirde de bir kadı ikame eyledi⁹⁸³. Ondan sonra Sultân'a senelik onbin duka vergi itasına muvafakle beraber, şu sırada payitahtını

⁹⁸³ Halkondll, 1, s. 12, 15, ve 2, 25; Franzos, 13; Dukas 15, s. 30.

muhakkak bir harâbîden muhafaza eden ancak Sadrâzam'ın hiyleleri olduğu cihetle, her sene Ali Paşa' ya altın ve gümüşle dolu on balık göndermeğe mecburiyet gördü⁹⁸⁴.

Osmanlılar'ın açtıkları cami, İslâm'ın istilâsından beri İmparatorun zaafından istifâde ile Kostantiniyye'de te'sîs olunan Müslümanlara mahsus mâbedlerin dördüncüsü idi. Bâyezîd'den evvel Halîfe Süleyman, Selçuklu Hrkümdarı Ertuğrul* Salâhü'd-dîn Eyyûbî, Müslümanlar'ın serbestçe dini farzlarını eda etmelerini ve Bizans İmparatorluğu payitahtında bir câ-mî yapılmasını talep etmiş, ve bunu kabul ettirmiş idiler;⁹⁸⁵ lâkin bir mahkeme te'sîs ve bir imam ve bir kadî tâyini ve hattâ şehrin müstemilâtından bir kariyeye Türkmen ahâlî iskânı I. Murad'm oğluna kalmıştı. Bitini (Bitinya) taraflarından gelmiş olan bu ahâlî-i müsta'me-re (koloni ahâlîsi), Göynük ve Taraklı Yenicesi halkından idiler. Bâyezîd'in sukutundan sonra imam ve kadî ile beraber Kostantiniyye'den çıkarılarak, payitahta yakın Göynüklü kariyesine yerleştiler.⁹⁸⁶

Bâyezîd, Bizans İmparatorlarına bu yeni hakaret eserini kabul ettirmiş ve Şark Hıristiyanlarının memleket merkezindeki surlar içinde İslâm'ın Hilâl'ini diktirmiş olmakla iftihar ettiği halde, Avrupa ve Asya'daki fetihler silsilesine devam etti. Timurtâş Asya'nın kuzey ve doğusunda devletin hududunu genişletmeğe memur oldu; Avrupa'yı gelince Padişah bu kıt'anın

⁹⁸⁴ Sa'dü'd-dîn, Nesrî, varak: 101. (Hattâ mervidir ki Alt Faşa'ya zahiren götürdüğü hedâyâ'dan gayrı, on adet büyük, mâftlîni eevlîtrinl zer ve sî mile pür edüb, bâzı me'küiât iş piyâfşt tarSSı tfcere irsal eylemiş... Tarakçı Ƴ'eniçesi'nden ve pöynük'derj evler goçürüb, istanbul içinde bir mahfcjie-i azîm_e peyda efcidiler, ve mescid ve cami1 bina ve kadî ve imâm ve hatîb tâ'yîn ve ol «enenin cizyesini enva-ı tuhaf ve hedâyâ istifâ ederek, avdet buyurdular.) (Tâcüt-Tevarîh'den, cild: 1, s. 148 ve 149.)

⁹⁸⁵ Konstan, de Administ kitabında (bâb: 16), Araplar Câmiî'nin 822'de tahta çıkan Kekeme Misel zamanında inşâ edilmiş olduğunu ifâde ediyor. Fakat bu yanlıştır: Çünkü bu camiin müessisi zannettiği Mesleme 121/738 senesinde vefat etmiştir. Diğer camiler hakkında Dö Kanj'ın eserine (c. 2, s. 264), Bratutu'da (s. 192) Sa'dü'd-dîn'e bakınız.

⁹⁸⁶ Göynüklü (Giynikli değil), ismini Karadeniz sahilinde bu muhacirlerin Göynük'den almıştır. Neşri, varak: 101; İdrîs, onüçüncü fıkra; Muhyi'd-dîn, varak: 30. Hadîfî'nin manzum ve-kayînâmesi şöyle söyler:

«Tekür dağında dahî vardır anlar
ki bir köyde ana Gcynüklü derler»

(İhtüâfât-ı vakıayı (yani Timur ile Yıldırım Bâyezîd arasındaki muharebeleri ve Osmanlıların mağlûbiyetini) istanbul tekûru işidüp sevüncünden raks itdi. Derhâl dellâllar nida it-dirdi. 'Tiz şehir-i Kostantin içre bir müsülmân kalmasun. Yoksa cümlesini kırarım' diye ümmet-i Muhammed'e bir gün mehil verdi. Kimi berren ve kimi bahren istanbul'dan çıkup Edirne ve Tekfur-dağı câniblerine gelirken kemîn-gâhlar içre Bizanslılar âmâde olarak haylî ibâdu'llahu şehîd etdiler. Ev-üyâ Seyahatnamesi, c. 1, s. 93». Hammer, Bizanslıların bu vahşîliklerini bahis mevzuu etmiyor. O zamanın barbarlığı hangi tarafa âit olduğu anlaşılır. Mütercim.)

güneydoğusunda bizzat fetihlerini artırmayı tasarladı. Kengin yahut Çankırı az vakit içinde Timurtaş'ın eline düştü. Her ikisi de Kızılırmak'a Şirinsu ve Acısu aralarında bulunan bu şehir dördüncü asırdan beri Paflagonya Krallarının payitahtı idi⁹⁸⁷. Çankırı'nın fethi birbiri ardınca Divriği, Darende, Behısnı, Malatya, Kemah şehirlerinin elde edilmesini sağladı. Sivas'ın kuzeydoğusunda iki günlük mesafede ve Çiçek Dağı'nın (Skedisus) doğu yamaçlarında bulunan ve güneybatıdan Hasan Dağı'yla (Anti-Toros) mahfuz olan Divriği, gaynmünbit ve taşlık bir vâdînin ucunda-ve Mitridâd'a ilk muzafferiyetinin mevkiinde- Pompe tarafından inşâ olunmuş, ve ilk ismi olan Nikopoli⁹⁸⁸-ki «Mu-zafferiyet Şehri» demektir- bu münâsebetle verilmiş idi. Divriği'den iki günlük mesafede Malatya kazası hududunda bulunan Darende⁹⁸⁹, Aksu'nun menbâi olan bir dağın eteğindedir. Behısnı kazasında ve Maraş' dan (eski Jermaniçya) Kaysariyye'ye giden yol üzerinde kâin Behısnı kasabası, küçük bir ırmağın suladığı birçok bahçelerle çevrilmiştir⁹⁹⁰. Fırat kenarlarından pek uzak olmayan ve Pınarbaşı ırmağıyla birlikte lâ-tîf Ospozî⁹⁹¹ sahralarında Deyr-i Mesîh sularıyla İska edilmekte buş eski Mariskum beldesi ve kadim Jenaaniçya Mar1 aş'in daha daki Merah kasabası olmalıdır (Fransızca mütercimi)..

lunan Malatya (ki eskiçağ târihinde «Mitilen» ismiyle mâruftur) duvarları altında Jüstinyen'in Husrev-i Nûşirevân ile vuku bulan muhârebe-siyle oldukça şöhretlidir (Hicret'ten 50 sene önce, milâdî 572). Arab sey-yîdî Battal Gâzî'nin doğum yeri olan bu belde, Dânişmend hükümdarlarının payitahtı idi. Hudûd üzerinde ve Fırat'a yakın bir mahalde eski Kûmaten kazasında vâkî Kemah kalesi Osmanlı Devleti'nin en müstahkem mevkîlerinden biridir.⁹⁹² Komşusu olan Erzincan âlâ koyun cinsiyle, Bayburt kadınlarının güzelliğiyle meşhur olduğu gibi, Kemah da bez tezgâhlarıyla şöhret bulmuştur.⁹⁹³ İnan cihetinden hudûd üzerindeki mevkilerine nazaran

⁹⁸⁷ Manner, 4, 3, 32; Cîhân-nttma, s. 645.

⁹⁸⁸ Manner, 4, 2, s. 31? ve Cîhân-nümâ, s. 625.

⁹⁸⁹ Darende her ihtimâle göre eski Tafras (?) şehrinin mevkiindedir. (Fr. trc)

⁹⁹⁰ Cihftn-nüma, 600, Sen Marten, Erçneniyye Hastanda Hatırat, 1,200; Mar1

⁹⁹¹ CUiân-nümâ, s. 599, 600

⁹⁹² «Spiranti Zephro contraversa Gumathenam contingit reglonem uberem et cultu juxta, faecundam.» (Metnin, me'hazı), Marsel, 18, 9. Evliya, Cîhân-nüma.

Evliya Kemah kalesini Van, Diyârbekr, Mardin, Ermenek, Merkab, Makû, Ardanaş (Erdenüş), Şahin Karamsarı, Afyon Karahisarı kaleleriyle Hasan-Kale kadar askerî ehemmiyeti hâiz gösteriyor. (Müverrih'in «Şahin Karahisarı» yazması yanlışlık eseri olacaktır; «Şebîn Karahisârı' dır ki, Evliya buna «Şâbin» dahî denildiğim söyler.)

⁹⁹³ Darb-ı mesel: «Kemah'ın bezi, Erzincan'ın kuz (koz: ceviz)'ı Bayburd'un kızı.» (Müverrih

ele geçirilmesinde ziyâde ehemmiyet olan bu beldelerin cümlesi o vakitten itibaren Sultân Bâyezid'in fetihleri dâiresine girmiştir.

Timurtaş, şu suretle muzaffer bayraklarını bu kadar asırlar Roma ve Acem imparatorluklarının tabîi hududları olmuş olan Fırat kenarlarına kadar ulaştırdığı sırada, Bâyezid, yıldırım gibi Yunanistan üzerine düşüverdi. Memleketine, Allah'ına hâin olan Fokis Psikoposu'dur ki, Karafer-ye'de (Bruya) bir cami inşâatına nezâretle meşgul olan⁹⁹⁴ Bâyezid'ı, oradaki ordugâhını terk edip de, Hellad mıntikasına girmeğe davet etti. Bu papas, Pâdişah'm ava merakını bildiğinden, Yunanistan'ı lâtif mez~ raalarla fasıl fasıl bölünmüş ve ada tavşanı, turnası, kuğusu bol bir memleket olmak üzere vasıflandırdı. Bâyezid Tesalya'ya (Tırhale) doğru yönelerek, bu dağlık bölgelerin başlıca şehirlerini mukavemete tesadüf etmeksizin zaptetti. Yenişehir (Larissa), Romalüar'ın Makedonyalı Filip aleyhine muharebelerinde kanlı vak'âların cereyan ettiği yer olmakla meşhur olan ve Buemond ile Aleksî Komnen'in civardaki bir vadide çatışarak, biri diğerini ric'ate mecbur etmek için askerlik taktığı san'atin-deki zekâlarını tamâmiyle sarf ettiklerini görmüş bulunan (eski Trika) Tırhala, o suretle Bâyezid'in eline düştü. Domanik, yahut Domaniska (eski Domaçya)⁹⁹⁵ (Dömeke) Türkler'in yaklaştıkları haberi üzerine, Dük Kemayus tarafından terkedildiği gibi, Lukri Dağları eteklerinde bulan Patras⁹⁹⁶ yahut İpata (Badracık) ve yine bu hükümdara âit Far-sal o veçhile teslim olundu. Kinketius-Flaminius'un, onun yakınında Makedonyalı Filip'e muzafferiyeti ve Roma'nın talihini tâyin eden muharebe ile târihte meşhur olan Farsal, hiç silâh patlatmaksızın Pâdişah'm eline geçti. Üçyüzler'in telef olmasıyla ebedî bir şöhret kazanmış olan Ter-mopü boğazlarından, vaktiyle Gotlar'ın başında Alenk'm mâniasız geçtiği gibi, Bâyezid da o suretle geçti⁹⁹⁷.

«kouz» (kuz), «brebis» (kuzu) olduğunu beyân ediyorsa da «koz» olacaktır.)

⁹⁹⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. (Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi aşağıdaki telhlsden ibftret ve Papas mes'elesiyile münâsebetten ârîdir. «798'den 800 târihine kadar Sultân Bâyezid T bizzat ve bi'1-vâsita fütûhatda bulundu. Mora ceziresinin fethi için Karaferye'de ikametle bir imaret ve oradan Edirne'ye gelüb, âlî cami, imaret, diğer mebânî-i hayriyye inşâ etdiler. Saniyen, Tırhala tarafına asker göndererek, kâffe-i mülhakat ve tevâbiiyle teshir eylediler. Kralın harekât-ı nâ-hemyârma mebnt, Engürüs diyarı pâ-mâl edildi. Kânkırı fethine me'mûr olan Timur-taş Paşa o memâlekt teroamen aldı. Medînettri-hükemâ olan Atina tevâbiiyle feth olundu. Timurtaş Pasa Türkmen elinden Behism ve Malatya'yı, Kürd elinden Divriği'yi zapt eylediği gibi, Darend ve Kemah ve diğer karalan memâlek-i Osmaniy-ye'ye zamra etdl.» c. 1, s. 150)

⁹⁹⁵ Llvius, 39, 25; Anna Komnena, 1, 5; Halkondllas, 2, 21 ve 23; Hacı Kal-fa'nın Rûm-ili'si.

⁹⁹⁶ HalkondUas, Bu Patr&s, Türkler'in «Balyabadra* dedikleri Mora Patras'ından başkadır.

⁹⁹⁷ «Thermopylae locus appellatur noblts Lacedemoniorum Persas morto mağls memorablls

Acemlerin Lakdemonyalılar ve onlardan sonra Romalıların Makedonyalılar hakkında yaptıkları gibi, düşmanın etrafını bile çevirmeğe lüzum görmedi. Zeytun (eski La-mia)-ki Makedonyalı Filip'in muhasarası ve Antipater'in müdâfaasıyla beraber, Papasın davet etmiş olduğu vahşi fırkalara teslimiyet gösterdiler. Bu hâin Papas, kindarlığı sebebiyle Delfui Dukası De Luvus'un zevcesi Trudeluda'yi, Bâyezıd'ın huzurunda, Rum îstratî⁹⁹⁸ ile müttefikan cinâyetkârâne hiyleler tatbik etmekte olduğu ve halkı müthiş surette tazyik edip birçoklarını öldürdüğünü bildirerek, itham etti. İspanya Kral hanedanına mensup olan De Luvus az vakit önce vefat etmişti. Dul kalan zevcesinin âşıkına gelince, Düşes' den başka birçok kadınları da sihir ve diğer şeytanî san'atlarla iğfal ettiği iddia olunuyordu. Şüphesiz bu isnadlardır ki, Trudeluda'ya, galibi istikbâl ile nişanlı bulunan kızım, hazînelerini, emaretini, hattâ kendisini takdime karar verdirdi. Bâyezıd, Valideyi hür bırakarak, dinini değiştirmesini talep etmedi. Fakat kızla memleketi hemen kabul ederek, memleketin idaresini kumandanlarından birine verdi⁹⁹⁹. Eski Doris, Lukris, Fokis memleketlerini yalnız orduda hazır bulunmasıyla Osmanlı memleketlerine ilhak ettikten sonra, Mora'da yeni fetihlerde bulunma- nı generalleri Yâkûb ve Evranos'a bıraktı. Yâkûb Beğ yarımada'nın en güney uçlarına kadar bütün batı kısımlarını dolaşarak, Modon ve Koron havalisini tahrîb etti. Evranos Beğ Mora'nın eski payitahtı olup, eskiçağ târihinde Juno'nun bir mabedi ve Posidos'un (Neptün) hayvanlarının beslendiği çayır ile meşhur bulunan Argos'u muhasara etti. Evranos mev-kîin iki tarafına birden hücum etti. Şehir sağ tarafından zaptolunduğun? dâir yayılan rivayet üzerine, bütün muhafızlar o tarafa gitti; bu sırada Türkler sol taraftan merdiven kurarak, müdâfaadan mahrum bulunan istihkâmlara çıktılar (Haziran 1397). Beldenin hazîneleri yağma edildi,¹⁰⁰⁰ ve otuzbinden ziyâde Rum ahâlî esîr edilerek, Anadolu'ya naklolundu. Buna mukabil ve Asya fâtihterinin usûlüne uygun olmak üzere, Bâyezıd Avrupa'ya Türkmen ve Tatar muhacirleri getirdi. Pek eski zamanlardan beri memleketin böyle bir ucundan öteki

quam pugna adversus.» (Halkondilas).

⁹⁹⁸ Manner, 7, s. 610; Halkondilas, 2, 21; Llvius, 39, 28.

⁹⁹⁹ Halkondilas, «Hfc ortus era,t de genere Taracoriensium regum».

¹⁰⁰⁰ Dukas târihinin Paris tab'ına eklenen zeylin müellifi meçhul vekayinâmede Yâ'kûb ve Murtaza 1397 Haziranının ikinci pazar günü Argos Hisarı önüne vâsıl ve 21 Haziran'da Leontari'ye dâhil olduklarını yazar. Şu halde işbu vekayinâmede La-kedemonia ve Leontari'nin Brenezes (Evranos) tarafından zap-tı târihinin altı sene evvel zikrolunması sevh görünür.

ucuna ahâlinin hey'et-i mecmuası ile nakli, bir hükümdarın isti bdadındaki kuvvet ve kudreti takviye etmek için en emîn çâre olarak kabul edilirdi. Dârâ bu maksatla Libya'nın (Bingâzî) Berka çölü ahâlîsini Bakteri havalisine, Avrupa Peonileri'ni Asya'ya, Küçük Asya'nın Milezililerinî İran' da Suza'ya geçirmiş, ve Yonyalılar'ı Fenike'ye, Fenikelileri Yonya'ya hicret ettirmeyi arzu etmişti. Yine bu sebepten dolayıdır ki, Pâdişâh Sa-ruhan arazîsinden Menemen (Maynomenus) sahraları Türkmenler'inden büyük bir miktarını Filibe'ye nakletti.¹⁰⁰¹ Diğer birkaç takım da Menderes, Askamander, Kaistrus kenarlarından Avrupa'da Aksius sahillerine ve Terma civan sakinleri Sofya ve Zağra'ya hicret ettiler¹⁰⁰².

Osmanlı müverrihleri Atina'nın fethini Mora'mn zaptolunduğu senede (800/1397) göstermekte cümleten müttelik değillerdir¹⁰⁰³. Türkler tarafından da «Medînetü'l-Hükemâ (Filozoflar Şehri) diye adlandırılan Atina'nın onlar için daimî bir mülk olması, yetmiş sene sonra II. Mehmed saltanatında vuku bulmuş ise de, bundan önce Osmanlı ordusu tarafından zaptedildiği bihakkın inkâr olunamaz. Târihin babasının Atinalılar'ı «Yunanlılar'ın en akıllıları» diye isimlendirdiği zamandan Osmanlı Devleti müverrihinin onların vatanlarına «Medînetü'l-Hükemâ» nâmını vermekten imtina edemediği zamana kadar geçen müddette ne kadar vale' alar geçmiştir! Atina-ki, vaktiyle ahâlîsi, Yunanlılar içinde doğdukları yerleri asla terketmeyenlerin yalnız kendileri olduğunu söyleyerek iftihar ederlerdi¹⁰⁰⁴. Sekrop¹⁰⁰⁵ tarafından kurulmuştur; Eit dini de Sa-yis'den Eğin Körfezi sahillerine Sekrop marifetiyle getirilmiştir. Herodot naklede ki, Atinalılar Truva muharebesi zamanında bile medeniyetin yüksek bir derecesine vâsıl olarak, Yunanlılar'ın ordusuna askerî kuvvetleri tanzim hususunda en mahir olan kimseyi ve Maraton'a millî hürriyetin en şecâatli müdâfiini göndermişlerdir. Armudius ve Aristogiton Atina'yı, Pizistra'nın oğlu İpark'ın istibdadından kurtardı ve Fenikelilerin Jefireliler bu şehre yazı san'atını soktular¹⁰⁰⁶. Acemler'in iki defa istîlâ ettiği, Keyhusrev ile Mardonius'un

¹⁰⁰¹ Neşri (varak: 103), Halkondil ile tamamen uyuşmaktadır. Hal-kondil, «Etiam Philippopolis regio ab Amurate colonos acce-pit.» ibaresiyle, Neşri gibi, Filibe'ye ahâlî sevk olduğunu söyler. Neşri bu ahâlîyi «Yüre-Sigillü» (Yüregirli?) diye isimlendirir.

¹⁰⁰² Halkondilas, s. 30, 31, 32; Herodot, 4, 304.

¹⁰⁰³ Hacı Kalfa, TakvfcnÜ't-Tevârîh; Solak-zâde, îdrts ve diğerleri.

¹⁰⁰⁴ Herodot, 1, s. 56; Platan, 9, 290.

¹⁰⁰⁵ Menfis'de taatibud olunan bu ulûhiyyet Rumlar meyânında Atina ismiyle takdise mazhar olmuştur.

¹⁰⁰⁶ Herodot, s. 57, 58, 77, 112, 113.

yaktığı, İspartalıların İtâatları altına aldıkları, Trasibul'un otuz müstebidden tasfiye ettiği, Kerona muharebesinden sonra Makedonyalılar'ın tahakküm ettikleri, Makedonyalı Fi-lip'in harabeye çevirdiği Atina-Roma'nın bütün Yunanistan'a istiklâl berâtı olarak verdiği senato beyannâmesi sayesinde bir hürriyet gölgesi muhafaza etmiştir. Roma İmparatorları zamanında, Alarık ve mâiyye-tindeki Gotlar'ın kısmen tahrîb ettikleri âbidelerin bitine Herod Anitkus ve Adriyen'in himmetleriyle yeni eserler inşâ edilerek tezyin olunmuştur. Lâkin bu bedbaht belde Gotlar'ın vahşeti altına düşmezden evvel Makedonyalı Filip tarafından havalisi tahrîb dilmış; Sinuzar'ın ormanı, lise, gözaücu binaların cümlesi, mezarlara kadar herşey zir ü zeber olmuş idi¹⁰⁰⁷. Bizans donanmasının toplanma merkezi olan Atina, İmparatorluğun parçalanmasından sonra, Teb havalisi gibi Dukalığa dönüştürülerek, Oton Dö Laroş nâmında Burgonyah bir asilzadenin idaresine geçmişti. Daha sonra bir izdivaç münâsebetiyle Gotie Dö Briyen ailesine intikal etti. Bu prens yediyüz süvari, altı bin dört yüz hademe, sekiz yüz piyade ile Katalanlar üzerine yürüdü; lâkin Beoni mıntikasında vâki Şefiz üzerinde külliye mağlûp edildi. Bütün şu eyâlet ile Attik kıt'ası bu vak'a üzerine Katalanlar'ın elinde kalmıştır, ki bu vahşî kavim «Ceini-yet-i Kübrâ» (yâni yağma cemiyet-i kübrâsı) nâmıyla ondör sene Yunanistan'ın her tarafına dehşet salmıştır. Daha sonraki zamanlarda Aynalılar ragon hanedanının saltanatını kabul ettiler. Seçilya Kralları Atina'ya gâh bir vilâyet, gâh hükümet büyüklerinden birine tahsis ettikleri malikâne şeklinde idare ettiler. Franklardan, Katalanlar'dan sonra, Atina büyük dukalığı tahtı üzerinde-Floransa'da avamdan addedilen, Napoli'de büyük kudrete mâlik ve Yunanistan'da müstakil hükümdar olan- Açıa-yuli ailesi görüldü. Atina bunların zamanında yeni âbidelerle süslenerek, Teb, Argos, Korint ile Tesalya'nın bir kısmına kadar uzanan devletin payitahtı oldu¹⁰⁰⁸. Türkler tarafından II. Mehmed saltanatında ikinci defa fethedildiği vakit, Dukalık ailesinin son hükümdarı, Timurtaş'ın Karaman Beği hakkında gösterdiği muameleye uygun olarak, asıldı. Nihayet Solon'un, Perikles'in, Sokrat'ın, Alkibyades'in vatanı olan Atina,, ki revaklarında, akademi bahçelerinde Eflâtun, Aristo, Zenon, Epikür o kadar* câzibedâr bir tarzda hikmet dersleri verir; sahne-i temaşalarında (tiyatrolarında) Sofokles ile öripides duygulan coşturur ve Aristofanes ile Menandros halkın gülme arzularını tahrik eder; Ehin ile Demosten ken-

¹⁰⁰⁷ Tlt, Uv, kitap: 31. 24: «Dirutaque non tecta solum etlam sepulcra».

¹⁰⁰⁸ Gibin (GLbbonfl), C. 1, s. 264, 529.

dilerine tahsis edilmiş yüksek mevkilerinde, belagat kudretlerini göstermeğe muvaffak olurlardı... Minerva ile Neptün'ün şehri olan Atina, ki mâbedleriyle, akademileriyle, Partenon'uyla, Panteon'uyla, Pândrosion'uyla, Erakteon'uyla, Palas Pulyas, Teze, Demetrius, Temiz, Afrodit mâbedleriyle, Sinozarki ve Olimpion'uyla, Areopaj'i ve Feniks'i ile, Pireli ve Akropol'üyle, Lise'si, Müze'si, Odeon'u, Pritane'siyle, Puakil'i ve Profüe'siyle, Cimnaz'ı, Stad'ı, Herod Tiyatrosu, uzun duvarları ve geniş dîvanhâutî eriyle Adrien nâmına mensup Zafer Takı'yla, Rüzgârlar'ın Kulesi isimindeki binasıyla, Filopapas'm zafer âbideleriyle, Febus mağaralarıyla, İlisuz nehri¹⁰⁰⁹ ve Enakrinus menbâıyla, Tales ve Temistok-les'in mezarlarıyla nazarlara hayret verirdi... Hâsılı ilimler ve san'atlerin yegâne ve çok şerefli harîmi-ki zaman zaman Acem, Got, Katalan, vahşîlerinin yangınlarına, tahrîblerine mâruz olmuştur- bütün şu büyüklüklerinin enkazıya diğer barbarların eline düştü; lâkin bunlar hiç olmazsa «Medînetü'l-Hükemâ»nın harabelerini buldukları halde muhafaza etmişlerdir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁹ Leak'da Atina Topografyasına müracaat.

¹⁰¹⁰ Müverrihin bu sahîfelerde yazdığı tarihî isimlerden Sokrât, Eflâtun, Öripid, Aristöfan gibi filozof ve şâirler mâruftur. Arte-miz, Afrodit ile diğer bâzılarının birer mâbûd oldukları da ifâdenin siyakından anlaşılmalıdır. Bunlardan başkaları hakkında izâhât:

Partenon (Parthenon)- Minerva mabudu için M.O. 438'de inşâ olunmuş bir mâbeddir ki, en mühim san'at âbidelerin-dendir.

Pantenon (Panthenon)- Roma'nın bütün ilâhları için yapılmış bir mâbeddir; birçok ilâhlara inanan kavimlerin mâbudları'nın hey*et-i mecmuası mânâsında kullanıldığından, Atini bahsinde zikri bu mânâya olmalıdır.

Pandrosiyon (Pandroseion)- Eski Yunan'da bir kızın medfeni.

Erekteon (Erechtheion)- Akropol üzerinde bir bina ki Pandrosiyon onun bir kısmıdır.

Sinozark (Cynosarge)- Atina'nın eski bir mahallesi, şarkiyû-nun «Diyocans» Diyojen'in de sâlik olduğu mezheb-i kelbiy-yûnun bir mektebini hâvî idi.

Olimpiyon (Olympion)- Olimpiyad oyunlarının oynandığı yer.

Areopaj (Areopage)- Merih mabudunu mensup bir tepe üzerinde mahkemedir. Mecazen, şimdi «hakemler meclisi» mânâsına da kullanılır.

Fniks (Phnyx)- Akropol'un doğusunda, Aeropaj'ın güneybatısında halk toplantılarına mahsus yer.

Akropol (Acropole)-• Atina'nın iç-kalesi.

Lycee (Lise)- Aristo'nun yürüyerek ders verdiği mahal, ki meslek-i mşşâiyyûn bu mektepten zuhur etmiştir. Avrupa'da idâdî mekteplerine alem olmuştur. «Mekteb-i Sultânî»ye de fransızcada «Lycee» denilir. Bu mektebin (Gâlatasarayın-daki) te'sîsi Âlî Paşa'nın tahlîd-i nâmı esbabındandır.

Müze (Musee)- Heykellerle dolu bir mütalâa mahallidir. Âsâr-ı atîka sergisi mânâsına «müze» bundan me'hûzdur.

Odeon (Odeon)-• Şiirler okunması, mûsikî dinlenmesine mahsus yer.

Pritane (Prytanee)- Filozofların toplanma yeri idi.

Evranos ve Yâkûb Beğler Mora'da fetihten fetihe intikal ettikleri halde (şu birinci istilânın ancak Niğbolu sonrasında vukuu itibarıyla),¹⁰¹¹ Manuel Avrupa'yı dolaşarak-tahtında iken kendi şecaatine itimâd etmeyip de, ebediyyen yabancıların saltanatının batışına mâni olacağını zannetmiş bir kimsenin göstereceği telâşla- Hıristiyan devletlerinden yardım dileniyordu. Yeğeni Yani, payitahtının ortasında bile düşmanlar ve müfrit taleplerde bulunan zorbalarda içinde kalarak, bir gün Kostan-tiniyye hâricinde hüküm sürebilmek ham hayaliyle vakit geçirirdi. Çünkü Anastas'ın Silivri'den başlayarak yaptırmış olduğu büyük sur ile çevrili olan şehir civarı, Silivri ile birlikte Türkler'in eline düşerek, Türkmen muhacirleri payitahtın çevresindeki köylere, hâttâ İstanbul içine yerleşmiş idiler; müezzin minarede Müslümanlar'ı namaza çağırır, kadı mahkemedeki hüküm verirdi. Bizanslılar birkaç seneyi utanç verici bir sükût içinde geçirdiler. Müverrih Dukas diyor ki:

«Bâyezid o zaman Bursa'da ikamet etmekte, ikbâlinin nihâli, kuşların türlü türlü nağmeleriyle kemâlini bulan meyvelerle dopdolu görünmekte idi. Hei türlü haz verici vesilelere mâlik idi: Garip şekilli hayvanlar, kıymetli mâdenler, Cenâb-ı Hakk'ın şu dünyâda nazar çekici olmak üzere halk ettiği

Poekil (Poikile- Günâgûn renkleri hâvî mermerlerden masnû bir bina idi.

Jimnaz (Gyninase)- Yunan gençlerinin yarışma salonu.

Stade- Koşu yeri. 97,184 tulunda bir ölçüye dahî denir ve galiba koşuda katedilen mesafe bu ölçü ile ölçülürdü.

Hammer, «Atina» kelimesini zikretmesi üzerine târih-i kadîmi tefekkürle müstağrak-ı sânihât olduğu gibi, Yunan hükümetinin ihyâsı hususunda bu âbidelerin hatırlatılması az te'sir etmemiştir. Fakat Sokratîar, Bukrat'lar, Eflâtunlar, Aristo'lar bir daha yetişmez ve bu âbidelerin nazîrleri yapılamaz. Müverrihin «Me-dînetü'l-Hükemâ» tâbiri Atina'nın Osmanlı erbâb-ı irfanı tarafından bu veçhile lâkaplandırılmış olduğuna telmîhdîr. Bu tel-mîhdîden ve Osmanlılar'ın Atina'da hiçbirşeyi tahrîb etmediklerini itiraftan sonra, «barbar» tâbirinin haksızlığı kendi kendisine zahir olur. Yunan hikmetini Arablar neşrettiler. Hattâ İbnü Rüşd Yunanî-i Kadîme âşinâ olmadığı Aristo'nun kitaplarını beşinci, altıncı, hattâ sekizinci derecede tercümelerinden okuduğu halde, Şark'da «muallim-i evvel» (Baş Muallim) o hakimin fikrini harikulade dehâ ile keşf ve hayret-âver olacak surette şerh

etmiştir. Daha yakın zamanlara kadar Avrupa'nın okuduğu, 1b-nü Rüşd'ün şerhleri tercümesinden ibaretti. Kenan'ın İbnü Riişd ve İbnü Rüşd Mesleği unvanlı meşhur eserinde tafsilâtı görülür. İslâm'ın bu himmeti ve Endülüs ulenâ-ı hükemâ ve şüerâ-sıyla âbideleri dahî hatırlatılsa sezadır.

¹⁰¹¹ Franzes ve Halkondilas Niğbolu muharebesini Peloponnes (Mora) fütuhâtından sonra gösteriyorlar. Fakat Duka'nın kav-lince -ki bunun vekayînâmesi umumiyetle daha ziyâde itimâda şayandır - Manuel'in İtalya'ya seyahatinden ve İstanbul'da Osmanlı kadısının ikamesinden öncedir. Bundan başka müellifi meçhul vekayîname Argos'un zaptını yaz ortasında (1397) gösterir ve bütün Osmanlı müverrihleri Atina'nın zaptının Niğbolu muharebesinden sonra olduğunu söylerler.

herşey saraylarında mevcut idi. Kız, erkek binlerce esirler içinde hüsn-ü ânları nazar-ı dikkati celbederek intihâb edilmiş köleler ve cariyeler dâima etrafında bulunurlardı. Rumlar, Eflâklılar, Sırbalar, Arnavudlar, Macarlar, Saksonlar,¹⁰¹² Bulgarlar, Latinler, hâsılı cümlesi Pâdişah'ın arzusuna göre kendi lisanlarında tegannîye hazır idiler. Sultan da bunların arasında, dâima sefhâne âgûş-ı muhabbetlerinde bulunur idi.» (800/1397).

İsmi o vakit cihanın her tarafında yankılar uyandıran Timur'un bir nâmesi Pâdişah'ı şu lâkaydî hâlimden çekti, çıkardı. Bâyezid, Timur'ukorkutup da, fâtiyhâne istilâsından alıkoyabileceğim ümîd ederek, tahkîr edici sözlerle cevap verdi. Ermeniye'de Erzincan'ı istilâ (803/1400) etti ve daha sonra Bursa'ya döndü. Oradan Avrupa'ya geçti. Edirne'ye vardığında Bizans imparatoru Yani'ye şu sözü tebliğ etti:

«Selefin Manuel'i, tahtından indirişim senin menfâatin için değil, benim menfâatim için idi. Bize dost kalmak ister isen, tacından feragat et; sana istediğin hükümeti vereyim. Muhalefet edecek olursan, Allah'ın ve Peygamber'in nâmına kâsem ederim ki, şehirde kimseyi bırakmayacağım, cümlenizi mahv edeceğim.»

Bizanslılar yeni bir muhasaraya mukavemet etmek üzere külliyetli miktarca zahire tedârik etmiş olduklarından, sefire mesîhâne bir tevekkül ve necîbâne bir böbürlenme ile dolu olan aşâğıdaki cevâbı îtâ ettiler:

«Efendinize söyleyiniz, ki biz her ne kadar zayıf isek de, zayıfları muhafaza ve kuvvetlileri mağlûp eden Allah'dan başka müracaat edecek hiçbir kuvvet tanımıyoruz. Pâdişâh istediğini yapsın.¹⁰¹³»

Bâyezid, tehdidini yerine getirmeğe başlamak üzereyken,¹⁰¹⁴ yakın mağlûbiyetinin mukaddimesi olarak, Timur tarafından Erzincan'ın tahribi, Sivas'ın katliâmı, Tatar ordularının ileriye doğru taarruzları haberleri gelmesiyle, tasarlamış olduğu ikinci Kostantiniyye muhasarasından

¹⁰¹² Halkondilas İstanbul'u muhasarasının on sene sürdüğünü söylediği vakit Manuel'in cülusundan (1391) Bâyezid'in Timur aleyhine yürümesine kadar (1400) geçen zamanı kamilen ihata eder. İstanbul'da hakîkî manâsıyla iki muhasara olmuştur: Birincisi 1391'den İstanbul'da bir Osmanlı kadısı tâyînine kadar, ikincisi yalnız altı ay kadar devam etti.

¹⁰¹³ Dukas, (Allah'ın inâyetiyle elli yedi sene sonra Fâtib, ceddinin maksâ* dini istihsâl etm'stir. Mütercim),

¹⁰¹⁴ Sigismund'un ordusunda muavin olarak bulunmuş olanlar Saksonlar değil, Bavyeralıdır idi. Dukas, 15, s. 30. Schildber-ger'in Seyahati.

vazgeçerek, Tatarların sonu gelmez dalgalar gibi cevalân etmekte oldukları Asya'ya geçmeğe mecbur oldu.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/220-221.

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 2

İÇİNDEKİLER

YEDİNCİ KİTAP	4
YILDIRIM BEYAZID İLE TİMUR ARASINDAKİ SAVAŞ.....	4
SEKİZİNCİ KİTAP	69
YILDIRIM BEYAZID'IN VEFATI, ÇELEBİLER DÖNEMİ.....	69
Fâsıla-i Saltanat.....	90
DOKUZUNCU KİTAP.....	116
ÇELEBİ SULTAN MEHMED DÖNEMİ	116
İki Mühim Vak'a	119
Gelibolu Deniz Muharebesi Ve Venedik İle Sulh	125
Eflâk, Macaristan Ve İstibya'ya Girilmesi.....	127
Tatarların Rumeli'ne Nakli	132
Dervîş İsyanı.....	133
İki Mustafa'nın Saltanat İddiası	139
Sultan Mehmed'in Kostantiniyye'yi Ziyareti	143
Çelebi Sultan Mehmed'in İrtihali.....	144
Çelebî Mehmed Ve Zamanı	146
ONUNCU KİTAP	157
II. MURAD DÖNEMİ.....	158
Osmanlı - Bizans Münasebetleri Ve Kostantiniyye'nin Türkler Tarafından Dördüncü Muhasarası.....	169
Şehzade Mustafa'nın İsyanı.....	174
Eflâk, Mora Ve Arnavutluk'da Elde Edilen Muvaffakiyetler	176
Cüneyd'in Son İsyanı Ve Akıbeti.....	179
Germiyan Beyi'nin Vasîyyet Ettiği Arazî	187
Macarlar Ve Sırblarla Sulh	188
Selanik'in Zaptı.....	189
Yunanistan'ın O Zamanki Durumu	197
Macaristan Ve Sırbistan İle Asayişin Yeniden Sağlanması	201
Karaman-Oğlu Ve Macarlar'la Cenk; Belgrad Muhasarası	202
Karaman Üzerine Sefer Ve Macaristan'la Sulh Akdi	214
II. Muradın Tahttan Feragati.....	217
ONBİRİNCİ KİTAP.....	217
2. MURAD DÖNEMİ SAVAŞLARI (VARNA, KOSOVA SAVAŞI)	217
Macarların Sulh Ahid-Nâmesinî Bozmaları Ve Varna Muharebesi	218

Sultan Muradın Tahttan Tekrar Feragati Ve Üçüncü Defa Cülusu	224
Mora Ve Arnavutluk'ta Fetihler	226
II. Kosova Muharebesi	235
İskender Beğ'in İsyanı	238
Kostantîn'in Bizans İmparatorluğuna Getirilmesi	247
Şehzade Mehmed'in İzdivacı Ve Sultan Murad'ın İrtihali.....	248
Sultan Murad Ve Zamanı	248
ONİKİNCİ KİTAP	256
II. MEHMED'İN DÖNEMİ	257
Rumeli Hisarı'nın İnşası.....	262
Bizans'a Harb İlânı	265
Mora'ya Akın	266
Fetih Hazırlıkları.....	267
İstanbul'un Topoğrafisi Ve Halk Arasındaki Rivayet Ve İtikadlar	270
İstanbul'un Muhasarası Ve Fethi.....	278
Devlet-i Osmaniye Tarihi'nin 1. Ve 2. Cildlerinde Zikri Geçen	
Hükümdarlar İle Büyük Devlet Memurlarının Ensab Cedveli	304
I - Osmanlı Padişahları	304
II - Anadolu Selçuklu Pâdişâhları	305
II. Kılıç-Arslan'ın On Oğlu.....	305
III - Karaman Oğulları	306
IV - Sinop Ve Kastamonu'da İsfendiyar, Yahut Kızıl-Ahmedli	
Sülâlesi	306
V - Ak-Koyunlu Ailesi	306
VI - Irak Ve Azerbaycan'da Karakoyunlu Ailesi	307
VII - Timur Hanedanı	307
VIII - Kırım Hanları	308
IX - Vezîr-Î Âzamlar:	308
X - Kapudan Paşa.....	309
XI - Müftî	309
XII - Muallim Ve Lala:.....	309

YEDİNCİ KİTAP

YILDIRIM BEYAZID İLE TİMUR ARASINDAKİ SAVAŞ

Demir, cihâna tahakküm eder. Necîb Barlas ailesine mensup Kara-çar Noyan'ın¹ dördüncü derecece evlâdından bir Tatar emîri ve Cengiz Han-oğlu Çağatay'ın emîrül-ümerâsı ve veziri Taragay'm oğlu, «Timur» (temür: demir) manidar nâiruyla isimlendirilmiştir². Cengiz hâ-nedânın son büyük pâdişâhı Ebû Saîd Hân'ın vefatıyla Moğol saltanatı azametinin sönmeye yüz tuttuğâ senede dünyâyâ geldi (736/1335).

İnsaniyet için bir büyük saâ-Jettir ki, büti'n dünyâyı hükmü altına almak isteyen bunca fâtihten j-tk azı maksatlarına ulaşabilmişlerdir; hattâ denilebilir ki, bunlar da tahrîb emellerini tamâmiyle icra edememişlerdir. Demirden bir pençeye rr-olik olarak tam mânâsiyle cihangir te-lâkkî edilmeye şâyân olan bu hükümdarlar, altı yedi kişiden ibarettir. Birincileri olan Sezostris târihin o kadar eski bir zamanına aittir ki, Yunan esatiri onu Dionius ve Şark esâtiri I. Cem, yahut tskender-i Zülkar-neyn ile karıştırırlar. Medî hükümetinin kumcusu Cemşîd (II. Cem, yahut Dejozes)³ ile İrân hükümetinin kurucusu Keyhusrev Şark kavimlerine göre cihangir sıfatını hâiz olamadılar; çünkü bu hükümdarlara-yalnız şecaate⁴ değil, şerefin en yüksek derecesine ve dünyânın iki kısmına hükümet mânâsına delâlet eden- «zülkarneyn» unvanını vermezler; hattâ Şark Eskiçağı târihinin yegâne cihangir olmak üzere tanıdığı

Büyük Aleksander (İskender-i Rûmî)'e bile o unvanı münâsip görmezler.⁵

¹ Noyan ve noyin, şehzadeye ve sultanların akrabasına derler. Moğolca bir kelimedir. Sultanlara dahi koyarlar. Btirhân, s. 602. Mütercim.

² Arabşah «İbnü Turgay bin Abgay» diyor. MÜt.

³ Cem yahut Cemşîd ile Dejozes'in İkiisi b:r olduğu hakkında Tahr-bttcher der Utteratur, Mecmuâ-i Edebiyye'ye müracaat, c. 9. s. 10.

⁴ Tevrat'ta «likorn» (Kaamus-ı Fransevî*ye göre eskilerin altında bir boynuz olmak üzere tahayyül ettikleri gergedan) şecaatin ve en büyük kuvvetin timsâlidir. (Şu halde likorn, zü'1-karn diye tercüme olunacak demektir. MÜt.)

⁵ Tercüme-i Kaamus'un Zülkarneyn kelimesinden: «Ba'zılar dîdi-ler ki arzın iki karnına, ya'ni iki kutrundan ibaret olan mağrib ve maşrika seyr-ü sefer edüp baliğ ve vâsil olmağla müleskab oldu.» Yâni «Zülkarneyn» lâkabını aldı. Her nekadâr bizde Is-kender-i Rûmî (Büyük İskender) Zülkarneyn zannolunursa da, Kanm us mütercimi Âsim «İskender» maddesinde bu bâbda tafsilât itâsıyla İskender'i Zülkarneyn'den tefrik eylemiştir. İskender, Makedonyalı Filip'in oğlu olduğu malûmdur. Asıl Zülkar-neyn'i «Tercüme-i Kaamus», Himyerî olmak üzere Sa'b bin er-Râyîş ismiyle kaydeder. Tafsilini arzu edenlere Tercüme-i Kaa-mus'da «İskender» ve «Zülkarneyn» kelimelerine ve «Burhân'da «Cem» ve «Cemşîd»e müracaat etmek üzere şöyle hülâsa olunabilir ki, ttskenöeM Zülkarneyn» denilen İrân pâdişâhının is-

Asya Ortaçağı târihi Atillâ'yı yalnız yâd etmekle iktifa ederek nazar-ı dikkatini-kavimler için semavî bir belâ olan- Cengiz Hân ile Hindistan'dan Akdeniz sahillerine kadar bütün Asya karalarının üzerinden harikulade bir semavî alâmet gibi gelip geçiveren Timur'a hasreder.

Mısırlı Sezostris ve İranlı Keyhusrev-târihin meş'alesi ile ilk cihan hâkimi olmak üzere görünen- İskender'i kuşatan Yunan medeniyetinin renkliliğine mukabil, efsâne ve işaret karanlığı içinde Örtülü kaldığı gibi intizamdan mahrum bulunan Hun ve Moğol ordularının vahşî reisleri Atillâ ve Cengiz Han dahi-asrında İran'ın en yüksek derecesindeki manevî terakkîsiyle temas ederek yalnız tahrîb etmeyi değil, te'sîs etmeyi de bilmiş ve Şark tarihçilerinin tâbirince hem cihangir⁶ hem cihandâr olmuş olan- Timur'un azamet ifâde eden sîmâ-sı karşısında nazarlardan saklı kalmaktadırlar. Atillâ ve İskender'in hükümetleri kendileriyle birlikte yokluğun mezarına defnedildi. Cengiz Hân'ın memleketleri biri Çin'de, diğeri Ceyhun ötesinde, İran ile Tata-ristan'da hükümet eden dört oğlu tarafından paylaşılmak suretiyle iki asır devam edebilmiştir; Timur'un çocukları ve torunları gerçi Ceyhun-ötesi ve İran'da ancak bir asır hükümet etmiş iseler de, Hindistan'da üç-yüz sene daha, yâni ondokuzuncu asrın başlarına kadar saltanatta devam etmişlerdir.

Atillâ ve Cengiz Hân arasında pet sathî bir nazarla benzerlikler bulunur: İkisi de vehimlere aldanmış olan kavimler üzerine hükümet kurmuşlardı; biri, Hunlar'ı Merih'in kılıcını bulmuş olduğuna, diğeri Moğol-lar'ı kendisinin (insan eli değmemiş) bir kızdandan doğmuş bulunduğuna iîkad ettiriyordu. Lâkin Timur ile Büyük İskender arasındaki mukayese daha ciddî, mukayese unsurları daha fazla, bununla beraber daha ziyâde cazip görüş ve fikirler üzerine müessesdir. Bundan mâada iki kahramanın arzetmekte buldukları Yunan ve İran medeniyetleri dahi mevzua dâhil olur. Makedonyalı daha müterakkî bir fikirde, daha nâzik tavırlara mâlik idiyse de, Tatar hiçbir vakit kendisini sefahat ve atâlete teslim etmemiş, hiçbir vakit galibiyet sarhoşu olmamış ve girdiği yolda bir batm insanların hayâtı müddetince ilk azmiyle, ilk metânetiyle devam etmiştir. Timur, fetihlerinin hududunu İskender'den daha fazla genişletmiş .ve daha faal adamlarla ve

ini «Cem ve Cemşîd» olarak Zülkarneyn de başka ve İskender-i Rûmî ise yine başkadır. Bunların yekdiğerine karıştırılmasından, «Cem» lâfzının «büyük pâdişâh» mânâsına alınmasından dolayı «Cem» âyîne ile birlikte irâd olundukça İskender-i Rûmî demek olur.

⁶ «Cihangir», memleketler fetheden hükümdar, ki sel gibi geçip gitmiş de olabilir; «Cihandâr» ise fethettiği veya tevarüs ettiği memleketleri idareye muvaffak olur.

cengâver kavimlerle uğraşmıştır. İskender taht üzerinde dünyâya gelmiş olduğundan ikbâlinin vesileleri pederi Filip tarafından tamamlanmıştı. Timur ise Filip'e nisbetle meçhul bîr şahsın oğlu olduğu halde saltanat tahtına yükselmekle beraber, hükümetini metin bir elle zapt ve muhafazaya ve hanedanına terkeyle-meğe muvaffak olmuştur.

Timur'un vekayiini yazmadan evvel, kendisini Şark tarihçilerinin ifâdeleri veçhile tasvire çalışacağız. Timur, doğuştan değil⁷, tahta cülusundan az evvel Sistan hükümet merkezinin muhasarasında almış olduğu bir yara neticesi olmak üzere topal⁸ idi. Şu surette sakat olmakla beraber uzun boylu ve mert bir tavra sahip idi. Büyük başı, yüksek ve arızalı alnı azamet hassalarına delâlet ederdi. Meşhur Sam⁹ gibi tabii olarak beyaz saçları teninin terâvetiyle garip bir tezat teşkil ederdi. Her iki kulağına gayet kıymetli birer inci asılmıştı. Ciddî ve mütefekirdi. Uyuşuk tavırlılığa açıktan açığa nefret gösterir, güç ve kuvvetine asla hâlel vermezdi. Doğru sözlülük hâkim vasıflarından biri idi; riyadan nefreti o derecede idi ki, en çirkin hakikati en meddahâne yalana dâima tercih eylemiştir: Tatar cengâveri bu hususta-hoşuna gitmeyen bir hakikatten dolayı silâh arkadaşı ve dostu Kalitus'u kendi eliyle öldürmüş ve hakim Antisten'i idam ettirmiş olan-İskenderken üstündür. Timur tasavvur ettiği şeyi asla terk etmemeyi, verdiği emri hiçbir zaman geri almamayı aslî prensip kabul etmişti; kararlaştırdığı şey, onun için icra olunmuş hükmünde idi; mâzîye asla teessüf etmez, hiçbir zaman istikbalden emin olmazdı. Sebatından¹⁰ uygunsuz neticeler meydana gelmişse, bundan dolayı kendisini daha az

⁷ Şereiü'd-dîn, 1, 3, 17, s. 136. Gibbons 4. cildde 57. bâbda ve 332'nci sabitede, Timur'un, kusur olarak göze çarpmayan, tabii, yâni doğuştan sakatlığından kendisinin nâ-hoşnûd bulunduğunu beyân etmekle a.danıyor.

⁸ Bundan dolayı Timur-leng unvanı verilmiştir. Avrupalılar bunu Tsmatlan şekline sokmuşlardır. (Arabşâh, Timur'un koyun hırsızlığında b*r çoban tarafından vurularak topal olduğunu yazarsa da, ileride görüleceği üzere müverrihin burada mehazı olan Şerefü'd-dîn Timur'un kötülüklerim iyilik addedecek kadar Övücüsü olduğu halde, Arabşâh da târihinin her sfthife-sinde Timur'u kü^ük delirmeğe çalıştığından bu hususta hangisine İti-mad olunacağı bilinemez. Müt.)

⁹ İran târihinin kahramanı. Les Mines d'Orient unvanlı eserin üçüncü cildinde 57'inci sahifede Şeh-nâme'den. me'hüz Sam târihine müracaat.

¹⁰ Timur, azminde son derecede sabit idi. Rivayet olduğuna göre, Asya'da ordusuyla sefer ederken birgün bir köyde istirahat-ti için hazırlanmış olan odasında uzanır. Görür ki, bir karınca bir buğday dânesi yüklenmiş götürüyor; yolunda bir yokuşcuğa tesadüf ederek yuvarlanır, dâne de bir tarafa gider. Karınca kendisini toparlar, dâne yüklenir, yine yuvarlanır. Timur bütün dikkatiyle bakar. Karıncanın yuvarlanışını yüzonsekize kadar sayar; lâkin yüzondokuzuncuda sabırlı hayvancık dânesini öbür tarafa aşırmağa muvaffak olur. Timur bunu yâd ederek, karıncadan ibret aldığını söyler imiş.

beğenilmeğe şâyân görmezdi; talihe, tesadüfe itikad etmemeye inanmıştı; ortaya çıkan her türlü halleri metanetle karşıladı. Şâirleri, soytarıları (mudhika-gûları) sevmezdi; lâkin tabiblere, hey'et-şinâs (astronomi âlimleri)lara, fukahâ-ya çok hürmet gösterir ve sohbetlerini dinlemekle zevk-yâb olurdu. Bilhassa kudsî halleriyle mâruf olup da duaları ordularının üzerine semavî inayetleri çeken meşâyih için ihtişamlı ve gayretli bir hamî idi. İptilâla-rından biri satranç¹¹ oyunuydu, bunda kendisine galebe edecek kimse yoktu¹². Gerek barış zamanında, gerek muharebe vaktinde meşhûr cengâverlerin hal tercümelerini ve bunların seferlerinin târihlerini okumayı mûtadî edinmişti. Gariptir ki mütalâa ve mülâhazaya sevk-i tabîî ile düşkün olduğu ve ulemâyâ okadar hürmet ettiği halde bütün mâ-lûmâtı okuyup yazmak derecesinden, ve sağlam hafıza kudreti bir defa okumuş, yahut işitmiş olduğu şeyi bir daha unutmamağa¹³ müsait iken, bildiği lisanlar farsça ile türkçe ve moğolca olmak üzere üç dilden ibaretti. Töre, yahut Cengiz Hân'ın kanunu (Yasak'ı, Yasa'sı) bütün hayâtı müddetince intihabına mazhar olmuş ve ona hürmet etmişti. Hattâ TÖre'yi (zu'munca) Kur'ân'a tercih ettiği içindir ki bâzı fukahâ¹⁴ insanların yaptığı kanunları Hudâyı Mûteâl'in tebliğ buyurduğu ahkâma tercih edenlerin küfrünü beyân etmeye cesaret etmişlerdir. Tbre'yi Tü-zükât¹⁵ unvanı altında tertîb etmiş olduğu kânun ile ikmâl etmiştir.¹⁶ Bu kanun en ziyâde orduların tanziminden, saray

¹¹ Timur'un çok düşkün olduğu satranç, buralarca mâruf olan satranç (satranç) olmayıp Arabşâh'm verdiği tafsilâta ve yaptığı resme göre (s. 312 ve 324), uzunluğu on, genişliği onbir, yâni cem'an 110 hanelidir; bunda iki deve, iki zürâfâ, iki talîâ (öncü), iki piyade, bir vezîr ve şâir ziyâde taşlar vardır; satranç-ı kebîr denilen bu oyun satranç-ı sagîr (küçük satranç) denilen öte oyundan çok olduğunu. Arabşâh zikreder.

¹² Şah'm ruh ile mübadelesinden dolayıdır ki en sevdiği oğlu Şahrûh İsmi almıştır. (Muinjtfa-dîn Sahfttı «uttan. Timur bir gün satrançda ruh Ue hasımı mat ettiği sırad* bir oğlu dünyâya gelmiş olduğu müjdesi verilmesiyle oj»a"9a,hruh., adını vermiştir. Müt.) Dukas bunu nakletmekle beraber v»K*âyı Anjfeara Muharebesi senesinde gösterdiği cihetle yirmi yedi 50^r sonra zikretmek gLbi bir hatâda bulunmuştur.

¹³ Bir defa unuttuğu şey, tekrar huzurunda okunulduğu zaman yanlış telâffuz olunursa, Timur onu tashih ederdi (Arabşâh, s. 212).

¹⁴ HafızU'd-dln Muhammed Bezâzî ve Alâü'd-dln Muhammed Buharî bu zümredendir. (Bu hususta bkz. fonu Arabsah, s. 212 Mütercim.)

¹⁵ Instituts politiques et millitaires de Tamerlan (Timurleng'tn Siyâsi ve Askeri Müesseseleri) Paris, 1787.

¹⁶ (51 nu.lı dipnota aittir) «Yasa», «Yasak»; cezâ-yı idam: «Nâ-münâsib söz itkan uçun yasak-ka yitti.» (Yâni: Münasebetsiz söz söylediği için idam cezasına uğradı.) Nizam, kaanon: «Yasağığa hâzır bolup yolluk turalik sözidin çıkmagaylar» (Yâni: Herkes emrine imtisal ile kendi yolunca, kendi mevkîince sözünden hârice çıkmasın.). «Yasakı», asker (Emre tabî). (El-Lugâtü'1-Ne-vâiyye ve'l-İstişhâdati'l-Cagatâiyye, Paris tabî, 1870, imparatorluk Matbaası.) «Tüzük», nizam. (Yasa: kaanon; түзүк: nizânf, ta'lîmât). «Bir öngim tapsa şehliğdin riyaset

ve devlet memurlarının teşrif usûllerinden, adliye ve mâliye idaresinden bahseder. Antoninir Hikmet'inden ve Kostantin'in rahatsızlık veren tebhîrâtından¹⁷ âzâde olmakla beraber asker tertibi ve siyâsî idarenin esâsı hakkında derinliği olan fikirleri içine almaktadır. Hind tahtına cûlus eden iki hükümdar-ki biri Moğol padişahları hükümetinin müessisi Bâbur şah ve diğeri bunların en büyüğü olan Şah Ekber'dir- tanzim etmiş olduk-lan şerhlerde ve hükümet kaidelerinde Tüzükât'ı taklide çalışmışlardır¹⁸.

Timui, hükümet işlerine bizzat faal olarak nezâret etmekle beraber casusluk, mülki ve askerî idâresinin başlıca yürütme vâsıtası idi. Memurları bin türlü kıyafet altında her memlekette dolaşırlardı. Bunlar ekseriya derviş kılığında bulunarak düşmanlarının kuvvet ve tasarruflarından ve onların saraylarındaki entrikalardan ve ziyaretine memur oldukları belde ve kalelerin durumlarından Timur'u haberdar- ederledi. O surette ki, yabancı hükümetlerde olup biten vak'alara Timur, bu memleketlerin hükümdarlarından ziyâde muttali olurdu. Seyyah, derviş vesaire şeklindeki memurları ecnebi memleketleri hakkında ne malûmat vermişler ise defterlere yazılarak, yahut topoğraf haritaları üzerine işaret olunarak bu defter ve haritalar dâima Timur'un gözü önünde bulunurdu. (Arabşah, Kahire basımı, 1305, s. 212-213'e bkz. Mütercim).

Askerlerin Timur'a sadâkatlan o mertebede idi ki, yalnız canlarını değil,- haydutlukla yaşayan intizamsız asker için şaşılacak şey olmakla beraber- her istediği zaman ganimetlerini, kendi mallarını da feda ederlerdi. Körükörüne ve her türlü kayıtlardan âzâde olmak üzere itaat ettiklerinden arzu etmiş olsa bir beyannâmesiyle kendisini Tatarlarda peygamber tanıtılabildi. Ordusuna birçok şâir, âlim, musikişinas, sûfî cel-bederek ve bunları en uzak seferlerinde beraber bulundurarak¹⁹, şu suretle muhtelif kavimlerden mürekkep ve şehirli olmayan askerinin zalimane vahşîliğini tâdile muvaffak olmuştu.

Timur gençlik yıllarım şiddetli beden eğitimi ve cenk tecrübeleriyle, yâni avcılıkla, küçük seferlerle geçirmişti. Cet (Çete veya Cud, Cüzlerden müteşekkil bir ordu ile Çağatay ailesi hükümdarlarından Emîr Hüseyin'in

Tüzük bolnias işi kılmay siyâset.» (Yâni: Taraf-i hükümdârîden riyasete nail olan bir kimse kaanunları şiddetle tatbik etmedikçe işi intizam bulamaz.) (Lugât-i Nevâiyye).

¹⁷ Kostantin Porfirogenes'in De ceremonis aulae et de the Eplsto-Encyclca ve Leo nam müellifin Tactlcae matlbns Imperlt ismindeki kitaplarına müracaat.

¹⁸ (12) Bâbur Şfih'in cerhleri, Stuart, Mümessil Tlpo Sahip Kütüphanesi cedve-linde (Nu. 1, S. 184).

¹⁹ Nuhbetü't-Tevaiht, Aratoşâh (üçüncü, varakadan nihayete kadar), Lari.

memleketlerini tahrîb eden Türkistan hükümdarı Timur Tuğluk Hân'a mukabil Emir Hüseyin'in imdadına gittiği zaman ancak yirmi yedi yaşında idi. Horasan ile Mâverâü'n-nehir'de, yâni Ceyhun nehrinin öte tarafında hükümet ve gâh Herat'da, gâh Belh'de ikamet (763/1361) eden Emîr Hüseyin, hemşiresi Tur-Hân'ı-şecaati hükümetinin te'yîdine vâsıta olan- bu genç cengâvere tezvîc eyledi (765/1363)²⁰. İki sene sonra Tur-Hân'm vefatı (767/1365) Timur ile Horasan hükümdarı arasındaki rabıtayı kopardı. Kayın birader ile o emirlerine itaat etmeyen dâmâ-dı arasında muharebe zuhur ederek (768/1366) bir müddet sonra çarpışmalara ara verildiyse de yeniden daha kanlı bir surette cenge çabucak başlandı. Bu muharebe ancak Belh'in zaptı ve gâsıbm yâni Timur'un emirleri tarafından Hüseyin'in katliyle son buldu²¹. Artık Timur'un tahta çıkacak kişi olmasına mâni birşey kalmadı.

Emîr Hüseyin'in ikametgâhı olan Belh yağma ve sarayı tahrîb oiuri-du. Belh ahâlisinin bir kısmı esîr ve bir kısmı işkence ile idam edildi (771/1369). Kadınlar, çocuklar galibin askerlerine taksim edildi²². Hüseyin'in haremde bulunan sekiz kadından dördünü Timur kendisi için seçerek bunların ikisini nikâhına²³ ve diğer dördünü ümerâsıyla silâh arkadaşlarına tezvîc eyledi²⁴. Yakın bir gelecekte Asya'nın sahne-ı zuhuru ve Timur'un kahramanı olacağı facianın başlangıcı işte budur.

Timur, yansı harâb olan Belh yerine Semerkand'ı karargâh ittihaz ederek çepeçevre sur ile kuşatıp saraylar, bahçeler inşasıyla tezyîn eyledi²⁵. Dikkate sezadır ki, otuz altı sene kesintisiz devam ile bütün hayâtını işgal eden muharebeler ve fetihler esnasında askerine istirahat et-tirmeTc ve yeni yorgunluklara hazırlamak için Timur Semerkand'a ancak dokuz defa gelebilmiştir²⁶

Tatar kavimlerinin umûmî meclisi olan Kurultay, Timur'un gasbını tasdik ile

²⁰ Timur Târihi, Şereft't-d-dîn'in eseri, Htl Dölakrua tarafından tercüme edilmiş, I, 48. Takvîmü't-Tevarîh, 865 sen,esi. (Bu tarihte yanlışlık vardır. Doğrusu 770 dir. Müt.)

²¹ Lari ve Şerefu'â-dln.

²² Şeref ü'd-dîn, s. 204.

²³ Saray Melik ve Tuğu Turhan; diğer ikisi olan Ulus ve İslamadan bahsedilmez.

²⁴ Serefü'd-din, 1, s. 193.

²⁵ Kezâlik, s. 208.

²⁶ Timur 771/1369 senesinde Semerkand'ı payitaht ittihaz ettikten sonra şehirden azimetre yedi defa daha gelmiştir. Bu dönüşler sırasıyla şu senelerde vuku bulmuştur: Birincisi 783/1381; ikincisi 784/1382; üçüncüsü 787/1385; dördüncüsü 790/1388; beşincisi 791/1389; altıncısı 793/1391; yedincisi 800/1398; sekizincisi 801/1398; dokuzuncusu 810/1407. (Şerefü'd-dîn ile Prıç'in Chronological Retrospect. nâm eserinde (ingilizcedir) 3. cildin birinci faslına müracaat.)

onun eliyle mahvedilmiş olan hükümetin meşru vârisi olmak üzere ilân etti. Evvelce sâna nail olacağım haber vermiş olan Şeyh Bereket, saltanat alâmeti olmak üzere sancak ve tabi vermekle beraber, Timur'un fevkalâde bedenî güce sahip olmasından dolayı babası tarafından îtâ olunmuş olan Timur ismine «hükümdâr-ı âzam» demek olan «Gürgân» ve «hâkim-i zaman*» demek olan «Sâhib-kıran»²⁷ ve «Cihangir» unvanlarını ilâve etti²⁸. Tatar kahramanı uzun süren saltanatında bu manidar lâkablardan hiçbirini tekzîb eylemedi. Timur'un mühürü «Râstî rüs-tî» kelimeleriydi²⁹.

Timur hükümetlerini zaptettiği dokuz hanedanın³⁰ idareleri altında bulunan yirmi yedi memleket tacını başında toplamıştır. Bu aileler şunlardır:

- 1- Çağatay hanedanı, ki son hükümdarı olan Hüseyin, Tatar cihangirin kılıcının darbesiyle yok olmuştur.
- 2- Türkistan ve Moğolistan'daki Cet yahut Ket hanedanı;
- 3- Hârizm hanedanı,
- 4- Horasan Hanedanı,
- 5- Tataristan ve Deşt-i Kıpçak'da Tatar hanedanı,
- 6 - Irâk-ı Acem'de Benî Muzaffer,
- 7- Irâk-ı Arab'da İlhanlılar,
- 8- Hind hanedanı,,
- 9- Osmanlı hanedanı.

Timur'un ülkesi doğuda Çin Seddi'ne ve kuzeyde Rusya içerlerine kadar uzanırdı. Batıda hududu Akdeniz ve güneyde Mısır'dı. Devraldığı hükümetlerden bâzısını yalnız birer muharebe ile fethetmiştir. Ekseriyet teşkil eden diğerleri ısrarlı karşıkoymalardan sonra itaati altına girmişlerdir. Cet hükümeti bu ikincilerdendir ki, Timur bu ülkeyi yedi sıkı seferden sonra zaptedebilmiştir. Horasan, cihangirin ordularını dört defa ric'ate mecbur ederek ancak beşincide mahkûm olmuştur. Urus ve Tok-tamış nâmlarındaki Tatar hükümdarlarının memleketlerini, iki seferle ele geçirebilmiştir.

²⁷ işbu «sâhib-kıran» kelimesi iki suretle tefsir olunur. Biri kırân-ı sa'deyn vuku bulmuş (Venüs ile Jüpiter gezegenlerinin durumlarının aynı olması hâli ki kutluluk sayılır) olan hükümdar demektir ki, ikinci bir kıran hâdisesi olmasına kadar geçecek zamanın sahibi addolunur. İkinci tefsir ise, kıran bir sikke ismi olup, sikke sahibi demekten İbarettir. Büyük pâdişâhlara bu isim verilir. Müt

²⁸ Şerefu'd-dîn, 203 ve 204.

²⁹ «Doğruluk selâmettir» demektir. «Kn-necâte fi's-sıdk»dan iktibas olduğu anlaşılır. Müt.

³⁰ «The crown Zagatai was one of the twenty seven crowns wich he placed on his head.» (Çağatay tacı Timur'un başında topladığı taçların yirmiyedincisi idi.) Gibbons, 65, s. 335. Şark hükümdarları Avrupa hükümdarları gibi tâc giymedikleri cihetle, bu fıkrada dahî tâc mecazî mânâda kullanılmıştır.

Hindistan'ı yalnız bir muharebe ile fethettiler, Cenkle-rinden en kanlı ve en uzunları batı Asya'daki seferleridir ki, birincisi üç, ikincisi beş ve Sultan Bâyezid'in tâliinin neticesini tâyin eden üçüncüsü mütemadiyen yedi sene devam etmiştir. Bu saydığımız onsekiz muharebe hakkında az söz söyleyeceğiz; yalnız cereyan ettiği yerler, evvelâ Osmanlı Devleti'nin hududu ve daha sonra merkezi olan, yedi sene muharebesini daha ziyâde tafsilât ile nakledeceğiz.³¹

Timur'un Cetler aleyhine olan yedi ve Hârizm Şahı Hüseyin Sûfî aleyhine olan beş seferi defalarca elçi mektuplaşmalarına mahal vermiş olduğu gibi birkaç sulh ahidnâmesine ve Timur'un hükümetini akrabalık ve sıhriyet bağları ile tahkîm etmek üzere müzâkerelere vesile olmuştur. Hüseyin'in hükümeti aleyhindeki ilk teşebbüsünde, Timur, bir sefîr vasıtasıyla bu hükümdarın kızı Hanzâde'yi büyük oğlu Cihangir için talep etti. Hüseyin Sûfî muhalefete cür*et edemediğinden izdivaç vukua geldi.

Şark hükümdarlarının tantana ve servetleri hakkında bir fikir verecek şey varsa, o da bu münâsebetle vukua gelen düğünlerin ihtişamıdır ki, Me'mûn³² ve Mu'tezid halifenin evlâtlarının izdivaçında yapmış oldukları düğünlerden az revnaklı değildirler³³. Hanzâde'nin cihazı bir altın taht ile çeşitli kıymetli taçlardan, bileziklerden, küpelerden, gayet ağır ve kıymetli gerdanlık ve kemerlerden, mücevherler, incilerle dolu sandıklardan, şerirlerden, kameriyelerden, mükellef çadırlardan mürekkepti. Cemiyet mahalli misk ve anberle tütsülenmişti. Devlet büyükleri «hoş-âmedî» makamında gelinin üzerine inci ve altın sikke yağdırıyorlardı. Ayaklarının altında zemîn altın işlemeli kalıçelerle örtülüydü. Genç kız her şehirden geçtikçe şeyhler, kadılar, imamlar, mollalar, huzurunda yüz sürmek için istikbâline koşarlardı. Semerkand'a vusulünde dahi bu suretle şenlikler yapıldı, şâdmânlıklar gösterildi. Zifaf yeri olan çadırın içi, semâyı tasvir ve sayısız elmaslar yıldızları göstermekte idi. Bu çadırın perdeleri sırmalı kumaşlardan ve üzerindeki topuzlar ince an-berden mâmûl idi. Saray

³¹ «Memor propositi que (statui) non ultra attingere ext«rna nişi que romanis cohaerent rebus». Livius, 39, 88. Gibbons, 65 kitabın 335'inci sahifesinde Timur'un seferlerini şu unvanlarla dörde taksim eder: İran seferleri, Tatarîstan seferleri, Hindistan Seferleri, Osmanlı memleketlerine seferleri.

³² Me'mûn, veziri Sehl bin Hasan'ın kızı Boran ile izdivaç etmişti. Bu düğünde bir kur'a tertib olunmuştu ki, ondan çekenler -üzerlerinde yazılı- köylere, kasabalara, geniş arazilere mâlik olurlardı.

³³ Humârveyh'in kızı Kutrü'n-nidâ'nin düğününün ihtişamı hakkında De Guignes'irv Hunlar Târih-i Umûmîsî'ne müracaat s. 2, 139.

memurlarına ve düğüne davet olunan zevata kaftanlar, şallar, kıymetli elbiseler ve kumaşlar tevzi olundu. Nihayet hey'et-şinâslar zifaf gecesi için bildirilen vakti seçerek zifaf resmi okadardebdebe ile icra olundu ki, Hilâfet'in en şanlı zamanlarından beri emsali görülmemiştir³⁴.

Ertesi sene (776/1374) daha az tantana ile Timur'un Dilşâd Ağa'yla düğünü yapıldı. Bu Dilşâd Ağa Cet hükümdarının kızıdır ki, Timur'un Cetler'le muharebesinde esîr düşmüştür. Zikrettiğimiz kadınlardan başka Timur, Turhan'ın vefatından sonra Emîr Musa'nın kızı Tuman Ağa'yı da izdivacı altına almıştır. Bu zevcesini hoşnûd etmek içindir ki, Semer-kand'm on iki şâhâne bahçesini «Bâb-ı Behişt» (Cennet Bağı) nâmıyla bir büyük bahçe olmak üzere birleştirmiştir (779/1377)³⁵.

Ancak Cetler Sultanı'nın ve Hârizm-Şâh'ın kendilerine mahsus ümidine dayanarak Tatar cihangîriyle akdetmiş oldukları akrabalık rabitaları, onları Timur'un ne taarruzlarından, ne de hükümetlerinin büsbütün inkırazından muhafaza edebildi. İhtiyatkâr olmayan Hârizm hükümdarı sefirlerinin dokunulmazlığı kaidesini ayaklar altına alarak Timur'un bir elçisini hapsedmiş olduğundan, bundan infiale kapılan Tatar İmparato-ru'nun dördüncü defa olmak üzere hücumuna mâruz ve payitahtı olan Hârizm'in kuşatılmasıyla üç buçuk ay mahbus kaldı³⁶. Timur, muhasaranın uzayıp gitmesinden yorularak oğlunun kayınpederini hisarın altında bir mübâreze-i münferideye (fert ferde karşılıklı döğüşmeye) davet etti. Hârizm Şâh'ın bu sureti kabulden istinkâf göstermesi üzerine belde hücum ile ele geçirilip yağma edildi (781/1379). Meşâyih, ulemâ, san'atkârlar³⁷, erbâb-ı zanaat Timur'un doğum yeri olan Keş beldesine³⁸-ki eskiden Şehr-i Sebz nâmıyla yâd olunurdu- nakledilerek³⁹, bu münâsebetle o şehir «Kubbetü'l-İlm ve'l-Edeb» unvanını ve Tatar devletinin ikinci pâyitahtlığını kazanmış oldu.

Bu muzafferiyetleri arasında Timur üç elîm vak'aya düçâr olarak, o zamana kadar yeni memleketlerinin tanzimine yönelttiği nazar-ı dikkatini, bir müddetlik bu meşguliyetten ayırdı. Kayınpederi Emîr Musa'nın oğluna

³⁴ Şereftü'd-dîn, 1, 13, 244-251.

³⁵ Kezâlik, *, 256.

³⁶ Kezâlik, & 298.

³⁷ Zanaatkâr'dan ayırmak için sanayi-i bedîa sahiplen (güzel sanatlar erbabı) hakkında kullanılmaktadır. Müt.

³⁸ Şereftü'd-dîn, s. 209. (Mütercimim ilâvesi: Timur'un doğum yeri Keş mülhakatından Hoca İlgar fcariyyesidir. Keş Maverâü'n-nehir şehirlerinden-dir. Arabşâh, 1, s. 4)

³⁹ Timur bu şehri dikkat çekici bâzı eserler ve başlıca Ak-Saray nâmında muhteşem bir saray ve kızı Aka Beg için bir türbe ile tezyif eylemiştir. Şereftü'd-dîn, 306.

nikahlanmış olan sevgili kızı Akabeg,. büyük oğlu Cihangir, hemşiresi Turhan Hâtûn birbirini takiben vefat ettiler. Gayyûr hükümdar, en sevdiği vücûdların ebediyen kaybolmasıyla bir müddet derin bir bezginliğe düçâr oldu. Fakat meşâyih tarafından Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerifler tilâvet olunduğu gibi bir taraftan târih ve hikâyeler okutup dinleyerek kederini gidererek yine hükümet işleriyle iştigalden geri kalmada⁴⁰.

Hârizm'in fethiyle ahâlisinin Keş'e naklinden sonra Timur bütün dünyâya hükümrân olmak arzusunu-ki Öteden beri kurt gibi içini oyar, dururdu- izhâr etmekten çekinmedi. Ekseriya şâirin «Âsumân'da bir Huda olduğu gibi rûy-ı zemin (yeryüzü) de dahi yalnız bir sahip olmalıdır; cihanın bütün hükümetleri bir büyük hükümdarın tamâ'ını teskine kâfi değildir»⁴¹ sözünü tekrar ettiği işitilirdi. Ceyhun'un öte tarafında Tûrân iklimine mâlik olunca bu tarafında dahi İran'ı elde etmek tasavvurunda bulundu. Acem İmparatorluğunun geniş kıt'asında Cengiz Hân'ın hükümeti enkazı üzerine birçok hanedanlar teessüs eylemişti. Fars ülkesinin en doğu kıt'ası olan Horasan'ı iki pâdişâh paylaşmış idiler. Güney kısmı Kert hanedanından⁴² Gıyâsü'd-dîn Pir Ali'nin, kuzey kısmı-Cengiz Hânedânı'mn son büyük hükümdarı Ebû Saîd'in vefatından beri Horasan'da hüküm sürmekte olan-Serbedâr ailesinden Hoca Ali Müeyyed'in⁴³ idaresi altında idi. Müeyyed, Tatar fâtihine itaat etti; Timur da onu her seferinde «evâmîr-güzâr» sıfatıyla maiyyetinde bulunmak şartıyla, bir berat vererek hükümetinde bıraktı. Gıyâsü'd-din ise bilâkis kendi askerinin yirmi misli kadar bir kuvvete karşı memleketini müdâfaa kahramanlığını gösterdi; lâkin başlıca kalesi olan Fuşenc'in düşmesinden sonra payitahtı Herat şartsız teslimiyet göstererek, tamamen harâb olmaktan şu suretle kurtulabildi⁴⁴. Kert ve Gur

⁴⁰ Şerefü*d-din, 362.

⁴¹ Hangi sairin sözü olduğunu müverrih açıklamıyor; fıkra-i ulanın meali güzel alınmamış olmalıdır. (Not: Bu söz, bir şâire ait değil, eski Türk dünyâ görüşünün bir prensibi olarak kabul edilir.)

⁴² Kert hanedanı Hind'de Gazneliler'den sonra hükümet eden Gur hanedanının bir şubesi İdi. 644'de baslar ve sekizinci hükümdarıyla 805'de ortadan kalkmıştır. (Gurlular'dan Kert meliklerinin inkıraz târihi Takvi-mû't-Tevârih'de 785'dir. Müt.)

⁴³ Müeyyed'in ikamet menkul Sebzvâr idi. Bu hanedan. 737'de zuhur ile 798' de inkıraz bulmuştur; oniki hükümdarı vardır. Takvim üt-Tevârih yıki. üç târihlerini 788 olarak gösteriyor. Müt.)

⁴⁴ Timur Herat'ı aldıktan sonra Udkud'a gitti. Bu şehirde ikamet esnasında epeyce tuhal bir vak'a olmuştur ki, garâbetiyle beraber naklini gerekli görüyoruz. Mecâzibden bir derviş Timur'un başına bir koyun göğsü atar. Timur bu cinnet eserinden Öfkelenmek söyle dursun, gelecekte Acem devletinin asırlardan beri «Asya'nın göğsü» tâbir olunan kısmına, mâlik olacağını yorumlayarak memnun olur. Şerefü*d-din, 316.

hanedanlarının iki asırda bu beldeye toplamış oldukları hazîneler⁴⁵ Keş'e nakledildiği gibi, işlemelerinin zerâfetiyle nazarları celbeden Herat kale kapısı da

götürüldü. Timur, bu kafanın diğer mevkilerini o kadar ucuz ele geçiremedi; ancak ısrarlı bir mukavemetten sonra itaat gösterdiler. Bunlardan Şetbur Hân, Kabus Hân mevkileri ve bilhassa Belh ve Kelât arasında kâin Kahkaha Kalesi-ki güya hasmın çabalamalarına karşı istihza gösterdiği için bu isimle adlandırılmıştır- müdâfaa hususunda imtiyaza mazhâr olmuşlardır. Giyâsü'd-dîn'in Nişâbur, Sebzvâr, Tûs gibi beldeleri asla mukavemet göstermeksizin teslim oldular.

İslâm meşhurlarından birçoğunun kabirleri bulunduğu için Meşhed dahi denilen Tûs, kervanların ziyâretgâh ve buluşma yeridir. (Hazret-i) Peygamberin doğrudan doğruya silsile-i nesebinden olan. Oniki İmam'ın sekizincisi İmâm Rızâ Tûs'da ârâmgüzîn (dinlenmekte) dir⁴⁶. Hârünü'r-Resîd; şecâatiyle hilâfeti Emevîler'den alıp Abbasî hanedanına nakleden, gerek cellâd kılıcı altında ve gerek muharebe meydanlarında yarım milyon insan helak eden cengâver-i hûn-nisâr (ölüm saçan cengâver) Ebû Müslim⁴⁷; Melikşâh'ın veziri, âlim matematikçi, fars şâirlerinin en şöhretlisi, Haşîşîler'in en büyüğü Hızâmü'l-mülk, Meraga rasadhânesi-nin kurucusu meşhur hey'et-şinâs (astronomi bilgini) JNasîrü'd-dîn; Şark'-ın en büyük destan şâiri Firdevsî⁴⁸ hep Tûs'da medfûndurlar⁴⁹. Timur, Tûs'a girişinde Kbû Müslim'in kabrine doğru giderek türbenin önüne gelince atından indi. Bundan sonraki muharebeleri için kahramanın imdâd-ı rûhânîyesini kemâl-i darâatla niyaz eyledi⁵⁰. İnsan zanneder ki, kan-dökücü Ebû Müslim'in ruhu, Tatar fâtihin temennisini işitmiş-tir; çünkü bundan sonra Timur bir fenalıklar ruhunun âyinine kendisini bırakmış ve kemiklerinden yardım dilediği kanlı muharibin yoluna kÖ-rükörüne girmiş gibi görünüyor. Meşhurdur ki, Timur isyan eden Sebzvâr ahâlisini te'dîb için bunların bedenlerinden üç canlı kule bina etmek gibi zebanice bir tasavvurda

⁴⁵ Şerefü'd-din, 327.

⁴⁶ Bu târihin birinci cildinde.

⁴⁷ Me'mûn Halife zamanında, 293 safer'inde ellibir yaşında iken Horasan'ın Tûs dolaylarında bulunan Nukan kasabasında vefat eyledi. Me'mûn namazını kılarak pederi Hârünü'r-Resîd'in türbesine defn etti. Hâlâ mezâr-ı pür-envârları azîm ve meşhur ziyâretgâhtır. Nuhbetü't-Tevârih'den kısaltılmıştır. Müt.

⁴⁸ Ebû'l-Ferec, s. 320.

⁴⁹ Cihân-nümâ, s. 318, 319.

⁵⁰ Şereftü'd-dîn, 1, s. 329.

bulundu. İki bin insan bir korkunç âbidenin yontma taşın makamında kullanıldı. Bu bedbahtlar birbirinin üzerine konularak kalan aralıklar balçık ve kireçle dolduruldu⁵¹.

Timur, Horasan, Sîstan, Afgan memleketleri ile⁵²-meşhur kahraman Rüstem'in⁵³ hâtırasının Tatar hükümdarının tamâ'ına karşı muhafaza edememiş olduğu- Zablistan'a mâlik olur olmaz, her tarafta zafer kazanan ordularını İran aleyhine tevcih eyledi (788/1386). O zaman İran, Muzaffer⁵⁴ ve İlhan⁵⁵ ailelerinin hükmü altındaydı. Birincisi Irâk-ı Acem ile asıl Fars kıt'asında, ikincisi Irak'ı Arab ile Aze-baycan (eski Atropatante) kıt'asında saltanat sürüyorlardı. Muzaffer ailesi (Muzafferîler) hükümdarı Şâh Şücâ⁵⁶ Timur'un yaklaştığı haberini alınca, itaat alâmeti olmak üzere kıymetli hediyelerle bir sefir gönderdi⁵⁷. Timur hayırsever niyetlerini temin ile daimî bir sulh için rehin hükmünde bulunmak üzere, büyük şehzadesi müteveffa Cihangir'in oğlu Mirza Pir Muhammed için Muzaffer ailesinden bir kız istedi. Timur tarafından akrabalık teklifi pek fena bir alâmet idi; zira böyle bir teklife mâruz olan, evveleminde istiklâini feda etmek lâzım gelirdi. Bununla beraber Şâh Şücâ muvafakat gösterdi. İlhan⁵⁸ hanedanından Şeyh Üveys Celâyîrî'nin oğlu Sultan Ahmed daha cesaretli bulunarak şiddetli bir müdâfaaya hazırlandı. Hükümet merkezi olan Sultâniye'yi tahkim et* misti; lâkin bu mevkii terke mecbur olarak evvelâ Tebriz'e, sonra Bağ-dad'a iltica etti. Fars'ın bütün kuzey eyâletleri, kısaca Mazenderân, Rey, Rüstemdâr Timur'un hükümetinin eline düştüler. Tatar cihangiri Sulta--niye'yi, Tebriz'i, Nahcevan'ı kendisine itaat ettirdikten sonra Araş nehrinin azgın sularını Culfa'da⁵⁹ geçti. Culfa muhteşem köprüsüyle meşhurdur. Bunun kemerleri

⁵¹ Şerefü'dd-în, 367, bu menfur vahşiyâne hareketi örgüye lâyık bir hareket olarak" zikretmekten çekinmez. (Sa'dü'd-dîn, Şeref ü'd-dln Ali Yazdî'nin Timur'u yalanlarla ayyuka çıkardığını ve kötülüklerini iyilik suretinde gösterdiğini söyler. Tacti't-TeYârîh, c. 1, s. 159. Müt.)

⁵² Afgan memleketi Kûh-ı Süleyman'ın eteğine kadar uzanır.

⁵³ Efsâne-nüvis bâzı müverrihler Zablistan'dan bir sadâ zuhur ile bütün bu karışıklıklardan şu sözlerle Rüstem'in ruhunu haberdâr ettiğini yazarlar: «Başını kaldır da İran'ın ne hâle geldiğini ve nihayet Tatarlar'ın kudretine mahkûm olduğunu gör.» (Şerefü'd-dîn, bâb: 14, s. 377).

⁵⁴ Muzaffer ailesi (Muzaffer iler) 733de zuhur edip 796'da yedinci rüktlm-dariyle sönmüştür.

⁵⁵ İlhanlılar 737'de zuhur ile üçüncü hükümdariyle 813'de mahvolmuştur.

⁵⁶ Hafız, Şah Şücâ'yı daima över.

⁵⁷ Bu hediyelerin içinde her biri altı re'sden mürekkep katarlarla katırlar, erguvan! bir kameriye, gânane bir çadır, en kıymetli kumaşlardan mamul büyük bir şems-l siper bulunuyordu, (Şerelü'd-din, s. 352.)

⁵⁸ İlhan (İl-Hân), memleketin hükümdarı demektir.

⁵⁹ Şeretü'd-dln, s. 391. Muriye Seyahatnâmesi'nde İkinci gün vekayiinde (s. 310) Culfa, yerine Şulşa yazar. Döpreye de müracaat, c. 2, s. 203.

elliden altmış (ona) kadar yüksekliği hâvî olup, kenarları derin hendeklerle muhafaza olunmuştur⁶⁰. Osmanlı hududunun (Hammer zamanında) müstahkem beldelerinden Kars-ki istihkâmları kaya içine oyulmuştur- kürge denilen dünbelek sesleri ve Tatarlar'-ın «sürün!» (uran olmalıdır. Hazırlayan) diye çıkardıkları harb naraları üzerine kapılarını açtı⁶¹. Bütün Gürcistan ile payitahtı Tiflis itaat arz etti. Artık sefer tamam olmuştu; Timur yeni fetihlerini teşhir için büyük bir av tertibini emretti.⁶²

Timur, Karabağ'ın lâtif sahrasında muştasını kurmuştu. Gürcistan prensi oraya gelerek sadâkatine yemin etti. Bu hükümdar, unvanını, ülkesini ancak Hristiyan dininden çıkmakla ve Tatar fâtihe diğer garip şeyler arasında (Hazret-i) Davud'un kendi eliyle imâl etmiş oldu, u Kur*ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan, zırh olmak üzere rivayet olunan bir zırhı itâ etmekle muhafaza edebildi⁶³.

Bir müddettik sonra Şirvan hükümdarı itaat ederek bunun vukuu sureti Timur'un kibirine, izzet-i nefsine pek muvafık geldi. Bu prens Tatar fâtihi bizzat itaatini arzetmek ve Şark'ca pek kıymetli kabul edilen hediyelerini takdim etmek üzere gelmişti. Tâbiyyet dâiresine dâhil olan emîrin zarîfâne dikkatinin eseri olmak üzere, bu hediyelerin cümlesi Tatarlar'ca mukaddes addolunan 9 adedinde idi. Dokuz kılıç, dokuz yay, dokuz çadır, dokuz kameriye, dokuz şal, dokuz parça ağır kumaş, dokuz cins at, dokuz câriye takdim ediyordu. Kölelere gelince, bunlardan sekizden ibaret olarak

⁶⁰ Şeretü'd-dîn, s. 392.

⁶¹ Kezalik, * 393, 395.

⁶² Bu av şu suretle tertib olunmuştu: Tatar ordusu dâire şeklinde saflarını tertib etmişti Ortada bulunan av sürücülere «kerke»ler geyikleri, karacaları, kurtları, arslanları hep bir noktaya sevkederlerdi. (ŞereiU'd-dîn, s. 391.) (Türkçede buna «sürgün avı» tâbir olunur. Mütercim) «Narkesnin bir şeyin etrafına dâire çevirme mânâsı Lugât-ı NTe-vâiyye'nin 508'inci sahifesinde münderiştir. Çevrilen dâire mânâsı da bundan alınmış olmalıdır. Fakat Lugât-i Nevâiyye'de «kerkesnin av sürücülere mânâsına tesadüf olunamadı. Ona göre «Kürgâ», «Kürge», «kerranay» nev'inden bir sadâ âleti (saz), tepsi, bölme, duvar ve çadır perdesidir:

1 - «Yene kerrenay ve kürgâ oni

Kılıp aşkâre kıyamet günü»

«Yâni: Yine kerrenay ve kürge sadâsı kıyamet günü gösterdi.)

2 - «Koydı çün şeh basa tığa kâmin

Kürge içre kördi öz çâmin.»

(Yâni: Pâdişâhın kraliçesi üzerine ayak koyunca, kendi kadehini tepsi üzerinde gördü.)

3 - «Ak eviga işing rast tünğlük dağı

Bolup kürke evi körmega tün dağı.»

(Yâni: Çadırın metanetli bir kapısı ve duman çıkacak bir bacası vardı; -çadırın- duvarları kürklerle örtülü idi.) (??)

⁶³ Şereftü'd-dîn, s. 419.

dokuzuncusu hükümdarın kendisi idi⁶⁴. Şerefü'd-dîn, Şirvan hâkiminin bu surette bağlılık göstermesi Timur'un pek hoşuna giderek emîri iltifat ve hediyelere gark ettikten başka, Şirvan hükümetini de kendisine ihsan ettiğini söyledi.

Kudretli cihangirin darbeleri altında hiçbir şeyin kuvveti kalmıyordu. Bu âna kadar kendilerini ormanlarının, içinde, bataklıklarının arkasında serbest zannetmiş olan Gîlân emirleri Timur'un huzurunda arz-ı huşu etmek üzere geldiler. Ermenistan ve Beynü'n-nehreyn (Mezopotamya) hâkimleri itaat etmeyi kibirlerine yediremedikleri cihetle, Timur bunları itaate davet etmek üzere elçiler gönderdi. O zamanlar Ermenistan Taharten isminde Erzincan'ı hükümet merkezi yapmış bir emîrin idaresi altındaydı. Beynü'n-nehreyn'de Kara-Koyunlu⁶⁵ hânedâm saltanat sürüyordu. Bu ailenin vârisi-ki Diyânbekir'de ikamet ederdi- Timur'un tehditlerine ehemmiyet vermeyerek müdâfaaya hazırlandı; ancak cihangirin muazzem kudretine karşı yalnızca mukavemete asla muktedir olamayacak derecelerde zayıf olduğundan, gösterdiği cesaretin cezası olmak üzere, Tatar askeri Muş ovasını tahrîb ettikten sonra-Ta-harten'in başlıca iki şehri olan- Ahlat ve Âdilceva'z'ı elinden aldılar. Bu vakte kadar kapılarını hiçbir fâtihe açmamış olan Van müstahkem mev-kîi, yirmi gün kahramanca müdâfaadan sonra zapt olundu. Müdâfileri-nin kolları arkalarına bağlanarak istihkâm üzerinden aşağı bırakıldılar⁶⁶. Şeddâd bin Âd tarafından yaptırıldığı hikâyeye olunan istihkâmlar, hâk ile yeksan edildi. Bunların metaneti o mertebede idi ki, bir tam «tümen» (tuman), yâni onbin kişi bir gedik açmak için bir gün sabahtan akşama kadar çalıştıkları halde muvaffak olamadılar⁶⁷. Van'ın düşmesi üzerine Taharten itaate karar verdi. Şu suretle amana gelmiş olduğu için Timur, devletin unvanını ve arazisini kendisine bahşetti⁶⁸.

⁶⁴ Şerefü'd-din, s. 400. (Mütercim'in ilâvesi: Timur'un Şirvan üzerinden geçeceğini Şirvan hakimi Şeyh İbrahim haber alınca, vezir ve kar. ısı Ba-yezid ile istişare etti. Kadı, dağlara çekilmek reyinde bulundu. Şeyh İb-rahim «Bu, hatânın kendisidir. Ben kendimi kurtarıp da İbadullahı düşman elinde bırakırsam, Maşer'de ne cevap veririm?» dedi. Timur için şenlikler tertib ve onun nâmına sikke bastırıp hutbe okuttuktan sonra birçok hediyelerle İstikbale çıktı. Çağataylıarca peşkeşlerin dokuz ar olması protokol icabı olduğundan Şeyh İbrahim usûle riâyet etmişti. Lâkin sekiz köle getirmiş olduğundan, Timur sebebini su&i edince dokuzuncu ola-rak kendisini gösterdi. Nazmizâde'nin Arabşah tercümesinden, hülâsa, İstanbul temsili. 1142, varak: 32)

⁶⁵ Kara-Koyunlu hânedâm 777'den 874'e kadar hükümet etmiştir.

⁶⁶ Şerefü'd-din, *, 419.

⁶⁷ Şerefü'd-dîn, s. 420; Cihânnümâ, s. 411.

⁶⁸ Şerefü'd-dîn, i. 419.

Bir müddet sonra müthiş bir felâket vukua geldi, ki Timur dahi bunda bizzat hazır idi. Muzafferiler hânedâm emiri Şâh Şücâ, vefat ederken hükümet ve ailesini Timur'un mürüvvetine terketmişti. Lâkin oğlu Zey-nelâbidîn huzuruna gelmesi için, Cihangir tarafından vuku bulan emre uymaktan istinkâf eylediği cihetle, Timur, askeriyle Fars'ın güney taraflarına yürüyerek asla mukavemet vuku bulmaksızın Irâk-ı Acem'i istilâ etti; payitaht olan İsfahan da şartsız teslimiyet gösterdi. Bu şehrin kenar bir mahallesinde Ali Kocapa İsminde bîr demirci bulunuyordu ki, vatanının ecnebi boyunduruğu altına girdiğini görmekle elem duyuyordu. Kendisi gibi demirci olduğu halde dayanıklı önlüğünü hürriyet bayrağı yaparak Dahhâk'ın zulmü altında titreyen kavimleri kurtarmağa giden Gâve'yi hatırladı. Bu hâtıra Kocapâ'nın cesaretine ışık tutarak Gâ-ve'nin gösterdiği yüce himmet misâline uymağa karar verdi. Bir gece İsfahan halkını davul sesleriyle uyandırarak şehri teslim almağa gelmiş olan Tatar memurlarına karşı ihtilâle teşvik etti. Duçar olduğu hakaretlerden zâten heyecanlanmış olan halk Kocapâ'nın tesirli sözlerine kapıldılar. Herkes silâha sarıldı. Henüz az bir miktarda bulunan kale muhafızları üzerine hücum ettiler, kıtal başladı. Birdenbire vuku bulan bu ayaklanmada üç bin Tatar idam olundu. Timur hâdiseden haberdâr olunca serâpâ hiddet kesilerek şehrin tekrar zaptıyla yağma edilmesini irâde ve hazırlanmakta olan müthiş faciada askerden hiçbiri hareketsiz kalmamak için, her birinin muayyen bir miktar baş getirmesi lâzım geleceğini ilân etti. Bununla beraber şeyhlerin ve fâkihlerin ikametgâhı olan mahalle bu umûmî karardan istisna edilerek bir müfrezenin muhafazasına verildi. Meşhur âlimlerden Hâce İmâdü'd-dîn Vaiz, bir sene önce vefat etmiş olmakla beraber onun hanesinin muhafazası müfrezeyle bilhassa emredildi⁶⁹. Kandökücü cihangir vukua gelen şu korkunç katliâm esnasında bile ulemâya saygılı davranmayı unutmadı; bu hususta Teb şehrini zaptettiği zaman Pindâr'ın hanesini tahrîb ve yağmadan askerini men etmiş olan İskender'e benzemiş oluyordu. Timur'un o acımadan eser taşımayan emri tamamen icra olundu; İsfahanda dalga dalga kan-revân oldu. Askere artık insan öldürmekten nefret geldiğinden belirli miktarda teslimine mecbur oldukları başları bizzat kesmek zahmetine girmemek için, yağma ettikleri mallar mukabilinde baş alırlardı. Evvelâ bir baş yirmi «köpek»⁷⁰ satıldı; müteakiben yarım köpeğe kadar indi, daha sonra hiç talep kalmadı. Bu

⁶⁹ Şerefi'd-dîn, s. 432.

⁷⁰ Şerefi'd-dîn, s. 433, Üzerinde köpek resmî bulunduğu için «dinar köpeği» denilmiştir. Esasen bir Tatar sikkesi olan kopik (köpek, köpek)den ilk defa olarak, târih, bahsediyor.

katliâmda telef olan İsfahan halkının miktarı yetmiş bini bulunduğu târihî rivayetlerdendir. Kesilen başlardan umûmî meydanların ortasında kuleler yapıldı.

Şîrâz, bu kanlı misâllerden dehşete düşerek teslim oldu (6 zilhicce 789/27 Aralık 1387). Son vak'ada gösterildiği hunharlığın uzaktan neş-reylediği dehşet neticesi olmak üzere, Timur Şîrâz'da bir alkışa nail oldu. Devlet büyükleri, eyâlet valileri, Muzafferî hanedanının şehzadeleri, Kirman ve Yezd beğleri, Lûristan atabeğleri, Gergin-MÜâd⁷¹ nâmın-daki İranlı kahramanın sülâlesinden olmakla iftihar eden Lâristan hükümdarları Şîrâz'da toplandılar ve «Karacanın tahtı»⁷² denilen sarayda, Timur'un huzurunda yerlere kapandılar; bu ândan itibaren hutbe Timur nâmına okundu, cihangirin emriyle münşilerin alçaklık ve yaltaklanma hususunda birbirine rekabet ederek yazmış oldukları fetihnameler hatibler tarafından minberlerde okunmak üzere mübaşirler vasıtasıyla Semerkand'a, Hârizm beğlerine, Horasan'a, Tatar padişahının diğer memleketlerinin hepsine ulaştırıldı⁷³.

İran muharebesi esnasında Hârizm şahı isyan bayrağı açarak Tatar valilerini Kıpçak Tatarları hânı Toktamış'ın nezdine ilticaya zorlamıştı. Yeni fethedilen Fars kıt'asmda sükûn hâsıl olunca, Timur, beşinci ve son defa olmak üzere Horasan ülkesi üzerine yürüyerek payitahtın hisarlan»nı temelinden tahrib ile zeminini tarla yaptı ve bütün ahâlisini Semer-kand'a göndererek bir müddet sonra kendisi de bir zafer alayı ile Semer-kahd'a dâhil oldu.

Pîr Muhammed Mirza'nın, Mirân-şah Mirza'nın, Şahruh Mirza'nın⁷⁴ izdivaç düğünlerini tantana ile yaptıktan sonra, Büyük Tataristan hükümdarı Toktamış'ın üzerine yürümeğe hazırlandı. Toktamış Hân on iki sene önce-o zaman Rusya'da hüküm sürmekte olan Tatar müstebidi Urus Hân'dan gördüğü taarruz ve tazyik üzerine- Timur'dan yardım istemiş ve Timur onu vukuu muhakkak bir felâketten kurtarmış ve Kıpçak tahtında bu suretle kalabilmişti⁷⁵. Toktamış ve Urus hânların ikisi de Cengiz Hân'ın oğlu Cuci sülâlesinden idiler⁷⁶. Cengiz daha hayatta iken Büyük Tataristan hükümeti Cuci'ye, Türkistan Çağatay'a, Çin ve Hitay hükümetini «Büyük Kağan»

⁷¹ Şehnâme'ye bakınız.

⁷² İhtimal ki bugünkü Kaçar sarayının bulunduğu mahalde inşa olunmuştu.

⁷³ Şerefü'ddln, a, 436.

⁷⁴ Birincisi Timur'un torunu, diğer ikisi oğullarıdır. Mütercim.

⁷⁵ O zaman Kıpçak, yahut Tataristan-ı Kebir Kırım (Küçük Ta taratan) ile Türkistan arasındaki memleketleri içine alıyordu.

⁷⁶ Plti Dölakruva «Cuci» yerine dâima Tusi (Tuschl) yazar.

unvaniyla büyük oğlu Ögeday (Üge-dey, Oktay)'a vermişti. Timur, Belh'in zaptıyla Çağatay kıt'asına mâlik olunca, memleketin hükümetini yerli hânlardan Süyürganmış nâmında birine bırakmıştı. Bu hân Timur nâmına icrâ-yı hükümet etmiş ve vefatında-fakat büsbütün bir unvandan ibaret olmak üzere- hükümetinin oğlu Muhammed'e intikaline Timur tarafından müsâade gösterilmiştir⁷⁷. Toktamış ise bilâkis Deşt-i Kıpçak'da hakikaten saltanat sürüyordu. Vakıa Timur'un himâyesi altındaydı; lâkin hemen hemen tamamen istiklâle mâlik idi. Bununla beraber bu himaye dahi kendisine ağır geldiğinden, silâh kuvvetiyle ondan kurtulmaya çalıştı. Kıpçak'da yaptığı muharebe hazırlıklarının ilk haberleri vâsıl olunca, Timur, birçok ihtiyat fırkaları teşkil etmek maksadıyla geniş hükümetinin her tarafına «ta-vâşî» unvânıyla asker toplamağa memur adamlar gönderdi⁷⁸. Bir taraftan da millet umûmî meclisi demek olan Kurultay'ı toplayarak (792/1399) onun vasıtasıyla her alay-beğinin, maiyyeti halkının miktarını ikmâl ve kendi tarafından iaşesini temin etmesini ilân ettirdi⁷⁹. Bu tedbir, bir taraftan devletin askerî kuvvetini artırıyor, diğer taraftan kumandanların ifrat derecedeki servetini azaltacağı için pek mühim idi ve hakikaten ümit edilen netice elde edildi.

Timur, Kurultay kurulmazdan evvelki kışı Buhara etrafındaki göllerde ve bataklıklarda kuğu kuşu avıyla geçirdi. Bundan maksadı nefsinin nazlarına hizmetle müteakip cengi unutmaktan ziyâde Cengiz hânedânı hükümdarlanın bu eski itiyâdlarını unutturmamak idi⁸⁰. İşbu av meselesi zahiren ehemmiyetsiz addolunursa da, Timur'un asla yorulmak bilmez derecedeki faaliyetine, ordusunda bedenî eğitimin devamı işindeki itinâsına, kudretli selefinin te'sis eylediği hanedan âdetlerinin ilk prensipleri olarak kabul ettiğine delâler ettiği cihetle nazar-ı dikkate değer olmaktan uzak değildir.

Yine bu esnada Timur, yegâne kızı Sultân Baht'm ve oğulları Mîrân-şah ile Cihagîr'den torunları olan Mirza Ebûbekir ve Mirza Ömer'in evlenme şenlikleri⁸¹ yaptı⁸².

⁷⁷ Şerefü'd-din, 1, 3, s. 19.

⁷⁸ Şerefü'd-din, *, 23.

⁷⁹ Şerefü'd-din* s. 45. Kurultay ilkbahardan başka hiçbir vakit toplanmazdı.

⁸⁰ Cengiz Hân'ın oğulları Ögetüy ve Çağatay, ikisi birlikte bir kışı geçirdikleri memleketten Semerkand'a-orduya resmi surette cUğıUlmak Üzere - her hafta elli deve yitkü av mahsûlü gönderirlerdi. Şeref ü'd-din, s. 59 ve 73.

⁸¹ Lugât-i Nevâiyye'den:

«Fettan közüünün beyaz ve sevâdin körgeli Çolpanga salmadım nazar çarh vü mâhiga.» (Yâni:

Ertesi sene Ocak ayına doğru (12 safer 793/1390 Ocak ayı sonu)-Cet emirlerinden Beğ'in kızı olan sevgili zevcesi Çolpan (Sihirli yıldız demektir) dan başka harem halkını gönderdikten sonra- saray memur ve hizmetlileri ve ordusuyla beraber Sîr-Deryâ nehri üzerinde kurulmuş olan Taşkend'e gitti

Şiddetle yağmakta olan yağmur ve kar orduyu Kara-saman'da kalmağa mecbur etti. Burada Toktamış'ın elçileri yetiştiler. Sefirler Tatar usûlü gereğince Timur'un huzuruna koşarak girdiler⁸³. Ve yerlere kadar kapandıktan sonra metbûlarının bir itizâr-nâmesiyle birlikte çunkar denilen bir av kuşunu ve fevkalâde sür'atli gider dokuz atı takdim ettiler. Timur, bu itaat senbollerine rağmen-âsî emir kulunun nükteli mektubunu okuduktan sonra- elçilere, Urus Hân'ın taarruzunun darbeleri altında mahva mahkûm olduğu zaman metbûlarına vâkî olan hizmetinin ehemmiyetini hatırlattı ve himaye ettiği kişinin nimet tanımazlığını ve doğruluğa aykırı hareketini tafsil ile müstehak olduğu cezayı göreceğini söyledi. Bu korkunç tehdit ise idam hükmüne eşitti.

Ordu harekete geçerek Yesi'den, Karaçuk'dan, Sabra'dan geçtikten sonra Küçük Dağa ve Ulu Dağ'a vardı. Cihangir-şu yüksek noktadan Büyük Tataristan denilen nihayetsiz bozkırlı bir nazarda kuşatmak için- Ulu Dağ*'ın zirvesine çıktı! Gözünün önünde uzanan zümrüt misâli dalga dalga halıçeyi hayranlık dolu bakışlarla seyretmekte iken, askerleri oraya getirdikleri taşlarla bu unutulmaz seferin hâtırasını muhafaza etmek üzere bir kule inşa ettiler⁸⁴.

Yiyecek hususunda azlık görüldüğünden Timur, buna bir çâre olmak üzere, bir umûmî av irâde ve buna bütün ordu iştirak eyledi. Ondan sonra askerine bir geçit resmi icra ettirdi. Başında yakutlarla süslü bir sarık, elinde öküz kafası şeklinde bir gürz bulunduğu halde namütenahi alaylarının cephelelerinden geçti; böyle bir gürz taşımak eski îran hükümdarlarından kalmış bir âdettir ki, Feridun'un bu silâh ile müsêl-lâh bulunduğunu hatırlatır. Tatar ordularının geçit resminde câri kaideye uygun olarak emirler atlarının dizginini ellerinde tutarak diz üstü çöktüler, alışılmış niyazlarına sitayiş ve tebrik cümle-i mürettebeleri ka-. nştırarak yer öptüler.

Fettan gözünün âkını karasını görelî ne yıldıza, ne feleğin çarkına, ne aya bakmadım.)

⁸² Şerefü'd-dîn, 3, bâb: 7, s. 62 ve bâb: 8, s. 65.

⁸³ Kezâlik, bâb: 10, s. 84.

⁸⁴ Bu kulenin Üzerine Timur'un oraya vusulü senesinin ay ve günü oyul-mustu. Şerefü'd-dJn, 3, bâb: 10, s. 81.

Timur, şu suretle oğullarının, torunlarının, diğer emirlerinin bağlılık ve temennilerini kabulden ve kumanda ettikleri «tümenlerin, «hezar»lamn, «sad»lann⁸⁵ hareketlerinin güzelliğinden ve intizamlarından dolayı onları tebrikten sonra, ordunun pişdârlığı⁸⁶ kumandanlığını torunu Mirza Muhammed'e verdi ve şu vazifede en ziyâde faaliyet ve en ziyâde sür*atin mutlak surette gerekli olduğunu beyân ile bu yolda hareket etmesini tenbih etti.

Pişdar kanlı bir cenge girişti; bu da bir umûmî muharebenin başlangıcı oldu. Bu çarpışmada Timur'un en mahir kumandanlarından dördü-ki Er-melik, Ramazan Hoca, Erlat, Ayku Timur'dur- telef olduysa da muzafferiyet cihangirin askerlerinde kaldı. Timur, gelecekte daha mühim neticelere delâlet eden bu ilk muzafferiyetteh mnmûniyet ve iftihar duyarak askerî reislerini hediyelere ve taltiflere gark etti ve bunlardan birçoğuna «Tarhan» unvanını verdi⁸⁷. Bu unvan, onu taşıyan kimsenin gündüzün her zamanında hükümdar huzuruna dâhil olabilmesine hak verirdi. Sadrâzam Hala Cıgay muharebede vefat ettiğinden memuriyeti, unvanları oğluna tevcih edildi ve saltanatın büyük mührü ve hükümdarın kitabet dâiresine mahsus «pervane mührü» de tevdî edildi⁸⁸.

Altı gün sonra, o zamana kadar yağmurlu olan hava açıldı. Timur, bütün kuvvetiyle düşman üzerine hücumla hazırlandı (15 recep 793/ 5 temmuz 1390). Askerin alışlageldiği gibi tertibine, yâni sağ cenah, sol cenah, merkez olarak üzere taksimine mukabil-biri diğerinin ihtiyat kuvveti olmak üzere- Timur bu defa ordusunu yedi fırkaya ayırdı.⁸⁹ Bütün tedârikler tamamlandığı sırada şerefli Seyyid Bereket-ki Timur'un gelecekte şân'a nail olacağını ilk haber veren zâttır- ordunun önünde baş açık yere kapanarak

⁸⁵ <T0mex> on bin, «hezar» bin, «sad» yüz kişilik fırka ve müfrezelerdir. Şe-reüü'd-dln, 1, 3, bâib: 2, s. 86.

⁸⁶ Moğolca «mangılay». Bak. Şereft'd-dîn, 1, 3, bâb: 12, s. 91.

⁸⁷ Bu tarhanlar Bizans'da dahi «tarhaniş» unvanıyla görülürler. Tarhanlar bizzat hükümdarın yapabileceği herşeyi yapmakta serbest idiler, bundan dolayı hükümdar ne kızar, ne de onları te'dibe kalkıştırdı.

⁸⁸ Pervane mührü, pervane sekimde bir küçük mühürdür. Bununla mühürlenmiş olan kitabet dâiresi emirlerine de «pervane» adı verilir. (Pervane, kelebek; hükm-1 sahî ve fermân-ı pâdişâhi'ye dahi deolur. Bürhân'dan. s. 152. Mütercim)

⁸⁹ «Çünkü yedi rakamı bâzı esrarı hâvi ve mukaddes addolunmuştur. Ancak bu ilim, ulûm-ı hafiden olduğu cihetle bundan sarfi- nazar ederiz.» (Şerefü'd-dîn, kitap: 3, bâb: 14, s. 111). Timur gençliğinde çöllerde dolaştığı zamanlar dâima yanında yedi sâdik arkadaş bulundururdu ki, bu da yedi ra-

kamına muhabbetini gösterdiğini Gibbons, aşağıdaki ifâdeyle beyân eder: «I le wended in the desert with his wife and seven companions».

inâyet-i tlâhî'ye istirhamım dile getiren bir duâ okudu; düşman üzerine bir avuç toz atarak yüksek sesle «Onların yüzleri mağlûbiyet utancından böylece karacaktır» dedi. Ondan sonra Timur'a hitaben «Şimdi istediğin yere git; her yerde gâlib olacaksın» sözlerini söyledi. Bu dakikada bir «Sürün!» velvelesi-hücum emrini ver inekte olan- trampet seslerini bastırdı. Timur'un askerinin savlet ve şiddetine hiçbir şey mukavemet edemedi. Toktamış korkuya kapılarak-pek" çoğu Cengiz Hân neslinden olan-kumandanlarıyla birlikte firar etti. Galip, her fırkada on süvariden yedisini düşmanın takibine memur etti⁹⁰. Kendisi de maiyyet-i mahsûsı için ayırmış olduğu askerlerle düşmanın arkasından gitti. Volga nehri kenarlarında Or-tepe sahrasında durarak, orada emsali görülmemiş bir ihtişamla çadır kurdu. Kutru üç fer-senk⁹¹ plan ordugâhı sırma çiçeklerle müzeyyen kıymetli kumaşlardan yapılmış bir perde ile çevrilmişti⁹². Birçok hayvanât ve esirler-ki ganimetin kıymetli kısmını teşkil ederdi- Volga sahillerinden ve adalarından Tatar şehinşâhımın ordugâhına getirilmişti. Kızların en güzelleri Timur'un haremine alınarak diğerleri emirlere dağıtıldı. Güzellikleri bakışları üzerine çeken beş bin genç çocuk, sarayın dahilî hizmetlerine tahsis edildi. Ondan sonra Timur bir şenlik yaptı ki, Tûrân târihinin kaydettiği şenliklerin en güzelidir⁹³. Cihangir, Büyük Tataristan hükümdarları tahtına oturmuş olduğu halde, harem en güzel kadınlarıyla çevrilmişti. Binlerce zafer şarkıları (Rehâvî), binlerce aşk şarkıları (uşşak) fasılasız birbirini takip ediyordu. Mûsikî-şinâslar hayâl ve hünerde birbiriyle rekabet ile muzaffer kahramanın şerefine irticalen şarkılar tertib ediyorlardı⁹⁴. Elmaslar ile süslenmiş altın tabaklar içinde, en güzel kızlar, en güzel delikanlılar vasıtasıyla en zevk verici yiyecekler sunuluyordu. Sözü kısası göz kamaştırıcı bir manzara ki, ihtişamı bir Asya fâtihinin târihinde bile hayret uyandırıyor, Timur, bundan sonraki kışı da (793) Semerkand'da mütemâdi şenliklerle geçirdi. Lâkin 794 (1391) baharının başlarında Fars ülkesindeki cevelânlarını (gezintilerini) yenilemek üzere muharebeye

⁹⁰ Bu hesapça bütün süvari fırkalarının onda yedisi demektir.

⁹¹ «Fersenik» üç mil miktarı mesafeye denir. Her mâl dört bin endaze olduğundan bir fersank 12.000 endaze'dir. Her endaze-birbirine eklenen dört parmağın genişliği miktarı - - altı kabze'dan ibarettir. Bürh&n'dan, s 439. (Arapçası: Fersah. Müt.)

⁹² Şerefü'd-dîn, 1, 3, blb: 14, s. 124.

⁹³ Şenlik, Volga kenarlarında Cengiz Hân-zâde Cuci hükümetinin merkezi olan mahfilde İcra olundu.

⁹⁴ Bu şenl'k münasebetiyle tertib olunan şarkılardan biri «Fetihnam -1 Kıpçak» unvanında İdi. Şerefü'd-dîn, 3, bâb:14, s. 127.

başladı ve bu defa tam beş sene süren korkunç ve kanlı bir cenkten sonra silâhını bii aktı. Bu sırada vuku bulmuş olan Mazenderân fethi; Âmul, Saru, Mahan-sar şehirlerinin kahramanâne müdâfaaları ve fedaî, yahut haşîşî takımının kamilen idâmıyla şöhret bulmuştur. Hulâgû'nun bütün kaleleri tahribinden beri bu haşîşîler o memlekette kalmış ve Timur ordusundan birçok reislere, hançerleri altında hayatlarını terk ettirmişlerdi. Timur ordusunda şu kumandan oğlunun, bu kumandan da babasının intikamını almak isterdi. Bundan dolayı bu kudurmuş canavarların imhası içindeki siyâsî sebeplere şahsî hisler de katılarak, haşîşîlerin bütün azaları Amul'de mahvedildiler. Kalem, bu müthiş katliâmı tasvirden çekinir. Bundan bahseden İran tarihçisi bile, hikâyesinden nefret göstererek cihangirin ölmesinin pek müthiş olduğunu, târihin hâtırasını, ebedîleştirdiği mezbaha misilli safhalar içinde hiçbirinin Amul şehrini kana boğan katliâma kıyâs olunamayacağını beyân etmekle iktifa eder⁹⁵.

Timur, İran'ın kuzeyinden Luristan ve Huzistan gibi güney vilâyetlerine asker sevk ederek kendisi de-şimdiye kadar bazı şehirlerinde Muzaffer hanedanından altı emîrin asayiş içinde hüküm sürmelerine müsâade göstermiş olduğu- Fars kıt'asına gitti. Huzistan'dan çıkarak Hezar-Dârâ Tepeleri boğazından Fars'a girerek derhal, teslim alınamaz sayılan Sefîd kalesini muhasara altına aldı; etrafındaki kayaları kazma darbeleriyle kırarak kaleye kadar bir yol açtırmak suretiyle, bunun da zaptına muvaffak oldu⁹⁶. Şu birinci muvaffakiyetten sonra Timur yolunu değiştirdi. Asya'nın dört cennetinden biri olan Şabvân⁹⁷ ovasından geçerek, Muzaffer ailesinden olup da bu hanedanın diğer beş emîri elindeki mahalleri zaptetmiş bulunan Şâh Mansur ile karşılaşmak üzere hareket etti. Vukua gelen muharebede Tatar fâtihi hasmının kılıcı altına düşecek derecede bir tehlikeye uğramakla beraber galebe etti. Onyediy yaşındaki torunu Şâhruh Mirza, Şâh Mansur'a yetişerek yere düşürdü; ve başını keserek «Bütün düşmanlarının başı böylece atının ayaklarına yüz sürsün!»⁹⁸ mûtâd tabiriyle, Timur'un ayakları

⁹⁵ ŞerefÜ'd-dîn, 1, 3, bâb: 19, s. 153.

⁹⁶ ŞerefÜ'd-dîn, 1, 3, bâb: 24, s. 189.

⁹⁷ Mirsüdü'l-İttılâ'da Şabvân yoktur. Buna, yakın djört isim var ki, birincisi, Merv'e beş fersah mesafede bir kariye olan Şabraban'dır; İkincisi, Şirvan'a üç günlük mesafede Derbend mülhakatından bir belde oUn Şab-ran'dır; üçüncüsü, Hüzistan'da Süs ile Tayb arasında kâin bir kasabanın İsmi olan Şabrazandır; dördüncüsü de Şabranc'dır ki, Merv'e Üç fersah mesafede, çöl içinde bir köydür. Müverrihin Şabvân yazması sehv olacaktır. (Mütercim).

⁹⁸ İran'da karşılama merasiminde hâlâ bu tabir kullanılır; atların ayak' altına şerbeti© dolu testiler atılarak böyle söylenir. (Murlye'ye müracaat; Birinci Merhale; s- 76 ve 98).

dibine koydu. Tatar şe-hi'nşâhı, oğullarını, torunlarını kucaklayarak-Moğol kaidesi gereğince dokuz defa alınlarını yere sürdükten sonra diz üstünde kendisine bir altın kadeh takdim eden- emirlerinin tebriklerini kabul etti⁹⁹. Bu muharebe henüz sona ermişti ki, Tatar askerinin arkasında yeni bir Acem ordusu görüldü. Lâkin bunlar ric'ate mecbur olarak Şerh kalesi üzerine çekildiler.

Timur, bunu takiben muzafferâne bir şekilde Şîrâz'a girdi¹⁰⁰. Şâh Mansur'un hazîneleri müsadere edilerek emirlere dağıtıldı. Belde ahâlisi ise büyük bir meblâğ mukabilinde hayatlarını kurtarabildiler. Muzaffer hanedanı emirleri esir ve daha sonra idam edildiler. Yalnız akrabaları ta-rafından gözleri çıkarılmış iki emîr idamdan istisna edilerek, müsterihâ-ne vakit geçirmek üzere Semerkand'a gidebildiler¹⁰¹. Âlimler ve san'-atkârlar Rükûnâbâd kenarlarından Ceyhun sahillerine naklolundular. Nihayet, İran hükümeti- eskiden Tataristan'm büyük hânı Kubilây'm kardeşi Hulâgû Hân'ın¹⁰² devraldığı surette- Timur'un oğlu Mîrân-Şâh'a verildi. Timur'un buna dâir verdiği berât, Moğol padişahlarının usûlüne uygun olarak, imza yerine cihangirin mürekkebe batırılmış el nişanesini hâvi idi¹⁰³.

Tatar ordusu Fars kıt'asını terk ile batıya yöneldi. Kürdistan'ı istilâ ve bir tarafından Öbür tarafına giderek İlhanlı ailesinden Sultân Ah-med Celâyîri'nin ikâmetgâhı olan Bağdad'a kadar vâsıl oldu. İskender'in Dârâ'ya galebe ile İran hükümetini ele geçirdiği mevki olan Arbelâ'dan uzak olmayan Ak-bulak şehrinde iken, Bağdad hâkimi tarafından sefaret vazifesiyle gönderilen Bağdad müftüsü meşhur fakîh Nûrû'd-dîn Abdurrahmân.Esferâyînî orduya gelerek Timur'un huzuruna kabul edildi. Bu sefir, Timur'a metbûunun bağlılıklarını teminle, hediyelerini takdime memur idi. Hediyeler hepsi dokuz olmak üzere hayvanât ve kıymetdâr eşyadan mürekkep olarak, bunların içinde bilhassa geyikler, parsler, altın eğerli asil Arab atları nazar-ı dikkatleri celbediyordu. Bununla beraber sefir, metbûunun, ismine sikke darbettirip hutbe okutmak gibi saltanat hukukundan vazgeçmiş olduğunu onun nâmına beyân etmeye izni

⁹⁹ Şereft'd-dîn, 3, 25, s. 198.

¹⁰⁰ Şîrâz'ın dokuz katpısı vardı. Tâtdh diyor k', Timur bunlardan sekizini kapattırdı. Yalnız, üzerine sancağını; çactird'ği dokuzuncusunu açık bıraktı. Bu sancak hakkında şurasını söylemek lâzım gelir ki, Timur, bir at kuyruğundan ibaret olan âdi sancaklardan mâada, işbu ik'.nd İran seferi için üzerlerinde süvari resmi bulunan başka sancaklar yaptırmıştı.

¹⁰¹ Şerefü'd-dîn, 3, bab: 28, s. 206,

¹⁰² Şerefü'd-dln, bâb: 28.

¹⁰³ Kezâlik, bâb: 23, s. 206.

bulunmadığından, Timur, Nûrû*d-dîn*in ilmî şöhretine binâen şahsına âit olarak son derecede hürmet göstermekle beraber¹⁰⁴ CelâyîrTnin ta'zîm ve muhabbetine dâir teminâtına pek de ehemmiyet atfetmedi. Sefîr'e müphem bir cevap ile izin verdi ve Sultân'ı-kendi niyetlerinden haberdâr olmazdan Önce-^ çabucak ikametgâhında ele geçirmek ümidiyle, adım adım takip ederek, elçinin arkasından gitti. Hakikaten Ahmed Ce-lâyîrî, henüz Dicle üzerindeki köprüyü yıkmış ve nehirde seyreden gemileri batırmış idi ki, Timur Bağdad hisarları gönünde göründü. Bağdad asla mukavemet eseri göstermeksizin cihangire kapılarını açtı. Sultân'm «Şems» adı verilen bir kadırgası sehinşâhı nehrin karşı yakasına nakle hizmet etti; süvârî suyu yüzerek geçti. Timur, seçkin süvârî alaylarının başında-Fırat'a doğru kaçmakta olan- Sultân Ahmed'i takip etti. Ker-belâ sahrasında hasmına yetiştiği zaman, maiyyetinden ancak asıl atlan okadar sür'atli bir gidişe mukavemet edebilmiş olan kırkbeş emîr bulunuyordu. Ahmed Celâyîrî'nin kuvveti daha çok olmakla beraber Timur üç defa hücum ederek galebe etti. Bununla beraber Sultân, zevcelerini ve oğlunu, Timur'un kudretli pençesine bırakarak firara muvaffak oldu¹⁰⁵. Bağdad'm sanatkâr ve âlimleri Hârizm ve Şîrâzd'a olduğu gibi Semerkand'a gönderildiler. Mûsikî nazariyesi üzerine bir kitabı olan meşhur Hoca Abdülkaadir (Merâgî bunların arasında idi. Bağdad'm zaptı haberi bütün Asya'da fetih-nâmelerle ilân edildi.

Timur iki ay Bağdad'da günlerini geçirdi. Bu sırada, son sefer esnasında ordusuna girmiş olan bazı suistimâllerin ortadan kaldırılmasıyla uğraştı. Askerin ahlâkına sirayet etmiş olan intizamsızlığı ve bunların sefahatine son vermek için Bağçlad'da bulunan şarabın tamâmım Dicle'ye attırdı¹⁰⁶.

Bu şehirde ikameti esnasında Mısır ve Suriye hükümdarı Sultân Ber-kuk'a ulemâdan Şeyh Sâve'yi elçi gönderdi. Ona elçisiyle ulaştırdığı mektupta, Cengiz Hân -sülâlesinin ellerinde harâb olmak üzere olan devleti kurtarmak için Hak tarafından gönderilmiş olduğunu beyân ederek, elçiler vasıtasıyla dostâna münâsebetlerde bulunmak ve gerek Mısır ve Suriye memleketlerine, gerek kendi memleketlerine ticâret serbestisi ile hâsıl olacak yeni saadet vesileleri vermek istediğini iş'âr ediyordu¹⁰⁷.

Bağdad'm zaptı Timur tarafından asla büyük bir çabaya ihtiyaç gös-

¹⁰⁴ Şerefü'd-din, 3, bâb: 19, s. 220.

¹⁰⁵ Şerefü'd-din, bâb: 30, s. 233.

¹⁰⁶ Şerefü'd-din, 3, bâb: 31, s. 238.

¹⁰⁷ Kezâl'k, bâb: 32, s. 240.

termemişti. Lâkin Beynü'n-nehrey'n (Mezopotamya) kıt'asının diğer müstahkem mevkipleri böyle olmadı. İstihkâmlarının metanetinden dolayı, o zaman kale muhasaralarında kullanılan harb makinalarının¹⁰⁸ cümlesine mukavemet göstermiş olmakla meşhur olan Tekrit; Nemrud tarafından inşa edilmiş ve ehl-i İslâm'ın itikadına göre (Hazret-i) İbrahim'in içine atıldığı fırın ile şöhret bulmuş olan Ruha yahut Edessa (Urfa)¹⁰⁹; yalnız bir tarafından içine girmek kaabil olan ve surlarının içindeki bereketli bir menbâ sayesinde dâima su ihtiyâcı bertaraf edilen Hasankeyf (Hısnı-Keyfâ); Ortuk (Artuk) hanedanından Sultân İsâ'ya tâbi Mardin, Tatar fâtihin hücumlarına hep mukavemet ettiler. Timur, bu şehirlerden senelik bir vergi vaadiyle¹¹⁰ ve takdim edilen hediyelerle iktifaya mecbur oldu.

Bu beklenmeyen mukavemetle oğlu Ömer Şeyh'in¹¹¹ vefatından duyduğu kederi ancak Şahrüh Mirza'dan bir torununun-ki istikbalde hey'et ilminde (astronomi'de) şöhret kazanacak olan Uluğ Beğ'dir- dünyâya gelmesi¹¹² ortadan kaldırılabildi. Müteakiben yine bütün gayretini toplayarak Mardin duvarları altında uğradığı mahcubiyete mukabil tazminat olmak üzere yeni fetihler plânladı. Diyâribekir'in idare merkezi Âmid hücum ile zapt ve yağma edildi; hattâ kaya içinde yontulmuş olan istihkâmlarının metaneti Tatarların her türlü gayretlerine mukavemet etmemiş olsaydı, kale hâk ile yeksan edilecekti. Asker bunun ancak mazgal deliklerim yıkabildi¹¹³. Timur, Yûnus ve Circîs peygamberlerin kabirlerini ziyaret ile üzerlerine birer kubbe inşa olunmak üzere yirmi bin köpek îtâ ve her geçtiği yerde fukaraya çok sadakalar dağıttı¹¹⁴.

Timur'un ilim ve dîne şu saygısı-ki vahşiyâne zulmü ve kendisini dâima huzursuz eden kan susuzluğu ile garip bir tezat teşkil eder- hakikaten bir Asya fâtihi timsâli olan bu cengâverin başlıca tabîî vasıflarından biridir.

Mezopotamya ve Kürdistan'in- fethini müteakip Gürcistan ve Ermenistan zaptolundu. Timur Alancuk kalesinin elde edilmesiyle muharebeye başladı. Bu memleketin hâkimi olan Kara-Koyunlu hanedanından Kara Yusuf Tatar ordusunun yaklaştığını işitince kaçtı. Birçok Türkmen beğlerinin ikametgâhı

¹⁰⁸ gereiü'd-dln, s. 241.

¹⁰⁹ Şerefü'd-dln, 3, bâb: 35, s. 265.

¹¹⁰ Kezâlik, bâb: 37, s. 275.

¹¹¹ Kezâlik, s. 268,

¹¹² Kezâlik, bâb: 40, s. 284.

¹¹³ Kezâlik, bâb: 41, s. 289.

¹¹⁴ Kezâlik, bâb: 35, s. 262.

olan Ahlat¹¹⁵ çevresindeki sahrada, Timur'a itaat arz etmek üzere gelmiş olan Âdilcevaz¹¹⁶ beğleriyle Taharten, sadâkatlerine yemîn ettiler. Taharten Osmanlılar'ın komşuluğundan dolayı payitahtı olan Erzincan'ı kaybetmekten haklı olarak endîşe etmekte olmasıyla, Timur, bu beldeyi bütün hâkimiyet haklarıyla Taharten'e verdi. Bu beği ülkesinde bıraktığını bildiren ve cihangirin kırmızı mürekkebe batırılmış el nişanesini hâvi olan berât ile birlikte, incilerle müzeyyen bir tâc da îtâ olundu¹¹⁷.

Bu protokollerden sonra Timur Mingöl, yahut Bingöl Dağları¹¹⁸ üzerinde Şâhruh'un ikinci oğlu şehzade İbrahim'in doğumu ve Gürcistan'daki yeni muzafferiyeti şenliklerini yaptı. Tatar şehinşâhı, bu şaşaalı şenlikte-başında imâme-i şâhî, elinde gürz- tahta oturmuş olarak hazır bulunuyordu.¹¹⁹

Etrafında haremın güzelleri saf saf dizilmişlerdi; sağ tarafta muganniler, solda mutribler (saz çalanlar); dokuz sü-vârî çavuş bu merasime nezâret ediyorlardı. Sakiler davetlilere billur kâseler, altın kadehler içinde Şîrâz'm al ve Lübnan'ın¹²⁰ sarı şaraplarından takdim ediyorlardı. Bunu müteakip yeni doğan çocuğun (yâni torununun) dâye ve lalası tarafından ziyafetler çeiûldi ki, bunlar da evvelkilerden az parlak değildi; o surette ki, üç hafta müddetle, mücâdele fikirleri, bu "şen-şakrak ziyafetlerin raks ve âhenkleri sadâsı içinde kaybolmuştu¹²¹.

Bununla beraber Timur, Gürcistan fethini eksik bıraktığını unutmadığı cihetle, yine ordusunu harekete geçirdi. Muharebeye başlanır başUn-maz Toktamış kumandasında bir Tatar ordusunun Kafkas Dağları'nın, Şirvan'da kâin ve «Timür-kapı» (Demirkapı) nâmıyla isimlendirilen boğazlarından geçerek, ellerinde kılıç ve ateş, bu eyâletten, cevelân etmekte olduklarını haber aldı. Bu haberi getiren Özbekler'e «Avı biz gidip aramaktan ise kendi ayağıyla gelerek tuzağımıza düşmesi daha âlâdır; ihtiyar bir süğlün doğan'dan korkmaz, çekirge, kanatlan kan rengine girecek kadar büyüdüğü

¹¹⁵ Bu eski şehrin tarihi hakkında Sen Marten'in «Hâtrât-ı Târihi çye ve Cogrâfiyye»sine; Evliya Çelebî'ye, Arş ile Küriyer'in «MuhîtÜ'l-tJlûn»una müracâat.

¹¹⁶ Şerefü'd-din, 3, bâb: 43, s. 296.

¹¹⁷ Kezâlif, bâb: 45, s. 314.

¹¹⁸ Bîrçok nehirlerin, bilhassa Fırat'ın menfoâları bu dağdadır. Cih&n-nfimâ, s. 425, Mak Kineir'in Hatıratı, s. 8. (Min., «bîn» lâfzının Azerice telâffuzudur. Mütercim.)

¹¹⁹ Piti Dölakruva, Timur'un başında tâc bulunduğunu yazarsa da, tâc «imâme-i şâhî» (hükümdarlık sorgucu) tabiriyle ter* cüme olunmalıdır. Çünkü zikri geçtiği veçhile, Şark'da saltanat tacı yoktur.

¹²⁰ Şerefü'd-din'e müracaat, 3, s, 325.

¹²¹ Kezâllk, 8. 326.

zaman kendisini yutmak isteyen serçeye vurur durur»¹²² dedi. Kıpçak hükümdarının tehditkâr vaziyetlerinden asla telâş etmeyerek kış ordugâhını Mahmudâbâd sahrasına kurdu. Lâkin bütün ordunun en vazih ve belîğ müzâkere aracısı olan Şemsü'd-dîn el-Melâgî'-yi Toktamış'a bir mektup götürmeğe memur etti. Bu mektupta ya sulh, yahut harb teklif ediyordu. Toktamış etrafındaki nedimler ve âlimlerden kötü nasihatlerden dolayı Timur'un sulh isteyen tekliflerini reddetti, bir müddet ara verilmiş olan çatışma, evvelkinden daha ziyâde şiddetle başladı. Bu defa muharebe Hazar Denizi'nin batı sahillerinde vuku buldu. Hatırlardadır ki, Kıpçak hükümdarıyla ilk cenk bu denizin doğu tarafındaki kıt*ada olmuştu. Toktamış'ın saltanatına son veren kat'î bir muharebede (22 cemâdiyyülâhirî 797/1394)¹²³ Terek sahillerinde zuhura geldi. Timur, askerini hasmının üzerine sevketmezden önce önünden geçirerek her neferin kılıcı, mızrağı, yayı, zırhı, gürzü, ağırları¹²⁴ mevcut bulunduğuna emîn olmak için bütün taburları büyük bir dikkatle muayene etti.¹²⁵ Bu muayeneden sonra yirmi yedi mümtaz süvari alayının basma geçerek bizzat düşmanın karşılanmasına çıktı; düşman saflarını yerinden oynattı. Nihayet firara mecbur ederek tâ Volga sahillerine kadar takip etti. Toktamış Ağlan ve noyanları ile birlikte, daha evvelce o sahile yetişmiş ve nehri geçmişti¹²⁶. Galip, Turatu ismindeki nehir geçidine kadar beklemedi ve orada hasmının Kıpçak tahtından indirildiğini ilân ile. emir-güzan sıfatıyla muhâribleri meyânmda bulunan Urus Hân-zâde Ağlan Kırıçak'ı ona halef olmak üzere tâyin etti. Yeni memleketinde hükümet etmesinin alâmeti olmak üzere Urus Hân-zâde'ye hil'at giydirerek ve beline altın kemer kuşatarak Özbekler'den mürekkep bir muhafız kuvvetiyle Volga'nın Öte tarafına gönderdi¹²⁷. Kendisi de evvelâ Volga'yı, sonra Don ile DinyeperM geçerek ve kuzeye yönelerek Büyük ve Küçük Rusya'yı tahrîb etti ve Moskova'yı¹²⁸ yağmaladı¹²⁹. Bu şehirden aldığı büyük ganimetler başlıca altın, gümüş külçelerinden, samur, kakum, Sibirya

¹²² Şerefü'd-dîn, «. 332.

¹²³ Timur, bu defa da ordusunu yedi saf üzerine tertlib etmişti.

¹²⁴ Ağlar düşmanı canlı olarak ele geçirmek için kullanılırdı.

¹²⁵ Şerefü'd-dîn, kitap: 3, bâb: 53, s. 346. Herodot, Yedinci kitabın sekizinci sahifesinde şöyle yazar: «Cum hoste congregi-entes injiciunt eas restes in summo habentes laqueos, qui quum ad equum aut hominem adepti sunt, eum ad se tra-hunt.»

¹²⁶ Tatarlar'da «Ağlan» (Oğlan) hükümdarın evlâdına, «Noyan» ecnebî prenslerine verilen isimlerdir. (Ecnebî değil, hükümdar olmayan prenslere mahsus olsa gerektir. Mütercim).

¹²⁷ Şerefü'd-dîn, 1, 3, bab: 54, s. 355.

¹²⁸ Kezâlik, 363. Mîrhond ile ondan naklen Prîce, Chronologica! relrosyect., c. 1, 3, s. 198.

¹²⁹ Havla, tavus, polad, Şerefü'd-dîn, 1, s. 372.

sincabı, vaşak, kırmızı ve mavi tilki, beyaz ayı kürklerinden mürekkep idi. Tatar ordusunun bir fırkası memleketin güney kısımlarını Azof ve Kuban'a kadar dolaştı; oradan müstahkem kalelerini¹³⁰ ele geçirmek üzere Gürcistan'a geçti. Volsa'-nm denize karıştığı yerde kâin Ejderhan ve memleketin içerlerinde, Volga üzerinde bulunup da o zaman Kıpçak memleketlerinin payitahtı olan¹³¹ yakılarak ahâlîsi esîr edildi. Terek nehri üzerinde vâkî başka oir Tatar beldesi olan Macar dahî yağma edildi.¹³² Timur Dinyeper ile Voğa nehirleri Azof ve Hazar Denizleri arasındaki bölgeleri şu su-retle harâb etmekte iken, oğlu Muhammed Mirza Acem körfezindeki kara memleketlerini ve Hürmüz ülkesini pençesine geçiriyordu. Nihayet beş sene devam eden muharebeler ve fetihlerden sonra Timur bol miktarda ganimet ve arkasında bir orduluk esîr ile payitahtına girdi. Zevceleri olan imparatoriçeler, prensesler, oğullarının haremleri Ceyhun kenarlarında yollarını gözlüyorlardı. Hükümdârâne hoşgeldin tebriki hakkında tatbik edilen eski bir kaideye uygun olarak Tatar Şehinşâhı'nın vusulünde, başı üzerine altın paralar ve kıymetli mücevherler serptikleri gibi, Kendisine de hediye olarak kıymetli eğerler vurulmuş bin at ve bin katır takdim ettiler. Timur evvelâ babası Taragay ile oğlu Cihangir'in ve bâzı evliyanın kabirlerini ziyaret için doğum yeri olan Keş şehrine gitti. Bu ziyaret münâsebetiyle fıkarâyâ pek çok sadaka verdi ve ganimetlerinin bir kısmını âlimlere ve hafızlara dağıttı. Ertesi sene (799/1396) baharının ilk günlerinde doğduğu yeri süsleyen «Ak-saray» nâmınJaki muhteşem binadan çıkarak zafer alayıyla Semerkand'a girdi ve «Bağ-ı fii-hişt» nâmıyla isimlendirilmiş

¹³⁰ Volga Üzerinde Kıpçak payitahtı olan Saray şehri, Ceyhun'un öte tarafında ve Nahşeb yakınında yine Saray isimindeki belde ile Kırım'daki Saray şehrinin arasında idi. (Şerefü'd-dîn, 7, 381, 385.)

¹³¹ Şâh-nâme nakleder ki, eski b)r zamanda Gestasb âtesgedeleii ziyarete geldikçe Azerbaycan muğları (ateşperestleri) onun başına altın ve gümüş serperlerdi.

¹³² Macar (Madjar) ve Terek kavimlerinin, Macarlar ve Türklerle hiçbir münâsebeti yoktur. Ancak Irak-ı Arâb'da diğer bir Macar kavmi vardır ki, Macarlar'ın aslıyla iştigâl eden müelliflerce pek az malûmdur. Teofilakt (Theophylacte) İkinci Kitabın 17. babında bunlardan bahs eder. Mak Kheir'in Seyahatnamesinin 425. sh. nde beyân ettiği bu Macarlar'dır. Macarlar'ın aslına dâir tetkiklerde bulunan Dankovszky, Teofi-lakt'ın «Mazaru» yahut «Mazari» dediği kavimler Macarlarla aslen birbirlerine yabancıdırlar. Dankovszky, Misis civarındaki Macarlar (bugünkü Matras) Kasrı'yla Azerbaycan daki - Macar Kasrı'nı karıştırıyor. Teofilakt'ın Macarlar'ı Hun-Za-varlar (Huns-Zavares), yahut Şark müverrihlerinin tâbiri , veçhile (Hunşvarlar» ve Bizans müelliflerinin «Hun-Sabır» (Huns-Sabires) dedikleri olacaktır. Çünkü Teofilakt'ın Macar dediği mevkiden pek uzak olmayan bir mahalde Sabırlar'ın , (Prof t. Kafesoğlu'na göre Sabarlar' olacaktır. Hazırlayan) şehri Vendosavirev bulunuyor. «Rabita» demek olan «bend» farsça kelimesiyle (Almanca: Band) «sed, istihkâm» demek olan ve yukarıda zikredilen «Vendosavirev» Sabirlerin bir 'd yahut bir istihkâmından başka birşey değildir.

olan dârü's-safâsına indi. Uzun yorgunluğunu defettikten sonra, boş vakitlerini o kadar mühim olmayan hususlara hasr ile payitahtında baştanbaşa yarı şeffaf Tebriz mermerlerinden yeni bir saray inşâ etti¹³³. Duvarlarına nakışlarla ziynet verilen bu şaşaalı binayı Timur, Mîrân-Şâh'm oğlu olan torunu Beg-İsâ'ya verdi. «Bağ-ı Bihişt»i de zevcesi Tuman Ağa'ya bağışlamıştı. Ondan sonra nazar-ı dikkatini kamilen hükümet işlerine atfetti. Vefatından sonra oğullarının rekabet hırsının memleketlerinde dâhili muharebelere yol açabileceğinden korktuğu için, o zamana kadar Horasan hükümdarlığını kendisinin tam hoşnûdluğunu celbedecek surette idare etmiş olan oğlu Şâhruh Mirza'ya-mevkii itibariyle devletinin merkezi olmak için en münâsip gördüğü- bu mıntıkanın saltanatını vermeğe karar verdi. Şâh-ruh'u herhalde yeterli miktarda kuvvet kullanabilmeğe muktedir bir hâle getirmek için Fîrûzkûn ve Rey şehirleriyle birlikte Sîstân ve Mâzen-derân'ı Horasan'a ilhak ederek, bu oğlunu müstakil padişah olmak üzere ilân etti¹³⁴. Evvelce diğer oğulları Mîrân-şâh'a Hulâgû'nun hükümetini, yâni eski Medi (Medya) ile eski Beynü'n-nehryen (Mezopotamya) ülkelerini ve Şeyh Ömer'e asıl Fars denilen ülkeyi o suretle vermişti. Fethettiği memleketleri şu suretle çocukları arasında taksim etmesiyle biri doğuda Horasan'da, bir diğeri batıda Irak'da, üçüncüsü kuzeyde Azerbaycan'da, dördüncüsü güneyde Fars'da saltanat ediyorlardı. Timur'un maksadı-siyâseti, bilhassa, fethettiği memleketleri hanedanının azaları arasında taksim ve ecnebi hanedanlarını akrabalık alâkalarıyla bağlamaktan ibaret olan Cengiz Hân' modeline uygunluk gösterdi?

Timur, Semerkand'a dönüşünde şu akrabalık kazanmak kaidelerini bir daha te'yîd için kız torunu Begizî (Pakize?) Sultân'ın İskender Mirza ile, kendisinin de-altmış üç yaşında olmak ve sekiz meşru zevcesi bulunmakla beraber-Moğol Ağlanı Hızır Hoca'nın¹³⁵ kızı Tevekkül Hânım ile izdivacı törenlerini icra etti. Dâima şâhâne semâhet gösterdiği cihetle, bu zevcesine Semerkand'ın en güzel bahçesini bahşetti; payitahtında en son inşâ ettirmiş olduğu bu ravzaya «Dil-gûşâ» nâmına vermişti.¹³⁶

¹³³ Şerefü'd-din, 3, 410.

¹³⁴ Kezâlik, 3, bâb: 67, s. 411.

¹³⁵ Şerefü'd-din, 3, bâb: 28, s. 212,

¹³⁶ Timur'un sekiz kadını toplamış olması rivayeti cây-ı nazardır, çünkü dörtten ziyâdesi için, ser'î ni^â-h kaabil olamazdı. (Mütercim).

Şerefü'd-din'in (kitap: 3, bâb: 20, s. 425) beyân ettiğine göre, Tevekkül Hânım, Timur'un dokuzuncu zevcesi idi. Birincisi Belh Emîri Hüseyin'in kardeşi Turhan Hâtûn (1, bâb: 7, s. 48); ikincisi Saray Melik ki eskiden Hüseyin'in haremindedir sevgililerinden bulunduğu halde bir

Tevekkül Hânım gayet câzibedâr olmakla beraber, ihtiyar cengâvere bütün dünyâyâ hâkim olmak maksadını unutturamadı. Fetih iptilâsı, Timur'u zaptetmişti; bu fikir kendisinde o kadar kuvvetli idi ki, hiç bir ân terketmezdi. Dügün hazırlıkları sırasında bile yeni bir seferin her türlü tedâriklerini icra ederdi. Zifaf odasından çıkar çıkmaz münbit Hindistan arazîsini istilâ için bir ordu topladı. Dikkate sezadır ki bütün Asya büyük fâtiplerinin mesaîlerinin gayesi olmak üzere bu zengin ülkeyi fethetmek tasavvurunda bulundular. Cengiz ancak hududuna kadar varabildi. Yalnız Sebük-Tekin'in oğlu Mahmûd (Sultân Mahmûd-ı Gazne-vî) bu ülkeyi istilâ edebildi. İndüs ve Ganj nehirleri arasındaki memleketlerin son pâdişâhı Fîrûz Şâh'ın vefatında saltanat dâvasında bulunanlar arasında ortaya çıkan ayrılık ve Hindistan'ı tahrîb eden dâhili muharebeler yeni bir gasba vesile olarak Timur'u çoktan beri ihtiraslı bir şekilde istediği bu kıt'anın fethine teşvik etti. Moğol, Tatar, Kıpçak, Cet, Kalmuk, Fars Arab, hattâ Keşmir¹³⁷ ümerâ ve hükümdarlarının Timur'u vâkî olan teşebbüsünden dolayı tebrik için bu münâsebetle göndermiş oldukları sefirler o zaman Tatar Cihangîri'nin nâmının âleme saldığı dehşetin derecesini gösterirler.

Hicret'in dokuzuncu asrının ilk günlerinde (9 Eylül 1398) idi ki Timur, İndüs (Sind) nehri kenarlarında, Hârizm Şahı Celâlû'd-dîn Men-gübirtî'nin-Cengiz Hân tarafından takip edilmesiyle- nehri yüzerek geçtiği ve Moğol Fâtihi'nin tahrîb edici istilâsının yolunda durarak g*»ri döndüğü mevkie vâsıl oldu¹³⁸. Burada sefirlere müsâade vererek ordusunun İndüs nehrinden geçişinde-ki Cengiz Hân buna teşebbüs etmemişti- gördüklerini metbûlanna anlatmalarını tavsiye etti. İskender gibi Pencâh'ın beş kolunu ve Makedonya Kralı'nın-istilâ hududunun sonunu göstermek üzere- sahilinde mâbedler yaptırdığı İfasis nehrini geçti. Tatar Şehinşâhı, bu hududdan dahî geçerek bir vakitler Sultân Mdh-mûd'un ikametgâhı olan Delhi üzerine yürüdü. Henüz umûmî bir muharebe vuku bulmadığı halde ekserisi mecûsî

müddet sonra Timur'un eline düşerek onun sevgilisi olmuştur; üçüncüsü, Toğa Turhan (1, bâb: 26, s. 193) ki, Saray Melik ile beraber Timur tarafından esir edilmiştir; dördüncüsü, Dilşâd Ağa'dır ki, İslâm'ın cevaz verdiği meşru zevcelerin sonuncusudur (2, bâb: 15, s. 256); beşincisi, Emir Musa'nın km Tuman-Ağa'dır (2, bâb: 26, s. 298); altıncısı, Çolpan Melek Ağa'dır ki, Timur'un baş sevgilisidir (3, bâb: 10, s. 74); yedincisi bir ikinci Dilşâd Ağa'dır (3, bâb: 66, s. 267); sekizincisi, Sultân Baht Begüm (3, bâb: 65, s. 304 / ve bâb: 17, 3. 137); dokuzuncusu Tevekkül Hânım ki Moğol cinsindedir (3, bâb: 70, s. 425).

¹³⁷ Şereiü'd-din, 1, 4, bâb: 6, s. "30.

¹³⁸ Şerefü'd-din, 1, 4, bâb: 8, s. 45. Gibbous 65. bâb'ın 340. sahlfesinde ordunun doksan iki fırkasına Cenâb-ı Hakk'ın doksaniki ismi verildiğini beyân etmekle aldanyor. Huda mefhûmunu beyân için doksan dokuz isim (Esmâ-i Hüsnâ) vardır ve «Allah», yuzüncütsüdür.

ve ateşperest olmak üzere ordunun arkasında yüzbin esir bulunuyordu¹³⁹. Kumandanlar, bu kadar çok esirin hemen vukuu melhuz kesin bir muharebenin neticesini tehlikeye düşürebileceğini hatırlattıklarından Timur, bunların hepsinin idam edilmeleri için gaddârâne emrini verdi. Bu kararın mutazamm olduğu zulmü şiddetlendirmek için, zabitlerin ve neferlerin esirlerini kendi elleriyle öldürmelerini istedi; bu emre itaat etmeyenler idam ile ceza göreceklere ve gerek malları, gerek zevceleri onları haber verenlere verilecekti. Bir saatten az müddet içinde Moğol askerinin kılıçları altında yüzbin mâsûm telef oldu. Ulemâdan, ahlâkının düzgünlüğü ile ve Herkes hakkında hayırhâhlığı ile tanınmış olan Nasîrü'd-dîn Umur-ki hayvanların kanının dökülmesini haksızlık saydığı cihetle bir kuzuyu bile kesmek istemezdi- irâdeye itaat etmeyenler hakkındaki cezaya çarptırılmamak için elindeki Hind esirlerinden onbeşini boğazlamağa mecbur oldu¹⁴⁰. Kandökücü tabiatlı Cihangiri her seferinde takip etmekte olan müneccim ve kâhinler bu münâsebetle ilk defa olmak üzere nücûmun kendilerine pek müsâid görünmemekte olduklarını beyân eylediler. Timur ise ne sevinç ve keder, ne saadet ve felâket yıldızların hükmüne tabî değil, ancak semavî cisimlerin ve insanların halikı olan Allah'ın takdirine bağlı bulunduğunu ve yıldızların vaziyetlerine ve burçların durumlarına asla ehemmiyet vermeyip lâzım gelen tedbirleri hakkıyla ikmâl ettikten sonra tasavvurlarının icrasında bir ân bile gecikmeyeceğini beyân ile, onların gâibden verdikleri haberleri istihkar etti. Müneccimlerin keşiflerini reddettikten sonra tefeül (hayır falı) için Kur'âa-ı Kerîm'i açtı. Zafer ve fetih vaadedilen bir âyet-i kerîmeye tesadüf otti. Hakîkaten Kur'ân'ın işaret ettiği hüküm husule geldi. Hind ordusu tamamen hezimete uğrayarak Tatar Şehinşâhı Delhi'ye muzaffer bir şekilde girdi. Şehir yağma edilerek ahâlîsi- hiçbir suretle, galibe mu-ksvemete cür'et etmemiş olmalarıyla beraber- hiç merhamet gösterilmeyerek katliâma düçâr oldular¹⁴¹. İlk kıtalden kurtulabilen mecû-sîler payitahtlarının şu herc-ü mercini görünce, kederin verdiği cesaretle harekete geçerek yıkılmış mâbedlerinin alevli enkazını kendi elleriyle kendi hanelerine koyarak aevlenen ikametgâhlarının içinde ölümlerini beklediler¹⁴². Mirte şehri¹⁴³ de daha az fecî olmayan bir hâle

¹³⁹ Şerefü'd-dîn, bâb: 18, s. 89.

¹⁴⁰ Şerefü'd-dîn, 1, 4, bab: 18, s. 90.

¹⁴¹ Böyle kan dökmenin, böyle felâketin hiçbir misli isitilmemiştir. Şereftü'd-dîn, bâb: 20, s. 112.

¹⁴² Şerefü'd-dîn, 4, s. 110.

¹⁴³ Kezâlik, &. 117.

giriftar oldu: Bütün sakinleri insafsızca boğazlandı. Kadınlar ve çocuklar esir edildi; bu mıntıkanın en müstahkem kalelerinden biri olan o mevki-ki Hindistan büyük hükümdarı Turme-Şîrîn zaptına muvaffak olamamıştı- yerle bir oldu. Timur askerinin eline geçen Delhi ganimetleri hadsiz ve hesapsızdı. Başlıca altın ve gümüşten, her nevî mücevherattan, muhteşem taçlardan, Golikond elmaslarıyla murassa kemerlerden, Bedehşan yakutlarından, Seylân safirlerinden meydana geliyordu. Külliyetli bir miktarda filler, devler galiplerin eline geçti. Esirlere gelince her nefer en azından yüzellisine, her serseri yağmager yirmiden ziyâdesine mâlikti¹⁴⁴. Timur'un Acem, Medî, Ermenistan hükümdarlarına ve Küçük Asya hududundaki beğlere gönderdiği fetihnamelerle birlikte on saf fil yola çıkarıldı¹⁴⁵. Binlerce san'atkâr ve zanaatkar-ki bunlar arasında birçok taş yontucuları ve duvarcılar da bulunuyordu- hâtıralara yadigâr kalacak şu seferin mes'ûdlükla netîcelenmesm-den dolayı Semerkand'da inşâsını adanmış oldukları Câmî-i Kebîrin inşâatında istihdam edilmeleri için Moğol beğlerine, Moğol kumandanlarına tevzî olundu. Bu âbidenin inşâsında kullanılmak üzere oyma nakışlarla nakışlanmış birçok taşlar, birçok Hind ilâhları tasvirleri Moğol payitahtına nakledildi. Timur bu hususta kendisinden evvelki fâtiplerin izlerine uymakla yetiniyordu. Ondan evvel Kambîz (Keykâvus) Istahr-ı Fars'ın muhteşem mabedini ve ondan daha süslü olan Istahr Sarayı'nı inşâ ettirmek için İran'a Mısır mimarları göndermişti¹⁴⁶. Hindistan fâtihi Sultân Mahmud da ibâdet etmek üzere girecekleri zaman mü'min-lerin ayakları altında kalmak için Gazne Câmii'nin eşîğine Sumnat İbadethanesi ma'bûdunun heykelini döşetmişti.¹⁴⁷

Timur bedbaht Hindliler'i Ganj menbâlanna kadar takip etti. Gayet büyük

¹⁴⁴ Kezâlik, s. 111.

¹⁴⁵ Kezâlik, b. 106.

¹⁴⁶ Diodor Sikolos, 1, 1,

¹⁴⁷ Şerefü'd-dîn, I, 4, bâb: 25. Bu sanemin ağırlığı yüz libreden fazla idi. (Eski bir libre, yarım kg. tutardı, lâkin bu sanem elli kg. çok; ağır birşey olacaktır. Mütercim)

Mîrhond ve Lârî, 1801 senesinde Clark ile «Zîl-Hicr» nâm mevkide (Mısır'da) Sais harabelerini ziyaret ettiğim sırada, caminin bir kademesi renk itibariyle diğerlerine benzemesinden dolayı nazar-ı dikkatimi celbetti. Mahmûd-ı Gaznevî'nin bir Hind sanemini camiin eşîği olarak istimal etmiş olduğunu derhal hatırıma getirerek, nazar-ı dikkatimi celbeden'taşı çevirmek için bir miktar akçe mukabilinde imamdan ruhsat aldım ve öteki tarafta İzis (Isis)'in heykelini gördüm. Nü sahiline nakletmek üzere heykelin pazarlığına giriştim. Ancak henüz bedelini kararlaştırdığımız sırada -bu aralık harabelerin diğer bir tarafını muayene etmekte olan- Clark koşarak gelip bizi oraya getiren sandalın kendisinin olduğu cihetle, heykelin de kendisinin malı olduğunu iddia etti. Heykeli sahilde bırakmamak için Clark'a terkettim. Şimdi bu heykel, Kembriç Üniversitesi kütüphanesini süslemektedir.

kaya yığıntılarından müteşekkil olan Kehmûl Boğazı'na vardığında Mukaddes Nehir âbidlerini vahşiyâne taassubuna kurbân ederek, nehrin suları Tatar Cihangirinin emri üzerine kan dalgalarına tahavvül etti¹⁴⁸. Arslan, pars, gergedan, mavi geyik, yabanî tavus, papağan avı için tertiplenen büyük bir av Timur tarafından bu kadar faydalı bir neticeye ulaştırılan harbi tamamlamış oldu. Böyle avlar eski âdetler ikti-zâsınca seferlerin başlangıcında olmak lâzım gelirken, Timur hitâmında icra ederek eski kaideyi değiştirmiş oldu. Cihangir, Keşmir'in yeşil ve lâtîf vadilerine ulaştıktan sonra, Semerkand'a dönerek, putperestler aleyhinde bu kanlı muharebenin hâtırasını haleflerine nakletmek için yukarıda bahsettiğimiz ulu Câmi'in Hindistan ve İran san'atkârları marifetiyle inşâatına başladı¹⁴⁹. Tatar Şehinşâhının Hindistan'ı fethine yalnız bir sene yetmişti (801/ 1399). Yine o sene Sivas Hâkimi Kadı Burhânü'd-dîn ile Mısır Sultânı Berkuk'un vefatları, Timur'un doymak bilmeyen hırsına yeni fetih'ere teşebbüs için bir fırsat oldu. Bu defa Asya'nın batısında Pont (Trabzon) dan Suriye'ye kadar uzanan mıntıkaya gözlerini çevirerek, ber-mûtâd, pek kalabalık bir ordu ile hareket etti. Şu başladığı sefer, bundan evvelde İran'da vuku bulan iki muharebesi gibi, yedi sene sürecekti. Vahşî Cihangirin, tamahkârlık sâiklerinden başka yokluğunda oğullarının muhtelif hükümetlerinde ortaya çıkan intizamsızlıklar ve Azerbaycan ile Fars kıt'asında meydana gelen tefrika, memleketlerinin batı cihetlerinde kendisinin bulunmasını ve gözükmesini icâb ettiriyordu. Azerbaycan'da bu intizamsızlıkların sebebi Mîran-Şâh'ın sefahati idi; her nevi suiistimalleri ve bâzı müverrihlere göre bir defa attan.düşmesi düşünme melekesini zedelemiş idi. Çalgıcılarla, sarhoşlarla çevrili olan Mîran-Şâh vezirlerini ve zevcesi Hân-zâde'yi her ân öldürmekle tehdîd ederdi. Timur tarafından tardedildiği halde tekrar avdet edebilmiş olan Ahmed Celâ-yîrî'nin elinde bulunan Bağdâd'a karşı vuku bulan mecnûnâne teşebbüsleri birkaç defalar hükümetinin haysiyesini, hattâ varlığını tehlikeye düşürmüştü. Fars mıntıkasında dahî Pîr Muhammed, biraderi Rüstem'i ve devletin diğer birçok büyüklerini zehirledi. Bu kadar kötülükler ve cinayetler şiddetli bir cezayı gerektiriyordu. Bununla beraber zalimane ahlâkının şiddetine evlâdı için bir baba müsamahası ilâve etmiş olan Timur, oğullarından ziyâde dâima etrafında bulunan şahıslara kabahat bulurdu. Onun fikrinde şehzadeleri,

¹⁴⁸ Şerefü'd-dîn, bâ.b: 25, s. 130. (Timur'un her tarafta gösterdiği hunharlığa nazaran Hindistan'daki katliamında, taassub saikası aramak lazım gelmez. Mütercim.)

¹⁴⁹ Şerefü'd-dîn, 4, bâb: 24, s. 179.

sefahate sevkeden bu hâin müşavirler idi; binâenaleyh şiddeti hep onları hedef tuttu. Kumandanlarından birkaçını¹⁵⁰ -geniş selâhiyetlerle-suiistimallerin vuku bulduğu yer olan eyâletlerde intizâmın iadesine memur etti. Mîran-Şâh'ın nedimleri, bilhassa çalgıcılar hapse atıldı. Islâha memur olan vezirlerin cezalarına çarpılanlardan bin de o zamanın en parlak ve mümtaz fikir sahiplerinden olan şâir Muhammed Kûhistânî idi¹⁵¹. Şîraz Hâkimini cinayete sevkemiş olan zehircilerin-ki en çoğu Tacik¹⁵² kabilesine mensup İranlılar idi- başlan kesildi.

Timur, Semerkand hükümetini torunu Muhammed Sultan'a¹⁵³ ve Endikân (Endican?) hükümetini diğer torunlarından Şehzade İskender'e tevdi ettikten sonra, Keş'den, Tirmiz'den, Belh'den geçerek Herat'a yöneldi. Geçtiği şehirlerin hepsinde büyük şeyhlerin türbelerini¹⁵⁴ ziyaret ve inâyet-i âsumânîyi celbiçin çok miktarda sadaka tevzî etti. Duası makbul olarak lûtf-ı Rabbânî'ye mazhar olduğuna itikâd ediyordu; çünkü yolda birkaç düşman hükümdarın vefatını ve civardaki memleketlerde karışıklıklar çıktığını haber aldı. Timur'un Tokatmış (Toktamış)'in tahtına oturttuğu Tatar beğlerinden Timur Kutluk Ağlan velinimeti aleyhine isyan etmiş idi. Çin padişahı putperest Tonguz Han ve Cetler üzerine hâkim Moğol beğlerinden Hızır Hoca Ağlan, Sivas hâkimi Kadı Burhânü'd-dîn ve Mısır Sultam Berkuk ile hemen hepsi aynı zamanda terk-i hayât ederek, bu suretle şu hükümdarların memleketlerinde Timur'un tasavvurlarına kolaylık sağlamaması mümkün olmayan kaşık-lıklar doğmuş idi. Tatar Şehinşâh'ını bu hükümetlerin zaptına teşvik eden şey, en ziyâde vefat eden hükümdarlann haleflerinin zaafı idi ki, dahilî ihtilâller ile bir kat daha artıyordu¹⁵⁵. Timur'un torunlarından, büyükbabasının Endigân hükümetini uhdesine devretmiş olduğu iskender Mirza-ki henüz onbeş yaşında bir çocuktu- Hızır Hoca'nın vefatıyla Cet hükümetinde ortaya çıkan karışıklıklardan istifâde için acele etti. Ordusunu Türkistan'ın payitahtı olan

¹⁵⁰ Emir Süleyman Azerbaycan'a (Şerefü'd-dîn, 5, bâib: 2, s. 199) ve Emir Allah-dâd Farsîştân'a gönderildi (Kezalik, bâb: 7, s. 332.)

¹⁵¹ Belagat-i İrânlye Târihine müracaat, s. 223.

¹⁵² Şerefü'd-dîn, kitap: 5, bâb: 7, s. 235. Şimdiki Tacikler, yâni ilk Farşlılar, Herodot'un (Yedinci kitap, s. 66) beyân ettiği «Dadiki»dir ki «Tuçen» (Teutschen) yahut «Deutschen»den başka birşey değildir. Bu iki kelime «Toton», yahut Alman demektir.

¹⁵³ Şerefü'd-din, 5, bâb: 2, s. 20 ve 201.

¹⁵⁴ Keş'de Şeyh gemsü'd-din Kilâr'ın, Tlrmz'de Hâee (Hoca) Muhammed Ali'nin, Belh'de Hoca ökkâş (Ukkâş)'ın, Herat'da Müftî Anmed Câmî'nin, türbesini, gerefü'd-dîn, 1, 5, bâb: 3, s. 201-204.

¹⁵⁵ Şerefü'd-dîA, 5, bâb: 4, s. 212.

Hoten şehrine¹⁵⁶ sevkede-rek, oradan da Kâşgar'a gitti ve kışı bu memlekette geçirdi. Kâşgar'da askerine biraz istirahat vermekle beraber muzafferiyet hediyesi olmak üzere en güzel Moğol kızlarından dokuzunu büyük babasına yolladı ve onu parlak fetihlerinden haberdâr etti. Semerkand Hâkimi bulunan yeğenin& dahî dokuz kız göndermişti; lâkin Semerkand Hâkimi genç şehzadenin-kendisinin yardımları olmaksızın- nail olduğu sâni çekemediğinden hediye¹⁵⁷ kabul etmeyerek iade etti.

Timur'un torunu muzaffer silâhını Türkistan'a ulaştırmakta iken, Tatar Şehinşâhı da Hazar Denizi'nin batı sahilinde geniş ve lâtîf Karabağ sahrasında kışlamakta idi. Bununla beraber bu mecburî duraklamanın müsâid olduğu istirahat zamanını güzel mevsimlerin girişinde takip edeceği istilâ hareketinin hattını tasavvur ve düşünmeye sarf ederdi. Gürcistan Hâkimi Melik Gürgin¹⁵⁸ ecnebi boyunduruğundan kurtulmak için sabredemediğinden Timur'un hükümeti aleyhine isyan etmişti. Şehkîşâh, muharebeye azimet emrini vermezden evvel, ordusunun reislerini kurultay şeklinde toplayarak, evvelâ âsî üzerine gidilmeğe karar verildi. İlk harb tezahürlerinin vukuunda Şirvan Hâkimi Şeyh İbrâhîm ve Seki Hâkimi Seyyîd Ahmed sâdik emîr-güzârları sıfatıyla Timur'un huzuruna gelerek yer öptüler. Timur bunları hil'atlerle şereflendirerek¹⁵⁹ iade etti; Erzincan Hâkimi Taharten¹⁶⁰-ki Cihangire kıymetli hediyeler¹⁶¹ takdim ediyordu- Şirvan ve Seki Hâkimleri gibi Timur'un huzurunda tevazu arz ederek itaatinin mükâfatı olmak üzere hükümetinde resmen bırakıldı. Timur-devletin emîrgüzârı bir hâkim sıfatına delâlet eden:- at kuyruklu (tuğlu) sancak ile iki tabl'¹⁶² hürmet ve muhabbetinin nişanesi olmak üzere Taharten'e kendi eliyle verdi. Melik Gürgin (Giorgi) ise bil'akis kendisini dağlarının mağaralarında taarruz edilemez gördüğünden» Timur'un bütün tehditlerine mukavemetle, nezdi-ne iltica eden Bağdâd Hâkimi Celâyîrî'nin oğlunu teslim etmekten ısrarla imtina etti. Melik Gürgin'i girilmesi mümkün olmayan ric'at mahallinden çıkarmak için Hindistan'ın muazzam dağlarını

¹⁵⁶ Şerefü'd-dîn, 1, s. 219 ve Cihan-nfima, s. 367; Hoten şehri sâkinlerinin cömertliği v« Türkistan'dan geçen nehirlerdeki akıfc ile meşhurdur.

¹⁵⁷ Şerefü'd-dln, 1, s. 220.

¹⁵⁸ İslâm Ansk. göre bu zâtın adj «Giorgi VII» dir (Hazırlayan).

¹⁵⁹ Şerefü'd-dîn, bâb: 5, s. 222.

¹⁶⁰ Halkondil «Arksani»; Dukas «Ars:nga» yazıyor,

¹⁶¹ Bu hediyeler ber-mu'tâd .dokuz çeğit eşyadan mürekkep olarak herbirin-den dokuz tane var İdi. Taharten de Timur'un huzurunda dokuz defa yer öptü.

¹⁶² Şerefü'd-dln, 5, bâb: 8, s. 240.

geçtiği zaman kullandığı tedbire başvurdu. O zaman, askerlerini-yüzelli (on) uzunluğunda iplere bağlı- büyük sepetler içine koydurarak hareketli makaralar vasıtasıyla tepeden tepeye ve nihayet en sarp dağların eteklerine indirmeyi düşünmüştü. Keşmir vadisine vâsıl olmazdan önce kendisi de, bu tehlikeli seyyahatı beş defa icra etmişti¹⁶³. Ancak bu sepetleri kullanmak ve öyle havada bir kademedden bir kademeye geçmek Gürcistan'da daha müşkil idi. Mağaralarında kendilerine istihkâm yapmış düşmanlarına hücum için Timur'un askerleri büsbütün dik kayalardan o girilmesi imkânsız sığınakların girişlerine kadar inmişlerdi. Havada yükseldikçe Gürcistan Hâkiminin askeri üzerine yağmur gibi ok atarlar ve bunların miktarları azalmasıyla saflarının kesafeti zail olunca korkuya kapılmış hasımlarının ortasında sepetlerinden çıkarak hücum ederlerdi. Karanlık ve derin mağaralara giremedikleri zaman içine ateş atarak insan, yiyecek, silâh, hâsıl her ne varsa alevlere yem ederlerdi¹⁶⁴.

Gürcüler mağaralarından çıkarılınca istihkâmlarında kendilerini daha az emniyet içinde gördüler. Bu istihkâmlardan onbeşi ve memleketin payitahtı olan Tiflis şehri Timur'un pençesine düştü¹⁶⁵. Cihangir Kafkas Dağları'na "dönerken yedi kale daha zaptederek, onlar da yerle yeksan edildi ve sakinleri kılıçtan geçirildi¹⁶⁶.

Timur Asya'nın kuzeyini tahrîb etmekte iken Bağdad'ın bir hıyanetle teslim oluvermesine ramak kalmıştı. İlhan Ahmed Celâyîrî, Şehinşâh'-m birinci gelişinde Bağdad'dan kaçtıktan sonra Mısır Sultân'ı Berkuk'a iltica etmişti. Timur'un Hindistan seferi esnasında ikametgâhına döndü. Ahmed Celâyîrî ikinci defa olarak saltanata mâlik olunca yalnız-Timur'un Diyâribekr emaretinden tard ettiği- Kara-Koyunlu Hanedanından Türkmen Beği Kara Yusufu değil, Kûhistâfî Hâkimiyle metbûu olan Şehinşâh'a karşı isyan etmiş olan Şirvan Hâkimi'ni de memleketine kabul etmişti. Şirvan Hâkimi, isyanının maksadına ulaşmak için bir hiyle olsun yahut mühim bir hizmet gösterilmesiyle Timur'un teveccühünü iadeyi arzu etsin, veya ki müstakil bir emaret te'sîsi şeklinde gizli bir ümîdde bulunsun. İlhan'ın emirlerini büyük paralar¹⁶⁷ dağıtmak suretiyle iğfal ve Bağdad'ı Timur'un askerine teslim

¹⁶³ Gibbons, 1, 65, c. 6, s. 340.

¹⁶⁴ Şeref u'd-dîn.5, bâ.t>: 8, s. 242.

¹⁶⁵ Kez&lik, a, 243.

¹⁶⁶ Kez&lik, bâb: 12, s. 252.

¹⁶⁷ Zabıtlere onarbin duka ve hattâ içlerinden bâzılarına. Üçyüzbin duka vermiş idi. (Bu miktarlarda yanlışlık olacaktır. Timur tarafından gönderilmiş farz olursa da hesaba sığmaz. Mütercim)

etmeğe îknâ etti. Ne çâre ki müttefiklerin isimleri yazılı olan defter-ki başlarında Celâyî-rfnin ihtiyar sütünesi Vefa Hâtun'un ismi bulunuyordu-Şirvan Hâ-kimi'nin yazıcısı tarafından yapılmış bir hatâ ile Bağdâd Hâkimi'nin eline düştü. Şirvan Hâkimi ile beraber suçlanan veya onunla birlik olduğu zannedilen ikibin zabıt cellâda teslim olunarak, Vefa Hâtûn da yastıklar arasında boğuldu. Celâyîrî, hareminden birçok kadınları, sarayından birçok memurları kendi eliyle öldürerek cesedlerini Dicle'ye attırdı. İntikam hırsına sükûn geldikten sonra yalnız altı sâdik hizmetkârıy-la gizlice sarayından çıkarak Bağdad'ın civarındaki Kara Yusuf'un memleketlerine gitti ve kendi payitahtını yağma ettirmek vaadiyle maiyyetine aldığı Diyârbekir askeriyle döndü. Fakat Gürcistan seferinden dönmekte olan Timur, Burhânü'd-dîn'in asıl kaatillerinden değil, memleketin sakinlerinden intikam almak maksadıyla Sivas üzerine yürüdüğü zaman, Ahmed Celâyîrî ile Kara Yusuf-Mısır'a kadar gitmek niyetiyle- Suriye'ye müteveccihen kaçtılar. Haleb'e vardıklarında Sultân Berkuk tarafından vâlî bulunan Timur-daş¹⁶⁸ bunları yollarında devamdan silâhla men' ettiğinden, ikisi de Yıldırım Bâyezid'e sığındılar, işte Osmanlı Pâdişahı'nın mülteci hükümdarlara gösterdiği şu misafirperverlik ile Timur'un az önce Taharten'e verdiği Erzincan'ın Osmanlılar tarafından zaptı, Sultân Bâyezid'in korkunç Tatar Şehinşâhı'yle kanlı çengine sebep olmuştur.

Sultân Bâyezid tarafından Sivas ve Erzincan'ın zaptını, Tokat ve Si-nop'un ele geçirilmesiyle birlikte evvelce yazmış olduğumuz cihetle, şimdi bu şehirlerden birincisinin hâkimi olan baba, oğul iki Burhânü'd-dîn hakkında birkaç söz ile iktifa edeceğiz.

Ahmed Burhânü'd-dîn¹⁶⁹ Kayseri Hâkimi tarafından kadı tâyin edilmişti. Bu hâkimin vefatı üzerine Burhânü'd-dîn ile kumandanları memleketini paylaştılar. Emîr Hacı-Geldi Tokat'a, Şeyh Mecîd Amasya hükümetini istilâ ve Burhânü'd-dîn Sivas'da hükümdarlığını ilân ettiler¹⁷⁰. Ahmed Burhânü'd-dîn ve oğlu Ebû'l-Abbâs-ki Osmanlıların taretmiş oldukları Germiyân ve

¹⁶⁸ Şereft't-d-dîn, 5, bâb: 7, * 233. <Tünur-daş> bu isimdeki Osmanlı beğler-beği ile karıştırılmamalıdır.

Birinci cildde ve burada bâzı müverrihlerin imlâsına imtisâlen (eski harflerle) «Timur-daş» (Demirtaş) yazılmış ise de «Timur-taş» doğrusudur. Filvaki, Edirne'de bir köy isminin «Demirdeş» telâffuz olduğu sonradan hâtıra gelmiştir. «Taş» ve «deş», «arkadaş», «nâmdaş» («adaş»), «bektaş» kelimelerinde dahî görülür. Şu halde «Timurtaş», bir demire, bir kılıca mensup ve tabî demek olsa gerektir.

¹⁶⁹ Franzes'de Amasya Beği, yâni Burhânü'd-dîn «Dînos» (1, 25), Menteşe Beği «Maedes», Teke Beği «Teni» şeklinde isimlendirilmiştir.

¹⁷⁰ Arabşâh'a müracaat. (Arapça metnin 4. ve 5. sahîfeleri).

Menteşe beğlerinin oğullarını kabul etmiş olmalarından dolayı o zaman Bâyezid ile harb hâlinde idiler- başka bir düşmanla da uğraşmağa mecburiyet gördüler. Bu diğer hasım vakıa Osmanlılar kadar kuvvetli değil ise de, onlar kadar tehlikeli olan Ak-Koyunlu aşiretinden-bu isimdeki hanedanın müessisi- Kara Yu-luk¹⁷¹ idi. Bununla Kara-Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf un arasında akrabalık rabitası olduğu halde daha kuvvetli bir rabita, yâni menfaat Kara Yuluk'a bağlıyordu. Timur'un Küçük Asya'ya ilk istilâsında Ak-Koyunlu hükümdarı Tatarlar'a kılavuzluk etmişti¹⁷². Yine şahsî menfaatlerinin şevkiyle, Moğollar'm arkasından, kendisine karabeti olan Kara Yusufun ve Mısır Sultânı'nın askerleriyle muharebe ettiği gibi, Fbûl-Abbâs'ı esîr ve sonra idam etti¹⁷³. Sivas ahâlîsi, beğlerinin şu felâketli neticelerini haber alınca Bâyezid'e itaat etmeleriyle, Pâdişâh şeh-zadelerinden Süleyman'ı vâlî tâyin ederek beş kişi ile birlikte Sivas'a gönderdi.¹⁷⁴ İşte bundan sonra Pâdişâh Sivas'ı komşu Erzincan'ı zapt ve Taharten'i oradan tard etmiştir.

Şimdi Gürcistan'da bıraktığımız Timur'a gelelim. Melik Gürgin üzerine vuku bulan müşkilâtlı ve şanlı seferinden sonra Cihangir (yâni Timur) pek ziyâde yorulmuş olan askerini biraz dinlendirmek ve Küçük Asya'nın batı ve güneyinde memleketler zaptına hazırlanmak için kışı Karabağ sahasında

¹⁷¹ Halkondil (Halkondüas)'a nazaran Arabşâh'ın yazdığı gibi, Kara Buluk değil, Kâra Yoluk'tur. (Paris'te Kral kütüphanesinin (şimdiki Millî Kütüphane) îzâhât ve Müstahrâcâtı'na; 5, s. 678'e müracaat). (Mütercim'in ilâvesi: Arabşâh'ın elimizdeki nüshasında «Kara Yülük» şeklinde basılmıştır. Sa'dü'd-dîn «Kara Eylük» yazar.)

¹⁷² Cenâbî, Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, nu: 496, s. 227.

¹⁷³ Şerefü'd-dîn ve Arabşah, varak: 5.

¹⁷⁴ Arabşâh, (5,4), beş emîrin ismini zikreder: 1. Evrenos-oğlu Yâkûb, 2. Becâr (Neccar) oğlu Yâkûb, 3. Kûb (Nûh), 4. Alî, 5. Muta (Mustafa). (Mütercim: Arabşâh'ın Mısır 1305 mat-buu, 82'nci sahîfesinde şu isimler aynen böyle dercedümiş-tir: Yâkûb bin Evrânîs, ve Hamze bin Becâr, ve Koç Alî ve Mustafa ve Devâdâr.). Hacı Kalfa, Şerefü'd-dîn gibi, Burhânü'd-dîn'in vefatını 801 (1308)'de, yâni Hind muharebesi esnasında gösterir. Oğlu Ebû'l-Abbâs on ay sonra Kara Yuluk tarafından esîr ve katledilmiştir. Kara Yuluk, Dı- ve İtedin beğlerini idam ettikten sonra ancak 809 da ailesi te'sîs etmiştir; kendisi o sene Erzurum hendeklerinde vefat etmiştir (Cenâbî, s. 227). Schildberger, Bâyezid'in Mısır Sultânına iane için yirmibin kişi gönderdiğini yazıyorsa da, aldanyor, çünkü böyle birşey asla vâkî olmamıştır. Yine bu askerın Sivas Hâkimi Burhânü'd-dîn üzerine yürüdüğünü yazmakta dahî aklanmıştır (bâb: 13, s. 41). Bundan başka Schildberger, her an Timur muharebelerinin târihî tertibini bozar. Bu eser, meselâ, hatâ olmak üzere, Bâyezid'in esaretini Timur'un Suriye, Hindistan, İran muharebelerinden evvel gösterir. Halbuki, Timur Bâyezid'in aleyhine ancak bu muharebelerden avdetinden sonra silâhını kullanmıştır. (Mütercim; Birinci eild sonundaki ilâvelerimizde, Osmanlılar'a -mürüvvet ve menfaatleri hilâfına olarak- Niğbolu'da on-bin esîr idam ettiren Schildberger'in sözlerinin ne kadar itimâda şâyân olabileceği hakkındaki ifâdelerimizi, müverrihin işbu tenkidi ve yine Schildberger'e dâir ileride gelecek diğer tetkikleri te'yîd eder.)

geçirdi. Bu sahrada ikameti esnasında, Sultân Bâ-yezîd'in hükümetlerini almış olduğu beğler, hapsedildikleri yerlerden kaçarak, Timur'un lümâyesini dilemeğe ve tâbiyyetlerini arzetmeğe geldiler. Oradan Germiyan Beği ipsala'dan firara yol bularak Timur'un nez-dine gelmek için bütün Osmanlı vilâyetlerini maymun götürerek geçebilmişti. Bir diğeri-ki Menteşe Beği'dir-Moğol ordusuna kendisini tanınmaz bir hâle getiren uzun ve sık saçlarından istifâde ederek vâsıl olabilmiştir. Üçüncüleri olan Aydın Beği Osmanlı memleketlerinin hududunu canbazhk ederek geçebilmiştir. Bu beğlerin hepsi Bâyezîd aleyhine Timur'un müzaheretini istediler. Bilhassa harem ve hazîneleri Sultân Bâyezîd taralından zaptolunmuş olan Taharten Islâmî kaidelere muhalif olan bu hareketten dolayı şiddetle şikâyet ederdi. Timur bu asîl mültecilerin ısrarları üzerine Bâyezîd'e tehdîd ile dolu bir mektup götüren bir elçi gönderdi.¹⁷⁵ Sultân Bâyezîd, tabiatı itibariyle öfkeli oldu-

¹⁷⁵ Gibbons (65 ve 66. bâbların haşiyesinde, s. 343), Timur'un Bâ-yezîd'e bir gemici oğlu olduğunu beyân etmiş olmasından iş-tibâh etmekle beraber me'hazî nâ-mevsûk bir yazı olan bu hikâyeyi tekrar eder. O yazının sahibi, Osmanlı hanedanı müessisi Osman ile, İyoni (lyonya) sahilleri hâkimi Aydın Beği karıştırmıştır. Feridun Beğ Münşeât'ı aşağıdaki vesikaları ihtiva ediyor: Nu: 173, Bâyezîd'in Timur'a arapça ilk mektubu: Nu: 174, Pâdişah'ın cevâbı, ki bunda talâk-ı se-lâseden bahseder. Bu iki mektup Arabşâh'da gayet nakis olarak naklolunmuştur (Arabşâh, Leyden matbuu, 1636). Nu: 177, Timur'un Bâyezîd'e farsça olarak ikinci mektubu; Nu: 178, Bâyezîd'in yine o lisân ile cevâbı; 179, Timur'un farsça üçüncü mektubu, Nu: 180, cevâbı, numara: 181, Timur'un farsça dördüncü mektubu; numara 182, cevâbı. Bunlardan ilk zikrolunan iki mektubunu sıhhati şüpheden azadedir; fakat diğeri böyle değildir. (Mütercim'in ilâvesi: Münşeât-ı Feridun'un Matbaa-i Âmire matbuunda farsça olarak üçü Timur, üçü Bâyezîd tarafından yazılmış altı mektup vardır. Timur'un arapça mektubu ve cevâbı yoktur. Halbuki Timur'un Pâdişah'a arapça mektub gönderdiği muhakkaktır. Çünkü Bâyezîd'in birinci mektubunda şu ibare vardır: «Her mektubî ki ez şimâ-i arabî vü fârisî reşide...». Bunun cevâbı da arapça olması gerekir. Şu arapça mektupların bizde olmamasına teessüf olunur.) Bâyezîd ile âdî geçen Pâdişah'a dehalet edip de kabul olunan Anadolu hükümdarları arasında teâtî olunan diğeri mektuplar da kezaik Münşcât-i Feridun'da munderiçtir: Nu: 169, Kara-Koyunlu hanedanı hükümdarı Kara Yusuf'un mektubu; uu: 170, Bâyezîd'in cevâbı ki Kara Yusuf u şidduhi bîv mukavemete teşcî ediyor. (Mütercim'in ilâvesi: Bu iki mektup bizim İbnü Haldun'un 116. ve 117. sahifelerinde inuveuttur. Münşeât-ı Feridun'un tâbirince «Acem şahı Kara Yusuf» mektubunda Timur'un Azerbaycan taraflarına saldırmasından bahsederek Pâdişah'a ihtiyat üzere bulunmasını yazar; Sultân Bâyezîd, hudûd kumandanlarına lâzım gelen emirler verildiğini beyân ederek «kelb-i akûr Timûr-ı meksûr» aleyhine vuku bulacak muharebenin «karin gazâ-yı ekber olacağını teşvik makamında Kara Yusuf'a ihtar eder, bunlar da farsçadır) Nu: 171, Germiyan Beği'nin aile üslûbunda bir mektubu; nu: 172, Pâdişah'ın cevâbı (Mütercim'in ilâvesi: Bizim Feridun'da Pâdişah ile Germiyan Beği arasında bir yazışma vardır (s. 117 ve 118). Lâkin evvelâ Pâdişah yazmış; Germiyan ona cevap takdim ediyor. Müverrihin «aile üslûbunda» demesi, Germiyan Beği'nin arz-ı ta'zîmât-ı ihlâskârî etmesinden dolayıdır. Bunlarda farsça-dırlar.). Nu: 175, Bağdâd Hâkimi Ahmed Celâyîrî'nin farsça mektubu ki, Timur aleyhine yardım istiyor; Bâyezîd'in 1 Şa' ban 798 (1395) tarihli cevâb-nâmesi şu ibareyi hâvidir: «Ref-i Timur-ı meksûr ki bi-fetvây-ı ulemâ-yı enam eşeddi mine't-tekfûr est.» (Bunlar bizim Feridun'un 122. ve 123. sahifele-rinde mevcuttur. Müverrihin naklettiği ibarenin tamâmı budur:

ğundan, evvelâ sefiri işkenceye koymak istediye de Şeyh Buhârî ve şöhretli fakîh Fenârî sefirlerin masûniyeti (dokunulmazlığı) kaidesini hatırlatarak, o tasavvurdan vazgeçirdiler. Lâkin elçiler hakkında hafife alarak muamele göstermesini ve tahkir edici sözlerle ruhsat vermesini men' edemediler¹⁷⁶. Timur, elçilere gösterilen kötü muamele ile tah-kîr edildiğini haber alınca ordugâhını terk ile 803 Muharrem'inin birinci günü (22 Ağustos 1400) Sivas'a müteveccihen Osmanlı memleketlerine girdi¹⁷⁷.

Sivas (eski Sebaste)-ki Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn tarafından yeniden inşa edilmiştir- Asya'nın yalnız en müstahkem değil, ahâlîsi en çok şehirlerinden biri idi; zira Timur'un istilâsı sırasında yüzbinden ziyâde seknesi vardı¹⁷⁸. Yüksek bir duvar¹⁷⁹ ve geniş bir hendek ile çevriliydi. Müdafileri gerek kuvvetçe, gerek sebatça istihkâmlarının metânetiyle mütenâsip idiler. Hülâsâ-yı kelâm, ele geçirilmez bir memleket denilebilecek bütün şartları bünyesinde toplamıştı. Lâkin bütün şu faydalar, Tatar Cihangirinin hiddeti sebebiyle şehri tehdîd etmekte olan felâketi def edemedi. Şehir, üç tarafından su ile dolu derin bir hendekle muhafaza olunduğu cihetle, Timur'un askerleri yalnız batı tarafından ve istihkâmların altına lâğım kazarak, sedler yaparak taarruz edebildiler. Sekizbin lâğımca istihkâmların

«Bi-ceht-i def-i Timur-ı meksûr ki bi-fetvâ-yı ulemâ-yı enam eşedd mine't-tekfûr est be-hâvâlî-i Tokad âmide.» (Ulemâ-yı enâmm fetvaları mucibince tekfurdan daha beter olan Timur-ı meksûrun defi için Tokat taraflarına gelinmiştir.» Müverrihin naklediş şekli pek uygun düşmediğinden fransız-ca mütercimi şaşırarak «Timur'un defi ulemânın fetvası mucibince tekfurun definden daha âcildir» mealinde, aşağıdaki şekilde nakletmiştir: «L'expulsion de Timour est plus pres-sante suivant le fetwa des ulemas que celle de Tekfour rem-pereur de Byzance.»). Nu: 183, Muzaffer hanedanından Şah Şücâ'nın biraderi Şah Mansur'un kezalik Timur aleyhine yardım edilmesini isteyen mektubu; nu: 184, Pâdişah'ın cevâbı; (Mütercim ilâvesi: Şâh Şücâ'nın birâder-zâdesi Şâh Mansur'un Bâyezid Hân'a mufassal mektubu bizim Feridun'da, s. 133-137'de münderiçtir; cevâbı yoktur.), nihayet 185 numarada Timur'un sulh teklifini mutazammın beşinci mektubu, (M.î. 1), maahaza Kral Kütüphanesinin Müstahracatiyle El Tazıları Hakkında İzâhât adlı eserde, 5, s. 668, 79 numaralı el yazısıyla mukabele olunsun; bu el yazısı, teessüf olunur ki, pek nakıstır.

¹⁷⁶ Alt. varak: 32; Solakzâde.

¹⁷⁷ ŞerefÜ'd-dîn, 1, 5, bâb: 15, s. 264.

¹⁷⁸ Halkondilas 120.000 diyor (1, s. 47). (S'vas'm bugünkü nüfusu (1900'ler-deki nüfusu) otuz-kırk bin derecesinde olmakla, Timur mezâlîmi hâlâ zail olamamış demektir. S'vas'ın Alâ'ü'd-dîn'î Selçuk! zamanında 120.000 ahâlîsi ve'darülfünun hükmünde parlak medreseleri bulunduğu, Timur'un zapt ve tahribinden ve katliâmından sonra gerileyerek, mevkiinin ehemmiyetine rağmen, eski mâmûriyetini bulamadığı ve AbdüU-Vahhâb Gâzî ile Şehzade Ertuftrul'un. türbelerim hâvi olduğu Kaâmusül-Alam'da der-cedilm'ştir. Mütercim.)

¹⁷⁹ Bu hisarım- yapımında kullanılan taşlar üç (on) tülünde ve bir (on) ar zında (genişliğinde) idi. İstihkâm yirmi (on) irtifâmdaydı. Genişliği temelinde on ve yüksek kısımlarında altı on idd. («On» ölçüsünün ne kadar olduğu hakikinde Mütercim birinci cildin 190. sh. (eski harfli metin) ne müracaat edilmesini söylüyorsa da, birinci cildde bu kayda rastlaya-madık. Hazırlayan)

altına girdiler ve fakat toprağın akmasını men için büyük kazıklar dikerek kuvvetli tahtalar döşediler. Açılan oyuklar istenilen genişliği bulunca lâğımcılar tahtalara kazıklara ateş vererek geri çekilirlerdi; istihkâmların iri parçaları tarrakalarla yıkılırdı. Mevkiin kuleleri, istihkâmları bu suretle yavaş yavaş kayboldular. On-sekiz gün devam eden muhasaradan sonra beldenin ahâlîsi, bundan böyle her türlü mukavemetin faydasız olduğunu görerek galibin mürüvvetini dilediler. Timur yalnız Müslümanlar'a ilişmemeğe muvafakat gösterdi. Hıristiyanlar, bilhassa muhâsırlara kahramanca direnen dört-bin Ermeni süvarisi teslim mukavelenamesi mucibince esîr ediliyordu¹⁸⁰. Ancak vahşî Timur-verdiği söz ve ettiği yemîn hilâfına olarak- diri dire yere gömmek.üzere bunları askerine dağıttı. İşte o zaman, târihin hiçbir misâlini söylemediği kanlı bir sahne görüldü. Cengiz Hân, hattâ bizzat Timur, hiçbir zaman hunharlığı bu dereceye götürememiştir. Pekçok şehirler harâb ve ahâlîsi katliâm edilmişti, lâkin bunların hiçbirinde galibin hiddeti bu kadar ince düşünülmüş bir barbarlık suretinde tezahür etmemiştir. Hıristiyanlar-basları iplerle bacaklarının arasına sıkıştırılmış olduğu halde- onar onar geniş hendeklere dolduruldular.¹⁸¹ Çukurlar tahta ile örtülerek üzerine toprak konuldu; tâ ki şu suretle işkence altına alman bedbahtlar bu korkunç mezarlarda geç fakat muhakkak bir ölüm ile hayatlarını terk etsinler¹⁸². Kan içici Cihangîr'in intikamı bununla da kanâat etmedi; şehirlerin en mert ahâlîsini-eğer bunlar hayatta bırakılırsa onlardaki cesaret hemşehrilerine rîrâyet eder diyerek- idam ettirdi. Hastalıklarını şehrin diğer ahâlîsine srrâyet ettirmemek bahanesiyle bütün cüzzâm malûllerini de öldürdü. Nihayet kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar bile istisna edilmedi¹⁸³. Sultân Bâyezid'in oğlu Ertuğrul¹⁸⁴ da kahramanca

¹⁸⁰ Şerefü'd-dîn, 5, bâ<b: 15, s. 266.

¹⁸¹ «Adducta enim inter femora cervix tantisper flectabatur, dum nares miseri ac infelicis illius, quisquis fuerit padici immitterentur, suraeque et genua ab utraque aure pende-renı.» (Dukas, 15, s. 32.) (Hıristiyan süvarilerinin nasıl idam edildiğine dâir metinde dercedilen ifâdenin me'hazı olan fikradır.)

¹⁸² Tâcü't-Terâîh'in ikinci cildinde 153. s.de «nühüfte-i hâk-1 helak» olduğu gösterilen dört bin müdafî işte bu dört bin Ermeni olmak lâzım gelir. Arabşâh bu miktarı üçbin gösterir. Ermenilerin Sivas'ı Müslümanlar ile birlikte müdâfaaları, daha o zaman vatan muhabbet ve vazifesi hissinde iştiraklerini isbât eder. Siyâsî birlik teşkilinde milletin eski duygularını da te'sirleri olmasıyla târihen sabit olan işbu İştiraki, Mes-rûtiyet'in gayesi olan «ittihâd-ı anâsır-ı Osmaniye»nin kemâl-i husulü için yeni bir vesika addederiz. Mütercim. (Peki, bugünkü Ermeni caniliğine ne demeli? Hazırlayan,)

¹⁸³ Halkondilas, 1, fi. 46.

¹⁸⁴ Arabşah (5,4), Bâyezid'in Sivas valisi olan bu şehzadesinin Süleyman Şâh olmak üzere zikreder. Şerefü'd-dîn (bâb: 15, s. 266) Sivas valisinin Mustafa olduğunu ve onun oğlu da

mukavemetlerine karşılık hayâtından mahrum olan mazlumlar arasında idi. Timur Şehzâde'yi arkasında günlerce denâatkârâne sürükledikten sonra boynunu vurdurmak suretiyle idam etti¹⁸⁵.

Sivas'ın zaptı Bizans'ın sukutunu te'hîr etti; zîra Sultân Bâyezid felâket haberini alınca haylî vakitten beri başlanılmış olan Kostantiniyye muhasarasını terke mecbur oldu. Şu hâl Paleolog'un payitahtına münhasır kaîan hükümetinde bir müddetcik daha serbestçe nefes alabilmesine şebep oldu. Devlet'in en müstahkem kalesini ve en şecî şehzadesini kaybetmesinden dolayı iki suretle müteessir olan Pâdişâh Asya'ya geçti¹⁸⁶. Timur'un müthiş intikamı dâima hatırında idi; kalbindeki keder ekseriya müessir' sözlerle tezahür ederdi. Halkondilas diyor ki: Bâyezid Asya'da sezerken bir çobanın kemâl-i sükûn ile şarkı çağırıp kaval çaldığını işiterek «Çal bana bu şarkıyı; sen Sivas'ı zâyî, oğlunu gâib edecek değilsin»¹⁸⁷ sözlerini söylemiştir.

Pâdişâh memleketinin doğu hududuna vâsıl olmazdan önce, Timur her tarafta perîşânî ve dehşet saçarak Orta Asya'nın bütün güney kısımlarını istilâ etmiş idi. Tatar Cihangîri'nin Osmanlı Pâdişâhı hakkında infiallerine, Mısır Sultânı Ferec¹⁸⁸ aleyhine de o derecelerde bir hiddeti eklenmişti. Sultân Ferec'in babası Berkuk, Timur tarafından metbûi-yeti tasdiğe davet olunması üzerine, buna cevâp olmak üzere Tatar elçilerinden Şeyh Sâve nâmmdaki âlimi idam etmiş idi. Ferec de Avnik¹⁸⁹ valisi ve Timur'un en iyi

Malatya vâlisini bulunduğunu (bâb: 13, s. 256) ve Bâyezid'in oğlu «Kirişitci»nin (bâb: 15, s. 265) ordu pişdar kumandanlığını ifâ ettiğini beyân eder. Halkondil (Halkondilas) (s. 47), Bâyezid'in esîr olarak öldürülen oğlunu «Orthobules» şeklinde isimlendirir. Osmanlı müverrihleri Bâyezid'in altı oğlunu zikrederler: Süleyman, Mûsâ, îsâ, Mustafa, Mehmed, Kaasım, İhtimal ki, düşman eline düştüğü için yedincisini unutmışlardır. Halkondilas ve Şerefü'd-dîn bir Osmanlı şehzadesinin esîr düştüğünü ifâdede müttetikirler. Şerefü'd-dîn'in pişdar kumandanlığında bulunmuş diye yazdığı Bâyezid'in şehzadesine verdiği «Kirişitci» kelimesi ise «Orthobules» kelimesi gibi türkçeye az benzer. Bu «Orthobules», «Ertuğrul» kelimesinin Rumcada kesilip biçilmiş bir şekli olduğu görülür. Nasıl ki, Bizanslıların Bâyezid'in bir oğluna verdikleri «Kir-çelebi» (Kirçelbi) unvanı «Güreşçi Çelebi»den başka birşey değildir. (Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 47, s. 10).

¹⁸⁵ Lâmart'n ,Şehzâde*'nin kahramanlığını zikrettikten sonra Timur'un atının arkasından İplerle yolların taşları üzerinde sürüklendiğini yazar. Cild' 2, s. 359. (Mütercim)

¹⁸⁶ «Erat enim Orthobules ac qualium suorum optimus et'am belli dux haud contemnendus.» Halkondilas, 3, s. 47. (Metindeki ifâdenin me'hazı)

¹⁸⁷ Halkondilas, 1, 1, 3. Sivas'ın zaptı hakkında Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 196 ve Neşri, varak. 105. (Sultân Bâyezid'in kaval çalan çobana «Sivas gibi şehrin mi yandı? Ertuğrul gibi oğlun mu öldü? Çal çoban, cal!» diyerek ağladığı meşhurdur. Mütercim)

¹⁸⁸ El-Mellû'n-Nâsır Ebû's-Saâdet Ferec İbnü Berkuk. (Mütercim)

¹⁸⁹ «Mısır Sultânı Ferec bin Berkuk ki mukaddema vâlidî -Sultân Ahmed Celâyîr tahrikiyle-Timur'un elçilerin kati edüp Avnik kal'asının muhâfazatıyla me'mûr olan ümerâ-yı Timur'dan

kumandanlarından biri olan Otlamış Kuçıt'ı¹⁹⁰ haylî zamandan beri zincir altında bulunduruyordu. KaraKoyunlu Türkmen hanedanından Kara Yusuf'un Avnik hisarları altında vuku bulan muharebede esîr etmiş olduğu bu gayretli muhârib, galip tarafından Mısır Şultânı'na gönderilerek o da hediye kûbul eylemişti. Timur Mısır Sultânı'nın pederi tarafından elçisinin idam olunmasından dolayı sefîr vâsıtasıyla tarziye talep etmiş ve kumandanının serbest bı-lakılmasını tebliğ için ikinci bir sefîr göndermiş olduğu halde, sefirleri Mısır hükümetinin Suriye'de son müstahkem mevki olan Haleb'e vardıklarında zincire vurularak hapsedildiler¹⁹¹. Devletlerarası hukukun bu suretle bir daha ihlâl edilmesinden müteessir olan Timur derhal Haleb'e teveccüh etti. Yolda Malatya'yı hücum ile zaptettiği gibi¹⁹² dik bir kaya üzerinde bulunan ve zaptı imkânsız bir kale gibi muhafaza olunan Behisnî de zayıf bir mukavemetten sonra teslim oldu¹⁹³. Timur, Kal'atü'r-Rûm'a da taarruz etti. Lâkin bu mevkie ancak uzun ve müşkül bir muhasaradan sonra sahip olabileceğini anladığından, yoluna devam etti.¹⁹⁴ Behisnî'nin müdâfaasına mukabil, Ayntâb (Anteb)¹⁹⁵ kendiliğinden kapılarını açtı. Timur Haleb duvarları önüne vardığında bütün Suriye şehirlerine¹⁹⁶ dağılmış askerlerden mürekkep bir Mısır ordusunu karşısında buldu. Vukua gelecek müsademe kat'î bir muharebe idi. Tatar Şehinşâhı, cenge karar verdi. Askerini bizzat idare etmek için merkezde, kıymetli eğerler örölmüş bir fil istihkâmı arkasında mevkiini aldı. Bu fillerin üzerindeki Tatar okçuları yanar oklarla Gre-juva ateşleri yağdırıyorlardı. Çengin başlangıcında hayvanlar hareketsiz kaldılar¹⁹⁷; ancak muharebe umumiyet kesbedince

ötilmiş Koçını dahî -Kara Yûsuf ile muharebe eyyamında giriftar olup Sultân-ı Mısır'a irsal olundukda- habs eylemiş idi. Ferec dîhî vâlidî eserine iktifa edüp müceddeden kendiye gelen elçileri habs etmiş idi.» (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 154). Bratutu biraz yanlış anlamış olacaktır. Hammer'in «Avnik» yazdığını, bizdeki Sa'dü'd-dîn «Oynik» (Avink) yazıyorsa da, bunun bugün Diyarbakır vilâyeti dâhiKnde olan (Avnik) mahal olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁹⁰ Arabş&h, varak; 1, 3. Otlamış'ın, Timur'un hemşiresi kızının zevci olduğunu haber veriyor. Bratutu'da, s. 169, «Otlamış Kuçını» diye yazılmıştır.

¹⁹¹ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 17, s. 277.

¹⁹² Şerefü'd-dîn, a. 278.

¹⁹³ Arabşâh, varak: 10, 2.

¹⁹⁴ Cenâbî (s. 255), büyük tafsilâtle nakleder M, Timur Ömerli ailesinden Kal'atü'r-Rûm hâkimi Nasîrî Mehmed'e taarruz etmişse de, muvaffak olamamış ve birçok beyhude tehdîdler-den sonra ne kuvvetle, ne de hiyle ile birşey yapamayacağını anlayarak mevkiin muhasarasından vazgeçmişti. Lâkin Şerefü'd-dîn ve Arabşâh buna dâir hiçbir şey yazmazlar.

¹⁹⁵ Şerefü'd-dîn, 5, 19, s. 282.

¹⁹⁶ Humus, Hama, Antakya, Trablus, Natolus, Baalbek, Gazze, Remle, Kudüs, Kerk, Kal'atü'r-Rûm gibi. Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 20, s. 288.

¹⁹⁷ Şerefü'd-dîn, 5, 20, s. 295.

düşman üzerine şiddetle hücum ettiler. Hasmı hortumlarıyla yakalayıp havaya fırlatır ve havadan yere düştükleri zaman ayaklarıyla ezer idiler¹⁹⁸. Mısırlılar korkup kaçtılar; hepsi birden son derece intizamsızlıkla şehir kapılarına doğru koşuştukları cihetle Tatarlar müthiş bir katliâm yaptılar. Firariler duvarlara yaklaştıklarında birbiri üzerine hendeklere atılarak, tu hendekleri kenarlarına kadar doldurdular; o surette ki şu canlı kitle üzerine rastgele vurulan bir mızrak darbesi birçok vücûdu delip geçmeğe kifayet ederdi. Galipler, kendileri için düşmanın korkusuyla hazırlanmış olan şu köprü vâsıtasıyla şehre büyük bir kolaylıkla dâhil oldular (11 Rebiyyülevvel 803/ 30 Teşrinievvel 1400). Şehir yağma edildi ve bütün sakinleri erkek kadın, genç ihtiyar ayrılmaksızım kılıçtan geçirildi. Şehre hâkim olan kale ancak her türlü kurtuluş ümidi kaybolduktan sonra teslimiyet gösterdi (14 Rebiyyülevvel - 2 teşrinisani). Timur, kaleyi zaptederek, bu yüksek noktada seyredecek gözlere kendisini arz-et-niş olan muhteşem sahraya hisarın tepesinden arz-ı hayret etmek üzere iki gün kaldı. Haleb kumandanının esîr olan oğlunu Mısır Sultânı'na göndererek, aslen Rûm olup da cenkte esarete düşmüş olan Timurtaş ve Şadım nâmındaki kumandanların Otlamış ile mübadelesini teklif etti.

Tatar Cihangiri Haleb kalesindeki kısa ikameti esnasında boş vakitlerini vahşîyâne tabiatına muvafık işlere sarfetti. Şehrin fakîhlerini hu-zâruna toplayarak cevaplarından kendisinin kan susuzluğunu def edecek sebebler bulabilmek ümidiyle bu ulemâyâ bir takım iğfalkârca suâller sordu; «Semerkand ve Buhârâ ile Herat'daki fakîhlerin halledemediği bâzı meseleleri siz halletmelisiniz» dedi. Haleb büyük kadısı¹⁹⁹ bu tehlikeli şerefi şehrin vak'anüvisi îbnü Şihne'ye bırakarak, Şehinşâh'-m suâllerini halledebilecek, Haleb'in en âlim müftîsi ve en mahir müderrisi olan bu zât olduğunu ifâde etti.²⁰⁰ Timur Müftî'ye teveccüh ederek şu suâli irâde etti:

- «Muharebede vefat eden şühedâ kimlerdir?»

îbnü Şihne bu yolda bir suâl vukuu üzerine taraf-ı (Hazret-i) Peygamberî'den irâde olduğunu üzere:

- «Kelâmu'Uah için mukatele edenlerdir.» diye müşkilâtтан kurtuldu. Bu mâhirâne cevap Timur'un îbnü Şihne hakkında teveccühünü celb ederek:

¹⁹⁸ Kezallk, s: 297.

¹⁹⁹ Şereft't-dîn, 5, b&b: 21, s. 304.

²⁰⁰ Arabşâh, Piti Dölakruva'nın (3, s. 375, haşîye) -mütercimi Vattier*e itimâd ederek- Timur'un bu mükâlemesinin Arabşâh ile vuku bulduğunu yazması yanlıştır; çünkü Arabşâh bu mükâlemeyi İbnü Şihna'dan aldığı açıkça zikreder.

- «Ben bir yarım²⁰¹ âdem olduğum halde Acemistân'ı, Irak'ı, Hindistan'ı feth ettim.» dedi.

Müftü buna:

- «Allah'a şükret ve kimseyi öldürme» cevâbını verdi. Timur dedi ki:

- «Allah şâhiddir ki ben kimseyi evvelce taşmîm ederek (tasarlayarak) öldürmem. Lâkin siz kendiniz canınıza kıyıyorsunuz. Yemin ederim ki bir kimseyi öldürmem; size gelince canınızı, emvalinizi te'mîn ederim»²⁰².

Bu ifâde şeyhlere emniyet verdi; müderrisler yavaş yavaş cesaretleterek rahle-i tedrislerindeki kadar serbesti ile söz söylemeğe başladılar. Ancak Kadı-i Kebîr (İbnü Şihne) bunları sükûnete davetle:

- «Bırakınız, Müftî söylesin; ne söylediğini yalnız o bilir» dedi. Timur, ikinci suâl olmak üzere, toplanmış olan fakîhlere (Hz.) Alı'den hilâfeti gasbetmiş olan Muâviye ve Alî'nin oğlu Hüseyin'i gehîd eden Yezîd hakkında ne düşündüklerini sordu. Sünnî mezhebinden bir kadı²⁰³;

- «Dîn için cihâd ettiler» cevâbını vermesiyle, Timur hiddetlenerek:

- «Muâviye zâlim, Yezîd cânî idi; ey Haleb ahâlîsi, siz de Hüseyin'i katleden Şamlılar kadar suçlusunuz.» dedi.

İbnü Şihne, refiki (meslekdaşı) için özür dilemekte acele ederek, okuduğunu tekrar etmekten başka birşey yapmamış olduğunu ifâde eyledi. Timur, korku sâikasıyla ileri sürülen bu tefsirden hoşnûd kalarak, Ka-dı'nın doğruluğunu ve istikametini övdüğü gibi, Müftî'nin de belagat ve hünerini takdir ettiğini beyân etti. Ondandır sonra yaşlarını suâl etti.²⁰⁴ Akşam namazının vakti gelmiş olmasıyla fukahâ ile birlikte kuûd ve rûkû ve sücûd ederek namaz kıldı²⁰⁵.

²⁰¹ Sakatlığım işaret ediyor.

²⁰² Bu, İbnü Şihne'deki rivayetin harflyyen tercümesidir. G^bbons'a danî müracaat, bâb: 65, cild; 6, s. 346, Valtlye'nin tercümesinden naklen.

²⁰³ İlmü'd-dîn al Mâlîki.

²⁰⁴ Kadı-i Kebîr elli yaşında bulunduğunu söylediği zaman -İbnü Şihne'nin ifâdesine inanılmak lâzım geldiği takdirde- Timur ilk oğlunun hayatta bulunmuş olsa o yaşta olacağını ve kendisi de yetmiş beş yaşında bulunduğunu cevaben beyân etmiştir. Bunda Timur, daha doğrusu İbnü Şihne on sene aldıyor; çünkü Timur 1335 senesinde doğduğundan, 1400'de ancak altmışbeş yaşındaydı. Belki bir müstensih hatası vardır.

²⁰⁵ Arabşâh. (Mütercim'in İlâvesi:) Bu konuşmayı İbnü Şihne söyle nakleder: Timur, Haleb kaFasma sukûdunun ikinci günü akşama doğru ulemâ ve kuzzâtı istedi. Gittik. Bizi bir müddet ayakta durdurduktan sonra oturmaklığı-mızı emrettiler. Maiyyetinde bulunan ulemâyı dahî ceüb ile bunların reisi Semerkand ulemâ-yı meşhûresinden Nu'mânü'd-dîn el-Hanefî'nin oğlu Abdü'l-Cebbâr'a hitâebn:

- Söyle ki, Semerkand, Buhârâ, Herat ile diğer fethettiğim beldelerin ulemâsına irâd edtip de cevâb-ı sarîh alamadığım bir mes'eleyi kendilerinden suâl edeceğim.» deyüp ba'deuh «Siz de o şehirlerin ulemâsı gibi olmayınız; içinizde a'lem ve efdal kim İse o cevâb versin ve söylediğini

bilsin; ulemâ ile ihtilâtım, ihtisas ve ülfetim vardır. Öteden beri ilim i'e meşgulüm.» sözlerini ilâve etdi.

Timur'un ulemâya bâzı mesâil-i müskile îrâd ile îdâm vevahud ta1 ziblerine vesîle ittihâz etdiğini işitmiş İdik. Kadı Şerefü'd-dîn Musa el~ Ensârî es-Şâflî beni göstererek dedi M:

- Bu bizim şevhlmlzdiT; bu beldelerin de müderris ve müftüsidlr. Ondan sorunuz; bMnâyetu'llah cevâb verir.

Abiül-Cebbâr bana:

- «Sultânınız suâl ediyor ki dün bizden ve sizden maktuller var; han-g'leri şehîddir? Blz'm maktuller mi, yoksa sizinkiler mi?» demesiyle herkes sükût eyledi. Kendi kendimize, bizi i&fâl etmek istiyor dedik. Ce-nâb-ı Hakk bana bir cevâb-ı seri' ve bedi' ilham evled:

- «Bu bir suâldi" kî ResûluOlah (S.A.V.) Efendimize îrâd alınmuşdur; ben de cevâb-ı Peygamibe^î ile cevap vereceğim» dertlm.

Kadı Şerefü'd-dîn hâdiseden sonra bir gün dedi ki:

- «Vallahu'1-azîm, bu suâl Hazret-1 Peygamber'e îrâd olundu vs cevâbını îtâ buyurdular, sözlerini söylediğin zaman ben şu zamanın mu-haddisi olduğum halde 'âlim'mizin şuuru muhteli oldu; lâkin ma'zûrdur; zira bu b*r suâldir ki şu makamda cev&b mümkün değildir' diye düşün-müs idim.»

Muahharan Abdü'l-Cebbar da bu mülâhazada bulunduğunu söylemig-dlr. Tlmur-lenk benim sözlerim* dikkat ederek Abdül-Cebbâr'a tafsîl-i keyfiyyet etmecliğirni beyân eylemesiyle dedim ki: trabl:

- «Kimisi ham'yyet İçin, kimisi şecaat için, kimisi de İktisâb-ı şöhret İçin muharebe eder. Hangimiz tarîk-i Hakk'dayız? dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz ll&y-ı Kelimetu'llah için kıtal eden 5&hd olduğunu beyân buyurdular.» (Hadisin meali mütercimim İlavesidir. Hazırlayan)

Tîmur-lenk:

- «Hûb! Hûb!» dedi; Abdü 1-Ce.bbâr da:

- «Ne güzel söyledin!» dedi.

Bunun üzerine bâb-ı ülfet açıldı. Timur:

- «Ben yarım bir âdem olduğum halde Acem ve Irak'dan su * e su beldeleri, Hind'den, memâlek-i Tatar'dan hu kadar yerleri aldım!» demesiyle:

- «Bu nl'metin şükürü olmak üzere Ümmeti af et; kimseyi öldtLrme!» cevâbını verdim; Timur:

- «Vallahi ben kimseyi kasden öldürmem; s'z kapularda kendinizi Öldürdünüz. Vallahi sizden kimseyi öldürmem; enfüs ve emvalinizden eminsiniz» dedi. Es'ile ve ecvibe tekkerrür eylediğinden hâzır olan fukahâ kendilerini medreseler'nde zannederek hepsi söze karışmak istdl. Fakat Kadı:

- «Siz sükût ediniz; bu âdem söylesin, o, ne söylediğini bilir» diyordu.

Timur'un son suâli şu oldu:

- «Alî ile Muaviye hakkında ne dersiniz?»

Yanımda bulunan Kadı Şerefü'd-dln'e, 'ne cevap verey'm' diye işaret etdim; Timur, şîî idi; ben Kadı Serefü'd-dîn'in sözlerini İstima' ile meş-gûl İken Kadı tlmü'd-dîn el-Mâlikl bir söz söyledi ki, meali «Onların cümlesi müctehiddlr» demekden İbâretdir. Timur bundan ziyâde hiddetle-nerek:

- «Hak Alî'dsdir; Muâviye zâlimdir: Yezîd fâsıkdır; siz Halettiler Ş&m ehline tâbl'siniz; onlar Yezîdlerdir, Hüsey'n'i kati etdüer.» dedi.

Ben Mâlikî' î'n sözünden dolayı hüsn-Ü i't'zâra ibtidâr İle:

- «Blr kitâbda bulunduğunu söyledi; ma'nâsmi bilmez» dedim.

Timur hâl-l sabıkına avdetle münıbasit olarak Abdül-CebbârMan benimle Şerefü'd-iîn hakkında istifsâr-ı re'y eylemestyle, Abdü'l -Cebbar, benim bir âlim-1 melih ve Şerefü'd-dîn'İn recül-i fasih olduğumuzu beyân etdl. Timur benim yaşımı sordu:

- «Velâdetim 749'dur; şimdi elli dört yaşına vâsıl oldum» cevâbını verdim. Kadı Şerefü'd-dln'e de bu suâli İrâd eylediğinden bir yaş büyük olduğunu söyledi. Timur:

Timur, ertesi gün-kaleye doldurulmuş ve bin suretle işkence edilmekte olan- mahbuslann şikâyet feryâdlanndan rahatsız olarak vâlî konağına gitti. Moğol âdetlerine uygun olarak parlak bir ziyafetle muzafferiyetini teşhir²⁰⁶ ettiği ve sarayın salonları, şarab boğanlarına kadar çıkmış kaba Tatar askerinin sevinçli tantanalariyal mâlâmâl bulunduğu sırada Haleb sokaklarında dalga gibi kan revân olurdu. Yeni Tatar fırkaları gelerek şehri tahribe girişmişlerdi. Haneleri, mektepleri, medreseleri hep âfetten hissedar olarak, yağma on gün sürdü.

Timur, Haleb'den ayrılmadan bir gün Önce Kadı-yı Kebîr ile Müf-tî'yi- Muâviye ve Yezîd hakkında tekrar cevap istemek için- bir daha çağırıldı. Vak'a-nüvîs, Cihangirin fikrine göre cevâp verdi, Hakk Alî'de olduğunu, (Hazret-i) Peygamber kendilerinden sonra Hilâfetin ancak otuz sene devam edeceğini beyân buyurdularından²⁰⁷ Muâviye meşru halîfe değilse de birçok meşhur fakîhlerin²⁰⁸ re'ylere mucibince meşru halîfe olmayanların hakk-ı kazayı te'sirli surette olmak üzere istediklerine tevdi edebileceklerini söyledi. Hükümet faaliyetlerinin şu suretle meşru sayılması zâlim gâsıbın pek hoşuna gitti. O derecede ki, Haleb'den çıkmazdan evvel, Kadı ile Müftî'yi-kumandanlarından Haleb'in idaresine memur ettiği- sekiz kişiye tavsiye etti. Nihayet Şam'a müteveccihen Haleb'den ayrıldı. Lâkin Haleb'den çıkar çıkmaz, silâh ile aldığı her belde için âdet edinmiş olduğu veçhile istilâsının hâtırası olmak üzere muayyen miktarda baş kesilmesi için emir gönderdi. Müftî ve Kadı üçüncü defa olarak Timur'un huzuruna çağırıldılar. Mollası, Timur'un ilk elçisini öldürmüş olan Şam valisinin idamının Şerîat'e muvafık olacağına dâir bir fetva talep olunduğunu söyledi.

- «Siz beni evlâdımın yaşlarmdasınız; ben yetmiş beş yaşına geldim.» dedi.

Akşam namazı vafctı erişmesiyle kaamet verilerek Abdül-Cebbâr imamet eyledi. Timur ben'm yanımda rükû' ve sücûd ile edâ-yı fariza eyledi. (Bu mfkâlemenln arabçası, Arabşâh, s. 91-92'de dercedilmistir. Tmur' un o zamanın Halebliler'î hakkındaki sözü kendi zannından ibarettir. Haleb ve Suriye ahâlisinin o vakit dahi Ehl-i Beyt'e muhabbetle muttasıl buldukları tafsile muhtaç değildir. İbn,ü Şihne hakimane bir cevap yo-luna gitmiştir. Mütercim)

²⁰⁶ Arabşâh'da İbnü Şihne, 1. 3.

²⁰⁷ Hadîs-i şeriflerin ahkâmını tâyin onunla, ilgili husûsî İlim şubelerinden me'zûn olanlara âit ve bu kitabın mevzuu hâricinde olup, yalnız şurası İzah olunur ki, Peygamberin irtihâlinj takip eden otuz sene zarfında Hilâfet makamını şereflendirmiş olan Dört Halife hazretleri İstisnâ-ı kemal mertebesinde olmalarıyla beraber, Allah'ın inâyetiyle İslâm tâ kıyamete kadar bak! ve bir mutâ-ı meşrû'un (itaat edilecek meşru bir merciin) lüzumu ve mevcudiyeti tabiidir. Cengiz'den ziyâde zalim olan Timur'a İbnü Şihne hâlin zaruretine göre cevap vermiştir. Timur'un Ali ve Hüseyin hazretleri hakkındaki sözleri de samîmi bir muhabbetin eseri olamaz. Çünkü İstanbul'un fethini te'hlr ile Bizans İmparatorluğuna hizmet eden fitne-kârdan öyle bir muhabbet beklenemez. (Mütercim).

²⁰⁸ Arabşah, Hld&ye müellifinden naklen.

İbnü Şihne cesaret ederek:

- «Hiçbir cürüm işlememiş olan bu kadar Müslümanlar'ın evvelce fetva alınmaksızın ve kimse Öldürülmeyeceğine dâir edilen yemîn hilâfına olarak nasıl olup da başları kesilir?» cevâbını verdi.

Molla bu cevâbı birkaç adım ötede yemek yemekte olan Timur'a teb-lîğ etti. Zâlim hiddetlenmek şöyle dursun, Kadı ve Müftî'ye kendi sofrasından yemek gönderdi; sonra emirlerinden biri, Müslümanlar'ın değil ancak-Tatar Şehinşâh'ın şerefine mağlûpların başlarından bir âbide yapmak âdetine halel gelmemek için- kaatillerin idamına emir verildiğini, verilen emirlerin yanlış anlaşıldığını, Müftî ile Kadı'nın istedikleri yere serbestçe gidebileceklerini Timur nâmına tebliğ etti²⁰⁹.

Haleb'in zaptından sonra Hama, Humus ve Suriye'nin diğer müstahkem mevkileri Tatarlar'ın eline düştü. Timur müteakiben Baalbek'e (He-îopolis) yöneldi. O zaman ahâlîsi pek çok ve şimdi harâb olan bu şehirden Moğol ordusuna külliyyetli zahire tedârik olundu²¹⁰. Baalbek'den bir merhale ötede, Timur'un şeytanlar tarafından inşâ olunmuş sandığı²¹¹ muhteşem mâbedlerde bulunan Nuh'un Kabri'ni²¹² ziyaretten sonra Cihangir Şam'a azimet etti ki, Mısır Sultânı da oraya gelmişti. Sultân Ferec, Timur'un yaklaştığı haberini alınca derviş kıyafetinde bir elçiye iki delikanlıyı refakatçi olarak vererek, Timur'un ordusuna gönderdi. Bunların Tatar ordusuna varışlarında Şehinşâh'ın kâtibi kendilerinden şüphelenerek tevkif edip üzerlerini aradı. Çizmelerinin içinde zehirli haçerler bulundu. Mısır Sultânı tarafından, kendilerini huzuruna kabul edeceği zaman Timur'u öldürmeye memur olduklarını itiraf ettiler²¹³. Elçi o silâhlarla idam olundu; delikanlıların burun ve kulakları kesildi. Timur bunları hayâtta bıraktı; çünkü

²⁰⁹ Arabşâh, 3.

²¹⁰ ŞerefÜ'd-dîn, 5, bâb: 23, s. 312.

²¹¹ Timur, Hz. Nuh'un kabrini, şeytanlar tarafından yapılmış zannedecek sâdediilerden değildi. Sa'dü'd-dîn'in buna dâir yazdığı fikra şudur: «... (Timur) Baalbek şehrine vardı. Elsine-i nâssda meşhurdur ki Hazret-i Süleyman alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-se-lâm şhinde «Ya'melûne lehti mâ yeşâü» (Onun her dilediğini yaparlar) (Sebe: 13) âmillerinin ameli ile mâsnû' olmuş bir hi-sâr-i matbû'dur; divârının bir kuşesinde mevzu' olup tulü yiğir-mi sekiz zira' ve arzı onaltı zira' ve irtifâi yedi zira' olan hacet-i azimden ve garâib bina ve tavrından masnû-ı beşer olmayıp müstahdesât-ı afârit olmasına istidlal olursa olur. Ol hısn-ı ha-sîn dahî taht-ı tasarrufuna dâhil olup hulûl-ı şitâ ikaametine mâni' olmağın mâh-ı cemâdi'1-ulânın şalisinde diyâr-ı Kerek'de Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm türbesine nâmına meşhur olan mezar ziyaretine varup ândan eâzim-i Dımışk oldu.» (c. 1, s. 15) Hammer buralarını oldukça kısa geçmiş ve meal de hayli değışmiştir.

²¹² Arabşâh, 6, 3.

²¹³ Cenâbî, 157.

Sultân Ferec'e onlarla bir mektup göndermek istiyordu. Bu mektupta sikke ve hutbe'yi kendi nâmına kestirip okutarak metbuiyyetini tanımak şartıyla hasmına sulh teklif ediyordu. Bununla beraber niyetini değiştirerek Sultân'a kendi kumandanlarından birini gönderdi. Sultân Ferec Şehinşâh'ın tekliflerini vakurâne reddederek cevaben, yalnız Otlamış'ı bırakmağa muvafakat edeceğini beyân etti. Bunun üzerine Timur Şam'a doğru yolunda devam ederek, Haleb cengi kadar kanlı bir muharebede Mısır ordusunun bakiyyesini bozdu. Bunlardan hayatta kalan az bir miktarı, Dımeşk (Şam) hisarlarının içine kapandılar (19 cemâdiyyü'l-evvelî 803 - 5 kâ-nunısânî 1401). Timur'un askerleri tarafından tutulan esirlerin içinde Tatar Şehinşâh'ın yeğeni Hüseyin Mirza bulunuyordu ki, haylî işbirliği hâlinde bulunduğu fesatçılarla birlikte Ferec'in sarayına iltica etmiş idi. Timur'un tabîî vahşetiyle birlikte hanedan azaları için pek müsamahalı davrandığını daha Önce yazmıştık. Cengiz Hân'ın te'dîb hususundaki bir kanununa uygun olarak hâin Hüseyin cezaya mukabil yalnız muayyen bir miktarda değnek yemekle kurtuldu²¹⁴.

Dımeşk muhasarası esnasında Timur, zevce-i Peygamberi Ümmü Sel-mâ ile Ümmü Habîbe'nin ve müezzin (Hazret-i) Ahmedî Büâl'in türbelerini ziyaret etti ki, üçü de Şam civarındadır. Şam sâkinlerinin temsilci olarak gönderdikleri meşâyih ve ulemâyı hürmetle kabul ederek, kendi sofrasına oturttu ve ziyafet devam ettiği müddetçe, kendisinin pek sevdiği kaynanmış et yemeğinden muttasıl ikram ederdi. Şöhretli Arab müverrihi İbnü Haldun-ki târihinin Mukaddimesinde Monteskiyö gibi yüksek bir hikmet ve nâdir tesadüf olunur bir bî-teraflik ile hükümetlerin yükselme ve çökme sebeplerini tafsil eder- bu temsilcilerin arasında idi. Timur târih ile meşgul olduğundan Arablar'ın Endülüs ve Afrika'da te'sîs ettikleri hükümetlerin târihini yazan zât ile konuşmaktan haz duymuştu. İbnü Haldun evvelâ Timur'un nazar-ı dikkatini, ancak ---yabancı olduğuna delâlet eden- garip imâmesiyle celbetti. Ancak daha sonra Şehinşâh, ne Şark'da, ne Garb'da, ne eski asırlarda, ne yeni zamanlarda Timur kadar hükümdarlık unvanına lâayık bir pâdişâh görmediğini sözlerine ilâve eden mahir tarihçinin müdâhenekâr övgülerini müteveccihâne dinledi²¹⁵.

Timur'un bu temsilciler hey'etini iyi kabul etmesi Dımeşk vâlîsi-ni şehrin sulh

²¹⁴ ŞerefÜ'd-dîn, 5, bâb: 27, s. 340.

²¹⁵ Bu silâhların İmâli Dımeşk'da kaybolarak Horasan ve İran'ın bâzı şehirlerine intikal etmiştir. Bugün (ons ek iz inci asır sonları) bütün, Şark'a en güzel kılıç ve hançer demirleri veren, bu İki ülkedir.

yoluyla teslimi müzâkeresine teşvik ederek, bir milyon duka mukabilinde, beldenin yağma edilmemesi kararlaştırıldı²¹⁶. Timur hadden aşkın olan bu parayı toplayabilmek, için bu zengin beldenin yedi kapışım kapatarak sekizincisine, ahâlîden herbirinin kapıdan geçerken verecekleri vergiyi almaya memurlar tâyin etti. Kale hendeklerim deki suların açılan mecralardan akıp gittiğini ve duvarların altına konulan tahta iskelelerin tutuşturulmak üzere olduğunu görünce, o da şehir gibi teslim oldu. Kale'nin kendi arzusuyla teslimiyet göstermesine rağmen, kumandan-serbestçe çıkmak şartını kabulde geciktiği bahanesiyle idam olundu. Büyük kısmı Çerkeş ve Habeş memlûklerinden (kölelerinden) olan muhafızlar, Tatar emirlerine dağıtıldılar. Şam'ın san'-atkârları, zenaatkârları, âlimleri ise Semerkand'a gönderildiler. Bu san'-atkârlar arasında güzellikleri ve çeliklerinin metânetiyle meşhur olan Dımışk silâhlarının mahir ustalan bulunuyordu. Timur nâmına yeni sikke kesildi, Tatar nâme-berleri vâsitasıyla bütün Asya hükümdarlarına gönderilen fetihnamelere bu meskûkâtdan birkaçı ilâve olundu. (Hazret-i) Peygamber'in iki muhterem zevcesinin kabirleri üzerine Cihangir'in emriyle muhteşem kubbeler yapıldı. Bunların inşâsında kullanılan mermerler sert ve üzerine oyulan nakışlar ince ve çok olmakla beraber iki âbide, inşâatın sür'atle yapılmasına nezâret için tâyin olunan şehzâdelerin, kumandanların ikdamı sayesinde yirmibeş gün zarfında tamamlandı. Bu münâsebetle bir gün Timur, husûsî bir mecliste Şam ahâlîsi hakkında infial gösterdi; Timur,- Şamlılar'm vaktiyle enbiyâ ve hele Aü ve oğlu Hüseyin (hazerâtı) haklarında su-i muamele gösterdiklerini ve Peygamber'in zevcelerinin kabirleri üzerinde ot bitmesine müsamaha ettikten başka, bu kabirleri rüzgârların aşındırmasından muhafaza için bir kubbe bile yapmadıklarını beyân ediyordu. Tatar Şehinşâhı'nın Alî ve Hüseyin hakkındaki bu dînî hürmetkârlığı ve Muâviye ile Yezîd'in ilk taraftarları hakkındaki infialleri o mecliste hazır bulunanlara, daha sonra orduya intikal ederek, asker teslim mukavelenamesini ve onun hükmünce bir milyon duka alındığını unutarak şehre girdi ve ateşe verdi, ahâlîyi katliâm etti (9 Şa'bân 803 - 25 Mart 1401). Şam evlerinin üst katları hep ahşabdan bina olunmuştu. Bunun için yangını söndürmeğe sarf olunan emekler faydasız kaldı²¹⁷. Bir lâhza içinde şehir bir büyük yangın yerinden ibaret kaldı. Dâirelerinin ahşab kısmının imâl edilmiş olduğu çam ve servi

²¹⁶ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 27, s. 343,

²¹⁷ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 27, s. 345.

tahtaları ve bunların cilalanmış oldukları sumak ve reçine dâire şeklinde çepeçevre birkaç fersah mesafeye kadar gider ve etrafa korku verirlerdi²¹⁸. Timur kendisinin asla iştirak etmemiş olduğu bu âfetin neticelerinden telâş ederek kumandanlarından birini hiç olmazsa Arab mîmârî tarzının bir bedîası olan Emevî Câmü'ni kurtarmağa memur etti. Fakat bu binanın kubbesi kurşunla örtülü olduğundan ateşin harareti mâdeni eritmiş ve kubbenin iç tarafından kızgın ırmaklar gibi akıyordu. Bu yüzden her türlü yardım imkânsız olduğu cihetle o nefîs kubbe mahvoldu. Yalnız «Arûs» adı verilen ve Hazret-i İsa'nın²¹⁹ ölüm ve hayatı muhakeme için Arz-ı Ken'ân'a (Filistin'e) geleceği vakit nazil olacağı İslâmlar arasında rivayet edilen bir minare, kamilen ahşabdan inşâ edilmiş olmakla beraber, alevlerden kurtuldu. Bu hâl o vaktin ahâlîsince bir mucize addedildiği gibi, şimdiki de öyle sayarlar Şam'ın tahribinden sonra Timur ordugâhını Asya'nın dört cennetinden biri olan Gute (Gavta)²²⁰ lâtîf sahrasında kurdu. Diğer üçü de şunlardır: Semerkand ovası, İran'da Bevvân vâdîsi;-nehir Acem köi-fezinde denize karıştığı yere yakın olan- Abbele şehrinin ötesine kadar Fırat'ın iki sahili. Bu gönül okşayıcı mahallerin hiçbiri Tatar ordularının tahribatından âzâde kalmadı: Çünkü Timur, İran üzerine ikinci seferinde Semerkand'dan gelirken Acem memleketlerine Bevvân vadisinden girdiği gibi vekayînin tahrîrine vâsil olduğumuz şu zamanda dahî ordusunun bir fırkası-Zülkadir Türkmen neslinin iltica etmiş olduğu Tedmür (Palmyra) harabelerinden geçmek emriyle- Dımışk vadisinden Fırat'ın denize karıştığı yere doğru göndermişti. Kendisi Hama yolunu tuttu. Birinci geçişinde yağma ettirmemiş olduğu bu şehir bu defa Tatar askeri tarafından talan edildi. Hama'dan da Mardin önlerine gitti. Bu mevki muhasara ettiği sırada Hısn-ı Keyfâ ve Erzen hâkimleri²²¹ huzuruna gelerek yer öptüler ve metbûiyetini tanıdılar. İtaatlerine mükâfat olarak Şehinşâh'ın elinden birer kaftan, birer yatağan, altın kabzalı birer kılıç aldılar. Ortuk (Artuklu) ailesinden îsâ Tâhir, Mardin'de hüküm sürüyordu. Evvelki muharebelerde beldesinin elegeçi-

²¹⁸ Şerefü'd-dîn, s. 346.

²¹⁹ ŞereM'd-din, bâb: 28, s. 347.

²²⁰ Gute (Gavta) sahrası Şam civarındadır. Bevvân İran'da Ercan ve Nev-bend Can arasında bir yerdir; dünyânın gezilmeğe lâyıık yerlerinden biridir; Fars ve Kirman arasında evvelki kadar güzel bir vadinin ismi budur. Abbele, Basra Körtezi'nin şehre dahil olan zaviyesinde ve Dicle kenarında bir belde, (bkz: Merasîdü'l-İttılâ).

²²¹ ŞerefÜ'd-dîn, s. 355, Batı Asya'nın Erzen nâmıyla mâruf olan ÜÇ şehirden üçüncüsü budur. Diğerleri Erzurum, yahut Erzen-İ Rûm, Erzincan' dır. Erzen Birinci Erzen Merâsîdü'l - İttılâ'ya, nazaran, Ahdet Yakınındadır. Erzen isimli daha başka şehirler vardır.

rilmesi imkânsız olan mevkii ve duvarlarının metaneti sayesinde selâmet bulabilmişti; Timur, eski gayretlerini neticesiz bırakmış olan bu şehrin zaptını kendisince bir şeref meselesi saydığından İsâ Tâhir'e iki mânâya gelecek surette şu kısa ihtarı tebliğ etti: «Es-selâm, münasebetimiz evvelki halindedir; lâkin seni kendi hanende ziyaret arzusuna mukavemet edemem.» İsâ Tâhir ondan daha az muhtasar ve manidar olmayan şu sözlerle mukabele etti: «Es-selâm, münâsebetimiz evvelki hâlinde ka lacaktır; lâkin ben maziyi mütedehhişâne tahattur ediyorum!» Hakîkten İsâ Tâhir Bağdad'a müteveccih olan Timur ordusunun Mardin kayaları eteklerinden geçtiğini görmek mahzûziyetine nail olmuştur.

Bağdad muhasarası Tatar ordusunun teşebbüs etmiş olduğu muhasaraların en güçlerinden biri oldu. Zîra Ahmed Celâyîri'nin sâdık hizmetkârı olan Bağdad Valisi Ferec, fevkalâde bir sebat ile müdâfaa ettiği gibi, bir taraftan da Arabistan kumluklarında dâima tahammül edilemez olan sıcak ve muhasara yorgunluğunu artırmıştı. Fakat en sıcak günlerin birinde (27 Zilka'de 803 / 9 Temmuz 1401), kalenin muhafız askerleri güneşin harareti ziyasına tahammül edemeyip, miğferlerini mızraklarının tepesine geçirerek bir ân istirahat için mahzenlere ve zeminliklere iltica ettikleri sırada Timur, umûmî bir hücum emrini verdi ve Emir Şeyh Nûrû'd-din göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde tuğ ve hilâl'i hâmil bayrağını şehrin duvarları üzerine dikti²²². Dicle üzerinde firar etmekte olan vâlî ve kızına Tatarlar yetiştiler; lâkin onlar kendilerini suya atarak boğuldular; na'şları bulunarak sahile atıldı.

Timur, Bağdad Hilâfeti'ni mahv ve o güzel şehri harâb etmiş olan Moğol Hânı Hulâgû Örneğine uyararak şehri yağma ve şiddetle tahrîb²²³ ederek «Dârü'l-İslâm» büyük bir virane şeklini aldı. Yalnız camiler, mektepler, tekkeler ve bunların içinde bulunanlar istisna edildi. İmamlar, kadılar, müderrislerden mâda sekiz yaşından seksen yaşına kadar bütün ahâlî merhametsizce katledildi²²⁴. Doksan bine yaklaşan Tatar ordusunun her neferi kendininkini kurtarmak için bir baş tedârikine mecbur oldu. Bermûtâd, bu kanlı artıklardan şehrin kuleleri önüne ehramlar yükseldi²²⁵.

Timur, Bağdad'ı terkde gecikmedi; lâkin gitmesinden evvel Ehl-i Sün-net'in

²²² Şerefü'd-din, s. 369.

²²³ Korkan ahâli artık Bağda d'ı «DârÜ'I-Islâm» değil, «Dâr-ı Cahim» (Cehennem Kapısı) addediyorlardı (Şeref ü'd-dîn, s. 365) Mütercim).

²²⁴ Şerefü'd-dîn, bâb: 33, s. 370.

²²⁵ Kezâllk,

dört imamından birincisi olan îmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin tür-cesine giderek namaz kıldı.²²⁶ Tatar Cihangiri ile birlikte bulunarak seyahatleri esnasında-Müslümanların itibâr ve hürmetini celb için- takvâlarıyla takdise lâyük olan zevatın makberlerini ziyaret fırsatlarından hiçbirini kaybetmeyen Timur'un zevceleri dahî beraber duâ ettiler. Timur'un Semerkand'dân. nezdine celbetmiş olduğu zevcesi Tuman Ağa dahî yolda gelirken Buhârâ'da Şeyh Bâhirzî'nin ve Tûs'da Sâ-mim Alî er-Rızâ'nın türbelerini ziyaret etmiş idi²²⁷. Tuman Ağa, kızı Bekîzi Ağa, yeğeni Sâdgîn Timur'a Avcan'da mülâki olarak sırma işlemeli libâslar takdim ettiler ve başından altın ve mücevherat saçtılar²²⁸ Tatar ordusu Avcan'ı terkettikten sonra-Suriye seferi esnasında muhafızları isyan ve sonra ikinci defa olarak itaat arzetmiş olan- Alan-cuk kalesini ziyaret için Timur'a vakit bırakmak üzere Nahcivan'da durdu²²⁹. Tatar Şehinşâhı, bu şehirde ikametini esnasında Gürcistan Hâkimi Melik Gürgin'den sadâkat yemini aldı. Müteakiben Gence ve Birdâd'-dan geçerek yine kışlık ikametgâhı olan Karabağ sahrasına yerleşti (22 Rebî'ül-evvel 803 / 10 kânunievvel 1401)²³⁰. Orada çocukları, torunları, noyanları, kumandanları arz-ı ihtiram etmeğe geldiler. Huzurunda yer öpmeğe koşuşan şehzadeler, kumandanlar arasında torunu Muhammed Mirzâ'yı mümtaz iltifat nişâneleriyle kabul etti; başına bir altın tâc koydu ve dokuz katar deve bağışladı. Her katar, aynı renkte dokuz hecinden mürekkep olarak üzerlerine sırmalı örtüler örülmüştü. Şehinşâh'ın zevceleri ile diğer harem kadınlarının huzuru Timur'un bu münâsebetle icra ettiği şenliğin bir kat daha parlak olmasına yardım etti.

Timur'un târihini yazmış olan îrân edibi Şerefü'd-dîn'in rivayetine göre Tatar

²²⁶ Timur ulu şahsiyetlerin makberleri hakkında hissettiği, yahut hisseder görüldüğü ihtiramı «Evliya Burcu», ve «Dârü's-Selâm» unvanıyla yâd olunan Bağdad'dan başka hiçbir yerde daha güzel icra edemezdi. Çünkü islâm'ın dört büyük İmamının birincisi olan İmâm Ebû Hanîfe ile Hârûnü'r-Reşîd târihinde ma'rûf İmâm İbnü Yûsuf dan başka Alî evlâdından Oniki İmam'ın ikisi, yâni yedincisi ve dokuzuncusu olan Mûsâ el-Kâzım ve onun torunu Muhammed Tâkî Bağdâd'da medfundurlar. Sûfiyyenin en büyük şeyhlerinden Cüneyd-i Bağdadî, Şeyh Şiblî, Şeyh Hasan (Hasan-ı Hırkatî olacaktır), Hallâc (Mansur), Kaadiriyye tarîkati müessisi Abdülkaadîr-i Geylânî ile Hârûn Reşîd'in sevgili karısı Zübeyde'nin mezarları dahî zikrolunabilir. (Bağdâd'ın Kerh mahallesinden ma'rûf Kerhî dahî mutasavvıflarından büyüklerindedir. Vefatı sırasında İslâm ile beraber Hıristiyan ve Yahudiler kendilerinden olduğunu İddia ile cenazesine arz-ı ta'zîmât eyledikleri rivayet edilmiştir K, Şeyh bu görünüşü ile olgunluk mertebesinin en yüksek noktasına eriştiğini göstermiştir. Mütercim) .

²²⁷ Kezâllık, bâb: 35, s. 378.

²²⁸ Kezâllık, a, 379.

²²⁹ Şerefü'd-dîn, bâb: 31, s. 358 ve b&b: 36, s. 380.

²³⁰ Şerefü'd-tUn, bâb: 37, s. 384.

Şehinşâhı, Sultân Bâyezid'in sulh ve İtaat teklifini hâmil olan ilk elçilerini Karabağ ordugâhında kabul etti. Yine Şerefü'd-dîn rivayet eder ki, Timur, Pâdişah'ın nâmesine cevaben kendi el yazısıyla bir mektup yazarak bunda Türkmen Kara Yusuf u idam veyahut hapsetmesini veya hiç olmazsa memleketlerinden çıkarmasını teklif etmiştir.²³¹ Osmanlı müverrihleri bu vak'adan asla bahsetmezler; yalnız Tatar elç/-si Çimpay'in hâmil olduğu itimâdnâmede yazılı tahkir edici taleplerden bahsederler.²³² Şerefü'd-dîn'e nazaran Timur Osmanlı elçilerine ruhsat vermezden evvel Ceyhun'un öte tarafında uzanan sahrada büyük bir av manzarası gösterdi. Ordu, hayvanların kaçamayacakları surette etrafını çevirmek için, dâire şeklini almıştı. Bu büyük dâirenin de her tarafında birbiri arkasında altışar kişi bulunuyordu. Avın sonunda Timur elçilere kemerler ve sırmalı takyeler verdi. Ondan sonra baharın ilk günlerinde Küçük Asya hududunda görüneceği ve büyük bir harbe veyahut sulhe netice verecek olan Pâdişah'ın cevâbına orada muntazır olacağım bildirerek, elçilerin dönmelerine müsâade etti²³³.

Timur kışın bundan sonraki günlerini, Ceyhun'un eski bir kanalını askerleri vâsitiyle tekrar açtırarak tamir etmekle geçirdi. Bu kanalın aşiretinin en mümtaz beğlerinden olan Barlas'm²³⁴ hâtırasını tebcîlen o ismi verdi. Böylece bahar gelmiş ve Şehinşâh henüz muştasını hazır etmemişti. Zannolunabüir ki, askerlik şöhretleri kendisine kadar vâsıl olan Türkler'le açıktan açığa bir harbe karar vermek ona güç geliyordu. Böyle bir muharebenin münâsip olup olmayacağı ve muhtemel neticeleri hakkında ekseriya kumandanları ile müzâkere ederdik Lâkin şu sırada vukua gelen hâdiseler, asûmânî yardımların henüz hakkında ber-karar olduğu fikrini

²³¹ Şerefü'd-dîn, kitap: 5, bâb: 39, s. 395. Bu mektubu Arab, Acem ve Türk müverrihleri Kalkondil (Halkondilas)'dan daha doğru anlamışlardır. Kalkondil'in ifâdesine göre, Timur, Sultân Bâyezid'den senelik bir vergi olarak ikibin deve yükü yağ ile ikibin çadır istemiş ve sikke darbedilmesi hakkım kendine tahsis ile Bâyezid'in bir şehzadesini rehin olarak ordusunda alıkoymak arzusunda bulunmuştur.

²³² Şerefü'd-dîn, s. 399. Âlî dahi, 32. varak'ta, Timur'un Bâyezid'e iki nâmesinden bahseder; bu iki müverrih, Bâyezid'e Tahar-ten'in hazînelerini ve haremelerini (bundan evvelki sefaret de bunun için gönderilmişti ve Erzincan ile Kemah kalelerini iade ve Kara Yusuf u sarayından tard etmesi talebinde ısrar eylediğini beyanda müttefiktirler. Ondan sonra arabça iki mektup teâtî olunmuştur ki, biri Timur'dan Bâyezid'e muharrer olarak, diğeri onun cevâbıdır. Bu mektuplar sahîh oldukları halde dahî, Timur'un mektubu Âlî'nin dediği gibi Tef-tazanî allâmesi tarafından yazılmış olamaz. Çünkü Hacı Kal-fa'nın Takvîmü't-Tevârih'ine nazaran allâme bu zamandan oniki sene evvel (792) irtihâl eylemişti.

²³³ Şerefü'd-din, bâb: 39, s. 399.

²³⁴ Şerefü'd-din, bâb: 40, s. 400.

düşünerek ilk azmini takviye etti. Evvelâ Semerkand'da oğlu Şahruh'un yeni bir vârisi dünyaya geldi (24 Ramazan 804 / 1402). Ordu bu haberi sevinçle karşılayarak hareketsiz geçirilmiş olan uzun kış aylarının üzüntülü geçişine mukabil parlak şenliklerle şâdmân oldular, ikinci olarak, gökyüzünde-ziyası dört «on» uzunluğunda görünür- gayet cesim bir kuyruklu yıldız belirdi ki, batıdan doğuya gidiyordu. Bu gök hâdisesi üç ay bütün kürre-i arzı tenvir etti. Ganj'dan Rayn ve Ta-je'ye kadar Asya ve Avrupa kara memleketlerinin bütün kavimleri bundan dehşete düştüler. Rumlar bu yıldızla Lampadius (Hâmil-i Fevânis:

Fanuslar hâmilî) adını vererek doğuda kanlı muharebelere alâmet sayarlardı. Timur'un müneccimleri ve silâh arkadaşları batıda mutlaka zafere nail olacaklarına işaret olmak üzere telâkki ettiler.²³⁵

Timur derhal ordugâhını terk ile Avnik üzerine yürüdü; orada iki ay Türk elçilerinin dönmesini bekledi. Nihayet bunların gelmelerinden ümide kapılarak Sultân Bâyezid'e olan mektubunda teslimini kesin olarak talep etmiş olduğu Kemah kalesinin önüne geldi. On gün süren bir muhasaradan sonra en dik kayalara çıkmağa alışmış olan Mekran askerlerinden mürekkep bir fırka kaleyi istilâ etti²³⁶. Vakit geçirmeksizin Erzincan sahasından geçerek ve orada Taharten'i saltanatında yerinde bırakarak Sivas yoluyla Anadolu'ya yöneldi. Sivas'a vardığında Tatar sefiri Elçi-Gede (Îlçi-Gide)yi getirmekte olan Osmanlı sefaret hey'etiy-le karşılaştıysa da Sultân Bâyezid'in yazmış olduğu mektup-beklenilene aykırı olarak- cenge kat'î daveti mutazamm idi. Osmanlı Padişahı Tatar Cihangiri'ne karşısına çıkmasını teklif ve Timur bundan imtina eylediği halde haremelerinin talâk-ı selâse ile boş düşmelerini tebliğ ile²³⁷ Tatar ordusu memleketlerine dâhil olup da bu tecâvüzün cezasını vermeğe hazır bulmazsa, kendisi de

²³⁵ Bu kuyruklu yıldız Güneş'in Cevza burcunda bulunduğu zaman doğmuştur. Sonbaharda, gece ile gündüzün eşit olduğu zamana (ekinoks) kadar görünüyordu (Dukas, 16, s. 34). Ne Şerefü'd-dîn, ne Arabşah bu yıldızdan hiç bahsetmezler. Halbuki Dukas ile Âli ve İdrîs fevkalâde bir vak'a gibi yazarlar. Timur'un nedimleri olan Şemsü'd-dîn Melâği ve müneccimi Abdullah Lisân, Muhyfd-dîn el-Mağribî'nin eseri olan melâhim kitabım Tatar Şehinşâhına arz ile buna nazaran kuyruklu yıldız, efendilerinin yeni zaferlerine işaret olduğunu ifâde ettiler. (İdrîs, Bâyezid saltanatının onbe-şinci faslı; Cenabı, s. 257; J. B. Kütüphanesi elyazılarından 469 numara).

²³⁶ Şerefü'd-dîn, bab: 43, t. 415.

²³⁷ Arabşah, Âli, Kalkondil, bütün Şark'ta talâk-ı selâsedan bahsetmek pek fena bir tahkirdir; çünkü talâk-ı selâse beynûnet-i kâmileyi ve kadının kesr-i şerefini müstelzimdir. Kalkondil, bu âdeti izah eder; lâkin Arab, yahut Türk lisanlarını iyi bilmediği için, ağır hatâlar yapar. Kalkondil'i Lâtince'ye tercüme edenler de yine aynı sebepten dolayı «talâk» kelimesinin doğru mânâsını anlayamamışlardır.

zevcelerini talâk-ı selâse ile boşamış olacağını ilâve ediyordu. Padişahlık yazılarında mütâd olan diplomatik tâbirlerin bu nâmede istihkar edilmiş olması şu tahakküm dolu ihtarın içine aldığı tahkiri şiddetlendiriyordu. Timur, Bâyezid'e olan nâmesinde bu diplomatik tâbirlere riâyet ederek ona kendisiyle müsâvî muamele etmiş, ve mektubunun unvanında rakibinin ismiyle kendi ismini bir derecede yâd etmeğe dikkat göstermişti. Yalnız kendi ismi, Bâyezid'in isminden evvel bulunuyordu. Pâdişâh'ın mektubunda ise, bilâkis Timur'un ismi, altın yazı ile yazılmış olan Pâdişâh'ın isminin altında siyah mürekkep ile yazılıydı²³⁸. Timur, diplomasiye aykırı bu ilk hareketi görünce «Murad-oğlu çıldırmış!»²³⁹ diye haykırdı. Fakat Bâyezid'in mektubunda onu hareminden mahrum edeceği hakkındaki fıkrayı okuyunca hiddeti artık haddî aştı. Çünkü Tatarlar indinde bir adamın hareminden bahsetmek, onun şahsına hakaret etmektir.²⁴⁰ Timur, Bâyezid'in at ve av kuşlarından ibaret olan hediyelerini reddetti. Bu atlar ve kuşlar onar tane olduğundan, bu da Şehinşâh'a bir tahkir demektir; çünkü Pâdişâh «dokuz» sayısının Tatarlar indinde mukaddes olduğunu biliyordu. Bundan sonra Timur, sefire hitâb ederek, eğer milletlerin elçileri taarruzdan masun olmamış olsa kendisinin ve maiyyetinin başlarını kestireceğini söyledi ve Bâyezid sözünden dönmüş olduğu cihetle, kendi hükmünü kendisinin vermiş olduğunu ve bunun neticesi olarak, Osmanlı eyâletinin, Timur'un mağlûb olmaz orduları tarafından gâret edilmesine hazır bulunması lâzım geleceğini ilâve etti²⁴¹.

Timur Pâdişâh'a karşı onun kendi memleketinde yürümeğe azmetmiş olduğundan, hemen askerlerine bir resm-i geçit yaptırdı; Osmanlı sefirleri bu resimde hazır bulundular. Buna benzer bütün merasimlerde olduğu gibi, bu resimde dahî alay kumandanları Şehinşâh'ın önünden geçerken attan inerek, atlarının dizginlerini elleriyle tuttıkları halde, diz çöktüler ve Cihangir'e karşı mütâd olan tazimatı ifâ ettiler. Timur onlara askerlerinin

²³⁸ Arabşâh, 4.

²³⁹ Arabşâh «Murad-oğlu» değil, «Osmân-oğlu» diye yazmıştır. (Mütr.)

²⁴⁰ Arabşâh diyor ki (Müverrihin tercümesi yerine, Arabşâh'dan -s. 122- biz tercüme ediyoruz): «Moğollarca kadından bahsetmek ayıp ve adetâ büyük günahdır. Hattâ kadın ve dişi lâfzım ağızlarına almayıp o mânâyı başka bir kelime ile edâ ve bu sözün telâffuzundan ihtirazi şiddetle tavsiye ederler. İçlerinden birinin kızı dünyâyâ gelse bir muhaddere, rabbâ-tü'l-hicâl (damad sahibi)'den biri, bir mesture gibi tâbir ile söylerler (Müverrih, rabbâtü'l-hicâl müfredini, hem-ferrâş demek olan «compagne du lit» ile tercüme ediyor. Halbuki türkçesi «gerdek» olan «hacle»nin sahibesi demektir. Muallim Nâcî Mecmuâ'da bunu tervicen ihtar etmişti. Hakikaten dilber ve dilnişin bir tâbirdir).

²⁴¹ Şereiü'd-din, 5, bâb: 43, s. 416.

intizâmını överek karşılık verdi. Semerkand*dan yeni gelmiş olan Muhammed Sultân'm sırası gelince Şehinşâh bu emîre alaylarına hep bir renkte libaslar giydirmiş bulunmasından dolayı oldukça iltifat etti. Bu, Asya'daki askerî üniformalarının ilk eseridir²⁴². Süvâcî alaylarından birkaçının küçük ve büyük sancakları kırmızı olduğundan, atların gâşiyeleriyle (Örtüleriyle) eğerleri, süvarilerin zırhları, kemerleri, oklukları, mızrakları, kalkanları, gürzleri, hülâsa bu alaylardaki askerlerin tek mil silâhları hep kırmızı idi. Alayların kimisine sarı renk, kimisine kırmızı renk tahsis edilmişti. Alayların ikisinde askerler zırh giymişler; askerî târihlerin ilk zırhlı olarak gösterdiği alaylar bunlardır²⁴³. Geçit resmi şafak vaktinden Öğleye kadar devam etti. O esnada muzıka namaz işaretini verdiğiinden Timur-yeni düşmanın elçileri önünde kendi kuvvetlerini göstermiş olduğundan ve onlarla efendilerinin tehdîd-k*rine ehemmiyet vermeyebileceğini Öğrettiğinden dolayı iftihar etmiş olduğu halde- atından indi. Bununla beraber, Timur bu muazzam ordu manzarasının sefirlere kendisinin beklediği te'sîri tamamen vermemiş olmasından korktuğu cihetle, onları ordu hâricine kadar askerinin safları arasından atla geçirerek çıkarttı. Ondaki sonra, sefirlere izin verirken şöyle söyledi:

«Bâyezid'e söyleviniz ki, aleyhindeki bütün iğbirarıma rağmen-Emîr Taharten'in hâlâ esîr tuttuğu tebeasmı bırakır ve kendi evlâdım gibi bakacağım bir oğlunu bana gönderirse- ben onu affetmeğe razı olurum. Bu şartlarla Asyâ-yı Suğra padişahlığı bilâ-ihtilâf kendisine kalır²⁴⁴ ve bu memleketlerin halkı benim hiddetimden hiçbir zarar görmezler.»

Türk sefirleri Moğol ordusundan henüz çıkmışlardı ki, Timur Bâye-zıd'ın ordusuna, Osmanlı bayrağı altında hizmet eden Tatar askerini ayırmak maksadıyla, casuslar gönderdi; bu Tatar askerini-onların zanlan-n& göre, ilk reisleri Selçukluîar'ın bir azadlı kölesi olan²⁴⁵- Osmaıu Türkmenleri'nin hükmü altına girmelerinden dolayı ayıplayıp, muharebe ettikleri adamların hemşehrileri ve kardeşleri olduğunu hatırlatarak Eâyezıd ordusundan ayırmak kolay idi.

Osmanlı ordusunda zâten mevcut olan hoşnutsuzluk-ki Bâyezid'in fevkalâde şiddetinden ve askerinin maaşını muntazaman alamamasından neş'et ediyordu- Tatar casuslarının iğfal vazifelerini pek ziyâde kolay-

²⁴² Şerefü'd-din, bâb: 44, s. 418.

²⁴³ Şerefü'd-din, 5, bâb: 44, s. 419.

²⁴⁴ Şereiü'd-din, bâb: 44, s. 419.

²⁴⁵ Arabşâh, 2, ve onun rivayetine nazaran Âlî, varak: 30.

laştırdı²⁴⁶. Askerin temayülünden korkuya kapılan vezîr Ali Paşa ile cglu îbrâhîm bir ayak dîvânında²⁴⁷ Bâyezîd'in, cimriliğinin tesirleri ve şiddetinin muhtemel neticeleri hakkında nazâr-ı dikkatini celbe çalıştılar ve düşman askeri adetçe üjstün olduğundan onunla dağlarda, geçitlerde, ormanlarda bir karakol muharebesi yapmak lâzım olduğunu ve bu seferin düz bîr sahrada umûmî ve kat'î bir muharebe ile iyi netîce-lenemeyeceğini gösterdiler. Ali Paşa ile oğlu, Pâdişah'ın kararında ısrar eylediği halde hiç olmazsa hoşnûd olmayan askerini teşcî etmek ve onları itaat dâiresinde tutmak için yegâne çâre olmak üzere hazînelerimi açmasını istirham ettiler. Bunlar hep beyhude oldu²⁴⁸. Bâyezîd hem Tatarlar üzerine yürümekte hem de hazînelerini muhafaza etmekte ısrar etti. Kumandanlarından biri bu münâsebetle-Pâdişâh parasını askere tevzi etmeğe cesaret edemediği için-akçesinin Timur'un tuğrasıyla dar-bedilmiş olduğunu söyledi²⁴⁹. Neferler bile zabitler tarafından ileri sürülerek Pâdişah'a o mealde beyanatta bulundular. Neferler mecliste re'y sahibi olamadıkları cihetle-Doğuda hakikatin ceza gormeksizin tahta kadar ulaşmasına yardım eden- iki manâlı bir lisan kullandılar. Bir gece Bâyezîd.safî bal istemişti. Gece arılar kovarı kirlettikleri için bulu-ramadı. Bu vesileden istifâde eden Sipahiler, Pâdişah'a bir tabak kirli bal göndererek şu sözleri de ilâve ettiler:

«Bal gece yenemez, çünkü arılar onu geceleyin kirletirler; hazînelerde saklanan para da bunun gibidir; felâket ânı gelip çattığı vakit²⁵⁰ artık ondan istifâde zamanı geçmiş bulunur».

Bütün bu mesaî, bütün bu hiyleler Bâyezîd'in-inadı ve gözmezden gelmesi sebebiyle- hiçbir netîce vermedi. Padişah bu nümayişlere h?ç kulak asmadan yüzyirmi bin kişilik bir ordu ile, onun yedi mislinden ziyade bir orduya karşı harbe gitti.²⁵¹

Timur Sivas'da, Osmanlı askerlerinin-Sivas yolunun kesîf ormanlar arasından bağladığı- Tokat şehrine vâsıl olduklarını haber alınca kabilelerini

²⁴⁶ Âli, varak: 35 ve HalkoncTlas. (Arabşâh, bu casusların Emîr Fâzıl maly-yetinde bâzı kumandanlar olduğunu yazar. M.İ. 12'ye müracaat.)

²⁴⁷ Bu yanlış bir tâbirdir, çünkü bu dîvân ayakta değil, at üzerinde verilirdi.

²⁴⁸ Halkondîlas.

²⁴⁹ Ke2âlifc.

²⁵⁰ Âli, varak: 35.

²⁵¹ Halkondilas, Arabşah'ın Timur ordusu için söylediği sekiz/üz-bina dam miktarı kaabil-i itimâddır; husûsiyle ki, zamanımızda bile gözümüzün önünde o kadar kesretti asker içtimâim görmekteyiz. Zâten bu hususta Halkondilas ve Arabşah'ın tamâmiyle müttefik bulunmaları ifâdenin mevsukiyetini isbât eder. İdrîs, Bâyezîd'in ordusunu yüzyirmibin yerine seksen bin olmak üzere gösterir. Şerefü'd-dîn ve Sa*dü*d-dîn Sırp muavinlerini yirmibine çıkarırlar,

hareket ettirerek güneye doğru şevketti. Altı günlük yürüyüşle Kâyseri'ye ve üç gün sonra İncesu kenarındaki Kırşehir'i'ne vâsıl oldu²⁵². Nihayet Sivas'tan hareketinin onikinci günü. Ankara surları önünde durdu. Orada ordugâhını kurunca muhafızların kumandanı Yâ-kûb'a kaleyi teslim etmesini teklif etti. Yâkûb buna müdâfaa vâsıtalarını ikmâl etmekle cevap verdi Şehinşâh, Sultân Bâyezid'i seçtiği mevkie celb için derhâl kaleyi muhasaraya başladı. Evvelâ-surların altına lâğım açtırmakla beraber- şehrin suyunu veren Küçük Çubuk-âbâd ırmağının mecrasını değiştirdi; fakat bu ameliyata henüz başlanıldığı zaman Bâyezid'in Ankara'dan üç fersah mesafeye geldiğini haber aldı. Bu haber üzerine muhasarayı bırakmakta acele davranarak Çubuk-âbâd ırmağının öteki taraf sahiline nakletti. Orada bir taraftan ırmak, bir taraftan da bir hendek ve güçlü bir şarmpol ile²⁵³ siper almış olduğu halde. tam bir emniyetle düşmanın gelişini bekledi.

Sultân Bâyezid, muvaffakiyetlerinin verdiği gururun îmâsı ile o türlü ihtiyatî tedbirlere müracaat etmek şöyle dursun, hasmına ehemmiyet vermediğini göstermek için ordusunu Timur'un bulunduğu mevkiin kuzeyine kurarak o civarın yüksek ve düz arazisi üzerinde umûmî bir av icrasına emir verdi. Ne çâre ki avcıların devrettikleri mahallerde hiç su bulunmuyordu. Binâenaleyh kızgın bir güneş altında yapılan ancak bir kaç saatlik yürüyüş esnasında beşbin kişi susuzluktan, yorgunluktan kırıldılar²⁵⁴. Bâyezid üç gün dolaştıktan sonra ilk ordugâhına dönmek istediği zaman ise bunu Tatarlar tarafından zaptedilmiş buldu. Musibetin netamesi olmak üzere o civarda bulunan ve Osmanlı ordusuna kâfi miktarda su verebilmesi melhuz olan menbâ düşman tarafından bozulmuş ve hemen büsbütün'kurutulmuş idi. Şu halde cenk kat'î bir zaruret hâlini almıştı. Zâten Padişah izzet-i nefsi ve kuvvetine tam bir emniyeti olduğundan harbi geciktirmek istemezdi. Ankara'nın kuzey batısında²⁵⁵, vaktiyle Pompe'nin Stella tepesi eteğinde Mitridâd²⁵⁶ ordusuna galebe ettiği mevkide Osmanlı ve Tatar askerleri harb saflarını kurdular. Birinde bizzat Pâdişah'm, diğesinde bizzat Tatar Şehinşâh'nm ve her ikisinde iki hükümdarın evlâd ve torunlarıyla Avrupa ve Asya'nın en şeci generallerinin kumanda etmekte oldukları iki ordunun toplamı bir milyon insandan meydana gelmiş olan sayısız bir kitle teşkil

²⁵² Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 46, s. 2, «Yulgun-su» (Yılgin-su) diye yazılıdır.

²⁵³ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 46, s. 7

²⁵⁴ .Dukas, 16, s. 34; ve Arabşâh, varak: 11.

²⁵⁵ Cîhân-nümâ, s. 644.

²⁵⁶ Roma müverrihlerinden naklen P&olo Civvio.

ediyordu.

Timur'un hayatta kalan yedi oğlundan ikisi henüz küçük idiler. İlk evlâdı Cihangir, haylî zaman evvel vefat etmişti. Şehinşâh'ın diğer dört oğluyla beş torunu, Dokuz-Tatar kol-ordusuna kumanda ediyorlardı. Osmanlılar tarafında Sultân Bâyezid'in beş oğlu²⁵⁷ ordunun beş fırkası başında ve o zamanın en maharetli ve en sebatlı generalleri şehzadelerin maiyyetinde bulunuyordu. Timur'un hayattaki oğullarının en büyüğü Mîrân-Şâh sağ kola kumanda ederdi; onun oğlu Ebûbekir babasının maiyyetinde idi; sol cenah Şahruh ile Halil'e verilmiş ve İmparatorun torunlarından Şâh-Hüseyn-ki Mısır Sultânı'na ilticası üzerine Dımyşk muharebesinde esir edilerek hıyanetine mukabil dayakla cezalandırılmış bulunan prestir- onların maiyyetine verilmişti. Mirza Muham-med Sultân merkezde-hayatta olsa babası Cihangir'e âit olması lâzım gelen- şerefli mevkii işgal ediyordu. Onun sağında, solunda ve biraz ilerlemiş bir hat üzerinde alayları başında olmak üzere kırk general ikame edilmişti. Mirzâ'nın önünde kırmızı tuğlu ve altın bir hilâli üzerinde bulunduran bir sancak dalgalanıyordu. Muhammed Sultân'ın amcası Ömer Şeyh ve oğulları Mirza Pir Muhammed ve İskender,²⁵⁸ Ci-hangîr-zâde'nin emri altında cenk ediyorlardı. Timur, kırk alaydan mürekkep ihtiyat kuvvetlerine kumanda etmekte idi²⁵⁹.

Osmanlı ordusunda büyük şehzade Süleyman Şâh-ki Aydın, Saru-han, Karesi²⁶⁰ eyâletleri vâlîsi idi- sağ cenahı teşkil eden Anadolu askerini idare

²⁵⁷ Altıncısı Ertuğrul Sivas zaptında zâyı olmuş ve yed'nclisi Kaasım Ankara muharebesinde bulunmamıştır.

²⁵⁸ Timur'un yedi oğlunun isimleri şunlardır: 1) Cihangir, ki 777/1375'de vefat etmiştir; 2) Mîrân-şâh; 3) Şahruh, ki 779/ 1377'de doğmuştur; 4) Halil; bu son ikisi Tatar Şehinşâhı'nın birinci haremî ve birinci sevgilisi Saray Melek'den doğmuşlardır; 5) Ömer Şeyh; 6) Mirza İbrahim; 7) Sa*d-ı Vakkas; bu son ikisi Tuman-Ağa'dan doğmuşlardır (Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 35, s. 379). Bunlardan sonra Cihangir'in Hanzâde'den doğan oğulları gelir: Ordunun merkez kumandanı Mirza Mu-hammed Sultan ve Pir Muhammed (Şerefü'd-dîn, 4, bâb: 30 s. 157). Mîrân-şâh'ın oğulları Ömer (Şerefü'd-dîn, 4, s. 173) ve Ebû-Bekir (1, bâb: 30, s. 294) idi. Şahruh'un oğulları Uluğ Beğ ve İbrahim'dir, ki ikisi de 796/1395'de doğmuşlardır. (Şerefü'd-dîn, 3, bâb: 98, s. 417 ve 5, bâb: 3, s. 204). Halîrin oğlu «Berduh» ismiyle müsemma idi. Mirza Hüseyin Timur'un kızının oğluydu. Cihangir'in yedi oğlu, onbir kızı, dokuz zevcesi 27 adedini teşkil eder ki, Tatarlar'ın mukaddes addettikleri 9 rakamının üç mislini ihtiva eder. Bu 27 rakamı (yahut üç kere 9) Eski Roma'da Vesta Mabedinde ateş yakan pa-paslar hey'etinin teşkilinde dahî mer'i idi (Nit Livius, kitap: 22, bâb: 37).

²⁵⁹ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 47, s. 9.

²⁶⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 215. Sa'dü'd-dîn ve Şerefü'd-dîn, Timur ve Bâyezid ordularının kumandanlık taksimatında birbirleriyle ihtilâfa düşerler. Birincisi için Acem müverrihini, ikincisi için Türk müverrihini takip edeceğiz; Sa'dü'd-dîn, Mîrân-şâh'ı sol cenaha koyar; halbuki Şerefü'd-dîn ona sağ cenah kumandanlığı verir. Diğer bir mahalde Şerefü'd-dîn, Şehzade Mehmerî Kirişitci (Rumların «Kiriş Çelebi» dedikleri) pişdar kumandanlığında bulunduğunu

ediyor ve sol cenâhda Sırb yardımcı askerleriyle Vo-lak'in oğlu ve Sultân Bâyezid'in kayın biraderi Lazar²⁶¹ bulunuyordu. Merkezde şehzadeleri İsa, Mûsâ, Mustafa ve en tecrübeli generalleri²⁶² ve onbin Yeniçeri ve Azap ile Pâdişâh mevki almıştı²⁶³. Bir diğer şehzadesi Mehmed ihtiyat fırkasına kumanda ederdi.

Sırbîliler'dan müteşekkil Osmanlı sol cenahının karşısına Tatar Devleti hududunun muhafızları olan emîr-güzârlardan mürekkep askerler tesadüf etmişti. Bunların kumandanları arasında Şirvan Hâkimi îbrâhîm Şâh, Erzincan Hâkimi Taharten, Diyârbekir Hâkimi Kara Osman Bayındır, kendilerinin Türkmenlerden mürekkep fırkalarına emir veriyorlardı. Timur'un Hind'den getirdiği otuz iki fil, alayların cephesine konulmuştu²⁶⁴. Sabahleyin saat altıda²⁶⁵ iki ordu harekete başladılar, Tatar Şehinşâh'ın askeri trampet sesleri ve «Sürün!»²⁶⁶ harb nârâlarıyla, Pâdişâh'ın ordusu Türk davulları ve «Allah!» sedâlarıyla ilerliyorlardı.

Timur, bir dervişin ihtarı üzerine atından inip duâ ederek, sonra hücum işareti verdi. Babası Mîrân-Şâh'ıa. emri altında sağ cenahın pişdarlarına kumanda etmekte olan Mirza Ebûbekir, Osmanlıların arkalarına hiddetle saldırarak hücum etti. Lâkin Sırbîliler'da şiddetle mukabele ederek Tatarları bu manevraya cür'etlerinden dolayı pişman ettiler. Bu dakikada merkez kolordusunun başkumandanı Mirza Muhammed Sultân,-mevkiini

zikreder (5, bâb: 48, s. 10); halbuki Sa'dü'd-dîn ona dümdâr (öncü) kumandanlığını verir (Bratutu, s. 214).

²⁶¹ Bratutu, s. 223'de, Volak'm oğlu Lazar*ı yanlış olarak «kadis-lao principe Vaillach» (Eflâk Kralı Ladislao) diye isimlendirir. Bu müverrih Şehzade Ömer'in oğullarını onun torunu göstermek hatâsında bulunur; halbuki Sa'dü'd-dîn, bunların Timur'un «oğlunun oğulları» olduğunu tasrîh eder.

²⁶² Sa'dü'd-dîn, Sadrâzam Alî Paşa, Evranos Beğ, Malkoç Beğ, Fîrûz Beğ, İsâ Beğ, Dâvud-Balı, Alagöz, Ahmedî, Mehmedî, Beşîr, Tâhir, Mukbil ile Paşacığı zikreder (Bratutu, s. 214). Şerefü'd-dîn, (Kitap: 5, 47, s. 20), bunlardan haylisini yazarsa da, isimleri bozarak, meselâ «Malkoç» yerine «Balkoç» der. Şerefü'd-dîn (5, bâb: 47), Timur ordusunda Cihangir'in oğulları ve torunları olan şehzadelerin kumandaları altında harb eden ümerânın isimlerini zikr ve bunları n orduda işgal ettikleri mevkileri dikkatle tâyin eder; Sa'dü'd-dîn ve İdrîs bunları kanşık yazarlar. (Bratutu ve ondan naklen müverrih, Sa'dü'd-dîn'in Osmanlı kumandanlarının isimlerine dâir ifâdesini nakis almışlardır. M.İ. 2'de izahat verilecektir.)

²⁶³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 214.

²⁶⁴ Schildberger, s. 44. Ve Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 47, s. 9.

²⁶⁵ Sabahleyin saat onda (metindeki altı lâfzı, on olacaktır). Bu yanlış kitabın aslındadır (Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 48, s. 11). Muharebe temmuzda vuku bulduğu ve ezani takvimin onikisi, güneşin batışı ile hesaplanırsa saat yedi ile sekiz arasına müsadif bulunduğu cihetle, zikr olunan «sabahleyin saat on», güneş doğmazdan evvel beş ile altı arası demektir (Mütercim: Doğrusu 5'i az geçse).

²⁶⁶ «Sürün!», sürünüz, yâni sürmek fiilinden emr-i hâzır. (Mütercim).

kaybetmeğe başlayan ve tehlikede görünen- sol cenahın yardımına koşmak için ruhsat almak üzere Tatar Şehinşâhı'nın ayaklarına kapandı. Osmanlılar tarafından Rumeli askeri emsali nâdir görülen bir kahramanlıkla cenk ediyorlardı,²⁶⁷ lâkin sol tarafta Sırblılar kahramanlık örnekleri gösterdikleri sırada, sağ cenahı teşkil eden Aydın askeri, eski beğlerini düşman saflarında görünce Tatar tarafına geçtiler. Saruhan, Menteşe, Germiyan yardımcı askerleri ve Timur'un casusları marifetiyle celbedilen Tatar askeri Aydınlılar*! takip ettiler. Sırblılar, Bâ-yezid'in kumanda ettiği kolordudan henüz ayrılmış buldukları halde kahraman reisleri Etiyen ağır silâhlı süvarilerinin başında kendisine düşman arasından bir yol açtı; maiyyetindeki askerden birçoğunu geçerken muharebe meydânında bırakmak fedâkârlığıyla Pâdişâh ile karşılaşarak Bâyezid'e kaçmasını tavsiye etti. Timur Sırbhlar'm kahramanca şecaatlerini görerek: «Bu dervişler kusur etmediler!»²⁶⁸ diye haykırdı. Sultân Bâyezid, son derecede metanet gösterdi. Etiyen'in nasihatini infial göstererek reddetti ve onbin Yeniçerisiyle bir tepenin yamacını işgal etmekte olduğu halde, kahramanca müdâfaa gösterdi. Etiyen, muharebenin kaybedilmiş olduğuna ve Pâdişah'ı kurtarmak muhal bulunduğuna hükmederek Sadrâzam Ali Paşa ile Yenileri Ağası Hasan Ağa'-nın ve subaşı Ayne Beğ*'in kargaşalık içinden alıp çıkarmış oldukları büyük şehzade Süleyman'ın ric'at hattını muhafaza etti. Şehzâde'nin maiyyetindeki kumandanlar, onunla birlikte, sahile yetişmek üzere, batıya doğru firar ettiler. Bu esnada Amasya emirleri Şehzade Mehmed'i ortalarına alarak ve atlarını dört nala kaldırarak doğu tarafındaki dağlara yöneldiler. Sultân Bâyezid, yardımcı askerleri, bizzat kendisinin askerleri, vezirleri, kumandanları tarafından terkedilmiş olduğu halde, onbin Yeniçerisiyle bütün gün akşama kadar düşmanın hücumlarına mukavemet etti. Lâkin ikbâl, şecaate hıyanet gösterdi. Yeniçeriler harareten ve yakıcı bir susuzluktan bî-tâb ve bî-mecâl kalarak-bir takımı yorgunluk zaafından ve diğerleri Tatarların kılıcından- hemen cümlesi

²⁶⁷ Dukas (16, 36), Şeref (5, bâb: 48, s. 12) «Öte taraftaki Avrupalılar bizimkileri ric'at ettirerek son derecede ibrâz-ı liyâkat ve mağlûp olmaz bir şecaat gösterdiler.» (Bu Şerefü'd-dîn'in ifadesidir:). Timur müverrihi, Lazar'ın oğlu Etienne'Etiyen) in muharebede öldüğünü yazar ki, bu yanlıştır. Piti Dölak-ruva (4, s. 15) bu ismi Pesir Laus yapar. Oğul mânâsına olan «Pesir» kelimesini isim zannetmiştir. Sa'dü'd-dîn ve Şerefü'd-dîn Sırb askerinin miktarını yirmibine çıkarmış ve Dukas beşbine indirmiş olmakla aldaniyorlar. Sırblılar'ı on-bin gösteren Halkondilas'm ifâdesi en doğru görünüyor. Dukas ve Sa'dü'd-dîn Yeniçerilerin miktarını onbin yazmakta müttefiktiler.

²⁶⁸ Nesri, varai: 107. «Dervîş&n taksir-i flkrdeiu!»

toprağa serildiler. Ancak gecenin yaklaşmasında idi ki, Bâyezid, Minnet Beğ'in ısrarı üzerine kaçmağa karar verdi; lâkin aü sürçerek,²⁶⁹ Cengiz Hân neslinden Çağatay Hânı ün�âmm hâiz Mahmûd²⁷⁰ tarafından esîr edildi²⁷¹ (9 Zilhicce 804 / 20 Temmuz 1402).

Şehzade Mûsâ, kumandanlardan Minnet Beğ, Mustafa Beğ, Ali Beğ, hadımağalarının reîsi yâni harem nâzın Fîrûz Beğ, beğlerbeği Timurtaş ve oğlu Yahşi Beğ, Pâdişâh ile birlikte Timur'un kudretli pençesine düştüler²⁷²

²⁶⁹ Halkondilas'ın rivayetine nazaran nıkristen muzdarip olan Bâyezid atma bir ırmaktan su içirdiği sırada esir edilmiştir.

²⁷⁰ Cengiz Hân neslinden Mahmûd Hân Moğol tahtı üzerinde bir hayâlden ibaret idi; nasıl ki zamanımızda Timur neslinden Hindistan Moğol hükümdarları yalnız «Şehinşâh» unvanını hâizdirler. Avrupalı müverrihler tarafından pek de dikkat olunmayan bu husus, Hacı Kalfa ve Şerefü'd-dîn tarafından tasdik olunmuştur. Hacı Kalfa 770 vekayiinde Siyurgat-mış'ın ve Şerefü'd-dîn (kitap: 5, bâb: 54, s. 10) Mahmûd Hân' in Çağatay hükümdarlığının ancak unvanını hâiz olduğunu gösterirler. Şerefü'd-dîn'de Mahmûd, Çağatay Hânı unvanıyla yâd olunur; Timur ise yalnız «emîr-i kebîr» unvanıyla zikredilmiştir.

²⁷¹ Aşağıdaki ifâdeler mukayese edilince Ankara muharebesinin târihi hakkında ne kadar ihtibah olduğu ve bu zamanda Şark müverrihlerinin hâdiselerin tertibi bakımından ne kadar karışıklık bulunduğu anlaşılır: Evvelâ, Arabşah diyor ki, muharebe 804 zilhiccesinin 27'inci çarşanba günü vuku bul-v muştur. Halbuki 804 hicrî senesi 10 ağustos 1401'de başlar ve 30 temmuz 1402'de hitam bulur. 1402 senesi pazarlanm gösteren harf A olduğu cihetle 27 zilhicce temmuzun 28'inci ve bir cumaya tesadüf eder; ikinci olarak, Neşri haftanın hangi günü olduğunu tâyin etmeksizin 27 zilhicce târihim gösteriyorsa da, naklettiği farsça bir târih nazmına nazaran muharebe günüyle sene nihayeti arasında üç gece vardı (27, 28, 29 zilhicce); üçüncü olarak, Cenâbî 26 zilhicce salı gününü gösterirse de, zilhiccenin 26'sı cumadır(?), salı değildir. Dördüncüsü, Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'de 19 yerine 9 zilhicce yazar ki, bunun bir müstensih hatâsı olması melhuzdur. Beşincisi, Şerefü'd-dîn böyle bir yanlışlıkla 19 zilhicce yerine 19 zilka'de yazar: Altıncısı, İdrîs 13 muharreme tesadüf eden bir geceyi gösterir ki, bu da yanlıştır; zîrâ 13 muharrem, yâni 13 ağustos cuma değil, pazardır. Bu muhtelif rivayetlerden ilk üçü değil, üç sonrakileri almak lâzım gelir ki, şu suretçe 19 zilhicce, yâni temmuz'un 20'nci perşertibe günü muharebe edilmiş olması en yakın ihtimâl

- olarak görünüyor. Binâenaleyh Piti Dölakruva tarafından Şerefü'd-dîn'in eserine dipnot olarak ilâve edilen ve Du-kas'ın yayınlayıcısı tarafından gösterilmiş olan 7 ağustos 1401 târihi tashihe muhtaç kalır. (Mütercim'in ilâvesi: Müverrih Arabşah'ın milâdî târihi de göstermek itinâsında bulunduğu dikkat etmemiştir. Heriki târihi mutazâmmın olan şu ifâde mevsuk olması lâzım gelir ve temmuz'un 28'i müverrihin hesabına göre dahî zilhicce'nin 27'sine tesadüf etmektedir; yalnız günün Arabşah tarafından çarşanba gösterilmesi, müverrihin gösterdiği hesaba uymaz. Arabşah'ın türkçe muhtasar tercümesinde 17 zilhicce yazılmıştır ki, bu yanlıştır. Kâtib Çelebi'nin istanbul matbuunda muharebe günü «tâsi' zilhicce» denilmiştir ki bunun «tis'a ve aşer» yerine sehv-i kalem olması az muhtemel görünüyor. Sa'dü.d-dîn ve Nuh be, târih tâyin etmezler.)

²⁷² Sa'dü'd-dîn'in (c. 1, s. 177) ifâdesine göre, esarete düşen birçok beğler ve emirler meyânında Rumeli beğlerbeği Fîrûz Beğ, Minnet Beğ, Mustafa Beğ, Timurtaş Paşa ve evlâdının ekseri, bil-hassa Alî Beğ de bulunuyordu. Timurtaş'ın Yahşi Beğ nâmın-daki oğlu daha birçok kumandanlarla birlikte şehîdler zümresine iltihak etmişti. Fakat bu târihin «Sekizinci Kitapsında görüldüğü üzere, Timur'un Timurtaş Paşa ile Kütahya'da karşılıklı konuşmalarına nazaran «Timurtaş ve evlâdı» ibaresinde hatâ olacaktır.

Yalnız Şehzade Süleyman, Mehmed, îsâ kurtulabilmişlerdi. Birincisi yazdığımız veçhile denize doğru, ikincisi Amasya'da, üçüncüsü, batıya yönelerek Karam an'a doğru firar ettiler. Beşincisi Şehzade Mustafa'ya gelince: Muharebe meydânında kaybolarak vefatına dâir kat'î bir haber, yahut kaçtığına dâir malûmat almak kaabil olamadı.

Bizans müverrihi Dukas'ın söylediğine göre, Timur, Bâyezid'in esîr olarak huzuruna getirildiği zaman oğlu Şahruh ile satranç oynamakta idi. Pâdişah'ın çadır eşliğinde görüldüğü anda Timur şah'mı hasmın ruh'ı ile değiştiriyordu. Bu münâsebetle Timur, oğluna Şahruh lâkabını vererek, o da bu unvanı muhafaza etmiştir. Bu lâkap Osmanlı Pâdişâhının tahtını bir kule içinde mahbese tebdil etmiş olduğunu ihtar etmekteydi²⁷³. Acem, Türk, Rum müverrihleri Timur'un esîr olan Pâdişah'ı bir felek-zede hakkında gösterilmesi lâzım gelen hürmetle kabul ettiğini söylerler. Bâyezid'in yorgunluktan bî-tâb olduğunu ve baştan ayağa toz içinde bulunduğunu görerek yanma oturttu, konuştu; ikameti için üç muhteşem çadır gösterdi; ondan mâada hayâtı hakkında asla endişeye mahal olmadığını yemîn ile te'mîn eyledi. Bâyezid, oğullarından haber alınmasını ve esaret yoldaşı olarak kendi yanma verilmelerini arzu ettiğinden, Tatar Şehinşâhı derhal her tarafa adamlar çıkardı; yalnız Şehzade Mûsâ bulunabilmek-kendisine bir hü'at ihsan edilip, bu hil'atı giyinmiş olduğu halde Timur'un- huzuruna getirildi. Tatar emirlerinin büyüklerinden ve Şehinşâhm akrabalarından Hasan Barlas ve hatırlanacağı veçhile önce sefir sıfatıyla Pâdişah'm sarayına gönderilen Çim-pay, Sultân Bâyezid maiyyrtine verilen muhafız askerleri riyasetine tâyin olundular. Bu talihsiz Pâdişâh, hakkında daha şiddetli muameleyi icâb ettiren ve «demir kafes» hikâyesinin çıkmasına sebep olan ahvâlden ileride bahsedeceğiz.

Umumiyetle bir muharebenin ehemmiyet derecesine muhâriblerin miktarı, kumandanların hürer ve şöhreti, çatışmanın şiddeti ve devam müddeti, çengin mevkii ile hârb san'atı bakımından gösterdiği terakkî-yâta ve

²⁷³ Müverrihin dahî 8 no.lu dip notta hatırlattığı veçhile, bu satranç fıkrası, Şahruh'un doğduğu zamanda vuku bulmuş olmakla meşhurdur. Bununla beîâber Dukas-ifâdesinin nakledilen tercümesine göre. - satranç, oyununda Timur-zâde'nin Şâh-ruh ismiyle isimlendirilmesini gerektiren nükteyi de anlayamamıştır. Timur kendi şahını, Arab ve Acem'de Torkler arasında ruh nârmyla mâruf olup Avrupalılar'm «Tour» dedikleri taş ile mübadele ediyor değil, zikredilen dip notta mütercimim İlâvesi olaraî İfâde olunduğu ruh'ile hasmının şah'ını mat ediyordu. Yoksa ruh'a bedel kendi şahını veremez. Hasımı, rith'iyle sah'ını alacak olursa Timur mat olmuş olurdu, ve o halde hayır falı sayılamazdı. Şahruh lâfzından Bâyezid'in kule içinde mahbusiyetine imâ çıkarmak manasızdır. Çünkü ruh kule demek değildir. Ruh, ismi var cismi yok bir kuşun adıdır. Satranç taşının İsmi de o kuştan alınmıştır. Burhân-ı Kaati'a müracaat. Mütrc.

bunların hepsinden ziyâde savaş meydânında bulunan padişahların ve şu muharebelerle tehlike altına alınmaları dâva edilen milletlerin mukadderatı bakımından zorlandığı neticelere göre hükmolunmak lâzım gelir. Şu ahvâlin tamâmı itibariyle Ankara Muharebesi, târihin zikrettiği muharebelerin en mühimlerinden biridir ve bu hususta herkes müttefiktir. Hakîkaten şu kanlı günde yalnız Tatarlar'dan, Türkler'den, Acemler'den değil, Sırbılar gibi Hıristiyanlar'dan, on bin Yeniçeri gibi her millet mühtedîlerinden de mürekkep fırkalar çarpışarak, muzaffe-riyeti kendi taraflarına celb için güneşin doğuşundan gurubun yaklaşmasına kadar birbiriyle uğraştılar. Bu fırkalar beyân ettiğimiz veçhile, silâhlarının muvaffakiyetleriyle, kendilerinin kudretleriyle eşit şöhret almış iki hükümdarın-ki bili o kadar ülkelerin âteşin tabiatlı fâtihi olan Yıldırım ve diğeri dünyâmı'- en sert ve katı yürekli tahrib edicisi olan Timur'dur- itaati altında buldukları gibi, bunların emri altında dahî evvelâ bu padişahların evlâd ve ahfadı ve Çin'den Boğaziçi sahillerine kadar birçok ülkelerin valileri, ve bunlardan başka hükümdarlık hanedanından yetişmiş birçok generaller kumanda ediyorlardı. Şu gayet büyük cidalin ortaya koyduğu terakkiyâta gelince, unutmamalıdır ki, ilk asker üniformaları, ilk zırhlı alayları bu cenkte görülmüştür. Neticeleri ve getirdiği mecburiyetler itibariyle de daha az zikre şâyân değildir. Çünkü Sultân Bâyezid'in zaferinin çarkını durdurmuş ve Osmanlı Dev-leti'nin mahvına ancak ramak kalmış oldağı gibi, Timur'un fetihlerinin hududunu da tahdîd etmiştir. Tatar Şehriyârı, üç sene sonra Çin'in istilâsına gitmekte iken, şu zaman fasılası içinde hiçbir mühim teşebbüsü ikmâl edememiş olduğu halde hayâtı sona ermiştir. Ve eğer Ankara Muharebesinin hâtırasının te'yiclme şu düşüncelerin tamâmı kâfi değilse, harb mevkiinin ihtar etmekte olduğu târihî vakıalar buna kifayet eder. Bu muharebenin vuku bulduğu yer, Bâyezid'in ecdadının sürülerini otlatmak için Selçuklu hükümdarlarından almış oldukları geniş ve niün-bit Ankara ovasının kuzey ve civarına ortaçağda Pompe'nin Mitridâd hükümetine son darbeyi vurduğu mahalle tesadüf eder.²⁷⁴

²⁷⁴ Timur dokuzuncu hicrî asır başlarında, yâni 807 (1404) senesinde vefat etmiştir. Beyân ettiğimiz şekilde, 9 rakamı Ta-tarlarca mukaddes addolunduğu cihetle, Şark müverrihlerinin Timur vak'alannda 9'u veyahut 9'un katlarını gösteren rakamları husûsî bir itinâ ile zikretmelerine şaşılmaz: Evvelâ, her sefaret tarafından takdim olunan 81 hediye; ikincisi, 9 zevcesi; üçüncüsü, 18 muharebesi; dördüncüsü, başında topladığı 27 tâc; beşincisi, 36 evlâd ve torunu, yedincisi, silâhlarıyla mahvolan 9 hanedan; sekizincisi, Semerkand'a dokuz defa avdeti (bkz: Not: 1); dokuzuncusu 9'uncu hicrî asırda vefatı. Timur târihi hakkında müracaat olunacak men balar şunlardır: 1 - Timur saltanatı müverrihlerinin en iyisi olan Şerefü'd-dîn-i îrânî; 2 -

İslâm târihinin safhalarının hesapsız cenkleri içinde Osmanlı Asya devletinin Timur'a karşı açtığı şu muharebe birinci mevkii işgal etmek lâzım gelir. Bu çengin, iki hasım ordunun ziyadesiyle gösterdikleri kahramanlık eserlerine nazaran ancak Huneyn ve Kerbelâ sahrası muhâ-rebeleriyle mukayese olunabilir ki, birincisinde (Hazret-i) Peygamber, Kureyş'in pek üstün kuvvetlerine karşı sebat ile mukavemet etmiş ve ikincisinde ise Peygamberin torunu (Hazret-i) Hüseyin ile onun kahraman silâh arkadaşları susuzluktan, yorgunluktan, bî-tâb kalarak düşman eline düşmüştür.²⁷⁵

Timur fütuhâtını şehname tarzında muteber bir eser ile nazmeden İranlı şâir Hatifi; 3 - Ce-nâbî, ki Podestâ tarafından Tamerlanes al-Genabi nâmıyla tercüme ve 1680'de Viyana'da tab' olunmuştur (Şerefü'd-dîn, 6, bâb: 17, s. 148; Cenâbî'yi takdir ve zikr eder); 4 - Cûş-u Hurûş, Acem Şeyh Zendekî'nin eseri (Şeref, 6, bâb: 6, s. 109); 5 - Şöhretli edîb Suriyeli Arabşah; 6 - İranlı müverrih Lârî, Şunlara da müracaat olunabilir: Bizans müellifleri Dukas, Kalkondil (Halkondilas), Franzes; Alman seyyahı : Schildberger, ki Bâyezid'in ordusunda esîr edilerek birbirini müteakiben Şahrüh ile kardeşi Mîrân-şâh'ın ellerine düşmüştür. Bu ikinci prensi «Miramschlahk» suretinde yazar (Schildberger'in Seyahatnamesi, 1813, s. 63); Arabşah'ın Vattier tarafından tercümesi: Timur Târihi; Piti Dölakruva, Şerefü'd-dîn tercümesi; Büyük Timurlenk'in Târihi, Sainct-yon'un eseri, Paris, (Moğollar Şehinşâhı Timurlenk'in Târihi, Paris 1739) (Bu son iki eser az itimâda şayandır); Timur'un Siyâsi ve Askerî Müessesâtı, aslına Fraser İngilizceye, Langles İngilizceden Fransızcaya tercüme etmiştir. Fransızca-sı 1787'de Paris'de basılmıştır.

²⁷⁵ Üstad'in levhasından:

«...Murad'ı Evvel şehid oldu, amma pâdişâh Yıldırım Bâyezid oldu.

c..Yıldırım iklim-i Osmân'yi cevelânına müsâid bulmadığından etrafında olan hisâr-ı inhisarı devirmekde ve hânk-âde bâ'zı etvânım sa-demâtı esâs-ı idareye hâlel vermekdo İken Timûr-ı meçhûr siper-î sâlka, gibi tarik-! istilâsına dikİlmigdtr.

cEgerçi Urât-ı şiddetine nazaran anide yerinden koparması ihtimâlden balâ değıllâi; fakat hasmiyle çarpışmağa baslar başlamaz, sevk-ı rüzgâr İcrâ-yı kuvvetini tar-mâr eylediğinden o âtes-pâre-i celâdet yok yere mabv oldu, gitdi.

Sultân Yıldırım Bâyezîd'in şecaat ve mürüvvet hasletleri, Timur'a mukavemette şiddeti Hammer'i de büyülemiştir. Bâzan hatıra gelir ki, acaba Timur'a müdârâ yolunu tutamaz mıydı? Timur'un yazışmalardaki diplomasi tarzı, bu hususta senet ittihaz edilecek birşey değildir, Bâyezîd gibi izzet-i nefsin son derecesiyle mütehâllık bir pâdişâhın Timur'a yaltaklanması kaabil-i imkân olmamakla beraber, âcizane kanaatime göre, Öyle de yapılırsa bu seyl-i hurûşân yine durdurulamazdı.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/309-364.

SEKİZİNCİ KİTAP**YILDIRIM BEYAZID'IN VEFATI, ÇELEBİLER DÖNEMİ**

Demir Kafes mes'alesinin tedkîki.-Timur ile Bâyezid'ta konuşmasıL-Bâyezid'in ©vlâdlarının takibi.-Timur'un çocuklarının seferlerUtzmir'in zaptı.-Bayezid'in irtihali, Timur'un vefâth-Devlet'in parçalanması.-Mehmed Çelebi'-nin ilk muvaffakiyetleriIs& Çelebi'nin üç defa hezimete uğratılması.-Cüneyd'In saltanatı.-Anadolu'da Süleyman Çelebi'nin Mehmed Çelebi

aleyhine muharebesi.-Rumeli' ye geçiş.-Süleymân Çelebi'nin seflhâne temayülleri ve akıbeti.

Timur'un esiri hakkında gösterdiği iltifatkârâne muamele bir firar teşebbüsüne girişmesine sebep oldu. Sultân Bâyezid'in üç evlâdından Ankara felâketinde kaçarak kurtulmuş olan Mehmed, şiddetli nezâret altında bulundurulmakta olan pederini kurtarmağa azmetti. Türk lâğımçıları gece Tatar ordusuna girerek Bâyezid'in çadırına, civarındaki bir çadırın içinden ve yer altından yol açmağa başladılar. Çadırın ortasına vâsıl oldukları sırada idi ki, güneşin ilk ışıklarının yayılmasıyla beraber, Pâdişah'ın muhafızlarını değiştirmeğe gelen bölük, lâğımçıların faaliyetini keşfetti. Bu keşfin doğurduğu şüpheler Sultân Bâyezid ile hadim-ağalar reîsi Fîrûz Beğ'in uyanık ve ayakta bulunuşlarıyla te'yîd eyledi. Lâğımçılar kaçmağa vakit buldular. Timur, Pâdişah'ın teşebbüsünden şiddetli bir şekilde infial duyarak birçok serzenişlerde bulundu ve vuku bulan teşebbüsü kolaylaştırdığı için Fîrûz Beğ'in başını kestirdi. Bu andan itibaren Esir, miktarı daha ziyâde bir muhafız kuvvetinin nezâreti altında bulundurularak, kendisi de geceleri zincire vuruldu²⁷⁶. Bu aşırı şiddet ile-hem kuş mah besisi, hem de parmaklıkları oda veyahut taht-ı revân mânâsına gelen- «kafes» kelimesinin kötüye tefsir edilmesi Bizanslı Franzes ile Suriyeli Arabşâh'a itimâd eden bütün Avrupa müverrihlerinin tekrar ettikleri demir kafes hikâyesine mahal vermiştir. Bu efsâne üç asırdan ziyâde müddet zarfında felsefe makalelerine sermaye olduğu ve Bizans İmparatorluğu'nun inhitat ve sükûtunun meşhur müverrihi Gibbons bile mübâhasesine giriştiği cihetle, biz de bunu tetkîkte tereddüt etmeyiz. Fakat daha tam bir surette ve eğer mümkünse-bu mühim nokta hakkında ne aşikâr surette şahid olan Schildberger'e, ne de Âşıkpaşazâde, Neşri, Sa*dü*d-dîn gibi en eski Osmanlı vekayî-nüvislerine gözetmemiş olan- Gibbons'dan ziyâde hakikatle bahsedeceğimiz; yalnız o zamanın Avrupa müverrihlerine, yalnız Bizans müverrihlerine değil, Timur'un muharebelerini nakleden Şark müelliflerine dahî müracaat edeceğimiz. Müdekkikane, vicdanperverâne icra edeceğimiz tetkîkattan elbette bütün parlaklığıyla ortaya çıkmış olacaktır.

Almanya asilzadelerinden birinin maiyyetiyle gelerek Niğbolu muharebesinde esîr düşmüş olan Bavyeralı Schildberger-ki esirlerin katliâm edildiğini en küçük tafsilatıyla nakletmiştir- bahis mevzuu olan demir

²⁷⁶ Dukas, 14, s. 21; Halkondilas.

kafesin vücûduna dâir emare verecek birşey söylemez²⁷⁷. Schildberger, Ankara Muhârebese'nde ikinci de*a olmak üzere esir düşerek Şah-ruh'a ve sonra Mîrân-Şâh'a köle olmuştu. Kitabında bu meşhur muharebe hakkında doğru bir fikir verecek şeylerden hiçbirini unutmamış, Bâyezid'm onbin Yeniçeri ile çekildiği dağı bütün inceliğiyle tarif ve Pâ-dişah'ın esaretine müteâllik ahvâl ve hâdiseleri tamamen nakletmiş olduğu halde, eğer demir kafes mes'elesi doğru olsaydı, o müverrihin bu ehemmiyette bir maddeyi sükûtle geçiştirmesi nasıl kaabil olurdu? Schild-berger'in şehâdetinj reddedilmesi imkânsız göstermeğe en ziyâde yardım eden bir şey de şudur ki, Bizans ve İslâm müverrihleri muharebenin tafsilâtında ve bu büyük vak'adan evvel ve sonra cereyan eden husûsî ahvâlde onunla tamamen müttefik bulunuyorlar. Boucicault (Bosi-kot) da, yine o zamanlara yakın neşredilen hatıratında²⁷⁸ Bâyezid'in müthiş elemeler içinde hayâtına son verdiğini söyler ki, bundan, bir taarruz neticesi olmamış olsa da, demir zincir içinde ölümün herhalde pek elim olmasından başka bir netice çıkarılamaz. Pâdişah'ın esaretinden taf-süen bahseden üç Bizans müverrihinden bu vakayî-nüvisler içinde en ziyâde vesika olarak gösterilmeğe şâyân olan Dukas²⁷⁹ ve Halkondilas²⁸⁰, Esîr'in demire vurulduğundan başka birşey yazmazlar²⁸¹ Hattâ, Dukas bu demirin de-firar imkânım önlemek için- ancak geceleri vurulduğunu ilâve eder. Yalnız Şark'da meydana gelen durumlarla alâkalı rivayetleri, dâima gerçekte uyuşmayan Franzes bir demir kafesden söz ediyor²⁸². Timur'un târihini nesir olarak yazmış olan İran edîbi Şe-refü'd-dîn Yezdî ve esatiri şiir tarzında Timur-nâme nazmetmiş olan İran şâiri Hatîfî, Gâlib'in Ksîr'ine karşı mültefitâne muamele ettiğini beyânla iktifa ederek bir demir kafesten hiç bahsetmezler. Kezâlik, umûmî târih yazan müverrihlerin en mevsuku

²⁷⁷ Schildberger, Reise in den Orient (Şark'da Seyahat), Münih, 1813, s. 45.

²⁷⁸ Memores de Boucicault (Boskolt'un Hâtıraları), 1, s. 37.

²⁷⁹ «Sub areta custodia delnceps est habitus Bajazetis ferreis compedibus ac manicis per noetem vinetus, interdum militibus tantummodo frequen-tibus assiduisque custoditus.» (Dukas, 14, s. 38.)

²⁸⁰ Halkondilas: «Deinde Baiaziten in vineula conjecit.»

²⁸¹ «Demir kafes» hikâyesinin aslı, yine aynı sahîfede Âşık Paşazade ile Neşrî'nin ifâdelerinden ibaret olacağı anlaşılır. Lâkin velev ki yalnız geceleri olsun, demire vurmak, demir kafes içinde hapsedmekten daha hafif bir muamele değildir. Timur anlatılması kaabil olmayan mezâlimiyle beraber hükümdarca davranmak emellerine göre -bizim târihlerde zikredilmiş olmayan- gece demire vurmak fikrası da itimâda şâyân olmasa gerektir.

²⁸² Franzes, 1, 3, 26.

addedilen Lârî ve Cenâbî'nin eserlerinde kafes mes'elesi yoktur²⁸³.» Sekizinci Asr-i Hicrî Meşâhîrmîu Te-râcim-î Ahvâli» kitabının müellifi olup Ankara Muharebesi zamanlarına yetişmiş olan İbnü Haoer ve yukarıda Timur ile konuşmasını naklettiğimiz İbnü Şihne dahî Franzes'in ifâdesini tasdik etmiş değildirler. Şu halde bu altı tarihçinin sükûtu, eserinin her babını Timur hakkında bir düş-nâm (sövüp, sayma) ile dolduran ve kafiye âhengine her hakikati feda eden Suriyeli Arabşâh'ın sözünü tekzibe kifayet eder.²⁸⁴ Nihayet en eski Osmanlı müverrihi Âşıkpaşa-zâde, doğrudan şahit olan bir kimseden-ki o zaman .Bâyezid'in hassa askerlerinden olup sonra Amasya mutasarrıfı olmuştur- r.aklen Pâdişah'ın kafes gibi etrafı demirli ve iki atın ortasına konulmuş bir taht-ı revân ile götürüldüğünü söyler²⁸⁵. Neşri'ye gelince, o da vak'ayı şu suretle hikâye eder: «Timur bir taht-ı revân düzdürmüş idi kafes gibi; iki at arasında götürülür idi.»²⁸⁶ Aşıkâdır ki, demir kafes efsânesine, yanlış anlaşılan şu ibare sebep olmuştur. «Kafes» kelimesi, evvelce söylediğimiz veçhile, yalnız mahbes değil, pencereleri kafesli kadın odalarına da isim olarak verilir. Hattâ Osmanlı pâdişâhlarının istanbul sarayındaki dâireleri de bu isimle yâd olunur²⁸⁷. Kafes, kadınların seyahatleri esnasında içinde buldukları taht-ı revân mânâsına da alınır²⁸⁸; işte Bâyezid böyle bir taht-ı revân içinde götürülmüştür. O.-Manii müverrihlerinden pek de her veçhile şâyân-î itimâd olmayanlar, daha sonraları Suriyeli Arabşâh'a itimâden bu «taht-ı revâmı «demir kafes»e çevirdiler. Lâkin ehemmiyet verilmeğe değer Türk müverrihlerinden biçbiri Arabşâh'm ifâdesini kendi şehâdetiyle te'yîd etmez. Bunlardan başka, Devlet'in resmî müverrihi ve en muteber kalem sahiplerinden biri olan

²⁸³ Lârî'yi istinsah etmiş olan «Nuhbetü't-Tevârih» Üe «Behcetü't-Tevârîh»a dahi müracaat.

²⁸⁴ Kafiye herşeyi feda eyleyen Arabşah, «kafes» lâfzına «ha-dîd» (demir) lâfzım ilâve eder. İhtimâl ki bunun «Bâyezid* ile kafiye olduğu ve daha evvel geçen «ıyd» hecesine de ka-fiye-i mukayyede düştüğü içindir. İbaresini budur: «Ve'n-derc-i alâ rahmetullahi'l-mecîd es-sultânî's-sa'id el-magâziyyü's-şehîd Yıldırım Ebû Yezîd ve kâne mükebbelen fî kafes-i ha-dîd» (Mısır matbûu Arabşah'ın 139. sahîfesine düşen bu ibarede «El-Gâziyyü's-Şehîd Yıldırım Bâyezid» diye yazılmıştır. Mütercim)

²⁸⁵ Taht-ı revân: Kafes gibi İki at ortasında; her vakit kim göçerler idi; kendüyi önü ne e yürürler İdi. (Vatikan nüshası, s. 167 ve 168, asıldan) («Kendüyi» değil, «kendti» olması lâzım jgeiir gibi görünüyor. Mütercim).

²⁸⁶ Neşri, fir 108.

²⁸⁷ Fâtih zamanına kadar pâdişâhlar dîvan-ı hümâyûn'da bizzat şikâyet dinlerler ve müracaatları neticelendirirlerdi. İleride görüleceği üzere Sultân II. Mehmsd asrında duyulan lüzum sebebiyle zât-ı sâhâne İçin di-van'da sadrâzam mevkiine bakan bir husûsi yer inşâ olunarak, buna «kafes» tâbir olunmuştur. İşbu husûsî mahal bugün Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda görülmektedir. (Mütere.)

²⁸⁸ «Taht-ı revân»a «kafes» denildiğini, bilmiyoruz. (Mütercim)

Sa'dü'd-dîn'in sözlerini dinleyelim. Sa'dü'd-dîn, Tâcü't-Tevârîh'inde der ki:²⁸⁹ «Bâzı türki tevârîhde ashâb-ı kısas rivâyet-i habs-i kafes ettikleri, kelâm-ı müzahrefdir. Eğer ol güna hâlet-i sebkâ etmiş olsa hezâr âb ü tâb ile Mevlânâ Şerefü'd-dîn şürfe-i lâfe çıkarmak muhakkak idi. Şemâil-i gürûh-ı mekrûh-ı Tatar²⁹⁰ müşahedesinden müteneifir ve de-vâî-i hamîyyet ve namusları mütevaflır olduğu cihetden taht-ı revân ile revân olmağı ihtiyar buyurmuşlar idi. Vakıa muktezâ-yı hâl ol vech ile nakl ve irtihâl idüğü müteayyîn ve her rûz, manzar-ı â'dâyâ berûz hamîyyet-i âlem-efrûzlarına nisbet muhal idüğü ehl-i hâl olana vazîh ve mütebeyyindir. Kafes ile taht-ı revâm fark etmeyen nâdân, âsmûn ve rismân temyizine mühtedî olmayan bî-idrâkler zümresinden idüğü müteayyîndir.»²⁹¹

Timur'un ata binerken Bâyezid'i binek taşı gibi kullandığına dâir olan rivayet de demir kafes hikâyesi gibi efsânenen ibarettir. Bâyezid'in esareti esnasında bu pâdişâh ile galip arasında vukuu bâzı Kûm, Arab, Acem, Türk müverrihleri tarafından hikâye olunan mübâhase dahî bu kabildendir. Şu kadar ki, bu mükâleme az şâyân-ı itimâd olmakla beraber, Şark'da o zamanın fikrini bir dereceye kadar göstereceği ve Asya pâdişâhlarının felsefesi hakkında bir mülâhaza sermâyesi vereceği cihetle bâzı kısımlarını nakletmek faydasız değildir zannederiz. Timur ve Bâyezid'in arasında en garîb ve bununla beraber en mevsuk olan karşılıklı konuşmalar, Tatar hükümdarının çadırı altındaki ilk mülakatlarında cereyan eden sözlerdir. Şuraya dikkat olunsun ki, Timur'un resmî tarihçisi İranlı edîb Şerefü'd-dîn, bundan asla bahsetmemiş olmasıyla beraber, mevsuk dediğimiz ekser müverrihlerin bunu tekrar etmiş olmalarına dayanılmaktadır. Karşılıklı konuşma, çengin muhtelif ahvâli hakkında cereyan ediyordu. Timur birdenbire Pâdişâh'a hitâb ederek dedi ki:

- «Sen ve ben hâlikimiz olan Cenâb-ı Hakk'a bilhassa teşekkür etmeliyiz ki,

²⁸⁹ Gaultier Spiegel (Goltiye Spiegel)'in Almanca'ya ve Leonk-lavi (Lewenk-lavi)'mn Lâtinceye tercüme ettiği Edirneli Muh-yi'd-dîn'den başka, vezîr-i âzam Lütfî Paşa dahî bu hikâyeyi nakletmiştir.

²⁹⁰ Maksat Timur ordusudur,

²⁹¹ Müverrihin tercümesini yazdığı bu fıkra Tâcü't-Tevârîh'den aynen nak-lolunmustur. (Cild: 1, s. 186, İstanbul basımı, 1279) Müverrih, Sa'dü'd-dîn'in mütercimi Bratutu'nun «âsmân ve rismân!» an-lamayıp yanlış tercüme ettiğini yazar. Ve kendisi «âsmân ve rismânı temyiz etmeyen» ibaresini «göğü yer zanneden» diye tercüme eder. «Âsmân ve rismân» tâbiri daha ziyâde sözde fikir rabitası aramamak hakkında kullanılır. Müverrih lâfza değil (cümledeki) yerin muktezâsma bakarak tercüme etmiştir. (Mütercim) (Bu kısmın sadeleştirilmiş şekli için bkz: Tâctt't-Tevârîh, sadeleştirilen İsmet Parmaksızoglu, İstanbul 1974, cilt; 1, s. 291-292. Hazırlayan)

bize bu padişahlıkları vermiştir.»

Sultân Bâyezid Timur'un maksadını anlamamış olmasıyla Tatar Hükümdarı şu sözleri ilâve etti:

- «Benim gibi bir topala ve senin gibi bir kötürüme²⁹² bu hükümetleri ihsan etmiş olduğu için. Topal olduğum halde bana Hindistan'dan Sivas'a kadar Asya kıt'âsının istilâsını, kötürüm olduğun halde sana Sivas'tan Macaristan'a kadar yerlerin padişahlığını nasîb etmiş olmasından anlaşılır ki, Cenâb-ı Hak nezdinde dünyâ hükümetinin hiç kadri yoktur. Zîra böyle olmamış olsaydı, bunları bizim gibi sakat âdemlere verecek yerde, vücûdu salim ve bütün âzası düzgün bir pâdişâha inayet buyururdu.»

Ondan sonra dedi ki:

- «Sen Cenâb-ı Hakk'a karşı ni'met-i nâ-şinâslık gösterdiğin için²⁹³, inâyet-i llâhiyye'nin kadrini bilmediğin için, benim vâsıtamla, yâni bir âfetle sana bu cezayı gönderdi; Bâyezid, kardeşim, şimdi kederlenme, afiyeti yerinde olan kolayca istirahatata nail olur.»

Müteakiben bir kâse ayran getirildi. Bunu görünce Bâyezid'in çehresi birdenbire bozuldu. Timur, defaten hüzne düçâr olmasının sebebinin suâl edince Sultân Bâyezid, İlhanlılar hükümdarı Ahmed Celâyîrî'nin-ki Bağdâd'dan çıktıktan sonra Osmanlı himayesine iltica etmişti- bir gün Tatar Şehinşâhî'yle mülakat edeceğini ve birlikte ayran içeceğini keşfetmiş olduğunu söyledi. Timur, şu cevâbı verdi:

- «Ahmed Celâyîrî gayet akıllı bir âdemdir. Ben ona ziyâde müteşekkirim. Çünkü o senin yanında bulunmamış olsaydı, sen de burada bulunmayacak idin»²⁹⁴

Bu ilk görüşmeden bir müddet sonra Bâyezid'in haremi Bursa'dan kaldırıldığı ve Osmanlı Pâdigahı'nın firar teşebbüsü hakkında daha şiddetli bir muamele icâp ettiği zaman-eğer bâzı müverrihlere inanmak lâzım gelirse-Timur, Bâyezid'in av merakından dolayı istihza için bir takım köpekler ve

²⁹² «Bir aksak ben ve bir kötürüm sen.» (Muhyi'd-dîn, Viyana İmparatorluk Kütüphânesi'nde el yazısı, nu: 139, s. 44. Lut-fi, s. 32. Solak-zâde, varak: 20, Câmî'ü'l-Meknûnât ile Ah-medî'nin kardeşi Hamza Tarihinden naklen). Kalkondil de Bâyezid'in mefluç hâlinden bahseder: «Pajazites autem chi-ragra et podega gravissime laborabat». Ceddi Osman'da dahî bu hastalık vardı.

²⁹³ Konuşmanın bu parçası Halkondilas'ın şu ifâdesine, tamâmiyle mutabıktır: «Namque solet numen, plerumque fastosos deprimet et ad hu-mi: e m fortunam dejicere.»

²⁹⁴ Şu mükâlemeyi nakleden müverrihler o sözlerden dolayı, Ah-med Celâyîrî'nin Makyavel mesleğinde bir adam olduğunu gösterecek ifâdelerde bulunurlar ve onun ilk defa olmak üzere, Bağdâd'da gizli polis tanzîmindeki ender rastlanır maharetini zikrederler. Bütün isimleri bozan. Kantemir bu hükümdarı «Halamir» ve «Taharten»i «Tarim Beğ» yapar (Bâyezid Saltanatı, s. 52).

balıkçıl kuşları gönderdi. Bâyezıd bundan Öfkelenerek şu cevâbı gönderdi:

- «Vâkıâ av köpekleri, av kuşları senin gibi vahşî bir gâsıba yakışmaz; benim gibi Murâd'ın oğlu ve Orhan'ın torunu olan, taht-ı saltanatta bulunmak üzere yetiştirilen bir pâdişâha lâyıktır²⁹⁵».

Timur'un bu mağrûrâne sözlerden canı sıkılarak bedbaht esirini-ci-vanmerd bir galip sıfatıyla içtinâb etmesi lâzım gelen- hançer gibi müessir istihza ve istihfaflara gark etti. Hattâ birgün bir ziyafette mukaddes harem âdetlerini alenen nakzetmeğe kadar vararak, Bâyezıd'ın zevcesi olan Sırb Prensesi'ni kendisine şarâb takdimine icbar etti. Hiç şüphesiz ki bundan maksadı Pâdişah'ın Timur'un zevceleri hakkında talâktan bahsetmiş olmasından dolayı intikam almak idi²⁹⁶. Daha sonra Bâyezıd'ın oğulları pederlerinin esareti esnasında Asya ve Avrupa Osmanlı eyâletlerini taksim ettikleri zaman Timur bedbaht Pâdişah'a, eğer hürriyetini geri verecek olursa, evlâdının ona itaat edip etmeyeceklerini sordu. Bâyezıd cevaben dedi ki:

- «Sen benim demirlerimi kır; ben onları taht-ı itâata almanın yolunu bilirim²⁹⁷.»

Pâdişah'm kalbinde saltanat arzusunun henüz mevcut bulunduğuna delâlet eden bu sözler üzerine Timur dedi ki:

- «Cesaret, Bâyezıd Hân, seni yalnız Semerkand'a kadar götürmek isterim, oradan memleketlerine iade edeceğim.»

Şu sözlerin doğruluk derecesini anlamış olan Bâyezıd, bu ândan itibaren derîn bir hüzne düşâr oldu ve bu me'yûsiyet ölümünü az tacil etmedi. Cenâb'î'nin ifâdesine göre Timur, vefatından üç gün evvel Pâdi-şah'ı serbest bırakmış idi. Bâyezıd son demlerinin gelmiş olduğunu hissederek Gâlib'e üç ricada bulundu: Birincisi, hanedanını mahv etmemek; ikincisi, artık mülk-i Rûm'u (Anadolu'yu) harâb etmemek ve İslâm'ın sığınma yeri ve metîn sedleri olan kaleleri yıkmamak; üçüncüsü, Küçük Asya'da yerleşmiş Tatarlar'ı memleketlerine göndermek idi²⁹⁸. Hâdiselerin târihî tertibini tâkibederek Bâyezıd'ın vefatına geldiğimiz zaman bu noktaya döneceğiz. Burada bu münâsebetle Bâyezıd'ın vefatından bahsedişimiz, vaktinden evvel olmuştur. Çünkü Pâdişah'm irtihâli Ankara Muharebesinden bir sene sonradır. Şimdi Timur'un Stella (Yıldız) Tepesi eteğinde kazandığı

²⁹⁵ Halkondilas.

²⁹⁶ Halkondilas, Arabşâh, varai: 11,4. Muhyi'd-dîn, varak: 47, İmparatorluk Kütüphanesi, el yazısı, Nu: 139.

²⁹⁷ Muhyi'd-dîn, 1, varak: 50; Lıfcl. varak: 35.

²⁹⁸ CenâbI, s. 161, Podesta'nin tercümesi.

muzafferiyetten itibaren meydâna gelen târihî hâdiseleri sırasıyla zikredelim:

Osmanlı ordusu mahvolmuştu. Şehzade Cihangir'in oğlu Mirza Muhammed Sultân, otuz bin süvari ile-sadrâzam, Yeniçeri ağası, beğler-beği, subaşı, diğer büyük zabitlerle birlikte dolu dizgin Bursa'ya doğru firar etmekte olan Süleyman Çelebi'yi takip etti. Timur isterdi ki Şeh-zâde'yi, Bursa'dâ mahfuz olan Devlet hazînelerini Rumeli'ye geçirmeğe vakit bulmazdan evvel esir etsin. Binâenaleyh Muhammed Sultân o kadar sür'at gösterdi ki, bu uzun yolu beş günde aldı. Otuz bin süvariden ancak dört bini Bursa, hisarları önüne kadar beraber gelebildiler²⁹⁹. Süleyman Çelebi az daha düşman eline düşecekti; Rumeli'ne iltica etmek üzere bir sandala atlamağa ancak vakit bulabildi. Timur'un intizamsız askerinin her istilâsında ber-mûtâd görülen müthiş mezâlimin cümlesi, Bursa'mn ele geçirilmesinde dahî zuhur eylemiştir. Mektepler, medreseler ahıra çevrildi. Bâyezıd'ın zevceleri, kızları, Ahmed Celâyîrî'nin Şehzade Mustafa'ya nişanlanmış olan kızı, o vakit Osmanlı Pâdişahlanmn payitahtında mahbûs olan Karaman beğ-zâdeleri Tatarların eline geçti. Devlet'in bütün hazîneleri, altın ve gümüş evânî, ağır kumaşlar, kıymetli eşya-ki Süleyman Çelebi acilen firarından dolayı beraber alamamış idi- kezâlik gâliblerin ellerine geçti. Devlet hazînesi mevcudunun Timur'un iki kâtipleri³⁰⁰ marifetiyle bir defteri yapıldıktan sonra Muhammed Sultân şehri yağmaya, ateşe teslim etti. Bâyezıd'ın himâyesi altındaki Ahmed Celâyîrî ile Kara-Koyunlu Kara Yusufdan birincisi az evvel Bağdad'a, ikircili de kezâlik bir az önce Kayseri'ye kaçmağa muvaffak olmuşlardı. Bunlar kadar bahtiyar olamayan Şeyh Meh-med Buhân, fakîh Şemsü'd-Öin Fenârî, ulemâdan Cezerî firarları esnasında Tatarların ellerine düktüler.³⁰¹ Bu üç meşhur zat, Tatar mirzasının baş lalası olup Bursa kumandanlığına tâyin olunan Emir Nû-rü'd-dîn'in huzuruna çıkarıldılar. Nûrü'd-din bunların zincirlerini kaldırarak kendilerini lâıyk oldukları

²⁹⁹ Şerefü'd-din, 5, bâb: 51, s. 25.

³⁰⁰ Tatarlar «kâtifo*e «bitikci» unvanı verirler. Kutluk Timur'un Maâdl-i Şark'daki berâtına müracaat. Altıncı bab, s. 359. («Biti» mektup demektir. Eski Türkçe'mizde kullanılırdı. Mütercim)

³⁰¹ Bratıtu'da Sa'dü'd-dîn. Bratutu «Buhârî» yerine «Nehârî», «Cezerî» yerine «Cisrî», ve daha aşağıda «Nûrü'd-dîn» yerine «Hayrü'd-dîn» yazar. Piti Dölakrua Şerefü'd-dîn târihi tercümesinde (kitap: 5, bâb: 51, s. 26) «Şeyh Şezarî'nin (Cezerî) şerîf Mehemed Bukari (Muhammed Buhârî) ve Şâmis al-din Fanari (Şemsü'd-dîn Fenârî)'ye tesadüf ederek, bunlar onun eşyasını gâret» ettiklerim bildiren fıkrasında daha büyük hatâda bulunmuştur. Çünkü Şeyh Cezerî bu ulemâ ile birlikte firar etmiş ve beraber esarete düşmüşlerdir; o mütercim ise Şeyh'i onlara soyduruyor.

ihtiramla-o zaman Kütahya'da bulunan- Timur'a gönderdi. Müftî Fenârî'den³⁰² ve Bâyezîd'in bir hemşiresinin muhabbetini celb ederek onunla izdivaç eden Şeyh Buhârî'den³⁰³ bahsetmiştik. Çezerî³⁰⁴ Kur'ân tefsirinde, aslında îrank olan Fîrûz âbâdî'nin arapça lügatindeki iştiharı derecesinde mâruftur. Fîrûz-âbâdî, Timur'un Bâyezîd'e karşı açtığı muharebeden evvel vâki olan seyahatinde Bursa'yı ziyarete gelmiş idi. Osmanlı Pâdişâhı birçok lûtuflarda bulunarak ker.oisini sarayında alıkoymak istediye de muvaffak olamadı. Timur bu üç mâruf zâtı ihtiram ile kabul ederek birlikte Semerkand'a gelmelerini teklif etti. Yalnız Cezerî muvafakat gösterdi. İleride onu Mısır Sultânı nezdinde elçi göreceğiz³⁰⁵. Timur'un³⁰⁶ memleketine dönüşünde kız ve erkek torunları için icra ettiği izdi-vâc düğünlerinde Cezerî'nin-Tatarlar'm büyük mollası³⁰⁷ sıfatıyla- amme huzurunda nikâh hutbesi kıraatine memur olduğunu Osmanlı târihi kaydediyor.

Muhammed Sultân yoldö bıraktığı süvarileri Bursa'da topladıktan sonra on binini, yeğeni Mirza Ebûbekir kumandasıyla îznik'e gönderdi. Yine bu sırada ikinci bir fırkayı da Sevindicek kumandasıyla ve sahilden giderek Süleyman Çelebî'yi mümkün olduğu kadar ileriye doğru tâkip etmek tenbihiyle Gemlik³⁰⁸ üzerine şevketti. Haçlı Seferleri'nden beri böyle lahrîb görmemiş

³⁰² Sa'dü'd-dîn'de Fenârî'nin tercüme-i hâli, varak: 134. Başlıca usûle dâir eserleri: Füsûlü'l-Bedâyi' fi Usûli's-Şerai ki, bu yoldaki eserlerin en mühim fıkralarını içine alır: İlk Sûre-i Kur'âniyye'nin tefsiri; Enmûzecü'1-Ulûm ki küçük bir üimler ansiklopedisidir; Aristo'nun İsağoc unvanlı eserinin esîrî tarafından İsağocî nâmıyla muharrar tercümesine Şerh. Esîrî Bur-sa'da hâkim idi; o kadar zengin idi ki, vefatında Yüzelübin duka servet bırakmıştır. (Mütercim'in ilâvesi: Bursa'da kadı olan, vefatında yüzellibin dinar servet bırakan İsağocî mütercimi Esîrî'd-dîn el-Ebherî olmayıp bizzat Fenârî'dir. Tâcü't-Te-vârih, 2 cild, s. 411. Fenârî'nin hal tercümesi M.İ. 3'de yazılacaktı

³⁰³ Buhârî'nin, Sa'dü'd-dîn, ve Ali'de tercüme-1 hâline müracaat.

³⁰⁴ Fîrûz-âbâdî daha sonra (Müverrihin zamanında) İstanbul ve Kâlkütade hemen ikisi bir zamanda tab' olunan Okyanus unvanlı büyük Arab lügatinin müellifidir. Şaka'ik-ı Nu'maniyye'ye müracaat.

Sa'dü'd-dîn'de Cezerî'nin tercüme-i hâli (varak: 137). 751 senesi doğup 833'de Şîrâz'da vefat etmiştir. Başlıca eseri şudur: Tayyibâtü'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr, Bu müellifin asıl ismi Yû-suf'dur. Muasırı olan ulemâdan Muhammed el-Cezerî ile karıştırılmamalıdır. (Cezerî, Beynü'n-nehreyn, Elcezîre ülkesine mensup demektir).

³⁰⁵ Şereftü'd-dîn, 5, 54, 36.

³⁰⁶ Şerefü'd-dîn, 6, bâb: 25, s. 189. Timur, Cezerî'yi beraber götürdü. Bilmukabele Timur'un oğullarının hocası olan Osmanlılar'a iltica etmiştir. Taşköprizâde'nin Arabşah tercüme-i hâlinde beyân ettiği bu dehalet - ki Avrupaca şimdiye kadar bilinmemektedir- o müverrihin Timur hakkında, eserinin her sahifesinde gösterdiği kini kâfi surette tefsir eder.

³⁰⁷ Selefî Abdü'l-Cabbar isminde idi. Arabşâh Ue Şerefü'd-dîn'de, 5, bâb: 55, s. 45.

³⁰⁸ Plti Dölakruva, Gemlik*! tahrif ile «Kiyânande» yapar. Şeref Ü'd- dîn "e müracaat, 1, 5, bab: 51, s. 31.

elan Gemlik ve İznik, Tatar kabileleri tarafından talan edilerek ahâlîsi katliâm edildi. Bizanslılar'ın ve Acem müverrihlerinin³⁰⁹ Süleyman yerine Müsliman ismiyle adlandırdıkları büyük şehzade, Muhammed Sultân askerinin sahile yetişmekte olduğu sırada denize çıktı. Mirza Ebûbekir'in süvarileri İznik'in kuzeyinde Yenice Tarakçı'na³¹⁰ kadar uzanan araziyi tamâmiyle hasara uğrattıkları gibi Mirza Muhammed Sultân, Rindaküs üzerindeki Mihaüc'a kadar Karesi ülkesini cihangîâne dolaşarak bütün güzergâhında, tâ uzaklara kadar dehşet salan ve körü körüne yaptığı barbarlığın nişanelerini neşretti. Karesi'de iken Ebûbekir Mirzâ'dan Süleyman'ın Rumeli'ne firarı haberini aldı Derhâl bir mektupçu ile Timur'a malûmat verdi. Muhammed Siütân'ın gönderdiği adama yüz nefer oldukça serî hareket eden süvari refakatçi olarak verilmişti³¹¹. Bu da çok değil idi; zira Kütahya ve Bursa arasında bir boğazda silâhlı köylülerden müteşekkil bir fırka tarafından üzerlerine hücum olunarak ancak büyük müşkilât ile kur-tulabildiler.

Ebûbekir Mirzâ'nın kumandasındaki öncüler ve deniz kenarındaki köylerin cümlesini hasara uğratan Emîr Sevindicek ile Mihalic'da Muhammed Sultân ile birleştiler. Şehzade Bursa'ya dönüşünden bir müddet sonra Yenişehir vadisinde Sultân Bâyezîd'in büyük kızıyla nikâh düğününü icra etti Kütahya'nın kuzeyine değru uzanan araziye Mîrân-Şâh'ın oğlu Muhammed Sultân ile Cihangir'in oğlu Ebûbekir Mirzâ'nın kanlı istilâları sırasında Hüseyin Mirza³¹² ile Hârizm vâlîsi Emîr Şâh'dan³¹³ biri Küçük Asya'nın güney kısmında Hamîd ve Teke mıntıkalarını ve diğeri Aydın ve Saruhan vilâyetlerini tahrîb etmişlerdi. Hüseyin Mirza Akşehir ve Karahisar beldelerini istilâ ederek yakmış ve kan deryaları akıtmış; Emîr Şâh da-bir elinde kılıç, bir elinde meş'ale- tâ deniz sahiline kadar o iki mıntıkayı

³⁰⁹ Şereiü'd-dln.

³¹⁰ Piti Dölakruva'nın coğrafi haşiyeleri ne kadar kıymetli olursa olsun çokları sehve makrûndur. Ezcümle (5, bâb: 51, s. 29), Yenice'nin Yenişehir olduğunu yazar. Halbuki o mahal Yenice Tarakçı'dır. Bratutu'nun 232. sahîfesinde «Taraşgi» yazılmıştır.

³¹¹ Şereiü'd-dln, s. 31. Bu elçi Timur'a Çukar isminde-'bizce ailesi malûm olmayan - büyük bir av kuşu götürmeğe memur idi.

³¹² Timur'un kızından torunu. Sa'dü'd-dîn ve ona itimâden mütercimi Bratutu Timur'un torununu oğlu yapar. Bratutu: «Ti-mour spedi ancor il sultan Hussain suo figliolo.» yazıyor ki: «Timur oğlu Sultân Hüseyin'i de gönderdi» demektir. Gerek Sa'dü'd-din, gerek mütercimi aldaniyor (Sa'dü'd-dîn'in aynen ibaresi şudur: (Timur) «Sultân Hüseyin nâm bir oğlunu dahî leşger-i sitemger ile Karaman ve Teke ve Hamîd diyarından mâl-i firâyân cemine revân etdi»).

³¹³ Bratutu, Emîr Şâh-Melik'l şehzade Hüseyin'e mürebfol yapar. Halbuki Bratutu'nun tercümesinin aslı olan Sa'dü'd-din'de Şâh-Melik'ln Hârizm vâ- olduğu sarîh olup tercümenin, ifâdesini te'yid edecek bir söz yoktur.

dolaşmıştı³¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin hazîneleri, Bâyezîd'in ve iki Karaman beğ-zâde-lerinin haremleri Emîr Şeyh Nûrû'd-dîn tarafından Kütahya'da bulunan Tiimir nezdine gönderildi. Muhteşem Esîr'in haremleri etrafında çalgıcılar, rakkaslar bulunuyordu Şehinşâh, Bâyezîd'in Sırb prensesi olan zevcesini kendisine irsal eyledi; lâkin Timur, Pâdişah'ın haremi dâiresinde iken itikadında kalabilmiş olan bu Prenses'in dînini değiştirerek İslâmiyet'i kabul etmesini evvelce ısrarlı bir şekilde talep etmişti³¹⁵. Karaman Beğleri'ne gelince, onlar Tatar hükümdarının semâhatinden müteşekkir olacak muameleden başka birşey görmediler. Büyükleri Mehmed'o ululama alâmeti olarak bir kaftan giydirildi ve kıymetli bir kemer kuşatıldı³¹⁶; bütün Karaman'ın; Konya, Lârende, Aksaray, Antalya³¹⁷, Alâiye, Akşehir, Sivrihisar Beğpazarı³¹⁸ şehirlerinin hükümdarlığı da kendisine verildi ki, bu mahaller Sultân Bâyezîd'in Karaman-oğlu Meh-med Beğ'den aldığı araziye teşkil ederdi.

Tatar Hükümdarı, Kütahya'da bir ay kadar kalarak tahrîb ederek geçtikleri yerlerden avdet eden torunları burada kendisine ta'zîmât ar-zettiler. Ordusunun en kahraman emirlerinden birçok suikasdler yapmış olan iki kimseyi Cihangir bu şehirde aileleriyle birlikte idam ettirdi. Ondan sonra büyük bir ziyafet vererek Bâyezîd dahî bunda hazır bulundu ve ziyafet esnasında her milletten birtakım esirlerin Tatar Hükümdan'-nın davetlilerine şarâb takdim ettikleri görüldü.³¹⁹

İşte bu sıradadır ki Timur, ünlü gramerci Yûsuf Cezrî'yi-kumandanlarından Otlamış'm hürriyetinin geri verilmesini talep etmek üzere- Mısır'a gönderdi. Bundan başka, Tatar Şehinşâhı Mısır Sultânı'na yazdığı mektupta önce Kahire'de sikkenin kendi nâmına darb ve hutbenin kendi nâmına okunmasını teklif ediyordu. Diğer iki elçi İmparator'un Bâyezîd'e te'mîn etmesi lâzım gelen vergiyi istemek için Kostantiniyye'ye gittiler. İki Tatar sefiri dahî-Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde pederi tarafından inşâ olunan

³¹⁴ Şereft't-d-din, 5, bâb: 51, s. 28.

³¹⁵ Şerefü'd-dîn, b\b: 52, s. 33.

³¹⁶ Kezâlik ve Arabşâh.

³¹⁷ Pîti Dölakruva, cAntalya'yı «Anzari» yazıyor.

³¹⁸ Muhyi'd-dîn, İmparatorluk Kütüphanesinde 56 numaradaki el yazısının 56. varakası ve Lutfi, s. 35.

³¹⁹ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 53, s. 35. Bu ziyafet esnâsındadır ki, Arabşah ve Halkondilas'a nazaran Sırbistanlı Prenses şarâb takdim ediyordu; Şerefü'd-dhVin rivayetine göre Bâyezîd ziyafette başında tâc, elinde âsâ olarak görülmüştür. Eğer bu sahîh ise, Timur'un bir sihriyye-i tesmînkârîsidir ki, Halkondi-las'ın istihza dolu malûmatı ile tamamen uyşur.

Güzelce Hisar'ı ikametgâh ittihaz eden³²⁰ - büyük şehzade Süleyman Çelebî nezdine gönderildi. Bunlar Şehzâde'yi bizzat Timur'un huzuruna gelmeğe davet ve Timur'un talep etmekte olduğu vergiyi ödemesini ihtar ile, bunun ikisini de yapmadığı halde Tatar ordusunun üzerine yürüyerek itaate icbar edeceğini tebliğe memur idiler. Bir müddet sonra, Kostantiniyye'ye giden elçiler-efendileri olan İstanbul İmparatoru tarafından ubudiyetini arzetmek ve vergiyi takdim eylemek üzere beraberlerine konulan- Bizans temsilcileriyle birlikte döndüler. Şehzade Süleyman'ın elçisi Şeyh Ramazan da Buluk (?) beldesinde Timur'a mülâki oldu. Şeyh Ramazan Tatar Şehinşâh'ına, Şehzade

tarafından atıar ve av için yetiştirilmiş kuşlar takdim etti. Ondan mâada Şehzade Süleyman'ın-pederini afv ve makamının muktezâsma göre muamele ederse- cihangirin huzûr-ı hümâyûnuna gelmeğe hazır bulunduğunu tebliğ etmeğe memur idi. Şeyh'i iyi kabul ederek ve ona sırmalı bir kaftan, altın bir kemer³²¹ hediye ederek dedi ki:

- «Ben geçmişi unuttum, efendin hiç korkusuz yanıma gelsin; tâ ki aramızda hiçbir bürûdet (soğukluk) sebebi kalmasın; ben de dostluğumun alâmetlerini bizzat kendisine ibraz edeyim.»

Daha sonra Şeyh Ramazan'a yeniden ihtiramlar göstererek izin verdi. Kütahya'da hazîneleri ve servetini gasp ve tUân ettiği, Bâyezid'in beğlerbeğisi Timırtaş'a o derecede müteveccihâne muamele göstermedi. Huzuruna celbederek Öfkeli bir seda ile:

- «Sen» dedi, «bu hazîneleri ne maksat için topladın? Velî-i ni'me-tini müdâfaa etmek üzere bir ordu toplamak için harcıyamaz mıydın? Askerin ihtiyaçlarını düşünmeksizin hazînelerini dolduran saltanat müşavirleri ve devlet vekilleri devletler için harâb oluşun aynasıdır.»

Timurtaş şu cevâbı verdi:

- «Benim Padişahım dünkü hükümdar değildir; cüluslarından evvel hazîneler devralmamış pâdişâhlar gibi ordular teşkili için müşavirlerinin, vükelâsının altınına muhtâc değildir.»

Timur:

- «Sen ve evlâdını serbest bırakmak azminde idim; lâkin bu edeb-sizce cevâbının kefareti olmak üzere ile'1-ebed serbestiden mahrum kalacaksın.»³²² diye azarlayarak mukabele etti³²³.

³²⁰ Şerefü'd-dJn, 5, b&b: 54, s. 40 (Anadolu Hisarı),

³²¹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 234.

³²² Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 235.

Cihangir, fetihlerinden &ulh yoluyla istifâdeye çalıştığı halde Tatar pişdarları Menteşe, Teke, Aydın, Saruhan eyâletlerini harâb ediyorlardı³²⁴. Muhammed Sultân ile Mirza Ebûbekir Mağnisa (Manisa)'da³²⁵ ve Şahrüh Germiyan sancağında³²⁶ kış ordugâhlarını kurdular. Az vakit sonra Timur bizzat hareketle sahil boyunca gitti ve Efes'den (Efe-lik'den)³²⁷ geçerek İzmir önüne indi. Menderes üzerinde Timurtaş tarafından inşâ olunan köprü yakınında Menteşe Hâkimi'nin oğullarını huzuruna kabul etti, ki Bâyezid bunları babalarının memleketinden çıkardığından, Sinop Hâkimi îsfendiyâr nezdinde ilticâgâh bulabilmişlerdi. Kö-türüm Bâyezid'in³²⁸ oğlu olan ve Osmanlı Pâdişâhı tarafından hükümetinden ve bilhassa Kastamonu ve Samsun şehirlerinden mahrum edilmiş bulunan îsfendiyâr dahî, Tatar Şehinşâhı'nın himayesini talep etmeğe geldi. Timur,-Osmanlı satvetini Pâdişâh'ın hükümetlerini ellerinden aldığı komşu*, emirlerin takviyesiyle zaafa uğratmak şeklindeki gizli niyetiyle- Aydın ve Germiyan oğullarına pederlerinden miras kalmış olan arazînin iade edilmesi hususunda sür'atli davrandı³²⁹. Yine aynı sebepten dolayıdır ki³³⁰, Ermenistan ve İran'a komşu memleketleri, kendisine itaatkâr olan Erzincan beyi Taharten'e Şirvan Hâkimi İbrahim'e, Ak-Koyunlu ailesinin kurucusu Kara Yuluk'a vermişti. Asya'daki bâzı Osmanlı memleketlerini şu suretle meşru mutasarrıflarına³³¹ iade edince, henüz itaati altına alamamış olduğu mahaller için de Bâyezid evlâ-dinin birbiriyle münazaaya tutuştuklarını görerek, bu fetret manzarası

³²³ «01 kal'a-i men'ada (Kütahya'da) Timurtaş Paşa'nın hazînesin bulup askere tevzî etdi. Ba'zı tevârîh-i türkiyyede mezkûrdur ki mevcûd olan nttkûd Kütahya niudd'u* İle yigirmi niudd idi. Cevahir ve esvâb dahi bu hesâb üzere İdi. Hattâ Timur-ı bedhâh, Ttmurtaş Pasa'yı İhzâr edttip itâb-ı veohi üare hitâb etdi ki: 'Bunca emval ve esvabı böyle cem* et-mekden leşker cem1 edüp bu mâli vell-i ni'metin yoluna hare etse*! oi-maz mı idi? Vüzerâ ki cem'-, mâl ve tehyle-i askerde İhmâl ede, meâl-1-halleri İhtilâl-1 ahvâl-ı saltanat ve netice-i tedbîrleri zevâl-İ ikbâl-1 devletdir» deyü envâ-ı muâtebe ile muhâtabe etdikde Timurtaş Pas* dahi aytdı ki: 'Bizim Pâdişâhımız nâdide (görmemiş) ve nev-reslde padişah değildir. Cem'-i sigah ve askerde vüzerâ ve ümerâ emvaline muhtâc ve görmemiş nev-devletler gibi gözü aç değildir.' Tmur dahi bl-huzur olup aytdı ki: 'Seni evlâdın ile itlak etmek melhuz İdi; bu ta'rîz-1 kelâm-i bî-lnt'zâm müdb-İ fesh-İ azîmet İdu.» (Tacü't-Tevârîh, c. 1, s. 189. (Müterclm'in 'lâvesi)

³²⁴ Şerefu'ddîn, 5, 45, s. 41.

³²⁵ Bratutu, s, 235.

³²⁶ Şerefü'd-dîn, 5, 55, 43.

³²⁷ Ulu Borluğ, Küçük Borluğ, Doğruluktan geçerek (Uluborlu, Küçüfborlu) Şerefü'd-dîn.

³²⁸ Şerefü'd-dîn, s. 44. Piti Dölakruva, «îsfesidjyârın Menjtese Begin oğlu yapar.

³²⁹ Arabşâh.

³³⁰ Kezâlik.

³³¹ Bu meşrûiyet Timur'un hayâlidir, mülk Cenâlb-ı Hakk'ındır. Salâhına hizmet edenler vâris olurlar. Ma'mûriyyet-i mülke çalışanlar ise, tavâ-tf-i mülûk değil, Osmanlılar İdi. (Mütercim).

kendisine ziyâde mahzûziyet verdi. Şu ihtilâflara yeni bir şiddet sermâyesi vermek için sefirlerine mâhirâne verdiği vaadlerle, şehzadeleri emellere düşürdü. Şeyh Ramazan ikinci defa gelerek Timur'a efendisi tarafından bağlılık arzetmesi üzerine, Şehzade Süleyman'ın Rumeli eyâletlerinde hâkimiyetini belirten ve Tatar Şehinşâhı tarafından verilmiş bir berât³³² almağa muvaffak oldu. Şehinşâh, Karaman'a iltica etmiş olan Şehzade İsa'nın elçisi Kutbü'd-dîn*³³³ teveccüh göstererek ve iltifatlara boğarak kabul etti; Şehzade Mehmed tarafından itaat arzı ile beraber vergi vermek ve genç efendisinin Galip tarafından vuku bulan emre "uyup da gelememiş olmasından dolayı mazeret beyân etmek üzere ordugâhına gelen Sofu Bâyezid'e³³⁴ dahî o suretle muamele gösterdi. Timur, tzmir'e yaklaştığında bu mevkiin birçok Hıristiyan ahâlîsi bulunduğunu haber alarak pişdar kumandanlarına şehrin derhâl muhasara edilmesini emretti; kendisi de 1 kânunievvel 1402'de (6 cemâdiyülev-velî 805) İzmir hisarları önüne vâsıl oldu. Elliye seneden beri İzmir'de hüküm sürmekte olan Rodos Şövalyeleri'ne Şer'î hükümlere uygun olarak bir münâdî gönderip, İslâm'ı kabul etmelerini, yahut vergi vermelerini ihtar ve her iki sureti kabul etmedikleri takdirde cümlesini kılıçtan geçireceği haberini tebliğ etti. Şövalye tarîkatının büyük reîsi tarafından mevkiin müdâfaasına memur edilen hastahâne reîsi Giyom Dö Min³³⁵ nâmındaki kardeş (Hammer'e nazaran kardeş, Hıristiyanlık kardeşi) Tatar Şehinşâhı'nın emir ve tekliflerini hakaretle reddetti. Hıristiyan kumandanının cevâbı anlaşılır anlaşılmaz davul ve dümbelek sesleri, mû-tâd olan harb sedaları işitilmeğe başlandı. Tatar ordusu şehre üç taraftan, yâni kara cihetinde girilebilmesi mümkün olan her noktadan taarruz etti. Hisarları gedikler açarak yıkmak ve kalenin üzerine grejuva ateşleri yanar oklarla dolu çömllekler atmak için makineler kuruldu. Lâkin bunlardan bir netice çıkmadı. Bunun üzerine Timur şehrin etrafına bir sed inşâ ettirdi. Sed boyunca mesafeden mesafeye kuleler yapılmış ve içlerine ikişer yüz asker ile duvarlara çıkmak için gereken iskeleler konulmuştu. Kuleler tekerlekler üzerinde istenilen noktaya kadar

³³² İşbu berât'a imza makamında-Sultân I. Murad gibi - Timur da kırmızı mürekkebe batırılmış olan elini bastı. Şerefü'd-dîn, 5, 57, s. 55. (Sultân Murad'ın el basması yazma bilmediğine delâlet etmeyeceğini işte şimdi Hammer de zimnen îtrâf etmiş oluyor, (bkz; 1, cild.)

³³³ Şerefü'd-dîn, 5, 57, s. 55.

³³⁴ Sofu Bâyezid Ankara Muharebesi'nde oniki yaşında bulunan Şehzade Mehmed Çelebi ile beraber Amasya kalesine atılarak Çelebfiy kurtarmış idi. İdris ve Neşri, varak: 122, 124.

³³⁵ Theodorici a Niem de Scismate. Malta Tarikatı Tarihi, 1, 6, c. 2, s. 28. (Büyük reis, hastahâne reisi, kardeş tâbirleri Malta şövalyeleri tarîfca-tlnln hususi tabirlerindedir. Mütercim)

çekilerek hücumu kolaylaştırırlardı. Onbin lâğımçı istihkâmların temellerini kazar ve kazılan kısımlara payanda olup da toprağının dökülmesini önlemek için konulmuş olan destekleri tutuştururlardı³³⁶. Timur, deniz cihetinden dahi, birbirinden ayrı iki şedden müteşekkil olan limanın girişine büyük taş kitleleri yığıdırarak, şehrin imdadına gelebilecek gemilerin girişini önledi. Rodos Şövalyeleri 'nin kadırgaları bereket versin ki güneş doğmadan denize açılmışlardı. Daha birkaç dakika kalmış olsaydılar mutlaka yakılacaklardı. Limanın şedinde kullanılmış olan asker, Tatar ordusunun aşırı derecesinde olmamakla beraber³³⁷ iki sedyiğilan taşlarla akşama doğru birleştirildi. O zaman Timur liman çevresinin ortasında ve su üzerinde herbirisi birçok açılar teşkil eden büyük kazıklar üzerine konulmuş bir iskele yaptırdı. O surette ki, bu andan itibaren muhâsırlar nîetîn bir yol üzerinde yürüyerek ve karadaki gibi muharebe ederek limanın iki tarafından kaleye kadar nüfuza muvaffak oldular³³⁸. Kesretli ve sürekli bir yağmur yağmakla beraber hücum ve müdâfaa bir ân fasıla bulmazdı. Sebatlı şövalyeler kahramanca şecaat ile cenk ediyorlardı. Her yeni tehlikede gayretlerini artırarak hisarların üzerinden grejuva ateşleri, neft, yanar oklar yağdırırlardı. Bunlar sel gibi yağmur suları içinde her tarafı tutuşturmakta idi. Ancak Hıristiyanlar'ın bunca cesaretleri düşmanın dehşet verici çokluğuna mukabil hiçbir şey yapamadı. Timur, umûmî bir hücum emrederek, kale ancak onbeş gün süren bir muhasarayı takiben zapt olundu.³³⁹ Şövalyeler kalenin tâ derinliklerine kadar çekilmeğe mecbur olduktan sonra hastahâ-ne reîsi önlerinde olduğu halde kahramanca dışarıya çıktılar; tâ denize kadar kendilerine yol açarak şehrin karşısındaki kadırgalara girdiler. Onların arkasından gelen Hıristiyan ahâlî gemilere hücum ile, gemicilere yalvararak halatlara, demirlere, küreklere sarıldılar. Lâkin gemilerde bulunanlar zerrece şefkat eseri göstermediler; o bedbahttan mızrak darbeleriyle red ve

³³⁶ Halkond'las, 1, 3, Bale basımı, s. 51.

³³⁷ Dukas, 17, k. 40.

³³⁸ Şerefü'd-dîn, s, s. 56 ve 57.

³³⁹ Şerefü'd-dîn, 5, s. 51. Bu müverrihin, muhasara bir haftadan uzun sürdü demesi isbât eder ki, Timur şehir önüne muhâsa-başlamasından ancak sekiz gün sonra gelmiş ve belde ondan sonra sekiz gün zarfında ele geçirilmiştir. Arabşah şehrin zabtnı 14 cemâdiyühire, yâni 6 kânunievvel'de göstermekle hatâ eder. 14 cemâdiyülevvelî (âhire değil) okunmalıdır; çünkü evvelâ Timur kânunievvelin ikisinde gelmiştir; ikinci olarak 14 cemâdiyülâhiri 6 kânunievvel 1402'ye değil, 8 kânumsânî 1403'e tesadüf eder; 14 cemâdiyülevvelî kânunievvelin altısına değil, dokuzuna tesadüf eder. Burada hatâ üç günden ibarettir. Fakat cemâdiyülâhiri okunursa hatâ bir aydan ziyâde zamanı ihtiva eder.

def ederek sahilde bırakıp kendileri denize açıldılar³⁴⁰. Bu halkın binden ziyâdesi Timur'un huzuruna getirildi. Tatar Hükümdarı, genç, ihtiyar, erkek, kadın hepsini idam ettirdi. Kurbanların miktarı Cihangir'in nefret edilecek itiyadı mucibince başlarıyla ehramlar yapılacak kadar olmadığı için, levazımca tasarruf edilmiş olmak üzere, mat-lûb olan ehramların iki taşın arasına bir baş konulmak" suretiyle bina edilmesini emretti³⁴¹. Bu kanlı enkazın cümlesi dehşet verici âbidelerin inşâatına sarf olunmadığı anlaşılıyor; zira şehrin yağma edilmesinden ve iş işten geçtikten sonra imdada gelmiş olan birkaç Hıristiyan firkateyni³⁴² sahile yaklaşınca, Timur, grejuva ateşi dökmeğe memur şahıslar vâsıtasıyla gemilerin içine bir takım başlar attırdı. Gemiciler bu korkunç bakiyyelerden o derecelerde korkuya kapıldılar ki, Hıristiyan donanması hemen denize açıldı³⁴³. Cetiova Cumhuriyeti tebeası sıfatıyla Midilli ve Sakız'da hüküm sürmekte olan yeni ve eski Foça'nın Ceneviz valisi İzmir ahâlîsinin felâketine uğramaktan korkarak Timur'un huzuruna geldi; vergi ödemeyi kabul ve torunu Muhammed Mirzâ'-ya kıymetli hediyeler takdim etti. Tatar Şehinşâhı, hüsn-i teveccühünün nişanesi olmak üzere Midilli Hâkimi'ne san'atkârâne işlenmiş bir altın asa hediye etti.³⁴⁴

Tatar Şehinşâhı, Küçük Asya'nın batısındaki istilâsının en uzak noktası olan İzmir'den çıkarak ordugâhını Ayasluğ şehrine kurdu. Bu şehirde geçirdiği otuz gün zarfında başındaki kavimlerin taifeleri bütün komşu arazîleri talan ve takım takım toplamış oldukları ahâlînin hepsinden büyük bir şiddetle kan vergisi talep ettiler. Bizans ve Osmanlı müverrihleri, vahşî împarator'un bu sefer de emsali görülmemiş mezâlim yapmış olduğunda müttefiktirler. Şu mezâlim silsilesinden olmak üzere bir takım çocukların katledildiğini naklederler ki, Herode'a isnâd olunan katliâmdan daha mevsuk ve daha vahşiyânedir³⁴⁵.-Timur'un üzerine gitmekte olduğu bir küçük ve bedbaht Anadolu beldesinin çocukları-ellerinde Mushaf, Kur'ân'm sûrelerini

³⁴⁰ Dukas, 17, s. 40.

³⁴¹ Dukas, &, 41.

³⁴² Şerefü'd-dîn (5, bâb: 56, s. 52) bu gemileri «kerrâke» tesmiye eder ki firkate (Frigate) kelimesinin bozulmuş şekliendir başka birşey değildir.

³⁴³ Dukas, s, 41.

³⁴⁴ Dukas, 17, s. 41 ve Şerefü'd-dîn 5, bâb: 57, s. 56. Dukas'a nazaran Tatar Şehinşâhı'nın teveccühünün nişanesi olarak Ceneviz] i ler'e verdiği asâ (aster) kitabının meşhur fıkrasını hatıra getirir (4, 71).

³⁴⁵ Herod (Herode), Yahudilerin büyük Herod denilen kralıdır ki, isa'dan kırk yıl önce hüküm sürmüştür, Romalılar'ın himâyesi altında İdi. Bu vahşî zâlim zevcesini, beş çocuğunu öldürmüş ve birçok mâsûm çocukların katliâmını emretmiştir. (Mütercim)

okuyarak- Cihangir'den istirhama çıkmışlardı. Timur:

- «Bu meleyîş ne demektir?» diye sordu; bu çocukların, memleketlerini yağmadan afv etmesini niyaz eylemekte buldukları haber verilince o mâsûm çocukların, atların ayakları altında çiğnenmesini³⁴⁶ süvarilerine emretti, ve bu gaddarca emir sür'atle infaz edildi.

Timur, memleket zaptından bıkarak ve kan içmeğe kanarak nihayet Semerkand'a dönmeyi düşündü. Milas yoluyla Eğirdir (Eğridir) gölüne doğru gitti. Gölde gerek tabîi mevkîlerinden, gerek san'atkâr elinin etrafım kuşattığı hisardan dolayı ele geçirilmesi kaabil olmayan iki ada olduğunu haber almıştı. Yalnız bu malûmat, adaları zapt arzusunu kamçılamağa kifayet etti³⁴⁷. Bu, <?ün kabri Eğridir'de birçok ziyaretçileri celbeden Şeyh Baba, mevkiinde kendisini kahramanca müdâfaa etti³⁴⁸; lâkin daha ziyâde mukavemet bir felâketten başka netice vermiyeceğine hükmederek, şehre ilişmemek şartıyla itaat göstereceğini bildirdi ve bu şarta muvafakat edildi³⁴⁹. Eğridir'in zaptından sonra Timur, Akşehir'de te'sîs ettiği ve Bâyezîd ile oğlu Musa'nın bulunduğu ordugâha döndü. Yolda ordunun sol kolunu teşkil eden askerleri topladı. Konya'ya vardığında son tnuzafferiyetlerini göstermek için oğlu Şahruh ve torunu Hüseyin Şah parlak şenlikler yaptılar. Müstevlinin bu şehirde ikameti esnasında, emaretlerini iade etmiş olduğu Germiyan ve Karaman beğle-ri gelip ubudiyet arzında bulundular ve sadâkatlerini te'mîn ettiler³⁵⁰. Şu vak'alar sırasında Sultân Bâyezîd Akşehir'de bir nüzul ile³⁵¹ irtihâl eyledi (14 Şaban 805 / 8 Mart 1403)³⁵².

³⁴⁶ Muhyi'd-dîn. varak: 49.

³⁴⁷ Timur'un Eğridir Gölü karsısına varışı: 17 Şaban 805, Pazar günü. Tâ-cü't-Tevarîh, 1, cild, s. 211. Bu tercümenin, birinci cildine de bki Burada Klzî ve CEn adası diye gösterilen adaların, büyüğüne Nesin ve küçüğüne Gülistar denildiği Ba'dü'd-dîn'de dercedilmiştir. Kırk sene evvel (1870'lerde) o tarafları gezmiş olan Haber-i Sahih müellifi Nesi adasında iki-ttç yüz haneli bir kasaba olduğunu ve ahâlîsinin balıkçılık ettiklerini yazar. ^Mütercim)

³⁴⁸ Bizim târihlere göre Baba müdâfaaya iştirak etmemiştir; Timur'a yalvarmıştır. Baba'nın cengâverliği galibe tercüme yanlışlığıdır. (Mütercim)

³⁴⁹ Bratutu'da Sa'dÜ'd-din; Bratufcu Sa'dü'd-dîn'in kullandığı «bahîreyi «kflrtfez» mânâsına aiarafc «Un, grandissimo senno di mare» diyor.

³⁵⁰ Şerefü'd-dîn, 5, bâb: 58, s. 60 ve bâib: 59, s. 64.

³⁵¹ Timur'un Bâyezîd'i demir kafese koydurduğunu ve Padişahın kendisini zehirlediğini iddia eden yalnız Hadîdî nâmındaki şâirdir («Hadîdî», demirci demektir). Sa'dü'd-dîn bu şâir hakkında infial göstererek aşağıdaki beyitlerle onun sözlerini reddeder:

Hadîdî nâm bir nâ-puhte şâir
Değilken dil-güşâ tâ'bîre kaadir
Edübdür iltizâm-ı nazm-ı târih
Velâ olmuş sezâ-yı lev-m-ü tevbih
İçinde çokdürür ânın dürûğî

Kader bâzan bir düşmanın vefatına bir dostun kaybolmasıyla mukabele etmekten haz duyar; Bâyezid'in vefatından dört gün sonra da Timur'un en sevgili torunu Mu-harnmed Sultân-ki henüz pek genç iken birçok muharebelerde kahramanlık eserleri göstermişti-• ondokuz yaşında hayâtı terk etti. Bunun ölümü bütün orduda kedere sebep oldu. Emirler ve devlet büyükleri matem nişanesi olarak siyah ve mâvî elbise giydiler ve boyunlarına kakım kütklü yakalıklar yerine keçe parçaları geçirdiler; kadınlar tozlar içine yatarak göğüslerine vurmak için eteklerine taş doldurdular. Timur ise, torununun vefatı haberini aldığı zaman, Bâyezid'in irtihâlini duyduğu vakit okuduğu «İnnâ İllâhî ve innâ aleyhi râci'ûn» (Bakara /155) kelâm-ı Subhânîsinden başka bir söz söylemedi³⁵³. Daha sonra Avnik'e

Ânınçün yokdürür asla fürûğî
Mübeyyen etmez ahvâli kemâhî
Muayyen eylemez sâl ile mâhî
Muayyen etdiği ekser hatâdır;
Gören sânur ki vâki' maceradır
Demin zikr etdiğim ahvâli yazmış
Velâkin nâmesi düz yoldan azmış
Bu vecihle edâ-yı kıssa etmiş
Kellâmün levmden pür-hisse etmiş.

(Müverrihin tercümesi yerine Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 21Tden aynen naklolunmuştur.)

³⁵² Mütercim: Sa'dü'd-dîn, Yıldırım'ın velâdeti rivâyet-i meşhûreye göre babasının cülusu senesi olan 761'de ve cülusu 791 Ramazan'ın ortalarında (Kosova muharebesinden, avdetle taht-ı saltanata cülusu târihidir) vuku bulduğu ve şu halde müddet-1 ömrü 44 ve müddet-İ saltanatı 14 yıla yakın olduğu halde bâzı müverrihlerim karışık hesaplar gösterdiğini ve birtakımının vefatı suretine dâir de efsâneler yazdıklarını hikâye ile Hadîdî'nin şu nazmını nakleder:

«Meğer lâyk görüp Tatar-ı sumu
Timur Tatar'a verdi mülk-i Rûm'u Kî Rûm'a Tâhîrû'd-dîn ola sultân Kala Tatar elinde mülk-İ Osman
Bu hâle Yıldırım Hân oldu agah
Timur çağırıp dedi ki: «Ey Şâh, Gerekmez mülk-i Osmân içre Tatar Dile al git, kavm-i Tatar', zinhar!»
Timur didi; «Kabul etdim sözünü
Semerkand'a k'm eyledim özünü Seni Tatar ile bile salam ben Gelesen tahtına sağ ve esen sen.»
Semerkand'ı liidüp Yıldırım Hân
Görüp kaydın Ha&k'a teslim eder MeSer k'm hâtemdnde vardı kaatil Adüvden pes adem yeğ!
oldu mâli
Kodu bu kahr-ı döhr-1 b!-vefftyı
AnuD ol zevk ü şevk-1 pür-safftyı Bİlün kim Ak-sehir'de Yıldırım Hân Fenadan bakî mülke etdi seyrân.
Temam altmış yaşa kim ömrü yetdi
Fenadan ol beka mülkine gttU

³⁵³ Şerefü'd-dîn, bâ-b: 60, s. 65 ve t>âto: 61, s. 70. (Ayetin meali: «...Biz (dünyâda) Allah'ın (teslim olmuş kulları) yız ve biz (Âhîret'de de) ancak ona dönücüleriz...»)

vardığında mevta için itası mûtâd olan yemeği yaptırdı. Ziyafet esnasında hafızlar yüksek sesle Kur'ân'ın âyetlerini okuyorlardı. Büyük Türk davulu kadınların matem feryâdın arasında fasılasız çalınmakta idir Merasimin sonunda, eski Moğol kaidesi veçhile parça parça edildi³⁵⁴. Güya ki matem tutulan kimse öldüğü gibi onun da neş'e veren sadâları kesilmiş oluyordu. Tâbut bir taht-ı revana konularak ikiyüz süvariden mürekkep bir muhafız kuvveti ile ve kumandanlardan yedi kişi marifetiyle-Şehinşâh'm hanedanı türbesine defn olunmak üzere- Ceyhûn-ötesi-ne naklolundu³⁵⁵.

Timur hiç şüphesiz ki torununun kaybedilmesinden hissettiği keder sâikasıyla âlicenâbâne bir muamele olarak-muvakkaten Akşehir'de Şeyh Mahmûd-ı Hayrânî'nin türbesine tevdî edilmiş olan- Bâyezid'in na'şî*-nin Bursa'ya nakli için Şehzade Musa'ya müsâade etti. Hattâ gitmeden evvel Şehzâde'ye kendisi bir hü'at giydirdi, kıymetli bir kemer kuşattı, bir kılıç, mücevherlerle süslü bir ok mahfazası kırmızı mürekkebe batırılmış elinin nişanesini ihtiva eden bir de berât verdi³⁵⁶.

Asya ve Avrupa'daki sayısız fetihleri ondört sene³⁵⁷ bu iki kıt'ayı hayretten dondurmuş ve ıztırab içinde bırakmış olan Yıldırım Bâ-yezid, işte bu suretle son nefesini verdi. Osmanlı Devleti Bâyezid'e kadar ancak teessüs edebilmişti. Onun zamanında genişledi ve sağlamlık kazandı. Bâyezid'in kudretli eli devlet idaresinden çekilir çekilmez, ortaya çıkan dahilî ihtilâflar devletin parçalanmasına yol açtı. Bâyezid'in irtihâlından haylî zaman evvel Aydın, Menteşe, Teke, Germiyân, Karaman beğleri emaretlerine iade

³⁵⁴ Kezâlik, 5, bab: 65, s. 85.

³⁵⁵ Eezalik, 61, s. 70.

³⁵⁶ Şerefü'd-din, 60, s. 66,

³⁵⁷ müverrihleri gibi bu Pâdişâhın saltanat müddeti hakkında ittifak etmezler. Çünkü Sa'dü'd-dîn'e (Bratutu, 266) nazaran Rumlar onyediyedi sene hükümet ettiğini ve diğerleri otuz beş sene saltanat etmiş ve yetmiş sene yaşamış olduğunu yazarlar; halbuki Sa'dü'd-dîn ve Hacı Kalfa 14 seneden ziyâde saltanat etmiş olmayıp, kırkdört yaşında vefat eylediğini beyân ederler. (Sa'dü'd-dîn'in ibaresi aynen şudur:

«Sultân Yıldırım Hân'ın serîr-i saltanata cülûs-ı saâüet-me-nusları sene: 791 ramazanının evâsıtında idi ve rivâyet-i meş-hûre üzere velâdetleri velid-i mâcidlerinin serîr-i saltanata cülûs buyurdukları leyle-i müteberrikede sene 761'de vuku bulmuştur. Bu takdirce müddet-i hayâtları kırkdört yıl olur ve saltanatları ondört yıla karîb olur. Bulduğun yazan ve rabt-ı tevârîhde ittifak tarî kasından âzân ba'zı ozanlar (matbu nüshada ozanlar denilin işse de gâlibâ vezin ile söz söyleyen mânâsına 'vezzânlar* olacaktır) târih-nüvîslîğe tasaddî edüp akvâl-i muhtelifi irâd eylemişlerdir... beynlerinde tefâ-vüt-i fahiş vardır. Kimi sâl-i hayâtlarını altmış ve müddet-i saltanatlarını otuzbeş yıl ta'yîn etmişdir. Kimi dahî onaltı yıl demiştir.» c. 1, s. 216.

Bunda, Rum müverrihlerinden bahsolunduğu yoktur. Bratutu istediği gibi yazmıştır. Sa'dü'd-dîn'in bu muhakemesinden metnin içinde bir haşiyede dahî m uh ta s aran bahsedilmişti. (Mütercim).

edilmişti. Timur'un bu hususta siyâseti Asya'da Osmanlı nüfûsunu azaltmak maksadına matuf idi. Bâyezid'in büyük oğlu Şehzade Süleyman Rumeli vilâyetlerinde münferiden saltanat etmekte iken, diğer üç oğlu Mehmed, İsa, Mûsâ geri kalan Anadolu vilâyetleri için birbiriyle münazaaya giriştiler. Bu saltanat fasılası on sene sürdü. Tâ o vakte kadar ki, bütün kardeşlerine galebe eden Sultân Meh-nîed, .babası gibi Asya ve Avrupa vilâyetlerini hükümdarlık mührü etrafında toplayarak, mirasçısı olduğu mülkün birliğini iade ve harâb olması muhakkak görünmüş olan Devlet'in azametli binasını yeniden yükseltti. Avrupa müverrihleri zikrettiğimiz dört şehzadenin dördünü de pâdişâh addederek ve birkaçına birlikte saltanat sürdürerek büyük bir târihî hatâda bulunmuşlardır. Bu yanlışlığın Osmanlı padişahlarının aded-lerince ve saltanat müddetleri bakımından ağır neticeleri görülmüştür. Her türlü meşru hukuk ve adalet fikrinden katı nazarla pâdişâh unvanım ancak saltanat tahtına cülus eden şehzadeye vermeyi kaide ittihaz etmiş olan Osmanlı müverrihleri, Bâyezid'in büyük oğlu olmak ve devletin mülkî ve askerî büyük memurları sarayında bulunmasıyla beraber; ne Süleyman'ı; Mehmed'den büyük olmak ve Süleyman'a galebe ettikten sonra Avrupa tarafında fiilen, saltanat etmekle beraber ne de Musa'yı pâdişâh sayarlar. Avrupalı müverrihlerden ziyâde mantıkî olmak üzere yalnız devletin bütün idare kuvvetlerini toplayan ve itaat edilmiş olduğu umumiyetle kabul edilen zâtı pâdişâh tanırırlar. Binâenaleyh bu millî müverrihlerin nazarlarında Şehzade Mehmed-ki büyük biraderine sadâkat yemini vermiş ve bir müddet hâkimiyetim tanımıştır-mücerred talihin kendisini tahta oturttuğu ve idâme ettirdiği için münferiden Osmanlı meşru hükümdarıdır. Bununla beraber, bundan ve-raset hakkının şu tefsir tarzı İslâm'daki umûmî hukuk ile te'yîd edilmiş bulunduğu neticesini çıkarmamalıdır. Doğu'da, tâc'ın mirası, padişahın büyük oğluna, yahut onun kendisine halef olmak üzere tâyin ettiği şeh-zadeye aittir. (Hazret-i) Peygamber tarafından konulmuş olan bu kai-deden³⁵⁸ hârice çıkmamak içindir ki, hilâfetini yahut bâzı hükümdarlık taçlarını ele geçiren Türk ve Acem cengâverleri bir halîfeye yahut tardolunan bir hanedandan seçilmiş olan ve «hân» unvanını taşıyan bir zâtı alenen metbûu tanımak ve güya onların nâmına icrâ-yı hükümet eder gibi görünerek, hiç olmazsa zahiren kendilerine hak vermek isterler; emîrül-

³⁵⁸ Müverrihin, bu ifâdesinin doğru olmadığı hatırlatılır. Mes'elenin esâsı mevzûdan hârl olmakla, izaha lüzum görülmedi. (Mütercim)

ümerâ'lar Bağdâd Halîfeleri ve Memlûkler Mısır Halîfeleri nâmına şu suretle saltanat etmişlerdir. Timur da Çin'den mâaada bütün Cengiz Hân ailesi hükümetlerini itaati altına almış olduğu halde, Cengiz sülâlesinden bulunması itibariyle bir Çağatay Hân'ını meşru metbûu addetmiştir³⁵⁹.

Timur, Bâyezid'den sonra ancak iki sene yaşayabildi. Üçüncü İran seferini ikmâl ile dokuzuncu defa olarak Semerkand'a dönmüştü (1 Muharrem 807/10 Temmuz 1404). Payitahta geldiği zaman ilk işi Nebatat bahçesini ve torunu Muhammed Sultân için yeniden inşâ olunan Dârü'l-ulûm'u ziyaret etmek oldu. Büsbütün münzeviyâne ömür geçirmek kararsız tabiatına asla muvafık olmadığından vakit vakit Bağ-ı Bülend, Bağ-ı Behişt, Dilküşâ nâmındaki ravzalarda bulunuyordu. Semerkand'da ikametinden istifâde için Dımışk muharebesinde esir edilmiş mimar ve san'atkârlar vâsıtasıyla Tatar payitahtının o zamana kadar mâlik bulunduğu saraylardan daha güzel yeni bir saray inşâ ettirdi. Bu binanın kare şeklindeki dört cephesinden her biri yüz (on) tûlunda idi. Cümlesi mermerden olan nakışlar, Suriye sanatkârlarının mahir ellerinin eseri idi. Duvarlara dışından İran züccâcı yapıştırılmıştı. Zeminlerine moza-yık³⁶⁰ döşenmiş olan, gayet nazikâne işlenmiş abonoz ve fildişilerli müzeyyen bulunan dâireler muhteşem manzaralarıyla göz kamaştırırlardı. Her tarafta çeşmeler, fiskiyeler, bu cennet misâli ikametgâh içinde rûh-nüvâz bir serinlik neşrederdi. Timur'un târihini yazıp da payitahtı süslemiş olduğu inşâatından bahsetmeyi ihmâl eden müellifler mâzûr değildirler. Çünkü bu inşâat Tatar Cihangîri'nin tabîatında garip bir tezâd gösterir. Bunlar isbât eder ki, Timur, ecnebi memleketlerin sânına sebep o) an âbideleri tahrîbde vahşiyâne bir lezzet bulduğu halde, kendi vatanında san'atm birinci hâmisi idi.

Semerkand'â varışından bir müddet sonra uçsuz bucaksız Kanı-göl sahrasında altı torununun düğünlerini ve izdivaçlarını öyle bir tantana ile yaptı ki, târih ondan ne evvel, ne sonra hiçbir misâlini göstermez³⁶¹. Bu merasimlerde bütün Asya hükümdarlarının sefirleri hazır idi; Şehin-şâh'ın ayaklan dibine koydukları hediyeler arasında cümlesi dokuzar olmak üzere zürâfalar, devekuşları, diğer nâdir hayvanlar nazar-ı dikkati celbederdi. Güveylere dokuz defa hil'at giydirildi. Dokuz defa elmas kemer kuşatıldı. Başlarına dokuz defa tâc konuldu. Bunlar her defa hil'at değiştirdikçe Şehinşâh'ın tahtı önünde eğilerek dokuzar kere alınlarını zemine koyarlardı.

³⁵⁹ Evvelâ Siyürgatmıs, sonra, (Bâyezid'ı esir eden) Mahmûd Hâab

³⁶⁰ Arabçası 'fesâfes'dir.

³⁶¹ Şerefü'd-dla

Bu protokol sırasında başlarından o kadar altın, o kadar kıymetli taşlar, o kadar inciler saçıldı ki, birkaç saniye içinde bütün yerler bunlarla örtüldü. Bu parlak şenlikler son bulur bulmaz Timur yeniden ordusunu top-lpyarak Çin'i fethetmek niyetiyle hareket etti. Yol esnasında Otrar'a vardığında şiddetli bir sıtmaya tutularak müddet-i ömrü 71'e, saltanat süresi otuz altıya varmış olduğu halde, otuz altı oğul ve torun, on yedi de kız torun ve cihan hâtıralarının isimlerini hıfz ettiği zâlimler arasında en büyük şehirler tahribçisi ve en büyük âbidler kaatili şöhretini bırakarak terk-i cihan eyledi (17 Şâbân 807/19 Şubat 1405).³⁶²

Fâsıla-i Saltanat

Bâyezid'in Ankara'da uğradığı bozgunluğu takip eden saltanat fasılasına yukarıda işaret etmiş idik. Bu fasılanın olaylarının bütün safhalanını göstermek sırası gelmiştir. Bâyezid'in şehzadelerinin en genci olan Sultân I. Mehmed'in ilk muvaffakiyetlerinden başlayan Osmanlı müverrihlerine uyarak biz de Ankara Muhârebesi'nden başlayarak vak'aları hi-köye edeceğiz. Bu Şehzâde'nin mühim işleri sükûtle geçiştiren Bizans müverrihlerine hiç müracaat etmeyeceğiz. Bunlar Türk lisânını bilmediklerinden Mehmed'in cimnastik tâlimlerinde maharetinden dolayı almış olduğu «Güreşçi Çelebi»³⁶³ unvanını bile «Kirş Çelebi»³⁶⁴ şekline sokmuşlardır ki, bu tahrif ile Şehzâde'yi yay yahut kiriş yapıcı yapmış oluyorlar. Bu vak'alar için müracaat ettiğimiz, Osmanlı Devleti târihinin şu devresine taallûk eden muteber ve hakikate muvafık vesikalar bırakmış olan Osmanlı müverrihlerinin şahadetleridir.

Ankara Muharebesinin akabinde Pâdişah'ın büyük oğlu Süleyman ve vezîr

³⁶² Saltanat müddeti, kız ve erkek torunları 4 X 9'dur; müddet-i ömrü de takriben 8 X 9'dur. Kız torunları 2X9 olmak için bir eksikti.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/365-382.

³⁶³ Ali, varak: 40.

³⁶⁴ Müverrihin Notlar ve Açıklamalarında görüleceği üzere, Bizans müverrihleri «Güreşçi»yi «Kirişçi» anlamışlardır. (Mütercim)

Bu garip yanlışlık şundan geliyor ki, güreşçi lâfzını Bizans müverrihleri «ok kirişi yapar kirişçi» demek olan bir mânâya almışlardır. Bundan dolayı Halkondilas Mehmed'in Mûsâ (Bâyezid ile birlikte esir düşen) ve İsâ tarafından bir kirişçiye teslim edilmiş olduğu efsânesini nakleder. Hattâ Halkondilas (3, s. 57) ve Franzes (bâb: 29) Mehmed'i «yaycı» yaparlar. Bunların «yaycı» mukabili kullandıkları kelimeyi tercüme edemeyen, yahut tercüme etmek istemeyen Rumlar «Güreşçi» yerine «Kir» şeklinde kısaltılmış bir lâfzı yazmakla iktifa ederler ve «Kir Çelebi» derlerdi. Bu iki kelimenin ikisi de efendi mânâsına gelir.

Alî Paşa, subaşı Ayne Beğ, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile birlikte³⁶⁵ Rumeli'ne doğru firar ederken, o zaman ancak onbeş yaşında olan Şehzade Mehmed'i, Bâyezid Paşa kargaşalıktan çekip çıkararak dağlara götürmüştü. Tatar askeri Şehzâde'yi yolunun üzerinde durdurmağa çalışmış³⁶⁶ ve İsfendiyâr'ın yeğeni Kara Yahya³⁶⁷ kumandasında bir müfreze Tosya (Docea) ve Bolu (Hâdrianopolis) civarında ric'at hattını kesmek istemiş ise de emellerine nail olamadılar. Cesur delikanlı ve Bâyezid Paşa düşman safları arasından yol açarak ve Tokat'dan (Brisa) geçerek, kendilerini Amasya kalesine attılar³⁶⁸. Millî müverrihler Mehmed'in şu birinci muvaffakiyetiyle yine o sene zarfında gösterdiği sekiz muvaffakiyeti Şehnâme'de o kadar güzel yazılmış olan Hefthan³⁶⁹ hikâyelerine lahika yaparlar. Genç Şehzâde'yi Timur'a karşı âkilâne ve mâhirâne hareketinden dolayı da daha az övmeyiz. Bununla beraber bu muvaffakiyetlerin şerefi daha ziyâde Şehzâde'nin kumandanı Bâyezid Paşa'ya, gösterdiği ihtiyatkârhk da Sofu Bâyezid'e ıs-nâd olunmak lâzım gelir, gibi görünüyor.

Mehmed'in, yaşma göre zamanından evvel görülen şecaatinin ikinci vesîle-i zuhuru, Timur'un kumandanlarından Kara Devlet-şâh ile çengidir ki, Kara Devlet-şâh bin kişi ile Şehzâde'nin geçişine mâni olmak istediği halde Kestel³⁷⁰ yakınında mağlûp ve bizzat Şehzâde'nin attığı ok bir tarafından diğer tarafına geçerek telef olmuştur.³⁷¹

³⁶⁵ Halkondilas bu Yeniçeri Ağasını «Yeni toplanmış askerin reisi» diye yazar; bu ise şimdiye kadar dâima «dux peregrino-rum» suretinde tercüme olunmuştur. Mütercimler ikinci kelimenin Yeniçerimden başka birşey olmadığını farketmemiş görünüyorlar.

³⁶⁶ Kötürüm Bâyezid oğlu İsfendiyâr'ın bin kadar adam ile Şehzâde'nin güzergâhına çıkarak mağlûp olup Tosya'ya kaçtığını ve Şehzâde'nin daha sonra Bolu'ya gittiğini ve Şehzade. Bursa'ya azimet etmek istemiş ise de tecrübeli kumandanların ihtarı ve Timur'un harekâtına ve Aydın taraflarında kışlayacağına dâir alman malûmat üzerine Amasya'nın tercih edildiğini Sa'dü'd-dîn tafsil eder (İstanbul tab'ı, c. 1, s. 192-193).

³⁶⁷ Bâzi müverrihlerin Kara İsa dedikleri yanlıştır. Kara İsa, İsfendiyâr'ın oğluydu.

³⁶⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. s. 238. Neşri, varak: 111. İdris.

³⁶⁹ Belâgat-İ İrânlye Târîh'ne müracaat, s. 59.

³⁷⁰ Bratutu'da Kalifela; Leon. Klavi'de (Târîh-İ İslam, s. 229) Gerede.

³⁷¹ Kara Devlet-şâh vak'asını İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn, 193-196. sahifelerinde yazar. Sadü'd-dîn'e nazaran bu adam bu taraf Türklerinden bir «dezd-gümrah» (uğursuz bir sapık) olduğu halde Osmanlı devletinin fenalığını istediği cihetle, Timur'un makbulü olmuştur. Muharebe «Kağala» nâm mevzide imiş; hesapça Amasya taraflarında olacaktır. Kara Devlet-şâh ile mektuplaşmış; düşman Şehzâde'nin çocukluğunu, babasının mağlûbiyetini söylemiş; Şehzade de münasip cevâbı vermiş. Sa'dü'd-dîn'e nazaran Kara Devlet-şâh bizzat Şehzâde'nin okuyla vurulmuş olmayıp «bir civân-ı ser-firâz tîr-endâz bir tîr-i pâkize küşâd ile Kara Devlet-şâh'ın çeşm-i cihân-ı beynini kör ve kevkeb-i baht-ı hâbnâkî gibi bî-nûr edüp» atından düşmesi üzerine kılıç üşürül-müştür. Vak'anın târihi 805 gösteriliyor.

Bir üçüncü fırsatın zuhuru gecikmedi- Tatar Şehinşâhi Kubâd-oğlu*-nu³⁷² Niksar (Neocaesarea) muhasarasına memur etmişti. Osmanlılar tarafından gördüğü taarruz üzerine acele olarak Taşan-oğlu³⁷³ kalesine ilticâyeye mecbur olduğundan, Mehmed bu firardan istifâdeyle Fel-nik'i³⁷⁴ zaptetti.

Bâyezid'in genç oğlu Tokat'ta biraz rahat eder etmez înal-oğlu kumandasında yirmibin Türkmen Kazova sahrasında güründüler. Osmanlı müverrihlerinin beyânına göre Mehmed'in bunlarla ettiği muharebede³⁷⁵ -- ki Türkmen kolordusunun dağılması ile neticelenmiştir- Türkler ancak iki yaralı vermişlerdir. Çünkü Osmanlılar'ın hepsi zırh giymiş oldukları halde, düşmanları müdâfaa elbiselerinden mahrum idiler.³⁷⁶

Yine Osmanlı müverrihlerinin ifâdesine nazaran, Mehmed o muharebeyi müteakip Gözler³⁷⁷ kumandasıyla Karahisar'ı muhasara eden Türkmenler1! ric'ate mecbur bırakmış, Kaz-âbâd sahrasından da EÖpek³⁷⁸ kumandasında bir ikinci fırkayı çıkarmıştır.

Mehmed'in yedinci cengi daha ziyâde dikkat çekicidir ve evvelkilerden daha ehemmiyetlidir. Bu defa da hasmı Mezid nâmında bir eşkıya reisi idi, ki sığındığı Sivas şehrine sahip olarak Bâyezid Paşa'ya karşı kahramanca şecaat

³⁷² Kubâd-oğlu vak'ası, bizim Sa'dü'd-dîn'de 196. ve 197. sahîfeler-dedir. Müverrihin «Fel-nik» dediği İstanbul baskısında «Felen-bel» ve sahîfe kenarında «Fel-nik» diye mezkûrdur. Bu kale gayet metin olduğundan, ele geçirilmesi için hayli uğraşmıştır.

³⁷³ Bratutu'da, s. 244, Tasianu; Leon Klavi'de, s. 232, Tasukağlı. Bu İse bir şahıs ismidir, kale adı değildir.

³⁷⁴ Bratutu'da, s. 144, Fi I emik.; Leon Klavi'de, s. 232, Felbi.

³⁷⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 237; Kaz-ova yahut Kaz-âbâd ya-zar. Lewenklaue (Leonklav)da (s. 234) Kaz-ova. Neşri (varak: 116), İdris (beşinci kitapta dördüncü hikâye).

³⁷⁶ Neşri, Sa'dü'd-dîn, İdris.

İnal-oğlu yirmibin Türkmen ile Kazovası'na gelince Şehzade bir mektupla elçi göndermiş. İnal-oğlu mutazzimâne davranarak «Şimdi Mehmed nerede, ne yapıyor?» diye sormuş; sefirin verdiği cevâp üzerine idam edecek olmuş. Yazdığı cevâpta «Ben mukateleye gelmedim; elindeki yerleri kurtarmağa geldim; buralardan çık, gözünün gördüğü yere git.» yolunda pervasızca cevap yazmış Sa'dü'd-dîn'in İdris'den nakline ve kendisinin de ayrıca yazdığına göre, düşmandan pekçok maktul olduğu halde, bizim taraftan kimseye zarar erişmemiş. Şehzade'nin maiyyetinden Cebelü-oğlu ve Zağarcı Yâkûb'dan mâadası salim ve ganim avdet etmişler; bu iki kişi İnal-oğlu firar ederken, onun eline düşmüş oldukları hâlde Zağarcı Yâkûb bir aralık kaçtığı gibi Cebele-oğlu (Cebelü-oğlu) 'nu da bir müddet sonra İnal oğlu asmıştır (İstanbul tab'ı, s. 198-200).

³⁷⁷ Bratutu'da, s. 248, Giyüzleri bu. Leon. Klavi'de, s. 237, Kozlar-oğlu. Neşri, varak: 11. İdris, 1,5, Beşinci Hikâye.

Gözler-oğlu «Kara-Hisar üzerine düşüp, şehrini alup karasını muhasara» etmiş. Gözler-oğlu Osmanlılar'ın hücumu üzerine her-şeyi bırakarak kaçmış (s. 200-201). Köpek-oğlu vak'ası, 202. s. dedir.

³⁷⁸ Bratutu'da, s. 250, Çivpek, Leon, Klavi'de Köpek-oğlu; Neşri, varak: 120. İdris, i, 5, Yedinci Hikâye.

göstererek müdâfaa gösterdi³⁷⁹. Mezid faydalı şartlarla teslimiyet göstererek Mehmed'in hizmetine girdi. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin en iyi generallerinden biri olmuş ve Macarlar'a karşı cenklerde gösterdiği birçok muvaffakiyetlerle şöhret bularak, sonunda kanlı bir mağlûbiyete uğramıştır³⁸⁰

Mehmed'in sekizinci vak'asını Osmanlı müverrihleri şöyle naklederler: Timur ordugâhında kendisini ziyarete gelmesini talep etmesi üzerine Şehzade icabet gösterdi ve hiç olmazsa icabet gösterir gibi göründü.³⁸¹ Mevkiinden hareket etti. Lâkin Amasya hududunu geçer geçmez ikinci defa olarak îsfendiyâr'm yeğeni Kara Yahya'ya tesadüf ederek onu mağlûp etti. Hatırlanacağı üzere, Şehzade Tokat ve Amasya'ya doğru çekildiği esnada dahî Kara Yahya'ya galebe etmişti.

Bu serî muvaffakiyetler silsilesini nihayet son bir muzafferiyet taçlandırdı³⁸². Bolu yakınında Murtazâ-âbâd³⁸³ sahrasında Tatar Sav-cı'run askeriyle yeniden karşılaşarak bunları târümâr etti.

Timur'un ordugâlıma teveccühünde karşılaştığı bu kadar müşkilât Şehzâde'yi müşavirlerinin re'yine uymağa mecbur bıraktı. Timur'un nez-dine bizzat gidecek yerde lalası Sofu Bâyezid'i³⁸⁴ göndererek Şe-hinşâh'ın

³⁷⁹ Bratutu, s. 251. Neşri, varak: 121. İdris, 5, Yedinci Hikâye.

³⁸⁰ «Mezîd-oğlu nâmında bir eşkıya reisinin başına birüdüğü haydutlarla Sivas harabesine sokularak gelüp geçen yolcuları soynakda ve arasına etrafı çapul etraekde olduğu haber alınması üzerine Şehzade asâkir-1 kâfiye ile Bâyezîd Paşa'yı gönderdi. Mezîd-oğlu Sultân Alâü'd-dîni Cami-i Kebîrine tahassun etdi ise de tutularak Şehzade'nin huzuruna getirildi. Ya. kısıklı ve şecaati i bir âdem olduğundan Şehzade, ba'demâ hayudluk etmemek ve Sivas'ı imâr etmek şartıyla -ümerânın re'yi hilâfına - afv etdi. Vâkâ o da sadâkatde devam ile Sivas'ın imârına çalışmışdır.» <Ha-ber-i Sahih, c. 2, s. 80 ve 81.) (Güreşçi Çelebi, Mezîd-oğlu'nun endamının güzelliğini takdir etmiştir; sadâkatde devamı, Çelebi'nin çehreden kalbinin sırlarına İntikalde maharetini gösterir. Mütercim)

Mezîd-oğlu vak'ası Sa'dü'd-dîn'in 202-204. sahifelerindedir. Sa'-dü'd-dîn, bunun himmetiyle Sivas'ın kısa zamanda eski hâline döndüğünü yazarsa da, hakikat Haber-i Sahih'in dediği gibi, imâ-ra çalışmış olmasından ibarettir. Timur'un yaptığı harâbiyet hâlâ zail olmamıştır.

³⁸¹ Sa'dü'd-dîn'e göre, Timur Şehzâde'yi hiyle ile ele geçirmek maksadında bulunmuş, Sultân Bâyezîd'e Şehzade hakkında hüsn-i nivet göstererek ondan mektup aldığı gibi kendi evlâdına tak-dîm edeceğini, ve kızını vereceğini Hoca Muhammed nâmında bir elçi ile Şehzâde'ye tebliğ etmiş; Şehzade erkânını elçinin istikbâline göndermekle beraber, Yıldırım Bâyezîd ile Timur'dan gelen mektupları öpüp başına koymuş; müşavirlerini dinlemeyerek mutlaka Timur'un nez-dine gitmek üzere yola çıkmış; yolda karşılaşılan vak'alar üzerine Timur'un elçisine ziyafet vererek Bolu'dan geri dönmüş (İstanbul basımı, s. 204-208).

³⁸² Bratutu, s. 251; Neşri, varak: 123; İdris, 5, Dokuzuncu Hikâye.

³⁸³ Bratutu'da, s. 256, Mürtez-abâd. Leon Klavi'de, Neşri ve İdris'de bu dokuzuncu çengin sözü edilmez.

³⁸⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 254. Neşri, varak: 124. İdris, 5, Onuncu hikâye. Padişah'tan başka Kastamonu Hâkimi, baş-kuman-dan, Mehmed'in lalası dahî Bâyezîd isminde idiler.

arûzsunu yerine getirmek için çabuk davranmamış olmasından dolayı mazeret beyânına memur etti. Bu elçinin dönüşündedir ki, Mehmed, pederinin vefatından haberdâr oldu³⁸⁵.

Timur, askerini Asya'nın merkezine götürmekle ünlü Esîr'inin va-siyyetini ikmâl etmiştir³⁸⁶. Onun gidişi bu mütemâdi kan akışına son verdi. Eğer bu kan dökmeler devam etmiş olsaydı Anadolu'nun insansız kalması ile neticelenecekti. Timur'un başındaki kavimler taifesinin Batı Asya'ya girişinden beri buralarda yerleşmiş olan Tatar nâmındaki Mo-ğolları biraz cebirle, biraz da hiyle ile Ceyhun ötesine götürdü.³⁸⁷ Rûm ülkesi-taksim edilmiş ve dahilî muharebelerle harâb olmuş olmakla beraber-şu suretle Bâyezid'in oğullarına terkedilmiş bulundu. Şehzade Mehmed, Sofu Bâyezid'in nasîhatiyle, Bâyezid Paşa'nın himmetiyle hükümetini yavaş yavaş Amasya ve Tokat civarındaki yüksek memleketlere doğru genişletti. Şehzade Süleyman-vezir Alî Paşa, subaşı Ay-ne Beğ (îne Beğ), Yeniçeri ağası Hasan Ağa ve biraderi Şehzade Kaasım ile birlikte- Avrupa tarafına gittiği malûmdur. Kostantiniyye'den geçerken Bizans împaratoru'yla bir ittifak ahidnâmesi akd ile beraber bü-ük menfâatlerini hissettiği bu ittihadi takviye için împarator'un kardeşi Teodor'un kızıyla evlendi³⁸⁸ ve Kaasım ile hemşiresi Fatma'yı rehin olarak Bizans sarayında³⁸⁹ bıraktı. Şehzade İsa'ya gelince, Ankara felâketi gününden sonra Bursa etrafına iltica ederek bir sene kadar orada saklanarak yaşadı; daha sonra pederinin vefatından biraz evvel veyahut sonra-ya mahbesinden firara muvaffak olmuş, yahut Ti-ir-ur tarafından serbest bırakılmış olan- beğlerbeği Timurtaş'm yardımıyla Bursa'da saltanatını ilân etti. Süleyman'ın gösterdiği misâle uyarak Bizans împaratoru'yla muahede akdetti ve Bizans'ın en birinci ailelerinden birinin reîsi Yuan Tunteres'in kızıyla evlendi³⁹⁰. Pederinin esaret ortağı olan Şehzade Mûsâ ise Timur gittiği zaman, sonradan Kütahya hükümetinde

³⁸⁵ Bratutu, s. 254.

³⁸⁶ Cenâbî, s. 160 ve Arabşah.

³⁸⁷ Solak-zâde, (varak: 21) ve Arabşah dahî işbu Moğollar'ı Mâ-verâ-i Ceyhun'a götürmek teklifinden ve bunun nasıl icra edileceğinden bahsederler. Şerefi'd-dîn (5, bâb: 40, s. 67) Tur-gudlar'm, yâni bugün Turgud-ili denilen kazada ikamet eden Moğolların isyanından bahseder. Piti Dölakruva haşiyede bunları «Türkmen Moğolları» yazarsa da, asıl Moğol'dan başka birşey değildirler. (Remuza'mn Araştırmalar (Taharrîyât) unvanlı eserine, s. 238'e müracaat.)

³⁸⁸ Franzes, 1, 27, Alter basımı, s. 20.

³⁸⁹ Halkondilas (Kalkondil) Şehzade Kaasımı hatâen Jezu (Yesu) diye isimlendirir. Dukas buna bir isim vermez; ancak hemşiresine «Fatma Hatun» der. Franzes (1, 26), Süleyman'ın biraderinin Hıristiyan bulunduğunu ve «Jozef» ismiyle yâd olunduğunu rivayet eder.

³⁹⁰ Halkondilas. 6, «. 55.

istiklâli iade edilmiş olan Germiyan Beği'nin muhafazasına emânet edilmişti³⁹¹. Hâsılı, şu yazdıklarımızın birkaç kelime ile hülâsası şudur ki: Süleyman Edirne'de, îsâ Bursa'da, Mehmed Amasya'da saltanat ediyorlardı. Mehmed'in İsa'yı ikametgâhı olan Bursa'dan çıkarmak için Amasya'dan çıktığı zaman, Osmanlı Devleti bu halde idi. İki kardeşin askeri Domaniç Dağı yakınında Ermeni Boğazı'nda karşılaştılar. Tam o mevkide ki vaktiyle Türkler'in Bilecik Hâkimi'yle olan cenklerinde Osman'ın yeğeni vurulup düşmüş idi Mehmed'in ordusunun kumandanı, Ankara'da Timur'a karşı parlak müdafaasıyla şöhret bulmuş olan, Fîruzpaşazâde Yâ-kûb idi³⁹². Yâkûb Timurtaş kumandasında olan İsâ ordusunu bozarak Balıkesri (Balıkesir) ye doğru gitti; orada bulunan subaşı Ayne Beğ Meh-med'e itaat arzetti. Onun nasihati üzerine galip, biraderine Asya memleketlerinin taksimini teklif etti. O surette kendisi, Mehmed, Bursa'nın doğusundaki memleketlerde, yâni Tokat, Amasya, Sivas şehirlerinde; İsa batı ve güney vilâyetlerinde, yâni Karesi, Saruhan, Aydın arazisinde saltanat edecekti³⁹³. İsâ bu teklifi reddettiğinden, Timurtaş Ulu-âbâd yakınında ve bu isimle mâruf nehrin kenarında tekrar mağlûp oldu. Mehmed zafer hediyesi olmak üzere Timurtaş'ın başını Süleyman'a gönderdi³⁹⁴. Timurtaş'ın kaybı İsa'yı en kıymetli dayanağından mahrum ve her türlü muvaffakiyet ümidini mahv ediyordu. Binâenaleyh şimdilik saltanat arzusundan feragatle Anadolu'dan acilen çıkıp Yalova yoluyla Kostantiniyye'ye iltica etti³⁹⁵. Bu ândan itibaren Mehmed Bursa ve İznik'e mâlik olarak³⁹⁶ Germiyan Beği'ne bir mektupçu

³⁹¹ Sa'dü'd-dtn, İdris, Nesri.

³⁹² Nesri, İdris, Solak-z&de, Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 271.

³⁹³ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 273.

³⁹⁴ Kezalik, 274.

³⁹⁵ Bursa halkıyla İznik muhafızları kendiliklerinden itaat gösterdiler. Çelebi Sultân Mehmed Bursa'da pederinin tahtın» cülus etti. Her taraftan Çelebi'ye iltica olunuyordu. Hatta Saruhan ve Karesi'den birçok asker geldi. İste Sultân Mehmed bu suretle kuvvet bularak, onun üzerine Germiyan Beği'ne mektup yazmıştır. (T&çü't-Tev&rih'e müracaat. Mütercim).

³⁹⁶ «Ermeni Derbendî'nde sipah-ı Mehmedî İsevler'i dağıdıp Bursa canibine yol buldular. Serdar-ı tâli'a Yâ'kub Beg geceleri yürüyerek BaUkesri tarafına git di; orada vali olan dayısı İnebası Beğ subaşı ile mülakat ederek Şehzade Mehmed'ta geleceğini tebşir eyledi. Balıkesri valisi, Meh-med'e mutavaatle beraber nasayih-i vakıası üzerine (met-nde talsli olunduğu veçhile) Şehzade Mehmed, kamasına taksim-1 memleket teklifinde bulundu. (Bu teklifte Germiyan ve Karesi dahi İsa'ya bırakılıyordu. O zaman zabtı kaabil olmamalarından dolayı müverrih omarı hesaba koymamıştır.) Mehmed'in bu bâbdaki mektubu İsa'ya vasil olunca <Ma-karr-ı saltanat benim elimde iken o çocuğun ne haddidir ki bana kendi memleket.ier.muen yer gösteriyor?» cevab-ı infîâüe aem-İ muvafakat gösterdi. Mehmed'in ordusu «Ya taht, ya baht!» diyerek, Bursa üzerine yürüdü. Munarebe-i vakiada İsa çelebi firara mecbur olarak Yalak-ova* dan (Yalova) gemi ile İstanbul'a gitdi. Timurtaş Pasa bozgunlukda kaçarken sevgili bir

göndererek, pederinin na'sını ve kardeşi Musa'yı kendisine teslim etmesini tebliğ etti. Bu teşebbüs tamâmiyle iyi netice verdi. Musa'nın hayâtı muhafaza olunarak Bâyezid'in na'sı³⁹⁷ Bursa'da Akçağlayan ırmağı üzerinde inşâ olunmuş olan câmi-i şerif yanına defn olundu. Mehmed, müteakiben Amasya ve Tokat'a döndü. Bu sırada İsâ Kostantiniyye'den Edirne'ye gitmişti; Süleyman'ın yardımıyla oradan tekrar Anadolu'ya geçti. Evvelâ Ka-resi'de yerleşerek Mehmed'i, mürâiyâne bir dostlukla aldatmak ve esas niyetlerini gizlemek istedi. Müteakiben Karaman Begi'nin ülkesine sık sık taarruzlar yapmağa kadar cür'et ederek, nihayet onbin kişi ile Bursâ önüne çıktı geldi. Fakat Bursa ahâlisi kapılan kapamış olmalarıyla, şehri aniden elde etmek hakkındaki tasavvurunda muvaffak olamadı. İkinci defa Mehmed'e mağlûp olarak Kastamonu Hâkimi İsfendiyâr Beğ'e sığındı³⁹⁸. İsfendiyâr Beğ askeriyeye birlikte hizmetini arzettiğinden İsâ Bursa önünde yaptığı gibi birdenbire Ankara duvarları altında göründü ve Selâsil kalesini muhasara etti. Mehmed'in o zaman maiyyetin-de yalnız üç bin kişi olmasına rağmen bu kadarcık kahramanlarla kardeşine üçüncü defa galebe etmeğe muvaffak oldu. İsfendiyâr büyük bir hızla kendi memleketine kaçtı. İsâ, İyon (Adalar) Denizi sahillerine yönelerek İzmir'e³⁹⁹ iltica etti. Bu kadar bozgunluklar ikdamını mahve kifayet etmemiş idi. Mehmed, Karaman Beği'yle kerîmesini kendisine nikahlamış⁴⁰⁰ olan Dülkadir ailesi beğinin tebriklerini kabul ettiği

hizmetkârının atuu zayı1 eaüp yaya faytnm acıyarak anı terkisine aimısıoı. Bu nemek-mecram efentLsini bir hançer darbesle düşürdü. Kendisi kacoı, gitdl .Timurtaş'ı mecruhen Çelebiye getirdiler. Şenzade, isa çelebi'ye itaatinden aolayı Tlmunag'a oargin idi; bunun İÇia basını kesdirup Şehzade Süleyman'a gönderdi». (Iacu'l'-Te-varih, c. 1, s. 225; Habe*-i Sahih, c. 1, s. 87.) Haber-i Sahih su mütalaayı ilave eder: «Timurtaş Pasa Karaman-ogiu Ail Beg i P&disah'ı ruh-fcutı olmaksızın ahz-ı sar ifiun öldürülmesinin, müc&zatı bu suretle zuhur etmişdir.» (Mütercim).

³⁹⁷ Suitan-ı saâuet-karine (Çelebi Sultan Mehmed) «tste size hükümdarlığın alameti olan sanduk uıastığı zaman onda Rabbinizden gelen huzuru bulursunuz» (El-Bakare/24ö> buyruğunda denildiği gibi, cenazenin gelmekte olduğu haberi ulaşınca, bütün ileri gedenlerle birlikte o da karşılamaya çıktı. Cenaze yenioren incelendiği zaman bütün gözlerde ayrı-uk yaşlan yeniden tomurcuklandı, mavi renkli gökkubbeyi çığırışlar, ler-yadlar doldurdu, ufukları inleyişler sardı. Durağı yüce sultanın dilinden İse, su özlü sözler dökülür gibi olmuştu:

Rubai Yapısı mihnet, İşi gücü cefâ etmek olan felek Bizleri bağlayan düğümü dilediğimiz zaman çözmez. Görün ki gönüllerde ne vakit açmışsablr yara Bir başka yaradır bu, basa vurulana hiç benzemez. Ama, bahtı civan Sultan'ın keremle dolu yüreğinin perişan halini görenler, gözlerindeki yaşları silerek ağlamaktan vazgeçip Yıldırım Han'ın ruhuna dualar ettiler.» (T&cfl't-Tevarth, c. II, s. 14-15, 1975, 1. Par-maksızoğlu'nun hazırladığı nüshadan) (Hazırlayan)

³⁹⁸ Bratutu'da Sa'dÜ'd-dln, s. 277.

³⁹⁹ Nesri, varak: 132. Sa'dü'd-din, s. 283.

⁴⁰⁰ Nesri, varak: 132. Sa'dü'd-din, s. 283.

sırada İsâ-evvelce beyân ettiğimiz veçhile Bâyezıd'ın memleketlerini aldığı ve Timur'un hükümetlerine iade ettiği- Aydın, Saruhân, Teke, Mentеше beğleriyle kardeşi aleyhine yeniden ittifak yaptı. Müttefikler ordusu yirmibin kişiye vardığı halde, Mehmed'in onbin askerine mukavemet edemedi. İttifak bozularak bu beğler birbirini müteakip itaat gösterdiler. Saruhan Beği Hızır Şâh hamamda iken esîr edildi. İdam olunmazdan evvel gâlipden özel bir lütuf olmak üzere Manisa'da ecdadının mak-beresine defn edilmesini talep ile selefleri tarafından inşâ olunan camilerin, hastahânelerin, medreselerin, hiç tahrîb edilmemesini niyaz eyledi⁴⁰¹. Bu iki arzusu kabul edilerek kendisi seçîâne terk-i hayât etti. Germiyan Beği Yâkûb Beğ, Mehmed'in yaklaştığı, hakkında ilk haberi alır almaz kalelerinin anahtarlarını teslim ederek, şu suretle, Hızır Şâh'ın uğıdığı felâketten kurtulmuş oldu. Bedbaht isa'ya gelince, Karaman kayaları içinde sığınacak bir yer aramakta olduğu halde Ankara muharebesinden sonra kardeşi Mustafa gibi ortadan kayboldu.⁴⁰²

İsâ siyâset ufkundan çekilir çekilmez, kudreti gittikçe genişlemekte olan Mehmed,-bu zamana kadar iki biraderi arasındaki cenklerin istirahatteki seyircisi durumunda bulunan- Süleyman'ı kendisine daha korkunç bir rakîb buldu. Bizans İmparatorluğu tahini yıkılmak üzere görerek on seneden beri kendisini uzak tutmuş olan Manuel Paleolog, Bâ-yezıd'ın vefatı ve Timur'un taarruzları üzerine Osmanlı askerî kuvvetlerinin İmparatorluk memleketlerini boşaltması neticesinde yine tahta çıkmış ve bu müddet zarfında Bâyezıd'ın vesayeti altında ve onun heveslerine göre kendi yerine hükümünü sürdüren yeğeni Yani'ye Tesalya hükümetini vermişti. Süleyman ile akdettiği ittifak-ki yeğeni olan bir prensesin Osmanlı Şehzâdesiyle izdivacından dolayı daha da kuvvetlenmiştir- kendisine fayda verici oldu. Bunun üzerine yalnız Selanik ile Stirmon'a (Strymon) kadar uzanan arazînin değil, Panis'den Varna'ya kadar Karadeniz sahili üzerindeki mevkiilerin de

⁴⁰¹ Sa'dü'd-dîn, 285.

⁴⁰² Neşrî, İdrîs, Sa'dü'd-dîn ile onlardan naklen Solak-zâde'nin ihtiyar ettikleri rivayet budur. Ancak en eski olan Muhyi'd-dîn'in Behcetü't-Tevârih'ine ve diğer eserlere inanmak lâzım gelirse, İsa, muharebeden sonra kardeşi Mûsâ tarafından idam edilmiştir. Şu rivayeti kabul eden Hacı Kalfa İsâ'nın vefatını 805'de gösterir. Dukas, 18. kitapta, 43. sahîfede der ki, Ti-murtaş Mehmed'in emriyle İsâ tarafından mağlûp edilerek müteakiben idam olunmuştur. Halkondilas'a nazaran İsâ dört sene saltanattan sonra Süleyman tarafından esîr edilip boğulmuştur; Franz de böyle söyler; şu farkla ki, İsâ'nın hükümlanlık müddetini birkaç aydan ibaret gösterir. Binâenaleyh İsâ'nın Mehmed'in mi, Musa'nın mı, Süleyman'ın mı, emriyle telef olduğunu, yoksa Karaman'da mı kaybolmuş bulunduğunu tâyin etmek mümkün değildir.

iadesini talep etti⁴⁰³. İmparatorun yardımları karşılığı olmak üzere mühim muvâfakatlara mecbur olan Süleyman bu teklifi kabul etmişti. Edirne'de hesapsız ve nihayetsiz bir sefihâne işrete boğulmuş olan Şehzade, Mehmed'in son muzafferiyetleri üzerine o baygınlık hâinden çıktı. İsa'nın kat'î hezimetinden az ehemmiyetli olmayan bir vak'a da Anadolu vilâyetlerine gidişini ta'cîl etti. Bu vak'a İzmir vâlisi Cüneyd'in hıyaneti idi. Bâyezid, Aydın eyâletinden eski mutasarrıfı Umur'u çıkardığı zaman bu eyâletin hükümdarlığını Kara Subaşı'nın oğlu Cüneyd'e⁴⁰⁴ vermiş ve onu İzmir'e oturtmuş idi. Timur'un Umur'u hükümetine iade etraesi üzerine Cüneyd, Ayasluğ'u ikamet merkezi ittihaz eden Umur'a harb ilân etti⁴⁰⁵. Cüneyd, Ayasluğ'u istilâ ile Umur'un elindeki memleketleri Şehzade Süleyman nâmına zapt etmekte olduğunu beyân ederek, ondan yardım istedi. Aydın Hâkimi Umur, birdenbire karşılaştığı hücum üzerine Menteşe Hâkimi olan amcası Üyas Beğ'e iltica etti. Menteşe Hâkimi'nden altıbin kişilik bir imdad kuvveti alarak Cüneyd'in ba-bas* olan Kara Subaşı'nın ancak üçbin kişi ile muhafaza etmekte olduğu Ayasluğ'u tekrar eline geçirdi. Kara Subaşı, İzmir'den oğlu imdadına yetişemeksizin esir oldu. Cüneyd, pederini kurtarmak için yürüyerek mahpus bulunduğu Mamelus kalesinden çıkmağa muvaffak olduktan sonra, tekrar Ayaslığ önünde görüldü. Umur'la müsalehâya girişerek kızıyla evlendi ve askerinin kumandanlığını üzerine aldı. Bir müddet sonra Aydın Hâkimi vefat ettiğinden Cüneyd, onun memleketlerini, yâni Alaşehir ve Sardes'den Nimfus'a (Nymphaeus) ve Armun'a (Hermon) kadar Menderes nehri üzerindeki bütün şehirlere vâris oldu⁴⁰⁶. Süleyman, gerek hıyanet vak'asmdan dolayı Cüneyd'i te*dîb etmek için, gerek parlak muvaffakiyetleri hasedini tahrik eden Mehmed aleyhindeki garazımn şevkiyle Allespon'dan geçerek Bursa üzerine yürüdü. Şehir, der-hâl Şehzâde'ye kapılarını açtı, Cüneyd, fırtınayı geçiştirebilmek için-bir dakika vakit kaybetmeksizin- Karaman ve Germiyan beğleriyle ittifak akdine çalışmak üzere Konya'ya ve oradan Kütahya'ya gitti. Maksudına. da muvaffak oldu. Konya Beği otuz bin kişilik bir yardım kuvveti vermekle beraber kumandasını bizzat üzerine aldı. Germiyan Beği onbin kişilik bir fırka getirdi. Cüneyd bu yeni müttetiklerinin kuvvetine kendişinin ancak beşbin kişiden ibaret askeriyle iltihak etti. Süleyman yir-mibeş bin nefere

⁴⁰³ Bukas, 17, s. 53.

⁴⁰⁴ Dukas, «Karasupasis» ve Cüneyd için «Cinlt.

⁴⁰⁵ Kezâlik. s. 45.

⁴⁰⁶ Dukas, 18, S. 45.

varan ordusuna Ulu-âbâd'da bir geçit resmi icra ettirdikten sonra Bergama'ya ve sonra İzmir'e giderek, ordugâhını Ayasluğ'a altı fersah mesafede Mezoliyon'a kurdu. Bu sırada Cüneyd haber aldı İd, müttefikleri kendisini Süleyman'a teslim etmek niyetindedirler. Ne yapacağını derhâl kararlaştırdı. Ayasluğ'daki sarayından gece yalnız başına çıkarak Süleyman'ın ordugâhına gidip, boynunda "ip"⁴⁰⁷, tam bir nedamet hâlinde, Şehzâde'nin huzuruna çıktı⁴⁰⁸. Karaman ve Germi-yan beğleri, şafak vakti Cüneyd'in çadırının boş kalmış olduğunu gör-meleriyle, ordugâhlarını terketmekte acele ederek, gayet intizamsız bir surette Menderes sahilleri boğazlarına kadar çekildiler. Cüneyd'in firarı müttefiklerin askerlerinin, perişanlığına sebep olduğundan Süleyman ordusunun başında Galesus Tepesi yanındaki nehir üzerinde bulunan köprüden geçerek muzaffer bir şekilde Ayasluğ'a girdi. Fakat orada sefahat düşkünlüğüne mağlûp olarak, yine nefret edilecek bir yaşayış şekline nefsinin teslim etti⁴⁰⁹.

Bu sırada bütün askeriyle Ankara üzerine çekilmiş olan veziri Alî Paşa Selâsil kalesini muhasara etti. Şehzade Mehmed tarafından kaleye tâyin olunan kumandan Yâkûb Beğ fevkalâde bir meziyyetle müdâfaa gösterdi. Mehmed, kumandanlarından Doyuran⁴¹⁰ (metinde: Toğuran) Beğ'in hıyanetinden dolayı Tokat'ta gayet tehlikeli bir halde bulunmakla beraber Yâkûb Beğ'e son dereceye kadar mukavemet etmesini ve kendisinin yakında mutlaka imdada geleceğini tebliğe vakit buldu. Ali Paşa mektubu eline geçirerek, büsbütün zıddı olmak üzere bir başkasını yazdırdı ki, bunda güya Mehmed, imdada gelebileceği cihetle kalenin terki için Yâkûb'a ruhsat veriyordu⁴¹¹. Ankara Alî Paşa tarafından zap-tedilmiş olduğu halde Mehmed, şehri geri almak üzere kalenin duvarları altında göründü⁴¹². İstirdada muvaffak

⁴⁰⁷ Hoca'nın tâblince kefen-i dergerden. (Mütercim)

⁴⁰⁸ Duka*, 18, i. 47.

⁴⁰⁹ Dukas, s. 47.

⁴¹⁰ Doyuran Beğ. (Mütercim)

⁴¹¹ Nesrî, Idris, Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 291.

⁴¹² Bizim târihlere göre Emir Süleyman Ankara'yı bizzat muhasara etmişti. «Çelebi Şehzade Mehmed, evvelce Ankara'nın muhafazasını Ta'fcûb Beft'e tevîiz ederek Sivas ve Tokad cihetlerine çekilmiş idi. Ya'kûb Beğ muhafaza ve müdâfaaya İkdâm etdiyse de sadr-ı azam Ali Paşa'nın bir desisesine aldandı. Şöyle İd: Mırhasırın'ın kesret ve şiddetine karanın dayanamayacağına da'r Ya'kûb Beğ'in arzısına cevaben Çelebi, karîben yetişeceğini ve b'r müddet daha dayanılmasını mü'e'lr bir mektub yazmış İdi. Ali Paşa bundan nasılsa haberdâr olarak nâme-resleri tutdurup mektubu ahz ile ibârâtını tahvil, ya'ni imdâd mümikîn olmadığından kal'a-ian teslim olunması suretine tebcil* ederek asla sezdirmeksizin yine na ime-reslere verdi, ve bunların firarlarına müsamaha gösterdi. Onlar da fırsat bulduk zu'nuyla kaçup musanna' cevâb-nÂmeyi Ya'kûb Eeğ'e İsal etdiler. Alî Paşa'nın hiyesi müsmir oldu.

olamayacağını anlayarak ve fakat bu kadar mühim bîr beldenin kaybedilmesinden dolayı cesaretine halel getirmeyerek, Şehzade Bursa'ya yöneldi. Büyük kardeşi Süleyman Bursa'da mütadı veçhile nefsanî hazlar içinde tehlikeli mevkiini unutmuş idi. Sakarya kenarlarında Süleyman ordusunun öncü kumandanı olan Süleyman⁴¹³ vazifesini hatırlatmak ve nehri geçmeğe çalışmakta olan Mehmed'in yaklaştığını haber vermek üzere geldiği zaman Süleyman hamamda idi. Süleyman'ın ilk fikri Rumeli'ne geçmek oldu; lâkin Alî Paşa bu alçakça firara şiddetli muhalefet ederek Yenişehir tarafına doğru gidip Kâfir Pınarı boğazının medhâlinde hasmıyla muharebeye tutuşmak lâzım geleceğine efendisini ikna etti⁴¹⁴. O sırada-eski

Çelebi, müteakiben Ankara >ı kurtarmak için yakın bir mahalle geldiği halde Ankara teslim olunmuş İdi. Bu dereceden, sonra Çelebi kendisini Süleyman'ın ordusuna urmak-da raide görmiyerek yüksek dağlara çekildi. Emir Süleyman Ankara'dan İleriye varmış İse de her vardığı yerde müdafaa gördüğü gibi Çelebi de bir taraftan fırsat düşürdükçe baskın verdiğinden Bursa'ya döndü. Çelebi, askerinin azlığından dolayı kendisini tehlikeye atmaz, Süleyman'ın lakaydâne hareketine nazaran debdebe-i şevketi çok sürmiyeceğini bilerek fırsat gözftür İdi.» (Haber-i Sahih'den hulâsa; cld: 2,-s. 96.)

⁴¹³ Süleyman Subaşı.

⁴¹⁴ «Süleyman, Bursa'da y'ne ıyş-ü İşrete daldığı, askerinin çoğu dağıldığı casuslar tarafından haber verilmesiyle Mehmed, düşmanını gafletde İken basmak Üzere Bursa'ya doğru azimet ve Sakarya kenarına muvasalat eyledi. Nehrin coşkunluğu zamanı idi. Şehzade geçld yeri ararken Emir Süleyman takımından biri bunları görüp efendisine haber götürdü. Emir Süleyman dehşet* düşerek Kaçmağı İydu. Sadr-ı a'zam nasihat ve cesaret vererek asker toplanıncaya kadar hasmı oyalamak Üzere Evranos'u mevcut askerle Çelebi'nln üzerine gönderdi. Çelebi, Evranos'u bozdu, kaçırıldı. Lakin yollar sa'b ve seng-şân olduğundan ileri sökemed'ği gibi Ali Paşa bir desise daha istl'mâl ile Çelebi'nln zihnini bulandırdığından ve Emir Süleyman'ın asken peyderpey toplandığından Şehzade yine Amasya ve Tokad taraflarına çekildi,» (Haber-i Safaih'den hulâsa, c. 2, s. 99-100.) (Emir Süleyman'ın hâlini ve Alî Paşa'nın desisesini müverirh şimdi tafsil edecektir. Fasıla-i Saltanat'da Şehzadelerin cenkleri bizim tarhlherce birbirine aykırı suretlerde rivayet olunduğundan Müterctm'in Üaveleri kısmında tetkik edilecektir. Mütercim)

Şehzadeler muharebesi hakkında Hammer'in en çok neşriye bakarak, onu tercih edip naklettiği, rivayetin esâsı şudur: 804 zilhiccesinde Ankara muharebesinin vukuundan sonra, meydandaki şehzadeler bekleyiş hâlinde kaldılar. 805 recebinde Bâyezîd irtihâl edince Süleyman Edirne'de, İsâ Bursa'da, Mehmed Amasya'da hüküm sürüyorlardı. Mehmed İsâ üzerine yürüdü; İsa kaçtı; Bâyezîd'in na'sı Bursa'ya getirilerek Mehmed'e teslim olundu. İsâ, üç defa daha Mehmed ile çarpıştıktan sonra ortadan kayboldu.

Süleyman Bursa ve Ankara üzerine yürüdü. Mehmed, Tokat ve Amasya'ya çekildi.

Bu aralık, Mehmed'in müsâadesi üzerine Mûsâ ortaya çıkarak Süleyman'a galebe etti ve Süleyman vefat etti (814). En sonra Mehmed, Mûsâ ile harbederek galebe etti (816). Hoca'nın tercih ettiği rivayete göre, Bâyezîd'in irtihâlinde Timur nezdinde bulunan Mûsâ pederinin na'giyle gelerek, İsa'ya galebe etti ve yerleşti. Süleyman Musa'nın üzerine yürüdü. Mûsâ İsfendiyâr-oğlu nezdinden (Süleyman'ın kumandanlarının ittifakla belirttikleri rivayete göre) Rumeli'ne geçti, ve Süleyman'ı mahv etti; sonra Mehmed de Musa'yı mahvetti. Lâkin Hoca bir taraftan da Mehmed'in İsâ ile birçok muharebelerini yazar ki, bu halde rivayet karışır.

Hammer'in rivayeti daha müdekkîkanedir. Yalnız iki nokta var ki, birincisi Timur'un Mûsâ Çelebi'yi «al-tamga» ile gönderdiği, Timur müverrihlerinin ifadesiyle te'yîd edilmiştir. İkinisi,

bir kumandan olduğu kadar hiylekâr bir siyâsî olan1- vezîr, Mehmed'e bağılılığını bildiren bir mektup yazdı. Sadâkatının delili olmak üzere haber veriyordu ki, ordusunda kendisinin aleyhinde bir fesat tertîb olunmaktadır ve başlıca zabıtları Süleyman'ın, bayrağı altına geçmeyi kararlaştırmışlardır. Mehmed, bu ihtarı evvelâ lâıyk olduğu veçhile, yâni bir harb hiylesi olmak üzere telâkki etti. Ancak birkaç gün sonra şarabdârı tLyas, düşman ordusuna kaçtığından başkumandanı Bâyezıd Paşa'nın karan mucibince ric'at ile evvelâ Tokat'a ve sonra Amasya'ya çekildi⁴¹⁵. Kardeşinin ric'ati haberi üzerine Süleyman, muhafızlarının hemen hiç müdafaasız teslimiyet göstereceklerine emin olduğu Sivrihisar kalesi önüne gitti. Bir küçük kolordu ile bu mevkii muhasara ederken Karaman Beğ-Cüneyd'in ayrılmasından dolayı mecbur olduğu ric'atten dolayı ortaya çıkan mahcubiyetin tamiri için münâsip zamanın geldiğini zannederek- bütün kuvvetiyle Şehzâde'nin üzerine yürüdü. Süleyman, bu yeni tehlikeden haberdâr olunca mukabele etmesi için Evranos'u gönderdi. Evranos Beğ düşmanı Aksaray'dan öteye kadar göz açtırmaksızın takip etti. Karaman, Süleyman ordusuna tek başına mukavemet edebilecek kadar kuvvete mâlik olmadığından, o zaman Kırşehir yakınlarında bulunan Mehmed ile uyuşmağa karar verdi (809/1406). Şehzade ile Karaman, Cemâle⁴¹⁶ kalesinde mülakat ile Süleyman'a karşı bir ittifak ahidhâmesi akdettiler⁴¹⁷. Bu defa da Evranos Beğ bunların birleşik kuvvetlerine mukavemet edemeyeceğini hissederek hemen Ankara üzerine ric'at etti⁴¹⁸. Şu vak'alar üzerine Mûsâ, ihtilâfı genişleterek harbi Süleyman'ın memleketlerine

Çe-lebî Sultân Mehmed'in Musa'ya galebe ile istilâsı bütün müverrihler tarafından 816 gösterilmiş ise de, ilk defa Haber-i Sahih müellifi ihtar etmiştir ki, bu vak'anın târihi 818'dir. Çünkü Meh-m&d'in Edirne yakınlarında Musa'ya galebe ederek, Musa'nın Alâü'd-dîn ovasında öldürüldüğünü işaret eden, Bursa Kadısına gönderilen fermanda şu söz münderiçtir: «Zulmet-i adavet envâr-ı nusrat-ı ilâhîyle ziyâ-dâde olduğu sebebden târihi hü-züv 818» düşmüştür. Ferman dahî «rebi'ü'l-âhir min heza't-târih bi-yurt-i Filibe» ibaresiyle tarihlenmiştir. (Feridun Beğ Münşeati, c. 1, s. 141 ve 142). Bu hakikate göre, sultanlar cedvelinde dahî Mehmed Hânın cülusu için 816 gösterilmesi sehv addolunabilir.

⁴¹⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, -s. 296.

⁴¹⁶ Hoca, söz oyunu göstermek üzere kelimeden istifâdeyi unutmaz: Kara-man-oğlu «Kır-şehre geldi, ol şâh-ı mâh-cemâle Cemâle karasında mü-lâki» oldu. (X-Çelebi Sultân Mehmed o zaman genç olmakla beraber gayet güzel idi. Mütercim).

⁴¹⁷ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 298. Mehmed ile Karaman Beği arasındaki bu muahedeyi Haikondilas da zikreter; 4, s. 57: «Aslae Imperio fac'le patltus est adjudanübus Caramano, etc.» Franzes'e de müracaat, 1, s. 29.

⁴¹⁸ Evranos «Engüriye canibine vanlup Selâsîl kal'asina istizhâr ve isti'lâm ahvâl-i düşmanı İntizâr» edilmesini tavsiye etti. (Tâcü't-Tevârlh, c. 1, s. 247. Mütercim)

nakletmek için, Avrupa tarafına geçmek üzere kendini öne sürdü⁴¹⁹. Mehmed kendi tasavvurlarına pek mü-sâid olan bu teklifi derhâl kabul etti. Mûsâ, evvelâ İsfendiyâr*m nezdine giderek ondan yardım istedi; fakat o beğden müsâid cevap alamayarak Konya yolunu tuttu. Daha sonra Eflâk hükümdarı, Avrupa tarafındaki Osmanlı vilâyetlerinin hoşnûd olmayan ahâlîsi üzerinde Musa'nın hükümet etmesinin münâsip olamayacağı mü-sâid'e işaret etmiş olduğundan, Şehzade Mûsâ evvelce müzaheretini rica edip de muvafakatini alamadığı İsfendiyâr Beğ'in nezdine tekrar gitti. Bu defa maksadına nail oldu. İsfendiyâr ve Ulah hükümdarının yardımlarını te'mîn ettikten sonra-Rumeli tarafına geçerek, Asya'yı kana boğan muhârebe için o tarafta son bir fasıl açmak üzere- acele olarak tedâriklerde bulundu.⁴²⁰

Kardeşi Musa'nın şu hasmâne hareketinin ortaya çıkardığı yeni müş-kilâtları haber alan Süleyman, Anadolu tarafında memleketler zaptetmek tasavvurunu terk ile Gelibolu çıkışından karşıya geçti. Avrupa toprağına ayak basar basmak ilk işi, yokluğu sırasında Gelibolu istihkâmlarını yenilemiş olan Ceneviz Negro'yu birçok hediyelerle taltif ve Cü-neyd'i Ohri hükümetine tâyin etmek oldu⁴²¹. Ondan sonra müttefiki olan İmparatorun îtâsım taahhüd ettiği yardımcı kuvvetleri istemek üzere Kostantiniyye'ye yaklaştı⁴²². Bu sırada Mûsâ, Sırb Kralı Etiyen ile Eflâk Prensi Mirçe'nin (Myrtche) tedârik etmiş oldukları iki fırka ile Süleyman'ın üzerine doğru ilerlemişti. İki şehzadenin orduları birinci defa olarak Bizans yakınında karşılaştılar. Rum İmparatoru tarafından gönderilen memurların gizlice celbetmiş oldukları Sırb askerleri daha muharebenin başlangıcında Süleyman tarafına geçtiler. Süleyman bir harb hiylesi olmak üzere şehrin hendeklerine kadar çekilmişti. Musa'nın, anîden firar gösteren Anadolu

⁴¹⁹ Mehmed'in ordusunda bulunan Mûsâ Çelebi Samsun ve Sinop yolundan Karaden'z gemileriyle geçmeyi teklif etmişti. Kezâlik. (Mütercim)

⁴²⁰ «Meğer Eflâk Hâkimi Mûsâ Çelebi'nin ol cânibe (İsfendiyâr canibine) teveccühün Ist'mâ' atmış ve İsfendiyâr'a Uçı gönderüp Mûsâ Çelebi'nin gönderilmesini yazmış. Mûsâ Çelebi'ye de geldiği halde memâlekini (?) ve kızını vereceğini bildirmiş. Onun üzerine İsfendiyâr, evvelce Şehzâde'ye muvafakat göstermediğinden dolayı i'tlâz ve Slnob'da hazırladığı gemilerle Şehzâde'yi i'zam eyledi. Mûsâ Çelebi az vakitte Eflâk sahiline yetişerek Eflâk Beği Çelebi'ye rehberlik etdi.» (Tacü't-Tevârîh, hülâsa, c. 1, s. 248.) (Mütercim)

Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 300; Neşrî, s. 141. Halkondilas, 4. kitabında Eflâk Beği Mirçe'yi «Mirdanus» yapar. Franzes (1, bâb: 28) Musa'ya Sırbistan Hâkimini muavenet ettirir; halbuki bu yardımcı Eflâk Beği idi.

⁴²¹ Dukas, 19, s. 48.

⁴²² Halkondilas, 4, s. 55.

askerini takip etmesine müsamaha etti. Mûsâ bunları takip ededursun, Süleyman pusu kurmuş olduğu mahalde ve hendek içinde o vakte kadar kendisiyle beraber gizlenmiş olan beşyüz seçme süvârî ile düşmanın diğer kısmı üzerine atılarak, onları ric'ata mecbur bıraktı ve doğruca Musa'nın ordugâhı üzerine yürüyerek mukavemet görmeksizin zapt etti. Mûsâ firarileri takipten yorularak geri dönüp de ordugâhının biraderinin maiyyetindeki asker tarafından zapte-dilmiş olduğunu görünce galebeden ümidini kesti ve şu muharebede yalnız Eflâk askeri sâdik kaldıklarından, Eflâk Beği'nin memleketine doğru dolu dizgin kaçtı (809/1406). Bir müddet orada serseri ve sefil surette ömür geçirdi. Bazen Balkan boğazlarında saklanır, bâzan hamisinin nez-dine giderek pek de emniyetli olmayan bir ilticâgâh arardı. Süleyman Edirne'yi yeniden zaptederek yalnız Bizans İmparatoru tarafından değil, Osmanlı Devleti memleketlerine komşu olan bütün Hıristiyan milletleri tarafından ikinci defa olarak Osmanlılar'ın metbûu ve sultânı olmak üzere tanındı (809/1406).

Süleyman'ın bu yeni muvaffakiyetleri neticesinde Osmanlılar Kar-niyol (Carniol)⁴²³ eyâletini birinci defa olarak ele geçirip (9 Teşrinievvel 1408) güzergâhlarında tesadûf ettikleri herşeyi talan ederek, büyük ganimetler ele geçirdiler, tstîlâ ettikleri şehirlerden Metling (Maett-ling), bir Türk istilâsının bütün şiddetini ve hemen bütün ahâlîsinin esaretini gördü⁴²⁴. Yine o zamana doğru Venedik Cumhuriyeti-ki İzmir'in zaptı sırasında birinci defa olarak bir Türk prensiyle, yâni Sa-ruhan Beği Umur Beğ (Morbasan) ile münâsebetlere girişmişti- Osmanlılar'm sık sık vukua gelen taarruzlarından emin kalmak için Süleyman ile de Öyle bir ahidnâme akdine mecburiyet gördü. Ahidnâmenin şartlarının görüşülmesine Cumhuriyet tarafından Andros adası hâkimi Zeno memur oldu. Patras'm Cumhuriyet'e terki zımında Venedik hükümetiyle Bizans İmparatoru arasında daha önce vukua gelen müzâkereleri (1408) iyi şekilde halletmiş olan Zeno, Cumhuriyet'in Süleyman'dan talep etmekte olduğu hususları da elde etti (1409); yâni akdolunan muahede mucibince Süleyman-Venedik'in Arnavudluk'daki bütün arazîsi için her sene binaltıyüz duka vergi verilmek şartıyla⁴²⁵ - Cumhuriyet arazîsine taarruz etmemeyi taahhüd ediyordu. Venedik'in Osman-lılar'a akdettiği ilk ahidnâme budur.

⁴²³ Avusturya'nın güneybatısında ve İstirya'nın kuzeyinde. Bizim eski târihler bu vak'alarüan biç söz etmezler. Mütercim.

⁴²⁴ Waivasor, 1. 15, c. 4, s. 329 ve 1, 11, s. 389.

⁴²⁵ Lau«ler (Lojlye), Venedik Târihi, c. 5, s. 308.

Venedik ahidnâmesi tasdik olunur olunmaz Bosna tacı için birbiriyle çekişmekte olan iki prens, yâni Tuvarko (Thwarko) ve Ostoyo-iki* si de bir Osmanlı ordusunun yardımına nail olmak için- Süleyman'a kendiliklerinden külliyetli meblâğ arzettiler. Süleyman, beğlerin takdim etmekte oldukları on bin dukayı kabul ile beraber aralarında çekişme mevzuu olan arazîyi bir ucundan bir ucuna kadar tahrîb etmekten de vazgeçmedi⁴²⁶.

Mûsâ gizlice yeni bir ordu toplamakla uğraşmakta iken Süleyman, Edirne'de ahlâk dışı sefâhete daldı. Bizans İmparatoru haysiyet ve vazife hissine davet etmeğe çalıştıysa da hiç faydası olmadı; Şehzade, Bizans elçilerinin' ihtarlarına hiç kulak vermedi. Düşünme kaabiliyetini sarhoşlukla ibtâl ederek gecelerini sefahate, gündüzlerini uykuya verebilsin de, velev ki korkunç bir fırtına zuhur etmiş olsun, buna asla ehemmiyet vermezdi. Hazlarının verdiği tiryakilik kendisini öylesine büyülemişti ki, bütün meşguliyeti bundan ibaret idi. Kalbinde başka hiçbir his yer bulamazdı. Birgün yolunu şaşırılmış bir geyiğin, ordugâhında biraz gürültüye sebep olması üzerine, yan sarhoş olan Süleyman, hayvanın boynuzlarından birinde bir şarab şişesi asılı olup olmadığını sormuş ve eğer öyle birşey varsa kalkıp olacağını ilâve etmiştir. Bu intizamsız hayât, her gün yenilenen bu ifratlar Bâyezid'in oğlunda tabiatın bahşettiği güzel meziyyetleri mahvetti. Şecî, hayırhah, insafılı olduğu halde korkak, zâlim, hak tanımaz oldu Halbuki karşısında büsbütün başka tabîatte bir düşman bulunuyordu; çünkü Mûsâ kıdemli ve açığız idi;⁴²⁷ mev-kînin bütün faydalarından hissedar olmanın yolunu da bilirdi. Vâkıâ, sert ve hiddetli olarak tabîatındaki meyiller zulme vahşiyâne bir soğukkanlılık ilâve etmişti. Lâkin bütün işleri derîn bir hesabın neticesi olmakla beraber endîşe edici bir ihtiyat nişanesini de ihtiva ediyordu. Şu halde bu iki şehzade mücâdelede yekdiğerine eşit bulunmuyorlardı. İki rakîb-den hangisi daha faal ise elbette o galebe edecekti.

Süleyman, en âdî eğlencelere hayâtını hasretmiş olduğu halde Mûsâ birdenbire Edirne duvarları altında göründü. Mihal-oğlu bu haberi Süleyman'a tebliğ için nezdine gitmekte acele ettiyse de, Süleyman hiç ehemmiyet vermeyerek-lâkaydâne- farsça bir beyit okuyarak cevap

⁴²⁶ Lucius (Lusius), 5, 4, s. 201; ondan naklen Ş:mek (Schimei), Polítfeche Geschichte des Könlgrelchs Bosnlen (Bosna Krallığı Siyasi Tarihi), Rama, s. 98 va 100.

⁴²⁷ Halkondilas ve Franzes (18, s. 47) Süleyman'ın güzel vasıflarını methetmekte ittifak ederler. Birincisi Mûsâ ile, ikincisi Cüneyd ile mukayese ederek, mugayeretlerini gösterirler.

verdi.⁴²⁸ Ondan sonra ihtiyar Evranos gelerek efendisini dalmış olduğu o derin atâletten çıkarmağa çalıştı. Süleyman dedi ki:

- «İhtiyar, sen deli misin ki böyle hayâllerle benim zevkimi bozmağa geliyorsun? Bu Mûsâ kimdir kî ale'l-acele başına topladığı derinti askerle benden taht almak emelinde bulunsun?»

Şu suretle def edilen Evranos, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'ya giderek halden şikâyet etti. O da birkaç müessir söz ile Süleyman'ın hamiy-yetini tahrike uğraştı. Süleyman, Ağa'nın cesaretinden ve ihtarlarının az ihtiramkârâne bir surette bulunmasından öfkelenerek sakalının bir kılıç ile⁴²⁹ tıraş edilmesini emretti. Hasan, yüzü çizgiler içinde at ile ordugâhı dolaşarak mâruz kaldığı tahkiri yüksek sesle anlatır ve emirleri kendisiyle beraber Musa'nın saflarına geçmeğe tahrik ederdi. Ağa'nın dâvetine-üç kişiden mâada⁴³⁰ - bütün kumandanlar muvafakat ettiler (813/1410). Bu üç kişi, Süleyman ile birlikte istanbul yoluna doğru kaçtılar. Süleyman'ın askeri tarafından ekseriya kötü muamele görmüş olan Toğuncu⁴³¹ köyü Türkmenleri firari Şehzâde'yi elbisesinin ihtişamından ve atının takımından anladılar. Suvârî ve mahir okçu olan beş kardeş, geçip gitmesine engel olmak niyetinden ziyâde metbûlarmı yakından görmek arzusuyla Süleyman'ın önüne çıktılar. Lâkin Şehzade korkuya kapılarak yayım aldı, bir olda kardeşlerden birini, sonra ikincisini bir taraftan bir tarafa deldi. O vakit diğer üçü birden ok attılar. Şehzade attan düşünce üzerine yürüyüp başını vücûdundan ayırdılar⁴³².

Süleyman'ın sürdüğü hayat vâkiâ son zamanlarda lekedar olmuş idiyse de, büsbütün sândan ârî değildir⁴³³. Rumeli tarafında on sene süren saltanatı

⁴²⁸ «Men vü câm-ı şarâb vü rûy-ı nikû

Eğer Cemşid mi âyed (beyâ) gû!»

(Hammer'in fransızcasında lâtin harfiyle yazılan bu beytin ikinci mısraından «mi» edatı unutulmuş ve vezin bozulmuştur.) Bratutu bu beyti bakınız nasıl tercüme eder: «Vengo ancor Marte se vowl venir, io non Voglio partire da Cupido e da Bacco!» (Merih dahi gelmek isterse gelsin, Cupidon ve Ba-küs'ün gitmesini istemem) (Merih, harbden; Cupidon aşkd-dan, Baküs şarabdan kinayedir.)

⁴²⁹ «Tlg-i delâk»,

⁴³⁰ Karaca Beğ, Mutoil Beğ (Tâcü't-Tevârth'de Kara Mukbil. Mütercim) ve Oruç Beğ. Sa'dü'd-dln, varak: 167, İdris, Neşri, Âli ve Solak-z&dl

⁴³¹ Dukas, 19; Halkondilas, 4. (Sa'dü'd-dîn'de Dügüncü).

⁴³² Tacü't-Tevârth'in emir Süleyman'ın, ümerânın ihtarlarını dinlemedi ğlne, firar ve akıbetine dâir tafsilâtı Mütercimin İlâvelerini özetlenecektir.

⁴³³ «Şehzade Süleyman, işrete, huzûzât-ı nefsârüyyfislne düşkün İdi. Lâkin şe-câatde RÜstem, semâha, tde Hâtem idi. Gayet güzel İdi. ts-kender-n&me' yi Süleyman'ın nâmına tanzim edem Mevlânâ Ahmedî cevâiz-i vafire İle tevkîr görmüştür. Beal-t sadakate, hayrata mail idi. Her gün bir kul âzâd eder ve onlara ihsanlarda bulunurdu. Ashab-ı Isti'dâdı taltif ederdi. Edirne'de CâmT-1 Atîk'ı binasına başladığı halde henüz nâ-tamâm iken vefat etmiştir. Mûsâ Çelebi dahî

müddetinde san'atı teşvikten geri durmadı; şurasına da dikkat olunmalıdır ki, Osmanlı ahfadından hakkında böyle bir medîha okunabilecek ilk hükümdar budur. Sarayında asrının en büyük şâirleri bulunuyordu. Bunlardan bâzılarını yâd edeceğiz: İmâm Süleyman Çelebi ki Orhan'ın silâh arkadaşı olan büyük pederi Mahmûd, Orhan-zâde Süleyman'ın Rumeli fethine başlamak üzere Gelibolu'ya ilk çıkışında irticalen söylediği bir nazımla⁴³⁴ Şehzâde'yi tebrik etmişti. Süleyman Çelebi (Hazret-i) Peygamber'in doğumu hakkında ilk manzum kitabın nâzımıdır. Şiiri bugün dahî her veçhile müstahak olduğu bir şöhrete mazhardır⁴³⁵. Bâyezid ve Süleymân!ın sarayında hayâtlarını sürdüren meşhur adamlar meyâmnda ismi Osmanlı Edebiyatı târihinde husûsî mevki işgal eden ve Türkçe ile Farsça lisânında yazılmış şiirleri Timur'un istilâsında mahv edilmiş olan Niyazi'yi de zikretmek lâzım gelir. Bu zamanın bütün şâirlerinden en şöhretlisi, Şehzade Süleyman'ın-biraderi Hamza ile birlikte- maiyyetinde bulundurduğu Ahmed'dir. Ah-med, Timur tarafından iltifata ve hediyelere gark edilmişti⁴³⁶. Bir gün Şehinşâh-ki Ahmed'in irfanını, serbestçe fikirlerini beyân etmesini pek takdir ederdi- kendisiyle birlikte hamamda bulunan şâire:

- «Benim değerim nedir?» diye suâl etti. Ahmed:
- «Seksen akçe.» Dedi. Timur dedi ki;
- «Bu peştemalimm kıymetidir.» Şâir:
- «Ben de ona kıymet biçtim, çünkü kendin bir para etmezsin.» cer vâbım verdi. Pâdişâh bu serbestçe ve birdenbire söylenen güzel sözden infiale kapılmak şöyle dursun, şu sözleri ağzından kaçırmış bulunan Şâir*i şâhâne mükâfata mazhar edecek kadar ulüvvü cenâb gösterdi.⁴³⁷ Timur ve

ikmâlîne muvaffak olamayub Sultân Meh-med zamanında hitam bulmusdur. Süleyman'ın müddet-i -saltanatı sekiz yıl İki ay on gündür. İrtihâli 814 evâilidir.» (Tâcü't-Tevârlh'den hülâsa, c. 1, s. 255 ve 256. Mütercim).

⁴³⁴ Süleyman Çelebi (Süleyman Dede)'nin bu nazm-ı irtihâlisi Muntehabât mecmualarında ve Âlı (varak: 45)'de bulunur. Süleyman'ın Mevlûdiyye (Mevlîd)si Viyana'da İmparatorluk kütüphanesi 245 numaradadır.

⁴³⁵ Peygamber'in evsâf-ı celîlesi hakkında Süleyman, Ak-Şemsüddîn, Şevki, Çelebi, Hüsâmî, Lamîl, Ganî-zâde Nâdiri, Riyazi, Neşatî, Nahîfî Çelebi, Arif Efendi, GÜfû, Valî diğer şiirleri tanzim eylemişleirdir. Bu babda nee-ren İcâle-i kalem edenler meyâmnda Şeyh Zahîrû'd-din, Şeyh Mahmûd-ı Şâhî, Alâ'ü'd-dfn-i Alhlatl, Dede Efendi (Beliğ-i Bursevî'nin eserinde, s. 55, hamîş) ve diğerleri nazar-ı dikkati celbederler. (M.t'ne müracaat).

⁴³⁶ Hanzade. Lâtin, Aşık, Hasan, ÂU.

⁴³⁷ Akşehirliler tarafından Timur nezdine gönderilmiş bulunan Nasreddin Hoca'nın hazırcevaplığı bu muvaffakiyete mazhar olamamıştır. Birgün Hoca Timur'a incir mi, yoksa ayva mı hediye etmek lâzım geleceğini zevcesinden sordu. Kadın; -en güzel meyve olduğu için- ayva

Bâyezid'in hi?r ikisi Büyük İskender ile müsavat emelinde buldukları cihetle, bu eskiçağ kahramanının fütuhâtı Tatar Şehinşahı'nın ve Sultân Bâyezid ile oğlunun saraylarında ikameti müddetince Ahmed'e bitip tükenmez bir sohbet sermâyesi olmuştu. Bu şâir, yirnidört kitab-ta İskender'in târihini ve biraderi Hamza kezâlik yirnidört kitapta muhtelif târihî vâk'aları yazmışlardır. Lâkin her iki eserin ilmî ve edebî bir kıymeti yoktur. Ahmed'in şiiri letâfetsizliği cihetiyle az takdire mazhar olduğu gibi biraderinin târihleri de hep efsâne nev'inden olduğundan az îtibâr bulmuştur. O dereceye kadar ki, bu zamâdan beri hakikate uymuyor görünen her hikâyeye Şark'da «Hamza-nâme» unvanıyla yâd olunur. Ferâh-name ve Cenk-nâme⁴³⁸ isimdeki eserlerin sahibi olan Ahmed Dâi Süleyman'ın şenliklerle dolu sarayında daha ziyâde takdir olunmuştur. Bunlardan daha ziyâde faydalı olmak üzere, Timur'un meşhur tabib-leriyle⁴³⁹ rekabet eden tabîb Aydınlı Hacı Paşa bir takım eserler yazmağa muvaffak olmuştur. Hacı Paşa zamanımızda dahî tıbbâ âit muteber eseri ve mâb'adü't-tabiiyyât (metafizik) ile fık'h'a âit bâzı eser-îere yazdığı şerhleri ile mâruftur.⁴⁴⁰

götürmesini tavsiye etti. Nasreddin Hoca kadın sözüyle iş görmemek lâzım geleceğini düşünerek incir aldı. Timur'un huzuruna çıkınca Tatar Pâdişâhı incirleri birer birer Hoca'nın başına attı. Hoca başına her incir isabet ettikçe «Elhamdülillah!» derdi. Timur buna dikkat ederek neden hamdettiğini sordu. Hoca:

- Elhamdülillah ki, ayva götür diyen karımın sözünü dinlemedim; yoksa çoktan başım yarılırdı, cevâbını verdi.

Bir başka defa Nasreddin Hoca Timur'a on tane hıyar getirmişti; Timur on altın verdirdi. Bir müddet sonra hıyar bollaştı ve Hoca ondan bir yük getirdi. Timur, Hoca'nın tabanlarına hıyarların sayısında değnek vurulmasını emretti (Hıyarlar beşyüz tane idi). Hoca değneklerin yansını yiyince, Timur'un kapısı önünde duran zabitin, Timur'un huzuruna girmesine müsâade etmeden evvel alacağı mükâfatın yansını vaad ettirmiş olduğunu ifâde ederek, değneklerden yarısının ona vurulmasını söyledi. Zabit derhal ikiyüzelli değneği yedi.

Diğer bir münâsebetle de bir âbide inşâ etmek üzere Timur'dan on altın almıştı; ovanın ortasında kapısız ve ya'nız üzerine anahtar asılmış bir bina yaptırdı. Nasreddin Hoca:

- Bu binanın hâtırası Timur'un zaferleriyle birlikte haleflerine intikal edecektir. Herkes cihangirin devletlû kapısında ağlayacak ve Nasreddin'in kapısında gülecektir, diyordu (Kantemir, Bâyezid, 1, s. 58).

⁴³⁸ Latifi, Âşık Hasan, Alt

⁴³⁹ 805 Receb'i ortalarında Sultân Bâyezid'in hastalanarak yatağa düştüğünü Timur işitince güvendiği tabiblerden ve sevdiği dostlarından olan iki tabîb-i lebîb ve iki hakîm-i edibi -ki birine Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Arabî ve birine Mevlânâ İzzü'd-dîn Mes'ûd-i Şîrâzî derlerdi- Pâdişah'ın tedâvî edilmesine memur etti. (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 209). (Fransızca nüshada müverrihin Şerefü'd-dîn ve Sa'dü'd-dîn'den nakletmiş olduğu ibaresinde yanlışlık bulunduğundan, doğrudan doğruya Hoca'-dan telhis olundu. Mütercim).

⁴⁴⁰ Âlî, varak: 44. Hacı Paşa'nın tıbbî eserleri Şifâ ve Teshil nâtr-lanıyla mâruftur. Bezâzî'nin Metâli'ına ve Beyzâvî'nin Tavâ-li'ma haşiyeler yazmıştır. Şu suretle Osmanlılar'ın milâdî on-

Mûsâ, biraderinin vefatıyla Rumeli'deki Osmanlı eyâletlerinin müstakil sahibi olunca, tahta cülûsuyla beraber Eflâklılar ve Bizanslılar hakkında dostluğunu izhâr ve ilân eylediği gibi, zalimane ve müstebidâne temayüllerini göstermekte de gecikmedi. Süleyman'ı öldürmüş olan üç kardeşler Musa'nın emriyle ikametgâhlarına gönderildikleri gibi, yine onun emriyle köyün bütün ahâlîsi erkek, kadın, çocuk, bir kulübeye hapsedildi; zâlim, biraderi her ne kadar kendisinin düşmanı ise de, esirler elinde idam olunmaması lâzım geleceğini söyleyerek kulübeyi ateşe verdirdi⁴⁴¹. Ondan sonra müttefiki olan Sırbistan Kralı Etiyen'in Kostan-tiniyye surları önünde hiyanetini hatırlayarak memleketlerine tecâvüz ve tahrîb ettiği gibi, memleketin delikanlılarını da arkasına alarak getirdi. Ahâlînin geri kalanı askerinin kılıcı altında telef ooldu. Üç kalenin muhafızları kılıçtan geçirilerek, Hıristiyanların na'şları üzerine sofralar kurdurarak, Osmanlı ordusu reislerine bir ziyafet çekti⁴⁴². Birinci Abbasî Halîfesi, Ebû'l-Abbâs es-Seffâh da böyle yapmıştı; Emevî Hanedanı azasını idam ettikten sonra korkunç ziyafette kullanılacak şarâb, mazlumların kanıyla karışmak için, Ölülerin cesedleri Üzerine geniş bir sofraya yaptırmış idi⁴⁴³.

Mûsâ Sırbistan'dan dönüşünde Selânik'i muhasara ve Zeytun'dan (Lamia) başka îstirimun üzerindeki şehirlerin cümlesini zaptetti. Ondan sonra, o aralık vefatı vuku bulan Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'i Bâyezid'in hayâtında itasını taahhüd etmiş olduğu vergiyi istemek üzere, Bizans İmparatoru nezdine gönderdi. İbrahim, Musa'nın zulmünden korkarak ve Bâyezid tarafından kendisi gibi Kostantiniyye'ye gönderildiği halde İmparator'a gizlice mukavemet tavsiye etmiş olan pederi gibi davranarak, İmparator Manuel'i, Musa'nın tehdîdlerine ehemmiyet vermemeğe ikna etti. Daha sonra Mûsâ nezdine dönecek yerde, İmparatorun bir mektubunu hâmil olarak Bursa'da⁴⁴⁴ Anadolu vilâyetlerinin sahibi bulunan Mehmed'in nezdine gitti. Mûsâ, bu hiyanetten ve daha ziyâde İmparator'un Rumeli'nde Süleyman'ın oğlu Orhan'ı, Anadolu'da dahî biraderi Mehmed'i

beşinci asır başlarında tabîbleri bulunuyordu ki, Gibbo*jetun 24. Kitabındaki şu haşiyesine cevap olabilir: «I am ignorant whether the Turks have any writers older than Mohammed II.» (II. Mehmed'den evvel Türklerin de bir müverrihi olduğunu bilemiyorum.) (Hammer'in cevâbının yerine oturabilmesi için, «Gibbons Osmanlılar'ın o asırda müverrihi olduğunu inkâr ediyor; halbuki, tabîbleri bile olduğu sabittir. Bununla beraber müverrihleri olması evleviyyetle sabit olur.» suretinde tevsî edilmek lâzım gelir. Mütercim).

⁴⁴¹ Dukas, c. 19, s. 50.

⁴⁴² Dukas.

⁴⁴³ Ebû'l-Fldâ'ya ve vakayt-i hUefa müverrihlerine bkz.

⁴⁴⁴ Neşri, İdrîs, Ali, Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 313.

kendisine rakîb çıkarmağa çalışmış olmasından öfkelenerek Siroz ve Beruya yoluyla Tesalya mıntıkasına girdi. Balaban'ın hıyaneti sayesinde İmparator*un yeğenini ele geçirdi ve Yani Paleolog*un veled-i tabiyyesi Manuel'in kumandası altındaki Bizans donanması bu yakınlarda Osmanlı donanmasını Flâta adasında⁴⁴⁵ mağlûp etmiş olmasına rağmen, Kostantiniyye üzerine yürüdü⁴⁴⁶. Üçüncü defa olmak üzere bir Osmanlı ordusu Bizans İmparatorları payitahtını muhasara etti. Şehzade⁴⁴⁷ Bizans'ın bütün köylerini tamâmiyle boş buldu. Bunların ahâlîsi şehre iltica ederek iyi kabul edilmiş ve münâsip zamanlarda mâhi-râne vuku bulan hurûc ve hücumları Oşmanlılar'ın daha yakından muhasarasını men' etmekte bulunmuştu. Bu hücumların birinde İmparator Manuel'in saray tercümanı, Nikola Notaras'ın oğlu maktul oldu; Bizanslılar cesedini kurtardılar. Lâkin Türkler de başım alıp götürdüler. Oğullarından birinin şöyle bit hüzün verici sona düçâr olmasından müteessir olan ve kırk üç sene sonra kaderin ikincisini de o suretle mahvedeceğinden habersiz bulunan babası, oğlunun kesik başım birkaç yüz altın mukabilinde satın aldı (813/1410)⁴⁴⁸. İmparator, muhasaranın şiddetinden haylî sıkılarak Mehmed'i Anadolu'dan Rumeli'ne davet etti.

Mehmed, sadrâzam tâyin etmiş olduğu İbrahim Paşa tarafından Mûsâ ile muharebeye tahrik olunarak Gegbuze (Gebze) kadısı Fazlullah'ı⁴⁴⁹ Osmanlı ordusunun Rumeli'ne nakli için gereken gemileri istemek üzere sefaretle Kostantiniyye'ye gönderdi; kendisi de hemen askerle Üsküdar'a kadar geldi. Manuel, Mehmed'in Anadolu sahiline gelişinden haberdâr olunca, İmparatorların binmesine mahsûs kadirga ile karşılamaya koşarak, taraflar arasında bir sulh ve dostluk ahidnâmesi akd ve yemin ile tevsik olundu (ves'kalandınlı). İmparator, Şehzâde'yi Kostantiniy-ye'ye getirerek üç gün mütemâdi şenlik yapıldı. Dördüncü gün Mehmed, kendi kuvveti ve Bizanslılar'ın zayıf bir askerî fırkasıyla hârice hücum gösterdiyse de, înceğiz yakınında mağlûp olarak⁴⁵⁰ acilen ric'ate mecbur oldu. İkinci bir taarruz da

⁴⁴⁵ Franzes, 1, 29. Franzes «Balabanes» diyor.

⁴⁴⁶ Halkondilas, 4, s. 56, 57. Franzes, 1, s. 29.

⁴⁴⁷ Müverrih, gerek Şehzade Musa ve gerek daha Önce Şehzade Süleyman hakkında bâzan «pâdişâh» tâbirini kullanmış ve vakıa Sa'dü'd-dîn dahi bunlar için müddet-i saltanat hesap etmişse de, bizce umumun kabul ettiğine göre -^ki zAten müverrih de bunu tercih eylemişti - o unvanı ileride tahstsen Çelebi Sultân Mehmed'e îtâ edeceğiz. Mütercim.

⁴⁴⁸ Duka, 1, 19, s. 51.

⁴⁴⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 313.

⁴⁵⁰ Nesri, varak: 145; Sa'dü'd-dln, s. 315.

daha güzel netice vermedi⁴⁵¹. Beklenenin hilâfına meydana gelen bu mağlûbiyetler ve Süleyman tarafından Ohri valiliğine tâyin olunmuş bulunup da tekrar Anadolu'ya dönerek Ayasluğ'u istüâ ve Şehzâde'nin memleketlerini tehdîd eden Cüneyd'in muvaffakiyetlerine dâir alınan haberler, Mehmed'in hemen hüküm sürdüğü mıntıkaya dönmesini gerektirdi⁴⁵². Cüneyd, İzmir ve Ayas-luğ'a sahip olması üzerine, Mehmed ile pençeleşmek ümidinde bulunuyordu. Buna muktedir olmadı; Süleyman'ın hayâtında ona tâbi olduğu gibi, bu defa da Mehmed'in metbûiyetini tasdike mecburiyet gördü⁴⁵³. Fîrûz Paşa-zâde Yâkûb Beğ-ki Ankara kalesini Timur'a karşı şecîâne müdâfaa etmişti- efendisinin yokluğundan istifâde ederek, o da isyan bayrağını kaldırmış olduğu halde, müteakiben Şehzâde'nin atıfetine teslim olmak zorunda kaldı. Yakûb Beğ'in hayâtına ilişilmedi; lâkin zincir-bend (zincire vurularak) olarak Bultaoğlu'ndan (Baltaoğlu) Tokad'a götürülerek bedevi çardaklarında* cür'etkârâne teşebbüsünün cezasını çekmiştir⁴⁵⁴.

Mehmed'in müttefiki ve Osmanlı vilâyetlerinin doğu hududlarında komşusu bulunan Zülkadir Beğ'i askerini Ankara sahrasında Musa'nın biraderinin ordusuyla birleştirmiş olduğundan⁴⁵⁵, Sırbistan Kralı ve Bizans împaratoru'yla müttehid bulunan Şehzade ile Zülkadir Emîri Avrupa'ya geçerek bu ihtilâfları bir darbe ile bitirmeyi kararlaştırdılar⁴⁵⁶. Kostantiniyye'den çıkarak henüz Vize'de ordu kurdukları vakit Evranos'-dan bir mektup aldılar. Evranos bu mektupta Devlet'i Musa'nın zulmünden kurtarmak için kendilerini harekete teşvik ile hem re'y ve nasihat, hem de elindeki kuvvet ile yardım vaad ediyordu. Süleyman'ın irtihâ-linden sonra Mûsâ, müteveffa biraderine hizmet etmiş olan beğleri Edirne'ye çağırdığı vakit yalnız Evranos gözü görmez bir ihtiyar ve istirahatata muhtaç

⁴⁵¹ Dukas, 1, s. 52; Franzes, 1, 29.

⁴⁵² Sa'dü'd-dln, Neşri, İdrîs Mehmed'in Bursa'ya avdetini yazarlar. Dukas, 19. bab, nihâyetinde Cüneyd'in firarını söyler.

⁴⁵³ Nesri, varak: 144; Ali, İdrîs, Solak-zade, varak: 24; Sa'dü'd-dln, s. 317. (*) t. Parmaksızoğlu tarafından hazırlanan ve sâdelestiren T&ctt't-Tevaifh' in n. cildinde, «bedevi çardakları» tabiriyle kastolunanın «Bedevi Çardak» adlı bir kale olduğu tasrih edilmiştir. (Bkz. s. 65, 106, 146) (Hazırlayan)

⁴⁵⁴ Neşri, varak: 148. Solakzade, varak: 29.

⁴⁵⁵ Zülkadir-oğlu'nun gelen ta&hhüd-nâmesi Özerine Çelebi, Engürlye sahrasını toplanma mevkiî tâyin, edip, kendisi de o tarafa Bitti. Zülkadir-oğlu Süleymân Beğ gelince Şöhzâde'den pek çok ikram gördü. «Râbita-l ve-dâd ve müsâheret alâka-i ittihâd ve muzaheretle müteeyyid oldu.» (Sa' dü'd-din'den hülâsa, c. 2, s, 265. Mütercim)

⁴⁵⁶ Sa'dü'd-dln, s. 322.

olduğundan bahisle özür beyân ederek Musa'nın emrine icabet etmemiştir. Mûsâ bu görme duygusundan mahrumiyet sözünün bir bahane olmasından şüphe ettiğinden Evranos'u ikametgâhı olan Vardar Yenicesi'nden çıkararak Edirne'ye gelmeğe icbar etti. İhtiyâr'ın ziyâde işkembesine düşkünlüğüünü bildiğinden, ziyafete davet ile onun en sevdiği yemek olan kurbağa budlarını-Evranos'un bu yemeği beğenerek hiyle-sini meydana çıkaracağını ümîd ederek- Önüne koydurdu. Fakat Evranos ihtiyatla hareket ettiğinden, Mûsâ yemesini emredinceye kadar hiç el dokundurmadı⁴⁵⁷. O vakitten beri Musa'nın kapısında hizmetten affedilmiş olan ihtiyar asker,⁴⁵⁸ ısrarlı teşvikleri ve müteaddid emirlerinden kurtulmak için bir fırsat zuhurunu cesurca kolluyor-du. Mehmed'in Avrupa'ya geçtiği haberi üzerine ona mektup yazarak, doğruca Sırbistan'a gitmesini ve Tesalya alay-beğleri Burak Beğ, Yiğit Paşa ile Tırhala (Tricoa) kumandanı Sinan Beğ'i kendine celbetmesini bildirdi⁴⁵⁹. Vezîr Alî Paşa'nın oğlu İbrahim'in Mehmed tarafına geçtiğini ve Kostantiniyye'den Bursa'ya gittiğini görmüştük. Ondan sonra Musa'nın vezîr nasbettiği Kör Şah Melek⁴⁶⁰ de efendisine-düşman tarafına geçerek değil, gizlice onunla muhabere ederek- hıyanet etti. Nihayet Evranos'un oğlu Mehmed ile Mihâloğlu-zâde Yahşi Beğ de Anadolu hükümdarının tarafında olduklarını alenen bildirdiler. Yalnız Akın-cılar'ın reisi Mihâl-oğlu, kazasker Simavna-oğlu, Musa'nın mîr-i alemi Azeb Beğ ile ordusunun diğer birkaç reisi kendisine sâdık kaldılar⁴⁶¹. Mehmed Evranos'un tavsiyelerine tamâmiyle uydu. Vize ordugâhından kalkarak-kendisinden Musa'nın ordusuyla ayrılmış bulunan- Sırbistan Kralı'yla birleşmek için askerini memleketin kuzeyine doğru götürdü. Mehmed ilk

⁴⁵⁷ Bu fıkranın bizce meşhuru Mûsâ Çelebi Evranos'un körlüğü sahil olup olmadığını anlamak için önüne kurbağa kebabı koydurmuş ve ihtiyarın da hiç bozmayarak âdi kebab gibi yemiş olmasından İbarettir. Lâkin Sa'dü'd-dln'de Mûsâ Çelebi bakıyye-i şüphesini def için Evranos'u ziyafete davet ettiğini ve «halâl avâni ve zurûf at'ime-i şehiyede bir zarf ile dıfâdi müşvîye (kebab edilmiş kurbağalar) geürilüp ihtiyarın, önüne konulduğunu ve Mûsâ Çelebi kurbağanın nısfım ve Evranos diğer nısfını yiyüp Evranos öteki zarfa el sunmadığım ve sonra zari-ı ma'hûddan tenâvül ile me'mûr olunca «mezid sabr ü tekellûf ile tağyir vaz' ve seki etme-yüb ol matbûh-ı müstekrehden» eki eylediği mündericidir. Hoca Efen-di'nin «matbûh-ı müstekreh» tâbiri bir tarafa bırakılırsa, fıkra Hammer' in anladığı gibi olacaktır. Malûmdur ki-kabahati biraz gevezelikten İbarettir olan - bu hayvanın eti haram değildir. Evranos Beğ kurbağa etini pek sevmiş olabilir. Kimi gözüne âşık olur, kimi etine, istirahat herkesin tabiatına göre değişir. (Mütercim).

⁴⁵⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 310,

⁴⁵⁹ Kezâllk, s. 324; Neşri, s. 149.

⁴⁶⁰ Bu vezir Piti Dölakruva'nın dediği gibi «Körşammulserük» değil. Kör Şah Melek tesmiye edilir.

⁴⁶¹ Âli, varak: 52.

defa Avrupa'ya geçip de Cüneyd'in muvaffakiyetlerinden dolayı kendi memleketlerinin imdadına yetişmek için Asya'ya dönmeğe mecbur olduktan sonra, Mûsâ yalnız Kostantiniyye'yi muhasaraya devam değil, Şehzade ve Bizans împaratoru'yla ittifakın cezası olmak üzere- Sırbistan Krali'yle de muharebe etmiş ve muzaffer olmuştu. Mûsâ cülusu senesinde Pravadi, Mudurnu, Köprü ve Akça bolu kalelerini de zapt etmişti⁴⁶². Balkan'ın berisinde ve ötesinde bulunan bu muhtelif mevkilerin zaptı Osmanlı Devleti'nin-Bâyezıd'in esaretinden beri Avrupa'da kaybetmiş olduğu- hududunu iade etmiş oldu. Musa'nın, mevkiini tehdîd eden Mehmed'i, Etiyen'e iltihakını tehir etmeksizin icraya mecbur eylediğinden sür'atle Edirne'ye gitti; Mihâloğlu-zâde Yahşi Beğ⁴⁶³, yolda Musa'nın-Kara Halîl kumandasında bulunan- öncülerini bozdu. Kara Halil, Edirne tarikiyle Zağra'ya geri çekildi. Edirne kumandanı, mevkii teslim etmesi tebliğine karşı Mûsâ'nın ordusu mağlûp olduğu vakit silâhlarını bırakacağı cevâbını verdi. Mehmed, askerine nefes aldirmaksızın Meriç boyunca Filibe yolu üzerinde düşmanı takiple, Musa'nın meşhur Suçî-Derbendi'ni (Sulu Derbend) müdâfaaya hazırlandığı Balkan'a doğru yürüdü⁴⁶⁴. İzmir-oğlu Hamza ile Yiğit Paşa iki-bin güzide askerle Derbend'i işgal ediyorlardı. Mehmed, öncülerinden bu miktar askeri Bâyezıd Paşa ile Yahşi Beğ kumandasında onlara mukabil gönderdi. Musa'nın askeri düşmanın şiddetine karşı gelemiyerek karmakarışık ric'at ettiler. Mehmed'in askeri Balkan'dan geçip Sofya ovalarına girerek, orada bol miktarda erzak buldular. Şehzade Şehr-î Köy derbendinden hemen hiçbir arızaya uğramaksızın geçtiği sırada, Yiğit Paşa, Burak Beğ ile Tırhala Beği Sinan Beğ'den yoluna devam etmesini işaret eden ve yeni te'mînât ile sadâkatlerini te'yîd eden mektuplar aldı. Bunun üzerine, yolunda düşmana tesadüf etmeden Niş'e ve oradan Morava⁴⁶⁵ sahiline doğru yürüdü. Bu nehrin kenarına gelince müttefiki olan Sırbistan Kralı'nı kendine iltihaka davet etti. Yine o mevkide Musa'nın bayrağı altından çıkmış olan Tesalya paşalarının muvâsa-latlarıyla, Osmanlı ordusu büyük bir yardım aldı; bu yeni yardımcıları Yiğit Paşa, Burak Beğ, Tırhalalı Sinan Beğ ile Vardar Yenicesi'nden Ev-ranos Beğ idi. Yine o zamanda vâsıl olan Sırb Kralı, Wulk'un oğlu⁴⁶⁶, Mehmed'i kendi

⁴⁶² Âlt ve Solak-zâde, varak: 28.

⁴⁶³ Neşri, varak: 15; Bratutu'da Sa'dtt'd-dîn, s. 325; Solak-zâde, varak: 30,

⁴⁶⁴ Sa'dü'd-dln, Solak-zâde.

⁴⁶⁵ Nesri, varak: 151; Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 327.

⁴⁶⁶ Bratutu, s. 327. Wulk yerine Vailach yazıyor.

memleketine götürdü. Müttehid askerler Kosova sahrasında ordu kurdu; ordu oradan Kör Tekfur'un memleketine geçti⁴⁶⁷ İzmir Beği'nin oğlu Hamza'nın burada beşyüz süvârî ile Mehmed'in hizmetine girmeğe gelerek, Musa'yı hemen bütün kumandanlarının ter-ketmiş olduğunu müjdeledi. Osmanlı ordusu yoluna devamla ilk günü Karasu kenarına vardı. Ertesi günü, ihtiman tarafından dağ yolunu tutmuş olan Musa'nın izini takip ederek Alâeddinoğlu ovalarına kondu⁴⁶⁸. Mehmed'in ordusunun iki gün istirahat etmiş olduğu Çamurlu ovasında, Musa'ya sâdik kalmış olan son beğlerden Tamacı-oğlu ile Savcı-oğlu biraderine itaat arzemeğe geldiler.⁴⁶⁹ Mehmed Çamurlu ovasından çıkmağa hazırlanarak⁴⁷⁰ çadırların toplanılması emrini verdiği sırada, Musa'nın-ölçekle atını tevzî ederek sadâkatlerini te'mîn etmiş olduğu- yedibin Yeniçeri'nin başında civâr bir dağa ağır ağır çıktığını gördü.⁴⁷¹ Şehzade derhal ordusunu harb nizâmına soktu. Etiyen ile Sırbhlar sol cenâhda bulunuyorlardı, Evranos Beğ ile maiyyetinde bulunan beş oğlu⁴⁷² sağ cenâhda kumanda ediyorlardı. İki ordu birbirinin karşısına geldiği vakit -Musa'yı ilk terk edenlerden birisi olan- Yeniçeri Ağası Hasan safdan çıktı ve eski silâh arkadaşlarına doğru giderek: - «Evlâdlanm, Osmanlı şehzadelerinden en âdilinin, en faziletlisinin saflarına geçmek için ne bekliyorsunuz? Ne kendisinin, ne başkalarının selâmetini düşünmeyen bir adamın maiyyetinde niçin hakir ve ze-îU kalmalı?» diye bağırdı.

Mûsâ, bu hakaretleri duyunca ne kendini saran hiddeti, ne de askerini zaptedebildi. Arkasında Yeniçeriler olduğu halde şiddetle Hasan'ın üzerine atıldı. Hasan kaçtıysa da çabuk gidemediğinden Mûsâ arkasından yetişerek ikiye biçti. Mûsâ, Hasan'a ikinci bîr darbe indirmek istediği sırada-Hasanla beraber ilerlemiş olan- bir zabıt, darbeyi kılıcıyla çelerek Şehzâde'nin elini kesti. Hükümdarlarını kanlı koluyla gören Yeniçeriler korkuya kapıldılar;

⁴⁶⁷ Tekfur, Tekür Nikeforas'dan me'hûz olabilir; lâkin bunun «o kirius», «efendi» kelimesinden gelme olması ihtimali daha muhtemel görünür.

⁴⁶⁸ Nesri, varak: 151; Alâeddin ovası Bratutu'da. s. 327, «Alaoğm» olarak isimlendirilmiştir.

⁴⁶⁹ Gayet garîb bir yanlışlık olarak Bratutu, s. 328'de, -Meh-med'in saflarına geçen- Tamacı-oğlu'nu bağlattır: «Lo fece ligare e arrestare.» Asılda «Hizmetine bel bağladılar» ibaresi yazılmıştır; Bratutu bu tâbiri anlamadığından bende koydular zannetmiştir.

⁴⁷⁰ Halkondilas, 4, muharebenin vûkû bulduğu Çamurlu ovalın* «Ton Eri-son Hora» diye, isimlendirir.

⁴⁷¹ Nesri, varak: 151.

«Börkler (yâni kûlahlar) ile taksim edüp üleşdirirler idi» (Hezârifen).

⁴⁷² Halkondilas, bunları «Angasi» (Ağas; isim eksiktir) «Varamlus» (Beh-ram), «Alus» (Ali), «Beykis» ve «Isos» (İsâ) şeklinde isimlendirir.

safları bozuldu. Taraf taraf kaçtılar. Mû-s&, bütün adamlarının kendisini terk ettiklerini görünce, o da Eflâk'a doğru firar etti. Saruca Paşa'nın kumandasında bir süvârî kolu, Musa'nın takibine gönderildi. Mûsâ, bir bataklık içinde cansız bulundu (816/ 1413)⁴⁷³. Pek muhtemeldir ki, Osmanlı süvarileri, Musa'yı kendileri boğdular.⁴⁷⁴ Mîr-i alemi Azeb Beğ Ulah'a geçebildi⁴⁷⁵; fakat Musa'nın saltanatı esnasında Rumeli beğlerbeği bulunan Mihal-oğlu esîr edilerek, efendisine sadâkatinden dolayı Tokat'ta Bedeviler Çardağı'nda hapisle cezalandırıldı. Kazasker Simavna-oğlu'na gelince, ilmi, rütbesi sayesinde hayâtını kurtardı. Gâlib, onun hakkında daha ziyâde lütfda bulundu: Simavna-oğlu'nun «kadı» unvanını yerinde bıraktı ve yevmi yüz akçe tâyin etti. Maamafih İznik'i de uzletgâh olarak gösterdi⁴⁷⁶. Sehâvetli bir hükümdar olan, fakat zulmünden dolayı kumandanlarının ve askerinin sadâkatini kaybetmiş bulunan Musa'nın kısa süren hükümdarlığı⁴⁷⁷, Edirne'de Süleyman'ın başlattığı camii tamamlatmağa yetmedi⁴⁷⁸. Saltanatı zamanında te'sîs edilmiş olan mekteplerden târih yalnız-bilâhare kendisini takibe memur olan- Saruca Paşa'nın Gelibolu'da yaptırdığı mektebi zikreder. Zamanının ulemâsı arasında-daha sonra âlim ve

⁴⁷³ Halkondllas, 4, s. 58, Bale basımı, sene 1556,

⁴⁷⁴ Dukas'a nazarın (29, s. 52), Mûsâ bir bataklıkta Ölü bulunup na'sı Mehmed'in gözleri önüne konuldu. Lâkin Halkondilas ve Osmanlı müverrihlerinden Sa'dü'd-dîn (Bratutu, s. 330), İdrîs, Neşri «ihnâk olundu» (boğularak öldürüldü) dtrler. Franzese'e göre (1, s. 29) takibine gönderilen süvarilerin zabiti Şehzâde'nin idamına memur edilmişti. En eski ve en mevsuk olan Âgıkpaşa-zade'nin ifâdesine nazaran Mûsâ bir kölenin hatasıyla bataklığa düşmüş ve köle onu Pâdişah'a teslim ederek, Mehmed o vakit çadırında idam ettirmiştir (Vatikan, el yazısı nüshası, s. 180). Engel, itimâd edilmek gerekirse (Sırbistan ve Macaristan Tarihi, 2,278) muharebe îskara ırmağı yakınlarında vuku bulmuştur.

⁴⁷⁵ MÜtercim'in ilâvesi: Sultân. Mehmed biraderinin gene yasında vefatından müteessir olarak ağladı. Na'sını Bursa'ya göndererek Hudftvendlg&r Gazi Türbesi'nde biraderinin yanına defn ettirdi. (Tacü't-Tevfrth'den hülâsa, c. 1, s. 273). Sa'dü'd-din, Mûsâ'nın SU mesnevisi Ue t«zyll eder:

«Ütkular dünyâya, iste gönül bir başak gibi
Konağımız her gün salayla, dolup taşıyor
Güzelle oynaşmak aceb kime lâyık görülür
Nasıl değ eri endir dlyse ona denk düşüyor.»

(Aslı farsça olan sür, 1. Parmaksızoğlu'nun hazırladığı T&cü't-Tev&rlh (c. II, s. 76)denr türkçe tercümesi alınarak konulmuştur. (Hazırlayan)

⁴⁷⁶ Mûsâ ancak üç sene saltanat etti (iki yıl, 7 ay, yirmi gün. Sa'dü'd d-dln, c. 1, s. 273. Mütercim)

⁴⁷⁷ ÂH, varak: 53.

⁴⁷⁸ Ortuk (Artuk) hanedanı (Artuk-oğullan) 477 (1084)'de baslar ve yirmi-birincil hükümdarı İle 811 (1408)'de sona erer. (Müverrih, Artuklular'U Ühanlûar'a ait rakamları Takvîmat-Tev&rlh'den almıştır. Orada Artuk-lular'ın, dâr-i mülkleri, yâni payitahttan Diyârbekr ve Halebde gösterilmiştir. Dfy&rbekr'den maksat, Diy&tbekir yakınındaki Mardin demek olacaktır. Mütercim).

cür'etli bir ihtilâlcı olarak .şöhret, kazandığını göreceğimiz- Bedreddîn Simav-oğlu⁴⁷⁹ temyiz olunur. Kütahya sancağında-pederinin kadı bulunduğu- Simav'da doğmuş olan Bedreddîn.

Mısır'da meşhur Cürcânî'nin mantık derslerini takip etmiş ve sonra Mısır Sultânı Berkok'un oğlu Faruk'un hocası olmuştu. Ahlath Seyyîd Hüseyin'den sofiyye hikmetine dâir ders almış olduğundan, fikh'da olduğu kadar, tasavvufta dahî ma'rûf idi. İlâhiyyât ve fikh'a dâir şâyân-ı dikkat eserleriyle ismini duyurmuştu.⁴⁸⁰ Seyyîd Hüseyin'in vefatından sonra Bedreddîn bir müddet Kahire'de kalarak, oradan Konya'ya ve daha sonra Tire'ye çekildi. Tire'den-rüyasında görünmüş ve İslâm'a davet etmiş olduğu- ada hâkiminin daveti üzerine Sakız'a geçti⁴⁸¹ Mûsâ, tahta cülusunda ona kazaskerlik mansıbını vermişti; Mehmed de ilim ve ahlâkını ululayarak hükümet hazînesinden bir maaş tahsis etti. Bedreddîn, silâhlı bir isyan ile hayâtını kaybedinceye kadar bu maaşı aldı.

Bâyezid'in esaretinden beri Osmanlı vilâyetlerini kana boğan veraset kavgaları, Musa'nın vefatıyla kesildi. Lâkin memlekette bununla âsâ-yiş geri gelmedi. Her tarafta ihtilâller çıktı; öyle ihtilâller ki, Mehmed'in saltanatı zamanının sekiz senesini doldurdu. Orta Asya dahî-Timur'un zuhurunun bu memleketlerde meydana getirdiği- karışıklıklardan hissedar oldu. Halîl, Tatar Şehinşâhı'nın son oğlu olan Şahruh, Timur'un kendisine vâris gösterdiği torunu Pîr Muhammed Ceyhun'un öte tarafında ve bu tarafında bulunan memleketler, yâni Hârizm ve Horasan saltanatları için birbirleriyle çekişmeye çıktılar. Diğer taraftan İskender ve Hüseyin Baykara⁴⁸² İran

⁴⁷⁹ Hakkıyla lisâna âşinâ değil iken, husûsiyle Paris'te uzun müddet mütebahhir addolunan Kantemir, Mehmed'in saltanatı zamanı vukuatında (s. 80), Bedrüd'-dîn-i Simavna ismini «Peder-i Evliyedin Semîh-dîn» (veya: Peder Evliye Dîn Semîh Dîn) şekline koymuştur. 172. s.de arabca serrâc kelimesini «ser» ile «encam» kelimelerinden mürekkep zannetmiştir ki, Kantemir*e hayran olanlardan birinin «müselman» farsça kelimesini «müsellem» kelime-i arabîyesinin cem'i sanması derecesinde hatalı bir tefsirdir. Kantemir (s. 41) «müselman» kelimesini misi» (mesel) ve «îmân» kelimelerinden terekkep ettirir.

⁴⁸⁰ Bedrüd'-dîn'in fıkıhda en muteber eserleri şunlardır: 1. Câ-mi'-i Füsûleyn, 2. Letâifü'l-İşârât, 3. Tasavvufa dâir Meser-retü'l-Kulûb. Taşköprüzâde'nin Terâcim-İ Ahvâline müracaat (M.I. 4).

⁴⁸¹ İhtimâl ki Âlî burada Bedrüd'-dîn marifetiyle adanın hâkiminin ihtidasını, târihin ilerisinde bahsolunduğu üzere, Sakız Papaslarının Börklüce Mustafa marifetiyle vuku bulan ihti-dâsiyle karıştırıyor. Dukas, 21, s. 62.

⁴⁸² Halkondilas'ın Timur'un evlâd ve ahfadına dâir ifâdeleri, gerek vekayî, gerekse isimler bakımından hiçbir vesikaya dayanmamaktadır. Meselâ «Sarohis» (Şahruh), «Pingtonris» (Baysungur) ile «Avdolaton» (AbdüUâtîf)i Timur'un oğulları olmak üzere zikreder. Halbuki bunlardan yalnız birincisi Timur'un oğludur. Baysungur'u veliahdi olmak üzere Cihangir'in oğlu Mahmûd ile karıştırır. Uluğ Beği «Olis» şeklinde isimlendirip, Abdüllâtîf in biraderi yapar ki, biraderi değil, yeğenidir. Çukı («Cukis») dahî Baysungurdun kardeşi değil, oğludur. Diğer

ülkesinin güney ve kuzey eyâletlerini, yâni Farsistân ve Azerbaycan'ı birbirinden almak için muharebeye giriştiler- Bu ayrılıklar Timur'un te'sis ettiği hükümetler için vahîm akîbetleri mûcib oldu. Zîra bu hükümetlerin taçları artık bir daha yalnız bir hükümdarın başı üzerinde birleşemedi. Osmanlı saltanatı ise, bu hükümetlerden ziyâde bahtiyar oldu; Osmanlı memleketleri musîbetli bir dahilî muharebeden, memlekette birçok karışıklıklardan sonra, yalnız bir padişahın mührü altında toplandı. Osman'ın te'sîs ettiği hanedan, Bâyezid'in irtihâliyle, Bâyezid'in evlâdlarının birbiri aleyhinde açmış buldukları cenklerle yok olmak tehlikesine mâruz kalmış iken, düçâr olduğu bu felâketlerden yine muzaffer çıktı. Asya hükümdar ailelerinden pek çoğu böyle imtihanlara dayanamayıp ebediyen mahvoldular. Bunlardan biri hükümet merkezi Mardin olan Artuk ailesi⁴⁸³, biri Cür-can'da saltanat süren Tuğa-Timur hanedanıdır⁴⁸⁴; biri de Irak'da İlhanlılar hanedanıdır ki, son hükümdarı olan Ahmed Celâyirî Kara-Koyunlu ailesinin kurucusu Kara Yusuf'un ezici darbeleri altında yok olmuştur.⁴⁸⁵

DOKUZUNCU KİTAP

ÇELEBİ SULTAN MEHMED DÖNEMİ

Sultân Mehmed'in tahta cülusu Osmanlı memleketlerinde umûmun memnuniyetini mûcib oldu: Bilhassa, kendisine hürmet göstermeyi öğrenmiş olan asker metbûlanını müttehidine alkışlarla karşıladılar. Mehmed-ki bu ismi taşıyan Osmanlı pâdişâhlarının birincisidir- bedenî sporlarda mahareti, şahsen güzelliği, kalbinin yüceliği, fikrinin cazibesiyile-hem bünyesinin kuvveti, hem tabiatının lütufkârlığına delâlet eden-«Güreşçi Çelebî» unvanını almıştır.⁴⁸⁶ Eski İran târihinin büyük adamları gibi kuvvet gösterisinde üstâd olduğu, bu san'-atın kahramanları Acemler ve Arablar arasında «pehlivan» nâmıyla yâd olduğu cihetle Çelebî'ye de

hatâları da vardır.

⁴⁸³ Toga-Tünür ailesi 812 (1408)'da söndü.

⁴⁸⁴ İlhanlılar 737 (1336)'da başladı, 813 (1410)'da Üçüncü hükümdarıyla bitti. (Takvîmü't-Tevârihde payitahtları Irak ve Azerbaycan gu^terilir. Mütercim)

⁴⁸⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/382-404.

⁴⁸⁶ Sırb müverrihleri Rumlar'm «Kirişçi» kelimesinden «Kir.c-held, Tschirizla» yapmışlardır. Engel'in Sırbistan Târihi'ne müracaat, s. 363. Olivye, Şark Seyahatnâmesi'nde (c. 1, s. 321), Çelebi nâmını sehven bir mansıb ünvanı mânâsına almıştır. (Mütercim: Olivye'yi bu sehve düşüren Hz. Mevlânâ'nın ahfadına ve bâhysus pbstnişinine «Çelebi» denilmesi olsa gerektir.).

millî tarafından «Pehlivan» lâkabı verilmiştir⁴⁸⁷. Vücûdunun âzalarının mütenâsibliğiyle, makyajının zevk-i se-lîme uygunluğuyla ve tavırlarının nezaketiyle mümtaz idi. Teni kırmızıya mail beyaz, gözleri kara, kaşları kara, kalın, çatik, sakalı, gür, bıyıklan sık olmakla beraber şeklen zarîf, alnı açık, çenesi müdevver, göğsü geniş, kollan uzundu. Şahin bakışlı, arslan kuvvetli idi⁴⁸⁸. Ecdâdından başka bir surette dülbend sannırdı; çünkü başının etrafına kat kat sarılan bez müteaddid çıkıntılar teşkil ederek sırmalı külâhının ucundan mâada yerini göstermezdi. Seleflerinin kaftanlarına benzer biçimde biçilmiş olan kaftanına son zamanlarda astar yerine samur kaplanmış ve etrafına kürk devirilmiş idi.⁴⁸⁹ Birinci Mehmed'i, tavırlarına, hareketindeki sür'ate, vakarına âit övgülerin hepsinin fevkine yükselten

⁴⁸⁷ «Pehlivan» ismi tranlılar'a mahsustur. Bununla beraber Acem'de olduğu gibi Arab'da dahi bünye kuvveti, beden eğitimi pek makbul İdi. Ekseri sahâbe-ı kiram hem şeci, hem g&yet kuvvetli İdi. Bizzat Hazret-t Peygamber Efendimiz fevkalâde bedenî kuvvete mâliktiler. Hazret-i Ham-za'nın, Hazret-i Ali'nin kahramanlıkları meşhurdur. Arab'da tpehHvfin» yerine «batâl», «battal» (Seyyîd Battal Gazi) ve «batftbln cemi'nde «U>-tâl» kullanılır. Oenkte yarasına aldirmayıp öyle ihmâl ve İbtâl ile harb-de devam yahut akranının, kanlarını heder hükmünde bırakarak İbtâl eylediği için bu şekilde İsim verilmiştir. «Batâl»in müennes* «batftlodir ki, Arab'da bünye kuvvetinin kadınlar için de iyi vasıflardan olduğunu gösterir. Münevver fikirli çocuklar münevver fikirli validelerden doğduğu gibi, sağlam çocuklar da sağlam, anadan doğar, (Mütercim)

⁴⁸⁸ «Bifk ve mülâyemetle şecaat ve celâdet, vakar ve mehabet gibi ızdâd-ı ahlaki cami' idi. Müdevverü'l-vech, çatik kaslı, uzun kirpikli, gayet beyaz ve yumuşak tenli, endamı nâzik, hüsn-ü melâhatde yekta b'r nev-civân, bâzusu misâl-l &İr-i jiyân bir kahraman İdi. Nikahında lemeân-ı gazanferane ile ânû letafeti, muamelesinde çelevi nüvâzişiyle pehlivan mehabeti birebirine karışmış, halîm ve cesur, mükerrem ve vakur, zulüm ve azarden mütevakkı, adalet ve salâbetle mütehallî, min küllî'l-vücûh yegane-i zemân İdi. Germiyân-zâde'nin kızı Devlet-şâh Hâtun'd'an s&ha-İ zib-i âlem-şühûd olmasına nazaran Ankara vak'asmda nihayet yigirmi yaşında İdi, O sinn-i şebâbda gavâ4l-i hükümeti azm-i merdâne ile deruhde ederek âhir-i ömrüne kadar F'giTtU sene süren eyyâm-ı te-zebttlb ve keşmekeşde bizzat yigirml dört muharebede hâzır ve kırka ka-rılb yara İle müteessir olmuştur. Esasen kavî olan bünye-' vücûdu böyle avfırız-ı şedide İle külliyen harâb oTarak ekser evkatı hastalıkla geçmiş İken hiçbir zaman uğrasmaktan fariğ olmamıştır. Hıdemâti Yavuz Sultân Sellm'in veya hem-nâmı olan FâtiH Sultân Mehmed Hân-ı Sâni'n'n icrâât-ı cihângîrnelerl yanmda sönük görünüyorsa da a'hvâl-i umûmiyye nazar-ı i'td'bâre alındığı takdirde kadren daha gâl'fodlr. Çünkü buhran ve teşettüt İçinde bulduğu devleti takatgüzâr mihnet ve meşakkatlerle mer-sâ-yı selâmete isâl eylediğinden elihakk bâni-i sâni-İ sa'tanatdır. Necm-i İkbâl ve İclâli daha hengâm-ı şebâbmda firûzân olmağla Ankara vak'asından sonra Amasya ve Tokat, havâtistnde ef'âl ve hareketında nümâ-yftn olan meâsir-i safderâneye Timur bile meftun olarak kızını vermeği tefcltf etmiş ve fakat Şehzade muvafakat ve emniyet etmeyüp bilâhare Zfllkadfr«vye hâkiminin kerimesini tezevvüc buyurmuşdur. Mesâgıl-İ azt-melerl arasında pek çok hayrat ve meberrftta dahi muvaffak olmuş'ar-dır. Bursa'daki cftml-i şelfleri fenn-İ mimarî-' Osmânlnfn bir yftdipâr-i kıymetdândır. Haremeyn'e SURRE irsali ajıd-İ hümâyûnlarında ft'yâd edil-misdir.r (Abdu'r-rahmân Şeref Beg, Tftrth-i Osmant (Mütercim)

⁴⁸⁹ Şemâü-nâme. Kaftan'ın husûsî şekli arkadan yere kadar sarkar yenlerinden ibarettir. Kollar yenin altından açılmış bir feraceden serbestçe çıkar. Yaka ve kenarı dışarıya devrilmiş kürktür.

şeyi, Osmanlı müverrihleri gibi Bizans müverrihleri tarafından da adaleti, şefkati, civanmerdliği, dostluğunda sebatı, gerek Türkler, gerek Rumlar için hayırhâhlığı hakkında herkesin birleştiği şahadettir.⁴⁹⁰ Yalnız Hıristiyanlara adavet göstermemiş değil, dostâne muamele etmiş ve can-ı gönülden hisleriyle fikrinin genişliği ye ahlâkının güzelliği birbirine uygun düşmüştür.⁴⁹¹ Birçok defalar, gösterdiği ulûv-i ce-nâb mümtaz bir terbiye ve fikir inceliğine sahip oluşu neticesi idi.⁴⁹² Bütün hayâtı müddetince Bizans İmparatoru'nun sâdik müttefiki, Türkmen âsîlerinin korkunç düşmanı, Osmanlı saltanatı tahtının şanlı istinadı, Osmanlı müverrihlerinin tâbirince Tatar tufanının tehlikeye düşürdüğü Devlet gemisini kurtaran Nûh idi.

imparator Manuel, müttefiki olan Mehmed'in, en son ve en korkunç rakibine muzaffer olduğuna dâir aldığı haber üzerine muvaffakiyetim tebrik ve ittifak ahidnâmesi şartlarını, kendisinin hizmetlerini hatırlatmak üzere elçiler gönderdi (816/1414). Seleflerinden ziyâde siyâsete âşinâ olan Mehmed, taahhüdlerine sâdik kalarak Karadeniz'de ve Marmara denizinde istilâsı altında bulunan kulelerin, Tesalya kalelerini derhal İm-parator'a iade etti. Manuel'in elçilerini hediyelere garkederek avdetlerine izin verdiği sırada şu sözleri söyledi:

- « Bizans İmparatoruna söyleyiniz ki, yardımları sayesinde bana miras kalan memleketlerimi elde ettim. Bu yardımının hâtırası kalbimde mahfuz kalacaktır.»⁴⁹³.|

Mehmed, yine bu sırada Sırb, Eflâk beğlerinin, Yanya Dukası'nın, Lakedemonya hâkimiyle Ahaî prensinin sefirleri tarafından arz edilen tebrikleri kabul etti. Bu elçilerin cümlesi istisnasız ziyâfet-i şahaneye kabul olunarak Pâdişâh sohbetlerine bâdenûş oldu⁴⁹⁴, ve haklarında tam bir riâyet

⁴⁹⁰ «Nam Mehemetes aequitatis amantissimus erat et egregie op-timates Turcarum colere norate; moribusque erat tranquillus et placidus.» (Sultân Mehmed'in adaletlilik vasfı hakkında metinde dercedilmiş olan ifâdenin me'hazıdır.) Halkondilas, 41, s. 65; Franzes, 1,30.

⁴⁹¹ «Hic unus mortis violentae exemptus est: parça declinante, ut puto, cum propter amicitiam, quae cum imperatore interce-debat, ab eo semper simcere cultam, tum quia erga Chiisti-anos misericordem ac clementem se praebuit.» Dukas, 21, s. 69.

⁴⁹² I. Mehmed, en ileri derecede hikmet ve insaniyet gösteren Osmanlı pâdişâhlarından biridir ve en iyi hükümdarlar sırasına konulmağa lâyıktır. (Jan Müller, Lâtîfî'nin Terâcim-i Ah-vâl-i Şuarâ'na ilâve ettiği izahatta, s. 221).

⁴⁹³ Müverrih bu fıkraları Rum tarihçilerinden alıyor. Onlar tablatiyle kuvvetli renk (boya) istimal ediyorlar. (Yani: Kendi niyetlerine ve kıskançlıklarına göre kara çalıyorlar) (Mütercim).

⁴⁹⁴ Bundan ma&sat Pâdişâh'ın elçilere «Cümlenin afiyetini temenni ederim» yolunda bir İltifatta bulunduğunu zikretmekten ibaret olacaktır. Hırıs-tiyanlarda böyle sözler söylendiği zaman içmek mûtâd olduğundan, Rum tarihçisi Dukas, kendi kavminin âdetine bakarak bade sözünü

gösterdi. Birkaç gün sonra sefirlere müsâade ettiği sırada:

- «Efendilerinize söylemeyi unutmayınız ki, ben her tarafa sulh veriyorum⁴⁹⁵ ve her taraftan sulh kabul eyliyorum. Cihanın asayişinin koruyucusu olan Cenâb-ı Hakk, sulhu ihlâl arzusunda bulunanların mü-câzâtım itâ eylesin.» Venedikliler, Mehmed'in hayırhah niyetlerinden istifâde ederek müstemlekelerinin emniyetini tekeffül eder bir ahidnâme istediler ve buna nail oldular. Bu muahedenin müzâkeresinde Sebeniko (Sebenico) ile eski Yunan'ın⁴⁹⁶ diğer mevkilerinin zaptı sırasında Süleyman ile sulh müzâkeresinde bulunan François Foscari memur oldu. Raguz Cumhuriyeti'ne gelince yeni Pâdişâh, Osmanlıların Cumhuriyet'i himayesini temin eden ahidnâmeyi yeniledi⁴⁹⁷ ve diğer Hıristiyan hükümetleriyle vukua gelecek muharebelerinde-metbâiyyet hukukunu birinci olarak tanımış olan bu küçük hükümetin mülkünde asayiş asla ihlâl etmeyeceğini taahhüt etti.⁴⁹⁸

İki Mühim Vak'a

İki mühim vak'a-ki biri Cüneyd'in isyanı, diğeri Karaman Beği'-nin hücumudur- Mehmed'i Anadolu'ya davet etti. Mehmed, Mûsâ ile harbederken Karaman bütün kuvvetiyle Bursa üzerine yürüdü. Bu payitahtın muhasarasında şiddetle direktiyeye de, zaptına muvaffak olamadı. Şehre bol .miktarında su veren Pınarbaşı ırmağının mecrasını çevirmeğe⁴⁹⁹ ve suyu muhafaza eden kuleyi atmağa çalıştı; lâkin neticesiz .kaldı: Muhafızların kumandanı Ayvaz Paşa⁵⁰⁰ lâğımcıların üzerine yağmur gibi ateş yağdırarak bunları def etti; ondan sonra mâhirâne idare ettiği hücumlarla düşmanı suyun mecrasını çevirmek tasavvurunu terke mecbur etti. Bununla beraber Karaman Hâkimi Bursa'nın civar köylerini ve etrafını tahribden geri kalmadı. Bâyezid'in esir edip de başkumandan Timurtaş'ın azap çektiren eline teslim etmiş olduğu babasının intikamını almak üzere merhum

çıkarmış olmalıdır. Bilhassa resmi bir ziyafette şarâb icilemezdi. (Mütercim).

⁴⁹⁵ Dukas, 20, 03.

⁴⁹⁶ Lojiye, Venedik Tarihi, 1, 20; c. 5, s. 426.

⁴⁹⁷ Angel'in Raguz Târihi; Gebhard'ye nazaran bu ahidnâme ancak 1416' da addolunmuştur.

⁴⁹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat:

1/405-408.

⁴⁹⁹ Pınarbaşı suyunu Çelmiz deresine akıtmak istiyorlardı. Sa'dü'd-din. (Mütercim).

⁵⁰⁰ Ayvaz, İvaz, tlyâs bir isimdir. Cilyâs ve İvaz bir değildir. Mütercim)

Pâdişah'ın kabrini açtırarak kemiklerini yaktırdı⁵⁰¹. Karaman, camileri yakmakta ve devletin kahramanlarının makberlerine her türlü hakaretleri göstermekte iken-Kaplıca'da cediti I. Murad'ın camiine defnolunmak üzere-Musa'nın na'ş'ı geldi. Bu na'ş görülünce muhasara edenleri bir korku aldı; bizzat Karaman da-babasının kemiklerine reva görülen hürmetsizlikten dolayı Pâdişah'ın intikam almak üzere biraderinin na'ş'ını takip etmekte olduğunu zannettirdiğinden midir, yoksa tâbutun birdenbire görünüşü kalbinde geç bir nedamet husule getirdiğinden midir- Bursa mahallelerini yaktıktan sonra kaçtı⁵⁰². Arkadaşlarından biri «Osmanlı'nın ölüsünden kaçarsak, dirisine nasıl mukavemet edecektik?» demeğe cür'et etmesi üzerine, Karaman bu cesur nasîhatçıyı boğdurmuştur⁵⁰³.

Mehmed, Anadolu toprağına ayak basınca Bergama üzerine yürüyüp Cüneyd'i itaate davet etti. Lâkin âsî imtina ederek elinde bulunan şehirlerin hepsini müdâfaaya hazırlandı. Mehmed, Euli mıntıkasının eski bir şehri olan Kyma'yı hücum ile alıp muhafızlarını kılıçtan geçirdi, velâ-kin ahâlîsine ilişmedi. Ondan sonra Rumlar'm Gavril dedikleri Maiuo-menos sahrasında bulunan Kaçacak kalesi üzerine yürüdü. Gerek bu kaleyi, gerek Nimfeon'u zorla aldı. Nimfeon, Cüneyd'in dâmâdı Audulas isminde bir Arnavud'un kumandası altındaydı. Cüneyd'in bunu dâmâd edinmesi I. Mehmed'in veziri Bâyezid Paşa*ya garazından dolayı, onu tahkir maksadıyla vuku bulmuştur: Paşa, Audulas gibi Arnavud idi; Mehmed henüz Rumeli'nde iken Cüneyd'in kızını istemişti. Bâyezid Paşa'nın bu arzusunu bildirmek için gönderdiği adam niyetini tebliğ edince Cü-neyd, yanında bulunan Audulas'a dönerek:

- «Sen kimsin?» dedi. O da:
- «Senin kölen» cevâbım verdi.
- «Nerede doğdun?»
- «Arnavudluk'ta.»

⁵⁰¹ Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 333.*İdrîs, 24. Hikâye, Neşrî, Âli, Solak-zâde, Viyana İmparatorluk kütüphanesinde 139 numaralı el yazması, va: 58.

⁵⁰² Bursa'nın muhasarası otuzdört gün sürmüştür. Hacı İvaz Paşa kendisi yaralandığı halde h'ç belli ettirmeyerek Pâdişah'ın Rumeli'nde galebesine dâir havadis yayardı. Karaman-oğlu, Musa'nın na'ş'ı gelince uydurma birşey zannetti. Lâkin yüzünü açarak-geçmişteki musabahati cihetiyle - tanıdı; zahiren onun için, hakikatte kendi encamını düşünerek ağladı. Sa'dü'â-dln'dea telhis, c. 1, s. 275 (Mütercim)

⁵⁰³ Karaman-oğlu "nun Harman Dânesi lâkabını taşıyan eskilerden bir nedimi var idi ki, gayet de semiz ve güleç ve şen-şakrak İdi. Firarı hengâ-mında yelmekden yorulup, canından bîzâr olup, Karaman-oglu'na demiş Ü: «Hânım, Oam&n-oğlu'nun ölüsünden böyle kaçacak, dirisi gelmiş olsa ne çâre eder İdik ve ne yola gider idik?» (Tâcü't-Tev&rth, c. 1, s. 288. Karaman Beg Harman Dânesi'ni bir ağaca artırmıştır (Mütercim). Dukas, 21, s. 57.

Cüneyd, etrafında hazır bulunan muteber kişilere hitâb ederek:

- «Öyle ise» dedi, «bu Arnavud köleyi âzâd ediyorum ve kızımı ona veriyorum.» Ondan sonra vezirin adamına dönerek:

- «Sen de efendine söyle, ben kendime dâmâd etmek için bir köleyi seçtim ki, onun gibi Arnavud'dur, ve ondan şu farkı vardır ki, hem daha genç, hem daha tecrübelidir.» sözlerini söyledi... Bâyezid Paşa da bu hakaretten dolayı intikam almak için esirini hadım etti⁵⁰⁴.

Mehmed, âsî Cüneyd'in mukavemetine galebeyi katiyyen kararlaştırmış olduğundan İzmir üzerine yürüdü. Cüneyd istihkâm üzerine istihkâm yapacak şehri alınamayacak bir hâle getirmiş, anasını, çocuklarını, kardeşi Bâyezid'i orada bırakmış idi. Pâdişâh İzmir hisarları altına gelince Rodos şövalyelerinin «Üstâd-ı Âzam»ını⁵⁰⁵ bu civarda buldu ki, Cüneyd kati surette men etmiş olduğu halde- Timur'un yıktığı- bir kulenin duvarlarını yeniden yaptırmakla meşgul idi. Mehmed ordugâhım kurar kurmaz, civar adaların hâkimleri, komşu memleketlerin beğleri hepsi birden vergilerini vermeğe, sadâkatlerini arz etmeğe geldiler; bir takımları da, Pâdişah'm adaletine itimâd ederek, Cüneyd'in haklarında reva gördüğü mezâlimden şikâyete koştular. Bu sırada Osmanlı hükümdarının himayesini isteyen zâtların arasında Foça, Midilli, Sakız hâkimleri olan Ceneviz büyükleri, Germiyan, Teke, Menteşe beğleri, ve «Kudüs'ün Azız Yahya Şövalyeleri» nin Üstâd-ı Âzami da bulunuyorlardı. Mehmed, bunların ihtiramlarını memnuniyetle karşılayarak, müşterek hasmın tepelenmesi için kendisiyle birleşmek hakkındaki tekliflerini kâbûl etti. İzmir muhasarasına başlanıldığından - on gün sonra Cüneyd'in anası, çocukları Fâdişah'ın ayaklarına kapanarak yardım ve merhamet dilemeğe geldiler. Kale şartsız teslim olunmak şartıyla, onları affetti. Pâdişah'm kaleyi elde etmesini müteakip ilk işi İzmir'in bütün kulelerini yıktırarak oldu. Hakikaten tecrübe ve âkîlâne siyâset, memleket dâhilinde birkaç istihkâmdan başkasını muhafaza etmemeyi tavsiye ediyordu. Çünkü ekserisi isyana sebep olmaktan, isyanı kolaylaştırmaktan başka birşeye yaramıyordu. Rodos Şövalyelerinin liman girişinde yaptıkları kule dahî bir gece içinde hâk ile yeksan edildiğinden, Üstâd-ı Âzam güneş doğar doğmaz Mehmed'in yanına giderek, kule, Aydın Beğ zamanında tarikatının yaptığı masraflarla inşâ olduğu cihetle, bunun yıkılması mutlaka Papa ile ve belki birkaç Avrupa devletiyle muharebe intâc

⁵⁰⁴ Dukas, 21, s. 58.

⁵⁰⁵ gövâlye TaarikaU'nın hususi tâbiri ki, «relsü'r-rüesâ» demektir.

edeceğini ihtar etti. Pâdişâh, Üstüd-ı Âzam'ın tehditlerini sükût ile dinledi ve dedi ki:

- «Ben isterim ki, yeryüzünde bulunan Hıristiyanların cümlesine baba olayım, kendilerine lûtuflarda bulunayım, şeref ve hürmet vereyim. Çünkü hükümdarların iyilere mükâfat, kötülere mücâzât eylemesi lâzım gelir; ancak kendi tebeasmin da saâdet-i hâlini düşünmek iktizâ eder. Birçok Müslümanların benden istedikleri birşeyi nazar-ı dikkate almak vazifemdir. Timur bütün Anadolu'yu harâb etmiş olmasıyla beraber, işi-diyorum ki, İzmir kalesini temelinden yıkmakla teşekkürlere müstehak olmuştur; çünkü bizim kaçkın kölelerin hepsi burada ilticâgâh buluyorlardı, bu da tarikatın Şövalyeleri ile Osmanlılar arasında dâimi muharebeye sebep oluyordu. Timur dinlere bile riâyet etmez bir Tatar hükümdarı olduğu halde bu tedbîr-i hakîmânesinden dolayı umûmun sitayişine mazhar olmuş. Ben o zâlimden daha dinsiz mi olayım? Lâkin Müslü-manlar'ın arzusunun isâf ile beraber seni de memnun etmek için Menteşe arazisinde bir başka yer göstereyim ki, orada bir kule yapabilesin.»

Üstâd-ı Âzam, bu yerin ecnebi bir memlekette değil, Pâdişah'a âit arazide olmasını istedi; Mehmed şu cevâbı verdi:

- «Benim sana verdiğim, bana aittir; çünkü Menteşe Beği ancak benim bir memurumdur.»⁵⁰⁶

Pâdişâh bu sözlerden sonra Üstâd-ı Âzam ile Midilli, Foça, Sakız Hıristiyan hâkimlerine ruhsat vererek, bunları kendi arazilerine temellük hususunda emniyet kesbetmiş oldukları halde ayrıldılar.

Cüneyd, validesinin ısrarlı istirhamları üzerine cinayetinden dolayı affa nail olarak, Sultân Mehmed'in ayağına kapanmağa koştu. Pâdişâh Cüneyd'in hayâtını, emlâkini bağışlayarak, defalarca kötüye kullanmış olduğu valiliği elinden almakla iktifa ve kendisini-Sırbistan Kralı La-zar'ın oğlu olup ihtida ile daha önce Samsun hükümetine tâyin olunan- Aleksander Sisman'a tevdi etti⁵⁰⁷. Cüneyd'in itaati sonunda Pâdişâh, Karaman-oğlu'nun Bursa'da yapmış olduğu tahribattan dolayı intikam almak için hareket etti. Yolunun ilk merhalesi olan İnegöl'den, dostâne münâsebetler te'sisi için, Mısır Sultânı'na bir nâme yazdı kî, daha sonra Mısır Sultânı Osmanlı Pâdigahı'nın

⁵⁰⁶ Dukas, 21, s. 60. Halikamas harabeleri üzerine İnşâ olunan Petroniyun kulesidir. Kezâlik, 22, 64. Rodos'un düşmesinden sonra Türkler'in eline geçmiştir.

⁵⁰⁷ Schildtbenger, Münih 1813 basımı, s. 80, hamış.

bu mektubuna resmî bir sefaret yollayarak cevap vermiştir⁵⁰⁸. Sultân Mehmed, Kastamonu Beği îsfendi-yâr'a oğlu Kaasım Beğ'in yardımcı askerler ile gelmesini, Germiyan Beği Yâkûb Beğ'e de Karaman'a gitmek için tutacağı yol üzerinde bulunan Seyitgazi'ye doğru askerî yolların düzeltilmesini işaret etti⁵⁰⁹. Akşehir, Beğşehir, Seydişehir ve diğer mevkiller müşkilâsızca itaat ettiler. Nihayet Konya muhasara olunarak iki hükümet arasında sulh akdedildi (817/1414). Pâdişâh bu şehirden Karadeniz üzerindeki Canik*i yeniden ele geçirmek üzere, kuzeye yöneldi. Canik'de ikameti esnasında Karaman Beği tekrar sulhu ihlâl eylediğinden, yine Karaman'a dönmesi lâzım geldi. Islah kabul etmez emirgüzânım ibret verecek surette te'dîbi kat'iyen kararlaştırarak derhal geri döndü⁵¹⁰. Yolda, Ankara'da bulunduğu sırada ağır surette hastalandı. Maiyyetinde bulunan tabibler hastalığın mâhiyetini tâyin edemiyerek, Pâdişâh'm hayâtını kurtaramamak-tan üzülmeye başladıkları halde, Germiyan Beği'nin tabibi Sinan celb olundu. Şiirde şöhreti, tıbdaki mârufluğuna üstün olan Sinan, daha ziyâde Şeyhî nâmıyla bilinmiştir. Osmanlıların hikâye tarzında birinci ve en güzel şiirinin nâzımıdır ki, bu şiir Hüsrev-ü Şîrîn unvanıyla yâd olunur. O manzumede büyük îranlı şâir Nizâmî'yi taklîd ederek Şîrîn ile Hüsrev'in bahtiyârâne aşkını ve güzel Şîrîn ile Ferhâd'ın bedbaht sevdaların) tasvir ve zavallı âşik tarafından Bîsütûn Dağı eteğinde yapılmış olan heykeli tavsif eder⁵¹¹. Sinan, Mehmed'in hastalığı bir derin kederden başka birşey

⁵⁰⁸ Nâme-i Şâhâne Feridun Beğ- Münşeati'na 138 numara ile kayıtlıdır. Müteakiben cevâbi dercedilmiştir.' (Bunlar, İstanbul'da, basılmış olan Mün-şeat'ın 1. cildinde, 137 ve 138. sabitelerinde münderiçtir. tesl de arab-çadır. Pâdişâh'in mektubu 817 Zilhicce'si ortalarına doğru İnegöl'den tarihlenmiştir. İnegöl kadısı Mevlânâ Kivâmü'd-dîn'ln sefaretle bazı hediyeleri hamilen gönderildiğini mutazammıdır. Bunda Kostantiniyye imparatorunun hlyelerinden şikâyet olunmuştur. Mısır Sultam Ebû'n-NasrŞeyh Mahmûdî'nin cevâbi 818 Şaban başları' tarifliyle tarhlennüştr.)

⁵⁰⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 336. tdrsls, 24, Birinci Mehmed'in Tarihi; Ali, -. Solak-zade; Nesri, varak: 153.

⁵¹⁰ Dukas, 22, s. 65. Karaman Beği aleyhine olan ve Konya'nın zaptıyla neticelenen bu ikinci muharebeden Bizans tarihçileri içinde yegâne bahseden, Dukas'tır; o da, aamıyını çok sonra gösterir: Çünkü Venedikliler aley hine vuku bulan deniz muharebesinden ve Börklüce Mustafa aleyhindeki cenkten sonra kaydeder. Osmanlı müverrihlerinin Hiçbiri Akdeniz'de-1 ki Venedik, deniz muharebesinden bahsetmez.

⁵¹¹ Ein morgenlandisches Romantisches Gedicht, (Hikâye Tarzında Şark Şiiri) adlı kitapta cŞîrin»e bkz., Lepslka (Leibzig) 1609. Künken Şîrîn'e öz nakşın çeküp virmiş firib Gör ne câhildir yonar taşdan. özüne bir raktb

Fuzûli Bahis mevzuu olan Blsutun heykelleri-ki eski îrân san'atının abidelerinden olup, vuku bulunduğu mahal Osmanlı şairleri tarafından Amasya'ya naklolunan Ferhad ve Şirin efsânesinin cereyan ettiği yer îrân olması itibariyle, Perbâd'm eseri olmak üzere tahayyül edilir - Hammer' den sonra Avrupalılar tararından keşfedilmiştir.

olmadığına kanâat getirerek, bîr muzafferiyyet haberi mümkün olan her türlü ilâçdan ziyâde hastalığın afiyete iadesine hizmet edeceğini bildirdi. Bâyezîd Paşa tabîb tarafından reçetesi verilen ilâcın tedârikini taahhüd etti. Çoktan beri Karaman Beği'yle gizlice mek-tuplaşmakta olduğu cihetle, onu bir tuzağa düşürmek kolay olacağını düşündü. Pâdişah'm sıhhî durumu hakkında bizzat malûmat almak ve vefatı hâlinde tahtını zaptetmek için başvurulacak vâsıtalar hakkında konuşulmak üzere, kararlaştırılacak bir yere gelmesini bildirdi. Karaman-oğlu Mehmed Beğ, Bâyezîd Paşa'nın iğfal edici dâvetine icabetle, tâyin olunan mahalle gitti. Kendisi mağlûp, oğlu Mustafa Beğ esir edildi. Ta-bîbin keşfetmiş olduğu veçhile, Padişah düşmanın hezimetini haberini alınca afiyet buldu. Sultân Mehmed, atıfet göstererek Karaman-oğlu'nu affetti. Karaman-oğlu Mustafa Beğ elini göğsünü örten elbise üstüne koyarak babasının nâmına şöyle yemîn ediyordu:

- «Yemîn ederim ki, bu can şu tende durdukça, Pâdişah'm memleketlerine asla göz atmayacağım.»

Mehmed, bu yeni muharebeyi bertaraf etmiş olmasına memnun olarak fethetmiş olduğu eyâletlerin iadesini vaa'dederek, muhabbet ve hürmet alâmeti olmak üzere Mustafa Beğ'e ber-mûtâd tabi ve alem ve atlar, develer îtâ etti. Beğ gitti; lâkin henüz galibin ordugâhından görülinekte iken yeminini bozarak, Osmanlıların ovada otlamakta olan at sürülerini gasbetti. Mustafa Beğ'in fikrince Osmanlılar'la Karamanlılar arasında mezardan beşiğe kadar⁵¹² düşmanlık devam etmek lâzım gelirdi. Beğler asayîşi ihlâl etmemek üzere vuku bulan yeminini hatırlatmaları üzerine, göğsünden bir ölü güvercin çıkararak yemininin şu kelimelerini tekrar etti: «Bu can şu tende durdukça». Üzerine yemîn etmiş olduğu güvercini sıkıp öldürmüştü olduğundan, artık kendisini tekrar muharebeye girişmek hakkına mâlik buluyordu⁵¹³. Sultan Mehmed bu cinayetin cezasını vermek için Ankara üzerine yürüdü. Karaman-oğlu, eyâletinin Taşıl⁵¹⁴ denilen taşlık kısımlarına kaçarak, Mustafa Beğ Konya'yı müdâfaa etti. Konya Osmanlılar tarafından üçüncü defa muhasara ve fetholundu. Henüz bu defa da katı olarak alınmış olmuyordu⁵¹⁵. Şehir Karamanlılar'a iade edilip⁵¹⁶ sulh yapılarak, Padişah

⁵¹² «Mİnel-mehd ile'1-laht.

⁵¹³ Neşri, varak: 157, (Sa'dü'd-dln'e nazaran güvercini öldürmüyor; Osmanlı ordusundan ayrılınca «giribanından çıkarup hevâya» salıyor.)

⁵¹⁴ Bunun doğrusu «Taş-ili» (Taşell)dir. (Mütercim)

⁵¹⁵ İdrîs, i. Mehmed Saltanatının 24. Hikâyesi; Bratutu'da Sa'dü'd-dln; So-lak-zâde, Dukas, 22, s. 65.

muzaffer alemlerini Asya'dan Avrupa'ya nakletti.⁵¹⁷

Gelibolu Deniz Muharebesi Ve Venedik İle Sulh

Sultan Mehmed, Gelibolu'da Andros, Poros, Milos ve diğer Sıklad adaları hâkimi Dük De Naksos (Naxos) aleyhine bir donanma hazırladı. Çalı Beğ⁵¹⁸ kumandasında bulunan otuz kadirga bu adaları tahrîb ettiler. Bunların mutasarrıfı bulunan Venedik asilzadesi Zeno, Venedikli-ler'le Osmanlılar arasında en son akdedilen ahidnâmeğe dâhil olmadığından Osmanlı gemilerine düşman muamelesi ederdî. Mukabele-i bi'1-misÜ olmak üzere, kırk iki yelkenden mürekkep bir Osmanlı donanması Ka* radeniz'de Trabzon'dan ve Don nehri munsabmdan Eğriboz'a doğru sefer etmekte olan Venedik ticâret gemilerine taarruza başladı; hattâ asker Eğriboz mıntikasının idare merkezini muhasaraya başlamak üzereydi ki, onbeş kadirgadan mürekkep olarak Pietro Loredano kumandasında olan ve içinde sefir sıfatıyla gönderilmiş iki Venedik valisi bulunan Venedik donanması göründü. Bu donanma Osmanlı deniz kuvvetlerinin çekilmiş olduğu Gelibolu'ya kadar ilerledi, Loredano'nun düşman değil, müzâkereğe memur olarak geldiğine dâir ulaştırılan haber Türkler tarafından zehirli ok yağmuruyla karşılanarak, Loredano dahî birkaç top atmakla mukabele etti. Nihayet 1416 Mayıs'ının 29'uncu günü, yâni Kostantiniyye'nin fethinden

⁵¹⁶ Biraderlerine galebe etmesinden dolayı tebrik maksadıyla Ka-raman-ooğlu Mehmed Beğ'in 818 tarihli mektubuyla Pâdişah'-m Bursa'dan Receb 818 tarihli cevâpnâmesi, Münşeât-ı Feridun'un 143 ve 144 numarasında bulunur. I. Mehmed ile İz-mir Hâkimi Hamza Beğ arasında teâtî olunan mektuplar dahî 828 değil, 818 târihiyle târihlenmiş olmak lâzım gelir; çünkü Sultân Mehmed 824'de vefat etmiştir. Hamza Beğ ilk mektubunda (Münşeât, nu: 140) Musa'nın mağlûbiyetinden dolayı Pâdişah'ı tebrik ediyor. Sofya'dan yazılmış Pâdişah'ın ce-vapnâmesi 141 numaradadır. 142 numarada mukayyed ve evvelkini takip eden bir mektupta I. Mehmed, Anadolu Beğler-beği Mehmed Paşa'nın Karaman-oğlu hakkında vâki olan şikâyetlerini Hamza Beğ'e tebliğ ediyor.

(Karaman-oğlu'nun mektubu bizim Münşeât-ı Feridun'un 142'-inci ve evâil-i Receb 818 cevâpnâmesi 143*üncü sahîfelerinde munderiçtir. İzmir-oğlu Hamza Beğ'in «Şehzade Mûsâ Çele-bî tarafından rû-gerdân oldukça takdim eylediği ubûdiyyet-nâmesi» 139'uncu ve cevâbı -ki Sofya'dan ecâsıt-ı rebî'ü's-sânî 818 târihiyle tarihlenmiştir- 139 ve 140'uncü sahîfelerde kayıtlıdır. Müverrihin müracaat ettiği nüshadaki 828'de yanlışlık olduğu aşikârdır. Şu cevâbı müteakiben Karaman-oğ-lu'ndan şikâyet eder mâhiyette Akşehirîler'in Mehmed Pa-şa'ya verdikleri arz-ı hâl yazılmıştır ki, Pâdişâh bunu Hamza Beğ'e tebliğ etmiştir. Bu cihet için Hammer'de sehv görünüyor. Muharebelerin hakikati şu dediğimiz vecih üzere olacaktır. Mütercim.)

⁵¹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/408-413.

⁵¹⁸ «Çalia Pegis». Dukas, 21, s. 60. (Bu. «Halli Beg» olsa gerektir. Mütercim)

günü gününe otuzyedî sene evvel, Gelibolu deniz muharebesi vukua geldi⁵¹⁹. Bir gün önce. Noter Tomas ve bir tercüman marifetiyle Osmanlı ve Venedik amiralleri arasında müzâkereler cereyan ederek, taraflar barışçı niyetlerini ileri sürmüşlerdi. Lâkin bir Ceneviz gemisi Venedikliler tarafından takip olunmasıyla, Osmanlılar bunu kendi gemileri zannederek⁵²⁰, bütün Türk kadırgaları Venedik amiralinin gemisi üzerine ateş ettiler. Loredano'ya iki ok isabet etti; biri gözünün altından geçerek yanağını, burnunu yaraladı; diğeri -^daha hafif birçok yaralarla dolu olan- elini deldi. Bununla beraber Amiral, muharebeye devam ederek, evvelâ Osmanlı amiral gemisini, sonra altı kadırğa, altı çektirme zaptetti. Bunların taifesi Gelibolu sahillerinden muharebeyi seyretmekte olan kadınların, çocukların karşısında katliâm edildi. Yirmi yedi gemi gâliblerin eline düştü. Ertesi gün esirler gözden geçirilerek Osmanlı kadırgalarında esîr bulunmayıp da kendi istekleriyle hizmet eden Hıristiyan gemicilerin cümlesi (Ceneviz, Katalan, Sicilyalı, Fransız, Giritli) gemi serenlerine asıldılar⁵²¹. Bir Venedikli hâin, amiral gemisinin arka kasarasında parça parça edildi. Beş Osmanlı kadırgası Gelibolu önünde yakıldı. Bu mevkiin muhafız askerleri Cumhuriyet donanmasının güllelerine cevâp vermediler. Loredano Tenedos'a çekildi; üçyüz kırka çıkan yaralılarını tedâvî için orada bıraktı. Osmanlı-lar'dan alman gemiler-iki kadırğa ve beş çektirme müstesna olmak üzere adanın limanında tamamen yakıldı. Tehlikeli surette yaralı olan Hıristiyanlar ve Türkler Ağrıboz'a⁵²² naklolundu. Esirlere gelince, bunların bir kısmı yine oraya, bir kısmı Girid'e gönderildiler. Venedik donanması tekrar yelken açarak Çanakkale boğazını geçti. Süleyman'ın Lapseki'de yaptırmış olduğu kuleyi topa tuttu⁵²³. Sahil, Bâyezid Paşa'nın biraderi Hamza Beğ'in kumandası altında on bin kişi tarafından muhafaza edilmiş ve Hamza Beğ Loredano'nun bütün harekâtını gözetleyerek, karaya ayak basmaya teşebbüs ettiği takdirde müdâfaaya hazırlanmış bulunduğuundan, Loredano hücumu cesaret edemedi. Venedikliler kuleyi hemen tamamen tahrîb ettikten sonra, Kostantiniyye'ye doğru gittiler. Bunun üzerine Hamza Beğ,

⁵¹⁹ Dukas, 21, s. 60. Lojiye'nin Venedik Târîhi'ne de müracaat, c. 5, s. 428. Orada Loredano'nun, rapora kamilen mûnderictr.

⁵²⁰ Dukas'm (21, s. 61) bu deniz muharebesini tasvir ederken beyân eyler dlflcl su Ceneviz gemisi, Loredano'nun raporunda mezkûr değildir.

⁵²¹ Loredano'nun raporu, Lojiye, 5, s. 436; DuJcas, s. 61, bu idamın mevkiini Tenedoa'da göstermiştir.

⁵²² Lojiye, 5, s. 436 ve Loredano'nun raporu.

⁵²³ Dukas, 21, 3.. 61.

insan hakarete uğrayınca hiç olmazsa ondan istifâdenin yolunu bilmek ve buna bir daha meydan vermemek lâzım olduğunu söyleyerek, tahrîb edilmiş olan binayı büsbütün hâk ile yeksan etti⁵²⁴. Nihayet Loredano'nun kumandan gemisinde bulunan Cumhuriyet sefirleri padişahın el yazısı ile yazılmış bir buyurulduyu hamilen, Osmanlı sarayına kabul olunabildiler. Uzun müzâkerelerden sonra, yeni bir muahede akdedildi. Bu muahede⁵²⁵ hükümlerine göre, Mehmed, Çalı Beğ'in Eğriboz'da almış olduğu esirlerin, (Venedik) Cumhuriyeti de Loredano'nun Gelibolu'dan götürmüş olduğu esirlerin iadesini taahhüd ediyorlardı, îki millet arasında düşmanlık tamamen kalkacaktı; Pâdişâh da barışçı niyetlerinin delili olarak Venediklileri, Adalar Denizi'nde ve Çanakkale boğazında gemilerin seyretmesine hâle verecek korsanlara düşman gemisi muamelesi etmeleri haklarını verdi⁵²⁶. Andrea Foscolo ile ' Delfino Venier'in esaslarını müzâkere etmiş oldukları bu muahedenin tas-dîk edilmiş bir nüshasını, bir Türk sefiri bir sene sonra Venedik'e götürdü. Mehmed'in elçisi tantana ile kabul olunarak, kendisi ve bütün maiy-yeti Cumhuriyet'in hesabına iâşe edildiler; Cumhur sefire sırmadan yapılmış kumaşlarla Türk usûlünde gayet nefis işlenmiş dört yay hediye etti.⁵²⁷

Eflâk, Macaristan Ve İstibya'ya Girilmesi

Venedik ile sulh akdedildiği sene Mehmed, Dicle'den Ceyhun'a kadar olan memleketlerde muhtelif hanedanlardan saltanat eden hükümdarlarla gayet geniş bir muharebe açtı. Mehmed'in maksadı bunları dostâne te'mînâtla Osmanlı Devleti'nin hududundan uzak tutmaktı. Zâten Orta Asya'daki bütün hükümdarlar birbiriyle daimî surette muharebe etmekte ve içlerinden-Ceyhun-ötesi memleketine hâkim, Timur'un oğlu Şahruh, Kara-Koyunlu

⁵²⁴ Halkondilas, 4, «. 64.

⁵²⁵ Bütün bu muahedeler hükümetçe toplanılmaüdir. (Mütercim)

⁵²⁶ Lojiye, 5. a. 43S.

⁵²⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/413-415.

Lojiye, s. 446. Sofraya ikametgâh, yiyecek, elbise verilmesi âdeti eski Roma'dan kalarak Bizanslılara ve onlardan Türklerce Venedikliler'e geçmiştir. Elçiler Româ'da «locum, lautia et vestimanta» nâmıyla üç hürmet nişanesi alırlardı ki, Türkler bunlara «konak, tayın (ta'yîn), kaftan» derler. Bunlardan bugün (müverrihin zamanında) carî olan yalnız kaftân'dır. Konak, yâni sefire elçi hânında gösterilen ikametgâh ile tayın çoktan beri lâğv olunmuştur. («Kaftan», hil'aftır. Elçi-Hanı Çemberlitaş karşısında idi. Yazlık Fransız Sefâret-hâ-nesi hediye olduğundan, Fransız1 hükümeti de Paris Sefâret-i Osmaniyye'sinin hâne kirasını vermektedir. Mütercim.)

hanedanından Türkmen Beği Kara Yusuf ve Ak-Koyunlu hanedanından Kara Yuluk gibi- bâzıları Musa'nın galibi olan bir hükümdarın teveccühünü kazanmağa çalışmakta olduklarından, Mehmed maksadına pek kolay vâsil oldu.⁵²⁸

⁵²⁸ Feridun Beğ'in kıymetli Münşeât mecmuası 818 (1415)'den 824 (1421)e kadar I. Mehmed ile şark cihetindeki komşuları arasında teâtî olunmuş yirmidört mektubu ihtiva eder. (Bizim Münşeât'da 29 kıt'a vardır ki, bunlardan üçü -yukarıdaki- 6 numaralı Not'ta bahsi geçen 140, 141, 142 numaralı evraktır; ikisi de Hammer'in bahsettiği iki fermandır. Müverrihin verdiği malûmat ve Münşeât karşılaştırılarak aşağıdaki ced-vel tanzim olundu:

Müverrihe göre Münşeât'a Nu. göre Sb.

143, 144 142, 143 Karaman-oğlu'nun mektubu ve Sofya'dan yazılan cevap,

145, 146 143, 144 Şahrüh'un Sulh. Zilhicce 818 (38 Şubat 1416) târihiyle, biraderlerine galebesinden dolayı tebrike dair Pâdisah'a (bizde evâsıt-ı zilhicce târihiyle Hârizm' den) mektubu ve cevâbı.

147, 148 144, 145 Şahrüh'un, taarruzkâr hareketlerinin İhbarına dâir Kara Yusuf'dan, (Azerbaycan) Pâdisah'â mektup ve cevabı.

149 145 Kara Yusuf'un, oğlu İskender Beğ'den beyân-ı İhlâsa dâir Pâdisah'a mektup.

150 146 . Osman Kara Yülük'den Şanruh'a mektup (Bu mektup, Sultâniyye'de İskender Beğ tarafından ele geçirilerek, arzasma e&H olarak Pâdisah'a gönderilmiştir) (Müverrih Kara Yusuf'un mektubunun hulâsasını yazmış İse de, ehemmiyetinden dolayı M.İ. 5'de bâzı fıkraları nakil ve tercüme edilecektir.)

151 146 Pâdisah'ın Kara İskender'e cevâbı, 2 Muharrem 820 (18 Şubat 1417) (Bizde evâli-i muharrem, Burea'dan).

152, 153 147 Şahrüh'a yazdığı mektuptan dolayı i'tizârı muta-zammın Kara. Yülük'den Pâdisah'a mektubu ve cevâbı.

154, 155 148, 149 Şirvan Hâkimi HalîT'in te*mîn-i muhabbete dâir Pâdisah'a mektubu ve cevâbı (Müverrih, cevâbın kendi elyazısı mecmuasında mevcut olmadığını yazar. Bizim matibû nüshada mevcuttur),

156, 157, 158 149, 151 Karaman-oğlu Mehmed Beğ tutuldujta afvile Karaman'a hâkim n&sb olduğuna dâir Sultân Mehmed'den Kara Yusuf'a; cevâbı; evâil-i muharrem 822 (27 kânunisânî 1419) tarihli cevâb-ı ale'l-cevftb (Hammer, 156 no.lu mektuba iki cevap olduğunu yazarsa da, bir mektuba İki defa cevap yazılmıya-oağından, biadaki Münşeât'ta münderiç olduğu üzere, ik'ncist cevâbın cevâbıdır.)

159, 160 152, 154 Kara Yusuf'un vefâ-tında Şahrüh'dan Sultân Mehmed'e Sulh. Zilhicce 823 (Kânunisânî 1421) mektup ve cevâbı.

161, 182 154, 156 Kara Osman Yülük'ü bozduğu zaman Kara İskender'den Sultân Mehmed'e mektup ve cevâbı.

163, 164 156. 158 Sultân Mehmed'in Eflâk harbinden Macaristan'a gidip orada cenk ederken attan düşerek taht-ı revân İle Bursaya gelmesi üzerine Zülkadir-oğlu Süleyman Beğ'in mektubu ve cevâbı.

165, 166 158, 159 Sultân Mehmed'den Mısır Sultânı Ebû'n-Nasr Şeyh Mahmûd'a arapça olarak yazdığı 4 Şevval 822 (1419) tarihli mektup 27 Safer 824 (1421) tarihli cevap ki. Pâd^ah'm irthâlinden sooira gelmiştir. 159 Hacı Pasa'nin Bursa Câmi-i Şerifi hatibllğine tayin olduğunu mutazammın Sultân Mehmed tarafından 823 târihiyle Edirne'den yazılmış fermân-ı hümayûn,142 Sultân Mehmed'ln biraderleri gailisini defettikten sonra Bursa kadısına, fermânı (818 Rebi'ü'1-âhir, Fî-libeden).

Asya'daki Osmanlı eyâletleri otuzbeş seneden beri hâtırasını kaybetmiş oldukları bir asayişe nail olmuşlardı. Mehmed bu sükûn zamanından istifâde ederek, nazarını ilk defa olarak memleketlerinin kuzeyinde saltanat eden hükümdarlara yöneltti. Mehmed bu hükümdarları kendisiyle ittifaka çekmek, yahut onların memleketlerini zaptetmek çârelerini düşünürken Dan, akrabasından olan Eflâk Beği Mirçe'ye karşı yardımlarım istirham etti. Diğer taraftan Macaristan Kralı Sigismund da kendini Mirçe'nin müdâfîi addettiğinden, bunun hakkında MehmeçTin himayesini istiyordu. Mehmed, Dan'ın talebini kabul ederek, Sigismund'un müracaatını reddetti. İki düşman ordu arasında harb oldu (819/1416); Macarlar'ın, Padişah ile Dan'ın-kendi askerlerinden pek fazla olan- ordularına karşı şiddetli mukavemetlerinden sonra, Sigismund'un Mir-çe'ye göndermiş olduğu yardım birliği kumandanı Etiyen Luzonc (Eti-enne Losonz) harb meydanında kaldı⁵²⁹. Mirce sulha talip olarak, bir vergi vermek⁵³⁰ ve oğlunu bâb-ı Hümâyûn'a rehin olarak göndermek şartıyla, maksadını elde etti⁵³¹. Mehmed bu beği itaati dâiresinde daha iyi tutmak için, Tuna'mn Öte tarafında, Rusçuk karşısında bir kale yaptırıp «Yerkökü»⁵³² adı verildi. İsmi Ulahlar tarafından «Curcuva» ya çevrilen bu kale, Türkiye'nin son muharebeleri nakledilirken sık sık zikroiunacaktır. Pâdişâh o esnada Tuna'nın sağ sahilinde Isakçı ve Yeni S&le mevkiilerinin istihkâmlarını yükselttirdi⁵³³ ve daha önce İzmir ve Ayasluğ beği olan Cüneyd'i Niğbolu kumandanı tâyin etti⁵³⁴. Biraz sonra Trayan Köprüsü yakınında Saint-Severin kalesini zapt⁵³⁵ ve Si-gismtmd'un üç sefirini kabul etti⁵³⁶. Bosna ve Sirbistan

⁵²⁹ Bonflnli, 3, kitap: 3, s. 598. Bu muharebe 1420 senesinin nihayetine doğru vâki oldu, Angel'in Ulah Târihl'ne müracaat, s. 165.

⁵³⁰ Halkondilas, 4, fi: 58.

⁵³¹ Lutfî, s. 40.

⁵³² Müverrih, «Kök» kelimesine nebatatın yerdeki kökü mânâsına olan «kök» mânâsını vererek, «Yerkökü»nü «Racine de terre» diye tercüme, etmiş ise de, Yerkökü'ndem «kâflar» kök lâfzındaki kâflar nevinden olmayıp, daha ziyâde Âsmân olan Gök'ün telâffuzuna, benzer. Niçin bu şekilde isimlendirildiği bilinemedi. (Mütercim)

⁵³³ Neşri, varak: 157. Âli, Solak-zade, Hacı Kalfa.

⁵³⁴ Dufcas, 21, s. 62.

⁵³⁵ Kantemir'e müracaat. Ahd-i Mehmed, I, s. 78. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 319, Severin! Suvaraniko yapıyor. (İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'de (c. 1, s. 285) «Severin» İmlasındadır. Mütercim)

⁵³⁶ Neşri, varak: 207. Solak-zâde, varak: 47. Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 344. Bu sefaretini hiçbir Macar müverrih zikretmez. (Engürüslüler müdaiaadan me'yûs olmalarıyla «hedâyâ-yı şahane ile üç nâmdâr» kimseyi Âsitaae-İ Saâdet'e revâne etdüer. T&ctt't-Tevârlh, c. 1, s. 285. Bizim târihler Pâ-dlsah'm 319 senesinde Edirne'ye muâvedetini yazarlar. Edirne'de Padişah'm attan düşerek bir müddet hastalandığım ve o sene Anadolu'da bir büyük zelzele olduğunu Hammer

gibi Sigismund'un memleketleri de Osmanlı askerlerinin tahribâtına mâruz idi. Yirñübin Türk Bedkaraburg'u muhasara ettiler. Şehir kendini metanetle müdâfaa etti. Teslim olmak üzere iken Dük Ernest bir kol Nemçe askeriyle imdada yetişti. Frangipan kontu Nikola ile Auresbourg beği Nem-ço ordusuna dâhil bulunan Hırvatlar'a ve Karniyola askerlerine kumanda ediyorlardı. Bu Auresbourg beğinin Türkler aleyhinde mücâdeleleri-bilâhare talihin müsâadesizliğine düçâr olan- torunları zamanında dahî devam etmiştir. Karintiya (Carinthie) hâkimi Othon d'Ehrenfels'in. maiy etinde bu dukalık askerlerinden bir kuvvet vardı. Avusturyalı Dük Alber beşyüz nefer gönderdiği gibi⁵³⁷, altı sene önce Istirya Şö-valyeleri'nin mümtazlarıyla birlikte Mariazell Kilisesi'ni ve Kudüs'ü ziyaret etmiş olan îstiryah Dük Ernest bin muharibin önünde olarak bizzat göründü. Hıristiyan ordusu, cem'an oniki bin kişilik bir kitle teşkil ediyordu⁵³⁸. Vuku bulan muharebede-birçok müverrihlerin sözlerine inanmak lâzım gelirse- Türkler tarafından Istirya ordusundaki mu-heribîerin sayısından ziyâde telefât oldu. Ahmed Beğ ile zabitlerinden on altısı harb meydanında kaldılar.⁵³⁹ îstiryah yedi kapudândan (yüzbaşı olmalıdır) üçü, Godfroy Rauber, Thierry de Tanhausen, Guillau-mc Khevenhuller vatanlarını müdâfaa ederek can verdiler.⁵⁴⁰ Bu muharebe düşmanlığa son vermedi. Bosna'daki Türk kuvvetinin kumandanı îshak⁵⁴¹ Macaristan'da Temes hanlığını istilâ etti. Aslında Makedonyalı olan vali muavini Nikola Peterfi (Nicolas Peterfy) ey aittin silahlandırılabilceği biraz askeri alelacele toplayarak Osmanlılar üzerine

nakletmiyor. M.î. l'de izah edilecektir. Mütercim)

⁵³⁷ Julius Sezar, Staats und Ktrchen*eschichte des Herzogthums Steyer-mark (Istirya Dukalığının Siyâsî ve Dinî Târihi) 6, s. 33.

⁵³⁸ Frang'pan 1.000 hafif süvârî, 250 zırlı asker ile 800 Hırvat: Othon 700 zırlı asker ve 2.000 piyade getirdiler. Dük Alber 3.000 süvari ile 2.000 okçu gönderdi. Auresbourg beği bin ki^ye ve Ernest de o kadar adama kumanda ediyorlardı.

⁵³⁹ Bâzı müverrihlere inanmak lâzım gelirse onikibin piyade ve yedibin dörtyüz süvari muharebe meydanında kalmıştır. Ju-Uus Sezar (Caesar) cesûrâne der ki: «Megiser ile Varvosor*un ifâdesine göre beğ ve onaltı zabıt meydan-ı muharebede mak* tül olmuşlardır ki, bunlar sadrâzam ile onaltı paşa idi.» Bilmiyordu ki Osmanlı Devletinde bütün paşalar bu miktara varmazdı. Maahaza Ahzned Paşa değil, İbrahim Paşa diye isimlendirilen sadrâzam pek çok zaman sonra vefat etmiştir; nasıl ki vezîr Bâyezid Paşa ile bu zaman târihinin zikrettiği iki kumandan -ki Cüneyd ile kardeşi Hamza'dır" dahî sonra ölmüşlerdir.

⁵⁴⁰ Stiria (tstirya) askerine kumanda eden diğer dört kumandan Wolf de Stubenberg, Thierry d'Emmerberg, -oğlu Gauthier kendisine refakat eden- Eckart d'Herberstein ile Frederich d'Harrach idi.

⁵⁴¹ «İkaş» (Aykaş) Türk ismi olmadığından «îshak» olması muhtemeldir. (Tercümede «İkaş»dân sarf-ı nazarla «îshak» yazılmıştır.) Bratutu'da dahî böyle bir sehv vardır: Bâyezid Pa-şa'nın damadım «İshak» yerine «Paşa İzaş» yazar (2,4).

yürüdü. Nikola çok zaman geçmeden İshak'a yetişti ve iki asker arasında şiddetli bir harb oldu. Cenk arasında, Nikola teke tek b5r mübârezeye davet etmek üzere Osmanlı kumandanını arıyordu. Buldu ve ilk çatışmada mızrağını bir taraftan bir tarafa^ geçirerek atından aşağı düşürdü. Nikola, hasmının düştüğünü görünce atından atladı ve ayağını boğazına basarak Öldürdü⁵⁴².

JAz bir müddet sonra, Peterfi, bütün köylülere silâhlarını alarak atlarına binmelerini emrettiğinden, Türkler'i bir gece çatışmasında tekrar mağlûp etti; Peterfi, yanında ancak bir avuç asker olduğu halde düşman üzerine şiddetle atıldı. Düşman hücum edenlerin adedinde aldandı-ğı gibi köylüler sayhalarıyla davulların gürültüsünden şaşırđığı cihetle korkuya tutuldu, dağıldı⁵⁴³. Nikola ganimetlerle yüklü olarak döndü. Sigiîmund da Niş ile Niğbolu arasında Türkler'e karşı tam bir muzaf-feriyet kazandı⁵⁴⁴ (4 Teşrinievvel 1419)⁵⁴⁵.

Macaristan ve İstiryâ'daki bu akınlar esnasında Asya'da birkaç beğ arasır.da çıkan ihtilâflardan dolayı Devlet'in hududu tehlikede kaldığından, Padişah Kostantiniyye Boğazının öbür tarafına geçti. Yeni Kara-Koyunlu sülâlesinin müessisi Kara Yusufun Erzincan'a tâyin ettiği vâlî Karahisar'ı tehdîd ediyordu. Bu şehrin hâkimi ve Melek Ahmed'in oğlu Hasan Beğ, Fâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek himayesini istirham etti. Fakat Padişah, imdâd için asker göndermeğe vakit bulamadan Erzincan'ın yeni valisi Pir Ömer, Hasan Beğ'i esîr ve Sultân Mehmed'in bundan evvelki muharebede fethettiği Canik'i zaptetti⁵⁴⁶. Şu sırada idi ki; oğlu Kaasım Beğ'i Pâdişah'm yanında rehin bırakmış olan Sinop Beği İsfendiyyar o civarda her nevi mâdenlere mâlik olan dağlık arazîyi-tvvelce büyük oğluau haberdâr

⁵⁴² Bonfinius, 13, kitap: 3, 8. 400.

⁵⁴³ Eezâlik,

⁵⁴⁴ Engel, Macaristan Târihi, 2,296. Kantemir (Mûsâ, s. 71) La-nicerus'a itimâden 1409'da Koiumbac sahrasında bir muharebeden bahseder ki bunun Macaristan Târihi'nde zikri geçmez. Lojiye, ve Piti Dölakruva'nın dahî 1415'de Türkler'in Salzburg civarına kadar istilâ ettiklerini beyân etmeleri daha ziyâde itimâda şâyân değildir.

⁵⁴⁵ 1419/822. Engürüs elçilerinin vürûdundan buraya kadar olan vak'alar M-ztm eski târihlerde yoktur. (Mütercim).

⁵⁴⁶ Negri, varak: 158; BratutuTda Sa'dÜ'd-dîn, s. 346; Ali, Solak-zâde, varak. 47. (Tacü't-Tevârîh, İşbu Karamsar ve Canik vak'alarırü aşağıdaki Isfen-dlyar-zade İsinde sonra yasar. Hoca'mn, Canik hakkındaki rivayeti Ham-mer'in nakline mutabık değildir; M.t. 2'de izah olunacaktır. Mütercim)

Kara-Hisar sahibi Melik Ahmed oğlu Hasan Beğ Şehzade Murada Pîr Ömer'in zulmünden şikâyet ve istimdat etti. Alp-Ars-İlan oğlu Hasan Beğ Cüneyd Beğ'i Öldürün Cânîk'i aldı (s. 287). Sözü'n doğrusu bu olacaktır. Müverrihde tercüme hatâsı osla gerektir.

etmeden- ikinci oğlu Hızır Beğ'e vermişti. Padişah, Kaasım Beğ'in istirahatı üzerine Tosya, Kengırı (Çankırı), Ktstamonu şehirleriyle idaresini Hızır Beğ'e tevdi etmiş olduğu araziyi⁵⁴⁷-Osmanlılar'ın sevgili ve sâdik dostu olması hasebiyle- Kaasım Beğ'e vermesini İsfendiyâr'a ihtar etti. İsfendiyar arazisinin en kıymetli kısmını ne kendisi, ne de sevgili oğlu Hızır Beğ için kurtarmağa bir çare göremediğinden, hiç olmazsa Kaasım'm ümidini boşa çıkarmak istedi; veziri ve bir fevkalâde sefiri⁵⁴⁸ vâsıtasıyla, Kaasım'a verilmesi bildirilen şehirlerin bizzat Pâdişâh tarafından kabul ile istirahati için tasarruf etmek üzere kendisine yalnız Kastamonu'nun bırakılmasını istirham etti⁵⁴⁹. Bu istirham Mehmed'in fikirlerine pek muvafık geldiğinden, sür'atle kabul edildi. Bahis mevzuu olan şehirlerin teslimi mâdence en zengin dağların gelirlerinin terkedilmesi mukabilinde İsfendiyar ile bir sulh muahedesi akdolundu.⁵⁵⁰ Kaasım, ümîd ettiğini kaybetmiş olmakla beraber Pâdişah'ın ordusunda hizmetine devam etti. Meh-med bu şerefe Hızır Beğ'i de iştirak ettirmek istedi. Fakat Hızır-Pâdişâh kendisinden Samsun şehrini almış olduğu için- gerek biraderine, gerek Osmanlûar'a-müsâvî bir derecede husûmet beslediğinden birâ-deriyle birlikte bulunamayacağını söyleyerek Sultân Mehmed'in teklifini reddetti. Bunun üzerine beğendiği yere gitmesine müsâade edildi.⁵⁵¹

Tatarların Rumeli'ne Nakli

Samsun'un⁵⁵² ve Canik'in⁵⁵³ zaptından⁵⁵⁴ sonra Mehmed Bursa'ya dönerken birdenbire bir Tatar cemâatine tesadüf etti. Bunlar Moğol istilâsı zamanında

⁵⁴⁷ Tosya, Kangın (Çankırı), Kalecik, Kastamonu, Bakır Köresi ve diğer mahaller, Sa'dü'd-din'den (Mütercim),

⁵⁴⁸ Vaiz Mehmed. Sadü'd-din'den (Mütercim)

⁵⁴⁹ Nesri, 158. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 345.

⁵⁵⁰ Neşri, varak: 158; Sa'dü'd-dîn, s. 345. Halkondilas (s. 59) *İs-fendiyâi1» yerine «İsmâil» yazar ve der ki: «Mittens itaque Ismael (İsfendiyar) legatos, quibus mandârat ut dicerent se paratum esse aeris redditus omnes Mechemeti nomine tributl assignare, si secum pacem fecisset» (Onikinci Kitap'taki 131 numaralı dipnottaki buna dâir olan ifâde hükümsüz kalmak lâzım gelir.)

⁵⁵¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/415-418.

⁵⁵² Neşri, varak: 159, Sa'dü'd-dîn, s. 437. İkisi de biri Müslüman, diğeri Hıristiyan Samsun'u olmak üzere iki Samsun (Sam-son) gösterirler. Burada kâsdedilen ikincisidir.

⁵⁵³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 437. Sultân Mehmed Canik'i Alp-Arslan'ın oğlu Hasan Beğ'den almıştır. Bu, o şehrin kumandanı Cüneyd Beğ'in (eski İzmir Beğ'i Cüneyd değil) vefat ettiği muhasara esnasında vuku bulmuştur.

⁵⁵⁴ Azimet-i Şâh&qe 822. Mütercim.

bu memlekete hicret ederek orada kalmışlardı. Sükûnet içinde yaşıyorlardı. Pâdişâh bu ecnebilere reisleri kim olduğunu ve nerede bulunduğunu sorması üzerine, reisin Tatar Samgarlar ırkımdan Minnet Beğ olduğu ve bir düğüne gittiği cevâbım verdiler. Mehmed:

- «Bakınız, ben harb ederken bu Tatar beğleri düğün peşinde koşuyorlar ve bâb-ı Hümâyûnumda görünmüyorlar. Siz, Rumeli'ye naklolunacaksınız.» Dedi, Minnet Beğ, hemen tekmiil muhâcirleriyle beraber Avrupa'ya gitmek için emir aldı. Muhacirler Filibe yakınında Konuş vadisine yerleşmeğe mecbur oldular. Filibe ve Kostantiniyye yolu üzerinde ve Filibe'ye az bir mesafede bulunan, hâla «Tatarpazarı» adı verilen kasabayı bu muhacirler kurmuşlardır.⁵⁵⁵ Minnet Beğ'in oğlu Mehmed, bilâhare bu kasabada bir kale, bir mektep, bir kervansaray inşâ ettirmiştir.⁵⁵⁶

Dervîş İsyanı

Mehmed'in Avrupa'ya dönüşünden sonra, donanmasının Gelibolu sularında uğradığı zayıtı tamire hazırlanırken, fevkalâde mühim bir hâdise, yâni dervîş isyanı zuhur ederek, tasavvurlarım uygulamaya mâni oldu. Osmanlı Devleti'nde zuhur eden isyanların en tehlikelilerinden biri olan bu isyan, âsîlerin hâinâne niyetlerini dinî taassup perdesi altında gizlemiş ve bunu hayrete şâyân bir sabır ve maharetle tertîb ye hazırlamış olmalarıyla da fevkalâde birşeydir. Bir meczûb bu fitneye kendi ismini vermiş ise de, fesadın ruhu ulemâdan bir zât, yâni Musa'nın hezimetinden sonra İznik'e sürülmüş olan kazasker Simavlı Bedrû'd-dîn idi. Bedrû'd-dîn'in ilmî sıfatı hayâtını kurtarmış ve menfasında bir maaş tahsisine sebep olmuştu. Fakat Bedrû'd-dîn çok geçmeden sürüldüğü yerden kaçtı. Gizli niyetlerim icra mevkiine koymak için kâfi miktarda taraftar bulacağına emin olduğundan fakîh ve hakîm sofî olmak üzere hâiz bulunduğu şöhreti maharetle kullanarak harîsâne tasavvurlarını yeni bir mezhep esâsı üzerine kurdu⁵⁵⁷.

⁵⁵⁵ Neşri, varak: 159. Muhyfd-dîn, Viyana Kütüphanesinde el-yazısı, nu: 139, s. 60; Ravzatü'l-Ebrâr, 822 senesi, Tatar-Pazarı hakkında Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'sine müracaat (s. 55). Bu, Anadolu'dan Filibe'ye gönderilen ikinci muhacirler kfilesidir. Birincisi hakkında Vatikan el yazısı Aşık Paşa-zâde'ye (s. 154) müracaat

⁵⁵⁶ Neşri, (Pâdişâh bu Tatarlar'a Üsküp arazisinde tesadüf etti. Serdârları Samanar-oğlu mensuplarındandı. Tacti l-Tev&rlh'den, c. 1, s. 288.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/418-419.

⁵⁵⁷ Dukas, 11, s. 62. Bratutu'da Sa'dü'd-dJn., \$53. tdrfs, varak: 26. Neşri, varak: 160. Âli, Solak-zade.

Fakat Bedrüd-dîn'e, hareketinin mesuliyetini deruhte etmek ve ona yol açmak için bir âlet lâzımdı. Bunun için İzmir Körfezi'nin güney ucunda ve Sakız adasının karşısında Karaburun'u teşkil eden Stilarius Dağı üzerinde doğmuş aşağı tabakadan bir Türk'ü seçti⁵⁵⁸. Bedrüd-dîn, bu Türk'te-kendi mezhebinin vaizliği için lâzım- olan- taassup ve coşkunluk bulmuş olduğundan, kendisine kethüda, vekil, dinî nazariyelerine naşir yaptı. Börklüce⁵⁵⁹ Mustafa denilen bu şiddetli mutaassıp⁵⁶⁰ derhal kendini baba ve ruhanî sâ-bip ilân etti. Bundan dolayı taraftarları Dede Sultan adını verdiler. Bed-rü'd-dîn'e Torlak Hû-Kemâlî yahut Kemâlî Hubbü'd-dîn isminde⁵⁶¹ bir Yahudi mühtedîsi pekçok yardım etti. Bu Yahudi, o vakit büyük fırkalara ayrılarak ve her tarafta yeni mezhebi neşrederek Asya'da dolaşan dervîglerin başına geçti. Mezheb eşitlik ve fakr (fakirlik) kaidesi üzerine te'sis edilmiş olup, kadınlar müstesna olmak üzere, herşeyde iştirak (ortaklık) talim ediyordu. Bu meczûbîar şöyle derlerdi:

«Ben senin evinde kendi evim gibi otururum, sen de benim esvabımı giyer, silâhlarımı, arabalarımı kullanırsın. Yalnız kadınlar müstesnadır.»

Bedrüd-dîn ile mahremlerinin gizli maksatları Avrupa ve Asya'da hükümet te'sis etmek olduğundan, Hıristiyanlar'ı ve bilhassa-İmparatorları Pâdişâh ile iyi geçinmekte ulan- Rumlar'ı elde etmekte. Şu maksada ulaşmak için dervişler, Hıristiyanların Allah'a ibâdet ettiklerini inkar edenlerin kâfir olduklarını ilân ve kendilerine iltihak için gelen Hıristiyanlar'ı semâdan nazil melekler gibi kabul ettiler. Börklüce Mustafa tilmizlerinden birkaçım Sakız adasında hakimler ve râhibler arasından mühtedîler celbi için, oraya

⁵⁵⁸ Eskiden «Mellna», bugün «Karaburun»). Stilarius dağı İsmi, yalnız Da-kas'da buludur.

⁵⁵⁹ Hammer'in imlâsına göre «Böreklüce» okunur; bizim târihlerde «Börklü-ce»dir. Malûmdur ki, <bork> külah nevinden bir serpuştur. Bu isimde (ya-zılığı eski harflerle aynı şekilde olan) malûm yiyecek «börek» değil, serpuş manasına cbörk» kastedilmiş olması daha muhtemel görünür. Filhakika, böyle olduğu M.İ. 3'de Hoca'nin bir tevriyesiyle izah olunacaktır. (Mütercim).

«Börklüce Mustafa... Aydın iline vardı ve mekr ve telbîs-i asâ-besini ol diyar â'yânınm uyûnuna sardı.» (s. 297). «Asâbe» ve «sarmak» kelimeleri gösterir ki, «köşk» vezinde «börk» okunacaktır.

⁵⁶⁰ Duka».

⁵⁶¹ Sa'dü'd-dîn'de tHub-i din Kemâl». Bratutu (BN)i <YN> zannetmiş olduğundan Hubb-i; din yerine Hutodîn yazar. (İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn1 de, c. 1., s. 298, Torlak Hudbin Kemal olmak üzere yazılıdır. Hubb-ı din kelimesine İstanbul matbuu Sa'dü'd-dîn'de sarihden tesadüf olunamady-sa da, Hoca'nin tevriyesinden bir çub» kelimesi olacağı çıkarılmaktadır. M-l 4'e müracaat. Mütercim.)

«... (Mustafa) nice sâdedüleri dâm-ı riya ve tezvir ile bend ve teshir edüp hubbî habbını müzârif küüp» ekti. (s. 297). Herhalde bîr «hubb» kelimesi olacağından şüphe yok idiye de, bu ibare, bizim nüshada Mustafa'ya aittir.

gönderdi. Bu temsilcilerden ikisi, başları çıplak ve ayakları bir çuha parçasına sarılı olduğu halde, o vakitler Sakız'da Torlulaş Manastırında bulunan bir Giritli keşişi ziyarete gittiler. Temsilcilerin biri rahibe:

- cBen.de senin gibi keşişim, senin Allah'ına ibâdet ediyorum ve geceleyin deniz üzerinde ayaklarımla yürüyerek seni görmeğe geliyorum.» dedi.

Hum keşişi buna kanâat getirmiş ve-eskiden Sisam adasında beraberce bir istiğrak hayâtı geçirmiş oldukları- Börklüce Mustafa'nın gecoieyin kendisiyle görüşmek için yürüyerek denizi geçmekte olduğunu müverrih Dukas'a te'mîn eylemiştir⁵⁶².

Mehmed, fesaddan haberdâr olunca, Sırb Kralı'nın oğlu ve Saruhan \âlîsi Sisman'a bu cür'etkâr mutaassıpların üzerine'yürümesini emretti. Sısrnan-altı bin müttefik tarafından müdâfaa edilen- Stilarius dağı geçitlerine sapmış olduğundan, teknil askeriyle beraber katledildi;⁵⁶³ Ecdadının dinini terketmiş olan bir Hıristiyan, şu suretle, Müslü-. manhtan çıkmış bir güruhun darbeleri altında telef oldu. Bu muvaffakiyet, yeni mezhep sâliklerinin cür'etini artırarak, yeniden birçok kimselerin onlara tabî olmalarına sebep oldu. Eşitlik fikri yayıcıları cüVet-lerini Pâdişah'm fermanları ve İslâm'ın kanunları ile te'yîd edilmiş bâzı âdetleri men' etmeğe ve birçok hususlarda kendilerini Hıristiyânlar'a benzetmeğe kadar götürdüler. Dejenere ettikleri bâzı şeylerden olmak üzere, bundan sonra bir kumaştan yapılmış yalnız bir elbise giymeğe ve başaçık gezmeğe karar verdiler. Avrupa kavimleri, Yunanlılar ve Romalı Wda olduğu gibi, alınlarını kapamak âdetini bir serbestlik alâmeti addettikleri cihetle, bu dervişler bu cihetten Avrupa kavimleriyle ihtilâfa düşmüş oluyorlardı. Bundan başka, Börklüce Mustafa Müslümanlar'dan ziyâde Hıristiyanlarca rabıta peyda etmek istediğinden, bu da pek fena bir bid'at teşkil ediyor ve bu mutaassıpların Kur'ân âyetlerine ne kadar az ehemmiyet verdiklerini gösteriyordu. Mehmed, bunların çoğalmalarından ziyâde, ortaya koydukları

⁵⁶² Dukas, 21, a, 62,

⁵⁶³ Simavnalı Bedrü'd-dîn ile Börklüce Mustafâ isyanı Hacı Kalfa ve diğer Osmanlı müverrihleri tarafından zamanından daha sonraları, yâni Mehmed'in saltanat zamanının son senesinden bir sene evvel zikrolunmuştur; Dukas ise zamanından evvel, yâni Konya'mn zaptından az sonra gösterir. Bu katmerli hatâ, aşikârdır ki, Loredano'nun Gelibolu muharebesi hakkında Venedik Senatosu'na yazdığı bir rapordan kaynaklıyor. 29 Mayıs 1416 tarihli olan bu rapora nazaran Türk Amirali donanmanın Venediklilerle muhâbebo için gelmiş olmayıp Mustafa'nın askerine yolu kapamaktan başka bir memuriyeti olmadığını beyân etmiştir (Lojiye, 5, s. 431). Burada bahis mevzuu olan Börklüce Mustafa'dır; çünkü Düzme Mustafa Dukas ve Halkondilas'da pekçok sonra zikrolunmuş ve Osmanlı müverrihleri II. Murad'ı saltanatı zamanında göstermiştir.

muharebe şekillerinden haklı olarak telâş ettiğinden-o aralık Saruhan ve Aydın valisi tâyin edilmiş olan- Alî Beğ'e bu iki eyâlet arazisinde toplayacağı kuvvetlerin tamamıyla âsîlerin üzerine hücum etmesini emretti. Alî Beğ'e de talih, Sisman'dan daha yaver olmadı; külliye mağlûp olarak, ancak pek güçlülük ve askerinin birazıy-la Manisa'ya kaçabildi. Bu iki mağlûbiyet Mehmed'i daha şiddetli tedbirler almağa mecbur ediyordu. Binâenaleyh Pâdişâh, henüz oniki yaşında bulunan oğlu Murad'⁵⁶⁴ Avrupa ve Asya eyâletlerinin bütün kuvvetleriyle, bu meczûbîar mezhebini tenkile memur etti. Yaşı küçük olmakla beraber pederinin Amasya valiliğini tevdi etmiş olduğu bu Şeh-zâda-refakatinde Bâyezid Paşa olduğu halde- hareket ederek⁵⁶⁵ ordusunu âsîlerden ayıran derbendleri geçti. Yolunda erkek, kadın, genç ihtiyar, her kim tesadüf ettiyse askerın kılıcıyla maktul oldu. Nihayet Eörklüce'nin hükümet merkezi olan Stilarius dağı yakınında kat'î bir muharebe vuku buldu. Daha ziyâde talihin yaverliğine lâıık bir müdâfaadan sonra, Mustafa ile bu kanlı muharebede telef olmayanların hepsi esir edilerek, Ayasluğ'a götürüldüler. Mustafa'ya İslâm'a döndürmek için kullanılan en şiddetli vâsıtalar hep beyhude oldu; en müthiş işkenceler neşrettiği yeni mezhebde daha da direnmekten başka birşeye yaramadı Mustafa çarınıha gerilerek⁵⁶⁶ bir deve üzerinde şehir içinde dolaştırıldı ve tilmizlerinden itikâdlarını terketmeyenler gözünün önünde katliâm edildiler. Bunlar:

- «Dede sultan, eriş imdadımıza!»⁵⁶⁷ diye kendilerini Öldüren hançerlerin üzerine atılıyorlar ve mezhebi itikâdlarını ve önlerinde vefat eden üstadlarına rabıtalarını bu suretle kanlarıyla te'kîd ediyorlardı. Mustafa'nın vefatı fırkasının kuvvetini kırmış olmakla beraber, arkasına kalanlar arasında onun henüz bu dünyâda olduğu rivayeti dolaşıyordu. Giritli Keşiş Börklüce Mustafa'nın münvezî hayâtına yeniden başla-znait için çekilmiş olduğu Sisam adasında hâlâ yaşamakta olduğunu tarihçi Dukas'a

⁵⁶⁴ Eğer bu rivayet ve Hacı Kalfa'nın Sultan Murad'ın 806 senesinde doğduğuna dâir ifâdesi sahili ise, şu üçüncü muharebe 818 senesinde, binâenaleyh Osmanlı müverrihlerinin gösterdikleri tarihten beş sene önce vâki olmak lâzım gelir (Hacı Kalfa, 822); bu suret Loredano'nun 1416 (819)'da yazılmış olan raporuyla pek güzel uyuşmaktadır.

⁵⁶⁵ Dukas, Şehzâde'nin maiyyetine memur olan Bâyezid Paşa'yı dâima Pâdişah'ın nezdinde bulunan bugün hâi?. oldukları «mabeyne!» (internuntius) unvanının tam karşılığı olan ramca kelimeyle tercüme eder. Roma'da bu türlü iltifata ilk mazhar olan Ninias nâmında kadın tabiatlı bir şahıstı: «Postoi quoque ejus id exemplum secuti, responsa gentibus per iutornuntius dabant» (Justin, 1.) (Justinus nâmmdaki müellifin -nakledilen rivayeti ifâde eden- beyândır.)

⁵⁶⁶ Mustafa, kollan ve bacakları gerilmiş olduğu halde uzun bir tahta üzerine çivilendi.

⁵⁶⁷ Dukas, 21, s. 63. «Dede Sultan, İriş!».

söylemiştir⁵⁶⁸.

Mustafa'nın işkence ve idamından sonra, Bâyezid Paşa, Şehzade Mu-rad'ın ordusunu mutaassıpların müttefiki Yahûdî Torlak Kemal üzerine götürerek, onu üçbin dervîşiyle beraber Manisa'da mağlûp etti. Yahûdî, tilmizlerinden kendisine en sâdık bir şahıs ile birlikte asıldı⁵⁶⁹.

Bundan sonra Asya eyâletleri ahâlîsi eski mezheplerine döndüler. Fakat bu kadar karışıklıkları ve bu dökülen kanların müsebbibi olan Bedrû'd-dîn Simavna-oğlu, Börklüce ile Torlak'ın Asya'da neşrini taâhhüd etmiş oldukları mezhebi Avrupa'da yaymakta bulunduğundan, bu üçlü mezhebin üçüncü bir fırkası da Balkan ormanları arasında toplanıyordu. Süleyman'ın hükümeti zamanında, Bedrû'd-dîn henüz kazasker iken, onun aracılığıyla maaş ve timar elde etmiş olanların hepsi bu âsîlerin son reisinin bayrağı altında saflarını tertîb ediyorlardı. Murad ile Bâ-yezid Bosfor'u geçtiler; Bedrû'd-dîn Siroz yakınında mağlûp oldu. Bedrû'd-dîn esîr edilerek meşhur Teftazânî'nin tilmizi Herat Acem fukahâ-sından⁵⁷⁰ Mevlânâ Saîd'in bir fetvası⁵⁷¹ üzerine âsî sıfatıyla asıldı.

Bedrû'd-dîn en yüksek ilmî rütbeye yükselmiş ve bugün dahî muteber addedilen eserleriyle fıkıhda derin malûmat sahibi bulunduğunu göstermiş olduğundan⁵⁷², bu âsîye edilen şiddetli ceza halkı daha ziyâde korkuttu.

Zamanımızda zuhur eden Vehhâbîler isyanı istisna edilirse, Börklüce Mustafa ihtilâlinin-dinî bir bid'atten ileri gelmiş olmak itibariyle- Osmanlı târihinde diğer bir misâli yoktur. Şark'ın son çağ târihinde reis-

leri ve taraftarları dervişlerden mürekkep olan isyan da yalnız budur. Fakat, İslâm Halîfeleri târihinde, dînî inkılâblar ile gizli rabitaları olan siyâsî inkılâblann birçok misâllerine tesadüf olunur; şu kadar ki, o vakit dervişlerin adedi pekçok olmadığından taht ve mihrabın yıkılması-ra yalnız dervişler değil, bütün ahâlî sınıfları iştirak etmişlerdi. İslâm Halîfeleri zamanında ilk isyanı tertîb eden Haricîler de Hilâfet'i «Zıllu'-lahi fî'l-Arz» tanıdıkları cihetle, Hilâfet'e karşı değil-meşru halîfe olarak tahtta bulunan hükümdarın yerine başkasını istedikleri için- yalnız hükümdarın şahsına karşı isyan ediyorlardı, ikinci hicrî asırda Râ-vendî ve Mukannâ, Horasan'da ellerinde kılıç olduğu

⁵⁶⁸ Dukas. 21.

⁵⁶⁹ Neşrî. varak: 160. tdrts, Bratutu «Simavna» yerine sehven «Savina» yazar.

⁵⁷⁰ Bratutu Seyyid Herevî'den sükût ile onun yerine otuz sene önce (792 vekayü, Hacı Kalfa) vefat etmiş olan Teftazânî'yi vaz* eder.

⁵⁷¹ İdrîs'in fetvasının bize naklettiği hadîs.

⁵⁷² Neşri, varak: 160. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 65. İdrîs, 26. Alî, Solak-zâde, Âşık Paşa-z&de, Vatikan'daki el yazısı, s. 200.

halde bid'at yaydılar. Râvendî, Hind akaidine uygun olarak, ruhların tenasühü fikrini ta'lîm ederdi; Mukanna-yanlış tefsir ettiği- Zend-i Irânî'ye istinâd ederek, sefahat tavsiye ederdi; bunun için tarafları «zındık» (Metîn fikirliler, sefiher), «mübeyyiza» (beyaz elbiselerine telmihen) ve «mu-hammere» (kırmızı kemerlerinden kinaye olarak) gibi muhtelif isimlerle isimlendirilmişlerdi⁵⁷³. Yine o asrın nihayetine doğru Bâbek hürriyet, musâvât ve-kadınlar da dâhil olduğu halde- mallarda iştirak ta'lîm ederdi. Bu mezheb sâlikleri «Hurremiye» (Mesrurlar) diye isim-lendirilirdi. Hicretin üçüncü asrının yarısı ile dördüncü asrının yarısı arasındaki, zamanda, Karamita, İslâmiyet'in esaslarını sarsarak Kabe'de Ha-cer'i Esved'i yıktıkları gibi, hükümdarlık tahtını da yıkmakla tehdîd ettiler⁵⁷⁴. Bu dînî fırkaya imtisâlen, zamanımızda da Vehhâbîler, Pey-gamber*'in Dîni'nin itikâdlarını, bu dînin beşiği olan memlekette mahvetmeğe çalıştılar. Karamita teşebbüsünden az zaman sonra, Hasan Sab-bâh Abbâsîler*e karşı Fâtîmîler'in hukukunu muhafazadan başka emeli j-okmuş gibi görünerek - bilâhare bütün İslâm âlemine dehşet salan- bir gizli cemiyet tasavvur ile, meydana koydu. Bu cemiyet "İsmâîlîler, yahut Bâtmîler cemiyeti idi. Hasan Sabbâh'ın mezhebi yedinci derecede bulunan bir bânını için yalnız şu akideden ibaretti: Bir şeye inanmamak ve her şeye cür'et etmek. Bâtmîler tarîkati yüzyetmiş bir sene zarfında⁵⁷⁵ kalelerinin arkasından yalnız Hasan'ın kendi hükümetine merkez yapmış olduğu memleketi değil⁵⁷⁶, en uzak memleketleri bile tehdîd ederek Horasan'dan Suriye ve Mısır'a kadar bütün kavimleri titrettiler» Hükümdarlar ile vezirlerini, doğuşları ve mevkileri itibariyle kavimlerin maddî ve manevî menfaatlerinin tabî müdafileri addettiğinden, hançerini tercihan onların aleyhine kullanır ve her yerde

⁵⁷³ Mî. 5'de izahat verilmek üzere aynen tercüme olundu. Mütercim.

Şerh-i Mevâfık'da (İstanbul baskısı, s. 626-627) mezkûrdur ki, bunların yedi lâkabları var idi: 1) Bâtîniyye, bânın-ı Kitâb'a is-tinâd ettikleri için; 2) Karâmîta, mezheb kurucusu Hamdan Kar-mat olduğu için, 3) Haremiyye, muharremât ve mahârîmi ibâ-ha ettikleri için (Hammer bunu «hurremiyye» anlamıştır); 4) Sebeiyye, yedi peygambere, yedi imama ve yedi şeylere itikâd ettikleri ve yedi dereceye ayrılmış oldukları için; 5) Bâbekiyye, Azerbaycan'da Bâbek nâmında bir şahsın hem-fikirleriyle birlikte bunlara iltihak ettikleri için; 6) Muhammere, Bâbek zamanında kırmızı giydikleri yahut kendilerine muhalif olan Müs-lümanlar'ı «hamîr» diye adlandırdıkları için, 7) İsmâliyye, İsmail bin Câ'fer-i Sâdık'a imamet isnâd ettikleri için. Daha başka unvanları da vardır. Eski matbuat müdürü Nüzhet Efendi bunların epeyce mufassal bir târihini kırk sene önce bir gazetede dercediyordu. Ayrıca basılmadığına teessüf olunur.

⁵⁷⁴ İslâm Halifeliği Târihi Menibâlarına Nazaran Batîniyye Tarikatı Târî-hi'ne müracaat, Fransıaca tercümesi. Kitap: 1.

⁵⁷⁵ İsmâîlîler hanedanı yüzyetmiş bir sene devam etti.

⁵⁷⁶ Batınllar umûmi merkezi ve Hasan, &a>bâh'm nakarn Mamut kalesiydt

alenen dinsizliği ve katli tervîc ederdi.⁵⁷⁷ Bu fırka,-Asya toprağım kapa boyadıktan sonra- fakîhlerin laneti ve Hülâgû ve Beybars'm kılıcı ile mahvedildi. Hülâgû ve Beybars bu mezhebin Kûhistan ve Suriye'deki kalelerini hâk ile yeksan ettiler. Bâtmiîlerden bâzı bakiyeler Hasan Sabbâh'ın kanlı vasiyetini bir müddet daha tatbik ettilerse de, Timur'un demir pençesi yetişerek bunları da müebbeden mahvetti⁵⁷⁸. Şu saydığımız siyâsî ve mezhebi cemiyetlerden hiçbirisinde dervişlerin-Bedrü'd-dîn'in Börklüce Mustafa ile Torlak'm üç bin dervişlerine işgal ettirdikleri kadar- mühim bir mevki tutmuş olduklarını görmüyoruz⁵⁷⁹. Bedrü'd-dîn isyanı İran'da Zerdüş ruhbanının Kubâd'ın kumandasında çıkardıkları ihtilâlin fena bir taklidi olmakla beraber, ancak İran'ı kana boğmuş olan şu ihtilâl, Bedrü'd-dîn isyanının ne olduğu hakkında doğru bir fikir verebilir. Cür'etkâr bir adam olan Zerdüş rahibi Mezdek, en müstebidâne İr surette idare olunan memlekette hürriyet, müsavat ve mallarda iştirak (ortaklık) kaidelerini ilân etmişti. Bu prensiplerin tutuşturduğu ihtilâl ateşi sür'atle yayılarak, Husrev-i Nûşirevân onu kırk-bin rahibin kanıyla söndürünceye kadar, tedricen bütün tran eyâletlerine sirayet etti. Börklüce ile Torlak'm ve Bedrü'd-dîn'in vefatı Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da ve Asya'da o türlü bir tehlikeden kurtarmış oldu.⁵⁸⁰

İki Mustafa'nın Saltanat İddiası

Börklüce Mustafa, saltanat makamına karşı cinayetinin işkence ile cezasını; henüz görmüştü ki, diğer bir Mustafa-daha ziyâde muvaffakiyetle değilse bile zahirde daha ziyâde hukuka istinaden- Pâdişâhın hükümetini zaptetmeğe teşebbüs etti⁵⁸¹. Neşri hâriç, bütün Osmanlı müverrihleri I. Mehmed'in saltanatında bu cesûrâne teşebbüsten istitra-den

⁵⁷⁷ Haşîşîler târihi şark menbâlarından alınmıştır. Bu mezhebin muhtelif kademelerinin kaideleri hakkında ortaya çıkacak ten-kîd, Makrîzî'nin Maâdinü's-Şark kitabının aslına müracaatla faslolunabilir.

⁵⁷⁸ Şerefü'd-dîn.

⁵⁷⁹ Viyana imparatorluk Kütüphânesi'ndeki el yazısına nazaran bu âsiler yalnız sofiler değil, dânişmendler, yâni ilm-i kelâm ve fıkıh ile işigâl eden talebe de dâhil idi. Lutfî'ye dahi müracaat, s. 40.

⁵⁸⁰ Bedrü'd-dîn Siroz'da medfundur. İtikadının hülâsası Varidat kitabıdır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/419-424.

⁵⁸¹ Sa'dü'd-dîn, Düzme Mustafa vak*asını n. Murad asrında zikreder. Tet-klkatı M.t 7'de görülüyor. Mütercim.

bahsediyorlar. Şu vak'anın kahramanı olan Mustafa Bâyezid'in Ankara muharebesinde kaybolan oğlu olduğunu ve saltanat hakkının Meh-med'e değil, kendisine âit bulunduğunu iddia ettiğinden, Osmanlı müverrihleri bunu «Düzme Mustafa» diye adlandırırılar. Bizanslılar, bilâkis Düzme Mustafa'nın hakîkaten Bâyezid'in oğlu ve Mehmed'in büyük biraderi olduğunu iddia ederler⁵⁸². Fakat her iki tarafın da bî-taraflığı şüphelidir. Çünkü Osmanlı müverrihleri-Bâyezid'in diğer oğullarının babalarının tahtındaki haklarına rağmen- bu pâdişâhın meşru halefi olarak yalnız en son saltanat edeni tanırılar; bunun için dâima Mehmed'in tarafını tutarak Mustafa'yı yalancılıkla itham ederler. Bizanslılara gelince, tmparator'un menfaatma muvafık olan fikri ileri sürerek-Bizans siyâsetinin muhafazasını icâp ettirdiği veçhile- saltanat iddiacısının hukuku zahir olduğunu isbât etmeğe çalışmışlardır. İki milletin muharrirlerinin müstensâ mevkîlerinden ileri gelen şüphelere rağmen, tarafsız bir muharrir enine boyuna düşündükten sonra mizanı Mustafa'nın lehine meylettirmeğe mecburdur; Fikrimizin istinâd ettiği noktalar şunlardır:

Evvelâ, Timur Ankara muharebesinden sonra kavgada vefat etmiş olmaları muhtemel bulunan Bâyezid evlâdının cesetlerinin dikkatle aranılmasını emretmişti; halbuki Mustafa'nın cesedi asla bulunamadığı gibi, bu şehzadenin vefat etmiş olduğuna dâir hiçbir emare alınamadı. İkinci olarak, saltanat iddiacısı mağlûp olduğu vakit, bunu nezdinde muhafaza için Mehmed'in Rum împaratoru'na tediyesini taahhüd ettiği maaş, Mehmed'in dahî Mustafa'nın kendi biraderi olduğunda şüphesi olmadığını isbât edei. Üçüncü olarak, saltanat iddiacısının ordusu birçok tarihçilerin iddiaları veçhile, aşağı tabakadan şahıslardan mürekkep olmayıp bu orduda, Cüneyd, beğlerbeği Timurtaş'ın ve Evranos'un oğulları gibi devlet ileri gelenlerinden birkaçının bulunduğu muhakkaktır. Mustafa hakîkaten Bâyezid'in oğlu olmasaydı, bu seçkin kişiler nasîhat-larıyla, vücudlarıyla ona yardımcı olurlar mıydı? En son olarak, Neşrî'-nin şahadeti bizim fikrimiz lehindedir ve bu şehâdet-yalnız başına- Neşrî'-den sonra târih yazmış olan bütün tarihçilerin şahadetinden ziyâde kıymeti hâizdir.⁵⁸³

Her ne hâl ise, Mehmed'in hakîkî veya düzmece biraderi, Avrupa'da kendini Osmanlı Devleti'nin yegâne hakîkî vârisi olarak ilân etti. Saltanat iddiacısı

⁵⁸² Halkondilas, s. 64: «Mustafas unus e.numeno fliorum Bajaztis Verum tamen eum fulsse Bajaztis genuinum Mlum verissimum erat.» Dufcas. 27, «. 101.

⁵⁸³ Neşri (varak 161), der ki: «Yıldırım Hân oğlu Mustafa -Timur çenginde gaib olmuşidi-Selânik'de zahir oldu.»

Eflâk Beği Mirce ile-Âyasluğve İzmir valiliğinde bulunmuş ve iki-defa isyan ile ik; defa affa nail olmuş olan-• Niğbolu valisi Cüneyd tarafından da yardım görerek Balkan'ı geçti, Tesalya'ya girdi Mehmed sür'atle mukabelesine giderek Selanik yakınında yetişti ve bir muharebede hezimete uğrattı⁵⁸⁴. Mustafa ile Cüneyd, maiyyetle-rinden birkaç kişi ile birlikte bu kanlı savaş^meydamndan kaçmağa muvaffak olarak kendilerini Selânîk'e attılar. Selanik valisi Dimitrius Las-karis Leontarius onlara himaye ve emniyet vaad etti. Mehmed, Vâli'ye firarileri teslim etmesini ihtar etmesi üzerine Dimitrius, Pâdişâh İmparator'a bir baba gibi hürmet etmekte olduğundan, kendisinin İmparator'un olduğu kadar Mehmed'in de bendesi bulunduğunu, fakat nezdine iltica eden bir adamı en adî bir köle dahî olsa metbûundan ruhsat almadıkça teslim edemeyeceği ve Mehmed'in biraderi ve hükümdar sülâlesinden olan bir şehzade hakkında misafirperverlik vazifelerini ihlâlâ hiç cesaret eyleyemeyeceği cevâbım verdi. Bununla beraber İmparator'dan bu hususta emir istemeyi vaad etti. Fakat Pâdişâh, valinin vaadiyle iktifa etmek istemediğinden bizzat Emanuel'e (Manuel). müracaatla Leon-tarius'un faydasız bıraktığı talebi yeniledi. İmparator, cevaben, toprağında ilticâgâh aramak üzere kaçıp gelenleri iade etmek namuslu bir hükümdarın sânına yakışmıyacağımdan, bunu asla yapamayacağını bildirdi, İmparator, eğer kendi biraderi Pâdişâh'ın nezdine iltica etmiş olsaydı, onun da mihmanperverlik vazifesine hâlel vermeksizin biraderini iade edemeyeceğini söylüyordu; mâaniâfih Mehmed son muahedesinde hukuk-ı pederânesini⁵⁸⁵ tanımış olduğu için Bizans İmparatorluğu tahtında bu-iundukça ne Mustafa mn, ne de Cüneyd'in serbest bırakıl mıyacıklarım mukaddes İkanîm-i selase üzerine yemîn ile te'mîn ederek, Pâdişâhın vefatından sonra ahvâlin icâbına göre hareket edeceğini beyân ediyordu. Bu cevapla birlikte Laontarius'a da Mustafa ile Cüneyd'i mümkün olduğu kadar sür'atle bir kadırgaya bindirerek Kostantiniyye'ye göndermesi emri geldi⁵⁸⁶. Bu emir ifâ edildikten sonra, Mehmed birâderiy-le Cüneyd ve beraberlerindeki otuz refakatçiye maaş olarak senelik üç-yüzbin akçe⁵⁸⁷ ödeyeceğini yazılı olarak taahhüd etti.

⁵⁸⁴ Dukas, 22, B. 65; HalkoiMtilas, 4. S. 65.

⁵⁸⁵ Bizans tarihçisinin övünmek için kullandığı tâbirdir. Dipnot: İ8'de İşaret olunduğu gibi, Sultan Mehmed Bizans İmparatoru'nun hiylelerinden şikâyetçi idi. Mütercim.

⁵⁸⁶ Bu unvan bugün yalnız İspanyol sefirlerin© mahsustur.

⁵⁸⁷ Gibbons, bu üçyüzbin akçeyi ikibinbeşyüz sterling altınından pek çok fazla hesap etmez; çünkü, onun ismini zikrettiği he-wenklaui (Pandectes, 128) kendi zamanında altmış akçe eden duka altınının, az evvel ellidört akçeden ziyâde etmediğini söyler. Bu son fiyata göre üçyüzbin

Mehmed ile bu mukaveleleri yapan Emanuel'in sarayı tercümanı Theologos Corax idi. Bu Bizanslı Timur'un Bâyezıd ile muharebesi zamanında, doğum yeri olan Alaşehir'in idarecilerinden biriydi. Corax, bu mevkiin muteber ahalîsinden birkaçını zâlim Cihangire teslim etmekle fena bir şöhret kazanmıştı. Bunlar Timur'un İstedığı vergiyi veremediklerinden yakıldılar: Corax, bilâhare Mehmed ile veziri Bâyezıd Paşa'nın o derecede teveccühlerini kazandı ki, sofralarına kabul şerefine nail .olarak, en nâzik müzâkereleri efendisinin arzusuna uygun olarak itmam eyledi. Bundan dolayı İmparator, Corax'ı sefir-i umûmî nasbeyledi. Maâmafih Co-rax'm ne siyâsî mahareti, ne devletine gösterdiği- hizmetler hakkında Bizans saltanatının menfaatlarını Pâdişah'ın menfaatlanna feda etmek zannında bulunulmasına mâm olamadı⁵⁸⁸. İmparator, Mustafa ile Cü-neyd'in bir gün Mehmed'e teslim edilmelerinden korkarak, mahbusları Kostantiniyye'den Limni akasma gönderdi. Orada Meryem Ana Manas-tm'nda şiddetli bir nezâret altında bulunduruldu.⁵⁸⁹

Sultân Mehmed, saltanat iddiacısının gâsıbâne teşebbüslerine yardım etmiş olmasından dolayı Mirce Beğ'i cezalandırmak için, Eflâk'ı istilâ ve tahrîb etti⁵⁹⁰. Bundan böyle Mustafa Kostantiniyye İmparatoru'nun mahbusu bulunduğu ve Kaasım'dan da korku kalmaeğği için Pâdişâh, mutlak hâkim olarak saltanat edebilirdi⁵⁹¹. Mehmed'in biraderi olan Kaasım-Bâyezıd'in

akçe altıbin duka, yahut üçbin sterling edecekti. Lâkin bu zamâdan birbuçuk asır evvel akçe'nin çok yüksek kıymeti vardı; zira bir duka almak için on akçe kifayet ederdi. Osmanlı müverrihleri de Bizans müverrihlerinin üçyüzbin akçe dedikleri vergiyi otuz bin duka'ya, yâni onbeşbin sterling altına çıkarırlar. Demek olur ki, o zaman bir akçe, bir duka'nm onda birine eşit olup, bugün (müverrihin zamanında) tedavül eden gurus'tan ziyâde kıymeti vardı. Bununla beraber şöyle bir netice çıkarılabilir ki, 1421'den 1821'e kadar dört asır zarfında Osmanlı sikkesi yüzde biri derecesine inmiştir. Çünkü bugün bir akçe, duka'nm yüzyirmide birine muâdil olabilir. Müverrih Dukas (s. 90), Bizans'ın gümüş floriniyle altın florin arasındaki farkı da gösterir ki, bir*'in üç'e nisbeti kabîlindedir; zîrâ beşyüz altın florin almak için binbeşyüz gümüş florin vermek lâzım gelir.

⁵⁸⁸ Dukas, 22, s. 68. Corax'm ikiyüzlülüğü kendisine ekseriyetle «Ologos Co-rax» (Karga, Çamurlu Ha/tlb) unvanının, verilmesine sebep oldu.

⁵⁸⁹ Dukas, 22, s. 67; Halkondilas, 5, s. 65. Halkondilas'a nazaran Mustafa ve Cüneyd evvelâ Epidor kalesinde, sonra Limni'de mahbûs oldular. Osmanlı müverrihleri Mustafa'dan ancak II. Murad zamanında bahsederlerse de Sa'dü'd-dîn (Bratutu. s. 354), İdrîs (26. hikâye), Âlî, Solak-zâde Mehmed'in Selanik duvarları önüne vusulünden bahsederler.

⁵⁹⁰ Dukas, 22, s. 67.

⁵⁹¹ Dukas, 20, s. 54. Bâyezıd'in iki oğlundan bahseder ki, bunların bin hemşiresi Fatma ile beraber Mehmed'e teslim edilmiştir, Franzes'e nazaran «Jozef» adı verilen diğeri vaftiz edilerek biraz sonra, Hıristiyan dîninde vefat etti. (Bizim târihlerde Sultân Bâyezıd'in vekayîi zaptedilmig olan evlâdından başka böyle bir oğlu yoktur. Bunun, Bizans müverrihlerinin vehminde vücud bulması, belki de Bizans İmparatoru tarafından ahvâlin müsâadesine göre

devletin asayişini te'mîn için te'sîs ettiği kaideye uygun hareket edilmiyerek- idam olunmayıp, Mehmed, kardeşinin gözlerini oydukmakla iktifa ve makarr ve îrâd olarak Meyve yakınında Akhisar şehrini tahsis etmiştir. Süleyman ile Kaasım'ın rehin' olarak Rum imparatoru'nun elinde bırakmış oldukları, tmparator'un da muhabbet ve itimâdını isbat için Mehmed'e teslimi hususunda sür'atli davranmış olduğu hemşiresi Fatma, bir sancak beğine nikahlandı. Biraderine yaptırmış olduğu elim ameliyata rağmen, Mehmed'in kalbinde merhamet hissi sönmemiş olduğundan, her ne vakit Bursa'ya gitse Kaasım ile hemşiresini sarayına getirtir, onlarla kardeşçe bir lutf ile konuşurdu.⁵⁹²

Sultan Mehmed'in Kostantiniyye'yi Ziyareti

Emanuel'in Mustafa'yı mahbus tutmayı taahhüd ettiği sene Sultan Mehmed, Kostantiniyye'den geçerek Asya'ya gitmek arzusunda olduğunu împarator'a bildirdi. Bizans reisleri bu fırsattan istifâde ile Pâdişah'ı tevkif etmesini tavsiye ettiler. Fakat Kostantin'in vârisi, hâinâne bir siyâsetin telkin ettiği şu fikri reddederek mihmanperverlik mukaddes hukukuna hürmet için, bir necâbet misâli gösterdi. İmparator, Dimitrius Leontarius, İshak Hasan, Manuel Kantakuzen ile Bizans reislerinden birçoğunu Pâdişah'ı istikbâle göndererek tarafından hediyeler takdimine memur etti. Temsilciler Mehmed'i şehir hâricinden karşılayarak Bosîor sahilinde Çifte Sütün (Bugün Beşiktaş) denilen mahalle kadar refakat ettiler. Yolculuğun sürdüğü müddetçe Pâdişâh Leontarius ile konuştu. Emanuel ile oğlu, Pâdişah'ı împarator'a mahsus kadirge ile istikbâl ettiler. Diğer müzeyyen bir kadirge da Osmanlı Sultâm'na tahsis edilmişti. İki sefine yanyana Üsküdar'a (Chrysopolis) doğru giderken,- İmparator ile misafiri Bizans sarayıyla Osmanlı ahfadı arasında hiçbir zaman düşmanlık zuhur etmemiş gibi, dostâne konuşuyorlardı. Mehmed, Asya sahilinde karaya ayak basınca kendisi için hazırlanmış çadırlara yerleşti. Bütün gün iki hükümdar karşılıklı olarak muhabbet ve sadâkatleri hususunda teminatta bulundular. Akşama doğru Mehmed, İzmit'e gitmek için atma bindi, Emanuel de

Sultân Mehmed aleyhinde kullanılmak üzere icâd olunmuş bir prens olması mümkündür. Mütercim).

⁵⁹² Brattttu'da Sa'dü'd-dln, s. 335. Hacı Kalfa, Takvimü't-Te&rfih; Avrupa müverrihlerinin gösterdiği 1402 tarihi yanlışdır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/424-427.

Kostantiniyye'de sarayına döndü.⁵⁹³

Çelebi Sultan Mehmed'in İrtihali

Bunu müteakip baharda Pâdişâh Avrupa'ya avdetle Gelibolu'dan geçerek Edirne'ye girdi, imparator, dönüşünden haberdâr olunca-mes'ûd seyahatini tebrik için- yeniden Leontarius'u gönderdi. Üç gün sonra Mehmed, nüzul isâbetiyle attan düştü⁵⁹⁴. Vefat edeceğini hissettiğinden son emirlerini vermek için sâdık veziri Bâyezid Paşa'yı davetle-o aralık Amasya valisi olan ve devletin doğu hududunu Ak-Koyunlu sülâlesinden Kara Yuluk Bayındırî'nin istilâsına karşı müdâfaa etmekte bulunan- oğlu.Murad'a sarsılmaz bir sadâkatle hizmet etmesini vasiyyet etti. Bundan başka Bâyezid Paşa'yı, iki küçük çocuğunu-yeni padişahın belki kendilerine hazırlamakta olduğu akıbetten kurtarmak için- Rum împaratoru'nun himaye ve vesayetine bırakmaya memur etti. Şu suretle, Mehmed bu iki oğluna bir derecede muhabbet gösteriyor ve vefatından sonra büyük oğlunun tahta çıkarken, büyük pederinin ve hattâ kendisinin göstermiş oldukları misâle uyarak kardeşlerini boğdurmasından korkuyordu⁵⁹⁵.

Hakîkaten Mehmed-Bizans müverrihlerinin bile teslim ettikleri yüksek faziletlerle beraber- Osmanlı. pâdişâhlarının kabul etmiş oldukları kaideye uymak zaafını göstermişti; biraderi Süleyman'ın-Bizans imparatoru tarafından kendisine teslim edilen- oğlunu da Musa'nın cellâdı Teres'in oğlu Zağnos (Saganos)⁵⁹⁶ eliyle idam ettirmişti. Maama-fih Süleyman'ın kızıyla bunun oğlu istisna edilerek Mehmed kendilerine-hallerine muvafık bir maişet te'mîni için- timarlar vermişti.

Mehmed, nüzul isabet ettiğinin ertesi günü yine orduya görünecek kadar metanet gösterdi, asker mûtâd olan ihtiram ve muhabbet sadâ-larıyla alkışladılar. Fakat daha ertesi gün bir nüzul daha isabet ederek dilini mefluç ettiğinden akşam üzerine vefat etti. Hezarfen, Sultân Meh-med'in disantarya (dizanteri) den vefat ettiğini ve rüyasında Önünde bulunan bir sahanın alınarak Murad'a verildiğini görmüş olduğunu rivayet eder. Pâdişah'ın şu hastalıkla vefat etmiş olması bizce mantıka muvafık

⁵⁹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/427-428.

⁵⁹⁴ Dukas, 22, s. 70.

⁵⁹⁵ Franzese, 1, Fasü: 37 ve 38.

⁵⁹⁶ Asıkpaşa-zâde, Vatikan Kütüphanesindeki el yazısı, s. 1«4 (Zağnos).

görünüyor. Her ne hâl ise, Pâdişâh ruhunu teslim ettikten sonra ölüm döşeği yanında bulunan İbrahim ve Bâyezid Paşalar-Şehzade Murad haberdâr olup da Bursa'ya dâhil ve tahta câlis oluncaya kadar- bu mühim hâdiseyi gizlemeğe karar verdiler. Murad'm Avrupa'ya vâsıl oluşunu sür'atlendirmek için merhum Pâdişâh'ın emîr-i âhuru Elvan Beğ vali bulunduğu (metinde: makarr-i hükümet olan) Amasya'ya gönderildi. Yeni Pâdişâh'ın gelişini bekliyerek dîvân Mehmed'in sağlığındaki gibi muntazaman toplandı ve-arasında Mehmed'in diğer oğullarının tarafını tutacak fırkaları bulunmak mümkün olan- orduyu ikiye ayırmakla beraber, Murad'a her ihtimâle karşı meşru hukukunu müdâfaa için lâzım olan kuvveti verebilmek maksadıyla Avrupa'daki askerinin bir kısmının Asya'ya geçirilmesi tensîb edildi. Bundan dolayı Asya'da bir muharebenin kararlaştırılmış olduğu Padişah nâmına ilân ve askerinin toplanma mahalli olarak Karesi sancağının merkezi olan Biga.tâyin olundu. Yeniçerilerin ve Sipahilerin bir kısmı gecikmeksizin bu şehre gitmek için emir aldılar. Bunlar, bu gibi hallerde verilmesi mûtâd olan maaşı almış ve gitmeğe hazırlanmakta bulunmuş iken, Padişahlarının henüz hayatta olduğuna kanaat getirmek için kendisini görmek istediler. Vezirler, en küçük bir hareketin hasta için hayatî bir tehlike yaratacağını ve Pâdişâh'ın hayâtından şüphe etmelerinin hastalığını şiddetlendirdiğini söyledilerse de beyhude oldu. Asker taleplerinde ısrar ve Pâdişâh'ı gönneksizin gitmiyeceklerini ifâde ettiler. Bu tehlikeli hâl içinde, Mehmed'in tabiblerinden sırra vâkif olan Kurd Ozan⁵⁹⁷ hakikati bildirmeksizin orduyu memnun etmek için bir çare düşündü. Padişah'ın cenazesine bütün saltanat alâmetlerini giydirerek içinde vefat etmiş olduğu- Edirne sarayının bir köşesinde taht üzerine oturtular. Na'sın arkasında sarayın iç-oğlanlarından dördü⁵⁹⁸, na'sın arkasına oturarak ve kollarını Pâdişâh'ın hil'atının kolları içine sokarak, Pâdişâh'ın sağlığında olduğu gibi hareketler yaptılar. Hekimlerin ifâdesine nazaran havanın hastaya dokunacağı bahanesiyle köşkün pencerelerinin kapalı olmasına dikkat edilmişti. Yeniçeriler, Sipahiler köşkün pencerelerinin altından geçtiler ve kendilerini saraydan ayıran mesafeye rağmen -pencerelerin arkasından efendilerinin kollarını hareket ettirdiğini gördüler. Bu hiyleye vâkif olan vezirler alışılmış olduğu şekilde gelerek Pâdişâh'a arz-ı

⁵⁹⁷ Kürd Ozan, Tâcü't-TevArth, c. 1, s. 303. (Zeyle müracaat) (Mütercim).

⁵⁹⁸ «Omnesque mors illius lat&bat, praeter viroe domestlcos quatuor, Baya-zetem et Hlbraimum patrlicios şive veziros, duosque medicos.» Dukas, 22, s. 71. Pâdişâhın vefatı kırkbir gün gizli tutulmuş olduğunu Aşıkpaşaza-de dahî söyler. (Vatikan'daki el yazısı, s. 306.)

ihiramlar eyledikten sonra hastalığının iyiye doğru gitmekte olduğunu askere bildirdiler. Asya'ya geçmek için emir almış olan asker, bu te'minât üzerine kanâat getirdiklerinden sevinç âvâzeleriyle hemen Biga'ya gittiler. Bu suretle vezirler Mehmed'in vefatını kırkbir gün gizli tuttular. Nihayet Elvan Beğ dönerek, Pâdişah'ın Amasya'dan çıkmış ve hattâ Bursa'ya vâsıl olarak tahta cülus etmiş olduğunu haber verdi. Bundan sonra sır ifşa ve o zaman Murad'ın cülusu da ilân edildi. Orduya hemen Bursa'ya gitmesi ve Mehmed'in cenazesini oraya götürmesi için emir verildi. Pek mühim siyâsî sebepler Pâdişah'ın vefatını vukuu anında duyurmağa mâni olmuştu. Bu mecburiyetin, yâni saltanatın vârisi uzakta olduğu için Pâdişah'ın vefatından derhal haberdâr olamadığı zaman, onun sükûn ile tahta cülusunu temin için devlet büyüklerinin bu hâdiseyi gizlemelerinin birkaç defa daha tekrar edildiğini göreceğiz. Fakat, veliahdler pederlerinin hayâtında uzak eyâletler valiliklerine tâyin edilmeyip de kafeste, yâni kendilerine mahbes olan haremlerde kapalı kalarak ordunun ve Asya valilerinin yardımlarına muhtâc olmadan tahta cülus edebildikleri ve biraderlerine kordon göndererek onlardan halâs olabildikleri vakit, bu ihtiyata hacet kalmadı.⁵⁹⁹

Çelebî Mehmed Ve Zamanı

I. Mehmed, selefleri Murad ve Bâyezid gibi, saltanatı zamanında devletin iki payitahtı olan Bursa ve Edirne'yi camilerle süslemişti. Cülusundan az bir vakit sonra, Edirne'de Süleyman'ın temelini arttırmış ve Musa'nın ancak pencerelerine kadar çıkartmış olduğu nefîs cami tamamlandı. Meriç sahili yakınında Filibe yolu üzerinde inşâ edilmiş olan bu bina Ulu Cami adıyla anılır. Dört cephesi vardır ki, herbiri yüzseksen kadem uzunluğundadır⁶⁰⁰. İçinde dikkate şâyân olarak dokuz ve dışta beş kubbe vardır. Camiin hiç harîmi yoktur. Doğu ve batıda birer minaresi ve bunların her birinde iki şerefe vardır⁶⁰¹.

Mehmed, büyük pederi I. Murad'ın Bursa'da başlatmış ve pederi Yü-dırım Bâyezid'in eksik bırakmış oldukları cesîm ve nefîs camii de ikmâl etti. Bu üç padişahın herbiri bir cami yaptırmıştı; fakat Bursa Câ-mii'ne gelince onun inşâatını tamamlamak için bu padişahların mesâisinin bir araya gelerek

⁵⁹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/428-430.

⁶⁰⁰ Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, c. 3, varak: 173.

⁶⁰¹ Hacı KaUa'nın Rum-iü'si, s. 8. Bratuttt'da Sa'dü'd-dln, s. 349.

büyük meblâğlar feda etmek lâzım oldu. Cami yüz kadem-murabba bir mesafe işgal eder; murabbânın (karenin) her tarafında beş müsavi kısım görünür, herbiri yirmi kadem-murabbada ve dört temel üzerine konulmuş yirmibeş dâireye ayrılmıştır. Dâirelerden yirmidördü kubbe ile örtülüdür.⁶⁰² Binanın ortasında bulunan yir-mibeşincisinin üstü açıktır. Pek yüksekte ve muhiti yirmi kadem genişliğinde yuvarlak bir penceresi görünür. Pencerenin altına camiin dâhilinde geniş ve kare şeklinde bir havuz tesadüf eder. Bursa Camii Kostantiniyye ve Edirne camilerinden bu havuz ile ayrılır. Kostantiniyye ve Edirne'deki camilerden hiçbirinin yukarıdan penceresi olmadığı gibi berrak ve dâima yenilenen bir suyun verdiği serinliğe de mâlik değildirler. Kuşların cami içine girerek yuva yapmalarını men için vaktiyle açık olan mahalle bakır tellerden bir kafes yapılmıştı. Havuz da dülger balıkları ile dolu idi. Minberin oymaları çiçek, meyve, yaprak, hattâ gayet ince işlenmiş elbise yakaları şeklindeydi. Osmanlı memleketlerinin bütün mukaddes mâbedleri arasında yalnız Sinop camiinde bu bahsettiğimiz minbere kıyaslanabilecek bir minber vardı. Essâen temeller dibinden bir insan boyu kadar yaldızlanmış, duvarlara da Esmâ-i Hüsnâ nakşedilmişti. Bu nakışlar hâlâ mevcuttur.⁶⁰³ Büyük cephenin iki ucunda, hiçbir şeyle izâlesi mümkün olamayacak bir metanette temeller üzerinde ve asıl binadan ayrılmış iki minare yükselir. Bu minarelerden birinin üst şerefesinden-Keşiş Dağı sularından gelen- bir fıskiye büyük bir yüksekliğe kadar çıkar. Bu zarif binanın verdiği te'sirin tarifi kaabil değildir. Buna dâir Evliyâ'nın sözünden daha iyi bir fikir verilemez. Evliya bu kuleyi inâyât-i Âsmânî'yi toplamak için cesîm bir havuz-ı arz ile bi'l-1-mukabele sularının zaîf bir vergisini takdim eden muhteşem bir sütuna teşbih eyler⁶⁰⁴.

Sultân Mehmed Bursa ve Edirne'de iki büyük camii tamamlayınca Asya'da ki payitahtında yeni bir cami inşâsına başladı. Yeşil İmaret Camii nâmıyla tanınmış olan bu mâbed, gerek inşâatında kullanılmış olan muhtelif mermerlerin nâdirliği, gerek onu tezyin eden oymaların zerâ-feti itibariyle Bursa şehrinin başlıca şaheserlerinden biridir. İşbu Sultân Mehmed Câmii'nin sütunlarla müzeyyen havlusu yoktur, epeyce yükseklikte beyaz mermerden basit bir taban üzerine inşâ edilmiştir. Duvarları dıştan garîb bir manzara gösterir. Bu duvarların bütün cepheleri kırmızı, yeşil, mavi, külrengi, sarı, siyah, beyaz renkte kare şeklinde büyük mermer

⁶⁰² Hammer'in Bursa'ya Seyahat kitabında, Bursa plânına müracaat.

⁶⁰³ Beyân olunan nakışlar şu ibaredir: «Yâ Subhân, Yâ Deyyân, Yâ Mennân, Yâ Harman.»

⁶⁰⁴ Evliya, c. 2, varak: 256.

parçalarından mürekkep bir tuhaf mozayikle örtülüdür. Pence-ıeler ve tezyînâtıyla binanın zirvesine kadar yükselen, kapı kırmızı mermerden çerçeveler içine takılmıştır. Bu mermerlerin üzerindeki yazılar o kadar san'atla hakkedilmiş ve o kadar iyi cilâlandırılmıştır ki, harfler hakkedilmiş değil, dökülmüş gibi görünür⁶⁰⁵. Fakat bilhassa bu binanın-Şark mîmârî ve oymacılığının (mermer işçiliğinin) hakikî bir be-diası olan kapısı- üzerindeki tezyinatın zerâfeti ve bunlardaki zevk-i se-lîm itibariyle-bir san'atkârın nazâr-ı dikkatini celbetmeğe lâyıktır. Bu kapı- nefasette Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn'in Sivas'da inşâ ettirmiş olduğu Kırmızı Medrese'yi (Gök Medrese?) geçebilmek için-tamamlanmasına üç sene ve kırkbin 'luka⁶⁰⁶ sarfedildi. Camiin girişinde ve üzerinde hünkâr mahfeli bulunan-müezzin mahfelinin altında duvarlara kaplanan Acem çinisinin neşrettiği garîb parlıtlar gözlere çarpar. Bu çinî kaplaması-teşbih caiz ise- ortalarında bir çiçek sepeti olan iki büyük yeşil perdeye benzer. Camiin duvarları içten yerden bir adam boyu yüksekliğe kadar İran'ın mavi çinîleriyle örtülüdür. Bu çiniler üzerinde gümüşten harflerle yazılmış Kur'ân âyetleri görülür⁶⁰⁷. Kırmızı mermerden oyulmuş olan mihrâbdaki nakışların nefaseti⁶⁰⁸ karşısında kapının azametine tekabül eder. Vaktiyle kubbeler ile minareler yeşil çinî ile kaplanmış olduğundan, bu çiniler güneşte zümrüd gibi parlar ve binaya periler sarayı manzarası verirdi. Bundan dolayı bu cami «Yeşil İmaret» diye adlandırılmıştır⁶⁰⁹.

Camiin yanında I. Mehmed'in mezarı bulunur. Sekizgen şeklindeki bu türbe gayet güzel bir bahçenin ortasındadır. Binanın duvarları bugün de dâhilen ve haricen yeşil çinî ile kaplıdır. Bunun sekiz cephesinde gök renginde bir zemîn üzerine gümüş harflerle yazılmış Kur'ân âyetleri okunur.⁶¹⁰ Bu iki binanın yakınında, I. Mehmed bir mektep ile fukara için bir imaret te'sîs ve her ikisine de gayet şâhâne bir cömertlikle îrâd tâyin etti. İki müessesenin idaresi için, İzmit körfezi sahilinde-Osmanlıların evvelâ fetih, sonra Bâyezid-oğulların mücâdeleleri zamanında kaybettikleri ve nihayet Umur Beğ ile

⁶⁰⁵ Borsaya Seyahat, s. 36.

⁶⁰⁶ Evliya, s. 257.

⁶⁰⁷ Bursaya Seyahat, s. 38.

⁶⁰⁸ Bratutu'da Sa*dü'd-dln, s. '351: <Ed il suo altare e una maraviqlia del mon-do et m* spettacolo degl'uomlni saggi et intelligenti.> (Zeyle müracaat).

⁶⁰⁹ Evliya, c. 2, s. 24?; Cihân-mimâ, s. 657.

⁶¹⁰ (Târihin Fransızca nüshasında Çelebi Sultân Mehmed'in Bur-sa'daki türbesinde bulunan sekiz kitabenin Fransızcaya tercümeleleri yazılıdır. Bâzıları hadîs-i şerif olduğu anlaşmış ve asılları malûm bulunmuş ise de, diğerlerinde tereddüd olunarak kitabelerin istinsahına teşebbüs olduğundan M.İ. 6'-de bunlar nakledilecektir. Mütercim).

Timurtaş'ın tekrar zaptettikleri- Hereke, Gegbüze, Kartal, Pendik⁶¹¹ gibi münbit arazîyi tahsis etti⁶¹².

I. Mehmed'in Yeşil Camii bu Pâdişah'ın saltanatı zamanında temayüz eden takva ve san'at muhabbetinin maddî ve daimî delilidir. Dâima Endülüs taş işçiliği ve mimarisinin en güzel numunelerinden biri olmak üzere kalacaktır. I. Mehmed'in emriyle inşâ edilen binalarda görülen san'-at-perverlikten ve zevk-i selimden dolayıdır ki, kendisine «Çelebi» (zarif hükümdar, zevk-i selîm sahibi, necâbet sahibi)⁶¹³ unvanı verilmiştir.

Hayır ve din ile ilgili müesseseleriyle, şöhretli Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn'e kıyâs edilmeğe şâyân olan I. Mehmed, İslâm dini uleması ve umumî olarak dildâdegân-ı Kur'ân hakkındaki cömertliğinden dolayı Mısır Sultânlarıyla yarışır. Sultân Mehmed-Osmanlı pâdişâhları arasında ilk defa olmak üzere her sene Kostantiniyye'den, Küçük Asya ve Suriye yoluyla, Mekke ve Medine'ye giden hacılar kervânıyla, bu iki mukaddes beldenin fukarasına dağıtılmak için «Surre» nâmıyla altın olarak bir miktar akçe gönderdi. Bunun için tâyin olunan memur, Padişahın bir namesiyle beraber bu akçeyi Mekke Şerîfi'ne teslim ederdi. O zamanlar, bu hediye, ne bilâhare olduğu kadar büyük, ne de Surre'nin memura tesliminde icra olunan alay şimdiki kadar mutantan idi. Surre âdeti bâzı müverrihlerin dedikleri gibi, Mısır Fâtihî I. Selîm zamanından değil, I. Mehmed zamanından beri câridir.⁶¹⁴ Rumeli'ndeki yarım timâr zeametler de o zamandan başlamıştır. Bu yarım zeametlere mâlik olanlar, bu nevi imtiyazlardan alman verginin yarısı kadar bir meblâğ tediye ederlerdi. Mehmed, tahta cülusundan sonra bu zeametleri ihdas etti. Fakat bunlar yalnız Rumeli'ne münhasır kaldı. Mehmed'in bu türlü zeametleri ihdâsdan maksadı, Süleyman ve Musa'nın muvakkat hükümranlıkları esnasında kendisine sâdik kalmış ve rakîblerine galebesini te'mîn için çalışmış olan tâbilerini lâyük oldukları veçhile taltif idi. Yalnız Rumeli ahalîsi bu sadâkatin mükâfatına hak kazanmış olduklarından yarım zeamet usûlü de onların memleketinden ileri geçmedi⁶¹⁵.

⁶¹¹ Hereke, eski Ancyron, Gegbüze, eski Llbyssa; Pendik, eski Pantichion'dur.

⁶¹² 823 (1420)'de. İdrîs, 27'incl Hikâye, Neşri, Âlî, Solak-zâde, Sa'dü'd-dln.

⁶¹³ İngilizce'de centilmen (Gentleman) kelimesi I. Mehmed'e verilen «Çelebi» unvanını oldukça doğru ifade eder.

⁶¹⁴ M. d'Ohsson, 3,259. Surre yollanması ancak 923 (1517) senesinden başladığını zikreder. Lâkin Solak-zâde (s. 34) ve diğer müverrihler ilk defa I. Mehmed zamanında gönderildiğini söylerler: «Mekke-i Mükerreme fîkarâsına ve Medîne-i Münevvere zuafâsına sâl be-sâl 'Surre* nâmmdaki mubâlîğa (yâni çok) mâl irsal etmek evvelâ bunlardan sudur ve nesl-i Osmâniyye'-de bu bâbda tekaddümleri zuhur etmiştir.» (Solak-zâde).

⁶¹⁵ An. s. 40.

Edebiyat ve şiir merakının başlaması ve bunlarla iştigâlin yayılması da doğrusu Sultân Mehmed'in saltanatı zamanındadır. Gerçi Avrupalı bâzı müverrihler⁶¹⁶ Türklerin II. Mehmed'den evvel edebiyatı olmadığını iddia etmişlerse de, Osmanlı Devleti'nin vekayî-nâmeleri I. Mehmed zamanında bir edibin mevcut olduğunu isbat eder. Bu vekayînâme-lerde o zamandan itibaren en büyük fukahânın, meşâyih ve şüerânın isimleri hayır sahibi olan veyahut kılıcının keskinliğiyle temayüz etmiş vezirler ve kumandanların isimlerinin hemen yanında zikrolunmuş ve daha sonra hattatlar ve musikişinaslar da unutulmamıştır. Ulemânın ve san'atkârların tercüme-i halleriyle eserlerinin takdiri Osmanlı edebiyatının mühim bir kısmını teşkil eder. Bir gün bir Türk Plutark'ı mevcut menbâlan keşfe muvaffak olursa, vezirler ve kumandanların faaliyet ve akıbetleri onun için geniş bir tetkik zemîni olacaktır.⁶¹⁷ Fakat biz Osmanlı Devleti târihi yazmakta olduğumuz için zikr-i cemile lâyük olan birçok isimler arasında ancak meşhur birkaç isimi zikredebileceğiz.

⁶¹⁶ Gibbons ve Şdlözer.

⁶¹⁷ Sa'dü'd-dîn ve Ali'de ve diğer vak'a-nüvislerde her padişahın saltanat zamanı nihayetlerinde (Sa'dü'd-dîn'de I. Selim'e kadar padişahlar zamanı ulemâ ve meşâyih 2. cilde zeyl olarak verilmiştir.) munderic ricâl-i devlet, ulemâ, şuarâ tercüme-i hallerinden sarf-ı nazarla Osmanlı edebiyatı târihinin başlıca menbâlanı zikrediyoruz: 1) Taşköprüzâde'nin Şaka-iku'n-Nu'mâniyye'si (müellifin vefatı 998/1589). Bu eser 529

âlim ve meşâyihden elli zâtın tercüme-i hallerini ihtiva eder. Nev'î-zâde bunları yedi kısma taksim ve tezyil eylemiştir. 2) Hadâiku'l-Hakayık fi Tekmiletü's-Şakaik. Yediyüz seksenbeş âlim ile yüzdoksansekiz şeyhin tercüme-i hallerini ihtiva eder.

3) Tışşâkizâde buna zeyl yazarak ve beşyüzyirmiyedi tercüme-i hal ilâve ederek, 1103 senesine kadar getirmiştir. 4) Şeyhî, Uşşâkî-zâde'nin eserini alarak III. Ahmed zamanına kadar getirmiştir. Onun eseri 200 tercüme-i hâli içine alır. Dört asırlık bir müddeti ihtiva eden bu dört eserde 4.000 ulemâ ve me-şâyih tercüme-i hâlleri bulunur ki, büyük bir miktardır. Bunlardan başka, onyedî küt'a şuarâ tezkirelerini göstermeliyiz: 1) 955 (1548) de vefat eden Sehi'nin Heşt-Bihîşt'i, 2) Ahdî'nin Gülşen-i Şuarâ'sı. Bu eser 971 (1563) senesine kadar olan şâirlerden bahseder. 3) Tezkiretü's-Şuarâ, Âşık Çelebi, (Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde, nu: 477) vefatı: 979 (1571).

4) Tezkiretü's-Şuarâ, Latîfî, Chabert tarafından tercüme edilmiştir, Züriç, 1800. 5) Tezkiretü's-Şuarâ, Kmalzâde (vef: 1012/1603). 6) Zübdetü'l-Eş'âr, Kaf-âzâde (vef: 1031/1621). 7) Bu eserin Âsim, Safâyî, Şeyhî tarafından zeyli, 8) Riyâzü's-Şuarâ, Riyâzî (vef: 1054/1644). 9) Tezkiretü's-Şuarâ, Rızâyî (vef: 1082/1671) 10) Tezkiretü's-Şuarâ, Kefevî (vef: 1088/1677). 11) Tezkiretü's-Şuarâ, İzzeti (vef: 1092/1681), 12) Tezkiretü's-Şuarâ, Safâyî (vef: 1138/1725) 13) Tezkiretü's-Şuarâ, Rızâ. 14) Tezkiretü's-Şuarâ, Salim. 15) Tezkiretü's-Şuarâ, Himmet-zâde. 16) Tezkiretü's-Şuarâ, Mücîb, III. Ahmed zâ-mânında Sâlim'in muasırı. 17) Câmi'ü'n-Nezâir, Nazmî, bütün müntehabât mecmualarının ekmeli, büyük boyda 719 varaklı bir cildir. 18) Güldeste-i Biyâz-i İrfan, Belîğ-i Bursevî İsmail. 19) Menâkıb-ı Hünerverân, Âlî (Hattatların, ressamların, müzehhiblerin tercüme-i halleri). Bunlardan sonra Osman Efendi'nin Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ'sıyla zeylleri ve en sonra Resmî Ahmed Efendi'nin Terâcim-i Ahvâl-i Ruesâ'sı gelir ki, hepsi birden tercüme-i hallere dâir yirmibeş eserdir.

Vüzerâ ve ümerâyı, onların reyleriyle tertîb veya şecâatleriyle İcra edilmiş olan vak'alar geçtikçe zikretmek belki daha tabîî ise de, biz bu zevatın talihlerine husûsî suretle bağlı bulunan târihî vak'aların bâzan bütün bir saltanat devrindeki devlet ve harb adamlarının umûmî' bir fihristi hâlinde toplanılması münâsip olacağı itikadında bulunuyoruz. Bu usûl sayesinde okuyucu, bir devrin şöhret kazanmış siyâset ve harb erbabının isimlerini yalnız bir bakışta kavrayabilir; halbuki bu meşhur adamların isimleri saltanat devrinin vak'aları arasında dağılmış bulunursa, bunu kavramak müşkil olur. Bundan mâada şu şekil, Osmanlı müverrihlerinin usûlüne de muvafiktir.

I. Mehmed'in vezirlerinden bahsederken birşey üzerine nazar-ı dikkati celbedeceğiz. Bütün Türk vak'a-nüvisleri tarafından Mehmed'in vezîr-i âzami olarak zikredilen ve II. Murad nezdinde de o makamı sekiz sene muhafaza ettiği beyân edilen Çandarlılar'm üçüncü veziri, yâni Alî Pa-şa'nın oğlu İbrahim Paşa'dan bu müellifler I. Mehmed zamanında hemen hiç bahsetmezler. İbrahim Paşa yalnız iki defa bahis mevzuu olmuştur: Biri fâsıla-i saltanatın hitâmından evvel Mûsâ tarafından Kos-tantiniyye İmparatoru'nun nezdine gönderildiği ve efendisinin tarafını bırakarak Bursa'ya gittiği zaman⁶¹⁸; ikincisi, Mehmed'in vefatından sonra bunu ordudan gizlemek için Bâyezıd Paşa ile sözleştiği vakit.⁶¹⁹ Bizanslı müverrihlere gelince, bunların fikrince Bâyezıd Paşa Mehmed'i Ankara'daki kanlı muharebe meydanında çıkardıktan ve bin türlü tehlikeden kurtardıktan sonra, Pâdişah'ın birinci veziri ve mutemedi olarak, onu birçok hasımlarına karşı müdâfaa etmiş ve Mehmed'in ölüm döşeginde en son arzularının icrasına memur olmuş olduğundan, yalnız Bâyezıd Paşa'dan bahsederler. Fakat Bizanslıların İbrahim Paşa hakkında kat'iyen sükût etmeleri Mehmed'in vezîr-i âzami olarak yalnız İbrâhîm Paşa'yı gösteren Türk müverrihlerin şahadetlerini hiçbir surette zayıf düşüremez. Bu sükût, yalnız İbrahim Paşanın harb adamı olmaktan ziyâde devlet adamı olduğunu ve harb meydânında istihsâl edilen şandan ziyâde hükümdarlar meclisinde kazanılan şâşasız şerefi arzu ettiğini isbât eder. Bizanslılar İbrahim

⁶¹⁸ Nesri, İdrîs, ÂH, Bratutu'da Sa'dü'4-dîn. s. 313.

⁶¹⁹ Dukas, bâb: 22, s. 71. Kantemir'e nazaran (1, s. 81) bu İbrâ-hîm Paşa, «hân» şeref unvanına nail olan ve Türkiye'de pek saygı duyulan «İbrâhîm Hân» ailesinin kurucusudur. Ancak ne Osmanlı müverrihleri ne de «Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ bundan bahsetmezler. İbrâhîm Paşa'nın nasıl olup da Türklerin Ulis'i diye isimlendirildiğini anlayabilmek daha müş-kildir. Çünkü Türkler Odisse'nin adını da bilmiyorlardı. (İbrâhîm Paşa'nın Ulis'e benzetilmesi târihin metninde mevzû-ı bahs olmamıştır. Bu tenkîd Kantemir'in bir ifâdesine aittir.),

Paşa'ya dâir pek az şey söylerlerse de, buna mukabil Bâyezîd Paşa'dan pek çok bahsederler ve ekseriya onu-Mehmed onbeş. yaşında iken lalası olan- Sofu Bâyezîd ile karıştırırlar. Sofu Bâyezîd, Bâyezîd Paşa gibi Mehmed'in Ankara ovasından firarında Amasya'ya kadar yanında bulunmuş ve oradan sefir sıfatıyla Timur nezdine gönderilmişti. Yine o müverrihler Mehmed hakkında, manasızlığını isbâta kolay olan birçok fıkralar kaydederler. Şu hatâlar, Mehmed'in «Güreşçi» lâkabını-daha önce hatırlatıldığı üzere- Rum müverrihlerinin «Kirişçi» telâffuz etmelerinden ileri gelmiştir. Bu müverrihlerin hepsinde bu yanlışlık görülür. Meselâ Halkondüas (Kal-kondil)'a nazaran Mehmed'in firarı esnasında refiki bir kirişçi idi⁶²⁰. Franzes de bir okçu olduğunu söyler⁶²¹. Dukâs da Bâyezîd Paşa'nın derviş kıyafetinde firara muvaffak olabildiğini ve Ankara'dan Amasya yolunda dilenmeğe mecbur olduğunu iddia ve bir gün Şehzade pek ziyâde yorgun ve ayaklarındaki sızılardan muztarip olduğundan yürüye-meddiği cihetle, Bâyezîd Paşa'nın Şehzadeyi arkasında taşıdığı⁶²² ve bu esnadaki sadâkatinden dolayı Mehmed'in Bayezîd Paşa'ya büyük vezirlik vazifesini vererek, bütün saltanatı zamanında hudutsuz bir iktidar vermiş olduğunu ilâve eder⁶²³.

Veziir-i âzam unvanını hâiz olan İbrahim Paşa ile, yalnız kumandan unvanını hâiz olan Bâyezîd Paşa'dan sonra, Mehmed'in üçüncü veziri Ayvaz yahut Üyas Paşa idi. Bu cesur asker Bursa şehrini Karaman Beği'ne karşı müdâfaa ederken göstermiş olduğu maharet ve şecaatine mükâfat olarak subaşı yâni Sipahi alayı reîsi rütbesinden veziir payesine yükseltilmişti.

Mihâl-oğlu, Evranos, Timurtaş nâmlarına merbut olan şân ve şeref Orhan ve I. Murad'ın saltanat zamanlarından beri veraset hakkıyla orduda en büyük makamlarda bulunan torunlarına intikal etmişti. Bunlar evvelâ Süleyman'ın, Musa'nın, İsa'nın taraflarını tutarak, bundan dolayı fâsüa-i saltanatı uzatmışlardı. Fakat nihayet Mehmed'in sancağı altına geçerek fasılıya son verdiler. Akıncıların ırsî reîsi olan Mihâl-oğlu⁶²⁴ Yeniçeri Ağası Hasan ve Rumeli Beğlerbeği Evranos ile beraber Süleyman'ın firarında yanında idi. Bir müddet sonra, Süleyman'ı terk ile Meh-med'e arz-ı hizmet ettiler. Oğlu Mehmed Beğ hukukunu müdâfaaya azmettiği Musa'ya sâdık kalmış ve bu

⁶²⁰ Halkondilas.fi. 95.

⁶²¹ Franzes, 1. 29.

⁶²² KezaUk.

⁶²³ Dukas, 22. s. 70.

⁶²⁴ Dukas (23, s. 75) «Akın» kelimesinin mânasını, kendi lisanlarınca «htt-cûm» manası vererek açıklar.

şehzadenin son mağlûbiyetinden sonra Tokat'ta mahbese atılmıştı⁶²⁵. Mihâl-oğlu'nun-Yahşi Beğ nâmında- ikinci biz oğlu Rumeli kurbânının e miri idi⁶²⁶. Halkondilas'ın⁶²⁷ isimleriyle tâyin ettiği Evranos ile beş oğluna gelince, Musa'ya saltanat yolu açmağa çalıştıktan sonra, Mehmed'in ordusunda cenk ettiler. Ankara muharebesinde esir edilmiş olan Timurtaş da, Sâyezid'in vefatından sonra, Şehzade İsa'ya re'yiyle, kuvvetiyle yardım vaad etti. Ti-murtaş'ın oğullarından ileride bahsedilecektir.

Mehmed'in saydığımız vezirlerinden sonra bu Pâdişah'ın saltanatı zamanında en meşhur olan kalem erbabına gelirse, ilk safda, Mehmed'in tabibi Genniyanlı Sinan-ı Şeyhî'yi görürüz. Sinan Husrev-ü Şîrîn manzumesinden dolayı ölümsüzleşmiştir. Pâdişah'ın diğer bir tabibi Kürdistan'da doğma Kurd Uzun (Kürd Ozan) Pâdişah'ın vefatım ordudan gizlemek için bulduğu çâre ile devletin târihinde bir mevki tutmuştur. I. Mehmed'in sarayında bulunan dikkate şâyân adamlar arasında, Mehmed'-in eski lalası Sofu Bâyezid, Timur'un çocuklarının hocası olduktan sonra Mehmed'in çocuklarını okutan Suriyeli Arabşâh'ı da zikretmelidir. Arabşâh'ın Avrupa'da ve Şark'da pek mâruf bir Timur târihi vardır. Arabşâh-bugüne kadar Avrupa şarkiyatçılarının bilemediği- daha birkaç eser yazmıştır.⁶²⁸ İmparator Emanuel nezdindeki sefaret vazifesini yukarıda nakletmiş olduğumuz Gegbüze kadısı Fazlullah, Ani-bal'in kemiklerinin bulunduğu bu şehirde bir cami ve dervişler için bir tekke inşâ ettirmiş ve hizmetlerine mükâfat olarak nihayet paşa rütbesine çıkarılmıştı.⁶²⁹ I. Mehmed zamanında Fazlullah gibi temayüz etmiş daha başka fakihler şöhret kazanmışlardır. Bunların arasında evvelâ, Üm-i İstikak-ı lügat (etimoloji) ile meşgul ilk edîb ve mütefen-nin ve eserleri çok bir muharrir olan Kâfiyeci Muhyi'd-dîn'i zikredeceğiz Onun tilmizi olan Süyûtî Mısır'da Arab edebiyatının son muharriridir. Süyûtî vefatında garîb isimlerle müsemma

⁶²⁵ ÂH, s. 53.

⁶²⁶ Âli, s. 54.

⁶²⁷ Halkondllas, kitap: 4, s. 56. (Bale basımı).

⁶²⁸ Arabşah'ın eserleri -ki Avrupa'ca az bilinir- şunlardır: Canı İü'l-Hikâyât, Unkûtlü'n-Nasiha, Acâibü'l-Büdü. (Şakaiku'n-Nu'mâniyye, Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde, varak: 61) Arabşah, Timur târihini yazdıktan altı sene sonra 854/ 1450'de vefat etmiştir. (Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih.)

⁶²⁹ Âli, varak: 54. Menâsikü'l-Hacc müellifi (varak: 25) Gegbü-ze'nin başlıca âbidelerinden bahsederken Fazlullah Paşa'nın kabrini zikr eder. Bu Fazlullah Paşa'nın I. Murad'm tabibi bulunup da sonra «paşa» unvanına nail olmuş olması muhtemeldir; nasıl ki diğer Fazlullah da kadılıktan paşa olmuştur (Âli, varak: 79)u

beşyüzden ziyâde eser bırakmıştır. Süyûtî, Kâfiyeci Muhyi'd-dîn'in⁶³⁰ nahiv dersine devam ettiği sıralarda, bir gün muallime te'lif ettiği eserlerin adedini sormuştu. Muhyi'd-dîn eserlerinden birçoğunun yalnız muhteviyatını değil, unvanlarını bile unutmuş olduğundan, ne kadar eser te'lif ettiğini bilemi-yeceği cevâbını verdi.⁶³¹ Bu şöhretli âlimden sonra Kara Yâkûb ile Sarı Yâkûb zikredilmelidir. Bunların ikisi de Karaman'da doğmuşlar ve ikisi de tefsir ve fıkıh şerhine dâir birçok eserlere sahiptir.⁶³² Daha sonra Herath Haydar ile îranlı Fahrü'd-dîn el-Acemî gelirler. Bunların birincisi tefsir ve ilm-i beyân ile ilm-i ferâize müteallik eserleriyle meşhur, ikincisi yazdıklarından ziyâde dinî taassubu ve müftülük memuriyetinde iken maaş zammını reddetmesinden dolayı kanaatiyle mâruftur. Fahrü'd-dîn, II. Murad'ın saltanatı zamanında dahî dinî işlerle taassup ile şöhret kazanmıştır.⁶³³

Bursa'nın Tatarlar tarafından zaptı hengâmında mühim bir vazife ifâ eden ve kendisinden birkaç defa bahsedilecek olan, Yıldırım Bâye-zîd'in dâmâdi

⁶³⁰ «Kâfiyeci», Kâfiye muallimi mân asımlardır. Kâfiye bihakkın muteber bir eserdir.

⁶³¹ Şakaiku'n-Nu'mâniyye ve Âlî, s. 67. Birgün Muhyi'd-dîn, Su-yûtî'den «Zeydün kaaimun» cümlesinin irabım suâl eder. Sü-yûtî «Biz bu suâli çocuklara irâd ederdik» diyecek olur. Muhyi'd-dîn bu cümleye dâir yuzonuç bahis olduğundan sözeder. Süyûtî meclisten iftirakını bu bahislerin istimâna ta'lîk etmekle Muhyi'd-dîn tezkiresini çıkarıp bu bahisleri yazdırır. (Bu fıkra, Hammer'in me'hazı olan Tâcü't-Tevârîh'den (c. 2, s. 433) telhîs olunmuştur. Mütercim). Âlî, bu münâsebetle, müellifin böyle ahvâl-i terkîb tetkîkâtıyla vaktini ziyan edecek yerde ulûhiyetin zâtını tahkikle meşgul olmasının daha iyi olacağı beyân ile aşağıdaki beyti irâd eder:

«Ne revadır ki nakd-ı ömr-i azız Kîl-ü kaal ile hare ola tiz?»

Kâfiyeci Muhyi'd-dîn'in başlıca eserleri: Kavâidü'l-J'râb, Şerh-i Kelimetî's-Şahâde, ilm-i hadîsde bir Muhtasardı vardır. Ulûm-i tefsirde dahî Teysîr nâmıyla bir muhtasar te'lif etmiştir (Şakaik, Âlî, Sa'dü'd-dîn). (Sa'dü'd-dîn, Muhyi'd-dîn'in istisnaya müteallik muğlâk meselelere dâir gayet ihatalı bir eseri olduğunu da ilâve eder. Vefatı: 4 cemâdiyülulâ 809, cuma gecesi. Mütercim).

⁶³² San Yâkûb bâzı Kur'ân âyetleri hakkında bir eser ve bir de Menâsikü'l-Hacc bırakmıştır, «tnna lenansuru rusülena» ve «Yaktulünen nebiyyine bi-gayri Hakkın» âyetleri arasında zahirde görülen tenakuzu bertaraf edecek mâhiyette bir risale ile tam bir mütebahhir olduğunu göstermiştir. Bu âyetler hakkında Mısıt ulemâsıyla mübâhesesi, te'lîfine sebep olmuştur. Bu fıkra Hammer'in nakli yerine Sa'dü'd-dîn'den telhîs olundu, c. 2, s. 432. Mütercim). Sarı Yâkûb Mesâbih üzerine bir şerh ve Hidâye'ye haşiye yazmıştır. Şakaik, Âlî, Sa'dü'd-dîn.

⁶³³ (Aşağıda, Hammer'in nakline bedel daha etraflı olan Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi yazılmıştır.)

«El-Mevlâ Burhânü'd-dîn Hayder bin Muhammed el-Hâfî el-Herevî, Mevlânâ Sa'dü'd-dîn Teftazânî âsitânesinde kesb-i fa-zâil eden tilâmize-i dânişver zümresindedir. Merâtib-i faziletin nihayetine ve tedkîk ve ta'mîk -payelerinin gayetine muntahi olmuşlar idi. AUâme-i Teftazânî'nin şerh-i Keşşafına ta'lâk-i havâşî ve vücûh-ı dakaikdan ref-i gavâşî etmiş-dir, ve fâzû-ı şerifin i'tirâzâtı define tasaddî eylemiştir. İzâh-ı Maânî'ye bir şerhi vardır. Farâiz-i Serrâciyye'ye dahî şerhi menkuldür. Fâzıl-ı müteberri* ve müttaki-i müteverrf idi.» (Vefatı: 803).

Şeyh-i Âzam Buhârî⁶³⁴ ile tasavvufî eserleri mertebesinde siyâsî düzenbazlıkları, isyanı, çektiği ceza ile meşhur olan Bed-rü'd-dîn-i Simavnî'den mâada Şeyh Zeynü'd-dîn Gâzî'nin⁶³⁵ üç tilmizi I. Mehmed'in saltanatı zamanında, Osmanlı memleketlerinin üç beldesinde haklı olarak daimî bir şeref kazanmışlardır. Takva erbabından olan bu üç zâtın mezarları hâlen ziyaretçiler tarafından tebcele maz-har olmaktadır. Bunların birincisi Kudüs'de doğmuş olması cihetiyle Makdisî lakabıyla yâd olunan Abdü'llâtîf dir. Abdü'l-lâtîf el-Makdisî Horasan'da birçok erbaîn çıkardıktan ve Konya'da sûfî hakimlerinin büyüklerinden Sadrü'd-dîn ve Mevlânâ Celâlü'd-dîn ve Tebrîzî türbelerinde i'ti-kâflara girdikten sonra tasavvufa dâir ve kendisinin malûmat derecelerini gösterir bir eser tertîb ile, daha sonra Bursa'da yerleşmiştir.⁶³⁶ İkincisi Merzifonlu Abdü'r-rahîm'dir.⁶³⁷ Abdü'r-rahîm Zeynü'd-dîn Gâzî'nin ve Şehâbü'd-dîn Sühreverdî'nin derslerinden icazet aldıktan sonra, Şehâbü'd-dîn'in eserleri üzerine umûmî ders açmak için müsâadesini talep etmişti. Şehâbü'd-dîn, Abdü'r-rahîm'e:

⁶³⁴ Emir Sultân ismiyle de mâruftur.

⁶³⁵ Şakaik, Pîr İlyâs ile Horasan'ın Hâf kasabasından Şeyh Zeynü'd-dîn in müridlerinden Şeyh Abdü'l-mutî'nin tercüme-i hallerini ve Abdü'l-mutî'nin yedi sene imtidâd eden bir hal-vet esnasında mazhar olduğu mükâşefâtı beyân eder. Vefatı: 838/1434. M. d'Ohsson'a müracaat, c. 4, kısım: 2, s. 660.

(Mütercim in ilâvesi: Pîr İlyâs Amasya'dandır. Fazî ile mâruf ulemâdandı. Timur Amasya taraflarına geldiği zaman Pîr İlyâs'ı Şirvan'a gönderdi; Pîr İlyâs tedris ile iştigâl eyledi. Bu aralık Şeyh Sadrü'd-dîn-i Şirvânî'ye intisâb eylediyse de Sadrü'd-dîn ümmî olduğundan hayal kırıklığına uğrayarak vatanına döndü. On iki sene kaldı. Zeynü'd-dîn Hâfî'yi görmek üzere Horasan'a gidecekken rüyasında işâret-i Peygamberi ile yine Sadrü'd-dîn hizmetine azimete me'mûr olmuş ve Sadrü'd-dîn bu işarete, vukufunu izhâr eylemiştir. Daha sonra Şeyh'in izni ile Amasya'ya avdet ederek onun vefatından sonra irşâd ile meşgul oldu. Şeyh Abdü'l-mutî, Şeyh Zeynü'd-dîn Hâfî'den irşâd icazeti alarak Mekke'ye yerleşerek «Şeyhu'l-Harem» denmekte şöhret bulmuştur. Zeynü'd-dîn-den maada -yaşı yirmiye geçtiği halde sakalına ak d-'iş-memiş olan- Şeyh Mahmud-ı Sindî, Şeyh Abdullah-ı Se-merkandî, Şeyh Seyyîd Kaasım-ı Envâr hazretlerine mülâki olmuştur. Sa'dü'd-dîn 2, s. 435 ve 436.)

⁶³⁶ Abdüllâtîf el-Makdisî'nin eseri Tuhfe unvânındadır. (Vefatı: 856/1452) (Şakaik, Âlî ve Sadü'd-dîn). (Mütercim in ilâvesi: Doğumu: 20 Receb 786, cuma, tahsilini tamamladıktan sonra, o aralık Kudüs'e gelmiş olan Zeynü'd-dîn HâfTye intisap etmiş ve Zeynü'd-dîn hacca gidip geldikten sonra, onunla birlikte Horasan'a giderek Şeyh Ahmed-i Câmî merkadinde erbaîn (kırk gün çile) çıkarmıştır. Oradan Kudüs'e ve daha sonra Konya'ya gelmiştir. Vefatı, gurre-i rebîulevvel 856, per-genbe. Mezarı Bursa'da zaviyesi civarındadır. Şeyh Zeynü'd-dîn'in Abdüllâtîf, Abdurrahîm, Abdulmutî isimli üç halîfesi -ki metinde onlardan bahsolunmuştur- «Abâdile» (Abdul-lahlar) unvanıyla şöhret bulmuşlardır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 434 ve 435. Metinde Zeynü'd-dîn'e âit «Gâzî» kelimesi «Hâfî» olacaktır, çünkü Şeyh'in meşhur unvanı «Zeynü'd-dîn Hâfî» dir.)

⁶³⁷ Avârifü'l-Maârif sahibi Şahâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer Sührever-dî 532'de Sühreverd'de doğmuş ve 632'de Bağdad'da irtihal eylemiş olduğu cihetle Abdü'r-rahîm, Şahâbü'd-dîn'den icazet alamazdı. Sözü'n doğrusu Dokuzuncu Kitap, Not: 39'dadır.

- «Ben seni Aşk-ı îlâhi'yi şûlebâr etmek için Diyâr-ı Rûm'a gönderiyorum.» taltif edici cevâbını verdi.⁶³⁸ Bu bahsettiğimiz şeyhlerin üçüncüsü de Timur'un Şirvan'a göndermiş olduğu Amasyalı Pîr îl-yâs'dır. Pîr tlyâs memlekete avdetinden sonra takvâsiyle büyük bir scb-ret kazanmıştır. Mehmed-îlyâs'ın hâtırasını tebcilden ziyâde amcası ve manevî vârisi olan Gümüslü-oğlu Şeyh Hüsâmü'd-dîn'e hoş görünmek maksadıyla- Pîr îsyâs'm Amasya yakınında Suadiye'de bulunan kabri üzerine nefis bir türbe⁶³⁹ inşâ ettirmiştir. Şeyh Hüsâmü'd-dîn bir gün Bâyezıd'ın oğulları Süleyman ile Mûsâ ve Mehmed'İN ziyaretleri esnasında Mehmed'İN geleceğini istihraç etmiş ve Mehmed, şehzadelerin en genci olmakla beraber, onun huzurunda yere kapanarak Dev-let'in saadetine ve Peygamberin mukaddes dîninin neşrine ihtimam etmesini beyân etmişti⁶⁴⁰.

- I. Mehmed saltanatı devrinin en temayüz etmiş şâirleri arasında, Mehmed'İN vefatında kendisinden bahsetmiş olduğumuz tabîb ve kehhâl (göz hekimi) Şeyhî, hepsinden evvel zikredilmelidir. Şeyhî'nin kudreti ve bundan daha ziyâde Pâdişah'm mazhar olduğu lûtufları kendisine düşman kazandırmıştı. Bunlar, ekseriya büyük şâirler hakkında vukua geldiği gibi şiirlerinden çalmakla yetinmeyip, nihayet emlâkine ve maiyye-tindeki adamların hayâtına taarruz ettiler. Şeyhî'ye «Har-nâme» eserini yazdıran bu hâince taarruzlar olmuştur. Şeyhî bu kitapta başına gelenleri hikâye ederek düşmanlarım bu hayvanın ismi altında taksim eder.⁶⁴¹ Padişah kitabı okuduktan sonra Şâir'in zayıyatını cömertçe tazmin ile Şeyhî'nin ve adamlarının düçâr oldukları taarruz ve cinayetin faillerini şiddetle cezalandırdı. Şeyhî-en meşhur Acem hayalî şâirinin te'lif ettiği- Husrev-ü

⁶³⁸ (Müverrih'in ifadesiyle Sa'dü'd-dîn ifâdeleri meze edilmiştir): Abdurrahîm İbnü'l-Emîr Azîz el-Merzifonî. Mısır'da Zeynü'd-dîn Hâfî'ye intisap ile birlikte Hâfa gitti. Sühreverdî'nin Avârifü'l-Maârif, A'lâmü'l-Hüdâ unvanlı eserlerinin tedrisine ve Hâfî'nin Vesâyâ-yı Kudsiyye unvanlı kitabının tercümesine icazet aldı. Zeynü'd-dîn, 835 tarihli arabça bir icaznâme vermişti. Sultân Murad, Merzifon'daki imaretinden bir miktar tahsisat kabul ettirdi (Metinde geçen Şeyh'in sözleri, Sa'dü'd-dîn'de şöyle yazılıdır: «Bir aşk kütüğünü yakıp diyâr-ı Rûm üzere atdık.» Fakat Sa'dü'd-dîn bu sözü Sühreverdî'ye değil, Zeynü'd-dîn'e atfeder.)

⁶³⁹ Şakaik, Âlî (varak: 68), biri defterdar, diğeri sancak-beği sıfatıyla iki defa Pîr İlyâs'ın türbesini ziyaret etmiştir. (Bu ziyaretçinin kim olduğu anlaşılamiyor. Mütercim). Pîr Üyâs, Sa'dü'd-dîn-i Konevînin vefatından sonra mutasavvıfların reî-si olmuştur. Halveti Şeyhi Zekeriyâ ve daha sonra yeğeni Gümüslü-oğlu Hüsâmü'd-dîn kendisine halef olmuşlardır. (Mütercimin ilâvesi: Bu ikinci zât, Pîr İlyâs'm yeğeni değil, duh-terzâdesi Şeyh Abdurrahmân Çelebî ibnü'l-Mevlâ Hüsâmü'd-dîn olacaktır. Vecd-ü hâl'den neş'et etmiş türkçe şiirleri vardır. «Hüsâmî» mahlasını kullanır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 437).

⁶⁴⁰ Şakayık, Ali. b; 68, Sa'dü'd-dîn,

⁶⁴¹ Lâtîfî'nin Terâcim-i Ahvâl'i, Şâber'in tercümesi, s. 221. Har-nâme, Erasme'in Laus Asitli isimli eserinin zeyli addolunma-ğa şayandır.

Şîrîn⁶⁴² manzumesinin tercümesine Mehmed'in vefatından sonra başlamıştır. Şeyhî, manzumenin bir parçasını tercüme edince II. Murad'a takdim etti. Murad, şâhâne taltîfâtıyla selevinin misâline uygun hareket etmek ve san'atlara münevver fikirli bir hâ-mî olmak istediğini isbât etti. Teessüf olunur ki Şeyhî, eserini tamamlamaksızın vefat etti. Bu eseri, Şeyhî'nin-muhibbi ve mutemedi olduğu Germiyan Beği'nin nezdinde vezâret⁶⁴³ hizmetini ifâ eden ve onun gibi şâir olan Cemâli tamamlamıştır.⁶⁴⁴ Cemâli, birkaç kaside tercüme etmiş olmakla da mâruf bulunduğu gibi, Senâî'nin bir kasidesine nazire yazmıştır. Fakat asıl şöhreti büyük bedîî eserleri içine alarak ter-tîb ettiği bir hayâlî şiir sayesinde hâsıl olmuştur⁶⁴⁵. Ezherî unvanıyla lâkaplandırılan Akşehirli Nûrû'd-dîn⁶⁴⁶ ve eski Türklerin zevkine uygun olarak Çağatay lisânında şiirler söylemiş olan Türkistanlı Cemîlî⁶⁴⁷, saydığımız şâirler kadar meşhur olmadıkları gibi, eserleri adîlikten nadiren çıkar. Bu sayılanlara son verecek olan isim Zahîrî'dir. I. Mehmed Amasya valisi bulunduğu sırada defterdarı olan bu kalem sahibi birkaç zayıf şiir söylediği için değil, Pâdişah'a genç yaşından beri şiire muhabbet ve san'at ve ilimlere karşı hürmet telkin etmiş olmasından dolayı Türk milletinin takdir ve minnettarlığını haklı olarak kazanmıştır.⁶⁴⁸

ONUNCU KİTAP

⁶⁴² Şîrîn ve Hüsrev ve Ferhâd muaşakasını, nazımlarına mevzu olarak alan Nizamî, Emîr Husrev-i Dihlevî, Âsaf Hân ile Hâ-tifi'den başka Türk şâirleri Anî Çelebî, Lâmiî, Şânî, Mevlân-Şâh (?), Mehmed bin Osman onları taklîd etmişlerdir (Terâcim-i Ahvâli Lâtîfî, s- 106, 124, 272, haşiyeye 12).

⁶⁴³ Cemali, defterdar ve nişancı idi. Âlî, Âşık Çelebî.

⁶⁴⁴ Lâtîfî'nin tercüme-i hâlinde (s. 220), yeğeninin bu eseri ancak temize çektiği yazılıdır. Lâkin Âşık Çelebî, Cemâlî-zâde'-nin Lâtîfî'nin eserini tamamladığını beyân ederek, hattâ nereden başlamış olduğunu tasrîh eder.

⁶⁴⁵ Asık Çelebi, Âlî. Cemâh'nin hayali manzumesi Türk lisanında bu tarz-da yazılmış eserlerin en evvelkisidir. Unvanı Hnrşld ve Ferruhsâd'dır.

⁶⁴⁶ Âli. s. 69.

Kezâlik. "

⁶⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/430-438.

II. MURAD DÖNEMİ

II. Murad, saltanata nail olduğu zaman onsekiz yaşında idi. Tahtı kardeşlerinin kaniyla lekelemeğe mecbur olmadığı gibi, biraderlerini Bizans İmparatoru'nun eline teslim etmek mahcubiyetine de uğramadı. Çünkü kendinden evvel birbirini müteakip Amasya'da hüküm süren iki büyük biraderi, daha Mehmed'in saltanatı zamanında hayattan çekilmişlerdi.⁶⁴⁹ Diğer iki küçük biraderi de daha sonra vebadan vefat ettiler⁶⁵⁰.

II. Murad, Amasya'dan Bursa'ya gelerek idarenin dizginlerini aline aldı ve cecdi Yıldırım Bâyezıd'ın damadı olan büyük şeyh Emîr Buhâ-rî'den kılıç kuşandı⁶⁵¹; Yeniçeriler Pâdişah'm istikbâli için şehir hâricine kadar çıktılar ve saraya kadar beraber gelerek huzurunda bir geçit resmi icrâsiyla itâatîarını arz ettiler. Padişah sarayına girince, pederinin cenazesine son ta'zîmâtı ifâ etmekle meşgul oldu; cenaze muhteşem bir alay ile Yeşil Cami türbesine konuldu. Yeni Padişah sekiz gün

umûmî matem icrasını emretti⁶⁵². II. Murad bu ilk vazifeleri ifâdan sonra, tahta çıktığını bildirmek⁶⁵³ ve pederinin kendileriyle akdetmiş olduğu muahedeleri yenilemek için Karaman ve Mentеше bezleriyle Macar Kralı Sigismund'a ve İmparator Emanuel'e sefirler gönderdi⁶⁵⁴.

- Karaman Beği ile bir sulh muahedesi akdedildi⁶⁵⁵. Biraz evvel Transilvanya'nın bir kısmının silâh ve ateş ile tahrib edildiğini ve Krons+ad hâkimlerinin esîr olarak götürüldüğünü⁶⁵⁶ görmüş olan Sigismund da beş

⁶⁴⁹ Osmanlı müevrihleri Sultân Murâd'ın biraderlerinin kaç olduğu hakkında müttefiktirler. Lâkin isimlerinde değil. Neşri (varak: 163) ve Ravzatü'l-Ebrâr sahibi Aziz Efendi Murâd'ın -I. Mehmed saltanatında Amasya'da vefat eden- iki büyük kardeşini Ahmed ve Mustafa, vebadan giden diğer iki küçük kardeşini Yûsuf ve Mehmed diye isimlendirirler. Âlî ve So-lak-zâde, büyüklerine Alâü'd-dîn ve Ahmed, küçüklerine Orhan ve Hasan isimlerini verirler. İdrîs ve Sa'dü'd-dîn ise Murâd'ın yalnız Mustafa nâmında bir kardeşinden bahsederek, her ikisi de diğer biraderlerini zikretmezler. Bu Mustafa'yı, Sultân Murâd'ın amcası Düzmece Mustafa ile karıştırmama-hdır.

⁶⁵⁰ Murad 806 <1403>'de doğmuştu; 823 (1421)'de I. Mehmed'e halef oldu, 847 (1443)'de saltanattan feragat ederek, 848 C1444)'de tekrar tahta- cülus etti. Varna muharebesinden sonra ikinci defa olarak saltanattan feragat etti. Bir müddet sonra tekrar saltanat tacını giyerek vefatı tarihi olan 855 (1451)'e kadar fasilasız saltanat etti,

⁶⁵¹ Alî, s. 70; Solajk-zade, s. 35.

⁶⁵² Dukas, 23. s. 72.

⁶⁵³ Cihanşâh Mirza'mn bu münasebetle n. Murad'ı tebrik için yazmış olduğu nâme ile Pâdisah'ın cevabı Feridun Beğ Münşeat'ında 65 ve 66 numaralardadır.

⁶⁵⁴ Dukas, 22.

⁶⁵⁵ Kezallk, «Pacta per Jusjuamdum cum Caramano amicitia.»

⁶⁵⁶ Angel, Macaristan Târihi, 2, s. 302.

senelik bir mütareke imza etti⁶⁵⁷.

II. Murad'ın sefirlerinin Kostafitiniyye'ye varmasından evvel Paleolog Lakines ile Teologos Corax, Sultân Mehmed'in vasiyyetnâmesi hükmünün icrasını talep etmek memuriyetiyle Bursa'ya gitmişlerdi. Bu vasiy-yetnâme mucibince Mehmed'in halefi biraderlerinden ikisini împarator'a teslim edecekti. Lakines ile Teologos Corax, talebin reddi takdirinde «Bâ-yezid'in oğlu ve velîahdi Mustafa'nın serbest bırakılarak Osmanlı Avru-pası'mn hâkimi addedileceğini ve Mustafa'nın çok zaman geçmeksizin Asya'da dahî yegâne meşru hükümdar tanınacağını» II. Murad'a bildirmeğe memur edilmişlerdi. Fakat vezir Bâyezid Paşa, Pâdişâh nâmına olarak sefirlere:

- «Müslüman evlâdının Müslüman olmayanlar nezdinde terbiyesi Peygamberin Şeriatine gayr-ı muvafık ve mugayir bulunduğu⁶⁵⁸ ve efendisinin Împarator'a lütfen bu vesayetten vazgeçerek kendisiyle iyi münâsebetlerde bulunmasını rica eylediği» cevâbını verdi.

Emanuel bu cevaptan haberdâr olduğu anda, memleketinin teessüfe şâyân bir halde bulunduğunu ve müthiş bir düşmanın hiddetini celbet-mekle kendisini atacağı tehlikeleri hesap etmeksizin Dimitrius Laskaris Leontarius'u iyi silâhlanmış on kadırga ile Limni adasına gönderdi. Dimitrius'a Mustafa'nın ve kader arkadaşı olan Cüneyd'in serbest bırakılmaları ve Avrupa'ya nakledilmeleri emredilmişti. Selanik muharebesinden sonra Mustafa'nın hayâtını kurtaran Dimitrius, garîb bir tesadüf eseri olarak yine onun imdadına yetişiyordu. Emanuel desise dolu siyâsetinin Türkler arasında çıkaracağı nifaktan büyük istifâdeler ümidiyle Mustafa'ya bir takım şartlar teklif etti. O da her ne elde ederse kazanç olacağı ve hiçbirşey kâyetmiyeceği için memnuniyetle razı oldu. Mustafa muvaffak olduğu takdirde Gelibolu'yu ve bundan başka Kostantiniy-ye'nin kuzeyinde Buğdan hududuna kadar Karadeniz sahilindeki bütün şehirler ile güneyde Erizos (Erysos) ve Aynaroz'a kadar şehirlerin hepsini împarator'a iade etmeyi taahhüt etti⁶⁵⁹.

Mustafa, kendisi için utanma sebebi olacak olan bu ahidnâmeyi imza ve yemîn ile te'yîd ettikten sonra Dimitrius Laskaris onu -Cüneyd ve saltanat iddiacısının talihine iştirak etmek isteyenlerle beraber- kadırgalarına bindirip Gelibolu surları önüne çıkardı. Bu şehir ile etrafındaki memleketler ahâlîsinden epeyce külliyetli bir miktarı Mustafa'nın sancağı altına

⁶⁵⁷ gvantner, c. 1, s. 886; Katonade Pray Dö Vindek, 12, 8. 273; Engel, Boadan Tarihi, s. 165.

⁶⁵⁸ Dukas, 33, s. 74.

⁶⁵⁹ Dukas, 14, s. 78; Halkorijdilas, 5, s. 70 ve Franzes, 1, s. 38, Alter basrau, 26.

toplanarak Osmanlı tahtının meşru vârisi olmak üzere sadâkat göstereceklerine yemîn ettiler. Yalnız muhafız askerler II. Murad tarafında kalarak kaleyi teslimden çekindiler. Mustafa vakit kaybetmemek için Dimitrius'u Gelibolu önünde bırakarak⁶⁶⁰ Hexamilon adı verilen Aynaroz berzahına doğru yürüdü. Gerek II. Murad'ın gençliği Mustafa'nın yolu üzerindeki ahâli için itimâdsızlığa sebep olmasından, gerek Mustafa'nın hâlinin görünüşüne kapılarak onu meşru hükümdar tanımak istemelerinden dolayı, saltanat iddiacısının ordusu az zaman içinde büyüdü ve biraz sonra - çok sevilmiş bir hükümdar olmak üzere- kapılarını kendisine açan birçok mevkileri zaptetti.

Bu haberler Bursaya geldiği vakit II. Murad'ın vezirlerinden -Pâdi-şah'ın nezdinde büyük nüfuz sahibi olan- ikisi, yâni İbrahim Paşa ile Ayvaz Paşa - hem iktidarına hased ettikleri, hem de nüfuzundan korktukları- Bâyezid Paşa'nın⁶⁶¹ heyecanı yatıştırmak için Rumeli'ne gönderilmesine Pâdişah'ı ikna ettiler⁶⁶².

Bâyezid Paşa ile Timurtaş'ın⁶⁶³ -Mehmed tarafından vezîr, yahut üç tuğlu paşa nasbolunan- üç oğlu dîvanda bu kararı bozdurmak için birlikte çahşıtlarsa da beyhude oldu; İbrahim Paşa ile Ayvaz Paşa ekseriyetin reylerini kazandılar; Bâyezid itaate mecbur olarak kendisine tevdi edilen vazifeyi ifaya hazırlandı. Azimeti esnasında Sultan Murad'-dan, vefatı vâki olursa yasıyyetnâmesinin hükümlerinin icrasına nezâret etmesini ve takriben 50.000 akçe tahmin edilebilen servetini Pâdişah'ın en sâdık ve en dürüst bendesi olan, Timurtaş'ın büyük oğluna teslim'ettirmesini istirham etti⁶⁶⁴. Bâyezid Paşa az bir miktarda asker ile gemilere bindi. Kendisinin zayıf gemileri İmparator'un kadırgalan ile muharebe edemeyeceği cihetle, onlara tesadüf etmemek için Boğaziçi'nin ortasından Avrupa'ya doğru yelken açtı.

Bâyezid Paşa salimen karaya çıktıktan sonra süratle Edirne'ye yöneldi. Yolda -cem'an otuz bin kişilik bir kuvvet teşkil eden- bütün Rumeli başıbozuklarını toplayarak şehre az bir mesafede ve bataklık bir ovada ordugâhını kurdu⁶⁶⁵.

⁶⁶⁰ Dukas, 24, s. 79.

⁶⁶¹ Franzés, «Beglerbegi Bâyezid» der. Franzés, 1, s. 29.

⁶⁶² Dukas ve Neşri, İdrîs, Ali, Solak-zade ve Sa'dü'd-dîn vezir İbrahim'le vezir Ayvaz'ın rakıbleri olan, Bayezid Paga'ya karşı bu desiseleri hakkında tamamen müttefiktirler.

⁶⁶³ Oruç Beğ, Umur Be*. Ali Beg, Bratutu'da Sa'dü'd-dtn, 2, s. 2.

⁶⁶⁴ tdrîs, II. Murad saltanatının vekaynamesi, muk&ddemat-ı lbtidaiyye.

⁶⁶⁵ Dukas ile Osmanlı müverrihleri mevkileri aynı şekilde tarif ederler. Os-manU müverrihleri Edirne'nin civarındaki, ovayı Sâzlıdere diye adlandırırılar. DuJcas şöyle der (24, s. 71): «cujus

Siroz'da, Vardar Yenicesi'nde Evranos-zâ-delerin, Orhan Beğ'in, Kumlu-oğlu'nun, devletin şâir büyük tâbilerinin hıyânetleriyle taraftarları artmış olan Mustafa düşmanın karşısına yürüdü ve TürkîerMn yeni te'sîs etmiş oldukları büyücek bir kasabayı geçtikten sonra⁶⁶⁶ Bâyezıd'in ordugâhı karşısında Sâzlıdere vadisinde bekledi.

İki ordu karşı karşıya gelince Mustafa II. Murad'm askerlerine doğru ilerleyerek ve kendisini bildirerek silâhlarını terk ile Osmanlı tahtının hakîkî vârisine itaat göstermelerini emretti. O kadar cür'etle verilen bu emir üzerine bütün ordu --büyüleyici bir kuvvete mağlûp olmuş gibi- Mustafa'nın tarafına geçti Bâyezıd ile biraderi Hamza esir edilerek zincirlerle bağ oldukları halde Mustafa'nın huzuruna götürüldüler⁶⁶⁷. Mustafa Bâyezıd'i, müşaviri Cüneyd'e teslim etti. Cüneyd'in dâ-mâdı Arnavut Eudola vezirin emriyle hadım edilmişti. Cüneyd bu hakaretin intikamını almak için gözünün önünde II. Murad'm sâdik bendesinin boynunu vurdurdu. Bîçâre ölüm darbesini yediği sırada buna:

- «Alçak, bak hâline! Maamafih bir insanın uzvunu kesmek san'a-tında o kadar mahir bir ustayı yok etmek de yazık oluyor.» diye haykırdı⁶⁶⁸.

Cüneyd bundan sonra Bâyezıd Paşa'nın biraderine hürriyetini iade etti ve bu kerîmane hareketinin bir gün kendisine pahalıya mal olacağını hesap etmedi. Mustafa'nın muvaffakiyetleri haberi üzerine Gelibolu muhafızları Dimitrius Leontarius'a teslim olmuştu. Dimitrius da kaleye asker ve mühimmat sokmağa hazırlanırken, Mustafa birden bire ortaya çıkarak Dimitrius'a:

- «Benim ettiğim muharebe ve kazandığım muzafferiyet İmparator EmanueVin menfaati için değildir. Ben İslâm beldelerini yeniden fet-hetmeğe niyet ettim; Hazret-i Peygamber şefaet ederse bu niyetimi icra edeceğim. Maamafih beni senin efendine rapteden muahedeye de riâyet

extrema pars agro Adrianopoli-tano vicina.» Lutfî'nin Viyana İmparatorluk kütüphanesinde, 139 numaradaki el yazmağına da müracaat, s. 64, U7) İdrîs.

⁶⁶⁶ Dukas bu kasabayı «Megakarya» olarak isimlendirir. («Karya» arabca-nın «kariye»sinden gelmez). Leonklavi Pandectes eserinde «Megalokar-ya» adını verdiği bir köyü Bosfor kenarında Anadolu Hisarx*nin üzerinde gösterir.

⁶⁶⁷ Dukas, 24, & 84. İdrîs, Sa'dtTd-dîn ve Solak-zade'ye göre Bâyezıd Pasa, da düşman tarafına geçmiştir.

Birkaç sahîfeden beri devam eden ve kısmen bizim Osmanlı târihlerinden menkul olan Mustafa hâdisesi, bizim târihlerde «Düzme Mustafa» denilen şahsa aittir. Şu halde, Hammer'in Çelebi Sultân Mehmed zamanında beyân ettiği «Düzme Mustafa» hâdisesine nazaran bu adamın iki defa ortaya çıkmış olması gerekir

⁶⁶⁸ Dukas, 24, s. 84.

edeceğim. Efendin benim yeminime itimâd edebilir. Askerlerine gelince, benim artık bunlara ihtiyacım yoktur. Geri dönmekte serbestsin»⁶⁶⁹ dedi.

Dimitrius seferindeki maksadın ve İmparator'un Mustafa'ya hürriyetini iade etmekteki ümîdlerinin mahvolmasından mahcûb olarak deniz yoluyla Kostantiniyye'ye döndü⁶⁷⁰.

Emanuel, bunun üzerine tekrar II. Murad ile müzâkereye girişmeyi ve ondan iki biraderinin vesayetini almak için teşebbüslerde bulunmayı düşündü. Bu vak'alar üzerine Pâdişâh, İmparatorun nezdine veziri İb-rahîm Paşa'yı göndermişti.⁶⁷¹ İbrahim Paşa, on iki sene evvel Meh-med nâmına Mûsâ'nın harekâtına karşı yardım taleb ettiği gibi, yine o yardımı II. Murad için Mustafa'ya karşı istemeğe geliyordu⁶⁷². Fakat Emanuel hâlâ, Murad'ın iki biiâderinin kendi muhafazasına tevdi edilmesi için ısrar ediyordu. Murad ise bu şartın kabulünü hususî surette men' etmişti. Müzâkereler kesildi. Bu aralık Pâdişâh, kendisine yardımı taahhüd eden, Foça Cenevizleriyle ittifak akdetmişti.

Eski İyonî (tyonya) sahilinde ve Midilli adasının karşısında Foça kazası dâhilinde -şap mâdenlerini ihtiva eden- bir dağ vardır. Evvelce Misel Paleolog'un saltanatı zamanında bir takım İtalyanlar senelik bir vergi mukabilinde bu mâdenleri işletmek için müsâade almışlardı. Fakat İyonî Türkler tarafından istilâ edildiği zaman Latinler müesseselerini ve işçilerinin ekseriya tehlikede olan hürriyetlerini korumak lüzumunu hissederek, Yunanlılar'ın yardımıyla, deniz kenarındaki dağın eteğinde, etrafı müdâfaa için bir kale inşâ ettiler ve buraya Yeni Foça adını verdiler. Kalenin hâkimi ve kumandanı olan Ceneviz asilzadelerinden Andre ile Jak Kataneo (Jaques Cataneo) Lidya'da Türkmen Beği Saruhan ile senelik beşyüz duka vergi mukabilinde bir sulh muahedesi akdettiler. Bu muahedeye yüzseksen sene

⁶⁶⁹ Dukas, 24, s. 84-85. Halkondilas, 70, Bale basarm.

⁶⁷⁰ Dukas, s. 87.

⁶⁷¹ İhtimaldir ki Dukas'ın İbrâhîm Paşa'nın vasıflarını mübalâğa sadedinde yazmış olduğu şu: «Virum prudentem et pro-bum Turcorum propudiosis verbis ac libidinibus inadsuetum» ibaresi, Kantemir'in Paşa'yı «Türk Ulis'i» (Ulysse Turc) unvanıyla yâd etmesine sebep olmuştur. Dukas, İbrâhîm Paşa'nın ancak Bâyezîd'in irtihâlinde sonra vezîr-i âzam olduğunu söyler. İbrâhîm ve İvaz Paşalar'ın Bâyezîd Paşa'yı Rumeli'ne göndermek üzere II. Murad'a vâkî olan tavsiyelerinde -tdrîs'in ifâdesine nazaran- «Çünkü Bâyezîd Paşa Rûm beğ-lerbeğisi vezîr-i âzamdır» demiş olmaları, Dukas'ı te'yîd ederse de, Dukas ve tdrîs'in şahadetleri bütün Osmanlı müverrihlerinin ve hattâ sadrâzamlar cedveline göre Hacı Kalfa'nın rivayetlerine muhaliftir. Bunların hiçbirisi Bâyezîd Paşa'yı vezîr-i âzam göstermez.

⁶⁷² Kezalik, 25, s. 88.

zarfında her iki taraftan da sadıkane riâyet edildi⁶⁷³. Şehir hâkimleri halk arasından seçiliyorsa-da bir Ceneviz «podestassi»⁶⁷⁴ Yeni Foça'yı, Midilli adasını, Ceneviz Cumhuriyeti) Dukas, 24, s.

ti'nin doğusundaki müstemlekelerin hepsini, Sakız, Midilli adalarını, Kostar>tiniyye'nin haricî bir mahallesi olan Galata'yi, Karadeniz sahilindeki Amisus ile Amastris'i, Kırım'daki Kefe'yi⁶⁷⁵ cumhur nâmına idare ederdi. I. Mehmed'in saltanatı zamanında Venedik Doç'larından⁶⁷⁶ Jorj Adorno (Jeorge Adorno)'nun oğlu Yuannes (Joannes) Adorno bu büyük hâkimliğe tâyin edilmiş bulunuyordu. Yuannes, Pâdişah'm barışçı temâ-yüllerinden istifâde ederek, Cumhurdun ticâretine yeni imtiyazlar te'mîn etmek maksadıyla Venedik tüccar gemilerine bir takım muafiyetler verilmesi mukabilinde, on sene zarfında Osmanlılarca yirmi bin duka tediyesini bir ahidnâme ile taahhüd etti. Sultan Mehmed, beş sene sonra vefat etti. Yuannes Adorno, Mustafa taraftarlarının hurucunu haber al-cüğü zaman vergisinin vakti gelmiş olan miktarını II. Murad'a göndererek, Pâdişah'm Avrupa'ya yapmayı niyet ettiği sefer için kendi gemilerini takdim eyledi. Sultân Murad, gayet muhibbâne bir cevap ile mukabele etti. Cenevizler, Katalanlar'la muharebelerinden dolayı pek yorulmuş oldukları cihetle de, bu cevap kendilerince kıymetli idi. Bâyezid Paşa'nın Sazlıdere'de hezimetinden sonra Podesta, II. Murad'ın vezirlerinden Kâli Beğ⁶⁷⁷, Umur Beğ ile Hacı Ayvaz'a⁶⁷⁸ bir ikinci mektup⁶⁷⁹ gönderdiği vakit, sefiri bir hatîb ile birlikte döndü. Hatîb, Osmanlı ordusunu Avrupa'ya nakledecek gemileri Pâdişâh nâmına kiralamağa memur ve bımun için elli bin dukayı hâmil idi.⁶⁸⁰

⁶⁷³ Dukas, 25, s. 90.

⁶⁷⁴ Ceneviztler'in fcu selahyeti hâiz valisi. (Mütercim)

⁶⁷⁵ Dukas, 25, &. 90.

⁶⁷⁶ Venedik Cumhuriyeti'nde nükûmet idaresine memur olan meclisin âzası.

⁶⁷⁷ Ham Beg olsa gerektir. (Mütercim)

⁶⁷⁸ Umur Beğ'in Hacı Ayvaz'a gönderdiği mektubun gideceği yer Dimitrius Ağa idi (Dukas, 25, s. 92). Bununla beraber bu adam ya mühtedî idi, yahut Yeni-Foçalılar'da «ağa» bir askerî mansıb unvanı idi; nasıl ki zamanımızda (müverrihin zamanında) Moldavya ve Eflâk beğleri saraylarında seçkin bir memuriyette bulunan şahsa «ağa» derler.

⁶⁷⁹ Her ihtimâle nazaran, Türkîer'in «zılâl-içîn (hayâl) oyunlarına tumturaklı bir tarzda farsça ve arabça beyitler kullanan ve «hakîm-i mudhik» adı verilen ahmak bir âlim olan şahıs rolünün idhâli II. Murâd'ın bu veziri zamanında vuku bulmuştur. Bu oyunda görülen diğer aktörler Karagöz, Kara-cüce, Lublub, Hoppa Çelebi'dir. Üç evvelkiler bizim (yâni Avrupalıların) halk oyunlarındaki «Arlequin, Polichinelle, Pier-rot»a pek benzerler. Hoppa, eğlendirici hafifmeşrep bir şahıstır. Onun ismi ve oyunun kendisi Çin'den kaynaklanmıştır. (Levha-i Çin). Bizanslılar «Karagözcü «Harahus» ismiyle bilirdi. (Vezirin ismi Hacı Ayvaz idi ki Hacı İvaz'dan bozmadır; «Hacı İvaz», «Hacivat» olmuştur. Mütercim).

⁶⁸⁰ Bu zâtın unvanı biraz tuhaftır. cTaharetsiz Hatîb». Fakat âkil bir adam olduğunu Hoca yazar.

Mustafa Sazlıdere'de iken II. Murad tarafındaki Yeniçeriler'in hıyâ-netiyle ordusu büyümezden evvel maiyyetinde ancak öteden beriden acele toplanmış acemi askeri vardı. Bu acemi asker ekseriyetle evvelce hiçbir maaş almaz azaplarla yayalardan, mürekkepti. Mustafa, -Türk hükümdarları arasında ilk defa olarak- bunlara hizmetleri mukabilinde elli akçe tahsis ederek «Müsellemân» yâni nöbetlerden affedilmiş asker adını verdi⁶⁸¹. Fakat az bir müddet sonra, muzafferiyetinden gurur getirerek, rehavet sefahate döküldü; askerinin hizmetlerine mukabil mükâfat itasını hatırına getirmedii. Hattâ Cüneyd, II. Murad'ın teHöîdkâra-ne hazırlıklarını bildirerek kendisini bu kötü atâletinden uyandırmamış olsaydı, Mustafa, aleyhinde silâhlandığı genç Pâdişah'ı da unutacak ve hareketsiz oturup duracaktı. Cüneyd, Mustafa'ya -düşman Lapseki'den yahut Üsküdar'dan⁶⁸² Ceneviz filosuyla Avrupa'ya gelmeğe vakit bulmaksızın- Asya'ya geçip de mukabelesine koşmayı nasihat etti. Cüneyd, şu suretle Mustafa'dan ziyâde kendi menfaatma hizmet ediyordu. Çünkü neticesinden ümîd kesildiği bir teşebbüsün sonuçlarından yeni bir hıyanetle kurtulmak niyetinde idi. Evvelce Süleyman, Mûsâ, Mehmed maiyyetlerinde üç defa daha bu hareket tarzını takip etmişti. Mustafa, Cenevizlilerin gayretlerine rağmen denizde galebe ederek, ordusuyla Lapseki'de karaya çıktı ve civar mevkiilerdeki kumandanların biatlerini kabul için üç gün orada kaldı⁶⁸³. II Murad Mustafa'nın gelişi haberi üzerine Bursa'dan çıkarak Ulubad (Rindaküs) deresinin arkasında saklanmıştı⁶⁸⁴. Nehrin iki yanını bağlayan köprüyü kestirmiş olduğu cihetle ordusunun sol cenahı denize dayanmış, sağ cenahı da Ulubad (Lopa-dion) gölü ve bataklıklarıyla kapanmış bulunuyordu. Bu gölü ve bataklıkları çevirmek için Keşîş dağı eteğinden geçmek suretiyle üç gün yürümek lâzımdı. Pek kuvvetli bir mevkide olan ve maiyyetinde en

Altınların miktarı elli bin değil, beş bindir. Ha-tib esefine tedârikine meşgul olub âhir Ceneviz'den yeni gelmiş bir frenk gemisi bulur; metâi işтира eder gibi olup keştiybân ile beş bin filoriye ni-faâmı kavi» eder. Geceleyin Pâdişah'a yetişirler. (TâcÜ't-TOTârîh, c. 1, s. 314) (Mütercim)

Hatipis, yahut Hatip; Hacı Ayvad (Dukas, 25, s. 920). İdrîs, Hatibin yalnız maharetli bir yüzgeç ve deniz adamı olduğunu değil, dînen mübâlâtsiz olduğunu ve bundan dolayı «Ta-haretsiz Hatîp» diye adlandırıldığını yazar. İdrîs Dukas'a muhalif olarak Cenevizliler'e verilen parayı beşbin duka gösterir («duka»nm o vakitki itibâna göre doğrusu -metinde haşiyeye olarak yazıldığı üzere, Sa'dü'd-dîn'in de ihtar ettiği- 5.000 olacaktır. Mütercim).

⁶⁸¹ Neşri, s. 161; Solakzade, s. 35. Ali. Lutfl, s. 22.

⁶⁸² Dukas, 25. s. 92.

⁶⁸³ Kezâlik, s. 93.

⁶⁸⁴ Neşri, s. 162. Solak-zade, s. 35. ÂH. Bratutu'da Sa'dü'd-dln, 2, s. S.

sâdik bendeleri Alî, Umur, Oruç Beğ, Timurtaş-zâdelerle Hacı Ayvaz bulunan II. Murad nehrin öbür tarafında mevkî almış olan Mustafa'nın harekâtını tetkik ediyordu⁶⁸⁵. Murad, kumandanlarının tavsiyesi üzerine Mehmed'in zorba şeyh Simavh Bedrû'd-dîn aleyhindeki muharebesinde esir edilip, o vakitten beri Tokat mahbesinde mahbus bulunan Mi-haloğlu-zâde'nin hürriyetini iade⁶⁸⁶ ile nezdine getirtti. Murad'ın ve-zîrleri, Mustafa'nın askerinden bir kısmının, ale'l-husus Osman'dan beri dâima Mihaloğlu ailesi efradının kumandası altında bulunan Akıncılar'-la Azablar'm⁶⁸⁷ eski reislerini görünce saltanat iddiacısının tarafını bırakacaklarını ümîd ediyorlardı.

Bu esnada Mustafa Ulubad sahiline yaklaştı, Murad, muharebeye hazırlanmakla beraber, cülusunda kendisine kılıç kuşatan Şeyh-i Âzam Buhârî Emir Sultân'dan duâ istedi⁶⁸⁸. Buharı, mûtâd olduğu üzre üç gün duâ etti, bu üç gün zarfında Mustafa şiddetli bir burun kanamasından muztarip oldu. Mustafa'nın taraftarları bunu mağlûbiyetine alâmet bûdiler. Dördüncü gün Mustafa o kadar zayıf düşmüştü ki, hücumu te'-hîre mecbur oldu. Bu esnada, II. Murad'ın âlicenablığına minnettar kalan Mihaloğlu, Murad'ın vezirleri tarafından yapılan teklifleri kabul ile Mustafa'nın maiyyetindeki Akıncılar'ın Sultân Murad tarafına geçmelerini te'mîn edecek olan bahis konusu tedbîre iştirak etti. Gecenin basmasıyla nehrin sahiline doğru ilerleyerek ve yüksek sesle eski arkadaşlarına hitâb ederek, bunları reislerinin yanına gelmeğe teşvik etti⁶⁸⁹. I. Murad, askerinin isyan eden oğlu Savcı tarafını tuttıkları vakit, onları bu suretle geri çağırması⁶⁹⁰, Hasan da Musa'nın Yeniçerilerini ayırmak istediği zaman böyle hareket etirûştü⁶⁹¹. Mihaloğlu'nun sadâsı gecenin sükûtu içinde gürleyince Ulubad nehrinin öbür tarafında bulunan süvari askeri heyecana geldi. Doğan- Koyun-oğlu⁶⁹², Evranos-zâdeler, çoktan ölmüş zannettikleri eski reislerini tekrar bulduklarına fevkalâde sevindiler ve yüklerini toplayarak Murad'ın

⁶⁸⁵ Neşri, varak 162^ Solak-zade varak: 35, Ali, Sa'dü'd-dîn, 2, s. 5.

⁶⁸⁶ Halkondilas ve Dukas bilhassa Azablar'la Akıncılar'ı zikrederler.

⁶⁸⁷ Neşri, Âli, Solak-zade, Bratutu'da Sa'du'd-dîn, 2, s. 6.

⁶⁸⁸ Bratutu yanlısı olarak «Nedjari» yaŞar (Buhari yerine Neccar), 2, s. 4.

⁶⁸⁹ Solak-zâde, s. 30, Ali, Sa'dü'd-dîn, N«\$rl, Lutfl.

⁶⁹⁰ Halkondilas, 1, s. 13, Bale basımı.

⁶⁹¹ Kezalik, 4, s. 53.

⁶⁹² Rumeli kumandanları Mihaloğlu'nur* hayatta olduğunu bilmiyorlardı. Mihaloğlu aralarında geçen bazı mit'alan zikrederek hüviyetini isbat etti. Mihaloğlu su kenarında. Rumeli nâmdarlarına isimleriyle seslenip: «Bre Turfc Turhan, bre^öylü-oğlu, öre Evranos-oğulları» diye çağırması. Tâcü't-Tevârlh, c. 1, s. 310 ve 311. ^aber-i Sahih «Gömeli-oglu» yazar. (Mütercim).

ordusuna katıldılar⁶⁹³. Akıncılar'dan daha sâdık olan Azablar Mustafa'nın emri altında kaldılar. İçlerinden beşbini nehrin yüzmeğe hacet olmaksızın geçilebilen bir yerinden karşıya geçerök Murad'ın ordusunu geceleyin basmayı düşündüler. Murad, bunların tertibatından vaktiyle haberdar olduğu için Umur Beğ'i ikibin Yeniçeri ile nehrin geçidlerine kadar uzanan bir orman içinde pusuya koydu. Azablar geçidi henü2 geçmişlerdi ki, Yeniçeriler üzerlerine hücum ederek birçoğunu öldürdüler ve bakiyesini ordugâha gelirdiler. Bir Yeniçeri bu esirlerin taksiminde hissesine düşen iki kişiyi bir koyun başı mukabilinde bir kasaba terketti. Bu ahş-veriş bâzı Osmanî müverrihlerine nazaran, o vakitten beri Azablar'la Yeniçeriler arasında mevcut olan münâferetin ilk sebebidir⁶⁹⁴. Fakat bu münâferetin - muntazam ve maaşlı asker olan Yeniçeriler meşru Pâdişah'a sâdık kalmak ve gayr-ı muntazam bir asker olan Azablar saltanatın iddiacısının hizmetinde talihlerini tecrübe etmek suretiyle- iki asker kadrosunun muhtelif tarafları tutmalarından üeri geldiğini kabul etmek daha tabiidir.

Akıncılar'ın Öbür tarafa geçmelerine rağmen, Mustafa'nın maiyyetin-de, Murad'ı -iki taraftan da icrasına hazırlanılan- muharebenin neticesi hakkında cidden düşündürmeğe k^Afi asker kalmıştı. Efendisinin bu tehlikeli mevkiini iyice görmekte ve saltanat iddiacısının kuvvetini takdir etmekte olan İvaz (Ayvaz) Paşa, Cüneyd'in zâten mahir bir kumandan olduğu kadar usta bir hâin de olduğunu bildiği cihetle, Mustafa'nın en kuvvetli istinadgâhı olan bu şahsı ikna ederek, Murad'ın tarafına kazanmayı düşündü. Biraderi Hamza Beğ'i bir mektupla Cüneyd'e göndererek⁶⁹⁵ Mustafa tarafını terke teşvik ile beraber, Padişah nâmına olarak -yalnız kendini Osmanlı hükümetinin bir tabii bilmek şartıyla- Aydın emaretinin iadesini vaad etti⁶⁹⁶. Yine o sırada Mustafa'ya da bir mektup yazarak Cüneyd'in askerinin büyük bir kısmı ile düşman tarafına geçeceğini ve kendisini Sultan Murad'a teslim edeceğini gizlice ihbar ediyordu. Bu yeni hiyle de birincisi kadar muvaffakiyet verdi ve İvaz Pa-şa'nın Cüneyd'e ve saltanat iddiacısına göndermiş olduğu iki mektuptan herbiri, Paşa'nın takip ettiği maksadı te'mîn etti. Mustafa, müşavirinden şüpheye düşerek itimatsızlık göstermeğe başladı; Cüneyd de her ne vakit menfaat görse hiyanete hazır

⁶⁹³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 9: Solafcrzâde ve Âli.

⁶⁹⁴ Solajc-zâde, s. 36 ve Âli.

⁶⁹⁵ Bu Hamza Beğ'i, Cüneyd'in hayâtını bağışladığı, Bayezid Paşa'nın biraderi Hamza Beğ'den, ayrırmalıdır.

⁶⁹⁶ Dukas, 36, s. 94-96.

olduğundan ve zaten Mustafa'nın başlamış olduğu tehlikeli işin pek uzun müddet devam edemeyeceğini tahmin ettiğinden, İvaz Paşa'nın teklifini daha kolaylıkla kabul etti. Bir gece Mustafa'nın ordusunda herkes uyuduğu sırada gümüş ve altından en kıymetli eşyasını aldı; silâh arkadaşlarından en sâdik olan yetmiş kişi ile oradan çıkarak Aydın yolunu tuttu⁶⁹⁷. Firariler çadırlarında ışıkları yanar bırakmış olduklarından gittikleri ancak şafak vakti anlaşıldı. Bu haber derhal orduda yayılarak, Mustafa'nın askerini dehşetli bir korku kapladı; reislerinin kendisini terkettiğini zannederek taraf taraf dağıldılar. Mustafa'nın ordusundan nehir ile ayrılmış olan Sultan'ın askerleri firarileri takip edemediklerinden, durmalannı⁶⁹⁸ ve kendilerine iltihak etmelerini yüksek sesle ihtar ettikçe, onlar daha sür'atle kaçıyorlardı. Nihayet Mustafa bir vakitler o kadar azîm olan ordusundan yalnız basma kalarak, maiyyetinde hademesinden başka kimse olmadığı halde, Lapseki'ye ve oradan Gelibolu'ya doğru gitti.

Murad bu suretle cenk etmeksizin harb meydânına sahip olduğundan Mustafa'nın maiyyetinden kendi tarafına geçenlerin sadâkat yeminlerini kabul ederek, Ulubad nehrinin iki sahilini bağlayan köprüyü tekrar kurdurduktan sonra, Lapseki yoluna koyuldu. Ordusunu Rumeli'ye geçirecek gemileri yok idi. Fakat bu yokluk ânında, sözüne sâdik kalarak imdadına yetişen bir müttefik buldu. Murad, kumandanlarından birini Yeni Foça Podesta'sı Adorno'ya göndermişti; bu da yedi harb gemisinden mürekkep bir donanma ile Pâdişah'ı Lapseki ile Gelibolu arasında bekliyordu. Murad, kendisi için gemilerin en büyüğünü seçerek, istenilen surette silâhlanmış beşyüz haseki ile gemiye çıktı. Podesta'nın gemisinde bulunan askerinin miktarına nazaran Padişah maiyyetinde bu kadar adam bulundurmağa lüzum görmüştü. Daha ziyâde ihtiyat olmak üzere diğer gemilerin herbirinde de Frenkler'e eşit miktarda Türkler bulunuyordu. Filo Boğazın ortasına geldiği vakit, Adorno Pâdişah'ın ayaklarına kapanarak, Yeni Foça şap mâdenlerinin işletilmesi için vergiden henüz borçlu olduğu miktarın affını istirham etti. Ceneviz Cumhuriyeti 'nin geçirdiği elem verici durumlardan dolayı bu verginin Ödenmesi geciktirilmişti. Padişah, âlicenâbâne buna razı oldu ve -ödenmesi gecikmiş olan akçe yirmiyedi bin dukayı bulmakla beraber- Podesta'nın taahhüt etmiş olduğu mecburiyete dâir Sultân Mehmed ile tanzim edilmiş olan ahidnâme bir kalemde iptal

⁶⁹⁷ Dukas, 26, S. 96.

⁶⁹⁸ Dukas, II. Murad'ın askerlerinin söyledikleri sözü Türkçe olarak zikreder: «Durun! Durun,! Kaçman!», 27, s. 98.

edildi⁶⁹⁹.

Mustafa, Gelibolu surlarının üzerinden Ceneviz gemilerini pupayel-ken Avrupa sahiline müteveccihen sıralanmış görünce, sâdık bendelerinden birini Adorno'ya gönderdi. Bu adam Podesta'ya Murad'ı teslim etmesini teklif ederek mukabilinde elli bin duka mükâfat vaad etti. Adorno teklifi reddetti. Murad, Podesta'nın sadâkatinden haberdar olunca boynuna sarıldı, «muhibb» (dost) ve «birader» diye isimlendirdi⁷⁰⁰. Bu esnada, Mustafa'nın Gelibolu limanında toplamış olduğu asker liman gemilere karşı müdafaa ediyorlardı. Adorno, şehrin aşağı tarafında, limandan az bir mesafe uzakta demir atarak askeri çıkarmağa başladı; yirmi küçük gemi beşyüz kadar Frenk kemandârını (yaycı) sahile ulaştırdı. Ondan sonra Murad, iki sıra Türk kemandarları arasında -ordusundan üç-bin seçme asker arkasından gelmekte olduğu halde- karaya çıktı. Sapan-cüar, kemancılar harb safına dizilince, Mustafa'nın askeri üzerine birçok taş ve ok yağdırarak onları kaçırdılar. Saltanat iddiacısı, maiyyetinin ikinci defa olarak hıyanetini görünce şehri terk ile Edirne'ye doğru firar etti. Orada hazînelerinden götürebileceği kadarını toplayarak Buğdan'a doğru gitti⁷⁰¹. Harb tâlini kendisine bu kadar müsâid görünen Murad, Gelibolu'da limanın girişini ordusuna karşı müdâfaa eden muhafız askeri kılıçtan geçirmekle muzafferiyetini lekeledi. Bu şehirde üç gün bekledikten sonra, yanına Yeni Foça Podesta'sı ile en iyi kumandanlarını ve mızraklarla, baltalarla silâhlanmış ve ateşte siyahlatılmış zırhlarla örtü-lü iki bin italyan askerini alarak Edirne üzerine yürüdü. Edirne ahâlisinin büyük bir kısmı Pâdişah'ı istikbâle çıktılar. Murad, ahâlînin bu tavrından haz duyarak onları mutantan bir ziyafete davet etti. Adorno, zabitleri, hattâ neferleri bu ziyafete iştirak ettiler. Bu münâsebetle, Pâdişâh Podesta'nın sadıkane hizmetlerine mükâfat olmak üzere taahhütlerini ifâ etmek üzere Yeni Foça'nın gümrük resmiyle⁷⁰² Peritorion (Pe-rithoreon) kalesini Podesta'ya terk etti; Ceneviz kaptanlarını da hediyelerle taltif ederek, gönderdi. Mustafa'ya gelince, arkasından takip olunduğu gibi, kendi hademesi terketmiş olduğundan, Edirne'ye bir günlük mesafede Tunca üzerinde ve kuzeyde kâin Kızılağaç Yenicesi'nde ele geçirildi⁷⁰³. Elleri arkasına bağlı olduğu halde Murad'ın

⁶⁹⁹ Dukas, 27, s. 99.

⁷⁰⁰ Dukas, 27, s. 101.

⁷⁰¹ Kezaük, s. 140.

⁷⁰² Dukas, 27, s. 100. Türkler Rumca «Kommerkia» kelimesinden «gümrük» yapmışlardır ki, bu kelime bu gün de «gümrük resmi» diye kullanılır.

⁷⁰³ Hacı Kalfa'nın Rum-Ui'si, s. 49. Halkondilas'a nazaran Mustafa'yı, Doğan dağının üzerinde

huzuruna getirilerek -askerin ve birkaç gün evvel kendisini meşru hâkim diye takdis eden avamın en ağır hakaretlerine hedef olduktan sonra- bir kulede sefil bir halde asıldı.⁷⁰⁴

Osmanlı - Bizans Münasebetleri Ve Kostantiniyye'nin Türkler Tarafından Dördüncü Muhasarası

Sultan Murad, Kostantiniyye tımparatoru'ndan gördüğü zararı unutmamıştı. Mustafa'nın vefatı ihtiyaten o vakte kadar te'hîr etmiş olduğu intikam tasavvurunu yeniden tasarlamasına meydan verdi. Padişah, Mus-tafanın ayaklanmasının, ancak Emanuel'in hıyanetkârâne vesâyetiyle, onun yardımlarıyla olduğunu bildiği için, bu intikam geç alınmakla beraber, müthiş olacaktı. Diğer taraftan, Emanuel de titremeğe başlamış ve Murad'ın galebesiyle bütün ümîdlerinin kesilmiş olduğunu görünce Pa-leolog Lakanes (Paleologue Lachanes) ile Markos Yaganis' (Marcos Ja-ganis)'i zorbanın (Mustafa'nın) telef edilmesinden dolayı tebrik ve müzâkerelerin kesintiye

saklanmış olduğu bir çalığın arkasından bizzat Sultan Murad çıkarmıştır.

⁷⁰⁴ Lutfl, s. 43. Sultan Murad tarafından Karaman Beği'ne bu muharebenin neticesini bildirmek için gönderdiği mektup Feridun Beğ Münşeatinde 67 numarada ve Karaman Beg'lnln cevâbı 68 numaradadır.

Bu iki mektup bizim Feridun'un 161 ve 162. sahîfelerindedir. Nâ-me-i Pâdişahîde, Mustafa'nın düzmeliği gösterilmiş ise de, cevapta Mustafa'dan hiç bahsedilmeyerek, yalnız sonsuz sevinç kaynağı olan zaferlerinden dolayı memnuniyet ifâde edildiğinde bir «hubb» kelimesi olacağından şüphe yok idiye de, bu ibare, bizim nüshada Mustafa'ya aittir.

İti. 5) Şerh-i Mevâfık'da (İstanbul baskısı, s. 626-627) mezkûrdur ki, bunların yedi lâkablari var idi: 1) Bâtıniyye, bâtin-ı Kitâb'a is-tinâd ettikleri için; 2) Karâmita, mezheb kurucusu Hamdan Kar-mat olduğu için, 3) Haremiyye, muharremât ve mahârimi ibâ-ha ettikleri için (Hammer bunu «hurremiyye» anlamıştır); 4) Sebeiyye, yedi peygambere, yedi imama ve yedi şeylere itikâd ettikleri ve yedi dereceye ayrılmış oldukları için; 5) Bâbekiyye, Azerbaycan'da Bâbek nâmında bir şahsın hem-fikirleriyle birlikte bunlara iltihak ettikleri için; 6) Muhammere, Bâbek zamanında kırmızı giydikleri yahut kendilerine muhalif olan Müs-lümanlar'ı «hamîr» diye adlandırdıkları için, 7) İsmâiliyye, İsmâil bin Câ'fer-i Sâdık'a imamet isnâd ettikleri için. Daha başka unvanları da vardır. Eski matbuat müdürü Nüzhet Efendi bunların epeyce mufassal bir târihini kırk sene önce bir gazetede dercediyordu. Ayrıca basılmadığma teessüf olunur.

t.î. 6) Bedrû'd-dîn Siroz'da medfundur. İtikadının hülâsası Varidat kitabıdır.

X. 7) Düzme Mustafa'nın aşağıda beyân olunacağı üzere, iki defa hâdise çıkararak Murad çağı başlarında da meydana çıkması daha doğru görünüyor. Çünkü bu zaman fırsattan istifâde etmek için daha müsaittir. Haber-i Sahîh müellifi Mustafa'nın birçok taraflardan gördüğü muvafakate nazaran Yıldırım'ın evlâdından Timur vâk'asmda kayboldu denilen Mustafa olacağını pek güzel farkına varmıştır (Haber-i Sahîh, Murâd-ı Sâni, 17).

].I. 8) Avârifü'l-Maârif sahibi Şahâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer Sührever-dî 532'de Sühreverd'de doğmuş ve 632'de Bağdad'da irtihal eylemiş olduğu cihetle Abdü'r-rahîm, Şahâbü'd-dîn'den icazet alamazdı. Sözü'n doğrusu Dokuzuncu Kitap, Not: 39'dadır.

uğramasını Bâyezid Paşa'ya atfederek, kendi hareketinden dolayı özürlerini bildirmek memuriyetiyle, Pâdişâh nezdine göndermişti. Sultan Murad'ın öfkesini sulh teminâtı ve dostlukla izâle için hiçbir şeyde ihmâl göstermemeleri sefirlere emredilmişti. Pâdişâh tedâriklerini tamamlamadan Emanuel'in sefirlerini ne görmek, ne de dinlemek istedi. Fakat ordusu yürümeğe hazır olunca sefirleri huzuruna getirterek, İmparator'un yanma dönmelerini ve Pâdişâh'ın -yirmi bin askerin önünde olarak- cevâbını bizzat getireceğini söylemelerini emretti. Hakikaten kendisi de elçileri takip ederek, onlarla hemen aynı zamanda istanbul surları önüne vâsıl oldu.⁷⁰⁵

Osmanlı ordusunun yaklaşmasından korkuya kapılan Kostantiniye halkı, kendilerini tehdîd eden tehlikeyi saray tercümanı Teologos Corax'-ın - İmparator'un Murad nezdinde son sefareti ifâya memur edilmemiş olmasından dolayı- kızarak intikam maksadıyla tertiplediği hâinâne desiselere atfettikleri için, ona küfretmeğe başladılar. Emanuel bu şüpheleri ortadan kaldırmak için Corax'ı yeni bir memuriyetle -Kostantiniye yakınlarına çadırlarını kurmuş olan- Pâdişâh nezdine yolladı⁷⁰⁶. Co-rax hiçbirşey elde edemeksizin geri döndü. Maiyyetinde bulunanlardan biri Corax'ın Sultân Murad'a -daha sonra kumandanlığını kendisine vermek şartıyla- şehri teslim etmek teklifinde bulunduğunu iddia eder. Bu rivayet, zâten paniğe kapılmış olan ahâlî arasında bir ânda yayılarak doğru kabul edilir. Corax İmparator'un huzurundan çıkarken alenen tahkir edilir. Giritli muhafız askerler isyan ile bağırarak Corax'ın idamını talep ederler. Emanuel, sarayının etrafında gürültü eden kalabalığa karşı Corax'ı müdafaaya cesaret edemediği için, çaresiz sefiri elleri ayakları bağlı olarak teslim eder. Hemen evine koşarlar; altından, gümüşten vazolarla sırma işlemeli elbiseler bularak İmparator'a götürülmek üzere Pâdişâhdan almış olduğu bu elbiseyi, kendisi için saklamış olmakla itham ettiler. Giritliler Corax'ı sarayın pencereleri altında sürükleyerek gözlerini oyduklar, yüzünü yırttılar; Corax bu suretle bâzı organlarından mahrum edildikten sonra bir zindana atıldı, üç gün sonra müthiş sancılar içinde zindanda hayâtı terketti.

⁷⁰⁵ Dukas ve ona itimâden Gibbons (c. 6, s. 371), Murad ordusunu ikiyüzbin kişiye çıkarırlar ki, bu garip bir hatâdır, çünkü 'Murad, Gelibolu önlerinde karaya çıktığı zaman maiyye-tinde ancak üç-dört bin adam vardı, ve Mustafa'nın maiyye-tinden onun tarafına geçenlerle beraber ordusunun toplamı nihayet yirmi bine varmış olabilir, istanbul muhasarası hakkında mufassal bir tasvir (resim) bırakmış olan Kanano, ilk muhasara ordusunun miktarını ancak onbine çıkarır ve Türklerin hücumdan sonraki telefâtını binden ziyâde tahmin etmez.

⁷⁰⁶ «Menbâlar Sarayı». Kostantiniye ve Bosfor kitabına müracaat, 1, s. 210.

Evi yağma edildikten sonra ateşe verildi. Murad -pederi Mehmed gibi-Corax'a dâima teveccüh gösterdiği için, onun vefatını İmparatorun sarayında Rum ve Arab lisanlarında kâtiplik memuriyetine bakan Ayasluğlu Michel Pyllis nâmında diğer bir Bizans tercümanının iftiralarna atfetti. Bu tercüman -kendisi için fe-lâfet olmak üzere- Pâdişah'm ordusunda bulunduğundan işkenceye konulduktan sonra yakılacağı zaman ancak İslâm'ı kabul ile hayâtını kurtarabilmişti⁷⁰⁷.

Haziran başlarında Mihâl Beğ on bin akıncı ile etrafındaki memleketleri tahrib ettikten, mahsûlleri yaktıktan, köyleri yağmaladıktan sonra⁷⁰⁸, ilk olmak üzere İstanbul Kapılarına kadar ilerledi. Ogun geçtikten sonra muhasara ordusu görüldü

Murad'ın ordusu İstanbul etrafında kamilen toplandıktan sonra bizzat Pâdişâh vâsil olarak harabeye dönmüş olan memleketi süvarileriyle istilâ etti. Hemen kara tarafından bir siper inşâ ettirdi. Bu siper Altun-kapı'dan Odun-kapı'ya⁷⁰⁹ yâni -denize kadar uzanan- Sik-lopyon (Cyclopion) sarayından -liman tarafında şehrin girişini kapayan- Blaşern (Blachernes) sarayına kadar devam ediyordu. Şehrin surlarından ancak bir ok atımı mesafede bulunan bu siper kaim tahtalardan inşâ edilmiş ve üzeri toprakla kapanmış olduğundan, bu metaneti sayesinde mancınıkların attıkları taşlara ve ateşli silâhların yaylımlarına mukavemet ediyordu⁷¹⁰. Muhasırlar başlıca -Aya Kiryaki Kilisesi yanındaki- eski ve gedikleri bulunan bîr kuleye hücum ediyorlardı⁷¹¹. Küçük İkos deresi Kostantiniyye içerisine buradan yâni şimdi Topkapı denilen Sen Romen Kapısı yânına dâhil olur⁷¹². Murad, şehrin kuleleri yüksekliğinde ahşâbdan kuleler inşâ ettirdi; bunları demirli tekerlekler vâsıtasıyla surların kenarına götürdüler. Ordunun bir kısmı surlarda gedik açmak ve hücumu kolaylaştırmak için tırpan balığı, doğan, kaplumbağa denilen harb aletleriyle mücehhez arabalar imâlinde istihdam edildi; diğer kısmı lâğımlar açıyor ve şehre girmek için su yolları arıyordu.

Murad, askerini teşcî etmek ve miktarını sayıca çoğaltmak için «Kostantiniyye'nin ve bütün hazînelerinin Müslümanlar'a bırakılacağım» mü-nâdiler vâsıtasıyla ilân ettirdi. Bu haber üzerine her taraftan birçok ser-seriler orduya koştu. Bunlar, askerinin elde edeceği ganimetten büyük kir

⁷⁰⁷ Dukas, 29, s. 101-104.

⁷⁰⁸ Bizans müverrihlerinin sözüdür ve garazkârlık aşikârdır, (Mütercim).

⁷⁰⁹ «Altın Kapı» ileride zikrolunacak olan «Yıldızlı Kapı»dır.

⁷¹⁰ Yuannı's Kanano'mm De bello Constantinopolitano adlı eseri, s. 189.

⁷¹¹ Kanano, s. 190. «Yevmü'1-Ahd-i Mukaddes».

⁷¹² DefanJ'in Glos. Int. Groec ..çşerlne müracaat. (80) Kanano, *. 190.

ümidinde bulunan koyun, esîr tacirleri, murabahacılar, madrabazlar idi. Bundan başka birçok dervişlerin de geldiği görüldü⁷¹³.

Yıldırım Bâyezîd'in⁷¹⁴ dâmâdı olan Şeyh-i Âzam Seyyîd Bu-hârî Emir Sultân⁷¹⁵ levendâne boyu ve sîmâsındaki hatların ne-câbetiyle nazar-ı dikkati celbediyordu. Peygamber neslinden gelen ve Padişah ile sıhriyeti hâiz olduğu gibi Ulubâd muharebesinin umumiyetle kendisinin dualarına atfedilen mes'ud neticesi, zâten mâlik olduğu şöhreti büsbütün artırmıştı. Emir Buhârî maiyyetinde birçok dervişler ve seyyidler bulunduğu halde Osmanlı ordusuna dâhil oldu. Bu dervişlerle seyyidler her adımda Şeyh-i Âzam'ın ellerini, ayaklarını, hattâ bindiği katırın dizginlerini öperek tanzimlerini sunuyorlardı. Şeyh-i Âzam katırından inip kendisine tahsis edilen keçe çadıra çekilince derhal -istanbul surlarının Murad'ın önünde düşecekleri günü ve saati tâyin etmek için- remil kitaplarından tefeüle⁷¹⁶ başladı: Şeyhin tefeülü esnasında, refakatinde gelen dervişler meydanı velvelleriyle dolduruyorlar ve şehre doğru ilerleyerek ve:

- «Allahınızı ne yptınız, kör insanlar? Haniya sizin Mesih'iniz, ha-niya sizin azizleriniz sizi müdâfaaya geliyorlar mı?»⁷¹⁷ diyerek tabiyelerde bulunan askeri tahrik ve tahkir ediyorlardı.

Şeyh Buhârî nihayet çadırından çıkarak 1422 Ağustos'unun 24'üncü pazartesi günü öğleden sonra birde (eski saata göre) atına bindiği halde yatağanını havada sallayacağını ve üç defa haykırdığı vakit Kostantiniyye'nin hemen Osmanlılar'ın hükmü altına düşeceğini bildirdi. Şeyh'in dediği gün ve saatte hakîkaten güzel bir harb atma binmiş olduğu halde -önünde büyük bir kalkan taşıyarak- şehre doğru ilerledi. Biraz mesafe gidince, maiyyetinde bulunan beşyüz derviş⁷¹⁸ üç defa haykırdılar; Şeyh kendisi de

⁷¹³ Kanano, s. 191. (Bu da Btaan&lüajr'in reddine hacet olmayan, açık bir U-tirasıdır. Mütercim).

⁷¹⁴ Kanano, Emîr Sultân Buhârî'yi «Emîr Seyyîd Bîşar» demek olan «Mirasistis Pehar» diye isimlendirir.

⁷¹⁵ Kanano'da okunuyor ki, Pâdişah'ın kızı hakkında -kimse tarafından mâni olunmağa cesaret olunmaksızın- cebir kullanılmış ve onu şu suretle nikâhı altına almıştır. Eğer Kanano Bâyezîd'in kızından bahsediyorsa, ifâdesi doğru olabilir; maksadı böyle olduğu da anlaşılıyor; çünkü bu prensesi «Amiras» ismiyle yâd etmez. (Kanano, kadının ismini dahî bilmemesine nazaran bu mânâsız iftirayı mu hasırlar hakkında husûmet ve nefret gösteren Bizanslılardan işitmiş olacaktır. Müverrihin sözü edilenlerin ifâdelerine sıhhat kazandırmak için bulduğu te'vün dahî doğruluğu anlaşılabilir. Bundan dolayı «Kanamı, ne kadının ismini biliyor, ne de kimin kızı olduğunu» demek en doğru görünüyor. Mütercim.)

⁷¹⁶ Arabca'da remi (remil) Kum Özerinde hâsil olan şekillerden istikbâl hakkında kesiflerde bulunmak san'atı demektir.

⁷¹⁷ Kanano, s. 190. (Bu sözler, Bizanslı müverrihin hayâlleridir. Mütercim).

⁷¹⁸ Kanano'nun bu nakli doğrudur; zîrâ 24 Ağustos 1422, bir pa-zarertesine tesadüf eder. Lâkin

keskin kılıcını kılıfından çekip «Allah, Muhanı-med» diye bağırarak atını sürdü ve askerın başına geçti. Bunun neticesinde Altun-kapı ile Odun-kapısı arasında, yâni şehrin kara tarafından surunu çevreleyen azîm hattın tekmili üzerinde muharebe başladı. Bu hücum esnasında İmparator Emanuel can çekişme halindeydi. Oğlu ve veliahdi Yuannes, Sen Romen Kapısı'nı müdâfaa eden askere kumanda ediyor ve askerine dinleri, ocakları, hürriyetleri için harbettiklerini hatırlatarak, onları Müslümanlar'a karşı kahramanca mukavemete teşvik ediyordu. Hava okların teşkil ettiği bulutlardan karramıştı. Kostantiniy-ye'nin tekmil ahâlîsi bu tehlike gününde silâh altında idi. Kadınlar, çocuklar kılıç yerine tırpan kullanıyorlar; fıçıların alt tahtalarından da kendilerine kalkan yapıyorlardı. Küçük ve büyük râhibler, mahsurların başında olarak Türklerin vezirleri ve emirleriyle karşı karşıya bulunuyorlardı; keşişler, papaslar bile silâhlanmışlar ve her yerde seyyîdlerin, dtrvîşlerin karşılarına geçiyorlardı. Muharebenin en şiddetli zamanlarında bir taraftan kopan «Allah» ve «Muhammed» sadâlarına Bizanslıların cevaben yüksek sesle söyledikleri «Hristos» ve «Panaiya» kelimeleri işitiliyordu. Bu, inatçı bir mücâdele, müthiş bir velvele idi. Güneş gurûb ederken muharebe hâlâ devam ediyordu; mahsurlar tabiyeleri kahramanca bir şecaatle müdâfaa ediyorlardı. Türkler ansızın bir korku ile birden bire çekildiler ve harb âletlerini yaktıktan sonra, ordugâhlarına döndüler⁷¹⁹. Bizanslılar Türkler'in firarım -o kadar cür'etli bir surette seyyidlere vaad edilmiş olan- rahibeleri himaye için semâdan İnen Panaiya'-nın (Hâzret-i Meryem) zuhuruna yordular. Müverrih Kanano'ya naza-rsn bizzat Buhârî Emîr Sultân, hücum esnasında mor libas giyinmiş ve etrafına nûr saçmakta bulunmuş olan bir kızın dış tabiyelerde görüldüğünü ve harikulade zuhurun muhâsırları kaçırın korkuya sebep olduğunu beyân etmiştir⁷²⁰. Kanano, Murad'ın bütün ordusunda Şeyhin bu ifade sinin yemîn ile te'yîd edildiğini ve şu mucizede hiç kimsenin şüphe etmediğini ilâve eder⁷²¹. Fakat, müverrihin bu kadar safdilâne bir surette naklettiği rivayetlerden en garibi o derecede müthiş ve devamlı bir harbden sonra iki

Türkler'in ilk vusullerine tesadüf eden günü tâyinde hatâ ediyor; «Decimo mensis junii feria tertia» ibaresiyle, Haziran'ın onuncu salı günü geldiklerini yazıyorsa da, 10 Haziran, salı'ya değil, çarşamba'ya tesadüf eder.

⁷¹⁹ Kanano, &, 197,

⁷²⁰ Goluvahlar da Delfis surlarından böyle çıkarılmıştır. cDua armatus Tir-gines ex propinguis duabus Dianae Minervaeque aedibus occurrisse.» Justin, XXIV, c. 8.

⁷²¹ Gibbons (Fasıl: 65, s, 371 haşiyeye) bu hususta şöyle söyler: «For this ml-raculous apparition Cananus appeals to the Musulman Saînt, but who will bear testimouy for seid Bechar?>».

düşman ordusunun pek az adam kaybetmeleridir. Onun rivayetine göre Türkler surların altında ancak bin telefât vermişler. Bizanslılar tarafından da yalnız otuz kişi telef ve yüz de muharebeye yaramayacak surette yaralı olmuştur. Halbuki Osmanlıların perişanlığını izah için mucizeye hacet yoktur. Bunun gayet basit ve gayet tabîî olan sebebi Osmanlı müverrihleriyle -bu hususta onlarla müttefik bulunan- Dukas'da⁷²² bulunur. Kostantiniyye İmparatoru hıyanetle kurmuş olduğu gizli tertibin, Mustafa'nın fecî akibetiyle son bulduğunu görünce, tertibi yeniden yapmağa çalışmış ve Murad kendi aleyhine yürüdüğü zaman ona yeni bir rakîb çıkarmıştı. Amcası Mustafa'nın hem-nâmı olan bu Mustafa, Pâdişah'ın biraderi idi. Bu şehzade, I. Mehmed'in vefatından sonra henüz onüç yaşında olduğu halde Karaman Beği'nin nez-dine firar etmişti. Emanuel'in adamlarıyla gizlice teşvik edilmiş ve lalası Şerbetdâr İlyâs'ın telkinleriyle heyecanlandırılmış olan Mustafa Küçük Asya'nın ortasında isyan bayrağını açmış ve İznik'in zaptıyla muharebeye başlamıştı. Bu ânî haber, Pâdişah'a hücum esnasında vâsil olarak, ancak kendisinin Asya'da bulunması isyanı başladığı yerde bitireceğinden, hemen İstanbul muhasarasını kaldırarak, oraya dönmeğe mecbur kaldı. Büyük pederi Yıldırım Bâyezid de iki defa -birincisi Hıristiyan hükümdarlarının müttefik askerleri Edirne üzerine yürüdüğü vakit, ikincisi Timur'un Sivas'ı yağmasıyla Küçük Asya'da muharebeye başladığı vakit- ric'ate mecbur olmuştu. II. Murad da Bizans'ı alacağı zaman, terke mecbur oldu. Emanuel'in hiylelerinden alabileceği semere bu idi; maksadına da vâsil oldu.⁷²³

Şehzade Mustafa'nın İsyanı

Şerbetdâr İsyas, evvelce Çelebi Mehmed'e hıyanet ederek alçakça biraderi Süleyman'ın ordusuna geçtiği gibi, genç talebesiyle beraber, Karaman ve Germiyan beğlerinin verdikleri biraz askerle Bursa üzerine yürüdü. Bu şehir ahâlîsi Mustafa'ya ayandan iki kişiyi temsilci olarak göndererek, bunlar

⁷²² Sa'dü'd-dîn, İdrîs ve diğer Osmanlı müverrihleriyle Dukas, Halkondilas, ve Franzes'in beyân ettikleri ve Kanano'nun, hakkında husûsî bir eser yazdığı şu muhasarayı -Bizans müverrihlerini okumuş olması lâzım gelen- KantenuYin hiç kaa-le almamasına dikkat edilecek olursa, şimdiye kadar Osmanlı târihinin ne kadar dikkatsizlikle yazıldığı görülmüş olur. Patta Piti Dölakruva, muhasaranın vukuundan şüphe göstermek derecesine varır.

⁷²³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/449-453.

gayet güzel⁷²⁴ yüz aded halı takdim ve Mustafa'nın her ne kadar hakkı var ise de, Murad'a sadâkat için yemîn ettikleri cihetle, Bursa'nın anahtarlarını teslim edemeyeceklerini beyân ile özür dilediler. Bunun üzerine îlyâs Mustafa ile beraber îznik surları Önüne gitti. Belde Fîrûz Beğ'in oğlu Alî Beğ'in kumandasıyla kırk gün şiddetli müdâfaadan sonra teslim oldu.

Müteakiben, II. Murad, Evranos-zâde'yi Rumeli Beğlerbeği tâyin ve Buğdan'a girecek ordunun kumandanlığını Fîrûz Beğ'e tevdi ederek, Mehmed'in mirasını dâva eden bu ikinci rakîb ile harb için bizzat Asya'ya geçti. Murad yolda iken Mustafa gizlice ordusundan çıkarak Kostanti-rîiyye împaratoru'yla ittifak ve onun yardımlarını te'mîn maksadıyla İmparatoru ziyarete gitti. Birkaç gün ortadan kaybolduktan sonra vaadden başka birgey elde etmeksizin Silivri⁷²⁵ tankıyla Asya'ya döndü.

Bu esnada Murad, Üyas Beji -Mustafa'ya hıyanet ettiği halde Anadolu valiliğini vereceği vaadiyle- ikna etmiş olduğundan, Üyâs, Mustafa'yı biraderinin eline teslim için gelişini bekliyor ve genç Şehzâde'yi Karaman'a götürmek için ısrar eden Turgudlar'la Germiyan Beği kumandanlarının ricalarına kulak asmiyordu. Murad, Mustafa'nın gelmiş olduğunu haber alınca, Mihâl-oğlu'nu Akıncılar'ıyla beraber İznik'e gönderdi. Mihâl-oğlu Mustafa'yı hamamda iken ele geçireceği vakit sâdık ve-zîii Tâcü'd-dîn⁷²⁶ koşarak bir at getirdi ve kendisiyle birlikte firara icbar etti. Mihâl-oğlu arkalarından uçtu; yetiştiği vakit Tâcü'd-dîn ile aralarında açılan mubârezede, Tâcü'd-dîn Mihâl-oğlu'nu attan düşürerek ölüm derecesinde yaraladı⁷²⁷. Hâin İlyâs, onları yakından takip etmişti: mubâreze edilen mevkîe geldiği vakit taraflar henüz uğraşmakta idiler, îlyâs, Mustafa'yı yakalayarak Pâdişah'ın ordusuna ulaştırdı ve Pâdişah'ın mîrâhor-başısı Ferîd Beğ'e teslim etti. Mustafa, İznik kapısı önünde bir incir ağacına asıldı.⁷²⁸ Cenazesi Bursa'ya nakledilerek, pederi I. Mehmed'in türbesine defnolundu. Mihâl-oğlu birkaç gün sonra yarası sebebiyle vefat etti. Onu yere serdikten

⁷²⁴ Ayandan bu iki kişinin ismi Yâ&ub Aftî ve Hoşkadem İdi. Bursa civann-da İlyâs ile Mustafa'nın ordu kurdukları köy cF:dye Kızağı» tesmiye olunur: Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, s. 121 «Fedie ChîsgkUdir.

⁷²⁵ Bu vak'ayı beyân eden yalnız Franzes'dîr ki, eserinin c. 1, bâb: 39, s. 26'smda yazar. Mustafa'yı «Amorati'nin kardeşi Mosafofolus» (Murâd'm kardeşi Mustafa, demek olacaktır) diye isimlendirir ve istanbul'a vusulünü 1423 teşrinievvelinin birinde gösterir. Mustafa'nın hezimetini 826'da zikreden Osmanlı müverrihleri, bir sene ileriye götürmüş oluyorlar.

⁷²⁶ Tâcü'd-din, Halkondllas'in «Tezitinis»idir.

⁷²⁷ fcyâs'm hıyanetinin tafsilâtı için Aşücpaşa-zade'ye müracaat. Vatikan'daki W yazması, s. 222,

⁷²⁸ İdrîs bu idam kararına sened olan hadîs-i Peygamberî*yi zikreder

sonra yoluna devam eden Tâcü'd-dîn de kendisini beklemekte olan kaderin hükmünden kurtulamadı. Mihâl-oğlu'nun akrabası Tâcü'd-dîn'in gizlendiği mahalli casuslardan haber alarak bastılar; onu parça parça ettiler.

Mustafa isminde üçüncü olarak Pâdişâhların tahtına göz diken bu şahsın ektiği isyan fidanı bütün dallarıyla kökünden çıkarıldı. I. Mehmed'in saltantı zamanında Börklüce Mustafa, II. Murad'ın cülusunda Bâ-yezid'in biraderi⁷²⁹ Düzme Mustafa gibi, Pâdişâh'ın bu genç biraderi de küstahâne teşebbüsünün cezasını hayatıyla ödedi. İleride göreceğiz ki, işbu Mustafa ismi, sanki bir felâketi mutazammın olduğundan bu nâmda bulunup da hükümeti elde etmek isteyenler hakkında olduğu gibi o nâm ile saltanatın başına geçmiş olan pâdişâhlar için de musibet sebebi olmuştur.⁷³⁰

Eflâk, Mora Ve Arnavutluk'da Elde Edilen Muvaffakiyetler

Biraderinin vefatı vuku bulan tefrikalara son vermiş ve memleketin asayişini iade etmiş olmakla beraber, II. Murad Asya'da kalarak Sinop ve Kastamonu hâkimi İsfendiyâr Beğ'le cenge hazırlandı. Avrupa'daki kumandanları muharebeye muvaffakiyetle devam ediyorlardı. Kuzeyde Fîrûz Beğ⁷³¹ Eflâk Beği Drakul'u mağlûp ve iki senelik cizyeye muâdil bir akçeye ilâveten bâzi nefis hediyeler mukabilinde sulh talebine mecbur etmiş; güneyde Evranos'un oğlu⁷³² Mora ve Arnavutluk Hristiyanlar! üzerine büyük muvaffakiyetler elde etmişti. Ev-ranos Heksamilon yarımadasını geçerek 1423 Mayıs'ınm Tinde Mora'ya girdi. Lakedemonya, Kardiça (Gardica), Tavia'yı zaptetti. Yine o sene Hazîran'ın beşinde Tavia şehrinin surları yanında Arnavut askeri üzerine⁷³³ meşhur bir muzafferiyet kazanarak, bu

⁷²⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 11, Neşri, s. 166; îdrîs, II. Murad saltanatının birinci hikâyesi; Solak-zâde, s. 37. Lutfi, s. 44. Ravzatü'l-Ebrâr, Hacı Kalfa, sene 826. Muhyi'd-dîn, s. 69. Viyana Kütüphânesi'nde el yazısı nu: 139. Hezârîfen, Dukas, 28, s. 104. Halfcondilas, s. 73. Dyas Şarabdar, Bl-zanslılarca Mîas Siera'bdar nânuyla müsemmadır.

⁷³⁰ Târîh-i Cevdet'e, c. 9, s. 232, tab 1309, bu hususta tafsilât vardır. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/453-455

⁷³¹ Fîrûz Beğ, yahut Fîrûz Hoca (Hâce) Turuç'ta (Turocz) «Hoca Terîzes» (Choza Therizes) denilen zattır.

⁷³² îdrîs, II. Murad saltanatının ikinci faslında ve Sa'dü'd-clîn (Bratutu'da, 2, s. 17) Evranos'un bu oğluna îsâ Beğ nâmını verirler. Dukas'da Arnavudlar'la harb eden kumandanının ismi Turhan'dan galat olarak «Turahavis» gösteriliyor. Halkondilas (1, 4, s. 58) Evranos-zâdeler meyânında İsa'yı zikreder, fakat Turhan'a dâir birşey yazmaz.

⁷³³ Cronicon breve, Halkondilas'in zeyli, s. 199, Paris tabı.

muzafferiyetin hâtırası için sekiz yüz esirin başlarından bir sütün yaptırdı⁷³⁴. Kumandanları Avrupa'da devletinin hududunu genişletirken Murad, Mustafa'nın isyanından istifade ederek Osmanlı tâbiyyetinden çıkmış ve ansızın Bolu ve Taraklı mevkillerine taarruz etmiş olan İsfendiyâr aleyhine yürüdü. Bu beğın -kendisi için felâket olmak üzere- ailesi içinde bir hâin bulunuyordu; oğlu Kaasım Beğ, Murad yaklaştığında babasını alçakça bırakarak, bu hiyanetine ordunun büyük bir kısmını da iştirak ettirdi. Bununla beraber İsfendiyâr harbi kabul etti. Fakat mağlûp oldu. Karışıklık arasında veziri Bahşı Beğ'den başına bir de topuz yedikten sonra Sinop'a kaçtı. Bütün taraftarları yanından ayırdığından, îs-fendiyâr'a -Pâdişah'ın hiddetini teskîn için- güzelliğiyle şöhretli kızını vermekten ve bununla beraber Kastamonu dağlarının zengin mâdenlerini terketmekten başka çâre kalmadı. Bu fedakârlıklara mukabil⁷³⁵ olarak Murad, İsfendiyâr ile anlaşma yaparak memleketlerinin tebeasını ona bıraktı (827/1423).

Murad bundan sonra Rumeli'ne dönmeyi düşündü; fakat daha evvel, iktidarları kendisini yoran ve miktarlarının fazlahğıyla devlet işlerini güçleştirmekten başka bir işe yaramayan birkaç vezirini meclisten uzaklaştırmak istiyordu. Vezirler şu beş kişi îdi: İvaz Paşa, İbrahim Paşa, Timur-taş'ın üç oğlu, Timurtaş-zâdelerden biri olan Umur Beğ'i Germiyan'a gönderdi; ikincisi Oruç beğlerbeği nasb edildi; üçüncüsü Alî Beğ de Sa-ruhan valiliğini elde etti⁷³⁶. İvaz Paşan'ın ordu ile gizli münâsebetlerde bulunduğu ve tahtının gasbını düşünmekte olduğu Pâdişah'a gizlice haber verilmişti. Murad bir gün elini vezirinin göğsüne koyarak, ve-zîrin zırh giyinmiş olduğunu gördü. Bu ihtiyatın sebebini sorması üzerine İvaz Paşa cevap bulamayarak şaşırıldı; Pâdişah'ın şüphelerini te'yîd için daha ziyâdesine lüzum yoktu. Hemen hâinin derdest edilmesini emrederek gözlerini oydu⁷³⁷. Bu suretle, I. Mehmed'in saltanatı zamanından beri beş vezir arasında taksim edilmiş olan iktidar, Timurtaş-zâ-delerin uzaklaştırılmaları ve İvaz Paşa'nın cezalandırılması ile yalnız İb-râhîni Paşa'nın elinde kaldı.

Bu tertibat ikmâl edildikten sonra, II. Murad Gelibolu boğazını tekrar geçerek, Sinop Beği'nin kızıyla izdivacı hazırlıklarıyla meşgul olmak için

⁷³⁴ Halkondilas, 5, s. 75; 1, s. 40. Heksamilon geçidinin İşgali Mayıs'ın birinde vuku bulmuştur. Timur'dan, evvel Jül Sezar da muzafferiyetini bu gibi işlerle lekelem'şti. <Ex congestis cadaveribus agger effectus est. quae pilis Jaculisque oonfixa Interv tenetoantur, faedum etiain, In,ter Barbaros.> Flores, 4.

⁷³⁵ İdris, II. Murad saltanatına II'inci hikâyesi; Neşri, s. 189.

⁷³⁶ Neşri, s. 168.

⁷³⁷ Neşri, s. 169.

Edirne'ye döndü. Nişanlısını, biraz sonra işgal edeceği mevkie lâyük ihtiramlar ile nezdine getirmek için emîr-i ahur-başısı (imrahor-başı) Elvan Beğ⁷³⁸ ile -Mehmed'in saltanatı zamanında sarayda büyümüş olar;- Halîl Paşa'nın dul kalmış haremını İsfendiyâr*'ın sarayına yolladı⁷³⁹. Sinop Beği bunları debdebe ile kabul ederek kızını Halîl Paşa ile Germiyan Beği'nin haremlerinin muhafazasına bıraktı (828/1424).

Pâdişâhın nişanlısının geçtiği yerlerde hep parlak şenlikler icra edildi. Edirne'ye o zamana kadar Osmanlı Devleti'nde emsali görülmemiş bir İdris, II. Murad saltanatının II'inci hikâyesi. Bratutu'da Sa'dtt'd-dîn 2, s. 18. tantana ile dâhil oldu. Murad, kendisiyle birlikte üç hemşiresinin de evlilik düğünlerini icra ediyordu: Hemşirelerinden birini İsfendiyâr'ın oğlu Kaasım Beğ*e, diğerini Küçük Asya valisi bulunan ve Varna muharebesinden bir zaman sonra telef olan Karaca Çelebî'ye, üçüncüsünü de îbrâhîm Paşa'nın oğlu olup daha sonra Mekke'de vefat eden Mahmûd Çelebî'ye veriyordu⁷⁴⁰. Yine o sene Yuannes, Emanuel'e halef olarak, Murad onunla bir sulh muahedesi akdetti (22 Şubat 1424). Bu ahidnâme ile yeni Kostantiniyye İmparatoru Pâdişah'a senelik yüzbin akçe, yahut otuz bin duka cizye ve bundan başka Zeytun (Lysimachia) ile İstirya (Strymon) üzerinde bulunan bütün şehirleri, Silivri ile Darkos müstesna olmak üzere Karadeniz sahilindeki mevkileri vermeğe mecbur oluyordu. Mu-rad'ın sahip olduğu o iki şehir⁷⁴¹ âdetâ Bizans payitahtının ileri karakollarını teşkil ediyordu. Eflâk Voyvodası ile Sırb Despotu da bu târihte Murad'm sarayına gelerek, Pâdişâh onlarla eski sulh muahedesini yeniledi⁷⁴². Despot, Etiyen Lazarviç'i bir Türk sefir refakatinde -sonunda Almanya imparatorluğuna seçilmiş olan- Macar Kralı Sigismund'u tebrike ve iki senelik bir mütâreke müzâkeresine gönderdi. Murad'm sefiri bu hükümdara kıymetli hediyeler, getiriyordu. Hediyelerin arasında sırma ve ipekli mensucat, yaldızlı dört vazo, on tane Arab halısı, dört külçe vesaire nazar-ı dikkati celbediyordu. Sigismund, Murad-ın teklif ettiği sulhu kabul ederek, Pâdişah'a bilmukabele altın kabzalı sekiz kılıç, altı top kadife, üçü kırmızı, üçü siyah, üçü mavi dokuz top malîn kumaş, altı cins at ve bin aded Macar filorin altını gönderdi. Türk sefiri kendisi için de altın kabzalı üç kılıç, üç top kumaş, üç top kadife, altı at

⁷³⁸ Sefirlik ve İmrahorluk memuriyetleri ailesinde ırsî idi.

⁷³⁹ Sefirlik ve İmrahorluk memuriyetleri ailesinde ırsî idi.

⁷⁴⁰ Sa'dü'd-dîn, Bratutu'da, s. 2, s. 19; Ali ve Solak-zade,

⁷⁴¹ Dukas, 29, s. 109. Franzes, 1, Fasil: 41; HaUcondilae.

⁷⁴² «Venerunt et lam despota Serviae et vaivoda Valachiae cum quibus pa-cem fermavit.», Dukas, 28, s. 105.

ve dört yüz filorin altını aldı⁷⁴³ (Temmuz 1424).⁷⁴⁴

Cüneyd'in Son İsyanı Ve Akıbeti

Murad, Avrupa'da hükümetiyle komşu olan memleketlerle sulhu te'-sîs ettikten sonra, küstahâne hareketinden dolayı Cüneyd'i te'dîbe hazırlandı. Cüneyd, bir kere Aydın Beğliğine iade edilince* tabiiyyet alâmeti olarak oğlunu Bâb-ı Hümâyûn'a göndermeğe razı olmamış ve tâbüy-yet bağlarından çıkmağa başlamıştı. Vehimli ve fesatçı bir fikre ilâveten şecaat ve cesarete mâlik olan ve gerek I. Mehmed'in cülusundan önce, gerek ondan sonra, yâni Bâyezîd'in vefatından beri vuku bulan isyanların hepsine silahlı yardım ve -aleyhlerinde harbettiği pâdişâhların yerine geçmek ümidiyle- saltanat üzerinde hak iddia edenlerin hepsine hizmet etmiş bulunan bu hırslı adamın teşebbüslerine son vermek? Sultân Murad'a kalmıştı. Fakat Murad'ın Cüneyd aleyhinde sevk ettiği ordunun hareketini takip etmezden evvel, geriye bir nazar atfedeceğiz. Hatırlanacaktır ki, biz Cüneyd'i -hiyanetinin mükâfatım İzmir'de bulmak ümidiyle- Murad'ın birinci ve bedbaht rakibi Mustafa'nın ordusundan gizlice firar ettiği vakit bırakmış idik.

Cüneyd, refakatinde yetmiş mutemedi bulunduğu halde, bütün gece koşarak ertesi sabah Ulubad ordugâhından iki günlük mesafede Akhisar (Tıyatira: Thyatira) yakınında bulundu; Marmara⁷⁴⁵ nehrini at ile geçerek İzmir'e teveccüh edip, ertesi gün akşam üzere oraya vâsıl oldu⁷⁴⁶. Bu şehrin ahâlîsi, Cüneyd'in aralarında doğduğunu ve büyüdüğünü gördüklerinden büyük bir kalabalık hâlinde istikbâline giderek alayla surları dâhiline getirdiler. Cüneyd, orada -Murad'ın firarına mükâfat olarak vaad ettiği- bu beğliğe, eski Aydın hükümdarının torunu Mustafa'nın hâkim bulunduğunu ve Ayasluğ'u makarr ittihaz etmiş olduğunu haber aldı. Bu adam, müteşebbis olduğu kadar da faal olduğundan Çeşme'ye⁷⁴⁷ (Kritre: Erythrae) ve Urla'ya⁷⁴⁸ (Klazomen: Clazomene) giderek, sekiz günden az bir müddet içerisinde dört bin kişilik bir ordu topladı. Askerinin kimisini ok ve

⁷⁴³ Engel, Sırbistan Tarihi, s. 369; Vîndek ve Engel'In Macaristan Tarihine naaaran, 2, s. 313.

⁷⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/455-457.

⁷⁴⁵ Hermon,

⁷⁴⁶ Dukas, 26, s. »7.

⁷⁴⁷ Manner, Coğrafya, 6, s. 322.

⁷⁴⁸ Kezâlık, s. 328.

harbelerle, kimisini de kargı ve alelacele ateşte sertleştirilen ağaç dallarından yapılmış mızraklarla silâhlandırdı. Cüneyd'in hazırlandığına dâir gelen haber üzerine Aydın Beği askerinin başına geçerek Ayasluğ'un altı fersah ilerisinde Mezolin (Mesaulion) yakınında ordu kurdu. Cüneyd, onyediyedi sene evvel Süleyman'a karşı harbettiği vakit müttetikleri olan Karaman ve Germiyan beğlerine orada hıyanet ederek, boynunda ip olduğu halde, düşman ordusuna geçmişti⁷⁴⁹. Mus-taf? ile Cüneyd arasında muharebe, ormanlar ve bataklıklarla çevrili bir ova üzerinde başladı⁷⁵⁰. Yalnız Aydın Beği'nin ordusu hücum işareti *verdi. Cüneyd'in ne borusu, ne de trampetesi olmadığından en önde ileriye atılarak, Mustafa'nın bizzat kumanda ettiği orduya hücum etti. Az sonra Mustafa ile tutuştu; bir müddet şiddetli bir mücâdeleden sonra, atından düşürerek bir topuz darbesiyle ayağının önüne serdi. Aydın askeri, reislerini mağlûp olmuş görünce, silâhlarını bırakarak, Cüneyd'i Ajdın Beği tamdılar. Cüneyd tekrar istilâsı altına aldığı bu memlekete, başka bir müdâfaa görmeksizin yerleşti. Sultân Murad, Cüneyd'in oğlunu saraya göndermekten istinkâf edip de⁷⁵¹, devletin en güzel memleketlerinden biri olan bu eyâleti yeniden ele geçirmek arzusu ile âsî tâ-bie harb ilân edinceye kadar, memleketi rahatça idare etti.

Sultân Murad, Cüneyd'e karşı -Sazhdere muharebesinden sonra o kadar gaddârâne öldürdüğü- Bâyezıd Paşa'nın hemşiresinin kocası Ha-lîl Yahşi Beği⁷⁵² kırk bin askerle göndermişti. Halil Yahşi Beğ, âile:-ine edilen tahkirin intikamını almayı şiddetle arzu ettiğinden, doğruca Cüneyd'e karşı yürüyerek, ancak Akhisar yakınında durakladı ki, Cüneyd de burada durarak onun gelişini bekliyordu. Halîl vâsıl olur olmaz, Cüneyd'in küçük oğlu Kurd -babası düşmana karşıdan hücum ettiği esnada, kendisi de Halil'in ordusunu yarıp arkasını çevirmek maksadıyla- ileriye atıldı. Manevradaki maksadı anlamış olan Halîl, Kürd'ün geçişine -pek de mukavemet etmeden- müsâade etti; derhâl askerine beyaz serpuşlarını saklamayı emrederek, Cüneyd'in işgal etmek istediği yüksek bir mevki, mâhirâne bir hareketle tuttu. Orada, Kürd'ün dönüşünü cesûrâne bekledi. Kurd, filhakika gözü kapalı gelerek, kapana tutuldu; Osmanlı ordusunu tanıması üzerine savaş

⁷⁴⁹ Dukas, 18, s. 56.

⁷⁵⁰ Dukas, 26, s. 79.

⁷⁵¹ Kezallk, 27, S. 105.

⁷⁵² Dukas bunu «Halîl* diye isimlendirir, 2, s. 22. Diğer Osmanlı müverrihlerinin söylediği Yahşi Beğ yerine «Başı Beğ» yazar.

doludizgin kaçtıysa da, Cüneyd'in biraderi Hamza ile birlikte esîr edildi. Halîl Yahşi Beğ ikisini de, Edirne'ye gönderdi, oradan zincire vurularak Gelibolu'ya gönderildiler⁷⁵³.

Cüneyd, oğluyla kardeşinin Türkler eline düştüğünü görünce, hemen dönerek -Adalar Denizi sahilinde ve Sisam adası karşısında- bir muhasaraya gerekli olan mühimmat ve erzaka da mâlik İpsala⁷⁵⁴ kale* sine doğru kaçtı. Halîl, vakit kaybetmeksizin Marmara nehrini geçti ve Juan de Medua, yâni Nimfeon (Nimpheon) şehrinden geçerek Ayasluğ'a girdi. Muharebenin neticelerini de Pâdişah'a o vakit bildirdi. Murad, Cüneyd'i mutlaka bitirmek istediğinden Anadolu Hâkimi ve beğlerbeğisi Timurtaşzâde Oruç kumandasında yeniden asker gönderdi. Oruç, Bâyezıd Paşa'nın biraderi Hamza Beğ maiyyetinde olduğu halde İyonî'ye girdi. Yukarıda görüldüğü üzere Cüneyd, Hamza Beğ'i hayatta bırakmıştı. Cüneyd, bu haber üzerine, İpsala'nın müdâfaasını biraderi Bâyezıd'e bırakarak, her ihtimâle karşı hazır tuttuğu üç kayık içinde birkaç askerle firar etti. Anamur (Anemorium) yakınında Kilikya sahiline çıkarak, Karaman Beğ'i'nden bir mülakat istedi. Fakat Karaman Beğ'i'ni açıktan açığa kendisini tutmak hususunda razı edemedi. Yalnız biraz para ile beşyüz süvârî aldıktan sonra, Eskihisar (Laodise: Laodicæa) ve Menderes ovaları yoluyla, -Hamza Beğ'in elli bin kişiyle muhasara etmekte olduğu- İpsala'ya döndü. Cüneyd, kendisinin ve biraderinin kuvvetleri toplamı bini geçmediği için, bu kuvvetle pek çok üstün bir düşmana düz sahrada mukavemetin imkânsız olduğunu hissettiğinden-, kendini İpsala içerisine attı. Yalnız kara tarafından kuşatılmış ve deniz tarafından serbest bulunduğu müddetçe muvaffakiyetle mukavemet etti. Fakat, Hamza beyhude mesaî ile zayıf düştüğünü ve mahsurların denizden münâsebetini büsbütün kesmedikçe şehri hücum ile zaptedemeyeceğini gördüğü için, Pâdişah'dan gemiler istedi. Sultan Murad, bunun için -Jan Ador-no'ya halef olan- Yeni Foça Podestası Percival Palavicini'ye müracaat etti. Podesta, alelacele üç tane açık deniz kadırgasını silâhlandırarak kendi kumandası altında Sakız'dan İpsala'ya yöneldi. Karaman süvarileri de Cüneyd'i bırakarak düşman tarafına geçmişlerdi; Podesta'nın yaklaşmasıyla Cüneyd kendini her taraftan çevrilmiş ve müdâfaa vâsıtalarından mahrum görünce, acele işlerinden dolayı Ayasluğ*a gitmiş olan Hamza Beğ'in yokluğunda muhasarayı idare eden Halil ile

⁷⁵³ Dukas, 28, s. 106. tdrîs, II. Murad saltanatı zamanının üçüncü hikayesi; Neşri, s. 171; Alî; Solak-zâde.

⁷⁵⁴ Hyhsela. Neşri, s. 171. Bratutu. 2, s. 25, «İsliâ» yazar, (Sa'dü'd-dîn'de «İslUdir. Mütercim).

müzâkerelere girdi. Halil tarafından hayâtına kasedilmeyeceğinin vaad edilmesi üzerine teslim olarak, kalenin anahtarlarını verdi. Fakat Hamza Beğ o akşam ordugâha dönerek⁷⁵⁵ dâmâdı Halil'e Ayasluğ'a seyahati sırasında cereyan eden vak'alan haber verdiği için, Hamza Beğ, gece yarısı dört cellâd gönderip Cüneyd ile ailesini çadırlarında boğdurdu. Başları Edirne'ye götürülerek Pâdişah'ın ayakları altına konuldu. Pâdişâh Cüneyd'in Gelibolu'da mevkuf kardeşi Hamza ile oğlu Kürd'ün da başlarını kestirdi. Bu küstah âsînin ve bütün ailesinin sefilâne akıbetleri işte bundan ibarettir. Cüneyd, müşküâtan kurtulmak için birkaç defa hıyanet ettikten sonra, hıyanet kurbanı olarak mahvoldu. Bu âsî, başlangıçta Aydın eyâleti beği iken Süleyman tarafından Ohri kumandanlığına, daha sonra I. Mehmed .zamanında Niğbolu kumandanlığına, tâyin edildi⁷⁵⁶. Daha sonra saltanatta hak iddia eden Mustafa'nın tarafını tutarak onun en kuvvetli destekçisi oldu. Mustafa'nın arkasından Limni hapisanesine gitmişti, Murad'ın cülusunda Mustafa ile beraber serbest bırakıldığını ve o zaman mahareti kadar şecaat göstermiş olduğunu görmüştük. Fakat Pâ-dişah'ın tekliflerinin cazibesine kapılarak Ulubad'da Mustafa'yı terk ile İzmir'i ve Ayasluğ'u temellük etmeğe gitti (829/1425).- Gafilce bir istin-kâf ile II. Murad'ın hiddetini üzerine çekmiş olmasaydı, orada çok zaman kalırdı. Hamza Beğ ahbine riayetsizlik ederek Cüneyd'i intikamına feda etmiştir.

Pâdişâh, bu müfsid düşmandan kurtulduktan sonra yeniden Osmanlı idaresine intikal eden büyük yarımada asayişini te'min ve komşuları olan hükümetlerle hududu tâyin etmek için Asya'ya geçti. Ulubad nehrinin suladığı memleketi geçerek Bergame ve İzmir yoluyla Ayasluğ'a gidip orada -kendisine tâbi olan-. Asya ve Avrupa beğlerinin sefirlerini ka^ bül etti. Bunların arasında Eflâk voyvodası Dan ile Sırbistan Despotu Lazar'm elçileri nazar'ı dikkati celbediyorlardı. Bizans İmparatoru Yu-anes Murad'a başvekili Lucas Notaras'ı gönderdi. Adalar Denizi'nin üç büyük adasından Cenova idaresine tâbi Midilli ile Sakız ile Kudüs Azîz Yahya Şövalyeleri tarafından idare edilen Kodoş da Pâdişah'a ayrı ayrı memurlar gönderdiler.

⁷⁵⁵ İki Bâyezîd ve iki Hamza'yı birbirine karıştırmamak için Cü-neyd'in biri Bâyezîd ve diğeri Hamza nâmında iki biraderi olduğu gibi, Mehmed'in veziri Bâyezîd Paşa'nın da Hamza ramında bir biraderi olduğunu hatırla bulundurmalıdır. H«lîl, vezîr Bâyezîd Paşa'nın bir hemşiresini tezevvüc eylediğinden, bu ikinci Hamza'ya akraba olmuş oluyor. (Dukas, 28) (Metinde, bu notun akabinde geçen «Damadı Halîle» lafzı, «kayınbiraderi Halil'e» şeklinde düzeltilmesi icâbetmektedir.)

⁷⁵⁶ Ducas, 28, s, 108.

Murad, bu muhtelif hükümetlerle sulhu yenileyerek⁷⁵⁷ seleflerinin imza etmiş olduğu muahedeleri te'yîd etti. Yalnız Venedik istisna edildi⁷⁵⁸. Pâdişâh bu cumhuriyetin Selânîk'i işgal etmesini affedemiyor ve bundan dolayı intikam almağa azmediyordu. Fakat Asya'da bâzı memleketleri henüz meşgul eden bir kısım karışıklıklar, orada hazır bulunmasını gerektirdiğinden, maksadını gizli tutmağa mecbur oluyordu.

Menteşe memleketinde îlyâs Beğ⁷⁵⁹ kendisine vâris olarak biraderi Mehmed'in iki yeğeni Ahmed ile Üveys'i bırakmıştı. Yeniden karışıklığa meydan vermemek için Murad bunları tevkif edip Tokad'da Bedeviler Çardağı denilen hükümet hapishanesine attırmıştı. Bu iki beğzâde kurtulmak çâresini bularak biri saman yığını, diğeri de bir yulaf çuvalı içine saklandılar⁷⁶⁰. Üveys bilinerek işgal ettiği hapishane bekçisiyle birlikte başı kesildi. Ahmed'e gelince, İran'a kaçmağa muvaffak oldu. Murad, bu cihetten müsterih olarak Mentese hükümetini Balaban Paşa'ya verdi (829/1425). Teke'ye de bir kolordu gönderdi. Bu memleketin eski beglerinin torunu Osman Beğ, Karaman Beğinin yardımıyla Antalya⁷⁶¹ (eski Atalîa) limanı ile kalesini muhasara etmekte idi. Mevkiin kumandanı Fîrûz Beğ biraz evvel vefat etmişti. Fakat oğlu Hamza Karahisar'-dan alelacele koştı, îstavroz'da⁷⁶² birden bire hasta düşmüş olan Hamza Beğ'in atâletinden istifâde ile üzerine hücum ve külliye mağlûp etti.

Osman Beğ Öldürüldü ve hemşiresi esîr edildi. Bu haber üzerine Karaman Beği Mehmed Beğ maskesini indirdi. Pâdişâh'ın cülusu sıralarında akdetmiş olduğu muahedeyi bozdu ve silâhlanarak Osman Beğ'in başlamış olduğu

⁷⁵⁷ Dukas, 29. Lukas Notaras'm sefaretini Halkondilas (5, s. 75) zikreder. Halkondilas'ın mütercimleri bunu iki isim zannıyla, «Lukas'ın oğlu Notaras» demekle hatâ ederler. Franzese (1, s. 40) de müracaat

⁷⁵⁸ Dukas, 29, s. 100.

⁷⁵⁹ Dukas, 22, s. 64 ve 16. s. 11, bunu bazen «Eliespegıs O Martahías», b&zan «Elles Mautahia» diye adlandırır.

⁷⁶⁰ Neşri, s. 172. Sa'dü'd-dîn, 2, s. 20; Ali, Solalc-zâde, Ağıkpaşa-z&tfe, Vatikan'daki el yazısı, a. 238.

⁷⁶¹ Bratutu «Antalya» nâmında bir şehir olduğunu bilmediğinden, ikinci kitabın 27. sahifesinden anlaşıldığına göre, bunu «Antakya» okuyarak, «Antakya»nın batı dillerinde İsmi & Antioche yazmakta devam eder.

⁷⁶² Antalya, yahut Adaliye, ki eski «Olbia»dır. Clhân-nümâ'nın 611*inci sahifesinde şöyle yazılıdır: «Alâiye'nin iki merhala garbinde kâin Antalya bağ ve bahçelerle muhat olup şehrin şimâlindeki dağ üzerinde Kılıç Arslan-ı Selçukî'nin kasrı harabeleri görülür.» Cüneyd'in Karaman Beği'yle mülakat yaptığı yer olan Anamur eski Anemorium'dur. Dukas bunu «Araurio» okuyarak, Arablar'ın «Mâmûriye» adını verdikleri «ski «Galatie» ile karıştırır. Yalnız Türk ve Arab müverrihleri değil, Bizans müverrihleri de muttasıl bu iki beldeden birini diğerrinin yerine zikrederler.

çatışmaya ve Antalya muhasarasına devam ile şehri şiddetle sıkıştırdı. Tabiyelerden gelen bir top dânesi (mermisi) Karaman Beği'nin vefatına sebep oldu⁷⁶³. Bu muharebede Mehmed Beğ'e refakat eden üç oğlundan yalnız îbrâhîm Beğ kaçarak, pederinin cenazesini Karaman'a götürebildi. Diğer ikisi İsâ ve Alî Beğler esîr edilerek Pâdi-şah'a götürüldüler. Pâdişâh bunların herbirine bir hemşiresini vererek Sofya civarında büyük malikâneler tahsis etti. İbrahim Beğ'e gelince, o da -yalnız pederi Mehmed Beğ'in Hamîd ilinde zaptetmiş olduğu araziyi iade şartıyla-Karaman Beğliğinin tevcihi alâmeti olarak bir sancak ile bir kılıç aldı⁷⁶⁴. Bu suretle yeniden teşkil edilen Hamîd-ili hükümeti Pâdişah'a I. Mehmed'in vefatını haber vermeğe gelen emîr-i ahûr-başısı Elvan Beğ'in idaresine tevdi olundu⁷⁶⁵.

Karaman Beğlerinin Murad'a açtıkları muharebenin akıbeti işte budur. Fakat I. Mehmed'in zamanında olduğu gibi üç defa istilâ görmesi mukadder bulunan bu memleketi mağlûp etmek için Murad iki defa daha harbe mecbur oldu.

Cinayete müsamaha etmek, müsâade göstermek demektir. Hamza Beğ'in hareketi II. Murad'm vezirleri arasında taraftarlar buldu. Bunlar Hamza Beğ'e uymak istediklerinden bu kandökücü kumandanın yemininden dönerek, alçakça bir hıyanetle Cüneyd'i ve ailesini katletmiş olmasını bir siyâsî maharet eseri olmak üzere övüyorlardı. Yörgeç Paşa birinci olarak bu yolu genişletti. Evvelce Murad'm lalası olup daha sonra Küçük Ermenistan valisi nasbedilmiş olan Yörgeç Paşa o derecede nüfuz sahibi idi ki, bu vakte kadar padişahların kendilerine hasretmiş oldukları sikke darbetmek⁷⁶⁶ imtiyazını bile elde etmişti. Yörgeç Pa-şa'nın valiliği zamanında Kızıl-hoca Türkmen aşiretinden dört birader Amasya ve Tokat civarlarını istilâ

⁷⁶³ Kale'nin kumandanı yemininden dönmüş olan Mehmed Beğ'e cezasını veren gülleyi üzerinde «Muzaffer-bi'llah» yazısı olduğu halde şehrin kapılarından birinin üzerine astırdı. Bu, Karamanlılar her defa Antalya'ya ziyarete geldikçe onlara karşı acı bir istihzaya sebep oldu.

⁷⁶⁴ Nesrî, s. 173. İdrîs, II. Murad saltanatının dördüncü hikâyesi; Sa'dü'd-din, 2, s. 30. Solak-zade, 39; Ali, 72; Hacı Kalfa, Ravzatü'l-Ebrâr.

⁷⁶⁵ Nesrî, s. 173. «Şehriyâr-ı kisverbahş Hamîd-ili sancağını şarâbdâr İlyâs Beğ'e verdi. Mevlânâ tdrîs ve Nesrî kavli üzere bu vekayı sene (selâsîn ve semâne-mâe) de zuhûr etmiştir. Amma bâ'zı tevârih-1 türklde mestur olan budur ki Karaman-oglu Mehmed Beg vakıası Sultân Murad Hân hazretlerinin evâil-i saltanatlarında düzme Mustafa ile şehzade küçük Mustafa Çelebi ile olan maceraları eyyamında olmuş ola. Vallahu fi'lem Mevlânâ Nesrî demlişdir ki sene-i mez-bûrede Mthâl-oğlu ve Kaasım-oğlu ve Şah-melek Beğ ve Rum-ili beğlerinin vakıası peyda oldu ve Şam askeri Kıbrıs'ı fethetdi.» (Tâcü't-Tevârîh, c. 1, s. 332. Mütercim'in İlâvesi).

⁷⁶⁶ Nesrî, İdrîs, II. Murad saltanatının beşinci hikâyesi; Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 11; Âli, Solak-zade, s. 19.

etmişlerdi; kadınları kaçıracak, kervanları, köyleri soyarak oraları hasara sokuyorlardı. Yörgeç Paşa bu haydut çetelerinden birinin dört yüz adamla Niksar'ı (Neocaesarea) kışlak itti haz ettiğini haber alarak, onlara bir mektup gönderdi. Mektupta -Çan-lar'm eski merkezi olan- Canik sahilini istilâ eden Alp Arslan oğlunun aşiretine karşı kendisine yardım etmeğe razı oldukları takdirde Ortuk-âbâd (Artukâbâd) arazisini zeamet olarak vermeyi Padişah nâmına vaad ediyordu. Bu şehrin tertibatını beraber tayin etmek üzere onlardan bir de mülakat istedi. Yörgeç Paşa Türkmenleri tuzağına daha kolayca düşürmek için bir hastalıktan dolayı Amasya'da kalmağa mecbur olmuş gibi görünerek, askerini uzaklaştırmakla beraber oğlu Hızır Beğ'i Merzifon'a kadar Türkmenlerin karşılanmasına gönderdi. Hızır Beğ, Türkmen-ler'i iltifat ve hediyelere garkederek, pederinin ansızın çıkmış olan mâniler sebebiyle mülakat mevkiine gelememiş olmasından dolayı birçok özürler beyân ederek, onları Amasya'ya götürmeyi teklif etti. Kızıl-hoca Türkmenleri bu teklif tereddüd etmeksizin kabul edip Hızır Beğ'le Amasya'ya gittiler. Yörgeç Paşa bunları samimî bir misafirperverliğin bütün görüntüleriyle kabul etti. Türkmenler mükellef hanelerde ikamet ettirildiler ve kendilerine meşrubatın her türlü sù ikram edildi. Fakat gece yansı sızdıkları zaman, dört yüzü birden yakalanarak sıkıca bağlanmış oldukları halde, kaya içinde oyulmuş bir mahbese karmakarışık bir surette atıldılar. Çorumlu'da birçok Türkmen aşiretleri üzerine hücum ederek, hazînelerini zaptetti. Ganimet büyüktü⁷⁶⁷; aşiretin bakiyyesi mihmanperver olmayan bu Osmanlı toprağından kaçarak Zülkadir ve Ak-koyun beğlerinin memleketlerinde Menteşe Türkmenlerine iltica ettiler.

Ak-koyun hanedanının reîsi -yukarıda söylemiş olduğumuz- Kara Oyluk yahut Kara Yuluk (Kara Sülük) Halil Beğ idi⁷⁶⁸. Bu büyük musibetten yedi gün sonra, Yörgeç Paşa Amasya'dan döndüğü sırada ihtiyar bir kadın Paşa'ya doğru giderek ayaklarına kapandı ve Kızıl-Hoca aşiretine hiç mensubiyeti olmadığı halde verilen ziyafete tesadüf eseri olarak davet edilmiş bulunarak, onlarla hem-hâl olduğunu beyân ettiği oğlunun cesedini istedi. Kadının ricası yerine getirilerek uğursuz hapishane bedbaht valideye açıldı. Kadın elem verici araştırması sırasında analık muhabbeti saikasıyla -şüphesiz Allah'ın yardımına da mazhar olarak- birbiri üzerine yığılmış cesetler arasından oğlunun cesedini tanıyarak çıkardı. Çocuk hâlâ nefes

⁷⁶⁷ cVe fart-ı ganâlm bir hadde erdi ki bir ganera bir dirheme satıldı» <Ta-cu't-Tevârîh, c. 1, s. 325; Mütercim'in ilâvesi).

⁷⁶⁸ Bratutu'da, Sa'dü'd-dln, 2, s. 34.

alıyordu. Valide birçok ihtimamlarla oğlunu ölümden kurtardı. Ermenistan valisinin vahşeti yalnız bundan ibaret kalmadı; öldürdüğü adamların cesedlerinin kaldırılarak çakallara, yırtıcı kuşlara atılmasını emretti. Bu suretle, II. Murad'ın eski mürebbîsi ve oğullarının muallimi Osmanlı idâresinin başına ve hükümranlığa hazırlanan şehzadelere hiyânet ve cinayet öğretiyordu. Alçakça bir vahşet eseri olan bu hareket, Osmanlı müverrihleri arasında meddahlar bulmuştur. İdiş bile bunu överek zikreder.

Yörgeç Paşa Amasya'ya avdetinden biraz sonra -Osmancık civarında sarp bir dağ üzerinde bulunan- Kocakaya kalesini zapt için -o derece şiddetli değilse de- yine o kadar hâinâne vâsitalara müracaat etti. Bu kalenin beği Haydar, gerek ele geçirilmesi zor olan mevkiinden, gerek haya mesaî ile hazırladığı mühimmat ve erzaktan dolayı kendini her türlü taarruzdan masun addediyordu. Yörgeç Paşa'nın Küçük Ermenistan'a vâlî tâyin olduğundan beri ihtiyaten kaleden çıkmadığı gibi, -rehin maKammda Pâdişah'a götürülememesi için- oğlunun babalığını bile alenî surette tasdik etmemişti.. Fakat bütün bu tedbîrler Yörgeç Paşa'nın askerine karşı faydasız kaldı. Yörgeç Paşa Haydar'm sırdaşı olan Tayfur'u -kızını vermek vaadiyle- kandırmağa muvaffak oldu; silâh depolarına, kalenin anbarlarına gizlice ateş verdi. Yangın, Haydar'm tek-mîl servetini, tekmil erzakını mahvetti. Haydar da teslim olmağa mecbur oldu (831/1427).

Yörgeç Paşa o zaman Alp Arslan oğulları Türkmen aşiretinin reîsi Hüseyin Beğ'e âit alan Canik kalesini zaptettiği vakit de daha vicdanî surette hareket etmedi. Hüseyin Beğ er geç hiyle, yahut şiddet kurbanı olarak ele düşeceğini anlamasıyla Canik kalesini kendiliğinden teslim ve Pâdişah'a tebaiyyete karar verdi. Bu bedel mukabilinde hayât ve hürriyetini muhafaza edebilmek ümidiyle Yörgeç Paşa'nın nezdine gitti. Fakat Hüseyin Beğ şehrin anahtarlarını teslim eder etmez esîr olarak Bursa'ya götürüldü. Maamafih Hüseyin Beğ muhafızlarını iğfal ederek II. Murad'ın yamna sığınmağa muvaffak oldu. Pâdişâh, Hüseyin Beğ'i lûtufla kabul ederek Rumeli'nde bir sancak verdi. Hüseyin Beğ'in torunları o vakitten beri bu sancakta memleketin önde gelen aileleri arasında mukim bir mevki işgal etmişlerdir.⁷⁶⁹

⁷⁶⁹ Neşri, s. 176. Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 41. Jianis yerine «Canik» olacaktır, tdris, II. Murad saltanatının besinci hikâyesine ikinci ilave. So-lak-zâde, S. 41. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/457-464.

Germiyan Beyi'nin Vasîyyet Ettiği Arazî

Yine o zamana doğru ihtiyar Germiyan Beği, Pâdişah'ı Edirne'de ziyaret arzusunda olduğunu bildirdi. Murad, mahsuldar memleketlerine göz diktiği bu hükümdara karşı tam bir cömertlik ibrazı için tahakkârâ-ne bir fırsat elde etti.

Germiyan BeğTnin yaklaşması haberi üzerine, Padişah Ergene⁷⁷⁰ ve Meriç (Hebrus) nehirlerinin mültekasına kadar istikbâle çıktı.⁷⁷¹ Bu vesile ile Sırbistan hududu valisi İshak Beğ idaresinde olarak orada yaptırmakta olduğu köprünün inşâatını ziyaret etti. Yüzyetmiş kemer üzerine yapılan bu köprü inşâ tarzındaki cür'etli garâbetden dolayı II. Murad'ın saltanatı zamanında yapılmış olan binalar arasında birinci sıraya konulmağa lâyıktır. Pâdişâh, Germiyan Beği'ni yaşının ve mevkiinin büyüklüğüne uygun ihtiramlarla kabul etti. Beğ'in Edirne'de ikameti esnasında büyük şenlikler yapıldı; tabîb, âlim ve şâir Şeyhî, mihmandar⁷⁷² sıfatıyla maiyyetine verilerek, tenezzühlerinde kendisine refakat ve arzularının en küçüğüne kadar icra etmeğe memur edildi. Şöhretli misafir gördüğü inihmairperverlikten dolayı minnettâr olarak memleketine döndü. Murad'ın maiyyetine vermiş olduğu askere karşı o kadar cömert davrandı ki, Gelibolu'ya gelince parasız kaldı. O vakit Pâdişah'a kâğıt yazarak zaruretini bildirdi. Murad, Germiyan Beği'nin mektubunu okuduğu vakit:

- «Cenâb-ı Hakk Germiyan Beği'ni bize öyle bir kardeş olarak göndermiş ki, kendi iradından başka bizimkileri de7 yiyor.» dedi; derhal se-mâhetivie mütenâsip bir miktar akçe gönderdi.

Bir sene sonra, Murad, cömertliğinin semeresini gördü. Germiyan Beği Pâdişah'ın hizmetlerine teşekkür için vefatında Sultân Murad'ı bütün emlakine varis tâyin etti.⁷⁷³

⁷⁷⁰ Herodot'un «Agrianes» dediği nehirdir.

⁷⁷¹ «Fluit autem Icarus (Tearus) in flumen Contadesdum, Con-tadestus in Agrianem, Agrianes in Hebrum, Hebrus in mare juxta urbem Aenum.» (Herodot, 4, 90). Bugünkü isimlendi-riliş şekline göre söyle demektir: Teara yâni Teke Dere Küçük dereye, Küçük dere Ergene'ye, Ergene Meric'e, Meriç İnoz (Enez) yakınında denize karışır.»

⁷⁷² Arlyen'de bile 1, 1, fasıl: 16, Ömer'in mihmandar ve ecnebiler teşrifatçısı olduğunu görüyoruz.

⁷⁷³ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, a 43. Neşri, s. 177. İdris, Solak-zade.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/464-465.

Macarlar Ve Sırbılarla Sulh

Cüneyd ile Antalya Beği Mehmed Beğ'in birbirini müteakiben telef olduğunu ve Yörgeç Paşa'nın Kızıl-Hoca Türkmenlerini ateşte yaktığını gördüğümüz zamanda Sırbistan Despotu Etiyen Lazaroviç (Etienne Lazarovich), Corc Brankoviç'i (George Brankovich) vâris bırakarak vefat etti (19 Haziran 1427)⁷⁷⁴. Etiyen'in daha önce akdetmiş olduğu muahedeler mucibince halefinin Macaristan Kralı'na birçok müstahkem mevkilleri bilhassa -Tuna'nın sağ sahilinde Semendre ile Orsova arasında bulunan-Galamboç yahut Kolombac'h (Galambotz au Kolumbaz)⁷⁷⁵ vermesi gerekiyordu. Fakat eski despot bu şehri on iki bin dukalık bir borca mukabil Boyarlarından birine rehin bırakmıştı. Macaristan Kralı Sigismund Etiyen'in alacaklısına bu meblâğı ödemekten istinkâf etmekle beraber şehri almağa hazırlanıldığından Boyar, rehin ile beraber alacağım kaybetmemek için Türkler'i imdadına çağırırdı. Bunlar da Kolombacı zaptettiler (1428).

Bunu müteâkib bahar gelince, Sigismund şehrin önünde görünerek kara ve su cihetlerinden muhasara etti. Murad, yeni elde ettiği bu şehri müdâfaa için koştı: Bunun üzerine Sigismund ile Pâdişâh arasında bir mütâreke yapıldı; neticesinde Sigismund muhasarayı kaldırarak Ko-lombac'i Pâdişâh'a bırakmağa mecbur oldu⁷⁷⁶. Sigismund hakîkaten ric'at emrini verdi. Fakat Tuna'nın sol sahiline geçmek için askerinin bir kısmıyla ancak yola çıkmış idi ki, Türkler, muahededeki yemini bozarak henüz sağ sahilde bulunan asker üzerine hücum ettiler. Kralın sâdik silâh arkadaşı Garbovlu Zavissa Niger (Zavissa Niger de Garbow) efendisinin tehlikede olduğunu görünce tekrar atına binerek yalnız iki piyade asker ile hücum edenlerin ortasına âtıldı. Bunlar da onu Sigismund zannederek⁷⁷⁷ öldürdüler. Etiyen'in halefi Corc Brankoviç o vakit yalnız kendi kuvvetiyle kaldığından Murad'dan sulh talebine mecbur olarak senelik elli bin duka vergi vermek, Macaristan ile bütün münâsebetlerini kesmek, askerini Pâdişâh'm ordusuna ilhak etmek

⁷⁷⁴ AngeL (Engel), Macaristan Târihi, 2, s. 320; Sırbistan Târihi, s. 369.

⁷⁷⁵ Türkçe'de Güverçinlik'tir. Neşri, s. 178. Sa'dü'd-dîn mütercimi Bratutu, 2, s. 46, «Clnker Clnlak Kulumfoaza* yazar. Hacı Kalfa sene 831 (1427).

⁷⁷⁶ En*el, Macaristan Tarihi, s. 324; Sırbistan Târihi, s. 373.

⁷⁷⁷ Kanano, 12, s. 499, Dulkos'a nazaran. Engel'in Macaristan Tâ-rihi'nde (2, s. 342) Sigismund'un bir generali «Etienne de Lo-zonz» diye isimlendirilmiştir ki, Eflâk'da «Söyler Ulu-başı» denilen muharebe meydanında ölmüştür. Sigismund'un bir yazısına binâen Pray (Gerçek, 2, s. 294) buna «Etienne Rozgon» ismi verir. Engel, 2, s. 324, Murad'ı 1488'de istanbul üzerine yürütmekle aldanır. Murad o vakit Selanik üzerine gidiyordu.

şartıyla sulhu elde etti. Murad, Edirne'ye avdetinde hükümdarlara nâme göndererek yeni fetihlerini bildirdi.⁷⁷⁸

Selanik'in Zaptı

Murad bu suretle Osmanlı Devleti'nin bâzı eyâletlerinde çıkan karışıklıkları yatıştırdı ve Kolumbac ile Krusuvaç (Krussovaz)'in işgaliyle Rumeli cihetinden hududunu genişlettikten sonra, cülusundan beri tasarladığı Selanik Seferi'ne hazırlandı. Bu şehir ahâlîsi, kendilerini müdâfaa etmesini bilemeyen Kostantiniyye İmparatorlarının zaafından usandıklarından Venedik'e temsilciler göndererek Cumhur'a -kendilerinin müdâfaasını temin etmek şartıyla- memleketlerinin hâkimliğini teklif ettiler. Venedikliler hem nüfus zenginliği, hem de kendilerinin ticâretine pek muvafık olan mevkii hasebiyle ehemmiyete hâiz olan bu şehre mâlik olmayı çoktan beri arzu ettikleri için teklifi derhal kabul ettiler. Şehir ahâlîsi Emenuel'in oğlu olan Despot Andronikos'u tahttan indirerek denize kadar teşyî ve mes'ûd bir seyahat temennisiyle Mora'ya gitmek üzere gemiye bindirdikleri esnada Venedikliler de Selânîk'e bir vali gönderdiler.

Yukarıda görüldü ki, Murad, Venedik Cumhuriyeti'nin kendisine tercih edilmesinden muğber olarak Ayasluğ'da ikameti esnasında Cumhur'un sefirleri ile müzâkereden imtina etmiş ve Cumhur'un elinden bu kıymetli malikâneyi almak için o vakitten beri düşünmüştü. Pâdişah'ın Avrupa'ya avdetinde Cumhur'un -sulhu muhafaza arzusuyla- tekrar sefirler göndermesi de fayda vermedi. Murad sefirlerin tekliflerine onlar için hayra yorulmayan:

- «Selanik, Bizanslıların eline geçmiş olsa bunu kabul edebilirdim. Lâkin

⁷⁷⁸ Murad'ın Şahruh Mirzâ'ya hitaben sefir Abdülhâlik Bahşi'ye tevdi olunan nâmesi 833/1429 târihiyle târihlenmiştir. Mün-şeât-ı Feridun'da 76 numaraya müracaat. (Bunun târihi, Mat-ba-i Amire tab'ı Feridun'da -c. 1, s. 176-177- Sulh. Cemâdi-yelâhire, 833'dür. Edirne'den yazılmıştır. Mütercim). Zikrolu-nan târih, aşağıdaki zikredilen mektupların da ne vakit yazıldığını gösterir: Numara: 71, Şirvan-Şâh'ın Sultân Murad'a mektubu; 72, Pâdişâhın cevapnâmesi; 73, Şahruh'un Murad'a nâmesi; 74, Pâdişah'ın cevâbı ki Macaristan muharebesinin iyi neticelendiğini de mutazammındır; 75, Şahruh'un Murad'a ikinci cevapnâmesi. (Bizdeki Feridun'da bunların dercedilmiş olduğu sahîfeler: Nu: 71 ve 72, s. 169 ve 170; nu: 73 ve 74, s. 170-175; nu: 75, s. 175; yalnız Abdülhâlik Bahşi'ye tevdi edilmiş olan mektubta târih münderiç olarak, diğerleri tarihsiz bulunduğu halde cümlesinin Engürüs fethinden bahis olmaları, müverrihin beyânı veçhile, tarihsizlerin de nerede, ne vakit yazılmış olduklarını gösterir. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/465-466.

Lâtinler'in bu beldeyi idare hakkına mâlik olduklarını asla tas-dîk edemem. Kendiliklerinden çekilip gitmedikleri takdirde ben bizzat gelir, çıkarırım.»⁷⁷⁹ mealinde cevap verdi.

Bizans sefirleri protostatör⁷⁸⁰ Nicolas de Gona ile Frangopulos'a da o yolda söyleyerek Selanik, efendilerine âit bulunmuş olsaydı hiçbir vakit onu zaptetmek fikrinde bulunmayacağını, fakat Venedikliler'e kendi memleketleriyle Bizans İmparatorluğu arasında yerleşmeye müsâade edemeyeceğini te'mîn etti⁷⁸¹. Sefer hazırlıkları tamamlanınca Pâdişâh 1430 Şubat'ının ortalarına doğru Edirne'den çıkarak Siroz*a gitti. Orada seferin kumandanlığına hazırladığı Hamza Beğ'in gelmesini bekleyerek safâya daldı. Hamza gelir gelmez yola çıkarak bedbaht Selânîk'in surları Önüne belâ-yı âsmânî gibi nazil oldu. Hanlza'nın kumanda ettiği ordu o kadar kalabalık idi ki, kuşatılanlar yüz'e karşı bir nisbetinde bulunuyorlardı.

Bununla beraber Venedikliler muhasaraya şeciâne mukavemete hazırlanarak kalenin müdâfaası vazifesini aralarında taksim ettiler. Fakat adedlerinin azlığından herbiri iki, hattâ üç tabiye muhafazasına mecbur oldu⁷⁸². 26 Şubat pazar gecesi şiddetli bir zelzele şehrin ahâlîsi arasında heyecana sebep oldu. Hamza, Selânîk'i hücum etmeden almak için - münferiden şehre girerek Rumları ikna etmek üzere- ordusundan birkaç nefer ayırdı⁷⁸³ Venedikliler hıyanetin önünü almak için lâzım gelen tedbirleri evvelce tertîb etmemiş olsalardı, Hamza'nın adamları ihtimâl Ki maksatlarına muvaffak olurlardı; Venedikliler buna meydan vermemek için her Rum askerinin yanına muhtelif memleketlerden ücretle topladıkları adamlardan mürekkep olan ve «botinör» (Butineur) yani yağmager denilen⁷⁸⁴ askerden birini koymuşlardı. Binâenaleyh Hamza'nın okların ucuna mektuplar sararak Rumlar*! şehrin kapılarını açmağa teşvik ve mukabilinde hürriyet ve himaye vaad etmesi beyhude olduğu gibi, Venediklilerde hepsi kılıçtan geçmek istemiyorlarsa teslim olmalarını üç defa teklif etmesi de faydasız kaldı. Hiyle, tehdîd netice vermedi. Rumlar

⁷⁷⁹ Dukas, 29, s. 110.

⁷⁸⁰ Bizans İmparatoru'nun tenezzüllerinde ikamet edeceği mevkileri hasar etmeğe memur olan şahsın unvanıdır. (Mütercim).

⁷⁸¹ Franzos, 2, s. 9.

⁷⁸² Yuanes ve Anagnosta, Excidlo thessalonicensi, s. 99 ve Dukas, s. 111. Du-kas'a nazaran herbir asker on tabiye müdafaa etmiştir. (Fransızcada tabiye demek olan «Ba&tlon» kelimesi var ise de, maksat mazgal deliği olmalıdır. Mütercim).

⁷⁸³ Anagnosta, 6, « 102.

⁷⁸⁴ Çitarius, Anagnosta, 7. Bunlar bugün Türk pişdarlarına denildiği veçhile, «çeteci» denilen muhariplerdir.

ce"bren itaate mecbur oluyorlar⁷⁸⁵, Venedik askeri de Hamza'nın teklifini reddediyorlardı. Bu esnada Padişah gelerek Selâ-nik'i yağmaya karar verdi. Fakat Murad'ın intizamsız ordusunun karşısındaki asker metin, mevkii gayet kuvvetli olduğu gibi o vakit bütün Avrupa'da bilinen top kullanılmasına Türkler pek alışık değildiler.

28 Şubat ile 1 Mart⁷⁸⁶ arasındaki gece, umûmî hücumun ertesi gün vâki olacağı mahsurlar arasında yayılmıştı. Halk cemaat hâlinde toplanarak kiliselere ve bilhassa Aziz Dimitrius'un tabutu bulunan ve içerisinden mütemadiyen zeyt-i mukaddes akan kiliseye gittiler.⁷⁸⁷ Venedikliler, Türkler'in -o gün vâsil olan ve iskelede yatan- üç kadırgalarını yakmalarından korkarak, nihayet binbeşyüz neferden ibaret muhafız askerlerinin bir kısmını istihkâmlardan çekip limana koymuşlardı. Rumlar bu hareketi neye hamledeceklerini bilemediklerinden Venedikli-ler'in müdâfaayı bırakmaya hazırlandıklarını zannettikleri için, mevkilerini terk ile evlerine döndüler. Şafak sökünce Türkler kimisi merdivenleri, kimisi kamışlı kalkanları hâmil oldukları halde birden ilerlediler. Yağma ümidi şevklerini artırıyordu. Evranos-oğlu Alî Beğ'in re'yi mucibince Murad her tarafta boru çaldırarak erkek, kadın, çocuk bütün sakinlerin hayâtını ve bulacakları altın, gümüş, eşya, kumaş, bütün servetleri askerlere bahşettiğini ve kendi hissesine yalnız şehrin toprağıyla üzerinde bulunan binaları ayırdığını ilân etti. Pâdişâh bundan sonra hücum emrim vererek Selânîk'i doğudan ve batıdan çevirdi. Üçgen şeklinde olmasından dolayı «Trigonon» adı verilen tabiyeden Chortaitis⁷⁸⁸ Ma-nastırı'na kadar ordunun cephesini bizzat gezerek askeri vaadlerle teşcî ve en gayretli olanlara ipekli elbiseler tevzî ediyor ve tabiyelerden bir taş koparanların her birine bir esirin bedeline muâdil akçe veriyordu⁷⁸⁹. Sonra güzide bir kolordu ile -tabiyelerinin zayıf müdâfaa edildiği görülen- şehrin doğu tarafında durdu. Türkler mahsurlar üzerine o kadar kesif ok yağdırıyorlardı ki, bunlar ancak siperlerin kenarlarına kadar gelerek hücum edenlerin üzerine tesadüfen birkaç taş

⁷⁸⁵ Kezâlik, 9, s. 102.

⁷⁸⁶ Osmanlı müverrihleri ve Lojiye (1, 25, c. 6, s. 100) Selanik fethini 832/1429'da zikrederler. Franzos ve Kanano 1430'da gösterir. Kanano, gözleriyle gördüğü için, daha ziyâde şâyân-ı itimaddır.

⁷⁸⁷ Anagnosta, 102, s. 103, dâima Azîze Teodora Kilisesi'ni zikreder; lâkin Dukas ve ondan evvel Tisetas Selânîk'in Norman-lar tarafından zabtı münâsebetiyle şehrin hâmisi olan Azîz Dimitrius Klisesi'nden bahsetmezler.

⁷⁸⁸ Dukas, 29, s. 11. Anagnosta, 16, s. 100; Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 50; İdrîs, Âli, Solab-zâde.

⁷⁸⁹ KezâlÛC, 14, s. 105.

kütlesi atabiliyorlardı. Maamafih kaleye ilk tırmananlar, hendekler içine atıldılar; arkadaşlarından daha cesaretli ve daha bahtiyar bir nefer -kılıcı dişlerinin arasında olduğu halde- Trigonon'un son kalesinin tepesine çıkabilirdi; oradaki nöbetçiyi öldürerek başım duvarların üzerinden Rumlar'm ortasına attı. Bunlar düşmanın tekmil tabiyeyi işgal ettiği zannına kapılarak etrafa dağıldılar. Türkler cesur arkadaşlarının misaliyle galeyana geldiklerinden merdivenlerini tekrar kurarak bu tableye ile Şamara kale sini aldılar⁷⁹⁰

Mahsurlar daha uzun müddet mukavemetten âciz bulduklarından mevkilerini terk ile selâmetlerini firarda aradılar. Kimisi bodrumlarda, kimisi hendeklerde saklandı; epeyce bir miktarı da limanın müstahkem olduğu ve düşmana mukavemet edebileceği fikriyle oraya koştı. Fakat kamilen oraya toplanmış olan Venedikliler Rumlar'ın limana girişini önleyerek, yalnız birkaç zabite müsâade gösterdiler. Venedikliler de birden bire korkuya tutulmuş oldukları cihetle, şehri deniz tarafından kuşatan ve «Çerempolo» denilen dik duvarlardan atılıp yüzerek - her ihtimâle karşı hazır bulundurdukları - kadirgalarına gittiler⁷⁹¹. Bu esnada Osmanlı ordusu her taraftan selanik'e ve bütün kadrosu ile -Venedikli-ler'in ric'atinden sonra ahâlinin iltica etmiş olduğu- limana doğru yürüdü. Hücum ile alınmış bir şehirde vukuu mûtâd olan menfur hareketler başladı.⁷⁹² Mukavemet gösterenler katlediliyordu. Esîr olarak Türkler'in ordusuna götürülen ahâlinin adedini yedi bine kadar çıkarırlar⁷⁹³. Hazînelerinin mihrâblann altında gömülmüş olduğunu itiraf ettirdiklerinden mihrâblan yıktılar; taş taş üzerinde bırakmadılar. Tasvîr levhaları yakıldı, yahut parça parça edildi, ancak birkaçı umumî tahrîbden kurtularak müteakiben yine Hıristiyanlar'a satıldı⁷⁹⁴. AzSz Dimitrius'un tabutuna bile hürmet edilmedi; gizli bir havzadan mucizevî bir zeyt cereyan ettiren menbâi kurutmağa çalıştılar. Menbain altında büyük hazîneler bulacaklarını zannederek bu zeyti sekiz gün çıkardılar; fakat menbâi kurutamadılar. Türkler şu keramete

⁷⁹⁰ Kezâlik,

⁷⁹¹ Anagoosto, 13,s. 116.

⁷⁹² Monachi cum mulieribus traçti res dedecoris plena videbatur, quae tamen â trahentibus risum multum excuteret. Nam cum scirent aut audissent eos solitarie vitam traducere, et a muliebri commercio plane esse alienös, ollectebantur animo, vi-dentes eosdem communiter diripati cum foeminis et neces-sario consuescere.» (Metindeki ibarenin me'hazı ise de hangi müverrihten menkûl olduğu gösterilmemiştir.)

⁷⁹³ Anagnosta -ki bunları gözleriyle görmüştür ve Dukas'dan daha katidir. Halkondilas ve Franzes.

⁷⁹⁴ Anagnosu, 15.

inanmamakla beraber, pekçok hastalıklara deva olmakla mâruf olan yağ ihtimamla korudular.

Murad. Selânik'in zaptından sonra -surlara yakın cereyan eden- Gallikos⁷⁹⁵ nehri kenarına gitmişti. Orada iken, bu şehri tamâmlyle harâb olmaktan kurtararak yeniden iskân etmeğe karar verdi.

Yağma son bularak ganimete doyduktan ve Vardar (Axlus) nehri yakınındaki ordugâhlarına döndükten sonra. Padişah şehri temellük ederek kendi hissesine düşen sîrlere ile -ailelerinin ve dostlarının satın alabildikleri- diğer esirlerin şehre dönmelerine müsâade ve muhasaradan evvel işgal ettikleri meskenleri iade etti. Fakat ahâlînin büyük kısmı ecnebilere satılarak esaretle götürülmüş oldukları için kalanların adedi Selanik' i doldurmağa yetmedi. Bilâhare Murad, oraya yakın Vardar Yenicesi şehrinde fazla olan ahalîyi Selânik'e şevketti⁷⁹⁶.

Evvelâ Tasvîr-i Batûl⁷⁹⁷ Kilisesi gibi mühim mâbedlerle Sen Jan Batist Manastırı gibi birkaç manastır camie tahvil olundu. Diğer binaların hepsi boş bırakılarak -Murad'ın Edirne'de te'sîs ettiği bir hamamın inşâatında kullanılmak için oraya götürülmek üzere -kiliseler-deki mermer levhalar kaldırılmakla iktifa edilmişti⁷⁹⁸. Fakat Vardar Yenicesi ahâlîsi Selânik'e yerleşince⁷⁹⁹ -bir aralık II. Murad'da Meh-med'in merhamet ve semâhatini bulduklarını zanneden -Rumlar⁸⁰⁰ bütün ümîdlerinin mahvolduğunu gördüler. Henüz boş kalmış olan haneler yeni muhacirler tarafından işgal edildi. Şehrin mebânîsini sayarak içerlerinde bulunan eşyayı araştırmak için Rumlar'ın yardım ettikleri Murad, bunları zatî mal olarak kendisine ayırıp, sarayları başlıca zabitlerine verdi. Bütün manastırları kervansaraya ve dördü müstesna olarak bütün kiliseleri camie tahvil ettiği gibi, yıkılan kiliselerin taşları da şehrin ortasında bir Türk hamamı inşâsına yaradı. Anagnosta der ki: Şu suretle kirletilmiş olan Selanik, İncilin «Allah'ın mihrâbları balta altında, çapa altında düşeceklerdir» sözlerinin yerini bulunduğunu böyle mahzûnâne görmekten ise, bir az hareketi ile mahvolmadığıma, denizin dalgalarıyla boğuhnadığıma, bir asmânî ateş ile

⁷⁹⁵ Bugün Gâlik ismiyle mâruftur.

⁷⁹⁶ Sa'dü'd-dîn, Bratutu'da, 2, s. 15; Neşri, İdrîs, Âlî, Solak-zâde, Âşıkpaşa-zâde, Vatikan'daki el yazısı, s.255

⁷⁹⁷ «Ahireyirtto».

⁷⁹⁸ Anagnosta, 18, s. 111.

⁷⁹⁹ Yuanes Anagnosta, 20, ve Tiiik müverrihleri.

⁸⁰⁰ «Thessalonicam repetens Murates, ut muneribus munificis cootenteret cum suo progenitore, Üliusque

yanmadığına ağladı.

Vakıa eski meşhur beldelerden hiçbiri yoktur ki geçmiş asırlar içinde bu dünyânın herşeyine mukadder olan tahavvülâta mâruz olmasın; hiçbiri yoktur ki âbideleri düşman eliyle lekedar olmamış ancak bâzı adamlara olduğu gibi bâzı şehirlere de husûsî bir felaket çöker.

vestigüs ins'steret, qui ThessalonicHa potitus gratiasinnumeras largin'onesque maximas fecil» Anag nosta, 20.

Selanik aslında Halya ve Terma (Ilica) diye isimlendirilirken şehri yeniden inşâ eden Kasandra, zevcesi ve Büyük İskender'in hemşiresi Tesa-lonise'nin ismiyle adlandırıldı⁸⁰¹. Şehir Kabirler'in (Cabires) ve hamamlar Afrodit'inin⁸⁰² himâyesi altına verildi. Bu yalancı ilâhların -bilâhare kiliseye, daha sonra camiye tahvil olunan- mâbedleri elan mevcut ve Eski Cami⁸⁰³ nâmıyla mâruftur. Selânik'in deniz kenarındaki mevkiyle ticâret ve gemicilik için temîn ettiği menfaatler Makedon-ya Krallarının nazar-ı dikkatini celbetmiştir. Bilâhare Roma İmparatorları da şehri müteaddid mebânî ile süslemişlerdir.

Neron, Selânik'de iki sıra heykellerle müzeyen, mimarî usûlü nefis bir kolonad (sütunlar) inşâ ettirmiştir. Bu heykeller arasında Ganimed (Ganym'ede), Le'da, Paris, Helene, Baküs (Bacchus), Aryan (Ariane) grupları ile Safa'nım (volupte), Zafer'i (Victoire) kollarının arasından bırakmamak istediğini tasvir eden takım şâyân-ı dikkattir. Bu güzel eserler o kadar sakatlanmış olmakla beraber insan fevkalâde güzelliklerine hayran olur. Bunlara ekseriyetle «Büyülüler» adını verirler⁸⁰⁴. Trayan, Selanik'te -Panteon modeli üzerine- «Kabirler» ismindeki yuvarlak binayı yaptırdı. Şehir, kendisi de Roma İmparatorlarına birçok zafer takları inşâ ettirdi. Büyük İskender'in doğum yeri olan eski Pella, yâni şimdiki Vardar Yenicesi cihetinden harabeleri görünen tak. Kasius (Cassius) ve Brutus cumhuriyetinin Oktav (Octave) ve Antuvaln (Antoine) silâhlarıyla bir daha kalkmamak üzere mağlûp olduğu meşhur Filibe muharebesinin hâtırasını ebedîleştirmek için yapılmıştır⁸⁰⁵. Mark Orel'in (Mari-Aurele) saltanatı zamanında Dindar Antonin (Antonin le Pi-eux) ile kızı Faustine⁸⁰⁶ nâmına diğer bir tak inşâ edildi. Kostantin'in Liçinyus (Ucinus) ve Maksentius

⁸⁰¹ Stefanos.

⁸⁰² Venüs Thermae, Miyah-ı htre-i Venüs.

⁸⁰³ Bojur, Yunanistan Ticâreti Cedveli, 17, s.36-44.

⁸⁰⁴ Incantadas. Bojur, 1, fasıl: 1, s.38.

⁸⁰⁵ Bojur, fasıl: 1,s.33.

⁸⁰⁶ Kezalik, s.29.

(Maxentius) zâlimlerine karşı tnuzaffe-riyetinden sonra inşâ edilmiş olan bir üçüncüsü de bizi Hıristiyanlığın Şark tahtlarına kadar çıktığı zamana götür⁸⁰⁷. Türkler'in mermer kaidelerini kaldırdıkları ve suretlerini bozdukları bu mîmârî eserlerin hepsinde eski revak ve nefâsat eserleri henüz bakîdir. Selânik'in felâket devri İmparator Teodos (Theodose) zamanında başladı: Belde halkı, hapse götürülen bir araba sürücüsünü kurtarmak için isyan etmiş olduğundan bütün şehir sâkinlerinin bir seyre çağrılır, gibi at meydanına davetle yaş ve cins ayırılmaksızın katliâm edilmesini emretti. Bu gaddarca karar, lüzumundan ziyâde dikkatle uygulandı, bu kan dökücülük üç saat sürdü, ölümlerin adedi yedi bine vardı. Teodos'un hayâtında hiçbirşeyi, ne «büyük» unvanıyla lâkaplandırılmasına sebep olan fetihler», ne Milan'da alenî tövbesi bu cinayetin hâtırasını silemez. İmparator'un Selânik'e yaptığı mükerrer seyahatlerinde şehrin bütün halkıyla münâsebetlerde bulunduğu ve hemen hepsini şahsen tanıdığı hatırlanacak olursa, hâtırasına daha ziyâde nefret duyulur⁸⁰⁸.

«Âkil» lakabı verilen Leon'un (Leon le sage) saltanatı Selânik için Teodos'un saltanatından daha az meş'ûm olmadı. Bu İmparator bütün askerî mâlûmatıyla beraber -o vakit Şark şehirleri arasında birinci olan- şehri Arab korsanlarına karşı müdâfaa etmesini bilemedi. Kendisi Bi-zans'da fenn-i ta'biyye (strateji)'ye dâir bir kitap yazarken, Hıristiyanlık'tan Müslüman olmuş bir Trabluslu- taifesi hemen kamilen Zencî -kölelerden mürekkep- elli dört gemilik bir donanma ile Selânik'e yanaştı. Bu korsan, şehri hücumla zaptetti ve yağmaladı. Ahâlînin bir kısmı esîr edilerek götürüldü; diğer kısmı boğazlandı; mebânî ancak yüz libre altın mukabilinde kurtuldu.⁸⁰⁹

Daha sonra Normandiya korsanları, Sicilya Kralı Giyom'un kumandasında olarak bedbaht beldeyi istilâ ettiler. Bunların işledikleri mezâlim Arablar'ın tahribatını da geçer. Mukaddesata hürmet bilmeyen tah-rîb edici ellerinden hiçbir şey kurtulamadı. Mâbedleri, makberleri, mih-râbları inatlarına tahkir eylediler. Kadınların, kızların ırzlarına geçtiler. Şehri temelinden tavanına kadar yağma ettiler. Bütün bu felâketlerle beraber -fçeşeriyet için bir saadet olmak üzere- o vakitten beri tekerrür etmeyen menfur haller de

⁸⁰⁷ Bojur, s. 37.

⁸⁰⁸ Glbbons, fasıl: 28 s. 51. c. 3.

⁸⁰⁹ Yuanis Kamanites Selânik vekayiine dâir eserinde Arab deniz haydutları tarafından şehrin yağmasını müteâkib vukua getirilen dehşet verici durumu nakletmiştir; nasıl ki, Yuanis Anagosta da Türkler tarafından yapılanları kaydetmiştir. İH7 si de bu emsali işitilmemiş vak'alar'da bizzat şahit bulunmuştur. (O zaman şâir kavimlerin ne yaptıklarını düşünmedikleri ve hasmâne lisân kullandıkları unutulmamalıdır. Mütercim).

zuhur etti.⁸¹⁰ İmparator Teodos'un saltanatı zamamnda olduğu gibi, Normandiya korsanlarının geldiği vakit de bu hüzn-i umûmî arasında - Cenâb-ı Hakk'm ıztırablan teskin etmek ve cinayetin intikamını almak için gönderdiği zannedilen- bâzı adamlar zuhur etti. Selânîk'in Türkler tarafından -burada târihini yazmakta olduğumuz- İstilâsında ise böyle lûtuflukârâne zuhurat olmadığından, hiçbir şey bu istilânın şiddetini hafifletemedi.⁸¹¹

Selanik, I. Murad zamanında Hayreddin Paşa marifetiyle Emanuel' den zaptedildi⁸¹². Bâyezid zamanında tekrar fetholundu⁸¹³. Fâsı-la-i saltanattan sonra I. Mehmed zamanında ikinci defa alınarak (139) tekrar Rumlâr'a terk edildi. Bunlar da şehri Venedikliler'e sattılar. Selânîk üçüncü defa Türklerin idaresine girdi. Bu defa II. Murad ilelebed Osmanlı Devleti'ne ilhak etti.⁸¹⁴

Selanik, birbirini müteakip Gotlar⁸¹⁵, Arablar, Normanlar, Türkler taraldan tahrîb edilmekle beraber -karşısında bulunan İzmir'in Adalar Denizi sahiliyle Anadolu'nun anbarı olması gibi- Tesalya ve Rumeli'nin en lüzumlu bir ticâret anbarı hüviyetini veren mevkii sayesinde yine meydana çıkmıştır. Selânîk'in evleri derin bir körfezin içinde anfiteatr şeklinde derece derece yüksek olarak bir servi ormanının gölgesi altında bulunan limanın kenarında toplanmıştır. Kale, bu yarım dâirenin en yüksek mevkiinde bulunup, iskelenin iki tarafında Baruthane ile Yeniçeriler Kulesi adı verilen iki tabiye bulunur. Türkler bu kuleye -Kostantiniyye'yi müdafâa eden mevki gibi yedi kulesi olduğu için- «Yedikules ismini vermişlerdir⁸¹⁶. Esâsında yalancı ilâhlar

⁸¹⁰ Deinde pudendis âpertis sacrum pavementum in orbem per-tingebant, aspersione illa et callidis balneis, noxiis daemoni-bus utique gratificantes ut in iis, fatigati cladibus hominum, innatarent. - Ad haec, impudentissimi sanniones ac Dei cön-temptores inclinati, attractis vestibis podices in comedentes convertebant, et cibis proximi oppedebant: Quidam etiam tanquam per siphonem excrementa ventris in cibos et facies exultantium ejaculabantur, inputeos mengebant, ünde postea aquabantur: eodemque vase, nulla lotionem adhibita, nunc pro matula, nunc pro calice utebantur. (Nicetas Choniates in An-dronico, s. 191, 196). (Normanlar*'ın yaptıkları mezâlîme dâir metindeki ifâdenin me'hazı olan fıkradır).

⁸¹¹ Anagnosta, Rumlar'ın şehri teslîm ettiklerini isnâd eyleyenlere mukabil, piskoposun müdâfaasını iltizâm edişine nazaran, ruhbandan olan o müverrihin bu işe yabancı olmadığı anlaşılır.

⁸¹² Halkondllas. Bale basımı, s. 114.

⁸¹³ Kezalik 2, s. 19; Franzes, 1, s. 13, Bratutu'da Sa'düM-dln, I, s. 18C. (139) Anagnosta, 30.

⁸¹⁴ Piti Dölakruva, Kostantiniyye'nin Murad tarafından muhasarasına dâir hiçbirşey söylemediğinden, buna dâir olan târihleri hiç görmemiş olduğu gibi, Murad'ın Selânîk'i ele geçiremediğini beyân etmesine göre Anagnosta'nın Selanik muhasarası hakkındaki eserinden de malûmatı olmadığı anlaşılır.

⁸¹⁵ Gailen zamanında miladi onüçüncü asır ortasında.

⁸¹⁶ Bojur, 1, s. 20. Sel&nUt'ın en yüksek kulesi zeminden seksen kadem yük-sekliğindedir.

nâmına mâbedlik etmiş olan bütün Rum kiliseleri camie tahvil edilmişlerdir. En büyüğü «Ayasofya» adıyla anılır. «Aya Dimitrius Kilisesi» de değiştirilmiştir. L?kin vaktiyle buna o kadar şöhet veren ve bütün Bizans müverrihleri tarafından zikredilmiş bulunan mucizevî zeyt'ten hiç eser bulunamaz.

Garib bir talih eseri olmak üzere, eski Terma (Therma: Ilica)'nın nefis binalarına döşenmiş olan mermer levhalar Edirne ve Selanik'te Türk hamamları inşâatında kullanılmışlardır⁸¹⁷. Bu beldenin sakinleri Havâriyyun'dan Pol zamanında Hıristiyanlarca puta tapıcılardan ibaretti., bugün onaltı bin Rum ile oniki bin Yahudi ve elli bin Türk vardır. Rumlar'ın reîsleri «proesti» denilen kocabaşılâr'dır. Yahudiler hahamlarına itaat ederler. Türkler de -Paşa'ya tâbi bulunan- altı âyân'ın emri altında bulunurlar⁸¹⁸.

Muhasara esnasında Venedik amirali Andrea Mocenigo Gelibolu limanının bir zincirini kırmıştı. Kaptanları iyi yardım etmiş olsalar Türk-ler'in donanmasını şüphesiz mahvedecekti⁸¹⁹, Andrea Mocenigo'ya halef olan Sylvestre Morisini Selânik'in sukutundan sonra Çanakkale Bo-ğazı'nın Anadolu istihkâmına karşı seferinde daha bahtiyar oldu. Bori-sini istihkâmı cebren zaptederek, muhafızların cümlesini kılıçtan geçirip surları yıktırdı. Bu mukabele! bi'1-misilden sonra Murad, sulh müzâkeresi için Venedik'e bir sefir gönderdi. Kendisi ordusunun bir kısmıyla Gelibolu'ya giderek orada muahedeyi imza ettiği sırada Karaca ordunun geri kalfiniyle -Pâdişah'ın fetihlerine ilâve etmek istediği- Yanya üzerine yürüdü.⁸²⁰

Yunanistan'ın O Zamanki Durumu

Burada biraz durarak Yunanistan ve Epir'deki muhtelif hükümetlerin durumlarına bir göz atmak gerekir. Evvelâ görülür ki, Emanuel, I. Meh-med

⁸¹⁷ Anagnosta, 16 ve 21.

⁸¹⁸ Bojur, s. 49. Bu malûmat müverrihin, zamanına göre (19. asrın İlk yarısı)'dir. O zaman Bulgarlar Rumlar'dan ayrılmamıştı. Selanig'in bugünkü (20. asrın başlarındaki) nüfusu Müslüman, Yahudi, Rum, Bulgar vesaire olmak üzere yüzelübinden fazladır. Tansı Yahudi'dir. (Mütercim).

⁸¹⁹ Lojlye, Venedik Tarihi, 1, 21, s. 94.

⁸²⁰ Kanano, 18, kumandanın, kim olduğunu söylemeksizin yalnız askerin yarısının, Yanya'ya gönderildiğini söyler. Halkondilas, I, 5, s. 74, kumandanı Karaca olarak isimlendirir; fakat Franaes, 1, 2. fasıl, 9, bu kumandanın Timurtas-zâde beğlerbeği Sinan olduğunu iddia eder. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/466-474.

zamanında -Kostantiniyye tahtını büyük oğlu Yuanes'e verdikten sonra Bizans İmparatorlarının hükmüne tâbi bulunan memleketleri yedi evlâdı arasında taksim etmişti.⁸²¹ Murad Kostantiniyye'yi muhasara ettiği zaman Yuanes imparator tahtında idi⁸²². Emanuel, Sparte hâkimliğini Teodor'a; Tesalya hâkimliğini az bir müddet içinde Venedikîiler'e terkederek firara mecbur olmuş olan Andronikos'a; Karadeniz üzerindeki şehirleri Kostantiniyye'ye; Riçinyum (Rhicinium) hâkimliğini Andreas'a vermişti⁸²³. Dimitrius le Tomas'a gelince bunlar - EmanueVin şu taksimi zamanında henüz çocuktular⁸²⁴; fakat biraderi Yuanes'in hükümdarlığı zamanında Mora'da mühim işler görmüşlerdir.

Selânîk'in Murad tarafından zaptından sonra, Bizans imparatorluğu' nun hükümrân olduğu arazî Kostantiniyye ile dış mahallelerinde, Anas-taz suru dâhilinde Silivri'den Darkos'a olan yerlerden, Mesembria dâhil olduğu halde kuzeyde Karadeniz sahilindeki şehirlerden ibaretti. Sparta hükümeti Teodor'un vefatından sonra biraderi Andronikos'un -yine Teo-dor ismindeki- oğluna intikal etmişti.

Yunanistan'ın şâir eyâletleriyle civarındaki memleketler birkaç hükümdara tâbi idi: Venedik Eğriboz (Negrepoint) ile Girid'i hükmü altına almıştı. Sakız ile Midilli Cenevizlilerin elinde idi. Yıldırım Bayezid'm ilk defa olarak Atina'yı zaptettiği vakit meydana çıktığını gördüğümüz Ac-ciaioli'nin torunlarından Raine, Achaine ve Beotie grandukası sıfatıyla Teb (Theebes), Atina, Foside (Phocide) ile Tesalya hududuna kadar civar memleketlerde hüküm sürüyordu⁸²⁵. Rainer iki kızından birini Andronikos'un oğlu Teodor'a, diğerini Epir, Acarnanie ve Etole prensi Carlo Toci ile evlendirmiş ve cihaz olarak birincisine Teb'i, ikincisine Atina'yı vermişti. Frank prenslerinden ilk defa despot, yâni hâkim unvanını almış olan Carlo Tosi (Karlotosi)'nin Atina Grandukası'nın kızıyla izdivacından hiç çocuğu olmadıysa da, beş tane gayrimeşrû çocuk bıraktı. Bunlardan Antonius Teb ile Atina'ya mâlik oldu.

⁸²¹ Halkondilas (4, s. 65) ve Dukas (13, s. 75) Emanuel'in altı oğlu olduğunu ifâde ederlerse de, Spandojino Kantakuzeno târihinin şerhini mutazamm Firanze tarafından italyanca yazılan eserin 1532 vekayiinde ve 23'üncü sahîfesinde münde-riç olduğu üzere, Kantakuzen, İmparator'un memleketi «ye-di»ye taksim ile «yedi» oğluna verdiği tasrîh etmektedir.

⁸²² Franzes, 1, 40.

⁸²³ «Accade, ûhe un altro figlio d'Emanuelo, chiamato despoto Ardrea, ü quale era eignor di Risci e d'alcuni altri luoghi, guivi attorno si mori senza FigliuoU.» Slandogitio, s. 25.

⁸²⁴ Dukas, 33, s. 76, Franze» -^despot^ unvanını hâiz olmayan bu iki biraderi «Aftendepolo» yâni «Allah'ın oğulları» diye isimlendirir. Türkçe «Ei'en-di» kelimesi Rumca «Aftenxlls» kelimesinden çıkmıştır.

⁸²⁵ Halkondilas, 5, s. 67 ve 74.

Accarnanie (Akar-nani) mıntıkası bunlardan Memnon, Turnus, Hercule (Herkül) arasında taksim edildi. Fakat en bahtıyârı Leonhardi'nin oğlu ve Carlo Toci'nin yeğeni Şarl oldu. Antonius siyâsette mahir olduğundan birbirini müteakip Sultân 1. Bâyezid ile Süleyman ve Mûsâ Çelebilerin ve Sultân I. Mehmed'in dostluk ve himayesini elde etmeğe çalıştı. Çeşitli zevkler içinde geçen hükümdarlığı hiçbir arızaya uğramaksızım, yaşlanıncaya kadar sürdü⁸²⁶. Biraderleri Memnon, Turnus ve Hercule'e gelince, bunlar pederlerinin mirası için münazaaya giriştiler. Nihayet Memnon, Sultân Murad'dan yardım talep etti. Murad, Memnon'un ricasını yerine getirir gibi görünerek -yukarıda söylediğimiz gibi- ordusunun bir kısmım Karaca kumandasında Accarnanie'ye gönderdi⁸²⁷. Pâdişâh Selanik hududundan henüz çıkmamıştı ki, Yanya temsilcileri huzuruna gelerek -ahâlînin hürriyet ve imtiyazları bakî kalmak şartıyla- şehir kapılarım açacaklarını bildirdiler. Murad, teklifi kabul ettiğinden bir muahede akdo-lunarak her iki taraftan yemîn ile te'yîd edildi. Temsilciler şehrin anahtarlarını Pâdişâha vererek mukabilinde II. Murad'm imzasını taşıyan bir hatt-ı şerîf aldılar (9 teşrinievvel 1431/834). Bu alış verişin mevkiî Selanik civarındadır; bugün Kalid (Kilid) adıyla anılır.⁸²⁸ Murad, asker zabitlerinden onsekizini Yınya'ya göndererek şehrin devir ve tes-lîmine ve muahede hükümlerince hâricinde inşâ edecekleri hanelerde ikamete memur etti. Fakat bu zabitler muahede hükümlerini uygulamak endîşesinde olmadıkları cihetle Yanya'ya vardıktan sonra şehrin ortasında bulunan Sen Misel Kilisesi'ni yıktıkları gibi, bütün istihkâmları bozdular; o kadarla da kalmadılar: Birkaçı memleketin en önde gelen ailelerinden kız isteyip alamamış olduklarından, kızları cebren kaçırmak için Pâdişah'dan müsâadeye nail oldular. Bir büyük bayram günü Epir kızları Pantocrator Kilisesi'nden çıkarken, zabitler kızların üzerine hücum ederek -Romahlar'ın Sabin kadınları hakkında yaptıkları gibi- beğendiklerini götürdüler. Bu kat'î hareket üzerine kızların aileleri bu ecnebî gâsîbları -kibar aileler evlâdı gibi- kabule mecbur oldular.⁸²⁹ Yine o sene.

⁸²⁶ Halkondllas, s, 68,

⁸²⁷ Kezal!X & 74,

⁸²⁸ Pökövil, c. 5, s. 281. Bu müverrih Yanya'nın itaatini 1430 ve 1431 târihlerine atfetmektedir; bu târihlerden ikincisini ihtiyar etmek lâzım gelir. Helenius 1424 senesinde zikretmekle hatâ eder; zîrâ bundan daha önce vâkî olan Selanik fethi, 1430 senesindedir. Kanano (13) ve Franzes (2,9) Sinan Beğ'in Yan-ya'yı 1431 teşrinievvelinde zaptettiğini yazarlar. Spandojino (s. 27) Sinan Beğ'i «Tinacambeî» şeklinde yazar.

⁸²⁹ Pökövil, s. 281. Bu müverrihin Yanya Târihi'nde 1400'den 1431 târihine kadar otuz senelik vekâyi eksiktir ki, kısmen Halkon-dilas'dan ve Franzes'den ikmâl olunabilir. Hacı Kalfa, Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, 57) ve diğer bâzı Osmanlı müverrihleri Arnavudluk'un Türkler tarafından

zarfında güney Arnavutluk'ta Yani Kastriyota (Jean Castriota) vefat etti. Kastriyota'nın dört oğlunu sekiz seneden beri rehin olarak sarayında bulundurmakta olan Murad, bunların mirasını temellük ve Kroya (Croia) ile bütün memleketi zaptetti. Diğer taraftan da pekiz bin Türk, Kulpa nehrini geçerek Karniyol memleketini istilâ ve îdetling'î yağmalıyorlardı. Fakat biri Karentiya (Carinthie), diğeri Karniyol memleketine hâkim olan Etienne de Montfort ile Schenk d'Ost-rowiz alelacele dörtbin kişi toplayarak düşmanı Rudolphswerth kırlarında külliye mağlûp ve şehrin surları altına sığınmağa mecbur ettiler.

Türklerin Selânîk'i işgalinden evvelki ve sonraki iki sene zarfında fevkalâde hâdiseler zuhur etti. Murad şehri muhasara ederken müthiş bir zelzele surlarını sarsarak Pâdişah'm ordusu için tabî bir gedik açtı⁸³⁰. Sonra veba geldi. Bu târihin ihtiva ettiği beş asır zarfında birkaç defa zuhur eden o müthiş âfetin etraftan aldığı kurbanlar içinde -beşi siyâset sahnesinde mühim işler görmüş olan- yedi mâruf zâtın, yani: Yıldırım Bâyezid'm dâmâdı Şeyh-i Ekber Buhârî; vezîr tvaz Paşa; Bursa'da güzel bir cami inşâ ettirmiş olan Fahrü'd-dîn oğlu Çerağ Beg⁸³¹ ile Çandarlı sülâlesinden üçüncü vezîr-i âzam olup yirmi sene bu yüce makamda kaldıktan sonra oğlu Halîl Paşa'yı⁸³² halef bırakmış olan İbrahim Paşa'nın birbirini müteâkib vefat ettikleri görüldü. Veba bunlardan başka Osman-oğullan'ndan üç şehzadeyi -yâni Murad'ın biraderleri Yusuf ve Mahmûd⁸³³ ile Süleyman'ın oğlu olup -amcası Mûsâyâ⁸³⁴ rakîb olmak üzere Rumlar tarafından ortaya, çıkarıldığı halde-Balaban marifetiyle esir edilerek Musa'nın vefâtmdan beri Bur-sa'da rahatça yaşamakta bulunmuş olan Orhan'ı aldı. Fatih unvanıyla

tahribini ve Yanya'nın zaptını 835/1430-1431 senesinde göstermişlerdir.

⁸³⁰ Kanano, 4, 26 Şubat 1430 gecesini.

⁸³¹ «Çerağ Beg -ki Bursa hisarında mescidi ve ba'zı âsar-ı haberi vardır- ş&yh Fahrü'd-dîn evlâdı ol eyyamda vefat eylediler.» (Tacti't-Tevârîh, c. 1, s. 346. İbareni doğru bu olacaktır. Müverrihin tercümesinde yanlışlık vardır. Sözü edilen veba 832 hicrî'de zuhur etmiştir. Sa'dü'd-dîn, Neşri'den rivâyeten «Bursa'da tâ'ûn-ı azim zuhur etdi» demesine göre bundan em ziyâde birinci Osmanlı payitahtı müteessir olmuştur. Vefat ettiği yazılan zâtlar hep orada idiler. Fenârî'nin dahî bu taun (veba) dan «ittiği rivayet edilirse de Şakaik onun vefatını 834 ve Neşri 839'da gösterir, s. 345, 35fl. Mütercim.)

⁸³² Halil Pasa kazaskerlikten vezir oldu. Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 346. (Mütercim.)

⁸³³ «Sultân Murad Hân hazretlerinin Yûsuf Çelebî ve Mahmûd Çelebi nâm biraderleri ki mil-i hadîd ile kuve-i bâşireleri nâ-bedld olmuşidi.» (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 345. Hammer'in. 1. tato'mda «tvaz Paşa'nın gözleri oyulmuş olduğundan» bahsedilmesi yanlıştır; gözleri çıkarılan şehzadelerdir. Mütercim.)

⁸³⁴ Halkoadilas, 1, 3, s. 570, Bale basımı.

lâkaplandırılmış olan Mehmed, bu umûmî hüznün arasında dünyâyâ geldi⁸³⁵. Bu oğlunun doğumu, milletin ve en sâdık adamlarının vebaya kurban olduklarını gören Murad'ın büyük kederini hafifletti. Evvelce zuhur eden musibetlerle⁸³⁶ Güneş tutulması ve kıtlık⁸³⁷ zamanında vukua gelmesi şu doğumun -huzurunda tabîatin bile alışılmış kanunlarını değiştirdiği fevkalâde bir hâdise olduğunu farzettirdi. Bir sene sonra bir kuyruklu yıldız zuhuru kavimlere yeniden dehşet salarak, biraz sonra Şark ve Garb'ı karıştıran muharebelere delâlet eden şeyler olarak kabul edildi⁸³⁸

Macaristan Ve Sırbistan İle Asayişin Yeniden Sağlanması

Eflâk Beği Wlad -ya cehennemi zulmünden⁸³⁹, yahut Sigismund'-un kendisine verdiği «Dragon» (ejderha) nişanından dolayı «Drakul» lâkabi verilmiştir- birinci olarak dehşet alâmetini gösterdi. Drakul bir müddet evvel Eflâk'ın meşru hükümdarı Dan'ı tahttan indirip öldürmüştü. Dan'ın biraderinin hukukunu himaye için Sultân Murad'ın gâsıb aleyhine gönderdiği kolordu mağlûp olduğundan Drakul rakibinin başını kestirdi. Fakat Pâdişâh ile anlaşma arzusunda bulunduğu vergi vermeyi teklif etmekle beraber bir muahede akdederek, kendisi devletin tabiiy-yetine girdi. Drakul anlaşma şartlarına uygun olarak kumandasında bir miktar Türk askeri bulunduğu halde Transilvanya üzerine hücum ederek Çerni (Szoereni) kalesini zaptetti ve kaleyi müdâfaa eden Prusya şövalyelerini katliâm ederek Kronstadt sancağını ve Krised'e kadar bütün Zips mintikasını tahrîb etti⁸⁴⁰. Bu seferle yine o zaman zuhur eden Ulah köylüleri isyanı Transilvanya'da Sicilyalıların, Saksonlar'm, Macarlar'ın ilk ittifaklarına sebep oldu⁸⁴¹ (24 Haziran 1432). Bunun üzerine, Macaristan ile dostâne münâsebetlere girişmenin faydalı olacağına kanaat getirerek, Almanya tahtına cülusunu tebrik için Sigismund'a mutantan bir sefaret hey'eti gönderdi. Sigismund, sefareti -baş kilisede hep hükümdarlık alâmetleri

⁸³⁵ Tâcii't-Tevarih, Fâtih'in dünyâyâ gelişini «Tulû-ı kevkeb-i Sultân Mehmed» unvanlı husûsî makalesinde «Bağ-ı Murad'da gül-i Muhammedi açıldı» tabiriyle edâ ve velâdet târihini 833 Recebinin yedinci Cumartesi günü olarak tâyin eder. Mütercim,

⁸³⁶ Hacı Kalfa, 834'de (1430).

⁸³⁷ Kezalik, 835'de (1431).

⁸³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/474-477.

⁸³⁹ «Drakul» Ulah lisanında şeytan demektir.

⁸⁴⁰ Engel, Macaristan Târihi, 2, s. 335, Eflâk Târihi; Vindek'e nazaran Vie-der. s. 168.

⁸⁴¹ Engel. Eflak Tarihi, ». 169.

üzerinde olduğu halde- kabul etti. Sefaret erkânından oniki zât ilerliyerek İmparator'a altın sikkelerle dolu oniki altın kupa, bir takımı sırma işlemeli, bir kısmı kıymetli taşlarla müzeyyen ipekli libaslar takdim ettiler. Mütâreke bu suretle yenilendikten⁸⁴² sonra Sigismund, Murad'ın sefirlerini gayet şâhâne bir surette ikram ile terhis ve Pâdişâhlarına gönderdiği hediyeleri takdime memur etti(teşrinisani 1433).

Fakat, Bale şehrinde bu işler olurken İshak Beğ Sırbistan hududunu geçerek kralın memleketine girdi ve tahribatım devletin kalbgâhma kadar ulaştırdı. Corc Brankoviç bir taraftan bu yeni düşmanın, diğer taraftan -r-Krasvaç yahut Alaca Hisarı⁸⁴³ - ki hâlen bu nâmdaki sancağın merkezidir- zaptetmiş olan Sinan Paşa'nın tazyiki üzerine kızı Ma-ra'yı Pâdişâh'a vermek vaadiyle sulhu istihsâl etti. Sarıca Paşa sadâkat yemini ettirmek ve Pâdişâh'm nişanlısını getirmek üzere Corc'un sarayına gitti. Fakat kız henüz balığ olmadığından düğün te'hîr edildi⁸⁴⁴. Murad, Corc'un Semendre'de Tuna kenarında bir kale inşâ ettirmesine müsâade etti. Macaristan'a karşı sed olarak kullanılacak istihkâmlar⁸⁴⁵ Sırbistan hükümdarının -Kantakuzen ailesinden İren'in kocası olan- kayınbiraderi marifetiyle inşâ edildi.⁸⁴⁶

Karaman-Oğlu Ve Macarlar'la Cenk; Belgrad Muharasası

Asya'da Karaman Beği, ecdadının kaybetmiş olduğu nüfuzu tekrar elde etmek için her fırsattan istifâde ettiğinden ve gizlice Muhabere ettiği İmparator Sigismund ile Sırbistan despotu tarafından teşvik de gör-düğünden⁸⁴⁷ yine silâha müracaat etmiş idi. Bu yeni dargınlık bir at

⁸⁴² Kanano, 12, s. 623. Plorin'in KIUse Tarîhi'nî tezyîl eden Franç'e göre.

⁸⁴³ Hacı Kalfa'nın, Rum-tll'si, s. 146. Nesrî'de «Alaca Hisar zaptı»na müracaat, s. 178; 831 (1427)'de; İdrîs, Onüçüncü hikâye, Engel, Macaristan Târîhi* 2, 8. 335.

⁸⁴⁴ Engel, Sırbistan Tarihi, s. 378.

⁸⁴⁵ Kezalik, i: fasü.

⁸⁴⁶ Slandajinp, Kantakuzlno, s. 29, «Semendroyi «Skondorono» ve İren'l «Tiren» yapmıştır. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/477-478.

⁸⁴⁷ Kanano'nun (kitap: 12, s. 503) rivayetine göre, Kara Yülük ve Şahruh Mirza nezdindeki hizmetlerine mükâfatı mutazammın Sigismund tarafından Nikola Saraheni (Saracheni) ve «Turc Josua» (tsâ?) ya verilen berât Macaristan kralının Şark hükümdarlarıyla münâsebetlerinde ne maksat takip ettiğini gösterir. Berât'ta Kara Yuluk (Yülük), Mezopotamya prensi tesmiye olunmuş ve Şahruh Mirza (Sacheomercze filio De-merling ad Mahomethem dominum Tatarerum de Ahorda) «Tataristan'ın cesîm aşiretinin Muhammedi hükümdarı De-mirleng (Timurlenk)-zâde «Şaşererek» suretinde yazılmıştır. Karaman Beği ile Sigismund arasında akdolunan ittifakı bütün Osmanlı müverrihleri zikrederler.

çalınmasından ileri geldi; «Dâhis» ve «Gabra» iki meşhur kısraktan dolayı ve Arab kabilelerinin bölünmesine sebep olan muharebeden beri târihte böyle âdi bir harb sebebi daha görülmemiştir. Türkmenler reîsi -en güzel Arab atlarından birinin İbrahim Beğ tarafından hiyle ile çalınmış olmasından dolayı- Murad'a şikâyet etmişti. Murad Karaman Beği'ne Selânîk'in fethini haber vermek ve çalınmış atın sahibine iadesi lüzumunu uygun bir surette hissettirmek memuriyetiyle bir sefir gönderdi⁸⁴⁸.

tbrâhîm Beğ vâki teklifi reddettiğinden harb ilân olundu⁸⁴⁹. Sa-ruca Paşa, Ordu ile Karaman'a girdi⁸⁵⁰. Az bir müddet sonra bizzat Murad dahi görüldü; Beyşehir, Akşehir, Konya'yı hükmü altına aldı. İb-râhîm korkuya kapılarak - Kilikya'yâ (Taş-ili> kaçtı. Orada bir Mevlevî şeyhini⁸⁵¹ barış görüşmeleri için Pâdişâh'a gönderdi. Murad, gerek İbrahim Beğ'in ısrarları, gerek onun zevcesi olan hemşiresinin istirhamlarına dayanamıyarak henüz fethettiği arazîyi iade ile Bejdin memleketine sahip kalmasına müsâade etti. Fakat malikanesinden haksız olarak çıkarmış olduğu aşiret reislerinden Turgud'a mülkünü bizzat iade etmesini ve oğlunu Bâb-ı Hümâyûn'a hizmet için göndermesini şart ittihaz etti⁸⁵².

⁸⁴⁸ Kays İle Zebyân kabilesinden Huzeyfe namında İki kimse yüz ok atımı bir yerde yarış yapmak üzere yirmi katar deveye bahis tutuşmuşlardı. Kays Huzeyfe'yi geçmiş iken Huzeyfe'nin kabilesinden pusuya saklanmış birkaç kişi çıkarak yarış İfsâd ve bundan dolayı İki kabile tam kırk sene harbettiler. Dâhis ve Gabra Kays'ın. iki atın ismidir. (Galiba «dâ-his» at, Gabrâ, kısrak olacaktır.) «Vâki' beynehüm harbi dâhis» bir darbimeseldir ki, «aralarında pek uzun bir muharebe, yahut münaza ol-du» makamında kullanılır. (Tercüme-i Kaamus'dan hülâsa, c. 2, s. 236. Mütercim)

⁸⁴⁹ İdris, Dukas, 29, s. 114; Halkondilas, 5, s. 76.

⁸⁵⁰ İlerideki haşiyede görüleceği üzere bizim târihlere göre Sanıca Paşa Edirne muhafazasında kalmıştır. (Mütercim).

⁸⁵¹ (Müverrih bu haşiyede sulh müzâkeresine gelen zâtın İdrîs tarafından «Arîf Çelebi» diye isimlendirildiğini ve Bratutu'-nun yanlış anladığını ve Sa'dü'd-dîn'in ne veçhile naklettiğini yazar. Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi ise, metinde mütercimnin haşiyesi olarak dercedilmiştir.)

⁸⁵² Halkondilas, 5, 77. Bu at münazaasının tafsili sudur: «Zülkadir-oğlu Süleyman Beğ'in gayet güzel bir atına Karaman-oğlu İbrahim Beğ göz kayarak, isteyip alamadığından Varsak aşiretinden bir eli-çabuk ile çaldırması. Süleyman Beğ Sultan Murad'a «Ben atı size hediye etmek üzere hazırlamış idim diye haber gönderdi. Selanik feüh-namesini götürülen elçi, İbrahim Beğ'e atı Pâdişâh'a göndermesini tebliğe memur edildi. Elçi avdetinde vazifesini ifâ etmişse de, Karaman-oğlu edepsizce cevap verdi. Karaman-oglu' nun geçmiş durumlarını ve Şarabdâr İlyas vak'asuu hatırlayan Pâdişâh hemen, Saruca Paşa'yı Edirne muhafazasına bırakarak alalacele topladığı askerle «bâd-ı seher ve nesim-i zafer gibi rûy-i deryadan güzer» edip Bursa'ya gitti. Karaman-oğlu İsa Beğ, Zülkadli-oğlu, Kadı Burhân-oglu Zeynelâbdin rikâb-ı Şahanede idiler. Bu defa İç-il'dea başka bütün Karaman memleketi ele geçirilmişti. Taş-iU'ni açmak için baltacılar gönderildi. Karaman-oğlu Mevlânâ Hamza'yı, rivayete göre Evlâd-ı Meviftnâ* dan Arif Çeiebi'yi huzûr-ı Hümâyûn'a gönderdi. Bu sefir, Karaman-oglu' nun affını güzel surette istirham etti. Pâdişâh, Karamanl'nin öteden-beri zuhur eden seyyiatını öne sürerek «Senin hatırım için bu

Anadolu'da muharebe bu suretle son bulması üzerine Pâdişâh -Karaman Beği'ni hâince tahrik etmiş olan- Sırbistan Despotu⁸⁵³ ile Macaristân Kralı'nın cezasını vermek üzere Rumeli'ne döndü. Corc Bratiko-viç kendisini tehdîd eden fırtınayı görünce Sultân Murad'ın hiddetini başka tarafa çevirmeğe çalıştı ve Pâdişâh'a kendisini kızı Mara'ya bağlayan izdivaç vaadini hatırlatarak, kızı aldırmsını rica etti. Bu tedbîr tam bir başarı sağladı. Padişah kizlarağası Reyhan Ağa ve Oruç Beğ⁸⁵⁴ ile Sırbistan hududu i'.zerinde toplanan askerın kumandanı İshak Beğ*'ın haremını Üsküp'e, daha sonra Semendre'ye yolladı. Corc bulûğa ermiş olan genç nişanlıyı bunların eline teslim etti. Onlar da bilinen teşrifata göre kabul ettiler⁸⁵⁵.

Fakat Murad, Sigismund'un desîsekâr siyâseti ve fesatlarını o kadar kolaylıkla affetmiyordu. Evranos-zâde Alî -Akıncılar'la birlikte- Macaristan hududunu geçti. Corc Brankoviç ile Drakul, Alî'ye iltihak için emir aldılar; bu yardımcı askerlerle sayısı artmış olan Türk ordusu Se-mendre yakınında Tuna'yı geçti⁸⁵⁶ ve Demirkapı'dan geçerek Tran-silvanya'yı istilâ etti. Hermanstadt⁸⁵⁷ muhasara altına alındıysa da sekiz gün sonra muhasara kaldırıldı. Daha az müdâfaa edilen diğer şehirler Osmanlılar'ın hükmü altına girdiler: Medyaş (Mediasch) hücum ile zapt ve yağma edildi. Şusburg (Schoesbourg) gafletle basılarak Krons-tadt'ın dış mahalleleri kül edildi. Bu sefer kırkbeş gün sürdü; Murad'ın ordusu memleketi kana ve ateşe

defa dahi günahından geçelim; lâkin yerine biraderini tâyin etmek İsterim.» buyurdular. Elçi daha ziyâde yalvarmakla Sultân Murad büsbütün affetti (839) (Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 1, s. 358. Mütercim.).

⁸⁵³ Bizim tarihlerin Vilko-ğulu dedikleri bu despot Karaman Beği'ni Macar Kralı ile ittifak ettirmişti. (Mütercim).

⁸⁵⁴ Sa'dü'd-dîn'de «Örnek Ağa»dır. Bu da hadımdır. (Mütercim).

⁸⁵⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 68; Nesri, 181; Dukas, 30, s. 115.

⁸⁵⁶ Sa'dü'd-dîn ve Neşri Türk ordusunun pişdarları Tamışvar (Te-meswar) duvarları önünden geçerek Hermanstad'a kadar İlerlediklerini yazarlar. Bunlar birinci ismi «Demişfar» yapmış ve ikincisini «Zebîn» suretinde yazmışlardır. Bratutu ise bi-. rincisinin yerine «Demişad» ve ikincisinin yerine «Sine» yazıyor, İdris'in zannına göre Osmanlılar Ofen'e kadar tecâvüz etmişlerdir (SaWd-dîn, c. 1, s. 360, «Tamışvar»ı müverrihin gösterdiği şekilde zaptetmiş ise de, sonraları bu şekilde ya-zılagelmiştir (Temeşvar şeklinde de yazılır). Sa'dü'd-dîn'e nazaran, Las Hakimi Vilak-oğlu'na, Eflâk Hakimi Drakula'ya harb için emir verilmiş olduğundan, Las Hâkimi kılavuzlu-ğuyla Osmanlı ordusu Vidin'den geçip Engürüs (Hungarya; Macaristan) diyarına giderek «Zibin'e dek vardılar ve altı pare hisarın aldılar ve iki ay orada» kaldılar; düşmandan eser belirmedi; şiddet-î şitâdan dolayı livâ-yı pâdişâhı pâ-yi tahta tevcih olundu; Eflâk'dan geçürken Drakula ziyafetler çek-di. Bu asker pişdarlardan ibaret olmayıp pâdişâhın da Tuna'dan «taht-ı bâd-âverd-i Süleymânîye» mümasil gemi ile geçdiği ve muharebelerde beraber bulunduğu anlaşılıyor. 841. Mütercim).

⁸⁵⁷ Neşri, s. 182; 1438/842.

boğduktan sonra geri döndü⁸⁵⁸. Yet-rnişbin harb esîri Terzburg (Terzbourg) geçidinden⁸⁵⁹ geçirilerek Osmanlı memleketlerinde istihdam olunmak üzere götürüldüler.

Bu esirler arasında ondört yaşında bir genç, ismi, vatani meçhul kalmış olmakla beraber kıymetli hâtıralar bırakmıştır. Schebs'den, yahut Muhlenbach'dan tahsil esnasında kaldırılmış olan bu genç yirmiiki sene esaretten sonra vatanına döndüğünde Türkler'in ahlâk ve îtikadlarına dâir - ihtiva ettiği malûmatın sıhhatinden dolayı şâyân-ı dikkat- bir eser neşretti.⁸⁶⁰

Murad, kışı Sırb prensesiyle izdivacın düğünü şenlikleriyle geçirdi. Fakat bahar yaklaştığında -İshak Beğ'in telkinleri haklarında yeniden şüpheler uyandırmış olan- kayınpederi Corc Brankoviç ile Drakul aleyhinde harbe hazırlandı⁸⁶¹. Pâdişah'ın sarayına gelmesi emredilen Sırbistan Despotu bu emre itaat edecek yerde -Murad'ın anahtarlarını talep ettirdiği- Semendre'yi müdâfaa hâline koydu. Türk ordusunun ilk hareketinde Corc Brankoviç bu mevki büyük oğlu Greguvar'a bırakarak kendisi ikinci oğlu Lazar ile Macaristan'a, Sigismund'un halefi Kral Alber nezdine iltica etti⁸⁶². Drakul'a gelince, ya Murad'ı merhamete gptireceğini zannetmesinden, yahut kurtulmak için hiç çaresi kalmamış olmasındandır ki, Türkler'in ordusuna geldi. Derdest edilerek Gelibolu'da bir kulede hapsedildi- Fakat kısa bir mahbusluktan sonra saliverildi. İki oğlunu rehin bırakmağa muvafakat ettiğinden, bunlar Anadolu'ya gönderilerek⁸⁶³, kendisi tekrar Eflâk hükümdarlığını aldı⁸⁶⁴. Maa-mafih Murad Semendre surları önünde hazır bulunmuş ve mevki muhasaraya başlamıştı. Osmanlılar üç aydan beri faydasız gayretlerle zayıflamakta ve Greguvar ile amcası Kantakuzen'in mâhirâne müdâfaası muvaffakiyeti temin edecek gibi görünmekte iken,

⁸⁵⁸ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 13 ve Chronicon Melicans, Hacı Kalfa, 5 Temmuz 1437'de başlayan 841 senesinde, Dukas, 30, s. 115.

⁸⁵⁹ Engel, 1, Fasit

⁸⁶⁰ Bu hatırat sahibi Möhlenbahlı diye tanınmıştır. Şulzer'in «Boş Saatler»ine müracaat. Kendisi Transilvanya'dan olduğunu söyler. Eserleri Lâtince, Almanca defalarca basılmıştır. En eskisi 1530 senesinde basılmıştır.

⁸⁶¹ Dukas, kezallk, a, 116.

⁸⁶² Engel, Macaristan Tarihi, 3, 16.

⁸⁶³ Dukas bunların Nîmfeon'a gönderilmiş olduklarını İddia eder. Sa'dü'd-dln, 2, s. 75, bunları Germiyan'da Eğrigöz'e gönderir. Bu İki müellifin ifâdelerinden -eğer ikisi de yanılmıyorsa- Nîmfeon Ue Eğrigöz'ün İkiay aynı şehir olduğu istidlal olunur.

⁸⁶⁴ Dukas, 30, s. 117.

îshak Beğ Hacc'dan dönerek⁸⁶⁵ ordunun kumandanlığını aldı. Semendre bu kavı düşmana mukavemet edemedi; îshak Beğ birkaç gün içinde Semendre'yi ele geçirdi; Greguvar da esir edildi. Greguvar ile -Pâdişah'ın uzun müddetten beri Edirne'de rehin tuttuğu- biraderi Amasra ve Tokat hapishanelerine nakledildiler⁸⁶⁶.

Semendre'nin işgalini müteakip îshak Beğ ile Timurtaş'ın oğlu Osman Çelebi Niğbolu üzerine yürümeğe hazırlandılarsa da, bir Macar ordusunun yaklaştığını haber almaları üzerine müdâfaalarına giderek kanlı bir mücadeleden sonra hezimete uğrattılar. Türkler bu seferden o kadar çok esirle döndüler ki, müverrih Âşıkpaşa-zâde'nin hissesine beş tanesi isabet etti.⁸⁶⁷ Hattâ bir Türk neferi en güzel bir cariyeyi bir çift çizme ile değişmiştir⁸⁶⁸. Sultân Murad, -eteklerinde bulunduğu dağın zengin mâden yataklarından dolayı- Ümmü'l-Bilâd adı verilen Novoberda'ya bizzat yöneldiğinden, Bosna prensi Thwartko (Tu-varko) kendisini tehdîd eden tehlikeden nefsinin kurtarmak için Bâb-ı Hü-mâyûn'a tediye ettiği senelik verginin yirmi binden yirmibeş bin dukaya yükseltilmesini teklif etti⁸⁶⁹. Macaristan Kralı Tuna'yı geçmek ve Semendre'yi geri almak için bir harekette bulundu. Fakat askeri arasında zuhur eden dusantarya (dizanteri) hastalığı ve ondan ziyâde Türk-ler'in o vakit kendilerine telkin ettiği korku Kral'ı ric'ate mecbur etti (1439). Macarlar Türkler'i daha uzaktan görünce «Kurd geliyor» diye haykırmağa başlıyorlardı. Bu dehşet nârâsı zâten Koloman zamanından beri malûm ise de⁸⁷⁰, umûmî korku o nidayı Türkler'in

⁸⁶⁵ Dukas, işbu Evranos-zâde îshak Beğ'i «Fadolah» (Fazlullah demek ister) diye isimlendirerek, daha sonraları defterdar ve vezîr olduğunu beyân eder. (Defterdar olan Fazlullah'ın Ev-ranos hanedanından olduğunu bilmiyoruz. Mütercim).

⁸⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, 2, 75, Tokad adım verir. Dukas, 30, s. 117, Amastris der Nesri, Branioviç'in oğullarının Dimetoka'da hapsedildiklerini ve Semendre mevkin'n Orhan Beğ'e teslim edildiğini söyler.

⁸⁶⁷ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn. Neşri'ye nazaran Üsküb'de dört esir yirmi akçeye satılmıştır. Vatikan elyazısında Âşık Paşa-zâde, (s. 278) bizzat bulunduğu bu seferi ve Murad'dan gördüğü lûtfu şöyle yazar: «Bu sâl (842/1438) Sultân Murad Bilgrad (Belgrad) yolunu tutup Engürüs'ü talan eyledi. Ganimet lâ-yuadd idi. Bu fakır seferde bulunmuş ve yüz akçeye bir güzel esir almış idim. Bir gün huzûr-ı pâdişâhiye çıktığımda birkaç esir ihsan eylediler. «Efendim, Pâdişâhım, bu esirleri götürmek için hayvan ve akçe lâzımdır» dediğimde hemân iki at ve beşbin akçe inayet buyurdular. Edirne'ye dört at ve dokuz esir ile geldim. Esirlerin herbirini ikişer ve üçer yüz akçeye satdım.» (Sa'dü'd-dîn'in ifâdesi aynen budur: «Bir kenîz-i dilâvîz bir çift mevzeye satıldı ve bir gulâm-ı serv endam -ki şâyeste-i hizmet-şâhân-ı âlî-makaam ola- yüz elli akçeye bey' olunur idi.»)

⁸⁶⁸ Neşri, I. 183. (188) Dukas, 30, s. 117.

⁸⁶⁹ Engel, Macaristan Târîhi, 3, s. 23. Halkondilas, 5, s. 78. Schmeck, Bosna Krallığı Tarihi, a. 112.

⁸⁷⁰ Bu nidanın menşei için Engel, Târîh-1 Umûmide, «Hülüç Târîhi»ne müracaat, c. 48.

yaklaşmasında da tekrar ettirdi. Türkler târihte ilk zuhurlarından beri -eski Romalılar gibi- sancak makamında bir «Kurt» taşırlardı. Mitridâd'ın şu sözle-ri Türkler'e de tatbik edilebilir:

- «Bu kavim kurt gibi cesur, onun gibi kana ve yağmaya hırslı, onun kadar aç gözlüdür.»⁸⁷¹.

Murad, gerek sulh hâlinde, gerekse tâbiyeleriyle harbederken, siyâsî münâsebetlerini devletine komşu hükümetlerden daha ileriye genişlet-mekte ihmâl göstermedi. Timur'un oğlu Şohruh, Ak-Koyun sülâlesinden Kara Yuluk, Şahruh'un kendisine bilhassa tavsiye etmiş olduğu Karaman Beği ve Mısır Sultam'yla dâimi muharebelerde bulundu.⁸⁷² Avrupa'da,

⁸⁷¹ Justen, 1, 30 «Sic omnem Ulum populum anîmos Inexplebiles, sanguinis atque imperli dlvitiarumque avidos, ae jejunos habere.»

⁸⁷² (NOT: 42) Bu mektuplar Münşeât-ı Feridun'da bulunur. Ancak târihleri olmadığından ne zamana âit oldukları malûm olmuyor. Gerçi birinde Semendire fethinden bahsolunursa da büsbütün şüpheden kurtulmak için kâfi değildir. Bunlar aşağıda gösterilmiştir. (Bizdeki Feridun'a da müracaatla aşağıdaki ced-vel tanzim olundu):

Müverrihin
numarası
Btidedekt Fe-
numarası
ridun'un nja
77, 78
178, 179
79, 80
179, 180
81, 82
180, 181
83, 84
181, 182
85, 86
183, 184
87, 88
185, 186
89, 90
191, 194

Kara Yuluk (Feridun'da Kara Yülük)'den n. Mu-rad'a ve cevâbı.

Tebrik-i muzafferiyete dâir Karaman Beği İbrahim' İn mektubuyla, cevabı.

İbrahim'in Seyd! Ahmed Beğ ile gönderdiği İkinci mektup ve cevabı.

Osman Kara Yülük-z&de Ali Beg'In mektubu ve cevâbı.

Kara Yülük'ün d1 ger oğlu ve canisini Hamza Beg'In mektubuyla cevabı.

Şahruh'un 841 (1432) tarihli mektubu ve Padişahın Semendire fethini mutazammın cevâbı.

Sultân Murad'm Selânuik fethine (1430) dair Mısır Sultanına mektubu ve Sultan Eşref Barsbay'in cevâbı.

91, 92 194, 196 Barsbay'in halefi tarafından Kolumbac (GÜğercin-

lük) fethi (1438) tebrikine dair mektub ve cevabı (Bu şehir İlk defa 1427 alındığından, Mısır Sultanının cülusundan 15 sene öncedir.) (Mut: Bizim Münşeât'da evvela Sultan Murad

Bohemya'da Katolikler ile Otrakistler⁸⁷³ arasında şiddetli karışıklıklar çıkmıştı. Katolikler krallığa -zâten Macaristan ve Almanya taçlarını başında toplamış olan- Alber'i istiyorlardı. Otrakistler ise Polonya Kralı Vladislas'ın biraderi olup henüz onüç yaşında bulunan Kazi-nır'in hükümdarlığını ilân ediyorlardı (1441). Murad Polonya Krallığı hükümdarıyla siyâsi münâsebetler akdi için bu fırsattan istifâde ile Vladislas'ın nezdine sefirler göndererek -biraderini Bohemya tahtında bırakması ve Macaristan ile bütün münâsebetlerini kesmesi şartıyla- ittifak teklif etti⁸⁷⁴. Bu esnâda Alber vefat etmiş ve Kazimir'in rakibi kalmamış olduğundan Vladislas Pâdişah'ın elçilerine artık memuriyetlerinin maksadı kalmadığına ve Macaristan'a vâsıl olduğu zaman muahede hususunu düşüneneğine dâir kısa bir cevap verdi⁸⁷⁵. Bu cevap üzerine Murad -Brankoviç'in Macarlar'ın himâyesi altına bıraktığı- Bel-grad'ın muhasarasını kararlaştırarak, bu seferin kumandanlığını Evra-ros-oğlu Alî Beğ'e verdi. Alî Beğ şehrin kara tarafında dâire şeklinde bir siper inşâ ettirdi. Yüzden ziyâde kayık su tarafından bütün rabıtayı kesmekte iken Türkler bu siper üzerinden

tarafından Güğercinlik tahlîs hakkında Mellkül-Esref Barsbay'a mektup, sonra da cevabı dercedilmiştir). 93, 94 196, 199 Murad'ın Macaristan musalehasından (1443) sonra Mısır Sultanı Barsbay'a mektubu ve cevabı.

95 199 Murad'ın yine Melik Eşref Barsbay'a 849 (1436) tfr=hll ve Mısır'da vefat eden. Hacı Ömer Haltl'in met-rûkâtına dâir mektubu (Btzdekinde 840 tarihli).

96, 97 200, 205 Mısır Sultânı Ebû Sald Çakmak tarafından cülusuna (842/1438) dâir mektubu ve Semendire'nin fethi ifadesiyle Murad'ın tebrMmâmesi.

98 205, 207 Eoû Sald'tn hedâyâ-yı fâhlre ile cevabı.

98 188, 190 Güğercinlik fethine dâir azîz-i Mısır'a (isim malûm

değil) mektup ve cevabı. (Bizim Münşeât'a göre Güğercinlik'in fethine, diğer İki mektup -ki yukarıda gösterilmiştir- Güğercinlik'in tahlîsüve dairdir. Hammer'in gösterdiği, hepsi iki mektuptur. Müverrih bu dörtten İkisini görmemiştir; fakat görmediği bunlar mı, ötekiler mi, bizim Feridun Avrupa kü-tüphânelerindekilerle karşılaştınün&dıkça bilinemez. Mütr.)

99, 100 207, 209 Ak-Koyunlu Cihangir bin Osman Kara Yülük'den Sultan Murad'a arlza ve cevabı.

101, 102 209, 210 Mardin Hftkimi Nasirü'd-dîn Artuk tarafından Suttan Murad'a arlza ve cevâbı.

103, 104 210, SU BitUs Hâkimi Muhammad Şah Muhammed Beğ'den Sultân Murad'a arlza ve cevâbı.

105 213 Kastamonu Hâkimi İsfendiyâr Bcg tarafından Şah-ruh'a yazılıp tutulan mektup (9 Şa'bân 833/1429) (Bundan sonraki mektup -ki Şehzade Bâyezid'tn düğünü münâsebetiyle Karaman-oğlu'na yazılmıştır- I. Murad samanına aittir.- Hammer'in. şerhidir).

⁸⁷³ Bohemya'da Jan Hus nâmındaki papasın çıkarmış olduğu bir Hıristiyan mezhebi tabileri (Mütercim)

⁸⁷⁴ Bonfinius, 3, 1, 4, s. 416.

⁸⁷⁵ Kezalik.

mütemadiyen ok ve taş atarlardı; fakat başrahip Raguzalı Zowan Alî Beğ'e lâyük bir rakîb çıktı⁸⁷⁶.

Belgrad Türklerin çalışmalarına tabiyelerinin ateşleriyle cevap vererek ve şehre yaklaşmak için yaptıkları harbî inşâatları tahrîb ederek, kendisini muvaffakiyetle müdâfaa etti. Muhasara altı aydan beri devam etmekte iken Polonyalı Lenziski (Lenzicyky) gelerek buna son vermesini Vladislav nâmına Pâdişah'dan talep etti. Murad, sefire «çekilse dahî Belgrad'-in er geç hükmü altına düşeceği» tarzında azametini gösterir şekilde cevap verdi⁸⁷⁷.

Bu aralık Murad'ın -kırk sene evvel eşkiya reîsi olarak Sivas şehrini Mehmed Beğ ile Bâyezid Paşa'nın teşebbüslerine karşı müdâfaa eden- imrahorbaşısı Mezîd Beğ Eflâk'ı geçerek Transilvanya'ya dâhil oldu (18 Mart 1442). Szent-Imreh mevkiinde Piskopos Jorj Lespesi kahr ve idam ederek Hermanstadt'ı muhasara etti. O vakit Türkler tarafından Yanko⁸⁷⁸ diye isimlendirilen ve parlak muzafferiyetiyle vatanının uzun müddet nekbetini tazmin edecek olan Jan Hunyad, Macarlar'ın Osmanlılar aleyhindeki muharebelerinde ilk defa olarak ortaya çıktı. Jan Hunyad, Simon Dö Kemeni ile birlikte şehrin imdadına koştu; Mezid Beğ Szent-îmreh'de kazandığı muvaffakiyetten mağrur olduğundan onları karşılamağa yürüdü. Beğ, fevkalâde şecâat-riyle mâruf güzide sipahilerine Hmidyad'ın atıyla taşıdığı silâhları önceden tarif etmişti. Sipahiler de Hunyad'ı ölü veya diri olarak getirmeyi taahhüt etmişlerdi. Hunyad, câr s usları vasıtasıyla bundan haberdâr olduğundan atıyla silâhlarını Simon Dö Kemeni (Simon de Kemeny) değiştirdi. Simon her cihetten -bu kıyafet değişikliğine aldanmış olan- Türkler'in hücumuna uğrayarak karışıklıkta -en iyi askerinden üç bin kişi ile- telef oldu. Lâkin Hunyad'-in harikulade iktidarı ve Hermanstadt muhafızlarının bir hurucu mu-' hârebenin öteki taraftan kazanılmasını sağladı.

Önden arkadan hücumu uğrayan Türkler, arkalarında taşıdıkları esirleri düşmana terkederek ve yirmibin ölüyü yerlerinde bırakarak her taraftan kaçmağa başladılar⁸⁷⁹. Mezid Beğ ile oğlu maktul düştüler. Hunyad düşmanını takipten döndüğünde, gâlibler tarafından takım takını getirilmekte olan esirleri -kendisi sofrada bulunduğu halde- vahşiyâ-ne bir

⁸⁷⁶ Halkondilas, 5, s. 78; Bonfinius, 3, fasıl: 4, s. 427. Dukas. 30, s. 116, Tu-ruç, 4, 1, 35. Katona, 13, s. 134.

⁸⁷⁷ Kalimakos, De Clade Varnensi nâm eser, s. 265. Bale basımı.

⁸⁷⁸ «Yanko» Rumca Yuanis klemisinin ism-i tasgiridir. Fakat Türk lisanında echo: sadâ; sesin aksi mânasını ifâde eder. (Dağlar yan kul an di.) Mütercim.

⁸⁷⁹ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 50; Bonfinius, 3, 1, 5, 8. 433. Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 78. Neşri, ÂH, Solak-zâde, Halkondilas, 5, s. 79.

eğlence olmak üzere idam ettirdi⁸⁸⁰. Macarlar üçbin kişiden zin yâde kaybetmemişlerdi. Hunyad -dağlar üzerinde Türk başlarından tepeler yaptırarak- Kızılkule geçidinden Alpler'i geçip Eflâk'a girdi. Tuna'nın iki sahilindeki memleketleri kamilen tahrîb etti. Dönüşünde hemşehrileri «vatan kurtarıcı» olmak üzere kabul ettiler. Hunyad, askerleri gibi kendisi de hunhar olduğundan Sırbistan Despotu ve Macaristan'ın müttefiki Corc Brankoviç'e ganimet malı ve harbde almış olduğu silâhlar vesaire ile dolu bir araba gönderdi ki, on atla çekilmekte ve Mezid Beğ ile oğlunun başları arabanın zirvesini taçlandırmakta idi. Şu dehşet verici ganimetlerin ortasına oturtulmuş ihtiyar bir Türk bunları Brankoviç'e bizzat takdime mecbur edildi⁸⁸¹. Murad, bu musibetin hâtırasını şanlı bir intikam ile izâle etmeyi şiddetle arzu ettiği cihetle Şehâ-bcddin Paşa'ya⁸⁸² seksen bin kişi toplayarak Macaristan üzerine yürümesini emretti. Mezid Beğ kadar mağrur olan Şehâbeddin Paşa, Hun-yad'ın askeri kendisinin yalnız sarığına görmekle birçok günler hiç durmadan kaçacağını alenen söyleyerek övünüyordu⁸⁸³. Macar generali, Şehâbeddin Paşa'ya karşı ancak onbeşbin kişi ile ilerledi, fakat ya galebe etmeyi, ya ölmeyi ahdetmişti. Hunyad, Vazag (Vasâg) civarında Şehâbeddin'e tesadüf ederek birkaç saat içinde külliye mağlûp etti. Türkler muharebe esnasında ve birdenbire firarlarında, Mezid Beğ'in Hermanstadt surları altında bıraktığından ziyâde adam kaybettiler. İki-yüz sancak ile -aralarında Şehâbeddin dahî olduğu halde- beşbin Osmanlı Macarlar'ın elinde kaldı (1442). Murâd, Timurtaş'ın torunu Osman Beğ'in⁸⁸⁴ ve en iyi zabitlerinden daha birçoklarının vefatıyla da mü-teessif oldu.⁸⁸⁵

⁸⁸⁰ Bonf'.nius, 3, 4, s. 433. Turuç'a da müracaat, kitap 4, fasıl :37, Katon*. 13, s. 214.

⁸⁸¹ Bonflnius, 3, 5,

⁸⁸² Bonünius (s. 440) «Sciabadin» yazar. Engel, Macaristan Tâ-rihi'nde (3, s. 64) «Saladin» ve Sırbistan Târihi'nde (s. 387)' «Şahâbü'd-dîn» der. Neşri ve Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, s. 82), her ikisi bu orduya kumanda eden Osmanlı generaline «Şahin Kula» nâmını verirler; bu ise birtakımları tarafından «Hadim Şahâbü'd-dîn» ve diğerleri tarafından «Şahin Kula» diye alınmıştır. (Mütercim: Sa'dü'd-dîn'de «Rumeli Beğlerbeğisi Kula Şahin Paşa» diye münderiçtir. c. 1. s. 368. Daha sonra, 370. s. de «Ba'zı tevârîh-i Osmâniyyede Kula Şahin yerine Şehâbü'd-dîn Pâşâ-yı Hadim» yazıldığı dercedilmiştir.)

⁸⁸³ cTefahür» (övünme, böbürlenme) sözü Neşri tarafından rivayet edilmiştir. TURkler'In. hesttmeti, Bratutu'da, 2, 80. Alî, Solak-zâde, Muhyi'd-dîn, Hacı Kalfa.

⁸⁸⁴ Neşri'ye nazaran, Osman Beğ daha sonra Varna muharebesinde telef oL-muttur. '

⁸⁸⁵ Sa'dü'd-dîn vefat edenler meyânında Fîrûz Beğ, Hızır Beğ, Ömer Beğ, Dede Firak isimlerini zikreder ki, son ismi Bra-tutu «Durumsach» yapmıştır. (Sa'dü'd-dîn'in aynen ibaresi: «Ol ma'rekede şehîd olan ümerâ-yı izamdan Fîrûz Beğ ve Dede Müzâk-oğlu Yâkûb Beğ ve Hızır Beğ ve Ömer Beğ ta'dâd olunmuşdur.» c. 1, s. 370). Hacı Kalfa ve diğer Osmanlı müverrihleri iki Mezîd ve Şahâbü'd-dîn bozgunluğunu 844 (1440/ 1441) senesinde zikrederlerse de, Engel, Macaristan Târihi'-nin 52'inci sâhîfesinde müverrih Pray'e karşı isbât eder ki, bunların birincisi

Osmanlılar muharebe meydanında şu suretle mağlûbiyete uğradıkları sırada Belgrad'ın teslimini talep için Pâdişah'ın Oien'e göndermiş olduğu sefir cevapsız terhis edildi⁸⁸⁶.

Vazag muharebesini takip eden sene, Hunyad'm en parlak zaferleriyle şöhet buldu. Macarlar bu seferi övünerek «Büyük Sefer» diye adlandırırlar. Sefer beş ay içinde son bulmuş ve bu kısa müddet Hunyad'm beş müstahkem mevki zaptetmesine ve o kadar muzafferiyet kazanmasına kifayet etmiştir.⁸⁸⁷ Bu harbi Murad'ın başına -vekili kardinal Julien marifetiyle- Papa IV. Ojen (Eugene) çıkarmıştı. Muharebe, Hıristiyanlar için muvaffakiyetle başlamış olduğu halde biraz sonra musibete dönüştü. Hunyad'ın şöhetri itimad verici ve askerî ehliyeti o %:ckte kadar Türkiye ile harbetmiş olan diğer generallerin liyakatlerine hakikaten faik olduğundan her memleketten birçok adamlar gelerek Hunyad'ın sancağı altına girmişlerdi. Menhus Niğbolu seferinden⁸⁸⁸ beri Hıristiyanlık düşmanları⁸⁸⁹ aleyhine bu kadar heybetli bir asker topluluğu asla vâki olmamıştı. Müttetikler ordusunun -ekseriyetle Macar, Sırb, Alman ve Ulah ehl-i Salih'inden mürekkep olan- en büyük kısmı Brankoviç'in emri altında olarak 22 Temmuz 1443'de Ofen'den hareketle Semendre yakınında Tuna'yı geçti.⁸⁹⁰ Hunyad oniki bin gü-zîde süvarinin önüne geçerek Sırbistan'ı istilâ ve Krosvaç ve Şehriköy⁸⁹¹ civarlonnu tahrîb ile Niş surlarına kadar ilerledi. Macaristan ve Polonya Kralı Vladislas ile Kardinal Julien yirmi.bin kişi ile iki günlük mesafeden Hunyad'ı takip ediyorlardı. İlk çatışma, 3 Teşrinisani

1442 senesinde Szent-Imroh yakınlarında vuku bulmuştur. Hacı Kalfa Belgrad muhâsarasıyla Nova-Berda'nın ele geçirilişini 842/1438 ve Semendire'nin ele geçirilişini 843/1439 senesinde yazar.

⁸⁸⁶ dliögos'a nazaran Katona, 13, s. 277; Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 54; Bonfinius, 3, 5; ve Kalimakus, De putfü Varnensî, s. 445.

⁸⁸⁷ «uapropter quinque vicibus cum hoste semper majori in nu-mero sibi occurenti ipse Dom-Vaivoda atrocissima gessit bel-la.» (Hunyad'ın beş ayda beş. muzafferiyet kazandığını mutazammındır. (Hunyad'a 'pek hunhar1 vasfım ilâve ediyor). Turuç, Ortadaki Gerçek, 14,40). Kanano ve Engel gibi altı ve hattâ Bonfinius gibi sekiz muharebe saymayıp, Turuç gibi beş demek daha doğrudur. Muharebeleri sekize çıkarmak Nisa yakınında vuku bularak üç fırkamn birbirini arkasından he-zîmetiyle neticelenen üç müsademeyi, üç muhtelif harb yapmakla mümkün olabilir.

⁸⁸⁸ Osmanlılar İçin, mes'ûd Niğbolu seferi demektir. (Mütercim).

⁸⁸⁹ Taassubun hangi tarafta olduğu anlaşılır. (Mütercim)

⁸⁹⁰ «Adsalsum lapidem et Cobim, qui ante Sinderoviam situs est.» (Metindeki ifâdenin jne'hazıdır). Varna muharebesine dâir müverrih Callim'in ifâdesi ve ondan naklen Bonfinius, 3,5, 447.

⁸⁹¹ Neşri, varak: 187. Bratutu'da Sa'dü'd-ffn, 2, s. 85. Solak-zâde, Alî, Krosvaç Alaşöhir ve Şehr-t Köy tesmiye ederler.

1443'de Morava nehri kenarında ve Niş civarında vâki oldu. Bu unutulmaz muharebenin en sahîh tafsilâtı Hunyad'ın beş gün sonra refiki Transilvan-ya Voyvodası Nikola Döyilak (Nicolas d'Uilac)'a bizzat yazdığı raporda mevcuttur. Murad'ın ordusundan üç kolun birincisi Evranos-oğlu İsa Beğ,⁸⁹² ikincisi ismi meçhul bir beğ, üçüncüsü Turhan Beğ tarafından idare* edildiği halde birbirini müteakip gelerek Hıristiyanlar'ın ke-sîf saflarıyla çarpıştılar. Ordunun mümtaz kısmına kumanda eden rüesâ arasında Vidin ve Sofya beğleri⁸⁹³ Timurtaş'ın oğlu Alî Beğ, Tokat Beği Balaban, Rumeli Beğlerbeği Kaasım Paşa, Bolu Beği, Pâdişah'ın damadı ve sadrâzam Halil'in biraderi Mahmud Çelebî görülüyordu⁸⁹⁴. Türkler'in bütün şecaati Hunyad'ın mâhirâne tertiblerine karşı beyhude oldu: Zaptedilen dokuz sancak,⁸⁹⁵ dört bin esîr, iki bin maktul ve Murad'ın birdenbire Hemus yâni Balkan'ın arkasına ric'ati Hıristiyan ge-reralinin rakibine üstünlüğüne şehâdet eder. Hunyad, Murad'ı adım adım takip ederek Sofya'yı zapt etti ve oradan Balkan'ın sarp ve karla örtülü tepeleri arasından Filibe üzerine yöneldi. Fakat Hunyad için, Murad'ın tahkim ettiği Suçı (Succi) dar boğazını geçmek lâzımdı. Eski çağlarda meşhur ve el'an Trayan Kapısı nâ-mıyla müsemma olan bu boğazın -ikisi de aynı derecede tehlikeli- iki geçidi vardır. Batıda bulunan ve Sulu Derbend adı verilen biri (Ami-yen'in Suçı geçidi) Trayan'ın burada inşâ ettirdiği kapı ile kapalıdır; kuzeye doğru cereyan eden nehrin ismine nisbetle tzladi, yahut İslatica Derbendi adı verilen diğerine de yaklaşmak o derecede müşkildir.⁸⁹⁶ Murad bu geçitleri kaya parçalarıyla kapatarak bu suretle, şu mevsimdeki kar ve buzlardan dolayı tabîi olarak

⁸⁹² Hunyad'ın raporunda Evranos-oğlu İsa Beğ «Kwrenyes»oğlu «Ezebeg» diye isimlendirilmiştir. Halkondilas'm Bale basımında (4, s. 50) Evranos'un diğer oğulları arasında «tsos», yâni «tsâ» ve Paris basımında (4, s. 163) ise «Teoto Vovenekseo» zikredilmiştir. Bu son ismi mütercimler «Theceten» yapmışlardır. Rumeli beğlerbeği Kaasım'ı da Avrupa hükümdarı («hâkim»den galat) «Chasanem» diye isimlendirirler.

⁸⁹³ Hunyad'ın Kanano'da dercedilen (8, 253) raporunda «Budin voyvodası Kezbeq» ve «Sofya beği Umur Beğ» yazılmıştır. Yine bu raporda Herman Balaber ismiyle yazılan, Tokatlı Balaban olsa gerektir. Bunda defterdar «Cabusbeg»; İshak Beğ, Plowtensis hakimi, Dawdbeg, Zetenice kaymakamı Dawdbeg diye dercedilmiştir. Sözü edilen vesika şu zâtları da bize bildiriyor: «Coywanow» ağası «Zywambeg»; Kwrsolch voyvodası diğer Zywambeg, Kwrsangh ağası Twrhambeg (Turhan Beğ) (diğer isimlerin doğrusu bilinemedi. Mütercim).

⁸⁹⁴ HalkondÜas, bunu Halil'in biraderi İbrahim Paja'nin oğlu der.

⁸⁹⁵ Kanano (13, s. 253), De Logos ve Callimachus zayıtı onbin yerine otuz bin tahmin ederler. Eneas Silvius daha mutedildir; lâkin Hıristiyanlar*dan yalnız on kişi telef olduğunu söyler. Bu yalanları tekssîb eden Hunyad'ın raporu 5 Teşrinisani târihini taşır: «in descensu regali Scaronensi ad oppo-situm castrı rupti Balcan».

⁸⁹⁶ Hacı Kalfa'mn Rûm-ili'si, s. 57. Dukas'da (32, s. 122) «Altın-h» diye kayıtlıdır, çünkü slavca «Slato» altın demektir, ihtimâl ki suyun mecrasında altın tozları bulunuyor.

mevcûd olan manialara yeni bir engel ilâve etmişti.⁸⁹⁷ Türkler, Hunyad'ın öncülerini gör-
dükleri vakit bütün bir gece dağın yamacına su akıttılar. Öyle bir su-rppte ki, ertesini gün şafak vakti buzdan bir duvar Macar süvarisinin her türlü teşebbüslerine mâni olacak gibi görünüyordu. Maamafih Hunyad'ın askerleri kandilinden esaret misâli olarak her tehlikeye rağmen ilerlediler. Fakat Trayan K.ıpsı'na varınca onu o derecede kapatılmış buldular ki, yolu değiştirmeye mecbur oldular. Bunun üzerine, arzın tabiatı hasebiyle diğeri kadar muhkem surette kapalı olamayan îzladî geçidi* ne doğru gittiler. Orada 24 Kânunibvvd'de⁸⁹⁸ TürklerUe Macarlar arasında müthiş bir muharebe başladı. Macarlar, dağların tepelerinden mütemadiyen kopan çığlarla, kaya ve buz kitleleri ile de mücâdele etmeye mecbur olduklarından harb daha dehşetli idi. Fakat sonunda Derbend cebren geçildi, gâübler Balkan tepelerinden gozîpri önünde yayılan ferahlık verici ovalan selâmladılar. Julien ile ehl-i Salib, Vladislas ile Po-lonezler Hunyad'ın izini takip ile Balkan'ın ötesinde ona iltihak ettiler. Hıristiyan ordusu Yalavaç kırlarında, Künübiça (Cunobizzat) dağının⁸⁹⁹ eteğinde Murad'ın askeriyle yeniden bir muharebe etti. Vladislas'-ın -bu zamanın vak'alarını gözleriyle gören bir şahit olarak yazmış ve orada parmağına isabet eden bir ok ile yaralanmış olan- kâtibi Kali-maküs (Gallimachus) ile bizzat hazır bulunduğu yalnız bu muharebedir. Türkler tekrar mağlûp oldular. Ehl-i Salîb'in eline düşen esirler arasında Rumeli Beğlerbeği Kaasım ile Bolu Sancak Beği, Sadrâzam'ın biraderi ve Pâdişah'ın dâmâdı Mahmud Çelebi⁹⁰⁰ zikrolunur. Hun-yad, bu esirlerden yüzyetmişinî katlettirerek iki beği - zafer alayıyla girdiği Ofen'e getirdi.⁹⁰¹

⁸⁹⁷ Bonfinius, 3, s. 49. Callimachus, Varnensi de Pugna kitabında bu çifte boğazın hiçbir eserde daha güzel tarifi bulunamı-yacağını yazar. Kanano, bu hususta Bonfinius'u, daha doğrusu Callimachus'u haksız olarak hatalı bulmuştur. (Boğazın tarifi 1. cildde münderiçtir.)

⁸⁹⁸ Kaiunaküs (Gallimachus), ve Bonfinius, Milâdi yılbaşı arefesine tesadüf eder.

⁸⁹⁹ Kalimaküs ve Bonfinius, 3, 4. kitap.

⁹⁰⁰ Avrupa müverrihlerinin her sahifede görüldüğü üzere ism-i haslarda yaptıkları tağyîrâtın içinde «Mahmûd Çelebi» nâmının derece derece uğradığı tahrif, en anlaşılmalıdır. Pâdişahın dâmâdı olan bu Mahmûd Çelebi Callimachus ve Bonfinius tarafından «Calepin» ve «Carambus» şekline dönüştürülmüştür. Engel (Macaristan Târihi, 3, 63) Murad'ın Anadolu beğlerbeği'nden başka dâmâdı olduğunu bilmemekle beraber «Carambus»dan «Caram» yapar. Neşrî, İdris, Solak-zâde ile Âlî'ye dahî müracaat.

⁹⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/478-486.

Karaman Üzerine Sefer Ve Macaristan'la Sulh Akdi

Bu esnada, Pâdişah'ın tâbilerinden en müfsidi bulunan Karaman Beği üçüncü defa olarak tabiiyyetten çıkmıştı. Kütahya ile Ankara arasında ve Bolvadin'den Sivrihisar'a kadar bütün memleketi tahrîb ettikten sonra birbirini müteakiben Akhisar'ı, Akşehir'i, Beğşehir'i ni zaptetti.⁹⁰² Murad, Avrupa'da hududunu Macarlar'ın taarruzlarına karşı müdâfaa etmeyi kumandanlarına bırakarak, kendisi tabiini cezalandırmak üzere Asya'ya geçti: Karaman'a girerek İkonyum'u (Konya), Larende'yi, diğer birçok şehirleri yağmaladı.⁹⁰³ Fakat Hunyad'ın yeni muvaffakiyetleri kendisini Avrupa'ya çağırdığından, Karaman Beği'nin haremi olan hemşiresiyle veziri Kara Serverî (Server) ricaları üzerine, âsiyi affetti. Bu muharebede Pâdişah'a refakat eden büyük oğlu Alâu'd-dîn Ermenistan'da hükümetine döndü. Murad'ın kendisi de Edirne yolunu tuttu. Fakat harbetmekte yorulmuş ve Hıristiyanlar'ın elinde esîr bulunan Mahmud Çelebi'yle evlendirilen ikinci hemşiresinin istirhamlarından bizar kalmış olduğu cihetle Devleti'nin kuzey doğusunu mahveden mücâdeleye son vermeyi kararlaştırdı. Bunun için

⁹⁰² Neşrî, varak: 186; Brattu'da Sa'dü'd-dîn (2, 82), İdrîs (Murad saltanatının ikinci faslı), Solak-zâde (varak: 42), Âli (varak: 74), Muhyi'd-dîn (varak: 78), Karaman Beği'yle olan muharebeyi Macaristan seferinden evvel yazarlar. Yalnız Du-kas ve Halkondüas Murad'ın Macaristan seferinden sonra Karaman'da zuhur eden karışıklıkları def için geçmiş olduğunu yazarlar. Lâkin bunlar da birbirini nakzederler. Hal-kondüas (4, 99, Bale basımı) Murad'ın Vladislas ile anlaşmayı müteakip Karaman Beği'yle harb için Anadolu'ya geçtiğini zikreder; halbuki daha evvelce (s. 88) Sultân Murad'ın Karaman çengiyle meşgul iken Macarların taarruz ettiğini ifâde etmiş idi. Dukas dahî (32, s.125) Murad'ın Trakya'ya azimetle o kış esnasında şehzade Alâu'd-dîn'in vefatı haberini aldığı rivayet eder. Halbuki Trakya seferi 1443'de vuku bulmuş ve dediği kış 1444 senesinin kışı idi.

⁹⁰³ Dukas, 32, s. 123. «Karaman-oglu İbrahim Beg mttcâhidlerin kırılmasını ganimet bilerek ct varındaki Osmanlı memleketlerine saldırdı. Dâmâdı Turgud-oğlu Hasan Beği'i musallat ederek Müslüman iar'ın mal ve ırzına taarruz ettirdi. Bolvadin halkını, Ömer Dağı'nda yaylakta oturanları. Beğpazarı halkını bl-zâr eyledi. Padişah Karamanlı'nın cezasını vermek için 486'da Edirne* den hareketle Anadolu ve Rumeli askerini birleştirdi. Şehzade Alâu'd-dîn'i hükümet-gâhı olan Amasya'dan askeriyle davet etti. O zamana kadar Osmanlı padişahlarından İslâm beldelerin!n yağmalanması hiç vuku bulmamış iken bu defa Konya'ya kadar tahrîb edildi. Karaman-oğlu Taş-ili'ne kaçtı. Veziri Server Beği Fâd^sah'ın hemşiresi olan haremiyle birlikte birçok hediyelerle gönderdi. Bazı müverrihlere göre fazilet sah'p-lerinin şöhreti ilerlerinden Sarı Yâkûb'u. tdrîs'e göre evvelce de ismi geçen Arif Çelebi'yî gönderdi. Sultan Murad Hoca Server'e «Karamanlılar1 m yeminlerini bozduklarını ve bılhassa İbrahim Beği'in geçmişteki cürümlerini bilirken nasıl musaleha teklif ediyorsun ve ona ne cür'etle tekeffüle kalkışıyorsun?» dedi. Hoca Server eski cürümlerine kendisinin b'r-likte olmadığını ve bu defaki hatâ dahî kendi rızasıyla olmayıp Turgud-ogulların. tahrikiyle vuku bulduğunu beyân ile istirham ve bâdemâ münâsîp görülmeyecek "bir durum zuhur ederse cezasını üzerine alacağını tekrar etmekle Padişah Karamani'yî affetti.» (Tâcü't-Tevârîh'deri telhis, c. 1, s. 370-372) (Mütercim).

Eflâk'ı Voyvoda Drakul'â geri verdi; Despot Brankoviç'e iki oğlunu, Şehriköy, Krosvaç, Semendre kalelerini iade etti; yine o zamanda Rum'dan dönme tercümanını maiyyetine yüz kişilik bir muhafız kuvveti koyarak - Macaristan'ın hıdivi zannettiği ve Osmanlı müverrihlerinin bu unvanı verdikleri- Jan Hunyad'ın nezdine gönderdi. Macar generali sulh müzâkeresi için kendisine müracaat eden sefire hatâsını bildirerek krallığın, Segedin (Szegedin)'de toplanan Millî Meclisine gönderdi⁹⁰⁴. Vladislas, ehl-i Salîb muharebesine devam için müttefiklerinin vereceklerini vaad eyledikleri yardımcı askerleri baharın başlarına kadar bekledi. Bunların gelmediğini görünce -Papa'nın ve Kostantiniyye İm-paratoru'nun telkinlerine rağmen- kendini Murad'ın tekliflerini kabul için tazyik eden Hunyad ile Brankoviç'in nasihatlerini sonunda dinledi. 12 Temmuz 1444*de Segedin'de, on sene için aşağıdaki şartlarla sulh akd ve, imza edildi: Sırbistan ve Hersek eski sahibi Corc Brankoviç'e iade ve Eflâk Macaristan'a ilhak edilecekti; Pâdişâh dâmâdı Mahmud Çelebi için fidye-i necat olarak yetmiş bin duka verecekti⁹⁰⁵. Bu muahede iki lisanda yazılarak her iki taraftan yemîn ile te'yîd edildi. Türkler^ Macaristan Kralı'nın mukaddes ekmek üzerine yemîn etmesini istemişlerdi; fakat Greguvar Savori buna müsâade etmedi; Vladislas încil, Murad Kur'ân üzerine yemîn ettiler⁹⁰⁶. Padişah bu müzâkereler esnasında -mukabilinde bu kadar fedakârlıklar ettiği- istirahatata nail olmak ümî-diyle Anadolu'ya avdet etti. Orada yazın ilk günlerinde oğlu Alâü'd-dîn'-jii vefatını haber aldı⁹⁰⁷. Murad'ın geçirmiş olduğu dağdağalı hayat kalbindeki hissiyatı hiç söndürmemiş olduğundan bu kayıp kendini pek müteessir etti. Şimdiye kadar Murad'ı yalnız harp meydanlarında görmüş ve askerî kudretine karşı hakîkaten hayran olduğumuzu saklamamış tık; fakat bundan başka yüksek faziletlere de mâlik idi. Cihangirlerin alışlagelmiş özellikleri olmayan bu faziletlere karşı da açıkça hürmetlerimizi ifâ etmek borcumuzdur. Murad, husûsî hayâtında -bâzı hatâlarına rağmen- bir insan-ı kâmil olarak görülür. Tacım biraderlerinin vefatıyla temin etmiş olan büyük pederi Bâyezıd'e, yahut kardeşlerini Bizans împaratoru'na bırakan I. Mehmed'e imtisal etmekten uzak.kalarak, cülusunda şehzadelerin can ve mallarını muhafaza etti. Bunlar Bur-sp'da -veba*

⁹⁰⁴ Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 74.

⁹⁰⁵ Kezaltk,

⁹⁰⁶ Bonfinius, 3, 4, s. 487.

⁹⁰⁷ Nesrî'nin tasrîhine göre Sultân Alâü'd-dîn, Karaman seferinden Amasya* ya avdetinde, 846 senesinde vefat etmişfr. Sa'dü'd-dîn, c. I, s. 372. (Mütercim).

kendilerini alıncaya kadar- müsterih olarak yaşadılar. Murad onları hayatlarında sevdiği gibi vefatlarına da keder etti. Bir aralık taht için kendisiyle münazaa eden iki şahıstan birincisi -ki öyle iddiada bulunan, yahut hakîkaten amcası olan Mustafa'dır- ancak silâh elinde tutulduğu için telef edildiğinden vefatı Murad'a cinayet addedilemez. Yine Mustafa adı verilen ikincisi -ki Pâdişah'ın küçük biraderidir- kendisinin haberi olmadan idam edildi. Bundan dolayı da -ona samimî olarak ağlamış olan- Murad itham edilmemelidir.⁹⁰⁸ İnsaniyet-perver ve sözüne sâdıktı; cinayet ve zulmü o kadar kötü tanınmış olan eski lalası Yörgeç Paşa'nın kötü mesleğini asla takip etmedi. Selânik'in fethini hızlandırmak için Murad Yeniçerilerine şehri yağma ettirmeyi vaad etmişti; fakat katliâma müsâade etmedi.⁹⁰⁹ Fâtih ile Hıristiyan İmparatoru Teodos'un yaptığı gibi bu şehrin sokaklarını kana boğduğunu görmüyoruz. Teodos'un saltanatı zamanında ve kendi emriyle yedi bin kişi pek de tehdîd edici olmayan bir isyan hareketini hayatlarıyla ödemişlerdi. Murad Selânik'i hücum ile zaptettiği vakit ahâlîsi yalnız hürriyetlerini kaybetti ve hattâ içlerinden bâzısı fidye-i necat mu-abilinde şehre dönmek ve eski meskenlerine yerleşmek için müsâade aldı⁹¹⁰. Yalnız Osmanlıların fikrine itimâd etmezsek, Murad'ın tabîi düşmanları olan Rum müverrihlerini dinleyelim; Dukas Murad için: «Ahlâk-ı fâzılâya mâlik ve vicdanı pek iyi idi» diyor⁹¹¹. Halkondilas «Âdil ve insafî bir adam» olduğunu ilâve ediyor⁹¹². Fakat bizzat vak'aların şahadeti bu şahadetlerden daha

⁹⁰⁸ Neşri (varak: 168) rivayet eder ki, Sultân Murad, kardeşi Mustafa'nın Mezîd Beğ tarafından idam olunduğundan şüphe hâsıl etmesi üzerine, Mezîd Beği bir müddet sarayından uzak tutmuş ve asıl kaatil meydana çıkarılıp da cezası verilinceye kadar tekrar teveccüh göstermemiştir. Bu ifâde Murad'ın Mustafa'yı öldürdüğüne dâir Avrupa müverrihlerinin ileri sürdükleri sözleri tekzibe kâfidir. Pâdişahın ahlâkı hakkında Halkondilas ile Dukas'a dahî müracaat. Dukas (32, 223); Neşri (varak: 188); İdrîs (II. Murad saltanatından 15. fasıl); Sa'dü'd-dîn (Bratutu'da, 2, s. 89); Solak-zâde (varak: 42); Âlî (varak: 75) padişahın insaniyetperverliğini haklı olarak methederler. Murad'ın Menteşe» Saruhan, Aydın nyâlet-leri varidatını kendisine tahsis etmek ihtiyatında bulunması ve inzivasına ortak etmek için birkaç ahbâb seçmesi Murad'ı ahmak bir sofu yapmak isteyen Gibbons'un isnatlarını reddetmeğe kâfidir. Gibbons, Avrupa müverrihlerine alda-narak, Murad'ın dervişliğe girdiğini beyân ile şu sözleri yazar: «The lord of nations submitted to fast and pray and turn round in endless rotation with the fanatics, who mis-took the giddiness of the head for the illumination of the spirit.» Sultan Murad'ın huzurunda raksettiği dervişler değil, haremde hizmetinde bulunan gençler idi. Binâenaleyh Gibbons, Völte'r'in bu hikmet sahibi pâdişâh hakkındaki hayreti nâbecâ olduğu iddiasında ve Murad'ı mutaassıp bir sûfî zannetmesinde hatâ etmektedir. Jean Müller'in Allegemaine Geschichte adlı eseriyle karşılaştırmız; (2, s. 471).

⁹⁰⁹ Zamanyla mukayese edilirse, Fatih de en şefkatli hükümdarlardandı. (MUTercjm)

⁹¹⁰ Katona, de Exc. Ihessal, nâm. eser,

⁹¹¹ Dukas, 29, s. 113.

⁹¹² Halkondilas, 7, nihayette.

iyidir. Murad'ın, biraderlerinin hayâtına karşı fevkalâde hürmeti, biri Karaman Beği'nin affıyla Anadolu'nun sükûnunu, diğeri Mahmud Çelebî'nin fidye mukabilinde geri alınmasıyla Avrupa'nın sulhunu istihlal etmiş olan hemşirelerinin istirhamlarına muvafakatini, Alâü'd-dîn'in vefatında hissettiği ızdırıp ile bu vak'amn neticesinde aldığı karar -ki henüz genç ve muzaffer hayâtının ortasında iken tahttan feragatına dâirdir- kalbinin temizliğine ve tecrübe ve tefekkür ile kemâle ermiş bir fikre malikiyetine şahadet ederler.⁹¹³

II. Muradın Tahttan Feragati

Murad, devlet dizginlerini henüz ondört yaşında bulunan oğlu Meh-med'in eline teslim karar verdiği vakit kırk yaşına gelmemiştir⁹¹⁴. Maamafih Mehmed'in pek genç olmasına kendisine şiddetli bir endîşe duyurmaktan geri kalmıyordu. Şehzâde'nin tecrübesizlikten dolayı düşebileceği hatâlara meydan vermemek için -İzladi felâketinden beri Tokat mahbeslerinde, mevkuf bulunan- Turhan'dan mâada eski vezirlerini maiyyetine verdi⁹¹⁵. Halîl Paşa, yeni Pâdişâh nâmına sadrâzam sıfatıyla devleti idareye devam etti. Molla Husrev de kazaskerlik memuriyetinde kaldı. Murad, son hükümdarlık vazifelerini bu şekilde ifâ ettikten sonra iki mutemedi olan İshak Paşa ve birinci şarabdârı Hamza Beğ ile Manisa'ya çekildi. Mevkiinin haysiyetini uzletgâhında dahî muhafaza etmek için Menteşe, Saruhan, Aydın eyâletlerinin, yâni Carie, Me-onie, Ionie'nın en güzel kısmının varidatını kendine tahsis etmişti. O vakte kadar o derece dağdağalı geçen ömrünü, bu güzel memleketlerin asumanı altında ve nedimlerinin cemiyeti arasında rahat ve safa içinde tamamlamak istiyordu.⁹¹⁶

ONBİRİNCİ KİTAP

2. MURAD DÖNEMİ SAVAŞLARI (VARNA, KOSOVA SAVAŞI)

⁹¹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/486-489.

⁹¹⁴ Hacı Kalfa ve Bratutu'da Be'dü'd-din, 2, s. 73.

⁹¹⁵ Halkondllas, 9, «, «fc

⁹¹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/489.

Macarların Sulh Ahid-Nâmesinî Bozmaları Ve Varna Muharebesi

Sultân Murad ile Macaristan ve Lehistan Kralı Vladislas arasında on sene için akdedilen mütâreke altı hafta geçmeden nakzedildi. İncî üzerine yeminden henüz on gün geçmemişti ki, Papa'nın vekili Kardinal Julien Sezarini, Kral ile Krallık Meclisi azasına Osmanlılar'la imza edilmiş olan muahedenin feshi ve EylüPun l'inde Orsova'nın muhasarası için -Ekanîm-i seâse (üç unsur: Baba, Oğul, Ruhü'l-Kudüs) ve Hazret-i Meryem ile azizlerden Etienne Vladislas üzerine- yemin ettirdi⁹¹⁷. Osmanlı sefaretinin gitmesinden az bir vakit sonra Rum İmparatoru Yani Paleolog* dan ve aslen Floransalı olup Papa'nın Çanakkale taraflarındaki donanmasının baş-amirai bulunan Kardinal Francesco Gondolmieri'-den mektuplar geldi.⁹¹⁸ Bunlarda Murad'in Asya'ya çekilmesi zamanının -Avrupa'daki Osmanlı kuvvetlerini büsbütün mahv için- istifâde edilmesi lâzım olan münâsip bir fırsat olduğu beyân ediliyordu. Mektuplarda bilhassa Karaman Beği'nin tekrar isyan etmesinde ve Pâ-dişah'ın mecburiyet eseri ve kendisi için mezellet sebebi olmak üzere birkaç âsî vâlî ile müzâkerelere girişmesindeki ehemmiyet ile Sultân Mu-rad'm toplanmış bulunan ehl-i Salîb donanması arasından Gelibolu Boğazını geçmesindeki imkânsızlık gösteriliyordu. Julien Sezarini, şu mülâhazaların belîgâne müdâfaasını iltizam ile Kral'ın şüphelerini izâle için -Osmanlı târihinde meşhur olan- Hıristiyan olmayanlara karşı verilen sözü tutmakta mecburiyet olmadığı kaidesini⁹¹⁹ ve zâten -Papalık makamının ve diğer Hıristiyan müttefik hükümetlerinin rızası olmadan-Macaristan'ın Türklerle mütâreke akdine hakkı bulunmadığını ileri sürdü⁹²⁰. Papa'nın ikinci vekili ve ikinci şansöyle Venedikli Fransuva ile -biri Burgonyalı, diğeri Venedikli- iki kadirge kapdanı da bu yolda rey verdiler. Uzun ve hararetle münâkaşalardan sonra, Hunyad dahî, -Türkler'den

⁹¹⁷ Bu yeminin şekli için Katona'ya müracaat, 3, s. 325. Mütâreke 15 Tem-muz'da akdedilmişti. Yemin 4 Ağustos'ta bozuldu.

⁹¹⁸ Rum İmparatoru'nun mektubu Kanano'da (13, 318-324) kamilen naklolunmuştur. Bu sebeple müverrih Minyö (Mignot) birinci cildin 208'inci sahîfesinde «Rumlar asla bu ittifaka dâhil olmadılar» demekle hatâ ediyor. Zâten bu müverrih Semendire'ye «Semabri» der; Tuna'nın denize karıştığı yeri Boğaziçi sanır. Ağra piskoposunu «Gran piskoposu» yapar; artık siz düşünün!

⁹¹⁹ Turaç, (Bu şöhret eski Avrupalüarcadır. Onlar öyle bulmak istemişlerdir. Hakikat-i halde ise Osmanlılar her kavimden ziyâde sözlerinde durur oldukları bizzat şu târihin birçok saiiif eleriyle sabittir. Mütercim).

⁹²⁰ Dlugoss ve Aeneas Sylvus (sonraları Papa olmuştur) Katona bu fikirleri *Solidissima rationum monumeata» diye vasıflandırır, 13, s. 332.

zaptedilecek «Kral» unvâniyle beraber kendisine verileceği vaadiyle- ikna edildi; Hunyad itirazlarına karşı yalnız -Sırbistan kalelerini daha emin olarak temellük edebilmek için- harb ilânının Ey-lütün birine kadar te'hirini elde edebildi. Osmanlılar bu kaleleri muahede ahkâmına uygun olarak geciktirmeden iade ettiler. Macar ordusunun toplamı ancak onbin kişiden ibaret olduğu halde bu kadar az askerle yine o sene Türklerin Avrupa'dan çıkarılacağı böbürlenerek söyleniyordu. O zaman Lehlilerin âdetlerine göre⁹²¹, bir ordunun eşyası neferlerinin adediyle mütenâsib idi; Engel'in tâbirince herkesin evini de beraber getirdiği zannedilirdi. Bunun için ordunun arkasından iki bin yük arabası yolları dolduruyordu. Balkan derbendlerinden çekindiği için Tuna vadisinden geçerek Karadeniz sahiline doğru gitmeğe karar verildi⁹²². Niğbolu'da Eflâk prensi Drakul Macar ordusuna iltihak ettiğinden, ordu bu suretle beşbin kişilik bir kuvvet daha kazandı⁹²³. Bu mahir asker ihtiyat tarafına meylediyordu, fakat akıllıca kanaatleri dinlenilmedi.

Drakul'un böyle bir teşebbüsün ne kadar mecnûnâne ve tehlikeli olduğunu göstermesi ve Mecliste «Pâdişah'ın ava çıktıkça maiyyetinde bulunan askerinin, onların ordusunun toplamından fazla olduğunu» söylemesi beyhude oldu. Drakul Hunyad'ı ikna etmeğe muvaffak olamadı⁹²⁴. Hattâ Hunyad, Drakul'un ihtiyatını bir nevi hıyanet gibi telâkki ederek onu kabahatli çıkarmağa kadar vardı. Drakul hiddetlenerek kılıcını çektiğinde derhal tevkif edildi ve haylî altın vererek ve oğlunun kumandası altında dört bin kişilik bir yardımcı kuvvet getirmeyi vaâd ederek kendini kurtarabildi⁹²⁵. Maamafih şurasını söylemeliyiz ki, Drakul bu sefer aleyhindeki delillerini Pâdişah'ın üstün kuvvetlerinden ziyâde bir Bulgar karısının meş'ûnı falından ve muahedenin bozulmasını müteakip -Allah'ın adı üzerine edilen bir yeminin böyle bozulmasından dolayı bü-tür unsurlar infial etmiş gibi- tekmil Macaristan'da hissedilmiş olan bir zelzeleden çıkarmıştı.⁹²⁶

Ordu, uzun ve fakat daha emin bir yoldan, yani Balkan silsilesinin eteğinden

⁹²¹ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 78.

⁹²² Gallimachus, DC pugnâ Vannensi.

⁹²³ HaUcondilas'a nazaran onbln k1 silik.

⁹²⁴ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 79.

⁹²⁵ Gallimachus, c. 3, s. 344.

⁹²⁶ «Paulo post dimissum conventum, in quo decreta in Turcas secunda expeditio Mota est adeo vehementer terra ut non privatim tantum aediticiorum partes ut assolet dejecerit, sed pleraque oppida penes tota in prodigium usque ad solum excusserit» Callimachus. (Metinde nakledilen ifâdenin mehzadır.)

giderek Bulgaristan sahralarını geçti. Hunyad, üçbin Macar süvarisi ve Eflâk yardımcı askerleriyle önde yürüyordu. Ondan sonra askerin bakiyyesi ve ehl-i Salîb kolu ile kral geliyordu. Ehî-i Salîb Haz-ret-i tsâ nâmına silâhlanmış olmakla beraber Rum ve Bulgar kiliselerini tahribden geri kalmıyordu⁹²⁷. Türkler'in Karadeniz'e girmek ve Tu-na'dan yukarı çıkmak üzere Kamçık (Panisus)⁹²⁸ nehri üzerinde inşâ etmiş oldukları yirmisekiz gemi yakıldı.⁹²⁹ Birçok mevkiler silâh patlamadan teslim edildi. Fakat Süne (Sene) (Sunnium) ile Balçık (Pezech)⁹³⁰ mevkilerinin kuvvetine itimâd ederek, kendilerini kahramanca müdâfaa ettiler. Macarlar'm hücumunda beşbin Türk telef oldu; diğerleri ele geçirilmez zannettikleri kayaların tepesinden aşağı atıldılar. Kavarna (Bizon) ile Varna (Odesus yahut Konstantia) daha ziyâde mukavemet etmediler. Varna kalesi deniz üzerinde ilerleyen iki burunun teşkil ettiği bir körfezin kuzey sâhilindedir. Şehrin kuzeyinde bulunan ve Balkan'ın bir- eteğinden ibaret olan burun üzerinde Makro-polis (Uzunşehir) nâmında bir kasaba vardır. Güney tarafındaki burun üzerinde, Varna'dan beşbin adım mesafede Galata yahut Kalyakra (Kal-liacre) bulunur; Varna ile Galata arasında teknil mesafede bataklıklar vardı⁹³¹. Macarlar burada henüz ordu kurmuşlardı ki, MuradVı kırk-bin kişi ile Asya'dan çıkmış olduğu⁹³² müthiş haberi vâsıl oldu. Murad, -yolunu kesmek için Papa donanmasının dolaştığı- Çanakkale Boğazını bir tarafında bırakarak Boğaziçi sahilinden, karaya çıkmıştı. Ceneviz gemileri adam başına bir duka altını alarak orduyu geçirmişlerdi⁹³³. Murad sür'atli bir yürüyüşle

⁹²⁷ Kazalifc.

⁹²⁸ «Oritur autera Panisus in monte Haemo et inter Messembri-am Odessumque Euxino illabatur.» Yâni, Kamçık nehri Balkanlardan çıkarak Misivri ile Emine arasında denize karışır. Bu iki nehir arasındaki mahalde gemilerin seyretmesine müsait başka bir ırmak olmadığından Kamçık, Bizans müverrihlerinin -Rum tımparatorluğu'nun son zamanlarında hudut çizgisi olmak üzere- ekseriya bahsettikleri Pa-nis nehrinden başka birşey olamayacağı aşıkârdır. (Dukas, 18)1.

⁹²⁹ Engel, Macaristan Târîhi'nde (3, s. 79), donanmanın Tuna'da yakıldığını hatâen yazar. Ordunun yürüyüş şeklini tavsif eden Callimachus, donanma Tuna sahillerini terketmiş bulunduğunu gayet muayyen bir surette beyân etmiştir.

⁹³⁰ Şels (Schels) Varna Muharebesine dâir târihî ve askerî mâ-lâmûtu ihtiva eden eserinde (Avusturya Mecmuâ-i Mevkute-î Askeriyye'sinin 1826 tarihli nüshalarında, s. 171) Süne ile Pezek yahut Peçek (Petzez)'in Varna nehri üzerinde ve bugünkü Devina ve Dekodîn karyelerinin bulunduğu mahalde vâki olduğunu zanneder.

⁹³¹ Gallimaohus, Bomfinius, Halkomiüas. Burası eski çağların Tiristria Acra* sidir.

⁹³² Sultân Murad, vuku bulan mükerrer davetler üzerine geliyordu. Sultân II. Mehmed Hân'ın ikinci defa yazdığı mektubun mealini Hoca böyle kaydeder: «Eğer saltanat ve cihandan cenâblanna müteallik ise def-i adüvviye mübaşeretleri farz-ı ayndır. Eğer bu canibe müteallik ise ulûl-emre itaat lüzumu zamîr-i münîrlerinin malûmudur.» (C. 1, s. 379).

⁹³³ GaUlmachus. 13, s. 344.

gelerek Macar ordugâhından dört bin adım mesafede ordusunu kurdu. Harb meclisinde, Kardinal Ju-lien Sezarini ile Erlau ve Varadin piskoposları, ordugâhın etrafında hendekler ve arabalardan istihkâmlar yaparak, Türkler'in harekâtını beklemek fikrinde bulundular; fakat Hunyad düz sahrada hücum taraftan olduğundan, genç kralın şecâat-i pür-feverânî ile bu fikir galebe etti.

Sen Marten yortusundan bir gün evvel iki taraftan asker harb nizâmı üzre dizildi. Hıristiyan ordusunun Ulahlar'la yalnız beş Macar bölüğünden müteşekkil olan sol cenahı⁹³⁴ Varna bataklıklarıyla muhafaza edilmişti. Bu şehre doğru ilerlemiş olan sağ cenah tamâmiyle açık olduğundan MaCârlar'ın tekmil kuvveti bu tarafta toplandı. Alemdar Fran-ko ile Erlau piskoposu⁹³⁵ muhafazasına tevdi edilmiş olan büyük ve siyah Macar bayrağı orada dalgalanıyordu. Julien Sezarini'nin kumandasındaki ehl-i Salîb, Franko ile Erlau piskoposu arasında taksim edilmişti. Vnradin (Waradin) piskoposu, birkaç Leh bölüğünden mürekkep Sen Ladislav'ın bayrağı ve Lasko Bobrich'in emri altında bulunan pişdar askerinin başında olarak ordunun arkasını ve eşya ile top mühimmatım muhafaza ediyordu.⁹³⁶ Kral, Etienne de Bathor'un taşıdığı Sen Jorj bayrağı altında elli süvari ile çevrili olduğu halde ortada bulunuyordu. Başkumandan Hunyad her tarafta idi. Türkler'in değişmez âdetlerine nazaran harb Avrupa'da ise sağ cenah şerefi Rumeli beğlerbeği-ne, Asya'da ise Anadolu beğlerbeğine verildiğinden, Türk ordusunun sağ cenahı Rumeli beğlerbeğinin ve sol cenahı Anadolu beğlerbeğinin kumandası altında idi. O vakit Anadolu Beğlerbeği Karaca,⁹³⁷ Rumeli Beğlerbeği de -kendisine İzladi derbendinde

⁹³⁴ Callimachus, sağ cenaha yalnız Macarlar'dan beş takım koyar, ve Eflaklar*ı istedikleri mevkiilerde muharebe ettirir. Ancak Halkondüas, Macarlar'ın Anadolu kuvvetine mukabil olduğunu şu ifâdesinde sarîhen yazar: «Pannonnes in dextro, Daci in sinistro curabant cornu. Joannes Choniatas habens Phazen, qui Bitaxides vocantur, proficiscebatur contra Asiæ ducem.» Ve, Anadolu beğlerbeği Türkler'in sol cenahına kumanda ettiği cihetle, Hunyad mutlaka öteki ordunun sağ cenahında bulunuyordu. Kanano'ya nazaran «Jazıklar», yâni «FUistiniler» (?) kelimesiyle tercüme olunmak lâzım gelir; Halkondilas'daM «Phazen» kelimesi daha ziyâde «tîr-endâz» (la-fazione) fırkası mânâsını taşır görünüyor.

⁹³⁵ AmeAlhon, c. 27, Bizans İmparatorluğu Târîhi, s. 30. «Ağra»yı <Gran» zanneder.

⁹³⁶ «Nec procula tergo penes currus et munitiones venli sub-sidiariam aciem constituit vexillum Divi Ladislai sub Vara-diensi episcopo.» (Metindeki ifâdenin aslıdır.) Engel, zanneder ki, bunda cenahın ucundan bahsediliyor.

⁹³⁷ Halkondilas «Karaca»ya sehven «Rumeli beğlerbeği» unvanını verir; halbuki Neşrî, İdrîs, Sa'dü'd-dîn, Âlî ile diğer müverrihlere nazaran Anadolu beğlerbeği idi. Zâten Halkondilas da az sonra «in hujaz (Caraze) locum substituit Scaram, ut Asiae dux esset.» diyerek, Karaca'nın Anadolu beğlerbeği olduğunu zikretmek suretiyle tenakuzda bulunur.

uğradığı hezimetini Varna'da tazmin etmek fırsatı verilmek için- Tokat mahbesinden çıkarılmış olan Turhan idi⁹³⁸. Murad Yeniçerilerle ortada bulunuyordu.⁹³⁹ Önünde kazıklarla muhafaza edilmiş bir hendek vardı. Padişah, -düşmanların hıyanetini askerlerine göstermek ve yemininden döneklik edenleri cezalandıran Cenâb-ı Hakk'ın himayesini talep etmek istiyormuş gibi- Hıristiyanların bozmuş oldukları ahidnâme hendeğin kenarında bir mızrak ucunda olarak duruyordu. Türk ordusunun arkasında da develerle eşya bulunuyordu⁹⁴⁰. Bu esnada uğursuz bir fal zuhur ederek Hıristiyanlara dehşet saldı. Bir kasırga çıkararak -yalnız Kral'ın bayrağı müstesna olmak üzere- Macar ordusunun bütün bayrakları yırtıldı⁹⁴¹. (10 teşrinivânî 1444).

Hunyad, Müslümanların Karaca kumandası altında bulunan sol cenahına bizzat hücum ederek sürdü, hezimete uğrattı. Diğer taraftan Ulahlar Rumeli askeri üzerine o derece şiddetli hücum ettiler ki, ilk darbeye onları perişan ederek kılıç ellerinde Türkler'in ordugâhına ve Pâdi-şah'ın çadırına kadar kendilerine yol açtılar. Murad, bütün saflara sirayet eden karışıklığı görerek ordusunun selâmetinden ümîd kestiği ve kaçmağa hazırlandığı esnada Rumeli Beğlerbeği Karaca atının dizgininden tutarak muharebe meydanını bırakmaması için niyaz ve Pâdişah'ı firardan men ederek zaferi kazanmağa zorladı. Yeniçeri Sekban-başısı Yazıcı Doğan o aralık Beğlerbeği'ni cür'etinden dolayı cezalandırmak istedi, fakat kendisi bir Macar küçü darbesiyle düştü⁹⁴². Murad ile Yeniçeriler düşmana metanetle mukavemet ederek -Hunyad'ın ısrarına rağmen müsâid mevkiini terk ve kendisini çeviren genç asilzadelerin coşkunluğuna kapılmış olan- Macar Kralı'nın hücumunu defettiler. Her tarafından çevrilmiş ve ya galebe etmeğe, ya ölmeğe karar vermiş olan Via-disîas şeciâne harb* ederken atı, bir balta darbesiyle, ayağından yaralanarak mücâdelenin ortasında yere düştü. Uzun bir müddet müdâfaadan sonra Vladislas teslim olmak istediye de,

⁹³⁸ Negrt, tdris. Bratutu'da Sa'dü'd-din, 20, s. 100, Murad'ın Turhan'a serbestisini muharebeden sonra zafer neşvesiyle iade ettiğini iddlft eder.

⁹³⁹ Engel, Anadolu ve Rumeli askeriyle Yeniçerileri üç muhtelif safa koymakla yanılıyor. Osmanlıların safların tertîb ediliş kaidesi değişmezdi; Yeniçeriler merkezde, Anadolu ve Rumeli askeri cenahlarda bulunur (Halkondilas). Kanano ile diğer bâzı müverrihler Yeniçeri'yi «Janua» kelimesinden iştikak ettirmekle aldaniyorlar; çünkü Halkondilas'ın bu tâbir karşılığında kullandığı ibare, maiyyet-i şâhâne demek olan «kapı halkı»nın aynen tercümesidir.

⁹⁴⁰ Gallimachua, Bonlinlus.

⁹⁴¹ Muharebenin vuku bulduğu günü Sa'dü'd-din 848 Recebinin dokuzuncu Salı gün,ü olmak üzere tayla eder. (Mütercim).

⁹⁴² Halkondilas. Dogan'in bir Macar'ın eliyle telef olduğunu söyler.

mütârekenin yok sayılmasından dolayı öfkeli olan Osmanlılar hiç kimseye aman vermemeğe ahdetmiş idiler. Koca Hızır nâmında⁹⁴³ ihtiyar bir Yeniçeri Vladislas'ın başını kesti; bir mızrağın ucuna takarak -Murad'ın bu hiyanete karşı kendisinin ve Hıristiyanların ma'bûdu oîan Cenâb-ı Hakk'm intikamını davet için⁹⁴⁴ bozulmuş olan ahidnâme'yi ucuna asmış olduğu- o diğer kargıya müthiş bir nazire teşkil etti. Bu manzara Macar ordusuna büyük bir yeis salarak umûmî bir hezimetin başlangıcı oldu. Düşmanı takipten dönmüş oları Hunyad, gâliblerin elinden genç kralın cesedini, vahşiyâne bir debdebe ile gösterdikleri bu müthiş zafer alâmetini almak için beyhude olarak harikulade - bir iktidar gösterdi; nihayet muharebenin neticesinden ümidini keserek akşama doğru Ulahlar'la beraber firar etti. Ertesi sabah Macarlar arabalarının arkasında siper alarak hâlâ Hunyad'ın dönüşünü beklerken, Murad Hıristiyan ordugâhının bu hareketsizliğini acâib karşılayarak üzerine hücum ve birkaçı müstesna olduğu halde müdâfilerin tamâmını idam etti. Erlau, Grosswardin piskopos-lanıyla bir gün evvel yine o istihkâmların içinde kraliyet bayrağını kurtarmış olan Etienne Bathor ve mütârekenin bozulmasına ve bu büyük hezimete sebep olan, Papa'nın vekili Kardinal Sezarini Türk yatağanı altında hayâtını terkedenler arasında idiler⁹⁴⁵.

Murad, bu mühim muzafferiyetten sonra, mûtemedlerinden Azab Beğ refakatinde olduğu halde harb meydanını gezmeğe gitti. Ölülerini görünce:

- «Taaccüb edilecek şey değil mi? Bütün bu delikanlı ordusunun arasında bir dâne ihtiyar yok!» dedi.

Azab Beğ⁹⁴⁶:

- «Bir dâne ihtiyar olsaydı bu kadar mecnûnâne bir teşebbüste bulunmazlar idi.»⁹⁴⁷ cevâbını verdi.

Kıymetli eşya ile dolu yüzelli araba galibin eline düştü. Murad, mu-

⁹⁴³ Neşri, tdris. Sa'dü'd-din ve Âli bu yeniçeriyi Hızır diye adlandırmakda müttefiktirler.

⁹⁴⁴ Murad'ın duası için Bratutu'da Sa'dü'd-din'e müracaat, 2, s. 96. (Pâdl-şah'ın duası hakkında Sa'dü'd-din'in ifâdesi, kısaltılarak aşağıya alınmıştır: «İlâhı, gönül pâdişâhlarının sultanlıkları için! Nefs gazilerinin pehlivanlıkları için! Din yolunda basını, canını feda eden mücâhitler hürmetine! Kanlı kefenlere bürünmüş şehidlerin çalıştıkları câh-ı din izzetine! İlâhi, Sultân-ı divân-i risâlet, Süleymân-ı eyvân-ı celâlet rûh-ı mu-tahharının .saiâsı ve revân-ı münevverinin ziyası için! Sipâh-ı ehl-i İslâm-ı pây-mâl ve perişan hâl etme! İslâmı 'inananlara yardım etmek bizim hakkımızdır' (Er-Rûm/97) vaadine karîn ve mezid-i İnanetinle ref-i Hvây-ı din eyle!» Sa'dü'd-din, İstanbul basımı, c. 1, s. 380-381) (Mütercimim ilâvesi).

⁹⁴⁵ Florus, 3. s. 11: Engel, Macaristan Târîhi, 3, s. 84; Katona'da Joanich'e nazaran, 13, s. 380.

⁹⁴⁶ Azab Beğ Bursa'da bir cami yaptırmıştır.

⁹⁴⁷ Neşri, İörls, Sa'dü'd-din, 2, s. 100.

zafferiyyetini derhal Mısır Sultânı'na bildirdi ve nasıl demirden adamları mağlûp ettiğini daha iyi anlatmak üzere Azab Beğ'le Macar asilzadelerinin zırhlarından yirmibeş dâne gönderdi. Hıristiyan ordugâhı tahrib edilmiş olduğundan Murad -Asdrobal'in başını Anibal'in ordugâhı içine fırlattırılmış olan Roma Konsolosu gibi- Kral'ın başını oraya attırmadı; fakat bal içerisine koydurup muzafferiyyetinin şahidi olarak Bursa valisi Cebe Ali'ye⁹⁴⁸ gönderdi. Bursa ahâlîsi buna dâir mektubu taşıyan bir şahsın gelmek üzere bulunduğundan haberdâr olunca cemaat hâlinde Pâ-dişah'ın memurunu istikbâle gittiler; Vladislas'ın başını Nilüfer suyuyla yıkadıktan sonra -vaktiyle Partlar'ın Krezüs'ün başını gezdirdikleri gibi- bir mızrak ucunda bütün sokakları dolaştırdılar⁹⁴⁹. Hunyad'lı-lar'ın Balkanlar'a aksetmiş olan zafer sadâlarının naziresi olmak üzere, Osmanlıların gâlibiyet avâzeleri de Keşiş Dağlan'nda yankılanıyordu.⁹⁵⁰

Sultan Murad'ın Tahttan Tekrar Feragati Ve Üçüncü Defa Cülusu

Murad'ın tabîati rahat ve huzur içinde bir hayâta o derecede mail ve kendisi hükümetten ve harbden o derecede nefret ediyordu ki, Varna imha muharebesinden sonra tahtından bir defa daha feragat ederek Manisa'da inşâ ettirmiş olduğu Dilara bahçeleriyle nefis sarayına avdet etti. Bu makarr-ı şahanenin harabeleri bugün -ortasında birkaç servi ile bir takım enkazından ibaret olmakla beraber- yine seyyahların nazar-ı dikkatim celbeder. III. Murad ile hareminin -cedleri olan Varna galibinin pek sevdiği ikametgâhını süslemek için- inşâ ettirdikleri birçok binaları yanlış olarak ekseriya II. Murad'a atf ederler⁹⁵¹. Bir dârü'l-mecânîn (akıl hastahânesi), bir dervîşân tekkesi, hamamlar, fıkara için bir imaret, bir medrede, bir kervansaray, inşâsındaki sevk-i selîm ile kubbe ve kulelerinden dolayı, dikkate şâyân bir cami, Haseki Camii, Ha-tuniyye Camii hep III. Murad'ın saltanatı zamanına aittir⁹⁵². Saru-han Beği İshak Çelebi ise II. Murad'dan bile

⁹⁴⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 100; Neşri, varak. 19, İdris, II. Murad zaman-ı saltanatının onaltıncı hikâyesi. Kostantîniyye kapılarının biri bugün dahi Cebe-ÂU (Cîbali) adıyla anılır. (Bu hususta Kostantîniyye ve Bosfor Kitabına müracaat, 1, 120).

⁹⁴⁹ Sa'dü'd-din, 1; Solak-zade. varak :43.

⁹⁵⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/490-495.

⁹⁵¹ Şandler, I. Fasil, 80.

⁹⁵² Cihan-nüma, s. 635'de bu binaların ancak hicri 1000 senesine doğru (mi ladi: 1591) III. Murad zamanında tamamlanmış olduğu serâhaten zikr edilmiştir.

eski bir zamana aittir. II. Murad'ın sarayı ile bahçelerinin harabeleri yanında bulunan türbe -II. Murad ve III. Murad'ın, cem'iyetlerinde zevk ve safaya dalmış oldukları- yirmi dört zevce ve genç şehzadelerinin mezarını ihtiva eder. II. Murad ile III. Murad arasında şu fark vardı ki, ikincisi henüz tahtında iken Adalar Denizi sahilinin rehavetine dalmış, halbuki hem-nâmı olan II. Murad büsbütün rahat ve safâda bulunmak için iki defa tahtından inmeğe lüzum görmüştü. Fakat II. Murad'ın bu ikinci defaki hayattan âzâde olmak rüyası da çok sürmedi. Yeniçeriler âdil, lâkin şedîd ve sert bir efendinin emri altında bulunmağa alışmış olduklarından oğlu Meh-med'in gençliğini derhal suiistimal ettiler. Bu şiddetli askerler, bir çocuğun hükümetinde bulunması kaabil olmayan bir inzibata muhtaçtılar. Bunların isyanı Murad'ı tekrar tahta cülus ettirdi. Yeniçeriler memnuniyetsizliklerini - Edirne'de çarşı civarındaki evleri tamamen kül eden- bir yangınla göstermişlerdi. Haremde büyük nüfuz sahibi olan Kızlarağa-sı Yeniçeriler'in elinden genç Pâdişah'ın himayesine iltica ederek, pek-çok meşakkatle kurtuldu. Âsiler Kızlarağası'nın ziyamdan yağma ve katliâm suretiyle intikam aldıktan sonra, şehirden çıkarak Buçuk-Tepe'de⁹⁵³ ordu kurdular ve ahâlîyi korkuttular. Maaşlarının yevmî yarım akçe artırılması isyanı muvakkaten teskin ettiyse de vezirlerin korkusunu izâle edemedi. Yeni Pâdişah'a yardım etmeğe memur olan Sadrâzam Halîl ile Beğlerbeği Ozgur⁹⁵⁴ ve İshak Paşa hükümetin daha kuvvetli ellerle muhafaza edilmediği takdirde çok geçmeden yıkılacağını anladıklarından, arkadaşları Sanıca Paşa'yı Murad'dan devletinin ve hanedanının imdadına gelerek, hükümet dizginlerini üçüncü defa eline almasını istirham için Manisa'ya gönderdiler. Murad, bunun üzerine henüz onaltı yaşında bulunan oğlunun geniş memleketlerini idare için lâzım olan kuvve-i fikriyyeye mâlik olamayacağına kanaat getirerek, onların istirhamlarını kabul etti. Genç Pâdişah'da - gençliğine rağmen ateşli bir tabiat ile saltanat sevdası görülmüş olduğundan, saltanattan bizzat feragat etmesi teklifine cesaret olunamadı. Fakat Halîl, Pâdişah'i birkaç gün devam edecek olan bir ava davet etti; bu aralık Murad Edirne'ye vâ»l olarak kendini gösterince, halk büyük sevinç gösterdi. Pâdişah dîvâna çıkarak âsileri cezalandırdı; bütün Yeniçeriler bir lâhzada vazifelerine rücû ettiler. Mehmed, avdan dönüşünde pederini

⁹⁵³ Fransızca'da «Bautscboul» yazılmış İse de hatadır. Fakat Buçuk-tepe İsmi oraya bu defa Yeniçeriler'e yarım akçe, yâni o zamanın Usanınca «buçuk akce» terakki verildiğinden verilmiştir. Tepe'nin ondan evvel ismi varsa da, malûmumuz değildir. (Mütercim).

⁹⁵⁴ «Beğlerbeği Oğur-oğlu» (s. 387). (Uğur-oğlu veya Uğurlu-oğlu olacaktır. Hazırlayan).

üçüncü defa olarak tahta çıkmış gördü. Manisa'ya giderek kendisine saltanat kudretini verecek olan senelerin geçmesini beklemesi emrini aldı. Genç Mehmed zamanında en ziyâde nüfuz sahibi olan Zağanos Paşa - avamdan bir şahıs gibi yaşamak üzere- Balıkesir'e gönderildi. Halîl Paşa sadrâzam sıfatıyla devlet işlerinin yüksek idaresini eline aldı.

Macar ordusunun harb ilân ettiği sene efendisinin nezdine koşarak yeniden Osmanlı ordusunun başına geçmesini istirham eden Halîl Paşa idi; yine Halîl Paşa'nın ısrarı üzerine Murad, Manisa'da istirahatini bırakarak devlet idaresini kabul etmişti. Halîl Paşa'nın gerek Sultan Murad'dan ve gerek hükümetten minnettarlık hisleri beklemesine hak veren bu vasıflar, velîahdin muhabbetini kazanmağa sebep olamıyordu; bilâkis, bir sene zarfında (849/1445) iki defa tahttan inen genç şehzadenin mevki hırsı ve intikam olan kalbinde gizlice bir husûmet eseri kalmıştı.⁹⁵⁵

Mora Ve Arnavutluk'ta Fetihler

Murad, -artık vefatına kadar bir daha bırakmadığı- idareyi eline alınca, gözlerini eski Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa'daki güney eyâletlerine yâni Mora ve Arnavutluk üzerine çevirdi. Pâdişâh, Hunyâd üzerine muzafferiyetinden sonra -Kardinal Julien Sezarini ile mütte-fikan Macar Kralı'nı (Hıristiyanlarca) menhus Varna muharebesine el altından teşvik etmiş olan- Rum İmparatoru Yuanes ile mütârekeyi yenilemişti⁹⁵⁶. Fakat o zaman İmparator'un memleketleri, Anastas'ın yaptırmış olduğu sorun dâhilinde bulunan Kostantiniyye haricî mahallelerinden ileri gitmiyordu. Zâten bu yeni muahede de İmparator'un biraderleri olan Mora despotları (hâkimleri) hakkında hiçbir şart yoktu. İmparatorluğun, Manuel'in yedi oğlu arasında taksimi zamanında Teodor, Spart Deppotu tâyin edilmişti. Vefatında ona halef olan yeğeni Teodor -ki Andronikos'un oğludur- despotluğunu amcası Kostantin'in despotluğu ile değişti; bu suretle, mîrâs olarak Karadeniz ve Marmara Denizi sahilinde Misuri ve Süivri şehirlerini abniş olan Kostantin Silivri'yi Teo-dor'a terk ile Spart'a sahip oldu⁹⁵⁷. Daha sonra Kostantiniyye'nin son İmparatoru ile bir kere Mora'ya yerleşince,

⁹⁵⁵ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 104. Solak-zâde, varak: 44. Ali. îdrîs, Halkon-dllas, 7. (Sultan Murad'm kaç defa cülus ettiği M. t. 3'de tetkik edilecektir. Mütercim). Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/495-497.

⁹⁵⁶ HalkondîîAS, 7, &. 106.

⁹⁵⁷ Dukas, 23, s. 74.

hükümetini o kadar genişletti ki, dâhilen, biraderi Tomas'ın arazîsi müstesna olmak üzere, bütün yarımada; haricen de, Beotie ile Attique (Attik) kıt'alarını ihtiva ediyordu. Akkrabasından Rainer'e halef olan Atina dukası Neri Aksiyayoli (Ntri Accioli) nâmmdaki despot ile ittifak akdederek, senelik bir vergi vermeyi taahhüt etmişti⁹⁵⁸. Bundan dolayı Kostantin dâhilde Spart, Korint ile Patras'a; hâriçte Teb ile Parnas tepesinin batı etekleri üzerindeki Salunau -bugün Agrafta Tepesi adını almış olup o vakit Ulahlar'm sakin buldukları-- Pind körfezlerine kadar olan memleketlere hâkim olmuştu⁹⁵⁹. Kostantin'in böyle Mora'nın dâhilinde ve hâricinde hükümlerini genişletmesine bilhassa uzun süren Hunyâd seferi müsait bulunmuştu. Ertesi sene Murad, saltanatı terk ederek Asya'ya çekildiği vakit, Kostantin bilhassa yarımada'nın müdafaasıyla meşgul olarak Mora'-yı Güney Yunanistan'a bağlayan ve genişliğinden dolayı Aksamilon⁹⁶⁰ (Altı fersahlık) adı verilen berzahı tahkim ettirdi. Bu arazî parçası karadan yarımada'ya uzatılmış bir nevi köprü teşkil eder. Bunun için berzah her zaman Mora fâtihi ve müdâfîlerinin nazar-ı dikkatini çekmiştir. Bunların kimi bir kanal, kimi de berzahın bir ucundan diğer ucuna ka-ciar bir sur yaparak Mora'yi karadan ayırmağa teşebbüs etmişlerdi. Bu ayırmaya ilk defa teşebbüs edenler Dimitrius Poliurset, Jül Sezar, Kali-küla ve Neron olmuştur. Fakat işin icra kaabiliyetti yahut masrafı nisbe-tiyle. faydalı neticeler vereceği görülmediğinden⁹⁶¹, takip edilmemişti. Yunanlılar Keykâvus'a karşı muharebeleri esnasında⁹⁶² berzahı, bütün genişliğince bir sed yaparak tahkim ettiler; Jüstinyen harâb olmuş olan-sur-ları yeniden yaptırdı⁹⁶³. Nihayet Manuel, I. Mehmed'in saltanatı zamanında Bizans İmparatorluğu'nun rahat yüzü gördüğü hengâmda⁹⁶⁴ ve Kostantin Macarlar'ın Varna'da muharebe edip mağlûp oldukları sırada bu istihkâmları tamamladılar⁹⁶⁵. Kostantin bu işe büyük bir gayretle yardımcı

⁹⁵⁸ Halkondilas, 1, 7, *: 207.

⁹⁵⁹ Teb'in târihçe diğer ismi TLua, Patras'ın Lukris Ozulis, Saluha'nin Sinüs Krisakûs'dür.

⁹⁶⁰ Bu altı fersah bir coğrafi mili eder. Manner, 9, s. 361. SUaks, Strabon, Mela Ue Pelin'e nazaran.

⁹⁶¹ Strabon, 1; Pelin, 4, 4; Pojanias, 2, 1; Sueton., (Sezar Zamanı), fasıl: 44, (Kaliküla Zamanı) fasıl: 21, (Neron Zamanı) fasıl: 19.

⁹⁶² Herodot, 8, i, 71.

⁹⁶³ Manner'in zikrettiği (4, 2) Prokopyus'un (Procopius, de Aedif) Dö Edif kitabı, ancak Terastaki istihkâmlardan bahseder. Yalnız Zozimus, 1, 29; Franzes, 1, 33, Mora berzahındaki surdan bahsederler.

⁹⁶⁴ Fraozes, 1. fasıl, 1415 senesinde.

⁹⁶⁵ Haykondilas, 6, s. 99 ve Dukas'a ilâve edilen vakayiname, s. 199.

olan biraderinin desteğiyle iki mızrak boyunda, iki «on» kalınlığında ve bir hendek ve beş tabiye ile bütün genişliğince müdâfaa edilmiş bir sed inşa ettirdi⁹⁶⁶. Fakat bu yeni istihkâmlar Mora'yı müdâfaa edecek yerde, ancak Pâdişâhın arzusunu ve hücumunu celbe sebep oldular; Pâdişâh, hem kendi arzusuna, hem de yirmi sene evvel Aksa-milon tarikiyle Mora'ya girmiş olan Rumeli beğlerbeği Turhan'ın ve Kostantin ile muahedesini bozarak Murad'ın tâbiyetine dâhil olan Atina dukası Neri'nin telkinlerine kapılarak Mora'nın fethine karar verdi. Padişah Siroz'da Avrupa ve Asya askerini toplamış olduğundan Makedonya içerisinde Mora üzerine yürüdü; Neri, Teb'de Osmanlılar'a iltihak etti. Ordu, toplarını ve mancınıklarla şâir muhasara âletlerini kurmak için ancak Minciye (Mingiae)'de durakladı⁹⁶⁷. Kostantin, Murad'ın hareketinin ilk haberi üzerine birâderiyle birlikte ve Mora'nın bütün kuvvetiyle berzahın yeni şeddi arkasında siper almıştı. Kostantin yalnız aza-metiyle hareket ederek askerinin adedçe zaafını bir ihtiyat sebebi olarak gösteren kumandanlarının nasihatlarına itibar etmediğinden Pâdişâh'a bir sefir göndererek -mevkîyle hiç mütenâsip olmadığı halde- Murad'ın Mora ile berzahın hâricinde bulunan arazîyi -biraderi Bizans İmparatoru'nun hükümeti zamanında olduğu gibi- kendisine terk etmesini talep etti. Bu sefir, pek çok defa zikrettiğimiz Halkondüas idi⁹⁶⁸. Mu-rad, sefiri Siroz'da hapsederek efendisinin edepsizce taleplerde bulunmağa eür'et etmesinin cezasını, ona çekti. Pâdişâh, birkaç sene evvel Duk Doranier'in vefatında dul zevcesi tarafından yine buna benzer bir taleple gönderilmiş olan Halkondilas'ın pederine de bu muameleyi göstermişti.⁹⁶⁹ Ordusunda altmış bin muhârib bulunan⁹⁷⁰ Sultan Mu-rad altı bin güzide askeriyle berzahın istihkâmlarının keşfi için Minciye ordugâhından hareket etti. Şeddin önünde birkaç gün Kostantin'in itaat etmesini bekledi. Yalnızca Turhan'ın te'mînâtı üzerine beslemiş olduğu bu ümidin boşa çıktığını görünce hiddet ederek, kendisinin ertesi bahara bırakmak istediği bir harbe kış ortasında teşebbüs ettirdiğinden dolayı onu azarladı⁹⁷¹. Maamafih ric'ati

⁹⁶⁶ Halkondüas, 1. fasıl, Opus autem istud maturavlt accerslto fratre, 7. kitap, 8. 108.

⁹⁶⁷ Bratutu'da Sa'dü'd-dln, 2, s. 106.

⁹⁶⁸ Halkondilas, 7, s. 106. «Bomtoardes et funee.»

⁹⁶⁹ Ameilhon (Ameylon) Târih-i Bedayi' (San'at -veya Estetik- Târihi) zeylinde, (27, s. 44), Halkondilas'a verilen memuriyeti muahharan oğluna verilen memuriyetle karıştırıyor. Halbuki Halkondilas birincisi için «Is (legatus) eiat nos-ter pater» (6, s. 100) ve ikincisi için «Legatus ille Chalcondy-las Atheniensis fuit» diyerek, bu iki memuriyeti sarîhen tefrik ediyor.

⁹⁷⁰ Halkondilas, «. 103.

⁹⁷¹ Kezallk. Cronlcon ad calcem Ducae, s. 199.

sânına yakıştıramadığından, ordunun büyük kısmını davetle toplan ve muhasara aletleriyle beraber Aksamilon surlarının önünde ve berzahın ortasında -vaktiyle genç berzahhlara mahsus ve bir çam ormanı ile çevrili olup Poseidon'un⁹⁷² şerefine yapılan yarışlarda Yunan şehirlerinin mükâfat kazanmak için mücâdele ettikleri- mevkide ordu kurdu⁹⁷³. Üç gün tekerlekler üzerine konulmuş muhasara mancımlarıyla toplar surları döğdü, fakat Rumlar sarsılmadılar. Dördüncü günün gecesi Türkler bütün ordugâh hattı üzerinde birçok ateşler yaktılar; «Allah! Allah!» diye haykırarak -Pâ-dişah'ın üç gün sonraya bırakmış olduğu- umûmî hücumu şimdiden bu suretle ilân ettiler⁹⁷⁴. Dördüncü gün -ki muhasaranın yedinci gününe tesadüf eder- trampeteler, borular, tabii ve nekkareler hücum işareti verdi. Surları yıkmak, yahut üzerinden geçmek için aynı zamanda hem lâğımlar, hem merdivenler kullanıldı. Hızır nâmında bir Yeniçeri -ki Varna muharebesinde Vladislas'ın başım kesmiş olan Hızır olması muhtemeldir- birinci olarak sed üzerine çıkmağa muvaffak oldu; hilâl bayrağını dikti. Bunun üzerine Rumlar muharebenin büsbütün kaybedildiğine hükmederek dağlarının arasına firar ve Mora'yi şu suretle Osmanlılar'ın tahribatına terk ettiler. Kikries (Kikhries) (Cen-chraee: Senkraa) yakınında Oxi (Oksi) dağına iltica etmiş olan üçyüz Rum muhasara edilerek kılıçtan geçirildi; diğer altıyüz Rum da -hücum esnasında telef olan Türkler'e kurban makamında- katliâm edildi.⁹⁷⁵ Berzah surunun zaptedildiği gün Murad Skiron (Scyron)'a giderek, oradan Ahai (Achaeae)'ye doğru yürüdü; Turhan'a yalnız bin Yeniçeri bıraktı. Bu asker zayıf olmakla beraber Mora'nın güneyinde yapılacak perişanlıklar için kâfi idi.⁹⁷⁶

Türkler'in «Kordus»⁹⁷⁷ adını verdikleri Yeni Korent (Korin), Mo-ra'mn anahtarı, berzahın caddesi, Eğin (Egine), Saronikus Sinüs (Saronicus Sinüs), Lepanto, Korentiyakus Sinüs (Corinthiacus Sinüs) körfezlerinin ticâret deposu ve Yunanistan'da bütün san'atların merkezi olmak hasebiyle burada özellikle zikredilmeğe değer. Omiros (Homerus)'un eski Yunanistan'da en

⁹⁷² (Diğer adıyla Neptunus equ ester.)

⁹⁷³ Istus, tBex et peregrini stabant İn medio Isthmi» (Padişah Ue Yeniçeriler berzahın ortasında mevkî aldılar), 108. Berzah oyunları tam o mevkide İcra ediliyordu. Pozanias, 1, 2; Strafoon, 8; Manner, 9, s. 363.

⁹⁷⁴ Halkondilas, 7.

⁹⁷⁵ Bu esirleri pederinin hâturasına hürmeten Sultân Murad'ın idam ettirdiğine dâir olan şu ifâdesi: «ad sacrificum duxit in honorem patris sui» yalnız Pâdişah'ın insaniyetperver tabiatı ile değil, Osmanlılar'ın bütün âdetleriyle zıt düşer. Çün-

⁹⁷⁶ Kezalik, 1. fasıl, s. 108.

⁹⁷⁷ Hacı Kalfa'nın Rum-IU'sl, s. 113.

ziyâde şâyân-ı dikkat şehirler arasında saydığı Korent ismi daha sonra bütün bir mimarî usûlüne, cenaze merasimi vazo-lannın en güzellerine, en kıymetli resim ve mermer işlemeciliğine, en makbul dökme işlerine alem olmuştur. Korent kızlarının güzelliği, bütün Yunanistan'da darbimesel hükmüne geçmişti. Afrodit mâbedleri Akro-korint (Acrocorinthe) denilen şehrin yanındaki tahkim edilmiş dağın zirvesindeydi. Bundan başka Pallas Kalsinities (Pallas Chalcynites), Jüpiter Korife (Coryphee) mâbedleriyle Akrokorent kalesi içerisinde -Bel-lorofon'un zaptedebildiği Pegas (Pegase) nâmındaki atın bir tepme ile yerden çıkarıp da İpokren (Hyppocrene) adı verilmiş olan- Piren⁹⁷⁸ menbâı yanında bulunan Bellorofon (Bellorophon) mabedi nazar-ı dikkati celbediyordu. Adrien, -bu mânâyı hakikat yapmak istiyormuş gibi- Arkadid'e Stimfal (Stymphale) gölünün suyunu Korent'e getirerek bil çeşme yaptırmıştı. Bu çeşmede su, Pegas'a benzer tunçtan bir atın ayağından akardı; yine bir su diğer bir çeşmede (Denizler ilâhı) Nep-tün'ün üzerine bindiği bir yunus balığının ağzından akardı. Batıda Lechee (Leşe) limanına ulaşan kapının üzerinde Faeton ile Apollon yıldızlı arabalar içinde oturmuşlardı. Korent'in batı limanı olan Kikries (Kikhries)'de denize doğru bir servi ormanının karşısında Helen ılıcaları bulunurdu⁹⁷⁹. Bu iki liman ile Korent san'atmın bütün nefis mebânîsi -vahşeti Korent'in ikinci fâtihi Alarik (Alaric)'ten pek ziyâde olan- Roma Konsolosu Mumius⁹⁸⁰ tarafından tahrîb edildi. Jül Sezar, Ko-rent'i yeniden imâr ederek Roma azadlılarının torunlarıyla iskân etti. Herodes Attikus (Herodes Atticus), Pozanias'm -Jimnazyum ve Odeon ile birlikte tarif ettiği, Muminus'un yıktığı- tiyatroyu tekrar inşâ ettirdi. Eski Korent'i süsleyen şu mebânîden ancak birkaç mâbed harabeleri kalmıştır. Venüs Henüs Heleni'ye tahsis edilen mahalde bugün Panaiya (Hz. Meryem)'ya arz-ı hürmet edilir ve Sen Pol Garı -Havâri'nin hâtı-rasıyla beraber- imansızlıklarından dolayı Korentlüere itabını ihtar eder. Akrokorent limanı Eski Çağ'da olduğu gibi zamanımızda dahî Mora'nın tabîi anahtarıdır; bu limandan bakıldığı vakit nazar, vaktiyle Senkra ve Leşe limanlarıyla nihayet bulan Atina ve Lepanto körfezlerini, Oneen (Oneens) ve Siteron (Cytheron) dağlarıyla Helikon (Helicon) ve Par-nas (Parnasse) dağlarının karlı tepelerini, hülâsa Piren

⁹⁷⁸ Şimdi Drakona, yahut Dragon nâmiyle yâd olunan nehrin menbaıdır.

⁹⁷⁹ Pozanias ve Strabon; Slon> da müracaat, 2, s. 226; Schandler, 2, 57. Buk-vil, 4, s. 50-51; Manner, 9, s. 360-371. Klark İle Dodvel'in Seyahatnameleri.

⁹⁸⁰ Plorus, 2, fasıl: 16.

(Pirene) men-bâmdan Delfi yakınında Kastali⁹⁸¹ menbâna kadar bütün mesafeyi birden görebilir.

Kostantin'in kumandanı Miljes (Mylgees)'in⁹⁸² müdâfaa edemediği Korent'i Turhan yaktı; istihkâmlar dördüncü defa olarak yıkıldı ve hendekler dolduruldu⁹⁸³. Korent yangınından sonra Murad, ordusunu -Mora'nın kuzey sahili boyunca bütün Ahai kıt'ası arkasından geçirerek- Mora'mn ikinci payitahtını muhasara etti. Vaktiyle Aroe adı verilen Patras (Patroe), Ahai müttefik hükümetlerinin en eski şehirlerinden biri⁹⁸⁴ ve Mora muharebeleri zamanında Spart donanmalarına barınak olan limanıyla meşhur idi⁹⁸⁵. Agripa'nırı şu mevkii itaati altına aldığı vakit⁹⁸⁶, Ogüst burasını Aksiyom fâtipleriyle iskân ve Roma müstemlekesi menzelesine yükseltti. Bu şehrin mebânîsinden -Akropo-lis üzerinde inşâ edilmiş olan- Dionis Arismenetes (Dionyse Arysmne-tes) mabedi nazar-ı dikkati çekiyordu; Ahai kavmi bu mâbedde Jüpiter'in Hefaistos (Hephaistos) tarafından yapılmış olan tasvirini içinde bulunduran mukaddes ve esrarengiz çekmeceye tapınırdı. Öripilus bu çekmeceyi tlion'dan getirmiş ve merak ederek açmış olduğu için aklını kaybetmekle cezasını çekmiş idi. Bu mukaddes çekmecenin Dionis Arismenetes mabedine gelmesi Dian mabedine karşı gösterilen hürmetsizlikten dolayı bir kâhinin hükmüne tevfikân tâvbe makamında ahâlînin verdiği insan kurbanlarına nihayet buldurdu. Ahaiya müttefik hükümetlerinin hâmisi olan ilâh Pallas olmakla beraber Dian mezhebi orada daha ziyâde yayılmıştı. Dian'a Triklariya (Triclaria), Limatides (Limati-des) ve Halîm Lafriya (Laphria la debonnaire) nâmlarıyla isimlendirilen 1-iriş olan mâbedlerde ibâdet edilirdi. Lafriya mabedinde, fildişinden ve altından yapılmış ve avcı elbisesi giydirilmiş heykeline her sene -etrafı yeşil dallarla çevrilmiş bir ateşte diri diri yakılan- hayvanlardan kurban takdim edilirdi. Dionis mâbedindeki esrarengiz çekmece ile Dian'a tnikdîm edilen bir kurban kadar harikulade bir şey de Seres (Ceres) mabedi yanındaki menbân kâhini idi. Bu kâhine cismânî hastalıklar için müracaat edilir ve su üzerinde yüzen bir aynanın parlak yüzü üzerinde çeşmeler ve nehirlere ilâhî Nayad'e (Naiade)

⁹⁸¹ Pozanias, Spon, Klark, Pukvll.

⁹⁸² Mora medhallni kapamak için inşa edilen ilk sur, İranlılar aleyhinde Termopil muharebesinden sonra Spartlar ile müttefikleri tarafından yapılmıştı: despot Kostanjtin ile Tomas'ın yaptıkları en son suru & M#~ rad kaldırdı.

⁹⁸³ Halkondilas, 7, s. 108; Duias'a ilâve edilen vekayînâme, s. 119, ve Fran-zes, 2, 9.

⁹⁸⁴ Herodot, 1, s. 145.

⁹⁸⁵ Tusidlt (Tucidites)

⁹⁸⁶ VeUiüs Patrkülüs, 2,

sorulan suallerin cevapları okunurdu. Patras çarşısında Hermes (Hermes) ve Vesta heykellerinin kâhini belki daha acaip idi. Bu kâhine müracaat etmek isteyen kimse heykelleri tütsüler, aydınlatır, kulakları tıkalı olduğu halde çarşıya gider, kulaklarını birden bire açarak ilk işittiği kelimedden kâhinin hükmünü istihraç ederdi⁹⁸⁷. Seres mabedinin yerinde bugün Sent Andre Kilisesi bulunur; yine bu isimdeki mektep eski Sibel (Cybele) ve Atis (Atys) mabedi civarındadır. Seres mabedinin gaybdan haber verme hassesi unutulmuş olmakla beraber Patrashlar şimdi dahî Sent Andre Yortusu'nda bu ayazmaya giderek -her derde deva addedilen- suyundan içerler⁹⁸⁸. Eski Atmeydanı'nın eserleri bakîdir⁹⁸⁹. Fakat tiyatro ile Odeon'un -ki Atina'daki Herodes Atticus⁹⁹⁰ tiyatrosu istisna edilirse bu nevi Yunan binalarının en güzelidir- harabeleri bile kamilen kaybolmuştur.

Sekizinci Asır başlarında İslav kavimleri Mora'yı istilâ ederek Afrika Arabları ile müttefikan Patras'ı muhasara ettikleri vakit, Havariler* den Sent Andre⁹⁹¹ -zaruretin son derecesine düşmüş olan hemcinsine yardım etmek için- bizzat memleket ahalîsinin başına geçmişti. Bu ahâlînin mucize kabilinden olarak kurtulmasını Hıristiyanlığın önde gelen şehîdlerinden olan şu zâta atfeden efsâne, o vakitten beri Sent Andre'yi şehrin hâmîsi olarak gösterir. Şehre komşu bir dağın tepesinde inşâ edilmiş ve vaktiyle Panachaicos adı verilmiş olan Patras kalesi Bizans tm-paratorluğu'nun ilk zamanlarında Yeni Patras nâmıyla anılır ve ele ge-çirilemez sanılırdı.⁹⁹² Kostantiniyye'nin Frenkler tarafından zaptından gâlibler bu imparatorluğun memleketlerini aralarında taksim ettikleri vakit Patras Venedikliler'in hissesine düşmüştü. Despot Kostan-tin ancak II. Murad zamanında Patras'ı Venedikliler'den alarak bu mühim mevkiin işgaliyle Mora'da hükümranlığını genişletti. Oniki sene evvel Kostantin muhasara ettiği vakit bu şehir devletin himâyesi altına girerek senelik bir vergi vermeyi teklif etmişti. Murad, sarayı zabitlerinden birini Kostantin'e göndererek bundan böyle Patras arazîsine tecâvüz etmemesini tebliğ etti. Kostantin sefiri kıymetli hediyelerle ikna

⁹⁸⁷ Pozanias 8

⁹⁸⁸ Perzanias, 1. fasıl, Spon, 2, s. 10; Bukvil, 3, s. 504.

⁹⁸⁹ Spon, 2, &, 9.

⁹⁹⁰ Pozanias, 7,

⁹⁹¹ «And the glory of the day was ascribed to a phantom or a stranger, whc fouçht in the foremost ranks under the cn&racter ol S. Andrew Apostte.!» (GJibbons. fasıl: 53, fi. 473),

⁹⁹² Sebesteocrator Joannes rebus desperatis novas Patras castellum munitissimum sese recepit, in edito monte situm machinas bellicas contemnebat. Nikefor Gregoras, 1, 4, 9, 4. (Metindeki ifadenin mesnedidir.)

ederek Patras ahâlîsinin kaleyi Katalanlar'a teslim etmeğe hazır oldukları için Despotluğun ortasında bulunan bu şehrin müşterek düşmanları eline düşmesine engel olmakla Padişah kardeşinin menfaatlarına hizmet fikrinde olduğu cevâbı Sultân Murad'â sefirin vasıtasıyla tebliğ ettirdi. Maa-mafih biraz zaman sonra biri Murad, diğeri Turhan tarafından gönderilen iki sefir Patras muhasarasının hemen kaldırılmasını emrini te'kîd ettiler. Despot, vakit kazanmak için yeni bir hiyleye müracaatla eliyle rüesâsından birini göstererek:

- «Bu adam şimdi biraderim Emîr Sultân'm emirlerini telâki için nezdine gidecektir.» cevâbını verdi.

Bu suretle tâyin edilen Arhont Kostantin'in mabeyincisi olan Jorj Franzes idi.⁹⁹³ Franzes ile ailesi Türkler tarafından pek fena muamelelere hedef olduktan sonra Korfu'da bir manastıra çekilerek ora-ia -görerek şahit

⁹⁹³ Jorj Franzes, 1418 senesinde «mâbeynci» sıfatıyla İmparator Manuel'in hizmetine girdiği zaman, onaltı yaşından ziyâde değildi Şu halde 1402'de doğmuştur. (1, 36), 1423'de ana imparatoriçenin Harem-i Sultânî'ye sefaretle gönderdiği Lukas Notaras ile Melanchrenos Manuel'e refakat etti (1, 40). Emanuel, vefatı sırasında onu oğlu Yuannes'e (Joannes) tavsiye eyledi (1, 48); o da kardeşi Kostantin'e terketti. Kos-tantin 1428'de kendi nâmına tesellüm etmek üzere komiser sıfatıyla Glarenza ve diğeri şehirlere gönderdi (2, 2) Kostan-tin Patras'ı muhasara ettiği zaman, Franzes esîr oldu (2, 4). Pâdişâhın nezdinde Mark Paleolog ile birlikte vâki olan ilk sefaretine dâir malûmat verirken, iki Osmanlı sefirini (Mu-rad ve Turhan tarafından gönderilenler) ne suretle sarhoş ederek, Katalanlılar'm Pâdişah'a yazdığı mektupları bunların elinden nasıl aldığını ve sonra ne veçhile iade eylediğini ve arkadaşı Mark Paleoiog tarafından ne türlü rahatsız edildiğini hikâye eyler (2, 5). Franzes, Katalanlûar tarafından esîr edilmesi üzerine, beşbin dukaya satın alınmıştır (2, 9) 1435 senesinde gümüş levha üzerine yazılmış bir berâtı hâmil olduğu halde, bir miktar askerle Teb ve Atina'nın tesellümüne gönderilmiştir; lâkin Teb Turhan tarafından muhasara edilmiş olduğundan, oraya giremedi (2, 10). 1434 senesinde hem İmparator, hem de Pâdişâh nezdine memur gönderildi (2, 11 ve 20). 1438'de evlendi. 1441'de Damar nâmında bir kızı (2, 18) ve 1444'de bir oğlu (2, 19) dünyâya geldi. 1434'de Teodor'un Bizans tahtı üzerindeki hukukunu dâva etmek üzere üçüncü Dimitrius'un yine bu hukuku iddia ettiği zaman dördüncü defa olmak üzere, Sultân Murad sarayına gönderildi (2, 11 ve 18). Ertesi sene Kostantin, İmpa-rator'un kendisine terketmiş olduğu Silivri'nin idaresini tevdi etti (2, 19). 1444'de Teodor Silivri'yi zaptettiği vakit Franzes -târihte bahis mevzuu olan- memuriyetle gönderilmiş ise de, Pâdişâh Varna muharebesinden sonra Rumlarca dostâne münâsebetleri tamamen kestiği cihetle, bu memuriyetinde muvaffak olamadı. Bir müddet Spart'ı idare ettikten sonra 1446'da tekrar Kostantiniyye'ye ve oradan Trabzon'a gönderildi. 1449'da beşinci defa olarak Murad'm sarayına gönderildi (3, 1). Kostantiniyye'nin teshirinde kendisi firara muvaffak olduysa da, zevcesiyle çocukları Pâdişah'ın baş emîr-i ahûru hissesine düştüler. (Burası, İstanbul fethi sırasında târihin metninde dahî zikrolunmuştur.) 1456'da kızı Damar'ın padişah sarayında vefatından sonra Franzes, Despot Tomas tarafından sefaretle Venedik'e gönderilerek Doç (Venedik devlet reisi) kendisim büyük ihtiramla kabul etmiştir (4, 14). Nihayet Tomas zevcesiyle çocuklarını Korfu'da bırakarak Roma'ya iltica ettiği sırada, Franzes Azîz tlia Manastırında inzivaya çekilerek Tarchaniotes Manastırında ruhban sülûkuna girmiş ve 1477 senesine, yâni kendisinin yetmişbeş yaşma vusulüne kadar asrının târihini yazmıştır.

olduğu- vâk'alarm târihini yazdı. Bu müellifin -yalnız Türkler'e taallûk eden vekayîden bahsettiği zaman zâten bütün Bizans muharrirlerinde bulunan tarafgirliği istisna edilirse- Yunanistan işleri hakkındaki rivayetleri tamâmîyle şahındır. Franzes, târihimizin bu kısmının muhtasaran naklinde rehberimiz olacaktır.

Franzes ile Mark Paleolog filhakika sadrâzam îbrâhîm Paşa nezdine gittiler. Sadrâzam kendilerini Pâdişah'a takdim etti; fakat Murad Pat-ras'ın son hâkimlerine iadesi için yeniden ısrar ederek sefirleri -bu emri Kostantîn'e te'kîde memur- bir elçiyi yanlarına katarak gönderdi. Bütün bu muhaberele Osmanlı askerinin Selânîk'i zaptından evvel vuku bulmuştu. Bu şehrin ele geçirilmesinden sonra, Turhan askeriyle Teb üzerine yürüdüğü vakit Franzes tekrar Türk kumandanının nezdine gönderilerek efendisinin Teb ve Atina üzerindeki hukukunu ârzetti. Beğ-lerbeği Franzes'i gayet mültefitâne kabul ile oğlunu takdim etti ve eğer işin bu cihetini bilmiş olsa, Pâdişah'ın emri olmaksızın başladığı bir seferden -gerek misafirinin efendisi olan Despot'a karşı hürmetinden, gerek Franzes ile eski tanışıklığı şerefinden dolayı- çekinmiş olacağına ye-mîn etti. Turhan memleketinde kalmak için münâsip bir bahane bulmağa da çalışmış olacağını temin ettikten sonra ric'at için pek geç kalınmış olduğuna teessüf ederek sözüne son verdi. Franzes bu te'mînâta al-danmamış olduğundan yine ısrar etti; fakat hiçbir şey elde edemiyerek Mora'ya döndü. Franzes'in tâyin edildiği memuriyetler yalnız bunlardan ibaret değildir, fmparator Yuanes Paleolog, verâset-i saltanat usûlünü müzâkere ve takviye etmek üzere biraderleri Teodor ile Dimitrius'u payitahtına davet ettiği zaman Kostantin-İmparatorluğun bir prens sıfatıyla hukukunu muhafaza etmek emeliyle- Franzes'i -dâvasını müdâfaa için- Murad nezdine göndermişti; üç sene sonra da Dimitrius Türk askerlerinin himâyesi altında Kostantiniyye'yi muhasara eder gibi görüldüğü vakit, Franzes Pâdişah'ın ve İmparator Yuanes'in sarayına ye Kos-tantin'in biraderi Dimitrius'un nezdine giderek -Kostantin'in dâva ettiği hususları tehdîd eden- yeni tehlikenin Önünü almağa memur edildi. Macaristan ile son muharebe başlamazdan evvel dahî Franzes yine Venedik amirali Loredano'nun, Bizans İmparatorunun, Macaristan Kra-ı'mn ve Pâdişah'ın nezdine memur edildi; fakat teşrinisani ayında Kos-tantiniyye'ye vâsıl olunca, Macarların Varna'da mağlûbiyetleri haberi üzerine, harb meydanında başı kesilmiş bulunan Kral ile muzaffer Pâdişâh nezdinde yapılmış olan müzâkereler beyhude oldu. Bu suretle, Franzes'in payidar olabilecek bir sulh müzâkeresi için sarfettiği mesaî kamilen boşa giderek, ne

Murad'ı, ne de Turhan'ı Teb'li zapt ile berzahı geçmekten men edebildi. Korent yangınına Patras'ın tahribi takip etti. Osmanlılar yaklaşınca ahâlînin büyük kısmı kaçtılar. Aralarından -yerlerinde kalmak ihtiyatsızlığında bulunan- dört bini esîr olarak körükörüne itimâdlarının cezasını buldular. Patras kalesi Murad'ın kumandası altında bulunan Yeni-çeriler'e şiddetle mukavemet etti. Bu asker surların altına lâğım açmağa başlamışlardı; fakat Rumların sel gibi akıttıkları kaynar zift kendilerini alelacele ric'ate mecbur etti. Türkler'in açtığı her gediğin arkasında muhafızlar yeni tabiyeler yapıyorlardı. Nihayet Turhan ganimet mal-larmı hamilen ordusunun bakiyesiyle vâsıl olunca, Murad muhasarayı kaldırarak Kostantin ile bir muâdehe akdetti. Bu muahede mucibince bütün Mora Türkler'e cizye verecekti⁹⁹⁴. Maamafih bu sefer esnasında ahâlîden esîr edilen altmış bin kişi kölelikle götürüldü⁹⁹⁵. Kostantin ile biraderi Tomas -Spart ve Ahaiya despotları sıfatıyla- serbest bırakılan esirlerin fidyelerini vermeğe ve diğer tebealarmın cizyelerini derhal tediye mecbur edildiler. Az bir vakit evvel Padişah -iki kadırgalarını ehl-i Salîb donanmasına ilhaka cüyetlerinden dolayı ceza olarak- Raguzalılar'ın senelik vergilerini beşyüz dukadan bin dukaya çıkarmıştı.⁹⁹⁶

II. Kosova Muharebesi

Ertesi senenin baharında (1447) Murad, Arnavutlumda harb açtı; fakat onsekiz ay sonra Macar ordusunu karşılamak için Arnavutluk'tan çıkmağa mecbur olmuş ve Arnavutluk seferi yalnız bu Hunyad muharebesinden dolayı inkıtaa uğramış olduğundan -tarihimizin sırasını sekteye uğratmamak için- vekayii sırasını değiştirerek Arnavutluk seferini burada nakledeceğiz. Murad, tskender Beğ'in isyan ettirmiş olduğu Arnavutları itaati dâiresine sokmakla meşgul iken Vladislas'ın vefatında Kral memleketinin hükümet naibi. (Lieutenant. general) nasbedilmiş olan Hunyad Macaristan'ın meydana çıkarabilmiş olduğu orduların en güzelini topladı. Bu ordu yirmidört binden ziyâde neferden mürekkep olup aralarında -Hun-yad'm Drakul yerine Eflâk Voyvodası tâyin ettiği- Don kumandası altında sekiz bin

⁹⁹⁴ Halkondüas, 7, s. 109.

⁹⁹⁵ Dukaa, 32, s. 125 ve tlzyil edilen vekayinâme.

⁹⁹⁶ Engel, Raguzâ Târîhi, s. 171; Keper, Raguzâ Târîhi, s. 535, 1445 senesi.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/497-505.

Ulah ile Almanya'dan ve Bohemya'dan gelmiş iki bin tüfenkçi vardı. Hunyad, Tray*an köprüsü yakınından Tuna'yı geçerek⁹⁹⁷ Sırbistan Pespotu'nun Pâdişâh ile muahedesine sâdık kalıp da kendisine iltihak etmediği için-Sırbistan'ı istilâ etti. Murad bu yeni hücumdan haberdâr olunca ordusuyla -tehdîd altında bulunan- hududa doğru uçtu ve eski askerlerini bir miktar yeni devşirme ile takviye ettikten sonra düşmanı aramağa gitti. Hunyad, 1448 teşrinievelinin ortasına doğru Kosova sahrasında (Kara Tavuk Meydanı) -elli dokuz sene önce I. Mu-rad'ın Misel Kobiloviç eliyle hayatından mahrum edildiği mahalde⁹⁹⁸- siper almıştı: Ellibin kişiden mürekkep olan Osmanlı ordusunun, Kosova sehrasının ortasından akan Stiniça nehrini geçmesi .üç gün sürdü⁹⁹⁹. Hunyad, İskender Bey'in göndereceği yardımcı Arnavut askerleri istihkâmlarının arkasında bekliyecek yerde, ordugâhını bırakarak Brud karyesi yakınından Stiniça'yı geçti ve düşmana doğru giderek ibtidâ hücum etti. Bir ihtiyar Sırp karısı -Osmanlıların nehri üç günde geçebildikle-rini, Hunyad için ise bir gün kifayet ettiğini söyleyerek-¹⁰⁰⁰ kötüye yormak¹⁰⁰¹ suretiyle Hunyad'ın mağlûp olacağını önceden kendisine haber verdi¹⁰⁰². Muharebe başlamazdan evvel Murad Hıristiyan ordugâhına sekiz sefir göndererek yeni bir muahede akdini teklif etti. Fakat Hunyad sefirleri dinlemek istemediğinden iki taraftan muharebe hazırlıkları başladı.

1448 teşrinievelinin onyedinci gününden bir gün evvel iki ordu, ertesi günün ök saatlerinde muharebeye girişmek üzere mevki aldılar. Türk nizâmı mütad üzereydi: Sağ cenâhda Rumeli beğlerbeğinin kumandasında Avrupa askerleri; sol cenâhda Anadolu beğlerbeğinin kumandasında A&ya askerleri; ortada, bir hendek, sonra develer, en sonra yere saplanmış kalkanlardan mürekkep üç katlı müdâfaa hattının arkasında Yeniçeriler. Macarlar'la Sicilyalılar Macar ordusunun sağ cenahım teşkil ediyorlardı; sol cenâhda Almanya, Bohemya ve Transüvanya tüfenkçilerinin ortasında Ulah

⁹⁹⁷ Turuç, c. 4, fasıl: 46, Bonfinius'a nazaran, 3, 7, s. 470, Ordunun bir taBOU Morava ayağı mültefcasında Kabı yakınında Tuna'yı geçmiştir.

⁹⁹⁸ Katona'da Turuç, 13, s. 213. Şvandner'de Ipraniç, 20, s. 57.

⁹⁹⁹ Halkondilas'a nazaran yalnız 15.000 kişi ise d© bir müstensih hatasıdır, zira Turuç, Neas bu adedi 200.000 rakamın^ çıkarırlar. Katona*ya müracaat, 13, s. 210.

¹⁰⁰⁰ Halkondilas! burada -evvelce Varna muharebesinde zikrettiğimiz hatâsına benzer -bir hatâ yapmıştır. Anadolu askerini sağ tarafa vaz' ile Hıristiyan ordusunun sağ cenâhın-daki Macarlar'ı bunların üzerine yürütüyor. Halbuki onlar sol cenahda idiler. Kezalik, Varna muharebesinde Macarlı kılıcıyle itlaf edilen Karaca'yi, bu muharebede meydana çıkarıyor.

¹⁰⁰¹ Bonfinius, 3, kitap: 7, s. 471.

¹⁰⁰² Osmanlılar için iyiye yorulacak bir şey. (Mütercim)

yardımcı askerleri muharebe ediyorlardı. Fakat o gün ancak birkaç mübâreze ile hafif silâhlı askerler arasında birkaç müsademe oldu; bütün hat üzerinde umûmî harb ancak ertesi gün öğleye doğru başladı¹⁰⁰³. Hunyad, ordusunu otuz sekiz muhtelif kola dizdi; Murad, askerini büyük kitleler hâlinde ilerletti; fakat başlangıçta muvaffakiyet iunîd ettiği gibi olmadı. Çünkü düşmanları zırhlı olduğundan kılıç işleniyordu. Macarlar'la Türkler günün nihayetine kadar eşit bir şecaatle, fakat hiçbir taraf için faydası olmaksızın harbettiler. Hunyad, Osmanlı ordusunun gecedен istifâde etmek suretiyle ric'at edeceğini söyleyerek büyüklenmişti. Güveninin boşa çıktığını görünce meclisini tekrar topladı. Burada çoktan beri Macar ordularında hizmet eden bir Türk firarisi -ki Sâveci oğlu Dâvid'dir- gecedен istifâde ile düşman üzerine birdenbire hücum fikrinde bulundu. Onun fikrine uyuldu, fakat teşebbüs tamâmiyle akîm kaldı. Yeniçeriler hemen silâha davrandıklarından hücumu defettiler. Macar ordusu tunçtan bir sura tesadüf etmiş gibi kırıldı. Gün doğduğu vakit (18 teşrinievvel 1448) muharebe iki ordunun bütün hatları üzerinde tekrar başladı. Murad'ın sol cenâhıyla harbetmekte olan Hunyad'ın sağ cenahını Turhan'ın kumandasındaki Avrupa askeri çevirdi; fakat Macarlar'ın adedce kendilerine üstün bir düşmanla çevrilmiş oldukları halde muzafferiyeti şüphede bırakacak surette cenkleşmekte iken, Ulahlar'm hiyaneti bu kanlı günün neticesini tâyin etti. Kanlı meydanın ortasında Eflâk Voyvodası hiyânetini pazarlık etmek için Murad nezdine birkaç zabıt gönderdi. Bunlar sadrâzam Halil Paşa vasıtasıyla şartlarını söylemiş olduklarından Ulah askerleri Osmanlılar tarafına geçti. Artık önden ve arkadan hücumu uğramış olan Macarlar için her türlü müdâfaa kaabil değildi. Bununla beraber muntazam ric'at ederek istihkâmlarının arkasına girebildiler. Akşama doğru Hunyad birçok zabitlerini topladı. Almanlar'la topçulara Murad ile Yeniçeriler'in buldukları mahallin karşısına gitmelerini emrederek onların hareketlerinden istifâde, ile gizlice ordugâhtan çıktı. Ertesi gün (19 teşrinievvel 1448) Türkler arabalardan ve toplardan müteşekkil sedler üzerine hücum ettiler. Almanlarla Bohemyalılar¹⁰⁰⁴ sedleri kahramanca bir şecaatle müdâfaa ettiler; fakat kumandanları kendilerini bırakmış olduğundan dağılmağa mecbur oldular; pek azı firarla kurtuldu. Hunyad ordusundan onyedî bin kişi harb meydanında kaldı; Macar asilzadelerinin

¹⁰⁰³ Turuç, Bonfnlus.

¹⁰⁰⁴ Halkondilas'ın «Opt'mi et fortissimi Tannonum» sözünü Macar Engel «Alman ve Bohemyalı» diye tercüme eder.

en güzideleri bunlar arasındaydı. Şu kadar ki Murad'ın muzafferiyesi pahalı oldu. Üç gün süren bu meşhur muharebede kırkbin Türk¹⁰⁰⁵ telef oldu¹⁰⁰⁶. Kosova schrası insan vücûdu âzâsınm artık ne şekii, ne ismi kalmamış parçalarından müteşekkil korkunç bir görünüş arz ediyordu. Mevtaların cesedle-ri Stiniça nehrini taşırdı¹⁰⁰⁷. Hunyad, en sâdik adamlarından birkaç kişi ile beraber olduğu halde -Varna muharebesinden sonra DrakuTun memleketinden geçişi esnasında kendisine müsait olan şerefe eşit bir şerefle- o vakit düşmanı bulunan Eflâk Despotu Jorj'un memleketinden geçerek Macaristan'a kaçmağa muvaffak oldu.

Varna ve Kosova hezimetleri Hunyad'm Transilvanya'da, Eflâk'da ve Balkan'ın iki tarafındaki memleketlerde muzafferiyelele ile kazanmış olduğu şerefi karanlıkta bıraktı. Mâzisindeki ikbâlin kendisine vermiş olduğu nefesine itimâd -kî cür'et derecesine varıyordu- bu son felâketlerine hiç olmazsa kısmen sebep olmuştu. Kosova'da İskender Beğ'in Arnavutluk'tan getireceği yardımları beklemiş olsa, muharebeyi kazanacağı şüphesizdi.¹⁰⁰⁸

İskender Beğ'in İsyanı

Murad, bu zamana kadar her işinde muvaffak olmuştu; fakat son senelerinde o vakte kadar tanıdığı düşmanlarının en müthişi olan bir düşman buldu. Bu Hunyad'ın muasırı ve rakibi meşhur İskender Beğ idi. Osmanlılar'a karşı muhârebeleriyle düşmanlığından ve hürriyeti için hayâtını vakfetmiş olduğu memleketini kahramanca müdâfaasından dolayı târihte ismi büyüktür¹⁰⁰⁹. Biz İskender Beğ'i -II. Murad'ın hükümranlığının son zamanlarını ve oğlu ve halefi II. Mehmed'in saltanatının yarısını işgal eden- yirmibeş seneyi dolduran bu parlak muharebe hayâtında takdir ile takip etmekten kendimizi alamıyacağız. Asıl nâmı Jorj Kastriyota olan

¹⁰⁰⁵ Halkondilas'a nazaran 40.000 yerine yalnız 4.000 idi. Engel'ın Macaristan Târhi'ne de müracaat. Bonfinius'a nazaran Murad, Korentililere Wr mektubunda telef olan, Macarlar'ın adedini sekiz bin göstermiştir. Engel, Murad'ın kendi tarafına geçen altı bin, Ulah'ı katliâm ettirdiğini, diğerlerinin hayâtın* da ancak bir vergi tediye etmek ve ordusuna her sene yedi b'n nefer asker vermek vaadi üzerine bağışlamış olduğunu söyleyen müellif-i mevsukun, kim olduğunu bildirmiyor (3, s. 140).

¹⁰⁰⁶ 17, 18 ve 19 teşrinievvel 1448.

¹⁰⁰⁷ Bonfinius, 3, Mtaıp: 8, s. 474. «Ouale ScOitniza, tluininis accolae diu ejus pisclbus abest'nuero

¹⁰⁰⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/505-508.

¹⁰⁰⁹ Bu sözleri ileride bizzat müverrih muhakeme etmiş olacaktır. (Mütr.)

İskender Beğ -bütün Yunanistan despotları gibi galibe itaat arzemiş olan-Kmathiâ¹⁰¹⁰ beği Jan Kastriyota'nın oğluydu. Jan Kastriyota, Sultân Murad'ın ilk defa Epir ülkesine dâhil olduğu zaman¹⁰¹¹ yalnız senelik bir versji değil, dört oğlunu da rehin makamında vermeğe mecbur olmuştu. Üçü çocuk iken vefat ettiler; en küçüğü olan Jori Kastriyota güzel siması, metîn tabiatı, nâdir bulunur zekâsıyla Pâdişah'm hoşuna gittiğinden Murad, İskender Beğ'i sünnet ettirerek İslâm olarak büyüttü. Jorj Kastriyota onsekiz yaşma gelince kendisine bir sancak verildi.¹⁰¹² Birçok seferlerde ve mübârezelerde göstermiş olduğu şecaati ve bedenî kuvveti Pâdişah'm pek ziyâde teveccühünü celbederek İskender Beğ lâkabının verilmesine sebep oldu. Bu lâkap kendisine yalnız -ona onsekiz yaşında iken Büyük İskender gibi cihangirliği arzu ettiren- kahramanlık fikirlerinden ve teşebbüslerinden değil, Makedonyalılara Asya'yı fethettiren Falankslar'ın¹⁰¹³ menşei olan Epir'e mensubiyeti sebebiyle verilmişti. Harikulade tasvirleriyle o zamanın büyük hâdiselerine ve büyük isimlerine şairane bîr renk veren bu rivayet İskender Beğ'in validesinin hâmile iken görmüş olduğu acaib bir rüyayı nakleder. Büyük İskender'in validesi Olimpias rüyasında bir dragon¹⁰¹⁴ ile yattığı, Zama irevkînde AnibaTe galebe eden Afrikalı Sipion'un yatağına bir yılan girdiği gibi Sırbistan prensesi Woizava bu meşhur misâllerden aşağı kalmamıştır. Bu prenses rüyasında bir yılan doğurmuş, yılanın başı Türkiye'yi yutmuş, vücûdu Adriyatik Denizi'nin dalgalarını gazûbâne döğmüştü¹⁰¹⁵. İskender Beğ'in müverrihlerinin -Büyük İskender, Cengiz Han ve

¹⁰¹⁰ Bugünkü Muğla sancağı.

¹⁰¹¹ Sizmordinin dediği gibi (10, s. 190) 1413 değil, 1423'de.

¹⁰¹² Marini Barletii'nin De vita et gestis Scanderbegi, Epiratorom Principis (Epir Beği İskender Beğ'in Hayât ve Ahvâli) un-vâniyle 1578'de Frankfurt'ta basılmış kitabın 3. sahifesi. B-emmi'nin 1742'de Breccia'da basılmış Corcio Kastriota'nın Târîhi unvanlı kitabı Barletius (Barletii)'un meçhulü olan kaynaklardan toplanmıştır. Meusel, bunlardan başka Monardo, Blanci, Puffendorf taraflarından yazılmış İskender Beğ Tâ-rihi'ni de zikreder. Ancak, «Cronica del esforcado Principe y capitan Garge. Catrioto rey de Epiro o Albania, traduzida de lengua portuguesa en castellano por Joan Oehoa de Lesalde, prior perpetuo de San Juan de Latran», Madrid 1592. (Ar-navutluk'da Epir Kralı Kaptan Corc Kastrioti'nin Hükümrânlığı Târîhi) unvanıyla Portekizce'den ispanyolca'ya tercüme edilen San Juan de Latran'ın daimî muallimi Don Oc-hoa* tarafından yazılmış olup, Viyana İmparatorluk kütüphanesinde nüshası mevcut kitaptan haberdar değil görünüyor. Meusel, Barletius'un eserinin (İskender Beğ unvanıyla mâruf kudretli ve şecî Corcio Kastriota'nın Târîhi; Hictoria del magnanimo e valoroso Signor Giorgio Castrioto detto Scanderbeg) (Vanezia, 1580) unvanıyla Roşa tarafından tercümesine dahî -ki 1580'de Viyana'da basılmıştır- vâkıf değildir.

¹⁰¹³ Bskı Makedonyalıların, mızraklı alayları.

¹⁰¹⁴ Kartal kanatlı, arslan pençeli, yılan kuyruklu mevhum bir hayvan,.

¹⁰¹⁵ Barletius, 1.

Timur hakkındaki hayâlî şeylere benzer- bu hayâlleri, İskender Beğ doğmazdan çok zaman evvel alınmış olan yerleri asılsız olarak ona zap-tettirmelerinden ziyâde affedilebilir şeylerdir.¹⁰¹⁶ Bu müverrihler, İskender Beğ'in Avrupa siyâset sahnesinde ilk görüldüğü zaman onun yapmış olduğu hıyanet ve mezâlimi bile methetmeğe kadar varırlar. Jorj Kastriyota, Türkler'in marifet mekteplerinde kazanmış olduğu istîdâd ve askerî malûmatını yine onların aleyhinde -Pâdişah'dan, Osmanlı ordusunun kadirişinaslığından almış olduğu- İskender Beğ ismiyle kullandı. Jan Kastriyota vefat ettiği zaman Murad, genç prence pederinden ve biraderlerinden kendisine kalan mîrâs hakkını vermemişti. Murat Emathia'ya bir vâlî tâ'yîn etmiş ve İskender Beğ'i dâima harb ile meşgfl etmeğe davet etmişti. Bu haksızlık genç prence pek ziyâde te'sîr etti; İskender Beğ daha -Macarların büyük sefer dedikleri- muharebeye gittiği zaman bu kinin mayası kalbinde gizlice mevcut idi. Niş sahrası n-daki sefer esnasında Türkler'in icra ettikleri ve kaybettikleri ilk muharebeden sonra yirmidokuz yaşında bulunan Jorj Kastriyota -dokuz yaşında iken sancağına sadâkat için yemin ettiği ve ondokuz yaşında iken bir liva beği payesini aldığı- Osmanlı ordusundan firar etti. Fakat azî-metinden evvel Murad'ın reîs efendisinin¹⁰¹⁷ boğazına yatağanı dayadı; Kroya, nâm-ı diğerle Ak-hisar kalesini¹⁰¹⁸ ve buna tâbi bütün memleketi -Pâdişâh nâmına idare edecek olan- İskender Beğ'e teslim etmesini mutazammın olarak valiye hitaben bir emirname tanzim ve imza ettirdi. Mühür basıldıktan sonra İskender Beğ - reîs. efendinin imzasıyla ancak te'hîr edebildiği- tehdidini de icra etti; reîs efendi yeni Epir beğinin yatağanı altında ruhunu teslim etti. İskender Beğ, kendi gibi Müslüman ve bilâhare Hıristiyan olan yeğeni Hamza ile¹⁰¹⁹ firara mu* vaffak oldu (10 teşrinisani 1443).

¹⁰¹⁶ Barletius (varak: 5), İskender Beğ'in İzmit ve Bursa'nın fethinde fevkalâde şecaat eserleri gösterdiğini şu ibarelerle zikreder: «Haud cedit his periculi praesentia vel magnitudine ipsa rei illud quod in expugnatione Nicomediae, Prusiae, Ot-reaeque (?) non ignobilis Asiatici oppidi spectante Amurate patravit.»

¹⁰¹⁷ Reîsü'l-Küttâb. ^Mütercim)

¹⁰¹⁸ «Kroya» belki eski «Clodia»dır. Osmanlı müverrihlerinden Sa'dü'd-dın (Bratutu, 2, s. 108), Neşri, İdrîs, Âlî, Solak-zâde, Hacı Kalfa «Kroya» nâm-ı diğer «Ak-hisar»u ele geçirilişim" 851/1447 senesinde zikrederler; halbuki bu şehir 1443'de Türk-ler'in elindeydi. Sfetigrad muhasarası hakkında sükût ederler. Ancak Osmanlı müverrihlerinin, ordularının mağlûbiyetini ilân hususunda ne kadar ihtiyatlı hareket ettikleri düşünülünce, bu sükûtun sebebi kolayca anlaşılır.

¹⁰¹⁹ Barletius ile ona müracaat eden müelliflerin hepsi Ameza derler. Osmanlı müverrihlerinin Kroya'nın fâtihi diye gösterdikleri budur.

İskender Beğ terbiyesini ve askerî istidadını velî-i nimeti olan Pâ-dişah'a medyundu; dâvasında haklı olması kendisinden gasbedilen mirası geri alması için yaptığı nankörlüğe ve asiliğe hak vermezse de, hiç olmazsa ma'zûr gösterir¹⁰²⁰. Kastriyota, Osmanlı ordusundan kaçtığından yedi gün sonra -firarı esnasında toplamış oldu-u üçyüz taraftarı ile birlikte Debre-i Bâlâ'ya¹⁰²¹, yâni Drina nehri ve Adalar denizi sahiline paralel bir hat üzerinde uzanan dağların arasına vâsıl oldu. Bu sarp ve geçilmesi zor dağlar Kuzey Arnavutluk'un (Romahlar'ın îllirya'sı) hududunu teşkil ederek kıvrımlar yapan Drina nehri kenarına kadar iner. Kastriyota üçyüz firârîsiyle bunlara iltihak eden bir okadar Debre dağlılarını orada bir orman içinde bırakarak Kroya'yı temellük edip kapılarını kendilerine açıncaya kadar beklemelerini emretti. Kastriyota'nın hiylesi muvaffakiyet verdi; reîs efendinin imzasını hâvî olan ve kimse için şüpheli karşılanmayan emir üzerine vâlî şehrin anahtarlarını kendisine teslim etti. Geceleyn Kastriyota Debre ormanı içinde bırakmış olduğu altıyüz kişiyi şehre soktu. Uykuya dalmış olan Türkler Epir hürriyeti nâmına boğazlandılar¹⁰²². Kastriyota'nın himayesine sığınan yalnız birkaçı, İslâmiyet'ten çıkmak teklifini reddetmekle beraber hayatlarını kurtardılar. Kroya muhafızlarının katliâm edilmesi şehre tâbi civar köylerdeki Osmanlılar'ın yok edilmelerine işaret oldu¹⁰²³. Bu acaip mıntikanın merkezi olan Kroya'nın müdâfaa vâsitaları olarak büyük cephaneleri, kalın duvarları, bir kaya üzerindeki mevki, etrafını kuşatan sarp boğaz ve dağları vardı. İskender Beğ -her tepesi bir harp meydanı olacak olan- bu mevkide nefsine itimâd ederek düşman ordusunu bekledi. Debre'yi Tomorus'dan¹⁰²⁴ ayıran ve Makedonya'dan Epir'e giden yol üzerinde bulunan Derbend'e ikibin adam yerleştirdi¹⁰²⁵; kendisi de Debre-i Zîr'e (Aşağı Debre'ye), yâni bu büyük dağlar silsilesinin kuzeyine, sonra Kroya'ya giderek orada ellerinde Epir şehirleri bulunan bütün akrabasını, tek mil memleketi Osmanlılarca olan bağlarından kurtarmak için hazırlanması gereken vâsitalara dâir bir müşavereye davet etti. Hemşirelerinin oğulları

¹⁰²⁰ Müverrihin İskender Beğ'in dâvasında hak ve hareketinde mazeret göstermesi onu kendine maletmesi sayılır. (Mütercim).

¹⁰²¹ Bum-ni, Hacı Kalfa; Pukvü'e de müracaat, 2, s. 882 ve ondan sonrakiler.

¹⁰²² Barletius, 6, «Libertas m omnlum erat ore, libertatis npmen undiaue» (Metindeki ibarenin aslı).

¹⁰²³ Kezalik, varak. 12. «Proesddia Turcorum, guae invanta fuerunt, omnla ad intirnectionem, coesa.» (Metnin aslı).

¹⁰²⁴ Barletius, «Tomoros»u «Moreaus» diye isimlendirir ki, bu «Demoros» olmuş olmalıdır. Buna «to» harf-i tarifi ilâvesiyle «Tomorus» (Tomoreus) ve sonra Tomoros olmuştur.

¹⁰²⁵ Barletius, kitap: 2, varak: 12.

olan yeğenleriyle, enişteleri bu meclise gelmekte çabuk davrandılar; Kastriyota'nın bayrağı altında muharebe etmek için her taraftan mükemmel surette silâhlanmış oniki binden ziyâde asker koştı. İskender Beğ*'in başlıca muavinleri yeğeni Hamza ile Moses Golento idi.Kastriyota bunlarla Türkler'in Epir'de henüz mâlik buldukları şehirleri zaptetmeğe karar verdi. Moses üçbin kişi ile küçük fakat bir dağın tepesindeki mevkiinden dolayı ele geçirilmesi imkânsız bir şehir olan Pet-rella¹⁰²⁶ önüne gitti. Muhafızlar âsî bir memleketin ortasında düşmanlarla çevrilmiş olduğundan Moses'in teklif ettiği teslim şartını kabul ile hududa kadar ric'at ettiler. Kastriyota bunları birçok muhafızlara tevdî ederek kendilerine erzak, atlar ve her türlü levazım verdi. Bu iyi muamele Epir'deki diğer müstahkem mevkilerin muhafızlarını da çabuk itaate teşvik etti. Bütün ülkeye ismini veren Emathus nehri üzerinde Pet-rella ile Kroya'dan eşit bir mesafede kâin Petralba¹⁰²⁷; Petralba'dan yirmibeşbin ve Kroya'dan beş bin adım mesafede bir dağ üzerinde müstahkem bir şehir olan Stelusia¹⁰²⁸ mukavemetsiz teslim oldular. Bu suretle, Sfetigrad müstesna olmak üzere Epir'de bütün müstahkem mevkiler otuz günden az bir müddet zarfında İskender Beğ'in hükmü altına girmiş oldu. İskender Beğ maharet ve 'iktidarıyla pederinin miras bırakmış olduğu mülkü tekrar zaptettikten sonra Kroya'ya girerek Hunyad'm Selâtiniça muharebesinden sonra Balkan derbendlerinden Trakya'ya dâhil olduğu gün (25 kânunievvel 1443) yeğeni Hamza'yı vaftiz ettirdi.

İskender Beğ dâima faal ve ihtiyatlı olduğundan derhal civardaki bütün Hıristiyan beğlerini Kroya ile İşkodra'ya eşit bir mesafede ve Adriyatik Denizi sahilinde bir liman olan Alesio (Lisos) şehrinde toplantıya davet etti. Bu mecliste Voisa (Aous) nehrinden Arta (Abracius Sinüs) körfezine kadar Güney Arnavutluk'a hâkim olan¹⁰²⁹ Arrianites Thopia nazar-ı dikkati celbediyordu. I. Mehmed zamanında, Thopia memleketi kahramanca müdâfaa ederek hakettiği bir şerefi kazanmış ve bilâhare II. Murad Anadolu'da âsî Karaman Beği'ni te'dîb ile meşgul olduğu sırada müttefiki ve İskender Beğ'in pederi Jan Kastriyota ile Epir ve Ergir (Argiropolis) Arnavutlarını isyan ettirerek birçok çetelerin başında Türk ahâlî arasında

¹⁰²⁶ Barletius, kitap: 1, 14. Petrella'yı ne Petralba ile, ne de Drac'm yukari-sındaki Petra ad St. Nicolaum limanıyla karıştırmamak lazımdır.

¹⁰²⁷ Petralba Türkçe'de Arnavut Belgradı'dır.

¹⁰²⁸ Stellusium, Pukvil'de Stallasi, Dabre-i Zlr de eski Aenea olması muhtemeldir.

¹⁰²⁹ Bu hâkimlerin unvanı Komnen (Comnen,e) idi. (Not: 18)

dehşet salmıştı, Turhan Drepanın kumandası altında Ergiri'yi muhasara eden Arnavutları basarak isyanı pek çok müş-kilât ile yatıştırabilmişti; fakat Arnavutlar'ın reislerini esîr ederek binden ziyâdesini kılıçtan geçirmiş olduğu için, bu cesur dağlıları -beyhude kurtulmağa teşebbüs ettikleri-Osmanlı zinciri altına yeniden girmeğe mecbur etti¹⁰³⁰. Arrianites ve -oğullarıyla birlikte Dıraç'a kadar (Epi-damnus) Kuzey Arnavutluğa hâkim olan- biraderi Andrea Thopia dahî İskender Beğ'in nezdine gitmişti. Bu Epir beğlerinin cediti olan Karlo Topiâ -Jan Kastriyota'nın Epir'i zaptı sırasında-Kroya ile Petralba'yı¹⁰³¹ te'sîs etmişti. Büyüklüğünden ziyâde letafeti olan arazîsi Kroya ile Alesio arasında bulunan Jorj Strecius (George Strezius Basch)¹⁰³² dahî İskender Beğ'in dâvetine icabet etti. İki kazada isimleri zamâm-miza kadar mevcut olan¹⁰³³ Musaki (Muzakiye) ve Dukakin ailelerinin reisleri, Daniâ kalesi hâkimi Lukas Zaharias; Drivasto Beği mes* ûd ve pek çok torunu olan Pierre Span ile -oğulları refakatinde olduğu halde gelen- Karadağ Beği Etiyen Çernoviç'i (Etienne Czernovitch) de unutamayız. Bu beğlerin hepsi İskender Beği kendilerine reîs intihâb et-t^er. Bu unvan ile senelik bir vergi vermeyi ilk teklif eden Arrianites Thopia oldu; diğerleri ona uydular; o suretle ki, İskender Beğ'in varidatı ikiyüz bin dukadan ziyâdeye vardı. Dıraç'ın yukarısında sahilde ve SeJita dağı ile Sen Nikola (eski Petra) arasında Sezar'ın Koma ayanını muhasara ettiği mevkide bulunan Campupescupi tuz mâdenlerinden aldığı büyük meblâğ bu hesaba dâhil değildi.¹⁰³⁴

Bu beğlerin askerleri İskender Beğ'in askeriyle birleşince üç bin sü-vârî ve yedi bin piyadeden¹⁰³⁵ mürekkep bir ordu teşekkül etti. İskender Beğ

¹⁰³⁰ Halkondüas, g, «. 79.

¹⁰³¹ Barletius, 15 ve 23.

¹⁰³² Binâenaleyh Moldavya'da ilk Boyarlar ailesi olan Balşlar iş-kodraya oniki ve Drivasto'ya beş mil mesafede kâin Balis (Balesium) kariyesinden ve Arnavud aslındandırlar. ^»*-leti-us, 4, varak: 53.

¹⁰³³ Mousahhi, Pökvil'de Avlonyâ kurbünde eski Toulonitis kazası olmak üzere Mousache diye isimlendirilmiştir (Pökvil, 1, s. 283). Bu kaza, Hacı Kalfa'nın Rüm-ili'sinde Müzakiye diye isimlendirilmiştir (s. 132). Dukakin Alessio (Lissus)un kuzeyindeki araziyi hâvidir. Hacı Kalfa'ya müracaat, s. 145. Vaktiyle hükümlerine tabî buldukları Hıristiyan prenslerinin ismini muhafaza eden kazalardan üçüncüsü Santamura ile birlikte bugün Arta Körfezi'nin güneyinde Karlı-ili sancağını teş-kil eder (Hacı Kalfa, 2, s. 127). Bu sancak -Kroya'yı ele geçiren Carlo Thopi ile karıştırılmaması lâzım gelen- Carlo Toco tarafından idare olunmuştur.

¹⁰³⁴ Roma târihinde o kadar meşhur olan Petra şehri, Pöküvil tarafından sükûtle geçilmiştir (Jül Sezar'ın Yanan Dâhili Muharebeleri Târihi'ne müracaat, 3, s. 42). Barletius, *Ex altera sanctum Nicolaum a petra notissima tellus vel infamis po-tius senatus olim Romani obsidione.» ibaresiyle bundan bahseder.

¹⁰³⁵ Barletius. 27.

bunlarla Kroya'dan seksen bin adım mesafede bulunan Debre-i Zîr'e¹⁰³⁶ giderek ordu kurdu; maiyyetinde kırk bin kişi olduğu halde ilerlemekte olan Alî Paşa ile muharebeye muntazır oldu. İskender Beg onbeşbin askeriyle Osmanlı ordusuna karşı gelmeğe teşebbüs ediyordu (3443). Kroya'ya giden derbendleri müdâfaa etmeyerek bunları düşmanın -etrafta bir dâire teşkil eden dağlar silsilesinin ortasındaki- bir havza dâhiline girdiği vakit kapadı. İskender Beğ'in sarp kayalar üzerinde bulunan askeri -dağın yarışma kadar çıkarmış olduğu topraklar- aga-ğıdan geçen herşeyi topa tuttuklarından, bu tertip İskender Beğ için pek faydalı idi. Barletius, yirmi iki bin Türk'ün, bu ilk müsademede telef olduğunu, iki bin kişinin yirmidört sancak ile beraber¹⁰³⁷ Arnavutlar' in eline düştüklerini ve Arnavutlar'ın yalnız yüz kişi kaybettiklerini rivayet eder; fakat bunlar İskender Beğ'e isnâd edilen uzun nutuklar¹⁰³⁸ gibi müverrihin ihtirâatı meyâmna dâhil edilmesi lâzım gelen mübalâğalardır.

Macaristan seferi ve Murad'ın saltanattan feragati Epir Beği'nin bir müddet nefes almasına sebep oldu. Fakat harb az müddet sonra yine başladı. İskender Beğ, Fîrûz Paşa ile Mustafa Paşa'ya birbirini müteakiben galebe ederek bunları Epir'den çıkardıktan sonra silâhını -maktulen vefat eden Dania beğinin arazîsini zaptetmiş olan- Venedikliler aleyhine çevirdi. Sebeniko şehriden Daniel Juritch kumandası altındaki Venedik ordusunu tamamen mağlûp etmiş olmakla beraber Dania kalesini beyhude muhasara ederek ric'ate mecbur oldu. İskender'in yeğeni Hamza Dania muhasarasına şiddetle devam etmekte iken Bosna Dukası ve Venedikliler'in müttefiki Etiyen Hersek¹⁰³⁹ Drivasto civarını tahrîb etti. Fakat Mustafa'nın kumandası altında yeni bir Türk ordusunun yaklaşması üzerine Epir prensi, Dania'yı Venedikliler'e terkederek onlarla anlaşmaya mecbur oldu¹⁰⁴⁰. Mustafa tamamen mağlûp olarak harb meydanında on bin kişi bıraktı; yalnız yetmiş

¹⁰³⁶ Kezallc, 39.

¹⁰³⁷ Barletius, 32,

¹⁰³⁸ Bu prensin sonu gelmez nutukları -ki kısmen Sismondi'nin târihine nakledilmiştir- Barletius'un zengin hayâli mahsûlüdür. İskender Beğ'in Vladislas ve Sultân Murad ile muhâberâti dahî bu kabildendir. Bu hayâl mahsûlü muharebenin hiç aslı olmadığından emin olmak için, bu mektupların hepsinde dercedilmiş olan 1443 târihine bir göz atmak yeter; zîrâ Varna muharebesi 1444'de vuku bulmuştur.

¹⁰³⁹ «Duk» (duka: dük) demek olan «Herzog» yerine «Hersek» yazılmıştır ki, vilâyetin ismi bundan kalmıştır. Hersek sancağı (Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'si, s. 174) Dukakin, Karlı-ili ve Mu-zaki ile birlikte -vaktiyle idaresini elinde bulunduran- Hıristiyan prenslerinin nâmını hâiz dört kazanın dördüncüsüdür.

¹⁰⁴⁰ Kezallc, 6, 61.

iki Türk ile onbeş alem, galibin eline düştü; fakat bunların arasında bizzat Mustafa ile diğer on ileri gelen Türk vardı. Padişah bunları yirmibeşbin duka mukabilinde kurtardı. Murad, bu tekerrür eden hezimetlerin intikamını almak istediğinden yüzbin kişiden¹⁰⁴¹ mürekkep ordusunun başında bizzat vo~ la çıkararak Sfetigrad ve Kroya'yı fethetmeğe yürüdü. 14 Mayıs 1449'da¹⁰⁴² Debre-i Bâlâ'da Kroya'nın doğusunda kâin¹⁰⁴³ Sfetigrad surları önünde bulunarak Debre sancağı merkezi olan Debre'nin muhasarasını tertîb etti. Ne -muhâsırları muttasıl sarsan ve bir mü-bârezedede Fîrûz Paşa'yı kendi eliyle öldürmüş olan- İskender Beğ'in kahramanlığı, ne de -halkın bâtil itikadını izâle için, içine bir köpek laşesi düşen ve şehirden bir adedden ibaret olan kuyunun suyundan birinci olarak içen¹⁰⁴⁴- Debre kumandanı Parlat*m misâli, hülâsa hiçbir ^ey bu iki kaleyi kurtaramadı. Muhafızlar, teslim şartlarına uygun olarak çekilirler iken (Barletius'a ve ondan istinsah eden müverrihlere inanmak lâzım gelirse)¹⁰⁴⁵ şehzade Mehmed, Kardinal Julien'in bîçâre Vladis-las'a kabul ettirdiği: Hiç kimse, dîn-i âhirde bulunan kimseye verilmiş, olan sözü tutmağa mecbur değildir» mütâlâasını ileriye sürerek, muâ-hedenâmenin hükümlerinin icrasına engel oldu. Halbuki Mehmed, pederinin üçüncü defa tahta cülusundan beri Manisa'da kalmıştı; oradan ancak pederinin vefatında çıkft. Bundan dolayı ona isnâd edilen bu yemin bozma müverrihin haksız bir* uydurmasıdır. Muhakkak görünen şey, bu seferin ve Sfetigrad ile Debre muhasaralarının Murad'ın en güzids askerinden yirmibin kişinin telefine sebep olmasıdır¹⁰⁴⁶. Padişah, Eclirne'ye dönünce İskender Beğ onsekiz bin kişilik bir ordu toplayarak¹⁰⁴⁷ Sfedigrad'ı bu sefer kendisi -fakat Danja'daki kadar az muvaffakiyetle-- bir ay¹⁰⁴⁸ muhasara etti. Ertesi sene baharında (1450) Kroya'yi ele geçirmek için yeniden bizzat geldi. İskender Beğ, düşmanın üstünlüğünden dolayı

¹⁰⁴¹ Barletius, 67. Sismondi, İtalya Cuhriyetlerl kitabında (10, s. 199) Mu-» rad'ın bütün kuvvetlerini 40.000 süvariden ibaret olduğunu iddia eder.

¹⁰⁴² Barletius, 4, varak: 70. Ancak Barletius, 1449 senesini, İskender Beğ'in hükümranlığının dördüncü senesi olduğunu göstermekte hatâ ediyor; çünkü, İskender Beğ 1442'den beri tahta idi

¹⁰⁴³ Barletius, varak: 68. İspanyol Ochoa'yâ nazaran Debre ve Kroya arasında -Osmanlı müverrihlerinin seksen mil tahmin ettikleri- mesafe yirmialtı milden ibaret olmak lâzım gelir. Müellifi bilinmeyen târihte (s. 15) Kroya ile Sfetigrad arasındaki mesafe ellisekiz mile çıkarılmıştır,

¹⁰⁴⁴ Barlefus, S, varak: 88.

¹⁰⁴⁵ Kezalik, varak: 89. Ameilon, Bizans İmparatorluğu Târihinin Zeyil, 27, s. 61.

¹⁰⁴⁶ BarleUua, 5, varak: 90.

¹⁰⁴⁷ Kezalik, 6, varak: 92.

¹⁰⁴⁸ 22 Eylül'den 26 teşrinievvele kadar; kezalik, varak: 97.

mevkiini terkederek askeriyle beraber iki fersah mesafede¹⁰⁴⁹ Toumenistos dağına çekildi; Pâdişâh ordugâhını Kroya'nın batısında bu şehir ile Partenyalılar'ın eski payitahtı olan Presa arasında kâin sahra üzerinde ve Tiana¹⁰⁵⁰ yakınında kurdu.

Türk ordusunun pişdarları, yâni Akıncılar, nisanın ilk günlerinden itibaren Kroya surlarının önünde güründüler¹⁰⁵¹. Murad ancak ayın nihâyetinde vâsil oldu¹⁰⁵². Muhasaraya başlamazdan evvel, mevkiin kumandanı Orakuntes'e ikiyüz bin akçe üe bir vilâyet valiliği teklif ederek onun sadâkatini ihlâl teşebbüs etti¹⁰⁵³. Bu rüşvet teklifi hiçbir muvaffakiyet vermedi. Murad'ın ordusunda muhasara topları bulunmadığından orada top döktürdü; ondört gün içinde on tane topu kundaklan üzerine dizdiler. Bunlardan dört tanesi altı kantardan ziyâde¹⁰⁵⁴, diğer altısı yalnız iki kantar sıkletinde gülleler atardı. Surların altından derhal lâğımlar açılarak topa tutuldu; fakat Arnavutlar da boş durmadılar. Orakuntes (Uracontes) Yeniçerilerle uğraşmakta ve sık sık hücumlarla telefata verdirmekte iken İskender Beğ'in askerleri gizlendikleri boğazlardan çıkarak Osmanlılar üzerine yandan ve arkadan hücum üe bütün ordunun intizâmını bozuyorlardı. Yorulmak bilmez asker gece gündüz mu-hasırlara taarruz ederek onları istihkâmlar arkasında siper almağa mecbur ediyorlardı. Yalnız bir muharebede sekiz binden ziyâde Türk harb meydanında kalmıştır¹⁰⁵⁵. İskender Beğ askerinin arasında kendisi gibi fevkalâde kuvvetli olanları seçerek karanlıkta birbirlerini tanıyabilmek için elbiselerinin üzerine gömlek giydirdiyordu. Bunlarla düşman ordusuna giriyor, Türkler'i uyku arasında bastırarak boğazlıyor, gürültüden uyanan ve hasmın geçişine beyhude mâni olmağa çalışan Yeniçeriler'in arasından kendisine yol buluyordu. Birçok defa arbede esnasında İskender Beğ'in askeriyle Orakuntes'in askeri birbirine iltihak ediyorlardı; o vakit mahsurlar beraber imdâd kuvvetleri götürüyorlardı. Murad Kroya kumandanım -ikinci defa, fakat beyhude- rüşvetle celbe çalıştıktan sonra¹⁰⁵⁶, Epir Beği'ne bir sefir göndermeğe karar verdi; fakat

¹⁰⁴⁹ Barletiu.

¹⁰⁵⁰ Kezalik, Pukvil'e de müracaat, 1, s. 320-328.

¹⁰⁵¹ 5 nisan, kezalik, 6, varak: 99.

¹⁰⁵² 25 nisan, kezalik, varaJc: 100.

¹⁰⁵³ Barletius, varak: 101.

¹⁰⁵⁴ Birkaçı hâla kal'a-ı sultanide ve Rodos'da görülen bu azim taş güllelerinden bahsedilmesi ilk defadır.

¹⁰⁵⁵ Barletus, varak: 105.

¹⁰⁵⁶ Barletus, 6, varak: 112.

İskender Beğ bulunduğu mevki bildirmemek için Türklerle her defa müsademe edip kazandıktan sonra Tomanistos ormanına yahut -Presa surlarının önünden geçerek Adriyatik Denizi'ne dökülen- Hizmo (İsmos) nehri vadisine çekildiğinden Türk sefiri Yusuf, yanında birkaç Debreli olduğu halde Arnavut reisini iki gün faydasız şekilde Tomanistos boğaz ve tepelerinde aradı; nihayet bu nehirden ancak bir fersah mesafede Kızümeysdan nânnıyla isimlendirilen¹⁰⁵⁷ bir ovada buldu. Murad, sefiri vâsıtasiyle İskender Beğ'e -kendisini Pâdişâh emirgüzârı tanımak ve senelik onbin yahut hiç olmazsa beşbin duka vermek şartıyla- isyan etmiş olan bu memleketlerin rahatça temellükünü teklif ediyordu. Bu teklifler reddedildiğinden Pâdişâh Kroya muhasarasını kaldırmağa mecbur olarak sonbaharın ortasında Edirne yolunu tuttu¹⁰⁵⁸. Fakat Murad, dağ derbencilerinden geçecekti. İskender Beğ de onu oralarda bekliyordu. Murad şu geçiş esnasında birçok adam daha kaybetti. Birkaç asker, bu kalabalık ordunun yılmış askerini uzun müddet bekletiyordu.¹⁰⁵⁹

Kostantîn'in Bizans İmparatorluğuna Getirilmesi

Sfetigrad'ın ele geçirilmesiyle Kroya muhasarası arasında geçen kış esnasında Murad, Bizans saltanatı müddetleri arasında intikal usûlünü tanzim etmek zevkine nail oldu. İmparator Yuanes'in vefatında Dimitrius -Mora Despotu olan- biraderi Kostantin'den daha genç olmakla beraber hükümdarlık için onunla münazaaya kalkıştı. Fakat Kostantin mabeyinci Franzes'i yedi defa Sultân Murad nezdine göndererek Rum İmparatorluğunu tevcih etmesini talep etti. Murad, despotun istirhamlarına nihayet lütufkârâne kulak vererek sefirini hediyelerle iade etti¹⁰⁶⁰. Bu suretle yedinci ve son Paleolog Osmanlı Pâdişâhının sayesinde -yine bu Pâdi-şah'ın oğlu tarafından üç sene sonra enkazı altında defn edileceği- Bi-zan> tahtına câlis oldu.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁷ Barletius, varak: 113, Sismondi(10, varak: 200) Kroya muhasarasının kaldırılmasını bir Macar ordusunun hareketine is-nâd etmekle, Halkondilas'a itimâden sehve bulunmuştur; bu zamanla alâkalı bir hatâdır ki, Bari eti us'a müracaatla anlaşılır. Kroya muhasarası 1450 baharına doğru başladı ve Halkon-dilas'ın daha evvel bir zamana isnâd ettiği Kosova muharebesi 1448 senesinde vuku bulmuştu.

¹⁰⁵⁸ Kezalik.

¹⁰⁵⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/508-515.

¹⁰⁶⁰ Franzes, Üçüncü Kitabın başlarında,

¹⁰⁶¹ Yuannes Paleolog, 13 teşrinievvel 1449'da ölmüştü. Kış esnasında Franzes -Kostantin'in

Şehzade Mehmed'in İzdivacı Ve Sultan Murad'ın İrtihali

Yine o sene zarfında Murad, oğlu Mehmed'in Zülkadir¹⁰⁶² prense-siyle izdivacını icra etti. Bu memleketin Türkmen beği olan Süleyman Beğ'in beş kızı vardı; Hızır Ağa'nın haremî bu kızların arasında Osmanlı tıhtı vârisine bir zevce seçmek için Süleyman Beğ'in nezdine gönderilerek¹⁰⁶³ seçilen prense -Pâdişâh nâmına olarak- nişan yüzüğünü verdi. Hızır Beğ'in halîlesi (zevcesi), gelinin ulaştırılmasına memur Saruca Paşa¹⁰⁶⁴ ile beraber tekrar Süleyman Beğ'in sarayına gelerek gelini götürdü. Beğ'in ileri gelen memurları gelini cihâziyle beraber Bursa'ya kadar teşyi ettiler. Bu şehrin kadıları, âlimleri, şeyhleri tantana ile gelinin istikbâline çıktılar; Edirne'de düğün merasimi üç ay sürdü¹⁰⁶⁵. Mehmed Edirne'den ancak 1450 kânunievvelinin nihâyetinde hareket ederek Manisa'da hükümetine döndü. Bir ay sonra Murad -kırk-dokuz yaşında oduğu halde- ekseriya sefâgâhî olan Edirne gölünün bir adasında¹⁰⁶⁶ ve ziyafet esnasında nüzul isâbetiye vefat etti.¹⁰⁶⁷

Sultan Murad Ve Zamanı

Murad, otuz senelik saltanat müddetinde memleketi şeref ve hakkaniyetle idare ederek milletin hâtırasında mütedeyyin, lütufkâr, âdil ve metin bir hükümdar nâmı bıraktı. Harbde olduğu gibi sulhde dahî sözünün sâdik eri idi. Fakat ahdini bozanların müthiş intikam alıcısıydı. Diocletion

cülusuna Pâdişâh'm muvâfa-tini almak için- sefaretle Edirne'ye gitti; 12 Mart'ta Mora' dan Kostantiniyye'ye avdetle yeni imparatora refakat etti (Franzes, 3, s. 1).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/515.

¹⁰⁶² Dukas, 33, s. 126. «Turgatis».

¹⁰⁶³ Neşrî, varak: 193. İdris, Murad Saltanatında 22. hikâye; Bra-tutu'da SaTdü'd-dîn, 2, 15; Âlî, Solak-zâde, varak: 45; Dukas; 23, s. 128. Dukas'ın söylediği rüya Hezârîfen'e nazaran Mehmed'in vefatından evvel rüyasında bir adam görünerek, parmağından yüzüğünü alıp bagkasının parmağına geçirmiş olmasına pek benzer.

¹⁰⁶⁴ Dukas, bfttttî geçen kitap, «Sarisias».

¹⁰⁶⁵ Dukas, 33, V 2«. Eylül'ün 15'inden kânunievvel'in 15'ine kadar.

¹⁰⁶⁶ Edirne kazasının «Ada» nahiyesi demek olacaktır. (Mütercim).

¹⁰⁶⁷ I. Murad, HaUcondilas'ın dediği gibi otuz iki sene değil, ancak otuz sene saltanat etti.

Dukas, 1, 126. Halkondilas, 7, s. 117. Barletius Sultân Murad' m vefat edeceği sırada oğluna bir nutuk söylediğim yazarsa da, bu pâdişâhın irtihâlinde oğlu Manisa'da bulunduğu, Osmanlı ve Bizans müverrihlerince üzerinde ittifak edilen bir meseledir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/515-516.

(Diyokletiyen) ve V. Şarl gibi II. Murad tahtından indi. Fakat şu farkla ki, Murad, tahtı fikir zaafından, yahut devlet işlerinden nefret ettiğinden dolayı değil, genç yaşında iken¹⁰⁶⁸ müsterîhâne bir hayat geçirmek arzusuyla terketti. Bu müsterîhâne hayâtı da devletin menfaatleri uğrunda iki defa bıraktı. II. Murad'm iki defa feragat ederek üç defa cülusunun târihte misâli yoktur. Osmanlı Devletinde ondan beri hiçbir padişah kendi arzusuyla tahtından inmemiştir. V. Şarl tacını ve dünyânın bütün zevklerini, hayâtım bir manastırda tamamlamak için terketmişti; Diocletien ile Murad ise bil'akis -Salona ve Manisa'da¹⁰⁶⁹ hâlâ bakiyyesi görülen- güzel ikametgâhlarında en iyi hazları kendilerine sakladılar. Ancak Osmanlıların henüz meydana çıkan mîmârî usûlleri ne metanet, ne de zevk-i selim itibariyle Koma İmparatorluğu'nun inkırazı zamanındaki san'atiyle rekabet edemezdi.

Diocletien'in Salona'daki sarayının harabeleri, Murad'm on asır sonra Manisa'da yaptırmış olduğu sarayların harabelerine kıyâs edilirse, Salona'dakinin heybetli azameti Roma mimarîsinin üstünlüğünü isbat eder¹⁰⁷⁰. Maamafih, II. Murad'ın diğer mebânîsi, bilhassa Edirne'de Üç Şerefeli nâmıyla meşhur cami o vakitki güzelliklerini zamanımıza kadar muhafaza etmişlerdir.¹⁰⁷¹ Bu cami, Devlet'in te'sîsinden beri ha-rîmle (avlulu) olarak inşâ edilmiş birinci camidir. Harîm, etrafı sütunlarla çevrili dörtgen şeklinde bir mahaldir. Dörtgenin ortasında ekseriya, namazdan evvel abdest almak için bir havz bulunur. Bu harîmlerin genişliği dâima camilerin genişliğine eşit ise de, uzunluğu binanın uzunluğundan, yâni büyük kapıdan mihraba kadar olan mesafeden ziyâdedir. Cami in sakfı (tavanı), üzeri kurşunlu beş büyük kubbeden müteşekkildir. Bunlardan daha küçük yirmi kubbe ile cephesinde üç kapı bulunan harîmin kubbeleri cami in cephesindeki üç kapının üzerine gelir. Harî-min dört köşesinde bir, iki, bâzan üç şerefeli minareler vardır. Bu şerefelerin üzerinde müezzinler günde beş defa Müslümanlar'ı namaza çağırırlar. Bu cami in dört minaresinden yalnız birinin üç şerefesi, bir tanesinin yalnız bir şerefesi, diğer ikisinin de ikişer şerefesi vardır. O vakitten beri birçok camiler,

¹⁰⁶⁸ Diocletien tahtından indiği vakit ellidokuz, Murad ise birkdokuz yaşında İdi.

¹⁰⁶⁹ Keyhusrev Salona'nın varidatını Temistokles'e tahsis etmişti; Eski 7u-nan*m bu kahramanın şerefine inşâ edilmiş olan mezar ile heykellerden gimdi hiç nişane bulunamaz.

¹⁰⁷⁰ Gibbons, I asıl: 13, c. 1, s. 370.

¹⁰⁷¹ Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'sine müracaat, s. 7; Evliya, 3, varak: 173. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde inşâatının başlangıcım 842/1438 ve bitişini 844/1440 târihinde gösterirse de, Rûm-ili'nde 841'de başlanıldığını yazar. Bu ikinci rivayet daha doğru görünüyör.

bilhassa Murad'ın haleflerinin Kostantiniyye'de inşâ ettirdikleri camiler bu tertîb üzerine bina edilmişlerdir. Murad'm yaptırdığı mebânîden Edirne'de bir minare -Osmanlı mimarîsinde bir misâli daha bulunmayan-garabetinden dolayı dikkate şayandır. Bu minarenin helezonî ve minarenin aşağısından tepesine kadar birbirinin İçerisinde üç merdiveni vardır. Merdivenlerin herbiri üç şerefenin muhtelif katlarıyla bağlantılıdır. O suretle ki üç kişi üç merdivenden ayrı ayrı minareye çıkarlar ve birbirlerini tefrik eden basamakların arasından birbirlerinin ayak seslerini işitirler. Müezzinler tamam oldukları vakit sekizi birden sekiz şerefeye çıkarak birer birer ayrılırlar ve orada «Lâilâhe illallah, Muhammedün resulallah, hayyale's-salât, hayyale'l-felâh, Allahu Ekber» ezânıyla namaz vaktini ilân ederler¹⁰⁷².

Bu camiin yanında Murad mektepler, fukara için imaretlerle beraber birinci dâr'ül-hadîs'i de¹⁰⁷³ te'sîs etmiştir. Bu dârü'l-hadîsin muallimleri yevmî yüz akçe maaş alırlardı. Murad'm ikinci bir camii de Bursa'da servi ağaçlarından bir koruluk içinde haremlelerinin, biraderlelerinin ve çocuklarının kabirleri ortasındadır¹⁰⁷⁴. Bunun yanında yine fukara için bir imaret ile bir mekteb-i âlî bulunur. Murad, Osmanlı pâdişâhları arasında birinci olarak büyük köprüler inşâ ettirmiştir. Ergene'de yüzyetmiş ayak üzerine inşâ edilmiş olan köprüden mâada Selanik ile Yenişehir arasında bir çeyrek fersah uzunluğunda bataklık üzerinde bir köprüsü vardır¹⁰⁷⁵. Bir üçüncüsü de Ankara'da Balık-Hisar nâmıyla isimlendirilmiştir. Bu Bahk-Hisar'ın mürûriyye resmi Mekke ve Medine mukaddes şehirlelerinin fukarasının iaşesine tahsis edilmişti; Padişah her sene bu iki belde-i mutahharaya husûsî hazînesinden üçbin-begyüz dukalık bir surre ile yalnız hacılardan mürekkep bir kervan gönderdi Bütün bu muhtelif binaları inşâ ile beraber Murad askerini ve bilhassa -te'sîsini birçok müverrihlerin yanlış olarak kendisine atfettikleri-Yeniçeriler'i pek büyük dikkatle tanzim etmekten geri kalmamıştır. II. Murad'ın muasırı olan Halkondilas, Pâdişah'm -mükemmel bir intizam ve inzibat içinde olan- ordusunun ve ordugâhının teşkilâtına dâir doğru ve vazih tafsilât bırakmıştır¹⁰⁷⁶.

¹⁰⁷² Müverrihin ifadesidir. Ezân-ı Muhammedi lefoü'1-hamd dalma zivertt's-slnn ve azan olmagla tashihe hacet görülmedi. Mütercim.

¹⁰⁷³ İdrîs, II. Murad saltanatından 22. bâb. Hacı Kalfa'nın Tak-vîmü't-Tevârîh'ine nazaran Bursa Camii 850/1446'da hitâm bulmuştur.

¹⁰⁷⁴ Evliya, 2, varak: 207. Bursa Seyahatnamesi, s. 53.

¹⁰⁷⁵ All, varak: 78.

¹⁰⁷⁶ Halfcondilas, 5, s. 122; Paris tabı.

Bu müverrih der ki:

«Altıdan on bine kadar piyade asker bilhassa Bâb-ı Hümâ-yûn'a mo'mûr bulunur. Muharebede esîr alman genç çocuklar Türkçe Öğrenmek için iki üç sene Anadolu'ya nakl edilirler; bu lisânı söylemeyi ve yazmayı öğrenince onları denizcilik hizmetine alıştırmak için iki üç bin adedinde olarak Gelibolu'da duran donanmaya gönderirler. Bunlara her sene elbise ile bir kılıç verilir. Oradan idarelerine kâfi ve içlerinden temeyyüz edenler için daha ziyâde bir maaş ile Bâb-ı Hümâyûn'a çağırılırlar. On'dan elliye kadar neferden mürekkep takımlarla -çadırlarında iki ay hizmet etmek üzere- tecrübeli zabitlerin maiy-yetlerine verilirler. Müddetin hitâmında -şehzadelerle vezirlerden, hazînenin büyük memurlarından ve pâdişâhın hususî hizmetçilerinden başka hiçkimsenin içine giremediği- Saray-ı Hümâyûn muhafazasına me'mûr edilirler. Pâdişâh'm bir kırmızı çadırıyla iki tane sırmalı çuka (çuha) dan çadırı vardır.¹⁰⁷⁷ Yeniçerilerin muhafaza ettikleri mahallin dâhilinde -muhtelif surette kullanılmak üzere- onbeş çadır daha bulunur. Bu dâirenin hâricinde Bâb-ı Hümâyûn ümerâsı yâni emîr-i ahûrlar, şa-rabdârlar, mîr-alemler, vezirler, çavuşlar. İşbu ümerânın maiyyetinde müteaddid hademe bulunduğundan ordunun umûmî adedi pek büyüktür. Pâdişâh hâss askeri olan Ye-niçeriler'den mâada Otağ-ı Hümâyûn muhafazasına yine Yeniçeriler arasından seçilmiş silâhdâr nâmıyla isimlendirilmiş olan üçyüz süvârî me'mûrdur; bunlardan sonra Asya'dan, Mısır'dan ve Afrika'nın şâir memleketlerinden gelmiş oldukları için «garîb» adı verilen asker gelir. Onların arkasında sekiz yüz ulûfeci, ikiyüz sipâhî, yâni padişâhın hademe-i hâssası arasından toplanan Türk kişizadeleri vardır. Bâb-i Hümâyûn'un harb zamanı için kabul ettiği tertîb şudur: Rumeli ve Anadolu paşaları ordunun kumandanlığını icra ederler ve doğrudan doğruya padişâhın maiyyetinde bulunurlar. Paşaların maiyyetinde sâncak-beğleri vardır; bunlara hizmet-i pâdişâhîye dâhil oldukları vakit sancak ile beraber birkaç şehrin vâ-lîliği verilir. Bu şehirlerin eşraf ve askeri beğlerle beraber harbe gider. Ordugâhda şu tertibe riâyet edilir: Süvârî taburlara taksim olunur. Azablar yalnız bir âmirin kumandası altında harb ederler. Silâhşorlardan mâada yolların tamirine ve buna mümasil hizmetlere me'mûr ve akkâm»¹⁰⁷⁸ nâmıyla adlandırılan azablar da vardır.

¹⁰⁷⁷ Bizans müverrihlerinin «balçık» tâbiri manasızdır, zîrâ hiçbir vakit balçıktan yapma çadır olmadığını bilmek lâzım gelirdi.

¹⁰⁷⁸ «Akkâm (deveci) (?). Buna benzer unvanların cümlesi için bkz. Hammer'in «Devlet-i Osmâniye'nin Usûl-i İdare ve Teşkilatı» eserine.

Ordugâhlar ber-mu'tâd -gerek çadırlarının mütenazır ve gerek levazımının mebzul olmasından dolayı- şâ-yân-ı hayret bir surette tanzim edilmiştir. Padişahın maiyyetinde bulunan büyük me'murlar birçok yük hayvanları, silâh ve zahire yüklü develer, birçok at ve katır getirirler. O suretle ki, orduda askerden ziyâde hayvanât bulunur. Mühimmatın nakline mahsûs bir takım me'mûr edilir. Kıtık zamanında yiyecekler en iyi asker arasında taksim olunur. Ordugâhdaki çadırların adedi onbin, yahut -muharebenin icâblarına göre- onbinden az veya çoktur.»

Teşebbüskârâne fikir ve askerî dehâlanıyla Avrupa ve Asya'daki muhtelif muharebelerde temeyyüz etmiş olan askerî reislerden evvelce bahsetmiş idik. Fakat kısa bir bakış bu reisler ile devletin beğlerbeğilerinin ve irsen devlet memuriyetine nail olan ailelerin isimleriyle daha ziyâde ünsiyet peyda ettirecektir. Bu ailelerden en kuvvetli üç tanesi Çan-darlı, Timurtaş, Evranos aileleridir. Birincisinde sadrazamlık cedd-i ek-ber Hayrû'd-dîn Paşa'dan Ali Paşa'ya, daha sonra II. Murad'm sadrâzamı Halil'in pederi İbrâhîm Paşa'ya intikal etmişti. Timurtaş'ın beş oğlunun isimlerini evvelce görmüştük: Rumeli beğlerbeği Oruç Beğ, Umur Beğ, Germiyân valisi Osman Beğ, Koîumbac muhasarasında kumanda eden Yahşi Beğ ile torunu ve Karesi valisi Alî Beğ. Evranos'un Halkon-dilas'da zikredilmiş olan¹⁰⁷⁹ -altı oğlundan- Macar müverrihlerinin Thesetes dedikleri -îsâ ile diğer birçok paşa ve beğlerden Hunyad muharebelerinde bahsedilmişti. Bu üç aile arasında vezâret ve beğlerbeği payeleri uzun bîr müddet zarfında pederden evlâda -fakat asla veraset hakkı olmayarak-¹⁰⁸⁰ intikal etti. Maamafih Akıncılar'ın başkumandanlığı memuriyetiyle emîr-i ahûrluk ve şarabdârlık¹⁰⁸¹ -söylemiş olduğumuz gibi- Mihâl-oğlu, Samsama Çavuş ve Elvan Beğ ailelerinde irsî olmuştu. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin müesseselerinden bâzılarına karışmış ve nihayet yerleşmiş olan veraset kaidesinin Avrupa'da asilzadeliliğin teşekkülünde mevcut olan kaideye pek çok benzerliği vardır. Murad'ın kumandanları arasında Macar târihi bilhassa -Bosna'ya icra ettiği akınlardan birinde telef olmuş olan- İshak Paşa ve Ulah'da Hun-yad'ın silahıyla vefat edtu Mezîd ve Şehâbü'd-dîn ile Balkan derbend-lerinde ve Varna bataklıklarında Öldürülen Kaasım ve Karaca beğler-beğileri zikreder. Hunyad'ın Eflâk'da mağlûp ettiği ikinci Türk ordusunun kumandanının Şehâbü'd-dîn mi yoksa Şahin Kula (?) mı olduğu-

¹⁰⁷⁹ HalkoncUla*. 4, s. 58, Bale tab'ı.

¹⁰⁸⁰ Katona, 12, s. 252.

¹⁰⁸¹ Neşri, varak: 66.

nu tâiîn etmek müşkildir. Bu hususta bütün müverrihler arasında ihtilâf varsa da, bu ordunun kumandanı Şehâbü'd-dîn olmak daha muhtemeldir. Çünkü Şehâbü'd-dîn mağlûbiyetinden sonra kızla r-ağası olarak tekrar meydana çıkmış ve Edirne'de Yeniçeriler'in ilk isyanlarıyla II. Murad'ın üçüncü defa cülusuna sebep olmuştur. Turhan, târihte Mora ve Epir*ⁱ istilâsıyla mâruftur. Konoyça'da esîr edilmiş olan padişahın dâ-mâdı Mahmud Beğ Karambus (Carambus) diye yâd edilir. Hamza Beğ Cüneyd'e karşı hıyanetinden ve Yörgeç Paşa! Türkmenler'i katletmesinden dolayı fena bir şöhrete mahkûmdurlar¹⁰⁸². Evvelce Bâyezid'in muharebelerinde ismi geçen ve bilâhare Murad'ın ve oğlunun izdivaçları münâsebetiyle sefaretle gönderilmiş olan Sarıca (Saruca) Paşa üç hükümdarın saltanatı zamanında hizmet ettikten sonra II. Mehmed zamanında tekrar siyâset sahnesine çıkar. Bu târihin sonraki kısımlarında birçok defa isyan ettiklerini göreceğimiz Anadolu'nun itaatsiz askerleri bu ihtiyara münâsebetle «sarıca» diye adlandırılmışlardır¹⁰⁸³.

Şer'î ilimlerden yâni kelâm ilmi ile fıkıh'dan II. Murad zamanında -II. Mehmed zamanına nisbetle aded ve şöhetçe daha az olmakla beraber-yine temayüz etmiş âlimler yetişmiştir. Aydın'da doğmuş olup müderris, müftî, kadı vazifelerinde büyük Fenârî'ye halef olan Molla Yegân Bursa'da tedris etmiş ve ilim ve mansıbına vâris olan üç torunuyla beraber¹⁰⁸⁴ orada medfûn bulunmuştur. Molla Yegân bundan sonraki saltanat devrinin en büyük âlimlerinden ikisini, yâni II. Murad'ın oğullarının muallimleri Molla Hızır Beğ ile Molla Gürânî'yi yetiştirmiş olmak meziyyetini hâizdir. Molla Şükru'llah Germiyan Beği nezdinde bir sefarete memur edilmiş ve Germiyan Beği de Molla Hamza'yı¹⁰⁸⁵ Pâdişah'ın sarayına göndermişti. Doğum yeri Efelik olmasından dolayı Ayasluğ lâkabıyla mâruf Molla Mehmed'i¹⁰⁸⁶, Kırimlı oldukları için ikisi de «Kırımı» lâkabını almış olan Mevlânâ Şerefü'd-dîn ile Sey-yîd Ahmed'i dahî zikretmeliyiz. İlm-i kelâm ve ilm-i fıkıh ile ilm-i nü-cûma dâir eserleri emsalsiz bir surette tefsir etmiş olan müelliflerden -

¹⁰⁸² ÂH, bizim zikrettiklerimizden mâada, Dâvud Paşa ile Balaban, Pazlullah ve Zağanos Paşa'yı söyler.

¹⁰⁸³ Raşid'in Târîh-İ Devlet'ine müracaat, 3, 20, 70, 4, 123, 129.

¹⁰⁸⁴ Oğulları: Şâh Mahmûd bin Yegân, Yûsuf Balı bin Yegân, Alâü'd-dîn Alî bin Yegân; torunları: Sinânü'd-dîn Yûsuf ki Alâü'd-dîn Alî'nin oğludur; Ahmed Çelebî ki Yusuf Balı'nın oğludur; bir de Şâh Mahmûd Yegân'ın oğlu. Şakaiku'n-Nu'mâ-niyye ile Belîğ-i Bursevî'nin Terâcim-i Ahvâl'ine müracaat. Yûsuf Balı Efendi Hidâye, Telvîh, Mevâkîf üzerine Şerh yazmış ve vuzû (abdest) hakkında bir kitap telif etmiştir.

¹⁰⁸⁵ Molla Hamza Beyzâvî'nin Tefsîr-i Kur'ânına haşiyeler yazmıştır.

¹⁰⁸⁶ Molla Mehmed ekseriya «Ayasluğ Çelefoî»si diye lafcalandırılmış. (Şakadc Ali, Sa'dtUd-dln.)

diğer bir Seyyîd Alî ile karıştırılmaması lâzım olan¹⁰⁸⁷ Acem Molla Seyyîd Alî, Mevlânâ İlyas, Mevlânâ İbnü Manyas, Mevlânâ Kadı, Mevlânâ Koçhisârî, İznikli Mevlânâ Mehmed, Şirvanlı Mevlânâ Fethul-iah, Tokatlı Mevlânâ Hüsâmü'd-dîn¹⁰⁸⁸ zikredilmelidir.

Murad'ın saltanatı zamanı meşâyihinden Yazıcı-oğullan nâmıyla haleflerine birçok eserler bırakmış olan iki birader dikkate şayandır. Bunlardan biri, yâni Mehmed Bîcân, islâmiyet'in akidesini ve tasavvufunu büyük bir şi'r-i müfid (didaktik şiir) ile izah etmiştir.¹⁰⁸⁹ Mehmed Bîcân, Gelibolu'da yaşamış ve velî olarak orada vefat etmiştir. Diğer birader Ahmed Bîcân, Envârü'l-Âşıkîn¹⁰⁹⁰ unvanlı arabca eseri türk-çeye tercüme etmiştir. Bu iki eser, o vakit hemen tayyün etmiş ve esasen Eski Türkçe diye isimlendirilen büyük hemşiresi Uygur yahut Çağatay lisânından -ki arâpça ve farsça kelimelerden ârî olarak muhafaza edilebilmiştir.-• ayrılmış olan lisânın âbidesi olmak üzere pek muteberdir. Bu iki birader -bilâhare Bursa'da mezarı üzerinde bir cami inşâ edilmiş olan- Şeyh Akbıyık gibi Bayramiye tarîkatinde derviş idiler. Akbıyık bir gün Şeyhinin nezdine giderken -dervişlerin «tâc» tâbir ettikleri- serpuşu başından düşmüştü; Akbıyık bu hâdiseyi bundan böyle sarık taşımaması için bir emr-i İlâhî tarzında telâkki ile serpuştan sarf-ı nazar eyledi. Oğlu ve tilmizleri kendisini taklîd ettiler.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁷ Seyyîd Alî, Şemsîyye, Metali' ile Seyyîd Cürçânî'nin Mevâkı-fına haşiyeler yazmıştır. Bu eserlerin birincisi mantıktan, ikincisi akaiden, üçüncüsü fıkıhdandır. (Hammer yanlışlık yapıyor; tashih ve açıklamalar Mütercim'in İlaveleri kısmında görülecektir.) Ondan mâada Vikaaye'ye İnâye nâmıyla bir şerh bırakmıştır. Şeyh Burhânü'd-dîn MerâğTnî (vefatı: 593) Hîdâye'sine birçok şerhler yazılmıştır ki, yedisi metin ile kafiyeli olmak üzere şu isimlerdedir: Bidâye, Vikaaye, Nihâye, Gaye, Dirâye, İnâye, Kifâye. Hacı Kalfa'nın bibliyografik eseriyle (Keşfü'z-Zünûn) Taşköprî-zâde'nin ansiklopedi (Mevzûâtü'l-Ulûm)sine müracaat.

¹⁰⁸⁸ Mevlânâ İlyâs, Teftazânî'nin Makaasîd'ına ve CürçânTriin Şemsiyye'sine haşiyeler yazmıştır (Şakaiku'n-Nu'mânlye). tbnü Manyas (Manyasîzâde) (Adliye nâzın ikerU327*de vefat eden Refîk Beğ, işbu Manyasîzâde'nin torunlarından) Tef-tazânî'nin Akâld'ine haşiyeler yazmıştır; bundan başka el-Garâ-ib fi'1-Acâib isminde bir kitap yazmıştır. Mevlânâ Kadı Meânî' den gayet muteber bir eser olan Şuulü'l-Mısbah'a haşiyeler bırakmıştır. Mevlânâ Koçhisârî dahî Arab lisâniyyâtının şâyân-ı dikkat eserlerinden olan Miftâh-ı Teftazânî'ye haşiyeler yazmıştır, İznikli Mehmed Şeyh Sadrü'd-dîn'i Konevî'usûl-i fıkıhdan meşhur eseri olan Telvîh'e ve Me vâkıf a şerh yazmıştır. Fet-hullah, riyâziyyâtdan bir kitap tasnif, ve yine riyâziyyâtdan Kadı-zâde-i Rûmî'nin Te'sîsü'l-EşkâPiyle Çağmîni'yi şerh etmiştir (Şakaik, Âlî). Tokatlı Hüsâmü'd-dîn -ki Nalban-zâde unvanıyla meşhurdur- Teftazânî'nin Tecrîd ve Şemsiyye'si-ne haşiyeler yazmış ve kavs-i kuzah (ebem kuşağı) hakkında bir risale yazmıştır. (Âlî, varak: 82).

¹⁰⁸⁹ Muhammediyye 9109 beyittir. 853/1449'da bitmiştir. Viyana İmparatorluk kütüphanesinde 243 ve 244 numaralarda bulunur.

¹⁰⁹⁰ Arapça Magâribü'z-Zemân'm tercümesi Envârî'l-Aşıkîn. İkor'nun Osmanlı Edebiyatı Târîhi'nde s. 1595'e müracaat.

¹⁰⁹¹ Şakaiku'n-Nu'mânlye, Âlî (varak: 82), Belîğ-i Bursevî (varak: 84) Ak-bıyık ile diğer mutasavvıfların üç kelâmını zikrederler: Mal (servet) düşkünlüğü bütün kötülüklerin başıdır;

Bağdad'da doğmuş olan Seyyîd Nattâ Şeyh-i Âzam Emîr Buhârî'-den ta'lîm görmüş ve refakatinde Bâyezîd'in sarayına gitmişti. Emîr Sultan, bu pâdişâhın hemşîresiyle izdîvâc ederken tilmizi de îshak Paşa'nın kızıyla evlendi. İshak Paşa -eniştesi için Bursa'da bir cami ve bir tekke inşâ ettirmiş olan- Bâyezîd'e imtisâlen dâmâdi için bir cami ve bir tekke yaptırdı. Tekke'nin dervişleri bilâhare Ebû İshak nâmıyla isimlendirilmişlerdir. Tatarlar Timur zamanında Asya'yı tahrîb ettikleri vakit Sey-yîo Nattâ, üstadı Molla Fenârî ile birlikte esîr edilmiş ve onunla beraber serbest bırakılmıştır. Yıldırım Bâyezîd, Seyyid Nattâ'yı yüksek faziletlerinden dolayı nakîbül-eshrâf tâyin etmişti. Bâyezîd'in oğlu Meh-med'in sünneti münâsebetiyle yapmış olduğu düğünde Seyyîd Nattâ kendi eliyle imâl etmiş olduğu ve o vakte kadar Osmanlılar'ın bilemediği bir ziyet olan hasırları sofraya sermişti. Oğlu Zeynel Âbidîn, nakîbü'1-eş-râf payesinde kendisine halef oldu. Zeynel Âbidîn'in oğlu Alî şairleriyle mâruf olduğu gibi, büyük Sultân Süleyman zamanında hayatta olan torunu Âşık Çelebi Osmanlı şâirleri tercüme-i hallerinin meşhur müellifidir.¹⁰⁹²

Bu terâcim-i ahvâlde ve diğerlerinde II. Murad zamanının şâirleri zikredilmektedir. Bunlardan Türkmen İmâdü'd-dîn -ki doğum yeri Bağ-dâd yakınında bir kariyedir- yalnız şairane dehâsından dolayı değil, fecî akıbetinden dolayı da kendisi için birkaç satır tahsis etmemize değer, İrcâdü'd-dîn Şeyh Şiblî'nin vahdet-i vücûd meslek-i hikmetine sâlik idi, ki bu meslek, «Ene'1-Hakk»¹⁰⁹³ prensibi üzerine kurulmuş olup yağmur denize nasıl karışırsa insan ruhunun da cüzlerinden biri bulunduğu ilâhî Rûh ile öylece imtizacını¹⁰⁹⁴ ta'lîm eder¹⁰⁹⁵. İmâmü'd-dîn bundan başka, elifbanın harflerini her biri bir insan uzvuna mukabil olarak zekâ kudretinin rümûzâtı diye telâkki eden bu esas kaideye uygun olarak Kur'ân'ı insan eseri olmak

hikmetin başı Allah korkusudur; Dünyâ Âhiretin tarlasıdır. (Ha-dîs-i şerif oldukları rivayet edilen bu sözleri de onlar da ka-ide-i maişet ittihaz etmişlerdir, demek olacaktır. Mütercim)

¹⁰⁹² Âşık Çelebi'de Alî Emîrî, Tercüme-i hâl yazan, cedit ve onun cediti gibi Alî Emîri'nin de lisânında rekâket (kekemelik) olduğunu ve halbuki pederi şâir Âlî ile onun cediti Natta'a'da bu nakîşe bulunmadığını zikreder. Fransızca'nın «La Natta» (hasır) kelimesi arapça olan bu kelimedendir. Emîrî, kendi ter-cüme-i hâlinde vezîr-i âzam Halil Paşe'nin kızını Seyyîd Natta'a'ya tezvîc eylediğini yazarsa da, II. Murad'm veziri olan Halil Paşa'nın Bâyezîd'in saltanatı zamanında kocaya verilecek yaşta kızı olamazdı. Ebû İshak künyesi de bunu isbât eder.

¹⁰⁹³ Mansûr'un «Ene'1-Hakk» deyişini mu'terizâne nakleden bir sahse Şeyh Vefa hazretleri cEne'1-bâtü mi diyeydi?» cavâbıyla mukabele buyurmuşlardır. (Mütercim)

¹⁰⁹⁴ «Rûh-ı Hafck'a iltihak etti Kemal zarım Yeryüzünde tek birafcdı sevdiği millet gibi»

Kemal-Ziyâ Pasa hakkında. (Mütercim)

¹⁰⁹⁵ Lâtifi, Tezkire-İ Şuarâ-yı Osmânlye, s. 300.

üzere zu'm eyleyen Fazlullah-ı Hurû-fi'ye de şiirlerinde pek ziyâde taraftar idi.¹⁰⁹⁶ İmâdü'd-dîn, halka bu misillû ifşaatta bulunarak büyük bir tedbirsizlikte bulundu; esas fikre göre değil, nasların zevahirine göre hüküm vermeğe me'zûn olan kadılara teslim olundu,¹⁰⁹⁷ Haleb'de ulemâ tarafından mahkûm olarak diri diri âteşte yakıldı. Şiirlerinde Türkçe ve Farsça karışıktır; ancak başlıca eseri olan Dîvân'ı Türk lisanında yazılmıştır. Eğerki Birinci Eâyezîd ve Birinci Mehmed zamanlarında birkaç şâir şiirler nazmetmiş iseler de, hiçbirî târihte bilhassa zikre şâyân değildir. Eserleri medh ile yâdedilebilecek olan İmâdü'd-dîn II. Murad'm çağdaşdır. Ancak bu pâdişâh zamanındadır ki, Osmanlı şiiri biraz parlamağa başlamıştır.¹⁰⁹⁸

ONİKİNCİ KİTAP

¹⁰⁹⁶ (Nahnü nahkemi bi'z-zâhir Vallâhü â'lem). Arab fakîhlerinin mûtadı olan bir cümledir.

¹⁰⁹⁷ «Evvelâ Türk şiirine şöret verendir». Lâtîfî müterciminin yazdığı gibi «Türkçe ilk giir yazan» demek değildir. «Şeyh Şiblînin şâkirdânından idi.» sözü de tashihe muhtaçtır. Çünkü Şiblî ondan beş asır evvel yaşamıştı. İlk Türk şâirlerinden Nesîmî -Arab şâirlerinden 167/783'de fîsk ile itham edilerek idam olunan- Beşâr'ın uğradığına uğramıştır (Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh). Mutasavvıflardan Hemdânî ve huke-mâdan Sühreverdi dahî bu şekilde ziyan edilmişlerdir. Birincisinin o töhmetle 463/1072'de başı kesilmiş ve ikincisi sihirbazlık ithâmıyla asılmıştır.

¹⁰⁹⁸ Terâcim-i Ahvâl sâhibleriyle Âlî'nin zikrettiği II. Murad saltanatı çağının diğer şâirleri şunlardır:

1- Hâkî, Kastamonuludur. İsfendiyâr İsmâîl zamanından. Lâtîfî (144) bunu, daha sonraki saltanat devrinden olmak üzere zikreder. Lâtîfî'nin, Hâkî'nin Mevlid sahibi Süleyman Dede'nin kardeşi olup da I. Murad saltanatında yaşamış olduğuna dâir ifâdesinde sehv bulunduğu Âlî tarafından ihtar edilmiştir.

2- İvaz Paşa'nın, yahut İlyâs Paşa'nın oğlu Atâyî,

3- Fahhârî. Bâzan Karamanlılar*!, bâzan Osmarjılar'ı medh ederdi (Âlî, varak: 84).

4- Nesîmî'nin biraderi Şah Hanân (?); kardeşine tarikat sırlarını fâş etmemesini ihtar ettiği halde, bâzı beyitlerle cevâp vermiştir.

5- Kemâl-i Ümmî. Lârende'de doğmuştur. Nesîmî gibi akîdesini neşrinden dolayı asılmıştır.

6- tzniklî Hümâmî. Halîl Paşa nâmına aşk'a dâir otuz manzum mektup yazmıştır.

7- Molla Şîrâzî. Gülşen-i Râz nâmında tasavvufla alâkalı bir nazım yazmıştır. Bu unvan İranlı Şebüsterî'nin ünlü nazımıyla mârûfiyet kazanmıştır.

8- Şemsî. II. Murad'm harem-i sarayına mensuptu (Âlî, varak: 85).

9- Nâdir. II. Murad'ın mahremlerinden biridir (Âlî, varak: 85).

10- Seyfî. Geliboluludur. II. Murad'm zaferlerini nazmen yazmıştır.

11- Nedîmî. Bektaşîlik tarikatındendir.

12- Molla Arif ki timâr sahibidir. Dânişmend ailesinden Ahmed'in kahramanlıklarını nazm ve İranlı münşî Alâ-yî Beg'in bâzı hikâyelerini tercüme etmiştir. Mükâfâ-ten. Tokat kalesi kumandanlığına nail olmuştur (Âlî).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/516-522

II. MEHMED'İN DÖNEMİ

II. Murad, 1451 şubatının beşinci günü irtihâl etmişti¹⁰⁹⁹; saltanatın vârisi, oğlu Mehmed -ki henüz yirmibir yaşında idi- pederinin vefatından ancak üç gün sonra haberdâr oldu¹¹⁰⁰. Bu haberi vezîr-i âzam Halîl Paşa'nın Edirne'den acilen gönderdiği bir tatar Manisa'da şehzadeye ulaştırmıştı¹¹⁰¹.

II. Mehmed bir Arap atına binerek ve;

- «Beni seven arkamdan gelsin!» diyerek, yola çıktı. Peykleriyle¹¹⁰² baltacılarıyla¹¹⁰³ birlikte iki gün zarfında Gelibolu'ya vâsıl oldu. Maiyetinden geri kalanları beklemek ve kudümünü (9 Şubat) Edirne halkına bildirmek için iki gün de Gelibolu'da kaldı. Yeni efendilerini selâmlamak için her taraftan ahâlî yolu üzerine döküldüler. Vezirler, beğler-begiler, beğler, ulemâ, meşâyih istikbâline çıkarak şehirden bir fersah mesafeye kadar geldiler. Kendisine mülâki olunca atlarından inerek Edirne'nin kapılarına kadar yayan gittiler; lâkin şehre girmezden evvel durarak, II. Murad'ın hâtırasına sor. bir ta'zîm ithaf etmek istiyor gibi fer-yâdlara başladılar. Mehmed. atından inerek, hazır bulunanların gözyaşlarına iştirak etti. Burada râsime-i dest-i bûsî (el öpme merasimi) ifâ olunduktan sonra karşılayanlar şehzadeyi saraya kadar götürdüler. Ertesi günü¹¹⁰⁴ vezirler ile devlet erkânının ileri gelenlerinden birçok zevat hazır oldukları tahta câlis oldu. Kızlar-ağası Şahin ile İbrahim Paşa derhal Pâdişâhın yanibaşında durdular; İshak Paşa ile vezîr-i âzam Halîl Paşa biraz ötede kalmışlardı. Halîl Paşa, iki defa tahtından ayırmış ve uzlet-i menfaya göndermiş olduğu için, genç padişahın teveccühünden pek de emîn değildi. Sultan Mehmed Kızlar-ağası'na hitaben:

- «Vezirlerim niçin benden bu kadar uzak duruyorlar? Halil'e söyle mu'tâd

¹⁰⁹⁹ 855 muharreminin Üçüncü cuma günü. Tâcü't-Tevarih, c. 1, s. 406. (MÜtr.)

¹¹⁰⁰ Hoca Sa'dü'd-dîn, cülusunda Fâtihi'nin yasım yirmi iki gösterir ki, aradaki Tair sena fark, Hicrî takvîm ile Miladî takvim farkdur. (Mütercim).

¹¹⁰¹ Dukas, 33, s. 126.

¹¹⁰² Fransızcası: «Les porte-epâes».

¹¹⁰³ Fransızcası: «Lee coreurs».

¹¹⁰⁴ Dukas'ın hesabına göre II. Mehmed, şubat'ın 10'unda tahta çıkmış. Diğer taraftan Solak-zâde vesâir müverrihler muharrem*-in 16'ncı bir perşembe günü cülus ettiğini yazarlar. Halbuki şu rivayette maddî bir hatâ vardır: Çünkü Murad'ın vefat târihi olan 1 muharrem, şubat'ın ikinci salı gününe tesadüf etmekle, muharrem'in 16'sı da mutlaka salı olacaktır. Bu hatâ bi'1-ihityâr yapılmış olabilir; Şark'da cumartesi ve perşembe günleri mübarek günlerden sayılır; ihtimâl ki Türkler Mehmed'in cülusunu bugünlerden birinde vuku bulmuş göstermek üzere salı yerine perşembe demişlerdir.

olan yerinde dursun; îshak Paşa'ya gelince ben ona Anadolu Vâlîsi sıfatıyla pederimin na'ş-i mübârekini Bursa'ya îsâl vazifesini tevdi ediyorum.»¹¹⁰⁵ dedi.

Halil, şu suretle memuriyetinde bırakılması üzerine Fâdişah'a yaklaşıp elini öptü. İshak Paşa II. Murad'ın naaşım tâyin olunan mahalle ulaştırdı. Cenazenin gidişi esnasında, o zamana kadar misli görülmemiş bir ihtişam göstererek avuç dolusu sadakalar dağıtıldı. Mehmed, tahta çıkar çıkmaz, biraderi Ahmed'in idâmıyla saltanat hakkını garanti altına almayı düşündü. Murad, Sinop hâkimi İsfendiyâr Beğ'in kızıyla izdivacından henüz memede bir erkek evlâd bırakmıştı; yeni Pâdişâh -kendisi bir cariyeden doğmuş olduğu halde biraderinin meşru bir zevceden doğmuş bulunmasından dolayı- bu şehzadenin bilâhare saltanat iddiasında bulunabilmesi ihtimâline karşı vehimperver bir ihtiyat olmak üzere Evranos-zâde Alî'yi şehzade Ahmed'in boğulmasına memur etti¹¹⁰⁶; bu irâde merhametsizce yerine getirildi; şehzade harem dairesindeki hamamın içinde boğuldu¹¹⁰⁷. Murad'ın talihsiz zevcesi uğrayacağı yeni felâketten habersiz olarak Mehmed'e tebriklerini âرزettiği sırada, oğlu ruhunu teslim ediyordu. Culusunu müteâkib icrââtının fatıhası olarak böyle bir vahşet eseri gösteren hükümdardan bütün Osmanlılar'ın muhabbeti zail olabilirdi. Buna karşı bir çâre vardı ki, o da kullanılan âletin imhâsıyla cinayeti başkasına yüklemekten ibaretti. Mehmed, bunu hissederek AH -bir çocuğun kanma elini bulaştırmış olduğunun ertesi günü- idâm edildi. Ahmed'in validesi İshak nâmında bir köle ile izdivaca zorlandı. Mehmed, diğer üvey validesi olan Sırp Prensesini de bu suretle tahkir etmek arzusunda bulunurdu. Lâkin, bu yolda bir muamelenin Sırp Despotu Jorj ile harbe sebep olmasından korktuğu cihetle birçok hediyeler ve ta'zîmler ile, büyük tahsisatlar vererek Prensesi pederinin yanına gönderdi¹¹⁰⁸. Prenses Mâra. pederine hitaben halisane dostluğun te'yîdini mutazammın bir Pâdişâh nâmesi ile Edirne'den

¹¹⁰⁵ Dukas, s. 127.

¹¹⁰⁶ Dukas, s. 129. Halkondllas, Yedinci Kitabın sonunda şöyle yazar: «Pere-mlt, cum aqua infusa spiritum ejus interclusisset» Yine bu müverrih, cellâdın Şarabdâr olduğunu zikreder ki, Evranps-oğlu Alî'nin II. Murad sarayında bu hizmette bulunmuş olması büyük bir ihtimâl dahilindedir.

¹¹⁰⁷ Idris, varak: 29.

¹¹⁰⁸ Sultân Mehraed'in bu kadınlardan birini evlenmeğe zorlayarak diğerini babasının yanına göndermesi ve Halî Paşa'nın kendisinden ihtiraz göstermesi, saltanattan mahrumiyeti için fesat tertibine çalışmış olmasına delâlet eder, ki Manisa'dan azimette acele göstermesi de bunu te'yîd eder. Henüz çocukluk hâlinde bulunan şehzade Ahmed, belki bu fesada kurban olmuştur. (Mütercim)-

çıkıldığı sırada Kostantin Oia gozes -Bizans imparatoru ile biraderi Mora Hâkimi Dimitrius nâmına tâ'ziyyet ve ta'zîmlerini arz etmek için- Mehmed'in sarayında arz-ı vücûd eyledi. Padişah, sefiri gayet mültefitâne kabul ederek, babası tarafından Dimitrius'a taahhüd edilen sulhu muhafaza edeceğine yemin ile te'mîn ettiği gibi¹¹⁰⁹, Süleyman'ın torunu olup haylî zamandan beri Kostantiniyye sarayında alıkonulmuş bulunan Orhan'ın iaşesi masraflarına karşılık üçyüzbün akçenin te'diyesi için Stirimon nehri sahilinde kâin bâzı kariyeleri tahsis edeceğine resmen vaad eyledi.¹¹¹⁰ Ancak bu yeminler yakında bozulacaktı; Bizanslılar'ın harb seslerini işitecekleri gün uzak değildi. Çünkü Mehmed, menfaati gerektirdikçe ve kuvvet ve aded kendi tarafında bulundukça hiçbir zaman sözünü tek-zîb etmekten çekinmemiştir¹¹¹¹.

Yine o aralık pederine te'diye ettikleri senelik beşyüz duka tutarındaki cizyenin artırılmasını arz etmek üzere Raguza sefirlerinin¹¹¹²; Eflâk, Cenova, Galata, Sakız, Midilli ile Rodos Şövalyeleri temsilcilerinin; nihayet Hunyad tarafından yollanan elçilerin birbirini müteâkib geldikleri görüldü. Pâdişâh, Hunyad ile üç senelik bir mütâreke akdetti¹¹¹³. Avrupa'da hükümetine en yakın olan devletlerle sulhun bekasım te'mîn ettikten sonra -Murad'ın vefatını fırsat bilerek, daha evvel elinden alınmış olan vilâyetleri tekrar zaptetmek için- harb açan Karaman Hâkimi İbrahim Beğ'in üzerine bizzat yürüdü. Genç Pâdişah'ın tecrübesizliğinden istifâde etmek ve birkaç noktada birden işgal eylemek için İbrâ-hîm, Germiyan, Aydın ile Menteşe'nin eski hâkimlerinin hakîki veyahut düzmece ahfadını bu eyâletlere sokarak, miraslarını tasarrufa teşvik etmişti. Mehmed, Anadolu Beğlerbeği İshak Paşa'yı düşmanın defi için yürümeğe memur etti; kendisi de hemen onu takip etti. Lâkin Akşehir'e vasıl olur olmaz, İbrâhîm tarafından bir elçi geldi ki, sulh taleb ederek, bununla beraber tam bir itaat

¹¹⁰⁹ Dukas, bahsi geçen kitap, s. 130. Halkondilas, Yedinci Kltab'ın nihayeti

¹¹¹⁰ Rum müverrihleri bu Orhan'ın İstanbul'a nasıl geldiğini ve aslını izah etmezler. Halkondilas şu şekilde yazar: «Musul-mani nepotem» (Doğuştan Müslüman). Osmanlı müverrihlerinde de kat'iyetsizlik vardır; bunlardan Neşrî yalnız «Osman» nâmını verdiği bir saltanat müddeisinden başkasını zikretmez; Sa'dü'd-dîn ve diğer bâzı müverrihler, II. Mehmed'in biraderi «Orhan» nâmında bir şehzadeden bahsederler; lâkin Sinop Beği'nin kerîmesinin oğluyla beraber Bursa'da defnedilmiş olduğunu yazarlar (Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, s. 122).

¹¹¹¹ Bizanslılar'ın zaaflarına bakmayarak her vakit ahidlerini bozmağa fırsat kolladıkları hatırdan çıkarılmamalıdır. (Mütercim).

¹¹¹² Engel, Raguza Târîhi, s. 175.

¹¹¹³ Dukas, bahsi geçen kitap, s. 131.

te'mînâtı olmak üzere Karaman Hâkimi'-r.in kızının dest-i zidivâcmı takdim ediyordu¹¹¹⁴. Bu teklifler kabul edildi; çünkü Kostantiniye hakkındaki tasavvurlarını endişesizce icra edebilmek için karada, denizde bütün komşularıyla sulh hâlinde bulunmak, Mehmed için elzem idi.

Bizans İmparatoru Kostantin ise hiçbir aklın almiyâcağı kadar maharetsizce bir hareketle Pâdisah'ın fetih arzusunu icra mevkiine koyacağı saatin dolmasını çabuklaştırdı. Sultân Mehmed, Anadolu'da îbrâhîm Beg tarafından saçılmış olan nifak tohumlarını izâle etmeğe uğraştığı sırada, ordugâha Bizans elçileri gelerek, Orhan'a mahsûs akçenin te'di-yesi geciktiğinden dolayı imparator nâmına şikâyetle, tâyin olunan akçenin iki misli hemen verilmeyecek olursa Şehzâde'nin serbest bırakılarak, iddia edeceği hususlarda onun tarafımın tutulacağını tehdîdkârâne beyân eylediler. Gerek yaradılışı itibariyle mu'tedil ve uyuşmağa meyilli olmasından, gerek aldığı hediyelerden dolayı Rumlar'a müsâadekâ-râne muamele gösteren vezîr-i âzam Halil Paşa elçilere şu sözlerle hitâb etti:

- «Ey akılsız Rûm-ililer! Sizin hiylekârâne, muğfi-lâne tasavvurâtınızı ben çoktan anladım; merhum efendim ve metbûum Murad-ı Sâni istikamet-i vicdanından ve mülâyemet-i hulkiyyesinden (vicdanının doğruluğundan ve ahlâkının yumuşaklığından) dolayı hakkınızda iyilik etmek isterdi; lâkin yeni pâdişâhım Mehmed öyle değildir: Eğer Kostantiniye teşebbüsât-ı fütûhundan âzâ-de kalabilirse Cenâb-ı Hakk'm fesâdlarınızı, hiyellerinizi inayeten görmemek istediğini tasdik edeceğim. Ey akılsızlar! Ahid-nâmenin henüz mürekkebi kurumamış olduğu halde siz Anadolu'ya gelerek mu'tâd olan tafra-furûş-luklarla bizi korkutmak istiyorsunuz! Ancak biz tecrübesiz, kuvvetsiz çocuklar değiliz. Bir şeye muktedir iseniz yapınız; Orhan'ı Trakya hükümdarı ilân ediniz, Macar-lar'ı çağırınız, sizden aldığımız vilâyetleri

¹¹¹⁴ «Karaman-oğlu birkaç haram-zâde tutup her birini bir taifeye serdâr ederek birini Germiyan-oğludur diye Kütahya, üzerine, birini Menteşe-oğlu-dur Menteşe semtine, birini de Aydın-ogludur diye Aydın vilâyetine gönderdi. Bunlar oraları talan ve sakinlerini nâlan ettiler. Kendisi de Alalye üzerine yürüdü. Anadolu Beglerbegi Oagur-oğlu İsa Beğ Karamanlılarla mukateleye izin istedi. Lâkin Pâdişâh onun muvaffak olabileceğinde te-reddüd ettiğinden yerine İshak Paşa'yı gönderdi. Kendisi de müteakiben Gelibolu boğazından geçerek Bursa'ya vâsıl oldu. Karaman Begi'nin meydana çıkardığı hükümetlerin vârisleri, Karamanlar'a İltica ettiler. Padişah Akşehir ve Yenişehir nahiyelerine vâsıl olunca bunların ah&llil haklarını arz ettiler. Karaman-oğlu Taş-ili'ne kaçarak nefis hediyelerle özür dileyen bir mektup yolladı. Erkâna da hediyeler göndererek şefaathlerini istedi. Vezirler, Karaman Beği'nin kerimesini vereceğini ve her seferde hizmet göstereceğini beyân ile Pâdisah'ın sllsile-i atfetini tahrik eylediler. Kasaboglu Mahmûd Beg ahdi yenilemek için Karaman-oğlu'na gönderilerek Padişah Bursa'ya döndü.» (Tâcü't-Tevârîh'den telhis, c. 1, s. 416 ve 416.) (Mütercim).

istirdâd eyle-yiniz; fakat şurasını biliniz ki, hiçbir şeyin muvaffakiyetinize fâidesi olmayacaktır; encâm-ı kâr herşeyden mahrum olacaksınız. Efendimi şu ahvâlin cümlesinden haberdâr edeceğim; onun kararlaştıracağı icra olunacaktır!»¹¹¹⁵

Bununla beraber, Mehmed daha bir müddet suyunca gidilmesi lâzım geleceğim düşündü; Orhan serbest bırakılacak olursa memlekette fitne çıkabilir ve fetret yenilenebilirdi. Bundan dolayı, kendisi yakında Edirne'ye döneceğinden ve ileri sürülen teklifleri kabule hazır bulunduğu bahsederek, împarator'a ve şehre âit hususların orada ifâde olunabileceğini imâ edip, sefirleri dostâne sözlerle terhis etti.

Bursa'ya yaklaştığı sırada Yeniçeriler mükâfat talebiyle gürültü ederek Pâdisah'ın önünde toplandılar. Mehmed hiddetini teskin ile bu yaygaralardan endişe etmiyor gibi göründüyse de, kızlar-ağası Şahin ile Turhan, Yeniçeri'nin ne istediğini tekrar etmeleri üzerine, müsâade etmek lüzumunu hissettiğinden bahşiş olarak on kese akçe verildi¹¹¹⁶. Cülûs-da verilen ihsanların birincisi budur; Yeniçeriler bu defaki bahşişi zorla aldıkları gibi, bundan sonraki pâdişâhlar zamanında dahî o suretle almakla beraber, her defasında miktarı daha da artmış ve hazîne kudret kalmayıp da pâdişâhlar bu korkunç askerin artan taleplerinden âzâ-de kalıncaya kadar devam etmiştir. Birkaç gün sonra Mehmed, Yeniçeri ağası Kazancı Doğan'ı huzuruna getirterek¹¹¹⁷ kumanda ettiği asker arasında intizamı muhafaza edememesinden ve Karaman seferi esnasında mevcudun doğru bir cedvelini vermemesinden dolayı¹¹¹⁸ kırba-cıyla döverek ve yüzüne tokat vurarak¹¹¹⁹ tahkir etti. Yeniçeri ağalığı Mustafa Beğ'e tevcih olundu¹¹²⁰. Sultân Mehmed, Yeniçeriler arasındaki intizamsızlık temayüllerini ortadan kaldırmak için o zamana kadar sekban-başı kumandasında kalmış olan yedi bin Sekban'ı Yeniçeriler'e ilhak ederek hassa hizmetleri için yalnız beşyüz Sekban ve yüz Doğan'ı alıkoydu¹¹²¹. Diğer sekbanlar hep Yeniçeri oldularsa da eski unvanlarını muhafaza ettiler¹¹²².

¹¹¹⁵ Dukas, 34, ş, 132.

¹¹¹⁶ «Yeniçeriler dar bir mahalde dernek ettiler. Hadım Şehâbü'd-dîn Paşa ile Turhan Beg 'Devletli Pâdişâh! Kulların bahşiş isterler.' diye Yeniçerinin sebab-i tevakkufunu izhâr etmeleriyle mes'ûlleri is'âf olundu.» (Tacü't-Tev&rih, c. 1, s. 416) (Mütercim).

¹¹¹⁷ Neşri, varak: 196; Halkondilas, 1, Yedinci Kitap nihâyetinde.

¹¹¹⁸ KezalUc.

¹¹¹⁹ Halkondilas..

¹¹²⁰ Neşri,*, 196

¹¹²¹ Halkondilas, c, 1, 7,

¹¹²² Altmış birden doksan altıya kadar otuzaltı Yeniçeri Alayı'mn (Orta) İsmi böyle Mi.

Mehmed, Gelibolu'ya vâsıl olur olmaz, Strimon nehri üzerinde kâin olarak Şehzade Orhan'a tahsis kılınmış olan köylerin varidatını zaptet-tirmekle beraber, oradaki Rumlar'ın çıkarılmasını emretti. Bu icrâât mukaddimesi üzerine İmparator, Pâdişah'tan ne muamele beklemesi lâzım deleceğini idrâk ederek, daha evvelki ihtiyatsızca yapmış bulunduğu teh-dîdlerinden pişman olmuştur.¹¹²³

Rumeli Hisarı'nın İnşası

Kostantiniyye'den Karadeniz'e doğru bir boğaz uzanır ki, iki sahili bahçeler, safa kâşaneleri, hafif evlerle süslenmiştir; her dem taze olan güzelliklerine - geçmiş asırlara âit hâtıralar ilham eden- mâbed harabeleri bir başka his katarak Jason'larla¹¹²⁴, Argonaut'larm¹¹²⁵ esâtîri ikbâllerini aksettirir. Yıldırım Bâyezid, bu sahilin bir tarafında, Jupiter-Urius mabedinin enkazı üzerine bir hisar bina ettirmişti. II. Mehmed, Boğaz'ı büsbütün kapatmak için onun karşısında bir hisar daha yapmak istedi. Kışın başlamasıyla beraber memleketin bütün idarelerine umûmî bir emir göndererek bin duvarcı ve dülger, kâfi miktarda amele ve kireççi, Boğaziçi'nin Rumeli tarafında bir hisar inşâsı için gerekli her türlü levazımın tedârik ve hazır edilmesini tebliğ etti¹¹²⁶. Bu haberi alan İmparator ile Kostantiniyye ahâfisi bir felâket zuhurunun yaklaşmakta olduğunu hissettiler. Zayıfların silâhı ihtar ve iddiadan ibarettir: Kös-tantin Dragozes, Şehzade Orhan'ın tahsisatını ikinci defa olarak talepten vazgeçerek Pâdişah'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla «ahdin bozulması» adını verdiği şu hisar inşâsı mes'elesinden şikâyet ederek, bu tasavvurdan vazgeçilmesini ve tâyin edilmiş olan verginin alınmasını rica hususunda acele etti.¹¹²⁷ Mehmed,

Administration de l'emp. Otto. (Osmanlı Devletinin İdaresi) kitabının ikinci cildinde, 207. sahlfeye müracaat «O sırada İshak Pasa Menteşe-oğlu'nun üzerine memur olarak onu memleketinden çıkarmış ve avdetinde -o zamana kadar Engüri'de bulunan-* Anadolu befclerbefelerinin bundan böyle Kütahya'da ikametleri. kararlaştırılarak İshak Paşa oraya azimet etmiştir.» (T&cü't-tev&rih c. 1,416) (Mütercim.)

¹¹²³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/523-528.

¹¹²⁴ Tesalya'da Iyolfcus faüsümdainin oğlu ve Argonautlar in reSIDir. (Mütercim).

¹¹²⁵ «Argo» nâm gemi ile Kafkasya'yı İstilâ için giden teki Yunan kahramanlarına verilen unvandır. (Mütercim).

¹¹²⁶ Dukas, 34, s. 133.

¹¹²⁷ Dukas (34, 134), Bizans elçisine II. Mehmed'in cediti I. Mehmed'in Anadolu Hisarı'nın inşâsına müsâade istediğini söylet-tirmekle hatâ ediyor. Bu hisar I. Mehmed larafmdan değil. Yıldırım Bâyezîd tarafından bina olunmuştur.

şiddetli infiale delâlet eder bir tavırla sefirlere şu cevâbı verdi:

- «Ben sizin şehriniz aleyhinde bir tasavvurda bulunmuyorum. Memleketlerimin emniyeti ile alâkalı tedbirleri almak ahdin bozulması demek değildir, imparatorunuzun Macarlar'la ittifak edip de babamın Rumeli'ye geçmesine mâni olmak istediği zaman ne kadar fena bir halde kaldığımızı unuttunuz mu? Kadırgalarınız Boğazı kapadı. Babam Murad, Cenevizler'den istiâneye mecbur oldu. Ben o vakit henüz pek genç olarak Edirne'de idim. Müslümanlar dehşetten titriyorlardı; siz onların musibetlerine karşı tahkirlerde bulunuyordunuz; babam, Rumeli sahilinde bir hisar yapmayı daha Varna muharebesinde ahdetmiştir. O yemini ben yerine getiriyorum. Kendi arazîm üzerinde gönlümün istediği şeyi yapmağımıza muhalefet için elinizde ne hak ve kudret vardır? İki sahil benimdir: Anadolu sahilini benimdir; çünkü ahâlîsi Osmanlı'dan ibarettir. Rumeli sahilini de benimdir: Çünkü siz müdâfaasını bilmiyorsunuz. Gidiniz, efendinize söyleyiniz ki, şimdiki Osmanlı Pâdişâhı eslâfına (kendinden öncekilere) asla benzemez: Şimdi benim iktidarımın vâsıl olduğu yerlere onların emelleri bile yetişmemiştir.» Bundan sonra şu sözleri de ilâve etti:

- «Sizin avdetinize müsâade ediyorum. Lâkin bundan sonra sizin getirdiğiniz gibi haberleri getirecek bulunursa,, onların diri diri derilerini yüzdüreceğim.» Mehmed, bundan sonra bir elçi daha görmedi. 1452¹¹²⁸ Mart'i nihayetlerinde¹¹²⁹ İzmit'ten, Karadeniz sahilindeki Ereğli'den inşâata gerekli olan kereste geldi Anadolu'dan külliyetli miktarda taş ve kireç getirildi. Pâdişâh» Anadolu ve Rumeli beğlerbeğlerinin, beğlerinin, subaşılarının kendisinden evvel gidip de toplanmış oldukları inşâat yerine azî-met etmek üzere Edirne'den hareket etti.

Yeni hisar, Yıldırım Bâyezid'in Anadolu sahilinde bina ettiği hisarın karşısında ve Boğaz'ın iki tarafının birbirine en ziyâde yaklaşmış bulunduğu mevkide inşâ olunacaktı. Geçidin müntehâsında iki burunun teşkil ettiği dar boğaz gemilerin geçmesi için ancak altı sitâd genişliğinde ve geçilmesi zor bir deniz bırakır. Sisamlı Androkles, Siti (Scythie)'de harbetmeğe giden Dârâ ordusunun üzerinden geçtiği meşhur köprüyü orada kurmuştu. Rumeli tarafından Boğaz'ın girişine hâkim olan burun eskiçağda -orada bulunan Utarid (Hermis) mabedinden dolayı- «Utarid Burnu» (Hermanum promontorium) diye isimlendirilirdi. Dârâ burunda kaya içinde oyulmuş bir

¹¹²⁸ Franzes, 3, s. 52, Alter basımı.

¹¹²⁹ TacÜ't-Tevarth dahi hisarın tamamlanmasını hicri 856'da gösterir ki milâdi 1452 senesine tesadüf eder. (Mütercim).

taht üzerine oturarak, ordusunun Asya'yı Avrupa'dan 'ayıran şedden geçişini temâşâ etmiş ve bu vak'a orada Asurî harfleriyle taşa kazılmıştı. Karadeniz'de Boğaziçi'ne şiddetli hücum eden sular, burunun ucunu dâima döğdüğünden Yunanlılar burasını -cereyanın sür'atinden ve dalgaların kâbararak çıkardıkları gürültüden dolayı- «Rhodes» yahut «Phonoides» diye adlandırıyorlardı. Daha eski zamanlarda dalgaların, gürültüsü köpek havlamasına benzetilerek burunun ucuna «kızıl Köpek» (Pyrhias Cyon) denilirdi¹¹³⁰.

Mehmed, kalesinin temellerini burada, eski Utarid Mâbedi'nin bulunduğu mahalle koydurdu; garîb bir fikre ittibâen kale duvarlarının «Mu-hammed» kelimesini terkîb eden Arab harfleri şeklinde olmasını ve her «Mim» harfinin yerinde bir kule bulunmasını istedi¹¹³¹. Yeni kale sür'-atle yükseldi; Pâdişah'ın arzusuna uygun olarak san'atın bütün kaidelerinin feda edilmiş olduğu görüldü. Kulelerden ikisi birbirinin yanında ve burunun eteğinde, üçüncüsü büsbütün deniz kenarında bulunuyordu. (Mu-hammed' kelimesindeki) «Ha» ve «Dal» harflerinin bulunduğu yerlerde istihkâmlar yapıldı; Padişah bunların inşâatına bizzat nezâret ediyordu. Deniz kenarındaki kulenin binasına sadrâzam Halil Paşa memur oldu; diğer ikisinin inşâatı da -yarım asırdan beri Bâb-ı Hümâyûn ve Harem-i Hümâyûn hizmetlerinde sakal ağartmış olan- Saruca Paşa ile, II. Murad'm üçüncü defa cülusunda oğlu Mehmed'e sadâkatinden dolayı azil ve sürgün edilmiş ve şimdi iki kat itimâda mazhar olmuş olan vezîr Zağanos'a havale edilmişti.

Kalenin içinde ve dışında biner duvarcı ile ikişer bin rençber vardı. Şu suretle inşâat için istihdam edilen amele altı bini buluyor ve hâriçten gelme her sınıftan, her meslekten birçok halk bunlara yardım ediyordu. Yüksek mansıblarda bulunanlar bile kireç ve kiremit taşımakla meşgul oluyorlardı. Anadolu'dan getirilen levazımdan başka, birkaç müstahkem şehirdeki surların taşları ve Boğaziçi sahilinde bulunan kiliselerin, bilhassa Sostenius körfezi üzerinde kâin büyük ve nefis Sen Misel Kilisesi'nin harabeleri bakiyyesi kullanıldı. Kostantin bu müthiş hazırlıkları yeisle görüyordu; inşâatı durdurmak, kudreti dâhilinde değildi. Kale üç aydan az bir müddet zarfında inşâ edildi. Duvarlarının kalınlığı yirmibeş, kurşun ile örtülü olan kulelerinin kalınlığı otuz kadem idi.¹¹³²

¹¹³⁰ Kostantiniyye ve Bofasç!, 2, s. 220. (Bugünkü Şeytan Akıntısı)

¹¹³¹ Osmanlı müverrihleri ve, Evliya.

¹¹³² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/528-530.

Bizans'a Harb İlânı

Maamafih, me'yûsiyyete düşmüş olan Bizans İmparatoru evvelce takip ettiği siyâset tarzını birdenbire terk ile o vakte kadar tecrübe etmiş olduğu beyhude, tehditlerden en âcizane istirhamlara tenezzül etti. Kos-tantin, Pâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek Boğaziçi sahilindeki köylerdeki Rumlar'ın mahsûllerinin tahrîb edilmemesini rica etti. Bundan başka Pâdişah'ın sofrasına her gün en seçme yiyecek ve içecekler gönderiyordu. Fakat Pâdişah'a, Kostantin'in ne istirhamları, ne de o türlü ihtimamları te'sîr edebildi. Bilâkis Mehmed, atlatın ve katırların Rum-lar'a ait arazîde çayıra çıkarılmasını ve her kim silâhla mâni olmağa çalışarak olursa def edilmesini emretti. Asya sahilinde Edremit'ten henüz gelmiş olan Pâdişah'ın dâmâdı İsfendiyar-oğlu yük hayvanlarını Epiba-dos bahçelerinde otlatarak oralarını tahrîb etti. Bu esnada bir Türk seyisi, hayvanların otlamasına engel olmak isteyen bir Rum'u döğmüş olduğundan diğer Rumlar da koşuştular: Kavgada heriki taraftan birkaç kişi maktul düştü.

Bu hâdise üzerine kâhya beğ, yâni dâhiliye nazırına verilen rapor, onun tarafından Pâdişah'a takdim edilmesi üzerine Mehmed, mücâzât olarak kırlarda tesadûf edilecek Epidabos sâkinlerinin kamilen parça parça edilmesini emretti¹¹³³. Bir gün orakçılar işlerine gittikleri sırada Türk askerleri birdenbire üzerlerine hücum ederek bunları katliâm ettiler (Haziran 1452). Şu aleni düşmanlık Bizans İmparatorluğu'nu ilelebed mahvedecek olan harbin başlangıcı oldu¹¹³⁴. İmparator mukabeleten şehrin kapılarını kapatarak içindeki Türkler'in cümlesini hapsedtirdi. Mahbus-ların arasında birkaç genç harem-ağası vardı; hemen serbest bırakılmadıkları takdirde bilâhare Pâdişah'ın nezdine avdet ederlerse behemahal idam edileceklerini İmparator*a arz ettiler. Harem-ağalarının istirhamlarından müteessir olan imparator, onları üç gün sonra Pâdişah'a iade ile şu mealde nâmeyi hâmil bir sefareti yanlarına katarak gönderdi:

«Şehir bir felâket karşısında bulunuyorsa da Cenâb-ı Hak İmparator'un yardımcısı olacaktır; şehrin kapıları ancak mütâreke açıktan açığa

¹¹³³ Dukas, 34, s. 137. Dukas «kâhya beğ»ı «kayapey» tesmiye eder. («Kâhya beg», kethüdâ-yı devlet ve daha sonraları kethudâ-yı (doğru imlâsı: fced-hud&) sadr-ı âli ye şimdi sadâret müsteşarı (müstesar-ı sadâret) denilen memurdur ki, eskiden dâhiliye nâzın bulunmayıp onun vazifesini kısmen bu görürdü. Mütercim).

¹¹³⁴ Franzos, 1. 3, 3, s. 52, Alter basımı.

bozulduğu için kapanmıştır; Cenâb-ı Hak, Pâdişah'a daha sulhsever duygular ilham edinceye kadar şehir ahâlîsi kendilerini kuvvetleri derecesinde müdâfaa edeceklerdir.»

Bunun üzerine Mehmed -tecâvüzüne hiçbir sebep göstermeksizin- derhal harb ilân etti; Kostantin de, bir gün bozuşulacağım hissettiği cihetle şehrin anbarlarını doldurmuş olduğundan¹¹³⁵ kapıların örülmesini emretti. Bu aralık Mehmed'in kalesi büsbütün ikmâl edildi, Kale Boğaz'-ın en dar mahallinde inşâ edilmiş olduğu için gemilerin geçişine mâni olduğundan, Mehmed bunu «Boğazkesen» diye isimlendirdi (34). Rumlar «boğaz» kelimesiyle «baş» kelimesini karıştırdıklarından «Başkesen» zannediyorlardı¹¹³⁶. Onlar, Hermeon burnuna çarparak kırılan dalgaların hareketinden dolayı, kaleye Laimokopas yâni Dalgakesen diye isim veriyorlardı¹¹³⁷. Fîrûz Ağa dört yüz Yeniçeri ile kaleye kumandan tâyin edildi; ayırdetmeksizin her milletin gemilerini girerken durdurarak muayene ettikten ve kendilerinden nisbî bir vergi aldıktan sonra geçmelerine müsâade etmesi emrolundu. Halîl Paşa kulesi denize en yakın ve bundan dolayı Boğaz'a hâkim olduğundan lüzumunda kale kumandanının emirlerini te'yîd edebilmek üzere bunun üzerine büyük toplar konuldu. 1452 senesi Ağustos'un yirmisekizinde Mehmed, Boğazkesen ordugâhından hareket ederek Kostantiniyye hendeklerini keşif için oralara kadar ilerledikten sonra¹¹³⁸ Eylül'ün birinde Edirne'ye avdet etti.¹¹³⁹

Mora'ya Akın

Mora'da hâkim olan Dimitrius ve Thomas'ın, biraderleri olan İmparator'a ve payitahtına imdâd için gelmelerini men etmek üzere Mehmed, sonbaharın ilk günlerinde, Mora yarımadasına -bütün hayatını Rum îm-

¹¹³⁵ Franzes, 1, 3, fasıl: 3, s. 52. (3i) Dukas, 34, a- 138.

¹¹³⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2. s. 130; Nesri, varak: 196; Âli, Solak-zade.

¹¹³⁷ «Pashasen». Dukas, 34, s. 135.

¹¹³⁸ «Südas». Franzes, 3, 3, s. 62. Bu kelime büsbütün Arapça olup «duvar» demektir. Arablar Girid adasını fethettikleri zaman birçok noktalarda istihkâmlar inşâ ile bunların etrafına duvar ve hendek yapmışlardır. «Duvar» demek olan «Süde» (Südde) ve hendek kelimeleri bundan gelir. Girid adasında Süde ve Hanya şehirlerinin isimleri bu kelimelerden alınmıştır. (Müverrihin izahına göre «Südas» şeklinde Rumca'ya geçen kelime, Arapça «Südde»den, Girid'in «Süde»si yine «Südde»den ve Hanya'sı «Hendek»den alınmıştır. Mütercim.)

¹¹³⁹ «Bağkesen», «kat'ü'r-re's» terkinin rumcası. Halkonrulas, 1, 8

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/530-532.

paratorluğ'unun bu eyâletini tahrîb ile geçirmiş olan- beğlerbeği Turhan'ı gönderdi. Turhan iki oğlu Ahmed ve Ömer¹¹⁴⁰ maiyyetinde olduğu halde Korent berzahından Arkadi'ye dâhil oldu, ve Tegee'den Man-tinee'ye, oradan Ithome dağına ve Krisena körfezine kadar ilerleyerek Neopolihne (Neopolichne)'yi (bugünkü Neokastron) zaptetti. Sidero-polichne'yi (bugünkü Siderokastron) de muhasara ettilerse de zaptede-medi. Ordunun, Ahmed'in kumandasında Leontari'ye doğru ilerlemiş olan bir birliği yolda Rumlar'ın hücumuna uğrayarak târümâr oldu; Ahmed muharebede esir edilerek Spart'da despot Dimitrius'a gönderildi.¹¹⁴¹

Fetih Hazırlıkları

Turhan bu suretle Mora'yı tahrîb ederken Mehmed, Edirne'de durmaksızın Kostantiniyye muhasarasına gerekli hazırlıklarla meşgul idi. Geçen yaz Boğazkesen Hisarı'nın inşâatı esnasında Urban nâmında Ma-carlı bir top dökücü¹¹⁴² -ücretinin artırılması için Kostantin'in vekillerine (nazırlarına) birbiri ardınca yaptığı müracaatlarının alâka görmemesinden usanarak-^ Kostantiniyye'den firar ederek Türkler'e hizmet arzında bulunmuştu. Pâdişâh Urban'ı hediyelerle taltif ederek kendisine yüksek bir ücret tâyîn etti. Bizans vekilleri bu ücretin dörtte birini vermiş olsaydılar Urban Kostantiniyye'den hiç çıkmazdı. Mehmed, Kostantiniyye surlarım sarsacak kadar kuvvetli top îmâl edip edemeyeceğini sorması üzerine Urban:

- «Kostantiniyye ve hattâ Bâbil surlarını hâk ile yeksan edecek top îmâl edebilirim¹¹⁴³. Ben san'atımdan eminim, fakat topun ne kadar mesafeye atabileceğini evvelden tahmin edemem.» cevâbını verdi.

Mehmed, topun mesafesinin bilâhare tâyîn edileceğini söyleyerek Urban'ın hemen işe başlamasını emretti. Urban, fevkalâde büyük çapta bir top îmâl ederek Boğazkesen kalesinin denize yakın kulesine konuldu. Topun mesafe tecrübesi yelkenlerini kapamayan ilk gemi üzerinde icra olundu: Kaptan Riçi'nin kumandası altında bir Venedik gemisi yelkenleri kapamaksızın Boğaz'ı geçmek istediğinden üzerine nişan alındı ve Urban'ın top imâlinde muvaffak olduğu tesbit edildi. Gemi top dâne-siyle

¹¹⁴⁰ «Ahumetis» ve «Amas». Franzes, 3, fasıl: 3, s. 52.

¹¹⁴¹ Kezalik, Halkondilas

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/532.

¹¹⁴² «Top dökücü», Dukas, 15. Halkondil» buna «top dökücü Oruanus» der.

¹¹⁴³ Duku.

(mermisiyle) parçalanarak denize battı. Riçi otuz tâfesiyle bir sandal içinde kaçarken akıntı Rumeli sahiline doğru götürerek, kale muhafızlarının eline düştü. Esirlere zincir vurularak Dimetoka'da Pâdişah'ın huzuruna gönderildiler. Pâdişâh kaptanı kazığa vurdurdu; taifenin başlan kesilerek cesetlerinin defnedilmesi önlendi. O aralık Dimetoka'da bulunan tarihçi Dukas bunları o halde görmüştür¹¹⁴⁴. Mehmed, Urban'ın maharetinden ve tecrübenin neticesinden memnun olarak, bu defa evvelkinin iki misli büyüklüğünde bir top dökmesini emretti. Bu top, topçuluk ve muhasara târihlerinde zikredilmiş olan topların hiç şüphesiz ki, en büyüğüdür. Fakat bu topun kullanılmasına yalnız Türkler'in o zamanki cehaletleri sebep olmuştu. Urban'ın îmâl ettiği bu ikinci top oniki el ayası muhitinde (yâni çevre uzunluğu oniki el ayası kadar) ve oniki kantar ağırlığında gülle atıyordu.¹¹⁴⁵ Topu hareket ettirmek için elli çift öküz kullanmak gerekiyordu, yediyüz nefer topun hareketine ve hizmetine memur idi.¹¹⁴⁶ Topun îmâli sona erince, Edirne'de yeni yapılan ve fevkalâde yüksekliğinden dolayı «Cihân-nûmâ» adı verilmiş olan sarayın önüne götürüldü. Orada Urban'ın gözü önünde pek büyük müşkilât ile dolduruldu. Topun patlamasından yakında bulunan kimselerin konuşma kaabiliyetlerini kaybetmemeleri ve hâmile kadınların çocuklarını düşürmemeleri için Mehmed, büyük topun atılacağı zamanı ahâlîye îlân ettirdi. Ertesi günü top

¹¹⁴⁴ Dukas, 35.

¹¹⁴⁵ Sakızlı Leonar: «Lapidem qui palmis undecim ex meis ambi-bat in gyro» (1, 3, 3) ibaresiyle güllerin sıklığı ve ölçüsü hakkında malûmat veriyor. Franzese'in tahminine göre topun ağzının muhiti (çevre uzunluğu) oniki palm (palm: Eski Yunanlı ve Romalılar'ın ölçüsü, ki el ayasının uzunluğuna eşitti. Ş. Sami, Kaamus-ı Fransevî) olabilirdi. Güllenin sıklığına gelince «Lapide in eâ aestimatione mille ducentarum librarum» ibaresini yazar. Volter, Târih Mecmuası'nın 191. babında ve Miniyö Osmanlı Devleti Târihi'nin 1. kısmında (s. 237) bunu inkâr etmek hatâsında bulunmuşlardır. Maahaza Gib-bons -bu topların birinden 11.000 libre sıklığında bir gülle çıkarmış olan- Baron Tott'un hatıratına istinaden o müverrihleri reddetmiştir (Gibbons, 67; Baron Tott'un Hatıratı, c. 3, s. 85-89). Ben dahî bunlardan birini Boğaz'da gördüm; ağzı o kadar genişti ki, topun yanına varmazdan az evvel, borcundan dolayı takip edilen bir terzi bunun içine girerek birkaç gün orada saklanmıştı. Rodos'ta dahî taştan birkaç gülle bulunur ki, Kanunî Süleyman'ın bu şehri muhasarası zamanından kalmıştır; bunlar da 10 palm muhit (çevre uzunluğu) inde olarak birkaç kantar ağırlığımdadır. Ansichten auf einer Reise in die Levantex adlı kitaba müracaat. Halkondilas, iki-üç taleto ağırlığında taş gülle atar iki büyük toptan bahseder. «Talen» beşyüz libre sıklığındadır. Ne taraftan bakılırsa bakılsın, Sultan'ın Boğaz'daki kalesindeki toplardan biri, II. Mehmed'in istanbul muhasarasında kullandığı toplar modelinde imâl edilmiştir.

¹¹⁴⁶ Bizzat şahit olan Sakızlı Leonar ve Franzese toplara koşulan öküzlerin adedini 50 olmak üzere tâyin ederler. Halkondilas 70'e çıkarır; Dukas yalnız 30 gösterir. Halkondilas ve Leonar bu topun götürüldüğü zaman ikibin kişi istihdam edilmiş olduğunu beyân ederler. Dukas yalnız altıyüz elli kişi kullanıldığını söyler.

ateşlendi; barut dumanı bütün şehri istilâ etti, patlamanın gürültüsü birkaç fersah mesafeden işitildi¹¹⁴⁷, topun güllesi bir mil mesafe katettikten sonra iki kulaç derinlikte toprağa saplandı. Bu yeni tecrübe Türkler'in gayretlerini, Rumlar'ın da korkularını artırdı. Mehmed, gece gündüz yalnız bir fikir ile meşgul idi: Ekseriya mûtemedlerinden ikisi, üçüyle ikametgâhının etrafındaki askerî mevkileri dolaşarak, karanlıkta askerin ve ahâlînin konuşmalarını dinliyordu. Şayet bir talihsiz Pâdişah'ı tanıyarak mûtâd selâmı ifâ edecek ve «Pâdişah'ım, çok yaşa!» diyecek olursa, Mehmed, bu düşüncesiz adamın kalbini hançeriyle delerdi¹¹⁴⁸. Bir gece birdenbire harem-ağaları vâsitasıyla Halîl Paşa'yı çağırttı. Sadrâzam, Pâdişah'ın pederi II. Murad zamanında Mehmed'in iki defa hail edilmesinde iştirakinden dolayı başı

için korkudan titrediği cihetle, yanma altın dolu bir tabak alarak hâk-i pây-i şahaneye (Pâdişah'ın ayağı önüne) takdîm eyledi. Padişah tamâ-miyle giyinmiş olduğu halde yatağında oturuyordu.

- «Lala, ne yapıyorsun?» dedi. Sadrâzam:

- «Eâzım-i devlet (devlet büyükleri) fevkalâde bir saatte efendilerinin huzuruna çağırıldıkları vakit elleri boş gelmek âdet değildir. Bu takdîm ettiğim benim malım değil, senindir. Şimdiye kadar bende emânet idi.» cevâbını verdi.

Pâdişâh:

- «Onun bana lüzumu yok, benim senden istediğim, Kostantiniyye'-yi almak için bütün kuvvetinle bana muavenet etmelidir.» dedi.

Sadrâzam bu söz üzerine titredi; çünkü Rumlar'dan aldığı hediyelerden dolayı gizlice onların müttefiki olduğu gibi, halk nazarında düşmanlarla uyuşmuş Olmakla maznun idi¹¹⁴⁹ (be zan altında bulunuyordu). Hfilîl Paşa'nın korkusu geçince, Pâdişah'ı şimdiye kadar Rum împara-torluğu'nun en büyük kısmına sahip eden Cenâb-ı Hakkın bu imparatorluğun payitahtı kapılarını da kendisine açacağını ve Pâdişah'm bütün bendegâm şu büyük emre muvaffakiyet uğruna birbiriyle müsabaka ederek can ve mallarını seve seve vereceklerini beyân etti. Padişah:

- «Bu yatağı görüyor musun? Bütün gece bunun içinde çırpımdım.

¹¹⁴⁷ Yüz sitad yahut ikLbuçuk coğrafya milli mesafeden. Dukas, 35.

¹¹⁴⁸ Dukas, 25, fi. 140, Bu münâsebetle şöyle söyler. «Et ut quivis pulicem CGO-terando voluptatem carpit, sic iste aua tnanu Interüclendo delectabatur.»

¹¹⁴⁹ «Gavur ortağı», Türklerin «gâvur yoldaşından başka birşey değildir. (Rumca terkinin telaffuzu «gâvur ortağıdır, «gâvur*-, kâv-i ber'den «öküz kesen» demektir.)

Uyuyamadım. Rumlar'in paralarına aldanmamağa dikkat et: Yakında cenk başlayacaktır; avn-i îlâhî ve imdâd-ı Peygamberi ile beldeyi bu düşmanların elinden alacağız.» diyerek -işittiği bu sözlerden hayrete düşen- Sadrâzam'a ruhsat verdi¹¹⁵⁰.

Mehmed, mütemadiyen fetih tasavvurlarıyla meşgul olduğundan hiç rahat yüzü görmüyordu. Kostantiniyye'nin mevkiinin, surlarının, istihkâmlarının resimlerini çizdiği ve hücum noktalarını, kolordularının vaziyetlerini, toprak ve muhasara âletlerinin mevkilerini, lâğım kullanılacak mahalleri resim üzerinde işaret ettiği gibi şehre ve harb gücüne dâir malûmatı olan kimselerle görüşmeyi şiddetle arzu ediyordu. Biz Sultân Mehmed'i daha ileriye takipten evvel, muhasara çalışmalarının anlaşılmasını kolaylaştırmak için¹¹⁵¹ bu meşhur Bizans'ın topografyasına dâir bâzı malûmat vereceğiz.¹¹⁵²

İstanbul'un Topografisi Ve Halk Arasındaki Rivayet Ve İtikadlar

Roma imparatorluğunun ikinci başşehri olan Kostântiniyye, Trakya Bosforunun. batı ucunda -Roma gibi- yedi tepe üzerine bina edilmiştir. Evvelâ kurucusunun ismine izafetle «Bizans» ismi verilirken, Kostantin bu şehri kendine makarr ittihaz ettiği vakit «Kostântiniyye» adını aldı. Bilâhare Rumlar'ın inhitat devrinde şehre «îstanbul» nâmı¹¹⁵³ verildi. Bunu Türkler tahrif ederek, kendileri için mânîdâr olan «tslâm* bol» şekline soktular. Rumlar burayı «Antosa»¹¹⁵⁴ yâni «mâmûre» adıyla dahî isimlendirirler. Arablar Kostântiniyye, ve Avrupa ile Asya'nın hududu üzerinde bulunduğu için «Fârik» derler. Onların Mekke'yi «Üm-mü'1-Bilâd» diye lâkaplandıkları gibi Türkler de payitahtlarını «Üm-mü'1-Dünyâ» nâmıyla isimlendirerek buna iki denizin ve iki karanın hâkimi ve, Şark ve Garb ticâretinin bendergâhı nazarıyla bakarlar. Şehir güneyden ve batıdan Propontid, yâni Marmara Denizi ile çevrilmiştir¹¹⁵⁵. Doğuda Bosfor, her iki sahilinde yedişer burundan müteşekkil olan kıvrımlarını yaparak güney-

¹¹⁵⁰ Dukas, 26, s. 141.

¹¹⁵¹ Halkond'las, Dukas, Pranzas, Leonardos, Şienzls, îzidoros, Kardnalıs, Re-tinus İle diğer muasır müverrihlere ve bizzat görmüş olan, şahidlerin ifâdelerine nazaran.

¹¹⁵² Daha ziyâde tafsilât için muhasara ve muharebe haritasına müracaat (Bu harita tercümeyle ilave olunacaktır.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/532-534.

¹¹⁵³ «İs tin polis» (yâni: sekre, şehirde)den muharref.

¹¹⁵⁴ Antossa.

¹¹⁵⁵ Kostantniyye ve Bosfor, Viyana, 1922.

doğuda Marmara Denizi'nde kaybolur; güney ucunda bir dirsek yaparak şehrin surları altında dünyânın en geniş v<? en ernîn, ve -şeklîyle, üzerinden geçen servetlerden dolayı- eskiden beri Korn Dor (Horn d'Or) yâni «Altın Boynuz» nâmıyla isimlendirilmiş olan bir liman teşkîl eder. Kostântiniyye şehri, bir üçgene benzetilebilir; Marmara Denizi'yle limanın teşkîl ettiği iki kenar yalnız bir sur ile müdâfaa edilmiştir; şehri karaya bağlayan üçüncü kenar iki sıra tabiye ve kuleler ile, ve iki kat geniş ve derin hendeklerle muhafaza olunmuştur. Üç saatte devredilen üçgenin üç köşesinin her birinde bîr kale vardı. Şehrin vaktiyle Akropolis ve şimdi Sarayburnu adı verilen ucunda -ismi bu buruna dahî verilmiş olan Hıristiyan Azizin nâmına mensup kilisenin yanında olduğu için- Aya Dimitri denilen kale vardı.¹¹⁵⁶ Limanı teşkîl eden deniz parçası da, sahilinde inşâ edilen kilisenin hamisinden dolayı Aya Yorgi Kolu diye isimlendirilirdi. Yine bu cihetin diğer ucunda ve limanın en uzak noktasındaki ikinci köşede bugün Ay-vansarayı adı verilen Sineyion (Cynegion) vardı ki, burası hayvanların mücâdelelerine mahsus bir anfiteatr idi. Bunun arkasında son Rum imparatorlarının bütün saraylara tercîh ettikleri Büyük Blahern (Blacher-nes) sarayı vardı¹¹⁵⁷. Bu mahalleye Kostântiniyye Rumları bugün dahî Blahern mahallesi derler. Şehri kara tarafından müdâfaa eden surun

ucunda bulunan üçüncü köşede Yedikule nâmıyla mâruf Sikloviyon yâ-hud Penta Pirjion yâni «Beş Kule» vardı.

Sarayburnu ile Yedikule arasında, Marmara sahilinde ve surların dâhilinde insan eliyle açılmış ve şimdi doldurulmuş iki liman vardı. Bunların biri Teodos limanı¹¹⁵⁸, yâni bugünkü Langa Bostanı, diğeri de Julien limanı, bugünkü Kadirga limanıdır. Kadirga limanı vaktiyle Epi-taskalon ve sonra Kunduz Kale adı verilen mahallede idi¹¹⁵⁹. Bu limanların birincisinde Teodos'un sarayı, ikincisinde Julien sarayı vardı. Çat-ladı-kapı yakınında ve Aya Dimitri burnuyla (Sarayburnu) Julien limanı (Kadirga limanı) arasında -bir arslan ile bir Öküz tasvir eden bir heykelden dolayı- Bocolion adı verilen İmparatorluk sarayı bulunurdu (*55). İşbu büyük İmparatorluk sarayı kısmen şimdiki sarayın bulunduğu yerde idi. Teodos limanı (Langa bostanı)

¹¹⁵⁶ Sakızlı Leonar da «Sen Demokrii» yerine «Sen Demetrii» «Ua-silporta» yerine «Ksiloporta» okunmalıdır; «Turres quas Ave-niades vocant» ibaresi de «turres quae Anemiae ou Anemas vocant» suretinde tashih edilmelidir. Nihayet, Miliandri Kapısı da «Miriandri Kapısı» olacaktır. Dukas (kitap: 38, s. 151) «Sen Demetrius Kulesi»ni başka türlü isimlendirir.

¹¹⁵⁷ Tekir Sarayı, (Mütercim)

¹¹⁵⁸ Kostantniyye ve Bosfor, 1, s. 209.

¹¹⁵⁹ Kostantniyye ve Bosfor, 1, s. 124. (56) Kezallk.

ile Siklobion (Yedikule) arasında, Psamatia (Samatya) burnuna doğru olan mahalde, Psamatia (Sa-matya) sarayı¹¹⁶⁰ vardı.

Kostantiniyye'riin bugün Sarayburnu'ndan İÜahern (Ayvansaray) mahallesine kadar liman tarafında on dört kapısı vardır.¹¹⁶¹ Muhasara târihinde yalnız şu beşi meşkûrdur: 1) Cynegion kapısı (Ayvansa-ray)¹¹⁶², 2) Ksiliporta, yâni Odunkapı¹¹⁶³, 3) Blahern sarayının büyük kapısı¹¹⁶⁴ 4) Şimdiki Fener, yâni Rum mahallesindeki Petra Kapısı (Taşkapı)¹¹⁶⁵ 5) Yahudiler kapısı, yahut Balıkpazarı kapısı denilen Oraya¹¹⁶⁶ kapısı. Blahern sarayının aşağı kısmında Serko Porta¹¹⁶⁷ denilir yer altında bir çıkış kapısı vardı; fakat İzak Kom-nen İmparator Frederik'in Kostantiniyye'ye buradan gireceğine dâir kâhinlerin rivayetlerine meydan vermemek için, bunu Ördürmüştü¹¹⁶⁸. Bu taraftaki diğer kapılar ve Marmara Denizi tarafına açılanlarla meşgul olmadan yalnız kara tarafına yol veren kapıları adım adım takip edeceğiz; muhasaranın bütün şiddeti kara tarafında olduğundan bunlardan herbirinin târihî ehemmiyetleri vardır.

Bu hat üzerinde birinci kapı Harsiyas (Charsias) ve Kaligarya (Ca-ligaria) diye isimlendirildi. Türkler bu ismi tahrif ederek kendi lisanlarında yeni bir mânâ ifâde eden Eğrikapı¹¹⁶⁹ ismiyle değiştirdiler. Daha önceleri buna Bulgarlar Kapısı dahî derlerdi. Fakat Almanlar Kapısı demek daha doğru olurdu; çünkü Bizanslı müverrihler bunun müdâfaası -biri Komnenler zamanında Armulphe Gilprecht¹¹⁷⁰ ve diğeri son imparator Kostantin Paleolog

¹¹⁶⁰ Bk. Franzes, 3. s. 56.

¹¹⁶¹ Kostantiniyye'nin muhtelif kapılarının isimleri şunlardır; yukarıdan başlayıp Sarayburnu'nda bitirmek üzere zikrediyoruz* 1) Hayvan kapısı; 2) Ksiloporta (Odun kapısı); 3) Halat kapısı (Saray kapısı); 4) Fener Kapısı; 5) Petri kapısı (Aya-Petri); 6) Yenikapı; 7) Aya kapısı; 8) Cibali kapısı; 9) Un-kapanı kapısı; 10) Ayazma kapısı, 11) Odun kapısı, 12) Zindan kapısı, 13) Balıkpazarı kapısı; 14) Bahçe kapısı. ^

¹¹⁶² Bugün Ayvansaray kapısı (Hayvan saray'dan muharref?).

¹¹⁶³ Bu Odunkapı'yı şimdiki Odunkapısı ile kanştinnamabdır.

¹¹⁶⁴ Dukas, 38, s. 155. Bugün «Balat' kapısı», yâni Saray kapısı. Bu isim «pajatio» kelimesinden değil, «platea» kelimesinden müş-takdır M, o civar dahî bu isim ile yâd olunurdu (Dukas, 39, s. 159); başka bir kapıdan bahs olunmuş olamaz; çünkü Ksi-loporta ile Balat kapısı arasında diğer bir kapı hiçbir zaman mevcut olmamıştır.

¹¹⁶⁵ Petra, Sen Jan Manastırı'nın ismi idi (Dukas, 1, s. 162).

¹¹⁶⁶ «Oraia»; «Sevgili kapı» ki bugün Yahudi mahallesi içinde kalmıştır.

¹¹⁶⁷ Dukas'ın «Kerkoporta» yazdığı (39, s. 159), Nisetas'ta daha değişik bir isimle görülür. Şu halde orası Ksiloporta olacaktır.

¹¹⁶⁸ Ntsatas Koniates, 2, 4.

¹¹⁶⁹ Kostant'niyye ve Bosfor, s. 106; İx>mbardos, Şienzls bunu Kaligaria ve Du-kas «Harsio» diye adlandırır.

¹¹⁷⁰ Anna Komnena, 1, 2, 3,

Dragozes zamanında Jean Grant¹¹⁷¹ olmak üzere- iki Alman'a tevdi edildiğinden bahsederler. Bundan sonra bugün Edirne-kapısı Miriandri yâhud Poliandri kapısı gelirdi. Bunun isimlen-dirilişi şöyledir: Şehrin kara tarafındaki tabiyeleri inşâ edilirken -biri surların sağ ucunda Blahern (Ayvansaray)den, diğeri Yedikule'den başlamış olan- iki takım amele bu mahalde birleşmişlerdi. «Poli-Andri» kelimeleri bu iki takımın birleşmesini ifâde ederdi. Avarlar'ın Kostan-tiniyye'yi muhasara ettikleri vakit şehrin müdafileri bununla yanındaki kapı arasında onlarla müthiş bir harb etmişlerdi¹¹⁷²; fakat bu defa en ziyâde hücum üçüncü kapıya olmuştu. Bu üçüncünün ismi Sen Romen idi. Muhasara zamanında karşısına konulan büyük topun hâtıran olarak bugün «Topkapısı» âdı verilir. Burada biri Sen Romen kulesi, diğeri Bağdâd kulesi¹¹⁷³ adı verilen iki kule vardı. Topkapısından sonra Menba, yahut Rhegium veyahut Selebria, yâni Silivrikapısı gelirdi. Bugün yalnız Silivri-kapısı diye isimlendirilen bu kapıdan çıkılınca Menbâ sarayına (şimdi Balıklı)¹¹⁷⁴, daha sonra Rhegium¹¹⁷⁵, yâni Çek-mece'ye ve en sonra Selebria yâni Silivri'ye¹¹⁷⁶ gidilirdi. Beşincisi vaktiyle mermer heykeller ve mahkûkât ile müzeyyen olan Yıldızlı Kapı idi. Harbden muzafferden dönenler ekseriya bu kapıdan geçmişlerse de¹¹⁷⁷ bâzısı başka yol takip ederek Akropolis (Sarayburnu)'dan girer ve Hipodrom yâni Atmeydanı'ndan geçerek Ayasofya'ya giderlerdi. Bilhassa Vandallar'a galebe eden Belizer'in (Belisaire) -ki Genze-rik (Genseric)'in Roma'dan zaptettiği altın vazoları Gelimar'm elinden müsadere etmiş ve Kostantiniyye'ye dâhil olurken bu vazolar Önünde götürülmüş- muzafferiyet alayı, Gotlar'a galip gelen Narses-'in, İran-lılar'ı mağlûp eden Heraclius'un, Panonienler'e ve Dalmaçyablar'a galebe eden Jan Komnen'in (Jean Comnene) alayları bu ikinci yolu takip etmişlerdir. Fakat ekseriyetle muzafferiyet alayları Yıldızlı Kapı'dan girerek şehrin müntehasmdan İmparatorluk sarayının tunçtan kapısına kadar giden güzel caddeyi takip

¹¹⁷¹ Yuhanis Grandi Almanı (Leon, Şienzis).

¹¹⁷² Kostantiniyye ve Bosfor, J, s. 107. Kodnos, Chronicon pascale in HeraeUo.

¹¹⁷³ «Turris Bactatinea». (Leon, Şienzis).

¹¹⁷⁴ Dukas; - Kostantiniyye.ve Bosfor, 1, s. 210.

¹¹⁷⁵ Kezal'k.

¹¹⁷⁶ Biz. Franzee, 4, 8. W,

¹¹⁷⁷ Eğer bu kapı «Oraia» diye de isimlendiriliyorsa, «Nurea» kelimesinin Rumca telâffuzundan başka birşey olmamak lâzım gelir. Lâkin asıl «Oraia» kapısı Liman kapısı olacaktır, nasıl ki Dukas'da vâzihan görülür. Eimanın girişini kapatan zincir Galata Kulesi'nden Oraia kapısına kadar uzanıyordu.

ederlerdi.¹¹⁷⁸ Heraclius'un dört muzafferiyet alayı, Jean Tscimiesces'in, Nicephore Phocas (Nikefor Fokas)' in, Bulgarlar'a galebe eden BaziTin, Mopsuestia'mn ve Tarsus'tan dönüşünde Araplar! mağlûp eden Theophilos'un alayları hep yaldızlı kapıdan girmişlerdi. Fakat bir gün Lâtinler'in gâlibâne bu Yaldızlı Kapı'dan Kos-tantiniyye'ye dâhil olacakları söylendiğinden Bazil'in Bulgarlar üzerine muzafferiyetinden sonra derhal örüldü¹¹⁷⁹, Bu kapı hâlâ kapalı ise de, eski itikâd bakî olduğu gibi, Türkler dahî birgün Hıristiyanların bu taraftan şehre dâhil olarak kendi dinlerini tekrar te'sîs edecekleri fikrindedirler¹¹⁸⁰. Bu gibi meş'ûm falcılıklara yalnız Yaldızkapı tâbi değildir. Diğer amiyane bir rivayete nazaran Serko Porta adı verilen kapıdan da İmparator Frederik ile Latinler geçeceklerdi. Bunun için Rumlar onu dfi ördürmüşlerdi, fakat Kostantiniyye muhasarasından evvel tekrar açıldı ve Türkler şehre oradan dâhil oldular.

Her zaman böyle gâibden haber verenler olmuştur; vukuat bunların kimini tasdik, kimini tekzib etmiştir. Târih de halk üzerinde pek kuvvetli te'sîri olan bu itikadlar hafife alınmamalıdır. Böyle gâibden haber verenler arasında hâdiselerin esâsını tetkike, mâzîye nazaran istikbâli keşfe, vukuatın neticeleriyle sebepleri arasındaki gizli münâsebetleri ayırmağı muktedir yüksek fikir sahipleri vardır. Bâzılarının söyledikleri de haricî tezahürlere istinâd eden ve sırf tesadüf eseri olan hurafelerden başka birşey değildir. Evvelkiler beşerî hâdiselerin cereyan suretine vâkıf bulduklarından halkın vehimperver hissiyatına müracaat etmedikleri gibi, halk üzerine de fazla te'sîr etmezler. İkinci kısmının neşrettikleri rivayetler ise ekseriya ihtirastan doğup cehalet sayesinde yayıldığından halkı tahrik için manivela gibi te'sîr etmiştir. Bu rivayetlerin tetkiki bir zamanın fikrini, bir milletin havasını, bir hükümetin mevkiini, uzun tecrübe ve zahmetli mesâiden daha çabuk anlatır. Kavimler de, şahıslar gibi -istikbâl hakkında, hâsıl ettiği itikâd kendisinin kuvvetinden yahut zaafından neş'et ettiğine göre- saadetini yahut harâb olmasını bizzat hazırlar. Tesadüfi kehânetler de bazan bir muzafferiyete, yahut bir hezimete sebep olabilirler; fakat bir kavmin dâima tekrar ettiği iti-kâdın o kavmin feyiz yahut inhitatına te'sîri olduğundan millet istikbâlinin kuvvetli müessirlerinden âddedilmelidir. Bu itikadlar,

¹¹⁷⁸ Chronicon Paschale adlı esere atfen İstanbul ve Boğaziçi unvanlı kitabın 1. kısmında 113. s. ye müracaat. Prokopius, Van-dal Târihi, 2, 9. Çinamus, 4, s. 194.

¹¹⁷⁹ Badulphus de Diecto. Mathaeus. Dökanj'da Rogerus Huvedenos'un Cons-tantinopolis Chrîst. kitabı, 1, s. 363.

¹¹⁸⁰ Hiç de böyle bir fikir bilmiyoruz. (Mütercim).

menşeleri ve tasvir etmiş oldukları dahilî istidadı gösterirler. Kudretini bilen cesaret ve kuvvet, zafere itikâd eder; zaaf ve korkaklık ise hezimetine evselden mazeret arar ve deġişmeyn takdir ile mahkûm olduğunu iddia eder. Bu umûmî kaidelerin, Kostantiniyye'nin fethine ve Bizans İmparatorluğu'nun daha sonraki mukadderatına dâir Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında mevcut itikadlar târihinde birçok tatbikatı vardır.

Kostantiniyye'nin iki kapısına ait evvelce söylemiş olduğumuz iki iti-kâddan mâada bizzat şehre mahsus iki itikâd daha vardı. Bir itikada nazaran düşman şehre girerek Boġa meydanına kadar gelecek, fakat oraya kovalanan ahâlî, oradan geri dönerek düşmanlarını sur hâricine kadar püskürtüp memleketlerine tekrar mâlik olacaktı. Pek eski asırlardan beri azizlerden Morenus isminde bir adama atfedilen diġerine nazaran da, oklarla müsellâh bir kavim bütün Rum ahâlîyi mahvedecekti. Bu iki itikâd arasında bir tezdâ vardı; fakat muvakkat bir tehlike haber veren itikâd, şehir ile İmparatorluk ve Hânedan-ı saltanat hakkında bedbaht bir akıbet bildiren daha müthiş itikâdlar arasında âdeta kaybolmuş idi. Fakat şurası da söylenmelidir ki, Morenos'un sözleri belirsiz ve Arablar'a, Türkler'e olduğu gibi, İslavlar'a, Bulgarlar'a, Avarlar'a, hattâ Frenkler'e, Lâtinler'e, Rumlar'a; hülâsa Kostantiniyye'yi muhasara etmiş olan ve ok kullanan bütün kavimlere tatbik edilebilirdi.

Akıllı Leon nâmında birinin -tersane (Sarayburnu) civarında Sen Jorj Manastırında yakında keşfedilmiş iki kitabe üzerine tesbit edilmiş- bir kehâneti de bahis mevzuu idi. Birçok dâirelere ayrılmış olan bu kitabelerin biri sıra ile İmparatorlâr'ın, diġeri de Leon'dan beri gelen patriklerin isimlerini ihtiva ediyordu. Fakat son İmparatorla büyük patrîkin isimleri eksik olarak bunlar için iki boş dâire bırakılmıştı. Rum İmparatorluğu'nun inkırazına dâir diġer bir rivayet de, Habeşistan kâhininin kehânetleri arasında bulunuyordu.¹¹⁸¹ Yine bir rivayete nazaran Paleolog'ların birincisi olan İmparator Misel, bir falcıdan torunları zamanında İmparatorluğun akıbeti ne olacağını sormuş ve falcı cevap olarak yalnız «Mamaimi» kelimesini söylemişti; bu kelime haddizatında mânâdan ârî ise de, onu teşkil eden harflerin adedinden dolayı bir mânâ taşıdığı ve Paleolog ailesinden yedi İmparator geleceğini ve en sonrakinin tahtından indirileceğini ifâde ettiği iddia olunuyordu. Bu kehâneti genişleterek Osman hanedanına dahî

¹¹⁸¹ «Erythrae autem nostrae de Graecorum jastura vaticinrım legentibus patet», Leonar Şienzis. Rumca'nın «sibulla» kelimesi arapçanın «sünbüle» kelimesinin muadilidir ki, «la vier-gi»yi gösterir.

tatbik ediyorlardı. Buna nazaran Osman hanedanından ancak yedi hükümdar gelecek ve sonra bu hanedan, Selçukluların mirasını kaybedecekti. Bizanslı bir muharrir de nakleder ki: Kosova muharebesinden sonra Hunyad hezimetinden dolayı müteessir olurken, bir ihtiyar adam kendisini tesliye için ilerleyerek şöyle demişti:

- «Rumlar mahvoluncaya kadar Hıristiyanlar dâima bedbaht olacaklardır. Hıristiyanların nikbeti sona ermesi için Kostantiniyye'nin Türkler eline geçmesi lâzımdır.»

Bu suretle Rumlar kendilerini evvelden mahkûm ediyorlar ve kendi îdâm kararlarını, düşünmeksizin, kendileri veriyorlardı. Milletten içinden çıkan bütün bu itikâdlar pek fena bir te'sîr icra etmekle beraber, felâketi hem haber veriyor, hem de hazırlıyordu. Müslümanlar'a gelince, onların dini hurafelere inanmayı dinsizlik kadar şiddetle men'ederek, iötik-Oâli haber vermek iktidarım ancak (Hazret-i) Peygamber için tanır. Müslüman müverrihleri tarafından rivayet olunup da Kostantiniyye muhasarasına tatbîk edilen yalnız bir itikâd vardır ki, bu da bir hadîs-i şeriften istinbât edilmiştir. (Hazret-i) Peygamber Ashâb'ına şöyle (buyurmuş) idi:

- «Bir tarafı karaya, iki tarafı denize nazır bir şehirden bahs edildiğini işittiniz mi?»

- «Evet, yâ Resûlallah!»

- «Bu şehir îshak (aleyhi's-selâm)'ın yetmiş bin hafidi tarafından zapt olunmadan, kıyamet kopmayacaktır. Onlar şehrin tabiyelerine yaklaşırken silâhlarıyla, mancınıklarla değil, yalnız Lâilâheillallah ve Allahü Ekber sözleriyle harb edeceklerdir. O vakit denize nazır cihetlerden biri yıkılarak, diğeri de sonra düşecektir; nihayet kara tarafındaki surlar dahî düşecek ve gâlibler şehre dâhil olacaklardır»¹¹⁸²

Bir başka defa da (Hazret-i) Peygamber Kostantiniyye'nin İslâm'ın fetihler dâiresine dâhil olacağını tebşir ile buna muvaffak olacak asker iyi bir asker ve emîri iyi bir emir olduğunu beyân (buyurmuş) idi¹¹⁸³. Bu sözler Arablar üzerine pek kuvvetli te'sîr icra ettiğinden yedi defa bu şehri zaptetmeğe teşebbüs etmişlerdi; bu muhasaralardan biri bütün yedi sene devam etmiş ve bu esnada asker etrafındaki tarlaları sürerek tohum ekmiş ve mahsûl

¹¹⁸² Âlî ve İdrîs bunun hadîs olduğunu ifâde ile ilk râvîlerini beyân ederler. Bu hadîsin yanlış olarak tatbikinden nâşîdir ki, Tjâzî müverrihler ve bilhassa Neşrî Türkler'in aslımı îshâk'm oğluna çıkarmışlardır. Âlî (varak: 7) bu sehvi tashih eder.

¹¹⁸³ İdrîs, Âlî, Solak-zâde.

almıştı.¹¹⁸⁴ Peygamber (hazretleri)'nin bayrakdân (Hazret-i) Eyyûb¹¹⁸⁵ bu muhasarada (şehîd) olmuş idi¹¹⁸⁶.

Meşhur Şeyh Hâcî'nin tilmizi Şeyh Akşemseddîn¹¹⁸⁷ bu ahvâl ve rivayeti esâs ittihaz ederek -II. Murad zamanında Şeyh Buhârî'den daha mes'ûdâne olarak- şehrin Türkler'in eline düşeceği saati evelden haber vermişti Antakya muhasarasında Hıristiyan azizlerinden Andre, Pierre le Provençal, mukaddes mızrak'ın bulunduğu yeri haber verdiği gibi.¹¹⁸⁸ Eyyûb da Akşemseddin'in rüyasında görünerek na'sının medfun bulunduğu yeri bildirmişti. Bu kabrin keşfedilmesi Türklerce keramet olmak üzere telâkki edilerek, Kostantiniyye'nin ele geçirileceğine pek ziyâde yardım etti; vaktiyle «Mızrakın keşfi de ehl-i Sa-lîb'in şecaatini artırmış ve Antakya'nın zaptına sebep olmuştu.¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁴ Arab müverrihlerinde yedi muhasaranın târihleri münderiç-tir ki, aşağıdakilerdir:

- 1- 34/654, İmparator Kostantin'in cülusundan onüç sene sonra (Zonaras, 14, 9) Âlî'nin kaidi Muaviye tarafından ki, donanması İstanbul'dan dönerken Rodos'u zaptetmiştir. (Mî 7).
- 2- 47/667. İmparator Konstans'm saltanatının yirmialtmıncı yılında, Muaviye'nin oğlu Yezîd tarafından, ki kara yoluyla dönüşünde Anamur'u (Amorium) zaptetmiştir.
- 3- 52/672, Kostantin Pognata'nın saltanatının dördüncü senesinde, Muaviye'nin generali Süfyân bin Avf tarafından. Ebû Eyyûp el-Ensârî o vakit şehid düşmüştü. Kalli-nikos, «grejuva» ateşini bu muharebede icâd yahut Arab-lar aleyhine ilk defa kullanmıştır.
- 4- 97/715, Halife Ömer bin Abdülazîz'in kaidi Mesleme tarafından.
- 5- 122/739, Leon l'Isaurien'in saltanatının 27. senesinde Halife Hişâm'ın kaidi Seyyîd Battal Gâzî (Seyyîd-i Ara-bî) tarafından. Seyyîd Battal bu seferde zayı oldu.
- 6- 164/780, Hârûnü'r-Reşîd tarafından (El-Mekîn'de 163 senesi).
- 7- 182/798, Hârûnü'r-Reşîd'in kaidi Ebû Melik tarafından, irene (Teophanes)'in saltanatının birinci ve ikinci senesinde. Hammer'in Kostantiniyye ve Boğaziçi eseri, 1. kısım, 85. s.ye müracaat.

¹¹⁸⁵ Bbû Eyyûb el-Ensârî, Hicret-i Seniyye'de Peygamber Efendimiz Medine' de onun hanesine nüzul buyurmak cihetiyle minmâdar-ı Rlsâlet-penâ-ht'dlr; Peygamber'in bayraktan Kureyş'in, büyüklerinden Hâlid bin Velid* dir ki, İslâm'ın en büyük kumandanlarından; Humus'da medfündür. (Mütercim).

¹¹⁸⁶ (Hazret-İ) Eyyûb, Kostantiniyye surlarının altında, düştüğü yere, defn edilmişti. Bu vesile ile dervişler ve şeyhler Arab ordusunu o derece cos-turmuslardı ki, şehrin zaptedilmesne ramak kalmıştı

¹¹⁸⁷ Akşemseddin'in tercüme-i hâli, ŞafcaUt'da ve Alî'de (varak: 143) ve Me-nftkib-ı Ak-ŞemeeddinMe bulunur.

¹¹⁸⁸ Guspinien'e göre, mukaddes mızrak Antakya'nın ele geçirilişinden evvel Bizans imparatorlarının hazinesinde idi; çünkü IV. Kostantin Büyük Karl'a bunun parçalarından, demirlerin^ den gönderirdi. Kostantiniyye'nin fethinden sonra Petra Ma-nastırından alınarak Hz. Yahya'nın süngeri, kamışı, sağ eliyle beraber saraya konuldu. Guspinien'in Costantinopolis expug-nata eserinde, s. 276, Leyden basımı, 1654.

¹¹⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/535-540.

İstanbul'un Muhasarası Ve Fethi

Kostantîniyye muhasarası -Rumlar'a hezimet ve felâket, Osmanlı-lar'a zafer ve fetih haber veren- şu itikadların birbirine muhalif te'sîr-leri altında başladı. 1453 Şubat'ının ilk günlerinde Büyük Top Edirne'den hareket ettirildi; topu elli çift öküz çekiyor ve muvâzenesini te'mîn için iki tarafında ikişer yüz kişi yürüyordu. Elli arabacı ile ikiyüz kazmacı köprüleri, yolları düzeltmek için önden gidiyordu¹¹⁹⁰. İki ay zarfında iki günlük bir yol alındı¹¹⁹¹. Bu harekete kumanda eden Karaca Beğ geçtiği memleketin kuzey ve güneyine doğru birçok akınlar yaparak Karadeniz ile Marmara Denizi sahillerine kadar ilerledi ve geçerken Me-sembria (Misiwri)¹¹⁹², Anhialos (Ahyoli)¹¹⁹³, Vizia (Vize)¹¹⁹⁴ şehirlerini ve Kostantîniyye'den yalnız üç saat mesafede bulunan Sent Eti-yen (Ayastefanos) kulesini¹¹⁹⁵ ve bugün Bigados¹¹⁹⁶ adı verilen Epi-batos kalesini zaptetti. Yalnız Silivri¹¹⁹⁷ -surlarının kuvvetine güvenerek- Türkler'in ilk teklifte teslim olmayan mevkiiler için gösterdik-leri şiddetten korkuya kapılmaksızın¹¹⁹⁸ cesûrâne müdâfaaya hazırlandı.

Mehmed'in askeri tahribatını böyle Kostantîniyye kapılarına kadar götürürken şehir ahâlisi Rum ve Lâtin kiliselerinin birleşmesini te'mîn veyahut men' için budalaca münazaalarla meşgul idi. Evvelki sene kâ-nunievvelinin ikisinde Ayasofya Kilisesi'nde iki fırka arasında görünürde bir anlaşma sağlanmıştı¹¹⁹⁹. Fakat bu anlaşma, Avrupa'nın büyük devletlerini kendi akıbetlerine alâkadar edip de, bu vâsıta ile biraz yardım sağlamak ümidiyle yapılmıştı. Şizmatizm (Hıristiyanlık'ta râözîlik), ateşi henüz sönmemiş olduğundan her gün bir takım çirkin münazaalar görülüyordu. Muhaliflerin husûmeti son dereceyi bulmuştu. Saray râhib-leri, papaslar, diyakoslar İmparatorla beraber kardinal îzidor*un icra ettiği Katolik âyinine hazır bulunurken, diğer ruhban ile Arşimandritler ve keşişler bu

¹¹⁹⁰ Dukas, 37, s. 145.

¹¹⁹¹ Edirne'den Kostantîniyye'ye Gibbons'un dediği gibi elli mil değil, otuz altı fersah mesafe vardır. (44 saat itibâr olunur. Mütercim) Hacı Kalfa'nın Rum-ilişine müracaat s. 188 ve 189.

¹¹⁹² Hacı Kalfa, s. 26.

¹¹⁹³ Kezalik, s. 25. eski Anüialos.

¹¹⁹⁴ Kezalik, s. 56.

¹¹⁹⁵ Kostantîniyye ve Bosfor, 2, s. 9.

¹¹⁹⁶ Hacı Kalfa, s. 189.

¹¹⁹⁷ Kezalik, s. 60.

¹¹⁹⁸ Dukas, mezkûr kitap.

¹¹⁹⁹ Duka»,. 36, s. 143.

âyinden tam bir nefretle kaçarak patrik Gennadius'un kapanmış olduğu manastırdan çıkmıyorlardı. Bu mutaassıp patrik, hücresinin içerisinden Azimitler (Azymites) üzerine lanetler yağdırıyordu. Patrik, iki kilisenin birleşmesini emreden Henotikon, yâni İmparatorluk idaresini «kâfirâne bir mukavele» diye ilân ve St. Thomas d'Aquin'i râfî-zîlikle itham ediyordu. Patrik'in sözleri keramet gibi telâkki edilerek kö-rükörüne muhteris bir halkı mecnûnâne mücâdelelere sevk ile sarayda Katolikler aleyhinde en nüfuzlu kişi olan büyük amiral Lukas Notaras'-ın taskîn edilemez olan düşmanlığı da bu durumu şiddetlendiriyordu. Büyük amiral birgün Kostantiniyye'de Kardinal şapkası görmektense Türk sarığını görmeyi tercih edeceğini söylemeye kadar varmıştı¹²⁰⁰. Fakat halk AmiraTdan daha az mutaassıp olduğundan iki tarafın birini seçmek lâzım olduğu takdirde Hıristiyan dininin düşmanı olan Türkler'in boyunduruğuna, İsâ ve Meryem'e itikâd etmiş buldukları için Lâtinler'in boyunduruğunu tercih edeceklerini söylüyorlardı¹²⁰¹. Rumlarla Latinler, müşterek vatanlarını müdâfaa için birleşecekleri yerde birbirlerinden kaçıyor ve kiliseleri boş bırakıyorlardı. Papaslar kendi fırkalarından olmayanlara Son Nefes Âyîni'ni icra etmeyi reddediyor ve keşişlerle rahibeler Henotikon'u tanıyan rahiplere günah çıkartmak istemiyorlardı. Manastırlarda herkes cinnet getirmiş gibiydi; bir rahibe, bütün Hıristiyan-lar'ın hayret nazarları önünde Müslümanların dinini, hattâ elbisesini kabul etmiş ve et yiyerek (Hazret-i) Peygamber'i tanımişti. Büyük Perhiz böyle geçti.

Paskalya'yı müteâkib cuma günü (6 Nisan), Mehmed, şehir önünde görünerek Hırasias yâhud Kaligaria kapısının (Eğrikapi) karşısına gelen tepenin arkasında çadır kurdu; ordusunun teşkil ettiği hat, sarayın tahta kapısından Yıldızlı Kapı'ya kadar uzanıyordu¹²⁰². Büyük Top -îm-parator'un yeniden tahkim ettirmiş olduğu- Kaligaria kapısının önüne komumuşdu. Padişah bu kapıyı tahrib edemeyeceğini anlayınca topu Sen Romen¹²⁰³ kapısı önüne naklettirdi; Sen Romen kapısı bundan dolayı -halen muhafaza edilen- «Top Kapısı» ismini aldı¹²⁰⁴. Bu azîm topun iki tarafına -onun için yer hazırlamak üzere- daha küçük çapta fakat gülleleri yine yüzelli libre ağırlığında iki top konuldu.¹²⁰⁵ Büyük Topu doldurmak için iki saat lâzım

¹²⁰⁰ Dukas, s. 148; Gibbons'a da müracaat, 58, numara: 35.

¹²⁰¹ Kezallk, s. 147.

¹²⁰² Dukas, 37, s. 148.

¹²⁰³ Halkotidilas'da Leon. Şienzls, s. 315, Bale basımı.

¹²⁰⁴ KezaUk, s. 316.

¹²⁰⁵ Halkondilas'a inanmak lâzım gelirse, büyük topun ağırlığı üç kantarı geçmezdi; mâahaza

olduğundan, günde ancak sekiz defa atılabiliyordu; ilk atılış şafak vakti hücum işareti olmuştu. Fakat top az zaman içinde paralanarak topçu Urban'ı da parça parça etti¹²⁰⁶. Topun parçaları toplanarak yine kullanılmak istendi ise de¹²⁰⁷ topu yapan usta artık hayatta olmadığından netice muhâsırların arzusuna muvafık zuhur etmedi¹²⁰⁸.

Bu vak'alar arasında Jan Hunyad'ın bir elçisi Mehmed'in ordugâhına geldi; sefir, Jan Hunyad ile akdedilen mütârekenin müddeti sona er-mediye de, Hunyad, Krallık hükümetinin işlerinin idaresini hükümdarı Vladislas'ın eline teslim ettiğinden, bu mütârekeye münfesihi nazarıyla bakılmak lâzım geldiğini bildirmeğe geliyordu. Hunyad, muahedenin Türkçe nüshasını iade ederek Macarca nüshasını geri istiyor ve Mehmed'i Macar Kralı'yla istediği gibi uyuşmağa davet ediyordu. Yukarıda söylemiş olduğumuz kehânetin bu müracaatta dahil vardı; sefir -Hıristiyan âleminin selâmeti Kostantiniyye'nin Türkler eline düşmesine bağlı olduğu cihetle- bunu süratlendirmek için elinden geleni yapmakta kusur etmedi. Bir gün büyük topun atılmasında hazır bulunurken nişanemin acemiliğine acıdığından, evvelâ duvarın birçok yerlerini sarstıktan sonra, bu birbirini takip eden darbelerle yıkılmağa hazırlanmış olan mahallin ortasına bir büyük darbe indirerek surda kolayca gedik açmak yolunu Öğretti. Sefirin tavsiyesi icra olunarak tam bir muvaffakiyet elde edildi. Bu suretle topu döken bir Macar olduğu gibi, Türkler'e bunun kul-lanümasım öğretene bir Macar oldu¹²⁰⁹.

Bu heybetli top ile iki tarafında bulunanlardan mâada daha az kuvvetli

Franzes, bunun ağzının çevre uzunluğu 12 palm ve güllesini ölçmüş olduğu iddiasında bulunan Sakızlı Leonar 11 palm olduğunu zikreder, Halkondilas hatâen Türkler'in ikisi de yüz kırkarak Öküzle çekilir iki topları olduğunu yazar. Franzes, Sakızlı Leonar, Dukas yalnız bir tep olduğunu söylerler ki, ilk iki müverrihe göre yüz, ve üçüncü müverrihe göre yalnız altmış öküz koşulurdu.

¹²⁰⁶ Franzes, 3, fasıl: 3, s. 54.

¹²⁰⁷ Çatlamış bir topun kullanılmış olduğunu tasavvur etmek müş-kildir; Gibbons bu fıkraya dikkat etmemiştir; ancak 58. bâb-da, 38. haşiyede şu ifadesiyle daha büyük bir hatâda bulunur: «According to Chalcondylas (Halkondilas) and Phranza (Franzes) the great canon burst, it is evident they do not speak of the same gun.» Zîrâ, onun zikrettiği iki müverrih yalnız bir toptan bahsederler ve her ikisi Gibbons'un zannettiği gibi ikisi bir çapta iki topları olduğunu söylemez. Franzes, yalnız Türkler'in büyük- topuna Halkondilas ise, "Rumlar'ın büyük topuna nazarlarını tahsis ederler. İngiliz tarihçisi «Bombar-da quam habebant maximam, ubi primum incensa est dissi-luit» ibaresine bakarak, Halkondilas'm çatlamış bir ikinci toptan bahsettiğini zannediyor; halbuki Halkondilas Rumlar'ın topundan bahsediyor; zîrâ şu sözleri de ilâve eder: «Hinc irati contra bombardarium insurrexerunt, quasi muneribus ab Machmete corruptum.» Leonar dahî zikreder ki, Türkler'in büyük topu çatlamıştı; ondan başka Mehmed daha büyük çapta bir top döktürmek arzusunda bulunmuş ise de, bunu gerçekleştirmediğini de beyân eder.

¹²⁰⁸ Halkondilas.

¹²⁰⁹ Dukas, 38, s. 154 ve Engel, 3, s. 175.

birçok toplar Yıldızlı Kapı'dan Tahtakapı'ya kadar bütün hat üzerine dizilmişti; ondört batarya ile birçok mancınıklar Kostantiniye surunu doğarken, okçular mahsurlar üzerine dolu gibi ok yağdırıyorlardı.¹²¹⁰ Sırbistan'ın Novoberda dağlarından gelmiş olan lâğımıcılar da şehrin hendeklerine kadar ilerliyorlardı¹²¹¹. Bunların sur hâricinde açmış oldukları gediklerden Türkler -kendileri hiçbir tehlikeye mâruz kalmaksızın- Rumlar'a pek çok zararlar veriyorlardı¹²¹². Mehmed, bunlardan başka tekerlek üzerine kurulmuş dört kule ile -Rumların «epo-polin» (Şehir zapteden) adım verdikleri¹²¹³- büyük bir muhasara makinesi inşâ ettirmişti.¹²¹⁴ Bu makina birçok tekerlekler üzerinde hareket eder ve duvarları içerden ve dışardan üç kat meşin ile kaplanmış olarak, bunların dâima ıslak tutulmasına dikkat edilirdi. Makinanın yukarısında askeri muhafaza için küçük kuleler ile «parape»¹²¹⁵ denilen siperler vardı. Aşağı kısmında üç kapı şehir tarafına açılırdı; içerisi, hendek doldurmak için, odun ve çalı ile dolu olarak, bir de tabiyeleri muhafaza eden Rumlarla muharebe edebilmek için müteharrik bir köprüsü vardı. Kostantiniye önünde saf kurmuş olan Türk ordusu ikiyüz ellibin kişiye baliğ oluyordu:¹²¹⁶ Yüzbin süvari ordugâhın en arkasında, yüz-bin piyade sağ cenahdâ Yıldızlı Kapı'ya dayanmış; elli bin piyade dahî sol cenahda Blahern sarayına kadar yayılmıştı. Onbin Yeniçeri ile ortada Pâdişâh bulunuyordu¹²¹⁷. Zağanos Paşa bir miktar askerle, Kostantiniye'nin karşısında ve limanın diğer tarafındaki Galata mahallesinin yukarısında bulunan tepelere konulmuştu¹²¹⁸. Donanma onsekiz aded üç sıra, kırksekiz aded iki sıra kürekli kadirga ve yirmibeş nakliye gemisiyle üçyüzden ziyâde daha küçük gemilerden¹²¹⁹, yâni cem'an dörtyüzirmi gemiden mürekkep

¹²¹⁰ Franzes, 3, 3, 53. Gibbons Türkler'in inşâ ettirdikleri muhtelif makineleri ve bilhassa bunlardan «the battering ram» tâbir ettiği arı makinesini zikreder. Ancak görülür ki, Türkler hiçbir vakit bunların kullanılmasından haberdâr olmamışlardır.

¹²¹¹ Leon, Şienzls.

¹²¹² Halkondilas, 8, s. 204, Paris tab'i.

¹²¹³ Bunun rumcası «elepolis» olduğu tahkik olunmuştur Bu makina milâttan üç asır evvel Yunanistan'da icfted edilmiştir. Kemal Befe «Evrak-ı Perişan» da Fâtihi'nin hal tercümesinde «klsver-güsa» tabir etmiştir. Mütr.

¹²¹⁴ Franzes burada kule ile topu karıştırıyor.

¹²¹⁵ «Parapetasma»; frazıpızca, çok kullanıla^ bu kelime, görülüyor ki, rum-cadan müştaktır.

¹²¹⁶ Dukas (39, s. 159), Türkler'in miktarını ikiyüzbin olarak tâ-yîn eder. Franzes (3,3,53), ikiyüzellisekiz bin; Sakızlı Leonar üçyüz bin; Halkondilas dörtyüz bin gösterir.

¹²¹⁷ Leon, Şienzls.

¹²¹⁸ Halkondilas, 8 ve Franzes, 3, s. 53.

¹²¹⁹ Franzes, s. 53. Franzes, biraz ileride ancak otuz kadirga ile daha küçük yüzotuz gemiden

idi. Bu donanma, kış mevsiminde, Bal-ta-oğlu'nun nezâreti altında - Boğaziçi'nin bugün Balta-oğlu Limanı¹²²⁰ (Baltalimam) denilen- limanında techîz edilmişti.¹²²¹ Bu halde, muhâsırlar mahsurlardan yirmi defa daha kuvvetli oldukları gibi¹²²² hücum etmek için, mahsurların müdâfaada gösterdikleri şecaatten ziyâde, gayret gösteriyorlardı. Silâh altında bulunan Rumlar'ın adedi -muhasara esnasında İmparatorun emri üzerine nedimlerinden Franzes¹²²³ tarafından tanzim olunan bir deftere nazaran-dörtbindokuzyüzyetmiş,-üç'ü geçmiyordu. Bundan başka, iki bin ecnebi¹²²⁴ ile Justinyani'mn seçkin ailesine mensup Jean Longus kumandası altında iki kadirga içinde şehre gelmiş olan üç ve nihayet beşyüz Ceneviz'li de saymak lâzımdır, İmparator, tehlike günlerinde gönderilmiş olan bu son imdâddan dolayı pek minnettar olmuş ve cesur Longus'u protostatör, yâni üçyüz kişiye kumandan nasbetmişti¹²²⁵; bundan başka İmparator, Longus'a -fevkalâde bir hâl zuhuriyle- pederi Murad gibi Mehmed dahî muhasarayı kaldırmaya mecburiyet gördüğü takdirde - Limne adasının hâkimiyetini te'mîn eder bir hâtim-i müzehheb (altın yıldızlı mühür) îtâ eyledi¹²²⁶. Rumlar hakîkten bu fevkalâde hâlin zuhur edeceği ümidini besliyor ve yalnız başlarına bütün Galata mahallesini işgal eden

Cenevizler de bu ümide iştirak ediyorlardı. Cenevizler hem mahsurlara mümkün olan imdadı gönderiyor, hem de Mehmed'e eski muahedelere harfiyyen riâyet ve bî-taraüğü tamâmiyle muhafaza edeceklerini vaad ediyorlardı. Mehmed, Cenevizlilerin desiselerine vâkif olduğundan, «ejder»i öldürdükten sonra «yılan» ı da ezmeğe ahdedti¹²²⁷. Rumların deniz kuvvetlerine gelince, «kalyon» adı verilen Venedik tüccar gemilerinden olup «Balyos»un (Venedik Cumhûriyeti'nin Kostantiniyye'deki se-fîri) Tanais (Azof) ve Trabzon'a muvasalatlarında tevkif ettiği üç gemi ile üç Ceneviz

bahseder.

¹²²⁰ Boyacıköyü ile Rumelihisarı arasında, şimdi Baltalimam adı verilen ma-haldir. (Mütercim).

¹²²¹ Mukaddema «Phidalia». Kostantiniyye ve Boğaziçi'ne müracaat, 2, s. 227. Donanma Phidalia'dan hareketle Dyplosion'a yâni Beşiktaş'a doğru yelken açtı. Bu limandadır ki, gemilerin bir kısmı karaya çekilmiş ve deniz tarafından girişi bir zincirle kapatılmış olan üç limana kadar, çekilmiştir. Bâzı müverrihler zannederler ki gemiler tâ Balta Limanı'ndan çekilmiştir; halbuki o halde mesafe üç misli olacaktı; bir gecede bu işin yapılabileceği tahmin olunamaz.

¹²²² Kezalik, 191.

¹²²³ Kezalık, 149.

¹²²⁴ Dukas: «Adversus viginti Turcas Romanum unum stetisse» (s. 150).

¹²²⁵ Franzes, 3, 3, s. 52.

¹²²⁶ Kezallk, s. 54. Franzes, üçyüz; Dukas (s. 148) beşyüz neferden bahseder.

¹²²⁷ Franzes, g. 54.

gemisinden, bir İspanyol, bir Fransız, dört Kadniyeli ve iki Hanyalı gemiden, yâni cem'an ondört yelkenliden ibaret idi¹²²⁸. Mahsurların topları da bahriyelerinden ileri değildir. Fakat zâten yüzelli librelük gülle atan toplar Kostantiniyye surları için pek ağır gelmekte ve her atılışta suru pek ziyâde sarsarak muhâsırlardan ziyâde mahsurlara zarar vermekte olduğundan, Rumlar Türkler'deki heybetli topa karşı o kadar büyük bir top koyamamış olmalarından teessüf ediyor değillerdi. Bununla beraber Rumların büyük toplarından biri patladığı vakit topçu kumandanını Mehmed'in parasıyla ikna edilmiş diye itham ederek öldürmek istediler. Fakat kâfi delil olmadığından topçu serbest bırakıldı¹²²⁹. Akşam olduğu vakit, Rumlar Türkler'in surlarda açtıkları gedikleri taş ve toprak dolu fıçılarla dolduruyor ve lâğımçıları da düşmanı kazdığı lâğımdan çıkarmağa ve lâğımları kapamağa çalışıyorlardı. Türkler tarafındaki Macar topçusuna lâyük bir rakib olan Jean Grant¹²³⁰ mahsurlara «Grejuva» ateşinden edilecek istifâdeyi öğretmiş olduğundan, bunlar, şu müthiş yardımcı sayesinde, Türkler'in topçuluktaki daha kuvvetli kaabiliyet üstünlüklerinden dolayı hâiz oldukları tefevvuku izâleye ve geceleyin Sen Romen kulesini yıkmış olan büyük makinayı kül etmeğe muvaffak oldular. Mehmed makinasının enkazını seyrederken, Rumlar'ın müdâfaasına sitayişle bakmaktan kendini alamıyarak, düşmanın bir gece içinde bu kadar büyük işler görebileceğini hiç zannetmediğine büyük peygamberler nâmına yemin ediyordu¹²³¹.

1453 Nisanının onbeşinci günü, dört yüz yelkenden mürekkep Tütük donanması Fidalia limanından çıkarak Boğaziçi'nin güney kısmındaki giriş yerine doğru geldi ve -bugün Beşiktaş denilen- iki sütun önünde demirledi. Bund.->n birkaç gün sonra Marmara Deriizi'nden -biri İmparator'un, dördü Cenevizlilerin olmak üzere- beş gemi görüldü. Bütün Mart zarfında, bu gemiler Sakız'dan dışarı çıkamamışlardı; bir cenup rüzgârı hareket etmelerine müsait bulunmuş olduğundan, bütün yelkenleri açık olduğu halde Kostantiniyye önüne vâsil oldular. Türk donanmasından yüzelli gemilik bir fırka¹²³² Hıristiyan gemilerine yol vermemek ve limanın girişini

¹²²⁸ Franzes, 3, s. 52.

¹²²⁹ Halkondllas, 8,

¹²³⁰ Leon, Şienzis ve Franzes, s. 54.

¹²³¹ Franzes, Mehmed'in otuzaltıbin peygamber nâmına yemin ettiğini söyler. Halbuki Padisah'in muahedelerde namlarına yemin ettiği Peygamberlerin şer'i adedi yüzülm'dört bindir. (Peygamberân-ı Uzzamın miktarı muayyen, olmadığı malûmdur. Mütercim).

¹²³² Dukas'a nazaran (s. 151), UçyUz beş gemi, bizzat gömüştü olan Franzese nazaran (s. 56) yüzelli gemi vardı.

muhafaza etmek üzere ilerledi. Semâ saf, deniz sakin, şehrin surları seyircilerle dolu idi. Padişah donanmasının aded-çe fâikiyetinden dolayı neticenin kendisi için muhakkak bir muzafferi-yet olacağından emin bulunduğu bir harb manzarasını seyretmek için bizzat sahile yaklaşmış idi. Fakat Türk deniz fırkasının ilerisinde giden onsekiz kadırganın taifesi acemi olduğu gibi, su kesimleri pek alçak inşâ ediymiş bulunduğu az zaman içinde -iki defa püskürtülmüş olan- düşmanın attığı ok ve taş yağmuruyla, grejuva ateşinin parçalarıyla kaplandılar.

Rumlar'la Cenevizliler şecaatte birbirleriyle müsabaka ettiler. împa-rator gemisinin kapdanı Flektanella¹²³³ geminin başında arslan gibi cenk ediyordu; Ceneviz gemilerinin kumandanları Kataneo, Novarra, Ba-laneri onun hareketine imtisal ediyorlardı. Deniz oklarla kaplanmış olduğundan, Türk gemileri bunların arasında kürek çekebiliyordu; gemiler birbirine çarptı; ikisi ateş aldı. Mehmed, bunun üzerine artık kendini tutamıyarak hiddetten köpürmüş olduğu halde -muzafferiyeti Rum-lar'ın ellerinden almak istiyormuş gibi- atını dalgaların arasına sürdü. Yanındaki zabitler de bir taş atımı kadar mesafede bulunan gemilere yetişmek üzere Pâdişah'ı takip ettiler¹²³⁴. Askerler utanmalarından, yahut korkularından tekrar hücum ettilerse de, bu da muvaffakiyetsiz kaldı. Ve o beş gemi, kendilerine müsait bir hava sayesinde Türk donanmasının arasından yol açarak limana girmeğe muvaffak oldu. Gala-ta'daki Balık Pazarı kapısından Kostantiniyye'deki Balık Pazarı kapısına kadar gerilmiş olan demir zincir¹²³⁵ bu gemiler geçerken açılarak, onların arkasından yine kapandı. Türklerin zayıtı büyüktü.¹²³⁶ Fakat mahcubiyetleri daha büyük oldu. Bu hacâlet (utanç verici şaşkınlık) Mehmed'i o derecede hiddetlendirdi ki, amirali Balta-oğlu'nu hıyanetle itham ederek kazığa vurmak istiyordu; Yeniçeriler'in istirhamı üzerine hayâtını bağışladıysa da, kendi eliyle cezalandırmak isteyerek, Ami-ral'i dört esîr vasıtasıyla yere serdikten sonra topuzuyla yüz defa vurdu. Her darbeden bir yara hâsıl oldu; azapların biri de bir taş ile yüzünü, gözünü yırttı¹²³⁷. Osmanlı Devleti'nin ilk amirali olan Balta-oğlu'nun bu hezimetini, o vakitten beri Türkler arasında yaygın bulunan -Cenâb-ı Hakk'ın karada hâkimiyeti kendilerine, fakat denizde de düşmanlarına

¹²³³ Slenzls. Franzes, &, 15.

¹²³⁴ Franzez.

¹²³⁵ Dufcas, S. 151. «A Porta Oraea ad Galata litus.»

¹²³⁶ Gibbons, Franzes'e itimâden, Türkler'in telefâtını oniki bin kişi gösterirse de, ihtimâl ki binikiyüz'e indirmek lâzım gelirdi.

¹²³⁷ Dukas, 38, s. 152.

verdiği- fikrinin ortaya çıkmasına sebep oldu¹²³⁸. Bu deniz muharebesinden sonra, bir dîvân kuruldu. Halil Paşa Kostantiniyye lehinde müdâfaalarda bulunmak için bunu fırsat bilerek, Pâdişah'ı Im-parator'la sulh akdine iknâya çalışmış ve daha büyük imdâd kuvvetlerinin gönderileceğini ve bunların da şehre girmelerine engel olunamayacağını söylemiş ise de, beyhude oldu. Halil Paşa'nın aleyhinde Pâdi-gah'ın eniştesi ve teveccühüne mazhar olmuş bulunan Zağanos Paşa ile, Pâdişahın hocası Molla Mehmed Gürânî ve kerâmetleriyle askerin şecaatini artırmakta olan Şeyh Ak-Şemseddîn vardı¹²³⁹. Maamafih Mehmed, limanın ağzında gerilmiş olan zinciri kırmak, yahut bu maniaya rağmen limana girerek şehri iki taraftan ateş arasında bırakmak için re'yelerini sorduğu vakit, bu müşavirler sükûtu tercih ettiler. Cesûrâne bir fikir müşkili ortadan kaldırdı. Müslüman müverrihler bu cesûrâne fikrin bütün şerefini Mehmed'e atfederler; Pâdişah'm cür'etkârâne fikirleri ve görüşünün genişliği bunu yalnızca bulmağa muktedir ise de, eskiçağ târihinde yahut daha yakın bir zamandaki misâllerin kendisince meçhul olmayıp, böyle bir işe teşebbüs fikrini telkin etmiş olması muhtemeldir. Mes'ele, gemileri karadan limana kadar çekmekten ibaretti. Bu iş müşkil olmakla beraber, hiç yeni değildir; Justen rivayet eder ki, Kolhos (Colchos) ahâlîsi Argonotları takip ederken Tuna'yı geçtikten sonra sandallarını omuzlarına almışlar ve dağların arasından Adriyatik Denizi sahiline kadar götürmüşlerdi¹²⁴⁰. Hurafeler devri (Efsâne çağı) ne âit olan bu vak'a üzerinde duracak değiliz; fakat târihî devirlerde dahî bu nev'i teşebbüsler vardır, ve bunlar en ziyâde şâyân-ı itimâd adamlar tarafından tasdik edildiğinden tereddüd etmek gerekmez. Zâten Herodot'un -Keykâvus emriyle Trakya berzahında açılan- kanaldan bahsederken, bunu Acemler'in bir mübalâğası addetmiş ve îranlılar'ın gemilerini berzah üzerinden nakletmelerinin daha kolay olduğunu söylemiş olmasına nazaran, eski Yunanlılar böyle gemileri karadan nakletmekte fevkalâde birşey görmezlerdi¹²⁴¹. Sparthlar (İspartalüar) Mora muharebesi esnasında, altmış gemiyi Lukadia berzahı üzerinde çektikten sonra bunlarla Fylos'a¹²⁴² gitmişlerdi. Polybe'de¹²⁴³ de görüldüğüne nazaran Anibal de

¹²³⁸ «The Turks have acknowledged that if God had glven thera the earth, ne had lef t the sea to the Infidels, and a ser1 es of defeate sa rapid progress of de cay has est&bUshed the truth of their modest confesslon.» (Gibbons, 48, s. 488, 6).

¹²³⁹ Sa'dü'd-dln, 2, s. 137; Nesri, İdris, Ali, Solak-zâde.

¹²⁴⁰ Justen, 32, s. 3.

¹²⁴¹ Herodot, 7, «, 24.

¹²⁴² Tufcdides, 4, 8.

Tarant ahâlîsine böyle bir teklifte bulunarak, bunlar AnibaTin fikrini başlangıçta anlayamamış olduklarından büyük bir hayretle dinlemişlerdi. Diyon Kasıyus (Dion Cassius) da, Oktav'm gemilerini -evvelâ Nikopolis berzahı üzerinden Ambrasia körfezine ve sonra Mora berzahı üzerinden geçirerek- bu vâsıtayı iki defa kullanmış olduğunu rivayet eder¹²⁴⁴. Dokuzuncu milâdî asırda Normanlar Paris'i iki defa¹²⁴⁵ muhasara ettikleri vakit Sen nehrine vâsıl olmak için gemilerini takriben ikibin adım bir mesafede karada çekmişlerdi. Onuncu asırda, Roma asilzadelerinden Nicetas, gemilerini -Mora berzahı üzerinden- doğudan batıya geçirdikten sonra Meton ve Pilos önünde, Girit'ten gelmiş olan askeri mağlûp etmişti. Haçlılar da İznik muhasarasında gemilerini Sianus körfezi üzerinde Kius'dan Askanius gölüne kadar karada sürükleyerek, tahminen üç fersah yere götürmüşlerdi¹²⁴⁶; Ehl-i Salîb muhârebeleriyle muasır olan müverrihler bu hususta Mehmed'in müverrihleri kadar hayret ve takdir gösterirler. Venedikliler, Mehmed'in cülusundan ancak ondört sene Önce donanmalarını Adige'den Garda gölüne kadar naklederek, pek yakın bir misâl göstermişlerdi. Sakızlı Leonard'a nazaran Venedikliler'in bu vak'ası Mehmed'e¹²⁴⁷, Kostanti-niye limanını alabilmek için -Venedikliler'inkine benzer bir surette- Diplonsion (Beşiktaş) önünde toplanmış olan donanmasının bir kısmını limana sokmak fikrini vermişti. Gemilerin geçmiş olduğu mesafe iki 'er-sahtan ibaret¹²⁴⁸ ise de yer üzerinde birçok arızalar vardır. Meh-med, bu mesafe üzerine tahta ile kaplanmış bir yol yaptırarak gemilerin nakline kolaylık sağlamak için tahtaların üzerine sığır ve koç yağı sürdüdü; iki sıra kürekli yetmiş ve beş sıra kürekli daha büyük birkaç gemi bir gece içerisinde tepelerden, vadilerden geçerek, Boğaziçi'nden Kostantiniye limanına dâhil oldu. Her gemide kapdân baş tarafta ve kılavuz arkada idi; yelkenler açılmış, borular, davullar çalınıyordu. Şafak vakti mahsurlar yetmiş müteceviz Türk gemisinin limanlarının ortasında ve

¹²⁴³ Polip, Sekizinci Kitap'ın nihâyetinde.

¹²⁴⁴ Dion Cassius, 50 ve Onbeşinci Kitap.

¹²⁴⁵ Birincisi 868, ikincisi 890 senelerinde.

¹²⁴⁶ Alberdeks, Vîlka'mn «Ebl-i Salib Muharebelerine (1, s. 148) ve Bursa SeyahatnftmesTne de müracaat.

¹²⁴⁷ Leon, Şlenzis.

¹²⁴⁸ Beşiktaş'tan Hasköy'e Aya-Dimitri'ye yahut daha aşağıya kadar Gibbons der ki: «I could I vish to contract the distance of ten mils and to prolong the term of one night.» Mesafe nihayet altı mil idi ki, (kitap: 18, s. 48), üç mil bir küçük fersah yapar; Franzes bu mesafeyi on mile ve şehrin kara tarafından mesâfesini altı mile çıkardığı vakit mübalâğa eder. Liman tarafından son kapı olan Hayvan kapısından Yedikule arasındaki mesafe, tam bir saatte katedilir.

surlarının karşısında sıralanmış olduğunu dehşet derecesinde hayretle gördüler.

Jean Justiniani hemen bu donanmayı yakmaya karar verdi. Fakat Türkler - bütün muhasara süresince her iki tarafa da hıyanet etmiş olan- Galata Cenevizler'i marifetiyle haberdâr oldular¹²⁴⁹. Cenevizler, gece Rumlar'a gizlice yardımcı oluyor ve gündüz Türkler'e, büyük topun her atılışından sonra -kaza zuhuruna meydan vermemek için lâzım gelen- büyük miktarda zeytinyağı getiriyorlardı¹²⁵⁰. Gece yarısı Justiniani düşman gemilerine yaklaştığı vakit, zâten tetik üzerinde ve harekâtını tetkik etmekte bulunan Türkler ateş ettiler: Justiniani'nin gemisi heybetli bir gülle ile parçalandığından İtalyanlar'ın en güzidelerinden yüz-elli delikanlı ile beraber battı. Justiniani müşkilâtla kurtulduysa da cesur arkadaşlarının büyük bir kısmı boğuldu. İtalyanların felâket figânlarına Türkler'in zafer şarkıları cevap veriyor ve limanın sâhilleriyle şehrin yedi tepesi bu şarkıları tekrar ediyordu. Gün doğunca, Türkler toplarının te'sîrini bir ikinci defa tecrübe için büyük bir topla lebâleb dolu ve Galata önünde demirli bir Ceneviz gemisini nişan aldılar; gemi parça parça oldu. Ceneviz temsilcileri kendi yardımları olmasaydı Türk donanmasının limana giremeyeceğinden bahisle, hizmetlerinin bu suretle mükâfat görmesinden şikâyetle bulundular¹²⁵¹; Padişah, geminin düşmana âit olduğu zannedildiği ve muharebeden sonra tazmîn olunacağı cevâbım verdi. Osmanlılar'm geceleyin aldıkları esirler surların altında boğazlandılar. Mehmed, limana hâkim olduktan sonra bunun bir tarafından diğerine geçmek için bir köprü tasavvur etti. Limanın bütün genişliğince demirlerle birbirlerine bağlanmış olan fıçılardan müteşekkil uzun bir zincir gerildi; bu zincirin üzerine tahtalar konularak beş (on) eninde ve yüz (on) boyunda bir köprü, daha doğrusu bir nevi rihtim yapıldı. Köprünün metaneti ordunun beş adam sırasıyla geçmesine¹²⁵² ve beraber giden bir topun da ağırlığına mütehammil olacak derecedeydi. Türkler'in donanması surların altına kadar gelerek demir attı. Bu muazzam tehlikeye karşı Rumlar gemilerle köprüyü yakmayı düşündüler. Venedikli Jacques Kok¹²⁵³, şu tehlikeli teşebbüsü taahhüd etti. Hafif ve ince kürekli üç gemi seçerek grejuva ateşi vesâir tutuşturucu maddeler aldı;

¹²⁴⁹ Dukas, 38, s. 156.

¹²⁵⁰ Kezalık, s. 155.

¹²⁵¹ «M&venetlmlzle (donanmanın) duhûlünü himaye etmemiş olsaydık...»

¹²⁵² Franzes beş «on» yerine elli «on» yazar ki, Gibbons da bu hatâyı taklîd etmiştir: Dukas açıkça yazıyor ki, beş adam bir cephe teşkil ettikleri halde geçebilirlerdi.

¹²⁵³ Franzes, 3, 4, a. 57.

karanlık bir gecede en cesur kırk delikanlı ile ilerledi. Rumlar, düşman gemilerinin ateş aldığını görünce Kok'un köprü yanına koyduğu iki gemici köprüyü de ateşleyeceklerdi. Fakat Türkler uyanık duruyorlardı; birçok taş atarak Kok'un gemilerini hatırdılar. Türklerin yalnız bir gemisi yandı. Yine o esnada köprüde zuhur eden ateş söndürüldü. Üç geminin taifesi esir edilerek Rumlar'ın gözleri önünde boğazlandı; Rumlar da mukabele olarak ikiyüz altmış Türk esirinin kellelerini kala mazgallarına astılar¹²⁵⁴. Bu teşebbüsün muvaffâkıyetsizliğe uğraması mahsurların üzüntüsünü şiddetlendirdiği gibi, akıbetlerinin, icrasından daha meş'ûm olmasına ramak kalmıştı. Cenevizler Kok'u acemiliğinden dolayı hezimete sebep olmakla itham ediyorlardı; Venedikliler buna hiddet ettiklerinden İmparator aralarına girmeseydi, münazaa kanlı olacaktı. Bu esnada Mehmed, Rûm olsun, Ceneviz olsun ayır-detmeksizin bütün gemileri batırmak için Galata'nın yukarısındaki Sen Teodor Tepesine yeniden toplar koydurdu. Cenevizliler tekrar şikâyete geldiler ve bî- tarafhk hukukuna istinâd ederek kendilerinin ticâret gemilerine dokunulmamasını talep ettiler. Mehmed, cevaben, bunların tüccar gemileri değil, korsan olduklarını ve orada bulunmaları sâdece Rum-lar'a yardım maksadından dolayı olduğu için böyle muamele ettiğini söyledi, ilk top darbesinden bir gemi batmış olduğundan diğerleri Galata evlerinin altına sığındılar. Evler gemileri topların âteşinden muhafaza ediyordu Maamafih Türkler şehri topa tutmakta devam ettiler. Fakat te'sîri o kadar tehlikesiz idi ki, atılan yüz elli taneden (mermiden) sâdece biri güzelliğiyle meşhur bir kadına isabet etti¹²⁵⁵. Hattâ o kadın da duvardan kopan bir taşla vurulmuştu.

Kara tarafından muhasara yedi haftadan beri şiddetle devam ediyordu; dört kule yıkılmıştı, Sen Romen kapısında büyük bir gedik açılmış, istihkâmların enkâziyla yansına kadar dolan hendek ordunun eline geçmişti. Şehrin surları altında duran sandallarla gemiler mancınık ve şâir muhasara âletlerini tanzim ediyorlardı. Mehmed -gerek düşmanı ezmeden evvel sulh teklifini emreden Şeriat hükmüne uymak için olsun, gerek şehrin daha uzun müddet müdâfaa edecek halde olup olmadığını anlamak için olsun- İmparator*a son defa olarak bir sefir gönderdi. Pâ-dişah'm damadı İsfendiyâr-oğlu¹²⁵⁶,

¹²⁵⁴ Franzes, Halkondll&s, 8, tzidjoros, Leobardos

Franzes, Halkondll&s, 8, tzidjoros, Leobardos

¹²⁵⁵ Famzes, İzldoros.

¹²⁵⁶ Dukas, 39, s. 158 ve HalkondMas, 1, 8, Halkondilas bunu Sinop Begl İsfendiyâr-oğlu İsmâîi diye isimlendirir. Pranzas, 3, 4 s. 58. Bu müellifler arasında işbu müzâkerenin şartlarına dâir olan İhtilâf hakkında Gtbbons'a müracaat, 48, haşiye: 52.

Pâdişah'ın elçisi sıfatıyla değil, Rumlar'ın akıbetiyle alâkadar bir dost gibi Kostantiniyye'ye girdi. Bütün mâbeyn erkânıyla kendisini beklemekte olan împarator'un huzuruna girdiği vakit «Şehrin derhal teslim olunarak Mehmed'in hiddetinin teskin edilmesini ve bu suretle ahâlînin çoluklarıyla, çocuklarıyla esaretten kurtarılmasını» tavsiye etti. Bunun neticesinde împarator'un topladığı harb meclisinde ise şeref ve me'yûsâne şecaat fikri galebe etti. îm-parator, Türk elçisine «Padişah sulh anlaşması yaparak ecdadı gibi <?ul-hü idâme fikrindeyse, bundan dolayı Cenâb-ı Hakk'a şükrettiği, Kostan-tiniyye'yi muhasara edenlerden hiçbirinin uzun müddet saltanat ve hayat sürmediği ve Mehmed'in kendisinden -son nefesine kadar müdâfaasına yemîn etmiş olduğu- şehrin teslimini değil, ancak bir vergi talep edebileceği» yolunda cevap verdi¹²⁵⁷.

Bu cevap üzerine 1453 senesi Mayıs'ın 24'üncü günü idi ki, Mehmed ordugâhta, ayın 29'uncu günü hem kara, hem liman tarafından bir umûmî hücum olacağını ilân ettirdi; ordusunun bütün kumandanlarını toplayarak ve bütün ganimet malını kendilerine bağışlayacağını söyleyerek zâtı için ancak toprak ile haneleri ayırdı. Pâdişah'ın ilânı bütün ordugâhta memnuniyet avâzeleriyle kabul olundu. Yeniçerilerin reisleri* ri muzafferiyoti te'min eylediler; fakat deniz harbinin müessif neticesinden beri mahbus bulunan arkadaşlarının affını istirham eylediler.¹²⁵⁸ Mehmed, bunların ricalarını yerine getirdiğinden ordu fevkalâde meserret gösterdi. Pâdişâh, askerinin şevkini bir kat daha artırmak için ikinci bir emirname neşrederek, surların üzerine ilk çıkacak olanlara tını arlar, hattâ sancaklar vaad ederek, fakat tehlikeden kurtulmak için firar etmek isteyenleri cellâdın baltasıyla tehdîd etti. Dervişler¹²⁵⁹ ordugâhı dolaşarak Müslümanlar'ı (Hazret-i) Peygamber ve alemdarı¹²⁶⁰ Eyyûb nâmına, îslâm Bayrağını düşman şehrinin burçlarına dikmeğe teş-cî ediyorlardı. Gecenin başlangıcında borularla umûmî bir donanma işareti verildi. Boğaziçi sahilinde ve Galata tepelerinde bulunan tekmiil çadırlar nûr ile parıldadı: Limanın aşağı kısmının her cihetinde ve kara tarafındaki bütün hat üzerinde, Blahern sarayından Yıldızlı Kapı'ya kadar bin defa tekrar olunan «Lâilâheillallah, Muhammedün

¹²⁵⁷ Dukas, adı geçen kitap.

¹²⁵⁸ Halkondilas'ın «Preaeceperat rex viros, quos suspicabatur vic-toriae nabalis impediendae gratia guber natoris oculum vul-nerasse.» ibaresine nazaran isyan eden gemiciler, pâdişâh irâdesi hilaf ma olarak, Balta-oğlu'nun bir gözünü çıkarmışlardır. Halkondilas, amiral Nanarhus ismini verir. Dukas «Kone-tabl» ve Osmanlı müverrihleri «kapûdân» derler.

¹²⁵⁹ Halkondilas'ın «Sihides» dediği ki «zâhid» (yahut şeyh) olacaktır.

¹²⁶⁰ Doğrusu «Mihmandar». (Mütercim).

Resûlallah, Allahu Ekber», Lâşerîkûnlehü» sadâsı işitiliyor idi. Mahsurlar ateşten bir yarım dâire içinde çevrilmiş olduklarından, Türkler'in donanmasında büyük bir yangın zuhur etmiş zannettiler; fakat dervişlerin âyin ve tegan-nîleri düşmanın (yâni Türkler'in) zaferini evvelden ilân etmekte olduğunu anlattı. Bunun üzerine şehirde elemli bir manzara hâsıl oldu. Belde ahâlîsi zulmet içerisinde me'yûsâne ve karmakarışık bir surette koşuşuyorlardı. Halkın arasından şu hüzn ve şikâyet dolu «Kirie eleİsun! Kirie eleisun!» yâni «Yârabbî, muhikk tehdîdlerinizi üzerimizden alınız; bizi düşmanlarımızdan kurtarınız!» sadâsı çıkıyordu¹²⁶¹. Herkes (Hz.) Meryem'in sureti Önünde dizçökerek, son saat hulul etmiş gibi, günahlarını ta'dâd ediyordu (günah çıkartıyordu).

Osmanlıların umûmî bir hücumu hazırlanmakta olduklarına şüphe kalmadığından, Kostantin, askerinin cesaretini artırmak için bizzat bütün mevkileri teftişe geldi. Rum asilzadelerini ve ecnebi yardımcılarını güzidelerini toplayarak vazifelerini ifâ etmeğe ve kendi misâline tebaiyyet etmeğe teşcî etti. Kostantiniyye ahâlîsi o vakte kadar Türkler'in top atabileceği, fakat şehre hücum edemeyeceği itikadında olduğundan, ahâlîden birçoğu istihkâmları bırakarak evlerine dönüyordu. Türkler bunların gaybubetlerinden istifâde ile Rumlar'ın -gedikler açıldıkça doldurmak için kullandıkları- tabiye sepetlerini çengellerle aldılar¹²⁶². İmparator bu işten haberdâr olduğundan, mevkilerini terkedenleri tekdir ve en ağır cezalarla tehdîd eyledi. Bunlardan birkaçı kendilerinin zevce-leriyle çocuklarının yemeksiz bırakıldıklarını söyleyerek özür beyân etmiş oldukları cihetle¹²⁶³ împarator, bütün müdâfaa hattı üzerinde yemek tevzi edilmesini ve evlere de götürülmesini emretti. Hücumdan bir gece evvel Giovanni Justiniani, Kostantiniyye surlarının en müstacel tâmiratını yaptı. Türk toplarının tamâmiyle tahrîb ettiği Sen Romen kapısının (Topkapısı) karşısında Cenevizler derin bir hendek kazarak, bunun arkasına çalılardan yeni bir siper yaptılar. Justiniani, Lukas Nota-ras'dan birkaç top istedi. Fakat Notaras Cenevizlilerin müdâfaa ettikleri mahalde topa ihtiyaç olmadığı cevâbını verdi. Justiniani burda bir hakaret telâkki ettiğinden, topların limanda daha az lâzım olduğunu söyledi. Bu acı sözleri daha ağır hakaretler takip etti¹²⁶⁴. İmparator lek-rar müdâfaa ederek umûmî tehlike nâmına zahiren aralarını

¹²⁶¹ Dukas, 39, s. 158. Franzes. 60.

¹²⁶² Kezalik, s. 57.

¹²⁶³ Dukas. adı geçen kitap, s. 159.

¹²⁶⁴ Franzes, 3, 4. s. 58 ve Leonardos Şienzls.

buldu. Rum-lar'ın hasedleri çok defa Justiniani 'nin tasavvurlarına mâni oluyordu; Justiniani ancak kendisi gibi Kostantiniyye'nin menfaatlarına sâdik olan yedi ecnebi kumandan, yâni Ceneviz Giovanni Careto, Paolo Bochiardi, Giovanni Fornari, Tomaso Selvatico, Ludovico Gateluso, Morizio Cata-neo ile îlliryah Jan'dan yardım gördü.

Düşmanın hüner ve şecaatini takdir etmesini bilen Pâdişâh, birkaç defa Justiniani'nin âkilâne tedbirlerini görerek:

- «Bu adamı kendime bağlamak için neler vermedim.» sözlerini söylemişti. Onu kazanmağa çalıştıysa da muvaffak.¹²⁶⁵ Justiniani her ne teklif olunursa hakaretle reddetti. Ne çâre ki Bizans-lüar'ın alçaklığı ve istihkâmların acınacak bir halde bulunması onun şe-cîâne ve fedakârâne mesâisini faydasız bıraktı. Türkler'in muhasarasın-dan evvel, henüz ne paranın, ne de zamanın olmadığı bir sırada Maauel Giagari ve Rodclu Neophytus nâmmda iki papas tâmirata memur edil-mişlerse de, bunlar inşâata tahsis olunan akçeyi yer altına gömmüş idiler; şehir yağmalanmaya başladığı vakit - împarator'un eskiden Kostantiniyye istihkâmlarının tekrar inşâası için'vermiş olduğu- yetmiş bin altın bulunup çıkarıldı¹²⁶⁶.

Kuşatılmış olan şehir dâhilinin arzetmekte olduğu elem verici tablo işte budur. Bununla beraber muharebeye hazırlandı. Hücumun yoğunlaştığı Sen Romen kapısında bizzat împarator ile Toledolu Don Francesco, Justiniani, ve onun -müdâffilerin güzideleri olan- üçyüz Ce~ neviz bulunuyordu. Civarda bulunan Edirne, yâhud Miriandri kapısı hem şehirleri Justiniani'nin gösterdiği asalet örneğine uygun olarak servet ve hayatlarını Kostantiniyye'nin müdâfaası için feda etmeğe gelmiş Pol ve Antonin Truilus Bochiardi isminde iki kardeş tarafından müdâfaa ediliyordu. Mahir ve cür'etkâr bir okçu olan Karistoslu Teodor ve Alman topçusu Jean Grant - bugün «Eğrikapı» denilen- Harsias, yahut Kali-garia kapısına konulmuşlardı¹²⁶⁷. Sineyion, yâni hayvan döğüşürme-ğe mahsus temâşâgâh, kapısından (Hayvan-kapısı) Aya Dimitrius Kili-sesi'ne kadar bütün hat Rum kardinali îzidor'a tevdî olunmuştu. Bu kardinal -Floransa Ruhanî Meclis'inin kararlaştırdığı esaslara tevfikân- Rum ve Lâtin Kiliselerinin birleşmelerine nezâret etmek üzere birkaç ay önce Roma Sarayı

¹²⁶⁵ Justiniani'nin şecaat ve sadâkati hakkında Sakızlı Leonar ile Franzes'in birleştikleri bu şahadet, sonraları hıyanet ve korkaklık isnâd eden ikinci müverrihin ifâdesini kısmen tekdüz eder.

¹²⁶⁶ Leon, Şienzls, Franzes, s. 63.

¹²⁶⁷ Franzes, 3, 4, s. 57 (?).

tarafından gönderilmişti. Venedik Balyosu Jerom Minotto¹²⁶⁸ Blahern İmparatorluk Sarayı'm işgal ediyordu. İtalyan Jerom ve Cenevz Leonardo de Langasco sarayın alt kısmında denize ya-km olup limana açılan Odun-kapısı'nı (İksiloporta) ve Anemas Kulesi'ni müdâfaaya memurdular¹²⁶⁹. Baş-amiral Lukas Notaras limana kumanda etmekte ve kadırgaları kumandanı Andrea Dinio limanın girişini muhafaza¹²⁷⁰ etmekteydi. Gabriel Trevisan, dörtyüz Venedik asilzâdesiy-le birlikte Sarayburnu'yla Fener arasına konulmuştu¹²⁷¹. İspanya Konsolosu Pedro Juliani Bucoleon sarayından Kostoscalion'a kadar sahil boyunca uzanan istihkâmları¹²⁷² ve Venedikli Contareno Samatya'dan Yıldızlı Kapı'ya kadar olanları müdâfaa edecek idiler. Yıldızlı Kapı ile Silivri Kapısı¹²⁷³, yahut Menbâ Sarayı arasında -Balta-oğlu'yla muharebelerinde temeyyüz etmiş olan- Ceneviz asilzadesi Moris Cataneo bulunuyordu¹²⁷⁴. Nihayet Rum âlimi Teofil Paleolog da¹²⁷⁵ istihkâmların Silivri Kapısı ile Sen Romen kapısı arasındaki kısmında mevki almıştı. Dimitrius Paleolog ve Nikola Gudelli ihtiyat askeriyile dolaşmağa ve yardımlarına muhtâc olan mevkilerin hepsine yetişmeğe memur idiler. Hulâsa, on iki müdâfaa mevkîi bulunuyordu ki, bunlardan yalnız ikisi Rumlar tarafından işgal edilerek, diğer on'u Ceneviz, Venedik, İspanyol. Rus, Alman zabitlerinin muhafazasına tevdi kılınmıştı. Muhâ-fı/Anvm kuvveti -üçbini yardımcı, altıbini Rum olmak üzere- dokuz bin kişiden ziyâde değildi¹²⁷⁶. Neferlere cesaret vermek için asker yazılmış pupaslar da bu miktara dâhil idiler¹²⁷⁷. Ancak Rumlar'ın ümî-di -bundan evvelki muhasarada istihkâmlar üzerinde o kadar icazk.irâ-ne bir surette görünmüş ve Türkler'in saflarına karışıklık vermiş olan- (Hz.) Meryem Ana'ya münhasır idi. Muhasaranın fasah (?) haftasından beri Meryem'in -icaz gösteren tasviri Akropolis'in

¹²⁶⁸ Halkondilas, Dukas, Franzes, Leon Şienzls.

¹²⁶⁹ Leon. Ş'enzis, Franzes, Kardinal İzidor'un masraflıyle bina olunan bu kule Bizans târihinde - Osmanlı tarihindeki Yedikule gibi- devlet hapishanesi olmakla meşhurdur.

¹²⁷⁰ Leon Şienzis bunu Aveniades Kulesi (Turre Aveniades) diye isimlendirir. Kostantiniyye ve Boğaziçi kitabına müracaat. 1, s. 618.

¹²⁷¹ Leon Şienzls.

¹²⁷² Franzes, 2, 4, 56.

¹²⁷³ Franzes, 56.

¹²⁷⁴ Franzes sehven «ManueU yazar.

¹²⁷⁵ Leon Şienzls.

¹²⁷⁶ «Graecl ad «ex nullia beliatorum non excedebant-Genuenses şive Ve-neti vix smnmam trium millum nequaue coUecti.» (Bunlar'dan muha-riblerin altıbini mütecaviz olmadığım, Cenevizler'le Venedikliler'in üç bin olduğunun ifadesidir) Leon slenzls.

¹²⁷⁷ «Flamines monachique supra muros undequaue coUecti.» (Râhîbler'in asker meyânına dâhil edilmemiş olduğunun ifadesidir), Leon Şienzis.

ortasında¹²⁷⁸ - eskiden Minerve Ambasia mabedinin¹²⁷⁹ bulunduğu mahal üzerinde kâin Azrâ Hodegeiria Kilisesi'nde ihtiram nazarlarına ve temaşaya vaz' olunmuştu.

Türkler hücumu hazırladıkları sırada aralarında, İtalyan ve Macar-lar'dan mürekkep bir ordunun Kostantiniyye'nin imdadına gelmekte olduğuna dâir aniden bir rivayet yayıldı. Bu haber -ki muhasarayı kaldırmak için bin türlü vesilelere müracâat eden Halîl Paşa'mn tertibi olduğu şüphesizdir- askerinin kuvve-i mâneviyyesine fena surette te'sîr etmekten geri kalmadı. Türkler tamam iki gün surlar altında ciddî bir hücumu cesaret edemiyerek durup kaldılar. Lâkin üçüncü günün akşamına doğru Kostantiniyye üzerinde kuzey cihetinden parlak bir alâmet görünmüş olmasıyla, bunu Hıristiyanlar'ı tehdîd etmekte olan gazâb-ı îlâ-lû'ye nişane sayarak, emniyetleri avdet etti. Tasarladığı şeyler bir an için sarsıntıya uğramış olan Sultân Mehmed, yeni bir meclis akdetti; Zağanos Paşa'nın¹²⁸⁰, Turhan'ın¹²⁸¹, Kızlarağasmm re'yleri bu defa da Halîl Paşa'mn re'yine üstün geldi. Halîl Paşa bu mağlûbiyetten öfkelenerek, el altından Bizanslılar'a haber yollayıp, onları cesûrâne mukavemete teşvik etti¹²⁸². O gün şehirde Tosen (Tousaint) Yortusu¹²⁸³ yapılıyordu¹²⁸⁴.

28 Mayıs'a tesadüf eden ertesi gün Padişah bütün mevkilerini tuttu; kara tarafında» yüzbin kişilik bir kuvvet ordugâhın sağ cenahında Yıldızlı Kapı karşısında harb safı kurdu. Elli bin kişilik diğer bir kuvvet soJ cihete dizildiler. Yüzbin kişi ihtiyatı teşkil ediyordu. Mehmed, on-beşbin Yeniçeri ile Morkez'de bulunuyordu. Deniz tarafından seksen kadirga limanın dâhilinde Odun-kapısı ile Platea arasındaki mesafeyi doldurmaktaydı¹²⁸⁵; donanmanın geri kalanı -ki o zamana kadar Diplo-nikon fDiplonicon) iskelesinde bulunuyordu- büyük bir yarım dâire teşkil ederek Oraia kapısından (şimdiki Balıkpazan kapısı) Dimitrius, yâ-hni şimdiki Saray burnu'ndan geçerek Vlangâ (bugünkü Langa Bostanı-İlâleli Langa) kapısına kadar uzanıyordu¹²⁸⁶. Güneşin gurubunda Türk ordugâhı harekete geçmişti; «Lâilâheillallah»

¹²⁷⁸ Dukas, 38, s. 153.

¹²⁷⁹ Kostantiniyye ve Boğaziçi'ne müracaat. 1, s. 231.

¹²⁸⁰ Leon Şienzis ve Franzes Halli Faga'yı «Altmpasias» ve Zağanos Paşa'yı «Zağampasias» şeklinde yazar.

¹²⁸¹ Leon şienzis.

¹²⁸² Franzes, Alter'in basımı, s. 59.

¹²⁸³ Bütün azizler nâmına icra olunan yortu (Toussaint).

¹²⁸⁴ Dukas, 39, s. 159.

¹²⁸⁵ «İlatia»; şimdiki Balat kapısı.

¹²⁸⁶ Franzes, 1, s. 60.

haykırırları silâh seslerine, boru avâzelerine karışıyordu. Padişah, askerine geçit resmi yaptırarak kumandanlarını teşcî eyliyordu. Diğer taraftan İmparator da sarayının ileri gelenleriyle Ayasofya Kilisesine gitti. Alenen istiğfar ile hüngür hüngür ağlamakta olan birçok halk huzurunda Kudas Âyini'ni¹²⁸⁷ icra etti¹²⁸⁸. Kostantin bundan böyle ruhen müsterih olarak devletinin selâmetini düşünmeğe nefsini hasretti. Hemen atına binerek şehrin bütün mevkilerini dolaştı; askeri, ahâlîyi kendini misâl göstererek ve nutuklar îrâd ederek teşcî etti. Rivayetini adım adım takip etmekte olduğumuz müverrih Franzes İmparator'un maiyyetinde idi. O gece ne istihkâmlarda, ne kulelerde kimse uyumadı. Ertesi gün -ki 29 Mayıs'tır- ilk horoz sadâsında herkes ayak üzerinde, silâh altında idi. İmparator Sen Romen kapısında (Topkapısı) -ya galebe etmek, yahut payitahtının harabeleri altında defnedilmek tasarısında bulunduğu halde- düşmanı bekliyordu.

Şafakla beraber hücum başladı ve bir ân içinde, kara tarafından, liman tarafından bütün harb hattına yayıldı¹²⁸⁹. Mehmed, Rumlar'ı yormak ve askerinin güzide kısmını korumak için, yeni yazılmış askerlerle müteakidler (emekliler, yaşlılar) kısmını ileri sürdü; muhâsırîarın topları hepsi birden şehir üzerine çevrildi; müteakiben, yaralıların, ruhunu teslim etmekte bulunanların sadâları trampete, tabi (davul) avâzelerine ve tüfek seslerine karışmağa başladı. Cenk iki saattir sürüyordu: Çavuşlar kırbaç ve değneklerle¹²⁹⁰ neferlere vurarak teşcîe çalışmakta ve askeri gâh takdir ve gâh tehdîd eden Sultân Mehmed dahî elindeki demir topuzu kullanmaktan geri kalmamakta ve bununla beraber¹²⁹¹ Türkler henüz bir parmak yer kazanamamış durumdaydılar. İstihkâmlardan dolu tanesi gibi taş ve ok yağıyordu. Muhâsırîarın duvarlara kurdukları merdivenler kırılmıştı. Grejuva ateşleri gemilere dalgalar gibi yürüyerek her tarafta su üzerinde yürüyorlardı. Şehir kalın bir duman bulutu içinde kaybolmuştu¹²⁹². İmparator -Teofil Paleolog ve Dimit-rius Kantakuzen kendisine yardım etmekte oldukları halde- hücum edenleri muvaffakiyetle geri sürmekte ve talih Rumlar'a müsait görünmekte iken Justiniani kolundan, yahut

¹²⁸⁷ Hıristiyanlar/Hz. İsa'nın etine vb kanına temsilen takate ve mâbedde ekieyledtkleri şarâba batırılmış ekmek (Mütercim).

¹²⁸⁸ Franzes, 3, 7, 62.

¹²⁸⁹ Franzes, 3, 7, s. 62.

¹²⁹⁰ Franzes, s. 60.

¹²⁹¹ Dukas, 39, a. 160.

¹²⁹² Franzes, adı geçen kitap.

kalçasından bir yara aldı¹²⁹³. Yarasının ıztırâbma dâyanamıyarak yarasını bağlamak üzere gemisine çekilmek için Kostantin'den müsâade istedi. Kostantin:

- «Yaranız ağır değildir; bununla beraber, buradan nasıl çıkacaksınız?» dedi. Justiniani şu cevâbı verdi:

- «Cenâb-ı Hakk'ın Türkler'e açmış olduğu yolu takip edeceğim.» ... Ve bütün bir hayat şerefi unutarak ve onu müebbeden lekedâr ederek, Galata'ya iltica etti.¹²⁹⁴ Bu zamana kadar o derecede şecaat ve sadâkat göstermiş olan Justiniani'nin çekilmesi mahsurlara ümitsizlik ve korku verdi. Zağanos, Bizanslılar'ın saflarında biraz karışıklık görerek, Yeniçerilerdin şecaatini uyandırdı. Gayet uzun boylu, gayet kuvvetli bir Yeniçeri -ki ülubadlı Hasan'dır- başında miğfer, sağ elinde pala, hücum gösterdi; otuz arkadaşıyla birlikte İstihkâmın üzerine vardı. Oniki-si birden düştüler; Hasan da bir taş ile yaralanarak düştü; yarı beline kadar doğruldu; miğferiyle kendisini müdâfaaya çalıştı; lâkin yarasından zayıf düşerek miğferini elinden düşürdü ve dolu tanesi gibi gelen oklar içinde kayboldu¹²⁹⁵.

Sen Romen kapısı böyle bir mukavemet göstermekte iken, öte taraftan şehir istilâya uğramış idi. Kostantin felâketli bir ihtiyatsızlık olmak üzere, hücumun vukuundan bir gün evvel -Mehmed'in ordusuna saldırmak için-Serkopoorta Kapısı'm açtırmıştı; ikinci bîr ihtiyatsızlık olmak üzere kapı tekrar kapatıldı¹²⁹⁶. Elli Türk hemen hiçbir maniaya uğra-maksızın, oradan geçmek üzere kapıyı zorladılar ve arkadan Bizanslılar'ın üzerine hücum ettiler¹²⁹⁷.

Bu müthiş haber, büyük bir sür*atle

kapıdan Sen Romen kulesine uçarak İmparatorun etrafında uğraşmakta olanların zâten pek aralanmış bulunan saflarına dehşet saldı: Teofil Paleolog, Toledolu Francesco, Illiryali Jean fevkalâde kahramanlık eserleri gösterdilerse de, bir faydası olmadı. Kostantin mesâisinin neticesiz kaldığını ve düşmanın kesîf kitleler hâlinde her taraftan şehri istilâ ettiklerini görüp ölümü davet ederek Türkler'in üzerine hücum etti¹²⁹⁸.

¹²⁹³ Dukas'a göre kolunun arkasından kurşunda, yaralanmıştır; Franzes'e göre yarası kalçasında oktan hâsıl olmuştur; Sakızdı Leon'a göre omuzunun altından yara almıştı.

¹²⁹⁴ Dukas ve Franzes Justiniani'nin ne suretle çekilmiş olduğunda müttefik değillerdir. Birinci müverrih, azimetini İmpara-lor'a haber verdiğini yazar, ikincisi haber vermeksizin gittiğini ve İmparator gitmek üzere olduğunu görerek, kalması için bağırmissa da te'siri olmadığını söyler. Justiniani'nin cevâbını nakleden yalnız Halkondüas'dır.

¹²⁹⁵ Franzes, 3, 7. s. 62.

¹²⁹⁶ Dukas, 39, fi. 159.

¹²⁹⁷ Kezalifc, s, 160.

¹²⁹⁸ Franzes, 63'e bakınız.

Bütün maiyyetî kendisini terketmiş olduğu halde:

- «Bir Hıristiyan yokmudur ki beni öldürsün!»¹²⁹⁹ diye bağıyordu. O anda - biri yüzünden, diğeri arkasından iki kılınç darbesi alarak¹³⁰⁰ ölümler arasına düşüp karıştı. Türkler o sırada idi ki Harsias, yahut Kaügarıa kapısından (Eğrikapı) ve hendeği doldurmakta olan bir naaş tepesi üzerinden girmekte ve elli bin kişilik bir muhafaza kuvvetiyle uğraşacaklarını tasavvur ederek Önlere her kim çıkarsa öldürmekte idiler; lâkin Bizanslıların zaafım anladıktan sonra kıtal kesildi: Hem Türkler esîr almaktan daha ziyâde menfâatleniyorlar-dı¹³⁰¹. Ahâlî düşmanın henüz hâkim bulunmadığı kapiya kalabalıkla hücum ettiler; çünkü yer altındaki Eğri kapıdan ric'at ettirilmişlerdi. Ancak kapının girişi hücum eden ve her an miktarı artan halk dalgalarını içine alamıyacak kadar dar olduğundan, pek az bir miktarı oraya sığınmaya muvaffak oldular; kapıları muhafaza eden neferler kendi selâmetlerini düşünerek kapıları kapadılar ve anahtarlarını denize attılar. Eski bir keşfe (kehânete) istinaden ümîd ederlerdi ki, Türkler Boğa Meydanı'na (Tavukpazarı) vâsıl olunca, orada durdurulacak ve bu defa mahsurlar tarafından kuşatılacaklardı¹³⁰². Kapıdan tardedilen firariler, Aya-scıya Kilisesi'ne giderek erkek, kadın, ihtiyar, çocuk, rahip, rahibe karmakarışık içeri girdiler. Diğeri bir keşfe göre, düşmanın Büyük Kostantin sütununa doğru ilerlediği zaman gökten inecek olan bir meleğin tecellîsini beklediler ise de, bu bekleyiş de beyhude oldu. Vaktiyle söylenirdi ki, bu melek -halkın en aşağı tabakasından sütunun ayağında oturmakta olan- bir şahsın ellerine bir kılıç vererek «Ümmet-i îlâhiyye»nin intikamını almasını emredecek ve Türkler yalnız şehirden ve Küçük Asya'dan tard olunacak değil, İran hududuna kadar sürülecekti¹³⁰³. Katolik âyini icrâsıyla kudsiyeti ihlâl edilmesinden dolayı Rumlar'ın bu kadar uzun müddetten beri terketmiş oldukları Ayasofya Kilisesi firarilerle hıncahınç dolmuştu; herkes orada mutlak bir ilticâgâh bulacağını ümîd ediyordu. Dukas¹³⁰⁴ der ki: Eğer şu son nefesinde Bizans sakinlerine bir melek görünüp de «İki kilisenin birleşmesini kabul ediniz, ben düşmanlarınızı dağıtıyorum» demiş olsa Rumlar onun sadâsma karşı sağır kalarak, Osmanlılar'ın boyunduruğunu tercih edeceklerdi; işte i'tlâz bu kadar derin eserler bırakmıştı.

¹²⁹⁹ Franzes.

¹³⁰⁰ Dukas, 161.

¹³⁰¹ Dukas, 39, s. 162. (O zaman başka milletler de böyle yaparlardı).

¹³⁰² Halkondilas, 1, 8. s. 124, Bale basımı.

¹³⁰³ Moodendron'a kadar Dukas, 39, s. 63.

¹³⁰⁴ Dukas, adı geçen kitap.

İmparatorluğu hiçbir mucize kurtaracak değildi; Muzafferiyet sarhoşu olan asker için hiçbir dizgin yoktu. Esirler cins ve sınıf farkı gösterilmek-sizin ikişer ikişer iplerle birbirine bağlanarak kadınlar kuşaklarıyla, yahut peçelertyle bağlandılar¹³⁰⁵. Azizlerin tasvirleri duvarlardan çıkarılarak parça parça edildi; mukaddes vazolar kaldırıldı, yahut kırıldı; kilise elbisesi hayvan çuluna tahvU olundu; haç bir Yeniçeri külâhıyla dolaştırıldı¹³⁰⁶, mihrâblann kudsiyyetl ihlâl olundu; bâzılarını yemek sofrası yaptılar¹³⁰⁷, yahut hayvanları için yemlik yaptılar. Dukas feryâd eder, der ki: Amos Peygamberin şu sözü yerini buldu: «Cenâb-ı Hak böyle buyurur: Beytû'1-lahm mihrâblannndan dolayı intikam alacağım; kurban sofraları üzerindeki boynuzlar yere atılacak; mazgallı saray yıkılacak; fil-dişinde masnû birçok mebânî ile beraber mahvedücektir¹³⁰⁸; bayramınızdan istikrah edeceğim, yanmış kurbanlıklarınızdan hoşnûd olmayacağım; şarkılarınızın zemzemeleri (nağmeleri) benden uzak olsun; artık mûsikî aâletlerinizle çaldığınız mezamiri işitmek istemiyorum; milletimin akıbeti erişti; mücâzâtını te'hîr etmeyeceğim ve o gün mabedin kubbelerinde feryâdlar tanîn-endâz olacaktır.» (181)

Franzes diyor ki: Harîm-i hikmet-i Subhânî, taht-ı şân-ı İlâhî olan, yeryüzünün Cenâb- Hakkı ta'zîmen yapılmış bir hayret edilecek âbidesi olan Ayasofya Kilisesi, bir dehşet ve nefret mekânı oldu.

Bununla beraber kapı Rumlar'm elinde kalmıştı. Bu sırada Osmanlı ordusunun diğer birlikleri Petra Kapısı tarafından ve şimdi Unkapanı¹³⁰⁹ Kapısı denilen yerden istihkâmlara merdivenle çıkmakta İdiler. Artık hiçbir türlü mukavemet mümkün olmadığından, ahalî kendilerini kurtarmaktan başka birşey düşünmediler: Pek azı düşmandan kurtula-bildiler. Lukas Notaras hanesine girerken tutuldu; Süleyman'ın torunu Orhan, ölümü esarete tercih ile, bir kuleden kendisini yere atarak vücûdu hurdahaş

¹³⁰⁵ «Archimandrita cum aaitore suo, donuna cum ancilla.» (Metindeki ibarelerin iktibas edildiği lâtince fikradır.)

¹³⁰⁶ «Cnidftum posthac percastra praeviis tympanis deludendo deportant, sputis blasfemiis oppn*riis iten processionaliter cmcifigunt, pileum teucrale, quod cerehula vocant, capiti supeiponentes derideado: Hic est Deus Christianonim.» (Metnin mehaa) Leon, Şienzis.

¹³⁰⁷ Bkz. Franzes, s.64. (Bizans müvenihlerinin mûtâd olan mübalâğalarım ma'llûbiyet acısıyla son dere ceye götüümüş olacaldan unutulmamalıdır. Bununla berâber Endülüs ile istanbul fethi mukayese büe olunamaz. Mütercim)

¹³⁰⁸ Dukas, 39. s. 165, Amos, 3, 14-15. (181) Kezalık>5,21,23ıve8,3.

¹³⁰⁹ Unkapanı kapısından «Değirmenler» sokağına doğru uzanan yüksek mıntıkaya bugün «Zeyrek» yokuşu derler ki, «Hücum yokuşu» demektir. Sen Romen kapısı civarındaki yokuş dahî «Sancakdâr yokuşu» unvanını muhafaza etmiştir.

olduğu halde ömrünü tamamladı¹³¹⁰.

İşte eski Bizans, Kostantin'in inşâsından binyuzyirmibeş sene sonra şu suretle düştü. Muhasara ellüç gün sürerek 1453 Mayısının 29'uncu günü son buldu: Bu muhasara şehrin kuruluşundan beri vuku bulan yirmidokuzuncu muhasara idi.¹³¹¹ Üç defa Pozanias. Aldbiades ile

¹³¹⁰ Franzes, bftb:l

¹³¹¹ Yirmidokuz muhasara tertiplendiği zaman itibariyle şöyledir:

- 1) M.Ö. 477, Pozanias tarafından, Platea muhasarasından sonra
 - 2) M.Ö. 410, Alkibiades tarafından.
 - 3) M.Ö. 347, Makedonyalı Filip'in generali Leon tarafından.
 - 4) M.S. 197 senesinde, İmparator Septime-Severe tarafından.
 - 5) 313, Sezar Maximius tarafından.
 - 6) 315, Büyük Kostantin tarafından.
 - 7) 616, İranlı Keyhusrev tarafından Theophanes, Anno VI, Heraclü).
 - 8) 626, Avarlar Hakanı tarafından (Nikeforos Kostantin, He-raklius'un saltanatının onaltıncı senesi.).
 - 9) 654, Alî'nin kaidi Muaviye kumandasında Arablar tarafından. III. Konstans'ın saltanatının onüçüncü; Hicret'in 34'-üncü senesinde.
 - 10) 667, Muaviye'nin oğlu Yezîd tarafından, Konstans'ın saltanatının yirmi altıncı (H. 47) senesinde.
 - 11) 672, Muaviye'nin kaidi Süfyân bin Avf tarafından, H. 52,
 - 12) 715, Mesleme ve Halife Mervân'ın oğlu Ömer bin Abdüla-zîz tarafından, İmparator Anhemius zamanında, H. 97.
 - 13) 739, Halife Abdülmelik'in oğlu Süleyman tarafından, H. 122.
 - 14) 764, Bulgarlar Kralı Paganos tarafından, V. Kostantin'in saltanatının yirmiüçüncü senesinde.
 - 15) 780, Hârûnü'r-Reşîd tarafından, IV. Leon'un saltanatının beşinci yılında, H. 164.
 - 16) 798, Hârûnü'r-Reşîd'in kaidi Abdülmelik tarafından, Ire-ne'in saltanatının ikinci senesinde.
 - 17) 811, Slavlar despotu Krumus (Bulgar Türkleri Hakanı Kurum Hân olacaktır. Hazırlayan) tarafından (Leon Târîhi).
 - 18) 820, Slav Thomas tarafından, Keke Mişel'in saltanatının birinci senesinde.,
 - 19) 866, Aşkold Vedit (?) kumandasında Ruslar tarafından, (Karamsen, Rusya Târîhi, c. 1, s. 95).
 - 20) 914, Bulgarlar Kralı Symeon (Logothetis) tarafından Kostantin Porfirogene'nin saltanatının üçüncü senesinde. (Si-meon Log, Cedrenus, Leo Grammat isimlerindeki müverrihlere müracaat.
 - 21) 1048, âsî Turniçius tarafından Misel Monomak'm saltanatının yedinci senesinde (Cedrenus, Monomak zamanı).
 - 22) 1081, Aleksias Komnen tarafından (Aleksas, 2, 64).
 - 23) 1204, Haçlılar tarafından, 12 nisan (Niketas, Joel VÜIehar-douin).
 - 24) 1261, Misel Paleolog tarafından, 25 temmuz, Pahimeres (2, 31).
 - 25) 1396, birinci defa Yıldırım Bâyezîd tarafından,
 - 26) 1402, ikinci defa Yıldırım Bâyezîd tarafından.
 - 27) 1414 Bâyezîd'in şehzadesi Mûsâ tarafından.
 - 28) 1422, I. Mehmed'in oğlu II. Murad tarafından.
 - 29) 1453, II. Mehmed, 29 Mayıs.
- İgor kumandasında olarak Ruslar'm 941 senesindeki saldırılan -ki El-Mekîn 940'da muhasara olarak gösterir- Karamsen tarafından bile Öyle sayılmıştır.

Makedonyalı Filip'in generali Leon maiyyetinde bulunan Rumlar; üç defa Roma İmparatorları tarafından Sever, Maksim, Kostantin; iki defa âsî Thomas Tornicius; iki defa Bizans İmparatorları Aleksî Kommen ve Misel Paleolog; iki defa Bulgarlar kralı Paganus ve Simeon; bir defa Husrev; bir defa Avarlar Hakanı; bir defa İslavlar despotu Krumus; bir defa Dir ve Askold kumandasında Ruslar; bir defa Venedik Doç'u Dendolo'nun emri altında Latinler; yedi defa Arab halîfeleri kumandanları; beş defa Türkler, yâni evvelâ iki kere Bâyezîd. sonra Müsâ, II. Murad, II. Mehmed tarafından muhasara görmüştür. Lâkin bu son muhasara Bizans'ın talihiine hakim olarak, onu müebbeden Osmanlı Devleti memleketleri sırasına dâhil etti. Paleologlar tedbirsizlikleri ve alçaklıkları ile çok defalar tehlikeye düşürmüş oldukları bir tacı kaybederek, Bizanslılar bir daha başkal-dıramamak üzere ecnebi boyunduruğuna boyun eğdiler.

Sultân Mehmed. öğleye doğru¹³¹² şehrin tamamen askerinin pençesinde bulunduğunu haber alınca vezirleri, paşaları, muhâfizlarıyla birlikte Topkapısı'ndan grdi; girişi fâtiyhâne oldu. Bu ihtişamla Ayasofya önüne vardığında, Şark'ın şu büyük mabedini tesellüm etmek üzere atından indi. Mabedin nazarında teşhîr etmekte olduğu servetleri görünce hayretim göstermekten geri durmadı, yılan şeklinde ki mermer, gülren-ginde çizgili Sinada mermeri, Lakoniye'nin yeşil mermeri, Habeşistan'ın mavi mermeri, Boğaziçi'nin beyaz mermeri, Tesalya ve Epir ile Mısır'ın benekli graniti gibi en nâdir taşlarla süslenmiş olarak, ibadethanenin istinâtl etmekte olduğu yüzyetmiş sütûn Orelîen tarafından Baalbek'de inşâ olunan Güneş Mabedinden getirilen ve kırmızı somakinden mamul altmışsekiz sütûn; Afelik, Sizik, Aleksandria Truas, Atina. Siklad mâbedlerinden getirmiş sütunlar; cümlesi muhtelif renklerde sırçadan yapılmış (seramik) mozayiklerden masnû olmak üzere İndi sahiplerinin, Havârilere'in, Meryemü'l-BetÜ'lün, salibin tasvirleri Mehmed'in en ziyâde nazar-ı dikkatini celbetti¹³¹³. Kubbeden indiği sırada bir neferin avluda döşeli olan mermerleri koparmağa uğraştığını gördü, nefere şiddetli bir surette vurarak:

- «Size bağısladığım, ganimetlerden ibarettir; binalar benimdir!» dedi. Yağtnager. yan Ölü bir vaziyette götürüldü. Padişah ziyaretini tamam-

¹³¹² Quae hactenus narrata abe hora dici prima ad octavam us-que peracta sunt.» Hücüm, mayıs nihayetlerinde şafak vakti başladı ki, o mevsimde güneş beşte doğar. Franzes'e nazaran (s. 64) Türkler şehre güneşin doğuşundan ikibuçuk saat sonra, yâni sabahın yedisinde girdiler.

¹³¹³ Dukas,40.

layınca, yanında bulunan bir müezzine müminleri namaza davet etmesini emretti. Misâl-i imtisal olmak için, bizzat mihrabın üzerine çıkarak dua etti¹³¹⁴. Ayasofya Hıristiyan kilisesinde Peygamber'in dîni bu suretle başladı; Rum ve Latinler'in sonu gelmez ihtilâflarına bedel İslam'ın «Lailâheillallah» esâsı kaalm oldu. Rum müverrihlerine inanmak lâzım gelirse, kilisenin plânını bir melek vermiş ve inşaatı için gökten altın gelmişti. Büyük Konstantin Saltanatın da inşâ olunarak bir İhtilâl esnasında iki defa- yanmış, bir zelzele ile sarsılmış, Teodos ve Justinien tarafından tekrar yapılmış olan bu mâbedden yalnız devlet ve mezhebin büyük merasimleri, yâni tâc giyme, muzafferiyet, İmparatorların evlenmesi. Sînodlar'ın in'ikadî merasimleri için istifâde olunurdu. Bütün Hıristiyanlık âleminde mukkades mimarinin eserlerinin en seçkini idi. Türkler bu binaya hürmet etmiş iseler de, diğerlerinin cümlesi hakkında böyle yapılmadı. Liman tarafından Petra'da bulunan Sen-Jen-Batist Manastın yağma ve tahrîb edilmiştir. Akropolis'de kain ve Meryem'e mensup Hudjetira kilisesi dahî o hâle uğramıştır; gâlibler burada Hıristiyan-lar'ın hürmet göstermekte oldukları gayet güzel bir heykeli parça parça etmişlerdir. İmparatorlar muharebeye azimet yahut muzaffertyctle avdet ettikleri zaman, bu heykeli ordunun önünde götürürlerdi. İmparator Bardas Girit adasına gitmek ve Araplar'la muharebe etmek üzere gemilerinin yelkenlerini açtıracağı sırada Hudjetira'nın ayaklarına kapanmıştı. Eski Andronikos da Aleksî Filantrepnos'un mağlûbiyetini işitince, bu heykelin önünde diz çökmeğe gelmişti. Leon İzorien (İsaurien) zamanı, Araplar'ın şehri muhasaralarında ve daha sonra İzacius Ange-lus vaktinde âsî Brana'nın İstanbul'u istilâsından düşman arasına dehşet salacağı ümidiyle yine bu heykel istihkâmlar üzerinde dolaşmıştı. Kostantiniyye'nin II. Murad zamanındaki muhasarasında Seyyid BuhârTnin ve dervişlerinin dûçâr oldukları dehşet, belki bu heykelin görünmesinden kaynaklanmıştır.

Mehmed, Ayasofya Kilisesi'ni camie tahvil ettikten sonra, Lukas Nota-ras'ı huzuruna davet¹³¹⁵ ile:

- «Eser-i sun'ına bak (Yaptığın işe bak); bu kadar esirler, bu kadar naaş tepeleri senin -henüz vakit var iken- şehri teslimde gösterdiğin mümanaat neticesidir.» dedi.

Notaras, cevaben gerek kendisinin gerek İmparator'un -bilhassa tes-

¹³¹⁴ «Pirincipe fflio iniquitatis supra sanctam mensam locato.» Dulcas, 40; s. 168, (Metnin mehzadır.)

¹³¹⁵ DukM,40.s.170

limiyyet göstermemesi hususunda şecaate davet eden İmparator'a birçok mektuplar gelmesinden beri- böyle bir karar almak iktidanda bulunmadıklarını ifâde etti. Bu sözler Pâdişah'a, Halil'in sadâkati hakkında yeniden şüpheler verdi. Fakat yine bekledi. Kostantin'in Umandan talihin müsâadesine uğrayarak çıkmış ve açık denizi tutmuş olan beş Ceneviz gemisinden birinin içinde bulunup bulunmadığını sordu. Notaras. Türkler Harsias kapısından girdikleri zaman kendisi saray kapısında bulunduğu cihetle, bunu bilemeyeceğini beyân etti. O sırada birkaç zabıt gelerek iki Yeniçeri'nin Kostantin'i öldürmüş olmalanndan dolayı alenen iftihar etmekte olduklanm haber verdiler. Pâdişâh, maktulün ce-sedler arasında aranmasını ve başının kendisine getirilmesini emretti. Notaras'a gelince. Sultân Mehmed ona teveccüh göstererek izin vermekle beraber, kendisine ve oğullandan herbirine bin akçettâ ettirdi; bundan başka mallarının mansıblannın iadesini vaad etti. Hâin, bu iltifatlara kapılarak, Mehmed'e, devletin başlıca memur ve zabıtlarının defterini verdi. Sultân Mehmed, neferlerden hangisi bunların başlarından birini getirecek olursa bin akçe vereceğini vaad etti. Kostantin'in cesedi bulundu; Yıldızlı kartal resimleri bulunan erguvânî ayakkabısından¹³¹⁶ bilindi. O'nun ve Süleyman'ın torunu Orhan'ın başlan Mehmed'in önüne konuldu. Şehirde Büyük Kostantin tarafından validesinin yâdına tahsis edilmiş ve Augusteon adı verilmiş bir meydan vardı ki, İmparator Teodos bu meydanda kurşundan bir sütün diktirmiş ve sütunun tepesine kendisinin yediyüz libre ağırlığında gümüşten bir heykelini koydurmuştu; Justinien kurşundan sütunu, kırmızı somaki mermerden bir sütunla değiştirildi¹³¹⁷. Teodos'un heykeli .de eritilerek, onun yerine tunçtan bir heykel konuldu ki, sol elinde üzerine haç konulmuş olan bir kürre tutmakta ve diğer eliyle de hükümranlığına boyun eğerek bağlanmış olan Şark'ı göstermekte olduğu halde at üstünde Justinien'i tasvîr ediyordu¹³¹⁸. Bizans'ın son İmparatoru Kostantin'In başı sütunun zirvesinde bulunan atın ayaklan altına konuldu; Şarklılarda zafer böylece: «Düşmanlarının başlan atının ayaklan altında yuvarlansın!»¹³¹⁹ suretinde edâ olunduğu hatırlanacak olursa Kostantin'in başının at ayağı altına konulmasının ne acı istihza olduğu görülür. Bu kanlı armağan, ondan sonra, -Varna muharebesini müteakip Vladislas'ın başının gez* dirildiği gibi-

¹³¹⁶ Franzes.3,9,5,64

¹³¹⁷ Dukas, s. 169

¹³¹⁸ İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 151-153

¹³¹⁹ Morie «Hm Joumey»(İlk Merhale), s.91

Anadolu beldelerinde dolaştırıldı¹³²⁰. Daha sonraları. İmparatorun cesedine son vazifelerin icrası için Rumlar'a müsâade gösterildi. Galata Köyü İstanbul'un zaptından sonra mahsûs itaatlerini arzetti. Galata, o zaman kuvvetli bir duvarla muhafaza edilmekte ve do-nanmalan denizleri kaplayan Cenevizliler'in elinde idi. Türkler henüz esarete düşmemiş Rumları oraya nekettiler. Pâdişah'ın damadı ve veziri Zağanos Paşaya gönderilen temsilciler, Galata'nın dehşet verici yağmalarına terkedilmemesini talep ile, arzulana nail oldular.¹³²¹

Ertesi gün, yâni Mayısın 30'uncu çarşamba günü¹³²² Sultân Mehmet şehri

¹³²⁰ Dukas,40,s. 160

¹³²¹ Vesikanın (Galata Âmân-nâmesi) altında şu sözler yazılıdır: «Tahriren fi evâhir-i cemâdi'l-âhiri sene 857, beldetün Kostantiniyyeti'l-mahrûse». İmza takip eder: El-fakîr Zağanos.» Baş tarafına Sultân II. Mehmed'in tuğrası menkûş olan Galata Âmân-nâmesi'nin rumcasının tercümesi şudur: «Ben -ki emîr-i âzam Sultân Murad Beğ'in oğlu pâdişah-ı muazzam ve emîr-i âzam Sultân Mehmed Beğim- arzın ve asmanın halikı nâmına, yüce Peygamberimiz Muhammed nâmına, biz Müslümanların itikâd etmiş olduğumuz seb'ü'l-me-sânî (Fatiha) (fransızca tercümesinde «Sept variantes du Koran» şeklinde ise de aslı tercümemiz gibi olmalıdır. Mütercim), Allah'ın yüzyirmidört bin peygamberi nâmına, büyükbabamın ve babamın ruhuna, oğullarımın nâmına, kuşandığım kılıç aşkına yemin ederim ki, şehrin katolik Arhontlar tarafından bâb-ı hümayûnumuzda meb'ûs olan râhiblerin ululan Arhontlar ve Senyör Baraban Balyos¹³²¹ ve Senyör Marchese¹³²¹ Drifangho ve tercüman Nicola Palâzoni¹³²¹ taraflarından vâkî olan istihram üzerine elyevm idâre-i hükümetime gerden-dâde-i inkıyâd olan bütün memleketlerde mer*î olduğu veçhile Galata ahâlisine kanunlarını ve serbestliklerini bırakıyorum; binâenaleyh Galata hisarları hedm edilecek ise de, sekencesi mallarını, hanelerini, mağazalarını, bağlarını, değirmenlerini, gemilerini, sandallarını, ticâretlerini, zevce ve sviâdlarını istedikleri gibi idare etmek üzere muhafaza eyleyeceklerdir; ticarî mallarını memleketlerimin her tarafında satmağa mezundurular; karada ve denizde serbestçe seyahat edebileceklerdir; hiçbir gümrüğe, hiçbir angaryeye tabî olmayacaklardır; ancak itaatim altında bulunan şâir memleketlerde olduğu gibi harâc ile mükellef bulunacaklardır. Bu kanunlar ve âdetler bugünden itibaren ve müebbeden bakî olacaktır; ben onları kendi şahsım gibi himaye ve müdâfaa edeceğim. Belde sakinleri kilise ve dualarını muhafaza edeceklerdir; lâkin çan ve nâkûs çalmaları yasaklanmıştır; kiliselerini camie tahvil etmeyeceğim; lâkin yeniden kilise inşâ etmeyeceklerdir.

«Ceneviz tacirleri serbestçe dolaşarak ticâret işleriyle iştigal edeceklerdir; Yeniçeri sınıfına ithâl etmek üzere evlâdlarını almayacağım. Dînimizi kabul etmeleri için asla cebir gösterilmeyecektir; Galata ahâlisine vaad ederim ki, kendilerini bir köle marifetiyle idare etmeyeceğim; tüccar arasındaki münazaaların faslı için aralardan kendileri bir ihtiyar intihâb edeceklerdir. Hanelerinde ne Yeniçeriler, ne de esirler iskân edilecektir; maslahatlarını idare için içlerinden birini intihâb edeceklerdir»¹³²¹.

«Arhont ve kâhyaları rencide edilmeyecektir; tarafımızdan yazılmış olan işbu berâtda muharrer olduğu üzere harâc'ı vermek şartıyla gidip gelmekte muhtar olacaklardır; hilkat-ı âlemin 6961'inci ve Hicret'in 857'inci senesi cemâdi'l-evvelî evâ-hında yazılmıştır.»¹³²¹ (İmzâ: Zağanos).

¹³²² Bu noktada Dukas, Franzes, Halkondilas müttefik değillerdir. Dukas (42, s. 176) der ki: «Postradie illius tenebrosae» ve daha sonra da şu sözleri yazar: «die Altera ab urbe cabta die Maji trigesima labente.» Bu iki fıkra karşılaştırılınca, mayıs'ın 30'unda olduğunda şüphe

atla dolaşarak Grandük sarayına gitti. İmparator'dan sonra ikinci şahıs olan grandük Notaras servetlerini, hazînelerini -Pâdişâh için saklamış olduğunu beyân ederek- hâk-i pâ-yi Şahaneye (pâdişâhın ayaklan dibine) takdim etti. Gâlib, hiddetlenerek:

-«Bu hazineleri, şehri benim elime veren kimdir.» suâlini irâd etti.

Notaras:

- «Allah.» cevâbını verdi. Pâdişâh:

- «Öyle ise» dedi, «ben Cenâb-ı Hakk» a borçluyum, sana değil!» Bununla beraber Grandük'ün -hastalıktan, kederden yatağa serilmiş olan- zevcesinin yanına giderek teselli verdi ve oğulların kendisine takdim ettirdi. Bundan sonra beldenin ıssız sokaklarını dolaşmağa devam etti. Saraya vardığında bomboş dâirelerinden geçerken bu âlemin inkılâbları mutazammın farsça bir beyit inşâd eyledi. Beyitteki telmih pek aşıkad idi.¹³²³

Paulus ve Troilos Bohiardi şehrin ele geçirildiğini görünce Gala-ta*ya çekilmişlerdi. Jüstiniyani'ye gelince, gerek arından, gerek yaralarından dolayı bir müddet sonra vefat etti. Diğer ecnebi zabitlerinin cümlesi, İmparator'un yanında şerefle hayatlarını terkettiler.

Müverrih Dukas der ki: «Şehrin zaptından sonra üçüncü gün. Meh-med donanmanın azimetine emir verdi: donanma altın ve gümüş vazolarla, kıymetli elbise ile. esirlerle dolu olduğu halde denize çıktı. Lâkin ordugahta henüz pek çok ganimet vardı: Sayılamayacak kadar çok kitaplar arabalara doldurularak bütün vilâyetlere nakledildi. Eflâtun¹ un, Aristo'un on cildi, yahut ilahiyat kitapları bir sikkeye satılırdı. Gayet kıymetli surette ciltlenmiş İncil'lerin bütün yıldızları çıkarıldı ve tasvirler ateşe atıldı!» Sultan Mehmed. şehre tekrar nüfûs doldurmak ve yeni binalar inşâ etmekle uğraştı.

edilemez. Neşri, muhasaranın başlangıcını 17 rebi'ül-evvel 857 târihinde (6 nisan 1453) ve Türkler'in Kostantiniyye'ye girişini 20 cemâdi'l-âhire Salı günü güneşin doğması sıralarında gösterir. İstinsah edenler tarafından «evvel» yerine «âhir» lâfzı yazıldığı farz olunmak istenilse bile, ayın günü yine iyi tâyin edilmemiş olur. 6 nisan, 27 rebi'ül-evvel'e tesadüf eder; 27 Mart'a tesadüf eden 17 târihine değil. 17 rebi'ül-evvel'den 20 cemâdi'l-âhire'ye kadar da doksan bir gün vardır; bundan dolayı «âhir» kelimesi «evvel» yerine müşterisin hatâsı sayılırsa, muhasaranın müddeti 53 yerine 62 gün olur. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn (2, s. 143) 20 cemâdi'l-evvel yerine 21 cemâdi'l-âhir yazmış olmakla, bir ay ve bir gün aldaniyor. Hacı Kalfa, muhasara müddetini 53 yerine 51 gösteriyor, ve beldenin fethini 29 mayıs yerine, 25 mart (vasat-ı rebi'ül-evvel) yazmakla iki ay dört gün yanılıyor. Bu misâllerden müverrihin Osmanlı kronolojisi hakkında, özellikle Rum müverrihlerinin gösterdikleri târihler bakımından ne kadar ihtiyatlı bulunması lâzım geleceği anlaşılır.

¹³²³ Halkondilas, bu ecnebinin ismini zikretmez; ancak -kızı Sultân Mehmed'in haremine alınıp da Osmanlı sultanlarını Fransa krallarına bağlayan mevhum akrabalığın vâsıtası sayılan-Fransız kadınından bahseder gibi görünüyor.

Türkler, târihlerinin ilk devrinin, yâni harb ve fetih devrinin -ki Wr-buçuk asır sürmüştür- zeval noktasına varmışlardı. Osman'ın da tasarladığı veçhile. Pâdişahlan'ın kuvveti metanet ve vüs'at bulmuştu. Bizans İmparatorluğu'nun bin senelik bir mevcudiyetinden sonra, mahv olması ve Bizans payitahtının yedinci Osmanlı Pâdişâhı tarafından ele geçirilmesi Avrupa milletleri için uzun bir harb silsilesi ve pekçok felâkete yol açtı.¹³²⁴

Devlet-i Osmaniye Tarihi'nin 1. Ve 2. Cildlerinde Zikri Geçen Hükümdarlar İle Büyük Devlet Memurlarının Ensab Cedveli

I - Osmanlı Padişahları

Pâdişâhlar	Şehzadeleri
Süleyman Şâh, (v: 629/1231)	Sungur-Tekin, Gündoğdu, Dünder, Ertuğrul.
Ertuğrul (v: 687/1288)	Gündüz Alp, San Yatı, Osman (Gündüz Alp'in Aydoğdu; onun Ak-timur nâmında oğlu mazbuttur).
Osman (v: 726/1325)	Orhan, Alâü'd-dîn.
Orhan (v: 762/1359)	Murad, Kaasım, Süleyman Paşa.
I. Murad (v: 791/1389)	Bâyezîd, Savcı, Ya'kûb.
I. Bâyezîd (v: 805/1403)	Ertuğrul, Süleyman, Mûsâ, îsâ, Mustafa, Mehmed, Kaasım (Yahut Mahmûd), Yûsuf.
I. Mehmed (v: 824/1421)	(Âlî ve Solak-zâde'ye nazaran Alâü'd-dîn, Ahmed, Murad, Orhan, Hasan.)
II. Murad (v: 855/1451)	Orhan, Hasan, Alâü'd-dîn^ Mehmed, Ahmed, (Âlî'ye göre Ahmed ve Alâü'd-dîn Amasya valisi oldukları halde vefat etmişlerdir. II. Mehmed'in cülusunda boğulan Orhan'dır.)
II. Mehmed (v: 886/1481)	(Şehzadeleri, bundan sonraki ensâb cedvelinde görülüyor.)

Not: Bizanslılar «Savcı»ya «Savoçîş» derler, «Ya'kûb»a «Kortuçis» derler. Süleyman'ın bir kızı ile Orhan (v: 834/1431) isminde bir oğlu ve Orhan'ın Süleyman nâmında bir oğlu mazbuttur.

¹³²⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/541-563.

II - Anadolu Selçuklu Pâdişâhları

1. Süleyman 478/1085'e kadar hükümet etmiştir.
2. Süleyman'ın oğlu Kılıç-Ars-
lan I. 500/1106'da nehirden boğulmuştur.
3. Kılıç-Arslan'ın oğlu Melikşâh
(Sâysân) 511/1117
4. Kılıç-Arslan'ın oğlu I. Mes'ûd 551/1155
5. Mes'ûd'un oğlu İzzü'd-dîn Kılıç-Arslan İL, 584/1188 târihinde memleketini on oğluna taksim etti ve: 589/1193'-de vefat etmiştir.

II. Kılıç-Arslan'ın On Oğlu

(Bu on oğuldan Cenâbî ve Neşrî bahsederler.)

Rüknü'd-dîn Süleyman / Tokat'ta, Nûrü'd-dîn Mahmûd / Kayseri'de, Gıyâsü'd-dîn Keyhûsrev / Konya'da, Kutbü'd-dîn / Sivas'ta, Muhyi'd-dîn / Ankara'da, Nâsirü'd-dîn Berkıyaruk / Niksar'da, Muizzü*d-dîn Kaysar-şâh / Malatya'da, Sencer-şâh / Amasya'da, Muğîsü'd-dîn Tuğrul / Elbistan'da, Şücâü'd-dîn / Ereğli'de.

6. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev, ki pederine halef olarak az vakit hükümetle yerine biraderi Rüknü'd-dîn Süleyman geçmiş ve 600/1203'de vefat etmiştir.
7. Süleyman'ın oğlu İzzü'd-dîn III. Kılıç-Arslan 602/1205.
8. II. Kılıç-Arslan'ın oğlu Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev I., ikinci defa cülus ile 608/1211'e kadar saltanat etmiştir.
9. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in oğlu I. İzzü'd-dîn Keykâvus 617/1220.
10. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in oğlu I. Alâü'd-dîn Keykubâd 635/1237.
11. I. Alâü'd-dîn Keykubâd'ın oğlu II. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev 642/ 1244.
12. II. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev'in oğlu II. İzzü'd-dîn Keykâvus 646/ 1248, Daha sonra iki kardeşiyle birlikte hükümet etmiştir ki şunlardır:
13. Rüknü'd-dîn IV. Kılıç Arslan,
14. Alâü'd-dîn Keykubâd II. 652/1254. (Müştereken) II. İzzü'd-dîn Keykâvus ikinci defa yalnız, 653/1255. Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan yalnız, 655/1257. İzzü'd-dîn Keykâvus II., biraderi Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan ile birlikte 659/1261.

Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan ikinci defa yalnız 666/1267.

15. Rüknü'd-dîn IV. Kılıç-Arslan'ın oğlu III. Gıyâsü'd-dîn Keyhusrev 675/1276.

16. II. İzzü'd-dîn Keykâvus'un oğlu II. Mes'ûd 682/1283.

17. II. İzzü'd-dîn Keykâvus'un oğlu Feramürz'ün oğlu III. Alâü'd-dîn ki, Anadolu Selçuklu pâdişâhlarının sonuncusudur¹³²⁵ 707/1307.

Oğlu Gıyâsü'd-dîn, pederinden birkaç gün sonra boğulmuştur. Mes' ûd'un oğlu Gâzî Çelebi Sinop'ta 755/1356 tarihine kadar yaşamıştır.

III - Karaman Oğulları

Nûr-Sûfî - oğlu Karaman - oğlu Mehmed Beğ - oğlu Mahmud Bed-rü'd-dîn (v. 717) - oğulları Yahşi, Süleyman Beğ - Yahşi'nin oğlu Alâü'd-dîn (asilisi: 794/1391) - Alâü'd-dîn'in oğlu Mehmed - Mehmed'in oğulları. Alî Beğ, İbrâhîm Beğ (vef: 859/1454), îsâ Beğ - İbrahim Beğ'in oğulları: İshak Beğ (bir cariyeden), Pîr Ahmed, Karaman, Kaasım, Alâü'd-dîn, Süleyman, Nûr-Sûfî (II. Murad'm hemşiresinden).

IV - Sinop Ve Kastamonu'da İsfendiyar, Yahut Kızıl-Ahmedli Sülâlesi

Bâyezîd-i Velî - oğlu İsfendiyâr - oğulları: Hızır Beğ, Kaasım - Hızır Beğ'in oğlu Kızıl Ahmed - oğlu Mehmed Mirza - oğlu Ahmed Şemsî Paşa.

V - Ak-Koyunlu Ailesi

1) Kara Yuluk (Kara Yülük, Kara Eylük, Kara Sülük (vef: 839/1435.-Kara Yülük'ün oğulları: Alî Beğ. 2) Hamza Beğ, (vef: 838/1444). Alî Beğ'in oğulları:

¹³²⁵ İran ve Osmanlı müverrihleri III. Alâü'd-dîn'i dâima n. Alâü'd-dîn diye yazarak I. Alâü'd-dîn'in torunu II. Alâü'd-dînden bahsetmezler. Halbuki üç Alâü'd-dîn namına mevcut olan sikkeler isbat eder ki, II. Alâü'd-dîn'in varlığı sabit olduktan başka, birâderleriyle birlikte saltanat etmiştir. Tych-sen'in Introductio ad rem Numism kitabında, s. 38; Adler'in Collectio Nova kitabında, nu: 59. ve Milano Müzesi Meskûkât-ı AUKa defterinde s. 113 ve 118'e müracaat Hacı Kalfa Takvhnü't-Tevârth'de der ki: Müverrihlerin ekserisi Sultân Alâü'd-dîn'in cülusunu hicretin 697'inci senesinde gösterirler; lakin bu hükümdar o târihten evvel padişahlık etmiş . olmalıdır; çünkü onun tarafından Sultân Osman'a, verilen berât 1 mart 688 târihini hâvidir. (Kâtip Çelebi'nin aynen ifâdesi: Culus-ı Alâü'd-dîn ekser kütüb-tt tevârihde sûtûr olunduğu üzere 697'dLr. Lâkin Osman Gâzî'ye verilen eyâlet mektubu 688 târihiyle müverrehdir. s. 88). Muftî Abdülazîz ihtar eder ki, 688 tarihi Mes'ûd'un saltanatına isabet eder.

4) Uzun Hasan (vef: 883/1478). 3) Cihangir (vef: 872/1467), Halil, - Halil'in oğullan: îbrâhîm, Alî. Uzun Hasan'ın oğulları: Zeynel, Oğurlu. 5) Hali] (vef: 884/1479), 6) Ya'kûb (vef: 896/1490-. Yûsuf, Mesih, Mahmûd (Uzun Hasan'ın bu yedi oğullan, hepsi de ecel-i kazaya uğramışlardır). Oğurlu'nun oğullan: 9) Ahmed (vef: 903/1497). Maksûd. Halil'in oğlu: Alî Beğ. Yûsuf'un oğullan 11) Mehmed, 12) Elvend (vef: 910/1504). Mahmûd'un oğlu: 8) Rüstem (vef: 902/1396) Yâkub'un oğulları: 7) Baysungur (vef: 898/1492), Hasan; 10) Murad (vef: 914/1508) (Uzun Hasan'ın 9 torunu -Ahmed, Maksûd, Alî Beğ, Mehmed, Elvend Rüstem, Baysungur, Hasan, Murad-cümleten ecel-i kazaya uğramışlardır.) (Hüküm sürenlerin isimlerinden evvel, hükümdarlık sıra numaralan konulmuştur.)

VI - Irak Ve Azerbaycan'da Karakoyunlu Ailesi

1) Kara Mehmed - 2) oğlu Kara Yusuf - Kara Yusufun oğullan; 7) Emîr Şâh Muhammed, 3) Emîr İskender. 8) Emîr Asyân. 6) Emîr Ebus-suûd, 5) Emîi Pîr Budak, 4) Cihânşâh Mirza - Cihânşâh Mirzâ'nın oğullan: 12) Ebû Yûsuf Mirza - 10) Hasan Alî - 11) Muhammed Mirza - 9) Pîr Budak. (Rakamlar, hükümdarlık sıralarını gösterir).

VII - Timur Hanedanı

(Avrupalılarca «Tamerlan» diye mâruf) Timur.

Oğullan- a) Cihangir (vef: 777/1375), b) Şeyh Ömer (maktul: 831/ 1427). c) Mîrân-Şâh d) Şâhruh (vef: 850/1447). Halil (Timur Târihi, L 409), İbrahim, Sa'd-i Vakkas (Timur Târihi 5, 35, 479). (Bu üçünün torunları meçhuldür.)

a) Cihangir'in oğulları: Pîr Muhammed, Halil Sultâna mağlûp, 809/1406; Mirza Muhammed Sultân. Üç kız (Timur Târihi, 6, 2, 302).

Pir Muhammed'in oğullan: Mirza Kaydu, Halil, Ebû Sencer, Sa'd-i Vakkas, Tancar (Tanaccar), Kaysar, Cihangir.

Mirza Muhammed Sultân'ın oğullan: Sa'd-i Vakkas, Muhammed Cihangir, Yahya, üç kız (Timur Târihi, 7, 302).

b) Şeyh Ömer'in oğulları: İskender, Emîr in Ahmed, Baykara, Rüstem, Pîr Muhammed, Seydî Ahmed (Timur Târihi, 1, 6, bâb: 25, s. 189), üç kız (1, 6, 302). Emîrin Ahmed'in oğlu Sencer.

Baykara'nın oğlu Mansûr, onun oğlu Sultân Hüseyin. Rüstem'in oğlu

Osman, Seydî Alî. Pir Muhammed'in oğlu Ömer Şeyh.

c) Miran Şah'ın oğulları: Halil, Ebûbekir, Ömer, Aycul Osman, Alen-ger, dört kız (Timur Târihi, 4, 202).

Halil'in bir kızı (Timur Târihi, 6, 301). EbCbekir*'in bir kızı (kezalik, 302). Ömer'in oğlu Sultân Ebû-Sâîd.

Sultân Ebû Saîd'in oğulları: Mes'ûd, Halil, Mahmûd, Ömer Şeyh, Muhammed Ebûbekîr.

d) Şahruh'un oğulları: Uluğ Beğ, Sultân İbrahim, Baysungur, Siyürget-miş Muhammed Çuki, İn-Ağlan (Oğlan) Yaruî, bir kız (Timur Târihi, 1, 6, 302)

Uluğ Beğ'in oğulları: Abdüllâtîf, Abdülazîz, Alâü'd-devle, Bâbur, Muhammed Sultan. Abdullâtîfin oğlu Çuki. Alâü'd-devle'nin oğlu İbrahim. Bâbur*'un oğlu Şâh Mahmûd. Muhammed Sultân'ın oğlu Yedigâr Muhammed.

Timur'un kızlarından ikisi: Baht Begüm, Kaan Miraka'ya tezvîc olunmuştur. Ekîr Bigi yahut Tâc-ı Cihan, Emir Musa'nın oğlu Muhammed'e tezvîc olunmuştur.

Tâc-i Cihân'ın oğlu, Sultan Hüseyin Baykara.

(Hülâsa, Timur'un 7 oğlu, 2 kızı, 22 torunu (erkek), 11 kız torunu, 23 erkek torunlanndan torun zadesi, 5 kız torunlanndan torun-kızı, 11 torunun torunu olmuştur ki, toplam 81'dir.)

VIII - Kırım Hanları

(Taşkendi, Cenâbî ile Hezânfen'e göre)

Büyük Toktamış Hân. - oğlu Küçük Toktamış Hân. - Oğulları: Kaadir-birdi (Küçük Muhammed Hân), Celü-birdi (Küçük Muhammed Hân), - Küçük Muhammed Hân'ın oğlu Hacı Giray ki 845/1441 tarihinde hükümet ediyordu. Oniki oğlu olmuştur.

IX - Vezîr-î Âzamlar:

1. Alâü'd-dîn Paşa (mansıbı kabul ettiği târih) 728/1327
2. Süleyman Paşa, Alâüd'd-din'in vefatından şu târihe kadar: 761/1359
3. Hayrû'd-dîn Paşa, nâmı âhirle: Çandarlı Kara Halil, vef: 788/1386
4. Alî Paşa, Kara Halil'in oğlu, vefatı: 814/1411
5. tbrâhîm Paşa, AH Paşa'mn oğlu, vefatı: 832/1428
6. Halîl Paşa, İbrahim Paşa'mn oğlu, Kostantiniyye'nin feth olunduğu sene İdam olunmuştur. 857/1453

X - Kapudan Paşa

Balta-oğlu (Süleyman Beğ, Kâtip Çelebî'ye göre), II. Mehmed zamâ-mnda.
«57/1453.

XI - Müftî

Hızır Beğ îbnü Celâl, Kostantiniyye'nin fethinde. (Kâtip Çelebî, «ka-zâ»ya
«fetva» zammolunduğunu yazar.)

XII - Muallim Ve Lala:

Bâyczîd-ı Sûfî, I. Mehmed'in lalası.
îbnü Temcîd, II. Mehmed'in lalası. (Molla Gürânî Fâtih'i talîme memur idi.
Sonra Molla Hayrû'd-dîn, Molla Zeyrek fetihden Önce muallim oldular.
Kâtip Çelebî).¹³²⁶

¹³²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat:
1/624-629.

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 3

İÇİNDEKİLER

BU TARİHİN İKİNCİ DEVRESİ İÇİN MÜELLİFİN MÜRACAAT ETTİĞİ	
ŞARK MENBÂLARI CEDVELİ	3
1 -Husûsi Târihler:	3
II -Mecmualarda Vesikalar:	5
ONÜÇÜNCÜ KİTAP	5
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	5
ONDÖRDÜNCÜ KİTAP	48
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	48
ONBEŞİNCİ KİTAP	99
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	99
Fâtiḥ'in Uzun Hasan'a Cevabı	114
ONALTINCI KİTAP	131
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	131
KIRIM HANLARI (GİRAY HANEDANI)	139
ONYEDİNCİ KİTAP	172
II. MEHMED'İN FETİHLERİ	172
ONSEKİZİNCİ KİTAP	203
II. MEHMED DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ.....	203
Devletin Dört Rükünü	209
ONDOKUZUNCU KİTAP	236
2. BAYEZİD DÖNEMİ.....	236

**BU TARİHİN İKİNCİ DEVRESİ İÇİN MÜELLİFİN MÜRACAAT ETTİĞİ ŞARK
MENBÂLARI CEDVELİ**

Birinci ciltte beyan edilen vekayinâmeler, küllî ve umûmî târihler, hal tercümeleri, coğrafya eserleri, mecmualar ile vesikalardan bu ikinci devrede dahî iktibas olunmuştur; bunlardan başka şu eserlere de müracaat edilmiştir:

1 -Husûsi Târihler:

- 1- Selâm-nâme-i İshak Çelebi yahut Üskübî; İshak Çelebi şuarâdan-dır; pederi Üsküblü İbrahim'dir. 949/1542'de vefat etmiştir. Yalnız I. Se-lîm'in cülusundan ve biraderi Ahmed ile muharebesindeki vekayiden bahseder. Üç muhtelif nüshası vardır; biri büyük kıt'ada 38 varaktır; diğerleri küçük kıt'ada seksenden yüz'e kadar varakayı muhtevindir (Keşfü'z-Zünûn'a göre vefatı târihi 944).
- 2- Selîm-nâme-i Sücûdî; şâir; tshak'ı tezyîl eder. Eseri Mısır fethine kadar gider. Küçük kıt'ada 38 varakalık bir cilt; koleksiyonumda mevcuttur.
- 3- Seüm-nâme-i Keşfi: Küçük kıt'ada 90 varaka; koleksiyonumda mevcuttur.
- 4- Selîm-nâme-i Sa'dü'd-din. Sa'dü*d-dîn'in Osmanlı devleti târihinden büsbütün başkadır. Küçük kıt'ada 21 varaka; koleksiyonumda mevcut. Diez'in Denlavürdigkeiten Asien's (Asya'ya Dâir Hâtıralar) kitabına müracaat (c. 1, s. 256). Kezâlik Paris'te Millî Kütüphâne'nin 74 numarasında Selîm-nâme-i Sa'dî /fbni Abdii'l-Mutaallis (?)'e müracaat. Bu sonuncu kitabın Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme'sinden başka bir şey olmadığı görünüyor. (Selîm-nâme, istanbul matbuu Tâcü't-Tevârîh'in zeylinde münderiştir.)
- 5- Selîm-nâme-i Celâl-zade; Kanunî Süleyman'ın nişancısı; büyük kıt'ada. Dresden Kraliyet Kütüphânesi'nde.
- 6- Selîm-nâme-i Şükrî; Türkçe, manzum; koleksiyonumda orta boyda 90 sahifelik bir cilt -(Keşfü'z-Zünûn bunun müellifini ümerâ-yı Ek-râd'dan Emir Şükrî ojmak üzere kaydeder).
- 7- Selîm-nâme-i Yûsuf; Kâtib Mısırî; Şükrî'nin Selîm-nâme'sini de nesir hâlinde nakletmiştir. Şu yedi kitabın en iyisi olan işbu Selim-nâme, İran ve Mısır seferlerinde Pâdişah'ın maiyyetinde bulunmuş olan Zül-kadiriye

sancağı mutasarrıfı Koçî Beğ'in verdiği malûmat üzerine tertîb olunmuştur. Orta boyda 118 varaka; koleksiyonumda mevcuttur.

Aşağıdaki eserler bilhassa Mısır fethinden bahsederler:

8- Târihçe-i Şeyh Ahmed bin Zeynel el-Remmal; Memlûk sultanlarının sonu olan Tomanbay'ın sarayında remmal sıfatıyla müstahdem idi. Bir cilttir. Orta boyda 80 varaka.

9- Târih-i Mısır-i Kadîm ve Cedî d; müellifi Süheyl, İstanbul, 1142/ 1729. Bu eserin ekser münderecâtı Celâl-zâde Salih ile îbrâhîm Vâsîf Şah' in eserlerinden kaynaklanmıştır (Birinci cildin baş tarafındaki kitap listesinde 19 ve 20 numaraya müracaat.).

10- el Menhi'r-Rahmâniyye fî Devleti'l-Osmâniyye; müellifi Zeynü'd-dîn Muhammed bin Ebî's-Sürûri'l-Bekrî es-Siddîkî el-Felekî;¹ orta kît'a-da 104 varak, koleksiyonumda mevcuttur.

11- Letâifü'l-Münîfe fi zUcri'd-DevletFl-Osmâniyye ve Temel Ki ki ha lihaza el-Aktâri'l-Mısriyye. 1038/1628 târihine kadar muhtasar Mısır târihi. Küçük kît'ada 310 sahîfe; koleksiyonumda mevcuttur.

12- Nüzhetü't-Tâlib. Sultân I. Ahmed sırasında Mehmed Paşa'nın emriyle Avlonyalı Ahmed Çavuş tarafından türkçeye tercüme edilmiş. Bu eser, Mısır târih ve coğrafyasından bahseden evvelki eserlerin bir hülâsasından ibarettir. Orta boyda 116 varak; koleksiyonumda mevcuttur.

13-Nüzhetü'n-Nâzirîn fî Târih min velâ Mısır min el-Hulefâ ve's-Selâtîn. Müellifi Şeyh İmâm Merî'î İbni Yûsuf el-Hanbelî. Bu eser Kahire kadısı Azmî-zâde nâmına ithaf olunmuştur; 1032/1623'e kadar Mısır'ın muhtasar bir târihidir. Orta boyda biri 79 ve diğeri 75 varaklık iki arap-ça nüsha; koleksiyonumda mevcuttur.

14- Târih-i Mısır; müellifi Muhammed bin Yûsuf; orta boyda 279 varaklık bir cilt Osmanlı sultanlarının temellükünden beri Mısır'da hüküm süren valiler zamanında yazılan târihlerin en iyisi budur.

15- es-Seba'ü's-Seyyâr fî Ahbâr Mülûki't-Tatâr. Kırım Hanlarının birincisi olan Mengli Giray'dan Selâmet Giray'a (1150-1737) kadar Kırım Hanlarının en iyi târihlerinden biridir; 234 varaklık büyük kît'ada bir cilt. Rusya İmparatoru'nun Roma Sefiri Şövalye îtalinski tarafından muvakkaten bana verilmiş ve daha sonra Şövalye'nin Petersburg şehrine

¹ Aşağıdaki eserler de onundur: Darü'l-Citen&n fl-asl roenbâ-i Âl-ı Oamftn. Feyjnl-Mennûn fi Devlet-i Al-1 Osman; el-Kevâkibl's-Sâire tt Ahbâr Mısır ve Kaabire; el yazılan hakkındaki izahatta Silvestre Do Sasi'ye (c 1, s. 165) ve Te*fretüVŞtr«fa*ya müracaat.

hediye ettiği el yazmaları arasına iade olunmuştur. Bu kıymetli kitaptan istinsah olunmuş bir nüsha -ki gözümün önündedir-Karahi-sar-ı Şarkî'de îbrâhîm Edhemî tarîkati dervişlerinden Halîl Ratib tarafından yazılmıştır.²

II -Mecmualarda Vesikalar:

16- İnşâ. Sultân Bâyezîd ile biraderi Şehzade Cem ve valideleri arasında teâtî olunan mektuplar; küçük kıt'ada, 79 varakalık bir cild, kolleksiyonumda mevcuttur.

17- Münşeât-ı İbrahim Beğ ed-Defteri³ Viyana İmparatorluk Kütüphânesi'nde 404 numarada, küçük boyda 100 .varaktık bir cilt.

18- İnşâ. Farsça ve Türkçe lisanlarında yazılmış siyâsî eserler hakkında kıymetli bir mecmuadır. Orta boyda 114 varaklık bir cilttir ki, Pâ-dişahlar'm ve Şahlar'ın 150 kadar mektubunu ihtiva eder.

19- Düstûrü'1-İnşâ, Reis Sarı Abdâh Efendi'nin siyâsî eserlerini üi-tivâ eden kıymetli bir mecmuadır. Orta boyda 171 varakalık bir cilt.⁴

ONÜÇÜNCÜ KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

II. Mehmed Kostantiniyye'ye hâkim ve sahip olunca -beldenin, .ele geçirilişinin üçüncü günü donanmasını pekçok ganimetle gönderdikten sonra-dördüncü gün bir muzafferiyet alayıyla fâtihâne şehre girdi. Ayasofya Kilisesi'nin önüne vardığında, Hıristiyanlığın Şarkıdaki merkezini tesellüm etmek üzere atından indi.⁵ Oradan da bu kadar asırlardan beri Büyük Kostantin neslinin ikametgâhı olan saraya azimet etti. Bomboş dâireleri görünce, insanlara âit eşyadaki gelişmişliğe mahzûnâne bir nazarla bakmaktan kendisini men edemiyerek -ikinci cildin sonunda bildirildiği gibi-

² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/5-7

³ «Defterd&r» demektir; dasıl ki eskiden maliye dairesine tdiare-i defteri» •derlerdi. .(Mütercim).

⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/7

⁵ Ayasofya Kilisesi Fâtih tarafından -Salya, tesadüf eden fetih günü -teslim alınmış ve o gün camie tahvil edilmiştir. Dördüncü Cuma'ya tesadüf etmiş olmakla, o gün cuma namazı orada eda edilmiş ve Sultan Mehmed nâmına hutbe okunmuştur (Sa'dÜ'd-dîn, c. 1, s. 429). Metinde Rum târihlerinden menkûl olduğa zannedilen «alay», i\$bu cuma alayı olacaktır. (Mütercim,.)

bir tranlı şâirin o meşhur beytini irâd eyledi.⁶

Silâhla itaat ettirdiği Hıristiyanların muhabbetlerini kazanmak için, II. Mehmed onların hâmesi olduğunu ilân etti ve 1453 Haziranının birinden itibaren yeni bir Rum Patrikinin intihabına girişti.⁷ Şu suretle bir büyük kumandanlık hünerine bir devlet adamı maharetini ilâve ediyordu; eli henüz kılıcında iken yeni fethettiği memleketlerde hükümranlığını bilgece siyâsî müesseselerle te'mîn etmek istiyordu. Firar eden ahâlînin her türlü korkudan âzâde olarak evlerine dönmelerini, halkın işleriyle iştigâl ve evvelki maişetlerinde devam etmelerini ilân etti. Yine bu sırada vefat eden patrik'in yerine yenisinin intihâb ve öteden beri uyulan âdetlere göre takdis edilmesini emretti. Bizans hükümdarları zamanında câri olan teşrifat usûlü şöyle idi: Yeni patrik, İmparatorluk ahırından çıkarılmış ve üzerine gayet kıymetli takım vurulup beyaz gâşiye konulmuş bir at ile Bukoleon Sarayı'ndan Patrikhanece giderek, orada büyük râhibler kendisine yemîn ederlerdi. Bütün âyân meclisi âzası etrafında bulunduğu ve kendisi taht üzerinde olduğu halde, İmparator dahî hazır bulunur ve başı açık olarak patrike incilerle, kıymetli taşlarla müyezzen bir asâ verirdi. Sarayın başrâhibi⁸ bu topluluğu «mübâreke»⁹ eder; hâdim-i âzam (büyük dömestik) ilâhîlerle «Temcîd» manzumesini, kandiller muhafızı da «Yâ melekû's-Semâvât!» manzumesini tegannî eylerdi. Bu terennümler sona erince, İmparator, elinde hükümdarlık asası, sağ tarafında velîahd, sol tarafında Ereğli Metropolitini bulunduğu halde ayağa kalkardı. Seçilmiş olan patrik, hey'et huzurunda üç defa başını rükû suretinde eğdi, ve imparatorun ayaklarına kapanırdı. İmparator, asasını patrik'in üzerine uzatarak şu sözleri söylerdi:

- Bana bu devleti vermiş olan mukaddes ekanim-i selâse (Teslis) sana yeni Roma Patrikliği'ni veriyor.»

Patrik bu suretle İmparator tarafından memuriyetini alır, ve ondan sonra İmparator'a «eucharistie» (Hz. İsa'nın kanı ve eti makamına kaim olmak

⁶ Sa'd bin Vakkas, Fâtih'ten, sekizyüz sene önce Acem kisrâlarının meşhur sarayları olan Eyvân-ı Medain'e girdiği zaman Süre-i Dühan'da âl-l Pir'avn hakkında nâzii olan «K«m terekû mln c'îmâtin ve uyûnin...» âyet-i kerîmesini tezkâr etmişti. Hakanı, Eyvân-ı Medâin hakkındaki bir kasidesinde «Zerrin terekû?, ber kû, rû, kem terekû ber hân» mis-raiyle buna işaret eder. Tercüme mecmuasına müracaat (Mütercim).

⁷ Fetihten sonra dördüncü gün Dukas'a göre 31 Mayıs'a; Fran-zes'e göre 1 Haziran'a tesadüf eder. Dukas, kendi hesabına göre dördüncü gün olan 1 Haziran vekayiini meskût geçer. Lâkin Franzes 3. kitabın son babında tafsîlen zikr eder (M.İ. kısmında İstanbul'un fethi târihine bkz.).

⁸ Franzes, 3. kitabın nihayeti; Alter tab'ı.

⁹ «Tem.enni-i devam-ı bereket» mânasına kullanıldı (Mütercim).

üzere verilen şarab ve ekmek) vermek âyinini icra ederdi. Kilise mugannileri hep bir ağızdan:

- «Bu efendimiz çok seneler yaşasın!» mealindeki manzume ile günahların affı duasını okurlardı. Müesses olan teşrifat usûlünde şu son noktadan başka hiçbir şey değiştirilmedi. II. Mehmed, -Gennadius' dahî denilen-patrik Yorgi Holaiors'un intihâbma iştirak eden az sayıdaki büyük papaslarla ruhanî sıfatı hâiz olmayan memurların fetihten evvel mer'î âdetleri muhafaza etmelerini istedi. Daha sonra Patrik'i mükellef bir ziyafete davet ederek tantanalı bir şekilde kabul etti. Uzun ve dostâne bir mülakattan sonra, Gennadius'un ayrılacağı sırada II. Mehmed kendisine kıymetli bir asâ vererek:

- «Patrik olunuz, Cenâb-ı Hak sizi muhafaza etsin; her vakit meveddetimden istifâde edebilirsiniz; her hususta sizden öncekilerin hak ve imtiyazlarına mâlik olunuz,» dedi.

İslâm Pâdişâhı, Patrik'i avlıya kadar teşyî arzusunda bulunarak orada, büyük devlet ricalinin sinoda kadar Gennadius'a refakat etmelerini emretti. Patrik, -vezirlerden, diğer paşalardan mürekkep bir alay içinde-Pâdişah'ın en güzel atlarından birine bindiği halde, Ayasofya'nın camie tahvil olunmasından dolayı Patriklik merkezi olmak üzere tâyin olunan Havariyim Kilisesi'ne gitti. Ancak bu kilisenin bulunduğu mahalle hasar görmüş ve boşalmış olduğundan ve kilisenin ön avlusunda bir Türk maktul bulunmuş olduğundan Gennadius Patrikhâne'nin -sonradan Fethiye Câmii'ne tahvil olunan-Meryem Kilisesi'ne nakline Pâdişâh müsâade aldı.¹⁰ O zamana kadar Meryem Kilisesi'nde ikamet eden münzevî rahibeler (Trollus) üzerindeki Azîz Yahya Kilisesi'ne naklolun-muştur ki, Justinien Rinotmetus zamanında beşinci Râhibler Meclisi burada toplanmıştı. Şu nakil isbât ediyor ki, bu rahibelerden bâzıları ırzlarını değilse bile hayatlarını Türkler'in elinden muhafaza etmişlerdir.¹¹ Yeni Patrikhâne'nin kuzeyindeki mükellef saray, patrik'e ikametgâh oldu. Pâdişâh, kendisine şahsının taarruzdan masuniyeti (dokunulmazlığı olduğunu) bildiren bir berât gönderdi. Berâtta şöyle yazıyordu:

«Kimse Patrik'e tahakküm etmesin; kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin; Patrik ve maiyyetinde bulunan büyük râhibler her türlü umumî

¹⁰ Meryem Killesi'ni camie tahvil eden H. Mehmed'dir. Kaatemir'in, ha-tâen Âlî'nin şahadetine istinâd ile dediği gibi (c. 2, s. 120). I. Selim değildir.

¹¹ Bizans müverrihlerinin İfâdesi olduğundan, gazezden halî değildir. Mt

hizmetlerden müebbeden muaf olsun.»

Yine bu berât, Rumlar'a şu üç imtiyazı temîn ediyordu: «Kiliseleri camie tahvil edilmeyecektir; izdivaç ve definleri Rum Kilisesi usûl ve kaidelerine uygun olarak eskiden olduğu gibi ifâ olunacaktır; ıyd-ı fasih (?) icrasında devam olunarak bu münâsebetle Fener, yâni 'Rum mahallesi kapılan üç gece açık kalacaktır.»¹²

Mehmed, iyi niyetlerine te'mînât olmak üzere yeni patrik tâ'yîn ederek Rumların asayişini te'mîn eyledikten sonra, Haziranın ikisinde Galata Cenevizlileriyle iştigâl eyledi. Mevcud sakinler tahrîr olundu; Lâtin gemilerine kaçmış olanların haneleri açıldıysa da, yağma edilmedi. Menkûl eşyanın defteri yapılarak sahiplerinin haklarını isbât etmesi için üç ay tâ'yîn ile bu müddetin hitâmında geri kalan eşyanın hükümete âit olması kararlaştırıldı. Ondan sonra, Padişah Galata'nın kara tarafı duvarlarını yıktırdı; lâkin liman istihkâmlarını bıraktı. İstanbul 4surlarını tamir etmek ve boş kalan içini şenlendirmek için birçok dülgerler ve kireççi celb ettiği gibi, gelmedikleri hâlde idam edilecekleri tehdidiyle Trabzon, Sinop, Asprokastron beldelerinden beşbin hanenin İstanbul'a naklini emretti. Kölelerinden Süleyman, duvarların tamiri için gereken kirecin ağustosta hazır bulunmasına ve muhacirlerin yeni vatanlarına gelmek üzere eski vatanlarını Eylülde terketmelerine nezâret etmeğe memur dilmişti.¹³ Asaletlerini isbât edecek Rumlar'm, Bizans İmparatorları zamanından ziyâde hürmete nail olacağına ve eskiden hâiz oldukları rütbelere muâdil rütbelere verileceğine dâir Pâdişah'm alenî te'mînâtı üzerine, bunlardan birçoğu bunun için tâ'yîn olunan Aya-Petro Yortusu gününde hazır bulundular; lâkin sâdedilliklerinin cezasını çekerek kesilmiş başlan saray merdivenlerini kana boyamakta gecikmedi.¹⁴

¹² Bir yangın esnasında zayı olan bu berâtın sıhhati I. Selim zamanında -Kostantiniyye fethinde hazır bulunmuş-bir Yeniçeri'nin şahâdetiyle isbât olunmuştur. Kantemir, 119.

¹³ «Fâtih İstanbul'u teşhir ve sür ve bârusunu ta'mîr etükde Süleyman beg nâm kulumu İstanbul sü-basısı tâ'yîn ile ta'ntfr-t şehri âna tevlz eyledit (Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 447 Mütercim) Franzes, 3. ktaibin nihayetlerinde bunları «sürgün» diye adlandırır. (Mütercim'in ilâvesi: Mttverrû Hammer bu kelimeyi sürgün mânâsına anlamıştır; vâkiâ o mânâda dahî kullanılırsa da «ileri sürmek» tabirinden anlaşıldığı veçhile sevk mânâsına gelir; burada, bu mânâdadır.)

¹⁴ İstanbul yağmasına şahid olan Spandojino Kantakuzino bu hususta şöyle yazar:

«Quinti a certi giorni Maometto fece intendere, che tutti quelli, i quali havessero potuto provare la lor nobilita e gen-tilezza di sangue, sarebbono stati vie meglio provisti sotto il suo governo che sotto quello de gl'Imperadori Cristiani, affer-mando ch'egli non era cosa giusta: che le persone nate di nobil sangue dovessero haver disagio et andare accentando per Dio. E così alcuni di loro male avedutti s'andarono a far scrivere quel giorno, ch'era disegnato a questo effetto, nel qual si pensavano che si dovesse far loro provigione, che fù il dì di San Pietro Quivi raunati per commissione di sultan Maometto, a tutti fu tagliata la testa.» Theodor Spandojino Kantakuzino'nun şerhi, Franzes, 1453, s. 37) Spandojino, bunların hayatta kalıp

Kostantiniyye fethinin yirminci günü (18 Haziran 1453) II. Mehmed Edirne'ye azimet ederek -Rum asilzâdegânı kız ve kadınları uzun bir sıra teşkil etmekte oldukları halde-tantanalı bir alay ile şehre dâhil oldu. Kadınların arasında Grandük Notaras'ın zevcesi de bulunuyordu. Bu prenses -ki fazileti, ulvî tabiatıyla dikkate şâyân idi-yol esnasında Mezene köyü yakınında vefat ederek oraya defn edildi. Muzafferiyet ala-' yım terkîb edenlerden biri de vezîr-i âzam Halîl Paşa idi ki, Çandarlılar' m dördüncüsüdür. Ve vezîr-i âzamlık hizmeti kendisine kadar hanedanına fasılasız intikal etmiştir. Halîl Paşa'nın başı kesildi. Devletin en büyük memurunun idâmı bu birinci misâldir ki, Osmanlı târihinin bugüne kadar (Hammer zamanına kadar) saydığı 202 sadrâzam saflarında yirmi defadan ziyâde tekerrür etmiştir. Sultan Mehmed'in bu hareketini Rumlar'ın gizli dostu olan ve kendisini irtişadan alamamış bulunan Halil'in geçmişteki entrikaları haklı çıkarır. Notaras'ın Pâdişâh ile ilk mülakatında II. Mehmed şehrin ısrarlı bir şekilde mukavemet etmesi sebebini suâl etmesi üzerine, Halil'in İmparatoru ve senatosunu sebata ve müdâfaayı terk etmemeğe teşvîk eden mektublannın sebep olduğunu ifâde etmişti. Mehmed, iki gün kötü niyetini gizlediyse de, üçüncü gün ve-zâr-i âzami mahbese attırdı, ki oradan ancak kırk gün sonra -idam olunmak üzere¹⁵ çıkmıştır.¹⁶ Yüzyirmibin duka ile dolu olan hazînesi müsadere ve odası matemini tutmaktan men olundu. Muavinleri olan Yâkûb ve Mehmed Paşalar mansıblarından azl ile bütün emvalleri zaptedildikten sonra nefy edildiler.¹⁷ Pekçok zamandan beri Sultân

da kendisi gibi Türkler'in dostu olmalarından şüphe edilerek IV. Adriyen zamanında bütün Hıristiyan memleketlerinde mahbûs ve sefilâne ölüme mahkûm olan Rumlardan daha az acınacak bir hâlde bulunmuş olduklarını yazar.

¹⁵ İstanbul'un fethinden birkaç gün sonra vezîr-i âzam İbrahim Paşa-zâde Halîl Paşa tevâbiyle habs olup kırkgün sonra kati olunarak, kendisine bağlı olanlar salıverildi. (Nuhbe'den telhis, s. 28). Mütercimim fikrine göre, Halîl Paşa'nın kabahati Sultân Murad'ın tekrar cülusu sırasında Fâtih hakkında muğfilâne muamele etmesidir. İhtimâl ki Paşa'nın bu hususta mesaisi Sultân Mehmed'in pek genç olmasından dolayı, II. Murad'ın tekrar tahta çıkması hususunda düşündüğü faydaya dayanmaktadır; lâkin yeni padişah artık kendisine emniyet edemiyor ve geçmişteki muameleyi unutamıyordu. Yoksa Bizanslıların Paşa'ya balıklar içinde altın göndermesi efsâne kabilinden görüldüğü gibi, No-taras'ın ihbarları da mevsuk addolunamaz. Osmanlı Devletinin en büyük rütbesini taşıyan Halîl Paşa'nın, canı dudağında olan Bizans hükümetine hâmi olmasına nasıl inanılabilir? Paşa'nın kendisi itham ediliyorsa, etrafı neden habs olundu? Fakat Fâtih yine nisbeten âdildir ki, bunları salıvermiştir. İdamının kırk gün sonraya bırakılması, Edirne'de halkın efkârının anlaşılması mütâlâasından neş'et etse gerektir.

¹⁶ Osman-zâde'nin Hadtkatü'l-Vttzer&'sı. (Kâtip Çelebi Tftkvhnüt-Tevâilh*-inde (İstanbul tab'ı, s. 174) Halli Pasa'nın cülus hususunda Sultân Meh-med'In kendisine incinmiş olduğu ve fetihle sulh için rüşvet aldığı ci-hetle, Yedikule'de hapis ve katlolunduğunu 858 târihiyle kaydeder. Hoca Sa'dtt'd-dln bu bahiste sükût eder. Mütercim).

¹⁷ Kalkonâli (Halkondilas), 1, 8.

Mehmed, Halil'in kendisini Rum altınlarına satmış olmasından şüpheleniyordu. Bir gün bir kapiya zincir ile bağlanmış bir tilki görerek:
-«Zavallı mecnûn! Hürriyetini satın almak üzere niçin Halil'e müracaat etmedin?» demişti.

Bu sözler vezire dehşet verdiğinden Mekke'ye gitmek suretiyle Pâdi-şah'ın gazabından kendisini korumaya niyet etmişti. Bununla beraber şüphelerini izâle eden bir nâme-i husûsî-i şâhâne (Pâdişâhın husûsî bir mektubu) üzerine hizmetinde devam karar verdi. Lâkin hıyanetine bedel ve -Murad'ı ikinci defa olmak üzere tahta iclâs ettiğini asla affet-memiş olan-Mehmed'in eski kını eseri olmak üzere, hayâtını verdi. Pâdişâh, Edirne'den Mısır Sultânı'na, İran şahına, Mekke Şerifine zafer-nâmeler irsal ve komşuları olan Hıristiyan hükümetlerinin senelik vergilerini takdim etmek temennileriyle muzafferiyetini tebrik etmelerine cevaplar gönderdi.¹⁸ Sırbistan ve Mora despotları Pâdişah'ın huzurunda -birincisi oniki bin, ikincisi onbin duka altmiyle-her sene birer elçi göndermeğe muvafakat etmek mecburiyetinde bulundular. Sakız ve Midilli hâkimleri olan iki Ceneviz beğinden biri üç bin, diğeri altı bin duka senelik vergi vermeğe taahhüd ettirildiler. Trabzon ile Karadeniz'in Asya sahili için her sene bir elçi vâsıtasıyla hâk-i pâ-yi şâhâne'ye takdîm olunmak üzere ikibin duka vergi vaz' olundu.¹⁹ Osmanlı Padişahlarına en evvel itaat etmiş Hıristiyan hükümeti olan Raguza hükümetinin de vergisi binbeşyüz dukadan üçbin duka'ya çıkarıldı. Cumhuriyet, firari Ruralar'a gösterdiği misafirperverliğin; Komnen, Laskaris, Paleolog, Kan-takuzen asîl aileleri hakkında gösterdiği ihtiramın, Jan Laskaris, Dimit-rius, Kalkondil (Halkondilas; Chalcocondilas), Teodor, Spandojino, Pol Tarhunyates gibi o zamanın âlimleri hakkında o aileler derecesinde gösterdikleri hürmet ile, bunların Lorenço Dö Mediçi'nin sarayına seyahâtleri için iane olmak üzere verdiği hediyelerin cezasını, vergisinin artırılmasıyla çekmiş oluyordu.²⁰ Rodos Üstâd-ı Âzami ile Venedik

¹⁸ Münşe&t-i Feridun'da: 202 numara Mısır Sultâm'na 203 onun cevâbı; 204 Mekke Şerif'ne, 205 cevâbı; 207 numara İnan hükümdarı Cihan-şah'a 208 cevâbı. (İstanbul fethinde Azîz-i Mısır İnal Ş&n'a -Molla Gürânî inşasıyle-yazılmış olan nâme-i hümâyûn İstanbul mattou Münşe&t-i Feridun'un 22S-231 ve cevâbı 231 ve 232 sahlfelertndedir. Azîz-i Mısır bazı nefis hediyeler gönderiyor. Şerif ces-Seyyîdi'l-Ahsen el. İdân el-Hasen!>e yazılmış fetih-nâme-i hümâyûn 232 ve 233 ve yine Mekke Şerifine gönderilmek üzere Azîz-i Mısır'a irsal olunan nâme-1 hümâyûn 233-236 ve adı geçen şerif tarafından tebrik hediyeleriyle gelen cevftbnâme 236-237 sahlhâfelerde münderictir. tran Şahı Cihanşah Mîrzâ'ya Hoca Kerîmi insasıyle muharrer nâme-i hümâyûn 237-241 ve cevâbı 241-243 sahlfelertdedir. İnan 34*1* da mufassal defterile beraber hediyeler gönderiyor. Azîz-i Mısır ve Mekke Şerifi ile muhabere arapça, İnan \$*-h'yle farsçadır. (Mütercim).

¹⁹ Dukas, 13, s. 177. KalkondU, 9, s. 142. Kalkpndil'e nazaran Midilli de -Trabzon gibi-iklbin duka vergi

²⁰ «Venedik tarafından firari Hıristiyanlar'a gösterilen misafirperverlik gerçi defalarca Osmanlılar'ın

Do-çu'nun sefirleri sulh müzâkeresi için Edirne'de bekleniyordu. Bu sıralarda, yâni Ağustos ayında Sırbistan Despotu'nun elçisi vaz' olunan vergi ile geldi. Elçi, bu vergiden başka, esirlere pekçok sadakalar verdiği gibi, despot Jorj'un emri mucibince esirlerden genç, ihtiyar yüz rahibeyi satın aldı.²¹

Son Bizans împaratoru'nun kardeşleri Dimitrius ve Tomas, Kostantiniyye'nin fethinden sonra İtalya'ya gitmek üzere gemiye binmek istedikleri zaman, Mora Rumları'yla onların Arnavudlar'dan olan yardımcıları arasında, ve hattâ bizzat Rumlar'ın saflarında ihtilâflar meydana gelmişti. Arnavudlar împarator'un kardeşlerine itaatten istinkâf ile Topal Fiyer'in emri altında açıktan açığa ihtilâl çıkardılar ve Mora'nın hâkimiyeti için onlarla münazaaya çıktılar. Vâkiâ Dimitrius ve Tomas, korkakça firar tasavvurlarından vazgeçerek II. Mehmed'in kendilerine yüklediği oniki bin duka vergiyi vaad etmiş iseler de, Rumlar ikiye ayrılmış ve Emanuel Kantakuzen, Paleologlar'a muhalif fırkanın riyasetine geçmiştir. Arnavudlar memleketi tahrîb etmek için bu karışıklıktan istifâde ettiler ve eğer Mora kıt'asının hâkimiyetini zât-ı şahaneleri kendilerine bahşedecek olursa, Rumlar*'ın vereceği vergiyi vereceklerini Pâdişah'a arz ettiler.

Mora Despotluğu'nu gaspetmiş olan Emanuel Kantakuzen'den sonra Dimitrius ve Tomas aleyhine isyanın en tehlikeli iki elebaşısı, son Bizans împaratoru'nun kayınları Lukanos ve Santerion Zaharya nâmında iki Rum olmuştur. Tomas bunları bir zamandan beri Hlomuça²² şehrinde, daha doğrusu şehrin yakınındaki Turnes Kulesi'nde mahbus bulunduruyordu. Santerion, II. Murad'ın Heksamilon aleyhindeki teşebbüsünde Ahai mintikasına firar ettiğinden Lukanos da bir takım nev-zuhûrlann başına geçerek Rum ve Arnavudlar despotları aleyhine ayaklandırdığından dolayı, bu mahbûsiyete müstehak olmuş idiler.²³ Bunlar, mahbeslerin-den firara muvaffak olarak Rum ve Arnavud ihtilâlcilerinin kumandasını ellerine aldılar ve son imparatorun kardeşlerim -Mehmed'in bir vergi mukabilinde kendilerine terk etmek lûtfunda bulunduğu-hâkimiyeti ellerinden almakla tehdîd ettiler. Korint Rum kumandanı Hazan, bâb-ı hü-mâyûn'dan yardım

hiddetine sebep olmuş ise de, bu defa gelip iltica eden Rumlar'ı Venedik Cumhuriyeti asla reddetmemiştir. Koleti (Coleti)'ye inanılmak lâzım gelirse, Ragusa ahâlîsi Komnenler'i, Laskarisleri, Paleologlar'ı, Kantakuzenler'i dostça kabul ve mümkün olan her türlü yardımı ifâ etmişlerdir.» Engel'in Geschichte des Freistaats Ragusa, s. 176.

²¹ Dukas, 13, s. 177.

²² Franzes, 4, 14, s. 85; Alter basımı. Pöküvil'e de müracaat, 4, s. 244. Hlomuça, yâjhut Tunus Kulesi, bugün Halemostir, yahut Kule Muzl namıy-la yad olunur.

²³ Kalkondil, 1, 13, s. 128, Bale basımı.

talep etmemiş ve Pâdişâh bu yardımı fazlasıyla yapmış olmasaydı, iki despotun Mora'daki hükümetleri bitmiş olacaktı.²⁴

Otuz sene önce²⁵ Türkler'in birincisi olmak üzere Heksamilon'un zaptından sonra Berzahtan geçerek Spart'a (Lakedemon), İşkodra'ya (Leon-topolis), Gardika'ya kadar ilerlemiş ve Tavia'da Anıavudları mağlûp etmiş olan Turhan -oğulları²⁶ kendisiyle birlikte ve bir Türk ordusunun başında-Rumlar'ı yine Arnavudlar'a karşı himaye etmek için Mo-ra'da tekrar görüldü (1454).

Turhan, Paleologlar'ı davet ile -hernekadar şimdi müttefikse de eskiden düşman olduğundan-halkın kendisinden ziyâde vatandaşları olan Paleologlar'a emniyeti olacağını söyledi ve onları ahâliye görünmeğe teşvik etti. Halkondilas, Turhan'ın nutkuna şöyle hitâm veriyor:

-«Eğer Pâdişâh size merhamet edip kaybolmak derecesini bular hükümetini tekrar elinize vermek için imdadınıza yetişmemiş olsaydı, işinizin bitmiş olacağını ben pek güzel bilirim. Kendi husûsî tecrübeniz size öğretmiştir ki, idareniz fenadır. İstikbalde tebeanız üzerinde daha iy: hükümdarlık etmenizi hâlin icâbı size hakimane emrediyor. Bilhassa tavsiye ederim ki, dâhili ihtilâflarla kendi harâbînizi çabuklaştırmayınız. Her türlü ihtilâl müsebbiblerine karşı amansız olunuz. Yeniliklere teşebbüs edenlere karşı pek merhametli görünmeyiniz. Biz Türkler'i iki şey iktidarın zirvesine çıkarmıştır: Onların biri yaramazlara mücâzât, diğeri iyilere mükâfattır.²⁷ Eğer kararlaştırmış olduğumuz te'dîblerin gecikmesine ahvâl bizi icbar ederse, talep edilen affı veririz. Fakat tamâmiyl* emniyetli bir halde bulunmak üzere, onu icraya muktedir olduğumuz vakit hak edilmiş olan cezayı icra eder, ve bize edilen hakaretlerin intikamını sebatla tâkîb ederiz».²⁸

Turhan sözünü ikmâl edince, Arnavudlar üzerine yürümek emrin; verdi; Dimitrius zayıf bir Rum fırkasıyla Türkler'in arkasından -Epir liler'in

²⁴ «Et profecto param aşerat, quin res Peloponnesi translatae easent ad Albanos, ni Asanes profectus in januas regis ab eo exercitum impetras. set.» (Metindeki İfâdenin mehzadır. «Hazan» kelimesi «Hasan» İmlasında, olduğundan müslüman İsmi olması hatıra gelirse de, bu şahsın Korin, t Rum kumandanı olması, müslüman bulunmasına manidir. Galiba Hammer'ni de meTıazı aynen nakletmesi bundan dolayı olacaktır. Me'haz, Kalkondil'in lâtinee tercümesi olduğu istidlal olunuyor. Mütercim). (16) 18

²⁵ 1423'de, Ch*on*con ad calcem Ducae'dan.

²⁶ Franzes, 4, 14.

²⁷ İştirilerek, hatırda kalmış bir rivayete «öre, Hz. Faruk kendisinden talimat İsteyen bir valiye gu hatt-ı hareketi çizmişti: «Tahvlf-i İsrar, ter-gîb-i ahyar». Mütercim.

²⁸ Halkondilas, Rumca metinde Türkler'den Turhan galib slgösiyle bahseder.

kadınlarına, çocuklarına ilticâgâh yapmış oldukları-Barbustenis²⁹ boğazına gitti. Ordunun bu kısmı düşmanı muhafaza eden istihkâmların altına derhâl lâğim kazmağa başladılar. Arnavudlar gece kaçtıklarından, on bin kadın Türkler'in eline düştü. Dimitrius'un küçük kardeşi Tomas diğer bir fırka ile İkom (Volkano Tepesi) yolundan Etos şehrine gitti. Bu belde Santerion tarafını tutmuştu, bin esîr ile eslîha ve zahire vererek kendisini satın aldı. Sair Arnavud reisleri -Rumlar'dan alınan atları iadeye mecbur olmamak şart-ı mahsûsuyla-• itaatlerini arz etmekte gecikmediler. Turhan, azimetinden önce Paleologlar'ı birbirleriyle uyuşarak yaşamağa tekrar teşvik ve yeni şeylere kalkışanlar hakkında tam bir şiddet tavsiye ederek, şu sözleri söyledi:

-«Rum beğleri, sizin kendi menfaatinize olmak üzere yapmanızı istediğim hususları kâfi şekilde izah eyledim: Siz müttehid bulunduğça hükümetiniz saâdet-i hâl bulacak ve asla sarsılmıyacaktır; lâkin aranıza ittifaksızlık girerse, aksi vuku bulacaktır. Husûsiyle şuna dikkat ediniz ki, tebeanız âsâyîş hâlinde size hürmet etsin ve fenalık yapanların merhametsiz intikamcısı olunuz.»

Turhan bu sözleri söyleyerek veda etti ve Mora'yı terketmek üzere atına atladı.³⁰

Bu Türk siyâseti kaideleri iki despota faydalı olmadı. Turhan'ın azimetinden sonra akıllıca bir şiddet gösterecek yerde, tebealarına her vakitten ziyâde yüz verdiler. Bu suretle onların sadâkatlerini te'mîn etmek ümidinde idiler. Halbuki ihtilâl ve mesele çıkarmak fikrini teşvik etmekten başka bir şey yapmıyorlardı.³¹ Lukanos bir fesâd fırkasının başına geçerek birçok Bizanslı'yı, Amavudlar'ı, Moralıları* bu fırkaya dâhil etti. Fırkanın maksadı despotların hükümranlığından kurtulmaktı. Bunun için Korint ile hemen bilumum Mora mıntıkası kumandanı Hazan'a müracaat ettiler. Hazan -daha ziyâde, Pâdişâh tarafından konulan vergiyi peşin olarak te'diyeye muktedir olmadıkları cihetle-Bâb-ı Hümâyûn'a durumu bildiremeyeceğini beyân etti. Dimitrius ve Tomas, oniki bin duka'yı³² derhal tstanbul sarayına göndererek, ihtilâlcilerin tasavvurlarını bozdular. Pâdişâh, bu sür'atli hareketten hoşnûd olarak, Mora'nın başlıca aileleri hakkında bir lütuf berâtı gönderdi ki, bunda

²⁹ Halkondilas'ın «Barbustenis» adını verdiği kapıların boğazmdafcl Bar* dünya1, Yunanistan'da Seyahat eserinde, 2, s. 594.

³⁰ HalkondUas, 1, 8, s. 129.

³¹ Kezalifc, 1, 130. Tanm-Gr«aticia (Türk-Rum) târihi, s. 17.

³² Kezalki, 130, Bala ıbasını.

Rumlar'm şahıs ve mallarında taarruz görmeyecekleri ve kendi hükümdarlığı zamanında Rumlar'ın menfaatları, evvelki hükümetler zamanından ziyâde himaye göreceği için babasının toprağına, belindeki kılıca, Müslümanların

yüzyirmidörtbin peygamberlerine, Kur'ân-ı Kerîm'e kasem (yemîn) edi yordu.³³

Mehmed, eski Bizans'ın fethini takip eden kışı Edirne'de istirahatı* geçirdi. Payitahtın ileri muhafızları demek olan ve duvarlarının meta netine güvenerek bütün civar mahaller içinde, Osmanlı ordularının hücumunu okadar çok defalar yalnızca def etmiş bulunan³⁴ Silivri v« Bigados, Sultân Mehmed'in İstanbul'u fethini müteâkib³⁵ muhârebesizce teslimiyetlerini arz ettiler. Silivri, eski «Slibria»dir ki, bunun metropolid makam olan baş kilisesinde Azîze Ofemin'in iskeletinin bakiyyeleri, yahut Türkler'in tâbiri veçhile «kadîd»³⁶ muhafaza olundu Şimdi dahî orada Kantakuzen'in sarayı harabeleri müşahede edilir. Bi-zanslılar'm Epibados dedikleri Bigados, son zikrolunan İmparatorun kudretli rakibi Apokokos'un sarayıyla meşhurdur.³⁷ Rum İmparatorluğu pâyitahtıyla geri kalan memleketlerinin sükûnet içinde temellükleri esnasında, II. Mehmed daha o zamandan Sırbistan'ın fethini düşündü. Kostantiniyye'den azimetinden bir sene sonraki bahar içinde (1454/858) ihtiyar Sırbistan kralına şu yolda bir nâme ile elçi gönderdi: «Hüküm sürmekte olduğun memleket senin değil, Lazar'ın oğlu Eti-enne (Etiyen) 'indir; binâenaleyh benimdir (Lazar'ın kızının kayın validesinin hâiz

³³ Türkçe değil, Rumca olan aşağıdaki vesika -ki bir nüshası Avusturya İmparatorluk hanedanı ve Kraliyet Evrak Hazînesinde Venedik Hükümeti evrakı arasında mahfuzdur- buraya nakledilmeğe her cihetten lâyıktır.

Türkçe tercümesi: (Sultân İkinci Mehmed'in Tuğrası) «Devletimizin bütün arhontlarına; evvelâ bütün maiyyetiyle beraber arhont Gir Sfantazes'e; bütün maiyyetiyle Gir Ma-nuel Raol'e; bütün maiyyetiyle Laskari Gir Dimitrius'a; Diplo Bateziler (*)'e, Kalkeliler'e, Pagomeniler'e, Pranko Poleliler'e, Peroponililer'e ve diğer avdet arzusunda bulunanlara! Zât-i Hümâyûnum size selâm eder; işbu ferman size ilâm edecektir ki muhterem Ağam Hasambeis (Hasan Beğ) buraya gelmiş ve sizin avdetle tebeamdan bulunmağı arzu ettiğimizi hu-zûr-ı sahaneme arz ile geri çağırılmamızı lûtf-i hümâyûnumdan istid'a etmiştir; binâenaleyh taleb ettiğiniz ruhsatnameyi gönderiyorum. Müslümanların mu'tekîd oldukları Nebi-yi Âzam Muhammed ve yedi Kur'ân (**) yüzyirmidörtbin peygamberimiz ve belimize kuşandığımız kılıç nâmına ve pederim Hudâvendigâr ruhuna yemîn ederim ki ne size, ne evlâdınıza, ne emvalinize hiçbir fenalık etmeyeceğim; bilâkis sizi âsâyîş-i hâl üzere yaşamağa terk edeceğim, o hâlde ki her vakitten daha iyi bulunacaksınız. Bu niyetde olduğum hâlde tam bir i'timâda şâyân olan işbu emir-nâme-i hümâyûnu imza eyledim. Kostantiniyye, 26 Kânun-i evvel.»

³⁴ Dukas, 38, sr 145.

³⁵ Kantemir, &, 160.

³⁶ Kantemir, II. Mehmed'in Saltanat Zamanı, en» işaretli nota, 1, s. 121. (Metinde «Momle» denilmiş işe de haşiyede «kaldı» (kurumuş et parçası) aynen mezkûrdur. Mütercim).

³⁷ Rostantindj-ye ve Boğaziçi, 2, s. 90.

olduğu hukuktan dolayı). Bununla beraber baban Volek'in hissesiyle Sofya şehir ve arazisini sana bırakabilirim. Eğer bu şekilde bir tesviyeye muvafakat etmezsen³⁸ silâha müracaat edeceğim.»

Sefir, hilâfında hareket ederse başı kesilerek cesedi vahşî hayvanlar önüne atılacağı tehdidiyle, yirmibeş gün içinde avdete me'mûrdu. Jorj, Hunyad'dan istimdâd için Tuna'yı geçmişti. Elçi muhtelif bahanelerle oyalandırılarak, şehirlere zahire doldurmak ve istihkâmlarını ale'l-acele tamir etmek için lâzım olan vakit şu suretle kazanıldı. Otuzuncu gün Mehmed, elçisinin avdet etmediğini görerek ve artık sabra tahammülü kalmayarak, bütün kuvvetiyle Filibe üzerine yürüdü. Orada elçisine tesadüf etti. Jorj'un Macaristan'a kaçtığı hakkın^r verdiği malûmatı na-zar-ı dikkate alarak, elçinin hayâtını bağışladı. Bu malûmat kendisine vaktinde, yâni ordunun hareket şeklini tâyine müsâid bir zamanda vâsıl olmuştu. Osmanlı ordusunun hareketi esnasında, Macarlar Tuna'dan geçerek Tırnova ve havalisindeki memleketleri kamilen yağmalamış ve aldıkları ganimetlerle tekrar nehirden geçmiş idiler. II. Mehmed Sofya'ya vardığında, ordusunun büyük kısmıyla bütün dîvânı orada bırakarak yirmi-bin hafif süvârî ile düşmana rastlamaksızın Sırbistan hududunu geçti. Jorj, Macarlar'ın yakın bir zamanda imdada geleceklerini vaadle tebeasının müstahkem mevkilere iltica etmelerini emretmişti.³⁹ Mehmed, ordusunu ikiye taksim ederek, bunlardan biri Semendire ve diğeri Istroviç üzerine hareket ettiler ki, şu iki mevki memleketin anahtarlarıdır. Süvariler bütün Sırbistan'ı dolaşarak, beraberlerinde ellibin esir getirdiler; bunlardan dörtbiniyle Pâdişâh Kostantiniyye yakınındaki köyleri şenlendirdi.⁴⁰ II. Mehmed'in bütün kuvveti Semendire'ye karşı bir netice elde edemedi. Hâriçteki istihkâm Türkler'in eline düştüğü sırada, şehre hâkim olan kale galebeye imkân vermiyecek bir mukavemet gösterdi.⁴¹ İstroviç,⁴² duvarlarının Osmanlı toplarıyla kül yığınınna döndürüldüğünü görerek⁴³ -şecîâne müdâfaasına ve muhafızlarının şiddetli bir hücumuna rağmen-kapılarını açtı; fakat muhafızlarının serbestçe çekilebilmelerini şart kıldı. Bu şart Türkler tarafından kabul ve bunun için

³⁸ Dukas, 52, s. 178.

³⁹ Dukas, 1, 179.

⁴⁰ Turuç ve ondan naklen Engel, Sırbistan Târihi.

⁴¹ Dukas, s. 179.

⁴² Ostroviça, Neşri tarafından (s. 200), «Sivrice-Hisar» ve İdris tarafından . (varak: 87) «Sivrihisar» ismiyle zikrolunuyor, İdris bundan başka «Onul kal'ası»ndan da bahseder.

⁴³ İstroviç yahut İstroviça Sa'dü'd-dîn'de -Neşri gibi- Sivrice Hisar'dır (c. 2, s. 449). Hammer'in 34 no. lu dipnotunda Onul dediği kale Sa'dü'd-dîn'de <s. 449) Amûle Hisan'dır.

yemîn edilmiş ise de, muhafızlar esir edildiler. Mehmed Semendire' nin muhasarasını kaldırıp Sofya'ya ve oradan Edirne'ye döndü ve kendisine âit olan beşte bir için en güzel delikanlıları alarak esirleri taksim etti. Fîrûz Beğ'i⁴⁴ -Hunyâd ile despot Jorj'un kumandası altında toplanmış olan orduyu tutmak için-otuziki bin kişi ile Morava üzerinde bulunan Krosvaç'da bırakmıştı. Hunyâd ile Jorj, Fîrûz Beğ'i mağlûp ve esîr ettikten sonra, Pirotta ve Vidin üzerine yürüyerek bu iki şehri yaktılar ve bütün o havaliyi talan ettiler. Mehmed, Macar ordusunun muzaf-feriyâtına son vermek için Pirotta ve Sofya arasına gelip ordu kurdu.⁴⁵ Lâkin Hunyâd, Belgrad üzerinden muzaffer bir surette Macaristan'a döndü ve Jorj otuz bin duka senelik vergi vermeyi arz etmiş olduğundan,⁴⁶ Padişah, sulha muvafakat ederek Edirne yoluyla İstanbul'a avdet etti.⁴⁷ Az önce, Venedik ile bir ahidnâme akdetmişti; Cumhuriyet'in sefiri Marsello ile müzâkere olunan bu ahidnâmede iki memleket tüccarlarına ticâret serbestisi te'mîn olunmaktaydı. Dük Dö Naksus Vene-dik'in malikâne sahiplerinden olmak sıfatıyla bu ahidnâme hükümlerine dâhil bulunuyordu. Arnavudluk'taki Venedik müstemlekeleri vergisi II. Murad zamanındaki miktarda tâ'yîn olundu ve Venedik tebeasının himâyesi için Kostantiniyye'de elçi⁴⁸ ikameti hakkı verildi⁴⁹ (18 Nisan 1454). (19 Rebi'ü's-sânî 858).

Mehmed bu suretle sulhu te'sis ettikten sonra, yeni payitahtında tezyinat ve dâhili idare tasavvurlarına devam etti. İstanbul'un muhasarası esnasında Peygamber'in Sahâbesi'nin kabrinin keşf olunduğu mahalde Eyüp Câmii'nin ilk taşını vaz' eyledi. Havariyyun Kilisesi'nin ve eski İmparatorlar makberlerinin (Teodos Meydanı) harabeleri üzerine, kendi ikametgâhı olmak üzere bugün «Eski Saray» denilen sarayı inşâ etti.⁵⁰ Türkler Mehmed'in dönüşüne kadar şehrin en meşhur manastırlarını temellük etmiş idiler. Şimdiki sarayın müntehâsırda bulunan Tersane Ma-nastırı'na dervişler ve Pantokrator Sarayı Çırpıcılar⁵¹ ve kundura eskicileri yerleşmiş

⁴⁴ Hunyâd, İmparator'a olan raporunda (Katona'ya müracaat, 1, 13, 3, s, 964) Fîrûz'u «Priz» beğ yazar, Turuç da öyle, s. 970.

⁴⁵ Hunyad'ın Nandoralba'dan yazdığı rapor, Katona, s. 965.

⁴⁶ Neşrî'ye göre üçyüzbin akçe (varak 200). Bu ise Maurice D'Ohsson'a nazaran otuzbin duka eder. «Sırbıye vergisi 1454'-de otuz bin dukaya iblâğ olundu.» (c. 3, s. 438).

⁴⁷ Engel, Sırbistan Târîhi, s. 406; Dukas'a nazaran, 42, s. 179. (Hunyad'ın avdeti Sırbistan Despotu'min vergi vermeğe muvafakati, Pâdişâh ile harbe kudretsizliklerinden neş'et eylediği aşikâr görünüyor. Mütercim).

⁴⁸ Venedik elçilerine Fransızca «bayie» tâbir olunur ki, İtalyancası «balyostur. (Mütercim).

⁴⁹ Lojiye, Venedik Târîhi, 7, s. 99, Marino Sanoto, 6, s. 288. Mouradja D'Ohsson, 7, s. 44.

⁵⁰ Dukas, 52, s. 179. Hacı Kalfa'nın Tafcvtmüt-Tevâih'inde 858 senesi; İdrîs, varak: 86.

⁵¹ Çırpıcı, çuka vesâireyi basan san'at erbabi! «Çırpıcı Çayırunun ne demek olduğu bu mânâdan anlaşılır. «Savetiers» lûgatine istinaden «kundura eskicileri» diye tercüme olunmuş ise de, ale'l-ıtlak ayakkabı İmâl

idiler.⁵²

Devletin birinci mansıbı bir sene açık kalmıştı.⁵³ O zamandan beri devletin vekâyî safhalarında bu hâdisenin tekerrürünü görmüyoruz. Pâdişâh, vezîr-i azamlık makamına -validesi Sırplı, pederi Hum olan-Mahmûd Paşa'yı tâyin etti. Mahmûd Paşa henüz pek genç iken Novo-berda'dan Semendire'ye giden yol üzerinde ele geçirilmişti. Saray hademesi sınıfına kabul olunarak hazîne dâiresinde istihdam olunmuş ve zekâsıyla Mehmed'in teveccühüne nail olarak, cûlusunda mahrem-i hâss derecesini ve Rumeli valiliğini ihraz etmişti.⁵⁴

1455/859 baharında Sırbistan hudud kumandanı İshak-zâde îsâ Beğ Pâdişah'a takdim ettiği bir arızada, bu memleketin ele geçirilmesindeki kolaylıkları arz ediyordu. Mehmed, hemen ordusunu Edirne sahasında topladı. Teftiş ettikten sonra, Üsküb'ün batısında gümüş mâdenleriyle meşhur olan .Karatova Dağı eteğinde ordusunu kurmağa gitti.⁵⁵ Orada topladığı mecliste muharebeye -Sırbistan'ın müstahkem şehirlerinin en mâmuru ve en dayanıklısı olan-Novoberda'nın teslimi teklifiyle başlanması kararlaştırıldı. Novoberda⁵⁶ yahut Novobrodoa -ki Neub-ridum, Novobirjum, Novomonte⁵⁷ isimleriyle de mâruftur-eski çağ târihinde zengin

edenler olmak lâzım gelir.

⁵² Dukas, 42, s. 179.

⁵³ İdrîs, varak 88. Osmân-zâde'nin Hadîkatü'l-Vüzerâ'sı. M. D'Ohsson (3, s. 326) vezîr-i âzamlık makamının ancak sekiz ay boş kaldığını beyân etmesiyle, altı ay hatâ eder. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde Eski Saray'ın inşasını 1456 Kânûn-i

(*) Bateziler, yâhud Vateziler her ihtimâlê göre Rum İmparatoru Vatazo'nun torunlarıdır. Diplo Bateziler ise gerek ana, gerek baba cihetinden olmak üzere onlardan gelenlerdir. Krosius'un Rum-Türk kitabında Theodor Zigo-mala'ya bakınız. Orada müellif mümtaz bir necâbet sahibi olan bu ailelerden Vrales, Muzalon, Notaras, Kranzoloras, Mamales, Laskaris, OgeniU3 ile Kantakuzen'den indirmekte olduğu zamanının diğer ailelerinden bahseder.

(**) Hammer, «Yedi Kur'âmin ne demek olacağına dâir bâzı ihtimaller ileri sürüyorsa da «Seb'a'ü'l-semân» mukabili olmak üzere yazılmış olacağı muhakkaktır. (Mütercim).

evvelinin yirridördünde başlayan 852 senesine koyar. Neşri ile İdrîs Mahmûd Paşa'nın vezîr-i âzam tâyin bulunduğu zaman temelleri atıldığını zannederler; Dukas 1454 senesine çıkarır. Bu müverrih daha ziyâde it'îmâda lâyıktır; husûsiyle Hacı Kalfa'nın diğer bir hatâ olmak üzere Kostantiniyye fethini 15 Rebiü'l-evvel'e yâni 29 Mayıs yerine 25 Mart târihine çıkarması ile tatbik olunursa. (İstanbul'un fethinin târihi hakkında Mütercim'in İlâveleri kısmına bkz.)

⁵⁴ Osman-zâde Efendi'nin Terâckn-i Ahvâl-i Vüzerâ'sında Mahmûd Paşa'nın Hırvat asıllı olduğu beyan olunmuştur. Halkondilas (7, s. 837) şöyle yazıyor: «Materno genre tryballus, paterno genere graecus erat.» (Validesi Sırplı, pederi Rum).

⁵⁵ Hacı Kalfa'nın Rûm-İH'si, s. 92.

⁵⁶ Novoperdabi Sa'dü'd-dîn'de «Novaberda» imlâsiyle zabtedilmiş-tir, ve eskiden II. Murad tarafından ele geçirildiğinde «Feth-i Şedâd-ger-i hısn-i Novaberdera» unvân-i manzûmiyle vezne getirilmiştir.

⁵⁷ 1 Hacı Kalfa'nın Rûm-İli'si, s. 144. Bu şehir Martinier'in Coğrafya Lugatı'nde Otelius ile Leonklavi'ye atfen münderiştir. Lâkin bu iki müellifin belirsiz bıraktıkları mevkii, ancak Hacı Kalfa tarafından tâyin olunmuştur. Novoberda; ekseriya, Bosna'nın bir beldesi olan Novi Bazar (Yenipazar) ile karıştırılmıştır; hattâ Sakızlı İzidor'un tabii Leküvi bunu Macaristan'daki Neograd zannetmeğe kadar varır.

gümüş mâdenlerinden dolayı «beldelerin anası» nâ-mıyla yâd olunurdu. Onsekiz sene Önce, Sırbistan hududu Türk kumandanının babası Evranos-zâde îshak Beğ'in, bu şehrin ele geçirilmesini II. Murad'dan ne suretle istida eylediğini ve Semendire'nin ele geçirilmesinden sonra ne veçhile Osmanlılar eline düştüğünü evvelce nakletmiştik. Novoberda daha sonra Sırbistan Despotu'nun hükümlerine altına geçtiğinden, îsâ, vaktiyle fetholunmuş olan bu beldeyi devlete iade edip de -pederinin II. Murad'ın iltifatına mazhar olması yoluyla-II. Mehmed'in teveccühüne nail olmak istemişti. îsâ, Sırbistan'ın son despotu Lazar kendisine halef olacak oğul bırakmadığı cihetle -şehrin Pâdişah'a âit olduğunu beyân ederek teslimini kumandanına teklif etti. Kumandan, Lazar oğul bırakmamış ise, bir kızı kaldığını ve kız Bosna Kralı'yla evlendirilmiş olduğundan, Kral'ın şu suretle Lazar'a vâris olduğunu ifâde etti. Bu red cevâbı üzerine Pâdişâh bizzat gelerek muhasaranın kumandasını deruhde etti. Şehir, yedi gün topa tutularak, nihayet haziran başlarında (1455) hücumla zaptolundu.⁵⁸ Ordunun şehirde bulunduğu muazzam servet, gâlibler arasında taksim edildi. Sultân Mehmed, kaleye beğ, kadı, kale kumandanı tâyin ve fethedilen bu mühim yerin muhafazasını kumandana tevdi etti. Trepçiya (Trepeçya) ve Taş-Hisar kaleleri de bütün hazîneleriyle Pâdişah'ın pençesine düşerek, II. Mehmed oradan -Türkler'in Hristiyanlar'a iki galebesiyle meşhur-o civardaki Kosova sahrasına azimet etti. Kosova'da Miloş'un hançeriyle hayâtını ve muzafferiyetinin semeresini kaybetmiş olan (45) cediti I. Murad'ın hâtırası hürmetine II. Mehmed, akıncılara kıymetli hediyeler dağıtarak, yalnız şahsı için ayrılmış olan maiyetiyle Kostantiniyye'ye avdet etti. Bu kadar muzafferâne kazanılmış bir muharebenin yorgunluğunu birkaç ay harem⁵⁹ içinde kalmak suretiyle çıkarıyordu.

Mehmed, ordusunu terketmekle -o zaman Adalar Denizi'nde dolaşmakta bulunan-donanmasının harekât sahnesine yakın olmak istemişti. Sakız, îstanköy, Rodos adaları üzerine muhtelif teşebbüslerini arzu edilen

⁵⁸ II Haziran târihindeydi ki Rab şehrine bir posta tatarı gelerek Sultân Mehmed'in Siniç Nehri üzerindeki diğer şehirlerle Novoberdo'yı istilasını haber verdi: Novo-Berdo caput illius et ob mineras belli neryus. (Engel, Sırbistan Târihi, s. 407).

⁵⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 173. Neşri, varak: 201. İdrîs, varak 90. Ravzatü'l-Ebrâr, varak 264. Takvîmü't-Tevârîh, 859 senesi. Solak-zâde, 92 ve Âli. Âli, Sultân Mehmed'in zevk ile meşgul olmak istiyor gibi, fakat ahâlî hakkında icra olunabilecek her türlü taaddiyâtı huzuruyla men' etmek maksad-i haffisine binâen İstanbul'dan Selâniğe azimet eylediğini yazar. Sırbistan Despotu'nun memleketlerinin geri kalan kısımlarını kurtarmak üzere derhâl otuz bin duka te'diye ettiğini bize haber veren de, Osmanlı müverrihleri meyânında yalnız Âli'dir.

neticelerle taçlandıramamış olan amiralinin cesaretini bizzat huzuruyla artıracacağını ümîd ediyordu. Kısa bir süre önce Rodos Üstâd-ı Âzami⁶⁰aleyhinde ilân olunmuş olan muharebe, bu deniz kuvvetinin kullanılmasına ihtiyâç hissettirmişti. Mehmed'in Sırbistan muharebesine azimetinden önce, Üstâd-ı Âzam, Azîz, Yahya tarîkatinden birkaç şövalyeyi gâycf güzel hediyeleri hamilen sefaretle Kostantiniyye'ye göndererek, Lisi ve Kari sahillerinde ve Türkler'in Rodos adasında serbestî-i ticâretini te'mîn edecek bir ahidnâme akdini teklif etmişti. Vezirler Sakız, Midilli, Limni, tmroz gibi diğer Cezâir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz; Ege adaları) gibi, Rodos Şövalyeleri'nin de bir vergi vermelerini teklif ettiler. Sefirler, kendilerinin talimatında böyle bir teklif ihtimâli bulunmadığından bahisle, hiçbirine karar veremeyeceklerini beyân ettiler. Binâenaleyh Üstâd-ı Âzam ile müzâkere etmek üzere, vekâletnameyi hâiz bir Türk elçisi bunların refakatine verildi. Rodos'a sarayın birinci derecede memurlarından biri gör derilmişti; lâkin vergi talebi üzerine Üstâd-ı Âzam, tarikatın Papa'ya bağlı olmasından dolayı kendisinin yalnız başka bir dine inanmış olan hükümdarlara değil, Hıristiyan hükümetlerine bile hiçbir türlü vergi vermekten memnu bulunduğunu ve bununla beraber Bâb-ı Hümâyun'a her sene hediyelerle bir sefaret göndermeğe hazır olduğunu ifâde ederek, eğer bu teklifleri Pâdişâh tarafından kabul olunmazsa, kendisi de istediği gibi hareket edeceğini ilâve etti. Mehmed, müzâkelerin neticesini haber alınca Üstâd-ı Âzam'ın mağrûrâne tarzından cerîhadar olarak, Rodos Şövalyelerine harb ilân etti. Kari sahillerinde dolaşan otuz Osmanlı gemisi muhâsamete başlamak için emir aldılar ve Rodos ve İstanköy adalarına çıkarak birçok ganimetler ve esirler aldılar. Bu aralık, Mehmed yirmi-beşi üç sıra, ellisi iki sıra, yüzden ziyâdesi bir sıra kürekli gemilerden mürekkep-bir donanma teçhiz etti. Novoberda'mn fethinden sonra bu donanma Derya Kapudâm Hamza kumandasıyla Gelibolu'ya azimet ve oradan da Rodos'a yanaşacak yerde, Midilli'ye teveccüh etti.⁶¹ Hamza limana girmiyerek açıkta demir attı. Midilli Dukası Katelozir âdete uygun olarak amiral gemisine hediyeler gönderdi. Müverrih Dukas'ın takdimine memur olduğu bu hediyeler ipek elbise, altıbin gümüş florin, yirmi öküz, elli koyun, sekizyüz ölçü şarâb, ekme ve gevrek, on kantar peynirden ve taifeye mahsûs olmak üzere serinlik

⁶⁰ Kosova'da I. Murad şehid olduysa da muharebe kazanılmıştı; muzaffe-riyetin semeresi zayi olmadı. Mütercim.

⁶¹ Dukas, 43, s. 181.

verecek birçok meşrubattan ibaretti, Donanma kırksekiz saat ikametden sonra Sakız'a gitti; lâkin orada Midilli'de olduğu gibi ihtiram alâmetleri ile kabul olunmadı. Kısa bir süre önce Padişah, Galata tacirlerinden Fransuva Draper'in⁶² -vermiş olduğu şap bedeli olarak-Sakız'dan alacağı bulunan kırkbin dukayı tacir nâmına talep etmişti. Türk Amiralî de bu talebi tekrarladı ve Sakız ahâlîsi para vermediği takdirde adayı tahrîb edeceğini beyân ederek tehdîd etti. Hamza, Pâdişâhın emrini adanın temsilcilerine okuttu; bunlar borcu inkâr ederek, hiçbir şey vermeyeceklerini beyân ettiler. Amiral, ne -medhali yirmiden ziyâde iyi silâhlanmış gemiyle tecâvüzden masun olan-limana, de ne -üç «tüvaz»⁶³ derinliğinde çifte hendek ve çok miktarda îtalyan muhafızlarla müdâfaa edilen-şehre girmek tasavvurunda bulunabildi. Belde yakınındaki bağ ve bahçeleri hasara uğratmakla iktifaya mecbur oldu. Ondan sonra ada hâkimlerinin Draper ile uyuşmak üzere içlerinden birkaç kişiyi gemiye göndermelerini teklif etti. Bunlar -bir ruhsat-nâme aldıktan sonra-Kirikos Custini ailesinden⁶⁴ beraberine verdikleri genç ile birlikte bir ihtiyarı tâyin ettiler. Bu adamlar yolda verilmiş sözü bozmayı yalnız caiz değil, medhe lâyük bir harb hiylesi addeden⁶⁵ Türkler'in kendilerini esir sayarak bırakmamaktan ictinâb etmiyecekleri korkusuna kapıldılar. Derhal müthiş bir heyecana tutularak atlarının başını çevirip şehre dönmek için iki taraftan mahmuz-ladılar; lâkin henüz bahçelerde bulunan Türkler onlara mâni oldular. İki temsilciye refakat eden Frenk süvarileri hasımlarına mukavemet edecek miktarda olmadıklarından, kaçtılar. İhtiyâr ile genç arkadaşı cebren donanmaya götürüldü. Donanma da müteakiben demir alarak Rodos'a doğru yelken açtı. Rodos liman ve şehri istihkâmları Sakız'dan da büsbütün başka surette mahfuz ve ele geçirilemez olduğundan, her türlü taarruzda imkânsızlık görülerek, Hamza, İstanköy sularına gitti. Lâkin o adanın merkezinde harabeden başka birşey bulamadı; kalmış olan birkaç ihtiyar, ahâlînin Raşeya'ya çekilmiş olduklarını haber verdiler. Bunlar gemilere alınarak Raşeya kalesi sularına gidildi; Draper, Hristiyanlar'ı teslim davet etti. Yirmiiki gün duvarlardan çıkmağa çalışmak ve mancınıklarla uğraşmak suretleriyle, beyhude

⁶² Beyoğlu'nda bugün mevcut olan Fransisken Kilisesi, bu Ceneviz âilesinin ismiyle, yâni Santa-Maria a Draperis nâmıyla adlandırılır.

⁶³ «Tüvaz», altı kadem'den ibaret bir nevi eski ölçü (Kaat^us-ı Fransevî, Ş. Sâmt).

⁶⁴ Bu «Kirikos»u Lesbos (Midilli) Dukası Kirikos yahut Kiryakos İle ka-nştırmamalıdır. Halkondilas, 10, s. 165.

⁶⁵ «Turei, qul scelus ejusmodi generosum facinus ac stratagema prudens aestimaturi sunt.» (Naklolunan ibarenin me'hazıdır; bu. Dukas'm düşmanca zannından ibarettir.) (Dukas, 43, s. 183).

muhasaradan ve asker arasında zuhur eden bir dizanteri sebebiyle birçok adam kaybettikten sonra, Hamza çekilmeğe mecbur oldu. Yolda, Sakız ahâlîsinin bir anlaşma yolu bulmak üzere, Pâdişah'a bir sefaret hey'eti göndermesini Kirikos ile müzâkere etti. Kirikos ve Sakız hâkimleri buna pek müsâid bulundular; fakat Hamza, adanın karşısında demir atarak, kendisiyle beraber gelecek temsilciler hey'eti beklediği sırada, musibeti! bir hâdis yeni ihtilâflara yol açtı. Amiralin donanmadan çıkmamaları hakkındaki emrine muhalif olarak, sarhoş birkaç gemici yüzerek karaya çıkmak üzere denize atılmışlardı. Bunlardan biri bir kilisenin sakkafına çıkarak kiremitleri yere atmağa başladı.

Bir Lâtin gemiciye vurduğundan, şu hâl bir karışıklık vukuuna işaret oldu. Değnek ve kılıç ile nüsellâh olan Lâtin ve Rumlar, arkadaşlarının imdadına koşuşan Türkler'in üzerine atıldılar. Bunlar Hamza'nın kadırgalarından birinin demir atmış olduğu sahile doğru kaçtılar, Hıristiyanlar takip ettiler; kaçanlar ve gâlibler karmakarışık kadırgaya atladıklarından, gemi bu sıklete tahammül edemedi, masum ve canileri birlikte çekip götürerek deryanın derinliklerine gömüldü. Adanın arhontları -esasen muatdal olan-kadırganın iki kat bedelini ve gemi ile birlikte batan eşya ve esirlerin bedelini vererek Hamza'yı teskine muvaffak oldular. Bu tarzîyenin istihsâlinden sonra Hamza Midilliye giderek, orada müverrih Dukas, ada Duka'sının emriyle gemiye mükellef bir taam (yemek) getirmiştir. Amiral iki ay ayrılıktan sonra oradan Gelibolu'ya döndü. (Teşrîn-i evvel 1455).

Hamza, Edirne'ye dönerek Mehmed'in huzuruna çıktığı zaman, Padişah tehdîdkâr bir tavırla:

- «Eğer babam sevmemiş olsaydı, diri diri, senin derini yüzdürürdüm!» diyerek, sefere dâir ifâdesini dinlemek istemeksizin, huzurundan def etti. Lâkin kadırgalarından birinin Sakız önünde kaybolduğunu haber alması üzerine, Amiral'i yeniden çağırarak:

- «Hamza! Sakız ahâlîsinin batırmış oldukları kadırga nerededir?» diye suâl etti.

Hamza:

- «Denizin dibindedir.» cevâbını verdi.

Pâdişâh bu hâdisenin nasıl vuku bulduğunu sordu. Hamza, birkaç askerin emri hilâfına hareketle müstehak oldukları bir ölümü bulmuş olduklarını ve bundan dolayı Sakızlılar'ın itham olunamayacağını ifâde etti. O zaman Pâdişâh Draper'e dönerek:

- «Sana olan kırkbin duka borcu ben taahhüd ediyorum; telef olan Türkler'in bedeli olmak üzere iki mislini ben isteyeceğim!» dedi.

Draper, Pâdişah'ın elini öpmek şerefine nail oldu; Hamza amirallikten azledilerek, Gelibolu'ya bedel Adalya hükümetine tâyin olundu. Hamza'nın uğradığı bu talihsizlik, Mehmed'in Sakız Prensi hakkındaki niyetlerini oldukça izah ediyordu; Pâdişâhsın Prens'e harb ilân etmesi gecikmedi (30 Haziran 1456).⁶⁶

Bu aralık Midilli Prensi Doria Gatelozio Limni'de vefat etti. Onun vefatından bir ay sonra (1 Ağustos 1455) müverrih Dukas -ki Midilli sarayında yüksek bir rütbede bulunuyordu-yeni prens Nikola tarafından birincisi üçbin, ikincisi ikibinbeşyüz duka'yı bulan Midilli ve Limni'nin senelik vergileriyle Pâdişah'ın nezdine gönderildi. İmroz adasının temellükü için muayyen olan iki bin duka altınıyla da Aynoz (İnoz) prensi geldi. Dukas Pâdişâhın huzuruna çıktığında, o zamanın teşrifat usulünce -Padişah yemek yemekte olduğu halde-onun karşısına oturarak, yemekten sonra vergiyi takdim etti. Vezirler -yeni prensi bizzat gelip de Bâb-ı Hümâyûn'a te'mînât ve sadâkat arz etmedikçe onu tanımak istemediklerinden -evvelkinin vefatım bilmiyorlarmış gibi-• ihtiyar Midilli Frensi'-nin hatırım sordular. Dukas, Doria'nın büyük oğlu olan genç prensi alıp Pâdişah'ın huzuruna getirmek üzere Midilli'ye davet etti. Ancak Mehmed; İstanbul'da ve Balkan'ın öte tarafındaki vilâyetlerde hasara yol açan vebadan⁶⁷ dolayı, bu aralık ikametgâhını sık sık değiştirmekte idi. Dukas Pâdişah'ı Edirne'de, Sofya'da, Filibe'de aradıktan sonra, nihayet îz-îadi Boğazı'nda ordusunu kurmuş olduğu bir dağ üzerinde tesadüf etti. Midilli Prensi vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'ya ikinci vezir Şeydi Ahmed Paşa'ya hediyeler verdikten sonra Pâdişah'ın çadırına kabul olunarak Zât-ı Şâhâne kendisine iltifat gösterdi ve hattâ öpmek üzere elini uzattı. Lâkin ertesi gün işler değişti: Vezirler, efendilerinin nâmına olarak Taşoz (Tasos) adasının terkinini ve o zamana kadar ödenen verginin iki katını istediler. Dukas, o kadar parayı toplamaktaki imkânsızlığı ifâdeye çalıştı ise de, nihayet verginin üçte birden ziyâde artırılmamasına ancak muvaffak olabildi. Binâenaleyh yeni ahidnâmede üçbin dukaya çıkarıldı. Prense, dönmeden evvel, kenarları sırma işlemeli bir kaftan, Dukas ile diğer maiyyeti halkına ipekli kaftanlar

⁶⁶ Dukas, 43, s. 183-185.

⁶⁷ Ha Ucondilas dahi (i, 8, s. 148, Bale basımı) bu vebadan ve Pâdişah'ın Filibe'de İkametinden bahseder.

giydirildi.⁶⁸ Bu arada iki ve üç sıra kürek çeker, onar sefineden mürekkep donanma, yeni amiral ve yeni Gelibolu vâlisi olan⁶⁹ -II. Mehmed'in güzel yüzlü nedimi-Yûnus Paşa⁷⁰ kumandasında Sakız aleyhine hareket etmişti. Bir fırtına donanmayı Truva⁷¹ sahillerinde perîşân ettiğinden, yedi gemi kaza-zede olarak yalnız amiral kadırgası Sakız sularına düştü, diğer onikisi Midilli limanında beklemeğe mecbur oldular. Yûnus Paşa Sakız karşılarında Prens Nikola'nın kardeşi tarafından Katalan deniz haydudları aleyhine keşif için gönderilmiş bir Midilli kadırgasına tesadüf etti. Çünkü Midilli Prensi'ne vergiden başka Cezâir-i Bahr-i Sefîd ile şimdi «Bayram» denilen⁷² Asos şehrinden Kirmah (Kaikus) mansabına kadar Anadolu sahillerinin muhâzası tevdi oldunduğu cihetle, bu taraflarda Osmanlılar'dan alınacak esirlerden de Prens mes'ûldü. Yûnus Paşa -içinde Sakızlı zengin bir Rum kadını, yâni Midilli Prensi'nin kayın validesi bulunan bu geminin arkasına düştü. Midilli limanına kadar takip ederek orada -hernekadar sefine Pâdişah'ın himayesinde ve hizmetinde sefer etmekte idiye de-Amiral kendisine âit bir ganimet olmak üzere gemiyi istedi. Aksi takdirde efendisinin gazâbiyla tehdîd etti. Midilli'den Yeni Foça'ya doğru yelken açarak oraya Türk muhafızları koydu. Belde asla mukavemet göstermemiş olmakla beraber, yüz delikanlı ve genç kızı beraber alarak Pâdişah'a hediye olmak üzere Gelibolu'dan kara yoluyla İstanbul'a gönderdi. Yûnus Paşa'nın hareketinde Dukas Pâdişâh nezdinde yeni bir memuriyete tâyin edilmişti. Ancak dâvasında haklı bulunması Amiralin nüfûzuyla müsâvî gelememi. Hattâ Foça'nın zaptı haberi alınincaya kadar alıkonuldu. Mehmed o zaman İstanbul'u terkederek Aynoz (înoz; Aynos; Enez)'a gitti ki, Yûnus Paşa on kadırga ile Aynoz'da kendisine katılacaktı (24 kânunisânî 1456). Karaferye ve îpsala kadıları kendi kazaları dâhilinde Aynoz hâkimi Doria⁷³ tarafından yapılmış olan mütehakkimâne faaliyetlerden ve onların Müslümanlar'dan başkasına tuz satmaları, Müslümanlar'a büyük zarar vermiş olmasından dolayı, Pâdişah'a şikâyet etmiştiler. II. Mehmed bu fenaliğe Aynoz'un fethiyle

⁶⁸ Dukas, 44, s. 185-187.

⁶⁹ «Comes classium».

⁷⁰ Bkz. Dukas. Hacı Kalfa'nın kapûdân-pasa'lar cedvelinde Baltaoğlu'nu müteakib Yûnus Paşa ikrolunmuş ve Hamza'dan bahsolunmâniştir.

⁷¹ Truva (Troie) Küçük Asya'nın kuzeybatısında bulunan ve şimdi Biga sancağından (Çanakkale ili mülhakatından) ibaret olan Truva kıtasının merkezi ve Truva devletinin başkenti. Sonraları, Beşeye köyünün on km. doğusunda ve Kal'a-i Sultânîye'-nin 40 km. güneybatısında Hisarcık karyesinde (Eski İstanbul) Almanyalı Dr. Şeliman tarafından keşf olunmuştur. Kaamusü'l-A'lâm, Ş. Sâmî.

⁷² Bkz. Dukas, 44, s. 150.

⁷³ Halkondilas'da «Ntaria».

sür'atle bir çâre bulacağını vaad etti. Doria, Türkler yaklaştıklarında evelâ Sumatraki (Se-madirek) adasına iltica ettiyse de, sonraları daha iyi düşünerek, nâdir bir güzelliğe mâlik olan kızını ağır hediyelerle Pâdişah'a gönderdi. Kız Pâ-dişah'dan babasının affı ve bâzı memleketlerinin timar olarak uhdesine tevcihi atıfetine nail oldu. Fakat Doria yolda giderken kendisine refaket eden Türkler'in üzerine atılarak, onların hepsini idam ederek Hıristiyan memleketlerine gitti.⁷⁴ Dukas, Aynoz'un fethi hakkında ancak birkaç kelime söylüyor. Lâkin Osmanlı müverrihleri Aynoz ile Aynoz körfezinin medhalindeki⁷⁵ Türkler'in Taşoz,⁷⁶ Semendirek, îmroz dedikleri sos, Samutraki, îmbros adalarının ele geçirilişini husûsî bir bâbda büyük bir tafsilât ile naklederler.⁷⁷

Sakız kendisini tehdîd eden fırtınadan kurtulmak için kaybolan kadırganın tazminatı olmak üzere otuz bin duka ödedi ve bundan başka senelik onbin duka vergi taahhüt etti.⁷⁸ Mehmed bu defalık Sakız ve Midilli'nin ele geçirilmesinden vazgeçerek, yalnız Limni'nin (Istalimne) zaptıyla iktifa etti. Limni ahâlîsiyle Midilli Prensi'nin kardeşi Nikola Gateloziyo arasındaki ihtilâftan dolayı adahlar'ın bir Türk vâlîsi istemeleri, bu yeni gasba vesile oldu.⁷⁹ Mehmed, bu memuriyete -yakında Beğ sıfatıyla Adalia'ya gönderilmiş olan Hamza Beğ'i tâyin ve yeni amiral ve Gelibolu Beği olan Hadim İsmail'i⁸⁰ Hamza'nın Limni'ye ikamesine memur etti. Bu haber

⁷⁴ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, s. 168,

⁷⁵ «Ad Aenum movit, quâ receptâ abductisque puerilis aetatis maribus ac feminis Adrlanopolim contendit». Dukas, 4, s. 189.

⁷⁶ İdris, varak: 88; Neşrî, varak: 199; Âlî, Yedinci fası ;Solakzade, varak 52; Ravzatül-Ebrâr, varak: 264, Hacı Kalfa, Takvatfat-Tevârlh, 859 (1454) Vekâyîi; Defterdar Dursun Be* Târîhi, varak: 52.

⁷⁷ Hacı Kalfa'nın Ruilî'si, s. 196 ve İnoz, s. 68.

Ferecik kadısı dergâh-i pâdişâhîye gelerek «İpsala ve Fere halkı Aynözlülardan bizâr kaldılar; üserâ onlara ilticâ ediyor; bedelini almadıkça geri virmiyorlar; Pâdişâhın hâssı olan tuzlaya da taarruz ediyorlar» yolunda şikâyet etti. «Çâresine bakanız» cevabıyla îfade edildi. Müteakiben hâss Yûnus'u çağırıp kendisi de berren Aynoz fethine gideceğini beyân ile Yûnus'un on parçaya (kadırğa) azab doldurarak -mahall-i teveccühini kimseye haber virmeksizin- o tarafa gitmesini emr eyledi. «Yûnus Beğ hût-girdâr-i keştîye yûnus-var girüp Aynoz'a gitdi. Müteakiben Padişahın sancakları Aynozda görindi. Aynoz beği kal'ayı teslim mecbur oldu; Yûnus Beğ emr-i pâdişâhî ile giderek Taşoz'ı da aldı. Ba'zı târihlerün rivayetine göre Aynoz beği Semâdirek'e kaç di; Aynoz'un teshirinden sonra Edirne'ye avdet-i hümâyûnda bir sâhibetül-cemâl kızını hedâyâ ile takdim ederek kendisine Zihne tımarı virilmiş ise de yolda muhafızlarını iğfal ve îdâm ile «Frenk canibine» kaçdı. (Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 1, s. 451. Sa'dü'd-dîn bu vekayî'nin târihini tâyin etmiyorsa da, ilk Sırbistan seferinin hitâmından ve Mahmûd Paşa'nın vezîr-i âzam-lık makamına tâyininden hemen sonra yazar. Hammer ise No-voberda, Midilli seferlerinden sonra gösterir.

⁷⁸ Dukas 45, s.190.

⁷⁹ Osmanlıların adalette hüküm sürmeleri ve adalardaki prensler hükümetinin fetret hâlinde bulunması ahâlînin pâdişâha ilticasını icâb ettirdiğinden, o zamanın siyasi muamelelerine göre bunu gasp saymak doğru değildir. Zâten ahidler ve devletler arası hukuk zamanımızda bile ne kadar mer'İdir? Mütercim.

⁸⁰ Dukas, 45, s. 190. Bu İsmail de Hacı Kalfa'nın Derya Kapûdanları defterinde yoktur. Halkondilas (7, s. 248) İsmail'in halefi olmak üzere «Zuğanos»u (Zağnos, Zağanos) gösterir ki, Hacı Kalfa bunu da yazmamıştır.

üzerine Midilli Prensi -eğer kardeşiyle Linini ahâlîsi arasında bir anlaşma mümkün değilse-kardeşini alıp getirmek üzere Jan Fontana ve Spinata Lumbutos kumandalarında büyük bir aceleyle bir kadirga hazırlattı.⁸¹ Bunlar vazifelerini ifâ eylediler; fakat silâha müracaata mecbur oldular (Mayıs 1456). Üç gün sonra Amiral İsmail, yeni beğ ile birlikte karaya çıktı. Limlililer'i pekçok överek azimetinde adada bulunan Midillileri beraber götürdü. Devletin Macaristan ile muharebesi Gateloziyo kardeşler için bahtiyarlık sebebi olmak üzere, II. Meh-med'in nazarlarını bu taraftan çevirerek intikamının gecikmesine vesile oldu.⁸²

Nisan başlarında bütün Macaristan'da bir rivayet yayıldı ki, Mehmed - Belgrad'ı muhasara etmek üzere-büyük bir ordu toplamaktadır; o zaman ele geçirilmesi imkânsız sayılan bu kale kuzeyde Tuna ve batıda Sava nehirlerinden müteşekkil bir yarımada üzerine bina edilmiştir. Yine o aralık haber alındı ki, Pâdişâh bu niyete binâen Morava (Markus) üzerinde kâin Grosvaç'da⁸³ toplar döktürmektedir. 13 Hazîran'da Osmanlı ordusu takriben yüzelli bin kişiyle⁸⁴ Belgrad önünde görüldü. Ordunun arkasında üçyüzden ziyâde ateşli silâhlarla donatılmış bir topçu zümresi bulunuyordu ki, bu toplardan yedisi taştan gülleler atar havan toplan olduğu gibi, yirmi ikisi de⁸⁵ yirmiyedi kadem uzunluğunda pek büyüktü.⁸⁶ Topçular gece gündüz kaleye yıldırımlar yağdırarak topların sesi Segedin'de, yâni yirmidört Macar mili mesafeye kadar işitilirdi.⁸⁷ Mehmed, Kostantiniyye'nin fethine nisbetle Belgrad'ın fethini bir çocuk oyuncağı zannettiğinden, bâzı müverrihlerin sözlerine itimâd etmek lâzım gelirse -babasının altı ay boşyere muhasara ettiği-kaleyi onbeş gün içinde alacağını iftiharla söylemiş ve iki aya kadar Orfen önünde görünmeyi ümîd etmekte bulunmuş idi.⁸⁸ İkiyüz çekdirmeden⁸⁹ meydana gelen bir ince donanma, Segedin'de hazır bulundurulmakta olan imdâdlara engel olmak üzere Vidin'de toplanarak Tuna'dan yukarı çıktı. Macaristan'ın büyük harb adamı Hunyad -ki o vakit

⁸¹ Dukas, 45, s: 190.

⁸² Dukas, 1 ve Halkondilas, 7, s. 248, ki İnoz (Aynoz), Taso, İmroz ile Se-madirek'in ele geçirilişinden târihi bir tertibe riâyet etmeksizin bahseder.

⁸³ Turuç, 55; Bonfinjus, üçüncü asere, s. 8.

⁸⁴ İbidus Junii, Bonfinlus, 3, 18, s. 188. TagUa Kozu'ya nazaran yttzalt-mış bin; Brankoviç'e nazaran yüzelli bin. Engel, Sırbistan Tarihi, s. 408.

⁸⁵ Üçyüz top gâliblerin el:ne düşmüştür. Engel, a.g.e.

⁸⁶ Katona'da Taglia Kozu, 3, s. 1068. Engel, a.g.e., s. 4« yalmız yirmiiki kadem, diyor.

⁸⁷ Turuç, 55.

⁸⁸ Katona'da Tagliokozu, 13, s. 1070; Turuç, s. 1092.

⁸⁹ Halkondilas, «Naves autem erant numero ducentae».

krallığın umûmî kumandanı idi-evvelâ Ofen'de, sonra Segedin'de ehl-i Salip ordusunu topladı. O ehl-i Salip ordusunu ki, Papa III. Kalikst tarafından nâme-i umûmî ile davet ve vekili Jan Anjelo tarafından günahlarının kamilen mağfiret edileceği vaad edilerek, Türkler aleyhine olmak üzere ellerine silâh ve haç almış idiler,⁹⁰ Papa'nın dâvetine, daha doğrusu gayretli vaiz Johannes Kapistranonun teşviklerine tahminen altmış bin kişi icabetle, Hunyad'ın bayrakları altında toplanmış idiler. Bununla beraber bu kalabalık arasında ancak üç «manyat»⁹¹ bulunuyordu: Makov, Urban, Pozeganın büyük palatini ve banı⁹² Jan Dö Korog -ki Belgrad,⁹³ onun «ban»lığı dahilindedir;- Bisteria'nın büyük palatini kaptan Misel Zelaki; Kanije'li genç Ladislas.⁹⁴ Hakikat-ı hâlde diğer birçok asilzadeler «haç»a sarıldılarsa da kılıc'a el atmadılar. Hunyad'ın askeri kazık, değnek, saban, kılıç ile silâhlanmış olmak üzere, esnaftan, köylüden, talebeden, dilenci papaslardan mürekkep bir karışım idi.⁹⁵ Kapistrano kendisi gibi Fransisken tarikatından altı arkadaşını beraber almıştı⁹⁶, ki onlardan ikisi, yâni Jan Tegliakozu ve Fara'lı Nikola bu dikkate şâ-yân zaman hakkındaki eserleriyle kendilerinin ve Kapistranonun isimlerini haleflerine nakletmişlerdir.⁹⁷ Temmuz'un 14'ünde Hunyad, Çitari Selankamen'de toplanmış, bir kısmı Belgrad'da Zelaki'nin nezâretiyle inşâ olunmuş olan ve Osmanlı donanmasına eşit olarak ikiyüz çekdirmeden meydana gelmiş bulunan bir ince donanma ile Osmanlı donanmasını karşılamaya çıktı. Harb hemen bir yavaşmadan ibaret kaldı. Türk gemilerinin manevraları ağır ve gemicileri tecrübesiz olduğundan, az vakit içinde perişan oldular.⁹⁸ Mehmed, direkleri kırılmış ve taifeleri telef olmuş olan gemileri, Macarlar'ın eline geçmemesi

⁹⁰ 1 Mağfireti mutazammın emirname Ofen'den çıkarılmıştır. Katona, 3, 1078; ancak muharebe 14 Temmuz'da vuku bulmuş olamaz. Çünkü Papa'nın vekili 13 Haziran'da ordu ile Belgrad duvarları arkasında bulunuyordu ki, ertesi gün Hıristiyan ince donanması Osmanlı donanmasını mağlûp etti. Burada, bir aydan fazla bir târih yanlışlığı vardır. Katona, Engel, Prey buna dikkat etmemişlerdir. Bu hususta Bernino'nun Papa'nın Türkler aleyhinde muharebesine dâir târihi hâtıralarına da (Memorie historich di cio che hanno operato i sommi pontifici nelle guerre contra i Turchi, Roma, 1686) pek emniyet olunamaz. Çünkü muhasara 1456'da başladığı halde o 1455'de vâki olduğunu yazar.

⁹¹ «Manyat» Macaristan asilzadeler sınıfının unvanıdır. (Mütercim).

⁹² Palatin, Almanya ve Macaristan'da vali. Eski târihlerimizde pekçok tesadüf olunan «ban» dahî mülki hükümranlığın reisine verilen bir Ün vandır. (Mütercim).

⁹³ Katona'da TagHakozo (Tagliacozzo). 13. s. 1078.

⁹⁴ Turuç, 55.

⁹⁵ Tagliakozu, kezalik, 1079.

⁹⁶ Kezalik.

⁹⁷ Prey, Şuûn (Gerçek), Üçüncü kısım, Katona, 13, s. 1072 ve 1096.

⁹⁸ Halkondilas, Turuç, 55. Tagliakozu.

için yaktırdı.⁹⁹ Türkler yedi kadirge kaybettiler ki, üçü batmış ve dördü zaptedilmiştir. Muharebede de beşyüzden fazla Osmanlı telef oldu.¹⁰⁰ Kapistrano muharebenin devamı müddetinde Mesih'in ismini yâd ederek ve Haçlı bayrağını tahrik ederek sahilde duruyordu. Tuna üzerindeki mağlûbiyetten yedi gün sonra, umûmî bir hücum emrederek, II. Mehmed, bizzat Yeniçe-riler'in başına geçti.¹⁰¹ O zamana kadar muhasarayı mâhirâne ve bah-tiyârâne idare etmiş olan Rumeli Beğlerbeği Karaca, bir gün evvel bir top güllesi isâbetiyle hayâtını kaybetmişti. 1456 Temmuz'unun yirmibirin-ci günü sabahı Osmanlı ordugâhı davul ve tranpete sesleriyle dolmuştu; Yeniçeriler şiddetli bir hücum ile gediklerden varoşa girerek, orayı ele geçirdiler; oradan da şehrin dâhiline giden köprüyü o kadar cesûrâne istilâ ettilejvki, Hunyad bile mağlûbiyete inanmıştı. Lâkin Kapistrano'nun dindârâner şecaati o zaman da bütün canlılığını muhafaza ederek, galebeye inancı devam ettirdi. Kaleye arka kapıdan yeni imdâd döktü, hücumla kalkışan Türkler'in üzerine kükürt dökülmüş çalı demetleri attırarak, onları bu suretle hendeklere ric'at ettirdi.¹⁰² Öğleye doğru muhâsırlar, tutmuş oldukları mevkiyi terk etmeğe mecbur oldular (22 Temmuz). Bu sırada Kapistrano, alemdar Piyer ile hem tarikatlerinden, hem silâh arkadaşlarından ikisini -ki biri Tagliakozo'dur-beraber alarak düşmanın muhasara toplarını ele geçirmek üzere, bin ehl-i Salip ile hârice şiddetli bir hücum yaptı.¹⁰³ Türkler taraf taraf «Allah!» diye bağırışarak kaçtılar; Hıristiyanlar îsâ'nın ismini yâd ederek Türk ordugâhına kadar girdiler. Mehmed, Azapların hep kaçmakta olduklarını ve toplarının zapt edilmek üzere bulunduğunu görerek, arslan gibi cenk etti. Bir kılıç darbesiyle bir Hıristiyan'ın başını yarıdı;¹⁰⁴ lâkin kendisi de kalçasından yaralanarak¹⁰⁵ çekilmeğe mecbur oldu. Hiddetten parlayarak Yeniçeri Ağası Hasan'a müthiş tehdîdlerde bulundu. Hasan Ağa, askerin ekserisinin yaralı olduğunu, diğerleri de kendisine itaat etmedikleri cevâbını verdi. Ondandır gözünü önünde şerefli bir ölümün üzerine atılarak, Macarlar'ın

⁹⁹ «Has quidem naves illico rex incendi curavit, ne in pannorum po-testatem redigerentur.» (Metindeki ifâdenin me'hazıdır).

¹⁰⁰ Katona'da Tagliakozo, 13, s. 1075. Katona, s. 1065'de, Lehistan'lı tarihçi Dlugoss ile Hunyad ve Kapistrano'nun raporlarını dahî nakl ediyor.

¹⁰¹ Halkondilas.

¹⁰² Katona'da Tagliakozo, 13, s. 1082.

¹⁰³ Halkondilas, s. 132; Tagliakozo, a.g.e., s. 1086

¹⁰⁴ İdris ve ondan naklen Sa'dü'd-dîn. Halkondilas, «Eo loco peremit virum Pannonum rex» (Metindeki ifâdenin aslıdır).

¹⁰⁵ «Verum. vulneratur femur» (Metindeki ifâdenin aslıdır).

safları içinde hayatını terk etmekte gecikmedi.¹⁰⁶

Ehl-i Salib'li nihayet ric'ate icbar etmek üzere, altıbin Osmanlı süvarisi vaktinde yetiştii. Mehmed intizamsız bir surette muhasarayı kaldırarak ve yüz arabaya yaralılar dolmuş olduğu halde Sofya'ya çekilerek, firarileri idam etmek tedbiriyle askerinin kaçmasının önünü aldı.¹⁰⁷ Üç-yüz top gâliblerin eline geçerek, kalenin duvarları altında da yirmidört bin Türk¹⁰⁸ telef olmuştu.¹⁰⁹ Lâkin Hunyad, bu galebeden sonra çok yaşamadı: Bu son muharebenin yorgunlukları, muhasara esnasında almış olduğu yara, defn edilmeden kalmış (?) Osmanlı cesedlerinden yayılan ağır kokularla dolu mahallerin havası birleşerek şiddetli bir sıtmaya tutulup, Mehmed'in firarından yirmi gün sonra hayatını terket-ti (11 Ağustos 1456). Kapistrano da onun peşinden gitmekte gecikmedi. O sene teşrinievvelinin yirmi üçünde -muharebe meydânında kendisine daha lâyük bir ölümü birçok defalar aradıktan sonra-Belgrad'da, yatağında can verdi. Kapistrano, azizler zümresine dâhil oldu; şimdi dahî Vi yana'da Sent-Etienne Kilisesi'nde yortusu tutulur; kendisi ekseriya orada Türkler'in aleyhine ehl-i Salip kıyâmı için vaazlar vererek, sözleri hazır bulunanları coşturur, itikad edenlere mukaddes bir gayret ve itikad etmeyenlere dahî vaiz hakkında hürmet

¹⁰⁶ Halkondilas, a, 133.

¹⁰⁷ Engel, Macaristan Târîhi, s. 409.

¹⁰⁸ Belgrad muhasarasını tasvir eden Avrupa müverrihleri şunlardır: Rumlar'dan Kalkondil (Halkondilas; Chaieocondilas) Dukas, Franzes, Lehistan'ın Dö Logos, Macar Turuç, İtalyan Psikolomini (Aneas Silvius). Hunyâd, Kapistrano, Taglikoço ile Nikola Dö Farat'ın -Prey ve Katona taraflarından Engel ile Gebhard tarafından istifâde edilmiş olan- raporlarına da müracaat. Bonfinius, eserinde Turuç'un naklini tercih ettiğinden, onun gibi gayet şüpheli târihler gösterir. Binâenaleyh muhasaranın 6 Ağustos'ta kaldırıldığını zanneder. Hâlbuki Bel-grad'm kurtuluşu günü yazılmış olan Hunyad'ın ve Kapistra-no'nun raporları 22 Temmuz târihiyle târihlenmiştir. Halkon-dilas Kapistrano'nun daha evvelki vekâyi-i hayâtiyesini yazdığı mahalle kadar muayyen târih gösterir; lâkin şu tafsili nereden bulmuş olduğunu anlamak müşküldür: «Boemos pra-gam urbem magnam inahabitates, qui colebant Apolinem.» (s. 134). Daha sonraki şu ibarenin de me'hazı bilinemez: «Boemos, qui ex sexta videbantur infecti, ut ignem colerent, nec vellent inde receder, et veram religionem apprehendere.» (s. 124). Muhasarayı yazan Osmanlı müverrihleri şunlardır: İdrîs, varak: 91, Neşrî varak 201, Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 2, s. 174, Âli, Dokuzuncu Bâb, Solak-zâde, varak: 92, Ravzatü'l-Ebrâr 246, 247, Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih, Lutfi, Nişancı, Nuh-betü't-Tevârih, Tursun Beğ, Hezarfen, Âşıkpaşa-zâde. Lûtfî ile Nişancı yalnız, Pâdişah'm kalenin ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu görmeye avdet ettiğini yazarlar. Hezarfen yaklaşan kışın ordunun ric'atine sebep olduğunu beyân eder; hâlbuki muharebe Temmuz ortasında idi. Diğerleri de hep az çok mübhem tâbirlerle beyân ederler.

¹⁰⁹ Belgrad'da son muharebe günü için Hammer'in ihtiyar ettiğı 22 Temmuz 1456 tarihi 18 Şa'bân 8600 hicrî târihine tesadüf eder. Sâ'dü'd-dîn ve diğerleri ayn ve yıl tâyin etmiyorlarsa da, seferin sittin ve semâne mi'e (860) baharında başladığı Sa'dü'd-dîn'de dahî zikredilmiştir. Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre Karaca Paşa Tuna'nın öte yakasına geçip de Belgrad ile Kral arasına hâil olmak üzere ruhsat istemişse de, paşanın bu mâhirâne tedbiri muhaliflerin itirazlarıyla reddedilerek doğrudan doğruya Belgrad üzerine hücum olunmuştur. Bu kötü hareketin neticesi ise Ka-raca'yı zâyî etti. Son muharebe günü Fâtih, üzerine hücum eden «Ehrimen-peyker» düşmanın başına o kadar şiddetle kılıç vurmuştur ki, Sa'dü'd-dîn'in manzum tâbirine göre «Nây-i halkumine dek oldu iki pare seri!» (Nây-i halkum: Boğaz, gırtlak). Sa'dü'd-dön, Belgram muvaffakiyetsizliğini (İstanbul matbuu, c. 1., s. 454-460) tefsil eder.

telkîn ederdi.¹¹⁰

Bu muzafferiyeti ve Hıristiyanlar'ın Belgrad'a yardımlarını hatırlatmak için Papa III. Kalikst «lyd-ı Tecellî»¹¹¹ yi Kapistrano'nun o kadar şecaatle döğüşmüş olduğu 6 Ağustos târihi olarak tâyin etti. Yine bu Pa-pa'dır ki, seksen yaşında olduğu halde Türkler aleyhine Beşinci Haçlı Mu-hârebese'ni çıkarmıştır. Kapistrano'nun galebesi, bu Haçlı seferi'ne aittir; nasıl ki, İzmir'in zaptı¹¹² Papa VI. Kleraan zamanındaki Birinci; Sırb-hlar*» cengi¹¹³ Papa VI. Uurban'in zamanındaki İkinci; Niğbolu bozgunluğu¹¹⁴ XI. Greguar zamanındaki Üçüncü; Varna felâketi¹¹⁵ de IV. Ojen zamanındaki Dördüncü Haçlı Seferlerine taalluk eder. Bu Haçlı Muharebeleri için dâima gayretle dolu olan Kalikst, ertesi sene (861/1457) kendi masrafiyle onsekiz kadırgadan mürekkep bir donanma techîz ederek, Venedik Patrik'i Kardinal Lui îskarampa kumandasında Akdeniz'e gönderdi. Bu donanma Osmanlılar'a karşı,¹¹⁶ Akdeniz'in başlıca yedi adaşım, yâni Rodos, Sakız, Midilli, Limni, İmroz, Taşoz, Semadirek adalarını muhafaza edecekti. Papa donanması evvelâ Rodos, ondan sonra Sakız ve Midilli adalarına demir attı. Sakız ve Midilli ahâlîsi, Kardinal'in Osmanlılar tarafından konulan vergiyi vermemek hakkındaki teklifinden memnun olmadılar. Sakız Arhontları, donanmanın azimetinden sonra, Mehmed tarafından yeni taarruzlar yapılmasından korktukları gibi, Midilli Prensi bir sene evvel, yâni Belgrad'ın kurtuluşundan sonra, sefiri Du-kas vâsıtasıyla vergisini göndermişti.¹¹⁷ Üçüncü defa olarak sefirlik yapan Dukas, Limni ahâlîsini, haklarında isnâd edilen hıyanet töhmetinden kurtarmağa çalıştıysa da, faydası olmadı; yalnız şu kadarına muvaffak olabildi ki, idama mahkûm olanlar Kısas meydânından Esîr pazarına götürülerek, orada Mehmed tarafından bin duka altınına

¹¹⁰ Kapistrano'nun tercüme-i hâli için su esere müracaat: «Nâm-ı Mukaddes Mesih'in Müdafii, l'tlaj Mezhebinin Savaşçısı, Katolik Ordusunun Kâfirlere Karşı Satki Olan Ciovamü Kapistrano'nun Hayat ve Fazilet ve Azameti (italyanca); Müellifi: Ciovannl Batista Barbero Romano, Roma, 1690, orta boyda. Bu eserde Kapistrano 'nun Belgrad Muhâsara-smdaki fevkalâde vekayii 35. bâlbda, 213-223. sahifeleri dolduran yüz-seksenaltı kerametine nisbetle ikinci derecede kalıyor. (Hammer, bu kerametleri, bittabi, İnanmıyarak yazmışsa da papas'ın ehl-i Salib'e verdiği vaazları zamanı icâbınca takdir etmeden geçememistri. «Kâfirler» tâbiri, italyanca'nın «infideli» kelimesinin mukabili olup, bundan, adı geçen eseri yazanın maksadı Türkler olduğunu izaha hacet yoktur. Burası, eski Avrupa tarihlerindeki taassup eseri sözlerin, bizim eski tarihlerdeki mutaassi'bâne lâfızlardan aşağı olmadığını İsbat eder. Mütercim.)

¹¹¹ Hazret-i İsa'nın. Hıristiyan itikadına, göre şekli değıştirerek görünüşü. Mütercim.

¹¹² 28 teşrinievvel 1344 (747).

¹¹³ 1363 (766) «nesi.

¹¹⁴ 29 Eylül 1396 (797).

¹¹⁵ Teşrinisani 1444 (848).

¹¹⁶ Dukas. 45, s. 190; Bernini, s. 86.

¹¹⁷ Dukas, 45, s. 190.

sattırıldılar.¹¹⁸ Papa donanması kırk Katalan korsan gemisiyle kuvvetini artırmış olduğu halde Limni önüne geldiğinde, Sakız ve Midilli'den gördüğü muameleden büsbütün başka bir surette kabul olundu. İskarampa, Limni, Semadirek, İmroz, Taşoz adalarına muhafız bırakarak Rodos'a avdet etti. Lâtin-lerin bu teşebbüse kalkışmasını Limni Prensi'nin el altından teşvik ettiğinden şüphelenmekte olan Sultân Mehmed. Ağustos ayında onun aleyhine İsmail kumandasında müdhiş bir donanına gönderdi. Türkler Me-timnos beldesini muhasara ettilerse de, muvaffak olamayarak, çekildiler.¹¹⁹ Dukas'ın Pâdişah'a Midilli vergisini götürdüğü zaman, Moldavya Prensi de kendiliğinden vergi takdim etmek üzere gelmiş ve iki bin duka senelik bir vergi te'diyesi mukabilinde -Osmanlı kuvvetlerinin komşuluğundan dolayı- tehlike altında gördüğü memleketlerinin asayişini satın almıştı.¹²⁰

Mehmed, Edirne'ye dönüşünde Belgrad mağlûbiyetini muhteşem düğünlerle unutturmak istedi (1457/861). Birincisi Amasya'da, ikincisi Manisa'da ikamet eden şehzadeleri Bâyezid ve Mustafa'nın sünnet düğünlerini tertipleledi. İki şehzade, sarayları halkıyla Edirne şehrine davet olundular. Memleketin her tarafına yayınlanan emirler¹²¹ emirleri, fakirleri, fukahâyı, beğleri, şâirleri, kadıları düğüne davet ediyordu. Edirne yakınında Meriç sularının teşkil ettiği büyük adaya ordugâh tertîb olunarak, Pâdişah'm debdebeli kabullerine tahsis olunan çadıra da bir taht kuruldu. Sultân Mehmed, düğüne ulemânın bir içtimâiyle başladı; bütün devletli alâmetleri hâmil olarak tahtı üzerine oturmuş olduğu halde, en mümtaz ulemâdan dördü etrafında şeref mevkiinde bulunuyordu. Sağında muallim-i sultanî Hayr'eddîn,¹²² solunda II. Murad zamanında İran'dan gelmiş olan Mevlânâ Alî et-Tûsî vardı. İstanbul'un fethinden sonra Tûsî Fâtih'in medreseye tahvil ettiği kiliselerin birinde müderrislikte¹²³ istihdam ediliyordu. Daha sonraları,

¹¹⁸ Dukas, a.g.e.

¹¹⁹ Halkondil, 135. sahifede İşbu Papa Donanmasının şevkini yazar; lâkin sehven; III. KalUcst'in halefi n. Pi zamanına koyar. İskarampa'nın zapt ettiği mahaller sırasında İmroz'u da gösterir ki, Dukas bundan söz etmez. Fakat Halkondilas ne Tagoz'dan, ne de Semadirek'ten bahseder.

¹²⁰ Engel, Moldavya Târihi, s. 131. Kantemirtn, Moldavya'nın ancak 1536'da vergi te'diyesine başladığı hakkındaki ifâdesi yanlışdır demek olur. Halkondilas (4, s. 64) vergiyi zikretmiyerek, yalnız bu prens ile sulh ahid-nâraesi addolunduğundan bahseder.

¹²¹ Kastamonu Hâkimi İsmail'e yazılan davetname Münseat-ı Feridun'un 209 numarasında ve cevâbı 211 numarada dercedilmiştir. (İstanbul basımında, s. 243 ve 244).

¹²² Hacı Kalfa, TakvîmÜ't-Tevarih, s. 204.

¹²³ Fâtih'in Alî et-Tûsî'yi müderrisliğe tâyin eylediği cami, eskiden Pantokrator Kilisesi idi ki, Kostantiniyye'nin kadîm târihinde meşhurdur. Fetih'de değiştirilerek Zeyrek Camii adını almıştır. (İstanbul ve Boğaziçi'ne bkz^tl, s. 378. Manastırın kırk hücresi talebenin ikametine tahsis olundu; Fâtih bunları -vezîr-i âzam Mahmûd Paşa birlikte olduğu hâlde- ekseriya huzurunda münazara ettirdi. Vuku bulan mesailerinden memnun olarak Pâdişâh, müderrise bin akçelik bir kese ve hil'at itâsiyle mükâfat verdi.

İstanbul yakınında bulunan ve o zamandan beri Müderris Köyü¹²⁴ denilen kariye -ilmî olgunluğuna mükâfâten-Padişah tarafından kendisine devredilerek hediye edildi. Pâ-dişah'm karşısında Bizans payitahtının fetihten sonraki ilk Osmanlı kadısı Hızır Beğ Çelebi¹²⁵ ile doğum yeri Şirvan olan tabîb-i sultanî (sultânın hekimi) Şükrullah bulunuyordu.¹²⁶ Bu dört zât - Meh-med'in huzurunda Kur'ân veyâhud makama münâsip kasideler okumakta¹²⁷ olan-ulemâ meclisine riyaset etmekte idiler. Türk encümen-i dânişi (akademik hey'eti) azasının bu içtimâi sonunda müderrislere şekerlemelerle dolu tepsiler, «müderrislik namzedi» demek olan «dânişmend* lere meyve şekerlemeleri kutuları verildi ki, bunları alıp hanelerine götürdüler. Cümlesi altından mâmûl kıymetli hediyeler ve mükellef elbiseler ile avdet ettiler.¹²⁸ İkinci gün şeyhler, fakirler kabul

Fâti'h'in emri üzerine Alî el-Tûsî ve Hâce-zâde İmâm Gazzâlî'nin Tehâfüt'u üzerine birer kitap yazarak, eserlerine mükâfâten onar bin akçe aldılar. Ancak Hâ-ce-zâde'nin kitabı tercih olunması üzerine Alî et-Tûsî öfkelenerek Osmanlı ülkesini terk ve İran'a avdet eylemiştir; orada ilm-i kelâm, mantık, ehâdis-i nebeviyye ve tefsîr-i Kur'an'a dâir olan dört büyük eserin -ki Mevâkîf, Matâli', Telvîh, Keşşaf dır- şerhlerine haşiyeler yazmıştır. (Taşköprülü-zâde'nin Ahvâl-i Ulemâ'sına müracaat.).

(Tûsî, II. Murad zamanında Osmanlı ülkesine geldi; Bur-sa'da Pâdişahın babası Sultân I. Mehmed medresesine günde

elli akçe ile müderris oldu. Fâti'h, camie tahvil eylediği sekiz kiliseden birini -ki Zeyrek'dir- yevmî yüz akçe ile Tûsî'ye verdi. Bir gün Sultân II. Mehmed Mahmûd Paşa ile beraber dersine gelmişti. Müderris, Şerîf-i Cürçânî'nin Adud şerhine yazdığı haşiyelerden ders veriyordu. Huzûr-i sultanînin teşvik etmesiyle Pâdişah dersinden pek mahzûz oldu. Tûsî'ye onbin akçe il hü"at-i fâhire, talebesine beşer yüz akçe verdi. Sonra beraber Abdülkerim'in dersine gittiler. Abdülkerim, Tû-sî'nin huzurunda ders okutamadı. Tûsî ise «Bizzat Şerîf-i Cür-cânî hâzır olsa ders verirdim.» dedi. Daha sonra II. Murad'ın Edirne'deki medresesine yine o kadar vazife ile tâyin olundu. İmâm Gazzâlî ile hukemâyı muhakeme etmek üzere İmâm'ın Tehâfüt'ü tarzında birer eser tahriri emrolunmağla, Hoca-zâde dört ve Tûsî altı ayda ikmâl eylediler. Tûsî'nin eseri Zuhr unvânmdadır. Asrın ulemâsının takdiri üzerine ikisine de onarbin akçe ve fakat Hoca-zâdeye bir de ester ihsan olunarak, Tûsî, infial ile Tebriz'e gitti. Bir aralık oradan Mâ-verâ'ü'n-nehr'de Şeyh Abdullah Nakşbendî-i Semerkandî nez-dine azimet ve islâh-i bâtna cehd eylemiştir. Zuhr'dan başka eserleri: Şerîf-i Cürçânî'nin Şerh-i Mevâkîfma, Adud haşiyelerine, Matâli haşiyelerine, Keşşaf şerhine, Teftezânî'nin Telvîh'ine haşiyeler yazmıştır. Şerh-i Matâli'-i Kutbî'ye dahî fars-ça haşiyeler yazarak, dibacesini Fâti'h'in nâmıyle tasdir etmiştir. Sa*dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1, s. 456. Mütercimim İlavesi).

¹²⁴ İstanbul ve Boğaziçi'ne müracaat, s. 572.

¹²⁵ (Hammer'in notu yerine Sa'dü'd-dîn'den telhis olundu) Hızır Beğ Çelebi Sivrihisar'da doğmuştur. Molla Yegân'dan tedris edip ona dâmâd olmuştur. II. Murad asrında Bursa'da Çelebi Sultân Mehmed medresesinde müderris idi. Hoca-zâde gibi, Hayâlî gibi âlimler o medreseden yetişmiştir. İstanbul'un ilk kadısıdır. 863/1458'de (Şünnet düğününden iki sene sonra) ir-tihâl eylemiştir. Arabça, Farsça, Türkçe nazmı vardır. Aka-iddede bir kasîde-i nûniyyesi makbul ve mütedâvildir. Hayâlî onu şerh eylemiştir.

¹²⁶ Taşköprî-zâde'nin Şajkaiku'n-Nutmâniye*si. Sa'düddin ve ÂH, Hızır Beğ Çelebi'yi II. Mehmed Saltanatı ulemâsı meyanında zikrederler.

¹²⁷ «Mücevvid ve hafızlar tertîl-i Kur'ân itdiler ve na't-i şerif oku-dılar. Kıraat olunan âyât-i kerîmeye ve ulûm-i akliyyeye müteallik mebâhis cereyan itdi. Halviyâtdan her mollamın hissesi önine konularak sonra hanelerine götürüldü.» Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1., s. 462. Fâti'h, Belgrad muvaffakiyetsizliğinin ehemmiyeti olmadığını göstermek için tam bir ay süren bu düğüne i'ti-nâ ediyordu. Düğünde dahî ulemânın sohbetleriyle vakit geçirmesi Pâdişah'ın ilme ne kadar muhabbeti olduğunu gösterir.

¹²⁸ Neşri, varak: 202; Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, 179. Defterdar Dursun, varak: 58, bu düğün hakkında tafsilât verir (Bizim târihlerin ttâdesi Mü-tercim'in İlaveleri kısmında özetlenecektir.).

olunarak. Pâdişah onlarla dinî mes'eleler hakkında karşılıklı konuştu.¹²⁹ Bunlar da bir gün evvel davet olunan zevat gibi ululararak ağırlandılar. Üçüncü gün silâh tâlimleri, at koşuları, ok tâlimleri yapıldı.¹³⁰ Sünnet düğününün hatemesi olan dördüncü gün halka para atıldı. Devletin ileri gelenleri kendi sıralatınca Pâdişah'a hediye takdim ettiler: Sadrâzam, hediyelerinin tantanalı ağırlığıyla cümlesine tekaddüm etti.¹³¹ Bu düğün sona erer ermez. Evranos Beğ'in torunlarından -ki Hasan'm oğlu îsâ ve İshâk'm oğlu İsa'dır-birincisi Arnavudluk'ta, ikincisi Macaristan'da sefere me'mûr oldular. Ofen şehri bir ay Türkler'in akınlarına mâruz kaldı.¹³²

Bundan sonraki kitapta, İskender Beğ ile Türkler arasında akdolu-nan mütâreke münâsebetiyle, II. Murad'ın irtihâlinden 1458 (862) senesine kadar Arnavudluk'ta cereyan eden vak'aları nakledeceğiz. Ancak burada İsa'nın Macaristan'a girmesini hafızalara yerleştirmek üzere, bir dakika ifâdemizin silsilesini kesmek mecburiyetindeyiz. Bu vak'ayı Macar müverrihleri sükûtle geçerlerse de, Halkondilas ile Osmanlı müverrihleri zikrederler. Bunun gibi, Sırbistan muharebesini de anlatacağız ki, bu memleket ondan sonra kat'iyen bir Osmanlı vilâyeti olmuştur. Nihayet Rumların hürriyetlerini büsbütün kaybetmiş olduklarını beyân etmeksizin, bahse son vermiyeceğiz.

1458 senesi başlarında Mehmed, Yıldızlı Kapı yakınındaki Yedikule'-nin temellerini attıktan sonra, Mora'nın istilâsına tahsis ettiği ordunun kumandasını bizzat ele almıştı.¹³³ Yine o sırada Sadrâzam Mahmûd Paşa - gerek Rumeli beğlerbeğiyken Belgrad'da vefat eden Karaca'ya halef olmasından dolayı vazifeleri dâhilinde bulunduğu için olsun, gerek Mahmûd

¹²⁹ İkinci gün meşâyîh davet olunarak zikir ve tevhîd olındı. «ke-limât-i zevkıyye ve musâhabât-i şevkıyyelerinden» pâdişâh mün-şirah oldı. (Sa'dü'd-dîn, kezâlik).

¹³⁰ Üçüncü gün mülûk ve ümerâya ve sipâha ziyafet virilerek si-lâhşÖrler hünerler arz itdiler. At koşusu icra olunarak öndüller virildi; kemân-keşler na'ller ve pulad levhalar deldiler; tüz-en-dâzlar at koşar iken yüksek sırtklara dikilmiş altunlu maşraba-lara nişan alarak bunlar mükâfâten uranlara virildi. Dördüncü gün fukara, erâmil, eytâm, umûm halk it'âm olındı. Düğün bir ay sürdi. Sonra iki şehzade mansıplarına gitdiler. Sa'dü'd-dîn'den telhis, s. 462-463. Sür-i Hitân-i Bâyezîd, der Edirne, 861, Takvî-mü't-Tevârîh. Kâtib Çelebi 862'de «Zuhûr-i Yeni Dünyâ bi-mübâşeret-i Kolon (Kolomb)-i Efrencî ez taraf-i İspaniye» diye kayd eder.

¹³¹ Sünnet düğününün tafsilâtını ve bu sırada icra olunan mü-mârese-i bedeniyye (spor) oyunlarını yazan Halkondilas o vakit vezîr-i âzam ve Rumeli beğlerbeği olan Mahmûd Paşa hakkında «Machumetes, filius Michaelis, materno genere Try-ballus, paterno Graecus.» (Mihâl oğlu Mahmûd Paşa'nın validesi Tribal'li - Sırp-, pederi Rum'dur) diyor. (Bale basımı, s. 37). Taktal (Tactale)'den bahseder- der ki, bugünkü İstanbul'un bir mahallesinin ismi olan «Tahtül-kal'a» (Tahtakale)dir. (bkz. İstanbul ve Boğaziçi). Nihayet canbazlardan bahs ile, fakat bu kelimeyi «Tampezin» hâline sokar.

¹³² Arenpek «Şuûn», varak: 1261. Celley, «Şuûn», varak: 110, Julius Caesar, İstlyria Târîhi, 6, s. 187.

¹³³ Dukas, 55, s. 192; İstanbul ve Roğaaıçlı'ne müracaat, 1, s. 619.

Paşa her ne kadar Sultân'ın harîminde terbiye görmüşse de, vatani olan Rum memleketlerini itaati altına almağa onu me'mûr etmek, ihtiyatsızca bir hareket olacağını Pâdişâh düşünmüş olduğu için olsun-henüz mukavemet etmekte olan Sırbistan kalelerinin zaptedilmesine me'mûr oldu. Mahmûd, büyük bir kısmını kendi masrafiyle teçhiz etmiş¹³⁴ ve kendi irâdesi altındaki ve Anadolu sancaklarından toplamış olduğu ordusunu, Padişah tarafından emrine verilen bin kişilik Yeniçeri fırkasıyla takviye etti. Ondandır sonra askerine, İstanbul yakınındaki sahrada bir geçit resmi icra ettirerek, sür'atli bir yürüyüşle Tuna'ya yöneldi. Az bir zaman içinde Resova, Gürıkvaç, Druno, Branıkvaç kalelerini¹³⁵ zapt ederek, Belgrad'ın güneydoğusunda ve Jesuva ve Tuna nehirlerinin birleştiği yerde kâin Semendire kalesinin muhasarasına azimet etti. İshâk Beğ ile Karaman Paşa, kalenin teslimini teklîfe ve müzâkereye me'mûr oldularsa da, bütün hâriçteki müstahkem mevkiiler Türkler'in eline düşmüş olmakla beraber, kumandan, kalenin tesliminden istinkâf etti.¹³⁶ Mahmûd, zaman ve kuvveti Semendire duvarları önünde kaybetmek istemeyerek, muhasarayı kaldırarak -Belgrad'a ancak üç fersah mesafede II. Mehmed tarafından inşâ olunmuş olan¹³⁷ -havale kalesine gitti. Bunu müdâfaaya hazır bir hâle koyduktan sonra, birbirine müteakip Ostro-viça, Rudnik, Marjona kalelerine hücum ve zapt etti.¹³⁸ Bayramı Niş'-de geçirerek, Tuna'nın sağ tarafında bulunan Kolumbac (Kolombraria)¹³⁹ nâmmdaki küçük müstahkem mevkie gitti. Muhafızları susuzluktan dolayı teslim olmak mecburiyetinde kaldılar. Mahmûd, mevkie su vermekte olan menbâin yolunu değiştirmiş ve nehirden su almağa gelen askerinin önünü kesmişti. Bu şehrin duvarlarını tamir ve müdâfaa imkânlarını yeni istihkâmlarla ikmâl ettikten sonra, Minnet Beğ oğlu Mehmed Beğ'i Tuna'nın öte tarafındaki memleketleri vurmaya üzere kendisinden ayırdı. Mehmed Beğ Simlin yakınlarında «Tarak» kalesini (Kerk olması muhtemeldir) zapt ederek, Sava ve Tuna nehirleri arasında bulunan Rah-ve kazasını hasara uğratarak, genç delikanlılardan ve genç kızlardan, hayvanâttan, kıymetli eşyadan meydana gelen ganimetler ve altınlarla mücehhez ikiyüz askerle,

¹³⁴ «Nam faic cum primus inter duces Januarum ferret exercitum proprium alere potuit.» Halkondilas, a.g.e., 137.

¹³⁵ Sa'dü'd-din, Neşri, İdris, Solak-zade, bu kaleleri «Resao», «Kuruca», «Branice» diye isimlendirirler. Bratutu'ya müracaat, 2, s. 186 (Sa'dü'd-din'de Rasau. Amul, Save, Geruçe, Brançe. c. 1, s. 564, Mütercim)

¹³⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 186. Neşri, varak: 204; İdris, varak: 95; Solak-zade, 53.

¹³⁷ Hacı Kalfa'mn Rûm-Hî'si, s: 52.

¹³⁸ Osmanlı müverrihleriyle, Marini ve Bratutu'da «Ostroviça» yerine «Sivrice» yazılıdır.

¹³⁹ Güvercinlik. (Mütercim).

nehir yolundan dönerek bunları -o zaman Üs-küb'de bulunan¹⁴⁰ Pâdişah'a takdim etmeğe gitti.

Belgrad'ın kurtulmasından az vakit sonra Despot Jorj -karısı İreni, II. Murad'dan dul kalmış olan kızı Mara'yı, Greguar ve Etienne ve Lazar isminde üç oğlunu bırakarak-beldenin cesur müdafii Hunyad ile Kapistrano'yu takiben ölmüştü. Üç oğlundan ilk ikisinin hapiste buldukları sırada II. Murad'ın emriyle gözleri çıkarılmıştı. Lazar bu iki âmâ kardeşi memleketten uzaklaştırarak ve validesini zehirleyerek¹⁴¹ -Pâdişah'a senelik vergi nâmı altında yirmibin altın takdim etmek suretiyle-gasbını takviye etmek istedi. Lâkin cinayetinin semeresinden uzun zaman istifâde edemeyerek, hükümdarlığının ikinci ayında hayâtı terketti. Hemşîresi Mara Sultan, biraderi Greguar ve amcası Thomas Kantakuzen ile birlikte, Sultân Mehmed'in nezdine iltica etti. Pâdişâh, Mara Sultân'ın Sırbistan tahtı üzerindeki hukukunu iltizam edeceğini taahhüd ederek, kendisine Aynaroz'dan pek uzak olmayan, İstirimun (Strimon) nehri üzerindeki Yasovo'da ikametgâh¹⁴² gösterdi. Sultân Murad'ın dul sevgilisi «Despot Jorj'un kızı muttakîye çariçe Mara»¹⁴³ orada hâl-i uzlette yaşıyordu. Kardeşi Jorj'un vefatından sonra Poil şehriden getirmiş olduğu -Kont Dö Siley'den dul kalmış-hemşiresi Katerin beraberinde bulunuyordu.¹⁴⁴ Lazar'm dul kalan zevcesi Elen, kızını Bosna tahtı ve-lîahdine tezvîc ve Sırbistan Krallığı'm Papa'ya malikâne şeklinde takdim etmek suretiyle, Sırbistan'ı Türkler'in elinden kurtarmak istedi. Papa da vekili Kardinal Sen Anjelo vâsıtasıyla Sırbistan'ın hükümlerini¹⁴⁵ kabul etti. Sırbistan Boyar'ları¹⁴⁶ memleketlerinin şu suretle bahşolun-masmdan ve Kraliçe'nin Katolik mezhebine gösterdiği teveccühten hoş-nûd olmayarak, Osmanlılar'ın hükümlerini Papa'nın hükümlerine tercîh ve Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın biraderi Misel Abugoviç'i kendilerine reîs intihâb ettiler.¹⁴⁷ Elen,

¹⁴⁰ Sa'dü'dîn, Neşri, İdrîs, Solak-zâde. Bu hususta Halkondilas da Osmanlı müverrihleriyle müttefiktir. Halkondilas, esirlerin naklini ve padişaha takdim olunduğunu söyler: «Rex profectus est in Scopiorum urbem, et ibi moratus est, ut audiret si quid novarum rerum instituerent Pannonnes -Commisso autem praelio, in fugam versi sunt, paucis eo praelio amissis; quidam Capti ad regem abducti sunt.» (Bale basımı, 10, s. 144).

¹⁴¹ Engel, Sırbistan Tarihi, s. 416. Raitsch. 3, 222.

¹⁴² Engel, a.g.e. Siandojino, s. 46.

¹⁴³ Raitsch tarafından muhafaza olunmuş olan 13 Nisan 1479 tarihli bir vesikayı bu veçhile imza ediyor.

¹⁴⁴ Engel, a.g.e., s. 412.

¹⁴⁵ «Suzerainete» karşılığı olarak kullanıldı.

¹⁴⁶ Sırbistan ve Romanya as:lzâdegâmmn unvanı.

¹⁴⁷ Halkondilas Mahmûd Paşa'nın biraderi Mişel'in Sırbistan boyarları tarafından riyasete intihâb

parlak ihtiramlarla Abugoviç'i kaleye celbederek, esirler arasında Macaristan'a gönderdi. Mahmûd bu sırada Prizrin'i¹⁴⁸ itaat altına alıyordu; hiç beklenilmediği bir zamanda Semendire Önünde görünerek -Elen, hazîneleriyle beraber serbestçe çıkabilmek şartıyla-mevkii ilk teklifte teslim aldı. Vişeslav, Çernov, Belastena kaleleri, Semendire'nin gösterdiği misâle uydular (8 Teşrinisani 1459); Milçev yakıldı.¹⁴⁹ Aneas Silvius'a inanılmak lâzım gelirse iki-yüzbin ahâlî esir edilmiştir. İşte bu suretle, Kostantiniyye'nin fethinden altı sene sonra Sırbistan Osmanlı Devleti'nin bir vilâyeti ve eski Tribaliyenler'in payitahtı olan ve iki defa Osmanlılar'm hücumuna mukavemet eden Semendire, yahut Spandrop Türkiye'nin kuzeyinde müstahkem bir mevki olmuştur. I. Mehmed'in rakibi Mûsâ 1414 (817)'de,¹⁵⁰ üç gün topla döğdükten sonra¹⁵¹ şehri zaptetti; lâkin bir müddet geçince iade edilerek, Sadrâzam Halil Paşa'nın-tzladi muharebesinde esir edilen-biraderi Mahmûd Beğ'in fidye-i necatının ödenmesine hizmet etti. Nihayet Mahmûd Paşa birbirini takip eden iki sene zarfında iki defa muhasara ederek, birinci defa -ki emlâk vergisinin¹⁵² bütün Osmanlı memleketlerinde bir çift öküz basma yirmiüç akçeye¹⁵³ çıkarıldığı senedir-muvaffakiyete nail olamadıysa da, ikinci defa -ki talihsiz Cem'in doğum yılma tesadüf eder-tam bir netice elde etti.¹⁵⁴

Bizans împaratoru'nun kardeşleri iki Mora despotu Dimitrius ve To-mas, kendilerini tehdîd eden tehlikeleri görmemek hamakatında bulunarak, aile ihtilâflarıyla kendilerine zaaf vermekten başka, yapacak iyi bir-şey bulamıyorlardı. II. Mehmed kudretinin hudutlarını genişletme fırsatını hiç

olduğunu şu ifadesiyle yazar: «Verum Tryballi confluebant ad Machumetis fraterem Michaelem, qui Tryballorum pricipem egreat.» (9, s. 144). Engel bu hususta şüphe ederse de isabetli değildir; çünkü Mahmûd'un validesi sırp olduğu dâir Halkondilas'ın yedinci kitabındaki «Materno genere Tryballus» sözlerini de tasdik eder. Bu cihet, en eski Osmanlı müverrihleri olan Neşri ve Âşıkpaşa-zâde haffid-zâdesi şehâdetleriyle de te'yid edilmiştir. Onlar Semendire Hâkimi'nin Mahmûd Paşa'ya valide cihetinden kardeş olduğunu söylerler.

¹⁴⁸ 1458 (862)'de. Engel, Su-bMa^ Târihi, s, 414.

¹⁴⁹ Engel, a.g.e.. s. 415,

¹⁵⁰ Hallcondilas, 3, s. 56.

¹⁵¹ Bu târihin ikinci cildinde Onuncu Kitab'a müracaat. Türkler o vakit birinci defa olmak üzere -Venedikliler'den altmış sene sonra-muhasara topu kullanmışlardır. Guicciardinfnin İtalya Tâi%'ine de müracaat, 1.

¹⁵² Metnin burasmdaki «emlâk vergisi» «arazî vergisi» olacaktır. Çift başına iblâğ olduğu mikdâr, Sa'dü'd-dîn'e nazaran 23 değil, 33'dür:» Resm-i çift yigirmi iki iken 33 kılındı.»

¹⁵³ Sa'dü'd-din, Solak-zâde, varak; 53.

¹⁵⁴ Sa'dü'd-din, Solak-zâde, 864 (1459). İtalyan menbâlarından alan Sismon-di, Semendire'nin ele geçirilişini 1458'de zikreder. Marini Sanuto'nun bir kronolojik cedveline nazaran, şehir ancak 15 Nisan 1460 tarihinde teslim olmuştur; bu ise Sırb ve Türk menbâlarından alınan malûmata açıktan açığa mugayirdir.

Cem'in doğum târihi 27 Safer 864, cumaertesi gecesi.

kaybetmeyerek -Evranos'un iki torunundan birini Arnavudluk'a, diğerini Sırbistan'a gönderdikten sonra-Mora ordusunun kumandasını bizzat eline aldı (15 Mayıs 1458).

Sultân Mehmed, Kostantiniyye'nin fethinden başka birşey düşünmediği ve bütün kuvvetini bu maksat için toplayıp, bu maksada hasr ettiği zaman, Rum vatanperverlerinin son kalıntıları Mora'ya göçtüklerinden, Padişah da onların orada son nefesini vermekte olan hükümetlerini rahatsız etmemeğe muvafakat göstermişti. Bu geçici anlaşma, Spart'ı ikametgâh yapan Dimitrius ile Patras'da hüküm süren Tomas'ı te'mîne kifayet etti. İki kardeşin arasındaki ittifaksızlık¹⁵⁵ intizamdan mahrum bir takım Arnavudlar'ın memleketleri içine getirilmesine yol açarak, bunların ise isyanda gecikmediklerini ve iki kardeşin, hükümlerlerini ancak Osmanlılar'ın muâvenetiyle ve senelik ağır bir vergi taahhüdüyle nasıl elde edebildiklerini evvelce nakletmiştik. Türkler'e Mora'nın fethini kolaylaştıran vaziyetleri daha iyi anlamak için, o zaman memlekette birbiriyle çekişen fırkalara bir nazar atfetmek münâsip olur.

Kostantin, payitahtını müdâfaa ederken silâh elde hayâtı terk ettiği zaman, «Arhont»lar «hakk-ı ekberiyet» ile tacın vârisi olan Dimitrius'u imparator ilân etmek istediler. Batıda havaî, hırslı, zâlim¹⁵⁶ bir tabiat sahibi olan küçük kardeşi Tomas, hükümeti ona terketmeğe kat'iyen muhalefet ettiğinden - Arnavudlar'ın ihtilâli pek yakında ellerinden alacakları tehdidini göstermekte bulunan-Mora hükümetini aralarında taksim etmek mecburiyeti hâsıl oldu.

II. Mehmed'e denk fakat maharet ve iktidarda benzeri olmaktan uzak olan Tomas, onun siyâsetini taklîd etti.¹⁵⁷ Glarenza ve Ahaî memleketlerini zapt etmek için bu kazaların -kendisinin akrabasından bulunan-hâkimini bir âmân-nâme ile Patras'a getirterek, oğullarıyla beraber mahbesde açlıktan öldürdü. Bu vahşîlikleri Ahaî Prensi'nin damadı hakkında da icraya kadar giderek -kayınpederinin esareti sırasında izdivaca cür'et etmiş olduğu için-gözlerini çıkarttı; burnunu, ellerini, kulaklarını kestirdi. Mora'nın en büyük emlâk sahiplerinden olan Teodor Bukali -durumundan ötürü hâiz olduğu nüfuzdan dolayı-gözünü ve mallarını kaybetmek cezasına uğradı. Emanuel Kantakuzen için de böyle bir tuzak tertiplenmişse de, onlardan daha

¹⁵⁵ «Tanta era la discordia, che sit rovava tra Demitri e Tommaso su fratello, che l'uno nevrrebbe mangiato il cuor aH'altro». Spanda. jino, s. 29.

¹⁵⁶ Spandajino, s. 41 «quale veramente fù tiranno* Metindeki İfâdenin aslıdır.

¹⁵⁷ FâtiH hakkuuaa Bizans müverrihlerinden intikal eden bu iltifat (!) tenkide bile değmez.

bahtiyar olarak, kurtulmanın bir çâresini buldu. Rumca ismini bir Arnavud ismiyle değiştirmek suretiyle isyan hâlindeki Arnavudlar'ın hoşnûdluğunu celb edip, onların başına geçerek bütün memleketi tahrîb etti ve Patras ile Spart'ı ikametgâh ittihaz ederek, iki despotu muhasara etti.¹⁵⁸

Mehmed, şu karışıklık zamanını -haklı olarak-fetih tasavvurları için en müsait fırsat olarak gördü. 1458 Mayıs'ının onbeşinde (hicrî 862) İstanbul'dan hareketle Korint'i ablukaya aldı ve ordusunun bakiyesiyle Mora kıt'asında -eskiden Ahai federasyonunun bir parçası olan-Filius'a¹⁵⁹ kadar ilerlemekte devam etti. Ancak Filius'un Arnavud kumandanı Duksias, şehri şiddetli bir mukavemet göstermedikçe terk etmemeğe karar vererek, Osmanlı ordusunu -müstahkem ve bütün araziye hâkim-bir tepe üzerinde karşıladı. Mehmed, başlıca mevkiilerin ele geçirilmesinden sonra, mutlaka pençesine düşecek olan bir düşman ile uğraşmayı faydasız görerek, Tarsus üzerine yürüdü. Oranın muhafızları ilk ihtarda teslim oldular. Pâdişâh üçyüz delikanlıyı beraber alarak şehre bir muhafız tâyin etti ve mıntıkanın daha içerilerine yürüdü. Tarsus'da teslim olan Arnavudlar firar teşebbüsünde bulduklarından, onları korkunç bir misâl ile dehşete düşürmek için içlerinden yirmisi işkence edilmek üzere alındı; ayaklarının ve ellerinin kemikleri tokmaklarla kırılarak, bu halde ölümlerini beklemeğe mecbur oldular. Bu vahşetin icra edildiği mevki «Tokmak-Hisar» nâmını aldı.¹⁶⁰ Daha içeride ve yüksek bir noktada bulunan ve Halkondilas tarafından ismi zikredilmeyip, fakat Franzes'in «Etus»¹⁶¹ dediği yer olması lâzım gelen belde, suyun çevrilmesi suretiyle o kadar müzayakaya düşürüldü ki, ahâlîsi, ekmeklerini, kestikleri yük hayvanlarının kanıyla yoğururlardı. Bu baskı altında ezilerek teslim olacakları sırada Yeniçeriler duvarlardan tırmanıp, içeri girerek şehri yağmaya başladılar. Buradan Mehmed, ordusunu-Akobe de denilen-Rupela beldesine¹⁶² doğru sevk etti, ki Arnavudlar ve Rumlar aileleriyle orayı bir iltica yeri hâline getirmişlerdi. İki gün hücumdan sonra, Pâdişâh, askerinden büyük bir kısmının yaralanmış olduğunu görerek

¹⁵⁸ Spandajino, s 42.

¹⁵⁹ Halkondilas, Dokuzuncu Kitabın başlarında, Osmanlı müverrihleri «Felek (Fizik; Felik) diye adlandırırılar. Bratutu (s. 184) «Telek» diyor, işbu Filius şehrinde eskiçağda Ganimedede, Hebe, Dioscures mâbedlerine güzellik, gençlik, kuvvet nâmına ibadet olunur, bütün Mora şarabları arasında meşhur olan o mıntıkanın şarabı için bağbozumu nâzımı olan namını arz-i ta'zîmât edilirdi. (Puzanias, 1, 2, s. 12.)

¹⁶⁰ Halkondilas, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, tdris, Âli.

¹⁶¹ Pranzas, 4, 15, s. 86.

¹⁶² Sa'dü'd-dîn'den vâzihan anlaşılır ki, Halkondilas'm Rupela ve Franzes'in Akobe dediği mahallerin ikisi, aynı şehirdir.

çekileceği sırada, şehrin temsilcileri itaatlerini arzetmeğe geldiler. Binaların tahribinden ictinâb olunduysa da, ahâlîsi İstanbul'a nakledildiler. Mantine yoluyla Pazenika'ya¹⁶³ doğru, harekette devam edilerek, Pazenika'nın Arnavud muhafızları Kantakuzen vâsitiyle Pâdişâh tarafından teslim davet edildi. Arnavudlar'ın Kantakuzen'in teklifine muvafakat etmemeleri üzerine, bunları müdâfaaya teşvik etmiş olmasından şüphe edilerek, Kantakuzen gözden düştü; Arnavudlar ise -Türkler istihkâmın eteğine kadar gelmiş oldukları halde-mukavemet gösterdiler. İkinci gün Mehmed, bu mevki terk ile Teje'ye yaklaştı ve ondan sonra -Tomas'm kapanmış olduğu Spart üzerine mi, yoksa Dimitrius'un çekildiği Apiyador üzerine mi yürüyeceğini bilmeyerek-tereddüd içinde kaldı. Yolun Teje'den ilerisinin, asker için geçilemez durumda olduğunu öğrenmesi üzerine, ordusunu Teje kazasında Muhla üzerine yürüttü.¹⁶⁴ Bu mevki Azanes Dimitrius tarafından ve daha ziyâde sarp bir dağ üzerindeki çetin mevki ile müdâfaa olunuyordu. Yalnız bir tarafından girilmek mümkün olduğu halde, o cihette üç kat duvarla korunuyordu. Ordugâh kurularak toplar yerleştirildi. Su yolu çevrildi. Evranos-torunu îsâ, mevkiin teslimini teklif etmek üzere bir tercüman alarak Azanes ile görüşmeğe gitti. Halkondilas, Osmanlı me'mû-runun Pâdişâh'ın kudretini göklere çıkardığı ve Rum kumandanının Muh-la'nın kuvvetini mübalâğa eden nutuklarını anlatır. Beyhude konuşmalardan sonra Pâdişâh -yegâne yaklaşılabılır ve üç kat duvarla korunmuş olan cihetten-kaleye taarruz etti. Birinci istihkâm ağır toplar vâsitiyle toprak yığınının dönüşükten sonra, Azanes ikincisinin arkasında sebatla müdâfaa etti. Lâkin yedi kantarlık büyük bir gülle ekmek yapılan yere düşerek, muhafızların zâten az olan ekmek lâzimesini mahv etti. Papas, vatanına hıyanetle, raiyyetini sadıkane muhafaza edecek yerde, yiyeceğin azlığını Pâdişâh'a ihbar ederek, muhasarada devam etmesi için teşvik etti. Mehmed, mevkiin teslimini tekrar ihtar ederek, aynı zamanda, mahsurların yiyecek hususunda düçâr oldukları müzayakayı, içerideki dostları marifetiyle pek iyi haber almış olduğunu bu ihtara ilâve etti. Bunun üzerine Azanes Dimitrius ve Spart'h Lukanos ordugâhta Pâdişâh'ın huzuruna geldiler. Sultân Mehmed bunlara hitaben:

¹⁶³ Neşri'de «Pazen ile a», Solak-zâde'de <Becene>.

¹⁶⁴ Halkondilas'da «Muhle»; Franzes'de «Muhlu». Sa'dü'd-dîn, Neşri, Solak-zâde «Mihlu» yazarlar. «Mochlia» yahud «Mochlion» Tripoliçe'den Mantine'ye giden yol üzerinde kâin Mukli (Moukli) kasabasıdır. Defterdar Tursun Beğ, târihinin 75. va-rakında işbu Mora seferinde Selemenk, Hulumiç (Halumiça), Gardik, Yıldız-Hisar, Toprak-Hisar, Mihlu kalelerinin alındığını beyân eder.

-«Efendinize haber veriniz ki, Mora'nın şimdiye kadar geçtiğim yerleri, bana âit olmak ve henüz onun elindeki yerler için senelik beşyüz libre altın vermek şartıyla, kendisine sulh ve dostluk itasına hazırım. Patras Prensi Tomas'a gelince; ona da bildiriniz kî, hemen memleketi bana terk etmek lâzım gelir; olmadığı takdirde elindeki silâhla onu bizzat ben derdest edeceğim!» dedi.

Azanes Dimitrius ve Lukanos bu haberlerle -müşterek menfaatleri hakkında müzâkere etmek üzere Tripiner, Pona¹⁶⁵ (Şimdiki Tripolice)¹⁶⁶ de yerleşmiş olan iki despotu görmeğe gittiler. Muhla'nın sukutunu müteâkib Korint,¹⁶⁷ Despot Dimitrius'un kayını ve Palus'un oğlu başka bir Azanes ile diğer bir Lukanos Nikeforas¹⁶⁸ tarafından Pâdişah'a müdafaasızca teslim olunmuştu. Despotlar, Pâdişâh tarafından bildirilen tekliflere muvafakat gösterdiler (Temmuz 1458). Dimitrius -Osmanlı ordusunun geçmiş bulunduğu-Filiazia nâhiyeleriyle beraber Ko-rint ve Kalavrita civarını Pâdişah'a terketti. Tomas da Patras'ı, mülha-katındaki beldelerle beraber terk ve Lazar nâmındaki bir memuriyle teslîm etti.¹⁶⁹ Bu suretle sulh anlaşması yapılarak Mora'nın bütün kuzey tarafları Osmanlı hükümetine geçti. İlk defa olarak Eksamilon'u geçmiş olan Turhan'ın oğlu Ömer Patras'dan Kalavrita'ya (141) kadar Ahai'nin idaresine memur edilerek şehirlere Yeniçeri ikame edildi.

Mehmed, Akçiauli ailesinin bir hıyânetiyle Turhan'ın sonunda zapt etmiş olduğu Atina'yı görmeğe gitti.

Atina'nın son dukası olan Rainer'in dul karısı -Venedik Senatosu'-nun Napoli'de Romanya valiliğini vermiş olduğu-Venedikli bir genç aşîlzadeye âşık olarak -kocasısı gibi bir Venedik asilzade ailesinden olan-zevcesini öldürmek şartıyla, Venedikliye kendisiyle evlenmesini ve Atina hükümdarlığını teklif etmişti.¹⁷⁰ Düşes'in kocası ve Rainer'in henüz çocuk yaşta bulunan oğlunun vasisi olmuş olan kaatil, Pâdişah'm nezdinde bu cinayetle itham edildiği gibi, Atinalılar'ın kîni ile de takip ediliyordu. Rainer'in genç oğluyla birlikte maiyyeti Osmanlı tabiiyyetine sığındılar ki, son Atina Dukası'nın yeğeni Franko Âkçiaoli dahî orada bulunuyordu. II. Mehmed, Atina hükümetini, himâyesi altındaki Franko'-ya verdi ki, bundan,

¹⁶⁵ Franzes, 1, 4, s. 15.

¹⁶⁶ Bizim târihlerde Tarâpulice imlâsında dahî görülür. Mütercim.

¹⁶⁷ Bratutu «KorlnUi «Korka» yapıyor. Aşık Paşa-zâde (Vatikan nüshası, s. 341) «Mora'nın kilidi» dediği Aydoz (Aydos) kalesiyle şüphesiz ki «Akro-Korint»'î murad ediyor.

¹⁶⁸ Franzes, 1, 4, s. 15.

¹⁶⁹ Kezalik. (141.) Kezalik.

¹⁷⁰ Halkondîlas, 1, 9, s. 142.

gadre uğramışlığın çekiciliğinden yararlanılmak ümid ediliyordu.¹⁷¹ Franko, Atinalılar tarafından -Pâdişah'ın emrine uygun olarak-büyük sevinç alâmetleriyle kabul olundu. Hükümetinin birinci işi olmak üzere rakîbesinin ölümüne sebep olan Düşes'i Megar*da habs ve idam etti. İlk zevcesinin kaatili olan Venedik delikanlısı da, ikinci zevcesi Düşes'in katlinden dolayı Franko'yu itham etti. Bunun üzerine Mehmed, çekişmeyi bertaraf etmek için, Atina'yı kendi nâmına zaptetmesini Ömer'e emretti. Ömer -Padişah tarafından Teb ve Beoti vilâyetini vaad ederek-Franko'yu hazîneleriyle birlikte çekilip gitmeğe kolaylıkla ikna etti. Bunun üzerinedir ki, Padişah - Ömer'in siyâsî manev-ralarıyla bu kadar sulhperverâne bir yoldan elde etmiş olduğu-Atina'nın ziyaretine gitmiştir. Sultân Mehmed, Akropolis'in mevkî ve haşmetini, o kadar mahfuz olan limanın genişliğini görünce büyük bir hayretle:

-«Din ve devlet böyle bir yerin ele geçirilmesinden dolayı Turhan'ın oğluna nasıl müteşekkir olmasın?» demiştir.¹⁷²

Sultân Mehmed, şehrin bütün âbidelerini -herbirini görerek-ziyaret ettikten sonra, Mora'nın iki despotunu akdedilen sulh üzerine yemîn ettirmek ve Dimitrius'a kızının tezvîcini teklif etmek için bir elçi gönderdi (Teşrinievvel 1458).¹⁷³ Despotlar talep edilen yemini ettiler; Dimitrius da -evvelki kitaplarda görüldüğü üzere ekserisi Bizans prenseslerini haremlerine dâhil etmiş olan seleflerinin utanç verici misâllerine uygun olarak-kızını verdi.¹⁷⁴ Fakat o kadar utanç verici ve ondan daha fazla meş'ûm olmak üzere, diğer despot, verdiği yemîni az vakit içinde nakz etmek cürmünü işledi.¹⁷⁵ Franzes'in bundan dolayı Mora'nın kaybedilmesine sebep olmakla itham ettiği Lukanos Nikeforas'ın gösterdiği delillere binâen, Tomas Mora Rumlarıyla Arnavudlar'ın Türkler aleyhinde ayaklanmağa hazır bulduklarına kanâat getirerek, ahidnâ-menin yemîn ile te'yîclinden üç ay sonra, yalnız Türkler'in değil, kendi kardeşinin de aleyhinde açıktan açığa husûmete başladı (Kânunusâni 1459). Bu hıyaneti icra eden şahsın muâvenetiyle Tomas Türkler'den yalnız Kalavrita'yı aldı.¹⁷⁶ Lâkin

¹⁷¹ «Quo per amorem abusus fuerat, ut lertur.» (Halkondilas, s. 153). (Metindeki ifâdenin -bizce mevsûkiyeyü şüphe götürür-me'hazı).

¹⁷² Quanta gratia debetur lege nostrâ Omari Turchanis filio.» (Aynen tercümesi: «Dinimiz Turhan-oğlu Ömer'e teşekkür etmeğe nekadar borçludur?» Halkondilas, s. 122.

¹⁷³ Halkondilas, s. 143; Franzes, 4, s. 16.

¹⁷⁴ Bizans müverrihleri böyle görmek istemişlerdir. (Mütercimi,

¹⁷⁵ Halkondilas ve Franzes, beyan edilen sahifeler.

¹⁷⁶ Crucii (Kruçü)'nin, Türk ve Rum Târihi'nde Rum vekâyii, s. 17.

kardeşinden -bundan böyle memleketlerinin idaresi kendilerine âit olacağını ahâlîsine vaad ederek-Karitena (Şubat 1459), Ayayorgi, Burdunia, Kastriça şehirlerini zapta muvaffak oldu. Messina Körfezi'nde bulunan Zarnata ve Kalamate kasabalarını muhasara etti. Hâlbuki o aralık kardeşi Dimitrius da askeriyle Tomas'ın elindeki mahallerden Leontarî ve Akoba'yı istilâ ediyordu.¹⁷⁷ Lâkin en musîbetli belâ Arnavudlar'dı ki, Franzes bunları «En ahlâkı bozuk, en faydasız ve dâima bir despottan diğerinin hükmü altına geçerek, bir pazar günü içinde üç defa efendi değiştirir,» bir kavim olmak üzere yâd eder.¹⁷⁸ Korint, Patras, Amikla Türkleri ise fırsattan istifâde ile kati gâret eder, dâhili çekişmelerden kendilerini muhakkak bir harâbîye sev-keden despot ve arhontlarla istihza ederlerdi.¹⁷⁹ Bu aralık Sultân Mehmed Üsküb'de bulunarak, Mahmûd Paşa Macaristan seferinden almış olduğu esirleri kendisine arz ediyordu. Pâdişâh, Mora karışıklıklarını Turhan oğlu'na atf ederek onu azledip, yerine Hamza'yı tâyîn etti.¹⁸⁰ Hamza, Patras'm Rumlar tarafından muhasarasını kaldırdırttıktan sonra Despot Dimitrius'un müttefiki sıfatıyla -Tomas'ın içine kapanmış bulunduğu-Leontari Önünde görüldü. Tomas, davet olunduğu harbi kabule mü-sâid bulundaysa da, bilhassa Sipahiler kumandam Yûnus Beğ'in mâhi-râne hareketleriyle mağlûp oldu ve iki yüz adam kaybetti.¹⁸¹ Rumlar'ın, Arnavudlar'ın, arhontların, despotların eline geçmeyen eşya Türkler'in şikâri olarak,¹⁸² tahribat tâ b vakte kadar devam etti ki, nihayet iki kardeş vâkî zayıatlarının ne kadar büyük olduğunu ve büsbütün mahvolmağa ne kadar yaklaşmış bulduklarını hesap ederek Koriça'da mülakat ve Spart Metropolitinin icra ettiği Litonya Âyîni'nde ikisi birlikte bulunarak yeniden yemîn etmek suretiyle musaleha eylediler.¹⁸³ Sultân Mehmed, iki kardeşin ittifakından haberdar olması üzerine dahilî muharebeyi Turhan oğlu Ömer'in hatâsına isnâd ettiği gibi, bu defa da Hamza Paşa'ya kusur atfederek, onun yerine Gelibolu Beği ve donanma kumandanı Zağanos Paşa'yı tâyîn etti. Zağanos'un Mora'ya vusulünde Osmanlılarla açıktan açığa muhâsım halde bulunan despotların yardımcısı olan askerlerin derhal dağıldığı görüldü. Tomas, bu defa da Osmanlılar'a karşı yeminini bozmuş

¹⁷⁷ Franzes, 1, 4, 16.

¹⁷⁸ Franzes'in Arnavudlar hakkındaki bu takdiri cevabtan müstağnidir. (Mütercim) .

¹⁷⁹ Franzes, s. 86.

¹⁸⁰ Halkondilas, 1, 20, s. 144.

¹⁸¹ Kezalik.

¹⁸² Franzes, 4, 16, s. 87.

¹⁸³ Franzes, c, 88.

olmasının neticelerini düşünerek, kardeşinin hâkim olduğu araziden Lakonya ve Messina'yı muhasara ve bu sırada kendi hesabına Pâdişâh ile muhabereye girişti. Mehrned. Uzun Hasan aleyhinde Anadolu'ya asker şevki tedârikinde olduğundan, şu üç şart ile, yâni: Rum askerleri Türk' kalelerinden uzaklaşmak; vergi olarak senelik üçbin libre altın verilmek; bir Türk elçisinin gönderileceği Korint'e yirmi güne kadar Despot bizzat gelmek üzere. Tomas'ın tekliflerini dinleyip itibâr etti. Tomas hepsini vaad etti; fakat vergiyi tedârik edemedi. Mehmed buna Öfkelenerek. Anadolu'ya asker şevkini ertesi seneye te'hîr ederek, iki kardeş aleyhine Mora'ya doğru bizzat yürüdü (13 Nisan 1460).¹⁸⁴ Korint'te Azanes'in kayını Dimitrius'u zincire vurdurduktan sonra. Spart önünde görüldü. Dimitrius kardeşi tarafından hıyanet gördüğü gibi, kendisi de Yunanistan'ın dâvasına hıyanet etmek suretiyle, bir iltica mahalli bulmak için. Pâdişah'm ordugâhına gitti. Sultân Mehmed, kendisini mültefitâne kabul etti, kızını zevce olarak kabul edeceği vaadinde bulundu ve Mora'mn terkinden dolayı kendisine bir bedel ödeyeceğini bildirdi. Ve Dimitrius'u orduda alıkoyarak Spart şehrine Türk muhafızları tâyin ettikten sonra, Kastriça üzerine yürüdü. Belde derhâl hücum ile zapt ve yağma edildi. Lâkin ele geçirilmesi kaabil olmayan bir mevkide bulunan kale mukavemet ederek birçok Yeniçeriler, duvarların yu-kansmdan aşağıya düşürüldüler. Bununla beraber kalenin üçyüz kişi olan - muhafızları idam ettirdi.¹⁸⁵

Daha sonra Leontari önünde görüldü ki, şehrin sakinleri kadınlariyle, çocuklarıyla Gardika kalesine iltica etmişlerdi. Ümitsiz bir cesaretle bir müddet Azaplar'm hücûmlanna mukavemet ettilerse de, şecaatleri kendilerini kurtaramıyarak, şehir, hücumla zaptedildi.

Mora'da diğer mevkilerin cesaretini kırarak, kendi ihtiyarlarıyla teslîm olmak üzere, her taraftan temsilciler geldiler. Ayayorgi kumandanı Krokotelos -ki Franzes'in tâbirince «Timsah»¹⁸⁶ nâmını alması lâzım gelir-Pâdişah'in ayaklarına kapandı.¹⁸⁷ Batı taraflarının en müstahkem iki limanı olan Avarin ve Arkadya teslim oldular. Arkadya'nın onbini bulan ahâfisi zincirlere vurularak, Mehmed, bunları idam edeceği tehdidinde bulduysa da, civardaki kariyeleri «şenlendirmek» üzere İstanbul'a nakledildiler. Rumlar üzerinde icra olunan vahşîliklere şâhid olmak için maiyyetinde

¹⁸⁴ Franzes, 4, 16, s. 88. Halkondilas, 1, 9, s. 148.

¹⁸⁵ Halkondilas, 1, 9, s. 150.

¹⁸⁶ «Timsalın Rumcası «Krokondilus» olduğundan, Franzes böyle öir teşbihle bulunmuştur. Mütercim.

¹⁸⁷ Pranzas, 1, 4, 19.

götürdüğü Dimitrius'un re'yi mucibince Padişah, Evranos-torunu îsâ Beğ'i -şehri teslim almak ve despotun zevce ve kerîmesini alıp getirmek üzere-Doğu cihetine, yâni Epidor'a, sonraki adıyla Monambazia (Malvaziya)'ya¹⁸⁸ gönderdi.¹⁸⁹ Nikola Paleolog -damarlarında cereyan eden kana despottan ziyâde lâyük olduğu için-onun emriyle şehri Türkler'e teslimden imtina etti,¹⁹⁰ fakat Prenses ile kızının serbestçe gitmelerine müsâade gösterdi. Mehmed, bunları mevkileriyle mütenâsip bir şekilde ağırlamak için bir hadımağası vererek Peuti'ye gönderdi ve Despot Dimitrius'un da beraber gitmesini emretti. Kardeşi Tomas, Leontari ve Gardika'nın düşmesinden sonra muvaffakiyetten ümidini keserek, Kalamata'yı terk ile, Hıristiyan memleketlerinde sığınacak bir yer bulmak için çocuklarıyla beraber gemiye binmişti.¹⁹¹

Sultân, henüz mukavemet eden diğer şehirlerin ele geçirilmesini beğ-lerbeği Zağanos'a tevdi ederek kendisi -Venedikliler'de bulunan Modon ve Pilus limanlarını bizzat keşfetmek üzere-sahil boyunca ilerledi. Bu ikinci şehrin önüne vardığı zaman Despot Tomas'm gemisi henüz limanda', yâhud sahilden görülecek bir noktada idi. Venedikliler bu prenze oralardan uzaklaşmasını ihtar ederek, sulhda ve dostlukta kararlı olduklarını Pâdişah'a yeniden ifâde ettiler.¹⁹² Bununla beraber Türk süvarileri Pilus etrafını tahrîbde devam ederek Arnavudlar'ı esir ettiler. Mehmed, kuzeye doğru yürüyerek, yolu üzerinde bulunan ve henüz teslim olmayan diğer şehirleri, yâni Postiça, Lestrene, Patras, Kalavrita beldelerini fethetti.¹⁹³ Bu son şehrin cesur kumandanı olan Arnavud Doksas¹⁹⁴ ki -Franzes'in tâbirine göre ne Pâdişah'a, ne Despot'a, ne de Allah'ına sâdık olmuştur-ikiye biçildi; muhafız askerlerin ya başları kesildi, yahut esîr olarak satıldı. Paleolog Sgurumalo¹⁹⁵ tarafından müdâfaa edilen Karitena, ancak şecîâne bir müdâfaadan sonra

¹⁸⁸ (NOT: 19) 1824'de Hâl şehrinde, «1821 Rum İnkılâbını Gözleriyle Gören Bir Şahidin Mektupları» adıyla neşrolunan eserin müellifi Kan-takuzen 93. sh.'de «Türk sefirlerinin gelişinde Mora muharebelerini kırâetle meşgul olduğu halde Malvazia'nın 1375'de bir Kantakuzen tarafından ele geçirilmesi fikrâsında tevakkuf» ettiğini yazar. Bizans müverrihlerinde bu «zannedilen» fethi dâir bir işaret yoktur. Hâlbuki Franzes Malvazia'nın II. Meh-med tarafından fethine ve bu şehre verdiği siyâsî düzenlemelere dâir birçok tafsilât yazmıştır.

¹⁸⁹ Halkondilas ve Franzes, 1, 4, s. 16, ve 18.

¹⁹⁰ Halkondilas ve Spandojino, s. 44.

¹⁹¹ Pranzas, 4, 18, 91.

¹⁹² Halkondilas, 9, s. 151.

¹⁹³ Pranzas, 4, 19, s. 91.

¹⁹⁴ Pranzas, kumandanın ismini söylemiyor; Halkondilas tasrîh ediyor.

¹⁹⁵ Pâdişah'ın Hasan Ağa vâsitasıyla Morahlar'a verdiği âmân-nâme'de, Pa-leologlar'ın bir şubesi olan Sgurumalo ailesinden defâatle bahs olunmuştur.

teslimiyet gösterdiği gibi -Paleologlar'dan bir diğeri olan Greças'ın¹⁹⁶ müdâfaa etmekte olduğu-Salmenikos kalesi, şehir teslim olup yağma edildikten sonra da mukavemet etti. Nihayet Greças -ric'ati haleldar olmaması için Osmanlı askeri ordugâhını kaleden bir fersah mesafeye nakletmek şartıyla-mevkîini terk edeceğini Pâdişah'a bildirdi. Sultân Mehmed, Paleologlar'ın şecaatlerine hürmeten bu teklife muvafakat etti ve kalenin teslim alınmasını -Zağanossun yerine eski mevkiine îade olunan-Hamza'ya tevdi ederek, büsbütün çekildi. Ancak Pâdişah'ın gitmesinden sonra da kale -Greças'ın hafif süvari kumandanı sıfatiyle Venedik¹⁹⁷ hizmetine girişine kadar-tam bir sene daha mukavemet etti. Zağanos Paşa'nın Hamza'ya halef olduktan sonra mevkiini tekrar selefine vermeğe mecbur olması Santa-Maria kalesi Arnavud muhafızları hakkında gösterdiği hıyanetten dolayıdır ki, Pâdişâh bu hareketine pek öfkelenmişti.¹⁹⁸ Zağanos bunların serbestçe geçmesine söz verdikten sonra, bir kısmını idam ettirmiş ve kalanlarını da esîr almıştı.¹⁹⁹ Sultan Mehmed tarafından, verilmiş sözün bozulması yolunda vâki olan hareket, Rumlar'ın mevkilerini kısa bir müddet zarfında teslim ettirmek gibi faydalı bir netice sağlamış olduğu halde, Zağanos'un muamelesi henüz itâât etmemiş olan beldelerin Arnavud muhafızları üzerine aksine te'sîr ederek, onların silâhlarıyla sonuna kadar müdâfaalarına yol açtı. Mehmed, kendisinin izince hareket etmiş olan kumandanın azliyle, doğrudan doğruya fiilini değil, bunun icrasında gösterilen maharetsizliği cezalandırmıştı. Atina'ya vardığında, Franko Akçiaulinin müstakil bir hükümet te'sîs etmek tasavvurunda bulunduğundan haberdâr oldu. Muteber kişilerden on'u derhâl rehin olmak üzere İstanbul'a gönderilerek, Zağanos da Franko'nun izâlesine me'mûr oldu. Dukalıktan azl edilmiş olan Franko'yu bayrağı altına davetle gece uzun müddet teklifsizce konuştuğuktan sonra, husûsî bir lütuf olmak üzere onu kendisinin çadırına iade ile, orada boğdurdu.²⁰⁰ Son Atina Dukası olan Pâdişah'ın eski nediminin akıbeti buna müncer olarak, bütün Yunanistan Osmanlı hükümetine geçti. Despot Dimitrius'a İnoz (Aynoz) beldesi ikametgâh gösterilerek, tuzlaların vâridâtiyle senelik altmışbin akçe,

¹⁹⁶ Franzes, 4, 19, 91. Bu Greças -Spandojino'nun Muhi mevkiini Mehmed'e karşı ellidört gün müdâfaa ettirdiği-Paleolog Girici olmak gerektir. Spandojino, s. 44.

¹⁹⁷ Halkondilas, 1, mezkûr sahife.

¹⁹⁸ Halkondilas, 9, 150 ve 152.

¹⁹⁹ Franzes, 4, 19. Pöküvll cSantameri» diyor, 3, 563; 4, 436.

²⁰⁰ Halkondilas, 9, s. 153. Spandojino, 44.

maişetine tahsis edildi.²⁰¹ Ancak Mehmed, onun kızını bundan böyle harem-i sultânî'de bulunmağa lâyük görmeyerek hizmetinde bulunan yalnız bir hadımağası da alındı.²⁰² Despot Tomas hazîne yerine Aya-Andre'nin²⁰³ başının iskeleti kalıntılarını alarak Avrupa'ya firar etmişti. Ancak Roma'ya gitmezden evvel, Monambazia (Mal-vaziya) şehrini Mora'nın güney doğu hükümetiyle mübadele etmeyi tek-lîf etmek üzere, mahremlerinden Arhont Ralles'i Korfu'dan Pâdişah'a göndermişti. Ralles, Sultân Mehmed'i Aşağı Makedonya'da ve Karaferye (Beroya')de buldu. Ralles, maiyyetiyle beraber derhâl zincire vurulduysa da, birkaç gün sonra Pâdişah'ın infiali sükûnet bularak, mahbuslann hürriyetini iade etti ve eğer Despot bizzat gelir, yahut kendi yerine oğlunu gönderirse, hakkında riâyet ve hürmet göstereceğini, aksi takdirde istediğini yapacağını bildirdi.²⁰⁴ Sultân Mehmed, «Mora Fâtihî sıfatıyla Edirne'ye döndü.²⁰⁵

Sultân II. Mehmed, şu suretle cülusunun onuncu ve Kostantiniyye fethinin yedinci senesinde, Venedikliler elinde bulunan birkaç limandan²⁰⁶ başka, bütün Mora'yı eline geçirmişti. Lakonia, Ahai, Attik prenslerini tutmuş, sürmüş, boğazlamış, şehirleri yıkmış, yakmış, ıssız bırakmış, mü-dâfillerini idam etmişti.

Mora'da Rumlar'ın hükümet kalıntıları da bu suretle yıkılmış oldu. Ancak şu bedbaht memleket silâh ile talihin müsâadesine mazhar olamamış ise, ekseriya faydasız ve fakat dâima şerefli mukavemetlerden geri durmadı. Türkler aleyhine husûmet toprakta yerleşmiş ve Rumlar'da ır-sî bir şevki-tabîî olmuştur. Milletin istiklâli için üçyüzaltmışyedi sene dalga dalga kanlar

²⁰¹ Franzes'e nazaran, (1, 4, 20, s. 92) Limni, imroz, Semadîrek adaları vergileri de tahsis edilmişti.

²⁰² Halkondilas, s: 153.

²⁰³ Kezalik ve Spandojino, s. 42.

²⁰⁴ Halkondilas, 1, 9, s. 153; Franzes, 1, 4, 19, s. 91.

²⁰⁵ II. Mehmed'in Mora fethine dâir tran hükümdarı Cihanşâh'a nâmesi Mifcneşât-ı Feridun'da 217 ve cevâbı 218 numaradadır (İstanbul mat-buu, s. 255-257. Bkz. Mütercim'in İlâveleri).

²⁰⁶ Bizim târihler Mora fethi hakkında tafsilât vermiyorlar. Hammer bu vekayîi hep Rum müverrihlerinden almış ve mütalâalarını onların ver-difei malûmata bina etmiştir. Rum müverrihleri İse, tabiatıyla bitaraf addolunamazlar. Bu târihin bâzı yerlerinde beyân ettiğim veçhile, Endülüs kıt'asında Müslim ve Müsevller'den kimse bırakılmadığı, Osmanlılar'm fethettikleri yerlerde İse eski ahalin'n kaldığı mukayese edilince iki tarafın farkı anlaşılır. Osmanlılar, istilâ devirlerinde bulduklarından memleketleri ele geçirmeleri sırasında şehirlerin tahribi tabîî olduğu gibi, o zamanın cevaz verdiği işlerden olan esir alma (istirkak) kaidesinin cereyan ettiği inkâr olunmazsa da, eski unsurların mevcudiyetlerini muhafaza etmiş bulunmaları, Rum müverrihlerinin bu husustaki İfâdelerinin büyük mübalâğalardan hâlî olmadığını İsbât eder. Bu müverrihler Rumlar'a da iyilik etmemişlerdir. Çünkü şu mübalâgakâr rivayetler fethedilen memleketlerin eski unsurlarıyla Türk unsuru ara-fmda karşılıklı bir düşmanlık beslemeğe hizmet ederek, her iki unsurun İttihadından doğacak faydalan ihlâl etmiştir. Hâlbuki, Fâtih'in asıl maksadı İdaresi altındakilere eşit muamele ederek, hepsini refâhiyyet ve medeniyyete sevk etmektir. (Mütercim).

akarak, nihayet asrımızda Yunanistan, müteaddüerle muhâsamadan muzafferâne çıkmış ve bu ayrılıştan dolayı kaybettiği bir milliyeti kazanmıştır.²⁰⁷

²⁰⁷ Yunan'ın istiklâli, o vakit Avrupa'nın durumu yanlış takdir etmesi neticesidir. Lord Aberdinin 1854 târihinde parlamentoda verdiği nutukta hakikat i'tirâf olunmuştur. (Cevdet Târihi, c. 12, s. 285). İstiklâlin kazanılmasında Navarin dahî unutulmamalıdır. Maamafih bunlar mâziye âid ve Osmanlılarca ahvâl-i haziranın kabulü tabii olarak, istikbâle âid menfaatler ise Osmanlı devleti ile Yunan devletinin musâfât-i kâmilelerinde ve hattâ ittifakın-dadif.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/9-45

ONDÖRDÜNCÜ KİTAP**II. MEHMED'İN FETİHLERİ**

Kostantiniyye'nin zaptından beri yedi sene geçmiş olduğu halde Sultân II. Mehmed Avrupa'daki fetihleri, Yunanistan'ın itaat altına alınması, Sırbistan ve Arnavudluk muharebeleri ile o kadar meşgul olmuştu ki, bu müddet zarfında Anadolu'ya ayak basmağa vakit bulamadı. Sırbistan itaat ettirildi; lâkin Arnavudluk İskender Beğ'in kahramanca sebatı sayesinde istiklâlini muhafaza etmişti. Mora'da Bizans imparatorlarının hükümlerini bakiyyeleri Osmanlı silâhlarıyla ortadan kaldırıldı; fakat Trabzon'da bir Kommen henüz Rum İmparatorluğu harabeleri üzerinde hükümdarlık ediyordu. Bu son hükümeti yerin dibine sokmak için Anadolu'da bir muharebe iktizâ ediyorsa da, evvelâ Rumeli tarafının asayişini te'mîn etmek lâzım geliyordu. Bu sebeptendir ki, II. Mehmed Mora'nın fethini müteâkib denilebilecek bir zamanda, İskender Beğ ile sulh ahidnâ-mesi imzalanmasına karar verdi. II. Murad'ın vefatından beri Arnavud kahramanı hakkında sükût ettik; bu on sene zarfında İskender Beğ, aleyhine gönderilmiş olan ordulara -dâima şân ve ekseriya muvaffakiyetle-karşı koymaktan geri durmamıştı. Osmanlı müverrihleri yalnız bu müddet içinde değil, ondan sonraki yedi sene zarfında dahî İskender Beğ'in muharebeleri hakkında hiçbir şey söylemeyerek, Sultân Mehmed'in bizzat Arnavudluğa hareketine kadar Epir kahramanından bahse tenezzül etmezler. Osmanlılar'ın mağlûbiyetleri bildirmek hususunda onların gösterdikleri ihtiyata uymağa hiçbir suretle mecbur olmadığımız gibi, İskender Beğ'in hayatındaki vak'aları nakleden Avrupalılar'ın sözlerini işitmek vazifemiz icâbındandır; şu kadar ki, bu muhtelif muharebelerin bütün ahvâl ve vekayii hakkında -onun tercüme-i hâlini yazan diğer müverrihlerin hepsine me'haz olan Barleti kadar tafsilât vermek cihetine gidemi-yeceğiz. Daha mühim vak'alar ile meşgul olacağımızdan -Barleti'nin eserinde Yedi'den Onbirinci'ye kadar üç büyük kitapta uzun uzadıya anlatılan-bu on senelik vukuatı sıkıştırarak, şu üç neticeye irca edeceğiz:

- 1 -Muharebe ve muhasaralar,
 - 2 -Mozes ve Hamza'nın İskender'den ayrılışı,
 - 3 -Birinci mütâreke ve onu takip eden iki senelik musâleha.
- II. Mehmed'in cülusunu müteâkib İskender Beğ'in yeğeni Hamza bir Türk

askerî kuvvetinin yine Hamza adını taşıyan kumandanını esir etmişti.²⁰⁸ Osmanlılar'ın diğer asker şevklerinde dâhi dörtbin Türk -İskender Beğ'in mızrağını²⁰⁹ bir tarafından bir tarafına geçirdiği-kumandanları Dbereas ile beraber maktul olmuşlardı. Daha sonraları İskender Beğ -Sırbistan'daki şanlı muharebelerini naklettiği²¹⁰ -Hunyad ve Kapistrano'yu misâl göstermek suretiyle, askerinin şecaatini alevlendirerek Arnavudluk'ta Beigrad mevkiini muhasara etti. Bu mevkiin muhasarasında askerî strateji nokta-i nazarından gayet mâhirâne tedbirler uygulayarak, kendisini kalenin sahibi addetmekte bulunduğu halde imdâd yetişmesinin²¹¹ ümidiyle akdolan bir mütârekenin yürürlüğe girmesinden evvel Sevali²¹² bir Osmanlı ordusuyla yetişip gelerek, Arnavudlar'ı mağlûp etti. İskender Beğ avını elinden kaçırmış olmasından dolayı büyük bir öfkeye kapılarak -müzâkere meclisinde, yahut muharebe mevkiinde şiddetli bir duyguya kapıldığı zamanlar olduğu gibi-alt dudağının çatlayıp kan fışkırdığını hissetti.²¹³ Beşbin şecâatli muhârib kaybettikten başka, en mahir kumandanlarının, en sâdik dostlarının ve -ismi Ama-vudluk'un bir kazasında ebedî kalmış olan-Mozaki'nin kaybedilmesiyle de bir hayli kederlendi. Ölüler arasında Morenapolis halkından -hemen hepsi Mozaki'nin yanında can vermiş-yardımcıları da bulunuyordu. Bu galibiyetten mağrur olan Türkler, maktullerin İstanbul'a göndermek için cesedlerle dolu muharebe mevkiini dolaştılar.²¹⁴ Muharebe meydânında kalan Arnavudîar iri cüsseli olduklarından, Türkler şu hareketleriyle ne türlü adamlarla uğraştıklarını göstermek istiyorlardı. İskender, bu şecâatli adamların naaşlarını tahkirden kurtarmak için en seçkin askerinden yedi bin kişiyi silâh arkadaşları hakkında son vazifeyi ifâya me'-mûr etti (8). Ve mağlûbiyetinden mahcûb ve silâh arkadaşı Debreli Mozes'in kendisini terk ile öteki tarafa geçmesinden daha ziyâde müteessir olarak, çadırında kaldı. İskender'i Stefigrad muhasarasından döndürmüş olan bu hâin, Arnavudluk

²⁰⁸ Luniçeros'da Barleti, varak: 126.

²⁰⁹ Kezalık, varak: 130.

²¹⁰ Barleti'de İskender Beğ'in nutuklarına müracaat, varak: 134.

²¹¹ Luniçeros'da Barleti, varak: 138.

²¹² Barleti «Sebalias» diyor. (Bu vak'alar bizim târihlerimizde beyân edilmediği için -yanlışlığında şüphe olmayan-bu «Sevali» İsmiyle diğerlerini Hammer tatbik ve tashih edememiş olduğu gibi, biz de bulamadık. Fakat yukarıda «Mozes» yazılan ismin «Musa» ve Debreas'm «Deb-reli» demek olduğu büyük ihtimaldir. Mütercim.)

²¹³ Barleti, varak: 142.

²¹⁴ Barleti, varak: 144. (3) Kezalık, 145.

Belgrad'ında vâkî olan hücumlarda çekilerek²¹⁵ Sevali'nin fâtihâne surette İstanbul'a dönüşünde Türk galibine refakat etmişti. Lâkin Sultân Mehmed - ki İskender Beğ'in meziyyetine hayranlığını beyân etmek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı-bu adama Öyle büyük bir riâyet eseri göstermedi. Bununla beraber âsî İskender'in başını Sultanın ayakları önüne koymak üzere Mozes tarafından arz olunan teklifi müsâadekârâne kabul ederek, bu tasavvurun icrası için Mozes'in emri altına onbeşbin kişilik bir ordu verdi.²¹⁶ İskender Beğ, hâini onbin kişi ile Aşağı Debre'de bekleyerek mağlûp ve firara mecbur etti. Mozes, Pâdişâh tarafından hakaretle muamele görmesi üzerine kendisini gizliyerek vatanına avdetle, İskender Beğ'in ayağına kapandı; İskender» maziye affederek onu eski bir dost gibi kabul etti.²¹⁷ Ancak İskender Beğ'e en elem verici darbe, yeğeni Hamza'nın hıyanetidir ki, Sultân Mehmed'in iğfallerine kapılarak vatanını, ailesini ve dinini inkâr etmiştir.²¹⁸ Pâdişâh, Hamza ile Evranos'un torunu İsâ Beğ'i²¹⁹ kırkbin süvârî ile Arnavudluk'un tahribine me'mûr etti. Bütün askeri onbirbinden ziyâde olmayan ve içinde altıbinden fazla süvari bulunmayan İskender Beğ, Venedik idaresindeki Alessio üzerine çekildi.²²⁰ Hamza, Pâdişâh tarafından Epir Vâlîsi tââyîn olunarak²²¹ memleketi harab etti. Nihayet Matya ve Albula (Drin ve Drilev: Drilo) nehirleri arasında muharebeye tutuşuldu. İskender Beğ'in azlık askerine mukabil mevkiî iyi olduğu gibi, arkasını Temeniun dağına vermişti. Otuzbin Türk²²² muharebe meydânında kalarak Drin nehrinin dalgaları kana boyandı.²²³ Reisleri İsâ Beğ çok zahmetle kurtulabildi; lâkin bir sancak beği ile Hamza ele geçirilerek, İskender Beğ muzaffer bir şekilde Kroya'ya girdi. Sultân Mehmed, muharebenin kaybedilmesinden ve sancak beğinin ele geçirilmesinden dolayı hicâb duyarak esîr olan beğın fidyeye-i necatı (kurtuluş fidyesi) ol? mak üzere

²¹⁵ Kezalik, 146.

²¹⁶ Kezalik, 148, ve Türfcüye lk Corcio İskender Beğ'in Muharebeleri Tafsîlât* unvanıyla 1451'de Venedik'te basılmış eserin 20. varakı.

²¹⁷ Luçineros'da Marini Barleti, Yedinci Kitabın nihayeti, varak: 154; İskender Beğ-Muharebeleri, varak: 20.

²¹⁸ Barleti, zamanının muktezâsı olarak 'bunları ve aşağıdaki tafsilâtı Hıristiyanlık taassubuyla yazıyor (Mütercim).

²¹⁹ Bratoti'de Sa'dü'd-dîn ve Halkondilas (1, 8, s. 146) bu hususta uyuşmaktadırlar. Barletius İsâ yerine İsaac yazar. Lâkin «İskender Beğ'in Muharebeleri» eseri, târihleri garîb surette karıştırarak bu hâdiseleri 1453'de vuku bulan Kostantiniyye*-nin fethinden önce gösterir; hâlbuki İskender Beğ berat-ı muhasarasında (?) 1456 vekayinden olan Belgrad Muhâsarası'n-dan bahsettiği gibi, müteakiben Napoli Kralı Alfons'un 27 Haziran 1458'de vuku bulan vefatını zikretmiştir (Barletius, varak: 171).

²²⁰ Barleti, varak: 160, tsikehder Beğ Muharebeleri, varak: 21.

²²¹ Barleti, varak: 161.

²²² İskender Beğ Muharebeleri, varak: 21.

²²³ Barleti, varak: 166.

onbeşbin duka vermeyi teklif etti. Parayı, sulh müzâkeresine de me'mûr olan Mezid Beğ*le gönderdi. İskender Beğ Sfetigrad ve Belgrad kendisine verilmedikçe harbe ara vermek istemedi.²²⁴ Buna «rağmen Mezid Beğ - İskender'in taleplerini Pâdişah'a bildirmek üzere-bir mütâreke akdine muvaffak oldu; İskender de teklif olunan paraya mukabil yalnız sancak beğini vermekle iktifa etmiyerek, mu'teber Türk esirlerinden kırk'ının hürriyetini iade etti.²²⁵ Sultân Mehmed, İskender Beğ'-le harbe bir ara vermek maksadının müzâkeresi için derhâl Umur ve Sinan Beğler'i gönderdi. Ve böylece zimnî bir muvafakat hâsıl oldu.²²⁶

Arnavudluk Prensi yeğeni Hamza'yı affetti; Hamza'nın İstanbul'da bırakmış olduğu zevcesini ve çocuklarını alıp vatanına getirmek üzere, firar eder gibi görünerek payitahta gitmesine müsâade gösterdi. Ancak bu tasavvuru icra etmeğe, yahut icrasını istemeğe vakit bulmaksızın Hamza, zannedildiğine göre -Drin üzerindeki bozgunluğun sebebi olmak hakkında nefret peyda eden-II, Mehmed tarafından zehirlettirilerek hayâtını kaybetti.²²⁷ İskender Beğ Napoli Kralı Alfons'un vefatından sonra halefi Ferdinand'a giderek, onun tarafından Fransa Kralı VII. Şarl aleyhine silâhını kullandı. Bu müddet zarfında Sultân Mehmed Mora'yı ele geçirdi. O ülkenin fethinden sonra Anadolu'ya asker şevkini gayet gizli olarak tasavvur ettiği sırada, İskender Beğ gibi bir düşmana -oğlunu rehin göndermek üzere-barış yapmanın ve Arnavudluk ile Epir kıt'alarının endişesizce tasarrufunu teklif etmenin ihtiyata aykırı ve sânına mugayir olmayacağını düşündü.²²⁸ İskender Beğ pek ma'kûl olmak üzere bu şartı kabul etmemekle beraber sulhe muvafakat etti²²⁹ ve derhâl keyfiyet ilân olundu²³⁰ (856/1461).

Bizans İmparatorluğu sülâlesinin iki şubesinden batı şubesi Mora'nın fethiyle sönüp gitmişti. Şimdi Trabzon tahini yıkarak doğu şubesinin de kökünü kurutmak lâzım geliyordu. Fakat Karadeniz'in doğu sahilinde, olması lâzım gelir; çünkü İskender onun tarafından defalarca zarar görmüştü.

²²⁴ Barleti, varak: 168.

²²⁵ Kezalik.

²²⁶ Barleti, 169 ve 198; İskender Beğ Muharebeleri, 21.

²²⁷ Barleti, varak: 172, Dokuzuncu Kitabın nihayeti. (Hamza zehirlenmiş ise, İskender Beğ tarafından zehirlenmiş

²²⁸ Sultan Mehmed'in İskender Beğ'e 6 Mayıs 1461 tarihli mektubu.

²²⁹ İskender Beğ'in 1 Haziran 1461 tarihli cevâbı, Barleti'de varak 192.

²³⁰ Sultân Mehmed'in İskender Beğ'e ikinci mektubu, 22 Haziran, varak: 193. (Bu mektuplar Münşeât-ı Feridun'da yoktur; ne dereceye kadar mevsuk oldukları malûm olmadığı gibi, İskender Beğ'e Hıristiyan olduğu için, yahut belki Hıristiyanlık isnâdiyle ve bir taraftan da Osmanlılar aleyhine gayzlarınm şevkiyle Avrupa müverrihleri onun tarafını tuttuklarından, İskender Beğ'in -arazinin sarp olmasından istifâde ile--serkeşlikte devamın mübalâğa eyledikleri anlaşılır. Mütercim.V

Sultân Mehmed tarafından zehirlenmesi zayıf bir ihtimâldir. Mütercim). Trabzon'dan daha yakın olmak üzere İsfendiyâr Oğulları memleketlerinin: payitahtı olan Sinop ve Cenevizlilerin Karadeniz'deki müstemlekelerinin merkezi olan Amasra (Amastri) bulunuyordu. Trabzon'a buralardan gidilirdi. Padişah tasavvurlarını pek gizli tuttuğundan harb hazırlıkları Amasra Cenevizlileri üzerine inidir, Sinop Türklerine midir, yoksa Trabzon Rumları'na mıdır, buraları bilinemezdi. Üç hükümet hakkında da hasmâne duyguları vardı. Ancak, nihayet bir ilân-ı harb ile Cenevizliler aleyhine husûmetini açığa vurdu. Cenevizliler İstanbul'un fethinden beri Padişah ile sulh hâlinde bulunarak, Bizans İmparatorları zamanında olduğu gibi, Galata'yı tasarruf etmelerine Pâdişah'ın müsâade göstereceğine ümitvâr olmuş ve bu talebi bir sefir vâsitasıyla arzetmiştiler. Mehmed, Galata hakkında gadr ve hiyle suretinde bir muameleye teşebbüs etmediği gibi, zor kullanarak da ele geçirmiş olmayıp, Kostantiniyye'-nin fethinden sonra ahâlîsinin Galata anahtarlarını kendiliklerinden teslim etmiş olduklarını ve bunları kötülük değil, iyilik yapmak için kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bu ifâde, Ceneviz Cumhuriyetini ilân-ı harbe karar vermiş olması üzerine. Sultân Mehmed derhâl Cenevizlileri te'dîb için bir donanma ve bir ordu teşhiz ederek, Boğaziçi yakınındaki Gala-ta'yı vermek şöyle dursun, Karadeniz'deki Amasra'yı da almağa teşebbüs etti. Sadrâzam Mahmûd Paşa yüzelli gemiden mürekkep deniz kuvvetlerinin başkumandanlığını aldı.²³¹ Pâdişâh, Anadolu ordusunu İzmîd-Sapanca yolu üzerindeki Akyazı'dan birçok deve ve diğer yük hayvanlarıyla karadan şevketti.²³² Şimdi «Amasra» ve bir zamanlar «Sema-sos» denilen «Amastri», küçük bir yarımadaanın üzerinde kâin doğu ve batı rüzgârlarından mahfuz iki limana mâliktir. Âbidelerinin güzelliğinden dolayı Gene PUn «çeşm-i âlem» (Dünyânın gözbebeği) adını verir;²³³ ondan sonraki kalem erbabı mühim bir ticâret beldesi olmak üzere överler.²³⁴ Bu menfaatler, Cenevizlilerin nazar-ı dikkatini celbettiğinden, son zamanlarda Karadeniz ticâretleri için mahzen ittihaz etmişlerdi. Sultân Mehmed'in ilk ihtarı üzerine Ceneviz tacirleri teslimiyet gösterdiler.²³⁵ Pâdişâh, ahâlîsinin üçte birini şehirde bırakarak -

²³¹ Halkondilas, 1, 10, s. 153.

²³² Kezalik, s. 145. Neşri, varak: 206. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn; Solak-zâde; varak: 53; İdrîs, varak: 100.

²³³ PUnius, Mec&tib, 1, 10, s. 99.

²³⁴ Paflagonyalı Niçeta. Hlasint, 1, 28; Manner'de, I. 6 s 7

²³⁵ Osmanlı müverrihleri Amasra, Sinop, Trabzon şehirlerinin hep bir sene zarfında fetholunduğunu yazarlar. Dukas, birincisinden hiç bahsetmeyip diğer ikisinin birbirini müteâkib ele geçirildiğini yazar. Halkondilas, Osmanlıların Amasra seferini ve Sinop ve Trabzon'un fethiyle neticelenmiş olan seferi

en yakışıklı delikanlıları hassa hademesi mesleğine sokmak için aldıktan sonra-üçte ikisini beldenin imârı için İstanbul'a nakletti.

Pâdişâh, yazın İstanbul'dan muharebe için ayrıldığı zaman²³⁶ -az yukarıda dahî yazılmış olduğu gibi-asıl maksadını kimse bilmezdi. Ordu kadılarından biri hangi tarafa gittiğini suâl etmesi üzerine, öfkelenerek :

- «Eğer sakalımın tellerinden biri tasavvurlarıma muttali olsa idi, onu derhâl koparır yakardım!» cevâbım verdi.²³⁷

Bursa'da bir müddet Mahmûd Paşa'nın yüzelli gemisinin teçhizatının ikmâlini bekliyerek, bu sırada eskiden oğullarının sünnet düğününe davet etmiş olduğu²³⁸ Sinop Beğ'i İsfendiyâr-zâde İsmail'e, donanma için yiyecek tedârikini ve gerektiği takdirde bakır mâdenleri hâsılatından akçe itasını yazdı.²³⁹ İkinci bir mektupla da İsmail Beğ'in, oğlu Hasan'ı Ankara'da kendisinin istikbâline göndermesini bildirdi.²⁴⁰ İsmail Beğ -ki biraderi Kızıl Ahmed²⁴¹ Pâdişah'ın ordusunda bulunuyordu-emre itaatle, oğlunu Ankara'da Fâtih'e ta'zîmâtını arz etmek üzere gönderdi. Hasan iltifatlarla kabul olunduysa da, müteakiben şöyle bir haber ile iade olundu:

- «Babana söyle ki, elindeki Sinop şehrini şiddetle arzu ediyorum; ona mukabil Filibe hükümetini vereceğim. Razi olmadığı takdirde, pek yakında ikametgâhında bulunacağım.»²⁴²

Bu sırada Sinop Beğ'i İsmail'e âid arazînin büyük kısmı, yânî Kastamonu kazası Kızıl Ahmed Beğ'e verildi ve daha sonra berâtı gönderildi.²⁴³ Mehmed Sinop önünde görünerek, Mahmûd Paşa, elindeki memleketin yarısı biraderine verilmiş olmasından dolayı, hiçbir surette mukavemet etmenin imkânı olmadığı hakkında, İsmail'i yazıyla ve sözlü olarak ikna etmeğe muvaffak oldu.²⁴⁴ İsfendiyâr-zâde Pâdişah'ın kuvvetine kendiliğinden itaat

birbirinden ayrıarak, birincisini 1461*de gösterir. Lâkin zahirdir ki aklanyor: Çünkü Fâtih 1461*de Mora'yı zaptet-mistir. Osmanlı müverrihleri de Pâdişah'm Sinop ve Trabzon'a girişini 864 (1459) senesinde göstermekle hatâ ederler; zîrâ Trabzon İmparatoru'na teslim teklif olunduğu zaman, Mahmûd Paşa, Despot Dimitrius'a tahsis olunan Aynoz (İnoz) varidatından bahsediyordu; bu ise 1460 nihayetleri hâdiselerindendir.

²³⁶ Halkondilas, 1, 9, 145.

²³⁷ Yine böyle bir münâsebetle Aragori Kralı Pier (Pierre) «Eğer bir eli diğerinin sırrından haberdâr olursa, onu kestireceğini» söylemiştir. Cło-vanni Villani, 8, 177.

²³⁸ Davetname (Münşeât-ı Feridun'da 211 ve cevâbı 212 Nu.dadır. (İstanbul matbu unda 243 ve 244).

²³⁹ Neşri, varak: 208; Mektubun tamâmı ancak Defterdar Dursun Be*Ti-rthi'nde (varak: 78) vardır.

²⁴⁰ Neşri, varak: 208.

²⁴¹ Halkondilas, «Kızıl Ahmed!» «Amares» şekline koymuştur.

²⁴² Dukas, 1, 41, s. 193; Halkondilas, 1, 9, s. 154.

²⁴³ Mahmûd Paşa'nın kendi kalemıyla yazdığı mektup Ali Tarihinde II. Mehmed Saltanatının Onikinci Faslı'nda yazılıdır. Halkondilas (1, 10) Mahmûd Paşa İle İsmail Beğ'in nutuklarını yazıyor.

²⁴⁴ Neşri, Sa'dü'd-din, Solak-zâde. İdrîs.

gösterdi. Mahmûd Paşa, İsmail Beğ'in kendi elini öpmeğe hazırlandığını görmesi üzerine, buna meydan vermiyerek ve «Büyük kardeşim»²⁴⁵ diyerek boynuna sarıldı.²⁴⁶ İsfendiyâr-zâde, Sultân Mehmed'in kendi hakkında her türlü hakkaniyet kaidelerini ihlâl etmesinden bahsederek Mahmûd Paşa'ya şikâyet ettiyse de²⁴⁷ bunun bir faydası olamayıp, Pâdişah'ın değiştirilmesi mümkün olmayan kararma itaat etmeğe mecbur oldu. İsmail Beğ, teslimiyetini arz etmesi müdâfaa vâsıtalarının olmamasından kaynaklanmadığını isbât için, Sinop'un mevkiini ve istihkâmlarının hâlini gösterdi. Sinop Karadeniz'in güney sahilinde ve hemen her taraftan denizle çevrilmiş olarak, o zaman istihkâmları dörtyüz topla mücehhez idi; muhafızları ikibin topçu ile onbin muntazam askerden mürekkep idi. Memleketlerinin ziyamdan dolayı Yenişehir, İnegöl ile Yâr-Hisar tazminat olarak tâyin edildi. Böylece Sinop ateş edilmeksizin teslim oldu.²⁴⁸ Limandaki gemiler içinde dokuz yüz tonluk bir gemi bulunuyordu ki, Venedikliler'in gemilerinden ve Aragon Kralı Alfons'un yaptırdığı ikibin tonluk meşhur gemiden sonra, o çağda bilinenlerin en büyüğü bu idi. Mehmed, bu ganimetin İstanbul'a gönderilmesini emretti ve ondan sonra Venediklilerle Aragonlular'ın bu kabil inşâatına rekabet eyledi. İlk ikibin tonluk gemi Alfons'un tersanelerinden çıkmış olduğu gibi, Pâdişâh da kendi tersanelerinde üçbin tonluk gemi inşâsını emretti. Ancak, Alfons'un gemisi hakkında vâki olduğu gibi, bu üç tonluk gemi de açık denize çıkmaksızın limanda battı.²⁴⁹ Sinop'un da Amarsa gibi iki limanı vardır. Pek eski zamanlardan beri ticarî ehemmiyeti cihetiyle Pön kral ve fâtiplerinin gezdikleri bir yer olmuştur. Bu krallığın kurucusu I. Mitrîdâd şehre karşı taarruzlarıyla, Sinop ahâlîsini beldelerini müstahkem bir hâle sokmağa mecbur etmiştir. Pön hükümdarlığı kendisiyle beraber batmış olan Mitrîdâd Sinop'u payitaht yaptı. Lükûllus Sizik hükümetini ortadan kaldırdınca Sinop'u ele geçirdi ve şehre girişinde -firara vakit bulamayan-sekiz bin Silezyalı'y katliâm etti. Ancak şehir sâkinlerinin mallarım ve Sinop şehrinin banisi olduğu rivayet edilen Argonut Autulikus'un san'atlı heykelini iade etti. Şehri süsleyen

²⁴⁵ Neşri, varak: 209.

²⁴⁶ Kezalik, Dukas ve Halkondilas'a nazaran İsmail Beğ "e Filibe'de verildi; Neşri'ye göre, Filibe'nin verilmesi daha sonradır.

²⁴⁷ Neşri, Sa'dü'd-dîn, İdris.

²⁴⁸ Halkondilas, 1, 9, s. 154.

²⁴⁹ Halkondilas, 1, 9, s. 154.

san'at âbideleri içinde Bilarus Küresi ve Jüpiter Heykeli seyredenlerin gözlerini kamaştırıyordu. Bunlar İskenderiye'ye nakledilerek Jüpiter tstrapis nâmında muhteşem bir mâbed içinde ma'bûd-ı enam (bütün mahlûkların yaratıcısı olan mâbûd) ittihaz olunmuştur. Lâkin Sinop'un daha ziyâde iştihar ve iftiharına lâyük bir unvanı, Diyo-jen'in vatanı olmasıdır. Memleketin o zamanki ticâreti, bugünkü gibi başlıca halat, ip ve o sahillerde pek bol olan palamut ile diğer balıklardan ibaretti.

Mehmed Sinop'u doğrudan doğruya idaresi altına aldı. Bolu'yu (kadirn Adrianopolis) İsmail'in oğlu Hasan'a ve Paflagonya'nın geri kalan kısımlarını, merkezi olan Kastamonu ve zengin mâdenleri ile birlikte senelik elli bin duka vergi ile sancak olmak üzere, İsmail'in biraderi Kızıl Ahmed'e vermiş idi.²⁵⁰ Kastamonu Türk hazînesi defterlerinde mühim menbâlarıyla câlib-i ehemmiyet olduğu kadar, Osmanlı edebiyatı târihinde dahî şiir ile ehemmiyet bulmuştur. Terâcim-i ahvâl yazarı Latifi, vatan muhabbetiyle müncezip olarak bu şehirde doğmuş olan oniki şâir sayar.²⁵¹ Lâkin ancak birkaçı zikre şayandır.

Sultân Mehmed, Sinop'tan sahili takip etmedi. Ordusunun hedefi Trabzon değil de, Ak-Koyunlu Hânedâm'nın büyük hükümdarı Uzun Hasan'a komşu memleketler imiş gibi, Amasya ve Sivas tarîkiyle Erzurum'a giden yolu tuttu.²⁵² Trabzon împaratoru'yla akrabalığı bulunan Uzun Hasan bir sene önce -kayın biraderi David Komnen'in menafatleri için-Pâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek, împarator'un Bâb-ı Hümâyûn'a borçlu bulunduğu ikibin duka²⁵³ verginin terkin talep etmişti. An-, cak bu sefaret Pâdişah'm izzet-i nefesine dokunarak, fikirleri uzlaştıracak yerde kızıştırdı. Trabzon üzerine vaz'olunan vergiyi daha emîn bir surette terkettirebilmek için Uzun Hasan da asrın padişahının büyük babası I. Mehmed'in Kara Yuluğ (Yülük)'a her sene vermekte olduğu bin halı ile gâşiye ve sarıkları istedi. Elçiler altmış seneden beri verilmeyen bu hediye'nin birikmiş yekûnunu da talep ettiler.

²⁵⁰ Kezalik.

²⁵¹ Lâtifi, Tezkiretü's-Şiurâ

²⁵² Lusong d'Haller.

²⁵³ Halkondilas, 9, s. 155 ve 147, Bale basımı; Dukas, 45, s. 192. Halkondilas sefirin geliş zamanını şöyle tâyin eder: «Rex, cum eo tempore nuntiatum esset quid in Asia moliretur Cha-sanis Longus, pacem dare (Despote Thomae) haud abnuit, ut posset liberius arma inferre Chasani et Ismaili Sinopes prin-cipi - "Hine ira exardens rex expeditionem adversum Tho-mam sumpsit, et bellum contra Chasanem rejecit in futuram aestatem, et ontra Peloponesum aceingebatur.» Thomas ve Di-mitrius aleyhindeki muharebe 1460'da açılmıştır. Bu son fıkra dahî Amasra'nın Sinop ız Trabzon fethi senesi ele geçirildiğinin yeni bir delilidir. Meğer ki Sultân Mehmed, bahis mevzuu olan sefiri Amasra'yı muhasarası sırasında kabul ve Mora'ya geçmek üzere Amasra'yı terketmiş olduğu farz olunsun. Hâlbuki bu tahmin hatâdır. Zîrâ Türkler Mora'ya Mayıs ayında dâhil olarak sene nihayetine kadar kaldılar. Franzes, 4, bâb: 16, s. 88.

Padişah bunlara:

-«Haydi, siz rahatça gidiniz; gelecek sene ben kendim gelir, borcumu öderim!» cevâbını verdi.²⁵⁴

Tokad'm doğusuna tesadüf eden, Sivas'tan iki merhale uzaklıkta ve Erzurum yolu üzerinde -ki buralarda münbit sahralardan geçer-kâin Koyunlu-Hisar kalesini Uzun Hasan bir zaman önce sahibi Hüseyin'in elinden almıştı. Mehmed, Rumeli Beğlerbeği Hamza Beğ'i bu mevkiin zaptına, bu mümkün olmadığı takdirde o tarafların hasara uğratılmasına me'mûr etti. Hamza Beğ sahraları tahrib etti ve Ermeni kız ve delikanlılarını askerinin saldırılarına teslim ederek, bunların şikâyetleri Uzun Ha-san'ın Pâdişah'a örkesini artırdı. Lâkin Sultân Mehmed Koyunlu-Hisar'ı²⁵⁵ alıp da Erzincan üzerine yürüyünce, Ak-Koyunlu hükümdarı validesi Sara'yı ve Çemişgezek Kürd Beği Şeyh Hüseyin'i -sulh müzâkeresi için-kıymetli hediyelerle Pâdişah'ı karşılamağa gönderdi.²⁵⁶ Sultan Mehmed Bulgar Dağı yakınlarına vardığında elçilerle karşılaştı ve büyük ihtiramlarla kabul etti. Uzun Hasan'ın validesine «ana» diye hitâb ederek²⁵⁷ ve Şeyh'e «baba» unvanı vererek, onların arabuluculuğu üzerine Uzun Hasan ile musâleha²⁵⁸ ve daha sonra Bulgar Dağı üzerinden Trabzon'a teveccüh etti. Bu dağ yüksek ve çıkılması müşkül olduğundan Pâdişâh hemen dâima yayan giderdi. Uzun Hasan'ın validesi Sara:

- «Oğlum, bîr Trabzon için kendini bu kadar yormak çok değil midir?» dedi.

Sultân Mehmed ise:

- «Valide seyf-i İslâm benim elimdedir; eğer bu meşekkatlere katlanmayacak olursam Gaazî unvanına müstehak olamam ve bugün yâhud yarın Huzûr-u Rabbi'l-Âlemîn'e çıktığım zaman dûçâr~ı mahcubiyet olu-

²⁵⁴ Dukas, s. 192.

²⁵⁵ «İşbu Koyunlu Hisar, Kara Hisar-i Şarkî sancağında olup el-hâleti-hâzihi Koyla Hisar (Kavile Hisar?) denilen mahal olarak

o zamanlar livâ-i mezkûrun merkezi imiş.» Haberci Sahih, Fâtih Devri, s. 78, haşiye.

²⁵⁶ Bu sefaret bahsi Ha lkon d 11 as'da dercedilmiştir: 1, 9, s. 155. Halkondü Uzun Hasan'ın validesine uzun bir nutuk söylettirir; tdris. Neşri, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âlî, Ravzatii'l-Ebrfcr, eümleten Koyunlu-Hisar fethinden bahsederler.

²⁵⁷ Uzun Hasan «Validesi Sara Hâtunı Çemişgezek hâkimi Kürd Şeyh Hasan ile mu'teber beğleriyle» gönderdi. Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 479. (Hammer Şeyh Hüseyin yazmıştı). Pâdişâhın Sara'ya «ana» dediği Sa'dü'd-dîn'in «mâder diyü hitâb buyurmağıla» sözünden dahî anlaşılır, s. 480. Haber-i Sahih «Şâh-ana» diyor, s. 182. Padişahın Kürd beğine «baba» demesini türkçe me'hazlarımız-da göremedik. Sara, pâdişâh anası îdi; Çemişgezek beği onun kadar hürmet bulamazdı. Sa'dü'd-dîn'in ifâdesine göre Sara Hatun ağlayarak pâdişâhı açındırıp sulhe imâle etmiştir; diğer taraftan Uzun Hasan «Mahmûd Paşa'ya dahî «nihânî darâat-nâme gönderüp istid'â-yi şefa'at itmişidi.» Sa'dü'd-dîn, s. 479.

²⁵⁸ Sa'dü'd-din, Solak-zâde, Nuhbeti'Tt-Tevârîh.

rum.» cevâbını verdi; dağı geçti, Trabzon'a indiç²⁵⁹
Trabzon'un²⁶⁰ en eski zamanlarda ismi, sofra veya murabba demek olan

²⁵⁹ Fâtih ile Sara Hâtûnun konuşmaları:

«- Şâh oğlum, Trabzon kal'ası bu kadar zahmete, kendinü-zi yormağa değer mi? Husûsiyle buralarda kaht var; askere za-hîre, hayvanata ulaf bulunamıyor...»

«- Şâh ana, elümüzdeki seyf-i İslâm ile dâima cihâda me'-mûruz. Zahmetsiz muzafferiyet olmaz; bu kadcırcık yorgunluk bizi vazifemüzden girü bırakmaz.» Haber-i Sahîhden telhis, 182-183.

Sara Hâtun'un -alâka-i musâharet-i takarrübî ile (yâni Trabzon imparatorlarının Uzun Hasan ailesine kız vermelerinden dolayı)- kelâmı garaz-âlûd idi. Sa'dü'd-dîn 481. Hoca, Erzincan ile Trabzon arasında vâki olup, pâdişâhın büyük zahmetle geçtiği dağı «Bulgar Dağı» diye isimlendiriyor ve «ne hutût-ı şîâ'îye-i rîsmânî ile rif ati mikdânın ölçmek müyesser, ve ne rub'-i dâire ve usturlab ile almak mutasavverdür» diye tasvir ederek (buraya sâdece mealini aldığımız) şu beyitleri ilâve eder: «Akıl almayacak kadar dolambaçlı yollar! Âlemin hâkimi ve kuş diline dahî vâkıf olan Süleyman Peygamber bile oradan geçmek için tercümana muhtâc olurdu. (Sara'ya telmih'te bulunuyor). Kuv-ve-i vahime düşerek kalkarak kaçar; bu dağa gidersen kendini zayı etmiş olursun. Akıl ondan korkar ve titrer; bu dağdan haber vermek istersen aklını verirsin!»

Anlaşılan, Zigana Dağı olacaktır. Altıyüz metre yüksekliğine kadar çam ormanları bulunur ki, gittikçe harâb olmasa ağlanacak ahvâldendir. 600 m/nin geçildiği, çam ağaçlarının düz bir hat üzerinde tükenmiş olmasından anlaşılır. Zigana'nın yol üzerindeki en yüksek tepeleri 1200 m.'yi geçer. Şose varsa da ha-rabca ve meyli ziyâdedir. Kışın geçilemediği zamanlar olur. Mütercim (M. Ata Bey) hayli zahmetle teşrîn-i sâni-i efrençnin 23'ünde geçmiştir. (1330 Hicrî'de).

²⁶⁰ Bugün Trabzon nâraıyla yâd olunan Trapezos, üç tuğlu bir paşanın ikâmetgâhı ve Lazistan'ın başlıca şehridir. Kâtib Çelebi Lazlar'ı Dağıstan Lezğleri cinsinden addetmiştir. Paşa'nın hükümeti şehirden başka Sürmene, Of, Keşap, Giresun (Kresunt), Tirebolu (Tripoli), Rize, Cavrl, Macuga (Maçuka), Arapoli, Yünye (Aulnepolis), Gümüşhane, Keaurgon, Atene, Aral Bâtûm, Hemsin, Soğucak, Şaş, Sonum kazalarına şâmilidir.

Şehir bir turun üzerinde vâkl'dir ki, bunun b'lr tarafı geniş, diğer tarafı dar olduğu cihetle, ahâlî tavusa benzetirler. Şehrin etrafı bir saatte dolaşılabilir. Surundan başka, ortadaki kalenin de bir duvarı vardır. Ortada Rumlar'ın dedikleri kule bulunur ki, Trabzon tmparatorları'nın ikâmetgâhı idi. Orada bir cami ile Müslüman haneleri vardır. Şehrin ortasında kâin olup «Orta-Hîsar» denilen kulenin dört kapısı, birkaç güzel camii, iki hamamı olduğu gibi, Paşa Sarayı dahi o mevkidedir.

Aşağı Hisar tâbir olunan mahallin de dört kapısı vardır ve demir kapılı iki çifte siper ile Aşağı Hisar'dan tefrik olunmuştur. Türklerin ileri gelenleri ve bâzi sanayi erbabı burada ikamet ederler. Duvarlar kaya parçalarıyla. Üzerinden araba geçecek kadar kalın yapılmıştır. Zikr olunan iki hisar da yalçın kaya üzerine açılmış bir hendek îte çevrilmiştir. Buradan uzakça bir mahalde Kuzgundere ve tse-Lepoı ırmakları akar ve üzerlerinde köprüler blnâ edilmiştir.

Rumlar, Ermeniler asıl şehir denilen çevredeki mahallerde sâklındır-ır; (çünkü bakiyyesi «Kale» diye adlandırılır ve Hristiyanlar'ın orada İkametleri yasaktır) (Bu memnûiyet eski zamana âit olduğu ihtara muhtâc değildir. Mütercim). Bu mahallelerde sekizbin hâne mevcut olarak, beşyüzü Brmeniler'e aittir. Ermeniler'in haneleri sekiz mahalle teşkil eder. Bintoesyüzü Rumlar'a ve altıbin Müslümanlar'a aittir; onlar da yinnisekiz mahalleye ayrılır. Sultân Ahmed ve Sultân Mahmûd zamanlarında (III. Ahmed ve I. Mahmûd olacaktır) onsekizbin hâne bulunduğu rivayet edilmiştir. Brmeniler'in dört, Rumlar'ın yirmidört kiliseleri vardır; fakat Rum kiliselerinden yalnız yedisi kullanılmaktadır. Bunlardan biri Lazistan Rum Ruhanî Relsi'nin merkezidir.

Beyân olunan mahallelerde dikkate sâyân altı cami vardır ki, biri I. Sellm'in validesinin türbesi yanında bina olunan tmâret Câmii'dir. Mektebi, İmaret, matbahı, fırını vardır. İmaretten günde iki defa fukara ve talebeye ekmeç verilir. Misafirler! n hayvanları için bir de ahır yapılmıştır. Trabzon'un dükkânları, mağazaları, kângir bezazistânı, yolcular için on bâb hâni dahî burada kâindir. Doğusunda dört köşe bir meydan vardır ki, kervanlar orada dururlar; bu meydânın batı tarafında Meydân Camii bulunur. Bu cami Trabzon'un en güzel su menbâmi ve 1791 senesinde vâli bulunan Gürcü Hacı Abdullah Paşa tarafından İnşâ olunmuş bir su fiskiyesini hâvidir. Varoşun denize nazır olan ucunda «Virân-Hisar» denilen mevki vardır ki, rivayete göre, vaktiyle Frenkler'in İkametgâhı olmak İtibariyle «Frenk Hisar» diye adlandırılmış. 1794 senesine doğru Trabzon yâllsi Arşıncı-oğlu Ahmed Paşa orada Rumlar'ın hanelerini İstîlâ ederek kârgîr bîr saray yaptırmıştır ki, bugün harabe halindedir.

Trabzon limanının derinliği az ve poyraz rüzgârına ma'rûz olduğundan, kış mevsiminde gemiler barınmak

Trapezos'dur ki, -bir dağ yokuşu üzerinde vâki kaleyi bugün kuşatmakta olan-surunun şeklinden dolayı bu suretle adlandırılmış olması çok muhtemeldir.²⁶¹ Trabzon merkeze tâbi olmak üzere bir Sinop Rum müstemlekesi hâlinde iken Ksenofon'un İran hükümdarı tarafından takip olunarak avdetinde, beraber bulunan onbin Yunanlı'ya misafirperverce bir şekilde kabul göstermiştir. Mitrîdâd'ın Trabzon için ne türlü imâr işlerinde bulunduğu meçhul ise de, Trajan, Adrien, Justinien tarafından yaptırılan tezyinat hâlâ kitabelerden, madalyalardan, liman ve su bendi eserlerinin kalıntılarından istidlal olunmaktadır.²⁶² Trajan'dan beri Kapadokya payitahtı derecesine yükselmiş ve Gotlar'ın denizdeki ilk haydudluklarına hedef olmuştur. Çifte suruna ve on bin muhafızına rağmen bu vahşîlerin ansızın istilâsına uğrayarak yağma ve ahâlîsi katliâm olundu. Gotlar gemilerini aldıkları ganimetlerle doldurdular.²⁶³ İstanbul'un Ehl-i Salîb tarafından zaptından sonra Anjeli ve Laskaris hanedanları Epir ve İznik'de Bizans İmparatorluğu enkazı üzerinde hükümrân oldukları zaman, Komnen Hanedanı Trabzon'da tahtlarını kurdular. «İmparator» unvanını alan işbu kudretsiz Trabzon hükümdarları her taraftan, kendilerine nisbetle daha kuvvetli, komşularla çevrili kalarak, sıhriyyet (akrabalık) ile onların himayelerini te'mîn etmek istediler. Kızlarını yalnız Bizans'a göndermediler; Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu aileleri şehzadeleri içinde de onlara koca aradılar; Timur'un torunlarına ve Lazlar'la Aba-zalar gibi diğer komşu vahşîler²⁶⁴ ile dahî kızlarını evlendirdiler. Ak-Koyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'm zevcesi, Trabzon'un son imparatoru David'in selefi ve biraderi Jan'ın kızıdır ki, bu Jan, Şeyh Erdebeli tarafından şiddetle tazyik olduğu ve maiyyeti halkı dağılarak yalnız elli kişi ile kalmış olduğu halde, kale içinde mukavemete kudret-yâb olmuştu. İranlı Şeyh çekildi; lâkin Amasya Osmanlı kumandam Hızır Beğ -ki orada mukîm olan Şehzade Bâyezîd nâmına sancağı idare ederdi-Trabzon'u gafletinden istifâdeyle basarak takriben iki bin esîr alıp götürdü. O zaman Jan, biraderi David'i Osmanlı'nın yeni pâdişâhı II. Mehmed'e göndererek, senelik iki bin duka vergi taahhüdüyle esirleri geri

çin Trabzon'a yakın Platana limanına giderler. «Mumhâne önü» denilen başlıca İskelesi, moloz iskeleden dalgaların şiddetini kırmak üzere konulmuş kazıklarla tefrik olunmuştur. (Fransızca Müterciminin hâşiyesidir) (Trabzon Vllâyeti'nin daha sonraki taksimatı için Kaajnûsül-Â'lâm'a müracaat.).

²⁶¹ Turnfort, 1, 3, 47, s. 79.

²⁶² Kezalik.

²⁶³ Jusim, 1, 1, s. 32, 33; Gibbons, 1, 1, s. 219.

²⁶⁴ Halkondilas, 1, 9. s. 145, Bale basımı. Halkondilas -i Ab az a lam «Cabo-ezitoei» diye isimlendirir.

almağa muvaffak oldu.²⁶⁵

David, biraderinin makamına geçince, sallanan Trabzon tahtı üzerinde bekasını o vergiyi te'diyede devam ile te'mîn edebildi; tâ o zamana kadar ki, dâmâdı Uzun Hasan'ın mağrûrâne müdâhalesi üzerine vergi-alıcısından kurtulacak yerde, tahtının yıkıldığını gördü. Sultân Mehmed'-in ordu ile Trabzon önlerine vusulünde, hayli gün önce donanma ile gelmiş bulunan Mahmûd Paşa birkaç defa taarruz ettiyse de, bir neticeye nail olamadı. Pâdişâh, imparator'un hazîneleri ve bendegânı ile birlikte serbestçe çekilip gitmesini ve aksi hâlinde hayatiyle beraber her-şeyi kaybedeceğini kendisine bildirdi.²⁶⁶ Mahmûd Paşa Aynoz (Enez)'da Dimitrius'un refâhiyet ve rahatla vakit geçirdiğini misâl göstererek, imparatoru bu suretle teslimiyet arzına imâle etmek istediye de, David bir türlü rızâ göstermemişti. Lâkin Pâdişâhın gayet kısa olan ihtân üzerine hemen muvafakat etti.²⁶⁷ İmparator, bir gemiye binerek İstanbul'a gitti; Trabzon da Gelibolu Sancak Beği'nin kumandası altında bulunan Yeniçeri ve Azablar tarafından işgal olundu. Amasya Beği Hızır Beğ Trabzon civarını tasarruf eyledi.²⁶⁸ Trabzon delikanlılarından bir takımı Sipahiler, silâhdarlar, Yeniçeriler arasına alınarak, bir takımı da çadır hizmetine ve Sultân'ın menfur zevklerine tahsîs olundular.²⁶⁹ Trabzon İmparatoru kızını Pâdişâh'ı tezvîc etmek istedi. Lâkin bu da Dimitrius'un kızı gidi reddolundu. Dâvid'in biraderi ve selefi Jan'ın oğlu -ki Bizans tahtının asıl vârisidir-esaret altında bulunduruldu. David'in sekiz oğlundan en küçüğü Edirne'de babalarının dinini terk ile İslâmîyet'i kabul etti. Bizans İmparatorluğu'nun son iki prensi olan Paleolog Dimitrius ve Komnen David -ki ikisi de hükümdarlıklarından ayrılarak, gâliblerinin merhameti sayesinde hayatlarını muhafaza etmekteydiler-Edirne sarayında hâk-i pâ-yi şahaneye yüz sürerken birbirleriyle karşılaşmışlardır. Bunlardan Paleolog Dimitrius Aynoz (Enez)'da, Komnen David Siroz'da ikame edilmişlerdi. Daha sonraları Paleolog İmparatorluk kisvesi hayâllerini unutmak için ruhbâniyyet elbisesine büründü. Komnen'in ve ailesinin düçâr olduğu cezadan bu

²⁶⁵ Halkondilas, 1, 9, 147; Dukas, 1, 42, s. 177.

²⁶⁶ Dukas, 1, 45 s. 194. Dukas'da Pâdişâhın kısa İhtân Halkondilas'da (s. 156) Mahmud Paşa'mn uzun nutkundan ziyâde Türkler'in asıl fikrine muvafiktir.

²⁶⁷ Trabzon İmparatoru ordu-yi hümayûnda Sara Hâtun'dan müsâ-heret hasebiyle şefaât isteyerek, o da ricada bulunacak olmuşa da, Fâtih sükût ile geçiştirdi. Sinop'taki donanma Trabzon önüne gelince imparator* da tahammüle takat kalmadı. Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 481.

²⁶⁸ Halkondilas, s. 156 ve 157.

²⁶⁹ Halkondilas. & 157. 'Bu söz, Halkondilas'ın garazı eseridir. Mütercim.)

suretle kurtularak yaşadı. Komnen'e gelince; Uzun Hasan'ın zevcesi bulunan yeğenin -sabık İmparator'un oğullarından birini, yâhud amcası Aleks'i'yi kendi yanına davet ettiğini bildiren-Dâvid'e göndermiş olduğu mektubun verdiği şüphe üzerine Sultân Mehmed bütün Komnenler'i Edirne'de zincire vurdurdu ve ondan sonra da bu eski hükümdar ailesinin cümlesi İstanbul'da îdâm edildi. David, kardeşi Aleks, selefi Jan'ın çocuk yaştaki oğlu olan yeğeni, David'in yedi oğlu cellâd satırı altında hayatlarını terkettiler.²⁷⁰ Yalnız sekizinci oğlu Müslüman olduğu için hayâtını muhafaza etmiş²⁷¹ ve babasının Pâdişâh'la evlendirmek emelinde bulunduğu Prenses Anna harem-i sultanîye girerek²⁷² fakat Hıristiyanlık'ta kalmıştır. Sonraları bu prenses, Hıristiyan dinini muhafaza ettiği halde Tesalya Valisi Zağanos Paşa ile, daha sonra İslâm'ı kabul ederek Evranos-zâdeler'den biriyle izdivaç eylemiştir.²⁷³ David'in sarayındaki başlıca zabıtların ve hükümet memurlarının oğulları Yeniçeriliğe; yâhud saray hademeliğine alındılar; Pâdişâh, genç kızları oğullarına, yâhud hademesine hediye etti, bir takımını da esîr olmak üzere hareme almış ve sonraları bunlardan bâzılarını evlendirmiştir.²⁷⁴ Trabzon hükümdarlık hanedanı âzasından yalnız biri -ki Kantakuzen ailesinden bulunan İmparatoriçe Eleni'dir-kuvvet ve cesaretle meşakkatlere tahammül etmiş ve Mâkaabeler'in²⁷⁵ validesi gibi şân ile hayâtını terketmiştir. İdam olunan Komnen ailesi cesedlerin-den köpeklere, yırtıcı kuşlara yemeklik olması hakkında çıkan zalimane irâdeye rağmen, yüzüne kalın bir örtü örterek ve eline bir kazma alarak siyâsetgâha (yâni idamın infaz edildiği yere) gelmiş, bir çukur kazarak muhabbetlerine bütün hassasiyetini tahsis ettiği evlâdının na'şları üzerinden akşama kadar köpekleri ve yırtıcı kuşları kovmuş ve gece on na'şını defnetmiştir. Bu kadın bir müddet sonra büyük kederler içinde hayattan çekildi ve ma kberde evlâdını takip etti. Batıda olduğu gibi Do-ğu'da dahî Bizans hükümdarlık nesli bu suretle yok olarak, hacâlet içinde kaybolarak ve kana boğularak yok olmuş ve Bizans Devleti gerek Avrupa'da, gerek Asya'da -Kostantiniyye fethinden beri «Hâkimü'l-Berieyn vel-Bahreyn» (iki Karanın ve İki Denizin Hâkimi) unvanını kendilerine tahsis etmiş olan-Sultân

²⁷⁰ Halkondilas, 1, 9, 157; Spandojino, s. 47.

²⁷¹ Spandojino, s. 47.

²⁷² Halkondilas, s. 157 ve 168. Bunu iki defa yazdığı cihetle, Spandojino'dan ziyâde itimada şayandır.

²⁷³ Halkondilas, s. 167. Türk.Runı Târihi sahibinin zannı gibi, muallim-i sultanî ile izdivaç etmiş değildir.

²⁷⁴ Halkondilas, 1, 9, s. 158.

²⁷⁵ Makaabeler, İsraili yedi kardeşlerdir ki, seleflerinin günlerinde putlara ibâdet etmedikleri için, vâlideleriyle birlikte îdâm edilmişlerdir. Hammer' in teşbihinde taassup kokusu vardır. Mütercim.

Mehmed'in hükümranlığı dâiresine girmiştir.

Pâdişâh, Trabzon seferinden döner dönmez, Eflâk Voyvodası Vlad tarafından harb meydânına davet olunmuştur. Bu voyvoda II. Mehmed'den daha mahir ve gaddar bir zâlimdi.²⁷⁶ Macaristan, Eflâk ve Türkiye vekayînâmeleri -korkunç tabiatını oldukça gösteren-üç muhtelif nâm ile yâd ederler. Vlad, Macarlar tarafından umumiyetle «Drakul» (Şeytân), Ulahlar tarafından «Çpelpuç» (Cellâd), Türkler tarafından «Kazıklı Voyvoda»²⁷⁷ diye isimlendirilmiştir. Yılanca vahşeti hakkında bir fikir hâsıl etmeğe kifayet etmek üzere, şu birkaç vak'ayı nakledeceğiz: En sevdiği temâşâ, kazık işkencesi idî; bilhassa kazıklara vurulmuş ve işkencelerle can vermekte olan Türkler'in teşkil etmiş oldukları kalın bir dâirenin ortasında sarayının haîkiyle birlikte yemek yemekten pek büyük haz duyardı.²⁷⁸ Eline Türk esirleri geçince, ayaklanndaki derinin yüzölmesini ve meydana çıkan kırmızı etlerin tuz ile oğuşturulma-sını ve ondan sonra elem ve azabın artması için keçilere yalattınlma-sını emrederdi.²⁷⁹ Kendisine gönderilen Osmanlı elçileri başları açık olarak kendilerini tanıtmak protokolünden istinkâf etmeleriyle, babalarının âdetlerine uygun olarak ve daha kuvvetli bir surette başlarında durması için sarıklarını üçer çivi ile başlarına çaktırmıştır. Bir gün memleketin bütün dilencilerini büyük bir ziyafete çağırarak, iyice doyurduktan sonra, sofraya masasını ateşlettirip hepsini yakmıştır. Bir defa da bir takım zavallı kadınların memelerini kestirerek, onların yerine çocuklarının başlarını yapıştırmıştır. Çocukları validelerinin ateşte kızartılmış etlerini yemeğe icbar etmiştir. İnsanları sebze gibi doğramak ve çömlük içinde pişirip kaynatmak için husûsî usûller icâd etmiştir. Birgün eşek üzerinde tesadüf ettiği bir papası, eşekle beraber kazıklatın ıştır. Başkasının malına el dokundurulmamasım va'z etmiş olan bir rahip, sofrada Drakul'un kendisine ayırdığı bir ekmeğ parçasını almış olmasından dolayı, hemen orada kazığa vurulmuştur. Sevgililerinden biri kendisini yanlışlıkla hâmile zannetmesi üzerine, canavar bizzat kadının karnını yaranıştır. En büyük şenlikleri, birçok adamları birden işkenceye koymaktı. Lisan öğrenmek için Eflâk'a gönderilmiş olan dört yüz Macaristan ve Transilvanya delikanlılarının hepsini birden ateşte yakmıştır. Altı yüz Bohemya tacirini

²⁷⁶ Voyvodanın işlediği şen'likler ile Fâtih'in işleri arasında asla münâsebet olmadığından, bu kıyâsı fcat'iyyen reddederiz. Mütercim.

²⁷⁷ Birinci cilddeki bir haşiyede bu unvanın başkasına atfı yanlışlık eseridir. Mütercim,

²⁷⁸ Bonfinius, Asere 3, 1, 10, s. 532; Engel, Eflâk Târîhi, s. 178 ve mukaddimesinde, 1 22.

²⁷⁹ Bonfinius s. 352; Engel, s. 178 ve mukaddimesinde, 22.

pazar yerinde kazığa vurdurmuştur. Asilzâdegândan kendisince şüpheli görünen beşyüz kişi -buldukları kazadaki ahâlînin doğru bir defterini vermemiş oldukları bahanesiyle-yine o cezaya uğramışlardır.²⁸⁰ Fakat bunların cümlesi Osmanlılar'ın aleyhindeki muharebesinde Bulgaristan ahâlîsi hakkında yapmış olduğu katliâma nisbetle hiçbirşey hükümdedir. Bu kandökücü, Eflâk hükümetine Sultân Mehmed'in yardımıyla nail olarak, erkek, kadın, çocuk yirmibinden ziyâde insanın az vakit içinde telef edilmesi suretiyle kuvvetini te'yîd etmişti.²⁸¹ Pâdişâh onun mezâlîmi için değil, Matyas-Korvinos'a elçiler gönderdiği ve hazîneye senelik onbin duka vergiyi te'diyeye hazır olduğunu beyân ederek ve fakat bundan başka talep olunan beşyüz delikanlıyı göndermekten ve bizzat Bâb-ı Hümâyûn'a gelmekten imtina etmiş olduğu için hükümetini yıkmak istiyordu.²⁸² Vlad'ın ele geçirmesine müsâid bulunmuş olan Eflak'ı da, onun biraderi Radul'e vermek arzusundaydı.²⁸³ Bu Radul, kardeşinin hükümetini alabilmek için II. Mehmed'in menfurca arzularına teslimiyet göstermek şenaatinde bulunmuştur.²⁸⁴ Pâdişâh bunu en ziyâde şunun için severdi ki, delikanlı evvelâ elindeki kılıçla kendini müdâfaa etmişti; fakat ikbâl hırsı sonraları II. Mehmed'in açıktan açığa mahbûbu olmasına karar verdirmişti.²⁸⁵ Vlad'ı itaat altına almak için, Pâdişâh evvelâ -II. Murad'ın şarabdârı olup daha sonraları donanma kapdânı ve Mora valisi ve en son olarak da Vidin vâlîsi olan -Çakırcı Hamza Paşa'yı-ve eskiden Katabolinus ve şimdi Yûnus Beğ denilen Rum'dan dönme kâtibiyle beraber gönderdi.²⁸⁶ Bu iki adam Voyvoda'yı bir görüşmeye davet ettiler. Maksadlan hiyle ile kendisini ellerine geçirmek idi. Vlad ise niyetlerini -keşfedip maiyyetleriyle beraber eline geçirerek, ayaklarını ve ellerini kestikten sonra, hepsini kazığa vurdu; fakat Pa-şa'ya şerefli bir mevki verdi: yânî, diğerlerinden daha yüksek bir kazığa vurdurdu. Drakul, bu imtiyazı eskiden kendi maiyyetinden biri hakkında da kullanmıştı: Bir yaz günü, kazığa vurulmuş birçok insanların

²⁸⁰ Osmanlı elçilerini kazıklara vurdurmaktan başlayarak buraya kadar zik-rolunan on vahşiliğin me'hazı Engel'in Eflâk; Tarihi Mukaddimesi ve Tarihi ve bilhassa Mukaddimedede ve Târihde eski Sakson yazılarıdır. Mukaddime, 22, s. 76, 77, 78, 79; Târih, 178.

²⁸¹ Halkondilas, 1, 9, s. 153 (866/1461).

²⁸² Halkondilas ve Dukas, 1, 45, 194.

²⁸³ Haikondilas ve Dukas.

²⁸⁴ «Cura enim amore ardens puerum vocaret adcoitum.» Halkondilas, s. 158.

²⁸⁵ «Non multo post rediit in Januas regls ejusque concubinus factus est.» Halkondilas, kezalik.

Hammer, bu iki fıkranın me'hazını göstermek için Halkondilas'm Rumca'dan Lâtince'ye tercüme edilmiş olan târihinin fıkralarını aynen naklediyor; fakat Halkondilas'm bu rivayeti asla itimâda şâyân olamaz. O asrın Yunanlı müverrihleri Kostantaniyye'yi fethetmiş olan Sultân Mehmed'in aleyhinde idiler. Mütercim.

²⁸⁶ Neşrî, İdrîs, Alî.

içinden ikisi beraber geçerken, maiyyetinde bulundurduğu şahıs bu cesedler-den intişâr eden kokuya nasıl tahammül ettiğini sormuştu; Voyvoda onu derhâl -kokudan muztarib olmasın diye-daha yüksek bir kaziğa vurdurmuştu.²⁸⁷

Kazıklı Voyvoda, Pâdişah'ın teşebbüsüne hiddetlenerek Hamza Paşa ile Yûnus Beğ'in idamından sonra, Bulgaristan'ı istilâ suretiyle muhâsa-maya başladı. Memleketi harâb ettikten, yolu üzerindeki kasaba ve köyleri yaktıktan sonra -arkasında yirmibeşbin esîr bulunduğu halde-²⁸⁸ Tuna'dan geçerek Eflâk'a döndü. Sadrâzam Mahmûd Paşa, elçinin fecî ölümünü ve Bulgaristan'ın tahribini arzemeğe geldiği zaman II. Mehmed, bunun ilk hiddetiyle Mahmûd Paşa'ya vurmuştu. Halkondilas'in mütalâasına göre, «Pâdişâhların kapısında -zilletin en aşağı noktasından ikbâlin en yüksek mertebesine çıkardıkları kulları için-dayak yemek utanmayı icâb ettirecek birşey değildir.»²⁸⁹ Sultân Mehmed derhâl Kostantiniyye fethindeki miktara muâdil olarak ikiyüzellibin tahmin olunan²⁹⁰ ordusunu toplamak için bütün vilâyetlere tatarlar çıkardı. Sadrâzam ikiyüzbin kişi ile Tuna üzerine ilerledi. Pâdişâh vuku bulan tahkirin intikamının alınmasında bizzat bulunmak isteyerek, yirmibeş kadirga ve yüzelli diğer sefine ile Karadeniz'i geçip Vidin'e kadar Tuna'dan yukarı çıktı. O zaman geniş ticaretiyle çok meşhur olan îbrâil (Brailabus) ile Osmanlı askerlerinin yol güzergâhında bulunan şehirler kül hâline geldi. Drakul, Eflâk kazaları kadınlarından ve çocuklarından bir takımını Pra-şova'ya (Kronştad), bir takımını memleketi setr eden ormanlara gönderdi. Ordusunu iki fırkaya böldü;²⁹¹ birincisini - Osmanlılarla ittifak ederek bir müddet Kilya'yı muhasara etmiş ve muvaffak olamaması üzerine Eflâk üzerine atılıp, geçtiği yerleri kan ve ateşe gark etmiş olan-Moldavya Prensi üzerine sevk etti; yedi, yâhud onbin kişi kadar olan ikinci fırka ile de²⁹² Osmanlı ordusuna karşı yürüdü. Drakul, kıyafet değiştirecek bizzat Pâdişah'm askeri arasına girerek, dikkatli bir keşiften sonra, bir gece baskını tasavvurunda bulundu. Türkler'in gece vakti her ne olursa olsun yerlerinden kımıldanmamak âdetinde bulunmaları, kendisini ümidvâr

²⁸⁷ Engel'in târihi mukaddimesinde Sakson, eskiyazısı.

²⁸⁸ Halkondilas, 9, 159 ve Engel, a.g.e., s. 79.

²⁸⁹ Halkondilas, 1, 9, 159.

²⁹⁰ Kezalik s. 160. Dukas, 45, s. 194, Osmanlı ordusunu ancak yüzelli bin olarak zikreder. Osmanlı müverrihleri Drakul'un ordusunu yüzbine çıkarırlar.

²⁹¹ Âîi, II. Mehmed Saltanatının Onbeşinci Bab'ı ve Halkondilas,

²⁹² «Bladus ha'bebat equites pauciores quam decem mille. Sunt tamen qui tradunt cum non plures quam septem mille equites ductasse» (İkinci fırkanın miktarının yedibin olduğunu bildiriyor.) Halkondilas.

ediyordu. Drakul'un süvarileri fenerler, fanuslar tedârik etmiş oldukları halde Osmanlı ordusunun üzerine düştüler. Türkler bir heyecana tutularak, hiçbir harekete muktedir olamıyorlardı. Vlad'm maksadı doğrudan doğruya Pâdişah'ın çadırına gitmekti. Lâkin yanılarak Sadrâzam ile İshâk Paşa'nın çadırlarına taarruz ederek, insanlardan ziyâde atları, develeri öldürdü. Bu sırada ise Osmanlı süvarisi atlanmış idiler. Eflâklılar Sultân'ın çadırına vardıkları zaman, Yeniçeriler'in müdâfaaya hazır olduklarını gördüler.²⁹³ Aniden vuku bulan ilk hücumun verdiği intizamsızlığa rağmen, Osmanlı ordusu harb saflarını kurmağa muvaffak olmuştu. Sağ cenâhda eski Mora Beği Turhan'ın oğlu Ömer Beğ; Evranosoglu Ahmed Beğ; Mihâl-oğlu Alî Beğ, ile Malkoçoğlu Balı Beğ bulunuyordu. Sol cenâhda, Arnavudluk Beği Nasuh Beğ, Esved Beğ, Mihâl Beğ'in diğer oğlu İskender Beğ vardı.²⁹⁴ Her iki tarafça büyük bir zayıtı mücib olmaksızın, sabaha kadar bütün gece karakol muharebeleri devam etti. Güneş doğarken Vlad ric'at etti. Akıncı kumandanlığı ailesinde ırsî olan Alî Beğ, Akıncuar'la düşmanı takip edip, bin esîr ile döndü.²⁹⁵ Mehmed, bunları oracıkta îdâm ettirdi. Evvelki gece muharebesinde Osmanlılar'ın eline düşmüş olan bir Eflâklı Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın çadırına götürüldü.²⁹⁶ Esîr, kendisine sorulan ilk suâllere yeterli cevâbı verdi; lâkin Vlad'm ne taraftan gelmiş, ne tarafa çekilmiş olduğu sorulunca bunları pek iyi bilirse de, hiçbir vakit söylemeyeceği cevâbını verdi; çünkü Drakul'un vahşetinden çok fazla korkuyordu. Ölümle tehdîd olundu; birşey söylememekte ısrar etti. Mahmûd Paşa derhâl tehdidini icra mevkiine koydu; lâkin esirin idamı kararım söylediği sırada, bu adî nefer için hayretini izhâr etmekten kendisini men' edemi-yerek: -«Eğer bu adam bir ordunun başında bulunsaydı, mutlaka bir büyük şân kazanırdı.»²⁹⁷ dedi.

Vlad sanki sihirli bir güç ile ortadan kaybolduğundan Mehmed, Drakul'un payitahtı üzerine yürüyerek, Eflâk içinde ilerledi. Fakat payitahtı muhasara

²⁹³ Halkondilas, 9, s. 162.

²⁹⁴ İdrîs, varak: 107. Âlî, bâb: 15. Bu kumandanların sağ cenâhda mı yoksa sol cenâhda mı durduklarının ehemmiyeti azdır.

Fakat aslında devletin en büyük me'mûriyetlerinde buldukları cihetle, isimlerinin öğrenilmesi gereklidir. Bunlar: Evra-nos, Turhan (Turahan) Malkoç, Mihâl-oğlu idi.

²⁹⁵ Alî, Akıncular'a onbin esîr aldırıyor; fakat idamlarından bahs etmiyor.

²⁹⁶ Engel Eflâk Târihi'nde bu esîrin bizzat padişah tarafından sorguya çekildiğini söylemekle hatâ eder. Bu hatânın menşei şudur ki, Halkondilas Mahmûd'u «Machumetes» yazar, bununla beraber pâdişâhı dâima «Rex» (Hükümdar) unvanıyla yazarak tefrik eder. Midilli adası muhasarası münâsebetiyle de yine o suretle «Rex Itaqne bombardas sistens pergebat consilio Machumetis» diyor.

²⁹⁷ Halkondilas, 9, s. 162.

etmeksizin geçti. Bu şehirden az bir mesafede, bir nehrin suladığı ovanın başlangıcında kazıklardan bir orman teşekkül etmiş olduğunu görünce nefretini açığa vurmaktan men' edemedi; yarım fersah uzunluğunda bir mesafe içinde,²⁹⁸ -bir takımı kazığa vurulmuş, bir takımı çarmıha gerilmiş-yirmi bin Türk ve Bulgar bulunuyordu. Bunların ortasında ve diğer kazıklardan daha uzun bir kazık üzerinde -ipek ve erguvanı en güzel elbisesini giymiş olarak-Hamza Paşa'nın²⁹⁹ cesedi hâlâ tefrik edilebiliyordu. Anaların yanında çocuklar görülüyordu ki, kuşlar bağırsaklarının üzerine yuva kurmuşlardı.³⁰⁰ Bu dehşet verici manzarayı görünce Padişah:³⁰¹

- «Bu kadar büyük işler yapmış, tebeasını ve kuvvetini bu kadar iyi bir surette kullanmış olan bir adamı memleketinden çıkarmak muhaldir.» dedi. Lâkin gizli düşüncelerini bu şekilde ortaya çıkarmış olmasından dolayı, korkuya kapılmış olması gerektir ki, müteakiben:

- «Bu kadar cinayetler yapan bir adam şâyân-i hürmet değildir»³⁰² sözlerini ilâve etti.

Vlad, arazînin durumuna olan bilgisi sayesinde -kâh bir tarafta, kâh başka tarafta görünerek-Mehmed'in ordusunu hareket hâlinde bulunduğu yollarda mütemadiyen rahatsız etti. Lâkin nihayet Osmanlılara karşı müdâfaa için memlekette ancak altıbin kişi bırakabilerek, Moldavya tarafına çekilmeğe mecbur oldu. Bu bir avuç süvari Turhan-oğlu Ömer Beğ'e karşı aşırı derecede bir şecaatle muharebe ettilerse de, nihayet galebe sayı üstünlüğünde görünerek, Ömer Beğ -askerin mızraklarına saplanmış-iki bin Eflâklı başı tuhfiyesiyle (hediyesiyle) ordugâha döndü. Pâdişâh, hizmetine mükâfâten Ömer Beğ'e Tesalya Beğliği'ni verdi. Osmanlı süvarileri karşılarında döğüşecek ordu bulamadıklarından, birçok fırkalara ayrılarak ve bütün Eflâk'a yayılarak ikiyüzbine yakın at ve yük hayvanı getirdiler. Drakul, Moldavya hududu üzerindeki mevkiini terke mecbur olarak, Macaristan'a çekilmişti. Kendisi, Matyas Korvinos'dan yardım talep etmiş ve bu ümitle oraya gitmiş olduğu halde, Matyas, Voyvoda'yı Ofen'de, yâhud Belgrad'da mahbese kapattırdı. Sultân Mehmed, iki kardeş fırkası muharebesi demek

²⁹⁸ On dört sitad uzunluğunda ve yedi sitad genişliğinde. Halkondu as.

²⁹⁹ Dukas, 45, s, 195.

³⁰⁰ «Volucres nidus fecerant in inferioribus eorum.» (Metindeki ifâdenin me' bazıdır) Dukas.

³⁰¹ «Vlrum qui tanta patrauerit non multi faciendum esse.» (Metindeki ifâdenin aslıdır).

³⁰² Rum müverrih terinin gazezinden dolayı yazdıklarıdır. Mütercim.

Rum müverrihinin pâdişâha söylettirdiği bu sözlerin birinci parçası sırf hayâl eseri olduğunca şüphe olmadığı gibi, Kazıklı Voyvoda ordusuna isnâd ettiği şecaat dahi hayâli olacaktır. Bu sefer hakkında bizim müverrihlerin ifâdeleri Mütercim/in İlâveleri kısmında hulâsa edilecektir. Mütercim.

olan bu seferden yorulmuş iltifat-gerdesi Radul'u Eflâk Voyvodası makamına oturmak emriyle Akıncı kumandanı Alî Beği bırakıp, kendisi İstanbul'a teveccüh etti.³⁰³ Radul, senelik onbin duka vergi vererek, on sene hüküm sürdü.³⁰⁴ Lâkin bu prensin kazaen vefatı üzerine Vlad mahbesinden kaçarak, yâhud bırakılarak, Eflâk üzerinde kanlı bir yıldız gibi yine görüldü. İki sene sonra bir köle, insaniyetin yüzkarası ve belâsı olan bu canavardan yeryüzünü müebbeden kurtardı.³⁰⁵ Türkler bunun başım zafer alâmeti olmak üzere bütün beldelerde dolaştırdılar. Vakıa I. Mehmed, elli sene önce Eflâk'ı vergi altına almış ve bunun te'diyesini te'mîn için Yerkökü (bazılarınca Yerköyü Hzln)³⁰⁶ kalesini inşâ etmişse de, Osmanlı Pâdişâhları ancak Vlad*'ın ölümünden beri kendilerini Eflâk'ın sahibi addederler. Sultân II. Mehmed Eflâk seferinden dönüşünde, 866/1462 yaz mevsiminin nihayetine doğru Lesbos'un fethine yürüdü ve kışın girişinden evvel adayı Osmanlı memleketlerine ilhak etti. Lesbos (ki idare merkezi olan Mitilen şehrinin isminden dolayı Türkler «Midillü», «Midilli» adını verirler) İmparator I. Jan Paleolog tarafından -Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz; Ege Adaları)'i Katalan deniz haydutlarından temizlemek için imparatorluğa vâki olan hizmetine mükâfaten-Gattelosio nâmındaki zengin bir Ceneviz ailesine verilmişti. Bu aile -coğrafi mevkileri iktizâsınca Midilli'ye bağlı görünen-Aynoz (Enez: İnoz) beldesiyle İmroz, Taşoz, Limni, Semâdirek adalarını hissettirmeksizin tasarrufu altına aldı. Midilli adası Türkler'in Adalar Denizi'nde cevelân etmelerinden defalarca müteessir olmuştu: Orhan zamanında³⁰⁷ İyoni (İyonya) sahili beği Umur Beğ tarafından Tahrib edildi; I. Murad zamanında Yeniçeri zabiti Yûnus Beğ Molyuva (Molva) denilen Molibos³⁰⁸ kasabasını muhasara etmişse de, ele geçiremedi; II. Murad zamanında, Osmanlı Devleti'nin birinci amirali Baltaoğlu -ki Boğaziçi'nin bir köyü, nâmını haleflerine naklet-miştir-Kalona (Kaluniye) (eski Pirha)

³⁰³ Halkondilas, 9, nihâyetine doğru; Neşri, varak: 213. Solak-zâde, varak: 55. Bratutu'da Sa'dü'd-dln, s. 215-222, Dokuzuncu Bâb. İdris, varak: 106-110. Aşık Paşa-zade'ye nazaran (Vatikan Kütb. elyazısı) Vlad'ın oğlu babasının yerine geçmiştir.

³⁰⁴ Dukas, 45, s. 194. Del Şivrö'ye nazaran (s. 177), onikittfn duka.

³⁰⁵ Engel, Eflâk Tarihi, s. 179.

³⁰⁶ Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârih'ine nazaran 819 (1416) senesinde. Engel'in Eflâk Târîhi'ne bkz; s. 136. Kantemir, Os-manh müverrihlerinden naklen Eflâk üzerine konulmuş olan vergiyi hakikî târihiyle yazar; lâkin Piyer Rareş (Pierre Ra-resch) ile Piyer Aron (P. Aaron)'un saltanatı zamanlarına âit vak'alan birbirine karıştırdığı gibi, bunda dahî aldanarak Boğ-danlılar*'ın ilk defa verdikleri verginin Ödendiği zamâm seksen sene sonra gösterir. P. Rareş 1516 senesinde hayattaydı, Boğdanlılar ise 1456'da P. Aaron zamanında bu vergiye tâbi idiler. Engel'in Boğdan Târîhi'ne bkz; Kromer'e nazaran.

³⁰⁷ Pahimares, 4, 19, s. 237; 5, 26, s. 312.

³⁰⁸ Halkondilas, 10, tik kitapta.

müstahkem şehrini zaptettikten sonra, Midilli Adasını tahrîb etti.³⁰⁹ Hamza Paşa ile Yûnus Paşa'nın teşebbüslerinden yukarıda bahsetmiştik. Vekayini yazmakla meşgul olduğumuz zamandan yedi sene önce, Nikola Gattelosio adanın hükümdarlığını -Ceneviz Batista'mn yardımıyla,-büyük kardeşi Dominik Gate-losio'dan zorla alarak onu boğmuştu. Mehmed, Ada'nın yeni dukasının bir cinayetle tahta mâlik olmasına asla ehemmiyet vermiyerek, yeni du-ka'nın îzladi Boğazı'nda arzetmeğe geldiği vergi ile ta'zîmâtı kabul etti. Lâkin Nikola'mn Aragan deniz haydudlarıyla ittifak etmesi ve onların hareketlerinden hâsıl olan tehlikelere ve menfaatlere iştirak etmesi hid-detini celbetmiş olduğundan, o zaman Dominik'in idamından dolayı intikam almayı düşündü.³¹⁰ Bununla beraber, kardeşini öldüren Cenevizliye karşı, II. Mehmed'in ortaya koyduğu bu sebep -Ada'ya taarruza hakkaniyet sureti vermek üzere-düşünölmüş âdi bir bahaneden ibaret idi. Altmış kadirge ve yedi gemi³¹¹ -ki bunlara birçok top ve havanlar ile ikibin taş gülle yüklenmişti-Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın emri altında Midilli'ye gittiler. Mehmed, birkaç bin Yeniçeri'yi bizzat, Ada'-daki dağ silsilesinin güneyinde bulunan Asos ovasına sevk etti.³¹² Pâdişâh, Asos'dan Edremiti, yâni Edremid (Adramitum) ve Kemer (Kurifas) üzerinden Ayazma'ya giderek oradan Midilli Adası'na geçti ve mukabilinde ma'mûr arazî vereceğini vaad ederek emaret ve payitahtını teslim etmesini Duka'ya ihtar etti. Nikola, şehri müdâafaya hazır tutarak ve birçok toplan olmasına, beldenin istihkâmlarına, mükemmel surette techîz edilmiş beşbin askerine, erkek, kadın, çocuk yirmibine varan nüfûsa mağrûren Türk elçisine: -«Kendisi hayatta kaldığı müddetçe Ada ve payitahtına hıyanet ile teslim edemeyeceği» cevâbını verdi.³¹³ Bu cevâb üzerine Pâdişâh muhasaranın idaresini vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'ya vererek Anadolu'ya avdet etti. Mahmûd Paşa yirmiyedi gün şehri topa tuttu. Nikola, askerinin kahramanca müdâfaasına rağmen, şehrin Melanodiun denilen kulelerden birçoğunun artık toprak yığını hâline geldiğini görerek³¹⁴ ve muhafızlarla korsanların huruç hareketlerinde dâima zâyîât vererek döndüklerine bakarak, Mehmed tarafından teklif olunan şartlarla teslim olacağını Sadrâzama bildirdi.

³⁰⁹ Halkondilas.

³¹⁰ Kezalik 10, sT 166.

³¹¹ Dukas, s. 195. Halkondilas'a göre yirmibes kadirge ve yüzden fazla gemi.

³¹² Halkondilas'da Essipedon.

³¹³ Dukas, s. 195.

³¹⁴ Dukas.

Mahmûd Paşa derhâl Padişah'a bir posta tatarı gönderdi. II. Mehmed, hemen Midilli'ye döndü ve Duka tarafından arz olunan ahidnâme'yi kabul etti.³¹⁵ Nikola, ağlayarak Pâdişah'ın ayaklarına kapanıp İlk ihtar üzerine teslim olmamış olmasından afvını istirham etti. Padişah, ihtiyatsızlıkla, hiffetle hareket etmiş olduğu için Du-ka'yı tevbih etti. Bununla beraber hernekadar itaatte te'hîr etmişse de hayât ve mallarının emniyet altında bulunduğunu teselli sadedinde beyân etti; lâkin Osmanlı askerini Ada'nın başlıca şehirlerine Duka'nın bizzat yerleştirmesini istedi. II. Mehmed, Midilli şehrine ikiyüz Yeniçeri muhafız bıraktı; beldede bulunan üçyüz korsanı - Mahmûd Paşanın ve kendisinin vaadleri askerinin hayât ve mallarının te'miniyle tamamen ifâ edilmiş olduğunu bildirerek-ikiye böldürmek suretiyle îdâm ettirdi.³¹⁶

Midilli sakinlerini üç sınıfa taksim etti: Fukaradan ibaret olan birinci sınıf şehirde kalacaktı; orta sınıf esîr olarak Yeniçerilere verildi; zenginlerin teşkil ettiği üçüncü sınıf İstanbul'a gönderildi. Asîl ailelerden kendisi için sekizyüz kız ve delikanlı ayırdı. Son Trabzon İmparatorunun amcası Komnen Aleksias'ın dul zevcesi -ki o zamanın en güzel kadını idi-harem-i sultanîye alınmak şerefine lâyük görülerek, oğluna da iltifatkârca muamele edildi. İmparator David'in dul kızı Anna Makedonya Beği'yle evlendirildi.³¹⁷ Midilli Dukası'yla onun yeğeni ve Dominik'in katlinde suç ortağı olan eski Aynos (İnos: Enez olmalıdır) hâkimi Luçio serbest bırakıldı. Sultân Mehmed, kardeş öldürmek ve silâhlı isyanda bulunmak cinayetlerini affedebilmişti; fakat nazarında büyük suç olan başka bir mes'ele, bu iki Cenevizli'nin itaatini faydasız bıraktı. Bir iç-oğlanı saraydan kaçarak Midilli'ye iltica etmiş ve Midilli Dukası onu Hıristiyan yaparak kendisine nedîm ittihaz etmişti.³¹⁸ Saray'da unutulmuş olan bu delikanlı, Midilli'nin teslim olmasından sonra, Sultân Meh-med'in seçtiği diğer iç-oğlanlarına karışarak saraya geldi; fakat eski arkadaşları tarafından bilindi. Pâdişah'm bundan haberi oldu; halbuki her-şeyi affedebilir, fakat hademesine göz dikilmesini asla affedemezdi. Derhâl Midilli Dukası'nı ve yeğenini hapsedtirdi. Bunlar Müslüman olarak ve alenî surette sünnet edilip kaftan giyerek mahbesten çıktılar. Lâkin dîn değiştirmekten de uzun müddet istifâde edemediler; Mehmed, dinlerini

³¹⁵ Halkondilas, varak: 166.

³¹⁶ Halkondilas. Dukas'ın Mustugizidi tarafından İtalyanca yazılmış ve Sen-Mark Kütph.nde mevcut İtalyanca trc.sine bk. Münthafcât, c. 5, 19, s. 51.

³¹⁷ Kezalik.

³¹⁸ Halkondilas, s; 1S8.

birdenbire değiştirmelerinden dolayı daha çok hakarete lâyık görerek, geriye bırakmış olduğu cezayı icra etmekte gecikmedi. Bir müddet sonra ikisi de bir hapisanede boğulmuş olarak bulundular.³¹⁹

İşte Lesbos (Midilli) bu suretle Osmanlıların hükümlerine dâiresine girmiştir. Bu ada, eskiçağ târihinde tabîi serveti kadar ahâlîsinin de zekâsiyle şöhret bulmuştu. Midilli şarabları, Midilli şarkıları Hellad³²⁰ yortularında bütün şarab ve şarkılara tekaddüm ederdi. Dalgaların Heber³²¹ denize karıştığı yerden Midilli sahiline getirmiş olduğu Orfe'-nin başını dindarca defn etmiş oldukları için Apollon, Lesboslular'ı himâyesi altına almıştı. Safo (Sapho), Alse (Alcee), Terpandır (Terpandre), Arion (Arion)³²² isimleri Yunan tanrılarının Midilliler'e iltifatının işareti olmak üzere bize kadar duyulmuştur. Lesbos, yalnız şâirler ve musikişinaslar değil, hakimler, siyâsîler dahî yetiştirmiştir. Eski Yunan'ın meşhur Yedi Âkillerinden biri olan Lesboslu Pitakos memleketini zâlimlerin elinden kurtarmıştır. Epikür ve Aristo Midilli'de felsefelerini öğretirlerdi. Alsibiyad ve Trasibuî -Midilli'den başkası Lakedemonyalılar'a sâdik olan-Lesbos adası kasabalarının kadîm Yunanistan ile ittifakına çalışmışlardır. Hetmin kasabası, TrasibuTun Lakedemonyalılar aleyhine kazandığı muharebe ile meşhurdur. Jül Sezar, ilk silâhşorluğunu Midilli şehri muhasarasında göstererek erbâb-ı harb arasında mümtaz olmuş ve orada bir neferin hayâtını kurtarmakla «Medenîlik Tâci»na (Couronne civique)³²³ hak kazanmıştır. Farsal muharebesinden sonra Marsellus (Marcellus) Roma'ya gidip de gâlibden merhamet dilenmektense, hayâtını tefekküre hasretmeyi tercihe şâyân görerek, Lisbos'a iltica etmiştir. Eskiçağ târihinin bu hâtıralarından şimdi Türkler'de kalan şey, Lesbos kızlarının aşk serüvenlerine dâir haremelerde muhafaza edilen bâzı hikâyelerden ibarettir. Lâkin toprağının verimliliği,

³¹⁹ Halkondilas, 10, s. 168. Muntehabât (c. 5, 19, s. 52), bu prenslerin Ölümü hakkında başka tafsilât vermez. Bu iç-oğlam mes'elesinin ne kadar mevsuk olacağını anlamak için rivayet edenin Bizans müverrihi olduğunu ve İstanbulu fethetmesi onların nokta-ı nazarına göre en büyük kabahati olan Fâtih hakkında garazkârâ-ne lisan kullandıklarını düşünmek kâfidir. Şurasını da ihtar ederiz ki, oğlan, kelimesinin eski kullanımına göre «delikanlı» demek olduğu gibi, «iç-oğanı» sarayda ve muhâfaza-i zâtiyye için istihdam olur delikanlılar demektir. Mütercim.

³²⁰ Eskiçağ'da Mora'nın kuzeyinde bir kıt'a. Mütercim.

³²¹ Merih'in eski ismi. Mütercim.

³²² Sakız, nâm-ı diğer Sabhu, İsa'dan altı asır evvel Lesbos adasının Midilli şehrinde doğmuş bir kadın şâirdir. Alse, yine Midilli şehrinde M.Ö. VII. asırda doğmuş bir saz şâiridir. Terpandır, kezaik yedi asır evvel yaşamış Lesbos'lu musikişinas bir şâirdir ki rebaba dört tel ilâve etmiştir; Arion da yedi asır önce yaşamış bir şâir ve müzisyendir ki, mûsiki sayesinde bir ölümden kurtulmuştur. Mütercim.

³²³ Eski Roma'da can kurtaranlara verilen iftihar tacı. Mütercim.

şarabları, zeytin yağı, buğdayı, incirleri eski şöhretlerini korumaktadır.³²⁴ Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Ege Adaları) içinde Midilli'den daha geniş olan yalnız Ağrıboz (Eğriboz)' dur.

Midilli Adası'nın muhasarası sırasında, Floransalılar -Sen-Mark cumhuru aleyhinde iftirada bulunmuş ve Hıristiyan prenslerinin harb teçhizatını Osmanlılar'a haber vermek suretiyle alçakça bir casusluğa tenezzül etmiş olmalarından dolayı-Venedikliler'in zararına olarak, Pâdişah'-dan ticarî imtiyazlar te'minine muvaffak ve nail olmuşlardır³²⁵

Sultân Mehmed, Venedik ve Midilli seferlerini takip eden kış esnasında İstanbul'un tahkim ve tezyin edilmesiyle meşgul oldu. Deniz üzerinde kudret te'sîs etmek emeline düşüncelerini hasretmiş olduğundan birçok gemiler ve İstanbul'da ve memleketlerinin sahillerinin muhtelif noktalarında tersaneler inşâ ettirdi.³²⁶ Kostantiniyye'de İmparator Julien'-in yaptırmış olduğu limanı³²⁷ genişletmeğe bilhassa dikkat etti. Anas-tas Dikorus bunu temizlemiş ve sedlerle tahkim etmiş; genç Julien ve zevcesi Sofi'nin şerefine olmak üzere, rıhtım üzerinde bir saray inşâ ettirmişti. Bu liman Fâtih zamanında «Kadırga Limanı» ismini aldı. Sonraları liman kalmamış ise de isim kalmıştır. Sultân Mehmed Helespon üzerinde Sestos ve Abidos (Aydos)'dan az bir mesafede Akdeniz Boğazı kalelerini inşâ ettirdi. Avrupa sahilindeki, «Seddül'-Bahir» şeklinde, fah-hârâne bir unvan aldı; Asya sahilindeki -topraktan yapılmış olduğu cihetle-«Çanak Kal'ası» (Çanakkale) şeklinde tevazu ifâde eden bir isimle adlandırıldı. Bu kalelerin her ikisi de büyük çapta otuzar top ile tec-bîz edildi ki, gülleleri bir taraftan

³²⁴ Midilli'nin zeytin mahsûlü Türkler'In zamanında eskisinden oldukça fazla bir miktara ulaşmıştır. Bâzi mahsûl senelerinin zeytinleri beşyüzbin Osmanlı lirası miktarına baliğ olur. Mütercimi.

³²⁵ Hacı Kalfa, Takvimü't-TevâHh, 867 (1462) senesi. Halkondilas, 10, s. 168.

Floransa'nın tâkib ettiği bu siyâset tarîkinin şahidi Mağliape-çiana Kütüphanesinde Cronache di Firenze del Dei adlı eserin 25. takımdan 40 no. lu el yazısında bulunur ki, Kont Pam-peyolitta tarafından müverrihe tebliğ olunmuştur: Ondan me'-hûz ibare: «Le galeazze fiorentine giunsero a Cp. ove furono cortesemente ricevute dal Gran Signore, ed ottennero da esso molte grazie e privilege. I Fiorentini che erano sulle galeazze manifestarono al Gran Signore i preparativi de' Christiani contro di lui, e come avrebbe potuto diffendersi dai loi sforzi, e gli promisero di far il possibile per sciogliere la îega de'Cris-tiano, e render inutili i loro tentativi: a tanta iniquità li in-dusse l'odio, che portavano ai Veneziani, e la speranza di po-ter essi soli esser padroni del commercio nei paesi che il Turco conquistava. Il Gran Signore fece poi grandi preparativi per la guerra contro i Christiani col consiglio e disegno de'Fiorentini, pudet meminisse! Il Gran Signore nel 1461 fece e privilegi ai Fiorentini in pregiudizio de Veneziani, e nelle guerre dal 1462 al 1466 intercattarono fino le lettere de Veneziani, e le portarono al Gran Signore, e diedero ad esso consigli.»

Kapitülasyonların ilki bu olacaktır.

³²⁶ Fâtih, herşeye nüfuz eden nazar-ı ihâtasiyle -merkez ile aralarında denizler bulunan mahaller gibi- Adalar'ın da muhafazası donanmaya muh-tâc olduğunu takdir etmiştir. Mütercim.

³²⁷ İstanbul ve Boğaziçi'ne müracaat, 1, s. 123. Sultân Mehmed Üçbin tonluk büyük gemiyi bu limanda inşâ ettirmiştir.

öbür tarafa ulaşırdı. Bununla beraber, Boğaz'dan ruhsatsız geçmek isteyen gemi mutlaka vurulacaktı. II. Mehmed, bu tedbirleri almakla payitahtını, bilhassa -Cezâir-i Bahr-i Se-fîd sularından ve eski Şark împaratorluğu'na dâhil bulunan müstemlekelerinin cümlesinden çıkarmağa karar vermiş olduğu-Venedikliler'in taarruzundan masun bulundurmamak istemişti. Osmanlı coğrafyacılarının ifâdesine göre, Rumlar'ın -«Yunanistan'ın nişanlısı» diye isimlendirdikleri³²⁸ Üsküb (Skopi) şehrinde dahî Vardar (Aksius) nehri üzerinde kulelerle korunan bir köprü bina ettirdiği gibi, Tunca ve Meriç nehirlerinin birleştikleri yerde bulunan Edirne Sarayı'na da o sırada istihkâm yaptırdı.³²⁹ Yine bu aralık -eskiden Ayasofya Kilisesi ve İmparator'un kabri ile beraber İmparator Justinien'in zevcesi Teodora tarafından inşâ olunan Havariyyûn Kilisesi'nin³³⁰ bulunduğu mahalde-Câmi-i Ke-bîr'in temelini attırdı. Yedi tepenin ortasında kâin olup diğer mâbedlerin cümlesine emir ve işaret veriyor gibi görünen bu camiin (Fâtih Camii) mimarı Rum asıllı Hristo Dulas, hizmetine mükâfâten şehrin bir sokağını, ebedîyyen olmak üzere, bütünüyle almıştır. Sultân Mehmed'in bu temlik için verdiği berât üç asır sonra Sultân III. Ahmed tarafından muteber tutulmuş ve o mahallenin Rumlarına kiliselerinin temellük edilmesini sağlamıştır.³³¹

Sultân Mehmed, Venediklüler'e harb ilân etmezden evvel Adriyatik sahilinde bulunan o mağrur cumhuriyetçilere ianeye muktedir olamayacak bir hâle getirmeyi, ihtiyata muvafık gördü. İlkbaharın girmesiyle (868/1463) yeni fetihlerde bulunmak üzere, yüzelli bin kişilik bir ordu ile, memleketlerinin kuzey cihetine mütecevvhien İstanbul'dan hareket etti. Bir sene önce Bosna Kralı'nı vergi altına almak istemişti. Kral, gelen Osmanlı elçisini hazînesine götürerek ve talep olunan parayı³³² göstererek:

-«İşte görüyorsun ki para burada hazır; lâkin Pâdişah'a göndermek niyetinde hiç değilim: Çünkü benimle muharebeye karar vermiştir, daha ziyâde muvaffakiyetle harb edebilmek ve vatani terke mecbur kaldığımda refâhiyetle geçinebilmek için paraya ihtiyacım vardır.»ⁱ demişti.

Padişah, bu cevâbı haber alınca, hemen Bosna'ya girmek istedi; lâkin Drakul'un ansızın hücumu ve ısrarla mukavemet etmesi, intikamını ertesi

³²⁸ Hacı Kalfa'nın Rûm-iti'si, s. 95.

³²⁹ Halkondilas, s. 168.

³³⁰ İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 387.

³³¹ Kantemir, Mehmed-i Sâni, «N-N» işaretli haşiye, s. 22 ve Selim-i Evvel, «M M» işaretli haşiye, s. 183.

³³² Halkondilas, 10, 170.

seneye te'hîre mecbur bıraktı. Rumeli ve Anadolu askerlerini topladıktan sonra, hudûd muhafazasına me'mûr Evranos-torunu İsa'nın ika-mer merkezi olan Üsküb'e gitti,³³³ Vulçetrin'e vardığında Kral'ın Babiça-Ocak kalesinde müdâfaa etmek istediğini haber alması üzerine, Sadrâzam Mahmud Paşa'nın ilejiye gitmesini emrederek, kendisi de ordunun geri kalan büyük kısmıyla Sırbistan ve Bosna'yı ayıran Drin (Drinos; Drina)' ve sol sahilinde yükselen bir dağ üzerinde Babiça-Ocak³³⁴ bulunduğu Karayeva (İllirisus) nehirlerini geçerek öncü fırkasını yakından takip etti. Kale, toplardan tazyik görmekle beraber, daha ziyâde kumandanının hıyanetine binâen muhasaranın üçüncü günü teslimiyet gösterdi (19 Haziran 1463).³³⁵ Midilli Adası halkı gibi ahâlîsi üç sınıfa ayrılarak avam takımı şehirde kaldı; orta takım askere verilerek, en zenginler İstanbul'a gönderildi.³³⁶ MahmûdPaşa, payitahtı olan Yaiça (Ba-biça?) (Gaitia)'ya varmadan evvel Kral'ı ele geçirmek üzere hafif süvâ-rî ile ileri gitmeğe memur oldu. Sadrâzam bu şehre yaklaştığında Kral'ın orada durmayarak, batı cihetinde iki merhale daha ötede ve Santa üzerinde Klikus³³⁷ kalesine kaçmış olduğunu öğrendi. Şehrin altında, üç kola ayrılıp da geçiş için tam bir kolaylık sağladığı mahalde, Ver-bas nehrinden geçti. Turhân-oğlu Ömer hemen kendini nehre atıp yüzerek geçti ve bu suretle, bütün orduya nümûne-i imtisal oldu. İkinci gün Mah-mûd Paşa'nın süvarileri Klikus önünde bulunuyordu. Daha yavaş bir surette orduyu takip etmekte olan Sultân Mehmed, Yaiça kalesinin düşmesinden sonra itaat arzutmekte birbiriyle yarışan Yaiça şehriyle diğer beldelerin anahtarlarını aldı. Hâk-i pâyine ta'zımla yüz sürmek için istikbâline gelen Yaiça ahâlîsinin istirhamı üzerine kendi işlerini kendileri görmek müsâadesini ihsan ile beraber

³³³ 1 Halkondilas, 9, s. 169. Halkondilas'm bu fıkrasında Evranos'un oğlu İshak ve Üsküb hükümetinde ona halef olan İshak-oğlu İsa hakkındaki ifâde şüphe götürmeyecek surette ortaya ko-nulmuşsa da, bu müverrih -Sandel, İsak ile Pol'e âit olan- İllirya, Bosna, Sırbistan eyâletlerinin hududu hakkında o kadar vazih söylemez. Hiçbir Macar, Bosna, Hırvatistan müverrihi, ne Prey, ne Şimek, ne Gebhardi bu hususta ikna edici izahat vermemişlerdir.

³³⁴ Halkondilas «Dububika» diye adlandırır.

³³⁵ Ş:mek, 147; Lukaris'den naklen.

³³⁶ Halkondilas, 10, s. 170.

³³⁷ Gayet nâdir olan işbu Itinerarium VVe-graisse K. Mayst post-schafftigen Constantinopol zue dem Türkischen Kayser Sole-man, ano. XXX, (1531) adlı eserde, şu fıkrâ okunur: «Am Samstag den 3 Septembris von Gelosch über einen hohen Berg bis zu des Kayzers Prunn gekommen darum also ge-nant das ungefaerlich vor LXXIV. Jahren, so der türkisch Kayser Bossen über kommen Lat, ist er sampt seinem Volk zu dem prunnen, und niht weiter kommen, Aber seine Wascha gen Glutschloss mit Hoereskraft geschicht, und den künig, so das bosnisch knuigreich gehabt, der sich dann auch im Schloss Glutz belae-gern lassen, uberwunden, Glutz und Camergrad eingenommen nachmals inn ein Dorf Gersono da selbst beli-ben.»

kalelerine bir miktar muhafız askeri tâyin ve başlıca ailelerin delikanlılarını kendisine ve kumandanlarına taksim ve tahsis eyledi. Şu sırada Sadrâzam Klikus'un muhasarasına başlamak üzereydi ki, mağlûp olan Kral artık döğüşmeğe muktedir olamadığı için, onüç yaşındaki yeğeniyle birlikte oraya iltica etmişti. Klikus bataklıklarla çevrili olduğundan, bunlardan geçmek pek güç olduğu halde, mevsimin fevkalâde sıcakları bataklığı kurutmuş ve içindeki kamış ve dallan kesmek kolaylaşmıştı. Pâdişâh bunlardan yığınlar yaptırarak şehrin hendeklerine attırdı. Ve sonra ateşe verildi. Ahâlî bundan korkuya kapılarak, kendilerinin ve Kral'm hayâtını dokunulmamak ve bunun için yemîn edilmek şartıyla itaatlerini arz etmek üzere Sadrâzam'a bir temsilciler hey'eti gönderdiler. Mahmûd, taleplerini kabul ederek, teslîm-nâmeyi imza etti. Sair mahallerde olduğu gibi, sakinler üç kısma taksim ile birincisi yerlerinde bırakıldı, ikincisi askere verildi, üçüncüsü esir olarak İstanbul'a götürüldü. Mahmûd Paşa, Kral'm hayâtına ilişmemek suretiyle yeminini muhafaza etmiş ise de, onu serbest bırakmaya mecburiyet görmeyerek tevkif etti ve yeğeniyle birlikte Pâdişâh'm huzuruna gönderdi.³³⁸

Mehmed, Sadrâzam'mm muvafakat gösterdiği teslim şartlarından hoşnûd olmadı. Çünkü kendisinin siyâsî kaidesi gereğince, fetholunan memleketlerin hükümranlığı ancak eski hükümdarlar ailesinin yok edilmesiyle mümkün olurdu. Trabzon İmparatoru'nu, Atina ve Midilli Dukalarını idam ettiği zaman, bu kaideye uygun davranmıştı. Sadrâzadın imza ettiği mukavelename, değiştirilemez olmak üzere koyduğu hareket kaidesinden, şimdilik inhiraf etmesini gerektiriyordu; binâenaleyh Kral ve yeğeni³³⁹ ordunun arkasından getiriliyordu. Pâdişâh, Sadrâzam, Tırhala Vâlîsi Turhân-zâde Ömer, herbiri bir fırkanın başında bütün Bosna'yı dolaşarak fetih işini tamamlamakla uğraştıkları sırada, üç küçük Bosna prensleri --ki Kostantin, Kovac, Pol³⁴⁰ isimleriyle mârufturlar-terketmekte oldukları mahallere

³³⁸ Halkondilas, Solak-zâde, Neşri, îdrîs, Alî, Sa'dü'd-dîh.

³³⁹ Osmanlı müverrihlerinin cümlesi, Kral'ın *>u yeğenini, kardeşi yaparlar.

³⁴⁰ Halkondilas bu beğleri Stantis, Karyakos (Cariacos), Paulus diye isimlendirir. Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 222, ve Neşri, varak 215, Kuvaç ve Pavlubakli olmak üzere yalnız iki isim yazarlar (Sa'dü'd-dîn'in ibaresi şudur: «Bosna vilâyetine Kovac ili ve Pavli dimeğile ma'rûf vilâyetlerin hâkimleri -ki Kovac oğ-ı ve Pavli oğlı nâmı ile meşhur idiler- bu sefer ... de bend olup kapucular odasında habs olunmuşlar idi. Rûz-i katl-i kralda (Bosna kralı) anlar dahî kati olup memleketleri ... ilhak olındı. Bosna vilâyeti bi't-temâm teshir olup eyâleti Minnet Beğ oğhna erzânî buyuruldu.» (cild: 1, s. 495. Mütercim). Binâenaleyh Şimek (Schimeçk) (s. 151), «Karyakos'un türkçe «Karagöz» kelimesinden muharref olduğunu zannetmekle hatâ eder. Osmanlı müverrihlerinin «Pavlubakli» dedikleri Paul Dö Şan mıdır, (Şimek, s. 759), Paul Dö Tor mudur (kezalik 125), yoksa Paul Radazes midir, burasını tâyine cür'et edemeyiz. Joriç'in Kanunî Süleyman'a gönderdiği tem-sîl hey'etinden Lâtin tercümanı Benuva Kõripeç Dõremlburg (Benoit Curipeschitz d'Orembourg) Ragiça, nâm-

mukabil diğer yerlerden tâvizler almak şartıyla teslim olmak için, Sadrâzam'ın nezdine bizzat geldiler. Her arzularına muvafakat gösterildi; fakat Hünkâr'ın niyetlerini ta'yinde aldanmış olduklarını az vakit zarfında anladılar. Az bir müddet sonra -Bosna Kralı gibi-zincire vuruldular.

Sultân Mehmed, bu seferinde -ilmî derecesinde taassubiyle meşhur olan- Şeyh Alî-i Bistâmî'yi beraber almıştı. Bu aziz adamın silsile-i nesebi doğrudan doğruya İmâm Fahrü'd-dîn Râzî'ye dayanıyordu. Osmanlı târihinde, «küçük musannif» demek olan «musannifek»³⁴¹ unvânıyla meşhurdur ki, henüz pek genç iken tel'ife başlamış olduğu için bu lâkab verilmiştir. Eserlerinin aded ve meziyyeti kendisini asrının birinci müellifleri sırasına koymuştur. Bosna seferinden yirmi sene önce, Osmanlı ülkesine gelmek üzere İran'dan hicret etmişti. Ulemânın hâmisî olan Ve-zîr-i âzam Mahmûd Paşa tarafından hüsn-i kabul görerek, onun nâmına Tuhfe-i Mahmûdiyye unvanlı bir eser te'lîf etmiştir. Takvayı şiar edinmiş olan Şeyh, Pâdişah'm da nazar-ı teveccühünü celbe muvaffak oldu. Sultân Mehmed, Mahmûd Paşa tarafından yemîn ile tevsik olunan ahid-nâmeyi ibtâl edip de Bosna Kralı hakkındaki hakîkî maksadını icra etmek için İranlı Şeyh'i alet ittihâz etmek istemişti. On sene önce Kostantiniyye Fâtihî'yle birlikte bulunan meşâyih, Peygamber'in silâh arkadaşı olan Eyyûb'un³⁴² kabrini keşf ederek ve şu suretle hücum edenlerin gayretini artırarak kendisine büyük hizmetler görmüş idiler. Padişah bu defa mutaassıb fakîhden daha mühim bir hizmet istiyordu: Müslüman bulunmayan bir adam hakkında Mahmûd Paşa tarafından vâki olan taahhüdü iptal ile cellâdın eline teslim etmek için, kendisine bir fetva lâzımdı. Bu şekil, halde mevcûd olan bir müşkili ortadan kaldırmış olacağı gibi, yemin ile te'mîn olunan ahidlerin nasıl iptal olunabileceğini öğrenmekle, gelecekte seleflerine de imtisâle şâyân bir misâl göstermiş olacaktı. Pâdişah'm açıkça beyân ettiği arzu üzerine Şeyh-i Âlim, velî-i nimeti olan Mahmûd Paşa'ya şükran borçlu olduğunu unutarak, istenilen surette fetva verdi. Müdâhenekârlığı, yâhud taassubu kendisini daha ileri götürdü: Çünkü hükmün, yânî cellâdlık vazifesinin icrası için de

1 diğer Çe-lebî-Pazar'da mezânı görmüş ve kitabesini okumuştur ki, harfıyyen tercümesi şudur: «Ben, bu memleketin sahip ve hükümdarı olan Paoluç Radazel bu mezarda istirahat ediyorum; Osmanlı Pâdişâhı ne lûtf ile, ne tehdîd ile, ne de silâh ile memleketimi terk ettiremedi, dînimi terk etmeği de hatırıma getirmedi, Cenâb-ı Hakk bana Türkler'in üzerine bir galebe ihsan eyledik

³⁴¹ «Küçük adam» demek olan *merdümek»(lâfzında olduğu gibi, sondaki <-k» (kâf) küçültme edatıdır' Mütercim.)

³⁴² «Silâh arkadaşı» vasfı Hz. Hâlid'in «Alenjâr-ı Peygamber!» olması zannından dolayıdır. Halbuki, o zât-ı muhterem 2. c.'de işaret olunduğu gibi, «Mihmandâr-ı Peygamberi» dir. Mütercim.

kendini öne sürdü ve hiç olmazsa Pâdişâhın emri üzerine bunu taahhüd etti.³⁴³ (Sabahla beraber, ordu Bosna'dan hareket etmek üzere emir aldığı sırada, Sultân Mehmed Bosna Krah'nı huzuruna getirtti. Kral, elîm bir şüphe içinde bulunduğu için yemîn ile te'mîn edilmiş ahidnâme elinde bulunduğu halde göründü. Fetva mucibince ahidnâmenin hükümsüz bulunduğu beyân edilerek,-bu kararı vermiş olan müftî, yâni fakîh-i âlim -altmışüç yaşında bir pîr olduğu halde-cellâdın kılıcını aldı ve Kral'm başım bizzat düşürdü³⁴⁴ ³⁴⁵. Üç Bosnalı prens de çadırlarında boğuldular.

Yedi asırdan beri Skalovonlar'ın Bizans împaratorluğu'ndan ayırmış oldukları Bosna, şu suretle, Sırbılar'm Meriç üzerindeki bozgunluklarından bir asır ve Kostantiniyye'nin fethinden on sene sonra, bir Osmanlı vilâyeti olmuştur. Sancak-beği rütbesine terfî ettirilen Minnet Beğ, yeni fethedilen bu memleketin idaresini aldı.³⁴⁶ Hizmete muktedir olan ahâlînin cümlesi Pâdişâh için ellerine silâh almağa mecbur oldular.³⁴⁷ Otuz bin Bosnalı Yeniçeri gibi hizmet etmek üzere Pâdişâh'ın sancakları altında yemîn ettiler. Bu ilk Bosna seferi esnasında başlanılmış ve o seferden sonra Mahmûd Paşa

³⁴³ Bu vak'a ehemmiyetine rağmen hiçbir Avrupalı müverrih tarafından naklolunmamıştır; yalnız Halkondilas şu ibaresiyle bunu imâ eder gibi görünür: «Tradunt regem propinas inter-ficieendum Illiriorum regem Persae praeceptoris suo.» Beyne'n-nâss Musannifek nâmiyle ma'rûf olan bu şöhranlı âlim «eş-Şeyh Alî bin Mecdî'd-dîn Muhammed bin Mes'ûd ibni Mah-mûd bin Muhammed bin el-İmâmî'1-hümâm Fahrü'd-dîn Muhammed bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Ömeri's-Şâhverdi el-Bistâmî el-Herevî er-Râzî es-Sadîkî el-Farûkî» dir. Son beş sıfat aslında Bistâm'da ikamet eylediklerini, kendisinin He-rat'ta doğduğunu, imâm Fahrü'd-dîn Râzî sülâlesinden olduğunu, Ömer gibi fetva üzerine beyân-i re'y eylediğinden hükûm-i kat'î bulunduğunu, o hükûmü bizzat kılıcıyla icra eylediğini bildirir (Es-Sadîkî el-Fârukî, Ömerü'l-Fâruk sülâlesinden demektir. Hammer. bu son iki kelimedeyi yanılmıştır. Mütercim). Aşağıdaki eserleri tasnif etmiştir: Arabça: 1 - Tuhfe-i Mahmûdiyye, 2 - Şerh-i İrşâd, 3 - Şerh-i Mısbâh, 4 - Âdâb-i Bahs, 5 - Nahvden Lübâb'a şerh, 6 - Telvîh'e haşiye, 7 - Kasîde-i Bürde şerhi, 8 - Hâşiye-i Mutavval, 9 - Ebû Alî Sina'nın Kasîde-i Rûhiyye'sine şerh, 10 - fıkıhdan Vikâye'ye şerh, 11 - Hidâye şerhi, 12 - Şerh-i Mesâbîh, 13 - Şerh-i Miftâh-i Allâme-i Cürçânî'ye haşiye, 14 - mantıktan Şerh-i Metâlî'a haşiye, 15 - Usûl-i Pezdevî (kısmen) ^erh, 16 - Tefeîr-i Kur*ân'dan Keşşafa şerh, Farsça: 17 - Envârü'l-Ahdak, 18 - Tuhfetü's-Selâtin, 19 - Hadâikü'l-îman li-Ehli'l-trfân, 20 - mantıktan Şemsiyye'ye Şerh. 803/1400 de doğmuş ve 875/1475'de vefat etmiştir. Sa'dü'd-dîn ve Şakaikü'n-Nu'mâ-nîyye*ye müracaat.

³⁴⁴ Bu husus için 14. kttab, Not: İ2'ye ve burada Mütercim'in izahına bkz.

³⁴⁵ Neşri'nin sâdedil ifâdesi şudur: «Musannifek fetvayı virüp bunların gibi kâfirleri öldürmek gazâ-yı ekberdür diyüp kı-lıncın çıkarıp evvel kendü çaldı, kirahlı tepeledi ve hem ol iki kâfinin (Kovac ve Pol) dahî kapucular çadırında kayıdları gördiler.»

(Musannifek'in fetvası ortada olmadığından Bosna Krah'nın idâmı hükûmünü neye istinâd ettirdiği malûm değildir. İstîmâ-nı (aman dilemesi) kabul edilmiş bir adamı öldürmek şer'an tecviz olunamayacağı açık olduğundan, kralın aman dilemesinden sonra idamının muhakkak bir sebebi bulunmuş olsa bile Musannifek'in bizzat cellâdlık vazifesini icra etmesi tak-bîh edilmeğe lâyıktır. Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre kılıcı bir kaç kere çaldırıp kestirememiştir. Allâme fıkıh bilgini, acemi bir cellâd derekesine kadar inmemeli idi. Acaba idâm cezasını bizzat ifâ etmesi ahidnâme elinde gelmiş olan kralın başını kesmeyi kimsenin kabul etmemesinden mi neş'et eyledi? Eğer böyle ise, orduda büyük bir hakşinaslığın mevcudiyeti anlaşılır ki, Musannifek hakkında nefret daha ziyâdeleşir. Mütercim).

³⁴⁶ Neşri, Solak-zâde, Sa'dü'd-din.

³⁴⁷ Neşri, Aşit Paşa-zâde, Vatikan Kütüphanesi el yazısı.

tarafından Mora'da icrasına devam edilmiş olan Venedik seferinden az sonra bahsedeceğimizden, sırada bir vekayî zikrine mahal kalmaması için bu târihten bir sene sonra, yâni 1464 (868) senesinde vukua gelen ikinci Bosna seferini de burada ele alacağız.

Matyas Korvinos'un, geçen senenin nihayetine doğru (16 Kânuni-evvel 1463³⁴⁸ kanlı bir muhasaradan sonra zaptetmiş olduğu Yaiça'yı tekrar almak için Sultân Mehmed bizzat orada görünmüştü. Bu mevkiin kumandanı Hurrem Beğ ile ikiyüz Osmanlı esîri KraTın evlenmek için Ofen şehrine muzaffer bir şekilde girişinde harb hediyesi olarak arkasında bulundurulduğu içindir ki, Padişah kalenin zaptını büyük bir hakaret olarak telâkki etmiştir. Mehmed, fethedilmiş mülkünün bu kadar az bir vakit içinde sukutuna infial ile, kışın geçmesine kadar güçlkle sabr ederek, otuz bin kişilik bir ordu ve birçok topçu ile ve büyük bir sür'atle yetişti. 1464 baharında Yaiça'yı muhasara etti ki, şu tazyik, şehrin üç ay önce Matyas Korvinos tarafından düçâr olduğu muhasaradan az dehşetli olmamıştır. Padişah askerini -birbiri ardınca üç gün zarfında gedikler üzerine yeni kuvvetler sevk olunabilmesi için-onar bin kişilik üç fırkaya taksim etti. Wdü-vaidde imsak etmeyen Pâdişah'ın huzûriyle şevke gelen Türkler arslanlar gibi hücumla geçtiler.³⁴⁹ Bir çoğu kalenin bârûsuna (duvarına, burcuna) çıkmıştı. Hattâ bir asker Korvinos'un bayrağını oradan kapmak üzere olduğu halde bir Macar, bayrağı kurtarmak için Osmanlı'yı yakalayarak ikisi birlikte kalenin zirvesinden düştüler. Mehmed, ordunun kanını, şecaatini beyhude israf etti; şehri alamayıp, Korvinos'un imdâd kuvvetleriyle yaklaştığı haberi üzerine muhasarayı kaldırdı. Matyas, Bosna'ya duhûlünde Serbertin kalesini zapt ve îzvornik'i muhasara etli. Lâkin îzvornik muhafızları Mah-mûd Paşa'nın pek yakında imdada yetişeceğini ümîd ederek Yaiça'nın Macar muhafızları kadar şecaatle mukavemet ettiler. Mahmûd Paşa bütün Rumeli beğlerini, yâni Umur, Evranos-torunu îsâ, Mihâl-oğlu sülâlesinden Alî Beğleri toplayarak, mahsurlara yakında kurtarmağa geleceklerini bildirdi. Mihâl-oğlu Akıncılar'la birlikte görününce Matyas ric'at için o kadar acele emir verdi ki, Macar ordusu toplarını, ağırlıklarını terketti.³⁵⁰ Büyük bir sür'atle ve ordunun kısm-ı küllîsiyle yetişmekte olan Mahmûd Paşa birçok esîr ve at alarak Kral'ı Sava nehri kenarına kadar takip etti.³⁵¹ îzvornik

³⁴⁸ Şimek (Schimek), s. 154.

³⁴⁹ Bonfinius, Aşere 3, 40. s. 534. 535

³⁵⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 3, s. 237.

³⁵¹ Neşri, varak 217, Bonfinius, Aşere 4, s. 537, «îzvornik»i «Zua-nıçum», Serbernik'i «Strevernikum» yapar.

muhasarasının Matyas tarafından kaldırılmasından iki ay sonra Kral'ın amcası Misel Silaci ile Greguvar La-batan Semendire yakınında Buzaris nâmındaki mevkide Alî ve İskender Beğ kardeşler tarafından kuşatılıp teslimine mecbur bırakılarak, İstanbul'a götürüldüler. Misel Silaci idam olundu; daha önce Varna muharebesinde dahî esîr düştüğü halde firara muvaffak olmuş olan Labatan idam oîunacağı sırada, bir Türk'ün istirhamı üzerine oğluyla beraber affolunarak, külliyetli bir fidye-i necat mukabilinde serbest bırakıldı.³⁵²

Bosna seferi açıldığı sırada, yâni 1463/867 baharında idi ki, Mora'da Venedikliler'le muharebeye başlanılmıştı. Fakat bu muharebe Bosna seferi gibi az müddet içinde hitâm bulmadı; on altı sene karada, denizde hasara yolaçtı. Bu belâlar ise küçük bir sebeple ortaya çıkmıştı. Atina paşasının bir kölesi onbin akçe alarak Koron'a kaçmış Venedik asilzadelerinden Venedik hükümeti müşaviri Jerom Valareso'nun hanesinde ilti-câgâh bulmuştu. Paşa, esirini istedi. Tanassur etmiş olduğu için iade olunmadı.³⁵³ Mora Beği Evranos-oğlu îsâ Venediklinin iadesi talebinin reddinden dolayı intikam almak için Argos önünde göründü. Şehir mezheb ayrılığı taassubuyle Lâtinler'in istilâsına Türk istilâsını tercih eden Rum papaslarından birinin hiyânetiyle teslim olundu.³⁵⁴ Bir taraftan da Turhân-oğlu Ömer Lepanto (Nopaktos) havalisindeki Venedik arazîsini işgal ve başka bir Türk fırkası Modon mıntıkasını tahrîb etti.

Bu taarruzlar üzerine Venedik Osmanlı Devleti'ne harb ilân etti. Luicci

Bununla beraber kralın alelacele rie'aüne dâir ifâdesi Hıristiyan ordusunun mağlûbiyetine ve Osmanlılar'm aldıkları pekçok ganimetlere dâir Neşri ve Sa'dü'd-dîn'de bulduğumuz tafsilâta pek muvafıktır: «Ae quam hic aliqui utrique principi volunt fuisse fortunam, quippe quae veluti ad Jayzam solo adventantis Cor-vini nomine Maumethem machinas aeneas et impedimenta deserere; ita sub zoinichi moenibusad Turci famam Ungaro-sautore turpem fugam capessere jusserit.» (s. 137). Matyas, Venedik doçuna olan bir mektupda der ki: «Sed quum no-vissimae hiemis asperitate discedere et trajecto amne Savo ad regnum redire cogemur.» Solak-zâde Yaiça'nın Macarlar tarafından ele geçirilmesini ve Izvornik'in muhâsarasiyle Matyas'ın firarını meskût geçer. Hacı Kalfa bu vak'aları 870 senesinde aşağıdaki ibare ile yazar: «Sefer-i Fâtih be-cânib-i Engürüs berây-i istihlâs-i Yaiçe ve nüzûl-i kral ber izvor-nik ve inhizâm-i küffâr bi-hücûm-i vezîr âlâ mikdâr.» 870 se-ne-i hicriyyesi 1460 Ağustosunda başladığı cihetle bu müverrih tarafından gösterilen târih, mevzû-i bahs olan vak'alann olduğu zamandan bir sene sonradır. (Takvîmü'i-Tevârîh'in ibaresi aynen kendisinden alındı. Kâtib Çelebi 869'da dahî «ts-tîlâ-yı Engürüs be-Hisar-i Yaiçe» demiştir).

³⁵² Bonfinius, Aşere 4, s. 544 ve 582.

³⁵³ Daro, Venedik Târîhi, 2, s. 443: Paris'te Millî Kütüphanede 9960 numarada 1457'den 1500 Senesine Kadar Venedik Târîhi. Lâkin gerek Daro, gerek Lojiye bu muharebe için en iyi me'haz olan Lettre d'ım segretaiSo del Sîgnor Sîglsinondo malatesta de île cose fatte Ün Morea per Mofaammed II, Colte&tion de Sansovino, (II. Mehmed'in Mora'da muharebesine dâir Senyör Sîglsimondo Malatesta'nin bir kâtibi tarafından yazılmış mektup; ki Sanvovino'nun kolleksiyonunda mevcuttur) adh me'haza müracaat et-memişlerdir.

³⁵⁴ Halkondilas, Malatesta'nin kâtibi.

Loredano deniz kuvvetlerinin umûmî kapdânı tâyin olunarak, o sıralarda Venedikliler elinde bulunan Ağrıboz (Negrepoh, eski adı Obe) sularına gönderildi; Bertoldo Desta kara ordusu başkumandanlığına nasb edildi. Venedik donanması yirmibeş kadirge ile oniki diğerkemiden mürekkep idi. İki bin İtalyan süvârîsiyle Girid'e iltica etmiş olan dörtbir. erbâb-ı şirret -ki Venedik Senatosu kendilerine tam bir umûmî af va'd etmişti-muharebeden ziyâde memleketi isyan ettirmek için Mora'ya çıkarıldılar. Bertoldo dahî, bir taraftan -Haçlılar tarafından müessir surette yardıma mazhar olacaklarını ümîd ettirerek-ahâlîyi teşcî'den hâlî kalmadı. Az bir müddet içinde Spart, Tenaros, Epidamnos, Arkadi, Atina ahâlîsi tamâmiyle isyan hâline geldi. Loredano Napoli Di Romania'ya, yânî Monambazia (Malvaziya)'ya buğday verdi; çünkü bu kaza dağlık olduğundan zahireleri az olurdu. Monambaziya'ya otuz mil mesafede bulunan Vatika kalesini aldıktan sonra, Napoli'ye dönerek mayıs, haziran, temmuz aylarında Cezâir-i Bahr-i Sefid'i dolaşp 1463 Ağustos'unun birinde yine Napoli'ye geldi. Bertoldo kara askerîyle orada Loredano'ya muntazır idi.³⁵⁵ Bunlar fazla mukavemet görmeksizin Argos şehrini zapt ve talan ettiler; kalesindeki Arnavud muhafızlar bir müddet daha müdâfaa gösterdilerse de, nihayet onlar da teslim mecbur oldular. Muhasara eâien askerîn yardımına gönderilmiş olan bir Napoli askerî müfrezesi -elindeki ta'lîmât mucibince sahili takip edecek yerde memleketin içerisine üerliyerek Türkler'in pususuna düşmüş olan-reislerinin ha-tâsiyle birkaç yüz adam kaybetti.³⁵⁶ Argos kalesi Arnavud muhafızları da Korint'e çekilirken Napoli müfrezesine pusu kuran Türkler tarafından idam edilmişlerdir.

Argos'un teslimi Mora isyanının şiddetlenmesine sebep oldu. Rum-lar'la Arnavudlar'ın ricası üzerine Venedik generalleri bütün Mora'nın yardımlarını te'mîn için Korint Berzahı istihkâmlarını tekrar inşâ etmeyi düşündüler, tşbu dil (berzah) üzerinde Despot Tomas ve Kostantin tarafından inşâ olunan istihkâmlarının II. Murad tarafından ne suretle tahrîb edildiği daha önce görülmüştür.³⁵⁷ Bunları tekrar yapmak için Luicci Loredano ve Bertoldo Desta bütün mevcûd maiyyetlerini istihdam ettiler: İki hafta içinde otuz bin amele Berzah'ta bir denizden öteki denize kadar altı mil mesafede ve oniki kadem yüksekliğinde bir kuru duvar yaptıkları gibi, bu

³⁵⁵ Halkondllas, 10, s. 178; Malatesta'nin kâtibi.

³⁵⁶ Halkondilas, Malatesta'nin kâtibi.

³⁵⁷ Bu târihin 2. cildinde 11. Kitaba vd. bkz.

duvarları müdâfaa için çifte hendek ve yüzotuz-altı kule de inşâ ettiler; ortasına bir ibadethane yapılarak üzerine. Sen-Mark'ın bayrağı dikildi ve içinde bir umûmî duâ âyîni icra edildi.³⁵⁸ Venedikliler bu istihkâmlara top nakliyle meşgul oldukları sırada idi ki, Turhan'ın oğlu Ömer'in yüzbin kişi ile gelmekte olduğu haber alındı. Hakîkaten Ömer geldi. İstihkâmları keşif için bizzat üçyüz adım mesafeye kadar gelmişti (25 Eylül); bunlar hayretini celbetti. Az kaldı, kendisi de merakının kurbanı olacaktı; çünkü zabitlerden ikisi yanibaşında bir gülle ile ruhlarını teslim ettiler. Ondan sonra Venedik askerinden onbeşbin kişi³⁵⁹ Korint'i muhasaraya gittiler. Şehrin duvarları altında Loredano ve Bertoldo 20 teşrinievvel 1463 târihinde Türkler'le muharebe ettiler. Bu kavgada Bertoldo'nun başına bir taş isabet ederek onbeş gün sonra Aksamilon istihkâmları üzerinde can verdi. Onun vefatı günü (4 kânunievvel) haber alındı ki, Mahmûd Paşa seksen binden ziyâde adamla yaklaşmaktadır. Turhânoğlu Ömer Beğ Sadrâzama bir Arnavud göndererek Berzah'ın ikiyüz top, ikibin topçu, birçok arkebüz tüfenkçisi ve zırhlı asker ile muhafaza olunmakta bulunduğunu bildirmiş idi.³⁶⁰ Mahmûd Paşa bu haberi Pâdişâh'a arz ile beraber Mora'da şiddetli harb edilmek üzere vakit kaybedilmemesi lüzumunu ilâve eylediğinden Sad-râzam'ın, Bosna'yı ele geçiren ordunun büyük bir kısmını alarak hemen Mora yarımadasına gitmesi taraf-ı sultanîden emrolunmuştu. Venedikliler Sadrâzam Mahmûd Paşa'nın yaklaştığını işitir işitmez, o kadar zahmetle inşâ ettikleri istihkâmları alçakça terk ederek ve Korint muhasarasını kaldırarak Napoli Di Roma'ya doğru perişanlıkla firara şitâb ettiler. Güneş doğarken vâsil olan ve Venediklilerde ansızın hücum tasavvurunda bulunan Mahmûd Paşa, gemilerin demir almak üzere bulduklarını gördü. Aksamilon'u işgal ve Korint yoluyla Argos üzerine hareket etti; bu sonuncu mevki de hemen tüfenk patlatmaksızın aldı. Argos'daki Venedik muhafızlarından yetmişini boğazlarında zincir ile Pâdişâh'a göndererek³⁶¹ Giridli altmış arkebüzcü de kılıçtan geçirildi.³⁶² Argos'dan Tege arazîsi yoluyla Leontari'ye giderek orada Evranos-torunu İsa'yı³⁶³ Mora beğliğinden azledip yerine ikinci defa olarak Zağanos Paşa'yı tâyîn etti ve Patras ile Ahai kıt'asının diğer beldelerine

³⁵⁸ Malatesta'nın kâtibi. Daru, Venedik T&rfol, 2, s. 440 ve 445.

³⁵⁹ KezaLÜt.

³⁶⁰ Halkondilas, *, 179.

³⁶¹ Halkondilas, keزالik.

³⁶² Malatesta'nın kâtibinin mektubu.

³⁶³ Halkondilas «Jesu Albanis filium*» diyor. «Jesu» İsa karşılığıdır, «Albanis», Evranos'un bozulmasından başka birşey değildir; «filium» ise Evranos'un ailesinden olduğunu gösterir.

zahire yetiştirilmesini ona tevdi etti. Turhân-oğlu Ömer'i de yirmibin süvârî ile Venedik arazisini talan etmeğe me'mûr etti.³⁶⁴ Ömer'in Modon havalisini tahrib ederek Sadrâzamca getirdiği beşyüz esir, orien tarafından da Pâdişâhla gönderildi. Bu hâl, Pâdişâh'm evhâmpereş düşünceşinde o türlü cürümlere son verilmesi hakkında âsûmânî bir işaret değil, ölüñün mensup bulunduğu millet hakkında büyük bir mes'ûdiyet nişanesi olmak üzere, telâkki olunarak, bu kerametli çârpâ (dört ayaklı) saray ahurlarında beslendi.³⁶⁵ Yüzelli senelik bir müddet içinde bize rehber olan Halkondilas (Halkondil; Chalcacondylas) târihî rivayetlerine, bu mevhum tefsirle ve Spart ahâlîşini Pâdişâh'ın itaati dâiresine dönmeğe teşvik için Ömer ile Hasan'ın onlara hitaben irâd ettikleri nutuk ile son veriyor.³⁶⁶

İsyândan sonra Osmanlı kuvvetlerine mukavemet edememiş olan Spartlılar, tekrar Osmanlıların hükümranlığı altına girmektense memleketlerini terketmeyi tercih etmiş idiler. Bunların hanelerine, dönmeleri için Ömer ve Hasan tarafından sarfedilen mesâi neticesiz kalarak, ekserisi Pantadaktilon ve Egetes Dağları'nın saldırılması, geçilmesi imkânsız yerlerine çekilmiş idiler ki, Mistra'dan pek uzak olmayan Spart (İsparta) antik şehri harabeleri bu dağların eteğindedir. Bu adamların Maynut unvânîyle yâd olunan torunları şu ilticâgâhda birkaç asır Türkler'e mukavemet etmiş ve tamâmîyle izâle edilmeleri hiçbir vakit mümkün olmamıştır.

Ertesi sene baharının başlarında (Nisan 1464) Venedik Amiralî Luicci Loredano'nun halefi Orsano Custiniani, Lesbos adasına hücum ederek, merkezi olan Midilli şehrini altı hafta muhasara etti. Fakat Mahmûd Paşa, adedce Venedik deniz kuvvetlerine üstün bir Osmanlı donanma-sıyla yetişip gelmiş ve son yapılan hücum (15 Mayıs) dahî muhafızların müdâfaasıyla neticesiz kalmış olduğu cihetle, Amiral muhasarayı kaldırmağa mecbur oldu. Şehirden alabildiği kadar Rum'u gemilere koyarak Venedikliler elinde bulunan Ağrıboz'a götürdükten sonra tekrar Ada'ya geldi (10 Temmuz); Aya-Teodor kalesine asker çıkararak yine alabildiği kadar Hıristiyan'ı Türklerin esaretinden kurtarıp Ağrıboz Adası'na götürdü. Amiral bir müddet sonra vefat etti.³⁶⁷ Kara askerleri kumandanı Bertoldo Desta'nm yerine Kimini Sinyoru Sigismondo Malatesta nasb olunmuştu; bu muharebenin en

³⁶⁴ Halkondilas, 10, 3. 179.

³⁶⁵ Kezalik, s, 180.

³⁶⁶ Halkondilas'ın öküş masalının, tarihine güzel bir hateme teşkil etmediğini müverrih (Hammer) de zımnen anlatmış oluyor. Mütercim.

³⁶⁷ Malatesta'nın kâtibinin eseri.

tafsîilli, en ziyâde vesikalandırılmış³⁶⁸ olan-vekayiini onun husûsî kâtibinden alıyoruz. Malatesta Spart'ı muhasara ve hattâ çifte siperi zaptetmiş ise de, kaleyi alamayıp hemen îtal-ya'ya avdet etti.³⁶⁹ IV. Ojen zamanı Rahîbler Meclisi'nde belâgatiy-le imtiyaz kazanmış olan Bizanslı feylesof Jorjias Gemistus Plito'nun kemiklerini birlikte getirdiğinden Rimini'de feylesof için bir kabir inşâ ettirdi.³⁷⁰ Venedik tarafından Mora valisi tâyin olunan Jak Barbarigo Malatesta'mn avdetinden sonra kara askeri kumandanlığını eline almışsa da, seleflerinden daha az muvaffakiyete nail olmuştur. Patras'ı muhasara ett; lâkin Ömer Beğ onikibin kişiyle yetişerek Barbarigo'yu harbe icbar etmesi üzerine vuku bulan müsademedede Venedik valisiyle birçok zabitler muharebe mevkiinde kaldılar.³⁷¹ Venediklilerin zayıtı on-bine çıktı. Cumhur hizmetinde bulunan Misel Ralli nâmmdaki Rum ka-pitani, teşebbüsünü tasvîb etmemiş olmasıyla beraber, kazığa vuruldu. Mağlûp ordunun bakiyyesi Kalamate'ye çekildi; orada da bir muharebe vuku bularak Venedikliler Patras'taki kadar felâkete uğradılar. Osman-lılar'ın aldıkları esirler Gelibolu'ya gönderildi. Müverrih Kantakuzen Spandojino henüz çocuk olduğu halde, o vakit bunlardan bazılarıyla orada görülmüştür.³⁷² Deniz kuvvetleri kumandanlığında Aurasto Justi-niani'ye halef olan Jak Loredano Gelibolu'ya doğru yelken açtı; fakat filosunun bakiyyesi gelmezden evvel Boğaz'a girmeye cesaret edemeyerek, Çanakkale Önünde top menzili hâricinde bir yere demir attı. Venedik Körfezi kapdâm Jak Venerio toplanmış olan donanmaya, faydasız olduğu kadar cesâretkârâne bir teşebbüs arzetti. Kalelerin topu altında olduğu halde - azimetinde yalnız yedi sekiz, avdetinde ise beş telef vererek-Boğaz'dan inip çıktı. Amiral Jak Loredano'nun halefi Viktor Kapello tmroz, Taşoz, Semâdirek adalarını zaptetti. Hattâ Atina'yı da aldıysa da, muhafaza edemiyerek yine Türkler'e terketti.³⁷³ Daha ciddî teşebbüste bulunamayacak kadar zayıf olan Venedik donanmasının hareketi bunlardan ibaret kaldı. Papa II. Pi'nin Türkler aleyhine altıncı bir haçlı muharebesine davet etmiş olduğu prenslerin kendilerine kuvvetli müttefik olacağını tasavvur ederek ümîdlenmiş olan Venedikliler, Pa-pa'nın 16 Ağustos

³⁶⁸ Kumandanın kâtibi bi-târaf olamayacağına dikkat edilmelidir. Mütercim.

³⁶⁹ Malatesta'mn kâtibi.

³⁷⁰ Spandojino, s. 50.

³⁷¹ Malatesta'mn kâtibi.

³⁷² Spandojino, s. 52.

³⁷³ Malatesta'mn kâtibi.

1464'de birdenbire vefatı üzerine ye'ise kapıldılar. Venedik doç'larından Kristof Maro'nun riyaset, Papa'nın bizzat onu takiben refakat, Burgonya Dukası Filîp'in de iştirak edeceği ve Luk, Bolonya, Mo-den şehirleriyle diğer beldelerin birçok akçeler ve müteaddid kadırgalarla muavenet göstereceği bu sefer, derhâl denilebilecek bir zamanda, terk olundu. Ankona'da cedelci Papa'ya refakat eden kardinallerin Papa riyasetinde akd ettikleri meclis Cumhur'un emri altına beş kadırğa vererek, Venedik donanması bunlarla birlikte denize açıldı. Lâkin Osmanlılar'a mukabeleye değil, Venedik bayrağına vuku bulan tahkirinden dolayı Rodos Şövalyelerim te'dîbe gitti.³⁷⁴ Bu zamanın ulemasından Eneas Silvius'-un da Türkler aleyhine büyük çapta harb hazırlıkları yapılması için Hıristiyanlık âlemine neşrettiği davetten bir netice elde edildiğini görmesi müyesser olamadı. Papa vekili sıfatıyla söylediği belîğ nutuklar, Papalık makamına geçtiği zamtıa hedef aldığı emirnameler «abede-i Yesû» (İsa'nın kullarını) küffâr³⁷⁵ aleyhine yürütmek için ihtiyar ettiği bunca uzun. ve yorucu mesaî, kuvvetini imha etmekten, ömrünü kısaltmaktan başka bir semere verememiştir.

Yine bu 1463/868 senesinde -ki Avrupa'da Bosna ve Venedik muharebelerinin de zuhur ettiği zamandır-Asya'da dahî Osmanlı Devleti için pek mühim bir vakıa ortaya çıkmıştır: Karaman-oğlu îbrâhim Beğ'in vefatından bahsetmek istiyoruz. Beğ'in ömrünü tamamlaması, babalarının mîrâsı münazaası sebebiyle kıyam eden yedi oğlu arasında dâhili muharebelerin ortaya çıkışı, Sultân Mehmed ile münâsebetlerin kesintiye uğraması ve nihayet hükümlerinin vahîm neticesine sebep olmuştur. Karaman Oğulları yüzelli senedir Osmanlı Hanedanına muhataralı bir rakîb olmuş ve pâdişâhlar her ne vakit başka bir tarafta seferle meşgul oldular ise, bu beğler derhâl harb açmışlardır: I. Murad zamanında Karaman Beği Alâü'ddîn mağlûp ve esîr olmuş idi (1386/788). Yıldırım Bâyezîd Karamanlılarla iki defa harb ederek, birincisi iki hükümet için Çarşamba Suyu'ndan sınır kesilmesini (1390/793), ikincisi memleketin tamamen ele geçirilerek Beğ'in idamını (1392/805) intâc etmiştir. Bu beğ'in halefi Timur'a iltica ile Ankara Muhârebesi'nden sonra hükümetine iade edildi. I. Mehmed zamanında Karaman Beğleri ile yalnız bir muharebe vuku buldu (1414/817); II. Murad zamanında ise üç muharebe oldu: 1426/ 830; 1432/836;

³⁷⁴ Daru, 2, s. 455. Papa'nın Türkler aleyhine açtığı muharebeye dâir «Berilini Merofoule falstoriobe di icio oh© hamno operato a sommi ponttfici netle guer're contre l Tnrehl, s. 97, 116.

³⁷⁵ Burada Türkler hakkında olan bu kelimenin, Hatmmer tarafından istihza etmek için kullanıldığı görülüyor. Mütercim.

1444/848. II. Mehmed, cülusunu müteâkib Karaman Beği îb-râhîm'i itaat altına almıştır. (1451/855); son olarak, vefat eden bu îbrâhim Beğ'dir. Bundan yedi evlâd kalmıştır ki, altısı, yâni Pîr Ahmed, Karaman, Kaasım, Alâü'd-dîn, Süleyman, Nûr-Sofî,³⁷⁶ Sultân Mehmed'in halasından doğmuşlardır. Yedincisi îshâk bir cariyeden dünyâya gelmişti; fakat babasının sevgilisi olduğundan İbrâhîm Beğ, onu Sultân'dan olan evlâdının mahrum bırakılması suretiyle, hükümetin vârisi ilân etti,³⁷⁷ İbrâhîm hayâtında hazîneleriyle içil (Kilikya) kazasını bu oğluna³⁷⁸ vererek, Silifke³⁷⁹ şehrini ikametgâh göstermişti. İbrahim'in Sultân'dan doğma altı oğlu, şu suretle haklarından iskat edilmeleri üzerine, açıktan açığa husûmetlerini ilân ederek, babalarını Konya'da muhasara edip, oradan çıkardıkları İbrâhîm Beğ Kâvâle kalesinde kederinden ve ihtiyarlığından öldü.³⁸⁰ Bu haber üzerine Hâle Sultân oğullarının en büyüğü Pîr Ahmed Konya ile hükümetin bütün kuzey cihetlerini zabtederek kardeşi İshak için Taşeli'ni bıraktı. Süleyman ve Nûr-Sûfi Sarây-ı Hümâyûna iltica ettiklerinden, Pâdişâh tarafından timârlar ihsan olundu. Kendisiyle taht ve tâc münazaasında bulunan kardeşinden gördüğü taz-yîka binâen İshak Beğ Ak-Koyunlu Hanedanı hükümdarı Uzun Hasan'a müracaatla ondan yardım istedi. İshak, yardım için göndereceği askerini yiyeceği için merhale başına bin duka altını da vaad eylediği cihetle Uzun Hasan bu daVeti hemen kabul etti. Uzun Hasan Erzincan'dan Sivas'a bizzat yürüdüğünden, îshâk, müttefikinin Karaman ülkesinde rehberi olmak için istikbâline gitti.³⁸¹ Türkmen Hükümdarının himâyesi, askerinin birbiri ardınca saldırılan memleketi harâb etti ve ahâlîyi ümid-sizliğe düşürdü.³⁸² Pîr Ahmed'in mağlûbiyetinden sonra Uzun Hasan dönerken, memleketin geri kalan kısımlarının itaat altına alınmasını eski Kastamonu beği Kızıl Ahmed'e tevdi eylemiştir ki, bunun Sultan Meh-med'i, kendisinin kardeşi aleyhine tahrik eylediğini ve biraderinin ıskatı ve Sinob'un zabtıyla mükâfeten uhdesine Kastamonu

³⁷⁶ Sa'dü'd-dîn'de «Nûre-Soft.» Mütercim.

³⁷⁷ Sa'dü'd-dîn, Nesri, Solak-zâde, Ravzatü'l-Ebrâr, İdris, Târih-i SÂnî, Tursun Beğ (Dursun Beğ), varak, 25 ve 98.

³⁷⁸ Kenyez-zâde, Sâ'dü'd-dîn, Mütercim.

³⁷⁹ Seluçla Trachea. Ortaçağ'da: Castrum Seleph.

³⁸⁰ Feraş-ı mevte iken Konya'dan çıkardılar; kaçıp Kevâle hisarına girmek üzere iken galebe-i za'af ile helak oldu. Sa'dü'd-dîn, İstanbul tabı, 498 (Mütercim.)

³⁸¹ Pîr Ahmed ile kardeşleri pâdişâha iltica ederek kendileri va'd-i imdâd ile tesliye olundu. Sa'dü'd-dîn, s. 499. Mütercim.

³⁸² Bulduğu devâ'bb ve mevâşiyi memleketine götürdü; dışı erkek yigirmi bin deve götürdüğü mervidir. Kezâlik. Mütercim.

Sancağı'nın verildiğini evvelce görmüştük. Kızıl Ahmed Kastamonu hükümetinde iken Uzun Hasan'ın içgallerine kapılarak onun sarayına firar etmişti.³⁸³ İshak Beğ, hem Uzun Hasan'ın himayesini, hem de Pâdişah'ın muhabbetini te'min için hükümetinin en âlim adamlarından Ya'kûb oğlu Ahmed Çelebî'yi Sultân Mehmed nezdine göndererek -kendisi Akşehir ile Beğşehir'i ni terk etmek üzere-yeğenlerine yardım etmekten sarfı nazar edilmesini istirham eyledi. Bu şehirler zâten Osmanlılar elinde bulunduğundan, Padişah, çavuşbaşı³⁸⁴ vâsıtasıyla elçiye :

-«Böyle hediyeler vermek kanburun suçunu bağışlamaktır,³⁸⁵ eğer kardeşlerinden korkmayacak bir halde bulunmak istiyorsa Yıldırım Bâyezîd zamanında olduğu gibi, Çarşamba Suyu'nun öte tarafından sınır kesmeğe muvafakat etmelidir» . cevâbını verdi.

İshak Beğ bu teklife muvafakat göstermediğinden, Sultân Mehmed Antalya (Aulbia) valisi Hamza Beğ Karaman'ın istilâsını emretti. Osmanlı ve Karaman orduları Ermenek'de ve bâzılarının rivayetine göre Dağ Pazarında tesadüf ettiler; İshak Beğ büsbütün mağlûp olarak Kilikya'ya kaçıp zevcesi ve evlâdiyle beraber Silifke kalesine kapandı. Pîr Ahmed îade-i hükümet ile Akşehir, Beğşehir, Saklan Hisar,³⁸⁶ Ilgın (İlgun) beldelerinin anahtarlarını -şükran nişanesi olmak üzere-ka-râbetiyle şerefyâb olduğu pâdişâh-ı muazzama takdim eyledi.³⁸⁷ Karaman muharebesi, Bosna ve Mora'nın Pâdişah'ın bizzat bulunmasına ihtiyaç gösterdikleri sırada, bu veçhile hitâm bulmuş oldu. Fakat Avrupa işleri sükûnet bulunca Sultân Mehmed, cariyenin oğlu İshak ile Hâle Sultân'ın oğlu Pîr Ahmed'i müebbeden def ile Karaman diyarını kendi memleketleri arasına ilâve etmek için bu halden istifâdeye karar verdi. Karaman beğlerinin Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla münâsebetlerini ve Uzun Hasan ve Venediklilerle³⁸⁸ taarruzî

³⁸³ İdris, Âlî, Solak-zâde, Sa'dü'd-dîn rivayet ederler ki, Sultân Mehmed tarafından Trabzon İmparatoru'na açılan seferin hitâmına doğru Kızıl Ahmed Uzun Hasan'm tekliflerini reddetmiştir. Lâkin bu müverrihler, bilhassa Solak-zâde bil'akis yazarlar ki, Kızıl Ahmed Uzun Hasan nezdine iltica etmiş ve bu haber üzerine Pâdişâh, onun kardeşi İsmail'i Filibe'ye göndermiştir. Bu sonuncu rivayet Dukas ve Halkondilas'ın rivayetlerine de uygun düşer.

³⁸⁴ Server Çavuş oğlu Çavuşbaşı Ahmed Beğ İshak Beğ'e gönderilmişti. Kezalik (Mütercim).

³⁸⁵ Türklerin darb-ı meselidir. Bir adama mâlik olduğu şeyi vermek demektir. (Asıldan). «Padişah İlcisi vâsıtasıyla buyurdular ki arz itdiği yiş-klş mukaddema satun aldığımız yerlerdir; böyle hediye virmek, raür-de âz&d İtmekdir.» (Sa'dü'd-dîn, s. 500, Mütercim).

³⁸⁶ Sıklan Hisarı, İlnur Bazarı, Sa'dü'd-dîn, s. 500. Mütercim.

³⁸⁷ Manner hatırlatır ki Akşehir kadim Thymbrium'dan başka bir yer değildir. Apamea (Afyon Karahisarı)ndan denize giden yol Konya'ya değil, Toros üzerinden Seyitgazi'ye gider. Jahr-bücher der Litteratur'un 14. cildinde 62-63. sh. lere bakınız.

³⁸⁸ Daru, Venedik Târîhi, 2, s. 457.

ve tedafüi ittifaklarını bu yeni gasbı için bahane ittihaz eyledi. Mehmed, vezîr-i âzamiyle birlikte ve külliyyetli bir ordu ile Anadolu'ya geçti. Yol esnasında Kâvâle³⁸⁹ kalesini ele geçirdi (871/1466) ve Ahmed Beğ'in ikametgâhı olan Konya'yı zaptetti. Bu mühim mevkîye sâ-hib olunca Mahmûd Paşa'yı -îshak Beğ'in sığmak olarak seçtiği-Lârende'yi, yâni bu memleketin kadîmen payitahtı bulunmuş olan işmdiki Karaman'ı istilâya gönderdi. Bu şehrin surları altında kanlı bir muharebe vuku bularak İshak Beğ' uzun ve müthiş bir kavgadan sonra mağlûp olmuştur. Eğer daha şiddetle takip edilse ele geçirilecekti. Mehmed, Beğ'in firarından, esirlerin katliâmîyle intikam aldı. Mahmûd Paşa, Timur'un dönüşünden sonra Karaman taraflarında yerleşip kalmış olan Turgud Tatar ocağının zayıf bakiyyelerinin araştırılması ve yok edilmesi (dağıtılması) işine memur oldu. Sadrâzam Toros dağ silsilesinin bir bölümü olan Bulgar Dağı'ndan mürur ile Tarsus'a kadar Turgudlar'ı arayarak Bulgar Dağı vadileri içinde saklanır buldu. Ele geçirdiği Turgudlar'ı zincire vurdurarak Pâdişah'a gönderdi. O da -Osmanlı müverrihlerinin tâbiri üzere-bunlarla hesaplarını kesti, yâni idam ettirdi.³⁹⁰ Sadrâzam henüz ordugâhına avdet etmiş idi ki, Karaman'ın iki payitahtı olan Konya ve Lârende şehirlerindeki amele ve zanaat erbabının kamilen İstanbul'a gönderilmesi için emir aldı. Mahmud Paşa insaniyetperver hislerden mahrum olmadığını mükerreren göstermiş olduğu gibi, vatanlarından ayıracağı şahıslardan bir takımını bırakmak suretiyle bu defa da isbât etti. Lâkin Mahmûd Paşa'nın zorlu bir rakibi olan Rum Mehmed Paşa, sadrazam hakkındaki eski kını sebebiyle ona zarar vermek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Pek çok zamandan beri sadâret makamına geçmek için hırslanan bu adam, Mahmûd Paşa'yı, gönderilecek şahısların bir takımını yerlerinde bırakmak ve gevşeklik göstermek suçlarıyla itham etti. Pâdişâh, sadrazamın insaniyetine mukabil işi onun elinden alıp defterdarına vermekle cezalandırdı. Rum Mehmed Paşa -ki dînini deðiş-tirmiş olmakla her türlü hakkaniyetle alâkalı duygulardan da sıyrılmış

³⁸⁹ İdrîs, varak: 128, bu kaleyi Kâvâle, yâhud Kevâle diye isimlendirir. Ki-likya'nın ikinci boğazındaki Külek Kalesi olmak gerektir, ki gene Key-husrev ve İskender oradan geçmişlerdir. (Aslından). Sa'dü'd-dîn'de Küvâle imlâsmdadır. Mütercim.

³⁹⁰ Cümlesine siyâset olunup kayıtları görüldü. (Aslından). Sa'dü'd-dîn, Lââ-rende muharebesinde esir düşen Karamanlılar için «Kayıtları görüldü» cümlesine «tomar-ı â'mârları dürüldü» cümlesiyle sec' (kafiye) yazıyor, Bu esirlerin idamı hiçbir mazeret kabûi etmeyen pek çirkin bir şey olduğunda şüphe yoktur. Turgudlar öteden beri Türkler'le düşmanca münâsebetlerde bulduklarından ve Türkler'e adâvet-i kadime ile mütehasis bir kavim olduklarından bunların -siyasî işlerde menfaatin hakk-ı sarfa tekaddüm-i zarurîsi ezeli kaidesine-tenkili ötekilerin idamından çok ehven kalır. Mütercim.

görünüyordu-Pâdişah'dan aldığı emir üzerine müfritâne hareketle ahâlînin itibarlı kişilerini de amele sırasına katarak memleketlerinden ayırdı. Pîr-i tarikat Mevlânâ Celâlü'd-dîn sülâlesinden biri dahî bunların arasında idi.³⁹¹ Lâkin Pâdişâh bundan haberdâr olunca özür dilemekte çabuk davranarak ve birçok hediyeler vererek vatanına iade etti. Mah-mûd Paşa -herşeyden şüphelenen tabiatı icâbınca, sadrâzamlı Bosna Kralı arasında aktedilmiş olan muahedeyi afv etmemiş olan-Pâdişah'ın teveccühsüzlüğünü celb etmiş ve tshak Beğ'in firârıyla Karaman'ın iki payitahtı ahâlisi hakkındaki göstermiş olduğu müsamaha, Sultân Mehmed'in hoşnudsuzluğunu artırmış olduğundan, Hünkâr mücâzâtım icrası için ancak harbin son bulmasını bekliyordu. Ordunun uzun bir merhale ile yorularak çadırlarını kurmuş olduğu bir gün II. Mehmed sadrâzamını bir muâmele-i mahsûsa ile azl eyledi. Her türlü zevahire göre Tatarlar'dan kalmış olması lâzım gelen bu âdet o zaman Osmanlılarda birinci defa olarak icra olunup, ondan sonra sık sık tekerrür eylemiştir. Mahmûd Paşa'nın çadırına girmesi üzerine Padişah çadırın iplerini o sûrette kesdirdi ki çadır, iltifâtdan sakıt olan sadrâzaman başı üzerine düştü.³⁹² Mehmed Paşa³⁹³ -ki Rum iken müslüman olmuştur-Mahmûd Paşa'ya halef oldu. Üçüncü şehzade Mustafa yeni fethedilen yerlere vâli tayin olundu. Selçuklu Devleti harabeleri üzerine Osmanlı hanedanının teessüs ettiği vakit yerleşmiş olan Karaman sülâlesi işte bu suretle yüzaltmışaltı sene sonra, kendisiyle birlikte zuhur eden Osmanlı hükümetinin eliyle zîrû zeber olmuştur.³⁹⁴ tshak Beğ Uzun Hasan'ın sarayına iltica etmişti. Zevcesinin içinde daha bir müddet mukavemet eylediği Silifke'den başka bütün Karaman Osmanlı Devleti'nin hükmü altına girdi.

³⁹¹ Em îr Alî Çelebi'nin oğlu Aıhmed Çelebi, Solak-zâde, varak: 56. Neşri, varak: 220. Âli, Onsekizinci Bâb, (asıldan). Rum Mehmed Paşa Mahmud Paşa ile tezâd Üzre olup Pâdişah'ın vezîr-i âzam hakkındaki iğbirarını anladığından sayâlif etvârmı tahtı ile beraber ol sürgünlerin ahvâlini hilafı Üzere arz iderek ve «fakirlerini sürdi (Sa'dü'd-dîn'in matbuun-daki ihlâ tertip hatası olduğu, sahîhl iclâ olacağı anlaşılır), zenginlerini rüşvet alup bıraktı!» diyerek Pâdişah'a şüphe virdi. Bu takrîb ile vezâret-i uzma Mehmed Pasa'yı Rûmî'ye tevîz odundu. Oı sitem-pîşe o diyar ahâlisini teşvişe düşürüp bulduğımı yazdı. Hattâ «Mevlânâ Celâ-lü'd-din-i Rûmî Kuddüsü sırrıhü'l-aziz hazretlerinin sülâle-yi tayyibe sinden Emir Alî Çelebi oğlu Ahmed Çelebi'yi» beraber sürdi. Tecâvüzi Pâdişah'ın ma'lûmu olunca şâir mutazecir olan eşraf ile btrlikde itlâk iderek nüvâziş ve eltaf üe avdetlerine ruhsat virdi. «Sa'dü'd-dîn'den telhis, İstanbul basımı, s. 512 (Mütercim).

³⁹² «Pâdişâh Karaman vilâyetini *Sultân Mustafa'ya tevcih ile payitahta teveccüh İtmışlerdi. Kara-Hisar'a geldikde Mahmûd Paşa'nın otağını kendisi iken yıkdırup ma'zûl itdiler. Bu seferde Rûm Mehmed Paşa Kepe-lüoğlu'nu kazaskerlikden azl İtdirüp Mevlânâ Vıldân onun yerine tayin olundu. Karaman-oğlu tshak Beğ bir rivâyetde Uzun Hasan'ın yanında, diğeri rivayete göre Uzun Hasan'm imdadiyle mülk-i mevrûsunu talep etmek Üzere gelirken Ruha (Urfa)da vefat eyledi. Sa'dü'd-dîn'den telhis, s. 512. Mütercim.

³⁹³ Bu vezir, Osman-zâde'nln Had&atü'l-VüacH'sında yokdur. Fakat Hacı Kaifa'nın TakvîmÜ't-Tevârîh'imle münderiçtlr.

³⁹⁴ Hacı Kalfa, TakvîmÜ't-Tevârîh, 871/1456 vekayli.

Başlıca ahâlîsi çıkarılmış olan iki idare merkezi eski ihtişamlarını gittikçe kaybettiler.

Karaman ailesinin müessisi tarafından eski Lârende -ki bakayası yeni beldeden az bir mesafede hâlâ görülmektedir-harabelerinden çıkarılan enkaz ile inşâ olunan Karaman şehri Konya (İkonium) beldesinin târihî ehemmiyetini hiçbir vakit ihraz etmemiştir. Konya «Onbinler»in³⁹⁵ geçişi ve Friedrich Barbarossa'nın³⁹⁶ zaptıyla şöhret almış ve çuklu sultânları ve en ziyâde Büyük Alâü'd-dîn zamanında inşâ olunan âbideleriyle seyyahların nazar-ı dikkatini celbetmekte bulunmuştur. Mevlevî tarîkati müessisi şâir mutasavvıf Celâlü'd-dîn-i Rûmî'nin türbesini hâ-vî olmak³⁹⁷ ve tarikata beşiklik etmek cihetiyle Konya bütün Müslü-manlar'ın hürmetine mazhar olarak, tahtlarından uzaklaştırılmış olan hükümdarlar oraya iltica ederlerdi. Oldukça güzel muhafaza olunmuş kabartma nakışlar -güya-ikonium'un «Perse»³⁹⁸ tarafından te'sîs olduğu hakkındaki esatiri rivayeti tasdiklemektedir. Lâkin kapılar, duvarlar üzerindeki arabça kitabeler şehrin binasını Selçuk Pâdişâhlarına atf ederler.³⁹⁹ Büyük Alâü'd-dîn'in başlıca inşâatı kale, vâsî bir su hazînesi, şehrin duvarları ve kendisinin türbesidir. Sonraları Osmanlı Pâdişâhları Mevlevî-hâne ile cami yaptırmışlardır; Sultân Selîm Ayasofya'y* nümûne ittihaz ederek bir cami ile müteaddid medreseler bina ettirmiştir. İşbu cami, kapılarını tezyin eden taş oymalarının tabiatın güzelliklerine uygunluğuyla nazar-ı dikkatleri celbeder.⁴⁰⁰ Konya, zamanımızda dahî Plin'in verdiği nâma müstahakdır.⁴⁰¹ Sultân Mehmed'in, hemen hepsi bir zamanda olmak üzere, Bosna'da, Mora'da, Karaman'da vâki olan muhârebâtını takip ettikten sonra, şimdi İskender Beğ'in bu müddet zarfında ve 871/1466 senesinde vefatına kadar kazandığı galebeleri sür'atle gözden geçirmemiz lâzım gelir.

³⁹⁵ İşbu «Onbinler» Şehzade Keyhusrev'in Kleark (Clearch) nâmında bir İspartah ma'rifetiyle Yunanistan'da serseri takımından yazdırdığı muavin kuvvetlerdir ki, İran üzerine sevk oldukları hâlde Ksenofon kumandasında ric'ate mecbur olmuşlardı.

³⁹⁶ Haçlı Seferleri târihine ve bilhassa Raumer'in Geschicfote Rfredrich Barbarossas adlı eserine müracaat.

³⁹⁷ Cibân-nüma, s. 615.

³⁹⁸ Macdonald Kneir, Asya'da Seyahat, s. 220.

³⁹⁹ Konya'nın cenûb-ı şarkîsindeki Meram vadisi seyrâb ve çiçeklerle meyvelerle mestur pekçok bağçeleri hâvidir; bunların içinde «kamerü'd-dîn» tesmiye olunur bir kayısı olduğu gibi «debbağ çiçeği» nâmında bir çiçek vardır ki, sahtiyanın kırmızılığını gök mavisine tebdil eder. Cihân-nümâ.

⁴⁰⁰ Evliya Çelebi.

⁴⁰¹ Manner, 4, 2, s. 195. Plin -Ondört beldeden mürekkep bir «tetrarchionin (Roma hükümeti Dioklesiyen zamanında dört kısma ayrılarak herbirine bu unvan verilmişti) başında bulunduğu için-Konya'yı «Urbs ceiber-rima» (en şöhretli şehir) diye adlandırıyor,

Pâdişâh ile İskender arasında akdedilmiş olan sulh üç seneden ziyâde devam etmemişti, çünkü Papa II. Pi Haçlı Seferi'ni ilân ettiği zaman İskender Beğ Venedik elçisinin ve Papa vekilinin ısrar ve tazyikleri üzerine -yemin ile te'mîn etmiş olduğu-ahdi bozmuştu.⁴⁰² Dıraç (Doraçu, Draçium) başpiskoposu ve İskender Beğ'in müşaviri ve muhibbi olan Pauli Ancelo -ki Drivasto'lu bir Arnavud'dur-kendi dininde bulunmayanlara karşı vuku bulan taahhütlerini tutmak lâzım gelmeyeceği hakkında İskender'i ikna için - Sultân Mehmed'in Bosna Kralı hakkında kase ile tevsik edilmiş teslim mukavelesini nakz hususundaki tasarılarını teyiden-müftî Bistâmî Musannifek'in irâd eylediği delilleri kullandı. İskender bâzı müverrihlerin rivayetine nazaran, sulhun devamı için gönderdiği mektupta⁴⁰³ ileri sürülen delillerden ziyâde başpiskoposun ilkaâtına tebaiyyet ederek, harbe karar verildi; başpiskopos kardinal oldu.⁴⁰⁴ Sulhun bozulması haberi üzerine Sultân Mehmed Şirmet Beğ'i ondört bin süvari ile Arnavudluk'un tahribine gönderdi; İskender Beğ de ordusunu Ohri'de topladı. Ohri eski «Liknus» yâhud «Liknodus» dur ki, Bizanslılar «Ahrida» nâmıyla anarlar ve Bulgaristan başpiskoposluğunun merkezi olmak üzere zikr ederler. Balığı çok bir büyük göl üzerinde kain olarak, gölden akan sular Drimon yâhud Kara Dirilon (Drin) nehrini teşkil eder. Askerlik nokta-i nazarından gayet iyi bir mevki'de bulunması cihetiyle Romalılar ile Illirya Kralı Gentius arasında ortaya çıkan muharebelerde bu şehir hususî bir ehemmiyet kazanmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰² Lonicerus'da (Barleti'nin İskender Beğ'in Hayât ve BTali) BaaletH de vita et gestfs Sc&nderbegi, dans Lonicens.

⁴⁰³ Sultân Mehmed'in o vakit İskender Beğ'e mektup yazdığı doğru ise Barletius'un 199. varakında münderic olup kahramanının bütün nutukları gibi müverrihin hayâl mahsûlü olan mektuplara benzememesi lâzım gelir. «Lettere del gran Ma-hometto imperadore de Turchi; ridotte nella volgar voce da M. Lodovico Dölce Moreme con lettere di falarid; triaano dellt Agrigentini. Venedik, 1563.» unvaniyle neşr ve Fâtih'e isnâd olunan mektuplara inanmak lâzım gelmez. Bu mektupların biri Amazonlar Kraliçesine hitaben yazılmış ve Delfi şehri ahâlisine hitaben yazılmış olan diğer birinde Fâtih, kahir Apol-lon'dan, «Tabın mucidi» İskolab'dan bahsetmekte bulunmuştur!

⁴⁰⁴ Barleti, s. 198.

⁴⁰⁵ «Achrída Bulgariæ archiepiscopatus un noscunt omnes Sebas-tocrator eo Provehitur, dein Deabolim movet quæ se dedit cum universa circumjacenti regione» (Prespa, Pelagonia, Sos-cus, Moliscus Acrapolita, 92). «Prespa», şimdiki Perspe'dir. (Hacı Kalfa'nın Bâm-ili'si, s. 141.). Pelagonia, bir ülkenin ka-dîmen idare merkezi olan Kastoria'yi, yâni şimdiki Kesriye kazasını hâvidir (Hacı Kalfa, a.g.e. s. 97). «Soscus» ve «Moliscus», Nahlıç ve B ahi eşte olmak melhuzdur (Kezalik, s. 67). Deapolis Tuli «Manastır» ismiyle müsemâm olup henüz bâzı haritalarda Petaglia nâmıyla kayıtlıdır (Kezalik, 96) (Manas-tir vilâyetinin merkezi olan Manastır şehri. Fakat eski Beto-lia küçücük bir koy idi. Şimdiki Manastır, Osmanlılar'ın eser-i ümranıdır. Mütercim). Katakuzen diyor ki: «Albani qui habitant et juxta Achridem, Imperator Achrida discedens relicta Castoria in Pelagoniam ve-nit.» (s. 55). Ahris'in Bedrina yahut Turesium olup olmadığını tedkik ve Justinıyaprima'mn mevkiini tâyin etmek üzere, Nikefor Gregoras'ın eserine Dökanj tarafından yazılan hâ-şiyelerdeki incelemeler faydasız kalmıştır. Bugün mevkiine tekabül eden yer sabit olmuştur ki, eskilerin Ahrida dedikleri Ohri'dir ve Justiniana Köstendil'dir. Manner, 7, s. 108.

İskender Beğ onbin kişi ile Ohri'ye üç mil mesafede ve öteki taraf askerinin bulunduğu mevki arasında bir mevki tutarak Şirmet Beğ'i mağlûp etti ve muharebe meydanında Türkler'e kendi kuvveti miktarında telefât verdirdi. Defterdar ile başlıca esirlerden onikisi kırkbin duka fidye-i necat vererek kendilerini satın aldılar. Sultân Mehmed, Şirmet Beğ'in mağlûbiyetinden dolayı intikam almak için -aslen Arnavud olarak çocukluğunda esir düşmüş ve Kostantiniyye hisarlarına ilk önce merdiven iie tırmanmış olan-Balaban Badra idaresinde onbeşbin süvari ve üçbin piyade gönderdi. İskender Beğ Valhâliyâ vâdi-i lâtifinde dörtbin süvari ve binbeşyüz piyade ile bunların gelmesini bekledi. Türkler etrafındaki tepeleri zaptettiler.⁴⁰⁶ İskender Beğ üç misli kuvvetinde olan Türk saflarının ortasından kendisine bir yol açtı. Lâkin en cesur kapitanların-dan sekizi -ki yeğeni Mozaki ile Debreli Mozes bunların içinde bulunuyordu-Osmanlılar'ın eline düşerek İstanbul'a gönderildiler. Bununla beraber Balaban bu ilk muzafferiyetine pek çok itimâd etmeyip Ohri'ye çekildi ve İskender de Yukarı Debre'de bulunan Avronik mevkiini tuttu. Balaban İskender'e ansızın hücum emelinde bulunmuşsa da, büyük zayıyat vererek ric'ate ve ordugâhı bırakmağa mecbur oldu. Ancak az bir müddet içinde üçbîn piyade ve onyedî bin sūvârî ile tekrar Ohri'de göründü. Korkutulmuş düşmanını hediyelerle ikna etmek ümidinde idi. Üç ay müddetle İskender'i gaflet üzere ele geçirmeğe fırsat bulmak için beyhude çalıştıktan sonra, nihayet saff-ı harb üzere bir cidale karar verdi.

İskender Beğ'in atı yıkılıp düşerek, kendisi de kolundan ağır surette yaralandı. Fakat Türkler mağlûp oldular; Balaban büyük müşkilâtla kurtuldu. Üçüncü defa olarak Osmanlı kumandanı bir ordu ile geldiği gibi, Arnavud Yakûb da diğer bir askeri birlikle diğer bir taraftan İskender Beğ'in idaresi altındaki memleketlere dâhil oldu. Lâkin bu imdâd kuvvetleri Balaban ile birleşmezden evvel İskender Beğ Balaban'ı harbe icbar eyledi. Azaplardan mürekkep olan piyadeyi sol cenâhda öne, «ulû-feci» tâbir olunan aylıklı süvarileri İskender'in kapitanlarından Tanoziyo-Tufie'nin karşısına koyduğu gibi, Akmcılar'ı Zaharia Gropa'nın karşısına, Yeniçerileri Manuel Plek'in mukabelesine yerleştirmişti. Kendisi de en talimli ve seçkin askerle sağ cenâhda bulunuyordu. Bütün bu tedâri-kâta rağmen, tamâmiyle mağlûb

Anvil zikrolunan Köstendil'in vücûduna dâir hiçbir tarafta emare bulamadığını yazar. Hacı Kalfa'mn Rûm-ili' sinde 78'inci sahî-feyi açmış olsa, orada bulurdu.

⁴⁰⁶ Barleti, varak: 204. 206.

oldu. Ganimetler orduda henüz taksim olunmamış olduğu bir zamanda idi ki, İskender Beğ'in hemşiresi Mami-za'nın Petrale'den göndermiş olduğu bir ulak vâsıl oldu; Arnavud Ya'kûb'-un onaltı bin kişilik bir ordu ile -geçtiği yerleri ve şahısları yakıp katliâm ederek-Brat'a kadar gelmiş ve şimdi Arkilata nehri yakınında Küçük Tirana (Tiran) da ordu kurmuş olduğunu haber veriyordu. İskender Beğ Ya'kûb ile karşılaşmağa çıktı. İki asker tutuşarak göğüs göğüse kavga ettiler. İskender en kesif bir kitle arasına girerek Ya'kûb'un bulunduğu yere kadar vardı; mızrağını bir tarafından bir tarafına geçirerek başını kesdi. Türkler bu hâli görünce muharebe meydânında dört bin maktul ve yaralı ve altı bin esir bırakarak kaçtılar. Arnavudluk Prensi Va-halia vadisinde maktul düşen cesur arkadaşlarının, bu çifte muzafferiyet-le intikamını aldıktan sonra Kroya (Akçahisar) ya döndü.⁴⁰⁷

Bu mağlûbiyetlerden ve yeni tanassur etmiş kıyafetine giren kaatil-ler vâsitiyle iki defa İskender Beğ'i beyhude kati teşebbüsünde bulduktan⁴⁰⁸ sonra II. Mehmed nihayet yüzbin kişiden ziyâde bir ordu ile bizzat Arnavudluk'a yürüdü.⁴⁰⁹ 869/1465 senesinde Kroya'yi ele geçirmek niyetiyle bu mıntıkaya dâhil olarak haylî kaleleri ve özellikle Sfetigrad ve Belgrad mevkilerini istilâ etmiş ise de, büyük telefata verdi. İskender Beğ bu mevkiin hiçbirinde kapanmayarak oralardan çıkar ve Türkler'in üzerine düşerdi. II. Mehmed her mevkide İskender Beğ tarafından ta'cîz olunarak ve dâima en seçme askerinin kaybından teessüf duyarak Kroya muhasarasını kaldırmağa mecbur oldu. Ancak Epir ile Makedonya'yı ayıran dağları geçmezden evvel eski Haoni kıt'asında kâin Gydna kazasının kahraman ahâlîsinden, Kroya'luların mukavemeti intikamını aldı: Bu ahâlî, müstenidin vaadlerinin cazibesine kapılarak teslîm olmuşlardı; fakat onları eline geçirince içlerinden sekiz binini birden idam etti.⁴¹⁰ Balaban'ı seksen bin kişi ile ve muhasarayı ablukaya tahvil etmek üzere Kroya karşısındaki bıraktı. Balaban, askerinin bir kısmını vâdîye hâkim bir dağ⁴¹¹ üzerine yerleştirerek kardeşi Yûnus'un⁴¹² getireceği imdâd kuvvetini bekliyordu. İskender Beğ Yûnus'un hareketinden vaktiyle haberdar olduğundan, onu karşılamak için

⁴⁰⁷ Marini Barleti, 210, 212, 214, 215, 217, 11. Kitabın sonu.

⁴⁰⁸ Barleti, 218 (Mutaassıp düşmanın sözü olduğu unutulmamalıdır) MÜt.

⁴⁰⁹ Barleti, Pâdişah'ın ordusunu ikiyüzb'ne, Balaban'ın ordusunu seksen bine çıkarıyor.

⁴¹⁰ Barleti, 219.

⁴¹¹ Barleti, varak: 223, bu dağı Korvlnus tesmiye ediyor.

⁴¹² Barleti «Yunimas» diyor.

bir gece sabaha kadar yürüyerek vuku bulan muharebede Yûnus Beğ'i mağlûp ve kendisiyle oğlu Hızır Beğ'i esîr etti.⁴¹³ İskender emri üzerine Yûnus zincirlere vurularak şu hâl ile Balaban'ın inzâr-ı temaşası Önüne konuldu. İskender Beğ, bu elim manzaranın Osmanlı saflarına saldığı dehşetten istifâde ile ileri yürüdü. Balaban kendini zaptedemiyerek Kroya duvarları önüne koştu ve mahsurlara tasavvur olunabilecek her türlü vaad-îerde bulundu. Lâkin Arnavud Jorj Aleksî'nin attığı bir tüfenk dâne-siyle (mermisiyle) boğazından pek ağır surette yaralandı, son bir sevk-i tabîi ile atının başını ordugâhına çevirip çadırının önüne kadar geldi; orada bî-rûh olarak atından düştü. Bunu müteakip Osmanlı ordusu ric'at-le, Kroya'ya sekiz mil hatvede bulunan Tiran'da ordu kurmak üzere, oraya gitti. İskender Beğ hiddet sâikasıyla düşmanın takibine atılan askerini tutmağa çalıştıysa da, bir faydası olmadı. Üç gün muharebeden ve büyük kayıplardan sonra kendilerine Tiran'dan bir yol açtılar; ancak muhtelif mevkilere tefrik edilmiş olan muhafızların cümlesi esîr, yâhud idam edildi.⁴¹⁴

Mehmed, şimdilik Kroya'yı ele geçiremiyerek ve bununla beraber Arnavudlar'ın gemini çekmek isteyerek Valiniyenler'in kadîm şehrini -ki zamanımızda sancak merkezi olan İlbasan'dır⁴¹⁵ -yeniden inşâ ve ih-kâm etti. İskender Beğ'in Draç yakınında ve deniz sahilinde yaptırdığı Çorlu şehrini de tahrîb etti.⁴¹⁶ Az bir zaman sonra İskender Beğ şanlı hayâtına Alessio'da hateme verdi. Bu şehir eskiçağ târihinde -kurucusu Siraküza'lı Denis'e çıkan asliyle ve Makedonyalı III. Filip'in muhâsarasıyla-İskender Beğ'in vefat ettiği yer olmasından az şöhret kazanmamıştır. İskender Beğ otuz sene müddetle memleketinin din ve hürriyeti için⁴¹⁷ II. Murad ile II. Mehmed'in istilâci kudretlerine karşı muzaf-ferâne karşı koyduktan sonra, 1467 (871) kânunisânîsinin ondördüncü alt-mışüç yaşında ölmüştür. Pirus gibi⁴¹⁸ ülkesinin hasmının kalbine silâhını saplayamamış ise de,

⁴¹³ «Hızır»a da «Heder» diyor.

⁴¹⁴ Barleti, 225.

⁴¹⁵ Osmanlı müverrihlerinin İskender Beğ'in Sultan Mehmed ile muharebeleri vekayîinden zikrettikleri ahvâl Pâdişah'm Arnavudlufea asker sevk-etmesi ve İlbasan'm zabtı hususlarından ibaret olmağla beraber, işbu asker şevkini 872'de, yâni İskender Beğ'in vefatından *bir sene sonra gösterirler. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevarîh, Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Nesrî, Solak-zâde, Alî.

⁴¹⁶ Barletus, bu şehri «Çiburilvus» diye isimlendirir. Varak: 226.

⁴¹⁷ İskender Beğ'in şân-ı hükümet için açtığı faidesiz muharebeleri «din ve hürriyet muharebesi» addetmek taassup eseri ve hatâdır. (Müt.)

⁴¹⁸ Pirus (Pyrrhus), kadim Epir Kralı'dır ki, Romalılar'a karşı muharebe ederek İtalya'nın fethine teşebbüs etmiş ve İsa'dan 279 sene önce Asko-lum (Ascoium) şehrinde büyük zayıat ile bir muharebe kazanarak, bu münâsebetle «böyle bir muzafferiyete daha nail olursam işim bitmiştir» sözlerini söylemiştir. 272'de muzafferden Argos şehrine girdiği sırada, bir kocakarının dam üzerinden attığı kiremitle maktul olmuştur.

Gentius'dan⁴¹⁹ daha büyük görünüp mağlûpların netîce-i hâline düçâr olmamıştır. Epir kahramanı büyük kumandanların imtiyazına vesîle olan evsâfî cem* etmiştir; ancak millî tabiatının mümeyyiz bir sıfatını, yâni eski Epir ahâlîsinin hiçbir zamanda terk etmemiş oldukları vahşeti nefsinden tamâmiyle izâle edememiştir. Yine o sene, İskender'in komşularından olan Hersek Prensi Etienne Kosarik de ölmüştür. Etienne, oğullarıyla münazaa hâlinde bulunarak en gencini rehin sıfatıyla Bâb-ı Hümâyûn'a göndermişti. Bu çocuk bir müddet sonra dinini terkederek Sultân Mehmed'in iltifatını kazanmış ve II. Bâyezid zamanında dâmâd ve sadrâzam olmuştur. Babalarının vefatında Kosa-rik'in diğer iki oğlundan Vladislas Yukarı Hersek'e, Vladko Aşağı Her-sek'e nail oldu. Ancak Vladislas bir müddet sonra Macaristan'a⁴²⁰ kaçtı; Vladko dahî birkaç kalede ancak bir müddet tutunabildi. Bütün memleket az vakit içinde Osmanlı hükümeti eline geçerek, Hersek nâmıyla devletin bir sancağını teşkil eyledi.⁴²¹

Karaman beğleriyle İskender Beğ'in vefatını takip eden sene içinde serî muzafferiyetler silsilesi kesintiye uğrayarak, ne bir memleket tahrîb ve fethedilmiş, ne de muhafızları öldürülmüş veyahut biçilmiştir. Sultân Mehmed bu sükûn zamanını kısmen deniz kuvvetlerinin teçhizatına, kısmen yeni sarayın inşâatına hasr etmiştir. Bu sarayın yapıldığı mahal eski Bizans'ın Akropolis âbidesinin ve daha sonraları İmparatorlar sarayının yeridir ki, eski çağ târihinde muzaffer Palas ile Neptün, Baküs, Jüpiter, Hekat, Prozerpin⁴²² mâbedleri ve Hıristiyanlık devrinde azizlerden Dimitrius, Minas, Teodor Sergius (Circîs) ile Meryemü'l-Betül Kiliseleri burada inşâ olunmuştu. Halik Sarayı, kıdemli hassa askerleri ve muhafız birlikleri koğuşları ve bunların yedi kubbeleri bu mevkide görülür. Asma saatiyle, İmparatorun ondokuz davetlisinin⁴²³ sofrası,⁴²⁴ hazîne odası, bütün altınlarla pırl pırl parıldayan taht salonu, kayserlerin erguvanı kumaşlar içinde velâdetgâhı olan kırmızı

Kat'î neticeyi getirmeyen muzafferiyet hakkında «Pîros'un muzafferiyet kabilin-den» denilir. (Mütercim).

⁴¹⁹ Gentius, milâddan İki asır evvel İllrya Kralı İdi. Zâlim, şiddetli, sarhoş bir hükümdar olup zevcesini almak için kardeşini öldürdü. Tebeasının deniz haydutluğuna son vermek için Romalılar 171'de donanmasını zaptettiler. 168'de Romalılar aleyhine Makedonya Kralı Perse ile İttifak etti. „Bir ay sonra mağlûp olarak teslimiyet göstermiş ve Roma'ya götürülerek galiblerin muzafferiyet hediyesi olmuştur. Mütercim.

⁴²⁰ Spandojno, s, 54.

⁴²¹ Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Nesri, Solak-zâde, Âli. Hacı Kalfa'nın Büm-Ui'si, s. 174. Engel'in Sırbistan Tarihi'ne (s. 430) ve Gehhardin'in Bosna Tarıhlı'ne (s. 472) müracaat. «Hersek» kelimesi Almanca dukalık demek olan «Herzogt-hum» kelimesinden alınmıştır.

⁴²² Eski Yunan'ın İlahları. Mütercim.

⁴²³ «Scholae et excubiae» (hassa ve muhafız askerleri).

⁴²⁴ «Novemdecim accobitorum» (Ondokuz davetli).

salon burada insanın hayretten gözlerini kamaştırır.⁴²⁵ Osmanlı saltanatının yeni sarayının inşâatı Hicret'in sekizyüzyetmişikinci senesinde tamamlanmış ve üzeri «Allah sahibinin sânını te'yîd eylesin! Allah binasını teşyîd eylesin! Allah esâsını muhkem kılsın!» kitâbeleriyle süslenmiştir.⁴²⁶

Tersanenin teçhizatına sür'atle devam olunduğu sırada «Akıncı» denilen Osmanlı hafif süvarileri, devletin kuzey hududlarını geçerek tska-lavonya,

⁴²⁵ Kostantiniyye eski büyük sarayı, şehrin birinci tepesi üzerinde kâin idi. İşbu birinci tepe Atmeydanı, Sultân Ahmed, Ayasofya câmileriyle Topkapı sarayını içine alan mahaldir. Eski Saray'ın muhiti 300.000 m2 idi. Lâtince ve Fransızca «Triclinium» denilen meşhur dâiresinde İmparator, devlet büyüklerini kabul eder ve İmparatoriçeler burada tâc giyerlerdi. İmparatorun sekiz köşeli (Octagone) salonu ile «Kiton»un «Triclinium» ile bağlantısı vardı. Ondokuz yataklı Triclinium denilen salonda dahî İmparator ve ondokuz davetlisi -Romalılarda olduğu gibi- yataklarına uzanmış oldukları hâlde yemek yerlerdi. Saray «Oaton, Sigma, Monothyrion, Pentacubilicum» nâmlarındaki binalarla daha birçok eserleri içine alırdı. İşbu büyük saray, milâdî XII. asırdan ve belki daha önceden beri harâb olmuş ve Osmanlılar ondan eser bulmamışlardır. Bizanslı İmparatorları eski Büyük Saray'ın tezyinat ve enkazının ekserisini Bukaleon (Boucouleon) ve Blakern (Blaquernes) saraylarında kullanmışlardır. Tafsilât almak isteyenlere -bu zeyle me'haz olan- Anjelo Zanetti (Angelo Za-notti)'nin Autour des mures de Constantinople (İstanbul Surları Etrafında), Paris, 1911, adlı eseri tavsiye olunur. Buna dâir Avrupa lisanlarındaki eski eserlerden ve bilhassa Dr. Mordtmann'ın kitabından dahî mezkûr eserde istifâde edilmiştir. Zanotti'nin eseri adı geçen müelliflerin eserlerinde ve mahallerinde tedkî-kat için rehber ittihaz olunabilir.

⁴²⁶ İstanbul ve Boğaziçi, 1, 1, 197, 221, 225 asıldan. (Bu üç cümleden birin-cisl -ki fransızcası <Que Dieu eternise l'honneur de son possesseur!>dur-«Haledullahu azze sahibihi» arapça dua cümlesinin türkçesl olacağı anlaşılır. Bu cümle Sa'dü'd-dîn'in İstanbul baskısının 448'inci sahifesine göre fuzala-i asrdan birinin: târih kit'asmm târih mısraıdır ki 883'ü gösterir. Fransızcaları «Que Dieu consolide sa construction!» ve «Que Dieu foilifle ses tndements» olan İkincisi ile Üçüncüsü <Haledullahu Hâlâ ebeden» tarihinin tercümesine benzer. Abdurrahman Şeref beyefendi hazretleri Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nda Topkapı Saray-ı Hü-mâyûnu'na dâir bir makale tahrir buyurduklarından, ondan ve şâir malûmattan Mütercimim İlâveleri kısmında daha t&zı tafsilât ve-.ilecektir.)

Burada bahis mevzuu olan Yeni Saray, Topkapı Saray-ı Hü-mâyûnu'dur. Fâtih, Köstantiniyye'yi fethinde, şimdiki Harbiye Ne-zâreti'nin (bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) bulunduğu mahalde bir saray bina ettirmişti. Bunun «Eski Saray» nâmı zamanımıza kadar gelmiştir. İstanbul kalesinin «Topkapu» isminde olan iki kapısından biri Sarayburnu sahilinde ve diğeri kara tarafında idi. Osmanlıların ilk dâhil oldukları «Topkapı» kara tarafındakidir ki, hâlâ o isimle mevcuttur. Fâtih'in deniz tarafındaki kapının civarında sonraları inşâ ettirdiği Topkapı Sarayı, ötekinin «Eski Saray», «Sarây-i Atîk-i Âmire» isimlerine mukabil, «Yeni Saray», «Sarây-i Cedîd-i Âmire» ismini almıştır. Bugün Hirka-i Saadet Dâiresi, Darbhâne, Müzehâne, birçok binalar bunun muhiti dâiresindedir. Ayasofya tarafındaki Bâb-i Hü-mâyûn'un, -ki alaylarda ve teşrifat merasimlerinde girilip çıkılan saltanat kapısıdır- üstünde bir dâire içinde hatt-i müsennâ ile -yânî Mısır Çarşısı'nda görülen çifte vav gibi- aşağıdaki «Besmele» ve âyât-i kerîme yazılıdır:

«Bismi'Uahî'r-rahmâni'r-rahîm. İnnel-müttakîyne fî - cennâ-tin ve uyun. Üdhulûhâ bi-selâmin âminin. Ve ne-za'nâ mâ fî sü-dûrihim min gillin ihvânen alâ sürûrin mütekaabilîn. Lâ yemes-sühüm fihâ nasabün ve mâhûm minhâ bi-muhrecîn.» (Sûretü'l-Hicr.)

Bundan sonra dört satır görülüyor. Altında yine bir dâire içinde Sultân Mahmûd Hân-i Sâni'nin bir tuğrası ve tuğranın yukarıdaki keşideleri hizasında «Adlî 230» ve altında «Ketebe-hu Rakım» yazılıdır.

(Saray hakkında tafsilât için TOEM'nda Abdurrahman Şeref Beğ'in makalelerine ve son zamanlarda çıkan neşriyata bakılmalıdır.)

Sultân Mehmed'in insanları ikiye biçmekten mütelezzi olduğu hakkındaki rivayetten Kont Daro şüphe ettiği gibi, biz de bunu külliyyen reddederiz. Sefer ve hazarda ulemânın mübâhaseleri ile mahzûz olan bir pâdişâh bu türlü vahşetlerin temaşasına tahammül edemez. Bu hususta Hammer'in belirsiz bir muharriri (Autore incerto) şâhid göstermesi garîb ve iddianın aksini tefyîd eder. Fâtih'in böyle insanları ikiye bölmek merakı Belgrad muharebesinde üzerine yürüyen bir hasmın başını darbe-i tîğ-i hayderâne ile boğazına kadar iki parça etmiş olmasından münteşir olsa gerekir.

Karintiye, İstirya (Stirya) eyâletlerini dolaşıp Silli'ye kadar nüfuz etti (Not: 19)binden ziyâde esir olarak beri tarafa naklolundu.⁴²⁷ Ancak bu kolay ve semereli sevincine mukabil, Nikola Kanale kumandasındaki Venedik donanması birkaç adaya ve birkaç limana istilada bulunmasıyla, zâyîât vukua gelmiştir.⁴²⁸ Trakya sahilinde Aynoz (înoz; Enez) ile îmroz adası da Venedik askeri tarafından tahrîb edildi ve Patras körfezinde Lustiça limanı sağlamaştırıldı.⁴²⁹ Venedikliler bu muhasamata sulhun iadesi için neticesiz teşebbüslerde bulunduktan sonra başladılar. Bir ahidnâme müzâkeresine memur edilecek Jan Kapello için ruhsatname.talep etmek üzere İstanbul'a gönderilen Yahudi David, Bâb-ı Hümâyûn'dan pek sert bir cevap ile iade olunduğu cihetle, Venedik hükümeti bütün şiddetiyle muharebede devam etmeğe karar verdi. Bununla beraber her iki taraftan faydasız tahribattan başka birşey yapılmaksızın üç sene geçti.⁴³⁰

Sultân Mehmed, Venediklilerin hareketlerinden büyük bir teşebbüs ile intikam almak azminde bulunarak, bu tasavvurla kararsız olduğundan, Eğriboz'un ele geçirilmesini tasarladı. Kapudan Paşalık ile Gelibolu'da bulunan Vezîr-i âzam Mahmud Paşa, yetmişbin cengâveri, yüz kadirga ve ikiyüz diğer sefineye bindirerek limandan çıktı.⁴³¹ Padişah dahî kuvveti ondan az olmayan bir ordu ile bizzat İstanbul'dan hareketle Eğriboz (Eğriboz) karşısına azimet etti. Serahs zamanından beri Adalar Denizi bu kadar kesreti i bir donanma görmemişti, vaktiyle İran ordularınca tamamen örtülmüş bulunan o sahiller üzerinde Osmanlı ordusu kurularak, Sultân II. Mehmed'in otağı da İran Şehinşâhı'nın otağının kurulduğu tepenin üzerine dikilmişti. Lâkin Nikola Kanale Serahs'ın mukabelesinde bulunan Temistokles değildi. Ma hmûd Paşa geçerken Şire'yi hasara uğrattıktan sonra, Ağnboz'a yanaşıp bir fırka asker çıkardı ve Vasilikon ile Stora beldelerini ansızın zapt ve tahrîb eyledi. Bu sırada Nikoîa Kanale ise otuzbeş kadirga ile Salamin adası altında Sarone körfezi içinde Girid'den gelecek

⁴²⁷ Motlke'in Şuûa (Gerçek)'İne nazaran 1469. «Turcl abducunt e* Slavonla 30.000 homlnum» (Türkler Slovanya'da otuzbin kişi öldürdüler). Papanın bir kardinalinin -Prey ve Katerina tarafından naklolunan-mektubu da Karinttya ve İstirya'da Türklerin tahribatından bahseder. Marl'ni 8a-nato'nun Şuûn'u «1469 Aüemania scorgada dal Turçhi fin a Goricia» diyor.

⁴²⁸ Lojiye. 7, 522.

⁴²⁹ Sansovino'da Malatesta'nin Kâtibinin eseri, s. 249. Osmanlı müverrihleri Aynoz'un Venedikliler tarafından zabtnı 872 (1467)'de gösterirler. Neşri, varak: 221. Bratutu'da Sa'dü'd-dîn, 2, 244. Solak-zâde, 56. Franzese de bakınız, 4, 23, s. 99, Alter bas.

⁴³⁰ «David Ebreo mandato a Constantinopoli per salvacondotto per Zuan Capello per trattar la pace, Porta la riposta datta dal bassa.» (Metindeki İfâdenin M. Sanato'nun Şuûn-İ Osmaniye'sinden menkûl mehzâdır).

⁴³¹ Daru, Venedik Târihi. 2, s. 465. Malatesta'nin Kâtibi tarafından yazılmış esere nazaran Mehmed'in ordusu ikiyüzbün askerden ziyâde 'di.

imdâd kuvvetlerini bekleyerek demir üzerinde bulunuyor ve şu suretle Osmanlıların kadirgârlardan bir iskele kurup da bütün kuvvetlerini Ağrıboz'a geçirmelerine karşı bir hareket icra etmiyordu. Eğer Venedik donanması amirali şu vak'ada işgal ettiği yüksek mevki pek de lâıyk olmayan bir surette davranmış ise de, bâzı zabıtlar ona imtisal etmediklerinden, hareket tarzları tarihçe zikredilmeğe şayandır. Bunlardan Antonyo Ottoboni kadirgâsiyle Osmanlı donanması arasından bir yol açarak eskiden Haliki denilen Ağrıboz yahut Negrepont Umanına demir atmağa muvaffak oldu. Kardeşi Stefano daha az bahtiyar olarak kadirgâsı -yanaşmış olduğu bir Türk sefinesi tarafından-yakıldı.⁴³² Ağrıboz adasının vâlî ve kumandanı Venedik balyoslarından Pol Ariço idi. Bir fırka kumandanlığında bulunan Luiçi Kaluv ve onun selefi Ciovani Badoer tecrübe edilmiş meziyetlere ve büyük bir basirete sahip idiler. Ağrıboz sâkinlerinin şecaatleri -istihkâmlar üzerinde erkeklere yardım eden ve yaralıların tedavisiyle uğraşan ve hattâ bâzan gedikler üzerinde harb eden-kadınların cesaretiyle büsbütün artıyordu. Onyedî gün zarfında⁴³³ Türkler beş müthiş hücum yaptılar. Kalenin ateşi ilk üç hücumda yirmi kişinin telef olmasına ve otuz kadirgânın mahvına yolaçtı. Sultân Mehmed şehri cebren almaktan ümidini keserek şu tedbire müracaat eyledi: Mahsurların topçu kumandanı Lebeno'lu Tomaso Ciavo'yı⁴³⁴ tamahlandırdı. Ancak Ariço, Tomas'ın cinâyetkârca münâsebetini sezerek boğdurup odasının pencerelerindeki demirlere astırdı. O vakit Mehmed, sefînelerindeki taifenin bakiyyesini karaya çıkartarak civardaki vilâyetlerden yeni asker ve gemici toplattı. Şehrin imdadına gelmek, adanın boğazında karaya doğru uzanan kadirgâ köprüsünü kırmak, şu suretle her türlü haricî münâsebetlerden mahrum olarak Ağrıboz'da mahsur kalacak muhâsırları açılığa düşürmek için Venediklilerin fırsat kollamakta oldukları bir zamandı. Lâkin Nikola Kanale. zabıtların ihtarlarına kulaklarını vererek olsun itibâr etmiyerek ve Pol Ariço'mın büyük bir müzayaka içinde bulunduğundan bahisle vâki olan istimdâdlarından habersiz görünerek hiçbir harekette bulunmadı.⁴³⁵

⁴³² Bu iki kardeş için Venedik'in Sen-Antonyo KİUsesi'nde şu kitabe görü-ltir: «Stephano patri, Antonlo avo, Hector Othobonus monumentum P.P. Hic eoboicum portum ab hoste occupatum trepidante claase navi sua solus ingressus est Â. 1470 ille, praelio navali ad coriplaslum, expugnata Turca-rum maxlma navi igne concepto comburittur.»

⁴³³ Beş hücumun târihleri: 25, 30 haziran, 5, 8, 12 temmuz, (Lojiye, Venedik Tarttû, c. 26)

⁴³⁴ Malatesta'nın Kâtibt'nin eseri, Sansovino'da meçhul bir müellif fAgn-boz'un ZapU> (La Presa di Negropöttte) eserine bkz. Sansovino, s. 322.

⁴³⁵ Daru, Venedik Tarihi, 2, s. 466. Loujiye, 235.

Dördüncü bir hücumda Türkler onbeşbin kişi kaybettiler;⁴³⁶ kale birkaç gün daha mukavemet ettiyse de kumandan Ariço, vuku bulan muharebede verdiği telefata ile muhafızların altıbin kişi kaybettiğini görerek, daha ziyâde mukavemet azminde bulunamayıp, kendisinin ve askerinin hayâtına ilişil-memek şartıyla teslim oldu.⁴³⁷ Mehmed buna muvafakat etti; lâkin sözünün şerefini -Ağrıboz surları önünde⁴³⁸ ellibin Osmanlı'nın ziyândan dolayı almak istediği intikama feda ederek, bütün muhafızları idam etti.⁴³⁹

Eskiler -Azopus'un kızı nâmına nisbetle-Obea, yahut şeklinin uzunluğundan dolayı Makris, yahut demir mâdenlerinden dolayı Halkis ve Halkondantis, yahut ilk sakinleri olan Abanti'lere nisbetle Abantis adlarını verdikleri Negropont (Ağrıboz), vüs'atiyle, ehemmiyetiyle, arazîsinin verimliliğiyle, burunlarıyla, Örip'in⁴⁴⁰ yedi defa vuku bulan medd ve ceziriyle bir an için okuyucuların nazarı dikkatlerini çekmeğe şayandır. Omirus (Homerus) tarafından⁴⁴¹ bağlarının sitâyîşiyle şöhret verilen Histiea, yahut Aureos şehri -ki adanın eski payitahtı idi-Teletriyus⁴⁴² Dağının kuzey yamaçlarında ve Kolenum burnuyla Artemis Mabedi ve Temistokles'in Acemler'e⁴⁴³ ilk galebesiyle ün kazanan Artemis adasının batısında kâindir. Şimdi «Negrepont» denilen ve eski ismi Halkis olan idare merkezi daha güneyde olup Örip Denizi burada o kadar darlaşmıştır ki, adadan asıl karaya kulelerle çevrili bir köprü atmak mümkün olmuştur.⁴⁴⁴ Ortaçağ'da aradaki berzah «Egripos» diye isimlendirilmiş ve biraz bozularak ondan alınan «Negrepont» ismi «Egrip Köprüsü» mânâsını mutazammın bulunmuştur. Şimdi Gravalinais köyünün bulunduğu mevkide Obe'nin en eski ve en meşhur şehirlerinden biri olan Eretriya ve Etus (Vetus) şehirleri kaaim idi. Daha güneye doğru, şimdi Kastelroso denilen ve şarablan, mermeri, yanmaş taşı (hacer-i fetile) ile meşhur olan Karistos ve bir Neptün Mâbedi'ni hâvî olan Greistus şehirleri bulunuyordu. Öbe (Obe) buğday, şarâb, demir, tuz, mâden sulan hâlâ bütün Yunanistan'ın en çok rağbet ettikleri sulardır. Mevki ve tabiatıyla şu suretle imtiyaza hâiz olan bu ada

⁴³⁶ Daru ve Lojlye, yine aynı sahtfeler.

⁴³⁷ Daru, 2, 467.

⁴³⁸ Osmanlı müverrihlerine nazaran yetmişbin.

⁴³⁹ Agnboz'un Zaptı eseri.

⁴⁴⁰ Liusus, 28, 6.

⁴⁴¹ Omirus (Homerus), 2, 537.

⁴⁴² Strabon, 9; Tit-Uö, 28.

⁴⁴³ Kornelyus Nepos, Temistoktes, 3.

⁴⁴⁴ Valpol'un Hâtıralarına bakınız. Aded: 33, s. 528.

civar hükümetler arasında ebedî bir ihtilâf sermâyesi olmuştur. Zaman zaman, Yunanistan'da birbirini takip eden hükümetlerin eline geçmiştir. Bir vakit Atinalılar, Spartlar (Ispartalılar) Makedonyalılar Ağrıboz için aralarında münazaaya tutuştular. Makedonya Kralları'ndan Roma cumhuriyetine, sonra Bizans imparatorlarına, onlardan Venedikliler'e geçmiştir. Eskiçağ târihinde bir müddetçik büyük hükümdarlardan Serahs'm, Antiokus'ün, Mitri-dâd'ın, elinde bulunmuştu. II. Mehmed Hân'ın kırkiki yaşında ve cülusunun yirminci senesinde diğer fetihlerine ilâve etmesine kadar Venedikliler'in mülkiyetinde idi.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Yunan'm istiklâliyle kaybedildi. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/46-90

Sultân Mehmed, 1427 (823) senesinde doğduğu cihetle 1470'de kırkikinci yaşına ve cülusunda yirminci senesine giriyordu. Hatırlatırız ki Fâtih'in saltanat müddetini Hicrî takvime göre 855'den 875 senesine kadar hesap ettik. Osmanlı müverrihleri Ağrıboz fethini 1468 (873)'de gösterirler. Venedik müverrihleri ve onlara imtisâlen Lojiye ve Daro 1470'de, Ağrıbozun Zaptı» eserinin meçhul müellifi 1471'de gösterirler. Bu fetih, Neşrî tarafından Osmanlı târihinin en parlak fütuhâtından biri olmak üzere yazılmıştır. Bratoti'de Sa'dü'd-dîn'e (2, s. 344); İdrîs'e (varak: 129); Solak-zâde'ye (varak: 57), Âlî'ye (Mehmed Saltanatının 22. Faslı); Nuhbetü't-Tevârih'e; Ravzatü'l-EbrâVa; Takvîmü't-Tevârih'e (873 senesi); Lutfî Paşa'ya (s. 61), Cihân-nümâ'ya (s. 687) müracaat. Venedik muahedeleri ihtiva eden büyük boyda yedi cilt üzerine tertib edilmiş

mecmuadaki (Libri dei pattı) vesikalar Lâtinler'in Kostanti-niyye'yi zaptlarından Ağrıboz'un Fâtih tarafından ele geçirilişine kadar olan müddete âit Ağrıboz târihini bir dereceye aydınlatırlar. Ada, evvelâ Raven Karçerio, yahut bu vesâikin dediği gibi Ravanus de Caceribus tarafından idare olunmuştur. Ada'nın ona tefvizini hâvi berât Doc Ziani tarafından imza edilmiş ve 1209 Mart'ı târihiyle târihlenmiştir. Raven 1210 târihi Şubat'ıyla imza ettiği bir mektup mucibince Cumhûr'a, onların emirgüzârlığını kabul ettiğini (Mezkûr mecmua, c. 2, varak 211 ve 212) yazar. Altı sene sonra, a.g. mecmuanın 4. c. nde 301. sahîfede taksim olunmuştur. Nihayet, Vilhelm Dö Veron ile Venedik Doc'u Rainero Jeno arasında, balyos Marko Grade Niko ma'rifetiyle aktedilen 7 Kânun-i sâni 1256 tarihli bir ittifak ahid-nâmesi mucibince Ağrıboz Hâkimi Ahai Prensi aleyhine şiddetle muharebeyi taahhüd ediyor.

ONBEŞİNCİ KİTAP**II. MEHMED'İN FETİHLERİ**

İltizam usûlünün ihdası. -Tokat önünde tahribat. -Mahmûd Paşa'mn ikinci vezir-i âzamhğı, -Pâdişah'ın mektubu. -Akkoyunlu ve Karakoyunlu sülâleleri. -Ka-raman'a, dördüncü sefer. -Uzun Hasan'ın târihi. -Uzun Hasan'ın Beğlerbeği Murad Paşa'ya, galebesi. -Tercan'da Pâdişâh ile muharebesinde hezimet. -Ehl-i Salîb donanmasının tesiiûrâtı. -Vezir-i âzam Mahmûd Paşa'mn azl ve idamı. ~ Adalia'ya hücum. -Karaman kalelerinin fethi. -Beşinci seferde tabiiyyet altına alınan Kara-m&n'a Şehzade Cem'in vâlî nâsbı.

Sultân Mehmed, ne kadar memleket fethetse kanamadığından, Anadolu'da yeniden seferler tasarladı kî, bunlar kendisini beş sene mütemadiyen ve münhasıran işgal edecekti. Pâdişah'ın muzafferiyetleri Karaman halkının kendi namlarına mensup aileye irtibatlarını tamâmiyle mah-vedememişti. fshâk'ın oğluyla validesi -İd Silifke şehrini hâlâ ellerinde bulunduruyorlardı-halk arasında gizli gizli cereyan eden isyan temayüllerini alevlendirmek için hükümet merkezlerini ilkaât merkezi hâline koymuşlardı. Bir taraftan da genç beğin amcası ve fshâk'ın kardeşi olan Kaasım Beğ, hâmisî Uzun Hasan'ın yardımıyla ahâlînin eski hanedana muhabbetinden tamâmiyle istifâde ediyordu. Mehmed, Karaman'dan azimetinden önce Turgud Tatarları aşiretini yan yarıya tenkil eylemiş ise de, yine Tatarlar'dan Varsak denilen ve Timur'un istilâsından beri oralarda kalmış olan aşirete ilişmemişti. Alâiye arazisi de Küçük Asya'nın son hükümdarları olan Selçuklular Hânedâm'ndan Kılıç Arslan'ın hükümranlığı altında henüz müstakildi. Bir takım halkın muhabbetsizliği, bir takımının da korkusu, aralarında -Osmanlılarca muhataralı olabilecek-bir yakınlaşmayı istilzam etmiş ve bir fesad çıkması hususunda şüphe bırakmayacak surette vukua gelen hareketler, tehlikeyi artırmıştı. Bu fesadı bastırmak için Vezîr-i âzam Kûm Mehmed Paşa külliyetli bir ordu ile Anadolu'ya yürüme emrini aldı.⁴⁴⁶ Tama'kârlığı yüzünden, Ka-raman'ın Ereğli ve Lârende kazalarını vergi altında ezdi. Lârendeliler, cami ve medreselerinin ravza-i Peygamberî'yi

⁴⁴⁶ Osmanlı müverrihleri bu sırada tatbik edilen mezalimi sarihen beyan edereler: OL sitem-pişe hemişe cevr ve zulmi adet idüp... dah sonra: Akıbet itdüği zulm ve fesadun kendü dahi cezasını buldi.

içine alan Medîne-i Mu-kaddese'ye vakf⁴⁴⁷ edilmiş olduğunu beyanla, hiç olmazsa bunlara ilişilmemesini istirham ettiler; Zâlim Vezîr, cevâp yerine geçmek üzere temsilcilerden meydana gelmiş olan hey'eti kamilen idam ettirdi.

Rum Mehmed Paşa Karaman beldelerini baştanbaşa mezâlim altında inleterek Varsaklar'ın⁴⁴⁸ buldukları yerlere tecâvüz ve onlar hakkında da vahşîyâne muamelesini tekrar eyledi. Fakat Varsak reislerinden Uyuz Beğ nâmında biri Taş-ü derbendlerine atılmış ve kahraman arkadaşlarıyla Türk süvarisinin hücumunu beklemişti. Mevkiinin manialarla mahfuz olması, aleyhinde yapılan hücumları müdâfaaya kifayet etti. Bu kavgalarda Osmanlı askerinin yarısı zayi olarak, Rum Mehmed Paşa bunların bakiyyesini ancak o vakte kadar alabilmiş olduğu ganimetleri terke-derek kurtarabildi. Varsaklar Mehmed Paşa ile askerinin hep kaçmakta olduklarını görmeleri üzerine Vezîr-i âzami parmaklarıyla reislerine göstererek müstehziyâne:

-«Ne vezîr-i kerîm imiş ki bizim ayağumuza kadar altunlar getirdi!» diye bağurdılar.⁴⁴⁹

Pâdişâh -hezimetinden dolayı haysiyetini kaybetmiş olan-Vezîr-i âzam'ı azlederek, makamını, esaretten Bosna Vâlîliği'ne kadar yükselmiş olan tshâk Paşa'ya verdi. Bu vezîr-i âzamin mezâlimi, vahşîliği devletine (iktidarına) sebep olduğu gibi, felâketine de yol açmıştır. Rum Mehmed Paşa -milletinin saadeti eseri olmak üzere ancak üç ay vezîr-i âzam-lık makamında bulunmuştur-Osmanlı târihinde ancak iki cinayetinin hâtirasını bırakmıştır; onun iktidarı zamanındadır ki, «mukataa» usûl-i mâliyesi idhâl edilmiştir. Sultân Mehmed bunu bizzat kendisi tasavvur ettiği için, nazarında kıymetdâr idi. Kostantiniyye'nin fethini müteakip, Mehmed, ıssız olan payitahtı şenlendirmek için her taraftan muhacirler gönderildiği sırada, bu yeni gelenlere verilen haneler üzerine icâre (kira, gelir) makamına kaaim bir vergi tarhetmiş idi. Bu muamele fethedilmiş olan şehre yeni nakledilmiş

⁴⁴⁷ «Vakf» kelimesi, umumiyetle, terk, tahsis, tevdi hususlarını mutazamm olup, alelade kabû suretine göre bir şefkat hissiyle mukaddes bir cihete, insanî ihtiyaçlara, umûmî dinî vazifelere tahsis edilmek düşüncesini içine alır. Üç nevi vakf vardır: 1 -Camiler, 2 -Fukaraya ve umumî olarak insanların İhtiyaçlarına iane için açılan müesseseler, 3 -Camilere bağlı bulunan âdi vakıflar (Fransızcaya tercüme edenin haşiyesi). (Bu mütercim kendi nokta-i nazarına göre yürüttüğü bir düşüncedir; evkafın tarif ve taksimi sadedden hâriç olmakla beraber, nakledilmiş olan haşiyede izaha muhtaç birşey olmadığından mütalaa ilâvesine lüzum görülmedi. Mütercim).

⁴⁴⁸ Toros Dağı'nın, Silifke'nin kuzeydoğusundaki kısmına Varsak Dağı denilir. Cihân-oûmâ. s; 611.

⁴⁴⁹ Bratutu'da Sa'dü'd-din, s. 250; Solak-zâde, varak: 57, Neşri, s. 222. Asıldan. «Varsak beğçeğizleri Uyuz Beği karşılayup «Bu paşa ne hoş dev-letlü imiş ki cem' itdüğü mâli ayağumuza getirüp dökdü» diyu tahak-küm tarîki ile alkışladılar^ Sa'dü'd-din, s. 517. Mütercim.

olan birçok Müslümanların avdetine sebep oldu. II. Murad'ın silâh arkadaşı Lala Şâhîn'in arz ve ihtârâtı üzerine, Mehmed bu icâreyi lağvetti. Lâkin Rum Mehmed Paşa sadâreti zamânında o vergiyi tekrar ihdas etti ve zirâat yapılan araziye de ta'mîr ettiğinden, bu târihte birkaç defa zikri geçecek olan mukataa, yâni kurada iltizâm usûlünün ihdası yine onun idaresi zamanında olmuştur.⁴⁵⁰

Yeni vezîr-i âzam İshak Paşa Rum Mehmed Paşa'nın bozgunluğundan sonra bütün memleketi eski beğîlerinin lehine kıyam ettirmiş olan İshak Beğ'in kardeşi Kaasım Beğ'i vurmak üzere zaman kaybetmeksizin Karaman'a azimet eyledi. Vezîr-i âzam, Kaasım Beğ'e Mut kalesinde tesadüf ederek muharebeye icbar etti ve tamâmiyle hezimete uğrattı. Mut ve Niğde kalelerini tekrar inşâ ettirdikten sonra Varköy,⁴⁵¹ Uç-Hisar, Ortahisar kaleleri ile Aksaray (Garsaora) şehrini fethettiler.⁴⁵² Pâdi-şah'ın kat'î emri üzerine Aksaray ahâlisini kaldırarak Kostantiniyye'ye nakletti ki, bugün «Aksaray» adıyla isimlendirilmiş olan mahallede iskân edilmişlerdir. Bütün bu vak'alar, Mehmed'in Ağrıboz adası seferini icra ettiği sene zarfında cereyan etmişti (1471/876). Ertesi sene, âdî bir yeniçeri neferliğinden üç tuğlu paşalığa yükselmiş olan Gedik Ahmed Paşa, bir ordu ile Alâîye'nin zaptına gönderildi. Selçuklu Sultânı Alâü'd-dîn Keykubâd⁴⁵³ tarafından deniz sahilinde ve eski Koreçeziüm beldesinin yerinde inşâ edilmiş olan bu şehir, beş-altı yüz kadem yüksekliğinde ve birbirini takip eden beyaz ve kırmızı tabakalardan dolayı şâyân-ı dikkat bulunan kayalıklar üzerine bina edilmişti.⁴⁵⁴ Paşa, Alâîye hükümdarı Kılıç Arslan'ı teslim olmak için ikna ile haremi ve çocuğuyla birlikte Bâb-ı Hümayûn'a gönderdi. Padişah, hemen itaat etmesinden dolayı, mükâfâten, idaresi için Gümülcine'yî tahsis eyledi.⁴⁵⁵ Fakat biraz sonra Kılıç Arslan av bahanesiyle firar ederek Mısır'a gitti. Haremi ve oğlu kederlerinden terk-i hayat ederek Gümülcine'de ikisi bir kabire defn edildiler. Kılıç Arslan Pâdişah'm vermiş olduğu bir elması Zât-ı Şâhâ-ne'ye iade olunmak üzere Mısır'dan Gedik Ahmed Paşa'ya göndermişti. Ahmed Paşa bunu kuyumcudan aldığı birçok pahalı taşların içine katarak -İstanbul'a vusulünde-cümlesini Pâdişah'a takdim eyledi.

⁴⁵⁰ Neşrî, varak: 193, Kostantiniyye'nin fethini müteakip.

⁴⁵¹ Sa'dü'd-dîn'de «Vara Köyü». Mütercim.

⁴⁵² Kaufer'in Kostantiniyye haritasına müracaat.

⁴⁵³ Cihân-ntimâ, s. 621.

⁴⁵⁴ Bufor'un Kajamania'sj. Salname-i Edebiyat, Ondördüncü Kitâb.

⁴⁵⁵ Hacı Kalfa'nın Rûm-İH s i, s. 69.

Sultân Mehmed mücevherâtdan pek güzel anlardı; kendi elmasını görür görmez tanıdı. Her ne kadar paşalarının bu türlü hallerine müsamaha etmek mu'tâdı değilse de Gedik Ahmed Paşa'nın Karaman'da asayiş iade işindeki hizmetlerini nazar-ı dikkate alarak, kendisini affetti.⁴⁵⁶ Karaman Beğ'i tshak Beğ Uzun Hasan nezdine firar ettiği vakit haremiyle oğlu Mehmed Beğ'in Silifke kalesine kapanmış ve Osmanlılar'ın bütün kuvvetlerine karşı orada sebat eylemiş olduklarını evvelce söylemiştik. Beğ'in haremi, zevcinin vefatı haberi üzerine Padişaha bir sefaret hey'eti göndererek itaat arzemiş olduğundan, Sultân Mehmed Gedik Ahmed Paşa'yı kaleyi tesellüm etmeğe memur eyledi. Vezir bu emri ifa ettikten son-ra? - içerisinde îshak Beğ'in biraderi Pîr Ahmed'in ailesiyle îbrâhîm Beğ'in oğullarından babası sağ iken vefat eden Mehmed Beğ'in kerîmesi ve bu beğlerin yeğeni olan fevkalâde güzelliğiyle meşhur bir kızın bulunduğu Mûkan⁴⁵⁷ kalesi üzerine yürüdü. Gedik Ahmed kalenin tes-lîm olması üzerine bulunduğu hazînelerle Mehmed Beğ'in kerîmesini Pâdişah'a gönderdikten sonra Levleke (Lülge)⁴⁵⁸ kalesini muhasaraya gitti. Kaleyi zaptettiği vakit muhafızlarından bir kısmını kati ettirerek diğer kısmını da surlardan aşağı attırdı. Lâkin Uzun Hasan ordusunun yaklaşması Pâşa'nın yeni fetihlerini muhafazaya müsâade etmediğinden, Gedik Ahmed Konya'ya doğru çekildi.

Uzun Hasan Sultân Mehmede' karşı Karaman Beğlerinin hukukunu müdâfaaya karar vererek Osmanlı hududunu tecâvüz ile Tokad'a doğru ilerlemişti. Nezdinde, Mehmed'in amca-zâdeleri Pîr Ahmed ile Kaasım Beğ bulunuyordu. Ordu, Uzun Hasan'ın veziri Ömer Beğ ile yeğeni Yu-sufca Mirza'nın kumandaları altında idi. Tokad'ın Timur tarafından zaptı esnasında görülmüş olan vahşetler bu defa şehir tekrar alındığı vakit yenilendi. Belde kül hâline getirilip, ahâlîye bin türlü işkence icra edildi. Bu Türkmenler -Osmanlı müverrihlerinin kavlince tabiatlarının gereği olan⁴⁵⁹ -

⁴⁵⁶ Sa'dü'd-din'in mütercimi Hammer (Bratutu?) bu elmas fıkrasının rengini biraz değiştirmiştir. Hoca'dan özetlenmiş şudur: "Kırıç Arslan seyahat tarihiyle Mısır'a gitmişidi. Kendisi cevahir san'atında mahir olduğundan renge çekmek üzere mukaddema Pâdişâh bir ağır tas vermiş; taş, Arslan Beğ'in yanında kalmış; Mısır'da boyamış; huzûr-ı şahaneye İsal olunmak üzere Gedik Ahmed Paşa'ya göndermiş. Pasa «bir kuyumcu getirdi, satılıktır.» diye arz etmiş. Fâtih görür görmez, teşhis ile «Bu benim Kılıç Arslan'a, verdiğim taştır» buyurmuşlar. Pâdişâhın gördüğü elmasların nihayeti yok İken bunu tanıması üzerine Gedik Ahmed Pasa'yı hayret almış. Hoca Efendi fıkrayı «Ukûlül-mülûk mülûkü'l-ukûl» kelime oyunuyla sona erdirir. Mütercim.

⁴⁵⁷ Bratutu'da Mukanu, kitap: 2, s. 255 (Sa'dü'd-din'de Mim. Vav. Kaf. Nun.)

⁴⁵⁸ Bratutu'da Sa'dü'd-din, kitap: 2, s. 255. Solak-zâde, varak: 57, Neşri, v: 224.

⁴⁵⁹ «Tabiat-ı Türkmâniye muktezâsım zuhura getirdikten sonra» Solakzâde.

vahşetlerini icra ettikten sonra Ömer Beğ, Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza ile Pîr Ahmed ve Kaasım'ı onbin neferle Tokad harabelerinde bırakarak Diyarbekir üzerine yürüdü. Yusufça, Karaman Beğlerinin telkinlerine uygun olarak, onların hak iddia ettikleri memleketleri fahrîb etti⁴⁶⁰.

Tokad'da irtikâb edilen vahşetler ve Karaman'da icra olunan tahribat haberleri üzerine Sultân Mehmed'in hiddetine nihayet olmadı, tik sözü çadırının hemen Üsküdar'da kurulmasını emretmek oldu. Bütün paşalara, beğ-lere umûmî bir emirname gönderdi. Anadolu sahilinde ve maiyyetinde toplanmak üzere meşîyyet-i seri'a ile gelmelerini emretti. Tehlike pek yakın idi; düşman birkaç merhale daha gelmiş olsa Küçük Asya'nın kalbinde bulunacaktı. Vezîr-i âzam îshak ile Karaman valisi bulunan Şehzade Mustafa bütün îran ordularının hücumuna mâruz idiler. Maiyyet-lerinde müdâfaa edecek asker pek olduğu cihetle -dişlerinin vaziyetinden dolayı «Gedik» adı verilen-Ahmed Paşa'nın fırkasının Yusufca Mirza'ya mağlûbiyetinden sonra her dakika düşmanın eline geçmek tehlikesinde bulunuyorlardı. Sultan Mehmed, Mahmûd Paşa'yı vezîr-i âzam-ıktan azletmiş olmasından dolayı kendisine terettüb eden zaran şu tehlikeli zamanda takdir ve hatâsının tamirinde acele ederek, o muhterem hâdim-i devleti ikinci defa olarak devletin en büyük mesnedine davet etti. Yine bu zamanda idi ki, bu ahvâlde ne suretle hareket edeceğini mutazammın olarak oğlu Sultân Mustafa'ya (Sultân değil, şehzade) kendi eliyle yazılmış bir emir (hatt-ı şerif) gönderdi. Osmanlı Devleti'nin bidayetlerinde pâdişâhlar yazı yazmak san'atına âşinâ olmadıkları zaman ellerini mürekkebe batırarak kâğıd üzerine bastıkları nişaneden başka hatt-ı şerîf yok idi. Bu nişaneden bugün görülen tuğra-yı hümâyûn'un ortaya çıktığı daha önce yazılmıştı. Sonraları pâdişâhlar bizzat yazı yazmağa ve bizzat hükümet idaresine tenezzül ettikleri vakitlerde dahî kamilen kendi ellerinden çıkmış vesaik pek nâdir olmuştur. Şimdi dahî hatt-ı şerîf bir ahidnâmenin, bir berâtın, dîvân-ı hümâyûnden çıkmış emirname-lerin üstlerine, pâdişâhların kendi elleriyle yazdıkları bir satırdan, yâhud birkaç kelimededen ibarettir. Umûmî surette, sultânların nâme ve fermanları kendi kalemlerinin mahsûlü değildir. Nasıl ki Avrupa hükümdarlarının el yazısı denilen vesikalar da -birçok defalar bir kâtibin kalemi eseri olmadığı farz olursa bile-kendi fikirlerinin mahsûlü değildir. Türkiye'de bu kaidenin müstesnaları sair memleketlerden daha azdır. Bununla beraber o türlü

⁴⁶⁰ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Neşri, tdrîs.

vesikalar -ale'l-husus kalem oynatmaktan ziyâde kılıç kullanmakla tanınmış bir âmir-i mutlakın, yâhud bir fâtihin yazısı olduğu halde-târih nokta-i nazarına göre husûsî bir ehemmiyet kazanırlar. Sultân Mehmed'e gelince, yalnız edebiyat ve san'atm gayretli bir hâ-mîsi olmayıp, her ne zaman şan ve zafer arzusu nefsinde sükûn bulup da yeni fetihler tasavvurundan hâlî kalır ise, ilimlerle ve bilhassa şiir ile iştigâl ederdi. Bununla beraber, saltanatı zamanına âid devlet evrakı, otuz sene zarfında bütün Avrupa ve Asya hükümdarlarına gönderilen mektuplar -ki Osmanlılar'ın revnak muzafferiyetlerini hissettirmek için hep ez-hâr-ı beyân ile müzeyyendir-pâdişâhın değil, sarayın en mümtaz ulemâsının kalemi eseridir. İstanbul fethinde Mısır sultaniyle İran şahma yazılan zafer-nâmeler, zamanının en itibarlı ulemâsından olan muallim-i sultanî Molla Gürânî inşâsıyladır. Fâtihi'nin yirmibeş kıt'a olan siyâsî yazışmalarından (ki vak'alarını yazmakla meşgul olduğumuz vakitten bir asır sonra -evvelâ reisü'l-küttâb, sonra nişancı-başı olan-Feridun'un Osmanlı târih araştırmaları için takdiri kaabil olmayacak derecede bir kıymeti hâiz bulunan eserinde toplanmıştır) yalnız dördü, yâhud beşi II. Mehmed'in kalemiyle olmak gerektir. Diğer birkaçı da, belki gençliğinde Manisa valisi iken -tahta câlis olduktan sonra muhabere işlerini muallimine yâhud devletinin kâtibine terke mecburiyeti vaktinde bulamayacak olduğu-boş vakitleri içinde yazılmıştır. Eğer o vesikalardan birkaçı bizzat padişâhın kalemi eseri ise, bunlardan biri Uzun Hasan'a karşı gönderilen ordunun ser-askerliğine yâni başkumandanlığına tâyîn olduğunu mutazammın oğlu Mustafa'ya muharrer olan mektuplar⁴⁶¹ Bunun her ibaresinde Mehmed'in fikrinin cevelân tarzı görülür. Mektup aşağıda nakl olunmuştur.⁴⁶²

«Ebûl-feth ve'l-magâzî cennetmekân Sultân Mehmed Hân Gâ-zî hazretlerinin taraflarından mahdumları ve Karaman Hâkimi olan Şehzâde-i

⁴⁶¹ Notlar ve Açıklamalar, Onsekizinci Kitap, Not: 24'de de yazıldığı gibi, Hammer'in Fâtihi şehzade iken yazdığını söylediği bâzı muharrerât ilk saltanatı zamanındadır. Şehzade Sultân Mustafâ'ya yazılan berât, unvan ve üslûbuna nazaran Dîvân-i Hümayûn kaleminden yazılmış olacak ise de, Fâtihi'nin emir ve ta'-rifıyla tastîr olduğunda şüphe olamayacağı gibi, bâzı ibareleri Sultân II. Mehmed'in lisanından sâdir olduğu veçhile, belki padişâhın kalemiyle yazılmış olabilir. (Fermanda dercedilen (nûr-i hadîka veya) «Nevr-hadîka» terkinindeki «nevr» (nûr) kelimesinin ağaç ve nebat çiçeği mânâsına olacağı -işbu tercümeyle nazari mütalâalarından imrâr buyurmaları bâis-i şeref olan- bir zât-i âlînin ihtarı üzerine, Terceme-i K a anı us'a müracaatla tahkik olduğu, Onbeşinci Kitab'ın 16 numaralı dipnotunun bir fikrasının tashîhen beyân olunur.)

⁴⁶² Müverrihin tercümesi yerine ünvanıyla beraber Mt|nşe&t-ı Feridun'dan aynını alıyoruz. (Bu hatt-ı hümayûn Münşeâtı Feridun'da ikiyüzyırlmı-altıncı parçadır. Bütün Münşeât 267 parçadan mürekkep olarak bunların 128'i pâdişâhlar tarafından gönderilmiştir. Yarısından ziyadesi onların cevâbı, yâhud sair vesikalardır.)

Sultân Mustafa hazretlerini mumaileyh Uzun Hasan'ın muharebesine serdâr nasb eylediklerinde ısdar buyurdıkları berât-ı şerifin suretidir:

«Ferzend-i ercümend-i devletyâr ve veled-i saâdet-mend-i kâm-kâr, nûr-i hadaka-i saltanat ve şehryârî, nûr-i hadîka-î hilâfet ve nâmdârî, adudü'd-dünyâ ve'd-dîn, avnü'l-islâm ve'l-müslimîn, el-müeyyed min inda'llahi'l-meliki'l-a'lâ(oğlum Mustafâ, tale bikahu ve nâle menâhu, tevkî'i refî'i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Merhûm-ı mağfurunleh Cihânşâh pâdşâh ve saîd ve şehîd Sultân Ebû Saîd, nurullahu merkadhüma vak'alarından sonra müstehak-ı darûresen olan Uzun Hasan deme-rehullah, bu canibe merreten ba'de âhiri bî-edebâne mekâtib gönderüp kinayeden hâlî olmamağın (cevâbu'l-esfehi's-sükût) üzere rubah-ı mezbûre hâb-ı hargûş virilüp şîrân-bîşe-i gaza ve hizebrân-ı kûh ü gabirle anın tedârikindeyiz, inşa'allahü Tealâ. Amma bu eyyamda anın ba'zı ümerâ-i nikû-san Karamanoğlu tahrikiyle diyâr-i İslâm'a kasd itdüğün arz eyledüğün ecilden def'n ve refiyçün seni ser-asker idüp büyürdüm ki

Anatoli ve Rûm-ili beğlerbeğisi ile vakt-i hâcetde üzerlerine varup bitevfiku'llah bâb-i müdâfaada dakika fevt itmeyesiz. Tahriren fî evâil-i şehri safer hatem bi'l-hayr ve'z-zafer, sene seb'a ve semânın ve semânemâihu. Be-makam-ı Kostantiniyye. (887/1472).⁴⁶³

Mahmûd Paşa, donanma amiralinin (kapudân paşanın) mu'tad makam olan Gelibolu'dan Üsküdar'a azimetle pâdişâhın elini öpmek şerefine nail oldu. Şimdiye kadar icra olunan tedârikâtm bu sene kış gelmezden evvel Uzun Hasan'ın müthiş ordusuna galebe etmek ümidiyle muharebeye girişebilmeğe kâfi olmadığına hükmetmesinden, yahut Sultân Mustafa'ya olan şahsi garazından, bizzat Pâdişâhın maiyyetinde olmadıkça sefer muhatarât ve şerefini Şehzade ile paylaşmağa rızâ göstermemeyi ve onun emri altında hizmet etmemeyi azmetmiş bulunmasından dolayı, mevsimin pek ilerlemiş olduğunu, Karaman'da kışın pek şiddetli hüküm sürdüğünü,

⁴⁶³ Münşeât-i Feridun'un İstanbul temsilinin 272. s.den. «Nûr-i hadîka» kelimesi yerinde başka bir kelime olacaktı, zannolunur. Çünkü tekrar etmiş bulunuyor. Nâl-i menâh: Arzusuna nail olsun. «Ve saîd ve şehîd» harf-i âtufe-i ziyâde olmak muhtemeldir.» Cevâbü'l-esfehi's-süût». «Akılsıza verilecek cevâb sükûtndan İbarettir»; Hammer'in de işaret etmiş bulunduğu üzere darb-ı meseldir. (Mütercim).

877 Hicrî senesi başı 1472 Milâdiyesi Hazîran'ının 9'una tesadüf eder; binâenaleyh Safer*'in ilk on günü Temmuz'un ortalarına tesadüf eder. (Metinde Feridun'dan naklen, Fâtih'in oğluna berâti târihi 887 gösterilmişse de bunda hatâ vardır. Doğrusu 877 Olacaktır; nasıl ki Takvîmü't-Tevârîh dahi bir sene sonraki Uzun Hasan muharebesini 878'de gösterir. Uzun Ha-san'ın inhizâmma târih olan «Butlan keydü'l-hâineyn» ibaresi ile «Ve yensurikallahu nasaran azizen» âyet-i kerîmesi bunun iki çok kuvvetli delilidir. «Ha'ineyn» lâfzının hemzesi ya: 10 hesâb olunmalıdır. Hammer her ne kadar 877 başlarını 9 Hazîran'a tesadüf ettirmiş ise de Gâzî Muhtar Paşa hazretlerinin IslâhiT-Takvîm'ine nazaran Hazîran'ın 8'ine tesadüf etmektedir. (Mütercim).

ordunun harb levazımı ve zahirelerin henüz ikmâl edilmemiş bulunduğunu, Pâdişah'a arz ile memleketin başlıca mevkilerine imdâd ve Türkmen aşiretlerinin zulümlerini men etmek üzere Anadolu Beğlerbeği Dâvûd Paşa'nın ileri gönderilmesini istirham etti. Mehmed bu surete muvafakat ederek, karârın Pâdişâh tarafından Sultân Mustaaf ya tebliğini müteâkib Dâvud Paşa me'mur edildiği cihete gitti. Bununla beraber, Yu-sufca Mirza Karaman Oğulları'yla birlikte müttefiklerinin memleketleri-in talan ediyordu, Akşehir'den⁴⁶⁴ güneye doğru, yâni Hamîd⁴⁶⁵ kazasında vâki Karamut⁴⁶⁶ üzerine yürüdü; oradan da doğuda -yine o nâm ile yâd olunan-göl üzerinde Kura-üi'ne⁴⁶⁷ yöneldi. Bu gölün kenarında bir gün evvel Yalvac'dan gelmiş olan Şehzade Mustafa ile Dâvûd Paşa kumandasında bulunan Osmanlı ordusuna tesadüf etti; kanlı bir cenk vuku buldu. Yusufca Mirza ordusu tamâmiyle bozularak tam bir kaçış hâlinde Uzun Hasan'ın ülkesine döndü. Ser-asker Şehzade Mustafa'nın muharebe neticesini bildirmek için gönderdiği arıza evvelce naklettiğimiz hatt-ı şerif gibi sahibinin tefekkür tarzını gösterdiğinden bizce fi'l-hakîka şehzade tarafından yazılmış görünüyor. Veciz, basit, fermân-berâne, mahviyetkârâne olması cihetiyle diğer zafer nâmelerinden mümtaz olduğu için tercümesini vecîbe addediyoruz:⁴⁶⁸

«Dergâh-ı feth-i karin ve bârgâh-ı zafer-i zamin türabına arz-ı bende-i kemtereyn budur ki: HâHyâ fermân-ı şerif vürûdun-dan sonra müstehak-ı darûresen olan Uzun Hasan, demrehul'illa-hın akaarib-i akarib (akreblerden ibaret olan akrabalarından) -şiarından îbnü Ümmî Yûsuf-i bedbaht bir iki karındaşla-riyle ve nice benâm Şark beğleriyle Karaman bî-hânümânın evlâdından Pir Ahmed ve Kaasım'ın Önlerine düşüp Kaysariy-ye'den beri ubur itdüklerinde bu bendeleri dahî mahmiyye-i Konya önünde yoklama idüp, hâzır bulunan leşker-i zafer-eser ile müdâfaalarına müteveccih olup, Anadolu beğlerbeğisi lalam Gedik Ahmed Paşa sağ koluma ve Rûm beğlerbeğisi Mehmed Paşa bendeleri sol kolumda turup, mâh-ı

⁴⁶⁴ Akşehir Türkler'in hikmet sahibi mizahperesti Nasreddin Hoca'nın yattığı yerdir. Evliya Seyâhatnâmesi'ne ve JahPbuoher der Litteratur eserine müracaat, 19, s. 64.

⁴⁶⁵ Mc Kineir, s. 208. Bu Karamut (bizim Sa'dü'd-dîn'de s. 524, Karamuk) yukarıdaki «Mut» değildir. Karamut, Karaman ile Hamid-lli hududu üzerinde, Mut ise Adana sâhilindedir.

⁴⁶⁶ Cihân-ntimâ, s. 639; Jahrbucher der Litteratur, 19, s. 72.

⁴⁶⁷ Kura-lli eskilerin «Coralis» (Koralis) dedikleri göldür. Cihan-nümâ'nın 619. s.nde taşknlara karşı <göi kenarında yapılmış sedlerden bahs ediliyor (Sa'dü'd-dîn'de, s. 524, Kır-ili.)

⁴⁶⁸ Müverrihin tercümesi yerine Müoşeât-ı Feridun'dan aynen alınmıştır.

rebî'ül-evvelin on-dördü vâki* olan şenbe günü⁴⁶⁹ müsâdeme-i saffeyn olduktan sonra ba'de'1-asr düşmanın bahtı güneşi guruba irişüp ve serdâr-ı serbedârı olan Yûsuf-ı mezkûrden karındaşları Zeynel ve Amrû Muzaffer ile dil tutulup ve sair ümerâsı Mehmed Bakır ve gayri nâmdârları hâk-i mezellete düşüp ve başları kesilüp hüsrû'd-dünyâ ve'1-âhire makûlesinden oldılar. Ve ba-kiyyetü's-süyûf vâdî-i mahûfoan girizân olanların ekseri tâh-i mühlükeden baş kurtarmayup helak oldılar: «Fek u ti a dabirü'l-kavmi'llezîne zalemû ve'1-hamdulillâhi rabbi'l-âlemîn». Ve bu cümle-i fütuhât saâdetlü pâdişâh-ı âlem-penâmn hayr duaları berekâtında olup, ümîddür ki, başbuğları olan Uzun Hasan dahî tîğ-i siyâset-i guzâtdan geşte ve serkeşte bî-gûr ve kefen tâh-i felâkete düşüp laşesi ta'me-i mûr ve mâr ola, inşa'allahu Tealâ. Ve bu müjde ile çaşnıgîr-başı Mahmûd kulları gönde-rilüp akabince mîr-âhûr Keyvân bendeleri bil-cümle alınan baş ve diller ile semmi saâdet-mendlerine yüz süriyi irişmek üz-redür. Bakî ferman dergâh-ı muallânındur.» «Bende-i bî-riyâ Mustafâ».⁴⁷⁰

Mehmed, düşman ordusu kumandanının demire vurulmasını, sair esirlerin de başlarının kesilmesini emretti. İki Karaman beği Ahmed ve Kasım harb meydanından kurtulmuşlardı. Ahmed Uzun Hasan'ın nezdine ino gitti; Kaasım Kilikya taraflarına giderek Silifke'ye iltica etti ve kaleyi tahkim eyledi.⁴⁷¹

Sultân Mehmed'i Uzun Hasanla muharebesinde takip etmezden evvel Ak-Koyunlu Türkmen Hânedâm'nın bu kudretli hükümdarı ile o aileye bir nazar atf etmek icâb eder. Uzun Hasan'ın faaliyetleri, hattî nâmı Avrupa müverrihlerinde pek noksan olarak bilindiği içindir ki, bu açıklamanın faydalı olacağını zannediyoruz. Hicretin sekizinci, Mîlâd'ın on-dördüncü asrı nihâyetinde Cengiz Hân Sülâlesi'nden Moğol imparatoru Argun'un hükümeti zamanında -biri Ak-Koyunlu, diğeri Kara-Koyunlu diye adlandırılan-iki Türkmen aşireti, buldukları çölleri terkedip, doğudan batıya yönelerek, birincisi Kapadokya, ikincisi Beynû'n-nehreyin (Mezopotamya) mıntıklarına gelip yerleşmişlerdi. Biri güneyde Diyârbe-

⁴⁶⁹ «Rebî'ül-evvel'in ondördü vâki' olan şenbe günü» aslından aynen alınmıştı. Hammer, bunun salı olmak iktizâ edeceğini beyân edi-

yorsa da, Islâhü't-Takvîm'e nazaran 887 senesi -Hammer'in pazar demesine muhalif olarak- pazartesi ile başladığı ve Rebî'ül-evvel'in ilk günü perşenbeye tesadüf edeceği cihetle, Rebî'ül-evvel'in 14'ü çarşamba olur (takvim ile tekml-i sülüseyn ve rü'-yet ihtilâfi olmadığı halde). Şu hâlde «şenbe» kelimesinden «çi-hâr» sukut etmiş olacaktır. 14 Rebî'ül-evvel 887: 19 Ağustos 1472 çarşamba.

⁴⁷⁰ Münşeât-ı Feridun, Nu: 227 (İstanbul basımı, s. 272 ve 273. Mütercim)

⁴⁷¹ Bratutu'da Sa'dü'd-din, kitap: 2, s. 255, Solak-zâde, varak: 58.

kir'de, diğeri kuzeyde Sivas'da. Ancak bir asır sonra, yâni Moğollar'ın İran'daki hükümetlerinin tahribinden pekçok zaman geçtikten sonra, dokuzuncu hicrî asır başlarındadır ki Asya'da bu iki aşiret ilk defa hükümdarlık hanedanı olmak üzere görünürler. Kara-Koyunlu Hânedânı'ndan doksanyedi senelik bir mevcudiyet içinde ancak dört,⁴⁷² Ak-Koyunlu-lar'dan ise doksandokuz sene zarfında dokuz hükümdar⁴⁷³ gelmiştir. Türkmen Kara Yûsuf, Kara-Koyunlular'm hükümetini te'sîs etti. Timur tarafından, memleketinden çıkarılması üzerine-Yıldırım Bâyezid'e iltica ve Pâdişah'ı Tatar Cihângiri'yle muharebeye teşvik etmişti. Bu hanedanın en kudretli padişahı olan Cihân-Şâh'm sukutu, Uzun Hasan'ın şerefin zirvesine çıkardığı Ak-Koyunlu Hanedanı târihiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Cihân-Şâh, Kara Yûsuf'un torunu ve ikinci canisini idi: îrâkeyn'i (Irâk-ı Arab ve Acem) ve eskiden Antropaten denilen Azerbaycan'ı harben elde etmişti; Moğol şehinşahların eski payitahtları olan Tebriz'de ikamet ederdi. Defalarca bahis mevzuu etmek fırsatına nail olduğumuz Kara Yuluk (Kara Sülük; Kara Yülük), Ak-Koyunlu Hânedâm'nın riyasetinde bulunmuştu. Kara-Koyunlu Hânedânı'ndan bir hükümdar, Asya'nın batısında Timur'a rehberlik ederek, bu sayede memleketlerini genişlettiği sırada,⁴⁷⁴ Kara Yuluk'un kardeşi olan Ak-Koyunlu Hanedanı memleketini Tatar Cihângiri'nin tahribatına terkeylemeğe mecburiyet görüyordu, tşbu «Kara Yuluk» ismi, sahibi olan hükümdarın defalarca göstermiş olduğu hunhârâne tabiate delâlet eder ki, şu hareketi bu ismin bihakkın verildiğini isbâta kâfidir: Kendisine mağlûp ve esir olan üç hükümdarın üçünü de öldürmüştür. Bunlar Tokad ve Sivas hükümdarı Kadı Burhanü'ddîn,⁴⁷⁵ Haleb ve Şam hükümdarı Melik Âdil,⁴⁷⁶ Mardin hükümdarı Melik Zahir İsa idi.⁴⁷⁷ Nihayet Kara Yuluk, Kara Yûsuf oğlu İskender'e mağlûp olmasıyle kendisini Erzurum hendeğine atarak, yahut kazaen düşerek hayatını terkedip orada defn edildi. Lâkin İskender üç gün sonra mezarından çıkararak vücûdundan ayırdığı başım Mısır Sultânı'na gönderdi; Mısır Sultânı da emirgüzârları olan Şam ve Haleb ve Mardin hükümdarlarının katlinden -haylî geç olmak üzere-intikamını almış bulunmak için Kaahire'nin Süveyde demlen kapısında teşhir etti.⁴⁷⁸ Uzun

⁴⁷² Bu Hanedan 777/1370 senesinde te'sîs edilerek, 874/1469 senesinde yıkılmıştır.

⁴⁷³ 809/1406'da başlar ve 906/1502'de yıkılır. Takvîmü't-Tevârih.

⁴⁷⁴ ChardJn, Seyahatler, 4, s. 94. Amsterdam, 1740.

⁴⁷⁵ 801/1398'de. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih. Arabşâh, Tti^ör Tâtthi, 5, 3, Arab basımı.

⁴⁷⁶ 809/1406 Hacı Kalfa, a.g.e.; Cenâbî.

⁴⁷⁷ Cenâbî, Viyana Kütüphanesi'nde, Nu: 469, s. 227.

⁴⁷⁸ Kezalik.

Hasan Kara Yuluk'un torunu ve üçüncü halefi idi. Târihin kendisine verdiği Büyük⁴⁷⁹ unvanına büsbütün liyâkati yok değildir. Zamanında Ak-Koyunlu Hânedânı'nın hükümdarı bulunan kardeşi Cihangir'e hizmetle yolunu açmıştır. Cihangir bir müddetten beri Kara Yuluk'un kardeşi ve kendisinin amcası olan Hasan ile muharebede bulunduğundan, biraderi Uzun Hasan'ı düşmanın üzerine gönderdi, öteki Hasan büsbütün mağlûp olarak esir düştüğü cihetle, yeğenin emri mucibince çocukları ve ümerâsıyla birlikte idam olundu (855/1451).⁴⁸⁰ Bir müddet sonra biraderinin çekilmiş olduğu Âmid (Diyârbekir) kalesini ansızın zaptetti. Uzun Hasan'm Gürcü ve ot taciri sıfatıyla sokmuş olduğu askerin sarayına hücum etmesi üzerine, kardeşi ale'l-acele kaçmaktan başka bir kurtuluş çâresi bulamadı.⁴⁸¹ Uzun Hasan Ak-Koyunlu ailesinin henüz hükümdarı değil idi. Bununla beraber, Âmid şehrine mâlik olur olmaz Osmanlı toprağı üzerine tecavüze başlayarak, Develi-Hisar kalesini zaptetti. Ancak -yukarıda söylediğimiz veçhile-Sultân Mehmed Trabzon fethine gittiği vakit Pâdişah'tan sulh talebine koşarak, validesi Sara ma'rifetiyle⁴⁸² bir muâhede-nâme akdetti ki, onun hükmünce Fâtih'in Trabzon împaratoru'yla muharebesinde tamamiyle bî- taraf kalmayı taahhüd ediyordu (867/1462). Sara'nın -Uzun Hasan büyük anne ve zevcesi gibi-Kommen sülâlesinden olması muhtemeldir; komuşları olan Osmanlılar'a karşı aralarındaki menfaat müşterekliğini izdivaçlarla te'yîd etmek - Ermenistan'da hâkim olan Ak-Koyunlu hükümdarları gibi-Trabzon İmparatorlarının da siyâsetlerine muvafık geliyordu. Bunun içindir ki, Kara Yuluk Trabzon İmparatoru Aleksis Komnen'in kızıyla izdivaç et- niş olduğu gibi, torunu Uzun Hasan da⁴⁸³ babası Aleksis'in hükümetine vâris olan Jan Komnen'in kızı prenses Katerin ile izdivaç eyledi; bilâhare Sultân Mehmed Uzun Hasan'a hediye olarak bir Komnen prensesi daha gönderdi.⁴⁸⁴ Uzun Hasan, biraderi Cihangir'in vefâtiyle Ak-Koyun-lu tahtının yegâne mâliki olur olmaz, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihan-şâh ile muharebe etti. Cihânşâh Sultân Mehmed'den yardım dilemişti.⁴⁸⁵ Lâkin Padişah o vakit İskender Beğ muharebesi ve İlbasan kalesinin binası ile meşgul olduğundan,

⁴⁷⁹ «His name was Alexius; and the epithete of great was applied perhaps to his stature rather than to his exploits.» 41, 6, 182 (Aleksius. Kara Yuluk'un kayınbiraderidir).

⁴⁸⁰ Cenâbî, s. 228.

⁴⁸¹ Kezaîik.

⁴⁸² Osmanlı müverrihleri ve Halkandilas.

⁴⁸³ Halkondilas, Bale basımı, s. 155 ve 157.

⁴⁸⁴ Spandojino, s. 47, Halkondilas'a atfen.

⁴⁸⁵ Sa'dü'd-dîn ve Solak-zade.

Cihânşâh'ın ricasını is'âf edemedi. Cihânşâh yardıma mazhar olamamakla beraber kahramanca muharebeye devam ettiyse de birçok kavgalarda tâli'in müsâadesizliğine uğrayıp esir düşerek idam edildi.⁴⁸⁶ Hasmının Sultân Mehmed'den yardım istemiş olduğuna malûmatı olan Uzun Hasan, Pâdişah'a bir zafernâme yazarak, biri Cihânşâh'm müşavirinin⁴⁸⁷ olmak üzere, üç de baş gönderdi.⁴⁸⁸ Uzun Hasan, mektubunun nihâyetinde aralarında akdedilmiş olan ittifakın hakkaniyet ve samîmîyetiyle muhafazasını tavsiye etmekle beraber, Pâdişah'ı Ak-Koyunlu Hânedâm'nın ikbâli ve memleketlerinin genişliği için duacı olmağa davet ediyordu. Timur'un torunu olup bütün Mâverâ-yı Ceyhun'da saltanat etmekte olan Mirân-şâh-zâde Ebû Saîd'e -ki Uzun Hasan'a karşı ilân-ı harb etmiş idi-daha mağrûrâne bir zafernâme gönderdi; bizzat Cihânşâh'm başı da beraber idi.⁴⁸⁹ Ebû Saîd'in pederi Mirân-şâh, Azerbaycan Hükûmeti'ni Timur'un mîrâsı olarak almış olduğu halde, Uzun Hasan. Cihânşâh'ın vefatından sonra, bu kıt'ayı kendi memleketlerine ilhak etmek istiyordu. Ebû Said, bedbaht hükümdarın kesilmiş başının manzarasıyla korkuya kapılmayarak, babasından ve büyük babasından kalan memleketi istirdâd için bizzat hai'eket etti. Uzun Hasan bir derbende pusuya girerek düşman ordusunu hemen kamilen mahv ve Timur'un torununu esir etti.⁴⁹⁰ Ne Timur'un torunlarından bir hükümdara gösterilmesi lâzım olan hürmet, ne de memleketlerinin hükümdarlığını Batı Asya'da kendisine rehberlik ettiği bu cihangire medyun bulunan ceddinin hâtırası gaalibin intikamına mâni olabildi; sağ bırakılmayacak derecede büyük kudret sahibi olan Ebû Saîd'in de başını kesti. Seyhün memleketlerinin hükümdarının başı tehdit-âmiz bir zafernâme ile Mısır Sultânına gönderildi. Mısır Sultânı Uzun Hasan'ın

⁴⁸⁶ Cenâbî.

⁴⁸⁷ Uzun Hasan'm mektubunda «hâkim-i divânadır.

⁴⁸⁸ Hammer burada Uzun Hasan'm Fâtih'e önceden gönderdiği bir mektubun hülâsasını yazar. Sonra şu mütalâayı ilâve eder: Uzun Hasan'ın böyle maktûleynin başlarını gönderdiğini beyân etmesi tahkiri mutazammın idi; zîrâ pâdişâhın menfaati sebebiyle dostâne münâsebetlerde bulunduğu zevatın isimlerini söylüyor «Debirsâl-i hâkim-i divân»m re*s-i maktûunun

(kesilmiş başının n. Mehmed'e irsali Karakoyunlu ailesinin istimdadı mutazammın Fâtih'e yazdığı mektûb onun kaleminden çıkmış olmasına mübteni olsa gerektir.

Kara-Koyunlu ailesi reisinin, yâni Cihân-şâh'ın Fâtih'e mektubunda Uzun Hasan «Hasan Akkoyunlu» kısa tabiriyle yâd olduğu gibi, zahir ve bâtını birbirine uymaz, ahd ü misâkım nakz eder olmasından şikâyet olunmuştu.

Kara-Koyunlu ailesi reisinin, yâni Cihân-şâh'ın Fâtih'e mektubunda Uzun Hasan «Hasan Akkoyunlu» kısa tabiriyle yâd olduğu gibi, zahir ve bâtını birbirine uymaz, ahd ü misâkım nakz eder olmasından şikâyet olunmuştu.

⁴⁸⁹ Cenâbî, s. 228.

⁴⁹⁰ Kezalik. Mütercim.

ihhtarlarına ve tehditlerine ehemmiyet vermeyerek Ebû Saîd'in başını yıkattı ve ihtiramlarla defn ettirdi.⁴⁹¹

Uzun Hasan, Mâverâünnehr pâdişâh-ı şevket-iktirânına galebesiyle kabına sığmayacak kadar mağrur olarak, Timur hafîd-zâdesi yâni Hüseyin Baykara'nın oğlu ve Ömer Şeyh'in torunu Hüseyin'i de Horasan tahtından ayırmak gibi, cüretkârca bir karar verdi. Bu maksada binâen Hüseyin'in yeğeni olup neseb silsilesi Muhammed, Baysunkur,⁴⁹² Cihangir'in oğlu Şahruh vâsitiyle Timur'a dayanan Yadigâr Muhammed'-in Horasan tahini zapt için iddia ettiği hukuku muhafaza edeceğini ilân etti. Sultân Hüseyin, rakibinin mâlik olabildiği üstün kudret önünde ric'-atle evvelâ Herât'a, sonra orasını da terkederek Belh'e çekildi;⁴⁹³ Uzun Hasan'm mahmîsi olan Muhammed Yadigâr, Herât tahtına cûlus ve se-fihâne işleriyle ortalığı berbâd etti.⁴⁹⁴ Uzun Hasan'ın misafiri ve müttefiki olan Karaman Beği Pir Ahmed'e yazdığı zafernâme, onun saltanatı zamanı târihi için kıymetli bir vesikadır. İçini dolduran övünmeler bir tarafa bırakılarak, ihtiva ettiği vak'alar, o zaman saltanatının hududu Horasan'dan Karaman'a kadar uzanan ve İran'ın büyük bir kısmını içine alan Uzun Hasan'ın kudretinin vüs'atini isbât eder.⁴⁹⁵

Bu tumturaklı zafernâme Pîr Ahmed'e:

«Sultân Hüseyin Baykara evvelâ Uzun Hasan'a dostluk te'min ederek, Uzun Hasan da onun izhâr eylediği meveddete muka-beleten sefir göndermiş ise de.⁴⁹⁶ bu muhabbetin ne sabit, ne de sâmiî olmadığını az vakit içinde anladığından, Timur Sü-lâlesi'nden Yadigâr Muhammed'i babalarının mirasına nail olmak için intihâb ederek, bunun hukukunu kendisinin oğlu Halîl Bahadır ve ümerâsından Yûsuf Beğ, Şâh Mansûr Beğ, Alî-cân Beğ

⁴⁹¹ «Uzun Hasan (Sultân-ı Mısır'a) mektup gönderüp hayli tah-vîf itdi ve anı muhâlefetden tahzîr itdi.» Cenâbî, s. 228. Venedik elçisi Uğurlu Muhammed (Mehmed) in (Gur'lumamech) Sultân Ebû Saîd'i, boyununda ip, ve mevte mahkûm olarak sevk ettiğini tasvir eden bir levha gördüğünü hikâye eder.

⁴⁹² Halkondilas, 3. kitabın sonunda işbu Baysunkur'u «Pajancur» tesmiye ederek hatâen «Çokı»nun oğlu der. İki «Çokı» vardı ki, biri Baysunkur'un kardeşi, diğeri yeğenin biraderi olan Uluğ Beğ'in torunudur. (Timur Hanedanı neseb cedveline müracaat, c. 2). Baisankour yahut Baisankor -ki Tatar ismidir- Justinianus'un 2. kitabında 4. bâbda «Rex Scythiae mittit fi-lium Panasagorum» diye yazdığı isim olmak lâzım gelir.

⁴⁹³ Cenabl, s. 173.

⁴⁹⁴ Kezalik.

⁴⁹⁵ Münseât-i Feridun'un 223 numarasında münderic Uzun Hasan mektubunun bir madde yanlışlığı sebebiyle Sultân Mehmed'e yazıldığı, unvanında yazılı ise de, Karaman-oğlû Pir Ahmed Beğ'e gönderilmiştir. Çünkü içinde Pir Ahmed'e hitâb olunuyor. (Bizdeki Feridun'da Sultân Mehmed'e hitâb olunmuştur, İstanbul basımı, s. 269-271). Uzun Hasan mektubunun sonunda ilkbaharda is'âf-i matlûbu için, yâni Mehmed aleyhine muavenet için hudûdda görüneceğini beyân eder.

⁴⁹⁶ Sefîr'in ismi eKaadı» (Kadı)dır. Sa'dü'd-dln, Âlî, Yûnus. (Kaadı Sadrü'd-dln Alî leşker nüvîs» Mütercim).

kumandanlarında bir ordu ile müdâfaa etmiş olduğunu; şâşâadâr seferine mükâfaten Halil'e Seyhûn ve Sind nehirlerine kadar Horasan'ın Şark ve Garb kısmını bağışladığını;⁴⁹⁷ diğer oğlu Muhammed'i Mâzenderân, Taberistan, Esterâ-bâd, Kumîs, ve Efgân, Sünân, Bistâm, Fîrûzkûh, Lârcân⁴⁹⁸ beldelerine vâlî tâyîn ederek, hükümetine hürmet ettirmek için maiyyetine otuz bin kişilik bir ordu verdiğini; üçüncü oğlu Zeynel Beğ Bahadır'a dahî Basra Körfezi'ne kadar Kirman ve Sircân eyâletleriyle Irak'ın bir kısmı⁴⁹⁹ valiliğini tefviz eylevü Bistâm vü Sümnân vü Fîrûzkûh vü Lârcân.» (Mütercim).
diğini; Horasan, Nûn, Kaîs, Tâîn⁵⁰⁰ beldeleri arasında yirmi bin asker ikamesiyle bu mahaller ahâlisinin kendisinin hükümetine itaat ve sadakat ibrâs etmeğe mecbur edildiğini» bildiriyordu.

Uzun Hasan bunlara ilâveten müttefiki Pîr Ahmed'e şurasını da haber veriyordu ki:

«İklîm-i Fars'ı itaati altında tutmağa kâfi askerle işgal etmekte olduğu gibi, Lûristân'da Ebû Saîd ve Cihânşâh'in zaptede-memiş oldukları Hurremâbâd kalesini ele geçirmiş ve Kürdis-tân'ın payitahtı olan Cezire şehri⁵⁰¹ taht-ı temlikine idhâl eylemiştir; el-hâsıl, beinâyetuîlahi Teâlâ şimdi hükûmet-i vâsiası bir sedd-i İskender ile muhat imiş gibi-bütün yabancı istilâlara karşı tamâmiyle mahfuz bulunmuştur».⁵⁰²

⁴⁹⁷ «Şehr-i Herât, tâ kenâr-ı ab-ı Âmûye ve serhâd-ı Hindustân» (Mütercim).

⁴⁹⁸ «Memleket-i Mâzenderân ve mecmû-ı Taberistan cün Sârî vü Esterâbad vü bilâd-ı Kum vü Horasan vü Dam*ân

⁴⁹⁹ «Ez memâlek mergûb Irak msil-i Sultaniye vü diğer vilâyet» (Mütercim)

⁵⁰⁰ Tûn vü Tabs Kaal vü Câr Tâsarcân» (Mütercim). (Merâsidül-İttriâ, c. 2, s. 195'e göre Tâîn, yahut Tâiy ve Tays olmayıp Tabs'dır. Tûn (veya Tavn) Asya'da bir bölgenin, Nûn (Nevn) bir beldenin ismi (Burhan-ı Kaati') olmağa, Hammer'ın dediği gibi Nûn (Nevn) mi, yoksa biz'im naklimiz gibi Tûn (Tavn) mı olacağı kafiyyen kestirilemez. Merpâsîdü'l-İt-tâ' (c. 3, s. 239, haşiye nu: 7) «Medînetü Nevn» (Nûn?) ve (c. 1. s. 219) tTûn» CTavn), cmedinetü min nâhiyetihi Kûhistân kurbi Kaain» deme-sinşi göre» «Tûn» (Tavn veya Tavn) olması daha, muhtemeldir. Mütercim

⁵⁰¹ «The town of Jezira ul Omar, the ancient roman fortress of feezabde» is situated in low sandy island in the Tigris, about three railies in circuraference,, and surrounded on ali sides by mountains. it occupies the greatest Part of this island, and is defended by a wall of black stone no w failen to decay. (Macd. Kinneir, Journey. London, 1818, p. 449 et 450.)'

⁵⁰² Müifceât-ı Feridun'da nu. 223 (asıldan). İstanbul basımı Münşeât-ı Fts-rldlte'da Uzun Hasan'm Pîr Ahmed'e zafer-nâmesi münderic değildir. Ancak şu mealde Sultân Mehmed'e irsal eylediği bir nâme mtnderictir. (s. 269-271). Bu t arşça mektub mütercimin ilâveleri kısmına eklenecektir) Yukarıda metin içinde (haşiyelerde) nakledilen İbareler o mektuptandır.

Fâtih'in rüyası hakkında Sa'dü'd-dîn'in Özet olarak ifadesi şudur: Uzun Hasan güreşçi kıyafetiyle görünmüş. Pâdişâh da soyunup güreşçi rubası giymiş. Güreşmeye başlamışlar. Uzun Hasan Fâtih'i diz üstüne düşürmüş. Pâdişâh ise tırnaklarıyla Uzun Hasan'ın ciğerini çıkarıp bir parçasını kopararak yere atmış. Fazilet sahiplerinden biri galebenin nihayet Osmanlılarda kalacağını ta'bir ile beraber, kendisi Kur'ân'dan «Yansu-reke Allahu nasran azîza» âyet-i kerîmesi zuhur ettiğini, âyet-i kerîmenin 878 târihini gösterdiğini, ve «kâf-ı hitâb» Hazret-i Pey-gamber'e işaret olup, nâm-ı pâdişâhı dahî «Muhammed» olmağ-la nusratın bu tarafta olacağına delâlet eylediğini söylemiştir. Hâs Murad'ın düştüğü ve yanındaki ümerâya Türkmenler'in üş-düğü haberi üzerine, Pâdişâh bu sükût-ı cüz'îyi rüyanın ilk kısmının ta'bîrine hamlederek, kendini teselli

Bu muvaffakiyetler Uzun Hasan'a o kadar gurur verdi ki, kendisini Şark'ın hudâvendi, âmir-i mutlak'ı nazarıyla görmeğe başladı. O zamandan itibaren -vaktiyle Timur'un Bâyezîd ile cenk etdiği gibi-o da II. Mehmed ile harb edebilirim sandı. Timur'un gösterdiği misâle imtîsâlen, Osmanlılar'ın tahtlarından taredtikleri beğlerin dehaletini kabul ile, memleketlerini istirdâd etmeleri için yardım etti. Kastamonu Hâkimi Kızıl Ahmed ile Karaman Beğleri onun sarayında ilticâgâh bulmuşlardı. Bu hareket, Fâtih'in öfkelerini çekmek maksadiyle yapılmıştı; lâkin Pâdişah'm en ziyâde hamiyetine dokunan şey -Mehmed ile dâima dostâne münâsebetlerde bulunmuş olan-Cihânşâh'ın bozulduğunu ve öldürüldüğünü mutazammın Uzun Hasan'ın göndermiş olduğu zafernâmedir.⁵⁰³ Uzun Hasan diğer bir mektubunda da Pâdişah'a Sultân unvanını vermiyerek sâdece «Mehmed

etmiş ve fi'l-hakîka sonraki muharebede Hasan'ın ciğer köşesi olan oğlu Zeynel maktul olmuştur. Ak-Şemseddîn'in Mahmûd Faşa'ya iki mektubundan (Ferîdûn, c. 1, 273-275) birincisinin meali şudur: 20 Zilhicce gecesi âlem-i menâmda Bursa'daki Seyyîd Buhârî türbesini defalarca ziyaret eylemiş ve sâdâtın hazır bulunan bir zât Ak-Şemseddîn'in türbede bulunmadığı bir zaman kabir yarılarak Seyyîd Buhârî'nin zuhur eylediğini ve kendisi Hazret-i Peygam-ber'den istisarı üzerine galebenin bu tarafta kalacağına dâir teb-şîr aldığını söylemiş. Sâlihlerden biri dahî rüyasında Hazret-i Peygamberce telâki etmiş; sağ tarafta Ebû Bekr ve Ömer, sol tarafında Alî ve Osman (Alî fi-Osmân; keza, fi'l-asl) hazerâti buldukları gibi birçok ashâb-i kiram hazır imiş. Ahyârdan üç kişi Sultân Mehmed'in Uzun Hasan'a galebesini istirham ve ce-vâb alamaları üzerine istirhamı tekrar eylemişler; Hazret-i Peygamber bir müddet Esedu'llah ile müzâkere eyledikten sonra Hazret-i Alî yüksek sesle üç defa «Kad galebü's-sultân Muhammed alâ Hasan Beg» demiş. Konya ve Karaman evliyası Hasan Beğ'i ve Ebû Eyyûb Ensârî ve Şeyh Arabî ve Seyyîd Buhârî Fâtih'i iltizâm etmişler. Ak-Şemseddîn bu rüyanın sıdkma dâir delilleri açıkladıktan sonra, galebenin kân dökülmeğe hacet olmak vukuunu temenni ile beraber, nihayet ta'bîr-nâme-de esîr almak ve kati ve mal yağmasa zuhura gelmemesi hakkında Pâdişâh'dan ahd ü mîsâk aldığını ifâde eder. Ak-Şemseddîn bu suretle vazîfe-i âlemânesini ifâ ediyor. Ftâih'in rüyasının ta'bîrini mutazammın olan ikinci mektupta rüyanın sıdkma dâir kezâlik delâil iradından sonra «teneyn» (ejder), mehîb, me-hûf, zalûm (zulmedici) bir hükümdar olduğunu, teneyn iki dilli olduğundan sözü bir olmadığını, ondan korkmak düşmandan korkmak demek olacağını, uçarak hücum etmesi sür'atine ve üç defa hücumu üç muharebe vukuuna, nihayet hücum edenlerin ölümü beytini îrâd eyler. Daha sonra Pâdişah'ın teneynî libasiyle def etmesi hassa askerlerinden istifâdesine, hançer mala ve zenginliğe kavuşmasına, başındaki «harze» (mutlak cevher) hazînelerin en azîzi olan cevahir istemesine delâlet edip, Pâdişâh'ın tanımadığı yardımcının ricalden imdâd-i halîfeye me'mûr bir zât olacağını ifâde ile sadaka verilmesini ve sülehâdan istimdâd olunmasını hâtîme-i kelâm ittihaz eder. Rüyanın tafsilâtı, ta'bîrden anlaşılır.

Uzun Hasan'ın bu mektubu -ki Hammer Fâtih'e değil, Karaman oğlu Mehmed Beğ'e yazıldığını beyân eder-Akkoyunlu Hükümdarının satvetinin derecesini göstermiştir. Mektubun son fıkraları, Karamanoğlu'na yazıldığına isbat eder. Unvanında «Ni-zâmü'd-devle Sultân Mehmed» denilmesinden maksad Karaman-oğlu olacaktır.

⁵⁰³ Zafernâme, Feridun Bet Munşeâtı'nda nu: 222, tarihsiz ve cevapsız (İstanbul basımı, s. 266, 267. Mütercim).

Feridun Bej Münşeâtının 207 ve 217 nu.lannda Kostantirüyye ve Mora fettit münâsebetiyle Pâdişah'm Cihânşâh'a gönderdiği iki mektupla, ce vapları münderîçtir. 211 nu.da dahî Cihânşâh'ın Bağdat fethine dâir nâmesi ve 212 nu.da cevâbı görülür. 188 ve 190 nu.larda Cihânsahın gençlik yıllarında ve henüz II. Murad'ın pâdiğâh bulunduğu zamanda gönderdiği nâmeler ve 189 ve 191 nu.larda cevaplan yazılıdır.

Onbeşinci Kitap, 51 no.lu dipnotta, ve Onsekizinci Kitap, Notlar ve Açıklamalar, Not: 24*de Fâtih'in ilk saltanatında olduğu açıklanmıştı. 51 no. lu dipnotta geçen «Cihânşâh'm, hâl-i şebâbında...» ibaresinin doğrusu «Cihânşâh'ın Fâtih'in hâl-i şebâbında...» olacaktır.

Beğ» tesmiye ediyordu.⁵⁰⁴ Bu son mektubunda Uzun Hasan bütün Fars iklimini feth ile düşmanlarının tamamını hezimete uğratmış ve Şîrâz'ı payitaht ittihaz etmiş olduğunu; Hüseyin Baykara'nın kendisini metbû tanımakta olduğunu; onun memleketlerinde hep hutbelerde yalnız kendi nâmının zikredildiğini ve sikkelerin kendi İsmine darb edilmekte bulunduğunu beyân ederek Hakk'ın lûtfuyla artık korkacak düşmanı kalmadığını söylüyordu. Sultân Mehmed'in Hüseyin Baykara ile münâsebetleri Cihânşâh ile olduğu kadar dostâne bulunduğundan,⁵⁰⁵ şu mektup daha ziyâde infialini mûcib oldu.⁵⁰⁶ Cevâbı, Uzun Hasan'ın mektubundan daha tahkir ediciydi. Fâtih Uzun Hasan'ı âdi bir Acem hanı gibi tutarak hitâb ediyordu. Mektubu şudur:⁵⁰⁷

Fâtih'in Uzun Hasan'a Cevabı

«Bismi-lahi'r-rahmani'r-rahîm...

Ve's-selâmü ala min etba'l-hediy, hâlikü'l-kevneyn, ve râzıkü's-sakaleyn, celletü kudretini ve illetü kelimetihî hazretlerinin ben kulı ki vâliyü'l-bilâd, hâmîyü'l-ibâd, muhyî-i sünnet-i re-sûlu'Uah, ve mücrî-i şerâat-i nebîyyu'Uah, aleyhi ve alâ âlihi sa-lavatu'llah, şâh-ı serverân, Sultân Mehmed bin Murad bin Mehmed bin Bâyezîd Hân'ım; sana ki serdâr-ı Acem, hân-ı a'zam, Keyhusrev-i yegâne, Ferîdûn-i zemâne Hasan Han'sın, misâl-i şerifimde şöyle ısdar büyürdüm ki: Agâh olasın. Kişi devlete mağrur olup haddinden tecavüz idüp bî-insâflar harekâtın kılmak alâmet-i intikal-i devlet ve emâret-i zevâl-i memleketdûr; pes şpl vesâvis-i şeytâniyye kim dimağın cevfini makarr idün-mişdür, istinşâh-ı ma'-i inâbet birle anı zail ve akl imamını pişvâ idesin ki bizüm memleketimiz dârü'l-İslâm'dür, abâ an ceddin devletimiz çerâğı küfr ehlinün yüreği yağıyla rûşen-dür; İslâm ehline eğer yavuz kasdın var ise â'dâ-yı devlet ve şerâatden ba'zı sensin ve sana mutâbaat idüp muavenet iden-lerdür; pes bizüm dahî ol taifenin kam'ı

⁵⁰⁴ Feidûn, nu. 224 (İstanbul basımı, s. 271).

⁵⁰⁵ Feridun, nu: 198. cevâbı 199.

Onsekizinci Kitap, Not: 24'deki 198 ve 199 numaralı mektuplar Şahruh'un oğlu Baysungur tarafından. Şehzade Cem'e Hüseyin Baykara'ya, Osmanlı memleketlerine Otlukbeli muzafferiyeti tebşîr-nâmeleri Feridun'un İstanbul basımından 276-279 sahifelerinde münderiçtir. Onsekizinci kitaba âit 24 no. lu Not'da gösterilmiştir.

⁵⁰⁶ Fâtih'in cevabıyla mukabele olunabilmek için Uzun Hasan'ın mektubunu Feridun'un 271'inci sahifeisinde bulabilirsiniz.

⁵⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/93-105

kasdına atımız eyer-lenmişdür, ve kılıcımız kuşanılmışdur; «Belmedim, veya gaafil idim» dimeyesin. Hiç sen berü gelmek hacet değildir; Şavvâl-i mübârekde umt-ı neyâmına (?) fettâh-ı zü'l-mennân destûriyle leşker-i mansûrum birle kal'a-i Kara-Hisar'ın üzerine varırım şol kasda ki kakhâr-i cebâbire, takaddeset-i esmâühü, ben ku-lını sebep kilup, senün zulmüni mazlumlar üzerinden götürem, ve nâm ve nişanını nâ-bedîd kılam. Bi'1-cümle tatvîl-i kelâm lâzım değildir. Misâl-i meymûnuma cevâb gönderesin. Ve's-selâmü alâ min aradnâ bi'1-hayr, ve'1-hamdüli'llahi'l-vâhibi'n-nusretin alâ hayr'l-halaka Muhammedin ve âlihi ve ashabihî ecma'în alâ hayrül-halaka Muhammedin ve âlihi ve ashabihî ecma'în, ilâ yevmi'd-dîn»⁵⁰⁸ Mart nihayetine doğru⁵⁰⁹ Fâtiş Üsküdar'dan hareket ederek Yeni-şemve gitti; Rumeli askeri de Gelibolu iskelesinden Anadolu'ya naklolundu. Ordu Beğpazarı'na vardığı zaman Karaman Vâlîsi Şehzade Mustafa gelerek pederinin elini öptü; biraz ileride olan Kazâbâd'da dahî Amasya Vâlîsi Şehzade Bâyezîd yetişip ve o vazifeyi ifâyâ müsâraat eyledi. Meh-med, Sivas sahrasında ordusunu yoklama etti. Rumeli Beğlerbeği -Pale-olog sülâlesinden Vitos'un⁵¹⁰ oğlu- Hâss Murad Paşa, Şehzade Bâye-zîd'in maiyyetinde, kırk sancak ve yirmibin yeniçeriden mürekkep olan sağ cenaha kumanda ediyordu; Şehzade Mustafa'nın maiyyetinde bulunan Dâvûd Paşa yirmidört sancak ile yirmibin Azab'dan mürekkep sol cenahın başında idi. Merkez'de, mûtad veçhile, bizzat Pâdişah'ın maiy-yetine mahsûs süvari askeri bulunuyordu: Sağda Sipahiler, solda silâh-darlar, Sipâhîler'in arkasında Ulûfeciler, Silâhdarlar'ın arkasında Garib-ler vardı; şu suretle taksim edilmiş olan ordu yüzbin kişiyi buluyordu.⁵¹¹ Akıncılar reîsi olan Mihâl-oğlu Alî Beğ düşmanın Tokat'ta yapmış olduğu vahşetlerin intikamını almak ve bütün ovadaki memleketleri tahrîb etmek üzere ileriye gönderilmişti. Uzun Hasan Sultân Mehmed'in gelişinden hem Akıncılar'm

⁵⁰⁸ Münşeât-ı Feridun'dan, nu: 244. Bu mektubun ne târihi, ne de cevabı vardır. Lâkin, Kont Dö Löçov'un lutfuna medyun bulunduğumuz diğer bir Türk ve Acem vesikalar mecmuasında -ki MÜNŞEÂT-ı Feridun kadar kıymetlidir- mektubun cevabı Şavvattın l'i târihiyledir. (İstanbul basımı, 271 ve 272nci sahlfelelerden nakledilmiştir. Mütercim).

Fâtiş'in Uzun Hasan'a mektubunun dahî «Şevvâl-i mübârekede... Fettâh-ı zül-mennan destûriyle leşker-i mansûrum birle kal'a-i Karahisâr'un üzerine varırım» gibi ibareleri Pâdişahın aynen söz vleri veyâhud yazısı olacağı şüphesizdir.

⁵⁰⁹ Hicret'in 877 senesi Şevvali içerisinde.

⁵¹⁰ Crusii (Kruzü)'nin Tnrk-Rûm Târlhi'nde, s. 24.

⁵¹¹ Bratutu'da Sa'dü*d-din, 2, s. 266; Solak-zâde, varak 50; îdrîs, 141. Bu müverrihlerin cümlesi muharebe tertibatını bu suretle gösteriyorlar. Şu halde. Anadolu kıt'asmda harb edildiği için Anadolu Beğlerbeği'nin sağ, ve Rumeli Beğlerbeği'nin sol kola kumanda etmesi kaidesinde bir istisna vukuuna şüphe edilmemek lâzım gelir; meğer ki îdrîs bir hatâ etmiş ve diğerleri de onu istinsah eylemiş olsun.

hücumu, hem de Pâdişah'ın yukarıda naklettiğimiz mektubu ile haberdâr olmuştu. Bunun için Fırat kenarında kendisine müsâid bir mevki seçmeğe vakit buldu; sağını nehre vererek, arkasını da dağ ile örterek mevki aldı. Mihâl-oğlu Acemler'in manevra üstünlüklerini görerek ric'at etmiş olduğu halde taliadaki (öncü birliklerinde-ki) hafif süvariye kumanda eden genç general Hâs Murad Paşa şiddetle Acem ordusuyla çarpışmak arzusuna kapılmış ve birkaç karakol müsâ-demesindeki muvaffakiyetine aldanmış olduğundan, düşmanın arkasından ayrılmayarak hücum etti. Murad Paşa'yı takip etmekte olan Mahmud Paşa, ona geri dönmek ve bir adım ileri gitmemek için emir verdiyse de, Murad, şecaatine mağrûren ilerlediğinden Uzun Hasan'm -sahte bir ric'at hareketi icra ederek- kurmuş olduğu tuzağa düştü. Murad, tedbirsizliğinin vahîm neticesini pek geç anladı; kahramanlık meziyyeti kendisini kurtarmağa yetmediğinden kumanda ettiği askerin büyük kısmıyla beraber harb meydanında kaldı. Osmanlı ordusunun en itibarlı zevatından üçü, yâni eski Mora valisi Turhan'ın oğlu Ömer Beğ, Rumeli defterdarı Hacı Beğ, fukahâ'dan Fenârî-zâde Fakîh Ahmed Çelebi düşman eline esîr düştüler. Uzun Hasan bunları -çadırlarında sıkı muhafaza altında bulundurarak- arkasından götürdü. Sair esirler Bayburt'a (Beberdum) nakledildi. Uzun Hasan, bu necîb esirleri görünce, muzafferâne bir tavırla Ömer Beğ'e hitâb ederek: «Osmanlı ordusunun en güzide askeri olan Rumeli askerini tenkil ettikten ve Mora Fâtihî'nin oğlu kendi eline esîr düştükten sonra artık Osmanlı Devleti'nde artık eski kuvvet kalmamış» olduğunu söyledi. Ömer Beğ ona cevaben neş'esinin henüz vakitsiz olduğunu ve Pâdişah'ın daha kendi gibi yüzbinlerce adamı bulunduğunu beyân etti. Bu sözler îran Fâtihinin hiddetini mûcib olduğundan Ömer Beğ ancak bâzı müdâhenekâr sözlerle onu teskin edebildi.⁵¹²

Sultân Mehmed, bu mağlûbiyete karşı -hakîkten görmüş, yâhud askerinin yeniden cesaretini yükseltmek için öyle gösterilmesini münâsip bulmuş⁵¹³ olduğu-- bir rüya ile müteselli oldu. İki de pehlivan kıyafetinde olarak kendisini Uzun Hasan'la güreşiyor görmüştü; Sultân Mehmed, Hasan'ın ilk hamlesine mukavemet edemiyerek diz üstü düşmüş ise de, müteakiben bütün kuvvetini toplayarak Uzun Hasan'm göğsüne öyle bir darbe indirdi ki,

⁵¹² Neşri, s. 227. Bu hâdiseyi bi2zat Mehmed 'Beg'In ağzından rivayet eder. Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâde daha mufassal nak* ederler.

⁵¹³ Daha sonraki fennt terakkiler dahî rüyaların ehemmiyetini artırmıştır. Sultân Mehmed'in rüyayı hakîkaten gördüğü bizce şüphesizdir. Mütercim.

hasmının yüreğinden bir parçası yere düştü.⁵¹⁴ Fâtiḥ uyanınca bu rüyayı kumandanlarına ve vezirlerine nakletti. Rüya pek müsâid bir surette tâbir edilerek bütün orduya yayılıp herkesi teşcî etmiş olduğundan, düşmanın üzerine emniyetle yürüldü. Bu rüya, kendisinden beklenen neticeleri tamâmiyle istihsâl etti. Çünkü birkaç gün sonra hakikat oldu. Pâdişâh, Erzincan yakınlarında Uzun Hasan'a karşı meşhur bir muvaffakiyet kazandı. Osmanlı ordusu Bayburd'a⁵¹⁵ yönelerek, Uzun Hasan'ın ülkesi içinde altı gün yol almıştı. Yedinci gün -ki 877 Reb'ü'l-evvel'inin bir'ine⁵¹⁶ ve 1473

⁵¹⁴ Mauracea D'Ohsson, c. 1, Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 2, 270. Solak-zâde, varak 58. (Hammer bundan sonra Pâdişâh'ın gördüğü rüya hakkında vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'ya gönderdiği arap-ça bir mektub ile Ak-Şemsüd'djîn'in -kezalik arapça- ta'-bir mektubu Münşeât-i Feridun'da münderic olduğunu beyân ile ta'bire dâir izâhât veriyorsa da bizim Münşeât-i Feridun'a nazaran Pâdişâh'ın ar abca bir mektubu olmayıp Ak-Şemsü'd-dîn'in -biri kendi gördüğü rüyanın, diğeri de Sultân Meh-med'in rüyasının tâ'birine dâir- iki arabça mektubu vardır;

Hammer'in hatâ etmiş olduğu anlaşılmağa olduğundan, rüyaya müteallik hocanın ifâdeleri ve zikrolunan iki mektubun mündericâtı Mütercim'in ilâveleri kısmında telhis olunacaktır.

Fâtiḥ'in rüyası hakkında Sa'dü'd-dîn'in Özet olarak ifadesi şudur: Uzun Hasan güreşçi kıyafetiyle görünmüş. Pâdişâh da soyunup güreşçi rubası giymiş. Güreşmeye başlamışlar. Uzun Hasan Fâtiḥ'i diz üstüne düşürmüş. Pâdişâh ise tırnaklarıyla Uzun Hasan'ın ciğerini çıkarıp bir parçasını kopararak yere atmış. Fazilet sahiplerinden biri galebenin nihayet Osmanlılarda kalacağını ta'bir ile beraber, kendisi Kur'ân'dan «Yansu-reke Allahu nasran azîza» âyet-i kerîmesi zuhur ettiğini, âyet-i kerîmenin 878 târihini gösterdiğini, ve «kâf-ı hitâb» Hazret-i Pey-gamber'e işaret olup, nâm-ı pâdişâhı dahî «Muhammed» olmağ-la nusratın bu tarafta olacağına delâlet eylediğini söylemiştir. Hâs Murad'ın düştüğü ve yanındaki ümerâya Türkmenler'in üş-düğü haberi üzerine, Pâdişâh bu sükût-ı cüz'iyi rüyanın ilk kısmının ta'birine hamlederek, kendini teselli etmiş ve fî'l-hakîka sonraki muharebede Hasan'ın ciğer köşesi olan oğlu Zeynel maktul olmuştur. Ak-Şemseddîn'in Mahmûd Faşa'ya iki mektubundan (Feridûn, c. 1, 273-275) birincisinin meali şudur: 20 Zilhicce gecesi âlem-i menâmda Bursa'daki Seyyid Buhârî türbesini defalarca ziyaret eylemiş ve sâdâtın hâzır bulunan bir zât Ak-Şemseddîn'in türbede bulunmadığı bir zaman kabir yarılarak Seyyid Buhârî'nin zuhur eylediğini ve kendisi Hazret-i Peygam-ber'den istifası üzerine galebenin bu tarafta kalacağına dâir teb-şîr aldığını söylemiş. Sâlihlerden biri dahî rüyasında Hazret-i Peygamberce telâki etmiş; sağ tarafta Ebû Bekr ve Ömer, sol tarafında Alî ve Osman (Alî fi-Osmân; keza, fî'l-asl) hazerâti buldukları gibi birçok ashâb-i kiram hâzır imiş. Ahyârdan üç kişi Sultân Mehmed'in Uzun Hasan'a galebesini istirham ve ce-vâb alamamaları üzerine istirhamı tekrar eylemişler; Hazret-i Peygamber bir müddet Esedu'llah ile müzâkere eyledikten sonra Hazret-i Alî yüksek sesle üç defa «Kad galebü's-sultân Muhammed alâ Hasan Beg» demiş. Konya ve Karaman evliyası Hasan Beğ'i ve Ebû Eyyüb Ensârî ve Şeyh Arabî ve Seyyid Buhârî Fâtiḥ'i iltizâm etmişler. Ak-Şemseddîn bu rüyanın sıdkma dâir delilleri açıkladıktan sonra, galebenin kân dökülmeğe hacet olmak vukuunu temenni ile beraber, nihayet ta'bîr-nâme-de esîr almak ve kati ve mal yağmasa zuhura gelmemesi hakkında Pâdişâh'dan ahd ü mlsâk aldığını ifâde eder. Ak-Şemseddîn bu suretle vazife-i âlemânesini ifâ ediyor. Ftâih'in rüyasının ta'birini mutazamm olan ikinci mektupta rüyanın sıdkma dâir kezâlik delâil iradından sonra «teneyn» (ejder), mehîb, me-hûf, zalûm (zulmedici) bir hükümdar olduğunu, teneyn iki dilli olduğundan sözü bir olmadığını, ondan korkmak düşmandan korkmak demek olacağını, uçarak hücum etmesi sür'atine ve üç defa hücumu üç muharebe vukuuna, nihayet hücum edenlerin ölümü zevaline delâlet edeceğini beyân ile «Ger tehevvrle gele o seyl var / Sernigûn olup düşe ol nâr ü zâr» türkçe beytini îrâd eyler. Daha sonra Pâdişâh'ın teneynî libasıyla def etmesi hassa askerlerinden istifâdesine, hançer mala ve zenginliğe kavuşmasına, başındaki «harze» (mutlak cevher) hazînelerin en azîzi olan cevahir istemesine delâlet edip, Pâdişâh'ın tanımadığı yardımcının ricalden imdâd-i halfeye me'mûr bir zât olacağını ifâde ile sadaka verilmesini ve sülehâdan istimdâd olunmasını hâtime-i kelâm ittihaz eder. Rüyanın tafsilâtı, ta'bîrden anlaşılır.

⁵¹⁵ Makdonal Kine ir, s. 355; Cihân-nümA, 424; Sâl-naate1-* Edebîyyât, 14, s. 32.

⁵¹⁶ Müverrihin (Not: 9) zeylinde ve mütercim'in izahında, işaret olunacağı Üzere, 878 Reb'l'ü'l-evveVinin onaltıncı günü olacaktır (Mütercim).

Temmuz'unun yirmialtısına tesadüf eden pazartesi⁵¹⁷ günüdür- Tercan yakınlarında «Üç Ağızlı» nâmiyle yâd olunan yere varıldı. Orada Mehmed, düşman ordusunun Otlukbeli tepelerinde harb safı üzerine dizilmiş olduğunu gördü; Uzun Hasan'ın sağ cenahı küçük oğlu Zeynel'in, sol cenahı da büyük oğlu Uğurlu Muhammed'in kumandası altındaydı. Padişah, iki şehzadesini Uzun Hasan'ın oğullarının karşısına gönderdi. Şehzade Mustafa Anadolu askeri ve Azablar'la sol cenaha, Şehzade Bâyezîd de Rumeli askerleri ve Ye-niçeriler'le sağ cenaha gittiler. Zeynel, Sultân (Şehzade) Mustafa'nın şiddetli taarruzuna mukavemet edemedi; askeri mağlûp oldu, kendisi de harb meydânında düştü. Azablar Ağası Mahmûd,⁵¹⁸ Zeynel'in başını kesip Şehzâde'nin ayakları dibine koyarak, o da Pâdişah'a göndermekte müsâraat eyledi. Türkçe'de ve Farsça'da çocuklara babalarının ciğer-pâ-resi denildiği veçhile,⁵¹⁹ Mehmed'in rüyası bu suretle hakikat olmuş bulunuyordu. Bu esnada Bâyezîd dahî, biraderi kadar tâliin müsâadesine mazhar olarak, düşmanın Uğurlu Muhammed kumandası altında bulunan sol cenahı mağlûp edildi; bunun üzerine Türkmen ordusu pek perişan bir halde kaldığından, Uzun Hasan muharebeyi kaybetmiş olduğunu anlayarak, harb meydânını terkedip firar etti. Mehmed, üç gün muharebe meydânında kalarak esirleri idam ettirdi.⁵²⁰ Yalnız ilmin ve âlimlerin hâmisi olan Uzun Hasan'ın dâima beraber bulundurduğu ulemâyâ ilişmedi. Bunların arasında, Irak'ın en namlı ulemâsından olan Kadı Mahmûd Şerîhî ile Uzun Hasan'ın imâmı Kadı Hasan Keyfî ve nişancısı Sey-yîd Muhammed vardı. Sultân Mehmed bunların zincirlerinin alınmasını emrederek bizzat iltifatta bulundu.

Uzun Hasan'ın Cihânşâh'm mağlûbiyetinde esîr ederek o vakitten beri

⁵¹⁷ En eski müverrihlere i'timâden 1 Rebî'ü'l-evvel 26 Temmuz

1472 denilmişse de Avrupa müverrihlerinin ittifakı işbu Uzun Haman muharebesinin Âlî ve Hacı Kalfa'nın beyânı veçhile 877 Rebî'ü'l-evvelinin 16'sına (21 Ağustos 1472) tesadüf etmiş olduğunu gösterir. (Yukarıda söylendiği üzere muharebeye târih olan âyet-i kerîmenin ve ibarenin (bk. Not: 2) hesabına göre ve Osmanlı müverrihlerinin ittifakı mucibince vuku senesi 878 olduğu gibi Uzun Hasan Cihânşâh'a ve Sultân Ebû Saîd'e çarşamba günü galebe ettiğiinden, Fâtih'le de muharebe için o günü seçtiğini Sa'dü'd-dîn'de (c. 1., s. 543) menkûl ve fi'l-hakîka 878 Rebî'ü'l-evvel'inin başı Sal'ya ve 16'sı Çarşamba'ya tesadüf etmektedir. Milâdî târihine gelince bu dahî

1473 Ağustosumun II'ine tesadüf eder ki, kezalik o günün çarşamba olduğu hesapla anlaşılır. Kısacası mezkûr muharebe 16 Rebrü'l-evvel 878/11 Ağustos 1473 çarşamba günü vuku bulduğunda asla şüphe yoktur. Mütercim.)

⁵¹⁸ Âlî'nin, Mehmed'in Zamân-ı Saltanatı'nın 24. bâbındaki rivayetine nazaran, Zeynel*! kati eden Oruç nâmındaki Sivashlı bir Sipâhî'dir.

⁵¹⁹ «Pâre-i ciğer»: Yürek paresi.

⁵²⁰ Bratutu'da Sa'dü'd-din. 2, 279. Solajc-zâde, varak: 59. Neşrî, varak: 228--230. tdris, 143-147. Âşık-paşazâde, 411-423.

arkasında dolaştırdığı Kara-Koyunlu ümerâsından herkes serbest bırakıldı. Fâtih bunların öteden beri Osmanlı Pâdişâhlarının mahmûsi olduklarını hatırladı. Timur sülâlesinden üç mirza, yâni Mirza Muhammed Beğ Bakır, Mirza Zeynel, Muzaffer -ki valideleri cihetinden Uzun Ha-san'ın cediti Osman Bayındırî'nin akrabasından idiler- Pâdişâh'ın esiri sıfatıyla Amasya'ya gönderildi. Uzun Hasan'm başlıca kumandanlarından diğeri ikisi, yâni Alpagut Muhammed Beğ ile Çakırlı Bâyezîd'in oğlu Ömer Beğ zincire vuruldu. Titrek Sinan Beğ'in oğlu olup Osmanlı olduğu hâlde tahsilini ikmâl etmek maksadıyla İran'a, Şâh'ın nezdine gitmiş ve Uzun Hasan'ı Rûm (Anadolu) üzerine yürümeğe teşvik etmiş olan Sinan Beğ idam edildi.⁵²¹ Üç bin Türkmen de bu akıbete düçâr oldular. Fakat hepsi birden ve ilk muzafferiyet neş'esi hengâmında idam edilmedi. Bu zalimane manzarayı sürdürmek için esirler ordu ile götürülerek, her merhalede dörtüüzü ayrılıp başlan kesilirdi. Otlukbeli Muhârebesi'nde düşen Osmanlıların ruhları için bu kurbanların kesilmesi yedi gün devam etti.⁵²² Sekizinci gün, muzaffer ordu -Ermenistan'ın o kısmının en müstahkem mevkiilerinden olan- Kara-Hisar önüne vâsıl oldu. Uzun Hasan'la muharebenin bidayetinden beri Mahmûd Paşa dîvân-ı hümâyûnda evvelâ Kara-Hisar kalesinin fetholunması lâzım geleceğini ve o kadar müstahkem bir kalenin ordunun arkasında ve düşmanın elinde bırakılmasının pek tehlikeli olduğunu söylemişti. Padişah bunun üzerine hiddetlenerek «Maksad kaleler fethi değil, ordular mağlûp etmektir» demiş, fakat gazabının eserlerini göstermeyi geleceği bırakmıştı. İran'ın Fâ-tihi'nin mağlûbiyetinden sonra, Kara-Hisar Sultân Mehmed'in ilk teklifi üzerine teslim oldu. Neşrî'nin rivâyetince, bu kale Pâdişâh'ın heybet-i nazarından titredi.⁵²³ Kara-Hisar kuamndam Dârâb Beğ'in itâatinde-ki sür'ate mükâfaten Çirmen sancağı verildi. Fâtih bu münâsebetle -harb başlangıcında askerinin maaşına mahsuben tevzî ettirmiş olduğu on milyon akçeyi- bağışladı; yine bu münâsebetle -gerek Cenâb-ı Hakk'a arz-ı şükran zımında bir nezir neticesi olsun, gerek mücerred bir insaniyet hissiyle olsun- erkek ve kadın bi'1-cümle esirlerini de âzâd etti. Pâdişâh'ın bir sözü kırkbinden ziyâde delikanlı ile birçok genç kızın hürriyetlerine sebep oldu. Mehmed, bu suretle hem adalet, hem merhamet gösterdikten sonra, zafernâmeler yazdırmayı düşünerek -kalenin civarındaki şap mâdenlerinden

⁵²¹ İdris, varak: 149, Bratutu'da Sa'dû'd-din, 2, 278.

⁵²² Neşri, Âli, İdris.

⁵²³ «Hudâvendigâr'ın bir nazar-ı heybetiyle leth olundu». Sa'dtt'd-din, Âli, Solai-zade, tdris, Ravzatü'l-Ebrar, Hacı Kalfa, Takvim ü t-

dolayı bu ismi almış olan- Şebin-Karahisarı'n-dan târihledi. Bu zafernâmeler, Timur'un torun-zâdesi ve Horasan Emîri olup daha önce Uzun Hasan'ın galebe eylediği Hüseyin Baykara⁵²⁴ ile Kastamonu Vâlîsi Şehzade Cem'e⁵²⁵ gönderildi. Bundan mâada Dev-let'in bi'1-umûm sancaklarına ve beğlerbeğilerine Otlukbeli muzafferiyeti şerefine şenlikler yapılması için hazırlıklarda bulunmaları emr olundu.⁵²⁶

Mehmed'in Kostantiniyye'ye dönüşünden sonra ilk siyâsi hareketi sadrâzam Mahmûd Paşa'yı azletmek oldu. Mahmûd Paşa, bu suretle ikinci defa vezîr-i azamlık mevkiinden düştü. Pâdişahın Mahmûd Paşa hakkındaki infialine birçok sebepler vardı: Mahmûd, evvelâ, Üsküdar'da toplanan ve kış ortasında sefere gidecek olan ordunun kumandasını taahhüd etmek istememişti. İkincisi, harb harekâtına Şebin-Karahisarı kalesinin zaptıyla başlanması hususundaki ısrarı Pâdişah'm hiddetini artırmıştı. Bundan başka, Otlukbeli Muhârebesi'nden sonra düşmanın kendi memleketleri içerisine kadar tâkib edilmemesini teklif etmiş ve bu teklifinin Sultân Mehmed'in re'iyine mugayir olarak galebe etmiş olması Pâdişah'ın mutlak gazabını celbetmişti. Bununla beraber, Mehmed, vezîr-i â'zamımn dirayet ve şecaatine muhtâc olduğu müddetçe intikam hissini izhâr etmemişti. Lâkin harb sona erdiği vakit bu his evvelâ Mahmûd Paşa'nın azliyle zahir oldu; Pâdişah'ın müthiş tabiatı, yalnız azl ile iktifa edemediği için, az bir müddet sonra katline de ferman sâdir oldu (1474).⁵²⁷ Bunun için bahane bulmak da müşkil olmadı. Osmanlı müverrihlerine nazaran Mahmûd Paşa bu bahaneyi bizzat kendisi çıkardı. O müverrihlerin kavline göre, Şehzade Mustafa'nın⁵²⁸ vefatı üzerine sabık vezîr sevinç izhâr ederek satranç oynamış ve matem elbisesi giyecek yerde beyaz elbiseler ile meydana çıkmıştı.⁵²⁹ Lâkin

⁵²⁴ Münşeât-ı Feridun, nu: 231.

⁵²⁵ Kezalik, nu: 232.

⁵²⁶ Kezalik, nu: 233. Kont dö Çov'un. yukarıda zikredilen Münşeât kitabında, nu: 6, Sa'dü'd-din dahi bu zafemâmelerden bahsetmiştir.

Kastamonu Vâlîsi Şehzade Cem'e olan mektubda muzafferiyetin «ol mâh-i rebî'n nısfın-dan çehâr-şenbe günü» vuku bulduğu ve târih-i sâli «Ve yansu-reke Allâhu nasran azizen» âyeti ile târihlenmiş olduğu mezkûrdur. Rebî'ül-evvel'in son yansının ilk çarşambası Onbeşinci Kitap, Not: 16'da yapılan hesaba muvafiktir ki, maksad bu olacağı Sa'dü'd-dîn'in ifâdesinden çıkarılabilir. Şehzadeye mektup Türkçe, Hüseyin Baykara'ya farsçadır. Lâkin Feridun'un «Me-mâlik-i Mahrûseye» dediği fetih-nâme dahî farsçadır ki, bunun farsça olması emsaline muhaliftir. Bundan dolayı bu da diğer bir Asya hükümetine olmalıdır.

⁵²⁷ 378 Rebl'ül-âhirinin üçüncü günü. Mütercim.

⁵²⁸ Solak-zâde, va: 61. Belîğ-i Bursevî'nin Terâcim-i Ahvâl Mecmuâsı'nda Mustafa, bahsine müracaat, varak: 20.

⁵²⁹ Şehzade Sultân Mustafâ Mahmûd Paşa'yı sevmezdi. Şehzadenin irtihâlinde Mahmûd Paşa, inzivâ-gâhmdan (şimdi Bulgaristan'da Uzunca-ova Hâsköyü ki havası gayet güzeldir; koleradan ma-sûn olmakla ma'rufdur. Fî'1-hakîka 82 kolerası o civara geldiği halde Hasköy'e girmemiştir. Mahmûd

Mahmûd Paşa'nın asıl cür-mü bu değildi: Pâdişah'm en ziyâde gazabına sebep olan, vezîr-i â'zamın birçok hallerde göstermiş olduğu istiklâl fikri idi. Bir de Sultân Mehmed, Mahmûd Paşa'nın insaniyet hissine uygun olarak, Bosna Beği'nin hayâtını uzatması ve Karaman Beği îshak Beğ'in firarını kolaylaştırmış olmasından dolayı intikam almak istiyordu. Pâdişah'm, bu istiklâl fikrinden dolayı beslediği intikam hissi, Bosna, Sırbistan, Ağrıboz Fâtihî'nin hizmetlerini unutturmağa kâfi gelmişti. Mahmûd Paşa'nın ilim ve âlimler hakkında ibraz eylediği maârif-perverâne himaye ve devletin kendisine medyun olduğu nâfiâ te'sîsleri, Paşa'yı tahkir edici bir ölümden kurtaramadı. Bir Rûm ile Illiryalı bir anadan doğan Mahmûd Paşa'ya çocukluğunda cebren İslâmiyet kabul ettirilmişti. Osmanlı Devleti'nde mevkiinin ehli olan ilk vezîr-i â'zam budur. Birçoğu dört asır, yâni zamanımıza (Hammer*'in zamanı: XVIII. asır sonları XIX. asır başları) pekçok binalar kendisinin san'âta olan muhabbetine ve umûmun menfaatlerine müteallik müesseseler için gösterdiği ihtimama şehâdet ederler. Bu binalar arasında İstanbul'da⁵³⁰ ve Sofya'da banileri ismiyle yâd olunan camiler ve hamamlar şâyân-ı dikkattir. Mahmûd Paşa'nın -Sultân Ebû Saîd'in veziri olan Farsça ve Çağatayca şiirleriyle meşhur ve bunlardan ziyâde birçok cami, medrese, kervansaray, hastahâne, yolcular için han, hamam ve köprü yaptırmakla mâruf olan- Mîr Alî Şîr'e göndermiş olduğu Mektuplar Mecmuası, zamanımızda dahî ma'lûmdur.⁵³¹ Mahmûd Paşa şiir dahî söyler ve «Adnî» mahlasım kullanırdı.⁵³² Ulemâyâ hakkını verir ve cömert davranırdı.

Paşa'nın orada dahî vakıfları vardı) ta'ziyye için İstanbul'a geldi. Hasımları yine ve-zîr-i âzam olmasından korkuyorlardı. Şehzade ile husûmetini, Paşa'nın şimdi sevindiğini söylediler. Hanesine gönderilen bir casus, Mahmûd Paşa'nın satranç oynamakta olduğunu haber verdi. Onyediyedi gün Yedikule'de habs olunduktan sonra (Metnin dipnotunda işaret olduğu veçhile) 879 Reb'ü'l-âhirinin 3'ünde idam olundu. Nâmına yazılmış kitaplar, hasenat ve hayratı, ezcümle, «Mahmûd Paşa Cami ve Medresesi» maârifperverliğine, ulüv-i himmetine delildir. Kendisi de ashâb-i maârifdendir. Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1, s. 553. Vefatına söylenen (Târih-i Tayyâr-zâde, c. 2, s. 8) târih, asrın hürriyet fikirlerine delildir: (878). NOT: «Târih-i bidâ» terkiibinden «Bir târih zuhur itdi» mânâ-

siyle -uzak bir ihtimâl ise de-- ta'miye muhtemeldir, bu takdirdö 879 olur.

⁵³⁰ Osman Efendi-zade, Terâoim-î Vüzerâ; Tezkire-i Şuarâ, Âşık Hasan ve Kınalı-zâde'nin eserleri.

⁵³¹ Târih-i Belagat-i Fârslyye, s. 312.

⁵³² Birçok el yazılarında «Adnî» yerine «Adlî» görülür. Adnî, Sultân Bâyezîd'in şiirlerinde mahlasıdır. Aşık ve Hasanpaşa-zâde bu Padişahın bâzı beyitlerini yazarlar.

Bu notta, Sultân Bâyezîd'in bir beyti tercümesi olmak üzere şu ibare münderiçtir: «Aie pitie de mes lar-mes, ne les dedaigne pas; ce sont des fils de l'homme (de la prunelle), enfantes par les yeux.»

Bunun aslı «Gözüm yaşına rahm et, sürme (sorma) derdin ki merdüm-zâdedir düşmüş nazardan» müfredidir. Tercümede eski edebiyatın meftn olduğu incelikler edâ olunamamıştır. Beyit ise -Adnî mahlasında olan- Mahmûd Paşa'nın olmak üzere ma'rûftur. Sultân Bâyezîd'in Türkçeden başka Farsça şiirleri de vardır. Bir beytine birçok şâirler tarafından nazireler yazılmıştır

Nasreddin Şâh zamanında İran'da basılan Mecma'ül-Füsehâ'-da II. Bâyezîd'in beyti, Yıldırım Bâyezîd'e isnâd olunmak hatâsında bulunulmuştur.

Birçokları eserlerini onun nâmına ithaf etmişlerdir.⁵³³ İstanbul'da inşâ ettirmiş olduğu medresenin binası tamamlanınca, dânişmend (asistan) lara ikişer imame, kışlık için birer top yün kumaş, yazlık libâs için birer top erguvanı kumaş, beşer yüz akçe hediye etmişti. Haftada bir gün ulemâyı sofrasına davet eder ve dâima yemekde -birçoğu altından olan- nohut dâneleriyle karışık pilâv bulunurdu. Herkes kaşığında bulduğu kismetine sâhib olurdu. Mahmûd Paşa sofraya otururken «Servete nail olan her kimsenin ağzında dâima bol bol harcamak için altun bulunmalıdır»⁵³⁴ demek mûtadı idi. Bu mâ-nidâr ve muhikk sözleri birkaç defa da Pâdişah'ın huzurunda sarfetmiş-ti Bir gün Pâdişâh bir mollaya; vaktiyle Kırım'ın ilim tedrisiyle meşgul dörtyüzden ziyâde ulemâsı bulunduğu halde sür'atle zeval bulmasının fikri nce neden ileri gelmiş olduğunu sormuştu. Molla, cevaben, kabahatin Kırım'daki en son vezirde olduğunu ve bu vezirin ulemâyâ hakaret ede-rok cennet gibi olan Kırım'ı harâb bir çöle çevirdiğini söyledi. Mehmed, bunu vesile ittihaz ederek sadrâzamına, ulemâyâ ne yolda muamele ve ilimleri nasıl himaye etmek lâzım geldiğini hatırlattı. Mahmûd, vezîr-i azamın kabahati, Pâdişah'ın, daha liyakatlisini sadrâzam yapmamaktaki hatâsının tabî bir neticesi olduğu cevâbım verdi.⁵³⁵ Sadrâzâmın böyle serbestçe ve Pâdişah'ın hoşuna gitmeyecek bir surette idâre-i kelim etmesi de fecî ölümünün bir an önce gerçekleşmesine az yardım etmedi. Mahmûd, öldürücü darbeyi yemezden önce vasiyetnamesini tertîb etti. Orada şu sözler bulunur:

v:Ben padişahın kapısına bir at, bir kılıç, beşyüz akçe ile geldim; o vakitten beri kazanmış olduğum her ne mâlim var ise Pâdişâhındır. Oğlum Mehmed Beğ'in hayâtını muhafaza eylemesini kendisinden niyaz eylerim; vakıflarımı dahi muhafaza eyleyeceğini ümid ederim.»⁵³⁶

Mehmed, sadrâzamını idam ettirmekle beraber, onun halk indinde mazlum bir şehid olarak telâkki edilmesini de istemiyordu. Mahmûd Paşa'nın vefatına dâir bir mersiye zamanımıza kadar gelmiştir.⁵³⁷

⁵³³ Ezcümle Tabib Şükrullah.

⁵³⁴ Latîfi'ye müracaat, Şâber tercümesinde, s. 230, Mahmûd Paşa'nın Pâdişah'ın emri ile damarları kesilerek vefat ettiği hakkında hiçbir vesikaya dayanmayan haşiyeyi izah etmek müşküldür. Bu hususta şahid diye gösterilen Latin'de buna dâir tek harf yoktur. Zâten Osmanlılar bu tarz öldürmeyi hiçbir vakit tatbik etmemişlerdir.

⁵³⁵ Şâber, Şu#ra-i Osmâniyye Tefrâcîm-1 Ahvâli, s. 232. Âşık Hasan ile Kmalî-zâde'ye dahi müracaat.

⁵³⁶ Âşık Hasan, Mahmûd'un vakıflarının cedveünü öğrendiğini söyler. Bunların hepsi hayır müesseselerindedir.

⁵³⁷ Bu manzume, Ma-hmûd-nâme ismi ile herkes'in ağzında İdi. Berlin İnip. Ktp. sinde Diez'in el yazması kitapları mecmuasında 57 numarada bulunur.

Pâdişâh, Uzun Hasan aleyhindeki seferinden döndükten sonra Karama:: Vâlîsi Şehzade Mustafa ile -bilâhare Mahmûd Paşa'ya halef olan- Gedik Ahmed Paşa'yı birkaç kalesi henüz Pîr Ahmed ve Kaasım Beğ'in elinde bulunan Adana taraflarıyla Küçük Asya sahilinde harbi itmam etmeğe me'mûr etti. Bu seferin nasıl sona srdiğini, Osmanlı müverrihlerine nazaran nakl etmezden Önce, Pâdişâh'ın Uzun Hasan'a karşı yürüdüğü esnada Venedik amirali Piyer Moze Nikos'un kumandası altında Karaman sahilinde toplanmış olan Haçlı donanmasının harekâtına bir göz atmalıyız. Papa IV. Sikst, Pâdişâh'ın Kostantiniyye'den hareketi haberini işitince, vekilleri olan Kardinal Besariun ile Bembu ve Borciya'yı Fransa, Almanya ve İspanya'yı Türkler aleyhine haç kaldırmağa teşvik ve bu memleketlerin hükümdarlarını Lateran Sarayı'nda toplanmağa davet için göndermişti. Papa onların gelişini beklemek üzere Venedik ve Napoli jle bir üçlü ittifak akdetti; bu ittifak, muâhedenâmenin imzası hususunda en ziyâde hizmet etmiş olan me'mûrun ismine izafeten «Karafa İttifakı» nâmını aldı.⁵³⁸ Diğer taraftan, Karaman'da zuhur eden kargaşalıklar başlayınca. Uzun Hasan da Rodos'a ve Venedik'e bir sefir göndererek, Venedik Cumhuriyeti ve Sen Jan Şövalyeleri ile tedafüi ve tecâvüzî bir ittifak müzâkeresine ve bilhassa bu iki hükümetten ateşli silâhlar ile kendi memleketlerinde top dökümüne nezâret için topçular istemeğe me'mûr etmişti. Çünkü Uzun Hasan, bundan evvelki mağlûbiyetlerine askerinin şecaat noksanlığından ziyâde, ordusunda yalnız ismen mevcûd olan toplarının noksanlığının sebep olduğuna kaani idi. Venedik Senatosu bu yeni müttefikleri sür'atle kabul ederek Jozefat Barbaro'yu dört kadırğa ile Karaman sahillerine gönderdi: Kadırgalardan ikisi Asya'ya ikiyüz topçu nakletti; diğer ikisi de barut ve top ile tamamen doldurulmuştu.⁵³⁹ Joze-fat Barbaro, o tarihten otuzyedî sene evvel, ancak 16 yaşında iken Azak Denizi⁵⁴⁰ sahilinde Tana'ya seyahat ederek, bu seyahati^*ari* etmişti. Venedik Cumhuriyeti, bu uzun sefere, Uzun Hasan'ın nezcündeki sefiri Katerino Zeno'nun işareti⁵⁴¹ ve Nikolokoko ile Fransisko Kapello'-nun Mehmed ile başlamış ve II. Murad'ın haremi, Sırbistan

⁵³⁸ Bernini, s. 128.

⁵³⁹ Jozefat Barbaro'nun tercüme-i hâli ve Venedik'in Asya'da 1469-1474 seferine dair Koiiyolano Çippiko'nun kitabı, s. 34, Venedik 1076.

⁵⁴⁰ Eski adı: Palus Meotis.

⁵⁴¹ Venedik Cumhuriyeti'nin Uzun Hasan nezdindeki sefiri Zeno, Uzun Hasan'ın zevcesinin yeğeni bulunan hareminden dolayı Akkoyunlu ailesine sıhriyyet peyda etmişti. 1471'de Jozefat Barbaro ona halef olarak iki sene sonra dahî Embrocio Kon-tarani tâyin olunmuştur. Seyahatnameleri müdeklükane yazılmış birçok coğrafi ma'lûmâtı hâvidir. Bu hususta Sismon-di'nin İtalya Cumhuriyetleri Târihi'ne müracaat, 10, s. 289.

prensesi Ma-ra'nın⁵⁴² müdâfaa etmiş olduğu müzâkerelerin muvaffakiyetsizliği üzerine karar vermişti. Mehmed de Venediklilerden Uzun Hasan'ın lehine olarak müdâhalelerinden çekinerek, îşkodra kalesi kumandanı Leonardo Bul-do vâsıtasıyla, Venedik'e sulh teklif etmişti, lâkin uzlaşma sağlanamamış olduğundan teklifler neticesiz kalmıştı. Mehmed - Venedik Cumhuriyeti'nin himayesine mazhar olmuş olan İskender Beğ'in II. Murad'dan zap-tetmiş olduğu Kroya şehrinin Senato tarafından kendisine iade edilmesi şartıyla- Venedik tüccarının vermekte oldukları yüzellibin dukadan vazgeçmeyi teklif ediyordu; lâkin Cumhur, herşeyden evvel Ağnboz'un kendisine terkedilmesini istiyordu. Bu şart -tarafaların sû-i niyetinden ziyâde mesafenin uzaklığından ve aradaki müşkilâtтан dolayı- zâten güçlkle ilerlemekte olan müzâkerelere son verdi ve harb her zamankinden ziyâde şiddetle başladı.

Seksenbeş kadirgadan mürekkep bir donanma Delos ve Midilli'yi yağma⁵⁴³ ettikten ve tzmir şehrini yaktıktan sonra. Karaman sahillerine ulaştı. Bu donanma Papa'nın -Kardinal Karafa kumandası altında- on-dokuz, Napoli'nin onyedi, Venedik'in -onikisi Isklavonlar, ikisi Rodos Sen Jan Şövalyeleri tarafından hazırlanmış- kırkyedi kadirgasından mürekkepti. Venedik donanmasının başkumandanlığına getirilmiş olan Pietro Mosenigo⁵⁴⁴ bütün sefere kumanda ediyor ve maiyyetinde Venedik Valileri Meser Maren Malipierro ile Meser Luici Bembo, Vittore Su-ranco bulunuyordu. Kadirga kapdânları arasında -bu seferin târihini yazmış olan - Dalmaçya'da Traiolo (Tragorium) Koriyulano Çippiko. vardı. Haçlı donanması geçtiği yerleri ateşe ve kana boğdu; tahribatından zarar gören şehirler arasında Adalya ve tzmir kadar meş'ûm bir tâli'e dü-çâr olmuş olanlar yoktur. Asıl Haçlılar'ın ilk hücumları Adalya üzerine oldu. İyice tahkim ve birçok muhafızlar tarafından müdâfaa edilmiş bir Uman olan Satalya yâhud Adalya (Antalya)⁵⁴⁵ Pamfili'nin bomboş sahilinde kâindir.

⁵⁴² Çiplko, s. 7,

⁵⁴³ Çiplko.

⁵⁴⁴ Venedik'te San-Ciovanni ve Paulo Kilisesi'nin kabristanında Moçenigo'nun mezarı üzerinde aşağıda aynen naklolunan şu kitabe yazılıdır: «Peatro Mocenigo Leonardi filio omnibus non minus optimi quam eloquetntissimi senatoris moneribus domi forique functo, maris Imperatori, qui Asia et faucibus Helles-ponti usque in Cyprum ferro ignique vastata, Caramannis re-gibus, Venetorum sociis, Othomano oppressis; regno restituto, piratis undique sublatis, Cypro a conjuratis non minori cele-ritate quam prudentia recepta, Scodra ducta et auspiciis sui liberate, 'quam Rempubicam feliciter gessisset, absens divi Marci Procurator inde Dux grato patrum consensu creatus est.

vixit annos 70, mens. 1, dies 20, obüt non sine ingenti populi gemitu, anno salutis 1476.»

⁵⁴⁵ Bufor'un Karamania'sı, Londra, 1817, s. 126. Cihân-nümâ, s. 611; Manner, 6, 2, 129. Sid harabeleri (Bufor, s. 176) şimdi Eski Adalia diye isimlendirilir. Manner'in zannına göre bu mevki Bizanslıların ve Eneas

Burası o zamanlar Küçük Asya'nın en büyük ve en zengin sahil şehirlerinden biri idi. Antalya gayet geniş bir ticâret merkezi olduğundan her milletten ve bilhassa Mısır ve Suriye'den pekçok tacir gelirdi. Hindistan ve Arabistan'dan gelen itriyyât, bahariyyât, kuru karanfil, darçın, her nev*iden attariyye ile halı vesâir san'at mahsûlleri gibi eşya hep Antalya'ya getirilir ve orada bol bol bulunurdu. Vittore Suranco (Severanco) şehrin hizasına gelince on kadirga ile ilerleyerek limanı kapatan zinciri top dâneleri ile kırdı.⁵⁴⁶ Bunun üzerine Venedikliler ile müttelikleri şehrin surları önüne gelerek lenger attılar. Çarşığı yağma ve şehirde buldukları kıymetli eşya ile gemilerini doldurduktan sonra, iki katlı sur ve iki katlı hendek ile çevrili olan kaleyi zaptetmeğe kalkıştılar. Birinci sur hücumla zaptedildi; ikinci suru da düşürmek için lâğım kazıldıysa da muvaffakiyet görülmedi. Mahsurlar pek ziyâde şecîâne müdâfaa ederek Venediklilerin mesâfsini neticesiz bıraktırdılar. Venedikliler her taraftan geri püskürtülmüştü. Hücum zaaf peyda etmiş olduğu bir zamanda, surların üzerinden ortaya çıkan bir kadın sadâsi cesaretleri kırılmakta olan Hıristiyanlar! çağırdı: Bu, senelerden beri Türkler'in esareti altında bulunan îskalavonyah bir kadın idi ki, intihar etmezden evvel kahramanca bir hareketle Hıristiyanların, kendisini esaret altında bulduranlar aleyhindeki hücumlarını şiddetlendirmek istiyordu. Kadın Hıristiyanlar'ı devam için teşcî ettikten sonra surdan aşağı atıldı ve orada ruhunu teslim etti.⁵⁴⁷ Güneş gurûb eyleyince muhâsırlar hücumu bıraktılar. Hücum edenlerin, surlarda gedik açmak için büyük toplan olmadığı gibi duvarları aşmak için hazırlamış oldukları merdivenler de pek kısa olduğundan, Venedik generalleri gece bir harb meclisi toplayarak teşebbüslerinden vazgeçmeğe ve ertesi gün hareket etmeğe karar verdiler. Lâkin lenger almazdan önce tüccar dükkânları bulunan mahalleleri yaktılar ve şehri çepeçevre kuşatan güzel ağaçlıkları söktüler. Donanma Antalya'dan Rodos'a doğru giderek, oradan Adalar Denizi'ne ve İyonya (Batı Anadolu) sahiline kadar ilerledi. Türkler'in bugün İzmir dedikleri «Smirna», Antalya kadar ticâret merkezi ve onun kadar zengin bir şehir idi. Lâkin İzmir'in müdâfaa vâsıtaları noksandı. Mosenigo, İyonya sahiline yaptığı akınların

Silvus'un «Candelorum» yahut «Scandalorum» dedikleri şehir olacaktır.

⁵⁴⁶ Bu zincir bugün Roma Sen Piyer Kilisesi elbise odasında harb hâtırası olmak üzere asılmıştır. Konulduğu mahalde aşağıdaki kitabe yazılıdır: «Smyrnam, ubi Oliverius Cardinalis Ca-raffa Sixti IV, Pontificae classis dux vi occuasset, in Sataliae urbis Asiae portum, vi irrupit, ferramque catenam inde ex-traxit, et süper valvis hujus Basilicae suspendit.» Bernino, s. 131; Vatikan Evrak-i Cedîdesi Mecmuasında dahi bundan bahsedilmiştir (c. 3, s. 1599; c. 4, s. 1745).

⁵⁴⁷ Çiplko, s. 23.

birinde karaya kalabalık bir ordu çıkardı. Çok geçmeden, bu ordu İzmir'i zaptetti. Venedikliler bu şehirde, Osmanlıların hücum ile zaptolunan şehirlerde ettikleri muamelenin hemen aynısını yaptılar. Mahallelere dağılarak erkekleri kati ettiler, kadınların ve kızların, onların hayvancasma ihtiraslarından kurtulmak için sığınmış oldukları cami kapılarını kırdılar. Zâten -ticaretiyle olduğu gibi sanaâyî ve imâlâthâneleriyle de meşhur olan- İzmir, Ve-enedikliler'in vahşiyâne tamâ'larını teskin için yağlı bir av idi. Mosenigo askerine insaniyet hissi telkin etmek şöyle dursun, bilakis onları yağmaya ve vahşete teşvik ediyordu. Mosenigo kendisine getirilecek plan her

Türk başı için bir duka altını ve diri olarak getirilecek her erkek yâhud kadın için üç duka altını vaad etmişti. Esîr tutulanlar müzayedeye ile satıldı. Pietro Mosenigo'nun emri altında bulunan askerin büyük bir kısmı -daha ziyâde Stradiot nâmıyla mâruf, bu türlü muharebeye pek yatkın, yağmagerliğe pek hırslı olan- Epirililer'den mürekkep idi; her Venedik gemisinde Epirli on atlı vardı.

İzmir'in zaptının ertesi senesi Mosenigo -Silifke şehrini muhasara etmekte olan- Kaasım Beğ'e yardım için Karaman sahillerine döndü. Mosenigo -Venedikliler tarafından «San Teodoros» adı verilen ve vaktiyle Sicilya korsanlarının en meşhur yataklarından olan- Ağa Umanında lenger attı.⁵⁴⁸ Vittore Süranco, Mosenigo'nun. Sefiri sıfatıyla harb harekâtının müzâkeresi için Karaman Beği'nin ordugâhına gitti. Kaasım Beğ, hem Silifke'yi, hem de Silifke'nin batısında ve az bir mesafe ötesinde Siğın ve Korko'yu muhasara ediyordu.⁵⁴⁹ Siğın'de kumanda eden Mustafa -sarp bir dağ üzerinde bulunan mevkii müdâfaa için kendisine kolaylık sağlamakla beraber- efendisinin emniyetine karşı hıyanet ederek teslim oldu. Kale, Mosenigo tarafından derhâl Kaasım Beğ'in kumandanlarından Yûsuf a teslim edildi.⁵⁵⁰ Donanma bu seferden dönüşünde Korko⁵⁵¹ kalesine yöneldi. İki tarafından

⁵⁴⁸ Çippiko, s. 38. Burası Grlmston'un «Mağara» dediği mahal olması muhtemeldir. Grlraston bu mevkii korsanların eski bir yatağı olarak bildirmiştir. Bufor'un Karamanla kitabına müracaat, s. 173.

⁵⁴⁹ Çippiko, s. 39 ve Jozefat Barbaro.

⁵⁵⁰ Çippiko, e, 41,

⁵⁵¹ «Sigi era lontano dal Curcho non piû che vinti mglie». Si-nium, Anvü'in haritasındaki Sise (Sicoe) dir; Cihân-nümâ'nın «Sin» dediği de budur. Korkos, kelimenin iştikakına nazaran kadîm Korikos (Corycus) olmalıdır. Manner, 6, 1, s. 174. İleride Cem'in târihinde «Korku» nun «Korkos» tesmiye olunduğunu göreceğiz. Barbaro, s. 46, Korku'nun Ermenice kitabelerinden bahseder. Maneto'da bulunmuş ve Kont Kastiglioni'nin «İtalyan Kütüphaneleri» esesrinin 28. cildinde 73. sahifede izahatı verilmiş olan mezar taşının bir muharebeden bir tuh-fe (armağan, kalıntı, hâtra) olduğunda şüphe yoktur. Bu taşın 1296 senesinde Soğr (Soghr) yâni Kilikya hududunu yağmalayan harb-i mukaddes (Haçlı seferleri) eşhasından Mopa-bith nâmında bir muharip için dikildiği anlaşılır.

denizle çevrili olan Kor-ko, karadan geniş ve derin bir hendek ve iki katlı bir sur ile muhafaza edilmişti. Çippiko'nun «Eloza»⁵⁵² adını verdiği «Arsnue» küçük adası doğuda ve antik çağdan kalma bina harâbeleriyle doludur. Yeniçeri kumandanı, tskalavonluk'tan dönme İsmâîl «Korko» yâhud «Korgos» kalesine kumanda ediyordu; pekçok müdâfaa etmeksizin teslim oldu. Bir kayanın tepesinde⁵⁵³ olup ikiyüz muhafızı bulunan Silifke kumandanı Rûm Azi Beğ de kaleyi kolayca müdâfaa edebilecekken diğerlerinin hareketine uydu. Bu üç kalenin zaptı üzerine, Kaasım Beğ Venedik donanması başkumandanına -gayet kıymetdâr bir surette donatılmış cins bir at ile memleketinin âdetlerine uygun olarak terbiye edilmiş bir pars hediye ederek- minnetdârlığını gösterdi.⁵⁵⁴ Doksan dokuz gemiden mürekkep olan Venedik donanması⁵⁵⁵ bundan sonra Meğri Körfezi'ne (eski Telmison) gitti. Sırb'dan dönme Karagu limana hâkim olan kaleyi biraz müdâfaadan sonra teslim oldu. Şehir yağma edilerek yakıldı, bahçeler ateşle, balta ile tahrib edildi. Yağma olunan mal mûtâd olduğu üzere taksin» edildi: Stradiotlar'ın getirdikleri -bilâhare müzayede ile satılan- her esîr için üç duka altını verildi. Şu suretle o vakit esîr ticâreti Türkler için olduğu kadar Venedikliler için de kârlı idî.⁵⁵⁶ Mosenigo Lisi sahilinde Fisküs ve Mira şehirlerine de taarruz etti; lâkin Uzun Hasan'ın⁵⁵⁷ mağlûbiyetini işitince Kıbrıs Adası'na⁵⁵⁸ doğru gitti. Uzun Hasan Ot-lukbeli Muhârebesi'ni kaybettikten sonra nezdinde bulunan Venedik, Roma ve Napoli sefirlerine ruhsat vererek, ertesi sene için yeniden imdâd talep etmişti.

Şehzade Mustafa'nın maiyyetinde olarak Osmanlı ordusuna kumanda etmekte olan Gedik Ahmed Paşa, Karaman Seferi'ni bitirmek ve henüz Karaman Beğlerine tabî bulunan kaleleri zapt eylemek üzere Kilikya dâhiline gitti. Mosenigo'nun askeri tarafından Türklerden alınmış olan Si-ğın, Silifke

⁵⁵² Çippiko, s. 42; Bufor, 199.

⁵⁵³ Bufor, s. 45.

⁵⁵⁴ Çipiko, *, 45.

⁵⁵⁵ Altmış Venedik kadırgası, onaltı Napoli Krallığı kadırgası, beş tane Napoli Kralı'ndan, iki tane Rodos Baş-şövalyesi'nden, onaltı tane Papa'dan. Barbaro, s. 23.

⁵⁵⁶ Daro: Venedik Târîhi, s. 464, Çipplko, s. 12.

⁵⁵⁷ Lojiye, Venedik Târîhi, 16, 26, s. 259. Çipiko dahî Uzun Ha-san'la birbirini müteâkib vâkî olan iki harbi tafsilâtiyle nakleder ki, birincisinde Rumeli Beğlerbeği Murad Paşa dörtbin kişi ile beraber zâyî' olmuş ve ikincisinde Akkoyunlu hanedanından Zeynel Beğ'in vefatı vuku bulmuştur. Çipiko yalnız bir noktada yanılıyor: Bu iki muharebeyi kırksekiz saat içinde vâkî oldu sanır. Osmanlı müverrihleri ise iki muharebe arasında altı gün geçip, Sultân Mehmed'in bu müddeti düşman üzerine yürümekle geçirdiğini beyânda müttefiktirler.

⁵⁵⁸ KezaUlc

ve Korku mevkîlerinden başka Ermene, Minan, Develi-Hisar kaleleri de henüz Kaasım Beğ ile Pir Ahmed'e tâbi bulunuyordu. Pîr Ahmed Lârende yakınlarında Yelli-tepe üzerinde ordu kurmuştu; dostâne bir mülakat talep eden Ahmed Paşa'nın sefirlerini orada kabul etti. Kendisini esîr etmekten başka bir maksadı olmayan bir hâinin sözüne yersiz bir îtimâd göstermiş bulunan Karaman Beği, onu zapt için pusu kurmuş olan Osmanlı süvarilerinin elinden ancak bir mucize olarak kurtuldu.⁵⁵⁹ Ahmed Paşa, hazırlamış olduğu ihânetkâr tertibinin başarısızlığa uğramasından, Ermenek kalesini ânî bir hücum⁵⁶⁰ ile zaptederek te-sellî buldu. Ermenek şehrinin civarında bulunan Koriçalılar'm meşhur Safran mağarası, henüz bir Avrupalı tarafından ziyaret edilmemiştir.⁵⁶¹ Gedik Ahmed Paşa Ermenek'i zapt ettikten sonra -Pîr Ahmed'in hazîneleri ve haremi ile birlikte iltica etmiş olduğu- Mînan kalesini muhasara etti. Mînan kalesi sarp bir kaya üzerinde kâin olarak, bu suretle iyi müdâfaa edilmiş olduğundan, Pîr Ahmed muhasırlann hücumlarına ehemmiyet vermedi. Kaleye hâkim olan mevkilere top nakli hemen hemen mümkün değildi. Muhâsırlar pek büyük zahmetlerden sonra ancak birkaç top çıkarabildiler.. Muhafızlar şiddetle müdâfaada bulundular. Lâkin kaleye kumanda etmekte olan Yûsuf nihayet teslîm olmağa mecbur oldu. Ya muhasara esnasında kale dâhilinde bulunan yâhud kalenin teslimi zamanında gelmiş olan Pîr Ahmed, kendisini daha ziyâde muhafaza edemeyen bu surdan aşağıya atladı.⁵⁶² Pîr Ahmed haremiyle hazînesini kaybetmiş olmak ve Osmanlılar'ın eliyle hakarete uğrayarak Ölmek ıztı-râbına tahammül edememişti. Ahmed Paşa Mînan'dan Silifke üzerine yürüdü; orada da kuvvet yerine hiyle kullanmayı tercih etti. Ahmed Paşa bu defa Pîr Ahmed'i esîr etmek istediği vakitten daha ziyâde muvaffak oldu. Silifke topçuları birtakım vaadleriyle ikna edilmiş olduklarından, barut mahzenlerini tutuşturdular. Hâsil olan yangın ve patlamadan duvarlarda gedikler açıldı. Osmanlılar bu hâdisenin muhafızlara saldığı telâş ve ümitsizlikten istifâde ederek gediklerden içeri atıldılar ve şehri zapt etmekte müşkilât çekmediler. Beğlerine sâdik kalmış ve kaleyi müdâfaa etmiş olan yüzseksen asker ıklıçtan geçirildi. Şehzade Mustafa De-veli-Hisar kalesini bizzat zaptetmek istiyordu. Fakat kendisinde hastalık hissettiğinden bu işi, en cesur kumandanlardan Koçî Beğ'e bıraktı.

⁵⁵⁹ Sa'dÜ'd-dîn, İdrîs, Solak-zâde.

⁵⁶⁰ «darb-ı dest».

⁵⁶¹ Cihân-nümâ, s. 611; Târih-I Edebîyyât, 14, s. 56.

⁵⁶² Sa'dÜ'd-dîn, s. 288; Solak-zâde, varak: 60

Koçı Beğ, Develi kumandanı Atmaca Beğ'e teslim olmasını teklif etmesi üzerine, Atmaca Beğ ancak Şehzade Mustafa'ya teslim olacağı cevâbını verdi. Şehzade zayıf bir halde bulunmakla beraber Develi-Hisar'a gitti. Sözünde sâdik olan Atmaca Beğ şehrin anahtarlarını takdim için istikbâline geldi. Lâkin Şehzade pek hasta olduğundan şehri bizzat alamadı; Ahmed Paşa'yı bu işe me'mûr etti. Mustafa Konya'ya hareket ederken Niğde yakınlarında Buz-Pazarcığı'nda vefat etti.⁵⁶³ Yukarıda söylediğimiz veçhile, bu vak'a Mahmûd Paşa'nın idamına sebep oldu.⁵⁶⁴ Vezîr-i âzamhk Gedik Ahmed Paşa'ya verildi; Şehzade Mustafa'nın ve-fâtıyla münhal kalmış olan Karaman Vâlîliği'ne de evvelce Kastamonu'da vâlî bulunan biraderi Şehzade Cem getirildi.⁵⁶⁵

Henüz 18 yaşında bir şehzade olan Cem, büyük ümîdler bahşediyor ve münevver bir fikirle her türlü bedenî güçlükler için bir istidâd gösteriyordu. Şehzade Cem'in bu cismânî üstünlüğü, kendisine Karaman ahâlîsi gibi cesur bir halkın muhabbetini celbetti. On yaşında iken Kastamonu valisi tâyin edilmişti. Şiire olan isti'dâdı-birçok şâirlerin doğum yeri olan- bu şehirde inkişâf etmiştir. İlk eseri, bir manzum İran hikâyesinin⁵⁶⁶ tercümesidir ki, pederinin nâmına ithaf eylemiştir. Ondandır Cem bizzat gazeller tertib etmiştir.⁵⁶⁷ Karaman'a gittikten sonra şiiri terk etmemekle beraber, bedenî sporlara devam ederek bilhassa güreşte maharet kazanmıştı. Kilikya ahâlîsi Selçuklu sultanları zamanından beri güreşte pek mahir idiler. Genç Şehzade, *-Konya ve Lârende'de mahfuz bulunan- Büyük Alâ'id-dîn'in kullanmış olduğu güzün ağırlığını birkaç okka artırdı. Bu silâhı kolaylıkla

⁵⁶³ Şehzade hastalıktan pek zayıf olmakla beraber cŞahin-vâr Atmaca üzerine pervâz» etti. Atmaca Beg Hisar'ı teslim eyledi; ba'de't-teshîr Gedik Ahmed Paşa'ya haber gönderüp dergâh-ı âli huddâmından âdem istedi. Bu hareket-i anife ile Şehzade'nin marazı iştidâd eyledi. Konya'ya müteveccihen Niğde'ye giderek Buz-Pazarcığı'na vusulünde İstihâm İdüp hamamdan çıkınca hamam önünde kurulmuş olan o-takda teslim-i ruh it-di. Lâlası Ahmed Beğ, defterdarı Tîmur-taş oğlu Umur Begzâde Alî Çe-lebî vefatını sakladılar; araba ile Konya'ya götürdüler. Gedik Ahmed Paşa bu haberi amca lc-ü'den ilgar ile gelerek na'sı Bursa'ya gönderdi.⁵⁶³ (Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 1, s. 551-Mütercim).

⁵⁶⁴ Şehzade Mustafa'nın vefatına yolaçan hastalığı hakkında Osmanlı müverrihlerinin rivâyetlerindeki birlik, Piti Dölakruva'nın târihinde mevkî-i i'timâda koyduğu hikâyenin reddi için başbaşa kâfi bir delildir. Bu hikâye şudur ki: Sultân Mehmed, -Vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın haremine tecâvüzünden dolayı- bihakkin hiddetlenerek Şehzâde'yi idam etmiş. Hâlbuki Ahmed Paşa Mahmûd Paşa'nın idamından sonra vezîr-i âzam olmuştur. Mahmûd Paşa ise Şehzâde'nin irtihâlinde hayatta idi. Yoksa nasıl olabilirdi ki Şehzâde'nin vefatından memnun olsun? Piti Dölakruva Mustafa'nın vefatını 882'de göstermek ile de hatâ eder, irtihâli üç sene sonradır.

⁵⁶⁵ Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâde.

⁵⁶⁶ Hurşîd vu Cetnşîd.

⁵⁶⁷ Dtvftn-ı Cem, Berlin Kraliyet Kütüphanesinde, Diez'in el yazısı Kitapları meyanında 129 numarada, bulunuyor.

kullanmasından dolayı zamanın birinci pehlivanı unvanını aldı.⁵⁶⁸ Mûtâd üzere pek ateşli olan Karaman ahâlîsi ve îç-il dağlıları o tabâatte bir şehzadenin vilâyeti sayesinde, Fâtih'in kendilerine vurmuş olduğu zincire sıkıca bağlı kaldılar.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ Solak-zâde, varak: 57, Ali ve Belîğ-i Bursevi, Şehzadelerin Tercüme-i hali.

⁵⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/105-118

ONALTINCI KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

Osmanlı orduları doğuda ve güneyde Ermenistan ve Karaman'da devletin en ileri hududunda muzafferiyetler kazandıkları ye güneyde ve batıda Macaristan ve Hırvatistan'a doğru kaleler ele geçirmekte oldukları halde, Osmanlı hükümeti müstahkem mevkiiler inşâsiyle ve askere ser-mâye-i servet ve düşman mülküne me'yûsiyete mûcib olan seferleriyle dahî o derecede dehşet verici oluyordu. 1471/876 baharında Rumeli ordusu kırkbin kişiden mürekkep ve iki kola ayrılmış olduğu halde karargâhından çıktı. Yirmibin kişi âletler ve inşâat levâzımıyla yüklü olarak pek gizli bir surette Sava nehrine yöneldiler; bunlar orada Sirmi' (Sirmiyeye) ye mukavemet edebilecek bir kale inşâsına me'mûr idiler. Sabac yâhud Şâ-bâc kalesi adı verildi. Takriben yirmibeşbin akıncıdan mürekkep bulunan diğer kolordu Bosna Beğlerbeği İshak Beğ'in kumandasında Bosna ve Hırvatistan'ı sür*atle geçtikten sonra Karniyola'yı istilâ etti. Matyas Korvinus, o vakit büsbütün Bohemya (Çehistan) ve Polonya (Lehistan) işleriyle pek meşgul olmakla beraber Kuluça Metropolitidi Gabriel ve gayet meşhur bir general olan Yuanes Unger'i vergi ve asker toplamağa me'mûr etti. Bu asker Sabac taraflarında ve o mevkiilerin palatini, yâni hâkimi olan şahsın kumandası altında askerle birleşerek, Sabac'm inşâsına mâni olacaktı. Fakat daha onlar vâsil olmazdan önce hendekler kazılmış ve duvarlar yukarı çıkmağa başlamıştı. Hıristiyanların bu inşâatı tahrîb için gösterdikleri bütün gayretleri beyhude oldu: Türkler, ameleyi Macar topraklarının ateşinden muhafaza için hemen bir siper inşâ ettiler; Macarlar'ıri yapabildikleri şey, ancak Türkler'den birkaç kişi öldürmekten ve Sabac'ın karşısında ve Sirmi'nin yanında bir kalenin temellerini atmaktan ibaret oldu.⁵⁷⁰

Almanya İmparatoru III. FrederikMe, Akıncılar'ın Hırvatistan, Kar-niyola, Karintiya, İstirya eyâletlerine tecâvüzlerine mâni olmak için, Mat-yas Korvinus kadar da iktidar yoktu. Osmanlıların Karniyola, Karintiya, İstirya eyâletlerine akınları 1470 senesinde başlamış ve on sene muntazaman devam etmişti. Sonraları daha seyrek olmak üzere onaltıncı asrın ortalarına kadar tekrarlanmıştır. Sensenlik bir paşa⁵⁷¹ hayâtının son günlerinde

⁵⁷⁰ Bonflnius, 4, kitap: 2, s. 562; Prey, Salname, 4, s. 72; Katona, 8, 15, s. 535-538.

⁵⁷¹ Valvasur, 4.

Kârniyola'da akın yapmayı ahdetmiş 1470, yâhud 1472 târihinde ahdini ifâ eylemişti. İki kol asker Laybah ve Rudofsvert yâhud Nevstad-tel üzerine yürüdüler. Bizzat paşanın idaresinde bulunan ve dümdâr kolunu teşkil eden üçüncü bir kol da Kulpa üzerinde ve tnrîd yakınında mevki aldı. Bu askerın geçtiği yanmış köyler ve harâb olmuş tarlalar ile belli oldu. Ayğ (îg) ve Hoflayn kasabalarına kadar geldiler (1470). Beş günden az bir müddet içerisinde Osmanlılara karşı yirmibin gönüllü toplandı; lâkin bu ordu Sen Bartelmi ovasına vâsıl olduğu vakit Türk süvarisi Kulpa nehrini geçip gitmiş ve köy ve kasabaların yangınları şulesinin altında sekiz bin esir alıp götürmüştü. Ertesi sene, (1471) İshak Paşa'nın onbeşbin akıncısı Hırvatistan'ı ateş ve kana boğarak yirmi binden ziyâde esîr almış ve birçok koyun sürüsü götürmüşlerdir.⁵⁷² Ganimetleri kendi memleketlerindeki şehir ve kalelere bıraktıktan sonra, on-bin kişiden mürekkep olarak döndüler ve bütün Karniyola'yı vurdular ve Ayğ kasabasıyla Sitiç Manastırı'nı yaktılar.⁵⁷³ 1472'de Akıncılar Laybah surları önünde tekrar göründüler. Hâlâ iki yerde ordugâhlarını muhafaza eden hendekler görülmektedir. Akıncılar kale toplarının sıkı ateşine dayanamadıklarından, ale'l-acele ric'at ettiler. Türkler'in Karniyola dâhilinde üçüncü akını -ki Karintiya'ya doğru bir tecâvüz ile son bulmuştu- evvelkilerin hepsinden daha mühimdir.⁵⁷⁴ Türkleri, Frankipan kontlariyle dâima muharebede bulunan Kroya kontları çağırmişti. Bunun üzerine onbeşbin Akıncı Hırvatistan'ı geçerek Karniyola'ya dâhil oldular ve paskalyanın pazartesi günü akşamı Laybah surları önünde göründüler. Türklerin yaktığı civar köylerin alevi ve dumanıyla uyanan ahâlî ancak şehrin kapılarını kapamağa vakit bulabildiler. Oradan Akıncılar iki fırkaya ayrılarak, biri batıda Karintiya'ya gitti; sonra geri gelerek Silli'-yi bastı; diğeri doğuya doğru giderek Iskalavonya'ya ve Macaristan'a girdi.⁵⁷⁵ (25 Eylül 1473). Dokuz bin piyade ile sekizbin süvârîden mürekkep birinci fırka dar olan Kaolu derbendinden geçerek 25 Eylülde Sen Jorjen Önünde görüldü; fırka, geceleyin üç kola ayrıldı: Kolların biri Vel-kemark yolunu tutarak Drava nehri üzerinde Blayburg yakınında Pork'-da durdu; Mehlingen tepelerinde mevki almış olan ikinci kol, süvarilerini Lavamund ve

⁵⁷² Katona'da Do Logos, 15, s. 357.

⁵⁷³ Yulyus Sezar'in Chnmfoon Gfirtelense kitabı, Utluva Sâfcnâmesl, 3, s. 154. Katona, s. 358; Valvasur, 4, s. 373.

⁵⁷⁴ Bu akın, bizzat gören Yuanes Turs tarafından nakledilmiştir. Turs'un tarifi Mejlstr ve Valvasur'da bulunur. 4, s. 356.

⁵⁷⁵ Dö Logos, Katona'Oa, 15, «. 353.

Velkermark'a kadar şevketti; üçüncü kolu teşkil eden altı bin kişi Drava nehri geçerek Lenkdorf ve Polzestet'ne kadar girdiler ve orada herşeyi ateşe, kana boğdular: dönüşlerinde Sen Vayt, Mühls-tad, Glanek, Felsenek ve Vert Golü tarikiyle Klagenfort'a kadar gittiler.⁵⁷⁶ Bu şehirden -düşmanın birlikte götürdüğü ve aralarında Zera Be-ği ile Lionar Ravber'in⁵⁷⁷ bulunduğu iki bin⁵⁷⁸ esirden birkaçını geri alabilmek ümidiyle- birkaç yüz süvari çıktıysa da, bunlar da arkadaşlarından seksenini kaybettikten sonra dönmeğe mecbur oldular. Yağmacılar Sen Misal Yortusu gecesini Gotenştayn Manastırı yakınında geçirdiler. Wolfgang'da Şulthavzig Vâlîsi Akıncıların bir kısmıyla şiddetli bir muharebe etti; sekiz gün sonra Akıncılar Karintiya'dan çıktılar ve îstir-ya'ya girerek 1474 Teşrîn-i sâni'sinin beşinde Vendişgreç'de ordu kurdular. Üç gün sonra tekrar iki kola ayrıldılar; biri Vaytanistayn ve Gono-viç'e doğru gitti; diğeri de esirlerle birlikte Vuluo ve Şallek yoluyla Şuns-tayn üzerine yürüdü. Teşrînîsânî'nin dokuzuncu cumartesi günü sabahı sekiz bin esir saat sekizde şehre girmeğe başladılar; akşam dörtte bunların geçişi henüz sona ermemişti.⁵⁷⁹ Iskalavyonya'yı istilâ etmiş olan ikinci kol Ağustos içerisinde bu eyâleti tahrîb etti. Teşrînîsânî'nin birinci günü birdenbire ve hiç beklenmedik bir sırada da îzonzo nehri üzerinde Güre surları karşısına vardılar.⁵⁸⁰ Ertesi sene kış ortasına doğru Türkler Karniyola ile Karintiya ve îstirya'yı istilâ edecekleri yerde Macaristan'a ve ona komşu olan civardaki memleketlere dağıldılar. 1474 Şu-bat'ının altısında -Sen Vladislas'm mezarının bulunduğu- Varadin'de, kadınlar, ihtiyarlar dâhil olduğu halde ahâlîyi katliâm ettikten sonra şehri de yaktılar. Yalnız delikanlılar ile genç kızlar gâliblerin elinden hayâtlarını kurtarabildiler.⁵⁸¹

Türkler Arnavudluk'tan İşkodra surları önünde, o vakte kadar tahrîb ettikleri memleketlerin hiçbirinde görmedikleri bir mukavemete tesadüf ettiler. Rumeli Beğlerbeği Süleyman Paşa 1474 Mayıs'ının ilk günlerinde İşkodra önünde görünmüş ve Antuvan Loredano kaleye kapanmış idi. Süleyman Paşa iki batarya top kurdu; bunların ateşi az zaman içinde surların bir kısmını yıktı. Kale müdafileri ahâlî ile birlikte gedikleri tamir için çalışıyor,

⁵⁷⁶ Mejsir'de Tura, s. 1196 ve Valvasur.

⁵⁷⁷ Valvasur, 5, s. 573.

⁵⁷⁸ Valvasur yirmi bin esiri onda birine tenzil etmiştir. Memleketin sicilleri de ancak iki bin gösterir.

⁵⁷⁹ Turs'a nazaran Mejsir ve Valvasur.

⁵⁸⁰ Katona'da Dolfos, 15, s. 537, 3.

⁵⁸¹ Katona'da Timon, 20. s. 725-727.

lâkin Türklerin topları o kadar acele ile yapılan bu tâmiratı derhâl tahrîb ediyordu. Süleyman kendinin artık galebe etmiş olduğunu farz ederek hücum emrini vermezden evvel kale kumandanına teslim olmasını ve şu suretle askerinin kanını beyhude akıtmamasını teklif etti. Lâkin Loredano Türk elçisine şöhreti ve Venedik Cum-huriyeti'nin kendisine göstermiş olduğu itimâda uygun olmak üzere, şu tarzda cevâp verdi: «Ven Venedikliyim ve muhafazasına tevdi olunan kaleyi teslimin ne demek olduğunu bilmeyen bir ailedenim; ya İşkod-ra'yı muhafaza edeceğim, ya burada öleceğim.» Bunun üzerine hücumla karar verildi. Mahsurların kahramanca mukavemetine rağmen, Türkler iki yerde açılan gediklerden kaleye girdiler. O vakit, bir tarafın zafer sarhoşluğu, diğer tarafın ümitsizliği, hücum edenlerle mahsurlar arasında sekiz saat devam eden şiddetli bir muharebeye sebep oldu. Türkler pek çok asker kaybetmiş idiler; muharebeye devam edebilmek için pek zayıf olduklarından-yaralılarından başka- gedikler üzerinde ve hendekler içerisinde yedi bin maktul bırakarak ric'at ettiler. İşkodra ahâlîsi muharebenin başlangıcında herkese nasîb olmayacak derecede şecaat ve metanet göstermişlerdi; lakin zahire azalmağa başlayınca kale dâhilinde isyan ve gürültü çoğaldı; teslim olmak sözleri meydana çıktı. Loredano, bu yeni tehlikeye karşı koymak için isyan etmiş olan ahâlîyi topladı ve Türkler'in şehre hâkim oldukları hâlde ahâlînin şüphesiz surette düçâr olacakları esaret- musibet ve vahşetlerini müessir bir surette tasvir ederek, Venedik tarafından kendisine vaad edilen ve İşkodra'ya vâsil olmak üzere bulunan askerî yardımdan bahsetti. Nihayet göğsünü açarak: «Açlığa tahammül edemeyenler benim etimi yesinler; ben etimi onlara veriyorum, onunla doyabilirler» dedi. Bu sözler büyük bir te'sir icra ettiğinden, şehir içerisinde «Venediklilerden başkasını istemeyiz; teslîm olmaktansa ölürüz» nidasından başka birşey işitilmedi.⁵⁸² Süleyman Paşa Ağustos ortalarına kadar, tekrar hücumla cesaret etmeden, kaleyi muhasara altında tuttu. Amiral,⁵⁸³ Boyana nehri mansabında Türk donanmasını mağlûp ettiği zaman, o da muhasarayı kaldırdı.⁵⁸⁴ Bu mağlûbiyet âtını

⁵⁸² Lojiye, Venedik Târîhi, 7, s. 262-285; tskodralı Barletti del Asedlo, I; Sa'dü'd-dln.

⁵⁸³ Bu amiralin seksen yaşında ve vefatından ancak birkaç ay/ evvel Türkler'e galebesine San Fransisko Dellavinia Kilisesindeki mezartaşı kitabesi şehâdet ediyor; «Triadano Gritto, se-natori optimo Andreae, Ducis avo, VeiÛetae classis imperatoris, post superatos ad amnem Boliana Turcos, et soluta Scodrae obsidione Catari exincto publicoque funere ob rem praeclere Gestam elato Andreas Grittus dux, f.f.j. decassite octogenarius, 1474.»

⁵⁸⁴ Bonflnius, 6, 5, s. 206. Bu İstîlâyı Ömer Beğ'in 1477'de İzonzo'yu İstîlâ etmesinden sonra olarak gösterir. Katana, İşkodra'nın 1474'deki birinci muhasarasını 1478'deki muha&arâsıyla, karıştırmış olduğundan,

temizlemek için İşkodra önünde toplanmış olan onbeşbin hafif süvari askeri -irisi reisleri olan Mihâl-oğlu'nun kumandası altında olarak Dalmaçya'yı ve Karniyola'yı tahrîb etmek üzere yola çıktılar ve oralardan yirmibin esîr getirdiler. İşkodra muhafızları arasında zabıtlık eden iki Raguzah, müdâfaa esnasında kahramanlıklarıyla temeyyüz etmiş olduklarından, vatanlarının Osmanlılar'a vermekte olduğu cizye sekiz bin dukadan onbin dukaya çıkarıldı; üç sene evvel de buna benzer bir vak'adan dolayı vergi beşbinden sekiz bine çıkarılmıştı.⁵⁸⁵

Rumeli Beğlerbeği Hadim Süleyman Paşa.⁵⁸⁶ İşkodra'dan hareket ederken, Pâdişah'dan askeriyle Moldovya'ya gitmek emrini aldı. Bu memleketin beği olan Piyer Aron bir Türk istîlâsiyle beraber gelen felâketlere, meydan vermemek için 1457'de Mehmed'e kendi arzusuyla bir vergi takdim etmişti. Halefi Etienne, muktedir düşmanların Pâdişah'a çıkardık-lai müşkilâtan istifâde ederek bu vergiyi ödemekten vazgeçti, yâhud -Neşri'nin rivayetine göre- vergiyi Dîvân-ı Hümâyûn'a bizzat getirmekten istinkâf etti.⁵⁸⁷ Hadim Süleyman Paşa bu istiklâl teşebbüsünden dolayı Boğdan Beği'ni te'dîb için Arnavudluk'tan çağrıldı. Süleyman Paşa, yüzbinden ziyâde askerden mürekkep bir ordu ile -kışın şiddetine ve o kadar kalabalık bir orduya gereken zahirenin eksikliğine rağmen- Etien-ne'ye karşı yürüdü.⁵⁸⁸ Etienne'riin kuvveti bir meydan muhaberesine girişmeğe müsâid olmadığından düşmanı -Türkler'in «Ağaç Denizi» târ bir ettikleri- sık ormanlar içerisinden, Berlat nehri yakınında Krakoviç Gölü'ne kadar celbetti; kendisi de bütün kuvvetiyle orada münâsib bir mevkide bekliyordu. Ekserisi ale*-l-acele silâhlandırılmış kırkbin Boğdan-lı'dan başka, Etienne'nin kumandasında -hemen hepsi Çekelyâ kıt'ası halkından- beşbin Macar ile iki bin Lehli piyade askeri var idi.⁵⁸⁹ Bu meşhur muharebe 1475 senesi Kânunisânî'sinin onyedinci günü sabahı başladı. Türkler -Çekelyalılar'ın birlikte harb ettikleri- ilk safı bozdukları sırada Etienne, düşman, saflarının ortasına atılarak ve fevkalâde yiğitlik göstererek askerine tekrar intizam verdi. Askerin yeni bir gayreti muzafferiyeti te*mîn etti. Türkler'in ancak pek azı firar ederek kurtula-bildi; bakiyyesi harb

bunu yanlış olarak 1476'de göstermiştir.

⁵⁸⁵ Engel, Ra^uza Tarihi, s. 185-186.

⁵⁸⁶ Solak-zâde, Neşri, ^tdris, Sa'dü'd-din, ÂH, Çippüco, 1, 21.

⁵⁸⁷ Nesri, s. 232.

⁵⁸⁸ Katona, Dö Logos'dan naklen, 15, s. 766.

⁵⁸⁹ Bratutu'da Ba'dü'd-dîn, 2, s. 297.

meydanında düşmüş, yâhud gâliblerin şiddetli tâ-kiblerinden kurtulabilmek için Berlat ve Seret sularına atılmıştı. Türkler'in aç kalmış olan atları bu âcil ric'atte harb hâlinde ziyâde işe yaramadı; çünkü Etienne düşmanı, harb için seçmiş olduğu mahalle çekerken Boğdan'ın -Osmanlı ordusunun oraya kadar gitmek üzere mecburen geçeceği- kısmını yakıp çöle çevirmişti. Harb meydanını örten cesed-ler yakıldı: Esirlerin hemen cümlesi kazık cezasına düşâr olarak birbiri üzerine yığılan kemiklerinden tâk-i zaferler inşâ olundu.⁵⁹⁰ Lâkin ga-liblerin zayıtı da mağlûblar derecesine varmıştı. Harb meydanında telef olan Hristiyanlar üç tepeye defn edildiler ve -Yesua'nın asıldığı mahalde olduğu gibi- üzerlerine salıb dikildi.⁵⁹¹ türkler'den üç paşa muharebede düşmüş ve yüz sancak galiblerin elinde kalmıştı. Etienne, Lehistan Kralı Kazimir'in göstermiş olduğu yardımın şükran nişanesi olmak üzere dört Türk kumandanıyla otuzaltı sancağı ona gönderdi. Birkaç esir ile birkaç sancak da -Etienne'nin Osmanlılar'a karşı kendilerinden tekrar istediği yardım talebini te'yîd için- Matyas Korvinus ile Papa IV. Sikst gönderildi. Boğdan Beği bütün memlekete bir emirname göndererek hiç kimsenin muzafferiyeti -• orduların Mevlâsı olan Allah'-dan başkasına isnâ edecek kadar mağrur olmamasını ve dört gün oruç tutularak Cenâb-ı Hakk'a arz-ı şükran edilmesini tebliğ etti. Krakoviç muzafferiyetinin neticesi olarak birçok kıymetli ganimetler galiblerin eline geçtikten başka, Tuna üzerindeki kaleler de teslim oldular.⁵⁹²

Osmanlı ordusunun bir kısmı Arnavudluk'ta ve Boğdan'da harb etmekte iken, Sultân Mehmed Kostantiniyye'de üçyüz yelkenden mürekkep bir donanma hazırlattırıyordu.⁵⁹³ Donanma için Girid adasından başka

⁵⁹⁰ Katona'da Dö Logos, Sismond, 11, 32, Venedik müverrihlerine inarak bu muharebeyi 1474'de göstermekle büyük hatâ etmiştir.

⁵⁹¹ Engel'in Boğdan Târihi'nde 139. sahifeye nazaran Strikovski 1375'de geçerken bu tepeyi görmüştür. Bunlar, Pâdişâh'm ertesi sene Boğdanlılar üzerine kazandığı muharebenin hâtraları olmak üzere Osmanlı müverrihlerinin zikrettikleri şeyler olmak gerektir. Bu müverrihler Süleyman Paşa'nın mağlûbiyetini teslim ediyorlar; fakat bu mağlûbiyeti müstelzim olan muharebe ile ertesi sene Türkler'in kazandıkları muharebeyi karıştırıyorlar. O surette ki, iki muharebe bir seferde vuku bulmuş gibi görünüyor. Hâlbuki aralarında hayli zaman vardır. Yalnız Hacı Kalfa zamanlan tefrik ile Süleyman Paşa'nın mağlûbiyetini 880 (1475) ve Sultân Mehmed'in Eflâk seferini ve Boğdan ordusunu mahv ve bütün memleketi tahrîb ettikten sonra, İstanbul'a avdetini 881 (1476) senesinde gösterir (Kâtip Çelebi'nin aynen ifâdesi şudur: «880, înhizâm-i Sü-

leymân Paşa der ceng-i Kara Boğdan; 881, Teveccüh-i Fâtih Sultân Mehmed be-kahr-ı Kara Boğdan vü avdetiş ba'd ez kitâl-i azîm vü gâret.» Mütercim).

⁵⁹² Dö Logos, a.g.e., s. 768; Engel, Boğtian Târihi, s. 139.

⁵⁹³ Sa'dü'd-dîn üçyüz demekle beraber donanmanın kadırgalar ile at gemilerinden ve büyük mavnalar ile kayıklardan mürekkep olduğunu söyler («Kadırga, at gemisi, kevge, mavna aksamından üç yüz gemi... süfun tezahlimü bir mertebede İdi ki Karadeniz ordu-yi sultaniye dönmüş İdi» Tâcö't-Terârth, c. 1, s. 553 ve 554 Mütercim).

gönderilecek yer yoksa da, nereye gideceği herkes için bir sır idi. Diğer taraftan Mehmed -Venediklilerde sulh yapmak ister gibi görünüyordu; çünkü 1474 Kânunievveli zarfında Türkiye'den Venedik'e bir maslahatgüzar gelerek Pâdişah'dan değil, kadınlarından -Venedikli olması pek muhtemel bulunan- biri tarafından bir mektup getirdi. Bu mektuptan Pâdişah'm uzun bir sulh akdine hazır olduğu beyân edilerek, Kos-tantiniyye'ye bir sefaret hey'eti gönderilmesi için Venedik Cumhuriyeti teşvîk ediliyordu. Senato bu mektup hakkında üç gün müzâkere etti, neticesinde kabulüne karar verildi. Bunun üzerine Venedik Doc'u -Sultân Mehmed tarafından yol ruhsat tezkeresi beldemek üzere- Jerom Zorci'yi Korfu'ya gönderdi; Zorci ancak ertesi sene, yâni 1475 Martının yirmisek i zinde tezkerayı hâmil olarak Kostantiniyye'ye gidebildi. Vezîr-i azamla daha ilk mülakatında, Cumhuriyet -İskender Beğ'in vefatından beri- Arnavudluk'ta işgal etmekte oldukları mevkileri, bilhassa, Kroya (Akçeği-sar) kalesini, pâdişah'a teslim ve Dîvân-ı Hümâyûn'a medyun olduğu yüz-elli bin dukayı tediye etmedikçe sulhun akdedilemeyeceği beyân edildi.

Venedik sefiri, bu taleplerin kendi me'zûniyeti dercesini pek ziyâde geçtiğini beyân ederek özür diledi. O vakit -sefiri korkutmak maksadiyle- yelkenlerini açmağa hazırlanan donanmanın manzarası gösterildi. Pâdişâh sefire, başlamak üzere bulunan sefer esnasında -Cumhuriyet'un şu müddetçe tebea-î devlet hakkında hiçbir suretle muhâsamada bulunmamayı taahhüt etmesi şartıyla- Venedik aleyhinde silâh kullanmayacağını vaad etti. Bunun üzerine Zorci Korfu'ya dönerek Kostantiniyye'deki müzâkerelerin neticesini oradan Doc'a bildirdi. Bu sıradaydı ki, vezîr-i âzam, limandan çıkarak Adalar ve Adriyatik Denizleri'ndeki Venedik müstemlekelerine değil, Kırım'daki Ceneviz müstemlekelerine, Azak Denizi'ne karşı yelken açmak ve Cenevizlileri orada işgal ettikleri mevkilerden ve bu cümleden olarak Kırım kalelerinin en mühimmi olan Kefe'den tard etmek için emir aldı. Muhârib olmaktan ziyâde tacir olan Cenevizliler ancak kazanç için silâha müracaat ederlerdi; yukarıda görüldüğü üzere, sFâtih ile uyuşmak hıyanetinde bulunmamış olsalardı, Kostanti-niyye'nin zaptım geciktirmeleri, belki büsbütün men' etmeleri mümkün idi. Padişahın Cenevizliler'e karşı minnetarlığı, onlara ihtiyâcı kalmadığı günden itibaren sona erdi. Gedik Ahmed Paşa -harb ilân etmeksizin- Cenevizliler'in en az muntazır oldukları bir zamanda üzerlerine hücum etti. Kefe o zaman Karadeniz sahilinde bulunan memleketlerde Ceneviz ticâretinin anbarı makamındaydı, İran'ın

ipek ve pamuğu Ejderhan tarikiyle Kefe ticâretgâhlanna gelirdi; Kırım Hânları da Ceneviz Konsoloslarına bütün ticâretgâhlarında büyük imtiyazlar vermişlerdi.⁵⁹⁴ Sultân Mehmed'in nafiz düşüncesi, Kefe'yi almakla Osmanlı ticâretinin ne-kadar istifâdeler sağlayacağı keşfetmişti. Fâtih Kırım'ın devletine lüzumunu hissediyor ve onu -bir eyâlet olarak değilse bile kendini met-bû tanıyan bir hükümet olarak- memleketine ilhak için vesile arıyordu. Bu vesile de az müddet içinde bulundu. Ceneviz milletinden îskoer Çiafiko nâmında biri Kefe kapılarını açacağını Pâdişah'a arz eylediğinden,⁵⁹⁵ Sultân Mehmed hemen vezîr-i âzami gönderdi. Ahmed Paşa, veda için huzura girdiği zaman Pâdişâh kendisine bir hil'a^'ı fâhire ile sırma eyerli bir at ihsan eyledi.⁵⁹⁶ 1475 Hazîran'ının birinci günü Ahmed Kefe surları önüne demir atarak karaya kırkbin asker çıkardı ve muhasara bataryalarını kurmağa başladı. Şehir ancak üç gün mukavemet edebildikten sonra kayıtsız şartsız teslîm oldu. Kırkbîn kişi muhacir olarak Kostantiniyye'ye gönderildi; Cenevizliler'den binbeşyüz delikanlı Yeniçeriler arasına idhâl edildi. Sekiz gün sonra Ahmed Paşa Ermeni ahâlîden îskoer Çiafiko'ya ve onunla müttefiken şehri kendisine teslîm eden başlıca itibarlı kişilere büyük bir ziyafet çekti. Ziyafetin sonunda vezîr-i âzam misafirlerine ruhsat verdi: Ziyafet mahallinin kapısı -ancak bir kişinin geçmesine müsâid bir şekilde- dar bir merdivene açılıyordu. Merdivenin son basamağında duran cellâd, merdivenden inenlerden herbiri-nin boynunu kesti; yalnız Çiafiko Kostantiniyye'de idam edilmek üzere ah-konuldu.⁵⁹⁷ Türkler, bilhassa ipek mensucatından mürekkep azîm ganimet malıyla⁵⁹⁸ döndüler. Kefe'nin zaptıyla dehşete düşmüş olan Kırım Hânı Ahmed Giray, Fâtih'in Cenevizlilerin mağlûbiyetine dâir kendisine yazmış olduğu zafer-nâme gelince, daha ziyâde korktu.⁵⁹⁹ Kefe'nin düşmesi üzerine Azof (Tana)

⁵⁹⁴ SizmondI, 9, s, 38.

⁵⁹⁵ Türtd Târihi, (Yeni Rusya), 1, s. 220. (T^vrîd-î Tarihî ?)

⁵⁹⁶ Sa'dü'd-din. (... (Gedik Ahmed Pasa) üçytiz gemi donadup zahire ve esbabını ihzar ve Yeniçeri ve Azabın amade ve tayyar (!) İtdikten sonra âstâne-i saadete mesh-i cebin idüp imtisâl-i ferman itdüğün arz idicek şâh-ı âli-i cenâb «hâzır oldin mı?» diye hitâb buyurdukda «Saaâdetlû pâdişâhımın himmet bî-hemtası ve hayr duası refik-ı tarik olursa hâzır-dur» diyü cevâb virdi. Bu cevâb-ı dil-pezîr hâtır-i hatir-i pâdşâhiye hos geldi... Pasa daht dîvân-ı âliden kemâl-1 haşmet ve dârât ve zeyn-i zerrîn ve murassa' âlât ile iskele canibine teveccüh eyledi. Erk&n-ı saadet cümlesi âyin-i osmâni Üzere müşâyaat resmini icra itdijler.» Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 553 ve 554. Mütercim).

⁵⁹⁷ Türîd tarihi, mezkûr kitap; Justiniani, Cenova Vekayinâm,©!; Morav-yef Apostol, Türîdde Seyahat, s. 191, 1820.

⁵⁹⁸ tKakım, samur, zencab -ki sipâh-ı zafer-intisâb elin© girdi- bi-hisâb idi.» (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 555) Mütercim.

⁵⁹⁹ Münşeat^ Feridun, nu: 231; cevâbsız ve tarihsizdir.

şehriyle Karadeniz sahilindeki şâir kaleler hiç mukavemet teşebbüsünde bulunmayarak teslîm oldular.⁶⁰⁰ Ahmed Hân, kendisinden tahtı almak isteyen onbir kardeşiyle harb etmekte iken, Fâtih'in Kefe'de Hıristiyanların tenkilini bildiren ikinci bir zafer-nâmesi geldi.⁶⁰¹ Bu mektubun hemen akabinde, Gedik Ahmed Paşa da Menküb surları Önünde zuhur etti. Ahmed Paşa, harb için hazırlanmıştı; Paşa bir harb hiylesiyle aniden hücum etmiş olmasaydı, şehir şüphesiz uzun müddet mukavemet edecekti.⁶⁰² Tana gibi Mengüb dahî Ce-nevizliler'in elinde olarak biraderi Ahmed Giray tarafından tardedilmiş olan Mengli Giray da oraya iltica etmişti. Menküb'de biriktirilmiş kıymetli eşyalar Mehmed'in hazînelerini süsledi, şehrin ahâlisi de Kostan-tiniyye'ye gönderildi.⁶⁰³ Bunun üzerine Osmanlıların Turid kıt'asmda hâkimiyeti tamamlanmış idi. Kefe'nin zaptından sonra Türkiye'nin btt yanmada üzerine hâkimiyeti üç asır devam etmiş ve Tatar Hânları'nın târihi -kendilerinin emîr-güzâr olmaları sıfâtıyla- Osmanlı Devleti'nin târihine pek ziyâde karışmış olduğundan, Kırım'daki Giray Hanedanı hakkında biraz malûmat vermeğe lüzum görüyoruz. Ale'l-husûs ki, târihin bu kısmını kapatan meçhûliyet perdesi, bugüne kadar Şark menbâlarınd- dan bu işi anlamağa muktedir hiç bir Avrupalı tarafından açılmamıştır.⁶⁰⁴

KIRIM HANLARI (GIRAY HANEDANI)

Cengiz Hân'ın oğlu Tuçî'nin (Çoçî veya Cuci) ahfadından Tokatmışî, yâhud daha doğrusu Tohtamış'ı, Timur -o tarafların meşru hükümdarı olan- Oruz (Orus) Hân'ın yerine Kıpçak hükümdarlığına oturtmuştu.⁶⁰⁵ «Kıpçak» nâmiyle anılan memleket, bir taraftan Kafkasya ile Don nehri, diğer taraftan Doğuda Volga nehri ile Emba ırmağı arasında bulunan ve Hazar Denizi'nden

⁶⁰⁰ Kefe hisarının miftahı kette girdikten sonra tevabî' ve levâhıkı teshirine (Ahmed Paşa) ikdam İdüp Yapükürme kal'asını eshel-i vücûh ile feth eyledi; andan Azak vilâyetin -ki memâlik-i Sakalibe ve vi!âyât-ı şimâliyyenin bender-i müteberidür ve kisver-1 Türkistan ve Mâverâ'Ûn-nehr ve diyâr-ı Hâce-Tarhan'dan gelen tüccarın reh-<güzeridür- ... za-mime-i memâllk-i İslâmiyye eyledi». Sa'dü'd-din, c. 1, s. 555 (Hammer'in Kaffa şeklinde yazdığı cKefe»nln bugünkü namı Teodosia'dir. Mütercim).

⁶⁰¹ Münşeât-ı Feridun. (İstanbul basımı Ferûdûn'da yalnız bir zafer-nâme vardır, s. 282. Mütercim).

⁶⁰² Neşri, varak: 232; Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 295. Solak-zâde, varak: 61. tdrîs, varak: 158, Ali, 28. Bâb. Ravzatü'l-Ebrâr, varak: 268. He-zârfenn, varak: 94. Ridvan-zade Târihi, varak: 101, Hacı Kalfa, TaJc-vîmü't-Tevarlh, 880 (1474).

⁶⁰³ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, s. 297.

⁶⁰⁴ Bu hususta en iyi eser şüphesiz şudur: HisMr« du royaume de la Cher-sonese tatfdque, Petersburg, 1824. (Kırım Hükümeti tarihi).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/119-127

⁶⁰⁵ Pitt Dölakruva, Timur Be* Târihi, 2, 20, s. 277.

Karadeniz'e doğru uzanan sahraları ihtiva ediyordu. Yukarılarda yazdığımız Timur târihinde görülmüştü ki, Tohtamış, bu cihangir aleyhine isyan ederek üç defa muharebe etmiş ve 798/1395'de Timur'un generali İdeku'ya mağlûp olmuştu. Özbek îdeku,⁶⁰⁶ evvelâ Tohtamış'ın hizmetinde bulunduğu halde, bilâhare 791/1388'de Semerkand'a firar etmiş ve Tatar Cihangiri'nin Tohtamış ile muharebesinde başlıca müşevvik olmuştu. İdeku, onaltı sene mütemadiyen Kıpçak memleketini mutlak hâkim olarak idare ettikten sonra, hükümrânlığını Tohtamış'ın iki oğluna karşı müdâfaaya mecburiyet gördü (814/1411). Tohtamış'ın bu iki oğlu -biri Büyük Muhammed, diğeri Küçük Muhammed nâmıyla ma'rûf- Kaadir-birdi Hân ve Celâl-birdi Hân idi. Celâl-birdi bir Ok isâbetiyle harb meydânında kaldı. Büyük Muhammed Kaadir-birşi düşmanı tamâ-miyle mağlûp etti; İdeku muharebede yaralanarak Seylûn nehrine atılıp telef oldu. Kırım Hânlar'nın silsile-i nesebi⁶⁰⁷ Celâl-birdi'ye, Nogay Hânlan'nm silsile-i nesebi de İdeku'ya çıkar. Celâl-birdi İdeku'nun vefatından sonra bile babasının tahtında duramadı. Cengiz Hân'ın ahfadından diğeri biri olan Mahmûd, Celâl-birdi'yi tahtından indirdi; lâkin o da gasbetmiş olduğu tahtı diğeri bir gâsiba, yâni Özbek Ebû'l-Hayr'a terket-meğe mecbur oldu. Ebû'l-Hayr, evvelâ Mahmûd-ı Cengizî'nin haremiyle, sonra Timur'un torunu Ulu Beğ'in kızı ve Abdullah Beğ'in haremi ile nikahlandı. Bu iki izdivaç ile Ebû'l-Hayr, Asya'nın iki cihangiri olan Cengiz ve Timur hanedanlarına sıhriyyet peyda etmiş idi. Ceyhun nehrinin ilerisindeki memleketlerin Özbek prensleri Ebû'l-Hayr neslindedir. Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) hâkimiyetini talep eden birçok saltanat davacısı arasındaki uzun muharebelere sonra, Küçük Muhammed'in oğlu Hacı Giray, nihayet tahtın yegâne sahibi olarak kaldı. Lâkin onun vefâtıyla oniki oğlu babalarının mîrâsı için silâh ile münazaaya başladılar.⁶⁰⁸ Bunlardan bâzıları on ay, bâzıları da otuz gün saltanat etti.⁶⁰⁹ Ahmed Giray biraderlerinin hepsini mağlûp etti. Mengli Giray da Ceneviz Valisinin himayesine, Kefe'ye ilticaya mecbur oldu. Ahmed Giray Cenevizliler'e hoş görünmek için Eminek Beği⁶¹⁰ -Kefe'nin dâhil bulunduğu- eyalet valiliğinden azlederek, valiliği Eminek Beğ'in selefinin oğlu Şeytân'a

⁶⁰⁶ Edüğe. (Hazırlayan).

⁶⁰⁷ Cenâbî, s. 129.

⁶⁰⁸ Cenâbî, s. 181. Yeni Rusya Târihi müellifinin zannettiği veçhile Cenâbî dahî Hacı Giray'ın oğullarım oniki yerine sekiz gösterir. Ancak Hacı Giray'ı 884'de öldürmekle hatâ eder. Hacı Giray Kefe ve Mengüb kalelerinin mezkûr senede vuku bulmuş olan fethinden az evvel vefat etmiştir.

⁶⁰⁹ Cenâbî.

⁶¹⁰ Kezalik.

vermiş idi. Bunlar altı haftadan beri Kefe'yi muhasara etmekte iken Osmanlı donanması gelerek şehrin önüne demir attı. Mengli Giray -îdâm edilmek üzere- Menküb, Tana, Kefe Ceneviz-liler'iyile beraber Kostantiniyye'ye sevk olunarak, Boğaz kalelerinin birinde hapsedildi. Cenevizlilerin kelleleri düşmüş ve Mengli Giray idam edilmeğe hazırlanıp, mûtâd olmak üzere iki defa secde etmiş olduğu bir sırada, Pâdişah'ın afvı vâsıl olarak, Mengli Giray'ın başına inmek üzere olan darbeyi durdurdu. Mengli'yi evvelce bir defa Kırım Hükümdarı olarak tanımış olan Eminek Beğ, bu hânın iadesini ve ancak birkaç ay muhafaza edebildiği tahtına tekrar oturtulmasını bütün Kırım halkı nâmına istirham ediyordu. Mehmed, Mengli Giray'ı dârü'l-cezâdan muhteşem bir saraya göndererek bir sancak ile bir tuğ verdi,⁶¹¹ ve kendisini Kırım Hânı olarak tanıdı.⁶¹² Bunun üzerine Mengli Giray babasından mîrâs kalan tahtta kendisini muhafazaya me'mûr bir miktar asker ile hareket etti.⁶¹³

Kırım'ın vergi verir bir eyâlet olduğu o sene Mehmed, dinî müesseselerin idaresi hususunda mühim değişiklikler yaptı: îmamlar ile diğer cami memurları (din hizmetlileri) Padişah tarafından me'mûriyetlerini musaddak birer berât aldılar. Bu me'mûrlar o vakte kadar âmirlerinin keyfiyle tâyin ve azl edilirdi; yeni nizâm mucibince tâyinleri Pâdişah'ın irâdesi ile olduğundan, azlleri de dîvân-ı hümâyûn'dan kat'î emire bağ-Û idi. Kırım mağlûp ve Kefe zapt edildikten sonra, Mehmed'in, Macaristan ve Boğdan'da muharebeye gitmekten daha müstacel bir işi kalmadı. Pâdişâh, askerinin Berlat üzerinde vâki Krakoviç muharebesindeki mağlûbiyetinin intikamını almak ve yeni inşâ ettirdiği halde düşman tarafından zaptolunan Sabaç (Türkçe: Böğürdelen)⁶¹⁴ kalesini geri almak istiyordu.⁶¹⁵ Sünnet

⁶¹¹ Cenâbî. Biraz evvel zikredilen Kırım Târihi müellifi bu tevcihi PeysuneTe nazaran (2, s. 228-231) 1478'de gösterir.

⁶¹² Acem ve Türk müverrihleri Kırım Hanları'nı «Tatar Hanları», yahut «Tatar Beğleri» diye yâd ederler ki, doğru değildir; hâkikat-i hâlde bu ahâliye hükmeden hanlar Tatar aslından olmayıp Türk idiler. Klaprot, Asia polyglotta eserinde bu yanlış düzeltir. Lâkin doğru olmamakla beraber bütün Şark ve Garb müverrihleri tarafından «Tatar Hanları» diye yâd olunduklarından, biz dahî bu târihte öyle yazdık ve öyle devam edeceğiz.

⁶¹³ Cenâbî, s. 120, Hân'ın cülusu şenlikleri hakkında hiçbirşey söylemez. Mu-hilof Başpiskoposu Kpim Tarlhi'nde bu şenlikleri, Peysunel'in rivayetine İtimaden- naklediyor. 5. 357.

⁶¹⁴ Bonfinius, 4, 3, s. 378, Dölogos, Katona'da Turuç, İS, s. 779.

⁶¹⁵ Bonfinius, Aşere 4, bâb: 3, s. 578. Katona'da Dölogos Turuç, 15, s. 779, Bonfinius'un «Sabacz, quod Turcica lingua mirabile quid significat» sözlerini (ki: «Sabac Türk lisanında Şâyân-i Hayret demektir» mealindedir). Sismondi İtalya Cumhuriyetleri Tarihinin onuncu kitabının 376. sahifesinde «Sabac yâhud Şâyân-ı Hayret» diye tercüme eder. Hâlbuki «Sabac» Türkçe bir mânâya gelmez; zâten Osmanlı müverrihleri bu kaleye o kadar az verirler ki, ele geçirilişini bile zikretmezler. «Sa-bac»ın Türkçesi «Böğürdelen»dir. (Farsça'da «Şâbâş» kelime-i tahsîn, yâni «Güzel!» demektir; Bonfinius bundan aldanmış olacaktır.

edilerek Yeniçeri ortalarına dâhil edilmek üzere Kostantiniyye'ye nakledilmiş olan binbeşyüz Ceneviz asilzadesi Türk gemilerine bindirilmişti. Bu gayrı iradî muhtedî (dönme) lerden yüzellisi bindikleri gemiyi mâhirâne bir isyan ile zaptederek Kilia (Kilya, Kili) limanına girmiş ve orada ahâlî tarafından hüsn-i kabul görmüşlerdi.⁶¹⁶ Kefe'nin zaptı haberi Kostantiniyye'ye vâsıl olunca, mültecilere gösterdiği himayeden dolayı Boğdan'ı te'dîb etmek üzere bir ordu yola çıktı: Osmanlılar Besarabya'yi istilâ ederek Akkirman'ı (Yâhud «Beyaz Kale» mânâsına olan Biyelgorod) zapt ettiler. Bu kale Timur zamanında Be-sarabya'da Baba Dağ'a ve Edirne civarına gelerek yerleşen Kutavlı Tatar muhacirlerinden dolayı «Akkirman» adını almıştı.⁶¹⁷ Boğdan Beği Etienne ile Lehistan kralı Kazimir kendilerini tehdîd etmekte olan fırtınayı def etmek istediler. Etienne, eşkiya güruhunun kendi arazîsi üzerinde icra ettikleri tahribattan dolayı onları cezalandırmak için silâh kullanmağa mecbur olduğunu sefirleri vâsıtasiyle beyân etti. Diğer taraftan Kazimir de Bâb-ı Âlî'nin Buğdan'dan talep etmeğe hakkı olan tareiyeyi kararlaştırmak için Türk ve Leh vekillerinden mürekkep bir komisyon teşkilini teklif ederek, Pâdişah'a Leh tâbiyyetinde bulunan bir beğ karşı harbetmemeyi tavsiye etti. Mehmed, Etienne'nin sefirlerine hakaretle muamele ederek, onları atlarından indirtti ve yaya olarak tahkîr-âmiz bir surette geri gönderdi.⁶¹⁸ Leh elçilerine gelince, onları da kendisi Boğdan üzerine gidinceye kadar, bir sene alıkoydu.⁶¹⁹ Bahar başlarında, Osmanlı ordusu Edirne yakınlarında toplandı; Lehistan'dan gelen yeni bir sefaret hey'eti ordunun hareketi esansında ve Varna civarında mülâki oldu.⁶²⁰ Pâdişâh ültimatomunu verdi: Vergi te'diyesi, esirlerin ihracı, Ki-lia'nın iadesi; bu şartlarla sulh etmeğe razı oluyordu. Etienne bu teklifleri birkaç defa reddettiğinden, Mehmed ilerlemekte devamla Tuna'yı beş köprü üzerinden geçerek Boğdan'a girdi. Osmanlı ordusu -sık ormanlarından dolayı Türkler'in «Ağaç Denizi» adını verdikleri-Rûzboynu vâdîsi'ne⁶²¹ dâhil olunca Boğdanlılar'la karşı karşıya geldiler. 26

Mütercim.)'

⁶¹⁶ Obertus Fotieta, 11, s. 627-628. Bizaro, Tarih: 14, s. 327, Augustlno Justlniani, Cenova Vefaayin&mesi, 5, s. 226; Türk-Kûm Târlh-l Siyâsisi, 1, s. 25, Sîzmondi, 10, 42.

⁶¹⁷ T&tîh-i UmûmllUn 46. cildi olan Ukranya Tarih*; Engel, Eflafc Tarihi, s. 180 ve Bo&dan Tarihi, s. 141; Teni Rusya Târihi, 1, s. 220. Bu târih yukarıdaki esirleri yüzelli yerine beşyüz olarak gösteriyor.

⁶¹⁸ Engel, Boğda^ Tarihi, s. 140.

⁶¹⁹ Kezalik, s. 141; Dölogos, Kramere nazaran.

⁶²⁰ Dölogos, a.g.e-, 16, s. 2.

⁶²¹ Engel, a.g.e., a. 142.

Tem-muz'da, eşit bir şiddetle muharebeye başladılar.⁶²² Boğdanlılar ormanın ağaçları arkasında siper alarak sıkı ateş ettiklerinden, bu hâl, bataryalar üzerine kılıç elde hücumla alışımlı olan Yeniçeriler'i şaşırttı; Yeniçeriler yüzüstü yere yattılar; kumandanları olan Trabzonlu Sekban-başı Mehmed Ağa'nın ne ısrarları, ne teşcileri onları yerden kaldıracaktı.⁶²³ Pâdişâh bu hezimetini görünce Yeniçeri Ağası'na: «Bak adamlarına! Ne kolay mağlûp oluyorlar; ben onlardan daha ziyâde cesaret beklerdim» dedi ve bunun üzerine bir kalkan alarak ve atını iki tarafından mahmuz-layarak düşman üzerine atıldı. Bu misâl askerini şecaatini tahrik etti; onlar da yerden kalkarak ormana girdiler. Orada boğaz boğaza bir muharebe başlayarak, güneşin doğuşundan öğle vaktinin çıkışına kadar devam etti.⁶²⁴ Etienne atından düşerek büyük müşkilâtla kurtulabildi.⁶²⁵ Türkler harb meydanında düşmanların başlarından ehirmler yaptılar; ordu ganimet mallarını paylaştı. Padişahın sancağı altında harb eden Ef-lâklılar da mükâfat olarak birçok domuz'sürüleri aldılar.⁶²⁶ Bundan sonra Osmanlılar her tarafı ateşe, kana boğarak çekildiler. Lâkin Hotin, Su-çava şehirlerini zaptedemeden hududu tekrar geçtiler.⁶²⁷

Mehmed Boğdan'ı tahrîb etmekte iken Mihâl-oğlu Alî Beğ ile biraderi İskender Akıncılarla' Macaristan'ı ve Tuna üzerinde kâin memleketleri dolaşıyorlardı. Lâkin karşılarında Piyer ve Fransuva Dosi biraderler gibi iki müthiş düşman buldular. Semendre'den otuz bin adım mesafede kâin Buzazis'de oniki sene evvel kral Matyas Korvinus'un dayısı Misel Silaci ile Greguvar Labata'nın esîr oldukları mahalde⁶²⁸ iki Dosi Biraderler iki Mihâl-oğlu Kardeşlerden Silaci'nin katlinin intikamını aldılar. Alî Beğ Semendre'den idmadına gelen hafif donanmaya kadar büyük müşkilâtla vâsıl olabildi,⁶²⁹ bütün Osmanlı ordusu mahv olmuştu. Civarda bir vâdide muhafaza altında bulunan Macar esirleri, vatandaşlarının zafer nidalarını işitince Türkler'in ordugâhı üzerine hücum ederek muhafızları öldürdüler ve -biraz evvel kendilerinin de bir parçası sayıldıkları- ganimet malını zapt

⁶²² Engel, Macaristan Târîhi, 3, s 348.

⁶²³ Bratutu'da, Sa'dü'd-din, 2, 303; Solak-zâde, varak: 61.

⁶²⁴ Kezalik.

⁶²⁵ Dölogos, a.g.e., s, 9.

⁶²⁶ Solak-zâde.

⁶²⁷ Dölogos, a.g.e., 15, 10.

⁶²⁸ Bonfimus, 4. 1, 544.

⁶²⁹ Bonfinius, İskender Beğ'in Macarlar'ın eline düştüğünü ve kati edildiğini sarahaten söylediği halde, İskender Beğ iki sene sonra tşkodranın 2. muhasarasında sancak beği olarak tekrar zuhur eder.

ettiler. Erkek, kadın, çocuk herkesin -biri bizzat binmiş olduğu ve diğeri ganimet malını taşıyan- iki atı vardı.⁶³⁰ İkiyüzelli esîr ile beş sancak zafer nişanesi olmak üzere kral Matyas'a gönderildi.⁶³¹ Matyas o aralık hem izdivaç merasiminin ha-zırlıklarıyla, hem de -karşısında üç ahşab kale inşâ ettirdiği- Semen-dre kalesinin muhâsarasıyla meşgul idi.⁶³² Mehmed, Matyas'ı Semen-dre muhasarasından vazgeçirmek üzere - Akıncılar'ı Dalmaçya ve Hırvatistan ile Kral'ın nişanlısı olan Napoli'li prenses Beatris'in Macaristan'a gitmek için geçeceği bütün memleketleri tahribe gönderdi. Esîr olarak sevkedilen insan sürüleri, köylülerden gasbedilen⁶³³ hayvan sürüleri, yakılmış kiliseler, manastırlar, bunların harabeleri üzerinde boğazlanmış râhibler; işte Kral'ın nişanlısının Dalmaçya'dan geçerken gördüğü manzaralar bunlar oldu. Prens her akşam müthiş bir korku içerisinde ve henüz dumanı çıkmakta olan harabelerin ortasında ekseriya Türkler'in daha birkaç saat evvel bıraktıkları mahallerde duruyordu; yol üzerinde de prensesin atları, henüz can çekişmekte olan zavallı Dalmaçlar'ın ce-sedlerini çiğniyordu.⁶³⁴ Prens ancak Drava nehrini geçtikten sonra kendini emin bir mahalde gördü. Akıncılar, düğün alayının geçtiği yerlerde şehirleri, kaleleri -onların miktanncı meş'aleler gibi- yakarak alayın yol güzergâhını bu suretle aydınlattıktan sonra, izdivaç merasiminin icra edildiği zamanı fırsat ittihaz ederek -o şiddetli mevsimde ondört kadem derinliğine kadar buz tutmuş olan- Tuna'yı geçtiler.⁶³⁵ Matyas'ın -Türkler'in Koviloviç dedikleri- Kolic'de ve Morava*mn Tu-na'ya karıştığı mahallin karşısında inşâ ettirdikleri üç ahşâb kaleyi yukarıdan aşağı tahrib ettiler. Osmanlı süvarilerinin Dalmaçya ve Hırvatistan'da icra ettikleri hasarlar, bir sene evvel Karintiya'da, Kamiyola'da, İstirya'da vuku bulan tahribatın tekerrüründen başka birşey değildi. 1478 baharında Türkler, üçüncü defa olarak İstirya'ya (Stirya) girdiler ve Karintiya'da ikinci bir akın yaptılar. Türkler'in zuhuru haberi vâsıl olunca, Jorj Şenk memleketin askerini Ran yakınındaki Uz vadisinde ale'l-acele toplayarak, Osmanlılar üzerine yürüdü.

⁶³⁰ Bonfinius, 4, 6, fi. S82.

⁶³¹ Bonfinius: «Haec quinque fere mensibus ante nuptias gesta.»

⁶³² Bonfinius, s. 582: «Postquam enim trinis Senderoviam castris, quae cir-cumvenerat, obsedit.»

⁶³³ Kezalik, s. 583: «Quin et vulgo bestiarum, more utrumque sexum ineunt, abutunturque.»

⁶³⁴ Kezalic, s. 584: «Ubique jacentia caesorum corpora nondum contabefacta.»

⁶³⁵ Solak-zâde ve Bratoti'de Sa'dü'd-dîn. Bu bâbda Osmanlı müverrihleri Macar müverrihleriyle müttefiktirler. Solak-zâde ve Sa'dü'd-dîn'in gösterdikleri târihlere nazaran bu akın, Boğdan bozgunluğundan ikibuçuk ay sonra vuku bulmuştur (26 Temmuz). Lâkin şu müddet, muharebenin vukuu târihinden değil, seferin hitâmından hesap edilmelidir. Bratoti («ahşab» demek olan) «Çubîn» kelimesini anlamadığından «Kopen Kalesi» diye tercüme etmiştir.

Türkler ilk müsademede birkaç yüz asker kaybetti. Lâkin Ahmed Paşa, İstirya'da dolaşmakta olan Türk ordusunu biraz sonra oniki bin kişi ile takviye etti; Şenk, yalandan kuşatıldığından, kendi askerinden beş defa fazla olan bir askere karşı harbetmeğe mecbur oldu. Altı bin İstiryalı harb meydanında kaldı; memleketin yüzübir-midört asilzadesi esir edildi: Radkesburg kumandanı Sigismund DÖpol-haym, Wilhelm Dösauro, Marten Ditrıştayn, Hanri Prişenç var idi; Kris-tof Rauber, Bernar DÖ Harak, Kristof Dö Rutmansdorf, Marten Kapfenş-tayner gibi şâir bâzıları da muharebede telef olmuşlardı. Yalnız onbeş İstiryalı asilzade fevkalâde gayretle, düşman safları arasından kendilerine bir yol açabildiler ki, Ostermann Dauersberg, Gaspar, Kristof Dö Ham-berg, Jorj Rauber bu takımdandı. Silli hâkimi Jorj Hohenvarter ile Kristian Taufenbach'a gelince, bunlar Türklerce teslim olarak hayatlarını kurtarabilecek oldukları halde, şerefli bir ölümü düşmanın merhametine ter-cîh ettiler.⁶³⁶ İstiryalılar'ın mağlûbiyeti, Radkesburg şehrinin yüzelli sene evvel hasımlarının mağlubiyetiyle sağladıkları şöhreti Ran şehrine verdi. Bu hâdiseden sonraki sene içerisinde, bir ordu Bosna'dan yine Kar-niyola'ya girdi;⁶³⁷ yine o sene içerisinde iki Dosi Biraderler iki Mihâl-oğlu'nu külliye mağlûp ettiler. Bu zaman (883/1476) Osmanlı Devleti târihinde üç yeni te'sîs ile mâruftur. Bu tesisler, Mehmed'in fâtiyhâne dehasıyla beraber kanunî dehâsını da isbât ettiğinden, burada onları izah etmemiz icâb eder.

Boğdan seferine kadar tiifiâr ve zeamet tevcihâtı, siciller üzerinde yalnız bu tevcihâta nail olanların isimleriyle kaydedilirdi. Bu zamandan itibaren Mehmed, timâr ve zeamet sahiplerine muntazam berâtlar verdirdi. Berâtlar üzerinde timâr yâhud zeamete dâhil olan kurâ'nın varidatı zikre dildi ği gibi, berâtların suretleri dîvândı hümâyûnda kaydolundu.⁶³⁸ Yine o târihte Pâdişâh bir irâde çıkararak, Rumeli Müslümanları'na her-gün beş vakit namazı edâ etmeyi emretti; Rumeli'nde iskân edilmiş ve henüz ihtida etmiş Müslümanlar'ın pekçok olduğu düşünülürse, bu namaz i'tiyâdımın unutulmuş olması garîb görülemez.⁶³⁹ Çulhalara bir vergi tarhi da yine o sene vâki olmuştur. Bu verginin garîb sebebi zikre şayandır. Sultân Mehmed, ordusunu Boğdan'a sevkettiği esnada, yanında yürümekte olan

⁶³⁶ Yulyus Sezar: İstirya Dufc&hginin Târih-İ Siyâsi ve Methebisi, 6, s. 230; Ve Rerabrand'ın İstirya Vêfcayüâm«i'ne nazaran; Mejlsr, Karintiya Ve-feaynâmesi, Valvasur, Karnîyoto Vekayinân^esi.

⁶³⁷ Valvasiur, 4, fi. 376.

⁶³⁸ Sa/dU'd-dln, Solaltzâde, va/ik: 62,

⁶³⁹ Bu irâde müellifin kütüphanesinde bulunan bir inşa kitabının 38. nu-marasındadır.

Anadolu Beğlerbeği Davud Paşa Tavşanlı-Pazar'da oniki çulhanın⁶⁴⁰ dükkânlarına giren bir tilkiyi tutamadıklarını gördüğünü nak-letmişti. Mehmed çulhaların pek büyük beceriksizlik göstermiş olduklarını düşünerek mücâzâtı olmak üzere, her sene memleketin zabıtine beşer vermeye mecbur olmalarını emretti; bu ceza vergi olarak zamanımızda dahî ödettilmektedir.⁶⁴¹

Bir asırdan beri tamir edilmemiş ve son muhasarada bilhassa deniz tarafından Osmanlı toplarıyla tahrîb edilmiş olan Kostantiniye surları yeniden tamâmiyle tamir edildi. Barbizes'in kızı Fidalia -ki şehir onun kocası Bizans'a nisbetle «Bizans»⁶⁴² diye isimlendirilmiştir- Kostanti-niyye'yi ilk defa olarak bir sûr ile çevirtilmiş idi. Puzanias surun ikinci banisi olarak kabul edilir.⁶⁴³ İmparator Seuer (Sever) Bizans surlarının -kendisine müdâfaaları esnasında- mahsurlara ne kadar faydası olduğunu görmüş olduğundan, surları yeniden inşâ ettirdi.⁶⁴⁴ Doğu Roma İmparatorluğu'nun müessisi Kostantin, surları limanın iki tarafında da devam ettirmişti; bir yer hareketinde (zelzelede) hasara uğradığından İmparator Arkadius yeniden yaptırdı.⁶⁴⁵ Büyük Kostantin'den bir asır sonra Genç Teodos zamanında, gerek kara, gerek deniz tarafından yıkılmış olan surların yeniden inşâsı - Atemius ve Sirius isminde iki şehremininin nezâreti altında- iki aydan az bir müddet zarfında ikmâl edildi.⁶⁴⁶ Elli sene büyük Leon batı tarafındaki surları yeniden inşâ ettirdi.⁶⁴⁷ I. Jüstinyen bu taraftaki suru denize ,yâni Yedikule'nin bulunduğu mahalle kadar uzatmak için birçok akçe sarfetti;⁶⁴⁸ Tiberius Absimares deniz tarafındaki suru tamir ettirdi.⁶⁴⁹ İzorlu Leon, saltanat zamanının son senesinde yıkılmış olan⁶⁵⁰ surların tekrar inşâsı için

⁶⁴⁰ Culah dest-gahlan olan kârhâneye bir ruban girüp...» Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 562. Hammer'ın fransızcasında «cardeur» yazılmıştır ki, «hallacı demektir; lakin doğrusu «çulha» (tisserand) olacaktır. Mütercim.

⁶⁴¹ Solak-zâde ve Sa'dü'd-dîn, 2, s. 304. (Habr-1 Sahih der ki: «Bu hikâyenin İradı fâldesiz gibi görünüyorsa da çulhaların kârhâne derûnuna giren bir tilkiyi öldüremeyecek kadar korkaklıklarına mukatfl padişah tarafından resm vaz'ıyla te'diblerl o asırda şecaatin ne kadar göze dil d lğini bildirir.» Sa'du'd-din'in «Culah başına beş akçe cerime buyurulup Tav-sanlu sü-başısına mahsûl kayd olundu.» demesine göre, bu "vergi umûmi olmayacaktır. Hammer'ın ifâdesine muhalif olarak bu vergi on iki çulhanın şahıslarına münhasır idiyse haksızlık az olmuş olur. Mütercim.)

⁶⁴² Heşislus, Millesius.

⁶⁴³ Justinus, 11, 1,

⁶⁴⁴ Sa/dU'd-dln, Solaltzâde, va/ik: 62,

⁶⁴⁵ Melala. Ar%*d*ns Vefcayin&medL

⁶⁴⁶ Nikefor Gregoras, 14, 1; Zonaras.

⁶⁴⁷ Kûdini: Kostantlniyye'nin İbtidası; Apot Bandorl, s. 55 ve 82.

⁶⁴⁸ Prokop.

⁶⁴⁹ Kodinus, a.g.e., s. 56 ve 82.

⁶⁵⁰ Teofanes, Sedrenus, Manases.

bir vergi tarhını emretmişti. Leon Bardas -Bulgarlar'ın istilâsından muhafaza için- Bla-hern Sarayı'na sur çevirmişti.⁶⁵¹ Romanus da bu büyük sarayı şehir ahâlîsinin isyanına karşı müdâfaa için sur ile çevirmişti; bundan dolayıdır ki sarayı şehir ahâlîsi Zâlimler Kalesi diye isimlendirirlerdi.⁶⁵² İmparator Teofil ile İmparator Misel⁶⁵³ onlardan sonra büyük Androni-kos Paleolog⁶⁵⁴ buzdan yâhud denizin vurmasından bozulmuş olan surları tamir ettirdiler. Kantakuzen'in hasımı ve rakibi Apokokus Bizans'ın eski surunu tamir ile iktifa etmeyerek⁶⁵⁵ birincisinden daha alçak ve saray kapısından (liman tarafından müntehâsi) Yıldızlı-Kapı'ya (deniz tarafından müntehâsi) kadar uzanan yeni bir sur yaptırdı. Yuannes Paleolog Yıldızlı-Kapı ve Yedikule taraflarında kesme taştan iki kule yaptırarak şehrin tahkim edilmesine teşebbüs etmişti. Lâkin Yıldırım Bâye-zîd'in, inşâat derhâl tatil edilmediği takdirde Prens Manuel'in gözlerini oyduacağını söyleyerek tehdîd etmesi üzerine teşebbüsünden vazgeçti.⁶⁵⁶ Bizans istihkâmlarını bu suretle tamir ettirmiş, ilâveler yaparak tahkim etmiş olanların arasında, yalnız Kostantin şehrin ikinci bânîsi olarak kabul edilebilir; Kostantin, hükümet merkezini Tiber nehri kenarından Bos-for sahiline getirmiş ve şehir bu unvanı almıştı. Bizans'a gelen ilk muhacirler Megar Rumları ile bunlara karışmış olan birkaç Trakyalı idi; Kostantin buraya yalnız Romalılar'dan getirdi. Mehmed'in Kostantiniye ahâlîsini hemen tamamen mahvettikten sonra, oraya ahâlî getirtmek için tatbik ettiği usûl büsbütün başka idi. Asya'nın kuzey ve doğusundaki fütuhâtı, yeni payitahtının şenlendirilmesine hizmet etti. Pont ülkesi içerlerinden, Kapadokya'dan, Sırbistan'dan, Mora'dan Lazlar, Karamanlılar, Illiryalılar, Rumlar saltanat merkezine nakledildi. Yeni fetho-lunan oniki payitahtın⁶⁵⁷ en zengin ahâlîsi Pâdişah'ın ikametgâhı olan beldede vatan tutmak üzere tâyin edildiler. Bu muhacirlerden pek azı, yâni Karamanlılar Müslüman idi; muhtelif mezheplerden Hıristiyan olan şâirleri âyinlerini icra için müsâade aldılar. Mehmed'in Venedîk'e vermiş olduğu .bir sene mütâreke sona ermişti. Bu müddet zarfında muhasamata ara verilmesine tamâmiyle riâyet edilmişti.

⁶⁵¹ Siman Legoft, Leon Bardas.

⁶⁵² Zonaras.

⁶⁵³ Tornfor'un «Kitabeler» isimli eserine müracaat; 2, s. 176.

⁶⁵⁴ Nikefor Gregoras, 9, 143; Nikefor, s. 29,

⁶⁵⁵ Nikefor Gregoras, 14, 5.

⁶⁵⁶ Dukas. 8, 12; Nikefor Gregoras.

⁶⁵⁷ 1 Sinop, Kastamonu, Trabzon, Kırım'da Kefe, Menküb (Mengüb); Midilli adasında Midilli şehri; Karaman'da Konya; Lârende, Aksaray; Yunan'da Atina, Arkadia, Bosna'da Bubudiska.

Lâkin Pâdişah'ın sû-i niyeti kat'î bir sulh akdi için başlatılmış oU a müzâkerelerin iyi bir neticeye ulaşmasına mâni olmuştu:

Venedik sefiri Pâdişah'ın tekliflerine razı oldukça, o dâima yeni bir şart meydana çıkararak, mes'elenin her cihetini tekrar müzâkere mevzuu haline getiriyordu. Bunun üzerine Cumhur'un baş-generalı Antuvan Lo-redano -ki Napoli Di Romania'da bekleyen donanmanın kumandanıdır- çatışmaya başlamak için emir aldı. Bu generalin seçilmesi seferin muvaffakiyetini te'mîn için en büyük sebep idi. Loredano, Osmanlûar'ı denizden uzaklaştırdıktan sonra Küçük Asya'ya doğru yelken açtı ve sahilde birkaç yere hücum ederek, yazın bir kısmı zarfında memleketi tahrib etti. Ertesi sene (1477) Dîvân-ı Hümâyûn'da Lepanto⁶⁵⁸ muhasarasına karar verildi. İşkodra muhasarasının kaldırılması üzerine Krakoviç muharebesinde Boğdan Beği Etienne'ye mağlûp olmuş olan Hadim Süleyman Paşa bu muhasarasının icrasına me'mûr edilerek, maiyyetine kırkbin kişi verildi. Hellade'nin başlıca şehirlerinden biri olan Lepanto (Nopaktos) Bizans împaratorluğu'nun zevali hengâmmda Venedikliler'e verilmiş idi. Venedikliler şehri tezyin ve tahkim etmiş olduklarından, burası onların Yunanistan üzerine hâkimiyetlerini sağlayan başlıca müstemlekeleri olarak kabul ediliyordu. Antuvan Loredano, Sultân Mehmed'in tasavvurlarından haberdar olduğundan, otuz iki kadirga ile Lepanto Körfezi'ne gitti; Senato dahî bu şehri tehdîd etmekte olan tehlikeyi haber almış olduğu için, birçok muavin askerler göndererek, kaleye asker ve mühimmat sokuldu. Bu ihtiyatî tedbirler henüz ittihaz edilmişti ki, Osmanlı ordusu kale önünde zuhur ederek, muhasaraya başladı. Süleyman Paşa'nın bataryaları pek az zaman içinde surları tahrib ederek gedik açtı. Gedik kâfi derecede genişlik kazanınca hücum edildi; lâkin Osmanlı askeri şiddetle geri püskürtüldü. Süleyman Paşa bizzat askerinin başında tekrar hücum ettiyse de muhafız askerler, donanmanın yardımı ile hücumları te'sirsiz bıraktılar. Süleyman Paşa, Osmanlı donanması iştirak etmeksizin muvaffak olamayacağına kaani olduğundan, muhasarayı kaldırdı ve hiddetini tes-kîn için, zâten metruk olan birkaç kaleyi tahrib ederek, oralarda taş taş üzerine bırakmadı.⁶⁵⁹

⁶⁵⁸ İnebahtı. (Mütercim).

⁶⁵⁹ Lojiye, Venedik Târîhi, c. 7, 1, 27, s. 354. Daro, Venedik Târîhi, 2, s. 176. Sismondi, 11, 37, Sabelliko ve Naviciero'ya nazaran. Naviciero bu şehrin muhasarasını bihaklân 1477'de gösterir.

Sabelliko'nun sandığı gibi 1475'de olamazdı; zira o sene Sultân Mehmed Kırım'a donanma göndermesinden evvel bir mütâreke müsâadesinde bulunduğu gibi İşkodra muhasarasının ertesi senesi Rumeli beğlerbeği Süleyman'ın Boğdan'a gittiği görülür.

Lepanto muhasarasını müteâkib Kroya muhasarası başladı. Arnavud-luk Sancak Beği Alî Beğ, kaleyi sekiz bin kişiyle kuşattı. Pietro Vetori bütün yaz mevsimi zarfında müdâfaa etti. Osmanlılar -Tiran vadisinde Kroya'nın dayandığı- tepelerin eteklerinde ordu kurmuşlardı. 2 Eylül 1477'de, Venedik Senatosu kaleyi kurtarmak ve hiç olmazsa –zahirece noksan hissedilmeğe bağlanıldığı cihetle- erzak sokmak üzere Vâlî Fran-çesko Kontarini'yi dörtbin beşyüz süvârî ve bir kol Arnavud piyâdesiyle gönderdi. Maksadı, te'mîn için muharebe etmek lâzım idi. Kontarini, Osmanlıların askerî hatlarını yararak, onları dağlara firar etmeğe mecbur etti ve akşama doğru ordugâhı zaptederek yağma etti. Mahsurlar derhâl şehirden çıkarak gâliblerle birlikte ganimet mallarını taksîm ettiler. Türkler buldukları tepelerden Hıristiyan askeri arasındaki intizamsızlığı görünce tekrar toplanarak yağmacılar üzerine hücum ile, ekserisini katlettiler ve kalanları esîr aldılar. Françesko Koritarfni de esîr edilerek başı kesildi. Birkaç saat içerisinde hem mağlûp, hem gâlib olan Türkler, muhasaraya daha büyük bir gayretle bağladılar. Arnavudlar muharebeden sonra dağılmış idiler; italyanlar da bin kişiden ziyâde kaybettiler.⁶⁶⁰

Bu bozgunluktan henüz bir ay geçmişti ki, bizzat Venedik Cumhuriyeti Türklerin Kriyol kıt'asını istilâ etmelerine mâruz kaldı. Bu haber üzerine Venediklilerde büyük bir me'yûsiyet geldi. Biri Gradiska'da, diğeri Koçliyana'da tesîs edilmiş olan iki müstahkem ordugâh ile Akile yakınında îzonzo mansabından Kerç'e kadar uzanan fasılasız hat üzerindeki hendekler Türklerin istilâlarına karşı durmak için yapılmıştı; lâkin 1477 Teşrinievvel başlarında Gradiska ordugâhında Osmanlılar'm gelişinden henüz haber alınmamış olduğu halde, onlar Kerç köprüsünü zapt etmişlerdi. Bosna Sancak Beği Ömer Beğ,⁶⁶¹ bu köprü üzerinden bin süvârî geçirdi. İldnci bir fırka da nehri diğeri bir taraftan yüze yüze geçerek pusuya girdi. Ertesi günü Ömer, Venedik generali Novellu (Novellüs)'ya meydan okudular, o da muharebeyi kabul etti. İlk müsademede Türkler kaçır gibi göründüler. Novellu'nun oğlu -pederinin ihtarlarına rağmen- Osmanlılar*! tâkipde ısrar etti ve bu suretle -bir gün evvel hazırlanmış olan- pusuya düştü. Kendisiyle refakatinde bulunanlar tamamen katledildiler. Bu vak'a bütün Venedik ordusunun mağlûbiyetine sebep oldu; ordu dağılarak herkes firar etti, iki

⁶⁶⁰ Sabelliko, Ç'ppfko.

⁶⁶¹ Sismondî, 11, s. 139. Sabelltko'ya nazaran, 3, 10, s. 228. Sismondî'nin Avrupalı müverrihlerce «Marbek» denilen zâtin sadrâzam Gedik Ahmed Pasa olduğunu söylemesi yanlıştır. Osmanlı müverrihlerinin yazdıkları veçhile, bu, Turhan (Turahan)'m oğlu Ömer Beğ'dir.

Novellu harb meydanında kalmışlardı. Kendilerini kurtarabilen pek az kimseler de civardaki kalelere iltica ettiler. Ömer, süvarilerini derhâl îzonzo ile Tagliyamento arasındaki ovaya yaydı; bunlar bir ay memleketi yağma ettiler. Zahire anbarları, ormanlar, şehirler, kaleler hep bir ateş ummanı içine ,gark oldu. Müverrih Sabelliko bu vak'ayı Odin civarında bir tepeden görerek nakletmiştir.⁶⁶² Türkler, İtalya muharebelerinde -kâh cebren geçenlere, kâh geçmek isteyenlere karşı kahramanca müdâfaa eden- o kadar generallerin fevkalâde harekâtıyla şöhret bulan Tagliyamento nehrini geçtiler. Bu defa nehrin sahilinde asker yoktu. Osmanlılar da hiç silâh atmadan geçerek bu nehir ile Piyao (Piyave) nehri arasım kolayca istilâ ettiler, Venedikliler, büyük bir yangının köylerini, saraylarını nasıl yaktığını kulelerinin üzerinden temâşâ eylediler.⁶⁶³ Hükümet reîsi, elinde bulunan bütün kuvvetleri ve Lombardiya askerlerini ale'l-acele gönderdi. Yalnız Venedik ahâlîsi iyi silâhlanmış dört yüz asker çıkardı. 2 Teşrinisani 1477'de bu muhtelif kuvvetler şehirden çıkarak düşmanı takibe koyuldular. Bu esnada Ömer Beğ, teşebbüsünün pek cür'etkârâne olmasından korkmağa ve neticelerinden endîşe etmeğe başlayarak ric'at emrini vermişti: Lâkin süvârî askeri yağmagerlik hırsına kapılarak, sarp ve uçurumlarla çevrili kayalıkların tepelerine kadar gitmişlerdi. Bunlar orduya kavuşmak istedikleri zaman, atlarını, çıktıkları yüksek yerlerden indirmek için pek çok müşkilât çekdiler. Nihayet, bir çâre buldular: Esirlerin elbiselerini uzun uzun keserek kolan yaptılar ve atlarını karınlarından bunlara bağlayarak ve kayadan kayaya götürerek ovaya kadar indiler. Ömer Beğ, îzon-zo'yu tekrar geçti ve az bir müddet sonra Kriyol'u büsbütün tahliye etti. Lâkin arkasında bıraktığı harabeler, geçişinin nişanesi olarak kaldı. Büyük bir felaket olmak üzere veba da zuhur etti. Kânunievvel zarfında Cumhur'un pâyitahına girdi. Ve müthiş bir hasar yaptı.⁶⁶⁴ 1477 senesi şu suretle sona erdi. Bu sene zarfında Türkler ilk defa olarak Tag-liyamento sahilinde göründüler. Matyas Korvinus Viyana'yı muhasara etti; Burgonya Dukası Pervasız Şarl İsviçreliler'le muharebesinde telef oldu; Acem Şahı Uzun Hasan -ki o da Şarl gibi «Pervasız» lâkabiyle adlandırılabilir- beş oğlunun arasında çıkan münâferetleri ve çatışmayı ya-tıştıramadığımdan ve altıncı oğlunu da bir ok ile öldürttüğünden dolayı, keder ve ıztırabtan vefat etti. Uzun Hasan'ın

⁶⁶² Slsmondi, s. 141. SabellÜco'ya atfen, a.g.e., varak: 324.

⁶⁶³ Sandl, Venedik Târth-i Medenisi, 8, fasıl: 9; Daru, 2, 477.

⁶⁶⁴ Daru, 2. s. 477.

hayatının sona erdiğini zikreden Şark vekayinâmeleri, Timur ve Şahruh târihlerini yazmış olan İranlı müverrih Abdü'r-rezzak ve Arab müverrihi tbnü Şihne'nm⁶⁶⁵ dahî büyük vak'alarla dolu olan bu sene zarfında irtihâl eylediklerini bildirirler.⁶⁶⁶

Kroya muhasarası bir seneye yakın bir zamandan beri devam ediyorken, Mehmed yine -muharebede muvaffakiyetini hazırlamak için sulha girişmekten ibaret olan-. mûtad siyâsetine müracaat etti. Bu muharebeye bizzat başlamayı tasarlamıştı. Binâenaleyh bir Yahudi'ye Loredano ile Kroya'da görüşmek üzere tam selâhiyet verdi. Yahûdî hâmil olduğu ta'lîmâtı tebliğ ettikten sonra Venedik'e gitmek için müsâade ve bir kadırğa istedi. Loredano bu talepleri derhâl kabul etti. Lâkin müzâkereye gelen Yahûdî Kapo Distirya Tepesi'ne gelince, füceten öldü. Bununla beraber, Senato Mehmed'in teşebbüsünden haberdâr olmuş ve kendisi için felâketi mûcib olan bir harbin yıkıntılarına yalnız başına tahammül etmekten yorulmuş olduğundan -o aralık Venedik donanması üzerinde nezâret vazifesini ifâ eden- Tomas Malpiyeri'ye hemen İstanbul'a gitmesi emrini gönderdi. Malpiyeri tam selâhiyetle 1478 Kânunisânîsinin ilk günlerinde Kostantiniyye'ye vâsıl oldu. Bu elçi Kroya şehrini, Limni adasını, Mora'nın Braçyu Di Manya denilen kısmını Pâdişâh'a terk etmeğe me'zûn idi. Bundan mâada, Venedik, harbin başlangıcından beri Osmanlılardan alınan bütün mevkileri, bütün arazîyi iade etmeğe razı idi; en sonra da Mehmed'in -şap mâdenleri iltizâm bedeli olarak- çoktan beri talep ettiği yüzbin dukayı ödemeyi teklif ediyordu. Bu teklifler Sultân Mehmed tarafından kabul edildi. Pâdişâh, ahidnâmeği neticelendirmek için Venedik'in her sene kendisine onbin duka vergi vereceğinin de derce-dilmesini istedi. Malpiyeri bu şartın kabulünü taahhüd edemeyeceğini beyân etti. Bununla beraber, Senato ile istişare ve yeni ta'lîmât ile dönmek üzere 15 Nisan 1478'e kadar iki aylık bir mütâreke talep etti ve aldı.

Bu esnada Cumhur -yalanda bir izdivaç ile menfaat bağları kurulmuş olan- Macar ve Napoli krallarının Sultân Mehmed ile sulh akdetmek üzere olduklarını haber aldı. Matyas Korvinus Macaristan'da elde ettiği yerleri Pâdişâh'a iade etmeyi taahhüd edecekti. Macar Kralı böyle bir sulhu kabulden nefret gösteriyorsa da, kayınpederi Aragon Kralı Fer-dinand,

⁶⁶⁵ Takvîmü't-Tevârih. Abdürrezzak Metâli'ü's-Sa'deyn nâmında bir büyük Tatar târihi müellifidir, tbnü Şahne Ravzatü'l-Me-nâzir fi ilmü'l-Evâil ve'l-Evâhir adlı eserin de sahibidir. Bu eser, gayet mu'teber olarak Şark Kütüphanesi sahibi Herbolo ondan pekçok iktibas etmiştir.

⁶⁶⁶ Cenabl.

Pâdişah'ın teklif ettiği muâhedenâmeyi imza ederek, damadının tereddütlerini izâde etti.⁶⁶⁷ Mehmed ile Napoli Kralı arasında başlamış olan dostluk rabitalarına Ağnboz'un zaptını müteâkib son verilmişti. Pâdişâh, Hıristiyan hükümdarları arasında düşmanlık yaratmak için her vesileden istifâde ettiği cihetle, Ferdinand'a ihtiramkâr te'mînât ile dolu bir mektup yazarak, yeni fethini haber vermişti. Lâkin o vakit Ferdinand, Sultân Mehmed'in Avrupa'daki muvaffakiyetlerinden her birini bizzat kendi hükümlerine vurulmuş bir darbe gibi telâkki ettiğinden, şu cevâbı verdi: «Osmanlılar'ın pâdişâhı hudâvend-i emeed ve ekrem Mehmed'e beinâyetu'llah Sicilya, Kudüs-i Şerif, Macaristan Kralı Ferdinand'dan selâm olsun; Ağnboz'un zaptını il'âm ile muzafferi-yetin kendilerine verdiği meserretten hissedar olmağımız için sefirlerin vâsıtasıyla göndermiş oldukları nâmeleri aldık. Son yıllarda tebeamızın nezd-i hümâyûnlarında himayeye mazhar olduklarını ve hüsn-ı muameleden başka birşey görmediklerini bildiğimizden, bir sefir göndermekte ve haysiyyet ve dînimiz ile mütenâsip olabilecek dostluk rabitalarına devam etmekte müşkilât izhâr etmemiştik. Lâkin zât-ı saâdet-meâbları-nin Hıristiyanlar'a ve bilhassa dostlarımız ve müttefiklerimiz olan Venedikliler'e karşı icra ettikleri zalimane harbi haber alınca zât-ı şevketleri ile aramızda yerleşmiş bulunan hüsn-i muaşereti muhafaza etmek bizim için imkânsız olmuştur. Binâenaleyh tam bir Hıristiyan vazifesi olmak üzere, bütün kuvvetimizle zât-ı saâdet-meâblanna karşı harb etmeğe karar verdik; Venedik'in Hıristiyanlık şeriatını ve mukaddes dînimizi müdâfaa etmesine yardım etmek üzere, donanmalarımızı onun donanmalarına ilhak edeceğiz. Zât-ı şevketleri - kemâl-i hamiyetle sâlik olduğumuz- dîn-i îseviyye'nin bize emreylediği zâifi unutarak -bütün muhabbetimize lâıyk olan- Venedikliler'e karşı hıyanet edeceğimizi zannediyorlarsa hatâ etmiş oluyorlar. Bunun içindir ki Ağnboz'un zaptından dolayı bizimle birlikte neşvedâr-ı mahzûziyet olmak istemelerine mütehay-yîr kaldık; bu bizim için ancak bir ıztırap sebebidir. Napoli, 4 Eylül 1470».⁶⁶⁸

Bu mektupta dercedilmiş olan tehdîdlerin icrası iki hükümdar arasındaki münâsebetleri birkaç sene büsbütün kesti. Lâkin vâsıl olduğumuz târihte,

⁶⁶⁷ Sismondi ve Lojiye derler ki: Matyas Korvinus Sultân Meh-med'in ele geçirdiği memleketlerin terkinin tasdik etmişti. Lojiye, s. 310; Pâdişâh ile Matyas arasında akdedilmiş olan bir ahidnâmeden bahseder ki, Ferdinand dahî buna idhâl olunmuştur. Lâkin Macaristan Târihi'nde bu rivayeti tasdik edecek bir söze tesadüf olunmuyor.

⁶⁶⁸ Lojiye, 7, 27. Kitap, s, 243.

Ferdinand'm siyâseti başka bir istikamete yönelmiş idi. Bunun için Mehmed'in tekliflerini müsâadekârâne kabul ederek Türk sefinelerinin Napoli limanlarına serbestçe girmesine ruhsat verdi ve nihayet ta-raf-ı şahaneden teklif olunan ahidnâmeyi kabul etti. Bu müzâkereler için Napoli'ye gönderilmiş olan sefir, efendisinin nezdine muahedenin tasdiknamesi ve paha biçilmez hediyelerle döndü. Bu ahidnâme, bir Hıristiyan devletiyle tsâ ismine hürmet eden herşeyin alenî düşmanı olanlar arasında ittifak edilmesinin târih-i siyâsette ilk misâlidir. Ferdinand, ahidnâmeyi imza ederken Venedikliler'e karşı gizlice beslediği garazdan mâada bir şeyi düşünmemişti.

O vakit Venedik dahî Pâdişah'ın şartlarını -nekadar ağır olursa olsun- kabule mecbur bir halde idi. Napoli siyâsetinin takip ettiği istikamet, İran'da Uzun Hasan'm vefatından beri zuhur eden fetret, Kroya şehrinin son derecede uğradığı zaruret, Papa IV. Sikst'in Cumhûr'a -Hıristiyanlığın düşmanı olanlara karşı- muharebe için yardım etmekte gösterdiği rehavet, hâsılı bütün vak'alar Venedik'in sulhu kabul etmesini zarurî kılıyordu. Bununla beraber Tomas Malpiyeri 1478 Mayısının üçüncü günü Kostantiniyye*y® döndü. Lâkin Pâdişâh Arnavudluk üzerine gitmiş idi; Malpiyeri Pâdişah'a Sofya'da iltihak için acele etti. Orada ise Pâdişâh, sözünü geri almış olduğunu; Venedik sefirinin gayubeti esnâsında tarafların mevkileri değişerek Kroya şehri büyük bir ordu tarafından ve her yandan kuşatılmış olmasıyla, bu kaleyi şimdiden kendi hükmü altında addetmekte bulunduğunu; Venedik sulhu hakîkten istiyorsa İşkodra şehrini de vermesi lâzım geleceğini beyân etti.⁶⁶⁹ Mal-piyeri böyle bir talebe razı olmak için me'zûn bulunmadığından tekrar Venedik yolunu tuttu; Mehmed de Arnavudluk üzerine hareketine devam etti.

Kadîm zamanlardan beri «İskodra» denilen İşkodra şehrinin ismi - Kostantiniyye'nin karşısında bulunan Üsküdar şehrinin ismi gibi- «bir yolun müntehâsı»⁶⁷⁰ yâhud «bir yol üzerinde bekleme (duraklama) mahalli» mânâsı ifâde ettiği muhtemeldir. Türkler İşkodra'yı «İskenderiyye» yâni «İskender Bey şehri» diye isimlendirirler.⁶⁷¹ İşkodra, bugün Zen-ta, İşkodra

⁶⁶⁹ Lojiye 8, 27, s. 319 ve 327. Bu müverrih Malpiyeri'yi (s. 319) İstanbul'a iade ettiği hâlde biraz sonra (s. 328) Sofya'dan ileri gitmediğini beyân etmesiyle tenakuza düşmüş olur. Bu iki rivayetten ikincisi doğru görünüyor. Çünkü, Venedik Senato*-sunun Pâdişâh ile müzâkere etmeğe karar vermesi 3 Mayıs'-da idi, ve Pâdişâh 15 Mayıs'da Sofya'da bulunuyordu.

⁶⁷⁰ İran'da posta muvakkıflanna Üsküdar denilir, Yunanlılar bu kelimeyi tahrif etmişlerdir.

⁶⁷¹ Büyük İskender'e nisbet ederler, nasıl ki ileride izâjı olunacaktır. Mütercim.

«Üsküdar», «İsgûdâr», «Eskidâr» şekillerinde olmak üzere üç türlü okunabilirse de, meşhuru «Üsküdâr»dır.

yâhud oradan kaynakan nehrin nâmına izafetle Buyana ismi verilen - Titliyev'in Labeatis dediği- büyük bir gölün doğusunda kâindir. Eskiden Barbana⁶⁷² tâbir edilen Buyana nehri, gölden ve şehrin güney batısından çıkar; kuzey batısından Küçük Drina nehri inerek⁶⁷³ gölden biraz ileride Buyana'ya dökülür. İşkodra'ya girileceği zaman üzerinden geçilen ahşâb bir köprüyü suların taşkınları sık sık tahrîb eder; lâkin yakında bir köyün ahâlîsi köprüyü dâima sağlam bir halde muhafaza etmeye mecbur tutulmuşlardır.⁶⁷⁴ Gölbaşı, Drivasto yâhud Darkoz, Kasabyako (Şabibak) isminde üç kale, şehrin az bir mesafe hâricinde kâin olarak İşkodra'ya giden üç yola hâkim bulunurlar.⁶⁷⁵ İllirya'da vuku bulan iki muharebe Romalılar'a bu mevkiin askerî ehemmiyetini anlatmıştı. Bunların birincisini Senyus Fulvîyus Çentimaîus, Kraliçe To-ta'dan⁶⁷⁶ Roma sefirlerinin katliyle Cumhur'un birkaç gemisinin yakılmasının intikamını almak için icra etmişti. Diğer harb de Pretor⁶⁷⁷ Aniç-yus tarafından yapılmış ve Senato harbin başladığından haberdâr olmadan sona ermiş idi; biraderini katleden Jentius Romalılar'ın yaklaşması üzerine korkarak İşkodra'ya atılmış ve burayı müdâfaa bile edememişti.⁶⁷⁸ Asya krallarından üçü, yâni Atalus, Omen, Prusias Ançiyus'un muzafferiyet alayında bulunmak için Roma'ya koştular. Jentius ile oğulları alayda dâhil bulunarak zafer alayının önünde gidiyorlardı. O zamandan sonra, târihte İllîrya'nın ve hükümdarlarının ahvâline dâir hiçbir şey bırakılmamış ve nihayet siyâset sahnesinde Osmanlılar zuhur ederek, İis--kender Beğ'in muzafferiyetleri Jentius'un hacâletlerini unutturmuştur.

Ondördüncü asrın başlarında Baliş sülâlesinin İşkodra'ya hâkim oldukları görülür. Zenta Gölü ve Buyana nehri sahillerindeki araziye mâlik olan bu aileden üç birader evvelâ Dukakin⁶⁷⁹ ailesine, ismini vermiş olduğu arazîden ihrâc ettikten biraz sonra Sofi ailesini Kroya şehrinden tard ve nihayet

Kâf-i fârisî ile, yâni tsgüdâr olursa, menzil-hâne'ye derler, menzil atına dahî derler, ve her merhalede birbirine elden ele ulaştırılması sür'ati icâbet-tiren pâdişâh hükümleri vesâir mektupları ulaştırmak için vaz' ve tâyin olunan piyadelere ve ulaklara dahî derler. Ve ulakların mektup koydukları keseye, haritaya dahî denir. Türkçeden çö-rezin (çevrezen) tâbir ederler. (Burhân-i Kaati', Bulak basımı, 1268). Harita, içine kâğıd konulacak zarftır. Çevrezen, bunun harita mânâsında tercümesi olmalıdır.

⁶⁷² Titliyev, 44, fasıl: 31.

⁶⁷³ TitliyeVin Kluziua, Pelin'ln Drllus adını verdikleri nehir, Hacı Kalfa'mn Rûm-Ul'slne müracaat.

⁶⁷⁴ Hacı Kalfa'nın Rûm-Ui'si.

⁶⁷⁵ Solak-zâde, varak: 62; Sa'dü'd-dln, 2, s. 336; Hacı KaUa'nin Rûm-Ût'sl, s. 133 ve 137.

⁶⁷⁶ Florus, 2, a. 13.

⁶⁷⁷ Eski Romalılar'da mahkeme-i âliye reisi ve vilâyet valisi. Mütercim.

⁶⁷⁸ Titliyev, 44, fasıl: 31 ve 32.

⁶⁷⁹ Hacı Kalfa'nın Rûm-iUisi, s. 145.

Bosna Kralı Etienne'nin kapanmış olduğu Raguzayı muhasara ettiler. Bu üç birader Bosna hükümdarını sulhu kabule mecbur ve hükümlerini Narenta nehrine kadar tevsi eyledikten sonra az zaman içinde -Bugün «Arnavud Belgradı» adı verilen- Albagreka, Kas-torea (Kesriye), Apolonia (Avlonya) şehirlerini zabt ettiler. Ondan sonra aralarından ikisi vefat edinceye kadar memleketi sükûnetle idare ettiler. Üçüncü Arnavud Belgradı yakınında Sao ovasında, II. Murad'ın ku-madanlarından Evranos (Evrenus, Evremiz)'a mağlûp oldu. Bu muzafferiyet neticesinde Osmanlılar Arnavudluk'un başlıca üç kalesi olan Kas-torea, Albagreka, Krova'yı üç defa aldılar.⁶⁸⁰ Arnavud Belgradı tnu-âhrebesinde telef olan prensin halefi tstrasimer Baliş îşkodra, Drivasto, Lisos yâhud Alessio, Antiovari üzerine hâkim kaldı. Onun oğlu Jorj,⁶⁸¹ îşkodra'yı II. Murad'a teslim etti. Lâkin II. Murad Jorj'a -akrabasından olan gayet güzel bir kızı haremine göndermiş olmasından dolayı- mükâfatlandırmak istediğinden, îşkodra'yı ona iade etti. Bilâhare Jorj, îşkodra'yı Venedikliler'e rehin vererek, bir daha rehini kurtarmadı, îşkodra bu suretle Cumhûr'un bir müstemlekesi olarak 1474'de üç ay mahsur kalmış ve bu muhasara esnasında Hadım Süleyman Paşa'nın bütün mesâisini semeresiz bırakmıştı. Bu defa tşkodra'yı muhasaraya -bütün askerinin başında olarak- bizzat Mehmed geliyordu. Lâkin îşkodra bu hücumu beklediğinden, şiddetle müdâfaada bulunmak için her-şeyi hazırlamış idi. Şehir ahâlîsi ile Buyana nehrine girmiş olan birçok kadırgaların taifesi surları tahkim etmek ve istihkâmları ziyâdeleştirmek için gece gündüz çalışmışlardı. Silâh kullanamayacak bir halde bulunanlar başka bir yere nakledildiğinden, îşkodra içerisinde ahâlîden bin-altıyüz erkek ile ikiyüzelli kadın kalmış idi; muhafız askerleri dahî ancak altıyüz kişi idiler. Çok geçmeden şehrin kuzeyindeki tepelerden yükselen duman sütunları Osmanlılar'm gelişini haber verdi; 1478 Mayısının 14*üncü günü⁶⁸² ile 15'inci günü arasındaki gece, Mihâl-oğlu Alî'nin kumandası altında sekizbin akıncı gelerek mevki muhasara etti.⁶⁸³ Alî Beğ'in biraderi

⁶⁸⁰ Marlnl Bar I etti, de Scodrensi obsldione et expugnatione, Loniçerus'da, 6. 321.

⁶⁸¹ Bu Jorj, İllirya prenslerinin Alessio'da ilk toplanmalarında görülmüş olan Jorj'dur.

⁶⁸² Hammer bu bahiste arabi târihleri göstermemiştir. Lâkin 883 H. senesi Muharreminin ibtidâsı 1478 M. senenin 4 Nisan'ına müsadif ve Muharremi 30 olduğundan 1478 Mayısının 14'ü, 883 Safer'inin İline tesadüf eder. Hoca Sa'dü'd-din ve Kâtib Çelebi dahi Pâdişâhın muharebeye azimetini ve muharebenin vukuunu 883'de gösterirler. Mütercim.

⁶⁸³ Barletius, Aıancılar'ın istedikleri vakit ve Pâdişâh'tan emir beklemeksizin sefere çıkmak imtiyazına mâlik olduklarını söyler.

Bosna Beği İskender,⁶⁸⁴ dört bin süvârî ile onu takip ediyordu; ondan sonra da üç bin hafif süvârî üe Sırbistan Sancak Beği Malkoviç (Malkoç)⁶⁸⁵ geliyordu. O günden itibaren İşkodra'nın bütün erkek ahâlîsi üç kısma taksîm edildi: birincisi tabiyeleri müdâfaa ediyor, ikincisi surların tamirinde istihdam olunuyor, üçüncü bir kısım da Cumhûru'n hâmîsi olan Sen Mark ile şehrin hâmîsi olan Sen Etienne'-nin yaldızlı sancaklarını muhafazaya me'mûr bulunuyordu. Muhasaranın te'sîsine gelen onbeş bin süvârî ise, Osmanlı ordusunun ancak öncü birlikleriydi.

Mehmed Evranos-zâde Ahmed Beğ ile Turhan-oğlu Ömer Beğ'e topların ve eşya arabalarının geçmesine müsâid olacak derecede yollar açarak tanzîm ve yeniden köprüler yaptırmakla beraber, lüzum görüldüğü hallerde eskilerini tamir ettirmeleri için emir vermiş idi⁶⁸⁶ Karaman ve Kefe fâtihi Gedik Ahmed Paşa, önce bu seferin başkumandanlığına tayin edilmiş ise de, Arnavutluk'ta harbîn müşkilata uğrayacağına dâir mütalâalarda bulunmağa cür'et ettiğinden Mehmed -geçmiş hizmetlerini hiç nazar-ı dikkate almaksızın- derhâl azletti. Bu defa devletin en büyük mansıbına tâyîn edilen bir askerî kumandan değil, itibarlı bir devlet ricali ve şâir olan -şâir mutasavvıf Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî ahfadından- Nişancı Karamanlı Mehmed Paşa idi. Mehmed Paşa, kanuna âşinâ olmak sıfatiyle büyük bir şöhret sahibi olarak⁶⁸⁷ Osmanlı devletinde birçok mühim kanunların vâzı ise de, onun nâmına askeri bir şöhret izafe etmemiştir. Artık Sultân Mehmed seferin başkumandanlığını kendine tahsis etti. Arnavudluk'a girince kendisi Akçehisar üzerine giderek, İşkodra'ya da -Hadım Süleyman Paşa'ya halef olan- Rumeli Beğlerbeği Dâvud Paşa'yı i'zâm etti. Pâdişâh, Dâvud Paşa'nın dört sene evvel İşkodra muhasarasını kaldırmağa mecbur olmasını ve Boğdan'da mağlûp olmasını affetmiş ise de, Lepanto muhasarasını kaldırmış olmasından dolayı Boğaziçi'nde Rumeli Hisarı zindanına attırmıştı; Gedik Ahmed Paşa dahî İşkodra'nın ikinci muhasarasını taahhüd etmekte tereddüd ettiği için, yine o cezaya düçâr olmuştu.⁶⁸⁸ O zaman, Kroya şehri bir seneden beri muhasara altında bulunmaktaydı.⁶⁸⁹

⁶⁸⁴ İskender, Bonfinius'un iki sene önce Bozaziş muharebesinde yokettiği Mihal-oğlu Alî Beğ kardeşidir. Spandolino, bunu o sene zarfında Friyol'a istilâ eden askerinin kumandanı olmak üzere gösterir.

⁶⁸⁵ Osmanlılar'ca «Malkoç-oğ!u» adıyla anılır.

⁶⁸⁶ Bratutu'da Sa'dü'd-din, 2, 305; Evranos, Solak-zâde, İdrîs, Alî.

⁶⁸⁷ Terâdm-i Ahvâl-i Vtzerâ, Osman Efendi. Sa'dü'd-din ve Âli, II. Meh-med'in saltanatı zamanının vüzevirleri hakkında.

⁶⁸⁸ Sa'dü'd-din, a.g.e., s. 305, Solak-zâde.

⁶⁸⁹ İşbu Kroya, yâhud Akçe-Hisar tasavvur olunamıyacak derecede sarp bir araziye mâlik olarak o zamanlar

Şehirde bütün erzak sarf edilmiş olduğundan ahâlî açlıktan at, köpek, kedi etlerini yemeğe mecbur olmuştu. Mehmed oraya vâsıl olduğu vakit Kroya artık kurtulabilecek bir halde değildi. Loredano'nun donanmasından ayırabileceği cüz'î yardım da pek kifayetsiz idi. Ahâlî, açlıktan ölmek veya şehrin hücum ile zaptedildiğini görmek arasında kaldıklarından, 1478 Haziranı'nın onbeşinde Pâdişâh nezdine bir temsilci hey'eti göndererek, hayâtlarına dokunulmamak ve eşyâlarıyla çekilebilmek şartıyla teslim olmayı teklif ettiler. Temsilciler, bizzat Mehmed tarafından imzalı ve onların taleplerinin kabulüyle -Pâdişâh'ın lütuf ve himâyesi altında Kroya'da kalmak istemedikleri takdirde- arzu ettikleri yere gidebileceklerini mutazammın bir kâğıcı almağa muvaffak oldular. Ahâlîsinin tamâmı vatanlarından vazgeçtiklerini ve Venedik Cumhûru'nun gösterecekleri yere gideceklerini beyân ettiler. Bunun üzerine kaleyi teslîm ederek -kendilerini şevke me'-mûr olan- Hârûn Paşa'nın nezâreti altında hareket ettiler. Lâkin surların hâricine çıkar çıkmaz Hârûn onları zincire vurdurarak, bu hâl ile Sultân Mehmed'e götürdü. Mehmed, esirlerden itibarlı birkaçını -çokça fidyeye necat almak ümidiyle- ayırarak, diğerlerinin kamilen başını kestirdi. İskender Beğ'in en son silâh arkadaşları da bu suretle yokedildi-ler. İskender Beğ'in bütün milleti dahî az bir müddet sonra onu mezarında takip eyledi.⁶⁹⁰

Kahramanca düşüşünü naklettiğimiz Kroya -ihtiva ettiği su menbâ-larından dolayı- «Su Hazînesi» diye isimlendirilirdi;⁶⁹¹ Türkler «Ak-Hisar»⁶⁹² adını verdiler. Kroya, sarp kayalıklar üzerinde kâin olarak -Sezar ile Pompe'nin Farsal meydânında Roma'nın istikbâlini tahavvülü kaabil olmayacak bir surette tâyin eden muhrâebeye başlamazdan evvel mütekebilen birbirini tarassud etmiş oldukları- ovalara hâkimdir. Draç'-dan (Diraçium) ancak ondört, İşkodra'dan elliyedi mil mesafede bulunan bu kaleyi Sofi Hanedanı prenslerinden biri inşâ ettirmiş ve sonra Baliş'e vermiş idi; Baliş de Türklerce teslîm etmeğe mecbur oldu. İskender Beğ Kroya'yı hiyle ile Türklerin elinden almış olduğundan, kale II. Murad'ın ve II. Mehmed'in muhasaralarına mukavemetle meşhur oldu. İskender Beğ Kroya'ya yirmibeş

müessir top şevki de kaabil olamadığından, Fâtih'e karşı uzun müddet mukavemeti bundan nes'et etmiştir. (Mütercim)

⁶⁹⁰ Barletius, de Scodreñsi espugmatione, 2, s. 399. (Bu fıkranın Hıristiyanlık taassubu ile yazıldığı unutulmamalıdır. Akcehisarlûar pek fakir adamlar olduklarından, onlardan fidyeye necat da alamazdı. Mütercim)

⁶⁹¹ Kroya, Arnavudca «Çeşme» demektir. Mütercim.

⁶⁹² Yazdığımız veçhile Akçe-Hisar'dır. Mütercim.

sene hâkim olduktan sonra, pek ihtiyar olduğu için şehri Venediklilere teslim etmişti.⁶⁹³ Nihayet Mehmed, kaleye giderek, son müdâfilerin kendisine teslim etmeğe mecbur oldukları anahtarları aldı. Bu esnada -aslı Arnavud ve gençliğinde esîr olduğu halde dehâ ve liyâkati sayesinde Rumeli Beğlerbeğliği makamına kadar yükselmiş olan- Dâvud Paşa, İşkodra surları önünde ordu kurmuştu. Dâvud Paşa, Hazîran'ın ilk günlerinde Sen Mark Dağı'nın tepesine çıkarak oradan şehri keşfetti ve Buyana nehri üzerine yaptırdığı köprüden hemen yirmibin süvârî geçirerek, civarları yağma ettirdi. 1478 Hazîran'ın sekizinde Anadolu Beğlerbeği Mustafa Asya askeriyile gelerek Drinas (Dri-lus)⁶⁹⁴ üzerinde ordu kurdu. Oradan -İşkodra-i Bâlâ denilen tepeler üzerinde mevki tutmak için- onaltı bin süvârî askeri gönderdi. Türk sü-vârîsi beş kola ayrılarak, sancaklarının aded ve renkleriyle yekdiğerle-rinden tamâmiyle tefrik ediliyorlardı. Birinci kolun -dördü beyaz, biri yeşil, biri penbe- altı sancağı; ikinci ile üçüncü ve dördüncü kolların ikişer erguvânî, ikişer yeşil, ikişer san; Dâvud Paşa'nın bulunduğu beşinci kolun da -dördü penbe, biri sırma işlemeli penbe, ikisi yeşil- yedi sancağı vardı. İşkodra surları önünde toplanmış olan Asya askerlerinin tamamı otuz bin kişi tahmin ediliyordu. Lâkin muhasara ordusu henüz tamam değil idi. 15 Haziran 1478'de ufukta dalgalanan dört beyaz sancak -mu'tâd üzere Pâdişah'ın önünde giden- dörtbin Yeniçerinin gelişini bildiriyordu. Üç gün sonra -ki 18 Hazîran'dır- Türk ordusu, Drinas nehri üzerine kurulan köprüyü geçerek «Oblika» adı verilen⁶⁹⁵ ve Buyana nehrinden ileriye doğru uzanan ovadaki köyleri işgal ettiler.

İki Türk asilzadesi İşkodra muhafızlarına Kroya şehrinin düştüğü haberini getirerek Venedik Vâlîsi Antonyo Doleçe'yi teslim olmağa teşvik ettiler. Valinin reddetmesi üzerine Türkler -hergün gölden Buyana nehrine geçerek muhasara ile meşgul askere büyük hasar veren Arnavud donanmasının (Venedik donanması?) geçişini önlemek için- şehrin karşısında Katilina denilen mevkide, iki kadirga inşâ ettiler, 20 Hazîran'da Osmanlılar -ilk

⁶⁹³ Marinus Barletius (de Scodrensi expugnatione). Osmanlı ve Türk müverrihleri Akça-Hisar'ın İşkodra'dan az evvel ele geçirildiğini ifade etmelerine nazaran, (Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâ-de) Hacı Kalfa'nın Rûm-îlî coğrafyasında ve Takvîmü't-Tevâ-rîh'da Akça-Hisar ve Übasan'ın ikisi bir vakitte inşâ olduğu hakkındaki ifâdesini «İlbasan'ın Akça Hisar'a karşı inşâsı» suretinde anlamalıdır. (Fihakika Takvîmü't-Tevârîh 871'de *Binâ-i kal'a-i Akhisar ve Übasan ba'd ez kahr-ı erbâb-i tuğyan' diyorsa da, İşkodra'nın teslimi 883'de vâkî ve Akça-Hisar'ın zabtı az önce olmasıyla, Hammer'in dediği gibi te'vile muh-tacdır. Mütercim).

⁶⁹⁴ Pelin'in Drilus, Titliyev'in Kluzıda tesmiye eylediği nehir.

⁶⁹⁵ Marlîni Barletti, de Scodrensi expugnatione, 2. kitap; Sansovino: «Ista-rta universale deli Orfgine guerre et Imperio de Turchi I.

muhasarada Hadım Süleyman Paşa çadırlarını orada kurdurmuş olduğu için- «Paşa Dağı» adı verilen dağ üzerine ahşâb bir kale inşâsına başladılar. Bu kale -topçularla harb makinelerini mahsurların ateşinden muhafaza için- içi taş dolu dört kule ile çevrilmiş idi. Erzak ile toplar da on bin deve ile getirilerek Paşa Dağı'nın arkasına Kiru Çayı yanına indirilmişti. Osmanlılar 22 Haziran 1478'de surları döğ-meğe başladılar: ilk günü ellerinde bulunan iki büyük top ile yedi defa attılar; fakat dâima şehrin en büyük kapısına nişan alındı. Bu topların biri üç kantarlık, diğeri dört kantarlık gülle atıyordu. Beg gün sonra -hendek doldurmaya mahsûs çalıyı taşıyan- altı bin Azab geldi. Evvelce Paşa Dağı üzerine yerleştirilmiş olan iki ağır top günde ancak yedi, nihayet dokuz defa atabiliyordu; lâkin her güllesi dört kantar çeker üçüncü bir top getirildi. İşkodra'dan Drivasto'ya giden yol üzerinde diğerlerinin yanına yerleştirilen bu top* yalnız başına günde yirmidokuz gülle atıyordu. 26 Haziran'da yeniden ikibin Azab gelerek çalı getirdiler; yine o gün muhâsırlar Paşa Dağı üzerinde Sent Veteranda Kilisesi karşısında yedi kantarlık gülle atar bir top yerleştirdiler.⁶⁹⁶ 1 Temmuz gecesi, sekizyüz yük hayvanı, Pâdişah'ın eşyasını hamilen Drinas köprüsünü geçti; Rumeli ve Anadolu beğlerbeğleri derhâl Pâdişah'ı istikbâle çıktılar. Ertesi günü, Sultân Mehmed şehrin mevkiini keşfe çıktığı vakit, bir dağın üzerindeki istikhâmları görünce: «Kartal, yavrularını saklamak için ne âlâ yuva bulmuş» dedi. Pâdişâhın ordugâhı iki mil mesafe üzerinde dokuz çadırdan mürekkep bir dâire teşkil ediyordu. Ordugâha yalnız bir taraftan girilebilir ve üç sıra Yeniçeri tarafından muhafaza edilirdi. Kırk mil mesafe dâhilinde bulunan tepeler Türk çadırlarının beyazlığından parlıyordu. Mahsurlar düşmanın adedini -şübhesiz mübalâğa ile- üçyüzellibin kişiye çıkarıyorlardı. İşkodra ahâlisiyle muhafızlarında düşmanın o kadar kesretli kuvvetine karşı koyacak, cesaretlerinden başka birşey kalmamıştı. Epirli Barteleme nâmında bir Dominiken rahibi -ikinci bir Kapistran gibi- Meryem Ana Kilisesi'ne İtalyanlar'la Ar-navudlar'ı, ahâlî ile gemicileri toplayarak, cesaret verici nutuklarıyla onlara Hıristiyan şehidlerinin kahramanlığını telkin ediyordu.⁶⁹⁷

⁶⁹⁶ Barletius, a.g.e.

⁶⁹⁷ Barletius'un o kadar dar bir zamanda rahibe söylediği nutuk, Franzes'in İstanbul muhasarasında muhataralı bir vakitte îrâd ettiği nutuktan mevsuk değildir. Eğer cesur Arnavud rahibi, hemşehrilerinin cesaretini tahrik için uzun nutuklar iradına lüzum görmüş ise, onların tabiatını iyi anlayamamış demek olur. Barletius'un bu nutku îrâd ettirmekten maksadı, Osman-lüar'ın elde ettikleri memleketler ile asker ve kumandanları hakkındaki ma'lûmâtını göstermektir. Şu son nokta-i nazar i'ti-bâriyle bir fıkrasını alalım ve mümkün olduğu kadar îzâh edelim: «Veniat igitur Meumethus ille, quem tot et tanta ges-sisse ferunt, cum Spaolanis suis, Charassariis, Angurriis, Pol-luis, Cotagiis, Menteliis, Sarchanis, Aidinis, Caraciüs, Pigüs,

İki gün sonra Mehmed, bataryalarına, evvelkiler kadar kuvvetli iki top ilâve etti; bunlar Drinas nehrinin suladığı dağın eteğine konuldu: Birinin çapı altı kantar idi; diğeri -ki «Mehmed Topu» diye adlandırılırdı- dağın üzerine konularak, oradan Sen Lazar Kilisesi üzerine -Kostantiniyye muhasarasında kullanılanlara benzer- binikiyüz Ubrelük gülleler saçıyordu. Şehir, birkaç gündün beri nâm-ı şahane mensup topun tehdidi altında bulunuyordu. Birinci Kadın, bu topun dökümü için varidatından bir kısmını vermiş idi. Türkler bu muhasarada -birinci defa olarak- zeytin yağına batırılmış yün, balmumu-kükürt ve daha şâir yanıcı maddelerden mürekkep bir nevî mermi kullandılar: Bunlar geçtikleri yerde geceleri -kuyruklu yıldızın kuyruğuna benzer- parlak bir iz bırakıyordu; inanılmaz bir sür'atle atıldığından havayı yararken ince bir ses çıkarıyor, her neye dokunsa yakıyor, düştüğü menbâin, kuyunun suyunu kurutuyordu. Mahsurlar, yangının önünü almak için evlerinin damlarını yıktılar ve yalnız yangını çıktığı yerde bastırmağa me'mûr ve delikanlılardan mürekkep bir bölük teşkil ettiler. Türkler topların fitillerini yaklaştırdıkları vakit, kulelerin üzerine me'mûr edilen nöbetçiler çan çalarlardı. Bu işaret üzerine, herkes dikkatli bulunurdu. Ahâlî ve askerlik vazifesiyle mükellef olmayanlar yer altlarına sığınarak, bu suretle tehlikeyden âzâde bulunurlardı. 7 Temmuz'da, oniki kantarlık gülle atar yeni bir top Sen-Blez Kilisesi karşısına yerleştirildi. Bu gülleler geçtikleri yerde her ne tesadüf ederse parça parça ediyor ve yere düştüğü vakit oniki el ayası kadar derinliğe saplanıyordu: Bununla beraber tesadüf eseri olarak bunlardan yalnız iki kişi telef oldu. Güllelerin patlaması o kadar şiddetli idi ki, uzak

Prusiis, Macrmis, Alaj is, Amasiis, Concellis, Menesenis, Gia-gidis. Veniant Caramani auxiliares et socii sui; veniant Ur-catinogli, Candelorii, et omnes Asiaitci; veniant item, Tur-cambei, Auranis, Castoriae, Serrae, Constantini, Sophiae, Ni-cepolaei, Zachariae, Zermai, Zurulli, Callipolei, Sfircae, Sco-piae, Coiaziae, Garrippides, Salvatorii, Magullides.. Veniant praeterea Ottomanus ipse longe stipatus Saleftariis suis, Olo-fanziis, Muselinis, Asapis, Mikhiis, Caripiitleriis, Dochanziis, Achanziis, Janizaris universaque cohorte sua.» Tercümesi: «O kadar büyük işler gördüğü söylenen bu Mehmed, Karahisar, Ankara, Bolu, Kütahya, Menteşe, Saruhan, Aydın, Kuralı (Kara Ali), Biga, Bursa, Mekri, Alâiye, Amasya, sipahi oğlanla-riyle gelsin! (Consellii, Meneseni, Giagidi kelimelerinin aslı tâyin edilemedi.) Karamanlar ve diğer yardımcıları gelsin! Muedîn oğulları (Moueddin, Muhyiddin olmak hâtıra gelirse de Lâtincesinde mukabili bulunamadı) Konya halkı ve bütün Anadolu halkı gelsin! Turhan ve Evranos oğulları, Kesriye, Siroz, İstanbul, Sofya, Niğbolu, Zağra, Çorlu, Gelibolu, Sırbistan, Üsküp halkı da gelsin! (Zermai, Coiaziae, Salvatorii hangi memleketler olduğu tâyin edilemedi); Mugallides Muğlalılar olmak gerektir. Garrippides, Barletius'un biraz sonra Carripiitleri dediği ve kelimenin aslını düşünmeksizin ayrı ayrı iki nevi asker yaptığı muhâriblerdir. - Bunlar da Gu-reba, yâni her millet efradından askere yazılan efrâd olacaktır. Mütercim-) Osmanlı Pâdişâhı silahdarlarıyla, ulûfecile-riyle, azaplarıyla, mikiserleriyle (ne olduğu anlaşılamadı), ga-ripleriyle (Gurebâ), doğancularıyla, akıncularıyla, yeniçerileriyle, sayısız taburlarıyla çevrili olarak gelsin!» (Veniant praeterea ambo Bassae et novae Romae, et Asiae cum omnibus legionibus et copis suis) Tercümesi: «Nihayet bütün alay ve askerleriyle iki Rumeli ve Anadolu paşaları gelsin!» (Yeniçeriler, Garipler yahut Gurebâ, Silâhdarlar, Ulûfeciler, Sipâhiler nasıl tercüme edildikleri için bk. Halkondilas, 8. kitap, ha-teme).

mesafelere kadar yer ve binalar titrerdi. 7 Temmuzda' Türkler yediyüz librelik gülle atar yeni bir topu işletmeğe başladılar. Türkler bu topu Buyana nehrinin diğer sahiline götürmüş, fakat -köprü topun ağırlığından kırılacağı için- köprüden değil, nehrin içinden geçirmişlerdi. 8 Temmuz'da bataryalara iki top daha ilâve edildi; biri -ki topçuluk târihinde zikri geçen en büyük toplardandır- onüç kantarlık taş gülle atardı. O kadar büyük olan bu topların hepsi mahallinde, Paşa Dağı'nın batısında dökülmüştü. Nihayet 11 Temmuz'da Sultân Mehmed, onbirinci ve son bir topu yerleştirtti. Bu top İskodra ahâlîsinden birinin bahçesine onbir kantarlık gülleler attı. Onbir azîm top, bir gün zarfında yüzyetmişsekiz dâne (mermi) atardı, ki bu miktar, Türkler'in evvelki muhasaralarının hiçbirinde görülmemişti.⁶⁹⁸ İşte bu onbir topun her atılışında, seksenüç kantarlık gülle atılırdı.⁶⁹⁹ Bu suretle atılan güllelerin adedi otuz gün zarfında ikibinbeşyüzotuzdörd'ü buldu.⁷⁰⁰ Sultân

⁶⁹⁸ «Eo die centum septuaginto octo ictibus quod nonquam an-tea, urbem admodum vexarunt.» Loniçerus'da Barletius, varak: 249 (Evvelki muhasaraların hiçbirinde görülmemiş olduğu halde Osmanlıların bu defa günde 117 gülle attıklarını muta-zammın metindeki ifâdenin me'hazıdır. Mütercim). Sansovi-no'nun italyanca'ya mütercimi Temmuz'un 10'unda 280 gülle atıldığını yazıyorsa da, aslında 104 (Centum et quatuor)'tür.

⁶⁹⁹ İskodra muhasarasında topların birleştirildikleri târihler: 3 kantarhk gülle atar 1. top

4

4

6,5

6

12

12

7

13 6

9,5 »

83 kantarhk

2. top

3. top

4. top

5. top

6. top

7. top

8. top

9. top

10. top

11. top

22 Haziran 26 Haziran

6 Temmuz

7 Temmuz

8 Temmuz

11 Temmuz

⁷⁰⁰ Barletius'a nazaran muhasarada topların her gün attıkları gülleler :

22 Haziran 7

23 ► 9

24 1 > 8

Mehmed İşkodra'yı herneye mal olursa olsun, zaptetmeye azmetmiş olduğundan, umûmî hücum için -Sent Madlen'e tahsis edilmiş ve İşkodra'da dâima dînî bir yortu günü olarak i'tibâr edilmiş olan- 22 Temmuz 1478 târihini intihâb etti. Surların birkaç yerinde geçmeğe müsait gedikler açılmış olduğu gibi, hendekler de çalı ve taş ile doldurulmuştu. Mehmed hücumun manzarasını görmek üzere, Paşa Dağı'nın tepesine kırmızı bir çadır kurdurdu. Şehir ahâlîsi kiliselere toplanmakta iken dört top sadâsıyla hücum işareti verildi. Hemen akabinde, yüzellibin Türk metîn adımlarla ilerleyerek dört taraftan tabiyeleri çevirdiler. Biraz evvel ahâlîyi kiliseye çağırarak çanların acı sadâsı, İşkodra muhafızlarını yerlerine getirdi.

25	>:	7
26	1 >	29
27	>/	28
28	y -	
29	>.	1
30	>	34
1	Temi oaüz	36
2	a >	35
3	»:	44
4	*	47
5	►	4
6	>	42
7	»	57
8	»	42
9	»	76
10	»	104
11	»	178
12	»	187
13	»	183
14	»	168
15	>	187
16	»	182
17	»	194
18	>	131
19	»	193
20	»	148
21	»	173
249		
TOPLAM: 2534 top güllesi		

Osmanlılar, hendekleri geçerek surlara tırmanmağa başlamış ve sancaklarından biri, en büyük kapıyı müdâfaa eden tabiye üzerine dikilmiş iken, muhafızlar, Dominiken rahibi Barte-lemi'nin kumandası altında yaralı arslan öfkesiyle düşman üzerine hücum edip Osmanlılar'ı zaptetmiş oldukları tabiyeden çıkardılar.

Bir aralık kendisini kaleye hâkim olmuş zanneden Mehmed, büyük kapıya karşı ikinci defa olarak hücum edilmesini emretti. Bu kapıyı müdâfaa eden iki yekpare kule muhâsırlann daimî ateşi altında yıkılmış ve muhafızların ellerinde ale'l-acele inşâ edilmiş toprak bir tabiyeden başka birşey kalmamıştı. Lâkin harbin en dehşetlisi, müteaddid topların birbiri arkasından döğmekte oldukları -kaya içlerinde açılmış- bir hendek içinde görüldü. Türkler'in öldürücü ateşi mahsurları nihayet bu mevki bırakmağa mecbur ederek «Hilâl» ikinci defa tabiye üzerine dikildi. Tehlike pek yakındı; o vakit şehirdeki mevkilerinde ihtiyat olarak bırakılmış olan bir alay delikanlı ilerleyerek ve Osmanlıları geri sürerek -biraz evvel Osmanlı bayrağına yerini bırakmış olan- Sen Mark bayrağını, mevkiine çıkardılar. Gün bu suretle son buldu ve bütün şerefi mahsurlarda kaldı. Mahsurlar yalnız dört yüz kişi kaybetmiş oldukları halde, Türkler oniki bin kişiyi hendekler içerisinde bırakmış idiler. Padişah şu birinci hücumun bu suretle netice vermesine pek ziyâde hiddet ederek, ikinci bir hücum ile intikamını almağa ve bu defa daha intizam ile hareket etmeye ahdedti. Herkesin, Ay'ın Hilâl'i görünmeğe başlayınca tekrar hücumu hazırlanmasını ordugâhda ilân etti.⁷⁰¹

Beş gün sonra -ki 27 Temmuz'dur- Sen Pantaleon Günü, Türk ordusu ikinci hücumu yaptı. Bir gece evvel ordugâh «Allah» ve «Muhammed» nidalarını hiç kesmemiş idi, tabiyeler üzerinde de İşkodra ahâlîsi Cenâb-ı Hakk'dan, Hz. Meryem'den, Sen Mark'tan, Sen Etienne'den niyaz ederek harbe hazırlanmış idiler. Dominiken Rahibi Fra Bartelemio (Barteleme) ile süvarilerin reîsi Nikolomoneta at ile şehri dolaşarak, müdâfaa için her-şeyi hazırladılar ve herkesi vazifesini ifâ için teşci ettiler. Gün doğmağa başlayınca, her taraftan da hücum başladı. Yeniçeriler, tabiyelerin üzerinden yuvarlanan taşlara ve kendilerini çeviren ok bulutlarına rağmen, cesurca gediklere çıktılar. Harâb olmuş olan istihkâmları böylece geçtikten sonra -şehrin son dâiresini teşkil eden- dahilî sura tırmanmağa çalışıyorlardı; arkalarından gelen yeni yeni muhacimler ilk safları itiyor ve onları tabiyenin tepesine kadar adetâ zorla götürüyordu: Lâkin muhacimler

⁷⁰¹ 27 Temmuz 1478: 26 Rebi'ül-âhir 883.

tabiyenin tepesine varmadan, mızrak ve kılıç darbeleriyle delik deşik oluyor, daha harb etmeden hayatı terk ederek arkadaşlarının üzerlerine düşüyorlardı. Fakat arkadaşları da bundan cesaretlerini kaybetmiyorlardı.⁷⁰² Mehmed o kadar muannidâne bir mukabeleye tesadüf ettiğinden dolayı pek ziyâde hiddetlendiğinden onbir topu birden büyük kapı üzerine yöneltmek ve -muhâsırlan da birlikte döğ-mekten korkmuyarak- mahsurlar üzerine ateş etmek için emir verdi. Bu emir yerine getirildiği vakit, şehir içerisine girebilmiş olan Yeniçeriler, arkalarından ansızın gelen bu hücumdan korkarak durdular ve fevkalâde bir bozgunluk içerisinde firar ettiler. Mehmed bunu görünce vermiş olduğu dehşetli cidal emrinin faydasız olduğuna kanaat getirerek ve: «İşkodra'nın ismini bile hiç işitmemeli idim; bütün gayretim bunun surları önünde akim kaldı!»⁷⁰³ diyerek, ric'at işaretini verdirdi.

İşkodra'ya birinci ve ikinci hücum Mehmed için ordusunun en güzî-de kısmından üçte birine yakın bir miktara mâl olmuştu. Pâdişâh, üç gün sonra bir harb meclisi topladı. Evranos-oğlu Ahmed,⁷⁰⁴ efendisinin arzusunun keşfederek İşkodra muhasarasını kaldırmayı ve şehri abluka için askerinin bir kısmını bırakmayı teklif etti.⁷⁰⁵ Muhâsırlan her türlü yardım alma ümîdlerini yoketmek için, herşeyden evvel eyâletin bakiyyesini itaat altına almağa ve civarda -henüz Venediklilerin elinde bulunan- kalelerden başlamağa karar verildi. Rumeli Beğlerbeği, Şabibak'm (Ksabyako) zabtına me'mûr edildi. İşkodra'dan kırk mil mesafede Zenta Gölü'nün sarp sahili üzerinde bulunan bu müstahkem mevkie Jan Çernoviç hâkimdi. Bu, hiç

⁷⁰² Barletius, a.g.e., 2, s. 420, 432 Andrea Navaelero, s. 1155, Sismondi, s. 148.

⁷⁰³ Barletius İskender ve Sezar'dan .dahî bahsettirir. Sansovino, Barletius'un Sultân Mehmed ile Moneta'ya isnâd eylediği nutukları geçmeyi münâsip görerek tercümenin ikinci kısmını kı-saltmıştır.

⁷⁰⁴ Vezîr-i âzamlık makamından azl ile habs edilmiş ve hâlâ mah-bus bulunmuş olan Gedik Ahmed değil. Venedik müverrihleri ve onlardan naklen Knol (Knolles) ve Sismondi Evranos-oğlu Ahmed ile Gedik Ahmed'i karıştırırlar. Sismondi (11, s. 146) Süleyman Paşa'yı Rumeli Beğlerbeği göstermekle diğer bir hatâ yapar. Barletius'un sarîh ifâdesine nazaran bu me'-mûriyet Dâvud Paşa uhdesinde idi; zâten Osmanlı müverrihleri Süleyman'ın o vakit hapiste bulunduğunu söylüyorlar.

⁷⁰⁵ Barletius; Ahmed Beğ'e irâd ettirdiği nutukta coğrafya bilgisini ortaya koymaya bir vesile daha bularak Sultân Mehmed'in fethettiği oniki hükümet ile iki yüz şehri tantanalı bir surette sayar. Bu oniki nükûmet şunlardır: 1 - Pont (Pontus); 2 - Bitini (Bitinya); 3 - Kapadokya, 4 - Paflagonya, 5 - Kilik-ya; 6 - Pamfili; 7 - Lisi; 8 - Kari; 9 - Lidya; 10 - Firjia; 11 - Nikodemi; 12 - Nişe ve Bursa. Onuncuya kadar sayılan mahaller birer hükümet olmayıp' Cjî'pedia eserinde açıkça .gösterilen Asya'nın eski taksimatı icâbınca birer vilâyet olmasıyla beraber, Fâtih tarafından fetholunmuş olmak üzere kabul edilebilirse de, son iki ülkede bildirilen üç şehir Fâtih'ten çok zaman evvel ele /geçirilmiştir. Müteakiben saydığı şehirler içinde Karaman beğlerinin ikametgâhı olmak üzere Skan-delorum'un yeniden yazıldığı görülüyor. Bunun Konya olması muhtemel gibi görünüyor, husûsiyle İkoniom'dan ayrıca bahsetmemiştir. Ancak Kıbrıs fethine dâir Venedik elçisinin raporlarından anlaşılıyor ki Skandelorum deniz kenarında idi, çünkü bu şehrin limanından gemilere bindirilmiş askerden bahsolunuyor (İskenderun?).

muharebe etmeden, alçakça teslim oldu. Bilakis Drivasto kalesi onaltı gün, surları yıkılıp da bir hurûcda se-kizyüz kişi, yâni muhafızlarının büyük kısmı esîr edilinceye kadar mukabele etti. Bir taraftan Türklerin toplarıyla, bir taraftan veba ile telef olan mahsurların geri kalanları adedce noksanlarını şecaatle tamamladılar ve hemen hepsi silâh ellerinde olarak öldüler. Mehmed kaleyi hücumla zaptetmek şerefini muhafaza etmişti, kaleye kumanda eden Jak Dö-musto, beşyüz esîr ve ahâlînin bakıyyesi ile birlikte İşkodra surları önüne götürüldü. Pâdişâh İşkodra Önünde, sekiz bin askerle Ömer Beğ'i bırakmıştı; bu esirlerin hepsi -İşkodra'da mahsur olanlara, müdâfaada daha fazla ısrar ettikleri takdirde akıbetlerinin neye müncer olacağını anlatmak için- onların gözleri Önünde idam edildi. Alessio şehrini ahâlîsi terketmişti. Burası da Rumeli Beğlerbeği'nin emriyle yakıldı. Yalnız An-tivari kalesi Türkler'in bütün gayretlerine karşı koydu. Yaz mevsiminin büyük kısmı bu muhasaralarla geçmişti. 8 ve 9 Eylül 1478 arasında bulunan gecede, Mehmed, Paşa Dağı'ndaki ordugâhı kaldırarak, kırkbin kişi ile yürüdü. Rumeli ve Anadolu Beğlerbeğleri, Alessio ve Drino (?) nehrinin mansabmdaki çevresi 7 mil olan adanın zaptından sonra, İşkodra'ya döndüler. Ada'da ansızın esîr edilen iki kadırganın taifesi olan elli kişiyi İşkodra surları önünde idam ettiler. Bu iki Osmanlı kumandanı şehrin etrafında kurdukları sıkı ablukaya rağmen, Venedik donanmasının Buyana nehrinden çıkarak İşkodra kenarına kadar gelebilmesini önlemek için nehir üzerine kurdukları tâbiyeli köprüyü Katilina Meydanı denilen mahalle kadar uzattılar ve mahsurlara gelebilecek her türlü imdadı kesmek için, bu ovanın kenarında kaleler yaptırıldılar. 18 Eylül'de, mevsim pek ilerlemiş olduğundan Anadolu Beğlerbeği Asya yolunu tuttu; Teşri-nisânî'nin başlarında da Rumeli Beğlerbeği ordugâhını kaldırarak Kos-tantiniyye'ye döndü. Evranos-oğlu Ahmed Beğ, ablukaya devam etmek için, kırk bin süvârî ile İşkodra önünde kaldı. Bu esnada İşkodra içerisinde zahire noksanı hissedilmeğe başlamış ve mahsurların ekmele sudan başka yiyecekleri kalmamıştı, tsâ'mn doğum günü arefesinde birkaç îtal-yan şehre girip, bir Venedik sefaret hey'etinin kat'iiyen sulh akdetmek me'mûriyetiyle Kostantiniyye'ye gitmek üzere yolda bulduklarını söyleyerek, ahâlînin şecaatini artırdılar. Bu haber ahâlîyi ıztıraba cesurca tahammül etmeğe teşvik etti. Bir ay sonra sulh ahidnâmesinin İşkod-ra'nın teslimini bildiren husûsî şartla akdedildiğini haber aldılar. Bu ahid-nâme mucibince, mahsurlar Osmanlı tâbiyyetiyle müsterih bir şekilde İşkodra'da kalmakta, yâhud istedikleri yere çekilmekte

serbest idiler. Flo-rida Yunima'nın bir nutku üzerine, yalnız muhafız askerleri değil, ahâlî dahî ikinci şıkkı tercih ettiler. Antuvan Döleze, ahidnâmenin tamamen icrasını rehinlerle te'mîn ettikten sonra, bu kanlı muhasaradan hayatta kalan dört yüzelli erkek ve yüzelli kadın ile İşkodra'dan çıktı. Bunlar kilise eşyasını, zurûf-ı mukaddeseyi, toplan, servetlerinden kalan şeyleri yanlarına alarak Osmanlı ordusunun arkasından -kendilerine hiç ilişil-miyerek- geçtiler; bu masuniyet, İşkodralıların Türklere telkin ettikleri hürmetten ziyâde, onların evvelce te'mîn etmiş oldukları rehinlerden ileri geliyordu. Mahsurların gidişini takiben Osmanlı ordusu muzaffer bir şekilde İşkodra'ya girdi.⁷⁰⁶

Venedik ile Osmanlı hükümeti arasındaki harbe son veren sulhun taf-sîlâtını söylemezden evvel, İşkodra muhasarası esnasında Krıyol'da, Karniyola'da, Karintiya'da, Istirya'da vakıalara bir göz atmalıyız. Akıncıların, ırsî reisleri Mihâl-oğlu Alî Beg ile biraderi İskender ve Malkoç-oğlu kumandasında olarak, muhasara ordusunun ileri gittikleri ve her tarafı yağma ettikleri evvelce görülmüştü. Akıncılar, Dâvud Paşa'nın nizâmı ordusu ile gelişini müteâkib Arnavudluk'tan hareket ederek -bir sene evvel İzonzo nehri sahillerinde yaptıkları tahribatı yenilemek için- Krıyol üzerine hücum etmişlerdi. 1466/870'de Misel Silaci ve Greguvar Labatan'a karşı muzafferiyeti ve 1476/88Ö'de iki Dosi'lere karşı hezimetini ile malûmumuz olan⁷⁰⁷ İskender, yaz hasadını müteâkib İzonzo nehri sahilinde zuhur etti.⁷⁰⁸ Venedik Senatosu bu hareketten haberdâr olunca o hat üzerine, büyük bir

⁷⁰⁶ Barletus, a.g.e., 3, nihayette.

İşkodra fethine dâir olan bu tafsilâtı Haramer ecnebi müverrihlerinden almıştır. Bizimkilerin telhisi şudur: «Gedik Ahmed Faşa Arnavud tsken-derdyye'i teshirine me'mûr olduğu halde i'tizâr eylediğinden vezâret-i uz-mâdan azı ve Boğaz-kesen karasında habs edilerek 883'de Pâdişâh bizzat azimet eyledi. Evranos oğlu Ahmed ve Turhân-oğlu Ömer beğler yollan, köprüleri ta'mir etmek, lâzım gelen yerlerde yeniden köprüler kurmak üzere önden gönderilmiş idiler. Ksnâ-yı râhda Akce-Hlsar istlmân eyledi. İşkodra'nın bir tarafından Drin cereyan ider. Üç tarafı Leş, Dragos (Drigos), Gölbaşı kal'alarıyla mahfuzdur. Leş, Drln ve Buyana nehirlerinin mansabında; Dragos bir tepenin üzerinde; Gölbaşı gölün ağzındadır Mevkeb-i hümâyûn tskodra'ya vâsıl olunca, Drln kemâl-i tuğyan hâl'nde olduğundan üzerine köprü kuruldu. Bundan sonra şehir muhasara edildi. Ve pek çok bakir (?) getirilerek, kaleye hâk'm yerlerde «ejder-peyker» toplar döküldü; fakat hisar alınmadı. Rumeli Beğlerbeği Dâvud Paşa, Gölbaşı karasını teshir eyledikten sonra Anadolu Beğlerbeği Süleyman Paşa ile birlikde Dragos (Dargus, DrigusVu ve muaahharan Leş'l aldılar. Leştiler gemi ile nehirde kaçarken Osmanlılar nehre atılarak onları esir ettiler. İşkodra'nın karşısında bir kal'a İnşâ ve muhafazasına Evranos-oğlu Ahmed Beğ me'mûr ed'lererek, ordu İstanbul'a avdet etti ve Süleyman Paşa azl fle mansıbı Köyü (Kökl) Mehraed Paşa'ya verildi. Altı ay sonra İşkodralılar mal ve ıyâllertne taarruz edilmemek şartıyla teslim teklifinde oldukları ma'rûz olarak, bu suret kabul edildi. İşkodralılar hisarı bosaldup beş Venedik gemisi ile gitdiler.» Tâcüt-Teyârth, Haber-i sahih. (Mütercim)

⁷⁰⁷ Borifnûs, 1, 4, s. 554 ve 582; Sismond'la Dîarium Parmense'ye dahi müracaat, 11, s. 150.

⁷⁰⁸ SabeUiko, 3, kitap: 10, varak: 226; Halkondilas'in lahikasında, s. 320, Bale basımı.

şöhret sahibi bir zabıt olan Şarl DÖmonton⁷⁰⁹ kumandası altında bir ordu gönderdi. İskender, ordusunu iki fırkaya tak-sîm etti; birincisiyle Gradiska yakınından nehri geçerek, diğerini -ric'at hattını emniyet altında bulundurmak üzere- karşı sahilde bıraktı. Bu hareket stratejik kaidelere uygun olduğu gibi, İskender Beğ -süvârîsiy-le Gradiska surları Önünde siper almış olan- Monton'un muharebeye girişeceğini ümîd ediyordu. Lâkin Venedik generali bir sene evvelki felâketlerden ibret almış olduğundan, askerinin şiddetini zaptederek yerinden kıyılamadı. İskender, bütün bir gün bekledikten sonra, Gradiska'-dan dört bin adım mesafede Medea ve Kormons Dağları arasında ordu kurdu.⁷¹⁰ Ertesi gün bu mevki de terkederek, Mansan tarafından geçip Karintiya ve Aşağı İstirya dağlarına doğru giden yolu tuttu. Otuz bin Türk -memleketleri her taraftan kateden yolları bilmedikleri halde- Karintiya yaylaları üzerinde dolaştılar ve geçilmesi en güç yerlerden hayrete şâyân bir cür'etle geçtiler. Yolları bir kayalığa tesadüf ettiği vakit, atlarını kayadan kayaya iplerle çekerlerdi, dik bir kayalığı -ki üzerinde ikiyüz adım bir mesafede hiçkimse çalılara tutunmadan geçmeğe cesaret edememiştir- bu suretle geçtiler. Karniyola'dan Karintiya'ya giden yegâne kavşak üzerindeki derbend olan Levabil mevkiine geldikleri vakit derbendi, memleket ahâlîsi tarafından işgal edilmiş buldular. Lâkin bunlar Türkler'in en sarp kayalardan ne kadar cür'etle aştıklarını görünce kaçarak, memleketlerini düşmanın tahribat ve mezâlimine terktiler.⁷¹¹ 19 Temmuz 1478'de Türkler -üçüncü defa olarak- Drava nehri kenarında ortaya çıkarak oradan Vaisenfels ve Villah'a doğru gittiler; oralardan da on bin esîr getirdiler.⁷¹²

tşkodra Osmanlılar'ın eline düşmezden evvel ve Drivasto ile Alessio kalelerinin teslimine mecbur oldukları esnada Antivarlı onlara şiddetle mukabele etmekten geri kalmamıştı. Eskiden «Lisos» adı verilen Alessio'-yu Siraküza'lı Deniz te'sîs etmiş ve bununla Adriyatik Denizi üzerinde hâkimiyetini te'mîn eylemek istemişti. Makedonya Kralı III. Filip Alessio'-yu bir harb hiylesi ile zaptetmişti. Illirya Kralı Jentius bu kaleyi Roma-lılar'a teslim etmiş olduğundan, onlar da cumhur (Roma cumhuriyet) ahâlîsinden oraya muhacir nakletmişlerdi. Pompe'nin generallerinden Ota-silius o

⁷⁰⁹ SabeUÜro bunu Karulus Porte Braçius tesmiye eder.

⁷¹⁰ Sabelliko: Intra Medeae montem et Cremonem.

⁷¹¹ Halkondilas'da SaUellko, Bale basımı, s. 340.

⁷¹² Mejiser, Osmanlı ordusunun takip ettiği yolu ve konakladığı mahalleri tamâmiyle tarif eder. Bonfin'us, kitap: 4, s. 613, otuz bin kişi eder. Me-Vtense Vekayin&«si 1478/882; Katona'da Dölogos, 12, s. 165.

mevkii bir müddet işgal etti.

Otasilius Alessio'dan silâhlendirilmiş ve onun yeminine inanarak teslim olmuş olan donanmanın taifesini gaddarca katliâm ettirdi. Bundan sonra İskender Beğ'in, muzafferiyetleriyle oraya canlılık verinceye kadar târih, Lisos'un ne olduğuna dâir hiçbir şey söyleyemez. Osmanlılar şehrin surları dâhiline girdikleri vakit bütün ordu İskender Beğ'in mezarı etrafına toplandı. Na'sı kemâl-i hürmetle mezardan çıkararak, cesedinden kalmış olan kemiklere hayretle temas ettiler; aralarından bâzıları bu kemiklerden bir parça ele geçirmek bahtiyarlığına nail olunca, yadigâr makamında altın ve gümüş mahfazalara koyarak -kuvvet ve şecaat verir muskalar gibi- boyunlarına taktılar.⁷¹³ İskender Beğ ismine bağlı olan şecaat ve muzafferiyet fikri bu derecelerde büyüktü. İskender Beğ'in Türkler indinde hâtırası o kadar yaşamakta idi ki -^vaktiyle onun nâmı kuvvetiyle Osmanlılara karşı kendisini müdâfaa etmiş olan- İşkodra şehrinin ismini - zamanımızda dahî hâiz olduğu- «İşken-deriyye» yâni «İskender Beğ şehri»ne tahvil eylediler.⁷¹⁴

Venediklilerin İşkodra havalisini II. Mehmed'e terkettiğini bildiren ahidnâme 26 Kânunisânî 1479 (883) târihinde Venedik vükelâsından Ciovanni Daryo⁷¹⁵ tarafından imza edildi. Cumhur (Venedik) bu ahidnâme ile Pâdişah'a yalnız İşkodra şehrini değil, son harbte zaptetmiş olduğu kalelerin hepsini de -muhafızları silâh ve eşyalanıyla çıkmak şar-tıyle- teslim etmeyi taahhüd ediyordu. Bundan başka, çatışma başlamazdan önce Pâdişah'ın şap iltizâmı için talep ettiği ellibin duka yerine, iki sene zarfında yüzbin duka ödemeye muvafakat ediyordu. Sultân Mehmed de, muharebeden evvel Arnavudluk'da, Mora'da, Dalmaçya'da hâkim olduğu yerleri -fşkodra ve Kroya ile oralara tâbi arazîden mâada- tamamen iadeye razı oluyordu. İki

⁷¹³ Bu hikâye Barletius'un İskender Beğ'in Hayat ve Ef âli eserinde 8. kitabın sorumludur. Ancak o müellif her ne kadar mev-sûkiyetini te'mîn ediyorsa da, İskender Beğ'in Sultân Meh-med'e kılıcını göndermiş ve Pâdişah'ın da kılıcı kullanan elin gönderilmediğini teessüf sadedinde söylemiş olduğuna dâir Spandojino'nun yazdığı rivayetten daha ziyâde şâyân-i vüsûk değildir. Hattâ İmparatorluk Müzesi'nde İskender Beğ'in olmak üzere gönderilen kılıcın, hakikaten İskender e âid olduğunu zannetmek kolay değildir. Miralay Viyala Sommier «Karadağ'a Târihi ve Siyasî Seyâhat»inde başka bir efsâne yazar: Güya Sultân Mehmed İskender Beğ'in mezarını açtırmış da, titreyerek ve saranp gözü yaşla dolarak çekilmiş. Miralay Viya-la'nın bu fecî tafsilâtı nereden aldığı bilemem; Barletius buna dâir bir söz söylemiyor. Zâten Alessio bizzat Pâdişah tarafından alınmayıp Rumeli paşası tarafından zaptedilmiş ve yakılmıştır.

⁷¹⁴ Hacı Kalfa'nın Rûm-îl'i'si, s. 136. (Hoca'ya nazaran Osmanlılar tskodra'yı Arnavud İskender Beğ'e değil, Makedonyalı Büyük İskender'e nisbet ediyorlardı: cîskenderiyye Rûm-ili vilâyetinin cânib-i garbisinde bir küh-bü-lend üzere yapılmış İskender-i Zülkarneyn'e mensûb bir hısn-ı hasîndür.» Sa*dü'd-din, c. 1, 563. «Zülfcarneyn» tâbiri yanlışdır. Mütercim).

⁷¹⁵ Lojiye, 7, kitap: 27, 347. Daro, 2, s. 478. Sismondî, 10, s. 154. Spandojino, s. 60. Sabelliko, sefiri Benediktus Trevizanus tesmiye eder.

hükümetin hududunu kat'î surette tâ'yîn için iki taraftan husûsî me'mûrlar gönderilecekti. Padişah, Kostantiniyye'-de bir Venedik balyosu (sefiri) ikamet ederek, vatandaşları olan Venedikliler üzerinde hukukî mes'elelerde kaza hakkı olmasına rızâ göstermişti. Bunlardan başka Venedik senelik onbin duka vergi vermeye mecbur idi; bu şart bir zillet konusu olarak görülürse de, esasen Osmanlı Devleti gümrükleri için bir nevi aboneden başka birşey değildi: Çünkü bu meblâğ mukabilinde, Venedik emtiası Zât-i Şâhâne'nin bütün memleketleri gümrüklerinde husûsî bir serbestiye nail olacak idi. Ciovanni Dar-yo, bir maharet daha göstererek, husûrî bir madde ile «Şayet bir hükümet, Pâdişah'ın askerleri tarafından hücumla düçâr olmazdan evvel kendi rızâsı ile Sen Mark bayrağını açacak olursa, Pâdişah'ın o hükümeti Cumhûr'un tabii yâhud müttefiki tanıyarak arazîsine tecâvüz etmeyeceğini» de kabul ettirdi. Osmanlı askerlerinin saldıkları dehşeti Venedik Cumhuriyeti şu suretle kendi lehine çeviriyordu.⁷¹⁶ Sulh akdedilince Ciovanni Daryo Pâdişâhın huzuruna kabul -olunarak kendisine işlemeli çuhadan üç kaftan giydirildi. Ciovanni Daryo, Kroya'nın cesur müdafii Piyetro Vettore'nin serbestisini de istihsâl" Vderek-zevcesi ve çocuklarıyla mah-besden çıkardı. Senato yeni bir sefir intihâb edinceye kadar Daryo'nun Kostantiniyye'de balyos vazifesini ifâ etmesini kararlaştırdı. Bu ahidnâ-me, i'tirâz edilmeksizin icra edildi. Venediklin husûsî me'mûrları Türk-ler'e Mora'da Himara, Manyâ dağlarıyla Strimoli, Sarafona, Rumpana kalelerini terk ettiler. Limni adası dahî Türkler'e terkedildi. İki taraftaki esirler fidyesiz bırakıldılar. Sen Mark Yortusu günü, yâni 25 Nisan 1479 (883) de Cumhûr'un o vakte kadar icra etmiş olduğu muharebelerin en müthiş olan onaltı senelik bir harbden sonra, Venedik hükümet reisi sulh için yemîn ederek, bütün ahâlî bunu sevinçle kabul etti.⁷¹⁷ Sultân Mehmed ahidnâme-yi te'yîd ve Bâb-ı Hümâyûn ile Cumhur arasındaki

⁷¹⁶ Andrea Navaciyero, Venedik Tarihi, s. 1159-1160. K&ntemlr, 3. 1, bâb: 32. Gallimakus: Venedik'in Osmanlılara Karşı Seferleri (Sefirleri?), s. 419. Stsmondî, 11, s. 155. Lojjiye, Venedik Tarihi, 7, 27. s. 348.

⁷¹⁷ Sismondî, 11, s. 157. Arnavudluk seferini ve İşkodra fethini yazan Osmanlı müverrihlerinden şunları zikretmelidir: 1 - Neşrî, varak: 234; 2 - İdrîs, varak: 165-168; İdrîs Rumeli beğ-lerbeği Süleyman ve vezîr-i âzam Gedik Ahmed Paşa'lann nazar-ı şahaneden ve me'nûriyetlerinden nasıl düşmüş olduklarını tafsil eder. Ancak Süleyman'a Dâvud Paşa değil, Gü-yegü (Güveyi) Mehmed Paşa'nın halef olduğunu ve İşkodra muhasarasını, kumandan olarak Evranosoglu Ahmed'in idare ettiğini yazar. Bu Ahmed Beğ, Avrupa müverrihlerinin bâ-zan vezîr-i âzam Gedik Ahmed Paşa ile (Mat yâhu^ Amat-beg), ve bâzan Turhan-oğlu Ömer Beğ (Marbeg) ile karıştırdıkları zâttır. 3 - Bratoti'de Sa'dü'd-dîn, 2, s. 305; 4 - Ali, II. Mehmed saltanatından 19. fasıl; 5 - Solak-zâde, varak: 62; 6 - RavMtül-Ebrâr; 7 - Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih, 883/1478, 8 - Hezârfenn; 9 - Küçük Nişancı, 10 - Lûtfî, varak 32; 1 - Nuhbetü't-Tevârih, varak 101; 12 - Hacı Kalfa'-nın Rûm-ili'si, s. 36.

rabitaları genişletmek için yeni müttefiki nezdine bir sefir gönderdi.⁷¹⁸ Sefir hükümet reisinin nezdine mutantan1 bir surette kabul olunarak -me'mûr olduğu üzere- iki millet arasında teessüs eden iyi münâsebetlerden dolayı Pâdişâhın hoşnudluğunu tebliğ etti. Sefir, II. Mehmed Venedik Cumhuriyeti'ne karşı bir hürmet-i mahsûsa beslediğine delil olmak üzere, reis murassa bir kemer takdim ederek, Padişah bu kemeri ne vakit geri isterse derhâl iade edilmesini arzu ettiğini tebliğ ettikten sonra, o yolda bir talebin son ahidnâmenin ve Cumhuriyet ile Bâb-ı Hümâyûn arasında akdedilmiş bilcümle muahedelerin bozulmasına açık bir delil olacağını beyân etti. Sefir, bundan başka bir de büyük altın kadeh getirmiş idi ki, Venedik'te ikameti esnasında Hükümet Reisinin sofrasına her davet edilisinde ve reis ve oniki husûsî müşâbir ile birlikte taam ettikçe bu kadehten içmek için emir almıştı. Venedik asilzadeleri sefiri pek büyük teşrifat ile kabul ettiler; o da bu teşrifatı pek yüksekte telâkki eyledi. Diarium Parmensc müellifinin söylediğine göre, senato, başka bir ahidnâme daha imza etti ki, bunun hükmünce Pâdişah'ın memleketlerinden bir tarafı hücumu uğrayınca, Cumhuriyet orasını müdâfaa için yüz kadırgadan mürekkep bir donanma çıkarmayı taahhüd ediyordu; sefir de, Cumhuriyet talep ettiği zaman Osmanlı Devleti hesabına silâhlandırılmış yüzbin süvârî askeri vermeyi Padişah nâmına va'd etti.⁷¹⁹ Bu hususta yalnız bir müverrihin sözüne i'timâd etmek caiz değilse de, Cumhuriyet'un bu ahidnâmenin akdinden itibaren o vakte kadar takip etmiş olduğu siyâsetten büsbütün başka bir hatt-ı hareket ittihaz et' tiği şübhe götürmez. Venedik Senatosu «Katolik» lâkabiyle yâdolunan Ferdinand'ın misâline uygun olarak düşmanlarına karşı Türkler'in dost-luğuyla kuvvet kazanmıştı. Senato'nun Bâb-ı Hümâyûn ile akdetmiş olduğu ittifak evvelâ Ferdinand'ın, sonra Macarların aleyhine döndü. Senato

⁷¹⁸ Bu sefir Venedik müverrihlerinin ve onlardan naklen Lojije'-nin (c. 7, s. 357) yazdığı gibi bir paşa olmadığında şüphe yoktur. Çünkü Onbeşinci asrın başlarına kadar Osmanlı Devletinin tebligatını ulaştırmak için ancak çavuş ve müteferrikalar me'mur olurlardı. Hattâ on ve yirmi sene sonra Pâdişâhlar Venedik'e Sipahiler ve tercümanlar göndermekle iktifa etmişlerdir.

⁷¹⁹ Venediklilerin Türkleri İtalya'ya getirmek ve Türklerle ittifak etmek için vâki olan mesâisinden ileride sırası geldikçe bahsedeceğiz. Enek'in kroniğinde dercedilen bir fıkraya nazaran Venedikliler 1475 senesinden itibaren, yani Sultân Meh-med'le akdedilmiş olan bir mütâreke esnasında Pâdişâh'ın Macaristan'a yaptığı seferde mühimmat tedârik etmişlerdir. Mat-yas Korvinus Sabac'ı aldıktan sonra, Venedik Cumhuriyeti'nin mühürleriyle mühürlenmiş ve oklarla dolu iki fiçi bulmuş. Ancak bunun sıhhati teslim olursa da, tacirlerin işi olmak lâzım gelir. Engel'in Macaristan Târîhi'nde, c. 6, s. 845, Venedik'in yirmidört elçisi ve Osmanlı elçisi tarafından yapılan hasar ve münasebetsiz harekât ve şâire hakkında söylediği şeyler esastan âridir.

Bütün İtalyan müverrihleri arasında yalnız Diarium patmense müellifi bu ittifak ahidnamestnden bahseder. Lojije'ye müracaat, 7, s. 359.

Pâdişah'ın askerlerini Venedik hududundan uzak tutmağa çalışırken, onları mümkün olduğu kadar düşmanları üzerine sevk ediyordu. Şu suretle - «Gayet Hıristiyan» kral ile Hıristiyanlık düşmanları arasında akdedilen ve Avrupaca kötü bir şöhreti olan ahidnâmeden takriben yarım asır evvel-Napoli ile Venedik, vukua gelen münazaalarında Osmanlılarca dayanıyorlardı. Diğer taraftan Pâdişâh da Hıristiyanlarca körükö-rüne ve fasılasız harbedecek kadar maharetsiz olmadığından, zamanına göre Hıristiyanlar'a yine Hıristiyanlar aleyhine, yâhud -Osmanlı müverrihlerinin tâbiri veçhile- domuzlara karşı köpeklere ve köpeklere karşı domuzlara⁷²⁰ yardım gösterdi.⁷²¹

ONYEDİNCİ KİTAP.....
II. MEHMED'İN FETİHLERİ

⁷²⁰ Hammer bunu hangi müverrihten aldığı söylemiyorsa da, asnn muk-tezâsı olmak üzere her milletin târihlerinde bu türlü tâbirler vardır. Mütercim.

⁷²¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/127-153

ONYEDİNCİ KİTAP

II. MEHMED'İN FETİHLERİ

Türk akın ve yangıncılarının tahrîb edici dalgalarına Venedik muahedesiyle Kriyol cihetinden bir sed çekilmiş olduğundan, bunlar yine 1479/ 884 senesinde şiddetlerini bir kat daha artırarak Macaristan'a doğru yürüdüler. Teşrinievvel başlarında kırkbin kişiden mürekkep bir Türk ordusu,⁷²² oniki paşanın kumandasında olduğu halde, Transilvanya'yı is-tîlâ etti,⁷²³ İki Mihâl-oğlu Alî ve İskender ile İki Evranos-zâde Hasan ve İsa Beğler ve Malkoç-oğlu Balı Beğ, bu kumandanlardan idi. Lâkin Macaristan için bahtiyarlığı mücib ahvâlden olmak üzere bu reisler arasında az vakit içinde ittihadı çıkarak, orduyu zayıf bıraktı.⁷²⁴ Transilvanya Voyvodası Etienne Bator - ganimet mallarını hamilen Kı-zıl-kule derbendinden dönmeğe hazırlanan-Türk ordusunun ric'at yolunu kesmek için bütün askerini ale'l-acele Sasvarus'da (Brosk) topladı. Kral Matyas Korvinus'un Bohemya ve Lehistan muharebelerinde mu-zafferiyetleriyle temeyyüz etmiş olan Tamışvar kontunu imdada çağırıldı. 13 Teşrinievvel 1479'da Karlsburg*dan yirmibeşbin adım mesafede kâin Genkermeje ovasında İki ordu muharebeye başladı. Bator, Saksonları sol cenaha, Çekelyenler*i sağ cenaha koydu. Onların arkasında Eflâklılar, en son safda dahî Macar ihtiyat askeri bulunuyordu. Merkezde bulunan ağır süvarilerle Transilvanya Piskoposu Vladislas Dökereb maiyyetindeki askerin kumandasını bizzat voyvoda aldı. Muharebeden evvel icra ettirdiği bir dînî âyînde bütün asker hazır bulunarak, âmirlerinin emri olmaksızın mevkilerini terketmeyeceklerine yemîn ettiler. Hıristiyanların sol cenahı evvelâ mağlûp oldu; üçbin Sakson kendilerini Muruz nehrine atarak, büsbütün mahvolmaktan bu suretle kurtuldular. Bunun üzerine sağ cenah ric'ate başladı. Lâkin Bator, firarilerin önüne atılarak, onları yine düşman karşısına

⁷²² Dölogos'a nazaran yüzbin.kisi; Kronstad'da bir kitabeye nazaran altmış-beşbin; Bonfinius ve Oalhus'a nazaran altmış bin; Solakzâde, Sa'dü'd-dîn, Âli'ye nazaran otuz bin. Katöna'ya müracaat, 16, s. 240.

⁷²³ Matyas, Papa IV. Sixt'e yazdığı mektupta Osmanlı ümerâsından dördünü zikreder: Elibeg (Alî Beğ), Scanderbeg (Mihâl-oğlu İskender Beğ), Esibeg (İsa Beğ), Marchos rit (Malkoç). Müverrih Olahus bunu daha doğru olmak üzere Balı Beğ diye isimlendirir. Lâkin Macar müverrihlerinden DÖ Logos'un kendi lisanına ait isimleri bozarak meselâ Bator İstuan'ın «Batheystwan», PolKinis'i Xyacz yaptıkları görülünce, bu müverrihlerin Osmanlı isimleri imlâsını bozmalarına taaccüp olunur mu? Matyas bu dört zâttan sonra daha «Yedi voyvodamdan bahsettiğine göre, Engel'in Macaristan Târîhi'nde zannettiği gibi beş değil, cem'an onbir Osmanlı ümerâsı zikretmiş oluyor.

⁷²⁴ Osmanlı müverrihleri ordunun mağlûbiyetini reislerin ittihadsızlığına atfeder.

getirdi; Bator'un altında iki at telef olarak, kendisi de aldığı altı yaradan kan kaybettiği ve askerinin tekrar mevkiini terkede-ceği sıradaydı ki Tamışvar Kontu Kiniş (veya: Keynis)'in getirdiği⁷²⁵ yardımcı askerler tam vaktinde olmak üzere yetişti; Kont şiddetle harb meydanına atıldı. Kiniş, yaralıların hırıltı ve iniltileri, şiddetli olan muharebenin gürültüleri arasında, gök gürlemesine benzer bir ses ile «Neredesin Bator?» diye haykırdı. Bator, ölüm derecesinde olduğu halde bu nida üzerine kuvvetini son defa olarak topladı ve askerini harbe teşcî etti. Bundan sonra harbin tâli'i değişerek Türkler tamamen münhezim oldular. Aralarından otuz bin kişi harb meydanında kaldı.⁷²⁶ Maatteessüf, gâlibler muzafferiyetlerini vahşice mezâlimlerle lekelediler. Hunyad, Mezîd Beğ'e karşı muzafferiyetinden sonra yemek yerken esirleri karşısına getirerek baltalanmasını emrettiği gibi, Kiniş de mağlûpların ce-sedleri üzerine sofrasını kurdurarak⁷²⁷ -bu gibi bir tasavvurda bulunduğu îslâm Hâlifeleri târihinde görülen- Ebû Abdullah es-Seffâh'a benzedi. Şarab, ölülerin kanına karıştı; gâlibler -insan eti yiyen vahşiler gibi- mevtaların üzerinde raksettüler ve onları ayaklarıyla çiğnediler. Kiniş, kendisi de mevtalardan birini dişleriyle ısırıldı ve bunu öylece tutarak harb raksını icra etti.⁷²⁸ Ertesi gün Kiniş, düşman cesedlerini ehram şeklinde yığdırarak ve bu harbde telef olan Etienne Bator ile sekiz bin Macar'ın cenazelerine son tâzîm vazifesini ifâ ettirdi. Bunların kabirleri üzerine inşâ edilen mâbed -Morten Mezarlığının İsviçreliler'e ihtarı gibi- bugün Macarlar'a ecdâdlarının kahramanlıklarını hatırlatmaktadır, şu kadar ki, İsviçreliler babalarının böyle bir ziyafetlerinden dolayı hicaba düşâr değildirler.

Lâkin Türkler, muvaffakiyetsizliklerinden daha ziyâde cesaret alıyorlardı. Genkermeje mağlûbiyetinden bir sene sonra, Akıncılar, Karniyola, Karintiya ve İstirya'da yine tecâvüze başladılar. 1480 Temmuz'unun 29'-unda, Karniyola'da Sirginç ve Lügoş (veya Lüküş)⁷²⁹ civarını yağma ettiler;

⁷²⁵ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 360. Llç'e nazaran Kiniş Bator'a hasedinden dolayı yürüyüşünü geciktirmiştir. Lâkin Kinis'in tercüme-i hâlinde iböyle bir zanna meydan verecek hiçbir şey bulunmaz.

⁷²⁶ Osmanlı müverrihleri bile -otuz bin tahmîn ettikleri- ordularının büyük bir kısmının bu muharebede telef olduğunu İtirâf ederler.

⁷²⁷ Bonfinius, 4, fasıl: 6, s. 612. «Süper cadavera etratae menrae.»

⁷²⁸ «Incalescent Baccho militare Pyrrhicham saltarunt», Bonfi-nius, Aşere 4, bâb: 6, s. 206; bu vak'a Kinis'in tercüme-i hâlinde mündericdir; «Tashenbuch für die vaterlandische Gesc-hichte.» Bunun 37. sahifesinde şöyle okunuyor: «Otuz sene (Otuzyedi) önce Macar Sidi'nin yine bu muharebe meydânında yediği taarruz tokadının şu suretle intikamı alındı.» Ancak yemek esnasında esirleri öldürmek o kadar ince bir vahşiliktir ki, ne İspanyol Sid'i Kampador, hattâ ne de onun isminin kendisine verildiği sîd-i Arabî (Arab seyyidi) Battal buna asla cesaret edemezlerdi.

⁷²⁹ Mejisler, s, 1217.

Ağustos'un beşinde Sava nehrini dördüncü defa olmak üzere geçerek bütün Karintiya içerisine dehşet verdiler. Ramberg muhafızı Jorj Dö Şomburg Ran yakınında atlı köylülerden kalabalık bir asker toplayarak, bununla kendi süvari askerini takviye etti. Geceleyin o kadar trampete ve boru çaldırdı ki, Türkler bunları hakîkî miktarlarından pek çok zannederek çekildiler.⁷³⁰ Karniyola ve Karintiya'dan sonra, altıncı defa olarak yine İstirya'yı istilâ ettiler ve buraya iki taraftan birden girdiler.⁷³¹ Bir fırka Karniyola tarafından dâhil olarak Aşağı İstirya'da Mur nehri boyunca Graç'a kadar bütün memleketi tahrîb etti. Diğer bir fırka da Karintiya tarafından gelerek Yukarı İstirya'da ahâlîden pek çoklarını esîr ettiler ki, bunların arasında beşyüz de râhib bulunuyordu. Se-kao Baş-kilisesiyle şâir daha birçok kiliseler yağma ve tahrîb edildi.⁷³² Akıncılar, Türkiye ile kuzey tarafından hem-hudûd olan memleketleri bu suretle tahrîb etmekte iken, Mehmed, Azak Denizi sahilinde Muta kalesinin fethini donanmasına, Ermenistan'da Bayburd ve Erzincan yakınında Torul yâhud Tirol⁷³³ kalesinin fethini de oğlu Bâyezîd'e emretti. Mehmed ile Uzun Hasan arasındaki son muharebede, bu kalenin hâkimi Uzun Hasan tarafını tutmuş idi.⁷³⁴ Sultân Mehmed, takriben yine o sene zarfında Midilli adasında yeni bir kale inşâ ettirdi. Yine o sene zarfındadır ki, bir Osmanlı hükümdarının, idâri işlerin cüz'ıyyâtı-na bir nazar atfettiği görüldü: Padişahın -Yunanlılar zamanında Lim-ni'nin pek ziyâde şöhretine yol açmış olan- tıyn-ı mahtumun (mürekkep boyasının) özelliklerini tedkik için, bu adaya tabîbler göndermesi, Fâtih'in zaptettiği

⁷³⁰ Valvasur, 4, s. 378.

⁷³¹ Document monast in annaiibus Styriae ve Julyus'un Târih-* Siyâsi ve Mez. hebl'si, 6, s. 245.

⁷³² Türkler bundan evvel beş defa İstirya içerlerine girmiştiler:

1 - 1396, Niğbolu muharebesini müteâkib (bkz. Schildberger),

2 - 1418, Radgesburg muharebesi zamanında, 3 - 1469, Silli'-ye kadar gittiler; İstirya müverrihleri bu akından ve Bâyezîd saltanatındaki birincisinden bahsetmezlerse de, işbu üçüncü akın Dö Logos'un eserinde 1, 13, s. 454, Dreşler kronik'inde ve ondan naklen Katona'da, 65, 40, beyân olunmuştur. 4 - 1473, Vindişgraç'a, Silli'ye, Volu (Volvi)'ya, Justeyn'e, Ran'a kadar gitmişlerdir. 5 - 1475, Ran surlarında mağlûp oldular. Türklerin Yukarı İstirya'da (1480) akınlarına dâir Seka Kilisesi mahzeninde (arşivinde) kıymetli bir vesika vardır; bu akın hakkında müverrih Julius Sezar (c. 6, s. 2463) Valva-sur ile İstirya Vekayinâmesi'nin (c. 3, s. 564) verdiği malûmattan fazlasını elde edememiştir. Mezkûr vesikanın varlığından bana en evvel haber veren Arşidük Jan'a müteşekkirim; daha sonraları vesikanın kendisine tevdi edilmiş bulunduğu Seka rahibi bana bir suretini göndermiştir. Aslı gayet büyük kıt'ada (14 parmak uzunluğunda ve 12 genişliğinde) iki varaka parşömeden mürekkebdir. Biri 51 ve diğeri otuzdokuz satırı hâvî iki sahîfede, başlangıç harfleri san'atkârâne yapılmış ve kâğıdın boş kısımları pek güzel arabî nakışlarla tezyin olunmuştur; yalnız bir kısmı Türklerin akınlarına müteallik olup 9 Ağustos târihinde Pelis, Alerheiligen, Şunberg, Gal'de vâki Sen-Peter, Mariabuh, Obdah, Veyskirhen, Sent-Andre, Sen-Maksimilian, Feystriç, Kravbat, Sen-Mikail, Tru* fajah, Mutern, Freizah, Altofen, Nevmarket mevkillerinde yapı-tuklan hasarlardan bahseder.

⁷³³ Durul, şimdiki «Ardase» (Ardeşen) kasabası. (Trabzon vilâyetinde) Mütercim.

⁷³⁴ Sa'dü'd-dîn. Solak-zâde, varak: 63-2. kezalik.

yerlerden kendinden evvelki sahiplerinden daha çok istifâde etmesini bildiğini isbât eder.⁷³⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri Osmanlı pâdişâhları Mısır Sultânları ile fasılalı, fakat dostâne münâsebetlerde bulunmuşlardı. 1480/884 senesinden itibaren, bu iki devlet arasında o vakte kadar geçerli olan iyi niyeti ihlâl edecek iki sebep ortaya çıktı. Sultân Mehmed, Mekke yolu üzerinde hacılar için yapılmış olan bendlerle çeşmeleri kendi hesabına tamir ettirmeyi Mısır Sultânı Hoşkadem'e teklif etmişti. Mısır Sultânının kibiri bu hayır müesseselerinin idaresini terk etmesine mâni olduğundan, Mehmed'in teklifini reddederek mukabele etti. Bu da Sultân Mehmed'in vesveseci gururunu yaraladı. Lâkin iki devlet arasında münâsebetlerin kesilmesini gerektirecek daha ağır başka bir sebep zuhur etti. Bu da, Sultân Hoşkadem'in halefi Kayıtbay (Kaytbay)'ın Dülkadir Beğlerinin işlerine şiddetle müdâhele etmesiydi. Türkmen Zeynü'd-dîn Karaca Dülkadir bugün Mar'aş sancağını teşkil eden eski Kapadokya kıt'-asında -târihi Avrupaca şimdiye kadar bilinmeyen⁷³⁶ ve fakat Osmanii Pâdişâhlarının izdivaçları münâsebetiyle eserimizde zikredilmiş olan- bir hanedan te'sîs etmesinden beri takriben bir asır geçmişti. Sultân II. Mehmed -biraderi Mûsâ ile muharebelerinde kayın biraderinden büyük hizmet gören cediti I. Mehmed gibi- Dülkadir Hânedânı'ndan bir kız ile evlenmişti. Dülkadir Hânedâm'ın Osmanlı Padişahları ile sih-riyyetinden ve bundan ziyâde Dülkariyye târihinin -bizim şimdi meşgul olduğumuz zamandan itibaren- otuzbeş sene zarfında Osmanlı Devleti târihiyle münâsebeti bulunmasından dolayı, bu hanedanın başlangıcı hakkında burada hulasaten malûmat vermemiz icâp eder:

⁷³⁵ Cihân-nüma'ya müracaat, s. 600.

⁷³⁶ De Guignes dahî Zülkadir hanedanı hükümdarlarının adlannt yazmaz. Levanklo (Leonklavi) nun Târih-i İslam'ın Cedvel-i Ensabı'nda varsa da, şahıslar karıştırılmış, adlar bozulmuştur. Meselâ, I. Mehmed'in kayınbiraderi Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halil başka başka iki adam gösterilmiştir; bunun halefi Arslan Beğ -ki Süleyman Beğ'in büyük oğludur -ve Budak Beğ* Levanklo'nun tamamen meçhulüdür. Zülkadir beğlerinin hükümlerlik tertibi şudur: 1 - Zeynü'd-dîn Karaca Zülkadir, 780 (1378)'de hanedanın müessisi; 2 - Oğlu Halil Beğ, 788 (1378)'de hanedanın müessisi; 2 - Oğlu Halü Beğ, 788 (1386), Türkmenler tarafından maktul; 3 - Süli Beğ, Karaca'nın oğlu ve Halil Beğ'in kardeşi, Mısır Sultânı Berkok'un emriyle Karâmita'-dan biri tarafından 800 (1397) senesinde maktul; 4 - Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halil ki, I. Mehmed'in kayınbiraderi olup 846 (1439) senesinde seksen yaşında vefat etmiştir; 5 - Nâsirü'd-dîn'in oğlu Süleyman ki, kızı Sitti Sultânı II. Mehmed'e tezvîc ve dört oğul bırakarak 858 (1451)'de vefat etmiştir; 6 - Arslan Beğ; 7 - Şehsuvâr, 8 - Budak; 9 - Alâü'd-devle. Bunlar birbirini müteâkib tahta çıktılar. Ondan sonra onuncuları ve sonları Şehsuvâr-oğlu Alî Beğ gelir M, Zülkadiriyye hanedanı -yüzyirmibif kamerî senelik bir mevcudiyeti müteâkib- bunda son bulur. Alî Beğ Osmanlılara tâbi olmak üzere Mar'aş sancakbeği olarak birkaç sene daha hükümlân olmuştur. Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârîh'ine ve Nuhbetü't-Tevârîh'e müracaat.

Türkmen Zeynü'd-dîn Dülkadir Karaca Mar'aş (Maraş),⁷³⁷ Elbistan yâhud Elbüstân⁷³⁸ şehirlerini fethederek 780/1379 senesinde sülâlenin esâsım vaz' etmiş idi.⁷³⁹ Onun oğlu Halîl Harput, Behisni,⁷⁴⁰ Malatya şehirlerini zaptederek hâkimiyetini genişletti. Halîl Beğ Mısır ordularıyla muzaffer bir şekilde harbettikten sonra 788/1387 senesinde kendi tebeasının eliyle katledildi. Halil'in halefi ve biraderi Suli Beğ, kızlarından birini Sivas Beğî Gazî Burhanü'd-dîn'e, diğerini de Sultân Bâ-yezîd'in en küçük oğlu Mehmed Güreşçi'ye tezvîc ederek, komşusu bulunan hükümetlerin dostluğunu te'mîn etmişti. Süli Beğ, Hama Beğ'i ni mağlûp ederek, onun toprağını da kendî hükümetine ilhak etti. Lâkin onu idam ettikten sonra kendisi de -Mısır Sultânı Berkok'un para ile sevkettiği- bir müslümanın hançeriyle maktul oldu (800/1398). Süli Beğ'in vefatı târihi, I. Bâyezîd ordularının başkumandanı Timurtaş'ın bu havalideki fetihleri zamanına tesadüf eder. Timurtaş o târihte Kengiri yâhud Kangırı (bugünkü Çankırı; eski Paflagonya hükümdarlarının makar-ı), Divriği (kadîm Nikopolis) ile Darende'yi zaptettikten sonra -Dül-kadiriye hükümetinin arazîsinden olan- Behisni, Maraş, Malatya şehirlerini almıştı.⁷⁴¹ Süli Beğ'in halefi olan yeğeni Nâsirü'd-dîn Mehmed kırk yaşında tahta çıkararak, kürk sene hükümdarlık etmiştir. Bu hükümdar Mısır Sultam bulunan MeÜkü'l-Müeyyed ile bir müddet muharebe ettikten sonra, onunla tedafü ve tecâvüzî bir muahede akdetti. Ve Sul-tân'ın yardımıyla 822 (1420) *de Karaman Beği Mehmed'i mağlûp ederek, zincire vurulmuş bir halde Kaahire'ye gönderdi. Nâsirü'd-

⁷³⁷ dhân-nümâ'ya müracaat, s. 601.

⁷³⁸ Doğrusu «ba»nın zammesiyle «Bustâmdır. Farsça'nın «Bostan»ı arabçada bu sekile girer. «El» harf-i tarifdir. (Mütercim).

⁷³⁹ De Guignes dahî Zülkadir hanedanı hükümdarlarının adlannt yazmaz. Levanklo (Leonklavi) nun Târih-i İslam'ın Cedvel-i Ensabı'nda varsa da, şahıslar karıştırılmış, adlar bozulmuştur. Meselâ, I. Mehmed'in kayınbiraderi Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halîl başka başka iki adam gösterilmiştir; bunun halefi Arslan Beğ -ki Süleyman Beğ'in büyük oğludur -ve Budak Beğ* Levanklo'nun tamamen meçhulüdür. Zülkadir beğlerinin hükümrânlık tertibi şudur: 1 - Zeynü'd-dîn Karaca Zülkadir, 780 (1378)'de hanedanın müessisi; 2 - Oğlu Halîl Beğ, 788 (1378)'de hanedanın müessisi; 3 - Süli Beğ, Karaca'nın oğlu ve Halîl Beğ'in kardeşi, Mısır Sultânı Berkok'un emriyle Karâmita'-dan biri tarafından 800 (1397) senesinde maktul; 4 - Nâsirü'd-dîn Mehmed bin Halîl ki, I. Mehmed'in kayınbiraderi olup 846 (1439) senesinde seksen yaşında vefat etmiştir;

5 - Nâsirü'd-dîn'in oğlu Süleyman ki, kızı Sitti Sultân II. Mehmed'e tezvîc ve dört oğul bırakarak 858 (1451)'de vefat etmiştir; 6 - Arslan Beğ; 7 - Şehsuvâr, 8 - Budak; 9 - Alâü'd-devle. Bunlar birbirini müteâkib tahta çıktılar. Ondan sonra onuncuları ve sonları Şehsuvâr-oğlu Alî Beğ gelir M, Zülkadiriye hanedanı -yüzyirmibif kamerî senelik bir mevcudiyeti müteâkib- bunda son bulur. Alî Beğ Osmanlılara tâbi olmak üzere Mar'aş sancakbeği olarak birkaç sene daha hükümrân olmuştur. Hacı Kalfa'nın Takvimü't-Tevârih'ine ve Nuhbetü't-Tevârih'e müracaat.

⁷⁴⁰ Cihân-nümTya müracaat, g. 601.

⁷⁴¹ Yukarıda, Altıncı Kitap'a müracaat.

dîn 840/1437'de Malatya Vâlîsi vâsıtasıyla Karaman Beği îbrâhîm'e karşı Bâb-ı Hümâ-yûn'dan yardım talep etti. O zaman tahta oturan II. Murad Amasya askerini gönderdiğinden, Nâsirü'd-dîn onların muâvenetiyle İbrahim'den Kayseriyye arazîsini aldı. Nâsirü'd-dîn, vefatından üç sene evvel Mısır'a seyahat ederek, Sultân Çakmak tarafından büyük bir ta'zîmâtla kabul edildi.⁷⁴² Oğlu Süleyman Beğ 846/1443'de pederine halef oldu; Süleyman Beğ hem güzel kadınlara, hem de güzel yemeklere meclûb idi. II. Murad'ın göndermiş olduğu sefaret hey'eti Süleyman Beğ'in beş kızını görerek, bunlardan prenses Sitti'yi⁷⁴³ intihâb etti. Bu hanım II. Meh-med ile evlendirildi. Süleyman Beğ oniki sene sükûn içinde saltanattan sonra 858/1454'de vefat etti. Arslan, Şehsuvar, Şahbudak, Alâü'd-devle nâmında dört oğlu, hepsi birbirini müteakiben tahta çıktılar.⁷⁴⁴ Evvelâ Arslan saltanat etti. Pederi gibi oniki sene tahtta kaldıktan sonra camide namaz kılarken⁷⁴⁵ -biraderi Şahbudak'ın ricası üzerine Mısır Sultânı Hoşkadem'in gönderdiği bir Karmatî tarafından kati edildi. Şahbudak yâhud Budak Beğ, Hoşkadem tarafından Dülkadiriyye hükümdarlığına nasbedildi (870/1466). Lâkin memleketin beğleri kardeş katlinden nefret ettiklerinden Budak Beğ'in yerine biraderi Şehsuvar'ın başa getirilmesini Sultân II. Mehmed'den istediler. Mehmed, bir ferman göndererek Şehsuvar*ı resmen Dülkadir ve Bozoklu aşiretlerinin reisi olarak tanıdı.⁷⁴⁶ Budak, biraderi tarafından tahttan indirilince Mısır'a giderek Çerkeş Memlûkları Sultânı Kaytbay'dan yardım aldı (872/1468). Mısır askeriyle Dülkadiriyye askeri birkaç defa muharebe ettikleri halde kat'î bir netice hâsıl olamadığından Kaytbay, II. Mehmed'e kıymetli hediyelerle bir sefaret gönderdi ve Şehsuvar'ı himayede devam etmemesini rica etti. Kendisi düşmanından intikam almak için serbest bırakıldığı takdirde, Şehsuvar'ın memleketlerini Osmanlılara terketmeyi teklif ediyordu.⁷⁴⁷ Mehmed, bu teklifi reddetmiyerek sefarete, Şehsuvar nasihatlerini dinlemediği takdirde onu kendi tâli'ine bırakacağını

⁷⁴² Nuhbetüt-Tevârih.

⁷⁴³ Hacı KaUta'nin Rûm-ili'si. s. 10 (010?)

⁷⁴⁴ Nuhbetü't-Terârîh.

⁷⁴⁵ Kezalik, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde.

⁷⁴⁶ Nişanı âlim Tâcî Beğ kalemiyle yazılmış olan bu berât kol-leksiyonumda mevcut Bâyezîd Saltanatı Muharrerât-ı Dev-let'i inşâsında, 43 numarada mûnderictir. Bundan başka 20 numarada, son muvaffakiyetlerinden dolayı Şehsuvâr'ın yazdığı tebriknâmeye cevaben Sultân Mehmed tarafından yazılmış bir mektup vardır. Bu mektupta Amasya kadısının me'mûr-ı mahsûs sıfatıyla Zülkadiriyye ve Karaman hükümetleri hududunun Arslan Beğ ve İbrahim zamanlarında tâyin olunduğu veçhile tefrikine me'mur olduğu zikrolunmuştur.

⁷⁴⁷ Nuhbetü't-Tevârita, Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde.

beyân etti. Kaytbay, bu cevap üzerine kuvvet bularak, bunu Dülkadir Beğlerine ihbar ile, onları hükümdarlarından ayrılmağa teşvik etti. Mısır ordusu yeniden harbe başladı; Şehsuvar maiyyeti kendisini terkettiğinden Sa-manten kalesine ilticaya mecbur oldu.⁷⁴⁸ Şehsuvar Mısır ordusu kumandanının vaadlerine aldanarak, kaleden çıktı; kumandan onu Kaahi-re'ye göndererek, Sultân'm emriyle zincire vurulmuş olduğu halde Sü-veyle Kapısı (Bâbü'z-Züveyle) nda asıldı.⁷⁴⁹ Kaytbay sözünde durup da Dülkadir toprağını Fâtih'e vermiş olsaydı, Pâdişâh ihtimâl ki kayın biraderinin idamından pek müteessir olmayacaktı. Sultân Kaytbay aksine hareketle Şahbudak'ı yine Dülkadir tahtına oturttu. II. Mehmed o vakit Avrupa'da pek meşgul olduğundan intikamını mecburi olarak te'hir etti. Budak⁷⁵⁰ ondan sonra on sene saltanatta bulunmuşken, Pâdişâh birdenbire -zikri geçen dört biraderin dördüncüsü olan -Alâü'd-devle tarafını tuttu. Alâü'd-devle bir Osmanlı ordusunun yardımıyla Budak'ı memleketinden çıkardığından, o da tekrar Mısır'a ilticaya mecbur oldu (885/1481). Alâü'd-devle'den II. Bâyezîd ve I. Selîm zamanlarında tekrar bahsedilecektir.⁷⁵¹

Budak aleyhindeki sefer, Mehmed'in Asya'daki muharebelerine son verdi. Sultân Mehmed saltanatının son zamanları Avrupa'nın yeni teşebbüsleri ve İtalya vak'alan ile geçti. Pâdişâh'm nazar-ı dikkati yalnız müttetikleri olan Venedik ve Napoli⁷⁵² tarafına değil, Floransa Dukası Lo-renço Dö Mediçi (Loren Dö Mediçi) ile Santa-Mavra, Zan ta, Kefalonya Hâkimi Leonardo tarafına dahî teveccüh etmişti. Mediçiler aleyhindeki meşhur fesâddan

⁷⁴⁸ Nuhbelü't-Tevârih'de kalenin ismi «Samantı»dır.

⁷⁴⁹ Nuhbetü't-Tevârih'e nazaran Şehsuvar, bir kazığa, mihlanmıştır.

⁷⁵⁰ «Ko disünler Şâh Budağın bağı var» darb-i meseli, işbu Budak Beğ'den kalmış olsa gerektir. «Bağ» kelimesinden dolayı «dağ» ve «şâh» da tevriye'yi mutazammındır. Anlaşılan, Şâh Budağın Maraş'daki bağı pek de güzel bir bahçe değildi. Darb-ı mesel, «Şâh Budağın bağı var diyecekler ya! Bu kadarı kâfi» mânâsından söylenir. «Çığır Kâraca-oğlan çığır, / Taş yerinde ağır» darb-i meselindeki Türkmen şjâir-i bülend-sadâsı da Maraş taraflarından olsa gerektir. Zülkadiriyyeliler'e, Maraş'ın ulemâsına, şuârâ kalkışacak bir halde bırakılmasına nazaran, devletin asıl kurucusu -şümüllü kanun! te'sisler ortaya koyan ve eski hanedanların kaldırılmasıyla mülki vahdetini te'min eden- Fâtih'tir. Bosna Kralı da bu siyâset muktezâsiyle idam edilmiştir. O zamanın hükmüne göre Bosna Kralı başka bir tarafta daha iyi bir muamele mi görecekti?... Endelüs hâileleri o vakitler olunuyordu.

(Kanun-i Mehmedî'nin türkçe nüshası henüz elde değildir. (TOEM. İlâveleri, 1943'de neşredilmiştir. Hazırlayan) Şehzadelerin eyâlete çıkarılması kaidesi -ki Fâtih'ten sonra hayli zaman bakı idi- mer'î oldukça cülûsda kardeşlerin idamından büyük mahzurlar çıkacağından, Fâtih'in bunu kaide ittihaz etmesi uzak ihtimâl değildir. Sultânların erkek çocuklarının öldürülmesi rivayeti Târih-i Cevdet'de tenkîd olunmuştur.)

⁷⁵¹ SaUü'd-dln, Solak-zâde.

⁷⁵² Venedik Evrak Mahzen 1'nde 1476 senesinden hiçbir Türk; vesikası yoktur. Lâkin o tarihte Mısır Sultânı tarafından Venedik Hükümet reisine yazılmış arabça bir mektup vardır. Bundan başka o evrak mahzeninde Dar-yo'nun getirmiş olduğu (OpituŪ della pace) sulh ahidnameleri ve setirlerin i'timadnâmeleri vardır. Ahidnâmelerin İlcisi de Türkçe değil, Rumca yazılmıştır. Birincisinin târihi 25, İkincisinin 29 Kânunisânî'dir. Bunlar Venedik; İle Bab-ı Hümâyûn arasındaki en eski siyasi vesikalardır.

sonra, fesâd erbabından Bandino Kostantiniyye'ye iltica etmişti; lâkin Sultân II. Mehmed'in -kendisi gibi ilim ve san'atı himaye eden- Lorenço'ya hürmet-İ mahsûsası olduğundan, Lorenço'nun biraderi Julien'in kaatilî olan bu şahıs Floransa Dükası'na teslim edildi. Lorenço Pâdişah'a bir sefaret hey'eti göndererek Cumhur nâmına teşekkürlerini arzetti.⁷⁵³ Lorenço tarafından Kostantiniyye antik binalarının resmini yapmağa me'mûr edilmiş olan Floransalı ressam Bellino Padişahın Lorenço hakkındaki lutufkâr hislerinin gelişmesine gayret etmiş olması muhtemeldir.

Sultân Mehmed'in, Ege adalan hâkimi bulunan Leonardo hakkında ise o yolda bir teveccühü yoktu. Leonardo, evvelâ Sırbistan Despotu (Kralı) Lazar'm kızı Meliza'yı tezevvüc etmiş iken, prensesin vefatından sonra Napoli Kralı II. Ferdinand'ın akrabasından bir kız almıştı; lâkin -o vakit Ferdinand ile harb hâlinde bulunan- Venedik hükümetinin ve Bâb-ı Hümâyûn'un bu husus hakkında müsâadesini almamış olduğundan, Pâdişâh ile Cumhur arasında akdedilen muâhedenâmeye Leonardo dâhil edilmemişti. Bununla beraber Leonardo Bâb-ı Âlî'ye verdiği senelik vergiden mâada, Yanya'nın her iki sancak beğine -«harcırah» nâmiyle- beşyüz duka altını hediye vermeğe mecburdu.⁷⁵⁴ Leonardo'nun akrab>=t;jlan biri «paşalık» payesinden «sancak beğliği»ne indirilerek Yanya hükümetine tâyîn edilmiş olmasıyla, me'mûriyet merkezine gitmek Zan-taTt)..> i geçti. Leonardo, yeni sancak beğinin nazar-ı iltifattan sakıt olmuş olmam ve kendisinin akrabasından bulunmasının, beşyüz dukayı vermemeğe sebep olabileceğim tasavvur ederek, Yanya Beğine akçe yerine meyve gönderdi. Sancak Beği bu muameleden pek dilgîr olarak alenî surette bir intikam almağa ahdedti. Leonardo'nun Venedik ile son harb esnasında el altından dâima Venedik donanmasına yardım ettiğini ve Venedik ile Devlet arasında akdedilmiş olan ahidnâmede Leonardo dâhil bulunmadığından, kendisini cezalandırmak kolay olacağını Pâdişah'a arz etti.⁷⁵⁵ Mehmed'in hırslı tabiatına uygun düşen mütalâalar te'sîrden hâlî kalmazdı. Bundan dolayı hemen yirmidokuz kadırgadan mürekkep bir donanma techîz ederek - Hersek-zâde'nin istirhamı üzerine mahbesden çıkarılmış ve yeniden iltifata mazhar olarak Avlonya paşası nasbedilmiş olan- sabık vezîr-i âzam Gedik Ahmed Paşa'mn kumandası altına verildi.⁷⁵⁶ Osmanlı askeri Santa-Mavra ve

⁷⁵³ Ruskoe, Lorenço Di Medici. 1, s. 194.

⁷⁵⁴ Spandojno, s. 61.

⁷⁵⁵ Spandojno, e. 62.

⁷⁵⁶ Sa'dü'd-dîn ile Âlî ve Solak-zâde'ye nazaran Gedik Ahmed Paşa, 1478 baharında Pâdişâh'ın işkodra'ya

Zanta'ya çıktılarsa da, Leonardo ha-zîneleriyle birlikte Napoli'ye kaçmış olduğundan onu bulamadılar.⁷⁵⁷

Gedik Ahmed Paşa donanması Ege Adaları'nın ileri karakolları hükmünde bulunan bu iki adayı zaptettikten sonra, Sultân Mehmed -o vakte kadar hiçbir Osmanlı'nın ayak basmamış olduğu- Napoli sahillerine hücum etmek cür'etkârca tasavvurunda bulundu. Vahşi kavimlerin bunca tahribatından sonra dahî henüz pek çok ganimet mallarını ümidim besleyen İtalya'yı, bu kadîm melike-i dünyâyı itaat altına almak tasavvuru, Yunanistan'ın mağrur fâtihine yakışır bir fikirdi. Müslümanlar'ın 14-kurya sahillerinden ilk zuhurlarından, Arablar'ın Napoli ve Cenova seferlerinden, Avarlar'ın İtalya yarımadası kuzeyindeki tahribatından⁷⁵⁸ beşyüzelli sene geçmişti ki, Türkler Puy (Polya) sahillerinde görün-düler. Mehmed'in bu azmine en ziyâde Venedik siyâseti sebep oldu: Venedik hükümeti o vakit Napoli ile harb hâlinde olduğundan, Katolik Ferdinand'ın ordusunu başka bir taraftan meşgul etmek üzere Pâ-dişah'ı sefere teşvik etmişti. Venedik bu maksatla senatör Sebastiyano Gariti'yi sefaretle Kostantiniyye'ye göndermişti. Sefir, Puy ve Kalabra'-nın büyük şehirleri Şark împaratorluğu'na âit olarak Yunan muhacirleri tarafından te'sîs edilmiş olduğu cihetle, Yunan ve Bizans İmparatorluğu fâtihinin bu şehirleri kendi malı olarak talep etmekte hakkı olduğuna Sultân Mehmed'i ikna için müşkilât çekmedi. Bunun üzerine Mehmed, Gedik Ahmed Paşa'ya donanmasını Yukarı Arnavudluk sahilinde Avlonya limanına götürmesini ve oradan asker alarak Puy .şehrine çıkartma yapmasını emretti. Osmanlı donanması yüz sefineden mürekkep olduğu halde 1480 senesi Temmuzunun 28'inde Otranto limanına demir attı. Kara askeri hemen şehri muhasara etti. Otranto böyle birdenbire hücumla düçâr olmakla beraber, kendini kahramanca müdâfaa ettiyse de, uzun müddet mukavemet edemediğinden, 1480 Ağustosunun II'inde hücumla zaptedildi. Gedik Ahmed Paşa Puy sahiline hücum etmeden evvel, Mesih Paşa 60 kadırgadan ziyâde bir donanma ile Rodos önünde görüldü; Fâtih'in ileriye

azîmeti sırasında mah-besden çıkarılmıştır. Bu müverrihler Ahmed Paşa'nın o zaman Avlonya sancağına tâyin olduğunu zannederler.

⁷⁵⁷ Spandojino, s. 63. Marino Sanuto'nun Vekâyînâmesinde 1479 târihiyle şöyle görülür: Santa-Maura e Zante con armata acqulstate.>

⁷⁵⁸ «Ecosi veniva l'Italia in questi tempi ad esser maraviglio sa-mante afflitta, sendo combattuta di verso l'Alpi dagli Unni e di verso Napoli dai Saraceni.» Hunlar Şark müverrihlerince Hunşuvarlar yâni Hun-Avarları tesmiye olunur. «La citâ di Genova et tutte le sue riviere ferrono in questi tempi Saraceni disfatte, - le qualî cose seguirono negli anni della Chris-tiana religione 931.» (Nikola Makyavelli'nin Fiorentina Târihi) kitap: 1). Bâzı Alman müverrihlerinin Arablar'ın işbu ttalya istilâsına nasıl olup da dikkat etmedikleri bilinemez.

gören dehâsı Hıristiyanlığın İtalya'da ve Adalar Denizi'nde iki mühim askerî üssünün ikisini birden fethetmeyi tasavvur etmişti. Rodos, târihî ehemmiyetinden ve Avrupa devletlerinin Türkler aleyhindeki muharebelerde görmüş olduğu hizmetlerden dolayı, burada üzerinde biraz durmamıza şayandır.

Küçük Asya'nın güneybatısından ancak üç, dört coğrafî mil mesafe ile ayrılmış bulunan bu ada, kadîm zamanlardan beri Fenike ile Yunan arasında en mühim irtibat noktalarından biriydi. Rodos'un Telkinler'i⁷⁵⁹ kadîm çağların heykeltraşlıkta, sihirbazlıkta⁷⁶⁰ -Girid Daktiler'inin⁷⁶¹ madencilikte ve silâhçılıktaki şöhretleri kadar- meşhur idiler. Po-seidon ile Telkinlerin hemşiresinin aşkları ve onların kızı olan Rodos ile Helyos'un münâsebetleri hakkındaki hurafeler -bu münâsebetlerden Heliadlar⁷⁶² adı verilen yedi erkek çocuk hâsıl olmuştu- adanın dâima güneş ve denizin lutfuna mazhar olduğunu remizli bir dille gösterir. Rodos adasının ismi (Yunan lisanında «Gül», Fenike lisanında «Yılanlar» manasındır⁷⁶³ ki, bu isimlendirme Yunan ve Finike gemicilerinin adayı güller ve sürüngenler ile dolu görmelerinden neşe't etmiş olsa gerektir. Helyos Rodosra âşık olduğundan, onu örten deniz dalgalarını tefrik etmiş olması hurafesine nazaran bu adanın -Delos gibi- deniz içinden zuhur etmiş olduğu anlaşılır. Bu faraziyye Rodos arazîsinin ter-kîb şekliyle sabittir. Yedi Helyad'lar meşhur münecim ve gemici idiler. En büyükleri olan Kerfakes Anaya, Dedal, Koridal isiminde üç şehir, onun üç oğlu da -kendi isimleriyle anılan- Lindos, Lalisos, Kamiros payitahtlarını te'sîs etmişlerdi. Kadmos'un Lalisos'a getirdiği Fenike muhacirleri, orada Poseidon nâmına bir mâbed inşâ ettiler; Altemenes'in kumandası altında gelen Giridliler de Atabirus Dağı'nın etrafında ve Jüpiter mabedi yakınında yerleştiler.⁷⁶⁴ Lindos'd a Danaidler meşhur Pallas Mâbedi'ni bina ettiler.⁷⁶⁵ Bütün bu vak'alar Omiros (Homeros) 'dan öncedir. Omiros bu adayı pek iyi biliyordu.⁷⁶⁶

İranlılar ile Yunanlılar arasındaki muharebelerde Rodos dâima en kuvvetli

⁷⁵⁹ Esatire göre -Rodos'ta kendilerine ihtiram gösterilen- ateg üzerine müekkel birileri (Mütercim)."

⁷⁶⁰ Dîodorus Sikulus; Strabon'a nazaran, 14, Telkinler Girid adasından gelmiştir. Daktiler gibi onlar da silâhçılıkta meşhur idiler.

⁷⁶¹ Esatire göre İlahlar ve Ruhlar. (Mütercim)

⁷⁶² Pelin, 2, 87.

⁷⁶³ Bocharü Fhaleg.

⁷⁶⁴ Diodorus, 5.

⁷⁶⁵ Strabon, 14.

⁷⁶⁶ Omriros, İI, 5, 656 ve 662.

olan tarafı iltizâm ederek bazen İnan, bâzan Spart (İsparta) ve Atina askeri arasında harb ederdi. Lindos, Lalisos, Kamiros şehirleri Pe-leponnes muharebesinin son senelerinde, bütün gayretlerini toplayarak' adanın kuzey kısmında bir payitaht te'sîs ettiler ki, Pire limanı ile surunu inşâ etmiş olan mimar tarafından anfi teatr şeklinde inşâ edildi.⁷⁶⁷ Adanın en mühim mevkii olan bu payitahtı -ilk defa olarak- Karya büyük kraliçesi II. Artemis zapt ederek Mozulus için aşkını Dünyânın Yedi Hârikasından biriyle te'yîd eyledi. Kraliçe ahâlîye haber ederek heykelini bir zafer âbidesi gibi diktirdi.⁷⁶⁸ Bâzı dînî mülâhazalardan dolayı, Rodoslular sonraları -onlar için şenî bir hâtıra olan- bu binayı tahrib etmediler; lâkin heykelin içerisinde bulunduğu mabedi bir duvarla örttüler, bunun girilmesine mâni olduğu içindir ki mabede «Abaton» (Girilmesi mümkün olmayan) nâmı verildi.⁷⁶⁹ Adarûn payitahtı olan Rodos şehri, Makedonya hükümdarı İskender'e harbsiz teslim oldu.⁷⁷⁰ Lâkin Suriye hükümdarı Antigo'nun oğlu Di-mitrius Poliurset'e karşı -muhasaralar târihinde meşhur- şiddetli bir mukavemet gösterdi. Dimitrius Poliurset Helepol denilen meşhur harb kulesini Rodos surları önünde icâd etmişti. Bu muhasaraya alâkalı işlerle otuz bin kişi istihdam edildi. O müthiş harb âletinin darbelerinin te'-siriyle birinci sur yıkılınca, mahsurlar, mâbedlerin, tiyatroların, yıkılmış binaların inşâat maddeleriyle ikinci bir sur, bu da yıkılınca bir üçüncüsünü inşâ ettiler. Yunan hükümetlerinden elli vekil, muhâsırların ordugâhına gelerek, Rodos'un lehinde bir sulh elde etmek için müzâkere ettiler. Dimitrius -kendisine yüz rehin ve bir ordu yardımcı asker verilmek şartıyla-, sulha razı oldu. Muhasara esnasında Rodos ahâlisi Di-mitrius'a bir temsilci hey'eti göndererek şehirde Protoje'nin tasvirlerinden en güzel tasvirin bulunduğu kısmın masun tutulmasını rica etmişlerdi. Dimitrius cevaben, kendi babasının bir tasvirini yakabilirse de Protoje'nin tasvirini yakamayacağını söyledi. Bu, bedîî san'atlara olan muhabbetin muharebenin vahşiyâne ihtiraslarına üstün geldiğinin târihte en eski misâlidir.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ Diodorus, 13, Strabon.

⁷⁶⁸ Vitrov.

⁷⁶⁹ Morslus'un Rodos eserine müracaat.

⁷⁷⁰ Diyotorus Sîkulus, Kitap: 20, bâb: 91, Plutark, Dimitrio eserinde, Vitrovius, 10, 22.

⁷⁷¹ Pelinius, 35, s. 10. Bu levha Jalisus ile bir sütunun ayağında oturmakta olan ve yanında bir köpek bulunan Anapao ve Me-nes ismindeki satiri (yansı insan, yarısı teke olmak üzere ormanlarda bulunur yan-ilâh yâhud cini) gösterir. Ressam Pro-tojen köpeğin ağzındaki köpüğün rengini vermeğe çalışıp da muvaffak olamayınca, fırçasını levha üzerine atmış ve tesadüf hünerin yapamadığı bir şeyi yapıvermiştir. Rivayete göre ressam bu levha için yedi sene emek vermiş ve bu müddet içinde suda haşlanmış fasulyeden başka birşey yememiştir.

Rodoslular -kendilerinin şeref ve şecâatleriyle sona eren- hâtirasını te'yîd için o meşhur ve büyük heykeli inşâ ettiler ki, açılmış iki bacağı ağzında heybetli bir kapı gibi görünüyordu.⁷⁷² Bu heybetli heykelin yüksekliği seksenyedi arşın ve ağırlığı dokuzbin kental idi. Şu harikulade esere Lindos'lu Hâres başlayarak, yine o şehirden Lahes ikmâl etti. Lâkin o muazzam heykel, inşâsından elli altı sene sonra yıkıldı; dokuz asır sonra da enkazı dokuzyüz deve yükü tuttu.⁷⁷³ O heykelden sonra Jüpiter'in nâmına yüzyirmi kadem yüksekliğinde muazzam bir heykel ile -herbiri bir şehri süslemeğe kâfi- yüz kadar heykel daha yapıldı. Şehirde bunlardan başka - nadiren tesadüf olunabilecek derecede güzel- üçbin heykel ile sair nefis eserler vardı. Bu enfes eserlerden yalnız Akragas'm hafif kabartma tarzındaki Baküs (Şarab ilâhı) mürîdeleri. eseriyle (yarısı insan, yarısı at şeklinde) Kan-tores heykelini, Misos'un Baküs mâbedindeki Silen (?) ve Aşk heykellerini ve bilhassa Lizip'in Güneş kuvadirikasını (Dört atlı araba) zikr edeceğiz. Bu kuvadirika -Roma generali Kassius'un Rodos'ta bıraktığı- pek nâdir nefis eserlerden biridir. Protoje'nin meşhur tablosu, Roma'da Ya-nos Mâbe'ne konulmuş ve beş asır sonra bir yağında yanmıştır. Yine o san'atkârın o meşhur tablosuyla şâir eserlerinden mâada Rodos'ta Yunan'm en meşhur ressamlarının enfes eserleri, ezcümle Apel'in Meandr ve Oleus tasvirleri, Zoksis'in Meleagr, Herkül, Perse tabloları var idi. Rodos'taki ressamların heykeltraşların, san'atkârlann, bülegânın, filozofların medreseleri, san'at ekolleri, imalâthaneleri ile kuvvetli donanmalar Rodos hükümetine kadîm zamanlarda azim ve muhteşem unvanlarının verilmesine sebep olmuştu.⁷⁷⁴ Rodos hükümetinin şekli eşraf hükümeti (asiller hükümeti) idi; senatörlere «matri», hükümet reisine «pritanis» unvanı verilirdi. Rodos hükümeti İspanya'daki Hodosda Yunanistan'ın Partinop, Sicilya'nın Agrijant, Kilikya'mn Suli eyâletleriyle Balear adalarından ve daha şâir memleketlerde müstemlekeler te'sîs etmiştir. Ada-yı tahrîb eden zelzeleden sonra Jelali Hiero -memleketinin bağlı olduğu

⁷⁷² Strabon, 14, Pelin (Plin?), 34, 7.

⁷⁷³ 1 deve ;üku 10 kental (50 kilo) hesab edilir.

124'üncü Olimpiyad'ın üçüncü senesi (M.ö. 282) ile Milâd'ın 656'ıncı senesi arasında geçen müddeti 938 sene hesap edecek yerde 1360 sene hesap eden Bizans müverrihleri, Teofan ve Kostantin'in cehaletlerini Gibbons 5. c. 331. sahifedeki 51 no. lu haşiyede beyân etmiştir. Ancak müverrih Sedrenos, c. 1, s. 151, Rodos büyük heykelinin bir arz hareketiyle Büyük İskender'in doğumu senesi, yâni inşâsından yetmiş dört sene önce (!) yıkılmış olduğunu beyân ettiği hâlde, Gibbons ve hattâ Mursius (Murcius) bu zamanla ilgili hatâyâ dikkat etmemişlerdir. Bu yıkılma rivayeti, İskender'in Filip'in sarayına iltica etmiş bulunan, Kral Nektabonun oğlundan mütevel-lid olduğunu hâki «Vekayi-i Rezâlet-nümâ» ya müsteniddir.

⁷⁷⁴ Horas (Horace), 1, Pindar, 7. Olynup. Ciceron prodege

minnetdarlık göstererek- Rodos'a heykeller ve kayıpların bir kısmını tamir için birçok paralar gönderdi.

Rodos, komşuları olan Suriye hükümdarlarını denizcilik gücünün en tehlikeli düşmanı olarak telâkki ettiğinden, Antiokus'a karşı Romalılar'-la ittifak etti. Rodos'tan çıaknılmış. olan Poliksenides Antiokus tarafından kabul ve donanmasına kumandan tâ'yîn edilmişti. Poliksenides, Korikus boğazı hizpasmda ve îyonya sahilinde Romalılar'a mağlûp oldu.⁷⁷⁵ Lâkin Rodos donanmasını Kârya körfezinde ve Patarmos yakınında mağlûp ederek intikam aldı.⁷⁷⁶ Rodoslular bu muharebede gençlerinin en güzî-deleriyle donanma kumandanı Puzistrati ve emri altında bulunan donanmanın hemen tamâmını kaybettiler. Rodoslular -bir hıyanetten kaynaklanmış olan- bu mağlûbiyetten dolayı pek fazla hiddet göstererek⁷⁷⁷ yeni bir donanma inşâ ve Roma donanmasına ilhak ettiler. Roma deniz kuvvetlerinin kumandanı Livius, Rodoslular'la müzâkere etmeksizin hiçbir şey yapmamak üzere emir almıştı.⁷⁷⁸ Patara'mn muhasarasına karar verildi. Lâkin biraz sonra muhasara kaldırıldı ve Rodos donanması hiçbir iş görmeden iade edildi.⁷⁷⁹ Antiokus sulh tekliflerinde bulunduğundan Livius'un halefi olan Amilius Regilus, müttefikleri olan Bergama Kralı Omen (Aumen) ve Rodoslular ile, alınacak karara dâir istişare etti. Omen ile Rodoslular, yekdiğerine muhalif re'yde bulduklarından harb devam etti.⁷⁸⁰ Otuz iki adet dört sıra kürekli kadirga ile dört aded üç sıra kürekli kadirgadan mürekkep bir Rodos donanması, Anibal'in binmiş olduğu Suriye donanmasına karşı çıktı. Kırk yedi sefineden mürekkep olan bu donanma Pamfili sahilinde vâkî Suda'da⁷⁸¹ İken Rodoslular hücum ettiler. Muharebe müthiş oldu; muzafferiyet birçok mücâdelelerden sonra Ada'nın deniz kuvvetleri kumandanı Audamos tarafında kaldı. Bu muzafferiyet Anibal'e karşı sağlandığı için, bir kat daha şeref veriyordu. Roma'da ve Rodos'ta büyük şenlikler yapıldı. Yirmiiki Rodos'a ve sekseni Roma'ya âit olmak üzere yüz sefineden mürekkep diğeri bir donanma Korikus boğazı hizasında Suriye donanmasını bir daha mağlûp ederek, evvelce yine o sularda zuhur eden muvaffakiyetsizlik arım büsbütün ortadan kaldırdı. Romalılar

⁷⁷⁵ Tit-Lio, 36, fasıl: 15.

⁷⁷⁶ Kezalif, 37, fasıl: U

⁷⁷⁷ Kezalik.

⁷⁷⁸ Kez&lik, 30, fasıl: 16.

⁷⁷⁹ Tit-Lio, fasıl: 19.

⁷⁸⁰ Kezalik, fasıl: 23.

⁷⁸¹ Kezalik, fasıl: 35,

sefinelerinin metaneti ve askerlerinin şecaati ile Sûriye'lilere faik idiler. Lâkin Rodoslular, gemilerinin hafifliği, gemicilik ilminde ve manevralardaki mahâretleriyle Romahlar'ı da, Sûriyeliler'i de geçerlerdi.⁷⁸² Çippion, Antiokus aleyhindeki seferine Hermus muhârebesiyle son vererek Asya'da Toros Dağları'nın beri tarafındaki kısmın terki şartıyla sulha razı oldu. Lâkin Roma'nın iki müttefiki olan Bergama Kralı'yla Rodoslular arasında düşmanlık ortaya çıktı. Bergama Kralı Toros Dağları'nın berisinde kendi hükümetiyle hemhudûd olan memleketleri talep ettiği gibi, Rodoslular da Asya'nın o kısmındaki Yunan şehirlerinin serbestisini istiyor idiler.⁷⁸³ Senato, Çippion'un temsilcisiyle Antiokus'un, Omen (Aumen) in, Rodos'un sefirlerini dinledikten sonra, Asya'da Toros'un beri tarafındaki memleketlerin Omen'e tâbi; Lisya ve Karya sahillerinin de ...Telmisos ve Solis şehirleri müstesna olmak üzere- Rodoshılar'a âid⁷⁸⁴ olmasına karar verdi. Rodos sefirleri bu istisnaya itiraz ettilerse de fayda vermedi. Rodoslular Roma'ya yardım etmekteki ihtiyatsızlıklarını pek geç anladılar. Romalılar da biraz sonra müttefiklerinden şübheye düştüler. Perse ile harb esnasında, Roma Asya'daki şehir ve adalara sefirler göndererek bunların Cumhûr'a (Roma'ya) karşı bağılıklarını takviye etti. O vakit Rodos Pritanis (Prina nis?) 'i, yâni hükümet reîsi olan Mekelizoküs, hemşehrilerini limanda bulunan kırk geminin sefirlerin emrine müheyya edilmesi için teşvik ettiyse de, Rodoslular reddettiler; lâkin Perse'nin tekliflerini reddetmemiş olmakla beraber, alenen Roma aleyhinde bulunmağa cesaret edemediler.⁷⁸⁵ Buna rağmen, Roma bu türlü bî-araflığı ve bilhassa Rodos'un Roma ile Perse arasında aracılık teklifini unutmadı. Perse'nin zapturapta alınmasından sonra Senato muzafferiyetini tebrike gelmiş olan Rodos temsilciler hey'etine: «Sefaretin gereken zamandan geç kalmış ve Yunanistan'ın umûmî menfaati, yâhud Roma'nın faydası için değil, sadece Perse'ye hizmet gayesiyle gelmiş olduğu» cevâbını verdi.⁷⁸⁶ Rodos eşrafı bu cevap üzerine telâş ettiklerinden, Roma ile barışmak için ellerinden geleni yaptılar. Eşraf - Suriye'ye giderken yolları üzerinde ve Rodos'un karşısındaki Levrina (bugünkü Marmaris) şehrine uğramış bulunan- Roma sefirleri S. Deçimius

⁷⁸² Lîvius, 30, fasıl: 29 ve 30. «Robore navium et virtule mU'tum RomanI longe regio praestabant; Rhodiae naves agilitalite etarte gubamatonim ©t scieutia remlgum et erant Rhodiae longe omnimm celerremae tota classe.»

⁷⁸³ Lîvius, fasıl: 53 ve 54.

⁷⁸⁴ Kezalik, fasıl: 56.

⁷⁸⁵ Kezalik, 42, fasıl: 45.

⁷⁸⁶ Tlt-Uo, 45, fasıl: 3.

ile S. Popilius'a Rodos'taki ahvâli görmek üzere oraya gelmelerim rica ettiler. Popilius, muharebe esnasında Perse'ye hizmet etmiş olmalarından dolayı Rodosluların şiddetle ayıpladı. Refiki Deçimius yalnız -milleti iğfal etmiş olan- birkaç fesatçıyı azarlamakla iktifa etti. Rodos senatosu derhâl fiilen veyahut kavlen Roma aleyhinde bulunmuş olanların umûmu hakkında idam kararı verdi. Bunlardan birkaçı sefirlerin gelişi üzerine eşirden çıkmışlardı; bâzıları da intihar ettiler.⁷⁸⁷ Şu suretle Rodos -o vakitten itibaren- ancak lâfzen müstakil kaldı; Roma ile Mitridâd arasındaki muharebelerinde ise Rodos -ancak mecburiyetinden dolayı- Roma'ya sadâkat ve muharebeler esnasında bütün Yunan adalarından yalnız bu ada Mitridâd'a karşı uzun ve kahramanca bir mukavemet göstermiştir. Sezar ile Pompe arasındaki muharebelerde adanın donanmaları kâh biri, kâh diğeri tarafında harb etmekle beraber⁷⁸⁸ her muharebede temeyyüz ettiler.⁷⁸⁹ Farsal muharebesini müteâkib Rodoslular Pompe fırkasına ve sonra - Rodos'ta nâtika-perdâzî (retorik; belagat ilm) tahsil eden Brutus aralarında bulunmakla beraber- kaatillerine kapılarını kapadılar.⁷⁹⁰ Kasius, Rodos'u muhasara ederek bir hıyanetle şehre girdi; Önüne geleni Öldürerek ahâlîden cebir ve tehdîd ile her ne alabilmek mümkün ise cümlesini aldı.⁷⁹¹ İmparator Klod zamanında Rodos, Roma vatandaşlarından bâzılarını çar-mıha gererek astığı için, istiklâlini kaybetti;⁷⁹² lâkin yine o hükümdarın saltanatının son senelerinde tekrar istiklâlini kazandı.⁷⁹³ Nihayet Vespazien zamanında istiklâlini büsbütün kaybederek, Roma'mn bir eyâleti olmak üzere ilân edildi.⁷⁹⁴

Kostantin zamanında, Rodos Anadolu sahilinden bâzı şehirlerin teşkil ettikleri federasyona ve daha sonraları onbeş piskoposluğu içine alan bir başpiskoposluğa merkez oldu. Bizans târihi Rodos'tan yalnız Ayasof-ya'nın inşâsı münâsebetiyle bahseder. Ayasofya kubbesinde Rodos'ta imâl edilen beyaz ve hafif tuğlalar kullanılmıştır.⁷⁹⁵ Muâviye'nin saltanatında -ki

⁷⁸⁷ Tît-Llo, fasıl: 4.

⁷⁸⁸ Hlritil de beHo Alex, XI.

⁷⁸⁹ Sezar, dç bdlo çivili, 3, 102. Bu fıkra Morslus'da yoktur. Lâkin, Morsius, Lentolus'un bir mektubundan (Eplstol, Cicero, 12, 15) aldığı diğeri bir fıkrayı naklede ki, burada Leontolus Rodos kapılarının kendisine karşı kapanmış olmasından şikâyet eder.

⁷⁹⁰ Orelus Viktor, İn Marco Brüt o.

⁷⁹¹ Apianus, 4, 72 (de belto çivili)

⁷⁹² Diokasus, kitap, 9 (Anno ab urbe condita 97)

⁷⁹³ Kezalik, 806. Tasitus (Taclus) 12, Suetonius, İn vita CtendH, fasıl: 25.

⁷⁹⁴ Sueton'us, İn Vespas., fasıl: 8. Sekstus Bufus, Pavtos Dlakonus, Otrlplus, tn Vespasino.

⁷⁹⁵ Bu fıkra Paulus Silantarius'un gözüne ilişmemiştir; Diez tarafından Türk Bahriye Atlası müellifi onu Rûm müelliflerinden istinsah etmiştir. Diez'in beyânına göre, Ada, Sen Jan Şövalyeleri tarafından Arablar'ın

Kostantin'in saltanatı zamanının onikinci senesine tesadüf eder (653)-Arablar Rodos'u zaptettiler. Büyük heykelin enkazı dokuz-yüz deve yükü olarak götürülmesi de o zamandır. Bizans müverrihi Arab-lar'ın adadan çıktıkları târih hakkında kat'î malûmat vermezler; lâkin ertesi sene donanmalarının Fenike koyunda mağlûp olduğu vakit çıkmış olmaları pek muhtemeldir.⁷⁹⁶ Herhalde elli sene sonra ve İmparator Anastas zamanında Rodos Bizans donanmalarının toplanma mevkii idi. Rûm İmparatorluğu'nun ehl-i Salîb tarafından taksimi hengâmında Rodos -ismi târihte kalmamış olan- bir İtalya prensinin hissesine düşmüştü. 1249'da Rodos Cenevizlilerin eline düştü; İmparator Yuannes Dukas'm şarabdârı Jan Kantakuzen adayı onlardan almak istedi; lâkin -o aralık Mısır'da Sen Lui nezdine gitmekte olan- Ahaiya Prensi Vilharduen, kendi askerini Cenevizlilerdin askerine ilhak etmiş olduğundan, Kantakuzen çekilmeğe mecbur oldu. Lukas bilâhare Protosebast Teodor'u göndererek, o da Cenevizliler'i çıkararak Rodos'u yeniden Bizans hükümetine teslim etti.⁷⁹⁷ Bununla beraber, Bizans İmparatorlarının ada üzerinde hâkimiyetleri şekilde ve zayıf idi. Zîrâ Rodos Valisi olan Kuala asilzadelerinden biri istiklâlini ilân ettiği halde, İmparator bu isyanı yatıştıramadığı gibi, Türk korsanları Sakız, Sisam ile Adalar Denizi'ndeki sair bâzı adalar gibi, bu adayı da istedikleri gibi tahrîb ederlerid.⁷⁹⁸

Sen-Jan Tarikatı üstâd-ı âzami Giliyom Vilare, Rodos'taki karışıklıktan istifâde ederek Türkler'i adadan çıkarmağa ve kendi hesabına ele geçirmeğe

fethinden Önce zapt olunmuştur. Hâlbuki Arablar, adayı Kostantiniyye İmparatorlarından ve Türk korsanlarından almış idiler.

⁷⁹⁶ Teofanes, c. 13, 654.

⁷⁹⁷ Nikefor Gregoras, kitap: 2; Martinlerin Coğrafya Kaamusu'na müracaat.

⁷⁹⁸ Pahimeres, 1, 4, bâb: 29, s. 257. Bunlar Aydın, Saruhan, Karesi, Menteşe beğleri tarafından etrafında dolaşmak üzere gönderilmiş Türk korsanlarından ibaret olduğu halde, Diez Arab sanmıştır. Verto'nun Osman'a icra ettirdiği bu Rodos muhasarası hakkında Gibbons diyor ki: «That pleasing writer bet-rays his ignorance, in supposing that Othman a freeboster of the Bithynlen cauld besiege Rhodes by sea and land» (Bâb: 64, c. 6, s. 314). Bu muhasara, Rodos'un Savuah V. Amede tarafından müdâfaası rivayetine benzer ki, bu Amede'nin hanedanı olan P.E.T.R. harflerini Verto «Fortitudo ejus tenuit Rho-dame» suretinde tefsir etmiştir. Bu tefsir şekline gelince, La-martinier, bunun mekân ve zamana nisbetle hakikat olmayan Verto'nun naklettiğini ayıpladığımız bu hikâyelerle Şiller'in Dragon ile Mücadele unvanlı bir raksh oyununa sermâye olan ve Verto tarafından tafsîlâtıyla nakledilen Dragon efsânesi arasında benzerlik vardır. Sonraları üstâd-ı âzam olan Şövalye Hudaverdi Gozon'nu müdâfaaya mecbur olduğunu Verto'nun zikrettiği ve timsah zannettiği işbu «dragon» büyük bir yılandan başka birşey olmamak gerektir. Rodos'un her vakit sürüngenlerle dolu olduğuna bu hikâye ile de istidlal olunabilir. Şövalye Gozon tarafından öldürülen işbu dragon hikâyesi Köylü Stupaç efsânesi gibi Sen-Jorj'un dragon ile mevhum mücâdelesinin hikâyesinin tekrarından ibarettir ki, bu hayâl de eski bir hurafeye göre Triopas'ın oğlu Furbas'm gayet cesim tir sürüngen ile mücâdelesinden iktibas edilmiştir. Bununla beraber, Rodos adası, her vakit, arazisi üzerinde birçok sürüngenlerin te'sirlerini göstermiş olmasıyla şöhret kazanmıştır.

karar verdi. Biraderi ve halefi olan Folk Dö Vilare bu tasavvuru icra mevkiine koydu; Papa V. Klemen'in ve Güzel Filip'in tasvîbiyle Rum İmparatoru Andronikos'dan adayı talep etti; buna mukabil Türk korsanlarım Rodos'tan çıkarmayı,⁷⁹⁹ her sene İmparator'a üçyüz şövalyeden mürekkep bir fırka muavin asker göndermeyi taahhüd ediyordu. Teklifleri tebliğe me'mûr olan sefirler, bunları Kostantiniyye'de kabul ettiremediklerinden şövalyeler Rodos'u muhasara ve hücum ile zapt ettiler.⁸⁰⁰ Ve dört günden az bir müddet içerisinde bütün memleketi ve Nisiros, Leros, Kalimno, Apiskopi, Simba, Kus gibi civardaki adalara hâkim oldular.⁸⁰¹

Kus veya Lungo -ki meyveleri ve şarablarıyla, Bukrat ve Apel'in doğum yeri olmakla mâruftur- bu adaların en büyüğü idi. Folk Dö Vilare orayı -kare şeklinde dört kule ile çevrili olan- bir kale ile tahkim ettiği gibi halefleri de bu vilâyet ve piskoposluk merkezini mermerden yapılmış şaheser binalarla süslediler.⁸⁰² Kus limanı vaktiyle girişi kolay ve emîn olduğu halde, bugün kum ile dolmuştur; bununla beraber şehirde bulunan Yunan antik paralarından ve -bütün Akdeniz adalarındaki çınarların en güzeli olan- meşhur çınar ağacından dolayı seyyahlar Kus'a rağbet ederler.⁸⁰³ Simba, ilkçağda -en güzel sefineler imâl eden- doğramacılarıyla meşhur olduğu gibi, bugün de -deniz altında⁸⁰⁴ sünger arayan- dalgıçlarıyla mâruftur. Üstâd-ı Âzam -Rodos ile Kus arasında muhâberât vâsıtası olmak üzere- bir işaret kulesi inşâ ettirdi.⁸⁰⁵ Tekrar Türk korsanlarının⁸⁰⁶ hükmü altına düşmüş olan Apis-kopi, Rodos'un fethinden ön sene sonra (1321/722), komandor Jerar Dö Pino'nun kumandası altında, on kadırgalık bir donanma tarafından tekrar zaptedildi. Silâh taşımağa kudreti olan erkeklerin hepsi öldürölüp, ihtiyarlarla kadınlar, çocuklar esîr olarak satıldılar.⁸⁰⁷

⁷⁹⁹ Verto, kitap: 4, Pahımeres'e nazaran, 7, fasıl: 30-31; Bernardos Gldo.

⁸⁰⁰ Verto, 6.

⁸⁰¹ Kezallik (Nisiros, İncir Adası; Leros, Leryus; Kalimno, Kalimnos; Simba, Sömbeki; Kus, tstanköy. Mütercim).

⁸⁰² Kezallk. 461, Amsterdam basımı.

⁸⁰³ Şuvftznl (Şvazvel?) - Gofiyelin Garlb Seyahatleri, c. 1. (Bu çınar ağacı Bu&rat (Hyppokrates) zamanından kalmış olmakla mâruftur ki, birçok tabloları yapılmıştır. Mütercim).

⁸⁰⁴ Kezallk, Verto, Şarka Bir Seyahat Esnasında Topografyaya Dair Müşahedeler, s. 88, müellifi Mammer.

⁸⁰⁵ Verto, «, 462.

⁸⁰⁶ Bunlar, İzmir ve Aydın taraflarındaki Tevaif-i MÜlûk Türkleridir (Mütercim).

⁸⁰⁷ Verto, 1, 5, s. 524. Bu müverrih Osman'ın birçok gemileri bulunduğunu zannederse de, o zarını isbat veyaâhut tefsir edecek hiçbir delil söylemez. Halefi Orhan'ın seksen yelken gemisine mâlik olarak bunlarla Rodos'u muhasara etmiş olduğunu beyân etmesiyle de, yeni bir hatâ daha yapar. Bu donanmanın varlığı- Likaoni ve Firji mntıklarının Orhan tarafından ele-geçirttişi gibi- hayâlidir (Verto, s. 273).

Folk'un halefi ve Rodos'un fâtihi Helion DÖ Vilnöv, şehrin eskimiş olan surlarını tamir ettirmek ve kendi hesabına yaptırdığı bir tabiye ile etrafım çevirttirmekle beraber, bilhassa Rodos'ta ve ona tâbi olan civar adalarda birçok askerî mevkilerin te'sîsi ve eskilerin idâmesiyle meşgul oldu.⁸⁰⁸ On sene sonra, Birinci Haçlılar zamanında Rodos kadırgaları Venedik ve Kıbrıs kadırgalafile birleşerek 1344 Teşrinievvelinin 28'inde İzmir'i, Aydın Beği Umur Beğ*den zaptettiler,⁸⁰⁹ Helion Dö Vil-nÖv'ün halefi ve Dragon şövalyesi Hudâverdi Dö Guzon 1436'da İmroz hizasında bir Türk donanmasını bozdu⁸¹⁰ Rodos'un dış mahallelerini surlarla çevirdi ve kadırgarlimanındaki şeddi denize kadar uzattı.⁸¹¹ Dö Guzon'un «Dragon Şövalyesi» lâkabı, heybetli bir yılanı (ihtimal ki Rodos'un eski isimlerine sebep olan yılanlardan biridir.⁸¹² öldürmesi üzerine verildi ve yılanın cesedi şehrin kapısı üzerine asıldı.⁸¹³ I. Mehmed, İzmir'i Cüneyd'den zaptettiği vakit, bu şehrin^ yalnızında Sen -Jan Tarîkati'ne âid kaleyi de almıştı. Üstâd-ı Âzam Filiber Dö Nayyak bu husus için Padişah nezdine davet edildiğinden, mukabeleten Osmanlı memleketlerinin başka bir yerinde ona muâdil bir müstemleke istedi. I. Mehmed buna razı olarak -Filiber'in 1414'de zaptetmiş olduğu- Alikar-nas (Halikarnas) limanını ona terketti; Filiber bu limanı bir kale gibi sağlamlaştırdı.⁸¹⁴ Alman şövalyesi Piyer Şekkelhold kalenin inşâsı için -tam bir vahşî gibi- Melike Artemis'in kabrinin kalıntılarını işgal etti.⁸¹⁵ 1437'de Üstâd-ı Âzam olan Jan Lastik makamına oturur oturmaz -Mısır Sultânı'nın tecâvüz tasavvurlarına mâni olmak maksadiyle- Rodos'a yeniden kaleler ilâvesiyle meşgul oldu. Mısır Sultânı Rodos ve Kıbrıs adalarının vaktiyle Arablar'ın elinde bulunmuş olmasına istinaden, bu adaları kendi mülkü olmak üzere ilân ederek, bu iddiasını te'yîd için onsekiz kadırgadan mürekkep bir donanma gönderdi. Donanma -şövalyelerin

⁸⁰⁸ Verto, 5, s. 530.

⁸⁰⁹ Verto, Aydın Beği Umur Beğ'in ismini -hemen bütün Avrupa müverrihleri gibi- bozmuşlur: «Morbassan» yazar.

⁸¹⁰ Kezallk. c. 553.

⁸¹¹ Kezallk, a. 560.

⁸¹² blc. Buşkr. (Fenike lisanında: Rod).

⁸¹³ Neoveno bu canavarın başını görmüş olduğunu hikâye ile şöyle tasvir eder: Bir attan daha büyük ve daha arız idi. Ağzı kulaklarına varıyordu; kalın dişleri, büyük gözleri, müdevver yanak çukurları vardı, cildi beyaza mail boz renginde idi. Nu-midya muharebelerinde ele geçirilmiş olan Afrika yılanı Roma mabedinden kaybolduğu gibi, Şövalye Gozon'un galibiyet armağanından da eser kalmamıştır. Rodos'da ikametim esnasında bundan emare bulmak için çok çalıştımsa da, birşey ele geçiremedim.

⁸¹⁴ Dukas'a nazaran 21, s. 60 ve 22, s. 64. Üstâd-ı Âzam, Fetronioni (Kastil-lum Petri) -ki zamanımızda Bodrum

⁸¹⁵ Fontanus.

üzerinde bir kale inşâ etmiş oldukları- küçük Kastelruso adasını⁸¹⁶ zapt ve 1440 Eylül'ünün onbeşinde Rodos adasına hücum etti. Lâkin payitahtı muhasaraya başlayamaksızın çekilmeğe mecbur oldu. Dört sene sonra, yâni 1444 Ağustos'unda bir Mısır ordusu Rodos'a çıkarak, şehri kır ki gün muhasara ettiyse de zaptedemedi.

Kostantiniyye'nin fethinden az bir müddet sonra II. Mehmed, Edirne Sarayında Adalar Denizi hükümetlerinin sefirlerini kabul ettiği sırada Rodos elçilerinin bulunmaması nazar-ı dikkati celbetmişti. Mehmed, Üstâd-ı Âzam'ın vergi vermekten imtina etmesine zâten hiddetlenmiş olduğu cihetle, harb ilân etti. Otuz gemiden mürekkep bir donanma Karya sahillerini, İstanköy ve Rodos adalarını tahrîb etti ve birçok ganimetler ve esîr getirdi. Daha sonra yüzseksen gemi ile Hamza Beğ Adalar Denizi'nde görüldü. Hamza Beğ -Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında bahsetmiş olduğumuz veçhile- Midilli ve Sakız adalarına tecâvüzlerde bulunduktan sonra, İstanköy'deki Raherya kalesini⁸¹⁷ yirmiiki gün muhasara etti; lâkin kaleyi alamadığından Simya üzerine gitmeğe ve oradan da dönmeğe mecbur oldu. Ondan sonra -İstanköy gibi Sen-Jan Şöval-yeleri'ne âit bulunan- Rodos, Lerios, Kalamus, Nisiros adalarını tahrîbe gitti. Osmanlılar Rodos adasına Arhancelos karyesi civarına çıktılar.⁸¹⁸ Lâkin akınlarının neticesi delikanlılar ile genç kızları kaldırarak esâret- denilmektedir- ancak Pâdişâhın müsaadesi üzerine inşâ ettirmiştir. Vertoya nazaran, 7, Üstâd evvelce orada bulunan Tatar askerini çıkarmıştır.

le götürmekten ibaret kaldı. Üstâd-ı Âzam Jak Dö Milli o vakit Memlûk-ler, Türkler, Venedikliler ile muharebede ve kırkiki kadırgadan mürekkep Venedik Donanması Rodos limanının muhasarasında bulunduğundan, Mehmed ile müzâkerelere girişti. Mehmed evvelâ, Rum piskoposu Demetrius Numfilatus'un Komandor Sakona için istediği yol tezkirelerini îtâyâ muvafakat etmedi;⁸¹⁹ lâkin bilâhare Trabzon'un fethini tasvir ettiğinden tezkireleri verdi. Bunlar vâsıl olunca Üstâd-ı Âzam Raymon Ja-kosta, Vilfranş komandom Marşa! Giyom'un Rodoslu iki Rûm ile birlikte Kostantiniyye'ye gönderilmesinde acele etti. Giyom, 1461'de Şövalyeler ile Türkler arasındaki ilk mütârekeyi akdetmiştir. Mehmed bunu iki sene için imza

⁸¹⁶ Verto, 6, 2, s. 88.

⁸¹⁷ Kezallk. Verto, Dukas'ın yazdığı fıkrayı bilmediğinden, bu kaleyi «Landi-makio diye isimlendirir. 2, s. 118.

⁸¹⁸ Verto, 2, s. 119.

⁸¹⁹ Verto, 2, s. 127.

ederek, vergi talebinden vazgeçti.⁸²⁰

Pâdişâhın devam etmekte olan muharebeleri sulhu dört sene daha uzattı. Lâkin 1467'de otuz Türk kadırgasından Rodos'a birçok asker çıkararak Lindos, Herakle, Drianda, Katoda kaleleriyle Arhancelon ve Noburg kariyelerini tahrib etti.⁸²¹ Zahirde Rodos'a karşı hazırlanmış olan yeni bir Türk donanması gelerek, adaya dehşet verdi; lâkin Pâdişâh'ın böyle bir rivayet yayılmasından maksadı Ağrıboz seferinin gizli tutulması maksadına matuf olduğundan, ada, Osmanlılar'ın Venedikliler ile muharebeleri esnasında geçici bir sükûna nail oldu. Bununla beraber, Venedik ile aktedilen sulhden sonra Osmanlı donanmaları işsiz kalınca, Piyer Dö Bu-son bu atâletin uzun müddet sürmeyeceğini tahmin ederek, bir hücum ihtimâline karşı hazırlanmayı düşündü. Son Üstâd-ı Âzam Jan Dö Ris-nö'nün vefatından az bir müddet evvel, Piyer Dö Buson -henüz Overni başrâhibi iken- masraflarını bizzat karşılayarak deniz tarafında, Limo-nia'ya doğru iki ve Sent Margrit civarında da bir kale inşâ ettirmişti.⁸²² Piyer Dö Buson, bütün kilise baş-duâhanlarına mektuplar⁸²³ göndererek, tarîkatin bütün şövalyelerini Hıristiyanlığın bîr merkezi olan Rodos'un müdâfaasına iştirake davet etti. Mehmed, Üstâd-ı Âzam nezdine -Oğlu Karaman Vâlisi Cem tarafından sefir resmî unvânıyla- bir casus gönderdi. Bu sefir Rum'dan dönme Demetrius Sufyân idi. Her sene vergi verilmek şartıyla sulh teklif etmeğe geliyordu. Üstâd, bu teklifin -donanmanın tamâmiyle hazırlanmasına kadar vakit kazanmak için- bir desiseden başka birşey olmadığını Kostantiniyye'deki me'mûrları vâsıtasıyla haber almış olduğundan, hiyleye aldanmış gibi göründü. Dö Buson, Avrupa'dan Rodos'u muhafaza için koşup gelen şövalyelerin serbestçe geçmesini te'mîn maksadıyla, Pâdişâh'ın vergi talebinden vazgeçmesini, yâhud kendisine - Papa ile Hıristiyan hükümdarlarının müsâadesini almak için- hiç olmazsa üç ay müsâade etmesini istedi. Demetrius Sofyan ikinci defa olarak Rodos'a geldi ve Pâdişâh'ın istediği «vergi» nâmının -ta-rîkatin haysiyetini kırmamak için- «senelik hediye»ye çevrilmesi teklifini tebliğ etti. Üstâd-ı Âzam, teklifin reddinde ısrar gösterdi. Bununla beraber yeniden bir ahidnâme akdedildi ve gelen bir ikinci Türk elçisi tarafından imzalanarak, bununla ticâret

⁸²⁰ Kezalüt, s. 131.

⁸²¹ Kezalik, 7, 2, s. 141.

⁸²² Verto, 7, 2, S. 154.

⁸²³ KezaUk, s. 160. Verto bu mektupları aynen nakleder.

serbestisi te'mîn olundu (1479).⁸²⁴

Piyer Dö Buson imza ettiği şu mütârekeye îtimâd etmediğinden, Mısır Sultânı ve Tunus Beği ile ale'l-acele sulh akdetti. Tunus Beği ihtiyâç hâlinde Tunus payitahtı limanından otuz bin minut (?) buğday çıkarılması için müsâade göstereceğine sarîhen muvafakat ediyordu (27 Teşrinievvel).⁸²⁵

Tarikatın umûmî meclisi toplanarak -yakında zuhur edeceğini herkesin hissettiği- harb esnasında hazîne ile askerî kuvvetlerin yüksek idâresinin yalnız Üstâd'ın elinde bulunmasına karar verildi. Dö Buson, Rodos Hastahâne Müdüri'ni,⁸²⁶ amiralini, kaçıları, hazinedarını kendisine muavin olarak seçti. Büyük biraderi olan Monteyi Vikontu Antuan Dö Buson'u başkumandan tâ'yîn ederek, süvari askeri kumandanlığını da Brandenburg Baş-duâhânı Rudolf Dö Valenburg'a verdi. Şehir haricindeki evleri, ağaçları yıktırdı; Sent-Aantuan ve Sent-Mari Dö Fileremus Kiliseleri'ni büsbütün kaldırttı. Mehmed, bu hazırlıklardan haberdâr olarak, donanmasının tamâmiyle teçhizini beklemeksizin, 1479 Kânunievvel'inin dördünde -adanın durumunu keşfetmek maksadıyla- bir donanma ile Mesîh Paşa'yı Rodos'a gönderdi.⁸²⁷ Osmanlı amirali, Fano kalesi önünde demirleyerek Rodos'un köylerine birkaç sipâhî müfrezesi gönderdi; lâkin Brandenburg Duahanı bunları gemilerine dönmeğe mecbur etti. Mesîh Paşa Rodos'tan püskürtüldüğünden -yine tarîkate âit olan- Tilo adasına hücum ve kalenin zaptına teşebbüs etti. Lâkin bu tasavvurunu da icra edemediğinden, Fenika (eski Fiskus) limanına giderek bahar mevsiminde büyük Osmanlı donanmasının gelişini bekledi. Bu donanma yüzaltmış gemiden mürekkep olarak 1480 Ni-sanı'nda Çanakkale Boğazı'ndan çıktı,⁸²⁸ Rodos sahilinden geçerek Fenika limanına doğru gitti; orada kara askerini alarak 1480 Mayıs'ın 23'-ünde tekrar ada Önünde zuhur etti.

Sen-Jan Şövalyelerine karşı bu teşebbüs Mehmed'e, üç mühtedî tarafından telkin edilmişti: Bunların herbîri Pâdişâhla Rodos istihkâmının bir plânını

⁸²⁴ Verto, 7, 2, s. 160-165.

⁸²⁵ Verto, s. 167.

⁸²⁶ Tarikatın unvanlarından Wrt (Mütercim).

⁸²⁷ Mesîh Paşa, Gedik Ahmed Paşa'nın vezîr-i âzamlık makamına oturtulmasında, onun halefi olarak donanma amiralliğine (kapudan-paşalık'a) tâ'yîn olundu. Avrupa müverrihleri bu zâtı bâzan Sismondi gibi «Mesithes» ve bâzan Verto gibi «Mi-sach» tesmiye eder. Birinci isim Mesîh Paşa'dan bozulmuş olduğuna şüphe yoktur. İkincisi Mihâl-oğlu'ndan alınmadır; ihtimâl ki Verto ile diğer bâzı müverrihleri Mesîh Paşa'yı Pale-olog hanedanından bir mühtedîdir zannına götüren, bu tahriftir. Lâkin bu müverrihler ne Osmanlı müverrihlerinin, ne de -Mesîh Paşa'nın daha sonra sayılarına dâhil olduğu- vezîr-i âzamlar tercüme-i hallerinin hiçbirinin şehâdetiyle istidlal etmiyorlar.

⁸²⁸ Osmanlı müverrihlerine nazaran yalnız altmış kadırga.

takdim ettiler. Her üçü de bilâhare sefilâne bir ölümle hiyanetlerinin cezasını görmüşlerdir. Bu mühtedîler -Rodos'un Rum asîl-zâdegânından olup kaybettiği servetini dinini (Hıristiyanlığı) terk ederek tekrar kazanacağını ümîd etmiş olan- Antuan Meligalo ile -Ağrı-boz'da doğmuş, Cem tarafından Üstâd-ı Âzam'a gönderilmiş, sihir ile ulûm-ı hafiyeye'de şöhret buhnuş olan- Demitrius Sofyan ve -herkes tarafından «Usta Jorj»⁸²⁹ ismi verilen- riyaziye ilimleri ve topçulukta geniş mâlâmât sahibi bir Alman idi. Bu Alman evvelâ Rodos'ta bulunmuş, sonra Kostantiniyye'ye gelerek Pâdişâh'ın iltifatına mazhar olmuştu. Şu üç mühtedi Rodos'un fethinde lüzum ve suhulet olduğunu Me-sîh Paşa'ya ısrarla söylediklerinden, Mesih Paşa bunları Pâdişah'a takdim etti. Üçü de şehrin istihkâmlarına âit plânlarını ve muhasara hakkındaki tasavvurlarını arz ettiler. Usta Jorj'un tertibatı diğerlerine üstün görüldüğünden, hücum buna göre hazırlandı. Bu muhasarayı doğru nakledebilmek için 1803'de, târih elimde olarak mevkii kule kule ve istihkâm istihkâm dolaşmış olduğum cihetle, mevkiin topoğrafisinin muayyen surette tarifi, Verto ile Gofiyeye'nin düşmüş oldukları hatâların tashihine medar olur ümidindeyim.

Rodos adasının kuzey ucunu teşkil eden burun üzerinde, yine o isimle müsemmâ olan payitahtı (Rodos şehri) vardır. Denize doğru uzanmış ve uçlarında bir kavis gibi bükülerek birbirine yaklaşmış olan iki dil ise emîn, vâsi', derin bir liman teşkil eder. Bunun içinde bir sed yapılarak sandallara mahsûs havuz ile gemilerin girdiği iskele yekdiğerinden ayrılmıştır. Limana giren gemilerin solunda kalan dil, şehir istihkâmlarının dışında olup, bütün uzunluğunca yel değirmenleri inşâ edilmiş ve nihâyetinde «Melekler Kulesi» denilen kule ile muhafaza olunmuştur. Diğer taraftaki dil üzerinde dahî, bir ucundan bir ucuna kadar hep yel değirmenleri bulunur. Kavisin -Melekler Kulesi'ne yakın olan- ucu şehrin surları içinde kalır. Rodos kulelerinin en meşhur ve en mühimmi olup evvelâ Arablar tarafından tahkim edilmiş, sonra Üstâd-ı Âzam Jakosta zamanında Sen Nikola'ya izafe edilmiş olan kule dahî, yine o kavisin ucu üzerindedir. Bu kule zamanımızda (Hammer zamanında Türklerce «Arab Kulesi», Hıristiyanlarca «Sen Nikola Kulesi» diye adlandırılmaktadır. Dâ-hilen büyük limanı teşkil eden o iki dilin hâricinde, sahil kıvrılarak bir kavis yapar ve limana giren gemilerin sol tarafında kumla

⁸²⁹ Verto'ya göre, Jorj'un aile ismi «Frapan» idi. Almanca olmayan bu isim Macarların «Frangipan» isminden murahham olabilir (bâzi heceleri düşürülmek suretiyle meydana getirilmiş olabilir). Fakat o hâlde Jorj Alman değil, Macar olmak lâzım gelirdi.

dolu bir kavis, sağ tarafında da -«Kadırga Limanı» denilen ve bir cihetinden bir kule,⁸³⁰ diğer cihetinden Sent-Alm kalesiyle mahfuz olan- bir liman teşkil eder. Büyük limanın içinde kalan uçta ve hemen deniz kenarında şehrin iki kat surları görülür; Kadırga Limanı'nın nihâyetinde bir mahalle vardır ki, şimdi Vâlî Konağı orada ve surların hâricinde bulunur, işbu birinci muhasarada -müdâfaası yedi lisana mensup⁸³¹ şövalyelere tevdi edilmiş olan- yedi tabiye ile şehrin kayıplarından (kapılarından olsa gerektir. Hazırlayan) bahsedilmemiş olduğu için, bunları saymaktan sarf-ı nazar edeceğiz; zâten bunların mevkiî ikinci muhasara târihinde olduğundan, buraya sayılması zâid olur. Ağaçlılık, manzarası latif, bir tepe üzerinde ve şehrin yarım mil kuzeyinde bulunan Fileremus Kilise-si'nden daha önce bahsetmiştik. Evvelce kilisenin nâmıyla anılan o tepe bugün «Sünbüllü» adıyla anılır.⁸³²

Şehrin bir mil batısında, denize yakın bir yerde Sent Etienne Dağı bulunur. Mesîh Paşa donanması oraya yanaştı, muhafız askerlerin şiddetli müdâfaalarına rağmen ordu ile topların çıkartılması işlerini icra etti. Osmanlı askeri derhâl o dağın üzerinde ve eteklerinde mevki tuttu. İki gün sonra Türk kumandanı -evvelce orada bulunup da yıkılmış olan- Sent-Antuan Kilisesi'nin yerinde Sen-Nikola Kulesi'ne karşı üç büyük toptan mürekkep bir batarya tabiye etti. Toplara, üç mühtedîden o vakit hayatta bulunan Usta Jorj kumanda ediyordu. Meligalo ayağında zuhur eden bir hastalıktan denizde ve ikincisi Demetrius Sofyan daha muhasaranın ilk günleri Rodos önünde vuku bulan bir çarpışmada telef olmuştu. Usta Jorj'a gelince, onu da şehirde âdilâne bir ceza bekliyordu. Jorj fiiline nadim bir mülteci gibi görünerek surların Önüne gelip kapının açılmasını rica etti, Üstâd-ı Âzam'ın huzuruna götürülerek orada, dinini değiştirmiş ise de, sonra hareketinden samimî nadim olduğunu beyân etti. Lâkin muhâsırların kuvveti ve galebeyi imkânsız kılan topları hakkında pek çok tafsilât vererek

⁸³⁰ «Büyük limana harb sefineleri, küçüğüne kadırgalar girer. Büyük limanın iki müntehâsımın yanlarında Sen-Jan ve Sen-Mi-şel kuleleri vardır; Sen-Nikola ve Sent-Elm tabiyeleri ikincisini müdâfaa eder» (Topographische Ansichten, s. 65). Verto'-ya nazaran Sen-Jan kulesi dilin ucunda, Sen-Nikola tabiyesi muntikanın dışında imiş. Lâkin Sen-Nikola, Sen-Mişel kulesinin karşısında büyük limanın müntehâsımında kâin olduğundan Sen-Jan kulesinin mutlaka kadırga limanının dâhilinde ve yel-değirmenleri hizasında Sent-Elm İstihkâmlarının karşısında olması icâb ederdi.

⁸³¹ Rodos tarlfcâtında Her milletten şövalyelerin hepsine birden tlısan»

⁸³² 1201/1787 senesinde Rodos hükümet-i ser*İyyesinde bulunmuş olan Ma-raş'ın Sürabül-zâde hanedanından meşhur nazım Tuhfe sahibi Vehbî su getirmek suretiyle o mevkiî bir mesire hâline getirmiş olduğundan ona nisbet olunur. Arazîsinin yapısından dolayı adanın suları pek iyi değildir, nisbeten İyisi «Sünfoül Suyu»dur. Mütercim.

Türkler'in adedini yüzbine çıkarması ve herbiri onsekiz kadem uzunluğunda olan dokuz-on parmak çapında gülleler atan uzun topları müthiş bir surette tasvir etmesi üzerine, şübheyi davet etti.⁸³³ Üstâd-ı Âzam, mülteciyi - kendisini hiçbir an nazardan kaybetmemekle mükellef- altı askerin muhafazasına vererek tabiyeler üzerinde bizzat seçtiği bir bataryanın kumandasına memur etti. Türkler o vakte kadar Sen-Nikola Kulesi üzerine üçyüzden ziyâde gülle atmış ve kulenin kara tarafını bir enkaz yığını hâline koymuşlardı. Lâkin Üstâd, gediği yeni bir hendek ve ahşâb bir tabiye ile kapatarak müdâfaasını -İtalyan lisanından- Komandor Karet'e verdi. Sen-Nikola Kulesi'nden Sen-Piyer Kulesi'ne giden surun kenarına ve şehrin aşağı kısmına birkaç süvari bölüğü himayesinde piyade neferleri gönderdiği gibi denizin unvanı verilirdi. Meselâ «Fransız lisanı», Fransız şövalyeleri» demektir. Mütercim.

-Türklerin geçebilmeleri mümkün olan- sığ kısmına dikenli tahtalar koydurdu. Türkler Sent-Etienne limanından getirmiş oldukları sandallarla kuleye hücumlarında yediyüz kişi kaybederek ric'at ettiler. Üstâd, düşmana karşı kazanılan şu muvaffakiyetten dolayı -Sent-Mari Dö Filere-mus'un mucize gösteren tasviri konulmuş olan- kilisede niyazda bulundu. Ertesi gün Mesîh Paşa hareket tarzını değiştirdi ve deniz tarafından hücumu terkederek, kara tarafından taarruza başladı. Sekiz büyük top ile Yahudi mahallesinde gedik açtı. Dokuzuncu bir top da şeddin mün-tehâsından dil üzerindeki yel değirmenlerine çevirildi. Dö Buson, derhâl Yahudi mahallesi tamamen hak ile yeksan edilerek enkazıyla, içeride ikincir bir sur inşâsını ve bunun da hendek ile çevrilmesini emretti. Şövalyelerle köylüler, tacirlerle esnaf, kadınlarla çocuklar bu yeni suru inşâ için gayrette yarıştıkları esnada, Türk topları haricî surları öyle bir gürültü ile yıkıyorlardı ki, topların sadâsı Rodos'un yüz mil batısındaki tstan-köy'den ve yüz mil doğusundaki Kastel Ruso'dan işitildi.

Türkler'in şehir içine attıkları kumbaralar ahâlîye az hasar verdi: Kadınlarla

⁸³³ Verto, Rodos'un tarifinde Braydenbah ile Kaorsen'in metninden istediği gibi sapmalar yapmıştır. Braydenbah «Classen cam, quam dbdmus machinas se decim devixisse» dediği hâlde, Verço toplan mahallinde dökrüerek «Adaya gelişinden beri oniki top döktürdü» diyor. Hâlbuki az bir müddet zarfında bunu yapmak pek müşkil idi. Braydenbah, daha sonra «Glo-bos saxeos rotunditatis palmorum novem plerosgue undecim torquent» dediği hâlde, Verto, dokuzdan onbir palme kadar olan miktarı iki üç kadem muhitinde yaparak «iki yahut üç kadem muhitinde gülleler atan» diyor; çünkü dokuzdan on palme kadarı, kendisi mübalâğalı addedilmiştir. Lâkin bu toplar Kostantiniyye muhasarasında kullanılmış olan gayet büyük top çapındadır ki, Sakızlı Leonar Kostantiniyye muhasara topları hakkında «Lapide quî palmis undecim ex meis ara-bibat ingyro» diyor ki, İşkodra muhasarasında kullanılmış olanlar gibi onikiden on üç kantar ağırlığına kadar gülleler atardı, demektir.

çocuklar bunların nadiren yetişebildiği bir kaleye sığınmışlardı. Diğer taraftan muhafız askerleri dahî kilise ve kale bodrumlarına kaçarak bu kumbaralardan korunuyorlardı. Osmanlılar gemilerden uzattıkları bir köprü ile Sen-Nikola Kulesi üzerine tekrar bir hücum tertîb ettiler. Altı kişinin yanyana geçebilmesine müsâid olacak derecede geniş olan bu köprü, dilin - evvelce Sent-Aantuan Kilisesi'nin bulunduğu- zaviyesinden Sen-Nikola Kulesi'ne kadar uzanıyordu. Türkler gemi de-miriyle karaya bağlanmış bir halatla, köprüyü kulenin altına kadar götürmüşlerdi. İngiliz gemicisi Jervasius Roje, geceleyin denize atılarak halatı kesti, köprü bağlantısız kaldığından denize açıldı, lâkin Türkler sandallarla çekerek tekrar şedde bağladılar. 1480 senesi Hazîran ayının on-dokuzunda, fırtınalı bir gecede, Sen-Nikola Kulesine hücum başladı.⁸³⁴ İki taraftan şiddetli bir top ateşi açıldı. Gemilerden yapılan köprü ayrıldı.⁸³⁵ Muhâsırların büyük kısmıyla dört tane top şalopesi denize battı. Karaya çıkmak için kullanılan sandalların ekserisi yandı. Muharebe gece yarısından sabahın onuna kadar kanlı ve şiddetli bir şekilde devam etti. Türkler nihayet ikibinbeşyüz kişi kaybettikten sonra çekilmeğe mecbur oldular ki, Kastamonu Sancak Beği Süleyman da bunlar arasında idi.⁸³⁶

Mesîh Paşa, hücumunda ric'ate mecbur olması üzerine hep toplarını bir noktaya topladı. Bu muazzam kuvvet kamilen, şehrin Sen-Nikola Kulesi'ne civar olan kısmına, yâni İtalyanlar'ın buldukları istihkâmlarla Yahudi mahallesine yöneltildi. Üçbinbeşyüz gülle az vakit içinde büyük gedikler açtı. Rodoslular bu toplara mukabil, uzaklara kadar gayet büyük taşlar atar makine kullandılar. Bu makine, -ki Türkler'in istihkâmlarını tahrîb eder ve istihkâmda çalışanları ezerdi- Sultân Mehmed'in istediği vergiden kinaye olarak, mahsurlar tarafından «Vergi» diye isimlendirilmiştir. Makine, Türkler'in şehir içine attıkları cesîm taş gülleler ile, hendekleri doldurdukları kaya parçalarıyla doldurulurdu. Rodoslular yeraltındaki yollardan gelerek bu kaya parçalarını alırlardı; o surette ki, Türkler hendeklerin her gün nasıl olup da boşaltıldığını bir türlü anlayamazlardı. Piyer Dö Buson umûmî bir hücumu beklediğinden, istihkâmların üzerine kükürt, zift, balmumu ve diğer

⁸³⁴ «Tertio decimo Calendas Julü», yâni 19 Haziran; Verto'nun ilk hücum için gösterdiği veçhile 9 değil. Verto ikinci hücum târihini sarîhen tâyin etmediği ve Braydenbah birincisinin târihini yazmadığı cihetle, 9 Haziran târihi bu hücumun vukuu zamanına ve o zamanın hâdiselerine nazaran hatalı olması muhtemeldir.

⁸³⁵ Osmanlı müverrihleri dahî bu köprüden bahsederler: «Deryadan ana (garb kulesine) varınca köprü yapup» Hacı Kalfa, Târîh-i Esfâr-i Bahriyye, varak 8. Sa'dü'd-dîn.

⁸³⁶ Verto (Vertot)'da «Merla Beğ, Sultân Mehmed'in bir oğlunun dâmâdu; Breydenbah (Breidenbach)'da «viri strenuissimi Turcoçuc dilecti»; yâni: Türklerin mümtaz kumandanlarından biri.

yanıcı maddeler, taştan üstüvaneler, barut ve demir kesikleriyle dolu küçük torbalar naklettirdi ki, bunlar düşman üzerine atılacaktı. Usta Jorj'u getirterek bu korkunç hücum başladığında ne yapılacağı hakkında re'yini sordu. Jorj muhâsırlann istihkâmlarını tahrîb edecek yeni bir mancınık teklif etti. Ancak bu makinenin sadmeleri Türk bataryalarını tahrîb edecek yerde, şehrin surlarına dokunduğundan Jorj'un düşman ile müttelik olduğu hakkındaki şüphe arttı; işkenceye konulması üzerine îtirâf ederek şüphe tamâmiyle kat'-iyyet kazandı. Jorj belki bu ikinci hıyanet hususunda zemmedilemez ise de, başı kesilerek birinci hıyanetinin gerektirdiği cezayı buldu. Diğer bir mültecinin dahî hıyanette bulunduğu anlaşılıyor: Bu da daha muhasaranın başlangıcında işkenceye konulunca Mesîh Paşa'nın emriyle Üstâd-ı Âzam'ı zehirlemek tasavvurunda bulunduğunu îtirâf etmiş ve bunun üzerine başı kesilmişti.⁸³⁷

Muhâsırlar ordusunun başkumandanı bütün hücumlarının neticesiz kaldığını görünce, şehrin teslimini sağlamak için müzâkere yoluna teşebbüs ederek, bunun için Üstâd-ı Âzam'a bir Rum gönderdi. Lâkin o da hiçbir şey yapamaksızın geri geldi. Mesîh Paşa buna ziyâde hiddet etti; ale'l-husûs ki hiddetinden dolayı şehri teslim suretiyle alıp da askerinin hücum yoluyla zaptettikleri takdirde alacakları büyük ganimeti onlara bırakmamak isterdi. Mamafih umûmî bir hücum emriyle yağmaya müsâade edeceğini vaad etti. «Allah, Allah!» sadâlarıyla yer gök çınılıyordu. Sekiz büyük toptan mürekkep batarya bir gün evvel Yahudî mahallesini o kadar döğdü ki, şehrin o tarafındaki surları tamamen tahrîb edilmiş ve hendek ağzına kadar dolmuş idi.

1480 Temmuzunun 28'inde -ki Osmanlı donanması yine o gün Ot-ranto'ya yanaşmış idi- güneş doğarken, bir havan topu darbesiyle hücum işareti verildi.⁸³⁸ Türkler karşı konulamaz bir cesaretle gedikler üzerine atıldılar. Üçbinbeşyüzü orada müthiş bir muharebeye başladılar. Onların arkasında bulunan kırkbin kişilik bir ordu dahî sür'atle şehrin bütün noktalarına birden hücum etti. Her iki taraf fevkalâde şecaat gösterdi. Muhâsırlar şehir üzerinde -Sa'dü'd-dîn'in tâbiri veçhile- «zencir-den kurtulan arslanlar

⁸³⁷ Verto diyor ki: «Arnavud tevkîf olundu, şerîk-i töhmetini söyledi; -her ikisi mevkî-i cezaya götürülmezden evvel halk tarafından parçalandı.» Lâkin bu rivayet Braydenbah'ın ifâdesine uygun düşmüyor, o diyor ki: «Damnatus perfuga securi percussus internt, alter a quibusdam vix confoditur, unde per-territus at Turcam revertit». Bu da Verto'nun şu muhasara hakkındaki binlerce yanlışlıklarından biridir.

⁸³⁸ Breidenbach'a nazaran 28; Vertot'a nazaran 27; kitap: 7, 2, s. 107.

gibi»⁸³⁹ hücum ettiler; mahsurlar da -Breiden-bach'ın tâbiri veçhile- «dinlerini ve serbestilerini müdâfaa için Maka-beler⁸⁴⁰ gibi» mücâdele ettiler.⁸⁴¹ Mesih Paşa'nın sancağı mazgallar üzerine dikilmiş ve Yahûdî mahallesini örten yirmi kadem⁸⁴² yüksekliğindeki surun iç tarafına dört merdiven kurulmuş idi ki, Mesîh Paşa «yağmaya müsâade edilmediğini ve Rodos hazînelerinin Pâdişah'a âit olduğunu» tabiye üzerinde îlân ettirdi. Bu îlân muhâsırların gayretini birdenbire kırdı. Dışarıda bulunan asker, içeride harbetmekte olanların imdadına gitmekten imtina etti; içeridekiler de, surun kenarında saff-ı harb üzere dizilmiş olan şövalyeler tarafından püskürtüldüler. Osmanlı-lar'ın kurdukları merdivenler bu defa mahsurların işine yaradı. Bunlardan birine bizzat Üstâd-ı Âzam çıktı. Şu suretle mahsurlar eski mevkilerini tekrar elde ettiler. Yeniden bir cenk başlayarak iki saat devam etti. Lâkin Türk askeri her tarafta mağlûp olduğundan sancağıyla beraber birçok telefata bırakarak firar etti. Rodoslular muzafferiyetlerini altından bir haç'ın, ve elinde kalkan ve mızrak olduğu halde şaşa'alı bir surette Hz. Meryem'in ve birçok maiyyeti efradı ile semavî bir şahısın îsâ, Meryem, Yahya sancakları bulunan mahallin üzerinde görünmelerinden dolayı Türkler arasında birdenbire zuhur eden korku ve heyecana hamlet-mişlerdir. Osmanlı müverrihleri ise, ordunun mağlûbiyetine Mesîh Paşa'nın hasisliğinin sebep olduğunu söylemekte müttetikler; lâkin -muhasaranın târihini yazmış olan- Şövalyeler Tarîkati ikinci kaçıları, bu hususta birşey söylemez ki, bu da -şüphesiz- şövalyelerin şerefini ten-kîs etmemek içindir. Son hücumda Türkler gedikler üzerinde ve hendekler içerisinde üçbinbeşyüz maktul bırakmış idiler; bunların hepsi yakıldı. Muhasaranın devam ettiği üç ay zarfında Mesîh Paşa cem'an dokuz bin telefata ve onbeşbin yaralı vermişti. Osmanlı ordusu gemilerine bindiği vakit iki Napoli gemisi gelerek Rodos şehrine imdâd kuvveti ve Papa'nın daha ziyâde yardım edeceği vaadini ulaştırdı. Türk kadırgaları bu gemilerin girmesine müsâade etmemek istediler: Gemilerden birisi epeyce hasar görmüşken yine limana girdi; diğeri bütün düşman kadırgalarının arasından muzafferâne bir yol açtı; kadırgaların kumandanı bu mücâdelede telef oldu.

⁸³⁹ Sa'dü'd-dîn, İstanbul basımı, c. 1, s. 574 (Mütercim).

⁸⁴⁰ «Maka bel e re bu cildin «OndördÜncü Kitap, 62 No.lu dipnot»unda îzâb olunmuştu. Mütercim.

⁸⁴¹ «Nec aliter pro fide catholica et republca christianorum pugnare, quam ol im gloriosi Machabaei pro cultu dlvnp et Hebrâerum libertate praeliati stnt.» (Metnin kaynağı).

⁸⁴² Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, varak: 64, Âli, 35. Bâb, İdrîs, varajc: 172. K»v-zatü'l-Ebrar'da (varajc: 271), yalnız askerin tamândan bahsedilmiş olup, Paşa'nın hasisliği hiç zikredilmemiştir.

Mesîh Paşa, ordusunun bakiyesiyle Fenika limanına avdet etti; sonra, Halikarnas'da Petronion kalesini muhasara ettiyse de, onda da muvaffak olamıyarak donanmasını Kostantiniyye'ye götürdü. Mehmed, kumandanlarının mağlûbiyetini mûtâd üzere idam veya hapisle cezalandırdığı halde, Mesîh Paşa'yı yalnız «paşa» rütbesinden «Gelibolu Sancak Beği» rütbesine tenzil ile iktifa etti. Mesîh «vüzerâ» yâhud «üç tuğlu paşa»lar listesinden silinmekle bahtiyar kaldığından makamı -o vakte kadar Anadolu ve Rumeli kazaskerliğini şahsında toplamış olan- Mağ-nisa Çelebi'ye verildi. O vakitten beri bu iki me'mûriyet yekdiğerinden tefrik edildi. Molla Muslihü'd-dîn Kastalanî Rumeli Kazaskerliği'ne, Molla Hacı Hasan-zâde dahî Anadolu Kazaskerliği'ne tâyin edildiler. Yine Rodos muhasarası senesi, II. Mehmed'in saltanatı zamanının en meşhur ulemâsından biri olan Molla Hüsrev ile Şeyh Kutbü'd-dîn Attâr-zâde vefat ettiler. Molla Husrev Osmanlı fıkının ana kitaplarından olan IKirerü'l-Ahkâm müellifidir.⁸⁴³ Kutbü'd-dîn de Kostantiniyye muhasarasında Eyyûb'un kabrini keşfetmiş olan Şeyh Ak-Şemsü*d-dîn'in en meşhur til-mizlerinden biridir. 1480 senesi, Osmanlılarca I. Mehmed zamanında te' sis edilmiş olan «nakîbü'l-eşrâf» mansıbının lâğvedilmesiyle de mâruftur.⁸⁴⁴

Mehmed ordusunun felâketinden, askerinin yalnız kendi kumandası altında bulunduğu vakit hiç mağlûp olmaz olduğunu düşünerek, kendini teselli etti ve ordunun Rodos muharebesinde kaybetmiş olduğu itibârı iade etmek istedi. 1481 baharının girişinden itibaren, Pâdişah'ın tuğları -Asya'da bir muharebe alâmeti olarak- Anadolu sahiline dikildi. Mehmed, ittihaz etmiş olduğu kaideye uygun olarak -gideceği hedefi kimseye söylemediği cihetle-, seferin Mısır Sultânı üzerine mi, yoksa Rodos üzerine mi tertîb edildiği meçhul kaldı. Ordu Üsküdar'dan Gekbüze (Gebze)'ye doğru yürüdü; fakat bu iki şehir arasında bulunan Hünkâr Ça-yırı'na gelince -bir zamandan beri sıhhati bozulmuş olan- Pâdişâh durmağa mecbur oldu. Fâtihi, yeni bir muzafferiyetle sıhhatini kazanacağını ümîd etmiş idi; lâkin 1481 Mayıs'ın üçüncü perşembe günü (4 Rebîyülev-vel) saltanatının otuzuncu senesinde ve elliiki yaşında olduğu halde vefat etti. Sultân Mehmed bu suretle son seferinin hangi devlete karşı ter-tîb edildiği hakkında âlemi mütereddid bıraktı. Osmanlı târihinin Meh-med'e -diğer pâdişâhlardan temyiz için-

⁸⁴³ Devfet-i Osmânlyyei*iiiaî Teşkilât ve tdâa^si'ne müracaat, 1, s. 9. (Ham-mer'In Fransızcasında «Dourer-al-Ahkam (les perles de la loi) görülüyorsa da, galiba me'hazı kendisini hataya sevketmiştir. Ma'lûm olduğu üzere kitabın ismi «Dürerü'l-Htikam» ve şerhinin isini «Gurerül-Ahkam» dr. Mütercim.)

⁸⁴⁴ Maurace d'Ohsson, 4, s. 562.

vermiş olduğu «Fâtilh unvanı yalnız Bizans'ı fethettiğı için değil, devletin hududunu her cihetinden genişlettiğı içindir. Bâzı Avrupalı müverrihler Spandojino'ya îtimâd ederek Mehmed'in fütihat ve dehâsı hakkında pek mübalâğa göstermişlerdir. İnsafılı bir tarihçinin vazifesi kendinden önceki tarihçilerin şahadetlerini ölçüp biçerek, onların hatâlarını tashih etmektir.

O müverrihler, Mehmed'in iki imparatorluk, ondört devlet, ikiyüz şehir fethetmiş olduğunu söylerler ve iddialarını yine Mehmed'in dehâ-sıyla isbat etmek için -Spandojino'nun mezar taşında yazılıdır dediğı- şu «Rodos'u almak, İtalya'yı da teshir etmek isterdim» sözlerini yazarlar. Mehmed, vakia iki imparatorluğu, yâni Bizans ve Trabzon imparatorluklarını ve -zaptetmiş olduğu memleketlerin bütün kasaba ve köyleri hesaba dâhil edilirse- ikiyüzden ziyâde şehir zaptetmiştir. Krallıkların adedine gelince: Bunun yarısı fazladır; zîrâ Sırbistan, Bosna, Arna-vudluk devlet addolunduğı gibi, Boğdan, Mora, Karaman, Kastamonu da birer devlet sayılsa bile, yedi'den geri kalan kısmı bulmak için Ağrıboz'u, Kefalonya'yı» Midilli'yi, Limni'yi, İmroz'u, Taşoz'u da devlet hesab etmek lâzım gelir. Spandojino'nun, Mehmed'in mezar taşında bulunduğunu söylediğı kitabe⁸⁴⁵ güven verici olmayan bir delile müstenid ve bir hayâlden ibarettir; Mehmed'in kitâbe-i seng-i mezarında Rodos'a ve İtalya'ya dâir hiçbir kelime yoktur. Bu türbe, Fâtilh'in Kostantiniyye'de inşâ ettirmiş olduğu câmi'in mihrabı arkasındadır; selefleri olan sultânlar, Bursa'da istirahat-güzîndirler.

Târihte bî-terafılık, bâzı müverrihlerin Sultân Mehmed'e isnâd ettikleri birtakım zalimane hareketleri kabule de müsâid değıldir. Meselâ, fakir bir kadının hıyarını kimin yediğini meydana çıkarmak için saray hademesinden ondördünün karnını yardımış olduğu; ordunun, kendisinin atâleti

⁸⁴⁵ Kitabenin sahihi Komidas'ın «İstanbul Topografyası» eserinde mûnderictir. Rodos kaçılar muavini Gillium Kaorsen tarafından II. Mehmed'in vefatı münâsebetiyle Şövalye Tarikatı erkânı huzurunda îrâd olunan nutuk, Fâtilh'in na'sının hakîkaten mezarı içinde bulunmasından şüpheyi mutazamm gibi görünüyor. Kaorsen büsbütün Şarklı bir mecaz kullanarak o sırada vukua gelen arz hareketinin II. Mehmed'in na'sını

çukurdan çukura, (.....) in dibine kadar attığım söyler (1495)

de Eulm şehrinde Jan Rayer ma'rifetiyle basılan Kaorsen'in eseri, Haziran 1481 günü vekâyii). Kaorsen'in aynen sözü şudur: «Arbit ram ur enim tam scelestum, tam fetidum, tam se-vum, cadaver terram inter sua viscera minime continuisse, sed amplissimo hyatu dehiscentem praecordiis apertis ad cen-trum demississe, et in Damnatorum perpetuum Chaos dejecisse, circa enim dies excessus sui frequentes terrae motus editi.» (O zaman Avrupalıların ne kadar taassup hâlinde buldukları anlaşılır. Taassup bir taraftan da -bi'tabî-kesif bir cehalet ile çevrilmişti. Bir na'sı mezardan çıkaracak çukurdan çukura atacak kadar şiddetli arz hareketi vuku bulmuş olsa

İstanbul şehriden asla eser kalmamak iktizâ «derdi! Allaha hamdolsun ki Belde-i Tayyibe'nin binlerce camileri mimâre-lerinde Ezân-i Muhammedi semâları süslemekte olduğu gibi, Hazret-i Fâtilh'in ulvî ruhu her ân, feth eylediğı beldenin bu tertîlât-i rûh-efzâsiyle ravzât-i cennât-i âlfyâtda tâirdir. Mütercim).

hakkındaki şikâyetini ortadan kaldırmak için İren isminde sevdiği bir cariye'nin kendi eliyle başını kestiği; oğlu Şehzade Mustafa'yı -bir paşanın haremine tasallutundan dolayı- zehirlediği; bir hâkimi -emriyle diri diri şişe geçirilen- babasının derisi üzerine oturttuğu hiçbir suretle kabule şâyân değildir. Şâir birçok rivayetler gibi, bunlar da⁸⁴⁶ efsâne kabilinden addedilmelidir. Bu türlü mübalâğalar târihin ciddiyetine yakışmaz; târih, MehmedMn mezâlîmi, ayıplanacak ihtirasları, dehâsı, te'sisâtı hakkında bî- tarafâne bir hüküm vermelidir. Saltanatının ilk vakası olan kardeş katli, vazifelerine sâdik kalmış olan asker'in katliâmı, Trabzon İmparatoru, Bosna Kralı, Midilli ve Atina Beğleri hanedanlarının idamı --başka bir ilâveye lüzum bırakmaksızın- aleyhinde oldukça yüksek bir surette lâzım geleni söylemektedirler. Zaptettiği şehirlerde asîlsâdelerin kadınlarından en güzidelerinin hareme atılarak pâ-y-mâl edilmesi, Yunanistan, Pont, Cenova, Venedik, Sırbistan, Eflâk genç erkeklerine koymuş olduğu beddua edilmeğe şâyân cizye, kötü temayülleri kâfi derecede isbat eder. Arzularına mukavemet, idam ile ceza görürdü. Kostantiniye'nin fethinden sonra idam edilmiş olan Grandük Notaras'm oğluyla Ağrıboz muhasarasında katledilmiş olan Erico'nun cesur kızı ve henüz ondört yaşında iken ihtiras ve intikamının pençesinden kurtulamamış olan Protovestier Franzes'in oğlu bu suretle namus ve dinlerinin kurbanı olarak ortadan kaldırılmışlardır.

Bizanslılarda -Barletius ve Kaorsen gibi- muasır Avrupalı müverrihler, bizzat görerek tarif ettikleri işkodra ve Rodos muhasaralarında kendisinin zalimliğinin her çeşidiyle tavsif ve kötülüklerinde mübalâğa ettikleri gibi,⁸⁴⁷ Spandojino, Civvio, Sansovino gibi diğer bâzı müverrihler de pek ziyâde överek târihî hakikatlerden, evvelkiler kadar uzak" laşmışlardır. Meselâ, Spandojino, Mehmed'in Rum Patriki Skularius tarafından yan-Hıristiyanlığa meyi ettirildiğini, vefatından az evvelki zamanlarında kilisenin mukaddes eşyalarına ziyâde hürmet ettiğini, bunların Önünde mütemediyen kandil

⁸⁴⁶ Spandojino, s. 67 ve 68.

⁸⁴⁷ Kaorsen'in o nutkundan çıkarılmış olan aşağıdaki fıkra Fâtihi aleyhinde mübalâğanın bir misâlidir: «Merito enim trucu-lentissimo mansio haec confusionis aeternae nephandissimo tyranno debetur, qui tot parvulorum animas perdidit, quos ad fidei abnegationem compulit, qui tot sacras virgines deo dicattus divinis obsequiis abdicavit, qui tot nobiles virgines prostituit, qui tot castissimas matronas feodavit, qui tot ado- leseentes juvenes senes decrepitosque trucidavit, qui tot sanc-torum reliquias propravit, qui tot catholica phana devo-taque cenobia, horrido Mahumetae sectae ritu polluit, qui tot sancta matrimonia solvit, qui tot mulieres abortum ob sevi-ciam facere coegit, qui patrimonia absorbit, qui tot prin-cipatusj tot urbes delevit, oppressit, occupavit, qui im-perialem urbem quidem praeclaram Constantinopolim suaem ditionis fecit, ubi quaeque crudelitatis genera, masculorum concubitus, homicidia, sortilegia, superstitiones daemonum at-que invocationes, rapinas, crapulas, obscenitatesque nulla lege, nulla ratione, nulla etiam aequitate exercuit.»

yaktırdığını söyler.⁸⁴⁸ Cívio daha ileri giderek Büyük İskender ile Jul Sezar⁸⁴⁹ târihlerinin kıraatini bilhassa sevdiğini; Yunan, Lâtin, Arab, Arab, Acem, hattâ Keldânî, lisanlarını bildiğini iddia eder. Biz -bütün bu asılsız rivayetler üzerinde durmaksızın- Sultân Mehmed'in hâiz olduğu dehânın, o rivayetten daha be-lîğ delillerini fetihlerinde, devletini genişletmesinde, te'sîs ettiği mekteb-lerde, camilerde, hastahânelerde, ilimler ve san'atları himayesinde, bizzat şiir ve edebiyat ile iştigâlinde görürüz. İdâri kanunları, askerî ıslahatı te'sîsleri, saltanatı zamanına şaşaa veren birçok âlimlerin eserleri ise, mezâlimini unutturmasalar bile, târihte kendisine mümtaz bir mevki te'-mîn ederler.⁸⁵⁰

⁸⁴⁸ Spandjino'nun güya medh için yazdığı bu sözler hayâlden ve bunun hakikati Fâtih'in Rumlar'a adalet ve lütuf la muamelesinden İbarettir.

⁸⁴⁹ Şarklılar Büyük İskender'in târihini ancak bir hikâye yahud destan tarzında bilirler. Jul Sezar'm ise Osmanlı literatüründe ancak ismi bilinir.

⁸⁵⁰ Bu husus Mî. 2'de ele alınacaktır. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/154-179

Fâtih'in Şemâil-nâme'deki tasviri o kadar garibdir ki, ancak tezyîl suretiyle nakleyedik: «Burununun ucu kıvrık idi, yanakları tolgun müdevver, kırmızı ve beyaz ile mülevven idi, sakalı altun telleri gibi kalın idi, bıyığı gül günceleri üzerine konulmuş yaprakları gibi dudaklarını tezyin eyleri di, ağzı tabii olarak kapalı idi, baldırları adaleli, kolları kuvvetli ve etli idi, Neriman (Rüstem'in babasının babası) gibi ata binecek surette bir bünyeye mâlik idi.» Fâtih'in eşkâl-i uzviyyesin-den en ziyâde dikkati çeken burunu olduğu anlaşılır. Üst dudağının üzerine kıvrılır ve Avrupa müverrihlerinin rivayetine göre ağzını hemen hemen örterdi. Osmanlılar kiraz üzerine konulmuş papağan gagasına benzetirlerdi. Kavuşu için babası II. Murad'ın ve büyükbabası I. Mehmed'in kullandıklarından başka bir şekil ittihaz eyledi. Dülbend, yahut muslinin, etrafına sarıldığı külah sırmalı ve yukarılarında müdevver olacak yerde üstüvânî şekil almış ve muhtelif renklerle renklendirilmiştir. O zamandan beri sırmalı külah sarayın hademesine ve diğer adamlarına mahsûs olmuştur.

ONSEKİZİNCİ KİTAP

II. MEHMED DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Sultân Mehmed, Kostantiniyye'yi fethettikten sonra başlıca sekiz kiliseyi câmi'e çevirdi ve sonra yeniden daha dört cami te'sîs etti. Fâtih'in oniki camiinden kubbelerinin yüksekliği ve güzelliğiyle en ziyâde şâyân-ı dikkat olanı -Ayasofya'dan sonra- nâmına mensub olarak şehrin yedi tepesinden biri üzerine yaptırdığı camidir. Fâtih Camii vaktiyle Hava-riyyûn Kilisesi'nin bulunduğu mevkide ve dört/on (?) yüksekliğinde bir satıh üzerindedir. Havalisi dört köşe ve üç tarafı sütunlarla müzeyyen olarak dördüncü cihet, camiin cebhesidir. Büyük kapı mihrabın tam karşısı hizasındadır. Kurşunla kaplı kubbeler granit ve mermer sütunlar üzerine kurulmuştur. Avlunun revakı⁸⁵¹ uzunluğunca mücellâ mermerden bir sofa mevcuttur ki, yalnız kapılarla kesintiye uğramıştır. Ortada kurşun kubbeli bir şadırvan yapılmış ve etrafına yüksek serviler dikilmiştir. Avlunun hâricinde ve demir parmaklıklı pencerelerin üzerinde rengârenk mermer levhalar üzerine gayet güzel yazı ile kabartmalı olarak Fatiha Sûresi hakkedilmiştir. Cümle kapısında ve kebûdî (mavî) bir mermer üzerinde Kostantiniyye'nin fethine dâir olan hâdîs-i şerif kıraat olunur.⁸⁵²

Câmi'in «sahn» adı verilen dış havâlisinde sekiz medrese bina olunmuştur. Bunların herbirinin arkasında talebeye mahsûs hücreler bulunan bir tetümme vardır. Bu binalara bitişik imaretler mevcuttur ki, bunlardan muhtâc olan talebeye ve şâir kişilere günde iki defa yemek verilir. «Dârü's-

⁸⁵¹ Son cemâat mahalli. (Mütercim).

⁸⁵² İstanbul ve Boğaziçi'ne müracaat, 1, s. 393; Evliya ve Grel'o'ya nazaran. Camie girilecek mahalle «harîm» tâbir olunur; camiin bahçesi, binanın hâricinde mihrabın arkasına düşen ma-haldedir. Harîm'de mü'minler, ber-mu'tâd abdest alırlar; bahçe, cami müessesinin türbesini içine alır. «Son hükme intizâr etmek üzere dünyâ seyâhatmdan orada ârâm-güzîndir.» Ha-rîm'den ibâdet mahalli olan camie 'cem' edici) girilir; Cum'a günü. husûsi namaz edâ olunduğu cihetle, mü'minlerin toplandığı gün demektir. İçinde her cum'a, Pâdişâh'a duâ olunan ve diğer camilere mahsûs mescidlerden tefrik etmek Müslümanlar tarafından «Cami» tesmiye edilen binaların dâhili kısımları şunlardır: Mihrâb ki, orada bir Mushaf-i Şerif mahfuz (Mihrabın yan taraflarında rahleler üzerindeki Mushaf-i Şerifler olacaktır. Mütercim) ve etrafında gayet büyük bal mumları konulmuştur. Mahfel, ki müezzinler orada Kamet verirler, Pâdişâha mahsûs Maksure (Hünkâr Mahfili olacaktır. Mütercim), Minber, Minber Mihrâb'a muttasıl olup yüksek iki sancak ile müzeyyendir. Camiin ortasında vaaz kürsüsü bulunur. Her harımda abdest için bir Şadırvan vardır, bahçesinde (ravzasında) caminin banisinin mezarı (Türbe) bulunur.

Hadîs-i şerif «Kostantiniyye elbette ve elbette fetholunacaktır. Onun emîri ne güzel emir ve o asker ne güzel askerdir» meâlin-dedir. İşbu hadîs-i şerif İmâm Süyûtî'nin Câmi'-i Sağır'inde, İmam Ahmed'in Müsned'nden, ve Hâkim'in Müstedrik'inden nakl olunmuştur. Bısr-i Ganevî (R.A.) Fahr-i Alem'e îsâl eder. Feth-i Kostantiniyye, İmâm-zâde Es'ad Efendi, İstanbul basımı, 1285. (Diğer hadîsler, «Aziz-i Mısır'a» ve «İran Şahma» yazılan fetihnamelerin metinlerindedir.)

şifâ» denilen hastahâne, «timârhâne» denilen dârü'l-mecânîn (akıl hastahânesi), seyyahların, yabancıların gecelemesine mahsûs ve «kervan-saray» yâhud «han» adı verilen binalar, nihayet erkek çocukları için mektebler mevcuddur. Kütüphane cami içindedir; bir oda ayrılarak kütüphane yapılmıştır. Osmanlılar'ın İstanbul'da te'sîs ettikleri ilk kütüphane budur. Camii çeviren bu binalardan başka, yine camiiin etrafında, fakat daha uzak bir dâire içinde bir sebilhane, hamamlar, bir kütübhâne, hadîs tedrisine mahsûs bir medrese, bir sofayı hâvi avlu, bir türbe görülür. II. Mehmed'in validesi Alîme Hanım'ın kabri onun yakınındadır.⁸⁵³

Sultân Mehmed, «Fâtih» adı verilen camiden başka, üç cami daha yaptırmıştır: Ebû Eyyûb Ensârî Camii ki, kabri Kostantiniyye muhasarasında pek zamanında keşf olunarak hücum edenlere yeni bir gayret vermiştir; Şeyh-i Âzam Buhârî Camii ki, şehrin yakınında Edirne-Kapı-sı'ndadır (Emîr Buhârî II. Murad ordusunu surların yanına kadar sev-ketmiş idi); Yeniçeriler kışlasındaki Yeniçeriler Camii (Ortacami) (Not: 2). Devletin eski iki payitahtı olan Edirne ve Bursa şehirlerinde I. Meh-med ve II. Murad tarafından inşâ olunan birçok güzel camilere kendisi birşey ilâve etmedi. Ancak sultahlarıyla vezirleri Fâtih'in saltanatında o şehirlerde bâzı âbideler inşâ etmişlerdir ki, burada onları zikretmekli-ğimiz lâzım gelir: Kaasım Paşa, Edirne'de Tunca sahilinde bir cami yaptırmıştır ki, onun adıyla yâd olunur; banisinin türbesi de cami içindedir.⁸⁵⁴ On sene Önce Fâtih'in kızı Ayşe Sultân yine Edirne'de diğeri bir cami bina ettirmişti ki, o da yaptıranın ismiyle anılır. Kaasım Paşa Câmii'nin inşâsından dört sene sonra Dülkadırlı hükümdarı Süleyman'ın kızı ve Fâtih'in halîlesi Sitti Sultân'ın camii ikmâl edilmiştir.⁸⁵⁵ Sultân Mehmed Eski ve Yeni Saray'ı, Atîk Bezazistanı'nıda⁸⁵⁶ yaptırmış ve yukarıda gördüğümüz veçhile İstanbul'un harâb olmuş duvarlarını tamir ettirmişti*.

Şimdi umûmî mâhiyetteki binalardan idare usûlüne geçiyoruz: Şarklılar memleketi bütün bir hâne, yâhud asıl tabiriyle, bir çadır gibi tasavvur ederek, idarenin başlıca şubelerine işaret edilen şu mefhuma uygun isimler verirler. Hükümrânlığın esâsı şer'iat, âdet, hükümdarın husûsî emirleri, yâni kanundur. «Kapı» lâfzından bizzat hükümet anlaşılır. Çünkü en eski zamanlardan beri Şark milletlerinin işleri hükümdarların sarayları

⁸⁵³ Mauracea d'Ohsson, 2, 511. Avrupa müverrihlerinin yazdıkları kitâbe-l seng-i mezar sırf hayâlidir.

⁸⁵⁴ Hacı Kalfa, Rûm-İli, s. 9.

⁸⁵⁵ Kezalik, s. 10.

⁸⁵⁶ Üstü kapalı çarşı.

kapılarında görülegelmiştir.⁸⁵⁷ Kapı, müdâfaasına me'mûr askerle muhafaza olduğu cihetle bu mecaz yalnız hükümete (bâb-ı devlet; bâb-ı hümâyûn) delâlet için kullanılarak, asker için de kullanılmıştır. Ordunun ondördü bulan muhtelif şubelerine "«kapı» denilmiştir.⁸⁵⁸ Bu kelimenin üçüncü bir mecazî mânâsı da umumiyetle devlete yâhud hükümete âit olmayıp özellikle saray ve harem halkını gösterir ki, bâb-ı hükümete, «bâb-ı hümâyûn-î saltanat» ve «bâb-ı devlet» tâbir olduğu halde, saray ve harem için «dârü's-saâde» denilir. Şu suretle hükümet mazhar-ı ikbâl, saray ise «mes'ûd» mânâsını almış oluyor. «Bâb-ı devlet» yâhud «bâb-ı hümâyûn» Önünde asker ikame olunarak muhafazası onlara tevdi olunmuş ve hükümet vezirlere verilmiştir. Bâbü's-saâde'den mes'-ûdiyet-i âsmânîye, yâni saraya, harem dâiresine gidilir. Saray dâhilinde «oda» tâbir olunan mahalde hazîne bulunur. Mâliye idaresine me'mûr olanlar orada toplanır. «Dîvân» en büyük kanun memurlarına mahsustur. Daha geride olan dâireler asıl saray halkına tahsis olunmuştur. Kanun, yâni II. Mehmed'in nizâm-i esasîsi -ki son sadrâzamı olan Karamanlı Mehmed Paşa onunla idareyi tanzim ve devletin teşrifat usûlünü tâyin etmişti- hükümet ile sarayın vazifelerini taksimde «dört» adedini esas ittihaz etmiştir. Bu da çadırın dayandığı dört direktan alınmış olduğu gibi, târihî bir hususiyete, yâni «çâr-yâr», «Dört Halîfe» bulunmasına müsteniddir. Bu taksime göre en önde devletin dört direği bulunur ki, vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancılar'dır. Ondan sonra bîrûn ağalan, sonraki tâbirle kullandıkları silâhlara göre muhtelif asker kumandanları, daha sonra Enderun ağaları, diğer tâbirle saray me'mûrları, nihayet ulemâ ve fukahâ geliyor. Ancak hükümet binasının bu kısımlarını tâyin olunan sıraya göre gözden geçirmezden evvel, II. Mehmed tarafından hükümetine esas ittihaz edilmiş olan ve «Kanunnâme» denilen nizâm-i esâsîyi gözden geçirmek münâsip olur.

Knnun-nâme dört bâb'a, üç husûsî kısma taksim edilmiştir. Birincisi devletin büyük me'mûrlarının mertebelerinden; ikincisi âdetler ve teşrî fâtta, üçüncüsü cürümlere terettüp eden cezalar ile hükümet hizmetlilerine tahsis olunan aidatlardan bahseder. Devlette terakki usûlünün mâhiyetini göstermekte olan birinci babın ehemmiyeti daha ziyâde tafsilât verilmeğe lâyıktır. Bunun tamâmiyle anlaşılması evvelce bâzı bilgilerin alınmasına

⁸⁵⁷ Ksenofon, Cyropfedie.

⁸⁵⁸ La Corastitaton de l'Emp. Otto. (Osmanlı Devleti'nin Teşkilâtı) eserinde n. Mehmet'in Kanun-namesi kısmına müracaat.

ihtiyaç gösterir. Binâenaleyh ileride bahsetmek üzere şimdilik ondan vaz geçerek Kamm-nâme'nin son iki bâbıyla meşgul olacağız. İkinci Bâb'ın en ziyâde şâyân-ı dikkat olan nizâmları bayram merasimine, sofrâ-i hümâyûna, mühr-i sultânî'ye. saltanat merasimi usûlüne aittir. Birincisi Yahudiler'in kamış bayramına ve diğeri Hıristiyanların İyd-i, fashina mukabil olan iki bayram, Osmanlı takviminin en büyük iki dînî günleridir. Sultân Mehmed, «Mâtem-i Hüseyin» ile Nevrûz'u, diğeri tâbirle Acem yılbaşı resmini lâğvederek, o vakte kadar icra olunan meşhur merasimin adedini şu suretle yarıya indirmişti. Lâkin iki bayramı saray tantanalariyle çerçeveleyerek bunlara yeni bir revnak ilâve etmiştir. Bu bayramlar için:

«îrâde-i şahanem budur ki eyyâm-i İyde dîvân odası pişgâ-hindaki meydân-i umûmîye bir taht kurulsun ve râsime-i destbûsî orada icra olunsun; vezirlerim, kadı-askerlerim, defterdarlarım arkamda durmak lâzım gelir. Hâcem vezirlerin, kadı-as-kerlerin önünde kaaim bulunacaktır. Çavuşlar ile maâş-i mahsûsları olsun olmasın sancak beğleri ve müteferrikalar el öpmek resmini ifâ edeceklerdir.» diyor.

Eyyâm-i İyd kanunu (Bayram merasimi hakkındaki kanun) muhtelif derecedeki hükümet me'mûrlarına pâdişâhın elini öpmek şerefine nail olmak müsâadesini vermekte semahat gösterdikleri halde, sofrâ-i şâhâne nizâmı bütün kullan efendileriyle birlikte taam yemek şerefinden istisnasız mahrum ediyor: Bunun için de:

«îrâde-i mahsûsam zât-ı şahanemle birlikde hiç kimsenin tââm itmemesidir. Ecdâd-i izamim mukaddema vezirlerini sofralarına kabul etmişler idi; ben bu âdeti lâğv etdim».⁸⁵⁹

demiştir. Kanunun mühr'e müteallik hükmü, kudret-i âliyye nişanesi demek olan «hâtem-i hümâyûnsun muhafazasını sadrâzama tevdi ediyor:

«Mühr-i hümâyûnum vezîr-i âzamin muhafazasında bulunsun; hazîne açılıp kapanmak iktizâ ederse, dâima onun ve defterdarlarımın huzurunda açılıp kapansun.»⁸⁶⁰

üzerinde Padişahın tuğrası kazılı bulunan müh-i hümâyûn'un tevdi o zamandan beri devletin en büyük mansıbı olan vezâret-i uzmâ'mn tevcih edildiğini gösterir. Hazîne odasının mühürlenmesinden maada ahvalde müh-i hümâyûn kullanılması sadrâzamin pâdişah'a hitaben yazacağı arîzalara tahsîs olunmuştur. Bütün ma'rûzât evvelce vezîr-i âzamin elinden

⁸⁵⁹ Kezalik.

⁸⁶⁰ Kanun nâme-i Mehmed-i Sâni (II. Mehmet'in Kanun-n&mesi) s. 99.

geçeceği ve zât-ı şahaneye arz hakkı vezîr-i azama münhasır bulunduğu cihetle, padişah kendi mühründen ve ecnebi hükümdarları sefirlerinin saygılı bir şekilde ayakta durarak (yâni müsûl-i resmî) takdim ettikleri îtimâdnâmelerdeki mühürlere başkasını görmez. Kulların mühürleri nazar-ı şahaneye lâyük değildir.

II. Mehmed'in kanunlarından en müthiş kardeş öldürmeyi -her padişahın saltanat tahtına zahmetsizce sahip olması için- devletin bir nizâmı halinde emir ve te'yîd etmesidir. Avrupa'nın eski cumhurlarının ve padişahlıklarının târihi siyâseten birader idamına emsal gösteriyor ki, bunlar haleflerinin haklı olarak nefretlerine mazhar olmuştur. Ancak Asya hükümdarlarının asalarını kanlandıran bu türlü cinayetlerin başka yerde emsali yoktur. Acem târihi safhalarında yazılı cinayetlerin en korkunç olanlarından biri hiç şüphesiz ki Dârâ ile elli kardeşinin -doksan yaşındaki babalan Erdeşîr üzerinde îka ettikleri- baba katli cinayeti ve kardeşleri Okevs'in (Okûs?) elli kaatil ile bunların bütün ailelerini idam etmek suretiyle aldığı intikamdır. Keyânîler tarafından gösterilen misâle halefleri olan Sâsânîler de imtisal etmişlerdir. IV. Ferhad babasını, büyük oğlunu, otuz kardeşini işkenceye teslim etmiştir.⁸⁶¹ Romalı müverrih Justinianus, İran'da pederinin ve biraderinin cesedleri üzerinden tahta çıkmak bir nev'i şeref addolunduğunu bu bâbda nazar-ı dikkate arz eder. Ancak İran istibdadı, birader idamını kanun hâline koyup da kanunî bir muamele addetmek derecesine çıkmamış ve bu vahşîlik Osmanlıların siyâsî hukukuna kalmıştı. Mehmed'in Kanun-nâme'si bu bâbda diyor ki:

«Fukahânın ekserisi evlâd ve ahfâd-i ecdadımdan câlis-i taht olacak olanlar âmmenin selâmeti için kardaşlarını öldürebileceklerini beyân etmişlerdir.⁸⁶² Binâenaleyh onlar da böylece hareket etmelidirler.»

Saltanatın kurucusu Osman, amcasını ok ile vurmak suretiyle hanedanın azalarından birini kati için ilk misâli göstermişti; Bâyezîd. kardeş Öldürmek misâlini gösterdi; onu taklîd eden Mehmed-i Sâni bu cinayeti kanunî bir muamele hâline koymak ve husûsî bir kanun hâlinde vaz'et-mekle haleflerini onunla mükellef kılmak istemiştir.⁸⁶³ Lâkin bu korkunç kanun,

⁸⁶¹ Justinianus, 10 ve 42.

⁸⁶² OsnMtafeche Staatverfassung* (Osmanlı Devleti Teşkilatı), 1, s.

⁸⁶³ I. Mehmed ve II. Murad da kardeşlerini telef etmişlerdir. Lâkin onlar bunları silâh elde, isyân-ı alenî hâlinde bulmuş idiler. Hattâ I. Mehmed'in kendisine isnâd olunan cinayetle müt-tehim olduğu pek meşkûkdür. Lâkin II. Mehmed kardeşini henüz memede iken, böyle bir vahşiyâne hareketi ma'zûr gösterecek bir sebep olmadığı halde i'dâm ettirmiştir. Bununla beraber Tâbî-zâde gibi birtakım Osmanlı müverrihleri vardır ki, bu vak'ayı Sultân Mehmed-i Kvvâl'e şeref konusu sayar-1 lar ve Güreşçi unvanını -

mucidinin müstehak olduğu ân kanlı bir kalemle yazmış olduğundan, ile'1- ebed gerek kendi milletinin, gerek şâir medenî milletlerin nazar-ı istihkarına arzedecektir.⁸⁶⁴

Şu suretle katlin esas kaide ittihaz olunduğu görüldükten sonra, Kanun-nâme'nin üçüncü babında aşağıdaki fıkranın okunması taaccübü icâb ettirmez:

«Su-başılarımın alacakları kan bahası kati için üçbin, göz çıkarmak için binbeşyüz, baş yarmak için beşyüz akçedir.»

Kan bahası, Osmanlı adliyesi varidatında birinci derecede bulunur; ondan sonra Hıristiyan hükümetleri tarafından te'diye olunan senelik vergiler gelir ki, yeni vergiler yülkenmesinden ve eskilerin tahsilinden mensatdâr kılmak için, Pâdişâh, işbu vergileri vezîr ve defterdârlarıyla paylaşır: «Ecnebi hükümetleri rikâb-i hümâyûnuma vergi takdîm etdik-lerinde vezîr ve defterdarlarım kendi hisselerini ahzedeceklerdir.⁸⁶⁵

Bu bâb, vezirlerin, beğlerbeğilerin, defterdarların, sancak beğlerinin tahsisatlarının listesini rakam rakam belirttikten sonra, şu madde ile sona eriyor:

«Kızlarımın evlâdı beğlerbeği hizmetlerine tâyîn olunamayıp ancak nemâdâr sancaklara nasb olunacaklardır.»

Sultân Mehmed, bununla, vezirlerle evlendirilmiş sultanların evlâd ve torunları sancak beğliğinden yüksek bir me'mûriyete geçtikleri takdirde devleti tehdîd edebilecek tehlikeler ortaya çıkması ihtimâlinin Önünü -almak istiyordu. Lâkin bu kanun sultanların ancak torunları hakkında tat-bîk olunabilir; çünkü evlâdları doğdukları anda göbekleri bağlanmamak suretiyle ölüme mahkûm edilir. Osmanlılarca hâlâ mer'û olan⁸⁶⁶ işbu yeni doğmuş bebeklerin îdâmı hakkında Kanun-nâme'de birşey denilmemiş olması, bunun çoktan beri âdet hâline gelmiş ve kardeş idamı hakkındaki kanunî maddede zımnen dâhil bulunmuş olduğunu isbât eder. Şu suretle katlin kanuniliği, pâdişâhın yalnız biraderleri için değil,⁸⁶⁷ yeğenleri ve

kardeşleri yay kirşleriyle kati olunmasından kinaye olarak- «Kirişçi» suretinde telâkki ederek, o şerefi artırmak zannında bulunurlar. Tâbî-zâde'nin fıkrası için: Journal Asiatique, c. 5, s. 120.

⁸⁶⁴ Osmanlılar'da kardeş öldürmek kanûn-i aslîsine dâir pek az şöhret bulmuş bir kitap vardır ki unvanı şudur: «Dissertati-onem politicam de Parricidio Osmannidarum, praeside viro proeclarissimo Dno. M. Michael Liebertantz, siles Ampliss. Fa-cult. Phllos, Adjuncto dignissimo, fautore suo honoratissimo, in illustri Academia Witterbergensi publici examinandum sistit Gottlob Btcker, Stolpensis Afisn. A.D. 31 Aug. anni chris-tiani 1664: (Typis Mich. Wendt.)

⁸⁶⁵ Devlet-t Osınâniyye'nin TfeşkU&tj, 1. s. 99,

⁸⁶⁶ Müverrihin zamanında. Bu mes'ele Mütercimim İlâveleri kısmında tetkik edilecektir.

⁸⁶⁷ Mauracea d'Ohsson, 3, 315.

torunları için de te'yîd olunmuştur. Arablar, İslâm Peygam-beri'nden evvel kızlarını doğar doğmaz boğmayı âdet edinmişlerdi; (Haz-ret-i) Muhammed'in insanîyet nazarında en güzel işlerinden biri bu vah-şiyâne âdeti bir Kur'ân âyeti mucibince lağv etmiş olmasıdır. Nasıl tahmin olunabilirdi ki, Peygamberin kanununa tâbi olduğunu ilân eden ve «Emîrû'l-mü'minîn» unvanından başka, «halîfe» unvânıyla de iftihar eyleyen hükümdarlar, katl'i dînî vâsıtalarla caiz hâle getirsinler ve nefret celbeden bu fetvalar açıkça bir masumun katlini men' eden ve fakat en geniş mânâda tefsiri itibariyle hakikatte her türlü katle cevaz veren bir Kur'ân hükmüne müstenid bulunsunlar?.⁸⁶⁸

Devletin Dört Rükünü

Şimdi, Osmanlı teşkilâtı nizâmının muhtelif kısımlarını tafsîlen tah-lîl edeceğiz. Mukaddes «Dört» sayısı⁸⁶⁹ -evvelce beyân ettiğimiz veçhilemerâtib taksiminin esâsını teşkil eder. Çadırın dört direği vardır. Kur'ân mucibince dört melek tahtın medâr-ı istinadıdır. Havanın dört belli başlı noktasında dört rüzgâr hâkimdir. «Âlem-i hayret» hayâtının daimî surette müştereken mevcûd olan en meşhur dört üstadı sûfiyye tarafından «evtâd» (direkler) diye adlandırılmıştır; dört İncil sahibi olduğu gibi, Peygamber'in de dört şâkird-i hikmeti bulunmuştur ki, îslâ-mın ilk dört haiîfesidir. II. Mehmed dahî devletin dört direğini (erkân-ı devlet) bu adede göre te'sîs etmiştir. Onlar da Vezirler, Kazaskerle, Defterdarlar, Nişancılar ki, dîvân'm, başka bir tâbirle «Şûrây-ı Devlet»in direkleri olup «div»lerin faaliyet ve basiretini hâiz olmaları lâzım geleceği için «dîv»⁸⁷⁰ diye isimlendirilirler.

Vezirler: Devletin ilk erkânı vezirler, yâni «hamahlardır,⁸⁷¹ ki genel olarak hükümet işlerinin bütün yükü onların üzerine yüklendiği için böyle

⁸⁶⁸ Müverrih burada «El-fitnetün...» delilini aynen -fakat lâtin harfleriyle- yazar. Ancak şer'an İhtimâl üzerine değil, hattâ niyet Üzerine ceza tertibine imkân olmadığı ve şer'î hükümlerin ma'sûm kam dökülmesine hiç-bir veçhile mesâğ vermediği gibi, Hamm«r»'in beyân ettiği fetvalar dahî malûm değildir. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/180-185

⁸⁶⁹ Bu kudsiyet ve kıyâs müverrihin kendi şahsî görüşünden ibarettir. (Mütercim).

⁸⁷⁰ «Dîv» müfred, «Dîvân» lâfzı bundan gelir ki «dîv»in cemiidir. Ferheng-i Şuûrî'nin, bu kelimenin aslı hakkında verdiği ma'-lûmâta göre bir Acem hükümdarı, içtimâ hâlinde bulunan meclis önünden geçerken yanındakilerden birine «înân dîv anend» demiş ve o günden itibaren vekiller meclisi bu isimle anılmıştır. Dîv, ricâl-i devlet gibi şaire ilka-yı efkâr ettiği için, bir şâirin bütün şiirlerini topladığı mecmuaya da «dîvân» ta'bir olunmuştur. («Dîv» kelimesi Osmanlı lisanında şeytan'a ve masallardaki korkunç hayalî vucudlara verilirse de, farsçada kahraman ve bahâdır mânâsına da geleceği, kat'î delillerden anlaşılıyor. Mütercim).

⁸⁷¹ Daha önce de hatırlatıldığı gibi. «vezîr» lâfzı «muavin» mânâsına alınmak gerekir. Mütercim.

isimlendirilmişlerdir. Eskiden yalnız bir vezir vardı. Sonraları ikiye, üçe çıkararak, II. Mehmed tarafından dörd'e yükseltildi. Bunlar arasında vezîr-i âzam teftişe tâbi olmayanıdır ve yüksek bir selâhiyete sahiptir. Vezîr-i âzam pâdişâhın vekili, idarenin bütün şubelerinin en büyük âmiri, hükümetin merkezi, herşeyin hareketi ona bağlı olan harekete geçirici güçtür. Şark'da her zaman -«Zıllu'llahi fi'l-arz» (Allah'ın yeryüzünde gölgesi) olan hükümdarın kudreti vezîr-i âzam vâsıtasıyla icra olunmuştur. Bu suretledir ki, Şark târihinin en eski zamanları Tûrân'da vezîr-i şehir-i Pirân Vise'yi (?)» İran'da Zerdüş'tün muasırı Câmâsb'ı, Nû-şirevân-i Âdil'in veziri Büzürcmühr'ü,⁸⁷² Fir'avun'un sarayında Yû-sufu, Sûzân'm sarayında Danyal'ı, Süleyman'ın vezîr-i âzami Asafı, meliklere mahsûs bir atâlet ve kapıları herkese karşı örtülü bir şevket içinde bulunan hükümdarların milletler nezdinde vekilleri olmak üzere gösterilirler.⁸⁷³ Bu mühim me'mûriyetin Halifeler zamanında Bermekîler, Selçuklular zamanında Nizâmü'l-mülk'ler, Osmanlı zamanında Çandarlı-lar'da olduğu gibi bir ailede irsen bekası pek nâdirdir. Vezîr-i âzamlık bu son ailede I. Murad'dan II. Mehmed'e kadar ırsî olmuş ve Sultân Mehmed, Halil Paşa'nın îdâmıyle Çandarlılar'm kuvvetini müebbeden imha ederek ondan sonra yalnız başına ve ortak kabul etmeksizin hüküm sürmüştür. Bir sene sonra diğer bir vezîr-i âzam tâyîn ettiği vakit, ona yalnız ordunun kumandasını vermiş ve dîvân'a kendisi riyaset etmiştir. Ke-fö, Karaman, Otranto fâtihi Gedik Ahmed Paşa'nın vezîr-i âzamlığında hâdise-yi mahsûsa bu mansıbın eski imtiyazım iadeye sebep olmuştur: Bir gün, perişan kıyafetli bir Türkmen dîvân odasına girerek, kendi kavmine mahsûs kaba bir telâffuz ile:

- «Devletli hunker kangunuzdür?»⁸⁷⁴ diye suâl etti. Sultân Mehmed bu sözlerden öfkelenmiş ve vezîr-i âzam bu fırsattan istifâde ile bundan sonra şahs-ı mukaddesini şu suretle bilinmemek hakaretine arz etmemek için, dîvânın hükümet işlerini vezirlere bırakmak daha münâsib olacağını arz etmiştir. Mehmed, bu re'yi kabul ettiğinden, o vakitten beri bütün idare vezirlerin ve bilhassa vezîr-i âzamin elinde bulunmuştur. Birbirini takip eden dört gün yâni cumâertesi, pazar, pazarertesi, salı günleri vezîr-i âzam -

⁸⁷² «Mühr-i azam, Hurşid-l âzam» büyü* güneş demektir. tBttzÜrg» (Buzurg» lâfzının diğer bir telâffuz şekli «BüzÜrc»tür. (Mütercim)

⁸⁷³ Hond-zâde Hond-mlr'ln Târlh-l Vüzerft'si, iklytlzden ziyade vüzerânım ter. cüme-t hallerini İhtiva eden, bu nefis eser kollefslyonumdadır.

⁸⁷⁴ Solak-zâde, varak: 64, o sözleri nakleder. «Devletli hünkâr hanglnlzdır?» İfâdesinin kaba bir şekilde telâffuzudur.

vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancılar kendisinden evvel azimet etmekte oldukları halde- saraya giderlerdi. Dîvân odası kapısına ilk varanlar ellerini göğüsleri üzerinde kavuşturmakla beraber kemâl-i dikkatle yenleri içine saklayarak beklerlerdi.⁸⁷⁵ Vezîr-i âzam şûra erkânının teşkil ettiği çifte sırayı selâm verip selâm alarak geçtikten sonra, dîvân*a girer ve onlar da dîvânın önüne ilk gelenler südde-i dîvânı (dîvânın kapısını) en sonra geçmek üzere- ikişer ikişer vezîr-i âzami takip ederlerdi.⁸⁷⁶ Vezîr-i âzam kendine mahsus olan minder üzerine oturarak, vezirlerle kazaskerleri sağ, ^defterdarlarla nişancıları sol tarafa alırdı. Takrîr-i mesâlih'e (yâni, hükümet işlerinin, kabine gündeminin zaptım tutmağa) memur olan tezkireciler vezîr-i âzamin önünde ayak üzerinde ve reis efendi minderin kenarında bulunurdu. «Baş-mâ-beynci» demek olan «kapıcılar kâhyası» ve «mâbeyn müşiri» demek olan «çavuş-başı» dîvân'da hazır olarak, maiyyetlerindeki mâbeynci ve çavuşları da bulundurmakla dîvân'a bir kat daha ihtişam verirlerdi. Çavuş-başı intizamın muhafazasına me'mûr olduğundan «dîvân beği» unvânıyla adlandırılırdı.

Rütbelerine alâmet olmak üzere vezirin üç, beğlerbeğlerinin iki, sancak beğlerinin yalnız birer tuğlan vardır. Bizanslıların «Çok yıllara!» sadâlarının yerine kaaim olan «selâm-ı mübârek-bâd» (Alkış)⁸⁷⁷ vezirlere mahsûs idi. Vezirler altın düğmeli ve sırma şeritli kadife kaftan giyer; kışın bunlara samur kürk kaplanırdı.⁸⁷⁸ Vezirlerin îrâdları fi'l-asıl yüzbin akçeden ibaret idi; sonraları ikiyüzbine çıkarıldı; ancak kendilerine tahsis olunan zeametler de ayrıca bu akçenin beş-altı mislini getirir idi. Vezîr-i âzamlara âit olan on imtiyaz bu me'mûriyetle ale'1-âde vezirlikler arasında nihayetsiz bir mesafe bulunduğunu gösterir. Vezîr-i â zamların imtiyazları şunlardı:

1. Hazîne kapılarını ve dîvân günleri akşamı dîvânı mühürleyen mühr-i hümayûn'un muhafızı olmak;
2. Münâsip gördüğü zaman öğleden sonra «bâb-ı âlî» adı verilen kendi sarayında husûsî bir dîvân toplayabilmek;
3. Hanesinden saraya ve saraydan hanesine her gittikçe refakatinde çavuş-başı ve çavuşlar bulunmak;

⁸⁷⁵ Elleri saklamak Ksenolon zamâriñüa dahî câri idi; 1, 3, 52. Ksenofon ayrıca sunu da ilâve eder: «Zira yenler içinde saklanılmış olan eller hiçbir şeye teşebbüs edemezler.»

⁸⁷⁶ Ali.

⁸⁷⁷ «Allah ömürler vere efendimiz!». Bu Bizanslılar'ın avâmî duâ-sıdır. Yukarıda zikrolunan duâ Pöküvil'in zannettiği gibi Pâ-dişâh'ı selâmlamağa tahsis edilmiş değildir (Yunanistan'ın İh* yası, 2, s. 216); vezirler hakkında dahî kullanılır. Devlet-i Os-mâniyye'nin Teşkilâtı'na, 2, s. 417.

⁸⁷⁸ Ali.

4. Çarşamba günleri kazaskerler ve defterdarlar -saraya gittiklerinde kullandıkları resmî kavukları giymiş buldukları halde- kendisini ziyaret etmek;
5. Pazarertesi günleri dîvân ortasında rikâb-ı hümâyûn me'mûrları tarafından alkışlanmak;;
6. Her cuma günü câmi'e giderken -hepsi resmî külahlarını giyinmiş olmak üzere- çavuşlar, çaşnigîrler ve müteferrikalar alay teşkil etmek;
7. Diğer vezirlere yalnız ayda bir defa giden Yeniçeri Ağası tarafından her hafta ziyaret olunmak;
8. İstanbul kadısı, Yeniçeri Ağası, pazarların en büyük me'mûru demek olan muhtesip, şehir-emîni demek olan subaşı kendisinin refakatinde bulunduğu halde şehri teftiş etmek;
9. Diğer vezirlere pek nâdir ve âdî elbiseleriyle gitmekte olan şeriat me'mûrları ile sancak beğlerinin, sarayda giydikleri kavuk ve libas-lanyle haftada bir ta'zîmâtlarını kabul etmek;
10. Her iki bayramda vezirler, defterdarlar, beğler, ulemâ, ordu kumandanları tarafından resmî surette tebrik edilmek.⁸⁷⁹

Kazaskerler: Devlet ve dîvânın ikinci derecede erkânı kazaskerler, yâni ordu kadılarıdır. Devletin kuruluşundan II. Mehmed saltanatının hitâmına kadar Rumeli ve Anadolu eyâletlerinde ortaya çıkan dâvaların görülüp halledilmesi en son derecede yalnız bir kazaskere verilmişti. Lâkin Sultân Mehmed'in hükümrânlığının son senesinde bu vazife ikiye tak-sîm olunmuştur. Yukarıda gördüğümüz veçhile Mesîh Paşa Rodos muhasarasını müteâkib azledildi; onun mevkii kazasker Mağnisa Çelebisine verilerek, bu zâta Molla Kastalânî halef oldu. Vezîr-i âzam Karamanı Mehmed Paşa -ki Osmanlı'nın yeni kanun mecmuasının büyük kısmı onun zamanında tahzîm olunmuştur- Kastalânî'nin şahsî hasmı olduğu cihetle Pâdişah'a -biri Rumeli dâvalarına, diğeri Anadolu dâvalarına bakmak üzere- iki kazasker tâyini lüzumunu arzetti.⁸⁸⁰ Teklifi kabule nail olarak Hacı Hasan-zâde Kastalânî'ye rakib olmak üzere Rumeli Kazas-kerliğine tâyîn ve ötekine yalnız Anadolu Kazaskerliği tevcih kılındı. Ordu kadılığı me'mûriyetlerinden en yüksek ilmiye hizmeti Pâdişâh ve şehzade muallimliği (hoca) ile şer'î ahkâmı son derecede tefsire selâhi-yetli olan en büyük me'mûr idi, ki «müftîlik» demektir. Sonraları Kanu-

⁸⁷⁹ «Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilât» eserine müracaat, 2, s. 83.

⁸⁸⁰ Solak-zâde, varak: 64, Hacı Kalfanın Taikvimfl't-TevâWî, s. 187.

tî Sultân Süleyman zamanında «iftâ» mansıbı bütün şer'î mansıblarm birincisi olmuştur. Üzerinde şüphe bulunan konularda kendisine müracaat olunup da kadı tarafından kendisiyle amel olunabilir olmak üzere bir karar veren fakîhe, «karan kat'î ve istinafi kaabil olmayan mânâsına» olarak, «müftî» unvanı verilir.⁸⁸¹ Bu müftîlerdir ki, biri hayâtına ilişilmiyeceğine dâir olan vaade rağmen, Bosna Kralı'nın idamına me'zû-niyet veren ve diğeri her pâdişâhın cülusunda kardeşlerinin idamını kanun emri hâline koyan iki meşhur fetvayı II. Mehmed'e îtâ etmişlerdir, ilk müftîlik hizmeti Kostantiniyye'nin fethinden sonra yeni payitahtın kadısı Celâl-zâde Hızır Beğ Çelebî'ye tevcih olundu; daha sonraları Edirne Kadısı Abdülkerîm Efendi'ye ve daha sonra bir medresenin müderrisi Alı el-Arabî'ye verilerek dâimi hâlini iktisap etti. Lâkin müftiler sonraları nail oldukları nüfuza o vakit mâlik olmadıkları gibi, ilmiyye sil-sile-i merâtibinde Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin ve onları takiben muallim-i sultanî (pâdişâh hocalığı) ile İstanbul kadısı'nın henüz muhafaza etmekte oldukları birinci dereceye yükselememiş idiler. Kazasker-ler'in kendilerine ayrılmış olan tahsisat günde beşyüz akçe olmak üzere hesâb edilmiş ise de, aynî olarak verilen zahirelerle bu miktarın on misline baliğ olurdu. İşbu büyük me'mûrlar o zaman dîvân günleri vezirleri takiben huzûr-ı şahaneye girmek hakkım hâiz oldukları gibi, sah ve çarşamba müstesna olmak üzere, hergün öğleden sonra kendi ikametgâhlarında husûsî bîr dîvân toplayarak⁸⁸² kadı ve müderrisleri kabul ederlerdi. Kazaskerlerin herbiri kendi dâirelerinde bulunan kadılık ve müderrisliklerin tevcihâtını icra ederlerdi. Fakat İstanbul, Bursa, Edirne kadılıkları gibi yevmî yüzelli akçe ve kezalik mezkûr şehirler müderrislikleri gibi yevmî yüzelli akçe ve kezalik mezkûr şehirler müderrislikleri gibi günde kırk akçe muhassesâtı (ödenegi, kadrosu) olan kadı ve müderrislikler müstesna tutularak, bunlar bizzat vezîr-i âzam tarafından tev-cîh olunurdu.⁸⁸³

Defterdarlar: Osmanlılar; hükümetin umûr-ı idaresinde kullandıkları istiareyi takip ederek, mâliye nezâretinde defter tutucu c-emek olan defterdarları, devletin üçüncü erkânı addetmişlerdir. Vergi kaydına mahsus

⁸⁸¹ Aslında «kadı» ile müftî» arasında fark İngiltere'de «judge» ile «council» arasındaki fark gibi idi. Avukatlar (Attorneys) Osmanlılar'ca meçhul (eskiden) dür. Bununla beraber işbu (İngiltere'ce) «Atorney» kelimesi Zend-Avesta ile Şâh-nâme'de görülen Atoryân kelimesinden me'huzdur.

⁸⁸² İran'daki fütihat münâsebetiyle Anadolu dâvaları çpğalmasıyla, Anadolu kazaskeri dîvanı iki kısma taksim olundu: Biri eşrafın işlerine, diğeri esnafın işlerine bakardı. Birincisine bizzat kazasker, ikincisine mülâzimlerden biri riyaset ederdi. Bu dîvânlar gün aşırı toplanırlardı (Âlî).

⁸⁸³ Âlî.

olan «defter» kelimesi Rumlar'dan⁸⁸⁴ Acemler'e mi, yoksa Acemler'den Rumlar'a mı geçmiştir, bunun tâyini müşkildir. Zira, Şark müverrihlerine göre -«hazîne»⁸⁸⁵ gibi- «defter» dahî eski Acemler'in te'sîsatın-dan idi. Ancak Husrev'lerin sukutundan sonra Halîfeler'in hükümlerinin zamanında vergi kayıtları için İran'da Fars lisanı, Suriye ve Mısır'da Yunan lisanı kullanılmağa devam edildi; tâ o vakte kadar ki, Halîfe Abdü'l-melik Farsça ve Yunanca yerine Arab lisanını ikaame etti. Selçuklular zamanında -ki defter tutucularının ekserisi Acem idi- Farsça lisanı kabul olundu; nasıl ki Cengiz Hân'ın torunları zamanında Türkler tarafından Uygur lisanı ve Mısır'da Kıbtîler tarafından Kıbtî lisanı kullanılmıştır. II. Keyhusrev ve Gıyâsü'd-dîn zamanında kendi ismine mensup ailenin müessisi olan Karaman en iyi Acem defter-nüvislerini îdâm ettiği zaman, defterleri kısmen Farsça, kısmen Arabça yazdırmak yolunda bir değişiklik ortaya koydu; hâlâ Osmanlılarda bu usûl tatbik olunur.⁸⁸⁶ II. Mehmed saltanatı zamanında yalnız bir defterdar bulundurdu (Sonraları dört olmuştur); buna «Rumeli Defterdarı» denilir ve Anadolu eyâleti için bir muavini bulunurdu. Mâlîye idâresinin bugün için ayrılmış olduğu yüzyirmiyedi oda, yeni ortaya konmuştur. Defterdarlar her salı günleri vezirlerle birlikte huzûr-ı sultanîye kabul olunurlardı; ancak, vezîr-i âzamlar tarafından görülerek, onların kabulüne nail olan ma'-rûzâtı -arz edebilirlerdi.⁸⁸⁷

Nişancılar: Nâm-ı şâhâne (padişah nâmı, ismi) işaretinin kâtibi demek olan nişancılar, Osm anlı lar'ın siyâset binalarının dördüncü rüknünü ikmâl ederlerdi. Esas olarak bunlar devlet müsteşarı ve bu sıfatla dîvân âzasından sayılır idiler. Reîsü'l-küttâb henüz meclise dâhil değildi; bir-çolç zaman sonradır ki reîsü'l-küttâb nişancıya tekaddüm etmiştir. Bu son me'mûriyet, yâni nişancılık, hükümetin umûmî işlerinde hakîkî bir te'sîr sahibi olmayıp, bir mefharet unvanından başka birşey değildir. Eskiden nişancı, işâret-i şahaneyi, yâni tuğra'yı ferman ve berâtların üzerine bizzat vaz'etmeğe mecbur idi; şimdi bu vazife ile mükellef olan, kâtibler-dir. Dîvân-ı hümâyûn'dan çıkan bütün evraka şâmil işbu tuğra konulması hususuna

⁸⁸⁴ Eski metinde, kelimelerin Rumca yazılışları da vardır.

⁸⁸⁵ Eski metinde, kelimelerin Rumca yazılışları da vardır.

⁸⁸⁶ «Kırma», farsçada «Şikeste». Lûtfî'nin Oğuz-nâme'sinde şu fıkra okunur: «Ol eyyama dek memâlk-i Rûm'da hâlâ Bağ-dâd gibi Acem defteri yazılırdı di. Karaman oğlu ol tarafım mahirlerin kati idüp işbu eyyâm-ı şerîfde ma'mûlün-bih olan defteri peyda itirdirdi ki ba'zı ibârât-i lâzime fârisî ile olup ekserisi Türkçe'dür.» Nuhbetü't-Tevârîh'e dahî müracaat. (Bu türlü ibarelerin meşhur misâli: «İn kadar araba derrah tutrakan kırılmış şedde»dir. Lûtfî'nin «ibârât-ı lâzime» dediği, herkesin bilmesi matlûb olmayan sözlerdir. Mütercim).

⁸⁸⁷ Ali.

«tevkî» tâbir olunur. Bu vazîfe Halîfeler zamanında önceleri vezirler tarafından ve sonraları -bu münâsebetle «dîvân-ı tevkî»⁸⁸⁸ adı verilen hey'et-i kalemiyyenin reisi olup vezîr derecesinde bulunan bir me'mûr tarafından îfâ edilirdi. Osmanlı kanununun ilk maddelerine uygun olarak nişancı, reîsü'l-küttâb tarafından tanzim olunan emirler ve berâtları görüp, tashih ve yazılmasını emr etmeğe me'mûr idi. Bugün ise bil'akis, devletin yazışmalarını dikkatli bir şekilde gözden geçirmeğe me'mûr demek olan «mümeyyiz» ile «beğlikçi» ve «reîs» sahhlarını (doğrudur, olur dedikten) çektikten sonra, yalnız tuğra-yı hümayûnu vaz' etmeğe me'mûrdur⁸⁸⁹.

Bîrûn Ağaları: Vezîr-i âzam kapısından (Bâb-ı Âlî) Yeniçeri Ağası kapısına geçiyoruz. Yeniçeri Ağası ile diğer ağalar, yani ordu generalleri -ancak sarayı hümayûn'a mahsus olan- Enderun Ağaları (Ağayân-ı Anderûn) sınıfına mukabil olarak, Bîrûn Ağaları (Ağayân-ı Bîrûn) sınıfını teşkil ederler. Bîrûn Ağaları'nın birincisi Yeniçeri Ağası'dır ki, fi'l-asıl ancak günde beşyüz akçe tahsisatı var idi; lâkin «arpalık»⁸⁹⁰ nâmmdaki husûsî irâd menbâi, senelik maaşını altmışbin akçe artırır. Yeniçeri Ağası, icra kuvvetlerinin reîsi olmak sıfatıyla -istanbul Kadısı ve Rumeli Kazaskeri'nin emri altında bulunduğu gibi- Sadrâzamın da emri altında idi. Bu mansıbdan Rumeli beğlerbeğliğine yâhud kapûdan-paşahğa geçirdi. Fakat idaresi padişahın tam hoşnudluğuna mazhar olamamış ise, Kastamonu sancak beğliğine tâyîn olunurdu. Nasıl ki nazar-ı iltifattan yan-düşmüş olan bir vezîr de Gelibolu sancak beğliğine ve donanma amiralüğine (kapdan paşalık) nasb edilirdi. Yeniçeri ağası umûmî asayîşi ihlâl eden ahvâle dâir ma'rûzâtım doğrudan doğruya vezîr-i azama, hattâ pâdiâsha takdim ederdi; ancak diğer ağalar gibi onun da nakdî ceza almağa hakkı olmayıp, bu selâhiyet zabita me'mûruna mahsûs idi. Yeniçeri zabitlerinin tevcîhâtı Ağâ'nın vazifesi dâhilinde olarak, şu kadar ki, Yeniçeri kâtibi vezîr-i âzam tarafından tâyîn olunur ve Ağâ'nın idaresini teftiş altında bulundurabilmek üzere dâima Yeniçeri Oca-ğ'ına mensup olmayanlardan seçilirdi. II. Mehmed zamanında Yeniçeri-ler'in miktarı, te'sîs olunduklarını müteâkib tâyîn olunan dereceyi geçmemiş idi.⁸⁹¹ Ocağın intizâmı değnek kuvvetiyle te'mîn edilmişti; bütün

⁸⁸⁸ İbnü Haldun, b&b: 34.

⁸⁸⁹ Devle t-i Osmaniyye'nin Teşkilâtı, 2, 113.

⁸⁹⁰ Arpalık, arpa kelimesinden; Pöküvil'in «Yunanistan'ın İhyâsı» kitabında iki defa beyân ettiği gibi Rumca'dan değil. Pöküvil, bu zannına binâen paşalara herşeyi yağma etmek emri verildiği neticesini çıkarıyor!!

⁸⁹¹ Ali.

neferler ve zâbitân bilâ-istisnâ bundan hissedar olurdu. Karaman'a vuku bulan bir seferde, Fâtih, isyan eden alayların zabitlerini umûmen döndürmüştü.⁸⁹² Alelade otuz bin miktarında olan⁸⁹³ Azablar ile Müsellemler'den,⁸⁹⁴ Yayalar'dan, Voynaklar'dan evvelce bahsetmiştik. Bu muhtelif askerlerin zabitlerinin içinde o asır târihinin bahsettiği yalnız Azablar Ağası'dır;⁸⁹⁵ muntazam süvârî Sipâhîler'le Silâhdârlar'dan mürekkep bulunurdu; dört bölük aylıklı ve Garibler -sağ ve sol cenah îti-bâriyle- Sipâhî ve Silâhdarlar arasına taksim olunurdu. Bu firkaların altı generali «Süvârî Ağalan» kadrosunu teşkü ederdi. İşbu ağalar günde yüz akçe ve bundan mâada altı bin akçeden onyedi bin akçeye kadar arpalık alırlardı. Firkaların umûmî miktarı Fâtih zamanında sonraları çıkarıldıkları miktardan henüz uzaktı. Sipâhî ve Silâhdarlar ancak takriben ikibin neferdi; dört bölüğü de herbiri bin nefer olduğundan, bütün muntazam süvârî sekizbinden ziyâde değildi.⁸⁹⁶ Buna mukabil Akıncılar'ın⁸⁹⁷ miktarı pek çoktu; şu kadar ki, onların reisi Bîrûn Ağalan yâni muntazam ordu generalleri sayısına dâhil değildiler. Topçu, Levazım, Nakliye, Ordugâh generalleri demek olan Topçubaşı, Cebeci-başı, Toparabacı-başısı, Mehter-başı Bîrûn Ağaları'ndan sayılırlar. Bu oniki generalden başka, Padişah atının yanında yürümek imtiyazına mâlik olan oniki «Rikâb-ı hümâyûn zabitleri» de Bîrûn Ağaları'ndandır. Bu zabitler rikâbdârân-ı livâ-yı sultânî'nin hâmilî (mîr-i alem)- dört birinci mâbeyncî (Kapucı-başı), iki mîrâhor, bir çaşmgîr-başı, dört avcı-başı yâni iki «doğancı-başı» ile iki «atmacı-başı» idi.⁸⁹⁸

⁸⁹² Mauracea d'Ohsson, 31, s. 355.

⁸⁹³ İdris, varak: 31.

⁸⁹⁴ «Teslim» babından İsm-i me'ûl. Mütercim.

⁸⁹⁵ Halkondilas, 1, 5, s. 72, Bale basımı. «Azapldes sub uno duce collecti sti-pendia factant.» (Metnin mehzadır)

⁸⁹⁶ İdris. İdris'in bu ifâdesini nakleden Âlî, bi'1-mukabele kendi zamanında ordunun baliğ olduğu miktarın hesabını gösterir (1597). Muhtelif orduların herbiri: 7.000 Sipâhî, 5.000 Silâh-dâr, 1.800 Muntazam maaş alan sağ cenah süvarileri, (Sağ Ulûfeciler), 1.500 Sol cenah Ulûfecileri; 1.000 Sağ cenah Ga-ribleri, 800 Sol cenah Garibleri, cem'an 17.100 ki, gerek muhafız askerleri, gerek Yeniçeriler teşkilâtında esas kabul edilmiş olan 8.000 adedinin iki mislini buluyordu. II. Mehmed zamanında 7.203 Sipâhî, 6.244 Silâhdâr, 410 maaşlı Sağ cenah süvarileri, 312 Sol cenah, 300'den 400'e kadar her cenahda Ga-ribler. Bu suretle bütün muntazam süvarinin miktarı 15.000 kişiyi geçmezdi. Devlet-i Osmâniye'nin Teşkilât ve Usûl tdâ-resi'ne müracaat, 2, s. 240-241.

⁸⁹⁷ İdris, varak: 31, bunların mûtâd miktarını kırkb n kişiyeye çıkarır ki, Macar tarihçilerinin İfâdelerine tamâmiyle uygundur

⁸⁹⁸ Boz renkli doğan (falco Ianarius) muhafızlarına «Doğancı», ak doğan muhafızlarına «Şahinci», akbaba muhafızlarına (pahım barius) «Çakırcı», atmaca (nisus) muhafızlarına «Atmacı» denilir. Aynı'nin kanûn-nâmesine nazaran I. Ahmed zamanında 30 doğancı, 270 şahinci, 270 çakırcı, 45 atmacı vardı. Pâdişâh'ın bütün av hizmetlileri altı-yedi yüz kişiden ibaret idi (Devlet-i Osmâniye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, 2, s. 37). Yıldırım Bâyezîd'in ise birkaç bin av hademesi vardı. «Aiunt Pajazitem habuisse septem millia virorum, qui accipitres curarent, praeterea aluisse canes sexies mille.» Halkon-dilas, 3, s. 5, Bale basımı.

Enderun Ağaları: Enderun Ağaları, devletin diğer me'mûrları gibi dört husûsî sınıfa ayrılmıştır. Enderun Ağaları'nın reîsi sarây-ı hümayûn nâzın demek olan «kapı ağası» yâni «bâb-ı hümayûn ağası»dır. Bu ağa beyaz bir hadım (Ak-ağa) olarak, «kapı oğlanı» denilen ve saray hademesine nezârete me'mûr olan otuzdan kırk'a kadar hadım ağası bunun maiyyetinde bulunurdu. Dört kapı oğlanı baş-ağamın doğrudan doğruya maiyyetinde idi ki, bunlar da «miftâh oğlanı», «pîşgîr oğlanı», «şerbet oğlanı», «ibrik oğlanı»dır. Kapı Ağası, her vakit zât-ı şahaneye refakat ederdi; yalnız ava gittikçe beraber bulunmadığı gibi, saraydan uzak bir mahalle pâdişâhın deniz yoluyla gitmesi durumunda, sarayın muhafazası hizmetine kalırdı. Yine onun gibi beyaz hadım ağalarından olan ve onun gibi padişahın zatî hizmetine me'mûr olan hazînedâr-başı, Enderun Ağa-ları'nın ikincisi idi. Bu ikinci ağa, pâdişâha resmî kavuğu takdim eder ve câmi'de -zehirlenmiş olmadığını tahkik için, kendi hayâtını tehlikeye koyarak birkaç defa yere kapandıktan sonra- pâdişâhın namaz kılacağı seccadeyi sererdi. Hazîne-i hümayûn me'mûrları bu ağanın maiyyetinde bulunur ve aylıklarını ondan alırlardı.⁸⁹⁹ Enderun Ağaları'nın üçüncüsü, «kilerci-başı» idi. Onun vazifesi pâdişâha her yemek sahanı getirildikçe, önde gelmek; bizzat sofrayı koymak, tatlıları, şekerlemeleri, şerbetleri hazır bulundurmak; her türlü zehirleme şüphelerini ortadan kaldırmak için, evvelâ kendisi tatmak idi. Dördüncüsü de, «Saray ağası» idi ki, sarayın muhafaza ve idaresiyle mükellef idi. Terakki aşığıdaki şekilde derecelerden geçmek suretiyle vuku bulurdu: Saray ağalığından kilerci-başıhğa, o hizmetten hazînedâr-başılığa, bundan da kapu ağalığı'na geçilirdi; bu terakkilerde «kilerci-başılığın boşalan kadro-kapu-oğlanı kâhyasına verilirdi. Kapu ağasının iltifattan düşmesi saraydan uzaklaştırılmasını icâp ettirdiği hâlde mûtâd olduğu üzere uhdesine bir beğlerbeğlik tev-cîh olunurdu. Kapı ağası'nın emri altındaki beyaz hadımların başlıca işleri, üç saray odasının muhafazası idi ki, bunların birincisi ve en içeride bulunanı hass-oda; ikincisi ve en büyüğü büyük oda; üçüncüsü ve en küçüğü küçük oda diye isimlendirilirdi. Has o d a-başı, pâdişâhı soyup giydirmek hizmetiyle mükellef olduğundan, bu vazifesi iktizâsınca zât-ı şâhâ-ne ile doğrudan doğruya münâsebet kesbederek, hernekadar kapı ağası emri altında ise de, ona müsâvî bir mevkide

⁸⁹⁹ Âlî'nin zamanında birkaç bin tane vardı, hazinedar defterdâr'-dan başka vazifeyi hâizdir. Nasıl ki İngiltere'de mâliye nâzın (şansölye döleşikte) vazifesi hazîne idaresi riyaseti vazî-fesindfen ayırır. Hazinenin dahilî idaresi hakkında Devlet-i Osmaniyye Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, 2, s. 21 ve Âlî.

bulunmuş olurdu. Diğer üç ağanın başında bulunarak onlarla birlikte Enderun Ağalarının bir ikinci sınıfını teşkil ederdi. Sultânın husûsî hizmetine me'mûr olan bu dört ağa: «Hasoda-başı», şimdiki mâruf tâbiri ile «baş-mâbeynci»; pâdişâhın kılıcını götüren «silâhdâr»; merasimde pâdişâhın hırvânîsini götüren «çuka-dâr», yâhud birinci oda hizmetkârı; üzeniyi tutarak zât-ı şâhâne'nin ata binmesine yardımcı olan «rikâbdâr» idi.⁹⁰⁰ Hasoda hizmetçileri büyük odanın ve büyük oda hizmetçileri küçük odanın hizmetçileri arasından seçilirdi. Cüce ve dilsizler, muganni ve muzıkacılar hademe sınıflarına taksim olunmuştu. Bütün Enderun Ağaları muayyen başlarından başka «kavuk» ve «kuşak bahâsı» nâmiyle senelik tahsisat alırlardı. Bu akçe, Bîrûn Ağaları'nın «arpalık»ma muâdil idi; çünkü Bîrûn Ağaları'na hayvanlarını beslemek için «arpa» ne kadar lâzım ise, saray merasimi için Enderun Ağaları'na da «kavuk» ve «kuşak» o derecede gerekli idi. Has-oda-başı her sene pâdişâhın bizzat giydiği elbiseden beş takımını alırdı. Sarayda iki takım muhafız bulunarak, kapıların ve havluların (avluların) muhafazası kapıcılara, bahçe ve kayıkların muhâfzası bostancûar'a tevdi olunmuştu. Kapıcılar'ın zabitleri yâni «kapıcı-başı»lar, hemen hemen Avrupa saraylarının mâbeyncilerine muâdildir. Bunların reîsi «kapıcılar kâhyası» yâni «büyük mâbeynci»dir ki, onun büsbütün haricî olan vazifesi, dâhildeki «baş-hazînedâr» hizmetiyle karıştırılmamak lâzım gelir. Kapıcılar kâhyâsı'yle Avrupa'nın saray müşirlerine muâdil olan «çavuş-başı», dîvân günleri gümüşlü bastonlarını yere vurarak devlet erkânının önünden giderler. Bostan-ıbaşı'mn maiyyetinde birçok bostancılar bulunarak, hem saray bahçesinin ekilip biç Um esi, hem de muhafazası ile meşgul oldukları gibi, pâdişâha nezâret edilmesi siyah hadımlara (Zenci ağalara) tevdi edilmiş ve bunların reîsi olan «kızlar ağası»nın ekseriya Bîrûn Ağaları'ndan ve Rikâb Ağaları'ndan ziyâde nüfuzu olmuştur.⁹⁰¹

⁹⁰⁰ İç-odaların bu dört hizmetinden başka kiler, anahtar, şerbet, ibrik hademesi zabitleri vardı; bunlardan daha dûn bir sınıf olmak üzere de çamaşırcılar, berberler, sofracılar, at hademesi, itraafeçtlar bulunurdu. Dev-let-i Osmanlyye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdaresi, 2, 15.

⁹⁰¹ Bîrûn ağaları şunlardır: 1 - Yeniçeri ağası, 2 - Azab ağası, 3 - Sipâhî ağası, 4 - Silâhdâr ağası, 5 - Sağ Ulûfeciler (Ulû-feciyân-ı yemîn) ağası, 6 - Ulûfeciyân-i Yesâr (Sol Ulûfeciler) ağası, 7 - Gurebâ-yi Yemîn ağası (Sağ Garibler Ağası),

8- Gurebâ-yi Yesâr ağası (Sol Garibler Ağası), 9 - Topçu-başı, 10 - Cebeci-başı, 11 - Top-arabacı-başı, 12 - Mehterbaşı. Rikâb ağalan: 1 - Mîr-i alem, 2-5 - Dört mâbeynci, 6-7 - İki mîrâhor (mîr-i ahûr: imrahor, 8 - Câşnîgîr-başı, 9-12 - Dört sayd ağası. Enderun Ağaları: 1 - Kapu ağası, 2 - Hazînedâr-başı, 3 - Kilerci-başı, 4 - Saray ağası, 5 - Hâsoda-başı, 6 - Silâhdâr-başı, 7 - Çukadâr, 8 - Rikâbdâr,

9- Kapucular kâhya (kethüda) sı, 10 - Çavuş-başı, 11 - Bostancı-başı, 12 - Kızlarağası. Bu suretle Bîrûn'da kapucular kâhyası hizmeti Enderun'da hâsoda-başı vazifesine ve ke-zalik kapu-oğlan kâhyası (kapu-oğlanı «ak-hadım» demektir) hizmetine muâdildir. Kapucular kâhyası hazîne kapusına nezâret eder. Kapu-oğlanlar

II. Mehmed zamanında ordunun, adliye'nin, saray'ın, hazîne'nin, payitahtın idâri teşkilâtı bu surette idi. Vilâyetlerin idaresi beğjere, beğler-beğlere verilerek bunlar -timâr ve zeametlerinin tevcih edilmişindeki şartlar icâbında harb zamanında süvarilik hizmetiyle mükellef olan- timâr ve zeamet sahiplerinin bi't-tabî riyasetlerinde bulunur ve timâr ve zeamet sahiplerini sancakları altında toplarlardı. O zaman Osmanlı Dev-leti'nin Rumeli kıt'asındaki otuzajtı sancağının herbirinden takriben dört-yüz süvârî çıkardı.⁹⁰² Ordunun süvari ve piyade umûmî gücü yüz-bin kişiden fazlayı bulurdu. Devletin vâridât-ı muânedesi iki milyon duka altını geçirdi.⁹⁰³ Bu

hazînenin içinde hizmet görürler.

⁹⁰² Halkondilas, 8. kitabın nihayetlerinde II. Mehmed'in ordusu hakkındaki istatistik bir bakışta, der ki: «Asiam autem distri-buit in semoes, şive signa (sancak); singulae semae şive signa continent proefectos gua dragenos» (Aylıklı Süvariler). Fîl-hakîka Anadolu sancaklarının miktarını tâyin etmezse de Bey-ne'n-nehreyn (Mezopotamya), Kürdistan, Suriye henüz ele geçirilmediği cihetle Rumeli'deki sancaklardan ziyâde olduğu zannolunamaz. Bu mülâhazaya ve idrîs ve Âlî ile Halkondi-las'm hesabına nazaran, Devletin şu kadar askeri olmak lâzım gelirdi: 12.000 Yeniçeri, 30.000 Azab, 7.000 Sipâhî, 5.000 Silâhdâr, 1.800 Maaşlı Süvârî, 1.000 Gurebâ-yi Yemîn, 1-800 Maâş Süvârî, 800 Gurebâ-yi Yesâr, 40.000 Akıncı, 14.400 Ti-marlı Süvârî, toplamı: 103.500 (Gösterilen rakamlar toplamı 113.800'dür, müfredatında bir yanlışlık olacaktır. Mütercim) adedine çıkar. Bu miktarın üzerine Anadolu vilâyetleri için dahî -Rumeli vilâyetlerinin çıkardığı yukarıda yazılı rakam-» lara yakın- Timarlı Süvârî ilâve olunabilir ki, muntazam ve gayr-i muntazam olarak bütün askerî kuvvetin mecmuu yüz-yirmibin'e (120.000) varır.

⁹⁰³ Halkondilas'ın tanzim ettiğine göre vâridât defteri şudur:

Tributum, quod rex ex Europa capit, complectitur nonaginte myriades staterum	900.000
Redditus vectigalium continet circiter triginta myriades.....	300.000
Redditus quem inquilini solvunt, viginti quinque myriades.....	250.000
Ab armentis equarum circiter quinque myriades ...	50.000
Trajectum et farum suppeditari circiter viginti myriades.....	200.000
A reliquis accipit redditibus circiter viginti myriades	200.000
Redditus metallorum attingit decem myriades.....	100.000
Ab oriza et reliquis vectigalibus quae Januae milites exigunt et Chasia (khass) secernunt, viginti myriades	200.000
Tributum principum et regum circiter decem myriades.....	100.000
2.300.000	
(Tercümesi:)	
Pâdişâhın Avrupa'da aldığı vergiler '.....	900.000
Harçlardan hâsıl olan varidat, takriben	300.000
Ecnebilere alınan vergi (Gümrük ?)	250.000
Ağnam ile kırsaklardan	50.000
Zehâir esman ve nakliyesi, takriben.....	200.000
Diğer vergiler	200.000
Mâdenler varidatı.....	100.000
Prinç çeltikleriyle Yeniçerilerin aldıkları diğer varidat ve hâsıllar.....	200.000
Prensliklerden ve krallıklardan alınan varidat.....	100.000
2.300.000	

(Lâtince mâliye tâbirleri bilinemediği cihetle tercümenin ta-mâmiyle sıhhati te'mîn olunamaz. Mütercim).

tahminde yalnız vergiler, harçlar, gümrük resimleri, şâir resimler, muhtelif hükümetlerden alınan maktu' vergiler ve mâden hâsılatı dâhildir.

Ulemâ'nın silsilesi: Geriye, eğitim ve öğretim kadrosundan, yâni ulemâdan bahsetmemiz kalır. Ulemâ, hem ilm-i kelâm, hem de fıkıh ile iştigâl ederler. Müderrislik ve kadılık hizmetleri kendilerine mahsustur. Tedricen en büyük şeriat me'mûriyetlerine yâni ordu kadılıklarına ve müftîliğe yükselirler. Ulemâ'yı Avrupa'nın yalnız kelâm ilmiyle uğraşan râhibler sınıfı gibi addetmek büyük bir hatâdır. Ulemâ (âlimler) aslında kelâm ilmiyle de iştigâl ederler; zîrâ İslâm'da bütün hukukun esâsı -Osmanlı mülkünde fıkıh hükümlerinin aslî menbâi olan- Şerâat'e, yâni Kur'-ân'a müsteniddir. Ancak Avrupalıların «râhib» lâfzına verdikleri mânâ ulemâ hakkında geçerli değildir. Bununla beraber, geniş mânâsıyla ule-mâ'dan sayılan cami imamları ve vaizler yâni şeyhler Avrupa'nın kilise memurlarına muâdil tutulabilir. Müezzinler ile cum'a günleri, hükümdarlık tahtında bulunan pâdişâh için duâ eden hatîbleri, kayyımları, diğer cami hizmetlilerini de onlara ilâve etmek lâzım gelir. Lâkin bunlar münhasıran müderris ve kadıların teşkil ettikleri ilmiye kadrosundan büsbütün hâriç olup, maaşlı ilmiye hizmetlerine geçmeğe selâhiyetleri yoktur.⁹⁰⁴ Her ne kadar Sultân Orhan, Osmanlı Devleti'nde ilk te'sîs ettiği medresede müderrislikler koymuş ve Yıldırım Bâyezîd kadıların alacakları rüsum miktarını tâyin etmiş ise de, ilmiye hey'etinin teşkilâtı ancak II. Mehmed zamanından başlar. Kadı ve müderrisliklerin merâ-tib silsilesi ve -birbirine tamâmiyle bağlı olan- bu iki idare şubesinde terakki usûlünü Fâtih te'sîs eylemiştir. Câmî hizmetlileri, müezzinler, imamlar ile vaizlerin nüfuzu Türkiye'de her yerden azdır; ulemânın ise Çin'den başka hiçbir hükümette Osmanlı Devleti'nde

Bu muhtelif vergilerin miktarı ancak iki milyon üçyüzbin kuruş ise de, Halkondilas ilâve ediyor ki: «Etiam ntfaxi, mus redditus venit ab emporiis, trajectu, metallis, oriza, aere, alu-mine, et quinta parte mancipiorum. Non dubium est, quin is, maximus sit, si quis eum ad calculos revocet.» Bu fikra, piriç tarlaları, enhâr (nehirler) mürüriyyesi, madenler iltizamından hâsil mebâligden bahseder; yalnız esirlerden alınan vergiler (pencük resmi, yâni her esirin bedelinden beşte biri. Mütercim) dâhil değildir. Şu hâlde Halkondilas'ın 230 miri-yaddan 400 miriyâda nasıl vardığı bilinemez: «Sununa itaque universorum reddituum quos modo memoravimus, - comp-lectitur circiter quadringentas myriades aureorum staterum.» M. D'Ohsson'a nazaran (c. 3, s. 372) II. Mehmed zamanında Devlet'in varidatı 10.000.000 kuruşa baliğ olurdu. En büyük memurların (vezirlerin) maaşları Halkondilas'da senevi 20.000 duka tâyin olunmuştur. «Horum, qui proeciui fuerunt, capiunt stpendii nomine a rege duas myriades aureorum staterum plus minusve.» İdrîs ve Âlî 200.000 akçe tahmin ederler ki Dokuzuncu Kitabın Notlar ve Açıklamalar kısmında gösterdiğimiz hesaba (o hesaba göre 1 Türk dukası 10 akçeden fazla tutmaz) tamâmiyle muvafıktır. Âlî'nin verdiği malûmat bizim dirhem hakkında verdiğimiz hesapları te'yîd eder; onun mucibince bir dirhem dört akçe ve üç dirhem bir dînâr (al-tun) idi. Şu suretle 120 akçe 1 guruş olup o vakit guruş 12 duka idi.

⁹⁰⁴ d'Ohsson, c. 4, İkinci Kısım, s. 435. Devtet-i Osm. Teşkilâtı ve UsûU İdaresi, 2, s. 392.

olduğu kadar kudretleri yoktur. Evvelce Orhan saltanatında dahî bahis mevzuu olan dervişler ve meşâyîh, cami me'mûrları ile ulemâ arasında bir ara-kadro teşkîl ederler. Ancak, ilmiye kadrosunun bütün mansıblarından geçmiş olmadıkça, en yüksek şer'î hizmetleri yerine getiren müderris ve kadı mevkilerine nail olamazlardı. En yukarıdaki ilmîye hizmetini en aşağı mertebede bulunanlara rabteden işbu Osmanlı dârü'l-fünûnu (üniversitesi) «tedricî surette terakki ve ulemâ silsilesinin muntazamhğı» denilen usûlü teşkîl eder ki, Osmanlı Devleti'nde ilk defa olarak II. Mehmed zamanında konulmuştur. Bunun «Meşâyîh silsilesinden esasta farkı açıktır.⁹⁰⁵ Ulemâ silsilesi, bütün Osmanlı iâdresini gördüğü ve kapladığı ve haylî vakitten beri harâb olmak tehlikesinde bulunan «ilim» binasının erkânı hâlâ bununla bakî olduğu cihetle, Devlet'in dayandığı esasları anlamak ve Fâtih'in «kanun koyucu» sıfatıyla hâiz olduğu rae-zıyyeti takdir edebilmek için, teşkilâtının sarîh mânâsını görmek ehemmiyetten hâli değildir. Bunun için söylenecek birkaç söz, bu târihte ulemâ silsilesi'nin ve onu teşkil eden muhtelif halkaların bahis mevzuu olacağı sahîfelerin kolaylıkla anlaşılmasını sağlayacaktır.

Mektebler ve Tedris: II. Mehmed'in Kostantiniyye'yi feth eder etmez başlıca kiliselerden sekizini câmi'e çevirdiğini ve herbirinde bir mek-teb-i âlî (medrese) te'sîs ettiğini daha önce görmüş idik. Yerlerinde bina olundukları kiliselerin varidatını da bu camilere tahsis etmişti. Vaktâ ki, daha sonra kendi nâmını hâiz olan cami'i inşâ etti, orada sekiz medrese te'sîs etti ki, camii'nin mevkii etrafında bina olundukları cihetle «Semâni-ye-i Sahn Medreseleri» unvanım aldılar; bunların müderrislerinin tahsisatı o zamana kadar, diğer medreselerin müderrislerine tâyîn olunan miktardan ziyâde idi. Öğretim şubeleri ve ilmî mertebelerin teşkilâtı vezîr-i âzam Mahmûd Paşa'nın eseridir ki, kendisi de âlim olduğu cihetle bu te'-sîse mutlak bir himmet ile mesâi sarfetmiştir. Medreselerin müteallimîn (öğretim-eğitim görücüler) i tâlib (tâlib-i ilm) ve ilm (ilim) aşkıyle yanmalarından kinaye olarak, halk arasında «suhte»⁹⁰⁶ diye adlandırıldılar. Sekiz medreseye bitişik olarak «Tetimme» tâbir olunan husûsî binalarda yedirildiler ve oturtuldular.⁹⁰⁷ Dersleri nizâm ve usûl tahtında tedris olunur ve «ilim»

⁹⁰⁵ M. D'Ohsson, silsile-i ulemâ ile silsile-i meşâyîh arasındaki farkla kâfi surette tâyin etmemiştir. Kara Çelebi-zâde'nin Dev-let-i Osmâniyye Târihi'nde bundan defalarca bahs olunmuştur (İstanbul matbuu, varak: 116, 1, 5). Nakşibendî silsilesi hakkında Raşehât-i Ayni'l-Hayât'a müracaat (İstanbul basımı).

⁹⁰⁶ Sahte: Yanmış, tutuşmuş. «Softa» bu kelimedden bozmadır.

⁹⁰⁷ Her Tetümme'de 8 hücre olup her hücrede 3 talebe bulunurdu. Bundan dolayı 192 tâlib-i ilm'e (talebeye)

umûmî adı altında on dersi içine alırdı: İlm-i sarf, ilm-i nahiv, ilm-i mantık, ilm-i kelâm, ilm-i edeb, ilm-i bedî, ilm-i maânî, ilm-i beyân, ilm-i hendese, ilm-i hey'et.⁹⁰⁸ Bu ilimlerin hepsini birden tahsil edenler «Dânişmend» unvanını alarak bu sıfatla yâhud «Mu'-îd» unvânıyla genç talebelere ta'lîm ederler. Dânişmendler, başka bir tâbirle yüksek sınıflardan yetişen talebeler daha aşağı derecede bulunan mekteblere muallim yâhud imam olurlar ve bu takdirde daha yüksek bir tahsile muhtâc olmazlar; ancak şu takdirde, «müderreslik» ve «mollalık» gibi yüksek mansıblara çıkmak hakkında kendilerini iskat etmiş olurlar. Bu hizmetlere seçilebilmek hukuk ilminin tahsil edilmesine ve ilmin muhtelif derecelerine nail olmağa bağlıdır. O hizmetlere namzed olanlara «mülâzım» tâbir olunur. Müderresler, günde yirmi'den altmış akçe'ye kadar tahsisat alır. Maaşlarının nisbetine göre «yirmili», «otuzluk», kırklı», «ellili», «altmışlı» nâmiyle yâd olunur.⁹⁰⁹ İkinci Mehmed'in «Sekiz Medrese»sine me'mûr olan müderresler hernekadar günde elli akçe alırlarsa da, bunlara «semâniyye» denildiği gibi, medreseleri Osmanlı târihinde «Semâniyye-i Cennât-ı Ulûm» (tümlerin Sekiz Cenneti) unvân-ı iftihâriyle zikr olunur. II. Mehmed diğer iki medrese, yâni Eyyûp ve Aya-sofya Medreselerini te'sîs ederek, birincisinin müderreslerine günde elli ve ikincisine altmış akçe tahsis etmiştir. Maaşları eşit olan müderresler arasında şeref (fahır) imtiyazı te'sîs edilerek, «dâhil» ve «hâriç» kısımlarına taksim olunmuştur. Terâkki mertebelerine nazaran en aşağı dereceden başlayarak birincisine ulaşmak üzere, dereceleri şunlardır: Hâriç, Dâhil, Semâniyye, ve en yukarıda Altmışlı.⁹¹⁰ Müderreslerin rütbe ve maaşları tedris ettikleri derslerin ehemmiyeti derecesindeydi. Yirmililer ilm-i kelâm'dan, Otuzlular ilm-i beyân'dan, Kırklılar ilm-i fıkıhdan, Ellililer hadîs-i Nebevî'den, Altmışlılar tefsîr-i Kur'ân'dan bir eser îzâh ve şerh ederlerdi.

yer bulunmuş oluyordu. Talebe ceb harçlığı olarak ayda 12 akçe alırlardı. Her gün pirinç çorbası ve et haşlaması tevzi olunurdu (Âfi).

⁹⁰⁸ Bu on ilim yüksek san'atlar taksiminde üçüncü ve dördüncü dereceye muâdil olup, daha yüksek sınıfların idâdîsi hükmündedir. Mezkûr ilimlerle, şer'î ilimler dâhil değildir. Bununla beraber yüksek tedrisâtın ayrılmaz parçası olmaktan ziyâde ilk esâsı addolunmak lâzım gelir. Türk mekteplerinde tedris olunan ilimler hakkında Piti Dölakruva'nın verdiği ve Tude-rini'nin kütüphanesinde yazdığı ma'lûmâtı buna göre tashih etmek gerekir.

⁹⁰⁹ Müderreslerin şimdiki derece-i i'tibârisinde «İbtidâ-yi Altmışlı», «Hareket-i Altmışlı» tabirleri, bunların vaktiyle yevmi altmış akçe vazife almalarından kaldığı anlaşılır.

⁹¹⁰ Kanuni Süleyman saltanatında Süleymâniye Camii medreselerinin te'sîsi münâsebetiyle bu tasnif yeniden tevsi' olunmuştur. (M. D'Ohsson, 3, s. 489). II. Mehmed zamanında «Hâriç» ve «Dâhil» müderresleriyle Semâniyye-i Sahn Müderresleri ve bir de -yevmi altmış akçe vazife almalarından dolayı- «Altmışlılar» var idi. Eyüp Müderresleri ancak elli akçe alırlardı; fakat bir «Dâhil Müderresi» II. Mehmed'in Sahn-ı Semâniyye Müderresinden daha az bir derecede addolunurdu (Âfi). (Sahn-ı Semâniyye müderresleri derece-i i'tibâriye-si şimdi dahî diğer birçok derecelerden yüksektir. Mütercim).

Müdrerislerin yüksek tabakasına mensup olanlar, mebâdîsi ilk sınıflarda Öğrenilen ilm-i beyân ve ilm-i kelâmın yüksek derecelerinden başka, şer'î ilimlerin dört şubesini, yâni ilm-i kelâm, ilm-i fıkıh, ilm-i hadîs, ilm-i tefsir tedris ederlerdi.⁹¹¹ Yedi sene bu muhtelif dersleri takiple, şiddetli bir imtihanda muvaffak olmuş olan mülâzım, müdreris ve kadı olmak gibi yüksek hizmetlere hak kazanabilirlerdi. Zîrâ ilk mertebedeki kadılar, başka bir tâbirle nâibler -ki gündelik tahsisatları yirmibeş akçeden ibarettir- ancak dânişmendlik derecesinde tahsil ile mükelleftirler. Müdrerislerin en son payesi «mahreç mollalığı» dir. «Molla» unvanı yalnız birinci sınıf kadılara mahsustur. Bunlar ilmiyye kadrosunun beş sınıfından birincisini teşkil ederler ki, onlar da altı kısma ayrılmışlardır.⁹¹²

⁹¹¹ Muhtelif sınıflara mensup müdrerislerin tedrisâtına esas olan kitapları Âlî aşağıdaki şekilde sayar: İlk derecedeki medreselerde (buk'a-i medrese) tecrîd ve niiftâh üzerine ders verilir. Korkh, Ellili hâriç müdrerisleri üç sınıfa ayrılmıştır: Üçüncü sınıf telhis, yahut niiftâh üzerine şerhler okuturlar. İkinci sınıf Mevâkıf, birinci sınıf Hidâye tedris ederler. Ellili Dâhil Müdrerisleri dahî kezalik üç sınıfa ayrılmıştır: Üçüncü sınıf -Hâriç müdrerislerinin birinci sınıfı gibi- Hidâye'vı şerh ederler. İkinci sınıf Sahih ve Telvîh'i, birinci Keşşaf ve Bey-zâvî'yi okudurlar. Evvelki saltanatlarda tedrisât-ı Osmâniyye'-nin esâsını teşkil eden başlıca oniki eseri umûmî bir cedvel hâlinde beyân ile mezkûr eserlerden bahsettiğimiZÇCihetle, burada dahî Osmanlılar'da okutulması mu'tad olan başlıca ilimlerin isimlerini aşağıya yazıyoruz: 1 - ilm-i meâni ve beyân ve hitâbetden Miftâhü'l-Ulûm, Sirâcü'd-dîn Ebî Yûsuf İbni Muhammed el-Sekkâki'nin eseri, ölm. 679; Telhîsü'l-Miftâh, Muhammed Celâlû'd-dîn Muhammed bin Abdu'r-rahmân el-Kazvîni'nin eseri; «Hatîbü'd-Dımışkî» namıyla ma'rûf, ölm. 739. (Miftâh'dan bir kısmının telhisidir. «Telhis» - malûm olduğu üzere- yalnız «hulâsa» demek değildir; fazlalıklarını atmak ve noksanlıklarını tamamlamağa da «telhis» denilir. Mütercim). 2 - ilm-i kelâm'dan, Tecrîdü'l-Kelâm; Nasîrü'd-dîn Ebî Ca'fer Muhammed bin Muhammed et-Tûsî, ölm. 672 nin eseri; Mevâkıfu'l-Kelâm; Adudu'd-dîn Abdu'r-rahmân ibni Ahmed el-îcî (îc şehriden)'nin eseri, ölm. 759. 3 - Akaid'den, Akaidü'n-Neseffî, müellifin ölm. 537; Akaidü'l-Adudî (Adudu'd-dîn-i îcî); Menâru'l-Envâr; Ebî Berekât Abdu'l-lah İbni Ah-med'in eseri; «Neseffî» adıyla ma'rûf, 4 - Fıkıh'dan, Hidâye, Vîkaye, Sadru's-Şerî'a, Kudûrî (Devlet-i Osmâniyye'nin Teşkilât ve Usûl-i İdâresi'ne müracaat, 1, s. 6.) 5 - Hadîs'den, Sahîh-i Buhârî, Telvîh ki Sahîh-i Buhârî'nin en meşhur şerhlerinden biridir. (Sahîh-i Buhârî, önce Zühdi Paşa merhumun Maârif Nezâreti'nde -Hacı Zihni Efendi hazretlerinin İslâm ulemâsını kıyamete kadar minnetdâr edecek himmet-i mah-sûsalarıyla- kamilen zneşkûl, yani harekeli olarak tab* olduğu gibi bugünkü Maârif Nazırı Abdurrahman Beğefendi -yine fâzıl-ı müşârun-ileyhin himmetleriyle- Sahîh-i Müslim'i evvelkinin üslûbunda tab'a başlatmışlardır. Kütüb-i Sit-te'nin kamilen bu veçhile tab'ı Mehmed Âlî merhumun Bulak matbaasındaki ulvî himmetlerine bir nazire olacaktır. Mütercim). 6 - Tefsîr'den, el-Keşşaf min Haka'iki't-Tenzîl, Ze-maşerî'nin eseri, ölm. 538; Envârî't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl fi't-Tefeîr, Beyzavî'nin eseri, Ölm. 685.

⁹¹² İlmîyye kadrosunun beş sınıfının ilki büyük mollalardan (ekâ-bir-i ulemâ) müteşekkil olarak aşağıdaki kısımlara ayrılır: 1 - Eski ve yeni Rumeli kazaskerleri, 2 - Anadolu kazaskerleri, 3 - İstanbul kadıları, 4 - Mekke ve Medine kadıları (*), 5 - Edirne, Bursa, Kahire ve Dımışk (Şam) kadıları, 6 - Galata, Üsküdar, Eyüp (Bilâd-i Selâse) (*), Şunları da ilâve etmelidir: Nakîbü'l-eşraf, sarayın hizmet-i ta'lîmîyye ve sairede müstahdem beş memuru ki rütbelere göre derece derece terakki ederlerdi. Bunlar da muallim-i sultanî (hâce, hoca), hekim-başı, münectim-başı, iki hünkâr imamı. Doğru olmadığı halde, «Küçük mollalar» sınıfı denilen ikinci sınıf Ma-raş, Bağdâd, Bosnasaray, Sofya, Belgrad, Ayntâb, Kütahya, Konya, Filibe, Diyânbekir mollalarıdır (Bunlar devriyye müdrerislikleridir. Mütercim). Üçüncü sınıf beş evkaf müfettişini hâvidir ki, üçü İstanbul'da* biri Edirne'de, diğeri Bursa'-da oturur. Dördüncü sınıf şâir şehirlerin kadılarıdır. Her memlekette miktarları ayrı ayrıdır. Kümeli kî fasında 187, Anadolu'da 123, Mısır ve Afrika'da 23'tür. Beşinci sınıf nâiblerdir. Birinci sınıfa çıkmak için müdrerislik için lâzım olan bütün ilimleri tahsil etmek lâzımdır; diğeri dört sınıfa gelince; dânişmend olmak yâni ikinci derecede talîme muktedir bulunmak kâfidir. Vaiz, imâm, hatîb, müezzin, kayyum için ancak ilk bilgiler kâfi olup, tarikata girmek için de başka bir (*) «Ne

Mektepler teşkili ve müderrisler kanunî yüksek mertebeler yolunun açılışı hakkındaki bu müsbet çalışmalar, II. Mehmed zamanında ilimlerin terakkisini ve ulemânın büyük bir hürmete mahzar olmasını isbât eder. Kendisi de mümtaz bir terbiye görmüş ve şiirleri Osmanlı şâirleri arasında addedilmeğe hak verdirmiştir. Onun saltanatı zamanından itibaren, «hâce» denilen «uallim-i sultanî» (padişah hocalığı) hizmeti -ki yalnız şehzadeleri değil, bizzat padişahı da okutmağa me'mûr idi- en büyük mertebedeki ulemâya mahsus bir mansıb olmuştur. II. Mehmed'in gençliğinden hükümdarlığının son günlerine kadar bu makamda, o zamanın en namlı ulemâsından -ya kendisine, yâhud velîahdi Bâyezîd'e mensup- oniki kadar âlim birbirine halef olmuşlardır.⁹¹³ Molla Gürânî, Molla Zeyrek, Hoca-zâde, Hatîb-zâde, Riyâzî, Mirim Çelebi bu zâtlardandır. Diğer bir matematikçi ve hey'et-şinâs (astronomi âlimi) -ki Alî Kuş-çu'dur- sofralarda Pâdişâha refakat ve Uzun Hasan seferinde ilm-i hey'-et'den Fethiyye'yi telif etmiştir. Bu eser, zamanımızda dahî, II. Mehmed'in vaktinden beri Osmanlılar'ın ilm-i hey'et terakkîyatı bakımından hangi hududda durmuş olduklarını gösterir. Sultân Mehmed, cülusundan evvel, o zamanın ilmî terakkilerini himaye eden münevver fikirli hüküm-darlarıyla muharebe ederdi. Bu suretledir ki, Timur'un torunu ve torununun çocuklarıyla ,yâni Uluğ Beğ'in kardeşi Bay-sungur ve Uluğ Beğ'in oğlu olup Avrupalılarca nâmma mensup hey'et cedvelleriyle ma'rûf bulunan Abdü'l-lâtîf ile; Kara-Koyunlu Hanedanı hükümdarı Cihân-şâh ile; Şirvan hükümdarı Şirvân-Şâh ile münâsebetler kurmuştur.⁹¹⁴ Mimşeât-ı Feridun'daki mektuplarından birkaçı belki bizzat Osmanlı şehzadesinin kalemi mahsûlüdür: Bu mülâhazayı şu sebeple

ravzft, ars-ı aia aslanından kinftyetdir Ne ravza, ravza-ı cennet fezasından İbâretdir MÛlûk-i Al-ı Osman hizmetlyle fahr iderlerikem Kazası rütbesin dÛn eylemişlerdi, ne hikmetdir Bl-hamdri lah şimdi pâdşâh-ı asraân-mesned Anı hem rütbe kıldı Mekke'ye, Hakka kerâmetdir.>

Nedim'in bir kasidesindeki şu beyitler delâlet eylediği üzere, Medine-1 Münevvere mevleviyye şâirin memdûhu olan III. Ahraed Hân umanında terfi' olunmuştu. Mütercim.

(**) Bdirne vesaire bilad-ı hamse, Galata ve diğer mevlevîyetler sonradan Uâ-ve olunanlarla ber&ber Mahreç mevlevîyetlerldir. Mütercim.

şey aranılmaz. Bunlar mertebelendirilmiş şekilde ilimleri tedris etmiş değillerdir. Dervişler dahî kademeli bir şekilde ilimleri görmeğe mecbur olmayıp tefekkür ve tehayyrü tarihiyle (Kaal ile değil Hâl ile) hakîkate vâsıl olmuş addolunur.

⁹¹³ İbnü Temcîd, Molla Gürânî, Molla Hayrû'd-dîn, Molla Zeyrek, Hâce-zâde, Veliyyü'd-dîn-zâde Ahmed, Hatîb-zâde, Hasan-ı Sa-misûnî, Sinan Paşa pâdişâhın muallimi idiler. Diğerleri, yâni Mirim Çelebi, Selâhüddîn İznikî, Molla Abdü'l-kaadir el-Ha-mîdî -ki vezîr-i âzam Mehmed Paşa'nın hud'alarıyla nazardan sakit olmuştur- Şehzade Bâyezîd'in muallimi idiler.

⁹¹⁴ Fâtih'in ilmî terakkilere vukuf ve himmeti ve o zaman Asya'-daki maârifperver hükümdarlarla münâsebeti ma'Îûm ise de, bunlarla muharebe evrak-i mevcudesi -mukaddema beyân olunduğu üzere- hep ilk saltanatı zamanında olup, cülusundan evvel değildir.

söylüyor ki; Sonraları Kostantiniyye, Mora, Kefe fetihleriyle Uzun Hasan'ın mağlûbiyetini mutazammın olarak İran Şahına, Mısır Sultânına, Kastamonu ve Kırım Beğlerine, Mekke Şerîfi'ne, Hindistan pâdişâhına yazılmış mektupların başında -Molla Gürânî ve Molla Kerîm gibi- münşisinin isimleri dercedilmiştir. Bu iki âlim o zaman, İran nâme-nüvislerinin (mektupçu-larının) me'yûsiyyetlerini mûcib olan, Hindistan hükümdarı Behmen-Şâh'-in veziri ve kendilerinin muasırı Hâce Cihan ile rekabet ediyorlardı.⁹¹⁵

⁹¹⁵ Fâtih'in Münşeât*! Feridun'da münderic mektupları aşağıda gösterilmiştir (İstanbul matbuu Feridun ile karşılaştırılarak yazıldı. Mütercim):

Hammer'in İst. mat No. sn	No. sn	
Sultân II. Mehmed'den pederine ve cevâbı	186-187	
II. Mehmed'den Şahrûh Mîrzâ'ya ve cevâbı	214-216	
Mehmed'den tran hükümdarı Cihân-şâh'a ce cevabları.....	188-191	216-219
Akçesi verilen bir zırhın yaptırılmasına dâir Mehmed'den Şîrvân-Şâh'a mektup ve cevâbı (*)	192-193	219-220
Pâdişâhdan Erzincan Hâkimi Kılıç Arslan'a ve cevâbı	194-195	220-221
Uluğ Beğ-zâde Abdül-lâtîf Mîrzâ'mn mektubu ve cevâbı	196-197	221-224
(*) Hammer, buraya kadar olan evrakın II. Mehmed tahta cülus etmeden, şehzade iken yazıldığını söylüyor; 186-187 numara İstanbul matbmmda yoktur, İstanbul basımında Şahrûh'a olan mektubun «Sultân Mur&d'in oğlunu istihlâf ile kendisinin muharebeye azimetinde Engürüs fethine dâir» olmak üzere Sultân Mehmed tarafından yazıldığı kayıtlı ve Uluğ Beğ-zâde Abdül-lâtîf Mîrzâ'nın mektubu ile cevabının ilk saltanat esnasında olduğu münderic ve diğerleri hakkında Öyle bir kayıt bulunmuyor. Ancak Kılıç Arslan'a ve Karaman Beğine olan aşağıdaki mektuplar 848 târihiyle tarihlenmiş olduğundan, bunlar da II* saltanat esnasında olmak lâzım gelir. Tertib suretine göre İstanbul fetihnemesine kadar olanlar ilk saltanat devresinde olacaktır; fakat bizdekilerin hiçbiri Fâtih'in şehzadelğinde değildir. Müverrihin de şehzadelikte demesi «pederinin hâl-i hayâtında» demek olacaktır. Mütercim.		
Hammer'in İst mat. No. sn	No. su	
Şahrûh'un oğlu Baysungurdun mektubu ile cevâbı.....	197-199	224-226
Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ*e ve cevâbı	200-201	226-228
İstanbul fethinde Molla Gürânî inşâ-siyle azîz-i Mısır înal şaha yazılan nâme-i hümayûn ve cevâbı	202-203	228-230
Mekke Şerîfi'ne İstanbul fetihnemesi	204	232-233
Mısır Sultânı'nın Sultan Mehmed'e cevâbı	205-206	
Şerife gönderilmek üzere azîz-i Mısır'a gönderilen fetihname ve cevâbı		233-236 Hâce Kerimî
inşâsiyle İran şahı Ci-hânşâh Mîrzâ'ya Kostantiniyye fetihnemesi ve cevâbı		207-208
238-243		
Sünnet düğününe davet için Kastamonu Hâkimi'ne ve cevâbı	209-210	243-244
Cihânşâh Mîrzâ'nın Bağdâd fetihnemesi ve cevâbı	211-212	244-250
Çekirge suyu talebine dâir Acem sultanlarına ve cevâbı	213-214	250-251
Hâce Cihan inşâsiyle Behmen-Şâh'-dan ve cevâbı.....	215-216	251-255
Cihânşâh'a Mora fetihnemesi ve cevâbı.....	217-218	255-257
Azîz-i Mısır Abû Said Çakmak'a ve		

cevâbı.....	219-220	258-261	
Uzun Hasan muharebesi münâsebetiyle müverrihin bahsettiği mektuplar			221-
Kefe fethine dâir Kırım Han'ı Ahmed Giray'a	237	282	
(Müverrihin icmal eylediği Uzun Hasan Muharebesi mektuplarına onun yazmadığı diğer evrak)			
Anadolu Beğlerbeği tsâ Paşa'ya berât		262	
Bâyezîd'in lalası Fenârî-zâde Ahmed Beğ'e hükm-i şerif ve cevâbı (M.İ. 5)		263-264	
İst mat. No.su			
Vezir Ahmed Paşa'ya berât-ı şerif		264-265	
Bâyezîd'in hâsılarına terakki verileceğinden nereleri istediğinin istifsâ-riyle alâkalı hükm-i şerif ve cevâbı			
İran Şahı Cihânşâh Mîrzâ'nın Uzun Hasan ile husûmetine dâir nâmesi ...		266-267	
Uzun Hasan'ın Cihânşâh'ı bozduğuna dâir nâmesi.....			267-268
Cihânşâh Mîrzâ ve oğlunu öldürdüğüne dâir iftihâr-nâmesi.....			268-269
Yadîgâr Muhammedi Herft'a gönderdiğine ve kendisi Hurrem-âbâd'ı aldığına dâir yine Uzun Hasan'dan		269-271	
Uzun Hasan'ın Mübâhât-nâmesi ve cevâbı (Târihine naklolunmuştur. bkz. 15. kitap)			271-272
Sultân Mustafa'ya berât ve cevâbı (bkz. 15. kitap)		272-273	
Ak-Şemsed'dîn'in gördüğü rüyaya dâir Mahmûd Paşa'ya ta'bir-nâmesi		273-274	
Pâdişâhın gördüğü rüyanın Ak-Şemsü'd-dîn'den ta'bir-nâmesi		274-275	
Uzun Hasan üzerine varılacağına dâir kadırlara hüküm.....		275	
Uzun Hasan'ın bozulduğuna dâir Şehzade Cem'e ve Horasan Şahı Hüseyin Baykara'ya ve Memâlik-i Osmanîye'ye tebşîr-nâme		276-279	
Ak-Koyunlu Rukiyye Hâtun'nun oğlunu kurtarmak için Gedik Ahmed Paşa'ya ve Pâdişâha mektupları ve müşârünileyha iki nâme-i hümayûn		279-282	
Müverrih'de cem'an: 50 (Hammer'de 52, İstanbul basımında 62 Mütercim).			
Fâtih'in Fenârî-zâde Ahmed Beğ'e hükmü, fikirlerini göstermek cihetiyle, bâzı fıkraları meâlen ve en ziyâde şâyân-ı dikkat olanları aynen naklolunur:			
«Oğlum Bâyezîd'in hizmetinde bulunan Mahmûd ve talebeden Müeyyed-zâde Abdu'r-rahmân'ın bir çok nâşâyeste ahvâli olduğu, mukaddema Uğurlu Mehmed'in firarına ve Alâü'd-dev-le'nin mahbûs ve Âşık Beğ'in maktul olmasına ve oğlumun hazînesine birtakım şerirlerin el uzatmasına sebep oldukları, o taraflarda avam ve havass kendilerinden müteezzî oldukları taf-sîlen arz olunmuştur.» Envâ-i husûsâtîle fesâdlarından gayrı be-nüm oğlumu tab'-i zâtı muktezâsından çıkarup esrâr-i mühim-mile ilkâ idüp hâtur-i şerifine gubâr-i hayretten inkisar müte-rettib olmuş, maâcîn-i garibe ve dahi berş ve afyondan mürek-keb olmuş nice mükeyyefât-i acibe getirüp menâfi'-i kesire ve fevâid-i latife arz idüp dâire-i insâniyetden çıkarup mizâc-i şerifine fütur târî olmuş. İmdi sen anda ne maslahat için konup turursun ve ne beklersün?» Bunun gibi fazâhat anlaşılmaz mı? Eğer muttali' olup da tecâhül ediyorsan bundan eşedd hiyanet olur mu? İntizâm-i mesâlih için sana siyâset ettirmek muktezâ idi; lâkin oğlumun şeref-i hizmetiyiçün, Ecdâd beğün yüzü suyu için afv ettim. Hükm-i vâcibü'l-ımtisâl vardı gibi bir an te'-hîr ve terâhî etmeyerek mazmûniyle amel eylesin. Fermanım oldur ki «bu bedbahtların vücûd-i nâ-pâki... bâ-yi vech-i kân zail ola.» «Sen benüm i'timâd itdüğüm abd-i muhlis misin, ta-rîk-i definde re'y-i sâibüme ve fikr-i sâkıbuma nev'â tereddüd vâki' olduğu ecilden bu vaz*-i lâzimi'd-def senün tedbîrine tef-vîz olındı. Bundan garaz budur ki oğlumun mübarek hatırına gâh ola tağyir gele. Akıbet kendülerin devleti maslahatı ve ırz-ı namusları muhafazasıyçün olduğuna hod muttali' olsa gerekdür. imdi ne tarikle mümkindür? Atebe-i ulyâdan hükm-i hümayûn gönderüp timâr ve cihet virülmeğle mi, yohsa âsitâne-i saâdet-âşiyâna da'vet idüp sekametlerine mülayim ilâçla mı olur? Amma sen benüm mu'temed hidmetkârumsin, senün kemâl-i tedbîrine nihayet meretebe i'timâdum vardur; senden umarın ki ol bî-temizlerün (temeyyüz?) bu kadar hiyanetleri sabit ve zahir olup velî-i ni'metlerine ve mahdumlarına bed-nâmlık kasd idüp se-beb olanları helak itmek ayn-i sevâbdür; belki			

II. Mehmed zamanında yalnız fakîhler değil, ulemâ dahî ilim tahsil etmeğe âşikane gayret sarf ederek, ilmî eserleri ve hareketleriyle, ilmin erbâb-ı seyf (kılıç erbabı) ve ricâl-i devletin meziyyetini yükselttiğini ve yüksek mansıb sahiplerinin devletler için bir mes'ûdiyet sermâyesi olduğunu parlak bir surette isbât etmişlerdir. Meziyyetini evvelce beyân etmek hakkaniyet-şinâslıgında bulunduğumuz vezîr-i âzam dahî ilimlerde imtiyaz kazanmışlardır: Sinan Paşa, iki Ahmed Paşalar, Yâkub Paşa, Cezerî Paşa, vezîr-i âzam Karamânî Mehmed Paşa, Hızır Beğ'in oğlu Sinan Paşa gençliğinde o derecede şükûkperverlik (septiklik; şüphencilik) gösterdi ki, bakırın bakır olmasından şüphelendiği için, babası bir gün' bakır sahanını başına fırlatmıştı. Sonraları riyaziyat çalışarak muallim-i sultânı ve vezîr olmuştur. Daha sonra Sinan Paşa nazar-ı iltifattan düşerek mecnûnluktan kurtarılmak bahanesiyle hergün muayyen miktarda değnek vurulması Padişah tarafından emrolundu. Nihayet, ulemâ hey'eti, lehinde müdâhele ederek, müderris sıfatiyle Sivrihisar ve Edirne'ye gönderildi. Hey'et'e, ilm-i kelâma, ahlâka dâir eserleriyle, hikayeleriyle ma'-rûftur.⁹¹⁶ Sinan gibi kadı

mukabelede dünyevî ve uhrevî nef-i cemîl ve ecr-i cezîl bulasın. Bu takdirde sevâb oldur ki bir tedârik idüp ma'cûn ile veya esrar ile veyâ-hûd gayrı tarîkula ikisini dahî ale't-ta'cîl helak idesin.» Bana «bundan mühim maslahat ve enfa' hîdmet yokdur.» «Ol bed-bahtların sûr kazâyasını mufassıl ve oğlum ma'cûn ve afyon ve berş ve hubûb ve ne keyfiyyet ile tenâvül itdüğünü ve ne zamandanberü mübaşeret itdüğünü yazup bildiresin ve kemâl-i ihtiyat ve fart-ı tayakkuz üzere olasın ki, mazmûn-i şerifine senden gayrı kimesne muttali' olmaya.» 10 Muharrem 884. Be-ma-kam-i. Kostantiniyye.

Evvelâ, Şehzade Mustafa'nın irtihâliyle kalbi dağlanan Fâtih'in Sultân Bâyezîd'e ne kadar muhabbeti olduğu anlaşılır. Mahmûd ile Abdurrahmân genç şehzadeyi mükeyyefâta alıştırmakla devlete büyük fenalık etmişlerdir. İkinci olarak, Fâtih'in ne kadar tedkîk ve tahkike mail olduğu görünüyor. Fâtih'in irâdesi yerine getirilmek mecburiyeti olan bir emirdir. Lâkin Fenâ-rî-zâde'nin Şehzâde'yi gücendirmemesi lâzım gelirdi. Çünkü onun gücenmesi Fenâ-rî-zâde hakkında vahîm sonuçlanabilirdi; aynı zamanda, Şehzâde'yi haberdâr etmeksizin ferman hükmünü infaz etmesi kendisini fena bir mevkide bulundurmuş olacaktı. Ne yapılacak ise Şehzâde'ye haber verilmesi ve haber verildiğinin de PâdişâVa arzı iktizâ ediyordu. Mahmûd ile Abdurrahmân'dan dolayı Pâdişâh kendisini takdir ettiğinden, fermanı tekzîb etmeksizin tebriyye-i zimmet de icâb ediyordu. Fenâ-rî-zâde buralarım -satrançta yedinci hareketi düşünen mahir bir oyuncu gibi- tefekkür ile cevaben şu arızayı takdim etmiştir: «Dergâh-i muallâ ve bârgâh-i i'lâya ve lâ-zâl-i âliyâ arz-ı bende-i bi-mık-dâr ve zerre-i hâkisâr budur ki, hâlâ hükm-i şerîf-i vâcibü't-teşrif mazmûn-i hümâyûnunda münderic olan şehzâde-i nâmdâr tâl-i bekah ve nâl-i menâh hazretlerinim mukarreblerinden Mah-mûd-i nâ-Mahmûd ve Müeyyed-zâde Abdu'r-rahmân nâm kimes-nelerün bedbahtlığı ve vâcibü'1-hazf olduklarından giderilmesi ne veçhile müyesser ise te'hîr olunmaya diyü buyurulmuşidi. Zikr olman bedbahtlar didüklerinden ziyâde itdüklerinde şübhe yok-dur. Lâkin Şehzâde-i Saâdet-destgâh hazretleriyle südde-i seniyye-yeye arz olduğu kadar ihtilâtlan olmayup ve fermân-i vâci-bü'1-îz'ân üzere giderilmesi husûsi şehzade hazretlerine arz olursa inkıyadı muhakkak olmağın ihfâ olunmayup hikmet-i kâmile üzere arz olduğu gibi redd idüp giderilsün diyü saâdetiü pâd-şâhun rızâ-yı şerifine göre amel olduğu şol ki vâki'-i hâldür, südde-i merâhim-bahşa arz olundu. Bende Ahmed.»

«Hazf» şâyân-i dikkatır. Bu hazf adaletli davranışa uygun mudur? Siyâsette burası aranmaz.

⁹¹⁶ Sinan Paşa'nın tercüme-i hâli, müverrihin Not: 25'inin sırası geldiği zaman mütercim tarafından ele alınacaktır.

Hızır Beğ'in oğlu olan Ahmed ve Yâkub Paşalar, «paşalık» rütbesini kendi meziyyetlerinden ziyâde babalarının, kardeşlerinin meziyyetlerine medyun görünürler.⁹¹⁷ Velîyyü'd-dîn-zâde Ahmed Paşa, evvelâ şehzadelerin muallimi, sonra vezîr tâyîn olunmuş; Necati'nin kendisini aşmasına kadar Osmanlılar'ın birinci şâiri (şâir-i rübâî?) olmuştur, nasıl ki Necati'yi de Bakî geçmiştir.⁹¹⁸ Cezerî Kaasım Paşa «Safî» nâmiyle Ahmed Paşa'nın gazellerine rekabet etmiştir. II. Mehmed'in son vezîr-i azamı Karamânî Mehmed Paşa bâb-ı hümâyunda henüz nişancı olduğu sırada, Pâdişah'ın emirleri üzerine İran Şâhi'na yazdığı şairane hayâllerle dolu nâmelerden dolayı o kadar teveccühe nail oldu ki, vezîr-i âzamlık mertebesine kadar yükseldi. Şiirde me'-mûriyetine nisbetle «Nişânî» adını kullanmıştır. İlimlere vâkıf olan devlet müsteşarlarının ilk zuhurudur ki, bunlardan üç müverrih eserlerinin ehemmiyet derecesine göre «Büyük», «Orta», «Küçük Nişancı» unvanlarını almışlardır. Fâtih'in üdebâdan olan yedi vezirinin⁹¹⁹ dördü şâir idi. Bu vezirlerin arasında dahî iki vezîr-i âzam -ki biri ulemâ silsilesini tanzim eden Mahmûd Paşa; diğeri devletin dâhili idaresini teşkilâtlandıran Karamanî Mehmed Paşa'dır- nazar-ı İtibarları en ziyâde cel-betmişlerdi. Avrupa'da «Zirim» nâmiyle mâruf olan, II. Mehmed'in ikinci oğlu Şehzade Cem dahî muvaffakiyetle şiirler yazmış, ilim ve san'at-lann büyük bir hâmisi olmuştur. Onun idaresindeki hükümette, sarayının yüksek mansıplarında şâirler bulunurdu. Bunlardan nişancısı Sa'dî'-yi, defterdarları Hayder ve Şâhidî'yi zikredeceğiz. II. Mehmed şiirlerinde Avni mahlasını kullanmış ve millî ve ecnebi şâirlere ayırım yapmaksızın yaptığı cömertçe yardımlarla mahlasını hak ettiğini göstermiştir. Bu şâirlerden otuzu kayd-ı hayât maaş alır; zamanında Hindistan'ın birinci kalem sahibi olan Hâce Cihan ile İran'ın son büyük şâiri Molla Câmî'ye senelik bin duka altını gönderirdi.⁹²⁰

Sinan Paşa'nın eserleri: 1 - Çağmtnfnin eser-i riyazisine haşiye, 2 - Mevâkıf-i Adndü'd-dîn'e şerh, 3 - Maârif-i Sinan, 4 - Tezkiretü'l-Evliyâ. Sa'dü'd-dih ve Âlî, Taşköprü-zâde'nin Şaka'ık'ından naklen. (Mevâkıf şerhi Sa'dü'd-dîn'de münderic değildir. Mütercim).

⁹¹⁷ Şakiaüç-i Ntfmânlyye. Yâkub Paşa Vi*jaaye ve Muvaktof'a şerh yazmıştır.

⁹¹⁸ Ahmed Paşa hakkında Latîfî'nin Terâcim-i Ahvâl'ine müracaat; Şaber'in tercümesinde, s. 74. Bütün Müntehabât mecmualarında şiirleri dercedilmiştir. Belîğ-i Bursevî (varak: 184) Ahmed Paşa'dan bahs ile Bursa'da yaptırdığı cami yanında medfûn olmak cihetiyle Bursa şuarâsının ser-defteri olarak kaydeder. Vefatı: 902 (1496). Bir gün Pâdişâh, Ahmed Paşa ve musâhiblerden biri ile at üzerinde gezerken, musahibin yüzüne çamur sıçraması üzerine Ahmed Paşa bir âyet-i kerîmeden iktibas ile.....

⁹¹⁹ Taşköprü-zâde'ye nazaran vezîr-i âzam Maktul Halil Paşa'nın oğlu Molla İbrahim Paşa Fâtih zamanında vezir olmuştur. Bu sehvidir; İbrahim Paşa ancak Bâyezîd zamanında vezâret makamına çıktı.

⁹²⁰ Tezkire-i Latîfî'ye (Tercümede, s. 50) ve Raşehât-i Aynî'1-Ha -yât'a (İstanbul basımı, s. 279) müracaat Fâtih Horasan'dan Hacc'a gitmesi için Molla Câmî'ye beşbin duka altınını hâvi bir surre göndermiş ve sarayında ikamete davet etmiştir. Hâ-ce Ata'ullah-i Kirman! mektubu ulaştırmaya me'mûr idi. Fakat o, Şam'a vâsıl olduğu zaman, Câmî Horasan'a teveccüh etmişti; o sırada Uzun Hasan'ın memleketlerinden

Osmanlı şiiri bu suretle rağbet kazanarak sür'atle terakki kazanmıştır. Bursa'da,⁹²¹ Kastamonu'da⁹²² birçok saz şâiri yetişmiştir ki, bunlardan biri de Zeyneb nâmında bir şâiredir.⁹²³ Ancak Câmî ve Mir Alî Şîr gibi Farsça (yazan) ve Çağatay büyük şâirlerinin bunlar üzerindeki te'sîrleri olmamış olsaydı, Sultân Mehmed'in tahsisat verdiği otuz şâirden hiçbirinin, kazandığı şöhret derecesine yükselemeyeceği zannolunur. I. Murad zamâm Husrev vü Şîrîn manzumesinde îranh meşhur saz şâiri Nizâmî'ye nazire yazan Şeyhî gibi Yûsuf vü Zeliha ile Leylâ vü Mecnûn⁹²⁴ manzumelerinin nâzımı Osmanlı sarayının hikâye şâiri Hamdî -hamse ve seb'asmda bunları tasvir eden- İrânî şâir Câmî'ye imtisal eylemiştir,⁹²⁵ Osmanlılar'ın birinci saz şâiri Ahmed Paşa yükseldiği maharet derecesine ancak Mir Alî Şîr'in gazellerinden ilham aldıktan sonra vâsıl olabilmıştır.⁹²⁶ Cemâli dahî Mîr Alî Şîr'in «Hümâ ve Hümâyûn» isimli efsâne-yi andıran manzumesini taklîd etmiş ve eserinde o unvanı muhafaza etmiştir.⁹²⁷ Şehdî, Osmanlı târihini Firdevsî tarzında nazmetmek istemiş ise de dörtbin beyit yazdıktan sonra mevt ile şiirine fasıla vermiştir,⁹²⁸ Celâlû'd-dîn Rûmî'nin Mesnevî'sini⁹²⁹ örnek alan Şeyh GHİşenî o mevzuda kırkbin beyit yazmıştır. Nihayet tasavvuf şâiri Lehî -ki kabri Vardar Yenicesi'nde zamanımızda dahî pek-çok kimsenin- ziyaret ettiği bir yerdir- Buhâra'da Nakşebendî tarîkatine intisap eyledikten ve ineshûr Fars şâiri Câmî ile uzun müddet birlikte bulunduktan sonra, vatanını manzum ve mensur tasavvufla ilgili eserlerle servetdâr eylemiştir.⁹³⁰ Sultân

geçiyordu. Uzun Hasan da ziyâde ikram etmiştir. Bu rivayet mevsuk men-bâdan alınmış olduğundan - mütercimim ahvâlinde birinin Journal Asiatique'de yazıldığı gibi- Molla Câmî'nin Fâtih'in sarayında ikamet vuku bulmuş değildir.

⁹²¹ Harîrî, Resmî, Dâ% Sân'ı, Alevî, Kitabî, Mîhrî. Lâtîfî, Aşık Hasan İle Kınalı-zâde'nin Ezhâr-ı Belagat unvanlı eseri ve onlardan naklen Âli.

⁹²² Senâyî, Câmî, Dâ'î, Şehrî, Hamdî, Tûrâbî, Hâkî. Lâtîfî'nin Terâctm-i Ah-vâl-i Şuarâ'sı, s. 144 ve 146.

⁹²³ Terftcüm-i Ahvâl-1 Şu*r&, Scheiber'in tercümesi, s. 190.

⁹²⁴ Tezkire-i Latîfî, Tercüme'de s. 139. Bu iki manzumesinden başka Mevlid-i Ruhânî, Tehâfütü'l-Uşşak nâmında eserleri ve manzum Kiyâfet-nâme'si vardır.

⁹²⁵ Ak-Şemsü'd-dîn-zâde Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ve Züleyhâ'sı mânâ itibarıyla Câmî'nin eserine tercih olunabilir. Şu kadar ki, Câmî'nin eseri farsçanın tekemmülünden sonraya tesadüf etmiş olduğu halde, Hamdî'nin zamanında Osmanlı lisanı henüz takarrür etmemişti. Binâenaleyh şivesi bize bâzan garîb görünür. Hamdullah Hamdî, Yûsuf ve Züleyhâ'yı yazıp satar, onunla geçinirdi, tesadüf edilen yazma nüshalar nâzımın hattıyla zuhur etmek ihtimâli vardır. İktitâf, tab-i nevîn, kısım: 1, bir na't-i şerif alınmıştır.

⁹²⁶ Kezalk, s. 74. Ahdî, Sehî, Âşık Hasan, Kınalı-zâde'nin Muntehabat Mecmuası'na dahi müracaat.

⁹²⁷ Aşık Hasan, Âli. (47) Kezalk.

⁹²⁸ Kezalk

⁹²⁹ Tezkire-i Latîfî, s. 50. İbrâhîm Gülşenî'nin, Gülşenî tarikatı müessisi olup daha sonra dünyâya gelmiş ve Kahire'de medfûn bulunmuş olan derviş Gülşenî ile bir addedilmemesi ni Âli ihtar eder.

⁹³⁰ «Âlihi»dir, Şaber'in Tezkire-i Latîfî tercümesinde (s. 46) yazdığı gibi «İlâhî» değil. Başlıca eserleri: 1 - Zâdü'l-Miistâkîn, 2 - Necâtü'l-Ervâh, 3 - Meslekü't-Tâlibîn ve'l-Vasılm. Âlihî 895(1489) de vefat etmiştir. Takvîmü't-Tevârîh'e müracaat, (Takvîmü't-Tevârîh'de görülüyor. Demek olur ki Hammer bir sene hatâ

Mehmed şâirlerin, bilhassa Acem şâirlerinin sohbet meclislerinden pek hoşlanırdı.⁹³¹ Gerçi onları, sefîhâne hallerinden dolayı bazan hapsederek, sarayından uzaklaştırarak cezalandırırdı; fakat haklarında dâima pek müsâmahakârâne davranırdı.⁹³² Pâdişah'ın yaptığı gibi, Mahmûd, Karamanlı Mehmed, Ahmed, Kaa-sım Paşalar gibi vezirleri de etraflarını şâirlerle çevrili bulundurarak, onları husûsî muhabbet meclislerinde bulundurmuşlardır.⁹³³ Fukahâ'dan altmış kadar zât, Fâtih'in tahsisat verdiği otuz şâir ile rekabette meziyyet göstermişler ve şeref kazanmışlardır. Bunlardan II. Mehmed'in henüz Manisa Vâfisi iken muallim-i sultânı hizmetinde bulunan Molla Gürânî'yi mümtaz bir surette zikretmeğe mecburuz. II. Mehmed henüz pek küçük yaşta olduğundan, bir türlü Kur'ân okumak istemezdi.⁹³⁴ Pederi II, Murad Grûânî'yi Manisa'ya gönderdi ve eline bir değnek vererek Şehzâde'nin yetiştirilmesi için bunun kullanılmasına ruhsat gösterdi. Gürânî asla sapma kabul etmez, saraya yakın çevrelerin mü-dâhenesini bilmez bir tabîatte olduğu cihetle, Sultân Murad'dan aldığı ta'-lîmatı Mehmed'e beyân etti. Mehmed, cevap olmak üzere hoca ile istihzaya kalkıştı, lâkin Molla Gürânî bir değnek darbesiyle Murad'ın o emrini uygulamaya başladığından, Şehzade, mualliminin metanetini derhâl tecrübe etmiş oldu. Mehmed tahta cülus ettikten eski hocasına vezâret mansıbı tevcihiyle, mükâfat vermek istedi. Fakat Gürânî reddetti. Fakîh âlim, ordu kadısı ve Evkaf-ı Hümâyûn mütevellisi olarak talebesiyle vezirlerden hiçbirisinin gösteremeyeceği kadar serbestâne muamele ederdi. Pâdişah'ın huzuruna çıktığı zaman yere kapanmazdı; yalnız, kendisiyle müsavi bir şahıs gibi «Esselâmün aleyke» diyerek sâdece elini uzatırdı. Gürânî saraydan hoşnûd olmayarak Mısır'a

ettiği gibi, Şâber'i de yanlış olarak hatalı çıkarmıştır. Mütercim.)

⁹³¹ Şâir Lâli, evvelâ İranlı zannolunarak, bu zan ile pâdişâh meclisine dâil olmuşsa da, aslı anlaşılır anlaşılmaz uzaklaştırılmıştır. Bundan dolayı aşağıdaki beyitlerle intikamım almıştır (Ashından alındı) :

Gevhere kıymet olmaya kânde Dürr bahâsın bula mı ummanda? Söylenür nekbete ve meseldür bu Güvülür (?) elbet çerâğ dibi karanu Eğer âdemde ma'rifetise murâd Ne fazilet virürmiş ana bilâd Taşdan sâdır oldı gerçi güher Mu'teberdür velî nite ki hüner Rûm'da keledenmesün mi Acem Oldı bu izzetile çün ekrem Acemün her biri ki Rum'a gelir Yâ vezâret, yâ sancak uma gelir

Hammer'in Fransızca tercümesindeki tercüme şudur: «Pour etre bien reçu, tu dois venir de l'etranger; le diament est şans prix tant qu'il est cache la mine; Tor n'a de valeur qu'offert part Osman. Rappelle-toi bien ce proverbe: le cierge qui projette la lumiere, reste lui-meme obscur son interieur. Si tu cherches le genie dans l'homme, ne t'inquiete pas de quel pays il şort. Il en est de l'ame comme de la pierre preci-euse, leur grossiere enveloppe u'altere pas leur beaute Que das persans accourent vers le pays de Roum, la gloire les at-tend! que des persans yiennent â, la cour du sultan, ils seront faits sandjaks et vizirs.» («Umman» kelimesinin «Osman» okunması epeyce garîbdir.)

⁹³² Latifi, a.g.e., 383.

⁹³³ Kezallık, s. 133.

⁹³⁴ Yani ale'l-ıtlak okumak istemezdi (Mütercim).

gitti ve Sultân Kaytbay tarafından pek büyük hürmetlere nail oldu. Ondan sonra, Anadolu'ya dönerek ilminin ve istiklâl ile davranmaya alışmış tabiatının celb ettiği ihtiram ile çevrili olduğu halde irtihâl eyledi.⁹³⁵ Rûm asıllı⁹³⁶ olan Molla Hüsrev -ki Gürânî'nin rakibidir- ilimce, izzet-i nefisçe, şerefçe ondan asla geri kalmazdı. Gurer ve Dürer nâmındaki kitabı Osmanlı fikhinin⁹³⁷ temel eseridir. Husrev, İstanbul ve havalisi kadısı olduktan sonra Müftülük mevkiine yükselerek, onüç sene bunu muhafaza etti. Ayasofya'ya her girişinde cemaat hürmetle saf bağlayarak mihraba kadar aralarından yol açarlardı; Pâdişâh, defalarca, halkın kendisine gösterdiği itibarı görek yanında bulunanlara «Zamanımızın Ebû Hanîfe'-sidir» demişti. Bir sünnet düğününde Sultân Mehmed Molla Gürânî'ye sağında ve Molla Husrev'e solunda yer verdiğinden, Husrev bunu sânına lâyük bulmayarak hemen Bursa'ya gitmiş ve orada bir medrese bina ettirerek bizzat tedris ile meşgul olmuştur.⁹³⁸ Hoca-zâde (Bursa tüccarından birinin oğlu), Hatîb-zâde, yalnız

⁹³⁵ (Hammer Molla Gürânî'nin eserlerini ve bâzı menkıbelerini yazıyor. Bu zâtın tercüme-i hâli M.t. 6'da tafsil olunacaktır.)

⁹³⁶ Molla Husrev'in Rûm asıllı olduğu İddiası, doğru değildir. Bu hususta Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzuncarsılı şunları kaydetmektedir: «Molla Hüs-rev'in babası Yoagat civarında Yerköy'de bulunan bir Türkmen aşiretine mensuptu; bu âlimin ismi Mehmed Hüsrev, babasının adı Fermerz ve onun babası da Alî adında bir Türkmen'dir.» (Osmanlı Târihi, c- XX, s, 656 -3. baskı, Ankara, 1975). (Hazırlayanın Notu)

⁹³⁷ Osmanlı âlimleri tarafından te'lif olunan, İslâm fikhî kitaplarının iki mühim eseridir.

⁹³⁸ (Hammer Molla Gürânî'nin eserlerini ve bâzı menkıbelerini yazıyor. Bu zâtın tercüme-i hâli da tafsil olunacaktır.)

Molla Gürânî Mısır'da tahsil etmiştir. Molla Yegân hacdan dönüşünde Molla Gürânî'yi İstanbul'a getirmiş ve II. Murad «Bize ne getirdiniz?» deyince Molla'yı takdim etmiştir. Derhâl Bursa'da Kaplıca ve sonra Yıldırım Bâyezîd Medresesi verildi; daha sonra Fâtih'in yetiştirilmesine me'mûr oldu. Fâtih vezîr-i âzam yapmak istediye de Molla Gürânî «Bu kadar ümerâ bu mesned için çalışıyorlar, onların ümidleriü kesmek caiz değildir» diye kabul etmedi. Kazasker ve sonra evkaf tev-liyyeti zammıylo Bursa kadısı oldu. Fâtih'in bir emrini «Şer'e muhaliftir» diyerek yırttığı ve getiren çavuşu kovduğu için arada bir soğukluk meydana gelerek Mısır'a gitti. Lâkin Fâtih'in arzusu üzerine geri geldi. Yine Bursa kadısı oldu. Yevmi 200, aylık 20.000, senelik 50.000 akçe alırdı. Vezirleri «Mahmûd! Dâ-vud!» diye isimleriyle çağırırdı. Selâmi musafahadan ibaret idi. Bir bayram günü çamurdan it'izâr beyân etmesiyle Fâtih Babû's-Saâde'ye kadar arabasıyla getirtmiştir. Sultân Mehmed'e «Haramdan perhiz et» derdi. Bir gün beraber yemek yediler; Fâtih:

- «Siz de haramdan yediniz.» dedi. Molla Gürânî:

- «Benim önüme helâl düşmüştür.» cevâbım verdi.

Pâdişâh sahanı çevirdi; Molla Gürânî yemeğe devam edince Fâtih:

- «Artık bu defa haram yediğinizde şübhe kalmadı.» dedi. Molla:

- «Hayır, sizin önünüzde haram, benim önümde helâl kalmadığı için çevirdiniz.» diye mukabele etti.

Bir gün Fâtih'e:

- «Timur bir tarafa ulak göndermişti. Bu adam Sa'dü'd-dîn'in otlamakta olan hayvanlarından birini alır; Sa'dü'd-dîn'in hademesi ulağı döğerler; Timur bunu işitince «Bunu yapan oğlum olsaydı öldürürdüm; lâkin âsâr-i kalemiyyesi kalem-rüyumun hâricinde câri olan bir adama ne yapabilirim? demiştir. Benim de asarım Mekke'de okunur.» demesi üzerine, zarîf Pâdişâh:

- «Evet, fakat siz asarınızı kendiniz himmet buyurup gönderiyorsunuz; Sa'dü'd-dîn asarını yazar, götürürlerdi.» cevâbım vermiştir.

Vefat ederken:

- «Bâyezîd'e söyleyiniz, adaletten ayrılmam!» diye vasiy-yet etmiştir. Pâdişâh bütün borçlarını şahid

eserleriyle⁹³⁹ değil, muhtelif meseleler hakkında Pâdişah'm huzurundaki münâzaralarıyla şöhret kazanmışlardır. Her ikisi de, -fetihleri arasında dâima onlardan ilim öğrenmeğe vakit bulmakta olan- Fâtih'in muallimi olmuşlardır. Yaptığı muharebelerin yorgunluğunu ulemânın

aramaksızın ödedikten sonra, bizzat namazını kılmiştir, (vefatı: 893). Eserleri: Gâ-yetü'l-Emânî fî Tefsîrîf s-Seb'i's-Semâni, El-Kevsürü'l-Cârî ilâ Ri-yâzi'l-Buhârî (Sahîh-i Buhârî'ye şerh), Kasîde-i Şatbiyye'nin şerh-i Ca'berîsine haşiye, Arabça Kostantiniyye fetihnameleri ke-mâl-i fazlına işarettir.

Molla Husrev'in asıl ismi Muhammed'dir. Eniştisi Husrev Beğ'in yanında terbiye gördüğü için «Husrev'in kayını» ve kısaca «Husrev» denilmiştir. Pederi Rum'dan dönmedir. Teftezânî'nin tilmizlerinden bulunan Hayder-i Herevî'den tahsil edip Edirne'de Şâh-Melek Medresesine müderris olmuş, Mutavvel haşiyesini orada yazmıştır. Hızır Beğ'in vefatından sonra Eyüp, Galata, Üsküdar ile beraber İstanbul kadılığı Molla Husrev'e verilmişti. Ayasofya'da dahî ders verirdi. Talebesi hanesine gelip yemek yerler, müderrisi -atının önünden yürüyerek- camie götürürler, sonra böylece hanesine getirirlerdi. Bütün hizmetlerini kendisi görürdü. Tedris ve kaza ile beraber kendinden öncekilerin kitaplarından günde iki varaka yazardı. Eserleri: Mutavvel haşiyesinden mâada, Telvîh'e Adud havâşisine-, Tefsîr-i Beyzâvî'nin Evâiline haşiye, usûlden M irk a t ve şerhi Mir*ât, Gurer ve Dürer, Sûre-i En'âm âhirine tefsir, Velayete müteallik risale. İstanbul'da meşicdleri vardır. Vefatı: 885/1480.

⁹³⁹ Molla Husrev'in başlıca eseri olan Gurer ve Dürer hakkında cDevlet-i Osmâniyye'nin Usûl-i tdâre ve Teşkilâtına müracaat (Kezalik tercüme-i hâli de beyân olunmuştur).

Molla Husrev'in asıl ismi Muhammed'dir. Eniştisi Husrev Beğ'in yanında terbiye gördüğü için «Husrev'in kayını» ve kısaca «Husrev» denilmiştir. Pederi Rum'dan dönmedir. Teftezânî'nin tilmizlerinden bulunan Hayder-i Herevî'den tahsil edip Edirne'de Şâh-Melek Medresesine müderris olmuş, Mutavvel haşiyesini orada yazmıştır. Hızır Beğ'in vefatından sonra Eyüp, Galata, Üsküdar ile beraber İstanbul kadılığı Molla Husrev'e verilmişti. Ayasofya'da dahî ders verirdi. Talebesi hanesine gelip yemek yerler, müderrisi -atının önünden yürüyerek- camie götürürler, sonra böylece hanesine getirirlerdi. Bütün hizmetlerini kendisi görürdü. Tedris ve kaza ile beraber kendinden öncekilerin kitaplarından günde iki varaka yazardı. Eserleri: Mutavvel haşiyesinden mâada, Telvîh'e Adud havâşisine-, Tefsîr-i Beyzâvî'nin Evâiline haşiye, usûlden M irk a t ve şerhi Mir*ât, Gurer ve Dürer, Sûre-i En'âm âhirine tefsir, Velayete müteallik risale. İstanbul'da meşicdleri vardır. Vefatı: 885/1480.

«Tâcir-zâde mânâsına olarak «Hoca-zâde» lakabıyla şöhret kazanan Muslihü'd-dîn Mustafa, kendisinin mesleğini tutmadığı için, pederinin günde bir akçe olmak üzere tâyin ettiği maaş ile tam bir zaruret içinde ilim tahsilinde bulunmuştur. Hızır Beğ'e muîd (asistan) yâni muavin olduktan sonra II. Murad zamanında Bursa'nın Esediyî medresesine müderris olmuştu. Fâtih'in bir Edirne'ye gidişinde Mahmûd Paşa delaletiyle padişahın elini öpmeye nail olarak, Pâdişâha refakat eden Zeyrek-zâde ile mübâhese ve galebe etmesiyle muallim-i sultanî ve sonra Mehmed Paşa'nın istirkabiyle kazasker oldu. Daha sonra 50 akçe vazife ile Bursa Sultaniyyesi müderrisliğine tâyin edildi. Bu müderrislikte iken İstanbul'a davet olunarak Molla Zeyrek ile «Burhân-i Tevhîd» üzerine mübâhase eylediler. Ho-câ-zâde, Fâtih'in huzurunda «Delili inkârdan medlülü inkâr lâzım gelmez» dedikten sonra, yedi gün Molla Zeyrek'in bütün îrâ-dâtma cevap vererek, Molla Husrev'in tasdik ve hükmüyle galebe edip Molla Zeyrek Medresesi uhdesine tevcih kılındı. Daha sonraları Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Karamanlı Mehmed Paşa «Hoca-zâde İstanbul'un havası mucib-i nis-yân olmasından müteşekkîdir» tarzında bir hiyle ile İznik medresesini verdirdi. Oradan da Hatîb-zâde ile mübâhaseye çağ-rıldıysa da Sinan Paşa Hatîb-zâde'yi korumak için mübâhase-den sarf-ı nazar ettirdi. İmam Gazâlî ile cevaben hükemâ (filozofları) yi müdâfaa eden İbnü Rüşd'ün içtihadlarının muhakemesine dâir Tehâfüt eser-i meşhurunun bir nüshası Bâyezîd kütüphanesinde istirahat-güzündir. Hayâtının son günlerinde sol elinden başka âzası hareket etmediği halde, Şerh-i Mevâkîf a haşiye yazardı. Tevalî ve Telvîh'e haşiye ve şerh yazdıysa da müsveddede kamlıdır. İrtihâli: 893. Hatîb-zâde dahî Fâtih zamanında muallim-i pâdişâhi idi. Sultân Bâyezîd zamanında günde 160 akçe ile tekaüd edilmiş olduğu halde müftî Efdal-zâde'ye tekad-düm ederdi. Bir bayram günü bayramlaşmada Hatîb-zâde huzı> ra girip selâm verdiği zaman Sultân Bâyezîd yedi adım ileri gelmiştir. Vefatı: 901. Tecrid Hâşiyesine ta'likatı erbâb-ı tedris arasında hâlen okutulmaktadır. Sadrüş-Şerî'a ve Keşşaf ile Şerh-i Muhtasar İbnü Hâcib haşiyeleri evâiline ta'likatı vardır. Şerh-i Mevâkîf evâiline de haşiyeler yazmıştır. Telvîh'in dört mukaddimesini dahî tahşiyeye etmiştir. Rü'yet bahsine ve cihâdın faziletlerine dâir risaleleri vardır. (Sa'dü'd-dîn'den hülsâ).

sükûnperverâne dehâsını gösterdiği mücâdelelerle alırdı. Bir gün Sultân Mehmed Hoca-zâde'ye «Benimle mübâheseye cür'et edebilir misin?» diye sormuştu; Hoca-zâde: «Muallimin sıfatıyla cür'et ederim» cevâbını verdi. Pâdişâh bu cevaptan öfkelenerek derhâl azlettiyse de, bir müddet sonra tekrar iltifatına mazhar etti.⁹⁴⁰ Hatîb-zâde, birçok mühim bahisler üzerine münazara etmiş, ve özellikle Alâü*d-dîn-i Arabî ile bir mübâhesede bulunmuştur. Alâü'd-dîn-i Arabî -o zaman henüz Osmanlı adliye teşkilâtının en yüksek mansıbı olmayan- Müftîliğe iki defa çıkmışlardır. İbnü Mağnisa⁹⁴¹ ile beraber Mehmed zamanının en büyük ulemâsından sayılırsa da, yalnız bir büyük eser bırakmıştır. Fakat şurasını söylemek hakkaniyete de uygun düşer ki, ona mukabil doksan dokuz çocuk terk eylemiştir. İbnü Mağnisa bütün mesâisini bir maksada, yâni vezîr olmağa hasrettiğinden te'lifâta muvaffak olamamıştır. Ordu kazaskerliği makamında Kastalânî ve Hacı Hasan-zâde, İbnü Mağnisa'ya halifelik etmişlerdir.⁹⁴² ki, evvelce söylediğimiz gibi, o zamana kadar ikisi bir olan «kazaskerlik» makamından Anadolu Kazaskerliğini ayırmışlardı.⁹⁴³ Büyük Fenârî'nin bir oğluyla bir torunu, eserleriyle asıllarına liyâkatlerini göstermişlerdir.⁹⁴⁴ Hacı Baba, yalnız nahvî ve vaiz sıfatıyla değil, şiirde «Nişânî» mahlasını kullanan Karamânî Mehmed Paşa'nın pederi sıfatıyla de nazar-ı dikkati celtae-der.⁹⁴⁵ Âlim vezîr Sinan Paşa ile Bosna Kralı'nın cellâdı Musannifek'-den evvelce bahsetmek fırsatına mâlik olmuştuk.

II. Mehmed'in saltanatı zamanının sonlarına renk katan ulemâ defterinin

⁹⁴⁰ Şafcafe, Âlî, Sa'dü'd-dîn, Molla AH Arabî 901 <1495>'de vefat etmiştir. Tîk-Tünü't-Tevârîh.

⁹⁴¹ «Eş-şehir be-ibni Mağnîsâ», Sa'dü'd-dîn, 2, s. 505, ismini yazmıyor (Mütercim).

⁹⁴² Hacı Hasan-zâde Süre-i En'âm Tefsirine ve Telvîh'in dört mukaddimesine haşiyeler yazmış ve Mizânü't-Tesârif nâmında bir nahiv eseri bırakmıştır. Şaka'ık ve Âlî'ye müracaat. Hacı Ha-san-zâde'nin vezîr-i azama hitaben tanzim eylediği beyitler tercüme-i hâlinde dercedilmiştir.

(Not: Bunda Hammer yanlışlık yapmıştır. Beyitler Şerh-i Akaid sahibi Hayâlî'nindir. Hacı Hasan-zâde Gelibolu kazasında idi; Hayâlî onu kendisine rakîb görerek, vezîr-i âzam Mahmud Paşa'ya beyitleri göndermişti. Mahmûd Paşa «Hayâlî o zâtın kadrini bilmiyor» dedi. Daha sonraları İznik müderrisi Tâcû'd-dîn-zâde vefat ettiğinde, bundan dolayı üzülen pâdişâhın çalışkan bir müderris taleb etmesi üzerine Mahmûd Paşa Hayâlî'yi tavsiye ederek, Hayâlî'nin kadrini takdir ettiğini gösterdi. Sultân Mehmed «Şerh-i Akaid'i senün nâmunile tas-dîr iden midür?» deyip «Evet» cevâbını alınca, hemen Hayâlî'yi tznik müderrisliğine tâyin etti. Fâtih gibi zamanın ulemâsının eserlerini bilen bir pâdişâh zamanında ilimler nasıl te-rakkî etmez? Mütercim).

⁹⁴³ 901 (1495)'de irtihal eden Akaid-i Neşen üzerine haşiyesi ve MevakıTdan yedi eşkali vardır. (Şerh-i Akaid'de makbul bir haşiyesi vardır ve Mevakıf Şerhi'ne bir risale ilâve ederek yedi eşkâı yazmıştır» Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 2, s. 484. Mütercim).

⁹⁴⁴ Yûsuf Fenârî-zâde Âlî Kfifiyye'ye, ve Kasemî'nin Tecniyye'-sine şerh yazmıştır. Mehmed el-Fenârî'nin oğlu bulunan amcası Hasan Çelebi Telhis şerhi Mutavvel'e ve Şerh-i Mevâkif a ve Telvîh'e haşiyeler yazmıştır. Şaka'ık, Sa'dü'd-dîn, Âlî.

⁹⁴⁵ Hacı Baba Kaflî'yi şerh ve Mısbâh' (?) tahrîr eylemiştir. Avâmîl ile diğer nahivle ilgili eserler ve Şemsiyye-i Teftazânî üzerine bir şerhin sahibidir. Şafetkü'n-Nii'Mi&niyye, Sa'dü'd-dîn, Âlî.

son yedi ismi tabîblerdir. Bunlardan dördü Acem, üçü de Türk,⁹⁴⁶ Arab⁹⁴⁷ ve Musevî⁹⁴⁸ idi. Bu son zikrettiğimiz tabîb, dinini terket-mezden evvel «defterdarlık» mansıbına çıkmış ve ihtidasından bir müddet sonra «vezâret» mertebesine yükselmiştir. Eğer Karamam Mahmûd Paşa, İranlı tabîb Lârî'nin⁹⁴⁹ rekabet maksadıyle olan tedbirlerine uymamış olsaydı, mühtetedî tabibin tecrübe ve ilmi, belki II. Mehmed'in hayatının son günlerini uzatırdı. Kezalik aslen İranlı olan Kutbü'd-dîn, ilk defa olarak -her iki cinsten esirlerine sarfettiği- ayda iki bin akçe maaş ile Mehmed'in tıbbî meclisine riyaset etmiştir.⁹⁵⁰ Şükrullah-ı Şîrvânî Kur'ân tefsiri vesâir eserleriyle, Atâu'llah riyaziye müteallik mâlûmâ-tıyle Pâdişah'm teveccühüne mazhar olmuşlardır. Şehzade Bâyezîd'in muallimi İranlı (Türk; hazırlayan) Alî Kuşçu, Mîrîm Çelebi ve Alî Kuşçu'yu şerheden Kara Sinan, yine riyaziye ve tabîî ilimlerde mümtaz şahsiyetler olmuşlardır.⁹⁵¹ Nihayet Hüseyin-i Tebrîzî dahî necîb ta-vırlanyle ve ilmiyye Sultân Mehmed'in teveccühüne nail olmuştur⁹⁵², Meşâyîh. Sofralarında Fâtih'e refaket eden ve Kur'ân âyetleri ve Pey-gamber'in hadîslerini tefsîr eden, askerî teşcî eden meşâyîhden Kostan-tiniyye muhasarasında (Hz. Eyyûb'un kabrini keşfeden ve Mehmed'in Tercan muharebesinden evvel rüyasını⁹⁵³ tâbir etmesiyle

⁹⁴⁶ Altuncu-zâde, yahuö Kuyumcu -zade.

⁹⁴⁷ Hekîm Arab.

⁹⁴⁸ Hekim Ya'küfo.

⁹⁴⁹ Şakalk ye Âli.

⁹⁵⁰ Kezalik.

⁹⁵¹ Şükrullah-ı Şîrvânî Behcetü't-Tevarîh nâmında 851 (1456) târihiyle yazılmış güzel bir eserin sahibidir. Hacı Kalfa bunun mündericâtını bütün tafslâtiyle sayar. Şükrullah bunun te'~ lîfi için en mu'teber Acem ve Arab müverrihlerinden yirmi zâtın eserlerinden bilgi toplamıştır.

İlk Türk riyazisi, Kadı-zâde-i Bursevî'dir ki, vatanını terk ederek Uluğ Beğ nezdinde ilmine lâıyk hüsn-i kabul görmüştür, ismi II. Mehmed zamanının ulemâsı meyânında görünen adaşından evvel dünyâya gelmiştir. Bu iki zât ile IV. Mehmed asrından ilk defa olarak Fetâvî Mecmuası tertîb eden Kadı-hân birbirine karıştırılmamalıdır. Kadı-zâde-i riyâzî Uluğ Beğ için Çağınım ismindeki riyaziyat kitabına şerh yazmış ve Te'-sîsü'l-Eşkâl'i tercüme etmiştir. Mezkûr Eşkâl, Öklid (Öklides)' in Eşkâl-i Hamse'sidir. Alî Kuşçu Fethiyye nâmındaki eserini Fâtih'in nâmına yazmıştır. Bu eser Kostantiniyye'de 1824'-de tab* edihmiştir. Kezâlik Muharomediyye nâmındaki bir eseri de II. Mehmed nâmına ithaf etmiştir. Mîrîm Çelebî Fet-hiyye'ye şerh yazmıştır. Bundan mâada Kible'ye dâir bir eseri ve Uluğ Beğ'in Zic'ine şerhi vardır. Kara Sinan ile Sinan Paşa Çağmînî hülâsasına şerh bırakmışlardır. Şaka'ık'da II. Murâd, II. Mehmed, II. Bâyezîd devirlerinde Kadı-zâde, Alî Kuşçu, Mîrîm Çelebî tercüme-i hallerine müracaat.

⁹⁵² Bir gün huzûr-ı pâdişâhiye çıkarak ber-mu'tâd zât-ı şahanenin elini öpmek istedi. Pâdişâh lûtf-i mahsûs olarak elinin iç tarafını uzattı. Molla sâkitâne başını eğmesiyle Fâtih «Ne düşünüyorsun?» dedi. «Düşünüyorum ki, zât-ı şahaneleri beni Ayasofya'ya müderris tâyin buyurursunuz» cevâbını verdi. «Aya» kelimesiyle «el içi» demek olan ayayı ve «sofiye» (eski yazıda «sofya», «sofiye», «sûfiye» yazılışları aynıdır) kelimesinden «Sofya»yı kasdetmiş oluyordu. Bu bedîha, Fâtih'in hoşuna giderek Hüseyin-i Tebrîzî'yi Ayasofya müderrisliğine tâyin etmiştir.

⁹⁵³ Sultân Mehmed'in vezîr-i âzami Mahmûd Paşa'ya mektubu ve Ak-Şemseddîn'in tâbiri Münşeât-i Feridun 228 ve 229 numaralarda münderiçtir. (Bu cildin «Notlar ve Açıklamalar» kısmının «Onbeşinci Kitap, Not: 3» kısmında açıklanmıştır). Ak-Şemseddîn 792 (1389)'da doğmuş olduğundan, 877 (1472)'de, yâni Tercan

malûmumuz bulunan Ak-Şemseddîn'i tabîb, mûsikî-şinâs, müellif olmak nokta-i nazarından da tammaklığımız kalır.⁹⁵⁴ Ak-Şemseddîn Osmancık'ta Şeyh-i Âzam Bayram'dan, Haleb'de Şeyh Zeynü'd-dîn Hâfi'den -ki ikisi de kendi namlanyle anılan birer tarikat kurucusudurlar- ta'lîm eylediği hikmet-i sûfiyyeye dört şakirdi ile yedi oğlunu intisap ettirdi. Bunların yedisi de Mehmed isminde idiler; en genci -yukarıda dahî zikri geçtiği veçhile- «Hamdı» mahlâsiyle Yûsuf vü Zclîha manzum hikâyesini tertîb etmiştir. Ak-Şemseddîn yedi defa hacca etmiştir. Ondan sonra Göynük'e çekilmiştir. Mezarı birçok ziyaretçi çeker. Bu zâtın rakibi⁹⁵⁵ Ebû'l-Vefâ'dır ki, Fâtih onun şerefine bir cami bina ettirmiştir. Osmanlı târihinde şiir ve mûsikîye vukufu ve -inzivâghmda Pâdişah'ın kendisini ziyaretini men' ile isbât ettiği- ulûw-i tab'ı ile müzkûrdur.⁹⁵⁶ Hekîm mutasavvîf Şeyh Hacı Halîfe, İslâm'da işlerin îrâde-i Üâhiyye'ye bırakılmasının makbul ve bâtil suretlerine dâir, yâni «Cebr-i Münakkah ve Cebr-i Mukalled» hakkında bir kitap te'lîf etmiştir. Şairlerden bahsederken îlâhî ve Gülşenî'yi yâd etmiştik. Nihayet Halveti dervişleri şeyhi Hacı Çelebiden bahsetmeliyiz. II. Mehmed'in irtihâlinden sonra veraset hakkının kime âit olduğunu bu zât tâyin etmiştir. Şehzade Cem'e yalnız vezîr-i âzam Karamanî Mehmed Paşa müsâid idi. Hacı Çelebi ona muhalefetle Bâyezîd tarafını tuttu ve kendisine mensûb olan Karaman dervişlerinin ve şeyhlerinin arasını bulmuştur; ikisi de Karamanlı olan bu iki iktidar sahibinin ihdas ve tahrik ettikleri mes'ele Hacı Çelebi'nin istediği gibi hallolunarak, Şeyh Vezîr'e galebe etmiştir.⁹⁵⁷

muharebesinin vukuu zamanında Kameriyye hesabıyla seksenbeş yaşında olmak lâzım gelirdi. Âlî'nin zannı gibi altmışaltı değil. (Muharebe 878' dedir, anlaşılan Âlî 86 diyecek idi. Mütercim).

⁹⁵⁴ Ak-Şemseddîn tıbba dâir bâzi eserler, arapça Nûriyye nâmında bir kitap, Telhis fî Def'i'1-Meta'ın unvanlı bir eseriyle Ev-liyâ-nâme'yi yazmıştır. Şaka'ık ve Sa'dü'd-dîn ile Âlî'ye müracaat (Fenn-i tıbda nâfT te'lîfâtı vardır... Tasavvuf da Risâ-letü'r-Nûr*, defî metâ'in-i sûfiyyede bir risalesi vardır; tıbda mücerrebâtını cem* iderek kitâb nâfT olmuştur. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 519, 523. Mütercim).

⁹⁵⁵ «Afc-Şemseddîn kadar ma'rûf ve muhterem» mânasına alınmalıdır (Mütercim)

⁹⁵⁶ Şakaik, Sa'dü'd-âra, Ali, (63) Şataii, Sa'dü'd-dln, Âlî.

⁹⁵⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/185-202

ONDOKUZUNCU KİTAP

2. BAYEZİD DÖNEMİ

Vezi̇r-i âzam Nişancı Mehmed Paşa, Sultân II. Mehmed'in vefatını -meşru vârisin gelişine kadar- askerden, payitahttan saklamağa teşebbüs etti. Bu cür'etkârca tasavvurunun başarısızlığa uğraması, vefâhdin saltanatından, vezi̇r-i âzamin hayatından mahrum kalmasını icâb ettirebilirdi. Nişancı, hatâsını kaniyle ödedi; tabiatıyla bu hususta şikâyete de hakkı olamazdı. Fâtih, son nefesini verince, na'sı kapalı bir araba içine konularak ve etrafını ber-mu'tâd muhafızlar çevirerek -sihhatinin iadesi için pâyitaht-da istirahat edecekmiş gibi- İstanbul'a nakl edildi. Vezi̇r-i âzam bîr taraftan da mâbeynci⁹⁵⁸ Keklik⁹⁵⁹ Mustafa'ya gizlice ta'lîmât vererek, Fâtih'in büyük oğlu olan Amasya valisi Şehzade Bâyezîd'e göndermiş idi; lâkin bu resmî teşebbüsü icra ettiği sırada, Şehzade Cem'i büyük kardeşinin yerine tahta çıkarma sebeplerini hazırlamak maksadıyla mahremlerinden bir adamı Karaamn'a gönderdi. Vezi̇r-i âzam teşebbüsünde daha ileriye gitti; Şehzade Cem'e muhabbeti sebebiyle İstanbul kapıları ile ordunun bulunduğu Anadolu sahilinin medhallerini kapattığı gibi, payitaht ile askerinin haberleşmesini önlemek için bütün gemileri tevkif ettirdi. Acemi oğlanlarına, yâni Yeniçerilik için ta'lîm edilmekte olan askere -Or-dugâh-i Hümâyûn yakınındaki Fil Çayırı Köprüsü'nün⁹⁶⁰ tamiri bahanesiyle- İstanbul'u terk etmek üzere emir verildi. Pâdişâhın vefatı haberi bunlardan şüyu' bularak Anadolu tarafındaki asker arasında yayıldı. Bunun üzerine Yeniçeriler toplanarak alenî isyan çıkardılar; Pendik önünde demir üzerinde birkaç gemiyi zaptederek Üsküdar'a yanaştılar; oradan İstanbul'a geçerek Yahûdîler'in, zengin ahâlinin hanelerini yağma ettiler; bu yağmalardan sonra da vezi̇r-i âzami öldürdüler. İşte Karamanlı Mehmed Paşa'nın netîce-i hâli buna müncer olmuştur. Meh-med Paşa kaniyle bir yol çizmiş oldu; haleflerinin birçoğu o yolda kendisini tâkib edecektir. Şu muhataralı zamanda -Fâtih'in yokluğu esnasında İstanbul hükümet ve muhafazasına

⁹⁵⁸ «Hıcab-ı bab-i saadet-meabdan», Sa'dü'd-dîn; «Hademe-i hassadan», Haber-i Sahih (Mütercim).

⁹⁵⁹ Neşri ve Sa'dü'd-dîn, Ali «Leylek Mustafa» diyor.

⁹⁶⁰ «Pil Çayırından akan nehir üzere yapılan Nesbene (?) köprüsü» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 3. (Tertib hatasına uğrama ihtimali sebebiyle, doğrusu «Nesbene» olabilir. Mütercim.

Orduğâhda bulunan Neşri, vezi̇r ve kazaskerlerin II. Mehmed'in arabasına refakat etmek üzere İstanbul'a kadar azimet etmekte olduklarını gören halkta Fâtih'in irtihâli zannı hâsıl olduğunu ve Acemi-oğlanlarının ordugâha vusulü bu zannı i'timâda tahvü eylediğini safvet-kârâne beyân eder. Neşri, varak: 237.

bırakmak üzere Silifke'den getirtmiş olduğu- İshak Paşa, idarî işlerine eline aldı. Vezirler tarafından kendisine tam selâhiyet verilerek bu sırada gösterdiği metanetle, hiç olmazsa muvakkaten âsâyîşi iade etmeğe muvaffak oldu. İsyân şundan dolayı daha ziyâde korkunçlaşıyordu ki, sarayda Fâtih'in iki torunu vardı: Biri Bâyezîd'in oğlu Korkud, diğeri Cem'in oğlu Oğuz Hân. Bu iki şehzade, II. Mehmed'e -kendi oğullarının sadâkatini te'mîn etmek üzere- rehin hükmünde idiler. Korkud henüz çocukluk çağından çıkıyordu; Oğuz Çocuk idi; çünkü babası 22 yaşında bulunuyordu. Karamanlı Mehmed Paşa dâima Şehzade Cem tarafını tuttuğu içindir ki, ordu daha ziyâde kolaylıkla Şehzade Bâyezîd tarafını tuttu. Binâenaleyh 886 Rebî'ü'l-evvel'inin beşinci günü (4 Mayıs 1481) Bâyezîd'in yokluğu devresi için kaim-i ma-kam-i saltanat ilân olundu.⁹⁶¹

Fâtih'in irtihâli haberini Şehzade Cem'e ulaştırarak olan adam -Bâ-yezîd'in bir hemşiresi⁹⁶² ile evlenmiş olması yüzünden, menfaatleri onunla müttehid olan- Anadolu Vâlîsi (beğlerbeği) Sinan Paşa tarafından tevkif ve idam olundu.⁹⁶³ Bâyezîd'e gönderilen nâme-res (mektupçu; ulak) yüz altmış fersah mesafeyi sekiz günde kat ederek Amasya'ya⁹⁶⁴ vâsıl oldu.⁹⁶⁵ Keklik Mustafa'nın gelişinin ertesi günü⁹⁶⁶ (13 Rebî'ü'l-evvel 886 Pazar) Bâyezîd

⁹⁶¹ Kantemir'e isnâd olunabilecek hatâların en büyüklerinden biri Bâyezîd'in pederinin irtihâlini öğrenince Mekke'ye gittiğini ve bu seyahat için dokuz aylık bir zaman sarfettiğini beyân etmesidir. Vâkıâ Cenâbî ve ondan naklen Hezârfenn bu seyahatten bahsederlerse de, Bâyezîd'in Amasya'dan Mekke'ye değil, İstanbul'a geldiğini ve dokuz ayda değil dokuz günde (daha az müddette) muvasalat ettiğini beyân ederler. Neşri, Sa'dü'd-dîn, İdrîs, Âlî, Solak-zâde, Lutfi bu hususta müttefikler^ ler. Fazla olarak Neşri Pâdişâh'ın İstanbul'a duhûlünü görmüştür. Piti Dölakrua ve Avrupa müverrihleri Kantemir'in rivayetine imtisal etmişlerdir. Cenâbî'ye gelince, onun ifâdesine şundan dolayı da mânâ verilemez ki, birkaç satır sonra Bâyezîd'in 29 Cümâde'1-ülâ 886 târihinde payitahta vâsıl olduğunu yazar; bu târih ise II. Mehmed'in vefatından ikibu-çuk ay sonrasına tesadüf eder. Kantemir, Fâtih tarafından Şehzade Korkud'un Bâyezîd yerine Amasya valiliğine tâyin kıldığını beyân etmekle de hatâ eder.

⁹⁶² «Lâbeveyn», iki taraftan olacaktır (Mütercim).

⁹⁶³ Sa'ü'd-dîn, s. 433, Viyana imparatorluk ve Kraliyet Kttttbhânesi, nu: 122.

⁹⁶⁴ İstanbul'dan Amasya'ya onbeş günlük yol hesap olunur ki, takriben yüzaltmış fersaktır (Kineir'e müracaat). Bu hâlde Mustafa sekiz gün, yirmi dört saatte yirmi saat gitmiş ve Bâyezîd dahî dörtbin süvari ile bu mesafeyi o kadar saatte kat etmiştir. (Metinde işaret bulunduğu üzere Fâtih'in irtihâli 4 Rebî'ü'l-evvel'dedir; Keklik Mustafa'nın Amasya'ya varışı 8 günde değil, 8 Rebî'ü'l-evvel'dedir. Eski tatarların sürati düşünülürse fevkalâde mühim bir haber götürmekte olan «Keklik» Mustafa'nın yirmidört saatte yirmi saat değil, menzil menzil hayvan değiştirmek ve bir iki saat uykuya kanaat etmek suretiyle günde kırk saat kat ederek dört günde vâsıl olduğu şüphe götürmez. Telgrafın icâdiyle tatarların eski zamanlardaki kadar sür'atlerine lüzum kalmadığı halde, şimdi dahî posta tatarları iki saatte bir saatte keserler. Bununla beraber dört ve sekiz târihleri birlikte hesap olunursa müddet-ı sefer beş güne çıkar. Bâyezîd'in dört bin süvârî ile- Keklik kadar yol almayacağı açıktır. Mütercim).

⁹⁶⁵ S&'dü'd-din'e nazaran Keklik'deki mektûb erkân-i devlet tarafından idi, yalnız Karamânî'nin değil. İkincisi, Hoca'nın «kebg-î kühsari» (dağların jekliğüye teşbih etmeyi unutmadığı KekUk Mustafa -ki İstanbul'dan Fâtih'in vefatı târihi olan 4 Rebî'ü'l-evvel perşenbeden sonra çıkmıştı- Amasya'ya sekiz günde değil, Rebî'Ü'l-evvelin sekizinci günü vâsıl oldu (Mütercim).

⁹⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, Bâyezîd'in Keklik Mustafa'nın gelişinden üç gün sonra (İstanbul basımı, c. 2, s. 4, dördüncü

dörtbin süvariye yanına alarak İstanbul'a müteveccihen yola çıktı. Dokuz gün sonra Üsküdar'a vardı. Rumeli ve Anadolu arasında denizin üzeri birçok sefinelerle örtülü idi.⁹⁶⁷ Devletin ileri gelenleri, askerlerin reisleri yeni pâdişâha arz-i ta'zîmâta geliyorlardı. Bununla beraber Yeniçerilerle dolu sandallar iki taraftan pâdişâhın kadırgasını sardılar. Hamsa Beğ'in oğlu Mustafa Paşa'nın uzaklaştırılmasını pâdişâhdan talep eden karışık sesler işitildi. İshâk Paşa, kendisinin istediği vezîr-i âzamlık makamı Mustafa Paşa'ya nasîb olur korkusuyla, rakibini Yeniçerilerde maaşlarının artırılmasına muarız olarak bildirmişti. Bâyezîd korkarak, daha karaya ayak basmadan Yeniçerilerin bütün istediklerini yerine getirdi. Gebbüze (Gebze) yakınındaki asker arasında intizâmı sağlayabilmek ümidiyle veziri Mustafa'yı Anadolu'ya gönderdi.⁹⁶⁸ Bu tedbîrlerden sonra başına siyah bir kavuk koyarak ve siyah renkte keten elbise giyerek payitahta girdi.⁹⁶⁹ Saray kapısına gelince harb safı üzere durmuş olan Yeniçeriler zabıtları vâsıtasıyla bir arz-i hâl verdiler. Bundan Nişancı Mehmed Paşa'yı idam ve şehri yağma etmiş olmalarından dolayı ma'zeret arz etmekle beraber⁹⁷⁰ mu'tâd suretinde değilse bile «bahşîş-i fevkalâde» suretinde tahsisatlarının arttırılmasını istiyorlardı. Pâdişâh buna da müsâade etti. Yeniçerilerde verilen cülus bahşîşinin ikinci misâli budur. Şu vak'a tesadüfi gibi görünmekle beraber Bâyezîd'in saltanatından itibaren muntazam bir şekil alarak 1774 (1187) senesine kadar her saltanatın bidayetinde tekerrür etmiştir. Bunun için sarf edilen akçeler devlet masrafları sırasında ve Yeniçerilerin gelirleri meyânında görülür.⁹⁷¹ Bu âdeti ilk defa II. Mehmed koymuş ve her saltanat değiştiğinde bahşîşin miktarı artmıştır. Şu akçe her ne kadar bu münâsebetle Koma alaylarına tevzî olunan muazzam meblâğların derecesine asla varmamış ise de, devletin mâliyesini harâb edecek kadar külliyyetli idi. Bu seyyianın kabulünden üçyüz sene sonradır ki, Sultân Ab-

gün) hareket ettiğini yazar; lâkin bu İfâde Bâyezîd'in 21 Rfibi'Ü'l-evvel 886'da (20 Mayıs 1481'de) Üsküdar'a varması ile uyuşmaz. (Keklik'in Amasya'ya vusulü, 8 Rebiülevvel; Bâyezîd'in hareketi, İl persenbe veyahut 12 cuma, Üsküdar'a vusulünü müteâkib Üsküdar'dan İstanbul'a geçiş 21, pazar. Hoca'dan aldığımız doğru hesap budur. Bunda tenakuz yoktur. Mütercim).

⁹⁶⁷ «Gemilerden deniz görünmez oldu; sefineler İçürek küreğe birbirine çat-dılar; asfeerün elblse-i rengârenginden rûy-i derya sebze-zâde döndü; ge-milerün serenleri serv vü sünşad görindi. Sa'dü'd-dîn. Mütercim.

⁹⁶⁸ «Mustafa Paşa kayıkla Üsküdar'a geçirildi, Sa'dü'd-dîn. (Mütercim).

⁹⁶⁹ «Sultân Bâyezîd matem libâsiyle şehre girdi. İmamelere semle idi; beğ-ler, paşalar, ağalar semle kuşak sarınup mâtem-gırlıkde pâdşâha mu-tabaat eylediler.» Sa'dü'd-dîn (Mütercim).

⁹⁷⁰ Cürümlerini «Ban-i İsyân mîzend nâkus-1 istiğfar-ı mâ» sözünün tam kargılığı olarak cebren affettirdiler, H&beir-i Sahîh, c. 4, s. 3. (Mütercim).

⁹⁷¹ Maurice d'Ohsson, 7, s. 122.

dülhamîd (-i Evvel) Rusya muharebesi sırasında defaten lâğvetti.⁹⁷² Bâyezîd'in Yeniçerilerle muamelesi Klodius'un hâssa askerleriyle muamelesine benzer: Zaaflının reddi kaabil olmayan delilini bizzat imza ve Yeniçeriler'in hükümdarların intihabı hususunda kendilerine verdikleri imtiyazı bir dereceye kadar tasdik etmiştir. Bu meş'ûm muvafakat, o intizamdan çıkmış mağrur askeri her yeni saltanatta aidatım artırmağa teşvik eylemiştir. Bâyezîd'in İstanbul'a duhûlünün ertesi günü (22 Rebi'ülev-vel 886 - 21 Mayıs 1481) cenaze alayı icra olunmuş ve namazda Şeyh Ebû'l-Vefâ imamet etmiştir. Bâyezîd vüzerâ ve ümerâ ile birlikte bizzat tâbutun altına girmiş ve na's, II. Mehmed tarafından inşâ olunan camiin arkasındaki türbeye kadar bu suretle götürülmüştür. Defin merasimi birçok sadakalar dağıtılmasıyla sona erdikten sonra, bütün saray halkı matem elbiselerini çıkararak en muhteşem libaslariyle pâdişâha ta'zîmât arz etmişlerdir. İshâk Paşa vezîr-i âzamlık mesnedine tâ'yîn ve pâdişâhın Üsküdar'dan İstanbul'a geçerken Anadolu'ya gönderdiği Mustafa Paşa Manisa Çelebisinin azliyle münhal olan vezârete yükseltildi.⁹⁷³ II. Meh-med'in koyduğu kanun devletin saltanat tahtındaki hükümdarın biraderlerini idama dâir olan fıkrası, Bâyezîd'in cülusunda tatbik ulunamadı. Yeni pâdişâhın kardeşi yalnız Şehzade Cem idi. O da pâyitahtdan uzak olmakla beraber sâde hayâtını muhafazaya değil, saltanat tahtı için münazaaya hazır görünüyordu. Avrupaca daha ziyâde «Zizim» nâmıyle mâruf olan Şehzade Cem, zâten sâhib-i kalem ve şâir olmak sıfatıyla müstehak olduğu ehemmiyet nazarlarını münhasıran sergüzeştiyle de celbetmeğe şayandır.⁹⁷⁴ Şehzade - daha önce yazıldığı gibi- her türlü bedenî mü-mâresetde, bilhassa güreşte mahir idi; lâkin ekseriyetle sefahat derecesine varan zevk düşkünü bir yaşayışa kapılmıştı.⁹⁷⁵

⁹⁷² «Claudios; raised by the soldiers to the Empire, Was the first who gave a donative: he gave quina dena 120 L.» (Klodyus'da Sueton, 2, bâb: 10) «When marcus, with his colleague Lu-cius Verus, took quifet hossession of the throne, he gave vicena 160 L. to each of the gards.» Ogust Târihi, s. 25 (Dion 10, 73, s. 1231), Gibbons, bab: 5, haşiye 6.

⁹⁷³ Sa'dü'd-dîn, 3, 437. (Pâdişâh cülusunun üçüncü günü İshâk Paşayı vezîr-i âzam, nasb ile teskl-i fesâd İçtin vürûdundan evvel virdigl terakkiyâtı kabul ve Mustafa Paşa'yı Üsküdar'dan celb ile vezir iderek Mağnisa Çe-lebîstni medâris-i Osman iyye1 den birine müderris ta'yln eyledi. Sa'dü'd-dln (Mütercim).

⁹⁷⁴ Latlfi'ntn Terftcim-i Ahvâl'ine müracaat, Şâber'In tercümesi, s. 62. Ahdi, Sehl, Riyazi, Kınalı-zade tezkireleri. Cem'In Divân'ı Berlin Kraliyet Kü~ tüphânesi'nde, Diez'in el yazılan mecmuâsındadır, nu: 129.

⁹⁷⁵ Kudüs Aziz Yahya Tarîkati Kançılar Muavini Kaorsan -ki Cem'i Rodos'da görmüştür -Şehzâde'nin eşkâlîni tarif eder. Buna, Şehzâde'nin yaşını beş fazla göstermesinden başka bir itiraz edilemez. Cem 1459'da doğmuş olduğundan 1482'de yaşı 28 yerine 25'den fazla değildi: «28 annorum, statura parva, va-letudine prospera, ferox vultu, oculis parumpar obliquis et caeruleis, denso supercilio nasi radice fere utroque cohaerente, sinistrum in frontem elevatur, dextrum ad oculum vergit, os parvum, labra grossa, quorum ritus sinistrorsus contrahit ges-tuque ipso sinistxam palpebram inclinat paulo post elevat; nasus aquüinus in

şâirleri meclisinden çıkarmazdı. Sarayında birçok şâirler yüksek mansıblârda bulunuyorlardı, Ezcümle Hayder mühürdar, Sa'dî defterdar idi. Pederinin irtihâli ve vezîr-i âzam Nişancı Mehmed Paşa'nın îdâmı haberi üzerine Cem, sür'atle bir miktar asker toplayarak devletin kadîm payitahtını zaptetmek niyetiyle Bursa üzerine yürüdü. Bâyezîd dahî eski lalası Ayâs Paşa kumandasında i ki bin çeriye pişdar olarak Mudanya yolu üzerine gönderdi. Kendisi de ordusunu toplamak üzere bizzat Üsküdar'a geçti. Ayaş Paşa Bursa kaplıcalarında, Cem askerinin kumandanı Gedik Nasûh Yıldırım Bâyezîd Cami ve jtürbesi yanında tevakkuf eyledi. Bu iki kumandan şehre dâhil olabilmek üzere ahâlî ile müzâkereye giriştiler; ancak Bursalılar Yıldırım Bâyezîd evlâdının muharebelerinden dolayı uğradıkları felâketi hatırlayarak ve sonra Yeniçeriler tarafından vukua getirilen İstanbul yağması safahatının Bursa'da da tekerrüründen korkarak, iki tarafın da tekliflerini reddettiler. Bununla beraber Şehzade Cem askerine zahire ve kuvve-i imdâdiye vererek, şu suretle hakîkî niyetlerini açığa vurdular. Müteakiben Bursa hisarları altında bir muharebe vukua gelerek Yeniçeriler mağlûb ve Ayaş Paşa dâhil olduğu hâlde birçokları esir oldular. Üç gün sonra Cem ordugâha vâsıl oldu; şehir, kapılarını açtı. Cem'in ilk işi saraydaki hazîneleri muhafaza altına almak oldu. Kendisini Osmanlılar'ın pâdişâhı ilân

medio paulo eminentior, cujus extremitas in sinistrum tendit, mentum exile. Lutio colore et nucis castaneae; barba rara non promissa sed ad cutem forcipe tonsa, obesa cervice, parvis auribus; corpus carnis sarcina onustum, obesitas ventrem projectum magis per posteriora gravat quam caetera membra; brachia, tibia, crura ac pedes proportionem sunt compacti nec adipis pondus officit, quominus saltante venando atque sagittande agilis sit, corpus enim haud gestat ac si gracilis esset et obesitas non gravaret. Si quid molesti affertur oculorum motu acutaque voce iracundiam repente indicat; at si vir gravis adsit temporis puncto facies tempe-ratur. Simulationis dissimulationisque gaudet officie. Dum excanduit vocera edit acutam caprinae haud dissimilem, Cum quieto loquitur animo gravis rursus est temporatus et modes-tus sed rarus. Hic quamvis profugus et extorris a principis dignitate non cadit. Cibi plurimi est, voracissimoque stomacho tanquam fornace fervet. Vinum respuit nişi aromate confec-tum, quod alteratum speciemque mutasse arbitratur, ut ace-tum quod ex vino gignitur quaeque originis speciem a lter at. Avidius hibit comeditque quam principem deceat, ut vorare potius quam edere Ulum arbitreris. Nec edulia satis dente ferit quae in os indita inglutit, ac minime trita raptim aperto hyatu vorat. Assa appetit, lîxa fastidit. Melones, uvas, pyra atque poma et cujusque generis fructus appetentissime man-dit. Modico pane vescitur, aqua usui est in potu sachhara indito, quod paulatim liquefit. Calore, algore, inediaque im-patientissimus; affatim sudat, fluuntque tunç a fronte et geniş sudoris guttae copiosissimae. Veste gaudet illustriori. Ther-mis balneisque assiduis utitur; lavato in thermis corpore de-mum e gelida aqua perfunditur, natantique artem callet, qou-tiescumque in pelagus se margebat adstandibus cunctis irre-verecunde natabat. Circumstantes oculis lustrat. Subtristis et cogitabundus semper videtur. Si laetitiae indicia dedit ut prae-sente magistro maxime efficit. Religiosissimus in Mahomettis legem, cujus cultor observantissimus est. Si quam ex suis vino madentem cönspexit, in eum furibundus irruit. Instabilis est adeo, ut loco eodem se continere non possit et diu cellulas omnes lustravit ut cubaret, nec domorum superiorem plani-tiem contempsit Quin immo cubile parato nectes aliquot illic somnum ad aurem capit. Thurcorum lingua praestantissimus, ingenium a juvenili aetate litteris applicuit ita, ut gesta scri-bere non ignoret. Res quoque genitoris gestas litteris manda-vit. Matrem, incylta regum Serviae familia natam, duosque liberos marem et foeminam tenellae aetatis apud Carras (Cai-ro) reliquit.»

ederek sikke darbetmek ve nâmını hutbelerde yâd ettirmek hükümdarlık hakkının istimaliyle saltanatının icrasına başladı. Şehzade orisekiz gün bu saltanat hayâlinden müşteri hâne istifâde etti. Lâkin müteakiben haber aldı ki Bâ-yezîd bütün ordusuyla yürüyüp gelmektedir. İstikbâline çıkmadan evvel pâdişâha bir sefaret hey'eti gönderdi. Hey'etin me'mûriyeti, Rûmili vilâyetleri Bâyezîd'e kalmak üzere Anadolu vilâyetlerinin Cem'e terkinin tek-lîf ederek, aradaki nizâa' dostâne bir şekilde son vermeğe çalışmaktı. Se-faret hey'eti Molla Ayâs, Hamdî Çelebi⁹⁷⁶ ile Sultân I. Mehmed'in kızı, Fâtih Sultân Mehmed'in hâlası, yeni rakibinin de büyük halaları olan ihtiyar Selçuk Hâtûn-Sultân'dan mürekkeb idi. Selçuk Hâtûn Cem lehinde Bâyezîd'in kardeşlik hislerini tahrike çalıştı.⁹⁷⁷ Bâyezîd «Lâ erhâm beynel-mülûk» (Melikler arasında merhamet yoktur) Arabça darb-ı meselini söylemekle iktifa etti. Ondan sonra kendi askerinin miktarından ziyâde kardeşinin ordusunda bir hıyanete istinâd ederek Bursa üzerine yürüdü: Çünkü Cem'in baş-mâbeyncisi (lalası) Aştin-oğlu Ya'kûb Beğ'e gizlice gönderdiği mektupda, Şehzâde'nin Karaman'a ric'atine mâni olarak Yenişehir sahrasında muntazır kalmağa ikna' etmek üzere yüzbin akçe tahsisat ile Anadolu beğlerbeğiliğini va'd etmişti.⁹⁷⁸ Ya'kûb bu teklifin cazibesine kapılarak Cem'i ric'at etmemeğe karar verdirmişti. Felâketin tamamlayıcısı olmak üzere Cem, ordusunu iki fırkaya taksim etti: Birincisini Gedik Nasûh kumandasıyla îznik'e gönderdi; ikincisinin kumandasını bizzat alarak Yenişehir üzerine ric'at etti.⁹⁷⁹ Bununla beraber, Bâyezîd'in büyük oğlu olup Fâtih zamanında Manisa valiliğinde bulunan Şehzade Abdullah, askeriyle babasının ordusuna iltihâk etmişti. Abdullah Cem'in Bursa üzerine yürüdüğünü haber alınca evvelâ oraya yönelmişti, lâkin Ayaş Paşa'nın mağlûbiyetini işittikten sonra Bahkesrî üzerine ric'atle Marmara sahillerine inerek gemi ile, Gelibolu'ya çıkmış ve oradan Kostantiniyye'ye, Üsküdar,

⁹⁷⁶ Şükrullah oğlu Ahmed Çelebi; Sa'dü'd-dîn. (Mütercim)

⁹⁷⁷ Selçuk Hâtûn pâdişâhın elini öptükten sonra «Can berâbsr birader kanını dökmekten ve İslâm arasında cenk çıkarmaktan ise Rftm ili ile iktifa idiniz; Cem de bundan sonra size muhalefet itmez» didiyisede Ba-yezîd'in cevabı bu darb-ı meselin hükmünü gösterdi Mütercim).

⁹⁷⁸ Mektub Bayezîd'in emri ile gönderilmiş ise de bizzat pâdişâh tarafından değil, Ya'kûb'un âşinâları tarafından yazılmış idi. Yüzbin akçe mah-süllü karyeler temlik olunacaktı. (Mütercim).

⁹⁷⁹ Nesrî'ye nazaran Yenişehir'e azimet nasihati Fenârî-zâde Hasan Çelebi tarafından verilmiştir (varak: 239). Sa'dü'd-dîn ve Solak-zade İdrîs ve Neşrî'nin rivayetini naklederler. (Fenarl-zade Çelebi ve nasihati - kötü neticesini bilerek vermiş, Şehzade'yi kasden igf&l eyelmiş olduğu hâlde Sa'dü'd-dîn'in «Güzide-i mevâlî-i Rûm, cami-i iştât-i ulûm» vasıflarıyla tavsif etmiş olması mes'ûliyetini tezyîd eder. Râvlnin eteğinde arpa var gibi göstererek hayvanı aldattığı için- ondan aldığı hadisleri çizen İmâmî Muhakkak ile böyle âdi politikacılık eden alimi düşünmelidir!... Mütercim).

İzmit tarikiyle pederinin nezdine azimet eylemiştir.⁹⁸⁰ İznik duvarları altındaki Dikili-taşta ordu kurmuş olan Gedik Nasûh, Anadolu beğlerbeği Sinan Paşa serdarlığıyla gönderilen öncü kuvvetlerini görünce Azvad derbendine çekildi. Beğlerbeğinin fırkası boğaza girerek Gedik Nasûh'un askerini bozdu ve Yenişehir'e kadar tâkib etti. Bâyezîd dahî o gün bizzat İznik'e vâsıl olarak geceyi Azvad Boğazlarında geçirip, sabahı Yenişehir'de göründü. İtalya seferinden henüz avdet etmiş olan Kefe ve Otranto Fâtihi Gedik Ahmed Paşa orada pâdişâha ta'zîmâtını arzetti. Ahmed Paşa, cülusundan evvel Sultân Bâyezîd'e intisâb eylemiş olduğu gibi, bu defa da hizmet edeceğini te'-mîn ederek teveccühe nail oldu. Böyle meşhur bir kumandanın iltihakı ve Cem ordusundan bir kısmının bozulması Bâyezîd ordusu için fâl-i hayr olduğu halde, Yenişehir ovasında vâdiyi sulayan nehrin sağ tarafında (26 Rebûlâhir 886/20 Hazîran 1481⁹⁸¹ bir muharebe vukua geldi.⁹⁸² Cem ordusunun bir cenahı Anadolu süvarilerinin hücumuyla büyük zayiata uğramış olduğu bir sırada Aştin-oğlu Ya'kûb kendisine va'd olunan valiliği kazanmak arzûsuyla -Bâyezîd ordusunun nehirden geçişini önlemek üzere- ordunun en güzide kısmıyla hasmın mukabelesine gitmek için Şehzâde'den ruhsat aldı. Cem'in muvafakatini alınca Bâyezîd üzerine yürüyor gibi görünerek kumandasındaki askeri teslim ve şu suretle padişahın muzafferiyetini te'mîn etti. Muharebe sabahtan öğle vaktine kadar devam etmişti; neticesi tezahür ettiği" zaman Gedik Nasûh tarafından Bursa'da esîr edilmiş olup şimdi firar fırsatı bulan Ayaş Paşa Yeniçerilerinin koşuştukları görüldü. Cem ordusunu teşkil eden Türkmenler, Karamanlar, Turgudlar, Varsaklar arasında bozgunluk umûmî oldu. Saltanat davacısı dahî o kadar sür'atle kaçtı ki,, o gün gurûb vaktinde -muharebe mevkiine iki günlük mesafede olan- Ermeni Derbendi'ne yetişti. Firân esnasında bir at tekmesiyle bacağından aldığı yarayı bağlamak için Oyucak'da⁹⁸³ bekledi. Bütün gece yürüyerek ertesi gün Eskişehir'e vâsıl oldu. Muharebede bütün

⁹⁸⁰ Sa'dü'd-dîn, 3. 438.

⁹⁸¹ Hammer'in, Pransizcasında 26 Rebûlâhir olması tertîb hatası olacaktır (Not: 6'ya bkz.) Doğrusu, 22'dir. Mütercim.

⁹⁸² Sa'dü'd-dîn'e göre 22 Rebî'ül-âhire tesadüf eden bir cuma ertesi günüydü. Bunda bir yanlışlık vardır; çünkü 22 Rebî'ül-âhir cuma'dır. Eğer cuma ertesi doğru ise, 22 rakamı yanlıştır; 9, veya 16 yahut 23 Rebî'ül-âhir okunmalıdır. Her ne hâl ise, bizzat Bâyezîd tarafından kardeşi aleyhine açılan bu muharebe Cenabı ve Hezârfenn'in yazdıkları mevhum Mekke seyyahatını reddetmeğe kâfidir

Rebî'ül-âhir'in 22'si bizim hesabımızca pazara tesadüf eder. Sa'dü'd-dîn'in cumartesi demesi takvim ile tekmîl-i sülüseyn ve rüyet hesaplarında ihtilâftan doğmuş olacaktır. Hammer diğer bâzı çevirme hesaplarında da birer ikişer gün hatâ görülüyorsa da, mühim olmayanların tashihine lüzum görülmedi.

⁹⁸³ Sa'dü'd-dîn'de tvecik (yahut: Byücek) (Mütercim).

hazîne ve eşyasını kaybetmiş olmakla beraber kurtarabilmiş olduğu esvabı Ermeni Derbendi'nde Türkmenler tarafından yağma edilmişti; o hâlde ki, mâbeyncisi (kapıcı-başisi) Sinan Beğ, gece rutubetinden muhafaza için Şehzâde'ye kendi kepenegini verdi.⁹⁸⁴ Cem bir haftada Konya'ya vâsil olarak⁹⁸⁵ üç gün istirahat ettikten sonra validesi ve haremiyle birlikte Suriye ve Mısır'a müteveccihen azimet etti (1 cemâdil-ulâ / 28 Haziran). Bulgar Dağında (Bugünkü Bolkar dağları) iken arkada kalmış olan bâzı firariler iltihak etti; lâkin Oyuz Beğ takımı oralarını hasara uğratmakta olduğundan Şeh-zâde'ye hayli zararları dokundu, birçok zahmet çekilerek ve bir takımına hakk-ı mürur (geçiş hakkı) ve bir takımına istimâlet verilerek Şehzade Tarsus sahrasına çıktı. Tarsus hâkimi ve daha sonra Adana'da Ramazan Hânedâm'ndan Türkmen Beği, firariyi ihtiram ile karşıladılar. Mısır'ın Haleb ve Şâm beğlerbeğileri Şehzâde'ye felâketini unutturmak için hizmetinde kusur etmediler; Şam'da üçyüzü bulan maiyyeti halkıyla birlikte Kasr-ı Ablak'a kondu. Yedi hafta orada kaldıktan sonra Kudüs'ü ziyaretle Hebron ve Gazze tarihiyle Kahire'ye vâsil oldu. Bütün şehir ve saray halkı istikbâle çıktılar.⁹⁸⁶ Şehzade Cem, Çerkeş hükümdarlarının vezîr-i âzami demek olan Divitdâr⁹⁸⁷ sarayına indirildi. Ertesi gün büyük teşrifatla Sultân Kaytbay'ın sarayına götürüldü. Sultân, oğlu gibi kabul ederek, kucaklayıp kemâl-i muhabbetle ellerini sıkdı ve teselli verdi; kendi saraylarından birini de ikametine gösterdi.⁹⁸⁸ Yenişehir muharebesinden sonra, Bâyezîd kardeşini izinden takibe başlamıştı. Ermeni Boğazi'na vardığında o tarafın Türkmenleri huzuruna çıkarak -Şehzade Cem'in kaldığı gece üzerine hücum ile esir etmek derecesine getirmiş ve maiyyeti halkının eşyasını yağma etmiş olmalarından dolayı- resim ve vergilerden muafiyetlerini talep ettiler. Pâdişâh hareketlerini tasvîb eder gibi göründü; müstehak oldukları mükâfatı almak üzere bâb-ı devlete müracaatlarını tebliğ ettirdi. Birçoğu tama' sâikasıyla isbât-i vücûd ettiler. Fakat gelenlerin hepsi tutulup asıldı, Bâyezîd bu hususta, biraderi Süleyman'ın katillerine Öyle bir ceza tertîb etmiş olan Şehzade Musa'yı örnek alıyordu. Sa'dü'd-dîn, Sultân Bâyezîd'in bunlara şöyle hitâb ettiğini yazar:

⁹⁸⁴ Yağmurluk gibi en üste giyilir bir libas. (Mütercim)

⁹⁸⁵ 27 Rebi'ü'l-âhir. (Mütercim).

⁹⁸⁶ Gurre-i Şa'bân. Sa'dü'd-dîn. (Mütercim),

⁹⁸⁷ «Dividâriyyeye kondurdılar» (Sa'dü'd-dîn) Mütercim.

⁹⁸⁸ «Sultân-i Mısır bir şahane kâşanede kondrup külli riâyetler eyledi; Ramazân giceleri ekseriya iftara da'vet idüp inbisât gösterdi. Brlrikde teferrüc iderleridi.» Sa'dü'd-dîn (Mütercim)

-«Reâyânun selâtîn umûrına dahi ve taarruz ve vazîfesidür? Anlara lâzım olan saltanat kime nasîb olur ise ribka-i itaatine rakabelerin idhâldür; selâtîne reâyâ kılıç çekmek müstevcib-i nekâldür. İki vâris-i mülk birbiriyile münazaa iderise ecnebî nün ne medhâli var? Erâzîl ve edânînün eâlîye sell-i seyf itmeğe ne eli var?»

Bâyezîd Konya'ya vusulünde Filîbâd (Filâbâd olmalıdır. H.) ovasında durarak Gedik Ahmed Paşa'yı Cem'in takibine me'mûr ve Karaman eyâletini oğlu Abdullah'a tefviz ettikten sonra, ılıgın tarikiyle İstanbul'a yöneldi.

Bursa'ya yaklaştığı sırada yeniçeriler -ahâlînin silâh arkadaşlarına kapıları kapamış ve Ayaş Paşa'ya karşı Cem ordusuna yardım etmiş olmaları bahanesiyle- şehri yağma etmeğe ruhsat istediler. Pâdişâhın buna mâni olması üzerine bütün ordu isyan etti. Bâyezîd:

- «Cesur muhâribler! Bu şehri bana bağışlayasınız!» diyordu. Lâkin her söz te'sîrsiz kaldı; her Yeniçeri'ye bin akçe ihsanı suretiyle belde için fideye-i necat verilmedikçe intizâmın iadesi kaabil olamadı.

Gedik Ahmed Paşa, Cem'e yetişmeksizin Ereğli'ye vâsıl oldu. Orada dört alayı Şehzade Abdullah'a bırakıp da dîvândaki vezirlik mevkiinde bulunmak üzere İstanbul'a dönmek üzere emir aldı. Ahmed Paşa mağrur ve muannid olmakla beraber II. Mehmed zamanında vezîr-i âzamlık mesnedinden ve birçok fetihlerde bulunmuş olmasından dolayı böbürlendiğinden dolayı bu defa da Bâyezîd'in infialini celbederek, sarayda kapıcılar odasında hapsedildi. Buradan alelade ancak katledilmeğe gidilirdi. Bununla beraber Sultân Bâyezîd vezîr-i âzam îshâk Paşa'nın ricalarına ve Karaman'da âsâyîşin iadesi için Ahmed Paşa'nın iktidarh eline ihtiyaç olacağını hissetmesine binâen affedildi.⁹⁸⁹ Karaman Hânedânı'nın son vârisi olan Kaasım Beğ, Karaman Beğlerbeği ve Şehzade Abdullah'ın müşaviri Hadım Alî Paşa'yı Pervane sahrasında mağlûp ettikten sonra Konya'yı muhasaraya gelmişti.⁹⁹⁰

Gedik Ahmed Paşa, vezir Mustafa Paşa'nın telkinleri üzerine hapsedildiği, ancak kendisine ihtiyaç olmasından dolayı hapisten çıkarıldığını bildiği cihetle, hasmından parlak bfr intikam almadıkça sefere gitmek istemedi. Yeniçeriler'den yardım görerek Mustafa Paşa'nın tevkifini talep etti; muvaffak da oldu. Ondan sonra oğlunu sadakatine rehin olmak üzere bâb-ı saltanatta bırakarak ikibin Yeniçeri, dörtbin Azab ile kapısı halkını alıp

⁹⁸⁹ îshâk ve Hersek-oğlu Ahm^d Paşa şefâatleriyle afv olunarak vezâretde i'bka* ohndL Sa'dü'd-dîn (Mütercim).

⁹⁹⁰ Bofor'un Karamania'sı, 213, 214.

Anadolu'ya teveccüh etti. Yaklaştığını bildiren haber üzerine Kaasım Beğ Konya muhasarasını kaldırarak Taş-ili Kilikya'ya (Taş-İl) kaçmıştı. Ahmed Paşa ordusu Karaman'da bulunan Osmanlı askeri ile birleşerek firârî Kaasım Beğ'i Silifke'ye kadar tâkib etti. Lâkin zahirelerinin azlığı sebebiyle Hadım Alî Paşa'yı ordudan ayırarak Mut'a gitmeğe icbar eyledi. Kaasım Beğ Tarsus üzerine ric⁹⁹¹at etmekte olduğu hâlde, bundan haber alarak Alî Paşa'ya hücum etmek üzere döndü. Alî Paşa hasmın bu hareketini tahmin etmiş olduğu için Gedik Ahmed'den imdâd istemeğe vakit bulabildi. Kaasım Beğ Osmanlı ordusunun toplanan kuvvetlerine mukabelede âciz olmakla beraber ric'atini tamâmiyle gizlemek için gece ordugâhında ateşler yakıp bırakarak, bulunduğu müşkil mevkiden kendisini bu suretle kurtarabildi ve Tarsus yolunu tuttu. Suriye ve Karaman hududu üzerinde Teke nehrine kadar faydasız bir şekilde hasmını tâkib etmiş olan Ahmed Paşa, ondan sonra «îlmas»⁹⁹² kalesi üzerine dönerek yerle yeksan edip ganimetleri askerine taksîm etti. Bu aralık Alî Paşa Silifke kalesine zahire vermiş olduğundan Gedik Ahmed Paşa bahan beklemek üzere Lârende kışlağına çekildi.⁹⁹³

Mısır Sultânının sarayına iltica etmiş olan Cem, bu mecburi istirahattan istifâde ile Mekke ve Medine belde-i mukaddeslerini ziyaret etmek istedi.⁹⁹⁴ Dört ay kadar Kahire'de kaldıktan sonra Mekke'ye (28 Şevval 886 / 20 Kânunîevvel 1481) ve iki ay sonra Ravza-i Peygamberî'ye azîmet eyledi. Medine'ye 22 Zi'1-hicce 886 /11 Şubat 1482 târihinde vâsıl olarak 21 Muharrem 887 /12 Mart 1482 târihinde Kahire'ye avdetinde yeniden talihini tecrübe etmeğe davet olundu. Kendisini çağırınlar yalnız Kaasım Beğ olmayıp II. Mehmed zamanında Yeniçeri ağalığında bulunan Ankara Sancak-beği Mahmûd⁹⁹⁵ dahî dâhil olmak üzere, büyük timâr ve zemet sahiplerinden birçokları da beraber idi; bunların cümlesi pederinin mirasını ele geçirmek üzere hâl-i hâzırın müsâid vakit olduğunu arz eylediler. Cem, bunların vaadlerine kapılarak Kahire'den ayrıldı ve altı hafta sonra Haleb'e ulaştı (18 Rebü'l-evvel 887/6 Mayıs 1482). Mahmûd Beğ ile pâdişâh hizmetinden ve Ahmed Paşa'nın kışlağından firar etmiş olan diğer şahıslar

⁹⁹¹ Osmanlı Hânedâm'ndan hacc edenler Şehzade Cem ile vezîr-i âzam 1b-râhîm Paşa'nın metrûkesi bulunan, Sultân X Mehmed'in bir kızından ibarettir. M. D'Ohsson'a mür., 3, s. 256.

⁹⁹² Ne Bofor, ne de Cihan-ntimâ <îlmas> kalesinin mevkiini tâyin etmezler. Bu kale belki Lamas (Latmus) nehri üzerinde kâindir; Bofor, s. 245.

⁹⁹³ Sa'dü'd-dln, 3, varak: 433. İdris, varak 122, 123. Solak-zâde, varak 67. Nuhbetü't-TevâTlh, varak 107.

⁹⁹⁴ Sa'dü'd-dln, 3, varak: 433. İdris, varak 122, 123. Solak-zâde, varak 67. Nuhbetü't-TevâTlh, varak 107.

⁹⁹⁵ Engüriye Beği Trabzonlu Mehmed Beğ. Sa'dü'd-dln, c. 2, s. 219.

orada buldu. Bâyezîd, bu meş'ûm haberi alması üzerine -askerden bir kısmının firarını Ahmed Paşa'ya isnâd etmekte bulunduğu cihetle- Paşa'nın Şehzade Abdullah'ı Kara-Hisar'a göndererek, kendisinin huzuruna avdet etmesini emretti. Pâdişâh bizzat Anadolu'ya geçerek Aydos sahrasında sancaklarını kurdu; ordunun muhtelif firkaları orada toplanmağa me'mûr oldular. Bu aralık Cem Kili ky a'ya vâsıl olmuştu. Adana'da Kaasım Beğ ile mülakatında, onun muâvenetiyle kardeşinden saltanatı almağa muvaffak olursa Kaasım Beğ'i ecdadının tah.ma iclâs ve II. Mehmed'in aldığı vilâyetleri iade etmeyi te'mîn ile taah-hüd eyledi. İki prens kuvvetlerini birleştirerek Ereğli üzerine gittiler. Oradan Cem, mâbeyncisi Sinan Beğ'i sulh teklifleriyle Ahmed Paşa'ya gönderdi. Bundan maksadı Ahmed Paşa'yı kendi tarafına celbetmekten ziyâde, onu gaflet hâlinde bulundurmaktı; çünkü öteden buraya kaçmış olan Mahmûd Beg Gedik Ahmed Paşa ile Şehzade Abdullah'ı ansızın ele geçirmek için bir süvari fırkasıyla Sinan Beğ'i tâkib ediyordu. Ahmed, Pâ-dişâh'm emirlerine uygun olarak Lârende'den çıkmış ve Konya'da ordu kurmuştu. Oradan Şehzade Abdullah'ı Kara-Hisar kalesine gönderecekti. Çukur-Çimen yaylalarında Cem süvarisinin kumandanı Mehmed ile Ahmed Paşa birbiriyle tutuştuârsa da, her iki taraf için kat'î bir netice hâsıl olmadı. Bu müsademedden sonra Ahmed ric'at hareketine devam ederek Seyyîd Gazî'de pâdişâh askerine mülâki oldu. Cem ile Kaasım Beğ Konya önüne vararak her taraftan muhasara etmiş idiler (18 Rebîü'l-âhir /6 Haziran 1482). Ancak Alî Paşa'nın cesurca müdâfaası şehri hücum ile almaktan muhâsırların ümidlerinin kırılması üzerine Mahmûd Beğ -Ankara'da bırakmış olduğu zevce ve çocuklarını almak için- bin atlı ile Ankara'ya kadar gitmeğe Şehzâde'den ruhsat istedi. Ankara'ya vardığında, bunların Pâdişâh'ın emri üzerine İstanbul'a nakledilmiş bulunduğunu haber alarak kedere kapıldı. Bu infial üzerine -Amasya Beği olup Bâ-yezîd ordusuna iltihak etmek üzere Ankara yakınlarından geçmekte olan-Süleyman Paşa'nın üzerine atıldı. Mücâdelenin neticesi⁹⁹⁶ Mahmûd Beğ hakkında vahîm olarak, kesilen başı Pâdişâh'a gönderildi. Cem, Süleyman Paşa'yı ansızın vurmak için o tarafa azimette sür'atli davrandıysa da, muharebenin vukuundan iki gün sonra Ankara'ya gelebildi. Şehzade orada Pâdişâhın yaklaştığını haber aldı. Ordusu korkuya kapılıp dağılarak, kendisi de ikinci defa olarak Taş-ili'ne doğru kaçtı. Beşbin güzide süvari ile takibine

⁹⁹⁶ Muharebe Çubuk Ovası'nda vuku bulmuştu. Müverrihin «Mahmûd» dedi-ği Sa'dü'd-dîn'in İstanbul baskısında hep «Mehmed»dir. (Mütercim)

me'mûr olan İskender Paşa Aksaray'a kadar hasımdan eser görmedi. Orada Cem'in Ereğli'ye gittiğini haber alarak, o da Ereğli'ye gitti. Lâkin Ereğli yakınında bir sazlık içinde kaldığı gece atlar ürkerek topluluğu târ-mâr olduğundan dağlıktan ileri geçemeyip Pâdişâh'ın gelişini bekledi; Bâyezîd'in Ereğli'ye gelişinde Cem'in Karaman-oğlu ile birlikte Taş-ili'ne tahassun ettiklerini arz etti.⁹⁹⁷ Sultân Bâyezîd, Sekban-başı'yi⁹⁹⁸ Cem'e göndererek, bir i'tilâf sureti kararlaştırılmak üzere elçi göndermesini tebliğ etti. Cem, evvelâ Lalası Cinân Beğ'i, sonra defterdân Mehmed Beğ'i göndererek, bunları Anadolu'dan bâzı eyâletlerin kendisine terki şartıyla sulh müzâkeresine me'mûr eti. Bâyezîd, elçilere Bah-şâyîş ve İmâm Alî⁹⁹⁹ vâsıtasıyla :

- «Arûs-i devlet iki rakîb arasında kaabil-i taksim olmadığından, atımın ayaklarını ve libâsımın eteğini hûn-i ma'sûm-i müslimîn ile lekedâr itmeyerek Kudüs'de vâridâtıyile sükûn içinde imrâr-i hayât itmesini» cevaben tebliğ eyledi.¹⁰⁰⁰ Bu teklifler reddolunmasıyla Hersek Ahmed Paşa Anadolu süvarileriyle Kilikya'ya girdi. Cem, henüz vakit müsâid iken bir ilticâgâh aramak lüzumuna kaani olarak, bu hususta Karaman oğlu Kaasım Beğ ile müzâkere etmişti.¹⁰⁰¹ Kaasım Beğ, Şehzâde'nin İran'da yahut Arabistan'da ilticâgâh aramak tasavvurunun aleyhinde bulunarak, I. Bâyezîd'in oğlu Mûsâ gibi Rûm-ili vilâyetlerini kendi lehine ayaklandırmak üzere Avrupa tarafına firar etmesini tavsiye etti.¹⁰⁰² Cem, bu re'ye tâbi olarak mahremlerinden aslen Frenk olan Süleyman'ı hediyeler takdim

⁹⁹⁷ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 415. Sismondi sehven, 16 Haziran 1482'de Cem'i Konya yakınında Servlçe'de bozduğunu yazar. (Sismondi'nin yazdığı Çubuk Ova-sı'ndaki muharebe olmak ihtimâli vardır. Mütercim).

⁹⁹⁸ Sa'dü'd-dîn, «Koca Sekbân-başı» diyor (Mütercim),

⁹⁹⁹ Bahşâyîş Ağa oğlu İmâm Alî. Sa'dü'd-dîn. Hammer, bu İsmi sehven İki adam zanneder. (Mütercim).

¹⁰⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, 446. Kaorsin (Caorsin)'e nazaran: «Pollicetur Bagyazit 200 millia nummorum regium supellectilem, pueros viginti, si extra regni fines deget.» (Sa'dü'd-dîn'in ibaresi şudur: «K'şver-İ Rûm bir serpüşide 'Arûs pür nâmüsdur ki iki dâmâd hutbesine tâb götürmez ve müşareket kahrın götürmez. Birader kerîm-i kereminüz böyle iltimas iderler kim yed-âmuzlar sözün gûş itmeyüp bîhüde yire semm-i semend-i ikdâmgeri fersude ve dâmen-i ismetnûzi bunca müsûlmânların hûn-i nâ-hakkıyile sûde İtmeyesiz ve İzz ü saâdetile Kuds-i Şerîf mücâveretini ihtiyar idüp ol arz-i mukaddesede ârâm idesiz ki şimdîye dek hizâne-i âmirenüz varidatı ne ise her sâl huzûr-i şerîflnûze irsal itmeği taahhüd buyurmuşlardur.» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 22. Mütercim)

¹⁰⁰¹ Kaasım Beğ, Kaorsen'de «Cilicioe rex» yâni Kilikya Kralı nâ-miyle zikr olunmuştur. Bu müverrih «Regis Cilicio verba ad Zyzymi; responsio Zyzymi» diyerek Cem ile Kaasım Beğ arasında teâtî olunan sözleri «Zyzymi soldanum alloquitur» diyerek, Şehzade ile Mısır Sultânı arasında vukuunu rivayet ettiği mükâlemeleri nakl eder. Kaorsen Cem'in Mekke'ye azimetini aşağıdaki şekilde yazar: «Zyzymi ad Mecham proficiscitur». Jean Rayer'in Ulm tab'ına müracaat, A.D. 1496, 24 Teşrîn-i evvel târihi.

¹⁰⁰² Karaman-oğlu'nun maksadı bu idi ki: «Rûm-İli canibinde fetret zuhuri Hudâvendigâr Hazretlerimün ol tarafa teveccüh buyurmaların icâb it-meğile kendüsi ferâğ-i hatır ile Karaman vilâyetine destres bulmağa ka-adir ola.» Sa'dü'd-dîn, a.g.c, s. 21 ve 22. (Mütercim).

etmek ve kendisinin kabulüyle beraber Rûm-ili'ne geçmesi vâsıtalarının tedârikini talep etmek üzere Rodos Üstâd-ı Âzam'ına gönderdi.

Cem'in elçisi, Rodos şövalyeleri tarafından resmî bir karşılama töreniyle kabul edildi. Sefir çekildikten sonra, me'mûr olduğu husus Şövalyeler Meclisi'nde müzâkere olunarak, Müslüman Şehzadesinin taleplerinin kabulü tarikatın haysiyet ve siyâseti iktizâsından olduğuna karar verildi.¹⁰⁰³

Bu müzâkereler esnasında, Cem -yanında yalnız otuz kişi olduğu hâlde-Kilikya sahillerinde Korkos (Korikus) limanına¹⁰⁰⁴ vâsıl ve Rodos'tan gelecek olan cevâbı beklemek üzere bir Karaman gemisine binmişti.¹⁰⁰⁵ Ertesi gün

(3 Cemâdü'l-âhırî 887/20 Temmuz 1482) Anamur açıklarında elçinin sefinesi görüldü. Sefir, Üstâd-i Âzam'ın ruhsatnamesini getirdiği gibi, Cem'i almak üzere Kastil dâ'î-i kebîr'i Don Al-varez Oö Zoniga kumandasında gönderilen bir donanma ile birlikte geliyordu. Şehzade bir müddetçik Süleyman ile istişare etti. Süleyman, üstâd-i Âzam'ın ifâdesinin pek de i'timâda şâyân görülmediğini söylediye de Cem tarikatın kadırgalarından birine binmeğe karar verdi ve üç gün yol aldıktan sonra¹⁰⁰⁶ Rodos'a vâsıl olarak büyük ihtiramlarla kabul olundu. Şehzadenin gemiden at üzerinde çıkabilmesi için sahilden kadırgaya onsekiz kadem uzunluğunda ve dört kadem genişliğinde, kıymetli kumaşlarla Örtülmüş bir köprü uzatılmıştı. Karaya çıkınca, maiyyetinde gelmek üzere şövalyeleri kendisini bekler buldu. Alayın geçeceği sokaklar kaliçelerle, çiçeklerle, mersin dallarıyla müzeyyendi; pencereler, balkonlar merak sâikasıyla temâşâ için toplanmış rengârenk elbiseleriyle parlıyordu; dirâçeler temâşâ edenlerin sıkletiyle sarsılıyordu. Yortu rubası giymiş hademe ve muzıkacılar önden yol açmakta ve Fransız sarkılan söylemekteydiler. «Hieruzu Lömiten» denilen delikanlılar ipekli libâslarıyla onları tâkib ediyorlardı. Nihayet solunda Üstâd-i Âzam ve arkasında tarikat erkânı bulunduğu hâlde Şehzâde geliyordu. Azîz Etienne meydanına varıldığında Üstâd-i Âzam Dö Busson işaret parmağım üç defa göğsü üzerine koyarak Şark usûlünde Şehzâde'yi selâmladıktan sonra sağ elini uzattı. Yol esnasında tercüman vâsıtasiyle konuşarak - Şehzâde'nin

¹⁰⁰³ Senatus consultum: «Regem excipiendum, alendum, fovendum.» Caour-sin. (Metnin me'hazıdır.)

¹⁰⁰⁴ Sa'dü'd-dîn'de Gerküs, s. 23 (Mütercim).

¹⁰⁰⁵ Verto, Cem tarafından kardeşine yazılmış ve bir okla sahile atılarak Şehzadenin takibine gönderilen sipahilerin ortasına düşmüş olan bir mektubu nakl eder. Durumun hangi cebhe-sinden bakılırsa bakılsın bu mektup musannadır.

¹⁰⁰⁶ Sa'dü'd-dîn «üçüncü» yerine «on üçüncü» yazar. Güzel mevsimlerde Kilikya'dan Rodos'a nihayet üçüncü günü varılır. Ondan başka Sa'dü'd-dîn'in Cem'in varışına gösterdiği târih doğru kabul edilse, Şehzade orada kırkiki gün kalmış olamazdı.

ikametine tahsis olunan Fransız Lisanı¹⁰⁰⁷ sarayına kadar refakat etti.¹⁰⁰⁸ Şehzâde'nin mahremlerinden Alî Beğ Cem'in eşyasını, zevcesini, çocuklarını, bütün maiyyeti halkını Kilikya sahilinden alıp getirmek üzere bir kadırğa ile Kaasım Beğ'e gönderildi.¹⁰⁰⁹ Bir müddet av, cirid oyunu, muzıka Şehzâde'yi meşgul etti. Müteakiben sefir geldi.¹⁰¹⁰ Biri Karaman Valisi tarafından geliyordu; diğeri vezîr Ahmed Paşa'nın bir mektubunu hâmil olarak, Tarikat sulh akdi için elçi gönderdiği takdirde uzun bir müddetle musalehâ edileceğini beyân ediyordu. Üstâd-i Âzam ve tarikat erkânı, menfaatlerini ve misafirperverlik vazifelerini na-zar-i i'tinâyaya alarak ve Cem'in iadesi teklif olunacağı muhakkak olup, buna muhalefet edilse bile, hançer veyahut zehir kullanılması suretiyle dâima hayâtının tehlikede bulunacağını düşünerek, Şehzâde'yi adadan uzaklaştırarak tarikatın Fransa'da bulunan malikânelerinden birine gönderilmesine karar verdiler.¹⁰¹¹ Bununla beraber

¹⁰⁰⁷ Yukarıda dahî yazıldığı üzere, Şuvalye Tarîcatı milliyet üzerine şubelere ayrılmış olup, her şubeye «Lisan» (Langue) tâbir olunurdu. (Mütercim)

¹⁰⁰⁸ Kaorsen beyân eylediğimiz şerhde: «Zyzyymi ad Magistrum Verba; responsio Magistri» diyerek Şehzâde'nin nutkunu ve Üstâd-i Âzamin cevâbını yazar. Kaorsen'in Cem'i «Zyzyymi» anlaması ve «Zyzyymi» kelimesinin «aşk» (Zyzyymi, qui amor interpretatur) mânâsına geldiğini beyân etmesi kaabil-i tefsir değildir. «Cem* kelimesi, daha ziyâde «Cem-câh» lâfzından alınmış görünüyor; cem-câh bir lâkabdır ki «Cem-şîd» gibi «kuvvetli» mânâsını ifâde eder. Zamanımızda dahî pâdişâhın lâkablarından biridir. Sâ'dü'd-dîn, Bâyezîd'i yegâne vâ-ris-i saltanat addettiği cihetle bu unvanı yalnız Bâyezîd'e verir. O suretle ki «Cem-şâh»a mukabil (Şehzade Cem'e) olarak Bâyezîd «Cem-câh» (Cemşîd gibi kuvvetli) lakabıyla yâd olunmuştur. (Cem, Cemşîd'in muhtasarı. Daha doğrusu Cemşîd, Cem'den me'huzdur; bu da eski trân hükümdar-i meşhurdur. «Şâh-i Cem-câh», Cem kadar kudret yüksekliğine sahip demek-dir. Sa'dü'd-dîn'in Bâyezîd hakkında «Cem-câh» tâbirini kullanması eski Cem'e teşbih ve yeni Cem'e telmih mânâsını mu-tazammın olmakla beraber, pâdişâh lâfzına kafiye olmasındandır. Cem'in «zyzyymi» olmasına gelince, şöyle ilâ (izah) edilebilir ki: Kaorsen ve onun gibi müverrihlere uyarak birçok Avrupalılar bunun «Cim»in kesresiyle okumuş ve kendiliklerinden bir «Cim» daha ilâve etmiş, sonra «cim»leri «z» yapmışlardır. Türkçe'de «cici» kelimesi - çocukların lisânından olmak üzere- güzel demek olarak, «güzelim» diyecek yerde «cicim» denilir. Acaba Kaorsen bu kelimeyi evirip çevirip «aşk» mânâsına mı getirmiştir? Mütercim).

¹⁰⁰⁹ Sa'dü'd-dîn, 3, s, 446.

¹⁰¹⁰ Münşeât-i Feridun'da (İstanbul basımı, c. 1, s. 284-287) Şehzade Cem'in Sultân Bâyezîd'e iki mektubu ve Pâdişâh'ın iki cevâbı münderiçtir. Birinci mektupta Şehzade, Büyük kardeşinden atıfet dilemektedir. Mektup farsçadır, bunun türkçe cevâbının meali şudur:

«Adaminiz ile mektup göndermişsiniz. Daha önce gönderdiğimiz mektuba münâsip bir cevap verilmeyip, memleket istid'a olunmuştu. Evvelce bildirildiği üzere bu mümkün değildir. Bir mahalde feragati ihtiyar ediniz. Elbette sizi ecnebilere muhtâc etmeyiz. Bu surete razı iseniz bir adam gönderiniz.»

Bu mektupların târihi yoksa da, Şehzâde'nin Mısır taraflarında veyâhud mağlûbiyetden sonra henüz meâlik-i Osmâniy-yede iken yazdığı cevâbdan anlaşılır. Çünkü ikinci muharebeden de açıkça anlaşılacağı üzere, sonraları «ihtiyar-i feragat» edebilmesi kaabil değil idi.

Şehzâde'nin ikinci mektubunda -ki Rodos'tan gönderildiği Münşeât'da işaret olunmuştur- yine yardım talebinde bulunmuş ve cevâbında eğer kendisini «Efrenc elinden tahlis edebilecek olursa» evvelce tâyin olunan yıllığın gönderileceği bildirilmiştir. Mektub ve cevâbı farsçadır.

¹⁰¹¹ Kaorsin (Caoursin), Verto, 1, 7. (Merdlîği kimseye vermeyen Şövalyeler'in Şehzâde'yi kabû için söz vermeleri, onu ellerinde bulundurup da Pâdişâh' dan para koparmak maksadına mebni idi; Şehzâde'ye gösterdikleri hürmet de bu maksadın icâblajındandır. Binâenaleyh müverrih Kaorsin'e ve Ver-to'nun Cem Rodos'da bulunursa gadren öldürüleceğine dâir. Şövalyelerin müzâkerelerine atıfta bulunarak beyan ettikleri ihtimâl sonradan düşünülmüş bir özürdür. Mütercim)

Üstâd-i Âzam Cem'in tahta çıkması ihtimâline binâen, Şehzade ile bir ahid-nâme imza etti ki, bununla Cem Osmanlı memleketlerinde bütün limanları tarikatın donanmalarına açık bulundurmaya, her sene üçyüz Hıristiyan'ı bedelsiz âzâd etmeyi, kendisi için edilen masraflara mukabil yüzellibin duka vermeyi ta-ahhüd ediyordu.¹⁰¹²

1482 Ağustos'unun son günü Şehzade Cem, otuz hademesi ve esaretten satın alınan hayli Türkler'le birlikte Üstâd-i Âzam'ın yeğeni Şövalye Blanşfor'un¹⁰¹³ kumandası altında bulunan bir gemiye binerek, gemi 1 Eylül'de demir aldı.¹⁰¹⁴ Yine o gün Şövalyeler'den Küvi Dö-mont, Arno, Döpra Tarikat'ın sefiri sıfatıyla Sultân Bâyezîd nezâretine gittiler. Bunlar ihtiramla kabul edilerek Bâyezîd'in murahasaları olan ve-zîr Ahmed ve daha Önce Rodos'u muhasara etmiş olan Mesih Paşalarla hemen müzâkereye giriştiler. Ahmed Paşa müzâkerenin başlangıcında Ta-rîkat'ın bir vergi kabulüyle beraber Şehzâde'yi iade etmesini talep eylediğinden ve Tarikat'ın şerefi bu esâs üzerine müzakereye müsâid olmadığı cihetle Paşa'nın teklifleri reddedildiğinden, az daha görüşmeler kesintiye uğrayacaktı. Ancak Mesih Paşa, Pâdişâhın ne kadar ağıra mâl olursa olsun, Tarikatle musâlehâ arzusunda bulunduğunu Gedik Ahmed Paşa'ya ihtar etmesi üzerine cenk isteyen vezir müzâkerenin tamamlanması vazifesini sulh isteyen yoldaşına terk ederek görüşmelerden çekildi. Ahidnâmenin dayandığı esaslar şunlardır: Karalarda ve denizlerde musâlehâ; taraflar için ticâret serbestisi; bundan başka her iki hükümet aldıkları esirleri -dîn değiştirmemiş oldukları takdirde- karşılıklı olarak iade etmeyi ve din değiştirmiş iseler bedeline yirmiiki duka vermeyi ta-ahhüd ediyorlardı; Alikarnas. (Halikarnas: Bodrum) vâki Sen Piyer Ka-lesi'ne iltica edecekler mahfuz kalmak üzere, bu kalenin

¹⁰¹² «Şehzade Cem'in eliyle imzâ edilmiş olan bu ahidnâme hâlâ Malta ha-zîne-i evrakında mahfuzdur; 887 Receb'inin beşi tarihiyle tarhlhenmiş olup bizim tarih usûlümüze göre 1482 sene-i mübârekesi Ağustos'unun otuz birine tesadüf eder.» Verto, 1, 7. Bunda sehv vardır. 5 Receb, Ağus-tos'un 31'ina değil, 20'sine tesadüf eder.

¹⁰¹³ Blanşefor, Sa'dü'd-dîn'de Rodos beğinin «akaribinden beğler be-ğisi olan Biyanke Fort»dur. Sa'dü'd-dîn Rodos beğine Mağal Mas-tori der ki, «Üstâd-i Âzam» m rumcası Magalo Mastori'dir.

¹⁰¹⁴ Sa'dü'd-dîn'e göre (3, varak 447), Receb'in 11'i 26 Ağustos'a tesadüf etmektedir. Kaorsen'e nazaran «navis oneraria parata Calendis semtembris portusolvit.» ibaresi hükmünce gemi Eylülde hareket etmiştir. Kaorsen'in bu ibarede «postquam dies 42 moram traxisset» demesi, Cem'in vusulünü 22 Temmuz'da gösteren Sa'dü'd-dîn'in ifadesiyle tamamen muvafik düşer. 22 Temmuz'dan 1 Eylül'e kadar Şehzâde'nin vusul ve hareketi günleri dâhil olduğu hâlde kırk iki gün vardır.

Sa'dü'd-dîn'e nazaran Cem Rodos'a 13 cü-mâdi'l-âhirede varup 17 Receb'de çıkmıştır. Hammer, Kaorsen'in ifâdesine uygun olarak 19. Kitap Not: 9'da Cem'in varışını 13 yerine 3 tarihine irca ederek, Kilikya'dan Rodos'a güzel mevsimlerde 3 günde gidileceğini beyân etmişse de, havanın müsâid bulunmuş olduğu bilinemez. Şehzade Rodos'da birkaç gün daha az kalmış olabilir.

taarruzdan ma-sûniyeti dahî şartlardan biri idi.¹⁰¹⁵ Sefirler kıymetli hediyeleri hâmil oldukları halde, bir Türk elçisi ile birlikte Rodos'a avdet ettiler. Bu elçi, Cem'in şahsına müteallik olarak Üstâd-ı Âzam ile bir gizli anlaşma akdetti ki, onun hükmüne göre, Pâdişâh, biraderinin tarikat elindeki yerlerden birinde tevkifi zımnında her senenin Ağustos'unda kırkbeşbin duka itasını taahhüd ediyordu.¹⁰¹⁶

Cem'in Fransa'ya müteveccihen azimetinden İtalya'da gadren vefatına kadar on sene geçmiş ve Şehzade bu müddeti az çok sıkı bir esaret içinde ve Şövalyelerin, Fransa Krah'nın, Papa'nın elinde geçirmiştir. Bâ-yezîd saltanatı vekâyiinde ve birçok Avrupa hükümdarları siyasetindeki te'sîrlerinden, felek-zedeler hakkında bi't-tabi hissolanun şefkatten dolayı bu Şehzâde'nin kader çizgisi bir an durmamıza şayandır.¹⁰¹⁷ Cem'in binmiş olduğu kadirga muhalif rüzgârlara tesadüf ettiğinden dokuz gün sonra İstanköy'e yanaşmağa mecbur oldu. Zahiresini tamamlamak için Messina'ya vanşında (2 Teşrîn-i evvel 1482 / 18 Şa'bân 887) Blanşfor*un Rodos'tan hareketinden beri bir ay geçmişti. Sefîne yeniden denize açılarak gündüz yûnus balıklarının su atmaları, gece Etna yanardağının feveranlarının latîf manzarası Şehzâde'nin hayret nazarlarını celb etmekten hâlî klmıyordu.¹⁰¹⁸

Bir akşam Şehzade yemek yerken güverte üzerinde birçok fanuslar yakılmak ihtiyatsızlığında bulunulduğundan küçük bir Napoli yelkenlisinin nazar-ı dikkatini celbetti. Eğer Cem görülmüş olsaydı belki Napoli Kralı'nın eline düşecekti. Bütün Avrupa hükümdarları büyük bir servet demek olan böyle bir esîri ele geçirmeğe hırslı oldukları gibi, Napoli Kralı da Şehzâde'yi ele

¹⁰¹⁵ Kaorsen, bu ahidnâmenin başlıca maddelerini tâyin eder: «Foederis conditiones: Miles gladium ne stringito, nec pelago armis locum dato. Classem offensam salutato negociator; com-mercia libera, commeatum suniito, litem pro tribunalis more decido; Servum profugam si in lege versatur restituito; si extra îegem 22 nummis auri exolvito. Arx S. Petri perfugis patens esto. Superstite Bajazit principe pacem servato.» Guil. Caorsin Rhodiorum Vic-Cancellarii de celeberrimo cum Thur-corum rege Bagyazit per Rhodios inito.

¹⁰¹⁶ Verto, Şehzade Cem'in tahsisatını tâyin eden ikinci ahidnâ-meyi, birincisine rabteder. Lâkin Kaorsen, kırkbeşbin duka tahsisatın Türk elçisi tarafından ancak Hıristiyan elçilerinin Rodos'a avdetinden sonra va'd olunduğunu beyân etmesiyle, iki ahidnâmeyi birbirinden vâzihan tefrik eder.

¹⁰¹⁷ «Si quaeque suis temporibus reddere voluero interrum pendae sunt res Asiae; quas utique ad fugam mortemque Darii in conspectu dari, et sicut inter se cohaerent tempore ita opere ipso conjungi haud paulo aptius videri potest.» Curtius, I. VI.

¹⁰¹⁸ cMuhâlefet-i hevâ ile tokuz günde İstanköy'e geldiler. 8 Şaban'da Çeçil-ya (Sicilya) adasına vürüd İle zad ü züvâde tedârîki icün iki gün kaldılar. Ondan Messine adlı şehir önünde bir gün turup Çeçilya boğazın geçdükde Yanar-Ada dimeğile ma'rûf cezire nümâyân oldı: «Bir kûh-î bülenddür ki sabandan ahşama dek gah siyah ve gâh kebûd düd-i plçân olup mak'ar-i feleke suüd eyler ve ahşamdan sabaha dek kûh misâl-i âteş-zebâneleri peyda olup hevâ yüzinde tağılır... Acâ'b-i bahrden çok nesneye irdiler. Cümleden biri keş t î-i bâzgûn (tersine çevrilmiş gemi) gibi azim hutlara mülâki oldılar ki dem urdukda, cû-şân olan âb İki nlze kadından aiyâde bülend oluridi.> Sa'dü'd-din, c. 2, s. 25 (Müterc'm).

geçirmeye oldukça istekli idi. Blansfor Şehzâde'yi ve bütün maiyyetini kadirganın içerilerine doldurarak Tarîkat'in bayrağıyla yoluna devam etti. Artık ne o gemi tarafından, ne de Poîya sahillerinde tesadüf ettiği diğer onyedici sefineden bir taarruz görmedi. Uyanık davranmayı icâbettiren bu hâlden sonra güverte üzerinde fânûs yakmaktan dikkatle kaçınıldı.¹⁰¹⁹ Altı hafta yolculuktan sonra kadirga, Nis Umanına vardı.¹⁰²⁰ Cem, bu şehrin etrafındaki lâtif güzellikleri dolaşmak arzusunda bulunmuşsa da, bir müddet sonra -ihtiraslı nazarının yönelmiş olduğu Rûm-ili'ye azimet emelini saklayamadı. Geminin kapdânı ile Şövalyeler Fransız toprağı üzerinde bulunduğu cihetle Fransa Kralı'nın muvafakati olmadıkça gitmesinin mümkün olamayacağını Şehzâde'ye hatırlatarak maiyyetinden bir adamı Tarikat erkânından biri refâkatiyle Kral'ın sarayına göndermesini teklif ettiler ve bu adamın oniki gün zarfında dönebileceğini beyân eylediler. Bunun üzerine Cem, Hatîb-zâde Nasûh Çelebi'yi Paris'e gönderdi. Hatîb-zâde, iki merhale gittikten sonra tevkif edilerek göz habsine alındı. Nasûh'un dönmesini bekleyerek dört ay geçti. Cem'in şiire meyletmesi bu müddet içinde sermâye-i iştigâl olarak, bâzı şiirler ve bilhassa Nis hakkında bir beyit nazm etti. Nis şehri, şu suretle bir Türk şâiri, bilhassa bir şâir şehzade tarafından Övülmüş yegâne Hıristiyan beldesi olmak üzere Osmanlı vukuatı içerisinde nâmını ebedîleştirmiştir.¹⁰²¹

Bu dört aylık uzun bekleyiş içinde Cem'in monoton hayâtını ihlâl eden tek hâdise, mahremi Süleyman Beğ'in uğradığı tehlikeli durumdur: Süleyman, Osmanlılar'ca affedilmesi kaabil bir hatâ olmak üzere telâkki edilen ve fakat Şövalyelerde îdâm cezasını gerektiren bir cinayetle itham edilmişti.¹⁰²² Şehzade, Süleyman'ın cezasını bizzat tertîb edeceğini beyân ederek,

¹⁰¹⁹ Güvertede mum yakıldığıнын ertesini, sabahı gördüler ki bir 'Kevke' - bir sereni göğe çıkmış, bâl ü per açup, uçup gelir; bunlar cenk için âmâde oldular; Cem'i, halkı ile anbara koydular; öteki gemiden âdem gönde-rüp Cem'i sorduklarında «Rodos'da, bıraktuk» didiler. Gelen âdemleri he-diyelerile göndererek ayruk gem' ve âteş yakmadılar. Sa'dü'd-dîn'den telhis, s. 26. (Müterc'm)

¹⁰²⁰ Ramazân'ün üçünde Savâye (Savoie) memleketinin bir Umanına lenger atup irtesi gün «Nitse» (Nis) nâm şehre geldiler ki hüblan çok, bağ-çelerinin hesabı yok, bir hûs-nümâ şehrdür,> Sa'dü'd-din, s. 26. (Mütercim).

¹⁰²¹ Lâtîff (Şâber*'in tercümesi, s. 65), Âşık-paşa-zâde'ye nazaran o beyit gudur:

«Acâit şehri imiş bu şehir-i Nitse Ki kahr yanına her kişi n'itse»

(Bu beyiti Hammer «Bu Nis ne acîb memlekettir. İnsan çıkmak istediğı halde çâr ve nâçar orada kalıyor» suretinde tefsir ve beytin letafeti asil kafiyyede olduğunu îrâd etmiştir. Âcizane fikrime göre, beyit şu mânâdadır ki: Cem, Nis'in acâib bir şehir olduğunu hayranlıkla söyledikten sonra, kendi hâline ve ondan sonra Bâyezîd'in hâline intikal ile, kişi ne iş işlerse onun kendisine kalacağını, yâni onun karşılığını göreceğini beyân ediyor. Mütercim.)

¹⁰²² Frenk Süleymanı «Zebân-şinâsdur» diye cttz'î bahane ile öldürmek istediler. Sa'dü'd-dîn, s. 27. Görünüyör ki Süleyman'a isnad olunan töhmet yakıştırmadır. Mütercim.

mahkeme me'murların elinden güç hâl ile alabildi. Cem; filhakika Süleyman'ı hazîne odasında hapsedmişse de, Frenk kılığına girerek Roma'ya firarı sebeblerini tedârikte gecikmedi. O târihte Nis ve civarını hasara uğratan veba, Tarîkat'ın Cem'i içerilere doğru sevk etmesine münâsip bir sebep teşkil etti (27 Zilhicce 887 / 5 Şubat 1483).¹⁰²³ Yolda Şehzade, elçisi Nasûh Çelebî'ye tesadüf etti ve Sen-Jan Dö Mo-riyen ¹⁰²⁴ tarikiyle Şamberi'ye gönderildi. Şamber Vâlîsi Dük Dö Savua dayısı bulunan Fransa Kralı'nı ziyarete gitmişti.¹⁰²⁵ Birkaç gün sonra Cem, Tarîkat'e âit bir kuleyi hâvi bulunan Rosiyon'a¹⁰²⁶ doğru yoluna devam etti. Cem oradan Mustafa ve Ahmed nâmında iki sâdik beği birkaç cesur adam refâkatiyle -tasavvur ettiği yolda tutacağı yolun keşfini yapmak ve emniyetli olup olmadığını anlamak üzere- Frenk kıyâfetine Macaristan Kralına gönderdi. Ancak yolun emîn görünmediği anlaşılır; çünkü bir daha Cem'in adamlarından bahsolunduğu işitilmemiştir. Bütün Rosiyon civan köylüleri¹⁰²⁷ İstanbul Fâtîhi'nin oğlu olan Şehzâ-de'yi görmeğe koşuştular. Ondört yaşında güzel bir genç olan Dük Dö Savua dahî Şamberi'ye avdetinde Rosiyon'dan geçti. Cem, Prens'in, hüsnünden büyülenerek altın işlemeli bir Şâm silâhı hediye etti.¹⁰²⁸ Dük, Şehzâde'yi Şövalyeler elinden kurtarmak için elinden geleni yapacağını va'd etti. Birkaç gün sonra Cem İzer nehri üzerinde ve daha sonra Poi'ye gitmek için (21 Cümâdül-ulâ / 27 Haziran) Ron nehrinde gemiye bindi,¹⁰²⁹ Eskiden me'mûriyetle Rodos'a gelmiş olan sefaretle Fransa sarayına gitmek üzere Şamberi'ye vâsıl olduğu, orada haber alındı. Lâkin Kral, Türk elçisinin varışından evvel vefat ettiğinden (30 Ağustos 1483)¹⁰³⁰ Şövalyeler -Krallık içinde karışıklıklar zuhur edeceği cihetle- bir ihtiyatî tedbire lüzum göründüğünden bahisle bedbaht Şehzâde'yi adamlarından ayırdılar. Cem'in maiyyeti halkını sekizyüz zırlı ihata ile yirmi

¹⁰²³ Zilhicce'nin 7. günü leng-İ bî-dem ve şikeste (topal, kuyruksuz, tırnağı kırık) bâlgirlere sttoâr olup Alstre nâm şehre geldiler. Sa'dü'd-dîn, s. 27. Hammer cAlşire»yi «Exités» tahmîn eder (Mütercim).

¹⁰²⁴ Sa'dü'd-dîn'de «Sencuvan» (Sencon?).

¹⁰²⁵ Savâye (Savoie eyâletinin) taht şehri olan Çembri (Şamberi) şehrinde konuldu. Hâkimi olan «Bakca Duka Di» («dukası» olsa gerekdir) dayısı olan Panse beğini iyâdete gitmiş İdi. Sa'dü'd-dîn, s. 27. Mütercim.

¹⁰²⁶ Sa'dü'd-dîn'de «Riciliyye» (Riçilye), s. 27. Mütercim.

¹⁰²⁷ Sa'dü'd-dîn'de «Frenk beğcegüzleri». Mütercim.

¹⁰²⁸ «Henüz ondört yaşında, güzellik efserl başında, bir serv-i azade ve çehre-i gülgüm hem-reng-i bade idi Hayâl-i şekl-i mevzûm şenzâde-i manzum nîşîmen idinmegin Şam'da elli filoriye alınmış bir Dımışk! çomak gönderdi.» Sa'dü'd-dîn, 27 (Mütercim).

¹⁰²⁹ (Riçilye'den) 21 Cümâdül-ulâ'da göçüp Graneble suyundan gemiye bindi-ler, Aliyon'dan gelen Rone nâm suya gelüp bir nice şehir geçdükdün sonra Delfinat nevâhîsinde gemiden çıkarak Poyat hisarına kondılar.» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 28. Graneble'nin İzer, Delfinat'm Döfine, Poyat'ın Foy olduğunu Hanuner bulmuştur. Mütercim.

¹⁰³⁰ Sa'dü'd-dîn sehven 18 Receb (28 Ağustos) diyor.

dokuz kişiyi -bir defterini yaparak- beraber götürdüler. Cem'in ihtarları, kardeşinin elçisini görmek talebi beyhude oldu; kendilerinin hareket şekli Cem'in tasavvurlarının sür'atle husulü için en iyi tarîk olduğunu ve bununla beraber adamlarının iyi muamele göreceklarını diplomatlık tarzında beyân ettiler. Cem'in maiyyeti Anmort'e¹⁰³¹ ve oradan Nis'e gönderilip Nis'den dahî Rodos'a müteveccihen sefineye bindirildiler (Ramazan'ın son günü 888 / Teşrîn-i evvel sonlan 1483); ancak adaya üç ay süren zahmetli bir yolculuktan sonra kış ortasında vâsıl olabildiler (29 Zilhicce/ 28 Kânun-i sâni).

Cem'in tahsisatını te'diye için sekiz ay önce (Mayıs 1483) Rodos'a gelmiş olan Hüseyin Beğ, İstanbul'dan azimetinde Pâdişâhın hürmet-i mahsûsasma alâmet olarak Tarîkat'a ve Üstâd-i Âzam'a hediye edilmek üzere ipekten bir kumaşa sarılı ve serviden ma'mûî bir küçük kutu verilmişti; elçinin ifâdesine göre bunun içinde Yahya'nın sağ eli bulunuyordu. Bu el ile Yahya'nın başı eskiden Kostantiniyye'ye getirilerek beş asır Petreyun Manastırı'nda ihtiram mevkiinde tutulmuş idi. Kostantiniyye'-nin zaptında mızrak, sünger, dikenden ma'mûl tâc ile beraber hazîne-i hümâyûna alındı. Yed-i mu'cize-nümâ saraydan Rodos'a gönderilerek, orada Hazret-i Yahya Kilisesi'nin husûsî dâiresinde Hıristiyanların hürmetkar nazarlarına vaz' olundu.¹⁰³² Cem, maiyyetinden ayrılmış olduğu hâlde¹⁰³³ birkaç ay daha Puy'da kalarak daha sonra bir kaya üzerinde kâin kuleye ve oradan Sasnaj'a nakledildi. Orada Filipin Alen nâmında güzel bir genç kız aşkları ve mektuplaşmaları esaretinde bir eğlence sermâyesi oldu.¹⁰³⁴ Birkaç ay

¹⁰³¹ Sa'dü'd-dîn'de «tgomert» (Aygumert) (Mütercim).

¹⁰³² Bâyezîd'in elçisi tarafından getirilen bu hediye üzerine Kaor-sen, Azîz Yahya'nın elinin târihine ve bunun Rodos'da umûmun hayret nazarlarına ne kadar tantana ile arz olduğuna dâir şu unvanla gayet şâyân-i dikkat bir şerh bırakmıştır: «Guilemi Caoursin Belgoe Duaci Rhodiorum Vice-Cancellarii de translatione sacroe dextroe sancti Joannis Baptistoe proe-cursoris rex Constantinopoli in Rhodum.»

¹⁰³³ Kaorsen, Bâyezîd'in elçisinin dönüşünden az vakit önce, Tarikatın toplanmış olan meclisi huzurunda Cem'in Fransa'da esareti hakkında bir nutuk irâd eylemiştir (19 Eylül). Bu nutuk, Kaorsen'in eserinde «de admission regis Zyzymi in Gallia» unvânıyla görülür.

¹⁰³⁴ Sa'dü'd-dîn'de «Sasunaj» (yâni «Sassenage») yerine «Sasunar». Sa'dü'd-dîn'in Cem ile Sasunaj Şatosu sahibinin güzel kızı arasındaki muşakaya dâir topladığı tafsilât, kızın hüviyeti hakkında şübheye mahal bırakmaz; bundan başka vak'anın Hoca Sa'dü'd-dîn'in Osmanlılar hakkındaki târihinde zikredilmesi Fransa'da neşr olunan Zizimi, prince Ottoman, amoureux de Philippine Hâlen de Sassenage, Histoire dauphinoise par L.P. A.A. (Grenoble, 1673, chez Jean Nicolas, in 12.) ve şimdiye kadar bir roman nazariyle görülen eserin tafsilâtında değilse de, esâsında doğru olduğunu gösterir. Târih-i Sa'dü'd-dîn'de şu ibare görülür: «Ol hisar beğünün bir bed'atü'l-cemâl duh-teri var idi; şehzadeye meyi idüp miyânelerinde muşakaya ve mürâsele vâki* oldu». (Hammer, bu fıkranın tercümesinde mu-âşaka'ya gizli bir münâsebet mânâsı veriyor; müteakiben mürâsele kelimesi zikir olunmasına göre, muşakanın ne dereceye vardığı bilinemez. Bu da gösterir ki, Cem Fransızca öğrenmişti. Acaba daha babasının zamanında ecnebî lisanlarına az çok kesb-i vukuf etmemiş miydi? Hattâ Rodos'a gitmesinde lisanlarına az çok vâkıf olmasının dahli yok

geçtikten sonra Şehzade Piyer Dö Busson'un doğum yeri ve malikânesi olan Burg-Nof mevkiine götürüldü. Cem'in yanında bırakılmış olan felâket yoldaşlarından Celâl Beğ hastalanarak Burg-nof da kalmağa mecbur oldu. Şehzade, yoluna devam ederek Montoviel' ve Morestel yolundan nihayet deniz kıyısında bulunan Bukalimi Beği?ne âit bir kaleye vardı. Bu kadar uzun bir müddet kalede kapalı kalmak ve özellikle arkadaşlarından mahrum bulunmak Cem'de sabra takat bırakmadığından, muhafızlarını aldatmak için her suretle çalıştı; Sofu Hüseyin Beği'ni Frenk kıyafetinde Burbon, Prensi'ne gönderdi; Şehzâde'nin o sâdik bendesi üç sene -faydasız olarak- görüşmelerde bulundu. Burg-nof da kalan Celâl Beğ'in avdetinde, Cem, onunla birlikte firar tertibatına başladı:¹⁰³⁵ Fransa Kralı, Macaristan Kralı, Papa, Napoli Kralı -Bâyezîd aleyhine tasavvur ettikleri seferde ordunun başında bulundurmamak emeliyle- kendisini kurtarmak için Dö Busson ile müzâkerede bulduklarına muttali* olduğu cihetle, firarının iyi netice vereceğini ümîd ediyordu. Lâkin Dö Busson'un hiylekârca siyâseti -Şehzâde'nin serbestîsiyle alâkadâr olan hükümdarların mesâilerine rağmen- bu tasavvurların husulüne mâni oldu. Sultân Bâyezîd'in te'diye ettiği tahsisattan mâada Üstâd-i Âzam, Şehzâde'nin karîben azimetine muktezî masrafların tesviyesi bahanesiyle, Şehzâde'nin Mısır'a çekilmiş bulunan Valide ve zevcesinden de yirmibin duka dolandırmağa muvaffak oldu. Osmanlı müverrihlerine nazaran Dö Busson gerek bu paraların alınması teşebbüslerinde, gerek şâir ahvâlde Şehzâde'nin nişancısını iğfal ederek, elde etmiş olduğu açık kâğıdlardan istifâde etmek suretiyle, bunları istediği gibi doldurmuş idi. Şehzâde'nin esir olmayıp Şövalyelerin arazisinde kendi arzûsıyla ikamet ettiğini ispatlamak maksadiyle, Şehzade tarafından Avrupa hükümdarlarına hitaben yazılmış mektupları bu suretle tedârik etmişti.

Bu mektup sahtekârlığı, zamanın siyâsetine ve Üstâd-i Âzam'ın karanlık teşebbüslerine muvafık olmakla beraber Cem'i temellük iddiasıyla birbiriyle rekabet eden hükümdarların hiçbirinin, Şehzâde'nin esaretinde şüphe etmiş olduğu haklı olarak zannedilemez. Dö Büsson'un henüz Papa ve Napoli Kralı ile müzâkerede bulunduğu sırada, bu iki hükümdar arasında ittifaksızlık zuhur ederek, Cem'in Fransa'da ikameti bu suretle üç sene daha uzamış oldu. Şövalyeler Şehzâde'yi husûsî surette yaptırmış oldukları yedi

mu idi?)

¹⁰³⁵ Sa'dü'd-cto, 3, varak 490. Solak-zâde;

katlı müstahkem bir kuleye¹⁰³⁶ naklettiler: Mahzenin üzerinde bulunan birinci katta kiler, ikincisinde hademe odaları, üçüncü ve dördüncüsünde Şehzadenin dâireleri, son katlarda muhafazaya me'mûr şövalyelerin ikametgâhları bulunuyordu.¹⁰³⁷ Bu mahbusluk hâli gittikçe Şehzade için tahammül kaabil olmayan bir hâle gelerek firar etmeyi cidden düşündü. Azbir vakit önce, Üstâd-i Âzam -O vakte kadar Ro-dos'da mahbus tutulmuş olan- Sinan ve Ayaş beğlerle Şehzâde'nin maiy-yetinden geri kalanları, özür dileyici ve yakında serbest bırakılacağını vaad eden mektuplarla iade etmişti. Ancak bu vaidler icrâata dökülme-diğinden Cem ve beraberindekiler firar tertibatında bulundular. Bu teşebbüsün ruhu Cem'in iadesini, yâhud serbest bırakılmasını teklif için Bâyezîd'in yeniden Fransa sarayına göndermiş olduğu Hüseyin Beğ idi. Elçi altın ve kıymetli taşlar üzerine -Kostantiniyye ele geçirilmesinden beri Sultân'ın hazînesinde mahfuz olan- azizlere âit mukaddes eşyadan hediyeler getirmişti. Ancak Rumlar'm Avrupa'yı sahte mukaddes eşya ile doldurmuş olmaları, Türkler'in getirdikleri bu türlü şeylerin de sıhhati bakımından az şüphe vermedi. Bununla beraber, VIII. Şarl elçiyi kabul etmedikten başka,¹⁰³⁸ Papa'nın ve Tarîkat'in müzâkereye me'mûr adamlarına «Hükümdâr-i rûhânî'nin Türk şehzadesini elinde bulundurmasından dolayı Hıristiyanlığın hayrına istihsâl edebileceği menfaatlerden haz duymuş olduğunu» ifâde ile Cem'i İtalya'ya götürmelerine müsâade gösterdi. Bundan başka elli Fransız şövalyesinden mürekkep bir muhafız kuvveti Şehzâde'nin emniyet altında bulunmasına nezâret etmesini ve eğer Papa, kendisinin muvafakati olmaksızın Cem'i diğer bir hükümete teslim edecek olursa, bunun mukabilinde onbin duka vermesini mukaveleye bağladı.¹⁰³⁹

¹⁰³⁶ Sa'dü'd-dîn'de «Gros-Tor».

¹⁰³⁷ Verto dahî bu kuleden ve Şehzâde'nin firar tertibinden bahseder: «Arkadaşlık etmek bahanesiyle kendisini muhafaza altında bulunduran şövalyeler, Bâyezîd'in teşebbüslerine karşı mahfuz tutmak için ve belki de Şehzâde'yi ellerinden kurtulmaktan ve -sonraları şüphelerine mahal verdiği veçhile- firar etmekten men* için husûsî surette bir kule yaptırmışlardı.» (1, 7).

¹⁰³⁸ «Binâenaleyh Padişah'ın elçisi - Filip Komines'in raporu üzerine - Kralı görmeksizin ve bir şeye nâU olmaksızın îade olundu.» Verto, 1, 7.

¹⁰³⁹ Sa'dü'd-dîn'de dahî bu on bin dukadan bahsolunur (varak: 150), lâkin Rodos Şövalyeleri onbin dukayı Cem'i kurtarmak için aldıklarını gösterecek surette ifâde eder. Sa'dü*d-dîn, elçi Hasan Beğ'in Şehzâde'nin mâbeyncisi Sinan Beğ ve mîrâhuru Ayaş Beğ ile müzâkere yapmak suretiyle tertiplediği firar suretinin, hıyanetle nasıl meydana çıkıp önlendiğini tafsilâtıyla yazar; lâkin Osmanlı müverrihinin Aziz Yahya Tarîkati ile Papa arasında kararlaştırılan şartları -Verto'nun bildiği gibi- bilememesi tabiidir.

Firar teşebbüsüne dâir Sa'dü'd-dîn'in verdiği tafsilâtın telhisi: Şehzade -Hoca'nın rivayetine göre Rodos beğinin 3500 altın harcayarak yaptırmış olduğu- Gros Tor'da iken Bâyezîd'in elçisi oralara gelerek ve Ayaş Beğ, Celâl Beğ, Sinan Beğ, Şîr Merd Ağa ile buluşarak birtakım anahtarlar vermiş. Firar için tâyin olunan günde hayli at vesaire ile Hüseyin Beğ dahî hazır bulunacak imiş. Şehzâde'nin adamları ber-mutâd seyre

Roma sarayı, o zamana kadar Şövalyeler'in Pâdişâh'dan almış oldukları kırkbeşbin duka senelik tahsisatın bundan sonrasına mukabil, Tarîkat'a mühim serbestiler ve imtiyazlar bağışladı.¹⁰⁴⁰ DÖ Busson vâki' hizmetlerine mükâfâten «Kardinallik» şapkasına nail oldu ki, Muhâ-rib'in ve Üstâd-i Âzam'ın¹⁰⁴¹ başına yakışmıyorsa da, hiylekâr papasın ve pek vicdanlı olmayan politikacının basma çok uygun geliyordu.

Cem, şu suretle yedi sene esaretten sonra Tarîkat'ten Papa'nın pençesine geçti. 1488 Teşrîn-i Sânî'sinin dokuzunda (5 Zilhicce 893), Şehzade, kulesinden çıkarak Marsilya tarikiyle Tulun'a gelerek, oradan adam-lariyle birlikte iki Rodos kadırgasına bindi. Çivita Vekia (Civita Vecchia)'-ya gelerek Roma'ya nakledilmesini beklemek üzere Papa VIII. İnnosan'ın oğlu Françesko Çibo'nun kulesine gitti. 13 Mart 1489 (10 Rebû'l-evvel 894) târihinde Roma'ya resmî surette girdi. Cem'in maiyyeti önde gidiyordu. Papa'nın piyade muhafızları, sarayının hademesi, kardinallerin ve Roma asilzadelerinin hademesi ikinci sırada bulunuyorlardı. Üstâd-i Âzam'-ın kardeşi Vikont DÖ Monteyi -ki Rodos muhasarasında cesaretiyle şöhret kazanmıştır- at ile Papa'nın oğlu Çibo'nun yanında gidiyordu. Ondan sonra ağır takım vurulmuş bir atın üzerinde Cem gelmekte ve Overni Kilisesi duâ-hâniyle muhafazasına me'mûr Fransız Şövalyeleri Şehzâde'yi tâkib etmekte idiler. En nihayette Papa'nın baş-mâbeyncisi, papaslar, kardinaller bulunuyordu. Cem, Vatikan sarayına yerleştirilerek ertesi gün Overni Duâhâm ve Fransız elçisi tarafından Papa'ya takdim olundu. Teşrifat me'mûrunun her türlü ısrarına rağmen vakur Osmanlı kavuğunu çıkarmağa ve dizüstü çökmeğe muhalefet gösterdi. Başını açmaksızın ve eğilmeksizin doğruca Papa'nın tahtına giderek onun ve kardinallerin omuzlarına

çıktıkları sırada 12 eli zenberekli, yâni tüfekli muhafızın ellerinden latife tarikiye tüfenklerini alıp öldürmeyi kararlaştırmışlar. Lâkin bunlardan biri muhafızlardan biriyle hem-kadeh olarak! sırrı haber vermiş. Muhâfızlarca bu iş Sinan Beğ'den bilinerek, onun idamına kalkışıldığı halde, Şehzade pek güç kurtarabilmiştir. Ondan sonra hapis daha sıkılaştırılmış ve Şehzade bu kulede iki sene kalmıştır. Sa'dü'd-din -kim olduğu anlaşılamayan- bir Hıristiyan beğinin firar tedârikâtı için yirmi bin altın koyduğunu yazarsa da, bu uzak bir ihtimâldir. Hüseyin Beğ'in, Cem galesinden kurtulmak isteyen Sultân Bâyezîd hesabına hareket ettiği aşikârdır. Tuasne'nin Djem Sultan (Paris, 1892) adlı eserinde, Sanatu'dan naklen, Fransa Kralı Şehzâde'nin na'smi Sultân Bâyezîd'e beşbin duka altınuna satdığı yazılıdır. Şehzâde'nin Fransa Kralı'nın eline geçmesi üzerine İstanbul'da haylî telâş edildiği ve Boğazlar'a. istihkâm verildiği ve Sergüzeşt-i Cem'in tafsilâtı mezkûr eserde dercedilmiştir.¹⁰³⁹

¹⁰⁴⁰ «Mezâr-i Mukaddes» ve «Azîz Lazar» tarikatlerinin «Azîz Yahya» tarikatleriyle birleştirilmesi, bu tarikatlere âit dâirelerin Papa mütemetrâtı defterine yazılmaması, Roma'da münhal olacaklar dahî dâhil olmak üzere «komanderi» (Tarîkatın em-lâkî üzerinde bir nevi memuriyet) tevcihâtına Papa'nın karışmaması gibi.

¹⁰⁴¹ «F'l'-hakîka kardinallik büyük bir me'mûriyet ise de, bu me'mûrünün şapkası cenk adamına ve özellikle bir hükümdarın şahsına pek münâsip değil idi.» Verto, a.g.e.

sarıldı.¹⁰⁴² Ondan sonra gayet kısa ve seçkin bir vekarla dolu sözlerle, kendisini İnnosan'ın himayesine tevdi ederek, husûsî bir mülakat istedi. Papa muvafakat gösterdi. Bu mülakatta Şehzade, yedi seneden beri esaret musibetlerini; esaretinde validesinden, hareminden, çocuklarından ayrılığının elemi hikâye ve onları tekrar görebilmek için Mısır'a gitmek arzusunda bulunduğunu ifâde etti. Talihsiz Şehzâde'nin elemelerini hatırlayarak ağladığını görünce Papa da gözlerinden yaş gelecek derecede müteessir oldu. Ancak Mısır'a seyahati şimdilik babasının tahtını almak tasavvuruna muvafık olmadığı, Macar Kralı kendisinin Rûm-ili hududunda bulunması arzusunda olduğunu, ve herşeyden evvel Hıristiyan dinini kabul etmesi lâzım geleceğini ihtar eyledi. Cem, pek haklı olmak üzere cevaben: «Şu suretle îslâm fakihlerinin kendi hakkında vermiş oldukları îdâm fetvasını te'yîd etmiş olacağını* w «Ne Osmanlı saltanatı için, ne de bütün dünyânın padişahlığı için dinini terk etmeyeceğini» bildirdi. İnnosan ısrar etmeyerek, Şehzâde'yi teselli edid sözler sarfederek, ruhsat verdi.¹⁰⁴³ Hu sırada Roma'da Mısır Sultânı'nın bir elçisi bulunuyordu ki, Cem'in gelişinde istikbalim» çıkmış ve huzurunda üç defa yere kapanarak almm yere sürmüş ve atının ayağını öpmüş idi.¹⁰⁴⁴ Cem, seyahatine gerekli olan kadırgaları techîz etmek bahanesiyle Üstâd-i Âzam'ın Mısır Sultâm'ndan yirmibin dukayı nasıl dolandırmış olduğunu ondan öğrendi. Mısır elçisi bu paranın iadesini Rodos Şövalyelerinden talep etti. Lâkin Papa ve kezâlik Roma'da bulunan, Sultân Bâyezîd'in sefiri Mustafa mü-dâhele ederek, Tarikat, yalnız beşbin duka te'diyesiyle borçtan kurtulmuş oldu.¹⁰⁴⁵ Osmanlı sefiri, resmî me'mûriyeti olmak üzere Papa'ya sirkeye batırılıp da Yesu'nun susuzluğunu defetmiş olan süngeri ve bir tarafım delmiş olan mızrağı

¹⁰⁴² Diario di Stefano Infrsanra, s. 1225. Diarium Rurchardı apud ÎUlnaldura An nal, ecclrs., 1483; Buzio ve Kaorsin (Caoursin), onlardan naklen Verto, 7; Sismon<i>i. il, s. 32s.

¹⁰⁴³ Sa'dü'-dîn, Cem'in Papa ile mülakatını şu telhis veçhile yazar: (Papa) «murassa konmasını» başına koymuş, parmaklarına ağır yüzükler geçirmiş idi. Beğlerinin kimisi oturuyor, kimisi ayakta duruyordu. Fransa, İspanya, Portakal, Ceneviz, Venedik, Alman, Engürüs, Leh, Çeh, Rus elçileri hâzır idi. Sultân Cem maiy-yeti ile girdi; Papa görünce ayağa kalktı. Şehzâde'nin boynunu iki tarafından öptü. Üç gün sonra yalnızca davet eyledi. Buralara gelmekten maksadını Şehzâde'den sordu. Cem «Ben Rûm-iline geçmek için Rodoslular'dan ahd almıştım, sözlerinde durmadılar; yedi yıldır beni habs ettiler» dedi. Papa, Şehzâde'nin valide ve evlâdına iştiyakından dolayı ağladığını görerek kendisi de ağladıktan sonra Cem'i Engürüs canibine gitmeğe teşvik ve muahharan EngürüsMen elçi gelmesi üzerine teşviki tekrar etti. Şehzade «Ben Engürüs'e gitsem ulemâ-yi İslâm katlime fetva verirler. DİNİMİ Osman memleketi değil, cihan saltanatına vermem» dedi. Papa bu ısrar üzerine yüzünü çevirip kendi lisâmınca münasebetsiz sözler söyledi. Şehzade Frenkçe öğrenmişti; «Size gelen daha ziyâde hakarete müstehaktır» dedi. Papa «Sizin hayrınıza dâir sözümüzü reddettiğiniz için bî-ihitiyâr sâdır oldu» diyerek i'tizâr eyledi. C. 2, s. 33-34.

¹⁰⁴⁴ Dia.-dl Stefano Infes., s. 1225. Sismondi'de: 11, s. 328.

¹⁰⁴⁵ Sa'dü'-dîn, 3, fi, 471.

takdim edecekti; ancak gizli bir surette de Cem'in -daha önce tâîîn olunan miktarda, yâni kırkbeşbîn duka¹⁰⁴⁶ senelik tahsisat verilmek şartıyla- Papa memleketinde kaleye kapatılmasını müzâkereye me*mûr idi. Hem bu masraftan, hem de kendisi için masraf edilenden kurtulmak için, gûyâ Bâyezîd Cem ile Papa'yı Öldürmeğe me'mûr-lar göndermiş; bu rivayet üzerine Kristof Makrino Del Kastanyo sorguya çekilerek Bâyezîd'in tahriki üzerine bu iki katlı cinayet tasavvurunda bulunduğunu i'tirâf etti.¹⁰⁴⁷ Türk sefirinin azimetinde Cem, elem dolu hâtıralarına garkolmuş bir hâl ile kardeşine hitaben yazılmış bir mektup verdi ki, bunda tam bir itaat ve sarsılmaz bir sadâkat te'mînâtı arz ediyordu. Üç sene, Şehzade, Innosan'ın sarayında yaşadı. Papa'yi mezara götürmüş olan hastalık esnasında Cem, Sent-Anj kulesinde şiddetle muhafaza olundu. Ancak yeni Papa Aleksandr Borciya'nın seçilmesinden sonra yine Vatikan'a geldi.¹⁰⁴⁸ Osmanlı Pâdişâhı'na sefir göndermiş olan Papa, yalnız Borciya'dır: Bâyezîd'e, senelik kırkbin duka verilmek üzere, biraderinin tevkifinde devam edilmesini, yahut bir kere verilecek üçyüzbin duka mukabilinde öldürülmesini teklif ediyordu.¹⁰⁴⁹ Borciya'nın sefiri, teşrifat me'mûru Jorj Boçiyardo idi. Bâyezîd, Papa'nın dostluğu te'mînâtından o kadar cür*et aldı ki, bir papas için kardinal şapkası istedi.¹⁰⁵⁰

Roma'mn elçisi Kostantiniyye'de Cem'in esaret veyâhud öldürülmesini müzâkere ettiği sırada,¹⁰⁵¹ VIII. Şarl bir Fransız ordusuyla İtalya'ya dâhil

¹⁰⁴⁶ Renald, Kronik, 1492; Buzius Dö Kros, 1, bâb: 11; ondan naklen Dar o, Venedik Târîhi, 3, s. 146.

¹⁰⁴⁷ Kilise Kroniği, Ddario, 14.000; ve ondan naklen Sismondi, 11, 33 ve Ruskoe, II. Leon, 1, 40.

¹⁰⁴⁸ Verto'ya nazaran VI. Aleksandr Cem'i Sent-Anj kulesine gönderdi. Lâkin Sa'dü'd-dîn, bizzat Şehzâde'nin rûz-nâme-i hayâtına nazaran, bu kulede yirmi gün tevkif olunduktan sonra, ilk ikametgâhi olan Vatikan'a iade olduğunu yazar. (Sa'dü'd-dîn: «Papa-yi cedîd nasbında şeraiti tamâm olunca şehzadeyi yigirmi gün mîkdârî bir mahall-i mazbûtda hıfz eylediler; sonra girü ve evvelki mekâmına iletdiler; birkaç yıl dahi uslûb-i sabık üzere anda kaldı. Ve imtidâd-i habs tâb ü tüvânın aldı» diyorsa da, bu ifâde Şehzâde'nin rûz-nâme-i hayâtına ma'tûf olduğunu tasrîh etmez. c. 2, s. 35 Mütercim).

¹⁰⁴⁹ Yi. Aleksandr fte Bâyerfd'in Muhâberâtı'na; Roskoe'de X. Leon; Der Fund&ruben (Mine)'nln 5. cildinde s. 183, Bezanson'da Belin tarafından bulunarak Fransa hükümetine gönderilmiş mektup.

¹⁰⁵⁰ Son asrın ortalarına doğru Dalmaçyah bir Fransisken papası bu geçmişteki muameleye istinaden kardinal şapkası isteyerek Pâdişâh'dan Papa nezdinde tavassut etmesini istirham eyledi; ancak Dîvân-i Hümâyûn kalemini bir tavsiyenâme tahrîri zahmetinden kurtarmak için istidasını terviç eden tevriyelî bir kâğıd verdi, hem Paya'ya hem Pâdişâh'a hitâb olunuyordu. Meali şudur: «Ab-i Akdes! N.N. ismindeki küçük kardaşı (Küçük rahibi) kardinal yapacaksınız. Yapmadığımız takdirde Kudüs kardeşleri (râhibleri) kazığa vurulacaktır.» (!)

¹⁰⁵¹ Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre Rodoslular Cem'i ellerinden bırakmak istemediklerinden Fransa vükelâsına rüşvet vererek Şeh-zâde'nin istenilmesine mâni olurlar imiş. Fransa Kralı Cem'i görmek istedikçe «Sizinle görüşmek istemez» cevâbı verildiği gibi, Şehzâde'ye dahî «Fransa Kralı memleketine Türk ayağı bastığına razı değil» denilir imiş. Fakat, Kral'ın Cem ile mülakat eden bir «kapudân»ı niçin Paris'e gelip de görmediğini Şehzâde'ye suâl etmesi üzerine Cem kendisine söylenen sözleri nakletmiş. Şehzade Papa'nın kendisine verdiği iki yorgadan birini bu zâta, «ka-pudan»a hediye eylemiş. Fransa Kralı bu hayvani

oluyordu (18 Eylül 1494); Aleksandır'ın tekliflerine Bâyezîd'in ilk verdiği cevâbın varması Kral'm Asti önlerine gelişine tesadüf etti, işbu 1494 senesinin son günü -ki Floransa'nın Medici'leri tardettiğini ve Piza'nın Floransalılar'ın esaret halkasını boğazından attığını görmüştür- Fransızlar Roma'ya girdi. Papa, Cem'i. beraberine alarak Sent-Anj Kulesi'ne sığınmıştı.¹⁰⁵² VIII. Şarl Roma'ya girişinden onbir gün sonra VI. Aleksandır ile bir sulh ahidnâmesi esaslarını kararlaştırdı; başlıca şartlarından biri Osmanlı Şehzadesinin -istikbâle âlet büyüleyici tasavvurlarını icra için bir âlet olmak üzere kullanmak isteyen- Fransa Kra-lı'na teslimi idi.¹⁰⁵³ Şarl, Borciya, Cem arasında vukua gelen mülakatta, Papa, Şehzâde'nin kendisini beraberine almak isteyen Fransa Kra'h'yle birlikte gitmek arzusunda¹⁰⁵⁴ bulunup bulunmadığını suâl ederken, ilk defa olmak üzere «Prens» unvanını verdi. Cem:

- «Ben prens muamelesi görmedim; ister Fransa Kralı götürsün, ister burada esîr kalayım, ehemmiyeti yok.» cevâbını verdi.

Papa, Cem'in bu mukabelesi üzerine şaşalayarak:

- «Allah göstermesin ki siz burada esîr sayılıyorsunuz; ikiniz de prensiniz; ben aranızda bir tercümandan başka birşey değilim.» diye haykırdı.¹⁰⁵⁵

Üç gün sonra¹⁰⁵⁶ ikinci bir mülakatta Papa, Cem'i Kral'a teslim ederek, o da saray mareşalinin muhafazasına tevdi etti. Ertesi gün Cem, Borciya'nın oğluyla beraber Roma'dan azimetle Volteri'ye vâsıl oldu ve orada beş gün kaldı. Yolculuk esnasında Monte Fortino ve Monte San-Ciovanni kanlı manzaralarına şâhid¹⁰⁵⁷ ve 22 Şubat 1495'de Fransız ordusuyla beraber Napoli'ye dâhil oldu. Bununla beraber Ceneviz Bo-çiyardo, Bâyezîd'in bir

görevi nereden aldığı sormasına binâen, kapudan Şehzâde'nin evsâfım haber vermiş... Fransa Kralı Şehzâde'ye gıyabında muhabbet etmekle beraber Osmanlı memleketlerine taaddî azminde bulunduğu Roma'ya azimetle muharebesi, Şehzâde'yi ele geçirmek maksadından kaynaklanıyormuş, c. 1., s. 36, 37. («Kapudân», yâni kumandanlarından)'.¹⁰⁵²

¹⁰⁵² Sismondi, GÜvçiyardini, Sa'dü'd-din, 3, 473.

¹⁰⁵³ Sismondi, GÜvçiyardini.

¹⁰⁵⁴ Sa'dü'd-dîn, Papa'nın Poliya beğini de zehirlediği hakkında Fransa Kra'h'na bir haber verildiğini yazar. c. 1, s. 30. Görülüyor ki, Hoca Avrupa'nın ahvâl-i târihiyyesine de vâkıf idi.

¹⁰⁵⁵ Sa'dü'd-din, Paolo Ciovanni'ye nazaran Cem Kral'ın elini ve omuzunu Öpmüş ve Papa'dan Kral'ın himayesine tevdi etmesini rica eylemiştir.

¹⁰⁵⁶ Sa'dü'd-dîn, 1 Cümâdü'l-ülâ târihini veriyor (27 Kânûnisânî); lâkin bu sehvidir; çünkü «Alegretti'nin Dî*r. Faneri. eserinde s. 833'e VIII. Şar! Roma'yı 23 Kânûnisânî'de terketmiştir.

¹⁰⁵⁷ Sa'dü'd-dîn «Montfurdin nâm hisara düşdi; halkı itaat etmek için kaahir olup katl-i âm itdi.» diyor. Paolo Civvio'ya nazaran Sismondi dahi (c. 8, s. 169) «Bütün ahâlisi kati edildi.» diye yazıyor. Muhtelif zaman ve mekânlarda yazan müverrihlerin müttefik buldukları bu kelâm vak'alann hakikatine en iyi şâhidir. («Halkı itaat itmeyince (yani, etmeyince) kah-ren alup» ibaresini Haznmer, yukarıda yazıldığı gibi, yanlış almıştır. Mütercim).

elçisi, refakatinde olduğu halde Ankon'a vâsıl olmuştu; ancak -daha sonra II. Jülyen ismiyle papa makamına geçen Kardinal Jülyen tarafını tutmuş olan Sinigaglia vâfisi Jan Rover bunları ve Bâyezîd'in iki senelik tahsisat olarak gönderdiği meblâğları ele geçirdi. Osmanlı elçisi, Manto Markisi Fransuva Gonzag'a iltica etti. Marki, o zaman Osmanlı Devleti ile dostâne münâsebetlerde bulunduğu cihetle İstanbul'a avdetini kolaylaştırdı.¹⁰⁵⁸ Borciya, şu suretle va'desi¹⁰⁵⁹ gelen seksen bin duka ile gelecekte alabileceğini kaybettiğinden, hırsını teskin etmek için Cem'in na'-şını Bâyezîd'e satmak suretinden ibaret kalan vâsitaya müracaat etti. İtalyan ve Türk müverrihleri Şehzâde'yi yavaş yavaş te'sîr eden bir zehirin mezara yolladığı beyân etmekte müttefikler ve yalnız bunun kulla-nılışındaki usûlde birbirlerine muhalefet ederler. İtalyanlar'm rivayetine göre Şehzâde'nin kullanmayı i'tiyâd ettiği şekere beyaz bir toz karıştırmakla zehirlenmiştir. Borciya, kardinallerini bu suretle yolcu ettiği gibi kendisini de o toz ile zehirlemiştir.¹⁰⁶⁰ Türk müverrihleri ise bilâkis zehirli bir usturanın açtığı bir çizikden zehir telkih edildiğini zannederler.¹⁰⁶¹ Cem'in berberini Mustafa nâmıyla isimlendirirler ki, Rûm'dan dönme olup Papa tarafından satın alınmış ve bu adam o vakitten i'ti-bâren hareketini Bâyezîd'e takdir ettirerek derece derece vezîr-i âzamhk mesnedine kadar çıkmıştır.¹⁰⁶² Cem, Napoli'ye vardığı zaman o kadar zayıftı ki, validesinin Mısır'dan yazmış

¹⁰⁵⁸ Sa'dü'd-din, 474. Paolo Civvio ile Sismordi'ye müracaat.

¹⁰⁵⁹ Şehzade merhumun «AUahu yensuri's-sultân Cem!» diyen tûtisi (papağanı) «Allahu yerhamü's-sultân Cem» diyerek bâb-i saadet erdi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 50. Cem'in Avrupa'da bulunuşu Osmanlılar'm hatt-i istilâsına azîm bir mania teşkîl ettiği derkâr ise de, zehirlenerek Öldürülmesinin o yolda tefsiri yakışmazdı.

¹⁰⁶⁰ VT. Aleksandır sonraları birçok kardinalleri âhirete göndermek ve nihayet kendisini zehirlenmek için bu zehiri kullanmıştır. Paolo Civvio'ya göre Sismundi, 1, 2, s. 47. Bernardi Ori-cellarii şerhi, s. 64. Bembo, Venedik Târîhi, 1, 2, Güviçardini, Napoli Târîhi, 4.

¹⁰⁶¹ Sa'dü'd-din, 3, varak 434. İdris, varak: 226. Solak-zâde, Nuhbetüt-Tevâ-Hı, Alî.

¹⁰⁶² Cem'in berberi Mustafa, Koca Mustafa Paşa'dır. Hadîkatü'l-Ce-vâmî\ Koca Mustafa Paşa Câmi'i İstanbul'da iki ve ikisi de kiliseden çevirme olduğunu beyân ile, hayli tafsilât verdikten sonra bânisi hakkında şu telhis olunan malûmatı veriyor (c. 1, s. 161-166):

«Efrenciyül-asıldır. Devr-i Bâyezîd'de saray gulâmlarından iken baş tirâş etmekde mahareti olduğundan Şehzade Cem'in i'dâmına müteahhid olup alâ-rivâyetin kapucı-başı olduktan sonra «rûyini müydan ârî iderek hey'et-i efrencî» üzere daramaya (Romaya olacak) gitdi ve Şehzâde'nin hizmetine girdi. Lisân-i Efrenc'e dahî vâkıf idi. Az müddetde ser-terâşîlik hizmetine nail olarak şehzâde'yi zehirli ustura ile tirâş etti. Müteakiben kaçıp İstanbul'a geldi. İhbâr-i hâl itdiği sırada Şehzâde'nin vefatı haberi de Efrenc tarafından vâsıl oldu. Sonra Rûm-ili eyâletine, daha sonra vezîr-i âzamlığa tâyin olundu. Cülûs-i Selim Hân'de Şehzade Ahmed'i iltizâm etmiş bulunduğu için cinâyet-i sabıkası da buna munzam olarak Bursa'da i'dâm olundu. Mezarı Bur-sa'da Mevlevî-hâne mukabilindedir.»

Meşhur olan Koca Mustafa Paşa Câmi'inde Şeyhu'l-tslâm Efdâl-zâde Seyyid Hamîdü'd-dîn Efendi'nin târihinde «Mustafâ, zü'l-menâkibi'l-â'lâ» denibnekle gâliben -irâde-i müfâd-i ma'kûs tarikiyle- Şehzade Cem'in berberliğine işaret edilmiş olsa gerektir.

olduğu bir mektubu ne okuyabildi, ne de arılayabildi. Rivayete göre son sözleri şu olmuştur:

- «Yâ Râb! Dîn düşmanları ehl-i İslâm'a muzırr tasavvurlarına beni âlet etmek istiyorlarsa daha ziyâde yaşatma; ruhumu bir an evvel hu-zûr-i sermediyyetine al.»

24 Şubat 1495 (29 Cumâdü'l-âhîrî 900) pazarertesi akşamı, sah gecesini son nefesini verdi. Şehzâde'nin mâbeyncileri Sinan ve Celâl Beğler derhâl cenazeyi yıkayıp duâalar okudular; elîni akıbetine cidden esef eden Fransa Kralı na'şım baharat ile tahnit ettirerek defnettirdi.¹⁰⁶³

Celâl ve Ayaş Beğler kabrin muhafazasına me'mûr olarak Sinan Beğ, biraderinin irtihâlini Bâyezîd'e haber vermek üzere bir başka kıyafetle İstanbul'a gitti. Şarl, felek-zede Şehzâde'nin metrûkâtım en sâdık hizmetkârlarından Hatîb-zâde Nasûh ma'rifetiyle Mısır'da bulunan validesine gönderdi. Lâkin havanın muhalefetinden, yâhud Hatîb-zâde'nin sadakatsizliğinden dolayı sefine İskenderiye'ye gidecek yerde İstanbul limanına demir attı. Bâyezîd, Cem'in irtihâli sırasında na'şımın İslâm toprağına defnedilmesi hakkında vasiyyetini dindarca icra etti.¹⁰⁶⁴ Bir Türk sefaretini Aragon Kralı Frederik'ten Şehzadenin cenazesini istemeğe geldi; na'ş Ge-libolu'ya ve oradan da -II. Murad'ın kabrine defn olunmak üzere- Bur-sa'ya nakl edildi.¹⁰⁶⁵ Fâtih Sultân Mehmed'in ikinci şehzadesi Cem'in netîce-i hâli işte budur; otuz altı yaşında onüç sene esaretten sonra -elbirliğiyle zevaline yeminli olan Türk ve Hıristiyan siyâsetinin, Dö Busson'un gösterdiği hıyanetin, VHI. Şarl'ın istilâ tasavvurlarının, VI. Alek-sandr'in para hırsının ve vahşetinin kurbânı olmak üzere- vefat etti. Kaderin kazası, Şehzâde'yi bu üç hükümdarın eline düşürdü. Halbuki Napoli ve İspanya Kralları olan iki Ferdinand, Matyas Korvinus, Venedik Cumhuriyeti ellerine geçirmiş olsaydılar, kendilerinin menfaati dahî serbest bırakmalarını ve pederinin tahtını almasına yardım etmelerini gerektirecek idi.¹⁰⁶⁶ Cem'in felâketleri Fransız memleketlerinde te'sîrli hâtıralar bırakmıştır. Cem, bir Sırp anadan doğmuş olduğu için, bu memleketler hakkında nefretten ziyâde teveccühü

¹⁰⁶³ İtalya müverrihleri Cem'in defn târihini 26 Şubat'da gösteriyorlar; Şehzâde'nin zehirlenmesi hakkında Rosku'a X. Leon, I, zeyl, 51, e müracaat.

¹⁰⁶⁴ Sa'dü'd-din, 3, 475; Solak-zâde; Nuhbetü't-Tevârih; Âli; Hacı Kalfa. Kos-kue'nin Şehzade Kapo, Butrinto, Traçine, Napoli şehirlerinden (Capoue, Butrinto, Terracine) hangisinde irtihâl eylediği hakkındaki şübhesi Osmanlı müverrihlerinin ifadeleriyle artar.

¹⁰⁶⁵ Sa'dü'd-din, 3, varak 475; Solak-zâde; Nuhbetü't-Tevârih; Âli, Belîğ-i Bursevî'nin eserinde Şehzâde'nin tercüme-i hâli.

¹⁰⁶⁶ Sismonti, 9, s. 326, Kilise vekayinâmelerinden naklen, 1481 senesi; Verto, 7.

vardı. Şiirleri memleketinde hâtıralarını ebedileştirmiştir. Sâdık felâket arkadaşlarından en meşhurları, nişancısı Haydar ve -gazelleriyle meşhur olan- defterdarı Sa'dî'-dir. Sa'dî, efendisinin uğradığı fecî neticeden az vakit önce onun gibi bir felâkete düçâr oldu. Cem, Sa'dîyi -devlet büyükleri ve Yeniçeriler nez-dinde gizli bir me'mûriyetle- Fransa'dan Osmanlı memleketine göndermiş idi. Aydın'da bilinerek Pâdişâh'ın emriyle boğazına bir taş bağlanıp denize atıldı. Cem'in Asya'da, Afrika'da, Avrupa'da seyahat ve ikameti esnasında Sa'dî dâima beraber bulunarak Şehzâde'nin şiirlerini toplamıştır ki, bunlardan birçoğu, özellikle Fransa üzerine bir nazmı yaygın bir şöhret kazanmıştır.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁷ Verto, Amsterdam matbuu olan eserinden ikinci cildin nihâyetinde «İki Müverrih Hakkındaki Tedkîkat» makalesinde Dö-busson'un hiyânetkârâne hareketinden bahsederken, Şehzade Cem'in târihini yazmış olan Tarîkat'ın kañçılar muavini Kaor-sen ile Piyer D9 Burbon'un kâtibi Jallinyi'nin ifâdelerinin hakikate uygunluğundan şüphe eder. Bu şübheler Osmanlı müverrihlerinin okunmasıyla tamamen teyyüd eder. Kaorsen zarif ifadesiyle, Jallinyi kısa ve açık beyânıyla defalarca ve-kayîi tahrif etmişlerdir. Meselâ, Jallinyi Bâyezîd'i Cem'den küçük göstermekle hata eder. Bâyezîd 851 (1447) de, Cem ise 864 (1459) de doğmuşlardır. Hacı Kalfe'nın Takvîmü't-Tevâ-rîh'ine ve Sa'dü'd-dîn'e müracaat, Bâyezîd, velîahd-i sâni (ikinci velîahd) olan kardeşinden oniki yaş büyüktü. Jallinyi, Cemdin kendisini tâkib etmekte olan Bâyezîd gemilerinden kurtulmak için Rodos'a kaçıp kurtulduğunu da beyân ederek, bu hususta Kaorsen ile beraber bütün Osmanlı müverrihlerine muarız bulunmuş olur. O müverrih Şehzade elçisinin kabul olunduğu resmî mülakatın neticesi olan Senato karar-nâmesini bize nakleder; diğçerleri -az çok tafsilât ile- Cem tarafından Üstâd-î Azam'a gönderilen nâmeden, bir yol ruhsatnamesi verileceğine dâir elçiye edilen vaadden, nihayet elçinin Üstâd-i Azam'ın hıyanetine karşı efendisini îkaz etmek istediğinden bahs ederler. Sa'dü'd-dîn'in bir fıkrası: «Eğçerçi Rodos beği ahid-nâmesinde mü'fckked-i eymân ve muhkem-i peymân ile îânet ve imdâd itmeğe teahhüdün dere itmişidi.» Süleyman Beğ, Üstâd-i Azam'ın sözünde sadakatle duracağına dâir, kendisine i'timâd edilemeyeceğii hususunu beyân ediyordu ve Üstâd-i Cem'den iyi tanımakta olan mühtedînin tamâ-miyle hakkı vardı.

Sa'dü'd-dîn'in ifâdesinin bakiyyesi şudur:

«dere itmişidi; Frenk Süleyman vazolarından nîreng müşahede itmeğın anlara i'timâd itmeğii tecviz itmeyüp «Anlarun et-vârından hayr âsânn feh idemedüm. Ahd ü güftden murâdlan hemân şehzade hazretlerini ele getürmekdür; bu bâbda benden istişare buyurulsa bu teveccühi vecîh görmez idüm.» didi. Şehzade dahî tereddüt göstericek şâir rüfekası ol kalbi kasi... ün peymân ve eymâmna (yeminlerine) firîfte olup «... onlar ahdleri üzere musırr olurlar» diyü şehzâdenün azîmeti dümenin Rodos canibine tevçih itdiler.»

Cem'in Fransa hakkındaki nazmı Duk Dö Savua ile görüşdüğü zamanın ahvâlini musavver:

«Câm-ı Cem nüş eyle, ey Cem, bu Frengistân'dur Her kulun başına yazılan gelir, devrândür.» matla'ındaki kasidesi olacaktır. Haber-i Sahîh'in «Sergüzeşt-i Cem» kısmında dahî dercedilmiştir. Pek meşhur olduğı için nakline hacet görülmedi.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/203-225

İÇİNDEKİLER

YİRMİNCİ KİTAP	6
II. BAYEZİD DÖNEMİ	6
YİRMİBİRİNCİ KİTAP	64
II. BAYEZİD DÖNEMİ	64
Akkoyunluların Sonu Ve Şâh İsmail'in Zuhuru	65
Şâh İsmail'in Osmanlılar'la Teması	73
Şehzade Korkud'un Mısır'a Kaçması	76
Büyük Zelzele	78
Şehzadelerin Hükümetleri Ve Sefaretleri	81
Bâyezîd İle Selim Arasında Muharebe	82
Şahkulu İsyanı	84
Hadım Ali Paşa'nın Şehâdeti	87
Şâh İsmail'in Âsileri Cezalandırması	89
Yeniçerilerin İsyanı	91
Dâhili Muharebeler	92
I. Bayezid'in Tahttan Çekilmesi Ve İrtihali	95
ii. Bâyezîd'in Şahsiyeti Ve Saltanatı Zamanında Devletin Durumu	97
YİRMİ İKİNCİ KİTAP	109
YAVUZ SULTAN SELİM'İN DÖNEMİ	109
Yavuz Sultan Selim'in Tabiatı	109
Cülus Bahşışı	114
Pâdişâhın Kardeşleri Ve Yeğenleri	116
Şehzadelerin İdamları	118
Ecnebi Devletlerle Siyâsî Münâsebetler	122
Şah İsmail'in Devam Eden İstilaları Ve Şiilik Fesadı	125
Muharebe Başlıyor	134
Yavuz Selim İle Şâh İsmail'in Mektuplaşmaları	136
Çaldıran Meydan Muharebesi	144
Yavuz Selim'in Tebriz'e Girişi	151
YİRMİÜÇÜNCÜ KİTAP	158
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ	158
Kemah Kalesinin Fethi	158
Dulkadiroğlualâüddevle'nin Sonu	159
Üst Seviyedeki İdamlar Ve Yeniçeriler İle Alakalı Yeni Tedbirler	160
Tersane'nin Geliştirilmesi	163
İdris-i Bitlisî'nin Faaliyetleri Ve Doğu Anadolu'nun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı	165

Mardin'in Fethi.....	172
Kara Han'ın Sonu; Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Zaferi	177
Musul.....	184
Urfa	185
Doğu Anadolu'da İdrîs'in İdari Düzenlemeleri	188
Yeni İtaat Eden Doğu Anadolu Ahâlisine Dâir.....	190
Osmanlı Devletinin Doğu Hududu	192
YÎRMİDÖRDÜNCÜ KİTAP	195
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ	195
Mısır Seferi.....	195
Mısır Memluk Sultanlığının Tarihçesi Ve XVI. Asrın Başlarındaki Durumu	199
Merci Dâbık Meydan Muharebesi	205
Halifeliksin Osmanlılara Geçmesi	209
Haleb Eyaleti Ve Tarihi.....	209
Haleb'in Alınmasından Sonra, Yavuz'un Suriye'de Yürüyüşü.....	213
Yavuz Selim Han'ın Şam'da Kışlaması Ve Ziyaretleri	215
Emevîyye Camii'ni Ziyaret.....	217
Atabeğ Nûbeddîn Ve Salâhaddin Eyyûbî'nin Türbelerini Ziyaret	220
Yavuz, Muhyi'd-Dîn Arâbî'nin Türbesinde	222
Mısır'a Doğru	225
Sina Çölünün Aşılması Memlûklerle Çatışmalar	226
Ridâniye Zaferi	228
Mısır Memlûk İmparatorluğu Tarihe Karşıyor.....	231
Memlûklerin Son Çırpınışları	233
Tomanbay'ın Sonu	234
Mısır'da Yeni İdarenin Teşkili	241
Yeni Osmanlı Ülkesi Mısır'daki Târihî Eserler	242
Yavuz'un Kahiredeki İslâm Eserlerini Ziyareti	244
Kaahire'deki Medreseler	246
Nil Ölçeği - Nil'in Feyezanları	249
Mahmel-İ Şerîf Ve Surre Alayı	253
Kaahîre Kanalının Açılması Merasimi	255
Mısır'dan Dönüş.....	256
Yûnus Paşa'nın İdamı	256
Suriye'nin İdaresinin Tanzimi.....	258
Dış Münasebetler.....	258

Muhyiddin-İ Arabi Türbesinin Açılış Merasimi.....	260
Yavuz Sultan Selim İstanbul'da.....	260
Kırım Hânlığı'nın Yeni Statüsü.....	261
Yavuz'un Son Senelerinde Dış Münâsebetler	262
Celâlî Kıyamı Ve Bastırılması.....	263
Edirne'de Veba Zuhuru	265
Yavuz'un Son Günleri.....	266
Yavuz Sultan Selîm Han'ın İrtihâli	268
Yavuz Sultan Selîm Hân'ın Şahsiyeti Zenbilli Ali Cemâlî Efendi....	270

YİRMİNCİ KİTAP

II. BAYEZİD DÖNEMİ

Târih sahnesinin Bâyezîd saltanatı başlarında en mühim şahsiyeti olan Cem üzerinde nazarlarımızı uzunca bir zaman dolaştırdıktan sonra, artık bizzat padişaha ve hükümetinin vekâyiine gözlerimizi çevirmek vakti gelmiştir. Bâyezîd, tahta çıkışında otuzbeş yaşında idi; bu zamana kadar silâhdan ziyâde mütalâa ile meşgul olarak Amasya hükümetinde sükûnet-kârâne ömür geçirmişti. Tab'an halım ve sükûna mail olarak şiirden ve dünyevî olayları hayret nazarlarıyla temâşâ etmek mesleğinden mah-zûz olduğu cihetle, hâriçte düşmanlarının ve dâhilde Yeniçerîler'in taarruzlarını defetmek veya saltanatın başlangıcında ve sonunda olduğu gibi birâderiyle oğullarının isyanını bastırmak için mecbur olmadıkça harb etmemiştir. Devletinin ilk devresinde saltanatın kurucusu Osman'ın otuz senelik muharebelerini¹ Orhan'ın sükûnet içinde geçen saltanatı tâkib ettiği gibi, bu ikinci devrede dahî II. Mehmed'in otuz senelik fütuhâtını Bâyezîd'in nisbeten barışçı olan hükümeti tâkib etmiştir. II. Bâyezîd, devlet binasını II. Mehmed'in kurduğu esaslar üzerinde bulmuş olduğu için Orhan gibi «kanun vâzı» unvanını almağa istihkak kazanmamışsa da, bâzı kanunları ikmâl ve bâzılarını asıl vazediliş maksadlarına irca etmiştir.

Babasının son vezîr-i âzami Karamanlı Mehmed Paşa'nın timar ve zeamet hâline koyduğu malikâneleri, tam tasarruf ile mâlik olmak üzere sahiplerine iade ettiği gibi, Rûm Mehmed Paşa'nın ihdas ettiği şeyleri de ilga etmiştir.² Kardeşi Cem gibi, enerjik hareketlerine, kuvvetli bünyesine, ucu kıvrık ve oldukça kavisli burnuna vâris olduğu pederinin elbisece koyduğu usûle harfiyyen riâyet etmiştir.³ Yalnız Cem'in saçları, sakalı, kaşları kumral, Bâyezîd'in ise siyahtı; Cem dâima pederinin muhteşem tantanasını gösterdiği halde Bâyezîd ahlâk sadeliği ile mutta-sıf olarak ilimlere ve sadeliğe olan meyli kendisine «Sofu» lâkabının verilmesine sebep olmuştur. Nasıl ki birçok Osmanlı müverrihleri bu unvan ile yâd ederler. İhtimâldir ki

¹ Sultân Osman uhdesine Karaca-Hisar şehrinin verilmesinden (1289/688) İrtihâline kadar (1326/727).

² Neşri, varak: 250.

³ Semâll-nâme, Cem'İ bizzat görmüş olan Bosio der ki; «Burnu o kadar kıvrık ve o kadar kavisî idi ki hemen üst dudağıma ge!irdi.> Verto.

eğer Cem taht için münazaa etmek üzere silâha sarılmış olmasaydı Sultân Bâyezîd, pederinin birader idamı hakkında vaz eylediği usûlün tatbikinden vazgeçecekti; hatta kardeşine ilk muharebede galebe ettikten sonra Osmanlı memleketinden uzaklaşarak Kudüs'e çekilmesi şartıyla sulh etmek ve idare ettiği memleketin varidatını vermek teklifinde bulundu. Daha sonraları Bâyezîd, yedi Hıristiyan hükümetinin Türkiye aleyhinde bir muharebeye bayrak yapmak ve kendisinin başı üzerinde daimî bir tehdîd ittihâz etmek maksadiyle Cem'i ele geçirmek için münazaa ettikleri sırada, kardeşinin uyuşmaz düşmanı olarak görünmüş veya, ölü veya diri mutlaka ele geçirmeğe çalışmış ise, saltanatının asayişini te'mîn etmek mecburiyetinde olduğu için ma'zûr demek olduğu gibi, aile âzalarının idamı kanununun vahşice tatbiki, haleflerinin mâsûm kardeş ve yeğenlerini cülus eder etmez öldürmelerine nis-betle, daha az nefreti celbedecek bir surette vuku bulmuştur.

Bâyezîd saltanatının, biraderi Cem ile muharebeden sonra, ilk muharebesi II. Mehmed tarafından İtalya'da başlanılmış olan seferin devamı ve Bosna, Sırbistan valileri tarafından Dalmaçya ve Macaristan'da münferit surette vukua getirilen cevelânlardır. Otranto fâtihi Gedik Ahmed, II. Mehmed'in vefatı neticesinde, yarımadadan ayrılmıştı; halefi Hayreddîn,⁴ parlak bir müdâfaaya rağmen, Kalabur şehrini -Sırbistan'a çekilmek şartıyla-nihayet Dük dö Kalabr'a teslim mecbur oldu (10 Eylül 1481). Bununla beraber Dük manâsız bahanelerle binbeşyüz Türk'den mürekkep bir fırkayı alıkoymuş ve sonraları İtalya muharebelerinde bunlardan pek çok istifâde etmiştir.⁵ Dalmaçya'da Sırbistan beğlerbeği İskender Paşa, Fâtihi ile akdedilmiş olan ahidnâmenin yeni sultan tarafından uzatılmıyacağına halefi için icrasının mecburî olmadığını ileri sürerek, Zârâ mıntikasını hasara uğrattı.⁶ Venedik hükümeti Pâdişâh'a tebriklerini arz etmek ve Sultân Mehmed ile akdolunan muahedeyi (les Capitulations) yenilemek üzere şövalye Antonyo Vettori'yi İstanbul'a gönderdi. Lâkin müzâkereler müşkilâta mâruz kalarak, ancak ertesi sene neticelenebildi. Ra-güza

⁴ İtalya müverrihlerin'in «Ariadeno» dedikleri.

⁵ Sismondi, 9, s. 201; Rokoe (Roscoe), X. Leon, 2, 9. Birincisi Jacobî Vola-terrani Dlarium'dan, s. 146, ve Gianonne'nin Med«niy«t Târhi'nden, 1. 28, 613, nakleder; ikincisi Muratori'den, Şuûn, c. 5, 9, s. 37, nakleder.

⁶ Avusturya İmparatorluk ve kraliyet hanedanı hazîne-i evrakında Marinî Noto'nun şuurunda: «Scenderbassa scorgia il territorio di Zara dicendo che era in pace col padre, et non con questo Signore» (İskender Pasa sulhun şimdiki pâdişâh ile değil, babasıyla akdedilmiş olduğunu beyân ederek Zara'yı talan etti) diye yazmaktadır.

Cumhuriyeti'nin sefaretini daha müsaadeli bir surette kabul olunarak, Ragüza'nın o zamana kadar mâlik olduğu imtiyazların tasdikinden başka, senelik verginin üçbin dukaya indirilmesine muvaffak oldu.⁷ Bosna'da sancak beği Yâkûb, Rizano, Pusretinça, Kosk (Kosak) hisarları ile Ragüza'ya âit Barstavik kalesini ele geçirdi; İskender Paşa dahî Semendire ordugâhından Macaristan'a akınlar yaptı. Türkler'i arazilerine ric'at ettirmek için Macaristan ordusu umûmî kumandanı Pol Kınış otuz-ikibin kişi ile Tamişvar'dan çıktı; Tökeli ailesinden Nikola ve Andire kumandalarında bulunan yüz süvari çok ileri gitmiş olduklarından (2 Teş-rînisânî 1481) dört mislinde bir Türk fırkası tarafından orman içinde sarıldı; biri ileri gelenlerinden olmak üzere elli kişi savaş meydanında kalarak diğerleri az çok ağır yaralı oldukları halde, orduya iltihak ettiler. Kınış Tuna'ya geçerek Kölombaç üzerine yürüdü. Dışarıya hücum eden bin Türk süvarisi tamamen kati veya esîr edildiler. Kınış esirlerin cümlesini karşısına getirterek bir tanesinden mâadasını kılıçtan geçirtti. Bu kıtal sırasında Macaristan rüesâsından Yakiş Semendire kumandanını Kölombaç kapılarına kadar takip etti ve orada yakalayarak idam ettirdi. Kınış ordusunun Ruzgonili Ladislav ile bir Sırp despotunun kumandasında bulunan diğer bir fırkası Tuna'ya geçerek ordunun asıl kısmını takviye etti. Ordu bu iltihaktan sonra Krozvaç nehrine kadar ilerledi. Kınış, oniki gün civardaki boş yerleri hasara uğratarak, nehrin üç geçit yerinde bulunan Kevi, Haram, Bozazin⁸ kalelerini tahkim etmekle beraber daha sonra elli bin Sırp ve bin Türk esîr ile çekildi. Diğer taraftan İskender Paşa, AH Paşa, Malkoç-oğlu Tuna'da Semendire karşısında bulunan adaya istihkâm verdiler.⁹

Ertesi senenin başlarında (16 Kânûnisânî 1482) Bâyezîd Venedik ile yeni ahidnâmeyi imza etti. Venedik, bununla senelik onbin duka vergiden kurtuluyor, fakat Osmanlı gümrüğüne medyun olduğu eHibin dükânın üç taksitte Ödenmesini taahhüd ediyor, bütün ticarî eşyası üzerinden yüzde dört resm-i ihdâl (ihdâl vergisi) itasına muvafakat ediyordu. Buna mukabil pâdişâh dahî Osmanlı ordularının son musalehadan beri verdikleri zayıatın Venediklilere tazminini, o zamandan beri esaretle getirilen Hıristiyanların iadesini, Venedik'in ticâretinin Osmanlı silâh gücü ile himayesini, Venedik'in

⁷ Engel, Ragüza Târîhi, s. 187.

⁸ Katana'da «Korvini»nin mektupları, 80, s. 395. Şlmek, Bosna ve Ragüza T&rihi

⁹ Korvini, mektubunda 'bunları «Alibeg, Zkenderbassa, Mankotsenic» diye yâd eder.

civarda bulunan müstemlekelerinin hududunun eskiden tâyin olduğu gibi bırakılacağını kabul ve taahhüd ediyordu.¹⁰ İşte Venedik siyâseti, Pâdişah'ın -tahmin Anadolu'da Cem tarafından tehdit edilmesinden dolayı- bulunduğu tehlikeli vaziyetten istifâde ile bu müsait şartları sağlayabilmiştir. Bu senenin geri kalan kısmını hemen kamilen Karaman seferi işgal etti. Sultân Bâyezîd, bu seferin sonunda İstanbul'a avdet etti (1 Ramazan 887/14 Teşrinievvel 1482). Avdetinden beş hafta sonra (6 Şevval-18 Kânunievvel), sarayında büyük bir ziyafet çekti, buna bütün vezirlerini davet etti. Dönmelerine ruhsat verdiği sırada hepsine hil'at giydirilerek, yalnız Kefe ve Otranto fâtihî ve Cem ile Kaasım Beğ'in galibi Gedik Ahmed Paşa istisna edildi ve ona sırmalı kaftan yerine acilen öldürülmesine alâmet olmak üzere siyah ketenden bir kaftan verildi. Pâdişah'ın işareti üzerine bir dilsiz, Ahmed Pa-şa'yı hançerle öldürdü. Bu vak'a ansızın zuhur etmiş bir hiddet eseri değil, çoktan beri tasavvur olunmuş bir intikam idi.¹¹ Sultân Bâyezîd, daha babasının hayâtında Ahmed Paşa'nın kaba ve sert tabiatından müteessir olmuştu. Çünkü bir muharebe günü kötü hareketinden ve emri altındaki askeri maharetsizlikle taksim etmiş olmasından dolayı şehzadeyi tenkîd ve takbih etmişti. Bâyezîd bu cür'etine pişman edeceğini söyleyerek tehdîd etmesi üzerine Ahmed:

- «Bana ne yapabilirsin? Babamın ruhuna yemin ederim ki bir gün tahta nail olursan senin hizmetin için kılıç kuşanmam.» cevâbını verdi. Vaktâ ki Gedik Ahmed Paşa Otranto kumandanlığından davet olunarak Yenişehir muharebesinde ilk defa olmak üzere Bâyezîd'in huzuruna çıktı, kılıcı ber-mutâd beline bağlanmış olacak yerde atının eyer kaşına asılmış idi. Pâdişâh:

- «Üstadım, sen pek eski peyleri hatırına getiriyorsun; gençliğim zamanının hatâlarını unut; kılıcını kuşan ve düşmanlarımın aleyhinde kullan.» dedi,

Ahmed ile Pâdişâh arasındaki bu zahirî barışma, Bâyezîd'in intikam tasavvurlarını unutmamasından ziyâde Karaman'da kardeşi Cem'e karşı edecek olduğu muhataralı muharebede vezirinin askerî maharetine muhtâc olmasından neş'et ediyordu. Lâkin Ahmed Paşa'nın iştigâl vâsıtası ve hayatı

¹⁰ Lojiye, Venedik Târîhi, 7, s. 377.

¹¹ Engel, Ha*ûsa T&rihl. s. 285. 286.

harbden ibaret olarak, Pâdişâh ise sükûnet taraftarı olduğu cihetle, Gedik Ahmed Paşa Venedik ile akdolunan sulhu şiddetle takbih ettiği gibi, Rodos Şövalyelerimin elçileriyle icrasına me'mûr olduğu müzâkereden çekilmiş ve Pâdişâh'in, biraderinin esareti için tarikata senelik bir vergi vermek suretiyle milletin vekarını ayaklar altına aldığından dolayı alenî şikâyetlerde bulunmuştu.¹² II. Mehmed'in irtihâlinde ve kendisinin Bursa'dan avdetinde iki defa Yeniçeriler'in isyanını altın ve bir takım vaadlerle teskine mecbur olan Bâyezîd, defalarca muzafferiyetlerine rehber olan kumandanın¹³ hasmâne tutumunun, Yeniçeriler üzerinde saltanat tacını muhataraya koyacak bir te'sîrde bulunmasından -pek de yersiz olmamak üzere- korktu. Gedik Ahmed'in, kayınpederi tshâk Paşa ile ittifak ederek Pâdişâh'in iltifatını kazanmış olan Hızır Beğ-zâde Mustafa Paşa aleyhinde tertîb ettiği hiyleler Sultân Bâyezîd'in kalbinde veziri hakkındaki eski infiallerinin hâtıralarını yeniledi ve haylî vakitten beri düşman olarak telâkki ettiği bu hizmet-güzârından kurtulmağa karar verirdi. Gedik Ahmed Paşa'nın katliyle son bulan ziyafetin ahvâl-i muhîtasını meskût geçiyoruz. Osmanlı müverrihleri bu hususta büsbütün suskun oldukları gibi, Avrupalılar tarafından verilen tafsilâtın sıhhati hiç olmazsa şüphe götürür.¹⁴ İdrîs'e nazaran,¹⁵ Gedik Ahmed Paşa'nın ansızın idamı bir ziyafette değil, Edirne

¹² Kaorsen, «de foedere cura. Bajazit».

¹³ Âli, varak: 155, Ahmed'in idam sebebi olmak üzere, tdrîs ve Sa'dü'd-dîn'e mugayir olarak, kaba tabiatlı oluşu ve sarhoş iken tahkir edici sözler söylediğini beyân eder.

¹⁴ Kaoursen'den naklen Levanklo ve Verto. Bâzı Avrupalı müverrihlerin zannına göre Bâyezîd bir ziyafette - sarhoşluğunda ağzından kaçıracağı sözlerde idamını sağlayacak bir bahane bulabilmek için- Gedik Ahmed Paşa'ya haddinden ziyâde içirmiştir. Fakat bu, hakîkata muvafik görünmez, ve bir kitapta yazılmış olduğu gibi sefâhat-perver olduğu için değil, hayâtının sadeliğinden dolayı «Sofu» diye adlandırılan Bâyezîd'in bilinen tabiatına muvafik düşmez. Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'ne dâir târih yazan müverrihlerin hepsi nezdin-de makbul görülen aşağıdaki rivayete dahî inanmak lâzım gelmez:

Güya Bâyezîd'in şehzadesi Ahmed, İshak Paşa'nın kızı olan- Ahmed Paşa'nın haremine taarruz etmiş ve Ahmed Paşa zevcesini boşamak için pederine göndermiş de İshak Paşa'nın Şehzade Ahmed'e husûmeti bundan neş'et ediyor imiş.. Bu rivayet büsbütün yanlıştır. Sa'dü'd-dîn ve İdrîs'e mürâ-caatle anlaşılır ki, İshak ve Ahmed Paşalar arasında dâima hüsn-i imtizaç görülmüş ve hattâ bunlar Mustafa Paşa'yı düşürmek için ittifak ederek, bu ittifak İshak Paşa'nın sukutunu icabetti mıştır. İdrîs'e nazaran, Yeniçeriler'in Gedik Ahmed Paşa'nın katlinden dolayı isyanları Dâvûd Paşa'nın İshak Paşa'ya halef olmasına yolaçmıştır. Lâkin bu bir târihi hatâdır ki, Sa'dü'd-dîn tashih ediyor, c. 3, s. 447. (Devletin resmî tarihçisi Sa'dü'd-dîn'de (İstanbul basımı, c. 2, s. 24) Gedik Ahmed'in idamı gecesi «nısf-ı leyle dek iş ü sürür.üzere» vakit geçirildiği yazılmış olduğuna göre, Ahmed Paşa'yı sarhoş etmek mes'elesi büsbütün reddolunamaz. Haber-i Sa-hîh «Gedik Ahmed Paşa'nın hün-ı hayâtı mânend-i sahbâ o bezm-i nûşânûş-ı safâda isâle» olduğunu yazıyor ki, Hoca'nın İmâsını o dahî böyle tefsir etmiş demektir. Her halde Gedik Ahmed'in katli Sultân Bâyezîd'in büyük hatasıdır. Dâvûd Paşa'nın İshak Paşa'ya halef olduğunu Sa'dü'd-dîn sâdece nakl ediyor; bunun vukuu târihi bakımından hatâyı mutazamm bir rivayet olduğu anlaşılıyor. Mütercim)!

¹⁵ İdrîs, varak: 240.

yolu üzerinde vuku bulmuştur; yalnız şurası muhakkaktır ki, bu vak'ayı müteâkib devletin Avrupa'da ikinci payitahtı olan Edirne'de Yeniçeriler'in bir isyanı vuku bulmuş ve Edirne valisinin ziyâim icâb ettirmiştir.¹⁶

Az bir müddet sonra İshâk Paşa vezîr-i âzamlıktan azl ile yerine Anadolu beğlerbeği Dâvud Paşa tâyin olundu.¹⁷ Bu Dâvud Paşa, ismini verdiği mahalle ile bir cami,¹⁸ bir medrese, bir imaret inşâsiyle nâmım ebedîleştirmiştir. Vezîr-i âzamin camii İstanbul'un Avrupalılara ikametgâh olan mahallelerinin güney ucunda tatlı bir yokuş üzerinde muhteşem bir surette yükselmiştir. Yokuşun eteklerinde uzanan Dâvud Paşa sahrası, Avrupa seferlerinde toplanma ve buluşma mevküdür. Nasıl ki Üsküdar sahrası da Asya seferleri için bu hizmeti görür.¹⁹ Bâyezîd'in zamanında Dâvud Paşa sahrası -ki birçok Bizans İmparatorlarının burada «meydân-ı mülâebât» (eğlence meydanı) fırkaları tarafından saltanatları ilân ve tâc giyme merasimleri icra olunmuştur- «Hebdomon»²⁰ diye isimlendirildiği gibi, o civardaki saray ve mahkemeye dahî o isim verilirdi. Avrupa taraflarına yapılan seferlerde Peygamberin Sancağı orada bulunarak, Pâdişâh ordusu bu sahraya kadar teşyî ve avdetinde yine oradan istikbâl eder. Diğer birkaç veziri âzam da camiler inşâ ettirmişlerdir. Sonraları bunlardan ikisi (Pîrî ve Kaasım Paşalar) birer mahalle yaptırarak, bunlara kendi isimlerini vermişlerdir. Lâkin Dâvud Paşa camii ve Hayreddin Paşa (Barbaros) türbesi çıkış mahalli olarak bilhassa şöhrat kazanmışlardır ki, birincisi orduların, ikincisi donanmaların sefere çıkış yerleridir.

1483 (888) baharının²¹ başlarında Bâyezîd -saray erkân ve hademesi refakatinde olduğu halde- Sultân Mehmed'in (ele* geçirmek mak-sadiyle)

¹⁶ Sultân Bâyezîd 880 Ramazanının birinci gününde Edirne'ye gitmişti. Şev-vâl'in altıncı günü gecesi «Saray-ı Cedid»de İşret meclisi toplamış ve gece yarısına kadar eğlence ve zevkle vakit geçirdikten sonra, o gece diğer vezirlerin taltifi sırasında Gedik Ahmed Paşa İdam olunmuştur. İdris-İ Bitlisi, bu İdamı, Hızır Beğ-zâde Mustafa Paşa'nın hiyle ile katlettilmiş olmasına hamleder. O aralık İshâk Paşa dahi azl ile mütekaiden Sel ân ik" e gönderildi. Bâzi müverrihlerin rivayetine göre, Ahmed Paşa'nın katlinden sonra Yeniçeri kavga edip Edirne subaşısını öbürdüler. (Ta-cü't-TevâUh'den hülâsa, c. 2, s. 24 ,25). İfâdeye bakılırsa «Saray-ı Cedid» Edirne'deki saray olacaktır. Mütercim.

¹⁷ Sa'dü'd-din, Yeniçeri hadisesinden dolayı Dâvud Paşa'nın da azledildiği ni ve fakat az bir müddet sonra mevkiine tekrar iade edildiğini yazar. (s. 25) (Mütercim).

¹⁸ Hadîkatü'LVUzerâ, 1, Osman Efendi'nin eseri; Cami, 889/1484'de bina olunmuştur.

¹⁹ İstanbul ve Boğaziçi, 2, s. 12-15 (Haydarpaşa tarafları ki, Ayrılık Çeşmesi de son uğurlama ve ayrılma mevkii olacaktır. Mütercim.)

²⁰ Hebdomon «yedinci tepe», yâhud «Yedinci tepenin nişane Onisântası) si» demektir.

²¹ B'zim târihlerde hicri sene baharı denildiği zaman o seneye tesadüf eden rebî mevsimi ('bahar mevsimi) kâsd olunur. Mütercim.

hasara uğratmış olduğu Morava kalelerini müdâfaa durumuna koymak üzere Filibe'ye gitti.²² Filibe'den Köstence'ye, Samakov'a, Çamurlu'ya, Sarıyar'a, Sofya'ya gitti. Asker kalelerin tekrar inşâsiyle meşgul olduğu sırada Bosna Beğlerbeği Mustafa Corceviç, Hersek'i istilâ etti etti ki, bu mıntika o zaman sûret-i kat'iyede Osmanlı ülkeleri dâiresine girmiştir. Babaları Etienne Vlatko'nun vefatından beri memleketi aralarında taksîm eden iki kardeşten Kosarik Vlatko Ragüza'ya kaçtı. Pâdişâh ile vezîr-i âzamin infialini izâle için hediye olarak zât-i şahaneye oniki-binbeşyüz, vezîr-i azama beşyüz duka altım İstanbul sarayına geldi.²³ Morava kalelerinin takviyesi sırasında kendisinin hudud üzerinde bulunmasından istifâde ederek mütârekenin yenilenmesi için Macaristan Kralı Korvinus ile müzâkere arzusu gösterdi. O zaman Bohemya'da harble meşgul olan Korvinus bu arzuyu memnuniyetle kabul etti ve beş senelik bir mütâreke akdedildi.²⁴ Yine bu aralık Venedik, geçen sene akdolunan sulh muahedesinin tasdiki için Domeniko Bollani ile kardeşi Françesko Orelia'yu sefir sıfatıyla gönderdi.²⁵ Yine bu senenin nihâyetinde Karaman hükümdarlarının son erkek evlâdı olan Kaasım Beğ ile o zaman Karaman vilâyeti vâlîsi bulunan Bâyezîd'in şehzadesi Abdullah vefat ettiler. Cem'in hezimetinden sonra Pâdişâhın Kaasım Beğ'e bırakmış olduğu Taş-ili hükümeti zeamet olmak üzere Kaasım Beğ'in torunu Turgud oğlu Mehmed Beğ'e verildi.²⁶

Ertesi sene, yâni 1484 Mayıs'ının birinde (4 Rebûlahır 889) Bâyezîd Edirne'ye azimetle²⁷ -son olarak Macarlar'la akdolunan mütârekeye dâhil olmayan- Boğdan üzerine yürümek için tertibata başladı. Muhasara topları Karadeniz'den Tuna ağzına gönderildi. Pâdişâh Edirne'de ikameti esnasında kendi nâmını taşıyan camiin temelini attı (23 Mayıs 1484 -26 Rebûlahır 889). Bundan başka Tunca üzerinde bir medrese, bir imaret, ve -o zamana

²² Kantemir «Morava»yı «Mora» anlayarak Pâdişâhın 887'de Mo-ra'ya gittiğini ve berzahın iki tarafında iki kale yaptığını yazar. Halbuki Lepanto (yâni İnebahtı) o zaman henüz fet-holunmamıştı. (Kantemir'in Mora berzahında yapıldı dediği kaleler de Pâdişâhın Morava Suyu üzerinde tamir ettiği mahallerdir. Mütercim)

²³ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevârîh, tdrîs, N«şrt.

²⁴ Bâyezîd'in mektubu ve Korvinus'un cevâbı Katona'da münderlctir, c. 12, 16, s. 525.

²⁵ Marino Sanato'nun «Şuûmu.

²⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 475. Solak-zâde, 70. Nuhbetü't-Teçfîrlh. Hacı Kalfa'nın Takrîmv't-Tevârîh'i bu vefcayii 888 senesinde göstererek bir güneş tutulması ve Mekke'de su taşkını ile tesadüf ettirir. (Turgud-oğlu -ki Tâcut. Tevârîh'de ismi Mahmûd'dur- Kaasım Beğ'in kızından torunu idi. Onu Karaman Beğliğine oturtan Karaman ümerasıdır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 41. Mütercim.)

²⁷ Engel, Eflâk Târihi, s. 182.

kadar Edirne ahâlîsinin mahrum buldukları- bir has-tahâne inşâ ettirdi. Ahşab çarşısı bir ay önce²⁸ yanmış olduğundan, dönüşünde bitmiş görmek üzere, kârgir olarak inşâsını emretti. 27 Haziran (2 Cumâdelahirî) târihinde ordu İshaklı, yahut Isakçı denilen mahalden geçerek Eflâk Voyvodası burada muahedelere uygun olarak yirmibin kişilik bir muavin kuvvet ile orduya iltihak ve hâk-i pâ-yi şahaneye vergisini takdim eyledi.²⁹ 6 Temmuz'da (11 Cümâdelahirî) Kiliya kalesini karadan, denizden muhasara ile Temmuz'un onbeşine tesadüf eden çarşamba günü zaptetti. Bâyezîd, Kiliya (Kili) dan Akkirman üzerine yürüdü. Ve yol esnasında Mingli Giray Han kumandasında ellibin Tatar'dan mürekkeb bir yardımçı kuvvet aldı. Osmanlı saflarında harb eden ilk Kırım askerleri bunlar olmuştur. Kiliya'nın zabtından dokuz gün sonra (29 Cümâdelahirî - 24 Temmuz) ordu Akkirman duvarları önüne vâsıl olarak, şehir onaltı gün muhasaradan sonra³⁰ kapılarını açtı.³¹

Pâdişâh Kırım Hânı'na bir sırmalı kalpak³² vererek kıymetli hediyelerle terhis eyledi. Kendisi de altı gün sonra (22 Receb - 15 Ağustos) Ak-kirman'ı terk ile Kiliya tarafına geçip, gelirken geçtiği yoldan, yâni -Osmanlı saltanatının kuruluşundan evvel Saltuk Dede'nin Türk Selçuklularından bir miktarını getirip yerleştirmiş olduğu- Tataristan Dobruca-sı'ndan avdet etti.³³ Eflâk seferi esnasında yedibin kişilik bir akıncı fiikası Hırvatistan, Karinti, Karniyol mıntıklarını istilâ ile Sen-Veyt'e kadar ilerlemiş ve oradan onbin ahâlîyi esîr olarak getirmişti. Ancak Hırvatistan- «ban»ı Lopo Volkoviç ve Frangipan Kontu Bernar, esirleri geri almak ve bir sene önce İvan Zarini ile Misel Seloinin Volkoviç ile ittifak ederek nail oldukları galibiyetten aşağı olmayan bir muvaffakiyetle Türk-ler'i ric'ata mecbur bıraktılar.³⁴

²⁸ Sa'dü'd-dîn, 2, 474.

²⁹ Engel, Eflâk Târîhi, s. 182.

³⁰ Engel'in Boğdan Târîhi'ne göre 5 Ağustos'tadır. Lâkin Sa'dü'd-dîn tarafından gösterilen târih ordunun merâhilnâmesinden me'huz olduğu zannedilir ve Solak-zâde Târîhi'yle Nuhbe-tüt-Tevârîh'e de muvafakati cihetiyle daha ziyâde tercihe şâyân görünüyor. Neşri, iclris, Âli dahî bu hususta mütefiktiler. O zamanın Avrupa müverrihleri Akkirman'ı tahrif ederek «Munkastron» şekline koymuşlardır. Kantemir bunu bir taraftan Herodot'un «Ozmia» dediği şehir yapar, ve diğer taraftan Ovid'in sürgün edildiği yer olmak üzere gösterir, 1, 3, s. 66; müteakiben yazdığı bir haşiyede Kırım'da Herodot'un Grimi dediği bir şehir bulunduğunu ifade eder,

³¹ Kiliya'nın, bizim târihlerimizde «Kill»nin ele geçirilmesi 11 Cümâdelahirî ve Akkirman'ın 16 Receb 8Ü9 târihleridir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 43. Hoca'nın rivayetine göie, Aiklrroanın otuz senelik zahiresi ve pek çok emvali var imiş; hendek de gayet derin imiş. (aynı sahife). Mütercim.

³² «Ak t>örk ve sırmalı üsküf», Sa'dü'd-din. (Mütercim).

³³ Sa'dü'd-din, 3, varak: 477. Lutfi Fasa, Ojhu-name bidayetinde. Sarı Saltuk Dede Tataristan Dobrucası'na, 662 (1263) de gelmiştir.

³⁴ Valuasor ve Mejjizer.

Sultân Bâyezîd Edirne'ye avdetinde Filibe'yi -II. Mehmed zamanında Rodos muhasarasına kumanda etmiş olan- ikinci vezîr Mesih Paşa'ya tekaüdiye olmak üzere tahsis etti; yine o sırada İskender Paşa'yı Rumeli eyâletinden azl ile yerine Semendire vâfisi Hadım Alî Paşa'yı tâyîn etti.³⁵ Kışın sonunda Pâdişâh Edirne'den ayrılarak Çöle Dağı³⁶ üzerine çekilerek orada (1486) Macaristan Kralı ile Mısır Sultânı'nın ve Hind Şâhı'nın sefirlerini kabul etti. Hediyeleri fillerden, zürâfalar-dan, ince baharattan, altından mürekkebe olan Hind elçisi Sultân Bâyezîd'e efendisinin tebriklerini tebliğ etti. Macaristan elçisi son muahedenin tasdiknamesini getiriyordu. Mısır elçisi de Sultân tarafından Cem hakkında gösterilen misafirperverlikten ve Şehzâde'nin hacca gidişinde himayesinden dolayı i'tizâra me'mûr idi. Bâyezîd birincisini büyük bir ihtiramla kabul etti. Macaristan elçisi bu tercihten müteessir olduysa da Çerkeş Sultânının elçisine tekaddüm etmekle teselli buldu.³⁷ Sefirlerin ikametleri esnasında, Sultân Bâyezîd'in Kiliya ve Akkirman fethine'dâir Türkmen hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu ve halefi Yâkûb'a gönderdiği nâmenin cevâbı geldi.³⁸ Bu iki mektup tranîbelâgatin muhbesi idi; Pâdişâh'ın nâmesi, kâtibi tranlı Hâce Seyyid Mehmed Şîrâzî ve Yâkûb'un mektubu o zaman Uzun Hasan'ın oğlunun sarayında tevkîî hizmetinde bulunan İdrîs tarafından kaleme alınmış idi. Bu münâsebetledir ki Bâyezîd İdrîs'in âlimâne ve mâhirâne yazı üslûbuna hayran olarak kendi sarayına alıp da devletinin târihini ona yazdırmayı şiddetle arzu etmiştir. Fî'1-hakîka, daha sonraları İdrîs bu târihi yazmıştır. Bu sırada Boğdan Voyvodası Ak-kirman'ı istirdada kalkıştığından Bâyezîd Rumeli beğlerbeği Alî Paşa'ya Boğdan ve mülhakatının zaptedilmesini emretti. Boğdan'a asker, sevkî ertesi sene Silistre kumandanı Balı Beğ Malkoç tarafından tekrar olunmuş ve Balı Beğ birçok akıncı ile birlikte Prut'u geçip esîr ve hayvan olarak zengin ganimetlerle dönmüştür.³⁹

Şimdiye kadar, Bâyezîd saltanatının ilk senelerini dolduran vekâyie göz attık. Avrupa tarafında vukua gelen askerî sevkîyatı sür'atle gözden

³⁵ Engel, Macaristan, Târihi, «Caesarem Turcarum vayvodatum de Zendere (Semend're) famillart suo AlibeS: vayvodatum autem de Bodon (Vidin) cuidam Malkowich contulisse.»

³⁶ Sultan Beyazid'in bir yaz mevsimini geçirdiği "Cule Dağı Sa'dü'd-din'de (c. 2, s. 44) beyân olunan «Çöke Yaylağı»dır ki, Edirne kazasının bir nahiyesi hâlen (mütercim M. Ata zamanında) bu isim ile yâd olunur.

³⁷ İdris, varak: 235.

³⁸ İdris, varak: 231.

³⁹ Sa'dü'd-din, 3, varak: 478. idris, varak: 234, âli, Bayezid Saltanatının birinci ve sekizinci fğaslı. Solak-zâde, 71, Neşri, 242 İdris, 229, Nuhbetü't- Tevarih, Ali, Bâyezîd Saltanatından Dokuzuncu Fasil.

geçirmiş olduğumuzdan, Asya tarafına dikkatimizi çevirmek zamanî gelmiştir. Bu kıt'ada, Osmanlı pâdişahlarıyla Memlûk sultânları arasında ilk defa olarak harb kıvılcımları zuhur etti. Bâyezîd -âsâyîşe meyyal tabiati-ne rağmen- Mısır'ın Karaman ülkesinde her an ziyâdeleşen istilâlarına bir mukavemet şeddi te'sisini icâb ettiren kuvvetli sebeplere uygun şekilde harekete mecbur kaldı. II. Mehmed'in saltanatının son zamanlarında Memlûkler*le Osmanlı Devleti arasındaki münâsebet husûsî bir surette soğuklaşmıştı: Melik Eşref Kaytbay, hac yolundaki çeşme ve mahzenlerin⁴⁰ kendi parasıyla tamiri hakkında Fâtih tarafından vuku bulan teklifi reddetmiş, Dülkadir hanedanından bir hükümdâr-zâdeye -II. Mehmed'in»himâyesi altına aldığı bu aileye karşı- yardımcı olmuştu. Bundan başka Bâyezîd nezdine sefaretle gönderilen, Hindistan Pâdişâhı Behmenşâh'ın vezîr-i azamı Mısır ülkesinden geçerken tevkîf olunarak, Osmanlı Pâdişâhına takdîm edecek olduğu kıymetli eşyanın büyük kısmı elinden alınmıştı. Cem'in Kaahire'de gördüğü misafirperverlik, Adana vâ Tarsus civarında Ramazan-oğulları'ndan birçok kalelerin zabtı, hacılar hakkında icra olunan mütemâdi zulümler yaygın şikâyetlerin sebeplerine eklendi. Karaman Vâlîsi Karagöz Paşa, Ramazan-oğulları'ndan alınan kalelerin geri alınmasına me'mûr edildi⁴¹ (Cümâdelulâ 890 - Nisan 1490). İşte bu hâdise, I. Selî mzamânında Memlûkler saltanatının mahvı ve Mısır'ın fethi ile hitâm bulan muharebeye başlama işareti olmuştur.

Küçük Asya ve Suriye hududu -ki burada Toros Dağları eteklerinden denize kadar uzanır- muharebe mevkiî oldu. Türkmen ailesinden şu vak'alar sırasında nazar-ı dikkatimize mâruz ve Avrupalı müverrihlere mevcudiyetleri bile bilinmeyen⁴² Ramazan-oğulları ikiyüz sene bu zirveler üzerinde hüküm sürmüşlerdir. Osmanlı saltanatının kurucusunun cediti Süleyman Horasan'a dönerken Fırat geçidi ve Ca'ber yakınında boğulduğu zaman oğulları kuzeye yönelmiş ve hepsi Üç-ok Türkmen kabilesinden olan yedi arkadaşı aileleriyle birlikte Çukurovada yerleşmiştir. Bunlar Yüregir, Koşun, Varsak, Karaisâ, Özer, Gündüz, Kış Timur idi.⁴³ Bu aşiretin reîsi

⁴⁰ «Mesâlik-i hacda olan berkeler», Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 46. Mütercim.

⁴¹ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 420. Solak-zâde, 71, Neşri, 242, idrls, 229, Nuhbetüt-Te-vâ-rîta, Ali, Bâyezîd Saltanatından Dokuzuncu Fasil.

⁴² Döğlîni (De Gutgnes) bile bunların mevcudiyetinden haberdar değildir.

⁴³ Asıkpaşa-zâde (Vatikan Kütüphanesi nüshası), s. 517. Mısır muharebesi sebepleri için 527'inci saffîfeye müracaat. (Sa'dü'd-dîn'de Yüregir, Köşün, Kaştımur (veya Kuştımur), Varsak, Kara-tsâ, özer, Gündüz, c. 2, s. 48.

Yüregir oldu; o taraflarda ikamet eden Ermenîler'den Adana, Masis, Tarsus civarında hayvan otlatma hakkını alarak Bucak-oğlu Ramazan'a iltihak etti. Ramazan, Kosun'a kışlak olarak Asarlık ve yaylak olarak Gülek Dağı*⁴⁴ nı tahsis etti. Hayvanlarını mevsime göre gâh ovalarda, gâh tepelerde otlatırlardı. Bu suretle Kış Timur, yaz ile kışı Tarsus ile Bulgar Dağı'nda (Bolkar dağı) Gündüz Sis ovasıyla Masis Dağ-ı'nda, Ramazan Adana vâdî ve yaylalarında geçirirlerdi. Üç-oklar bütün ovalık mahallerin hâkimi olmakla beraber, henüz Krmenîler'i söylediğimiz şehirlerden uzaklaştırarak kaçar kuvvetli değil idiler. Ancak elli sene sonradır ki, Özer'in torunlarından Dâvud bu tasavvuru icra için Mısır Sultânı Şeyh Ahmed'den yardım istedi. Sultân, bu talebi müsâadekâ-râne kabul ederek, asker gönderdi. Bu asker ise memleketi Sultân'ın hesabına ele geçirdiler; Davud'a memleketin beği unvanından başka birşey bırakılmadı. Davud'un gösterdiği misâl, diğer aile reislerine numunemi imtisal oldu: Gündüz-oğulları Ayaş kalesini Sultân'ın askerine bırakarak Mısır'a iltica ettiler; Ramazan-oğlu İbrahim de Mısırlılar'ı davet ve Adana ve Sis ele geçirilmek için yardım edildi. Nihayet Kış Timur'un bir oğlu Tarsus'un zabtını kolaylaştırdı. Şu suretledir ki, Şeyh Ahmed hemen hiç harb etmeksizin Küçük Ermenistan'ın en müstahkem altı kalesini, yâni Ayaş, Gülek, Sis, Masis, Adana ile Tarsus'a⁴⁴ ve daha sonraları -Suriye

Mütercim.)

⁴⁴ Ayaş'ın İskenderun Körfezi'nde ve Bagras'dan ve Teli Ham-dün'dan bir merhalede kâin ve Sultân Süleyman zamanında inşa olunmuş bir kuleyi hâvi olduğu Cihân-nümâ'da yazılıdır, s. 603. Taorus Dağı'nda (Toros Dağları) Gülek o mintikanın en mühim mevkiidir. Cihân-nümâ, s. 601. 1233 İstanbul matbuu Menâsikü'l-Hacc kaleye ve boğaza ayırım yapmaksızın «Dülek» ismini verir, s. 39 ve 40. Ermeniye Dağı'nda kâin Sîs Kalesi üç kat suru bulunan ve Ayn-ı Zerbe'den yir-midört ve Masis'den (eski Mopseustia) kırk mil mesafededir. Ceyhan Nehri kenarında bulunan Masis de Adana'ya altı fersah mesafededir. (Cihân-nümâ, s. 202). Onun yakınında Cebelü'n-nûr (Nur Dağları) vardır ki sünbülleri ve yebrü-hü's-sânem (insan kökü bitkisi) ile meşhurdur (Menâsikü'l-Hacc). En eski zamanlardan beri nâmını muhafaza etmiş olan Adana (Adana kelimesi, önceleri «dal» harfi ile yazılırken * posta memurlarının «Adrina» (Edirne) ile karıştırmalarını önlemek maksadıyla 1290'dan sonra «Atana» şeklinde yazılmaya başlanmıştır. Mütercim). Seyhan (Sarus) nehri üzerinde kâindir. Kamazan-oğulları'nın hükümeti zamanından kalma bir camii ve Pîri Paşa tarafından tekrar yapılmış bir kalesi vardır (Menâsikü'l-Hacc, 24; Cihân-nümâ, s. 601). Tarsus da Adana gibi eski adını muhafaza etmiştir. Seyfû'd-devle 350 (961) Me Bizanslılardan almıştı; İskender'in uğradığı tehlike ve Kleopatra'nın suları üzerindeki seyahati ile meşhur olan Sidnos nehrinin menbana yakın bir mevkiide bina olunmuştur. Sidnos, Tarsus duvarlarına, Sarus Adana duvarlarına kadar gelir ve Ceyhan Masis yakınlarından geçer. Neşri'nin Selçuklular Târihine göre Frederik Barbaros Ceyhan nehrinde ve Kalikadnus değil, Masis yakınlarında boğulmuştur. Bu mintikadan geçen beş nehirden, yâni Kalikadnus (Bugünkü Silifke yâhud Sâlif), Latmos (Kızılca), Sidnos (Çakıt), Saros (Seyhan) Piramos (Ceyhan) nehirlerinden Ceyhan doğu tarafa düşer. Cihân-nümâ'nın 603.'ncü sahifesinde Ashâb-ı Kehf in mağarası Tarsus yakınlarında olduğu zikredilmiştir. -Sa'dü'd-dîn (3, 381) Âşıkpaşa-zâde'den naklen «Alınkaş», «Molen», «Birsbert» gibi diğer şehirlerden bahseder (Alan-kuş, Mellen, Barsbîte?) (Sa'dü'd-dîn, İstanbul basımı, s. 49, c. 2.). Zannıma göre bunların birincisi eski Anchialus, ikincisi Mallus'dur; lâkin ne Cihân-nümâ'da, ne de Menâsikü'l-Hacc'da onlardan bahs olunmaz. Bil'akis Cihân-nümâ, s. 602, Birsbirt'i Sis'in kuzeyinde ve bir merhale mesafede bulunan bir kale olmak üzere zikreder. Şurasını da hatırlatırız ki «Bîr» kelimesi arabça olup, eski Bağdâd tarafları bakayasında bu

boğazlarının korunağı ittihaz ettiği- diğer birçok hisarlara kadar hükümlerlik dâiresini genişletti.

Karagöz Paşa -yine Güfek nâmındaki boğazın medhâlinde kâin- Gülek kalesi üzerine hücum etmek için Karaman'dan hareket etti: Onun yolda bulunduğu sırada Alan-kaş, Molen kaleleri ahâlîsiyle Tarsus'un ile<-ri gelenleri ve Türkmen aşiretleri reisleri olan Kış Timur, Koşun,⁴⁵ Karasa Karagöz Paşa'nın sancağı altına koşup geldiler. Dört kale, yâni Gülek, Alan-kaş, Molen, Pirsbert Karagöz Paşa'ya teslim olarak Osmanlı Devletine muayyen bir vergi vermeyi taahhüd ettiler. Lâkin diğer bir noktada Osmanlı ordusu -bu seferde birbirini tâkib eden- üç bozgunluğun birincisine uğradı. Dülkadir hâkimi Alâü'd-devle'ye imdâd için Sultân Bâyezîd tarafından gönderilen Yâkûb Paşa Malatya'ya doğru giderken Mısır Sultânı'nın imrâhoru Biş Beğ'in kurmuş olduğu bir tuzağa düştü. Herne kadar evvelce Alâü'd-devle ile birleşmiş ise de mağlûb ve büyük bir zayıyla ric'ate mecbur oldu.⁴⁶ Karagöz Paşa Adana ve Tarsus civarında ele geçirdiği kalelerin müdâfaasını Mûsâ Beğ ile Bâyezîd'in kayın biraderi Ferhâd Beğ'e tevdi etti. Ancak Paşa'mn nail olduğu muvaffakiyet, kendisini zafer sarhoşluğuna gark etmiş ve nefesine cesurca bir itimâd duymasına sebep olmuştu. Emîr-i Kebîr, diğer bir unvanla Mısır askeri başkumandanı Öz Beğ ve Haleb Beği Temrüz⁴⁷ büyük bir kuvvetle -körü körüne bir emniyet içinde taraf taraf dağılmış bulunan- Tarsus ve Adana muhafızlarını basarak Musa ve Ferhâd beğlere Sa'dü'd-dîn'in tâbirince şerbet-i şehâdeti nûş itdirdükden sonra⁴⁸ bunları oralardan tard ettiler.⁴⁹ Bu iki mağlûbiyetin intikamını almak için Anadolu Beğlerbeği Hersek Ahmed Paşa ordunun başkumandanlığıyla Tarsus ve Adana'ya gönderildi; Karagöz Paşa ile Hızır-beğzâde Mehmed Paşa onun kumandası altında İdi. Birincisi Karaman Vâlîsi olmak ve ikincisi Ahmed Paşa'dan yaşlı bulunmak cihetiyle bu yeni kumandanın emri altına

isme tesadüf olunur, Bi'r-i Nemrûd (Birnemrûd) gibi. Porter, Travels, 2, 330, bu kelimenin aslında şüphe etmekle bir hatâda bulunmuştur.

⁴⁵ Kantemir «Kosunlu» Tatar aşiretini bir şehir zannederek «Asya beğlerbeği Taris mntikasının meşhur Kurşunlu (hesabca Kuştemurlu - Kıştimürlü olacaktır. Mütercim) ve Kosunlu Şehirlerini zabt etti» der. (Bâyezîd-i Sâni Saltanatı, s. 131). Kosunlu aşiretinin ismi «Koşun» şehirden ine'hüzdür ki, bu şehrin kadim «Cocussus» olması melhuzdur. Manner, bunun «Dana» da nbaşka birşey olmadığını zanneder.

⁴⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, 482. Solak-zâde, varak: 81, Ali, 9. Fasil.

⁴⁷ Sa'dü'd-dîn'de «Temraz» (veya Temerrüz) (Mütercim)

⁴⁸ Sa'dü'd-dîn'in aynen tâbiri şudur: «şehd-i şehâdet-1 tecerru'yle» (c. 3, s. 51) Mütercim.

⁴⁹ Sa'dü'd-dîn, 3, 482. Solak-zâde, varak: 71. Ali, 9. fasıl.

girmekten münfail oldular: Düşman üzerine yürünüldü; lâkin Ahmed muharebeye başladığı halde Karagöz ve Mehmed kavganın lâkayd seyircisi olarak kaldılar; Ahmed Paşa fevkalâde hamaset örnekleri göstermekle beraber mağlûp ve esîr oldu. Öteki iki paşa Adana ve Tarsus kalelerim Mısırlılarda bırakarak kaçtılar (891/1486).⁵⁰ Sultân Bayezîd bir kayın biraderinin ölümüne ve diğerinin esaretine yolaçan bü mütekerrir mağlûbiyetlerden asla me'yûs olmayarak ve-zîr-i âzam Davud Paşa'nın kırkbin Yeniçeri ve bütün kapısı halkıyla Karaman hududuna yürümesini emretti. Rumeli Beğlerbeği Hadım Alî Paşa dahî Semendire'den hareketle vezîr-i âzamin ordusuna iltihak için Gelibolu'dan gemilere binmeğe me*mûr oldu. Dâvud Paşa Karaman hududu üzerinde ve Koca Kale yakınında Aladağ (Tarsus) eteğine vâsıl olunca⁵¹ Dülkadiriyye Beği Alâü'd-devle istikbâline gelerek hareketi istikametinde devam edecek yerde -Kaasım Beğ'in kızından torunu Mehmed Beğ'in isyan çıkarmış olduğu- Varsak ve Turgud aşiretleri arâzisine gitmesini tavsiye etti (892/1487), Vezîr-i âzam bu re'ye uyararak kumandası altında bulunan Rumeli ve Anadolu beğlerbeğlerinin - birincisi Tarsus yolundan, ikincisi Alaşyurdu Boğazı'ndan- Karaman'ın içerisine dâhil oldukları sırada, Bulgar Dağı'nı geçerek Varsak arâzisini istilâ etti.⁵² Kaasım Beğ'in torunu Turgud Mehmed, memleketinin Osmanlı ordusu istilâsına mâruz kaldığını görerek zevcesi ve çocukları-Ze beraber Haleb'e kaçtı. Bu aralık Varsak reisleri itaat arz etmek için ta-kımıyle vezîr-i âzamin huzuruna geldiler. Dâvud Paşa bahadırılığı derecesinde siyasetçi olduğundan, bunları hediyelere boğduktan ve kendilerine hü'atlar

⁵⁰ Sa'dü'd-dîn 3, 487. Solak-zâde, 71, Alî. Hacı Kalfa, Takvîmü't şü bozgunluğu 892 senesinde gösterir.

⁵¹ Koca Kale Makdonal Kineir'in «Keç (Güç) - Hisar» dediği ma-haldir (Seyahatname, s. 114). Makdonal bunun eski «Tyana» olduğunu zanneder. Renel ile Makdonal'a nazaran Keyhusrev ve İskender Kilikya'ya buradan girmişlerdir. Keyhusrev'in Seferleri'nin Tasviri, Renel, s. 38; Seyahatname, Makdonal, s. 126. Manner'in zannına göre Keyhusrev Ayn-ı Zerbe'den geçmiştir ki, doğuda üçüncü boğazdır, Cihhünümâ (s. 614) bunu Serfendigâr Boğazı nâmıyla yâd eyler; yalnız bu takdirde Dana ve Kumana şimdiki Elbistan olmak lâzım gelir ki, bu mümkün değildir; çünkü Kumana Sarus ve Elbistan ise Piramos nehri üzerinde inşâ olunmuştu. Belki Ma'den eski Kumana'nun yerindedir. Lâkin Renel ve Kineir'in söyledikleri bir vak'a var ki, Keyhusrev Kilikya'ya Ayn-ı Zerbe'den girmişse ileri gidecek yerde Tarsus'a doğru dönmüş olacaktı. Koca-Hisar'ın kadim «Castra Cyri» mevkiinde olması pek muhtemeldir.

⁵² Burada Kilikya'nın iki boğazını buluyoruz. Biri Tarsus yolunun güzergâhı ve diğeri Alaş Yurdu'dur. Geç-Hisar'dan çı-kılınca birinci boğaza gelinir ki, Makdonal bir tarifini bırakmış ve onunla Renel'in fikrine göre İskender ve Genç Keyhusrev buradan geçmiştir. İkincisi mutlaka Ayn-ı Zerbe'nin doğusundaki mahal olacaktır ki, Cihân-nümâ'da ve Manner'in eserinde mezkûrdur. Burada üçüncüsünden, yâni Çakıt'dan geçen Hacılar Yolu'ndan bahsedilemezdi; zira Vezîr-i âzam büstün ona mukabil ve muhalif bir mevkide, yâni Koca Kale yakınlarında ve daha ziyâde doğuya doğru bir yerde bulunuyordu.

giydirdikten sonra iade etti.⁵³ Mevsim çok ilerlemiş olduğu cihetle Davut Paşa İstabl Çayın'nda ordusunu terhis ederek Rumeli'ne dönüp Vize'de Pâdişâh'ın ayağını Öpmek şerefine nail oldu.⁵⁴

Vezîr-i âzam, Karaman'ın âsî aşiretlerini itaat altına aldığı sırada Sultân Bâyezîd İstanbul'da sefirleri kabul ediyordu. Bu sefirlerin, gerek itimâd-nâmesinin şekli, gerek maiyyetirideki şahıslar itibariyle en şâyân-i dikkât olam İspanya'nın son Müslüman hükümdarının sefiri îdi. Benî Ah-mer'den Gırnata Pâdişâhı olan bu zât, Aragan ve Kastil Kralı Ferdinand tarafından şiddetle tazyik olunarak gayrimüslimlerin istilâsına karşı «Sultânül-Berreyn ve Hâkanül- Bahreyn*den istimdâd eyliyordu. Sefirin itimâd-nâmesi Elhamra Pâdişâhlarının bahâdirâne ve şairane fikrine göre yazılmış idi; Müslümanlar'ın düçâr olduğu ıstırapları, İslâm'ın İspanya'da sükûtunu ve yedi asır bu kıt'ada hâkim olduktan sonra yakında çıkarılacaklarını bildiren arapça bir kaside idi. En müessir bir ifâde şekliyle Müslüman millet ve hükümdarlarının merhametlerini talep ediyordu.⁵⁵ Bâyezîd diyânetperver ve kendisi de şâir olduğu için İspanya sahillerini tahrîb etmek üzere bir donanma göndermekle cevap verdi. Donanmanın kumandasını eski hademelerinden bulunan hüsnü mümtazı cihetiyle «Kemâl»⁵⁶ tesmiye olunarak «Kemâl Reîs» unvânıyla Hıristiyan donanmalarına dehşet salan amirale verdi. İkinci sefaret, Venedik'ten gönderilmişti.⁵⁷ Onaltıyü muharebeden sonra yedi sene Önce II. Mehmed ile sulh akdetmiş olan Antoni Ferrera ve Ciovanni Dario Pâdişâh'a Venedik'in dostâne teminâtlarını teccide geldiler.⁵⁸ Diğer taraftan, Sultân Bâyezîd dahî Mısır ile muhârib bulunduğu müddetçe Famagusta⁵⁹ limanında donanmasının bekletilmesine müsâade ve Bukolino Küzini'nin devletle açmış olduğu müzâkerelere devam olunmasını talep etmek me'-mûriyetleriyle Venedik'e

⁵³ SaWd-din, 3, 4«4, şunları sayar: Buğa oğlu, Ak-baş oğlu, Elvan oğlu, Sümük oğlu, İğdir oğlu, Artufc, Şeytan oğlu (Bizim nüshada aynen şöyle yazılıdır: eBuğa oğlu, Akbaş ağı, Klvân (Ulvan) oğlu, Sümük oğlu (Simek oğlu). Ören (veya Evren) oğlu. Ulu oğlu, Arık Şeytan, Oğuz Beğ oğlu gibi nice boy beğleri...»

⁵⁴ Sa'dü'd-dîn, 484.

⁵⁵ Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevarth'de 882 vakayiinde şunları yazıyor: «Reften Kemâl Reis bâ donanma be-gâret-i İspanlye ba'd ez istimdâd-İ Beni Ah-mer bâ kasîde-i garrâ.» (Müverrihin tercümesi yerine aslından alındı.)

⁵⁶ Kemâl Kapdân, Sinan Paşa tarafından pâdişâha köle olmak üzere takdim olunmuş ve hazîne odasında istihdam edilmiştir. Bâyezîd Devri'nin 15 'inci Vak'ası'nda bundan bahseden Âlî. Kemâl'in güzelliği hakkında Neşri'nin yazdığı medhiye-lerden dolayı infial gösterir.

⁵⁷ Marini Sanato, 1487 senesi vahalarında.

⁵⁸ 1483 vak'alarında Marini Sanato bunu şöyle kaydeder: «Arriva a Constan-tinopoli Bobani nostro oratore Prancesco Aurelio fra suo.» (Avusturya İmparator-i Hânedânî Hazine-i evrakı.)

⁵⁹ Kıbrıs'ta Magosa.

bir elçi gönderdi. Marş mıntıkasında Usimo beldesi Papa'nın eline düşmüş ve bu değişiklik üzerine beldenin vatandaş payesini hâiz ahâlîsinden biri kendisini hâkini nasbettirmişti. Ancak bu yeni makamında uzun müddet kendisini tutamayacağını ve İtalya'nın diğer prenslerinden himaye göremeyeceğini keşfederek, Sultân Bâyezîd'e şehrin -malikâne suretinde uhdesine bırakılmak kaydıyla- kabulünü teklif etti.⁶⁰ Bukolino'nun -Boverli Julyen kumandasında bulunan- Papa VIII. Innosan'ın askerine kahramanca mukavemeti ile Türkler gelecek korkusu Loranzo Dö Mediçi'yi -Hristiyanlık hakkında vahîm neticelere yol açması muhakkak olan- bu münazaaya bir son vermek için müdâhaleye ikna etti. Türkler bir kere Koma hükümeti memleketlerinde yerleşince bir daha çıkartabilmeleri pek meşkûk idi. Mediçi, öyle bir düzenleme şekli buldu ki, bu akdîn hükmünce Bukolino, şehri ye-dibin filorin mukabilinde Papa'ya iade edecekti- Bundan dolayı rûhânî sıfatlı hükümdar Usimo'yu elde etti; Bukolino, Floransa'dan Milân'a giden yol üzerinde tevkif olunarak muhakeme edilmeksizin asıldı.⁶¹ Venedik Senatosu, Venedik ile Mısır arasında sulh mevcut olduğunu ileriye sürerek, Osmanlı donanmalarının Famagusta'da beklemesine müsâade edemeyeceğini özür dileyerek beyân etti. Yine o elçi, yahut yine Venedik'e gönderilen diğer bir sefir Pâdişâh'ın derin saygılarına işaret olmak üzere Mediçi'ye nâdir hayvanlardan mürekkeb kıymetli hediyeler getirmiştir ki, bunlardan -Avrupa'ya ilk defa olarak giren- bir zürâfa nazar-ı dikkati celbediyordu.⁶²

Yine o zamana doğru Boğdan Voyvodasının bir elçisi son iki sene vergisini Osmanlı hazînesine te'diyeye geldi; bir Macar elçisi İstanbul'a geldiği gibi, bir Osmanlı elçisi de Matyas Korvinus'un Nevşad'daki ordugâhına gönderildi. Aslen Sırp olan Macar sefiri Demitrius Yaksic, dönüşü

⁶⁰ Osimo beldesi hakkında Luigi Martorelli'nin «Osima Belde-i Gavri Mu'tozile ve Necîbesi Târihi» unvanlı eseriyle Ta-lcoiü'nün «Osima Belde-i Gavri Mu'tezilesi Târihi» nâm kitabında Bukolino'nun bu teklifi hakkında garîb tafsilât vardır. Bukolino, Osimo ahâlîsini «Osmanlı» ve Ankona'nın Marş mıntıkasını «Osmaniye» olmak üzere gösteriyordu. Martorelli'-de. s. 368-375, Bukolino'nun yeğeni Anjelo Güzone'ye verdiği ta'limât, Osimo'dan 24 Kânûn-ı sâni 1484 târihiyle yazdığı mektup ile bu şehrin muhasarası târihi dercedilmiştir (s. 376). Bu muhasara hakkında şurasını nazar-ı dikkate almalıdır ki, kahraman Cakamo Trivolzio, Ludoviko Sofrazana'nın hilekâr-ca siyâsetine rağmen bunu devam ettirmiştir. Martorelli, Bukolino'nun ayaklanmasından bahseden birçok eserlerin isimlerini gösterir.

⁶¹ Sismundi, 11, s. 284 ve 285. Stefano'dan naklen İnfessura Dario, s. 1213, Marlnl Sanoto vHe de Dnohi, Reynald, Kilise Vekayinâmesi, 1487, bâb: 7, s. 381.

⁶² Loransso Dd Mediçi (Loranzo de Medici) eserine Roscoe (Roscoe) tarafından yazılan 49 numaralı haşiyeye Dükün kâtibi Pi&tro da Bibiena tarafından yazılmış defter hediyeleri ihtiva eder.

için Pâdişâh'dan ruhsat aldığı sırada, hürmet alâmeti olmak üzere taraf-ı şahanedan kendisine bir hil'at verildi. Lâkin Macaristan'a dönüşünde Semendire yakınında Gâzî Mustafa tarafından üzerine hücum edilerek bütün maiyetiyle birlikte kati olundu. Yaksic, evvelki muharebelerin birinde Mustafa'yı esîr etmiş, dişlerini kırdıktan sonra şişe sokulan kardeşini yavaş yavaş yanar bir ateş üzerinde bizzat kızartmağa mecbur etmişti. Bu emsali işitilmemiş vahşet hukuk-ı insaniyyenin bir sefir üzerinde hetk edilmesine (yâni insanlık hukukunun bir sefir üzerinde yırtılıp atılmasına) hakkaniyet sureti vermezse de, hiç olmazsa ma'zûr gösterir. Bununla beraber Yaksic o kadar şecaat gösterdi ki, vücûdu aldığı yaralardan kalbura dönmüş olduğu halde düşmüş ve intikamı yerde kalmayarak hayâtını terketmiştir; çünkü o da hasmını öldürmüştü.⁶³ Yak-sie'in Pâdişâh nezdinde bulunduğu sıradadır ki, Matyas Korvinus o zaman muhasara etmekte olduğu Nevşad önündeki ordugâhında Osmanlı elçisini kabul etti. Bu sefir, daha önce Pâdişâh tarafından Mısır Sultân-ı'na gönderilmiş ve bâzı müzâkereleri iyi idare etmesi diplomatlıkla maharetini göstermişti. Bundan haberdâr olan Matyas, top gürültüleriyle dane uğultuları arasında kabul etmek üzere elçiyi bir batarya içine getirtti. Pâdişâhın nâmesine orada cevap verdi. Sefir, Kralın nutkunu gerek korku ile unutmuş olsun, gerek topların mütemâdi sayhaları iyi işitmesine mâni bulunmuş olsun, sözlerini tekrar etmesini Matyas'dan rica eyledi. Korvinus:

- «Bundan sonra Pâdişâh'ın istediklerini hatırında tutar elçi göndermesi» cevabıyla iktifa etti.⁶⁴ Fîl-hakîka Bâyezîd ertesi sene Yaksic'in katlinden dolayı ma'zeret beyânı ile beraber, sona ermiş olan mütârekeyi üç sene uzatmak me'mûriyetiyle ikinci bir elçi daha gönderdi.

1488 senesi seferi mutâd olan mevsimden evvel açıldı. 18 Mart (3 Rebiyülâhır 893) târihinden itibaren Alî Paşa -Rumeli yeni beğlerbeği Halîl Paşa ve Anadolu beğlerbeği Sinan Paşa kendisini takip etmekte oldukları hâlde- Gelibolu'dan Anadolu'ya azimet etti. Mısır Sultânının -şu müsaadesiyle sulh kararını tâcîl edeceği ümidine binâen- hürriyetini iade etmiş olduğu Hersek Ahmed Paşa, kara kuvvetlerinin hareketine denizden imdâd etmek için yüz yelkenden mürekkeb bir donanma ile Karaman

⁶³ Engel, Sırbistan Târîhi, s. 449. Sa'dü'd-dîn, 3, 484. Solafc-zâde, Ali, Baye-zîd-İ Sân! Saltanatından 13. Fasil.

⁶⁴ Katona'da, 12, 14, s. 182, Raab Papası Paul Gregorlanes'İtu raporuna müracaat

sahiline gönderildi. Alî Paşa, Karaman Vâlîsi Yâkûb Paşa askerini kendi askerleriyle birleştirdikten sonra Çakıd Boğazı tarihiyle Ereğli'den Adana üzerine yürüdü.⁶⁵ Adana ve Tarsus istihkâmlarını tâmîr ve Anaverza, Küre, Nemrin, Melvâne hisarlarını zaptetti ve yıkılmış olan Ayaş duvarlarını eski hâline getirdi. Halîl Paşa Sis şehrini hasara uğratıp zaptetti; bu mevkideki Mısır kumandanı İstanbul'a gönderildi ise de, Hersek Ahmed Paşa'nın bırakılmasına mukabil zincirleri alınarak ve hil'at giydirilerek Mısır'a iade olundu. Memlûkler Sultânı, Alî Paşa aleyhine Devlet'in en büyük ümerâsı, yâni başkumandan Özbek, üçüncü sınıf ümerâdan Temrüz Beğ, dördüncü dereceden baş-silâhdâr ve im-rahur Kansuy kumandanlarında yeni bir ordu gönderdi; bunlardan başka her rütbeden binbeşyüz zabıt ile Dımışk, Haleb, Trablus, Sayda, Remle kumandanlarını, Ramazan ve Turgudlu aşiretlerinin yardımcı askerlerini de zikretmeliyiz.⁶⁶ Mısır ordusu, Suriye boğazında Bagras önüne vâsıl olunca Hersek Ahmed Paşa donanmasının deniz tarafından yolunu kesecek bir surette orada beklemekte bulunduğunu gördü. Burada geçit, dağ ile sahil arasında o kadar dardır ki, «Sakal Tutan» ismini almıştır.⁶⁷ Boğazı geçmek ümîdi tamâmiyle kesildiği bir anda şiddetli bir fırtına Osmanlı gemilerini dağıttı: Özbek -îrân Pâdişâhı Dârâ'-nın Bîlân'dan gelerek Amanos dağından inmekte olduğu hâlde onun mukabelesine azimet eden İskender'in geçmiş olduğu- bu tehlikeli boğazdan geçmek üzere koştu. Mısırlılar hareketlerine devam ederek ve Ceyhan (Piramus) ve Seyhan (Saros) nehirlerinden geçerek Tarsus ve Adana şehirleri arasında -bir taraftan Çakıd ve diğer taraftan Seyhan ile mahdûd olan- Ağa Çayırı'nda durdular, iki ordu işte burada çarpıştılar (17 Ağustos

⁶⁵ Bu, Kilikya'nın üç boğazından birincisidir ki, daha ziyâde batı tarafında kâin olup Tarsus ile Adana arasındadır. Ortadaki boğaz Koca Kale'den Gülek tarihiyle Tarsus'a gider. İskender ve Koyhusrev'in geçtikleri boğaz budur. Karşı cihetin müntehâsındaki boğaz Serfendigâr'dan Ayn-ı Zerbe'ye varır. Seyhan (Saros) ve Ceyhan (Piramos) son iki boğazın yolunu keser. Binâenaleyh Kilikya'nın üç boğazı olduğunda şüphe olmayıp, Makdonal Kin&r'in 20. sahifede yalnız iki boğazdan bahsetmesi yanlışır.» Quinte-Curce dahi üç boğaz olduğunu şu ibarelerle açıkça ifâde eder: «Per hoc dorsum, qua maxime introrsum mari credit, asperi tres aditus et perangusti sun t.» (Kitap-3).

⁶⁶ «Mısır Sultânı Rûm-ili asâfclrinün hücumlarından haberdâr olıcaJc kalem-revende olan ümerâ ve sipahî cem' İdüp sânlısı olan Öz'beg ki .emir-İ kebîr-i Mısr idi serdâr itdi ve sâüsü olan Temriz'i ki emlM silâh hüvey-şâvendî idi ve râbî'i olan Kansuy'yı ki emlr-İ âhür-ı â'zamı idi ve elf ve hamse mi'e serdârlarını ve Şâm ve Haleb ve Tarablus ve Sayda nâible-rini bile koşup Alî Pasa'ya gönderdi.» (Sa'diü'd-dîn, c. 2, s. 56) (Ham-mer'in b'nbeşyüz zâibit dediği elf ve hamse mi'e tesmiye olunan güruhun ümerâsı olup, bunların neslinden olan EJfıtye takımı Mehmed Ali zamanına, kadar Mısır'da mevcûd idi. Mütercim.)

⁶⁷ Menâsikü'l-Hacc, s. 49, ile Sâlnâme-i Edebiyat, c. 14, s. 51'e müracaat. Salnamemde Suriye'nin deniz boyunca giden işbu boğazı Amanos Dağı'nda ve daha ziyâde kuzey-doğuda bulunan Amanos boğazından tamâmiyle temyiz edilmiştir; «Asya'nın Az Ma'ruf Bir Hitasi Merâhilnâmesi» müellifî ise bu iki boğazı birbirine karıştırır.

1488 - 8 Ramazan 893). Alî Paşa, -en mahir generalleri olan îsfendiyâr-zâde Kızıl Ahmed, Turhan oğlu Ömer Beğ, Mahmûd Beğ etrafında olduğu hâlde merkezde durdu. Sağ cenahda Anadolu ve Karaman beğlerbeğileri Sinan ve Yâkub bulunuyordu ki, şâir Velîyyü'd-dîn oğlu Ahmed Paşa ile Süleyman Beğ onların maiyyetinde idiler; sol ce-nâhda Rumeli beğlerbeği Halîl Paşa muharebe ediyordu. Anadolu askerinin pişdarları Evranos-oğlu ve Rumeli pişdarları Hüseyin Beğ kumandasında idi. öz-bek, sağ cenah kumandanlığını Şâm beğlerbeğine vermiş ve Sultân Kaytbay sarayının en büyük me'mûrları onun maiyyetine me'-mûr bulunmuştu. Suriye yardımcı askerlerinin harbetmekte olduğu sol cenahı da Haleb beğlerbeğine tevdi etmişti. Temrüz Beğ kumandasında dörtbin mızraklı pişdarları teşkil ediyordu. Özbek de bizzat merkezi işgal ediyordu. İki Evrenos-oğulları İsa ve Süleyman ilk müsademedede düştüklerinden Anadolu ordusu sebat edemeyerek firar etti; Temrüz'un süvarileri firarileri şiddetle takip ederek kendilerine terk olunan ordugâhı yağma etti. Sol cenanda Rumeli ordusu muzafferiyeti almağa büyük bir gayretle çalıştıysa da, saflarının aralanmakta olduğunu görmesiyle toplarını, mühimmatını, ağırlıklarım harb armağanı olmak üzere bırakarak, sayıca üstün olan düşmandan ric'ate mecbur oldu. Ganimetin Mısır'a ulaştırılmasında muhafazaya me'mûr olan bir Mısır fırkası Suriye yolunu tuttu; lâkin Bagras'a vardığında Boğaz'ın Hersek Ahmed Paşa tarafından çıkarılan askerle kapanmış olduğunu görerek kendisine, »ilâh elde yol açmağa mecbur olmakla beraber birçok telefata verdi, mağlûbları terket-tiği kıymetli şeyleri harb meydanında bıraktı. Bununla beraber Kilikya'-da muzafferiyetlerini takip etmekte ve Versak ve Turgud aşiretleri tarafından gayyûrâne yardım görmekte olan Özbek Adana'yı muhasara ederek barut mahzeninin işgalinden sonra eline geçirdi (1 Nisan 1489 - 1 Cümâdelulâ 894). Alî Paşa Ereğli ve Lârende üzerine çekilerek ordusunun dağılmış olan bakiyyesini orada topladı; müessir bir ibret göstermek arzusunda Pâdişâh'm emri üzerine —bu defa dahî âmirine rekabeten ilk önce firar etmiş olan— Karagöz Paşa ile —Alî Paşa'nın bu seferin musibetine sebep olarak gördüğü—⁶⁸ bâzı ümerâ İstanbul'a gönderildi. Karagöz Paşa idam ile diğerlerinden birtakımı hapis ve birtakımı azlolundu. Ertesi sene

⁶⁸ Kayseriyye sancakdân Yular-kısdı Sinan; Karesi sancakdân Kralı oğlu İshak, Rumeli'de Kızılca mütesellimi Karaca-zâde İskender Çelebi.

(1490-895) dâhilde, Edirne'de bir cami, bir medrese, bir hastahâne inşâsından, birçok dükkânlarla îshak Paşa mahallesinin kamilen yanmasından ve o şehrin yedi mahallesine şiddetli bir fırtına esnasında yıldırım düşerek hasara yolaçmasından başka vakıa olmadı ise de⁶⁹ hâriçte yeni muvaffakiyetsizlikler hazırlanmakta idi.

Mısır ile muharebe Dülkadiriyye Beğ'i'nin hıyanetinden dolayı Osmanlı orduları için musibete yol açtı. II. Mehmed'in saltanatının son senesinde tahtına iade ve Mısır Sultânı'nın iltizâm ettiği birader ve rakibi Budak Beğ'e karşı himaye eylediği Alâü'd-devle eski düşmanı Kaytbay'ın muzafferiyetlerine kapıldı; Özbek vâsitasıyla hıyanetini müzâkere etti ve Özbek'in oğluna kızını verdi.⁷⁰ O zamana kadar Mısırlıların Şam'da mahbûs tuttukları kardeşi Budak Beğ ise firara muvaffak olarak İstanbul'a gitti ve Pâdişâhla dehalet etmesiyle Vize sancak beyliğine tâyin olundu. Sonraları Osmanlı siyâseti, Budak Beğ'e eski taraftarlarını rabtetmek ve emareti ehemmiyetsiz olmayan bir müttefiki Anadolu'da idâme eylemek ümidiyle Budak Beğ'in tarafını tutmayı gerekli gördü. Bundan dolayı Sultân Bâyezîd, Budak'ı babasının mirasını ele geçirmek için Anadolu'ya gönderdi ve Amasya Beğ'i Hızır Beğ-zâde Mehmed Paşa, Kayseriyye Beğ'i Mihâl-oğlu ile Karaman Beğleri reîsi Mutanzar-oğlu Mahmûd'u onun refakatine verdi. Budak, zabitlerinin kumanda etmekte oldukları asker ile hemen hemen hiç mukavemet gormeksizin Dülkadir toprağına girdi. Lâkin Alâü'd-devle'nin oğlu olup babasının Kırşehir (Kırşehir) sancağına tâyin etmiş bulunduğu yeğenin gözlerini çıkarmakla, bu ilk muvaffakiyetinin kadrini pâymâl eyledi. Alâü'd-devle müthiş bir ordu ile onun üzerine yürüdü, Budak'ın yardım talep etmek üzere Mahmûd Beğ'e göndermekte olduğu bir mektup Alâü'd-devle'nin eline geçerek, bunun yerine başka bir mektup gönderdi ki, düşmanın sefil bir vaziyette bulunması sebebiyle imdâd gönderilmesine asla lüzum bulunmadığını işaret ediyordu. Budak, Mahmûd'un göndereceği askeri beklerken ansızın üstün kuvvetler tarafından yapılan bir hücum ile

⁶⁹ Sa'dü'd-dîn bu saikanın nüzul târihi hakkında «894 Recebi'nin yigirmi dördüncü gününde ki mâh-ı temmuzun râbi'i ve yevm-i cum'a idi» diyor. Hâlbuki Receb'in yirmidördü Hazi-rân'ın yirmiüçü'ne tesadüf ettiği gibi, Temmuz'un dördü cum'a değil, cum'a ertesidir. (Mütercimim hesabına göre de işbu 24 Receb Haziran'ın 23'üne tesadüf etmektedir. Temmuz'un 4'ü hakikaten cumartesi dir ve bu târihin mukabili 5 Şa'bân'dır; Sa'dü'd-dîn'in hesabında yanlışlık vardır.)

⁷⁰ Sa'dü'd-din, 3, varak: 489.

karşılaştı. Oğlunun elde silâh ölünceye kadar cesurca müdâfaasına ve İskender Beğ'in kahramanca şecaatler göstermesine rağmen, Budak, kardeşinin eline esîr düşerek Mısır Sultânına gönderildi.⁷¹ Bu muzafferiyet haberi üzerine, Özbek -Kayseriyye'yi muhasara için- ordusunu Alâü'd-devle ordusuyla birleştirmeye gayret etti (895/1490). Bâyezîd, Alî Paşa'mn talihsizliğinden korkarak, onun yerine kapudân-paşa mevkiinde bulunan Hersek Ah-med'i gönderdi. Ancak Özbek ile Alâü'd-devle'nin Kayseriyye önüne gelmiş ve Ereğli ile Lârende civarım yağmalamakta bulunmuş olduklarına muttali olarak, Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçip de sefer hazırlıklarını bizzat yerine getirmeye karar verdi. Azimet hazırlıkları sırasında bir nüsha Kelâm-i Kadîm ile hadîs kitaplarından müretteb hediyeleri hâmil bir Tunus elçisi Dersâdet'e geldi ki, Osmanlı Devleti ile Mısır arasında asayişin iadesi için Tunus hükümdarının tavassutunu arza me'mûr idi. Molla Arabî unvanıyla meşhur olan âlim müftî Alî el-Arabî dahî bu niyyet üzerine haylî zamandan beri Mısır ile muhabere ediyordu.⁷² Hersek Ahmed Paşa'nın yaklaşması üzerine Osmanlı toprağının Özbek ve Alâü'd-devle tarafından tahliye olunduğuna dâir şu aralık gelmiş olan haber, Müftî ile Tunus sefirinin sulh tekliflerini kolaylaştırdı. Bâyezîd, evvelce niyyet ettiği veçhile Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçecek yerde, avlayarak Edirne, İpsala, Gümölcine taraflarına azîmet etti ve daha sonra bir torununun sünnet ve kızlarının tezvîci düğünlerini icra etmek üzere payitahtına döndü.⁷³

Bu sene zarfında bir Türk fırkası Karniyol mıntikasını istilâ teşebbüsünde bulunmuşsa da, Bimbaum ormanında memleket milis askeri tarafından perişan edildi. O surette ki, Valvasur'un tâbirince, bu vahşî hayvanların sığınağı olan orman, onlara mezar da olmuştur.⁷⁴

Bâyezîd'in beş oğlu Küçük Asya'nın en güzel beş vilâyetini idare ediyorlardı: Sultân Ahmed Amasya, Sultân Şehinşâh Karaman, Sultân Alem-şâh Menteşe, Sultân Korkud Saruhan, Sultân Selîm Trabzon hükümetinde idiler- Bu şehzadeler amcaları Cem ile birlikte II. Mehmed saltanatında sünnet

⁷¹ Sa'dU'd-dîn, 3, 490.

⁷² Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 492. Soak-zâde, varak: 72. Nuhbetüt-Tevârih, varak; 109. Âlî, II. Bâyezîd saltanatının 14. faslı. Ütavırtül-Ebr&r.

⁷³ Osmanlı müverrihlerinde -MD'Ohsson'in (c. 1, s. 171) dediği gitoy bu se-yâhattın vetoâ korkusuyla vukuunu zannettirecek hiçbir fıkraya, tesadüf olunmaz-

⁷⁴ Valvasur, 4, s. 382 (Bizim tarihler Valvasur'u tanzîr etmişlerdir. Mütercim.

edilmişlerdi. Vekayiiyle meşgul olduğumuz vakitte dahî, biraz evvel vefat eden Şehzade Abdullah'ın oğlu, bir vezirin oğluyla beraber sünnet edildiler. Bâyezîd'in üç kızından biri Tercan'da muharebe meydanında kalmış olan Şehzade Uğurlu'nun oğlu ve Uzun Hasan'm torunu Ahmed Mîrzâ'ya; ikincisi Vezîr-i âzam Dâvud Paşa'nın oğluna; üçüncüsü İškodra Beği Nasûh Beğ'e tevzîc edildi.⁷⁵ Bu düğün hipodromda (Atmeydanı) icra edilmiştir ki, orada bulunan bir Hıristiyan kilisesi az evvel barut mahzenine tahvil edilmiş ve bir yıldırım isâbetiyle harâb olarak saç levhalarla örtülü kubbesi denize düşüp seyredenlerin hayret ve şaşkınlıklarına yolaçarak denizin yüzünde yüzmüş idi.⁷⁶

Bu aralık, Müftî ile Tunus elçisinin müzâkereleri hoşnûdluk ile neticelendi. Osmanlı ordusu için pek de şerefli olmayan beş senelik muharebeden sonra, Çukurova'da Mısır ordusu tarafından zabt olunan üç kaledeki hukukundan Sultân Bâyezîd vazgeçmek⁷⁷ ve bunlar Mekke-i Mükerrerme ve Medîne-i Münevvere evkafından sayılmak şartıyla Mısır ile Devlet-i Aliyye arasında sulh akd olundu⁷⁸ (1491).

Asya'nın asayişinin sağlanmasından ve Venedik hududunun belirlenmesinden⁷⁹ sonra, Sultân Bâyezîd -Matya Korvinus'un vefatından beri dâhili muharebeler içinde bulunan- Macaristan üzerine gözlerini çevirdi. Burada hüküm süren karışıklıklar sayesinde Belgrad'ı para ve hiyle ile ele geçireceğini ümîd ediyordu. Semendire kumandanı Hadım Süleyman Paşa, despot Oylak'a -kimin idaresi altına düşeceğini bile bilmeyen- Macaristan'ın çaresiz bulunduğunu bildirerek Belgrad, Alaca Hisar, tzvornik kalelerini teslim etmesini ve Pâdişâhın atıfetini kazanmakta acele davranmasını ihtar etti. Oylak, her iki tarafa müsâid şekilde yorumlanabilir bir cevap verdiğinden⁸⁰ Bâyezîd, Arnavud askerinin Belgrad üzerine yürüyerek abluka etmelerini emretti. Kapudan Güyeğü Paşa (Dâmâd Mehmed Paşa) üçyüz

⁷⁵ Sa'dü'd-dîn, 3. s. 493. Solak-zâde. Nuhbetüt-Terârth.

⁷⁶ Sa'dü'd-dîn'e göre (3, varak: 491), 22 Şa'bân, yâni 20 Temmuz; bunda ise bir sehv vardır.

⁷⁷ Hammer'ın Fransızca İki basımında böyle ise de yanlıştır: Bu üç kale bizim taraftan, Sa'dü'd-dîn'in tâbiri veçhile «Bewâb-i kâmyâb» tarafından zabt olunmuştu; bunlar Haremeyn-i Muhteremeyn evkafından olduğu ihkûmet-i Mısıriye tarafından İleri sürüldüğü için iade olunmuştur. Mütercim.

⁷⁸ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 493. Solak-zâde, Nuhbetüt-Teyarîh. Hacı Kalfa Takvîmt't-Tevârîh, 896 senesi. Mezeri, 1, s. 303 ve Knol, 355 ve 229, 1487 senesi, olduğu gibi Dreşler (Drechsler) kroniğinde 1483 ise de, bunlar yanlıştır.

⁷⁹ Bu hududun tâyinine dâir 10 Temmuz 1490 tarihli vesika Venedik ha-zîne-i evrâkındadır.

⁸⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 349. Solak-zâde, Nuhbetüt-Tevârîh.

yelkenli ile Arnavudluk sahillerine giderek Pâdişâh'ı beklemek emrini aldı.⁸¹ Bâyezîd, 10 Mart H92'de İstanbul'dan Sofya'ya gitti ki, oradan Belgrad'a ve eğer Belgrad hakkındaki tasavvurları akim kalırsa Arnavudluk üzerine yürümek niyetinde idi.⁸² Bununla beraber Semendire Kumandanının askeri Şabac'ı muhasara etmiş, Bosna'da bâzı kaleleri alarak Yaica'yı tehdîd eylemişti. Macaristan'daki Türkler Kınış tarafından tamâmiyle mağlûb ve pekçok beğ-leri esîr edildi.⁸³ Süreni (Sevreni?) bam'nın kardeşi Jorj More, Ma-carlar'ın muzafferiyetlerine kanlı bir nişane olmak üzere Millet Meclisi'ne iki araba dolusu Türk başı gönderdi.⁸⁴

Bâyezîd, Belgrad'ı kuvvet veyâhud hiyle ile ele geçirmekten ümîd keserek Sofya'daki ordugâhını terk edip, Manastır yolundan Arnavudluk'a girdi; 897 Ramazan'ının 24 gününü (Haziran 1492) Tepedelen'de geçirdi.⁸⁵ Bu sırada vezîr-i âzamin kapısı halkıyla Yeniçeriler memleketi talan ve ahâlîyi perişan ediyorlardı.⁸⁶ Pâdişâh Manastır'dan Pirlepe'ye giderken, kalender kıyafetine girmiş bir kaatil derin ve dar bir geçitte Bâyezîd'in yanına yaklaşarak hançer sokmak istemişse de, muhafızlar vaktinde men' ettiler. Bu adam derhâl parça parça edildi. Pâdişâh'ın yanına silâhlı olarak kimsenin yaklaşmaması ve huzuruna kabul edileceklerin koltuğuna iki mâbeynci girmesi hakkında mer*î olan usûl eğer Ka-piloviç'in I. Murad'ı şehîd etmesinde ittihaz olunmamış ise, bu vak'adan itibaren uygulanmaya başlamıştır. Ecnebi sefirleri -esasen pâdişâha karşı her türlü sûikasd teşebbüslerine mâni olmak için konulan- hâlâ bizim günümüzde (Hammer'in zamanında) tâbi tutulmaktadır. Payitahtta hü-küm-fermâ olan taundan dolayı Bâyezîd ArnavudlukHa ikametini birkaç ay daha uzatarak İstanbul'a ancak kış ortasında dönebildi.

Bâyezîd'in işbu Arnavudluk seferi esnasında haylî akıncı fırkaları Avusturya içinde her yanı perişan ederek, evvelki akınlarının hiçbirinde görülmemiş derecede tahribat yaptılar. İstirya'da beşinci,⁸⁷ Karinti-ya'da

⁸¹ «Bayazet fatto armare vel 300» (Bâyezîd 300 gemilik filo teçhiz ettirmiştir). Bu filonun techîzi 1488'de gösterilmiş ise de hatâdır (Marinl Sanato).

⁸² Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 349.

⁸³ Bonfinlus, Aşere, 5, 1, 2.

⁸⁴ Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 448.

⁸⁵ Tepedelen'dir, «Tepelen» değildir. Yanya Vâlisî Ali Paşanın doğum yeridir.

⁸⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 495. Solak-zâde. Nuhbetü't-Tevarih.

⁸⁷ Birincisi 1386'da Yıldırım Bâyezîd zamanı; ikincisi 1418'de Radgesburg civarında; üçüncüsü 1475'de Rande; 1480'de Yukarı İstirya'da.

altıncı,⁸⁸ Karniyol'da yedinci⁸⁹ olmuştur. Türkler, üç fırkaya ayrılarak her fırka bu bedbaht memleketin bir tarafına -gitti.

Birinci fırka Karniyol'a girip düşünülebilecek her türlü dehşetleri icra ederek Mutling ve Rudolfsvert tarihiyle Laybah'a kadar gitti.

İmparator Maksimiyen'in Karintiya'ya gönderdiği asker Türklerin ikinci fırkasını tehdid ediyordu; Rudolf Dö Ge-venhüller'in emri altında başka asker toplanarak, Karintiya asilzâdegânı olan Jan Ungand, Nikola Lihtenştayn, Pankras, Dietriştayn, Leonar Dö Koloniz, Kristof Veysteryah, Jorj Veysenek, Nikola Raber dahî bunlara iltihak ettiler.

Hıristiyan ve Türkler Vilah yakınında karşılaşarak birkaç saat gayet şiddetle muharebe ettiler; Türkler'in arkalarından getirmekte olduğu onbeşbin esîr kavga esnasında zincirlerini kırarak Osmanlılar'm arka tarafından hücum ile dehşetli bir kıtal yaptılar. Yedibin Hıristiyan muharebe meydanında kaldı; Türkler onbin telefata verdikten başka ye-dibini esîr oldu.⁹⁰

Reisleri Mihâl-oğlu Alî Paşa,⁹¹ Gevenhüller'in, yahut Koloniza'mn emriyle idam olundu.⁹² Muharebenin vuku bulunduğu mahalde yapılan bir tepe defnolunan ölülerin miktarının çokluğuna bugün dahî şehâdet etmektedir. Osmanlılar'm üçüncü fırkası Silli'ye kadar Aşağı İstirya'yı istilâ etti.⁹³ Bununla beraber bu korkunç manzaraların Türkler'e mahsus olmadığını hemen söyleyelim. Macarlar da ekseriya vahşette onlarla rekabet ettiler. Vahşetler icadında hudutsuz tasavvur genişliğine sahip olan Kiniş Sureni muhasarasını terke mecbur ettiği zaman Türkler'den aldığı esirlere en müthiş işkenceleri yaptı: Birtakımı çuvallar içine konulup,

⁸⁸ Mejizer.

⁸⁹ Valvasur.

⁹⁰ Kezalik. (Bu akınların tahribatına mübalağa karışmış olduğunda şüphe yoktur. Bununla beraber, şimdi müverrihin yazacağı veçhile o zaman Osmanlı ülkelerine taarruz eden düşmanlar İnsâniyetkârâne muamele etmezlerdi. Mütercim)

⁹¹ Sa'dü'd-din, Solak-zâde.

⁹² Valvasur, 1, 4, Mejizer.

⁹³ Mejizer, Engel, Macaristan Târîhi, s. 183.

Burada Türk akıncılarına izafe edilen şu mezâlim, iki husustan kaynaklanmaktadır. Birincisi, Osmanlı-Türk akıncıları bu asrin komandolarına benzer; akıncılar, düşman ülkesinin derinlerine kadar nüfuz ederek, düşmanın ekonomik ve askerî gücünü tahribe uğrattılar ve düşman ahâlisi ve askerinin moralman ve iktisadî cihetten iyice zayıflamasını temin ederlerdi, ki yukarıdaki malûmat, akıncıların bu maksadı te'min ettiklerini göstermektedir. İkincisi, o devrin me hazları, yâni Hıristiyan müverrihler bu hâdiseleri o kadar mübalağa etmişlerdir ki, Türkler'in saldıkları bu dehşeti, Hıristiyan taassubunu kuvvetlendirmek maksadıyla ger-çek-dışı mezâlim haberleriyle süslemişlerdir. (Hazırlayan)

çuvallar dikilerek suya atıldı; birtakımı değirmen taşlarının altına konularak ezildi; diğer birtakımı diri diri derileri yüzüldü ya ateşte kebâb edildi, yahut diri diri aç domuzlara yedi-rildi.⁹⁴ Mihâl-oğlu'nun Vilâh yakınında bütün ordusuyla telef olduğu sene Semendire Vâlîsi Hadım Alî Paşa Transilvanya'dan ric'ate mecbur ve Kırmızı Kule geçidinde Etienne tarafından tamamen mağlûb olarak, ölü ve yaralı onbeşbin kişi kaybettikten ve ganimetlerle bütün esirleri bıraktıktan sonra Eflak'a dönebildi.

Osmanlı ordularının bir sene içinde Sureni, Vilâh ile Kırmızı Kule boğazında birbirini müteâkib uğradığı üç mağlûbiyetin intikamını almak için Yâkup Paşa sekizbin kişi ile yedinci defa olarak Aşağı İstirya'ya girdi ve Silli ile Peto mıntıklarını hasara uğrattı.⁹⁵ Bâyezîd'in Amasya Vâlîsi bulunduğu sırada, kapıağası hizmetinde bulunmuş olan Yâkub, daha sonraları beğlerbeği sıfatıyla Bâyezîd'in şehzadelerinden Karaman Vâlîsi Alemşâh'ın yanına gönderilmişti. Yâkub Paşa Yayca önünden geçerken, bu kalenin kumandanı Konizai'yi fert ferde bir mübârezeye davet etti. Lâkin Konizai buna cevap olmak üzere şiddetli bir hücum yaparak Yâkub Paşa'yı pek perişan bir halde ric'ate zorladı.⁹⁶ Osmanlılar Ost-roviç yakınında Unna'yı geçerek Slavin ve Kulpa üzerine yürüdüler ki, evvelki akınların hiçbirinde buralara kadar gelememiş idiler. Bunlar on-beşgün Hırvatistan ile Aşağı İstirya'yı harâb ettiler; lâkin Jak Segeley ve diğer Alman şefleri Hırvatistan'a çekilmeğe mecbur ettiler. O vakit -Osmanlı trâihinin Macar târihinden ziyâde isimlerini kaydettiği⁹⁷ - birçok Hırvatlık asilzadeleri birbiriyle şiddetli bir muharebeye tutuştular. İlk önde Derengzeni Ban'ı Franjiyan (Frangipan) kontları, Ni-kola ile Bernarden, Modroç Kontu Jan bulunuyorlardı. Bir takımı Macaristan Kralı'ndan, diğerleri Yâkub Paşa'dan yardım istemiş idiler;⁹⁸

⁹⁴ Engel, Macaristan Tarihi, 3, s. 55.

⁹⁵ Bonfinius, Aşere, 5, 1, 3, s. 707.. Civvio Hadım Alî Paşa Karintiya'yı is-tilâ eden, üçüncü firkaya kumanda ettiğini beyân etmekle aldanyor.

⁹⁶ Sa'dü'd-din, 3, varak 497.

⁹⁷ Sa'dü'd-din, Osmanlı memleketlerine taarruz için ittifak eden beş «ban»m «biri Kral oğlu, biri Gre oğlu, biri Ger-Nikola, biri Motruşe vilâyetinin hâkimi, biri Derencil Ban ki kralın bi-râder-zâdesi idi» diyor, (fstanbul basımı, c. 2, s. 73.) Bunların birincisi Zapolya olmak muhtemeldir; diğeri (Gre-oğlu: Kont Gera) Orana duacısı gibi görünüyor. Üçüncüsündeki «Ger» Rumca «Efendi» manasınadır ki, Nikola Frangipani olacaktır. Dördüncüsü Modrusch (Modruş) Vâlîsi Jan Frangipani'dir. Beşincisi olan Derencil Ban, Drengzeni Banı'dır ki, Sa'dü'd-din'in rivayetine göre Mihâl-oğlu'nu bozmuştu. Ancak Drengzeni, Kralın yeğeni olmadığı gibi, Mihâl-oğlu'nu da bozup öldüren Khevenhüler, yâhud Coloniez'dir. (İşbu haşiye Sa'dü'd-din ile karşılaştırılarak yazılmıştır. Derencil'in kral hânedâ-nından olmayıp isminin doğrusu Drihni olduğu ve Hırvatlık kumandanı bulunduğu İstanbul matbuu Sa'dü'd-din'in haşiyesine tâbi' tarafından işaret edilmiştir.

⁹⁸ Sa'dü'd-din Vâkûb Paşa'dan yardım isteyen «Ger Karli» diyor ki, Kari yâhud Şarl nâmında bir asilzade

ancak Osmanlı generali ric'ate mecbur olup da Hırvatistan'a geldiği zaman müşterek düşman ile harbetmek üzere barıştılar⁹⁹

Yâkub Paşa, Sadbâr ayağına vâsil olunca ağaç ve taşlarla sed çekilmiş ve her taraftan düşmanla çevrilmiş olduğunu gördü. Bulunduğu hâl-i mecburiyetten dolayı subaylarından birini ric'atini para ile satın almak üzere gönderdi; lâkin Derengzeni esirlerin ve ganimetin iadesini şart olarak ileri sürdüğünden Yâkub muharebeye karar verdi. Derengzeni, düşmanın sayıda üstünlüğünden korkarak ric'at etmek üzere bulunduğu halde Berdarden Do Franjipan kendisini oğluyla kardeşini bir muharebenin ihtimâllerinden kurtarmak istemiş olmakla ayıplayarak- muhalefet gösterdiler. Yâkub Hıristiyan generalleriyle müzâkerede geçen vakitten istifâde ederek yoluna mâni olan bir ağaçlığı kestirdi ve boğazdan kurtuldu. Hıristiyan ordusu arkasından geldiğinden Osmanlı generali 1493 Eylülünün 9'unda Adbina¹⁰⁰ yakınında muharebeye girdi: Beşbin yedi-yüz Macarlı maktul ve Derengzeni ailesinden üç Hırvat reîsi esir oldu; üç Franjipan kontundan biri muharebede telef olarak, bir diğeri Türkler eline düştü; üçüncüsü kaçtı, kurtuldu. Yâkub Paşa Hırvatistan Ban'ı Derengzeni'nin oğluyla kardeşinin başlarının kesilemesini emr ederek -Osmanlı ordusu Derengzeni'nin toprağı üzerine ric'at etmek istediği zaman sulhu bozmuş olmasından dolayı onu şiddetle kınayarak- hediyesi olmak üzere istanbul'a gönderdi. Hırvatistan generali Pâdişah'ın huzuruna götürüldüğü zaman vekarını ve mu'tâdı olan huşuneti asla tebdil etmedi.

Maahaza Sultân Bâyezîd idam ettirmeyerek iki hizmetçisiyle beraber bir adaya göndermekle iktifa etmiş ve üç ay sonra orada zehîr yahut iklimin, öldürücü te'siriyle ölmüştür.¹⁰¹ Yâkub, muzafferiye-tine mükâfat olmak

olacaktır. Kraldan istimdâd edeni de Sa'dü'd-dîn «Giralhâd» diyor ki Agram'-daki Oswald Papası olması muhtemeldir. Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre, Kral Drengzeni'yi Şarl'a imdâd etmeğe me'mûr etmişti.

⁹⁹ Osmanlı müverrihlerinde bu i'tilâftan bahsolunmuyor, yalnız Macar müverrihleri zikrediyorlar.

Yâkub Paşa bu muharebesini bizzat nazm etmiş ve Sa'dü'd-dîn (c. 2, s. 79) bu nazmın bir parçasını almıştır. Şöyle başlıyor:

Buluşduk düşmene çün «Kırbua»da Nida irişdi kim «Kır bu arada»

Yâkub Beğ, bir âdî kulunu Belgrad'a voyvoda etmek arzusunda olduğunu, gazilere yardımcı olmaktan başka bir emeli olmadığını beyân ile nazmını şöyle imza ediyor:

Benem Bosna Beği Derviş Yâ'küb! Huda avniyle irdüm bu cihâda.

¹⁰⁰ Sa'dü'd-dîn'de Kurbova yahut Karatova.

¹⁰¹ Bonfinius, 1, 3, s. 706. Derencil Bân'm bozgunluğu Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevârih, Ravzatü'l-Ebrâr ile İdrîs'de yazılıdır. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârih'inde «898, tnhizâm-ı Küf-fâr-ı Engürüs ez Ya'küb Paşa-i Vâli-i Bosna. Der Ceng-i azîm Kırtuva (Kratova) vü esîr şeden Derendi Bân-ı Serdâr-i Engürüs» diyor. Bu sene zarfında ehemmiyeti daha az olmayan iki vak'a vardır ki, biri İran'ın son büyük şâiri Câmî'nin ve diğeri III.

üzere Pâdişâh'dan bir kılıç aldığı gibi, istabl-i hümâyûndan (pâdişâha âit tavladan) bir de at ihsan olundu; Sultân Bâyezîd bu derece ile de yetinmeyerek, Rumeli beğlerbeğini Bosna'ya nakledip, onun yerine Yâkub Paşa'yı tâyin etti.¹⁰²

Pol Kınış hayâtının son dakikasına kadar Osmanlılar'ın barışmaz düşmanı olmuştur. Ölüm yatağına uzanmış olduğu halde dahî akıncıların, Derengzeni'nin hezimetinden sonra Petu'ya kadar İstirya'da ve Tamış-

var'a kadar Banat'a vâki' olan akınlarından dolayı intikam almak için Macaristan Kralı'm iknâ'a çalıştı;¹⁰³ nüzul darbesiyle dili tutulmuş iken bir harita getirterek ve hükümdarına Osmanlı hududunu göstererek eliyle kendi boğazını sıkıp Hıristiyanlık düşmanlarına ne muamele yapmak lâzım geleceğini bu şiddet işareti ile gösterdi. İmparator Mak-similyen akıncıları İstirya'dan çıkardıysa da, yedibin esir alıp götürdüler. Yeni İmparator'un bu sırada göstermiş olduğu şiddet, saltanatının yirmi beş senesinde akıncıların bir daha görünmemesi neticesini verdi. Osmanlılar'ın Tamışvar Banlığı'nda yaptıkları hasarların Semendire zab-tiyle intikamı alınmış ve Kınış hayâtı terketmek üzere olduğu halde bu muharebede hazır bulunmuştur. Semendire haricindeki mahalleler yakılarak bu mıntıkanın yağma edilmesi Hıristiyanlara esîr, hayvan, buğday, kıymetli eşya olmak üzere o kadar çok ganimet sağlamıştır ki, beş öküz bir dukadan, dört kıızıyla bir kadın onsekiz gümüş sikke'den fazla etmezdi.¹⁰⁴ Macarlar Türkler'e mukabele-i bi'l-misil muamelesi yaparak esirleri sattılar. Zîrâ o zamanda esirleri satmak veyahut hepsini birden öldürmek iki millet arasında müşterek bir âdetti. Hıristiyanlar istifâde sağlayan şu haydutlukları yaptıktan sonra 1494 Teşrinievvelinin birinde, Bel-grad duvarları önüne geldiler. Sereni'nin akrabasından «Başkeser»,¹⁰⁵ lakabıyla yâd olunan Piyer More -ki 1494 nihayetlerinde elçi sıfa-tiyle İstanbul'a gitmiş idi- ertesi sene hediyeler ve

Frederik'in vefatıdır. Frederik bilinen hükümdarlar içinde yegâne olarak seksenyedi yaşına vâsıl olmuş ve 54 sene imparator, 69 sene tsirya Dukası sıfatıyla yaşamıştır. (Tâ-rîh-i vefât-ı Molla Abdurrahmân Câmî: «Ve min dahlehu keen-ne âmenna» 18 Muharrem 898. Takvîmü't-Tevârîh'den, Mütercim).

¹⁰² Sa/dü'd-dîn, 3, varaf: 500.

¹⁰³ Bonfinius, Aşere, 5, 1, 4, s. 719. Julius Sezar, Staat und Kirehengeschlehte.

¹⁰⁴ Engel, Macaristan Târîhi, 3, 2, s. 72. Bonfinius, Aşere, 5, 4, s. 719-20.

¹⁰⁵ Piyer More (Bonfinius, s. 820) sefareten avdetinde Kınıs'in akıncılarının te'sirini mübalağa ettiği aşağıdaki ibareden anlaşılır: «Tureae andito Pauli incursu adeo perculti metu erant ut praetorianae cohortes, quae Constantinopoli praeside bant in Asiam repente traje cerint, Imperatore praesertum tum in Aegyptio (!) absente.» Güya Bâyezîd Mısır'da bulunmuş gibi!

sulhun on sene için uzatılması teklifi ile gelen bir Türk elçisiyle birlikte avdet eyledi.¹⁰⁶ Macar Kralı, Derengzeni'nin hezimetinde esîr düşen Hıristiyanların hürriyetlerinin iadesini, mütâreke müddeti içinde her türlü akınların kesilmesini, hitâmından üç ay evvel devleti haberdâr etmek üzere mütârekenin yenilenmesi veyahut kesilmesinin kendi reyine bağlı olmasını husûsî bir şart ittihaz etmekle beraber, sulhu yalnız üç sene için kabul etti.¹⁰⁷ Macarlar'ın musalahanm akdinden önce vukua gelen son çarpışmaları Ya-yiçe (Yayca) valisi Vladislas Kanizai'nin muharebesidir ki, son sene zarfında kumandasındaki kaleden hârice hücum etmek suretiyle Yâkub Paşa'yı ric'ate zorlamış ve dört bin atlı ile Sırbistan'ı istilâ ederek -Hadım Alî Paşa'nın ganimetlerini koymuş olduğu- iki hisarı eline geçirmişti. Derengzeni'nin vefatından sonra Hırvatistan Ban'ı tâyîn edilen cesur Kanizai -onun tavsiyeleri üzerine yapılan son Sırbistan seferinden dönüşünde Belgrad'dan pek uzak olmayan bir mahalde vefat eden- Pol Kinis'in izinden yürüdü.¹⁰⁸ Belgrad muhafız askeri zabitlerinin şehri Türkler'e teslim etmek üzere kurdukları fesad Kanizai tarafından keşf olunarak, bu hıyanetin başlıca failleri olan Oranad Duahanı ve Sen - Jan Şövalyesi ile Sirmi mıntıkasının irsen dukası olan Loran Oylak yalnız mansıb ve emvalini kaybederek, daha aşağı sınıftan olanlar idamla cezalandırıldılar¹⁰⁹ (1495).

1496'da Trükler Bosna'da Komotya, Tersas, Neretva, Kozruvar kalelerini istilâ ettiler,¹¹⁰ Ertesi sene Dalmaçya'ya girerek Zara etrafını talan edip Friyul'da Rayfniç, Zirkniç, Levriç (Loriç), Oberlaybah şehirlerine kadar ilerlediler. İşkodra Beği Fîrûz Beğ -O vakte kadar Venedik himayesinde bulunmuş olan- Karadağ Beği Jorj Çernoviç'in arazîsini muhafaza için Pâdişâh'in emriyle Kataru'ya geldiğini Venedikli kumandan Marçes Trevizan'a haber verdi.¹¹¹ Trevizan'ın verdiği cevapta bu arazîde Venedik Cumhuriyetinin hiçbir tasarruf fikri beslemediği beyân olunarak, şu cevap muvakkaten Padişahı ikna etmiş ise de, Venedik hükümeti hakkında Osmanlûar'ı endîşeye düşürmüştür. İki sene sonra Osmanlı Devleti ile Venedik arasında patlak veren harbin esâsı işte bu vakıadan doğmuştur.

¹⁰⁶ Bonfinius, Aşere 5, 4, s. 728.

¹⁰⁷ Bonfinius İle Katona, 10, s. 708.

¹⁰⁸ Sen-Kleman'da 24 Teşrinisani; Bonfinius, Aşere, 5, 4; Engel, Macaristan Târîhi, 3, s. 272.

¹⁰⁹ Şimek, s. 183.

¹¹⁰ Engel, I>aimaçyâ TâTih», s. 562; Macaristan Târîhi, 3, s. 35.

¹¹¹ Marini Sanatu, Bu mektub 24 Haziran 1497 târihiyledir.

Bu senenin bahânnda (3 Mart 1497) vezîr-i âzam Dâvud Paşa ondört sene şu mühim hizmette bulduktan sonra senelik üçyüzbin akçe ile tekaüd olundu.¹¹² Vezîr-i âzamlık mesnedinin kuruluşundan beri o makama geçen ondört zâttan Pâdişâh'm teveccühünün bekasiyle beraber ilk çekilmiş olan, Dâvud Paşa'dır. Dâvud Paşa'nın onüç selefinden birtakımı bütün hayâtları müddetince o makamda bulunmuş ve diğerleri gözden düşerek - üçü de vezîr-i âzamlıktan kapudan-paşalığa ve Gelibolu beğ-liğine tenzil edilmiş olan Mahmûd Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Mesîh Paşa gibi- küçük hizmetlerle iktifaya mecbur olmuştur. Dâvud Paşa'nın çekilmesiyle boşalan makam, Pâdişâhın eniştesi Hersek Ahmed Paşa'ya verilerek,¹¹³ o da yine o sene zarfında -II. Mehmed zamanında idam olunan- Halil Paşa'nın oğlu Çandarlı İbrahim'e terk etmiştir.

Devletin haysiyeti müsâid oldukça eski mütârekeleri yenilemeyi ve komşularıyla sulh hâlinde yaşamayı düşünen Sultân Bâyezîd, Lehistan ile yedi seneden beri dostça münâsebetlere devam etmekte olduğu halde, Silistre Beği Balı Beğ'in meşhur olan sevkıyatı üzerine, o zamana kadar iki millet arasında hüküm sürmüş olan hüsn-i imtizacın birdenbire kesilmesine sebep oldu. 1490 senesinde Bâyezîd ile Jagelloniar'ın üçüncüsü Kazimir saltanatlarında Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında ilk ahid-nâme akdolunmuştu.¹¹⁴ Bu muahede sonradan-Bohemya ve Macaristan Kralı bulunan iki büyük kardeşi Sigismund ve Vladislas'ın emellerinin çatışması sebebiyle- Lehistan Kraliyet tahtına çıkan Jan Alber tarafından üç sene daha uzatılmıştı.¹¹⁵ Belirtilen müddetin sonunda Jan Alber Türkler aleyhine değil, Boğdanlılar aleyhine taarruz bahaneleri arayıp müteakiben uğursuz Sökçava muharebesini açtı. Macaristan Kralı Vladislas Lehistan işlerinde tavassut arzetmek ve Boğdan'm Lehistan askeri tarafından istilâsı Osmanlı Devleti'nin değil, Boğdan'ın vergi verdiği Macaristan'ın hükümlerine

¹¹² Hadîkatü'l-Vüzerâ, Osman Efendi-zâde. Çio'daki Venedik elçisinin cumhura yazılmış 5 Mayıs 1497 tarihli mektubuna müracaat: «11 gran Sig-nore dimisse al 3 di marzo il Wezind Daud, et l'ha mandato al suo Ti-mar presso Andrinopoli con provisiome di aspri 300 mille. Davit era amissimo dei Venezianie e pacifico.» (Dâvud Paşa'nın Edirne yakınında Üçyüzbin akçe ile tekaüde memur olduğunu ve Paşa'nın Venedikliler'e muhibb ve sulh-perver bulunduğunu mutazammındır) Marini Sajiato'nun Şuûn'u (Kronik).

¹¹³ İşbu 1497 senesinde ilk Osmanlı büyük şâir-i rebâtoisi Ahmed Paşa ile son büyük İran müverrihi Mîrhond vefat etmişlerdir, Takvîmü't-Tev&rih.

¹¹⁴ Martens'in Diploması Rehberi adlı eserinde bu ahidnâmeden bahsolun-mayıp, lâkin 1607 senesinde yenilenmesi münâsebetiyle Nairaâ'da zikro-lunmuştur. &, 251.

¹¹⁵ Solinyak (Solignac), Macaristan Tarihi, 1, 16, 1493. Kromer (Crumer), s. 660. Noygebaver (Neugebauer), s. 430. Herbut de Pulstein, s. 209.

hukukuna muhalif olduğunu tebliğ etmek üzere, İstanbul'a bir sefir gönderdi (1497).¹¹⁶ Bu müdâheleye rağmen Silistire Beği Malkoç-oğlu Balı Beğ muharebe emrini alarak 1497 senesi içinde -biri ilkbaharda ve diğeri sonbaharda olmak üzere- iki defa asker gönderdi. Birinci defasında altmış bin kişi ile Tuna'dan geçerek onbin esîrle döndü. İkinci defasında -eğer Macaristan müverrihlerinin sözlerine inanılmak lâzım gelirse- bu sevk olunan kuvvetin kumandanı olan Osmanlı generalinin (Balı Beğ'in) emri altında seksenbin kişiden ziyâde vardı.¹¹⁷ Dinyester nehrini kayıklardan kurulmuş bir köprüden geçtikten sonra ön*& kumandanlığını küçük oğlu Tur Alî (Durali) Beğ'e ve ordunun iftiöci fırkası kumandanlığını büyük oğlu Alî Beğ'e verdi. Dinyester üzerinde bulunan Süruka Hisar'a uğrayıp nehrin geçidini müdâfaa eden kule hâk ile yeksan edildi. Bir göl kenarındaki Derekzeni (De-reczny)¹¹⁸ şehri ansızın zapt edilerek yakıldı. Kancuga (Kanczuga; yahut Cinanca),¹¹⁹ Gelebanya, Braklav dahî bu hâle uğradılar. Radimin¹²⁰ kalesi istihkâmları sayesinde taarruzdan masun kaldıysa da Perovorsk¹²¹ hücumla zapt edildi. Bu şehrin yakınında Balı Beğ pekçok ganimetlerle oğlunun fırkasına iltihak etti. Hazan Voyvoda (?) bütün memleketi dolaşarak Dinyester üzerinde Lehliler tarafından yıkılmış olan köprüyü yeniden yaptırdı. Kaasım Beğ-zâde Mustafa oğlu -muvaffakiyetten ziyâde şecaatle müdâfaa edilen- bir boğazdan silâh kuvvetiyle geçerek elli süvârî ile Saana Köprüsünden geçti ve Yaroslav¹²² şehri ve mıntikasını tamamen hasara uğrattığı gibi, beldenin altın ve gümüş servetiyle meşhur olan bir kilisesini yağma ettirdi. Bu müddet esnasında Balı Beğ Haliç,

¹¹⁶ Engel, Macaristan Târîhi, 3, 2, s. 100. Prey, 4, s. 274.

¹¹⁷ Engel, Macaristan Târîhi, 3, 2, s. 100.

¹¹⁸ Bu belde Sa'dü'd-dîn'de zi'krolunmamıştır.

¹¹⁹ Sa'dü'd-dîn'de «Cinânca».

¹²⁰ Sa'dü'd-dîn'de «Adne Râdmîn» (İstanbul basımı, c. 2, s. 83). Sa'dü'd-dîn bu seferde mevzû-ı bahs olan şehirlerin hemen cümlesinin isimlerinin başına «Adne» lâfzını ilâve eder. «Adne» kelimesi ne Rusça, ne de Leh lisanında «şehir» demek olmadığından Kont Stanislas Rezevosky gibi ben de zannederim ki, Slovence'nin «bak oraya!» «Orada!» demek olan bir kelimesidir. Anlaşıldığına göre Türkler gitmek veya geçmek istedikleri yerlerin ismini sordukça ahâlîsi tarafından bu kelime kullanılırdı; Türkler ise bunu belde isminden sanmışlardır. Nasıl ki polis ve kus isimlerinin evveline Rumca bir kelime ilâvesiyle İstanbul ve İstanköy (Stan-polis-İstanbul..) Sa'dü'd-dîn'in bu parçası Sankovsky tarafından Leh lisanına ter-'cüme olunarak 1824'de basılmıştır.

¹²¹ Sa'dü'd-dîn'de «Andre Prevorsk»

¹²² Sa'dü'd-dîn'de «Yareslav». (İstanbul matbuu Sa'dü'd-dîn'de şehrin ismi tasrîh edilmiş değildir. Fakat yayımlayan «Sane» denildiğini sahife kenarın ayazmıştır. Yayımlayanın Hammer'e müracaat etmiş olan bir malûmâtî kişi olduğu zannedil'r. Sa'dü'd-dîn Matbaa-i Amire'de tab' olunduğundan, tâbrî Majfcbaa-I Amire müdürü olacaktır. İstanbul matbuun-da «Yaroslav»a «Yattışlav» şeklinde yazılmıştır. M.t 4'de bu akınlara dâir daha geniş İzahat verilecektir.)

Zidakon, Sambur, Drahubiç¹²³ havalisini ha-râb etti. Eğer soğuk ve erzak yokluğu Türkler arasında büyük zayıata yol açmasaydı, memlekette daha ileri gideceklerdi. Lehistan müverrihleri bu seferde telef olan Osmanlılar'ın miktarını kırkbine çıkarırlar. Osmanlı müverrihleri ise Balı Beğ'in ordusu kırkbini kişiden mürekkep olup, Ki-liya ve Akkirman'a büyük ganimetlerle geldiğini ve Pâdişâh'a âit beşte bir'in alınmasından sonra, muavin askerlerin terhis olduğunu yazarlar. Moldavya Voyvodası Boğdan'ın (?) Lehistan Seferi esnasındaki hizmetlerine mükâfaten kendisine Pâdişâh tarafından samur kürklü bir kaftan ve bir sancak ile iki tuğ, koka (tüylü serpuş) gönderildi. Bu şeref âlâmetlerinden tuğlar paşa rütbesine terfi, koka Yeniçeri miralaylığına tâyin edildiğine işaret idi.¹²⁴

1492 senesi -ki Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfettiği senedir,¹²⁵ - Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ilk siyâsî münâsebetler vukua gelmiştir. Çar III. Jan, Osmanlı Devleti'nin genişlemesine dikkat nazarlarını atfederek, bu devletle münâsebetlere girişmeyi hayli vakitten beri arzu ediyordu. Piyelogrod'da Çarın kâtibi Koroçin ile birkaç paşa arasında müzâkerelerde Osmanlı kumandanları dahî metbûlarmın Rusya Çâ-n'yle münâsebetler kurulması arzusunda bulunduğunu Koroçin'e tebliğ ettiler. Çar bundan haberdâr olarak, müttefiki olan Kırım Hanı Mengli Giray'a bu husustaki efkâr-ı şahanenin (pâdişâhın düşüncelerinin) alınmasını bildirdi. Sultân Bâyezîd:

- «Mengli Giray, Moskov hükümdarı senün kardasın ise benim de kardaşım olacakdur» cevâbını verdi.¹²⁶ Bir müddet sonra, Azof ve Kefe Rus tacirleri bu iki şehir mutasarrıflarından şikâyetçi olduklarından, oradaki ticâretlerini kamilen terk ettiler. Kefe Paşası, bu neticenin Mengli Giray'ın hiyâletlerinden doğduğu iftirasını Pâdişâh'a bildirdi. Bu münâsebetlerdir ki, III. Jan, müttefikinin bu işte bir kusuru olmadığını bildirilmesi için Sultân Bâyezîd'e aşağıdaki mektubu yazmıştır:

«Türkiye beğlerinin hükümdarı ve berr ü bahrin pâdişâhı sultân-î zî-istiklâl Bâyezîd'e. Biz ki Tanrının inâyetiyle bütün Rusyalar'ın ve kuzeydoğuda diğer birçok ülkelerin yegâne hakîkî hükümdarı Jan'ız, zât-i

¹²³ Solinyak-(Solignae), 1, 16, c. 3, s. 172, Amsterdam 1751.

¹²⁴ M. U'ûsstm, 7, 445.

¹²⁵ Kâtib Çelebi'nin, III. cildin Mütercim'in ilâveîleri'ne nakledilen ifâdesini tashih ediyor. Hakîkaten Amerika Kâtib Çelebi'nin dediği gibi 862/1457'de değil, 898/1492'de keşfolunmuştur.

¹²⁶ Karamsln, Rusya Târîhi, 1930, c. 6. s. 289.

şevketlerine yazmak istediğimiz şudur ki: Şimdiye kadar beyân-i iklâs için sefir göndermedik. Bununla beraber Rus tacirleri sizin memleketinizi dolaşmış ve iki hükümete de faydalı bir ticâret icra etmişlerdir. Bunlar sizin, hâkimlerinizden görmüş oldukları mezâlimden dolayı bana defalarca şikâyet ettiler. Lâkin ben sükût ettim. Geçen sene Azof Paşası bunları bir hendek açmağa ve muhtelif inşaat işleri için arabayla taş taşımağa mecbur etmiştir. Bundan daha ileri gidilerek Azof ve Kefe tacirlerimiz mallarını yarı fiatıyla teslim icbar olunmuştur. Eğer bunlardan biri hastalanacak olursa hepsinin malları hacz olunuyor. Eğer vefat edecek olursa hükümet bütün mallarını zaptediyor. İyileşecek olursa, malının yansından ziyâdesi verilmiyor. Vasiyyetnâmelerin şartları mer1! tutulmuyor. Türk hâkimleri bütün Rus emvali için kendilerinden başka vâris tanımıyorlar. Bu kadar haksız muameleler tacirlerime sizin memleketinizde ticâreti men' için beni icbar eylemiştir. Bu tacirler eskiden, ancak kanunen muayyen olan miktarı te'diye eyledikleri ve kendilerine serbestçe ticârete müsâade bulunduğu hâlde şimdi bu efâl-i taaddikârâne-nin (saldırgan işlerin) sebebi nedir? Bunu biliyor musunuz? Yoksa bilmiyor musunuz? Babanız II. Mehmed büyük ve meşhur bir hükümdar idi; rivayete göre bize beyân-i meveddet (sevgisini göstermek) için sefir göndermek arzusunda bulunmuş; lâkin Cenâb-ı Hak müyesser etmemiş. Bu tasavvurun şimdi icra olduğunu neden görmeyelim? Cevâbınızı intizâr ederiz.

Moskov, 31 Ağustos 1942¹²⁷

Üç sene sonra İstanbul'a ilk Rûs sefareti geldi. Sefir Misel Pleçeyef İÜ. Jan*a veda ederken metbûundan bir itimâdnâme ile beraber aldığı ta'lîmât mucibince Sultânın memleketlerinde Rus ticâretinin serbestçe yapılmasına dair müzâkerelere başlamağa me'mûr idi; Sultân Bâyezîd ve oğlu Mehmed'e¹²⁸ arz-ı ihlâs ettiği sırada diz çökmemesi; vezirler vâ-sitasiyle değil, doğrudan doğruya zât-ı şâhâne ile muamele etmesi; hiçbir sefirden geri, kalmaması ta'lîmâtda tenbîh ediliyordu. Pleçeyef, talimatının fikrini tecâvüz ile İstanbul'a varışından itibaren soğuk ve kibirli göründü. İhtiram ve riâyete gark edildiği halde kendi şerefine vezirler tarafından verilen ziyafet davetlerini, hediye edilen kıymetli elbiseleri; masrafları için tahsis

¹²⁷ Karamsin, Rusya Tarihi, g. 290.

¹²⁸ Pederlerinin saltanatı terk etmesinden evvel İrtihâl eden Bâyezîd'in şeh-zâdelerindendir. Mütercim i

olunan onbin «seken»i reddetti. Bunun üzerine Sultân Bâyezîd, Mengli Giray'a aşağıdaki şekilde imâda bulunmuştur:

- «Kendisiyle dostâne rabitalar kurmayı şiddetle arzu ettiğim Rusya hükümdarı, bana kaba bir adam göndermiştir; orada tahkir göreceklere korkusuyla, kullarımdan hiçbirini kendisinin refakatine katıp da Rusya'ya gönderemeyeceğim. Şark ve Garb'da ihtiram gördüğüm hâlde, kendimi öyle bir hakarete arz etmekten mahcûb olacağım.»

Bununla beraber Bâyezîd, büyük hükümdara (Rusya Çarına) sefirinin hafife alıcı üslubundan asla şikâyetçi olmayarak, yazmış olduğu mektupta tebeasmm ticâretine müteallik her türlü taleplerini yerine getiriyordu. 1499'da III. Jan, Bâyezîd ile Kefe Vâîsi bulunan oğlu Mehmed için i'timâdnâmeleri hâmil olarak İstanbul'a Aleksî Golokvastof nâmında bir sefir gönderdi. Golokvastof, Pâdişâhın memleketlerinde Moskof ticâreti için yeni faydalar sağlamağa nail olduğundan ve Bâyezîd'e:

- «Büyük hükümdar, sefiri Misel Pleçeyefi neden dolayı itham etmekte olduğunuzu bilmiyor; ancak ma'lûmunuz olsun ki pek çok hükümdar metbuuma (efendime) sefir gönderirler ve bunlar lutûf ve hürmet görürler. Bu husus Pâdişâh'ın bizzat tecrübe ile emniyet kesb edebileceği bir şeydir.»¹²⁹ yolunda tebligat icra etmeğe me'mûr idi. Türkiye ve Rusya arasındaki bu yakınlaşma bir taraftan Rusya'nın ticâreti için yeni mahreçler bulmak ihtiyâcını hissetmesinden ve bir taraftan da Osmanlıların Lehistan'daki yeni akınlarıyla Rus hükümetinin, Pâdişâh'ın emîrgüzârı olan Kırım Hanları'yla devamlı münâsebette bulunmalarından neş'et etmişti.

O zaman bütün Rumeli ve Anadolu Osmanlı vilâyetleri baştanbaşa Leh esîrleriyle doluydu.¹³⁰ Bu milletin en güzel kız ve delikanlılarından seçilmiş olan birtakım esirler, Mısır Sultânı Kaytbay-zâde Nasır Mu-hammed'in - cûlusundan ve Şehzadenin Napoli'de vefatından az bir müddet sonra kendisine tezvîcini Bâb-ı Hümâyûn'dan talep etmiş olduğu, Cem'in kerîmesinin düğünü için hediye olmak üzere gönderildi.¹³¹ Şu suretle, Fâtih'in iki kız torunu Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli iki komşusuna verilmiş

¹²⁹ Karasın, 6, s. 355, 1499 senesi. Bu müellifin Mahmed Shikzoda dediği Mehmed, Şehzâde'den başka birşey değildir. Karasın'ın yazışına göre şeyh-zâde anlaşılmalı lâzım gelir; Şark isimleri imlâsının tahrifinden ihtinâb olunması lâzım ve bir harfinin değiştirilmesiyle mânâ bozulacağı bundan da anlaşılır. «Şehzade» yerine «Şeyhzâde» denilecek olursa tahrif pek az olduğu halde, «hükümdar oğlu» yerine «âbid oğlu» demek olur.

¹³⁰ Engel, Moldavya Târîhi, s. 151, Vrage Ddvornik'in ifâdesinden.

¹³¹ Ali, Bâyezid Saltanatından 27. Fasıl.

idi: Şehzade Cem'in kızı Çerkeş Sultanı'na, Sultân Bâyezîd'in kızı Uzun Hasan'ın torunu ve İran tahtının veliahdı Ahmed Mîrzâ'ya. Devlet için pek mühim bir siyâseti mutazammın olan bu iki izdivaç, II. Mu-rad'ın Sırbistan Prensesi Mara ile izdivacını hatırlatır ki, II. Mehmed Bosna ve Sırbistan - hakkındaki iddialarını bunun üzerine bina etmişti.¹³² Gerçi Bâyezîd'in halefleri olan padişahlar, akrabalık kurdukları hükümdarların memleketlerindeki fetihlerine hukukî bir şekil vermek için, veyahut bahis konusu memleketlerde veraset hakkı iddiasında bulunmak için hiç bir vakit bu izdivaçları taleplerine vesile ittihaz etmemiş iseler de, bu izdivaçlar, Sultân Bâyezîd'in devlete hem-hudûd olan en büyük iki hükümet, yâni İran ile Mısır'da nüfuz te'mîn etmek emelinde bulunduğu aşikâr bir surette delâlel ediyordu. Türk haricî siyâseti Sultân Bâyezîd'in zamanında husûsî bir şekil kazanmağa başlamış, ve Osmanlı Pâdişâhları içinde Bâyezîd, Avrupa ve Asya'ya birçok sefirler göndermek suretiyle ilk defa olarak bu siyâsete büyük bir vüs'at kazandırmıştır.

Osmanlı diplomasisinin nasıl yürütüldüğünü takdir için hareket noktamızı emîn bir surette te'sîs etmek ve sonraları uğradığı muhtelif değişiklikleri anlamak üzere, onbeşinci asrın sonuna doğru Bâyezîd'i Avrupa hükümetleriyle, özellikle İtalya ile münâsebetlerde bulduran sefirlerle sulh ahidnâmelerine bir nazar atfedelim:

Macaristan Kralı Vladislas, kendisiyle Devlet-i Aliyye arasında akdolunan¹³³ otuz senelik mütârekenâmeye kardeşi Lehistan Kralı Jan Al-ber'i dâhil etmek için 1497'de İstanbul'a bir sefir göndermişti; ancak müzâkereler bir netîce vermeyip, bil'akis Osmanlılar'm Lehistan'da iki istilâsını ta'cîle sebep olmuştu. Yine o zamanlarda İtalya'nın altı hükümeti, yâni Papa, Floransa, Piza, Milân, Napoli, Venedik Pâdişâh'm dostluğunu veyahut yardımını kazanmak için birbiriyle rekabet ediyorlar ve tehalük gösteriyorlardı. Bâyezîd'in -Yesua'nin (Hz. İsa'nın) iki yanını delen demir mızrağını Roma'ya getirmiş ve Cem'in iaşesi için kırkbin duka vaad etmiş olan Mustafa nâmında bir elçiyi Papa nezdine gönderdiğini ve Boçiyardi'nin müzâkerelerini ve tertîblerini ve Pâdişâh'm Rodos Üstâd-ı Âzamı'na, Fransa Kralı VIII. Şarl'a da sefir gönderdiğini, evvelce zikretmiş idik.

¹³² Bratoti'de SaWd-dm, s. 14.

¹³³ Prey, Şuûn (Kronlfc), 4; Katona, 11, 18, s. 309; Marini Sanoto, 1498 Senesi.

Yine işbu 1497 senesinde Bâyezîd İtalya'nın iki sefirini kabul etti ki, biri Papa Aleksandr¹³⁴ tarafından gönderilmiş ve Luici Sforza'nın¹³⁵ elçisi olan diğeri Venedik aleyhindeki menfaat çatışmasına Osmanlıları idhâle çalışmağa me'mûr idi. Beş sene önce (1494), Napoli Kralı Alfons Fransızlar aleyhinde Pâdişâh'dan yardım talep etmişti. Ferdinand'-ın vefatından sonra Napoli elçisi Tomazi Paleologos, Kral'ın halefi Fre-derik d'Aragon ile Devlet-i Osmâniyye arasında kat'î bir muahede akdetti (15 Temmuz 1498).¹³⁶

¹³⁴ «1497 da Constantinopli 5 et 5 settembre, vi era un oratore dei papa e uno del duce di Milako.» Marini Sanoto.

¹³⁵ Guvviciardini, 1, 1.

¹³⁶ Bu ahidnâme, âit olduğu zaman itibariyle bızce pek kıymetli göründüğü ve pek az ma'rûf bulunduğu için Marini Senato'-dan aynen nakl ile beraber, müteakiben 1408 senesinde I. Bâ-yezîd'in oğlu Süleyman ile Kaloyanes Paleolog (Calojoannes Paleologue) arasında akd olunan bir muahedenin suretini yazacağız. Daha eski bir târihte olan bu son ahidnâme târihimizin birinci cildinin neşrinden sonra Avusturya İmparatorluk Hanedanı hazîne-i evrakında Libre dei patti kitabında bulunmuştur.

Osmanlı Pâdişâhi ile Kral Frederiko arasında 15 Temmuz 1498 târihiyle akd olunan ahidnâmenin suretidir:

«Sultan Baiesit cum Dei grande, Imperator Asie atque Europe, etc. Serenissimo Domino Don Federigo de Aragona Rex Sicilie, etc. Con la felice memoria dela Mta. del Sr. Re Don Ferando nostro padre Re di Appulia infra nui erra sag-ramento et bona pace, quale sacramento et bona pace con Vra. Ma la cõfirmamo; dove hessendo morto dicto Re Ferando non fo mai interrõtta detta bona pace et da poi la mor-te di Sua Ma, ene successa la Ma, Nra. suo fiol quale per sua parte haver mandato per Ambasator suo a la Nra. Signoria M. Thomasso Paleologo Asani per renovare et confirmare la bona pace et amicitia, la quale havemmo acaeptata in lo modo et maniera infraseritta et havemmo renovato lo nostro sacramento et pace de ozi, ehe et li 15 de Julio in Panno de la nativita de Chto. 1498 e dello nostro Propheta Mohameth 903, durante dicta pace et bona amicitia durante la vita nostra e de la Ma. Nra, et damo avanti sia fatta pace et bona amicitia e ehe fra nui sia sacramento et ferma et bona pace et amicitia et in il modo ehe seguira. Promettemo et faremo commandare, ehe per tutto lo tempo de ditta bona pace et amicitia durera, tutti mercanti subditi et vassalli di V. M. possano et debono praticare et mercantiare salvi liberi et securi con le persone navili et cosse Thoro be qualunque natura se siano per mar o . terra et per tutti li porti marini, citade, insule, provincie et lochi de Nra, Gran. Sgia. et per tutti li stadi di Nra. juris-dizione per modo, ehe li vassali de Sua Ma. con gü proprii persone et robe siano securi et liberi da omne danno impedi-mento et ofensione non altramente si quelli fossero in lo Do-minio de sua Ma. pagando porho li driti soliti et consueti per le mercantie et robe, ehe conducessero da uno paese in Paltro per terra o per mar, et simulmente promete et commanda lo prefatto Re Don Federigo fare lo simile in tutto lo suo regno per terra e per mar com e scripto in lo Capitolo predicto. Anche prometemo et faremo commandare ai Sanzachi et H Subassí et qual se voglia altro nostro Oficiale che debano in omne occurentia tractar bene et amicabilmente li vassali e mercanti et subditi de la Sua G. Maestâ per fark" ministrare bona et expedita justitia regondo la occorentia lo bisogna, e lo simile promette Sua Ma. osservare in tutto lo auo regno. Et piû prometemo, che per caso succedesse, che per mare et per terra li vassali et subditi nostri facessero nocumento reale o per-sonale ali vassali di Sua Ma. che per tale danno, violentia or-donria non se-intendi per alguno modo rota dicta bona ami-citia ma quella habia a stare ferma et stabile Ìn il suo vivere, e che le mercantie navilii danari o qual si voglia altre cose che fossero tolte se debano integramente restituire ali patroni loro senza condizione e manchamento alcuno, et lo simile promete Sua Ma far fare abservar in tutto lo suo regno per mar et per terra secondo in lo Capitolo se contiene. Item simo contenti che durante dita pace e bona amicitia non se possano in nisuno loco de lo Nro, stato tanto per mare, quanto per terra pigliare presoni, ni schiavi de vassali et homini de Sua Ma, tanto moscoli quanto femine, tanto nicoli, quanto grandi, et in caso, che per furto o per altra violentia et forza ne fosse pigliato alcuno in publico e in secreto ni in mare o in terra subito fareli liberare et ponerli in sua libertâ, et se per aven-tura fosse stato venduto in publico o in secreto non de manno mascolo o femina farelo liberare et restituire et simelmente quando fossero state vendute le robe injustamente tolte in tempo di essa pace niente, et lo simile promette sua Ma. farlo osservare. Faremo commandare, che tutti nave, galie, barche, fuste, quale se volia altro leguo mariuo da li vassali subditi tanto in alto mare, quanto per li porti spiazie insule et marine delo nostro stato li farome poriarc amicabilmente insieme et per nullo modo fareli offender et fareli dar impazo ne in lo robe ne in persona, ma farli servare infra l'horò bona amicitia et securã

pratica, e che li patroni et navili delli nostri subditi si facessero lo cpntenuo commendato siano castigati de persona et de beni secondo la qualità della offension et delicto che commetessero, et lo simile promete Sua Ma. fare osservare a, li sui subditi et vassali per tutto il suo regno secondo contiene in il sopraditto capitolo. Item prometemo et faremo comandare che quando per l'aventura alcune galie nave o qual se voglia altro legno marino delli vassali delo prefato Re Don Federigo per mala fortuna donassero in terra in lx sua jurisdictione de la Nra Gra, Sgia che in tale caso se intendano salve mercanzie, pecunie, persone et legni e che siano deli patroni et a quelli liberamente fare restituire et cussi ancor se intende si fossero de la prefata Ma. ovvero di suoi officiali factori et ministri, lo simil promette Sua Ma. fare osservare et commendare in tutto lo suo regno tanto per mare, quanto per terra. Item si per caso fusse, che alcuno merchadante o altro subdito o vassalo di Sua Ma. morisse in le terre et lochi dela Nostra Serenita commanderimo, che tutte le robe danari et altre cosse che restessero di dicti homini, farne far inventario per homo nostro, et tecre dicte robe in deposito fra in tanto che Sua Ma. scriverà. a chi volle se restituiscano a chi portera dicta lettera et fare che nulla persona li paga impazo, et lo simile promette Sua Ma. far osservare in tutto lo suo regno accascando talie cosx de li subditi et vassali nostri, et per questo prometemo a la Ma. prefata del Re Don Federigo, che la confirmatione della pace fatta infra Nostra Gran Signoria et Sua Ma, osservarla et non far lo contrario et contravenire, e promettendo et jurando sopra al Propheta Nostro Mohameth et Alcurano a Dio Omnipotente osservarli pienamente et integramente senza exceptione diminution et malignità alcun et per maior testification di pace et bona amicitia per far la nota ai subditi et schiavi nostri; la faremmo publicare, la presente pace per lo Domino e Stato nostro comandando sotto gravissime pene che sia inviolabiliter osservata, per lo simile promete la Ma. Nostra far osservare et fare banire in tutto lo suo regno et per majör fermeza di dicta pace et amicitia nuit prefato Gran Signor et lo preditto Re Federigo volemo et dicemo che li presenti Capitoli et tenore di quelH se debano sempre mai intendere bona fede e senza fraude, calumnia et sin conditione, che la Ma. di Re Federigo ne habia da mandar lo corpe de Gem Sultan üostro fratello, la qual conditione lo Vostro Ambascadore non ha voluto acceptare et per la Sra. Nostra li e stata comandato, che debia portar questa pace alla Sert, vostra certificandola, che havuto che huveremo dicto corpo, ogni di per experientia vedera che con effecto crescere di bene in meglio la nostra bon amicitia che non mancharimo mai in le occorentie de la Ma. Vostra. Data in Constantinopoli adi 15 Julio 1498 et de Nostro Profeta 903.» (Marini Sanoto, c. 2, 13 Temmuz yerine sehven 18 yazmıştır.) 1408 senesine doğru Süleyman ile Venedik arasında akd olunan ahidnâme. (İkinci cilde bakınız) in nomine di Dio verasio. Mi che sum Musulman Zalabi no del gran Soldan Bajezit imperadores. Da puo, che lo gran imperator Caloiam Imperador de Griesi mio pare Paleologo Imperador et lo Impero di Constantinopoli fo contenti quelli e mi cum lo commandamento del nostro Sgr. Dio et etziamdio cum li grandi Comuni in sembre Rodo cum lo so hospital, Venetia, Zenova cum l'isola di Sio e lo Duca di Nixia cum tutte le terre et isole che cum alli suoi luoghi e nel cose del mar da basso del mar mazor et infra terra del Imperador cum tutti i luoghi che lo habbia e de la liga che se in compagnia havemmo zurato et havemmo fatta verasia paxe cum bona voluntade et dicta adesso cum la voluntade de Miser. Domino Dio lo zuro per quello che ha fatto lo cielo e la terra per mio Macometo Mustafa, e per le mie sette Musafi et per lo mio alto grande Profeta che nui credemo e per anima de mio avo, e per la testa del mio pare Soldan, per Fanima mia cum tutti questi ho fatto paxe cum li miei baroni e cum tutti li miei sudditi et homini ho fatto questa paxe che Dio nie dara s'il vegnesse altri Signori mie suzeti cum mio pace lo Imperador et cum lo Imperio de Griesi e cum la compagnia delli communi, li castelli e terre del Imperador e delle convicine e cum li luoghi et isole e casali che cum à lo mar da basso e à lo mar mazor et infra terra havemmo fatto la paxe fine che saremmo vivi e li fioi di viyi filoli, e che li nostri fioi sia cum lor in bona paxe. A mio pare Imperador de Griesi et à lo Impero di Constantinopoli. lo ho dado Salonichi cum la Calamarea cum tutte le pertinenzie, come havemmo parlato e dato Golicho fino la Paravasdarò e fiua alla marina france e libero, et ho dado Salonichi cum lo su çula e quello che li dava a mio Pare. lo ilo dono et ho li dado dalo Panido fino in Meseftubre, e la Paletoria insembre e le sue castelle e şaline et con tutte le lor pertinenzie lo ho dade senza alcuni tributi a mio pare lo . Imperador et a lo Impero di Griesi, et in quelle contrade tutti queili Turchi che habbia possession io li die cazar via de la et in questi luoghi tutti si Griesi come Turchi ch'habbia com-prado alguna cosa per la sua moneda che li sia soi. Et ho dado Constantinopoli cum tutto suo confine franche senza algim tributo, de la Parapolia fine al Panido et in questi luoghi chedi Ze novesi che sia in mi, et in le mie prison, över in mie baroni, si li se tmoa e li se debba lassar et önde li tmoa al-gun Zenovese prison, che io il debbo lassar. Item si alguno sclavo scampasse dei Zenovesi e fosse ben Musulman, che io lo debbia dar, cum questo, che da puo che fo la rota del Tam-berian, tutti quelli mie che se trovasse in le lor man, che eli sia lasadi. Item delle prison di Syo che li debbia dar 25 Ama-loti. Item li castelli che ha Zenovesi in lor mar majör, che eli non sia tagnudi di parghar tributo. Item quelli 500 ducati, che dava quelli de Syo al Signor de alto luogo, che li non debbia paghar niente. Item de io confiu de Venctiani si lo fosse preso tenue ni castelli casalli ni alguna cosa de lo suo confine che lo le debbia

Venedik bu sırada birçok düşmanlar tarafından tehdit edildiğinden Zanta adasının vergisini vermek ve Osmanlı Devleti ile her türlü ihtilâflarını düzeltmek ve mütârekeyi yenilemek üzere Andrea Zankani'yi İstanbul'a gönderdi. Zankani'nin varışından evvel müzâkereler, Andrea Gariti tarafından idare edilmekte idi. Ga-riti yalnız tacir gibi hareket etmeyerek, elçilik liyâkatini ve yirmibeş sene sonra «Doc» sıfatıyla Venedik Cumhûriyeti'nin idaresinde gösterdiği siyâsî mahareti göstermekteydi.¹³⁷ Hadım Alî Paşa, bir sene önce iki-bin Türk ile Kataro'dan hareket ederek (1498) Zara havalisini talan et-miş ve Laybah surlarına kadar uzanan bir akın ile birçok esîr getirmiş¹³⁸ olduğundan, Bâyezîd, Venedik elçisinin maksadından şüphelenmekle beraber, hakîki düşüncesini keşfettirmek istemediğinden, İşkodra san-cak-beği Fîrûz'u bundan dolayı şikâyet etmekte olan Gariti'ye i'tizâr bildirmeğe me'mûr etti. Kendisinden önce vâsıl olan Macar sefirinin daha evvel kabul olunması lâzım geleceği bahanesiyle Zankani huzûr-ı şahaneye müsûlünün (yani: pâdişâhın huzurunda, saygıyla ayakta durmak üzere kabul edilme merasiminin) her gün bir başka güne te'hîr edilmekte olduğunu gördü; nihayet kabul zamanı geldi. Zankam, İstanbul'a vardığında -hâlen (Hammer zamanında) yabancı sefirler hakkında mu*tâd olduğu veçhile- tercüman vâsıtasıyla ihtirama mazhar olmuş ise de, kabul salonuna çavuş-başı, sonraki tâbirle saray müşirliği vazifesini ifâ eden me*mûr tarafından getirilmeyip «zabıta me'mûru» demek olan subayı tarafından rehberlik edilmek suretiyle farklı bir muamele gösterildi; bundan mâada, i'timâdnâmelerini takdîm ettiği zaman zât-ı şâhâne doğrudan doğruya sefire hitâb etmeye tenezzül göstermeyerek -Hersek Dukası Olerik'in kardeşi olup eskiden Hristiyan dîninde ve Venedik vatandaşlığı pa-

render e darli Silines. Item per cohtra l'isola di Nigroponte su la terra ferma li don infra terra niia cinpue e si in questi fosse salie ni scalla chel sia mio e s'ie fosse tolto in tutto gran del mio paise senza paghar il mio commercio che quelli suo che lo trazesse sia castigadi. Item che l'Marchese della Bondeniza non sia tegnndo altro salvo guello che lo iera tegnudo per avanti a mio pare. Item che se nessun sclavo ni servo vegnisse â scampar ali lor luoghi che eli me li debbia dar e per simil si algun lor schiavo ni servo scampasse ali mie luoghi che sia tegnudo doverlili dar. Item che quelle che dava Nicsin et altro Inogho, et la Pa-latia zoe ducati ducento che oli non debbia dar niente. Item deli Amaloti di Venetiani li daro cinquauto Amaloti qualche che eli vorâ cum questo patto, che eli me renda tutti li Turchi che eli hav ra. Item de io trabuto de Foia Nuova also ducati cin-quecento. Item si alguna casion intravegnisse o de sagnue o de parole o perche altro muodo se fosse che la paxe non se rompa, ma remagna ferma, e che quelle division che fosse se debbia accordar amicabelmente entro mezane persone. Item la Salona cum quel confin, che mauzava la centessa le ho dade alo hospedal de Ruode franehe e libre.

¹³⁷ Marini Senoto, Lujlye, 1, 8, 91.

¹³⁸ Maj-ini Sanoto, Paolo Oivvio, Valvasur, Mejizer.

yesinde bulunan ve şimdi Müslüman ve Pâdişâh'm dâmâdı olan- vezîr-i âzam Hersek Ahmed Paşa-ya hitaben îrâd-i kelâm eyliyordu. Bu zamâ-nm diğer vezirleri yetmişbeş yaşında ihtiyar îbrâhîm Paşa ile yine Bâ-yezîd'in dâmâdı olan, Hırvat generali Derengzeni'nin galibi Yâkûb Paşa ve yirmibeş sene önce Tagliamento nehri sahillerine saldığı dehşeti işbu 1499 senesinde yenileyecek olan İskender Paşa idiler.

Venedik hükümeti, Gelibolu tersânesindeki falâliyet ve kumandası Kemâl Reîs'e verilmek üzere bir donanma techîz edilmekte olduğuna vâkîf olduğu cihetle, Zankani hakkında hafife alıcı muamele tabiatıyla Cumhûr'a emniyet-bahş olmuyordu. Sefirin kabulünden onbeşgün önce yirmi büyük gemi ve altmış yedi kadırgayı ihtiva eden ve cem'an yüzaltmış yelkenden mürekkebe olan Osmanlı donanması¹³⁹ Mora sahillerinden Mo-don ve İnebahtı (Aynabahtı) taraflarına yirmisekizbin Rumeli ve onsekizbin Anadolu askeriyle sekizbin sipahi ve hemen bir o kadar yeniçeriden tertîb edilmiş altmışüçbin kişilik bir¹⁴⁰ bir ordu götürmek üzere yelken açmıştı.¹⁴¹

Bu zamanda devletin safî gelirleri¹⁴² takriben ikibuçuk milyon du-ka'yı buluyordu;¹⁴³ Sultân Bâyezîd'in yedi şehzadesinden herbiri bir eyâlet hükümetinde olduğu gibi, yedi kerîmesi de birer kudretli vezirle evlendirilmiş olduğundan, Osmanlı hanedanının şevketi en yüksek mertebesinde idi.¹⁴⁴ Bu saadet ve kudret Osmanlı Devleti ile sulhun muhafazasına Venedik'i bir kat daha teşvik ediyordu. Bununla beraber ânî bir hücum karşı kendini koruyabilmek için kuvvetli bir donanma techîz etti. Şu tedârikleri nazar-i dikkatte bulundurmakta olan Pâdişâh, Venedik sefiri Zankani vâsitasıyla -fakat Türkçe değil, Lâtince- bir ahid-nâme akdetti. Ahidnâmenin Lâtince olması Bâyezîd'in fikrinde menfaatlerine uygun gördüğü zaman bozulması için bahane olabilirdi.¹⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin böyle mer*î usûllere aykırı bir ahidnâme akdi ve müteakiben nakz etmesinde Milân, Floransa, Napoli sefirlerinin -Papa ve imparator Maksimilyen'in muvafakatlariyle- pekçok telkinleri vuku bulmuştur. Bundan

¹³⁹ Marind Sanata, Adriem Gır*ti'nin raporu..

¹⁴⁰ Marini Sanoto'nun Kroniğinde, 1496, İstanbul'da Oumhur'un kâtibi Sa-kündino'nun lâyhıası.

¹⁴¹ Kezalrk.

¹⁴² Yâni vezinlere ve eyâlet valilerine mahsus aidattan başka. (Mütercim).

¹⁴³ Marini Sanoto'nun Şuûn (Kronik)u.

¹⁴⁴ Kezallk.

¹⁴⁵ Marind Sanofco; Lojiye, Venedik Tarihi, c. 8, s. 91. 15 Mart 1499 târihiyle akdedilen bir ahidnâme Venedik Hazîne-t Evrâkı'nda mahfuzdur.

da maksadlan kendileri Venedik aleyhine taarruza başlayacakları zaman Venedik'in, Osmanlı Devleti'nin sahte gösterilerine al-danıp da Türklerin hücumuna müdafaasız bir halde ma'rûz kalması idi. Sultân Bâyezîd, Ludvik Sforza'nın elçileri tarafından tahrik edilerek 1 Haziran 1499 (21 Şevval 904) târihinde İstanbul'dan Edirne'ye gidip, oradan Rumeli beğlerbeği Mustafa Paşa'yı İnebahtı'nın ele geçirilmesi için gönderdi. Kapdân Dâvud Paşa kumandasında bulunan donanma dahî o tarafa teveccüh eyledi.¹⁴⁶ Muhalif rüzgârlar Dâvud Paşa'yı üç ay mütemâdiyen, güney tarafından Modon'u muhafaza etmekte olan Sapienza adası altında durmağa icbar etti. Bu aralık kara ordusu İnebahtı yakınında Çatalca vadisine kadar ilerlemişti. Mora sancak-beyi Halîl¹⁴⁷ Dâ-vud Paşa'mn zarurî olarak durmağa icbar edilmesi üzerine sabık vezîr-i âzam Hersek Ahmed Paşa birkaç bin yeniçeri ile koşarak Osmanlı donanmasının -yüzaltmış gemiden mürekkeb olan ve İnebahtı Körfezi girişini Türkler'e karşı kapatmak arzusunda bulunan-Venedik donanmasına tesadüf ettiği sırada Halomiça¹⁴⁸ limanına vâsıl oldu. Venedik Amirali Antonyo Grimani, kendi kuvveti Osmanlilar'ın kuvvetinden pek aşağı olduğu halde, muharebeye hazırlanmakta iken, Korfu'dan iyi tec-hîz olunmuş onbeş gemi getirmekte olan Loredano iltihak etti. Venediklilerin en mahir amiral olmak üzere götördükleri Loredano'nun gelmesi, Grimani'nin rekabetini tahrik etti; bununla beraber gemiler muharebe nizâmı üzerine dizildi. İki donanma birkaç gün birbirinin karşısında manevra yaptılar. Alban Armenyo öncülere, Loredano ve Grimani kendi emirleri altındaki gemilere kumanda ediyorlardı. Venedik amirallerinden daha az mahir olmayan üç denizci de Osmanlı donanmasının kumandasını aralarında taksîm ettiler; ancak bu donanmanın tâlimsiz ve henüz sapandan ayrılmış taifesi mücâdele zamanının gelip çıktığını dehşetle görüyorlardı. Bununla beraber Kapdân Dâvud Paşa ve onun emri altında bulunan ve donanmanın en büyük gemileri olmak üzere ikîbinbeşer yüz tonoluk iki sefineye binmiş olan Kemâl Reis ve Burak Reîs¹⁴⁹ Porto-Longo limanından

¹⁴⁶ Marini Sanoto'nun Kronik,'inde Venedikliler'in akdini bozmasından şikâyetini mutazammin olarak Sultân Bayezîd'in Fransa Kralı'na İki mektubu vardır ki, biri İstanbul'dan Şubat. târihiyle, ve diğeri Fapaslı'dan 14 Nisan 1500 târihiyle tSrmienmistlr.

¹⁴⁷ Marini Sanoto'nun Kronik'i biri Halil tarafından ve diğeri 1499 Haziranı târihiyle Korint Sancakbeyi. Mehmed canibinden Napoli Di Malvaziya'nın Venedik Valisine yazılmış iki mektup zikreder.

¹⁴⁸ Kâtib Çelebi'nin «Esfâr-i Bahriyye»sinde «Halûmic» denilmiştir. Sa'dÜ'd-dîn'de müstensû hatâsiyle «Olumluş» diye yazılmıştır. (İstanbul matbuun-da «Alûhuş», c. 2, s- 92).

¹⁴⁹ O zaman Türkçe'de büyük gemilere «körke» denilirdi, nakliye gemilerine (parendarie) ma'ûna; en hafif

çıkarak harb safı üzere dizildiler.¹⁵⁰

İki donanma -o zamandan beri Burak Reîs nâmım alan- Sapienza adası yakınlarında karşılaştılar.¹⁵¹ Öncü kumandanı Alban Armenyo, Burak Reîs'in büyük gemisi ötekilerden ayrılıp Hiarenta yukarılarına doğru geldiğini görerek ve bunu evvelâ Kemâl Reîs'in gemisi zannederek,¹⁵² ona yanaşmak üzere Venedik donanması arasından çıktı. Loredano dahî ona imdada giderek iki kapdân -hemen hemen ikisi aynı zamanda- çengelli borda kancalarını Türk gemisinin üzerine attılar ve ellerinde kılıç geminin güvertesine atıldılar. Geminin zaptolunacağı sırada Burak Reîs ümitsizlik gösterdi ve başka birşeye bakmayarak -kendi gemisinin ortalarında bulunduğu- iki düşman gemisine ateş verdi. Yangın derhâl teçhizata sirayet ederek, müteakiben üç gemiden gayet büyük bir alev hortumundan başka birşey görünmez oldu. İki donanmanın en meşhur kapdânları olan Armenyo ile Loredano; Kara Hasan ile Burak tâifeleriyle beraber gemilerini yutan ateş içinde mahvoldular (28 Temmuz 1499). Rekabet saikasına kapılıp da Loredano'nun imdadına gelmemiş olan Grimani İnebahtı KÖrfezi'nin medhalini Osmanlı donanmasına serbest bırakarak Korfu'ya avdet etti.¹⁵³

İnebahtı, mahrûtî bir yokuşun üzerindedir. Birbiri üzerine konulmuş üç kaleyi¹⁵⁴ ihtiva eder: Bunların birincisi Peritorio, ikincisi Oremazio, üçüncüsü Neo-Kastren ismiyle yâd olunur.¹⁵⁵ En son zamanlarında istihkâmlar ihmâl edilmiş olduğundan, taş duvarlar her taraftan yıkılıyordu. Grimani, yirmiiki Fransız ve iki Rodos gemisinin ilti-hakiyle kuvvetini artırmış olduğu halde, Korfu'dan avdetinde Osmanlı donanmasına yeniden tesadüf ettiyse de birkaç yaylım ateşle iktifa etti. Venedik

gemilere «barca»; büyük kadirgalara (galeaza) «kalyon»; âdî kadirgalara (gripi) * «çekirdi» (çekdiri); ince yelkenlilere (fuste) «kırlangıç» afl-ları verilirdi. Büyük kadirgalarda 10'dan 20 sıraya kadar kü-rekçi bulunurdu.

¹⁵⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 507 ve 508. Solafc-zâde, İdris; Hacı Kalfa, Târih-ı Esfâr-ı BahUyye (Tuhfetü'l-Kibar fi Esfâr-i'l-Bthâr) s. 8-9.

¹⁵¹ Hacı Kalfa, Tanlh-ı Esfâr-i Bahryye, 9. Âşkpaşa-zâde, s. 456, Bahriyye.

¹⁵² Spandojino, s. 75 ve Marini Sanpto.

¹⁵³ Lojiye, 8, s. 114-115. (Venedikliler'in Kemâl Reîs'e Ötedenfoeri kinleri olduğu için -Yenişehir hâkimi Kemâl Beğ, Burak Reîs'in gemisinde olduğundan, dolayı- onu Kemâl Reîs'in gemisi sanarak, her biri bin kişiyi hâmil iki gemiyle, herbirinde beşyüz kişi olan- diğer iki gemi Osmanlı gemisini ortaya aldılar. Beşer yüz kişilik, iki gemi çatışmanın başlangıcında yakıldı. Berikiler bizim gemiye çengel attıklarından, muharebe uza-yınca Burak Reîs düşman gemilerine nefis ve ateş attı; fakat Osmanlı gemisi de kurtarılmayıp berâiber yandı. Yenişehir Hâkimi Kemâl Beğ, Burak, Kara Hasan, beşyüz dilâver şehid oldu. Düşmana yardıma gelen bir kalyon zaptedildi. Donanma İnebahtı limanına girerken de cenk edildi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 94. Mütercim)

¹⁵⁴ Koronelli (Coronelli), Mora Krallığı Târihi Haturat ve Coğrafyası. Amster-dam, 1686.

¹⁵⁵ Marini Sanoto'da, D. Ğuan Moskos (D. Ğuan Moschos) raporu.

amiralinin bu derecede faaliyetsizliği ve tereddüdü üzerine Fransız donanması Grimani'yi yalnız başına bırakmağa karar verdi. Osmanlı donanması înebahtı önüne demir attı. Grimani'nin cesareti kırıldığından şehre yardım edemedi. Venedik donanmasının ayrılmasından sonra kumandan Zuano Mori her taraftan terkedilmiş olduğunu görerek, kendisini kaleyi teslim mecbur gördü¹⁵⁶ (26 Ağustos 1499).

Türkler'in înebahtı (Aynabahtı) dedikleri Lepanto (Neopaktos), Ko-rint Körfezi'nin medhali olan boğaza yakınlığından dolayı, körfezin en mühim limanıdır.¹⁵⁷ Bu şehir eskiden Lokrililer'e âit olduğu halde, Atinalılar onlardan alarak Spartlar tarafından mağlûb edilen Mesinali-lar*'ın bakiyyesini buraya nakl ettiler. Daha sonra Makedonyalı Filip Eto-lular'a, Romalılar da ilk mutasarrıfları olan Lokrililer'e iade ettiler. II. Bâyezîd Venedikliler'in Hellad mıntikasının en mühim ticâret limanına sahip olunca - eskiden Rion ve Antirion adı verilen- Mora ve Rumeli tepeleri üzerine iki istihkâm inşâsı suretiyle, boğazın tutulmasını emretti. Anadolu Beğlerbeği Sinan Paşa, bu inşâatın idaresine memur oldu ve Preveze Hâkimi Mustafa Paşa'ya dahî -gelecek sene Modon ve Koron fethinde kullanılmak üzere- Venedik gemileri modelinde kırk sefine¹⁵⁸ inşâsı vazifesi tevdi edildi. Ondan sonra padişah, înebahtı muhasarasında hazır bulunmak üzere karargâh ittihaz etmiş olduğu Korint Körfezi'nden hareketle Yenişehir, Manastır, Köprülü, Üsküb tarihiyle İstanbul'a döndü.¹⁵⁹ Osmanlı donanması Korint Körfezi yakınındaki Umur Beğ limanında kışı geçirdi. Sultân Bâyezîd'in, ikinci payitahtına geldiği gün Çandarlı ailesinden Halîl Paşa-zâde İbrahim Paşa irtihâl etti;¹⁶⁰ bu mühim me'mûriyette babasına, büyük babasına, ecdâdından ikisine halef olmuştu ki, onlar vezîr-i âzamlık hizmetini müteselsilen tevarüs etmiş idiler. İstanbul'da bina olunan bir cami ve bir

¹⁵⁶ Sa'dü'd-din'e nazaran, 3, varak: 507, Lepanto kumandanı ilk ihtarı mü-teâkib Mustafa Paşa'ya bildirmişti ki, hiçbir Osmanlı donanması hisarlar önünde görünmediği müddetçe şehri müdâfaaya me'mûrdur. Marini Sanoto.

¹⁵⁷ Hacı KaJfa'nın Rûmritt'si, s. 125. Manner'ın Coğrafya'sı, s. 120.

¹⁵⁸ İdrîs, varak: 171. Marini Sanoto yalnız yirmi gemiden bahseder: «Fabri-care, gaile 20 grosse a la forma di quelli dei Veneziani».

¹⁵⁹ İnebahtı muhâfızları Mustafa Paşa'dan âmân dileyerek 905 Muharreminde kal'a teslim olundu. Körfeze düşmen gemisi girmemek, için iki tarafında rüberü iki kal'a binası Mustafa ve Sinan Pasalar'a tefviz olunup Ahmed Paşa gemiden çıkarak huzûr-i şahaneye kabul kılındı. Mevkeb-İ hümâyûn Yenişehir Çay-Hisar, Sarı-Gol, Manastır, Köprülü, tarihiyle Üs-küb'e gelerek ondört gün orada tutulduktan sonra Edirne'ye vürüd itdi ve kış orada çıkarıldı. Sa'dü'd-din, c. 1, 95. Müteacim,

¹⁶⁰ İnebahtı, yazın peik sıcak olduğundan, Sultân Bâyezîd yaylakta ikamet ediyordu. Sa'dü'd-din'in ifâdesine göre, İbrahim Paşa, yaylağa otağ kurulduğu gün vefat etmiştir, Edirne'de değil. TâcH't-Terârih, c. 2, s. 95-96. Mütercim.

medrese îbrâhîm Paşa'yı yâd ettirir.¹⁶¹ Son Rodos muhasarasını gerçekleştirmiş olan Mesih Paşa, İbrahim Paşa'ya halef oldu.

Bâyezîd İnebahtı'ya gitmek üzere Edirne'den ayrılmazdan önce Bosna Vâfisi İskender Paşa, Zârâ seferinde alman ganimetlerden hükümdarlık hissesini hâk-i pâ-yi şahaneyeye takdim etmeğe gelmişti. İskender'in, bu sefer ile Venedikliler'e taarruza başlaması¹⁶² Dalmaçya'da fetihlerde bulunmaktan ziyâde, düşmanın kuvvetini parçalamak ve İnebahtı muhâsarası esnasında Bosna'yı Venedikliler'in her türlü hücumlarından korumak maksadına dayanıyordu. Sonbahara doğru, yâni İnebahtı'nın ele geçirilmesini müteakiben, İskender, İzonzo ve Drava kenarlarına kadar Friul ve Karintiya mıntıklarına ikinci defa olmak üzere istilâda bulundu ve birincisinde göstermiş olduğu müthiş manzaraları bir kere daha gösterdi. Üç kola ayrılan onbin süvârî ile beşbin piyade Eylül nihayetine doğru Gardiska ve Udina sahrasında ordugâh kurarak Friul ve Karintiya arasında her türlü muvasalayı kestiler. İkibin süvârî yol güzergâhlarında bulunan herşeyi tahrîb ederek, Tagliamento'yu¹⁶³ geçdiler; bir fırkası Trevize yolundan ve Porto-Bufalo'dan Viçenza karşısına kadar geldiler; Venedik Cumhuriyeti bunların karşısına, beşyüzü süvârî olmak üzere üçbin güzide asker¹⁶⁴ gönderdi. Bu fırka Sasile'de üç bin piyâ-delik bir yardım kuvveti olarak Gradiska üzerine yürüdü. İstradiot denilen hafif süvarilerden yüzelli kişi bu şehirden dışarı çıkarak bir hücum yaptı ve beşyüz Türk'ten mürekkep bir fırkayı yenerek az bulunur yüz kesik başla dönmüş idiler.¹⁶⁵ 8 Teşrîn-i evvel 1499'da Osmanlı askeri Kerç'den hareketle İzonzo'dan geçdiler ve yüzotuz şehir, kasaba ve karyeyi yangın yerine çevirerek bu seferden sekiz bin esîr alıp götürdüler. Bu vahşeti asla mukavemet kaydında bulunmaksızın temâşâ etmiş olan Venedik generali Andrea Zankanı, daha sonra haklı olarak cezalandırılmıştır.¹⁶⁶ Bir diğer Osmanlı fırkası yine bu aralık Karniyol ve Karintiya¹⁶⁷ mıntıklarını talan ederek, genç erkek ve kızlardan müretteb büyük bir

¹⁶¹ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 510.

¹⁶² Sa'dü'd-dîn, 504; Martni Sanoto, 1499 senesi.

¹⁶³ Sa'dü'd-dîn'de Aksu.

¹⁶⁴ «Fu nominato il conte di Vicenza con 3000 cernidi, fra i qualli 500 Cavalli erano zonti a Sacil, e era adunato 600 nomini verso Gradisca.»

¹⁶⁵ Marini S an at o.

¹⁶⁶ Marini Sanoto.

¹⁶⁷ Mejizer, s. 68. 1499 senesi yerine 1498 der. tstvanfi dahî 1499 yerine 1500 yazar. Valvasur.

ganimetle Kastel-Nuovo üzerinden döndüler.¹⁶⁸ Türkler Dalmaçya'da Taranta'ya kadar bütün Makarska ve Frimori bölgelerini is-tîlâ etmiş iseler de Almisa üzerine vuku bulan bir teşebbüslerinde muvaffak olamamış idiler.¹⁶⁹ Avusturya'da, Macaristan'da, Transilvanya'-da, Lehistan'da otuz sene zarfında yirmi defa tekerrür eden büyük akınların en sonuncusu budur. Ondan sonra bu akınlar Viyana'mn ilk muhasarasına kadar kesilmiştir.¹⁷⁰ İzonzo ve Tagliamento arasındaki mıntıkaları üç defa harâb etmiş olan iskender Paşa, ertesi sene askerini Bosna'ya sevk ederek Yayca (Yaiça)'yı muhasara etti. Lâkin Jan Korvinus tarafından ric'ate mecbur bırakılarak, az bir müddet sonra da hükûmetine komşu bulunan Hıristiyan ahâlîsinin memnuniyetine mûcib olarak bir «maraz-ı kamlî»¹⁷¹ den vefat

¹⁶⁸ «Passavano per Castel-Nuovo loco nuovo con, la preda lajga di bambini di 4 anni» Marini Sanoto'nun

¹⁶⁹ Engel, Dalmaya Târihi, s. 652.

¹⁷⁰ Bu akınların cümlesi târihlerine ^jöre ve lâzım gelen yerlerde zikr olunmuş ise de, okuyucular için tam mânâsiyle bir kolaylık olmak üzere umûmî bir tablo vereceğiz:

I- 1469, Türkler üçüncü defa İstirya (Styrie)'ya girerek Petu (Pettau)'ya kadar ilerlemişlerdir, tik iki akın 1396 ve 1418 tarihlerinde vuku bulmuştu.

II- 1470, seksen yaşında bir paşa kumandasıyla birinci defa Karniyol (Carniole) (yâni beşinci asrın son yarısında birinci defa; çünkü 1408'de dahî bir takım Türkler Metling (Moettlig)'e kadar girmişlerdir.)

III- 1471, İshâkî Paşa Bosna'da ve Hırvatistan'da (Cro-atie).

IV- 1472, 7 Haziran, ikinci defa Karniyol'a. Türkler Lay-bah (Laibach) hisarlarına kadar geldiler.

V- 1473, üçüncü defa Karniyol'a ve dördüncü defa ts-tirya'ya. (Birincisi 1396, ikincisi 1418, üçüncüsü 1469 senelerinde).

VI- 1474, 6 Şubat, Macaristan'a; Grosswardein*'in yağması.

VII- 1475, beşinci defa İstirya'ya, ikinci defa Karintiya (Carinthie) ya; Rann yakınında İstiryalıların bozgunluğu.

VIII- 1476, Bosna'ya ve dördüncü defa Karniyol'a.

IX- 1477, İskender Paşa'nın İzonzo (Isonzo) ve Taglia-mento'yı geçmesi.

X- 1478, İskender Paşa'nın ikinci defa İzonzo'yu geçmesi ve Türkler'in üçüncü defa Karintiya'yı istilâsı.

XI- 1479, Mihâl-oğlu ve Malkoç Transilvanya'yı dolaşıyorlar; 13 Teşrin-i evvel'de Brotfeld muharebesi.

XII- 1480, 29 Temmuz'da, Ağustos 25, beşinci defa Karniyol'a ve altıncı defa İstirya'ya, dördüncü defa Karintiya'ya.

XIII- 1483, Hırvatistan'a, Zirini, Sulni, Ban Wulk tarafından ric'at ettirilmeleri.

XIV- 1484, Altıncı defa Karniyol'a ve beşinci defa Karintiya'ya Hic'atlerinde Ban Wulk (Wulkovicz) ve Kont Fran-gipani taraflarından mağlûp edilmişlerdir.

XV - 1490, Türkler yedinci defa Karniyol'a girip Birn-baum ormanından ric'at ettirilmiştir.

XVI- 1492, sekizinci defa Karniyol'a, altıncı defa. Karintiya'ya, yedinci defa İstirya'ya; Hadım Ali Paşa Kızılkule Boğazında mağlûp, Mihâl-oğlu Ali Paşa da maktul* olmuştur.

XVII- 1493, Hırvatistan'a, Drengzeni bozgunluğu.

XVIII- 1494, sekizinci defa İstirya'ya, Maximüen tarafından çıkarılmışlardır.

XIX- 1497, Dalmaçya'ya ve Friyul (Frioul)'a.

XX - 1498, Balı Beğ Bolonya ve Dalmaçya'ya.

XXI - 1499, İskender Paşa üçüncü defa İzonzo'yu geçiyor, Türkler dokuzuncu defa Karniyol'a giriyor.

Şu cedvelde Türkler'in bu otuz sene zarfındaki başlıca istilâlarından bahs olunmuştur ki, İstirya ve Karintiya'daki altışar ve Karniyol'da dokuz defa tekrarlanmıştır. Bunlar Val-vasor ve Mejizer taraflarından bilhassa zikr olunmuştur. Lâkin müteakiben küçük asker fırkaları tarafından icra olunan akınlar daha ziyâdedir. Valvasor 1460'dan 1518 senesine kadar Karniyol'da bu küçük akınları yirmiyediye kadar saymıştır.

¹⁷¹ «maladie pediculaire», derinin altında birtakım hayvancıkların zuhuru mûcib olan hastalık; Ş. Sami (Mütercim).

etti.¹⁷²

Venedik'in 1498 senesinde İnebahtı'nın teslîmiyle uğradığı büyük zararın bir dereceye kadar karşılığı olmak üzere Kefalonya adası Osmanlıların elinden zaptolunmuştur. Onüçüncü yüzyıl başlarında Bizans İmparatorları'nın Venedik'e terketmiş oldukları Kefalonya, II. Mehmed'in saltanatın sona ermesinden bir sene evvel Gedik Ahmed Paşa tarafından zaptedilmiş ve Bâyezîd'in cülusunda Osmanlı Devleti ile Venedik arasında akdolunan muâhedenâme adanın Osmanlılar tarafından temellükünü tasdik etmiştir.¹⁷³ Gedik Ahmed Paşa'nın Kefalonya, Zanta, Santamav-ra adalarını elinden almış olduğu vatandaş rütbesini hâiz Lionardo'nun kardeşi Antonya Kefalonya'yı silâh kuvvetiyle geri aldı; lâkin Venedik Cumhuriyeti muahedelerin şartlarına harfiyyen riâyetle Antonyo aleyhine dört kadırğa gönderdi. Vuku bulan müsademedede Antonyo maktul olarak ada Osmanlılar'a iade olundu. O zamandan beri Kefalonya Osmanlı Devleti'nin elinde kalmıştı. Fakat İnebahtı'nın zabtı senesi, yâhud ertesi sene Piazni ve Gonzaloe Vebian kumandasında iki Venedik ve İspanyol donanması Kefalonya çnünde görünerek, az bir müddet devam eden muhasarayı takiben idare merkezini hücumla zaptetti.¹⁷⁴ Pizani'nin bu parlak savaş hâtirasını te'bîd için kalenin büyük kapısının üzerine mermer bir kitabe konuldu.¹⁷⁵

1499-1500 kışı esnasında Preveze Beği Mustafa, Bâyezîd'in inşâsını emretmiş olduğu kırk gemiyi yaptırmıştı. Bunlardan yirmisi tersaneden çıkmak üzere hazır bulunduğu halde, karanlık bir gecede Venedikliler ta-

¹⁷² Engel, a[^].e., 435.

Valvasur, Mejizer," Istoanfi. Paolo Civvio dahî İskender Paşa'nın İzonzo sahillerine vusulünde hasta olduğunu şöyle zikreder: «Eso venne mezzo ammalato». Bu müverrih Akıncıların miktarını onbin gösterir; Spandojino ise onları yirmibin'e ve alıp götürdükleri esirleri de altı bin yerine kezâlik yirmi-bin'e kadar çıkarır. Sa'dü'd-dîn ve ondan naklen Solak-zâde, ve Nuhbetü't-Tevârih yalnız beşyüz akıncı yazar. Bunların hakîkî miktarı onbin idi. İdrîs bu hususta ancak bir iki söz söyler, İdrîs daha ziyâde tafsilâta girişerek İzonzo'yu «Doliza» (s. 260) diye adlandırır: Sa'dü'd-dîn «Doline» şeklinde yazar.

¹⁷³ Spandojino, s. 63.

¹⁷⁴ Koronelli, s. 125. Verdizeti ve Andrea Morisini'den naklen.

¹⁷⁵ «in un sasso sulla porta maestra di Ceffalonia». Marini Sano-to'nun Kronik'inde bu kitabe şu surettedir: «Quod Cephaloniam insulam ab Ottomano et Turcarum Regibus immanissimis fi-dea Christianae hostibus per plurimos annos insessam vi et armis Veneto Imperio vindicavit; superato in ea alltissimo monte arce et natura et arte munitissima, civibus et incolis in deditionem ac fidem receptis, propagatis Reipublicae fini-buş ob insigne meritum, auctum per religionem, grati nautae fausto et felici victori posuere. Millesimo quingentesimo ad 9 Calendas Junii.» Bu târih (9 Haziran) Kefalonya'nın zabtı târihi olmak lâzım gelse, Osmanlılardan 1500 senesinde alınmış olmak lâzım gelirse de, 1499 senesinde istirdâd edildiği Venedik târihlerinde yazılı olduğundan, zikr olunan târih âbidenin vaz'ına ait olacaktır.

rafından yakıldı.¹⁷⁶ Venedik askeri Regniasa¹⁷⁷ kalesini de zapt ederek bu mevkiin ianesiyle Arta Körfezi'nden Osmanlı Donanmasını takviye için gidecek imdadı önlediler. 7 Nisan 1500'de Sultân Bâyezîd, askerın şecaatini kendisinin huzûruyle artırmak için İstanbul'dan Mora'ya gitti. Onsekiz gün Leontari'de kalarak Ramazan bayramı merasimini orada icra etti. 7 Temmuz 1500 (9 Zilhicce 905) târihinde Yâkub Paşa'nın donanma ile Modon önüne vardığı haberi Pâdişâh'a vâsıl oldu.¹⁷⁸ Dört gün sonra da Bâyezîd, kara ve denizden kuşatılmış olan şehrin önünde göründü. Osmanlı topları çeşitli yerlerden kale duvarlarını yıkmış olduklarından, umûmî bir hücum karar verildi. Lâkin asker o kadar intizamsızlıkla ve o kadar şiddetle hücum ettiler ki, ilk taburlar ric'ate icbar edildikleri halde onları takip edenler tarafından hendeklerde ezildiler. O surette ki Osmanlılar gediklere kendi maktul ve yaralılarının cesetlerini çiğneyerek çıktılar. Muhafızlar bu birinci müsademeye kahramanca mukavemet ettilerse de, Osmanlılar Modon kasabasına hâkim olarak, oradan hücumlarına devam ettiler. Muhasara üç hafta kadar uzamış idi ki, Venedik yeni amirali Melşior Trevizani, Türkler yeni bir hücum hazırladıkları sırada geldi. Trevizani'nin askeri, Osmanlılarca nisbetle az olmakla beraber kuşatılmış olanlara yardıma karar verdi. Hasmının nazar-ı dikkatini kendi üzerine çektiği esnada, donanmasından yardım malzemesi, her türlü mühimmat ve zahirelerle dolu olan dört kadirga yakıldı.¹⁷⁹ Bu tasavvurun icrası müşkil idi; lâkin Modon müzayakanın son derecesinde olduğundan, oldukça tehlikeli bir harekete cesurca teşebbüs etti: Dört kadirga dolu yelken Osmanlı donanmasının ortasından geçerek limanın girişine kadar gittiler, fakat liman girişini kuvvetli bir zincir ile kapatılmış buldular. Muhafız askerlerin cümlesi birden, istihkâmları bırakarak kadirgaların geçmesini kolaylaştırmak için zinciri kırmağa geldiler. Bu dakikada Anadolu Beğlerbeği Sinan Paşa, istihkâmlardan birçok mevkiilerin boş kaldığını görerek hücum emri verdi; Türkler mukavemet görmeksizin duvarlardan tırmanarak, gediklerden girerek ellerinde kılıç ve ateş bütün şehre yayıldılar (10 Ağustos 1500). Dağılan muhafızlar toplanıp da harb nizâmına girmeğe çalışılarsa da

¹⁷⁶ Bu vak'adan yalnız Sa'dü'd-dîn, Âli, İdris, Solak-zâde bahseder.

¹⁷⁷ «Rakya» ti, zamanımızda oraya iltica eden Soliutler'in katliâmı ile önlüdür. Pöküvil, Yunanistan'da Seyahat, 2,1, 39; 3, 111; 5, 184.

¹⁷⁸ Sa'dÜ'd-dîn, 3, varak;: 512.

¹⁷⁹ Kezalik.

faydasız kaldı. Çünkü Müslümanlar şehrin bütün caddelerini ellerine geçirmiş idiler,¹⁸⁰ yaşa bakılmaksızın ve erkek, kadın denilmeksizin kıtal birkaç saat devam etti; hemen bütün asilzadeler îdâm edildi. Papas Andrea Falkoni ahâlîyi teşvik etmekte olduğu bir sırada öldürüldü. Türkler şehri ateşe vererek, beş gün yandı. Altıncı gün Bâyezîd, büyük kiliseyi îslâm'a tahsis etti ve cuma namazını¹⁸¹ edâ etmek üzere dâhil oldu.¹⁸² Pâdişâh duvarların »yüksekliğini, hendeklerin derinliğini görünce:

- «Beğlerbeğim Sinan Paşa'nım ve Yeniçerilerimin şecâatiyle bu kal'ayı Tanrı verdi»¹⁸³ demiştir.

Duvardan ilk tırmanın Yeniçeri devletin en ma'mûr sancaklarından birine beğ olmuştur. Modon'un tahribi Navarin, nâm-ı diğer Zonkio (eski Pilus) ve Koron'un düşmesi ile neticelenmiştir: Vezîr-i azam Alî Paşa ve kapdân Dâvûd Paşa birincisi ordu ile, ikincisi deniz kuvvetleri ile (15 Ağustos) bunların fethine gittiler. Bu iki şehir, Modon ahâlîsinin uğradığına uğramamak için derhâl teslim oldular. Pâdişâh Koron'a 20 Ağustos 1500'de girip büyük kilisede namaz kıldı ve Modon'da olduğu gibi bin azab ve binbeşyüz yeniçeri muhafız bırakarak 23 Ağustos'da şehri ter-ketti. Silâhının muzafferiyetlerinden dolayı Cenâb-ı Hakk'a müteşekkir olarak, bu iki şehrin varidatını Mekke ve Medine belde-i mukaddesele-rine tahsis etti.¹⁸⁴ Modon istihkâmlarının yenilenmesi ve yeni kuleler inşâsı için üçyüz amele istihdam

¹⁸⁰ Loj'ye ve Koronelli, Sa'dü'd-dîn, Âlî, diğer Osmanlı müverrihleri.

¹⁸¹ Sa'dü'd-dîn.

¹⁸² Marini, Sanoto'nun Kronik'ine göre Modon, 9-Ağustosta alınmış ve bu târih Pâdişâh'm Macaristan Kralı'na zafernâmesin-de dahî dere olunmuştur. Bununla beraber Osmanlı müverrihleri 14 Muharrem, yâni 10 Ağustos târihini gösterirler. Sa'dü'd-dîn, «perşembe 14 Muharrem» diyor, lâkin 14 Muharrem pa-zartesi'dir; Sa'dü'd-dîn müteakiben fethin beşinci günü Bâye-zîd'in Büyük Kilise'de Cuma "Namazını edâ etmiş olduğunu söylediği cihetle, hatası ağırlanmış olur. (İstanbul basımı Sa'-dü'd-dîn'in c. 2, s. 106'sında 960 «Muharreminin ondördüncü günündeki yevm-i hamîs idi» diye yazılı ve kenarında tâbi' tarafından o günün pazar ertesi olacağı şerhi kayıtlıdır. Sa'-dü'd-dîn yine o sahîfede «Bu feth-i dil-güşâmın beşinci günü hısn-ı mezbûrun âzam-ı kenâyisinde salât-ı cum'a edâ» olduğunu yazmıştır. Halbuki fethin günü ne perşembe, ne de pazar ertesi olmayıp pazar olduğu sabittir. Çünkü Şeyh-zâde inşâsıyla yazılıp Münşeât-ı Feridun'un birinci cildinde 333-337. sahîfelerde dercedilmiş bulunan «Mutun» Fetihnamesinin nihâyetinde fethin târihi «Dâr-i cihâd-ı yevmi'l-ehadd-i şehri-i muharrem» olduğu münderic ve bu ibareye göre 906 rakamını işaret etmektedir; 906 Muharreminin onüçü Marini Senatomonun yazdığı ve pâdişâhın Macaristan Kralı'na mektubunda muharrer olduğu bildirilen 9 Ağustos târihine tesadüf etmiş olmakla, pazar'dır. Pazardan sonra beşinci gün dahî cuma'dır. Şu halde fethin günü için «hamîs» denilmesi chadd»dan galat ve bunun da yazılış veya istinsah hatâsı olacağı anlaşılır. Sa'-dü'd-dîn'de ve diğer müverrihlerde 13 Muharrem denilmeyip de 14 yazılmış olması da takvim ile rü'yet ihtilâfından olmak lâzım gelir. Fart-ı rü'yet ashabından bâzılarının hilâli bir gün evvel gördükleri pek nâdir ise de, gayri.vâki değildir. Hükm-i şer'î ise şehâdete tâbi'dir. Şu halde Modon'un fetih târihi 13 (Takvim hesabınca 14) Muharrem, 9 Ağustos 1500, pazar olduğunda şübhe edilemez. Mütercim.)

¹⁸³ Spandojino, «Tanrı virdi» ibaresini aynen nakleder.

¹⁸⁴ Spandojino.

olundu; burasını şenlendirmek için Mora'nın her beldesinden beş aile istenildi. Bâyezîd Koron'dari ayrılışında Napoli Di Malvaziya önüne çıkmışsa da, Paul Kontarini, mevkii teslim etmektense harabeleri altında kalmak azmiyle oraya kapanmış olduğundan, ısrarlı mukavemeti Osmanlılar'ın muhasarayı kaldırmasına yol-açmıştır.¹⁸⁵

II. Bâyezîd, Nişancı Tâcî Beğ'in maharetli kaleminden çıkmış fetihnamelerle înebahtı'nın, Koron'un, Modon'un zabtedildiğini eyâletler vâ-lîlerine, ecnebi hükümdar veyahut sefirlerine tebliğ ediyordu.¹⁸⁶ Siüde Ceneviz hükümeti reisine, Rodos Üstâd-i Âzamı'na, İspanya, Fransa, Lehistan, Macaristan krallarına da fetihname gönderildi. Macaristan Kralı'nın göndermiş olduğu iki casus -ki Modon muhasarası esnasında esir edilmişti- bu şehir asilzadelerinin idamında hazır bulunduktan sonra, Kral'a iade olundu.¹⁸⁷ Pâdişâh fetihnamelerde Venedik'i âsî gösterip «Şeytânın iğvâsına kapılarak itâatdan imtina' etmiş»¹⁸⁸ olduğunu beyân ediyordu. Venedik bu müthiş muharebenin ağırlığına yalnız başına tahammüle kudreti yetmediğinden Papa'nın, Almanya İmparatorumun, İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Lehistan, Macaristan krallarının yardımlarını istirham etti.¹⁸⁹ Papa VI. Aleksandr, istenilen imdadı gönderecek yerde yazdığı cevabda Türkler'in hareketlerini, kilisenin uğradığı hakaretleri, Hıristiyanlığını düştüğü tehlikeleri kuvvetli tâbirlerle tasvir etmekle iktifa ediyordu.¹⁹⁰ Ancak, bu nefret-i kudsiyet-perverâne, hakikatte Pâdişâh'm tahribatından ziyâde Şehzade Cem tah-sîsâtını kaybetmiş olmasına esef eden Papa Borcio'mn davranışına muvafakat gösteriyordu. Nihayet müşterek menfaatler Venedik'i, Papa'yı, Macaristan Kralı'nı taarrûzî ve tedafüi bir ittifakta toplayarak, bu ittifak 1501 Pantakot Yortusu'nun pazar günü Roma'da Papa Kilisesi'nde ilân olundu ki, bu, Hıristiyan hükümetlerinin Türkiye aleyhine ikinci ittifaklarıdır; Osmanlılar'm

¹⁸⁵ Marlîni Sanato, Lojdye, 8, 126.

¹⁸⁶ Bu fetihnameler Âli'nin bendeki nüshasında Bâyezîd saltanatının 26. ve 27. fasıllarında yazılıdır.

¹⁸⁷ Sa'dü'd-dîn.

¹⁸⁸ I Sultân Bâyezîd'in Macaristan Kralı'na yazdığı fetihnamenin 1 âti ne es i, Marini Sanoto'nun 3. cildinde dercedilmiştir.

¹⁸⁹ Bernino, cMemorie istoriohe cio che anno operato i sommi ponti fici nelle querre contro i Turchi, 1685, s. 148.

¹⁹⁰ Papa VI. Aleksandr'ın Türkler'in dinsizce hareketlerine ve kiliselerin uğradığı tahkîrâta, Hıristiyanlar'ın tehlikeye düştüğüne dâir 5 Ağustos 1500 tarihli mektubunun Marini Sano-to*da dercedilmiş olan sureti: «Eo plus ad opus defensionis hujus modi contra ipsos Turcas, qui Salvatoris nostri nomen blasphemant templa et altaria sua diruunt, sacra polluant, et lægem Sanctissimam fideinque orthodoxam perdere conantur, se personasque suas ad hanc sanetam et communem atque necessariam expeditionem celeriter arcingant.»

tecâvüzlerine karşı bu türlü karşılıklı taahhütler Ehl-i Salîb Muharebeleri yerine kaaim olmuştu. O büyük dînî çağların taarruz ve zapt etme fikirleri - basîretkârâne bir surette olmak üzere- bir «zamanını kollama» ve tedâfü'den ibaret bir siyâsî usûle dönmüştü. Bunların birincisi Papa VIII. İnnosan'ın vefatından az vakit önce teşkil ettiği ittifaktır,¹⁹¹ ki netice cihetinden akîm kalmıştır. İnnosan tarafından tanzim olunan ahîdnâme şartları mucibince İmparator Friedric'in oğlu Maksimilien'in, Matyas Korvinus'un bütün güçleri Fransa, İngiltere, İspanya Krallarının yüksek nezâretlerine konulacak ve kardinallerden ekserisini beraber alacak olan Papa donanmasıyla müttehid olarak Türkler aleyhine hareket edecekti. Gırnata Müslümanlar'na karşı İspanyollar'a gönderdiği yardımlardan dolayı hazînesi boşalmış olan Papa, tasavvur olunan sefer için yirmibin söğüdü hare etmiş bulunduğu hâlde, ölüm kendisini vurmuş ve neticede tasavvuru gerçekleşmemiştir. Venedik, Papa, Macaristan arasındaki ittifak birincisinden daha semereli bir neticeye vâsıl oldu; Venedik ve Papa donanmaları İspanyol ve Fransız deniz kuvvetleriyle büsbütün kuvvetlenerek, Türk gemilerini vurup ele geçirmek üzere denize açılmakta gecikmediler.

Venedik Amiralî Trevizani bütün gayretini sarfedip de kurtaramamış olduğu înebahtı, Modon, Koron kalelerinin düşmesi üzerine çok yaşayamadı. Halefi Benedetto Pesaro, Korfu'daki mevkiinde Navarin'i Osmanlılar'dan almak ve Voisa'da bulunan oniki kadırgayı yakmak teşebbüsünde bulundu. Fi'1-hakîka sekiz gemi ile hareket edip Türk donanmasını gaflette bularak ilk tesadüf ettiği kadırgayı yaktı ve diğer onbirini zab-tetti.¹⁹² Lâkin Pesaro, aldığı gemileri muzâfferâne Korfu'ya getirdiği ve «Büyük Kapdân» lâkabını alan Kordolu¹⁹³ Gonzaloo kumandasındaki İspanyol donanması Küçük Asya sahillerini tahrîb ettiği sırada,¹⁹⁴ Kemâl Reîs ansızın Navarin üzerine gelerek limanda bulunan dört kadırgayı ve -Karlo Kontarini'nin serbestçe çekilmek vaadi üzerine Alî Paşa'ya¹⁹⁵ alçakça teslim etmiş olduğu- kaleyi zabtediverdi. Pesaro, İmparator Friedric'e me'zûnlyeti mutazammın Papa'nın çıkardığı 20 Nisan 1487 tarihli emirnamenin esâs nüshası

¹⁹¹ Bernino, s. 141. Almanya râhiblerini varidatından, onda birini Türkler aleyhine harb için. almak üzere

¹⁹² Lojîye, 8, 128.

¹⁹³ «Kordu» Endelüs (Endülüs) ün «Kurtuba»sıdır. «Kurtubî» unvâ-myle maruf büyükler oraya mensubdur.

¹⁹⁴ Prema De Spandojino.

¹⁹⁵ Spandojino «Alî» yerin,e «Heli Eunuco» yazar.

Avusturya Hânedan-i İmparator! ve Kralîsi Hazîne-i Evrakı'nda inecuddur. Burgonya Dukası Sarl'ı Türkler aleyhinde ittifaka celb için Majksimilyen ile Şarl arasında tavassutta bulunmayı teklif eden VI. Alek-sandr'ın 16 Şubat 1490 tarihli emirnamesi de oradadır.

Venedik silâhlarına edilen hakaretin intikamını, Kontarini'yi îdâma mahkûm ederek başını kestirmekle aldı. Bununla beraber, Pesaro ve Gonzaloo kumandanlarında bulunan Vejjedik ve İspanyol donanmaları İyonien Denizi'ni dolaştılar (1500). Kardinal DÖ Bussou'un emri altındaki Papa donanması Boğaz'a kadar Akdeniz'de Osmanlı elinde bulunan adaları harâb ettiler.¹⁹⁶ Türk donanması İstanbul'a çekildiğinden Pesaro, Eji-na'yı alarak eline geçmiş olan birkaç Osmanlı gemisi taifesini astırdı. Amiral Ravestayn kumandasında olan ve karaya çıkarılmak üzere onbin askeri hâmil bulunan Fransız gemileri Midilli adasına yanaşmağa gittiler. Ravestayn, adaya çıkarak ada merkezini yirmi gün muhasara etti.¹⁹⁷ Bu haber üzerine, Manisa Vâlîsi Şehzade Korkud, Fransızlar'ı çıkarmak için Ayazmend iskelesinden sekizyüz kişiyi gemilere bindirdi; bu sırada Karasi Sancak-beği de kuvvetleriyle Şehzâde'ye iltihak ediyordu. Bâye-zîd, düşmanın eylâetine bu kadar yaklaşmasına hiddet ederek, yeni tec-hîzât masraflarının karşılanması için ilk defa olarak fevkalâde vergiler ve cerimeler alınması yoluna başvurdu. O zamandan itibaren buna benzer akçeler, Osmanlı mâliye usûlünde «hudûs-i avarız», yâni ansızın zuhur eden masraf nâmı altında¹⁹⁸ muntazam bir irâd menbâ'ı olmuştur. Padişah Hersek-zâde Ahmed Paşa'yı Anadolu Beğlerbeği Sinan Paşa'yı da refakatine vererek, Midilli'nin yardımına gönderdi. Hersek Ahmed'in azimetini tâkîb eden gece (Teşrîn-i evvel 1500) (Cümâde'1-ulâ 906) Galata'-da Barut-hâne yakınında yangın çıktı. Vezîr-i âzam Mesîh Paşa, Galata kadısı, Yeniçeri Ağası Karagöz yangının sirayetini önlemek için elbirliğiyle çalıştılsa da, Baruthane berhava olarak, uçan taşlardan birkaçı kadı ile vezîr-i âzami yaraladı ve beş gün sonra vefatları vuku buldu. Vezîr-i âzâmîkte Hadım Alî Paşa, Mesîh Paşa'ya halef oldu. Midilli'nin imdadına koşan Hersek Ahmed'in yaklaştığı sırada, Fransız amirali Ravens-tayn, Rodos Üstâd-ı Âzaminin yardım olarak getirmekte olduğu yirmido-kuz yelkeni beklemeksizin demir

¹⁹⁶ Bernino, a.g.e., s. 149.

¹⁹⁷ Lojiye, Bernino, Sa'dü'd-dîn, varak: 519.

¹⁹⁸ Kavsatü'l-Ebrâr, Midilli Muhasarası, Hacı Kalfa'nın Tafcrfımtt-Tev&it'ine göre 907/1501 senesinde.

aldı. Fransız donanması Çerigo açıklarında şiddetli bir fırtınaya tutulup tamamen battı, ancak pek az gemici kurtulabildi, Pesaro, medhalinin dar ve iyi tahkîm edilmiş olmasına rağmen Preveze limanına girdi, sekiz kadırgayı yaktı ve bu cesurca vuruşmadan yalnız bir kişi kaybederek döndü. Pietrosani kumandasında yeni bir Fransız donanması Bafo piskoposu Jak Pesaro kumandasında yirmi kadırgadan mürekkep Papa donanması, Benedetto Pesaro'nun emri altında bulunan Venedik donanması Santa-Mavra diğer adıyla Lukas'ı muhasara etmek üzere birleştiler¹⁹⁹ (1502). Santa-Mavra adası karadan yalnız dar bir boğazla ayrılmıştır. Müttefikler, boğazın iki sahiline asker çıkararak mevkiin dâhilden alabileceği her türlü imdada mâni olmak üzere, karada müstahkem bir ordugâh te'sîs ettiler. Ada önünde dolaşan Müttefikler donanması da denizden muvasalayı men' ediyordu. Venedik toplan Santa-Mavra duvarlarını döğmekte olduğu sırada karada Pesaro ku-mandasıyla bırakılmış olan askerin saflarına üçbin Türk tarafından hücum edildi. İstihkâmın metaneti, askerin şecaati, reislerinin faaliyeti Osman-lılar'm atılışlarını te'sîrsiz bıraktı; binbeşyüz maktul ve esir vererek pe-rîşan bir halde çekildiler. Yanya, Argiro Kastro, înebahtı sancak beğleri kumandasında Santa-Mavra'yı müdâfaa eden ve muhasarada içlerinden birkaç yüzünü kaybeden²⁰⁰ Yeniçeriler, Azablar'ın şiddetli muhalefetine rağmen teslim olmağa karar verdiler. Türkler tarafından tehdîd edilen Kıbrıs adası Venedik kumandanı Nikolai Kabello'nun akıllıca alınmış tedbîrleri ve şecaati sayesinde kurtuldu.²⁰¹ Pesaro, donanmasıyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Ege Adaları: Oniki Adalar)'i dolaşarak Türkler'-den haylî gemi aldı.

Devletin deniz ticâretinin yakında harâb olacağını takdir etmekte olan Bâyezîd, Cezâir-i Bahr-i Sefîd'i Hıristiyan korsan gemilerinden temizlemek ve adaların vergisini almak için kapdân-paşa'yı gönderdi.²⁰² O zamandan itibaren cevelâm her sene tekerrür eder muntazam bir usûl hükmünü almıştır. Pâdişâh Kefalonya'nın kaybını, Dalmaçya ve Bosna'da

¹⁹⁹ Spandojino, s. 82. Bu seferin vuku bulduğu târih hakkında Venedik mü verrihleri arasında büyük b'r şüphe vardır. Osmanlı müverrihleri İse, San-ta-Mavra'mn zabtını bile sükûtle geçerler.

²⁰⁰ Bâyezîd, alçakça teslim olmalarından dolayı, ceza olarak daha sonra bu Yeniçerileri astırmıştır (Argiro Kastro, Ergiri'dir. Mütercim)

²⁰¹ Venedik'te «Meryem Râhibleri Mektebi» (Maria della Salute)'-deki bir mezar taşında aşağıdaki ibare görülür: «Nicolai Ca-pello qui elassi proefectus Pazaite Ottom. Imp. rempublicam persequente eam fortiter ac felicissime tutatus est. Cypro in-sula servata dam Venetias ovans revertitur...»

²⁰² M. D'Ohsson, 7, s. 426.

yaptığı fetihlerle karşılamak arzusunda bulundu: Ilbasan sancak beği, Evranos torunlarından Isâ Beğ-zâde Mehmed vâsitasıyla Durazo (Drac)'-yu aldı.²⁰³ İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Lofca ve Brusca kalelerini zaptetti²⁰⁴ ve Türkler'in üçüncü bir fırkası Pozağa ve Valkon civarını tahrîb etti (1502). Osmanlılar'ın daha ilerlemelerine mâni olmak için Transilvanya ve Tamışvar banlığı kumandanları Sent-Jorj Kontu Piyer ile Josef ve Jan Korvinus Sen-Severin hudud kumandanı Piyer Tar-nok ve Belgrad Vâlîsi Jorj Koniza ile birleştiler; bunlar Belgrad ve Pank-sova arasında Haram yakınından Tuna'yı geçerek Vidin'i, Kladuva'yı, Niğbolu kasabasını tahrîb ve birçok esîr ve arabalar dolusu başlarla avdet ettiler. Türk esirleri müzayede ile satılarak Bulgar kavmine mensub Rumlar Belgrad ile Tamışvar arasını imâr ettirmek üzere yerleştirildiler.

Seferden getirilen Türk başları Ofen'de Kraliyet Kasrı Çeşmesi etrafında kazıklara geçirildi; fakat bunlardan çıkan koku okadar müessir idi ki, kraliçe, bir müddet için kokuşmuş olan sudan bir daha içemedi.²⁰⁵

Bâyezîd ordusunun kuzeyde mağlûbiyetlerine mukabil Mora'da Attika'yı²⁰⁶ ve Astro²⁰⁷ limanını zaptetti. Lâkin henüz tamâmîyle itaat etmemiş ve isyan fikirleri Karaman hükümdarları nesli tarafından tahrik edilmekte bulunmuş olan Turgud ve Varsak aşiretleri yeniden Karaman sahillerinde isyan bayrağını kaldırdılar. Âsîlerin kuvveti o derecede idi ki, Bâyezîd'in üç şehzadesi, yâni Amasya Valisi Sultan Ahmed, Karaman Vâlîsi Sultân Şehinşâh, Beğşehir Vâlîsi Sultân Mehmed -Dülkadir Hâkimi Alâü'd-devle ile birleşmelerine rağmen- müdâfaa durumunda kalmağa mecbur oldular. Muhatara ta'ciliyet kazanmış olduğundan, hacdan dönmekte olan vezîr-i âzam Mesîh Paşa,²⁰⁸ başkumandanlığı almağa lüzum gördü. Mesîh Paşa, umûmî ordugâh ittihaz etmiş olduğu Lârende'den Taş-il'e azimetle âsîleri firara mecbur bırattık ve Tarsus'dan Haleb'e giden yol üzerinde takîb etti.²⁰⁹

²⁰³ Sa'dü'd-dîn, 2, varak: 521. Solak-zâde, Âli.

²⁰⁴ Sa'dü'd-dîn, 520. Lofça, belki Aşağı Mloşevzi (MiloshevzD'dir. «Brusca* da. Priçieka (Priccieka) yahut Yukarı Mloşevzi olmalıdır.

²⁰⁵ İstuanfi, Katona, c. 11, 18, s. 311.

²⁰⁶ Sa'dü'd-dîn, s. 518. Pöküvil, Yunanistan'da Seyahat, 2, 21-22.

²⁰⁷ Kezalik.

²⁰⁸ Metinde, Mesîh Paşa'nın vefatı zikredilmiştir (906); Karaman hâdisesi Mesîh Paşa'nın vefatına yol açan yangından evvel vuku bulmuştur. Şu halde yangının 906 veyâhud 905'de olması lâzım gelir. Hoca Sa'dü'd-dîn dahî yangını Karaman'dan sonra yazar.

²⁰⁹ Sa'dü'd-dîn, 3, 517. Solak-zâde, Âli.

İranlı İsmâil Safevî, Osmanlı Devleti'nin Venedik ile muharebelerinden fırsat bularak, Osmanlı kuzey hududlarına taarruz etmişti; daha sonra muharebeden vazgeçerek mu'tâd olan hediyeler ve sulh teklifi ile Pâdişâh'a bir sefir gönderdi. Bâyezîd, sefiri kabulden bidayette imtina gösterdiyse de, Santa-Mavra'nın Venedikliler tarafından zabtı haberinin gelmesi üzerine, görüşmek üzere bir zaman tâyinine muvafakat gösterdi. Venedik ve Macaristan'la muharebe büyük masrafları icâb ettirdiğinden, Bâyezîd, düşmanlığın ortadan kaldırılmasını cidden düşündü; Lehistan elçisini arabulucu yaparak Macaristan ile bir ahidnâme müzâkeresine ve Hersek Ahmed Paşa'yı -ticarî işlerinden dolayı İstanbul'a gelen iki vatandaşıyla birlikte harbin başlangıcında habse atılmış olan• Andrea Gariti ile konuşmaya me'mûr etti. Venedikliler, istifadeli şartlar sağlamak için ordularının muvaffakiyetlerinden istifâde etmek isteyerek Zaharya Freş'i'yi payitahta gönderdiler (27 Eylül 1502) Bu elçi, Gariti'nin başlamış olduğu müzâkerelere devam ederek 14 Kânunievvel 1502 târihinde Sultân Bâyezîd ile Venedik arasında otuzbir maddelik bir ahidnâme imza edildi.²¹⁰ Venedikliler Santa-Mav-ra'yı iade ve Kefalpnya'yı muhafaza ettiler; Modon, Koron, înebahtı üzerindeki hukuklarını terk ederek, fakat harbin başlangıcında zabtedilen hususî malların iadesi şartına muvaffak oldular. Ahidnâmenin imzâsından ongun sonra, buna harfiyyen uyulması için devletin bütün sancaklarına ta'limât gönderildi.

Târihte, devletin ilk tercümanı olmak üzere zikrolunan Subaşı Alî, Venedik Senatosu'na muahedenin tasdiknâmesiyle Santa-Mavra'nın zabtında Pesaro'nun eline düşmüş olan yirmidörtbin dükânın iadesi talebini bildiren bir Pâdişâh mektubunu²¹¹ götürdü: Bu akçe ile diğer bâzı tazminat talepleri otuzdörtbin dükâyâ varıyordu. Türk elçisi, yahut iti-mâdnâmedeki tâbire göre «Kul Alî»,²¹² Venedik Doc'uyla Senato'nun huzuruna kabul

²¹⁰ Marini Sanoto. 908 (1502) senesinde Aşıkpaşa-zâde'nin târihi sona erer. Bunun Avrupa'da yalnız bir nüshası vardır ki, Kraliçe Kristin tarafından Vatikan Kütübhanesine ita olunmuştur.

²¹¹ Marini Sanoto' bu mülakat hakkında şöyle diyor: «Entrava nel consejo de X, stato di circa una ora e mezza senza alcun Tur-geman, perche el sa la lengua, e ritorno colla sola pergamena in mano, che era li capitoli della juradi per la Signoria nostra.» Venedik arşivinde Osmanlı pâdişâhları tarafından gönderilmiş muharrerât mecmuasına da müracaat. Osmanlı sefiri bunda 14 Mayıs mülakatında ilk kabul edilen zât olarak gösterilmiştir; lâkin nâmı musarrah değildir. Venedik arşivinde, 14 Kâ-nün-ı evvel 1502 ve 24 Cumâdil-ahirî 968 tarihli iki ahidnâme vardır ki, birincisi o zaman câri olan âdet icâbınca Rûm ve diğeri ise Türk lisanında yazılıdır. Venedik arşivinde 1503 senesinde elçi Alî vâsitasıyla gönderilen ahid tasdiknamesi ve Venedik elçisi Gritti'nin itimâdnâmesi de mevcut ve her ikisi Rumca'dır.

²¹² it'mad-nâme'de «Kullarımdan Alî» veyahut «Kulum Alî» denilmesi kas-dedilmiş olacaktır. Mütercim.

olunarak muahedenin bütün şartlarına riayet olunacağına yemîn etti.²¹³ 8 Ağustos 1503'de Andrea Gariti Doc'un tasdiknamesini vermek ve sulhun iadesinden dolayı tebriklerini arz etmek üzere İstanbul'a gönderildi; lâkin me'mûriyetinden başlıca maksad yeni hududların kesilmesiydi. Devlet kapısına gönderilmiş olan Alvazio Sagün-dino Venedik tarafından Gariti'ye refakatçi verildi. Sagündino'nun ismi yalnız hizmetlerini zikreden Venedik hükümet evrakında²¹⁴ değil, Türkler'in aslı hakkında te'lîf ettiği bir eserle de bize vâsıl olmuştur.²¹⁵ 1502 Kânunievvelinde Andrea Gariti İstanbul'dan ayrılarak bir Rum kadınıyla gaynmeşrû münâsebetinden hâsıl olma veledi Alvazio Gariti ile beraber Venedik'e döndü. Biz bu delikanlıyı yirmi sene

²¹³ Gritti'nin itimâdnâmesinde şöyle denilmiştir: «Ve havemo man-dato per el Segretario ensieme cum il mio Schiavo Ali, ed avendo visto la Eccellenza Vostra e deti capitoli e quello che in essi si contiene, tutti li avendo acceptadi ed al cospetto del sporascritto mio Alibei li avete giurato.» Marini Sanoto, Pâdişah'ın mektubu 6 Teşrin-i evvel 1503 târihi ile tarihlenmiş olduğunu yazar. Avusturya İmparatorluk Hanedanı Ha-zîne-i Evrakı'nda Bâyezîd'in beş mektubu daha vardır: Birincisi 23 Teşrin-i evvel 1501; ikincisi, 14 Teşrin-i sâni; üçüncüsü 20 Kânun-ı evvel. Birincisi Osmanlı tebeasmdan birine âit bir miktar akçenin iadesine dâirdir; ikincisinde Bayezîd, Santa-Mavra'da tutulmuş birkaç Türk esîrinin bedelsiz tahliyesini talep ediyor; üçüncüsü Pâdişah'ın Kâtib Zaharya'dan aldığı mektubun vâsıl olduğunu ve Midilli'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi emrini mutazammındır. Bunların üçü de Venedik Doc'u Loredano'ya hitaben Rumca yazılmıştır. Dördüncü ve beşinci . Türkçe'dir; biri Pâdişah'ın kullarından Ali'nin itimâdnâmesi-dir ki, 24 Cumâdil-âhır 908 târihiyledir; diğeri Andre Gritti'nin itimâdnâmesine dâir ve 15 Rebîü'l-âhır 909 tarihlidir.

²¹⁴ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hazine-i Evrakı'nın Venedik Şubesinde Sagundino'ya verilmiş yedi talimat vardır ki tirşe (?) üzerine yazılıdır, bazıları mektup ve bazıları kitap şeklindedir.

18 Eylül 1493 tarihli birincisi Hadım Sinan -sancak beğ tarafından Sebenik kazasında yakılan yuayetmiş haneden dolayı elçiyi şikâyete me'mûr ediyor. Şöyle başlar: «Aloysi Sa-gtuidine! Non est a te absconditum damnum superiori mense llatum in nostro Territorio Sebenici per Sinan Bascia Eunuc-hum in praesentiarum flambularium Crayne qui hostilitèr mag-na vi et pressidio multas villas et domus a cenlum et septua-ginta supra combussit, etc.»

10 Nisan 1494 tarihli ikincisi Hadım Süleyman Paşa tarafından Sebenik arazisinde îka olunan hasarın tazminini talep için Sagundino'ya emir veriyor: #Ut fiat restitutum et emen-datio damni illati per Sulciman -Bassa Heunucum in terri-toriis nostris Sebenici et Tragurii.- Si restitutum et emen-datio non fiat habes in mandatis redeundi Constantinopolim ad indolendum de re hujus modi.»

Üçüncüsü elçinin işkodra Sancakbeği nezdine giderek arazisinden çıkarılan Kont Zernovich'in yerine iadesini talep etmesi emrini veriyor: «Aloysi! Ex decreto novissimo consilii nostri Rogatorum notativi est ex asse, qua inducimur ad de-mittendum Scutarum ad Ferisaga Sangiacum illum, etc.»

Dördüncüsü Sagundino'nun İstanbul'a azimle Pâdişah'ı Fransa Kralı'nın harekâtından haberdar etmesini emrediyor; Sancakbeği Mustafa Çelebi tarafından Sebenik kazasında vukua getirilen hasardan dolayı da şikâyete me'mûr eder. 1496 Mayıs târihiyle târihlenmiştir.

Beşincisi -ki 20 Temmuz 1503 tarihlidir- şu fıkraları ihtiva eder:

«Jurata Ja pace nostra in mano deli' Orator delT Ilmo. Sr. Turco havemmo expedito el nobil homo Andrea Gritti Orator nostro al dito Sr per congratularsi de la conelusion di essa pace e practicar ehe si a dato ordine al metter deli confini delle terre e loci nostri convicini a quelle di Seuehesa a perehe a questo offeto conosciamo la pratica di de circumspetto Aloy-sio Sagundino fedelissimo segretario, ehe di questa materia sei optime informato, considerata eziani la fede e dexterita tua habiamo deliberato destinarti a q esta expedizione.»

Altıncısı 10 Ağustos 1505 tarihli olup iskenderiye Venedik tacirleri hakkındaki taaddiyâtan dolayı Pâdişah'a şikâyet e-dilmesini ihtiva etmektedir.

Yedincisinde Kataro (Cattaro). arazisine girilerek hırsızlık yapıldığından dolayı tazminat talebini şâmildir.

²¹⁵ «Otbomanorum famjllia, seu de Turcarum. imp&lo Hİstorfa, N, Segundino autore, Halkondilas'in 1551 Bale ve 1551 Viyana, basımlarında (Türkler'in asılları hakkındaki kitabın adıdır).

sonra Kanunî Süleyman'ın Macaristan tahtına oturmuş olduğu Zapolya'nın nezd-i şahanede -Macaristan için bir musibet olmak üzere- husûsî me'mûru olmak üzere göreceğiz. Siyâsî mahareti derecesinde mahâret-i harbiyesiyle mümtaz olan Andrea, vatanına dönüşünde kendisinin sefaretî ve Osmanlı Pâ-dişâhî'nin o zamanki kuvveti hakkında Venedik idarecilerine mufassal bir rapor verdi.²¹⁶ Hâmil olduğu nâme-i pâdişâhî üç sene ikametten sonra değiştirilmek üzere, payitahta bir Venedik Balyozu gönderilmesine müsâade ediyordu.

Bâyezîd, bundan başka yine o sene zarfında Macaristan sefiri Barhabas Beîayî ile yedi senelik bir mütâreke akdetti. Vladislav, mütârekenâmeye kendisinin Macaristan ve Bohemya krallıklarıyla beraber Dalmaçya, Hırvatistan, İsklavonya, Moravya, Silezya, Luzas hükümetlerini de dâhil etti. Boğdan'ı, Eflâk'ı, Raguza Cumhuriyetini mütârekenin faydalarından hissedar eden bir husûsî madde, bu üç hükümetin gerek Osmanlı Devleti'ne, gerek Macaristan'a vergi vereceğini zikir ediyordu,²¹⁷ Vladislav'ın Sırbistan, Bosna,

²¹⁶ Gritti'nin bu raporuna nazaran o zaman üç vezîr şunlardı: Hersek Ahmed Paşa, reis-i divân (vezîr-i âzam), Mustafa Paşa, kapudân Dâvud Paşa. Bâyezîd elçiden gemilerin seyir durumları hakkında malumat istemiştir. Venedik Doc'unun afiyetini suâl ettiği sırada son ahidnâmede karar verilen maddelerin muhafazasına yemin etti mi diye sormuştur. Üç vezirin yev-mî biner, Yeniçeri ağasının beşyüz akçe tahsisatı var idi. Üç-' bin Yeniçeri'ye, altıyüz ulağa, yüz doğancıya, otuz sekbana, üçyüz at uşağına yevmî beşer akçe veriliyordu. Üçbin kadar gönüllü sekizer ve beşyüz sipâhî yirmişer akçe alıyorlardı. Divân, haftada dört gün: Cum'a ertesi, pazar, pazar ertesi, salı kurulurdu. Gariti huzûr-ı şahaneye çıkınca Pâdişâh'ın elini Öpmek istemiş ise de müsâade olunmamıştır. Eyâlet valileri şehzadelerin irâdî bir milyon ikiyüzbin akçe idi ki, o vakit bir duka elli akçe tuttuğundan, takriben yirmidörtbin dukayı buluyordu.

«Hersek figliò dol Duca che fu figliol dei Duce Stefano di Castelnuovo valentissimo, di buon animo e ingegno. Mustafa-Pacha Greco fu Ambasciadore à Roma, avaro, sordidissimo, maligno, versatile. Daud (dal paese di Hersek, capo dalT ar-mata, da bon ingeg lo magnifico literato ben voluto della corte.» (Andrea Gritti'nin Raporu, Kânûn-ı evvel 1503, Marini Sa-noto'da!)

²¹⁷ Napoli Hükûmeti'yle Osmanlı Devleti arasında ilk akd olunan ahidnâme suretini yazdığımız gibi Osmanlı Devleti ve Macaristan arasında ilk akd olunmuş olmak üzere bilinen ahidnâmenin de suretini buraya dere edeceğiz. Belki bu vesika lisân ilimleri mütehassısları nokta-i nazarınca XIV. ve XV. asırdaki Venedik ve Almanya evrakı kadar kıymetli olamazsa da, coğrafya, târih, ihsâiyât (istatistik) tedkikleri itibariyle büyük ehemmiyet taşır:

Nos Wladislaus Dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarieque Rex, ac Slesie et Lucemburgensis* dux, Marchioque Moravie et Lu-sarie et aliarum multarum terrarum dominus, etc. Notum fa-ciemus quibus expedit universis presentes litteras nostras pa-tentes visuris et audituris: Quod quamvis illa pax et amicitia atque fraternitas que inter nos et Serenissimum ac potentissi-mum principem domînum Amry Zwlthan Bayazyh Turcorum Cesarem, multorumque aliorum regnorum et terrarum domi-num, regnaque et terras atque dominia utrius que nostrum, aliquamdin erat, propter cortas res per hec tempora inter-missa fuerit, ad apertumque beli um atque hostilitates deve-nerimus, tamen ex quo prefatus Turcorum Imperator optavit, ut rursus cum eodem ac terris et dominiis suis sicuti prius pacem et amicitiam iniremus ac invicem in bona quiete et vicinitate viveremus Nos sicuti antea ita et nune ejusdem Ce-saree Majestatis pacem amicitiam et fraternitatem non as-pernandam duximus et cum Majestate Sua ad hos infrascriptos articulos pacis et treugarum in nomine Maximi Dei deve-nimus, imprimis: Quod no Rex Hungarie facimus et firma-mus cum prefato Sereni simo Cesare Turcorum pro nobis et univervis Principibus Regibus et Potentatibus

christianis pre-terea pro illustrissimo dominio Venetorum similiter confederatis nostris et universa christianitate et pro omnibus nobis confederatis terrisque regnis et dominiis nostris ac prefatorum Regum Principum et Potentatum ac etiam prefati Hlus-trissimi domini Venetorum et universa christianitate, firmam pacem et amicitiam, ita quod a modo in antea fiat et sit inter nos et dictos omnes Principes Reges et Potentatus christianos et similiter Illustrissimum dominium Venetorum universam-que christianitatem ad una, et inter prefatum Cesarem Turcum ac cum omnibus suis sibi subjectis et adherentibus, parte ex altera, Regna quoque terras insulas et dominia utriusque partis sit firma et vera pax et amicitia duratura per septem integros annos, et incipiat a vigesima die mensis Augusti anni presentis. ita videlicet quod si infra vel ante dictos septem annos aut Majestatem nostram aut Majestatem Cesaream, ex quo omnes morituri sumus, mori contingeret (quod Deus longe differat et avertado pax quoque ista eo casu finita et expirata esse intelligitur, Item quod ista pax sit pro nobis et regnis nostris precipue Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Sclavonie, etc. Et etiam pro toto dominio Moravie et pro utroque ducatu Slesie ac dominio Lusacie et tenis Moldavie quam etiam Transalpine cum eorum Wayvodis Kara Bogdan et Radwl, et cum omnibus filiis et successoribus eorum. ita quod iste Wayvode et terre eorum penes nos Regem Wladislaum in hac pace inclusi intelligantur, et quod tributum ac munus et servicia, que hactenus Cesaree Majestati solverunt ita et deinceps serviant, et plus ab eis non expectatur neque aliqua calompnia ad eos imponatur, similiter que nobis hactenus solverunt et deinceps solvant, et plus ab eis non expectamus; insuper Ragusium civitas nostra Dalmacie cum omnibus castris civitatibus terris pertinentiis et metis ejusdem ac etiam insula tota cum suo dominio similiter penes Nos Regem Wladislaum in ista pace sit, sed tributum et servitia que hactenus Cesaree Majestati solverunt et servierunt, et deinceps quoque serviant et plura servicia ab eis non expectantur, que prius non fuerunt.

Item partes Transsilvanie et regnum Boznie cum castro JAYC-ZA et aliis castris partibusque et pertineciis ad ipsum spectantibus. Proterea pro castro glorioso Belgrad sive Nan-Doralba, similiterque pro castro Zeweryn et Zre-Bernyk et cum castro Sabacz et pertineciis ac metis eorumdem, et denique pro reliquis omnibus nostris finitimis castris et ceteris universis dominiis nostris et subditis quibus-cunque nominibus nominatis, et in quibuscunque locis habitis et existentibus, ex nostra parte; item ex parte Cesaree Majestatis pro ipsa Majestate et pro toto Imperio ejusdem ac terris et dominiis ac edam subjectis ejusdem nec non dominiis et confinibus tenentibus ac terra ducatum ejusdem potestate, et penes terram ducis cum castris Prolosacz, Ymoczky, Bog, Jerogwca, Lywbesna, Mozthar, Pochyeel, Blagay, Nowy, Byzna, Klywch, Zamobor Mileresowa, ac cum oppidis et civitatibus, eorum, ex una. Et ultra hoc cum terra Boznie, et quod ad eam pertinet, in ejusdem Boznie confinibus cum castris Ka-Mengrad, Klywch, Hlewna, Belgrad, Wenchacz, Komothyn, Wrathnyk, Jerbelycza, Thrawnyk, Dolowy, Maglay Et Aliud Belgrad Zwled, Thory-Chan, Fewarlak, Prozor, Bobowacz, Dwbrow-Nyk, Una Cum Civitatibus Et oppidis et item cum castro Zwonyk et cum eorumdem pertineciis; et item penes Danubium pro terra RASCIE et castro Zmederew, cum castro Hawal, Kwylch Hram Golwbacz et cum ipsorum oppidis et civitatibus et pro terra Banychewa et castris Florenthyn Et Bdyn, cum oppidis et tota terra Bdyn, et item pro terra Cesaris Sysman hoc est Bolgaroczag et confinibus ejusdem, ac castris Orahonor et Nykopol-Ye Twrgeno Et Rwz cum oppido et eorumdem pertineciis, item pro castris Agyerme, hoc est Neztherbelgrad Et Kylye. et cum omnibus eorum pertineciis et ultra suas terras a mari usque ad aliud mare, que ad illa pertinent, omnia insimul in istis trengis et pace, ut habeantur et contineantur. Similiter fiat et sit ista pax pro universali statu Sancte Romanee Ecclesie necnon Regibus et Principibus ac Potentatibus predictis, videlicet Romanorum Francie, Hispaniarum, Anglie, Portugalie, Polonie Regibus. Item pro dicto Illustrissimo domino Leonardo Lauredano Duce et ipso dominio Veneciarum, nec non tota Italia et Regno Neapolitano et Insula Sicilie ac magistro Rody et Insula Chw, Ceterisque Principibus, et Potentatibus Christianis ipsaque universa christianitate, et cunctis ipsorum regnis, terris, dominiis, castris, civitatibus, portibus, villis et aliis quibuscunque locis eisdem mediate sive immediate subjectis ipsorumque statibus, ducibus, feudatariis, Gubernatoribus et Vasallis et quibuscunque ipsorum subditis, ita quod ipse universalis status Sancte Romanee Ecclesie atque omnes Principes et Potentatus christiani, et inter alios dictum Illustrissimum dominium Venetorum et universa christianitas penes nos in istis trengis et pace includantur habeant cum terris dominiis et subditis eorum eandem pacem, atque amicitiam cum dicta Cesarea Majestate terrisque dominiis ac subditis et adherentibus ejusdem, quem nos cum terris regnis et dominiis nostris cum eadem habemus, ipseque Imperator Thwrcorum nos et dicta regna ac dominia nostra dicteque Sancte Romanee Ecclesie statum provincias et duces, Marchiam videlicet Anconitanam et Romandiolam, ceterosque Principes Reges et Potentatus pretactos, ipsumque Illustrissimum dominium et universam christianitatem, omnesque penes nos inclusos eorumque regna provincias terras et dominia, castra, civitates, insulas, portus, villas et alia quecunque loca, et ipsorum subditos et ad eos pertinentes, palam vel occultate, directe vel indirecte, per se vel per alios, sive per mare sive per terram, in nullo penitus offendat, aut impediri faciat.

Bulgaristan'daki memleketlerinden herbiri sarîhen zikr olunmuş ve mütâreke geniş bir mânâ ile İngiltere, Fransa,

îspanya, Portukal (Portekiz), Lehistan, Napoli krallariyle Venedik Doc'-una, Rodos Üstâd-ı Âzamı'na, Sakız Cenevizlilerine şâmil bulunmuştu. Zikredilen bu şartlardan başka, dost devletlerin sefîr ve tacirleri ahidnâ-

Et nos tandem hujus modi pacem hoc modo confectam, deduci faciemus ad noticiam omnibus predictis Regibus et Principibus ac Potentatibus christianis, ut si in pace İsta nobiscum permanere voluerint, unusquisque eorum infra spacium unius annı litteras et sigilla sua ratificationis et recognitionis cum nuncio suo ipsi Cesari Turcorum mittat pro universali vero statü Sancte Romane Ecclesie nos sponte promittimus, qui autem infra illud tempus non miserit, ab hac ordinatione et extra pacem nominetur et intelligatur ac in pace ne sit. Item casu quo per aliquem Principum sen Regum et Potentatum christianorum predictorum, İsta pax violaretur, nibilominus İsta pax inter nos et alios Principes christianos, qui hanc pacem ratificaverint, et qui eam non violaverint, ipsum quoque Illustrissimum dominium Venetorum firma et inviolata atque in vigore suo permaneat et tantummodo illi violatori et non aliis İsta pax violata intelligatur. Item quod ab utraque parte hoc est tam ex parte ipsius Cesaree Majestatis quam eiam ex parte nostra et dictorum Principum christianorum et ipsius Illustrissimi dominü Veuetorum, et maxime confinium sue Cesarel Majestatis committatur seriose et districte subditis omnibus confinia tenentibus, ut hanc pacem firmiter obser-vent, neque aliqua dampna committant, sub pena capitali. Et si qui subditorum alicujus partis, contra hujus modi manda-tum facerent, pena debita puniantur. Quod si alique diffe-rencie vel dampna aut rapine tempore medio hine inde fie-rent vel committerentur, que tamen ne fiant, cavendum providendumque erit, İsta pax nibilominus propterea rupta et vio-lata non intelligatur sed ad revisionem ejus modi dampnorum teneatur tam Cesarea Majestas quam Nos Rex et dicti Prin-cipes ehristiani, quibus forte hujus modi dampna illata fue-rint, ipsumque Illustrissimum dominium Venetorum ho-mines et judices suos ad confinia mittere qui tandem in coufi-nibus ipsa dampna commissa reveideant et reetificent ac per-petratores eorumdem debita dignaque pena puniant et propterea ut prefertur ipsa pax per hoc non videatur esse violata et rupta, sed maneat in vigore suo. Item quod ex utraque parte provideatur et caveatur et taliter confinia tenentibus committatur atque precipiatur quod nulle penitus incursiones eiam leves et parve et neque rapine vel furto, que per Chathos et Martholocos fieri solent, deinceps fiant, et unde hec fieri con-tingerent, Non solum illi qui talia facere auderent sed eiam officiales et confinia tenentes unde scilicet talia committerentur debita pena puniantur, et insuper ad resarciendum omnia dampna commissa compellantur, et donec pax İsta fuerit ex ambabus partibus, ut castra de nou erigantur. Item quod du-rante İsta pace et amicicia Cesarea Majestas per regna terras et dominia ad nos Regem prefatum qualitercunque pertinen-tia, ad alicujus Principis sen Potentatus ehristiani regna, terras, dominia, et subditos, exercitum sen magnum şive parvum, absque Nostro, Regis scilicet prefati, aperto consensu et vo-luntate in nullo casu, nullaque ratione et occasione transmit-tat et neque suis Bassis Consiliariis, Wayvodis Officialibus vel Capitaneis transmittere permittat. Item quod deinceps duran-te pace İsta şive treugis Oratores et Nuncii utriusque partis libere et secure sine omnibus litteris assecurationis et absque obsidibus aliquibus hincinde vadant, et redeant, et nemo sit ausus ipsos impedire sed talod oratores et nuncios semper per officiales confinia tenentes cum honore usque ad presenciam illius Principis ad quem missi sunt, condu cantur. Item quod mercatores tam nostri et dictorum Principum nobiscum in hac pace inelusorum et hanc pacem ratificancium ipsiusque Ulustiissimi dominii Venetorum, quam eiam Cesaree Mejestatis et suorum libere pacifice et sine omni impedimento et absque alique formidine ambulent et proficiscantur ex ambabus par-tibus. Et quod eis sit libertas mercandi et negociandi juxta consuetudinem illius patrie seu terre ad quam venerint, solutis de more tamen solvendis, et quod libere semper ubicunque voluerint cum rebus et mercibus eorum stare morari et tan-dem abire permittantur. Que omnia et singula supradicta hu-jus modi pacem et amiciciam ac fraternitatem concernentia Nos Wladislaus Rex prefatus promittimus in verbo Nostro Regio ac fide nostra christiana, juramusque per Deum vivum qui celum et terram creavit et per gloriosam ejus Genitricem, virginera Mariam ac per quatuor Evangelistas, omnesque Sanc-tos et Sanctas Dei firmiter et inviolabiliter sine omni dolo et fraude, nec velle illis palam vel occulte, directe vel indirecte, quovis quesito colore contrario, donec et quousque sua Ce-sarea Majestas eam ipsam pacem recte tenebit et observabit. Harum nostrarum quas ob majorem fit firmitatem omnium supradictorum dupplici majori sigillo Nostro communiti feci-mus vigore et testimonio Htterarum mediante. Datum Bude xx die Mensis Augusti supra dicta, Anno Domini Millssimo Quingentesimo tercio. Regnorum nostrorum Anno Hu n gar i e Qnartodecimo, Bohemie vero Trecesimo quarto.

meye taraf olanların memleketlerinde seyahat edebilecekleri, serbestçe ticâret yapabilecekleri kararlaştırıldı. Tasdiknamelerin mübadelesi Macaristan Kralı ile Pâdişâh'ın bir sene zarfında karşılıklı olarak ve resmen gönderecekleri sefirler ma'rifetiyle vuku bulacaktı. Vladislas 20 Ağustos 1503 târihinde Ofen'de, Meryemül-Betül ile Dört İncili, Hıristiyanlık azîz ve azizelerini yâd ederek muâhedenâmeye yemîn etti. Osmanlılar tarafından Hersek Ahmed muahedenin şartlarına riâyet olunacağını Kur'ân (-ı Kerîm) üzerine taahhüt etti. Venedik'le muharebenin başlarında Ahmed Paşa vezîri âzamlıktan azledilmişti; lâkin Venedik ve Macaristan ile müzâkerelerinin muvaffakiyeti ve geçmişteki hizmetlerinin yâd edilmesi ikinci defa olarak o makama yükseltilmesini icâbettirdi.²¹⁸ Bu zamanda Ahmed ile birlikte memleketin idaresine mesaî sarfeden vezirler -Cem'in zehirlenmesi pazarlığı ile Bâyezîd tarafından Roma'ya gönderilmiş olan- aslen Rum olan Mustafa Paşa ile debdebe ve ihtişama meyilli ve fakat ilimlerin gayretli hâmîsi olan aslen Dalmaçyalı Dâvud Paşa idi. Bu suretle devletin en büyük üç mansıbı üç mühtedi (sonradan müslüman olmuş kimse) tarafından idare olunuyordu. Anadolu Beğlerbe-ği Sinan Paşa Şehzade Cem'in Mısır Sultânımdan mahlûle kerîmesiyle izdivaca muvaffak1 oldu. Bu Sultân, Gûrî (Gavri) ailesi hükümdarı tarafından -biraderi Mekke Şerifi aleyhine ayaklanmış- Katâde ailesinden bir emîre va'd olunmuş ise de, Bâyezîd'in sefiri Haydar vâsıtasiyle Bâyezîd nâmına taleb olunması üzerine Gûrî onu İstanbul'a göndermiştir.²¹⁹ Şu suretle Cem'in kendinden sonraya kalmış

²¹⁸ Andrea Gariti'nin Venedik İdarecilerine Raporu, Kânunevvel 1503. (De-laatone di Andrea, Gritti ai Pregadic). M. Sanoto.

²¹⁹ Sa'dü'd-dîn, varak: 530, c. 3. Solak-zâde, varak: 75. (Hammer işbu mehzaları gösterdikten sonra Mekke Şerifi'nin biraderi Cem'in kızını istemiş iken onun Kaahire'ye vusulünden az zaman önce kızın Osmanlı sefirine tevdi İstanbul'a gönderildiğinin ve bu zât Mısır hükümetine istilâ ile Sultân'ı hududa kadar tâkib ederek, fakat tutamadığının Sa'dü'd-dîn ve So-lakzâde'de dercedilmiş bulunduğunu yazıyor; sonra Mısır'da böyle inkilâb olmadığını ve 1501 (906)'da tahta çıkan Kansu Gurî'nin aslında memlûk bulunduğunu söylüyor. Hammer'in, gerek metindeki, gerek bu haşiyedeki ifâdesi bir noktada düzeltilmeğe muhtaçtır: Sa'dü'd-dîn ve Solak-zâde Şehzade Cem'in kerimesine izdivaca tâlib olan ve Mısır'a gelip hükümdarlığa geçen şahıs, Şerifin biraderidir demiyorlar; 908'de Mekke Emîri'nin vefâtıyla kalan iki oğlundan biri isyan ettiğinden, Mısır Sultânı ümerâ-yı elfiyye'den birini -Cem'in kızıyla evlendirmek vaadiyle- âsinin üzerine göndermiş; bu aralık si-lâhdarlar-ağası Haydar Ağa İstanbul'dan Mısır'a gidip Cem'in kızını alarak Haleb'e kadar gelmiş; o sırada Hicaz'a giden Mısırlı Beğ muvaffakiyetle dönerek kızı istemiş; kızın gönderilmiş bulunmasından dolayı Mısır Sultân'ını öldürüp yerine geçmiş; prensesi tâkib etmiş ise de Mısırlı'nın adamları Haleb'e gelinceye kadar bizimkiler Osmanlı hududu olan Herak-lia (Ereğli)'ya kadar gelmişler. Lâkin Hoca'nın ve Solak-zâde'-nin bu ifâdelerinde «Mısır Sultân'ını öldürüp yerine geçmiş» sözü doğru olamaz. Çünkü Hammer'in yazmış bulunduğu veçhile, 906'dan beri Kansu Gurî hükümdar idi. Merc-i Dâbık muharebesine kadar da tahtında kaldı. Haramer, muharrirlerin tenkidinden sonra, Câmî ü't-Tevârîh'den naklen o zamanki şe-rîf ailesine dâir aşağıda tercüme olunan tafsilâtı veriyor: Emîr Berekât bin Muhammed'in kendisine rakib dört biraderi var idi ki, bunlardan Huzâ'a 906 (1500)'da vefat

olan yalnız bir kızı da Bâyezîd'in kullarından birinin haremine girmiş olmasıyla Pâdi-şâh'ın tahtına rekabetinden korkmasına bir sebep kalmadı. Nasıl ki, Venedik ve Macaristan ile akdolunan muâdehelerle de devletin haricî âsâ-yişi de te'mîn olunmuştu.²²⁰

etmiştir. Diğer Cezân'dır ki 906 (1502?)*de bir muharebede maktul olmuştur. Üçüncüsü Hanise'dir ki geçici bir müddet için biraderini emirlik makamından tard etmiştir. Dördüncüsü Kaytbay (Katâde) (?)'dir ki, daha sonra Berekât ile birlikte emirlik yapmıştır. Berekât birbirini takiben üç oğlunu emarete iştirak ettirmiştir ki, onların da isimleri şudur: Alî, Mu-hammed Şâfi'î, Ebû Nûmeyy. Kabe'nin anahtarlarını I. Selim'e teslim eden Ebû Nûmeyy'dir.²¹⁹

²²⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/317-360

YİRMİBİRİNCİ KİTAP	
II. BAYEZİD DÖNEMİ	
Akkoyunluların Sonu Ve Şâh İsmail'in Zuhuru.....	
Şâh İsmail'in Osmanlılar'la Teması	
Şehzade Korkud'un Mısır'a Kaçması.....	
Büyük Zelzele.....	
Şehzadelerin Hükümetleri Ve Sefaretleri	
Bâyezîd İle Selim Arasında Muharebe.....	
Şahkulu İsyanı.....	
Hadım Ali Paşa'nın Şehâdeti.....	
Şâh İsmail'in Âsîleri Cezalandırması	
Yeniçerilerin İsyanı	
Dâhili Muharebeler	
I. Bayezid'in Tahttan Çekilmesi Ve İrtihali	
II. Bâyezîd'in Şahsiyeti Ve Saltanatı Zamanında Devletin Durumu	

YIRMİBİRİNCİ KİTAP

II. BAYEZİD DÖNEMİ

Venedik ve Macaristan ile akdolunan muahedenin sebebini Bâyezîd'in âsâyışperver tabîatından ziyâde, Anadolu hududunda zuhur eden ahvâlde aramalıdır. Akkoyunlu Hânedâm'mn sukutu ve Uzun Hasan torunlarının hükümetleri enkazı üzerinde îsmâil-i Safevî Hânedâm'mn şevketli zuhuru, Osmanlı Devleti'nce tehlikeli bir durum olarak görülmüştür. Bir milletin târihi, komşusu olan diğeri bir milletin târihiyle kuvvetli bir şekilde irtibatlar kesbettiği zaman, birincisinin etrâfiyle bilinmesi ikincisi hakkında hiç olmazsa bâzı incelemelerin bilinmesini gerektirir. Tâ ki aralarında mevcut bulunmuş olan münâsebetler ve karşılıklı olarak icra eyledikleri muameleler hakkıyla takdir edilebilsin. Okuyucuların Macaristan, Venedik, Lehistan, Rusya gibi -mukadderatı Osmanlılar'm mukadderatına bağlı olan- hükümetlerin târihi hakkında hâiz olduğu malûmat bu memleketlerde cereyan eden vekayî hakkında dâima istitradlar yazmağa hacet bırakmaz. Lâkin Asya hükümetlerinden ekserisinin vekayîini hâlâ kaplamış olan karanlık, müverrih ve okuyucuya vakit vakit bu memleketlerin târihini hülâsa etmek vazifesini yükler. Çünkü ekseriya onlar, bu meşgul olduğumuz târihin -gözden uzak tutulması mümkün olmayan- birer şerhidir. Bundan dolayı evvelki kitaplarda Rûm Selçukluları (Anadolu Selçukluları)'nı, Timur Hâhedâm'm, Karadeniz Tatar Hânları'm, Ki-likya Karaman hükümdarlarını, Dülkadir, Ramazân, Akkoyunlu, Kara-koyunlu Hanedanlarını okuyucuların gözleri önünden sür'atle geçirmiştik. Bu defa da yine o sebeplerden dolayı, zamanında ve yerinde Özbek Han-ları'ndan, Mekke Şerîfleri'nden, Mısır Memlûkleri'nden, İran Şahlan'n-dan bahsedeceğiz. Osmanlı Devleti, bu oniki hanedan ile muharebelerinden dâima muzaffer çıkmıştır: Hattâ bunlardan birçoğları Osmanlılar'm darbeleriyle sukut etmiştir; Özbekler'le Timur'un torunları gibi bâzılarına Hindistan ortasından ve Ceyhun Ötesinden Osmanlı Devleti'nin dostluğunu aramışlardır. Mekke Şerifleri ve Kırım Hânları sonraları bu devletin vergi verir müttefikleri olmuşlardır. Yalnız gâh galib, gâh mağlûb olan İran Şâhları'dır ki, zamanımıza kadar Osmanlı Pâdişâhları ile fasılasız uğraşmakta devam etmişlerdir. Mısır'ın, Arabistan'ın, bütün Asya hükümetlerinin ele geçirilmesinden sonra, ancak

İran Türkler tarafından imtisas (absorbe) edilmeyerek, müstakil bir târih ve mevki sahibi olmak üzere kalmıştır. Onaltıncı asrın başlarından onsekizinci asrın nihayetine kadar İran tahtında Safevî²²¹ Hânedânı'ndan oniki şâh birbirini takiben tahta çıkmışlardır. İkiyüz senelik bir müddet zarfında bunların saltanatları târihi, Osmanlı Pâdişâhlarının târihlerine paralel olarak gelişmiş olduğundan her an nazar-i dikkatimizin bunlar üzerine atfedilmesine ihtiyaç vardır. 1500 senesinde, Bâyezîd'in Modon ve Koron fetihnamelerini gönderdiği sırada idi ki, Şâh İsmâil de İran tahtına cülusunu bütün Asya saraylarına bildiriyordu. İsmail'in saltanatından evvel İran Devleti uzun bir müddet dahilî muharebeler, aile çekişmeleri, her türlü siyâsî cinayetler içinde kalmıştır.²²²

Akkoyunluların Sonu Ve Şâh İsmail'in Zuhuru

Akkoyunlu Hânedânı'nın en kuvvetli hükümdarı olan ve gururuyle, II. Mehmed'in silâhlarını üzerine çevirtmiş bulunan Uzun Hasan'm Tercan Sahrâsı'nda kendisi için şeâmetli bir şekil gösteren muharebede kaybettiği Şehzade Zeynel'den başka, Halîl, Yâkûb, Yûsuf, Maksûd, Mesîh, Uğurlu Mehmed nâmında altı oğlu vardı. Uğurlu Mehmed'in şecaati, ihtişâm-kârâne tavırları orduyu kendisine bağlamıştı. Bununla beraber Uzun Hasan -en ziyâde sevdiği, yahut hiç olmazsa en entrikacı zevcesinden doğmuş bulunan- Halil'i tahtın vârisi olmak üzere tâyin etti. Uğurlu Mehmed bu tercihten muğber olarak, babasının aleyhine silâh kullandı. Lâkin iki defa Fars ve Azerbaycan'da Uzun Hasan'a mağlûb olarak II. Mehmed nezdine iltica etmesiyle, ikametgâh ve maişet vesilesi olmak üzere Sivas'a tâyin olundu. Babasından hoşnûd olmayan bâzı adamların ihtarlarına kapılarak hududu geçip yeni bir ordu ile tekrar babasının üzerine yürüdüyse de, isyanının cezası olmak üzere muharebe meydanında öldürüldü. Oğlu Mîrzâ Ahmed o vakitten Bâyezîd'in yardım ve himayesini istedi ve Bâyezîd'in kızlarından biriyle evlendi. Uzun Hasan iki ay fasıla ile âlem-i uhrâda Uğurlu'yu tâkîb etti (1478); Halîl, tahta çıkararak, gaynmeşrû biraderi olan Maksûd'u Uğurlu'nun teşebbüslerinde medhal-dar olmak

²²¹ Sehve mebnî olmak üzeredir ki, Avrupalılar ve hatta bunların arasında Döeini (De G-uignes) gifoî müsteşrikler «Süfî» aduu verirler.

²²² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/361-362

bahanesiyle idam ettirdi. Validesinin ricası üzerine; ana tarafından da kardeş olan Yâkûb ve Yûsuf'u -Uzun Hasân'm ve Süleyman Beğ'in akrabasından- saray muhafızı Bayındır Beğ ma'rifetiyle Diyâr-bekir'e gönderdi. Henüz altı ay geçmişti ki, daha ondört yaşında olduğu halde pek büyük ümîdler vermekte bulunmuş olan Yâkûb, Bayındır Beğ'in telkinleriyle Azerbaycan'a giderek, biraderinin saltanatını zabtetmeğe teşebbüs etti. Hoy ve Selmas yakınında vuku bulan muharebe, genç saltanat davacısı için fena emarelerle başladı; lâkin Halil'in ölümüyle nihayet bularak (1479) Yâkûb'un Akkoyunlu Hanedanı tahına cülusu ile neticelendi.²²³

Yâkûb, II. Bâyezîd ile dostâne münâsebetlerde bulunmuş ve şân ve şereften mahrum olmaksızın geçen oniki senelik saltanat müddeti zarfında İstanbul'a defalarca sefir ve hediyeler göndermiştir. 886 (1481)'de Bayındır Beğ'in tahrikiyle zuhur eden isyanı onun kanıyla söndürdü ve El-cezîre Hâkimi Müşafaas (Müşfa'as) (??)'in oğlunun arazîsini zabtetti.²²⁴ Yine o sene zarfında iki kumandanı Süleyman Beğ ile Halîl Sofî'yi, Sa-fevî ailesi müessisi olup SafevîlerMen ve taassub erbabından tertîblenmiş bir ordu ile Şimahi şehrini zabtetmiş olan Şeyh Haydar aleyhine olmak üzere Şîrvân hâkiminin imâdına gönderdi. Şeyh mağlûb ve maktul olarak şehir eski mutasarrıfına iade olundu.²²⁵ Uğurlu'yu saltanat tahtından mahrum edip de Halil'i onun yerine ikame ettirmiş olan valide sultân, Yâkûb'un isyanının netice vermesinde dahî yabancı kalmamış ve saltanat kudretini Yâkûb'un elinden de Yûsuf a geçirmek tasavvurunu kurmuştu. Maksadına ulaşmak için en mîn ve serî vâsita olmak üzere zehiri seçti. Lâkin cinayeti hiç beklemediği bir netice vermiştir ki, üç sene sonra Valentin Borcio'nun kardinaller için hazırlamış olduğu bir şerbeti yanlışlıkla babası ve kendisi içerek mezara gitmelerini icâb ettiren tesadüfü hatırlatır: Yâkûb ve Yûsuf valideleri tarafından tertîb edilen zehiri birbirini müteâkib içtiler; valide sultân da üzüntüsünden bakiyesini içti.²²⁶ Yâkûb'un Baysunkur (Baysungur), Murâd, Hasan nâmlarında pek genç üç oğlu kaldı. Memleketin en kuvvetli iki beği olan saray muhafızı Süleyman Beğ ile Sofî Halîl veraset mes'elesinde ihtilâfa düştüler. Süleyman Beğ Uzun Hasan'in yedi oğlundan bu ihtilâlde

²²³ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 522, 524. Cârâi'üt-Tevârîh, Cefafoi, Viyana, kütüphanesinde aded: 496, s. 229. tdrîs, varak: 260 vd.

²²⁴ Cezîretü'l-ömer. Mac Donald Kinelr'in. Seyahatnamesine müracaat, s. 450. Cihân-nümâ. s. 439.

²²⁵ Cenâbî, s. 230.

²²⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 524. Cenâbî, Cftmptt*t-Tevferth, tdrîs.

hayatta kalmış olan Mesih'i, Sofî Halîl Yâkûb'un büyük oğlu Baysunkur'un tarafını tuttu. Vu-kûbulan muharebede Mesîh hayâtını kaybetti. Şu.suretle Uzun Hasan'ın yedi oğlundan yedisi de kazaya uğramıştır: Zeynel, Fâtih aleyhine açılan Tercan muhasarasında; Uğurlu Mehmed babası aleyhine Tebrîz muhârebesinde; Halil kardeşi aleyhine Selmas muharebesinde; Mesîh yeğeni ile muharebede maktul oldukları gibi, Maksûd biraderi Yâkub tarafından idam ve Yâkûb ile Yûsuf anaları tarafından .zehir ile öldürülmüşlerdir.

Halil'in oğlu Alî Beğ, Uğurlu Mehmed'iu oğlu ve Bâyezîd'in sarayına iltica ettiğini gördüğümüz Mirza Ahmed'in kardeşi II. Mahmûd Baysunkur ile taht için münazaa etmek istediler. Lâkin Baysunkur Akkoyunlu Hanedanı tebeasının en kuvvetlisi olup onsekiz oğlu devletin en büyük me'mûriyetlerini ve en büyük eyâletlerini idare etmekte ve taraftarları da en mühim hizmetleri işgal etmekte olan Nûr-Sofî menfaatleri Öyle icâbettirdiğinden Baysunkur'a meclûb idi. Sofi Halil Baysunkur ile beraber Karabağ'dan sür'atle Dergüzin'e giderek, orada yapılan muharebede Alî Beğ ile Mahmûd telef oldular.²²⁷ Van ve Vastân yakınında Sofi Halil Süleyman Beğ'in alelacele toplamış olduğu bir Kürd ordusuna tesadûf etti; erzak bulunmaması ve ordusunda hergün firarlar olması sebebiyle miktarının azalması Tebriz'e ric'atini mûcib oldu. Süleyman Beğ Nûr-Sofî ordusunun reislerini vaidler ve taltiflerle kazanarak henüz dokuz yaşında bulunan Şehzade Baysunkur'u birlikte alıp kendi sancakları altına gelmeğe ikna etti. Nûr-Sofî Tebrîz hisarları önünde vukua gelen muharebede maktul oldu.²²⁸ Müverrih Sa'dü'd-dîn'in büyük pederi Hafız Muhammed -ki Nûr-Sofî'nin mahremi idi- bu muharebede hâzır bulunmuştur. Süleyman Beğ muzaffer olduktan sonra Tebriz'de Şehzade Baysunkur'u Akkoyunlu hükümetinin pâdişâhı olmak üzere ilân etti (896 / 1490).²²⁹ Fakat Süleyman Beğ'in, vesâyet-gerdesi nâmına hükümet dizginlerini eline geçirdiğinden beri henüz sekiz ay geçmişti ki, Halil'in oğlu ve Uzun Hasan'm torunu İbrahim Sultân, gaynmemnûnlardan mürekkep bir fırkanın başına geçerek, Maksûd'un oğlu olup Nûr-Sofî tarafından Alancuk kalesinde hapsedilen Şehzade Rüstem Mîrzâ'yı kurtardı ve Yâ-kûb'un genç oğluna karşı saltanat davacısı olmak

²²⁷ CâmTüt-Tevârih.

²²⁸ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 925. Cenâbî, varak: 231.

²²⁹ Cenâbî, vara'k: 231, tdrîs.

üzere ortaya çıkardı. Baysunkur ve kardeşi Murâd, valide tarafından büyük pederleri olan Şirvan hâkiminin nezdine gittiler. Şîrvân hâkimi hemen Rüstem üzerine yürüyerek bir muharebe etti; lâkin iki fırka arasındaki müzâkereler üzerine Baysunkur'un Şîrvân ile hem-hûdûd olan Karabağ Kende, Gence, Berda' (?) memleketleriyle iktifa etmesine karar verildi.²³⁰ Baysunkur, bu mukaveleneye çok zaman riâyet etmedi; yeni karışıklıklardan dolayı İsfahan'a gitmiş olan rakibinin gaybubetinden istifâde ederek Azerbaycan'ı istilâ etti. Lâkin Rüstem askerinin kumandanı²³¹ Baysunkur'a galebe etti ve kendisini yakalayarak İsfahan'a gönderdi ve orada idam edildi. Hayâtı daimî bir sefahatten ve hükümdarlığı onun nâmına İbrahim'in hükümdarlığından ibaret olan Rüstem'in saltanatı da altı seneden fazla devam etmedi. II. Bâyezîd'in damadı Ahmed Mîrzâ, bu karışıklıkların saltanat kudretini ele geçirmeğe müsait bir vesile olacağını düşünerek pasta tatarı kıyafetinde İstanbul'dan firar ile²³² bir engele rastlamaksizin «Araks»²³³ sahillerine kadar vâsıl oldu ve Rüstem ordusunun firârü-riyle kuvveti hergün artmağa başladı. Nihayet İbrahim dahî bu tarafa geçtiğinden²³⁴ Ahmed Araks'ı (Araş nehri) geçerek -Rüstem Gürcistan'a çekilmekte iken- Tebriz'e vardı. Rüstem, toplamış olduğu bir ordu ile, bir müddet sonra döndü; Ahmed Mîrzâ onu karşılamağa giderek, galip geldi ve başını kesti. Ahmed, saltanat tahtına çıkar çıkmaz, tahta çıkmasına sebep olan hâle benzer bir sebeple, yâni İbrahim'in ondan da yüz çevirmesi ile hükümdarlıktan düştü. İbrâhîm birçok devlet büyükleriyle ittifak ederek -Yâkûb'un oğlu olup Rüstem'in teşebbüsleri sırasında Bay-sunkur ile birlikte büyük babası Şirvan hâkiminin nezdine iltica etmiş olan- Murâd'm saltanatını ilâna karar verdi²³⁵ ve Ahmed'in üzerine yürüdü. Ahmed, kendi tarafını tutan bir ordu ile ve Şirvan hâkiminin yardımıyla mukabele ederek iki taraf İsfahan yakınlarında muharebe ettiler. Kavganın başlangıcında

²³⁰ Sa'dü'd-dîn, 3, 527. İdrîs.

²³¹ Seyyîd Alî Beğ, Tâcü't-Tevârih, c. 2, s. 121 (Mütercim).

²³² «Âdet-i me'lûfesi üzere işret itmeğe gidiyor gibi Galata'ya ve oradan Üsküdar'a geçti. 'Ulak' tavrında kaçarak -İslâm arasında kıtal vuku bulmamak için Mîrzâ'ya müsaade virmemiş olan- Sultân. Bâyezîd henüz firarından haber dâr olamadığı hâlde hayli yol almış idi.» Sa'dü'd-dîn, s. 122. Mütercim.

²³³ «Rûd-Ares», Araş Çayı ki, alabalığı meşhurdur. Mütercim.

²³⁴ Sa'dü'd-dîn, 3, 528. Câmî'ü't-Tevârih, İdrîs.

²³⁵ «Sultân. Murâd bin Sultân Ya'kûb'a gâibâne biat ile hutbe ve sikkeyi onun nâmına, itdiler.» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 124. Mütercim.

Sultân İbrahim kendisine mutaassıbâne muhabbeti olan²³⁶ bir fırka erbâb-ı şecaatle Ahmed Mîrzâ'nın üzerine atılarak, Mîrzâ, en sâdik adaylarıyla beraber harb meydânında maktul oldu.²³⁷ Ahmed Mîrzâ'nın kardeşi Yûsuf un oğulları Mehmed Mîrzâ ve Elvend Mîrzâ bu muharebede amcalarının sancakları altında bulunuyorlardı. Birincisi Yezd'e, ikincisi Azerbaycan'a ve oradan Kürdistân'a iltica etti. Sultân İbrahim, o zamana kadar Şîrvân hâkimi nezdinde mülteci bulunan Murad'ı hükümdarlığa davet ettiyse de, Murâd'm hükümdarlığı İbrahim'in saltanatına bir bahaneden ibaret olarak, asıl hükümdar kendisi idi. Murâd'ın kumandanları bu hâlden endişeye kapıldılar. İbrahim, kendi hükümrânlığının sarsıldığını görerek, selefleri hakkında yaptığı gibi, yeni hükümdara dahî hıyanet ederek Elvend Mîrzâ'yı buna rakîb çıkardı. Elvend, İbrahim'in yardımlarıyla Murad'a galebe ederek, onu Meraga kalesi zindanına attı. Bu sırada Mehmed Mîrzâ Irak'da biraderine rekabeten hükümdarlığını ilân etti. İbrâhîm, Elvend Mîrzâ ile birlikte Mehmed'in üzerine yürüdü. Lâkin Sultaniye yakınında yapılan muharebede defalarca hıyânetiyle haylî vakittir müstehak olduğu Ölümü buldu. Elvend Karabağ'a kaçtı; Mehmed muzaffer bir şekilde Tebriz'e girdi. Bu haber üzerine İbrahim'in kardeşi Güzel Ahmed, Elvend'in Meraga kalesinde habsettiği Murâd'ı kurtardı. Murâd, Irak-ı Acem'den bir ordu toplayıp Mehmed Mîrzâ'yı İsfahan yakınında mağlûb edip ortadan kaldırarak, ikinci defa İran tahtına cülus etti. Mehmed, Murad'ı karşılamak üzere Tebriz'den İsfahan'a yürürken kardeşi Elvend Karabağ'dan çıkmış, ve Tebriz'i zabtetmişti. Lâkin Mehmed ve Elvend'in muharebeleri sırasında bir üçüncü rakîb zuhur etti ki, epey bir müddetten beri sarsılmakta olan Karakoyunlu Devleti'ne son darbeyi vurmak üzere isyan ordusuyla ve isyandan daha müthiş olan yeni bir mezheb silâhiyle geliyordu.²³⁸ Bu rakîb, onüç sene önce Süleyman Beğ ile müsademesinde maktul olan Şeyh Haydar'ın vefatından sonra Geylân (Güân)'a iltica eden İsmail idi.²³⁹ İsmail,

²³⁶ Sa'dü'd-dîn bunlara «fedâî» der. «Fedâî» kelimesi fırka-i tsmâiliyye'ye, başka deyişle Hasan Sabbah emrindeki kaatülere verilen bir isimdir.

²³⁷ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 529. Cenabı. Deguignes, Murad'dan sonra ve Elvend'den evvel hüküm süren Muhammed'i unutuyor. Şark müverrihlerine nazaran Akkoyunlu Hanedanı Uzun Hasan ile başlamış ve bunlardan ancak dokuz hükümdar gelmiştir ki, isimleri şudur: 1) Uzun Hasan, 2) Halil, 3) Yâkûb, 4) Baysunkur, 5) Rüstem, 6) Ahmed, 7) Murad, 8) Muham-med (Mehmed), 9) Elvend.

²³⁸ Sa'dü'd-dîn, 3, 570. tdris, CâmJ'ti't-Tevârîh, Cenabı.

²³⁹ Şâh İsmail b. Şeyh Haydar b. Cüneyd b. İbrahim b. Hâce Allb. Şeyh Sarü'd-dîn ibni Şeyh Safiyyü'd-dîn-i Erdebilî. Sa'dü'd-dîn, 2, 126.

Şirvan hâkimine galebe ve kendisini idam etmek suretiyle babasının intikamını aldı (1499/905). İki sene sonra Teb-rîz hükümdarı Elvend Mîrzâ ile Nahcivan yakınında kanlı bir muharebe yaparak, bunda, Akkoyunlu ailesinden yedibin Türkmen maktul olmuştur.²⁴⁰ Elvend, Bağdad'a kaçıp oradan Diyârbekir'e giderek amucası Kaasım Beğ'den Diyârbekir'i aldı ve bu gasbdan üç sene sonra (915/1504) orada vefat etti.²⁴¹ Nahcivan muharebesini tâkîb eden senenin sonuna doğru İsmail, Hemedan yakınında Sultân Murad'ı büsbütüün mağlûb etti; Murad Bağdad'a iltica etti; lâkin İsmail'in askerine karşı orada durama-yarak Dülkadiriyye Beği Alâ'ü'd-devle'nin yanına çekildi. Alâ'ü'd-devle'nin yardımı Muradın Bağdad'a dönmesini ve beş sene hüküm sürmesini te'-mîn ettiyse de, İsmail tekrar Bağdad'dan çıkardığından Diyârbekir'e kaçtı ve Elvend'in vefatından on sene sonra (920/1514) orada İsmail'in darbesiyle telef oldu.²⁴²

Murad'ın vefâtıyla Uzun Hasan Hanedanı söndü; Hasan'm yedi oğlu gibi yedi torunu da cümleten ecel-i kazaya uğradılar.²⁴³ Halil'in oğlu Ali Beğ ve Uğurlu Mehmed'in oğlu Mehmed, Yâkûb'un oğlu Baysunkur aleyhine muharebede maktul olmuşlardı. Baysunkur, Maksûd'un oğlu Rüstem Mîrzâ'nın emriyle idam olunmuş, Rüstem de Uğurlu Mehmed'in ikinci oğlu Ahmed Mîrzâ'ya mağlûb olduktan sonra aynı akıbeti uğramıştır. Ahmed Mîrzâ, Yâkûb'un diğer oğlu Sultân Murâd ile müsademesinde silâh elde hayâtını ikmâl ettiği gibi, Murad dahî Yûsufun oğlu Mahmûd Mîrzâ'yı öldürdükten sonra İsmail'in silâhi altında ademe gitmiştir.

Akkoyunlu Hânedânı'nın enkazı üzerine, onüçüncü asrın başlarında -Avrupalılar'ca «Sûfî» diye ma'rûf olan-- Şah îsmâil-i Krdebîlî Hanedanı kuruldu. îsriîâil Hanedanı, mevcûdiyyetini hayât-ı mütehayyirâne-ye vakfetmiş bir meşâyîh âilesidir. Şark târihi, İsmail'den evvel altınca batma, yâni yeni hükümdarlığın kuruluşundan ikiyüz sene öncesine kadar silsile-i nesebini zikreder. Cengiz Hân torunları zamanında hayatta olan en büyük mutasavvıf şeyhlerinden Safiyyü'd-dîn Ebû İshâk Erdebîlî, on-dördüncü asrın başlarında vefat ederek takva dolu hayâtının güzergâhı olan Erebu'de mütevârî-i hâk oldu (toprağa saklandı; üzeri toprakla örtülerek gömüldü,

²⁴⁰ CâmTût'-Tevârîh.

²⁴¹ Câmî'üt'-Tevârîh, Cenftbî.

²⁴² Câmî'üt'-Tevârîh; Cenâtoî, Sa'dü'd-dîn, İdris.

²⁴³ İlkinci cildin sonundaki Karakoyunlu Hanedanı cedveine bkz.

defnedildi). Safevî ailesi onun nâmına nisbet olunmuştur. Bu aile «Sûfî» nâmını -kudret menbâmı daha güzel ifâde etmekle beraber- kabulden imtina ederdi. Safiyyü'd-dîn oğlu Sadrü'd-dîn Mûsâ, torunu Hâce Alî torun-zâdesi İbrâhîm, onun tasavvuf mesleğine sâlik oldular. İbrahim'in oğlu ve babası gibi şeyh olan Cüneyd'dir ki, bu âile.-den ilk defa bir siyâsî te'sîr kazanmak arzusunda bulunmuştur. Onun ikbâl hırsı Karakoyunlu Hânedânı'ndan Erebil hükümdarı Cihân-Şâh'm infialini celbetti. Cüneyd, bu sırada Cihân-Şâh ile muhârib bulunan Akkoyunlu hükümdarının sarayına iltica etti. Uzun Hasan Cüneyd'e yardım ve himaye göstermekle yetinmeyerek hemşiresi Hadîce Begüm'ü²⁴⁴ de onunla evlendirdi. Cihân-Şâh'in Uzun Hasan'a mağlûb olması üzerine Er-debil'e dönerek, İran fâtihinin akrabalığından cesaret alarak yine siyâsî hayâtın entrikalarına girdi. Tasavvurlarını gizlemek ve kendisini bî-karar eden içindeki hırsı keşfettirmemek için gayrimüslim olan Gürcüler'le bir cihâdı bahane yaptı. Lâkin Hıristiyanlar üzerine yürüyecek yerde, taraf -tarlarıyla birlikte kuzeye ve Şirvan hâkiminin arazîsine yöneldi ve istîlâ etti. Ancak mahallî askerler ile giriştiği cenkte telef oldu. Uzun Hasan Cüneyd'e olan muhabbetini oğlu Haydar'a intikal ettirerek, onu kızı Âlem-şâh Bânû ile evlendirdi. Haydar, Uzun Hasan hayatta bulunduğu müddetçe sakin durdu; ancak onun vefatıyla memleketin her tarafında karışıklıklar çıkınca, atâleti terkederek, babası Cüneyd'in yolundan yürüdü. Taraftarlarını zahirî bîr alâmet ile ayırmak için, onlara kızıl külah giydirmiş²⁴⁵ ve işte bu buluş, daha sonraları İranlılar'a «kızılbaş» nâmının verilmesini mücbib olmuştur ki, bunlar bu ismi o vakitten beri bir hakaret addetmekte ve zamanımızda dahî reddetmektedirler. İranlılar millî gururları hasebiyle dâima iddia ederler ki, bu lakab vaktiyle giymiş oldukları altın serpuşlardan kaynaklanmakta ve «kızıl» lafzı «kızıl altın» mânâsına gelmektedir.²⁴⁶ Haydar, babasının

²⁴⁴ Begüm ve Bıgım lâfzı, kâf-ı farisînin zammesıyla okunur. Nihâyetindeki mim (-Im, -üm) türkçenin te'ennisidir; nasıl ki «hânım» kelimesi de «han» in müennesinden başka birşey değildir. Mütercim.

²⁴⁵ Cami'ü't-Tevarih.

²⁴⁶ İran'ı dolaşan bâzı İngiliz müverrihleri «kızıl» lâfzının «kızıl altın» mânâsıyla tefsirini tamâmiyle kabul etmiş görünüyorlar. Bunların yanıldıklarını anlamak için XVI. ve XVII. asır yazmalarını süsleyen tasvirlerle bakmak kifâyet eder: Bu tasvirler o zamanın bütün kahramanlarını başlarında kavuk ile gösterir ki, bu kavuklar beyaz dülbenden âdi sarık olup tepesinde bir kırmızı nokta var idi ve sarıkların şekli bir nevi hurma ağacına (chou palmiste-: ucunda lahanaya benzer ve taze iken salata gibi yenir bir meyvesi bulunan iri yapraklı hurma ağacı Kaamus-i Fransevî, Ş. Sâmî) benzerdi. Başın etrafına sarılan bez oniki katlı olarak Eimme-i İsnâ-âşere işaret idi. Bu Oniki İmam, Dört İmam ile karıştırılmamalıdır.

Özbekler ve Osmanlılar Eimme-i Erbaa (Dört İmam)'ya ziyâde ta'zîm eyledikleri halde, Eimme-i İsnâ-âşeriyye

kullanmış olduğu bahaneyi kullanarak, yâni Gürcistan gayrimüslimlerine karşı asker şevkini vesîle edinerek, altıbin kişiyle Kafkas'a yöneldi ve babası gibi Şirvan'ı zabtetti ve memleketin beğini bir müddet Gülistan kalesinde kuşattı. Uzun Hasan'm oğlu ve halefi Yâkûb, Şîrvân-Şâh'a imdâd için saray emîri Süleyman Beğ'i gönderdi. Haydar, yukarıda yazıldığı üzere, Süleyman Beğ ile bir müsademesinde maktul oldu ki, bu kavga Tabserân²⁴⁷ yakınında vuku bulmuştur (893/1488).²⁴⁸ Haydar'm iki oğlu Yâr Alî ve İsmail, Yâkûb tarafından İsfahan kalesi zindanlarına atıldı; Yâkûb'un yerine geçen Rüstem Mîrzâ hürriyetlerini iade ile, evvelki gibi şeyhlikle vakit geçirmek üzere kendilerini Erebil'e gönderdi. Yâr Alî, haylî zaman Rüstem'e sâdik kaldıktan sonra isyan etti. Lâkin kanlı bir muharebede mağlûb oldu ve öldürüldü.²⁴⁹ Henüz altıbuçuk yaşında bulunan İsmail, Geylân (Gîlân) hâkimi²⁵⁰ Şerif Hasan Hân'ın himayesine tevdi olundu. Uğurlu'nun oğlu Ahmed Mîrzâ -ki o zaman Akkoyunlu pâdişâhı idi- daha sonra İsmail'in memleketten çıkarılmasını istedi. Lâkin Şerîf Hasan bu firarının hükümlerlik sahasında bulunmadığını söyledi. Genç mülteciyi yüksek ağaçların zirvelerine asılmış bir çadır içinde muhafaza etti. Ağaçların yapraklarla dolu dalları İsmâli gözlerden irak tutuyordu. İran Şâhı'nın ikinci bir sefiri İsmail'in kendi toprağında bulunmadığına Şerîf Hasan'ın yemin etmesini istedi. Mülteci, toprak üzerinde değil, hava içinde bulunduğu için Hasan, yalancı düşmeksizin yemîn edebildi. İsmail altı sene Geylân hâkiminin yanında vakit geçirdikten sonra, memleketin payitahtı olan Lahcan'da taraftarlarım topladı. Şeyh Sadrü'd-dîn Konevî'nin Osmanlı memleketlerinden Teke ve Diyârbekir taraflarında ikamet eden müridleri de ona iltihakla kendisini takviye ettiler. Şeyh Sadrü'd-dîn, Timur'un istilâsında ekserisi kendi

İran'ın yeni mezhebinin mensupları nezdinde husûsî bir ihtirama maz-hardır. (Oniki İmam, Sünnî mezhebler mensuplarınca da muhterem oldukları, izaha muhtaç değildir.)

²⁴⁷ Merâsîdül-İttılâ'da (c. 2, s. 195) «Tabserân» denilen mahal olacaktır ki, Nişâbûr ve İsfahan arasında Kûhistan mıntıkası olduğu Merâsîd'd an anlaşılıyor. Merâsîd'm haşiyesinden «Teberserân» şeklinde yazıldığı dahî görülür.

²⁴⁸ Câmî'üt-Tevârihe göre, bu muharebe Şaban'da vuku buldu.

²⁴⁹ Cenâbî, s. 134. Bu müverrihe nazaran İsmail, kendisine taraftar tedârik etmek için, bizzat Lahcan'dan Şunafoi'ya gitmişdir. İhtimal ki Sadrü'd-dîn, Timur'dan Eğirdir'in affedilmesini sağlayan Şeyh Baba'dır. (1. cilde bkz.).

²⁵⁰ Burada Kuzey İran'ın iki hanedanı kendini gösterir ki, De-guignes bunları hiç zikr etmez: Şirvan Şahları, Gîlân Şahları. Birinci hanedan 774 (1372)'de kurulmuş olup 945 (1538)'de yıkılmıştır; ikincisi 890 (1485)'de teessüs ve 1025 (1616)'da yıkılmıştır. Herbirinden sekiz hükümdar gelmiştir (Hacı Kalfâ, Takvîmü't-Tevârih, s. 167 ve 168). Cenâbî ve Hezarfenn Şirvan Şahları'nın mufassal târihlerini yazıyorlar. Sekiz Şirvan Şahı şunlardır: 1) Şeyh İbrahim, ki âdi çiftçi iken hükümdar olmuştur, 2) Halil, 3) Şîrvân-Şâh, 4) Gâzî, 5) Mah-mûd, 6) Şâhî, 7) II. Halil, 8) Şâhrûh. Gîlân (Geylân) Hükümdarlarının târihi ne Cenâbî'de, ne de Câmî'üt-Tevârih'de vardır.

tarîkatine sâlik olan Teke ahâlîsinin Tatar orduları arkasından esaretle götürülmemesihi cihangirden rica etmiş ve ricasını kabul ettirmiş olduğundan, o vakitten beri bu mmtıkların bütün ahâlîsi İranlı şeyhlere bağlı bulunmuşlardı. Bu sırada takımıyla Geylan'a hicret etmeleri sebebiyle, İsmail onları Lahcan'da sancağının altına topladı.²⁵¹ Ondört yaşında bulunan İsmail takriben yedi bin Türk ve Acem'den mürekkep bir ordu ile babasının ve büyük babasının Şîrvân mülkünde katledilmiş olmalarından dolayı, intikam almak için orayı istilâ etti (906). Şîrvân-Şâh'ı kanlı bir muharebede bozup öldürdü.²⁵² Bu muzafferiyetin neticesi olarak Şimahı teslim oldu.²⁵³ Azerbaycan boğazlarına hâkim olan vezîr-i âzam Şemsü'd-dîn Geylânî'nin İsmâil tarafına geçip onun veziri olması, İran ordusu kuvvetini ziyâdeleştirdi. Şemsü'd-dîn ile diğer Akkoyunlu ümerâsinin yardımıyla genç fâtilh ertesi sene bu hanedanın son istinadgâhı olan ve İran hükümdarı bulunan Elvend Mîrzâ'ya hücum etti ve galib gelerek onaltıncı asrın ilk senesinde Azerbaycan'ın payitahtı olan Tebriz'de devletinin esâsını vaz' etti.²⁵⁴

Şâh İsmail'in Osmanlılar'la Teması

Osmanlı Pâdişâhı, Teke mutaassıplarının hicretlerine mâni olmak için bu vilâyet ahâlîsinden ekserisini yeni fethedilen Koron ve Modon şehirlerine naklettirmiş olmakla beraber, İsmail'in Bâyezîd ile ilk münâsebetleri dostça oldu. Fakat İsmâil, taraftarlarının serbestçe hicretlerine müsâade istemek üzere İstanbul'a sefir gönderdiyse de bu talep reddedildi.²⁵⁵

²⁵¹ Cami'ü't-Tevârih, bunların mensuto oldukları aşiretleri zikr eder: Ustaclu, Şamlu, Rasava, Zülkadır (Dülkadır), Kaçar aşiretleri. Şu suretle şimdiki (Hammer zamanı) İran şahlarının mensüb buldukları Kaçar aşireti Safevî Hânedânı'nın burulmasından önceki tarihçe ma'ruftur. (Kaçarlar* in Türk oldukları ve hattâ İran Şâhian'nin anadillerinin Azerbaycan Türkçesi olduğu ru'ûmdur. Mütercim).

²⁵² Şirvan HâJûmi Ferruh Yesârî, Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 126. (Mütercim).

²⁵³ Cenâbî, Safevî târihinde, s. 139; Şîrvân-Şâhları Târihinde, s. 131; Akkoyunlu Hanedanı târihinde, s. 230.

²⁵⁴ «906, inhizâm-ı Şîrvân-Şâh der- ceng-i Şâh İsmail ve zuhûr-ı devlet-i Kızılbaş», Hacı Kalfa, Takvîmî't-Tevârih. «Târih-i Hurûc-ı Şâh tsmâil: Kaahir-i kahraman-ı mülk-i Bitlisi, Şâh İsmail'in icâd ettiği yeni mezhebe «mezheb-i nâ-hak» terkiibini târih bulmuştu. Bu târih, Şâh İsmail'in kulağına kadar gitti; Şâh İdrîs'e geçmiş hukukunu hatırlatarak iğbirarını tebliğ etti. İdrîs, «Şâh hazretlerine yanlış duyurmuşlar. Ben 'mezheb-î nâ-hak' demedim; «mezhebina Hak» dedim» cevâbını verdi. Soiak-zâde bu fikravî yazar, ve fakat lalettayin bir şâire İsnâd eder. 906 hicrî senesi müverrihin gösterdiği veçhile onaltıncı asrın birinci senesi olan 1501 milâdî senesine tesadüf edip, İdrîs'in târihi de 906 senesini gösterir. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/362-369

²⁵⁵ Sa'dü'd-dîn, 3, s. 530. (Doğuya giden Hâriciler'in çoğu Teke ve Hamîd vilâyetlerinden olduklarından, orada merede ve ahbâb nâmındaki eşhası Mutun ve Kurun canibine gönderdiler, ve ba'demâ sülfi nâmına kimesne-nün

Kızını evlendirmek istediği Alâ'ü'd-devle'dene de hüsn-i kabûl göremedi. İsmail, Dülkadırlı hakiminin bu reddinden dolayı, intikam almak istedi; lakin Osmanlı Devletinin müthiş gücünden de korkarak, askerinin Osmanlı toprağından gevmesinden dolayı i'tizar için yeniden sefirler gönderdi. Yeni bir cenge girişmek hususunda isteksiz olan Sultan Bayezid, Yahya kumandasında Ankara'ya hududların muhafazası için bir ordu göndermekle yetindi.²⁵⁶ İsmâil'in müdafaasız Dülkadiriyye arazisini talan ve Âmid ile Harput müstahkem şehirlerini zabtettikten sonra²⁵⁷ İran'a dönüşüne (913/1507) kadar, Yahya, Ankara önünde kurduğu ordugahda kaldı. Ala'ü'd-devle'nin oğlu ve iki torunu İsmail'in eline düştüğünden, İran merdümhorları taraufnıdan ateşte kızartılarak yenildi.²⁵⁸ Ertesi sene (1508) İsmail, Trabzon Valisi Şehzade Selim'den şikayet etmek ve Padişah'a dostluk te'minatını yenilemek maksadıylme İstanbul'a yine elçiler gönderdi. Şehzade Selim, İran toprağına geçmiş ve Erzincan ve Bayburd'a kadar olan

hudüddan geçirilmemesine emr vlrildi. Erdebil oğlu der-I devlete ubü-diyet-nâme gönderüp ahhâbının Acem diyarına geçmesine icazet rica eylediyse de kabul olunmadı.» Tâcüt-Tevârîh. c. 2, s. 127. Şâh İsmail'in Kızını evlendirmek istediği Alâ'ü'd-devle'den de hüsn-i kabul göremedi. İsmail, Dülkadırlı hâkiminin bu reddinden dolayı, intikam almak istedi; lâkin Osmanlı Devletinin müthiş gücünden de korkarak, askerinin Osmanlı toprağından geçmesinden dolayı i'tizar için yeniden sefirler gönderdi. Yeni bir cenge girişmek hususunda isteksiz olan Sultân Bâyezîd, Yahya kumandasında Ankara'ya hududların muhafazası için bir ordu göndermekle yetindi (Not: 4). İsmail'in müdafaasız Dülkadiriyye arazisini talan ve Âmid ile Harput müstahkem şehirlerini zabtettikten sonra (30) İran'a dönüşüne (913/1507) kadar, Yahya, Ankara önünde kurduğu ordugâhda kaldı. Alâ'ü'd-devle'nin oğlu ve iki torunu İsmail'in eline düştüğünden, İran merdümhorları tarafından ateşte kızartılarak yenildi (31). Ertesi sene (1508) İsmail, Trabzon Vâlisi Şehzade Selim'den şikâyet etmek ve Pâ-dişâh'a dostluk te'minatını yenilemek maksadıylme İstanbul'a yine elçiler gönderdi. Şehzade Selim, İran toprağına geçmiş, ve Erzincan ve Bayburd'a kadar olan yerleri hasara uğratmıştı (32). Hattâ bu akınlarda İsmail'in kardeşi İbrahim'i esir etmişti (Not: 5). Acem elçisi sırmalı elbise ile -fakat Pâdişâh'ın elini değil- dizini öpmek şerefine mazhar oldu. Sefir, son husûmetlerinin Osmanlı Devleti aleyhine değil, Alâ'ü'd-devle aleyhine vukua getirildiğini söyleyerek efendisinin barışçı niyetlerini yeniden arz etti. Dönüşünde Bâyezîd tarafından İsmail'e gönderilen elçi -kendisini ayakta ifâ-yı me'mûriyette mecbur etmek için- yere halı serilmemiş olduğunu görünce kaftanını çıkarıp sererek, şu kalıçe-i nev-i icâd (yâni: bu yeni icâd edilmiş! kalıçe) üzerine oturdu. İran sarayı halkı bundan pek ahbabı atalarının halifelerinin iğvâ ettikleri adamlardan ibârettir. Mü-tercim.)

²⁵⁶ Marini Sanoto'da İsmail ve Bâyezîd ordularının kuvvetleri Scio konsolosunun 27 Eylül 1507 tarihli bir raporuyla tâyin olunmaktadır: «Il Soffi con 80.000 huomini tra i quali 15.000 cavali accampato a Kaissarie l/armata turca incirca di An-gora. Jahja-Pascha con Janizeri 6.000, Asapi 8.000, Albanesi 5.000, il Beglerbeg di Natolia con 18 Sandjaki.» Diğer bir raporda İsmail'in süvarileri otuzbin'e çıkarılmıştır.

²⁵⁷ Ando adosso a Alaudule in la piü estrema montagna chiamata Turnadji, cio e delle grue. Tolve due terre grosse al A. Amid prese un firole figlia.» Marini Sanato. Alaudule, Amlid e Corpot d'Alaudule.

²⁵⁸ Sa'dü'd-dîn, 2, varak: 305. Solak-zâde, 76. (Alâ'ü'd-devle Şâh İsmail ile biraz cenk ettiyse de bir oğlu ve iki nebiresl (kız torunu) esir olarak nâ-câr bir sarp dağa kaçdı. Şâh, Alâ'ü'd-devle'nün payitahtını yakup yıkdı; ecdâdınun mezarlarını acup kemiklerini ateşe urdı. Bu esnada Yahya Paşa'nun Eragürî'ye geldiğini işiderek vezîri Şeyh Necm-i Gilâni' nün tedbiri üzerine İran'a gitdi. Nakl İderler ki Alâ'ü'd-devle'nün oğlını ve nebirelerini kebâb itdirmiş ve İrânîler birbirinün ellerinden kapsıup yimişler. Tâcu't-Tevârîh, ile Solak-zade'den hülâsa. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 131, S. zade, İstanbul basımı, s. 320. Son fikra petk de inandırıcı değildir. Mütercim.)

yerleri hasara uğratmıştı.²⁵⁹ Hatta bu akınlarda İsmail'in kardeşi İbrahim'i esir etmişti.²⁶⁰ Acem elçisi sırmalı elbise ile –fakat padişahın elini değil-dizini öpmek şerefine mazhar oldu. Sefir, son husumetlerinin Osmanlı Devleti aleyhine değil, Ala'ü'd-devle aleyhine vukua getirildiğini söyleyerek efendisinin barışçı niyetlerini yeniden arz etti. Döhühühre :aşesir kanafhırah İblaiy'e göhreniyeh eyçi –kendisini ayakta ifa-yı me'muriyette mecbur etmek için- yere halı serilmemiş olduğunu görünce kaftanını çıkarıp sererek, şu kraliçe-i nev-i icad (yani: bu yeni icadeedilmiş! Kraliçe) üzerine otdurdu. İran sarayı halkı bundan pek taaccüb ederek ve şu cesaretin İsmail'in gururu huzurunda affedilir görülmesinden hayrete kapılarak, hatta Şah'ın bu vakur Osmanlı'yı heman öldürmemiş olmasını çok gördüler. Acem elçisinin İstanbul'a varışı, İsmail'in komşusu ve tabi düşmanı Özbekler Hanı Şeybek tarafından gönderilen elçinin gelişine tesadüf etmişti.²⁶¹

zengan lontan. da Caraserai loco di questo S'gnore (Ottomano) 4 gio rante.» (Yâni: (Şâh İsmail) Sofi, Osmanlı Padişahının memleketlerinden Karahisar'a dört günlük olan Erzincan'daydı) diye yazar. İsmail ordusunun kuvveti, oniki bin süvârî ve otuabeşbin kemankeş tahmin olunmuştur. Marini Sanoto.

taaccüb ederek ve şu cesaretin İsmail'in gururu huzurunda affedilir görülmesinden hayrete kapılarak, hattâ Şâh'ın bu vakur Osmanlı'yı hemân öldürmemiş olmasını çok gördüler.²⁶² Acem elçisinin İstanbul'a varışı, İsmail'in komşusu ve tabî düşmanı Özbekler Hânı Şeybek²⁶³ tarafından

²⁵⁹ Siyo (Scio) Venedik Konsolosu'nun raporunda: «Il Sofi si trova, in Ar-

²⁶⁰ İstanbul'daki Venedik elçisinin işbu İran sefaretı hakkında Marini Sanoto'da dercedilmiş olan raporu Sultân Selîm tarafından tahta çıkmazdan önce İran toprağına vâki olan akınlara dâir Âlî'nin verdiği ma'lûmât ile tamamen uyuyor. Solak-zâde bu bâbda şüphelidir; lâkin bu şübhe Bayburd'un ve Erzincan'ın zabtı hakkında doğru ise de, diğer akınlara hakkında değildir. Nasıl ki o raporda şu şekilde dere olunmuştur: «Si e doluto il Sofi al Signor contra il suo figliuolo a Trabezun.»

²⁶¹ Venedik sefirlerinin raporlarında Özbek elçisi «della testa verda»; Şâh'ın elçisi «deila testa rossa» diye yazılıdır. Osmanlılar için «della testa ibianca», ve Gürcistan elçisi için «della testa nera» deniliyor ki, şu suretle «yeşil baş», «kızıl baş», «ak baş», «kara baş» sırasıyla özbekler'e, Acemler'e, Türkler'e, Güroüler'e alem olmuş oluyor. (Mütercim)

²⁶² «E pocio manchio non lo fece talar in pezzi il Sopfa!» Kezâlik.

²⁶³ Şeybek Hân, Özbek Hânları'ndan ve Cengiz'in oğlu Cuci'nin neslindedir. Hicrî dokuzuncu asrın başlarında Mâverâünnehir'e sonra Horasan'ı zab-tetmekle Hüseyin Baykara oğlu Bedlüzamân mağlûb olarak Şah tsmâi! Safevî'ye iltica etmiş ve 916'da Şâh İsmail'in askeri Merv'de Şeybek Hân'a galebe çalmıştır. Şeybek Hân muharebede vefat ederek, Horasan İsmail' in eline geçmişse de, Bediüzzamân'a vermeyip kendisi muhafaza etmiştir. Şeybek Hânın nesli Mâverâünnehir'de daha çok zaman hüküm sürmüştür. Kaamusul-A'lâm, c. 4, s. 2893. Mütercim.

gönderilen elçinin gelişine tesadüf etmişti.²⁶⁴

Şehzade Korkud'un Mısır'a Kaçması

Şimdi -yedi sene sonra I. Selîm'in cesur ve liyakatli hasmı olmak üzere zuhuruna kadar- Acem fâtihten gözlerimizi ayırarak, Venedik ve Macaristan sulhunu tâkib eden vekayii yazacağız. Bu sıralardadır ki, Burak Reis gemisinin Sapienza Deniz Muhârebesi'nde yakılmasında vefat eden Kara Hasan (Kara Hasan)'in kardeşi olup «Kara Turmuş» nâmiyle şöhret kazanmış olan bir deniz haydudu itaatini arz etti. Kara Turmuş doğum yeri olan Sivrihisar'da²⁶⁵ birkaç gemi teçhiz ederek vatanının ticâretine büyük hasar vermiş ve aleyhine on kadırgadan mürekkeb bir donanma şevkine mecbur olunacak derecede dehşet salmıştı (909/1503).²⁶⁶

Bununla beraber idarenin muhtelif şubelerinde bâzı değişikliklerde bulundu. Üç sene önce vezîr-i azamlık makamına iade edilen Hersek Ahmed Paşa, ikinci defa azledildi ve bu hizmet tekrar Hadım Alı Paşa'ya verildi. Pâdişâhın kendi hanedanına âit endîşelerinden haberdâr olan bu vezîr ise, Şehzade Korkud'un hilâfına olmak üzere her vesileyle Şehzade Ahmed'in tarafını tutmakla Bâyezîd'in üzüntülerini artırdı. Alî Paşa ile Korkud arasındaki uyuşmazlık bir hâdise ile artarak şehzadenin izzet-i nefsinde o kadar te'sîr etti ki, Korkud'u -hakkında felâkete yol açabilecek- fevkalâde bir harekete sevk etti: Bu dediğimiz hâdise, deniz kenarında kâin ve hakikatte asıl olarak «hass» unvanı altında vezîr-i a'zâmlara mahsûs araziye dâhil olup, fakat eski vezîr-i azamların eyâlet valili klerindeki şehzadelere hürmeten vazgeçtikleri bir kazanın Hadım Alî Paşa tarafından zabtıdır. Korkud, vezîr-i azamın şu kindârâne hareketinden öfkelenerek bizzat ihkak-i hak etmek için amcası Cem gibi Mısır'a kaçmağa karar verdi; babasına Hacc için Mekke'ye gideceğini haber vererek maiyyetindeki seksenyedi kişi ile Akbaş Reîs kumandasındaki beş gemiye bindi (Muharrem 915/Nisan 1509).²⁶⁷ Beş gün sonra îs-kenderiyye'ye vardı; gelişini Memlûk Sultânı'na

²⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/369-371

²⁶⁵ Sa'dü'd-dîn'in «Seferihisar» diye yazdığı bu Sivrihisar, Izre yalçın olan Sivrihisar olacaktır. Ankara'daki Sivrihisar sahile çok uzaktır. (Mütercim)

²⁶⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, varak; 53.

²⁶⁷ Venedik elçisinin raporuna nazaran Korkud'un donanması sekiz gemiden, mürekkebdî. «4 fuste e 4 briğantini, e non si sa dove sia andato». Yine bu rapora göre Korkud'un infialine AJI Paşa değil. Hersek Ahmed Paşa sebep

bildirdi. Sultân'ın cevâbı gecikmedi; dokuz cins at, dokuz katar deve, üç katar hecin, kıymetli örtülerle müzeyyen olarak şehzadenin bizzat binmesi için iki katar deve, maiyyeti halkı için yetmiş katar deve ile yüz at, matbah için kırk katar deve, dokuz bin duka, dokuz top sırmalı kumaş, gayet güzel dokuz delikanlı gönderdi. Korkud bu alayla, kırk davulunu vurdurarak Mısır payitahtına yöneldi. Divitdâr, yâni «emîr-i kebîr» ve başka bir deyişle Mısır devletinin baş veziri -«îfâ-yı resm-i hoş-âmedî ile nezd-i sultanîye da'vet için»- rikâbdar zâbitiyle birlikte istikbâline geldi (1 Safer - 21 Mayıs). 1509 Mayıs'ının yirmidokuzunda Şehzade ihtişâm-ı resmî ile Kaahire'ye girdi. Cömertlik şiarı olan Sultân, her gün Şehzâde'ye elli koyun, elli kantar şeker, elli üç müd pirinç, ikibin piliç, ikibin kaz, yüzelli kantar bal, cep harçlığı için elli kese altın tâyin etti.²⁶⁸ Korkud gelişinden üç gün sonra Sultân'ın müsâadesi veçhile mülakata gitti. Sultân ile Şehzade karşı karşıya gelince, ikisi de bir anda atlarından indiler; Sultân «hoş geldiniz» mânâsına olmak üzere, kendi oğlu gibi Şehzadenin gözlerinden; Korkud da ihtiram işareti olmak üzere babası gibi Memlûk Pâdişâhının gerdanından öptü; lâkin şiddetli ısrarına rağmen, Şehzâde'nin -seyahati için bahane ittihaz ettiği- Hacc için kendi toprağından geçmesine mümanaat gösterdiği gibi, Sultân Bâyezîd ile sulhu ihlâl edecek diğer her türlü taleplerini de reddetti. Korkud, babasının vezîr-i a'zamının üstün nüfûzuy-la uğraşamayacağına görerek, Alî Paşa'ya bir mektupla müracaat etmek suretiyle mevkiinin müşkilâtından kurtulmak için en akıllıca çâreyi buldu.²⁶⁹ Mekke'ye gitmek tasavvurunda bulunmasından dolayı özür beyân ederek, babası tarafından hükümetine iade olunması hakkında vezîr-i a'zamın tavassutunu rica ediyordu. Talebi kabul edilerek, Kilikya'ya avdette isti'câl gösterdi. Seyahatinde, donanması birçok Rodos Şövalyeleri gemilerine tesadüf etti; Rodos bayrağı çekmekten Şehzâde'nin imtinâi üzerine Rodoslular cenge başladılar: Şehzade mağlûp ve kendini Küçük Asya sahiline atmağa mecbur oldu.²⁷⁰ Korkud'un alın

olmuştu.

²⁶⁸ Korkud'un Mısır'a seyahati ve orada ikameti hakkında Sa'dü'd-dîn ve So-lakzâde'den ziyâde tafsilât veren Alî Şehzâde'nin Kaahire'ye 9 Safer pazar günü dâhil olduğunu yazar (Bâyezîd Saltanatının Otuzyedinci Hâdisesi). Lâkin 915 Muharrem!'i cuma ertesine müsâdill olduğundan, Safer'In 9'u bittabi pazar değil, salı'dır. (Hammer'in bu hesabı İslâhüt-Takvîm'e dâhi mut&bütür. Mütercim.)

²⁶⁹ Korkud'un mektubu ve Âli Paşa'nın cevabı, bendeki Ali nüshasının haşiyesinde mündericdir.

²⁷⁰ Papa II. Jui'ün Bolonya (Bologna)'dan 9 Şubat 1511 tarihli mektubu -ki şövalyelerin mevkilerinde kalmalarını âmiridir- . Üstâd-ı Âzam Emmerik d'Ambosia'nın Rodos adası hakkında ne derecelere kadar korktuğunu gösterir: «Per tuas litteras certiores facti sumus, Turcarum Regem et Sultanım ac Core-hut Celabi impios et crudeles

yazısı, firarından başka birçok ahvâlde dahî amcası Cem'in alın yazısına benzer, ikisi de irfan sahibi idiler, ikisi de korkunç bir ölümle hayatlarını bitirdiler. Korkud da Cem gibi şâir ve onun gibi üdebâ ve ulemâ ile çevrili idi; bilhassa kendisinin de ihtisas kazanmış olduğu mûsikî bilgilerini ve san'at-kârlarını himaye eder ve onların sohbetleriyle büyük bir haz duyarak vakit geçirirdi. İslâmın hukuk kaideleriyle pek derinden meşgul olarak, hukukun müşkil mes'eleleri hakkında bir eser te'lîf etmiştir.²⁷¹ Korkud'un ilmiyedeki derinliği şâirleri ve fakîhleri adetâ büyülemişti. Lâkin Yenîçeriler'le vezirlerin teveccühsüzlüklerini müstelzim olarak, bunlar Bâyezîd'in son saltanat günlerinde ve ölümünden sonra, Korkud'dan küçük olan Ahmed ve Selîm'i tercih ettiklerini alenen ortaya koydular.²⁷²

Büyük Zelzele

1509 Eylülcünün ondördünde İstanbul, Osmanlı târihinin kaydettiği zelzelelerin en müdhîşine uğradı.²⁷³ 109 cami, 1500 ev, kara tarafındaki surların hepsi, deniz tarafmdakilerin çoğu, Yedikule, denizden Bahçekapısı'na kadar saray duvarları -temellerinden zirvelerine kadar- hâk ile yeksan oldu.²⁷⁴ Fâtih Câmii'nin en büyük dört sütununun başlıkları düşerek kubbenin bir tarafı eğildi. Hasta hâne'nin, imaretin, cami tarafındaki sekiz medresenin ve diğer birçok umûmi binaların kubbeleri yıkıldı. II. Bâyezîd Câmii'nin medresesi yıkılarak bir büyük harabe yığınının ibaret kaldı.

Principes ac Tyrannos, Catholice fidei hostes parare elassem potentissimam ad expugnationem si poterunt: Quod Deus sua elementia avertat: insule et civi-tatis Rhodi, eo potissimum quia estate proxima Deo auxiliante tuus exercitus classem primogeniti dicti regis Turcarum ab ipso Sultano redeuntis, eo quasi capto, profligavit, communem injuriam sibi illatam existimantes: ad cujus insule et civitatis defensionem Priors, Bujulius Castellanus Composte: Milites et preceptores ac fratres et Capellani hospitalistui sanc-ti Joannis Hierosolymitani potissimum sunt necessarii.»

²⁷¹ Latîfi, Tezkire-! Şuarâ, Şâiber'in tercümesi, s. 62 ve 341. Alî, Otuzyedinci Hâdisenin bidayeti; Nesrî ve Dermiknün (?)

²⁷² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/371-373

²⁷³ Sa'dü'd-dîn, Cumâde'l-ulâ, Âli 24 Rebî'ü'l-âhir diyor. Solak-zâ-de mu'tâdi veçhile ikisini de yazıyor. Diğer bâzı müverrihler yalnız senesini göstermekle iktifa ediyorlar. Venedik sefirinin Marini Sanoto'da dercedilmiş olan raporuna, yahut Eflâk Beği Mihne (Michne)'nin Venedik Doc'una yazdığı mektubun şu fikrasına müracaat olunursa ihtilâf hallolunur: «Mihues D. Voivodae transalpinensis, in arce Brechmich feria sexta (12 Teşrin-i evvel) post Dyonysum». Bundan anlaşılır ki, arz hareketi İyd-ı irtifâ-ı salîb, yani 14 Eylül târihinde vuku bulmuştur. Bu ise 915 Cümâde'l-uhrâsma tesadüf eder. Dâima ta-mâmiyle şâyân-ı itimâd olmayan Menavino arz hareketini ağustos ayında gösterir: «Una sera del mese Agosto.» Mihne zannediyordu ki İstanbul'un suları Tuna'dan alınıp oluklarla getirilirdi! «Caenobia illa subterranea laboriosa et maxima cu-ar elaborata ex Danubio per tot montes et valles difticles ad Constantinopolim ducentes penes omnia obruta.»

²⁷⁴ Sa'dü'd-din, 3, varak 525 .Solak-zâde. Kavsatın-Ebirâr, Âli, 38'inci Hâdis; Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârîh.

Binlerce erkek, kadın, çocuk enkaz altında medfûn oldular.²⁷⁵ Yalnız vezîr-i a'zam Mustafa Paşa'nın hanesinde atlarıyla birlikte üçyüz süvârî telef oldu. Bu arz hareketi kırkbeş gün İstanbul'u, Rumeli ve Anadolu eyâletlerini dâima heyecanda bıraktı. Çorum şehri ahâlîsinin üçte ikisi, yarılıp açılan toprak içine göçtüler. Gelibolu istihkâmları²⁷⁶ yıkıldı. Bâyezîd'in doğduğu Dimetoka beldesi baştanbaşa toprak yığınınından ibaret kaldı. Köpürmüş deniz, dalgalarını İstanbul ve Galata surlarını aşırarak o-belde ve karyenin sokaklarını tûfâna boğuyordu. Eski su bendleri yıkıldı. Ayasofya Câmü'nde - Bizans imparatorları zamanından beri mevcut olan- muhteşem mozaîkı örten sıva kamilen düştü, güya şu tahrîb olmuş eseri görmek ve Hıristiyan kiliselerini -ki bu umûmî harâbî içinde hepsi sağlam kalmışlardır- huzûrlarıyla muhafaza etmek istiyor gibi înciller'in sahiplerinin büyük tasvirlerinin yeniden meydana çıktığı görüldü. Bâyezîd, sarayının duvarlarına i'timâd edemediğinden bahçesine gayet hafif bir çadır yaptırarak on gün orada ikamet etti. Daha sonra, Kostantiniyye'nin arzetmekte olduğu dehşet verici manzarayı görmemek için, saltanatın ikinci payitahtı olan Edirne'ye iltica etti²⁷⁷ (9 Receb 915/23 Teşrinievvel 1509). Lâkin pâdişâhın gelişinden az bir vakit sonra Edirne'de dahî İstanbul derecesinde arz hareketi oldu; altı gün sonra da korkunç bir fırtına çıkarak Tunca taşıtı ve mecrasından çıkarak zelzele felâketinin meydana getirdiği harabeleri sular altında bıraktı. «Unsurların galeyanı» geçince, Bâyezîd İstanbul duvarlarının derhâl ta'mîrini te'mîn edecek tedbirleri müzâkere için bir «at dîvanı»²⁷⁸ topladı: «O kadar haksızlık, o kadar zulm ettiniz ki mazlumların ahları göklere kadar çıkarak belde ve memlekete Gazab-ı îlâhî'yi davet eyledi»²⁷⁹. Osmanlı memleketlerinin her tarafından üç bin duvarcı getirildi; amele olmak üzere üçbin müselleme ve kireççi olmak üzere sekizyüz yaya dahî bunlara ilâve olundu.²⁸⁰ İki ay zarfında (29 Mart 1510/18

²⁷⁵ Âlî, Solak-zâde.

²⁷⁶ «in civitate Calipoli castrum fortissiraum penes roptum; brachium maris Inter Galatam et Constantihopolim ultra mürura acuam İn jecit.» Viyana Hazine-i Evrakında Mişne'nin mektubu.

²⁷⁷ Sa'dü'd-dîn, Âlî, Solak-zâde. Spandojno, s. 84. Bu felâketde vukua gelen telefâtın miktarını Osmanlı müverrihleri beşbin, Mişne (Michne)'nin mektubu onüç bin tahmin eder.

²⁷⁸ Atı dizgin'nden tutanak ve bir ayağını üzengiye koyarak binmeğe hazır surette müzâkere oluna ndîvana «At Divanı» denilir.

²⁷⁹ Âlî, So!ak-zade.

²⁸⁰ Spandojno bu işlerde istihdam edilen adamların miktarını altmışüçtoın olarak gösterir. Marini Sanoto*da dercedilen Venedik elçileri raporlarında Dimetoka inşaatında istihdam edilen onfoın kişiden hâriç olarak, yalnız elli bin tahmîn edilmektedir. Bu inşaatı yanlış olarak 1511 senesinde gösteren Cıvvio'ya nazaran amelinin miktarı

Zilhicce 915'den 1 Haziran / 23 Safer'e kadar) yalnız İstanbul ve Galata surları değil, Galata Kulesi, Kız Kulesi (Leandr Kulesi), Yıldızlı-kapı'daki deniz feneri, Yeni Saray, Büyük ve Küçük Çekmece köprüleri, Silivri hisarları ta'mir edildi.²⁸¹ Kostantiniyye duvarlarının tamirinin sene-i devriyesi için verdiği ziyafette Sultân Bâyezîd, ulemânın büyüklerinin şiddetli ve sürekli ısrarlarına uygun olarak, üç gün fukaraya gümüş tabak ve sahanlar içinde yiyecek ve içecek dağıttı.²⁸² Şu suretle gösterilen servet ve refâhetten maksat, geçen senenin zelzelesini, Yeniçerilerin Ya-hûdî hanelerini yakmak suretiyle meydana getirdikleri hasarları, şehrin büyük binalarının tekrar inşâsı için sarfı icâb eden külliyetli akçelerden mütevellid vergileri unutturarak, halka cesaret vermek idi.²⁸³ Bununla beraber şu vatanperverâne sebebin altında o tedbîri iltizam edenlerin gizli bir maksadı da vardı ki, bu da ziyet ve ihtişamın düşmanı olduğu cihetle ilk halîfelere imtisâlen gümüş avânî kullanılmasının men'ini arzu edebilecek olan pâdişâhın şiddetli takvasına mukavemetten ibaretti.²⁸⁴ Ziyet ve ihtişam ise milletin ahlâkında o kadar ilerlemişti ki, zayıf bir tabiatın her türlü birbirine zıd durumlarını şahsında cem etmiş olan Bâyezîd gibi bir hükümdarın bunu yok edebilmesi kaabil değildi. O zaman Türklerin sarhoşluğu ve itidâlsizlikte ifratlığı o derecedeydi ki, iki sene evvel pâdişâh şarab içilmesini idam cezasıyla men' etmiş ve şarab satılan umûmî yerlerin kapanmasını emretmeyi muktezî görmüş idi; lâkin Yeniçeriler meyhaneleri cebren açtılar, Bâyezîd de zabtı kaabil olmayan bu güruhun daha müfritâne muamelelerde bulunmasından korkarak, dört gün sonra bu yasağın kaldırılmasına mecbur oldu.²⁸⁵

onbeşbinden ziyâde değildi bk. Sansovino'nun «Fattı Uiustrj di Selim» unvanlı eseri, 2, 337.

²⁸¹ Âli ve Solak-zâde.

²⁸² «Fuogo a Constantinopoli 45 Luglio di notte brusero 800 case. Fu posto per i Turchi aile case degli Judei.» (Metindeki rivayete dâirdir) Venedik Sefirinin raporundan. (Marinl Sanoto'dan).

²⁸³ Bu büyük zelzele felâketinin açtığı yaraların tamiri hususunda Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı şunları kaydetmektedir: «İstanbul'daki yıkılan yerleri yaptırmak için yirmi evden b'r kişi ve ev başına yirmü'kişer akçe takdîrle cerahor, yâni ücretli amele tedârik edildi; bu suretle Anadolu'dan otuz-yedl bin ve Rumeli'den yirmidokuz bin cetrahor çıkarılıp Üçbln kadar ml-mâr ve dülger getirildi. Bunlardan başka yaya'lardan sekizbln ve müsellemler tayfasından ÜCbın kişiye de kireç yaktırıldı. Bu suretle devlete âit olan İstanbul ve Galata taraflarındaki yerler için 915>ZÜhiccesi'nde onseki-zlnde başlayan İnşaat altnuşflbeş günde sona erdi» «... Bu tâmlr edilen yerler arasında kale surları, Gaîata'daki mahzenler vesatreden başka Ka-le-1 bahreyn denilen Kızkulesi, Rumeli ve Anadolu hisarları fenerllği. Çekmece köprüleri, Silivri kalesi ve Burgus denilen hisarlar da vardır. Bütün İnşaat Mîmar Hayreddin b. Mîmar Murad'ın nezâreti altında yapılmıştır.» (Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. n, Ankara 1975, s. 233-234; Âli' c. 1., s. 200-201*6 atfen). (Hazırlayanın Notu).

²⁸⁴ M.D'Ohsson, Osmanlı Saltanatına dâir cedvel.

²⁸⁵ Venedik elçilerinin 1508 senesi raporlarına nazaran.

Şehzadelerin Hükümetleri Ve Sefaretleri

İstanbul surları yapılıncâ Bâyezîd vilâyetlerin idaresini kendisince en ma'kûl görünen esaslar üzerine te'sîs etmeyi düşündü. Eyâletlerin oğulları ve torunları arasında taksimiyle dâhilen ve Macaristan ve Venedik ile evvelki muahedelerin yenilenmesiyle haricen devletinin emniyetini tezyin edeceğini ümîd ediyordu. Bâyezîd'in şehzadeleri Şehenşâh, Korkud, Ahmed, Selîm birçok senelerden beri Karaman, Teke, Amasya, Trabzon hükümetlerini idare etmekte oldukları gibi, Selîm'in onaltı yaşındaki oğlu Süleyman'a da Bolu eyâletini verdi. Bu tedbîr ise pekçok zamandan beri ihtilâf ve kin menbamdan başka birşey olmayan kendi hanedanı arasında yeni tahriklere sebep oldu. Şehzade Ahmed genç yeğenin Amasya'dan İstanbul'a, yâni kendisini tahta ulaştıracak olan yol üzerinde -güya gidişine mâni' olmak ve kendisi saltanat tahtını alabilmek için- ikamesinden şikâyetle hoşnutsuzluk gösterdi. Bâyezîd bir kere kararlaştırdığı şeyden geri dönmek alışkanlığında olmamakla beraber, hanedanının asayîşi için genç şehzadenin me'mûriyetini Kefe eyâleti olarak değiştirdi. Zan-nolundu ki, şu suretle Şehzade Süleyman'ın padişahlık iddiasında bulunmasına sed çekilmiştir. Lâkin hakîkat-i halde, devlette dahilî muharebe zuhur ettiği zaman, şehzadeyi o muharebelerin tehlikelerinden masun bı-rakmaktan başka bir netice vermemiştir.²⁸⁶ Bu sırada Mısır Sultânı'-mn bir elçisi gelerek Şehzade Korkud'un eyâletine avdetim haber verdiği gibi,²⁸⁷ bir Osmanlı elçisi son müsâleha-nâmeyi yenilemek için Ofen'-de bulunmakta olduğu halde, bir Macar murahhası²⁸⁸ İstanbul'a gelerek ahidnâmeyi yeniledi.²⁸⁹ Sultân Bâyezîd Venedik'e de mütârekeyi uzatmak ve Cumhuriyetin birçok düşmanlarından her tarafta gördüğü taz-yîkat üzerine Nikola Custinianî vâsitasıyla Türkler'den ilk defa olarak isteyip de nail olamadığı yardım hakkında müzâkerelerde bulunmak me'-mûriyetiyle Venedik'e dahî bir elçi

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/373-375

²⁸⁶ Sa'dü'd-dîn, 3, varak: 356. Solak-zade, varak: 77, Alî.

²⁸⁷ «A di 26 Luio venuto un orator del Cairo per dir al Signore ohe 11 suo figlio Korkoud venia al suo Sandjiak con 24.000-000 asprl di entrada do e da 50 M'glloni» (HJarîni Sanotu'da Venedik Elçilerinin raporu).

²⁸⁸ Kezalik: «U 16 Lulo baso la man del Signore l'orator ungaro».

²⁸⁹ Istoanfi, Târih, 1, 4, s. 37. Katona, c. 11, Bab: 18, s. 306.

gönderdi.²⁹⁰ İstanbul'da mukîm Venedik Balyozu ise Venedikliler tarafından esîr edilmiş olduğu halde devletin kudretli müdâhelesini talep etmiş olan Marki DÖ Mantu'nun hürriyetinin iadesini Venedik Cumhuriyeti nâmına vaad etmeğe mecbur oldu.²⁹¹

Bâyezîd İle Selim Arasında Muharebe

Bâyezîd, yaşı ilerlemiş ve sıhhati sarsılmış olduğu halde, muâhedelerin yenilenmesiyle ümîd ettiği asayiş ve rahatı göremedi. Diğer taraftan, evvelâ oğulları arasında, sonra oğullarıyla kendi arasında dahilî bir muharebe ortaya çıkmakta gecikmedi. Hepsi babalarına halef olmak hırsında ve padişahlık için birbirleriyle uğraşmak üzere saltanat tahtının bir an evvel boşalmasını görmek sabırsızlığında bulunan şehzadeler arasında dâima hükmünü yürütmekte olan gizli rekabet, Süleyman'ın valiliği mes'elesinden dolayı meydana çıktı. Çoktanberi kül altında alevlenmeğe hazırlanmakta olan kıvılcım, bir yangın oldu. II. Bâyezîd'in sekiz oğlundan üçü hayatta idi. Pâdişâh kendisine halef olmak üzere Şehenşâh ve Korkud'a tercîhan Ahmed'i seçmiş olduğu halde, Bâyezîd evlâdının büyüğü olan Şehenşâh vefat etmiş olduğundan, padişahlık en büyük-evlâ-dın hakkı olmak prensibiyle, Korkud'a âit olmak lâzım geliyordu. Lâkin Bâyezîd'in kendilerine ilkâ ettiği atâlet hâlinden hiç hoşlanmayan Yeniçeriler, şiir ve musikîye muhabbetinden dolayı Korkud'u saltanata lâyük görmüyorlardı. Mu'tâd olan veraset nizâmının şu suretle Ahmed'in lehine bozulması, Selîm'in hırsını

²⁹⁰ Marini Sanoto'nun 1511 tarihine nazaran, Pâdişâh'ın bu bâbda 1 Eylül 1511 tarihli Rumca bir mektubu olduğu gibi, yine aynı târihte yazılı: «Scrive ehe manda un Ambassador con ampla facultâ di capitolare, e de la facenda tratada per Nicolî Gius-tigniani.» ibaresiyle Venedik'in istiânesi hakkında Justiniani ma'rifetiyle vuku bulan teşebbüsten bahs olunmuş ve sonra bu istiâneye dâir şöyle denilmiştir: «Negoziazioni a Andrino-poli con Mustafabassa per subsidii veneti: il Signore dice: non son in pace in Hongeria, e voli la guerra in Italia.» Yine bu müverrih eserinin 1509 senesi vekayîini ihtiva eden 8. cildine şu mukaddime ile başlar: «Non senza grande faticho e con-tinua solecitudine de investigare la veritâ e quello ehe per gior-nata occorreva con le deliberatione de li padri e Senato nostro * havendo porta fine giâ a sette volumi non piccoli delle Chro-niche nostre chiamate del successo di Italia quasi nove ehe per per giornata intendeva, e compito l'anno 1508 introvan-dosi - il mondo in gran combustione o per dir meglio Italia e il Dominio Nostro veneto.»

Marini Sanoto'nun bahsettiği Rumca mekâtib-i şahanedan başka Avusturya imparatorluk ve Krallık Hanedanı Hazîne-i Evrakı'nda bâzı esaslî vesikalar vardır. Ezcümle: 17 Kânûn-ı evvel 1480 tarihli mektubu ki, Vatica ve Ampelo Castro kalelerinin iadesini sulhun «onsuz olunmaz» şartı olarak talep ediyor; vezîr-i âzam Hersek Ahmed tarafından 21 Kânûn-ı evvel târihiyle Venedik ayanından Andrea Gritti'ye gönderdiği bir mektup ki Aya-Mavra ve Kefalonya adalarının ve diğer bâzı mahallerin terkinî Pâdişâh nâmına talep ediyor.

²⁹¹ Guyviçiyardini, 1, 9.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/376

tahrik ederek, her ne kadar iki kardeşinden genç ise de, ya cebir yahûd hiyle ile saltanat tahtım almağa karar verdi. Selîm'in savaşı fikir ve düşünceleri, izzet-i nefis ve feverandan meydana gelmiş tabiatı -eğer zulüm ve şiddetinden korkmamış olsalar- askerinin muhabbetini te'mîn edecek idi. Bununla beraber Ahmed'in Yeniçeri reislerine verdiği ihtiyatsızca bir cevab, cenk için yetişmiş adamların Selîm'e teveccühlerini te'yîd eyledi. Selîm, bunların kendi hakkında mü-sâid bir fikirde bulduklarından haberdâr olmasıyla beraber maskesini çıkarmak zamanı geldiğine hükmetti. Babasıyla kendi arasında bir hoş-nûdsuzluğun ilk alâmeti olmak üzere, pâdişâhın müsâadesini almaksızın Trabzon eyâletinden oğlu Süleyman'ın eyâletine (Kefe Sancağına) gide? rek, oraya bağlı bulunan arazînin idaresini kendi arzusu veçhile tâyin etmekle beraber, Kefe'den Çerkezistan içerilerine akınlar yaptı. Bâyezîd, haklı olarak öfkelenmiş ve Selîm'in kendi eyâletine dönmesini emretti. Selim ise itaate bedel, babasına ve hükümet merkezi yakın olmak maksadına atfen Rumeli'nde bir sancak istedi.²⁹²

Selîm bu yakınlıkla, Bâyezîd'in saltanatını Ahmed'e devretmek tasavvuruna mâni' olmak ve Bâyezîd'in irtihâlini haber alır almaz saltanat tahtını ele geçirmeğe müsâid bir mevki'de bulunmak istiyordu. Yirmialtı seneden beri görmediği babasının elini öpmek bahanesiyle Edirne'ye gitmesine müsâade olunmasını üç defa talep etti. Vâkıâ müslümanlar sebeb-i vücûduna (yâni babasına) ihtiram arzını bir fiil-i cemîl add ederlerse de, padişah, oğlunun tasavvurlarını keşf ederek o müsâadeyi üç defa reddettiği gibi,²⁹³ Kümeline sancak talebini de kabul etmedi. Şu tekerrür eden red muameleleri üzerine, eyâletin değiştirilmesi talebini bizzat te'yîd etmek üzere bir ordu denilebilecek maiyyetiyle Karadeniz'den geçip Edirne'ye gitmeğe karar verdi (Mart 1511). Vezirler böyle bir teşebbüsün doğuracağı neticelerden dehşete kapılarak, padişahı ilk kararında sebat ettirmek için hepsi ittifak ettiler. Eğer Selîm'in şu isyanı hemen bastıml-mazsa, diğer oğulları arasında da bunu örnek alacaklar bulunacağını ve zâten devletin o vakte kadar harfiyyen riâyet olunan asıl prensibinin saltanat tahtında bulunan hükümdar oğullarından birinin Rumeli'de bir eyâlette bulunabilmesine muhalif olduğunu Bâyezîd'e arz ettiler. Pâdişâh, Selîm

²⁹² Sa'du'd-dîa, 3, varak: 557-559. Solak-zâde, varafe: 78. Civvio, Spandojino, Gembini, Menavino, Sansovino.

²⁹³ Sa'du'd-dîn, varak: 570. Solak-zâde, Alî, Onsekizinci Hâdis; Civvio, Span-dojino, Meavino, Sansovino.

hakkında şiddet göstermeden evvel, en müessir ihtarlarda bulunmak üzere Molla Nûreddîn Sarıgürz'ü²⁹⁴ şehzadeye gönderdi. Lâkin bir faydası olmadı. Bunun üzerine Bâyezîd, vezirlerinin ısrarlı tazyiklerine dayanarak, Rumeli beğlerbeği Hasan Paşa'yı onbeşbin kişi ile âsî şehzadenin üzerine göndermeğe karar verdi. Hasan Paşa, henüz bir merhale almamış olduğu halde, Selîm'in sancakları göründü; Hasan Paşa ile asker şevkinden maksad Şehzâde'yi korkutmaktan ibaret olduğundan, Paşa hemen Edirne'ye çekildi. İki ordu bu ricâti Selîm için hayra yorumlayarak, taraftarları ise saltanat tahtına sâhib-i mutlak olacağına şimdiden hükmettiler. Şehzade Edirne kapılarında bulunan Çukurova vadisine henüz ordugâh kurmuştu ki, pâdişâh dahî muztarip olmakla beraber ordusuna iltihak etti; orada çadırının perdelerini indirmiş olduğu halde, oğlunun -harb düzenine girmiş ve meşru efendisine karşı harbetmek üzere işaretini bekleyen- askerini gözyaşlarıyla hayretler içinde seyrediyordu. Rumeli beğlerbeği, Selîm'in yanına gidip «gerçi babasını göremez ise de, pâdişâh hayatta bulunduğu sürece Şehzade Ahmed'e saltanatı devret-memeğe söz verdiğini» söyleyerek bu defalık oğul ile baba arasında cenge mâni oldu. Şehzâde'nin Rumeli'nde sancak talebi de kabul edildi: Semen-dire eyâleti Vîdin ve Alaca-hisar arazîsinin ilhakıyla uhdesine verildi. Bu şartları mutazamm bir sened-i kat'î Bâyezîd'e arz olunmasıyla tasdik edilerek genç yiğitlerden, atlardan, paradan müteşekkil birçok hediyelerle Şehzâde'ye gönderildi.²⁹⁵ Daha sonra padişah İstanbul'a, Şehzade Semendire'ye gitti.²⁹⁶

Şahkulu İsyanı

Rumeli'nde bu vak'alar cereyan ederken, Anadolu dahî bir dahilî mu-

²⁹⁴ «Mevlanâ Nûrî'd-dîn Sarıgürz lakabıyla Rûm'da İştihar bulmuş âlim-i dindar ve edîfçî, namdâr» <Sa'dü'd-dîn) (Mütercim)

²⁹⁵ Paolo Civvio dahî Sa'dü'd-dîn gibi bu hediyelerden bahsederek diyor ki: «Et mandogli un bel presente di denari vesti cavalli e schiavi rispondendo che non accadeva per allora che venisse a basciare la mano.» 1541, varak: 15. Semendire sancağının Selîm'e tevcihi hakkında Spandjino dahî şöyle yazar: «Il che intendendo Baiazete gli diede Semandrio per fiam-bularo (sandjak), e cosi senza baciari la mano Selim quindi si parti.» Sa'dü'd-dîn bu dahilî muharebe hakkında birkaç söz söylese de Âlî'de; ondan naklen Solak-zâde'de tafsilât vardır. Civvio ve Spandjino 1511 ve 1512 seneleri vekayiini yalnız bir seneye toplarlar; bu karışıklık, arada bir senenin kaybol-masını mücib olur. Venedik elçilerinin raporları târihleri gösterirler: «Constantinopoli 24 Agosto 1511 vene Selim per pren-der il Dominio al padre, il Signor parti di Adrianopoli e vene in Constantinopoli, deto fiol entro in Adrianopoli come Signor scordando il caracio e facendosi dare denari del padre.»

²⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/376-378

harebe tehlikesi altında bulunuyordu. Şehzade Korkud, kardeşinin Edirne önüne geldiğini haber alınca hemen Antalya'dan çıkmış ve Bâyezîd'in daha önce kendisine vermektan imtina gösterdiği Saruhan eyâletini zabt etmiş idi. Korkud'un niyeti saltanat varisliği mes'elesinin halledileceği mücâdele mevkiine yakın bulunup da o mes'eleyi ekberiyet hakkıyla kendi lehine halletmek idi. Korkud Teke eyâletinden geçerken, o zaman memleketi talan eden haydud fırkaları Alıyalu Köyü civarında bütün eşyasını yağma ettiler. Bu haydutların başı Karabıyık nâmında birinin oğlu idi; o taraflarda pek çok olan Şâh İsmail'in mutaassıp taraftarlarının başına geçerek, kendisine «Şahkulu» unvanını vermişti; lâkin Osmanlılarca tehlikeli bir âsî olarak görüldüğünden «Şeytankulu» nâmı verilmiştir.²⁹⁷ Bâyezîd'in âsîlere karşı gönderdiği Anadolu beğlerbeğini Şeytan-kulu gafleten basarak ordusuyla beraber mahvetti (1511 Şubat nihayeti yâhud Mart başları). Beğlerbeği Karagöz Paşa'nın bu hezimetini Rumeli'de Selîm yeni sancağa giderken duyuldu. Şehzade, Anadolu'daki karışıklığın neticesi beklemek bahanesiyle Zağra'da durdu. Bâyezîd Semendire'ye doğru yolunda devam etmesini defalarca emrettiyse de te'siri olmadı. Pâdişâh o zaman payitahtının bir darbeyle zabt olunmasından korkmağa başlayarak sür'atle İstanbul'a döndü.²⁹⁸ Bâyezîd'in gidişinden sonra, Selîm Edirne'ye girdi (Rebûlevvel 917/Hazîrân 1511). Hapishaneleri açtı; hükümet sandıklarını boşalttı. Kendi nâmına yeni hâkimler tâyin etti. Bununla beraber tstanbulda Şehzade Ahmed'in fırkası -ki Bâyezîd'in feragat etmesiyle taht yolunu Şehzade'ye açmak istiyorlardı- büyük bir te'sir kazanmışlardı. Bu fırkanın reîsi ve Ahmed'in muhibb-i hâsı Alî Paşa'nın telkinleri üzerine Bâyezîl -ordusuyla Edirne'den çıkmış olan- oğlu Selîm üzerine tekrar yürüdü. Uğraş Köyü civarında, Çorlu'dan (kadîm Ço-rulum) uzak olmayan bir mevki'de iki ordu karşılaştılar. Çorlu, Bizans târihinde meşhurdur: Aleksî Komnen düşmanlarının saflarına karışıklık vermek için dağ tepelerinden tekerlekler yuvarlamak hiylesinde bulunmuş idi.²⁹⁹ Alî Paşa nikrîsden muhtarip olan

²⁹⁷ Kantemir ve ondan naklen Dolakrua Şâh İsmail'in çocuklarının hocası Şeytan Kulu'nun bir ağaç altına gömdüğü iki kitabı çıkarmak suretiyle bir keramet gösterdiğinden bahsederler. Ancak bu rivayet bâzı Türk hikayecilerinin mahsülü olmak gerektir. Târih, Teke mutaassıbını ancak cesur bir haydud olmak üzere gösterir; bu adam teşebbüslerine meşru bir şekil vermek üzere Şâh İsmail nâmını ortaya koymuşsa da, kendi iddiası gibi Şâh'm çocuklarının hocası sıfatını hâiz olmadığı görünür. İsmail o vakit yirmidört yaşında idi. (Kantemir'de «ss» işaretli nota.)

²⁹⁸ Sa'dü'd-din, 4, sarafc: 548.

²⁹⁹ Anna Komnena, 1, 7, Paris basımı, s. 215.

Pâdişâhın yatağına yaklaşip perdeyi çekerek, Selîm'in ekseriyetle Kırım Tatarlarından mürekkeb ordusunu gösterdi ve dedi ki:

- Bu hâl ile gelen bir oğul babasının elini öpmek mi, yoksa onu tah-tından indirmek mi ister?

Öteki vezirler de, Bâyezîd'in harb için emir vermeğe ikna' etmek üzere bu yolda sözler söylediler. Pâdişâh kalkıp yastıklarına dayanarak orduya hitaben:

- Kullarım, siz ki benim ekmeğimi yiyorsunuz, âsîler üzerine yürüyünüz!»³⁰⁰ dedi. Onbin askerin hepsi birden «Allahu Ekber» diye bağırarak düşman üzerine hücum edip, bozdular (8 Cumâdi'1-ulâ 917 / 3 Ağustos 1511).³⁰¹ Selîm, ancak -Osmanlı târihinin «BosefaUi»³⁰² olan- «Karabulut»³⁰³ adındaki alâ cins atının sür'ati ve tâkib eden birkaç sü-vârî ile Şehzâde'nin arasına atılan sâdik arkadaşı Ferhâd Paşa'nın -daha sonraları dâmâd ve vezîr-i a'zânı olmuştur- fedâkârlığı sayesinde selâmet bulmuş ve şu suretle hareketinin cezasını görmekten masun kalmıştır.³⁰⁴ Selîm, Karadeniz üzerinde bulunan Ahiyoli (eski Anhiyalos) kasabasına kaçarak -âsîlerin gemilerini yakmak emrini getiren- posta tatarının gelişinden evvel gemilere binip Kırım'a teveccüh eyledi.³⁰⁵ Selîm, şu muharebede ikibin süvârî kaybetmişti; ordusunun bakıyyesi dağıldı. Yâhud Kırım'da Şehzâde'ye iltihak etti. Şehzadenin kayınpederi olan Tatar hanı misafirperverlik göstermekle beraber, saltanat dâvasını desteklemek için yeniden imdâd vaad etti.³⁰⁶

³⁰⁰ Osmanlı müverrihleri tarafından naklolunan şu birkaç söz, Ciwio*nun Sultân Selîm hakkındaki (Sansovino'da 2, s. 336'de münderic) eserinde Bâyezîd'e söylediği uzun nutuktan ziyâde hakikate muvafık görünüyor.

³⁰¹ Menavino, pâdişâhın ordusunu dörtbinden ibaret gösteren Osmanlı müverrihlerinden ziyâde itimâda sayandır.

³⁰² Büyük İskender'in garîb vasıfları hâiz attı. Nasıl ki Husrev ve Şîrîn'in «Şebdîz» ve «Gülgün» oâmindakl atları da İran târihinde meşhurdur. (Mütercim).

³⁰³ Civvio «Charabulo» yazar.

³⁰⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 551. Alî ,Solak-zâde, varak: 79.

³⁰⁵ «El Sigr. manda a brusar questa nave, so la quale esso Selim passo su la Grecia.» Marini Sanoto'da İstanbul Venedik elçisinin 24 Ağustos tarihli raporu. Küçük Çorlu ırmağı yakınında vukua gelen Oğraş Muhârebesi'nin meydana gelişi târihi Alî'ye göre 8 Cümâdel-ulâ (3 Ağustos); Cenâbi'ye göre 2 Cü-mâde'l-uîâ'dır. Lâkin Cenâbi'nin gösterdiği târihlerin doğru olmadığı Sa'dü'd-dîn*e muvafık olan Venedik elçileri raporlarından anlaşılır. 937 senesinde elçi Donado ma'rifetiyle yenilenen kapitülasyon Venedik Hazîne-i Evrakı'nda mevcuttur.

³⁰⁶ Solak-zâde, Balı Paşa'nın rivayeti üzerine yazan Sa'dü'd-dîn'den naklen, Selîm'in Tatar Hânı tarafından teklif olunan muaveneti -bu türlü yardımcıları sayesinde tahta çıkmayı istemediği cihetle- kabul etmediği gibi Tatar Hân'ın kızıyla evlenmekte çekimser davrandığını yazar. Bu münâsebetle müverrih, Selîm'in şu hasletler ile muttasıf olduğunu yazar: 1) Sabır; 2) Emniyet, 3) fikr-i teşebbüs, 4) Âkıbet-endişlik; 5) Şeref hissi, 6) Muhâfaza-ı raiyyet (tebeasımı koruma duygusu), 7) Hulûs-i niyyet, 8) Şecaat, 9) Adalet, 10) Hikmet ki îdrîs, bir medhiyesinde bilhassa bunu anlatır. Yalnız bir söz söylemek lâzım gelir ki, bu uzayıp giden medihlerin istinâd ettiği esâs, tamâmiyle yanlıştır: Çünkü ordu Çorlu'ya geldiği zaman hemen yalnız Tatarlardan mürekkeb idi. Ondan maada

Hadım Ali Paşa'nın Şehâdeti

Şeytankulu'na esîr olup da kazığa vurulmak gibi öldürücü bir hakarete uğrayan Anadolu beğlerbeği Karagöz'ün hezimetini Şehzade Selîm'in Edirne'ye azimetine sebep olmuştu. Çünkü, vezîr-i a'zâmın üçbin Yeniçeri ve dörtbin Azab³⁰⁷ ile Anadolu'ya gitmesinden dolayı Rumeli askerinin uğradığı zaaf kendisine daha az mukavemet edileceğini ümîd ettiriyordu. Alî Paşa ise, Anadolu ordusu kumandasını eline almakla beğler-beğinin vefatından ve Osmanlı silâhına edilen hakareten dolayı -bir bölüğü Bursa civarına kadar gelen- Şeytan-kulu takımının kamilen mahvı suretiyle intikam almak sevdasına düşmüştü.³⁰⁸ Bundan başka şu ve-sîleden istifâde ederek -Bâyezîd'in muvafakatine binâen ve Selîm ile yapılan mukaveleye rağmen- Şehzade Ahmed'i tahta iclâs edeceğini ümîd ediyordu. O aralık, Saruhan vâlîsi bulunan Şehzade Korkud'dan gelen bir mektub,³⁰⁹ düşmanın Bursa'dan çıkararak Şehzâde'nin yedisekiz bin kişilik ordusuna hücum ile galebe ettiğim ve Alaşehir'de beğlerbeğinin hazînesini zabt ile kırk katar deve sürerek çekilip gitmiş olduğunu vezîr-i azama bildiriyordu. Şehzade Ahfned ile vezîr-i a'zam Altuntaş³¹⁰ Köyü yakınında ve Germiyân arazîsi üzerinde tesadüf ederek, Pâdişah'ı tahttan feragate bir an önce ikna edecek tedbîrleri müzâkere edip kararlaştırdılar; lâkin ele avuca sığmaz tabiatına

Selîm haylî vakitten beri Tatar Hanı'nın kızıyla izdivaç etmiş olduğundan, onunla Kırım'a dönüşünde evlenemezdi. Venedik elçilerinin Çorlu muharebesi hakkındaki raporlarında (Marini Sanoto) şunlar okunur: «Morti 2.000 cavalli -e con suo cognado fiol delgran Tataro invalidisse l'esercito.»

(Mütercimim ilâvesi: Sa'dü'd-dîn, Kırım Hânı*yla geçen sözlerden Pâdişah'ın aşağıdaki hasletlerinin ortaya çıktığını yazar: Evvelâ sabır, saniyen tevekkül, sâlisen ulüvv-i himmet ve vakar râbian âkıbet-endişlik, hâmisen riâyet-i nâm ü nâ-mûs-ı saltaant, sâdisen muhâfaza-i raiyyet, sâbian hulûs-i niyyet, sâminen şecaat ve şehâmet, tâsian hüsn-i tedbîr ve feraset, âşeren babasıyla muharebenin gayr-ı ihtiyarî olduğu. Üstâd-ı âzam: *Ulûw-i himmet, metânet-i azim, kibr-i nefe, ittisâ-ı tasavvur, hiddet-i zekâ, umk-ı nazar, sür*at-i intikal, isâbet-i zann, celâdet-i fitriyye, mahâret-i harbiyye, meyl-i inkılâb, tahkîr-i âdât, nufûz-ı emr-i ilkaa-yı dehşet, şiddet-i sekime, galebe-i müşkilât, nefret-i lezâiz, istihfâf-ı hayât gibi her biri bir kahramana sermâye-i iftihar olacak meziyyât-ı celîle» demiş idi. Selîm'in maiyyetinde Tatarlar bulunduğu ve Kırım Hânı'na sıhriyeti olduğu ma'lûm ise de, Hammer'in Fâtih'e İstanbul ve Sultân Selîm'e Mısır'ın zabtını çok görerek, bi- taraflığa tamâmiyle riâyet etmediği görülür. Balı Pa-şa'dan menkul rivayet Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme'sinde (İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in Zeyli, c. 2) s. 604 ve 605 ve Solak-zâde'de (İstanbul basımı, s. 333-334) dercedilmiştir.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/378-380

³⁰⁷ Âlî, Hâdis 52. Sa'dü'd-dîn'e nazaran (varak: 555, c. 4) dörtbin Yeniçeri.

³⁰⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 555; Venedik elçisinin Edirne'den gönderdiği 9 Mart . 1511 tarihli raporuyla müteftiktir.

³⁰⁹ Bu mektub bendeki Alî nüshasının kenarında müntferidir.

³¹⁰ Civvio, Sultân Selim hakkındaki eseri, Bu mevki -eğer Taş-ili ile karıştırılmamış ise- eski Tascia dedikleri yer olabilir.

büyülenmişcesine kapılmış olan Ye-niçeriler'in Şehzade Selîm'e tam bir sadâkatle bağlanmaları, bunların müşterek ümîdlerini neticesiz bıraktı. Şehzade Ahmed Yeniçerilere birçok hediyeler verdiyse de, faydası olmadı: Askerin düşüncesinde kardeşinin yüksek vasıfları hakkında yerleşmiş olan i'tikadı bozmadı. Şehzade ve vezîr-i a'zam tasavvurlarım daha münâsib bir zamana te'hîre mecbur olarak, şimdilik Teke mutaassıbları üzerine yürümekle iktifa ettiler. Ordunun yaklaşması haberi üzerine Şeytankulu takımı Kızılıkaya boğazlarına çekildiler. Her taraftan duvar gibi büyük kayalarla çevrili olan bu vâdî, bir cihetten Karaman ile hem-hudûd olmasıyla vezîr-i a'zam Karaman eyâletinde Şehzade Şehenşâh'a halef olan kardeşi Alemşâh'ın lalası Haydar Beğ'e Kayseri beği ile iki bin kişi alarak dağın Karaman cihetinde-ki medhallerini işgal etmesini emretti. Kendisiyle Şehzade Ahmed dahî düşmanı diğer taraflarından kuşattılar. Bu garîb ablukadan otuzsekiz gün sonra Şeytankulu kayalar arasından bir yol açarak yolunu kesen Haydar Beğ takımını mahvetti ve Kayseri yolu üzerinden Sivas'a doğru kaçtı. Ancak iki gün vakıadan haberdâr olan vezîr-i a'zam Yeniçeriler'in en cesurlarından ikibin kişi ayırarak ve atlara bindirerek bâgüerin takibine koştu; ordunun bakıyyesini de arkasından gelecek olan Şehzade Ahmed'e bıraktı. Alî Paşa Sarmısaklık³¹¹ Köyü yakınında düşmana yetişerek,³¹² maiyyeti az olmakla beraber cenge girişti ve pek şiddetli bir muharebe vuku buldu (Rebûlevvel 917 / Ağustos 1515). Şeytankulu ile vezîr-i a'zam ikisi birden maktul düşerek muharebe bitti. İki ordu dağıldı. İşte Koron ve Modon fâtihi ve İstanbul'da iki cami ve bir medrese bânîsi Hadım Alî Paşa³¹³ şu suretle zayi oldu. Alî Paşa, cenk- meydanında şehîd düşmüş ilk Osmanlı vezîr-i a'zamıdır. Yüksek fikirli, ilim ve san'atların münevver bir hâmîsi olan Alî Paşa her ay bir defa âlimler ve şâirleri sarayında toplamak i'tiyâdında idi. Bunlara gösterdiği cömertlik, bâzan israf derecesini bulurdu. Yalnız bir günde üçyüz keseye kadar dağıttığı olurdu.³¹⁴ Birçok kıymeti! eserler, onun nâmına yazılmıştır. Kendisine şeref veren bu ithafnâmeler arasında -vezîr-i a'zam hakkında bezi eylediği o kadar med-

³¹¹ «Sarmısaklık» veya «Sarımşaklık» hâlâ bu isimle mâruftur.

³¹² Âlî, Kırkikinci Hâdise, Sâdî'd-dîn'e nazaran (varak: 561, c. 4), bu müsademe Gökçay kenarında vuku bulmuştur. Celâl-zâde'nin Se'îm-nâm,e'si, Dresd nüshası, bâ.b: 8, varak: 19.

³¹³ Bu vak'a Şeytankulu'nun Osmanlılar'a üçüncü galebesi olmuş oluyor. Hacı birinci olan Karagöz hezimetini 916 (1510) ve Şehzade Korkud ile Alî Paşa mağlûbiyetlerini 917 senelerinde zikreder.

³¹⁴ Sa'ditt'd-dîn, 4, varak: 555-556.

hiyelerden dolayı değil, Alî Paşa «devlet târih-nüvisi» unvanını vermiş olmasından dolayı- iranlı İdrîs'in³¹⁵ Osmanlı tarihindeki mukaddimeyi bilhassa nazar-ı dikkate alıruz. Paşa'nın askerî ve siyâsî faziletlerinin yâd edilmesi İdrîs'in târihi ve şâir Mesîhî'nin mersiyesi vâsıtasıyla sonraki nesillere nakî olunmuştur.³¹⁶

Şâh İsmail'in Âsileri Cezalandırması

Teke âsileri başsız kalarak Şâh İsmail'in memleketine doğru kaçmağa devam ettiler. Yolda bir Acem kervanını vurarak yağma ve binden ziyâde adam kati ettiler. Maktullerden biri de Enbiyâ-nâme nâzımı ve Tuğrayî'nin meşhur kasîdesiyle aynı kudrette olarak kabul edilen bir kasidenin sahibi ve kendisine ikinci Sibeveyh unvanını verdiren manzum bir nahvin müellifi İranlı en büyük âlimlerden Şeyh İbrahim Şebüsterî idi.³¹⁷ Mutaassıplar, Şeyhi, -oğlunu gözü önünde öldürdükten sonra- kati ettiler. Şâh İsmail bu türlü efâli her ne kadar taraftarları tarafından yapılmışsa da cezasız bırakamazdı; hattâ lâkayd kalması bile tasvîb olarak kabul edilebilirdi. Bununla beraber hükümdarların hakkıy-le anlaşılmiş menfaatine -ki kendi haklarına riâyet ettirmektir- vâkıftı. Bundan dolayı tebeası hakkında yapılan bu haydutluğa cesaret edenleri büyük bir ziyafete davet etti: Güya yemek hazırlamak için iki büyük kazan kaynattırdı. Teke mutaassıplarının iki yeni reisi -ki biri Sultân ve Öteki Vezîr nâmını alıyordu- huzuruna getirterek meşru efendileri Bâyezîd'e isyan etmeleri ve müdafaasız kervanlar üzerindeki alçakça vahşîliklerini şiddet ve istihza ile yüzlerine vurdu. İki mücrim af dileyerek ayağa kapandılar; onları tutturup kaynar su dolu iki kazana attırdı. Bu cezada hazır bulunmağa mecbur olan maiyyetleri muhtelif Acem askerî Kalb-i Paşa ile peykân-ı adüvv Kan yalaşdı ve karındaş oldu (Müverrihin «La lance de t'ennemi qui perça le coeur du pasona s'unit a lui en lechant son sang» suretinde tercüme ettiği bu beyti Sa'dü'd-dîn'in

³¹⁵ İdrîs-i Bitlisi târihi farsçadu. Bundan Hammer İdrîs'i iranlı saymafcta-dır. (Mütercim).

³¹⁶ Târihinin son babı hatemesinde. Mesîhî'nin mersiyesi Divân'ında mün-derictlr. Sa'dü'd-dîn, 4, s. 566, bu mersiye den aşağıdaki beyti zikreder (aslından alınmıştır):

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/380-382

³¹⁷ (Bu fıkra Hammer'in mehazı olan Sa'dü'd-dîn'den doğrudan doğruya alınmıştır, cild: 2) Tâcü't-Tevârih'de Şeyh Şebüsterî'nin «Kasîde-i Tâiyye» unvanlı manzûme-i nahviyyesi Arab ve Acem lâmialarına faik olduğu ve İbnü Mu'tî ve İbnü Mâlik dahî bunu ziyâde takdir- edeceği ve kasidenin «gur-re-i Muharrem 900» târihini ifâde eden ibarelerle bitmiş olduğu derce-dilmiştir.

intihâb etmesi, iki kimsenin birbirinin kanından yalayarak kardeş olmaları şeklindeki bugün terkedilmiş bulunan eski bir adeti telmih etmemişlerimize alındılar.³¹⁸ Bu insanlığa yakışmaz mücâzâtı Şâh İsmail'e iki menfaat mülâhazası ilka etmiş idi: Bir taraf dan istiyordu ki «OL mehâzîl, Şâh İsmail üe mülakat itdükde cem'iyetini tefrik tedârikine aüşüp her bölüğü ümerâsından birine havale iderek «ziyafet it-sünler» diye ferman.. eyledi. Uçüncü gün âli bir ziyafet tertibi gördi. Meydânın ortasında âb iie memlû iki azîm. kazgan hamim-i cehennem gibi germ ü cûşân idi. Görenler tabah-ı taam için ihzar olunmuş sanırdı. Meğer birini serdârları, ve o birini vezîneri için İhzar itm.ş ki, ol hâmkâr-ları puhte eyleye. Bunları envâ-ı tekrîm ve tevkîr ile akd-ı meclis-i ziyafet itdüğü sebzezâra götürüp vaz' olunan otak-ı dükeş ve sâyebân-ı münakkas. sâyegâhında. İclâs ile izhâr-ı sûret-i istinas itdl. Ahvâl-1 âieme müteallik musâhahete şüru idüp takrîb ile sebep-i hurucundan istikşaf itdl ve eyitdi ki: «Babam Sultân Bâyezid Hân hazretlerinin sâye-İ himâ-yetinde bunca zamandan berti ehl-i iyâldniz müreffehül'hal olmuş iken ne icâb itdi ki rakabeni ribka-i itaatinden ihraç idüp hurûc zırvasına urûc itdün?» Cevâfo virdi ki: «Pir ölüp i'tilâl-i mizacı ihtilâl-l mülke müeddî olup tedbîr-i umurdan el çekmisdür. Tetavül-i vüzerâ ile çok mezâlim cereyan, itdi. Zulümlerine tahammül idemeyüp bu sureti ihtiyar itdük. Husûsâ Şâih hazretlerinin dergahına yüz sürmek müntehâ-yı murâd idi. Âstânelerinde kul olmağı hıdmet-i makbule add iderek gel dük.» Şan dahi eyitdi ki: «Memleketi yakup yıkmak ne lâzım idi?» Ana dahî böyle ce-vâb virdi ki: «Çeke gel düğümüz taaddilerin intikamın almağıçün ve cem'-i ahhâb ve a'vân âsân ohnagıyıçün nehib ü gârete cesaret olundu.» Şâh eyitdi: «Bu cevâb dahî ma'kûl degildür. Makbul olduğu takdir üzere, bu canibe hod da'vâ-yı muhabbet idersln, bizümle Sultân Bâyezid Hân miyarımda übüvvet ve bünüvvet merasimi mürâât olunduğı ma'lû-mun idi; anlara tetâvül bize âid idüğün ne hoş mülâhaza itmedün? Ale'l-husûs bizüm kârbânımuza ne vech ile taarruz eyledün? Tüccara taarruz katta' tarîk-i amelîdür; fi'lün kavlıü gayr-ı musaddak ve klzbini mu-hakkakdur.» Bu

³¹⁸ Sa'dü'd-dîn'in juna dâir olan fıkraları Mütercim tarafından aşağıda, zik-rolunur:

Bu fıkra Hammer'in mehazı olan Sa'dü'd-dîn'den doğrudan doğruya alınmıştır, cild: 2) Tâcüt-Tevârih'de Şeyh Şebüsterî'nin «Kasîde-i Tâiyye» unvanlı manzûme-i nahviyyesi Arab ve Acem lâmiâlarına faik olduğu ve İbnü Mu'tî ve İbnü Mâlik dahî bunu ziyâde takdir- edeceği ve kâsidenin «gurre-i Muharrem 900» târihini ifâde eden ibarelerle bitmiş olduğu derce-dilmiştir.

i'tirâzin cevâbına kaadir olamayup cerimesini i*tirâf itdi. Şâh eyitdi ki: «Yâ bu otağayı basına selâtinden kimün izniyle vaz' eyledün?» Ol dahi «Gaziler alâmetidür» didi. Şâh eyitdi: «Otağa takınmak pâdşâh icazetine mevkuf dur; hem sen ne zamanda gazi oldun? MÜsel-mânların kanını nâ-hak yire dökmek gaza mıdur ve böyle gaza da'vâsı sezâmıdır?» Ba'dehü havâss-ı ümerâsından Dîv-Sultan'a hitâ.b idüp eyitdi ki: «Bu otağ adan hazzin varışa başından al ve başına sal» Dîv-Sultân dahî hemândem otağasm alup başına takup Şâh'a secde eyledi. Hemân lâhza îsmâüfler ü&ü&üp ikisini de ol İki kazgana pürtâb İtdiler. Sair ümerâsını kati idüp bakıyye-i sipahini intihâb itdi: Beğendüğüne vazife ta'yin idüp ma'âdasm a'zâd eyledi. Ve saz ve süblerin esb ü esvâblarin ziyafet idenlere temlîk ile itlak eyledi. Anlar dahî çoluk çocuklarıyla çırcıplak, yalın ayak sokakları dolaşarak teseül eylediler.

Bed ame irmez emel-i pâyânına
K,âr-ı nâ-hemvarî kalmaz yanma»

henüz doğmakta olan hükümetine, kendisini dahilî tahriklerden muhafaza edecek son ve şiddetli bir darbe vursun, diğer taraftan da metbû-larına başkaldıran ecnebi âsîleri cezaya uğratmakla, onları Örnek alacak kend itebeasını mutlaka korkutmağa kâfî bir misâl ortaya koyuyordu. Bundan başka Osmanlı pâdişâhına hoş geçinmek arzusunda olduğunun bir delilini göstermiş oluyordu. Teke âsîleri hakkındaki mûcâzâtinz haber vermek üzere Bâyezîd'e bir elçi göndermekte acele etti. Ancak şu sırada satvetini de göstermek istediğinden Özbekler Hânı Şeybek'in tahnit edilmiş başını -fakat kafa kemiğini kendisine kadeh yapmak üzere alıkoyarak- o vâsita ile gönderdi. Bu iş fiilen pâdişâha meydan okumak idi; zîrâ Mâverâ-yı Ceyhun'da hüküm süren Şeybek (Şîbek) sünnî olduğundan, siyâsî menfaatleri ve dînî i'tikadları ile -şîî olan korkunç komşusu Acem-ler'e karşı- Osmanlılar'la irtibatlı idi.³¹⁹

Yeniçerilerin İsyanı

Acem elçisi Bâyezîd'i İstanbul'da buldu. Pâdişâh Selîm'e galebesinin ertesi günü payitahtına gelmişti (18 cumadi'l-ulâ / 13 Ağustos). Bâye-zîd'in

³¹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/382-384

büyük oğlu Şehensâh ve ikinci oğlu Korkud³²⁰ hayâtda oldukları halde, kendisinin yerine geçmek üzere seçtiği Şehzadesi Ahmed -nice vakitten beri kurduğu tasavvuru icra mevkiine koymak için- Alî Paşa'nın hezimetinden sonra³²¹ Oegbüze civarına kadar payitahta yaklaşmıştı. Hersek Ahmed Paşa -ki Alî Paşa'nın vefatı üzerine üçüncü defa olarak vezîr-i a'zamhk makamına getirilmişti- Yeniçerilerin Selîm'e taraftar olduklarını açıkçtan açığa îlân etmelerine mâni' olamadı; Yeniçeriler Anadolu'da Osmanlı ordularının son defa uğradıkları musibetleri en ziyâde Ahmed'e isnâd ederek, Selîm'in denenmiş kahramanlığı sayesinde askerî şanlarını iade edeceklerini ümîd ediyorlardı. Bundan dolayı, Bâ-yezîd'in Aleksandr Borjia nezdinde vaktiyle elçisi olan, ikinci vezîr Mustafa Paşa'nın Şehzade Ahmed'i istikbâl için Üsküdar'a geçmeğe hazırlandığı haber alınınca, İstanbul'da isyan koptu (21 Ağustos 1511). Geceleyin, Yeniçeriler Mustafa'nın sarayını yağma ettiler. Kendisi ellerinden güç kur-tulabildi. Ondan sonra vezîr-i a'zamm sarayına gittiler. Ahmed Paşa' mü-saadekârâne hareket ederek ve altın dağıtarak³²² askeri teskine çalıştı. Lâkin vezîr Hasan Paşa'nın, Anadolu kazaskeri Müeyyed-zâde'nin, nişancı Ca'fer Çelebî'nin -ki üçü de Ahmed'e taraftar olmak üzere maVûf idiler- hanelerini yağmadan kurtarmağa çâre bulunamadı. Avrupalı ve özellikle Floransalı tacirlerin mağazaları da şu tahribat arasında masun kalamadı.³²³ Bâyezîd, isyanın büyümesinden korkarak vezîr-i a'zamın yerine Mustafa Paşa'yı, kazaskerin yerine Molla Halil'i, nişancının yerine Çandarlı Hanedanından son vezîr-i a'zam îbrâhim Paşa-zâde'yi tâyin etti.³²⁴

Dâhili Muharebeler

Şehzade Ahmed İstanbul kapılarında demek olmakla beraber anladı ki, bu karışıklıklar arasında payitahta giremeyecektir;³²⁵ bunun üzerine geldiği yoldan dönerek Karaman vâfisi iken vefat eden Şehzade Şe-

³²⁰ Maurace D'Ohsson, I, s. 284.

³²¹ Âli, Kırküçüncü Vak'a. Sa'dî'd-dîn, 4, varak: 569.

³²² Venedifc elçileri raporlarında 23 Eylül târihiyle târihlenmiş ve İstanbul'dan yazılmış mektuplarda şöyle denilmiştir; «Disse (Herseko ave gran ragion, yeğni de Signor 1000 aspri donoe ei Janisserie)».

³²³ Âli, bu vak'anin zamanını cum.adî'l-â-htrt olarak gösterir.

³²⁴ Alt, Sa'dÜ'd-dîn, Solakzade.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/384-385

³²⁵ Menavino'da «Del movim&nto del Sultan Ahamat deli' Amassîa».

henşâh'ın oğlu ve kendisinin yeğeni Mehmed'in ikametgâhı bulunan Konya'yı muhasaraya gitti. Genç Şehzade yiyecek olmadığı için, hayâtını taarruz etmiyeceğini vaad etmiş olan amcasına teslim mecburiyetinde bulundu. Bâyezîd bu hâdiseden haberdâr olur olmaz şehrin iadesi emrini tebliğ etmek üzere saray ümerâsından birini Ahmed'e gönderdi. Lâkin Ahmed de artık kendi nöbetinde yüzünden maskeyi atarak babasının gönderdiği elçinin burnunu, kulaklarını kestirdi. Bununla beraber genç Şehzade Mehmed'i mahbûs tutmağa cür'et etmedi.³²⁶ Karaman beğlerin-den cesur ve sâdik Deli Gögüz'ün -ki Mehmed ile birlikte Konya kal'-asına girmiş ve cân-1 gönülden mukavemeti Ahmed'in ilerlemesine mâni olmuştu- başı kesilerek pâdişâha gönderildi.

Ahmed'in yeğeni ile cenk etmesinden zâten pek münfail olan Yeniçeriler'in hoşnudsuzluğunu bu vahşet son dereceye çıkardı. Lâkin Ahmed'in veziri Yular-kasdı Sinan Paşa'nın -yirmi bin Türkmen ile Karahisar ve Niksar taraflarını talan etmekte olan- Mir Alî Halîfe'ye mağlûp olduğu haber alınınca, Selîm'in rakibi aleyhine olan kını doldu, taştı.

Şehzade Ahmed hakkındaki bu infiallere Şeytankulu'nun -haklı haksız Şehzâde'nin ihmâl ve ilgisizliğine hamî olunan- üç galebesi hâtırası da eklendi; o zaman milletin ve Yeniçeriler'in sadâsı Selîm lehine yeni bir kuvvetle yükseldi. Bâyezîd sevgili oğlunun, sefirini³²⁷ idam etmek suretiyle kendi hakkında gösterdiği hakareten şiddetle müteessir olarak ve maahaza yeni iki veziri Mustafa³²⁸ ve Hersek Ahemd Paşa (ki âhiren affedilmişti)*nm ısrarlarına uygun olarak Semendire hükümetini tekrar Selîm'e tevcih edip bu suretle Kırım'dan Rumeli'ne avdetine müsâade gösterdi. Bu sırada o zamana kadar kendi eyâletinde sükûn hâlinde kalmış olan ve fakat yeğeni Mehmed'in uğradığı muameleye nazaran Ahmed tarafından o yolda bir taarruzdan korkmağa başlamış olan Korkud, biraderlerinin teşebbüslerine karşı uğraşmak ve pâdişâh ile Yeniçeriler'in teveccühünü ve onun neticesi olarak saltanat tacını te'mîn etmek arzusuna düştü. Korkud yalnız üç sâdik hizmetkârını alarak tebdîl-i kıyafetle İstanbul'a geldi ve Yeniçeriler camiine inerek kendisini onlara misafir yaptı. Ümîd ediyordu ki şu gösterdiği tavrı

³²⁶ Civvio, «Fatt* iUustri di Selhn; Sansovino'da, 2, s. 339. Osmanlı müverrihlerine nazaran Şehensâh'ın yalnız Mehmed namında bir oğlu vardı.

³²⁷ Sa'dü'd-dîn, 4. varak: 572.

Ulloa, Dlas Tanco'nun tercümesi, s. 98.

³²⁸ SaWd-dIn, 4, varak.: 573.

emniyet ile misafirperverlik hukuku kendisine bu askerin teveccühünü kazandırsın; otuz sene Önce, II. Mehmed'in vefatında babasının gelişine kadar iki hafta idarenin başında bulunduğu zaman Yeniçeriler'e verdiği hediyelere de istinâd ediyordu.³²⁹ Lâkin bu askerin, Korkud'un ehliyetsizliğine i'tikadı ve Selîm'in hakkındaki muhabbetleri o tasavvurları bozdu: Bununla beraber Korkud'a mevkiine lâyük şekilde hürmet gösterdiler ve otuz seneden beri görmemiş olduğu babasının elini Öpmek arzusunu izhâr ettiği zaman huzûr-ı pâdişâhîye kadar refakatinde gittiler; şu kadar ki İstanbul'a doğru ilerlemekte olan Selîm'in vusulüne kadar Korkud'un bütün hareketlerini dikkatle nezâret altında bulundurdular.³³⁰ Bir taraftan da Ahmed maksadına nail olmak için hiçbir şeyde kusur etmemişti. Kırım yarımadasının hükümdarlık suretiyle temellüküne muvafakatini vaad ederek gizlice Kırım Hanı Mengli Giray'dan yardım istedi. Bu teklif Hân'ın Se-lîm'e olan meylini sarsmak maksadını güdüyordu. Ancak Hân'ın oğlu Saadet Giray -ki Selîm'in sâdik dostu idi- Ahmed'in hiylelerini Selîm'e haber vermekle beraber, Şehzade Ahmed tarafını tutan biraderi Mehmed Giray'm te'sîrine karşı pederinin nezdinde onu muzafferâne müdâfaa etti.³³¹ Selîm, Semendire eyâletine daveti bildiren babasının gönderdiği mektubu almazdan evvel, takriben binbeşyüzü Tatar olan üçbin süvari ile 1512 kânun-ı sânisî nihayetlerine doğru Akkirman civarından Tuna buzlarını geçmişti. Soğğun şiddetinden maiyyeti halkının birçoğu telef oldu. İstanbul'da martın altıncı günü Yeniçeriler gürültülü bir cem'iyet kurarak kendilerini Ahmed aleyhine götürmek üzere Selîm'in payitahta getirilmesini Pâdişah'dan istediler. Bâyezîd korktu. Muvafakat gösterdi. Babasının kararını haber vermek ve İstanbul'a gelişini ta'cîl etmek üzere re Yeniçeriler Selîm'e derhal bir nâme gönderdiler.³³² Selim ile pâyitaht arasında otuz inilden fazla mesafe kalmayınca Yeniçeri ağası istikbâline gitti.³³³ 1512 nisanının ondokuzunda (2 safer)³³⁴ Selîm mutantan bir surette İstanbul'a

³²⁹ Ctvvio ye Spandojlno Âli ve Sa'dü'd-dîn ile tamamen müttefikler. Sansovino, 2, Fatti ilustn di SeUm, varak: 340.

³³⁰ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 574. Alt.

³³¹ Celâl-sâde'nin Selim-nâme'si, Dresden nüshası, bâfo: 4, s. 17.

³³² İstanbul'da Venedik balyozu Andrea Fuakolo'nun 8 mart 1512 tarihli raporu.

³³³ Marlnl Sanoto'da Anürea Fuskolo'nun raporundan: «Selim verme 30 mjglie di Constantinopoli, e il capo del Janissarl ando lo visltar.»

³³⁴ Andrea Fuskolo'nun raporu.

girerek, Yenibağçe Kapısı'nda³³⁵ vezirler, diğer devlet büyükleri, biraderi Korkud tarafından selâmlandı.³³⁶ Bâ-yezîd saltanatı sırasında büyük hazîneler toplamış olduğundan, bunların sayesinde kendisini taht üzerinde tutacağını ümîd ediyordu. Eğer Selîm eyâletine gitmek isterse defaten üçyüzbin duka vereceğini ve senelik iki-yüzbin duka îrâd tâyîn edeceğini tebliğ ettirdi. Lâkin Selîm -ki tahta cülus ederse günde üç akçe terakki vereceğini Yeniçerilerde vaad etmişti- onların iltizamından emîn olduğu cihetle bu teklifleri reddetti. îh-tiyar padişah, sûret-î rızâ göstermek lâzım geleceğini hissederek, kendisi irtihâline kadar tahtta kalmak, hazînedâna ve hazînesine ilişilmemek, Selîm biraderi Ahmed ile uyuşmak şartlarıyla Selîm'i halef göstermeğe muvafakat eyledi. Fakat âsî şehzade bu şartların ancak üçüncüsünü îfâ etti ve bir an evvel padişahlık etmek sabırsızlığıyla babasını tahttan feragate zorlamak için her tedbîre müracaat etti.³³⁷

II. Bayezid'in Tahttan Çekilmesi Ve İrtihali

25 Nisan 1512 (8 Safer 918) cuma ertesi günü Yeniçeri ve Sipahiler bütün halk arkalarında olduğu halde vezirleri önlerine katarak sarayın Önünde toplandılar; Bâyezîd bunları tahtın sahibi olarak kabul edip me-ramlarını suâl etti.³³⁸ Hepsi bir ağızdan «Padişahımız ihtiyar ve hastadır; onun yerine Sultân Selîm'i isteriz.» diye bağıştılar. Bu sırada oniki bin Yeniçeri cenk naraları atmağa başladılar. Pâdişâh oğlunun, halkın, ordunun elbirliğiyle kendi aleyhinde bulduklarını görerek mukavemete cesaret edemeyip şu sözleri söyledi:

- «Saltanatı oğlum Selîm'e terk ediyorum; Allah padişahlığını mübarek etsin.»³³⁹

O anda sarayın duvarlarında ve şehrin yedi tepesinde «Allahu Ek-ber» sadâsı yankılandı. Sultân Selîm babasının hükümet esasını şu suretle cebren aldığı sırada, sarayın birinci ve ikinci avlusu arasında muvâsala vâsıtası olan

³³⁵ Âli, Kırkikinci vak'a; Sa'du'd-dîn, 4, varak: 574. Spandojlno. s. 88. tstan. bul ve Boğagiçi, it s. 101; Menavino.

³³⁶ Civvio'nun Fatu Ulustu! di Selim isimli eseri.

³³⁷ Marini Sanoto'da Justlniano'nun raporu.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/385-387

³³⁸ Solak-zâde, Sa'dü'd-dîn, s. 574, Cuma ertesi hakkında bu günün saadetini mutazammin olan «Barik Allah fi sebtehâ... e hadîs(-şerîf)inl zikreder.

³³⁹ Civvio'nun bu münâsebetle naklettiği nutuk sırf İhtrâidir.

kapıda bugün vezirler ve sefirlerin huzûr-ı hümâyûna çıkmazdan evvel durdukları mevkide bulunuyordu. îdâma mahkûm olan vezirlerin saraydan çıktıkları, yâhud saraya girdikleri zaman kendilerine felâket ipini atmağa veyâhud boyunlarını kesmeğe me'mûr cellâd dahî orada durmak mu'tâddır. Ne korkunç durak yeridir ki padişahın kulu müthiş bir endîşe içinde, metbûunun huzuruna girmek müsâadesini, yâhud ölmek emrini burada bekler. Vezirler, Selîm'e Bâyezîd'in cevâbını tebliğe gelerek kendisini saray derûnuna getirdiler. Şehzade hal' eylediği babasının ellerini evlâdlığm bütün ihtiramlarını göstererek öptü. Bâyezîd padişahlık alâmetini bir hakim sükûniyle üzerinden terk ile yeni saraydan hemen çıkmak tedârikinde acele etti. Yeni padişaha şan ve uzun ömür temennilerinde bulunan halkın Eski-Saray'a kadar babasına refakat eden muhafız kuvvetlerinin başında bulduktan sonra Yeni-Saray'a döndü. Devlet erkânı kendisine sadakat yemîni arzına geldiler. Yirmi gün sonra Bâyezîd -artık her taraftan yüz çevrildiğini görerek- doğum yeri olan Dimetoka'da ömrünü tamamlamak üzere, oraya gitmesi için oğlundan müsâade istedi.³⁴⁰ İhtiyar pâdişâh bu ruhsatı alınca vezir Yûnus Paşa ve ancak bir milyondan fazla fedâkârlıkla hayâtını kurtarabilmiş olan defterdar Kaasım refakatinde olduğu halde azimet eyledi.³⁴¹ Selim Edirne yoluna giden payitaht kapısına kadar babasının arabası yanında yayan yürüyerek Bâyezîd'in vermekte olduğu nasîhatları apaçık bir ihtiram ile dinlemekteydi. Tahttan indirilmiş Sultân Dimetoka'ya kadar varamadı. Azimetinin üçüncü günü Hafsa civarında Aya³⁴² nâm mahalde ir-tihâl eyledi (10 Rebî'ü'l-evvel 918 / 26 Mayıs 1512).³⁴³ Bâyezîd'in vefatı yaşından ve uzun müddet ıztırabından mı, yoksa hizmetkâr sıfatıyla yanında bulunan Ceneviz Menavino'nun isnâd ettiği veçhile aslında Yahudi olan tabibinin Selîm'in emri üzerine verdiği zehirden mi neş'et etmiştir, burası bilinemez. Bu hususta Venedik elçilerinin raporlarında sükût edilmiş olması bütün müverrihler tarafından tekrar

³⁴⁰ Spandojino, s. 189. Celâl-zâde'nin SeMm-nâme'si, bâlb: 12.

³⁴¹ Venedik elçilerinin raporları, Marini Sanoto'da.

³⁴² Lutfî, varak: 38. Solak-zâde'ye nazaran Söğüdü'de; diğer bâzıları Sazlıdere'de ve Cenâbî Çekmece'de diyor. Yalnız Cenâ-bî'nin yazdığı bir vak'a zehirlendiği zannım veriyor. Onun rivayetine göre Bâyezîd Çekmece'ye vardığında yüzünü yıkamak istediği zaman başının bütün saçları elinde kalmış ve «kaziyye ne idüğün bilüp» derhâl odasına girmiştir. Cenâbî, varak: 432, Sultân Bâyezîd'in izamını 8 Safer (25 Nisan) târihinde zikr eder. Hâlbuki bir ay sonra çıkmıştır. Celâl-zâde'nin Selîmnâme'sinde Bâyezîd 8 Safer'de hal' olunup 11 Rebî'ü'l-evvel'de irtihâl eylediği münderictir. (Bâb, 12; varak: 30).

³⁴³ Edirne c:varında «SöğüÜüdere» nâm mevzi'de irtifoal etti. Sa'dU'd-dîn, s. 207. iMütercim).

edilen bu isnadı fi'l-hakîka tekzîb eder; lâkin devletin müverrihlerinin de sükûtu ve Selîm'in bütün hayatı bunu te'yîd eder görünmektedir.³⁴⁴

ii. Bâyezîd'in Şahsiyeti Ve Saltanatı Zamanında Devletin Durumu

Bâyezîd, Osmanlı tahtından gelip geçişini ekseriya felâketli muharebeler ve korkaklık, çekingenlikten ibaret bir siyâsetle işaret etmiştir. Saltanatı birçok münâsebetlerle mutasavvıfâne ve şairane bir tavır alâmeti gösterir ki, bu hâl padişahın çehresinde ve zamanının bütün müesseselerinde görülür. Muahharan Venedik docluğuna yükselen elçi Andrea Gairiti, hükümetine yazdığı raporların birinde bu bâbda şöyle diyor: «Etili V9 dolgun çehresinde asla bir zâlim ve korkunç adam alâmeti yoktur; bilakis hüzn, evhâmperestlik, ısrar, biraz da cimrilik emaresi görünür. Makine sanayiini ziyâde sever; iyi kesilmiş kırmızı akiklerden, işlenmiş gümüşten, güzel imâl edilmiş eşyadan pek hoşlanır. Nücûm ve ilâhiyât'ta derîn bir ma'lûmât sahibi olup dâima bu ilimlerde mütalâa ile meşguldür. Kimse ondan daha iyi ok kuramaz. Hayli vakitten beri şarâbdan el çekmişse de, diğer zevk aldığı şeylerden el çekmemiştir. Bununla beraber sû-i istîmâl kendisini zamanından evvel ihtiyar bir adam yapmıştır».³⁴⁵

Şâh tsmâil'in îran tahini gasbetmek için öne sürmüş olduğu tasavvuf fikri o zaman yalnız Acemler'e değil, Türklerce dahî hâkim idi. Bu devrin mezhebi temayülleri yarım asırdan beri tasavvuf ile nişânedâr olan birçok eserler ve özellikle pek çok münzevî tarîkatleri te'sisiyle tezahür etmiş idi. Osmanlı devletinin ilk asrında Nakşbendîler, Sa'dîler, Bektâşîler olmak üzere yalnız üç derviş tarîkati bulunuyordu ki, Orhan saltanatının sonunda bunlardan bahsettik; devletin ikinci asrında Halveti,³⁴⁶ Zey-nî,³⁴⁷ Babayi,³⁴⁸

³⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/387-388

³⁴⁵ «Ne la faccia carnosa e grassa, ne lo aspetto non dimostra esser crudo e terribile, ma molto melanconico superstizioso e osti-mato, non senza avarizia. Si cüce delectarsi deli' arte meca-niche, come intagliare in carnioli e in argento lavorare e torno, dotissimo nell* Astrologia e Theologia studia continuamente e tira un arco che non si potria meglie; da molti anni a ri-messo l'nso del vin e attende a viver con gran regola non pero che possi astenere del coito, nullum libidinis genus praeter-mittendo, et hine est che la Signoria sua hora dimostra esser in bona conualiscentia ed ora sia grandemente invecchiata.» Andrea Gritti'nin 1503 Kânûn-ı evvel tarihli yazısı. Ondan sonra 63 yaşında bulunduğunu (Hâlbuki 1447'de doğduğu cihetle 56 yaşında idi) ve altı oğlu olduğunu (Hâlbuki sekiz'dir) yazar. Bu hususta Civvio'da dahî şöyle yazılıdır: «Baiazetto vec-hio e podagroso et diletto di Philosophia e specialmente della doctrina di Averrois.»

³⁴⁶ Ömer Halveti Kayseri'de 800/1397'de vefat etmiştir.

³⁴⁷ Zeynü'd-dîn Ebûbekr Hâfî Kûfe'de 813/1424'de vefat etmiştir (Bu tarihin doğrusu 838/1434 olacaktır. Hammer'in Fransızca iki basımında ikisi de yanlıştır. Zeynü'd-dîn'in vefatı târihi Takvîmt't-Tevâriib'de hicri olarak

Bayramı,³⁴⁹ Eşrefi,³⁵⁰ Bekri³⁵¹ tarikatleri teessüs etti. Bu muhtelif tarikatlerin bugün de birçok mürid-leri vardır; en meşhur zevatinın mezarları ihlâslı müslümanlar için ziyâ-retgâhdır.

Bâyezîd münzevîliğine ve tabiatının yumuşaklığına rağmen işrete düşkün olmak³⁵² ve Şehzade Cem ile kendi oğullarından birini zehirlemekle itham edilmiştir; şu kadar ki, bu zehirleme hususuna târihçe mu-hakkiyyet verecek bir delîl yoktur. Kırkbin duka tahsisattan kurtulmak için kardeşinin vefatına sebep olması³⁵³ -hele birader idamının II. Mehmed tarafından devletin esas kanunları arasına dâhil edilmiş olması düşünülürse -bîr dereceye kadar ihtimâl kabul eden bir zandır. Ancak oğlu Mehmed'i tebdildi kıyafet İstanbul'a gelmiş olmasına cezâen çaş-nigîr-başı vâsıtasiyle zehirlettiği hakkında Menavino'nun rivayetini³⁵⁴ padişahın oğulları hakkında dâima gösterdiği şefkat ve kendisinden evvel vefat eden evlâdı için dökdüğü samimî gözyaşları ile tekzîb olunur görmekteyiz. Şehzade Alemşâh'm irtihâlinde -ki vefat haberi ber-mu'tâd siyah kâğıd üzerine beyaz yazı ile yazılmıştı- başından kavuğunu yere attı; dâirelerinin halılarını tersine çevirtti; üç gün her türlü mu-zıkayı men etti. Fukaraya yedi bin akçe tevzî' eyledi.³⁵⁵ Kendisine cimrilik isnâd olunmasıyla beraber Bâyezîd saltanatı müddetinde birçok sadakalar vermiştir ki, onun zamanından kalma defterlere nazaran bunlar sekizmilyonaîtıyüzbin³⁵⁶ akçeyi bulmaktadır.

mukayyed ve 838 hlcrlyyesi hesabın. gösterdiğimiz miladiyyeye tesadüf eder. (Mütercim).

³⁴⁸ Abdülganî Pir Babâyî Edirne'de 870/1465 tarihinde vefat etmiştir.

³⁴⁹ Hacı Bayram Ankara'da 876/1471'de vefat etmiştir.

³⁵⁰ Seyyid Ebübekr Eşref-i Rûmî ki 899 (1493) senesinde tznik hâricinde vefat etmiştir. Orada bir cami mevcuttur ki, 1232 (1776)'de İstanbul'da basılan Menâsikü'l-Hacc müellifi ziyaret etmiştir.

³⁵¹ Pîr Ebübekr Vefâyî ki, Haleb'de 902 (1495)'de vefat etmiştir. Riko (Ricaud) bu tarikatı, rivayeti sahîh ise bir Türk müellifine atfen «Ebrû-i Behârî» (Ebroubehari) diye isimlendirir. Ebr-i Behâr, bahar bulutu demek ise de, II. Bâyezîd asrında böyle bir tarikat müessisi olduğunu hiçbir yerde görmedim. Bir de dilencilik eden dervişlere umûmî surette «Kalender» denilirse de Piti Dölakrua ve ondan naklen Şulç (Schultz) 'un yazdığı gibi (M.D.'Ohsson, 4, s. 624) bu isimde bir tarikat-i mahsûse yoktur.

³⁵² MD'Ofosson, 4, s. 56 ve 168.

³⁵³ Birçok Osmanlı târihleri sonraları vezîr-i âzam olan Mustafa nâmındaki elçinin Şehzade Cem'i zehirleyen berber olduğunu yazarlar. Vâkiâ berber vezîr-i âzam olabilirdi; ancak Bâyezîd'in elçisinin, Roma'da mevkufl bulundurulmuş Şehzade Cem'e berber olması tasavvur olunamaz. Kantemir'in, böyle bir tasavvurdaki münasebetsizliği anlaması lâzım gelmekle beraber, bu cinayeti işleyen berber İbrahim'i (II. Bâyezîd, haşiye: 11) cinayetin tertibeisi olan elçi Mustafa ile karıştırır (II. Bâyezîd, s. 330). Piti Dölakrua'nın fihristinde «Mustafa vezîr-i âzam tâyin ve İbrahim tesmiye olunmuştur» deniliyor. Bir isme diğer bir isim ilâve olunabilir imiş gibi

³⁵⁴ «Çora e Sultan Paiaztt fece aveienare Sultan Ma h om et suo flgloulo» (Sultân Bâyezîd'in kendi oğlunu Öldürdüğüne dâir Menavino'mm ifadesidir).

³⁵⁵ Menavlno.

³⁵⁶ Sa'dü'd-dîn. 4, varak: 579. Solak-zâde, İdrîs. O zaman 50 akçe 1 duka olduğu cihetle 172.000 duka demektir, bk. MD'Ohsson, 2, 422.

Yalnız Mekke-i Mükerre-me'ye fukara için senevi kırk bin duka hediye gönderirdi.³⁵⁷ Elbisesine gelince, Bâyezîd ne ilk altı pâdişâh gibi altında serpuş (üsküf), ne de II. Murad gibi kisve-i ulemâ (örf) giyerdi. Mahrûti şekilli ve etrafına dül-bend sarılı bir kavuk intihâb etmiştir ki, o zamandan bu vakte (yani Ham-mer*'in yaşadığı zamana) kadar «mücevveze» nâmı altında teşrifat serpuşu olarak kalmıştır.³⁵⁸

Venedik elçileri Justiniani ve Fuskolo'nun -ki Bâyezîd'in irtihâli senesinde birincisi Edirne'de ve ikincisi İstanbul'da ikamet ederdi- raporlarına nazaran, o zaman devletin varidatı dört beş milyon duka miktarına varıyordu.³⁵⁹ Anadolu'da yirmidört;³⁶⁰ Rumeli'nde otuzdört sancak vardı. İki milyon dukadan on milyona kadar değişen varidatlarına göre bu sancakların beğleri kendi masraflarıyla iyi mücehhez ve müsel-lah olarak beşyüzden bine kadar süvârî beslemeğe mecburdular. Şu suretle sulh zamanında hayvanları mükemmel elli bin zaîm ve timârlı ile onikibin Yeniçeri'den mürekkebe daimî bir ordu bulunurdu.³⁶¹

Donanma tertibatı alelade yetmiş kadırgadan ziyâde değildi. Eyâlet vâlisi olan şehzadelerin senelik iradı seksenbin duka kadar tahmîn olu-

³⁵⁷ Ulj M.D'Ohsson, 3. 258.

³⁵⁸ MD'Ohsson, 4, 114.

³⁵⁹ «Le entrate di questo Signor turcho se de moneda da circha Ducati duo milione e mezzo di carazo, il resto che sono un milione e ducati 300 mille dazi delle sue terre, şaline, doane, bestiami, peschiere, miniere di argento rami et ferri - oltre le entrate de Timari auno li Sanzachi ed altre genti sopra-dita che pol ascender le intrade datoli per il Signor da ducati duo milione, che seriano in somma le entrate del deto Signor da ducati cinque milioni, e per questo se puol gindichar per la gran spesa che fa in elimosine continuo.» (Marini Sanoto).

³⁶⁰ «Sanzachî nella Grecia 34, in Natolla 19, e poi quelli del fiüoli che sono Sanzachi 5. (Rumel'de 34 ve Anadolu'da 19 ve şehzadelerle pâdişâha has 5 sancak bulunduğuna dâir M. Sanoto'nun ifadesidir.)

³⁶¹ Siu (Scio)'daki Venedik konsolosunun 1507 tarihli raporu o zaman Ankara'da ikame olunan tarassud ordusunun tertibatını şöyle yazar:

Yeniçeri piyadeleri	6.000
Azablar	8.000
Arnavudlar	5.000
Anadolu Beğlerbeği maiyyetinde 18 sancak.	
Garîbler yâni Gönüllüler	1.500
Timârî Sipahiler	2.000
Kayseriyye süvarileri	2.000
Kayseriyye sancağı süvarileri	2.500
Romanay'daki Boğdan beği askeri	3.000
Dâmâd-ı Pâdişâhı Sarı Ahmed maiyyeti	1.500
Diğer d âmâ d maiyyetinde yirmidört sancak beği	2.400
Aksaray'da Cihânşâh ordusu	10.000
Amasya'da Sultân Mehmed ordusu	12.000
Bâb-ı Hümâyûnda kalan Yeniçeri	3.000
Üçbin Azab ile Akıncılar	15.000
Cem'an 25.000 piyade ve takriben iki misli süvârî.	

nabilirdi. Vezirlerin yirmibeşbine, Anadolu ve Rumeli beğlerbeğlerinin otuzbine, iki ordu kadılarının begerbine, iki defterdarın dörder bine, iki kapıcıbaşı'nın biner akçeye varırdı. Üç tuğlu üç vezîr -ki birincisi vezîr-i a'zamdır- ile iki kazasker, iki defterdar,³⁶² dîvân-ı hümâyûn nişancısı «dîvân»ı teşkil ederek, her hafta cumartesi günüyle onu tâkib eden üç günde saray-ı hümâyûnda içtimâ' ederlerdi. Yirmibeş kâtib -ki sonraları her biri dîvân-ı hümâyûn kalemlerinden birine baş olmuştur- sarayda devletin kuyudâtıyla meşgul olurlardı. Devletin bütün eyâletlerinden akıp gelmekte olan altın ve gümüşü vezne (ölçmeğe, tesbit etmeğe) mahsûs üçyüz kişi bulunurdu. Dîvândan sonra vezirler sarayda yemek yerlerdi. Vezirlerin herbiri kendi nezâretine âit işler hakkında husûsî bir mülakatta pâdişâha ma'lûmât verirlerdi. Çavuş-başı'nın emri altında bulunan ve hükümetin emirlerini lâzım gelen yerlere ulaştıran ve gereken şahısları tevkif ve vergileri tahsil vazifesiyle mükellef olan altmış çavuş dîvânın yanındaki odada kendilerine verilecek emre dâima hazır bulunurlardı. Sarayın kapılarını üçyüz kapıcı beklerdi. Ordunun erkân-ı harbi altı süvârî generalinden (Bu süvariler sipahilerden, silâhdarlardan, aylıklı süvarilerden, gurebâ-yı yemîn ve yesâr (Sağ ve Sol Garibler) 'den mürek-kebdir), dört muavini ile Yeniçeri ağasından, topçu-başı'dan müteşekkildi. Hâssahur*daki üçbin süvârî saray mîrâhorunun emri altında bulunurdu. Pâdişâh at ile çıktığı zaman ikiyüz solak ve üçyüz hademe maiyye-tinde bulunarak, bunlar muharebelerde ve ordugâhlarda zât-ı şahaneyi asla terk etmezlerdi. İkinci hatda Yeniçerilerin çadırları pâdişâhın otağı etrafında bir dâire teşkil ederdi.

Sultân Bâyezîd tab'an sulha mail olmakla beraber dinî düşünceleri cihetiyle cihâdın sevablannı çok azîz bildiğinden islâm'ın en meşhur iki hükümdarına, yâni Ehl-i Salîb tarihinde şöhet kazanmış olan Nûred-dîn³⁶³ ile Timur'u örnek alarak, muharebelerinde elbise ve ayakkabılarına isabet eden tozları büyük bir itinâ ile toplattırarak, bunların vefatında yanakları altına konulmasını vasiyyet etti; tâ ki, Sa'dü'd-dîn'in ifâ-resi veçhile «bût-i latîf-i gaza kabrini misk gibi muattar ve ber-mûcib-i hadîs-i şerif³⁶⁴ âteş-i

³⁶² İki defterdarı olan ilk padişah, Bâyezid'dir. Kendinden öncekilerin yalnız birer defterdarı vardı. MD'Ghsson, 7, s. 261.

³⁶³ CâmTü't-Tevârth.

³⁶⁴ Şerefü'd-dln.

cehîmi andan dûr eylesün». Kur'ânın emrettiklerine tamâmiyle riayetkar olduğundan İstanbul'un yedi tepesinden üçüncüsünde³⁶⁵ bîr cami bina ettirmiştir ki, ancak dokuz senede hitâm bulmuştur. Onun yanında fukara için bir imaret³⁶⁶ ile bir de medrese inşâ edilmiştir.³⁶⁷ Edirne'de dahî İstanbul'daki cami tarzında bir cami ile hastahâne, imaret, hamam, medrese yaptırmıştır. Bu camie Tunca üzerindeki altı kemerli köprü yanında bulunan değirmenlerin varidatını tahsis etmiştir.³⁶⁸ Sultânın emri ile Amasya'da bir tekye, bir mekteb, bir imaret, bir medrese şehrin manzarasını süslemiş ve bu medresenin idaresine me'mûr zâta yevmî seksen akçe tahsis olunmuştur.³⁶⁹ Sultân Bâ-yezîd'in inşâatı bunlardan ibaret de kalmayıp -pederinin Şeyh Ebû'l-Vefâ için yaptırdığı gibi- o da Şeyh Şemsü'd-dîn Buhârî için bir tekye ve bir medrese bina ettirmiştir.³⁷⁰ I. Mehmed zamanında te'sîs edilen ve II. Mehmed zamanında kaldırılan riyâset-i sâdât mansıbı halîfeler zamanında câri olan «Nakîbü*I-Eşrâf» unvânıyla Bâyezîd zamanında tekrar vücûd bulmuştur.³⁷¹ Pâdişâhın birçok vezirleri kendisine imtisal ederek ezcümle Alî ve Mustafa Paşalar İstanbul'da fukara için imaret yaptırmışlar ve lâzımgelen tahsisatını tayin etmişlerdir.³⁷² Ergene nehri üzerinde bir köprü yaptırmış olan büyük babasına iktitâfen³⁷³ Bâyezîd dahî Osmancık'ta Kızılırmak üzerinde dokuz ve Sakarya üzerinde ondört ve Saruhan sancağında Gedüs (Hermos; bugünkü Gediz) nehri üzerinde ondokuz kemerli birer köprü kurmuştur.³⁷⁴ İnşâata ve sadakalara verdiği pek büyük meblâğlardan mâada her sene fukahâya,

³⁶⁵ Cenabî, s. 413. (Hadîs-1 şerifin meali: «Allah yolunda (Cîhad için) iki ayağı tozlanan kimseye nâr (ateş) haram, edilmiştir» Metindeki ibareye Sa* dü'd-dln'in İstanbul basımında tesadûf ulunamadı; başka bir Osmanlı müverrihinden alınmış olsa gerektir. Mütercim)

³⁶⁶ Bu tepe Osmanlı müverrihleri tarafından «İstanbul sünesinde» denilmiş, yani İstanbul'un göbeği addedilmiştir. Ancak Varon da DeU hakkında dünyânın göbeği dediği halde (de lingua lâtina, 6) bu doğru olmadığı gibi. o tepenin İstanbul'un göbeği addedilmesi de muvafık-ı hakikat değildir. (Bâyezîd mevkii şehrin hemen, ortasında olduğundan, mü-

³⁶⁷ Sa'dü'd-dln, 4, varak: 579. İstanbul ve Boğaziçi, 1, 402.

³⁶⁸ «Câml'de yevmi onaltışar akçe vazife ile imam; o kadar yevmiye ile onaltı kaari-1 Kur'ân; yigirmidörder akçe ile dört kayyım; ylgirmidörder akçe ile altı ferâş; otuz akçe ile kandilciler ta'yîn eyledi. Fukaranın masârif-1 İaşesi dokuz milyon yüzbin aikçeye baliğ olurdu; imaretin hademesinden h erbirl yigirmil akçe alırdı.> İdris, 200 ve 201. Burada müstensihin bir sehvi olmak gerektir; çünkü imâmın tahsisatı kandilci tahsisatından daha az olamaz.

³⁶⁹ Hacı Ka'fa'nin Rûm-İH'si.

³⁷⁰ S.Vdt't-din. 4, Yarak: 58.

³⁷¹ Ân, varak: 174.

³⁷² M.D'Ohsson, 4, 562.

³⁷³ Mustafa'nın inşa ettirdiği bitişini ilân etmek maksadiyle verdiği ziyafette Menavino pâdişâhın hademes'nden olmak sıfatıyla hazır bulunmuştur.

³⁷⁴ (Kezalik Kantemir'in Kudüs'ü «Goezsou» yapmak gibi tahrifatını hatırlatmaktadır.)

müftülere, kazaskerlere, müderrislere, şeyhlere pekçok hediyeler dağıtırdı.³⁷⁵

Tasdik etmek lâzım gelir ki, Bâyezîd'in ilimler hakkındaki himayesinden, asrında ilmî terakkiler büyük çapta etkilenmiştir. Bilhassa fıkıh oldukça sür'atli bir şekilde genişleyip gelişerek, en muhterem fakîhlere müs-tesnî riâyetler gösterilmiştir. Bunlardan Sangürz,³⁷⁶ Bâyezîd ile Selîm verrihlerimlzin teşbihi yerinde görünür. Sa'dü'd-din'in İstanbul basımının 2. cildinden 311'inci sabitesinde «İstanbul sürresi» yerine «İstanbul sūd-desi» denilm'ştir ki, bunun bir baskı hatası olduğunu Hammer'in delaletiyle anlıyoruz. Mütercim)

arasında yakınlaşma sağlamağa me'mûr edilmişti. İmâm Ali³⁷⁷ sefaretle Mısır Sultânı Kaytbay nezdine ve muahharan Şehzade Korkud'a gönderilmiştir. Niksârî³⁷⁸ ve Yûsuf-i Cüneyd³⁷⁹ câmi'lerde te'sîs olunan kütübhânelerin hâfız-ı kütüblüklerine me'mûr edilmişlerdir. Bâzı fukahâ buldukları yüksek şer'î mansıblarda büyük servetlere mâlik olmalarıyla, bunları husûsî kütübhâneler te'sîsine sarf etmişlerdir. Şiirleriyle şöhret kazanmış olan Mihrî ile âşikane münâsebetlerde bulunan Müeyyidü'd-dîn³⁸⁰ -kî büyük şâir Necâtî, Dîvân'ını onun nâmına ihdâ eylemiştir- bu ulemâ zümresindedir. Vefatında şimdiki İstanbul kütübhânelerinin

³⁷⁵ O zaman müftî senelik otuz bin, kazasker yirmibeş bin, «altmışlı» tâbir olunan müderrisler ile semâniye müderrisleri dörder bin, «yiğirmibeşliler» ve «yiğirmililer» ikişer bin, şeyhler ikişer binden üçer bine kadar akçe alırlardı (Âli, varak: 174). Kantemir burada softa kelimesini sūtan çıkarmak gibi affedilmez bir hatâda bulunur, hâlbuki tahsilin zorluğundan kinaye olmak üzere «sūhte», yâni «yanmış» demektir.

³⁷⁶ 929/1522'de vefat eden Sarıgürz, İslâm hukukuna dâir «Murtaza» unvanıyla bir eser yazmıştır.

³⁷⁷ Ali, 927/1520'de vefat etmiştir. Sa'dü'd-din, varak: 598.

³⁷⁸ Mehmed bin İbrâhîm biri Hasan el-Niksârî. Hüsâmü'd-dîn To-kadî'den, Fenârî-zâde'den Yûsuf Balî'dan, Molla Yegân'dan okumuştur. İsfendiyâr-oğlu İsmâil Beğ Kastamonu'da bir medrese yaptırarak müderrisliğini ona vermiş ve üç yüz cilt kitap da vakf eylemiş idi. Sultân Bâyezîd, tefsir ilmindeki geniş bilgisinden dolayı İstanbul'a getirdi. Kâh Ayasofya'da, kâh Bâyezîd Câmii'nde Pâdişâh hazır olduğu halde vaaz ederdi. Âhır ömründe hafız olmuştur. Vefatı: 901. Şeyh Vefa yakınında medfûnjdur. Ulûm-i ri'yâziye'yi Kadızâde-i Rûmî tilmizlerinden Molla Fethullah Şîrvânî'den görmüştür. Sûre-i Dühân Tefsiri, Beyzâvî haşiyelerine talikatı, Vikaaye-i Sadrü's-ŞerîV sına şerhi vardır. (Bu ve emsali hal tercümelerinde mütercim tarafından Hammer'in mehazı olan Sa'dü'd-dîn'de de mü-râcaatle daha ziyâdece ma'lûmât verilmektedir).

³⁷⁹ Sadrü's-şuarâ'ya birçok haşiyeler yazmış olan Tokat'h Ah! Yûsuf bin CtU neyd. Sa'dü'd-din, varak: 587. Ali.

³⁸⁰ Abdurrahman bin Ali bin Müeyyedi'l-Amâsî. 860'da Amasya'da doğup 922'de İstanbul'da vefat etmiştir. Sultân Bâyezîd Amasya valiliğinde Mevlânâ ile musahabe t ederdi. Sultân Mehmed katline emir çıkartmış ise de Şehzade emrin varmasından evvel Abdurrahman'ı Haleb'e kaçırdı. Sonra İran'da Celâl-i Dîvânî dersine girerek yedi yıl okuyup icazet aldı. Bâyezîd'in cülusunda dönerek Rumeli kazaskerliğine kadar çıktı. 917'de Yeniçeriler hanesini basıp yağma etmişlerdi. Bu münâsebetle azledildi. Yevmî yüzelli akçe tâyin edildiyse de kabul etmedi. Sultân Selîm eski mevkiine iade ile, İran'a beraber götürdü. Tebriz'den dönüştü ihtiyarlığından dolayı iki-yüz akçe ile tekaüd edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Üç lisanda güzel şiir söylerdi; yazısı da güzeldi. İhn-i kelâmdan bâzı müşkil bahislere dâir risalesi, «Kürre-i müddehar-ceh» (?) tahkikine dâir bir kitabı vardır. Kütüphanesinde müker-erattan başka 7000 cilt kitabı bulunurdu. Şiirde mahlası Hâ-temî'dir.

herbirinden zengin bir kütübhâne bırakmıştır; zîrâ bu müessesede yedibin cild kitap bulunuyordu. Bâyezîd asrında şöhrete maz-har olan Sinan Paşa tilmizi Lutfî,³⁸¹ eserlerinden ziyâde hayâtının felâketle sona ermesi sebebiyle ün kazanmıştır. Rakibi bulunan fakîh Kâ-tib-zâde tarafından ifrata varan serbest fikirleri sebebiyle itham olunup kendisiyle birlik olanların verdiği bir hüküm ile idama mahkûm olarak ortadan kaldırılmıştır. Bâyezîd asrına şeref veren altmış fakîh arasında ikisi diğer bir ilim şubesinde yüksek şöhret kazanmışlardır; bunlar -birincisi tıbda, ikincisi riyâziyâtda ün kazanan- Hakîm-şâh ve Mirim Çe-lebî³⁸² dir. Bâyezîd'in saltanatı devri Tâcî Beğ'in iki oğlu Ca'fer ve Sa'dî'nin eserleriyle Osmanlı lisânında inşâî mektubların (resmî mek-tûblar) iki numunesini görmüştür.³⁸³ Müverrih

³⁸¹ Tokadlı Lütfullah. Sinan Paşa'nın şakirdi idi. Molla Alî Kuşçu İran'dan geldiği zaman Lütfullah Sinan Paşa'nın emriyle onun dersine devam ederek riyaziyat (matematik) okur ve sonra okuduğunu hocasına okuturdu. Sinan Paşa vezîr olunca, Sultânın hazinesinin hâfiz-i kütüblüğüne me'mûr oldu. Sinan Paşa'nın gazaba uğrayarak Sivrihisar'a azimetinde Lütfullah Hoca'sını bırakmadı, beraber gitti. Bâyezîd'in cülusundan sonra Bursa'da Sultân Bâyezîd müderrisliğine kadar çıktı. Lâkin hiddet-i lisânından dolayı ulemâ kendisine buğz ediyorlardı. Ulemâ toplanıp mühlidlik, zındıklık isnâd ettiler. Müftü Efdâl-zâde katline fetva vermedi; Hatîbzâde verdi. «Ve likadd-ı mett şehîdan-900» târihinde idam olundu. Hatîb-zâ-de ulemâ toplantısından döndüğü zaman bâzı yakınlarına «Ki-tabımı Lutfî'nin elinden kurtardım» demiş. Lutfî bir gün Hay-dar'ın vücûduna isabet eden bir okun çıkarılması için namaza durduğunu hikâye ile «İşte namaz böyle olur, yoksa bizimki bir kuru yatıp kalkmadır» demişti. Bu sözü katline sebep tutulmuştur! Ders günleri medreseye gelince atını kendisi bağlar ve oradan Şeyh Vefa zaviyesine giderek Sahîh-i Buhârî okudur ve okurken ağlamış. Akli ve nakli ilimleri cami, mu-sâhabeti gayet latif idi. Şerh-i Miftâh'a haşiyesi, en güzel haşiyedir. İlimlerin tasnifine dâir bir kitabı vardır. (Esbak Maârif mektubucusu Halet Beğ merhum, Molla Lutfî'nin mufassal tercüme-i hâlini gayet güzel yazıp bastırmıştı. Teessüf olunur ki, şimdi bulunamıyor. Molla Lutfî Osmanlı ilim târihinde husûsî mevkiye sâhib bir zâttır.)

³⁸² Hakîm Şâh Muhammed Kazvîni, Celâl-ı Devvânî şakirdlerin-dendir. Abâen-cedd tabîb-zâde idi. Diğer ilimlere vâkıf olduğundan başka, tıbda da mahareti ziyâde idi. Acem'den Mekke'ye giderek bir müddet o civarda bulunmuştur. Müeyyed-zâde'nin tavsiyesi üzerine Bâyezîd zamanında yüzyirmi akçe vazife ile tabîb-i pâdişâhi olmuştur. I. Selîm'in yakımlanndan-dı. Süleyman'ın saltanatının başlarında vefat etmiştir. Sûre-i Feth'den Kur*ân'ın sonuna kadar tefsiri, sûre ve âyetlerin rab-tma dâir kitabı, Hâce-zâde'nin Tehâfüt'üne haşiyesi, Akaid-i Adudiyye ve Nesefiyye şerhlerine haşiyeleri, İ&agoci ve Kâ-fîye'ye ve Mücez-i Tıbb'a şerhleri, Demîrî'nin Hayâtü'l-Hay-vân'ına tercümesi vardır. Sa*dü'd-dîn, tstanbul basımı, c. 2, s. 572-573. Mîr Alî Şîrtî Çâğatayca Terâcüm-i Ahvâl-i Şîrarâ-sua zeyl yazdığı için Aşıkpaşa-zâde şâirler arasında saymıştır.- Muhammed bin Mu h amme d Kadızâde-i Rûmî, Mîrim Çelebi unvanıyla meşhur idi, Hâce-zâde'den, Sinan Paşa'dan okumuştur. Birçok medreselerde ders verip nihayet Sultân Bâyezîd'e ulûm-ı riyâziyye muallimi olmuştur. Riyâziyât'da eşi yoktu, I. Selîm kazasker etti. Hacıdan sonra 931'de Edirne'de vefat etti. Halîm, selîm, sabırlı, mürüvvet sahibi idi. Her ilimde geniş bilgisi ve Arabca, Farsça kaside hıfzında büyük kudreti avrdı. Uluğ Beğ'in Zîc'ine Bâyezîd emriyle Farsça bir şerh yazmıştır. Alî Kuşçu'nun hey'et (astronomi) den Fethiyye'sini şerh etmiştir. Kible'nin yönünü tâyine dâir risalesi vardır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 570 ve 571. Şakirdi Sinânü'd-dîn Yûsuf «Fethiyye»yi şerh etmiştir.- Şeyh Muzafferü'd-dîn Alî eş-Şîrâzî, Celâl-i Devvânî'nin şakirdi ve damadıdır. Mîr Sadrü'd-dîn Şîrâzî'den ders görmüştür. Celâl-i Devvânî hasta olunca asrın âlimlerine tahsis edilmiş medresesine onu vekili olarak bırakmış ve şeyh orada haylî zaman ders vermiştir. fran'ın ihtilâlinden dolayı bu tarafa geldi. Kazasker Müeyyed-zâde, Muzafferü'd-dîn'in Celâl-i Devvânî nezdinde kendisine takdim olunduğunu (kendisinden daha ileri gördüğünü) bildiğinden Bâyezîd'e tavsiye etti. Müderris oldu ve Selîm'in zamanında gözlerindeki zaafiyetten dolayı tekaüd oldu. 926'da Bursa'da irtihâl etmiştir. Riyâziyât'da büyük maharet sahibi idi. Öklides'in kitabına haşiyeye yazmıştır, (Bu zâtın metinde zikri geçmemiş ise de, Hammer «Notlar ve Açıklamalar» kısmında bahsettiğinden, tercüme-i hâli Sa'dü'd-dîn'den alındı.)

³⁸³ Ca'fer Çelebî, babası Tâcî Beğ Bâyezîd'in Amasya valiliğinde mülki hizmetlerde bulunuyordu. Hacı Hasan-

Neşri ve İdrîs'i³⁸⁴ sûret-i mahsûsada zikr etmemiz lâzımdır ki, Pâdişah'ın

zâde'den, Molla Kestelli'den Hatîb-zâde'den okumuştur. Sultân Bâyezîd, Mah-mûd Paşa medresesini verdi. Sonra nişancı oldu. Sultân Ah-med'e intisabından dolayı Bâyezîd'in saltanatının sonlarına doğru hanesi yağma olundu. I. Selîm, tekrar nişancılığa getirdi. Lâkin Yeniçeriler'i Pîrî Paşa ile Halîmî Çelebî'nin evlerini yağmaya teşvik etmek töhmetiyle daha sonra idam etti, tñşâ (güzel yazı yazmak) da benzeri yoktu. Bâyezîd'in fetihnamelerinin ekserisini bu zât yazmıştır. (Okçu-zâde'nin rivayetine göre, I. Selîm yazdıracağı kâğıd için kâtibe bir hafta mühlet vermiş; Ca'fer Çelebî'ye bir kâğıt emretmiş, Çelebî her nasılsa unutmuş ve haftanın sonunda Pâdişâh çağırıp da «Kâğıdı okut» deyince Ca'fer Çelebî cebinden bir beyaz kâğıd çıkararak derhâl okuyuvermiştir. Okçu-zâde'nin bu fikrasını Süleyman Paşa Mebâniül-İnşâ'ya örnek olarak almıştır.) Kardeşi Sa'dî Beğ Kadî-zâde'den, Hacı Hasan-zâde'den okuyup müteaddid medreselere, en sonra Bursa Muradiye Med-resesi'ne müderris olmuş ve 922'de vefat etmiştir, Arabça ve Farsça'da şâir idi. Şerh-i Miftâh'a haşiye, Sadrü's-Şeria'nın «Şehîd» babına risale yazmış, Akaaid-i Nesefiye'yi Arabça olarak nazma çekmiştir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 570.

³⁸⁴ Neşri Şakaayık'da, Sa'dü'd-dîn ve Âlî'de dercedilmemiştir. Fakat Rızâî'nin Tezkire-i Şuarâ'sında Selim'e muasır şâirler arasında gösterilmiştir. Mecdî, Şakaayık tercümesinde ondan bahseder. (Bursalı olup ilim tahsil ederek müderris olduğu, şiiri o kadar meşhur değilse de II. Bâyezîd asrına kadar târihi makbul ve mütedâvil bulunduğu bâzı suarâ tezkirelerinde yazılıdır.)- İdrîs-i Bitlisi, Acem pâdişâhlarının tevkiî makamında idi. Şâh İsmail'in hurucunda Mekke'ye ve oradan buraya gelip Sultân Bâyezîd emriyle Farsça Osmanlı Târihi yazmıştır. Yazdığı eserler pekçoktur. Sultân Selim'in fevkalâde teveccühüne mazhar olduğu, Kürdistan'm fethi onun himmetiyle husul bulunduğu târihin metninden anlaşılır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 566. Hem âlim, hem edîb ve şâir, hem büyük siyâsî idi. (Süleyman'ın cülusu senesinde vefat ettiği metin haşiyesinde mütercim tarafından gösterilmiştir). Oğlu Ebû'l-Fazl, târihini ikmâl etmiştir. Neşri ve İdrîs, eserleri bize kadar vâsıl olan müverrihlerin en eskisidir. Zirâ Orhan'ın İmâmî İlyâs'ın oğlu ve I. Murad'ın muasırı bulunan Şeyh Yahya ile II. Murad asrından Âşık Paşa hafîd-zâdesinin târihleri zâyî olmuştur. II. Meh-med asrında tabîb âlim Şükru'llah Farsça bir târih yazmışsa da Fâtih'in cülusuna kadar Osmanlı târihi kısmı birkaç sahi-feden ibarettir.

Bâyezîd asrında bulunmuş ve Taşköprülü-zâde'nin Şakaayık'ı ile Sa'dü'd-dîn'in târihinde tercüme-i halleri yazılmış olan ulemânın başlıcaları şunlardır:

I- «İzârî» demekle meşhur Germiyanlı Molla Kaasım. Husrev ü Şîrin nazımı Şeyhî'nin yeğeni; 901 (1495)'de Semâ-niye müderrisi iken vefat etti. Gayet zekî idi. tki-üç ders verir, lâkin bütün bilgilere tatbîk ederdi. Mevâkif in «İlahiyat» kısmına haşiye yazmış ve Molla Lutfi'nin «Seb'-i Şedâd» risalesine cevâp tertib etmiştir. Türkçe, Farsça şiir söylerdi. Sa'dü'd-dîn c. 2, s. 549.

II- Muhammed bin Hasan Samîsunî. Birçok medreselerde ders vermiştir. Şerh-i Mefâti'h'a, Hâşiye-i Tecrid'e ve Telvîh'e haşiyeleri vardır. 919 (1513), Edirne kadısı iken vefat etti. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 556.

III - Hamîdî Kara Seydî, Şerh-i Miftâh'a haşiye yazmıştır. Şerh-i Mcevâkîfa itirazlar kaleme almıştır. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 557.

IV- Muhammed bin Muhammed Kucvî. Birçok medreselerde müderrislik etmiş, sonra Anadolu kazaskerliği ve daha sonra buradan tekâüd olmuş, semâniye müderrisi, Mısır kadısı, Hacdan sonra yüzotuz akçe ile mütekaid oldu. 931 (1524)'de vefat etmiştir. «Başıma karlar düşdü, o kadar ki belim eğildi» mealinde bir beyti, ihtiyarlığa dâir bir manzumesin-dedir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 558.

V- Muhyiddîn-i Acemî. Seyyîd Şerîf Cürçânî'nin Ferâiz şerhine haşiye yazmıştır. Edirne kadısı iken vefat etti. Kuvvetli bir şeriatçı idi. s. 560.

VI- Mevlâ Sinan el-Acemî. Berda' yakınlarında Gence'-den bu tarafa hicret etmiştir. Amasya'da müderris ve müfîf iken vefat etti. Şerh-i Me vâki fa haşiye, Şerh-i Cedîd-i Tec-rîd'e haşiye, ilm-i hey'et ve fenn-i âdâb hakkında risaleler yazmıştır, s. 560.

VII- Kadî Mahmûd İbnü Şeyh Muhammed, Sultân Bâ-yezîd'e imam, on yıldan ziyâde Bursa kadısı, 911'de Anadolu kazaskeri oldu. «Muhammediyyoye «Mahmûdiyye» ismiyle nazire yazmıştır, s. 564-5.

VIII- Yûsuf Hüseyinî. Bağdad'da kadılık etmiştir. Şâh İsmâil zamanında Mardin'e ve oradan buraya hicret etti. En büyük medreselerden olan Bursa Sultâniye'sine müderris oldu. Tecrid'e mufassal şerhi vardır. Celâl-i Devvânî ve Mîr Sadrü'd-dîn Şîrâzî'yi muhakeme etmiştir. Hazret-i Alî'nin Neh-cü'l-Belâğa'sına şerh yazmıştır. Mukaddemât-ı tefsire müteallik risalesi vardır. Sa'dü'd-dîn, s. 566.

IX- Şücâü'd-dîn İlyâs. Dimetoka'da Eşref-zâde'den ve sonra Sinan Faşa'dan ders almıştır. 90 yaşında olduğu halde 929 (1522)'de vefat etmiştir. Bursa kadılığında, Edirne'nin Bâ-yezîd Medresesi' müderrisliğinde bulunmuştu. Tecrid, Metâlî, Şemsiyye (mantık), Adudiyye (akaaid) haşiyelerini haşiye yazmıştır. Sa'dü'd-dîn, s. 568.

X- Molla Kara Kemâl. Karamanlı'dır. Hayâlî'den, Molla Husrev'den okumuştur. Edirne'de müderris iken kadî

emri üzerine kuruluşundan II. Bâyezîd asrı nihayetine kadar devletin târihini yazmışlardır. Neşri, Osmanlı lisânında sâde bir üblûb ile yazmış; îdrîs farsça ve Arab müverrihi Yemînî ile Acem müverrihi Vassâf in tumturaklı tarzını seçmiştir. Birincisi sâde ve hâlis bir vekâyi-nüvis, ikincisi ise Osmanlı hanedanının mübâlağakâr meddahıdır.

Bâyezîd'in edebiyat hakkında fazlasıyla gösterdiği himaye ecnebi memleketlere, hattâ Horasan ile îrân'ın diğer vilâyetlerine kadar uzanmıştı. Bu son memlekette şâir-i a*zam Câmî³⁸⁵ ve mütebahhir fakîh Devvânî - birincisi bin altın, ikincisi beşyüz altın olmak üzere- senelik tahsisat alırlardı. îrân'ın müftî Mevlânâ Seyfû'd-dîn Ahmed ve Peygamber'in hadîslerini toplamış olan Mîr Cemâlû'd-dîn Atâu'llah³⁸⁶ Pâdişah'ın cömertliğinden hissedar olmuşlardır.

Bu saltanat devrinin en büyük şeyhi³⁸⁷ îskilibli Yavusî'dir ki, Bâyezîd Amasya vâlisine iken hacdan avdetinde saltanat tahtında göreceğini keşf ile şehzadeye beyân etmişti; Yavusî'nin büyük şöhreti, kendisine şeyhu's-selâtîn ve sultânü'l-meşâyîh unvanının verilmesine sebep olmuştur. Zâvîyesi dâima devletin en büyük me'murları ve fakîhlerin en büyükleri ile dolu idi.³⁸⁸ Sultân Selîm İstanbul'a gelip de payitaht meşâyîhini kamilen davet ettiği zaman yalnız Seyyîd-i Velayet Şeyh Hüseyinî³⁸⁹ bu davete icabet etmemeğe cür'et etmişti. Bunun sebebi sorulduğunda yeni pâdişahın

bulunan Müeyyed-zâde ile bir mes'eledede ihtilâfi olduğundan, Müeyyedzade kazasker olunca Kara Kemâl'i tekaüd ettirdi. Kara Kemâl ise bundan müteessir olarak ömrünün sonuna kadar inziva ile, Keşşafa ve, Beyzâvî'nin tefsirine, Sadrü's-Şerîa'ya, Mevâkıf Şerhi'ne, Hayâlî'nin Şerh-i Akaaid'ine haşiyeler yazdı, s. 574.

XI - Şeyh Yahya bin Bahsi Karesî'dendir. KadYnın tefsirini mütalâasız tedrise muktedir idi. Şeriatü'l-İslâm'a şerhi, Sadrü's-Şerîa'ya haşiyesi vardır. Onuncu asır başlarında vefat etmiştir. Sa'dü'd-dîn, s. 573-574.

XII - Ümm-i Veled-zâde. Babasından okuduktan sonra Molla Husrev'e şâkir ve dâmâd olmuştur. Birçok yerlerde kadılık etti. Yüz yaşına yaklaştığında söz söyleyemez olmuştu. Keşşafın birçok bahisleri ve pek çok Ârabca kasideler hafızasında idi. Kâfiyye'nin «Habisi» şerhini şerhetmiştir. s. 574.

³⁸⁵ Câmî, Heft-Meclis unvanıyla meşhur olan yedi romantifci şiir mecmuasını teşekkürlerini arz etmek sadedinde, Bâyezîd nâmına ithaf etmiştir. Câmî'nin bu ithâfına dâir olan mukaddimesi Kalkûta'da basılmış İnşâsında mündericdir. s. 118, 119, Bâyezîd'e yazdığı bir mektup ile beraber 897 (1491) târihiyle mttverrehdir.

³⁸⁶ Zübdetü't-Tevârîh sahibi ve Lârî'nin yeğeni Sa'dî Molla Dev-vânî'nin bir farsça kıt'asını yazar ki, Câmî'ye kendisinden fazla tahsisat verildiğinden şikâyetçidir. Reîsü'l-küttâb Sarı Abdullah Efendi'nin Münşeât Mecmuasında Bâyezîd'in Câmî'ye iki mektubu vardır. Numara: 11-13. Câmî'nin cevâbları, 12,14, 15. Pâdişâh'ın Dewânî'ye mektubu, 16, Devvânî'nin cevâbı; 17, Şeyh Ahmed Teftazânî'nin Bâyezîd'e mektubu; 18 Bâyezîd'in cevâbı; 19, Baykara'nın Bâyezîd'e mektubu; 20, cevâbı. Diyz'in el yazmalarında (45, numara: 38) Bâyezîd'in Acem Şahına 895 (1489) tarihli mektubu vardır.

³⁸⁷ Sa'dÜ'd-din ve Ali Taşköprülü-zâde'den naklen Bayezid asrından otuz şeyhin tercüme-i halini yazarlar.

³⁸⁸ Musillittü'd-din Firûz Yavsl 926 (1519) târihinde vefat etmiştir. Sa'dU'd-âln, varak: 606. (Karşılaştırınız: Osmanlı Müellifleri, Bursalı M. Tâhir Efendi, c. I, s. 226), Yeni harflerle İstanbul basımı, M. Fikri Yavuz-İsmail Özen'in haz.)

³⁸⁹ Hüseyinî, 73 yaşında olduğu halde İstanbul'da 929 (1522) de vefat etmiştir. Sa'dÜ'd-din, varak: 607.

saltanat müddetinin az olacağı keşfinde bulunduğunu beyân etmiştir, ir. Murad zamanında İstanbul muhasarasına fiilen iştirak eden nâmdâşımın akrabasından bulunan Şeyh Ahmed Buhârî bir sene Mekke'de kalarak her gün yedi defa Kabe'yi tavaf etmiştir.³⁹⁰ Nihayet Mudurnulu Şeyh Dâvûl mutasavvifâne bir eser yazmıştır ki, Şeyh Şe-büsterfnin Gülşen-i Râz'ına lahika teşkil eder.³⁹¹ Yavûsî ve Dâvûd gibi meşâyîh ile sohbetlerde bulunmuş olmasındandır ki Bâyezîd, şiirlerine hâsse-i farikası olmak üzere tasavvuf ve uzlet rengi vermiştir. Kardeşi Cem'in³⁹² ve oğlu Korkud'un³⁹³ şiirleri ise bilâkis aşk ve aşktan şikâyeti ihtiva eder. Lâkin Bâyezîd'in evlâdı arasında şairane tabiatı ile en ziyâde mümtaz olan Selîm'dir. Diğer şehzadeler şairlik iddiasında bulunmamakla beraber şâirlerin sohbetlerinden hoşnûd olurlardı. Bundan dolayıdır ki Zekâî³⁹⁴ Şehzade Alemşâh'ın kâtibi; Zihnî,³⁹⁵ Şehzade Mehmed-Şâh'ın defterdarı olmuştur. Büyük İskender hakkında kaside tan-zîm etmiş olan şâir Figânî Şehzade Abdullah'ın medîha-hânı olmuştur.³⁹⁶ Âftâbî,³⁹⁷ Münîrî³⁹⁸ Necâtî -ki birçok İran eserini tercüme etmiş saz şâiridirler-. Şehzade Ahmed'in hizmetinde bulunmuşlardır. Şehzade Abdullah'ın vefatından sonra Şehzade Mahmûd'un sarayı nişancı sıfatıyla Necatî'yi,³⁹⁹ medîha-gû ve hikâye-nüvis sıfatıyla Figânî ve Andelîbî'yi,⁴⁰⁰ defterdar sıfatıyla Tâli'î'yi,⁴⁰¹ kâtib-i dîvân sıfatıyla Sâni'î'yi⁴⁰² cem'etmiştir. Behiştî ve Firdevsî Bâyezîd asrında şîr-rebâ-bîde Figânî ve Necâtî. ile rekabet etmişlerdir. Acem şâirleri gibi Hamse

³⁹⁰ Bu Ahmed Buhârî Rika (Ricaud) nâmındaki Avrupalı müverrihin dediği gibi Ebru Behârî olamaz. Çünkü Ebru Behârî nâmına Bâyezîd tarafından cami yapılmış değildir. Bundan başka Ebru Behârî Ahmed Buhârî gibi bir tarikat müessisi değildir. Bâyezîd tarafından inşa olunan zaviye Seyyîd Mehmed Buhârî nâmında bir zât için yapılmıştır. Ancak bu Buhârîler mütekaddiminden Sahîh-i Buhârî sahibi İmâm Buhârî ile karıştırılmamalıdır. (Seyyîd-i Velâyeti'l-Hüseynî'nin tercüme-i hâli İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in ikinci cildinden 578-579 ve Seyyîd Ahmed Buhârî'nin tercüme-i hâli 587, 593'de derce-dilmiştir.)

³⁹¹ Viyana Kütüphanesindeki Gülşen-i Tevhîd unvan bakımından Gülşen-i Râz'a benzerse de münderecât itibarıyla ona benzemez. Şâh Baba Ni'metullah Gülşen-i Râz'ı II. Bâyezîd asrında tercüme etmiştir (Âli, varak: 182). Şâhidî (Lâtîfî'nin mütercimi Şâber, s. 204) diğer bir Gülşen-i Tevhîd müellifidir. II. Murad asrında Şîrâzî Türkçe başka bir Gülşen-i Râz yazmıştır.

³⁹² Şâber'ın OsmfeîJü Şairteri ve Terftotm-İ Ahvali eserinde Cem, s. 62.

³⁹³ Kezalık, g. 68.

³⁹⁴ Kezalık.

³⁹⁵ Ali, 184.

³⁹⁶ Aşık Hasan-zade,

³⁹⁷ Ali, varak: 184; Şâber, s. 100.

³⁹⁸ Âli, varak: 186.

³⁹⁹ Şâfoer, 187, A&ıkpaşa-zâde, Kınalı-zâde, Riyazi. Necati Leyla vtt Mecnûn

⁴⁰⁰ Ali, 185.

⁴⁰¹ Kezalık.

⁴⁰² Kezalık, 175.

yazan ilk Osmanlı şâiri Behiştî dir.⁴⁰³ Süleyman Peygamber'in târihini yansı mensur, yarısı manzum olarak üçyüzaltmış ciltte yazmıştır. Bunları padişaha takdim etmesiyle zât-ı şâhâne seksenini seçerek, geri kalanlarını yaktırmıştır.⁴⁰⁴ Temennâî -ki hulûl-i ervah (ruhun bedenden bedene geçmesi) mezhebini kabul ve izhâr etmiş ve her mahlûku zât-ı ulûhiyyetin mütemmim cüz'ü addetmekte bulunmuş idi-. II. Murad zamanında idam olunan Nesimî ve Kemâl Ümmî i'tikâdına muvafık bir meslekte olmasından dolayı, onlar gibi maktul oldu. Bu şâirler listesinin sonu olmak üzere, Amasya'da doğmuş olan güzel Mihrî İskender'e aşkını azm ve teşhir etmiştir ki, bu şâire, Osmanlıların «Safo»sudur.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Bu Hamse'nin münderecâtı şunlardır: 1) Vâraık ve Azrâ, 2) Yûsuf ü Züleyhâ; 3) Hüsn ü Nigâr, 4) Süheyl ü Nev-bahâr, 5) Leylâ vü Mecnûn. Diğer bir Behiştî Cemşâh vü Alemşâh nâmıyla manzum bir hikâye yazmıştır.

I- II. Bâyezîd asrında Nakîbü'l-eşrâf Emîri. Vef. 941 (1534). Şâber, s. 103; ÂH, s. 184.

II- Basîri. Gayet lâtifeci idi. Câmî'nin, Mîr Alî Şîr'in, şâir Binâî'nin tavsiyeleriyle İstanbul'a gelerek Uğurlu'nun oğlu Ahmed'e intisâb etmiştir (Şâber'in dediği gibi Mahmûd-oğlu değil). Bengî- (Afyon-keş) nâme müellifidir. Şâber, s. 3; Âli, varak: 124.

III - Çâkerî. Kôle idi. Bâyezîd'e alemdar olmuştur. Şâber, s. 119. Âli, varak: 184.

IV - tznikli Celîlî; muahharan başka bir Celîlî daha gelmiştir. Âli -biri İznikli, diğeri Bursalı iki CelûTiyi karıştırmasından dolayı- Aşık Hasan'ı hatalı bulur. Kınalı-zâde.

V- Şehzade Cem'in defterdarı Şâhidî. Şâber, 213 ve Âli, 105.

VI- Cem'in nişancı Sa'dî. Şâber, 203.

VII - Kandı ki Cem'in sarayında bulunurdu. ÂH, varak: 106, Kınalızâde.

VIII - Niyâzî. Figanî ve Necâtî ile birlikte Sultân Abdullah'ın sarayında idi (ÂH, 187). I. Bâyezîd asrından Niyâzî ve III. Murad asrından üçüncü bir Niyâzî ile karıştırılmama-hdır (Âli, 187).

IX - Safâî. Dîvân'ım Bâyezîd nâmına ihda etmiştir. (Âli, 185, Kınalı-zâde).

X - Şâmî. II. Bâyezîd asrında sancak-beği. Âli, 185, Kınalızâde.

XI - Seyfî. Amasya valiliğinde Bâyezîd'e mensub idi. Âli, 184; Kınah-zâde.

XII - Şevkî. Necâtî, Tâlî, Sâni'ti muasır idi. Âli, 185; Kınah-zâde.

XIII ve XIV - Zarîfî nâmında iki şâir ki, biri GÖynük'-den, öteki Bolu'dandır. Âli, 185; Kınah-zâde.

XV- Sâni. Güzelliğinden dolayı «Yûsuf-ı Sâni» denilmiştir. Âli, 184. Can Memî nâmında bir şâir dahî daha sonra geldiği halde kendisine Sâni-i Vâhid lakabı verilmiştir. Kınah-zâde.

XVI - Muîd, yahut Muîd Hasan. Bir Acem tarafından öldürülmüştür. Kınalı-zâde.

XVII- Şâverî. Şâir ve mûsikî-şinâs. Âli, 185; Şâber, 203.

XVIII - Âli'ye nazaran ömerî, Kınalı-zâde'ye nazaran Amrî. Âli, 185.

XIX - Kâtibi. Sonra gelen Galatalı Kâtibi başkadır. Âli, 186, Kınakzâde.

XX- Mesti. Necâtî şâikirdlerinden; aşka dâir şiirler naz-metmiştir. Âli, 186, Kınalı-zâde.

XXI- Necmî. ilm-i nücûma merakından dolayı böyle adlandırılmıştır. Âli, 187; Kınah-zâde.

XXII - Visalî Hademe-i hâssa muallimi, Dîvân sahibi. ÂH, 187; Kınalı-zâde.

XXIII - Vasfî. Emvâl-i emrîyyeyi zimmetine geçirmesinden dolayı hapsedilmiştir. Latîfî, Kınalı-zâde, Âli, 187.

XXIV - Hilâlî. Bursa'dan. Dîvân sahibidir. Âli, 187; Kınalı-zâde.⁴⁰³

⁴⁰⁴ Şâber, s. 251, Latîfî ve Asık Hasan'dan naklen. (Bu cild'lerl <CÜZ> saymalıdır. Mütercim).

⁴⁰⁵ Lâtîfî'nin Terâcüm-i Ahvâl'i (Şâber'in tercümesi) ile Aşık Ha-san'ın Terâcüm-i Ahvâlîne müracaat. Rumca'nın «Safo» kelimesi ile Arabça'nın «safî» kelimesi aynı köktendirler. Mihrî hem sun, hem deparlak mânâsıdır. Çünkü mihr, aşk ve güneş mânâlarına gelir. Bâyezîd'in muasırları olarak gösterdiğimiz oniki şâirden başka Âli tezâkir-i Şuârâ'ya nazaran şunları da yazar:

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/388-395

YIRMI İKİNCİ KİTAP	
YAVUZ SULTAN SELİM'İN DÖNEMİ	
Yavuz Sultan Selim'in Tabiatı	
Cülus Bahşışı	
Pâdişâhın Kardeşleri Ve Yeğenleri	
Şehzadelerin İdamları	
Ecnebi Devletlerle Siyâsî Münâsebetler	
Şah İsmail'in Devam Eden İstilaları Ve Şilik Fesadı	
Muharebe Başlıyor	
Yavuz Selim İle Şâh İsmail'in Mektuplaşmaları	
Çaldıran Meydan Muharebesi	
Yavuz Selim'in Tebriz'e Girişi	

YIRMİ İKİNCİ KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM'İN DÖNEMİ

Yavuz Sultan Selim'in Tabiatı

Büyük hükümdarların⁴⁰⁶ şân hırsı -ki kendilerini muzafferiyetlere ve fetihlere sevk eden ve onları rahat bırakmayan bir marazdır- bâzan pek büyük vekayîlerinin cazibesıyla, parlak ve fakat faydasız bir hodbinliğe feda edilen milletlerin musibetlerini muvakkaten unutturursa da, vahşilik ve kan teşneliği Şark milletleri arasında bile dâima nefretle karşılanmış ve tahtı kati ile lekeleyen hükümdarlar muasırlarının muahezesinden ve kendilerine halef olanların tel'îninden kurtulamamıştır. Vazifelendirilmiş bir takım adamlar her cinayetin yanına bir ma'zeret, yâhûd makbul bir sebep koyarlarsa da, beyhudedir; daha müstakil fikirli erbâb-ı kalem bu yalanların mâhiyetini açığa çıkararak, hükümdarların işledikleri kötülük ve hatâları, bize her türlü kapalılıktan ârî olarak aslî hakikatleri veçhile görünür. Osmanlılar'm «keskin ve eğilmez» mânâsına olarak «Yavuz»⁴⁰⁷ adını verdikleri Selim dahî şu suretle Asya'da, Avrupa'da kendini medhedecek kimseler bulmuş ve onların kalem-i esaretleri mezâlimini âdilâne ve siyâsetkârâne icrâât; istibdadını büyük bir devletin hükümdarına lâyük bir

⁴⁰⁶ Bu devletin en büyük ikt pâdişâhı Pâtüh ile Yavuz'dur U, biri Kostan-tiniyye gtbl dünyânın gıpta ett'gl bir beldeyi fethederek saltanatının merkezi itihaz etmiş ve hükümete devamını te'mîn edecek intizamlı bir şekil vermiş; diğeri Osmanlı saltanatını islftm Halifeliği kuvvetiyle sağlaml aştırıp te'yld eylemiştir. Ha mm er, Kostantiniyye Fâtihi'nin faaliyetlerinin muhakemesi olarak şiddeti iltizam ettiği gibi, Mısır ve Haremeyn Fâtihi hakkında da bl-taraf görünmüyor. Müverrihin aynen tercümesi vazifesi terked'lmemekle beraber, gerekli başlıca yerlerde, ten-klđ edilecektir; ancak ifâdelerinin bu durum gözönünde bulundurularak okunması şimdiden muhterem okuyuculara hatırlatılır. Mütercim.

⁴⁰⁷ «Yavuz» kelimesi hakkında bâzı tedklklerin yazılmasını faydadan hal! görmedik: Ahmed Veflk Paşa «L6hce»de bu kelimeyi «Şedîd, yaramaz, haşin, uz ziddi» suretinde ve «uz» kelimesini; «uysun, iyi yarar, ceyyid (hoş, iyi), sâlih, halim, Oğuz» diye iz&h ile ikinci kelimeye «Az olsun uz (veya öz?) olsun, çok olup yavuz olacağına» suretinde bir de darb-ı mesel yazar. Şu darb-ı meselin birinci kısmı ma'lûm ise de, ikinci kısmım işittiğimiz yokdur. Çağatay lehçesi olan «Aposkada» da ne «ya-vuz»u, ne de uz'un bu mânâsını göremiyoruz. Paris'te 1870'de İmparatorluk Matbaası matbuu «Lug&t-i Nevalde «yavuz» «mauvais, querel-leur, faible» (yani: Fena, münazaacı, zait) diye izah edilmiştir. İstanbul matbuu Çağatay ye Osmanlı Türkçesi lügatinde ise <Yavuz-pâklze, a'lâ, nîk, hûlb; güzel, müstesna» suretinde yazılmıştır. Filhakika Osmanlılıkta «yavuz at» denildiği zaman herkes atın alâsını, en kuvvetlisini anlar. Hammer'in büyük tab'ında «yavuz» «tranchant, inllesibe» (yâni: Keskin, eğilmez) ve muhtasarında, «keskin»den sonra «Vigoureux (kuvvetli) kelimesiyle tefsir edilmiştir. Buhârâh Süleyman Efendi'nin kaydettiği şekil Hammer'in tercümesine muvafik olmakla berftber, en doğru görünüyor. Yavuz kılıç, yavuz at kılıcın ve atın bÜMİN özelliklerini toplayan, en iyisi, âlâsı, müstesnası demek olduğu gibi. Sultân 5e-Um'e «Yavuz» denilmesi padişahlık hasletlerini taznamlyle hâiz olmasından neş'et etmiş olacaktır. Mütercim.

sıfat olarak göstermiş ise de, târih bundan dolayı, o hükümdar hakkında aldanmamış ve kendisini faaliyetlerine göre muhakeme etmiştir. Nezdine gönderilmiş olan sefirlerin, hattâ bâzı Osmanlı müelliflerinin şehâdetleri menfaatperest dalkavukların mübalağalarına kâfi derecede tekabül etmiştir. Venedik elçisi Fuskolo'nun reis-i cumhura göndermiş olduğu bir raporda şu sözler yazılıdır:⁴⁰⁸ «Veçhen kırmızı olan Selim hunhar görünüyor; zalimane tabiatı kendisine Yeniçeriler'in muhabbetini celbetmiştir; Selim güzel olmaktan ziyâde çirkindir.»⁴⁰⁹ 5 Nisan 1512 tarihli diğer bir raporda Venedik sefiri şu suretle fikrini beyân eder: «Bu hükümdar insanların en zâlimidir; yalnız fütuhât düşünüyor ve yalnız harbe müteallik işlerle meşgul oluyor».⁴¹⁰ Selîm'in cülusundan birkaç gün sonra, Venedik sefirlerinin onun hakkındaki hükümleri budur. Şimdi Osmanlı müverrihlerinden Cenâbî ile Hezarfenn'i dinleyelim: Ce-nâbî der ki:

«Selim uzun boylu idi; fikrinde cür'et ve ziyâde selâmet var idi. Şi're muhabbet eder ve muvaffakiyetle söylerdi; hadîd (hiddetli), müstebid, tazıyık mail olarak kendisini büsbütün umûr-ı âmmeye hasr etmiş idi; âlemin intizâmını muhafaza azminde idi. Şâyân-ı hayret bir zekâyâ mâlik büyük bir pâdişâh idi; ekseriya halk arasında gezer ve tanınmamak için her defasında elbisesini değiştirirdi. Birçok mahremleri vardı ki her tarafa girip çıkarlar, ve şuûn-ı cihandan kendisini haberdâr ederler idi. Selim Acem, Türk, Arab şiirlerinde temeyyüz etmiş-dir. Mısır seferi esnasında Ravza (Kozâ) adasında bulunduğu sırada ev âmirin e tevfikân inşâ edilmiş olan bir arab köşkünün dıvârına kendi karihası mahsûlü olarak iki beyt yazmışdır. Müf-tî ve şâir-i meşhur Kemâl-paşa-zâde'nin bu pâdişâh hakkında az zaman içinde çok iş yapmış ve şems-i garb gibi zamân-ı ka-sîr içinde arz üzerine bir zill-ı memdûd vermiş olduğunu söylemesi haklıdır.»⁴¹¹

Hezarfen ile şâir bâzıları Cenâbî'nin ifâdelerini hemen hemen aynen

⁴⁰⁸ Venedik elçisi Sultân Bâyezîd'in hilm ve sükûnuna bedel Sultân Selim' in satvet ve feverânını görünce bittabi' Venedik hakkında birçok endişelere düşecekler; onun raporu bu endişenin bir aynasıdır. Mütercim.

⁴⁰⁹ «Questo Signor di anni 38 rossula faccia, mostra crudelissimo e per questo amafco dei Janizzari (Halbuki Selim 1467'de doğmuş ve 1512'de XI. Bâyezîd'e halef olduğu zaman 45 yaşında idi), pul to&to bruto che altramente.» Marini Sanoto'da Fuskolo'nun raporu.

⁴¹⁰ «Signor de 36 anni, ferocclssumo e tutto di guerra, ne abada ad altro che cose martiale.» (Şu halde yaşından on sene dâjha genç görüyor demektir.

⁴¹¹ Kemâlpaşa-zâde Gûldeste-i Riyâz-i Şuârâ'da defalarca zikro-lunan: Az müddetde çok iş itmiş idi Sayesi olmuşidi' âlemgîr Şems-i asr idi asr-ı şemsün memdûd olur, zamanı kasır beyitleri güzel ve şairane bir fikri ifâde etmektedir.

naklederler. Lâkin hemen cümlesi devletin resmî vak'anüvisi Sa'dü'd-dîn ile beraber Selîm'in faziletlerine hayran olmaktan başka birşey söylemezler. Sa'dü'd-dîn'in mütalâası ise -pederi pâdişâhın husûsî hizmetinde bulunarak kendisi de sarayın bozulmuş muhitinde yaşadığı için- kıymetten sakıttır.⁴¹²

Usûle riâyet eden Âlî evvelâ -îran şahını mağlûb, Memlûkler saltanatını tenkil, Kürdistan ile Mısır'ı zapt etmiş olan- Selîm'in yüksek vasıfları ve faaliyetlerinin yüceliği hakkında mutantan bir övgü yazar. Bunun içindir ki birçok müverrihler I. Selîm'e -II. Mehmed gibi- taraf-ı îlâhî'den bilhassa mazhar-ı himâyet olmuş nazariyle bakarlar. Maamafih, Âlî, Selîm'i pederini tahtından indirmeğe ve biraderleriyle beraber birâ-der-zâdelerini kati ettirmeğe sevk eden sebepleri serbestçe beyân eder. Âlî, îran seferi esnasında Yeniçerüer'in isyanına neyin sebep olduğunu hikâyeye ettikten sonra Selim zamanında Osmanlılar arasında yaygın şekilde söylenen «Sultân Selîm'e vezîr olasın!»⁴¹³ temennisinin menşei de saflıkla izah ederek der ki: «Bu söz (Solak-zâde* de-bu rivayeti nakleder) vezirlerin dâima bir ay hizmetten sonra azl ile cellâda teslim edilmiş olmalarından ileri gelir; bunun içindir ki vezirlerin vasiyyetnâmelerini ceb-lerinde taşımaları mu'tâd idi; huzûr-ı pâdişâhîden her çıkdıkça kendilerini yeniden dünyâya gelmiş sayarlardı.» Bundan dolayı -büyük bir cesaret ve necîbâne bîr serbesti sahibi olan- vezîr-i a'zam Pîrî Paşa, yarı ciddî yan latife olarak Selîm'e şöyle söylemeğe cesaret etmişti: «Pâdi-

şahım bu sâdik kulunu da er geç bir bahane ile öldüreceğini biliyorum; o gün gelmeden, bu dünyâdaki işlerimi tanzim etmek ve Öbür dünyâya hazırlanabilmek için bana birkaç saat müsâade etmez misin?» Pâdişâh gülmekten kendini men' edemiyerek: «Hakikat, çoktan beri onu düşünüyorum. Lâkin vezîr-i a'zamlık me'mûriyetini senin gibi görececek bir kimse bulamıyorum; yoksa arzunu yerine getirmek benim için kolaydı.»⁴¹⁴

⁴¹² Hasan Can altı sene Selîm'in hizmet-i hassasında bulunmuştur. Oğlu Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme isminde bir eseri vardır ki, ondört kısma ayrılmış olup, her birinde pederi Hasan Çan'dan rivâyeten bir fıkra nakl eder. Diezi'n Asya Hâtıraât'ının ilk kısmında tercüme ettiği küçük kitâb budur. s. 256. Ancak Diez; bunda bir hikâyeyi atlamış ve bâzı hatalar yapmıştır. Husûsiyle Selîm'in husûsî hizmetinde bulunan zâtı bizzat Sa'-dü'd-dîn zanneder.

⁴¹³ Bir Türk şâiri şöyle demişti:

«Rakibin ölmesine çâre yokdur Vezir ola meğer Sultân, SellnVe!»

⁴¹⁴ Âlî; Solak-zâde, varak: 199. Hezarfenn Cenâbî'yi istinsah ve Nuhbetü't Tevârih Sa'dü'd-dîn'i hulâsa etmiştir. Solak-zâde ise, hem İdrîs ve Neşrî'den, hem Sa'dü'd-dîn ve Âlî'den alır. Ekseriya birbirine zıt vak'alan biraraya getirirse de, Cıvvio gibi şahsî mütalâasına uydurarak yazmaz. Cıvvio ise, meselâ, bir taraftan Sultân Selîm'e isnâd olunan zulümleri naklederken, diğer taraftan Mısır'daki Venedik elçisi Moçenigo'nun bu pâdişâhî adalet numunesi gösteren raporlarını dere eder ki, şu fıkra o raporlardandır: «Che nul huomo era par in virth, jus-titia, hamauitâ et

cevâbını verdi.⁴¹⁵

Selîm addedilecek surette sevdiği cihettedir ki, Yeniçerilerdin te-veccühünü celbetmişti. Harikulade bir faaliyete mâlik olarak ne taama, ne de harem zevklerine mail idi; lâkin beden eğitiminin en zorlularına yatkındı ve günlerini av ile yâhud silâh kullanmakla geçirirdi.⁴¹⁶ Uykuya pek az vakit ayırdığından, gecelerinin büyük kısmını târih, yâhud farsça şiirler okumakla geçirirdi.⁴¹⁷ Selîm, husûsî bir tercih gösterdiği Farsça lisânında bir dîvân yazmıştır.⁴¹⁸

Civvio, Selîm'in -II. Mehmed gibi Sezar ve tskender târihini okumaktan

grandezza d'animo e che non haveva punto del barbaro.» (Yâni: Fazilet, adalet, insaniyet, büyüklük hasletlerinde kimseye benzemez; vahşetten tamâmiyle beridir (uzaktır).

⁴¹⁵ Hayrullah Efendi Târihi'ne nazaran (c. 10, s. 92) Sultân Selîm Pîri Paşa'ya şu hatt-ı hümayûnu göndermişti:

«Benim vezirim, ahvâl-i umur, cümle, senden suâl olunur. Şöyle ki tehâvün ve tekâsül etmiş olasin, elimden halâs olmağı muhal bilesin; ve âhrette dahî yüzi kara haşr olup azîm ikâb ve azaba giriftar olursun. Allahu Subhâne ve Teâlâ Hazretlerinden korkmak gerek; mazlumlardan zâlimlerin zulmünü def etmek gerek; zinhar gaflet etmeyesin, ve ahvâlinle mukayyed olunmaz sanmayasın, her husûsda benim casuslarım vardır; ahvâline behemahal muttali' olurum. Kazaskerlerime ve şâir vü-zerâma işbu hatt-ı hümayûn-ı saâdet-makrûnumu gösteresin ki, anlar dahî elimden halâs olmazlar. Cümlesinin ahvâline sen mukayyed olasin; zerre kadar zulme rızâ-yı hümayûnum yoktur. Malûmun ola, ve*s-selâm.»

Pîri Paşa bu hattı aldıktan sonra bir gün huzûr-ı hümayûnda «Nihayet bir bahane ile beni de öldüreceksiniz, bari bir gün evvel olsa da şu daimî korkudan kurtulsam!» demiş. Bunun üzerine Pâdişâh, epeyce güldükten sonra «Benim de hatırıma gelmiyor değil; fakat henüz yerini tutacak birini bulamadım.» suretinde lâtife ve taltiften mürekkebe bir cevap vermiştir.

Selîmle ilgili menkıbelerdendir ki, Pîri Paşa ikinci vezirliğe Rumeli Beğlerbeği Mustafa Paşa'yı tavsiye eder; Pâdişâh:

- «Ben mecnûn muyum ki öyle bir deliyi vezir yapacağım? Fakat senin vezirin olsun.» diye müsâade gösterdi.

Mustafa Paşa ise şunun bunun iğfaline kapılarak, Pîri Paşa aleyhine huzurda iken söze karışır. Sultân Selim:

- «Mel'ûn! Ben Pîri Paşa'nın gerçeğini, senin yalanını fark etmez miyim? Hem sen benim vezirim değil, onun vezirisin.» diyerek huzurundan çıkarır.

Pîri Paşa ise:

- «Pâdişâhım, onu yardan atmasınlar» diye şefaitle kurtarır.

Yine Selîm'in menkıbelerindendir ki, Celâl-zâde Mustafa Beğ bir gün huzura çağrılır. Pâdişâh gözlük ile Târih-i Vassâf ı okur-muş:

- «Celâl-oğlu sen misin?» buyurur.

Celâl-zâde «Evet» dedikten sonra, o târihte müridlerinin çokluğuyla ma'rûf bir şeyh hakkında:

- «Geveşli-oğlu'nu nasıl bilirsin?» diye suâl eder.

Mustafa Beğ:

- «Kerâmâtı ma'rûf bir ulu kişi olduğunu» söyleyince Ce-lâl-zâde'yi daha yakına çekerek o sözü bir daha söyletir.

Bunun üzerine üç defa:

- «Olur mu? Olur mu? Olur mu?» demiş ve Celâl-zâde'nin ulufesini sorup «On akçe» cevâbını alması üzerine «On mu, on mu, on mu?...» Seni hizmetime alırım, vezir ederim. Şeyhe selâm söyle.» buyurmuş. Sözü tekrarını fikri cevvaliyetin şiddetine ve son derece asabiye delâlet eder.

⁴¹⁶ «Fu gran cacciatore e vlgilante, pocco intertenitor© delle Dame, e nel man. ,giare fû di tal modestia, che non toccava re non d'una vlanda, attaccon-donsi a venationi e cose grosse plû ene a ucelii.» PaoLo Cívulo.

⁴¹⁷ Cihân-nümâ, s. 689. Sa'd'U'd-din'in Se'lm-nâme'si. Diez'in DCnlk-würd%-keitejj (Asya Hâtıraları), s. 266.

⁴¹⁸ Diez'in Asya Hâtıratı'na müracaat. Ancak Diez'in tercümesi zarafeti derecesinde doğru değildir. Ezcümle, aslında «Çocuklar sevininiz, mecnûnlar geliyor!» denildiği halde, «Bunlar şehrin şetâretli çocuklarıdır ki, delilikler arkasından koşuyorlar» diye tercüme etmiştir.

zevk aldığını söylemekle, Sezar'm ve Pansa'nın şerhlerini yâhud Kinte-Gürse ve Arria'nın eserlerini murad etmemiştir; onun bahsettiği ancak eski «Kayserler» yâhud İran imparatorları olan Key (Keyyânîyân) lerin târihi ve tabl-i revend (Rond?) denilen. destanlarla «Rolan» kahramanlık efsânesine oldukça benzeyen cenk hikâyelerinden ibaret ve «Is-kendernâme»⁴¹⁹ unvanıyla ma'rûf olan Türk ve Acem şiiirleri olabilir. Selîm ulemâya hürmet ve takdiri cihetiyle, en iktidarlılarını büyük mevkilere nasb etti. Saltanatı zamanında tarihçi îdris Kürdistan'ın idare usûlünü tanzime ve fakîh Kemalpaşa-zâde vak'a-nüvis sıfatıyla Mısır seferinde refakate me'mûr olmuşlardır. Necati'nin liyakatli rakibi Zatî -ki evvelce II. Bâyezîd, biri bahar ihtidasına doğru, diğer ikisi bayramlara tesadüf etmek üzere, senede üç kaside inşadına me'mûr etmişti- Selîm'in cûlusunu tebrîk için yazmış olduğu bir kasideye mükâfat olarak, senede onbirbinbeşyüz akçe irâd getirir üç köy almıştı.⁴²⁰ Selîm Mısır'a gittiği vakit, sefer esnasında ma'lûmât sahihlerinden olan zevatın sohbetlerinden haz duyduğundan, üç şâir davet etmiş idi. Bunlar Padişahın huzuruna çıktıkları vakit elini öpmek için ilerlediler. Fakat bu hareketi pek acemice yaptıklarından kılıçlan Pâdişah'a dokundu. Selîm evvelâ öfkeye kapılarak şâirlerin idamını emrettiyse de, biraz sonra emrini geri almış ve talihsiz şâirleri ayaklarının altına yüzer deynek vurulmağa mahkûm etmişti. Pâdişahsın ilim adamlarına ve ilme hürmeti sayesinde bu ceza da affedildi. Ertesi gün şâirler -kaftansız, uzun elbise yerine kisasını giymiş ve başlarına sarık yerine âdî bez sarmış oldukları halde- Pâdişah'ın huzuruna çıktılar. Selîm satranç oynamakta olduğu halde, şâirleri kabul için başını çevirdi, fakat ağızlarından galiz ve kaba lâfızlardan başka bir şey işitmediğinden, bu durum hayret ederek, onları nezdinden zelîlâne çıkardı.⁴²¹

Selîm, elbisesinde ziyneti sever ve dâima zarafetle, zevk-i selîm ile temeyyüz ederdi. Kaftanı kıymetdâr işlemelerle müzeyyen idi. Kendinden öncekiler silindir şeklinde ve aşağı kısmında dülbend sanlı bir kavuk giymişlerdi; Selîm o serpuşun yerine müdevver şekilde ve yukarısı tamâ-miyle şal ile örtülü bir kavuk kabul etti.⁴²² Zamanımızda dahî (Ham-mer

⁴¹⁹ Nizâmî'nin İskende*-name'si Farsça*dan Türkçe'ye Figânî ve Ahmed Dâî tarafından tercüme edilmiştir, bk. Şâber'in Terâcim-i Ahvâli, s. 85 ve Kı-nalı-z&de.

⁴²⁰ Lâtlî'nin Terfelan-İ Ahvali, s. 287.

⁴²¹ Şâber, Osmanlı Şâirlerinin Terâcfon-l Ahvâli, s. 27 ve 29.

⁴²² Şemail, nâme.

zamanında) «selîmî» denilen bu serpuş -bizzat Pâdişah'ın söylediği veçhile- İran hükümdarı Keyhusrev'in tacına benziyordu.⁴²³ Mahremleri bu değişikliğin sebebini kendisinden sormaları üzerine, padişah Kuzûruna devletin büyükleri silindir şeklinde bir sarık (mücevveze) ve saray zabitleri sırmalı serpuşlar (üsküf) ile çıktıkları halde, hükümdarın onlar gibi bir kisve giymesi münâsib olmadığı ve başında Acem şahları gibi bir tâc bulundurması lâzım geldiği cevâbım verdi.⁴²⁴ Kendinden Öncekiler sakal bırakmış oldukları halde, Selîm, onlara rağmen sakalını tıraş ettirdi. Fakat bıyıklarını bıraktı.⁴²⁵ Bacakları kısa, yukarı kısmı pek uzundu; yüzü müdevver ve gayet renkli, gözleri büyük ve parlaktı; siyah ve sık kışlarıyla büyük bıyıkları da bütün manevî hüviyetini tâyin eden şiddetli tavrına az yardım etmiyordu.⁴²⁶

Cülus Bahşışı

⁴²³ M. D'Ohsson, 4, s: 115.

⁴²⁴ Âlî, varak: 184.

⁴²⁵ Avrupalılar'ın âdetlerine göre sakal tıraş edilince bıyık da tıraş edilebilir zannından doğan düşünceye âit bir sözdür. Sultân Selîm'in bıyıklarını tıraş etmek ihtimâli bizce hiç hâtıra gelmez. Mütercim.

⁴²⁶ Cıvılo.

Üstâd-ı Âzam I. Selîm'i şöyle tarif ediyordu: «Sultân Selîm kaa-meti tüle mail, kemikleri kaim, omuzlarının arası gayet vâsi', vücûdunun nisf-ı âlâsı nisf-ı esfelinden kısa, başı büyük, kaşları çatık, yüzü müdevver ve kırmızı, bıyıkları çehresine bir ga-rîb heybet verir halde büyük, arslan gibi ağzı iri, çene kemiği vâsi ve kavi bir dehşetli kahraman idi.

Hele cebhesinin intizam ve nûrâniyetiyle gözlerinin gâh -bir fikr-i hakimane gibi- manzûrunun gönlünde olan en pinhân köşelere duhûl eder yolda ve gâh -bir zebân-güyâ gibi- nazarlara ifşâ-yı meram eder sûrette bakışları isti'dâdının fevkalâdeliğine birer vazih bürhân idi.

Sûrette ise kudretinin nadiren tezyininde bezl-i kemâl etdi-ği havânk-ı âdâtdan ma'dûd bir zât olarak ulûw-i himmet, me-tânet-i azm, kibr-i nefis, ittisâ-ı tasavvur, hiddet-i zekâ, umk-ı nazar, sūr'at-i intikal, isâbet-i zann, celâdet-i fitriyye, mahâret-i harbiyye, meyl-i inkılâb, tahkîr-i âdât, nüfûz-ı emr, ilkaa-yı dehşet, şiddet-i sekime, galebe-i müşkilât, nefret-i lezâiz, istihfâf-ı hayât gibi her biri bir kahramana sermaye-i iftihar olacak birçok meziyyât-ı celîleyi cami olmakla beraber fıtratında şehvet ve rahata inhimak olmamak cihetiyle hâl! zamanlarını sohbet-i ulemâ ve müzâkere-i ulûm ile imrâr etmişdi. Hattâ kendisi mizacında olan şiddet-i teessürle beraber otuz sene kadar mülkün bir köşesinde cüz'iyât ile iştigâle mecbur olduğuyçün pek ziyâde sıkılmış ve bittabî mâlik olduğu üâhiyât gönlüne dünyâdan bir nefret vermiş olmak cihetiyle bayağı bir hüzn-i daimiye mübtelâ olduğundan, bu ıztırâbın te'sîriyle geceleri uykusu üç saate münhasır olmağa, o zamanlar saray kütüphanesinde ne kadar roüellifât vâir ise leyâl-i tenhâyide cümlesini gözden geçirmişti.

«Bu fazâil ve mevhibe ve kemâlât-ı aleniyyeden başka teşebbüsünde âlemin muazzamat-ı umurunu cüz'iyâtdan muhak-kar görmek ve icrada biTakîs makaasıdnm en küçük bir cüz'-ine külüyet-i câmi'ası kadar ehemmiyet vermekten ibaret olan ve müteessir-i celîleye mazhar olmuş ne kadar eâzım vâir ise hemân cümlesinin en büyük silâh kuvveti bulunan hasîsa-ı imtiyaza mâlik olduğu gibi hakk ve kıymet-ginâslık -ki tebâyî-i beşerdeki nakaayîs ve kemâlâtın mizân-ı ta'dîlidir- mizâcında hiçbir hâdise ile halel bulmayacak sûrette yerleşmiş idi. Âlemde maksadını taharride ikdamı ise o derecede idi ki, tarîk-ı azminde mevt-i hâil teccessüm ederek karşısına durmuş olsa bî-ervâ üzerine gider ve bu yolda her türlü müştehiyyât ve hissiyatına pek suhuletle galebe ederdi.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/396-400

Bâyezîd, devletin dizginlerini daha kavî ellere teslim ederek, Kostantiniyye'den çıktığı gün (7 Rebîü'l-evvel 918/23 Mayıs 1512) Yeniçeriler Selim'i, mu'tâd olan cülus bahşişini vermek için icbara karar verdiler ve bunun için geçeceği sokakta saf teşkil ederek durdular.⁴²⁷ Selim, payitahtın Edirne yolu üzerindeki kapışma kadar pederim geçirmeğe gitmişti. Yeniçeriler, Pâdişah'm dönüşünde -kendilerinin kılıçları sayesinde tahta çıktığını ve yine o sayede taht üzerinde kalabileceğini ihtar etmek için kılıçlarını birbirine çatmayı kararlaştırmışlardı. Düşüncelerine göre bu nümâyîş sayesinde Padişah'dan -ber-mu'tâd her yeni cülusun nişanesi olan-bahşişlerin kurtarılması mümkün değildi. Fakat Selim bu suretle adetâ Yeniçeriler'in boyunduruğu altında tahta çıkmak istemediğinden, İstanbul kapılarına vâsıl olunca -Yedikule'ye giderek pederinin hazinelerini almak bahanesiyle- birdenbire yolunu değiştirdi; sonra şehrin sûrlarını tâkib ederek yalnız maiyyeti zâbitânıyla birlikte saraya gitti. Ve hâlâ eski mevkilerinde beklemekte olan Yeniçerilerin ümidini boşa çıkardı. Bununla beraber Padişah kendisinin -Bâyezîd henüz tahtta iken- artırılmasını vaad etmiş olduğu bahşîşi vermemeğe cesaret edemedi; Bâ-yezîd'in itâ etmiş olduğu iki bin akçe yerine her Yeniçeri üçbin akçe, yâ-hud Türk sikkesinin o vakitki kıymetine göre elli duka aldı.⁴²⁸ Bundan cesaretlenmiş olan bir sancak-beği kendi gelirinin de artırılmasını ta-leb etti. Selim cevâb olmak üzere kılıcını çekerek başını kesti.⁴²⁹ Ye-niçeriler'e karşı gösterilen cömertlik hazîneyi boşaltmış olduğundan bilumum tebea-i devlet -Hıristiyan, Yahûdî, Müslüman- fevkalâde bir vergi ile mükellef tutuldular.⁴³⁰

Yeni Pâdişâh'ı ilk olarak selâmlamak ve himayesini talep etmek üzere gelmiş olan Raguzalı temsilcileri nail oldukları kabul suretinden memnun, fakat -az sonra, mutâd olan vergiden başka ticarî eşyanın devlet limanlarına

⁴²⁷ Cenâbî, varak: 412.

⁴²⁸ Solak-zâde, «01 târihde altın altmış akçeye ve gurus kırk akçeye geçerdî» diyor. (Solak-zâde, İstanbul basımı, s. 346). Fakat Menavino'ya göre altın elli akçeye idi. Bir asır sonra «ekü» sikkesi terakki etmiş olduğundan otuz altın kırkbeş «ekü» kıymetinde bulunurdu. O zaman akçe şimdiki para gibi tedavül ederdi. Bir gurus üç akçe değerindedir (Bu cümlelerin doğrusu «Şimdi ise bir gurus kırk para, her bir para üç akçe itibâr olunur» suretinde olmak lâzım gelir. Mütercim). Pâ-dişâh'ın cülusunda askere tevzî olunan para, yetmişbeş gurus demektir. M.D.'Ohsson'un şu ibaresinde dediği gibi, yir-mibeş gurus değil: «Yeniçeriler evvelâ ikişer bin, sonra üçer bin akçe aldılar ki, yirmibeş gurus demektir, müteakidlerine ise bunun yarısı verildi. Diğer asker biner akçe aldı. Bu ihsan alelade iki milyona baliğ olurdu.» M. D'Ohsson, büyük ebadda basımı, 2, s. 325.

⁴²⁹ Soiak-zâde, varak: 82.

⁴³⁰ «Selim a inposto una unpozizione a tutta Grecla, a Indil, a Turchl, a Caribodjan, a Natalo It trlbato.» Marini Sanoto'da Venedik raporları.

girişinde yüzde beş resim vermeğe mecbur kaldıkları için- pek me'yûs olarak geri döndüler.⁴³¹

Selîm, takriben yine o târihte, pederiyle Boğdan Beği arasında akdedilmiş olan muahedeyi yeniledi; bu muahede ile Boğdan kendisini Bâb-ı Hümâyûn'un tabii ve haracgüzârı tanımıştı.⁴³²

Pâdişâhın Kardeşleri Ve Yeğenleri

Selim, Bâyezîd'i tahtından inmeğe icbar ile yerine cülus ederken, kendisini en büyük tehlikelere mâruz bırakmıştı: Her biri en iyi eyâletlerin vâîleri olan ve pederlerinin mîrâsı için kavgaya hazır bulunan biraderlerinin hasedleri karşısında bulunacaktı. Bâyezîd'in sekiz oğlundan beşi, yâni Abdullah, Mehmed, Şehenşâh, Alemşâh, Mahmûd kendisinden evvel vefat etmişlerdi, tik ikisinin evlâdı yoktu. Şehenşâh'ın Mahmûd isminde bir oğlu ile Alemşâh'm Osman nâmında bir oğlu kaldı; Mahmûd ise Mûsâ, Orhan, Emîn nâmlarında üç erkek çocuk bıraktı. Bâyezîd'in henüz hayatta olan diğer üç oğlundan, yâni Korkud ile Mehmed ve Selîm'den, Korkud'un evlâdı olmadığı halde Ahmed'in Alâeddîn, Murâd, Süleyman, Osman isimlerinde dört oğlu vardı. Selîm'e gelince, onun da birkaç kızıyla Kefe'de vâî bulunan Süleyman isminde bir oğlu vardı: Bununla beraber o vakit Bâyezîd'in zürriyetinden oniki şehzade mevcuttu.⁴³³ Korkud ile Ahmed -pederlerinin inzivası esnasında- Selîm tarafından, me'mûriyetleri olan Saruhan ve Amasya valiliklerinde devam etmişlerdi; hattâ Ahmed'in arazîsine Midilli adası ilâve edilmişti. Yeni Pâdişâh'ın oğlu Süleyman, bîat merasimine dâhil olmak üzere Kefe'den çağrıldı; fakat genç Şehzâde'nin İstanbul'da bulunmasından dolayı icra edilen şenlikler sırasında, Selîm, Ahmed'in oğlu Alâeddîn'in pederinin muvafakatiyle Bursa'yı zaptederek şehrin subaşısını idam ettiğini ve ahâlîden haddinden fazla vergi aldığını haber aldı. Kaçınılmaz olan tehlike büyük ve sür'atli tedbîr alınmasına muhtâc olduğundan, Selîm hükümet dizginlerini oğluna bırakarak hemen yetmişbin

⁴³¹ H Engel. Uguza Târihi, s. 196.

⁴³² Engel, Bofrdan Târihi, s. 162.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/400-401

⁴³³ Sa'dtt'd-dîn, varak: 580-582. Şehzadelerinin adedi Avrupalı müverrihlerde altı ile yedi arasında değişir; sarayda hizmet etmiş olan Menavino (bile ancak altı şehzade saymıştır: Verdiği malûmatın ne kadar az mevsuk olduğu bununla anlaşılır.

kişilik *bir ordunun başında olduğu halde, (15 Cümâde'1-ulâ 918/29 Temmuz 1512) Alâeddîn'e karşı yürüdü;⁴³⁴ bir taraftan da hiçbir şehzadenin -vaktiyle Cem'in yaptığı gibi- Avrupa'ya savuşmaması için Küçük Asya sahillerinde dolaşmak üzere yirmibeş kadirga gönderdi.⁴³⁵

Ordunun hareketi esnasında Yeniçeriler'le Sipahiler arasında bâzı münazaalar zuhur etmişti; fakat Selîm'in metaneti -o gibi ahvâlde fena neticeler vermesi mümkün olan- bu münazaaları yatıştırdı.⁴³⁶ Selîm'in öncü kuvvetleri kumandanı olan Malkoç oğlu Tur-AH Beğ, Alâeddîn'i Bur-sa'dan çıkararak -kılıcını hemen onun arkasına isabet etmekte olduğu halde- Amasya yolu üzerinde Malatya ve Darende'ye kadar tâkîb etti. Diğer taraftan Pâdişâh da Ankara üzerine yönelmişti. Fakat Ahmed, Pâdişâh'ın yaklaşması üzerine kaçmış ve oğullarından zâten şecâatleriyle mâruf olan ikisini Şah İsmail'den yardım istemeğe göndermiş olduğundan, onu tutamadı.⁴³⁷ Selim, Ahmed'in firarından sonra münhal kalmış olan Amasya valiliğini Dâvûd Paşa'mn oğlu Mustafa Beğ'e vererek Teşrîn-i sâni nihayetine doğru (1512) (Ramazan 918) Bursa'ya döndü. Bu şehre girince ilk işi ecdadının kabirlerini ziyaret oldu; sonra askerine cömertçe mükâfat vererek, onları kışlaklarına dağıttı.⁴³⁸ Ahmed Pâdişâh'm dönüşünü haber alınca kaybetmiş olduğu hükümeti tekrar elde etmek için zamanı müsâid zannederek, iltica etmiş olduğu Kemah'dan sür'atle yol-alarak Niksar'a, Niksar'dan da Amasya'ya giderek orayı ansızın zaptetti; Mustafa Beğ Ahmed'in vâadlerine aldanarak onun verdiği vezâret unvanını kabul etti; şu suretle kendisini Pâdişâh'a alenî bir düşman olarak göstermiş oldu.⁴³⁹ Selîm Ahmed'in muvaffakiyetini haber alınca, bunu -zâten vaktiyle Bâyezîd'e

⁴³⁴ Solak-zâde, varak: 83; Sa'dü'd-dîn, varak: 661. Marlîni Sanoto'da Venedik sefirlerinin raporları.

⁴³⁵ «E armata vele 25, per manderle accio questo frateUo non fugsse, e voul tagliar legnantf per 300.» (6 Ağustos tarihli Venedik raporu).

⁴³⁶ «Li Janissarl e Sipahi in discordo e stat) a le man, e esser amazzati 12 Janissari» (Venedik raporu).

⁴³⁷ Venedik sefirinin 9 ve 26 Teşrîn-i evvel ve 12 Eylül 1512 tarihli raporu.

⁴³⁸ Venedik elçisinin zikr olunan raporunda şöyle yazılmıştır: «Il signor aveva commincio der ducati 18 per janizzari in oro, che non ha piû aspri». Bu fikraya göre, Selîm'in cülusunda Ye-niçeriler'e verilen ihsanın onsekiz Türk dukasından ibaret olduğu düşünülecek olursa, Menavino bütün Osmanlı müverrihlerine muhalif bulunmuş olur. Çünkü onlar her nefer elli altın (her altın altmış akçe) almışlar derler, ihtimâl ki bu müverrihler Osmanlı altınından bahsetmekte oldukları halde, Menavino Venedik altınıyla hesâb ediyor. Lâkin yine bu müverrih Pâdişâhsın hademe-i hassasına âid olan bâbda yüzaltmış akçe üç Venedik dukasından ziyâde tuttuğunu zikreder. Bu hesaba göre elliüç, ellidört akçe bir altın tutuyor. San-sovino'nun cülus bahşişinin iki milyon dukaya vardığına dâir olan ifâdesi her halde mübalağalıdır. Çünkü her Yeniçeri elli altın almakla beraber mecmûuna verilen yarım milyondan ziyâde tutmaz.

⁴³⁹ Sa'du'd-dîn, varak: 613, Solak-zâde, varak: 83. Nuhbatüt-Tevârth, Alî.

yapmış olduğu gibi kendisine de hıyanet etmekle itham ettiği- vezîr-i a'zam Mustafa Paşa'nın ifsâdlanna hamî etti; zannı isabetli olduğundan biraz sonra hakikat olarak açığa çıktı. Selîm -biraderinin haremîni bertakrîb almak üzere- Amasya'ya gayet gizli olarak bir kol ulûfeci (muvazzaf süvariler) göndermiş idi. Mustafa Paşa bundan, o aralık eyâletiyle hem-hudûd olan memleketlerde harb etmekte olan Ahmed'i haberdâr etti. Ahmed şu tahkirden oldukça hiddetlenerek kalabalık bir ordu ile döndü ve haremîni ele geçirecek olanları yol üzerinde bekledi. Pâdişâhın süvarileri birdenbire hücumu uğrayarak her taraftan çevrildiklerinden kayıtsız şartsız teslim olmağa mecbur oldular.⁴⁴⁰ Vezîr-i a'zamın hıyaneti Selîm'e ulûfecilerin reîsi tarafından mı, yoksa Pâdişâh'm elde ettiği bir mektup ile mi haber verildiği ma'-lûm değildir. Herhalde Pâdişâh hâinin cezasını gayet alenî ve müessir surette vermek için dört vezirini fevkalâde bir dîvâna davet etti;⁴⁴¹ vezirler Bâb-ı Hümâyûn'a geldikçe kendilerine hil'at-ı fâhire giydirildi: Yalnız Mustafa siyah bir libas giymiş olduğu halde içeriye alındı; hiç şübhe bırakmayan bu işaret üzerine cellâdlar Mustafa'yı yakalayarak boğdular; cenazesi sokağa atılarak köpeklere yem oldu.⁴⁴² Mustafa'nın vefâtıyla vezîr-i a'zamlık münhal kalmış olduğundan Hersek Ahmed Paşa dördüncü defa olarak bu en yüksek, fakat tehlikeli me'mûriyete getirildi.⁴⁴³

Şehzadelerin İdamları

Selîm'in şübheleri ve selâmeti uğruna feda⁴⁴⁴ edilen yalnız

⁴⁴⁰ Menavino «Selîm'in vezîr-i âzami Mustafa Paşa'nın idamını» yazıyorsa da târihinde dahî aldanıyor; zira bunu Sultân Selîm'in yeğenleriyle Korkud'un katlim müteâkib vuku bulmuş olmak üzere yazar. Hâlbuki Venedik elçisinin raporunda gösterilen târihe nazaran Mustafa Paşa onlardan evvel öldürülmüştür.

⁴⁴¹ Marini Şanoto'da Venedik raporu.

⁴⁴² Menavino, Cîvvlo.

Bu tafsilâtı Tubero'nun târihinden alıyoruz; ancak o müverrih Mustafa Paşa'nın şehzadeye, Sultân Selîm'i berber ma'rifetiy-le zehirlemek fikrini vermesinden bahsettiği zaman bu mühte-dinin sonraki ahvâliyle ilk işini, yâni Şehzade Cem'in zehirlenmesi vak'asını karıştırıyor. Tubero, şehirlere bir takım antik isimler vermek ve Bâyezîd, Selîm, Korkud, Ahmed nâmlarını Lâtîn isimleri şeklinde «Bazethes, Selynes, Corquthes, Achimates» yazmak hatâsında dahî bulunmuştur.

⁴⁴³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/401-403

⁴⁴⁴ İstanbul'da Venedik sefirinin 3 Kânun-ı evvej tarihli raporunda şöyle gör01 tir: «il Signore, venuto in Brousa, avea fatto strangolar Mustafa ve 283 (Besinci cildin Açıklamalarına bk). (Mütercimim ilavesi: Korkud'un arz-i İtaattan ibaret ve Muhlte-i bUstfe&h Korkud-ı İzzet-hah> İmzasıyla imzalanmış olan mektubuyla P&disah'in cerabnamesi, İstanbul matbuu Feridun'un birinci cildinde 345 ve 346'ncı sabitelerdedir. Gayet veciz olan Pfdişah'm cevabı aşağıda aynen naklolunur:

«Cenab-ı izzet-meftb, uhuvvet-i nisab, muhabbet-i İyab, meveddet-i kıbâb, sevket-Uctls&b. btrfiderum Sultan'

Mustafa'nın bağı değildi; bu birinci idam, Selîm'in saltanat senesi Teşrîn-i sâ-nîsinin 27finci cuma ertesi günü -ki dîvân-ı hümâyûn toplanması için tâ'yîn edilen günlere- Selîm at üzerinde bir dîvân yaptıktan sonra askerine resm-i geçit yaptırdı. Yeniçeri kumandanlarından beşi Bur-sa'ya giderek herbiri Pâdişah'ın orada mahbûs olan beş bira d er-zadesinden birini saraya getirmek üzere emir aldı; bu şehzadeler Sultân Mah-mûd'un üç oğluyla, Alemşah'm oğlu Osman ve Şehenşâh'ın Mehmed idi: Mehmed ancak yedi yaşında, diğerlerinin yaşları ise ondört ile yirmibir arasındaydı. Şehzadeler İstanbul'a getirildiklerinde bir odaya kapatılarak ertesi günü idam edildiler.⁴⁴⁵

Cellâdlar içeriye girdikleri zaman bu biçâre çocukların en küçüğü diz-üstü çökerek hayâtının bağışlanmasını istirham ile günde bir akçe ile Pâdişah'a hizmet edeceğini söyledi. Alemşâh'ın oğlu Osman -ki yirmi yaşındaydı ve daha o yaşta yüksek hasletlerini gösteriyordu- kendini tutmağa gelen cellâdlara karşı nefsinin cesurca müdâfaa etti; mücâdele arasında o müdhiş takımın reislerinden birinin kolu kırıldı, bir diğeri de öldürücü bir bıçak darbesi aldı.

Pâdişâhın kardeş-çocukları canilerin çokluğuna takat yetiremeye-rek bağlandılar ve zâlimce boğuldular. Cenazeleri Bursa'ya nakledilerek Selîm'in emriyle II. Murad'ın yanına defnedildi.

taraf edeceğini ümîd ediyordu. Fakat Selîm onun ifsâdâtından vaktinde haberdâr olduğundan bir av bahanesiyle birdenbire Bursa'dan çıkarak beş gün gittikten sonra maiyyetinde onbin süvârî ile Manisa önüne vardı. Korkud ancak kaçabilmek için vakit buldu ve mûtemed, sâdik dostu Pi-yâle refakatinde olduğu halde, sarayının arka kapısından çıktı. İki firari yirmi gün bir mağarada saklı kaldılar. Gizlendikleri yerden çıkmağa mecbur olduklarından tebdîl-i kıyafetle Teke vilâyetine iltica ettiler. Oradan da

Korkud-ı kambeyn ve kamyab hafazanallahü teftlâ ve ldamahu cenafcına tevM-î refl-î hümâyûn vâsıl oMukda ma'lûm ola ki: ahd-ı sabıkam lbkasına İrsal eyledüğln tazarru-nftme vaeü oldı ve ol b&bda senûn daiil malûmundur ki benlim garazım saltanatdan İntifa-ı nar-ı fiten olup sabıka criftll Şeytan-kuu nâm mel'ûnun tuğyanında ve KrdebU oğlı denen lamaU-i peUdfln sarka İstilâsında ve Kaysarlya hududuna gelflp UdOgi evza'dan dîn ü devlete ne denia kusur irlsmılgMl. Hâlâ bi-lnâyetullahu teftlft lzn-t ser'-l kavlmOle sark canibine azlmet-1 hümâyûnum mukarrer olup madam ki siz ahd-1 sabık flzre olasız, bu canibden asla endişe tmeyûp duaya İştigâl buyu-rasut vesselam.»

⁴⁴⁵ Sa'dü'd-dîn'e nazaran (c. 2, s. 229 ve 230) bu şehzadeler İstanbul'da değil, Bursa'da Öldürülmüş ve Bursa'da cedleri Sultân Murâd-ı Sâni türbesine defn olunmuştur. Bunlar Sultân Ahmed tarafından kaçarak Sultân Selim'e iltica etmiş oldukları halde, Sultân Ahmed ailesinin zuhuru idamlarına vesile teşkil etmiştir.

Avrupa'ya gitmek çâresini bulacaklarını ümîd ediyorlardı; lâkin bir ihtiyatsızlık kendilerini kaybettirdi. Bir kaya oyuğunda yeni bir sığınak aramağa mecbur olduklarından bir Türkmeni kendilerine yiyecek getirmek için göndermişlerdi. Piyâle bunun için kendi atını vermişti. Türkmen'i yeni hayvanının sırmalı eyeri arkadaşlarına şübhe verdiğiinden mültecilerin itimâd ettikleri şahsı tâkib ederek onların sığınaklarını buldular ve Teke vâlîsi Kaasım Beğ'e haber verdiler.⁴⁴⁶ Kaasım gayretini göstermek hususunda hırslı olduğundan, mültecileri basarak esîr etti. Selîm, Korkud'un haremîni getirerek Bursa'ya girerken bu haberi de aldı.⁴⁴⁷ Neticede, esirleri getirmek için Kara Çin-oğlu'nu me'mûr etti. Şehre yaklaştıklarında kapıcı-başı Sinan -zahirde Korkud'u biraderi adına selâmlamak, fakat hakikatte onu idam etmek üzere- istikbâline çıktı. Geceleyin Sinan Piyâle'yi -maksadını anlamağa vakit bırakmadan- efendisinden ayırdı ve Korkud'u uyandırarak Pâdişah'ın kendi hakkında çıkardığı idam kararını bildirdi.⁴⁴⁸ Korkud, bir saat müsâade talep ederek, Pâ-dişah'a -hıyanetinden dolayı kendisini azarlar mâhiyette- manzum bir mektup yazdı. Mektubu bitirdikten sonra başını meş'ûm ipe teslîm eyledi. Ertesi gün Korkud'un cenazesi kendisine arz edildiği vakit, Selîm biraderinin figân-nâmesini okurken -gerek nedamet ile gerek riya ile olsun- pek çok gözyaşı döktü. Yalnız o kadar keder ile de kalmayarak üç günlük umûmî bir matem emretti, ve biraderinin iltica ettiği yeri haber vermiş ve hizmetlerine mükâfat istemek üzere Bursa'ya gelmiş olan Türk-menler'den onbeşini -Şehzade CenVin eşyasını yağma etmiş olmakla iftihar eden haydutları çarمیha germiş olan Bâyezîd'i taklîden- hakaretle idam ettirdi.⁴⁴⁹ Piyâle, Korkud'un türbedarlığına me'mûr edilerek, hayâtının geri kalanını efendisi için ağlamakla geçirdi.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Sa'dü'd-din, varak: B65. Solak^âde, varak: 83. N«hb«*ü*t-Tevanh.

⁴⁴⁷ Menavln, DeUa morta Sulthan Coructh frateHo di Sulthan Selim; Clvvlo. SeUm'l Meshûresl; Sansovln, 345.

⁴⁴⁸ Sa'dtt'd-din, Solak-z&de, Nohbetat-Tevârlh, Ail.

⁴⁴⁹ Nuhbetttt-Ter&rlh, Ali.

⁴⁵⁰ Şehzade Korkud'un, vâki ahid hilâfına, taht için münazaa çıkarmak emelinde olduğunu Sultân Selîm haber alması üzerine, Şeh-zâde'ye askerîn kumandanları lisânından davet edildiğini bildiren mektuplar göndermiş idi. Ahlâka aykırı olduğu izaha muhtaç olmayan şu hileyi Korkud anlamayıp, muvafakat cevâbı vermiş ve cevap Pâdişâh'ın eline geçmiştir. Korkud'un znağaradâki hâlini tasvir eden Hoca'nın beyitlerinden birkaçı (c. 2, s. 230-34).

Girdiler bir gara zâr ü mestmend Dide ter, leb huşk, zâr ü derdmend Ac ve muhtâc ve garîb ve hâksâr Ne beşer yiddâ ne deyyâr ü diyar Bisteri gül berki gibi nerm iken Meclisi şevk-ı âteşden germ iken Bisteri hâk oldı, bâlfnî hacir Korkudan Korkud neler çekdi neler!

Kış sona ermek üzereyken Ahmed yirmi bin süvârî ile Amasya*dan hareket ederek Bursa yolunu tuttu. Zâten biraderinin şecaati hakkında pek zayıf bir fikir peyda etmiş olan Selîm, Yeniçeri ağasını -üç gün içinde onbin Yeniçeri'den mürekkebe bir ordu getirmek üzere- ale'l-acele İstanbul'a gönderdi. Ağa, Pâdişâh'ın tâyin ettiği müddet zarfında gelerek Mudanya Körfezi'ne çıktı.⁴⁵¹ Hemen o gün Selîm hasmının karşısına koştı. Ahmed Keşiş Dağı'nın kenarından geçerek Bursa'ya giden yola hâkim bulunuyordu. Selîm'in öncü askerine kumanda eden imrahor Meh-med Ağa ile Anadolu Beğlerbeği, Ahmed'in geçişine engel olmak istedilerse de tamâmiyle mağlûb olarak yedibin telefân ile geri çekilmeğe mecbur oldular (14 Nisan 1513). Şu hâlde Pâdişâh'a ancak sekiz, nihayet onbin asker kalıyordu;⁴⁵² Ahmed kendisine müsâid olan ahvâlden istifâde edebilmiş olsaydı, Pâdişâh'ın hâli fena idi. Birinci muharebenin sonunda edeceği yeni bir muharebe şübhesiz kendisini tahta götürecekti. Lâkin Şehzade Ahmed, kardeşini tâkîb edecek yerde, Dukakin-oğlu Ahmed Paşa ile Tatar Hanı'nın oğlu ve Selîm'in dâmâdı Saadet Giray'ın birbirini müte-âkîb getirdikleri asker ile Pâdişâh'ın bir ordu teşkil etmesine vakit bıraktı. Hân-zâde -herbiri yedeğine dört hayvan almış- beşyüz Tatar'ın⁴⁵³ riyasetinde olarak hânın ihtiramlarını tebliğ için gelmişti. Bu yeni kuvvetler toparlanınca, Pâdişâh -ordugâhını biraderinin ordugâhından ayıran- Aksu Çayı'nı⁴⁵⁴ geçti. İki ordu, 24 Nisan 1513'de,⁴⁵⁵ Bâyezîd'in tahttan ayrılışının yıldönümünden bir gün evvel, Yenişehir ovasında mevki aldılar..

Kavga başlamadan evvel Ahmed -beyhude kan dökmek için- münazaalarını şahsî müfçâreze ile halletmeyi Pâdişâh'a teklif etti; lâkin Selim, muharebedeki ümîdleri tercih ederek, bunu reddetti ve teklifi duyurmağa gelen münâdiye bin akçe hediye vererek ruhsat verdi. Beşyüz çarhacı iki taraftan muharebeye başladılar. Selim, düşman safına karşı üçbin süvari ayırdı; Ahmed üç misli bir kuvvetle onları bozdu. Zafer Ah-med

⁴⁵¹ Nesri, varak: 28; Ali, varak: 10; dhan-nünia, s. 626, Menavino.

⁴⁵² MenavinoFya nazaran 8.000, Venedik «çerlerinin raporlarına nazaran 10.000 kişi.

⁴⁵³ Sa'dü'd-dîn, Solak-zade, Ali, Menavino, Civvio, Tutoero.

⁴⁵⁴ Anadolu ve Rumeli'deki ırmakların ekserisi sularının rengine göre Ak-su, ve Kara-su diye isimlendirilmiştir. Civvio, -güya iki ordu Nilüfer kenarında imiş gibi- Aksu ile denize dökülen Nilüferi karıştırır; hâlbuki öyle olacak olsa, Selim ırmığı geçmekle muharebenin mevkii olan Yenişehir ovasına vâsil olamamak lâzım gelirdi. Civvio, «Ermeni Boğazı'nı Keşiş Dağı zannederek «Urminio Dağı» diye isim verir.

⁴⁵⁵ Alfonso Ollua, s: 106.

tarafına yönelmek üzereyken Anadolu Beğlerbeği⁴⁵⁶ Yeniçerilerle ve Saadet Giray Tatarlarıyla Ahmed'i yan taraflarından sardılar. Onların darbeleri o kadar şiddetli oldu ki, Ahmed'in askeri bozularak taraf taraf kaçtı. Ahmed, hareketin umûmî vaziyetine uymağa mecbur olduğundan, atının dizginini çevirerek su dolu hendeği tâkîb eden ince bir yolu tuttu; lâkin toprağın birdenbire atının ayağı altından kayması üzerine at yıkıldı; takibine koyulmuş olan Dukakin-oğlu,⁴⁵⁷ Şehzade henüz kendisini kurtarmağa vakit bulamaksızın yetişip onu esir etti. Ahmed, biraderinin nezdine götürülmesini istedi; lâkin Selim görüşmekten istinkâf ve bir Osmanlı şehzadesine⁴⁵⁸ lâyük bir sancak vereceğini ilâve etti. Bu imâlî ce-vâb idam kararı idi; Korkud'un cellâdı olan Sinan karârın icrası için emir aldı.⁴⁵⁹ Ahmed, meş'ûm darbeden evvel parmağından -kıymeti Rumeli'nin bir senelik vergisine muâdil olduğu rivayet edilen- bir yüzüğü çıkarıp değersizliğine bakmayarak bir yadigâr olmak üzere kabulü ricâsiyle⁴⁶⁰ Pâdişâh'a vermesini tenbîh etti. Cenazesi Bursa'da II. Murad türbesi dâhilinde Selîm'in beş birâder-zâdesinin cenazelerinin yamna defn edildi.⁴⁶¹

Ecnebi Devletlerle Siyâsî Münâsebetler

Selim, Bursa'dan hareket ederek Gelibolu'ya gitti; yolu üzerinde, Çanakkale Boğazı'nda Avrupa sahiline hâkim olup Türkler'in «Kilidü'l-Bahir» adını verdikleri kaleyi ziyaret ettikten sonra, Aynaroz'a vâsıl oldu.⁴⁶² Vezirler, Pâdişâh'ı orada bekliyorlardı. Selim onları maiyyetine alarak İstanbul'a ve oradan Edirne'ye gitti. O vakte kadar yeni pâdişâhı tanımakta

⁴⁵⁶ Tubero, Anadolu Beğlerbeğini «Süûân» tesmiye ederse de, bu bir hatâdır; çünkü S'nân bir sene sonra beğlerbeği olmuştur.

⁴⁵⁷ Menavino, ve Clvvio. Tubero. Solak-zade, Sa'dti*d-dîn, ÂH.

⁴⁵⁸ Venedik sefirinin raporunda (Marini Sanoto'ya müracaat) Ahmed'in Du-kakin-oğlu'na vermek İsteddiği, fakat onun «Padişahın bir kulu için çok kıymetli» bularak reddetmiş olduğu ikitbin duka değerinde bir tuğdan bahsedilmiştir.

⁴⁵⁹ Solak-zade, bu hususta şöyle söyler: «Nizam-ı âlem içtin, kavâid-1 âl-i Osman eyeddühümullahü'l-mennân üzere kaydı görüldü.»

⁴⁶⁰ Solakzâde, varak: 84.

⁴⁶¹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, NuhbeUl-tTevâHh, Âli, Belîg-1 Bursevt Selim'in târlh-nüvls ve o vakit divân-ı hümâyûn kâtibi olan Mehmed nişancıdan rivayet ile, Ahmed'in af talebi için Sellm'e mektup yazmış olduğunu, fakat Fâdişâh'ın Ahmed'e Şeytan-Kulu zamanındaki atâletinden ve kadınlara yakışacak surette ömür geçirmesinden dolayı kızarak Ahmed için hazırladığı müthiş cezadan dolayı bu suretle kendini temizle çıkardığını iddia eder

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/403-407

⁴⁶² Lutfl. yarak: 76.

gecikmiş olan devletler, tahtın hakîkî vârisinin kim olduğuna şübheleri kalmadığından, Selîm'in dostluğunu kazanmak için Edirne'de birbirleriyle rekabete başladılar. Selim, evvelâ -bağlılıklarını arzetmek mîâdı dolmuş olan vergiyi Ödemek için gelmiş olan- Boğdân ve Eflâk sefirlerini, daha sonra eski ahidnâmeleri yenilemeğe me'mûr Macaristan ve Venedik sefirlerini kabul etti. Selîm'in bütün nazar-ı dikkati Şark üzerine müteveccih olarak, harîsâne maksadları arasında Garb henüz hiçbir mevkî tutmamakta olduğundan, bu ahidnâmelerin müzâkeresi pek kolay oldu. Pâdişâh, cülusunun başlarında Venedik hükümeti reisine mektup yazmış ve bunda Bâyezîd'in saltanattan kendi zîzâsiyle feragat eylediğini göstermeyi bilhassa iltizâm etmişti. Pâdişâh'ın bu mektubu tevdi etmiş olduğu Semîz Çavuş⁴⁶³ kalabalık bir maiyyet ile Venedik'e giderek orada tamamen Şark'a yakışır bir debdebe ile görünmüş ve Senato'ya on asilzade tarafından götürülmüş idi⁴⁶⁴ (14 Temmuz 1513). Nikola Justiniani, Selîm'in cülusunda İstanbul'a gönderilmiş ve Pâdişâh'a Bursa'ya kadar refakat ederek, oradan Korkud'un ve Ahmed'in mağlûbiyet ve idamlarını Venedik hükümetine yazmış idi. Bunun için Venedik Pâdişâh'm nezdine yeniden bir sefir göndermeğe davranarak, Antonio Justiniani'yi intihâb etti. Bu sefir Pâdişâh'ı Edirne suru dâhiline kadar tâkîb etti. Justiniani hüsn-i kabule mazhar olduysa da, ümîd etmiş olduğu şeylerin hepsini istihsâl edemedi. Selim; yerlilerle Venedikliler arasında çıkan dâvalarda Hıristiyanlar'ın şehâdetinin kabulü; Venedik Cumhuriyeti tebeasının Türkiye'de yaptıkları vasiyyetnâmelerin kabul edilirliliği; o vakte kadar İstanbul'da üç sene kalmış olan⁴⁶⁵ Venedik sefirinin bir sene daha uzatılması gibi taleplerinin bâzılarını reddetti. Bununla beraber sulh ahid namesi yine imza edilerek (17 Teşrin-i evvel 1513), eski ahidnâmedeki şartlara dokunulmadı. Selim ordularını İran hududuna götürmeğe hazırlandığından, şimdilik Avrupa devletlerini hoş tutmakta büyük menfaat görüyordu. Justiniani'nin Venedik'e dönüşünde bir Türk sefiri pâdişâhın ahid tasdiknamesini hükümet reisine vermek me'mûriyetiyle. ona refakat etti. Bu sefir, -selefleri gibi- hizmet ettiği hükümdara yaraşır bir

⁴⁶³ Marini Sanoto.

⁴⁶⁴ Marini Sanoto: «A di 14 lulo la matina venne l'Orater dei S. Turcho vesttto de vflttafna d'oro fodero di raso e con la veste vetudo, e 11 sol alcunl veatlti di velndo ponazo, altrl veludo verde altrl di scarlato.»

⁴⁶⁵ Marini Sanoto'da, Justiniani'nin 1513 Eylül tarihli rapora suRı ahid-nftmeslnln astı 17 Teşrin-1 evvel tarihli (Şa*b&n 919) ve Türkçe'dir. İti-m&d nâme Yunanca yazılmış olup Venedik Hazne-1 Bvrakı'nda mevcuttur.

ihtişam ve debdebe gösterdi.⁴⁶⁶ Marten Çobur -Macar Kralı nâmına Türkler'in Sava nehri sahillerini istilâları üzerine sonunda inkıta'ya uğramış olan mütârekeyi yenilemek için- Antonio Justiniani ile hemen aynı zamanda Edirne'ye vâsıl olmuştu.⁴⁶⁷ Lâkin Çobur*un seyahati esnasında -kumandanlıkta Pereni'ye halef olmuş olan- Vesprim Piskoposu Piyer Berislov Avenna (Onna) ve Sava nehirleri arasında Türkler üzerine hücum ederek ikibin kişiyi Öldürmüş idi. Diğer taraftan Jan Zopolya, Transilvanya'dan Eflâk'a girmiş ve Sureni'ye kadar ilerleyerek pekçok esîr almış idi. Bu düşmanca hareketler ciddî bir muharebe doğurabilirdi; lâkin Selim ile Macar sefiri arasında mütâreke üç sene müddetle yenilediğinden Berislov Zopolya derhâl geri dönerek, mes'ele orada kaldı.

Yine o zamana doğru, Selîm iki sefir daha kabul etti. Bunların biri Mısır Sultânı Kansu Gorî (Gavri) tarafından paha biçilmez hediyeler getiriyordu,⁴⁶⁸ diğeri de Rusya büyük-hükümdârı Vasili tarafından idi. Vasili tebeasının ticâretini dâima daha ziyâde artırmak istediğinden ve Osmanlı Devleti ile ittifak akdetmenin kendisi için pek faydalı olacağını hissettiğinden, selefi III. Jan'ın poilti kasına uygun olarak, zabitlerinden Aleksief isminde birini Selîm'e göndermiş idi (1514). Bu sefir -milletinin hay-siyetini pek alçakça ta'zîmât ile lekelemeksizin- Pâdişah'ı Vasili'nin kendisine karşı beslediği samimî hisler hakkında te'mîn etmeğe me'mûr idi. Zât-ı şahaneyi selâmlarken huzurunda diz çökmek yerine kollarım kavuşturması ve efendisinin nâmesini Hünkâr'a verirken -zât-ı şâhâne evvelce Vasili'nin afiyetini sormadığı halde- onun da Sultân'ın afiyetini suâl etmemesi sefire tenbîh edilmiş idi. Bununla beraber Aleksief'in aldığı talimatta bunlardan başka mu'tâdın hâricinde birşey yoktu. Hükümdarın nâmesi saygı tabirleriyle yazılmıştı; şu sözleri ihtiva ediyordu:

«Babalarımız hakîkaten blrâderâne bir ittihâd ile yaşamış idiler; niçin onların oğulları da öyle yapmasınlar?»

Aleksief Selîm tarafından hüsn-i kabule mazhar olduktan sonra Men-kûb Beği Kemâl refakatinde olduğu halde, Moskova'ya döndü. Hükümdar,

⁴⁶⁶ «Vestito de veludo cramesln e vestagna d'oro. fodera di zlbclMno, avuto 500 ducati i>er spese del vlagglo ,accompa«nato da 10 gentiluomlnl U altrl Turchi vestitl de damascho giallo e Honado, chi panno turchesco, chl di scarlato.»

⁴⁶⁷ Engel, Macaristan Târfhî, 2. s. 161.

⁴⁶⁸ Mısır sefâretinin geçmiş olduğu Dımışk (Şam) tedbirlerindeki Venedik konsolosunun 25 Eylül 1512 tarihli rapora.

etrafında «boyanları bulunduğu halde, Osmanlı sefirini kabul etti. Sefîr, biri Arab, diğeri Sırp lisânında yazılmış iki pâdişâh nâmesini itâ etti. Bundan başka efendisinin dostâne hislerini tebliğ me'mûr idi. Bu, Selîm'in, pederinin tahtından ferağ üzerine Rusya sarayına göndermiş olduğu se-fîr idi. Ertesi sene (1515), Çâr'ın en sâdık bendelerinden olan, Kurubof Menkûb Beği'ni İstanbul'a kadar tâkîb ederek Vasili'nin cevâbını getirdi. Bunda Vasili, Mengli Giray'ın Litvanyalılar'a yardım etmiş olmasından şikâyet ederek, o kavim ile dostâne münâsebetlerinin kesilmesini Hân'a emretmesini rica ediyordu. Kurubof bir de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tecâvüzî ve tedâfûî ahidnâme müzâkeresine me'mûr idi. Lâkin bu mühim mes'ele te'hîr edildi. Selîm, cevâb olarak, bu iş için Moskova'ya başka bir sefir göndereceğini söyledi ve bir kere İran ile harbe başladıktan sonra vaadini hatırına getirmede. Yalnız Kefe'de ve Azofda ticarî serbestiye dâir bir muahede akdedildi.⁴⁶⁹

Burada, Vasili'nin hayâtının son senelerinde Pâdişâh'a göndermiş olduğu diğeri bir nâme hakkında birkaç kelime söyledikten sonra, tekrar vukuatı tâkîb ederek vak'aların sırasını bir daha kesmeyeceğiz. Vasili, (1514'de vefat eden) Mengli Giray'ın büyük oğlu ve halefi Mehmed Giray ile harb ettiği zaman -Pâdişâh'm Tatar Hânı üzerinde nüfuzu olduğunu bildiği için- Selîm'in nezdine yeni bir sefir gönderdi. Bu sefir Pâdişâh'ın vaad etmiş olduğu ikinci nâmeyi almamış olmasından dolayı efendisinin teessüfünü tebliğ etmekle ve Hân'ın teşebbüslerine son verecek ve hem litvanya, hem de Polonya hükümetlerini korkutacak bir ahidnâme müzâkeresine me'mûr idi. Bu yeni müracaat da birincisinden daha fazla muvaffakiyete nail olamadı. Selîm, Glohvastof adı verilen, Moskof sefirine Rusya hükümdarı hakkında pek meveddetkârâne bir cevâbnâme vererek, iki millet arasında ticâretin serbestliğini te'kîd etmekle iktifa etti.⁴⁷⁰

Şah İsmail'in Devam Eden İstilaları Ve Şiilik Fesadı

Yeni Pâdişâhın, mensûb oldukları sarayların tebriklerini ulaştırmak için acele etmekte olan Venedik, Macaristan, Mısır, Rusya sefirlerinin te-

⁴⁶⁹ Karamsin, Rusya Târ*hi, Riga 1825, 7, s. 47, 58, 78.

⁴⁷⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/407-410

hâcümünden, İran tarafından bir sefir gelmemiş olması, daha ziyâde nazâr-ı dikkatini celbetmişti. Sultân Selîm ile müthiş rakibi Şâh İsmail arasında harb çıkacağını o zamandan itibaren herkes anlamıştı.

Safevî Hânedâm'nın müessisi alenen Şehzade Ahmed tarafını tutmuştu. Sarayı o bedbaht şehzadenin -ilk ikisi Ahmed'in pederinin mirası için münazaa etmek üzere silâha sarıldığı vakit, üçüncüsü Yenişehir muharebesinden sonra- birbirini müteâkib iltica eden üç oğluna kurtuluş kapısı olmuştu; Alâeddîn Kaahire'ye firar ederek orada vebadan vefat etmişti.⁴⁷¹ Şâh İsmail memleketini Selîm'in düşmanlarına açmakla ik-tifâ etmeyerek, onunla bizzat harbetmeğe hazırlanıyordu. Bu niyetle -Osmanlılar'a karşı tasavvur ettiği harbe iştirak ettirmek ve ikiyüz köle ile on tane diri vaşak takdim etmek me'mûriyetiyle- Mısır Sultânı'na parlak bir sefaret hey'eti göndermekte acele etmişti.⁴⁷²

Sultân Selim ise bu ahvâle vâkîf olduğundan şu zuhur eden yeni şikâyet sebepleri, İran Şahı aleyhinde -menşe'i eski hâtıralara kadar çıkan nefretini büsbütün artırdı. Lâkin iki hükümdarın birbirine karşı mevkilerini iyi anlamak için, geriye doğru bir nazar atfederek, Şâh İsmail'in cülusunun yedinci senesinden itibaren İran'da geçen vakalara dönmek lâzımdır.

Hatırlanacaktır ki, -ikisi de Selîm'e dostluk bağlarıyla bağlı bulunan Akkoyunlu ve Karakoyunlu beğlerinin⁴⁷³ sükûtu İran hükümdarının askerî muvaffakiyetlerini bilhassa taçlandırmıştı. Şâh İsmail, hem bu beğlerin itaati altında bulunan memleketlere, hem de Şirvan ve Mâ-zenderân Şâhları'nın memleketlerine hâkim olunca, Irâk-ı Arab ile Ho-râsân'ı dahî hükümetine ilhak etmek istemişti (913/1507). İsmail, Dülka-dir Beği'ni te'dîb ettikten sonra, İran'a avdete hazırlandığı sırada -Akkoyunlu sülâlesinin en son vârisi Murad tarafından Diyâr-ı Bekr hükümetine tâyin edilmiş olan- Emîr Beğ istikbâline çıkararak, kalenin anahtarlarını kendisine teslim etti ve memleketi

⁴⁷¹ Venedik sefirlerinin 9 ve 26 Teşrin-i evvel 1512 tarihli raporları. Marini Sanoto.

⁴⁷² Şam'da İkamet eden Venedik konsolosu -fci Kaahre'ye giden hey'et-i sefaret oradan geçmişti- 25 Eylül 1512 tarihli raporunda şöyle söyler: «Il sophi mando al Soldan aralbasciatori da li primi suol baronl e uno suo segretario scientifico. li quali Insieme passi per questa terra molto honestamente con curalU 200, eon dleci Jovi cervieri.» Marini Sanoto.

⁴⁷³ Selîm'in henüz Trabzon valisi iken Elvend ve Yâküb Beğler'e yazmış olduğu mektuplar Münşeât-ı Feridun'da 242' ve 244 m. 1 arda; cevâbları da 245 ve 246 nu.lardadır. Paris nüshası, s. 301 ve 303. Yâlcûb'un mektubu Karabag kışlağındandır ki, Langles «Kaz Dağ» diye isimlendirilen yer zannetmişti. «Notices et extraits des Manuscrits du Rob», 5, s. 684.

Şehzadelik zamanında Sultân Selîm'e Sultân Ya'kûb'dan gelen iki nâme ve cevabları İstanbul matbuu Feridun'da (c. 1, s. 340-342) ve Elvend Şah'dan gelen nâme ile cevâbı (s. 342-345) derce-dilmiştir.

kolayca fethetmesine yol gösterdi. Ertesi sene (914/1508) İsmail, Murad'm hükümet merkezine yürüdüğünden Murad, memleketini terk ederek Suriye'ye gitmiş idi. Bütün araziye hâkim olan İsmail, oranın idaresini, hânlarının en cesuru olan Mehmed Ustaclu'ya verdi; Bağdâd'ı da -şüphesiz ki bu şehrin eski hâkimlerinin hâtıralarıyla istihza etmek için «Halîfetül-Hulefâ»⁴⁷⁴ gibi. muhteşem bir unvanla tezyin edilmiş olan- bir hadım ağasına verdi. İsmail bütün seneyi (915/1509) kalabalık bir ordu ile, Basra Körfezi ile Hazar Denizi arasında uzanan ve Hûzistân'da Şüster şehrinde Şirvan'da Bâkû şehrine kadar olan mıntıkaları dolaşmakla geçirerek, ordugâhım kışlamak üzere -henüz mukavemet etmekte olan kaleleri zapt etmek için- Bâkû şehri civarında kurdu.

Şah İsmail, 1510 senesi yazı esnasında askerini -Timur'un torununun oğlu olan Hüseyin Baykara'ya âit. ve Ceyhun'un beri tarafındaki memleketleri fethederek hükümlerlik sahasını genişletmiş olan- Özbekler Hânı Şîbek'e karşı⁴⁷⁵ götürdü. İsmail, pek kat'î olmayan birkaç muharebeden sonra düşmanın Önünden kaçır gibi görünerek onu bir pusuya getirdi; onbeşbin süvari ile İsmail'i tâkib etmekte olan (1510/916)⁴⁷⁶ Şîbek Hân, ihtiyatsızlığının cezası olarak hem kendisinin hem de maiyyeün-den onbin kişinin hayâtını kaybetti. Bu muvaffakiyetle mağrur olan gâ-lib, düşmanın kafatasını en paha biçilmez taşlarla süsleyerek ömrünün geri kalan kısmında kâse makamında kullandı. Başının üzerindeki deriyi de baharat ile doldurduktan sonra zafer nişanesi olarak Sultân Bâyezîd'e gönderdi.⁴⁷⁷ Şâh Horasan hükümetini kurucularının reîsi olan -vaktiyle İsmail'in pederinin kaatilinden intikamını almış olan- Abdal De-de'ye tevdi etti.⁴⁷⁸ Teke âsîlerine -yukarıda söylemiş olduğumuz- müthiş cezayı bu seferden İran'a döndüğünde icra etti.⁴⁷⁹ İsmail⁴⁸⁰ kışlık karargâhını Kum'da te'sîs ederek, «Necm-i Sâni» (İkinci Yıldız) lakabı verilmiş olan Emîr Ahmed İsfahânî'yi

⁴⁷⁴ Nuhbetüt-Tevârih'de.

⁴⁷⁵ Şîbek (veya Şeybek), bâzı târihlerde Özbek Pâdişâhı Muham-med Hân Şeybânî suretinde görülür. «916, Maktulî-i Şeybek Hân der ceng-i Şâh İsmail der Merv. Şeybek Hân kafası düşmen elinde kâse olan mülûkdandır.» Takvîmü't-Tevârih.

⁴⁷⁶ Nuhbetüt-Tevârih.

⁴⁷⁷ Cenfibl, f. 135.

⁴⁷⁸ Nuhbetüt-Tevârih.

⁴⁷⁹ Cengiz Hân birçok Moğol kabilelerine karşı büyük muvaffakiyet kazanman Özerine esirleri kaynar su dolu yetmiş İki kazana atırarak bu İşkencenin ilk misalini göstermiştir.

⁴⁸⁰ Malkolm, fam Tarthrade; «tranlılar'ın bu Şah-Vellsî Acem kitaplarında ekseriya Şeytan-kulî İsmiyle anılır» demekle fatols bir bata yapar. Malkolm su suretle Teke asisi Şeytan-kulî'yi Şah İsmail ile karıştırır.

Ceyhun'un öte tarafındaki memleketlerin fethine gönderdi. Ahmed nehrin sahiline varınca kendi askerini -Gazne hükümdarı ve Timur'un beşinci derecede torunu- Mirza Bâbur'un askeriyle birleştirdi. Demir Geçidi'ni birlikte geçerek Herşî şehrini hücumla zabtedip ahâlisini katlettikten sonra -Şîbek Hân'ın oğlu Demir Hân'ın⁴⁸¹ kendi ordusuyla yeğenininki askeri başında olduğu halde- Buhârâ ve Gucduvfin şehirlerine⁴⁸² doğru yollarına devam ettiler. Bu defa muzafferiyet Özbekler tarafında kaldı: Ahmed İsfahanı bütün askeriyle birlikte mahv oldu. Bilahare Hind'de Büyük Moğol Hükûmeti'nin müessisi olan Mîrzâ Bâbur da binbir güçlkle Gazne'ye dönebildi. Demir Hân ile yeğeni Ubeyd Sultân Ceyhun'u geçtiler. Fakat ts-mâil'fn kendilerine karşı ilerlemekte olduğunu haber alınca alelacele döndüler.⁴⁸³ İran Şahı, kumandanlarının mağlûbiyetine hiddetlendiğinden, korkaklıklarıyla askerinin şerefini düşürmüş olanları cezalandırmak suretiyle bu mağlûbiyetlerin önünü almak istedi. Özbeklerin üstün kuvvetleri önünde firar etmiş olan Abdal Dede -geçmiş hizmetlerine rağmen- misâl olarak seçildi: İsmail onu kadın elbisesiyle bir eşeğe bindirilmiş olduğu halde davulzurna ile gezdirdi. Horasan'ın idaresi Sûriye'li Zeynel Hân'a, Belh de menşei Anadolu olan Dîv Sultân'a verildi.

Bu vak'alar -İsmail'in oğlu ve halefi Tahmasb'ın doğumunu⁴⁸⁴ görmüş olan- 919 (1513) senesinde cereyan etti. Baykara'nın torun-zâdesi, Timur neslinden Bed'î'ü-z-Zamân o zaman İran sarayında idi. Bed'î'ü-z-Za-mân -Şîbek Hân tarafından katledilmiş olan- pederi Sultân Baykara'nın vefatından sonra -Amasya Vâlîsi Ahmed'in oğullarını dahî kabul etmiş olan- Şâh'ın nezdine iltica etmiş idi. İsmail Ahmed'in ikinci oğlu Murad'ın tarafını tutarak büyük bir ordunun başında olduğu halde Osmanlı ülkesine tecâvüz etti. Şah, ondört seneden beri dâima harbde bulunarak dâima muzaffer olmuş ve kendisine boyun eğmek istemeyen ondört hükümdarı mağlûp etmişti;⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Şîbek, yahut Malkolm'un tercümesinde yazıldığı şekilde Şâhî Beğ. Böyle vak'alann sözünü etmeksizin geçip de, Malkolm'un İran Târihinde (c. 2, s. 271) dediği gibi «İsmail'in harekâtına dâir tafsilâta girişmek manasızdır» mu'tâd ibaresini kullanmak bir Acem târihinden ziyâde bir Osmanlı târihi için münâsîp olabilir. Malkolm da diğer Acem târihi yazarlar gibi, eski ve yeni hanedanlar vekayii hakkında çok tafsilât verip Orta Çağ'dan az bahsetmiş olmakla itham olunabilir. Bize daha yakın zamanlara âit vekayi şâyân-ı dikkattir. Eski çağlara âid olanlar ise, ekseriyetle efsâne nev'indedir.

⁴⁸² Gucduvân Bufaarf'tya altı fersah meşalede bir kasabadır. Raşçbatfi Ayn'l-Hayftt, İstanbul basımı.

⁴⁸³ NuhbetÜ't-Tevarih ve Cenabl.

⁴⁸⁴ 919 hicri senesinin 21 Zilhicce'sinde (3 Mart 1513).

⁴⁸⁵ «Ondört nefer sehryar-t evreng-niglnun basların kesttp»... Solak-z&de, 84.) Müverrih, Hristiyanlık'taki rafizilik tabiriyle Protestanların diğer Hristiyan mezheplerle İle ihtilafını kaseder. Hemen hemen esasa alt demek

Şirvan, Mâzenderân, Dülkadir, beğleriyle Akkoyunlu ve Özbek beğleri gibi Sultân Selîm'e de galebe edeceğini ümîd ediyordu: Lâkin bu mağrur galibin muzafferiyeti son noktaya varmış ve Osmanlı âmir-i mutlakımın yükselen yıldızı karşısında onun muvaffakiyetinin yıldızı bütün parlaklığını kaybetmeğe mecbur olmuştu. İsmail'in yıldızı Çaldıran Muhârebesi'nde⁴⁸⁶ karardı, on sene sonra da büsbütün kayboldu.

Bununla beraber, İran hükümdarının o zaman uğradığı mağlûbiyetler ilk muzafferiyetlerini unutturamaz. Zâten Şâh İsmail'in XVI. asrın başlarına doğru ortaya çıkışı o kadar dikkate şâyân vak'alara sebep olmuştur ki, bundan dolayı saltanatı zamanı Orta Asya siyâsî ve dînî târihinin en mühim devirlerinden birini teşkil eder. Avrupa -bilâhare Hıristiyan dînini ikiye ayıran karışıklık tohumlarının gelişmekte olduğunu hissettiği zaman- yüzelli seneden beri Asya'da gizlice intişâr etmiş olan yeni bir mezheb gittikçe müesseseseleşerek İslâm âlemini birbirine düşman iki fırkaya ayırmıştı. Sünnîler ile Şîîler*in münazaaları Osmanlı ve İran devletlerinin mukadderatlarına o derecelerde te'sir etmiştir ki, burada -aşağıdaki vak'alar] n anlaşılmasını kolaylaştırmak için- bâzı tafsilâta girişmekten sarf-ı nazar edemeyeceğiz.

Bu râfîzîlik de, Hıristiyan dinindeki râfîzîlik gibidir; bağlı oldukları vak'alar iyi anlaşılacak istenilirse, ikisinin de epeyce tedkik edilmesi lâzımdır. Lâkin ikisinin mâhiyyeti esasen birbirine zıddır; zira Hıristiyan dîni birçok defa kanlı muharebelere sebep olmuş olmakla beraber, Katolik ve Protestan mezheplerinin ne maksadlarında, ne ilk çıkış noktalarında hiçbir siyâsî ilke yoktur denebilir. Hıristiyanlığın hâkim olduğu memleketlerde dîn, devletten ayrıdır. İslâm'da ise bil'akis hükümetin esasları -kadîm Benî İsrail'in ruhanî hükümetinde ve Asya'daki mezheplerin hemen hepsinde olduğu gibi- dînin esaslarının ayıdır; taht'a tesadüf eden her darbe mihrâb'ı da sarsar. Nitekim Sünnîler ve Şîîler tefrikası yalnız mezhebi i'tikadlar hususunda değil, tahta tevarüs kaidelerini tanzim eden siyâsî

olan bu ihtilâf, Dört Mezheb ile Şiiler arasındaki ihtilâfın aynı olmadığı gibi, müverrihin Sünnîlik ve Rafîzîlik hakkındaki ifâdeleri de kendi takdirinden ibaret olup, İslâm'a dair sözlerin hakikiliği ve tafsilâtı âit olduğu kitaplarda münderic bulunmuştur. (Mütercim)

⁴⁸⁶ Mirza Kaasım Gün-âbâdî'nin Şâh-nâme'si İsmail cengâverlik vak'alanna yedibin beyit sarfetmiş olmakla beraber, saltanatının başlangıcından ondört senelik bir zamanı hikâye eder ve ondan sonraki on seneden bahsetmeyerek, Horasan fethini mü-teâkib Şâh'ın vefatını yazar. Mirza Kaasım hakkında Sam Mir-zâ'nin tezkiresine müracaat.

prensipeler hususunda dahî bir tefrikadır. Bundan mâada Hıristiyan dîni başlangıcından birkaç asır sonra Katolik ve Protestan kiliselerine ayrılmış olduğu halde, İslâm'da yekdiğerine hasım olan iki mezheb, bu dînin daha ilk devresinde başlamıştır. (Hazret-i Muhammed'in vefatından ancak otuz sene geçmişti ki, Müslümanlar «hilâfet» mes'elesinde ayrıldılar. Bâzılarını Peygamberin damadı (Hz.) Alî ile evlâdı tarafını, diğeri onun hilafını ve daha sonra Emeviye hanedanının tarafını tuttular. Mes'ele âlem-i İslâm'ın hükümeti (Hz.) Alî'nin evlâdına mı Emeviye⁴⁸⁷ hanedanına mı âit olacağını bilmek idi. Alî'nin hasımları -ki hilâfet neticede onların tarafına geçmiştir- Sünnî yâni Peygamber'in yolunu harfiyyen tâkîb edenler unvanını aldılar; Alî taraftarları da Şîî ve Hafızî olarak isimlendirildiler. Peygamber'in damadından hükümeti almak isteyen ilk ordunun başında (Hz.) Muhammed'in en genç ve en sevdiği haremi ve Alî'nin muhalifi Âişe bulunuyordu. Âişe'nin Alî'ye muhalefeti, Peygamber'in bu gözde zevcesinin gerdanlığının kaybolması vak'asından başlamıştı. Âişe'nin mâsûmiyeti hakkında âyet nazil olmuş idi. Bu sefer esnasında Âişe'nin bir deve üzerinde olduğu halde Alî'ye karşı vâki' olan cengi Cemel Vak'ası diye adlandırılmıştır (36/656).

Muaviye, Alî ve onun taraftarlarına karşı birçok muharebelerde bulunmuştur. Lâkin bu muharebelerin en kanlısı Hicret'in 37'inci senesinde vuku bulan (657) Sıffîn Muharebesi'dir. 22 sene sonra Muaviye'nin oğlu ve hilâfet tahtında halefi olan Yezîd'in saltanatı zamanında, 10 Muharrem 60 / 21 Teşrîn-i evvel 679, Alî Evlâd'ın en küçüğü olan Hüseyin -hiçbir düşmanı bulunmamış olsa susuzluktan öldürmeğe kâfi olan- Kerbelâ sahrasında mahv edildi. Bunun üzerine Âişe ile Muâviye ve Yezîd, Alî Sü-lâlesi'yle taraftarlarının nefretlerini celbettiler. Ve onların nefreti tam bir ayrılık doğmasına sebep oldu.

(Hz.) Alî'nin oniki evlâd ve ahfadına «İmâm» unvanı verildi; bu unvan -câmi'lerde cemâatle edâ edilen namazlarda isimleriyle beraber zikredilen- ilk İslâm halîfelerine dahî verilmişti. Bilâhare bu 12 adedi Alî taraftarlarınca mukaddes addedildi. İlk yedi imâm -hiçbiri Alî hanedanının hilâfetini te'sis edemeksizin- irtihâl etmişlerdi.

⁴⁸⁷ Ümeyye de denilir.

Abbasî halîfelerinin yedincisi olan Me'mûn⁴⁸⁸ -ki târihte ilim ve san'atları himayesiyle mâruftur- sekizinci imâm olan Alî bin Musa'yı kendisine vâris intihâb ederek kızı Ümmü'l-Fazl'ı onunla evlendirdi (201/816). Bu karar, ya vicdanî bir kanâatden, yâhûd kuvvetleri gittikçe artmakta olan Alî taraftarlarına akrabalık bağıyla merbut olmaksızın tahtı onlara karşı müdâfaa edememek korkusundan ileri gelmişti. Alî, «Rızâ» tesmiye edildi ve halîfe iki muhalif fırkanın barışmış olduğunu dışa karşı bir alâmet ile göstermek için Abbâsîler'in kullandıkları siyah rengi terk-ederek, Alî ailesinin ittihaz etmiş olduğu yeşil rengi kabul etti. Lâkin Me'mûn'un bu karan uzun müddet sürmedi; Rızâ'nın vefatında (211/826), Halîfe, Alî Evlâdî'nın hilâfetin vârisi olduğunu ilân eden irâdesini feshederek eski rengi iade etti. Bununla beraber Me'mûn -Sünnîler'in memnuniyetsizliklerine rağmen- (Hz.) Alî'yi Peygamber ashabının hepsine tercih eylediğini söylemekten geri kalmadı. Me'mûn'dan sonra tahta geçen torunu Mütevekkil, tamâmiyle muhalif bir vaziyet aldı. Bunun neticesi olarak minberler üzerinde (Hz.) Alî ve Hüsey'nin nâmlannı tel'în, kabirlerini tahrîb ettirdi ve türbelerini ziyaret etmeyi men' etti. Mütevekkil, onbeş sene süren saltanatında bîçâre Şîiler'i kılıç ve ateş ile tâkîb etti.

Mütevekkü'in oğlu, kaatili ve. halefi olan Mustansır (861) pederinin izinden gitmedi; Alî'nin ahfadına hürmetle muamele etti. Bir asır zarfında Alî Evlâdî hiç rahatsız edilmediler. Fakat onlar hakkında, Âl-i Bûye (Büveyh)'nin kudretli hükümdarı olan Muizzü'd-devle kadar hiç bir hükümdar ihtiram göstermedi, Muizzü'd-devle sadece kendi menfaatini tâ-kib ile Abbâs-oğullarım düşürerek yerine Alî Evlâdî'nı geçirmek için her-şeyi yaptı. Halîfe Mutî'ullah'ın meâîsine rağmen, Hüsey'nin şerefine husûsî bir gün te'sîs eden⁴⁸⁹ Muizzü'd-devle'dir. Kamerî senenin birinci ayının 10'una tesadüf eden gün -ki o vakte kadar Müslümanlar arasında, Nuh'un gemiden ve Yûsuf un mahbesden çıktığı gün olarak maruf idi- Muizzü'd-devle'nin

⁴⁸⁸ M. D'Ohsson Halifeler'in isimlerine Avrupa'da mu'tâd olduğu veçhile bir aded ilâve eder: I. Mehmed, I. Abdullah, II. Mu-hammed gibi. - Bu suretle Me'mûn'u III. Abdullah ve Mü-tevekkil'i I. Ca'fer sayar. M. D'Ohsson'un «Osmanlı Devleti CedvehVnde tâkib ettiği şu usûl, Şark müverrihlerince carî değildir. Onlar yalnız *Seffâh», «Mansûr», «Mehdî», «Hârûn», «Emin», «Me'mûn» gibi isimlerle yâd ederler.

⁴⁸⁹ Hacı Kalfa, Takvîmüt-Tevârîh, sene 382. Aşure Matemi Şîi ve Sünnîler arasında -Katolikler'le Protestanlar arasında «Allah Yortusu» gününde olduğu kadar- çekişme konusu olur. Çünkü Şîiler*'in Sünnîler'e nisbeti Protestanların Katolikler'e nisbeti gibidir (Bu nisbet öyle olmadığı gibi, Hz. Hüsey'nin şehâdetinin yıldönümüne girilmesi istisnasız bütün Müslümanlar^ müteessir ettiği aşikâr olup, İranlılar*'ın bu hususta farkları mateme alenî bir şekil vermelerinden ibarettir. Mütercim)1.

emriyle bir kan ve matem bayramına çevrildi (352/953): Dükkânlar, çarşılar, umûmî binalar kapanırdı; kadınlar -saçları dağınık- Hüsyen-i Şehîd'in vefatı için acı acı bağıarak ve ağlayarak sokakları dolaşırlardı.⁴⁹⁰ Bu matem günü, Sünnîler ile Şîiler ara-

sında mukateleye sebep olarak üçyüz sene zarfında payitaht ile devletin bütün ülkesi kana boyandı. Şîiler; şu matem günü te'sîs edildiği gündən beri, mezheblerinin bir âyîn-i esâsîsi addettiler: Bunun telisinden otuz sene sonra, Bahâü'd-devle'nin veziri Ebû'l-Hasen Kevkebî onu lâğv etmek istediğinden galeyana gelen halk tarafından parçalandı (382/992). Bu matem günü zamanımıza kadar kalmış ve İran'da hâlâ tiyatrovârî bir tantana ile icra edilmektedir.⁴⁹¹

Uzun müddet zaptedilebilmiş olan nifak, Kaadir-i Bi'llah'm saltanatı sırasında, Bağdâd'da şiddetle zuhur etti. Sünnîler ile Şîiler arasında vuku bulan harbde şehrin Tavukpazarı tamâmiyle yandı; Halîfe, ancak Gazne hükümdarı Mahmûd'un yardımlarıyla asayîşi sağlayabildi (407/1016). Pek çok Şîi de kılıçla, ateşle⁴⁹² imha edildi (408/1017). Bu müthiş felâketlere rağmen, Râfîzîler 12⁴⁹³ ve 20 sene⁴⁹⁴ sonra -hep mâtem-i âşûra bahanesiyle- iki defa daha silâha sarıldılar. Hasımlarına karşı ettikleri son muharebede tamâmiyle imha edildikleri gibi ikamet ettikleri Kerh Mahallesi de baştan aşağı tahrik edildi.

Şîiler, bu kadar zâyiâtından ve mağlûbiyetlerden sonra zayıflamak şöyle dursun, fırkaları her g}Xn yeniden iltihâk edenlerle büyümekte idi. Hicret'in beşinci (Hıristiyan takviminin onbirinci) asrından itibaren -kendilerini Alî Evlâdı olarak gösteren- Fâtımîler'in iddiaları Abbasî halîfeleri tahtı için gittikçe daha ziyâde tehdîd edici bir vaziyet aldı.

Bezâzîrî Bağdâd'da hilâfet tahtını işgal eden Kaaım Bi'llah'ın zaafından istifâde ederek Fâtımîler tarafını tuttu ve kuvvetle müdâhele ederek Şîiler'in muzafferiyetini te'mîn etti.⁴⁹⁵ O zaman hutbe, Mısır'daki Ftâmî Halîfesi Mustansır nâmına okunur ve sikke de onun nâmına basılırdı.⁴⁹⁶ Onsekiz

⁴⁹⁰ Malkolm, Porter, Moriyeye, Sar den; ona nazaran Döptre, Tankoani, Jötoer. «Hacı Baba» nâmındaki romana dahi müracaat.

⁴⁹¹ M. D'ohsson. GOlgen-i Halefa, İstanbul'da matbu. StlyüÜ: Tftil-i Hnieff. Zehebl ve tbnü Şahne ..

⁴⁹² Zehebl, Gülçen-İ Huiefa, Suyüt, İbnü Şahne ve Hacı Kalfa, î*fcrlmü*t-Tev&rlh, sene 408.

⁴⁹³ Kezalik, sene 440 (1048).

⁴⁹⁴ Hacı Kalfa, Takvfant't-Tev&rfh, sene 444 (1052).

⁴⁹⁵ Hacı Kalfa, Tafcrlmt't-Tevfrrth, sene 444 (1052).

⁴⁹⁶ Ke741Uc, sene 450 (1058).

sene sonra, Mütevekkil Bi'llah'ın saltanatı zamanında⁴⁹⁷ Sünnîler eski üstünlüklerini tekrar elde ettiler. Şiîler on sene sonunda mücâdeleye başladıkları halde⁴⁹⁸ hasımları tarafından mağlûp oldular.⁴⁹⁹ Tefrika -bir asır zarfında- yer değiştirerek Bağdâd'dan Suriye ve İran'a geçti. Şam'da⁵⁰⁰ ve İsfahan'da⁵⁰¹ onaltışar bin kişi sadece tsmââlî mezhebini tâkib' etmek şüphesiyle boğazlandı. İsfahan'da katliâm sekiz gün sürdü. Bağdâd Halîfesi Nâsirü'd-dîn-illah'ın saltanatı zamanında Sünnîler ile Şiîler arasında aşure matemi münâsebetiyle yeniden münazaa zuhur etti. Bu -yedi seyyarenin mîzân burcunda toplandıkları için- Şark müneccimlerinin duyanın sonu olmak üzere gösterdikleri sene zarfında idi.⁵⁰² Mezheb muharebesi bir defa uyandıktan sonra Nâsir'in -kırkaltı senelik bir devri kuşatan- bütün saltanatı zamanında devam etti. Nihayet Abbâsüer'in otuz-yedinci ve son halîfesi olan Musta'sun zuhur etti. Halîfe -Şark târihinde ile'1-ebed bir hâin olarak mâruf olan- veziri Alkame'nin hâinâne telkinleriyle Âlî atraftarlarını Mütevekkil ve Kaadir-li Bi'llah'ın göstermiş oldukları dereceden daha büyük bir şiddetle tazyik etti.⁵⁰³ Mus-ta'sım'ın mezâlîmi düşmesine sebep oldu. Alkame, gizlice Şiîler tarafına bağlı olduğundan zavallı kardeşlerinin mallarını, haremelerini, çocuklarını Sünnîler'in düşman ellerinde gördükleri vakit, efendisinden gördüğü iyilikleri unuttu; onun müracaatı üzerine Hulâgû Bağdâd'ı istilâ ederek Abbasî Halîfeleri'nin kudret merkezi olan bu şehri harabeler altına gömdü.⁵⁰⁴

Şiî mezhebi, iki asırlık bir uykudan sonra Şâh tsmâil zamanında yeni bir şaşaa ile zuhur ederek o vakitten beri İran eyâletleri üzerinde dâima hâkim kaldı.

⁴⁹⁷ Kezalik. sene 468 (1078).

⁴⁹⁸ Takvbnflf-T*v4rih, sene 478 (1085).

⁴⁹⁹ Zehebî, Gülşenî, Süyûtî'nin Târih-i Hulefa'sı, İbnü Şahne; Hacı Kalfa, 483 senesi M. D'Ohsson bu ihtilâliardan bahsederken 382'den 656 senesine atlar. Ve takriben üç asır zarfındaki Hilâfet devresinin vak'alanından hiç bahsetmez. Ancak yeni bir «Mosheim» gelip de bu mühim mevzûdan bahsedecek olursa, bu Osmanlı devleti târihinin metin ve izâhâtı buna dâir mehzazların mevcudiyetini göstermeğe kâfidir.

TafcvfenA't-Tercith, sette 483 (1090).

⁵⁰⁰ Takvîmü't-Tevârih, gene 523 (1128).

⁵⁰¹ Takvîmüt-TeTîrih, sene 560 (1164).

⁵⁰² Takvîmüt-Tev&rih, Sene 582 (1186).

⁵⁰³ Takvîmü't-Tevârih, sene 656 (1258).

Ziya Paşa'mn «Musta'sım'ı kim etdi karin İbnü Alkame» mısraında «İbnü Alkam» suretinde dahî irâd olunan Müeyyedü'd-dîn İbnü Alkamî ki halifeyi Şiîler aleyhine tahrik ve bu suretle memlekette bir hoşnutsuzluk ilka etikten sonra Hulâgû'yu davet ve Halife'yi hiyle ile ona teslim ederek hainliğin târihi ve mücessem bir timsâli olmuştur.

⁵⁰⁴ M. D'Ohsson, 1, 118.

Osmanlı Hânedânı'yle İran'da Safevî Hanedanı, Alî ve Muâviye hanedanlarına neslen hiç raensûb değildiler; lâkin her biri bu iki ismin sembolize ettiği ayrı ayrı iki mezhebe mensup idi. Gerek kudret, gerek şöhret cihetinden birbirinin rakibi olduklarından dolayı Selîm ile İsmail arasında tabîî olarak meydana gelmiş olan nifak sebeplerine mezheb fikri de eklenmesiyle, Pâdişâh ile Şâh şahsî düşmanlıklarını mezhebdaşlarının nizâlanıyla karıştırdılar. Kendileri de bizzat cenk meydânına çıkarak Şîîler ile Sünnîler arasındaki eski husûmetleri birdenbire uyandırdılar: Bunun üzerine yeni bir mücâdele başlayarak buna hükümdarlar da, tebealan da eşit nisbette iştirak ettiler. Uzun ve müthiş bir mukatele iki memleket halkı arasında pek çok telefata sebep oldu.⁵⁰⁵

Muharebe Başlıyor

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar tarafından neşredilen ve Şâh îsmâîl tarafından tutulan Şîîlik mezhebinin Osmanlı memleketlerinde nasıl yayılmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Teke âsîlerinin başlangıçta elde ettikleri muvaffakiyetler, Şeytan-kulî'mn Alî Paşa ile muharebede telef edilmesi ve ona halef olan iki reisin sefîlâne akıbetleri de hatırlardadır. O vakte kadar bu mezheb muharebesi -Osmanlı Devleti için- I. Meh-med zamanında Torlak Hû Kemâlî⁵⁰⁶ ve Simavlı (Simavna'lı olacaktır. Hazin.) Şeyh Bedreddîn'in isyanlarındaki mezheb muharebesinden daha vahîm bir a'râz göstermemiş idi; lâkin yangın için için yanmakta olduğundan, az bir müddet içinde bütün şiddetiyle parladı. Selîm'in saray içinde tasavvur ettiği ve hazırladığı Şîî katliâmı, târihin -müfrit bir taassubun neticelerini kavimlere göstermek için- üzerinde duracağı hâdiselerdendir. Şurasını da hemen söylemeliyiz ki, o kadar kanlı bir manzarayı başka hiçbir Osmanlı pâdişâhı tekrarlamamıştır. Dînî düşünceler uğrunda kurban edilen mazlumların adedi bakımından Osmanlı müverrihlerinin mübalâğa etmiş oldukları kabul edilmiş olsa bile, Selîm'in emretmiş olduğu büyük Engizisyon ve Sen Bartelmi dehşetlerine hakıyla rekabet edebilir.⁵⁰⁷ Hayrete şâyân bir

⁵⁰⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/410-417

⁵⁰⁶ TorUk Hûd foîn Kemâl. Sâ'dü'd-dîn, c. 1, s, 298 (Mütercim).

⁵⁰⁷ Bu adamların idamı ahlâk nokta-i nazarından elbette menfurdur. Ne çâre ki «ahlâk» ile «siyâset» ayrı ayrı şeylerdir. Şâh İsmail'in ecdadı mezhebcilik bid'atiyle Anadolu içini fitne kazanı haline koymuştu. Sultân Selîm'in gösterdiği, daha doğrusu devletini muhafaza için göstermeğe mecbur olduğu şiddet siyâset nokta-i nazarınca

araştırma - soruşturma usûlü ortaya koymuş olduğu çağdaşları tarafından söylenen Selîm, gerek Avrupa'da, gerek Asya'da Şîî mezhebine mensûb olmakla itham edilenlerin bir cedvelini tanzîm ettirmişti. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar böyle şübheli olanların adedi kırR bini buluyordu. Bunların hepsinin ya boynu vuruldu, yâhûd da müebbeden habse mahkûm oldular.⁵⁰⁸ O müthiş ve kanlı muharebenin sebepleri Engizisyon ve Sen Bartelmi katliâmıların doğuran sebeplere benzer; öldürülenlerin adedi şark târihinde ancak -«Âdil» unvâmile yâd olunan Nûşirevân'ın saltanatı zamanını ebediyete kadar lekelemiş olan- ellibin Mezdekî'nin adedine kıyâs edilebilir, ingiltere, Illirya, Buadise,⁵⁰⁹ Tuna⁵¹⁰ kraliçeleri gibi bâzı hükümdarların memleketlerini ecnebi tazyîkından kurtarmak, Mit-ridat⁵¹¹ ve Jugurta gibi diğger bâzılarının da sarsılmış olan tahtlarını üzücü bir darbe ile tahkim etmek için başvurmuş oldukları⁵¹² katliâmı, ancak siyâsî çekişmelerin zarurî neticeleri idi. Bize daha yakın bir zamana âit olarak 1282 milâdî tarihinde Sicilya'da bulunan Fransızların Paskalya Günü akşama

ma'zeretten hâlî değildir. Bununla beraber, fevkalâde bir zamana münhasır olan bu hâlî, asırlarca hattâ İspanya'da I. Napolyon'un istilâsına kadar devam eden Hıristiyanlaşmış Müslümanları bile âhirete temîz gitmek için yakan Engizisyon'a kıyâs etmek bi-terafhğa aykırıdır. Müslümanlar hiçbir vakit, hiçbir yerde Engizisyon yapmamışlardır. İslâm'da dînî taassubun vahşet şeklinde zuhuru, siyâsetin tahrikiyle halkın duygularının birdenbire feveran etmesinden doğmuş câ-hilâne hareketlerdir. Engizisyon ise halkı esaret altında tutmak ve büyük servet kazanmak için hususî surette tertîb edilmiş ulû-hiyyet kanunu nâmina asırlarca icra edilmiş büyük ve şeytanca bir zulümdür.

⁵⁰⁸ «Kırk bin mîkdârı rûs-i habîsî'n-nüfûs, kimi maktul, kimi mahbûs olmuş idi.» Sa'dü'd-dîn. Görülüyor ki, Sa'dü'd-dîn «habîsü'n-nüfûs» terkiibini kafiye için yazmıştır. Solak-zâde daha sâde olarak diyor ki: «Kırk bin mîkdân fark-ı dâllenün kimi maktul ve kimi mahbûs olmuş idi.» Âli ile İdrîs'in oğlu olup babasının târihim tezyîl eden (ona zeyl yazan) ve I. Selim zamanım yazmış olan Ebû'l-fazl pederinin eserine uygun olarak Osmanlıların muvaffakiyetlerine sözlerini hasr etmiş ve işbu müthiş katliâmı alkışlamıştır. Ebû'l-Fazl'ın yüz beyit-lik bir manzumesi (ki aslı farsçadır) kısmen ve meâlen şöyledir: «Ahvâle vâkıf olan Pâdişâh o kavmi takım takım ve isim isim yazmak üzere her memlekete kâtibler gönderdi; yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defteri dîvâna getirilmek üzere emr olundu. Getirilen defterlere nazaran ihtiyar, genç kırk bin kişi yazılmıştı. Ondan sonra her memleketin hâkimine me'mûrlar ma'rifetiyle defterler gönderildi; bunların gittikleri yerlerde kılıç isti'mâl olunarak bu memleketlerdeki katledilenlerin miktarı inde*1-hesâb kırkbini geçti.»

Şu suretle Ebû'l-Fazl diğger müverrihlerde zikredilmemiş olan bir hususu, yâni yalnız defterde dâhil olanların değil, defter hâricinde olan bir takımlarının da öldürüldüğünü zikr ediyor. Osmanlı hanedanının bu meddahı, Pâdişâh'm adalet ve hakkaniyetine binâen yalnız mücrimleri cezalandırmak istediğini ve me'murlar kendilerine daha ziyâde baş için ücret verilmek üzere tamaa kapılarak verilen emirlerin hududunu tecâvüz ederek, masumları yok ettikleri halde, Cenâb-ı Hak onları Rûz-ı Haşr'de düçâr-ı ikâb ereceğini ilâve ediyor. (Bu hususta Hammer'in Ebû'l-Fazl'ın «maktûlinin miktarı kırk bini geçti» ibaresini «hesâb hârici kırkbın kişi öldürüldü» mealinde anlamış olması ihtimâli vardır. Bununla beraber, Mütercimim zannına göre Ebû'l-Fazl'ın kırkbın adedi de, aynen kabul olunamaz: Sultân Selim memleketi Şiiilerin manevî te'-sîrinden kurtarmak için siyâseten şiddete başvurmaya mecburdu. Ancak böyle şeylerde yapılandan ziyâde şayialar mat-lüb olduğundan, öldürülenlerin adedi, hakikaten öldürülmüş olanlardan çok fazla olarak gösterilmiş olabilir. Mütercimim ilavesidir).

⁵⁰⁹ Tacitus, in Agricola, 15, 16.

⁵¹⁰ Justinus, 2, fasıl: 5.

⁵¹¹ Plutark (Plutarque), in Silla, 24,

⁵¹² Sallust, Jugurtha, 67.

doğru okunan duâ vaktinde katliâm edilmeleri de, yine o cümleden sayılabilir. İslâm arasında Bâbek ve Karâmîta meznebi sâliklerinden ordularca şahıs silâhlan ellerinde olarak harb meydanında telef oldular. Bağdâd'da, İsfahan'da Şîîler'le Sünnîler karşılıklı birbirini kati ettiler; Dımışk (Şam)'da ise sur dâhilinde bulunan İsmâîlîler'in bir gün içinde hepsinin kati edildiği görüldü. Lâkin bu mezâlim ne kadar müthiş olsa da, hiç olmazsa mahdûd bir dâire içerisinde belli şahıslar üzerinde icra ediliyordu. Selîm'in emretmiş olduğu katliâm öyle olmadı: Bu devletin birçok eyâletinde bütün Osmanlı müverrihleri ona -kırkbin kişiyi öldürmüş olduğu için- «Âdil» lakabını vermişlerdir; lâkin daha şâ-yân-ı hayret olan cihet şurasıdır ki, nezdine gönderilmiş olan Hıristiyan sefirleri de kendi hükümdarlarına gönderdikleri raporlarında hepsinde onu bu lâkabla yâd etmiş ve gayet acîb adaleti övmekten çekinmemişlerdir.⁵¹³

Yavuz Selim İle Şâh İsmail'in Mektuplaşmaları

Selîm, kılıcını kendi devleti dâhilinde gezdirdikten ve toprağı Râfi-zîler'den bu suretle temizledikten sonra, onu hârice götürmeğe hazırlandı. Kaybedilecek vakti yoktu, çünkü Şâh İsmâil, mezhebdâşlarının intikamını almak ve -kendisinin şecîâne bir surette muhafaza etmiş olduğu- Pâdişâh'ın yeğeni Murad'ın taht üzerindeki iddialarını müdâfaa etmek üzere büyük bir ordu ile ilerliyordu. Selîm, karârını fevkalâde bir dîvânda ortaya koyarak, Yenişehir Ovası'nı askerinin toplanma yeri olmak üzere tâyin etti.⁵¹⁴ Pâdişâh «harb» sözünü üç defa söylemiş olduğu halde -bakışları altında titremekte olan- kullarından hiçbiri cevap vermiyordu.⁵¹⁵ Bunun üzerine Abdullah isminde bir Yeniçeri neferi sükûtu bozarak Hünkâr'ın ayaklarına kapandı ve

⁵¹³ «Mi diceva il clarissimo Messer Luigi Mocenigo, qual lui uno del Ambasciadori di Venetia appresso V.M. in Bolcvgna, che essendo lui al Calro ambasciadore appresso a Soltan Selim, e se havendo molto ben praticato, nulto huomo era par ad esso in virtù, jurtitia, htunanitla egrandezza d'animo.» (Civvio, V. Şarl'a yazılmış bir mektuba atfen böyle söyler, bk. Civvio, Venec'a 1541, yarak: 25.) Bununla beraber diğer taraftan Nikola Justinianl (Marini Sanoto'nun vekâyinamesi, c. 19) pek muhtasar olarak şöyle söyler: «Ohe il slgnor havea manda a far amazzar tutti della Sofi.» (Beyoğlu'ndan 7 Teşrinievvel 1514 tarihli meUub).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/418-419

⁵¹⁴ Şükrî'nin SeJfîm-nâm*'sinde (va: 18) askerleriyle beraber gelmeğe davet edilen sancakların isminin tamâmı mezkûrdur: Kütahya, Biga, Karesi, Ha-mid. Mentеше, Aydın, Kengırı, Bursa, Botu, Kastamonu, Ankara, Kocallı.

⁵¹⁵ Pâdişâhın nutku Âlî, Lutfî, Sa'dü'd-dîn ve Etoû'l-Pazl Mahmûd'da (tdrisl in oğlu ve onun eserini tâkib eden) başka başka olarak yazılmıştır. Lut-fî'nin, Pâdişâh'ı İran Şâhı'na harb etmeğe sevk eden sebepler arasında yeğeni Murâd'ın ölümünden dolayı İntikam almak da dâhil olduğunu

arkadaşlarının, Pâdişâh'ın emri altında tran Şâhı'na karşı yürümekten hissettikleri memnuniyeti onların nâmına beyân eyledi. Vezirlerin tereddütlerini izâle eden bu hareketten dolayı mükâfat için, Selîm Yeniçeri'ye Selanik sancağını verdi.⁵¹⁶ Selîm, üç gün sonra, 22 Muharrem 920 (19 Mart 1514) Edirne'den hareketle on gün sonra, 2 Saf er (29 Mart), İstanbul kapılarına vâsıl oldu. Pâdişâh'ın bizzat kumanda ettiği harblerde âdet olduğu üzere, Selîm çadırını Eyüb Mahallesi surlan Önünde, Fil Sahrâsı'nda kurdurdu. İlk işi Pey-gamber'in sahabesinin mezarını ziyaret ederek seferin muvaffakiyeti için onun manevî imdadım taleb etmek oldu.⁵¹⁷ Bu münâsebetle birçok sadakalar verdi. Sonra hükümet dizginlerini -bunun için Manisa'dan getirtmiş olduğu- büyük oğlu Süleyman'a bırakarak askerini Üsküdar'a doğru sevk etti. Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa'nın kumandası altında bulunan Yeniçeriler de o esnada Gelibolu'dan gemilere bindiriliyorlardı. Sultân Selîm, 24 Safer 920'de -Osmanlılar'ca mübarek sayılan bir perşembe günü- (20 Nisan 1514)⁵¹⁸ yola çıktı. Ordusuna Maltepe'de yetişti ve Bosna Vâlîsi Hadım Sinan Paşa'yı Anadolu Beğlerbeği nasb etti.⁵¹⁹ 27 Safer'de (23 Nisan) ordu içerisinde tevkif edilmiş olan «Kılıç» nâmında bir İran casusunu ilân-ı harb beyannâmesini ihtiva eden bir nâme ile İsmail'e gönderdi.

Gerek üslûbu, gerek mâhiyeti itibariyle o asrın ruhunu ve Selîm'in kendine has dehâsını doğrudan doğruya temsil eder gördüğümüz bu mektubun meâlen tercümesi şudur.⁵²⁰

«Bayındırîler'i perîşân ettikten sonra Şark vilâyetlerine musallat oldunuz. Zındıklığı, mülhidlikle birleştirerek bunca fitneler çıkardınız. Şeyheyn-i Mükerremîn'e (Hz. Ebû Bekr ve Ömer) şetm etmenizin (hakaret etmenizin) ve diğer fesadıklarınızın katli icâb ettirdiğine fetva verilmiştir. Safer'de o tarafa teveccüh edeceğim. Kılıca yapışmazdan evvel İslâm teklifi şeriat hükmündedir: Tevbe ve istiğfar ediniz; atlarınızın ayakları basan yerleri geri veriniz. Böyle yapmazsanız zorbalıkla aldığınız memleket

⁵¹⁶ ÂH, Sf'im zamanının İkinci vak'ası.

⁵¹⁷ Sa'dü'd-dîn; İdris'in oğlu. Celâl-zâde'nin Selîm-name'sine dahi müracaat.

⁵¹⁸ 929 Hicrî senesi 26 Şubat Pazar günü başlar. Binâenaleyh 24 Safer Sa'dü'd-dîn'in dediği gibi bir perşembe idi.

⁵¹⁹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âli, Bbû'l-Fazl Mahmûd.

⁵²⁰ Hammer'in tercümesini yazdığı bu mektubun metni İstanbul basımı olan Ferîdün Bey Müi>çcâti'rün 1, cildinin 301-303'üncü sahifelerinde ve İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in 2. cildinin 246-248'inci sabitelerinde dercedit-miştir. Burada gördüğünüz tercüme hollâsar; M. Atâ*ya aittir. Hazırlayan.

askerimiz tarafından zabt olunacaktır. Safer, 920.» söylemesi hatâdır; Murâd, İsmail nezdine iltica etmiş ve sarayında saygı görerek yaşamakta idi.

Bu mektub îrân Şâhı'na gönderildiği gün Selîm, Akkoyunlu Hanedanı hükümdarlarından -İsmail'e karşı silâhlanmış olan- Ferruḡşâd Beğ'e de bir mektup⁵²¹ gönderdi. Pâdişâh bu mektubda Ferruḡşâd'ı şecaat ve metanet göstermeğe teşvik ediyordu. Ertesi gün, 28 Safer 920 (24 Nisan 1514), Pâdişâh Maltepe'den hareketle Yenişehir Ovası'na doğru ilerledi; Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa, Çanakkale Boğazı'nı Gelibolu'dan geçmiş olan askerle beraber orada Pâdişâh'a iltihâk etti. Ongunluk yürüyüşten sonra Osmanlı ordusu -Seyyîd Battal'ın türbesi bulunan- Sey-yîd Gazî'de durdu. Bu şehirde üç günlük bekleyiş esnasında Selîm, askerinin gayretini artırmak için her birine bin akçe fevzî etti.⁵²² Yirmi bin zeâmetci Sipâhî'den mürekkep pişdar ordusuna Vezir Dukakin Ah-med-zâde kumandan tayîn edildi. Sinop Vâlîsi Ahmed Karaca Paşa, mükemmel techîz edilmiş beşyüz süvârî ile -ordunun ilerisinde giderek güzergâhı keşfetmek ve bilhassa esîr almak (dil almak) üzere- onun maiy-yetine verildi.⁵²³ Türkler Seyyîd-Gâzî'den Konya, daha sonra Kayseri üzerine yürüdüler. Ordu Kayseri'de birkaç gün istirahat etmekte iken, Pâdişâh, Dülkadir hükümdarı Alâü'd-devle'den yardımcı süvârî askeri almak için müzâkerelere girişti. Selîm, bunun için Alâü'd-devle'yi karargâhına davet etmişti. Lâkin AlüM-devle ihtiyarlığından dolayı gelemeyeceğini beyânla özür diledi; bundan mâada -bitaraf kalmak bile şöyle dursun- Osmanlı ordusuna karşı hasım görünerek, güzergâhında müşkilât çıkarmağa cesaret etti. Bu tecâvüz, Selîm'in kalbinde derin bir te'sîr bıraktı ve bilâhare bunun intikamını parlak bir surette aldı; lâkin o vakit-ki mevkii, teessürlerini saklamağa mecbur ediyordu. Selîm yoluna devam ederek Cümâdi'l-ulâ'nın 3'ünde (26 Haziran) İskülce'ye vâsıl oldu.⁵²⁴

⁵²¹ Osmanlı müverrihlerine nazaran, bu iki name Maltepe Karargâhı'ndan gönderilmiştir.

⁵²² Âli, Üçüncü Vak'a, varak: 193. Sa'dü'd-dîn, Solak-zade, varak 85. Ce-lal-zade'nin SeUm-name'si, varak: 38, Dresden nüshası.

⁵²³ Yine onlar.

⁵²⁴ Venedik konsoloslarının raporları bu sene zarfında pek az olmakla beraber Alâü'd-devle'nin celbi mümkün olmadığını te'yîd ederler. Onlardan bir fikra: «El quale Signor Anatolat (Alâü'd-devle) secretamente s'inten-deva col şophi; ha cavalli 40.000, il Signor l'ha fatto chiamar che venghi a darli obedi-centia, e il Signor Anatolat rispose: Daro il fiol con 6.000 cavalli che son vecchio, e il Solthan disse li che voleva lui e non il fiol.» (Marini Sanoto, Kronik, c. 19). Yûsuf un Selîm-nâme'si, s. 19-25; Ordunun merhalelerini diğer Osmanlı târihlerinden güzel tâyin eder: 1) 24 Kânun-ı evvel, İstanbul'dan sonra Beşiktaş'tan Üsküdar'a, 2) Üsküdar, 3) Maltepe, 4) İzmit, 5) Kazıklı Beli, 6) İznik yakınlarında Dikilitaş, 7) Yabanumcu (?) Dağı, 8) Yenişehir, bir gün tevakkuf, 9) Akbıyık, 10) Ermeni Pazarı, 11) Zencirli Kuyu, 12) Boz Önü, 13) Çukur Hisar, 14) Eskişehir, 15) Akvirân, 16) Seyyîd Gazi, 17) Kulap, 18) Piyade, 19) Söğüdü, 20) Selâmüaleyk çayırı, 21) Halka Pınarı, 22) Akşehir, Sekiz

Selîm, tasavvurlarının icrasında sabit olduğu kadar aynı zamanda tedbirli de olduğundan, askerinin gayretim artırmak için bin akçe zeâ mete mâlik olan her süvarinin tahsisatına elli akçe zammını irâde etti. Sivas'da umûmî bir resm-i geçit yaparak,-mükemmelen silâhlanmış yüz-kırkbin asker, beşbin zahireci ile altmış bin deveden ibaret olan- kuvvetlerinin bir sayımını yaptı.⁵²⁵ Pâdişâh bunlardan başka, Kayseriye ile Sivas arasında kırkbin ihtiyat askeri dizmişti. Şu kadar ki, bunların arasında ordunun hasta ve alilleri de vardı. Bu ihtiyat askeri kumandanının vazifesi, hem ordunun ric'at hattını emniyet altında bluundurmak, hem de -Acem Hânı Ustaclu'nun düşmanın önünden kaçarken bütün memleketi yakmış olmasından dolayı⁵²⁶- bulunması gittikçe mügkil-leşmekte olan zahire ve otu tedârik etmek idi. İsmail'in bu cesûrâne firarından dolayı Türkler'in, daha harbin başlarında, tevakkufuna ramak kaldı. Çünkü Osmanlı ordusunun - Trabzon'dan katır sırtında getirilen- donanma zahiresinden başka yiyeceği yok idi.⁵²⁷

Pâdişâh'm Şâh'a göndermiş olduğu birinci mektubu, az bir müddet sonra bir ikincisi tâkîb etti. Yine birincisinin mealinde olan bu mektupta nesir ile İran şiipleri meze edilmiş idi.⁵²⁸ Selim, -bir şeyh ailesi zür-riyetinden olan- İsmail'in menşesine telmih ve istihza için hırka, asâ, misvak ile kuşaktan ibaret şeyhlere mahsûs eşya ihdâ etti.⁵²⁹ En sonra Erzincan'dan

gün tevakkuf, Dukakin-oğlu Ahmed'in keşiflerde bulunmak maksadiyle Sivas'a gönderilmesi, 23) Arka, 24) uğun (Ilgın), 25) Küçük Zengî, orduya resm-i geçit; 26) Kermic Beli Dağı, 27) Konya, altı gün tevakkuf, ordu cedvellerine nazaran mevcûd seksenbin kişiye baliğ oluyordu; Edirne Valisi Şehzade Süleyman maiyyetine bin süvârî gönderilmesi; 28) Kırkpınar, 29) Pınarbaşı, 30) Akçaşehir, 31) Düdene, 32) Akyok (Ak Oyuk (?); 33) Gilzeb, 34) Tağarzan Çayın, 35) Angıd, 36) Ilbasan, 37) Karahisar, 38) Karangu Köprü (Karanlık Köprü), 39) Kayseri, 40) Angur Gölü, 41) Sultânhanı, 42) Çubuk Ovası; Ilbasan beğleri mektupçularının vusulü, 43) Uskulcu Yurdu, 44) Dânişmendli, 45) Sivas, sekiz gün tevakkuf; Karaca Paşa, Mihâl-oğlu, Bayındırlı Fe-rahşâd Beğ ileri gönderildi; 46) Rahat Yurdu, 47) Koçhisar, 48) Kazh Göl, 49) Masakçılar Kayası, 50) Şahne, 51) Akşehir, 52) Suşehri, 53) Gökseki, 54) Büyük Yurd, 55) Yassıçemen, 56) Sakallı Dağ, 57) Erzincan, Acef elçisi huzûr-ı şahaneyeye kabul olunarak bir kutu afyon getirdi; ordu onsekiz gün konakladı, buradan Sultân Selim Şehzade Süleyman'a İskender Paşa kumandasıyla oniki bin kişilik bir muavin kuvvet gönderdi. 59) Çubuk, 59) Kargın Çayın, 60) Tercan, 61) Uskolca, 62) Hodcanış, 63) Âlacıjar, 64) Çermuk, 65) Erzurum, 66) Kara Kangal, 67) Matar Haç, 68) Molla Kaasım, 69) Oğun Çayın, 70) Çoban Köprüsü, 71) Soğun, burada Pâdişâh İsmail'in ikinci elçisini kabul etti. 72) Gullar Yurdu, 73) Güle, 74) Aydın Beğ Köyü, 75) Eleşkird, 76) Tuzla Suyu, 77) Gâib Aşağı Köyü, 78) Sakallı, 79) Bazergân Suyu, 80) Danasazi, 81) Karapınar, 82) Ovacık, 83) Çaldıran.

⁵²⁵ Bbû'UFazl, varak: 44.

⁵²⁶ Sa'dü'd-din, Solak-zâde, ÂH, Hbûl-Fazl.

⁵²⁷ Ali, varak: 193; Cıvıo, Selimin Vekayt-i Meşhûresl, Mai-İnî San oto'da.

⁵²⁸ Osmanlı müverrihlerinden hiçbiri bu nâmeyi dercetmezse de. bu nâme Ferûdtn Bey'in MÜoşe&t'mda 150 numarada ve Kraliyet Kütüphanesindeki nüshanın 79 nu.sında ve s. 286'da dercedilmiştir. (tst. basımında s. 354-355'dedİr).

⁵²⁹ Ali, varak: 194.

tarihlenmiş ve Türkçe yazılmış üçüncü bir mektup gönderdi ki, Farsça olarak yazılmış iki evvelkileri⁵³⁰ hulasa ve Pâdişâh'm yakın bir zamanda Azerbaycan'a vâsıl olacağını ve Sivas ile Kayseri arasında bir ihtiyat ordusu bırakılmış olduğunu haber veriyordu. Selim, askerinin psikolojik durumu ve intizâmı hakkında bâzı medîhalardan sonra, şöyle söylüyordu:

- «Kılıç da'vâsın idenlerün siper gibi belâlara göğüs germek dâim pîşesi ve serverlik sevdasında olanların zahm-ı tîğ ü teberden bâ key olmamak hernefs endîşesi olmamak gerekdür... Hazer selâmetde perdenişînlik ihtiyar idenlere erlik adı hatâ ve ölümden korkan kimesnelere ata binmek ve kılıç kuşanmak nâ-sezâdur.»

Pâdişâh İsmail'e harb meydânında buluşmayı vaad ederek, nâmesine son veriyordu.⁵³¹

Osmanlı ordusu Çemen⁵³² civarında çadırlarını kurduktan sonra (25 Cumâdi'1-ulâ /18 Temmuz) bir Acem sefiri gelerek Selîm'in üç nâmeşinin cevâbını getirdi ve afyon dolu bir altın kutu teslim etti.⁵³³ Şu suretle, bu iki rakîb hükümdar, birçok Asya pâdişâhlarına imtisâlen birbirine - itimâdnâmeleri sarîh tahkirden ve hediyeleri hunriz istihzamdan ibaret-sefirler gönderiyorlardı. İskender'in Hind'deki meşhur vak'-alarını yazmış olan şark müverrihleri, İskender ile Purus'un birbirlerine gönderdikleri hediyeler ve bunların seçilmesinde aramış oldukları böbürlenme ve tahkir edici mânâlara dâir büyük bir hazla ve uzun uzadıya tafsil ederler. Yıldırım Bâyezîd ile Timur muharebelerini tasvir eden bi'l-cümle şark târihleri de, o iki hükümdar arasındaki muharebeyi yazarken Asya kavimlerine has olan bu istihza fikrini söylerler.

⁵³⁰ Mtt&t-ı Feridun* nu: 251, Kraliyet kütüphanesindeki nüsha, s. 284. Kıbrıs'taki Venedik konsolosunun bir raporunda şöyle görülür (Marinl Sano-to, c. 19): «Il Sciah ripose: se vol non manzate ı vostri cavalll, e se U vostrl sohavl Janizarl non si fara suole dalle scarpa delil zerculahl (sırma serpuşlarından), ehe portono in testa, io non passero (Murad Çayı), ma se vol volete yenir trovarmi.»

⁵³¹ Feridun, Kraliyet kütüphanesinde nu: 251 ve 79, s. 289. Sa'dü'd-dîn, varak, 237. Âli, varak: 190. Solak-zâde, varak: 85. Ebû'l-Fazl, varak: 46, Lut-fl ve Berlin Kraliyet Kütüphanesi Mecmuası, Dlez'in yazmaları arasında. 1 Cumâdi'1-ulâ (22 Haziran) târihi yalnız Feridun'da görülür. (M.l. 12)

⁵³² Sa'dü'd-dîn'de «Yassı-çemen», c. 1, s. 256 (Mütercim)

⁵³³ Âli, varak: 494, afyon irsalinden dolayı «keyf» lâfzının mel'-abe-i lâfzıyye kabilinden (kelime oyunu cümlesinden) ihtiva etmiş olduğu tahkir edici mânâ hakkında, diğer müverrihlerden ziyâde tafsilât verir. Keyf, Türkçe'de bir adamın sıhhati ve ahvâl-i maddiyesi mânâsına geldiği gibi, daha husûsî bir kullanım olarak afyondan hâsıl olma sarhoşluğa da delâlet eder. Arabça'da bir şeyin dahilî hâli mânâsını iş'ar eder. Bundan dolayı, afyon gönderilmesi kelimenin iki mânâsına göre «Sen afyon keyfiyle sarhoş olduğun cihetle hiçbirşey bilmiyorsun; evvelâ işin hakikatini anlamalısın» suretinde tefsir edilmek lâzım gelir. (Bu surette, tefsir edilmesi, müverrihin şahsî fikridir. Mütercim).

Çocukların zekâsı da fikirlerle değil, hayâllerle tezahür eder; bunun için, şiirin ve hayâllere dayanan edebiyatın en eski beşiği olan şarkta sözün müessir hayâllerle meze edilmiş ve «tahkîr»e acı telmihlerle dolu husûsî bir şekil verilmiş olması garîb görülmemelidir. Osmanlılar'ca lâyıkiyle takdîr edilememiş olan ismail'in cevâbında kuvvetli bir devletin hükümdarına yakışacak edîbâne ve vakûrâne bir beyân tarzı vardır, ismail'in mektubunda, Selîm'i harbe sevk eden sebepleri bilemediğini beyân eder ve Dülkadiriyye hükümdârıyla hiçbir zaman husûmette bulunmamış olduğundan bahisle sulh taleb eder; Pâdişâh'm tahta cûlusundan evvel aralarında dostâne münâsebetler bulunduğunu da hatırlatır. Sonra eski rabitalarını hiçbir surette değiştirmek istemediğini, Selîm'in mektubundaki ifâde şeklinin bir pâdişâha lâyık olmadığını, bu mektubun şübhesiz afyon ile sarhoş olmuş kâtiblerin eseri bulunduğu için, sefiri Şâh-Kulî Ayı⁵³⁴ ile bir kutu içinde afyon gönderdiğini; Irâde-i îlâhiyye'nin az zaman içinde tezahür edeceğini; fakat o vakit iş işten geçmiş olacağını ilâve eder. İsmail, bunlardan başka, o satırları İsfahan'da bir av esnasında yazdığını, fakat bu dostça cevâb Pâdişâh tarafından hüsn-i kabul görmediği takdirde Selîm'e karşı yürümeğe hazır olduğunu söylüyordu. İsmail, Selîm'i istediğini yapmakta serbest bırakıyor ve harbe başlamakta o vakte kadar gecikmiş olması bu mücâdeleye vermek istediği neticeyi pek ince düşünmesinden ileri geldiğini ifâde ile sözlerine son veriyordu.⁵³⁵

Pâdişâh'm mektuplarına nisbetle mu'tedil olan bu mektup ve ondan ziyâde birlikte gelen hediye,⁵³⁶ Selîm'in iyice öfkelenmesine sebep olduğundan, tsmâll'in sefiri parça parça edildi. Selîm'in yeğeni, yâni Şehzade Ahmed'in oğlu Murâd, daha önce kendisinin teslim edilmesini talep için İran sarayına gelmiş olan Selîm'in sefirine bu muameleyi yapmıştı.⁵³⁷

Bununla beraber, Türklerin bütün bu tahriklerine rağmen, düşman

⁵³⁴ «Şâh-kuh Akay bûy-i Bûker» (Mütercim).

⁵³⁵ Bu haşiyede Hammer'in mealinden bahsettiği mektubun aslı, Farsça olarak Miinşeât-ı Feridun'un 1. cildinde s. 356 ve 357'-dedir.

⁵³⁶ «Haveva in costume Sultan, Selim, come h&bb'amo ancora inteso dire Il Serenissimo Andre Grltti duce di Venezia, di ptgllar per bocca aile volle una semenza nata Turchia, ohe leva a gili huomlni la mamoria d elle cosa grave e fastidiose, e gli rende molto sciolti ed allegri, e dura per alcima ora. - Alfonso Ulloa, Libro deli Origlne del TurcM, Venedifc 1558, s. 153, Celûl-zade, Selîm.n&me, varak: 40.

⁵³⁷ (İsmail Şehzade Murâd'a hitaben): <TI d İsse: Tolete questo Ambasciador İn vostra man et fateli quel vi place, e tüne dito Soltano Morad lo ptglllo, e H fece tog'lar Il naso ed oreghle e strascinar.> (Relazlone di coşe Turche di Clpro). Marlhi Sanoto'da, c. 19.

görünmüyordu. Büsbütün tahrîb edilmiş bir memlekette daha ziyâde ilerlemek, muhakkak bir kıtlığa mâruz olmak demektir. Yeniçeriler söylenmeğe başlıyor ve avdet için ısrar gösteriyorlardı. Selim, askerinin hareketini tanzim ve -İran'ın payitahtı ve Şâh İsmail'in mu'tâd makam olan- Tebriz surlarına kadar vâsıl olmak için yürünecek yolu kırk merhaleye taksîm etti. Çocukluğundan beri Selim ile beraber harem-i hümayûnda büyümüş olan Karaman Beğlerbeği Hemdem Paşa,⁵³⁸ vezirlerin teşvîkleriyle, Pâdişâh'ın bu seferde mâruz olduğu tehlikeleri ifâdeye ve ordunun şu ıssız çöllerde daha ziyâde Üerletimemesi için ısrara cür'et etti. Bu fikir maTcûl olmakla beraber -hiçbir mania önünde te-reddüd etmeyen- Selim o fikri tasvib etmediğinden, Paşa cür'etinin cezasını başıyla ödedi. Zeynel Paşa, dîvân-ı hümayûn'da Hemdem Paşa'nın yerine geçti ve tekrar yola çıkılarak Çivrümek'e⁵³⁹ kadar durulandı. Orada Balı Beğ düşman askerinin geride kalmış olanlarından birkaçını öldürdü ve iki esir aldı. Selîm, hasmının tahkir edici nâmesine cevâb vermeyi çok arzu ediyor idiye de, İsmail'in -misliyle mukabele için- gönderilecek sefiri idam edeceğini düşünerek henüz cevâb yazmamış olduğundan, bu fırsattan istifâde etti: İki esîri serbest bırakarak onları Türkçe bir mektupla Şâh İsmail'e gönderdi. Selîm, bu mektubda İsmail'in merd-lik gayretini tahrîk ile şöyle söylüyordu.⁵⁴⁰

«İsmâil-i bahâdır, esîâhullahu şânehu, tevkî-î refî-i cihân-me-tâ' ve hükm-i şerif-i vâcibü'l-inkiyâd ve'l-ittibâ' vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Dergâh-i saâdet-i dest-gâhıma mektûb gonde-rüp, cür'ete müteallik kelimât idüp*izdiyâd-ı cür'ete sebep olur nesne irsal olundu ki gelmekde müsâreat idesiz, biz dahî intizârdan halâs olavuz' diyü bildirmişsiz, ma'lûm oldu. İmdi biz zâtımızda konılan halet ve cibilletimizde olan cür'eti amele getürüp mesâfe-i baîdeden senün kasdına leşker- bî-girân ve râyât-ı feth-i âyât-ı nusret-nişân ile merâhil ve menâzil kat' idüp gelüp havme-î. hükümetinde olan memlekete duhûl itdük; âyîn-i selâtîn-i ulûlemler ve mezheb-i havâkîn-i zü'l-kadr pâdişâhlarım taht-ı tasarrufunda olan memleket menkûhası

⁵³⁸ Civvlo Hendem Pasa'yı «Şendemo» tesmiye eder.

⁵³⁹ Sa'dü'd-dîn'de «ÇÜrmük». Sa'dü'd-dîn, c. 1., s. 256. Mütercim.

⁵⁴⁰ Feridun'da nu: 258, Pârls nüshası, nu: 79, s. 292. Osmanlı müverrihleri arasında yalnız Ali (varak: 193) ve Lutfl bu mektubu zikrederler. Feridun'un Camadi'l-uhurâ nihayeti târihi yanlış; çünkü o gün Selim Çaldıran vad'si girişinde bulunuyordu. (Hammer'ın tercümesi mektubun hu-lâsasıdır. şâh tsmftii dördüncü defa gönderilen Selîm'in bu mektubunu Feridun'dan aldığımız suretini biz koyduk. Mütercim). (Mün'ı^ft-ı Fert-dûn, c. 1. S. 357-358,

mesâ-besindedür. Recûliyyetden hissesi ve fütüvvetden behresi, belki derûnunda fi'l-cümle zehresi olan kimesneler kendüden gayri ferd ana taarruz itdiğüne tehammül eylemek ihtimâli yokdur. Öyle olsa bunca gündür ki asâkir-i nusret-i müessir memleketine dâhil olup kâmrânlık iderler, henüz ne nâm ü nişan peyda ve ne vücûdünden eser hüveydâ. Bir veçhile mestûrû'l-hâlşin ki hayâtınla memâtın ales-sevâddur. Arızî cür'et kesb itmeğe hacet kimde var idüğüne zâhir-i hâl tamam şâhiddür. Vâki' kaziyye budur ki şimdiye değinmeden bir fi'l vücûde gelme-mişdür ki andan celâdet ve merdânelik fehm olına. Sureta gelen amel dahî serâser semere-i mekr ü hîledür. Şekk yokdur ki cür'et-i ârızıyyenün eseri ancak telbîs ve tedlîs olur, gayri olmaz. Hele mtibtelâ joldıgün derdün devası ma'lûmun imiş, ol-makûle nesne isti'mâl etmeğe kuvvet-i kalb tahsil idermişsin, imdi gayet mücerrebün olanı isti'mâl eyle, bâşed ki mukabeleye cür'et koymağa bâis olan ve bu cânibden dahî bilürsen inayet sana fevka'1-hadd olmuşdur. Senün zaaf-ı kalbüm izâlesi-yiçün kırk bin mikdârı er leşker-i zafer-rehberden ifraz olunup Kayseriyye ile Sivas mabeyninde ikaamet emr olunmuşdur; hasma mürüvvet ancak bu kadar olur, bundan artık olmaz. Eğer min ba'd dahi ber-karar-ı vaz'-ı sabık künc-i zâviye-i ru'b ü hırâsetde münzevî olasın erlik adı sana harâmudur. Miğfer yi-rine mfcer ve zırh yirine çadır ihtiyar eyleyüp serdârlık sevdasından ve sipeh-sâlârlık hevâsından feragat eylesin...» Selîm bu mektuba -İsmail'e isnâd eylediği korkaklığa telmîhen- bir de kadın libası ilâve ediyordu.⁵⁴¹ Selîm, bunlarla beraber -Sünnî olmak haysiyetiyle, fran Şâhi'na karşı kendisine iltihâk için teşvîk etmek üzere- Semerkand Hânı Ubeyd'e⁵⁴² ve -düşman memleketinde bulunduğunu haber vermek için- Mısır Sultânı'na⁵⁴³ da birer mektup gönderdi. Selîm Çirümek'den⁵⁴⁴ Eskitepe'ye, oradan -Uzun Hasan'ın hezîmetiyle ma'rûf olan Tercan'a doğru yürüdü.⁵⁴⁵ Tercan'da iken -bilâhare vezîr olmuş olan- Kürd Beği Mustafâ'ya bir kolordu ile sol cenâhdan ayrılarak Bayburd'u muhasara etmesini emretti. Selîm yoluna devamlı ertesi günü Sökmen'e

⁵⁴¹ Ali, s. 194.

⁵⁴² Altı sahlfe olan bu mektup Şerjdün Beg MÜnşeatı'nda 2 Cumâdel-Uhra (28 Temmuz); Paris Ktp. nedeki nüshasında İse (nu: 79, s. 310) Cumâde'l-Uhrâ nihâyetiyle müverretidlr.

⁵⁴³ Kezalik.

⁵⁴⁴ Solak-zade, varak: 85, Sa'dü'd-dln, varak: 239, Ali.

⁵⁴⁵ Marini Sanoto'nun Kronik'inde Vicentino ahâlisinden Anzo-letto nâmında birinin bir risalesi dercedilmiştir ki, bu adam yirmi sene Sultân Mehmed'in hizmetinde ve Fâtih'le birlikte Uzun Hasan muharebesinde bulunmuş.

vâsıl olarak, orada Gürcistan Beği Cânîk'in sefirlerini kabul etti. Bu sefirler beraberinde Pâdişâh'm ordusu için bir zahire kervanı ile Alâü'd-devle'nin - Şâh İsmail sarayından Cânîk'in nez-dine firar etmiş olan- iki oğlu vardı. Selîm, ikinci imrâhorunu teşekkür ve libâs-ı fâhîr ile CâiüVe gönderdi. Tebriz üzerine tekrar yola çıkılmak sözkonusu olduğu zaman, -düşmanı hiç görmeden tâkib etmekten yorulmuş olan- Yeniçeriler alenen şikâyet ederek geri dönmek istediler. Selîm, Yeniçeriler'in evvelce bir defa daha - Erzincan'da bekledikleri esnada- göstermeğe cesaret etmiş oldukları ve kendisinin Hemdem Paşa'nın şahsı üzerinde cezalandırmağa mecbur olduğu mırıldıkları işitmeğe tenezzül etmemişti. Lâkin yeniden vukua gelen bu itaatsizlik teşebbüsü üzerine Yeniçeriler'in ortasında cesurca ilerleyerek:

- «Bana böyle mi hizmet etmek istiyorsunuz? Aranızda kim haremini, çocuklarını görmek istiyorsa buradan çıksın, ayrılınsın; ben buraya geri dönmek için gelmedim. Korkaklar benim arkamdan gelmek isteyenlerden, bana hizmet için kılıç kuşanmış ve tirkeş takmış olanlardan şimdi ayrılınsınlar. Ben kararımdan hiçbir vakit geri dönmeyeceğim.»⁵⁴⁶ dedi,

Bu sözlerden sonra hareket emrini verince hiçbir Yeniçeri sancaktan ayrılmaya cesaret edemedi.⁵⁴⁷

Çaldıran Meydan Muharebesi

Ordunun yürüyüşü esnasında, pişdar ordusu kumandanı olan Mihâl-oğlu Mehmed Beğ, DiyârîbeMr vâlîsi Ustaclu-oğlu'nun Hoy'a varmış olduğunu ve İsmail'in ordusuyla yaklaşmakta bulunduğunu Pâdişâh'a haber verdi. îrân Şâhı'ndan, Pâdişâh'm son mektubuna cevaben gelen nâme bu haberleri te'kîd eyledi.⁵⁴⁸ Selîm, İsmail'in mevkiini bırakmak sûretiyle yaptığı hatâdan istifâde ederek merhaleleri kısalttı. Mâkü kalasına yakın Kazlı Göl yurdunda, Şehsüvâr-oğlu Alî Beğ Selîm'e birkaç esîr gönderdi, bunlar İsmail'in Hoy'da bulunduğunu söylediler. Alî Beğ bu hizmetine mükâfâten

⁵⁴⁶ Sultân Se'lm nutkuna: «Ben gönlümde yerleşmiş bu niyetten ddnmem» mealindeki forşça mısraıyla son verdi (Yukarıda meal! yazılı olan mısraı Sa'dü'd-dln bu vak'a hakkındaki kendi İfâdesini süslemek için yazmıştır. Vakia Sultan Selim Farsça'yı gayet güzel şiirler yazacak derecede bilir İse de Yeniçerilere nutkunu farsça bir mısra İle İkm&ı etmesi asla tasavvur olunamaz. «Tirkeş», ok mahfâzası demektir. Mütercim)

⁵⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/419-426

⁵⁴⁸ Sa'dü'd-dln, 4, varak: 642. Civvlo'da söyle görülür: «B mando un Ara İd o a Selim e con esso lul alouni uomlni de guerre» (Fattt ulustu di Selim), Sansovlno, Umûmi Tarih, Venedik, 1654, s. 350.

gâşiyeleri altın kakmalı ve dizginleri paha biçilmez taşlarla ziynetli bir at ihsan aldı.⁵⁴⁹ Selîm artık düşman ile karşı karşıya gelmekten ümidini kesmek üzereyken -Acemler'in eline düşmek felâketine düçâr olan- Şeyh Ahmed nâmında bir casus vâsıtasiyle İsmail'den karşılıklı savaş için bir davet haberi aldı. Bu casus Şâh'ın huzuruna götürüldüğü vakit vazifesini o kadar maharetle ifâ etmişti ki, İsmail, Türk-menler'in İranlılar tarafına geçmek için gizlice göndermiş oldukları bir elçi olduğuna kanaat getirmişti. Şâh, casusun hiylesine aldanarak kendisine paha biçilmez hediyeler vermiş ve salimen Pâdişâh'a göndererek onu Çaldıran Sahrasında beklemekte olduğunu haber vermeğe me'mûr etmişti. Birkaç esirin i'tirâflan da bu beyânları doğruladı. Türk ordusu Danasazı mevkiinden geçerken bir Güneş tutulması oldu. Müneccimler, kâhinler bu hâdiseyi Osmanlılar için hayra yordular. En eski çağlardan beri İranlılar Güneş'e tapar ve devletin resmî mühründe o vakit dahî Güneş bulunurdu. Bundan dolayı Osmanlılar, İranlılar'ın şerefi, Selîm'in parıldayan yıldızı önünde tutulacağını ve Rafızîliğin hak mezheb önünde sona ereceğini tasavvur ettiler.⁵⁵⁰ Selîm yine Danasazı'nda iken Bâyezîd kalesinin zapt edildiğini Şehsuvâr-oğlu'ndan haber aldı.

İki gün sonra⁵⁵¹ (2 Receb-23 Ağustos) Pâdişâh Çaldıran vâ-dîsine vâsıl oldu. Vadiye hâkim tepelerden, doğuda İsmail'in çadırları görünüyordu.⁵⁵² Geceleyin şafakla beraber muharebeye başlamak, yâhud askere yirmidört saat istirahat vermek şıklarından birini kararlaştırmak üzere, bir harb meclisi teşkil edildi. Bütün vezirler, ikinci şıkkı tercih ettiler. Yalnız defterdar Pîrî muhalif re'yyede bulunmağa cesaret etti: Akıncıların büyük bir kısmı gizlice düşmanın mezhebine sâlik oldukları cihetle kendilerine düşünme vakti bırakıldığı takdrîde, onun tarafına geçmeleri ve hiç olmazsa isteksiz ve gevşek hücum etmeleri ihtimâline istinaden Pîrî, muharebenin te'hîrini tehlikeli buluyordu. Selîm:

⁵⁴⁹ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 642; Ebû'l-Fazl, varak: 57; Celalzade, 41.

⁵⁵⁰ M. D'Ohsson, 1, s. 379.

⁵⁵¹ Sa'dü'd-dîn, 28 Cümâdel-uhrâ diyor ki, 20 Ağustos'a tesadüf eder. O zaman vâki olan kûsûf (Güneş tutulması), bu târihin doğruluğuna asla şübhe bırakmaz. Bununla beraber Rodos Üs-tâd-ı Âzami Kabriçios'un X. Leon'a mektubunda gösterdiği 7 Teşrîn-i evvel târihi yanlışdır.

⁵⁵² Ker Porter «Çaldıran» yerine «Kaldıran» yazar. Çaldıran sahrasını şöyle tasvîr eder: «The really hideous glen of the Thou-rian opens into a magnificent valley stretching on ali sides to an immense extent. it has been called by some the plain of Kaldıran, and is remarkable for the defeat of Shah Ismael by Sultan Selim. - At its eastern extremities stands Tabreez the capital of the provinces.» (Travels, Robert Ker Porter, 1, s. 219).

- «İşte yegâne re'y sahibi bir adam! Yazık ki vezîr olmamış!».⁵⁵³

dedi ve derhâl hücum emrini verdi. Ordu ovaya inmek için tepe üzerinde harb nizâmında dizildi.

İsmail; Osmanlı süvarisinin ovaya indiğini görünce, hasmının kendisi için o kadar müsaadesiz bir yerde harbe başlayacak kadar cesaretine inanmadı. Mevkiinden emîn olduğundan, durumunu muhafaza ederek, gittikçe artan bir merakla düşmanın hareketini gözlemeğe başladı. O vakit adamlarının esîr etmiş oldukları bir Osmanlı süvarisini yanına çağırarak Selîm'in kumandanlarını ve muhtelif kolordularını gördükçe, bunlar hakkında o süvariden cevaplar aldı.⁵⁵⁴

- «Bir kan ırmağı gibi tepeleri istîlâ eden bu kırmızı sancaklar nedir?»

- «Bunlar abâen-cedd başları olan Mihâl-oğlu'nun kumandası altındaki Niğbolu süvârîlerindedir?»

- «Ya şimdi ovaya inen bu yeşil bayraklar?»

- «Bunlar da beğlerbeği İsfendiyâr-oğlu'nun kumandasında bulunan Bolu ve Kastamonu süvârîlerindedir. Bu iki kolordu Akıncılarla beraber Osmanlıların Öncülerini teşkil ederler.»

Birdenbire tozdan bir bulut yükselerek, onun arasından azîm piyade kitlelerinin sel gibi sür'atle ilerledikleri görüldü; bunlar kırmızı elbiseli Azablar idi. Üç defa yeniden toz girdablan göğe yükselerek sırmalı eyer kaşları parıldamakta olan atların kişnemelerinden süvarilerin geldikleri anlaşıldı. İsmâil üç defasında da Pâdişâh'ın geldiğine hükmetti; lâkin esîr, İsmail'in Pâdişâh zannettiklerinin Karaman, Anadolu, Rumeli beğlerbeğleriyle maiyyetlerindeki zeâmetci süvariler olduğunu söyledi. Onlardan sonra sarı ve kırmızı bayraklarıyla piyadeler görüldü; omuzlarında -altın iğnelerle başlarına rabt edilmiş -beyaz duvaklar dalgalanıyor gibi görünüyordu; bu duvak zannedilen şeyler Yeniçeriler'in beyaz çuka serpuşlarından, altın iğneler de serpuşların ön tarafında sırma ile menkuş ve güneşin ilk ışıklanıyla pırıl pırıl parlayan kaşık resimlerinden başka birşey değildi. Yeniden bir silâh şakırdısı ve atların nal sesleri işitildi; bunların etrafında toplanan toz bulutunun ortasından -tozdan dolayı daha parlak görünen- askerler çıktı; sağda kırmızı sancaklar, solda yeşil sancaklar

⁵⁵³ Cenabî, s. 415. Celâl-zâde, s. 41. Keşfî'nin Selimnânçe'si, 1e-20.

⁵⁵⁴ Sadrâzam Lutfl (va: 90-92) bu fıkra, şohnâme'nin Zefhrab fıkrasını tak-Jldetmis zannoionur. Lutfl, Osmanlılar'ın tâfîcib ettiği harfe nizâmını gösterdiği için, kendisinde tarihi bir kıymet buluyoruz.

dalgalanıyordu; ortada biri kırmızı, biri beyaz iki alem-i hâkim bulunuyordu. Türk atlısı:

- «tşte Pâdişâh, şevketlü Sultân! Bu iki sancak onun sancaklarıdır; sağında Sipahiler, solunda Silâhdârlar, arkasında Ulû-feli süvariler ve Garîbler; bunlar Pâdişâh'ın hassa askerleridir.»

dedi. tran Şahı o kadar heybetli askerin toplandığını görünce derin derin içini çekti; lâkin cesaretini kaybetmeyerek müsademeye mukavemet için hazırlandı.

Osmanlılar ovada, mu'tâd olan nizâmları veçhile dizildiler: Sinan ve Zeynel Paşa'lar kumandası altında bulunan Anadolu ve Karaman Beğ-lerbeğilerinin süvarisi sağ cenahı ve Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa'nın kumanda ettiği Avrupa askeri sol cenahı teşkü ediyordu.⁵⁵⁵ Avrupa ve Asya Azablar*ı iki cenaha taksim edilmişlerdi. Yeniçeriler merkezi işgal ediyor, onların arkasında -maiyyetinde üç veziri, yâni vezîr-i â'zam Dukakin, Hersek Ahmed ve Mustafa Paşalar olduğu halde- Pâdişâh bulunuyordu.⁵⁵⁶ Arabalarla develer Yeniçeriler'in önünde bir siper teş-kîl ediyordu. Toplar iki cenahın uçlarında Azab alaylarının arkasına konulmuş ve zincirle birbirlerine bağlanmış olduklarından geçilmesi imkânsız bir sed teşkil ediyorlardı. Selim topçu askerine -Ancak Azablar sağa ve sola giderek topların önünden çekildikleri zaman- ateş açmalarını emretmişti. Osmanlı ordusu yine yüzyirmibinden ziyâde askere⁵⁵⁷ varıyor ve bunların arasında seksenbin süvari bulunuyordu. Lâkin atlar ot noksanından dolayı zayıf kaldıklarından ayakları yorgunluktan kıvrılıyordu. Kendi memleketlerinden sıcak bir bir memlekete nakl edilmiş olan Yeniçeriler'le Azablar dahî yol esnasında gıda olarak bozuk bir undan, ham meyvelerden başka birşey bulamamışlardı.⁵⁵⁸ O kadar-mahrumiyetler askeri yormuş ve askerî intizamı bozmuştu. Lâkin Osmanlılar düşmanı görünce ıztırablarını, yorgunluklarını unuttular; Acemlerin elbisesi üzerine saçılmış olan altın ve kıymetli taşlara harîsâne bakıyor, Acem ordugâhında mebzul olan zahireyi kendi ellerinde

⁵⁵⁵ Sa'dü'd-din, 4, varak: 244, Solak-zâde, 86. Ali, Lutft, Cen&bl, Hezarfenn, Nuhbetil't-Tevârih, Ra-vz&tü'l-Ebrâr. Avrupa müverrihleri arasında Tobe-ro, doğru olarak Söyle der: «in dextro cornu Asiatici constiterant, laevum Europaei tenuero». s. 301. Civvio, Pania bu nizâmı ber-akis yazar.

⁵⁵⁶ Cenâbî, 415. Penia, Chrvio.

⁵⁵⁷ «Il Signor va contro 11 Sofi con esercito bellcoslsslmo di 120.000 ma tutti vano came alla morte mal volontieri contra Il Sofi, per esser parte della sua faction.» Marini Sanoto'da 14 Mart 1514 tarihli Venedik raporu, c. 19.

⁵⁵⁸ Civvio, Sansovlno'da, Umûmi Târih, varak: 349.

görüyorlardı. Ordunun safları arasında i'timâd yaygınlaştı; asker hücum emrini sabırsızlıkla bekliyordu.

İsmail'in süvarileri miktarca hemen hasmının atlılarına muâdil idi; bundan başka Acem askeri afiyet ve râhatda olarak, atları da yorulmamış ve iyi beslenmiş idi. Hepsi harbe alışmış onbin süvariden mürekkeb bir kol nazar-ı dikkati çekiyordu: Bunların miğferleri mücellâ çelikten ve kırmızı tuğlarla müzeyyen idi; silâhları' demir topuzlarla yay ve dişbudak ağacından yapılmış mızraklardandı. Bu mızrakları ortalarından tutmak suretiyle kullanıyorlardı.⁵⁵⁹ Çevik ve asabı atlara çelikten mamûl eyerler vurulmuştu. Askerinin intizâmı ve tecrübe edilmiş sadakati⁵⁶⁰ muhâreebnin neticesi hakkında İsmail'e pek büyük ümîd veriyordu. Kumandanları arasında Diyârbekir valisi Ustaclu-oğlu Bağdâd, Meşhed, Horasan, Damgan valileri birinci kanun me'mûru⁵⁶¹ Ni'me-tu'llah-zâde Mir Abdü'l-bâkî gibi at üzerinde ihtiyarlamış cengâverler vardı. Lâkin İran ordusunun piyade askeri olmadığı gibi, Osmanlıların müthiş toplarına karşı koyacak bir tane topları yok idi. İsmail, casusları veya düşman tarafından firar eden askerler vâsitasıyla Selîm'in tasavvurlarından ve toplarının tertibatından haberdâr olduğundan, askerini iki kola ayırarak kendisi birincisinin başına geçti; diğerinin kumandanlığını da Ustaclu-oğlu'na verdi. İsmâil bu bütün günün neticesini Ustaclu-oğlu ile birlikte, iki mütekabil noktada icra edeceği müttehid bir harekete bağlamıştı: Kendisi düşmanın sol cenahı, Ustaclu-oğlu sağ cenahı üzerine yürüyerek, Azablar'ın bütün hareketlerinin tâkîb edilmesi ve onlar saflarını açtıkları vakit yan taraftan sararak, bu suretle Yeniçeri kolu üzerine arkadan hücum olunması kararlaştırılmıştı.

Evvelâ İran süvarisi Osmanlı süvarisi üzerine hücum etti. Osmanlılar sadmeye mukavemet gösterdiler. İki asker «şâh» ve «Allah» sadâla-riyle birbirine karıştı. İsmail kendi sevk ettiği hücumda tamâmiyle muvaffak oldu. Azablar yandan sarılınca mevkilerini bıraktılar. Hasan ilk hücumda telef oldu. Selîm'in bütün sol cenahı dümdâr (ardcı) ordusuna kadar püskürtüldü. Lâkin sağ cenâhda, Beğlerbeği Sinan Paşa Ustaclu-oğlu'nun tertibini bozmağa muvaffak oldu. Sinan Paşa'nın askeri saflarını açacak yerde

⁵⁵⁹ «Lancie di frassino ch'essi secondo il costume spagnuolo frigliavano a mezs'harta». Cıvvlo, varak: 350.

⁵⁶⁰ Cıvvio, Sa'dü'd-dtn, Solak-zâde, Âli, varak: 193, Acemler'in heyecanlan, İsmail'e karşı sadâkatleri ve İsmail'in siyaseti hakkında tafsilat verir.

⁵⁶¹ Vefcim's-Saltana». (Mütercim)

muntazaman toplara doğru çekilerek zincirleri geçtiler.⁵⁶² Bu hareket o kadar sür'atle icra edildi ki, Acemler birdenbire topların önünde bulundular; toplar açılır açılmaz Acem safları arasına ölüm dâneleri saçmağa başlayarak bir ân içinde harb meydânı cesedlerle baştan başa doldu. En evvel telef olanların arasında bulunan Ustaclu-oğ-lu'nun harb meydânında düşmesi, Acemler'in hezimetini tamamladı, Selîm bu tarafta galip geldikten sonra, ordusunun en iyi askerinden mürekkeb olan sol cenahının mağlûbiyetini tamir etmesi lâzım geliyordu. Zabitler, neferler, hepsi İsmail'in hücumunun şiddeti karşısında kaçıyorlardı. Pâdişâhın bir emri üzerine Yeniçeriler, arkasında siper almış oldukları arabalardan mürekkeb şeddi bozarak tüfek atmağa başladılar.⁵⁶³ Acem Şâh'ının askeri zayıflamağa başladığı sırada İsmail kolundan, ayağından yaralanarak attan düştü. Bir Osmanlı süvarisi - elinde mızrak- Şâh'in üzerine yürüdü. Zabitlerinden birisi kendini feda etmiş olmasaydı İsmâîT- in hayâtı sona ermiş olacaktı. Şâh'ın hassa askerinden aynen onun gibi giyinmiş olan Mîrzâ Sultân Alî «Şah benim!» diyerek nefere doğru koştu. Mîrzâ Alî esîr edildiği esnada Hızır⁵⁶⁴ nâmında bir seyis kendi canını tehlikeye koyarak atını İsmail'e verdi. İsmail muharebenin muhakkak surette kaybedildiğini görerek atının olanca sür'atiyle kaçtı. Maiyyeti askerinden henüz muharebe etmekte bulunanlar dahî ona uyduklarından, harb meydânı Osmanlılar'a kaldı.

İki taraftan da büyük telefât oldu. İsmail'in ordusundan 14 hân,⁵⁶⁵

⁵⁶² Cenabl, a. 415.

⁵⁶³ Cenâbî, s. 415. Onun ifâdesi, Yeniçerilerin Rumeli süvarilerine muavenetten istinkâf gösterdiklerine dâir Rodos Üstâd-x Âzaminin verdiği malûmattan ziyâde mevsuktur. Umumiyetle Avrupalı yazarların ve hattâ Marini Sanoto'nun (c. 9) bu muharebe hakkında verdikleri malûmât şübhelidir. İstanbul balyozu Nikola Justiniani iyi malûmat almamıştı. Lâkin Kıbrıs, Korfu, Beyrut, İskenderiye konsoloslarının raporları târihî kıymet itibariyle daha değersizdir. Çünkü, ekseriyetle efsâne yazarlar. Ezcümle Kıbrıs konsolosu yüzbir kişi ile birlikte bir Macaristan elçisinin Pâdişâhın maiyyetinde olduğunu ve Beyrut konsolosu Acem ordusunda onbin kadın bulunarak harbe iştirak ettiklerini bildirir. Yine bu konsolos Osmanlılar'ın kuvvetini ikiyüzbin'e çıkarır. Bir Venedik raporu Çaldıran muharebesine 24 Ağustos ve Civvio 26 Ağustos tarihini gösterir. Hâlbuki bütün Osmanlı müverrihleri 2 Receb (23 Ağustos) târihini zikrederler. Venedik raporları tetkikler için her ne kadar başvurulması gerekli yerler olursa olsun, ve ne kadar kıymetli bulunursa bulunsun, onlardan ihtiyatla istifâde etmelidir. Sahihlerinin gerek şahsî liyâkatleri, gerek rastgele atıp tutmaları hasebiyle bu raporların kıymetleri farklıdır. Bunların hiçbirisi memleketin lisânına vâkıf olmadığı gibi, yürürlükte olan ahvâlden de haberdâr değillerdi. Bâzan pek gülünç efsânelere itimâd ederler ve ekseriya hükümleri taraf-girânedir. Bu hususta Moçenigo tarafından Selim hakkında beyân olunan medhedici ifâdeleri misâl olarak göstermek kâfidir. (Osmanlıların aleyhindeki ifâdeleri göstermek daha doğru olurdu. Mütercim).

⁵⁶⁴ ismail, bu fedâkârlığı tafcdiren bilâhare Hızır için bir türbe yaptırdı. (Bu adam Acemler arasında «Atçeken Hızır» diye şöhret bulmuştur. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 270. Mütercim)

⁵⁶⁵ Osmanlılar'ın bu muharebede kaybettikleri adamları: 1) Rumeli beğlerbeği Yâsûn Ağa (doğrusu: Rumeli Beğlerbeği Hasan Paşa; Feridun, s. 410; Merâhil-nâme, Mütercim), 2) Sofya Sancak-beği Malkoç-oğlu Alî Beğ, 3) Silistre Sancak-beği Malkoç-oğlu Tur Alî Beğ, 4) Prezrin Sancak-beği Süleyman Beğ, 5) Karesi Sancak-beği

Selîm'in ordusundan 10 sancak beyi harb meydânında kaldılar. Acem Şahı bütün gece koşup kaçarak, sonra,⁵⁶⁶ ertesi gün şafak vakti Tebriz surları önüne ulaştı. Şehir halkı hissi bir bağlılıktan ziyâde, merak sâi-kasiyle istikbâline çıkdılar. Osmanlı müverrihlerinin şehâdetlerine nazaran⁵⁶⁷ İsmail payitahtında kendisini emniyette göremediğinden Dergü-zîn'e doğru yoluna devam etti.

Bu esnada Türkler, düşmanın ordugâhım, hazînelerini, kadınlarını zabt etmiş idiler. Şâh'ın en sevgili haremi de bu kadınların arasında bulunuyordu. Korucular Selîm'in huzuruna sevk edilerek onun emriyle kati edildiler.⁵⁶⁸ Bütün esirler aynı akibete uğradılar. Yalnız kadınlarla çocuklar bu katliâmıdan kurtuldular. Târih -Sultân Selîm'e itaat arz etmeğe gelmişken Pâdişâhın emri üzerine iki oğlu ve yüzelli maiyyeti ile birlikte boynu vurulan Rüstem Hân'ı da gösterir. Diğer bir Kürd reisi Hâlid dahî hayâtını hiyânetiyle kurtarabileceğini zannetmiş ise de, bütün maiy-yetiyle birlikte kılıçtan geçirilmiştir.⁵⁶⁹

Mehmed Beğ, 6) Kayseri Sancak-beği Üveys Beğ, 7) Niğde Sancak-beği Yüzük-oğlu (doğrusu: Yörüyiş-oğlu, kezâlik) İskender Beğ, 8) Beğşehir Sancak-beği Karlı-oğlu (Sinan Beğ, kezâlik); 9) Mihâl-oğlu Mustafa Beğ. Tubero'nun «Arax Devius» dediğinin kim olduğunu bilmek müşküldür. Muharebe meydânında kalan îrân hânları arasında şunlar sayılabilir: 1) Abdülbâki, devletin en büyük me'-mûru (Malkolm'un İrân Târihi'ne de müracaat, c. 2). Malkolm'un yazışına göre «Meer Syoud Sheriff Sudde al-suddor» ki Mîr Seyyid Şerîf SadruVSudûr okunmalıdır; lâkin bu da unvandır; şahsın ismi değildir (Tamamı şudur «Mîr Seyyid-i Şerîf Sadru's-Sudûr (yani kazasker) ve Vekîlî's-saltana Abdülbâki; kezâlik.); 2) Diyâr-ı Bekr Vâlisi Üstach-oğlu, 3) dad Hâkimi Hulefâ Beğ, 4) Meşhed Hâkimi Seyyid Muham-med Beğ, 5) Horasan Hâkimi Lala Beğ, 6) Hemedân Hâkimi Tekeli Beğ, 7) Sultân Alî Beğ, 8) Köse Hamza Beğ, 9) Ko-rucu-baş, 10) Nakîbü'l-Eşrâf, 11) Mugan Hâkimi Arzu Beğ, 12) Gence ve Berdea kumandanı Servâd Beğ (kezâlik, Serdâr Beğ).

Bu muharebeyi tafsilâtlı bir şekilde anlatan Osmanlı müverrihlerinden şunları zikredeceğiz: Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 643-649.- Solak-zâde, varak: 86.- Âli, 4, Dördüncü Hâdise, varak: 195.- Lutfî, s. 85-94.- Cenâbî, s. 415.- Hezârfenn, varak: 131, Ebûlfaiz, varak: 52-60.- Ravzatü'l-Ebrâr, varak: 28 - Cihân-nümâ, s. 689.- Nuhbetü'l-Tevârih,- Tâci Beğ, varak: 158.- Küçük Nişancı. Avrupa müverrihlerinden: Penia, Papa Leon'a İstanbul'dan 6 Kânun-ı evvel 1514 tarihli mektup, (Bi-zari, Rerum persicarum faistoria, Francafurti, 1601, s. 278).- Civvio, Fatti illustri di Selim.- Sansovino, Târih-i Umûmi, varak: 350-352.- Tubero, Commentarii, Francoforti, 1603, s. 300.-- Cambini, Cose dei Turchi, I. IV.- Alfonso Ulloa, Libro del origine e successione del Impero dei Turchi, Vinegia, 1558, s. 109.- Menavino, Della battaglia e rotta del gran Turcho col Soffi e suo nipote Sultan Morath. Menavino, harb meydanında kaçarak böylelikle esaretine nihayet vermiştir.- Sansovino, Annali turceschi, Venezia, 1573, s. 190.- Kantemir, Pîri Paşa'nın uzun bir nutkunu yazar, (Selîm-i Evvel, 5), nasıl ki Tubero dahi Pâdişâh'ın bir nutkunu defceder.- Piti Dölakrua bu mühim muharebe hakkında birkaç sözden ziyâde söylemez.- Minio (Mignot) Acemler'in maktullerini onaltı bin, Türkler'in kırkbin yapar. - Malkolm, İrân Târihi (Histe. de la Perse) c. 2, s. 272.

⁵⁶⁶ Acem müverrihleri bu hezimetin arını İsmail'in, inanılmak lâzım geldiği takdirde, hârika, addedilecek fevkalâde şecaati rivayetleriyle haber vermek istemişlerdir. Meselâ İsmail'in bir Türk süvarisini bir kılıçta eyere kadar tklye ayırmış olduğunu rivayet ederler. Diğer bir rivayette ts-mâil, düşman toplarını birbirine bağlayan zinciri kuuciyle kırmıştır. Mal-kolm ve Morlye'ye müracaat.

⁵⁶⁷ Sa'dü'd-din, Solafc-zâde, Âli, Ebû'l-Fazl; Şükri'nin Settm-pamesi (mensur).

⁵⁶⁸ Yine onlar.

⁵⁶⁹ Receb'in 12'sinde, evvelce 50 adamıyla gelip hapsedilmiş olan Hacı Rüs-tera'i oğuluyla kati eylediler. 15'inde kızılbaş bejlerinden Hâlid Beğ 150 adamı ile divâna gelüp arz-ı itaat ettiyse de silâhlan alınıp divânda ziyafet

Yavuz Selîm'in Tebriz'e Giriş

Ertesi gün sabahı Selîm, vezirlerinin ve askerlerinin tebriklerini kabul etti. Günün bakiyyesi istirahate tahsis edildi. Daha ertesi günü, Pâdişâh ordusunu kaldırarak Tebriz üzerine hareket etti. Vezîr Dukakîn Ah-med ile defterdar Pîrî⁵⁷⁰ ve -evvelce Akkoyunlu Begi Yâkûb Beğ'in veziri olan-müverrih îdrîs⁵⁷¹ önden şehre giderek Pâdişâh nâmına anahtarları talep ve Sultân Selîm'in muzafferiyet alayıyla duhûlü için lâzım gelen tedârikleri icra ettiler.⁵⁷² Sultân Selim uzun bir kavis çizerek onuç gün⁵⁷³ yürüdüktan sonra Tebriz'e vâsıl oldu. Kendisini istikbâl için topluca Sürhâb'a kadar çıkmış olan halk, askerle beraber Pâdişâh'ın yolu üzerine dizildi. Selîm, şehre duhûlünde⁵⁷⁴ birçok dervişlere rastladı. Halkın önünde bulunan ve herkes tarafından hürmet edilen bir şahıs nazar-i dikkatini celbetti. Bu, Timur ahfadından, pederi Hüseyin'in Horasan'dan atıldığından beri⁵⁷⁵ İsmail'in sarayında bir dervişin nezâreti altında yaşamakta olan Bedî'üz-Zamân idi. Selim, ona şehzade elbiseleri verdirerek kendi tahtının yanında kurduduğu bir taht üzerine davet etti ve Timur sülâlesine şu suretle hürmetini gösterdi.⁵⁷⁶ Bedî'üz-Zamân'a günde beşbin akçe tâyin etti. Osmanlı ordusu çekildiği vakit o da Pâdişâh ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da vebadan vefat etmiştir. Selîm, güzel sesiyle mâruf müezzin Muhammed Hafız İsfahânî'yi dahî nezdine çağırarak Sa'dü'd-dîn'in pederi olan⁵⁷⁷ oğlu Hasan Can ile birlikte Osmanlı ülkesine getirdi.

Sultân Selîm, Tebriz'de kaldığı bir hafta zarfında, yalnız muzaffer-

olunurken cümlesi idam olundu. Rûz-nâme-i Sefer-i trân, Feridun, c. 1, s. 506 vd. Sa'dü'd-dîn. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/426-431

⁵⁷⁰ Celâl-zâde'nin SeMm-nâmesi, 15, Dresden nüshası, varak; 43.

⁵⁷¹ Âli, Ebû'l-Pazl, Şükrî'nin Selim-name'si.

⁵⁷² Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âli, Ebû'l-Fazl, Şükrî,

⁵⁷³ Farsça bir manzum eserden ibaret olan Şükrî'nin Selîm-nâme'-sinin nesir olarak ve ilâvelerle yazılan tercümesi târih vak*-alanın sıhhati bakımından ve topoğrafi ile ilgili tafsilâtı itibariyle bütün diğer menbâlardan daha tercihe şayandır. Bu eser (varak: 32), ordunun muhtelif merhalelerini gösterir: 1) Yukarı Miskimin, 2) Aşağı Miskimin, 3) Hoy, 4) Bağdere, 6) Idhâl (Pîrî Paşa, îdrîs ve Dukakin burada Tebriz'e gönderilmiştir), 6) Ahde Hanı 7) Kuşçu Çeşme» 8) Hamci Beli 9) Yedi Çeşme (Kürd Hâlid'in idam edildiği yer), 10) Sultaniye, 11) Tebriz, iki tevakkufla beraber onbir merhale, Lutfi Paşa ile diğer müverrihlerin dediği gibi dokuz değil.

⁵⁷⁴ Sürhab'dan Tebriz'e kadar Padişah'ın yolu üzerine ağır behâl Yezd kumaşlarından pây-endâzlar döşenmiş idi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 280. Mütercim.

⁵⁷⁵ Kantemir'in bizzat Hüseyin Baykara'nın. dahi esir edildiğini söylemesi hatadır. Selim, haşiyeler.

⁵⁷⁶ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, ÂH, Ebû'l-Fazl, Şükrî'nin SeSimm&mesî.

⁵⁷⁷ Sa'dü'd-dîn'in SeSmm-nâme'si.

yetinin bütün semeresini toplamış ve Şâh'ın mücevheratım,⁵⁷⁸ kıymetli kumaşlarını, altın ve mücevher ile süslü silâhlarını, fillerini ve İsmail'in son Azerbaycan hükümdarları Yâkûb ve Ebû Saîd'de nalmış olduğu hazîneleri kendi memleketine göndermekle meşgul oldu.

Selîm, gelişinin ertesi günü (16 Receb 920/6 Eylül 1514) Sultân Yâkûb Câmi-i Kebîri'ne giderek -hutbesi kendi nâmına okunan- cuma namazını edâ etti; bu güzel binanın harâb olmağa yüztüttüğünü görerek tamir edilmesini emretti. Sonra «Heşt Bihişt» denilen nefîs bahçeyi ve «Yâkûb Çarşısı» nı gezdi.⁵⁷⁹ Ertesi gün Hâce İsfahânî'nin Pâdişâhın huzuruna girerek -biri Farsça, diğeri Çağatay İisânîyle yazılmış ve Osmanlı ordusunun muzafferiyetini tebrik eden- iki kasideyi takdim etmesine müsâade edildi.⁵⁸⁰ Selîm, oğlu Süleyman'a, Edirne Vâlîsi'ne,⁵⁸¹ Kırım Hâru'na,⁵⁸² Mısır Sultânı'na,⁵⁸³ Venedik Hükümet Reîsi'ne⁵⁸⁴ za-fer-nâmeler gönderdi. Osmanlılar'ın bu muvaffakiyeti Venedik hükümet reisine âdî bir sipâhî vâsitasıyla tebliğ edildi.

Selim, İran payitahtında ancak sekiz gün kalarak, oradan en mahir bin san'atkârı İstanbul'a gönderdi. Bütün varidat menbâ'ları kurumuş olan ve münhasıran kendisine düşman bulunan Şîl'le meskûn bulunan bir şehirde daha ziyâde kalması ihtiyatsızlık olurdu; zâten Şâh'ın yakında bulunması da Selîm'i endişeden hâlî bırakmıyordu. Pâdişâh Tebriz'den hareket ederek (20 Receb / 15 Eylül) Karabağ'a yöneldi. Selim kışlık karargâhını Azerbaycan'ın bu mıntikasının münbit ovalarında kurmak istiyordu. Fakat Araş Nehri

⁵⁷⁸ Sa'dü'd-dîn, varak: 33. ve ÂH, İsmail'in zevcesi Tâclı Sultân'ın -Türk-ler'in eline düşmüş olan- yâkût ile müzeyyen bir çift küpesinden bahsederler: Bu küpenin taşlan İsmail'in sarhoşluk esnasında kırdığı çak büyük ve kıymetli bir yakuttan kopmuş parçalar idi. Sa'dü'd-dîn, varak: 640.

Sa'dü'd-dîn'in pederinden rivayetine göre, Tâclı Hanım, Çaldıran hezimetinde Mesîh Paşa oğlunun eline girmiş ve bir gece Paşa'nın çadırında kalmış, tatlı diliyle «La'l-i BÖğrek» denilen kırmızı yakutun parçalarından ma'mûl bir küpesini hediye ederek Mesîh-zâde'nin elinden kurtulmuş. İşbu «Lâ'l-i BÖğrek» emsalsiz derecede büyük imiş, Şâh İsmail sarhoşlukla kırmış, veziri Acem, mahir kuyumcu olduğundan, «Pek âlâ etmişsiniz, evvel bir işe yaramaz idi, nice pâdişâhdan kalmış uğursuzca bir şey idi, şimdi parçalarından bir güzel şeyler yapılır. Pek küçük-leri de müferrihâta konulur.» demiş ve öyle yapılmış. Osmanlılar elinde kalıp da Tâci-zâde ile evlendirilen, bu Tâch Hanım değildir. Tâclı Hanım'ın pek de güzel olduğu anlaşılır. Târihlerimizin bu türlü malûmatı güzel târihi romanlara sermâye olabilir ve zannıma göre cinâî roman tercümelerinden pek çok faydalı olur.

⁵⁷⁹ Şükrî, varak: 34..

⁵⁸⁰ Ebû'l-Pazl.

⁵⁸¹ Münşeât-ı Feridun, nr: 254. Paris nüshasında ,79, s. 294, cevâbı dahi vardır, nu: 255.

⁵⁸² Münşeât-ı Feridun, nu: 256. Bu nâme Paris nüshasında, yoktur.

⁵⁸³ Aralbcâ yazılmış olan bu uzun. mektup Mtinşe&t.ı Feridun'da yoktur. Lâkin ŞükrTnIn SeMm-nAme'sinde bulunur, varak: 36-42.

⁵⁸⁴ Sansovino'nun vakayinamesi Rumca'dan tercüme edilmiş olan bu mektubu tamamen yazmıştır. Lâkin târihi 29 Agustos'tur. Halbuki Selim Tebriz'e ancak 5 Eylül'de girmiştir.

sahiline varınca Yeniçeriler'in isyanıyla tasavvurları bozuldu. Yeniçeriler evvelce geçirdikleri mahrumiyetlerin daha şiddetlisine tesadüf edeceklerini anladıklarından, bu uzak memleketlerde harb etmekten eçkiniyorlardı. Bu defa Selîm'in azim ve hiddeti âciz kaldı. Yeniçeriler Pâdişâh'ın etrafını sardılar. Ve parça parça olmuş libaslarını mızraklar ucunda göstererek ve haykırarak Rumeli'ne (Osmanlı ülkesine) dönmek arzusunda bulduklarını gösterdiler. Aralarında bâzısı Pâdişâh'ın çadırını kurşunla delmeğe kadar vardılar.⁵⁸⁵ Selîm bu mecburiyete bağlı olarak, ric'at emrini verdi.⁵⁸⁶ Lâkin böyle mecburen razı olduğu müsâadededen dolayı hiddetini teskin için - Önünde ric'ate mecbur eden- itaatsizliği vezirlerine isnâd etti, yâhud öyle göründü. En evvel hiddeti Mustafâ'ya isabet etti. Nahcuvâna* varışından evvel Selîm bî-zebânlarından (dilsizlerinden) birine eğilerek bu işe dâir birkaç söz söyledi. Bî-zebân derhâl Mustafa'nın yanına gitti ve kimse görmeden atının eyerini tutan kolanı kesti. Vezîr, askerin istihfaf sadâları arasında attan düştü. Selîm, ordusunun vezire karşı gösterdiği hürmet noksanlığını bahane ederek Erivan surlarına vardığı zaman Mustafâ'yı azl etti.⁵⁸⁷ (2 Sabân / 22 Eylül). İsmail ile muharebe için askerin şevkinden istifâde edilmesi hakkındaki tavsiyesi Selîm'in hoşuna gitmiş olan defterdar Pîrî, Mustafâ'nın yerine geçerek derhâl -ordunun zahiresini tazelemek için-

⁵⁸⁵ Sa'dü'd-dîn'in pederi bu hâdiseyi (oğlunun neşrettiği ScUm-nftme'de yazın olduğu üzere) bizzat Selîm'in ağzından işittiğini rivayet ederek nakl eder. Cihan-nümâ'ya dahî mûra. s. 689.

⁵⁸⁶ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 656. Solak-zâde, varak: 87. Âli, varak: 196. Ebû'l-Fazl. Selim-nâme-i Şükrî, varak: 34. Bu müverrih dönüş merhalelerini yazar: 1) Sühlâne, 2) Girüze, 3) Maran-da, 4) Senüse, 5) Kerkene, 6) Araş Çayı kenarı (920 Şa'bân guresinde «Araş Suyu geçilip amma haylî taşım olmağla ziyâde at ve adam gark oldı», Merâhil-nâme, Feridûn, c. 1, s. 411. Mütercim), 7) Tünd Alınca Suyu boyunca tebdil-i istikametle (istimâletle) hareket, 8) Nahcivan yakınlarında Ka-rabağ Köyü (Mustafa Paşa'nın attan düşürülmesi), 9) Ah-med Beğ Zaviyesi, 10) Südrikiye, 11) tkidere, 12) Zengî Çayırı (Mustafa'nın azlı), 13) Üçkilise, 14) Oruç, 15) Mastra, 16) Kars Suyu kenarı, 17) Kars, 18) Çağla Kuru, bir gün tevakkuf, 19) Düşkaba, 20) Durhanı (Devr-i Hânî), 21) Durak, (burada Kürdistan'dan mühimmat geldi), 22) Bilecik (burada otun okkası bindörtüyz akçeye kadar satıldı), 23) Alaclar, 24) Çoban Köprüsü bir gün tevakkuf, 25) Seyki, 26) Matarhaç (Pîrî Paşa'ya vezâret tevcihi), 27) Erzurum, 28) Hûd Tekye, 29) Şikau, 30) Kârûz (Kârvuz), 31) Derenciye, 32) Çin-oğlu, bir gün tevakkuf, 33) Yenice, 34) Üçkilise, Sipahilere ruhsat, 35) Sünür Köyü (veya Sinver Köyü), bir gün tevakkuf, 36) Terekli Zaviye, 37) Dâye Şeyhi, 38) Karçeker, 39) Lasurlusur-kano (?), bir gün tevakkuf, 40) Butâc, 41) Hisar-ı Cer (Hisâr-cür), 42) Seksâr, Bayram, iki gün tevakkuf, 43) Âyâtiye, 44) Sunsa, 45) Karatabre, 46) Amasya, Meştâ.

(NOT: 29) Tabî Beğ, varak: 58 ve 59. Sa'dü'd-dîn, pederi Hasan Çan'ın Sultân Süleyman'ın vezîr-i âzami İbrâhîm Paşa ile bu meşru olmayan harekete ve ileride bahs edeceğimiz diğer bir hususa dâir mükâlemesini nakl eder (4, varak: 658). İbrâhîm Paşa bu sù-i istimalin hiç bir suretle ma*zûr olamayacağı beyân etmiş (Âlî'ye de müracaat). Şâh İsmail'in Sultân Selîm'e gönderdiği elçinin i'timâd-nâmesi reisü'l-küttâb Sarı Abdullah Efendi'nin Düstûrül-İnşâ'sında mûnderictir. Numara: 35. Pâdişâh'ın daha önce gönderilmiş bir mektubu -ki bunda İran Şâh'na yalnız Pehlivan Abbas Mirza (İsmail ?) diye hi-tâb olunmuştur- o mecmuada 23 ve cevâbı 24 numara ile dercedilmiştir.

⁵⁸⁷ Şükrî'nin Setlm-nâme'si, varak: 35.

Bayburd'a doğru gitti.⁵⁸⁸ Pâdişâh Kars civarına varınca -Cânik'e, vaadi hilâfına olarak ordugâha gelmediği takdirde kendisini bekleyen mü-câzâtı hissettirmek için- çadırlarını Gürcistan hududuna doğru tevcih ettirdi. Selîm Gürcistan üzerine yürüdü; lâkin dördüncü günü Cânik tarafından -arkasında büyük bir zahire kervanı beraber olduğu halde- bir sefaret hey'eti görüldü: Asker açlıktan zahmet çekmeğe başladığı ve bir kilo unun dukası bindörtüyz akçeye çıktığı cihetle, bu tesadüf pek iyi oldu.⁵⁸⁹

Selim, Bayburd'un anahtarlarını Erzurum'da aldı. Bayburd muhafızlarının gösterdikleri mukavemeti ve şehrin zabtı için görülen müşkilâtı imrahoru Bıyıklı Mehmed vâsitiyle haber aldığından muhasara ordusunda bulunan beğlere: «Ben gelmeden evvel kal'a alınmamış olursa sizin başlarınız düşecektir!» diye yazmıştı. Bu haberin ifâde tarzından dehşete kapılan zabıtlar, gayretlerini büsbütün artırarak şehri hücumla zab-tettiler. Selîm, Üç-Kilise; nâm-ı diğer Açmiyazin civarında zeâmetli süvarilerine izin verdi. O kadar kalabalık bir orduyu beslemek müşkil olmağa başladığı gibi, -henüz 3 Ramazan'da (23 Teşrîn-i evvel) bulunmakla beraber- toprağı örten kar bütün askerî hareketleri gayrı kaabil kılmış olduğundan bu karar ma'kûl idi. Bununla beraber Detbürd ve Kiğı kalelerinin zabtı Bayburd'un işgalini tâkîb etmişti.⁵⁹⁰ Bıyıklı'nın hizmetleri bir mükâfata lâyıktı: Selîm onu bekletmiyerek Erzincan livasının idaresini -Karahisar, Cânik, Trabzon şehirlerini ilâve ederek- kendisine tevcih etti.⁵⁹¹

9 Ramazan'da (28 Teşrîn-i evvel) askerî şiddetinden ve mezâliminden şikâyet ile istirham için birtakım köylüler Selîm'in huzuruna geldiler. Selîm -maiyyetlerinin cürümlerinden dolayı haklı olsun haksız olsun âmirleri tecziye etmek suretinde ortaya koyduğu usûle uygun olarak- Dukakin Ahmed ile Hersek Ahmed'in çadırlarının iplerini kestirdi; bu, onların azledildiklerine işaretti.⁵⁹² Vezîr-i â'zamlık me'mûriyeti, Çaldıran Muhârebesi'nde Osraanlılar'ın sol cenahına kumanda eden ve zafer kendisinin tedbiri sayesinde kazanılmış bulunan cesur hadım, Rumeli Beğ-

⁵⁸⁸ Şükrî'nin Selim-nâme'si, varak: 35.

⁵⁸⁹ Kezallık.

⁵⁹⁰ Celâl-zâde, t>ât>: 15.

⁵⁹¹ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Âli, Bbû'l-Fazl.

⁵⁹² Ekseriyetle yanlış malûmat alan Venedik balyozu qustinianî, raporlarının birinde, yanlış olarak şöyle söyler: «Poi fa Bassa Sinan un suo schi-avo qual era Imbrahor e avea 7 aspri addl, e il beglerbeg di Natolia-Nuoua». 1 Mart 1515.

lerbeği Sinan Paşa'ya tevcih edildi. Yeni vezîr-i â'zam süvârî askeriyle birlikte Ankara'ya giderek kış karargâhını orada kurdu. Selim de Amasya'ya doğru yoluna devam ederek teşrin-i sâni ortalarında oraya vâsıl oldu.⁵⁹³

Bu şehre girdiği gün, Dülkadir hükümdarı Süleyman'ın akrabasından ve onun şahsî düşmanı olan Şehsüvâr-oğlu Alî'ye Kayseri hükümetini vererek, Süleyman'ın hükümetine tâbi' memleketleri zabtederek arazisini genişletmesini emretti.⁵⁹⁴ Dülkadir hükümdarının Pâdişâh'a bir fırka süvârî yardımcı askeri vermekten imtina' ve hattâ Pâdişâh'ın askerini yolda rahatsız ettiği hatırlardadır. Şehsüvâr-oğlu, memuriyetinden birkaç gün sonra ve mevsimin şiddetine rağmen, birdenbire Bozok kalesini zabtederek, Süleyman'ın başını Pâdişâh'a gönderdi.⁵⁹⁵

Harbin başlangıcından beri Yeniçeriler arasında birkaç defa tezahür etmiş olan itaatsizlik fikri, kış karargâhlarında yeniden intizamsızlığa sebep oldu. Âsîler vezîr Pîrî ile Selîm'in hocası Halîmî'nin hanelerini yağma ettiler. Pâdişâh bu defa da askerinin itaatsizliğinden dolayı bir büyük me'mûrunu cezalandırdı: Vezâret me'mûriyetinden azledilmiş olan Duka-kin Ahmed cellâda teslim edildi.⁵⁹⁶ O esnada Balı Beğ ile Hacı Beğ Sarnu, nâm-ı diğer Havale⁵⁹⁷ ve İzvornik⁵⁹⁸ kalelerine karşı yaptıkları neticesiz akınlarda eşit ettikleri bir takım Hırvat ve Macarlar'ın başlarını Pâdişâh'a gönderdiler.

Kış esnasında Selîm Amasya'da -îrân Şâhı'ndan kendisine paha biçilmez hediyeler getirmiş olan- sefirleri kabul etti. Sefirler Çaldıran Muhârebesi'nden sonra Pâdişâh'ın eline düşmüş olan, Şâh zevcesi sultanı serbest bırakarak iade etmesini talep etmeğe me'mûr idiler.⁵⁹⁹ Bunlar fran sarayının en yüksek me'mûrları arasından seçilmiş dört kişi olarak Sey-yîd Abdülvehhâb, «Kadı Paşa» da denilen Kadı İshâk, Molla Şükrullah Mugaî,

⁵⁹³ Sa'du'd-dîn, Solak-zâde, Âli, Ebu'l-Fazl, Şükrî.

⁵⁹⁴ Sa'du'd-dîn, 4, varak: 659, Solak-zade, varak: 87. Ebû'l-Fazl, Âli ve Şük-ri'nin Selfan-nâme'si.

⁵⁹⁵ Şükrî'nin Sdtra-nâme'si.

⁵⁹⁶ İstuanfi, Tarih, 1, 6. Bu kale Belgrad ile Semendire'nin ortasıdır.

⁵⁹⁷ Şükrî'nin Selîm.nâme'si, varak: 34. Macar müverrihleri Bosna'da Yûsuf hakkında bir şey söylemezler. Lâkin Marint Sanoto'da (Vekâyinâme, c. 19) şöyle görülür: «Nel mese di n&vemoere venne 11 Bassa di Bosna con 4000 uomini, sopra ilpaese di Hongeria, etiam In questa contada di Zara ve-nendo do Opuch (terra di Bosna) sotto un castello nutoto Carin, sotto posto ali Hbngeria, il nome del conte Zuan Cranovlcz, poi a un altro castello il nome Zuan Cranoviez. poi a un altro castello il nome del conte Zorzi Corlovich (Lettera dala in Lourana da Sagredo Castellani di Lau-rana).

⁵⁹⁸ Şah İsmail'in mektubu Münşeât-ı Feridun, nu: 258, Paris nüshasında nu: 79 ,s. 267. Celâl-zâde'ye (varak: 45, Dresden Kütüphanesi) dahi müracaat.

⁵⁹⁹ Sa'du'd-dîn, 4, varak: 659. Solak-zâde, 88, Ali, 188, Ebû'l-fazl varak: 68, Ştkrl, varak: 42.

Şeyh Haydar'ın halîfelerinden Hamza idi.⁶⁰⁰ Lâkin Selîm onların istirhamlarını dinlemek şöyle dursun, milletler hukuku hilâfına olarak sefirleri tevkif ettirdi; ilk ikisini İstanbul'a, diğer ikisini de Di met o-ka'ya gönderdi; sefirler oralarda hapse atıldılar: Bu sırada Şâh'ın zevcesi olan sultanı da Ca'fer Çelebî'ye⁶⁰¹ nikahladı. Milletler hukukunun sefirler ve Şâh'ın haremi hakkında bu suretle nakz edilmesi -ki bütün İslâm kanunlarına da mugayirdir- her türlü mazeretten ârîdir. İslâm hukuku şu iki esâsı mukaddes sayar: Elçilere hiçbir zarar isabet etmemeli⁶⁰² ve; Elçi, anca me'mûriyetini îfâ eder. Mağlûb düşman Dîn-i Muhammedi'de bulunduğu halde onun meşru' zevcesini galibin almasına da İslâm müsâid değildir. Bu iki hareket Selîm'in diğer bâzı fiillerine de mazeret yolu bulmuş ve esirlerin ve Râfızîler'in idamını övmek derecesine kadar çıkmış olan Osmanlı müverrihleri tarafından bile takbih edilmiştir.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Yine onlar, Nuhbetü*t-Tevarth, Ravzatol-Ebır&r.

⁶⁰¹ Tağu Beğ, varak: 58 ve 59. Sa'7ü'7-7i9, pederi Hasan Can'ın Sultan Süleman'ın vezir-i azamı İbrahim Paşa ile bu meşrû olmayan harekete ve ilerdie bahs edeceğimizi diğer bir h ususa dair mükalesini nakl eder (o, varak: 658). İbrahim Paşa bu su-i istimalin hiçbir suretle ma'zur olamayacağını beyan etmiş (Ali'ye de müracaat). şah İsmail'in Sultan Selim'e gönderdiği elçinin i'timad-namesi reisü'l-küttab Sarı Abdullah Efendi'nin Düstürü'l-İnşa'sında münderictir. Numara: 35. padişah'ın daha önce gönderilmiş bir mektubu -ki bunda İran Şahı'na yalnız Pehlivan Abbas Mirza (İsmail?) diye hitab olunmuştur- o mecmuada 23 ve cvevabı 24 numara ile dercedilmiştir.

⁶⁰² «Elçiye zeval yoktur».

⁶⁰³ Osmanlı müverrihleri sefirlerin idamı hakkında birsey söylemezler. Halbuki Balyos Justiniani tarafından Venedik hükümetine gönderilmiş 1 ' Kart 1515 tarihli bir rapora inanılırsa vaki' olmuş bir şeydir: «E ha fatto strangolar un Ambasciadore del Sofi era İn Adrianopoli (Dimetoka) en un Dardanelle.» Marini Sanoto'nım kroniği.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/431-436

YİRMİÜÇÜNCÜ KİTAP	
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ	
Kemah Kalesinin Fethi	
Dulkadiroğlualâüddeve'nin Sonu	
Üst Seviyedeki İdamlar Ve Yeniçeriler İle Alakalı Yeni Tedbirler	
Tersane'nin Geliştirilmesi	
İdris-İ Bttltsî'nin Faaliyetleri Ve Doğu Anadolunun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı	
Mardin'in Fethi	
Kara Han'ın Sonu; Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Zaferi	
Musul	
Urfa	
Doğu Anadolu'da İdris'in İdari Düzenlemeleri	
Yeni İtaat Eden Doğu Anadolu Ahâlisine Dâir	
Osmanlı Devletinin Doğu Hududu	

YİRMİÜÇÜNCÜ KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ

Kemah Kalesinin Fethi

Erzincan'dan bir merhale mesafede bulunan ve Fırat sahilinde zabte-dilmesi imkânsız bir kayanın üzerinde Kemah Kalesi görülür. Yıldırım Bâyezîd zamanında beğlerbeği Timurtaş tarafından zabt olunduğu halde, Timurlenk zamanında Osmanlı memleketlerinin dışında sayılmıştı. Kemah,⁶⁰⁴ yalnız mevkii ile değil, toprağının verimliliği ve ahâlîsinin san'-atkârlığı ile de meşhurdur. Bayburd'un kızı, Erzincan'ın kozu gibi Kemah'ın bezi darb-ı mesel olmuştur. Ortasında bu kalenin bulunduğu memleket, Amien Marselen'de Gümatene nâmiyle gösterilmiştir.⁶⁰⁵ Vaktiyle Mısırlılar'ın bir mucize gibi gördükleri oldukça garîb bir hâl seyyahların nazar-ı dikkatini celbeder. Her sene ilkbahar yağmurları esnasında gökyüzünde bulutlar teşekkül ederek geçen bıldırcınlar ve diğer kuşlar ovaya düşerler. Ahâlî bunlardan binlercesini tutarak ve sirke içiide muhafaza ederek gayet faydalı bir ticâret yaparlar.⁶⁰⁶ Kemah'dan pek uzak olmayan Urla (?) taraflarında altın, gümüş, bakır mâdenleri bulunanlar dağ silsilesi vardır. Fırat'ın karşı tarafında, fakat güneye doğru daha ilerisinde Mâden şehri vardır ki, Osmanlı târihlerinde mâdenleriyle meşhurdur.⁶⁰⁷

Selim, Kemâl'in fethini, yalnız vaktiyle memleketinden bir parça olan kalenin tekrar zabtı maksadıyla değil, Erzincan ve Bayburd'da bu kalenin

⁶⁰⁴ Evliya Kemah'ı Diyânbeğ, Mardin, Şebîn Karahisan, Afyon Karahisan, Ermenek, Merkab, Hasankale, Makû, Ardanuş kaleleri derecelerinde tutar.

⁶⁰⁵ «Gumathenem contingit regionem uberem et cultu juxta foecundam. Ammien Marcell, 18, 9. Celâl-zâde, bâ.b: 16.

⁶⁰⁶ Cihan-nümâ, varak: 413; Sa'dü'd-din, varak: 662. «Şekilde selvaya, (bal? yahut bıldırcın?), ekilde helvaya benzer» diyor.

Sa'dü'd-din'den telhis (c. 2, s. 292): «Kemah'ın cümle-i garâi-bünden biri budur ki baharda bulutlardan serçe yavrusu gibi henüz kanadlanmış kuşlar düşer; halk bunları toplayup kablar içinde saklarlar. Şekilde sülvâya, ekilde helvaya benzer. Sayd olun-mayup kalanlar uçup gider.»

⁶⁰⁷ Cihân-nümâ, s. 403; Döpre, Seyahatname, 1, s. 60; Makdonald Kineir, Seyahatname, s. 349. Ma'den ismini alan en meşhur şehirler Kastamonu (Cihân-nümâ; s. 650) ile burada mevzu-ı bahs olan şehirdir: Bunu Elbistan yakınındaki Ma'den ile ka-rıştırmamalıdır. Avrupa'da üç Ma'den vardır: Sidrî Kayısı, Karatova, Novoberda, (Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'si, s. 82, 93, 144). Bu altı Ma'den'in hiçbiri Yâkûtî'nin coğrafya lügatinde bulunmaz. Yâkûtî yalnız Arabistan'da mevcut mâdenlerle Ni-şâbûr havâlisinde mevcûd bulunmuş olanları yazar. Yâkûtî'-ye en ziyâde Anadolu için değil, Arabistan için müracaat edilebilir.

muhafızları tarafından dâima ihlâl edilen asayîşi te'mîn ihtiyacıyla arzu ediyordu. Bu sebepler, Kemah'ın zabtı için Amasya'daki kış ordugâhından Erzincan Vâlîsi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emir göndermesini icâb ettirdi. Kendisi de baharda⁶⁰⁸ (5 Rebî'ü'l-evvel 921 /19 Nisan 1515) bizzat hareketle Karlı Göl, Karaca Çayır,⁶⁰⁹ Artukâbâd, Sivas, Merzifon, Elmalı tarikiyle Kemah üzerine yürüdü. Karaca Çayır'da mola verdiği sırada Mısır Sultfini'nin elçilerini kabul eyledi ki, bunlar Kayseri ve Bozok sancaklarının Şehsüvâr'a malikâne olarak verilmesinden dolayı -Şehsü-vâr Beğ'in pederi Mısır Sultânı'nın düşmanı olduğu için Mısır kapılarında asıldığı ve bu iki sancağın Mısır hükümetine tâbi' ve oralarda hutbe ve sikkenin Mısır Sultânı nâmına carî olduğu bahanesiyle- efendileri adına şikâyetlerini bildirmeğe geliyorlardı. Selîm:

- «Eğer Sultân merd ise nâmının hutbede zikri ve sikkede hakki hukûk-ı saltanatını Mısır'da muhafaza etsin.»⁶¹⁰
cevabıyla elçilere ruhsat verdi.⁶¹¹ Bu suretle Memlûk Sultânı'na karşı tasavvur ettiği muharebeyi îmâ etmiş oluyordu.⁶¹²

Dulkadiroğlualâüddeve'nin Sonu

Amasya'dan çıkışından bir ay sonra (5 Rebî'ü'l-âhir / 19 Mayıs) Pâdişâh Kemah önünde görünerek, kaleyi hücumla zabtetti ve içine Kara-çin-oğlu Ahmed Beğ'in emri altında bir muhafız kuvveti koydu.⁶¹³ Ondan sonra Dülkadir düşüncesini, Dülkadir Beğ'inden intikam almağa hasr etti. Kemah'ın fethinden sekiz gün sonra Sivas'a dönmüş olduğu halde, oradan Alâü'd-devle aleyhine Şehsüvâr-oğlu Alî Beğ ile vezîr-i â'zam Sinan Paşa kumandalarında onbin Yeniçeri'den mürekkep bir fırka gönderdi. Kendisi de arası çok geçmeksizin hareket ederek, Sinan Paşa'nın Elbistan hisarları

⁶⁰⁸ Sa'dti'c-dîn, varak: 661. Solak-zâde, varak: 88. Âlî, Dördüncü hâdise, varak: 193. Ebû'l-Fazl, nesr ve nazm, varak: 70-74.

⁶⁰⁹ Pâdişâh «Merd ise Mısır'da hutbe ve sikkemin müstemirr itstn» didi. Sa' dü'd-dln, c. 2, s. 291. Mütercim.

⁶¹⁰ Pâdişâh «Merd ise Mısır'da hutbe ve sikkemin müstemirr itstn» didi. Sa' dü'd-dln, c. 2, s. 291. Mütercim.

⁶¹¹ Sa'dü'd-dln, Solak-zâde, Ebû'l-Fazl, Alî.

⁶¹² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/437-438

⁶¹³ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 662. Şükrî'nin Selîm-nârae'si Kürdistan'ın zabtı hakkında pek az söz söyler. İdris'in oğlu ise bu hususta kıymetli ve dikkatli tafsilât verir. Ancak Şükrî, İran ve Mısır seferleri târihini Koçî Ağa'dan aldığı ma'lûmâta bina etmiş olduğu halde, Koçî Ağa Kürdistan seferinde hazır bulunmamış ve İdris ise pâdişâh tarafından orada mühim bir vazifeye me'raur olmuş ve onu îfâ etmiştir.

önüne vardığı sıralarda İncesu kenarına gelip, ordu kurdu. O sırada Alâü'd-devle Ördekli'de bulunuyordu; ilk işi olmak üzere hazîneleriyle haremını Turna Dağı zirvesine çıkararak yanındaki Türkmenler ile -memleketinin kalbgâhına medhâl olan- boğazlan zabtetti.⁶¹⁴ 29 Rebîü'1-âhir / 12 Haziran 1515'de Sinan Paşa Göksu⁶¹⁵ sahrâsını geçerek Turna Dağı eteklerinde kaleye kapanmış olan ihtiyar Dül-kadirli Beği'ni harbe icbar eyledi. Vuku bulan muharebenin başlangıcında Alâü'd-devle maktul oldu; bunun üzerine Türkmenler bozulup Dülka-dîr Beği'nin dört oğlu ile kardeşini Osmanlılar eline bırakarak dağlara doğru kaçtılar. Oğullarının başlan kesildi. Amcaları Abdü'r-rezzak, yeğenlerinin kesilmiş başlarını Selîm'e bizzat takdim etmeğe mecbur edildi. Selîm, -âkıbet-i hâlini hissettirmek istiyormuş gibi- Alâü'd-devle'-nin başını bir zafer-nâme ile Mısır Sultânı'na gönderdi. Şehsüvâr-oğlu üç tuğlu vezîr unvânıyla fethedilen memlekete vâlî tâyin olundu. Pâdişâh orduya memnuniyetini bildirmek için her süvariye bin akçe ihsan eyledi. Kayseri'ye dönüşünde Anadolu ve Karaman askerine ruhsat vererek, muzafferiyetlerini bir mektup ile Venedik Doç'una bildirdi⁶¹⁶ ve İstanbul yolunu tuttu.⁶¹⁷

Üst Seviyedeki İdamlar Ve Yeniçeriler İle Alakalı Yeni Tedbirler

Selîm, İstanbul'a varır varmaz ilk iş olarak isyan eden Yeniçeriler'in te'dîbleriyle meşgul oldu. Askerin en eskilerini huzuruna davet ederek, Amasya'da Pîrî Paşa ile Halimi hocanın hanelerini kimlerin tahrikiyle yağma etmiş olduklarını sordu. Yeniçeriler bu türlü hareketlerin mes'uli-yetini başkalarına yüklemeyi fırsat bildiklerinden, kendi âmirleri olan İskender Paşa'yı, sekban-başı Balyemez Osman'ı, Kazasker Câ'fer Çelebi'-yi öne sürdüler. Selîm, İskender Paşa ile Osman Ağa'nın başlarını kestir-di; cesedleri köpeklere ve av kuşlarına atıldı. Câ'fer Çelebi'ye gelince, o zaman müftî'den üstün olan «kazasker» hâiz olmasından dolayı, idamının kanunî bir surette

⁶¹⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 663. Solak-zâde, varak: 88. Ali, Dördüncü Hâdise, Venedik'in Kıbrıs Konsolosu tarafından gönderilen raporda bu dağ cStel-lat ve zirvesindeki kale «Taznas» diye adlandırılmıştır. Mazini Sanoto, Celâl-zâde, b&b: 16. Keşfi, 36.

⁶¹⁵ Sa'dü'd-dîn'de Göksün, c. 2, s. 295.

⁶¹⁶ 15 Haziran târihiyle târihteniniş olan bu mektup, M. Sanoto'nun vekâ-ylnamesinde münderictir: «Hanno rotto e preso 11 detto Aledoulo con quatro suoi flgUuoli a taiorno la testa a tuttl e smultanemente tutto auo eserchto taiorno a pezzi e lo anihltarono.» (Translata da Greco.)

⁶¹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/438-439

olması icâb ediyordu. Binâenaleyh Ca'fer Çelebi'-yi yanına çağırarak İslâm askerini itaatsizliğe ve isyana tahrik edenin ne türlü cezaya müstehak olacağını sordu. Ca'fer, eğer vak'a sabit ise mün-hemik (yâni askerinin tahriki işinin üstüne düşen) katle mahkûm olması lâzım geleceği cevâbını vermesi üzerine Selîm, kendi hakkındaki hükmü kendisinin beyân eylemiş olduğunu söyledi.⁶¹⁸ Kazasker, o zaman ta-mâmiyle infial g&termeğe başlayarak, Pâdişâh'ı hakkaniyetin sadâsını dinlemeğe davet etti ve Ca'fer Bermekî'yi idam eden Hârûnü'r-Reşîd gibi nedamet içinde ruhunu teslim etmemek için vicdanını bîr ma'sûmun katliyle lekedâr etmemesini ihtar etti.⁶¹⁹ Lâkin hepsi beyhude oldu. Büyük hatibin, büyük şâirin, kalemi pek çok zamandan beri Bâyezîd ve Selîm'in fetihlerinin ilânına vâsita olan edibin sözlerinden te'sîr görülmedi.⁶²⁰ Cafer'in vefatı sırasında söylediği söz yerini bularak, Selîm bu hususta verdiği karardan teessüf etti: İstanbul'da şiddetli bir yangın⁶²¹ çıktı (25 Ağustos 1515). Pâdişâh bizzat yangın mevkiine giderek ateşin söndürülmesi için emîr verdiği sırada beraber bulunan vezîr-i â'zama şu sözleri söyledi:

- «Bu yangın, Ca'fer'in nefe-i âteşînidür, nihayet sarayı, tahtı ihata ve bi'n-nefs beni imha edeceğinden korkaram.»⁶²²

Husûsî sohbetine dâhil olanları da bedbaht kazaskeri -bir yerde hab-sedip saklamak suretiyle- kurtaramamış olmalarından dolayı azarladı.

' Sultân Selîm, Yeniçeriler tarafından en son yapılan itaatsizliklere sebep saydığı, yâhud öyle gördüğü şahısların izâlesiyle o makûle ahvâlin önünü almak için icra edilmesi gereğine inandığı üç idamdan sonra, Yeniçeri Ocağı'nın tanzim şeklindeki noksanlara çâre bulmakla meşgul oldu. O zamana kadar Yeniçeriler'in en büyük kumandanlığı sekban-başı-ya aitti. Sekban-başı bu mertebeye ancak daha alttaki basamakları geçtikten sonra yükselebildiğinden, onun vefatında yahut azlinde kendisinden bir derece altında bulunan zabıt kumandayı ele alırdı. Daha açık tabiriyle, sekban-başı

⁶¹⁸ Sa'dü'd-dîn, i, varak: 666. Solakzade, S8, ÂH, Beşinci Hadise, 198.

⁶¹⁹ Âşık Çelebi'nin ve Kınalı-zâde'nin Tezkire-i Şuarâ'larının her ikisi Divânından bâzı beyitler nakl ederler. Ca'fer'in bir de Heves-name'si vardır.

⁶²⁰ İnebahtı, Modon, Koron zafer-nâmeleriyle Sultân Selim tarafından Şah İsmail'e gönderilen üç mektup ve Şehzade Süleyman'a ve Venedik Do. çu'na ve Mısır Sultân'na yazılmış Çaldıran Zafernâmeleri Ca'fer Çelebi inş&siyledir.

⁶²¹ Venedikl Balyosu, Justirüani (M. Sanoto'nun vekayin&mesi) bu vak'ayı Venedik hükümetine -o zaman açık haberleşmeden pek korkulduğu için- şifre Ue yazdığı bir mektupla bildirmiştir.

⁶²² Kınaüzade.\

-Yeniçerilerin teşkilinde Yayalar gibi onlara ilhak edilen- Otuzüç takım Sekbân'm reisi olmaktan başka birşey değildi. Bununla beraber Yeniçeriler üç nev'i askerden, yâni 62 Yeniçeri «Bölüğü» nden,, 33 Sekban *Oda»sından, 100 Yaya cemâatı'ndan mürekkebi idi. Selîm, sek-ban-başı'nın yerine -bu hususta yürürlükte olan terakki kanununu na-zar-ı itibâra almaksızın-'- sadâkatlerine itimâd edebildiği belli şahıslardan birini İntihab etti. Bu da mîr-i alem Yâkûb idi. Bu ağanın yanına «kul kâhyası» unvânıyla ikinci bir kumandan koydu. Unvanları muhtelif av hizmetlerinden alınmış ikinci dereceden dört general bunları tâkîb ediyordu ki, onlar da şunlardır: Sekmen-başı, Zağarcı-başı, Samsoncu-başı, Turnacı-başı.⁶²³ Bunlardan sonra, daha alt mertebede olmak üzere Çavuş-başı geliyordu, İşte bu yedi büyük zabıt, Yeniçeriler'in erkân-ı harbi-yesini teşkil ettiler.⁶²⁴

Unvanları pâdişâhın av hizmetlerinden kanyaklanan ikinci dereceden dört generale mukabil, her alayın başlıca dört zabiti muhtelif mutfak hizmetlerine göre bir isim almışlardır ki şunlardır: Çorbacı-başı, Aşçı-başı, Saka-başı, Vekil-harc. Derecesi ağa'yı tâkîb eden Kul Kâhyâsı'nı⁶²⁵ zabitler arasında son derecede bulunan Kâhyâ-yerî⁶²⁶ ile karıştırmamalıdır. Kâhyâyerî Yeniçeriler'in, buldukları mahaller hükümetlerine düşen işlerini tanzime me'mûr idiler. Bu zabitler rütbece son derecede bulunmakla beraber, isimleri Yeniçeriler'e gönderilen bütün fermanların başında zikrediliyordu. Bunların altında da sırasıyla Muhaddırlar, Deveciler,⁶²⁷ Hasekiler⁶²⁸ bulunurdu. Terakki şu suretle vuku bulurdu: Kah-yâyeri'nden muhaddırlığa, muhaddırlık'tan deveciliğe çıkılarak, sırasıyla en yüksek derece olan kul kahyalığına varılırdı. Selîm'den evvel terakki silsilesi bu surette idi. Bundan fiilen bir değişiklik yapılmadı. Yalnız onun zamanında ağalık ve kul kâhyalığı mansıbları icâd olundu. Pâdişâh Ağa ve Kul Kâhyası nasbi hakkını kendisi için muhafaza ederek, -o zamana kadar Yeniçeriler elinde kalmış olan- en yüksek derece kumandanlığını kendi eline almış oluyordu. Bu cesurca ve basiretle alınmış karar, şu korkunç asker arasında

⁶²³ Sekmen (seğmen)'in eski imlâsı sekb&a'dır, av köpeği muhafaza ve şevkine me'mûr demektir: Zağarcı'nın aynı, samsuncunun <sansuncı>dur. «Sanşun» 'kavga k&pegi demek olduğu Lehce'de yazılıdır. Mütercim.

⁶²⁴ Devlet-i Osmaniye'nin Teşkilât ve UsûM-1 İdaresi», 2, s. 203.

⁶²⁵ «Abd» manâsına olan ttaü»dur: Kul kethüdası, fasîhi «gedhudâ» dır. Mütercim.

⁶²⁶ Mevkî-I me'mûriyet, bizzat me'mûr manasınadır.

⁶²⁷ Devlet-i Osmaniye'nin Teşkilât ve UsûM İdaresi, 2, s. 2 {3.

⁶²⁸ Kezalik, s. 204.

daimî surette vukua gelen itaatsizlik fikrini bastırmak için bi't-tabî pâdişâhlara daha ziyâde kuvvet ve kudret verecekti.⁶²⁹ Selîm, islahatını tamamlamak için başka tedbîrler de aldı: Ağa'-nın ancak Pâdişâh bizzat muharebeye gittiği zaman askerin başında bulunmasını, Ocak'la ilgili işlerin devlet kapısında kul kâhyası vâsıtasıyla görülmesini, hükümdarın bulunmadığı zaman payitaht muhafazasının sek-bân-başı'ya havale edilmesini kararlaştırdı.⁶³⁰

Tersane'nin Geliştirilmesi

Bunlar, Selîm'in tasavvur ettiği islahatın bir cüz'ünden ibaretti ve Pâdişâhın yorulmak bilmeyen faaliyeti idarenin her şubesinde birden görülüyordu. Bir taraftan asker üzerinde te'sîrini te'mîn ediyor ve inzibatî bağlan pekiştiriyor, diğer taraftan da -devletin hâline göre kifayetsiz derecede kalan- deniz kuvvetlerinin tanzimine gayret ediyordu. İrâ^ Şahı üzerine açılan seferde ordunun yiyeceğini Trabzon'a kadar nakletmek için kullanılan donanma bu vazifenin ihtiyâclanna kifayet edecek miktarda olmadığı gibi, teçhizatı da mükemmel olmadığından Hıristiyan donanmalarına mukabeleden âciz ve Osmanlı sancağı dâima yeni hakaretlere ma'rûz idi.

Bundan mâada Osmanlıların fetihten beri İstanbul'da Rumların eski tezgâhlarından başka tersane olmadığı gibi, bunların da harâb bir halde bulunması Selîm'den evvelki pâdişâhların bu hususta ciddî tedbirler almadıklarına delâlet ediyordu. Pâdişâh bir gece uykusuz kalarak o sırada bütün bu ahvâli hatırına getirdi ve Çaldıran Muhârebesi'nde vezâret derecesine terfi etmiş ve kendisine tamâmiyle emniyet etmekte bulunmuş olduğu Pîrî Paşa'yı huzuruna çağırarak şöyle hitâb etti:

- «Eğer bu akrebler (Hıristiyanlar) denizi gemilerle setr ediyorlarsa, eğer Venedik Docu'nun, Papa'nın, Fransa ve İspanya krallarının bayrakları Rûm-ili sahillerinde temevvüc ediyorsa, buna sebep ancak senin batâetin ve

⁶²⁹ Solak-zâde, varak: 89. Cihân-nümâ, varak: 689. Bu esere nazaran kethudayeri ile kul-kethudâsı arasındaki mansıblar şunlardır: Kethudayeri'nden sonra muhaddar-başı, acemi yaya-ba-şı, kapu yaya-başı, deveci-başı, hasekî-başı, turnacı-başı, sanı-soncu-başı, zağarei-başı, sekbân-başı. Sekbân-başı terfi-i rütbe ile yaya-beğ olurdu. Ocak'ta ondört yaya-beğ bulunurdu. Bunların alâmet-i farikaları birer tuğ idi. Lâkin terfi' silsilesi burada kesilerek daha yukarı iki hizmete tâyin hakkı Pâdişâha âit idi.

⁶³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/439-441

benim müsâmahamdır. Lâkin ben herhalde kuvvetli ve kesretti bir donanma sahibi olmak isterim.»⁶³¹

Pîrî Paşa şu cevâbı verdi:

- «Pâdişâhım, siz bu kulunuzun arz etmek istediğim şeyi benden mukaddem beyân buyurdunuz. Yarın arz için huzûr-ı şahanelerine girdiğimiz zaman vüzerâyı ve husûsen beni tekdir ediniz; hemân bir tersane inşâsı ve kendi masrafımızla beş yüz harb gemisi teçhizini ferman buyurunuz. Frenkler bu tedâri-kâtdan haber alır almaz korkuya düşeceklerdir: Göreceksiniz ki tezgâhların ikmalinden, kırk kadırganın denize indirilmesinden evvel birbirine sebkatle muâhedâtm tecdidine ve vergü te'dîyesine geleceklerdir. Şu suretle bu techîzât masraflarından kısm-ı küllisi onların altunlarıyla te'dîye olunacaktır.»

Pîrî Paşa'mn fikri Pâdişâh tarafından da uygun görülerek ertesi gün dîvânda o şekilde söz söyledi. Vezirler, önlerinde Pîrî Paşa olduğu halde huzurdan çıkınca» limanın diğer sahilinde bulunan bir kabristana gittiler. Vaktiyle Bizanslılar'ın⁶³² gemi tezgâhlarının bulunduğu bu arazî yine o hizmete tahsis olundu. Vezirler inşâatın yapılmasına bizzat nezâretle, mezarlıktaki kemikleri yeni tersanenin arkasında kazılmış olan ve «Mezarlar Mezarı» adı verilen uzun bir hendeğe naklettirdiler.⁶³³ Pîrî Paşa'mn tahminine muvafık olarak Avrupa hükümetleri müzâkerelerin yenilenmesi için tersanenin tamamlanmasını ve donanma teçhizatının ikmâlini beklemediler. Macaristan, Osmanlılarla bir senelik bir mütâreke akdederek Knin, Kilise, Skardino taraflarım rahatsız* etmekten geri kalmayan Türkler'in tecâvüzlerinden kurtarmak için Lehistan'ı da bu ahde kabul ettirdi. Eflâk Prensi Nagol Basaraba dahî her sene altıyüz gençten mürekkebe bir yardımcı kuvvet ve üçyüz baneraş (dokuzyüz daller) vergi takdim edeceğini Pâdişâh'a arz eyledi.⁶³⁴ Lâkin ne Venedik, ne de Napoli hükümetleri Macaristan ve Eflâk'ın gösterdiği misâle benzer harekette bulunmadılar.

⁶³¹ Âlî, Altıncı Hâdise, varak: 199, bunu Kaanûnî Süleyman'ın nişancısı ve müverrihi Celâl-zâde'den rivayet eder. Şehzade Ahmed'in idâmı hakkındaki tafsilâtı da ondan almıştır. Celâl-zâde Selim zamanında dîvânın alelade bir kâtibi idi.

⁶³² İstanbul ve Boğarçî, 2, 5. 55.

⁶³³ «Ol (olanı mezar-ı ma'lûmdur). ÂH, Bu tersanenin tamamlanması hakkında Hacı Kalfa'nın T&kvfenÜ't-TOTarih'ine bk.

⁶³⁴ Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 192; Eflâk; Tarihi, s. 98.

İstanbul'da vuku bulan yangından az sonra, Sultân Selîm Edirne'ye gitti. Vezîr-i â'zam Sinan Paşa'dan hoşnûd olmadığı cihetle onun yerine Hersek Ahmed Paşa'yı tâ'yîn etmek düşüncesindeydi. Ahmed Paşa dört defa vezîr-i â'zam olarak dört defa azl edilmiş olduğu için bu hizmetten kendisine yorgunluk gelmiş olduğundan, ihtiyarlığını ve felçli olduğunu beyân ederek mazeret diledi. Selîm gizli düşüncesinin Sinan Paşa tarafından Hersek Ahmed Paşa'ya haber verilmiş olmasından şübheye düşerek Sinan'a gazab etti ve kılıcını çekip üzerine yürüdü. Fakat Sinan Paşa sür'atle kaçarak bir müddet saklanıp, bulunduğu yeri kimse keşfedemedi. Pâdişâh onun yerine tâ'yîn edecek birini aradıysa da hükümet işlerini onun gibi idare edecek bir vezîr bulamadığından, vezîr-i â'zamm meydana çıkıp hizmetine devam etmesini bildiren her tarafa emirnameler neşretti. Sinan Paşa tekrar gelerek daha birkaç sene iktidar mevkiinde kaldı.⁶³⁵ Bu sırada Erzincan Vâlîsi Biyıklı Mehmed Paşa Kürdis-tan'ın fethini ikmâl ve Molla îdrîs'in yardımıyla Osmanlı Devleti'nin bu yeni eyâletinin idaresini tanzim etmişti.⁶³⁶

İdris-i Bitlisî'nin Faaliyetleri Ve Doğu Anadolu'nun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı

Sultân Selîm kendisi de şâir olduğundan şâir ve âlimlerin kadrini takdir eder, ma*rifet erbabını pek güzel ayırır ve hünerleri kendisinin muazzam düşüncelerine hizmet edecek ve memleketin yükselmesine yardımcı olacak kişilerle sohbeti arzu ederdi. Bunun içindir ki, İran Şahı aleyhine olan seferinde zamanının en büyük üç âlimini, yâni: önceden muallimliğinde kendisine hizmet etmiş olan Halîmî'yi, evvelâ nişancılığa ve sonra kazaskerliğe yükseltilmiş olan edîb ve şâir Ca'fer'i, Osmanlı Dev-leti'nin ilk umûmî târihini yazan îdrîs'i beraber almış idi. îdrîs, Bitlis'de doğmuş olduğundan Kürdler'in âdetlerini ve ahlâkını bilir ve o mahalleri pek güzel tanırdı. Sultân Selîm, memleketin muhtelif aşiretlerinin reislerini el altından

⁶³⁵ Justlnlani 26 Ağustos 1515 tarihli raporunda şöyle yazar: «Determino il Signor di tomar Bassa Achmet Carzega perohe Piri e Synanbassa, fa-cesse entender quello a detto Carzeg, e quel ricusando il Signor mando a diril venisse sendar Bassa, e quel pur excusandosi era impotente e gotoso. Il Signor l'Intese che il'sapeva perche mandava per lui, e volendo Synan andar li opresso Il Signar u diss havla fatto ma!e a riportar que!lo si trattava alla Porta, e li volesse dar de la Scunitara, e lui scampo via e cussi Synan lesse dar de la Scunitara, e lui scampo via e cussi Synan mostrando anda ralla caza e cra anda alil mont!; il Signor mando Olacchl (Ulakçı) dirili ritornasse a sentar.» Marini Sanoto, sene; 1515.

⁶³⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/441-443

İsmail'in itaati dâiresinden çıkmağa teşvik için, îdrîs'i Amasya'daki ordugâhından defalarca Kürdistan'a göndermişti. İdrîs'in tahrikleri, Pâdişâh'ın ümîd etmiş olduğu netîceyi tam mânâsiyle verdi. Kür-distan'ın bütün şehirlerinde Âmid, Bitlis, Hasankeyf de birden ihtilâl çıktı.

Çaldıran Muhârebesi'nden sonra Diyârbekir ahâlîsi Ustaclu-oğlu'nun kaymakamını tard ile Sultân Selîm'e itaat arzemiş idiler. O sırada Şeref Beğ dahî Bitlis'de Osmanlı sancağını çekmiş ve İran Şahı nâmına hüküm süren kardeşi Hâlid Beğ aleyhine silâhlı bir ayaklanma yapmıştı. Hâlid Beğ esîr edilerek Pâdişâh'ın emriyle Merende'de idam olundu. Lâkin -Iran hududunda bulunan Hınıs kalesi kumandanı İran generali halîfe tarafından sevk olunan- oğulları Şeref Beğ'e üç defa hücum ve galebe ettiklerinden, Şeref Beğ, birkaç yüz kişi zayıf ederek Bitlis'e çekilmişti. Diğer taraftan -ecdadı babadan oğula Hasankeyf ve Siird kalelerinin sahibi olan- Eyyûbiyye Hânedânı'na mensûb Melik Halîl İsmail aleyhine isyan etmiş ve İsmail, Ustaclu-oğlu'nun kardeşi Kara Hana vermek üzere karabetlerine rağmen, Halil'i kendisine mîrâs kalan mülkten çıkarmıştı. Kara Han Siird'i hücum ile zapt etti. Hasan-Keyf e birkaç defa hücum ettiyse de⁶³⁷ muvaffak olamadı. Sason Beği Mehmed Beğ -Şâh'ın ti-mar olarak süvariler emîrine vermiş olduğu- Herzen⁶³⁸ arazîsini zabtederek, Acem timar sâhiblerini taretmişti. Seyyîd Ahmed Beğ Zerk'î dahî (?) Diyârbekir ahâlîsinin yardımlanyîe oraya yakın Atak ve Meyyâfâ-rıkîn şehirlerini ve Kaasım Beğ Merdisî Eğil mevkiini zabtetmiş idi. Pâdişâh'ın İran seferinde ayağını öpmeğe geldiği için kendisine bir sancak verilmiş olan Merdîs'li Cemşîd Beğ Palu hisarlarına Osmanlı sancağını dikmişti. Nectî⁶³⁹ ve Cezîretü'l-Ömer kumandanı, karşısına gönderilen İran askerini kaçırtmış ve Şuran Beği Seyyîd Beğ Kerkük ve Erebil'i cebren ıslîla~e1miş^ idi. Kürdistan'm bu başlıca dokuz beğlerinden başka, diğer onaltısı da Sultan Selîm'e taraftar olduklarını ilân ettiklerinden,⁶⁴⁰ onların sadâkat yeminlerini almak ve Kürdistan'm şarttaki

⁶³⁷ İdrîs'in oğlu Ebû'l-Fazl, varak: 82, babasının e! yazılarına, atfen. Sa'dü'd-dln ve Solak-zâde onu istinsah etmişlerdir.

⁶³⁸ Lapi'e'nin haritasında Kürdistan'ın Hınıs-ı Keyf kasabası yakınlarında «Erzen» nâmıyla görünen şehirdir. Yâkûtî'nin coğrafya lûgatında (el-Müşterek) yalnız dört Erzen yazar: Erzenü'r-Rûm (Erzurum), Erzencân (Erzincan), Ermeniyye'de Er-zen-i Ahlat, Şîrâz yakınlarında olup Mütenebbî'nin zikreledi-ğî Erzen.

⁶³⁹ Bunun doğrusu «Bahtı» olacaktır. Galiba müellifin nüshasında bu harfin noktalan yerlerinde değildir (.Mütercim).

⁶⁴⁰ Âlî, varak: 300. Ebû'l-Fazl'da zikredilmeyen birçok isimler zikreder: Abdi Beğ, İzzeddln Şîr Beğ, Emîr Dâvud Güzin.

uc noktası olan Urmiye gölü sahillerinden batı hududları olan Malatya'ya⁶⁴¹ kadar ahâlîsi Kürd olan bütün memleketi tesellüm etmek me'mûriyetiyle îdrîs yine Kürdis-tan'a gönderildi.

Bununla beraber Şâh İsmail, Pâdişâh'ın Tebriz'den gidişini haber alınca Dergüzîn ve Hemedân'ı hemen terkederek payitahtına dönmüştü. Tebriz'den Karahan'ı Diyârbekir'in tekrar zabtına gönderdi. Karahan evvelâ Çapakçur üzerine yürüyerek Şâh İsmail'e sâdık kalmış olan Mardin, Ruha, Hasankeyf kumandanlarının getirmekte olduğu yardımcı askerleri yolda topladı ve nihayet hükümet merkezini muhasara etti. Diyârbekir ahâlîsi her ne kadar müzayaka gördülse de son derecede müdâfaaya karar vermiş olduklarından, Osmanlılar'dan yardım istemek için Amasya ordugâhına birkaç elçi gönderdiler. Selîm, derhâl, Yeniçerilerden Hacı Yekta Ahmed kumandasında bir miktar asker gönderdi. Bunlar kaleyi kuşatanların saflarını yararak Rûm Kapısı'ndan kaleye dâhil oldular.⁶⁴² Diyârbekir temsilcilerinin dönüşünde, Pâdişâh İsmail'in sulh talebine red ile ce-vâb verdiğini, Kürdlere imdâd gönderdiğim, Kemah'ı vurmak üzere yakında yürümek düşüncesinde olduğunu İdrîs'e bildirdi. Şâh İsmail, düşmanlarının hareketine vâkıf olunca -memleketin îrân istilâsından evvel vâlîsi bulunan-Kürd Beğ'e, Hâlid'in oğulları olan Erciş ve Âdilcevaz kumandanlarıyla birleşerek muhasara ordusunun imdadına gitmesini emretti. Bu muhtelif müfrezeler Erciş havâlisinde toplandıkları sırada, îdrîs, Bitlis, Hizan, Meks (Meges?), Sason beğlerinin müttefik kuvvetlerini toplayarak ve birdenbire Acemlerdin üzerine hücum ederek, onları mağ-lûb etti ve büyük bir ganimet aldı.

Diyârbekir'in ablukası bir seneden fazla müddetten beri devam etmekteydi. Kürdler, gerek sık sık vuku bulan hücumlarından, gerek hastalıktan dolayı onbeşbin kişi kaybetmiş idiler. Ancak bu şeçâatli dağlılar ondört seneden beri muhârib buldukları Acemlerde karşı mezheb ve memleketlerini son dereceye kadar muhafaza etmekte kararlıydılar. Beğ-ler Dülkadiriyye hâkiminin mağ-lûbiyetini ve Osmanlılar'ın Kayseri'ye çekildiğini haber alınca, yeminlerini almış olan İdrîs'i tekrar Pâdişâh'ın nezdine gitmek üzere sıkıştırdılar. Lâkin İdrîs Hasankeyf e yardığında Sultân Selîm'in bir

⁶⁴¹ Urmiye, Strabon'da <Spauta>, Malatya «Melitene»dir.

⁶⁴² Sa'dÜ'd-din, varak: 667, c. 4. «Aşti ve Unnlye'den Anüd ve Malatya'ya kadar» diyor.

mektubunu buldu ki, Diyârbekir'in kurtarılması için Bıyıklı Mehmed'e emir verildiğini bildiriyordu. Bir posta güvercini bu müjdeli haberi şehrin gayretli müdâfilerine ulaştırdı. Tımarlar defterdarı Nizâmeddîn Alî Bayburd'da Bıyıklı Mehmed ve Hasankeyf de îdrîs ile buluşmak üzere yirmi gün yol yürümüş*^ . Pâdişâh, îdrîs^e verdiği fermânda kendi tarafına geçmiş olan Kürd beğleri arasında birliğin sağlanmasına i'tinâ etmesini emrediyordu.⁶⁴³

Binâenaleyh İdrîs Çemişkezek ve Palu kumandanlarım, Merdîs Beği ile Cemşîd Beğ*i, Çapakçur, Bitlis, Hasankeyf, Hıran⁶⁴⁴ (Hizan?), Ha-rîr, Sason valilerini yeniden toplayarak⁶⁴⁵ metbûunun haklarındaki iyi niyetlerini onlara tebliğ etti. Maahazâ Kürd Beğ kumandasındaki Acem ordusu Çapakçur duvarlarına kadar gelmiş ve hücum ile şehri zaptetmiş idi. İdrîs Bıyıklı Mehmed'e durumu bildirmekle beraber, Kürdistan'ın reisleriyle birleşmek için Hasankeyfi en muvafık nokta olmak üzere bildirdi: Hakîkaten îdrîs ile maiyyetlerinde onbin kişi olan Kaasım, Cemşîd, Hüseyin Beğler Osmanlı generaliyle orada buluştular. Bunun üzerine Bıyıklı Mehmed bir an kaybetmeksizin düşmana karşı yürüyerek onları mağlûb ve Erciş ve Âdilceviz üzerine ric'ate mecbur etti.

Bu muzafferiyetten sonra Kürdler'le Bıyıklı Mehmed Diyarbekir'in imdadına koştular. «Asmasek» (?) mevkiinde Amasya Beğlerbeği Şâdî Paşa beşbin kişilik bir imdâd kuvveti getirdi. Karahan ise müttetik askerlerin Diyârbekir'e beş fersah mesafede Kara Köprü'yü geçtiğini haber alması üzerine, muhasarayı kaldırarak Mardin'e çekildi.

Bıyıklı Mehmed Diyârbekir mıntikasının -eski «Âmîda»⁶⁴⁶ isminden alınarak- «Âmid» ve «Kara Âmid» de denilen idare merkezini kendi tasarrufuna aldı. Amien Marselen (Amien Marcell) dahî İdrîs gibi bu mıntikalara gönderilen bir orduda bulunmuş⁶⁴⁷ ve her ikisi bizzat şâhid

⁶⁴³ Bbû'l-Fazl, va :83, 84, 85, 86, 87.

⁶⁴⁴ Thfeophylacte'in «Horre» dediği mahal olmalıdır. (Hâlbuki Sa'dü'd-dîn'de, c. 2, s. 309, «Hizân» ve bundan sonraki «Harîr» «Cezîre»dir. Mütercim).

⁶⁴⁵ Bbû'l-Pazl, varak: 87.

⁶⁴⁶ Amien Marselen, 19, 7. GUBbons'a bknz., 2, bâb 19, s. 155.

⁶⁴⁷ Cihân-nümâ, s. 437. Bu havalıyı henüz hiçbir Avrupalı müverrih dolaşmamıştır. Amien Marselen'de beyân olunan Bebesse, Horre, (Hür; belki Hırân veya Hayran), Reman, Busan (Bozan), Karha (Charcha), Meyakarîr (Meja Carire) (Meyyâfâ-rıkîn?) mevkilerinin nereleri olduğu şimdiye kadar tâyin edilememiştir. Karha, Lapie haritasında Kars yahut Kerh (Kharch, Kerkh) denilen şehirdir. Meaj Carire, Amien'in yazdığı veçhile «Soğuk-su» demektir. Çünkü Arabca'da «Mâ» sudur; Kürdistan lisanında «Karire» yahut «Karare» «soğuk su» dur. Binâenaleyh «Meya Karin- de «soğuk su» demek olacaktır. Teofilakt Meya Karir'i İzâle Dağı üzerinde gösterdiği cihetle (5,23) Harîrî Kürdleri isimlerini bu şehirden almış olmaları muhtemeldir.

oldukları muharebelerin tasvirlerini bize nakletmişlerdir. Gerek Marselen, gerek İdrîs, Diyarbekir'in müdâfaaya mahsûs inşâatının metanetini ve mevkiinin savunmaya müsâid bulunduğunu bildirirler. Âmid, Dicle Nehri'nin kenarında, bu nehrin kaynadığı dağın güneyinde ve Mey-yâfânkîn (Nimphius) Irmağı mansabının batısında kurulmuştur. İmparator Kostantin Diyarbekir'i sur ile kuşatarak, orada harb makinaları imâlatı için bir imalâthane yaptırmıştı. Müteakiben İran hükümdarı Şâbûr muhasarasına geldi. Bu muhasaradadır ki Şâbûr başına tâc yerine boğa başı şeklinde⁶⁴⁸ altın tolga giymiş ve Acemler bunu görünce «Şâ-hânşâh» diye bağırışmıştır.⁶⁴⁹ Oniki asır sonra bu sadâ Osmanh-îar'ın kulaklarına sık sık erişecekti. Şâbûr iki gün zarfında kaleye birçok hücumlar yaptığı halde, bütün gayretleri muhafızların şecaati önünde te'-sîrsiz kaldığını görünce, muhasarayı kaldırmak zorunda kalacağını zannetmekte iken, şehirde veba zuhur etmiş ve askerinin gayretinden ziyâde bu felâket şehrin teslim olmasını icâb ettirmişti (M.Ö. 359). Birinci Justinien Âmid ile Dârâ, Re'sü'l-ayn yâhud Rezâîn, Nusaybin (Nisibis), Ruha (Edesa), Kirkesiye (Çirçesium), Meyyâfârikîn (Martiropolis)⁶⁵⁰ gibi Bizans İmparatorluğu ile İran Şahlığı hududunda bulunan mevkilerin istihkâmlarını yemledi. Bu şehirlerin o zaman ehemmiyetleri olduğu gibi, Osmanlı Devleti ve İran muharebelerinde dahî mühim birer mevkî teşkil ettikleri görülecektir. Âmid'in Kubâd'a karşı vukua gelen ikinci muhasarası daha uzun ve daha kanlı olmuştur: İranlılar, içlerinden elli bin kişinin şehir surları altında düşüp telef olduklarını gördükleri halde muğlar (Acem kâhinleri) Âmid kadınlarının hisarlar üzerinden kuşatan askerlere karşı çırılçıplak arz-ı endam etmekte olduklarını göstererek bunun hayır falı olduğunu ve Acemler'in zafere erişeceklerine işaret olduğunu bildirdiler.⁶⁵¹ İranlılar karanlık bir geceden istifâde ederek yarı sarhoş ve uyumuş râhiblerin lâyıkiyle muhafaza edemedikleri bir kuleye tırmandılar; şehir ahâlîsi uyandığı zaman düşmanı

⁶⁴⁸ «Aureum capitis arietini figmentum interstinctum lapillis pro diademate gestans.» Daha sonraları Mısır Memlûk beğleri baş kisvelerine boynuz şeklinde, buna benzer şeyler yapmışlardır. Lâkin eski Türk resmi elbise resimleri de bu türlü tolgalar göstermektedir. Eskiden boynuz, hükümdarlık alâmetlerinden-di, nasıl ki «Zülkarneyn: iki boynuzlu» tâbirinden de bu anlaşılır.

⁶⁴⁹ Acemler'in Şapur'u saansa (Saansa) yani Şehenşah ve Firuz (Pyrosen) yani Bahtiyar diye alkışladıkları Marselen'de dercedilmiştir, 2, 19.

⁶⁵⁰ Procopius, de Aedificiis, 1, 2, 3. (Rezain, Nizibin, Nisibis, Roha, Edessa, Circerium (Urfa), Martyropolis.)

⁶⁵¹ «The indecency of the women on the rampart who had revealed the most secret charms of the eyes of assailan.» Gibbons, 4, bâb: 4, s. 109. (Metindeki ifâdenin İngiliz müverrihi Gubbons'dan menkul aslıdır.)

hisar içinde gördüler. Ve seksen bin Rum kılıçtan geçirildi (505).

Hürriyet ve eşitlik ilân eden ve az daha zâlim Kubâd'ın tahtını zîr ü zeber edecek olan Mezdek'in⁶⁵² isyânıyla İran'da zuhur eden muharebe sırasında Âmid yine Acemler'in boyunduruğundan kurtuldu. Ancak bu suretle yalnız efendisini değiştirmiş oldu: Bekr kabilesi Arabları'nın eline düşerek gerek mıntıka, gerek şehir o ismi aldı. Bu kabile üzerinde hâkim olan ve o zaman istilâsını Diyâr-ı Bekr'e kadar uzatan aile, Kende Hanedanı idi.

Bu ailenin hükümdarı Hacer, Esed kabilesinden olan düşmanlarının intikamına kurban oldu. Oğlu İmrü'1-Kays Bizans împaratoru'nun yardımıyla babasının intikamını almak istediği halde hamamda, özel olarak hazırlanmış olan bir libasın temas etmesiyle zehirlendi.⁶⁵³ İmrü'1-Kays İs-İmâ'dan önce zuhur eden ve altın yazı ile yazılmış şiirleri Kabe'de kabilelerin saygılı nazarlarına arz olunan yedi büyük Arab şâirinden biridir.

Diyârbekir, daha sonraları (Hazret-i) Ömer tarafından feth olunarak Emeviyye ve Abbâsiyye hanedanlarının hükmü altına geçti. X. asrın ortalarında⁶⁵⁴ tekrar Rumlar tarafından zabt olunarak Benî Mervân Kürd-leri idaresinde istiklâline kavuştu. Bu hanedan da seksen sene hükümet sürdükten sonra⁶⁵⁵ Türkmen Artuk, o ailenin hükümdarını indirerek yerine geçti.⁶⁵⁶ Timur, bu mıntıkayı hiyle ile ele geçirerek Artuk'un neslini yok etti ve Diyârbekir ve Irak'ı Arab valiliklerini torununun idaresinde topladı.⁶⁵⁷ Timur'un vefatında Akkoyunlu Hânedânı'ndan Kara Yûsuf Mardin ve Âmid'i istilâ ederek, bu iki mevkî onun vârislerinde kaldı. Tâ ki, Şâh İsmâil ortaya çıkarak memleketi bunların elinden aldı (908/1502).

Yeni hükümdar yukarıda gördüğümüz veçhile bütün mıntıkayı ve Diyârbekir şehrini kumandanlarının en maharetlisi olan Ustaclu-oğlu'nun

⁶⁵² Mezdek, veya Müjdek hakkında Burhân'dan telhis:

«Nûşîrevân'ın babası Kubâd zamanında nübüvvet iddiasında bulunmuş bir adamdır. Nûr ve zulmet kadîm, ve nurun fiili ihtiyârî ve zulmetin fiili ittîfâkîdir; dîn-i hakk âteşperestlikdir; emval ve ezvâc müşterekdir» der idi. Bu mezheb birçok adamlarla beraber Kubâd'a dahî hoş gördüğü halde oğlu Nûşîrevân Mezdek'i seksen bin tevâbiyle idam eyledi.»

⁶⁵³ Cihân-nümâ, s. 443.

⁶⁵⁴ H. 347/M. 958. Hacı Kalfa. Tafeybntt't-Tev&rih.

⁶⁵⁵ Hacı Kalfa, s. 163. »892 (1001) senesinden-478 (1080) senesine kadar İbu Hanedandan aittî hükümdar gelmiştir.

⁶⁵⁶ Hacı Kalfa, s. 164. Artuk ailesi H. 477 (1084)'den 811 (1408) senesine kadar hüküm sürmüş ve 21 hükümdar gelmiştir.

⁶⁵⁷ Şerefü'd-dîn, Tîmur Bqg Târîhi, c. 2, s. 262-287.

himmətli ellerine bıraktı.

" Nihayet, Çaldıran Muhârebesi'nden sonra mevkiin hâkimi olmuş olan Karahan, -Pâdişâh'm tarafını tutan- başlıca Kürd reislerinin gayretleriyle Osmanlılar'a teslim olunduğunu gördü (921/1515). Âmid şehri yukarıda yazıldığı gibi zaman zaman Rumlar, Romalılar, Acemler, Va'lek (?) oğlu Bekr, Mervân ailesinden Kürd Beği, Artuk ve Karakoyunlu Türkmen hanedanları ve en sonra Şâh İsmail eline geçerek, nihayet Osmanlı Sülâlesi'ne intikal etmiştir.

Âmid⁶⁵⁸ şehrine «Kara Âmid» denilmesi, şehrin seyyahlar tarafından ilk görünüşünde hâsil ettiği te'sîrden dolayıdır: Bütün evler kara çamurla yapılmıştır. Diyârbekiri tasvir eden Avrupa seyyahlarının en sonuncusu diyor ki: «Nazarlara bu kadar yeni ve cazibeli bir manzara arz eden beldeler pek azdır. Duvarları altından ok kadar sür'atli geçen nehir (bu nehrin ismi olan «Tiğar» Farsça'nın «ok» mânâsına olan «tir» kelimesinden alınmıştır) hayatın son sınırı gibi görünür. Çünkü köprü geçilip de Öteki sahile varılınca nazar, her taraftan görünmekte olan kabirler üzerinde hazînâne takılır kalır, ve siyah mermerden masnû' olan ve lahde benzer kayanın köşelerini süsleyen mazgalların kasvetli manzarası insana ürperti verir. Şu hayâli tamamlamak için karanhk dükkânlardan, faal ve gürültülü bir halk çıktığını görürsünüz ki, parlak elbiseleri mağmum görünüşlü ikametgâhlarıyla garîb bir tezâd teşkil etmektedir. Güya bunlar nûrânî bir takım hayâllerdir ki, şu dünyânın bütün gelip geçici tezyinatını hâmil oldukları halde, kadîm ikametgâhlarını ziyarete gelmektedirler. Sokakları dolaştığınız vakit de bu te'sîr azalmaz. Seyyah kendisini haşır meydânına veyahut Şehrîzâd (Şehrîzâd)'ın o kadar şairane tasvir ettiği ümitsizliğin büyüğü sarayına⁶⁵⁹ nakl olunmuş zannetmek için muhayyile gücünü zorlamağa mecbur değildir.»⁶⁶⁰ Kara taştan yapılmış duvarları, bunları yaptıran ve tamir edenlerin isimlerini hatırlatan Rumca yazılmış veya kûfi hatları ihtiva eden kitabelerle kaplıdır. Bu kitabelerde İmparator Valans ve Valantinien ile Mervân ailesi hükümdarlarının isimleri okunur.

Şehrin hisarı etrafında bulunan yetmiş iki kule, Hz. İsa'nın yetmiş iki şakirdi hürmetine İmparatoriçe Eudoksia tarafından inşâ edilmiş zan-

⁶⁵⁸ Sski yazıdaki okunuşu dâima bu şekildedir.

⁶⁵⁹ «Binbir Gece Masallarının kahramanını telmih ediyor. Mütercim.

⁶⁶⁰ «Heude, voyage of the Persian gulptfi and journey oveziand Londra, 1819, s. 202.

nedilir.⁶⁶¹

Diyârbekir şehir ve kalesine iki menbâdan su gelir: Birincisi olan Hisar suyunun -ki Amien Marseln bundan içmiş ve hararetinin şiddetinden dolayı mütegayyir (bozuk) bulmuştur⁶⁶² - içinde balıklar vardır. Suriye ve Âsûriyeliler eskiden balıkçılar hakkında ihtiram gösterdikleri gibi bu balıklar da hâlen ahâlînin hürmetine mazhardır. «Hamravât» nâ-mıyla Batı Asya'nın en güzel suyu olmak üzere mâruf olan ikinci menbâ şehrin güneyinde bulunan Karadağ'dan gelir. Kale ile İslâm'ın ilk ve en büyük generallerinden olup Şerâat-i Muhammediye'yi Irak'da neşr etmiş olan Hâlid bin Velîd'in inşâ ettiği Câmî-i Kebîr'in suyu bundandır.⁶⁶³ Diyârbekir'de daha sonraları inşâ olunan camiler kendilerini yaptıran paşa ve şeyhlerin isimlerini taşırlar.⁶⁶⁴ Dicle'nin sahilinde bahçeler mevcuttur,⁶⁶⁵ ki nehrin mu'tâd günlerde vuku bulan feyezânlarıyla sulanır. Ahâlî, nehrin kenara bıraktığı balçığa güvercin gübresi attıktan sonra karpuz ekerler. Aldıkları mahsûl Beyne'n-nehreyin (Mezopotamya) kıt'asının en iyi mahsûlü olmak üzere tanınır. Türk seyyahı Evliya, Diyârbekir'in Reyhan Bağ'ını Batı Asya'nın en güzel bahçeleri olan Dımaşk, Malatya, Konya, Adaliye, Mar'aş bağlarına muâdil bulur.⁶⁶⁶

Diyârbekir'de Müslümanların mukaddes bir hürmetle ziyaret ettikleri iki kabir vardır ki, biri Hâlid'in,⁶⁶⁷ diğeri İran'lı büyük müverrih Lârî'nin mezarıdır. Bu şehir sakinleri pamuk beziyle ipek ve pamuk karışık bez ve kırmızı meşin îmâl ederler. Meşin dabbağlamak için Kürdis-tan'dan gelen mazıyı kullanırlar ki, Diyârbekir bu mahsûlün başlıca toparlandığı yerdir. Diyârbekir'in bugünkü nüfûsu 40.000 tahmin olunur.⁶⁶⁸

Mardin'in Fethi

⁶⁶¹ Döpre (Dupre), Seyahatname, 1, s. 63.

⁶⁶² Amien Marseln, 18, 8.

⁶⁶³ Evliya bu suların letafetini Ma'retû'n-Nu'mân sularına müşabih bulur.

⁶⁶⁴ Câmî-i Kebîr'de ancak uzun boylu bir adamın yetişeceği bir yerle Urfa'lı olan Nâbî'nin bir beyti bulunmaktadır.

⁶⁶⁵ Evliya, 4, İskender Paşa, Husrev Paşa, Melek Ahmed Paşa, câmileleriyle Misk Câmîi'ni, Câmî-i MuaUak't, Şeyh Rûmiye, Şemseddîn Efendi ve kale içinde Hâlid bin Velîd Camiini zikreder.

⁶⁶⁶ Cihân-nümâ, s. 437.

⁶⁶⁷ Evliya, Malatya'nın, Isposan, Konya'nın Meram, Adaliye'nin, tstanaz, Maraş'm Göksün bahçelerini zikreder.

⁶⁶⁸ McDonald Kirieir, yalnız 36.000 nüfûs olduğunu yazar. Döpre 50.000 Müslüman, 50 Rûm ailesi, 50 Yahudi ailesi, 80 Keldânî ailesi, 400 Şızmanik (Hıristiyan Mu'tezilesi, Protestanlar olsa gerefcdir) ailesi, 300 Suriyeli yahud Ermeni ailesi olduğunu beyân eder.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/443-450

Diyârbekir fethinden sonra Osmanlı ve Kürd topluluklarının askerleri yoluna devanı ederek üç gün Cavâsık'da kaldı. Bu müddetin sonunda Bıyıklı Mehmed Paşa düşmanı tâkîb etmek mi, yoksa şimdi bütün Osmanlı ülkesinin en müstahkem mevkii olan Mardin üzerine hücum etmek mi lâzım geleceğini kararlaştırmak üzere bir harb meclisi topladı. İdrîs, ikinci şıkkı tercih etti; bilhassa şunun için ki, Hasankeyf Beği Melik Halil'in Mardin içinde gizli münâsebetleri vardı. İdrîs Mardinliler'e kendi eliyle bir ihtarname yazdı ki, bunda: «Ey îmân edenler, cümleten hâl-i âsâyîşe avdet ediniz; şeytânın hatvelerini (adımlarını) tâkîb etmeyiniz, o size apaçık bir düşmandır» mealindeki âyet-i kerîme⁶⁶⁹ iktibas olunmuştu. Mardin'in ileri gelenleri Osmanlı ordugâhına Seyyîd Alî'yi gânderdiler. Seyyîd Alî Melik Halîl ve İdrîs ile müzâkere ederek şehrin kapılarının açılmasına ve Acem muhafızlarının teslimine karar verildi. Bunun üzerine İdrîs ve Halîl bir fırka Kürd askeri ile ayrılarak ileri hareket ile Mardin'i teslim ettiler.⁶⁷⁰

Ahâlîye derhâl bir ilân neşredilerek, âsîlerin ve yeni mezhebin sâliklerinin alâmetleri olan kırmızı külahlarını biryerde toplamaları emr olundu ve kendileri çirkef lâğımına atıldı.⁶⁷¹ Ancak Mardin şehri şu suretle teslim edilmişse de, Timur tarafından iki defa⁶⁷² zabtına teşebbüs olunamayıp alınamayan ve hâlâ İsmail hesabına mukavemet etmekte bulunan Mardin kalesi öyle olmadı.

Bir Timur târihi yazmış olan Arabşâh⁶⁷³ bu kaleyi şöyle tasvir eder: «Kal'a yuvası gayet yüksekte olduğu için avcılarının yetişemediği Anka gibidir. Bir emirdir ki çok zamandan beri kocaya verilecek zamanı gelmiş olduğu

⁶⁶⁹ Ebû'l-Fazl, fi, 88.

⁶⁷⁰ Karahan EHyâr-ı Bekir'den çıkup Mardin'e iltica etmiş idi; oradan da kal'ayı bir mikdâr muhafıza tevdi ile Sincar'a kaçtı. Ümerâ, o sıcaklarda Sincar sahrasına gitmek istemeyüp üç gün «Cavâsık'da kaldılar. Müşavereden sonra her ne kadar ünerâ-yı Rûm avdet re'yinde bulundu-larsa da Bıyıklı Mehmed Paşa, Mevlânâ İdrîs ümerâ-yı ekrâddan biriyle Mardin'lileri kelâm-ı İeyyîn ile iknâ'a me'mûr eyledi. Mevlânâ beş-yüz güzide Kürd ile Halîl Beği alarak Ekrâd'dan birini ilci olmak üzere irsal ve şu mektubu iblâğ eyledi: (meâlen) Ey imân edenler, cümleten hâl-i âsâyîşe avdet ediniz, Şeytânın hatvelerini tâkîb etmeyiniz, o size apaçık bir düşmandır...» itaat gösterilirse mai ve canlarının mahfuz kalacağı da tebliğ olunmağla' Seyyîd Alî Nusaybîni ma'rifetiyle kararın teslimi kararlaştırdı.» Sa'dü'd-din'den telhis, c. 2, s. 310 ve 312. Mütercim.

⁶⁷¹ Ebû'l-Fazl, varak: 88. («Şehr ve kurada ne kadar kızılbaş tacı varise cem' jdtip 'sürisin matrah-i kazurata ilkaa* idüler. Ve külahlarını av kö peklerinün başlarına geçtirdiler. Kızılbaşlanın emvali yağma olup fakat memleket halkıyla dostane geçinildi.» Kezâlik Sa'dü'd-din, telhis, c. 2, s. 312. Mütercim).

⁶⁷² Timur'un meddahı Şerefü'd-din Yezdi, cihangirin ric'atini Örtmek için mümkün olan her türlü teVillere başvurur: «Ahvâl bu bâbda Mardinliler'e pek müsâid olduğundan Şehensâh-ı Tatar'ın onlar hakkındaki fikrini ta'dile yardım etmiş idi». Timur Beğ Târihi, Piti Dölakrua, 3, bâb: 37-39, s. 283.

⁶⁷³ Arabşâh'ın eseri, Ahmedfe Arabsâftdae vitoe et renim g'starum Tîmuri hLstoria unvânıyle Latinceye tercüme ve 1636'da taib' edilmiştir.

halde dâima bekâr kalan kızını kimse istemeğe cesaret edemez; dağın zirvesinde inşâ edilmiş olduğu için. uzaktan görünen, kuleler üzerinde kulelerden ibarettir. Kubbesiyle gökkubbesi arasında yalnız şu fark vardır ki, Gök kubbesinin zirvesi dâima hareket hâlinde olduğu halde bunun kubbesi hareketsiz ve sarsılması imkânsız gibi kalır. Kalenin arkasında hakka inanmışların ruhu kadar vâsi' bir sahra vardır; bu sahrada dahî aralarından pırıl pırıl menbâların aktığı bahçeler, av hayvanları-le dolu ormancıklar, yemyeşil mer'alar görülür. Öte tarafta keskin kayalar⁶⁷⁴ görülür ki, en cesur adamlar bile tırmanmağa cesaret edemez ve birbirine girift bir şekilde girmiş, okunması kaabil .olmayan taştan bir elifba manzarası gösterirler. Yol kuleden kuleye ve kapıdan kapıya çıkar. Şehir, ziynetli bir doku gibi kaleyi kuşatır ve ondan yiyecek ve su alır, gıdasını gökten aldığı için hayır ve şerr her türlü harekâta mukavemet eder.»

Mardin, kadîm «Mard»,⁶⁷⁵ yahut «Merîdâ» dır ki, Amien Marselen ve Theophikakt İzâle Dağı'nın⁶⁷⁶ müstahkem bir kalesi olmak üzere zikir ederler. Üzerinde Mardin'in kurulduğu taştan zirve çölden başlayarak batıdan doğuya doğru giden ve Dicle kenarına kadar muhtelif isimler alan dağ silsilelerine aittir. Nusaybin'in kuzeyinde ufku taçlandıran ve Cûdî adı verilen bu dağlar silsilesinden müteşekkil mıntıka, birçok mazı ağaçlarını ihtiva etmesinden dolayı en eski zamanlarda Masis veyâhûd Masius şeklinde adlandırılmıştır. Bu ağaçların yapraklarından da gayet lezîz «men» (veya mîn) hâsil olurdu.⁶⁷⁷ İslâm akideleri mucibince Nuh'un teknesi İzâle Dağı'nın en yüksek zirvesinde durmuştur. Hıristiyanların zannettiği gibi (Strabon'un Abu Dağı dediği) Ararat üzerinde değil. İran hükümdarı V. Arzas (Ardeşîr) bu dağlar ile Cebel-i Lübnan'a⁶⁷⁸ bir ta-biat-i müteharrike ile muttasif bulunan Marde⁶⁷⁹ kavminden bir kısmını naklettirmiş ve Masius Dağı'nın batı ucunda bulunan şehre bunların ismi verilmiştir. Eski müverrih

⁶⁷⁴ Curûf.

⁶⁷⁵ Simocetta, Marde tribus paPesangfe ab urbe Dara, 3.

⁶⁷⁶ «Per izalem montem inter castella proesidiaria duo Merida et Lorne», Amien Marselen, 19, 9,

⁶⁷⁷ Cîhân-nümâ, s. 441, «Mazu ağaçlarına men düşer.» «Men» denilen mahsûlün toplanılması (Alm. «Ghezemghin» veya «Terenghetoin»dir.) için Walpoole'un Hatratına müracaat.

⁶⁷⁸ Teofan, Paris, 1655, s. 302. Kodenus (Codenus)'un rivayetine göre bunların meskenler Kilikya sahilinde Satalia (Adaliye) duvarlarına kadar uzanır ve husûsî bir İmtiyazları mucibince reislerini bizzat İmparator nash «tmıştır.

⁶⁷⁹ Justin, Dârâ'nın mebnî bulunduğu dağı Zapaortenon (Masius) tesmiye eder.

ve coğrafyacıların⁶⁸⁰ ele geçirilmesi, zabtedilmesi imkânsız bir nesil olarak bildirdikleri bu adamlar, şehri ma'bûd ittihaz eden çok eski bir Acem mezhebine mensup görünürler. Çünkü Mard'ların torunları ve şimdi Masius ve Lübnan Dağları'nda sâ-kîn bulunan Yezîdîler Şeytân'a ibâdet eder, nasıl ki, bunların komşuları olai Şemsîler⁶⁸¹ de Güneş'e taparlar. Bütün Osmanlı memleketleri içinde mezhebi itikadlarının icrasında serbest muhtelif zümrelerin en çok bulunduğu yer, Mardin şehridir. Sünnîler, Şîîler, Ermeni Katolikleri ve Er-menî Mu'tezilesi⁶⁸² Rum Hıristiyanlar!, Ya'kûbîler, Azîz Yahya Mezhebine mensup Hristiyanlar, Keldânîler, Yahudiler, Şemsîler, Gebler, Yezîdîler,⁶⁸³ aralarında daimî tecâvüz ve münâferet vuku bulmaksızın barış içinde yaşarlar. Birbirinin üzerinden görünecek surette inşâ edilmiş olan şehrin evleri, birbirine o kadar yakındır ki, daha yüksekte bulunan hanelerin kapıları daha alaçıkta olanların damlarına dokunacak gibi görünürler.⁶⁸⁴ Bu husûsî durumlar Mardin hakkında nazar-ı dikkati celbetmeğe kâfi olmakla beraber, bir başka suretle de şöhreti vardır ki, o da şimdiye kadar silâh zoruyla zaptedildiğinin asla bilinmemesidir. Akdolu-nan meşveret meclisinde Mardin üzerine kararlaştırılan teşebbüsün muvaffakiyetle netice vermesi az kaldı ki, Bıyıklı Mehmed ve Şâdî Paşalar arasında zuhur eden şiddetli bir fikir ayrılığından dolayı tehlikeye düçâr olacaktı. Kürdistan beğleri arasında anlaşmayı o kadar maharetle muhafaza edebilmiş olan İdrîs. Osmanlı ordusunun bu iki generalini uzlaştırmaya muvaffak olamadı. Şâdî Paşa'nın iddiasına göre, kendi me'mûriye-tı Diyârbekir'in kurtarılmasına münhasır bulunduğundan, İdrîs'in ve Ha-lîl Eyyûbî'nin ısrarlarına rağmen, Mardin kalesinin muhasarasında birlikte bulunmağa muvafakat göstermedi.

Şadı Paşa Cavâsık'da Bıyıklı Mehmed Paşa'dan ayrılarak⁶⁸⁵ askeriyle birlikte Diyârbekir yolunu tuttu. İdrîs bu vak'ayı Pâdişâh'a duyurarak, şu ittifaksızlıktan dolayı yardımcı kuvvet getirilmesine ihtiyaç artmakta bulunduğundan, imdâd istedi. 1516 baharının ilk günlerinde Karaman

⁶⁸⁰ Strabon, 15. Plinius, 6, 27. Arianus, 3, 24.

⁶⁸¹ Suriye vilâyetinde bir kısım araziye «Arâzî-i Şemsiyye» adı verilmesi bundan olacaktır. Mütercim.

⁶⁸² Ermeni Protestanları olacaktır. Mütercim.

⁶⁸³ Makdonald Kineir'in Seyahatnamesi, s. 434. Döpre, 1, 72.

⁶⁸⁴ Cihân-nümâ.

⁶⁸⁵ Cevsak (Djewsak) Teofilakt'ın Dârâ'dan onikibin adım mesafede Solahum (Solachum) dediği mahaldir, 2, 35-36. Teofilakt'ın İran Seferi Târihi zikrettiği birçok kalelerden hiçbiri Man-ner'm coğrafyasında bulunmaz.

Beğlerbeği Husrev Paşa müttelik askerlere yardımcı gönderildi. Husrev Paşa kumandasında 20.000 kişi bulunuyordu ki, bunlardan altıbin süvari ve bin yeniçeri Paşa'nın emri altında, beşbin sipahi ve silâhdâr da Balı Ağa kumandasında idi.⁶⁸⁶

Karahan, Bıyıklı Mehmed ve Şâdî Paşalar arasındaki münazaadan istifâde ile Mardin kalesi muhafızlarını takviye etmişti. En şeci koruculardan altıyüzü, Pâdişâh'a itaat arz eden Kürdler'in elinde bulunmayan boğazlara - ki Sûmî ve Kerkük'den ibaret idi- varmış idiler,⁶⁸⁷ Bunlar Bağdâd'a vardktan sonra doğruca Mardin üzerine yürümeğe me'mûr idiler.⁶⁸⁸

Acemler'den ayrılmamış bulunan Hemedân ve Gülşehr beğleriyle diğ- gerleri de yolda koruculara iltihak ettiler. Sincar ovasında İdrîs'in oğul- larından Ebû'l-Mevâhib Çelebi ile Cezîreli Ömer ve Kerkük'lü Bahtân nâ- mında diğ- er iki Kürd beğinin kumandasında birkaç yüz kişiden mürekkep bir düşman fırkasına tesadüf ettiler. Bunlar ikibin askerle pek yakından çevrilmiş oldukları halde, birkaç yüz kişi kaybeden düşmanın arasından kendilerine bir yol açmağa muvaffak oldular. Mardin şehri bu defa da - Mardin ve Hasankeyf kalelerini hâlâ ellerinde bulundurmakta olan- Şâh İsmâîl askerine teslimiyet gösterdi. Ancak bunlar açık sahrada Osmanlı askerine mukabeleye muktedir olamadıklarından Kerh'a.⁶⁸⁹

kapandılar ve orada dâima Diyârbekir'in Osmanlı muhafız askerleri ta- rafından taarruza mâruz kaldılar. Diğ- er taraftan Hüsrev Paşa Fırat'ı geç- tikten sonra Bıyıklı Mehnîed Paşa ile birleşmiş idi. İdrîs'in re'ğine uygun olarak hemen düşmana hücum etmek lâzım gelirdi; lâkin Bıyıklı Mehmed Kerh ile Diyârbekir arasında bulunan bir köprü yakınlarında durarak, Harput Hâkimi Hüseyin Beğ'in⁶⁹⁰ kumandası altında üç-dörtbin kişilik bir kuvvet ayırdı ve düşmanı keşfe gönderdi. Daha iyi bir mevsimde faydalı olması

⁶⁸⁶ Bu asker Diyârbekir'e giderken evvelce muhasara olunup da henüz alınmamış olan Harput kalesini de Karaçin-oğlu Aihmed Beğ'in yardımla-riyle fethetmiştir. Sa'dü'd-dîn'den hulâsa, c. 2, s. 313 ve 314. Mütercim.

⁶⁸⁷ Hbû'l-Fazl, varak: 89.

⁶⁸⁸ Şâh İsmâîl de asker toplayarak Karahan'ı imdadına koştı. Ezcümle Hemeöân hâkimi Yegân Beğ'i ve Irak memleketinden Gülher ve Kerâd hâkimi olan Cuka Sultanı ve 600 hassa korucusunu Sini Derbend ve Kerkük yolundan Bağdâd'a gönderip, Bağdâd hâkimi Kaygar Sultan üe birlikti Mardin'e gitmeğe me'mûr' etti. Kürd begleri, KÜrdistan derbend-lerini ve Azerbaycan yollarını tutmuşlardı. Hattâ be-hattâ meliklerinden Cezîre-i ömeriyye hâkimi olan Bedr Beğ, Kerkik Bahtân hâkimi olan Seyyid AJhmed Beğ'i iki yüzden mütecaviz Kürd mübârizlerle Yegan Beğ'in ve Cuka Sultân'in yolunu bağlamağa göndermişidi. tkibin Acem geçerken bunlarla mukatele ettiler. Muzalferiyet bu tarafta kaldı. (Sa* dü'd-dîn'den hulâsa, c. 2, s. 314) (Gülher, müverrihin yazdığı veçhile Gülşehr olmalıdır, lâkin Hammer'in Sumî dediği Sini yâni Sine olacaktır. Mütercim)

⁶⁸⁹ «Kerh» TeoÜlakt'ta «Kerharooram şeklindedir. 1, 13,

⁶⁹⁰ Bbû'l-Fazl, varak: 92.

muhakkak olan bu askerî hareket, o vakit pek münasebetsizdi; toprak yağmurlardan çamur hâlini almış olduğundan piyadeler yol yürüyemiyorlardı. Osmanlılar'ca mes'ûd sayılan «Kevâkib-i Se-mâniyye» Günü⁶⁹¹ Acemler Hüseyin Beğ'in fırkasının üzerine ansızın hücum ederek Dicle'ye ric'at ettirdiler. Ancak bin kişi yüzerek kurtula-bildi⁶⁹².

Karahan, bu muvaffakiyet üzerine Pîr mevkiinde kışlamakta olan Di-yârbekir Türkmen aşîretleriyle birleşmek üzere oraya doğru yürüdü. Lâkin Bıyıklı Mehmed, nihayet yola çıkmış olduğundan kadîm Koçhisar şehrinin doğusunda bulunan Kargan Dede⁶⁹³ mevkiinde birdenbire düşmanın karşısında göründü.⁶⁹⁴

Kara Han'ın Sonu; Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Zaferi

Muharebeden kaçınmak mümkün değildi. Husrev Paşa, 6.000 Anadolu ve Karaman süvârîsiyle sağ cenâhda bulundu. Hasankeyf, Sason, Şîrvân,⁶⁹⁵ Eğil, Bitlis, Nemrân, Atak, Çemişkezek beğleri ve diğerleri⁶⁹⁶ -İdrîs önlerinde olduğu halde- sol kolda mevkî tuttular ki, bu kolun toplam mevcudu 4.000,den ibaretti. 2.000 kadar olan Yeniçerilerle topçular Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kumandasında merkezi teşkil ediyorlardı. Karahan, bu harekâtı görünce cepheden vuku bulacak taarruzun faydasız kalacağını düşünerek, İsmail'in Çaldıran muharebesinde yaptığı gibi Türkler'in başlıca hattını çevirmek istedi. Hareminin hizmetinde bulunan kadınları erkek kılığında süvari saflarına tevzî ettikten sonra,⁶⁹⁷ askerini iki firkaya ayırdı, her birini Osmanlıların bir cenahı üzerine hücumla me'mûr etti. İsmail'in yeğeni Hüseyin Cam-Beg ile birlikte kendisi birinci firkanın kumandasını

⁶⁹¹ İslâm'da öyle bir «mes'ûd gün» yoktur. Takvimlerin gösterip de yapıp yapılmaması uygundur veya değildi diye işaret ettiği sıradan günlerden biri olacaktır. Mütercim.

⁶⁹² Ebû'l-Fazl, varak: 92.

⁶⁹³ Ruhâ'dan Nusaybin'e gidilecek yolda. Clhân-nümâ, 444. (Sa'dü'd-dîn'de «Dede Kargınadır. Mütercim.)

⁶⁹⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/450-454

⁶⁹⁵ Nusaybin yakınında bulunan Şîrvân yâhud Şîrvânât (tok. TeofMakt, 1, 3, 6). Teofila&t'ın bahsettiği mahalde başka Şîrvan olmamak gerektir. (Sa* dü'd-dîn «Ümerâ-yı ŞîrvânâU diyor; birkaç Şîrvan olduğu anlaşılır. Mütercim.)

⁶⁹⁶ İdrîs, bunların isim ve künyelerini zikreder. (Ümerâ ve mülük-i Ekrâd' dan Melik Halîl Eyyübî, Sason hâkimi Mehmed Beğ, Ümerâ-yı Ş'rvânât, Eğil hâkimi Kaasım Beğ, Bidlis hâkimi Şeref Beğ, Nemrân hâkimi Dâ-vud Beğ, Atak hâkimi Ahmed Beğ Zerkî, Şâh-veted Beğ Süleymânî. Sa' dü'd-dîn, c. 2, s. 317. Mütercim.)

⁶⁹⁷ «Ve hem key avret râ der libas-ı suvaran nümâyân gerde» (yâni: «Bütün kadınları süvârî kıyafetine koydu». Bâzı İtalyan müverrihlerinin Çaldıran Muharebesinde :fcAmazonlar» bulunduğundan bahsetmiş olmaları bundan neş'et etmiş olmafc gerekir.

olarak, diğerinin idaresini Hemedân ve Der-güzîn valisine tevdi ve üçyüz korucuyu yâni Şâh'in hassa askerini o fırkaya ilâve etti.

İlk hücumu başlayanlar Acemler oldu; Karahan Husrev Paşa'nın askeri üzerine öyle bir şiddetle hücum etti M, eğer Bıyıklı Mehmed Paşa'nın müdâhalesi olmamış olsaydı, Osmanlılar'ı ric'ate mecbur edecekti. Lâkin Mehmed Raşa sağ cenahının tehlikede olduğunu görerek imdada yetişmekle muvâzene hâsıl oldu. Karahan bu muharebede bir kurşunla vurularak düşüp öldü. Sol cenâhda ise kavga daha kanlı idi, Çemişkezek hâkimi Dergüzîn Beği'nin hücumu üzerine mağlûb -olacak bir halde iken, Hasankeyf ve Bitlis beğleri imdada yetiştiler. Osmanlı tarafında bulunan Kürd reisleri îdrîs'in teşci' edici sadâsını da işiterek gayretlerini artırıp galebe ettiler. Düşmanı Kargan Dede'den ancak iki-üç fersah mesafede bulunan Mardin yolu üzerinde tâkîb ettiler.⁶⁹⁸ Karahan'ın vefatı İran-hlar'm bozgunluğunu son dereceye getirerek Acemler taraf taraf kaçtılar. Bir kısmı Sincar sahrasının ortasını tuttu.⁶⁹⁹ Diğerleri -ki Kara-han'm zevcesi olup maktul kumandan tarafından Türkmen aşiretlerinden birinin muhafazasına tevdi edilmiş olan Şâh'iri kızkardeşi de bunların arasında idi- Musul ve Kerkük tarikiyle Tebriz'e geçtiler. Bu muharebenin neticesi Ergani,⁷⁰⁰ Sincar,⁷⁰¹ Çermik, Birecik gibi henüz Osmanlılar'a itaat arzetmemiş olan müstahkem mevkiilerin ekserisinin teslimini te'mîn etti. Mardin şehri bile tekrar gâliblere kapılarını açtı. Fakat kalenin muhafızları hiçbir şartla teslim olmak istemediler. Us-taclu-oğlu ile Karahan'm biraderi Süleyman Hân, kalenin teslimi hakkında Osmanlı kumandam tarafından vâki olan ihtarlara cevaben, Şâh îs-mâil kalenin muhafazasını dostluğuna itimâd ederek

⁶⁹⁸ Ebû'l-Fazl, yarak: 93.

⁶⁹⁹ Sincar, Teofilakt'da «Tusingaron Frorion» tesmiye edilmiştir. 3, 16.

⁷⁰⁰ Makdonald Kineir'in (s. 554) Arguna dediği mahal, Diyârbekr'-in oniki fersah mesafede Toros Dağı'nın bir boğazmadadır ve bakır mâdenine yakın Ergani'dir (Cihân-nümâ, 439). Türkier*-in ecdadının Asya'nın kuzeyindeki eski Ergene (Ergenekon) havzasından, yollarını engelleyen demir kayaları eriterek çıktıkları hakkındaki eski rivayeti tahkik için, bu mevkiin güzel tâyini lâzımdır. Ebûl-Gaazi'nin Tatar Târihine müracaat (Şe-cere-i Türkî).

⁷⁰¹ Sincar Dağı eteğindeki Sincar mevki henüz hiçbir Avrupalı seyyah tarafından ziyaret olunmamıştır. Lâkin Evliya bir tarifini yazmıştır. Bu mıntıkada bulunan Kürdler «Saçlı» ve «Sekiz Bıyıklı» ismiyle yâd olunurlar, iki bıyıkları dudaklarından çıkar; ikişer de gözlerinin, burunlarının, kulaklarının üzerindedir. Bunlardan birtakımı kara köpeklerle ibâdet ederler. Vücûdları küçük ve böceklerle kaplanmışır.. Evliyâ'nın naklettiği eski bir rivayete göre Nuh'un teknesi Sincar yakınlarında bir kayaya çarparak su almağa başlamış ve Nuh'un ümidi kesilmiş; teknede bulunan yılan, Tûfân'dan sonra kendisini insan etiyile besleyeceğine yemin ederse yardım edeceğini Nuh'a söylemiş; Nuh'un buna söz vermesi üzerine yılan su giren deliği vücûduyla kapamış; tekneden çıkılınca vaadin yerine getirilmesini istemiş; Nuh Cebrail'in tavsiyesi üzerine yılanı yakıp külünü havaya savurmuş; bu kül parçaları insan kamıyla beslenen haşerâta dönüştürerek Nuh'un taahhüdü yerini bulmuş. Evliya Seyahatnamesi ve Salnâme-i Edebiyat (Jahr-bücher der Litteratur), 13, s. 246.

kendisine tevdi* etmiş olduğunu ve öyle kıymetli bir emânetin muhafazasına nefsini mecbur addettiğini beyân etti. Husrev Paşa bir sene boyunca muhasara ettiği halde netice alınamadı. Mardin kalesi üzerine vuku bulan teşebbüslerin bir te'siri görülmeyerek, nihayet Sultân Selîm Suriye muharebesinden sonra Bıyıklı Mehmed PaşaV* yeni kuvvetlerle ve birçok muhâsara toplarıyla gönderip, onun vâsıtasıyla ele geçirebilmiştir. Kahramanca niukaavemetine mükâfat olmak üzere bütün muhafızlar kılıçtan geçirilerek, Süleyman Hân'ın başı da -daha Önce iki kardeşi hakkında olduğu gibi- Pâdişâh'ın ayakları altına konuldu.

Ancak Ruha, Rakka, Musul müstahkem mevkieleri itaat etmedikçe Dîyârbekir ve Mardin'in fethi, Kürdistan'm elde edilmesi için kâfi olmayacağından, bunların da zabtı lâzım gelmiş ve Bıyıklı Mehmed Hasan-keyf den başlayarak oraları az vakit içinde itaate mecbur bırakmıştır.

«Keyf» yâhud «Unutma kalesi» (Dârü'n-nisyân) demek olan «Hısn-ı Keyf» (Hısn-ı Keyfâ; Hasankeyf), eski Acemler'den Gülgerd'in ismini almış idi. Arablar birinci heceyi muhafaza ederek Ke's-i Gûl yapmışlardır. Bu isimlerle şimdiki hapishanelerde müebbed mahkûmlara mahsûs hücrelere muâdil olarak «Lete» adı verilen bir hükümet hapishanesinden dolayı Rûm İmparatorları tarafından verilen «Unutma Kalesi» nâmı arasında bir münâsebet vardır.⁷⁰² Bu kalenin şimdiki ismi olan Hısn-ı Keyf şu husûsî münâsebetten ve Re'sü'1-Gûl ismi, dik ve kaya üzerindeki müd-hiş mevkiiinden ve kaya içinde oyulmuş mahbesl erinden kaynaklanmış görünüyor. Şimdi kış mevsiminde ahâlînin ikametgâhı ve yaz mevsiminde ahırdır. Hısn-ı Keyf, Dicle'nin kuzey sahilinde ve bu nehrin -vaktiyle Osmanlı devletinin en güzel bir köprüsüyle meşhur olan- Erzen⁷⁰³ ırmağıyla birleştiği

⁷⁰² Proîropyus. de Belio Perslco, 1, 5. Bu hapishane Şirveyh'in pederi Husrev Pervîzi içinde astırdığı «Dârü'z-Zulemât»dan başka bir yer değildir. Teo-filakt 17.

⁷⁰³ Cihân-nümâ, s. 438, eski ve şimdiki Arabça isimlerini beyân ediyorsa da, «Keyf» kelimesinin aslımı bulmakta müşkilâta dü-çar olarak «Keyfâ» okunmak lâzım geleceğini zannediyor. Bütün Osmanlı müverrihleri «Keyf» yazarlar. «Kilkerd» kelimesinin birinci kısmı «çamur» demek olan «kil» farsça kelimesidir. Diğer kısmı olan «Kerd»dir. (Teofil, 3,5). Bu müverrihin «Ben dö sabinin» yani Sâbir Boğazı dediği, ihtimal ki Nâdir yakınındaki Dicle geçididir. Makdonald Kineir «Hısn-ı Keyf» (Hasan Keyf) yerine «Osman Köyü» yazar ki, bu bozulmuş şeklinin menşei anlaşılabilir. Makdonald ile Evliya ve Cihân-nümâ'mn kale mevkü hakkındaki ittifakları İngiliz seyyahının Hasan Keyf den bahsettiğinde şübhe bırakmaz. Çünkü üçü de bu mevkiiin Erzen ve Dicle'nin birleştiği mahalde bulunduğunu söylerler. Hasan Keyf den Mardin yolu üzerinde en yakın olan karye, «Bayram Köyü» diye isimlendirilir (Ki-neir'in Seyahatnamesi; s. 425). İhtimal ki bu mevkî Teofilakt'-ın Veiduno'sudur. Bayram Köyü'nden Macar (Teofilakt'ta, 2, 18, «Matzaron Firorion» kalesinin mevkiiinde kâin «Matra» nâm mahalle gelinir ki, metinde yazıldığı üzere, Macaristan hükümetinin armasındaki Matra, Tatra, Patra Dağlan'ndan birinin ismine muvafık olmak cihetiyle şâyân-ı dikkattir.

mahalden uzak olmayan bir noktada vâki'dir.⁷⁰⁴ Hâlen (Hammer zamanında) -Macaristan'ın büyük ovası üzerinde görülen üç büyük dağdan birinin ismine muvafık olmak üzere- Matra⁷⁰⁵ denilen ve eskiden Macar unvanıyla yâd olunan, eski bir kaleye yakındır.

Türkler Âmid, Mardin, Sincar, Hısn-ı Keyf kalelerine hâkim olunca Beyne'n-nehreyne (Mezopotamya) kıt'asının kuzeyi demek olan Diyârbe-kir eyâletinin diğer şehirlerinin de tamâmı sür'atle itaat ettiler. Bunlardan Nusaybîn, Dârâ, Meyyâfânkîn, Cezîre-i Ömer en önce teslimiyet gösterdikleri gibi, bunların etrafındaki sahralarda takım takım gezmekte olan Rûşenî, Harîrî, Sincârî, Ustaclu, Cezîrevî Kürd aşîretleriyle Mevâlî Arab aşîreti de Osmanlı saltanatının itaati altına girdiler⁷⁰⁶ Asrımıza (Hammer'in asrına) yakın bir zamanda, İran Şahları ve Osmanlı Pâdişâhları, aralarındaki ihtilâfı ve düşmanlığı fasl için dâima Asya'nın bu batı kısmında mücâdele ettikleri gibi, İsa'nın doğumundan önce ve daha sonra Roma ve Bizans alayları eski İran hükümdarlarıyla bu mıntıkada sık sık muharebeye lüzum görmüşlerdir. Meyyâfârikîn'den Dicle'ye dökülen Nim-fius ırmağı iki rakîb hükümet arasında hudûd teşkil ederdi. Mezopotamya sahrâlanndadır ki,

⁷⁰⁴ Bu mıntikanın üzüümü pek meşhurdur. Clhân-nümâ, s. 488.

Evliya bu köprü münâsebetiyle, bütün Osmanlı memleketlerinde bulunan köprüleri zikreder: 1) II. Murad tarafından Rumeli'de inşa olunan Ergene Köprüsü, 2) Saraybosna Köprüsü, 3) Mostar Köprüsü, 4) Cisir-i Mustafa Paşa, 5) İstanbul yakınlarında Çekmece Köprüsü, 6) Edirne Köprüsü; Asya'da: 7-9) II. Bâyezîd tarafından Geyve'de Sakarya, Osmancık'ta Kızılırmak, Saruhan'da Gedüs (Gediz) (Hermas) nehirleri üzerinde yapılan üç köprü, 10) Amasyada Yeşilirmak Köprüsü, 11) Erzurum yakınlarında Erzen Suyu üzerinde Çoban Köprüsü, 12) Yine Sultân Bâyezîd tarafından inşa olunan ve «Al-tun Halkalı» adı verilen köprü, 13) Erzen üzerinde Hasu Köprüsü, 14) Bu nehrin mansabına ve Hasan Keyfe yakın mahaldeki köprü, 15) Seyhan üzerinde Adana Köprüsü, 16) Ceyhan üzerinde Masis Köprüsü, 17) Yalnız-gÖz Köprüsü, Pokok, 5, bâb: 14; 18) Araş üzerinde Culfa Köprüsü.

⁷⁰⁵ «Notlar ve Açıklamalar» kısmında bu kitaba âit 17. Not'a bakınız.

⁷⁰⁶ Bu eserin tercümesinde, tıpkı Mehmed Atâ Bey gibi, biz de metne dokunmadan yeni harflere çeviriyoruz. Bu itidârda bazı noktalar Mehmed Atâ Bey'in şerhleriyle açıklığa kavuşturuluyor, Hammer'in Hıristiyanlık gayretiyle veya zamanının teknik ve ilmi mahrumiyetleri sebebiyle düştüğü pek bariz hataları okuyucunun irfanına bırakıyoruz. Bunlardan birisi de, Şâh İsmail ve Safevîler'den bahsederken müverrihinin dâima «Acemler» tâbirini kullanmasıdır, ki doğru değildir. Gerçi Şâh İsmail ve kurduğu devlet tran toprakları üzerinde ve Acem nüfûsunu da içine alıyor; fakat devletin kurucuları Şîî Türk aşîretleridir; devraldıkları saltanatlar da Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen beylikleridir, Şâh İsmail'in ordusu da hemen hemen tamâmiyle Türklerden müteşekkildir. Osmanlı Türk'ü Sünnîliği, ötekiler de Şîîliği kurdukları devletlerin temel akidesi yapmışlardır. Bir bakıma bu mezheple ilgili mücâdele, hakikatte Osmanlı'nın nizâm-ı âlem politikası içinde erimek istemeyen İran ve Azerbaycan Türkmenleri'nin «Şîilik» dâvasını polit'k bir kalkan olarak kullanıp Osmanlı Türk'ünün dâvasını ve mevcudiyetini içten ve dıştan tehdit etmesinden kaynaklanmıştır, diyebiliriz... İkinci husus da yukarıda «Kttrd» kabileleri olarak isimleri sayılanların, b'zatlhi isimleri bile onların özbeöz Türk kabileleri olduğunu göstermesi bakımından şâyân-ı dikkattir: Ustaclu, Sincârî (Sencerî yahut Sancarlı)... Bunlar, bağlarındaki Türkmen beyinin isimlerini, kendi kabile topluluklarına isim yapmış olan Türk zümrelerini göstermektedir, Osmanlı, Selçuk'lu. Kara-han'lı... tabirleriyle aynı mâhiyetteki isimlerdir. Bugünkü İçtimâî. etno-lojik yapıyla ilgili araştırmalar yapanların bunlara dikkat etmeleri Türkiye üzerinde oynanan oyunların açığa çıkması bakımından da milli bir vazifed'r. (Hazırlayanın Notu)

Konsolos ve imparatorların orduları yeni muzaffe-riyetler veyahut kendilerine mezar aramağa gelmişlerdir. Bu kıt'adadır ki, İranlılar'ın sık sık istilâlarına sedd olmak için o kadar kale ve kuleler inşâ olunmuş ve bunlar asırlarca muttasıl alınıp verilerek silâhların tâli'ine göre sahip değiştirmiştir. Lâkin hiçbiri Nusaybin kadar muhtelif durumlara maruz kalmamıştır. Eski Mezopotamya kıt'asının bu payitahtı •-ki Romalılar ancak Lüküllus'un Kral Tiğran aleyhine vukua gelen seferi esnasında mevcudiyetinden haberdâr olmuşlardı- Tiğran ile Roma arasında akd olunan şartlar mucibince, o kıt'anın diğer beldeleriyle beraber ona terk olundu.⁷⁰⁷ Trayan, tekrar zabtetti.⁷⁰⁸ Hadrien tarafından Acemler'e îade olunduğu halde, Sever'in hükümeti zamanında Roma'ya ilhak edilip, yine Sever tarafından tezyin ile müstahkem bir hâle getirilmiştir.⁷⁰⁹ Bu zamandan itibaren iki asra varan bir müddet zarfında İran hükümdarları Doğu'nun bu korkutucu merkezini tekrar ellerine almak için mütemadiyen uğraşmışlardır. Nusaybin, II. Şâpûr tarafından ayrı ayrı üç defa muhasara olundu: Birincisi elli, ikincisi seksen, üçüncüsü yüz gün devam etti. Son muhasarada ilk iki muhasaradan daha çok adam kaybetti. Sedler vâsıtasıyla şişirilen Dicle suları, istihkâmların hizasına kadar yükselirdi. Beldeye Şâpûr'un askerlerini dökmek üzere serapa mücehhez bir ince donanma, bu heybetli gölün üzerinde ilerledi. Lâkin muvaffakiyet neticesini muhakkak gördüğü bu tedbîr Şâpûr'un zarar görmesine yol açtı: Fillere bindirilen okçular bu hayvanlar tarafından yere atılarak çiğnendikleri sırada, Acem süvarilerinin büyük bir kısmı da boğuldu. Nusaybin ahâlîsi ruhbanlar tarafından gördükleri teş-vîk üzerine o kadar sebatkârâne mukavemet gösterdiler ki, Şâpûr ric'ate mecbur oldu. Ancak Julien'in hezimetinden sonra bu kale ile -Singar Kalesi ve hudûd üzerindeki diğer şehirler- Zoviye'nin⁷¹⁰ imzaladığı bir ahidnâmeye uygun olarak yine İranlılar'ın eline düştü ve kat'î surette onlarda kaldı.⁷¹¹ Hermas (Migdonius)⁷¹² nehri kenarında bina olunmuş bulunan Nusaybin, şimdi sefil bir köyden başka birşey değildir. Eski azametinin nişanesi olmak üzere ancak duvar parçaları, birkaç kule, eski istihkâmlarının temelleri

⁷⁰⁷ Diakosius, 35, 7.

⁷⁰⁸ Kezalik, 48, 23.

⁷⁰⁹ Kezalik, 75, 3 ve 30, 6.

⁷¹⁰ «Juliani Orat», Gibbons'da, 18, ikinci cilt, s. 107.

⁷¹¹ A. Marselon, 25, 7. Ubanius, Zozimus, Gibbons'da, 24, c. 2, s. 466.

⁷¹² DÖpre, tranda Seyahat, 1, s. 86. Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi.

kalabilmiştir.⁷¹³ Şurada burada görülen bu bomboş harabelerden dolayıdır ki Nusaybin «Cînistân» nâmını almıştır. Bilâd-ı Sakaleyn»⁷¹⁴ ismiyle de yâd olunur ki,⁷¹⁵ «sakaleyn» den maksad insanlarla cinlerdir. Ahâlî., şehre yakın bîr kaya üzerinde Nuh, îdrîs, Ey-yûb Peygamberlerin ayaklarından kalmış olan izlere saygı gösterirler ve cinlerin serlerine karşı onlardan himaye isterler. Nusaybin'den Mardin yoluna doğru bakılınca, ancak sekiz fersah mesafede olan Dârâ şehri görülür. İmparator Anastas, Nusaybin'in kaybindan sonra Dârâ'yı hududun bu tarafındaki askerî mevkielerin birincileri derecesinde sağlamlaştırmıştı. Justinien mevcut istihkâmlara yenilerini ilâve ederek, daha müthiş bir hâle getirdi. Dârâ -saray ve kiliselerinin muhteşem harabeleri içinde- altmış kadem yüksekliğinde ve on kadem genişliğinde duvarlarıyla,⁷¹⁶ hâlâ seyyahların gözlerinde o zairîan Fırat'ın Öte tarafında Romalılar'ın mâlik buldukları müstahkem şehirlerin hakîkî bir numunesini arz etmektedir.⁷¹⁷ Lâkin bu eser bakıyyeleri arasında Müslümanların aradıkları, Hazkîl Peygamber ile aslı Kürd olan bir azîzin mezarlarından ibarettir, Müessisinîn nâmına nisbetle eskiden «Anasta-siopolis» denilen Dârâ, idare merkezi Nusaybin olan kadîm Migdoni eyâleti dâhilinde olduğu gibi, o vakitler Meyyâfârikîn (Martyropolis) dahî kadîm Sufene eyâletinin hükümet merkezi idi. Bu iki şehrin ikisi de güzel bahçelerle kuşatılmıştır.⁷¹⁸ Meyyâfârikîn, Circîs Peygamber'e mensup olup da Rûm İmparatorlarının ve bâzı İnan hükümdarlarının⁷¹⁹ pek çok saygı gösterdikleri kilise ile meşhurdur. Şehrin yakınındaki «Ayne'-l-havz»ı henüz hiçbir Avrupalı seyyah ziyaret etmemiştir.⁷²⁰ Hamdan ailesinden -Mütenebbî'nin gayet başarılı olarak destanını söylediği- meşhur hükümdar Seyfû'd-devle'nin türbesi harabeleri de burada görülür.⁷²¹ Ancak zannolunduğu veçhile, burada olması lâzım gelen enbiyâ kabirlerinden ve «Martyropolis» isminin⁷²² ebedîleştirdiği ve hatıra getirdiği üçyüz şehîd mezarından hiçbir eser

⁷¹³ Makdonal Kineir'in Hatıratı, s. 260.

⁷¹⁴ Evliya, 4,

⁷¹⁵ Kezâlifc.

⁷¹⁶ Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi, s. 440.

⁷¹⁷ Kezallfc, s, 260 ve 262.

⁷¹⁸ Cihl-nümâ, s. 437. Evliya, 4.

⁷¹⁹ Husrev Pervîz zevcesi Sîre'nin gönlünü hoş etmek için, bu kiliseye altından bir haç astırmıştı. Simokata, 5, 14.

⁷²⁰ Circîs Kilisesi hakkında Bbû'l-Fer»c'e müracaat, va: 98.

⁷²¹ Cihân-nümâ, a. 439.

⁷²² Kezallfc, 437.

⁷²² Manficyropolis «Şehîdler- beldesi; Şehîdiyye» demektir. Mütercim.

görölmüş değildir.

Diyârbekir, başka bir ifâdeyle Kuzey Mezopotamya mıntikasının Doğu hududu üzerinde, Dicle'nin teşkil ettiği bir ada vardır. Bu ada,⁷²³ Halîfe Ömer bin Abdülazîz'e mensup olmak üzere «Cezîre-i Ömer» adıyla anıldığı gibi, ortasındaki şehir dahî aynı isimle yâd olunur. Cezire şehrinin (kadîm Tumanum) istihkâmları Diyârbekir gibi siyah taştan yapılmış olduğu halde, hemen kamilen harâb olmuştur.⁷²⁴ Şehrin batısında bulunan «Aynü'l-Siklân», güzel bahçeleri sular. Hepsi Kürd aslından olan sakinleri Dicle ve Habur'un⁷²⁵ letafetini hazin ve müessir şiirlerle yâd ederler.⁷²⁶ Bu mevkii ziyarete gelen yabancılara, halîfe ve imamlara âid olduğu rivayet olunan bâzı makberler ile ahâlînin zannına göre Nuh'un zevcesinin gemide ölü olarak doğurduğu çocuğun gayet cesîm mezarı gösterilir.⁷²⁷ Nûhun gemisi, Cûdî Dağı eteğinde olan ve Görgıl yakınında kâin olup Cezîre'de görölmesi kaabil bulunan kaya üzerinde durduğu zaman, Nuh ailesi batıdaki Kurbetü's-Semânîn⁷²⁸ mevkiiini inmiş ve ilk iştigâli olmak üzere bu çocuğu defn etmişler.⁷²⁹ Ancak bu rivayet büsbütün hayâli olduğu gibi, vatanlarına nisbetle Cezerî (Cezri) lakabını alan birçok şöhretle İslâm âlimlerinin buradan neş'et ettiği hakkındaki iddia da itimâda şâyân deęildir⁷³⁰ «Cezire» ismi, şehrin üzerinde kurulduğu adaya münhasır değildir; Fırat ve Dicle arasında bulunan kıt'a, yâni Beyne'n-nehreyn (Mezopotamya) mıntikası dahî «Cezire» ismiyle⁷³¹ ma'rûftur. Arab coğrafyacılarının zikrettiği onbeş adanın en büyüğü işte şu Beyne'n-nehreyn cezîresidir.⁷³² El-Ce-zîre, vaktiyle

⁷²³ «Tirgis partem etiam mohtis Izalae (Cûdî) circumit, et cas-tellum, Thommanum quod dicitur, reditu suo includit.» Teofî-lakt, c. 2.) Dicle, Cûdî Dağı yakınında Cezire şehrinde başkasını ihata etmez. Manner, bu müverrihin verdiği malûmattan istifâde etmemiştir. Thomanum (Tomanum) ismi «Karyetü's-Semânîn» nâmında muhâafaza edilmiş olduğu görölüyor.

⁷²⁴ Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi, s. 456. Tudelalı Benjamin'den bwi bu şehri ilk ziyaret eden M. Kineir'dir.

⁷²⁵ Bu isim eskiden «Nicephorus» yahud «Centrites» ve «Chaboras» yahud «Mygdonius» denilen yerlere aittir.

⁷²⁶ Evliya."

⁷²⁷ Evliya!

⁷²⁸ Kadîm «Bezafoda»yı burada aramalıdır.

⁷²⁹ Evliya.

⁷³⁰ Muhaddisîn (Hadîs âlimleri) nden Cezri İbnü Rebi'a 137 (754) de vefat etmiştir. Târîh-i Kâmil sahibi Esîrî'd-dîn Cezri 630 (1232) ve Meselü's-Sâir sahibi edîblerden diğer Esîrî'd-dîn 638 (1240)'da vefat etmiştir. Bu târihin sekizinci kitabında zikredilmiş olan Şemsü'd-dîn Cezri (Cezerî) 833 (1428)'de vefat etmiştir. Bu erbâb-ı kalemin cümlesi «Cezri» (veya Cezerî) unvanını doğum yerlerinden almışlardır.

⁷³¹ «©cezire ganlı bir mahJbûbedir Dürtü tezyinat ile mashûbedlr Hak, demiş, suret verince hilkate Ey tabiat al nigâh-ı dikkate: Zinet-i mahsûsa ver canbeynine A] iki bâzû-yı sinîmîn beynine. (Muallim Nâci-Mütercim).

⁷³² Yâkûtî'nin Müşterek nâmındaki müteşâbih isimler lûgatine nazaran Arab coğrafyasının onbeş Cezîre'si şunlardır: 1) Cezî-re-i Âsûr, (Merâsidü'l-İttılâ'da «Akur» denilen mahal, doğrusu «Âsûr» olacaktır, târih metnine bakınız.) Dicle ve Fırat arasındadır; 2) İspanya'da Cebelüt-Tânk yakınında Cezîretü'l-Hadrâ, 3) Zenc (Habeş)

içlerinde sakin bulunan kabilelerin reislerine, yâni Mazar (Muzr) ve Rebî'a ile Bekr'in isimlerine nisbet edilen üç kazaya ayrılmıştır. Bunlardan Bekr, Elcezîre'nin kuzey kısmında ikamet ettiğinden, Di-yâr-ı Bekr beldesi ve tarif ettiğimiz başlıca şehirleri içine alan Diyâr-ı Bekr kıt'ası, onun ismini almıştır. Nebî'a ve Nazr⁷³³ oğlu Muzr Beyne'n-nehreyn kıt'asının güney kısımlarını aralarında taksim ettiler: Birincisi Dicle sahili boyunca uzanan arazîyi alarak Musul'u ikametgâh ittihaz eyledi. İkincisi Rakka'yı merkez yaparak Fırat sahillerine yerleşti. Bu iki belde, onlara tâbi' kalelerle beraber Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Osmanlı memleketlerine ilâve olduğundan, bu fetihlerin ehemmiyetini daha iyi anlatmak için, burada bâzı tafsilâta girişmek icâb eder.⁷³⁴

Musul

Şimdi (Hammer zamanında) Musul sancağı denilen Rebî'a eyâletinin idare merkezi olan Musul şehri, içindeki yirmi camiın zerâfeti ve -biri Piza Kulesi gibi bir tarafına mail olan- yedi kulesinin güzelliği ile meşhurdur. Eski Ninova'dan⁷³⁵ yalnız Dicle suları ile ayrılmıştır. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz şehirler gibi bunun da ahâlîsi hemen kamilen Kürd'dür.⁷³⁶ Musul Kürdleri anadillerinden başka, Arabca Türkçe, Farsça da söylerler.⁷³⁷ Eskiçağın en meşhur peygamberinden Yûnus ile Ortaçağın azizler zümresinin ilk sınıfından olan Azîz Circîs buralarının ahâlîsince hürmete mazhardır.⁷³⁸ tñşâ târihleri Ortaçağ'a tesadüf eden en güzel

mıntıkasında Cezîretü'l-Hadrâ, 4) Mısır'da Cezîretü'z-Zeheb, 5) Mısır'da Hayriye yakınında yine Cezîretü'l-Zeheb, 6) Endülüs'ün şark kısmında Cezîretü's-Şükr 7) Cezîretü'l-Arab, 8) Cezîre-i İbn-i Ömer, kadim Tomanum ki, yukarıda zikr ettiğimiz dört Cezîre'nin (Cezrî) doğum yeridir. 9) Afrika'nın batı ucunda Cezîre-i Benî Muğnay, 10) Süse (?) ve Tunus arasında Afrika'nın doğu sahillerinde Şerik nahiyesinde Cezîretü's-Şerik, 11) Fustât civarında Nil'in teş-kil ettiği adalardan biri olan Cezîre-i Benî Nasr, 12) Yemen'de Benî Sa'leb'e âit Cezîretü'n-Nahl, 13) Kaahire ve İskenderiye arasında Nil'in başka bir adası olan Cezîre-i Kavsînâ, 14) Elcezîre ki Endelüs ahâlîsi içinde Balear, Mayorka, Minör adaları demektir, 15) Cezîre-i Mahalle, Fustât yakınında.

⁷³³ Cihân-nümâT s. 432 ve 436. Pederinin mirasım taksimde Rebia atlara mâlik olduğundan «Rebî'atü'l-Fâris» ve Muzr ise eşeklere sahip olduğundan «Muzrî'l-Hammâr» denilmiştir. Eski «Med»lerde dahî «Mazar» (Muzr) ismi görülür: Polyainus, 72, 3, bâb: 4. «Mazares».

⁷³⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/454-460

⁷³⁵ Yahut, kadim Ninova'dan başka eski Bağdâd yakınında bu isimde bir köy bilinir. (Bk. Merâsıdu'l-fttîfâ. Mütercim.)

⁷³⁶ Halbuki, bugün bile -vak.tyle Mlsâk-ı millî hudutları içinde kalan- Musul ve Keifcük, Elcezîre'nin kuzeyinde kesif Türk nüfusuyla meşhur Türk; beldeleri olarak bilinmektedir. (Hazırlayan).

⁷³⁷ Cihân-nümâ, s. 434.

⁷³⁸ Evliya Circîs'in ejder ile kavgasını nakl eder ve bu zâtın kırk defa ateşe girdiğini yazar. Evliyâ'ya nazaran

camiler Atabeğ Seyfüddîn Gâzî ile Nûreddîn'in kızı taraflarından yaptırılmıştır.⁷³⁹ «Muslin» denilen ipekli kumaşın ismi Musul'dan gelir; nasıl ki «Baldaken» tâbir olunan kubbeler de Bağ-dad'a mensubdur. Musul'un doğusunda «Koğalı Su» demek olan «Naura» menbâi vardır ki, bunun sathı çivid verir nebatlarla doludur. Güneyinde dahî sıcak bir mâden suyu kaynağı vardır ki, geçtiği yerde kokulu ve koyu renkli bir zift bırakır.⁷⁴⁰

Urfa

Muzr (Mazar) aşiretinin memleketi, buraya âit birçok târihî hatıratan dolayı daha ziyâde nazar-ı dikkatimize şayandır. İdare merkezi Ruha, sonraki adıyla Urfa (kadîm Adessa, yâhud Kalirhue) 'dir ki, zamanımızda (Hammer çağı) bu isimdeki sancağın merkezidir. Kalirhue'nin nefis menbânın beslediği havuz balıklarının vaktiyle Suriyeliler tarafından As-tarte ilahesine tahsis kılman hayvancıklar olduğuna şübhe yoktur. Şimdi Kürdler Urfa'yı îbrâhîm Peygamber'in manevî himâyesi altına koymuşlardır. Zîrâ Nemrûd'un bu Peygamberi içine attığı ateşin bir anda gül bahçesi hâline gelmesi, hâdisesinin burada vuku bulduğu rivayet olunur. Ortaçağ'da Adessa -tanassur ettikten sonra Yesû' ile haberleşmiş olduğu hikâye edilen-Kral Augar⁷⁴¹ sayesinde kudsî bir şöhrete mâlik idi. Büyük İskender'in saltanatında bu beldenin ahâlîsi Rumlar'dan, Arab-lar'dan, Suriyelilerden, Ermenîler'den mürekkebe garîb bir içtimaî hey'et teşkil ederlerdi. Bununla beraber Suriye⁷⁴² ve Arab⁷⁴³ lisanları fa-sîh bir şekilde konuşulur ve yüksek derecede bir Arab mektebinden başka, yine o derecede bir Acem mektebi bulunurdu.⁷⁴⁴

Adessa'nın son hükümdarı Avgar, Antonen Karakalla tarafından Roma'ya zincirler içinde götürüldü; lâkin tâli'in garîb bir şekilde değişmesiyle

Seyfü'd-dîn Gâ-zî Câmîi'ne defn olunmuştur. Lâkin Cihan-nüniâ'ya göre, s. 443, mezarı Musul yakınlarındadır. Bu esere nazaran Yûnus Peygamber dahî Mardin yakınında bir ejderle kavga etmiştir.

⁷³⁹ Evliya.

⁷⁴⁰ tñhan-nümâ, s. 134,

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/460-461

⁷⁴¹ «Augar» veya «Avgar» «Ekber»den bozmadır.

⁷⁴² Bayer, Edessae Târîhi, s. 5.

⁷⁴³ Târîh-İ Ebû'l-Ferec, 10, s. 16; Vessel.

⁷⁴⁴ Theodor, lector, atı calcem Hist. eceles, in Assemanl. Şark Kütüphanesi, 2, s. 402; 3, 386-387; 4, 70, 924 ve Gibbons, 8, haşiye 44.

Karakalla dahi düşmanına mağlûb ve ölümün pensesine düştü.⁷⁴⁵ İmparator Valerien de tâli'in daha ziyâde bîr müsâadesine nail olamadı.

Birinci Şâpûr'un mahsur tuttuğu şehri kurtarmak için ilerlemiş olduğu halde, bu mevkiin hisarları altında mağlûb olarak, kendisi de Acemler'in eline düştü.⁷⁴⁶ Justinien, Adessa istihkâmlarım tamir etti⁷⁴⁷ lâkin o zamanın müverrihlerine inanılmak lâzım gelirse, îranlılar'm Husrev-i Nûşirevân zamanında alel-acele ric'atlerini kalenin istihkâmlarının metanetinden ve muhafızlarının şecaatinden ziyâde, Mesih'in Kral Avgar'a gönderilmiş mektubuyla tasvirine atfetmek lâzım gelir.⁷⁴⁸ Bu mektûb ile tasvir beş asır meçhul kaldıktan sonra, birden bire mucizevî bir surette bulunuvermiş ve Adessa'yı Arablar'ın elinden kurtarmıştır. Sonraları, birbirini müteâkib Emevî ve Abbasî halîfeleriyle Hamdan,⁷⁴⁹ ve Ukayl⁷⁵⁰ hanedanları hükümdarlarının eline geçmiştir. Onlardan sonra Baldwin gelerek Adessa Emareti (Kontluğu)'ni te'sîs etmiştir. Elli sene sonra İmâdü'd-dîn Zengî⁷⁵¹ Adessa'yı Hıristiyanlar'dan alarak,⁷⁵² kendisine vergi vermek ve bağlı kalmak şartıyla, Ukayl Hanedanı hükümdarına iade etti.⁷⁵³ Atabeğ Hânedânı'nın yıkılmasından ve memleketlerinin Hulâgû tarafından ele geçirilmesinden sonra Eyyûbîye Kürd Hâ-nedânı'nın yedi şubesinden⁷⁵⁴ biri, Mezopotamya'da hükümdarlığını te'sîs etti. Bu hanedanın son hükümdar Akkoyunlu Hanedanı hükümdarı Urun Hasan tarafından Öldürüldü. Nihayet Uzun Hasan hanedanına halef olan Şâh İsmâil, hâkimiyetini bu taraflara uzatmış idi. Ancak Çaldıran hezimetini üzerine, bütün Kürdistan'ı Sultân Selîm'in muzaffer ordularına terk etmek mecburiyetinde kaldı.

Rebî'a kazasının, yâhud Ruha sancağının ikinci mühim beldesi Rakka (Nicephorium) 'dır ki, Rebî'a evvelâ ikametgâhı olmak üzere burayı seçmişti. Kalinikum dahî denilen Rakka, Bizans İmparatorlarının -ticâretleriyle en

⁷⁴⁵ Jornandes, 1, 1: «Caracalla, Bdessa defunotus».

⁷⁴⁶ Zozlmus, Hİst.

⁷⁴⁷ Gibbons, bab: 49, haşiye 7 ve 14. «Seasonably presented to the devotlon of the times.»

⁷⁴⁸ Teofilakt, 1, 3:

⁷⁴⁹ Benî Hamdan 323/934'ten 380/990'a kadar 5 hükümdar.

⁷⁵⁰ Benî Ukayl 380/990'dan 495/1101'e kadar 10 hükümdar.

⁷⁵¹ Haleb Atalbeğleri 408/1017'den 630/1232'ye kadar 5 hükümdar. Zengî, Avrupa müverrihlerinin «Sanguinus» dedikleridir.

⁷⁵² Gesta Del

⁷⁵³ Cibân-nümâ, s. 436.

⁷⁵⁴ Birincisi Mısır'da, ikincisi Şam'da, üçüncüsü Humus'da, dördüncüsü Ha-ma'da, beşincisi Yemen'de, altıncısı Haleb'de, yedincisi Hısn-ı Keyfâ'da, (Hasankeyf'de).

mühim olan- şehirlerinden biriydi;⁷⁵⁵ Justinien⁷⁵⁶ tarafından genişletilip yeniden inşâ edilmiştir. Hârunü'r-Reşîd dahî orada muhteşem bir saray bina ettirmiştir ki, henüz harabelerin bâzı izleri mev-cûddur.⁷⁵⁷ Rakka'nın alt tarafında Fırat sahili boyunca inilerek Habur mansabından Kirkisiye (Rûm tımparatorluğu'nun eski Çirçesium beldesi-dir ki, Karhabeza denilen mahal dahî belki budur) şehrine ulaşılır. Bunun duvarları altında Mısır hükümdarı Neşû Buhtunnasır ile muharebe etmişti.⁷⁵⁸ Rakka'nın üst tarafından ve Rakka sahilinde, nehrin geçit yerini muhafaza etmek üzere iki kale görülür. Birincisi Bîr, yâhûd Birecik (kadîm Bîrta),⁷⁵⁹ ikincisi Dâr-ı Rûm, yâhud KaTatü'r-Rûm adını alır. Fırat'ın öte tarafındaki şehirler arasında ticâret merkezi olduğundan eski Tapsaküs yâhud Zogma (Thapsacius veya Zeugma) adı verilen KaF-atü'r-Rûm Ortaçağ Arab coğrafyasında bahis mevzuu olan dört kalenin en meşhurdur,⁷⁶⁰ Ancak bu kalelerin her birine mensup olan hükümdarlar her kim olursa olsun Harran Kalesi târihde büsbütün ayrı ve mühim bir mevkî işgal eder. Urfa ve Nusaybin arasında bulunan Harran Tevrat'ta «Havran» ismiyle zikredilmiştir ve (Hazret-i) İbrahim'in Uvr (Uver)'den gelerek burada ikamet ettiği bildirildiği gibi, Romalılardan Kara dedikleri mevkî dahî burasıdır ki, Krasüs utanç verici mağlûbiyetini burada görmüştür. Bizim günümüzde buranın ahâlîsi şehir ahâlîsinden az uzak bir

⁷⁵⁵ «Callinicum munimentum robustum et commercandi opimitate gratissi-mum.» Amien Marselen, 23, 3.

⁷⁵⁶ Prokop, de Aedificis.

⁷⁵⁷ Cihân-nümâ, s. 44. Renel, Keyhusre-vln Seferlerinin Tasviri s, 65.

⁷⁵⁸ Jozef, 10, 71.

⁷⁵⁹ Cihân-nümâ, s. 594.

⁷⁶⁰ Cihân-nümâ, s. 444.

Yâkütî'nin Müşterek'inde zikrettiği ondört kale şunlardır: 1) Hind'de Çin hududunda «Kal'a» (Merâsîd'a nazaran Hind ve Çin arasında «Kal'a-i Bekle»), 2) Endelüs'de «Kal'a» denilen mevkî, Kılıç demirleri bu iki yerin birinden gelir. 3) Yemen'-de «Kal'a» ki, birçok eserlerin sahibi Fakîh Kal'i buradandır. 4) Kal'atü'r-Rabâh, 5) Kal'a-i Eyyûb, ikisi de Endelüs'de (Me-râsîd, «Medînetün azimetim celîleti'l-kadr bi'l-Endelüs» diyor. Mütercim) 6) Kal'a-tü'l-Cass (Müverrih «alçı») demek olduğunu ilâve ediyor, fakat Merâsîd'a göre ya «Elhas» veyâhud «el-Hısn»dir) Fars vilâyetinde Arcan kazasında, 7) Fırat üzerinde Sıffin karşısında Kal'a-i Ca'ber (Süleyman Şâh'ın boğulduğu mahal), 8) Suriye'de Sayda yakınında Kal'a-i Hasen (Merâsîd'da «Kal'a-i Ebî'l-Hasen»), 9) Afrika'da Kayrevân'ın sukutundan sonra inşâ olunan Kal'a-i Tâviye (veya Tâvîh) (Merâsîd'da «Kal'a-i Ebî Tavîl») 10) Endelüs'de Kal'a-i Ab-düsselâm, 11) Fırat üzerinde Menbic yakınlarında bulunan ve Haleb'e tâbi Kal'atü'n-Nücm (Merâsîd'a göre Menbic'e dört fersah mesafededir, Cıs-r-i Menbic nâmında bir de köprüsü vardır), 12) Endelüs'de Kal'a-ı Yahsab (veya Yahsub), 13) Fırat üzerinde Birecik ve Sumeysat yakınlarında Kal'atü'r-Rûm. Milâdî 1220 senesinde hayatta bulunan Yâkütî bunun fslâm memleketleri ortasında Ermeni Hükümeti merkezi olduğunu zikr ediyor. Demek olur ki Fırat geçitlerini muhafaza eden üç kale vardır: Kal'a-i Ca'ber, Kal'atü'n-Necm, Kal'-atü'r-Rûm. (Müverrih ondört yerine onüç yazıyor, fakat Merâsîd'a göre daha başka mahaller vardır: Mercü'l-Kal'a, Bâ-diye'de bir mevzi, yâhud Irak Hılvan'ında bir karye: El-Kal'a, Şam'da kurşun mâdeni ihtiva eden bir dağ; Kayrevân'da Kal'a-i Bısır; Kal'a-i Benî Hammâd ki Afrika'nın müntehasin-da olacaktır; Hazar Denizi'ne yakın Ermeniyye tarafında Kal'-atü'l-Lan.

mahalde Sâbiüer'in Kamer îbâdethânesi'ni gösterirler. İmparator Julien buradan geçerken memleketin âdetlerine uygun hareket etmiş olmak için kurbanlar takdim etmişti.⁷⁶¹ Harran tepelerini, Sigar sahalarını, Kamer Ma'bedi harabelerini,⁷⁶² Bebaraküs ceziresi yanında inşâ olunan ehramı, Hâbur'un⁷⁶³ -komşu olan şehre⁷⁶⁴ Re*sü'l-Ayn ismini vermiş olan- üçyüz menbâni şimdîye kadar hiçbir Avrupalı müverrih ziyaret etmemiştir.⁷⁶⁵

Doğu Anadolu'da İdrîs'in İdari Düzenlemeleri

Bekr, Muzr (Mazar), Rebî'a kabilelerinin sakin buldukları memleketler -ki bugün (Hammer zamanında) Mezopotamya'nın kuzeyinde az fark ile Diyârbekir, Rahâ, Musul sancaklarını teşkil ederler- Bıyıklı Meh-med Paşa'nın askerî liyâkati ve ondan ziyâde İdrîs-i Bidlîsî'nin mâhirâne görüşmeleri sayesinde Osmanlı memleketleri arasına katılmışlardır. İdrîs, Selîm'in emirlerine muntazir olmakla beraber, bu muntikanın dahilî idaresi için yorulmak bilmez bir gayretle çalışıyordu; mümkün olan her türlü tedbîrleri ve icrââtı alarak, asayîşi te'mîn ediyor, Osmanlı Devleti'ne emir-güzâr olmak üzere itaat ettirdiği emirlerin rabitalarını pekiştirmek istij-ordu. Bu tedbîrlerin hepsini Pâdişâh tasvib etti ve bir fermânıyla İdrîs'e tebliğ etti. Ferman ile beraber itaat arz eden beğlere tevzi' olunmak üzere taraf-ı pâdişâhîden 17 sancak, sırma işlemeli 500 hil'at, 25.000 duka gönderiliyordu.⁷⁶⁶

⁷⁶¹ «Moestus exinde digressus venit cursu proprio Carras, anti quum oppidum Crassorum et Romani exercitus aerumnis in-signis.— Ibi mora tus aliquot dies dum necessaria parat, -et Lunae, quae religiose per eos colitur tractus, ritu locorum fert sacra.» Amien Marselen, 3, 23.

⁷⁶² «Musalla-yı Sâbiîn bu teli (tepe) üzerindedir». Ctth&n-nitmâ s. 444. Mafe-donal Kineir «Of tane famous eity Haran little or nothinig remains» diyorsa da, onun sözüne itiraz kabildir.

⁷⁶³ «tjçyüzden ziyâde uyûn-ı safiye çıkar.» Cihân-mümâ.

⁷⁶⁴ Bizans imparatorluğunun buraları istilâsı sırasında -bu şehiri tahkim etmiş ve mutantan binalarla süslemiş olan- İmparator Teodos'a nisbet-le «Thâodosiopolis» nâmı verilmişti. Prokop, A[^]ifieÜs, 2, 2.

⁷⁶⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/461-463 Cihân-nümâ'da (s. 438-439) şöyle dercediimiştir: «Sincâr kur-bünde Cetel Gedük (Çatal Gedik) tağı vardır ki bunda Hâ-tûniye nâmında bir göl ve onun ortasında Havâtu adıyla anılır bir ada ve köy vardır; adanın bir tepesinde bir büyük sütün görülür». Otter de (2, s. 255) bu sütün veya ehramdan bahsediyorsa da Cihân-nümâ*ya atfen söylüyor.

⁷⁶⁶ «Pâdişâh «Diyârbekir beğleri-beğisi Meihmed Paşa'ya sürh ve sefidden kîse-1 emele sığmaz mebâliğ-i kesire gönderdiler. Ve esbâfo ve emtiâ-i nefâisln-den bi-hadd ve bUkiyâs nesne İtâ buyurup hal'-ı mütenevvia-i fâhire İhsanı ile serfirâz eylediler. Ve ümerâ-yı Diyârbekr'e ve mülük Ü hükkâm-ı Ekrâd'a baihş olunmak içttt yiğirmibeş yük akçe ve beş yüz câme-i zerrin ve on yedi alem-i pürtezyîn irsal buyurdular. «Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 321. Görülüyor ki, bu eşya Bıyıklı Mehmed Paşa'ya gönderilmiştir, tdrîs'e yazılan ve Notlar ve Açıklamalar kısmında bahsedilecek olan fermanla bunlardan bahsolunmaz. Mütercim.

İdrîs, o kadar iyi başlamış olduğu vazifesini ikmâl etmek için Diyâr-bekir'i muvakkaten birkaç sancağa taksim etti. idareyi tabîatiyle kolaylaştırmakta olan bu taksim, ertesi sene Ruha ve Musul hükümetleri için de kabul olundu. Kürdistan -hemen hemen kaleleri sayısında ümerâsı bulunan- bu kıt'asmm büsbütün husûsî olan hâli, beğlerin ve başka bir tâbirle aşiret reislerinin istiklâl fikri, ahâlîsinin vahşeti, harpçi âdetleri pek mutlak bir hükümet idaresine müsâid olmayacaktı. İdrîs, bu memleketleri ancak uzun çalışmalar neticesi elde etmiş olduğundan, yumuşak ve uzlaştırıcı tedbîrler kullanması icâb ederdi: Bundan dolayı Kürdistan'ın o zaman te'sîs olunan ve şimdi (Hammer zamanında) uygulanmakta olan idare tarzı Osmanlı Devleti'nin diğer eyâletlerinin idare usûlünden esasen farklıdır. Diyârbekir eyâletini teşkil eden ondokuz sancağın dağıtılış şekli bu farkı gösterir: Bunlardan yalnız onbiri mu'tâd usûl ile idare edilmiştir; hükümetleri husûsî şartlara tâbi' diğer sekizinden beşi irsen reisliğe mâlik olan beğlerde bırakılmıştır. Zâten târihin umûmî olarak bilinmesinden şu netice çıkar ki, arazînin birbirine bağlı olmayan böyle birçok reisler arasında taksim edilmesi, pek çok kaleleri ve müstahkem mevkileri içine alan ve ahâlîsi dâima silâh kullanmak alışkanlığında olan ve bundan dolayı savaşçı bir karakterle muttasıf bulunan dağlık memleketlerin hemen cümlesinde, her vakit bir zaruret hükmünü almıştır. Bu nok-ta-i nazardan mütalâa edilince, Türkiye'nin hududlarının iki ucunda bulunan Bosna ve Kürdistan'ın tamâmiyle birbirlerine benzedikleri görülür. Her iki eyâlet o vakit -şimdi olduğu gibi- kaleleri miktarınca küçük beğliklere ayrılmıştı.⁷⁶⁷ Şu kadar ki Bosna, hükümet merkezine daha yakın bulunduğu cihetle, pâdişâhlar ahâlînin serkeşâne hareketlerini kolayca bastırmağa muvaffak olmuşlardır. Hükümetin icrâât merkezinden daha uzak olan Kürd reisleri hakkında gösterilen müsâadelerin Bosna hakkında uygulanmasına ihtiyaç

⁷⁶⁷ O zamana doğru yazılmış olan Bosna Tarihine müracaat. Türk-ler'in Bosna'ya istilâsına dâir Venedik kale muhafızı Luran tarafından yazılıp yukarıda bahsedilen raporda Karen Kalesi zikredilmektedir. «Il nome un altro Castello il nome del» ve «del Conte Zuan Cranovics conte Zorzi Corlatovich» Diyâr-bekir eyâletinin ondokuz sancağından onbiri doğrudan doğruya idare olunan sancaklardır ki şunlardır: 1) Diyârbekir, 2) Harput, 3) Akçakale, 4) Ergani, 5) Çemişkezek, 6) Hasankeyf, 7) Siirt, 8) Sincâr, 9) Siverek, 10) Meyyâfârikîn, 11) Nusaybin; Kirdler'in elinde olan sekiz sancak da şunlardır: 1) Atak, 2) Portuk, 3) Tercil, 4) Çapakçur, 5) Çermik, 6) Sağman, 7) Külâb, (Gelâb), 8) Mehrânî. Tevarüs eden beş hükümet de şunlardır: 1) Eğil, 2) Palu, 3) Cezîre-i İbni Ömer, 4) Hazo, 5) Gene. Kaanun-nâme'ye müracaat. Cihân-nümâ (s. 436), ondokuz sancak saymakla beraber daha sonra Ruha hükümeti bahsinde ismi geçen Habur ile Maleşgerd isminde iki sancak daha zikrediyor ise de, Kürdistan eyâleti tafsilâtında bunları almaz.

görülmemiştir. Bundan dolayıdır ki, tevarüs esâsı ancak Kürd ümerâsı hakkında mer'î tutulmuştur.⁷⁶⁸

Yeni İtaat Eden Doğu Anadolu Ahâlisine Dâir

Kürdistan, yâhud Kürdler'in bulunduğu memleketler -kî pek eski zamanlardan beri muhârib ve şekavete meyilli bir millet olmak üzere tanınmıştır- bir taraftan Elvend (Oront) DağVyle, diğer taraftan menbâ-ına kadar Fırat nehriyle hududludur; vaktiyle İran Şahlanna ait olduğu halde, bugün «îrân Kürdistam» denilen Kirmanşâh eyâletinden maadası Osmanlı Devleti idâresindedir. Büyük Sultân Süleyman tarafından felholunan Şehr-i Zor Osmanlı Kürdistanımn merkezidir: Ancak Kurdoen, Knrdoşi, Kadosiyen yâhûd Sîrt aşiretleri,⁷⁶⁹ Ksenofon zamanında sakin buldukları eski Kordoan kıt'asmdan çıkmışlardı. Bunlar hissölun-mayacak bir surette Ermeniyeye ve Beyne'n-nehreyne (Mezopotamya) mıntıklarının güneydoğusu boyunca uzayıp giden sahralarda Van ve Ahlat golleriyle doğudaki kolu olan Murad Çayı'na ve Muş'a (kadîm Mukzene) kadar ilerlemişlerdir. Eski bir rivayete göre, vahşî aşiretlerden mürekkep olan⁷⁷⁰ bu kavmin Kürdistan dağlarına kaçması Dahhâk'ın zulmünden kurtulmak içindir.⁷⁷¹ Ancak, lisanları, asıllarının Hindî, yâhud Türk bulduklarına delâlet eder.⁷⁷² Seksene kadar sayılan Kürd aşiretleri⁷⁷³ arasında en ziyâde şâyân-ı dikkat olan, Yezîdîler ve başka bir tâbirle «Şeytân'a tapanlar» dır. Çünkü bunların merkezlerinin Mardin'de bulunması, eski «Mard»lardan gelmekte olduklarını gösterdiği gibi, mezheblerinin İran'da şerr'i (kötülüğü) ma'bûd olarak kabul eden bir Acem guruhunun itikâdiyle oldukça benzerliği vardır. Yezîdîler'den sonra. Hakkârüer, Zîbârîler, Hâletîler, Harîrîler, Rûşenîler, Bahtîler gelir.

Birtakımları da buldukları memleketlerin adlarını almışlardır: Bitlisîler, îmâdîler, Sencârîler, Gurkîlîler,. Avnikîler, Cezrevîler gibi ki, Bitlis,

⁷⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/463-465

⁷⁶⁹ Strabon, Medya (211 ve 212) ve İran (125, 3, bâlb: 2) memleketlerinden bahsederken «Sİtler»i iki defa zikreder ve haydûd unvânıyla yad eder. Pollt (5, bâib: 52) ise, mâvir kemankeş olmak üzere yazar.

⁷⁷⁰ Manner,' 5, 2, s. 225 ve 495.

⁷⁷¹ Evliya, Cihân-nümâ, Salnâm,e-i Edebîyât'da «Asya Türb&yesfone de müracaat, 18, s. 244.

⁷⁷² Hud (Heude), Seyahatname, Londra, 1819, mukaddimesinde.

⁷⁷³ Evliya 12 Kürd dilinden bahseder. Sataâme-i Edebâyyâ'^a bk. 13, 249. Orada Cûdî Dağ'ım merkez ittihaz etmiş otuz altı ve sahrayı mesken edinmiş otuzaltı aşiretten bahs olunur.

İmâdiye şehirlerinde; Sincar ovasında, Gorkîl⁷⁷⁴ ve Avnîk⁷⁷⁵ kalelerinde ve Cezîre-i Ömer'de sakin oldukları için böyle yâd olunurlar.

Bütün bu muhtelif aşiretlerin irsi reislerine itaat ederler ki, bu reislerin sözleri kanun hükmünde ve tebaalarının hayât ve memâtı ellerindedir. Bunların maiyyetinde ekseriya birçok adamlar bulunur; ve kendileri Nuh'a kadar çıkardıkları ailelerinin eskiliğiyle iftihar ederler.⁷⁷⁶ Bedenî sporları severler, cilalanmış ve iyi su verilmiş silâhlarıyla⁷⁷⁷ memleketin dağlarına, derelerine⁷⁷⁸ dair koşmalar söylerler. Elbiselerini rengârenk çubuklu kumaşlardan imâl ederler.⁷⁷⁹ Kısaca, Kürdistan dağlarında herşey İskoçya'nın ahvâlini, İskoçya kabilelerini, münazaalarını, ve Osiyan koşmalarını hatırlatır. Acemler'in ağızdan ağza intikal eden eski hikayeleriyle şimdiki romanlarının kahramanları Rüstem, Behram Çubîn, Gurkîn, Mîlâd, güzel Şîrîn'in hem bahtiyar hem bedbaht âşığı Fer-hâd,⁷⁸⁰ kürd kavmindendir. Hattâ Avrupalılar'ın «Salâdin» dedikleri büyük Salâheddîn -ki Eyyûbîye saltanatını Mısır, Arabistan, Suriye, Mezopotamya mıntıklarının cümlesinde te'sîs etmiş ve Şâh ismail'in dâmâ-dı ve Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) emîri bulunan son torunu muhtariyet şeklinde Osmanlı itâatına girmiştir- Kürd kavmindendir. Halil'i Pâdişâh nâmına emaret makamına tâyin ve mu'tâd teşrifat ile -Osmanlı devleti tarafından arazî sahibi ümerâya verilmek usûlden olan- sancak ve tabi ile tuğ'u⁷⁸¹ i'tâ eden, İdrîs-i Bitlîsî'dir. İdrîs de pek büyük hizmetlerine mükâfâten 2.000 Venedik dukası, sekiz hil'at, kabzası altın işlemeli bir kılıç ile Pâdişâh'ın son derece memnun olduğunu bildiren bir ferman aldı.⁷⁸² Sultân Selîm, bununla da

⁷⁷⁴ Gorkîl, Cûdî Dağı'nın şark müntehasındadır. Cîttân-nüma, Salnâne-i Edebiyat, 13, 252,

⁷⁷⁵ Avnîk, Timur Târîhi'nde ehemmiyetle zikrolunur. Şerefü'd-dîn, Timur Beg Târîhi, c. 2, 1, 3, baJb: 43, s. 299.

⁷⁷⁶ Makdonal Kineir.

⁷⁷⁷ Makdonal Kineir ve Heude Kürd silâhlarına dâir mufassal tafsilât verirler. SaLnâme-i Edebyât'a bkz., 14, s. 23.

⁷⁷⁸ Evliya, Salmam,*-! Edebiyat, 13, s. 262. Bugün Elegher isminde bulunan Jtazâ Pline'de su şekilde zikredilir: «loco nomen Elongosine (yerine: Ble-ogosine) est ipsius qua tardior fluit Diglito (Arablarm Diclesi)». Pline, 6, 27.

⁷⁷⁹ «Their costumary dress is a long robe, made of white cotton cloth, but in the neighbourhood of Betlis and Moosch they manufacture a sortof striped stuff, resembling tartan», Makdonal Kineir'in Seyahatnamesi, s. 411.

⁷⁸⁰ Cihân-niima, s. 450. GÜlferâ kabilesinden.

⁷⁸¹ İdrîs'in oğlu Ebû'UFazl.

⁷⁸² Evâsıt-i Şevval 921 (Teşrîn-i sâni ortaları 1515) târihiyle tarinlenmiş olan bu ferman Ebû'l-Fazl'da tamamen mündericidir. Varak: 96. Âli, varak: 203, Onuncu Vak'a..

İdrîs-i Bitlîsî'ye yazılan Selîm'in fermanının hülâsası:

«Mektubun geldi, Diyârbekir vilâyetinin külliye fethine bâis olduğun anlaşıldı. Yüzün ak olsun, inşa'allah sair

iktifa etmeyerek İdris hakkındaki yüksek itimâdının ve güveninin yeni bir delili olmak üzere, kendi tarafından imza edilmiş ve yalnız İdrîs'in münâsib göreceği isimlerin yazılacağı mahaller açık bırakılmış fermanlar da göndermiştir.⁷⁸³

Osmanlı Devletinin Doğu Hududu

Bıyıklı Mehmed, Diyârbekir'e avdet ettiği sırada Sultân Selîm îrân üzerine yürüdü ve şu seferde maiyyetinde bulunmak üzere İdrîs'i davet etti. İdrîs-i Bitlîsî'nin siyâsî mesleki burada sona erer. Kaahire'nin fethinden az sonra irtihâli vuku bulmuştur.⁷⁸⁴ Zâten Mısır'ın tanzîmiyle alâkalı işlerde -vatanı olmak cihetiyle ahlâkını, lisânını bildiği ve evvelce Akkoyunlu hükümdarının tevkî'isi sıfâtıyla içinde bulunduğu- Kürdis-tan'da olduğu kadar muvaffakiyeti görülemezdi. İdrîs'in mâhirâne müzâkereleri sayesinde ki, bu mühim eyâlet Osmanlı ülkelerine dâhil olmuştur. Bu müzâkereler kendi ihtiyâiiarıyla itaatlerini sağlamış ve sonradan Çaldıran muzafferiyetiyle kazanılan neticeleri tamamlamış idi.⁷⁸⁵ Diyârbekir, Urfa, Musul sancaklarının istilâsı îrân-üzerine seferin en güzel semerelerinden biri olmuştur: Bu kazanç, Türklerin Küçük Asya kavimleri üzerinde hâkimiyetlerini yeniden sağlamış ve Acemler'in taarruzlarına bir sed teşkil etmiştir. Daha eski zamanlara irca olunmak istenirse, görülür ki, Roma, Fırat sahilleri bu mahallî hükümetler askerlerince zabt edilmedikçe, kendisim Asya'nın sahibi addetmemiştir. Zîrâ bu nehir -Dicle değil- iki düşman

vilâyetlerin fethine de sebep olursun. Şevvale kadar ulufeniz ile «iki bin sikke-i efrenciye filori ve bir samur ve bir vaşak ve İki murabba sûf ve bunlardan gayrı bir samur ve bir vaşak kürk kablû sûfiar dahî ve bir firengî kemha gılaflu müzehheb kılıç in'âm ve irsal olundu.» Diyârbekir'den arz-ı mutâbaat eden beğlere oraca tâyin olunan sancaklarla kendilerinin elkaabı sence ma'lûm olduğundan diyar beğlerbeği Mehmed'e irsal olunan nişân-ı şerîmle muaven beyaz ahkâm-ı şerîfenin imâsiyle suretlerinin buraya gönderilmesi ve tafsîlât-ı tevcihâtın bildirilmesi lâzımdır. Lâzım gelen beğlere istimâlet-nâme yazılmak üzere başka nişanlı beyaz kâğıdlar da gönderilmiştir. in'âmla beraber kendilerine irsalî ve suretlerinin bu tarafa tesyân muktezidir. Burada mühimmât-ı sefer muradım üzere yetişmiştir. İnşâ'allah o tarafa geleceğim. Erdebîl-oğlu İsmail, Hüseyin Beğ ve Beh-râm Ağa nâmında iki ilci gönderüp her ne murâd olunursa kabul edeceğini beyân ile sulh teklif etmiş ise de ilcilerini Dime-toka'da ve adamlarını Kıldü'l-Bahir'de habs ettirdim, trân işleri hakkında mecd ü sâ'î olasın. Evâsıt-ı Şevval, 921, Edime, Sa'-dü'd-dîn, c. 2, s. 322-323).

⁷⁸³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/465-467

⁷⁸⁴ Cülûs-ı Süleymân senesi İrtihal eylediği Sa'dü'd-dîn'de yazılır: c. 2, s. 566. (Mütercim).

⁷⁸⁵ Tebriz Hisarı önünde bulunan Çaldıran ovası Kars'ın kuzeyinde ve Gürcistan hududunun yakınında, Kur Nehri sahilindeki Çıldır eyâletiyle karıştırılmamalıdır. Çıldır, Halb'lerin veya Keldânîler'in (Chalbes ou Chaldeen) eski merkezidir. Renel'-in Keyhusrev'in Seferlerinin Tasviri'ne müracaat, s. 235. Bu müellif Çaldıran ile Çıldır'ı karıştırıyor.

memleketin tabîi hududunu gösterir. Dicle -ki iki büyük kola ayrılarak biri Diyârbekir'in batısına,⁷⁸⁶ diğeri Bitlis'in doğusuna doğru akar- işte şu vaziyetinden dolayı açıkça tâyin olunmuş bir hudud hattı tâyinine uygun değildir. Daha sonraları Roma ve Bizans imparatorları Fırat'ın öte tarafına satvetlerini ulaştırdıkları vakit, Meyyâfârîkîn'den inen Nimfius, memleketlerine hudud hattı olmuş ve bu hududa riâyet ettirmek için onların yakınında bâzı kaleler bin,â edilmiştir. Ancak Fırat -ki Murad (eskilerin Omiras dedikleri) adı verilen doğudaki kolu⁷⁸⁷ Mezopotamya ovası boyunca giderek doğudan batıya doğru akar- Avrupalıların Asya'daki istilâlarının dâima tabîi hududunu teşkil etmiş ve dâima teşkil edecektir. Eski ve yeni Roma'nın, Ehl-i Salih'in, yerküre üzerinde bu kısmı birbirini müteâkib istilâ eden bütün hükümetlerin fetihleri burada durmuştur. Eğer Osmanlılar birgün Avrupa'dan çıkarılırsa, Fırat yine Asya ve Avrupa hükümetlerinin hudud çizgisi olacaktır.⁷⁸⁸

YÎRMİDÖRDÜNCÜ KİTAP	
YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ	
Mısır Seferi	
Mısır Memluk Sultanlığının Tarihçesi Ve XVI. Asrın Başlarındaki Durumu	
Merci Dâbık Meydan Muharebesi	
Halifeliksin Osmanlılara Geçmesi	
Haleb Eyaleti Ve Tarihi	
Haleb'in Alınmasından Sonra, Yavuz'un Suriye'de Yürüyüşü	
Yavuz Selim Han'ın Şam'da Kışlaması Ve Ziyaretleri	
Emevîyye Camii'ni Ziyaret	
Atabeğ Nûbeddîn Ve Salâhaddin Eyyûbî'nin Türbelerini Ziyaret	
Yavuz, Muhyi'd-Dîn Arâbî'nin Türbesinde	
Mısır'a Doğru	
Sina Çölünün Aşılması Memlûklerle Çatışmalar	

⁷⁸⁶ Dicle'nin batı kolu dört menbâdan çıkar: 1) Bağın, 2) Ergani, 3) Çınarlı, 4) Tercil. Salnâme-i Edebiyat'a müracaat, 14, s. 254. Cihân-nümâ ve Evliyâ'dan naklen.

⁷⁸⁷ Renel, Keyhusrev'in Seferlerinin Tasviri, s. 211.

⁷⁸⁸ Bu ham hayâli Avrupalılar gaddarca, vahşice denediler. Ama, Türkler'in târih sahnesinden silindiğini zannettikleri bir devirde bile. Haçlılar, Meric'in ötesinde kaldılar. Yırmiblinci asır İse, Türklerindir. Hazırlayan. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/467-468

Ridâniye Zaferi.....
Mısır Memlûk İmparatorluğu Tarihe Karışıyor.....
Memlûklerin Son Çırpınışları
Tomanbay'ın Sonu.....
Mısır'da Yeni İdarenin Teşkili
Yeni Osmanlı Ülkesi Mısır'daki Târihî Eserler
Yavuz'un Kahiredeki İslâm Eserlerini Ziyareti.....
Kaahire'deki Medreseler
Nil Ölçeği - Nil'in Feyezanları.....
Mahmel-İ Şerîf Ve Surre Alayı
Kaahîre Kanalının Açılması Merasimi
Mısır'dan Dönüş
Yûnus Paşa'nın İdamı.....
Suriye'nin İdaresinin Tanzimi
Dış Münasebetler
Muhyiddin-İ Arabî Türbesinin Açılış Merasimi
Yavuz Sultan Selim İstanbul'da.....
Kırım Hânlığı'nın Yeni Statüsü
Yavuz'un Son Senelerinde Dış Münâsebetler.....
Celâlî Kıyamı Ve Bastırılması.....
Edirne'de Veba Zuhuru.....
Yavuz'un Son Günleri.....
Yavuz Sultan Selîm Han'ın İrtihâli
Yavuz Sultan Selîm Hân'ın Şahsiyeti Zenbilli Ali Cemâî Efendi

YİRMİDÖRDÜNCÜ KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ

Mısır Seferi

Bıyıklı, Mehmed ile îdrîs'in Kürdistan'ı itaat ettirdikleri ve bu mînkaların idarî tanzîmâtını icra ettikleri kış esnasında, atâlet ve ağır canlılıktan asla hoşnûd olmayan Sultân Edirne sarayında yeni fetihler tasavvur ediyordu. 1516 baharânın girmesiyle beraber, vezîr-i âzam Sinan Pa-şa'nın Kayseri'de toplanmış olan kırk bin kişilik bir ordunun kumandasını eline alarak⁷⁸⁹ Maraş sancağı yoluyla Fırat üzerine yürümesini emretti. Sinan Paşa, Osmanlı ordularının harekâtını durdurmak veyahut arkalarından hücum etmek üzere Mısır Sultânı'nın Suriye hududuna göndermiş olduğu tarassud ordusunun taarruzundan korkarak ileriye gitmeğe cesaret edemedi. Selim, bu düşmanca tezahüratı Sinan Paşa vâsita-siyle haber alınca, bir dîvân topladı: Hersek Ahmed Paşa söze başlayıp Mısır'a harb ilân edilmesi re'yinde bulundu. Ve Selîm'in şübhe ve öfkesini artırmak için Kaahire'de esareti esnasında, Mısır Sultânı'nın -eğer Osmanlılar günün birinde Mekke ve Medine'ye yaklaşma teşebbüsünde bulunacak olurlarsa-cümlesini ezmek tehdidinde bulunduğu kendi kulağına kadar geldiğini ilâve etti.⁷⁹⁰ Nişancı Mehmed, iki mukaddes beldenin himayesinin Pâdişâh'ın şanını artıracağını ifâde ile Ahmed Paşa'nın re'yine zahîr oldu. İlmî incelemeleriyle ilmiyye sınıfına büyük hizmetler vermeğe hazırlanmış olan Mehmed, işbu nişancılık hizmetini sırf Pâdişâhın husûsî emri üzerine kabul etmişti. Harb taraftarlığı fikrinde bulunması, kendisini nazar-ı pâdişâhîde vezârete liyâkat mevkiine çıkardı; fakat bu yeni eserin tevcihi kabul ettirmek için reddi kaabil olmayan bir delü ortaya koyması için zaruret hâsıl oldu. Yâni Pâdişâh, onu kendi eliyle döğdü.⁷⁹¹ Hersek Ahmet Paşa ile

⁷⁸⁹ Sa'dü'd-dîn, varak: 638; Âlî, Onuncu Vak'a, tdrîs'in oğlu.

⁷⁹⁰ Hersek Ahmed'in sözleri Şükrî'nin SeUmpâme'sindç vardır: &3,

⁷⁹¹ Âlî, Sa'dü'd-dîn, 4, 638. (Pâdişâh, erkân ile müşavere itdükde kimi fesh-i azimete (yâni seferden vazgeçmeğe)

Nişancı Mehmed'in re'ylere,⁷⁹² saray başkumandanının⁷⁹³ gördüğü bir rüya ile te'yi'd edildi: Bu zâta Peygamber'in dört refiki sancaklanyle görünmüş idi.⁷⁹⁴ Ancak Sultân Selim'in Mısır seferini kararlaştırmasına sebep,

mail, kimi Acem seferinin tercihine kaail oldukları halde manzûr-ı iltifât-ı pâdşâhî olmağla nişancılık mansıbından vezârete suûd iden Hâce oğh Mehmed Paşa -ki tarîk-i ilmden yetişmiş idi- Pâdşâh'un hıdmet-i Haremeyn ile teşerrûf arzûsî-na muttali' olduğundan «Düşmene yâr olan da düşmendir» mealini yâd ile Mısır seferini re'y itdi. Pâdşâh «Bizüm de re'yimiz bu idi» diyerek ona hüsn-i hitâb ve diğere vüzerâyâ itâb itdi. Ve bu veçhile Pîrî Paşa'yı İstanbul muhafazasına bıraktı.» Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, e. 2, s. 227-28. «Dayak» fıkrası, yanlış anlaşılmuş bir şey olacaktır. Mütercim.

⁷⁹² Müverrih Zeynel Mısır'a dâir herşeyde en iyi malûmat sahibi görünmekle beraber, Hersek ve Pîrî Paşaların Mısır muharebesi hakkında Pâdişâhın fikrine aykırı re*y verdikleri için azl edildiklerini ifade etmekte aldanıyor. «Eski ve Yeni Mısır» unvamyile İstanbul'da basılmış (1729) Süheylî târihi'nin de bunu İbnü Zeynel'den aldığı aşikârdır.

⁷⁹³ Hammer «Grand-maitre du serai» diyor ki, kapı-ağası Hasan ağa'dır. Nasıl ki bundan sonraki haşiyede mütercimin ilâvesinden anlaşılır. Mütercim.

⁷⁹⁴ Diez'in Asya Hâtıratı'nda Sa'dü'd-dîn'in S^Km-nâme'si, s. 266. (Hoca Sa' dü'd-dln, bu rüya fıkrasını pek güzel nakl etmiş olduğundan, aşağıda telhis olundu;

Mısır Seferi'ni İşaret Eden Mtashûr Büyâ

Peder (Hasan Can) söyledi ki, Pâdişâh ekseriya geceleri uyuma-yıp kitâ-b okurdu, yâhud ahvâl-i âlemden bahs ederdi. Bir akşam uyuyakalmışım, hizmetlerine gidemedim. Sabâi namazından sonra gittiğimde:

- Bu gece görünmedin, ne yaptın? buyurdular.

- Birkaç gece uykusuz kaldığım, cihetle İbu gece hizmetten mahrum oldum, diye özür beyân ettim.

- O halde, ne ruyâ gördün, söyle! dediler. Arz olunacak bir şey görmediğimi ifade ettim.

- Bir geceyi hep uyku Üe geçirdiğin luaSde, iriyâ «Törmem'k olur mu? Elbette görmüştündür, söyle! buyurdular.

Bir rüya görmediğime yemin ettim. Başlarını sallayarak:

- Acâib! dediler,

Biraz sonra kapı-ağası Hasan Ağa'nın bulunduğu kapıya bir iş için gönderdiler. Baktım ki aramızda muhabbet olan hazinedâr-başî Mehmed Ağa, küerci-başî, saray ağası ile konuşuyorlar; lâkin kapı-ağası Hasan Ağa mütefekkir ve mütehayyir, başını eğmiş, gözü yaşlı. Egerci sükûtu gâlib bir adam idi; fakat İu hâlinde fevkalâdelik olduğundan: «Acaba akrabasından biri mi vefât etti» mülâhazasıyle hatırını sordum,

- Hayır, bir ge y yok. Dedi.

Lâkin hazinedar ağası bana hitaben:

- Kardaşım, ağa bu gece bir vâki'a görmüş, ondan mütehayyirdir, sözlerini eü'y'edi.

- Allah aşkına rüyayı haber verin; zfrâ Pâdişâh benden rüya sordu ve ibram etti, dedim.

Biz ısrar ettikçe Hasan Ağa:

- Benlin gibi günahkârın ne rüyası olur ki Pâdişâh huzurunda nakle lâyük olsun! diyerek kem&l-i hayasından vazgeçmemizi rica etti. Nihayet Mehmed Ağa:

- Nasıl söylemeyeceksin ki, söylemeğe me'mûr olduğun söyledin. Ketmi (söylenmemesi, saklanması) hıyanet olmaz mı?

deyince, gizli sırrımı aşikâr ederek şöyle nakl etti:

(Rüya aynen alınmıştır)

«Bu nice gördüm ki bu eşîğinde oturdığımız kapuyu acele ve şitâb ile dakk itdiler. «Ne haber var?» diye İleri vardum. Gördüm ki kapu bir cüz'ice açılmış, ol denlü ki taşrası Arab simasında nûrânî eşhas ile memlû; elleri bayraklı ve müsellâh ve mükemmel olup tururlar, ve kapu dtbinde dört nûrânî kimesne turur; ellerinde birer sancak var. Dakk-ı bâb idenün elinde pâdşâhın ak sancağı; bana ey dür ki «Bilür mlsün neye gelmjşüz?» Ben dahî «Buyucun» direm. Didi ki: «Bn gördürün eşhas ashâb-ı ResûluUah'dujr saalâvatullahi aleyhi ve se'âmihl. Bizi hazreti Resûlullah gx>nderilp Selim Han'a selâm İtdi ve buyurdi ki 'KaJkup gelsün fci Haremeyn huhneta ama buyunldi'. Ve ba dört kimesne ki gürürsln, bu Sıddîk-i â'zam ve bu Ömer-i Faruk ve bu Osman-ı Z'i'n-nüreyn'dür. Ben 9ü senün ile tekelHtm eyterem, AH İbnj Ebl Tâlib'üm. V*r Selim Hân'a, söyle» dddi, ve nazarumdan gâib olcular.» (Aynen nakil burada son bulur.) Tere gark olmuşam. Sabaha kadar bihûd kalmışım. Sabah namazı vakti uyandırdılar. Esvâb değiştirdim.

Hasan Ağa hem rüyayı söyler, hem ağlardı. Pâdişâhın emrettiği hizmeti yerine getirip huzurlarına geldiğimde, o

vezirlerinin re'yelerinden ziyâde bir fetih ihtiyâcından ibarettir. Ancak «Biz bir resul göndermeden ta'zîb etmeyiz» mealindeki âyet-i kerîme hükmünü îfâ etmek istiyordu.⁷⁹⁵

Bundan dolayı Mısır Sultânı'na Karaca Paşa⁷⁹⁶ ile Rumeli Kazaskeri allâme Zeyrek-zâde Mevlânâ Rûknü'd-dîn'i gönderdi; bu sefaretin gönderilmesini daha manidar kılmak için kendisi de 922 Cumâdi'l-Ulâ'sınm 4'ünde (5 Haziran 1516) bizzat İstanbul'dan hareketle Üsküdar'a geçti.⁷⁹⁷ Selim, yola çıkmadan evvel, devletin in j m mühim üç beldesinin âsâ-yîşini emniyete alacak tedbirleri ikmâl etmişti: Edirne hükümetini oğlu Süleyman'a, İstanbul muhafazasını vezîr Pîrî Paşa'ya» Bursa muhafazasını vezîr Hersek Ahmed Paşa'ya verdi.⁷⁹⁸ Cumadü'l-ulâ'nın 25'inde (26 Haziran) Pâdişâh Konya'da mutasavvıf azizlerin mezarlarını ziyaret ederek Diyârbekir'in İran tarafından son vâlisi Karahan'm başıyla birlikte o mintıkama tamamen itaat ettiği haberini aldıktan sonra⁷⁹⁹ Elbistan üzerine

hizmeti suâl etmeden:

- Senin sabaha kadar uyuyup da Tâkjfa (rüya) görmediğine taaccüb olunurr buyurdular.

- Pâdişâhım, rüyayı bu Hasan bulunuz görmediyse, başka Mr Hasan bulunuz srörmüş. Emriniz oOursa **z edeyim, dedim. Ve emirleri üzerine tamâmiyle anlattım. Mübarek gözlerine yaş geldi, sözlerimi bitirince buyurdular ki:

- Dermendün tsafâ.yı nueşrebi varfflmış. Sen onu Mze medh itdükce bir âdemi ibâdet Men fförürsen v«JI sanursin zarın idcrdtffe. Tevekkeli medh İ+jnıPz imlşstta.

Müteakiben:

- Btz sana dinmez mâruz ki Wz biç bir tarafa nle'mûr ohnafesizm glt-meyüz? Ecdâdimuz velâyetden beih^e-raend İdi. diyüp, kendisini kastederek «Hemân biz onlara benzemedik» sözlerini İlâve buyurdular ve ondan sonra Arâbistan seferi hazırlıklarına teşebbüs ettiler.

Solak-zâde bu fıkrada Pâdişâh'a dahi o gece rüyasında Hasan isminde bir adam vâsıtasıyla tebliğ vâki' olacağı haber verildiğini yazar. Mütercim.

⁷⁹⁵ Bunu : Bunu müteakiben diğer bir âyet-1

kerîme dere olunmuştur ki, sefirlerin maksadını İzah eder:

Feridun'un 266 numarasına, nâme-i 'pâdişâhiye müracaat. (Mevîânâ Rtik-ntl'd-dîn ve Karaca Paşa ile gönderilen bu mektup -ki şimdye kadar Mısır Sultâm'yle muhaberenin Aralbça olmasına mukabil, bu defa buna mugayir olarak Türkçe yazılmıştır- İstanbul basımı Münşeât-ı Ferî-dün'nun 1. c'Minde 374 ve 375. s.lerdeür. Yukarıda belirtilen iki ftyet-1 kertmeyi durumu anlatırken Sa'dtt'd-dîn, târihinde yazmıştır. Sa'dü'd-dln, c. 2, s. 228. Mütercim.)

⁷⁹⁶ Karaca Paşa denmekle meşhur Ahmed Beğ, Sa'dü'd-dîn, kezâlik. Mektub-da ismi «A*imed»dir. (Mütercim.)

⁷⁹⁷ Sa'dü'd-dîn'e göre Pâdişâh'ın Üsküdar'a geçişi 4 Cümâde'l-ulâ perşembedir. 1516 senesi kebise olduğu (yâni Şubat ayının 29 çektiği sene olduğu) ve Hicri yıl 5 Şubat salı günü başladığı Cihetle, 4 Cümâde'l-ulâ. Yâhud 5 Haziran hakikaten perşembeye tesadüf eder, Venedik elçisinin raporunda «Pâdişâh'ın 10 Haziranda Sofi (Şâh İsmail Safevî) aleyhine Anadolu'ya gittiği» yazılı olduğundan Mısır aleyhine olan tasavvurlarından henüz malûmat alınamamıştı demek olur.

⁷⁹⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 684. Âli, Onuncu Vak'a. Bbû'l -Pazl.

⁷⁹⁹ Marini Sanoto'da Pâdişâh tarafında 10 Temmuz 1516 târihiyle Venedik Docuna yazılan mektuba müracaat. Bunda henüz yalnız İran seferinden bahs olunmaktadır. Münşeât-ı Feridun'da Pâdişâh tarafından Ubeyd Hân'a ve Mısır Sultânı'na yollanmış olan mektublar dercedilmistir. Bf-rincisi 259 numarada ve İkincisi 262 numarada. (Semerkand Hâkimi Ubeyd Hân'a gönderilen ve Diyârbekir ve Kürdistan'ın fethini bildiren SelimV'n Türkçe mektubu Edirne'den gönderilmişti. İstanbul basımı Feridun'da c. 1, s. 366 ve 367'de dercedümiş ve fakat

yürüdü.

Mısır Sultânı Kansu Gûrî (Gavri), Osmanlı ordusunun hareketini haber alınca, ellibin kişilik bir ordu ile Haleb'e kadar ilerlemişti. Orada SelmVin elçileriyle görüşerek, onlara birçok tahkir edici sözler söyledikten sonra habsettirdi. Lâkin Pâdişâh'ın yaklaşmasında metbûlarıyla Şâh İsmâil arasında sulh müzâkeresinde bulunmalarını teklif ederek, kendilerini serbest bıraktı.⁸⁰⁰ Sefirler 10 Receb'de (9 Ağustos) Bucak Dere'-de Pâdişâh'ın ordugâhına geldiler.⁸⁰¹ Dokuz gün sonra Osmanlılar Mer-zûban'a vardılar. Burada Aymtâb (Anteb) Hâkimi Yûnus Beğ⁸⁰² Mısır saflarından firar ile Selîm'in bayrağı altına katılmış ve orduyu Ayın-tâb'dan Haleb'e götürmeyi teklîf etmiştir. Bu iki şehir arasında mesafe on günlük yoldur.⁸⁰³ Bursa Beğ'i Koç Beğ ile Ferhâd Beğ yolda ke-şifte bulunmak ve esîr almak üzere ileri gönderildi.⁸⁰⁴ Bununla beraber, Moğolbay yeniden sulh tekliflerinin icrasına me'mur olarak, maiyye-tinde birçok adamlarla Selîm'in ordugâhına gitmişti. Osmanlı Pâdişâhı, huzuruna gayet güzel silâhlarla çıkan bu nâme-ber (mektubçu) in savaştı tavrılarından infiale kapılarak:

- «Gûrî bu sefreti îfâ etmek için şeriat adamlarından birini bulamadı mı?» dedi.

Ondan sonra Moğolbay'm cevâbını beklemeksizin ve i'timâdnâmesi-ni vâkif olmayı istemeksizin gerek onun, gerek bütün maiyyeti halkının başlarının kesilmesini emretti. Sefirin on arkadaşı idam edildi; fakat Yûnus Paşa Mısır Sultânı'nın sefiri hakkında beynelmilel hukuka riâyet olunmasını istirham için Pâdişâh'ın ayaklarına kapanması üzerine Selîm, emrini geri aldı. Şu kadar ki, Moğolbay'm bıyığını, saçlarını tıraş ettirerek ve hem topal, hem uyuz bir eşeğe bindirerek şu hâl ile Mısır Sultânı'na gönderdi.⁸⁰⁵ Bütün hakkaniyet kaidelerinin ve Şark müstebidleri için bile mukaddes olan

tarihsizdir. Akşehir* den Sultân Gûri'ye gönderilen ve kezâlik KÛrdistan fethini bildiren mektup evâhir-i Ramazan 921 tarihlidir. Ferîdûn, c. 1, 369-371 Mütercim.)

⁸⁰⁰ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 680. Ali, Onuncu Vak'a; Ebû'l-Pazl.

⁸⁰¹ %'dü'd-dln, kezalik.

⁸⁰² Sa'dü'd-dîn, varak: 685. Aslı Çerkeş olan bu Yunus Beğ, daha sonra vezîr-i âzam olan Yûnus Paşa ile karıştırılmamalıdır, ibnü Zeynel ve ondan istinsah eden Süheylî Yûnus'a «paşa» unvanını veriyorlarsa da, bundan da anlaşılır ki bu iki müverrih münhasıran Mısır'a dâir bahsetmedikçe ifâdeleri ihtiyatla karşılanmalıdır. Mısır ordusu ve Memlûk beğlerinin münazaaları hakkında verdikleri malûmat Sa'dü'd-dîn'de ve diğer Osmanlı müverrihlerinde bulunmadığı için kıymetlidir.

⁸⁰³ Kezal'k. (Ordunun birçok erzak ile yürüyüşüne göre. Mütercim)

⁸⁰⁴ Sa'dü'd-dîn, \$86. Ali, Ebû'l-Fazl. (Esîr almaktan maksad düşmanın durumunu söylettirir. Mütercim.)

⁸⁰⁵ İbnü Zeynel .varak: 14. Süheylî, varak: 12. S^innâ.me.1 Şükr.

elçilerin dokunulmazlığı kaidesinin şu suretle unutulması, Mısır seferini lekeleyecek olan birçok manzaralarının mukaddimesidir.⁸⁰⁶

Harb sahnesine ve Memlûk hükümdarlarına atf edilecek kısa bir bakış, şimdi gözlerimizin Önünden geçecek vak'âları pırıl pırıl bir gün gibi aydınlatacaktır.⁸⁰⁷

Mısır Memluk Sultanlığının Tarihçesi Ve XVI. Asrın Başlarındaki Durumu

Firavunlar'ın, Batlamyuslarm, Romalılar'ın, Bizanslılar'ın istilâsından beri Mısır sekiz asır içinde sekiz hanedanın birbini takiben hüküm sürdüğünü görmüştür. Emevîye ve Abbâsiye Halîfeleri, Mısır'ı vâliler raa-rifetiyle idâje etmişlerdir ki, hükümlanlık müddetleri çok sürmeyen iki hanedanın müessisi olan Tolun⁸⁰⁸ ve Ahşîd⁸⁰⁹ nâmında iki Türk bu valilerdendir. Fâtîmiyyûn,⁸¹⁰ Mısır'da, Bağdâd Hilâfetine tabî' olmamak üzere bir hilâfet kurdular. Şu suretle o zamandan berî İslâm'ın en büyük hâkimiyeti Nîl ve Dicle halîfeleri arasında taksim edildi. Büyük Selâhad-dîci, Mısır'da hanedanının satvetli teşkilâtını ve hükümlanlığını te'sîs etti; lâkin kendisinden sonra ancak bir asır devam edebildi.⁸¹¹ Çünkü hükümdarın muhafazasına me'mûr olup Nîl üzerinde bir kasra nisbetle «Bahrî»⁸¹² denilen Memlûkler'den biri, son Eyyûbiye hükümdarından tahtı gasbetti. Bahrî Memlûkleri'ne de Çerkeş Memlûkleri halef oldular. Batıdan kumlarla, kuzey ve doğudan denizle çevrili olan Mısır, karada güneyden Habeşliler'in ve kuzey-doğuda da -Asya ve Afrika'yı birleştiren berzaktan geçilmek üzere Suriyelilerin taarruzundan başka bir hücumu ma'rûz değildir. Pekçok asırlardan beri Habeş dağlarından ordular in-meyip yalnız köle, altın, fildişi satmak üzere kervanlar geliyordu. Berzah cihetine gelince, bu taraftan istilâ

⁸⁰⁶ Fakat Mısır Sultânı tarafından Pâdişâhın elçilerinin tahkir ve tevkif olunduğu da unutulmamalıdır. Mütercim.

⁸⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/469-473

⁸⁰⁸ Tolun-oğulları 245 (867)'den 292 (904)'ye kadar saltanat sürmüşlerdir ve bunlardan dört hükümdar gelmiştir.

⁸⁰⁹ Ahşîd (thşîd)-oğulları 223 (934)'den 357 (967)*ye kadar beş hükümdar.

⁸¹⁰ Pâtümler 297 (909)'dan 567 (1178)'ye kadar 14 hükümdar, hükümet merkezleri Medhiyye; Hacı Kalfa'nın Tafcvfenü.t-Tev&rt'h'ine mürâcê«t.

⁸¹¹ 567 (im>'den 652 (1254)'e kadar 11 hükümdar.

⁸¹² Her ne kadar «deniz» demek İse de «deryâ»ya benzerliğinden dolayı Nîl'e de «bahr» denilir. Bu beğler, Nîl üzerinde Ravza'da bulunan bir kasır, da oturduklarından «Bairî» yâhud «Meraâlike-i Bahriyye» (Bahrî Memlûfeleri, Deniz Kölemenleri) ismini almışlardır.

tehlikesi en eski zamanlardan beri aynı halde kalmıştı. Bundan dolayı Mısır hükümdarları dâima -kendi memleketlerinin emniyetinin sağlanması için gerekli bir sed saydıkları- Suriye'ye göz dikmişlerdi. Suriye bâzan kamilen, bazen kısmen Mısır'ın hâkimiyetini tanımış olduğu gibi, Mısır hükümdarlarının Suriye'yi tehdîd eden Asya hükümdârlarıyla ekseriya düşmanca münâsebetler içinde bulunmaları da durumun tabiatı gereğinden idi.

Mısır'a çöl yoluyla yapılan Acemler'in ve Âsûrîler'in son istilâlarından, İskender'in halefleri arasında ve Selevsid'lerle Batlamyus'lar arasında vukua, gelen birçok muharebelerden söz etmeyeceğiz. Suriye ve Mısır -Abbâsîler'in hükmü altında birleşmedikler müddetçe- bu iki mıntıkânın hükümdarları tarafından her vakit kendi memleketlerinin zarurî bir cüz-i mütemmimi olmak üzere görülmüştü. Binâenaleyh Tolun-oğulları, Mısır'da yeniden te'sîs ettikleri hükümeti Suriye'nin zabtıyla kuvvetli bir hâlde getirmeyi tabîi olarak zarurettten saymışlar ve bu mıntıkayı müsterih bir halde tasarruf edebilmek için muzaffer ordularını Antakya ve Tarsus'a kadar sevk etmiş idiler.⁸¹³ Halîfe'nin kızı Katru'n-Nedâ (Katrü'n-Nedî) ile muhteşem bir törenle⁸¹⁴ evlenmesiyle meşhur olan Tolun-zâde Humârveyh babasının siyâsetini tâkîb etti. Evvelâ Şâm vâlisî, sonra Mısır'ın müstakil hâkimi olan Ahşîd -o zaman Suriye ve Mezopotamya'nın hâkimi Benî Hamdân'in merkezi olan-- Şâm ve Haleb'i ele geçirdi. Lâkin Ahşîd'in oğlu nâmına hükümet eden Kâfur nâmmdaki hadım, Hamdan hanedanının en büyük hükümdarı olan Seyfû'd-devle'ye karşı Haleb'i müdâfaa edemedi. Şöhretli Arab şâiri Mütenebbî Suriye hükümdarlarından Mısır hükümdarları tarafına geçerek, zaman zaman her iki tarafın muvaffakiyetlerinin destanını yazmıştır.⁸¹⁵

Fâtımîler' dördüncü halîfe Azîz-Billah Âl-i Büveyh (yâhud Bûye veya Boya)'ın bir kölesinden Dımışk (Şam)'ı aldı; en müfrit müstebid olan halefi Hâkim Bi-emrillah -ki Suriye'ye de bir sefer açmıştı- Kudüs'ün⁸¹⁶ tahribatı ve hafiyelerinin hiyleleri sayesinde, «ilâh» olmak üzere hürmetlerini kazandığı Dürzîler'in ibâdeti ile büyük şöhret kazanmıştır.⁸¹⁷

⁸¹³ Nuhbetü't-Tevârth.

⁸¹⁴ Niüb«*ti't-Tevârîh. Abdül-lâtîfde bu düğünün tarifine bk.

⁸¹⁵ Mütendbtoî, Viyana 1824.

⁸¹⁶ Nuhbetü't-TevâHh. Wilken et Mîchoud; Haçlı Seferleri Târihi Kitapları, Müstahrecâtı.

⁸¹⁷ Silvestre Do Şasi. ÖürzUerfa kitapları Müstahre©atı.

Suriye ehl-i Salîb'i Mısır Eyyûbî Sultânları ile dâima savaş hâlinde bulunmuş ve Fransa Kralı IX. Louis Dimyât'ın ikinci muhasarası esnasındaki esîretinde, hükümdarlığı Eyyûbîler'den Memlûkler'e nakl eden ihtilâle şâhid olmuştur. Bahrî Memlûkleri'nin en kuvvetli iki hükümdarı olan Baybars ve Kalavun, Mısır'daki hükümlerlerini Suriye'nin fethi gibi mühim bir işi halletmekle kuvvetlendirdiler. Bunlardan birincisi Mo-ğollar'ı tard ve Karâmîta'nın kalesini tahrîb etmiş, ikincisi Haçlılar'dan Merkub, Lâzkiye, Tarablus ile diğer şehirleri alarak Hıristiyanların elinde ancak -Kalavun'un oğlu Eşref Halîl zamanına kadar muhafaza edebildikleri- Sûr ve Batlamyus şehirleri kalmıştır. Şu suretle Suriye iki asır Ehl-i Salîb elinde kaldıktan sonra, Timur'un gelip geçici istilâsı istisna edilirse, münhasıran Bahrî ve Çerkeş Memlûkleri'nin hükümlerleri altına geçmiştir.

Bu Çerkeş Memlûkleri XIV. asrın ihtidasından başlamış ve vekayiyi-le meşgul bulunduğumuz zamana kadar 23 hükümdarları gelerek, hükümlerleri 134 sene sürmüştür.

Çerkeş hükümdarlarının birincisi Berkok,⁸¹⁸ Timur'un -Mısır Sarayı'na iltica eden Azerbaycan Hâkimi Ahmed Celâyîrî'nin tardını ta-leb etmek üzere- gönderdiği elçiyi idam ederek, cihangirin satvetine karşı durmuştu. Daha sonra Timur, bu hakaretin intikamını Suriye'nin yağması, Haleb ve Dımışk ahâlîsinin katliâmı suretiyle Berkok'un oğlundan almıştır.⁸¹⁹ Timur çekildikten sonra Suriye, tekrar Mısırlılar'm hükümlerleri altına döndü. Sultân Müeyyed Ebû'n-Nasr Zahir, Karaman ve Dülkadir Beğleri'nin memleketlerine kadar olan yerleri ele geçirerek, birincisinden Tarsus ve Lârende ve Kayseri'yi; ikincisinden, Mar'aş, Elbistan ve Behîsnî'yı aldı. Fakat Dülkadirli Beği Mısır Sultânı'nı metbû tanıdığından, fethedilmiş olan memleketleri kendisine malikâne suretinde iade olundu.⁸²⁰

O zamandan beridir ki, iki hükümet hududunun birbirine yakın olması, Osmanlı Pâdişâhları'yla Çerkeş Sultânları arasında sık sık münâsebetler vukuunu icâb ettirmiştir.

⁸¹⁸ Bahriyye Memlûkleri hakkında burada hatırlatırız ki, Sismun-di'nin Fransa Târîhi'nde (c. 7, s. 40): «Memlûk-ı bahrî, deniz sahili köleleri demektir» diye yazması sehvidir. Çünkü bunlar o ismi Havza kenarında Nil üzerinde «Bahrî» nâmıyla anılan bir kaleden almışlardır. Sismundi «Berberiyeye hakkında müverrihlerin büsbütün sessiz» bulunmalarından şikâyet ediyor. Nefsü'l-emre muvafık olmayan bu şikâyet gösterir ki, Sismundi, bundan bahseden Türk ve Arab müverrihlerini bilmiyor.

⁸¹⁹ Cild: 1, bâto: 7.

⁸²⁰ Nuhbetüt-TevâHh ve Cenâbî.

Kıbrıs fâtihî Eşref Barsbay Mezopotamya'ya kadar muzafferiyetten muzafferiyete koşarak, Diyârbekir'i muhasara etti ve Akkoyunlu hükümdarı Kara Osman'ı kendisine tabî olmağa mecbur bıraktı. O sıralarda Şah-ruh tarafından gönderilen elçiler Mısır'da, Mekke ve Medine'de hutbenin efendileri nâmına okunmasını teklif etmeleri üzerine, Melik Eşref bunları payitahtından değnek darbeleriyle tard ettirmeğe cür'et gösterdi. Hükümet müddeti Mehnîed'in saltanatının sonlarından ve Bâyezîd saltanatının başlarından onar seneye rastlayan Sultân Kaytbay, siyâseti Osmanlılar'ın siyâsetiyle ziyâde münâsebeti olan ilk Mısır hükümdarıdır. Dül-kadir hükümdarı Süleyman Beğ'in mirasının oğullarından hangisine âit olması lâzım geleceği, Fâtih ile Kaytbay arasında ihtilâf mevzuu olmuş ve sonraları Bâyezîd zamanında harbin başlamasına sebep olarak, bu muharebe Osmanlıların birbirini tâkib eden üç mağlûbiyetinden sonra, Fas Sultânı'nın tavassutu ile son bulmuştur.

Yeni bir düşmanlık zuhur etmeksizin yirmibeş sene geçmişti. Ancak Osmanlı Devleti Diyârbekir'in fethiyle Mısır Memlûkleri'yle o taraftan da sınırlı komşusu olmuş ve Suriye'yi tehdîd etmekte bulunmuş olduğundan, onaltı seneden beri hükümdarlık etmekte bulunan Kansu Gûrî (Gav-ri) hudûd memleketlerinde yüz gösteren tehlikeye karşı artık daha fazla seyirci kalamıyarak, bir ordu ile Suriye'ye gitmeğe karar verdi.

Eski Çerkeş saltanatlarının idare usûlü, Suriye ile münâsebetlerinden daha az biliniyor; fakat herkesçe malûmdur ki, «memlûk» para ile satın alınmış köle demek olarak, eski halîfeler bunlardan muhafız askerleri ter-tîb etmiş idiler. Halîfelerin şevketlerinin yıkılmasında ise memlûkler -Roma'lılar'daki «pretorien» sınıfı gibi- Hilâfet'i temellerinden sarsan inkılâblann başlıca âmilllerinden olmuşlardır, işte bu Türk kölelerinden birkaçı yeni hanedanlar te'sîs ettiler. Ancak esaret hiçbir yerde -Mısır'da olduğu kadar- mükemmel ve parlak bir değişme görmemiştir: Bu ülkede memlûkler, Eyyubîye Hânedânı'nın sukutundan Osmanlılar'ın fethine kadar ikibuçuk asır zarfında, Şark'ın en kuvvetli tahtlarından birini işgal etmişlerdir. Hattâ Türkler (Osmanlılar) yerleştikten sonra Memlûk-îer Mısırlılar*!, yine boyundurukları altında bulundurdular. Fakat bu defa kendi aralarından seçtikleri bir kölenin değil, Osmanlı Pâdişâhlarının kölelerinden birinin asâ-yı hükümeti altında idiler. Çerkeş Memlûkleri Mısır'da uzun bir

müddet devam ederek, nihayet zamanımızda (Hammer⁸²¹ zamanında) hasımlarının şecaati değil, hıyânetiyle mahv olmuşlardır. Gerçi şu son zamanlarda Memlûkler'in XVIII. asırdaki durumlarına dâir seyyahlar ve ilmî hey'etler tarafından Avrupa'da birçok eserler neşrolunmuş ise de, Memlûk hükümetlerinin ikbâllerinin zirvesinde buldukları zamandaki, yâni XIV. ve XV. asırdaki hâli pek az bilinmektedir. Orta Çağ'ın seyyahları ve Avrupalı müverrihler bize ehemmiyetsiz rivayetlerden başka birşey bırakmamış⁸²² ve bu hükümetler hakkında geniş tafsilât veren ve bizce yalnız isimleri malûm olan Arabca kitaplar⁸²³ bir mütercimim ortaya çıkmasını bekler vaziyette kalmıştır. Târihimizin hacmi Memlûkler'in aslı, satveti, sultânlarının sarayı, orduları hakkında az tafsilât verilmesine müsâade etmektedir:

Askerleri üç sınıfa ayrılarak, silâhlarından ziyâde i'tibâr dereceleriyle birbirinden ayrılırlardı. En asil add olunan birinci sınıf, hâlis Çerkeş kölelerinden idi. İkinci sınıf Celebân (Celbân), yâni esaret altına alınmış takımdan müteşekkil olarak ekserisi Habeşî idi ki, bunları satanlar ve tutanlar zamanımızda Celâb tâbir olunur. Üçüncü ve son sınıf Karânîs, yahut korsanlardır ki, her milletten aylıkla tutulmuş adamlardır. Her hükümdar tebeddül ettikçe bu asker i'tibâr derecelerine göre cûlus atıyyesi alırlardı.⁸²⁴ Devletin en büyük me'mûriyetlerinde bulunan beğler yir-midört kişi idi. Ordunun başkumandanı «emîr-i kebîr» unvanını taşırdı.⁸²⁵ Memlûkler beyaz elbise giyerler ve alt tarafı yeşil, yukarısı siyah kavuk taşırlardı.⁸²⁶ Beğlerin iç elbisesi beyaz ve dıştan giydikleri ise en parlak ve gayet muhtelif renklerde idi. Kıyafetlerinde en ziyâde şâyân-ı dikkat olan, gayet büyük kavukları idi; bunlara 60-70 zira' uzunluğunda bez sarılmış olup, başın etrafında o suretle bükülür ve aksamı birbirinin içinden o suretle kıvrılırdı ki, büyük küçük boynuzlar teş-kü ederdi. Bunlar da kavuk sahibinin

⁸²¹ Nuhbetüt-TevâHh .

⁸²² Onaltıncı asır başlarındaki Memlûkler Tarihi için mevcut olan en güzel bir menbâ ne Meusel zikr ediyor, ne de Wachler. Bu menbâ Aragon Kralı Ferdinand'ın Mısır'da elçisi Fietro Mar-tire*nin 1501 tarihli raporudur ki, 1564'de Venedik'e tâbi* olunmuştur.

⁸²³ Burada bahis konusu olan en mühim eserler Makrîzî ile Süyû-ti'nin târihleridir. Birincisi «Hı ta »yi, ikincisi «Hüsnü l-Muhâ-dara fi ■ Ahbâri'l-Mısır ve'l-Kaahire»yi yazmıştır.

⁸²⁴ Marini Sanoto'nun Kronik'inde Sultân Gûri'nin cûlusunda verdiği bahşış, memlûk başına 100, Celbânlar 50, her Karnîs'e 30 duka olmak üzere gösterilmiştir. P. Martire, «bahaşîç» yerine «neffe» Arabca kelimesini kullanır.

⁸²⁵ Marini Sanoto'daki Venedik elçileri raporlarında beğler «Amiragil» (emirler) tesmiye olunmuştur.

⁸²⁶ Marinf Sanoto'nun Kir<joik'i ve P. Martire: «Un capello fatto di due divise, ver d e da başso e di sopra negro». Va: 32.

mertebesine göre altı'dan on'a kadar olurdu.⁸²⁷ Kara, yâni boynuz, Şark kavimlerinde Kudret-i İlahîye ve satvet-i şahanenin en eski alâmeti olup, Büyük İskender onlara göre «İskender-i Zü'l-karneyn» (iki boynuzlu İskender);⁸²⁸ nâmından başka bir suretle ma'rûf değildir. Bu gayet büyük kavuklar, onları taşıyanların başlarını miğferin sıkletine alıştırmaya yardım eder. Ve sanki serpuşun pek hafif olması büyük me'mûrlara lâzım olan vakar ile te'lîfi kaabil olmayan hareketlere sebep olacak ve sahibinin fikirlerinin hafifliğine delâlet edecek gibi ağırbaşlılık ve ciddiyet verirdi.⁸²⁹ Vezirlerin, emirlerin, kadıların, şeyhlerin elbiseleri daha az ağır olmayan kaaidelere tabî idi.⁸³⁰ Teşrifat elbisesinin en büyük ziyneti, bunların üzerine Kur*-ân (-ı Kerîm)'den alınmış âyetler, yâhud en meşhur şâirlerden alınmış beyitler işlenmiş olması idi.⁸³¹ Büyük me'mûrlar, hücum ve müdâfaa hâlinde ellerini tamâmiyle serbest bulundurabilmek için kısa yenli kaftan giyerlerdi. Memlûkler ise -âmirlerinin huzurunda elleri meydanda görünmeleri pek büyük ayıp olacağı telâkkisiyle- ellerini büsbütün yenlerinin içine saklardı.⁸³²

Ordu muzikâsından bir kısmının terennümlerine mahsûs birer «Tabl-hâne»ye mâlik olan yirmidört beğden⁸³³ sonra, yirmidört vâlî gelir ki, onikisi Mısır ve onikisi Suriye eyâletlerini idare ederler.⁸³⁴ Devletin en büyük iki me'mûru orduda emîr-i kebîr, mülkî idarede -Osman-lılar'da vezîr-i â'zam'a

⁸²⁷ Marini Sanoto'nun Kronih'i: «Di tela sottolissima di Cambal tutto cor-nuto di 60 e alcuna volta di 70 braccia tirato in varie pieghe e di verse rvolgiture, che vengono in fine a rluscir in corna. Dal piano del Delopan (dülbend) cine si fica in capo escono sel corna lunghe, poco meno di sel pafcme come ie corna della lumaca.»

⁸²⁸ Halbuki İsfender-i Zülkarneyn başkadır. K-aamus Tercümesinde «İskender» maddesine müracaat.

⁸²⁹ «Per non far alcun goffo hritto sciocco ed indegno di gravità d'uomo nel mover leggermente il capo.» P. Martre, varak: 33.

⁸³⁰ SüyûtTmn Hüsnü'l-Muhâdara'sında bir bâb millî elbise ve resmî kıyafetin tarifine ayrılmıştır. Kadılar, ulemâ kürksüz sof giyerlerdi. Yüzleri beyaz, astarları yeşil idi. Mısır'da hâlâ mu'-tâd olduğu üzere omuzlarının üzerine büyük bir şal atılmış idi. Bâzılarının taylasânları (sarığın ucundan bırakılmış mü-temevvic nesiceler) var idi. Umumiyetle katıra binerler, ha-tîb ve vaizler Abbasî Halifeleri zamanından kalma eski bir âdete uyarak siyah şal taşırlandı. Ümerâ ve vüzerâ sırmalı ipek elbise giyerlerdi.

⁸³¹ Eski Almanya İmparatorlarının resmî mantolarında da yazılar vardı.

⁸³² «Perene non portano Î cesti di sopra con alcun taglio se non nelle maniche, che i Signori, le usano corti e brevi e gli altri quasi fin sopra le difa.» (Eski İranlılar'ın şahları huzurundaki vaziyeti gibi.)

⁸³³ Bunun için o beğlere «sâhib-i tablJiânât» denilirdi.

⁸³⁴ Mısır o zaman aşağıdaki eyâletlere ayrılmıştı: 1) Süyût, 2) Feyyûm, 3) Behanse, 4) Menûfiye, 5) Demenhûr, 6) Dümyât, 7) Garbiye, 8) Şarkîye, 9) Buheyre, 10) İskenderiye, 11) Sem-nût, 12) Saîd (Süheylî, varak: 5,5). Suriye eyâletleri: 1) Sa-fed, 2) Tarablus (Trablus), 3) Beyrut, 4) Sayda, 5) Dımışk, 6) Haleb, 7) Hama, 8) Humus (Hums), 9) Bîre (Birecik), 10) Adana, 11) Mar'aş, 12) Kal'a-tü'r-Rûm (İbnü Zeynel, varak: 2). Vâlîler*e nâib adı verilirdi ki, çoğulu Nevvâb (!)tır. İngilizler Doğu Hindistan'da bundan «Nabob» kelimesini çıkarmışlardır. İbnü Zeynel ve Süheylî Selim'in muharebeye başladığı zaman memleketi idare eden valilerle Arab kabileleri meşâyihinin isimlerini zikrederler.

muâdil olan- «divitdâr»⁸³⁵ idi. Memlûk Dev-leti'nin diğer büyük me'mûrları emîr-i silâh, âmir-i âhûr, hâcibü'l-hüc-câb (baş-mâbeynci), emîr-i hazînedâr'dan ibaret olarak, tersane ve ahır müstahdemleriyle silâhdârlar, hâcibler, divitdârlar bunların emirleri altında bulunurlardı. En büyük şeriat me'mûru «kadî'l-kudât» unvanını hâiz olarak fmâm Ebû Hanîfe, İmâm Şafiî, İmâm Mâlik, İmâm Hanbel tarafından te'sis ve temsil olunan dört sünnî mezhebe mensup dört kadı onun idaresi altında idi.⁸³⁶ Sultân'ın dîvân'a riyaset ettiği günlerde,⁸³⁷ kadılar, hazîne me'mûrları, ordu müfettişleri⁸³⁸ hükümdarın sağ tarafında ve vazîfe-i tahrîriyenin en büyük me'mûrları ile Memlûk ümerâsı sol tarafında⁸³⁹ bulunurdu. Harem hadımları⁸⁴⁰ uzakça dururlardı. Dîvân yalnız salı ve perşembe günleri kurulurdu.⁸⁴¹ Sultân ata bindiği zaman başının üzerinde ipekli bir şemsiye tutulur, ve kavuğunun - sırmalı yazılarla saltanat unvanının nakş edilmiş olan- ucu arkasından sallanır-da.⁸⁴²

Merci Dâbık Meydan Muharebesi

Memlûk Sultânı Gûrî 84 yaşında olduğu halde⁸⁴³ Osmanlı ordusunu karşılamak üzere emirleri, kadıları, en mâruf iki şeyhi ile birlikte Kahire'den çıktı. Kansu Gûrî'nin onaltı yıldır devam eden saltanatı devrinde, her memlekettten topladığı celbân ve memlûkler onüç bine varıyordu. Bunların yardımıyla seleflerinden kalan korsan sınıfının, diğer bir tâbirle üçüncü derecedeki kölelerin dizginlerini tutmak mümkün idi. Kansu Gûrî bir hatâda bulundu: Beğlerinin hangisinin itimâda şâyân olduğunu bilmediğinden, şu

⁸³⁵ Venedik elçilerinin raporlarında Mısır lügati mucibince «Diodar» denilmiştir.

⁸³⁶ Suyûtî. Bu dört kadılık Sultân Baybars zamanında te'sis olunmuştur.

⁸³⁷ P. Martire. Bu müverrih, sultânın ziyafetleri hakkında uzun tarifler yazmıştır. Ullua'ya müracaat, Vasco Dîyat Danko'nun tercümesi, bâb: 38, 41; El Yazmaları tzâhat ve Mitetahrâcatı, c. 4, s. 572.

⁸³⁸ Vekîl-i Beytül-İmâlet ve Nâzirü'l-Ceyş.

⁸³⁹ Kitâbü's-Siyâr.

⁸⁴⁰ «Quasi in quello spatlo di mezzo vidi da treniat veccji stoarbatı-che sedevano in certe parte come posticcie, ed intesi ©ne questi erano gll eunuohl del Soldano guardiani delle sue mogliere ed inamorate.» P. Mar-tire, s. 30.

⁸⁴¹ Suyûtî, Hüsnü'l-Muhâdara, Bâibü cülûsi's-sultân fi Dâri'l-Adâle.

⁸⁴² Suyûtî, kezalik. Eski İran Şânlan'nin sikkelerinde de görülür ki, tâc-ların iki tarafından uçlar sallanmaktadır. Avrupa hükümdarlarının sa-raylarındaki kabul resimlerinde kadınların boyunlarından nesiceler sallanması' âdeti buradan kalmaz.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/473-479

⁸⁴³ Venedik raporlarına göre, Kansu 80 yaşında idi. Pietro Martire İse 1502 senesinde 55 yaşında gösterdiğinden, o vakit ancak yetmiş yaşında idi. Süheyl ve İbnü Zeynel 86 yaşında derler. Ulloa, s. 116f 73 yaşında olduğunu yazar: «Havea una hernia grande â testicoli, la quale fù cagione della sua morte.»

suretle, askerinin imtiyazlar bakımından birbirinden farklı sınıflara ayrılmasından doğan intizamsızlığı artıyordu. Hükümdara samimiyetle bağlı olan Şâm Vâlîsi Sibây şübhe altında idi. Çünkü onun ismi «Sin» (s) harfiyle başlamakta olup, bu seferin târihini yazmış olan ve gizli ilimlerde büyük bilgisi bulunan İbnü Zeynel ise, ismi «Sin» harfiyle başlayan bir düşmandan⁸⁴⁴ dolayı büyük tehlikeye düşeceğini Kansu Gûrî'ye haber vermişti. Mısır Sultânı'nın Şam'a varışında, Haleb Vâlîsi Hayrbay ile Sultân Selîm arasındaki gizli münâsebeti Sibây hükümdara bildirdi. Lâkin Kansu Gûrî İbnü Zeynel'in keşfine itibâr ettiğinden, Sibây'ın ihbarına kulak vermedi. Zâten ordunun en ileri gelen beğlerinden Birdi Gazzâlî de Hayrbay ile müttelik olduğundan, onun şiddetle müdâfaasını yapıyordu.⁸⁴⁵ Yalnız, memleket içerisinde Osmanlı-lar'a rehberlik ettikten sonra sadâkat maskesi altında Şam'a gitmeğe cür'-et eden Ayıntâb Beği hâinlere mahsûs cezayı gördü.⁸⁴⁶

Kansu Gûrî yoluna devam etti; 24 Ağustos 1516 (26 Receb 922)⁸⁴⁷ târihinde iki sultân Dâbık Ovası'nda karşı karşıya geldiler⁸⁴⁸ ki, Islâmî rivayetlere göre Dâvûd Peygamber'in kabri buradadır.⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ Hâlbuki Sultân Selûn'ın İsmi de «Sin» ile başlıyordu.

⁸⁴⁵ İbnü Zeynel, Kesî'nin Settnvtânî'si, varak: 44. Târih-İ Mısır, Mehmed bin Yûsuf. Süheylî, varak: 11; Şükri'nin Selîm-nâme'si.

⁸⁴⁶ Feridun'da (c. 1, s. 401) dercedilmiş olan Merâhîi-nâme'ye nazaran Yûnus Beğ nikaab-ı sadâkat altında Şam'a giderek öldürülmüş olmayıp -uhdesine Filorine beğliği tevcih olunmuş olduğu halde- Rîdâniye (Reydâniye) muharebesinde bizim tarafta Mısırlılar'la vuruşarak telef olmuştur.

⁸⁴⁷ Solak-zâde'ye göre 26 Receb Cum'a ertesi. 26 Receb 922, 24 Ağustos'a tesadüf ederse de 1516 senesinin Şubat'ı 29 çektiğinden ve 922 Hicrî senesi 5 Şubat Salı günü başladığından, 24 Ağustos Pazar'a düşer (Bir gün ihtilâfi takvîm-i rû'yet farkından meydana gelmiş olabilir. Mütercim).

⁸⁴⁸ Yâkûtî'nin Müştereki onüç «Merc» (Merc: birçok neâbâta mâlik geniş arazi) sayar: 1) Merc-i Âhûn (Merâsîd: Mercü'l-At-râhûn. Mtr.). Ahun, Masis yakınında ve Suriye hududunda bir kaledir. 2) Mercü'l-Ahrem Humus sancağının kalesidir. 3) Mercü'l-Hatbâ (Mercü'l-Hatabâ), Horasan'da, 4) Mercü'l-Ha-lîc, Tarsus yakınında ve Suriye hududunda bir kale, 5) Mer-cü'd-Dîbâc Tarsus ve Masis arasında, 6) Merc-i Râht, Gota (Güte) adı verilen Şâm vâdi-i lâtifinin doğusunda, 7) Merc-i Safran (Mercü's-Safer, Merâsîd), Havran yakınında, 8) Mer-cü'd-Daryân (Mercü'z-Zıyâzin; diğer isimler Merâsîd'a muvafıktır. Mütrc.) Mezopotamya'da Rakka yakınında, 9) Merc-i Azrâ, Gota vâdîsi yakınında ve Râht sahrası nihâyetinde, 10) Merc-i Uyun, Suriye sahilinde, 11) Merc-i Kureyş, Endelüs-de, 12) Mercü'l-KaFa, Hılvân yakınında ve Irak yolu üzerinde, 13) Merc-i Musul, Musul yakınında ve Dicle kenarında vâsi bir kaza. İşbu onüç Merc'den yalnız biri Yâkût tarafından özel olarak zikredilmeğe şâyân görülmüştür. Bu da Merc-i Râht'cUr ki, 24 Hicrî senesinde Mervân'ın tarafını tutanların Zübeyr ile muharebe ettikleri mevkidir. Birinciler Yümnî, ikinciler Kayısı nâmını almışlardı. Kanlı bir muharebeden sonra birinciler galebe çaldılar. Yâkûtî'nin eseri pek kıymetli olmakla beraber Arab coğrafyasına dâir isimler bakımından bile ne kadar nakıs olduğu bu kelime hakkındaki ifâdesinden anlaşılır. Zirâ yalnız Merc-i Dâbık değil, 13 Hicrî senesinde büyük bir muharebeye mevki olan Merc-i Saffer'i dahî unutuyor (Takvîmü't-Tevârîh'e müracaat, sene 13 ve 14) (Ham-mer'in Merc-i Safran dediği Merâsîd'da «Merc-i Safer» diye kayıtlı olduğu yukarıda belirtilmişti. Mütrc.)

⁸⁴⁹ Kantemir, «Dâbık Ovası» demek olan «Merc-i Dabık», Dâbık isminde bir kale zannederek «hh» işaretile haşiyesinde «Buri-Valk» yazar.

Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, İbnü Zeynel, Süheylî, Râhib Tersiy'e-nin «Encümen-i Dâniş Lâyihalarının Muhturalarının

Selîm, sağ kol kumandanlığını Anadolu Beğlerbeği Zeynel Paşa ile Karaman Beğlerbeği Husrev Paşa arasında taksim ederek, köklü birer aileye mensûb olan Şehsuvâr-oğlu Alî Beğ ile Ramazân-oğlu Mahmûd Beğ'i onların maiyyetine girdi. Sol cenah, Bıyıklı Mehmed Paşa ile Amasya Beğ-lerbeği'nin kumandasında idi. Ordunun cebhesine toplar konulmuş, ve onların önü de ber-mutâd bir araba seddiyle setredilmiş idi.

Kansu Gûrî sağ koluna Haleb Vâlîsi Hayrbay'ı, sol koluna Şâm Vâlîsi Sibay'ı koymuştu.

Uzun ve pek kanlı olmayan muharebenin Osmanlılar tarafından kazanılmasının sebebi -Çaldıran muharebesindeki İranlılar gibi Mısırlılar'-ın da topları olmadığı halde- Türkler'de top bulunmasına⁸⁵⁰ münhasır olmayıp, bir taraftan da celbânlar hareket etmemişlerdir. Bu asker, hükümdarın korsanları kendilerinden daha ziyâde tercih ettiği ve üstün tuttuğu şeklinde yanlış bir zehaba kapıldıklarından, hattâ muharebeye gîriş-meksizin kaçtılar.⁸⁵¹ En ziyâde celbânlara i'timâd eden ve şahsına o kadar sâdik bulmadığı⁸⁵² korsanlardan kurtulmak fikrinde ve fakat cel-bânları muhafaza arzusunda bulunan Gûrî, düşman ateşine sürmek için Ötekileri ilk safe yerleştirmişti. Celbânlar Gûrî'nin asıl niyetini bilmeyerek, bu vaziyetin kendilerinin haklı olarak nazar-ı iltifattan düştüklerinin neticesini gösterdiğine hükmettiler ve muhataranın en şiddetli zamanında yerlerinden hiç kımıldanmadılar. Ancak bin korsan telef olarak⁸⁵³ Mısır ordusunun bakıyyesi dağılıverdi. Seksenlik Mısır Sultânı, askerinin hezimet ve firarına kapılarak yâ ihtiyarlığından, ya nüzulden, yahut beğlerinden birinin hiyânetiyle bir göl kenarında hayâtı terk etti.⁸⁵⁴

İşte Gûrî'nin korsanları başından def etmek tasavvuru kendisini hasmının ilk hücumlarına ma'rûz tutarak taht ve hayâtını ve Mısır'ın da yalnız

yirmi-dördüncü cildinde dercedilmiş olan muhtırası, ekseriya yanlış târihler gösterir: Husûsiyle, Çaldıran muharebesinin târihini 28 Receb göstererek bunu da 18 Ağustos'a ve daha aşağıda 27 Receb'i 6 Eylül'e tesadüf ettirir. Ullua muharebenin târihini doğru gösterirse de, şu ifâdesi yanlıştır: «Nello stesso giorno che due anni avanti ruppe il Sofi». Kansu Gurî (Gavri) nin aldığı merhalelerin târihleri Ebi's-Sürûr el-Bakûî'nin târihinde münderictir. İzâhât ve Müstahracât, 1, s. 171.

⁸⁵⁰ İbnü Zeynel ve Süheylî, varak: 14, küçük-büyük topları beşyüz'e çıkarırlar.

⁸⁵¹ İbnü Zeynel. Şükrî'nin SeUm-nâme'si. Süheylî, varak: 13. Kesfî'nin Se-lîm-nâme'si, varak: 50, ve müteâkib varaklar.

⁸⁵² Seleflerinden kalma kölelerin miktarını mümkün olduğu kadar azaltıp, kendi kölelerini çoğaltmak, Mısır Sultânlarıyla öteden beri İttihaz ettikleri bir siyâsetti.

⁸⁵³ Marini Sanoto'da Venedik raporları. «Non sono morti in cloa 1000 schiavi ohe e pochissima cosa, ma hanno tutto il paese contrario, mancano di capo e di denari, inspauredi dal'artilleria.»

⁸⁵⁴ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevâiih.

Haleb'i değil, bütün Suriye'yi kaybetmesine mâl oldu. Yûnus Paşa, Haleb yolunu tutan Hayrbay'ı tâkîbe me'mûr oldu. Lâkin Hayrbay, kaleye can atacak yerde, yoldan döndü; hıyânetiyle Pâdişâh'ın teveccühüne mazhar olmak için, alçakça Yûnus Paşa'ya teslim oldu,⁸⁵⁵

Selim, Gûrî'nin çadırında 200 kantar gümüş ile 100 kantar altını hâvî muazzam bir hazîne buldu. Muharebe meydânında kalan ölülerin arasında Mısır emîr-i kebîri Sûdûn-i Acemî ile Memlûk Sultânlarının en cesur beğlerinden birinin cesedleri bulundu.⁸⁵⁶ Selîm, bunların rütbelere lâyık ihtiram ile defn edilmesini emretti. Kansû Gûrî'nin cesedini muayeneye gönderilmiş olan bir çavuş, onun başını keserek Pâdişâh'ın ayakları altına koymak üzere getirmişti. Lâkin Hünkâr, Gûrî'nin hâiz olduğu saltanat mertebesinin hâtırasına hürmetsizlik gösterilmesinden öfkelenerek çavuşun bu alçakça dalkavukluğuna mukabil başını kesmek istedi. Ve nihayet, vezirlerinin şiddetli ısrarları üzerine azliyle iktifa etti.⁸⁵⁷

Haleb ahâlîsi Sultân Selîm'in gelmekte olduğunu haber alınca karşılayarak sadâkatlerine yemîn etmek üzere, şehirden çıkıp Meydân-ı Ezrak'da toplandılar. Pâdişâh'ın eline Haleb ile birlikte umulmadık hazîneler girmişti: Bir milyon duka ve kıymetli kumaşlardan yapılmış, vaşak ve samur kaplı üçbin kattan ziyâde elbise.⁸⁵⁸ Sultân Selîm gerek mevkii, gerek ticâreti cihetiyle mühim olan bu şehrin idâresinin tanzimine derhâl pişdar kumandanı Karaca Paşa'yı vâlî, Çömlekçi-zâde Kemâl Çele-bî'yi kadı tâyin etti. Şehzade Süleyman'a, ecnebi devletlerine, Sakız Cenevizlilerine,⁸⁵⁹ Venedikliler'e zafernâmeler yazıldı. Haleb'in sukutu, Malatya, Divriği,⁸⁶⁰ Behîsni,⁸⁶¹ Ayıntâb,⁸⁶² Kal'atü'r-Rûm gibi Mısır hududunda⁸⁶³ ve Memlûkler

⁸⁵⁵ Sa'dü'd-dîn'e nazaran (c. 1, s. 335), Yûnus Paşa Hayrbay'ın arkasından azimete me'mûr olarak Haleb'e cebren girmiş ve Hayr-bay mukavemete muktedir olamayıp Şâm tarafına kaçmıştır. Daha sonra Yûnus Paşa'ya müracaat ve onun delaletiyle itaat etmiştir.

⁸⁵⁶ Kansu bin Sultan-ı Çerkeş. Süheyî, varak: 16. İbnü Zeynel'e göre Selîm'in yeğeni ki -pederi Şehzade Ahmed'in vefatından sonra Mısır'a iltica etmişti- bu muharebede telef olmuştur.

⁸⁵⁷ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Nuhbetü't-Tevâîih.

⁸⁵⁸ Süheyî!, varak: 18. İbnü Zeynel, Şükrî'nin Selîm-nâme'si, Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 689, Solak-zâde, varak: 91, Âfî.

⁸⁵⁹ Bu mektublar Haleb'den 27 Ağustos 1516 târihiyle târihlenmiştir. Marini Sanoto'nun Kronik'i.

⁸⁶⁰ Cihân-ntimâ, s. 624. Divriği bugün (Hanuner zamanı) Sivas eyâletine tâbidir. Vaktiyle Mısır hükûmetine tâbi bulunmuşsa da düşman memleketinin ortasında kaybolmuş bir memleket kabilinden İmiş demektir.

⁸⁶¹ Cihin-nümâ, s. 599.

⁸⁶² Ayıntâb, Haleb'in şimalinde üç fersah mesafededir. CUiân-nümâ, s. 499.

⁸⁶³ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 690. Solak-zâde, varak: 91. («Malatya, Divriği, Darend, Menşâr, GÜmi, Gerger, Behîsni, Kalita, Kal'atÜ'r Rûm ve Ayn-tab» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 339. Mütercim)

elinde bulunan diğer mevkilerin tamâmının Osmanlılar'a intikalini sağladı.⁸⁶⁴

Halifeliksin Osmanlılara Geçmesi

Sultân Selîm, ilk defa Haleb Câmî-i Kebîrinde Cuma namazı edâ ettiği zaman hatîb, elkab-ı şahaneye (Pâdişâhın lakabları arasında) «Hâ-dimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn» (Mekke ve Medine belde-i mukaddeseleri-nin hizmetkârı) vasfını ilâve etti ki, o zamana bu kadar bu vasıf Memlûk hükümdarlarına münhasır idi. Şu mâhirâne dikkat Selîm'in hırsına pek muvafık geldi; fart-ı şükranından bin dukadan ziyâde değeri olan kaftanını çıkararak damarını okşayan hatibe verdi.⁸⁶⁵ Selîm bu hususta şâir Kâ'b bin Zühayr'in kasîde-i medhiyesine mukabil bür-de'sini vermiş olan (Hazret-i) Peygamber'e imtisal gösterdi.⁸⁶⁶

Haleb Eyaleti Ve Tarihi

Halebü's-şehbâ⁸⁶⁷ İstanbul, Edirne, Bursa, Kaahire, Şâm şehirlerinden sonra sayılır: Bu Osmanlı'nın 6. büyük belde-i eski Beroia, başka bir adla Chalybon şehrinin bulunduğu yerdedir. Eski bir rivayete göre İbrahim Peygamber'in misafirperverlik manzaraları, ziyafetleri orada vuku bulmuştur ki, bu ahvâl kendisini Müslümanlar nazarında mukaddes add ettirir.⁸⁶⁸ Geniş Haleb sahrasında yedi tepe vardır,⁸⁶⁹ bunlardan dördü -XIII.

⁸⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/479-482

⁸⁶⁵ Suriye ve Mısır'ın ele geçirilmesi ve Haremeyn'in hizmeti emrindeki azimet-i sadaka-i Selimi, Mısır Sultân'ın vefatına yol açan büyük galibiyet ile kolaylaşmış olmasından dolayı, hatibin aldığı emir mucibince Haremeyn'in hizmeti unvanım ilâve etmesi tabii olduğu gıtoi, Pâdişâh'ın böyle bir muzafferiye üzerine İhsanda bulunması Şark'a mahsus âdet olmuş geyler gereğindedir. Hammer'in hatibe dalkavukluk isnâd etmesi ve ihsanı fazla bulması Şark âdetlerine vâkîf olmamasındandır. Mütercim.

M. Marsel (M. MarceD'in Ravza ceziresi Mikyâs-ı Nil'i (Mısır'ın Tarifi, c. 2, s. 137) hakkındaki eserinde Ebî's-Sürûr, maa-hazâ bu eserde «Hadim» yerine «Hâdir» (Chadir) denilmiştir ki, manasızdır. «Hadim» lâfzı da «Servîteur» yerine «Sau-veur» (kurtarıcı) mânâsıyla tercüme olunmuştur.

⁸⁶⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/482

(Hazret-i) Muhammed hakkında iki kaside Arab edebiyatı târihinde husûsî bir şöreti hâizdir. Birincisi Kâ'b ibni Zühayr'in kasidesidir ki, Lette ve Freitag taraflarından Almanca'ya çevrilmiş ve asıl ve tercüme karşılıklı olarak şerhiyle birlikte basılmıştır (Bânet Suâd...) «El-Bürde» nâmıyla yâd olunan ikincisi Uri tarafından Lâtince'ye, Rosenzweig tarafından Almanca'ya» Silvestre de Sacy tarafından neşren Fransızca'ya tercüme edilerek basılmıştır. Benim (Hammer'in), İstanbul ve Boğaziçi eserimde dercedilmiş olan Mukaffa tercümesine müracaat.

⁸⁶⁷ Kır ata dahî vasıf olan «esheb» sözünün müennesidir. Mütercim.

⁸⁶⁸ Cih&n-mümâ, s. 593, Roussel ve Arvieux'ye müracaat.

asrın nihayetlerinde inşâ olunan⁸⁷⁰ - ilk kalenin surları içindedir. Batısında «Kavîk»⁸⁷¹ nehri geçer ki, suladığı bostan ve bağların kavunları, hıyarları, helvacı kabakları, üzümleri, bilhassa karpuzları meşhurdur.⁸⁷² Şehrin oniki kapısından her biri oniki mahalleden birine götürür.⁸⁷³ Ahâlîsi 250.000'den ziyâdedir.⁸⁷⁴ Haleb eyâlet merkezi olarak, yedi sancağı vardır.⁸⁷⁵ Hududu Fırat sahillerine ve bu nehir uzunluğunca Bâlis'den (kadîm Barbalisus),⁸⁷⁶ Bîre, diğer adıyla Birecik (kadîm Birta)'e kadar uzanır. Menbic (kadîm Hierapolis şehri),⁸⁷⁷ Ma'retû'n-Nu'mân, Haleb'in kaza dâiresindedir. Birinci belde Sû-riyeliler'in Derküte nâmındaki büyük ilahelerinin mâbediyle, ikincisi kurucusu olan Arab hükümdarı Nu'mân ve şâir Ebû'l-Alâ ile meşhurdur. Ebû'l-Alâ'nın şiirleri kuvvetli bir hürriyet hissi ile dolu olarak, kendisi doğum yerine nisbetle Maarî nâmını almıştır.⁸⁷⁸

Haleb eyâleti ahâlîsi batıdan Antakya'ya ve doğudan Fırat'a doğru Türkmen ve Kürdler ile muhtelif aşiretlere mensup Arablar'dan⁸⁷⁹ mürekkep bir halitadır. Burada müverrihin gözleri önüne birçok mü-lâhazalar koşuşur. I. Bâyezîd'in, Timur'a esîr olmalarından az vakit önce,

⁸⁶⁹ Arvieuç, 1755, c. 4,

⁸⁷⁰ H. 690 (1291). Cihân-n-üma, s. 593.

⁸⁷¹ î&mi tasgir sûretindedir. Türkçe'nin «Kavak» lâfzından me'huz bulunduğu da rivayet olunur. Mütercim.

⁸⁷² Roussel, Haleb Tarih-i Tâbii'si ve Citoân-ntima. (Diyârbekir karpuzları da meşhur ve hacimleri çok büyük ise de ikisi bir sofrada birarada tecrübe edilirse, Haleb karpuzları elyafının inceliği ve lezzeti ile Diyârbekir mah-sûlüne derecelerle Üstün olduğu anlaşılır. Mütercim.)

⁸⁷³ Roussel eserinde filhakika yalnız dokuz kapıdan bahsederse de haritasında isimleriyle on kapı mevcuttur.

⁸⁷⁴ Roussel'e göre, 235.000; Arvieuç'ye göre 290.000; Tavernler'ye göre 258.000. (Haleb şehri Kaamusii'lra'lâm 155 cami, 164 mescid, 23 medrese, bir idadiye, bir Fransız mektebi, 23 tekve, 15 kilise, 73 hamam, 120 hân, 11 köprü, 102.000 nüfus ile kayd eder. Eski devirlerin inşâatından olan idadiye ile köprü güzel mimarî eserlerdendir. Cemil Paşa'nın valiliği zamanında şehir hâricinde Cemîliye İsmiyle İnşâsına başlanılmış olan mahalle gittikçe büyümüştür. Son olarak Beyrut demiryolu Haleb'e kadar gelmiştir. Bagdad demiryolu dahî oradan geçecektir. Mütercimin 7-8 sene evvelki hesabına göre Haleb'in o vakitki nüfûsunu 150.000 tahmin ve şimdiki demiryollarından dolayı 200.000'e yaklaştığını zanneder. Gerçi bâzı seneler sıcaklık derecesi -14 dereceye kadar düşerse de, kışı süresizdir. Yazın da harareti şiddetli olmakla beraber zararsız ve havası pek güzeldir. Bir seneden önce patlamadığı cihetle «Habbetü's-sene» de-nilen çibânına tıb henüz çâre bulamadıysa da, yüzde çıkarsa büe güzelliğe zarar vermez. Haleb'in sancakları: Haleb, Urfa, Mar'aş; fakat Mar'aş ile Urfa'nın Haleb'e münâsebetleri zayıftır. Mütercim.)

⁸⁷⁵ Cihân-nümâ'ya göre, s. 593, yedi sancağı şunlardır: 1 - Adana, 2 - Haleb, 3 - Bâüs, 4 - Birecik, 5 - Aziz (?), 6 -- Kilis, 7 - Ma're.

⁸⁷⁶ Barbalisus, bugünkü Bâlis (Manner, 4, 1, s. 525). Şark müverrihlerine nazaran Hılâfet'in Muâviye'ye intikalini mücib olan Siffin Muharebesi burada vuku bulmuştur. Teofan, 1, 15, Kos-tantiniye, Cetrenus (Setrenus)'dan naklen.

⁸⁷⁷ Manner, 4, 1, s. 510. Menbic, Bizanslıların «Monbesia»sıdır.

⁸⁷⁸ Cihân-nümâ, s. 292.

⁸⁷⁹ Eski Ramazan-oğulları'nın bakayası olan Türkmenler şimdi şu isimlerle yâd olunurlar: Pehlivan Oğulları, Bayatlar, Kaçarlar, Receb Oğulları, Köçekli, Abalı, Ördekli... Kürdler kısmen Sünnî ve kısmen Yezidindirler ve buldukları mahallere göre Birecik, Bizek, Birazı, Danâi, Banek (Bank) Kürdleri nâ-mıyle anılırlar. Arablar Benî Kel âb ve Benî Yezâr âşiretlerindedir. Cihân-nümâ, s. 593.

Kaahirede mukîm olan Abbasî halîfesi'nden Memlûk hükümdarı Bay-bars'ın delaletiyle «Sultân» unvanını aldığı zamandan beri yüzotuz sene geçmişti. Onun beşinci halefi Selîm, o zaman Suriye'de Tatar Cihangîri'-nin eserini takip ediyordu. Ceddinin galibine o kadar şiddetli bir surette mukavemet etmiş ve daha önce Ehl-i Salîb muharebelerinde nice meşhur cengâverlerin silâhlarına ve vekâyilerine sahne olmuş olan bu mevkiî kolaylıkla ele geçirdi. Ömer'in, Suriye'nin bakıyyesiyJe beraber Bizans-lılar'dan almış olduğu Haleb, Emevî ve Abbasî Halîfelerinin ve daha sonra, hanedanları Mısır valiliğine nasb olunan Tolun ve Ahşîd oğullarının eline geçmiş, nihayet Hamdan Sülâlesi'nin büyük hükümdarı Seyfû'd-devle tarafından müstakil hükümetinin merkezi ittihaz edilmişti. Seyfû'd-devle muzaffer silâhını bütün Küçük Asya'ya eriştirerek «Büyük Domes-tik»i⁸⁸⁰ mağlûb ve mahbûs etti ve Olimp (Keşiş Dağı) eteğinde ve adetâ Bizans'ı görececek bir noktada bulunan Bursa'nın fethine kadar gitti. Lâkin Seyfû'd-devle Suriye'ye dönerken, Rumlar ke'ndisini bir boğazda ansızın bastırdıklarından güçlkle kurtulabildi; bu muvaffakiyet üzerine Bizanslılar gerek Haleb ve gerek Humus, Hama, Şîrz ve Ma're (Maara) beldelerini tekrar ele geçirdiler ve Âmid ve Nusaybin'e kadar Fırat'ın öte tarafındaki memleketleri tahrîb ettiler. Seyfû'd-devle tekrar Bizans-hlar'ın elinden aldığı eski payitahtında⁸⁸¹ vefat etti. Düşmanlarının eline düşmemesi için na'smın Meyyâfârîkîn'e naklini vasiyet etmişti. Bu ihtiyat faydasız değildi. Zîrâ, Kelâb aşiretinden Salih îbnü Mer-dâs Haleb'i Seyfû'd-devle'nin torunundan alarak Salih Hânedânı'nı te'sîs etti ve elli sene bu memlekette hüküm sürdü.⁸⁸² Merdâs Hanedanı hükümetinin enkazı üzerine, Ehl-i Salîb'in Suriye'ye birinci istilâlarına doğru, Selçuk Hânedâm'nın bir şubesi devlet te'sîs ederek az vakit içinde bütün Asya'ya yayıldılar. Kardeşini öldüren Rıdvân.⁸⁸³ Antakya'nın

⁸⁸⁰ I. cildde hatırlatıldığı üzere, «Büyük Hadım» mânâsmaysa da, Bizans hükümetinde kara orduları başkumandanı demektir ki, Seyfû'd-devle'nin meddahı olan Mütenebbi'nin şiiirlerinde (Damestik) imlâsındadır. Mütercim. (Dal.m.sin.te.kaf).

⁸⁸¹ Arab tarihçilerine nazaran Seyfû'd-devle'nin hükümet ve muharebeleri safahatının başlıcaları şunlardır: Haleb şehrini Ah-şidiler'den zabtı 333 (944), Mar'aş'da Rumlar'a mağlûbiyeti 334 (945), Bursa'yı muhasarası (El-Mekîn) ve «büyük domestik»ı esir etmesi 342 (953), Hadise yakınında Rumlar'a galebesi 343 (954), Kanserinde (Kayseri'de?) mağlûbiyeti 251 (962), Rum-lar'ın Âmid kalesini muhasarası 355 (965), Seyfû'd-devle'nin Haleb'de vefatı 356 (966). Ebû'l-Fidâ, el-Mekîn, Nuhbetü't-Tevârih, Hacı Kalfa.

⁸⁸² Deguignes Benî Merdâs sülâlesini unutmamıştır. Bu hanedan Haleb'de 414 (1023)'de zuhur edip 472 (1079)'da yedinci hükümdarında sönmüştür. Hükümdarların isimleri: 1) Salih bin Merdâs, 2) Ebû Kâmil Şiblû'd-Devle, 3) Muizzü'd-Devle Ul-vân İsmâil (Simâl?), 4) Atuyye, 5) Muhammed bin Nusayr (dördü de Salih'in oğulları), 6) Nasr, Mahmûd'un oğlu, 7) Sabit bin Mahmûd, Nasr'ın kardeşi. Nuhbetü't-Tevârih'e bakınız.

⁸⁸³ Bu isim «Rıdvân» veya «Rızvân» yazılır. Deguignes ve Wilke'nin yazdıkları «Redhwan» veya «Rodhwan»

Ehl-i Salîb tarafından zabtından sonra, Haleb'de Dîmişk, Humus,⁸⁸⁴ Musul⁸⁸⁵ "hükümdarlarını birleştirerek Hıristiyanlarca Antakya surları altındaki meşhur muharebeye girişmiş idi. Lâkin Musul hükümdarı Kırbuğa'nın hatâsıyla Müslüman askerinin ordugâhı kamilen düşman eline geçti. Rıdvan'ın vefatından sonra Hadım Lu'lu' müteveffa hükümdarın oğulları nâmına hükümet dizginlerini eline geçirdiği zaman, Haleb'liler kendilerine vâlî olmak için Artuk Hânedânı'ndan kuvvetiyle şöhret kazanmış olan Mardin Beği îl-gazî'yi davet ettiler. Evvelâ Musul Atabeği Aksangır⁸⁸⁶ aleyhine Dîmişk Hâkimi Tuğtekin ve Hıristiyan-lar'la ittifak etmiş idi; ancak sonradan yine bu Aksangır'la ittifak ederek Haçlılar*! Asârib (Sarepta) sahrasında kanlı bir mağlûbiyete uğrattı (15 Cumadi'1-ulâ 513 / 24 Ağustos 1119).⁸⁸⁷

On sene sonra Haleb'de Hıristiyanlar için daha korkunç bir düşman, yâni Atabeğ îmâdeddîn Zengî zuhur etti. Âdil, fakat şiddetli olan bu cen-gâver kendisine çizmiş olduğu hatt-ı hareketi tâkib ederek mıntıkanın bütün Türk beyliklerini ve Hıristiyan prenslerini mağlûb etmeğe muvaffak oldu. Ehl-i Salîb üzerine Haleb civarında kazanmış olduğu bir mu-zafferiyet, Asârib (Sarepta)⁸⁸⁸ kalesinin eline geçmesini sağlayarak -Haleb'e yakınlığı pek muhataralı olduğu ve tek olarak bulunması bir taarruz vaktinde muhafazasını güçleştirdiği için- duvarlarını yıktı.⁸⁸⁹ îmâdeddîn'in oğlu Nûreddîn ve Eyyûbî Hânedâm'nın. kurucusu Se-lâhaddîn ise, Hıristiyan orduları için selefleri îl-gazî ve Rıdvan'dan daha müthiş oldular. Haçlılar'ın elinde kalan birkaç şehirden başka bütün Suriye'ye mâlik olan bu iki hükümdar, Haleb'i de istilâlarının dâiresine aldılar. Haleb, Eyyûbî ailesinin sönmesinden sonra, Bahrî Memlûkleri'-ne, onlardan Çerkeş Memlûkleri'ne, nihayet onlardan da Osmanlılar'a intikal etti.⁸⁹⁰

gibi değildir.

⁸⁸⁴ Humus Hâkimi Cenâhü'd-devle.

⁸⁸⁵ Tuğtekin. Haleb'de teşekkül eden bu ittifakın ruhu Rıdvan idi. bkz. Nuhbetüt-Tevârih.

⁸⁸⁶ «Aksan&ı»dır; «Aksungur» değil-

⁸⁸⁷ Wilken, *Geschicht* der Kreuzritter*, 2, s. 435.

⁸⁸⁸ Asârib, kadîm Sarepta'nın Arabçalaşmışıdır. Hammer'in Fransız-casında «Asaret» yazılması hatâdır. Asârib Merâsîdü'l-İttılâ'da «mâruf bir kale olup Haleb'e üç fersah mesafededir» diye kayıtlıdır.

⁸⁸⁹ Nuhbetüt-Tevârih. Bu zafer, ve Asârifo duvarlarının yıkılması ne MİŞO'da vardır, ne Wilken'de.

⁸⁹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat: 2/482-485

Arablar'ın fethinden beri Haleb'de hüküm süren oniki hâne-dân şunlardır: 1) Abbâs, 2) Benî Ümeyye, 3) Benî Tolun, 4) Benî Ahşîd, 5) Ben! Hamdan, 6) Benî Merdâs, 7) Benî Selçuk, 8) Benî Artuk, 9) Atâbekiyye, 10) Eyyûbiye, 11) Bahrî Memlûkleri, 12) Çerkeş Memlûkleri.

Haleb'in Alınmasından Sonra, Yavuz'un Suriye'de Yürüyüşü

Selim, birkaç gün Haleb'de kaldıktan sonra, Hama (kadîm îpiphania) yolunu tuttu. Bu şehrin Rumlar tarafından verilen ihtişamlı adına liyâkati, ancak Suriye'nin o mıntıkasında yerleşen Eyyûbîye şubesinin ikinci ve sondan evvelki iki hükümdarının edebî şanlarından neş'et edebilir. Bu iki hükümdar, Avrupa'da çok zamanlar meçhul kalmış olan melik, şâir ve müverrih Mansûr ile,⁸⁹¹ Şark târih ve coğrafyasının en iyi müelliflerinden biri olan Ebû'l-Fidâ'dır. Lâkin Asya edebiyatında şöhret kazanan bu iki hükümdarın kabirleri bugün seyyahların nazar-ı dikkatlerini -monoton âhenkleri Arablar'ın hazînâne şiirlerinde o kadar çok övgüye mazhar olan- «naûra» ismindeki büyük su dolaplarından ziyâde celb etmez.⁸⁹² Selîm, Hama hükümetini Güzelce Kaasım Paşa'ya verdi, ki bu zât -sonraları Büyük Süleyman'ın veziri olarak bir cami, bir medrese, hamamlar ve umûmun faydalanmasına âit diğer müesseseler inşâ etmiş ve İstanbul ahâlîsi onun hâtırasına hürmeten şehrin belli başlı mahallelerinden birini nâmıyla isimlendirmişlerdir.⁸⁹³

Osmanlı ordusu mukavemete tesadüf etmeksizin Humus'a (kadîm Amesis'e) kadar hareketinde devam etti. Vaktiyle Tedmür (Palmyre)⁸⁹⁴ melikesi Zeyneb'in (Zenobi) -daha müsâid bir neticeye müstehak bir kahramanlıkla- İmparator Aurelien ile muharebesi bu şehrin yakınında vuku bulmuştur. İlkçağ târihinde Suriyeli güneşe-tapıcı Apollo'nun mezhebiyle şöhret bularak, bir Eyyûbiye şubesinin son karargâhı olan ve uzun müddet Mısırlı valilerin zulmü ve Bedevîler'in haydutlukları⁸⁹⁵ altında inleyen Humus beldesinin merkez olarak kabul edilişiyle teşkil olunan bu sancak, Rumeli'den İhtimâm-oğlu nâmında bir Türk'e malikâne suretinde verildi.

Sultân Selim,⁸⁹⁶ Memlûk beğlerinin yeni bir sultân intihâb etmek

⁸⁹¹ Birçok ilimlerden bahseden «Mezmâr» ve Tabakât şarabidir.

⁸⁹² «Arab Şiirlerinde» Seçmelere müracaat. Ebû'l-Fidâ, Cihân-nüma; Şûrâ-yı Devlet âzasından Ewers ma'rifetiyle neşrolunan, Richter'in Şark Seyahatnamesi, s. 233, Hama nauralarını tasvîr eder.

⁸⁹³ Sa'dÜ'd-dîn, Solak-zâde, (Kaasım Paşa kocaman mahallelerin -melekü'l-

⁸⁹⁴ Garb lisanlarında Palmîr (Palmyre) diye maruf olan kadîm bir şehirdir. Şark lisanlarında «Tedmür»dür.

⁸⁹⁵ Cihân-nüma, s. 290, diyor ki: «Hâkimlerin zulüm ve siteminden, Araplar'ın istilâsından..» C.zâde, Selinin âme, b: 30.

⁸⁹⁶ Venedik elçilerinin raporlarında Osmanlılar'ın bu sıradaki kuvveti şöyle gösterilir: «8.000 Janissari, tra i quali 4000 schopetari, 25 a 30 mille ca-valli 50 carete artiglieria» (8.000 Yeniçeri, 4.000 sipahi, 25'den 30 bine (kadar

üzere Dımişk (Şam)'da birleşip de bir anlaşmaya yaramadan Kaahire'ye azimet ettiklerini (22 Eylül) haber alıncaya kadar, Şâm üzerine yürümedi. Lâkin Eylül nihayetlerine doğru Selîm'in sancakları Dımişk'ın bir mahallesi olan Mastaba duvarları üzerinde dalgalanıyordu. Memluklerin mevkiin müdâfaasına me'mûr etmiş oldukları Arab emîri Nâsireddîn, Hayrbay'ın tekliflerine kapılarak Osmanlılar'a teslim oldu. Mastaba'ya varışından oniki gün sonra, Selîm Dımişk'a girdi ve Kasr-ı Ablak'a indi ve burada, Suriye kaleleri kumandanları, Arab beğleri⁸⁹⁷ Lübnan Dürzîler'i arz-ı ubûdiyyete geldiler. Tarablus, Kudüs, Safed hükümetlerini İskender Paşa-zâde Mustafa'ya, Evrenos-oğû'na, Mustansır-oğlu'na tevcih eyledi.⁸⁹⁸ Dürzîler'in kalblerini kazanmak için, onların ümerâsinmevтин en sâdik hizmetkârı alanma'hûd deresiyle Belde-i Tayyîbe'ye ne güzel yaraştığını ve bu mahalleleri te'sîs eden zâtın hâtırasına nasıl arz-ı tevkîrât etmekte bulunduğunu Güzelce Kaasım Pasa görmüş olsa, bize ne kadar güzel sözler söylerdi! Mütercim.) dan Maan-oğlu'na sancak beyliği verdi.⁸⁹⁹ İsa Beğ-zâde Mehmed Beğ, Suriye hududu üzerinde pişdar gibi bir mevkî'de bulunan Gazze'yi sancak beyi sıfatıyla zabt etmek için ikibin sūvârî ile o tarafa

sūvârî, 50 takım top). Bunlar Mısırlıların Haleb muharebesinden evvelki kuvvetinden bahsederken de şöyle söylerler: «İli Mameluchi 12.000, e coi Arabi 60.000» (12.000 memlûk, 60.000 Arab). Osmanlı müverrihleri ve onlardan İstinsah edenler hakikatte 50 adedden ibaret olan topları 500 yazmışlardır.

⁸⁹⁷ Cihân-nümâ, s. 554; Suriye'de dokuz Arab aşireti yazar: 1) Tayy aşireti ki üç şubeye ayrılmıştır: a) El-Fadl: Fırat boyunca sakin Benî Rîşe, Benî Tarbuş, Benî Mevâlî bunlardandır; b) Alî Amr aşireti. Havran civarında sakin olan Benî Merri/ bunların torunlarıdır, c) Dımişk civarında Alî kabilesi. 2) Benî Mehdî aşireti ki, aslında Kahtân*a mensubdur. Belka (?) etrafında Benî Haris arazisinde sakin olurlardı. «Tar-biyye» ismiyle marufturlar. 3) Gazza ve Dârim civarında Benî Cürem aşireti. Senî Sevâle, Benî Âbid, Benî Al' Muham-med, Benî Huveytât, Benî Atıyye, Benî Lâm bunlardandır. Hac kervanları yolu tarafındaki arazidedirler. 4) Benî Sa'le-be ki Şam'dart Amman'a giden tarafda sakindirler; JMâss ve Refik nâmında iki şubeye ayrılırlar; Avf Benî Sa'lebe-i Ham-dânî'ye mensubdurlar. 5) Zübeyd-i Kahtânî aşireti. Muhtelif şubeleri buldukları mahallerin isimlerini alırlar: Zübeyd-i Merc, Zübeyd-i Ahlâf, Rahabe yakınında, bu şubeler Alî Fazl aşireti civarında yerleşmiş idiler. 6) Benî Hâlid aşireti. Humus civarında, Hâlid bin Velîd'den geldiklerini iddia ederler. 7) Benî Hârs aşireti, 8) Benî Akabe aşireti, 9) Gaaziyye aşireti. Son üç aşiret Hamdânî'dir.

⁸⁹⁸ Sa'dÜ'd-dîn, varak: 691. Solak-zâde, varak: 32. İdrîs'in oğlu, 110; Alî.

⁸⁹⁹ Cihân-nümâ, s. 554; Suriye'de dokuz Arab aşireti yazar: 1) Tayy aşireti ki üç şubeye ayrılmıştır: a) El-Fadl: Fırat boyunca sakin Benî Rîşe, Benî Tarbuş, Benî Mevâlî bunlardandır; b) Alî Amr aşireti. Havran civarında sakin olan Benî Merri/ bunların torunlarıdır, c) Dımişk civarında Alî kabilesi. 2) Benî Mehdî aşireti ki, aslında Kahtân*a mensubdur. Belka (?) etrafında Benî Haris arazisinde sakin olurlardı. «Tar-biyye» ismiyle marufturlar. 3) Gazza ve Dârim civarında Benî Cürem aşireti. Senî Sevâle, Benî Âbid, Benî Al' Muham-med, Benî Huveytât, Benî Atıyye, Benî Lâm bunlardandır. Hac kervanları yolu tarafındaki arazidedirler. 4) Benî Sa'le-be ki Şam'dart Amman'a giden tarafda sakindirler; JMâss ve Refik nâmında iki şubeye ayrılırlar; Avf Benî Sa'lebe-i Ham-dânî'ye mensubdurlar. 5) Zübeyd-i Kahtânî aşireti. Muhtelif şubeleri buldukları mahallerin isimlerini alırlar: Zübeyd-i Merc, Zübeyd-i Ahlâf, Rahabe yakınında, bu şubeler Alî Fazl aşireti civarında yerleşmiş idiler. 6) Benî Hâlid aşireti. Humus civarında, Hâlid bin Velîd'den geldiklerini iddia ederler. 7) Benî Hârs aşireti, 8) Benî Akabe aşireti, 9) Gaaziyye aşireti. Son üç aşiret Hamdânî'dir.

gönderildi.⁹⁰⁰

Yavuz Selim Han'ın Şam'da Kışlaması Ve Ziyaretleri

Pâdişâh, kışın dört ayım Şam'da geçirdi. Bu aylardan üçü -ki 1516 senesinin Teşrîn-i evveli, Teşrîn-i sânisî, Kânun-ı evveli'dir- Ramazân ile Şevval ve Zi'1-ka'de ve Zi'1-hicce'ye tesadüf eder, Arablar'm oruç, istirahat ve hacca tahsis ettikleri zamanlardır. Selîm, boş vakitlerini Emevî halîfelerinin ve nice büyük hükümdarların ikametgâhı olan bu şehrin âbi-delerini ve İslâm'ın en meşhur meşâyîhinin kabirlerini ziyarete sarf etti. Dımişk'in ziyâde şâyân-ı dikkat olması, hatıratça ve târihî binalar bakımından o kadar zengin olan bu şehri ziyaretinde Osmanlı Pâdişâhını tâkîb etmecliğimizi bizim için bir vazife addettirmiştir.

Nâmı Tevrat'ta zikredilmiş olan Dımişk, diğeri bir tâbirle Damas (Damasus), Osmanlı Devleti'nin beşinci şehridir. Pâdişâhın lakablarının yazılması sırasında dâima «Şâm»i tâkîb eden «Cennet-meşamm» (Cennet kokulu) vasfı, şehrin ve civarının güzelliğini göstermeğe kâfidir. Şâm, bütün dünyânın en güzel ovalarından ve Müslüman coğrafyacılarının «Ri-yâz-ı Cennet» (Cennet Bahçeleri) diye isimlendirdikleri dört vâdîden biri olan Guta sahrası üzerinde yükselir. Baştan aşağı zümrüd gibi olan, sayısız nebat ve ağaçlarla örtülü bulunan bu muhteşem sahra şehir ile Kasius Dağı⁹⁰¹ arasında iki fersah mesafeye uzanır. Her tarafından Bir-dâ (Birdî) (kadîm Krizuruas)⁹⁰² nehri ile sulanır; o surette ki her tarafında -dâima kumdan ibaret çöllерinin içinde güneşten yandığı cihetle Arabi'n tasavvur ettiğı cennet hayalînin iki zarurî şartı olan- sâf bir su ve taze çemenler görülür. İspanya arabaları da Gırnata'y1 bunun için «Endelüs yarımadasının,cenneti»

⁹⁰⁰ Selim, Suriye'yi sekiz eyalete taksim etmişti ki şunlardır: Şâm, Haleb, Humus, Hama, Tarablus, Kudüs, Safed, Gazze, Muahharan üç eyâletten ibaret kalmıştır: Haleb, Tarablus, Dımişk. Emeviye zamanında Suriye sekiz «cend» veyâhud kazaya taksim edilmişti: Filistin, Ürdün nehri kenarındaki arazi; Şâm, Humus, Kanserin; bunların idare merkezleri Kudüs, Taberiyye, Dımişk, Humus, Haleb, idi. Memlûkler zamanında valilere nâib, kâşif, vâlî denilirdi. Dımişk, Kudüs, Humus, Baalbek, Rahye (Rahabe?) Aclûn, Sarhad, Masiyât, Sabre şehirlerinde otururlardı. Remle ve Nablus'da kâşifler, ve Say-da, Beyrut, Tedmür'de dahî valiler bulunurdu ki, cem'an on-dört hükümet demektir (Cihân-nümâ, s. 553-554).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/485-487

⁹⁰¹ Bu dağda ve Selevkiye'deki Kaslus (Casius) Dağı üzerinde Jüpiter Casius' un bix mabedi bulunurdu. Manner, Coğrafya, 6, I, s. 451.

⁹⁰² Beredâ; Berdâ' şeklindedir. Şam'ın en büyük nehridir. Zeydânî nahiyesinde Şam'a Baalbek cihetinden beş fersah mesafede «Kan-vâ» köyünden çıkar. Merâsîdü'l-İttılâ.

ismiyle isimlendirmişlerdir.⁹⁰³ Bir-dâ nehri bu münbit ovada yedi kola ayrıldığı gibi⁹⁰⁴ dağ şelâlesinden akıp gelen Fenca menbâi suları da vâdîyi sular. Şâm vadisinin güzelliği Arab coğrafyacıları tarafından bu beldenin «hâl-i izâr-ı cihan,⁹⁰⁵ şahbâl-itâvûs-ı cinân, akd-i tabi'î hüsn ü ân» ve «îrem-zâtü'l-imâd» gibi vasıflarla tavsif edilmesini mûcib olmuştur.⁹⁰⁶ Asya'nın bu cenneti hakkındaki taVîfler yetmişe kadar cedvel, onsekize kadar menbâ ile her türlü mahsuldar ağaçlar, sebze, zahire, çiçek yetiştirir yirmibire kadar küçük vâdî.⁹⁰⁷ saymaktadırlar.⁹⁰⁸ Dımişk'ın gülleri,⁹⁰⁹ ayvaları, üzümleri, limonları, incirleri, armudlan Asya'nın her tarafında meşhurdur. Binâenaleyh gençlik çağında -fâtih sıfatıyla değil, tacir sıfatıyla- bu şehre gelmiş olan (Hazret-i) Peygamber Şam'a pek mes'ûd unvanını vermiş ve ashabından bunun sebebini suâl eden bir zâta Allah'ın meleklerinin bu şehir üzerine kanatlarını gerdiklerini beyân etmiştir. Bundan maada Cenâb-ı Hakk Kur'ân'da «Tîn» ve «Zeytûn», yâni Dımişk ve Kudüs ile⁹¹⁰ Tûr-ı Sînâ, Mekke üzerine kâsem etmiştir.⁹¹¹ Hâbil'in Allah'a kurban arz etmesi, kardeşini idam etmesi, Âdem ve Havva'nın hayâtlarındaki bir kısım vak'alar, İbrahim'in doğumu îslâmî rivayetlere göre burada vukua geldiği gibi, Yesu'nun validesinin hanesi de buradaydı.⁹¹²

Bu cennet gibi mıntıka halîfelerin mutlaka nazar-ı dikkatini ve ordularını celb etmiş olmalıdır. Peygamber'in ashabından ve İslâm'ın en mahir kumandanlarından «Seyfullah» (Allah'ın Kılıcı) unvanıyla ma'rûf Hâ-lid ve

⁹⁰³ Bu sebebendir ki, Tournefort, Bursa hakkında şöyle söyler: «Hakikaten mevkiiyle, çeşmeleriyle Dünya'da Gırmata'ya en çoiç benzeyen beldeyi seçtiler.» Yirmibirinci Mektup.

⁹⁰⁴ Ali Beğ'e müracaat, 3, 371. Yedi saniyeye ve yedi seyyareye mahsus olmak üzere Dımişk'ın esas olarak yedi kapısı vardı.

⁹⁰⁵ Hüsn ü Aşk sahibi hazret-i Şeyü'nin, Reisülküttab R&gkTIn bir gazelinı tahmisinden :

⁹⁰⁶ Pokok'da «feye» denen matâldır. Tevrat'ta «Farfar» nâmıyla yâd olunan mahal hiç şüphesiz cennetten başka bir şey değildir.

⁹⁰⁷ Bedrü'd-dîn Halebî'nin Teşânîfü'l-MesâmP fi Vasfî'l-Câmi'sinde.

⁹⁰⁸ El-Berki'l-Meta'lık fi Vasfî'l-Calak, Hudvâvirdi İbni Râ'i.

⁹⁰⁹ İbnü Râ'i Dımişk civarlarında bulunan en güzel otuz çiçek hakkında bir müntehabât mecmuası bırakmıştır. Cihân-nümâ, s. 585. Teessüf olunur ki, bu güzel vadinin letâfetli manzarası bile, kendisini mu'tâd olduğu hissizlikten kurtaramamış olan Rihter, nebatat ilmine âşinâ değil idi.

⁹¹⁰ Kur'ân-ı Kerim'de «Ve'ttîn» ile «Ve*z-zeytûn»dan murad, Dımişk ve Kudüs olabileceği tefsirlerde dercedilmiş ve fiihakika bu sù-re-i şerifede Tûr-ı Sînâ ve Mekke'den de bahis buyurulmuş olması bu sureti te'yîd etmektedir.

⁹¹¹ (Hazret-i) Peygamberdin Cebel-i Kassiun üzerine ordu kurarak oradan şehre hayranlıkla baktığına dâir Rihter tarafından iki defa hikâye olunan rivayet asılsızdır. Şâm havalisinin tariflerini belirten elimde bulunan iki eser —ki biri yukarıda zikr olunan kitaptır— ve diğeri —ki Fezâilü'ş-Şâm unvanıyla bu şehrin bütün târihini ihtiva etmektedir— her ikisi bu rivayetten bahsederler. Diez'in el yazılarından 112, 8 numarada Berlin Kütüphanesinde bulunan «Şâm Târihi» ehemmiyetsiz bir eserdir, ki Cihân-nümâ'nın «Şâm» kelimesindeki malûmatı bile ihtiva etmemektedir.

⁹¹² İbnü'r-Râ'i ye Şam

«Emînü'l-Ümmes unvânıyla ma'rûf Ebû Ubeydetü'l-Cerrâh Dımişk ürerine yürüyerek karşılıklı iki noktadan ve ikisi birden muhasara ettiler. Ebû Ubeyde Şam'ın itaat etmek suretiyle teslimini kabul etti. Hâlid ise bu teklifi reddetti. Ebû Ubeyde rızâ ile açılan kapılardan girmekte iken, Hâlid duvarları tazyik ile şehre fâtiyhâne dâhil oluyordu.⁹¹³

«Ben» didinişe arsa-i cennet sevâd-ı Şam'dır Nüktedir kasdım, kıyâs İtme hayâl-i hamdır. Nokta sığmaz, nutka gelmez bir garîb ihamdır Nokta sığmaz, nutika gelmez bir garîb îhiamdır Arız-i dilberde sanma hâl-i anber-fâmdır Aks-i dâğ sine-i üftâde-î nâ.kâmdır.

mısraları -&i, eski edebiyatın meftun olduğu bâzı san'at'arı ihtiva ediyor olmakla beraber «Cennet Şâm'm ya altında, ya üstündedir» darb-i meseline de telmîh Şam'dır- belde-i Dımişk'ın bu dünyâdaki itibarlı hâlini de hatıra getirmiştir. Mütercim.

(Yukarıdaki mısralarda, «ben» lâfzına (eski harflerle yazılışında) başka nokta sığdımlamaz; ve Mevlevi tarikatı sâliklerle gösteriş yapmaktan İhtiraz ederek, lâfızlarında, yâni sözlerinde «ben» demekten çekinirler ki, burada bir îhâm sanatı söz konusudur.)

Emevîyye Camii'ni Ziyaret

Yahya'nın başı'ndan dolayı ihtiram edilen bir yer olan Şâm Büyük Kilisesi, belde ve Suriye'nin İslâm ve Hıristiyanları arasında münazaanın başlamasına sebep olarak, iki tarafın uyuşamamaları üzerine, ikisi arasında taksîm edilmiş idi. Lâkin Ümeyye Hânedânı'nın beşinci halîfesi Ab-dülmülk elli sene sonra Hıristiyanlar'ı bu mukavelenin sağladığı faydalardan vazgeçmeğe ve Büyük Kilise için ta'vîz olmak üzere şehrin surları dışında yapılmış olan ve bununla beraber teslim mukavelenemesine dâhil olmayan Azîz Tomas⁹¹⁴ Kilisesi'ni kabul etmeğe mecbur kıldı ve şu Büyük Kilise'yi Arab san'atının zirvesi olmak üzere ihya ederek, Şark'-da sütunlarının ihtişamı, kubbelerinin çokluğu, hatlarının zerâfeti, mih-râblarının serveti, minare ve minberlerinin adedi, tslâm'ın en meşhur olan büyük şahsiyetlerinin kabirleri ile ile'1-ebed şöhreti devam edecek olan ma'lûm

⁹¹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/487-488

⁹¹⁴ Clhân-nümtâ, s. 573. Gifobons, bab: 51, c. 5, s. 307, bu kiliseyi, «Meryem Kilisesi» olmak üzere yazarsa da, Arab müverrihleri (Hazret-i) Yahya'ya-mensûb olduğunu gösterirler.

camie tahvil eyledi.⁹¹⁵

Sultân Selim, en önce bu camii ziyaret etti. Cami, Şarktan garba doğru beşyüzelli kadem uzunluğunda⁹¹⁶ ve şimalden cenuba doğru yüzelli kadem genişliğinde, vüs'atçe İslâm'ın bütün camilerine ve hattâ Kurtu-ba Câmii'ne fâikdir. Hacı KahVya nazaran inşâsı için beş milyon duka kadar pek büyük bir meblâğ sarf olunduğu gibi, günlük masrafları üçyüz dukaya varıyordu.⁹¹⁷ Dört mezhebe ait dört sınıfa ayrılmak üzere, on-altı imâmın Müslüman cemâatine imamlık ve üç minareden yetmişbeş müezzinin Ezan ile mü'mînleri ibâdete davet eylediği ve ramazan geceleri onikibin kandil yandığı düşünülecek olursa, şu üçyüz duka mübalâğalı görünmez.⁹¹⁸ Kubbelere altın ve gümüş zincirlerle asılı altıyüz kandil⁹¹⁹ olduğu ve her tarafta yeşil zemîn üzerinde kırmızı ve beyaz benekli ve yalnız kırmızı renkli somakiden, granit ile muhtelif renklerde mermerden yapılmış sütunlar arz-ı endam eylemekte bulunduğu bilirse, camiin inşâat masraflarının miktarı da garib görülmez. Mihrâb ciheti, her taraftan -biri kırmızı biri yeşil- kırk sütun⁹²⁰ ile çevrilidir, iki sütunu -ki «Kubbetü*n-Nesr»⁹²¹ denilen orta kubbe bunların üzerine dayanmıştır- Yezîd'in oğlu Velîd, Hâlid'den binbeşyüz duka altınına satın almıştır. Fıstıkî yeşil olan diğer ikisi -ki İskenderiyye'den getirilmiştir- beşer yüz duka kıymetinde olarak, Hazret-i Yahya'nın başı'nın~ bulunduğu binayı süslerler. Ancak camiin en büyük iki sütunu -ki İstanbul'daki Süleymâniye Camii sütunlarından başka hiçbir cami direkleri bunlara kıyas olunamaz- batı tarafında bulunan «Bâbü'l-Berîd» ismiyle müsemmâ olan büyük kapının önüne dikilmiştir. Diğer üç kapı da semânın diğer üç cihetine nazırdır.⁹²²

Camiin içinde dört mezheb, yâni Hanefî, Şafiî,⁹²³ Mâlikî, Hanbelî için dört mihrâb⁹²⁴ ve müezzinler minareden indikten sonra son defa olarak

⁹¹⁵ Târlh-i Şam'ın ikinci babı ancak bu camiden bahseder. Cihân-ntimâ'ya müracaat.

⁹¹⁶ Ali Beg, eserinden naklen, Travefe nâm eserde, s. 265, yalnız dörtyüz kadem tulünde denilmiştir.

⁹¹⁷ Cihân-nümâ, s. 577.

⁹¹⁸ Kezalik, s. 576.

⁹¹⁹ Cihân-üümâ, s: 574.

⁹²⁰ Cihân-nümâ, 574.

⁹²¹ «Ali Beğ»den naklen eser-i mezkûr, s. 265. Her sırada 44 sütun sayar.

⁹²² «Kartal Kubbesi».

⁹²³ Güneyde Anberâniye kapısı, kuzeyde Zencini Kapı, dahî deniJen Sümey-sât Kapısı, doğuda Cerven Kapısı, en büyük kapı olan Bâfoü'l3erîde (Bâ-bü'l-Büreyde) Murad Paşa f'~ tından onaltı kademeli bir merdivenle çıkılır.

⁹²⁴ «Ali Beğ»den, s. 266. Şöyle denilmiştir: «Upon the rlight of tshe nave is the Mehereb far the imammm of the Schafii rite.»

tekrîr-i davet⁹²⁵ eylemeleri için dört mahfel mevcuttur.⁹²⁶ Bu camiin üç minaresinden biri îslâm arasında ziyâde hürmete mazhar olarak Hazret-i Yesu'nun dünyânın son gününde gökten bu minareye nazil olacağına i'tikâd ederler. Bir diğeri -ki nâmı «Minâretü'l-Arûs»dur- ahşâbdan olmakla beraber Timur zamanında vukua gelen Dımişk yangınında yerinde kalan yegâne minaredir.⁹²⁷

Ancak camiin en muhterem kısmı, Müslümanların düşüncesine göre, Hz. Yahya'nın başı'mn⁹²⁸ hâlen muhafaza edilmekte olduğu husûsî mahaldir. Bununla beraber, Hz. Yahya'nın başı Rûm İmparatorları zamanında mutantan bir surette İstanbul'a nakl olunarak birkaç defa Avrupa'ya geçebilmek üzere taaddüd eylemiş ve fakat belki hiçbir vakit Avrupa'nın Hıristiyan toprağına gelmemiştir.⁹²⁹

Kur*ân'ın (Hz.) Osman eliyle yazılmış nüshasının bu camie nakli -Bizans târihinde (Hz.) Yahya'nın başı'mn nakli gibi- Arablar*ın inandıkları rivayetler cümlesindedir: İşbu nüsha evvelâ Taberiye'de hıfz olunduğu halde, Hıristiyanlar'ın ellerine düşer korkusuyla Ehl-i Salîb vaktin-

de Dımişk Câmii'ne nakl olunmuştur.⁹³⁰ Haçlılar, Dımişk duvarları önünde göründükleri zaman halkın figanları arasında umûmun hürmet dolu bakışları önüne konulmuştu.⁹³¹ Rivayet olunur ki, Osman, kaatil-lerinin darbeleri altında ruhunu teslim ettiği zaman, bu Mushaf-ı Şerifi okumakta idi; üzerine birkaç damla kanı damlamıştır ve bu damlalar hâlâ ziyaretçilere gösterilmektedir.⁹³² Kitâb-ı Kerîm'in Dımişk Câmii'nde bulunan diğeri bir nüshası dest-i Alî ile mektûbdur.⁹³³ Camiin duvarlarına iki Sûre-i Kur'âniyye, yâni «El-Furkan» ve «El-Melâike» sûreleri mavi zemin üzerine altın yaldızlı harflerle nakş olunmuştur.⁹³⁴ Câmî'-deki hafızlar, Yahya'nın başı'mn konulmuş bulunduğu mahal önünde Kur'-ân-ı Kerim'i kıraat erbabının

⁹²⁵ «Alî Beğ»de sehven «mairâl» yazılmıştır.

⁹²⁶ «Tekrîr-i tfa'vet» Kaamet'tir. Avrupalı «Ezan» ile «Kaamet»! tefrik edememiştir.

⁹²⁷ Bakınız: c. 1, kitap: 7.

⁹²⁸ Cîhaa-nümâ, 573.

⁹²⁹ «Amibianl, Equitani, Romani, veram faciern Indu<bHamque verticem Chrls-ti praecursoris colere arbitrantur.» Kaorsen'in «Yahya'nın Mukaddes Ba-şı'nın Kostatınlye'den Eodos'a Nakli» hakkındaki eserinden.)

⁹³⁰ Zehebî'nin Muhtasar İbnü Cevzi'sine nazaran bu nakil 507 (1113) ve Süyûtî'nin Tarih-i Huiefâsına n4\$|*j|ı 543 (1100) senesinde dir.

⁹³¹ Zehebî, 543 (1148). Wüken'In «Ha^a Muhârebeterlsne bkz. 3, 7, s. 446.

⁹³² Menâsikü'LHacc, s. 59. C4hân-nünüA'dan ve Türkçe Târifo-i Şam'dan naklen.

⁹³³ OÜan-nüma, 574; Memâsikü'l-Hacc, s. 59.

⁹³⁴ Cîhan-aümâ, 574, sülüs hattıyla diyor ki küfî hat anlaşılmalıdır.

şeyhlerinden yedi ve on büyük zâta mensup olan usûl üzerine kıraat ederler.⁹³⁵ Bu câmi-i şerifedir ki, ashâb-dan Ebû'd-Derdâ Kur'ân'ı bir defada binaltıyüz ehl-i İslâm'a okutmuştur. Ebu'd-Derdâ'mn usûl-i ta'lîmi, öğrenenlerin bir kısmının diğerlerine öğretmesi usûlüdür ki⁹³⁶ Avrupa'da İncil'in bu şekilde ta'lîmine «Lan-cester usûlü» adı verilir. Câmi-i Şerife her taraftan birçok ziyaretçiler gelerek Hz. Yahya'nın başından başka Hûd ve Hızır Peygamberlerin kabirlerini de ziyaret ederler.⁹³⁷ Bütün bu makamlar, bu şehid mezarları, bu maksureler, bu kubbeler, bu sütunlar, bu fiskiyeler - ki içlerinden biri bir kavunu⁹³⁸ havaya atacak kadar kuvvetlidir- bugün dahî Şam'dan Mekke'ye gitmek üzere geçen Hac kervanlarının hayretini celb etmektedir. Ancak altın kandiller gümüş zincirlerle beraber kaybolmuş ve muhteşem sütunlar Mısır ve Irak dahilî muharebeleri⁹³⁹ ve Timur istilâsı⁹⁴⁰ zamanlarında şehri harâb eden iki büyük yangından pek çok hasar görmüştür.⁹⁴¹

Atabeğ Nûbeddîn Ve Salâhaddin Eyyûbî'nin Türbelerini Ziyaret

Sultân Selîm, Emeviye Câmi'i'nden -bütün ziyaretçilerin âdeti veçhile- Peygamberin ashâbı ve zevcelerine âit kabirleri, islâm'ın büyük meliklerinin ve şeyhlerinin makberlerini ziyaret etmeğe gitmiştir ki, Şam'ı Müslümanlar nazarında kutsallaştıran bu yerlerdir. Timur'un (Hz.) Mu-hammed'in zevcelerinin merkadlerinin muhafazası için gösterdiği ihtimamdan daha Önce bahsetmiştik.⁹⁴² Şam'da medfûn kırk sahâbîden -merkadleri Selîm'in nazar-ı dikkatini celb eden- dördünü, yâni Hâlid, Ebû Ubeyde, Ebû'd-Derdâ ile Peygamber'in müezzini Bilâl-i Habeşî'yi zikr etmek kâfidir.⁹⁴³ Ancak Suriye fâtihinin daha ziyâde nazar-ı dikkatini

⁹³⁵ Cihan-niimâ, s. 577 (Kırâat-İ Selb'a ve Kırâat-i Asere).

⁹³⁶ Tezkiretü'l-Hifcem, Teroüme-i Hâm Ebû'l-Fidâ.

⁹³⁷ Menâsîhü'lHa^c.

⁹³⁸ Bu fiskiye «Karpuz Kaldıran» ta'bîr olunur. Birkaç adım ötede diğer bir fiskiye vardır ki, bilek kalınlığında olmak üzere yetmiş kadem yüksekliğinde su çıkarır (Rihter'in Seyâhat-nâme'si, s. 142. Alî Beğ, Travels, s. 265). Rihter, Câmi'in yedi «kule»sinden bahsederlerse de, Menâsikü'l-Hacc'da —Cihân-nümâ'da olduğu veçhile— yalnız üç minareden bahsolunmak-tadır.

⁹³⁹ Zehebî'ye nazaran. 461 (1068)'de. Cihân-nüma ve Târlh-i Dımışk bu yangından bahsetmezler, fakat Menâsikül-Hacc'da zikredilmiştir.

⁹⁴⁰ Bknz. c. 1, Kitap: 7.

⁹⁴¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/489-491

⁹⁴² Kezâlik.

⁹⁴³ Menâsikü'UHacc, s. 62, Ash&b, 53, Şüyûh, s. 54.

celbeden makbereler -aralanında camiin bânîsi olan halîfe ile oğlu Velîd'in ve İslâm'ın en büyük sultanlarından Nûreddîn ve Sa-lâhaddîn'in mezarları dahî bulunan- meşhur hükümdarların türbeleridir. Bütün Asya'ya şanı yayılmış olan Haçlılar^ bile senasına mecbur etmiş olan Büyük Atabeğ Nûreddîn, birçok İslâm hükümdarları tarafından bir imtisal numunesi olarak kabul edilmiştir. Ezcümle Fâtih Sultân Meh-med, devletin birçok şehirlerinde Nûreddîn gibi sekiz dârül-fünûn. (üniversite) te'sîs etmiştir;⁹⁴⁴ burada şâir müesseselerden bahsetmeyeceğiz. Nûreddîn, Dımişk'ı yalnız cami ve dârü'l-fünûnlarla değil, İslâm'ın en büyük iki binâsiyle de tezyin etmiştir: Biri Şûrây-ı Devlet sarayıdır ki, -mütebid hükümdar Hâkim tarafından Kaahire'de bina olunan «Dârü'l-îlm»e⁹⁴⁵ mukabil olarak- «Dârü'l-Adl»⁹⁴⁶ diye adlandırılmıştır. Diğeri, bir büyük hastahânedir ki, senede yedi bin duka⁹⁴⁷ tah-sîsât tâyîn olunmuş ve Halîfe Muktedir'in Bağdâd'da inşâ ettiği büyük hastahâne ile bihakkin rekabet etmekte bulunmuştu. Nûreddîn, devletin gelirlerini bu türlü müesseselere sarf ederek, kendisi şahsî serveti ile iktifa ederdî. Fakîrâne, keten ve iplik libâs giyerek pek az masraf eder ve küçük ve büyük cihâda mevcudiyetini hasrederdi.⁹⁴⁸ «Fahrî»⁹⁴⁹ unvanlı meşhur bir eserin sahibi ve güvercin postasının mucididir.⁹⁵⁰ Hamdânî Hanedanı hükümdarı Seyfû'd-devle⁹⁵¹ gibi Nûreddîn de, muharebesinde elbisesine isabet eden tozları toplamak suretiyle Müslüman olmayanlara karşı muhârebelerdeki mesaîsine şâhid olarak, kendisiyle birlikte defn edilmesini vasiyyet etmiştir. Eyyübî Hanedanı müessisi Salâ-haddîn dahî yine böyle bir düşünceyle vasiyyetnâmesinde «Rûz-ı haşrde onun birlikte kıyam edebilmek için» kılıcına nâ'şîyle beraber toprağa gömülmesini dercetmiştir.⁹⁵²

Salâhiddîn henüz 11 yaşında iken babasıyla birlikte Ömer'in Dımişk

⁹⁴⁴ Nûreddîn tarafından te'sîs olunan sekiz darülfünun (medrese) bu şehirlerde: 1) Haleb, 2) Hama, 3) Baalbek, 4) Humus, 5) Menbic, 6) Ruha, 7) Dımişk (Kasr'da), 8) Yine Di-mişk'da Atıyye Medresesi (Câbiyye Kapısı yanında). Nuhbe-tii't-Tevârih.

⁹⁴⁵ Mak-izî.

⁹⁴⁶ Nuhbetttt-TevâHh.

⁹⁴⁷ SÜyütî, Târih-i Hulefâ.

⁹⁴⁸ Clhâd-ı ekfberden maksat -insanın en büyük düşmanı olan- nefsiyle uğraşmaktır. «Küçük cihâd», alelade cüvadır. Hammer'in Fransızcasında birincisi ilim, ikincisi silâh mânasıyla tefsîr edilmiştir.

⁹⁴⁹ Nuhbetüt-Tevârih.

⁹⁵⁰ Oihân-nümâ, s. 608.

⁹⁵¹ Zehöbî, 656 (1258) senesi.

⁹⁵² Cihan-nürnâ, s. 62. Nûreddin ve Salâhaddîn'in türbeleri hakkında Mçnâ-slkü'l-Hacc ile Damsk Târihi'ne müracaat.

hisarları altında «Rabûh»⁹⁵³ mağarası yanında vukua gelen kanlı muharebesine iştirak etmiştir, işte bu muharebededir ki, Salâhaddin'in kardeşi Şehenşâh dîn yolunda vefat ederek şehâdet tacına nail olmuştur.⁹⁵⁴

Yavuz, Muhyi'd-Dîn Arâbî'nin Türbesinde

Selim, «Mehd-i Yesû» (Yesû'nun beşiği) dahî denilen Rebûh mağarasını da ziyaret etti. Lâkin daha ziyâde Kasius Dağı yamaçlarında Sâ-liha⁹⁵⁵ mevkiinde islâm'ın mutasavvıf şeyhlerinin en büyüğü olan Muh-yi'd-dîn-i Arabî'nin kabri nazar-ı dikkatini celb etti.

Dağın tepesinde «Kubbetü'n-Nasr» isminde⁹⁵⁶ muhteşem bir kubbe yükselir ki, seyreden gözlere oradan Şâm'm cennete benzeyen o güzel vadisini tamâmiyle gösterir, Kasius eteğinde ve Muhyi'd-dîn'in türbesi etrafında sayısız kabir harabeleri göze garib görünen bir şekilde toplanmıştır ki, bunların arasında yalnız Muhyi'd-dîn'in türbesi ilk güzelliğiyle ber-karardır.⁹⁵⁷

Avrupalı seyyahların nazarlarını, bilhassa, islâm'ın ilk feylesofu, hikmet ve mûsikînin Fisagor gibi ve Fisagor kadar muvaffakiyetle naşiri olan Fârâbî'nin mezarı celbetmiş olmalıdır. Fârâbî, ilmî incelemelerinde Aristo'ya imtisâlen ve ondan az olmayan bir muvaffakiyetle insanlığın irfanının her şubesini kuşatmış ve Arablar kendisine «Muallim-i Sâni»⁹⁵⁸ unvanını vererek, şu suretle Aristo'yu «Muallim-i Evvel» bilmişlerdir.

⁹⁵³ Rebû', Ebû'l-Fidâ, Suriye levhası, 100-101; Cihân-nümâ, s. 579; Menâsikü'l-Hacc, s. 60; Berku'l-Meta'hk, s. 46. Suriye Târîhi ve Menâsikü'l-Hacc bu kelimelerde «Ve âveynâ hümâ ilâ reb-vetin zâti karârın ve ma'in» âyet-i kerîmesini zikr ile bunun nüzulünde (Hazret-i) Peygamber'in ashabına «Rebve nerededir?» diye suâl etmesi üzerine, onların «Allah ve Peygamberi bilir» dediklerini ve Peygamber'in «Suriye'nin en güzel beldesi olan Dımışk yakınlarında Güte sahrâsındadır» buyurduğunu yazarlar. Bazıları Rebve'nin Şâm Camii olduğunu zannederler. Menâsik, s. 60. (Merâsîdü'l-İttîâ, c. 1, s. 460, Mütercim).

⁹⁵⁴ Wilk9n, Haçlı Seferleri Târîhi, 3, s. 245.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/491-493

⁹⁵⁵ «Ali Beğ»de «Atru'y delighful spots» denilmiştir, 2, s. 382.

⁹⁵⁶ Dağın üzerindeki «Kubbetü'n-Nasr» ve Câmî'in içerisindeki «Kubbetü'n-Nesr»dir. Görülüyor ki, «sad»m «sîn»e dönüşme-siyle «galebe» mânâsı da «yırtıcı kuş: kartal, akbaba» (ki hükümrânlık senbollerinden olmakla, yine de üstün bir hâkimiyet ifâde etmeğe devam eder. Hazırlayan) mânâsına dönüşür.

⁹⁵⁷ Rihter, 142, der ki: «Muhyi'd-dîn'in türbesini içinde bulunduran bir cami, bana garâibden olmak üzere gösterildi» Kante-mir Muniyiddin'i bilmemesinden dolayı İspanya'yı ilk fetheden halîfe olduğunu söyler. T;"itap: 3, haşîye: 2.

⁹⁵⁸ Fârâbî şu eserlerin müellifidir: 1) İhsâ'u'l-Ulûm, 2) Siyâsetü'l-Medîne (Aristo'nun eseri tarzında bir siyâsi kitaptır) (Eflâ-tun'un Devlet'ine benzer bir eserdir. Hazırlayan); 3) Füsûs (Felsefî bir eserdir, Muhyiddin İbni'l-Arabî'nin aynı isimdeki eseriyle karıştırılmamalıdır.) İki de kütüphanemde mevcuttur. Fârâbî, Seyfud-devle muasırlarından olup 339 (950)'de vefat etmiştir.

Bununla beraber Şeyh Muhyi'd-dîn-i Arabi'nin kabri,⁹⁵⁹ tasavvufiyye ile bizzat iştigâl etmiş olan Sultân Selîm'in ziyaret ettiği ve Mısır'dan avdetinde şimdiye kadar muhafaza edilmiş bir kubbe altına aldığı için değil, kabir sahibinin her zaman ve hâlâ İran'da, Arabistan'da, Türkiye'de o kadar mürdleri bulunan bu tasavvuf cereyanına ilmî bir esas verdiği için burada husûsî surette ve i'tinâ ile üzerinde durmamıza ihtiyacı vardır.

Muhyi'd-dîn, XL asrın nihayetine doğru Kordu (Kurtuba)'da Tayy kabilesinden bir aile içinde dünyâyâ gelmiştir. Sevil (İşbîlye)'de tahsil gördükten sonra, şarkta bir seyahate çıkarak, o zamanın en meşhur meşâyîhinin derslerinde bulunmuştur. Gençliğinde müsbet ilimleri terk ederek, kahvenin Özelliklerini keşf eden Şeyh Şâzelî'nin ortaya koyduğu tasavvuf yoluna girmiştir. Bu yeni tarîka girince, yalnız tasavvufun mües-sisi olan Kuşeyrî'yi değil⁹⁶⁰ muasırı olan şâir İbnü Fâriz'i dahî pek çok geçmiştir. Ariflik mesleği Konya'da dahî yayılarak, bu tarîkdan sonraları mutasavvıfların meşhurlarından Sadreddîn Konevî, şâir mutasavvıf Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin feyizli rehberi olan Şems-i Tebrîzî yetişmişlerdir. Muhyi'd-dîn 77 yaşında irtihâl eylemiş ve büyük bir şöhret bırakarak, tasavvuf mesleğinin birinci senedi addolunmuştur.⁹⁶¹

⁹⁵⁹ Sultân Selim Şeyh-i Ekber'in mezarında mu'tekif olan ilm-i cifr ile mütevaggıl bir zâttan «Acaba Mısır'ı alacak mıyız?» diye suâl eder. O zât «Evet, alacaksınız; Kur'ân-ı Kerîm'de «Ve leked ke.-tebnâ fi'z-zebûri min ba'di'z-zikri ennel arda yerisühâ ibâdiyes-sâlihûn» (Enbiyâ/105) âyet-i kerimesi buna işaretir. Çünkü Kur'ân'da arz muarref bil-lâm olarak zikr olunca Mısır maksûd olur; «Velikadd» ebced hesabınca «Selîm» ile müsavidir; «zikr» dahî dokuzyüz tutar ki fethin dokuzyüz'de (yâni dokuzyüzden sonra) olacağı anlaşılır.» diye cevâb verir. Solak-zâde, s. 427, Âli'den naklen.

⁹⁶⁰ Kuşeyrî, tasavvufun müessisi olmayıp, tasarrufa dâir «Kuşeyrî Risalesi» (Risâle-i Kuseyriye) nâmiyle maruf eserin sahibidir. Kuşeyrî, Hammer'ın İmlâsiyle ism-i tasgîr veznindedir. Vefâtı: Nişâbûr, 465. (Mütercim).

⁹⁶¹ Muhyi'd-dîn'in eserleri şunlardır: 1) Fütûhât-ı Mekkiyye (20 cilt Mekke-i Mükerrme'de (Hazret-i Peygamber'in manevî işaretleri üzerine yazdığım ifade eder. 2) Füsûsü'l-Hikem, Ha-nîfü'd-dîn Tlemsânî ve Dâvud-ı Kayserî ve diğerleri tarafından şerh olunmuştur. 3) Dürretü'l-Gavvâs fi Alâ Güvân fi MaV rifeti Hakîkati'l-insân, Taşköprü-zâde'de Behcetü'l-Tevârih farsça târihin ve Târih-i Şam'ın Muhyi'd-dîn'in tercüme-i hâlinde bahsedilen sahîfelerinde felekiyyât'dan bahseden bu eserden çıkarılmış ibareler vardır, 4) Keşfü'l-Hâsib fi Esrâri'l-Gâib, bu eser ulûm-i garibeden bahseder. 5) Mevâkı'ü'n-Nücûm ve Matâli' Ehlî'l-Esrâr ve'l-Ulûm, 6) Kitâbü'l-Ebdâl, 7) Mâlâbid İH-Mürîd, 8) Tercemânü'l-Eşvâk, 9) Kitâbu İcâdi'l-Kevn, 10) Kitâbu'l-Meâric, 11) Kitâbü'l-İsrâ, 12) Kitâbü'l-Muhkemi'l-Merhût fi Mâ-Yelzem («Kitâbü'l-Muhkem» ile «El-Meşrût fi-mâ Yelzem Ehl-i Tarîkatu'llahi Teâlâ Mine's-Şürût» unvanlı iki kitap olsa gerektir.) 13) Ed-Dürretü'l-Fâhire fi min İntifa' fi Tarîki'l-Âhire, 14) Rûhü'l-Kuds, 15) İnzâlü'l-Guyûb, 16) Er-Risâleti'l-Kaasiyye, 17) Kitâbu'l-Lehv ve'l-trfân (Kitâbü'l-Hü-viyye ve'l-Ahadiyye olmalıdır. Mütercim), 18) Kitâbu Tedbî-ri'l-İlâhiyye fi Memleketi'l-İnsâniyye (Bu eserde insan bedeninin organları iyi idare edilen bir hükümetin muhtelif şubelerine benzetilmiştir), 19) İşârât, 20) Kitâbü'd-Duhûr, 21) Ki-tâbü's-Sülûk, 22) Kitâbü'l-Mukni', 23) Kitâbü'l-Elf, 24) Kitâ-bü'l-Azîm, 25) Kitâbü'l-Hakk, 26) Divân-ı Eş'ar, 27) Müsâma-râtü'l-Ebrâr ve Müşâverâtü'l-Ahyâr (Muhâdarâtü'l-Ebrâr ve Müsâmerâtü'l-Ahyâr olacaktır, 5 cildir), 28) Kitâbü'n-Nukba', 29) Kitâbü'l-Fenâ, 30) Kitâbü'l-İnşâ'id-Devâiri'l-Hatîyye, 31) Kitâbü'l-Ecvibeti'l-Lâika in Es'İleti'l-Fâika, 32) Kitâbü'l-Vesâil fi Ecvibe inne Uyûni'l-Mesail, 33) Ankâ-i Mağrib. (Mütercimin îlavesi: Diğer bâzi eserleri: Et-Tenezzülâti'l-Mevsiliyye; Şerhu Hal'in-Na'lin; El-Ecvibeti'l-Müskite

Selîm, iki defa da -hâl-i istiklâl ve ittikasi ulvî ve mukaddes bir şöret vermiş olan- Şeyh Muhammed Bedahşî'yi ziyarete gitti.⁹⁶² Pâ-dişâh'ın ilk ziyaretinde Bedahşî sükût-ı mutlak hâlinde bulundu. Selîm'in tabîbi Ahî Çelebî sebebini suâl ettiğinde, Şeyh mükâlemeye başlamak kendisine değil, Pâdişâh'a âit olduğunu cevaben söyledi. Selîm ikinci defa Şeyh'i ziyaretinde, tabîbi havadan bahs ederek söze başlaması üzerine, bu zât saygıdeğer tabibin sözünü keserek:

- «Hilâfet bir bâr-ı sakildir; hükümdar, biz şeyhler gibi, Cenâb-ı Hakk' m âciz mahlûklarıdır. Lâkin onların milletleri idare etmeleri lâzım gelir. Hafif bir yükü olan bâr-ı sakil (ağır yük; Allah'ın yüklediği ağır yük) altında bulunandan ziyâde selâmete nail olabilir. Ancak Pâdişâhların va-zîfeleri kendilerine yüklenen ağır yükü muhafaza etmektedir.» dedi.

Şeyh bu yolda haylî nasihatten sonra Pâdişâh'ın istediği duayı îfâ etti.

Sultân Selîm'in meşâyîh ve bilhassa Muhyi'd-dîn İbni Arabî kabirleri hakkında gösterdiği hürmet, kendisine setra ittihaz edebildiği riyaya, veyâhûd mutasavvifâne şiiirler ve eserler hakkında pederinden gelen temayülüne hami edilmediği takdirde, bu yoldaki hareketleri hakîkaten acâib karşılanabilir. Lâkin Sultân Selîm'in Farsça şiiirlerden meydana gelmiş Dîvân'î baştanbaşa mutasavvifâne şiiirlerle doludur⁹⁶³ ve bu itibârla yalnız

inne Suâlâtü'l-Hakîm et-Tirmizî; Tâcü'r-Resâil; Minhâcü'l-Vesâil; Kitâbü'l-Azame; Kitâbü'l-Beyân; Kitâbü't-TecelUyfit; Mefâti-hü'l-Gayb; Merâtübü'l-Ulumi'l-Vehb; El-A'lâm be-tşârât Ehli'l-İlhâm; El-fbâdet ve'l-Hal ve t; El-Medhal ilâ Ma'rîfeti'l-Esma'; Esrârü'l-Hahe; Akîdetü Ehli's-Sünne; İşârâtü'l-Kavleyn; Kitâ-bül-Hüviyye ve'l-Ahadiyye; El-İttihâdî'l-Işkî, El-Celâle; El-Ezel; El-Kasem; Hatemü'l-Evliyâ; Şemsüi-Mağrib; Eş-Şevâ-hid; Menâshatü'n-Nefs; El-Yakîn; Tâcü't-Terâcim; El-Kutb; Risâletü'l-İntisâr; Muhecceb; El-Enfâsi'l-Ulviyye fi'l-Mükâte-be; Ez-Zehâir; El-Ağlâk fi Şerhi Tercemâni'l-Eşvâk; Metali' Ehleti'l-Ensâr; El-Mevâizi'l-Hasene; El-Mübeşşirât; Hutbetü Tertîbi'l-Âlim; El-Celâl ve'l-Cemâl; Mişkâtü'l-Envâr Fî mâ Rûy tne'llâhe Azze ve Celle Mine'l-Ahbâr; Şerhu Elfâzi illeti Is-tilahatun-aleyhâ es-Süfîyye.) (Kitablann isimleri ve Hz. Muh-yiddîn. İbni Arabî için bkz. Ahmed Ateş'in İslâm Ans. Madd. Muhyiddîn : Nuri Gençosman Füsüsü'-Hikem tercümesi ve ön-sözü vd.).

Kütüphanemde son altı eser (27'den 33'e Tcadar numaralanmış olanlar) ile 2 ve 5 adediyle gösterilenler mevcuttur, tb-nü'l-Arabî'nin Türkçe Şâm Târihi'nde dercedilmiş gayet mufassal tercüme-i hâli Abdüsseîâm'm bir eserinden çıkarılmıştır. Bu tercüme-i halde ondan aşağıdaki eserlere de müracaat edilmiştir: 1) Kalâidü'l-Ikyân fi Ma'îfeti'l-Ayân, Ebû'n-Nasr bin İsâ bin Hâkaan'ın eseri; 2) Mesâlikü'l-Ensâr, Şeyh Şehâ bü'd-dîn bin Fazlullah'ın eseri, 3) Muttaki' (Muntaki?)'r-Re-yâhîn fi Ziyâreti's-Sâlihîn, İzzü*d-dîn Belhî'nin eseri, 4) Ten-dîdü'l-Fetâ fi Sireti İbni'l-Arabî, Suyûtî'nin eseri, 5) Kitâbü'l-trşâd, Abdullah Yâzi'nin eseri, 6) Letâifü'l-Mantuk, Şeyh Tâ-cü'd-dîn İbni Atâullah*'ın eseri.

⁹⁶² Bu fıkranın aslı şudur: Pâdişâh Şam'da iken Benî Ümeyye Câ-mii'nde mücavir Şeyh Muhammed Bedahşî'yi ziyarete gitti. Şeyh ve Pâdişâh biri diğerrinin söze başlamasına intizâr ettiklerinden reisü'l-etubba ve musâhib Ahî Çelebi söze başlayarak Şam'ın havasına dâir söz söyledi. Pâdişâh muğber olarak Çelebî'nin sözünü kesip Şeyh'jden duâ istedi. Şeyh «Siz Allah'ın manzûrusunuz, Müslümanların zahirisiniz, duanız müstecâbdır; biz duayı sizden umarız.» dedi. Pâdişâh'ın iltiması üzerine Şeyh duâ etti. Pederinden rivâyeten Sa'dü*d-dîn, Selim-nâme.

⁹⁶³ Sultân Selîm'in Diez'in el yazmalarında 80 numaradaki Farsça Dîvân'ma müracaat. Bunda ma'rîfet-i rûh nokta-i nazarından pek şâyân-ı dikkat bir nazım vardır.

Osmanlılar'ın değil, kalem sahibi fâtihlere mâlik olan bütün milletlerin târih ve edebiyâtında Selîm, müstesna ve garîb görülecek bir mevkî işgal eder. Âlimler ve şâirlerin sohbetlerinden büyük bir haz duyan Selîm -eğer bu sırada Arab edebiyatı Timur zamanında olduğu kadar Büyük şöhretlere mâlik bulunmuş olsa idi- Haleb ve Şam'da ekseriya müverrih İbnü Şahne ve İbnü Haldun ile görüşmüş olan Timur'un izinde yürürdü; fakat bu memleketin son şöhretli müellifi Süyûtî -ki insan irfanının bütün şubelerinde üçyüzden ziyâde eser yazmıştır- bir asır önce irtihâl etmiş idi.⁹⁶⁴ Binâenaleyh, Selîm, Mısır seferinde maiyyetine almış bulunduğu âlimlerin, yâni eski muallimi lisaniyat ilmi mütehasıslarından Halîmî, kazasker Kemâlpaşa-zâde, tabibi İranlı Ahî Çelebi⁹⁶⁵ ile müverrih Sa'dü'd-dîn'in pederi olan hâdim-i hassı Hasan Çan'ın musâhabetleriyle iktifa etti. Hasan Can bu sefer esnasında birçok mu'teber eserleri ve ezcümle Pâdişâhın mâlik olduğu yegâne nüshası çölden geçildiği esnada bir Bedevi fırkası eline düşmüş olan Vassâfın İran Târihi'ni istinsah ettirmiştir.⁹⁶⁶

Mısır'a Doğru

Sultân Selîm'in Dınişk'a girdiği sıralarda idi ki, Memlûkler yeni bir sultân seçmek üzere Kaahire'de toplanıyorlardı. Celbânlar Kasnu Gûrî'nin oğlu Seyyîd Muhammed'e re'y verdiler. Korsanlar, şahsî meziyyeti, hakkaniyeti, şahsî menfaatini düşünmeyen karakteri cihetiyle Tomanbay lehinde bulundular. Tomanbay'm necîb vasıfları, onun saltanat makamına cülusu hâlinde, mahmîleri olup henüz yaşça küçük olan Seyyîd Muhammed'in hayâtının tehlikede kalacağından korkmakta bulunan, Celbânlar'ı imâle edemedi. Alanbay ve Kurdbay tavassut ederek aradaki vaziyeti düzeltebilmek için bir yol buldular. Buna göre, Celbânlar, muharebede devam etmek için lâzım gelen masraflara sarf olunmak üzere almış bin duka vermek şartıyla Tomanbay, Muhammed'in hayâtına ilişmeyeceğine dâir

⁹⁶⁴ Süyûtî'nin Hüsni'l-Muhâdara'da söylediği te'lifâtmm isimleri hiç olmazsa ekserisinin unvanlanndaki garabet itibariyle şâyân-ı dikkattir.

⁹⁶⁵ Âlî'nin Târih'inde Selîm Saltanatı nihâyetinde (s. 268) dercedilmiş Ahi Çelebi'nin tercüme-i hâline müracaat. Bunda id-ris'in oğlu Emîrek (?) ile Mevlânâ Bedrî*d-dîn nâmında iki tabîb-i sultaniden dah! bahs olunmaktadır.

⁹⁶⁶ Dies'in Asya Hatıratı eserinde Sa'dü'd-dîn'in Seitmn&m^si'ne müracaat, 1 s. 27. Sellm'in istinsah ettirdiği eser Esîrü'd-dîn Cezri (Cezerf)'nin «Hisn-ı Haslo»idir. (Selimiye'nin (buna dâir fıkrası dikkate değerdir. Bk. Bit 9) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/493-495

kendilerine te'mînât verecekti.⁹⁶⁷

Sina Çölünün Aşılması Memlûklerle Çatışmalar

Bununla beraber Selîm, Suriye'yi Mısır'dan ayıran çölü baharın ilk günlerinde geçmek üzere tedâriklerde bulunuyordu. Askere gereken suyun nakli için birkaç bin deve satın aldı ve Mısır'ın fethine teşvîk için her nefere ikibin akçe dağıttı.⁹⁶⁸ Sinan Paşa, Gazze paşasına imdâd için beşbin askerle o tarafa gönderildi. Lâkin Selîm, bizzat hareket etmeden önce Çerkeş Murad nâmında bir zaîm ile diğer bir elçiyi kendisinin padişahlığını tanımak ve hutbe ve sikkeyi nâmına okutup bastırmak şartıyla sulh teklif etmek için yeni Memlûk Sultânı'na gönderdi.⁹⁶⁹ Tomanbay, iki elçiyi rütbelere lâyık merasimle kabul etti; lâkin Sultân'ın huzurundan çıktıkları zaman Alan Beğ bunlara tesadüf ederek öfkeyle üzerlerine atılıp başlarını kesti. Ondan sonra da dîvâna giderek elçilerin söylemeğe cür'et ettikleri tekliflerin nefesine ağır geldiğini, kanaatine Memlûkler kadar şecaatleri olmadığı halde Merc-i Dâbık muharebesini ancak topları sayesinde kazanmış olan Osmanlılar hakkındaki istihkarını beyân ederek, işlediği cinayetten dolayı kendisini ma'zûr göstermeğe çalıştı.⁹⁷⁰

Artık muharebe kararlaştı. Mısır ordusuna başkumandan tâyin olunan ve emri altında her biri bin kişilik bir fırkaya mâlik on beğ bulunan Canbirdi Gazzâlî 1 Şevval 922 (28 Teşrîn-i evvel 1516)'da Kaahire'den çıktı;⁹⁷¹ Suriye hududunda Gazze'den uzak olmayan bir mahalde ve Yûnus Paşa kervansarayı civarında Osmanlılar'ın Vezîr-i âzam Sinan Paşa kumandasında

⁹⁶⁷ İbnü Zeynel; Süheylî, varak 18.

Tersiye (Tercier) nin Hâtîrât'ında Tomanbay'ın, Mehmed'in hayâtına ilişmeyeceğine dair yemini 29 Şa*bân (9 Teşrîn-i evvel 1515) târihinde vuku bulduğu beyân olunuyorsa da daha sonradır. Tersiye, Alan Beğ —belki de Süheylî'nin veyahut İbnü Zûlak (Zevlâk?) (Bu Türk müverrihi Solak-zâde'den başkadır)m yanlış bir tercümesinden alarak— «Halâm» diye isimlendirilmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/495

⁹⁶⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 293. İki yüz yük diyor ki, bir yüf 100.0*0 akçe olduğu cihetle, 20 milyon eder.

⁹⁶⁹ SaWd-dîn, 4, varak: 293.

⁹⁷⁰ İbnü Zeynel, Süheylî, varak: 19, ve Şükrî'nin Selim-nâme'si başlıca Memlûk beğlerinin Suriye'den avdetlerinde Kaahire*-deki ikametgâhlarını zikr ederler: Gazâlî. Akbertî Sarayı'nda, Kansu Gürî'nin oğlu, pederinin Bendekaanî'de yaptırdığı sarayda; Hâcibü'l-Hüccâb Yûnus Beğ Sâlihiye'de Hamza Beğ konağında; Tenumzerd ve Tâni Beğler yine bu mahallede; Öz-beğ bugün Özbek denilen mevkide, Alan Beğ Birketü'n-Nas-riyye'de, Büyük Divitdâr Tornan Beğ Birketü'l-Fil'de.

⁹⁷¹ Süheylî, 20. İbnü Zeynel, Şükrî'nin Selim-nâme'si. Sa'dü'd-dîn. Râhib Ter-cier'nin «Selîm'In Mısır Fethine Dâir Hâtıraları» eserinde yaptığı büyük hatalarım biri, Sultan Gürî'nin 26 Rebi'ül-âhir 921 (9 Haziran 1515) târi-Viite, yani onaltı ay önce gitmiş olduğu hakkındaki ifadesidir.

bulunan pişdarlarına tesadüf etti. Vezîr-i âzam sağ cenahını Teke Sancakbeyi Ferhâd'a ve sol cenahını Gazze Beğ'i îsâ Beğ-oğlu Mehmed Beğ'e tevdi ederek, kendisi de Yeniçeriler'le Sipâhîler'den mürekkep ihtiyat kuvvetlerinin başına geçti. Mısır ordusunun tertibi ik-tizâsınca Gazze'nin sabık hâkimi bu şehrin şimdiki beğine ve İskenderiyye Hâkimi Hudâvirdi Beğ Teke Sancakbeği'ne mukabil bulundu.⁹⁷² Merc-i Dâbık muharebesindeki bozgun, Memlûkler'in cesaretinde ve maharette Osmanlılar'dan üstünlükleri hakkındaki i'timâdlarına hâlel getirmemişti. Osmanlılar'ın da kendilerine i'timâdları onlarınkinden daha aşağı olmadığı gibi. vâki muzafferiyetleri de bunu isbât etmiş idi. Bundan dolayı şiddetli bir cenk vuku buldu: İki ordunun muhtelif fırkaları nevbet be-ievbet ric'at mevkilerine avdet ettiler. Nihayet Memlûkler Osmanlı toparlarından büyük telefata uğrayarak muharebe mevkiini bırakmağa ve çöle çekilmeğe mecbur oldular.

Osmanlılar ertesi gün muzaffer bir şekilde Gazze'ye girdiler. Gazze ve Kemle ahâlîsi askerinin azimetinden fırsat bularak isyan etmişlerdi. Bir tarafları da Sultân Selîm 16 Kânûn-ı evvel (21 Zî'1-hicce)'de Dımişk'dan çıkmıştı. Remle yakınında Cülcüliye Köyü'ne⁹⁷³ vardığında Sinan Pa-şu'nun muzafferiyetini haber alarak Gazze ve Remle âsîlerinin kılıçtan geçirilmesini emretti. Maiyyetinde ancak birkaç mahremi ve ezcümle Sa'dü'd-dîn'in pederi Hasan Can ile müverrih İdrîs bulunduğu halde, Remle'-den birkaç fersah mesafede olan Kudüs'e gitti ve gece vakti ulaştı. Sabahı beklemeksizin Peygamberlerin mezarlarını ve İbrahim'in kurbânını boğazladığı mahal olan kayayı (Sahretullah) ziyaret etti. Bir gün evvel o kadar yağmur yağmıştı ki, ziyaretçiler namaz kılmak için pek güçlükle bir kuru yer bulabildiler. Ertesi sabah hava soğuk ve karlı olmakla beraber Selim, İbrahim'in kabrini ziyaret etmek için Halîlü'r-Rahmân'a gitti ve Askalan tarihiyle ordusuna döndü.⁹⁷⁴

Vezîr-i âzam Sinan Paşa Gazze'nin doğusunda Ayn-i Safâ'ya kadar Pâdişâh'ı karşılamağa geldi; Pâdişâh Sinan Paşa'ya bir kılıç verdi; muzafferiyetlerine mükâfat olarak askerine de ihsanlar dağıttı. Dört vezirden

⁹⁷² Sadü'd-dîn, 4, varak: 695. Alfonso Ülloa, s. 139.

⁹⁷³ Cihân-nümâ, s. 604. Sa'dü'd-dîn bu köyü «Huicüliyye» diye isimlendirir {•-, 2, ^, 349}. Celâl-zâde'nin Selînmâm^sine müracaat, bâ-b: 19.

⁹⁷⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 696. tdrîs-zade, varak: 115. Celfîlzade'nîn Selîm-nftnje'sl.

Hüseyin Paşa⁹⁷⁵ bu hususta ve çöl ortasından gidilmenin tehlikesi hakkında düşüncelerini beyân etmeğe cür'et gösterdiğinden, Pâdişâh, çadırının iplerini kestirdi; kendisini idam ettirdi.

Sultân Selîm, azimetinden evvel Safed, Taberiye, Nablus, Kudüs ile Halîlü'r-Rahmân'm anahtarlarını teslim aldı. Arab kabileleri şeyhleri⁹⁷⁶ sadâkat arzetmeğe geldiklerinden hiç beklenilmeyen bu itaati kabul ile beraber, pişdarları olan Benî Vâil kabilesi şeyhi Ahmed bin Bekr'e emaret alâmeti olarak sancak ve tabi verdi.⁹⁷⁷

Ridâniye Zaferi

Osmanlı ordusu on günde Katıyye Çölü tarikiyle Suriye hududundan Sâlihiyye'ye gitti. Şiddetli bir yağmur ve sis, bu mıntıkanın yakıcı kumlarının hararetini alarak askerin ve yük hayvanlarının geçişlerini kolaylaştıracak bir surette toprağa salâbet vermişti.. Lâkin Mısır Urbân'ı takım takım mütemadiyen Osmanlı ordusuna hücum ederek rahatsızlık veriyorlardı: Memlûk Sultânı bunların getirebildikleri Türk başlarının ağırlığınca altın ihsan ediyordu. 27 Zî'1-hicce 922 (2 Kânûn-ı sâni 1517)'de bu Arab-lar çölü o kadar istilâ ettiler ki, Vezîr-i âzam bir muharebe vukuundan korkarak Pâdişâh'ın harb zamanına mahsus atını getirtti. Selîm, karşısında Tomanbay bulunduğunu zannederek atına binmek üzere iken öğrendi ki, çöl aşiretlerinin hücumundan başka birşey değildir; vezîr-i âzamin faydasız ihtiyatı az daha hayâtına mâl olacaktı.⁹⁷⁸

Ö22 Hicrî senesinin hitâmından bir gün evvel Sultân Selîm, Kaahire'-ye yakın Hânkah mevkiine ordusunu kurdu.⁹⁷⁹

Tomanbay, kendisine ihanet eden Gazzâlî Birdi'nin fikrine uygun olarak, toplarının büyük kısmını Âdiliyye yakınında -Bürketü'l-Hacc'dan⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ İbnü Zeynel, Süheylî, Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 679. Hüseyin Paşa'nın idamını haklı göstermeğe çalışır.

⁹⁷⁶ Süherlî, varak: 21, Kesfl'nin Seltm.nflme'si, varak: 52.

⁹⁷⁷ Süherlî, varak: 21, Kesfl'nin Seltm.nflme'si, varak: 52.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/495-497

⁹⁷⁸ Şükrî, varak: 76. Celâl-zade, SeUnunanje, Dresden nOs. 57.

⁹⁷⁹ Süheylî, varak: 21, «Sehl-i Zî'1-hicce Salı» diyor. Ancak «selh-i zilhicce» muharebe günü ise, cum'a olmak lâzım gelir; binâenaleyh 29 Zî'1-hicce yerine. 27 okunmak lâzım gelir. Sa'dü'd-dîn, varak: 689, «selh-i Zî'1-hicce» demekle beraber perşembe'-ye tesadüf ettirdiğinden iki türlü yanlışlık yapmış olur. O sırada Avrupa'da neşr olunan sefir raporlarının bildirdiği tarihlerdeki yanlışlığa misâl aranırsa, Pâdişâhın Kudüs'ten 24 Kâ-nûn-ı Sâni'de hareketini gösteren bir rapor gösterilebilir.

⁹⁸⁰ Sa'dU'd-dla, varak 698, topların Adiliye kumları altına, tabiye olduğunu yazar.

Kaahire'ye giden yolun güzergâhı olan- Reydâniye (Rîdâniye)⁹⁸¹ Köyü kenarına saklamıştı. Gazzâlî, suç ortağı Hayrbay vâsıtasıyla, Pâdi-şâh'a Mukattam Dağı'nı dolaşmasını tavsiye ile Reydâniye'ye süratle geldiği takdirde kumlar içine konulmuş toplardan hiç korkulmayacağı haber verdi. Selîm, aldığı gizli bilgiler üzerine Mısır toplarından çekince Tomanbay, Gazzâlî'nin hıyanetini anladı, fakat geç anladı; muharebeye girişilecek bir sırada ordunun kuvve-i mâneviyesine hâle gelir korkusuy-le hâine ceza vermekten de çekindi. Çünkü Selîm, Mukatta Dağı'nı dolaştığının ertesi günü Tomanbay'ı harbe mecbur edecek bir mevkiye bulunmuş idi⁹⁸² (29Zî'l-hicce 922, 22 Kânun-ı sâni 1517).⁹⁸³

Osmanlıların sağ kolunda Anadolu askeriyle Vezîr-i âzam; Dülkadir askeriyle Şehsüvâr.; Akkoyunlu Beğleri torunlarından Ferruhşâd Beğ; Adana askeriyle Ramazan-oğlu Hânedâni'nin sonuncu halefi Mehmed Beğ bulunuyordu. Sol kolda Yûnus Paşa Rumeli askerine kumanda ediyordu. Selîm bizzat merkezde duruyordu. Muharebe henüz başlamıştı ki, baştan ayağa çelik zırh giymiş bir fırka süvari Memlûkler'in sol kolundan ayrılarak doğruca Selîm'in sancakları üzerine yürüdü.⁹⁸⁴ Bunlar, bizzat Tomanbay ile en şeci' generalleri Alanbay ve Kurdbay kumandalarında Mısır süvarilerinin güzideleri idiler.⁹⁸⁵ Tomanbay, Alanbay, Kurdbay üçü de Pâdişâhı Ölü veya diri tutmağa yemîn etmiş idiler. Bunlar sözlerinde durdular; fakat şahısta aldanarak Selîm'in yerine Vezîr-i âzam Sinâri Pa-şa'yı ele geçirebildiler. Sinan Paşa, Ramazanoğlu Mahmûd Beğ ile hazî-nedâr Alî'nin arasında bulunuyordu; Tomanbay, kendi hissesine Pâdişâh'ı almış olduğundan doğruca Vezîr-i âzamin üzerine yürüdü. Alanbay Mahmûd Beğ'e, Kurdbay Alî'ye hücum edecekti. Üç Mısır beği Osmanlı saflarına o kadar şiddetle atıldılar ki, üçü de* hedeflerini mızrakla öldürdüler; bu cür'etkârâne hareketten sonra -Alanbay kurşundan ağır yaralanmış olmakla beraber- ordularına iltihak ettiler.⁹⁸⁶

⁹⁸¹ Bürfee, havuz demektir. Mütercim.

⁹⁸² Tersiyeye, Muharebenin târihini 29 Zî'l-hicce olmak üzere tâyin ediyorsa da, 3 Şubat 1516'ya isabet ettiriyor ki doğrusu 22 Kâ-mın-ı Sâni'dir. Keşfi'nin Selîm-nâme'sinde (varak: 59), muharebe günü 29 yerine 9 Zil-hicce gösterilir.

⁹⁸³ Süheylî, varak: 23.

⁹⁸⁴ Sa'dü'd-dîn, varak: 699. Bu hücumu Sa'dü'd-dîn, muharebede hazır bulunmuş alan babasından nakleder.

⁹⁸⁵ Süheylî, varak: 22, İbnü Zeynel; Şfikri'nin Seifarmâme'si.

⁹⁸⁶ İbnü Zeynel ve Süheylî, Alanbay'm bundan sonra Behinse'ye (?) kaçtığı'nın macerasını ve orada 'vefatını' yazarlar.

Lâkin o kadar meziyyet ve o kadar şecaat, Gazzâlî'nin hıyanetine ve Osmanlı topçusunun fâikiyyetine karşı duramadı. 25.000 memlûk Reydâniye sahrasını na'şlarıyla kapladılar.

Ertesi gün Selim, ordugâhını Âdiliye'den Kaahire'nin karşısında Vüstâniye ceziresine nakl etti.⁹⁸⁷ Kaahire'ye bizzat gitmiyerek bir muhafız kuvveti gönderdi (3 Muharrem 26 Kânûn-ı sâni).⁹⁸⁸ Aduvviye'ye⁹⁸⁹ çekilmiş olan Tomanbay gizlice geri gelerek geceleyin Şeyhûniye kapısından payitahtına girdi ve oradaki Osmanlı muhafız askerlerini kamilen idam etti (6 Muharrem, 29 Kânûn-ı sâni). Selim, Yûnus Paşa'yı,⁹⁹⁰ beğlcrbeği Mustafa Paşa'yi,⁹⁹¹ Yeniçeri ağası Ayaş'ı, mîr-i aleml Ferhâd-ı -askerlerinin en güzidelerini alarak- şehri tekrar ele geçirmeğe memur etti.⁹⁹² Rîdâniye muharebesinden sekiz gün sonra Osmanlılar yeniden Kaahire'ye girdiler» fakat her sokağı istihkâm, her haneyi kale hâline konulmuş buldular. Memlûkler bunları kendilerine si-per ederek kahramanca müdâfaa ettiler.⁹⁹³ Üç gün üç gece, bir muharebeden sonra, Selîm, Hayrbay'ın re'yi veçhile Memlûkler hakkında hiy-lekârâne, lâkin mâhirâne bir umûmi af ilân etti. Bunların başlıcaların-dan takriben sekizyüzü harb esiri olarak iltica veyâhud ahâlî tarafından teslim olundular.⁹⁹⁴

Kaahire sokaklarını elli bin cesed kapladı.⁹⁹⁵ Selîm, ondan sonra Bulak ordugâhına gitti ve oradan valilere, ilân edilmesi emriyle, parlak zafernâmeler gönderdi.⁹⁹⁶

11 Muharrem 923 (3 Şubat 1517)'de, Yûnus Paşa vezîr-i âzam oldu. Selîm'in emriyle idamını evvelce gördüğümüz vezîr Hüseyin Paşa'mn yerine

⁹⁸⁷ «Sâhil-i Nil'de cezire-i VÜstâniye dimeğle İştihar bulan mahall-i dil-âvlzdür» Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 357. Mütercim.

⁹⁸⁸ İbnü Zeynel, Süheyli, varak: 23. Keşf'ın Selhn-nâme'st Kaahire'nin zabtını 1 Muharrem'de gösterir.

⁹⁸⁹ Sa'dü'd-dîn, 701, Solak-zâde, Cel&l-z&de'nin Selîni-nârne'si, varak: 59.

⁹⁹⁰ Sultân Selîm Sinan Paşa'nın vefatına «Mısır'ı feth ettik, lâkin Yûsuf u kaybettik» diye esef-hân olmuştur. Farsça'da Sinan «Yûsuf» mânâsına gelir. Fergeng-i ŞuûrTnin «Sinan» kelimesine.

⁹⁹¹ Çoban'lıkla yâd olunan bu Mustafa Paşa Gegbüze (Gebze) Medrese ve imaretinin bânîsidir. Âlf'de Selîm-i Evvel vüze-râsı tercüme-i hallerine ve Menâsikü'l-Hacc'a (s. 25) müracaat.

⁹⁹² Selim zafernâm elerinde Memlûk I er "in Kaahire'ye tekrar girmeleri 6 Muharrem (25 Kânûn-ı sâni)de vuku bulduğunu beyân eder. Civvlö ve Al-fonso UHoa'nm, pâdişâhın Kaahire'ye girişini 28 Kânûn-ı sâni göstermeleri - Bizzat Seltm'ln değil, Osmanlı askerinin duhûlü münâsebetiyle- doğttı sayılabilir.

⁹⁹³ Sa'dü'd-dîn, varak: 701. Solak-zâde, Cel&lzâde.

⁹⁹⁴ Memlûkler hakkında umûmi af Hân olunduğu bizim târihlerde görülemedi. Mütercim.

⁹⁹⁵ Sa'dü'd-dîn, varak: 701. Solak-zâde, Celâl-zâde.

⁹⁹⁶ Pâdişâhın Haleb Valisi Karaca Paşa'ya zafer-nâmesi, Sa'dü'd-dtn ve td-rls'de dercedilm'stîr. Ebû'l-Fazl muharebenin vukuunu 29 Zî'l-htce per. şembe ve Osmanlıların Kaahire'ye duhûlünü 8 Muharrem Cuma gösterir. Anack haftanın günlerinde yanılıyor. Keştt'nin Seüm-nAme'sindeki ta-rthlec tamamen yanlıştır.

Nişancı Mehmed tâyin edildi.⁹⁹⁷ Oniki gün sonra, Pâdişâh dağ üzerinde yapılmış Kasr-ı Yûnus'da, yâni Salâhaddîn Hisarı'nda, o zamandan itibaren saltanatı tanımakta olan bu muhteşem memleketi temâşâ ediyordu.⁹⁹⁸

Mısır Memlûk İmparatorluğu Tarihe Karışıyor

Memlûk beğlerinin en cesuru olan Kurdbay Kaahire'nin bir Hanesine gizlenerek silâh arkadaşlarının ve belde sâkinlerinin katliâmından kurtulmuş idi. Selîm, bunu haber aldıysa da, izini takibe me'mûr ettiği o kadar casuslara rağmen sığındığı evi bulamadı. Ancak ele geçirmeyi arzu ettiğinden yakınlarından Ebûbekir oğlu Yahya nâmında biri vâsitiyle kendisine hü'ât ve kitâb gönderdi:⁹⁹⁹ Bunların birincisi Kurtbay'a affını ve bir Kur'ân olan ikincisi Selîm'in vaadine Cenâb-ı Hakk'm şâhid olmasını bildiriyordu. Kurdbay ve alenî te'mînâta istinaden saklandığı yerden çıkarak Pâdişâh'ın huzuruna geldi. Pâdişâh tahtında otururken kabul ederek, dedi ki:

- «Sen at kahramanısın; şimdi şecaatin nerede?» Kurdbay kısaca:
- «Şecaatim bakîdir.» Cevâbını verdi.
- «Orduma ne yaptığını bilir misin?
- Pek güzel bilirim».¹⁰⁰⁰

Pâdişâh, Kurdbay *ın Tomanbay ve Alanbay ile¹⁰⁰¹ vukua gelen ve vezîr-i âzaminin ölümüyle sonuçlanan cesûrâne hareketinden dolayı hayranlığını beyân etmesiyle, konuşmasının düzgünlüğü şecaatine muâdil bulunan Kurdbay, Memlûkler'in meziyyetleri hakkında parlak bir medhiye söyledi ve bir kaatil gibi alçakça insanları öldüren toplan istihkar etti. Nakl etti ki Venedik top dâneleri¹⁰⁰² ilk defa Mısır'a Eşref Kansu saltanatında bir Berberi tarafından getirilmiş ve fakat Sultân ile ordu ku-

mandalıları tarafından bu îcâd, hakîkî kahramanlığa lâyük görülmeyerek ve Arabların yegâne silâhları olmak üzere kılıç ve ok

⁹⁹⁷ Celâl-zâde, varak: 58.

⁹⁹⁸ Keşfinin Selîm.nâme'si.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/497-500

⁹⁹⁹ İbnü Zeynel, varak: 40, Süheykî, varak: 25.

¹⁰⁰⁰ Kurdbay'ın nutku Zeynel'de 40-45; Süheyli'de 25-26'ıncı varakaları doldurur.

¹⁰⁰¹ Zeynel ve Süheyli, -Şehsuvâr Alî yerine- Dülkadir Beği Alî'nin Kurdbay tarafından öldürüldüğünü zannederler ki yanlışdır.

¹⁰⁰² Binduka, yâni Venedikliler; Mısır'da top ve tüfenk mermilerine hftlâ bu isim verilir.

kullanmalarını özellikle belirten Peygamber'in gösterdiği misâle aykırı görülerek reddedilmiştir.¹⁰⁰³ Bunun üzerine Berberi:

- «Yaşayan görecektir ki bu memleket bu güllelerle elinizden gidecektir.» diye bağirmiştir.

Kurdbay şu sözleri de ilâve etti:

- «Teessüf olunur ki, bu sözler doğru çıktı; lâkin kudret Cenâb-ı Hakk'a mahsûstur.»

Selîm ona cevaben:

- «Sizin bütün kuvvetiniz Kur'ân ve Sünnet'e ittibâ etmekle hâsıl oluyorsa, neden iktizâ ediyor ki bugün biz size galebe ve sizi payitahtınızdan ihrâc ettik ve şimdi sen benim esirim bulunuyorsun?» dedi.

- «Cenâb-ı Hakk'ı şâhid gösteririm ki, bize galebe eden sizin meziyetiniz, maharetiniz değildir; kader böyle istedi; çünkü her bidayeti (başlangıcı) olan şeyin nihayeti (sonu) vardır. Devletlerin de ömrü mahdûd-dur. O halîfeler, İslâm'ın o gayretli müdâff'leri nerededirler? Dünyânın en büyük devletleri ne oldular? Sizin de zamanınız gelecek; sizin kudretiniz de nebetinde zeval bulacaktır. Bununla beraber ben burada senin esirin değilim; hürriyette ve hil'at ve kitâb ile verdiği sözün kefaletiyle emniyetteyim.»

Kurdbay ondan sonra, bu mükâlemede hazır bulunan Hayrbay'm hıyanetini ağır sözlerle kınadı ve kendisini beraber cehenneme götürmemek için onun başını kesmesini Pâdişâh'a nasihat ile sözlerini bitirdi.

Selîm, hiddetle dedi ki:

- «Seni serbest bırakmak ve hattâ beğlerimin arasına almak isterdim; lâkin münasebetsiz sözlere cür'et ettin, ve bana hürmet göstermeğe mecbur olduğunu unuttun. Sultânların meclisine hürmetsiz giren, hürmetsiz çıkar.»

Kurdbay:

- «Allah esirgesin ki senin beğlerinden olayım.» diye cevâb verdi. Bu sözler üzerine Selîm'in hiddeti son dereceyi bulduğundan cellâdlara emretti: Derhâl bunlardan yüzellisi, ellerinde kılıç, koştular. Kurdbay devam ile:

- «Benim başım ne işine yarayacaktır? Birçok erbâb-ı cesaret seni

¹⁰⁰³ Memlûkler bunu çok yanlış anlamışlar; Kurdbay'm halefleri olan mem-lûilere İntikal eden bu cahilane fikir, Bonaparte'in Mısır'ı zabtına az yardım eimetmiştir. Mütercim.

öldürmek" istiyorlar; Tomanbay ise Allah'ın yardımıyla iktifa ediyor.» dedi. Selîm, cellâdlardan birine işaret etti. O kılıcını kınından sıyırdığı esnada Kurdbay Hayrbay'a hitaben:

- «Benim kanlı başımı al, zevcenin göğsüne koy; hâin Allah senin hıyanetinin cezasını versin!» sözlerini söyledi.¹⁰⁰⁴

Memlûklerin Son Çırpınışları

Tomanbay, memlûkleriyle beraber NîTin doğu sahilinde Cîze'ye iltica etmişti. Havâre Arablarından yardım isteyerek, üç sene vergilerinden vazgeçeceğini taahhüd ettiyse de ancak beş-altı bin kadarını sancağı altında toplayabildi. O sırada Nîl üzerinde Kâşif Canım Seyfî kumandası altında birkaç bin kişiyi hâmil üç-dört yüz sandal göründü ki, bu adamlar Rîdâniye hezimetinden kurtulabilen Memlûk bakıyyesi idiler. Toman-bay'ın tasavvuru Vustâniye ceziresinde Pâdişâha hücum etmek idi; lâkin Canım Seyfî ile Emîr Ebû Hamza -ki sonraları Osmanlı saflarına geçmişlerdir- bu sırrı Selîm'e haber verdiler,¹⁰⁰⁵ Pâdişâh, bu yeni itaat edenler ve Hayrbay ile müzâkere ettikten sonra Nîl'den Cezîre'ye Seyfî'nin kumandası altında Memlûklerin kuvveti kadar bir ince donanma ile kırk-elli top ve birkaç bin adam gönderdi. Arablar, henüz görmemiş oldukları topların ilk atılışında çekildiler; yalnız Osmanlılarla Memlûkler karşı karşıya kaldılar. O zaman Canım Seyfî maiyyetinin safı arasından çıkıp ilerleyerek Memlûklerin eski bir âdetine uygun olarak Sultân To-manbay'ı münferit mübârezeye (teke tek dövüşmeğe) davet etti. Emîr Devletbay metbûu (efendisi) nâmına bu daveti kabul ile birçok mâhirâ-ne hareketlerden sonra, hasmının mızrağını kırarak kendisini attan düşürdü. Bu hâl Osmanlılar için bir hücum işareti hükmüne geçip, Seyfî'nin kalkmasına yardım etmek üzere sür'atle ilerlediler.¹⁰⁰⁶ Lâkin Mem-lûkler'in inadcı mukavemetleri karşısında duramayarak sandallarına çekilmeğe mecbur oldular.

Tomanbay'ın akdettiği askerî müşavere meclisinde Şâdî Beğ bu günün muvaffakiyetini tâkib ile ertesi günden Osmanlılar üzerine hücum etmek

¹⁰⁰⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/500-502

¹⁰⁰⁵ İbnü Zeynel, varak: 46. Süheyli, va: «T. ŞOkrl, va: 80.

¹⁰⁰⁶ Süheyli, va: 27. İbnü Zeynel ve Şukrl, Tereler «KH&belers Encümen-i Dânişl Layihasında 21, s. 568, sehven Seyfî'ndn bu müsademede vefatını yazar.

fikrini ortaya attı. FH-hakîka Memlûkler hasımlarından yetmiş -seksen sandal alarak nehrin doğu sahiline bir fırka gönderdiler ve şu sû-?c-tle iki ateş arasına aldıkları Osmanlılardı ellerinde kalan sandallarla Kaa-hire'ye çekilmeğe mecbur ettiler. Bu iki müsademede altı bin Osmanlı ve dörtbin Memlûk telef oldu. Canım Seyfî ile Yeniçeri Ağası Ayaş Ağa'nın verdikleri ma'lûmât, Pâdişâhın siyâsetinde bir değişiklik icâb ettirdi; ve Hayrbay'ın jtavsiyesine aykırı olarak daha mutedil tedbirlere başvurdu. Vezîr-i âzam Yûnus Paşa -ki Mısır seferine asla tam bir muvafakat göstermemişti¹⁰⁰⁷ - Pâdişâh'm tamâmiyle teveccühünü kazandı. Selîm, hutbe ve sikkede nâmı yâd ve darb edilmek suretiyle kendisinin saltanatını tanımak üzere¹⁰⁰⁸ Mısır Sultânı'na yeniden sulh teklifine karar verdi Vâki' tecrübeleri kendisini Pâdişâh'ın intihabına kâfi surette arz etmekte olan Mustafa Faşa bu müzâkereleri icraya me'mûr oldu.' Bu zât, Arab-lar'ın hücumundan muhafaza etmek üzere tahsis olunan beşyüz süvariden mürekkeb bir muhafız kuvveti ile ertesi gün Memlûk ordugâhına gitti. Meyyît-i Kaasım denilen mahalde Tomanbay'a tesadûf ettiyse de, Osmanlıların karşısında aşırı derecede infiale kapılan Memlûkler tarafından maiyyetiyle beraber tamamen yok edildi. Selim, -en Önce kendisi misâl göstermiş olmasıyla beraber- milletler hukukunun bu suretle ihlal edilmesine korkunç bir şekilde mukabele-i bilmisil muamelesinde bulundu: Altmışbin baş kesilerek, mahbûs olan üç-dört bin Memlûk de kılıçtan geçirildi.¹⁰⁰⁹

Tomanbay'ın Sonu

Pâdişâh, bizzat düşman üzerine yürümeğe hazırlandı. Mısır ordusunun da fevkalâde ittifaksızlıklar hüküm sürmekteydi: Tomanbay -Sultân Se-lîm aleyhine muharebede ısrarından dolayı' şikâyet etmekte olan- Gazale

¹⁰⁰⁷ Süheylî, varak: 30. İbnü Zeynel, varak: 50.

¹⁰⁰⁸ Süheylî, varak: 29. ŞÜkrî, varak: 85, İbnü Zeynel, varak: 54,

¹⁰⁰⁹ Süheylî, varak 29, İbnü Zeynel, varak: 57; on büyük beğın isimlerini zikrederler. Bunlardan Kaahire Valisi Tokatbay, öz-beğ, Muharebenin başlarında Sultân Selîm'e gönderilip de bir eşeğe bindirilerek iade olunan Emîr Moğolbay dikkat çekicidir. Tersiyeye (Tercier) bunu «Moğula Bay» nâmında bir tabîb yapar. «Beğ», «Bey», «Bay» kelimeleri mânâ bakımından aynıdır. İmlâsındaki değişiklik telâffuz şeklinden dolayıdır. Tatarların kaba ve vahşî lisanlarında «bek» telâffuz olduğu halde, Türkler'de «Beğ» ve «Bey» şeklindeki telâffuz olunur. Mısırlıların mûsikîye yakın olan telâffuzlarında ise «Bay» şeklini alır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/502-503

aşireti şeyhi Emîr Cemâd ile¹⁰¹⁰ Arablar'la ittifakını takbih etmekte bulunan beğlerin densizlikleri arasında kalmıştı. Bununla beraber müşterek tehlike bunları birbirine yaklaştırarak ehramlara doğru çekilmek zaruretini gördüler. Tomanbay işte burada muhibbi Kaaid Râbî için Arabça bir kaside'nazm ederek, hayâtını inkisara uğratan elemeleri müessir tâbirlerle tasvir etmiş ve Kaaid Râbî bunu ehramın bir taşı üzerine hâkketmiştir.¹⁰¹¹

Bedbaht Memlûk Sultânı Yukarı Mısır'da melce arayacak iken Delta üzerine atılmak gibi musîbetli bir düşüncede bulundu: Arablar*'ın getireceği imdada itimâd ederek Aftihiyye sancağında Dehşûr mevkiinde ordu kurdu. Selîm, Tomanbay'a hıyanet eden Hayrbay ve Gazzâlî'nin az vakit içinde sona erecek dedikleri bir muharebenin uzayıp gitmesinden yorularak, neticesini ta'cîl edecek tedbîrleri aldı. Gazzâlî Osmanlı tarafına geçen beşyüz Memlûk ile Arablar'ı dağıtmak ve Osmanlı ordusunun hatt-ı hareketi üzerinde keşiflerde bulunmak üzere ileri gönderildi. Bunlar Arab ordugâhırtı ansızın basarak kadın ve çocuk¹⁰¹² beşbin esîr ile avdet etti. Bu esirler Kaahire'nin Rumeli Çarşısı'nda satıldılar. Arablar ehram altında yeniden toplanarak bu mağlûbiyetten intikam almak için Kaahire duvarlarına kadar akınlarda bulundular. Selîm, muharebenin uzamasından dolayı sabırsızlık göstermekte ve vezîr-i âzam dâima İstanbul'a dönmek lüzumundan bahsederek Pâdişâh'ı teşvik etmekte idi. Pâdişâh, Tomanbay ile yeni müzâkereler yapılmasını düşündü. Lâkin son sefirin idamı ve onun intikamının alınması, bu defa da gönderilecek Osmanlı sefirinin ne hâle uğrayacağında şüphe bırakmıyordu. Selîm'in emîr-i âhuru (imrâhor*u) olup sonra Mısır Valiliğine tâyin olunan Ahmed Ağa, şu muhataralı hizmete bu tarafa geçen Memlûkler'den birinin gönderilmesi tek-lîfiyle müşkili halletti. Vaktiyle Sultân Gûrî (Gavri)'nin anbar müfettişi bulunan Emîr Hoşkadem¹⁰¹³ önceki teklif esâs olmak üzere Tomanbay ile müzâkereye me'mûr oldu. Cânrm Seyfi'ye galebe eden Şâdî Beğ, onu karşıladı. Bunlar şiddetli bir mübâhaseye tutuşarak, Hoşkadem öte tarafa geçmesinin mazereti ve

¹⁰¹⁰ Civvio, Kantemir ile Ulloa'nın «Gazelle» dedikleri Emîr Can-birdi Gazâlî bu unvanı Gazale aşiretinden yâhûd «Gazel» (kuş sesi) kelimesinden almıştır.

¹⁰¹¹ Süheylî, varak: 31, 32; İbnü Zeynel, varak: 59-63, bu kasideyi dere ederler ki, Suriye Eeydâniye (Ridâniye) muharebesini ve Hayrbay ile Gazâlî'nin hıyanetini yetmişdört beyitte hikâye ederler.

¹⁰¹² Süheylî, varak: 33. İbnü Zeynel, varak: 68.

¹⁰¹³ Süheylî, varak: 34, ve İbnü Zeynel, 71; Şükrî'nin Selîm-nâmesi, 87. Tersine Hoşkadem'i «Khadem» şekline sokar ve ehramı müstakil bir aşiret yapar.

sebebi olmak üzere Şâdî Beğ'in «divit-dâr» hizmetine nasb edilmiş bulunmasını ileri sürdüğünden, mübâhase bir çekişme hâline dönüştü. Şâdî Beğ, Hoşkadem'in mızrağını kırdı; lâkin Hoşkadem de kılıcını çekerek hasmının tolgasını yardı. Memlûkler bu hâli görünce sür'atle hücûme geçerek sefiri ve maiyyetini şekilmeğe mecbur ettiler.¹⁰¹⁴

Bu üçüncü sefaret de şu neticeyi verince, Sultân Selîm, Yûnus Paşa'yi kırkbin kişiyle Kaahire'de bırakarak bizzat Cezire üzerine yürümeğe karar verdi. Şâdî Beğ, kumandasında bulunan onbin kişilik bir Arab fırka-sıyla Osmanlıların hareketinde kendilerini rahnedâr edebileceğini zannediyordu; lâkin Gazale aşîreti reîsi Selâme ile Şâdî Beğ arasında bir münazaa meydana gelerek, her iki takımı kendi reisinin tarafını tutan Mem-lûklarla Arablar arasında bir müsademe vuku buldu. Arablar, Memlûkler tarafından tâkib olunarak, Osmanlı ordugâhına doğru kaçtılar. Lâkin Selîm, toplarını hem gâliblerin, hem mağlûbların üzerine çevirerek, müd-hiş telefata verdirdi.¹⁰¹⁵ Şâdî Beğ, Dehşûr*daki Mısır ordugâhında maiy-yetinde kalan beşyüz memlûk ile ric'at etti; Rakîn (Rakayn)*de Tomanbay ile karşılaşarak Gazale aşîreti Urbân'mdan tekrar istimdada karar verildi. Fakat bu aşîretin reisleri İbnü Cemâd ve Selâme vâki talebe:

- «Sultân Selîm gibi muzaffer bir pâdişâha daha ziyâde mukavemetten Allah bizi esirgesin.»¹⁰¹⁶ sözleriyle mukabele ettiler,

Tomanbay ile Şâdî Beğ, artık mevcûd durumları itibari ile muharebeye imkân kalmadığını hissederek Ümm-i Dinar'a çekilip, geceyi müşavere ile geçirdiler. Güneş doğarken Osmanlılar her taraftan hücum ettiler.¹⁰¹⁷ Canım Seyfî ile Devletbay'ın ve Şâdî Beğ ile Hoşkadem gösterdikleri misâle imtisâlen ve her biri bir fırkayı temsîlen Gazzâlî ve Râkî iki ordunun karşısında münferiden mübârezeye tutuştular. Gazzâlî gâlib çıktı, hasmının başını kesti.¹⁰¹⁸ Memlûkler'in arkasından:

- «Biz Gazâle'nin şeci' ve muktedir süvarileriyiz; bugün göreceksiniz!»¹⁰¹⁹

mealinde sözleri mutazammın karışık sadâlarla toz bulutları

¹⁰¹⁴ İbnü Zeynel, Sttheylî, gttkrf.

¹⁰¹⁵ Yine onlar.

¹⁰¹⁶ Süheylî, varak: 35, İbnü Zeynel.

¹⁰¹⁷ Kezallî,

¹⁰¹⁸ Kezallîk.

¹⁰¹⁹ Süheylî, varak: 37.

yükselince muharebe umûmîleşti. Bunların reisleri olan Hayrbay-oğlu Kansu Kurd Beğ'in üzerine hücum ederek, onu Nîl'e atlamağa mecbur etti; Kansu NîT-de boğuldu. Arab kıyafetine girmiş olan Canbirdi Gazzâlî safların önüne çıkarak Tomanbay'i münferiden vuruşmağa davet etti; Memlûklerden on pehlivan ve hattâ bunlardan beğlerin en şecî olan Kılıç attan düşürülmüştü ki, kahramanca bir düşünce ve yüksek bir meziyyete sahip olan Tomanbay, sahte Arab'ın meydân okuyuşuna icabetle onu atından aşağı yuvarladı. Gazzâlî demir mızrağını göğsü üzerinde hissederek:

- «Peygamber aşkına, Şeyh Ebû's-Suûdi'l-Cârihî'nin sırrı aşkına âmân ver!»¹⁰²⁰ diye bağırıldı.

Bu sözler üzerine Tomanbay mızrağını çekerek Gazzâlî'nin firâma vakit bıraktı.

Vezîr-i âzam Yûnus Paşa ve Yeniçeri Ağası İyâs Selîm'in kumandasındaki fırka ile birleştiklerinden (3 Rebûl-evvel 923 - 26 Mart 1517)¹⁰²¹ Memlûkler için Pâdişâh'ın Yûnus Paşa'nın, İyâs'ın, Gazzâlî'nin mütemadiyen tekrarlanan hücumlarına mukavemet etmek büsbütün imkânsız oldu. Tomanbay Verdân'a çekilerek, kendisine sâdık kalan birkaç beğ ile müzâkereden sonra Hasan Merî nâmındaki Araba iltica etmeğe karar verdi; Gûrî, Hasan Merî ile kardeşlerini mahbese atmış olduğu halde Tomanbay cûlusunda kendilerini serbest bırakmış olduğu için Hasan'ı medyûn-ı şükran addediyordu. Arab şeyhleri kemâl-i ihtiram ile Tomanbay'ı karşıladılar ve sadâkat duygularını arz ettiler. Tomanbay bir ziyafete davet olunduğu halde bu daveti reddederek Hasan Merî'nin içinde bir sığınak tertîb etmiş olduğu - bütün gözlerden saklı- geniş bir mağaraya çekildi. Oraya giderken beğlerine:

- «Burada bir kaleden ziyâde emniyetteyiz, eğer Hasan bize hıyanet etmezse.» dedi.

Onlar da hep bir ağızdan:

- «Allah hâine hıyanet etsin!»¹⁰²²

cevâbını verdiler. Hasan Merî elinde bulunan kıymetli avı validesine

¹⁰²⁰ Süheylî, varak: 38, İbnü Zeynel, Gazzâlî'nin bu suretle âmân-hâh olması zevci maktul olan Neftâlî'nin çocuklarının istîrhamına benzerdir ki, bir muharebede birçok adamların hayatlarının kurtulmasına sebep olmuştur. Ebu's-suûd Cârîhî Sırrının ne demek olduğunun şerh edilmesi arzu edilen bir husustur.

¹⁰²¹ Sa'dÜ'd-dîn, 4, 706. Bir çarşamba, Solak-zâde, varak: 59. Âlî, tdrîs'in oğlu.

¹⁰²² İbnü Zeynel, Süheylî, varak: 40, «Allahü yuhevvüni'l-hâin». Kantemir «yy» işaretli haşiyesinde Arablar'ın hîn-i dehaletlerinde söylediği kelimedden bahs ederse de bu ifade hatalı olup, işbu dehalet kelimesi «ba'rdake»den ibarettir ki, «beer-dake» telâffuz ederler.

tev-dî etti. Validesi misafirlik hukukuna riâyetle velî-i ni'met^ve metbuuna sadâkatini muhafaza etmesini nasihat etti. Lâkin Hasan, bedbaht mülte-

cîyi -Hayrbay ve Gazzâlî ile birlikte Sultân Tomanbay'ı tâkîb etmekte olan- Yeniçeri ağası İyâs'a teslim etti.

Türkler yaklaştıklarında Şâdî Beğ birkaç arkadaşıyla birlikte firara çâre buldu.¹⁰²³ Tomanbay artık kaderin hükmünün akışına nefsini teslim ederek mağarada kaldı. İyâs, hürmetkar bir şekilde ileri geldi; Sul-tân'dan ellerini kavuşturmasını rica ederek bir mendil ile bağladı; sonra bir ata bindirerek - maiyyetindeki Yeniçeriler'le birlikte- şu hâl ile Pâ-dişâh'ın çadırına doğru götürdü.

Sultân Selim, Tomanbay'ın geldiğini işitince:

- «Elhamdülillah! İşte şimdi Mısır feth oldu.» dedi. Mısır Sultânı, tabi sadâları ve top gürültüleri arasında Pâdişâh'ın huzuruna getirildi. Tomanbay, Selîm'i lâzım gelen hürmetle selâmladı. Pâdişâh da selâmına mukabele ederek oturmasını söyledi. Her ikisi derin bir sükût içinde kaldılar. Tomanbay, tâlihsizliğiyle uğradığı felâketten mütevellid hazînâ-ne düşüncelere gark olarak; Selim de -o kadar hasletlerine ve meziyyet-lerine rağmen eline düşmüş olan- Sultânın necîb çehresini, kahramanca vakarını hayranlıkla seyrediyordu. Nihayet Selîm söze başlayarak; sefirlerini öldürmek suretiyle milletler hukukunu ihlâl etmesinden, hükümetinde kalmak üzere itaatten istinkâf etmesinden dolayı serzenişte bulundu. Tomanbay birinci ithama mukabil, bunun kendisine isyan eden beğ-ler tarafından yapılmış olduğunu söyleyip kendini temize çıkararak, mukavemeti kendisine emânet edilmiş olan memleketi ve bilhassa Mekke ve Medine mukaddes şehirlerini muhafaza vazifesi şevkiyle vuku bulunduğunu ilâve ettikten sonra:

- «Lâkin sen bu haksız taarruzdan Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda kendini nasıl temize çıkaracaksın?» diyerek sözlerini bitirdi.

Selîm, bu kadar kuvvetli ve o kadar vakar ile dolu cevâbdan müteacib olarak, cevaben bu muharebeyi ancak ulemânın fetvası üzerine yapmış olduğunu ve Sultân Gûrî (Gavri)*nin Dülkadir Beğî nezdinde çevirdiği tertîbler ve İran Şâhı'yle gizlice ittifakı kendisine tamâmiyle hak vermekte

¹⁰²³ İbnü Zeynel ile Süheylî, varak: 52, Şadî beğ'in firândaki sergüzeştini naklederler. Tereler, s. 170, mağarayı bataklık yapar, Mer'iyî de «Mur-heia» sekline sokar.

bulduğunu ve bununla beraber, Memlûkler gibi devşirme bir Çerkeş güruhuna padişahlık yakışmıyacağı beyân eyledi.

Tomanbay, parmağıyla bu mülakatta hazır bulunan Hayrbay ve Gaz-zâlfyi göstererek:

- «Ey Sultân-ı Rûm! Bizim devletimizin sukutundan müttehim sen değilsin, bu hâinlerdir.» cevâbını verdi.

Sultân Selîm, hazır bulunanlara hitaben:

- «Bu kadar hâlisül-viddân ve bu kadar şecâatli bir adamı öldürmek merdliğe yakışmaz. Yalnız memleketin tamâmiyle âsâyîşi sağlanıncaya kadar birkaç gün İyâs Ağa'nın çadırında kalacak ve kendisine lâyük olduğu ihtirâmât tamâmiyle îfâ olunacaktır.»¹⁰²⁴ dedi.

Az bir müddet sonra Şâdî Beğ -üzerindeki hukûk-ı ni'meti bu canavarca küfrân ile edâ eden- İbnü Bekir nâm arab'ın hıyânetiyle efendisi olan Sultân'ın esaretine iştirak etmeğe geldi. Selîm, askerce tavrını, levendâne bir yakışıklılık arz eden eşkâlini, Şâm çeliğinden ma'mûl silâhını hayranlıkla gözden geçirdikten sonra;

- «İnsan dilinin altında gizlidir»

darb-ı meselini hatırlayarak kendisiyle mükâlemeye girişip de düşüncelerinin kudretini anlamak istedi:

- «Dünyâyı nasıl buldun?» dedi. Şâdî:

- «Hiç değersiz birşey gibi.» diye cevap verdi.

- «O hâlde kıymeti bu kadar az olan bir şey için neye kavga ettin?»

- «Ben dünyâ için kavga etmedim; Kur'ân ve Sünnet'e ittibâ için

¹⁰²⁴ Süheyl!, varak: 43. Zeynel, ŞÜkrî. (Bu makaleme Solak-zâde'den aşağıdaki şekilde telhis olundu: cTomanbay kurtulmak için kendisini Nil'e atmıştı. Kenara çıkardılar. Ellerini önünden bir makrame (mendil) İle sıkı sıkıya bağladılar. Bir ata bindirerek Üçyüzen ziyâde zincire vurulmuş esir İle getirdiler. Nevbet-i pâdişahlı çalınup toplar atıldı. Pâdişâh tahtında oturuyordu. Tomanbay mülûkâne selâm verdi. Pâdişâh selâmını alarak tevkir ve ihtiram ile «Oturun» buyurdu. Bir az zaman sükût ile geçti. Tomanbay hâlini düşünüyordu. Pâdişâh, kıyafet ve heybetini bir müddet teemmülden sonra dedi ki: «Yâ Sultânü'l-Arab, bir kaç defa adam gönderdik, bir kuru name kail olduk. Yalnız hutbe ve sikke bizim ismimize olsun, gayrisi kendilerine mübarek olsun dedik. Adamlarımızı öldürdünüz. Husûsâ elçiye zeval yok İken Rıdânîye çenginden sonra gönderdiğimiz elçiyi de kati ettiniz.» Tomanbay utanarak dedi ki: «Valla-hü'l-azîm, e'çileri ikram ile dârü'z-ziyâfeye doğru göndermiş İdim. Emir Alan dedikleri sefih-i mahrûr rast gelerek öldürmüş, vukuundan sonra tedbirimin fâidesi olmadı. Eî-hükraliUah, elden ne gelir? Çerâkisenln zevali, tâli'lnizin İkbâli mukadder olmamış olsa bu hâl zuhur etmez idi. Lâkin bizim kıtall m İz sıyânet-1 mâl ü İyfl çündür. Ammf siz bizim üzerimize kılıç cekup kanımızı dökmeği nasıl helâlden sayarsınız?» - «Ben üzerinize fetva ile, gayret-1 dîniyye ile geldim. Ben kızılbaşla-nn üzerine yürür İken Gür! (Gavrl) Zülkadir-oğlu'nu tahrik etti. Zül-kadir-oğlu bir c'hâd-i azime mâni' oldu. Gürî Haleb'e gelerek ve Acemler İle müttefik olarak memleketimize kasd etti. Cezasını vermek lâzım geldi. Biz adam gönderip şerrinizi defe uğraştıkça siz gururunuzu artırdınız.» Mütercim.

ettim. Zîrâ Kitâb-ı Kerîm bize karşı silahlananlara karşı silâhlanmaklı-ğımızı emr ediyor. Peygamber, malı ve hanesi için muharebe edenlerin şehîd olacağını beyân buyurmuştur. Lâkin sen ne hakla bizim şerefimize, ailelerimize taarruz ettin?»

- «Ben sizin üzerinize bir fetva ile yürüdüm. Siz hükümdarlarınızın üzerine zâlim kesildiniz; pâdişâhları nefsânî heveslerinize göre hal' ile habs veya idam edersiniz.»

- «Bu iftiradır; biz Eşref Kaytbay'a otuz sene itaat ettik; oğlunu öldürdük ise kanunları tahkir ettiği için ve böyle bîr hükümdarın celb edebileceği musibetlerden memleketi muhafaza için öldürdük. Murâd-ı İlâhî bu idi. Her hayâtın sonu memattır; dünyâ bizim için bakî olmadığı gibi sizin için de bakî değildir. Zîrâ Cenâb-ı Hak Peygamber'ine hitaben: 'Sen öleceksin, onlar da öleceklerdir; yevm-i kıyâmetde Rabbinizin huzurunda birbirinizle muhâsama edeceksiniz.' buyurmuştur.»

Selîm, Şâdî Beğ'e hürmet edilmesini emretti.¹⁰²⁵ Sonra kendisinin de İstanbul'da söylediği veçhile¹⁰²⁶ -gerek Memlûk Sultânı'yle Şâdî Beğ*, gerek- Abbasî Hânedânı'nın ikinci şubesinde yirbimirihci halîfe olan ve Bağdâd hilâfetinin sukutundan beri Kaahire'de henüz gölge nev'-inden bir kudrete mâlik bulunan Mütevekkil*! berât-ı hükümet vererek veyâhud hükümetlerini tasdik ederek İstanbul'a getirmek istiyordu. Lâkin Gazzâlî ve Hayrbay -ki vakur mahbuslann bütün ordu huzurunda kendilerini hakarete boğmuş olmalarından dolayı intikam almak düşün-cesindeydiler- bunların izâlesi için fesâd kurdular. Selîm'in bu husustaki vehimli düşüncelerini mâhirâne şübhelerle besleyerek, mağlûb bir düşmanın meziyyetini takdîr etmek üzere belki birinci defa olmak üzere bu pâdişâhın unutmak istediği hisleri uyandıрмаğa muvaffak oldular. Bir gün Pâdişâh'ın yolu üzerine bir adam koydular. «Allah Toman-bay'ı .muzaffer etsin!»¹⁰²⁷ diye bağırdı. Bu hâdisе Tomanbay ile Şâdî Beğ'in ölümüne bir işaret oldu. Selîm, mahbuslarını asmak suretiyle Mem-lûkler'in hükümrânlıklarıyla ilgili

¹⁰²⁵ İbnü Zeynel, Şükrî, Süheylî, varak: 44.

¹⁰²⁶ Onlar. Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde, Ali, İdris'in oğlu.

¹⁰²⁷ İbnü Zeynel. Süheylî, varak: 45. Şükrî varak: 95. (Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 368'de «Allahu yensurd's-sultân Tomanbay» diye bağırdığını yazar; fakat hilekârlık eseri olanak bir kişinin değil, Çerkesler'in bakıyyesinin Tomanfoay'm mahpusluğuna İtimâd etmeyerek köşeden, bucaktan, vakitli vakitsiz zuhur ile böyle seslerle «Btrâk-ı Mısırî tebâh» eylediklerini söyler. Lakin Solak-zâde, Mısır târihlerinden naklen Hammer'in yukarıdaki nakli gibi izâh eder. Mütercim.)

hâtırayı pek lâyük olmayan bir ceza ile lekelemek istedi.¹⁰²⁸ Kansu Gurî'nin emriyle pederi Züveyle Kapısı'nda asılmış olan Şehsüvâr Beğ cellâdlık vazifesini icraya me'mûr oldu. Mem-lûklerin son hükümdarı olan şecî, mert, âdil Tomanbay işte bu suretle ölmüştür (21 Rebî'ü'l-evvel 923 / 13 Nisan 1517); Tomanbay, muzafferiyet-lerîne senbol olmak üzere ecnebi hükümdarları tarafından gönderilen bu kadar başların toprağa yuvarlandığı ve Memlûk Çerkesleri'nin düşmanlarından nicesinin tahkir edici «asilma» cezasına uğradığı kapıda idam edildi.¹⁰²⁹

Selim, Tomanbay'ın na'sının hükümdarlara lâyük törenle defn edilmesini emretti. Mısır payitahtı büyük-kadımın imamlık ettiği cenaze namazında da bizzat bulundu. Müteveffanın ruhu için üç gün fukaraya üç keselik altın tevzi ettirip, na'sının -Kansu Gûrî'nin kendisi için yaptırmış olduğu- türbeye defne için de o kadar akçe verdi.¹⁰³⁰

Mısır'da Yeni İdarenin Teşkili

Ecnebi hükümdarlarına zafer-nâmeler gönderildi.¹⁰³¹ Bütün Osmanlı memleketlerinde şenlikler yapılması emr edildi. Yardımları olmamış olsa Mısır belki Osmanlı eline düşmeyecek olan hâinler sattıkları kanın bedelini aldılar: Canım Seyfî Behısnı (Behinse?) hükümetine, Ebû Ham-za Mahalle hükümetine, Gazzâlî Şâm Valiliğine, Hayrbay Kaahire Valî-liği'ne ta'ym olundu. Tomanbay ile Şâdî Beğ'i teslim etmiş olan Arab şeyhleri Hasan Merî ve İbnü Bekr altınlarla, şeref hü'atleriyle mükâfat gördüler.¹⁰³² Gazale

¹⁰²⁸ Solak-zâde'ye göre (s. 408), Tomanbay Rebî'ü'l-evvel'in 20'inci pazar gecesi uyku ile uyanıklık arasında bayatı tamâm olduğuna dair bir ses işitir. Sabahleyin kadıyı celb edip sît etmek üzere iken, pâdişâh tarafından adamlar gelerek davet ederler. Otak-i Hümâyün önüne gelince kapı ağası içeriden çıkıp Bâbü'z-Zavile (Zuveyle)'de asılması için hatt-ı hümâyün gösterir. Bir hatıra bindirerek ve önünden dellâllar nida ettirerek Bulak'dan Mecûşiyeye kadar ve Beyne'l-Kasreyn önünden şehrin ortasında dolaştırırlar. Halk bu hâli görünce vaveylalarla yüzü koyun kapanırlar. Üç gün asılı olarak Bâbü'l-Zuveyle'de kalır. Bu rivayetin son fıkraları Sa'dü'd-dîn ile te'yid edilmiştir. Tomantoay'ın böyle dolaştırılması tutulduğuna kanaat gelip de, fitnenin kesilmesi için idi. Lâkin bir hükümdar hakkında böyle muamele hiç yakışmaz olduğunu da söylemeliyiz. Mütercim.

¹⁰²⁹ Sa'dü'd-dîn, varak: 107, pazar yâni 13 Nisan diyor; Süheylî'-de 20 Rebî'ül-evvel, 12 Nisan Tersiyeye, 22 Nisân 1516 (1517 yerine); Civvio 11 Nisan. Ulloa ve Gambini hiçbir târih göstermezler ve Tomanbay, Hayrbay, Gazâlî kelimelerini Tomu-bero, Carerbeio, Gazelle yazarlar.

¹⁰³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/503-509

¹⁰³¹ Mar'nl Sanoto «Il nuovo Suldan (Tomanbay) e perfetto per voler far bona justici» ibaresiyle -Arab ve Türk müverrihlerine müteffikan- bu hükümdarın adaletini beyân eder. bk. Celâl-zâde. Keşîf'nin SeMm-nâ-me'3i. Bunlardan iki mektup, Türkçe yazılmış olanı Sa'dü'd-dîn'de, varak: 708-109, tdris'In kalemîyle Farsça yazılmış bulunamı onun oğlunda, varak: 131'de, kamilen dere edilmiştir.

¹⁰³² Süheylî, varak: 46, İbnÜ Zeynel, Şükri'ntn Selim-nâme'si. Sa'dü'd-dîn, Solak-zade.

kabileleri reisi Şeyh Ahmed bin Hayber de Selîm'in teveccühünden hissedar oldu. Beğlerden ömer-oğlu Circe hükümetine, Benî Adı kabilesi şeyhi Mısır alemdârlığı rütbesine yükseldiler. Dört mez-heb kadıları, hizmetlerinde bırakıldılar.¹⁰³³ Mısır'ın bütün varidatını gösterir ve kısa, öz oluşu ve doğruluğu ve sıhhatiyle şâyân-ı dikkat bir hesap hülâsası tanzim etmiş ve bu eseri münâsebetiyle «Sözün iyisi, kısa ve delâleti vazih olandır»¹⁰³⁴ darb-i meselini tekrar etmiş olan hazîne müdürü İbnü Ciyân iltifat ve ihsân-ı şahaneye gark edildi.¹⁰³⁵ Sultân Selim bu veçhile vâki olan hizmetlere mükâfat ve Osmanlılar lehinde zuhura başlayan temayülleri teşvik ettikten sonra, payitaht ile bütün Mısır me'mûrlarının, Yukarı Mısır Arab şeyhlerinin, Fâs Sultânı'yla Mekke Şerîfi'nin,¹⁰³⁶ o zamana kadar Mısır Sultânlarına ödenmekte olan sekiz bin duka ile birlikte Senato'nun tebriklerini getiren Venedik elçilerinin ta'zîmâtını kabul eyledi.¹⁰³⁷

Yeni Osmanlı Ülkesi Mısır'daki Târihî Eserler

Mısır'da sükûnet sağlanmış olmakla beraber, Selim bir ay daha Kaa-hire'de kaldı. Boş zamanlarını meşhur payitahtın âbidelerini ziyarete tah-sîs etti. Mısır'ın acâibi, (yâni insanı hayrette bırakan eserlerini), Türkler, Acemler, en medenî arablar için, Avrupalılar için olduğu ve hattâ Eski Yunanlı ve Romalılar için vaktiyle olmuş bulunduğu gibi değildir. Se-lîm de bunları Germanikus ile Titus'un¹⁰³⁸ gördüklerinden başka bir surette gördü. Avrupalı Mısır'ı ilimlerin ve san'atların ilk menbâi ve hendese (geometri) nin coğrafyanın, mi'mârînin, zirâatin, gemiciliğin beşiği olarak görür; teşri usûlünün, siyâsî te'sîsâtın, kilise silsile-i nîerâtibinin, dînî işaretlerin vatanı olarak hürmet eder; sağlam mi'mârî eserlerini, ma'-bedlerini, medfenlerini, dikili taşlarını, timsâllerini, heykellerini hayret dolu nazarlarla temâş

¹⁰³³ Sa'dü'd-dîn, Solak-zâde. Âli. tdrîs'iri oğlu.

¹⁰³⁴ Süheylî, varak: 46.

¹⁰³⁵ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: -709. tdrîs'in oğlu, varak: 124. Solak-zade, varak: 96.

¹⁰³⁶ Tasit (Tachte), KronJfc, 2, s. 59.

¹⁰³⁷ Sa'dü'd-dîn, varak: 107, pazar yâni 13 Nisan diyör; Süheylî'-de 20 Rebî'ül-evvel, 12 Nisan Tersiyeye, 22 Nisân 1516 (1517 yerine); Civvio 11 Nisan. Ulloa ve Gambini hiçbir târih göstermezler ve Tomanbay, Hayrbay, Gazâlî kelimelerini Tomu-bero, Carerbeio, Gazelle yazarlar.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/509-510

¹⁰³⁸ Germanikus Mîlad'd&n 16 sene önce doğmuş bir Roma generali; Titus 79-81 Roma imparatoru ki, Mısır taraflarına gelmiştir. (Mütercim).

âederek, ilim aşkı, kendilerini -binlerce senelerden beri yarı açık sahîfeleri Nîl'in şelâlelerinden mansabına kadar uzanmakta olan- şu büyük taş kitabı üzerinde yazılmış sırlarla dolu kelimelerin okunmasına sevk eyler. Doğulu ise mâbedleri ancak eski hükümdarların sarayı, timsâl ve heykelleri gömülü hazînelerin rûhânî muhafazası, hiyeroglif yazılarını altın yapmayı ta'lîm veyahut hazînelerin gizli bulunduğu mahalleri ta'rîf eden garîb işaretler olmak üzere telâkki eder. Birçok zamanlar Avrupa Doğu'nun vehimlerinden hissedar olarak, bu taşlardan en büyük iksirin sırrını suâl etmiş ve simyanın sırları altmda saklı olup da Orta Çağ'ın Mısır'dan istiare ettiği fikri -Salsâl-i Nîl'i altına dönüştüren bu muamma, Nîl'in zirâî nimetleriyle tabîi surette halledilmiş olduğu halde- bir türlü anlayamadı. Eğer Doğulular Firavunlar1!, Batlam-yus'ları sâdece tasavvuf kahramanları olmak üzere görür ve Mısır'ın kadîm dîni hakkında bir fikir sahibi bile olamayarak hiyerogliflerle papirüs tomarları onlar için mühürlenmiş , (kapanmış) mektuplar hükmünde bulunursa, buna mukabil Peygamberlerden intikal eden rivayetler Nîl toprağını Doğululuğun nazarlarında mukaddes bir ışıkla parıldatır ki, şu hâl Avrupalılarca ma'lûm yâhûd o kadar revnakla mahsûs değildir. Mısır, yalnız Ya'kûb'un ve oniki oğlunun değil, Kur'ân'ın 12 sûresinde ve 12 ha-dîs-i şerîfde mezkûr olan 12 peygamberin hâtirasiyle de mukaddestir.¹⁰³⁹ Müslümanlar ne Sezostris'i tanır, ne de Ozimandias'ı, onlar için vaktiyle mevcut bulunmuş olan Firavunlar, Yûsuf un hazinedarlığında bulunmuş

¹⁰³⁹ Hammer'In bu fıkrası İzah ve tashihe muhtaçtır.

İstinsah olunan kitab hakkında Sa'dü'd-dîn'in pederinden naklen rivayetinin hulâsası:

«Sultân Selîm Şam'dan çöl tarikiyle giderken Urbân'ın ele geçirdikleri eşya arasında bir sandık var imiş. Pâdişâh'ın dâima okuduğu Târih-i Vassâf da onun içinde imiş. Hoca Halîmî'nin hanesinde bulunan Molla Şemsü'd-dîn, on günde bir mushaf yazacak kadar seri'ül-kalem (sür'atli bir yazıcı) olduğundan bir «Vassâf» yazmak için Hasan Can onu tavsiye etmiş. Hattat misafirlerden rahat olmak için bir odaya kapanmış; bir gün yanında birini görmüş; kapah odaya giren bu vücûddan korkmuş, lâkin (arabça olarak) «Korkma, biz de senin gibiyiz; ziyarete geldik.» te'm inini alarak musâhabete başlamış. Hicâl-i gaybdan olan bu zât Pâdişâhım Mısır'ı feth edeceğini, fakat üç seneden ziyâde yaşamıyacağını, Şemsü'd-dîn'in de Halîmî Çelebî ile aynı günde vefat ederek diğer biri dahî o gün irtihâl edeceğinden, üçünün cenazesinde Sultân Selîm'in hazır bulunacağını söyledikten sonra, Pâdişâh ve Halîmî Çelebî için birer arakiyye verip kendi başmdakini de Şemsü'd-dîn'e hediye etmiş; arakiyye Hasan Can tarafından huzûr-ı Selîmî'ye ulaştırılmış. Pâdişâh'ın «Onlara bir şey vermemiş mi?» suâli üzerine Halîmî Çelebî'nin arakiyyesi ve biraz köhne olan Şemsü'd-dîn'in arakiyyesi dahî kendisine götürülmüş. Sultân Selîm Şemsü'd-dîn'in arakiyyesi-ni mahzûziyyetle koklamış. Şemsü'd-dîn, Târih'i yazdıktan sonra Hasan Can da kendisi için imâm-ı Cezerî (Cezri) nin Hısn-ı Hasîn'ini istemiş; sefer zamanı olduğundan yazılamamış. Halî-mî'nin hastalanması üzerine Pâdişâh hatırını sormağa gitmiş. Onun hastalığı üzerine Şemsü'd-dîn Hasan Çan'a «Kısn-ı Hasîn'i yetiştireni ezem benimki senin olsun» diye vasiyyet etmiş. Şemsü'd-dîn hasta olmadığı halde, o da Halîmî Çelebi ile birlikte ir-tihâl eylemiş ve filhakika üçünün namazını kılmış. Şemsü'd-dîn'in kitabları beytü'l-mâle âit olduğundan Pâdişâh, bunları gözden geçirirken -vasiyyet'ten haberi olmadığı halde- Hısn-ı Hasîn'i Hasan Çan'a ihsan etmiş.» Selîm-nâme, s. 211-214.

olduğu firavun ile Kızıldeniz'de gark olan firavundan ibarettir. Bu-ununla beraber ehram banilerini hiç işitmemiş değillerdir. Vâkıâ onları Yunanlılar'dan başka şekilde isimlendirirlerse de, Hermes hakkında Yunanlılarla birlikte yazının, hendesenin, mi'mârînin mucidi, rûhânî silsilenin nâzımı, gizli sırların kanunlarını koyan, semâ ve arz arasında büyük tercüman olmak üzere hürmet gösterirler.

Şark târihi ne Isâ el-Mesîh'den (Hazret-i) Muhammed'e kadar geçen beşyüz sene hakkında, ne de Tebâi (Yukarı Mısır)'den -bütün cihâna cehalet ederek- intişâr eden râhib alayları hakkında hiçbir kelime söylemez. Lâkin (Hz.) Muhammed'in zamanından itibaren Mısır, Batı için ancak Arab müverrihleri vâsıtasıyla ma'lûmdur. Eğer Doğulular Oziman-dias'ın kütübhânesinin mevcudiyetini biliniyorlarsa da, Iskenderiyye Kütüphanesinin yandığını yalnız Arablar*dan öğreniyoruz. Tolun ve Ahşîd Hânedânları'nı, Fâtımîler'in te'sîsâtlarını, Kaahire'de dârü'l-ülûm inşâsını,¹⁰⁴⁰ bundan zuhur ile Asya ve Afrika'da Haşîşîler¹⁰⁴¹ dolayısıyla tanınmış İslâm'ın gizli mezheplerini, Haçlılar zamanında Mısır'ın hayâl-perverliğini, Memlûkler'in kahramanlık ahlâkını; Nîl kenarlarında o kadar güzel ve şairane olan şu perilik âleminin i'câz-nümâ motiflerini de Arablar sayesinde biliyoruz.¹⁰⁴²

Yavuz'un Kahiredeki İslâm Eserlerini Ziyareti

Selîm, afyon ve tasavvuf ile sermest olmakla beraber¹⁰⁴³ simyanın kudretine pek i'timâdı olmadığından, umûmun i'tikadlarına göre, mezarlarda gömülü olan Firavunlar'ın servetini araştırmakla

¹⁰⁴⁰ Süyûtl re Makrîzî.

¹⁰⁴¹ Haşîşîler Târîhi, Stutgard, 1808 ve Paris 1831.

¹⁰⁴² Sa'dü'd-dîn, varak: 107, pazar yâni 13 Nisan diyor; Süheylî'-de 20 Rebî'ül-evvel, 12 Nisan Tersiyeye, 22 Nisân 1516 (1517 yerine); Civvio 11 Nisan. Ulloa ve Gambini hiçbir târih göstermezler ve Tomanbay, Hayrbay, Gazâlî kelimelerini Tomu-bero, Carerbeio, Gazelle yazarlar.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/510-511

¹⁰⁴³ Sultân Selimin afyon kullandığına dair bizim târihlerde hiçbir rivayet görülmedi. Şâh İsmail'in afyon gönderdiği malûm ise de, düşmanın bu hareketi Selim'in afyon kullandığına delil olamaz. Mütercim. (Şâh İsmail'in gönderdiği afyon, Yavuz'un ağır mektubunu okuduğunu, bunun çok ağır ifâdelerini ağırbaşlı, vakur bir hükümdara yakıştıramadığını, bu itibarla mezkûr mektubu olsa olsa afyon çeken kâtiplerden birinin yazmış olacağını telmihen gönderilmiş, sembolik bir diplomasi hediyesidir... Hammer'in Selim'in afyon kullandığına dair bu 'kayıdı bundan kaynak-lamyois «Hıristiyanca bir iftira zorlaması» demek lâzımdır. Şayet kaynağı ve delili o da değil ise, yine Avrupalı taassubuydu uydurulmuş kuyruklu yalandır ki, bunu ciddi bir ilim adamına yakıştırmak mümkün değildir. Hazırlayan.

uğraşmaktansa, Memlûkler'in hazînelerini ele geçirmeyi daha emîn buldu. Hattâ Me'mûn ve diğer Mısır fâtihleri gibi ehramı ziyarete bile rağmet göstermedi. Na-zar-ı dikkati payitahtın âbideleriyle cami ve darülfünunlarına inhisar etti. İslâm'ın en eski camilerinden biri, Fustat, yâni Eski Kaahire'de Halîfe Ömer zamanı Mısır Vâlîsi Amrû¹⁰⁴⁴ tarafından inşâ olunandır. Fâ-tımiyye, Eyyûbiye ve Memâlike (Memlûkler) büyük hükümdarları bu câmi-i şerifi kandillerle dolu altın ve gümüş avizelerle, siyah mermerden levhalarla, gayet kıymetli Kur'ân nüshalarıyla tezyin etmekte birbirleriyle kudret ve şevket müsabakasına girişmişlerdir.¹⁰⁴⁵ Kaahire'nin en eski camii de milâdî IX, asır nihayetlerine doğru Tolun-oğlu tarafından üç senede inşâ edilmiş ve buna yüzyirmibin dukalık evkaf tahsis olunmuştur.¹⁰⁴⁶ Bir asır sonra bütün Mısır camilerinin en meşhuru olan Ezheriye bina olundu. Bu cami, Dört Mezheb'e âit dört medrese ile, Mısır'da X. asırdan zamanımıza kadar zuhura gelen o kadar değişiklikler sırasında Şark medeniyetinin ve Şark Orta Çağı ilimlerinin kıymetli bakıy-yelerini bize nakl eden kütübhânesiyle şöhret bulmuştur.¹⁰⁴⁷

Müstebid hükümdar, Hâkim, ulûhiyyetini ilân etmeğe hâli muvafık görmüş olmakla beraber üç cami yaptırdı ki, ikisi Nîl kenarında ve üçüncüsü şehir dahilindedir. Bu cami her ne kadar harâb ise de, enkazında hâlen görülen mâhirâne Arabca nakışlar ve kûfî hatlar henüz şâyân-ı dikkattir.¹⁰⁴⁸ Melîk Müeyyed Mahmûdî'z-Zâhirî Câmiindedir ki, Sultân Selîm fethinden sonraki ilk cuma namazında hazır bulunmuş ve taşları kaplayan kıymetli hahçeleri kaldırıp ma'bedin taşları üzerinde baş açık secde ederek cemâat-i müslimîne büyük bir tevazu örneği göstermiştir. Osmanlı Pâdişâhları târihinde diyânet-perverliğin bu derecede başka bir misâli daha bulunamaz.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁴ Amru İbnü'l-Âs. «Amr» («ömer»)dan tefrik için «vav» harfi ilâve olunan «Amru» kelimesini Frenkler «Amrou» yazmışlardır. İslâm tarihini ancak Fransızcadan görebilenler muzâfün-ileyh (belirten) hâlinde «Amrû'nun» yazarak telâffuz şeklini btle bilmediklerini aşikar etmeleri er-bâb-i dikkati haylî gttldürmüştür. Mütercim.

¹⁰⁴⁵ Süyûtî, Hüsnî'l-Muhâdara.

¹⁰⁴⁶ Bu cfîmi 263 (876)'da ikmâl olunmuştur. Süyûtî, a.g.e.

¹⁰⁴⁷ 359 (969)'da inşâ olunmuştur. Süyûtî, a.g.e. Burkhart'ın Travels adlı eserine müracaat.

¹⁰⁴⁸ 393 (1002) senesinde inşâ olunmuştur. 1801 senesinde bunun harabeleri arasında geçirip de kûfî hatla müzeyyen birkaç penceresinin resmini aldığım saatleri muhzüziyetle hatırlarım. Fransızların Kaahire'ye mâlik buldukları sırada zuhur eden bir isyanda yarısı yıkılmış idi. Ondan sonra büsbütün ortadan kaldırılmış mıdır, yahut yeniden inşâ edilmiş midir bilemem.

¹⁰⁴⁹ M. p'Ohsson. c. 2, s. 181. (Sultân Selîm'in bu veçhile alçakgönüllülüğü ve huşû «Ha^nMi^-Bareniicannl's-Şetlfeyî» İftihar unvanı hutbede yad olunduğu zamanki şükran secdesldtr. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/511-513

Kaahire'deki Medreseler

Kaahire'nin medreseleri camilerinden az şâyân-ı dikkat değildir. Mısır'ın ilk medresesi Büyük Salâhaddîn tarafından kurulmuş ve üzerinde kasrın bulunduğu sütunların inşâsı zamanında hitâm bulmuştur. Bu medrese -ki müderris ve talebeleriyle meşhurdur¹⁰⁵⁰ Kaahire'nin Karafe denilen mahallesindedir ve o mahallede mukaddes görülen birçok kabirler ve büyük imâm Şafîî'nin mezarı bulunur. Şafîî'nin mezarı, yalnız yerliler için değil, ecnebler için de pek muhterem bir ziyâretgâhdır. Mısır'ın ilk zaviyesi olan Şeyh Saîdü's Süedâ Zâviyesi'ni inşâ eden de Sultân Salâhaddîn'dir. Vaktiyle Mısır Büyük Kadısı'na «kadi'l-kudât» ve dârü'l-ilm baş müderrisine «dâ'iyü'd-duât» denildiği gibi, bu zaviyenin postnişînine de «Şeyhü's-şüyûhû unvanı verilirdi.¹⁰⁵¹ Salâhaddîn'in yeğeni Kâmil, amcasının izinden yürüyerek kendi nâmına nisbetle «Kâmi-liyye» denilen medreseyi yaptığı gibi burada bir hadîs medresesi açmıştır ki, İslâm'da bu yolda te'sîs edilen medreselerin ikincisidir. Bunların birincisini Büyük Nûreddîn Şam'da te'sîs etmişti; onun düşüncesi mücte-hidlerin fiil ve davranışlarım dâima halka örnek olacak şekilde göstererek Peygamberin hayat tarzı ve düşüncelerinden milleti derîn bir surette hissedar etmekte.¹⁰⁵² Eyyûbî Hânedânı'nın şu büyük hükümdarı, Nûreddîn'in, Salâhaddîn'in, onun kardeşi. Melikü'l-Âdil'in, bunun oğlu Me-likü'l-Kâmü'in, onun oğlu Melikü's-Sâlih'in nâmları Mısır'da birçok âbi-belerde umûmun menfaatleri için yapılmış müesseselerde bakîdir. Melikü's-Sâlih'in zevcesi Şeceretü'd-Dürr, İslâm'da ilk tahta oturan kadın (kadın hükümdar) dır.¹⁰⁵³ Şeceretü'd-Dürr, Fransa Kralı Sen Lui'nin çağdaşı olan ve Lui'nin esaretinde¹⁰⁵⁴ Memlûkler tarafından tard edilen kendi oğlunun yerine tahta oturmuştur.

Memlûkler de ilimleri Eyyûbîler*den az himaye etmediler. Mısır'ın Zâhiriyye, Beybarsiye, Mansûriye, Nâsiriye medreseleri onların himmetleri eseridir ki, Eyyûbî Hanedanı medreselerine kıyaslanabilirler. Zâhiriye

¹⁰⁵⁰ Büyük müverrih İbnü Hacer ve münşi Ebû Lü'lû Kalkaşandî Sâlihiye medresesinde müderris idiler. Suyûtî'nin Hüsnü'l-Mu-hâdara'sına müracaat.

¹⁰⁵¹ Süyûtî, Hüsnüi-Muhadara ve MaJcrîzt

¹⁰⁵² Kezâlifc.

¹⁰⁵³ Süyûtî, a.g.e. ve Makrizl.

¹⁰⁵⁴ Ebl-t Satlb Târihi.

Medresesi¹⁰⁵⁵ Melik Zahir Beybars (Baybars) Bendukdârî tarafından te'sîs olunmuştur. Bu sultân, Frenkler'e, Moğollar'a, İsmâîlîler'e dehşet vermiş ve cümlesini birer birer Suriye'den tard etmiştir. Beybarsiye Medresesi¹⁰⁵⁶ «emîr-i âhûr» diye adlandırılan küçük Beybars'a, Mansû-riye Medresesi¹⁰⁵⁷ meşhur Kalavun Mansûr'a, Nâsriye Câmî-i Nasır Muhammed'e nisbet olunur ve onlar tarafından inşâ olunmuştur. Kala-vun'un on oğlunun pederlerinin mîrâsı için münâzaalarıyla geçerek bir fâsıla-i saltanat teşkil eden iki seneden sonra, onların en küçüğü Nâsired-dîn Hasan tahta sâhib oldu ve yedi sene hüküm sürdü. Nâsireddîn, Kaahi-re'de ve bütün İslâm memleketlerinde en büyük medresenin inşâsiyle nâmını ebedîleştirmiştir. Bu medresenin inşâatıyla geçen üç senenin her günkü masrafı yirmibin dirhem tahmîn olunur.¹⁰⁵⁸ Keyhusrev'in Me-dâin sarayından beş zira' daha vâsi' olan bu medrese, Dört Mezheb için birer mektebi ihtiva ediyordu. Gerçi Mısır'da Çerkeş Memlûkleri halefleri olan Nîl Memlûkleri gibi 130 sene hüküm sürmüşlerse de, onların saltanatında yalnız iki medrese yapılmıştır ki, biri, birinci hükümdarları olan Melikü'z-Zâhîr Berkok¹⁰⁵⁹ ve diğeri dördüncü hükümdarları olan Me-İkû'l-Müeyyed Şeyhi'1-Mahmûdî'z-Zâhîrî tarafından te'sîs edilmiştir.¹⁰⁶⁰ Mısır şâirleri bu iki medresenin mi'mârîsinin güzelliğini ve husûsiyle Dı-mışk'daki Câmî-i Emeviyye'nin bu nâmdaki minaresinden daha az meşhur olmayan Minâretü'l-Arûs'ı dâima övgüyle anmışlardır.

Ancak Müslümanlar için yedi medreseden ziyâde câlib-i dikkat olan, Nîl sahilindeki bir câmî'de ihtiram mevkiinde bulunan Peygamber'in ayak izleridir.¹⁰⁶¹ Tahta ve demir levhalar üzerinde olan bu (Hz.) Muham-med'in mukaddes ayak izlerini camiin müessisi, Benî İbrâhîm Arablar'ın-dan altmış bin dirhem gümüş mukabilinde almıştır.

Selîm, şu suretle dînî vazifelerini ikmâl ettikten sonra, bütün dikkatini Ravza adasının güney ucunda bulunan mikyâs-ı Nil'e (Nîl ölçüğü'ne) verdi. Ravza adası, Osmanlı târihinde Selîm'in orada yalnız Memlûkler'in eline

¹⁰⁵⁵ 661 (1262) 'de İnşâ olunmuştur.

¹⁰⁵⁶ 716 (1316)'da İnşâ olunmuştur. Süyûtî, a-g.e.

¹⁰⁵⁷ 703 (1303)'de İnşâ olunmuştur.

¹⁰⁵⁸ 758 (1356)'da bina olunmuştur. Htisnû'l-Muhâdara», Süyûtî.

¹⁰⁵⁹ Zahirîye 788 (1386)'da bina olunmuştur. Htisnti'l-Muhâdara, Süyûtî.

¹⁰⁶⁰ Müeyyediye 819 (1416)'da yapılmıştır. KezâJik.

¹⁰⁶¹ Süyûtî, Hüsni'l-Muhâdara.

geçmesine Nîl'de boğulmasına ramak kalmış olmasıyla değil, havanın hararetinden korunmak için Nîl mikyasının altında kubbeli bir dâ-rû't-tenezzüh inşâ etmiş olmasıyla de meşhurdur. Pâdişâh, Tomanbay'ın idamının ertesi günü Mısır büyük me'mûrlarının yeminlerini o binada aldığı gibi,¹⁰⁶² dâire-i şevketini de burada te'sîs etti. Kansu Âdilî nâmında Mısır'ın en şecâatli beğlerinden biri de Sultân Selîm'i orada ele geçirmeğe teşebbüs etti. Kansu geceleyin bir sandalla Mikyasa yaklaşarak, birkaç cesur arkadaşının yardımıyla binanın üstüne ip merdiven kurup çıktı. Lâkin Selîm'in bulunduğu dâireye girmeye bir türlü imkân bulamadığından ve görüldüğünü anladığından, binanın üstünden Nîl'e atılarak yüze yüze geçmeğe muvaffak oldu. Selim, bu adamın takibi için birkaç yüz dalgıç gönderdiyse de ele egçiremedi.¹⁰⁶³

Başka bir gün de Pâdişâh Mikyas yakınında sandaldan çıkarken daha büyük bir tehlikeye uğradı: İçinde bulunduğu, Abdülkaadir nâmında birinin sandalından sahile atlamak isteyerek, bacakları kısa olduğu için sahile yetişemeyip Nîl'e düştü. Sandal sahibiyle yeğeni Pâdişâh'ı ancak birçok zahmetle sudan çıkarabildiler. Selîm çıkınca Abdülkaadir'e her ne isterse vereceğini söyledi. Sandal sahibi Nîl iskelelerinde ve denizde her türlü rüsumdan afvını talep ile iktifa ederek, kendisine derhâl müsâade olunmuş ve Sultân Selîm'in kendi eliyle imza olunmuş bir berât verilmişti.¹⁰⁶⁴

Havza adası -ki Nîl mikyası bunun üzerindedir- Arablar'm Mısır'ı zabtından beri bereketi ve mevkii hasebiyle Hulefâ valilerinin nazar-ı dikkatini celb etmiştir. Hicretin 54'üncü senesinde Ravza'da bir dârü's-sınâa-i bahrî (denizcilik müessesesi) te'sîs olunmuştur ki, İslâm Şark'm en eski tersanesi olduğu gibi, bu türlü binaların cümlesine de onun ismi verilmiştir.¹⁰⁶⁵ Türk evlâdlarından Tolun'un oğlu olup kendisini valilikten

¹⁰⁶² Süheylî, varak: 46.

¹⁰⁶³ Süheylî, varak 46, ve İbnü Zeynel.

¹⁰⁶⁴ İbnü Zeynel, Süheylî, varak: 48, Âli, 208. Alî diyor ki, kayıkçı her gemiden yalnız üç akçe almağa ruhsat istemiş ve pâdişâh bu talebi yerine getirmişti. Sonra Selim, kayıkçıyı hizmete almak isteyip yanına celbetmiş ise de, bir gözü kör, tavırları kaba, «emrâz-ı müzmine» ile ma'lûl olduğunu görerek, maatteessüf bu fikirden vazgeçmiştir. M.D.'Ohsson (c. 1, s. 383) 'un ifâdesi bu rivayete muhalif ise de, o rivayetin men-bâi zikredilmiş değildir. M. D'Ohsson'a göre Sultân Selim, kendisini Nîl'den çıkarmış olmasından dolayı bir dalgıca murassa bir yüzük ve her gemiden resm almasına selâhiyet vermiş ve Mikyas Köşkü için şu mealde arabça beyitler nazm etmiş idi: «Hükümetleri, tahtları veren ancak Cenâb-ı Hak'dır; eğer rû-yu arzda, bizim bir parmak yerimiz olaydı sıfat-ı ulûhiyyete iştirakimiz olmak lâzım gelirdi.»

¹⁰⁶⁵ İtalyanların «Daresna» ve Fransızların «Arsenai» hâline koydukları «Dârü's-Smâ'a». Ancak işbu Dârü's-Sinâ'a dülgerlerin istilâhatına göre, Nüreddîn tarafından Dımeşk'da te'sis olunan «Dârü'l-Adl»e mukabil olmak üzere «Dârü'l-İlm» ismiyle yâd olunurdu. Şimdiye Şîrâz, Bağdâd, Belgrad, Dârül-Adl, Dâ-rü's-Selâm, Dârü'l-Cihâd,

hükümdarlığa yükselten Ahmed, Ravza'da birinci olmak üzere bir kasr inşa ettirdi. Bu bina, sonraları Nîl sularının temelini yemesiyle yıkıldı.¹⁰⁶⁶

Abbasîler zamanında diğer bir Türk hanedanının müessisi olan Ahşîd, Ravza tersanesini Nîl'in doğu kıyılarına naklederek- onun yerine «Muhtar» nâmında bir güzel bahçe yaptırmıştır ki, şöhreti Irak'a kadar yayılmış idi.¹⁰⁶⁷

Dokuzuncu Fatımî halîfesi Âmir bi-Hükkâmîllah Mansûr, sevgilisi olan bir Bedevi kadın için «Hevdec»¹⁰⁶⁸ nâmında bir saray yaptırmak suretiyle Ravza'nın güzelliğini artırdı. Lâkin Ravza mebânîsinin en meşhuru Eyyûbî Hânedânî'nin yedinci ve sondan evvelki hükümdarı olan Melik Sâljh tarafından inşa olunan kaledir.¹⁰⁶⁹ Melik Salih, bunu kendi memlûklerinin muhafazası altına vaz etmiş ve o memlûkler Melik Sâlih'in vefatından sonra oğlunu tahttan indirmişlerdir. İşte bu kalenin isminden dolayıdır ki, Eyyûbîler'in yerine geçen Memlûkler, «Bahr»e yâ-hud «Nîl»e nisbetle anılmışlardır.

Selîm'in zamanında bu adayı müdâfaa eden istihkâmlar ancak zamanımızda kaybolmuştur. Ravza târihi altı cami gösterir: Birincisi Sultân Eşref Kaytbay tarafından inşa olunmuştur,¹⁰⁷⁰ ikincisi «Reis» yâni bir donanma kapudanı tarafından; üçüncüsü Hâkim bi-Emrillah'ın kölesi Gatn tarafından yapılmıştır; dördüncüsü Müştak, beşincisi Muntehi, altıncısı Câmî-i Mikyas diye adlandırılmıştır. Tersaneden, bahçeden, saraydan, kasr-lardan, camilerden bir eser kalmamıştır. Lâkin dokuzuncu milâdî asır ortalarında inşa olunan Nîl Mikyası ile bunun üzerine Sultân Selîm tarafından yapılan kubbe bakîdir.¹⁰⁷¹

Nil Ölçeği - Nil'in Feyezanları

En eski rivayetler, Nîl'in feyezânını hesâb etmek için birincisi Firavun, ikincisi Yûsuf, üçüncüsü bir Mısır melikesi tarafından inşa olunmuş diğer üç

unvanlarıyla yâd olunur.

¹⁰⁶⁶ Süyûtî'nin «KevkebûV-Ravza»sı, Hüsnü'l-Muhâdara gibi Nil'-in bu iki adasının tarifini ve ona dâir birçok şiirleri muhtevidir. Bu iki eserin kütübhanemde nüshaları mevcut ve birincisi 278, ikincisi 474 varakayı ihtiva etmektedir.

¹⁰⁶⁷ Süyûtî, Kevfcebti'r-Ravza, Mikyas blbmada

¹⁰⁶⁸ Kezâlik. («Hevdec», kadın taht-ı revanı demektir).

¹⁰⁶⁹ 524 (1130)'da inşa edilmiştir.

¹⁰⁷⁰ Süyûtî, a.g.e.

¹⁰⁷¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/516-519

sütundan bahs ederler. Arablar'ın fethinden beri bu memleketin târihi daha kat'î ve daha az efsâne karakteri gösterir bir suret alır. Halîfe Ömer zamanında Mısır'ı fetheden Amr bin Âs Asvân (kadîm Siene) de bir Nîl mikyası yaptırmıştır. Birinci Emevî halîfesi Ansinâ'da bir diğeri, sekizinci halîfe Ömer bin Abdülazîz Hulvan da üçüncüsünü inşâ etmiştir. Onlardan sonra, I. Velîd zamanı Mısır vâlisi bulunan Üsâme bin Zeyd Tenûhî Ravza adasında büyük bir mikyasa yaptırmıştır ki, Me'mûn Halîfe bunu yıktırması ve onun yerine bir başkasının temelini attırması; bu mikyasa Abbasî Hânedânî'nin onuncu halîfesi Mütevekkil zamanında bitmiştir. Nîl'in feyezana ve Frenk seyyahlarının tahrîbkâr düşüncelerine karşı¹⁰⁷² zamanımıza kadar kalan bu mikyastır. Hiyeroglif âbideleri üzerinde ve Mısır ilâhlarının elleri arasında bereketin çokluğuna, yahut azlığına işaret olmak üzere görülen bu mikyaslar, senelerin ziraî durumlarını gösterdiklerinden Mısır'da dâima büyük bir ehemmiyet bulmuşlardır. Halîfe Mütevekkil tarafından yapılan Nîl Mikyası, sekiz köşeli büyük bir sütundur ve her tarafında kûfî hat ile Kur'ân'dan âyetler yazılıdır. Yirmi Mısır zirâ'ı yüksekliğinde olup suyun çok az olduğu zamanda bile on i kişi nehrin suları içinde kalır. Suyun en alçak olduğu zamandaki seviyenin üstünde bulunan sekiz zirâ'ın herbiri yirraidört parmağa ayrılarak, Nîl'in feyezana ölçerler. Nîl, normal akışına nisbetle iki zirâ'-dan ziyâde feyezana etmediği zamanlar Mısır kıtlık tehdidi altında bulunur ve bu kıtlık ekseriya birtakım hastalıkların dâvecisidir. Ne zaman ki Nil Mikyası, onbeş zira* ve on parmağa kadar nehir suyu ile örtülür, işte bu hâl, Kaahire'den geçen kanalın açılmasına ve umûmî sevinç ve dualara işarettir. Nîl'in ortalama feyezana onaltı zirâ'dır. Târihin kaydettiği en büyük feyezana onsekiz'dir¹⁰⁷³ ve en azı oniki zira' dokuz parmaktır.¹⁰⁷⁴ Bundan dolayı memleketin saadetini, yâhud sefaletini matematik! bir kat'iyetle keşif ve ilân eden bu âbidenin ehemmiyeti, Osmanlı fâtihiye onu bir kubbe ile örtmek ve gelecek asırlara fethinin hâtırasını bu suretle nakletmek mütalâasını ilham eyledi.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷² Süyûtî, kezâlik, Bâto-ı Mikyâs-i Nû.

¹⁰⁷³ 199, Süyûtî, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁷⁴ Kafîm zamanı, 356 (966).

¹⁰⁷⁵ I. Selîm'in kitabesi III. Selîm zamanında, bir Fransız tarafından teccid olunmuş ise de, bu Fransız sülüs yazısına hiç âşinâ olmadığından yazının neyi ifâde eylediğini anlamak mümkün değildir. Kûfî kitabe, 1801'de gördüğüm vakit pek güzel muhafaza olunmuştu, Mikyassın mufassal bir tarifi, Mısır târihiye âit bütün membâlara müracaatla vücûde getirilen şu eserde dere edilmiştir: Description de l'Egypte, etat moderne: Memoire sur le Meqyas de File de Raadudha, et sur les inserip-tions que renferme ce monoment; Marsel (Marcel) in eseri.

Mayıs'ın nihayetine doğru Selim, İskenderiyye'ye gitti (7 Cumâde'l-ulâ 923 / 28 Mayıs 1517); sâdece merak saikasıyla değil, İstanbul kaymakamı (kaaim-i makam) Pîrî Paşa'mn bu limana getirmeğe me'mûr olduğu donanmasını görmek arzusuyla de gitmiş idi. Maiyyetinde yalnız mahremleri olan Nişancı Mehmed Paşa ile Hoca Halîmî olduğu halde, bu gemileri ziyaret ettikten sonra¹⁰⁷⁶ 23 Cumâdel-ulâ'da (3 Haziran) Rav-za adasına döndü.¹⁰⁷⁷ Umûmî bir resm-i geçit emrederek, merasimden sonra her süvariye iki akçe ve her piyadeye bir akçe verdi.¹⁰⁷⁸

Fetihten beri Mısır'ın idaresi vezîr-i âzam Yûnus Paşa uhdesinde idi; Pâdişâh Mısır'dan gitmeden önce mıntıkanın valiliğini vezîr-i azamdan alarak memleketin ahvâli hakkındaki malûmatından ve özellikle Arab şeyhleriyle münâsebetlerinden dolayı idareye daha ehliyetli bulunan Hayı> bay*a tevcih eyledi.¹⁰⁷⁹ Bununla beraber Mısır defterdarı Dizdar Mehmed Çelebi ve Rumeli kazaskeri Zeyrekzâde Rûkneddîn memleketi kasdî davranışlarıyla harâb ettiler:¹⁰⁸⁰ Birincisi Memlûk aileleri arazisini sattırdı; ikincisi en büyük şeriat mansıplarını, yâni Dört Mezheb kadılıklarım müzayedeye koyarak her birinden bin duka aldı.¹⁰⁸¹ Kürdistan'ın tanziminden sonra Mısır seferinde orduya katılmış bulunan Molla îdrîs, ahâlînin o zaman düçâr olduğu sû-i istimalerin Önünü almak için Pâdişâh nezdindeki nüfuzunu kullanmak istedi. Sultân Selîm'in yazılmasını emretmiş olduğu Demîrî'nin târîh-i tabîisi tercümesini takdim edecekti. Bunu fırsat bilerek Mısır'ın idaresi hakkındaki tavsiyelerini içine alan küçük bir Farsça kasideyi de Pâdişâh'a îsâl etmek emelinde bulundu.¹⁰⁸² Vezirler, îdrîs'e tercümesinden dolayı bin duka verdiler; lâkin şiirini Pâdişâh'a arz etmekten çekindiler. İdrîs ise, şahsî menfaati hor gördüğünden ve âmmenin hayrı için hizmet etmek arzusundan dolayı, vezirlerin verecekleri parayı reddetmek cesaretinde bulundu ve kasideyi takdim etmek istemedikleri takdirde bizzat

¹⁰⁷⁶ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 710, tdrîs-zâde, varak: 125.

¹⁰⁷⁷ Sa'dü'd-dîn, bab: 1, ve tdrîs-zade.

¹⁰⁷⁸ Sa'îü'd-dm, 4, varak: 711.

¹⁰⁷⁹ Kezalik.

¹⁰⁸⁰ Vüzeiâdan Mehmed Paşa ve kazasker Zeyrek-zâde 923 Rebîlî'l-evvel'inln 22'sinde Mısır'dan sürgün çıkarmağa yâni İstanbul'a adam göndermeğe başladıkları, İran ve Mısır seferleri «meranl l-name»sinde mttderiçtir. Bunların Sultân Süleyman zamanında iade olundukları ileride görülecektir. Mütercim.

¹⁰⁸¹ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 711.

¹⁰⁸² Elli beyti ihtiva eden ve tdrîs'in oğlu tarafından yazılmış bulunan târihte dercedilmiş olan bu kaside, îdrîs hakkında —Osmanlı sultânlarının tekellüflü bir medhiyesinden ibaret— târihinden ziyâde eşrefi mücib ve hakikat için muhabbetine nişane sayılmağa lâyıktır.

kendisi ve-rebileecğini beyân ederek, pâdişâhın eline ulaştırılmasında isrâr etti. Vezirler muvafakata mecbur oldular. îdrîs, kasidesine eklediği bir mektub-da memleketi harâb etmekte olan karışıklıkların Önü alınmadığı takdirde, gitmesi için Pâdişâh'dan ruhsat istiyordu. Sultân Selîm'in gerek efkâr-ı umûmîyeye riâyetinden, gerek ilim-severliğinden dolayı ulemâ hakkında dâima gösterdiği hürmet o derecelerde idi ki, vezirlerden biri olsa belki hayâtına mâl olabilecek olan serbestâne muamele, îdrîs için cezâ- sız kaldı; müverrihi donanma ile İstanbul'a göndermekle iktifa etti.¹⁰⁸³

İdrîs'in asilce cür*etine, Pâdişâh'ın emniyet ve mahremiyetine mazhar olan Anadolu Kazaskeri âlim Kemâl-paşa-zâde dahî imtisal etti.¹⁰⁸⁴ Ordunun başlıca kumandanları Mısır'da uzun müddet İkametten usanarak Pâdişâh'ı İstanbul'a avdet için iknâa bir çâre bulmasını Kemâl-paşa-zâde'den rica etmişlerdi. Bir gün Pâdişâh'ın bir tenezzühünde at başı beraber giderlerken, Sultân Selîm asker arasında ne söylendiğini sordu. Kazasker Nîl kenarında bir neferin Rumeli'ye bir an evvel avdet arzusunu işaret eden bir türkû çağırıldığını işitmiş olduğunu söyledi.¹⁰⁸⁵ Umûmî arzunun şu suretle îmâ edilmesi Selîm'e nahoş gelmeyerek dönüş hazırlıkların görülmesini emretti. Birkaç gün sonra Kemâl-paşa-zâde Pâdişâh ile yine atbaşı beraber giderken Sultân Selîm Kemâl-paşa-zâde'nin üstadı olan Molla Lutff'nin ne sebepten dolayı kati olduğunu sordu. Kemâl-paşa-zâde cevaben, Lutff'nin acı istihzâleriyle birçok düşman kazanmış olduğunu ifâde etti ve merhumun şûh tabiatlı olduğunu ve latife tarîkiy-le söylediği ihtirâî (o anda uydurulmuş) bâzı sözleri işitenlerin sahih sandığını ilâve etti. Pâdişâh dedi ki:

- «Sen de üstadından böyle şeyler Öğrenmedin mi?»

Kemâl-paşa-zâde cesûrâne şu cevâbı verdi:

- «Duacınız nöbetimi savdım, şimdi nöbet arkadaşım duâcınızdır.»

«Nem üz kaldı bizüm mülk-i Arab'da

Nice bir turanız Şâm ve Haleb'de

Cihan halkı kamu îyş ü tarabda

Gel »hı gidelüm Rûm illerine!» (Sa'dÜ'd-dîn'den Mütercim.)

¹⁰⁸³ fdrhln oğlu, varak: 130.

¹⁰⁸⁴ MerâhîlJiâme'nin 5 Rebîü'l-âhır târihinde, evvelce gazaba uğrayan Ke-mâl-paşa-zâde'nin afv olunarak makamında bırakıldığı dereedilmiştr. Mütercim.

¹⁰⁸⁵ Ke*a31-paşa-zâde'nin Nîl Kenarında türkû çağırın şahıstan işittim diye okuduğu Jtıt'a budur:

Sultân Selîm:

— «Geçen gün söylediğin türkü senin ihtirain mı idi?»
diye sordu. Kemâl-paşa-zâde serbestçe i'tirâf etti. Pâdişâh darılacak
verde yüz duka ihsan verdi.¹⁰⁸⁶

Mahmel-î Şerîf Ve Surre Alayı

Üç sene önce İran seferinde olduğu gibi bu defa dahî orduda ortaya çıkan sızıltılar üzerine geri dönmeğe mecbur olan Selîm'in, Nîl şelâlelerinin Öte tarafına kadar uzanan mıntıkları ele geçirmeyi düşündüğü anlaşılır. Mısır'dan çekilmesini gerektiren hoşnûdsuzluğun intikamını Yeni-çeriler'den veya ulemâdan alamıyarak, yâhud almak istemiyerek, mu'tâ-dı veçhile vezirlerine karşı infial gösterdi. Pâdişâhın tskenderiyye'ye avdetinden Kaahire'yi terkine kadar geçen on hafta zarfında Mısırlıların sabırsızlıkla bekledikleri iki mevsim girmişti ki, bunlar fâtih'in orada bulunması sebebiyle yeni bir ehemmiyet aldı. Mekke'ye gönderilecek hediyeler ile kervandan ve Kaahire kanalının açılmasından bahsetmek isteriz:

Benî Katâde Hânedâm'ndan Mekke'nin otuzdördüncü şerifi Muhammed Ebû'l-Berekât, oğlu Nümeyy vâsitasıyla Selîm'e Kabe'nin anahtarlarını göndermişti. Bunlar bir gümüş tepsi içinde arz olundu.¹⁰⁸⁷ Selîm, Mısır ile birlikte eski halîfelerin ve Memlûk Sultânları'nın Mekke ve Me-dîne üzerindeki haklarını da iktisâb etmişti. Lâkin Haremeyn'in hâmi ve hadimi olmakla meşâyih ve fukarasının da iaşesi vazifesini üzerine alması lâzım geldi. Nîl Memlûkleri (Bahrî Memlûkleri) devletinin kurucusu ve nâzımı olan Sultân Beybars Bendukdârî -ki kurduğu müesseselerde Cengiz Hân'ı taklîd etmiştir¹⁰⁸⁸ ilk defa olmak üzere, Kabe'ye mahsûs bir örtüyü hâmil ve

¹⁰⁸⁶ Bu fıkra, Sa'dü'd-din'İN Selim-nâine'sinde yazılıdır. Müverrh, Diez'in hâ-tırâtmdaki tercümesinden nakl etmiştir. Tercüme edilirken aslına da müracaat edilmiştir. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/516-519

¹⁰⁸⁷ M. D Ohsson, 3, s. 202.

¹⁰⁸⁸ Suyûtî, Hüsnü'l-Muhâdara* (varak: 329), Baybars'm sarayı hizmetlerini Cengiz Hân'ın usûlüne uygun olarak, şu şekilde teş-kil eylediğini yazar: Emâret-i Silâh (silâhdârlık), Hâcibiyye (Mâbeyncilik), Divitdâriyye (Kitabet), Üstadâriyye (Üstâd-dâr; mâbeyn müşiri), Câme-dâr (ser-esvâbi), Emîr-i Somak (Zağarcı-başı), Hazinedar, Kâtibü's-Sırr. Suyûtî «divitdâr» ve «hâcib» hizmetlerinin te'sisini Hilâfet zamanına bağlar; «ve-zîr» ve «nâib» hizmetlerinin ve ordunun umum serdârhği vazifesini hâiz olup önceleri «Reisü'l-Nevbeti'l-Ümerâ» (Nuhbe-tü'l-Ümerâ) denilen «Emîr-i Kebîr» me*mûriyetinin ne münâsebetle ihdas olduğunu izâh eder. Suyûtî'nin bu babı ile İbnü Haldun'da dercedilmiş olan malûmat Mısır'ın Halîfeler ve Memlûk Sultânları zamanındaki idare şeklinin târihine dâir en iyi bir menbâ teşkil eder.

mükemmel surette donatılmış bir deve gönderilmesini usûl ittihaz etmişti. Buna tahmil olunan şeye «yük» mânâsına olmak üzere «Mahmel»¹⁰⁸⁹ tabir olunur. Memlûkler'in ikinci kanun koyucu hükümdarı olan Kalavun, Mahmel'in gönderilmesine alay ve cirit oyunu ilâvesiyle yeni bir ihtişam verdi.¹⁰⁹⁰ O zamandan beri Mahmel'in gönderilmesini Mısır Sultânları için şevket ve cömertlik gösterisi için bir vesile ve Kaahire için husûsî günlerin en büyüklerinden

biri olmuştur. Gönderilen hediyeler buğday ve altından tertîb edilirdi. Buğda Haremeyn'in fukarasına, altın meşâyîhına dağıtılırdı. Mahmel çıkarılması merasimi Sultân için bir duâ ile hitâm bulurdu.¹⁰⁹¹

I. Mehmed zamanından beri Osmanlı Pâdişâhları da Mısır hükümdarları gibi Mekke'ye «Surre» nâmıyla bir hediye gönderirlerdi. Bâyezîd*-in Surre'si ondörtbin duka idi. Selim, babasının atıyyesini azaltmakla beraber, eski Mısır Sultânlarının Haremeyn'e gönderdikleri hediyeleri devam ettirdi. Selim'in ilk gönderdiği eşyayı -Mısır kadılarından iki zat ile birlikte- Emir Salâhaddîn «Surre Emîni» nâmıyla şevke me'mûr oldu. Şeriflere beşer yüz, şeyhlere altışar, Mekke ve Medine mu'teberâm-na üçer, fukaraya birer duka tevzî edecekti. Gönderilenlerin yekûnu -Mekke için gönderilen beşbin, Medine için gönderilen ikibin erdeb buğday ve pirincin kıymetinden başka-ikiyüzbin dukaya varıyordu. Sâdât, meşâyîh, ulemâ bundan dolayı Sultân Selim hakkında dualar ettiler; Pâdişâh sâdâttan herbirini, Kur'ân'm otuz cüz'ünden birini okumağa me'mûr etti. Bunlar toplanarak her yirmidört saatte Kur*ân'ı bir defa hatmederlerdi.¹⁰⁹²

Hicaz'a gidecek Mahmel'i hâmil olan devenin alayla gönderilmesi zamanımızda dahî Kaahire'nin umûmî ve dinî günlerinden biridir. Sultân Selim'in Mahmel'i gönderirken gösterdiği debdebe ve «emîrû'l-hacc» unvâmyle kervanın şevkine bir me'mûr tâyin etmesi nazar-ı dikkatleri celbetti. Husûsiyle bir sene önce Suriye muharebesi bu dînî vazifenin îfâsı-na mâni olmuştu. Pek nâdir vukua gelen bu hâli Arab vak'anüvisleri veba, kıtlık, yangın, feyzan, zelzele gibi büyük musibetlerden biri olarak zikretmekte

¹⁰⁸⁹ Mahmil. Deveye yüklenen bir nevi taht-ı revândır ki, İstanbul'da dahi görülür Mütercim.

¹⁰⁹⁰ Hüspü'l-MuMdara, varak. 320.

¹⁰⁹¹ «El-Minhu*r-Rahmâniyye fi'd-Devletn-Osmâniyye», Şeyh Ebû's-Sürûri'l-Bekrî'l-Sâdıkî'nin eseri, I. Selim'in çağdaşlarından.

¹⁰⁹² M. D'Ohsson, 3, 5. 258.

kusur etmezler.¹⁰⁹³

Kaahîre Kanalının Açılması Merasimi

Bunun gibi umûmî ve fakat daha eski olan Özel bir gün de Kaahire kanalının açılmasıdır, ki Nîl'in arzu edilen yüksekliği bulunduğu gündür. Vaktiyle o gün Nîl kenarında bir kız kurban edildiğine dâir Arablar arasında söylenen rivayeti te'yîd eder bir şey yoktur. Ancak muhakkak olan şudur ki, pek eski zamanlardan beri bu özel günde nehre ahşâbdan bir heykel bırakılırdı. Bir zamanlar Roma'da dahî «Subliçius» köprüsünden Tiber nehrine Öyle bir heykel atılırdı ki, bu âdet Ganj nehri kenarlarında Dorka yortusunda şimdi dahî carîdir.

Arablar'ın diğer bir rivayeti Halîfe (Hz.) Ömer'in bir mektubundan bahseder: Ömer, kuraklıktan dolayı Mısır'ın kıtlığa uğrayacağı tahmîn ederek nehre, feyezan edip de sahraya balçık getirmesini Kaadir-i Muteâl nâmına emreylemiştir.¹⁰⁹⁴ Her ne hâl ise öteden beri Nîl'in kâfi derecede feyezanını göstermek üzere Kaahire cedvelinin açılması, Mısır'ın en büyük husûsî günlerinden biridir. «Vefa» tâbir olunan bu mes'ud feyezan eyâlet valilerine ilâm dâima birçok şiirler tanzimine vesile olmuştur ki, vâkiâ cümlesinde mevzu aynı ise de, mevzuun hududu namütenahidir.¹⁰⁹⁵

Feyezan esnasında Sultân Selim, ikaametgâhını Ravza adasından Birketü'l-FîTe (Fîl havuzu) naklederek, Bursa hâkimi Koçî Beğ ile birlikte Nîl'den vâsil olmuş olan donanma¹⁰⁹⁶ kumandanlarını huzuruna kabul

¹⁰⁹³ Suyûtî'nin «Hüsnü'l-Muhâdr.ra» nihâyetindeki kronolojisi, büyük muharebelerden dolayı Mekke'ye kervan gönderilemediği seneleri dikkatle tâyin eder.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/519-520

¹⁰⁹⁴ Süyûtî, Hüsnül-Muhâdara, Kevkebü'r-Ravza, Tâ'lhü'l-Hulefâ, Gibbons'a müracaat, c. 5. (Baki Mısır'da iki bid'at vardı: Birisi her yıl Nîl'e bir kü atmak idi. Bu keyfiyet Hz. Ömer'e arz olundukta şu mazmunda bir nâme yazdı: «Ey Nîl! Eğer sen kendi kudretinden akıyorsan sana minnetimiz yokt-ir. Eğer Cenâb-ı Hakka tâbi isen cereyan et!» Mektup NîPe bırakıldığı gibi carî oldu. İkinci bid'at Nasarâdan putperestler elinde şehîd olmuş bir adamın parmağını bir sandığa koyup saklamışlardı. Nîl'in tuğyanı esnasında ıyd-i şehîd diye cem'iyyet tertib ederek o sandığı Nîl'e bırakıp çıkarırlar ve feyezanı bundan bilirlerdi. Amr İbntitf-As zamanında bunu ondan gizlemişlerdi. İslâm hâkimleri men' edecek oldularsa da fayda vermedi. Taki 755'de Sultân Mutoammed bin Kalavun sandığı getirdip «Nîl'in b&reketi Allah'dandır, Söyle şeylerden degüd:ır» diyerek parmakla beraber ateşe attırdı. Rtsâle-i Mjsriyye fi'l-Men&fi'i'd-Divâiilye» (Mütercim)

¹⁰⁹⁵ Kevkebin-Ra-vza, BeşâTetü'l-Vefâ, yâni «feyezan müjdecisi» tâ/bir olunan işba manzumelerden en meşhur birkaçını İhtiva etmektedir.

¹⁰⁹⁶ Sansovino'da Venediklilerin Raporları donanmayı şu şekilde tarif ederler: «Vele 170, galie grosse 30, safetlle 45, bastarde 17, fuste grosse 22, palan-darle 17; li marinai quasi tutti Cristian.»

etti.¹⁰⁹⁷

Mısır'dan Dönüş

1517 Eylül'ünün ilk günlerindedir ki, Pâdişâh Suriye'ye avdet teşebbüsüne başladı.¹⁰⁹⁸ Azimetinden evvel Kaahire kalesine beşbin süvari ve beşyüz piyadeden mürekkeb bir muhafız kuvveti bırakarak bunların kumandasını asla kaleden çıkmamak emriyle Hayreddîn Ağa'ya verdi.¹⁰⁹⁹

Mısır hükümetine tâyin olunan Hayrbay'ın zevceleri ve çocukları rehlin olarak Filibe'ye gönderildi.¹¹⁰⁰ Bu seferde alınan ganimetler olmak üzere bin deve yükü altın ve gümüş nakl olundu.¹¹⁰¹

Yûnus Paşa'nın İdamı

Selim, Şah İsmâil üzerine açtığı seferde Timur'un torunlarından Bedi'ü'z-Zâmân'ı alıp birlikte getirdiği gibi, Mısır'dan avdetinde dahî Abbasî Hânedâm'nın bir unvandan ibaret olmak üzere mevcûd olan son halîfesini maiyyetine almıştı. Bu halîfenin seleflerinden biridir ki Selîm'in cediti Yıldırım Bâyezîd'e «Sultân» unvanı verildiğini bildiren bir berât vermiş idi. Pâdişâh, vaktiyle Tebriz'de yaptığı gibi, Kaahire san'atkârlarının en mahirlerini seçerek İstanbul'a gönderdi.¹¹⁰² Kataye (Kutye) Çö-dünü geçtikten sonra, yanında giden Yûnus Paşa'ya dönerek:

- «İşte Mısır arkamızda kaldı, yârin Gazze'de bulunacağız! dedi. Yûnus Paşa, kendi re'yine muhalif olarak teşebbüs edilmiş olan bu sefer hak kindaki gizli düşüncesini şu münâsebetle meydana koymaktan geri duramayıp dedi kir

- «Bu kadar zahmetler, bu kadar yorgunluklar ordunun yarısının muharebelerde ve kum sahralarında zayi olmasından ve Mısır'ın hâinler idaresine geçmesinden başka ne fayda verdi?

¹⁰⁹⁷ Şükri'nin Sellî-name'si, varak: 98. Koçî Beğ, Şükri'ye vahaları nakleden zâttır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/520-521

¹⁰⁹⁸ Keşf'nlî SeUm-nâme'sine nazaran varak: 73, 17 Receb'de vuku bulmuştur.

¹⁰⁹⁹ Almanah müellifinin eseri olan Kevâkibü's-Şâire ti Ahbarî'I-Misr ve*I-Ka-ahire'deki, Kraliyet yazmaları Kataloğundadır.

¹¹⁰⁰ Marlîni Sanoto, «Le moie e i filioli di Cairbeg furono mandati nella Grecia verso Phlippopoli.»

¹¹⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/521-522

¹¹⁰² Tîtbî beg, 162.

Yûnus'un bu ihtiyatsız sözleri, idam karan olmuştur. Selîm yanında konuşmakta olan vezîr-i âzaminin hemân başını kestirmekle İdris ve Ke-mâl-paşa-zâde hakkında gösterdiği alışılmamış atıfetin intikamını almış oluyordu. Yûnus Paşa'nın idamı Suriye ve Mısır hududunda Kalavun-oğlu Sultân Halîrin yolcular için yaptırmış olduğu kervansaray yakınında vuku buldu. Yûnus Paşa hân içinde defn olunarak, bu han o zamandan beri ve hâlâ «Hân-ı Yûnus» nâmiyle mâruf olmuştur (6 Ramazan 923 / 22 Eylül 1517).¹¹⁰³

Me'mûrların silsile-i merâtibi iktizâsınca vezîr-i azamlık makamı ikin-ci vezîr Zeynel Paşa'ya tevcih olunmak lâzım gelirse de, Selîm, devletin en yüksek me'mûriyetini ne Zeynel'e, ne de mahremi olan Nişancı Meh-med Paşa'ya vermek istemedi; Zeynel Paşa'yı lüzumu derecede zekâya ve kıvrak düşünceye mâlik görmüyordu; Mehmed Paşa da tecrübesiz idi. Çaldıran muharebesinden evvelki gün beyân eylediği derhâl harbedilme-sine dâir olan kanaatiyle teveccühünü kazanmış olup da İstanbul kaymakamlığında bulunan Pîrî Paşa'yı bu makama getirdi. Pâdişâh, 20 Ramazan (6 Teşrîn-i evvel) de Dımişk'a vâsıl oldu. Nûreddîn'in türbesi yakınında attan indi; yeni vezîr-i âzamin gelmesine kadar vâî konağını ikametgâh olarak seçti. Şam'da ikametî sırasında Benî Ibrâhîm, Benî Savâ-lim, Benî Atâ, Benî Atıyye, Benî Sa'd gibi henüz itaat arz etmemiş olan Suriye çöl .aşiretlerinin itaatlerini kabul¹¹⁰⁴ etti; Tûr-ı Sina râhibleri-nin bizzat Peygamber'den almış olduklarını zannettikleri- müâfiyetnâme'yi tasdik eyledi.¹¹⁰⁵

Pâdişâh Şam'da bulunduğu sırada Rumeli malikânelerinin varidatı gelerek seferin açılmasında sipahilere ikraz olunan mebâliğ bundan is tirdâd edildi. Bir milyon akçeye varan işbu varidat, üç aydan beri Ha-leb'de bulunmakta iken, Haleb, Humus, Dımişk kumandanlarının muhafazası

¹¹⁰³ Sa'dü'd-dîn, varak: 712, c. 4. Yûnus Paşa'nın idamını Sâllhiye yakınında Hatran karyesinde ve binâenaleyh Suriye Çölü'nün Mısır hududunda gösterir. Celâl-sâde'nin SeMm-name'si, varak: 60, bu karyeye «Hatarâ» der. (Sa'dü'd-dîn'in İstanbul matbuunda, c. 2, s. 376 «Hattâre» yazılıdır. Merâhil-nâme diyor ki: «Şâ'bânın yigirmi beşinci günü pâdsâh «Hankey» (veya HankO'e konu; Hatân Bevâibis (?) den geçid ile göçüp gelirken sabah doğduktan sonra Yûnus Paşa'ya gazab eyleyip solaklar kethüdasına emr ile boynum urdurdı. Bir kapıcı !le başını gövdesinden ayırdup hiddet ve gazabından üç gün beraber getirdikten sonra Katye'de defn İtdirdi.» Demek olur ki Yûnus Paşa Mısır ve Suriye hududunda İdam olunmuştur, fakat başı daha beride defn olunmuştur. Yûnus Paşa'nın İdamı fikrasını müverrih meâlen Solak-zâde'den nakletmiştir, fakat vukuu tflrül Merahloâme'de gösterildiği gibi olacaktır. Mütercim).

¹¹⁰⁴ Kantemir, Selîm'in saltanatına dâir olan 24. Bâb'da Hezanfen, Cenâbi' den naklen bunların imlâsını doğru yazar. Şu kadar ki, yalnız «Atıyye»yi «Afıyye» şekline sokar.

¹¹⁰⁵ Asu Arabça nüshanın mevsûkiyetl tasdik olunamazsa da, Selîm'in -Devletin hazîne-İ evrakında mahfuz olan-tasdiknamesinin sahih olduğunda şübhe edilemez. Maâdin-4 Şark, 5, 67.

altında Sultânın huzuruna getirildi.¹¹⁰⁶

Suriye'nin İdaresinin Tanzimi

Pâdişâh, Suriye'de vergilerin tanzimine ve işbu yeni fethedilen mühim memleketlerin tahrîrine itinâ ederek Humus, Hama, Tarablus sancaklarının tahrîri Molla İdrîs'in oğlu olup önce Tırhala Yenişehir, sonra Tarablus-ı Şâm kadısı bulunan Ebû'l-Fazl'a tevdi olundu. Dımışk sancağının tahrîri Fenârîzâde'nin oğlu Nûh Çelebî'ye, Haleb'in tahrîri Abdullah Paşa'mn oğlu (dergâh-ı âlî müteferrikalarından) Abdülkerîm Çelebî'ye verildi.¹¹⁰⁷ İdareyle ilgili işlerde dahî mahâretleriyle mümtaz olan üç zât, vergilerin nasıl tarh edileceğini tâyin ile beraber me'mûri-yetleri idaresine dâhil olan yerlerdeki kazaların idaresini tanzime me'-mûr oldular.¹¹⁰⁸

Dış Münasebetler

Sultân Selîm, memleketin dahilî idaresine ihtimam gösterdiği sırada

¹¹⁰⁶ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 713. (Hammer'ın fıkrası İzaha muhtaçtır: Mısır seferinin başlangıcında Rumeli Sipahilerine ihсан tarikiyle verilen paradan* başka -bunların umarlarını bizzat idare etmeleri mümkün olamayacağı için- vâki olan hâsılâtın alınmasıyla İstanbul'a gönderilmesi kadılara emr olunduğu gibi, sefer levazımı için tâyin olunan akçenin hazineden çıkarılarak o para ile birlikte orduya ulaştırılması Pîri Paşa'ya tenbîh olunmuştu. İste Haleb'e getirilen para budur ki, tamâmı bin yük, yâni yüz milyon akçe idi (Hammer'deki gibi bir milyon değil). Rumeli varidatından Sipâhîler'in borçlu oldukları para alınarak üstü kendilerine verilmiştir. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 377-378. (Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/522-523

¹¹⁰⁷ Sa'dü'd-dîn, i, varak: 713. Ebû'l-Fazl'ın oğlunun Parsça târihinde Hama ve Humus tahrîrine mübaşeretini mutazammın edibâne bir mukaddime dercedilmiştir.

¹¹⁰⁸ Bunların me'mûriyeti, Arabistan'ın tafsilâtı bir seklide yazılması ve has-sa-1 hümâyûnu lâyük olan hâss tâyin ederek timar sahiplerine tevcihe lâyük olanları parça parça göstermek ve vakıfları emlakden ayırmak ve gâsıblann elindeki resmî kayıtlara geçirilmemiş mülkleri göstermek hususları olduğu Sa'dü'd-dîn'den anlaşılır, c. 2, s. 387. (Mütercimin hâtırası: 314 hicri senesi ortalarında Halebde bulunduğum sırada bir gün evkaf muhasebecisini makamında ziyarete gitmiştim. Bu zât, takriben yarım metre uzunluğunda ve 35 santim genişliğinde kiranızı meşin kaplı bir defter gösterdi ve Haleb'in ilk tahrîr defteri olduğunu söyledi. Abâdl kâğıttan altı-yedi yüz varakayı hâvi olan işbu defterde bütün köylerin haneleri, nüfusu, zirâati ve hayvanları mikbarlarıyla hâsrîati dere edilmişti. Defter gayet metanetli seklide ciltlenmiş olup her kısmın evveline gelen sah If e nin kenarına yeşil ipek dikilmiş olduğundan defter kapalı bulunduğu halde arzu edilen Kısmın bunlarla tâyini mümkün oluyordu. Tahrîr defterinin bir nüshası defterhâneye gönderilmek usûl-i kadime iktizâsından olduğundan, bunun da bir nüshası defterhânede mevcut olmalıdır. Bunlar kıymetli âsar-ı atlkadan olduğu cihetle fotoğrafya ile suretlerinin alınması ve asıllarının müzede saklanması lâzım gelse gerektir. 323 senesi, yine Haleb'de bulunduğum sırada Zor muhasebeciliğinden avdet etmekte olan bir zat, Zor sancağmdaki cedveUerin Sultân -Selim zamanında tamir ve tevsi' olunduğunu mahalli kayıtlara atfen ifade etmiş İdi. O vakit Osmanlılar'm İdarenin her şubesinde gös-terdikleri iktidar, şimdi buna benzer hususlar için yabancıların duyulan ihtiyâcın teessürâtı derecesinde mücib-i takdirdir. Zâhlr, o vakitler memleketin her islâhı kendi oğullarından beklenirdi. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/523-524

hârici işleri de nazar-ı dikkatte bulunduruyordu. Venedik Cumhuriyeti'-nin iki sefiri Bartalomeo Kontarini ve Alvazio Moçenigo Kaahire'de büyük bir ihtiramla kabul olunarak, Selîm'in elbisesini (eteğini) öpmeğe nail olmuşlar idi.¹¹⁰⁹

Kontarini Pâdişâh ile birlikte Şam'a gelerek Moçenigo;' Selîm'in gösterdiği arzuya binâen Osmanlı donanmasıyla İstanbul'a gitti.¹¹¹⁰ 1517 Eylül'ünün onyedisinde Venediklilerle kapitülâsyonlar yenilenecek, buna ilâve edilen bir madde ile Kıbrıs adasının temellüküne mukabil Venedik'in Memlûk Sultânlan'na vermekte olduğu se-kizbin dükânın Osmanlı Sultânlarına ödenmesi kararlaştırılmış idi.¹¹¹¹

Selim, evvelce Macaristan ile akdolunan mütârekeyi de bir sene uzattı;¹¹¹² lâkin bu uzatma Macarlar'ın tecâvüzlerine mâni olmamış ve bu tecâvüz esnasında -Şehzade Süleyman'ın Edirne'den Dımişk'da bulunan pederine yazmış olduğu bir mektuptan anlaşıldığına göre- İzvornik Beği Mustafa zayı olmuştu.¹¹¹³

Yine bu zamandadır ki Sultân Selîm, Şâh İsmâil elçilerinin tebriklerini ve kıymetdâr hediyelerini kabul eylediği gibi,¹¹¹⁴ Kemah Hâkimi Karaçîn-oğlu Mehmed'den de bütün Kürdistan'ın kamilen itaat ettiği haberini aldı.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁹ Venedik elçileri 8 Eylül'de huzura kabul olunmuş ve Pâdişâh 10 Eylül'de Kaahire'den çıkmıştır. Marini Sanoto, Sa'dü'd-dîn, İdris, Ebû's-Sürûr hareket-i şahaneyi 28 Şa*bân (15 Eylül) de gösterirler.

¹¹¹⁰ İkisi de Kaahire'ye gönderilmişti. Lojiye'nin yazdığı gibi, c. 9, s. 97, Dımişk'a değil.

¹¹¹¹ Martni Sanoto'nun Kronik'İ.

¹¹¹² Engel, Macaristan Târihi, 3, s. 194.

¹¹¹³ İhtimâl ki, Osmanlılar'ın—Engel'in Dalmaçya Târihi'nde, (s. 365) ve Schimek'in (s. 199) bahsettikleri—Hırvatistan akınlarıdır. Sa'dü'd-dîn (4, varak: 714), ve Celâl-zâde (varak: 61) bu ulağın Dımişk'a 23 Zi'lka'de 923 (15 Kânun-ı evvel 1517) târihinde vâsil olduğunu yazarlar. Yine o sırada Dımişk'dan İstanbul'a gönderilmiş olan ulak ondört gün gittikten sonra Pîrî Paşa'nın sadâret-i uzmâyâ tâyini haberini payitahta ulaştırırdı. Bu isbat eder ki Pîrî Paşa! selefının vefatından iki ay sonra o makama çıkmıştır (Marini Sanoto'da Venedik raporu). Pîrî Paşa'nın Dımişk'a 12 Muharrem 924 (24 Kânun-ı sâni 1518)'de vardığı Venedik elçisinin 14 Şubat raporlarıyla te*-yid edilmektedir.

¹¹¹⁴ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 714. Cenâbi, varak: 421. Cenâbi ve He-zarfenn Şâh İsmail'in «Şehensâh-ı âlem ve Sâhib-kıran-ı Benî Âdem»e lâyük hediyeler gönderdiğini yazdıkları halde, Kan-temir tercümesinde İran Şâh'ınm pâdişâha bu isimleri verdiğini söylüyor.

¹¹¹⁵ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 712. (Fakat Pâdişâh, Şâh İsmail'in sulh talebini mutazammın nâmesine iltifat etmeyerek Acem elçisini habsolunmak üzere İstanbul'a gönderdi. Sultân Selim, Acem üzerine yürümek arzusundaydı; fakat asker yorgun olmak cliyetiyle, onların İstid'ası üzerine Acem seferini te'hîr etti. Sa'dü'd-din, 2, s. 380-381. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/524-525

Muhyiddin-i Arabi Türbesinin Açılış Merasimi

Selîm, ordusunun Dımeşk'da istirahat ettiği bir gün kaybolarak, teb-dîl-i kıyafetle Halîlü'r-Rahmân ve Beytü'l-Lahm merkadini ziyaret etti. İlk defasında olduğu gibi bu sefer de gidip geldiği müddetçe şiddetli yağmur yağıyordu. Az vakit içinde dönerek¹¹¹⁶ emri mucibince Şeyh-i Ek-ber Muhyi'd-dîn el-Arabî'nin kabri civarında inşâ olunan câmi-i şerifin açılış töreninde hazır bulunmuştur (4 Muharrem / 16 Kânûn-ı sâni). Bu camie vaaz ve Kur'ân kıraatine me'mûr meşâyîh tâyin ederek fukaraya her gün yemek dağıtılmak üzere, bir de imaret yaptırmıştır. Canbirdi Gazzâlî'yi¹¹¹⁷ Dımeşk hükümetine tâyin ettikten sonra Şam'dan hareketle 22 Safer 924 / 5 Mart 1518'de Haleb'e vâsıl oldu. Şam'da hocası Edîb Halîmî Çelebi'yi kaybettiği gibi,¹¹¹⁸ Haleb'e yakın bir mahalde Saba Dukası Etyen Kozarik'in oğlu Hersek Ahmed Paşa'nın vefâtıyla müteessir oldu. Hersek Ahmed, yarım asır kadar bir müddet zarfında devlete büyük hizmetlerde bulunduktan bir an geri durmamış ve dört defa vezîr-i âzamlıkta bulunmuştur. İzmid Körfezi'nin güney sahilinde inşâ ettiği cami ve imaret bu devlet adamını hâlâ Osmanlılar'a hatırlatmaktadır.¹¹¹⁹

Yavuz Sultan Selim İstanbul'da

Selim, iki ay Haleb'de kalarak, iki ayda Haleb'den İstanbul'a geldi. Döndüğünde İmparator Teodos'un zafer sütununu harâb olmuş buldu ki, bir sene evvel şiddetli bir fırtınadan yıkılmış ve birçok evleri yıkarak, birçok insanlar da enkazı altında kalmıştı.¹¹²⁰ Pâdişâh, on gün payitahtında kaldıktan sonra Edirne'ye gitmek üzere İstanbul'dan hareket etti (27 Receb

¹¹¹⁶ M. D'Ohsson, 1, s. 309.

¹¹¹⁷ Sa'dü'd-dîn, varak: 715. tdrîs-zâde, varak: 140.

¹¹¹⁸ Osman Efendi-zâde'nin Hadîkatü'l-Vüzerâ'da yazdığı gibi Bur-sa'da değil, Venedik sefirlerinin en sahîh raporlarına göre Ha-leb'de vefat etmiştir.

¹¹¹⁹ Evliya; MenasUcÜ'l-Hacc, s. 25.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/525

¹¹²⁰ İmparator Teodos'un sütunu (Çemberlitaş) Romalılar zamanında ye şimdi Tavuk Pazarı (Forum Tauri) denilen yerde idi. Venedik elçisi Moçenigo'nun 10 Teşrin-i evvel 1517 târihiyle İstanbul'dan gönderdiği rapor bu âbidenin sükutu hakkında tafsilât verir. Elçi Mısır'dan Osmanlı donanmasıyla gelmiş idi, I. Selim'i adalet ve fazîlet numunesi olmak üzere gösteren o sefirdir. Pâdişâh'ın o kadar teveccühüne nail olmuştu ki İstanbul'da sefaret sıfatıyla ikametinin uzatılmasını talebe cür'et etmiştir.

/ 4 Ağustos).¹¹²¹

Kırım Hânlığı'nın Yeni Statüsü

Selîm'in Edirne'ye girişinden dokuz gün sonra Şehzade Süleyman babasına gayet mutantan bir veda ile tahsisatına beşyüzbin akçe zammolunduğu halde makarr-ı hükümeti olan Saruhân'a döndü. Birkaç gün sonra da Mısır seferinde hoca Halîmî ile birlikte Pâdişâh'm teveccühünü paylaşmış olan Nişancı Hoca-oğlu Mehmed Paşa irtihâl eyledi. Pâdişâh onun yerine eniştesi Mustafa Paşa'yı tâyin ederek, ondan boşalan Rumeli Beğ-lerbeğliği defterdar Ferhâd Paşa'ya verildi. Yedikule kumandanı Kemâl de Yeniçeri Ağalığı'na nasb olundu.¹¹²² Yine bu sene zarfında dört sene önce vefat eden Mengli Giray'm oğlu ve kendisinin kayın biraderi olan Mehmed Giray'ı bütün Kırım hükümetine nâsb ve kendisine yevmî bin akçe tahsis etti.¹¹²³ Sultân Selim, yeni Kırım Hânı'nın akrabası olmakla beraber, saltanatının sonlarında Şâh İsmail'den ve Memlûk Sultânı'n-dan ziyâde Kırım Hânı'ndan çekinir olmuştu. Hattâ bir gün vezîr-i âzam Pîrî Paşa'ya şöyle söyledi:

- «Bilir misin ki ben Acemler'den ziyâde Tatarlar'dan korkarım; onların atları nal vurmağa muhtâc değildir; bizim ordularımızın sahilinde durmağa mecbur oldukları ve köprüsüz geçemediğimiz nehirleri, onlar yüzerek geçerler; başkalarının beş günde aldıkları yolu bir günde keserler. Bunun için ben Hân'ı diğer beğler gibi taht-ı itaate almak ve Kırım hükümetini berât ile tevcih ederek muayyen miktarda maaş tahsis etmek isterim.»

Pâdişâhın emrine uygun olarak Hân'ın tâbiyyetini tazammun eder bir berât gönderildi; Mehmed Giray, kendisini Pâdişâhın diğer kulları sırasına koymakta olan bu felâketli şerefi mukavemetsizce kabul ettikten başka, kardeşi Saadet Giray'ı sadâkatine rehin olmak üzere İstanbul'a gönderdi.¹¹²⁴

Bâyezîd'in saltanatının sona ermesinden ve Selîm'in cülusundan beri Kırım Hânları'ndan bahs etmemiş olduğumuz cihetle, burada Mengli Giray hakkında birkaç söz söyleyeceğiz; husûsiyle ki onun hükümetinden itibaren Kırım'ın siyaseti büyük değişikliklere uğramış ve Kırım Hânları Osmanlı

¹¹²¹ Sa'dü'd-dîn, 4, 705. İdrîs-zâde, varak: 141.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/526

¹¹²² Sa'dü'd-dîn, 4, 707. İdrîs-zâde, varak: 140.

¹¹²³ M. D'Ohsson, 4, varak: 432. Büyük kıt'a, Rıtlvan-paşa-zâde, varak 111.

¹¹²⁴ Âlî ve ondan naklen Solak-zâde, varak: 99.

hükümetiyle daha sık ve daha doğrudan doğruya münâsebette bulunmuştur. Münevver fikirli ve ilim muhibbi olan Mengli Giray 47 sene 8 ay hükümet ederek 71 yaşında vefat etmiştir (920 / 1514).¹¹²⁵ Kendisine isyan eden Nogay Tatarları ile bir müsademedede Öldürülerek Bağ-çesaray'da, hâtirasını ebedileştirmek için inşâ edilen türbeye defn olunmuştur. Mengli Giray'ın sekiz oğlu¹¹²⁶ kalarak, bunlardan Mehmed Giray babasına halef olmuştur. Lehistan seferiyle Kili ve Akkirman muhasaraları esnasında Mengli tarafından Bâyezîd'e îfâ olunan hizmetlere mukabil Kefe, Gözleve, Balıklava limanlarından kaftan parası nâmiyle kendisine varidat tâyin olunmuştur. Bu varidat Tatarların Kırım'da hükümetleri nihayet buluncaya kadar memleket sakinlerinden «yalı ağası» nâmiyle seçilen bir ağa marifetiyle idare edilmiştir. Eflâk voyvodası, Din-yester nehri sahilinde birçok köyleri ve arazîyi Kırım Hânlarına terke mecbur olduğu gibi, Mehmed Giray, Lehistan'da birçok akınlar yapmış ve Seyyid Ahmed'in çıkardığı dahilî muharebeleri bastırarak Kefe'nin dört fersah güneyinde ve Aharmış Tepesi yamaçlarında kâin Zulkat köyünü ondan almıştır.¹¹²⁷

Yavuz'un Son Senelerinde Dış Münâsebetler

Sultân Selîm, Edirne'de ikameti esnasında devlet tercümanlığında Alî Beğ'e halef olan Sipâhî Yûnus'u elçilikle Venedik'e gönderdi; Yûnus Osmanlı gemilerinden ve tebeasından bir takımının -sancak beğlerinin ve kadılarının resmî iş'ârlarıyla tahakkuk ettiği veçhile- esîr edilmiş olmasından dolayı Cumhuriyet nezdinde şikâyete me'mûr idi.¹¹²⁸ Pâdişâh Mısır seferinden dolayı hazînede yüz gösteren müzayakaya bir çâre bulmak için emtiasından o zamana kadar yüzde üç (% 3) hesabıyla alınmakta olan idhâlât resmine yüzde iki zam etti.¹¹²⁹ Yine o zamana doğru -eskiden Memlûk Sultânlarına

¹¹²⁵ Es-Sebl's-Sebâr fî Tarîh-i Mülûk**t-Tatar, Zeynel Muhammed Rıza'nın eseri, varak 61. Şövalye Italinsky'nin yazma nüshası.

¹¹²⁶ Mehmed Giray, Bahâdır Giray, Mahmûd Giray, Peth Giray, Vertas Giray, Mübarek Giray, Saadet Giray, Sâhib Giray; a.g.e.

¹¹²⁷ A.g.e.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/526-527

¹¹²⁸ Marini Sanoto'da Sultân Selîm'in 20 Teşrin-i evvel 1511'de Edime'den gönderdiği. Bu mektup Venedik Evrak Hükümeti Fihrlst'i'nde Pâdişâhların Mektupları meyânında yoktur

¹¹²⁹ Marini Sanoto 1518 Kânûn-ı evveli kroniğinde bunu şöyle kaydeder: «II Sîgnor ha fatfco pagare i Ragusei; pagavano 3 pet. pagino cinque come altri.» Bu vak'a Engel'în Ra^uza TâJîh'i'nde yoktur.

tediye olunagelen senelik bir meblâğa mukabil Kaniâme Kilisesi'yle Hıristiyan ziyaretçileri hakkında kabul olunan vergi muafiyetinin devamını müzâkere etmek üzere bir İspanyol elçisi geldi. Selim, elçiyi mültefitâne kabul ederek bir kaftan ve beşbin akçe ihsan eylediği gibi, eğer İspanya ile Osmanlı devleti arasında husûsî bir muahede akdetmek üzere¹¹³⁰ tam bir me'zûniyeti hâiz elçi gönderilirse, İspanya Kralı'nın arzusunu yerine getireceğini vaad etti.

Bu aralık Papa X. Leon, İtalya'da asayişin kurulmasından fırsat bularak, Osmanlı Devleti aleyhinde yeni bir ittifak teşkiline teşvik etmek için Hıristiyan Avrupa'nın dört büyük hükümeti olan Avusturya İmparatoru ile Fransa, İngiltere, İspanya Krallarına dört kardinal gönderdiğinden, Sultân Selîm'in İspanya Kralı'yla muahede yapmak üzere verdiği ihtiyatkâr cevap faydasız birşey değildi.¹¹³¹

Ertesi sene Pâdişâh, Macaristan ile¹¹³² akdedilmiş olan mütârekeyi bir sene daha temdîd etti ve Kıbrıs adasının temellükünden dolayı Venedik hükümetinin vermesi lâzım gelen sekiz bin duka verginin iki seneliğinin tediye edilmesini Mustafa Çavuş vâsitiyle Cumhûriyet'e tebliğ etti.¹¹³³ Bu akçeyi getiren Venedik elçisini huzuruna kabul ettiği zaman Pâdişâh, mutadî hilâfına olarak elçi ile konuşmuş ve yanından çıkarken de, Venedik hükümeti son muahedenin ahkâmına harfiyyen riâyet ettikçe, Cumhûriyet ile sulh hâlinde kalacağını söylemişti.¹¹³⁴

Celâlî Kıyamı Ve Bastırılması

¹¹³⁰ Kontarini'nin 3 Nisan 1519 târihiyle Edirne'den gönderdiği rapor.

¹¹³¹ İmparator'a «San Sisto»yu, Fransa kralına Santa Maria kardinalini, İspanya kralına Kardinal Egidio'yu, İngiltere kralına Kardinal Campeggio'yu göndermişti. Guoviçiardini, 1, 13, ve Ruskoe (X. Leon zamani) c. 3, s. 354. Sadoleti'nin aşağıdaki unvan ile mâruf olan nutku da Hıristiyanları Türkler aleyhine davet için yazmıştı: Jacobi Sadoletti Episc. Carpent Leonis Xa secretis in promulgatione generalium induciarum oratio 19.» Rûmî takvim hesabıyla Nisân 1518. Ancak bu sırada büsbütün ona muarız bir fikirde ve mezheb değişikliğine (Protestanlığa) temayül tarzında olarak şu unvanla diğer bir makale neşredilmiştir: «Exhortatio viri cujudem doctissimi ad Principes ne in decimae proestationem consentiant» (Utopia'-da 3 Mart 1519'da basılmış).

¹¹³² İstanbul balyozu Bembo, 2 Haziran 1519, Marini Sanoto bunu Söyle yazar: «Come al di ultimo (31) Maggio fù data licentia ali Oratori di Hungaria a giurata la pace di questo Sgr. con Il Re di Hungaria.»

¹¹³³ Pâdişâhın Mustafa Çavuş vâsitiyle ve 1 Haziran târihiyle Edirne'den Venedik hükümetine gönderdiği mektup, Marini Sanoto. Bu mektup, Venedik Hükümeti Hazine-i Evrakı Fihristinde vardır ki, biri 28 Kânûn-ı sâni târihiyle Oğuz'un elçiliğine ve diğeri 22 Eylül târihiyle Ahmed Ferhad'm elçiliğine dâirdir.

¹¹³⁴ Marini Sanoto.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/527-528

Sultân Selîm'in orduları 1518 ve 1519 senelerinde Asya'da Celâli¹¹³⁵ nâmında, yeni bir mezheb kurmak isteyen bir şahsın çıkardığı isyan ile meşgul oldu. Bir sene önce Suriye'de Hânûş isminde¹¹³⁶ bir Arab şeyhinin isyanı muvaffakiyetle bastırıldığı gibi, Celâli isyanı da o suretle bastırıldı. Mutaassıb Arab şeyhi Baalbek civarında İskender Paşa, Güzelce Kaasim Paşa, Tarablus, Hama ve Dımışk valisi-Birdi Gazzâlî kumandalarındaki müttefik kuvvetler tarafından hezimete uğratarak başı Edirne'ye gönderilmişti.¹¹³⁷ Berikine gelince, bu adam taraftarlarıyla birlikte Tokad yakınlarında Turhal nâm mahalde bir mağara içinde bulunur ve Mesih'in oraya gelmesini muntazır bulunduğunu söylerdi.¹¹³⁸ Vezîr-i âzam o sırada Fırat sahillerinde Şark vilâyetlerini İranlılar'a karşı muhafaza ile meşgul olduğundan, Selîm, Rumeli Beğlerbeği Ferhâd Pa-ga'yı¹¹³⁹ bu yeni fırkanın tenkiline me'mûr eyledi. Dülkadiriye Beği Şehsüvâr-oğlu dahî bunların üzerine yürüyerek¹¹⁴⁰ Elbistan'dan Sivas hududuna kadar tâkîb etti. Celâlîler'in Karahisar üzerine ric'ati ve Ferhâd Paşa'nın Ankara üzerine yürüyüşü esnasında Şehsüvâr âsileri yakalayarak tam mânâsiyle hezimete uğrattı. Lâkin bu muvaffakiyet Ferhâd Paşa'nın yok edilmesi kaabil olmayacak bir surette düşmanlığını kazanmasına sebep oldu.¹¹⁴¹

Yine bu esnada Asya'da Selîm'in biraderi Ahmed'in oğlu Murad olmak üzere bir saltanat davacısı zuhuruna dâir mübhem bir rivayet yayıldı. Ancak bunun asılsız olduğu anlaşılacak Selîm'in endîşesini mûcib olmaktan başka bir netice vermedi. Bununla beraber Şehzade Murâd denilen bu şahsın hüviyeti derhâl Sa'dü'd-dîn'in pederi Hasan Çan'ın şehâ-detiyile tekzîb olunmuş idi; Hasan Can Sultân Ahmed'in şehzadesinin vefat etmiş bulunduğu dâir kat'î delillere mâlik idi.¹¹⁴²

¹¹³⁵ Bu adamın ismi Celâli değil, Celâl'dir. Muahharan zuhur eden âsilere «Ce-lâli» denilmesi bunun isminden kalmadır. (Mütercim)

¹¹³⁶ Bizim târihlerde İbn Haniş. (Mütercim)

¹¹³⁷ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 715. İdris'in oğlu, varak: 141. Solakzade.

¹¹³⁸ Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 717. Solak-aade. (Celâl, bu mağaradan Mesih'in değil, Mehdî'nin çıkacağını söylerdi ve nihayet kendisi Mehdi olduğunu iddiaya haşladı. Başına yirmibinden ziyade süvari ve piyade toplanmış İdi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 384. Mütercim).

¹¹³⁹ Dâmâd Ferhâd Paşa aslen Dalmaçyalı olup Sebeniko'da doğmuştu. Ferhâd Paşa'nın Celâli aleyhine —Osmanlı müverrihlerinin yazdığı gibi— 1519'da değil, 1520'de vuku bulan seferi hakkındaki Venedik raporları şöyle söylüyor: «Ferhabassa giovine di 30 anni Dalmata di Sebenico persona di bona ins-truction in Parte militare — novo Bassa con 3000 Gianizari e 3000 spahi conandato contea li sublevati» .Marini Sanoto.

¹¹⁴⁰ Şehsüvâr-zâde Alt Beg, Ferhâd Paşa'ya bu münasebetle vezirlik verilmişti. Kezâlik. Mütercim.

¹¹⁴¹ Ferhâd Paşa bu kini sonraları Sultan Süleyman zamanında izhar etmiştir.

¹¹⁴² Bu adamın ismi bizim târihlerde «Düzme Murâd»dır. Sultân Selîm bilâhare devletinde bir nifak sebebi

Edirne'de Veba Zuhuru

Edirne'de tâûn (veba) zuhur ettiğinden, Sultân Selîm orayı terk ederek, birkaç gün civarda avladıktan-sonra İstanbul'a döndü. Avdetinde defterdar Abdü's-selâm'ın saray civarında yaptırmakta olduğu köşkü¹¹⁴³ gezdi. Bu köşk mermerden bina edilmiş olup, dâhilen duvarlarına resimler nakş edilmiş idi. Bunlardan biri II. Mehmed'in resmiydi. Sultân Selîm, yedi yaşında iken büyük babasını görmüş olduğundan resmi hâtırasına muvafık bulmayarak,¹¹⁴⁴ bu münâsebetle defterdarın devlet hazînesini faydasız yere telef ettiğini beyân ile Abdü's-selâm'ın bütün yaptıklarını takbih etti. Ancak, defterdar fırtınayı mâhirâne bir şekilde atlatmanın çâresini buldu: Sultân Selîm'in ayaklarına kapanarak bu âbideyi kendi parasıyla bina ettirmiş olduğunu ifâde ve en sâdik kullarından birinin ihlâsma gâhid olarak kabulünü istirham etti. Selîm, bundan memnun olarak defterdara üç hil'at giydirdi ve her ne talebi vâki olursa yerine getireceğini vaad etti. Abdüsselâm, büyük servet kazanmış olduğundan îzmid'in arkasında «Ağaç Denizi» denilen büyük ormanın bulunduğu kazada birkaç köyden başka birşey istemediğini söyledi. Pâdişâh bu talebin derece-i şumulünü anlamaksızın yerine getirdi. O zamandan beri Abdüsselâm ailesi îzmid'den ağaç Denizi kazası hududuna kadar uzanan bütün mer'aların temellüküyle devletin en zengin hanedanlarından biri olmuştur.¹¹⁴⁵ Sultân Selîm, sarayının karşısında bu köşk inşâ olunduğu sırada, nâmını taşıyan ve fakat oğlu Süleyman zamanında ikmâl edilebilen camiin temellerini attırdı.¹¹⁴⁶

olmaması için, bizzat tahkikat yaptırarak herifin sahteliği hakkında kimsenin şübhe-si kalamıyacak derecelerde deliller meydana çıkarmıştır. Sa'dü'd-dîn'de, c. 1, s. 375-377'de tafsilât vardır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/528-529

¹¹⁴³ Bu köşkün ismini ve Pâdişâh'ın Tekfur-dagi, ipsala, Malkara, Dimetoka, Filibe taraflarında dolaştığını yazan yalnız Lutfl Paşa'dır.

¹¹⁴⁴ Sa'dü'd-dîn'in S'dim-name'si, DHfe'Jn HatrU'na müracaat, numara: 287 ve 288.

¹¹⁴⁵ Âli, yarak: 211.

Köşk ve resimi hakkında Sa'dü'd-dîn'in Seîm-nâme'sinden tel-hîs «Bir gün derya kenarında Sultân Selîm köşkü dimekle meşhur olan köşkü bina ederler iken bağçeye inüp kasrı seyre buyurdular. Meğer nakkaşlar nakşa meşgul idiler. Bir musavvir, merhûm Sultân Mehmed (Sultân Mehmed'in resmi Hammer'in zannı gibi duvarda çizilmiş değildi, bir ressam tecrübe-i kalem kabilinden yapmıştı) hazretlerini tasvir etmiş. Dilsizler göreyek alup huzûr-ı pâdişâhiye getirdiler; Pâdişâh «Sultân Mehmed Hazretlerini tasvir etmek istemiş amma, benzedememiş. Merhum bizi hâl-i tfuliyyetimizde mübarek dizleri üstüne almışlardır. Sûret-i şerifeleri hayâlimdedir: Doğan burunlu idiler.» buyurdu.

¹¹⁴⁶ İstanbul ve Boğaziçi, 1, s. 403.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/529-530

Yavuz'un Son Günleri

O zaman Mısır Fâtih'i'ni bu binalardan daha mühim mülâhazalar işgal ediyordu: Deniz kuvvetlerine nazar-ı dikkatini hasrederek, muhtelif hacimlerde ve üç tanesi yedişeryüz tonlato sıkletinde yüzelli gemi inşâsını emretti.¹¹⁴⁷ Yine o sırada, denize çıkmağa hazır vaziyette yüz kadirge teçhiz olundu. Pâdişâh'm limanlarda Rodos'a karşı kuvvetli bir donanma hazırlamağa çalışmakla beraber, bir taraftan da tran aleyhine yeni bir sefer tasavvurunda bulunduğu anlaşılıyor. Kayseri'de onbeşbin ti-marlı süvârî toplandı. Konya Paşası bütün sancak beğlerini yirmibin kişilik bir kuvvet teşkil eden askeriyle Lârende'ye çağırıldı; Anadolu Beğ-lerbeğliğinde bulunan Ferhâd Paşa da otuz bin askerle ona iltihak etti. Birçok toplarla takviye olunmuş altmış bin kişilik bir ordu ilk işaretle muharebeye girişmeğe hazır bulunuyordu.

Kemâl Reîs'in Bâyezîd zamanında Rodos üzerine vâki olan teşebbüs-lerinden beri Hristiyanlık âlemi Kudüs-i Şerîf Azîz Yahya Tarîkati aleyhinde yeni taarruzlar zuhurundan korkuyordu ki, bu da sebepsiz addolu-namazdı.¹¹⁴⁸ Bu endişeden dolayıdır ki, 1511 senesinden beri cengâver Papa II. Jul şövalyeleri -müdâfaaya me'mûr bir kale muhafızları gibi adada kalmağa icbar eylemişti. Vaktâ ki, Mısır seferi esnasında Osmanlı donanması İskenderiye'ye giderken Rodos açıklarında görüldü, Tarikat, bir an için yeni felâketler vukuundan korktu; lâkin bundan yalnız tah-kîrâmiz bir mektupla kurtuldu. Osmanlı Amiralî bu mektubunda Üstâd-ı Âzam'a «uyuz köpek», «köpek oğlu», «cehennem köpekleri neslinden» diye hitâb ediyordu.¹¹⁴⁹ Bu defaki hazırlıkların Rodos üzerine olduğundan şübhe edilemezdi. Bununla beraber Sultân Selim, sefer ihtiyaçlarının en küçük teferruatına varıncaya kadar tedârîki çâreleri görülmeksizin sefer açmak istemiyordu. Başlayacağı seferi bitirmeden bırakmağa mecbur olmaktan çekinmekte, ve büyük babası II. Mehmed'in utanma mevzuu olan ric'atini

¹¹⁴⁷ İstanbul'daki 16 Nisan 1519 tarihli Venedik raporu: «Ordino Il Signor gaile 100 tra grosse e sottile, 20 fuste, 21 bargie, 3 di 700 botte, 6-7 brigantin, e altre 100 galie In ordine si mettavans; si publi cava che si faceva per Rodl»

¹¹⁴⁸ Asya Hâtıraları, s. 69. Lamartinier.

¹¹⁴⁹ Marini Sanoto: «Lettra del capo deli' armata turcha al Gran Maestro: Tu che sel un can rognoso de una madre filio di cane, cane del inferno, e ,tu te chiaml, etc.»

dâima nazar-ı dikkatinde bulunduruyordu. Bundan dolayı ordunun azimetini isti'câl eder gibi görünen vezirleri azarladı.

Bir gün Sa'dü'd-dîn'in babası Hasan Can ile Eyüb Câmii'nden çıkarken büyük kadirgalardan amiral gemisi birinin limanda bütün yelkenlerinin açılmış olduğunu gördü. Baştan ayağa gazab şulesi kesilerek, bunun kimin tarafından verilen emir üzerine denize indirildiğini sordu. Ve-zîr-i âzam Pîrî Paşa, gemiler biter bitmez denize indirilmeleri çok zamandan beri yerleşmiş bir kaide olduğunu beyân ile, Amiral Câ'fer Beğ'in başını pek güçlkle kurtarabildi.

Selim bir gün vezirlerine dedi ki: - «Siz beni Rodos fethine tahrik etmek istiyorsunuz. Lâkin Rodos'u almak için ne kadar baruta ihtiyaç vardır? Ve sizin ne kadar barutunuz vardır?»

Vezirler, ansızın karşılaştıkları bu suâl, mahcubiyetlerini örtmek için sükûtta başka bir çâre bulamadılar. Lâkin ertesi gün gelip dört ay muhasara için kâfi barut bulunduğunu söylediler. Sultân Selim, Öfkeli bir şekilde dedi ki:

- «Dört aylık barut mühimmâtıyla ne yapılabilir? Halbuki onun iki misli kâfi değildir. Benim de Mehmed-i Sâni gibi ric'-atle mahcûb olmaklığımı mı istersiniz? Bu türlü tedârikât ile muharebeye başlayıp da Rodos'a gidemem; zâten zannıma göre âhret yolculuğundan başka seferim yokdur?»¹¹⁵⁰

¹¹⁵⁰ Sa'dü'd-dîn'in pederinden naklen hulâsası şudur: «Egerçi bâb-ı hümâyûn ağalarından sefer takarrürünü işidürdük; lâkin pâdşâhun hâlinden buna dâir bir şey his itmezdük. Bir gün havâss-ı huddâriyla Eyyüb-ı Ensârl ziyaretine gitti. Eyyüb kapısının hâricinde «Yâ Vedûd» tekyesine muttasıl kubbe karşısına geldükde Fatiha okudılar, ve bir mezar göstererek «Kimün mezarı otdüğünü bilir misün?» buyurdılar. «Hayır» dimeklüğüm üzerine dâyelerinin mezarı oldüğünü söyleyerek ba'zı evsâf-ı cemilesini nakitdiler. Bu esnada kapudâne mahsûs kadirganın küre çekilerek Ey-yüb'a doğru gelmekte oldüğünü görüp «Henüz sefer kararlâsıdırmanuş iken bunu ktmün emriyle denize indirdiler?» diye infial gösterdiler, ve kapudân Ca'fer Aga'nun katlini ferman eylediler. Vezir-i âzam Plrî Pasa, yeni inşâ olman geminin tecrübe icünü deryaya birağılması mu'tâd ol-düğünü beyân ile şefaât itdi. Lâkin pâdşâh vüzerâya itâb ile: «Ben cihangirliğe alışmış bir pâdşâh oldüğüm hâlde siz beni bir kal'a fethine götürmek istiyorsunuz. Kal'a almanın birinci mühimmâtı barutdur.» di-dikten sonra «Kaç aylık barutunuz var?» suâlini lrâd eyledi. Vüzerâ zahire vesâirenün kifayetinden ma'lûmat vldürse de barutun mîkdânını ta'yin idem eyüp mahcûb oldılar, ve aldıkları müsâade üzerine irtesi gün dört ayhk barut oldıguzu arz itdiler. Sultân Selim, gazûbâne bakup «Ceddüm zamanındaki hacâlet unutulmamış iken om iki kat mı yapmak istersiniz? Hususa bizzat gitmemi düşünüyorsunuz, gidüp de eli boş avdet idecek olursam hiç hirinüz sağ kalmaz. Rodos'un teshirine dört ayhk barut yetişir mi? Siz Rodos'u dört ayda değil, altı ayda dahî ala-mazsınız. Belki sekiz veya dokuz ayda alınabilir.** buyurdılar, ve en sonra «Bize sefer yok, meğer sefer-i âhret.» didiler. Vâkıâ zamân-ı SÜley-mân'l'de tokuz ayda fetih alındı.» Sa'dü'd-dtn, c. 1, s. 389-390; Selfmft-m*-i sa'dü'd-dîn. Mütercim. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/530-531

Yavuz Sultan Selîm Han'ın İrtihâli

Selîm'in şu son- sözleri, yakında vefatına dâir sâdık bir hiss-i kable'l-vukû ile ilham olunmuştu; fî'1-hakîka az bir müddet sonra İstanbul'dan Edirne'ye giderken irtihâl eyledi. Payitahttan azimetinden üç gün evvel böğründe şiddetli ağrılar hissetmiş ve kasığında görünen bir hıyarcığın tedavi ettirilmesi için Hasan Can tarafından edilen ricalara rağmen ata binmişti.¹¹⁵¹ Çorlu ile Uğraş Köyü arasında olup, babasıyla kendi arasında zuhur ederek tahta çıkmasıyla neticelenen muharebenin cereyan ettiği yer olan mahalde¹¹⁵² ağrıları o kadar şiddetlendi ki, durmağa mecbur oldu. Beraber bulunan dört tabîb günden güne büyümekte olan çıkanlara nasıl mukavemet edeceklerini bilemiyerek ağrının merkezine zift yakısı

¹¹⁵¹ Sa'dü'd-dîn'in pederinden naklen rivayetinden anlaşıldığı üzere görünen şey hıyarcık değil, bir çıban alâmeti idi ve böğründe ve kasığında değil, omuzuna yakın idi. Çıbanın şîr-pence olduğu meşhurdur. İki ay kadar uzamış olmasına nazaran hıyarcık ve tâûn değil, şîr-pence olması lâzım geleceği anlaşıyor. Solak-zâde, s. 42, «Galiba beyne'n-nâs yani kara nâmıyla şöhet bulan âriaa* diyor ki, «yanıkara» Anadolu lugatince şîr-pence demektir. Çıbanın sekline nazaran bu ismi almıştır. Sa'dü'd-dîn' in bu bâbdaki İfâdesinin hülâsası mütercimim açıklamalarında görülecektir.)

Sa'dü'd-dîn, Sultân Selîm'in hastalığı hakkında pederinden şöyle nakleder:

«Pâdişâh bir gün saraydan çıkıp saray kurbündeki bağçeye gitmiş idi. Bir yokuştan çıkarken «Hasan Can, arkama diken gibi bir şey batıyor» dedi. «Belki ağaçlardan öyle bir şey düşmüşdür, müsâade buyurursanız bakılsın» dedim. İskemlecinin getirmekte olduğu iskemleye oturdum; yakasından elimi içeri soktum; lâkin bir şey bulamadım. Sultân Selîm biraz yürüdükten sonra tekrar ağrıdan şikâyet etti. Bu defa düğmelerini açtım, kılların arasından bir kıl başı kadar ağarmış ve etrafı kızarmış, ben dokununca «işte odur» buyurdu ve «Nasil şeydir?» diye suâl etti. Söyledim, «Biraz sık» demesiyle şehâdet parmağı ve orta parmak ile kenarını yokladım, iki parmağımın arası gayet katı bir çıban ile doldu. «Pâdişâhım, bu büyük çıbandır; henüz hamdır, zedelemek caiz değildir; bir münâsib merhem konulmalı» dedim. Ben mukaddemce bir çıbandan bî-huzûr olarak üç gün hıdmetten dâr kalmış bulduğuma telmîhen «Biz Çelebi değiliz ki bir çıban için cerrahlara müracaat edelim?» dedikten sonra, köşke çıktı. Ve o geceyi ıztırâb ile geçirdi. Ertesi gün hamamda çıbanı deilâka uğdurmuş, avdetinde «Hasan Can, seni dinlemedik; amma kendimizi telef ettik» buyurdu. Tafsîl-i mâcerâ edince aklım uçayazdı. Azîmet-i hümâyûnları mukarrer olduğundan te'hîr etmeyüp ata binmiş oldukları halde Edirne'ye gitmek üzere çadıra çıktılar. Çorlu kurbünde Sırt Köyünde tevakkufa mecbur oldular. Yara büyüdü ve açıldı, hiçbir ilâcın fâidesi olmadı.» (Hulasaten alınmıştır, c. 2, s. 392-394.)

Bu rivayetten de anlaşılıyor ki, çıban Pâdişâh'ın kasığında değildi, arkasındaydı. Aşağıdaki haşiyede yazılacağı üzere Sultân Selîm Sırt Köyünde iki ay hasta kaldı. Etubbâ'dan dahî sû-ret-i mahsûsada suâl ile anlaşıldığı üzere «veba» bu kadar süremezdi. Hammer her nasılsa Sa'dü'd-dîn'in dikkatli tafsîlâtına itibâr etmeyerek Venedik elçilerinin raporuna atfen «şîrpençesiyi «tâûn» sanmış ve gördüğümüz Avrupa târihlerine ve ezcümle Lamartin'e dahî böyle geçmiştir.

¹¹⁵² Sa'dü'd-dîn'in Selîm-nâme'si Pâdişâh'm irtihâl ettiği yerin Sırt Köyü (Şart Köyü?) (Bu köyün Çorlu yakınlarında ve Bâye-zîd ile muharebe mevkü olduğu Sa'dü'd-dîn'de sarîhen belirtilmiştir; c. 2, s. 393. Mütercim) olduğunu söylüyor. Diğer müverrihler pederi aleyhine muharebesinin mevkii olan Çorlu'da vefatını yazıyorlar. Bu hususta Cenâbi ve Hezarfenn'e de müracaat olunabilir. Onlar şöyle yazarlar: «Bâyezîd Hân sa-vaşdı köy». Kantemir «Savaştığı» kelimesini Özel isim sanarak «Savaştı (Suaschtdy)'ye vâsil olur olmaz» diye yazmış. Haşiyede Bâyezîd'in nehri yüzerek geçtiğini ve söylediği kelimenin İstanbul-Edirne yolu üzerinde bir karye olduğunu beyân etmiştir. Bu müverrih «Cisr-i Mustafa Paşa» (Mustafa Paşa Köprüsü) hakkındaki malûmatını da Edirne Köprüsü hakkında beyân eder.

vurdular.¹¹⁵³ Selim'e afyon istimalini men' ettilerse de sö'zlerinin bir faydası olmadı.¹¹⁵⁴ İstanbul'dan hareket olunduğunun yedinci¹¹⁵⁵ gecesi, -bir an yanından ayrılmamakta olan- Hasan Can ile «Yâ-Sîn Sûresini okuyordu; Pâdişâh'ın titremekte olan dudakları, kendisinin de birlikte okumakta olduğunu gösterdiği halde Hasan Can «Selâmü kav-len min rabbın rahîm» âyetine gelince Selîm'in ihtilâç içinde kapanarak hayâtı inkıta' bulmuş idi (8 Şevval 926 / 22 Eylül 1520).¹¹⁵⁶

Hasan Can, hazînedâr-başının Pâdişâh'ın vefatını ilân etmesini -akıllıca bir tedbîr olarak- önleyerek, kapıcılar kethüdasını da ertesi sabah, o gecenin hâdisesi hakkında hiç bir şey söylemeksizin vezirleri mu'tâd olduğu üzere dîvâna çağırmağa ikna etti. Hasan Can, bu mühim tedbîrlerden sonra, Pâdişâh'ın hareketsiz na'şı yanında, dua ile meşgul oldu. Ha-zînedâr başı dahî bu dindârâne vazifede ona yardım ederek, birlikte «Yâ-Sîn» okudular. Güneşin doğusuyla beraber vezîr-i âzam Pîrî Paşa, Mustafa Paşa, eski emîr-i âhur Ahmed Paşa geldiler. Pîrî Paşa, efendisini ruhunu teslim etmiş görünce gözyaşlarını tutamadı. Hasan Çan'ı vâki tedbîrlerinden dolayı tebrik ile hadimlerin âleme dağdağa vermelerine ^ bunun neticesi olarak Yeniçerilerin isyan çıkarıp da devletin asayişini ihlâl etmelerine mâni olduğu için takdir etti. Pâdişâh'ın irtihâlinden halkın haber alamaması için vezirler mu'tâd üzere toplandılar: Bâzı me'mû-riyetleri tevcih ile beraber, gûyâ Sultân Selîm'in sıhhî durumu iyileşmiş olduğu cihetle tabîblere hil'at itâ olundu. Selîm'in vefatına muttali' olan dört tabîb, üç vezîr, hazînedâr-baş,

¹¹⁵³ Diez, Denkwürdigkeiten Asien's, 1, s. 296. Venedik raporları bu hastalık hakkında şu tafsilâtı veriyorlar: «in campagne essor venuto do car-boni in quel loco dove il padre li dette la sua maledizlon; hora di questo auasi li sopravenne una piage, che venne dalla fino al fianco con molte boche, per la qual colava sempre, tamen non tetssiaive ogni di l'opio cosueto, si che da poi glorni 4 morite, e 11 bassa tenue scosa ta dlta morte, la qual fu a di 22 settembre.» Ofen (Buda, yâni Budin)'deki Venedik sefiri taundan vefat etmiş olduğunu yazmıştır. Marini Sanoto'nun târihi, c. 19, 1521. (Bizim târihlerde bu zift yakısına dâir bir şey göze ilişmedi. Mütercim).

¹¹⁵⁴ Bu da bizim târihlerde yoktur. Mütercim. (Bu tamâmiyle iftiradan ibarettir. Bugüne kadar bu hususta herhangi bir delil ortaya çıkmadığı gibi, kıyamete tadar da çıkması mümkün değildir. Bu, gâvurun, Türk Cihangirine sürmek istediği bir lekedir ki. ancak söyleyeni karalar. Hazırlayan).

¹¹⁵⁵ İstanbul'dan hareketle, Pâdişâh'ın vefatı arasında iki ay kadar zaman geçmiştir. Bakınız:

Pâdişâh'ın Edirne'ye gitmek üzere çadıra çıktığı 2 Şa'bân 926'-dır. Sirt Köyü'nde irtihâî 9 Şevval 926 gecesidir. Demek olur ki, hareketiyle irtihâî arasında iki ay ve bir hafta geçmiştir.

¹¹⁵⁶ Diez, a-g-e. Hasan Can vefat târihini iş'âr etmez. Ancak bütün Osmanlı müverrihleri ve Sultân Süleyman'ın cülusundan bahs eden eserler Sev-vâl'ın sekizinde, yâni 22 Eylül'de olduğunu zikrederler. (Halbuki İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn'in 394. sabitesinde Sultan Selîm'in 926 Şevvalinin ley-le-i tâsi'asmda (dokuzuncu gecesinde) irtihâl tasrîh edilmiştir. Mütercim) Bu menbalar Venedik elçisinin İstanbul'dan yazdığı raporu (Marini Sanoto, e. 19) derecesinde itimâda şâyân olup, bu raporda dahî şöyle denilmiştir: «Il Signor, murite a di 22 settembre a l'albo, e subito H bassa aviso 11 fiol.» Celâl-zâde'nin SeUmmâme'si, Selîm'in vefatını yazdıktan sonra, birkaç fikra nakl eder ki, bunların birinde Bukrat (Hipokrat) râ-hib olmak üzere görünür, varak: 65, bât>: 22.

kapıcılar kethüdası, Hasan Can, Şehzade Süleyman'ın gelişine kadar dindarca bir duygu ile sırrı sakladılar. Vezîr-i âzam Şehzâde'ye derhâl Tatar çıkarmış ve hemen İstanbul'a gelmesini yazmış idi. Tabîbler, iç-oda hademesinden üç kişinin yardımıyla Pâdişâh'ın na'sına nezâret ettiler ve Selîm'in çadırına kimseyi bırakmaya-rak, na'sı kemâl-i dikkatle yatak içinde kapalı tutulmuştur.¹¹⁵⁷

Yavuz Sultan Selîm Hân'ın Şahsiyeti Zenbilli Ali Cemâlî Efendi

Sultân Selîm, ellidört yaşında ve saltanatta dokuzuncu senesinde vefat etti. Münevver fikirli bir pâdişâh, mutasavvıf, şair ve hakim idi.

Bâzı müverrihlerin rivayetlerine inanılmak lâzım gelirse, Selîm'in doğumunda bir derviş vücûdunda yedi küçük «ben» görerek, hayâtında bunların miktarmca hükümdara galebe edeceğini söylemişti. Bu keşif hakîkaten vuku* bulmuşsa, kardeşle'ri Korkud ve Ahmed, Yeğeni, Şâh İsmail, Karahan, Dülkadiriye Beği ile Mısır Sultânı'na muzafferi-yetiyle vâki olmuştur.¹¹⁵⁸ "İşbu yedi «ben» ailesinden ve vezirlerinden yedi kişinin idgmiyle de tefsir edilmek doğru olabilirdi. Hemdem Paşa ile Hasan Paşa - biri îran seferi açıldığında, diğeri Mısır seferinde- serbestçe fikirlerini beyân etmelerinin mükâfatı olarak başlarını verdiler. Vezîr-i âzam Dukakîn Ahmed Paşa ile İskender Paşa Yeniçeriler'in isyanlarından dolayı idam olundular. Biri beğlerbeği ve dâmâd-ı pâdişâhı, diğeri vezîr-i âzam olan iki Mustafa sâdece sadakatsizlik şübhesiyle cezalandırıldılar. Yûnus Paşa da Mısır ordusunun zayıatına teessüf etmiş olduğu için başı kesildi.

Sultân Selîm, yalnız Rîdâniye (Reydâniye) muharebesinde telef olan

¹¹⁵⁷ D'ez, DenJewürdi?kei<ten Asien's, 1. s. 320. Sa^dü'd-din. varak: 723,c. 4. îd-ris'in oğlu, yarak: 144. Solak-zâde, Âli, Keşfi'nin Selîm-nâme'si, varak: 81 Keşfi. 83. varakta Selim'In İstanbul'dan azimetini 24 Şa'bân olmak üzere gösterir.

Sa'dü'd-dîn (c. 2, s. 394-397), Sultân Selîm'in rihletini pederinden naklen tafsil eder. İrtihâii gecesinde Hasan Can «Yâ-Sîn» kıraatine başlayıp Sultân Selîm birinci defasında Süre-i Şerife-yi nihayetine kadar beraber okumuş ve ikinci defasında Hasan Can «Selâmün kavlen min rabbin rahim» âyetine geldikte, Selîm, dudakları bu âyetin kıraatiyle hareket eder olduğu halde şehâdet parmağım kaldırarak diğeri parmaklarını yummuş ve o anda nabız durmuştur. Tabîb Ahî Çelebi «Daha hayât bakîdir» diyecek olmuşsa da Hasan.Can «Artık tababetin hükmü geçdi» diyerek o zamanın lâzım gelen hizmetini edâ etmekte acele etmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/532-534

¹¹⁵⁸ Sa'dü'd-dîn .Seim-nâme'sinde, Kemül-paşa-zâde'nin eserinden naklen yazıyor ki: Sultân Selîm'in doğumu sırasında bir derviş sabah seherinde saray kapısında bulunarak «Bu gün bu hanedandan bir erkek çocuk doğacaktır ve babasının yerine geçecektir. Vücûdunda yedi ben bulunacaktır; onların mîkdânca ÂU Şan beğlere galebe edecektir» demişti. (Mütercim).

bende-i hassı Sinan Paşa'ya acıyarak Mısır fethinin, onun kaybına karşılık olamayacağını beyân eylemiştir.

Ancak Hersek Ahmed ve Pîrî Paşalardır ki, vezîr-i âzamlık makamında bulunmaları idamlarını mûeib olmamıştır. Bununla beraber, Se-lîm mahremlerine ve husûsiyyet dâiresine kabul ettiği ulemâyâ iltifat gösterirdi. Bu ulemâdan lisaniyat mütehassısı Halîmî, şâir Necâtî, Nişancı Mehmed Paşa velî-i ni'metlerinin vefatı senesi irtihâl ettiler. Yalnız Suriye seferinde refakat eden Kemâlpaşa-zâde, Selîm'den sonra hayatta kalmıştır.

Selîm zamanı fakîhlerinden nazar-ı dikkatimizi en ziyâde celbe müstehak olan meşhur Cemâlî'dir. Cemâlî, o zaman henüz şeriat me'mûriyetlerinin en yukarı derecesinde bulunmayan müftülük hizmetini Bâyezîd saltanatının sonlarından sekiz, ve Selîm'in saltanatında ve Süleyman'ın saltanatının başlarından on sene müddet boyunca ifâ eylemiştir. «El-Muh-târât» unvanı altında mâruf olan fetva mecmuası bu iftihar ifâde eden unvana hakıyla lâyıktır. Lâkin kendisinin «müftî» sıfatıyla verdiği fetvalar, Osmanlı târihi için başka bir ehemmiyeti hâizdir. Burada yalnız Mısır seferinin haklı olduğunu beyân için verdiği üç fetvayı zikr edeceğiz:

Selîm, Mısır aleyhine taarruzunu şeriat hükmüne uydurmak üzere Cemâlî'ye üç suâl îrâd eyledi ki, birincisi şudur:

«- Bir pâdişâh şirzime-i melâhideye (Şâh ismail takımı kastediliyor) muavenet ve ilâ-yı dîn-i mübîn ve ibka-yı şer'-i me-tîn için müteveccih olman muvahhidîn men'ine izhâr-ı adavet kılsa bi-hasebü'ş-şei" onlara kıtal ve mâl ü menâllerin iğtinâm helâl olur mı?»

Cemâlî, bu suâle:

- «Mü'min olduğu takdirce mülhidlere muavenet etmeleriyle mülhid hükmünde olup şer'an kıtala istîhkak-ı tâmm bulurlar.»¹¹⁵⁹ hükmünü göstererek tasdik cevâbı verdi.¹¹⁶⁰

tkinci suâl:

.- «îddiâ-yı îslâm eden bir millet (Mısırlılar) çocuklarını Müslümanlar'dan ziyâde gayr-i mü'mînler (Çerkesler) ile tezvîce râgıb olduğu halde, onların idamı caiz olur mu?»

Cemâlî buna da;

¹¹⁵⁹ (Yukarıdaki metin meâlen verilmiştir. Aslı için bk. istanbul basımı So-lak-zâde, s. 431) (Mütercim).

¹¹⁶⁰ Solak-zâde, mezkûr sahife.

- «Asla, başka tedkîkâta hacet kalmaksızın.» kısa cevâbını verdi.¹¹⁶¹

Selîm'in üçüncü suâli şöyle idi:

- «Bir taife ehl-i îslâmuz diyü tazi'men sikkelerine şahadet kelimesini kazdırıp hâlâ Yehûd ve Nasârâ ve yetmişiki milletten olan ağbiyânın eline ve cebine girdiğini bilüp tururken rı-zâ virseler, anunla, lyâzan bi'llah, kenife varup nâ-pâk-liğile ol hâlde getirüp lâzım oldukça harclansalar o taife hakkına ne buyururlar?»

Cemâlî cevaben:

- «Men* ile memnu' olmazlar ise katileri vâcib olur.» dedi. Lâkin haklı olmayan bir muharebenin¹¹⁶² hakkaniyete muvafık olduğunu o kadar cür'etle beyân eden yine bu müftî garîb bir surette verdiği fetvaların bî-tarafılığıyla meşhurdur. Penceresinde asılı bulunan bir zenbile sokaktan suâl varakaları konulur ve «Olur.» ve «Olmaz»dan ibaret olan cevablan, sahihlerine zenbil ile ulaştırılırdı. Bundan dolayıdır ki, kendisine «Zenbilli Müftü lakabı verilmiştir. Muharebe hakkında verdiği fetvaların mutazammın olduğu taassuba ve haksızlığa rağmen Cemâlî, Selîm'in fasilasız bir surette yenilemek istediği kanlı manzaralara defalarca mâni* olmuştur. Pâdişâh hazîne hademesinden yüzelli kişinin idamını emretmesi üzerine Cemâlî -raüftîlik me'mûriyeti katılmasına mü-sâid olmamakla beraber- dîvâna gelerek vezirler tarafından karşılandı ve başköşeye oturtuldu. Pâdişâh'a arz olunacak söz olduğunu beyân etmesi üzerine huzura girip:

- «Müftînin vazifesi îslâm sultânının umûr-ı âhîretini muhafaza etmektir; şer*an vücûb-ı katileri sübût bulmayan yüzelli kişinin afvını isterim.» dedi.

Pâdişâh :

- «Bu iş umûr-ı hükümettedir; ulemânın buna müdâhalesi umûr-ı mülkiyyenin ihtilâlini mücib olur. Siyâset muktezâ-yı riyasettir.» sözleriyle mukabele etti.

Müftî, cevaben, bu mes'ele Pâdişâh'ın âhîretini alâkadar eden işlerden bulunduğunu ve ona müdâhale, vazifesi iktizâsından bulunduğunu, o adamları afvetmez ise âhîrette büyük eziyet göreceğini beyân eylesi

¹¹⁶¹ Bu ikinci fetva eldeki târihlerde bulunamadı. Mütercim.

¹¹⁶² Hâlbuki siyâset nofca-i nazarından elzem ve haklı idi. (Mütercim)

üzerine, Pâdişâh afvetti. Müftî gideceği zaman:

- «Ahirete müteallik vazifeyi ifâ ettin, lâkin mürüvete müteallik bir söz var» diyerek, bu adamların vazifeleri kesilip de sokaklarda dilencilik ettirilmeleri saltanatın sânına lâyük olmadığından bahisle, hizmetlerinde bırakılmalarını rica etti- Pâdişâh bu şefaati de kabul ile kendisini ululadı ve karnını doydurdu.

Cemâli başka bir fırsatla dahî cesaretinin ve necîb hissiyatının eserini gösterdi. İran ile demir ticâretinin yasaklanması hakkındaki emre muhalif hareket ettikleri için dörtyüz tacirin malları müsadere ve kendileri idama mahkûm edilmiş idi. Pâdişâh'ın Edirne'ye teveccühü esnasında müftî uğurlama merasiminde, bunların katileri caiz olmadığını söyledi. Sultân Selîm:

- «Sülüs-i âlemi ıslâh için sülüsâtını kati mübâh değil midir?» diye sordu.

Müftî:

- «Halel-i azîmi müeddî olduğu vakit mübâh olur» cevâbını verdi.

Bunun üzerine Selîm:

- «Pâdişâhın emrine muhalefetten büyük hâlel olur mu? Memleketinde emri carî olmayan Pâdişâhın zevâl-i hükümeti yakındır» dedi.

Müftî:

- «Bunların muhalefeti sabit değildir; zira hatîr (demir) öşrü almak üzere memurlar ta'yîni izne delâlet eder.» sözleriyle mukabele etti.

Pâdişâh:

- «Tedâbir-i mülkiyyeye karışmak vazifeniz değildir» cevâbını verdiyse de, Müftî, buna da:

- «Umûr-ı âhiretinüzdenür ve bizüm hakk-ı müdâhalemüz vardır. Bu adamları ıtlak idersenüz febihâ, ve illâ ikaab-ı azîm vardır» diyerek ve selâm vermeyerek hiddetle ayrıldı.

I. Selîm, fart-ı hiddetinden bir an atının dizginini çekti ise de, öfkesine galebe ederek yoluna devam etti. Ve konak yerine varınca mahbus-ların salıverilmesini ve mallarının iadesini emretti.¹¹⁶³ Edirne'ye girdikten sonra,

¹¹⁶³ Demir, o devir için stratejik bir mâdendi. Bugün uçak sanayii veya petrol, devletlerarası münasebetlerde ne derecede önemli ve savunma ve silâhlanma bakımından ne kadar gerekli maddeler ise, demir de o asrın icâblarına göre, aynı değerde idi. Etrafı, dünyânın 2. büyük devleti Mem-lük-Türk Sultanlığı, 3. büyük devleti Safevîler'le; denizlerde ve Avrupa'da ise Venedik Co devrin İngilteresi) ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu etrafında toplanan Haçlılar'la çevrili bulunan Osmanlı Devleti için, demir ticâretinin yasak edilmesi son derece ince bir

Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerini birleştirip Ce-mâlî'ye tevcih etmek isteclyse de, Müftî, Ömründe «hikmet» lâfzını söylememeğe ahd ettiğini bildirerek özür diledi. Pâdişâh, Müftî'ye beşyüz flori ihsan ettiği gibi vazîfe-i yevmiyesini elli akçe zammıyla yüz'e çıkardı.¹¹⁶⁴

Ancak Selîm'in Şîîler'i katliâmdan sonra Hıristiyanları da kamilen Öldürmek ve hiç olmazsa kiliselerini ellerinden almak şeklindeki taassub-kârâne bir düşüncede bulunduğu zamandır ki, Cemâlî, husûsiyle Hıristiyanlar ve İstanbul'daki Rumlar için hakîkaten sıyânet meleği olmuştur. Bu tasavvur üzerine Selîm, Cemâlî'ye şu suâli sormuştu:

- «Bütün dünyâyı ele geçirmekten ve milletleri İslâm'a getirmekten hangisi daha makbuldür?»

Müftî, Selîm'in niyetini anlamıyarak, mü'mîn olmayanların Müslüman edilmeleri elbette daha makbul ve rızâ-yı İlâhîye daha muvafık olduğunu beyân eyledi.

Selîm, derhâl bu kiliselerin camie çevrilmesini ve Hıristiyan âyininin yasaklanmasını ve İslâm'ı kabul etmeyenlerin kamilen kati edilmesini sad-râzama emretti. Vezîr-i âzam bu kan dökücü irâdeden dehşete kapılarak -mes'eleyi anlayamaksızın Hıristiyanlar'ın katline fetva vermiş bulunan-Cemâlî ile görüştü. Görüşmenin neticesinde, huzûr-ı şahaneye çıkmak talebinde bulunması için Patrik*e haber gönderildi. Selîm, evvelâ bu ricayı yerine getirmeyecek olduysa da, vezîr-i âzam ve Müftî'nin ihtarları üzerine muvafakat gösterdi. Patrik, ruhban hey'eti ile beraber Edirne'de dîvân-ı hümâyûna gelerek İstanbul'un fethi esnasında, kiliseleri camie tahvil ve Hıristiyanları âyinlerini icra etmekten men' etmemek üzere II. Mehmed tarafından alenî surette vâki olan taahhûde istinâd eden ve cebren din değiştirilmesini engelleyen ve gayrı-müslim milletler hakkında eizye'ye mukabil müsâade gösterilmesini âmir olan Kur*ân hükümlerinden münâsib bir lisânla deliller getirdi. II. Mehmed tarafından bu ahdi mutazamm olarak imza olunan varaka bir yangında yanmıştı. Lâkin altmış sene Önce

düşünce ve yerinde bir tedbirdi... İşin Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye taallûk eden tarafı ise, İmparatorluğumuzun bir hukuk devleti olduğunun Hammer tarafından İtirafı re isbâttır. Hazırlayan.

El-Menh ve Sa'dü'd-dîn, 4, varak: 591. Bu vak'a Kambini'de dahî dercedilmiştir. Ancak o müverrih tacirlere Pîri Paşa (Pe-rino)'nun sahip çıktığını ve tacirler arasında Tomaso di As-tolfo nâmında bir Venedikli dahî dâhil olarak o sırada Bursa'-da müsadere olunan ve bedeli 3.000 dukaya balığ olan ipeklerini talep ettiğini yazıyor. (Cose de Turchi, per il Canibini, lib. IV.)

¹¹⁶⁴ Bu fıkrada Hammer'in me'hazı Sa'dü'd-dîn olduğundan, tercüme esnasında -aslına dahî müracaat olunmuştur. Mütercim, c. 2, s. 552-553.

İstanbul muhasarasında bulunmuş olan üç ihtiyar yeniçeri altın bir tabak içinde şehrin anahtarlarını getiren temsilcilere, Fâtih'in bu üç nokta hakkında hakîkaten söz vermiş olduğuna şahidlik ettiler. Selîm, Kur'ân'ın hükümlerine ve ceddinin ahdine riâyet eyledi. Fakat Hıristiyanlar'ın kiliseleri kadar güzel binaların ilânihâye puthâne olması hakkında Kur'ân'ın emri olmadığını ilâve etti. Bundan dolayı bütün İstanbul kiliselerinin camie tahvilini ve şu kadar ki, Hıristiyan dîninde bulunan tebea ve ecnebi unsurların hukukuna halel gelmemek için, ha-râb olmak üzere onların tâmiriyle ahşâbdan yeni kiliseler yaptırılmasını emretti.

Eğer Selîm, saltanatının başlangıcını Râfızîler'in katli ile eylediği gibi - vezîr-i âzam Pîrî Paşa ile Müfti Cemâlî'nin insaniyet hisleri sayesinde- sonunu gayrı müslimlerin umûmen idâmı ile lekedâr etmemiş ise de, onların en güzel mâbedlerini ellerinden almıştır. îslârh mutaassıpların fikrinde memleketlerinde Hıristiyan dînini imha etmek hizmetine muvaffak olamamış ise, İran Şâhı'na ve Memlûk Sultânı'na galebeleri, bütün Mısır'ın ve kamilen Kürdistan ve Mezopotamya kıt'alarının fethi, bu fetihlerden daha az kıymetdâr olmayan «Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn» unvanının ihrâziyle devletin bağlı bulunduğu dîne büyük himmet göstermiştir. (Allah ondan razı olsun.)

II. Bâyezîd devriyle beraber yetmiş senelik bir zamanı içine alan II. Mehmed ve I. Selîm saltanatları, Osmanlı târihinin şu ikinci devresinin iki büyük zamanıdır. Bunu tâkîb edecek olan üçüncü devrede Osmanlı Devleti'nin azamet ve kudretinin zirvesine çıktığını göreceğiz.¹¹⁶⁵

Osmanlı Târihinin III. ve IV. ciltlerinde zikredilen Hükümdarlar ile

Büyük Me'mûrların

Tevarüs Tertibi ile Neseb Cedveli

I

Osmanlı Padişahları

„ Şehzadeler

II. Mehmed (vef: 3 Mayıs 1481/4 Rebîü'l-ev-vel 886)

II. Bâyezîd (vef: 26 Mayıs 1512)

I. Selim (vef: 22 Eylül

¹¹⁶⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/534-539

1520/8 Şevval 926) I. Süleyman
Bâyezîd, Cem, (vef: 24 Şubat 1395/29 Cü-mâdel-ulâ 900) Mustafa.
Şehenşâh, Alemşâh, Ahmed, Mehmed, Mahmûd, Korkud,
Abdullah, Selim. (Şe-henşâh'ın Mehmed ve Alemşâh'm Osman; Ahmed'in
Alâaddîn, Murad, Süleyman, Osman nâmında; Mahmûd'un da Mûsâ, Or-
han, Emîn isminde şehzadeleri vardı. Süleyman; Lutfî Paşa ile evlendirilen
bir sultân, vef: 1572/979. (Bundan sonraki neseb cedveline bakınız.)

Avrupalıların sehven «Sofi» dedikleri
Safeviyye İran Şahlan

1) Şâh îsmâil

Şeyh Haydar oğlu, Şeyh Cüneyd'in torunudur. 892 (1486)'da doğdu,
906 (1501)'de tahta çıktı, 24 sene hükümet sürdü, 930 (1524) 'te vefat etti.
Oğulları: Mîrza El-kaas, Sam MirzaFahmasb, Behram Mîrza.

2) Şâh Tahmasb (vef: 984/1576)

1) Şeyh îbrâhîm Derbendi

2) Sultân Halil (vef: 868/1463)

3) Ferahyâr (vef: 1500)

4) Gazi Beğ

5) Mahmûd

6) Şeyh-Şâh (vef: 930/1523)

Şirvan Şahları

Gûyâ Nûşirevân sülâlesindendi. Ankara'da Bâyezîd'e mukabil
Timur'un yanında bulunarak Timur tarafından Şîrvân Şahlığı tasdik edilmişti.
Karakoyunîu Kara Yûsuf un esaretine düştü. Oğlu: Sultân Halil.

Oğlu: Ferahyâr

906/ Şâh îsmâil ile muharebe maktul. Oğulları: Gâzî Beğ, Mahmûd,
Şeyh-Şâh.

Cülusundan 6 ay sonra oğlu Mahmûd tarafından maktul.

Cülusundan 3 ay sonra bir kölesi tarafından maktul.

Ebübekir Şeybânî-

IV

Mâverâ-yı Ceyhun Özbek Sülâlesi

Oğulları: Şâh-Budak, Hoc-kûm (?) Sencer (Uluğ Beğ'in
hemşiresinden), Hockuncu (vef: 936/1529), Suncuk. (Şâh Budak'in Şeybânî
ve Mahmûd nâmlarında iki, Hoc-kum*'un Canı-beg nâmında bir oğlu olduğu

kaydedilmiştir.)

Şîbânî (Şeybânî) ismail ile muharebede maktul, 916/1510.

Kilikya (Adana)'da Ramazan-oğulları

Bu hanedan 870/1378*'de te'sîs ve 970/1562'de intifa etmiş (yıkılmış)-tır. Sekiz hükümdarı var ise de, Hezarfenn yalnız şu dördünü zikreder: Ahmed bin' Ramazan, ki Adana, Sîs, Ayaş, Payas taraflarında hüküm sürerek oğlu îbrâhîm kendisine halef olmuştur. O da Mahmûd Beğ'e hükümdarlığı terk etmiştir. Bu dahî, Bâyezîd'e itaat ederek Mısır seferinde Selîm'in maiyyetinde vefat etmiştir. Ramazan-oğulları'nın son hükümdarı Halîl Beğ'in oğlu Piri Beğ'dir.

VI

Elbistan ve Mar'aş'da Dulkadir (Zülkadir) Türkmen Sülâleleri

- 1) Zeyneddîn Karaca (Dülkadir'in oğlu): Oğulları: Halil Beğ, Suli Beğ,
- 2) Kara Halil Beğ: 788/1386'da beğ oldu; Türkmenler tarafından maktul. Oğlu: Mehmed.
- 3) Suli Beğ: 800/1397'de beğ. Mısır bâtinilerinden biri tarafından maktul.
- 4) Nasîrû'd-dîn Mehmed: 846/1442'de vefat etti.
- 5) Süleyman Beğ: Kızı Sitti'yi II. Mehmed ile evlendirdi. 858/1453'de vefat etti. Oğulları: Arslan Beğ, Şehsuvâr Beğ, Şâh-Budak, Alâüd-devle.
- 6) Arslan Beğ: 870/1465'de Mısır bâtinilerinden biri tarafından maktul.
- 7) Şehsuvâr Beğ: 873/1469'da Kaahire'de idam.
- 8) Şâh-Budak: 895/1489'da Kaahire'de idam.
- 9) Alâüddevle: 913/1507'de Selîm'e mukabil muharebede maktul. Alâüddevle'den sonra Sultân Selim Düîkadir hükümetini Şehsüvâroğlu Alî Beğ'e vermiş, bu da Kanunî Süleyman'ın hükümdarlığının başlarında (929/1522) dört oğluyla beraber boğdurulmuştur. Dulkadir Sülâlesinin son beğ-zâdesi de Şehsuvâr nâmındadır ki, Macaristan târihinde «Şaş-var» (Saswar) nâmıyla mâruftur; 1587'de kendisini zehirlemiştir.

Katâda Hânedânî'ndan Mekke Şerifleri

- 1) Katâde bin tdrîs : 598/1211'de hanedanı te'sîs etti. Evlâdı:

Hasan, Râcih, Alî. (Onun evlâdı: Hasan, Ebû Nümeyy Muhammed) 608'de vefat etti. Oğlu: Hicaz. 647/1249'da vefat. Oğlu: Gânem. bin Alî

651/1253'de vefat etti. Oğlu Ebû Nümeyy Muhammed. bin Hasan, 654/1236'da vefat etti. bin Râcih.

701/130rde vefat etti. Evlâdı: Ebû'1-Gays, Hamr, Atif, Muhammed, Rumeyš (Remî-şe).

746/1345'de ferağ. Evlâdı: Sa*d, Sind (?), Hafs, Yahya, Âdân.

763/1361'de ferağ. Evlâdı: Ahmed, Hasan, Alî,

Hasan

)

Râcih

)

Hasan

)

Hicaz

)

Ganem

)

Ebû-bekr

) Nümeyy

Muhammed

8) Rumeyš (Remiše)

9) Aclân

10) P lxmmed

11) Muhanuned

12) Yahya

13) Alî

14) Hasan

15) Rumeyš (Remîşe)

16) Al!

17) Berekât

18) Al!

1) Mengli Giray

2) Mehmed Girav

oğlu Muhammed.

Oğlu Rumeyš (Remiše).

Oğlu Alî.

bin Aclân, 767/1365'de vefat etti.
bin Aclân, 818/1415'de hail'.
bin Muhammed.
bin Yahya.
bin Hasan, 759/1454'de Emir.
bin Hasan.

Kırım Hanları

(Men kalay: Ben kalayım) (Mütercim, böyle bir açıklamada bulunuyorsa da, yanlıştır. «Mengli» kelimesi «benli» veya «mukaddes telâkki edilen bir damgası olan» manasınadır. Hazırlayanın Notu). Hacı Giray'ın oğlu, 920/1514'te vefat etti. Oğulları: Mehmed Giray, Bahadır Giray, Mah-mûd Giray, Bertas Giray, Mübarek Giray, Saadet Giray, Sâhib Giray. (Mahmûd Giray'ın Safa Giray, Mübarek Devlet Giray isimlerinde birer oğlu kayıtlarda vardır.) Nogaylar'la muharebede 1523'de maktul. Oğulları: Gâzî Giray, Baba Giray, îslâm Giray, Özbek Giray.

IX

İstanbul'un Fethinden sonra İkinci Târihî Devrede Vezîr-î Azamlar II. Mehmed Zamanında

- 7)' Mahmud Paşa: Rûm asıllı, 872/1467'de azledildi.
- '8) Rûm Mehmed Paşa: Rûm asıllı, 875/1470'de azledildi.
- 9) İshâk Paşa: İlliryah, 877/1472'de azledildi.
- 10) Mahmud Paşa: İkinci defa, 878/1473'de azledildi.
- 11) Gedik Ahmed Paşa: Arnavut, 882/1477'de azledildi.
- 12) Mehmed Paşa: Karamanlı, Yeniçeriler'in isyanında 886/1481'de maktul.

II. Bâyezîd Zamanında

- 13) İshâk Paşa: İkinci defa, 888/1483'de azledildi.
- 14) Dâvud Paşa: Arnavud, 903/1497'de azledildi.
- 15)' Hersek Ahmed Paşa: tlliryalı, 903/1498'de azledildi.
- 16) îbrâhîm Paşa: II. Mehmed'in ilk ve Candarh Hânedâm'nın beşinci vezîr-i âzami, Halîl Paşa'nın oğlu, 905/1499'de vefat.
- 17) Mesîh Paşa: Galata yangınında vefat etti, 907/1501.
- 18) Hadım Alî Paşa: İlk tavâşî vezîr-i âzam, Işkodra ve Semendire muhasara ordularının baş kumandanı, 909/1503'de azledildi.
- 19) Hersek Ahmed Paşa: İkinci defa, 912/1506'da azledildi.

20) Hadım Alî Paşa: İkinci defa, Şeytan-Kuh muharebesinde vefat etti, 917/1511.

21) Hersek Ahmed Paşa: Üçüncü defa, 917/1511'de azledildi.

22) Koca Mustafa Paşa: 918/1512'de idam¹¹⁶⁶ edildi.

I. Selim Zamânı'nda

23) Hersek Ahmed Paşa: Dördüncü defa, 920 Ramazan'mda (Teşrîn-i evvel 1514)'de azledildi.

24) Hadım Sinan Paşa: Tavâşî'nin ikinci vezîr-i âzam, Rîdâniye muharebesinde maktul, 3 Muharrem 923/25 Kânun-ı sâni 1517.

25) Yûnus Paşa: Mısır'dan avdetinde idam, 923/1517.

26) Pîrî Paşa:

X

Kapudân Paşalar

II. Mehmed Zamanı

1) Baltacı-oğlu: Kostantiniyye muhâsarasında, 857/1453.

2), Hamza: Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârih'i cedvellerinde noksan, lâkin Dukas'da (bâb: 43) «Amiralis Hamza» ismiyle ve Hal-kondilas'da kaydedilmiştir.

3) Yûnus: Aynoz (İnoz) Fâtîhi, Dukas'ın «Yenozis» ve Halkondilas'-ın Yunuzis dediği.

4) İsmail: Hadım, Hacı Kalfa'da nakıs, lâkin Dukas'da (bâb: 25) «Konustanlus» nâmıyle ve dâima kapdân-paşahğa bağlı olan «Gelibolu Beği» sıfatıyla, zikredilmiştir.

5) Zağanos: Halkondilas'm «Zumanos» dediği; Hacı Kalfa'da nakıs.

6) Mahmud Paşa: Sabık vezîr-i âzam, Eğriboz'un fethi için 872/1476'da Donanma ile Gelibolu'dan çıktı.

7) Gedik Paşa: 880/1475, Azak ve Otranto seferlerinde kumandan.

8) Mesih Paşa: Rodos muhasarasına giden donanma kumandanı; bu seferden avdetinde Gelibolu sancak beğliği'ne tâyin olundu (Tak-vîmü't-Tevârih'de Kemâl Reîs'in Gırnata Pâdişâhlarına imdâd için İspanya

¹¹⁶⁶ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevârih'de bu vezîr-i âzamı, Kıbrıs fâtîhi Olup altmış sekiz sene sonra (1580) vefat eden Kara Mustafa Paşa ile karıştırarak hata ediyor. Kezâlik Mahmud Paşa'nın iki defaki vezîr-i âzamlığı altı sene yerine onaltı sene, Dâvud Paşa'nın dört yerine; ondört sene göstermiş ve Ahmed Paşa 912'de işten el çektiği hald 902'de çekildiğini yazmıştır. Bir sahile sonra da (s. 176) Yûnus Paşa'nın idamını 923 yerine 920 ve Rûstem Paşa'nın azlını 960 yerine 970 yazmak hatasında bulunmuştur.

sahillerine gidişi 796/1490'da zikr olunmuştur.)

II. Bâyezîd Zamanı

9) Güvey Sinan Paşa: 897/1491'de Avlonya sahillerini tahrîb etti.

10) Dâvûd Faşa: 898/1492'de İnebahtı (Aynabahtı) muhasarasında donanmaya kumanda etmiş ve 907/1501 senesinde Midilli'ye imdâd için Akdeniz (Ege Denizi)'e çıkmıştır.

11) Hersek Ahmed Paşa: İkinci defa vezîr-i âzamlıktan ayrılışından sonra (912/1506), aralıksız beş sene donanmaya kumanda etmiştir.

XI

Müftîler

II. Mehmed Zamanı

1) Hızır Beğ, Celâl-zâde, Kostantiniyye'nin fethinde, irtihali: 863/1458. Ondan sonra:

2) Molla Husrev denilen Muhammed bin Ferâmürz, 877/1472 senesine kadar «fetva» ve «kazâ»yı cem* etmiş ve daha sonra «Fetva» (makamı) Molla Arabî tedrisine zamroolunmuştur.

3) Molla Abdülkerîm, Edirne'de müftî bulunuyordu, vef: 879/1414.

4) Molla Alî el-Arabî: II. Mehmed medresesinde müderris idi. Hem de müftî idi.

5) Molla Husrev: İkinci defa, 885/1480'de vefatına kadar bu makamda bulundu.

II. Bâyezîd Zamanı

6) Molla Gürânî Ahmed bin İsmail, 893/1487'de vefatına kadar.

7) Molla Alî el-Arabî, ikinci defa, 901/1495'de vefatına kadar.

8) Efdal-zâde Hamîdü'd-dîn, 909/1503'de vefatına kadar.

II. Bâyezîd ve I. Selim Zamanları

9) Alî Cemâlî, 932/1525'de vefatına kadar.

Pâdişâh Hocaları

Kostantiniyye'nin fethinden evvel II. Mehmed'in hoca ve mürebbîleri:

1. İbnü Temcîd, 2. Molla Gürânî, 3. Molla Hayreddîn, 4. Molla Zeyrek.

Fetihten Sonrakiler:

5. Hâce-zâde (Hoca-zâde), 6. Ahmed bin Velîyü'd-dîn (azl ve sürgün edildi), 7. Hatîb-zâde, 8. Hasan-ı Samisunî (Samsunlu) (vef: 891/1486), 9.

Sinan Paşa (Vezîr-î âzam oluncaya kadar muallim).¹¹⁶⁷

II. Bâyezîd Zamanı

10. Molla Abdülkaadir el-Hamîdî, azledildi, 12. Mîrim Çelebi, hey'et-şinas (astronomi âlimi), 12. îznikli Salâhü'd-dîn, 13. Muarref-zâde.

I. Selim Zamanı

14. Muhyî'd-dîn, Şehzade Mehmed'in ve daha sonra Sultân Selîm'in hocası, 15. Halîmî, 924/1518'de Şam'da İrtihâl eyledi (Takvîmü't-Tevârîh'-de hâce-i sultanî listesinde nakıstır (s. 204).¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁷ Hammer, vezaretle muallimliği cem' etmiş zanneder. Çünkü Hacı Kalfa «Vezir olunca Sultan Mehmed'e muallim ve nedim İdi.» diyor, ve filhakika «olunca» kelimesinin bugünkü kullanılışından öyle anlamak tabii olmakla beraber, eski kullanışı farklıdır; eski kullanışta «olunca» «oluncaya kadar» demektir. Şimdiki «olunca» mânası kastedilseydi «olıcak» yazılması lazım gelirdi. Tercümede doğrusu yazılmıştır. (Mütercim)

¹¹⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/613-619

İÇİNDEKİLER

BU TARİHİN ÜÇÜNCÜ DEVRESİ İÇİN MÜELLİFİN MÜRACAAT ETTİĞİ DOĞU KAYNAKLARI CEDVELİ	5
I - Umûmi Târihler	5
II - Husûsi Târihler	6
B - Diğer Eserler	7
III - Terâcîm-i Ahvâl (Biyografiler).....	7
IV - Kanun Mecmuaları Ve Devlet Yazışmaları	8
YÎRMİBEŞİNCİ KİTAP	8
Büyük Süleyman'ın Cülusu	8
Gazâli'nin İsyanı.....	14
İlk Macaristan Seferi Ve Belgrad'ın Zaptı.....	17
Venedik Cumhuriyeti İle Muahede	24
Dâhili İşler	25
Rodos'un Fethi	26
Rodos Fethinin Neticeleri	39
İran Ve Rus Elçileri	40
İbrahim Paşa'nın Sadâreti.....	41
Kırım'da Hanlık Mücâdelesi	42
Hayrbay'ın Vefatı Ve Mısır'da Vâlî Hâin Ahmed Paşanın İsyanı	44
Dâmâd (Makbul) İbrahim Paşa'nın İzdivacı	46
İbrahim Paşa'nın Mısır'da Asayîşi Sağlaması	48
YİRMİALTINCI KİTAP.....	53
Dâmâd Ferhâd Pasa'nın İdamı	53
Yeniçerilerin İsyanı	53
Ecnebî Devletlerle Dostane Münâsebetler	58
Hırvatistan'da Muharebeler.....	59
Macaristan'ın Fethi	62
Mohaç Meydan Muharebesi Ve Neticeleri	64
Kalender İsyanı Ve Bastırılması	71
Kaabız'ın Muhakemesi	83
Bosna, Macaristan Ve Dalmaçya'da Fetihler.....	85
Zapolya Ve Ferdinand'ın Elçileri	86
İbrahim Paşa'nın Seraskerliğe Getirilmesi.....	88
2. Macaristan Seferi	91

Viyana Muhasarası.....	93
Kuşatılmanın Kaldırılması	101
Akıncılar Orta Avrupa'da	103
Ricat Sebepleri.....	106
YİRMİYEDİNCİ KİTAP	108
Şehzadelerin Sunnet Düğünü	108
Ferdinand'ın Elçisi	113
Kanunînin Beşinci Seferi (Alman Seferi).....	122
Avusturya İçlerine Akınlar	128
Ordunun Dönüşü	133
Koron'un Andrea Dorya Tarafından Zaptı.....	139
Avusturya'nın Osmanlı Devleti İle Münâsebetleri Ve İlk Muahedenin Akdi	140
İbrahim Paşa Ve Müzâkerelerin Seyri.....	144
Elçiler Huzûr-i Şahanede.....	152
YİRMİSEKİZİNCİ KİTAP	156
İran Seferi.....	156
Kanunî'nin Orduya Katılışı	162
Tebriz'in Zaptedilmesi	163
Bağdadın Zaptı	163
Bağdâd.....	165
İmâm-I Âzam Ebu Hanîfe'nin Kabrinin Bulunması Ve Türbe İnşâ Edilmesi	169
İskender Çelebinin İdamı	170
Fransa Ve Safevî Elçileri	172
Fransa İle Ticâret Anlaşması: İlk Kapitülasyonlar	179
Makbul İbrahim Paşanın Gözden Düşmesi Ve İdamı	180
Koron'un Geri Alınması	183
Barbaros Hayreddin Paşa	184
Barbaros'un Ve Şarlken'in Tunus Çekişmesi.....	187
İmparator Şarlken Nezâretinde Halı Vahşeti	194
YİRMİDOKUZUNCU KİTAP	198
Vefât Eden Âlim ve Şâirler	198
Venedik İle Harb	200
Korfu Muhasarası	203
Kaçyanerin Hezimetini.....	209

Akdeniz'de Birçok Adanın Fethi	212
İdâri Değişiklikler.....	218
Boğdan Seferi	219
Barbaros'un Akdeniz'deki Fetihleri	222
Preveze Zaferi.....	223
Hadım Süleyman Paşanın Mısır Valiliği Aden'i Fethi Ve Hind Seferi	225
Osmanlı Donanması Hind Yolunda.....	227
Ayaş Paşa'nın Vefatı	229
Şehzadelerin Sünnet Düğünü	230
Venedik'le Savaşın Bazı Safhaları	231
Venedik'le Anlaşma	236
OTUZUNCU KİTAP	239
Ferdinand'ın Elçileri	239
Macaristan Seferi.....	244
Budin'in İlhak Edilmesi.....	247
Şarlken'in Cezayir'i Zabtetme Teşebbüsü	255
Peşte Muhasarası.....	263
Onuncu Sefer-İ Hümâyûn.....	264
Orduy-U Hümâyûnun Muazzam Yürüyüşü	265
Valpo Ve Şikloş'un Fethi	266
Gran (Estergon)'Un Zabtı.....	270
Ştühlveysenburg Fethi	273
Şehzade Selimin Sabuhan Valiliğine Tayini	279
Rüstem Paşanın Sadareti.....	280
Barbaros Hayreddin L'âşa'mn İrtihali.....	281
İmparator Şarlken Ve Kral Ferdinand İle Anlaşma.....	282

**BU TARİHİN ÜÇÜNCÜ DEVRESİ İÇİN MÜELLİFİN MÜRACAAT ETTİĞİ
DOĞU KAYNAKLARI CEDVELİ****I - Umûmi Târihler**

(I. Süleyman ve II. Selîm saltanatlarından)

1- Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâti'l-Mesâlik, Nişancı Celâlzâde Mustafa'nın eseri (ölm. 1568/978); «Büyük Nişancı» unvâmyle maruf; büyük kıvada 371 varaklık bir cild; bu kitap 982/1575 senesinde, yâni hitâmından 12 sene sonra Solnok (Szolnok)'da istinsah olunmuştur; koleksiyonumda mevcuttur.

2- Târîh-i Sultan Süleyman, Ferdî'nin eseri; saltanatının başlangıcından 949/1543 senesine kadar; orta boyda 364 varaklık bir cild; Osmanlı Hanedanı şehzadelerinden Mustafa tarafından nefis bir hatla istinsah olunmuş (Şehzade için yazılmış olsa gerektir. M. Atâ); koleksiyonumda mevcuttur.

3- Süleymân-nâme, müftî Karaçelebî-zâde Abdülazîz; iki nüshadır ki, tam olan birincisi büyükçe boyda 186 varaktır; orta boyda da 159 varak teşkil eden ikinci nüsha nakıstır. (Şemsî'nin eseri olan manzum Süleymân-nâme Roma'da Berberini Kütüphânesi'ndedir ki, gayet güzel bir nüshadır; Bu kitap Şehname eczâsındandır; Sultân Süleyman'dan evvel yazılmış olan eserler sırasında evvelki ciltlerde gösterilmiştir. İranlı Fet-hullah Arif II. Selim tarafından ilk nasb olunan şehnâmecî'dir. Diğer bir Arif -ki Para-para-zâde Molla Ahmed şöhretiyle maruf olup 968 (1560)'-da vefat etmiştir- I. Süleyman'ın oldukça parlak vekayiini nazm ederdi; Mahremi nâmında bir şâir de Bağdâd fethine kadar Süleyman'ın fetihlerini tasvîr eden şiirler bırakmıştır.).

4- Târîh-i Peçevî, müellifi İbrâhîm Efendi Fünfkirchen kasabasından¹ ve bir müslüman babadan olup beğlerbeği sıfatıyla birçok sancakları idare etmiş ve 1032 (1623) senesinde Hakka beğlerbeği olmuştur. Bu güzel târih Sultân Süleyman'ın cülusundan başlar ve 1041 (1632) senesine kadar gider. Müverrih kendi zamanı vekayiinin ekserisini bizzat vâki olan müşahedeleri üzerine nakl eder. İfâdesinde ekseriya muasır ve kendisince tercümeleri

¹ Almanca «Fünfkirchen» (Fünfkirchen) denilen kasabanın Macarca adı Peecs (Peç)'dir. Meşhur tarihçinin nereli olduğunu gösteren «Peçevî -Konevî ve Bursevî gibi- ism-i mensûb olacağı anlaşılır. Lâkin eski târihlerimizde Peç şehri ismi için de «Pe-;evî» şeklinde ism-i mensûb yapıldığı görülmektedir. R. Atâ.

malûm olan Macar müverrihlerine müracaatı i'tinâ eder. Büyükçe boyda 318 varaklık bir cild olup Viyana Kütüphanesinde 127 numarada kayıtlıdır. Almüç (Almütz) Kilisesinde dahî diğêr

bir nüshası vardır. Archiv für Geschicht. Geographi und Statistik adlı kitabı müracaat, 1822, no. 87-88.

5- Târîh-i Selânîkî, Sultân Süleyman'ın ilk üç senesinden başlıya-rak 1007 (1599) senesine kadar gider. Müverrih 36 senelik vekayi'i devresini bizzat şâhid olarak nakleder. Siget (Szîgeth) (Sigetvar) muhasarasından i'tibâren bütün muharebelerde bulunarak evvelâ teşrifat me'-mûriyetini ve sonraları Mekke ve Medine ve en sonra Anadolu defterdarlığı vazifesini îfâ eyler. Me'mûriyeti doğru istatistik bilgilerin toplanmasını kolaylaştırdığı için, eseri bu hususta en kıymetli kaynaklardandır. Büyük boyda, güzel yazılmış 843 sahîfeli bir cildir. Koleksiyonumda mevcuttur.²

II - Husûsi Târihler

I. Süleyman'ın Saltanatı Zamanına Dâir.

6- Târîh-i Feth-i Rodos, Arabca, bu muhasarada hazır bulunan pâdişâhın tabibi Ramazanın eseridir. Tersiyê (Tercier) tarafından tercüme edilmiştir. Meni. de Tacad. des inscriptîons'a müracaat, s. 22.

7 - Târih-i Feth-i Rodos, Veysî'nin eseri. Bu târih bendeki Münşe-fit-ı Veysî Mecmuasmdadır.

8- Gazavât-ı Mohac, Kemâlpaşazâde'nin eseri. Bu eser «Tevârîh-i Al-i Osman» nâmını dahî hâiz olup I. Süleyman'ın 926 (1520) senesinde cülusundan başlayarak Mohac seferinden sonra Ofen (Budin, Buda) şehrinin 933 (1527)'de fethine kadar gider. İki nüshadır: Biri orta boyda 123 ve diğêri 83 varaktır. Pek güzel yazılmış bir diğêr nüshası Dresd (Dres-den) Kraliyet Kütübhanesin'dedir.

9- Gazavât-ı Estrogon ve İstoni Belgrad, Sinan Çavuş'un eseri; bu Sinan Çavuş, Sultân Süleyman'ın emriyle Barbaros Hayreddîn'in sergüzeştini kendisine naklettiği zâttır. Orta boyda 190 varaklık bir cild olup koleksiyonumda ve Paris Millî Kütüphanesinde 75 numarada mevcuttur.

10- Fetihname-i Sigetvar, manzum, Merâkî'nin eseri, küçük boyda 29 varaka.³

² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/V-VI.

³ Hacı KaLfa'nın Keşfü'z-Zfinûn'unda Â#ehî'nin cFeth-nârae-i S%etvâi>i mukayyed İse de, bunu ve «Heft Daftan» ide «Nadlretü'l-Muhârib» unvanlı iki eseri bulamadım. Heft Dastân Sultan Süleyman'ın saltanatından son

B - Diğer Eserler

11- Berku'l-Yemanî fî Fethi'l-Osmanî, Şeyh Kutbü'd-dîn el-Mek-kî'nin eseri (ölm. 990/1583). Büyükçe boyda 206 varakta, 986/1579 senesi istinsah olunmuş bir nüshası koleksiyonumda mevcuttur; Paris Millî Kütübhanesi'nde 826 ve 826-A, 827, 828 nu. larda dört nüshası vardır.

12- Kitâbü'l-Ticâni'l-Vafîreti's-Semen fî Târih-i Yemen, müellifi gayrı ma'lûm; Paris Kütübhanesi'nde 829 nu.da («tzâhât ve Müstahre-cât»da SilvestrDö Sasi'nin makalesine müracaat, c. 4, s. 512).

13 - Metâli'ü'n-Nîrân, Ahmed bin Yûsuf bin Muhammed Fîrûz'un eseri, Paris Kütübhanesi'nde, nu: 28.

14- Bulûğu'l-Merâm fî Târîh-i Devlet-i Mevlânâ Behrâm, Muhammed bin Yahya el-Mutîb el-Hanefî ez-Zebîdî. (Behrâm, Yemen Fâtihî Sinan Paşa'nın halefidir) Paris Kütübhanesi'nde, nu: 829.

15 - Feth-i Yemen, Mukaffâi Nihâlî'nin eseri, Viyana Kütübhanesi'nde, nu: 479.⁴

16- Selîm-nâme-i Usûlî, müellif, II. Selîm'in Manisa valiliğinde ma-iyetinde idi. Küçük boyda 69 varak.⁵ Koleksiyonumda mevcuttur.

17- Târîh-i Feth-i Kibns, Zeyrek'in eseri, 982/1575 senesi istinsah olunmuş olan bu eser, küçük boyda, 63 varaktan mürekkebe olarak koleksiyonumda mevcuttur.

18- Târîh-i Feth-i Kıbrıs, îmâm Ahmed'in eseri, 1160/1747 senesinde istinsah olunmuş; koleksiyonumda mevcuttur.⁶

III - Terâcîm-i Ahvâl (Biyografiler)

19- Ahlak-ı Süleyrânî, şâir Fevrfnin eseri. Bu eser, Pâdişâhsın yüksek vasıflarını bildirir ve Sultân Süleyman'ın şiirlerinin şerhlerinden ilham alınarak yazılmıştır; küçük boyda 160 varak; koleksiyonumda mevcut.

20- Genc-nâme-i Ahlâk, vezîr-i a'zam büyük Sokollu'nun yeğeni olan

Üç sene vekayîni ve Sîget fetniyle n. Selîm'in cülusuna hâvi ve Âli bin Mustafa bin Ahmed tarafından yazılmıştır. Bu müellif KtinhÜ'l-Ahbîr sahibi olup Cidde paşasının hizmetinde vefat etmiştir. Künhü'l-Ahbâr, Sen-Jermen el yakılarında 118 numaradadır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/VI.

⁴ Nihâü'den başka, sair Rümûzl te Mîmâl (Alî, vajak: 350). Yemen fethini nazm etmişlerdir.

⁵ Selîm-namo müellifi Ştkrî'nin oğlu Şehâbl yine bu unvan ile diğer bir eserin sâhlbdr. Bu iki SeMm^Ume bir sayılmamalıdır, zira* Sükrî I. 8e-İlm'tn fütuhatını, Şehabl n. Selîm'in saltanatım hikaye eder.

⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/VII.

Budin Vâlisi Sokollu Mustafa Paşa'nın tercüme-i hâl ve medîhakârânesi; orta boyda 178 varaklık büyük bir cild; lâkin eksik; koleksiyonumda mevcut.

21- Gazavât-ı Hayreddîn (Barbaros). Barbaros Hayreddîn'in Sultân Süleyman'ın emriyle Sinan Çavuş'a söyleyip 'yazdırdığı vekayi'dir. Türkçe'de iki türüsü mevcuttur ki, biri birçok tafsilât ve kaba bir lisan ile yazılmıştır. İkincisi daha münakkah (özlü) ve daha fasîh (güzel türk-çe ile) olup «Hulâsa-i Muhârebât-ı Bahriyye»ye esas olmuştur. Birincisi orta boyda 89, ikincisi küçük boyda 128 varaktır. Roma'da Barberini Kü-tübhânesi'nde biraz hatalı ve fakat pek güzel bir nüshası vardır.

22- Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmileti'ş-Şakaik, Nev'î-zâde Atâullah'ın eseridir. Taşköprü-zâde'nin eserinin zeyli olup I. Süleyman'ın cülusundan IV. Murad'ın vefatına kadar fukahâ ve meşâyîhdan bin zâtı muhtevidir. Büyük boyda 433 varak, koleksiyonumda mevcut.

23- Halîfetü'r-Rüesâ, reîs efendilerin biyografileridir ve Resmî Ah-med Efendi tarafından yazılmıştır. Küçük boyda 107 varaktır.⁷

IV - Kanun Mecmuaları Ve Devlet Yazışmaları

24- Kanun-nâme-i Süleymânî, Ebussuûd ve Nişancı Mehmed tarafından cem' edilmiştir. Bunun iki nüshası Viyana Kütübhânesi'nde, 94 numaradadır.

25- Münşeât-ı Sultân Süleyman. Bu eser Sultân Süleyman'ın* on-dört nâmesiyle ilk sekiz seferinin rûz-nâmesi'ni hâvidir. 15 parmak uzunluğunda ve dokuz parmak genişliğinde 405 varaklık büyük bir cildedir. İhtimâl ki Feridun'un III. Murad'ın 11 cild olarak takdim ettiği devlet yazışmalarından bir cildir. Bunun lütuf gösterilerek tarafıma hediye edilmiş olmasını Avusturya İmparatoru hazretlerinin İstanbul sefaretini tercümanı Şövalye Raab'a medyunum.⁸

YÏRMİBEŞİNCİ KİTAP

Büyük Süleyman'ın Cülusu

Büyük vak'alar insanın iktidarından ve daha ziyâde ahvâlin zorlama-

⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/VII-VIII

⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/VIII.

sından doğar. Bütün bir insanlık kadrosu -terakkiye doğru sessizce hareketinde hiçbir inkılâbın buhrânî ile fâsıladâr olmadığı zamanda bile- dâima gayretle dolu bir levha arz eder; vak'aların ehemmiyeti her zaman faillerine göre değil, ihata ettikleri dâireye ve -az çok ağır, az çok mütekerrir olmak üzere- ortaya çıkardıkları ve meydana getirdikleri hâdiselere göre hesâb edilmelidir. Lâkin ulviyet ifade eden fiiller ve mânevi bir asaletle delâlet eden eserler, müstesna ufuklarda uçuşan ruhlara has özelliklerdendir. Teessüfe şayandır ki, bu türlü fiiller ve eserlerin zuhurunu gören zamanlar, insaniyet târihinde nâdirdir. Ancak milletlerin mukadderâtında bir dereceye kadar ehemmiyeti hâiz vazife icra etmiş hiçbir devlet yoktur ki, medeniyet tohumlarının hep birden açılmış olduğu bir safha göstermesin. Bir milleti kudretinin zirvesine çıkararak bu hareket, bâzan sahibinin iştiraki olmaksızın, hattâ onun irâdesi hilâfına hâsıl olursa da, alelade halk kitlesini terakkiye sevk eden, büyük adamların te'sîr-leridir. Şöhretli hükümdarların hayatla ilgili faaliyetlerine dâima meyletmiş olan dikkat -bunlar milletlerin vâsıl oldukları en yüksek azamet noktasının mikyası olmuş ve «fâtih», «kanunî», mükemmel siyâsî sıfatıy-le yalnız seleflerine ve haleflerine örneklik etmekle kalmıyarak, saltanatları zamanında civardaki devletlerde dahî büyük adamların ve büyük vak'aların oluşmasına mâruz bulunmuş olduğu takdirde- daha ziyâde artar. «Kanunî», «Muhteşem», «Büyük» unvanlarıyla⁹ yâd olunan Süleymân'm saltanatı zamanı bu pekçok vasıflarla Osmanlı târihinin en mühim devresidir. Devlet kudretinin, yeni fetihlerinin, medeniyetinin, kanunî ve mîmârî eserlerinin en geniş ve yaygın mevcudiyetini bu Pâdişâh'a borçludur. Osmanlılar ancak «Kanunî» mütevazı unvanını verdikleri halde, Avrupa müverrihlerinin «Büyük» sıfatıyla vasıflandırdıkları Osmanlı Pâdişâhı, yalnız Sultân Süleyman'dır. Süleyman'ın saltanatı zamanı, bütün dünyâda meydana gelen muazzam hallerden dolayı son çağlar târihinin en şâyân-ı dikkat safhalarındandır. X. asrın (hicrî) başlarında Amerika'nın keşfini müteâkib Avrupa, siyâsî muvâzene usûlünü teessüs eylemiş ve pekiştirmiş. Hıristiyanlık'ta zuhur eden ta'dîl-i mezhebi (refor-masyon) insan düşüncesinde yeni bir yol açmıştır. Hangi zamandır ki, faaliyetleri ve neticeleri i'tibâriyle bundan daha muhteşem olsun? Fransa'da I. Fransuva ve İngiltere'de VIII. Hanri'nin hüküm sürdüğü, X. Leon'un san'at ve ilimlerin teccidi hareketine riyaset ettiği, Şarlken'in yeni mezhebe mukavemet gösterdiği, Andreas Gritti'nin Venedik Doc'u makamını şerefle

⁹ Avrupa, tarihlerinde «Kanunî» kelimesine mukabil «legelateur» kullanılır. Bu târihlerin «magnifique» ve «grand» kelimeleri «muhteşem» ve «büyük» diye tercüme olunur. Mütercim.

işgal ettiği, Vasil İvanoviç'in Rusya'nın müstakbel azametinin esaslarını hazırladığı, I. Sigismund'un 40 senelik bir saltanatla Lehistan'ın kudretini te'yîd ettiği ve Safevî Hânedâm'ın müessisi ve İran'ın Kanûnî'si olan Şâh İsmâîl'in Sultân Selim tarafından vurulan darbe altından kalktığı ve bir taraftan da Hindistan'da Moğol hükümdarlarının en meşhuru olan Şâh Ekber'in, devletine bütün Asya hükümdârlarıyla nümûne-i imtisal olmuş bir esas vaz* eylediği zaman kadar «en büyük» şeyleri cem' etmiş bir târih safhasına pek az tesadüf olunur.¹⁰

Târih sahnesinde Sultân Süleyman, haklı olarak şöhret kazanmış olan bu hükümdarların hepsiyle rekabet edecek bir surette ortaya çıkmıştır. Avrupa müverrihlerinin Sultân Süleyman'ı II. Süleyman olmak üzere yâd etmeleri bir hatâ eseridir; Osmanlılar I. Mehmed'in birader ve ra-kîbi olan Süleyman'ı, hiçbir vakit meşru hükümdar değil, saltanat müd-de'î'si olarak tanımışlardır. Şarklılar'da «Büyük» ve «Muhteşem» unvanları da görülmez; onlar yalnız «Kanunî», «Sâhib-Kırân»,¹¹ «Sâhib-i Aşe-re-i Kâmile» unvânlarıyla tavsif ederler. Millî müverrihler bazen II. Süleyman ta'bîr ederlerse de, bundan maksadları Avrupa lisanlarında «Sa-lamon» ta'bîr olunan Süleyman Peygamber'e göre ikinci addetmektir ki, Arab, Acem ve Türkler o peygamberi «Süleyman» imlâsında yazarlar. İşbu Süleyman isminin tesâdüfündeki güzelliğe ve Şark'ca ondan daha az manidar olmamak üzere Pâdişâh'm onuncu hicrî asır başlarında (900/ 1495) doğmuş olmasına istinâdendir ki, cülusu umûmî teveccühe mazhar olmuştur. Şarklılar her asır başında büyük bir adam zuhur edeceği ve bu adamın asrına hâkim olarak ve kendi tâbirlerince boynuzlarından tutarak asrını nefsinde tecessüm ettirip onun hayâtın timsâli olduğu hakkındaki kanaatlerinden, saltanatın kuruluşu vak'alarını yazdığımız kitapta bahsetmiştik; burada da 10 sayısı hakkındaki inançları ve bunun Süleyman'ın saltanatına tatbiki hakkında birkaç söz söyleyeceğiz.

Fisagor vâsıtasıyla Şark'tan getirilen kadîm ahkâm-ı â'dâd (sayılara atfedilen bir takım hükümler) nazariyesine göre, mukaddes 7 sayısı tabiatteki inkılâblar, buhran ve facia en müessir olmak hususunda 3 ve 1 sayılarından sonra ilk mevkide bulunur. Maahaza 10 adedi Fisagor'un

¹⁰ Müverrih Robertson, Beşinci ŞarI, kitap: 2; yalnız X. Leon ve V. Şarl ve I. Fransuva ve VIII. Hanri ile I. Süleyman'dan bahseder.

¹¹ «Sâhib-Kırân» iki şekilde tefsir olunur: Biri. asrında sa'deyn (Üti uğru-lar)'in, yani Müşteri (Jüpiter) ve Zühal (Zühre)'nin hıranı (yakınlaşması) vâki olan pâdişâhtır ki, ondan sonraki kırân'a kadar geçen müddetin sahibidir; diğeri, Avrupa, lisanlarında «kron» tâbir olunan kırân adlı altın sikke'nin sahibidir. İkinci tefsir daha basit addolunursa da, şâirlerin birinci manâya i'tibâr ettikleri zannolunur. Mütercim.

«erbaa»sına (dörtler; unsurların esası olan 4 sayısı kastediliyor) tercih edilir ve hepsinin en mükemmeli olmak üzere mâruftur. Zîra sayılar silsilesi 10 ile hitam bularak, bundan sonra saymak için tekrar ilk sayı ile başlamak lâzım gelir. Şark'ta 10 adedinin mükemmelliği el ve ayak parmaklarının ve havasın (duyumların) (beş havâs-ı zahire ve beş bâtına) 10 olması, Kur'ân'ın «aşer»leri, kıraât-ı aşere, Tevrat'taki «Evâmir-i Aşere» (On Emir), Aşere-i Mübeşşere¹² (Cennetle Müjdelenmiş 10 kişi) ordunun 10'lu taksimatı (onbaşı, yüzbaşı, binbaşı)¹³ ve semâvât-ı aşere (10 gökler)¹⁴ ukûl-i aşere (Aristo taksimine göre aklın 10 mertebesi) ile tecellî eder. 10 adedinin ehemmiyet ve kemâli hakkındaki bu kadîm fikirler iktizâsinca, Hicret'in 10. asrı ve 10. Osmanlı pâdişâhının saltanatı Doğulular'ca büyük vak'alarm zuhuru zamanı olmaktan başka bir suretle telâkki edilememek tabîi idi.¹⁵ Asya târihi nasıl IX. hicrî asırda Timur'da şahsiyetini buluyorsa, X. hicrî asırda Süleyman'da şahsiyetini buluyor ve o târihe göre 9 adedinin te'sîri, nasıl Tatar cihangirinin faaliyetlerinde tecellî etmiş ise, Sultân Süleyman'ın saltanatı ve-kayîini de 10 adedi tanzim etmiştir. X. asrında ilk senesinde doğmuş olan 10. Osmanlı Pâdişâhi ömrünün baharında tahta oturdu. Her türlü kalbî ve fikrî meziyyetlere, kuvvetli bir beden yapısına ve teşebbüs azmine mâlik olarak millî kanaati yükseltmekte olan Süleyman, Osmanlılar'ca ta-raf-ı llâhî'den gönderilmiş olmak üzere telâkki edilmiş,¹⁶ ve milletin sadâsı büyük vak'alannın yüceliğini keşfederek Süleyman

¹² Ebû Befri's-Siddîk, Ömerül-Fârûk, Osman bin Affân, Alî bin Bbl Talîb, Talha bin Ubeyd'l-lah, Zübeyr bîni'Lavâm. Sa'd bin Bbl Vakkas, Saîd bin Zeyd, Abdurrahmân bin Avf. Ebû Ubeyde binil-Cerrâh (r.a.).

¹³ «Timur'a» Te*slsftjt» eserine müracaat, s. 74, 75; 1787, Paris.

¹⁴ Ukûl-i aşere sayılarının silsilesinde semâvâtın aksine bir tertîb üzere bulunurlar. Semâvât, ikincisi birincisinin üzerinde ve diğerleri de bu şekilde yukarı doğru müretteb oldukları halde, ukûl-i aşere (aktü katları) ikincisi birincisinden sonra ve hilm-i cerâ tertîb-i hubûtî ile mürettebdirler. Binâenaleyh afcl-ı evvel (ilk akıl) semây-ı âşir'de (onuncu semâ'da) ve onuncusu olan akl-ı insanî (insan aklı) birinci gökte, yâni arzda hükmünü yürütür. Semâvât ve onları idare eden ukûlun bu tertibi hakkında daha ziyâde tafsilât almak için Haydelberg Sal-nâmesi'nde (1823, Nu: 20, s. 314) düsturlar ilanına bkz. İşbu 10 rakamında şüphesiz ki Komalılar'ın «fluctus decumanus» ve «Porte decumana» tâbirlerini görmelidir. Fotius'a da müracaat. Avrupalı müverrihler içinde yalnız biri bu sayıyı na-zar-ı dikkate alarak, onuncu pâdişâh olmak itibariyle Sultân Süleyman'a tatbik etmiştir ki, o da Selânikli Moiz Almosnino (Moise Almosnino) nâmındaki âlim hahamdır. Bu müverrihin az bulunması sebebiyle az tanınmış olan şu eserine müracaat: Extremos y grandezas de Constantinopola. Compuesto por Rabi Moysen Almosnino, Hebreo. Traducido por Jacob Can-sino, Vassallo de-su Magestâd Catolica interprete suyo, y Len-gua en las Plaçes de Oran. (Madrid, 1638) Bununun 172. sahi-fesinde şu ibare görülür: «La. providencia divina ordene fu-, esse en esta Monarquía dezîmo al Ottomano, que es numero perfreto.» Eğer Osmanlı târihi yazar Fransız, İtalyan, İngiliz müellifleri bu fikraya muttali olsalardı, onuncu pâdişâh olan I. Süleyman'ı, 14. pâdişâh olmak üzere II. Süleyman'ı tîbâr etmek hatâsına düşmezlerdi.

¹⁵ Süleyman'ın velâdeti Avrupalılarca XV. asrın sonu olduğu halde, Şark için X asrın birinci seneseldir.

¹⁶ Bir adamın taraf-ı Hak'dan gönderildiğine itikad etmek İfo türlü olur: Biri, o zat, cânib-i Hak'dan İlâhi emirlerin tebliği için seçilmiş olduğunu idda, ve mu'cize Ue isbât ederek nübüvveti tasdik olunur ki, hâtemü'l-en-blyâ gelmiş ve artık yeni bir nübüvveti imkân kalmamıştır. Diğeri zahîrî fililerine ve me'mûlesine nazaran hakkın lutfî olmak üzere gönderildiği zannodunur ki, bu yoldaki zan ve İnanışlarda hata farz etmek hatâdır. Sultân Süleyman hakkındaki halkın it'ifcadı dajîb bu yolda bir hüsn-i zan İdi ve ona liyakatini târih i'ürâf etmektedir. Mütercim.

Peygamber tarafından Sabâ Melikesi Belkıs'a gönderilmiş olan nâme-ber (mektup götürücü) lisânından Kur'ân'da «tnehu men Süleymâne ve innehu bismil-lahi'r-rahmâni'r-rahîm» âyetini onun hakkında iktibas etmiştir.¹⁷

Bundan önceki kitapta gördüğümüz veçhile vezîr-i âzam Pîrî Paşa Sultân Selîm'in vefatının duyulmasından çekinerek silahdârlar kâhyası Süleyman Ağa'yı sûr'atle Şehzade Süleyman'ın ikametgâhına göndermiş (22 Eylül 1520) olduğu gibi, Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa'yı İstanbul'a yollamıştı.¹⁸ Yeni pâdişâhın yaklaştığı haberi üzerine Selîm'in vefatını bildirmek için solakları topladı. Bunlar külâhlarını yere atıp teessür feryâdlarıyla bağırarak, bütün ordu çadırları da matem alâmeti olmak üzere yıkıldı. Pîrî Paşa, hazîne arabalarına mühür vurarak ikinci vezîr Mustafa Paşa ile Ferhâd Paşa'yı Sultân Selîm'in na'sını İstanbul'a götürmeğe me'mûr etti; kendisi de yeni efendisini karşılamak üzere ulak kıyafetinde payitahta gitti.¹⁹

16 Şevval 926 / 30 Eylül 1520²⁰ pazar günü Şehzade Süleyman gemiden Üsküdar'a çıkıp Yeni Saray'a teveccüh eyledi.²¹ Yeniçeriler saf saf dizilmiş oldukları halde mu'tâd olan cülus bahşişini istediler. O gün öğleden sonra

¹⁷ «Innehû nün Süleymâne ve innehû bismillanlrrahmânirra-hiyim»; 37. sûre-i Kur'âniyye'nin 31. âyeti ki, Sabâ melikesi Belkıs ile Süleyman Peygamberin bu kelimeleri ihtiva eden mektubunu ona ulaştırın Hüdhüd hakkında olup, Sultân Süleyman saltanatı zamanına âit devlet yazışmalarında ekseriyâ tekrarlanır. (Bu âyet-i kerime Nemi süresindedir. Mütercim)1.

¹⁸ Nişancı Celâl-zâde'nin târihi, varak: 17. Müftî Kara, Çelebzâde Abdülazl , Bfendî'nin târihi, varak: 9.

¹⁹ Celâl-zâde, varak: 17.

²⁰ (Yirmibeşinci Kitapla ilgili Not: 3'deki dipnotta Mütercim tarafından ilâve olduğu gibi, Sultân Süleyman'ın cülusu târihi 17 Şevval 926 - 30 Eylül 1520 Pazar günüdür. Hammer, Venedik elçisinin raporundan aldığı 30 Eylül târihini arabiye çevirirken bir gün hatâ ederek, 16 Şevval yazmıştır. Bu itibarla, 20 Eylül Sultân Selîm'in vefatı târihi olduğu halde, 21 Eylül olması iktizâ eder. Fakat, Süleyman Ağa, irtihâlin ertesi günü gönderilebileceğinden onun gidiş târihi olmak itibariyle doğru olması mümkündür.

Kanûnî'nin cülus târihi olan 17, Solak-zâde'de doğru yazılmıştır (İstanbul matbuu, s. 432). Kara Çelebî-zâde'nin Sü-leymân-nâme'si (İstanbul basımı, s. 11), «Onbirind» deniliyor ki, galiba «yedinci» kelimesi tertib hatâsına uğramıştır. Nişancı Târihi'nde (İstanbul basımı, s. 222) 18 denilmesi, biât resminin, Pâdişâh'm İstanbul'a geliş târihi olan ve ilân-nâmede cü-ûs târihi sayılan 17 Şevval Pazar gününün ertesi günü yapıldığından dolayıdır. Diğer bâzı târihî eserlerde, yanlış olarak, muhtelif târihler gösterilmiştir.

²¹ Ferdî'nin Süleymân-nâme'si. Marini Sanuto'nun eserinden 19. cildde (Avusturya Hanedanı arşivinde ve bir nüshası Venedik'te Aziz Mark Kütüphânesi'nde) munderic Venedik elçileri muhârebâtına müracaat etmeksizin Sultân Süleyman'ın vusulü târihini tâyin etmek müşkil olacaktı. Celâl-zâde, Pâdişâhın İstanbul'a geliş târihi olmak üzere 11 Şevval Pazar gününü gösterir. Ancak Selim Şevvâl'in 8'inde vefat ettiğinden, bu ifâde doğru olamaz. Bir de 11 Şevval (25 Eylül) Pazar'a değil, Salı'ya tesadûf eder. Abdülaziz Efendi dahi bu hatâda bulunmuştur. Ferdî, yemîn (biât) merasimini 18 Şevval (2 Teş-rin-i evvel) göstermekle de hatâ ediyor. Zannıma göre Venedik raporuyla tâyin olunan 30 Eylül târihini²¹ almak daha iyidir (Marini Sanuto): «Questa mattina gionse con tre fuste il suo (di Selim) figlio Suleimano.» Selîm'in Edirne yakınında 22 Eylül târihinde vefatından ve Süleyman'ın o ayın otuzu târihinde Manisa'dan gelişinden anlaşılır ki, Sagredo, Knol-les ve diğerleri gibi Avrupa müverrihleri tarafından Süleyman'ın birinci habere itimâd etmiyerek, yola çıkmak için ikinci bir haberi beklediğine dâir yazılan sözler ağır hatadır. Zâten bu ifâdenin bir dayanağı da yoktur, zîrâ bu hususta Osmanlı müverrihlerinden hiçbirisi birşey yazmamıştır.

gelen Pîrî Paşa'nın vusulünü müteâkib râsime-i dest-bûsî (bîat merasimi) *nin²² ve dîvân-ı mâtem-i tedfinin ertesi gün vuku bulacağı îlân olundu. 17 Şevval /1 Teşrîn-i evvel günü²³ Süleyman siyah elbise giymiş olduğu ve refakatinde vezîr-i âzam bulunduğu halde Enderun'dan Dîvân Odası'na çıkarak çavuşların alkışlarıyla istikbâl olundu. Müftî, ulemâ, devletin diğer büyük me'mûrları Pâdişâhın elini Öpmeğe geldiler. Öğleye doğru, Selîm'in na'sı Edirne-kapısına yaklaşmış olduğu haberi duyularak, Süleyman, na'sı istikbâl etmek üzere şehir hâricine çıktı.²⁴ Paşalar atlarından inip tâbuta girerek, Sultân Süleymân da yaya olarak refakat etti. Selîm'in na'sı, İstanbul'un yedi tepesinden altıncı, yâni Rum Patrikhanesi'ne bitişik tepenin üzerine konuldu. Sultân Mehmed Câmii'nde cenaze namazı kılındıktan sonra²⁵ Sultân Süleyman, saltanatının fatıhası olmak üzere pederinin na'sının bulunduğu mahalde türbe ve cami ile mekteb inşâsını emretti.²⁶

Yeni Pâdişâh İstanbul'a vusulünün üçüncü günü cülus bahşışı ve maaşlarına terakki taleb eden askeri hoşnûd etmek üzere hazînenin mühürlerini açtı.²⁷ Selîm'in cülusunda üçer bin akçe (50'şer duka altını) ihsan etmiş olduğu yeniçeriler beşer bin akçe istiyorlardı.²⁸ Ordunun diğer fırkalarının talepleri de bu nisbette artmıştı. Yeniçeriler sekiz sene Önce aldıkları kadar bahşiş ve terakki aldılar. Sipahilere, silâhdârlara, garıblere, ulûfecilere bunların üçte biri derecesinde bahşiş verilmekle beraber kendilerine tahsîs edilen yevmiyeler nisbî surette artırılarak sipâhî ve silâhdârlara yevmî 5, garıblere 4, ulûfecilere 3 akçe zammolundu.²⁹

Süleyman Manisa hükümetinde iken rriaiyyetinde bulunan ağaları ih-sana gark ile, lalası Kaasîm Paşa'yı vezîr, diğer bir tâbirle üç tuğlu paşa tâyin etti.³⁰ Saltanatının ilk üç gününü pederî ve eskiden hizmetinde bulunan asker ve şâir şahıslar hakkındaki vazifelerinin ikmâline sarf f-tikten sonra, hükümrânlığın esâsı ittihaz ettiği adi ve ihsana müstenid işleri yapmakta

²² Şark'da dest-bûs (el öpme; daha doğrusu biat merasimidir). Avrupalı-lar'ın yemin merasimine muâdildir.

²³ Ferdî, varak: 8 ve Marînl Sanoto'da, c 19, Venedik elçisi raporu.

²⁴ Celâl-zâde, varak: 18. Venedik elçisinin 1 Teşrîn-i evvel raporu eli bassi smontati tolsero la cassa e 11 pledi andano apresso 11 Patriarcato in uno loco dito Mysakoi» (Mîrza Sarayı olacak).

²⁵ Celâl-zâde, varak: 18 (Sultân Süleyman pederinün cenazesini istikbal üe Fâtiş CâmWnde namaz kılındıktan sonra merkatüne kadar piyade teşyi eytedi. Süleymân-name, Bulak basımı, 1248, s. 11, Mütercim.)

²⁶ Câmî, İmaret, sıbyân mektebi, Yeni'bahçe yanında medrese. Sü'eymân-nâtne. Mütercim.

²⁷ Venedik elçisinin (Marînl Sanoto'da, 19) raporu: «Li 2 Ottobre cav* dal sachettl 507 di asprl 50 Casne (Rumca'dan bozma olup, chazîno) m. l'uno per ai Janizeri, ea mandato per i librl dei Casne, ohe sono İn Adrianopoli»

²⁸ Solak-zâde, Selîra-* Evvel'in cülusu, vatsük: 82.

²⁹ Celâl-zâde, varafe: 19. Âfî, 223.

³⁰ OelâKzade, varak: İ», »«di, varaic; 8,

gecikmemiştir.³¹

Selîm'in vatanlarından ayırarak İstanbul'a getirmiş olduğu 600 bedbaht Mısırlı yurduna avdet müsâadesi aldılar. İran'la demir ticâretinin yasaklanması hakkındaki Selîm'in irâdesine mugayir hareketlerinden dolayı malları müsadere edilmiş olan tüccara tazminat nâmıyle bir milyon akçeden ziyâde tevzî olundu.³² Pâdişâh, -maiyyeti tarafından kötü halleri görülmüş olan- silâhdâr ağasını azl ile müttehimlerden beşini îdâm ettirdi. Vahşiyâne şiddetinden dolayı «Kanlı» lâkabını almış olan donanma kapdânı Ca'fer Beğ'in tersane kethüdası tarafından sû-i istimali ortaya konuldu; bu ihbar üzerine Pâdişâh, Ca'fer Beğ'in azl ile itham altına alınmasını ve istintak (sorgulama) ta cürmü tebeyyün ettikten (ortaya çıktıktan) sonra asılmasını emr etti.³³

. Bu âdilâne tutumlar ve cömertçe ihsanlar hudud boylarına kadar bütün memlekette, Asya, Avrupa eyâletleri valilerine, Mısır'da Hayrî Beğ (Hayrbay'a) e, Mekke Şerîfi'ne, Kırım Hânı'na cülustan birkaç gün sonra gönderilen îlân-nâmeler kadar sür'atle yayıldı.³⁴

Gazâli'nin İsyanı

Süleyman'ın cülusunu tebrik için en evvel gelmiş ve 8280 duka kıymetinde altınlı ve gümüşlü dokumalar takdim etmiş olan Raguzalılar iltifatlarla kabul edildi ve imtiyazları ve muafiyetleri te'yîd olundu. Sultân Süleyman, (Hayrbay'ı) Hayrî Beğ'i Mısır Valiliğinde bırakan fermanında fikirlerini şöyle ifâde ediyordu:

- «Emr-i şerîf-i kazâ-cereyân ve kadr-i tûvânüm budur ki zengin ve

³¹ Kur'ân-ı Kerîm'in pek meşhur olan «tinnelahû ye'murû bi'l-adli ve'l-ihsâne» nassı ve Ferdî'nin iktibas ettiği diğer «fah-küm beynennâsi bi'l-hakki ve lâ tetehî'il-heva» âyeti mucibince.

³² Ferdî, varak: 9,

³³ Ferdî, varak; 9, Celâ!-zâde, varak: 20. Âli. varak: 223.

³⁴ Evâsıt-ı Şevval târihiyle târihlennmiş olan bu üç mektup, Sultân Süleyman'ın tarihi hakkında gayet kıymetli ma'lûmât vermekte olan Rûz-nâme-i Esfâr-i Süleymanî'de mûnderictir. Bunda Süleyman'ın saltanatı zamanına âit devlet evrakı ile Mekke Şerifinin, Kırım Hân'ının, Hayrî Beğ (Hayr-bay) 'in cevâb-nâmeleri de vardır. Selîm'in vefat târihi bunlarda 8 Şevval (22 Eylül) ve Süleyman'ın cülus târihi 17 Şevval (1 Teşrin-i evvel) gösterilmiştir. Bu üç mektubun ikincisi içinde bulunan Kur'ân âyetlerinden dolayı dikkate şâyân olup bunlar 4 numaralı Not'ta gösterilenlerle birlikte Sultân Süleyman'ın saltanatına en muvafık âyetler olarak görünürlük. Sözü geçen âyetler şunlardır: 1) «Veletim hiyl-kısâsi heyâtün ya uliyyel-bâbi», 2) «Ve le'in şekertüm le ezîdenneküm» 3) «(Mealen) Şükür sayesinde nimet devam eder». Mektubun nihâyetinde «misâl-i lâzîmi'l-intisâl vâsıl olıcak ber-muktezây-ı» «İnnehû niin Süleymâne ve innehû bismillâhirrahmânirrahîm» ibaresinden sonra vâki emirlerin icrası beyân olunmuştur. (Yazılı âyetlerden yalnız «İnnehû min Süleymâne...» âyet-i kerimesi Süleyman'ın saltanatına muvafık olarak, diğerlerinde öyle bir ihtisas olmadığı açıktır. «Şükür sayesinde nimet devam eder.» cümlesine âyet demekle Hammer yanılmıştır. Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/1-6.

fakirler, bilâd ve kura ahâlîsi, kâffe-i tebea bilâ-is-tisnâ sana mutî' olmalıdırlar; eğer içlerinden vazifelerinde kusur edenler bulunur ise emir olsun, fakîr olsun, itaate mecbur etmelisin. «Veleküm fî'l-kisâsin hayâte emr-i âlîsini tahattur ile her türlü karışıklığı men' eylemelisin, tltifât ve himayeme bu suretle nail olursun.» «Ve lein şekertüm le ezîdenneküm» hikmeti teemmül etmek lâzım gelir.» «Şükür sayesinde nîmet devam eder.» muktezâsmca bâb-ı hümâyûnumdan verilen emirlerin müeddâsını itkan ile müsâreâten icra ve zîr-i hükümetinde bulunan ekâbir ve asâgiri himaye etmelisin..._ilh.»³⁵

Hayrî Beğ (Hayr-bay), Pâdişâh'a takdim ettiği cevâb-nâmede cülûs-i hümâyunlarının mes'ûd haberini ve kendisinin yerinde bırakıldığı hak-kındaki irâde-i seniyyeyi Kayrevan ve Habeş hududuna kadar neşr ettiğini, hutbe ve sikkenin nâm-ı şâhâneleriyle tezyin olduğunu, bütün Arab meşâyîhından Pâdişâh için tebriknâmeler gelmiş olduğunu, bunları onların ve kendisinin hediyeleriyle birlikte yakında takdim edeceğini bildiriyordu. Hayrî Beğ'e gönderilen emre benzer bir emrin Şâm Vâlîsi Ga-zâlî'ye gönderilmiş olduğunda şüphe yoksa da, Gazali yeni Pâdişâh'a bağ- -lılığını bildirecek yerde, isyan gösterdi. Asklavun cinsinden olup Memlûk hükümdarlarının emîri olduğu halde Mısır'ın sondan bir evvelki Sultânı Kansu Gûrî (Gavri)'ye hıyanetle, buna mükâfâten I. Selîm .tarafından Suriye Valiliğine tâyin olunmuş bulunan Canbirdi Gazâlî, Selîm'in vefatını Osmanlı kontrolünden çıkmak ve istiklâlini ilân etmek için müsâid bir vesile telâkki etti. Dımışk kalesini zapt ve Beyrut'u en sâdık kölelerinden bîri vâsıtasıyla istilâ ederek, Dürzi ve Arablar'ı isyan ettirmek için de Suriye dağlarına ve Mısır'a iki me*mûr gönderdi.³⁶

Bu sırada bir taraftan da ilk hıyanetinde şeriki olan Mısır Vâlîsi'ni isyana ortak etmek emelinde bulunarak, tecrübesiz genç bir pâdişâhın zamanında pek kolay muvaffakiyet sağlamanın kaabil olacağını bildirdi.³⁷ Hayr-bay girizgâhlı bir cevâb verdi: Evvelâ bütün Suriye'yi ve özellikle en mühim mevkii olan Haleb'i zapt etmesi lâzım geleceğini ve ancak o zaman isyanda

³⁵ Gerek ferman, gerek cevâbı Münşeât-, Feridun'un I. c.dedir. s. 461-456. Dercolunan fıkralar meâlen alınmıştır. Mütercim.

³⁶ Marini Sanuto, c. 29, Dimaşk Venedik konsolosunun 6 Teşrin-i sâni tarihli raporu: «Come essendo venuta nova o Damasco della morte del Sr. Turcho addi 14 Octobre passato al Sr. Gazele, che dominava Damasco a nome del Sr. defunto di nazione Schiavon, di oaccupar per se la Sona, et immediatamente ex-pugno il Castello di Damasco, e mando levar U governo ch'era in man di Turchi, e mando in rominato Mir Gibi ai Drusi, e quel senza difficultâ entro Bairutî et occise quel Druso tutti i Turchi, che de li si ritrovavano in quel castello. n Gazeli spazzo, il Suo schiavo chiamato Bono Bacar capo de Arabi al Cairo, qual pol far in questi contorni da cavalli 20 mille per sublevar li. Schiavi.»

³⁷ Süheylî, varak: 39. Koçî Beğ, varak: 103.

muvaffakiyet te'mîn edilmiş olacağını iş'âr etti. Lâkin bu iş'âr ile beraber Gazâlî'nin mektubunu da mahremlerinden Alâî nâmında biriyle Pâdişâh'a gönderdi.³⁸

1520 Teşrîn-i evveli başlarında (Zilhicce 926) Gazâlî, 15.000 Türkmen ve Memlûk süvarisi ve 8.000 tirendaz ile Şam'dan çıkıp İstanbul yolunu tuttu. Âsîler üzerine sevk olunan ordunun başkumandanlığına tâyin olunan üçüncü vezir Ferhâd Paşa, bu sırada 4.000 yeniçeri ve o kadar süvârî ile Gelibolu'dan Boğaz'ı geçerek askerini Karaman Beğlerbeği'nin ve evâ-mir-güzâr sıfatında bulunan Dülkadir Beği Şehsüvâr-oğlu'nun askerleriyle birleştirdi.³⁹ Tarablus-ı Şâm, Beyrut ile bütün Suriye arazîsine sahip olan Gazâlî Haleb'i muhasara etmişti; mevkiin kumandanı olup Antakya, Tarablus, Hama, Humus beğlerini celbetmiş olan Karaca Paşa⁴⁰ âsîlere şiddetli mukavemet göstermekte olduğu halde, bir taraftan da Ferhâd Paşa'nın yakınlaştığı haberi geldi (22 Kânun-ı evvel). Gazâlî Şam'a ric'atle Selim'in orada muhafız bırakmış olduğu yeniçeriyi büyük bir ziyafete davet etti; bunlar toplanınca öte tarafa geçer korkusuyla cümlesini kati ettirdi.⁴¹ Ferhâd Paşa ve Şehsuvar-oğlu'nun toplanmış bulunan askerleri sür'atli bir yürüyüşle Haleb'den ayrılışlarının dördüncü günü Şâm önüne vâsıl olmuşlardı. Gazâlî talihini denemek için şehirden çıkmış olmasıyla Mastaba meydânında vuruşma oldu (27 Kânun-ı sâni 1521 -17 Safer 927); muharebe isyancı takımının uzun bir katliâmından ibaret oldu ve arta kalanlar derviş kıyafetinde kaçtılar. Gazâlî de kendi hazinedarının hıyânetiyle ele geçirilerek başı galibin huzurunda yuvarlandı (6 Şubat-27 Safer).⁴²

³⁸ Celâl-zâde, varak: 22. Ferdî, varak: 11, Âlî, varak: 224. Solakzâde, varak: 100. Abdülazîz Efendi, varak: 11, Lutfî, va: 21.

³⁹ Celâl-zâde, Abdülazîz Efendi, Âlî, Solak-zâde, bu hususta mütefiktiler. Venedik konsoloslarının ikamet ettikleri mahallerde cereyan etmiş vak'alara dâir raporlarına i'timâd etmemelidir. Bu hususta delil olarak Famagusta (Kıbrıs'ta Magosa) konsolosunun 17 Teşrîn-i sâni tarihli raporundaki yanlışlıklardan bahsetmek kâfidir (Sanuto, 19). Bu raporda Hayrbay Ga-zâlî'nin mektubunu getiren adamın başını kestığı kaydedilmiştir. Halbuki bu adamı kaçamaklı bir cevapla efendisine iade etmiştir. Rapordan": «E fece taiar la testa al nonzio, et subito expedi due nonzii verso il Sr. Turco, del li quali uno e dis-montato a Selefke, et le altro a Schandelo'o.» Yine bu rapor, Osmanlı müverriMeriran 15.000 süvârî ve 800 tüfekçi yazdıktan Gazali takımını 20.000 süvârî ve 20.000 piyade olmak üzere gösteriyor: «H Sr Gazelli usci da Damasco per andare alta impresa del Castello di Aleppo con 20.000 cavalli et 20.000 pe-doni.»

Sagondino, Osmanlılar'a kumanda eden şahıs hakkında yanılıyor. Çünkü, Gazalî'yi yakalayan vezîr-i âzam Pîri Paşa olduğu zamanda bulunur (Kitap: 1, s. 90), Süheylî (varak: 50) ve Koçî Beğ -sonraları Haleb beğlerbeğisi tâyin olunan- Ayaş Paşa ile ser-asker Ferhâd Paşa'yı karıştırıyorlar.

(Mükerrer; metinde işaret edilmesi unutulmuştur). Türk müverrihlerinin gösterdikleri târihlerin yanlışlığına ve onlara müracaat olunurken ihtiyata riâyet lüzumuna yeni delil: Bu katliâmından bahsedenlerin hepsi 12 Rebîü'l-evve'e tesadüf eden Peygamberin doğum yıldönümünde vukuunu yazmakta olup, hâlbuki Gazâlî'nin öldürüldüğü muharebe 15 gün önce, yâni 27 Safer'de vuku bulmuştur.

⁴⁰ «Oggi (22 Kânun-ı evvel) vi e levato l'assedio» (Haleb Venedik konsolosunun raporu, Marini Sanoto, c. 29.)

⁴¹ Celâl-zâde. Solak-zâde, Abdülâzîz, Ali.

⁴² Marini Sanoto, c. 30: «Havendo con grantfssima fatica e frecuente in* vestigazlone scritto de mie mano volumi

Bu niuzafferiyet haberi İstanbul'a ulaşınca Sultân Süleyman Mısır seferinde yeniçeri ağası sıfatıyla seçkin hizmetlerde bulunduğunu gördüğümüz Anadolu beğlerbeği Ayaş Paşa'yı Haleb vâlisi olarak tâyin etti; Ferhâd Paşa'ya da Şâh ismail'in -Gazâlî isyanının kendisine müsâid bir netice vermesini beklemekte olarak- hudud üzerinde toplamış olduğu askerin hareketini gözetlemek üzere Kayseri civarında Erciş Dağı eteklerinde ordu kurması emrini tebliğ etti.⁴³

Suriye muzafferiyeti Pâdişâh'a o kadar sevinç verdi ki, husûsî muhabbetinin bir nişanesi olmak üzere Gazâlî'nin başını sevincine ortak etmek için Venedik Doçu Loredano'ya göndermek istedi; İstanbul'daki Venedik balyozu kendisini bu arzudan güçlkle vazgeçilebildi.⁴⁴

İlk Macaristan Seferi Ve Belgrad'ın Zaptı

Sultân Süleyman Gazâlî'nin başı geldiği sırada, bir vergi istemek için Macaristan Kralı'na sefaretle göndermiş olduğu BeKrâm Çavuş'un tahkir ve îdâm edildiği haberini aldı.⁴⁵ Pâdişâh, elçisinin katlinden dolayı hiddetlenerek Macarlar*la hemen muharebeye girişmeğe karar verdî. Zâten, saltanatının ilk günlerinde Semendire ve Verbuzani beğleri Serbernîk, Tisna, Sokol, Kanin mevkilerinin zabtıyla muhâsama yolunu açmışlardı. Bunlardan ilk üçünün Hıristiyan muhafızları -serbestçe çekilmeleri hakkındaki teslim şartlarına aykırı olarak- kati olunmuştu. Kanın, yağma edilip yakıldı ve episkopos kahraman Berisolov Koreniça şehri kenarlarında gafletinden istifâde edilerek îdâm edildi.⁴⁶ Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa

XXIX, etc' Şam'da Venedik kon, solosunun Kıbrıs valisine raporu; «Bntro H ş <U quešto meşe (febrajo) l'esercito vittorioso turco.-La vittoria quasi senza occiston di niuno Turc-ho.- Furono tagliati a pezzi col Gasali morii 5000 da Damasco. 12 febrajo 1521.

⁴³ Celâl-zade, varak: 22-29. Solak-zâde, varak: 100-101, Âli, varak: 224. Ferdi, varak: 11-15. Abdülaziz, varak: 10-20. Süheylî, varak: 49-50. Koçî Beğ, varak: 104-105. Ferdî, varak: 21.

⁴⁴ Martoi Sanoto, c. 30: «Il Baglio fece tanto, che non fu mandatoda tes-ta) dlcendo sceriver <İui».

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/6-8.

⁴⁵ Katona, c. 19, s. 236, istoanfî'ye tercihân Tobero'nun rivayetini kabul ediyor. istoanfî, Behrâm Çavuş'un îdâm edildiğini ve Tata yakınında bir göle atıldığı yazdığı halde, Tobero buna dâir birşey söylemez. Osmanlı müverrihleriyle Sagundi-no'ya nazaran Behrâm Çavuş'a yalnız fena muamele olunmuş ve mahbûs tutulmuştur. Âli'de (Süleymân-ı Evvel saltanatından 2. Hâdisi) şu sözler okunur: «Harâc talebine varan çavu-şî alakomağın...» Sugündino (s. 90) şöyle söylüyor: «in quella hora medesima, che la testa di Gazelli fu recata a Constanti-nopoli, Solimano intese çome il suo Ambasciadore, ch'egli havea mandato a nuntiar la guerra al Re d'Ungheria, se non gli dava tributo, era stato ingiuriato dagli Ungheri.» Ancak nâmeber (mektupçu) îdâm olunmamış olsa vezîr-i âzam İbrâ-hîm Paşa Ferdinand'ın ilk iki elçisi Hobordanski ve Veykzel-bergeri' nasıl azarlayacak ve bunlar, sefâretnâmelerinden anlaşıldığı üzere, kendi hayâtları hakkında niçin endişeye düşeceklerdi? (VVindisch Ungarisches Magazin IV).

⁴⁶ istoanfî. Katona, 19, s. 225 vd. Engel'in Sırbistan TâHhi'ne de müracaat, s. 437.

hemen İstanbul'dan İpsala'ya gitmek emrini aldı; 15.000 azab yazıldı; ordunun arkasınca yüz toptan tertiblenmiş bir takım gönderilip 40 çekdirme techîz edildi.⁴⁷

Sultân Süleyman, babası nâmına inşâsına başlanan camiin ilk taşını attıktan ve pederini ve cedleri II. Bâyezîd ve II. Mehmed'in kabirlerini ziyaret ettikten sonra, payitahttan çıkıp seferi bizzat açtı. Suriye seferinden dönüşünden beri hareket emrini beklemekte olan ordugâhını İpsala'da kurmuş olan Ferhâd Paşa, Sofya'da Pâdişâh'a mülâki olarak barut, kurşun ve diğer harb levazımını taşımakta olan 3.000 deve gönderdi; Asya'da toplamış olduğu 30.000 deve de bir günlük mesafe fâsılasıyla kendisini takip ediyordu. Sofya, Semendire, Alacahisar, Vidin Hıristiyanları 10.000 araba un ve arpa tedârikiyle mükellef oldular; deve sırtında getirilen levazımın bedeli ve devecilerin ücreti hazîneden verildi.⁴⁸ Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa Niş'den Şabaç'a gönderildi. Akıncılar iki kola taksim edilerek Mihâl-oğlu Mehmed kumandasında bulunan bir fırkası Transilvanya'yı yağmaya ve Ömer Beğ oğlu kumandasında bulunan diğer fırkası ordunun pişdârlığına me'mûr oldu. Vezîr-i âzam Pîrî Paşa 1.000 yeniçeri ile sipâhî ve azabları alarak Belgrad yolunu tuttu. Sultân Süleyman ise Alaşehir yoluyla Şabaç üzerine yürümekte idi.⁴⁹

Bu sırada Ahmed Paşa Şabaç muhasarasını şiddetle tazyik ediyordu; lâkin yüz kişi ile birkaç süvariden ibaret olan muhafızlar, reisleri bulunan cesur Simon Logodi'nin emri altında, kahramanca müdâfaa ettiler. Türkler hendekleri doldurdukları zaman bu mevkiin müdafileri Sava'yı kendileriyle düşman arasına almak suretiyle kolayca kurtulabilirlerken, altmış kişiden ibaret kalmakla beraber hücumla intizâra karar vererek cümlesi telef oldular. Ancak Osmanlılar'dan da yediyüzü maktul oldu (8 Temmuz, - 2 Şa'ban).⁵⁰ Sultân Süleyman, ertesi gün Şabaç galibi Ahmed Paşa ile sancak beğlerini huzuruna kabul ettikten sonra kaleye geldi. Macarlar'ın başları Pâdişâhın geçeceği yol üzerinde kazıklara vurulmuştu.⁵¹ Pâdişâh, şehrin istihkâmlarının arttırılmasını, güçlendirilmesini emrederek, askerinin Sirmi'ye

⁴⁷ Ferdî; Âli, va: 225. gemilerin adedini 400'e çıkarmakla aldanıyor (Süleyman-namette 50 aded kadirga ve 400 pare let gemisi diyor, «let» küçük gemiler <risa> gerektir. Mütercim.)

Bu donanma «Kadr ü hâcetden ziyâde zâd ü zevâde ve bârût ve top ve şâir âlât-ı ceng» yüklenmek suretiyle Dânişmend Reis kumandasında Karadeniz'den gönderilmişti (Süleymân-nâme, Kara Çelebi, s. 23).

⁴⁸ Ferdî, varak: 17, 19, 23, 24.

⁴⁹ Ferdî, varak: 25. Ali, varak: 225. Bu Ömer Beğ oğlu, Turhan (Tura-han)'m oğlu idi. Âli, Bosna valisini Baba Paşa oğlu Bafa Beg, Semendire valisini Husrev Beğ diyor.

⁵⁰ İstoanfi, I, 7, Tobero, I ve Katona, c. 19.,s. 273.

⁵¹ Bûz-name-i Süleyman!, Logodi'nin esir olduğunu söylüyor.

geçmesi için Sava üzerine köprü attırdı. Bu inşaatın sürdüğü dokuz gün zarfında Süleyman, işçilerin gayretini' huzuruyla teşvik için nehir kenarında bir çardak altında kaldı. Ordu ve saray ağaları da şu manevî te'sîri ondan daha az müessir olmayan değnek darbelerini ilâve ediyorlardı. Bu aralık haber alındı ki, Semlin kalesi Vezîr-i âzamin eline düşmüş, Kulpanik kalesi sahibesi kaleden kaçmış, Yahya Paşa oğlu Balı Beğ birçok kaleleri zabtederek altmış esirin başını kestirmişti.⁵² İnşâata başlanıldığının onuncu günü 1800 dirâ' (zira?) uzunluğundaki köprü kamilen hitâm bulmuştu. Lâkin nehrin ansızın vukua gelen bir feyezani köprüyü kısmen tahrîb ettiğinden askerinin geçmesi

ancak sekiz gün sonra kaabil olabilmıştır (21 Şa'bân-27 Temmuz).⁵³ Bir aydan beri vezîr-i âzam Pîrî Paşa Belgrad'ı abluka etmekte olduğu halde, Süleyman ordunun bakıyyesiyle yetişerek ablukayı muhasaraya çevirdi. Padişah, duvarların zayıf tarafı Sava ve Tuna'mn birleştiği yerde olduğunu kaleden firar edenler vâsitasıyla haber alarak «Adakale» denilen mevkie kurduğu toplarla şehrin bu tarafından gedikler açtırdı. Kuşatılanların topu olmadığı ve şu suretle en kuvvetli müdâfaa vâsitasından mahrum buldukları cihetle, Osmanlı bataryalarının mütemâdi ateşleri daha ziyâde muvaffakiyet elde ediyorlardı. Havala (Kavala) voyvodası, muhafazasına tevdi olunan mevkie alçakça terkederek, Belgrad'm bütün toplarını Osmanlılar'a teslim etmişti (9 Ağustos). Bulgar yardımcı askerleri kaleye girmek üzere şehir istihkâmlarından çekildiler: Kumandan Blasius Olah, Yanos Botius, Jan Murgey bu aylıkla tutulmuş korkakların kale müdâfaasını da ihlâl edecekleri endişesiyle içeri girmelerine mâni olmağa kalkıştılsa da, nihayet muvafakat gösterdiler. Sultân Süleyman'ın selefleri tarafından vâki olan taarruzlara dâima mukavemet etmiş olan şu hristiyanlığın mühim mevkiini Macar kumandanları büyük bir kahramanlıkla müdâfaada devam ettiler; yirmi defadan ziyâde vuku bulan hücumu def etmiş oldukları halde;⁵⁴ Pâdişâh, bir İtalyan yâhud Fransız mühtedîsinin nasihatı üzerine şehrin -Macarlar'ın «Nişantaşı» ve Osmanlıların Nebuza adını verdikleri- en cesîm kalesinin altına lâğim konulmasını emretti.⁵⁵ Kuşatılmış olanların

⁵² Bûz-nâme-i Süleyman!.

⁵³ Ferdî, varak: 50. Rûz.nâme-i Süleymâni, kumandanları arasında Kulpanik (Koulpenic)'i zabt eden Avlonya sancak-beğini; Kulpanik sahibesini tâkib eden Niğbolu sancak-beği Behrâm, ve Silistre sancak-beği Mahmûd beğle-ri; Mora Fâtihî torunlarından Mora Sancak Beği Ömer Beğ oğlu Hasan Beği; II. Mehmed'in amirali sülâlesinden Balta-oğlu Pîrî Beği sayar.

⁵⁴ İstoanfi, 70, Agrippa, s. 96 ve 97, 1622.

⁵⁵ Celâl-zâde, varak: 24. Ferdî, varak: 36.

arasında eli silâh tutabilecek, ancak dörtyüz kişiden ibaretti. Şu bir avuç kahraman Belgrad'ı teslim etmektense duvarları altında gömüleceklerdi. Lâkin Fransuva Dö Hedervar ile Valanten Török'ün hıyaneti ve Sirblılar'm dînî husûmeti⁵⁶ serbestçe çekilmek şarûyle kendilerini teslim icbar eyledi. Binâenaleyh muhafızlar 25 Ramazan 927 (29 Ağustos 1521)⁵⁷ târihinde kaleyi boşalttılar.⁵⁸ Bulgarlar'ı İstanbul'a gönderdiler.⁵⁹ Hâlâ İstanbul'un bir köyü «Belgrad» adıyla anılır. Pâdişâh Balı Beği kale kumandanlığına tâyin ederek 3.000 yeniçeriden başka istihkâmları tamir için 20.000 Ulah'ı da maiyyetine bıraktı.⁶⁰ Belgrad'm düşmesi Sirmi mıntıkasının Baric, Perkas, Selankamen, Metroviçe, Karloviç, Oyluk gibi müstahkem mevkillerinin de Osmanlılar eline geçmesi ile neticelendi.⁶¹

Sultân Süleyman bu mühim fethi memleketin bütün kadılarına ve kumandanlarına tumturaklı fetihnamelerle⁶² bildirdiği gibi Venedik Docu'na da bir sefirle haber vermiştir ki, Venedik Cumhuriyeti arşivi bu elçinin Senato huzuruna resmen kabul suretini muhafaza etmektedir.⁶³ Kalenin tesliminin ertesi günü Pâdişâh Cuma namazını Bel-grad baş kilisesinde kılarak bu kiliseyi bu suretle camie çevirmiş ve Osmanlı müverrihlerinin tabiriyle putlardan temizlemiştir. Bu tâbirle yalnız haçları, tasvirleri değil,

⁵⁶ Katona, 19, s. 313, 314. Dobraydus'dan naklen Prey, tstoanfi ve Engel, Sırbistan Târihi, s. 455.

⁵⁷ Belgrad'ın fethi târihi 26 Ramazân 927 - 29 Ağustos 1521 Perşembe günüdür. Feridun Beğ'de (c. 1, s. 461) Belgrad Seferi Me-râhil-nâmesi'nde «hem Kadir gecesi, hem Cum'a gecesi mübarek günde feth müyesser oldu» denilmiş ve «Devletlü pâdişâh saadette Belgrad'a geleliden tamam otuz gün oldı; kal'a tamam otuzuncı günde feth olındı» sözleri ilâve olunmuştur. Feridun Beğ Mecmuasının 460. s.de «Yevmü'l-cum'a fi 26» denilmesi, yanlışlık eseridir. Zirâ ondan evvelki günün çarşamba olduğu yukarısından, ertesi günün cum'a olduğu, cum'a namazı kılındığı aşağısından anlaşılır. Hammer fethi târihinin Milâdî'sini doğru göstermiştir; Hicrî'sinde bir gün aldanmışsa da «Perşem-ge» olduğunda bizimle aynı fikirdedir. Belgrad'ın fethine târih: «Bâd-i feth-i bâb mülk-İ Üngürüs 927»

⁵⁸ İstoanfi, s. 99. Rûz-nâroe-İ Süleym&ni Macartar'm Selankamenden 30 Ey-101 târihinde gemiye bLndirildiğini yazar.

⁵⁹ Ferdi, varak: 38. Celâl-zâde, varak: 45.

⁶⁰ Ferdi, varak: 40.

⁶¹ Celâl-zâde, varak: 44, İstoanfi, varak: 93, Cenâbî, s. 424, istoan-fi'nin «Perquasium» dediği mahalli Birkas (Bürkas) ve Met-roviçe'yi Dimitrofcâ olmak üzere yazar. Kantemir birincisini Burgaz ve ikincisini Tiroya yapar! Bundan mâada bu mevkiin 26 Ramazan'da teslim olduğu Cenâbî'de yazılı iken, 5 Ra-mazan'da teslim edildiğini söyler.

⁶² Rûz-nâme-î Süleymânî'de aşağıdaki vesika dercedilmiştir: 1) Memâlik-İ Osmâniyye kadılarına irsal olunan slh Ramazân (3 Eylül) tarihli zafernâmeler; bunlar Ferhâd Paşa'nın Gazâlî'ye galebesine. Şâbaç'm Ahmed Paşa ma'rifetiyle ye Belgrad'm Pâdişâh tarafından fethine dâirdir. Son zafer-nâmede vezîr-i âzam Pîri Paşa ile ikinci vezir Mustafa Paşa zikr-i cemil ile yâd olunmuştur (Nu: 14, varak: 42). 2) Dülkadiriyye Beği'ne Belgrad fethi-nâmesi (Nu: 15, varak: 47) ve onun Gazâlî'ye galebe eden Ferhâd Paşa'ya cevâb-nâmesi (Nu: 17 ve 18, varak: 48). 3) Raguzâ cumhuruna gönderilen mektup (Marini Sanuto, c. 20). Bunda fethedilen kalelerin isimleri güç anlaşılır: Oppida Prochaz denilen mahallin Perguasium ve Dimit-roaç'ın Metroviçe, Darnisi'nin (Darisi) Barygium, Selanhâmen'in Salankamen olacağı kestirilmeğe de, Cinevarz'ın neresi olacağı bilinmiyor.

⁶³ Marini Sanoto, Halil Çavuş nâmında kırmızı külâhlı bir Osmanlı elçisinin 28 Teşrîn-i evve tarihinde gelişini şu fıkrasıyla yazar: «28 ottobre verine l'orator turco Chalil Ciaus (Halil Çavuş), vestlto di casacha rosa per rallegrasi della ereazione di Doge e significar la vittorta di Belgardo.» Elçi Senato'dan 300 duka hediye atmıştır. Lojlye'nin Venedik Tarhi'ne de müracaat, kitap: 32, s. 21.

husûsiyle Suata Patinça nâmdaki Sırb azizesinin (Sent Venerand) na'şmı kasediyorlar ki, Sultân Süleyman Sırb papaslarının Belgrad muhâsarasındaki hizmetlerine mükâfaten bu na'şı alıp istanbul'a götürmelerine müsâade etmişti;⁶⁴ ancak şu hıyanet bedelinden çok uzun bir zaman istifâde edemediler; çünkü müteakiben Rum Patriki'ne bu cesed bakiyesi ile Sent-Barb'm bir kolunu ve Meryem tasvirini 12.000 dukaya satmağa mecbur oldular.⁶⁵

Sultân Süleyman askerine mükâfat verdikten, şehrin idaresini tanzim ettikten ve 200 top ile müdâfaasını emniyet altına aldıktan, Şabaç istihkâmı da 20 topla takviye ettikten sonra İstanbul'a teveccüh ederek, istikbâline gelen ahâlînin teşkil eylediği zafer alayı ile şehre dâhil oldu.⁶⁶

⁶⁴ Engel, Sırbistan Tfcühi, s. 455. Brutus ve tstoanfi'den naklen; istoanÜ bu azizeye «Petea» diyor; Tobero «Petitoa» yazıyor.

⁶⁵ Spandojno. s. 91.

⁶⁶ Ferdî, varak: 43; Rûz-nâme-i Süleymânî, varak: 42. Uyuduğu esnada hanesinin yağma edildiğinden dolayı Süleyman'a şikâyet eden ve tebaya nezâretsin hükümdarın vazifelerinden olduğunu nazar-ı dikkate aldırın kadın hakkında Sagredo'nun nakl ettiği vak'a, şüphesiz bu kısa sefer esnasında olmamıştır; yâhud hiç olmazsa -henüz vezâret makamına yükselme-miş bulunan- şikâyetçi hâtûnun zarar ve ziyânını nakden ödediğini kabul de mümkün değildir.

(Sultân Süleyman'ın adaletine dâir Avrupa'da mektep kitaplarına bile geçmiş olan bu fıkra şudur: Bir kadının gece herkes uyuduğu esnada hanesi soyulur. Kadın gelir, Pâdişâh'a şikâyet eder. Pâdişâh «Nasıl olup da o kadar derin uyudunuz ki hırsızların geldiğini haber alamadınız?» der. Kadın da: «Biz sizi uyanık bilirdik de onun için o kadar derin uyuduk.» cevabını verir. Zayıyatı tazmin olunur. Mütercim).

Rûz-nâme-i Süleymânî'den⁶⁶ Belgrad Seferi

Mayıs (Cumâdel-uhârâ) - Ordû-yı hümâyûn 10 cumâdel-uhârâ⁹²⁷ (18 Mayıs 1521) (Cuma ertesinde⁶⁶ Halkalı-Pınar'a konar. 19, Harami Deresi, 20, Bigados, 21, Çeltikli Burun,⁶⁶ Boğdân elçisi râsime-i dest-bûsiye kabul olundu; 22, Çorlu, 23, Karışdırın, 24, Burgaz; 25, BabaesMsi; 26, Hafsa, 27, Edirne; bu belde halkı istikbâl-i sultanîye şitâb ve atebeye hedâyâ takdim iderler; 28 ve 29, tevakkuf; Rûm-ili beğlerbeğiyle sancak beğleri pâdişâhın ayakları altına nefis eşya vaz' ederler, pâdişâh iade eyler, 30 ve 31, tevakkuf.

Haziran (Receb) - 1, Tatar Köyü, 2, Hisarlı. Tatar elçisi mevkeb-i hümâyûna gelir. 3, Sazlıdere, 4, Kara Köçeri oğlu. Sefirin râsime-i dest-bûsiye kabulü. 5, Çayır-Altunlar (Feridun'da «Altunlu»). 6, tevakkuf. 7 (1 Receb), Hisarlık. 8, Kuisi (Feridun'da Köpes veya Küps), 9, Filibeye duhûl. 10, tevakkuf, divân; silâhşorlar huzûr-ı pâdişâhîde silâh ta'limi yaparlar. 11, Celiye (Feridun'da Celic). 12, Tatarpazarcığı. 13, Akıncı karyesi, 14, İhtimân ovası, 15, Kazasker deresi, 16, Sofya. 17, tevakkuf. 18, tevakkuf, divân; defterdarlar erzak tedârîki irâdesini telâkki ederler; Kaasım Beğ Şehirköyü'ne, Dizdârzâde Niş'e ve Abdü's-selâm Sofya'ya giderler. 20 ve 21, tevakkuf. 22, Eflâklar Konağı. 23, Tekfur Pınarı. Semendire hâkimine 1.000 yeniçeri gönderilir. 24, Şehirköyü. 25, Azur. 26, Ordu Bana Önüne konar. 27, Niş yanından, Dorpa (Feridun'da Turpa-la) Köyü kurbünden geçer; Ahmed Paşa Şabaç (Sabacz) (Feridun'da Böğürdelen)'e doğru gider. 28, Botna, 29, Alaca-hi-sar. 30. Kadıköy; yüz yeniçeri Şabaç üzerine gönderilir.

Temmuz (Şa'bân) - 1, İlyascık; ordu Şabaç üzerine yürür; Haçfa (Feridun'da Haçka)'dan geçer ve mevâki'-i arzîye sapa, dolaşık yollar tâkîb ettirir; yeni akıncı alayları toplamağa me'mûr Turhan (Turahan) ahfadından Ömer Beğ-oğlu Hasan Beğ mevkeb-i hümâyûna iltihâk eyler. 3, Ramki, Piri Paşa Belgrad üzerine yürür. 4, Şaturna, 5, Ratloş (Feridun'da Ratlus). 6, Bibercik (Feridun'da Grebiriço). 7, (1 Şa'-bân, pazar) tevakkuf. Şabaç'm haber-i fethi alınır. Sava nehriyle, arkadaşlarıyla firara muvaffak olamayan yüz muhafız neferlerin başları gelir. 8, bu başlar yola rekz olunur. (Sudan gelenler ecsâd idi; BÖğürdelen'de kesilen başlar da başkaca gelmişti. Feridûna müracaat. Mütercim); sancak beğleriyle birlikte Ahmed Paşa huzûr-ı hümâyûna kabul edilirlir ve dest-i sultanîyi takbîl şerefine nail olurlar; Sultân Süleyman hisarı gezer ve etrafı hendekle muhat bir tabiye inşasını ferman buyurur; orduyu imrâr için Sava üzerine köprü kurdurur. 9, tevekkuf; Ahmed Paşa Rûmilî sipahileri ve sekban-başı bin yeniçeri ile Syrmie (Sirmi) (Sirem) kıt'asına dâhil olurlar; köprü inşası ameliyatını huzûnle tesri* için Sultân Süleyman bir çardağa yerleşir; paşalar sopalarla amelenin gayretini tahrîk ederler. 10, tevakkuf; alayların kısm-ı küllisi Sa-va'yı geçerler. Memleketi tahribât-ı harbdan tahlîs etmesi şar-tyile Sirmi Prensesi'nin tâbiyyet-i

şahaneyi kabul edeceği haber alınır; bir tercüman te'minât-ı matlûbeyi isâle me'mûr edilir. Sultân ve ekâbir-i devlet şafaktan hulûl-i leyle kadar köprü başında kalırlar. 11, inşâta devam. 12, Sirmi'de bulunan Ahmed Paşa ameliyatı ta'cîl için çağırılır. Sirmi Prensesi'nin kaçtığı ve Osmanlı tercümanım Kral'a gönderdiği haberi gelir; Avlonya sancak-beği Balı Beğ Prenses'in makarr ittihâz eylediği Kulpeniza'nın zabtına gönderilir. Semlin'in (Feridun'da Zemîn'in) Pîri Paşa ve Semendire Beği Husrev Beğ taraflarından teshiri haberi. 13, Pâdişâh köprü inşâsına nezâret eder. Mustafa Paşa müstahkem hisarların fethi için Sirmi'ye gönderilir. 14, Niğbölulu Behrâm ve Silistrelî Mahmûd beğ-ler Sirmi Prensesi'ni tâkîb ederler. Pek çok Tatar ile Hân akrabasından birinin düşman eline düştüğü haber alınır. 15, Yahya Paşa-zâde Balı Beğ Sirmi'de beğlerbeği ordugâhına iltihâk eder ve Macaristan'da bir cevelânıhdan avdetde, altmış baş ile Hân'ın hasmını mağlûb ve kati eden Deli Markus (Mar-cus)'u esir olarak getirir. 16, Pâdişâh Behrâm ve Mahmud beğlerin firari Prenses'in izini bulamadıklarını, fakat kesretli ganimet elde ettiklerini öğrenir. Pâdişâh ameliyatı tesrî için dâima köprü yanında bulunur. 17, Mustafa Paşa birçok esir ile avdet eder; Hünkâr Balı Beğ ile müşavere eder; yağmurdan Sava taşar. 18, yevm-i istirahat. Köprü itmam olunur; Sava üstüvây-ı zemîne kadar yükselir. 19, Sular köprüyü aşar ve mürru adimü'l-imbân bırakır; ubûrun sandallarla icrası emri; Belgrad'a karadan erzak gönderilir. 20'den 24'e kadar tevakkuf. 25, Belgrad muhafızlarının muhâsîrîn toplarını çivilemek üzere hürûc hareketinde buldukları ve def edildikleri haberini yollayan Pîri Paşa'nın tatârı vâsil oldu. Bu tatar Bariç (Baridj) (Feridun'da Barih) kal'asının teslimi haberini de getiriyordu. 26, Süleyman Sirmi'ye dâhil olur. 27, istirahat. Hasan Beğ, Balta-oğlu Pîri Beğ ve Balı Beğ taraflarından sevk edilen seferin muvaffâkiyet haberi. Altmış seksen kadar esirin orduya muvasalatı. Selankamin (Selanka-men)'in zabtı. 29, Süleyman Sava boyunca Belgrad üzerine yürür. 30, Kulpanik (Koulpanik) nâm-ı diğlerle Kulpaniza'dan geçer; 31, Pâdişâh ordunun meserret ve tahsîn avâzeleri arasında Belgrad surları altında gözükür.

Ağustos (Ramazan) - 1, Süleyman Belgrad ve Semlin'i teftiş eder, yeniçerileri Belgrad önüne sıralar, sol cenâhda yeniçeri ağası Mustafa Paşa maiyyetine verilir, sağ kolda da sekbân-başı vezir-i âzam Pîri Paşa kumandası altında harb eder. 2, hücum, İlaşeler hendekleri doldurur; beş-altı yüz kadar şehîd. Mîrahor-ı evvel ve sânî maiyyetleriyle emr-i hafriyatta isti'mâl olunurlar. 3, Hünkâr alây-ı vâlâ ile tekrar kal'a önünde görünür ve Pîri ve Mustafa Paşalar'ın idare ettikleri hücum hareketinde bulunur; hendek İlaşelerle dolar; yeniçeri ağası Balı Ağa yaralanır. Ahmed Paşa muhasara ordusuna iltihak eder. Bu günden ittibâren şehir cihetinden Ada kal'a topa tutulur. Macarlar'ın muhâfizîne gönderdikleri im-dâd-ı mev'ûden yolunu kesmek üzere beşyüz yeniçeri kayıklarla Tuna'dan yukarı doğru çıkmak emrini alırlar. 4, hareket ederler. Dâhil-i şehre ve sahilde bulunan kule tahrib olunur ve kulenin sukutu Mustafa Paşa'nın hücumunu teshil eyler. 5, (1 Ramazan pazartesi), Pâdişâh üçüncü defa olarak maiyyeti erkânıyla Belgrad önüne gelir. 6, Süleyman tekrar gelir; Karaca Paşa Sava üzerine köprü kurur. 7, divân; ertesi günü yine hücum olunması kararlaştırılır. 8, Sağdan Pîri, soldan Mustafa ve merkezden Ahmed Paşalar üç muhtelif cihet-den hücumda bulunurlar. Düşman şehrin müdâfaasını terk ile yangın çıkarır ve kal'aya çekilir. 9, Hisar kuleleri altına lâğım açılmak emri. 10, Toplar siper arkasına alınır. 11, Silâhdâr-başı, müfrezesiyle Diyârbekir'den gelir; 12, divân, 13, istirahat, 14, divân. Yeni bir hücum tertîb edilir. 15, Kal'adan kaçmış bir kadın Pîri Paşa'ya kuvve-i muhafazanın zaafını haber verir. 16, Süleyman hisar önünde merzküz bir çadıra nazil olur ve hücum emrini verir. Ahmed Paşa, hareketi cenâbeyn-den takviye olunmadığı için telefat ile ric'at eyler. 17, Ahmed Paşa'ya atıyye-i hümâyûn olarak hil'at aksa, altın kaplamalı seyf-i kıymetdâr ile ikibin duka sikkesi ihsan edilir; Diyârbekir yeniçerileri orduya dâhil olurlar. Sava köprüsü itmam olunur. 18, Rümîli askerleri de muhasara ameliyatında bulunmak üzere gelirler. Bir nefer Mustafa Paşa cihetinden düşman çardağına ateş verir. 20, Pîri Paşa cenahı efradının Önündeki kulenin zirvesi yıkılır. 21, Orduya yedi esir getirilir. 22, Pîri Paşa Selanfca-men'i teftişe gider. 23, Divân 24, Şehsuvâr-oğlu Üveys Beğ'in muvasalatı; râsime-i dest-bûsiye kabulü. Bir düşman firarisinin vürûdu. 25, Divân. Beş on gün mühlet Hâsî şartıyla kal'a teslim olacağını bildirir; bu teklif red olunur; ateş başlar ve muhâsîrîn yeni hücum icrasına hazırlanır. 26, Hücum def edilir; Karaca Paşa, Mahmûd Beğ ve İskender Çelebi mecrûhîn mey ânında. 27, Divân; bir kulenin berhava olması; hücum, kesretli telef ât. 28, Divân; bu divâna bilcümle ümerâ ve zue-mâ çağırılır. Kral'ın muhâfizîne gönderdiği casus bir firât tarafından ihbar ve tevkif olunur. Birincisi istintaka çekilir ve ikincisi hil'at alır. Bu haber üzerine kuvve-i muhafaza mü-zâkerâta ibtidâr ve arz-ı teslimiyet eder; Semendire beşli-ba-şısı ile bir yeniçeri neferi hisara girerler; iki muhafız dest-î sultanîyi öpmeğe gelir ve mevkiin ertesi gün teslimini va'd eyler. 29, Belgrad'ın zabtı; Hıristiyanlar çekilirler; yeniçeriler kal'aya yerleşir. Hisar kumandanı râsime-i dest-bûsiye kabul olunur ve pâdişâh hil'at ihsan buyurur. Belgrad'da ezan okunur. Ordu mûskası üç kere çalar. 30, Pâdişâh köprüyü geçer ve aşağı mahallede camie tahvil olunan bir kilisede salât-ı cum'ayı edâ etmek üzere Belgrad'a girer. Vatandaşlarına avdet isteyen Macarlar ailelerine kavuşmak üzere Selankamen'e gönderilir. 31, Divân.

Eylül (Şevval) - 1, Divân. Balı Beğ üçbin akçe atıyye-i hümâyûn alır. 2, Hünkâr nehir tarihiyle Belgrad'a gider. 3, Tevakkuf. 4, (1 Şevval, Çarşamba), karaya çıkar ve at ile gezer. 5, gemiye biner ve Belgrad'a teveccüh eder, 6, Sayd için karaya çıkar. 7 ve 8, Divân. Şehr önündeki adamın ağaçları kesilir. 9, Hünkâr ava çıkar. Belgrad'da mukim Sirbhlar İstanbul'a gönderilirler. 10, Süleyman, adayı dolaşır. 11, İstirahat. 12, Divân. Yeniçeri kâhyası

Pâdişâh, Belgrad'dan İstanbul'a gelirken (19 Teşrîn-i evvel) 2 yaşındaki oğlu Murâd'ın ve muahharan, yâni varışından iki gün evvel bir kızının vefatı haberini almıştı; İstanbul'a girdikten 10 gün sonra da 9 yaşındaki oğlu Mahmûd'un çiçek'ten vefâtıyla müteellim oldu (29 Teşrîn-i evvel). Vezirler Süleyman'ın çocuklarının cenazelerine yayan refakat ettiler ve bunlar, I. Selîm'in türbesi yanına defn olundular.⁶⁷

Pâdişâh, birbirini müteâkib akdolunan dîvânlarda Raguza, Rusya, Venedik hükümetlerinin tebriklerini tebliğe gelen elçilerin kabulüyle meşgûl olarak kederini dağıttı. Raguzalılar ihtiyaçları için buğday satın al-• mak müsâadesine ve Osmanlı memleketlerinin bütün liman ve pazarlarında resm (vergi) den muafiyete nail oldular.⁶⁸ Tratjak Guben ismindeki Rusya sefirinin talebi üzerine Pâdişâh, Ruslar'ı rahatsız etmemesini Kırım Hânı'na iş'âr ile beraber, aksi takdirde gazaba uğrayacağını bildirdi.⁶⁹ Rus elçisinin Moskova'ya dönüşünde Kırım hân-zâdelerinden îs-kender Mengûb (Menküb) (?) birlikte gitti ve Pâdişâh'ın Çar Vasili'ye dostluk duygularını tebliğe me'mûr edildi. Osmanlı Devleti ile ittifakın bütün ehemmiyetini takdir etmekte 'olan Çar, sonraları iki devlet arasında taarruzî ve tedafüi bir ahidnâme akdetmek üzere zabitlerinden Jan Morosofu İstanbul'a göndermişse de, maksadına ulaşamadı.⁷⁰

sekbân-başûrğa ve samsoncu-başı kâhyalığa nasb olunur; onsekiz zabıt bölük başılığa terfi' eder. 13, Sayd. 14, Zât-ı şahane Belgrad Köprüsünü geçer ve yatmak için şehre gelir. 15, Dokuzyüzbin akçe tahsisat ile Balı Beğ'in Belgrad ve Semendire sancak-beğlerine ta'yini. 16, Dîvân ve yeniden sancak-beğlikleri tevcihi. 17, İstirahat. 18, Ordu Hisarlığı döner. 19, Semendire. 20, Yeniçeriler ve sancak-beğleri mîr-i alem ile ilerlerler; Semendire'ye elli, Belgrad'a ikiyüz, Şabaç'a yigirmi top gönderilir 21, Luzinça (Louzindja). 22, tsflaniça (İsüaniğja). 23, Şoylaç (Schouiladj). Süleyman burada Şehzade Murad'ın irtihâU haberini alır. 24, Bardak, 25, Kalum, 26, Niş, 27, Tevakkuf. 28, Derbend. 29, Şehr-Köyü (Şehr Köki?), 30, Tekir-Pıman.

Teşrîn-i evvel (Zilka'de) - 1, Betlis, 2, Hacı Kurban. 3f (1 Zilka'de, Perşembe), ihtimân. 4, Akıncı Karyesi, 5, Çelebî 6, Filibe. 7,8,9, Tevakkuf. 10, Ordu kayalıktan geçer ve bir boğaza girer. 11, Semizce. 12, Çirmen. 13, Edirne, 14, İştirahat. 15, Sayd, 16, Babaeskisi, 17, Karışdıran. 18, Garibler. 19, Silivri. Hünkâr burada bilâhare İstanbul sarayına teveccüh etmek üzere, bir müddet tevakkuf eder,

26, 27 Ağustos'ta vâki' olan altı hücumda bizzat bulunduğu zahir olur. Bundan başka Macarlar'ın kısm-i küllisinin Se-lankamenMen vatanlarına gönderildikleri de anlaşılır. İstoan-fi'nin zikrettiği umûmî katliâm olmamıştır. Federwar (Feder-war), Török ve sair birçoğu serbestçe Macaristan'a döndüklerinden muhafız askerlerinden birkaçı tarafından öldürülmüştür. (Federwar, «Fehervari» olsa gerek. «Fehervari» «Küçük kaleli» demektir. Bu isimde Budapeşte'nin bir caddesi vardır. «Török», «Türk» kelimesinin Macarcası'dır. Refik Atâ'mn notudur)1.

Solak-zâde (s. 439) Belgrad fethini yazdıktan sonra, yine o sene (927) Yemen vilâyetini istilâ eden ve kendi zannınca oranın hâkimi bulunan İskender'in maiyyetindekiler tarafından öldürülerek başının İstanbul'a gönderildiğini yazıyor. Nişancı Târi-Jri'nde, bunun üzerine Yemen fethedilmiş ülkelerden sayılarak hutbe ve sikkenin nâm-ı pâdişâhî ile ziyet bulduğu ilâve edilmiştir.

⁶⁷ Ferdi, varaf: 41 ve 44. Rtiz-n&me-t SffleynMknl; Celâl-zâde, Abdül-azl.

⁶⁸ Marini Sanoto'da, c. 32, Venedik elçisinin raporu.

⁶⁹ Engel, Rag-uza Târihi, s. 198.

⁷⁰ Karamsin, Rusya Târihi, c. 7, s. 129 ve 142.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/8-12.

Venedik Cumhuriyeti İle Muahede

Venedik hükümetinin, Selîm'in vefatından beri Bâb-ı Hümâyûn ile münâsebetleri pek güzel idi; sefiri Marko Meho vâsıtasıyla eski kapitülasyonları yenileyerek (1 Muharrem 928-1 Kânun-ı evvel 1521),⁷¹ otuz maddeyi ihtiva eden bir ahidnâme akdetti. O zaman devlet sırlarının gizli tutulmasına o kadar i'tinâ olunurdu ki, bu ahidnâmenin varlığı şimdiye kadar Venedik müverrihlerine meçhul kalmıştır. İşbu ahidnâme ticâretin serbestisini, tüccarın emniyetini te'yîd ile her üç senede bir değiştirilmek üzere İstanbul'da Venedik elçisi bulundurulmasını tanzim ediyordu. Kaçak köleler Venedik'e iade olunacak ve İslâm'ı kabul etmiş buldukları takdirde biner akçe hesabıyla bedel verilecekti; prenslerin hürriyeti iade edilecek ve deniz kazazedelerin ilişilmiyecekti. Her kapdân -gemisi, kendisi içinde bulunmadığı halde bir limana girdiği zamanda bile- sefinesinden mes'ûl idi. Kaatiller ve şâir cinayet erbabı iki hükümet tarafından iade olunacaktı. İki devlet tebeası arasındaki dâvalarda tercümanlar muhakemede hazır bulunacak,⁷² borç için balyos (Venedik konsolosu) habs edilemiyecek,⁷³ Venedik tüccarı balyosun ruhsatı olmadıkça Osmanlı memleketlerinde seyahat edemiycek, verasete müteallik dâvaları balyos tarafından görülecek, bu tacirler «harâc»dan muaf tutulacaklardı. Venediklilerin Memâlik-i Berberiyeye (Cezayir, Tarablus-ı Garb) ticâretlerine engel olunmayacak; Venedik gemileri yalnız Akdeniz Boğazı'na ve İstanbul'a dâhil olacakları zaman muayene edilecekler, Gelibolu'da muayene edilmeyeceklerdi. Nihayet Venedik hükümeti Kıbrıs ve Zanta adalarının temellüküne mukabil her sene, biri 10.000, diğeri 500 dukalık iki vergi tediye edecekti.⁷⁴ Bu diplomatik vesika, Osmanlı Dev-leti'nin daha sonraları diğerk devletlerle akdettiği esasa taalluk eden maddeler itibariyle büyük bir

⁷¹ Biri Viyana arşivinde, diğeri Venedik'in Sen-Mark Kütüphâ-nesi'nde iki nüshası bulunduğu halde, Marini Sanuto târihinin 8. cildine müracaat etmeyen Kont Daru, bu muâhedenâ-meyi bilmez; Martines de görmemiş gibidir; 1 Muharrem 928. tarihli Türkçe yazılmış bir nüshası Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'nde bulunur; aslı Venedik arşivinde şu isim altında saklanmaktadır: «Capitulatio Sultani Su-leimani principe Antonio Grimani per Marco Memmo».

⁷² Şimdi yabancı tebeaya müteallik dâvaların müzâkeresinde bila tercümanların hazır bulunması bu maddeden dolaydır. Hâlbuki hâkim-i şer', kimse İle müzâkere etmeyip kitaba bakacak otursa ne okuduğu tercümana malum olamayacağı cihetle o zaman tercümanın mahkeme-i şer'lye-de huzûriyle şimdi müzâkere odasına nüfuzu büsbütün başka şeylerdir. Muahedeler, addedildikleri zamanın ahvâline göre tefsir olunmak asıl ka-aidedir; binâenaleyh bu ahidnâmelerin o suretle tefsiri «el-hüküm İlmen galebe» sözünden başka btrseye dayanmaz; bununla beraber bu.kapüti-lasyonların ahdi hükümlerinin karşılıklı olması nokta-i nazarından ve şâir noktalardan istinadgâhları hep o sözdür. Mütercim.

⁷³ Yâni efrâddan bir Venedifclî'nin borcu için kefil imiş gibi balyos mah-bûs olmayacak.

⁷⁴ Marlîni Sanoto, c. 32.

ehemmiyeti hâizdir. Hudud, Venedik ile Bosna Kralları arasında XIV. asırda olduğu şekilde muhafaza edilmiştir.⁷⁵

Dâhili İşler

Sultân Süleyman'ın cülusunun ilk senesi şu suretle -gelecek yıllar için uygun bir misâl olmak üzere- gerek sulhde, gerek harbde şanlı geçti. Pâdişâh'ın nazar-ı dikkati bir ân devlet işlerinden başka yönlere sapmamış, ef'alinin herbiri büyük adam, büyük hükümdar, tam müslümah ahlâkına delâlet eder şekildeydi. Sultân Süleyman yüksek fikirlere ve büyük tasavvurlara mâlik, icrada sebatlı ve sür*atli, tslâmî kaidelere ta-mâmiyle sâdik olarak, ilimler ve san'atları himaye ederdi. Hıristiyanlar*a düşmanlık değil, dostluk gösterir ve fakat Yahûdiler'den son derecede nefret ederdi.⁷⁶ Geniş ve ileriye doğru çıkmış cebhesi, esmer cildi, va-kûrâne tavır tabiatında şiddetle meze olmuş âkıbet-endişliğine delâlet ederdi. Gözünün üstüne kadar inen kavuğu çehresinin sertliğini artırırdu.⁷⁷ Babasının ittihaz ettiği kavuğu değiştirdi; Süleyman, dül-bendi külâhının etrafında o suretle sarardı ki, külâhın yalnız ucu görünürdü.⁷⁸ Serpuş, Şark'ta pek mühim addolunur ve halk sınıflarının ve memurların, ilmiyye ve diğer dînî tarikatlerin firkalarına delâlet eder. Süleyman'ın saltanatında kavuk ve elbise daha husûsî bjr djkkatle kaai-delere rabt olundu.⁷⁹ Yalnız Pâdişâhın kavuğu mürtefî fcir' şekilde mas-nû' ve iki adet balıkçıl kuşu tüyüyle (tuğ ile) müzeyyen idi. Vezirlerin kavuğu alt tarafından genişti ve yukarısında dülbendin etrafına geniş bir sırma şerit konulmuştu, ki bunlara «kallavi» denilirdi. Sarayın büyük memurlarına mahsûs «mücevveze»ler Pâdişâhın serpuşuna benzer ve fakat daha küçük idi. Ulemâ ve fukahâ etrafına dülbend sarılmış «horasanı» giyerlerdi. Sarayın enderûn muhafızlarının altın işlemeli külâhlarına «üsküf» denilirdi; bîrûn muhafızlarının, yâni bostancıların külâhı -uclan arkalarından omuzlarına doğru iner- «barata»

⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/12-13.

⁷⁶ Sultân Süleyman'ın Yahûdiler'e nefret gösterdiğine dâir olan ifâdesinde Hammer, kaynak göstermemiş ve bu hususta târihi bir delile tesadüf olunamamıştır,

⁷⁷ Venedik sefiri Memmo, Sultân Süleyman'ın saltanatının ilk senesi tarihli raporunda, bu pâdişâhı şöyle tavsif eder: «Per-fetto Turco, observa molto la lege, connive li Christiani, tra-tamal li Ebrei, e persona che studia, obstinato nella sua opi-nione, di eta 25 (26), di natura cholericco, bruno, porta un tur-bante molto sopra gli occhi, che li rende un aspetto oscuro di giudi zio.» Marini Sanuto, c. 33.

⁷⁸ Sultân Selim'in kavuğuna «Selimî»ye denilirdi; Süleyman'ın kavuğuna -her itist Şark'ta hikmet timsâli olan- Yûsuf Peygamber'e, yâhud Yû-suf-ı Salâhaddin'e mensûb olması muhtemel ol&ak üzere «Yûsufiyye» tâbir olunurdu.

⁷⁹ Şemâil-nâme'de Süleyman zamanına müracaat.

idi. Yeniçeri zabıtları miğfer şeklinde ve tüylerle müzeyyen «koka», yeniçeri neferleri «keçe» kullanırlardı. Memur ve asker olmayan ahâlî «perişanı», yâhud âdî bir «dülbend» veya -başın etrafına gelişigüzel bağlanmış- şal kullanırlardı.⁸⁰

Pâdişâh -bu şekilde serpuşlarıyla hizmet sıfatlan muayyen- devletin büyük memurlarıyla birlikte her cuma alay ile camie giderdi. Mülkî idarede dört vezîr istihdam eden ilk Osmanlı pâdişâhı Sultân Süleyman'dır. Seleflerinin zamanlarında bunların adedi hiçbir vakit 3'ü geçmemişti.⁸¹ Bu vezirler, Şeyh Cemâleddîn Aksarayâ ahfadından Kara-man'da doğmuş olan, Çaldıran muharebesinde Selîm'in son derecede teveccühünü celb ederek Mısır muharebesini müteâkib sadâret makamına getirilen Pîrî Mehmed Paşa; Süleyman'ın eniştesi ve Gegbüze'deki güzel camiin bânisi plan îskalavun cinsinden Mustafa Paşa; Sebe Nikoli olup Süleyman'dan on yaş büyük, tab'an cenkçi, şerir, pek haris bulunan Fer-hâd Paşa; devlet hizmetinde sakalını ağartmış, Pâdişâh'm şehzadelğinde Manisa'da işlerinin idaresinde ve defterdarlığında bulunmuş olan Kaasım Paşa idi.⁸² Belgrad'm zabtından sonra Kaasım, ihtiyarlığından dolayı fekaüdlüğünü İstedi; Pâdişâh arzusunun yerine getirerek 200.000 akçe ile -ki o zamanın hesabına göre 4.000 duka tutar- tahsis etmiştir.⁸³ Vezirlerin tekaüd maaşları o zamandan beri bu miktarda tâyin edilmesi mu-tâd olmuştur. Kaasım'm oğlu Ahmed de babasının tekaüdlüğü sırasında sancak beği nasb olundu.⁸⁴

Rodos'un Fethi

Kış, dîvânlarla, inşâat ile geçti. İstanbul'da Selîm nâmına başlanılan cami yavaş yavaş hitâm buldu. Macaristan hududunda, Şabac ve Belgrad,

⁸⁰ M. D'Ohsson'a müracaat.

⁸¹ M. D'Ohsson, dört vezir tâyininin 1556 senesinden evvel olmadığını yazmakla yanılıyor. Peçevî Süleyman'ın vezirlerinden bahsettiği sırada Kaasım Paşa münâsebetiyle der kî: «İb-tidâ dört vezîr olmak bunlar ile vâki' oldu». Lâkin Solakzâde II. Mehmed zamanında dört vezîr zikreder (bknz. Devleti Os-mâniyye Târihi, c. II). Memmo'nun 1521 tarihli İstanbul raporunda (Marini Sanuto, c. 33) şöyle münderictir: Va (il Sr.) il Venerdi alla moschea accompagnato delli 4 vezeri. 1° Piri di nazione turco responde â tutti, et stato piratico.» İşbu Pîrî kelimesi «ihtiyar» demek olduğu halde, târihte yanlışlıklara sebep olmuştur. Avrupa müverrihlerinin bir takımı bunu Pyrrhus (Pirus) ve bir takımı «pirate» yâni deniz haydudu yapmışlardır. Halbuki Acem ve İngilizler'in «Pear» («pîr» okunur) kelimelerinin karşılığıdır.» 2° Mustapha Schiavone cugnado del Sr. 3° Firat (Ferhâd) da Sebenico ann. 35 belli-coso 4° Casim turcho vecchio.»

⁸² Peçevî, Defter-i Vörerây-i SMeymân'l'de Âlt.

⁸³ Bir duka 50 akçe kıymetinde idi. Solak-zâde'ye göre Selhn'tn cülusunda altmış akçe tutardı.

⁸⁴ Ferdi, varak: 47.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/13-14.

Belgrad yakınında Havale kalesi,⁸⁵ Akdeniz sahilinde Kavala şehri muhkem bir hâle getirildi. Tersanede 1.000 amele yeni donanma ve tec-hîziyle meşgul idi. Osmanlı Pâdişâhlarının tasavvur ettikleri fütühat için bu kadar müsâid bir zaman olmamıştı. Şarlken ve I. Fransuva, rekabetleriyle birbirinin kuvvetini mahv ediyorlardı. II. Lui'nin küçük yaşta bulunması Macaristan'ı asilzâdegânın istibdadına bırakmıştı; X. Leon, bir Alman papasıyla, yâni bizzat Luter ile mücadelede idi. Bu türlü ahvâl içindedir ki, Süleyman Rodos'un fethini kararlaştırdı. II. Mehmed'in muvaffak olamadığı bu seferi tasarlamış olması yalnız Avrupa ahvâlinin karışıklığından kaynaklanmayıp, Rodos, Şövalyeler'in elinde buldukça, Akdeniz'de gemi yüzdürmek Hıristiyan devletlerinin deniz kuvvetlerinin elinde kalacağı açıkça görülüyordu. Bundan başka İstanbul ile yeni zabt edilen Mısır arasında bir muvasala noktası te'sîs edip de şu sûretle ticâret serbestliğini, deniz yoluyla Suriye'ye ve oradan Mekke'ye giden hacıların emniyetini sağlamak ihtiyâcım hissetmişti. Kâfi derece müessir olan bu sebeplere diğer şahsî arzular da inzımam ediyordu. Hıristiyanlar'* demir zincirleri altında inleyen Müslümanları kurtarmak, ceddinin parlak sânına gölge düşürmüş olan lekeyi izâle etmek, II. Mehmed'in mng-lûb olduğu yerde gâlib olmak fikrinden pek mahzûz oluyordu. O zamana kadar ele geçirilemez addolunan Belgrad'ı zabt ederek memleketlerinin kuzeyinde Hıristiyanlığın mühim bir mevkiini zır ü zeber ettiği gibi. şimdi de Akdeniz'de Hıristiyanlar'ın ileri karakol noktası olan Rodos'u zabı etmek ve bu suretle Osmanlı istilâsını karada, denizde genişletmek istiyordu,⁸⁶ Harb taraftarı olan vezîr Mustafa Paşa ile amiral Kurdoğlu⁸⁷ ele geçirmek arzusunu tahrik etmemiş olsalar bile şu sebeplerin toplamı, hiç şübhe yoktur ki, Pâdişâh için muharebeye kâfi görünecekti. Bunlara şunu da ilâve etmelidir: Memleketlerine hıyanet eden iki şalus -ki biri bir Yahûdî tabîbi ve diğeri daha ziyâde Almaral ismiyle mâruf, Şövalye tarikatı baş kançıları Andre'dir- adanın hükümet merkezinin zahiresinin az olduğunu ve kalenin birçok yerlerinde gedikler bulunduğunu beyân ile Rodos üzerine hücum etmek için zamanın münâsib olduğunu defalarca Sultân Süleyman'a arz etmişlerdi. Bunun üzerine sevkîyât için

⁸⁵ Ferdi, Solak-zade; Ali.

⁸⁶ M. Bourbon, Fontanus, ve onlardan naklen. Bosio ve Verto (Vertot), bu muharebenin sebeblen hakkında Celâl-zâde, Ferdi, tabîb sıfatıyla Rodos' da Pâdişâh'ın refakatinde bulunan Arab müverrihi Ramazân İle hemen hemen aynı şeyleri söylerler. Tereler (Tersiye)'nin «Rodos'un 15:J2*'de II. Süleyman Tarafından Z&btı Hakkında Hâtıralar» eserine müracaat.

⁸⁷ Osmanlı müverrihleri Kurdoğlu'nun meselenin üzerine ısrarla düştüğünden bahsederler. Lakin Fontanus. Knolles, MĞzeray ve birçok müverrihler ona söylediklerileri uzun nutuklardan ve vezirleri asılsız oldukları şüphe götürmeyen mektuplar isnâd etmekten aarf-ı nazar etmiş olsalar iyi olurdu.

karar verildi. Ancak Pâdişâh, çatışmaya başlamadan evvel Kur'ân'm emrini yerine getirmek için Üstâd-ı Âzam'a bir mektup göndererek teslim olmasını ihtar ve kendi arzusuyla itaat ettiği takdirde Şövalyeler'in hürriyetlerine ve mallarına dokunulmıyacağı hakkında ber-mûtâd yerin ve göğün yaratıcısı ile Peygamber'i Muhammed (S.A.V.) ve diğer yüzsek-senbin rüsl-i Huda ve asmandan nazil olan dört mukaddes kitâb nâmına yemin etmiştir.⁸⁸ 18 Haziran 1522'de, 300 yelkenden mürekkebe Osmanlı donanması⁸⁹ İstanbul'dan Rodos'a müteveccihen hareket etti. Donanmada pek çok mühimmâtdan⁹⁰ başka, bu sefere serasker (başkumandan) tâyin olunan vezir Mustafa Paşa kumandasında on-bin bahriye ve itfaiye efradı bulunuyordu. İki gün Önce (21 Receb-16 Haziran) Sultân Süleyman takriben 100.000 askerle⁹¹ karadan Marmaris Körfezi'ne gitmek üzere yola çıkmıştı. Azimetinin ikinci günü Maltepe'de, Osmanlı donanmasının müsâid bir rüzgâr ile bütün yelkenlerini açarak gitmekte olduğunu görmek mahzûziyetine nail oldu.

Ordunun Küçük Asya'dan geçişi esnasında Pâdişâh birbirini müteâ-kib birkaç sevinçli haber aldı: Hersek sancak-beğinin kardeşi -Kerka (Titius) nehri mansabından pek uzak olmayan bir yerde olup deniz hırsızlarının barınağı olan- Dalmaçya'nın îskaradin (Skardona) kalesini istilâ etmişti;⁹²

⁸⁸ Verto, Burbon'un eski Fransız lisanında yazılmış olan «La grande et merueilleuse et tres-cruelle oppugnation de la noble cite de Rhodes, imprime l'an 1526» kitabını yeni Fransızca'ya nakl etmekle belki hatâ etmiştir. Bu kitabın tercümesinde eskiden beri söylendiği veçhile yüzymidörtbin peygamber yerine yüzymialtıbin görülür. «Gökten inmiş dört mushâf» dediği de «Kütüb-i Erbaa», yâni Tevrat, Zebur, İncil, Kur'ân'dır. Yalnız mevzû-ı bahis olan mektup doğrudur: Beusneri Epistolae'nin 8. c. de dercedilmiş olup Süleyman ve Viliye Dö Lil-Adam arasında teâfi olundu denilen mektuplar, tamamen hayalidir.

⁸⁹ «Parti da Constantinopoli li 18 Giugno, 99 galle sottile, 70 grosse, 40 palandarie, 50 fuste, Brigantini, e altri navigli fin, il numero di 300 vele.» Marini Sanuto'nun 33. c. de elçi Tiepo-lo'nun raporu. Burbon, Türklerin deniz kuvvetleri hakkında mufassal bir levha yapmıştır. Verto, târihinin bu kısmında uydurma mektup ve nutuklar dere edecek yerde bunu nakletmiş olsa daha iyi olurdu. O levha şudur: «n y avoit 103 galle-res, qui vindrent premierement faire le gast et qui tindrent les passages durant le siege il y avoit 35 gaaces belles et gros-ses, 15 mahones et 20 tafforees; ces navires ici sont quelque peu differento de galleaces. Il y avoit 60 fustes ou plus et plusieurs brigantins et autres barcetz galliors et esquirasses pouvoient estre dix ou douse navires, sus les quelles estoient les munitions e la grosse artillerie potu* battre la villa; toute foyz depuys la venue des susdites navires qui estoient au nombre deux cent cinquante ou environ, quelques galleres et fustes et navires vindrent de Surye et se jongnirent avec Tar-mee et depuys en vindrent d'ailleurs durant le siege et furent la plus part du temps au nombre de quatre cens voiles ou environ.»

⁹⁰ Arab müverrihi donanmada karaya çıkarılacak 2.000 kişi ve 8.000 bahriye askeri bulunduğunu yazar. Tersiyeye, s. 733.

⁹¹ Eserinin unvanında kendisini «Burbon piçi, asıl şövalye Jak Kardeş» diye tarif eden vekayi-nüvis, Rodos adasında toplanan Osmanlı ordusunu aşağıdaki ifadesiyle 200.000 olmak üzere tâyin eder: «Le nombre des enemys, qui estoient au canip turc tant de guerre que de travail selon le commun dit, estoient deux cens mil hommes, dont il y avoit soixante mille duyts et experts â faire seulement les mynes.»

⁹² Peçevl, varak: 28, bu vak'ayı tarif eder. Solak-zâde, varak: 102, Celâl-zâde, varak: 55t Spandojino, Ferdi, varak: 98. Abdülazîz, varak: 46.

Peçevl'nin «Iskradın» kalesinin zabtı hakkındaki fıkrasının Özeti şudur: «928. Hersek beği Mahmûd Beğ'in adamlarından Bek-taş Voyvoda nâmındaki dilâver, bâzı serhad gâzileriyle bu kalenin üzerine varıp ele geçirmeğe

yeniceiler, Rodos'un batısında Piskopia ve Limonia arasındaki Halke (Haliki, Halki) küçük adasına yanaşıp, kalesine lağım açarak bu mevkiî ellerine geçirmişlerdi;⁹³ Ferhâd Paşa, Kemah'ın fethi sırasında Sultân Selim tarafından Dülkadiriye emirliğine tâyin olunmuş olan Şehsuvar-oğlu Alî Beğ'i îdâm ve memleketini devletin arazîsine ilhak etmişti;⁹⁴ hâsılı bütün ahvâl Pâdişâh için müsâid idi.

Şu sırada Osmanlı donanmasının bir kısmı -bu azizden kalma mukaddes eşyaya mâlik bulunan- adanın en büyük yortularından biri olan Azîz Yahya Günü Favez kalesi yanından Rodos'a asker çıkarmıştı. İki gün sonra bütün donanma şehirden az bir mesafede kâin Parambolen koyuna demir attı.⁹⁵ Askerin, mühimmatın, topların dışarı çıkarılması, ordugâh kurulması için, bir de seraskerin muhasarayı açmak şerefini Pâ-dişâh'a bırakması lâzım geldiği cihetle onun gelmesi için bir ay geçti. Rodos'un hemen karşısında Asya toprağında --birbiri üzerine binmiş dağlarla rüzgârlara karşı mahfuz- geniş bir körfezin nihâyetinde Marmaris (Fiskus)_nâmında bir kariye vardır ki, körfeze de ismini vermiştir. Fiskus ahâlîsi İskender'in Dârâ üzerine seferinde ardçlılarına hücum etmişlerdi; Makedonyalılar tarafından muhasara

çalışırlar. Düşmana iradâd gelir. Bektaş Voyvoda pusuya girer. Pek kanlı bir muharebe ile imdâdcıları târ ü mâr eder, ondan sonra kaleyi de alır.»

Peçevî kaleyi ziyaret etmiştir. Bir liman kenarında ve taş üzerinde imiş. Gayet dar olduğundan üç hâne bile iskâna elverişli değilmiş. Düşman elinde iken içinde bir-iki yüz kişi bulunarak Müslümanlar'a ziyâde tecâvüz ederlermiş; el'ân (Peçevî zamanında) içinde kapıcısından başka kimse yok imiş.

⁹³ Peçevî, varak: 26, SiUeymân-nâme. Kâtip Çelebi'nin Bahnyye'si. Dresden nüshası, varak: 45, bu adanın tarifine müracaat. Orada Harke, yâhud Hâre yerine Halke okumalıdır.

⁹⁴ Süleymân-nâme, Âli, Beşinci Vak'a, varak: 225. Abdülazîz, varak: 46. Ce-lâl-zâde, varak: 41, Ravzattî'l-Ebr&r, varak: 288. Nuhbetttt-Tevârîh, varak: 128.

Peçevî'nin (s. 73) verdiği malûmata göre Şehsuvar-oğlu Alî Beğ Dülkadiriye vilâyetinde müstakil surette hareket ederek, şâ-kiler gelip emir gönderildikçe onlara dahî inkıyâd etmemiş olduğundan, Ferhâd Paşa öte yakının muhafazası bahanesiyle Alî Beğ'i yok etmek için gönderilmişti. Ferhâd Paşa Sivas yakınına gelince, Alî Beğ'i müşavere için diyerek getirtip, oğullarıyla birlikte îdâm ettirmiştir. Fakat yine Peçevî (s. 82), 4 Muharrem 932'de Ferhâd Paşa'nın katlini naklederken, Sultân Selim zamanında Paşa'nın bâzı eşkıya tenkiline me'mûr olarak ve Rumeli beğlerbeği olduğu halde vezâret rütbesi alarak Anadolu'ya geçtiğini; hâlbuki Şehsuvar-oğlu Alî Beğ'in kendisinden evvel eşkıyayı dağıtmasıyla Paşa'nın Ekecik nâm yaylakda kalması emredildiğini ve Ferhâd Paşa, Şehzade Sultân Ahmed merhumun evlâdından Sultân Murad'ın İran'dan bu tarafa geçerek Amasya âyânıyla birleştiğine ve hurûc etmek üzere bulunduğu dâir halk arasında dolaşan bir rivayeti rikâb-î hümâyûna iş'âr ile altıyüz kişinin kanına girmiş ve şu suretle haylî para edinmiş olduğunu yazıyor. Kara Çelebi-zâde'nin Ravzattî'W-Eb-râr'da (İstanbul basımı, 418) yazdığı gibi, Şehsuvaroğlu, Ferhâd Paşa'nın eski kininden doğmuş olan gadrine uğramış ve kendisinin de cezasını görmesi fazla gecikmemiştir (Yirmialtmı Ki-tap'm baş tarafına müracaat edilsin). Zavallı Şehsuvar-oğlu Alî Beğ Belgrad fethini tebriken ve cevap sadedinde Sultân Süleyman'a takdim ettiği arzada:

«Ba'demâ pâdşâh-î âlem-penâh haledi saltanatehu bunun gibi gazalara teveccüh idicek me'mûldür ki bu çâker-i bî-mikdâr da'vet olma, tâ ki fermân-ı şerîf-i vâcbii'l-iz'ân ile meşîyyen ale'rre's varup sultânü'l-guzât ...in önünde rikâb-î hümâyûnunda baş oynadup âhir ömrümüzde Hakku Taâlâ şehâdet müyesser ide.» diye arz-ı hizmet ediyordu (Ferîdün Beğ, 1, s. 467)

⁹⁵ Solak-zâde (s. 440) donanmanın Rodos adasında «Acem Bağçe-si» ve Nuhbetü't-Tevfirîh (s. 57) «Cem Bağçesi» önüne demir attığını yazıyorlar ki, Hammer'in «Parambolen Koyu» dediği yer olmalıdır. Solak-zâde'de «Cem»in «Acem» olması tertib hatâsı olacaktır.

olunmaları üzerine -bir orduya karşı bütün kuvvetleri 600 kişiden ibaret olduğundan- zevcelerini, çocuklarını boğazlayarak ve evlerine ateş vererek Rûm ordusu arasından kendilerine yol açıp dağa iltica ettiler.⁹⁶ Bizim zamanımızda, yâni 1801 baharında Mısır'a memur 300 yelkenden mürekkep bir İngiliz donanması İskenderiye'ye gitmek üzere Marmaris'e girmişti. 1522 Temmuzunun sekizinde Sultân Süleyman, 100'den ziyâde muhasara toplarının selâmları arasında Rodos'a çıktı. 12 aded gayet büyük top nazar-ı dikkati celbedi-yordu ki, bunların ikisi II. Mehmed tarafından İstanbul muhasarasında kullanılanlar gibi 11-12 palm (Eski Yunan ve Romalılar'm el ayasına mü-sâvî ölçüleri. M.) çapında gülle atıyorlardı. Kalenin duvarlarında ve iç kısmında bu büyük dânelerden tesadüf olunan birkaçı müverrihlerin hemen inanılmayacak derecedeki ifâdelerinin maddî delilidir⁹⁷. Süleyman bizzat istihkâmları gezdi ve askerinin muhtelif mevkilerini teftiş etti. Üstâd-ı Âzam Viliye Dö Lil-Adam köylere ateş vermiş, bütün haricî binaları yıkmış, köy ahâlîsini gediklerin tamirinde istihdam için kale içine almıştı. Yedi mevkiden herbirini Sekiz Lisan Şövalyeleri'ne, yâni Fransız, Alman, İngiliz, İspanyol, Portekiz, İtalyan, Overniyo, Provans Şövalyeleri'ne tevzî etmişti. Bu suretle her millet bir mevkie me'mûr ve şerefi sâikasıyla muhafazasına mecbur idi. Üstâd-ı Âzam sarayını terk ile Meryem'e mensub muzafferiyet kilisesi yakınında bulunan «Gâlibler Kapısına yerleşmişti. Gâlibler Kapısı, Mandraçio (Mendirek) ve Kadırğa limanı karşısında ve şehrin kuzeydeki girişi idi. Bu kapının solunda Alman lisanı burcu, sonra Sent-Ambruaz kapısı, müteakiben Fransız lisanı burcu bulunuyordu; sağda Overniya ve Fransa burçları vardı. Bu dört istihkâm beldenin kuzey tarafım müdâfaa ederek, kuşatanların hücumlarını yöneltmiş oldukları doğu tarafında -Osmanlı müverrihlerinin «Becne» nâmıyla yâd ettikleri- İngiliz lisanı burcu ve ondan sonra Sent-Ambruaz

⁹⁶ Tersiyeye (Tereler), «Loyafa Akademisi Muhtıraları», c. 25, s. 714.

⁹⁷ O devir müverrihlerinin ifâdelerinin sıhhatinden emin olmak için bu güllerden birkaçını bizzat ölçtüm. Burbon, bütün bataryaların mevkilerini tâyin eder ve topları sayar: Dört palm muhitinde gülle atar dört dökme top; beşten altı palme kadar taş gülle atar onbeş demir top; gülleleri dokuzdan on palme kadar on bombardıman toplarıyla, oniki palmlık diğer iki bom-barda topu; demir gülle atar oniki aded «Vasilik» topu («Va-* silik» Rumca'da «hükümdara mensup» demektir. Bu toplara bizde eskiden «şâhî» denilirdi. Mütercim) ile kezalik demir gülleli çifte çapda onbeş top; muhtelif çapta oniki dökme havan İd «hevâya atarlardı». En büyüklerinin yediden sekiz palmhğa kadar gülleleri vardı: «La moyenne artillerie comme sacres, passevolans estoient en grand nombre 1 espingarderie innumerable et increable.» Toplar, 29 Temmuz'dan Ağustos nihayetine kadar şehre 1.713 taş ve havanlar 1.721 gülle atıldılar. Yalnız sekiz aded bakirden yapılmış yakıcı bomba vardı. Marini Sanuto'nun 34. c. nde Rodos'un iki muhasarası rüz-nâ-mesi olduğu gibi, diğer bir cildinin sonunda bütün muhasara müddeti boyunca Hıristiyanlar tarafından atılan güllerin miktarı da şöyle gösterilmiştir: 19 Temmuz'dan 31 Ağustos'a kadar 1.556 ve 7 Eylül'den beri 9.460 gülle. Bunlardan 8.300'ü yeni bataryalarla ve 1.150'si vasilik toplarıyla atılmıştır. Cem'-an 11.416.

Kapısı ve Üstâd-ı Âzam'ın sarayı geliyordu.⁹⁸ Şehrin güney tarafı Provans ve İtalya şövalyelerine bırakılmıştı; Portekiz Şövalyeleri Deniz kapısının müdâfaasına memur idiler. Liman zincirlerle kapatılmıştı ve zabtı gayet zor olan mevkilerinin müdâfaa etmekte oldukları «Melekler Kulesi» ve Sen-Nikola Kuleleri ile de korumakta idi.⁹⁹ Osmanlılar şehri kuzeyden güneye doğru şu tertîbde kuşattılar:

Sağ cenâhda Fransız ve Alman lisanları burçları karşısında Rumeli beğlerbeği Ayaş Paşa ve onun yanlarında İspanya ve Overniya burçları karşısında üçüncü vezîr Ahmed Paşa vardı. Merkezde ve İngiliz burcu karşısında ser-asker ikinci vezîr Mustafa Paşa bulunuyordu. Pâdişâh'ın ordugâhı Mustafa Paşa'nın işgal ettiği mevkiin arka tarafında, Sen-Kom ve Sen-Damien tepesi üzerinde Meryem'e nisbet edilen Alemonitra Kilisesi yakınında idi. Şehrin güney-doğusunda, muhasara ordusunun sol cenahında Anadolu beğlerbeği Kaasım Paşa Provans burcu üzerine vuku bulacak hücumu idareye me'mûr olduğu gibi, daha ötede ve yine bu sol cenahın nihâyetinde vezîr-i âzam Pîrî Paşa¹⁰⁰ İtalya Şövalyelerine mukabil bulunuyordu.

Ağustos'un l'inde Rumeli beğlerbeği -daha önce Fürstenfeld, Müd-ling, Viyana, Hagno komandoru olan- Kristof Valdner'in kumandasında muharebe eden Alman Şövalyeleri mevki üzerine yürüyerek muhasarayı başlattı.¹⁰¹ 21 top Alman burcuna, 22 top da Sen-Nikola Kulesi'ne yıldırımlar yağdırıyordu. Herbiri 3 toptan mürekkep ondört batarya İspanya ve İngiltere burçları üzerine tevcih edilmişti.¹⁰² Kuşatanlar ve kuşatılanlar,

⁹⁸ «Topographische Ansichten gesampitit »uf cAner Reise In die I*ev»nte», 8. 72, 1811.

⁹⁹ Burbon Piç'i'nin eserinde «Madraklden hücum tasavvurunda bulunan düşmanların içeriye girmek için besledikleri büyük ümidi İzale ettiler» deniliyor.

¹⁰⁰ «Peri bascha le plus viell des quatre Baschas print la tran-\ chee tirant â la porte d'Ytalie. Acmeet bascha estoit aux trenches d'Espaigne est d'Auvergne. Le beglerbeg de la Na-tolie estoit aux trencpêes de la Provance et le beglerbeg de la Romania estoit avec sa bande vers les jardins de S. Antoine de 2a bande tramontane.» Asya muharebelerinde Anadolu beğ-lerbeği sağ cenah kumandanlığında bulunmasına ve Rodos muhasarasında bu tertîb üzere hareket olunmamasına nazaran, bu adanın o zaman Avrupa memleketlerinden sayılmış oldu* ğu anlaşılır.

¹⁰¹ Valdner Hanedanı bu -komandorun hâtrasını ebedileştirmek için Tir&l eyâletinde Ploden kasabasında onun şerefine bir yıldönümü te'sis etmiştir ki, Marten Yortusu'ndan sonra gelen salı günleri icra olunacaktı. Tersiyeye, Muhtıralar, 22, s. 753. Ploden, bu hâtrayı kaybetmiştir.

¹⁰² Burbon'un ifâdesine göre her biri üç toptan mürekkep onyedî batarya olduğu halde Amsterdam basımı Verto'nun 331. s'nde 17 batarya yerine 17 top denilmiştir.

Sultân Süleyman'ın İkinci Seferi (Rodos) Rûz-nîmesi
Haziran (Receb) - 16 Haziran 1522 (21 Receb 928). Hu-dâvendigâr Üsküdar'a geçer. 17, tevakkuf. 18, Maltepe» 19, Çukurçayır, 20, Hereke; bir günde iki merhale kat* olunur. 21, Çınarlı, 22, İzmîd kurbünde Yıldız Köprüsü, 23, Kazıldık, 24, İznik civarında Dikilitaş, 25, tznik civarında Pamukçu, 26, (1 Şa*bân, perşembe), Yenişehir, 27, Akbiyık, 28, Ermeni-Pazarı civarında Zencirli Köy. Yine bir günde iki merhale alınır. Ordu in-önü kurbünde Ermeni Derbendi'ni geçer. Meşy-i askerî tazîf olunur. 30, Kızılkaya Ilıcısı, Temmuz (Ramazan) - 1, Kütahya ovası. Anadolu beğ-lerbeği Kaasım Paşa, yeniçeri ağası Balı Ağa ve azablar ağası Alî Beğ maiyyet-i hümâyûna gelirler. 2, Kütahya'da tevakkuf; divân. 3, Tevakkuf. Rûmîli beğlerbeği râsime-

i dest-bü-siye kabul olundu. 4, Altuntaş sahrası; bir uzun merhaleden sonra ordu Pınarbaşma konar. 5, Ekçe (Egdje) köyü; ordu Marmaris'den geçer. 6, Sıçanlı ovası. 7, Sandıklı ovası. Rodos-dan Mustafa Paşa, şehri uzlaşma tarihiyle almanın adimül-ımkân bulunduğunu bildirir. 8,9,10, Üç gün (...) yürüyüş-den sonra suyun fıkdanından dolayı ordu ll-pınar'a karib Ho-nar civarında durur. 11, tevakkuf. 12, ordu Ladikya civarında bir kervansarayaya yakm çadır kurar. 13, Tonca, 14, Çoban Ilıcası, Ahmed Paşa biraderi Hersek beğlerbeği Mahmud Beğ'in Dalmaçya'da tskradin (Scardona) hisn-ı haşinini zabt eylediği haberi alınır. 15, Kırk-Söğüd; bir günde iki merhale. 16, istirahat; bu memleket akreb yatağıdır. 17, Bir günde iki merhale. Bozdoğan suyuna muvasalat. Sabık Konya kadısı Kara Kadı'nın idâmı. 18, istirahat. Halk ceziresinde Herkes (yâ-hud Hereke) hisarının lâğımlar vâsıtasıyla alındığı öğrenilir. 19, Talma, 20, Şâh-medresesi, 21, Şahne Ovası, Ferhâd Paşa'-nu Şehsuvar-oğlu'nu üç oğluyla birlikte esir ve idâm eylediği haberi gelir. 22, Bozöyük; ordu müşkilâtlâ GÖk-beli derbendini geçer. 23, Muğla civarında Karabağ sahrası. 24, istirahat. 25 (1 Ramazan, Cum'a), Gök-ova; Kargasekmez boğazmdan geçilir. 26, Marmaris limanı. 27, istirahat; yük hayvanâtı geri gönderilir. 28, Rodos adasına asker çıkarılması. 29, Ök müsâ-deme; Anadolu askerinin bulunduğu sol cenandaki metrisler tahrib ve birkaç topçu itlaf olunur. 30, Divân; yeni yapılan metrisler de tahrib olunur ve civarın tesviye-İ türâbisine başlanır. 31, Şehensâh otağ-ı hümayûnun mevkiini tebdil ettirir ve şehri o kadar şiddetle doğdurur ki, muhafızlar zaaf âlâmeti olarak topraklarının gürlütüsünü keserler.

Ağustos (Şevval) - 1, Bataryaların helâk-efsân ateşinden nefislerini sıyânet. için muhafızlar yer-alü mahzenlerine iltica ederler. 2, Harekâtı aakeriyyeye nezâret ve emr-i teftişi bizzat ifâ için Hazret-i Pâdişâh ağsân ve eşcârda (dal parçaları ve taşlardan) otaklar rezk ettirir. 3, Harb-i azîm; firkalar topraklarını siperler içinde kullanır. 4,5, Kurd-oğlu kadırgaları ile orduyu-hümâyûna muavenet etmesi irâdesini telâkki eder. 6, Sağ cenâhda yeni hendekler hafî* edilirken birkaç tonilato un bulunur. 7,8, Şehensâh Mısır donanmasından ma'-lûmât alır. 9, Divân; Hayri-Bay'm (Hayr-bay) gönderdiği yi-girmidÖrt kadırganın vürüdü. 10, Divân, Ayaş Paşa müfrezeleri önündeki Çaoi Kule (Tschaouli koule) (Canlı Kule) yıkılır. Mükâfâten bütün paşalar hil'at ile taltif olunurlar. 11, Süleyman Hayrî-Bay'm hedâyasını kabul eder; Memâlik-i Çe-râkise (Çerkeş Memlûkleri) râsime-i dest-büsiye kabul edilirler. 12, Şehensâh Santarh-oğlu (Saint Eremo?) bağçesinde te-nezzüh eyler. 13, Mısır alayları Pîri Paşa cenahında mevki-i mahsûslarını işgal ederler. 14, Reis Kara Mahmûd Piskopia adasındaki Illik hisarım zabt emrini alır. 15, Pîri Paşa bataryalarını sıralar. 16, ilbasan alay-beğinin irtihâli. 17,18, Tesvi-ye-i türâbiye ameliyatı hendeklere kadar ileri götürülür. 19, Cenâh-ı yemînde harb; üçyüz düşman Pîri Paşa topraklarının üzerine saldırır. 20, Muhâfızınin hurîc hareketi, der-akab def olunur. 21, Orduya bir topçu firarisinin vürüdü. 22, Sol cenah firkaları tarafından ikisi mühlük surette yaralı üç kişinin esir edilmesi. 23, (Pazar) ıyd-ı saîd. resm-i muâyede. 24, Kanlı harb. 25, ordunun iki topçusu öldürülür. 26,27, Harb, 28, hendekleri çalılarla ve taşlarla imlâ emri. 29, Düşmanın devirdiği Pîri Paşa toprak tekrar ateşe başlar. 30, Hendek ameliyât-ı imlâiyyesi biter. 31, Pek şiddetli cidal.

Eylül (Zilka'de) - 1, Divân; Ahmed Paşa Zindan Kulesini döğerek gedik açmağa başlar. 2, Mahmûd Paşa'nın Illik (Piskopia) kal'asma yürüyüşde vefat eylediği ve maahaza askerinin kal'ayı aldığı haberi gelir. 3, Şehrin hendeği Ahmed Paşa'nın askeri tarafından dolduruldu. 4, Mustafa Paşa tarafından lâğım; bütün bataryalar birden ateş ederler. 5, İncirli Kal'ası ahâlisi bilâ-şart teslim olurlar. Lâğımcılar düşmana tesadüf eyler. Düşman çok nefit isti'mâl ederse de bir nefice vermez. 6, Divân; yigirmibeş kadı azl olunur. 7, Casusluk eden bir firârî ordugâha getirilir. 9, Hristiyanlar birçok havan topları yerleştirdiler. 9, istirahat. 10, Mustafa Paşa'nın kumanda ettiği cenâhda iki lâğım patlaması. Asker istihkâm ât dâiresine girerse de Hristiyanlar yeni mancımik isti'mâl ettikleri cihetle ric'at ederler. 11, Hudâvendigâr ata râMben Eski Rodos'a gider; Ahmed Paşa ordugâhının önündeki tepeyi ikiye ayırarak şehir duvarlarının alt tarafından gedik açmak üzere merkeze toplar vaz' eder. Bu hücumda topçu-başı yaralanarak ertesi gün vefat eder. 12, Muhâsırlar ve mahsurlar birbirini tah-rîs için elfâz-ı muhakkirâne teâfi ederler. 13, Hudâvendigâr kal'a istihkâmâtına tevcih olunan ateşin kâfi olmadığını göğerek Mustafa ve Ahmed Paşalar'dan her birinin kendi taraflarındaki duvarların altına lâğım koymalarını emr eder. 14, Divân. 15, Hristiyanlar Kaasım Beğ'in iki lâğımını keşfederler. 16, Hendeklerdeki askeri ateşle çıkarılır. 17, Ahmed Paşa iki lâğım attırırsa da o anda başladığı hücum takviye olunmadığından çekilmeğe mecbur olur; bu lâğımların patlamasıyla yüzelli kişi mecruh olur. 18, Bir firârî istihkâmın üzerinden bir ok atar ki, buna yapıştırılmış olan mektubda Mısır donan-masıyla gelen Pîr Alî Reis'in Osmanlı ordugâhmdaki ahvâlden her gün düşmanı haberdâr etmekte olduğu muharrer idi. Ahmed Paşa bu işin tahkikini üzerine alır. Pîri Paşa tarafından birkaç Çerkeş istihkâma girip dört beş bayrak ile muhâsırların ayakları altına koyarak cerhadâr etmek üzere düşmanın hazırlanmış olduğu, üstüne çiviler kakılmış bir uzun tahtayı ele geçirirler. Bu münâsebetle içeride ne ikinci bir hendek, ne de ikinci bir duvar olmadığı anlaşılır. 20, Ahmed Paşa'ya, Ayaş Paşa'ya, Balı Beğ'e kaftan giydirilir. 21, Mustafa Paşa kolunda lâğımcılar düşman lâğımına tesadüf ederler. Vâki olan muharebede iki taraftan zâyîat olur. 23 (1 Zilka'de, Salt), Ahmed Paşa birkaç lâğım atdırır. Ertesi gün hücum olunacağını öğle vaktinden gece yarısına kadar dellâllar nida ederler. 24, Hücum edenler ric'at ettirildiler. 25, Me'külât getirmek için Anadolu'ya me'murlar gönderildi. 26, Divân, Pâdişâh hiddetlenerek Ayaş Paşa'yı tevkif ettirir. 27, Divân; Ayaş Paşa me'mûriyetine iade olunur. 28., Pîri Paşa, nikrisden muztarip olduğu cihetle Ayaş Paşa, kendi askerini Pîri Paşa'nın

Ağtistos'u lâğım ve lâğıma mukabil lâğım açmak işleriyle geçirdiler. Üstâd-ı Âzam Vilye DÖ Lil Adam'in (Villiers de l'Isle Adam) kahramanlığı ve Girid adasından geldiğinde Tarikat'ın «Salîb-i âzam» payesini almış olan Venedikli mühendis Gabriel Martinengo'nun mahareti sayesinde, Şövalyeler'in yeraltı manevraları büyük neticeler verdi. Osmanlılar ancak Eylül'ün 4'ünde (12 Şevval) idi ki, İngiliz burcunun güney kısmını uçurmağa muvaffak oldular. Açılan gedikler üzerine yürüyüp yedi Hıristiyan bayrağı aldılar; Lâkin Üstâd-ı Âzam, «Salîb-i Âzam» bayrağını açarak yetişip, hücum edenleri ikibinden ziyâde zayıf verdirek ric'ate mecbur bıraktı.¹⁰³ Türkler'in altı gün sonra ikinci bir hücumları da yine o kadar büyük bir zayıfla neticelendi; mahsurlar ise yalnız otuz maktul verdiler ki, topçu generaliyle Üstâd-

askeriyeye birleştirmeye me'mûr olur. Düşmandan kaçarak ihtida etmiş olan bir şahıs son hücumda muhafızlardan üçyüz kişi telef, bütün tüfekçi ve topçu rüesâsının mecruh, tarikat rüe-sâsmdan birinin maktul ve bir diğzerinin ağır mecruh olduğunu haber verir. Rodos halkından birkaç kişiyi gizlice Anadolu tarafına geçirmekle müttelim olan onbeş gemici kadirge serenlerine asılır. Bir şehzadenin velâdetinden dolayı ordugâh-da şenlik. Teşrin-i evvel (Zilhicce) - 1, Ordugâha iki Acem neferi başı getirildi. 2, Frenk istihkâmı denilen iç istihkâmın döğül-mesine başlanır. 3, Hudâvendigâr at ile Eski Rodos'a gider. 4,

Şehir duvarlarını yıkmak üzere yine ameliyata ibtidâr olunur. 5, Mendirek limanı üzerine top atılmaktan vazgeçilerek, toplar istihkâmın karşısına nakledilir. 6, Ayaş Paşa ilk mevkiini alıp Pîr! Paşa askerinin başına geçer. 7, Ayaş Paşa kolundan birkaç bin kişi şehir duvarını hücum ile zabtetmek tecrübesinde bulunarak kal'aya en yakın kulelerden birine girerler. 8, Tulû-ı şemsde başlayan kavga geceye kadar sürer. 9, Mustafa Paşa hücumu çıkar. 10, Tahtalı Kulesi'nden gönderilen iki casus düşmanın yakında bir donanma vürûduna muntazır olduğunu haber verirler. 11, Mağrib kapûdâm dest-bûsa kabul olunur. Düşman toplarıyla o kadar güzel nişan alır ki, hendeğin üzerine serâpâ ateşe tutarak elli altmış adam itlaf ederler. 12, Mustafa Paşa yeniden hücum eder ve iç duvarın birkaç yerinde bir müddet yerleşmeğe muvaffak olur. Y&-niçeri ağası Balı Beğ yaralandı. 13, Hudâvendigâr Eski Rodos'a gider ve yeniden yapılmasını emreder. 14, Pîr! Paşa -dün olduğu gibi- divâna yalnız gider. Eski Rodos'un tekrar inşâsı ameliyatına defterdar Abdüsselâm ve Menteşe ve Karesi beğleri nezâretile ibtidâr olunur. Akşama doğru, düşmanın Mustafa Paşa tarafından açmış olduğu yarma tahrib edilir; düşman ric'at ettirilerek şehir duvarı hemân başdan başa zabt olunur. 16, Hudâvendigâr, Sultân Cem bağçesini görmek üzere ata biner. 17, Günün nihayetine doğru, duvarın henüz düşman elinde bulunan kısmı hücum ile zabt olundu. 18, Nisfu'l-leyle doğru Ahmed Paşa kolundan kal'aya ateş verilir. 19, Büyük muharebe. 20, Ahmed Paşa kulundan altına lâğım konulan duvar çöker. 21, Hudâvendigâr esb-süvâr olarak gezer. 22 (1 Zilhicce, Çarşamba), Mısır vâlisi Hayr-bay*ın vefâtı haberi Pâdişâha vâsil olur. 23, Divân; birkaç sancak be*ğinin terfii. 24, Mustafa Paşa Mısır Valiliğine nasb olunur. 25, Divân 26, Mustafa Paşa azimetinden evvel Pâdişâh'ın elini Öpmeğe kabul edilir. 27, Mustafa Paşa onbeş gemiden mü-rekkeb bir donanma ile Mısır'a gider. 28, Anadolu Beğlerbeği Kaasım Paşa Mustafa Paşa'nın yerine tâyin olunur. 29, Şiddetli muharebe. 30, Anadolu beğlerbeği düşmanın açtığı bir yarmayı yıkmak için askerini Ahmed Paşa kuluyla birleşdi-rir. 31, Divân. Donanma, kışlamak için Marmaris Körfezine çekilir.

Teşrin-i sâni - 1, Hudâvendigâr inşâatı görmek için Eski Rodos'a gider. 2 ve 3, İstirahat (Bendeki Rûz-nâme-i Süleyman! nüshasından burada bir sahife tamamen eksiktir. Teessüf olunur ki bu sahife 4 Teşrin-i sâni târihinden 27 Kânun-ı evvel kadar muhasaranın en mühim vekayüyle şehrin teslimini mutazammındır. Rûz-nâme 27 Kânun-ı evvelden başlayıp Pâdişâh'ın İstanbul'a varış târihi olan 29 Kânun-ı sâni'ye kadar devam eder.)

Kânun-ı evvel (Rebîül-evvel) - Sultân Süleyman 27 Kânun-* evvel'den 6 Kânun-ı sâni'ye kadar Rodos'da tevakkuf eder. 7, Ordugâhını «Olu (Olou)»da kurar. 8, Muğla. 9, Tevakkuf. 10, Kodoş köyü kurbünde Letneci (?). 11, Kenüs (Ki-nüs?), 12, Kalobekler. 13, Yenişehir. 14, Çatmış. 15, Alaşehir. 16, Turasılı, 17, Akhisar kurbünde Turahanlı, 18 (1 Rebîül-evvel, Pazar), tevakkuf 19, Paşaköyü, 20 Tevakkuf. 21, Su-si-ğirlik köyü, 22, Tevakkuf, 23, Gerdene, 24.; Subaşı, 25, Bala-banlı yakınmda Anahor köyü. 26, Kurşunlu ve Umurbeğ, 27, Pazar köyü, 28, Dil. 29, Hudâvendigâr İstanbul'a müteveccihen gemiye biner.

¹⁰³ Burbon Piçi. Rûz-nâme-İ Süleyman!.

Âzam'ın bayrakları bunların arasında bulunuyordu.¹⁰⁴ Eylül'ün 13'ünde (21 Şevval) üçüncü bir hücumu müteâkib Türkler yeni lâğımlar açmağa mecburiyet görmeksizin İngiliz burcunu zorlayarak, üzerine beş bayrak dikmeğe muvaffak oldular. Komandor Valdner gayet kanlı bir muharebe ile bu bayraklardan birini alabilmiş ve Overveiler hâmisi Sen Tibo'ya (Thibault) takdim etmiştir.¹⁰⁵ Ertesi gün şehre hıyanet etmekte ve Osmanlı ordusuyla münâsebette olan Yahûdî tabibi bir ok ile düşmana mektup atacağı sırada yakalanarak parçalandı.¹⁰⁶ Bu üç muharebe umûmî olmayıp, muhasara ordusunun bir kısmıyla İngiliz burcunu müdâfaa eden şövalyeler arasında vuku bulmuştu. Lâkin Eylül'ün 24'ünde istihkâmların bütün hatlarına yayılacak bir umûmî hücum îlân olundu. Öğleden gece yarısına kadar Osmanlı ordusunda dellâllar dolaşarak; «Yarın hücum olacak; taş, toprak pâdişâhındır; kan ile mal gâliblerin ganimetidir»¹⁰⁷ diye bağırdılar. Güneş doğarken Osmanlılar şehrin kuzeyine, doğusuna, güneyine yürüdüler. Ve sancaktan İspanyol lisanı burcunda dikilerek, yeniçeri ağası burçtan içeri girdi. Bayrağını dikti; lâkin bu üstünlük kısa bir süre devam ederek bütün sancakları Hıristiyanların ellerine geçti. Türkler gediklerde ve hendeklerde 15.000 telefât vererek her taraftan ric'at ettirildiler.¹⁰⁸ Muhasara müddetince vuku bulan yürüyüşlerin en müdhişi olan bu hücumda yalnız Şövalyeler'in ve tarikate mensûb olmayanların değil, Rodos kadınlarının da kahramanlıkları görülmüştür. Yanlarında akan kan deryalarından dehşete kapılmayarak bir takımları o kadar korkunç bir cenkte bî-tâb kalan muhâriblere yeniden kuvvet vermek için ekmek ve şarâb, bir takımı da gedikleri doldurmak için toprak ve hücum edenlerin üzerine atmak için taş getirmekteydiler.¹⁰⁹ İngiliz burcunun müdâfaasında ölen kumandanlardan birinin ma'sukası -ki nâmı meçhul kalmış bir Rum'dur- diğerlerinin arasında hem mecnûnluğa, hem de azamete, muhabbete ve vahşete delâlet edecek bir hareketle imtiyaz kazanmıştır. İki çocuğunu kucaklayıp alınlarına haç işareti yaptıktan sonra göğüslerine hançer sokarak ve: «İşte, düşman, artık siz ne sağ, ne de ölü iken nâzik bedenlerinizi lekedâr edemiyecektir...»

¹⁰⁴ Burbon topçu generalini Guyôt de Marselhaç ve alemdarı Henri Mau-selle diye adlandırır. Verto, birincinin ismini Kadırgalar kapdâni Michel Argiliemont ile karıştırır. (Tarafların ziyat miktarlarını İhtiyatla karşı-lamalıdır. Mütercim).

¹⁰⁵ Tersine (Tercier) der ki: «Beşinci hücumda bir bayrak almıştır ki bunu Overveiler'in hâmisi olan Aziz l'ibo (Thibault)'-ya hediye ettiğini, yine o mektubunda yazar.» Bu hücum, -Burbon'un ifâdesinden anlaşıldığı üzere-, beşinci değil, üçüncüdür.

¹⁰⁶ Borbon. Rûz-nâme.i Süleyman!, Yahudi'nin mektubunu da bu günün vekayiinde kaydediyor.

¹⁰⁷ Rûz-nam«-i Süleyman!.

¹⁰⁸ Burbon. Rûz-nameH Süleyman! daha, ziyâde telefât beyan eder.

¹⁰⁹ Burbon.

diyerek ateşe fırlattı. Ondan sonra âşıkının kanlı mantosunu giyerek ve eline bir kılıç alarak kavganın en kızgın tarafına koştu. Fevkalâde bir kahramanlık göstererek kahramanlara layık bir şekilde öldü.¹¹⁰

Pâdişâh, hücumda muvaffakiyet gösterilememesinden hiddetlenerek mes'ûliyeti Rumeli beğlerbegi Ayaş Paşa'nın üzerine atıp azl etmiş ve habsettirmişse de, ertesi gün serbest bıraktı ve mansıbını da iade etmiştir.¹¹¹

Üç gün sonra Mısır Vâlisi Hayr-bay'ın vefatı haberini alması üzerine, serasker Mustafa Paşa'yı müteveffaya halef olmak üzere gönderdi; üçüncü vezîr Ahmed Paşa muhasarayı idare etmek için onun yerine geçti.¹¹² Donanma amiralliği memuriyeti Yaylak Mustafa Paşa'dan alınarak Behrâm Beğ'e verildi.¹¹³

12 Teşrîn-i evvelde (21 Zi'1-ka'de) güneş doğduğu sırada Ahmed Paşa İngiliz burcunu almayı tecrübe etti; istihkâmlar Osmanlılar'ın eline geçmişken yeniçeri ağası yaralandı ve askeri ric'ate mecbur oldu.¹¹⁴ Yine bu ayın nihayetine doğru hücumu geçen Türkler kanlı bir muharebeden sonra İtalya ve Provans burçlarından ric'at ettirildi. Üç hafta daha, münferid muharebelerle uğraşıldı; lâkin Osmanlılar gittikçe yaklaşan bir muvaffakiyete doğru ilerliyorlardı. Bununla beraber 23 Teşrîn-i sâni'de "(4 Muharrem) vukâa gelen neticesiz bir muharebe Türkler'den beşyüz kişinin zâyiine yol açtı.¹¹⁵ Nihayet Sen-Andre Yortusu günü (30 Teşrîn-i sâni -11 Muharrem) İspanya ve İtalya burçları yağmur seylâbları boşandığı bir sırada zabt olundu; lâkin yeniden 3.000 zâyîât olması üzerine artık serasker açık hücumlara girişmeyerek hendek açmak ve lâğim kazdırmakla iktifaya karar verdi.¹¹⁶

Muhasaranın başlangıcından beri Türkler büyük telefata vermişlerdi; yansı harb ederken, yarısı hastalıktan olmak üzere 100.000 gibi büyük bir

¹¹⁰ Bizzat hazır bulunan mühendis Fontanus'un Rodos Muharebesi nâmın-dakl eseri, c. 11: «Ne hostis, dicebat, vilissimus vivis aut mortuis ge-mina, npbuitate orporibus potlratur.»

¹¹¹ Rûz-nâme-i Süleyman! Bu tevkif, Burbon'un ve ondan naklen Boziyo, Verto, Knolles, Mezerey, Sagredo, Miniyö, ve Osmanlı vekayinâmelerinin yeni müstensihî olan Aliks'in «Mustafa Pâşa'nın Pâdişâh'ın gözünden düşmesi münâsebetiyle yazdıkları hikâyeyi doğurmuştur. Bu hikâyeye göre Sultân Süleyman vezirini bir kazığa bağlatmıştır. Hattâ bu müverrihler Mustafa Paşa'yı vezîr-i âzam yaparlar; hâlbuki vezîr-i âzam Pîri Paşa idi; «Cyr Lucas» kelimesinden bozma olmak üzere Mutasa Paşa'yı cKîrlo» lâkabıyla yâd ederler.

¹¹² Celâl-zâde, varak: 67. Rûz-nâme-4 Süleyman!

¹¹³ Ferdî, varak: 64. Ali, Defter-i Vüzera.

¹¹⁴ Rûz-nâme-İ Süleyman!, Burboa: «O araziden (İtalyan elindeki) ve Provans gediğinden.»

¹¹⁵ Burbon ve Rûz-nâme-İ Süleyman!

¹¹⁶ Celâl-zâde, varak: 70, Fontanus TÜrkler'in zayıatını besbin tahmin eder. Burbon: «Akmad Paşa (Ahmed Pasa) bundan böyle hücum etmiyerek hendeklerine devam etmeyi kararlaştırdı» diye yazar. Tersiy'e'de müverrih Ramazân. Tersiy'e, s. 755, bu hücumu sehven 9 Muharrem'de gösterir.

rakam tahmin ediliyordu.¹¹⁷ 10 Kânun-ı evvel 1522'de Şövalyeler düşman ordugâhında beyaz bayrak dalgalandığını görerek, onlar da bir beyaz bayrak çektiler. Müteakiben iki Türk gelerek pâdişâhın altın yıldızlı tuğrasını taşıyan bir mektup getirdiler ve Üstâd-ı Âzam ile mülakat talep ettiler. Sultân Süleyman'a iki şövalye gönderilmesi üzerine Pâdişâh, şehri üç gün zarfında teslim etmek şartıyla Şövalyeler'e şerefli bir teslim teklif etti ve muvafakat edilmediği takdirde bütün Rodos ahâlisini kılıçtan geçirip kedileri bile müstesna tutmayacağını bildirerek teh-dîd etti.¹¹⁸

Kalenin teslimi, Tarîkat'm «büyük haç» (salîb-i ekber) payesini hâiz olanları arasındaki müzâkerede ve daha sonra her lisandan temsilci olarak iki şövalyenin bulunduğu müşavere meclisinde kararlaştırılmıştı. Lâkin bu karar kuvvetli bir muhalefete maruz kalmış ve şiddetle takbih edilmiş olduğundan, Pâdişâh'a İspanyol Şövalyelerinden iki temsilci daha gönderilerek, bu kadar mühim bir mes'ele hakkında karar vermek için daha mühlet istemişlerdi. Rodos ahâlisi Rum ve LâtinlerMen mürekkep olduğundan, aralarında müzâkerenin bittabi daha güç olduğu beyân ediliyordu. Sultân Süleyman, vecâb yerine geçmek üzere, kumandanlarına harbe başlanılmasını emretti (18 Kânun-ı evvel-29 Muharrem).¹¹⁹

Lâğım ve hendek çalışmaları yeni bir gayretle ele alındı. Türkler İspanyol burcunun ileri istihkâmı üzerine bir yürüyüşlerinde püskürtüldülerse de, ertesi gün o kadar şiddetle hücum gösterdiler ki, şövalyeler şehir içindeki istihkâm ve hendeklerin arkasına çekilmek zorunda kaldılar.¹²⁰

Nihayet mühimmatın tükenmesi, mahsurları teslim mecbur etti. Vil-ye Dö Dil Adam, serasker Ahmed Paşa'yâ iki şövalye gönderdi; Bunlar, Rodos'un Üstâd-ı Âzam Piyer Dö Bussori tarafından serbestçe tasarrufunu kendisi ve halefleri nâmına te'min için II. Bâyezîd'in verdiği bir ve-sîkayı getirdiler. Ahmed Paşa, bunu ele geçirir geçirmez yırtıp, ayakla-riyle çığnedi. O gün esîr etmiş olduğu iki neferin parmaklarını, burunlarını, kulaklarını keserek galîz küfürlerle dolu bir mektupla o halde Üstâd-ı Âzam'a gönderdi.¹²¹ Nihayet Vilye Dö Lil Adam son dereceye gelerek bir şövalye ile şehir ahâlîsinden iki kişiyi Rodos'un teslimini müzâkereye

¹¹⁷ «Paşa, muharebede 64.000'den ziyâde ve hastalıktan 40-50 bin telefât vukua geldiğini dini üzerine yemin ile beyân etmiştir» (Burbon).

¹¹⁸ Burboa,

¹¹⁹ Burbon'da 10 Kânun-ı evvelde.

¹²⁰ «Le 17 deceinbre, les Turcs donnernt l'assault a & barbacane d'Espag-ne.-Le lendemain (18), Us vindreut avec grosse pu'ssance donner l'assault â la dite barbacano.» (17 Kânun-ı evvel'de Türkler İspanya burcuna hücum ettiler.- Ertesi gün (16), yine o burca hücum etmek: üzere büyük kuvvetle geldiler) Burbon.

¹²¹ Burbon, Foitfanus, Haikondil'in Bale tab'ında, s. 493.

gönderdi (21 Kânun-ı evvel-2 Safer). Sultân Süleyman, bunların tekliflerini kabul ederek vezîr-i âzamini Tarîkat'ın murahhasları-yle teslîm şartlarını müzâkereye me'mûr etti. Üstâd-ı Azamın 25 Şövalye-ler'den, ve 25 ahâlînin ileri gelenlerinden olmak üzere 50 kişiyi Osmanlı ordusuna rehin göndermesi; Tarikat âzalarının 12 gün mühlet zarfında adadan çıkmaları için kendilerine gemiler tedârik olunması; Rûm ve Lâ-tinler*'in mezheb ve kiliselerine hürmet edilmesi kararlaştırılmıştı. Ahâlî temsilcilerinin Pâdişâh'dan husûsî talepleri üzerine, ahidnâmenin bir maddesi, askerın Rodos'tan bir mil öteye çekileceğine dâirdi. Lâkin ahidnâmenin imza edildiğinin beşinci günü¹²² yeniçeriler, korkunçluğu derecesinde intizamsız olan o asker, kendilerini tutamadılar, Ferhâd Paşa kumandasında İran hududundan gelen 15.000 arkadaşlarını ziyaret bahanesiyle, ellerinde değnekten başka bir silâh olmadığı halde şehre yaklaşarak ve Kosküvinien Kapışım zorla açarak ileri gelenlerin hanelerini yağma ve her türlü kötülüğü yaptılar. En ziyâde Azız Yahya Kilisesi'nde gazaba gelerek duvarlardaki aziz tasvirlerini, istatüleri bozup kırarak Üs-tâoVı Azamlar'ın kabirlerini açtılar, mihrâbları alt-üst ettiler; mukaddes tazyînâtı yağma ettiler.¹²³ Azîz Yahya Kilisesi'nin çan kulesi üzerinden Ezan okuyup Müslümanlar ibâdete davet edildi; işte bu suretle Müslüman müezzinleri, Türk davulları Hıristiyanlık âlemine Rodos'un fethini îlân ettiler.¹²⁴ Bu karışıklıklara muhalefet göstermek isteyenler ya değnek altında can verdiler, yâhud alınan malları yük hayvanı gibi omuzlarına alıp ordugâha götürmeğe mecbur oldular.

Rodos'un fethi, Noel Yortusu sabahı, Papa Adriye'nin Sen Piyer Kilisesi'nde duây-ı kudsiyi îfâ eylediği sırada vuku buldu; bu merasim esnasında pencere kenarından bir taş düşerek papanın ayakları altına yuvarlanmış olduğundan, Hıristiyanlığın en büyük mukavemet mevkiinin düşmesine alâmet sayılmıştır.¹²⁵ Şu suretle, teslîmin başlıca maddeleri imza olunur olunmaz bozulmuştu. Lâkin bundan dolayı Pâdişâh'ın mı, vezirlerin mi, yoksa yeniçerilerin intizamsızlığını¹²⁶ mı itham etmek lâzım geleceği bilinemez.

Ahidnâmenin tasdikinden birkaç gün sonra Ahmed Paşa, Vilye Dö Lü Adam'a bâzı tebligatta bulunmak veya Pâdişâh'ın kendisiyle mülakat

¹²² Burbon, bu vak'a ahidnâmenin imzasından beş gün sonra, yâni Rodos' un, Türkler tarafından istilâsına tesadüf eden 25 Kânûn-i evvel târihinde olduğunu acjicca belirtir.

¹²³ Fantam» ve Burbon.

¹²⁴ Celâl-zâde, varak: 71.

¹²⁵ SpandoJno, varak; 94.

¹²⁶ Burbon «Onun (Pâdişâhın) mı, yoksa paşaların emriyle mi olduğunu bilmem» diyor.

arzusunda bulunduğunu bildirmek için İspanya burcu gedikleri üzerine geldi. Üstâd-ı Âzami canıgönülden bu görüşmeyi istememekle beraber Safer'tn 7*sinde (22 Kânun-ı evvel 1522)¹²⁷ refakatinde yalnız birkaç şövalye olduğu halde- Osmanlı ordugâhına gitti. O gün dîvân günü (bakanlar toplantısı günü) olduğu cihetle, uzun müddet galibin çadırı Önünde, kar ve yağmur altında kabul edileceği zamanın gelmesini bekledi. Vezirlerle Ferhâd Paşa Pâdişâh'ın elini öpmek merasimi için ayakta huzura kabul olunmuş ve Ferhâd Paşa bu sırada vazolardan, tabaklardan, gümüş kupalardan tertîb edilmiş hediyelerini takdim etmişti.¹²⁸ Nihâyet Üstâd-ı Âzam bir hil'at giydirildikten sonra Süleyman'ın huzuruna götürüldü. İki sene önce hükümet makamına gelmiş olan bu iki hükümdar uzunca bir müddet sükût ederek yekdiğerini anlık nazarlarla tedkîk ettiler. Sonra Pâdişâh söze başlayarak beldeler, ülkeler kaybetmek hükümdarların talihlerinin nasibi olduğunu söyleyerek, Üstâd-ı Âzam'ı mağlûbiyetinden dolayı tesliyeye çalıştı ve serbest çekilip gitmesi müsâadesini tekrar te'mîn eyledi.¹²⁹ Süleyman bu tavrıyla yüksek fikirlilik ve mertlik gösterdi. Lâkin, bu necîbâne hareketi ertesi gün tezkib etti. Bedbaht Şehzade Cem'in -bilinmez bir kıyafetle Şövalyelerle birlikte Avrupa'ya geçebilmek ümidinde olan- oğlu meydana çıkarılması üzerine bunu erkek çocuğuyla birlikte îdâm etti ve diğeri çocuklarını İstanbul'a¹³⁰ gönderdi.

Süleyman İspanya burcunu ve Sen-Nikola Kulesi'ni görmeğe giderek, ordugâhına dönmeden evvel Rodos'u ve Üstâd-ı Âzam'm sarayını gömmek arzusunda bulundu. Maiyyetinde yalnız Ahmed Paşa ile bir genç köle bulunduğu halde, Şövalyeler'in yemekhanesine giderek Vilye Dö Lil Adam'ı istedi. Pâdişâh, -kendisinin sözlerini Rumca'ya tercüme etmekte olan Ahmed Paşa vâsitasıyla- teslim şartlarının her noktasının kafiye icra olunacağı yeniden te'mîn etti ve Rodos'un tahliyesi için daha uzun mühlet verdi (29 Kânun-ı evvel -10 Safer). Üstâd-ı Âzam Pâ-dişâh'a teşekkür etti ve ahdin şartlarına sâdik kalmasını istemekle yetindi.¹³¹ Ertesi ve daha ertesi gün^ beşyüzü yeniçeri olmak üzere 1.000 kişi Rodos muhafazasına

¹²⁷ Süleymân-nâme (s. 68), «Megali Mastori» yâni «Büyük Üstâd», «Üşjâd-ı Âzam»ın huzûr-ı pâdişâhiye kabulünü «mâh-i saferü'l-hayrun gurre»i olmak üzere kaydeder. Yine Süleymân-nâmeI nin bu sahifesinde Pâdişâh'ın o gün Rodos zindanında mahbus olan birçok müslümanı kurtardığı ve bunlara pek çok ihsanlar verdiği kayıtlıdır.

¹²⁸ CeUI-zââe. BOz-aame-i

¹²⁹ Fontanus, Burbon.

¹³⁰ Pontanus, Rûz-nâme-i SüleynMüüf, Spandojtao, va: 96; Osmlnlı müverrihleri.

¹³¹ Burbon. Fontanus, iki hükümdara yeniden uzun nutuklar söyletir. Pâdişâh'ın söz söylerken Üstâd-ı Âzam'a ihtirâmen selâm verir <i> elini sarığına, götürdüğünü İfâdeye kadar çıkar..

konularak Şehenşâh'ın¹³² eşyası Marmaris'e gönderildi; Donanma amirali de adanın diğer şehirlerini teslim almağa gitti. 1 Kânun-ı sâni 1523 (13 Safer 929)'da¹³³ Üstâd-ı Âzam hareketinden evvel Pâdişâh'ın elini öpmeğe gelerek dört altın vazo takdim etti. Sultân Süleyman tbrâhîm Paşa'ya hitaben:

- «Bu Hıristiyam ihtiyarlığında hâne ve emvalini terke mecbur ettiğimden dolayı müteessif olmuyor değilim» dedi.¹³⁴

O günün gece yansına doğru Vilye Dö Lil - Adam maiyyetindekiler-le beraber Avrupa'ya müteveccihen yelken açtı. Ondan sonra gelen cuma günü Sultân Süleyman Azîz Yahya Kilisesinde namaz kıldıktan sonra, Piskopia muhasarasında telef olan kapdân Kara Mahmûd'un¹³⁵ kadirgasına bindi; Marmaris'e varınca Menteşe, Karesi, Aydın, Saruhan san-,cak-beğleriyle emîr-i âhûru İskender Beğ'e, Rodos istihkâmlarının sür'at-le tamirine nezâret etmelerini emretti.¹³⁶ Kendisi de muhasara esnasında eski beldenin mevkii olan ve Şövalyeler tarafından «Filermos» ve Türkler tarafından «Sünbüllü» adı verilen mevkie bir bina¹³⁷ yaptıрмаğa başlamıştı ki, hâlâ o gönül okşayıcı yerde bâzı kalıntıları vardır.¹³⁸

Rodos Fethinin Neticeleri

Rodos'un sukutu, ona tâbi sekiz adanın, yâni: Leriüs (îleros), Kos (îstankoy),¹³⁹ Kalimne (Gülmez), Nisiros (İncirli), Telos (İleki), Halce (Halki), Limonia, Sima (Sömbeki) adalarının da düşmesine yol açtı.¹⁴⁰ Yüzgeçlikteki

¹³² Hammer, şimdiye katlar diğer pâdişâhlar hakkında kullanmadığı halde, bundan sonra Sultân Süleyman hakkında tevkîren arasına «imparator» tabirini kullanmağa başlamış okluğundan, bu kelimeye tesadüf olunduğu csehensah» ile tercüme olunacaktır, Mütercim,

¹³³ Sultân Süleyman'ın 14 Safer Cum'a günü «Câmi-i cedîd-i Senci-vânbde namazı kılarak, daha sonra Rodos'tan Marmaris'e geçtikleri Süleymân-nâme'de kayıtlıdır ki, 14 Safer 929, 2 Kânun-ı sâni 1523'e tesadüf etmektedir. «Sencivân» (veya Sencuvân) «Sen Jan»dır; bu târihte «Azîz Yahya» diye tercüme olunmuştur. Haber-i Sahîh'de (Asr-ı Süleymânî, s. 33) tertîb hatası olarak «Sen-Jak» olmuştur.

¹³⁴ Rûz-nâme-i Süleyman!

¹³⁵ «İl ki « il Şeyvâl 928 feth olundu; Mahmûd Reis kal'a yöriyişinde tüfenk kurşuniyle uruldu.» Peçevl, c. 1, s. 75. Mütercim.

¹³⁶ Cıvvo.

¹³⁷ Rûz-nâme-i Süleyman!

¹³⁸ Pontanus, Halkondîas'ın Bale basımı, s. 468: «Ad montem Phijermum süper cujus verticem tyrannus Sacello diviparæ vdrğinis İn balaneas se-demque arcanarum id bidinum et monstrucsi concubltus mutato, arcem erexit.» Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/14-24.

¹³⁹ Padişân'ın bu adaya gönderdiği teslim teklifi mektubu Marini Sanoto'nun Kroniğinde 1523 tarihinde vercedilmiştir. Bunda Sultân Süleyman sekenerinin hürriyetine riâyet edeceği hakkında yüzseksen bin peygamber ve mukaddes kitaplar üzerine yemin ediyor.

¹⁴⁰ Pontanus, s. 481. Celâl-zade, varak: 71.

Peçevî 11 Şevval 928'de ilke (İleke?) ve 14 Şevvâl'de tncirli kaleleri fethini gösterir. Ondan sonra tarihsiz olarak «Kal'a-i Tahtal», cCezîre-i İstanköy», «Kal'a-i Bodrum» (adasiyla beraber) fetihlerini kaydeder.

mahâretleriyle muhasara esnasında Pâdişâh'a büyük hizmetler göstermiş olan Sömbeki kadınları beyaz dülbentden bir serpuş taşımak imtiyazına nail oldular.¹⁴¹ Kadîm Alikarnas harabeleri üzerine Alman Şövalyesi Şleghold tarafından inşâ olunan Petreron (Pet-rorum?) kalesine Osmanlı muhafızları konularak, Süleyman'ın «on fe-tih»i ikmâl olundu.

Rodos muhasarası, mevcut devirlerin muharebeleri târihinde yalnız Vilye Dö Lil-Adam'in ve Şövalyeleri'nin kahramanlık ve cesaretleri ile değil, Türkler'in ilk defa olarak kullandıkları bombaların ve Martinengo icâd olunan lâğım mukabili lâğımın ve davulların kullanılmasıyla ehemmiyetlidir.¹⁴²

Sultân Süleyman, RodosHan hareketinden bir ay sonra muzaffer bir şekilde İstanbul'a dâhil oldu.¹⁴³ Rodos'ta Şehzade Mehmed'in doğumunu haber alarak duyduğu sevinç, Abdullah adında diğer bir şehzadesinin ölümüyle haleldar olmakta gecikmedi. Pâdişâh, Rodos'tan Osmanlı memleketlerinin bütün kadılarına, Kırım Hânı'na, Mekke Şerîfi'ne zafer-nâ-meler göndermişti. Rodos fethinin resmen tebliğ olunduğu bütün Hıristiyan hükümetlerinden yalnız Venedik dîvân-ı hümâyûnun tebligatına sevinç tezahüratı ile mukabele etti.¹⁴⁴

İran Ve Rus Elçileri

Sultân Süleyman'ın parlak muvaffakiyetleri îrân ve Şîrvân Şahlarının o zamana kadar pek de hayır-hâhğa delâlet etmeyecek surette muhafaza etmiş oldukları sükûtu bozdu: Pederinin irtihâlinden ve kendisinin cülusundan dolayı -fakat bir müddet te'hîrle- ta'ziyet ve tebriki ihtiva eden" kâğıdın geldiği gibi, Rodos'un fethinden dolayı da memnuniyetlerini bildirerek, zamanında nâmeler gönderdiler.¹⁴⁵ 500 süvarilik maiyyetiyle

¹⁴¹ TurnerTn Tiav**s% c. 3.

¹⁴² Pontanus, s. 401. Burbon. (Ter altında çalışıldığını hissettirecek hassas davullardır. Mütercim).

¹⁴³ Rûz-nâme-i Süleymanl. Donanma İstanbul'a gitmek üzere Sakız'dan geçer. SpandoJno, s. 97.

¹⁴⁴ Rûz-nâme-i Süleymanl. 30 Bylül Padiş&h'in Bursa kadısına fetihnamesi, varak: 67, Nu: 21; Kırım Hânı'na, va: 64, Nu: 20 münclerictir. Venedik Doou'na olan nâmeden Marini Sanoto'da bahsedilmiştir.

Bursa kadısına gönderilen Türkçe Rodos fetihnamesi Münşeât-ı Feridun'da (s. 470-473) mevcuttur ve «Evâil-i şehir-i saferi'l-mu-zaffer sene tis'a ve uşrîn ve tis'a mi'e, be-yurt-i kal*a-i Rodos» ile târihlenmiştir. Kırım Hânı'na gönderilen fetihnamenin unvanı farklı olduğundan, Münşeât-ı Feridun (s. 470) yalnız bu unvanı derctemiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/24-25.

¹⁴⁵ Rûz-nâme-i Süleymanl. İran Şahı'nın mektubu, va: 71, Nu: 22; Pâdişâh* m cev&b-nâmesi, Nu: 23; Şirvan Şahı'nın mektubu, va: 73, Nu: 24; cevâbi, 75, 25.

İran Şahı'nın tarihsiz olarak Tâcü'd-dîn Hasan Halife ile gönderdiği mektup Münşeât-ı Feridun'da (s. 473 ve 474) mevcuttur. Bunda Rodos zi kredi İm eksizin zaferin tebriki ve ta'ziyet yerine getirilmiştir. Reisül-küttâb Çevri Çelebi inşâsiyle yazıldığı gösterilen cevâb-nâme 930 Muharrem'i târihiyledir (s. 474). Sultân Süleyman, Şâh'a

Boağziçi'nin Anadolu sahiline gelen Acem elçisine, bir ecnebi hükümet sefirinin o kadar kalabalık ile İstanbul'da boy göstermesi münâsib olmayacağı bildirilerek, ancak 20 kişi ile¹⁴⁶ gelmesi emro-lundu. Çar VasiH'nin Osmanlı Devleti ile ittifak akdine memur etmiş olduğu Rus elçisi Jan Morosof da o sırada İstanbul'da bulunuyordu; lâkin Morosofun teşebbüsleri neticesiz kaldı.¹⁴⁷

İbrahim Paşa'nın Sadâreti

1523 Hazîran'ında vezîr-i âzam Pîrî Paşa -makamına göz dikmiş olan Ahmed Paşa'nın iftirası üzerine- azledildi ve daha sonra i'tiyâd edildiği veçhile 200.000 akçe tahsisat ile tekaüde ayrıldı.¹⁴⁸ Süleymân, Pîrî Paşa'nın yerine, kendisine oldukça iltifâtkâr davrandığı hade-me-i hassa reîsi ve doğancı İbrahim'i¹⁴⁹ nasb etmiştir ki, bu zât o zamandan itibaren Rumeli

«Cenâb-ı emâret-meâb, hükûmet-inti-sâb, İsmâil bin Şeyh Haydari's-Safevî erşedehu'llah» diye hitâb ediyor; babasının şeyhliğinin hatırlatılması ve «erşedehu'llah» (Allah irşâd eylesin) ta'bîri İran hakkında iyi niyetler besle-nilmediğini açıktan açığa göstermektedir. Şâh ise, oldukça ta'zîmli (saygılı) yazmıştı. Şîrvân-Şâh'ın nâmesi tarihsizdir; 14 Muharrem 930 tarihli cevâbı s. 475 ve 476'dadır. «Cenâb-ı emâret-meâb, tarikat-intisâb, şeyh İbrâhîm Beğ» şeklinde hitâb ediyor.

¹⁴⁶ Ferdî, va: 82, Venedik elçisi Pietro'nun 6 Kanun-ı evvel raporunda «yirmi kişi» denilmiştir, Marini Sanoto, c. 35.

¹⁴⁷ Karamsin, Rusya Târîki, 7, s. 143. Marini Sanoto, agc.; Venedik elçisinin beyân olunan raporu İran elçisiyle birlikte Rusya elçisinden de bahseder. Venedik elçisi, Süleyman'ın tabiatı hakkında «Non, 6 Sodomla co-me 11 aitrî Sîgnori Türeni, e ama la glusblzla.> der.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/25.

¹⁴⁸ Celâl-zâde, Ahmed Paşa'nın İftiraları hakkında pek serbest bir sefkide fikirlerini beyân eder, varak: 77. Süleyman'ın saltanatının ilfî vekayii hak kında az i'timâda lâyük olan Almosino, 104-114. sahifelerde hikâye eder ki: Fiyale (Pîrî Paşa demek ister), Selimin giydirmek istediği zehirli elbiseden muhafaza etmek suretiyle Şehzade Süleyman'ın hayatını kurtar-, mis; İbrâhîm, Almasino'nun sandığı gibi İstanbul sarayında değil. Ma'nsa'da Süleyman'ın yanında bulunduğu düşünülünce, bu hikâyenin asılsız olduğu anlaşılır.

Peçevî, Pîrî Paşa'nın Rodos seferindeki gayreti -düşmanlarının fesatçılıklarından dolayı- pek teşekküre değer olmadığından, İstanbul'a geldikten sonra, eskiden Mısır'dan bu tarafa sürgün edilmiş ve cülûsda affedilmiş olan zavallıların birçok mallarını aldığına dâir Ahmed Paşa tarafından yapılan telkinler üzerine «teftiş olunmak» fermanı buyurulduğunu, müfettiş tayin olunan Fenârî-zâde Muhyî'dîn'in şer'e aykırı bir çok maddeler ileri sürdüğünü, fakat Ahmed Paşa'nın da emeli olan sadârete nail olamayıp, bu hizmetin «Harem-i hümâyûnda olan oda-başığına iç şâhinciler-ağalığı zamîne olunan İbrâhîm Paşa'ya» verildiğini yazar (s. 79). Süleymân-nâme'de Kara Çelebi-zâde şöyle yazar: «İfsâd-ı hussâd-ı bed-nihâd ile ba'de'l-azl keş-me-keş-i teftişe mübtelâ olup... defteri â'mâlînde vaz'-engüşt i'tirâz olına-cak madde bulunmamağın ta'yîn-i havâss-ı tekaüd ile nev'an tatyib buyuruldu.» (s. 199).

¹⁴⁹ Solak-zâde, varak: 102. Ferdî, varak: 80. Celâl-zâde, varak: 78. Cenâbî, (Viyana Kütüphânesi'nde, nu: 469), s. 428. Hasoda-başı ve iç şâhinci ağası İbrahim'in 13 Şa'bân 929'da Rumeli beğlerbeği ve vezîr-i âzam makamına yükseldiğini yazar. Cenâbî, yalnız oda-başı unvanını verir. Bu müverrihin ancak fihristine müracaat etmiş olan ve has-oda-başı nâmıyla bir mansıb olduğuna hiç şüphesiz vâkıf bulunmayan Kantemir, İbrâhîm'in âdi bir yeniçeri neferi iken vezîr-i âzam olduğunu - beyân eder. Miniyö, Kantemir'in ifdâesindeki yeniçeri'yi görünce, bir yeniçeri isyanı icâd ederek, bunların odabaşısı olan İbrahim'in (hâlbuki İbrâhîm Paşa hiçbir vakit yeniçeri ocana mensup bulunmamıştır) bu isyanı bastırduğunu ve hareketinden dolayı vezîr-i âzam tayin edildiğini söyler. Bu müellifin sözüne göre bu isyan da, Pâdişâh'ın Rodos'un yağma edilmesine mâni olmasından çıkmış. Yine aynı müverrih, ondan sonra Mustafa Paşa'nın vezîr-i âzam olduğunu ve kazığa bağlandığını hikâye ederek, Lafonten'e nazire yapar. Bu cezanın ikinci vezîr Mustafa Paşa'nın Mısır'a gidişi sırasında - gözden düşmüş olan Yaylak Mustafa Paşa

beğlerbeğliğini de vezîr-i âzamlığa ilâveten hâiz olmuştur (13 Şa'bân 929-27 Haziran 1523). Parga gemicilerinden birinin oğlu ve gençliğinde mahir kemancı olan îbrâhîm, Türk korsanları tarafından tutularak Manisa civarında bir dul kadına satılmıştı. Bu kadın genç kölenin tabîî güzelliği ve hünerini, gayet güzel giyindirmek ve i'tinâ ile terbiye etmek suretiyle ortaya çıkarmıştı. O zaman henüz ve-liahd bulunan Şehzade Süleyman bir gün gezerken, keman çalmakta bulunan İbrahim'e tesadüf etti. Genç kölenin hüner ve zekâsına o kadar meftun oldu ki, o vakitten beri kendisine ayrılmaz bir dost ve cülusunda hademe-i hassa ve doğancılar reisliğine tâyin etti.¹⁵⁰ İbrahim'in her gün artmakta olan nüfuzu -Rodos seferini münâsip görmemekle idbârı-nı ta'cil etmiş olan-Pîrî Paşa'nın geçmiş hizmetlerine mukabil gelmekte te'hîr eylemedi. Vezîr-i âzamin o vakitsiz gözden düşmesi sebebiyledir ki, seferin başkumandanlığı kendisine uygun görülmemişti. Ahmed Paşa'nın hırslı ve şedîd tabiati Pâdişâh tarafından İbrahim'e gösterilen tercihe mütehammil değildi; Pîrî Paşa azl olunca, ikinci vezirlikte bulunması cihetiyle vezîr-i azamlık makamı usûl bakımından kendisine verileceğine inanıyordu. Süleyman'ın gözdesinin muzafferiyetine her ân şâ-hid olmamak için Mısır valiliğini istedi; Ahmed Paşa ile İbrahim'in rekabeti dîvân-ı hümayûnda elîm bir manzaranın doğmasına yol açtığı ve onun Mısır'a gitmesi şu hâle son vereceği için, "Pâdişâh, Ahmed Paşa'nın arzusunu yerine getirdi."¹⁵¹

Kırım'da Hanlık Mücâdelesini

Kırım Hânı Mehmed Giray'm, saltanatının sekizinci ve ömrünün 58'-inci senesinde vefatı vukua geldi. Gerek o, gerek kardeşi Kalgay, kendisinin iki oğlu Gazî Giray ve Baba Giray taraflarından ihdas olunan bir gece isyanında hayâtı terk ettiler (929/1522). Bu katmerli cinayetden sonra iki hân-zâde, mağdurlarının hükümet ve emvalini aralarında taksim ettiler. Gazî babasının, baba da amcasının unvanını aldı. Şîrîn Beğ, diğer tâbirle baş sancak-beği olan Memiş, Kırım Hânlığı'nın Kalgay'dan sonra en büyük

hakkında icra olunmuş olması muhtemeldir. Ancak Avrupa müverrihleri bu iki Mustafa'yı birbirinden ayırmamakla beraber, ikisini de sad-râzamlı karıştırırlar.

¹⁵⁰ Spandojno, s. 100, Parga'da doğduğunu söyler. Venedik elçisi Flyero Zen, İbrahim'in, veladeti, terbiyesi ve saraya girmesi hakkında Venedik Sena-tosu'na mufassal bir rapor göndermiştir. 6 Kanun-ı evvel tarihli ve Ma-rnî Sanoto'nun 35. c.'nde dercedilmiştir.

¹⁵¹ Ferdî, varak: 80. Solafc-eâde, varak:: 102. Celal-zâde, ya: 78.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/25-26.

me'mûru bulunduğundan, şu hdâiseye dâir bâb-ı devlete bir arıza takdim ederek, gaasıbın yerine, kardeşi Mehmed Giray tarafından rehin olarak İstanbul'a gönderilen Saadet Giray'm tâyinini Pâdişâh'dan istirham etti. Saadet Giray, yeniçeriler canibinden de himaye görerek Kırım Tahtını zabt ve yeğeni Gazî Giray'ı Memiş Beğ'in arzusu veçhile «kal-gaylığa» (Kırım velâhdliği) nasb eyledi. Tatarların idare usûlüne göre kalgay mansıbı dâima, hükümette olan hanedanın en kıdemli azasına, yâni hân'ın ya bir amcasına, yâhud bir kardeşine verilmek lâzım geleceği cihetle, buna mugayir olan o tevcih yeni karışıklıklar yarattı. Altı ay sonra, Gazî Giray -ki henüz 21 yaşında idi- biraderi Baba Giray ile birlikte bayram tebriki için hanın huzuruna çıktıkları sırada îdâm olundular. Saadet Giray kalgaylığa yeğeni Devlet Giray'ı intihâb etti. Lâkin, az vakit sonra tslâm Giray, kardeşi Gazî'nin intikamını almak üzere milleti ayaklandırarak, hükümeti ele geçirdi. Saadet Giray, yedi sene daha İstanbul'da, Pâdişâh'ın verdiği tahsisat ile yaşayarak Eyüb Oâmii'ne defn edildi (944/1537).¹⁵² İslâm Giray, kalgaylıği kardeşi Özbek Giray'a verdi; lâkin Özbek, Sultân Süleyman'ın teveccühünden düştüğü için bir sene sonra onun yerine Mengli Giray'ın oğlu Sâhib Giray tâyin edildi. Mehmed Giray, hükümeti eline alıp da, memleketin asayişini bütün kardeşlerini ortadan kaldırmak suretiyle te'mîn etmek istediği zaman, henüz çocuk yaşta olan Sâhib Giray Kazan'a iltica ederek ölümden kurtulmuştu. O vakitten beri Nogaylar¹⁵³ onu kendilerine hân seçtiler. Sâhib Giray'm Kırım Hanlığı'na cülusu ile neticelenen ahvâlden aşağıda bahse-deceğiz.¹⁵⁴

¹⁵² Es-Seb'ü'l-Yesir, itaMnski'nin el yazısı kitabı, varak: 61-64.

¹⁵³ «Es-Seb'ü's-Seyyâr» adlı eser, Nogaylar'la birlikte muharebe eden aşiretler arasında Sırlas ve Âs kabilelerini sayar. Bunun mukaddimesinde (varak: 9), Çin neslinden olmak üzere aşağıda zikr olunacak Tatar ve Türk kabileleri sayılmıştır: Mun-suk (Muncuk), Sedestân, Kumarı, Sakalibe (Slavlar), Hâlic (Halaçlar, Kalaçlar), Hazar (Evlâd-ı Yâfes), Hitayî, Corce, Si-ruk, Kumak, Bahşân, Bulgar, Tas, Atlas, Âs, Ye'cüc, Me'cüc. Müncine neslinden olmak üzere şunları zikreder: Tutek, Çığlı (Çiğil?), Perşagan, Ablak (Yâfes'in diğer evlâdı). 13. sahifesinde şu kabileleri sayar: Tatar, Moğol, Karayet, Nayman, İnkut, Tunkut, Yekrin, Kırgız, Çalayır (Celâyır), Sunyet (Sü-nit?), Merkit, Kırilot, Turgud, Ayrat (Oyrat), Bargut, Tam-kalık, Tolas (Töles?), Yarlık, Komat, Herçin, Hermoçin, Or-şut, Kitmin, Türman (Toraman?), Sakayet, Pise.

¹⁵⁴ Halîm Giray'm 1226 târihinde telif ettiği Gülben-i Hânân (Tâ-rîhi: Hoş-ter oldı gül jâle-dârdan/ Bitdi nihâi Gülben-i Hânân rabî'de 1226 Sürûrî)*a göre (İstanbul basımı 1287, s. 11-15) Kırım'da «kalgaylık» mansıbı Mehmed Giray Hân'dan başlar. Pederi Mengli Giray Hân bir akma giderken «Yerinize kimi bırakacaksınız?» diye sorulduğunda «Oğlum Mehmed Giray kalgay (kalsın)» (kalgay: kala, kalsın demektir) demişti. Döndüğünde oğlunu hükümetten mahrum etmek istemedi; «Kalgay Sultân» unvanını vererek Kırım'ın Akmescid kasabasını kendisine hükümet merkezi olarak gösterdi. İstanbul'dan da Mehmed Giray'a velâhd olmak üzere berât verildi. Gülben-i Hânân, bahsedilen ihtilâlde (Zilhicce 929) Nogay emirlerinden «Mamây» (Hammer* in «Memiş» dediği) ve «Şıgum» beğleri öne sürerek bunları kelb-i akûr (kuduz köpek) vasfıyla yâd eder. Mehmed Giray'a halef olan Saadet Giray, Sultân Selîm'in maiyyetinde bulunmuş, onunla birlikte İstanbul'a gelmişti. Pek zengin bir kütüphane sahibi imiş. Onun halefi Sâhib Giray Hân'ın evvelce Kazan Han-lığı'na intihabı, Kazan Hân'ın İçim Hân'ın çocuksuz vefatından doğmuş olduğu ve Sâhib Giray*ın orada îrâd bulamadığından hacc bahanesiyle bu tarafa savuştuğu Gülben'in verdiği izahattandır.

Hayrbay'ın Vefatı Ve Mısır'da Vâlî Hâin Ahmed Paşanın İsyanı

Hayrbay, Gazâlî'nin isyanında Pâdişâh'a sâdık kalmış ve gördüğümüz veçhile Rodos'taki orduya yedi Arab şeyhi kumandasında 3.000 kişilik bir yardımcı kuvvet göndermişti.¹⁵⁵ Lâkin cinayetinde ortak olmaktan çekindiği Gazâlî'nin sonunu haber alınca derin bir mahzunluğa düştü.¹⁵⁶

Ömrünün sonuna yaklaştığım hissederek bütün kölelerini âzad ederek-, birçok hayrat te'sîs ve bunlara tahsisat tâyin etti. Pekçok emlâkini vakıf yaparak, bunların sağlayacağı menfaatleri oğullarına ve Memlûk Sultânı Nasır bin Muhammed Kalavun'dan dul kalan ve Sultân Gûrî ile evlenmekten imtina etmiş olan zevcesine vasiyyet etti. Hayrbay'm son hizmeti 20 yelkenden mürekkep bir donanmanın teçhizidir ki, bu gemiler dâmâdı Kaytbay kumandasında, henüz Rodos'da bulunan Pâdişâh'a taze asker ile Müslümanlar için zafer sermâyesi olmak üzere «Ukab» isimindeki Peygamber'in sancağını getirmişlerdi¹⁵⁷

Yukarıda yazıldığı üzere Süleyman, Hayrbay'ın vefatını adaya çıktıktan on hafta sonra Rodos hisarları önünde haber alarak, eniştesi Mustafa Paşa'yı Mısır valiliğine tâyin etti.¹⁵⁸ Mustafa Paşa, Canım ve înal nâmında - kötü fiilleri cümlesinden olmak üzere Arab şeyhi Hasan Merrî ile onun amcasını öldüren- iki kâşifin (yâni Mısır beğlerin-den ikisinin) isyânıyla uğraşmağa mecbur oldu. Yeniçerilerle, bir fırka tirendaz (okçular) ile âsîlerin

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/26-27.

¹⁵⁵ Gazâlî'nin vefatına dâir Venedik elçisinin raporunda (Marini Sanuto, c. 30) Dervez (Derüz?) emîri Kaasım Beğ'den naklen mühim ma'lûmât vardır: «Li (Gazali) sopragionse in cam-po 7 capi de la gente araba nominata Naboles (Nablus) con 3.000 persone, dove fu scoperto come detti capi erano sta man-dati per Chairbeg con ordine, che dovessono interdersi coi Turchili venne lettera del Sofi per la quai fu molto ripreso esso. Gasali, che senza aver data notizia alla sua Signoria et altri amici sehavea mosso, - mando la sua donna e fioli al castello Karak, 8 giornate distante da Damasco.»

¹⁵⁶ Solak-zâde, Mısır târihlerinden naklen yazar ki: Gazâlî'nin öldürüldü* gü gün öğle ezanı sırasında Ezher C&mii önünde bir adam yüksek sesle «Yâ ma'şerü'l-müsUmîn! Bu gün, bu saat Gazâlî'nin bası, Ali nâmında birinin kinciyle Sultân Süleyman'ın dergahına gönderildi.» diye bağırmiş. Birkaç gün sonra Şam'dan gelen ulaklar Gazâlî'nin gerçekten o fln öldürüldüğü haberini getirmiştir. Hayrbay da Bâb-ı ZÜveyle'ye defa olunmuştur. Mütercim.

¹⁵⁷ Süheylî, varak: 51. ŞüJcrî, varak: 105. Bugün «Sancâk-ı Şerif» denilir.

¹⁵⁸ 9 Ağustos'ta 24 kadirgadan mürekkep olan donanma Rodos karşısında demir attı; 22 Teşrin-i evvel'de Hayrbay'ın vefatı haberi alındı. Rûz-nâme-i Süleyman! ve hattâ Süheylî ve Şük-rî, vezîr Mustafa Paşa ile kapdân Yaylak Mustafa Paşa'yı Mustafa ismi altında ayırmaksızın zikrederler. Avrupa müverrihlerinin bu iki şahsı karıştırmaları bundan kaynaklanır; o müverrihler bir taraftan da bunları vezir-i âzam Piri Paşa ile karıştırırlar. İki Musta'amm bu müverrihlerce aynı kişi zannedilmesinde aşağıdaki durumların dahil olması melhuzdur: Bunların ikisi de Bosnalı olup, ikisi de saraydan yetişmişti. İkisi de saraydan evlendirilmiştir; biri Sultân Süleyman'ın bir hemşiresini, öteki Şâh-Hübân nemında bir cariyesini almıştır. Kapdân Mustafa Paşa'nın sonraları vezîr olması haremî sayesinde, iki Mustafa'nın ikisi de birer cami yaptırmışlardır. Birinin Gëgbüze'de, diğerinin Gelibolu'dadır. Âlî'nin Defter-i Vüzerây-ı S ü ley m ân'ı sine müracaat.

üzerine yürüyerek mağlûb etti; iki reisinin başını Kaahire'de Bâb-ı Züveyle'nin mazgallarına diktirdi.¹⁵⁹ Az bir müddet sonra Mustafa Paşa, haremi Sultân'm ricası üzerine, İstanbul'a getirildi. Sultân, Pâdişâh'a talihsizliğinden şikâyet etti: Evvelâ Se-lîm tarafından bostancı-başıya nikâhlandığı halde onun, babasının emriyle îdâmı felâketine uğramıştı; şimdi de Mustafa'ya verilir verilmez, zevcinin kendinden uzaklaştırılmasıyla dulluğa mahkûm oluyordu.¹⁶⁰ Mustafa'nın yerine rikâb ümerâsından, adıyla anılan mahallenin müessisi Güzelce Kaasım¹⁶¹ tâyin edildi. Lâkin Kaasım, tâyininden birkaç ay geçer geçmez Mısır Valiliğini --sonraları «Hâin» lâkabım almış ve Osmanlı târihlerinde bu suretle yâd edilmiş olan- Ahmed Paşa'ya terke mecbur oldu. Ahmed, vezîr-i âzam mansıbını kaybetmiş olmasına karşılık, Mısır Sultanlığını gasb etmek istedi. Fakat Memlûkleri kazanabilirdi de yeniçerilerin sadâkatini bozmadı. Mısır büyük timarlarını tasavvurlarına âlet olan sefillere verdi. Kaahire kalesine sahip olan yeniçerilerden kurtulmak için alenî ve gizli her türlü vâsitalara teşebbüs etti; lâkin entrikaları hiçbir netice vermedi. Beklediğine nail olamayınca, altı aydır hiyanetine perde ittihaz ettiği maskeyi kaldırdı, ordugâhını Anbâbe'de te'sîs etti ve payitaht kalesini muhasara etti. Yeniçeriler bir yürüyüş yaparak gösterdikleri cesaretle hâtıralara nakşedilmiş olan bir muharebede, âsîlerden dörtbinini öldürdüler. Ahmed Paşa, Memlûk emirlerinden Celâleddîn adında birinden, kale içine giden ve iki asırdan beri unutulmuş eski bir su yolu bulunduğunu haber aldı. Bu ümîd olunmadık muvaffakiyet vâsitasından istifâde ederek, memlûklerini kaleye soktu ve yeniçerileri katliâm ettirdi.¹⁶² Ahmed, Mısır'a mâlik olunca «sultân» unvanım ve îslâmiyet'in iki hakk-ı saltanatını (hutbe ve sikke) aldı (Kânun-ı sâni 1524).¹⁶³ iskenderiye ile bütün sahil elinde olduğu için, Mısır ile devlet merkezi arasında muvasalatı kesmek kolay oldu. Bununla beraber, onun azliyle yerine -Mustafa Paşa'nın valiliğinde Arablar*ın isyanım büyük muvaffakiyetle bastıran- yiğit Kara Musa'nın tâyin olunduğunu bildiren Pâdişâh'm fermanım getirmekte olan gemiyi eline geçirdi. Yeni vâlî ile

¹⁵⁹ Solak-zâde, varak: 102, Ferdî, varak: 77, Süheylî, varak: 52, Şükrî, varak: 106.

¹⁶⁰ Spandojino, varak: 99.

¹⁶¹ Ali, Ferdî; Süheylî, varak: 53. «Nfzhetü*n-Narirtn» ile diğer Mısır târihleri, Kaasım Paşa'yı valiler cedvelinde unutmışlardır. Tertib târihiyle Mustafa ve Ahmed Paşalar arasındadır. Hacı Kalfa'nın Takvimü't-Tevarih'inde vardır, s. 218.

¹⁶² Solak-zâde, varak: 102. Ahmed Paşa İstanbul'dan 20 Ramazan'da hareket etmiş ve 8 Şevvâl'de Kaahire'ye varmıştır. Ferdî, varak: 84. Süheylî, va: 53; Şükrî, varak: 106. Ali, varak: 225. Martni Sanoto*da, c. 35, Gırlid Venedik elçisinin raporu: «Tuttl da Turehia sonos ta tagllat a pezzL»

¹⁶³ Ferdî, va: 85. Celâl-zâde, varak: 74. Solak-zâde; varak: 102, Süheylî, va: 53. Şükrî, va: 107. Abdülazîz, varak: 58.

fermanın hâmile olan çavuşu öldürdü. Ahmed, Osmanlı Pâdişâhları gibi üç vezîr bulundurmak isteyerek, Mısır'ın idaresini bunlara taksim etti. Lâkin bunlardan Mehmed Beğ, Pâdişâh'a sadâkatle, Ahmed'e vefasızlık gösterdi. Ahmed'i kaldırmak için her tedârîki gördükten ve Kaahire evlerinde birkaç yüz asker sakladıktan sonra, gaasıbın kaleden inip de şehirde hamama gideceği bir zamanı bekledi. Girdiği mahal «Allahü yen-surü's-Sultân Süleyman!» sadâlanyle basıldı. Ahmed, tıraşı yarım olduğu halde, o mahallin üzerine çıkıp kimse görmeksizin indi; atına binerek kaleye kaçtı; alalacele toplanmış birkaç askerden ibaret Mehmed Beğ takımı Ahmedle birlikte içeri girdi. Lâkin Hâin'in iç kalede yeni bir sığınak ve Memlûkleri çağırarak için vakit bulmasından endîşe ediliyordu. Her dakika, bir son olabileceği için Mehmed Beğ, saraydaki hazînelerin gâliblerin malı olacağını îlân ettirdi. Yağma hırsısları birçok Arab'ın koşuşması için bundan müessir bir şey olamayacağından, Arablar duvarlardan tırmanarak kapıları zorladılar. Ahmed, bu karışıklık ve yağma sayesinde 20 adamıyla tanınmaksızın kurtularak, Şarkıyye nahiyesinde Benî Bekr aşiretine kaçtı.¹⁶⁴ Mehmed Beğ, Çerkeş Canım Hamravî kumandasında üçbin süvariye onun takibine gönderdi. Cânrrnı Hamravî kaçakları tu-tamadan geri dönmesi üzerine, Mehmed Beğ silâhlan mükemmel üçbin kişi ile bizzat çıkıp «Mahalle»ye gitti. Orada Arab şeyhi Haris, Ahmed'i zincir içinde teslim etti.¹⁶⁵ Hâin'in başı İstanbul'a gönderildi. Pâdi-şâh'ın isyanı bastırmak için 3.000 Yeniçeri ile karadan göndermiş olduğu üçüncü vezir Âyas Paşa avdet emrini aldı; Kaasım Paşa tekrar vilâyet valiliğine tâyin olundu. Mehmed Beğ'in Pâdişâh'a sadâkati, yâhudbir hâine hıyaneti mâlik olduğu timarlara diğerlerinin ilâvesi ve Mısır defterdarlığı ile mükâfat gördü.¹⁶⁶

Dâmâd (Makbul) İbrahim Paşa'nın İzdivacı

Yine bu sırada Sultân Süleyman İstanbul'da -o zamana kadar alışılmamış bir tantana ile- hemşiresi ile yezîr-i âzam îbrâhîm Paşa'nın düğününü yapıyordu (18 Receb 930-22 Mayıs 1524). Atmeydanı'na mükellef çadrlar

¹⁶⁴ Ahmed, Bekr aşiretinin ve Memlûklerin yardımıyla Kaahire'yi ele geçirmişti, Gird Venedik konsolosunun raporu: «Saito (Saïd) Begi tbni Ömer namında bir Arab 80.000 kişi ile ve İbnt Bekr namında bir Arab da on-bln kadar memlûk ve altı bin Zenci köle ile, ahâlinin teveccüh ve kabulüne dayanarak hiç kan döfcülmeksizin Kaahire'ye dâhil oldular.» Ma-rini Sanoto, c. 35.

¹⁶⁵ Ferdî varak: 88. Solak-zâde, varak: 102. Ali, Birinci Vak'a, El-MInhu'r-Rahtnanlye, EbÛ Sürur'un eseri; Peçevl, varak: 30.

¹⁶⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/27-30.

ve Pâdişâh için bir taht kuruldu. Sağdıç vazifesi verilen ikinci vezir Ayaş Paşa¹⁶⁷ ile yeniçeri ağası saraya giderek Pâdişâh'ı, düğünü huzûruyla şerefyâb etmeğe davet ettiler. Sultân Süleyman bunları iltifatlarla kabul etti; İbrahim Paşa'yı övgüde göklere çıkararak dâvet-çileri hediyelere gark etti ve gönderdi. Yedi gün, mütemadiyen, silâhdâr-lar, sipahiler, ulûfeciler, garibler, cebeciler, topçular pek debdebeli bir surette ziyafetlere çekildiler. Sekizinci gün yeniçerilere, vezirlere, beğ-lerbeğlerine, sancak beğlerine parlak bir ziyafet verildi. Dokuzuncu gün -ki gelinin saraydan alınacağı günün arefesidir- Pâdişâh İbrahim'in sarayına gitti. Bütün hanelerin duvarlarına kıymetli kumaşlar serilmiş olduğundan Sultân Süleyman adetâ altm ve ipekten bir duvar arasından geçiyordu. Sağ tarafına müftî-i muhterem Alî Cemâlî'yi, sol tarafına genç şehzadeler muallimi Şemsî Efendi'yi¹⁶⁸ oturtarak, mezheb mes'elelerin-den bahseden, muhtelif medreseler müderrislerinin derslerine nezâret eyledi.¹⁶⁹ Bu âlimâne sohbetler sona erince beş emîr-i âhûr evvelâ yalnız Pâdişâh, sonra ulemâ için sofrâ tertîb etti; defterdar Mustafa şerbet-dârlık vazifesini îfâ ile Pâdişâh'a yekpare bir pîrûze kâse ile şerbet sundu. Hazîne-i hümâyûnda mahfuz olan bu kâsenin ilk sahibi Nûşîrevân olduğu rivayet olunur.¹⁷⁰ Ulemâ helvalar ve şekerlemelerle hânelerine gönderildi. Pâdişâh saraya avdetinde, Sultân Süleyman bir oğlu doğduğu haberiyle muştulanarak «Selim» adını verdi (24 Receb - 28 Mayıs).¹⁷¹ İki gün sonra sağdıç, cihaz nahıllanra¹⁷² götürülen büyük bir alayla saray-ı hümâyûndan İbrahim Paşa'nın sarayına gitti. Bu nahıllardan biri 60.000 ve diğeri 40.000 küçük parçadan mürettep olarak, üzerlerinde bin şekilde ağaçlar ve simurg¹⁷³ ve ankâ gibi

¹⁶⁷ Eski Rumeli beğlerbeğdir ki, Rodos muhasarasında Alman burcuna karşı hücumları İdare ediyordu.

¹⁶⁸ Tafevîmü't. Terâih, s. 204. (Burada yanlışlık vardır: Pâdisfih'in sağ tarafında, müftü Kem&I-pasa-zade Şemseddin Ahmed, solunda Hoca, Hay-reddin vardı. Mütercim.)

¹⁶⁹ Peçevl, varak: 31. ÂH, varak: 226. Solak-zâde, varak: 103. (Verilen ders «... Innâ caalneke halîfeten f'l-ard» âyet-i kerimesinin tefsirinden idi. Mütercim, Solakzâde'den.)

¹⁷⁰ «Hazîne-i amirede olan kâse-i pîrûze ki tabağı ve serpûsü ile Nûşrevân yâdigârıdır dlyü meşhurdur, şerbet ile baş defterdar olan Mustafa Çelebi saâdetlü pâdşâha sunup andan yine gelüp ylrine oturdu.» Peçevl c. 21, s. 81. Mütercim.

¹⁷¹ Abdülazîz Efendi, varak: 63. Celâl-zade, varak.: 82. Solak-zâde, varak: 103. Almosino, II. Selim zamanındaki vekâyî'den bizzat şahid olmak üzere bahsettiği zaman şây&n-ı mevsuk olmakla beraber I. Süleyman zamanının bütün vekâyîni karıştırır. İbrahim'in, izdivaç düğününü de oğlunun sünnet düğünü yapar. Halbuki İbrahim'in oğlu yoktu.

II. Selim'in doğum târihi Süleymân-nâme'de (İstanbul matbuu, s. 79) 930 Receb'inin 26'ncı günü olmak üzere kayıtlıdır ve bu da 30 Mayıs 1524'e tesadüf eder.

¹⁷² İnşânın kuvvetine alâmet. «NakKnahl) katırı gibi donanmış» şeklindeki eski tabire nazaran, eski düğünlerde kızın cihazı ağaç şekline konulur ve hayvanlarla, yahud cesametine göre arabalarla götürülürmüş; fakat bunların kuvvet alâmeti olması doğru görünmez. Mütercim.)

¹⁷³ Zend-Av*sta'nın üç başlı akbabası, Simurg, esasında üç kuş manasına: olduğundan İran esatirinde simurg'un üç başlı, yahud üç vücüdü tasavvur olunduğu anlaşılır. Burhan-ı K&Atı', simurg ve sireng'in anka olduğunu

hayâli kuşların resimleri vardı. 2 Şa'bân - 5 Hazîran'da Sultân Süleyman, İbrâhîm'» in bu defa Atmeydanı'na inşâ ettirmiş olduğu saraya avdetle güreş, raks, koşu, ok yansı ve şâir umûmî eğlenceleri temaşa etti. Karı-koca (gelin-dâmâd) şerefine birçok şâirlerin tanzim ettikleri kasideleri kabul lûtfun* da bulundu; Hayâlî'nin kasidesi hepsinden çok takdire mazhar oldu.¹⁷⁴

İbrahim Paşa'nın Mısır'da Asayiş Sağlaması

İbrâhîm Paşa, mutlak kudreti, Pâdişâh ile paylaşmış addolunabilirdi. İzdivacından dört ay sonra Süleyman'ın yeni bir itimâdı eserine nail oldu: Vâlî Kaasım Paşa ve defterdar Mehmed Beğ arasında zuhur eden ihtilâfları halletmek ve ülkenin kadîm kanunlarını tekrar te'sîs eylemek üzere, donanma ve 500 yeniçeri ve birkaç bin askerle Mısır'a gönderildi (1 Zî'lhicce 930-30 Eylül 1524). Ulûferi-başı Hayreddîn, çavuş-başı Mehmed bin Sûfî, defterdar İskender Çelebi, tezkireci Mustafa, müverrih Ce-lâl-zâde İbrahim'in maiyyetinde idiler.¹⁷⁵ Sonraları reîsü'l-küttâb ve nişancı memuriyetlerine terfi etmiş olan Celâl-zâde Sultân Süleyman'ın padişahlık devrinin târihini yazmıştır. Devlet hiyerarşisindeki mevkii birçok vekâyide bizzat hâzır bulunmasını sağladığı cihetle, târihi müracaat ve i'timâd edilecek kıymetli eserlerden biridir. Donanmanın azimetinde Pâdişâh İstanbul civarındaki adalara kadar bizzat İbrahim'e refakatle pek meveddetkârâne bir surette veda eyledi ki, Şark milletlerinde işitilmemiş ve Osmanlı pâdişâhları târihinde başka misâli görülmemiş bir iltifattır.¹⁷⁶

Donanma Gelibolu önlerinden geçerken birkaç Acem esîri -i. Selîm zamanında, bu milletin din ve devlet düşmanı olduğu hakkında verilen fetvaya dayanılarak- Pâdişâh'ın emriyle îdâm olundu.¹⁷⁷ Süleyman'ın saltanatının başlangıcında göstermiş olduğu yüce duygular, şu suretle bir taassub ve siyâsetin te'sîri altına giriyordu.

yazıyorsa, da simurg hayâlidir. Arab'ın anka dediği kuş ise, büsbütün hayâli nü, yoksa vaktiyle mevcûd iken kayıp mı olduğu meşkûkdür. Bununla beraber bunlar başka, başka kuşlardır, Sîmurğ, Zer oğlu Zal'ı terbiye etmişti. Mütercim.

¹⁷⁴ Âli, Peçevî, Celâl-zade. Bu düğünün tafsilâtı için Marini Şanoto'da, c. 35. İstanbul Venedik balyosunun oğluna yazdığı mektuba müracaat: «Il Sîg-nor dona 30 gardine d'asprl di 100 l'una ali Ganlzeri che andavano 8000 aile nozze in ordine del Signor, et accetto L'inyito con usarll porole in gran laude dlbrahm, trai porvioni (çadırlar) del Sr. era l'uns di Usun Hassan l'altro del Gurl.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/30-31

¹⁷⁵ Celâl-zâde, varak: 81. Ali, varak: 227. Ferdî, varak: 91. Solak-zâde, varak: 103.

¹⁷⁶ Celâl-zâde, varak: 81. Ali, varak: 227. Ferdî, varak: 91, Solafc-zâde, varak: 103.

¹⁷⁷ Ferdî, varak: 92.

İbrahim, Sakız'a uğrayarak Venedik me'mûrları tarafından hürmetle karşılandıktan ve bâzı hediyeler aldıktan sonra, Rodos'a yanaştı (10 Mu-harrem - 7 Teşrîn-i sâni).

Osmanlı donanması İskenderiye'ye yelken açtığı hâlde sonbaharın rüzgârlarıyla Anadolu sahillerine düşerek, Rodos'tan hareketinden üç hafta sonra Marmaris Körfezi'ne girmeğe mecbur oldu (1 Safer - 28 Teşrîn-i sâni). Senenin bu mevsiminde deniz yolculuğuna emniyet edilememesi İbrahim'i karadan gitmeğe icbar etti.

Mısır defterdarı Mehmed Emîn¹⁷⁸ idaresi zamanının hesabını vermek için İstanbul'a gitmek üzere iken, vezîr-i âzamin Lazkiye'ye geldiği haberini almasıyla, ilk tasavvurundan vazgeçti ve Suriye'ye doğru yelken açarak, İbrahim'in huzuruna çıktı. İbrahim, hareketini tasvîb etti ve Kaahire'ye geri yolladı. Mısır Vâfisi, Kaasım Paşa, kara yoluyla Şam'a kadar gelerek defterdarın idaresine isnâd etmekte olduğu hatâlar hakkında vezîr-i âzami müsaadeli bir hâkim buldu.¹⁷⁹ İbrahim'in Haleb ve Şam'da bulunuşu, bu iki şehirdeki beğlerbeğlerinin hırs ve zulmünü ortadan kaldırarak, kendilerini halk için selâmet olacak şekilde, korkuttu.¹⁸⁰ Vezîr-i âzam geçtiği bütün yerlerde gösterdiği bî-taraflik ile ahâlînin duasına mazhar oldu.

îbrâhîm Paşa'nın Kaahire'ye girişi (24 Mart 1525) o kadar tantanayla vukua geldi ki, bütün Çerkeş sultânlarının ihtişamlarının hâtıraları yanında sönük kaldı. Ağır elbise giymiş 5.000 yeniçeri, sipahi, memlûk alay teşkil ediyorlardı. Bu münâsebetle Pâdişâh'ın kendisine vermiş olduğu at takımları 150.000 altından ziyâde bir kıymette idi. Süvarilerinin mızrakları - Osmanlılar'ın millî renklerine mugayir olarak- mavi ve beyaz idi. Vezîr-i âzamin hademesi hademe-i şâhâne gibi sırmalı serpuş ve elbise giymişlerdi. Maiyyetindeki memlûkler de böyle giyinmişlerdi.¹⁸¹

İbrahim'in Mısır'da geçirdiği üç ayın her günü, türlü âdilâne ve lu-tufkâr icraatlarla nazar-ı dikkatleri celbetti. Memleketin ihtiyâçlarına göre yeni kanunlar vaz* etti ve eskilerini tâdil etti. İdarenin yaralarının ıslah edilmesi

¹⁷⁸ Bu defterdar «nüzü'l-emîni» olacaktır ki; askerinin levazım memurudur; «konaklama memuru» demektir.

¹⁷⁹ Ferdî, varak: 95 ve 96.

¹⁸⁰ Celâl-zâde, Solak-zâde, Alt, Ferdî. Olftl-zâde'nin naklettiği bir feonuşma-ya nazaran vezîr-i âzam, KaasraVm beğlarbeğl Sinancık'dan hediye almasını takbih etmiş ve eğer davacısı zuhur ederse, bunların kendisini kurtaramıyacağını söylemiştir.

¹⁸¹ Marini Sanuto tarihi, c. 39: «Entro con inestimabile pompa. Li Qerchessi Janizeri, Sipahi da 5.000, vestiti d'oro, cavallo d'oro e gioje fornimento dato dal Sr. costa 170 mille ducati veneziani; per il suo campo di cavalli 4.000 ben vestiti, ban-diera azur e bianca, poi li garzpn del Sr. vestiti d'oro con Ser-cola (külâh) d'oro; - mostra nomo di gran condizione e in-gegno.» Celâl-zâde'nin yazdığı 8 Cumade'l-uhâr târihi yanlışdır; çünkü birkaç satır yukarıda Pâdişâh'ın gidişini o ayın 18'-inde gösterir.

hususlarıyla aralıksız çalıştı. Benî Havâre¹⁸² ve Benî Bekr ismiyle anılıp hıyanetle itham olunan aşiretlerin şeyhleri asılarak ceza gördüler, tâ vahalara ve Habeş'e kadar Aşağı ve Yukarı Mısır'daki diğer Arab aşiretleri reislerine, Pâdişâh'a itaatle sadâkatlerine yemîn etmeleri ihtar olundu. Şehirlerde dellâllar dolaşarak, hükümetten şikâyeti olanları, ne zulüm gördüklerini bildirmeğe davet ediyordu. Borç yüzünden hapse atılmış fakirler salıverildi. Çocukların yetişmesi ve iaşesi için husûsî nizamlar konuldu.¹⁸³

Îbrâhîm, kalede, vâlî konağının karşısında hükümet hazînesini muhafaza için iki kule yaptırdı. Nü Mikyası yanındaki yarı harâb Amr bin Âs Câmii'ni masraflarını kendisi vermek suretiyle tamir ettirdi. Vergi defterleri Sultân Kaytbay ve Gurî zamanlarındaki hallerine konuldu.¹⁸⁴ Defterdarın hesabına göre îbrâhîm -idare masrafları çıktıktan sonra- Mısır'dan bâb-ı devlet için tahsil olunacak meblâğı 80.000 duka¹⁸⁵ olarak tesbît etti. Umûmî idare bu suretle düzelme yoluna girmekte iken, ga-ribler kumandanı Şücâ' Ağa, Îbrâhîm Paşa'nın Mısır valiliğine münâsib gördüğünü tâyîn ederek, mümkün olduğu kadar sür'atle İstanbul'a avdet etmesini emreden Pâdişâh fermanını hamilen Mısır'a geldi.¹⁸⁶

Vezîr-i âzam, ülkenin idaresini Suriye beğlerbeği Süleyman Paşa'ya bıraktıktan sonra 22 Şa'bân 931 (14 Haziran 1525)'de Kaahire'den çıktı. Şam'dan geçerken Venediklilef'in imtiyazlarını ve muafiyetlerini¹⁸⁷ te'yîd etti. Kayseri'de ikameti esnasında, Dulkadir Türkmen beğlerin-den alınmış olan timarları iade etti (7 Eylül) ve Kaahire'ye girdiği zamankinden ziyâde debdebe ile İstanbul'a dâhil oldu.¹⁸⁸ Pâdişâh muhafız askerleriyle vezirler

¹⁸² Süleymân-nâme'de (s. 77), Havâre Urbanı Beği «Amr» oğlu Şeyh Âli ile Urban şeyhlerinden Bakr-oğul Ahmed olmak üzere görünürler. Birincisinin Bâb-ı Züveyle'de asıldığı tasrih olunmuştur. Bu iki adamın idftmî emsali için İbret olmuştur.

¹⁸³ Celâl-zâde, varak: 88 ve 89. (Salıverilen mahbûsların borçları alacaklılarına ödendi, Süleymân-nâme, s. 78. Mütercim).

¹⁸⁴ Celâl-zâde, Solak-zâde, varak: 104. Âli, varak: 227, Süleyman saltanatından Onüçüncü vak'a. Dîjon (Digeon)'da Kanun-n&me-i MısU"a; «Ha-nedân-ı OsraAnl ve Mısır Hükümeti Huiasa-J Vekayi'i Mukaddfesiyile, Teni 1113% ve Arab HÜkay&ti» eserine, Paris, 1781, müracaat. Fransa Enstitüsü muhtıralarında Mösyö Do Sasi'nin «Mısır'da Arazi Tasarruf Hakfınnın Gelişmesi Seyrl»ne dâir üç muhtırasına müracaat, c. 1, c. 7. (Münşeât-ı Feridun'un 2. cildinde «er-Risâlett'l-Misriyye fi MenâU'ü'd-Dfvanfarfiyye de müracaat. Mütercim.

¹⁸⁵ Solak-zâde, Celâl-zâde, Âli, Pecevf, Lûtfi.

¹⁸⁶ Yine onlar.

¹⁸⁷ Kapitülasyonların târihi için nazar-ı dikkate alınacak malûmattandır.

¹⁸⁸ Marini Sanoto, c. 40. «Ayaş Bascia andava avanti poi Mustafa Bascia poi lui solo fra i Solachi -presento Sdg. una capo d'oro con, gioje compra-ta 200.00a zeccheni- un diamante di 58 carati costa 30 m. 2. Uno di ca-rati 21 costa 16 m. Z. 3. Uno di 11 carati coeta 18 m. Z. Un semerraMo 15 m. Z.- Cosnandamento dato da ibrahim Bascia ai Batki di venzia in Damusco.» (Venedik elçisinin rapora).

dört günlük yoldan istikbâl ve zât-ı şâhâne tarafından -kıymetli taşlarla müzeyyen takımı 200.000 duka kıymetinde- bir Arab atı hediye ettiler. İbrahim de avdetinde Pâdişâh'a o kıymette bir serpuş takdim etti. Dört gün sonra dördüncü bir şehzade dünyâya gelerek Sultân Süleyman'ın Mısır gailisinin sükûn bulmasından ve nedîm-i hassının vusulünden dolayı hâsıl olan memnuniyeti bir kat daha artmış oldu (14 Eylül).¹⁸⁹

YİRMİALTINCI KİTAP.....
Dâmâd Ferhâd Pasa'nın İdamı

¹⁸⁹ «14 Eylül'de Padlsahm Wı oğlu dünyaya gelmiştir ki, dördüncü erkek çocuğudur; birincisi 8 yaşındadır.»
Marini Sanofco, a.g.c.
Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/31-34

Yeniçerilerin İsyanı.....	
Ecnebî Devletlerle Dostane Münâsebetler.....	
Hırvatistan'da Muharebeler	
Macaristan'ın Fethi	
Mohaç Meydan Muharebesi Ve Neticeleri.....	
Kalender İsyanı Ve Bastırılması.....	
Kaabız'ın Muhakemesi.....	
Bosna, Macaristan Ve Dalmaçya'da Fetihler	
Zapolya Ve Ferdinand'ın Elçileri	
İbrahim Paşa'nın Seraskerliğe Getirilmesi	
2. Macaristan Seferi.....	
Viyana Muhasarası.....	
Kuşatılmanın Kaldırılması	
Akıncılar Orta Avrupa'da.....	
Ricat Sebepleri	

YİRMİALTINCI KİTAP

Dâmâd Ferhâd Paşa'nın İdamı

Sultân Süleyman'ın saltanatının şu zamanında ecnebi devletleriyle diplomatik münâsebetlerinden bahsetmeden evvel, vezîr-i âzaminin Mısır'a gidişle dönüşü arasında meydana gelen ve dönmesini gerektiren vak'alara dönelim.

Ferhâd Paşa, Rodos seferi esnasında, tamâ'mı ve hunhar tabiatını Dülkadir beyliğinde Şehsuvar Hanedanını söndürmekle teskine çalışmış ve idaresine emânet edilen vilâyette kendisini validen ziyâde cellâd sıfatıyla göstermeğe devam etmişti. Mezâlimi ve altıyüzden ziyâde şahsı haksız yere öldürmesi «intikam!» diye feryâd ediyordu.¹⁹⁰ Sultân Süleyman, Asya'dan kendisine erişen mütekerrir şikâyetler üzerine Ferhâd Paşa-yı azl etti. Lâkin Valide - Sultân'ın ve mücrimin zevcesi olan hemşiresinin ısrarlarına dayanamıyarak, 7.000 akçe ile Semendire eyâletine gönderdi. Hiç şüphesiz ki, bu kadar tahsisatın irtikâbına son vereceğini ve hükümet merkezinin yakınlığının insafı bir idareye saik olacağını ümîd ediyordu. Lâkin Dalmaçyah'mn aslen kötülüğe meyyal olan tabiatını hiçbirşey ıslâh edemezdi; yeni eyâleti halkını evvelki eyâleti ahâlisi gibi tazyik ederek gazab-ı sahaneyi davet etti. Pâdişâh, bunda dahî sapmaz adaletinin yeni bir delilini göstererek eniştesi olduğu halde Ferhâd Paşa'yi îdâm ettirdi (4 Muharrem 931-1 Teşrîn-i sân! 1524).¹⁹¹

Yeniçerilerin İsyanı

Bu şiddet numunesi ve Suriye vâlisi Hurrem Paşa'nın azliyle yerine donanma kapdânı Süleyman'ın nasbi, devletin büyük memurları üzerinde müsbet bir tesire yol açtı. Pâdişâh, vezîr-i âzamin azimetini müteâkib, payitahtından çıkıp, kış, ilk defa olmak üzere Edirne'de geçirmeğe gitmişti. Dîvân'a yalnız haftada iki gün riyaset ederek ekseri vakitlerini avda geçirirdi. Memleketin idaresi üzerinde mülk sahibinin (devlet sahibinin) kudretli eli

¹⁹⁰ Ali, varak: 229, Süleyman'ın Saltanatından 11- vak'a. Ferdi, varak: 74 ve 99. Solaik-zade, varak: 104. Celâl-z&de, va: 90; Peçevî, varak: 31.

¹⁹¹ Marini Şanoto'da, c. 41, Venedik elcisi Piyero Bragadino'nun 1526 tarihli raporu: «Ferhâd Bassa, fucugnado del Sgr., medlante la moie e la madre sost enuto, ha perso il Ghazali, Alaeddule sua moglie sorella, del Signor belissima donna vestita di negro.»¹⁹¹

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/35.

hissedilmediğinden, işlerin cereyan tarzı bundan müteessir olmakta gecikmedi. Özellikle İstanbul'da yeniçeriler kendilerinin ve Pâdişâh'ın hareketsiz bulunmasından dolayı söylenmeğe başladılar. Sultân Süleyman Edirne'den avdetinde saraya gitmeyip de Kâğıdhâne kasrında kalması üzerine, bu sessiz hoşnûdsuzluklar açık bir isyana dönüştü.¹⁹² 25 Mart 1525, yâni Pâdişâhın vusulünden üç gün sonra¹⁹³ yeniçeriler İbrâhîm Paşa'nın Ayaş Paşa'nın, defterdarın hanelerini, Gümrüğü, Yahûdî mahallesini yağma ettiler. Süleyman fırtınayı varlığıyla yatıştırmak için saraya koştu. Fesadın tertipçilerinden bırakçı, asker nâmına Pâdişâh'tan hediye talebine cür'et ettiğinden, üçünü kendi eliyle öldürdü. Lâkin oklarını üzerine doğrultmuş olan arkadaşlarının tehdidi üzerine çekilmeğe ve muvafakat göstermeğe mecbur oldu. Tam zamanında dağıtılan 1.000 duka isyanı bastırdı. Ancak yeniçeri ağası Mustafa ile si-pâhî ağası ve birçok zabıtlar fesadı tahrik etmiş veyâhud müsâid bulunmuş olmak şübhesiyle, bir takımı azledildi ve bir takımı da idam edildi.

İbrahim'in çağırılması¹⁹⁴ ve bu vahşî milis askerinin savaşı ve yağmacı tabiatını işgal için sefere karar verilmesi sebeplerini, yeniçerilerin intizamsızlığında aramalıdır. Süleyman'ın cülusundan beri devletin en korkunç iki komşusu olan «şîî» Acemler ve «gayrı müslim» Macarlarla sulh ahidnâmesi imza olunmamış ve her ne kadar bâb-ı hümayûn bu iki hükümetle alenî muharebede değilse de, düşmanlık hiçbir vakit büsbütün kesilmemişti. Safevî Hanedanı müessisi Şâh İsmâil takriben bir sene önce vefat etmişti. Vezîr-i âzâmin düğününden az sonra İstanbul'a gelmiş olan bu haber bir sefaretle tebliğ olunmadığı için Sultân Süleyman, yeni şâh Tahmasb'i mu'tâd veçhile tebrike lüzum görmedi. Bundan başka, nişancı Celâl'e bir mektup yazdırdı ki, tahkir ve tehdid edici tarzı, Osmanlıların şîî ve

¹⁹² Marin Sanoto, c. 38. Plyero Bragadino'nun 25 Mayıs 1525 raporu: «Avri-sa come il Sr. tornato della caccia dove esser stato con persone 50 mille.»

¹⁹³ Ferdî (varak: 100), sene ve ayda yanılıyor; bu vak'a onun yazdığı gibi 941'de değil 931'dedir. 1 Receb'de dahi değildir; çünkü Receb, Nisân ve Mayıs aylarına tesadüf etmektedir; o isyan ise, Osmanlı müverrihlerinin sükûtuna karşılık bilgi vermekte olan Venedik raporlarına göre 25 Mart'ta çıkmıştır. Sanoto (c. 39) diyor ki: «Il Sr. ritornando di Adrinopoli aile acque dolci li ando contra i Janizzeri e li domando il suo pre-sente consueto, e il Sr. li mostro cattiva ciera dicendo che gionto Ebraim Bassa procedera -e per che Ajas Bassa etiam non li facesse buona ciera, unde detti Janizzeri ritornano in terra e sacherono la casa di Ajas Bassa e del Defterdar, il gi-orno seguente addi 25 (di Marzo) mesero la casa di Ebraim in ruina, sacherono la Judecha -etiam il Commerchio; il Sr. entrato en Seraio volse acquetarli, dandoli Ducati 200 m. ed essendo entrati alcuni dei Janisseri principali- il Sr. di sua mano con le fûze ne amazava tre di loro; vista quelli alcuni di loro voltanòetiam l'archco con la friza verso il Sr. quel fû forzo levarsî dove era, poimediantei capi a dato fin a 220 mille ducati.» Ferdî, Pâdişâhın konakladığı mahallin Beykoz olduğunu ifade etmekle hatâ eder; Beykoz Boğaz'ın Anadolu tarafındadır; burada kastedilen yer Karadeniz'in Rumeli tarafındaki Terkos'tur (Lutfî, varak: 66).

¹⁹⁴ Ferdî, varak: 101. Marin Sanoto, P. Bragadino'nun 22 Mayıs raporu: «Padişah, İbrahim Paşa'nın karadan dönmesini yazdı.»

gayrimüslimler hakkında diplomasi üsûbundaki ağır tâbirlerle, İsmail'in Selim tarafından mağlûbiyetini hatırlattıktan sonra, Pâdişâh şöyle devam ediyordu:¹⁹⁵

«Kğ̃er tabîat-i dalâlet-i siriştende zerre kadar celâdet ve gayret olaydı, çokdan helak olurdun... inâyetimüze mazhar düşüp kılıcımuza altında cân-ı pür-hirâsma âmân virildi; niçün der-gâh-ı cihân-penâh ve bârgâh-ı felek-iştibâhımuza âdem gönde-rüp arz-ı ubûdiyyet ve cân-sipârî ve izhâr-ı rıkkıyyet ve hâk-sârî itmedin? Bu noksân-ı akl ile temâm-ı gururun ve dâire-i dalâletden adem-i udûlün inşâ'Allah eizz ve'1-ekrem, benüm dahî an -karib diyâr-ı şarka teveccüh-i hümâyûn ve azîmet-i meymûnuma mûcib-i bâis oldu. Otak-ı gerdûn-natâk arâzî-i Tebriz ve Azerbaycan belki memâlik-i îrân ve Tûrân ve şâir vilâyet-i Semerkand ve Horasan sahralarında kurılmak mukarrer oldu. Bu zamana değin te'hîre sebep aksây-ı memâlik-i mahmiyyede küffâr-ı Üngürüs ve Efrenç'de vâki* olan Belgrad ve Rodos •-ki muazzam ât-1 kılâ*-ı rab'-ı meskûn olup her biri â'cûbe-i dehr-i bukalemun idi- istihlâslan için leşker-i cerâr ve adüvv-î şikâr ile üzerlerine azîmet idüp vardığını gibi hâ-dî-i «tnnâ fetehnâleke fethâ mübînû» hidâyetiyle ve delîl-i «yensüru-ke'llahu nusran azîzan» delaletiyle darbe-i hücum-ı şahbâzân-ı Rûma mütehammil olmayup her biri zemân-ı ka-lîlde hayta-ı feth ve teshire vusul bulup medâr-ı esnam, dârü'l-îslâm ve meâbid-i evsân, mesâcid-i ehl-i îmân olup âyîn-i küfr ve dalâl ilâ-vechi'1-kemâl nigûnsâr kılındı. El-hamdü-lillâhil-lezî hudânâ lihazâ. İmdi habîr ve agâh olası ki inân-ı azîmet-i zafer-kırânım senün üzerine mün'atf olup asker-i zafer-rehbe-rün hücum-ı nusret-i mersûmları vilâyetinedür; mukaddema tenbîh-i ahvâl-i kâr-zâr şîme-i marziyye-i dilâverân-ı nâmdâ-rân olmağın, sana dahî i'lâm olındı: Şöyle bil ki gürûh-ı engûh-ı kûh-i şükûh, vilâyetine dâhil olup hân mân ü memlekettin tâ-râc itmeden tâc-ı ilhâd-revâcun başımdan çıkarup tarîka-i ecdadına sâlik olup, abdâl-vâr nemed giyüp, zâviye-i dervîşî ve meskenetde ve tekve-i mezelletde münzevî olup nevvâb-ı kâm-yâbumdan «şey'en lillah»¹⁹⁶ idersen devlet ve saadet senün ola, iyilikden gayrı nesne görmiyesin; velâ, gurûr-ı fir'avnî ve pindâr-ı Nemrûdî cibillet-i şekavet menzilinden zail olmayup râh-ı dalâlet ve lecâcete zâhib olursan, inşâ' Allahu'1-eizz, sa-dây-ı tesâdüm-i liyûş (?) ve nevâîr-i tezâhüm-i rumh-ı cüyûş ve avâze-i top-ı sâika-girdâr-ı ra'd-âsâr hayşûm-ı mahâfet-

¹⁹⁵ Hammer'ın tercümesi yerine Mttng&t-i Feridun, c. 1, s. 478-479, aslından, alınmıştır. Mütercim.

¹⁹⁶ Dervişler dilencîHc ederken (Allah İçin birsey ver mânasına olan) bu tâbiri kullandıkları cihetle. Sultân Süleyman bununla Şah'a, babası Hay-dar'ın şeyhliğini ihtar #dftw.

meşûmuna vâsıl olıcağ neye uğradığım malûm* ola; şöyle ki mûr bî-mıkdâr olup sakbe-i zemine girersen ve tâyîr-perende olup hevây-ı bâlâda uçarsan dahî seni komayup, be-inâyet-Ullahi'l-mülki'l-habîr. arsa-i cihanı vücûd-ı habisinden tathîr idem. Fermân-ı kadr-i nifâzına cevâb göndürüp er isen vaktine hâzır olasin. Vesselam...»¹⁹⁷

Bu mealde ve uslûbda diyar beğlerbeğine, Geylân Şâhı'na da yazıldı.¹⁹⁸ Tahmasb, Pâdişâh'a cevap yazacak yerde, eskiden olduğu gibi, kendileriyle taarrûzî ve tedafüi ittifak akdetmek üzere, Macaristan Kra-lı'na ve Almanya imparatoru Şarlken'e sefir gönderdi.¹⁹⁹ O zaman Mısır'daki karışıklıkları yatıştırmakla meşgul olan Sultân Süleyman, Gelibolu'da bulunan bütün Acem esirlerinin îdâmı hakkında İbrahim Paşa'ya verdiği emirle, Acem Şâhı'na gânderdiği mektubun hasmâne mânâsını pekiştirdi. Yeniçerilerin isyanını Mısır'da iken haber almış olan vezîr-i âzam bunu bir hükümet sırrı olarak saklamıyarak, bil'akis matem elbisesi giymek suretiyle²⁰⁰ îlân etmiş ve dönüşünde hükümetin hareketini şiddetlendirmiş ve genişletmiş, Pâdişâh'm harb isteklerini teşvik etmişti.

Kış mevsimi, -Macaristan üzerine mi, yoksa İran üzerine mi olduğu bilinmeksizin- her türlü hazırlıklarla geçti. Gemiler yapıldı, toplar döküldü. Bu zamanda Osmanlı topçuluğu, Avrupa'nın şâir devletleri topçuluklarına müdhîş bir üstünlüğü hâiz bulunmuş, Rodos ve Belgrad'm zabtında başlıca sebeplerden biri olmuştu.²⁰¹ Pâdişâh'ın tasavvur ettiği sefer çok zaman gizli kalamadı. O vakit Osmanlı Devleti, Venedik ile mû-sâlaha hâlinde idi. Fransa ile ilk ahi d nâm e si on sene sonra akdedilmiş ise de, iki devlet arasında dostâne münasebetler mevcut olup, mektup ve sefir teatisine başlanılmıştı. I. Fransuva, Süleyman'a mektup yazarak Şarl-ken'i Macaristan'da meşgul

¹⁹⁷ nemed: keçe, ptndâr: zu'm, lecâcet: inad, nevâir: Nâireler, yakıcı şeyler: haysûm: boğaz, sakbe-i zemin; yerin deliği. Mütercim.

Bu mektupta târih yoktur. Lâkin Gilân Hâkimi'ne gönderilen mektup «evâsıt-ı Ramazân 930» ve Haydar Çelebi inşâsiyle Di-yârbekir beğlerbeği Husrev Paşa'ya gönderilen hüküm «evâsıt-ı Ramazân 931» tarihli olduğundan, ikisinin arasında yazılmış olan şu mektup da bunlara yakın bir târihte olacaktır.

¹⁹⁸ Buna dâir İki mektup Rûznâme-i SÜleymân'ı'de 27, 28 numaralarla varak 75-77'de münderictir. (Geylân hâkimine g&nderilen nâme -ki Şâh İsmail'in vefatı haberini de vermektedir- <Münşe&t_1 Feridun'da, e. 1, s. 477-478; ve Dlyârbekir beğlerbeği Husrev Paşa'ya hüküm 479-480'de mevcuttur. Mütercim)

¹⁹⁹ Marim Sanoto, c. 36, İran Şâhı'nın Piyetro nâmında bir papas ile gönderilen mektuplarını zikreder.

²⁰⁰ «İbrahim yeniçerilerin İsyandan müteessir olarak siyah elbise giydi.» Marini Sanoto, c. 34. Bu tafsilât İstanbul Venedik elçisinin 18 Temmuz 1525 tar'hli raporundan alınmıştır. Bu rapor yeniçeri ve sipahi ağalarının . yukarıda bahsettiğimiz idamı hakkında da şöyle yazar: «Il Si«-nor fece talar la testa al Aga del Janizzeri giovane di 35 anni, a molti cop! fece talar il soldo ed alfcri si che ii Capo del Sipahi ap*chato haven-dost lamentado i Sipahi che taiava il soldo, il Sdgnor fatto rtener il capo del Sipahi.»

²⁰¹ Marlul, Sanoto'da, c. 38, 1529 senesi, Plero Bragadino'nun İstanbul'dan mektubu: «Il Sr. ha manda il suo capo di Bombardierl veder l'artilleria, vuol, aver 600 archebusi, fa getar basilischi che per ogni galia ne hebbil uno per le grosse di 8 e le sottile de 9.»

etmek için, orayı istilâsını teşvik etmişti.²⁰²

Vukua gelen meşhur muharebelerin hikâyesine başlamadan evvel, Belgrad'm fethinden Mohaç çengine kadar beş sene zarfında Macaristan ve Eflâk hududunda meydana gelen en mühim vekayî gözden geçireceğiz.

Eflâk henüz Osmanlı Devleti'nin haraçgüzân idi; lâkin Süleyman Eflâk'ı da memleketlerine eklemekle, oraya kendi seçeceği bir vâlî göndermeyi kararlaştırdı. Belgrad muhasarası esnasında (1521) Transilvanya ile Eflâk'ı istilâyâ me'mûr olan Mehmed Beğ, son voyvoda Nagöl-Basarab'ın 7 yaşında bulunan oğlunun hilesiyle Eflâk'ı ele geçirdi. Genç prens ile validesini ve akrabasını İstanbul'a göndererek Osmanlı Devleti'nin gelecekte Eflâk'ta hüküm sürmesine mukaddime olmak üzere subaşılıklara birçok Türkler'i yerleştirdi,²⁰³ Boyarlar, Radiü adında eski bir papası prens intihâb ederek tasdiki ricâsiyle Pâdişâh'a bir temsilciler hey'eti gönderdiler. Mehmed Beğ, kendisine tâc giydirilen papası Ter-goviç'de mağlûb etti. Muzafferiyetinden-sonra kendisini Eflâk sancak-beği olarak îlân etti. Eflâklüar Zips Kontu Zapolya'dan yardım istediler. Mehmed Beğ, memleketi bu korkunç yardımcının istilâsına düşürmemek için, boyarlarla bir ahidnâme akdetmekte isticâl gösterdi ki, eski imtiyazlarını ve kendilerine bir baş tâyini hakkını muhafaza ediyordu. 300 süvârî ile gelen Pâdişâhın husûsî bir me'mûru, yeni intihâb olunan prence berât ile emaret alâmetlerini, yâni sancak, davul, topuz getirdi. Eflâk tahtına oturtulması merasimi günü, me'mûr, prence topuzu vereceği sırada bütün boyarların huzurunda başına vurarak Öldürdü, boyarlardan da birkaçı îdâm olundu.²⁰⁴

Bu haber üzerine Zapolya, bir Macar fırkasını hududtan geçirerek Eflâklılar'a iltihak ettirdi. Basaraba'nın akrabasından olup boyarlar tarafından tahta çıkarılan bir ikinci Radul da memleketi Mehmed Beğ'in elinden almak üzere birbirini müteâkib beş defa cenk etti. Son muharebede Radul tamâmiyle mağlûb olduğu halde, Zapolya 30.000 kişi ile imdadına gelip voyvodalık tahtına tekrar oturttu. Lâkin çekilip giderken, ileride kendisine muhafazaya söz veremeyeceği cihetle, Türkler'le hoş geçinmesini nasihat etti. Radul, uğraşmaktan bir netice çıkmıyacağına kaa-ni olarak,

²⁰² Hiçbir Avrupalı müverrih, hattâ Plasan bu vak'adan bahsetmez. Bu hususta Osmanlı müverrihleriyle Marini Sanoto, c. 41, Venedik elçisinin raporuna ve Celâl-zâde'ye (varak: 104) müracaat edilmelidir. Plero Bra-gadino, 2 Şubat 1526 târihiyle diyor M: «L'ambass&dor di Pranda e stato oxfordito II, hanno donato asperi Xm. una, vesto d'oro.»

²⁰³ Engel. Eflak; Târihi, s. 203, n. Louis'nin Lehistan Kralı Sigismund'a mektubundan naklen: «tom. actionum regis SigismundUe müracaat.

²⁰⁴ Engel, s. 202, Raguzalı Boçinyoli (Boci«noU)'nin Kaahlre'den mektubu, 29 Haziran 1524.

kendisini Pâdişâh'a teslim etmesiyle, sarayda alıkonulup, yerine Vlad tâ-yîn olundu. Lâkin Vlad boyarlarla uyuşamayıp kaçmağa mecbur olduğundan,²⁰⁵ Sultân Süleyman, eskiden alınan 12.000 duka yerine 14.000 duka vermekten başka bir şart koşmaksızın Radul'u tahtına iade etti.²⁰⁶ Vlad, İstanbul'a dönüşünde, yevmî 50 akçe ve 16 yaşındaki oğlu -zahir, genç gözdenin güzelliği babasının talihsizliğinden ziyâde iltifata mazhar olmasından dolayı²⁰⁷ - onun iki katı tahsisata nail oldu.²⁰⁸

Ecnebî Devletlerle Dostane Münâsebetler

Bütün iktidarı bir noktada toplamak için yalnız dâhilen değil, Şark ve Garb'da dahî ecnebi hükümetleriyle sulh hâlinde bulunmak, devlet için mübrem bir ihtiyâç olmakla beraber, Osmanlı siyâsetinin de en mâ-hirâne bir tedbîri idi. Binâenaleyh Eflâk ve Moldavya'da sükûneti sağlamak ve Kırım Hâm'nın kolaylıkla makamına oturtulması için Lehistan Krah'yile müzâkerelere girişmek lâzım geliyordu. Süleyman Kırım yarımadasına 1.000 yenieçri ve top ve mühimmatını hâmil 100 araba göndermekle beraber, 10.000 süvari toplanmasını emretti (1525).²⁰⁹ Bu tedârikler arasında Lehistan Kralı Sigismund tarafından, maiyyetinde yüz kişi ile İstanbul'a bir elçi geldi; sefir, huzûr-ı şahaneye kabulünde altı gümüş vazo takdim etti. Ondan sonra saraydan çıkarken, vezirler, mûtâd üzere bir ziyafete davet ettiler. Vusulünde gösterilen teveccühkârâne temayüller tekzîb edilmedi; 5 ay ikametden sonra, mûtârekenin 5 sene uzatılmasına nail olarak geri gitti (Teşrîn-i sâni 1525).²¹⁰

Raguza hükümeti, Devlet'le kendi arasında ortaya çıkan bâzı ihtilâfları 5.160 duka hediye etmekle sonunda halletmişti.²¹¹

²⁰⁵ Eflâc Târîhi, s. 205.

²⁰⁶ 12.000 duka vergi Bocignoli'de dercedilmiştir.

²⁰⁷ Sultân Süleyman'ın ahlâk -temizliği cihetiyle, bu sül-d zanma mahall yoktur. Eflâk Beği'nin memleketinden külliyetli âidâtı vardı. Tahsisat bağlanması sâdece bir iltifat olduğundan, nufctarma bakılamaz. Mütercim.

²⁰⁸ İstanbul Venedik balyosu Piero Bragadino'nun 1525 tarihli raporu: «Eflâk voyvodası azimet ve Pâdişâh'a senevî öndört bin duka vergi itasını ta-ahhüd eyledi. İstanbul'da kendisine yevmî elli akçe, onaltı yaşında olan oğluna yüz akçe tahsis olundu.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/36-40.

²⁰⁹ Piero Bragadino'nun İstanbul'dan 30 Haziran 1525 tarihli raporu, Ma-rini Sanoto, c. 39; «Li Tateri havendo mosso il loro Sr. con tradtamento Il Sr. subito spazzo un altro Sangiaehi con 1000 Janizzeri e 100 carete di artigleria, con tutti li Bombardieri e mandamenti al Sanglachi di vil elnanza, sicche sarano di 10 mille cavaHi.»

²¹⁰ Piero Bragadino'nun 6 Teşrîn-i sâni 1525 tarihli raporu; Marini Sanoto: *Jonse un ambassador del Re di Polonla con 100 cavalü, presento 6 cope d'argento manzo colli 3 Bassa e veniva per prolongar la tregua per anni set»

²¹¹ Engel, Raguza Tarihi, s. 199.

Venedik Cumhuriyeti, her türlü siyâsî ahvâlde maslahatgüzar göndermekle beraber, İstanbul'da dâimi bir balyos bulunduruyordu.²¹²

Bu zamanda idi ki, Fransa dahî birinci defa olarak bâb-ı devlete bir elçi göndermiş ve bu elçi zât-ı şahaneden 10.000 akçe hediye, kendisini şerefliendiren bir hil'at ve bundan daha mühim olmak üzere Şarlken ile kardeşi Ferdinand'm kuvvetlerini işgal için, Macaristan'a asker şevki vaadini almıştır.²¹³

O vakte kadar Türkler'le muahede için münferiden mütereddid kalmış olan Macaristan Kralı, Venedik hükümetinden istemeğe kendini haklı gördüğü 8.000 dükânın verilmemesi üzerine, o da ahidnâme akdini kararlaştırdı.²¹⁴

Hırvatistan'da Muharebeler

Belgrad'ın fethinden beri Macaristan, Hırvatistan, Dalmaçya Türk-ler'in akınlarına açık kalmış ve birçok çatışma vuku bulmuştur. Onları burada zikretmek lâzım gelir.

Belgrad'ın düşmesini takip eden sene (1524), Osmanlılar Ostroviçe, Sikardona nâmmdaki Dalmaçya şehirlerini zabtettiler; lâkin Knin ve Kropa beldelerindeki Avusturya muhafız askerleri tarafından ric*at ettirildiler.²¹⁵ Bununla beraber, bir mağlûbiyet, akıncıların Mihâl-oğlu Fer-hâd Beğ kumandasında, Sava ve Orava arasındaki mıntıkayı tahrîb ile Karniyol'a kadar Hırvatistan'ı ateş ve kan içinde bırakmalarına mâni olmadı.²¹⁶ İki sene sonra 15.000 akıncıyı, Sirmi'de Pol Tomori isimindeki muhârib papâs tamâmiyle mağlûb ederek, bütün esirleri ellerinden almış ve Ferhâd Beğ'in başını, kırk sancak ile birçok at ile altın ve gümüş işlemeli haylî silâhı

²¹² Piero Bragadino'nun yerine Pietro Zen tâyîn olunup, bir müddet birlikte bulunmuşlardır. Marini Sanoto, 1526.

²¹³ Piero Bragadino; Marini Sanoto, c. 41, 1526. Solak-zâde, va: 104. Plassan ve I. Fransuva Üe Şarlken'in bütün müverrihleri Venedik raporlarında ve Osmanlı târihlerinde zikredilmiş olan bu sefaretten hiç söz etmezler. <L'ambasciador di Francia e stato expedito, li hanno donato asptt 10.000, una veste d'oro.> Bragadino'dan.

²¹⁴ «Li Hongaresi per l'avanzio consu tarono, non era ben conclu-der la pace fino non havessero li 80 milla ducati, che preten-dono haver della Sria. nostra.» Budin Venedik konsolosunun 5 Teşrin-i evvel 1525 tarihli raporu, Marini Sanoto, c. 35. Bu fıkra güvenilir olduğu kadar sahih ise de, Katona'nin (c. 19, s. 417'ye nazaran) fikrasına emniyet olunamayacağı gibi Süleyman'a isnâd eylediği mektup da uydurmadır. Mektupta gösterilen 1524 târihinde Pâdişâh Belgrad'da olmayıp, bundaki: «Rex Elemitarum, Moabitarum, custos trium fluviorum, pro-tector sepulchri crucifbd, nepos Dei Sabathoti, ac Mahumethi Pensgemuth.» unvanı da o kadar kabadır. Gebel ve Katona'nın bu kadar ağır bir hatâyâ nasıl inanmış oldukları bilinemez.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/40-41.

²¹⁵ Engel, Dalmaçya Târihi, s. 566.

²¹⁶ Valvasur, 4, S- 421.

Budin'de II. Lui'ye göndermiştir.²¹⁷ Zikredilmeğe değer görülen bu hezimetle birlikte, Verbuzen, Manastır, Semendire sancak beğleri Husrev, Sinan* Balı Beğler Yayçe önünde görülmekte gecikmediler. Ancak Piyer Kegloviç ve Blas Seri kumandasındaki muhafız askerleri bütün hücumlara muzaffer bir şekilde karşı koydular.

Birkaç ay önce, Blas Seri, Cem adında bir Türk zabiti tarafından, münferid mübârezeye (teke tek düelloya) çağınıp, bir darbe ile Cem'in bacağını keserek çizmesiyle, mahmuzuyla birlikte düşürmüştü. Frangipan Kontu olup Kork Kardinali'nin kayınpederi ve Şarlıken'in elçisi olan harb adamı Kristof -ki İtalya muharebelerinde İmparator Maksimilyen'e o kadar şecaat örnekleri göstermiştir- 16.000 kişiyle Yayçe'yi muhasaradan kurtarmağa geldi; bu mevkiin önünde Türkler'i bozarak ordugâhlarını, Husrev Beğ'in çadırını, 60 sancak ile askerî mızıkasını ele geçirdi. Bu parlak zafer, Frangipan'a Kral II. Lui tarafından «Dalmaçya ve Hırvatistan Hâmîsi» unvanını kazandırdı. «Martoloz» denilen Osmanlı hudud askerleri, 400 kişi oldukları halde, Frangipan Kontu'nun muzafferiyetinden biraz evvel Skardino'dan çıkıp Daîmaçya üzerine atılarak, Kont Kar-loviç'in kalesi olan Skoza'yı almış ve içlerinde memleketin ileri gelenlerinden birçokları olmak üzere 300 esîr tutmuş idiler.²¹⁸

Bu vak'alar, Sultân Süleyman'ın Rodos ve Belgrad seferleri gibi, bizzat yaptığı Mohaç muharebesinin mukaddimesi olmaktan başka birşey değildir. İkinci seferin kumandanlığı, Mısır'dan dönüşünden beri hakkındaki teveccüh-i şâhâne dâima artmakta olan vezîr-i azama verildi. Diğer vezirlerin ona nazaran hiç mesâebinde bulunması kudretini artırıyordu. Bunların birincisi olan Mustafa ihtiyar ve mefluç olduğundan, hemen mütemadiyen yatakta idi.²¹⁹ İkincisi olan Ayaş²²⁰ -ki Mustafa gibi Arnavud'dur-okuyup yazma bilmediği, güçlülükle söz .söylediği, yalnız muharebe adamı olduğu cihetle dîvanda ancak âdet yerini bulsun diye görülüyordu, îbrâhîm'in, etrafındakilere üstünlüğü gençliği, seçkin terbiyesiyle Pâdişâh'm

²¹⁷ Istoanfi, Kolonya başımı, 1622, s. 104, ve Totoero, onlardan na&len Ka-tona, 19, s. 478-483.

²¹⁸ Şimek, s. 205. Engel, s. 566.

²¹⁹ Marini Sanoto, c. 37: «Turchi e Martolo&i di Scardona e quelli lochl cir-cumviclnl da clrcha 400 sono andati assaltar Seusa, luoch del conte Zu-ane Carlovic, e l'hanno tolto, e sacheziato e menato yia, anime 308 e pre-so molti noblli irat qua" due Perosichi.»

²²⁰ «Mustafa di anni 84, Albanese vecchio, ammalato di gota, sta di 12 mesl 8 in letto, savlo, cugnado dei G. Sgr. aveva per moje sua sorella, ha gran piacer ehe sia detto, questo dlsordinato lussurioso per lo molto a schdavl 700, e İnrada 70 mille ducati.» Piero Bragadino'nun 1526 raporu, Marini Sanoto, c. 41.

«n terao vezir Ayaş, Albanese di 44 anni, moh sa leger, uomo di guerra, non sa scrilver e raeno parlar, ha scb.ia.yl 600, İnrada, 60.000 ducati pocco cervello e la madre e tre fratelli monachi â la.Valona, â la auate manda cent ozecehnt l'anno.» Marini Sanoto.

kendisine olan teveccühü, her türlü rekabeti imkânsız bırakıyordu. Sultân Süleyman ile vezîr-i âzamin mahremiyeti o dereceyi bulmuş idi ki, bermûtâd yemeklerini beraber yedikten başka, ekseriya ayrılmamak için yataklarını birbirine yakın yaptırırlardı. Pek az gün olurdu ki, en mühim işlerle meşgul oldukları halde, Pâdişâh ile vezîr-i âzam sabandan beri tezkire teâtî etmemiş ve o günün akşamını birlikte geçirmemiş olsunlar. İbrâhîm'in çok okuduğu cihetle mîsâhabetinin lezzeti nazar-ı dikkate alınırca, bu emsalsiz teveccühe pek şaşılmaz. İbrâhîm, ana dili olan Rumca'dan başka Türkçe, Farsça, İtalyanca bilirdi; târih ve coğrafya mütelâasını pek severdi, en çok okuduğu Anibal'in ve İskender'in muharebeleri idi. Yalnız karabetlerine değil, yaşlanırlar ve tabiatleri-nin münâsebetine de dayanan şu irtibat, Pâdişâh ile sadrâzam arasında altı seneden beri devam ederek, zerrece haleldar olmamıştı.²²¹ Macaristan'a yürünmesi kararlaşmca, diğer iki vezîr ile birlikte efendisine refakat eden İbrâhîm, Venedik balyosunu .- seleftinin Rodos muhasarasında yaptığı gibi- ordu ile birlikte gelmeğe davete memur oldu; lâkin elçi, Şariken ile Kral II. Lui'ye, Venedikliler'in- Türklerle uyduğu şübhe-sini vermemek için, yaşlılığından dolayı özür beyân ederek, Pâdişâh'm arzusuna muvafakat göstermedi.²²² Hükümetin ecnebî devletlerle münâsebetlerinde başlıca vâsita olan tercüman Yûnus Beğ de seferde beraber idi. II. Bâyezîd zamanında elçilikle Venedik'e gönderilen Alî Beğ ölmüş, yerine bu Yûnus Beğ tâyîn olunmuştur,²²³ ki Süleyman'ın cülusunda Venedik Docu Loredano'ya tebliğini daha Önce görmüştük. Macaristan seferinden bir sene evvel müftî Alî Cemâli vefat etti.²²⁴ Bu zât 20 sene müddetle en büyük şeriat memuriyetinde şerefle bulunmuştu. Sultân Sülemân Cemâlî'nin hâtırasını en güzel surette takdir etmiş olmak için, ulûm ve Osmanlı edebiyatının medâr-ı iftiharî olan en büyük ulemâdan birini, yâni hem fıkıhda, hem Usan ve târîhde büyük bir şöhrete nail olan Kemâl Paşa-zâde'yi tâyîn etti.²²⁵

²²¹ «İbrahim di anni 33 (pâdişâh 32 yasında idi) nostno suddito dela Par-ga; smarto si di letta di ogni cosa di farsd legger Ubri di romancie, la vltâ di Alessandro Magno, di Hannlbale, di guerre, componõ a gr« piacer di inuslca a piacere di saper della condizdione del Signori, dei slt di terre e d'ogni ajltro cosa, copla ognl caotllena ehe puõ aver, e dotto, lege persiano, molto aznado dal Sr. dorme spessissimo al Seraio in un letto ehe si toccamio ad uno; ognl giorno 11 Sr. 11 seriye oualche pollzza di sua mano e la mano e la manda per il suo muti). Da anni 6 İnsieme hanno fatto questa vita insieme, ha intrada ducati 150 mille, 100000 di Bassa 50.000 di beglerbego, sehavi 1500, vestldo d'oro, a la madre con due fnt-telü al Seraio, 11 padre al un Sanglaco». Marini Sanoto'da, c. 41, P. Bragadlno.

²²² Plero Bragadino ve Hetro Zenlh İstanbul'dan 26 Mart 1526 tarihli raporu, Mazini Sanoto'da, e. 41.

²²³ Marini Sanoto'da, c. 41, Venedik elçisinin raporu: «In loco di Alibeî che morit», il. Sr. ha fatto Jundsbei, che fû aratar alla Signoria al tempo del Lor edan.»

²²⁴ Hacı Kalfâ, Müftîler Defteri, s. 128.

²²⁵ Kemâlpaşa-zâde edib ve müverrih olduğu için Arapça olarak Şer'î meselelere dâir yüz kadar risale yazmıştır.

Macaristan'ın Fethi

Sultân Süleyman, kendisinin yokluğunda İstanbul'un idaresi için Kemâl Paşa-zâde gibi bir müftîye, eski Mısır Vâlîsi Kaasım Paşa gibi bir kaymakama (kaaim-makam) i'timâd edebilirdi.²²⁶ Eyyûb, Ebü'l-Vefâ ile babasının, büyük babasının, onun babasının türbelerini ziyaret ettikten sonra 11 Receb 932 (23 Nisan 1526) 100.000 kişilik bir ordu ve 300 ef-vâh-ı nâriye (top vs. ateşli silâhlar) ile²²⁷ İstanbul'dan hareket etti.²²⁸ Osmanlıların telâkkisi, hareket edilen günü iki surette mes'ûd gördü: Evvelâ, tarlaların yeşillenmesine ve âb-ı hayâtın muhafazasına vazifeli olan Hızır'ın gününe tesadüf ediyordu,²²⁹ ki Pâdişâhların kışlık saraydan yazlık saraya²³⁰ gittikleri ve ıstabl-ı şahaneden atların muzaffe-râne çayıra çıkarıldıkları husûsî gündür.²³¹ Ondan başka, -Hz. Mu-hammed ile diğer birçok büyük adamlann doğum ve irtihâl günleri olduğu cihetle, yolculuk için en müsâid addolunan- pazartesi idi.²³² Ordunun Osmanlı vilâyetlerinden geçişi büyük bir intizam içinde oldu:

Ekilmiş tarlalara girmek, hayvan otlatmak, arazî sahiplerinin hayvanlarını almak idam cezası ile yasaklanmıştı. Aykırı hareket edenlerin başları kesildi, yâhud asıldılar: Pâdişâh'm emirlerine aykırı hareket eden birkaç kadı bile şiddetinden kurtulamadılar.²³³ Konaklama günleri, Sultân Süleyman askere geçit resmi yaptırır, dîvan kurar, yabancı devlet sefirlerini kabul ederdi. 5 Nisan'da Moldavya Beği'nin elçisi mu'tâd vergiyi takdime geldi; birkaç gün sonra Selîm'in tabibi Ahî Çelebî'nin oğlu Seyfullah'ı huzuruna

Bunlardan başka Sa'dî'nin Gülistân'ına benzer Nigaristân nâmında Farsça bir eseri vardır. Les Mines d'Orient, c. 1, s. 401, c. 2, s. 107, c. 3, s. 47, bu iki eserin bir kısım yerlerini içine almaktadır. Mo-haç Muharebesine dâir Türkçe bir târih (güzel bir nüshası Dresden Kütüphânesi'ndedir), bir tefsir, Keşşafa haşiyeler, Hidâye'ye, Tecrid'e, Miftâh'a, Tehfîfüt'e şerh yazmıştır. Mısır seferinde refakatinde bulunmuş olduğu I. Selîm'in emriyle iki Arabça kitap tercüme etmiş ve Yûsuf ü Zeliha manzum eserini yazmıştır. Şakaiku'n-Nu'mâniyye'ye ve Lâtîffin Tezki-re-İ Şuarâ'sına (Şâber'in tercümesi, Züriç, 1800, s. 79) müracaat.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/41-44.

²²⁶ Kemâl Paşa-zâde Târihi, varak: 14.

²²⁷ Ferdî, 106.

²²⁸ Solaik-zâde, varak: 104.

²²⁹ Hızır'ın öyle bir vazifesi ve muhafızlığı olmadığı gibi, <Hızır Bayramı> (Hıdrellez) run İslâm'ca bir kudsiyetli olmayıp, mevsimler içinde bahar olmaktan başka, bir meziyyeti de yoktur; baharın başlangıcı veya .en olgun zamanı olmak itibarıyla Hıristiyanlarca, yortu yapılır. (Mütercim).

²³⁰ Râgıb Paşa'nın Münşeât'ında v« diğer inşâlarda bu münâsebetle pâdişâhları yazlığa azimete teşvik için müteaddid mektup numuneleri görülür. (Husûsî günlere alt tebriklerde olduğu gibi göç zamanında, da sadrazam tarafından tebrik arzı takdimi eskiden beri mu'tâd idi. Mütercim)

²³¹ M. D-Ohsson.

²³² Viyana İmp. Kütüphanesinde tbni Hacte'nin «SttMcerdân».

²³³ Rûz-nâme4 SÜleymanî, 10, 11, 31 Mayıs ve 5, 19 Haziran.

kabul etti ve yevmi 60 akçe (bir duka) ile husûsî tabîliğine aldı.²³⁴

Şiddetli yağmur Balkan'dan geçmenin müşküâtını artırıp, Filibe'den Niş'e giden altı boğazı hemen hemen geçilmez hâle getirdi.²³⁵ Filibe'de Anadolu süvarisi orduya iltihâk etti. Bütün askerın «Trayan Kapısı» denilen dar boğazdan geçmesinden çıkarak müşkilâtı bertaraf etmek için, bu süvari doğuya dönerek Bulgaristan'a îzladı Boğazı'ndan girdi.²³⁶ Vezîr-i âzam Sofya'da Pâdişâh'dan ayrıldı; sonra Morava kenarında yine birleşip Petervaradin'e doğru pişdar oldu. Bosna ve Hersek sancak beğleri Tuna kenarında ve Belgrad civarında orduya katıldılar. 800 küçük gemi ve kayıktan mürettep olarak içlerine Mihâl-oğlu, îsken-der-oğlu, Yahşi Beğ kumandalarında yeniçeri konulmuş olan Osmanlı ince donanması, ordugâh karşısında demir attı. İstanbul'dan hareketinden üç ay sonra idi ki, Pâdişâh Belgrad'da bayram münâsebetiyle²³⁷ ordu kumandanlarının ve devletin büyük memurlarının tebriklerini kabul etti (1 Şevval 932-11 Temmuz 1526). Vezîr-i âzam ise Petervaradin duvarlarına erişmişti (5 Şevval - 15 Temmuz). Derhâl kaleye çıkmak için iskeleler kurdurdu, bir gün sonra şehir alındı. Vakit kaybedilmeksizin kalenin muhasarasına başlandı; muhasara 12 gün devam etmiş ve Osmanlı-lar'ın iki hücumuna büyük zâyîât verdirilerek²³⁸ mukavemet edilmiş olduğu halde, duvar altından kazılan iki lâğımın patlaması muhâsırlara geniş bir gedik açtı: Muhafızların 500'ü idam ve 300'ü esîr edildi.²³⁹ Vezîr-i âzam -askerlerinin mızrakları ucuna 500 baş saplanmış olduğu halde- Pâdişâh'ı istikbâle gitti.²⁴⁰

Kalenin fethi müjdesini getirene 1000 altın vermiş bulunan Süleyman, fevkalâde bir dîvan akdederek, vezîr-i âzamin emri altında muharebe eden beğlere memnuniyeti beyân etti. 400.000 akçe tahsisatı olan beğlere üçeryüzbin akçe, diğerlerine bu akçenin yarısı ihsan olundu.²⁴¹

²³⁴ Rîftz-niftme-i Süleymânî, 5, 20 Mayıs.

²³⁵ Bu altı boğaz Rûz-nâme-i Süleymânîde zikr olunmuştur: 1) Filibe'de Tatar-Pazarcığı Boğazı, 2) Trayan Kapısı, Kapılı -Derbend (Amienln Succı Boğazı), 3) ihtiman ve Sofya arasında Kazasker Boğazı; 4) Kaariye Lukariçe Boğazı, 5) Şehr-Köyü (Şehir Köki?) boğazı; 6) Niş Boğazı (İstihkâm yüzbaşısının Hacı Kalfa'mn Râm-ill'sine ilâve ettiği haritadaki yedi boğaz ile karşılaştırınız.).

²³⁶ a.g.e., 23 Mayıs.

²³⁷ a.g.e., 11 Temmuz, Solak-zâde, varak: 104.

²³⁸ Bûz-nâme-i SüfeynîAnî, bir defasında 150, bir defasında 1000 yazıyor.

²³⁹ Bûz-nâme-i Süleymânî, 28 Temmuz; Kemal-paşa-zâde, 29-32, Macaristan müverrihleri Petervaradin muhasarası hakkında az tafsilât verirler. Celfîlzade'ye müracaat, varak: 97. Ferdî, varak: 118. Peçevî, varak: 3, Alî, varak: 229.

²⁴⁰ Marini Sanoto, c. 42. Venedik elçisinin raporuna atfen: «a Pietro Va-radlno e disfatto tutto, et mortovj dentro 200 fanti alil uallq ha fatto talar la testa.»

²⁴¹ Kemâlpaşa-zâde (varak: 32, 33) Gregpriçe, Burkas, Nogay, Di-mitrofça kalelerini zikreder. Ferdî (varak: 119, 120), Saotln, Volkvar, Raca, Erdud kalelerini de söyler. Peçevî (varak: 32), bunlardan başka dört kale zikreder ki şunlardır: Kopnik, îrin (veya îrik), Çervîk, Parkan. Bu köylerin 10'u Macaristan haritasında şu ilimlerle

Yine bu sıralarda, Sirmi mıntıkasının bütün kaleleri Bosna beğleri tarafından ele geçirildiği haberi Pâdişâh'a ulaştı.

Osmanlı ordusu Illok duvarlarına kadar Tuna boyunca ilerleyerek bu mevkii, muntazam muhasara altına aldı. Türklerin hendekleriyle yaptıkları şâir şeylerin her an daha ziyâde tazyik etmekte olduğu kale, yedinci gün kendi ihtiyariyle teslîm oldu. Hiç ümîd edilmeyen bu teslimden dolayı Illok ahâlîsinden 12 kişi kaftan giydirilerek mükâfat gördüler. El Öpme merasiminin icrasından sonra, Pâdişâh orduda ilân etti ki, seferden maksad Budin'in fethidir.²⁴²

Tuna ve Drava boyunca Eşek (Ösek)'e kadar yola devam olundu. Pâdişâh orada durarak 284 «on» uzunluğunda bir köprü attırdı; 6 gün süren inşâatına bizzat nezâret etti. Yalnız 2 «on» genişliğinde olan bu köprüden ordunun geçmesi de o kadar müddette mümkün oldu. Ösek nehri* yağma edilerek yakıldı, köprü tahrîb edildi. Osmanlılar yağmurlar ve sisler arasında her adımda bataklıkları olan, suları taşmış bulunan bir memleket içinden Mohaç sahrasına kadar ilerlediler.²⁴³

Mohaç Meydan Muharebesi Ve Neticeleri

Mohaç, Tuna'nın batısında ve bu şehrin teşkil ettiği bir adanın karşısında, bağlarla örtülü bir ovanın içindedir. Mohaç'ın alt tarafında, Tuna'nın sağ kolu yanında Karasu (Karaşice) nâmıyla anılan muazzam bataklık vardır. Şehrin güneybatısında anfiteatr şeklinde bir dağ yükselir ki, bunun eteğinde, kuzeyde Feldvar köyü ve güneyde Türkler'in «Pusu Kilise» nâmını vermiş oldukları bir kilise görünür. Bu isim bugüne kadar kalmıştır: «Buzokliça»dan «Pusu-kilise»yi anlamak kolaydır. Bu dağla Mohaç arasında kasabanın solunda ve ova istikametinde bir vâdî «Baç-Kalu-pe» adı verilen tepenin eteklerince uzanır.²⁴⁴

gosteTÜmiştir: Gregurovecz, Berkazova, Zotin, Mitrovicz, Ireg, Cserevicz, Vucovar, Racs, Kupanik, Er-doeğ.

²⁴² Rüz-n&me-t saieym&n1, FertU, Solak-zâde, Celâl-zâde.

²⁴³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/44-46.

²⁴⁴ Peçevî (varak: 34), bu mevkiileri Broderith'e kadar doğru ve daha ziyâde tafsilâtle tarif eder. Peçevî, Mohaç muharebesini görmemiş ise de, babası ve alay-beği sıfatıyla büyük-babası hazır bulduklarından, bütün tafsilâtları onlardan almıştır. Peçevî'den nakleden Solak-zâde, Celâl-zâde, Ferdî, Âlî, Lutfî ile diğer Osmanlı müverrihlerindeki malûmat o kadar araştırma mahsûlü ve doğru değildir. Bu Osmanlı müverrihleri gibi tstoanfi, Kamerarius, Gusinianus, Samboko VII, Zermeci Broderith'ten istinsah etmiş ve onların eserleri de Engel, Ka-tona, Vendic, Şimek ile Fessler'e kaynak olmuştur. Bac - Kalupe ismi şimdi bilinmiyorsa da Sultân Süleyman'ın Şatorizli'den geçtiği ve sol tarafta Nagy Nyarad tepeleriyle doğuda Mohaç; sahrasına son veren tepeler arasındaki vâdîyi tuttuğu ve bugün Baçfa (Batsfa) nâmıyla mâruf ormandan çıktığı malûmdur. Şimdi bahçe hâline konulmuş olan bu orman piskopos emlakının bir kısmıdır. Ancak Baçfaluva yâhud Baç-falo, yâni Bac Köyü kelimesinden türetilmiş olan Baçfa ismi, burada vaktiyle bir köy bulunduğunu gösterir. Buna ve Feld-var tepesine dâir olan

28 Ağustos 1526 (20 Zilka'de 932), Osmanlı ordugâhında: «îñşâ'Al-lah!» sadâları aks-i endâz oldu, Bu sadâ, ertesini gün muharebe edileceğine işaret etti. Vezîr-i âzam, bâzan me'mûriyeti sıfatının alâmeti olmak üzere samur kürk, bâzan adetâ hademe-i hassa urbası giymiş olduğu halde, muharebe tertibini müzâkere ile kararlaştırmak için, birkaç defa Pâdişâhın huzuruna gitti. Ağustos'un 29*uncu günü, ordu güneşin doğmasıyla beraber -namazı edâ ettikten sonra- harekete başladı. Yahya Paşa'nın oğlu ve Semendire mutasarrıfı Bali Beğ 4.000 zırhlı süvârî ile pişdar idi; ondan sonra, Rumeli askeri ve 150 topu olan bir topçu takımı ile vezîr-i âzam geliyordu; Asya askeriyle topçuların diğer yarısına kumanda etmekte olan Anadolu beğlerbeği Behrâm Paşa vezîr-i âzami tâkîb ediyordu; en sonra da, muhafız askerleri, yeniçeriler, altı muntazam süvârî alayı, Husrev Beğ kumandasındaki Bosna süvarileriyle Sultân Süleyman ge-liyordu. Ordunun başı Naranyavar yoluyla -o zamandan beri Bozokliça nâmını almış olan- kilise yakınına geldiği zaman Balı Beğ 5.000 akıncı ile ayrılarak, Baç-Kalupe'nin solunda Mohaç sahrasına çıkan bir vâdîyi tutarak, bu suretle Macarlar'ı çevirmiş oldu.²⁴⁵ Pâdişâh, öğleye doğru Mohaç kasabasına hâkim tepeleri tutarak harb nizâmı üzere dizilmiş düşmanları ayaklarının altında gördü. Süleyman, gözü önünde cereyan edecek olan kanlı faciayı temaşa etmek üzere, parlak bir zırh giymiş, başına üç sorguçlu bir kavuk koymuş olduğu halde, kendisi için kurulan tahta oturdu. Birkaç sene sonra Budin beğlerbeği Hasan Paşa,²⁴⁶ Pâdişâh'ın bulunmuş olduğu mevkie bir köşk yaptırmış ve tepenin eteğinde bir çeşme yaptırmıştır.²⁴⁷

Sultân Süleyman, muharebe emrini vermeden evvel, ordunun bütün kumandanlarını bir harb meclisine davet etti ve Husrev Beğ'in kumandasında dümdân (artçıları) teşkil eden ihtiyar akıncıların da bunda hazır bulunmasını istedi.²⁴⁸ Bunlardan Altuca²⁴⁹ nâmında bir zabıt, zırhı (cevşeni) arkasında, kepeneği terkisinde, toğulga (tolga) sı başında, dudaklarının

topografya malûmatını Baron Medni-anski'den aldım.

²⁴⁵ Peçevî, varak: 33, 34, bu muharebeyi her müverrihin başka türlü hikâye ettiğini söyleyerek, bizzat hazır bulunan büyük ba,başın ifâdesine göre anlatır.

²⁴⁶ Mukaddema mjr-i alem olajı Hasan Beğ, Peçevî'nin Mojtac Dagr'ını ziyarete gittiği zaman Budin, Beğlerbeğ'd'ydı.

²⁴⁷ Müverrih Peçevî'nin tepenin eteğinde kazılan kuyu ve zirvesinde inşa olunan köşke dâir verdiği malûmat bu mahallerin bugünkü durumunu te'yîd etmektedir. Filhakika Feldvar ovasının ortasında oldukça yüksek bir tepe vardır ki, Sultân Süleyman çadırını işte buraya kurdu muştur. Baranya eyâleti ahâlisi o vak'anm hâtrâsı olarak bunu Sataristye diye isimlendirmiştir, ki Macarca «satur» kelimesi Türkçe'nin «çadır» kelimesi mukabilidir. Kuyu da Türk Çeşmesi mânâsına olarak Török-kutya diye isimlendirilmiştir.

²⁴⁸ Peçevî, varak: 33, Husrev Beğ'i zikr ile bu divânın husûsü ahvâlini Ali Dede nâmında yine bu muharebede hazır bulunmuş ihÇiyar bir şeyhten naklen yazar; AH Dede Siget'de medfundur.

²⁴⁹ Peçevî'de «Adil Toca» (Âdil Koca), yâni (ihtiyar âdil) olması muhakkak gibidir.

üstünden yanaklarının her tarafına bıyıklan çıkmış olarak ilerledi. Husrev Beğ:

- «Merd ihtiyar! Saâdetli Pâdişâh senin re'yini soruyor» dedi. Altuca (Âdil Koca) :

- «Döğüşmekten iyi re'y mi olur?» cevâbım verip yerine gitti.²⁵⁰ Husrev Beğ, sıkı kitle hâlinde mukavemet edilmez bir kuvvet ve şiddetle yürüyen Macar atlılarının hücumuna mukabele etmenin güç olacağını Pâdişâh'a ihtar etti; bunların, ordunun ağırlığı üzerine atılmaların-daki tehlikeyi beyân ettikten sonra, düşmanın hücumunda safların ayrılıp, Macarlar'ın içeri alınarak, safların kapatılması ve bu suretle yandan ve arkadan hücum edilmesi re'yini arz etti.²⁵¹ Bu re'y kabul edilerek, ağırlık, ordunun arkasında uzak bir yere konuldu. Balı Beğ, Macar bayraklarının görünmekte olduğunu haber verdiğinden, Sultân Süleyman da kendi sancaklarını açtırdı; gözleri yaşlı olduğu hâlde ellerini göğe kaldırarak :

- «İlâhî! Kudret ve kuvvet senden! İmdâd ve himaye senden! Ümmet-i Muhammed'e yardım et!»

diye duâ etti. Bu hâl görülünce, bütün Osmanlı saflarında şecaat ve dîn şevki nümâyân oldu. Süvariler, aynı duygularla, atlarından sıçrayıp yere kapandılar; alınlarını yere sürdüler; sonra yeni bir gayretle atlarına bindiler ve Pâdişâh'ın uğrunda canlarını feda edeceklerine yemîn ettiler. Vezîr-i âzam büyük mükâfat vaad ederek umûmî hisleri ve coşkunluğu Ordu Segedin ve Baç'a kadar ziraat yapılmamış geniş bir arazîden sür'atle geçti.

²⁵⁰ Merhum Alı Dede'den işltdim: İbrahim Pasa, Rumeli alaylarını yerleştirdikten sonra Pâdişâh'ın huzuruna geldiğinde, serh&d kumandanlarının davet edilerek müzâkere olunman fermanı buyrulur. Kumandanlara çavuşlar gönderilir. Husrev Beğ hepsinden evvel gelir; Pâdişâh'ın bulunduğu tepeciğe çıkması emr olunur. İbrâhîm Paşa ayakta, diğer vezirler de Pâdişâh'ın karşısında İdiler. İbrahim, Husrev Beğ'e hitaben «Serhâd beg* lersiniz; Saadetti Pâdişâhımız sizden müşavere istiyor; iste Mohaç sahrası, lâkin henüz düşmandan eser yok.; tedbir nedir?» deyince, Husrev Beğ zât-ı şahaneyeye teveccühle (dönerek): cSaâdetli Pâdişâhım, biz ser-hadde müşavereyi serhaddin umûr-dide thtlyârlanyle ederiz; kendi re'yi-mizle bir is görmeyiz. Ferman olunursa varıp söyleşelim.» dedi. Pâdişâh «O müşavere olunacak adamları buraya getiriniz» diye emretti. Husrev Beğ, aşağıda duran adamlarından birine: «Uz var. Koca Alay-begi, Kara Osman. Mehmed Subaşı, Adi Toca (Âdil Koca), Balaban Çeribaşı müşavereye gelsinler» diye söyledi. Bu adam gittiği gibi Adi Toca dediğ bahâdır çıka gelir; cübbesi arkasında, togulgası başında, kepeneği terkinde, bir kırcı İhtiyar; terrâş (tırâşlı) amma bıyıkları togulgasından her biri düşmana bir ok gibi çıkmış; Husrev Beğ, bunu davet Üzerine geldi sanarak «Adi Toca, Pâdişâh müşavere emr ediyor» der; Adi Toca «Burada döğüşmekden başka müşavere mi olur? Beni Koca AJay-begi size gönderdi; düşman alayları görünmüş, çarhacımar tutuşmuş; geliniz, sancağınızın dibinde bulununuz» deyip atını teperek yine kendi alayına doğru gitti. (Peçevl*den telhis, İstanbul basımı, s. 90-91: Mütercim).

²⁵¹ Solak-zade ve Celâl-zâde bu re'yi Balı Beğ'e atf ile yürüyüş esnasında at üzerinde Pâdişâh İle İkonuşarak giderken beyân ettiğini söylerler. (Se-mendire Beği Balı Beğ Padişah ile hem-ra&n (atbaşı beraber) bulunarak «Düşman demir kale gibi pulada müstağrak olduklarından (çeliğe bürünmüş olduklarından) mâada birbirine zenclr gibi merbutdurlar; bu tarz İle nereye hücum etseler takat getirilemez. Onlar 'bizim üzerimize yürüdükleri zaman İki tarafa ayrılmalıyız; geciverdiklerinde İse Üzerlerine hücum deriz. Şimdiye kadar hep böyle cenk edilmiştir. Lâkin bizim askerin arkası ağırlık İle mfilamâl İken düşmana yol verilemez; mağlûbiyetin bizim tarafta olması İhtimâldir.» diye re'yini beyân etti.) (Solak-fâde'den telhis, s. 454-455. Mütercim)

Lâkin hayvanların bir çoğu, şiddetli yağmurlar yağmakla beraber susuzluktan, otsuzluktan telef oldu. Akıncılar, Segedin'in yağmasında, Yeniçerilerden sür'atli davrandılar; yeniçeriler geldikleri zaman kalenin duvarlarından başka birşey bulamadılar. Baç'da, ahâlî bütün bir gün kiliselerinde mukavemet gösterdilerse de akşama doğru -muhâsır-lar için büyük çapta telefata yol açmakla beraber- hücumla zapt olundu. Bu kasaba ile civarından pek çok şeyler ganimet olarak yağmalandı. Vezîr-i âzam ile defterdarın hissesine Ellişerbin koyun düştü.²⁵² Süleyman, Titol'deki ordugâhında, Radviç'in Osmanlılar'dan birkaç yüz kişinin bir takımını îdâm ve bir takımını esîr etmiş olduğunu ve Batyani'nin dümdân tehdîd etmekte bulunduğunu haber alarak, ordunun arkasını muhafaza için Husrev Beğ'i gönderdi. Baç ile Petervaradin arasında, birkaç bin Macar aileleriyle, mallarıyla birlikte -bataklıklarla çevrili olup müstahkem ordugâh hâline koymuş oldukları- bir ovaya çekilmişlerdi. Türkler için bu mevkiin zaptı, bütün Macaristan kalelerinin ele geçirilmesinden daha pahalıya mal oldu; hattâ Mohaç çenginden ziyâde zabıt kaybedildi. Yeniçeri ağası, samsoncu-başı, bunların muavinleri, çavuş-başı savaş meydanında kaldılar.²⁵³ Macarlar, bu cenkte Misel Dö Bozi'nin Mo-rot'da gösterdiği misâlê uygun davrandılar, ki, terkisine almış olduğu zevcesiyle birlikte dolu-dizgin kaçarken, TürkleYin yetişmek üzere bulunduğunu görerek, ellerine düşürmemek için kadını hançerle öldürmüş ve sonra intikamını almak için hiçbir tarafa bakmıyarak Osmanlı safları içine atılmış idi.²⁵⁴

Garib bir tesadüf olmak üzere, Morot ile müstahkem ordugâhtaki kanlı sahneler -mağlûbların müverrihleri tarafından tafsîlâtıyla nakledilmekte olduğu halde- gâliblerin müverrihleri tarafından sükûtle geçiştirilmiştir. Bu da gösterir ki, mükemmel ve bî- taraf bir târih yazmanın birinci şartı muhtelif menbâları birbiriyle karşılaştırmaktır. Petervaradin*-de ordu, Tuna üzerine beş gün zarfında bir köprü kurdu; Süleyman bir hafta Edirne'de kalarak İstanbul'a, yedi ay ayrılıktan sonra,²⁵⁵ 23 Teş-rîn-i sâni (17 Saf er 933) târihinde vâsıl oldu. tbrâhîm Paşa'nın Of en Kraliyet kasrından almış olduğu üç heykel -Dikilitaş ve sütun ile Tunç Yılanlar Amuduna tamamlayıcı bir unsur olmak üzere- Atmeydanı'ndaki sarayı önüne konuldu.²⁵⁶ Bu üç

²⁵² Peçevî, varak: 28, 38, 39. Kemâl-pasa-zâde, varak: 93. Rûa-name-ı Sttleymâtî.

²⁵³ Peçevî, varak: 38 ve 39. Rûi-nâme-i Süleyman!.

²⁵⁴ btoanfl, Sekizinci Kitab'ın nihâyetinde, clarium facinus.

²⁵⁵ Rûz-nâane-i SüHoynıAnL

²⁵⁶ Âli Solak-zâde. M. D'Ohsson'a göre Ayasofya'nın tunçtan yapılmış W büyük avizesi Of en soygunumdan (ganimetlerinden) dır.

âsâr-ı atîka henüz mevkilerinde görülmekte ise de, heykeller haylî vakitten beri ortadan kaybolmuştur. II. Meh-med, Kostantiniyye'nin fethinde üç yılan heykelinin başını kestirmişti. Sultân Süleyman, milletin evhamında tereddüdü olduğu için ve daha doğrusu vezîr-i azâmin ısrarlarına dayanamıyarak Atmeydanı'nı -İslâm bakımından sanem addedilebilecek- bu üç heykelle tezyin etti. Bu husus, burada şundan dolayı da zikredilmeğe şayandır ki, Musevî şerîati gibi Şerîat-i Muhammediye dahî insan eliyle yapılmış tasvirleri men* ettiğinden ve veziri için hakîkten filozofça bir cesaret eseri addedilmeğe müstehaktır. Mezheb taassubu, İbrâhîm Paşa'nın, din bakımından gösterdiği bu itinasızlıktan şikâyet etmekte geri kalmadı. Figânı nâmında bir şâir, yazdığı bir hicviyede, birinci İbrâhîm putları kırmış iken, ikincisinin meydanlara dikmiş olduğunu söylüyordu. Bu ince eleyip sık dokuyan mukayese, bedbaht şâirin eşeğe ters bindirilerek şehirde dolaştırılmasından sonra, asılmasını mûcib olmuştur.²⁵⁷

²⁵⁷ «İki top Belgrad'da alıkonuldu; üç. heykel İstanbul'a getirilerek Atmey-danı'nda amûd Üzerine konuldu. Vezirin sarayı kapısı karşısında olmasıyla «Pasa putperesttir» diye. güftüsünid oldu, hattâ Figân! çelebi:

«Dü İbrâhîm âmed-bedîr-l cihan,

Yekt büt-şlken, yeki büt-nişân»

diye hicvettiği cihetle bir nice müfsid gaddar zavallıyı beardâr İtdiler.» Solak-zâde'den telhîs, s. 459 ve 460.

«Bir Hallî-i evvel gelüp esnamı kılmişdi şkeşt

Sen, halillim, şimdi geldin, halkı kıldın büt-perest» beyti de hatırlanmağa şayandır. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/46-54

Solak-zâde, varak: 106. Âli, Süleyman'ın devrindeki Türk şâirlerinin tercüme-i hallerinde (s. 263). Sagredo, Vertiye, Riko, Civvio, Uloa, Knolles Macaristan seferi için iyi kaynak olamazlar. Şunlara müracaat daha iyidir: Oratio protreptica Cus-piniani cum descriptione conflictus quo periit Rex Ludovicus et qua via Turcus Solomes ad Budam usque pervenerit ex Alba Graecia; ondan sonra, Jo. Antonii Flamini conflictus ille pannonicus cum Turcis, in quo Pannoniae Rex interiit; nihayet: Camerarü de clade accepta ad Mogacium.

Sultân Süleyman'ın Üçüncü Macaristan Seferinin Merâhil-nâmesi Mohaç Muharebesi (932/1526) Nîsân (Receb) - 23 Nîsân (11 Receb, pazartesi), İstanbul'dan azimet, ordu Halkalı-Pmar'da tevakkuf eder. 24, Çatalca, 25, inceğiz yakınından geçip Tekvürlî'de durur. 26, Karlı. 27, Ahmed Beğ. 28. Hadim. 29, Ulûfeciler. 30 Mahmüd Ağa.

Mayıs (Şa'bân) - 1, HaskÖy, 2, Memak, 3, Tevakkuf, Hu-dâvendigâr bir sarayda ikamet eder. 4, İstirahat, 5,

Dîvân, Moldavya elçisi vergi getirir, fi, Dîvân, 7, Tevakkuf, kethüda Rumeli defterdarı ileri gönderildi. 8, Pâdişâh

resm-i geçit icra ettirir. 9, İstirahat. 10, Bir nefer Meriç üzerinde Kemâl karyesi yakınında ekin çiğnediği için idâm

edilir. 11, Çeşmeçayı-n, iki nefer hayvan çalmakla suçlanarak başları kesildi. 12, Ordu Hisarlık, diğer isimle

Bağalacı'da durdu, yeniçeriler Filibe üzerine sevk olundu. 13 (1 Şa'bân), Sazlıdere, Zaîm Taş-oğlu asıldı. 14,

Altunçayırı, 15, Hâlidli, 16 ve 17, Ağaç Korusu, 18, Dermalen, 19, Filibe sahrası; timarh süvariler Sofya'ya gön-

derildi. 20, Dîvân, Ahî Çelebi-oğlu Seyfullah yevmî almış akçe ile tabîb-i sultanî nasb olundu. 21, Anadolu

beğlerbeği ordugâha iltihâk etti. 22, Ordu Filibe Önüne vardı, tevakkuf, kethüda ve Rumeli defterdarı yeniçerilerle

beraber Sofya'ya doğru hareket ettiler, bir boğaz geçildi; öğleden sonra sahra ceviz büyüklüğünde dolu taneleriyle

örtüldü. 23, Pşdişâh Anadolu ve Rumeli askerlerine İzladi yolunu tutmalarını emret-ti 24, Emine, 25, Çömlekçi

Köprüsü civarında Tatar-Pazarı, 26, Karapınar. 27, Ordu, Kapılı Derbendi'nden geçerek İhti-man'da tevakkuf eder.

28, Kazasker Boğazı'nı geçer; uzun merhale. 29, Şiddetli bir yağmur ile Sofya önüne varır. 30, Tevakkuf; bütün

ırmaklar taşıp birçok çadırları sürükledi; Hu-davendigâr bulunduğu mevkîi terke ve otağ-ı hümâyûnu ve-zîr-i

âzamin çadırlarının bulunduğu mahalle kurdurmağa mecbur oldu. 31, Tevakkuf; bir kadı, dört adamı, üç nefer

idâm olundu.

Haziran (Ramazân) - 1, Dîvân, Rumeli beğlerinden birkaçı dest-büsa kabul. 2, İstirahat, Rumeli beğlerinin alay

gösterişleri 3, Yağmur; Eflâkler; vezîr-ı âzam Pâdişâh'dan ayrılıp ileri gider. 4, Tevakkuf. 5, Kariydi Karice,

Boğaz; iki si-lâhdâr atlarını biçilmemiş tarlalara koyuverdikleri için başları kesildi. 6, Şehir Köyü karşısında Pınar-

başı, 7, Şehir Köyü boğazı; ordu Niş Boğazı'nda konaklar. 8, Boğaz'dan çıkıp Ilca yanında bir değirmen etrafında

çadır kurar. 9, Niş önüne gelinir. Semendire suları taşıdığından yağmur ve dolu selleri altında Karacahisar yolu tutuldu. 10, Morava kenarında Despeniç köyü yanında konaklanır; yağmur, 11 (1 Ramazân), Tevakkuf. 12, Ordu Alacahisar Boğazı yanında Bayırbağ'da çadır kurar. 13, Tevakkuf; Hudâvendigâr av yapıyor. H 15, 16, İstirahat 17, Dîvân. 18, Alacahisar'a geçilip Morava kenarından Muskoviç köyüne kadar ileri gidildi. 19, 20, Tevakkuf. Vezîr-î âzam Pâdişâh'ın ordugâhına iltihak eder, ve büyük bir sür'atle Varadin (Petervaradin) üzerine yürümek için emir alır. 21, 22, İstirahat; Otçular birçok Eflâk köylülerini öldürürler. 23, Kozaron Kızı'nda tevakkuf; yağmur ve taşkınlar devam eder. Sava üzeripe köprü kurulduğu haberi geldi. 24, Ordu tre nâmındaki küçük ırmağı geçer, fakat Morava'nın sulan o kadar kabarmış ki, geçmek imkânsız. 25, Tevakkuf.

Ordu'nun önünden gönderilen Vezîr-i Âzam'ın katettiği merhaleler 16 Hazîrân, Alacahisar'dan hareket, 17, İre (İbre?) nehrinden geçiş. 19, Kozaron Kızı; dört gün konaklama; 23, Korsovik Pazarı; yağmur yol müşkilâtını artırır. 24, Gece gündüz yağmur; İbrâhîm Paşa beklemeğe mecbur olur. Sel gibi yağın yağmurlar çadırları sürükler; Balı Beğ'in askerinden ikisi boğulur. 25, Pirecik; ordu yağmurdan çok ızdırıp çeker. 26, Eraliye, 27, Goricika; üç ırmaktan köprülerle güçlkle geçilir. 28, İbrâhîm Semendire yakınında Baygınlı'ya vâsıl olur. 29, Havale ve Eski Hisarlık Baygınlı. 30 Belgrad.

Temmuz (Şevval) - İbrâhîm Paşa Rumeli askerine resm-i geçit yaptırır. 2, Tevakkuf; yine resm-i geçit; teçhizatı eksik olan tımarlıklar umarlarını kaybederler. 3, Tevakkuf ve geçit. 4, Vezîr-i âzam çadırını Tuna'nın öte tarafında Semlîn yanına kurdular. Hırsızlık yaparken yakalanan altı EflâkU idâm olundu. 5, Ordu Semlîn yanında Tuna sahillerine çadır kurar; Bosna ve Hersek sancakbeglerinin gelmesi. 7, Bozuk-Kilise (Busiklicza); bu köyün kilisesi tahrib olundu. Kadir gecesi don oldu. 8, Teis (Tisa) ve Tuna nehirlerinin kavşağında Selanka-men, Lâin Papas Tomoris'in ikibin kişi ile Petervaradin'e kadar ilerlediğine; Kral'ın Budin'de bulunduğuna dâir vezîr-i azama haber gelir. 9, Tevakkuf. Akıncı reislerinin vürdü. Hudâvendigâr Bayram merasiminin icrası için Belgrad'a gider. 10, Tevakkuf; sekizyüz küçük gemi ve sandaldan mürekkebin Osmanlı donanması Tuna'dan yukarı çıkar. Anadolu askeri köprülerden geçip Bozuk-Kilise'de kilise yakınında birleşir. Donanma Mihâl-oğlu, Iskender-oğlu, Yaşî-Beg-oğlu ku-mandasındaki yeniçerileri alarak yoluna devam eder. 11 (1 Şevval, Çarşamba), Hademe-i Şâhâne Tuna öte tarafına geçerler. 12, Ordu, Tuna sahilinde Petervaradin sahrasına kurulur. 13, Petervaradin, 14, İskele kurmak için kereste toplanır. Yağmur devam eder. Muharebe. (İstanbul'dan Petervaradin'e 49 merhalelidir). 15, Kale, hücum ile alınır. Baba Ca'fer müjdesini getirip, 1.000 altın ihsan verilir. 16, Bosna BeğM. Hus-rev Beğ ve Mihâl-oğlu Mehmed Beğ Tuna'nın öte tarafına keşifte bulunmaları için gönderilir. 17, Anadolu askeri kale önünde yerlerini alırlar: 18, İstirahat. 19, Bataryalardan dâima ateş. 20, Şiddetli muharebe. Asker üç saat hücumdan sonra yüzeli ziyat ile ric'at eder. 22, Şehrin kilise ve haneleri tamamen tahrib olunur. Muhafızlar bir yürüyüş (hurûc) yaparlar. Bal-ta-oğlu Piri Beğ'e ansızın hücum olunup mağlûb edilir. Ordugâh kaleye yaklaştırılır. 23, Yeniden faydasız bir hücum; altmış yeniçeri ve diğer askerden altyüz kişi muharebe mevkiinde kalırlar. 24, Hudâvendigâr bin yeniçeriden mürekkebin bir imdâd kuvveti gönderir. Vezîr-i âzam, mevkiini değiştirir. 25, Hücum te'hir olundu. 26, iskender Çelebi'nin kayın pederi Hüseyin Çelebi'ye altmışbin akçelik bir malikâne ihsan olundu. 27, iki lâğım kale duvarlarında iki gedik açtı; kale hücum ile alındı; kavgada yalnız yigirmibeş kişi zayı oldu. Vezîr-i âzam kale muhafızlarından beşyüzünün başını kestirdi; diğer üç-yüzü de esir edildi. 28, Vezîr-i âzam ilerler. Hudâvendigâr, İbrâhîm Paşa'nın bıraktığı yere konar; vezîr-i âzam Pâdişâh'ın ordusu Önüne avdet eder. Çervak (Çerevik: Cserevics) kalesi ahâlisi şartsız teslim olur. 29, Burgazlı Kilise; vezîr-i âzam İstanbul'a yetmişdört mütekaid gönderir. 30, Dîvân, ordu beğ-lerine mükâfat dağıtılması. Semendire beği, Sava kenarlarında yapılmış olan kalelerin teslim olmalarını talep etmek üzere Izvornik'e gider. Budin yolu tutulur. Yahya Paşa-oğlu illok civarında baskına tutulur; galib gelerek otuz baş ve otuz esir getirir. 31, Çervak kalesi tarafından geçilerek Tuna sahillerine inilir.

Ağustos (Zilka'de) - 1, tllok. Hudâvendigâr ordunun civar şehirleri yağma etmesini men' eder. 2, Tevakkuf. 3, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına aralarındaki çekişme ve düşmanlığı kapatmaları için emir verildi. Hudâvendigâr köylerin yakılması yasağını tekrar eder. 4, Tevakkuf, illok kalesi nizam dâiresinde muhasara olundu, metrisler açıldı, toplar yerleştirildi. 5, Muhasara devam ediyor. 6, Hudâvendigâr, kaleyi bizzat keşfetmek için gelir. 7, Öğleye doğru kalenin muhafızları teslim olmak üzere bir mühlet isterler. Pâdişâh günün nihayetine kadar müsâade eder. 8, Üç Hristiyan ordugâha gelir. Bir çavuşla üç yaya-başı kaleye girerek tesellüm şartlarını kararlaştırırlar. Drava üzerinde Erdud ve Ösбек ahâlisi itaat ederler, llok'tan oniki Hristiyana hil'at giydirildi. 9 (1 Zilka'de; perşembe), vezîr-i âzam maiyyetiyle ilerler; geldiğinde Pâdişâh el öpmeğe kabul eder. 10, Ordu, «İhtiyar Kadının Taht» denilen Dukin (Doukin)'de durur. Yağmur ordunun hareketini güçleştirir. 11, Tuna üzerinde Suten (Szin) kalesinden geçilir; büyük bir manastır yanında durulur. 12, Vokovar. 13, Burohuk kalesi (Morkoviça: Morkoviza); ağırlıklar, düşman eline geçer korusuyla ordunun arkasına nakl olundu. 14, Essek üzerine sür'atli yürüyüş. 15, Drava kenarında ordugâh. Hudâvendigâr bu şehre köprü kurulmasını emrederek inşâata bizzat nezâret eder. 16, İnşâatın devamı. 17, Köprünün başı yapıldı, fakat daha ayakları konulmadı. 18, Vezîr-i âzam, Pâdişâh ile beraber atla gezer; sonra ikisi birlikte inşâata nezâret ederler. 19, Köprü bittiğinden paşalar ve vezîr-i âzam huzuruna kabul olundular. Vezîr-i âzam yine Hudâvendigâr'ın yanına giderek, Pâdişâh onunla müşavere eder.

Yahya Paşa-oğlu Balı Beğ'in kumanda ettiği firkalardan Belgradlı Kurdoğlu nâmında bir voyvoda maiyyetinden yüzelli kişi ile, düşman karakollarına hücum için köprüden geçip yediyüz esir getirir. Dokuz bin akçelik bir timar alır. 21, Yahya Paşa-oğlu Balı Beğ ve Bosna Beği Husrev Beğ ve vezîr-i âzam ile ordunun bakıyyesi köprüyü geçerler. 22, Vezîr-i âzam ile Hudâvendigâr Drava'dan geçerler. 23, Anadolu askeri beklenir; Essek yakılır; köprü de yıkılır. 24, Bir gol kenarında konaklanır. Daimî yağmur. 25, Tevakkuf. 26, Bataklıklar, küçük göller arasından zahmetli gidiş. Eşya ve yük hayvanlarından bir takımının zayii. 27, Ordu koşum beygirlerini beklemek üzere tevakkuf eder. 28, İstirahat. Hudâvendigâr ertesi gün muharebe olunacağı ilân ettirir. Genç bir asker izinsiz ilerlemiş olduğu için başı kesilir. Vezîr-i âzam defalarca Pâdişâhın otağına gider. 29, Ordu Mohaç sahrasına konar (Burada muharebenin tafsilâtı anlatılmıştır). 30, Hudâvendigâr at ile çıkar. Bütün esirlerin divân çadırı önüne getirilmesi ilân olunur. 31, Hudâvendigâr altın bir tahta oturarak vezirlerin ve beğlerin ta'zîmâtını kabul eder. İkbîn esirin idâmı. Sel gibi yağmur yağar.

Eylül (Zilhicce) - 1, Rumeli defterdarı gayrimüslim ce-sedlerinin defnine me'mûr oldu. 2, Mohaç'ta istirahat. Macar ordusundan yirmibin piyade ve dörtbin zırhlı defn edildi. 3, Mohaç yakıldı. Ordu bir gölden müşkilâtla geçer. Yalnız bir köprü bulunduğundan, yük hayvanlarından ancak dörtte biri ordunun arkasından gelebilmiştir. 4, Ordugâha giren bütün köylülerin İdamı için emir; yalnız kadınlar müstesna. Akıncıların yağma etmeleri yasaklandı. Rumeli'ne, Anadolu'ya» Suriye'ye, Mısır'a Diyarıbekr'e, Kürdistan'a, Boğdan'a, Eflâk'a zafernâmeler. 5, Üç-köprülüde tevakkuf. 6, Tulus'den (Tolha) geçiş, Tuna sahilinde tevakkuf. 7, Miyâne, büyük bir şehir yanından geçilerek Tuna sahilinde ordu kurulur. 8 (1 Zilhicce)

(Cumartesi). 9, Tevakkuf 10, Budin, 11, İstirahat. Hudâvendigâr, İbrâhîm Paşa ile birlikte istihkâmı teftiş eder. 12, Mevkilerin ikinci muayenesi. 13, Hudâvendigâr şehirden çıkar; Tuna üzerine köprü attırır. 14, Pâdişâh tarafından itihaz olunan tedbirlere rağmen Budin'de yangın çıkar. Vezîr-i âzam ateşi söndürmeğe koşar, mesâisi faydasız kalır. 15, Pâdişâh ve vezîr-i âzam Kral'ın av sarayına gider. Kalenin topları ve kralın sarayını süsleyen tunç heykeller nehir yoluyla İstanbul'a gönderildi. 16, Sarayda muzıka ve ziyafet 17 »Hudâvendigâr KraT-ın av sarayına gider. 18, (10 Zilhicce) bayramın ilk günü), yine ziyafet, râsime-i dest-bûsî. 19, Kralın bahçesinde şenlik. 20, Semendire Beği Hâce Beğ ve kardeşi Mehmed Beğ Tuna üzerine yeni atılan köprüden ilk olarak geçerek, Ada'nın karşısında çadır kurarlar. Ordunun bir kısmı vezîr-i âzam tarafından idare edilen hareketi tâkiple Peşte'de tevakkuf eder. 21, askerın geçmesi devam eder. Pâdişâh nüzul etmekle şeref verdiği Kral sarayının yakılmasını men ile bir yeniçeri karakolu ikaame eder. 22, Askerin geçmesi devam eder. Budin'den çıkarılan Yahudiler İstanbul'a doğru sevk olundular. Macarlar sarayın muhafazasında yeniçerilerin yerine geçerler. 23, Köprü geceleyin üç parça olarak kırılıp iki parçası batar. Mi-hâl-oğlu Beğ, Husrev Beğ, Ömer Beğ kumandalandaki ordu ardçılan kayıklarla nehri geçerler. 24, Yarın gidileceği ilân olundu. 25, Sabahla birlikte hareket eden ordu şehirden üç mil mesafede ve Tuna'dan uzak olmayan bir mahalde durur. 26, Ordu gÖUer ve gayet güzel çayırırlar arasından geçerek dört-buçuk fersah Ötede ordugâh kurar. Bu merhalede hiç içilecek su olmadığı için, atların birçoğu telef olmuştur. 27, Su ve yiyecek bulunmuyor. Arpanın okkası yüzyirmi (iki duka ve iki hums) ve dakikın okkası iki yüz (dört duka) akçeye kadar satılır. Yağmur şiddetle yağıyor. Hayvan telefâtı devam ediyor. 28, Bir gün sür*atle gidildikten sonra ordu Theis (Teis) kenarlarında kurulmuş Segedin'e vâsıl olur. Şehrin sakinleri nehrin Öte yakasına kaçmışlardı. Bununla beraber ganimet olarak birçok eşya ve esir alınır. Hudâvendigâr Baç'a (Moçoni-ya) (Mosztonya üzerinde?) vâsıl olur; kasaba hücumla zabt olunur. Vezîr-i âzam ganimetten kendi hissesine ellibin ve defterdar yirmibin koyun alırlar. 30, ordugâh Segedin karşısında Teis kenarında kuruldu.

Teşrin-i evvel (Muharrem) - 1, Teis kenarında küçük bir kale önünde tevakkuf. 2, Titel önünde. Deli Rareş'in (Radiş?) ordu dümदारlarından yüz kadar esir aldığı haber alındı; derhâl Husrev Beğ dümdâra (ardçılığa) gönderildi; Palatin Na-dor İpsani mel'ünü da orduyu taciz ediyor. Haylı esir getirildi. Üç fersah gidildi. 3, Üçbuçuk fersah gidilerek Fraska Dağı eteğinde kâin Petervaradin önüne varıldı. Pişdarlar dünkü gün bir köprü inşâsına başlamışlardı. 4, Askerin pencik (her esir için alınan vergi) vermeleri ve aksi takdirde esirlerin ellerinden alınacağı ilân edildi. 5, Köprü inşâatına devam edilmesi için kereste getirildi. Hudâvendigâr gayet müstahkem bir mevki (Baceno: Bacsania? Beçe: Becese?) önüne vâsıl olup şiddetli bir muharebe ile zabt eder. Yeniçeri ağası Şücâ Ağa, yeniçeri çavuşu, samsoncu-başı, birkaç yaya-başı bu muharebede şehid olmuş ve birçok ağalar yaralanmış ve birçok sipâ-hî de şehid düşmüştür. 6, Tevakkuf. Kethüda ve defterdar askere resm-i geçit yaptırmaya başladılar. 7, Hudâvendigârın orduya vâsıl olması; onbir merhalede Petervaradin'e gelmişti. Bir gün Beçene'de (Becsne) ve iki gün Petervaradin karşısında kalmıştır ki, cem'an ondört gün. Kapıcı-başı Mehmed yeniçeri ağalığına tâyin olundu. Köprü inşâatı süVatle ilerliyor. 8 (1 Muharrem), Köprü bittiğinden ordunun bir kısmı nehirden geçti; bakıyyesine resm-i geçit yaptırıldı. 9, Hudâvendigâr köprüden geçer; iç-iTde (Kilikya) yeni bir isyan haber alınmasıyla Anadolu beğlerbeği azimet emri alır. 10, Hu-dâvendigâr'ın Selankamen yanında otağı kurulur. İbrahim, Va-radin ve Illok'a muhafız gönderir. 11, Ordu Bozuk-Küise'den geçer. 12, Belgrad. 13, Eski Hisarlık. 14 ve 15, Semendire; asker Laçiçi'de ordugâh kurar; yürüyüş hızlandırılır. Morava üzerinde Koviloc'a köprü kuruldu. Hudâvendigâr bütün ordusuyla köprüden geçip öğleden sonra Koviloc'a vardı. 16, So-poiyçe (Sopoiyitsche) gayet uzun bir merhalede. 17, Parakin (Paraken). 18, Asker Niş'in bu tarafında ordugâh kurdu. Yol müşkilâtından dolayı Niş'e

Kalender İsyanı Ve Bastırılması

Sultân Süleyman, Macaristan'ı talan etmekte iken, Anadolu'nun her tarafında isyan ejderi baş kaldırıyordu. Pâdişâh'ın dönüş için Tuna'dan geçtiği gün²⁵⁸ birkaç ulak İç-il (Kilikya) Türkmenleri arasında isyan çıkararak müthiş bir surette etrafa yayılmakta olduğu haberini getirdiler. Anadolu beğlerbeği, memleketin asayişini iade için hemen oraya gönderildi. Bu isyanın sebebi İç-il sancak beği eski vezîr-i âzam Hersek Ah-med Paşa-zâde Mustafa Beğ'in sancağın tahrîri hakkında verdiği emirdi. Kadı Muslihüddîn ile kâtibi Mehmed'e tevdî olunan bu işte alenî haksızlıklar oldu. O vakitten beri ahâlî gizli gizli heyecan içinde idi. Bunu meydana çıkarmak için ancak bir vesile lâzım geliyordu ki, o da zuhur etti. Süğlün Koca nâmında ihtiyar bir Türkmen, tarlasına ikiyüz akçe deresinde ağır bir vergi konulmasından şikâyet etmesi üzerine, cevâp olmak üzere sakalını tıraş ettiler. Bu hakarettten, verginin konulmasından daha ziyâde müteessir olan Süğlün Koca, oğlu Süğlün Şâh Velî ve Zünnûn-oğlu nâmında üçüncü bir nâhoşnûd ile Türkmen aşiretleri başına geçti. Kadı, kâtib, sancak beği ansızın ele geçirilip öldürüldü (10 Ağustos 1527 -12 Zilka'de 933). Karaman beğlerbeği İskender Paşa-zâde Hurrem Paşa kuvvetine mağrur olarak âsîler üzerine yürüdü. Lâkin askeri, Kayseri'ye yakın Kurşunlu Boğazı yanında mağlûb ve maktul olarak kendisi de savaş meydanında kaldı. Gâlibler Tokat tarafına yönelerek, Artıkâbâd ve Kazâbâd ovalarında yığınak yapmaya başladılar. Amasya'da ikamet eden Rûm eyâleti beğlerbeği Hüseyin Paşa, kendi askerini Dülkadir, Maraş, Malatya beğlerinin askeriyle birleştirerek ordugâhını Sivas'ta kurdu. Malatya Beği Yularkasdı Beğ 1.000 süvari ile düşmanın durumunu keşfe gönderildiği halde, 400 kişi kaybederek şehre döndü. Ramazan-oğlu ailesinden ihtiyar Adana Beği Pîrî Beğ -kendilerine ma'lûmât verilmiş ve biri Ayın-tâb (Anteb) ve biri Malatya'ya girmiş olan-

varılamamıştı. 19, Niş'in öte tarafında boğaz girişinde ve Ilıcalar yakınında ordu kurulmak üzere hareket. 20, Niş Boğazı'na girilir ve dağlarda tevakkuf olunur. Çavuş Yâreli Hüseyin İstanbul'dan gelip İç-il isyanı haberini te'yid eder. 21, Ordu Şehir Köyü yakınından geçerek boğazın girişinde bulunan Kadiç (Kadidj) önünde durur. 22 ve 23, Tevakkuf. 24, Sofya'da ordugâh kuruldu. 25, 26, 27, 28 ve 29, Bu şehirde ikaamet. 30, Hudâvendigâr Filibe köprüsünü geçip İstanmiyaka adlı küçük ırmak kenarlarında kâin Kadınca Köyü'nde tevakkuf eder; vezîr-i âzam beraber idi. 31, Tevakkuf.

Teşrîn-i sânt - 1 ve 2, Hudâvendigâr Edime'ye girip saray-ı hümâyûna iner; sekiz gün istirahatten sonra, 9 Teşrîn-i sâni (2 Safer, cum'a)'da yola çıkar; üç gün sonra -ki 12 Teşrîn-i sâni'dir- silâhdâr Rüstem Ağâ'yı emîr-i âhûr tayin eder. 13, Sultân Süleyman İstanbul'a dâhil olur.

²⁵⁸ Rûz-n&me-i Süleymân'ye göre 1 Teşrîn-1 evvel tarihinde ve bundan dolayı Mohaç muharebesinin, Fessler'in zannı gibi (c. 1, s. 329) yirmi dördüncü günü değil, kırktüncü günü İdi.

Şâm ve Diyânbekr beğler- . beğlerinin getirecekleri imdadı beklemenin muvafık olacağını beyân ey-lediyse de, genç ve cesareti müfrit olan Rûm eyâleti beğlerbeği bu nasî hatı dinlemedi. 16 Eylül (19 Zilhicce) târihinde, ilkönce Türkmenler ric'-ate mecbur ve reisleri Zünnûn telef oldu; lâkin tekrar toplanıp gece yarısına doğru Hüseyin Paşa'nın ordugâhım gafletten yararlanarak basıp Paşa'yı yaraladılar ve Sivas'a kaçmağa mecbur ettiler, ki orada aldığı yaradan ölmüştür. Sonunda Diyânbekr beğlerbeği Husrev Paşa âsîlerin muvaffakiyetlerine son vermek şerefine nail oldu.

Yine bu sırada Adana ve Tarsus'ta da karışıklıklar meydana geldi. Adana mülhakatından Birendi nahiyesinde Domuz Oğlan ve Tarsus sancağından Ulaş nahiyesinden Yenice Beğ²⁵⁹ isyan çıkarmışlardı; Velî Halîfe nâmında bir Acem mutaassıbı da Tarsus civarında Karaisalı aşiretini isyan ettirmişti. Ancak bu iki isyan Adana beği Pîrî Beğ'in akıllıca tedbirleriyle ve müessir bir şekilde az vakit içinde sür'atle bastırıldı.²⁶⁰

Ertesi sene Karaman'da ortaya çıkan isyan daha ehemmiyetli olmuş ve bizzat vezîr-i âzâmin orada bulunmasını icâb ettirmiştir. Yeniçerilerin hâmî ittihâz ettikleri Hacı Bektaş sülâlesinden²⁶¹ Kalender-oğlu, bayrağının altına birkaç bin derviş, abdal, kalender ile serserilerden birçok kişi toplamıştı. Rûm, Anadolu, Diyânbekr beğlerbeğlerinin birbirini mü-teâkib, ettikleri muharebelerde âsîler gâh mağlûb, gâh gâlib oldular: Rûm beğlerbeği Yâkûb Paşa «Onaod» (Avnaod?) boğazında Kalenderce mağlûb olduğu gibi, Kalender de Pasin Ovasında Husrev Paşa'ya bozularak Kara Çayır'da Anadolu beğlerbeği Behrâm Paşa'dan intikam alıp, onu Tokat'a ilticaya mecbur etmişti. Behrâm Paşa, bu şehrin karşısında, kendisine katılan Karaman, Haleb beğlerbeğleriyle birlikte Kalenderle felâketli bir muharebede bulunarak, Karaman Beğlerbeği, Alâiye, Amasya, Birecik beğleri ve Karaman ve Anadolu timar defterdarları bu cenkte maktul düşmüşlerdir. Vezîr-i âzam Dülkadir eylâetinde Kara nâm mahalde iken bu kanlı mağlûbiyetin haberini alarak, İstanbul'dan getirmiş olduğu 3.000 yeniçeri ve 2.000 sipâhî ile alelacele Elbistan'a kadar ilerledi. Lâkin âsîlere hücum etmeden evvel, muvaffakiyetini te'mîn edecek iki tedbîr aldı: Türkmenler'e mağlûb olan askerden orduya gelecekler olursa, mağlûbiyetlerine dâir neşrecekleri haberler, diğer askerlerin zihinlerini bulan-

²⁵⁹ Peçevî, c. 1, s. 120; bu iki âsîyi Tonuz (Domuz)-oğlu ve «Bekçe» isimleriyle kaydeder.

²⁶⁰ Ali, 223, Peçevî, varak: 44, Celfîl-zâde, varak: 114, Ferdî, Solak-zâde.

²⁶¹ «Hacı Bektaş Velî evlâdından, yani Kadıncık Ana'dan Burnu kam dam-lasıyle nefis oğlu olan Habîb oğlu evladından; Kalender ibni İskender, tbnl Balım Sultân, tbni Resul Çelebi, ibnl HabU> Efendi.» Peçevî, c. 1, s. 12. Mütercim,

dıracağından haklı olarak korkarak, bunlardan kimse gelmemesini ve aksi halde öldürülmelerini emretti. Ondandır lâzım gelenlere iltifat göstererek ve timârlar tevcih ederek, evvelce Kalender tarafına geçmiş olan Türkmen aşiretlerini²⁶² bu tarafa kazandı. Bunların ayrılması üzerine âsîler birkaç yüz kişiden ibaret kalarak, sadrâzamın çaşnigîrlilerinden Bilâl, Mehmed ve Deli Pervane kumandasında bir müfreze ile kolayca he-zîmete uğradılar; Kalender, maiyyetiyle beraber Başsaz Dağlan'nda tutularak kendisiyle Dülkadir hanedanından felâket arkadaşı olan Velî Düm-dâr*'ın başları kesildi, Peçevî'nin tâbiri veçhile «fitrâke asıldı», vezîr-i azama getirildi (22 Ramazan 933-22 Haziran 1527).

Bu muvaffakiyetten sonra îbrâhîm, Anadolu beğlerbeğiyle Küçük Asya beğlerini -Tokat muharebesinde kaçıp da askerlik sânına gölge düşürmüş olanları araştırmak üzere- topladığı dîvâna çağırdı. Evvelâ Anadolu beğlerbeği Behrâm Paşa'ya tehditkâr bir tarzda: «Yarı çıplak, serseri, hâne berduş, derviş takımının önünden nasıl kaçtınız?»²⁶³ dedi.²⁶⁴ Beğlerbeği cevap veremedi, yâhud cevâba cür'et edemedi. Vezîr-i âzam bu suâli öteki beğlere de sordu. Onlar da ordunun mağlûbiyeti meşguliyetini birbirinin üzerlerine attılar. Cellâdlar, yaklaşmak için emir almış odlukları sırada idi ki, sabık vezîr-i âzam Pîri Paşa-zâde iç-il beği Mehmed Beğ, o vakte kadar muhafaza eylediği sükûtu bozarak, Pâ-dişâh'm saadeti için duâ ettikten sonra:

- «Ecdadımız bir muharebeye girişecekleri zaman, Allah'dan istimdâd ve tecrübeli ihtiyarlarla müşavere etmeyi mu'tâd edinmişlerdir; biz ise ne onu yaptık; ne bunu yaptık; gurur, nefsimize i'timâd bu felâketleri başımıza getirdi. Cezamızı çekmek için işte kılıç ve işte başlarımız?» dedi.

artırdı. İlk safda harbetmekte olan Rumeli askerinin başına geçti. Anadolu askeri, mûtadın hilâfına, ikinci safı teşkil ediyordu²⁶⁵ Pâ-dişâh'ın yeniçerilerle beraber bulunduğu üçüncü saf bataryaların yakınında dağa arka veriyorlardı.

Macarlar'ın ilk safı Piyer Pereney²⁶⁶ ve papas Pol Tomori kuman-

²⁶² Ferdî, «Çiçekli, Akçakoyunlu, Masadlı. Bozofclu» aşiretlerini sayıyor.

²⁶³ Çıblak, Cırlak, Uşak, Torlak. Civvio, Menavino gibi Osmanlı târihi yazmış eski müellifler defalarca Torlaklar'dan bahsetmişlerdir. Boissard (ivtoe et icones Sultanorum, s. 95) hattâ Torlak dervişlerinin resmini dere eder. Müverrih Celâl-zâde bu mecliste kâtib sıfatıyla hazır bulunarak, mazbatasını yazmıştır, varak: 118.

²⁶⁴ «Bir bölük cırlak, çıplak, birer serdeateli torlak aşıklardan niçin flrâr ettiniz?» Peçevî, c. 1, s. 123. Mütercim.

²⁶⁵ Âli ve Solak-zâde, Osmanlıların askeri usûllerine tamamen muhalif olarak Rumeli beğlerbeğini sağ ve Anadolu beğlerbeğini sol cenaha koyarlar. Hâlbuki eğer bunlar cenanda bulunmuş iseler, aksi vaziyette olacaklardı. Ancak Peçevî'de görüldüğü üzere Süleyman bu defa ordusunu üç saf üzerine kurmuştur.

²⁶⁶ Solak-zâde ve Peçevî «Sertini» derler. Solak-zâde, «Tomor Bali dedik» ler papas, kral kendisine kardaş d'r İniş, onun için Brane nâmiyle meşhur imiş» diye yazar; Peçevî ise, papasın başbuğ olup bu gibi adamlara, «Brat»

masında olarak «sinesinde yıldırım, bir bulut gibi» ileri hücumla -Hus-rev Beğ'in re'yi mucibince Osmanlıların saflarını açmalarından, yâhud Macarlar'ın şiddetli hücumları karşısında ric'ate mecbur olmalarından (ki bu daha muhtemeldir) dolayı²⁶⁷- Rumeli askerini Anadolu askeri üzerine düşürdü. Lâkin bu ilk galebe pek az sürdü. Balı ve Husrev Beğlei^in akıncıları, buldukları vadiden ortaya çıkararak, buradan düşmanın ar» kasını çevirip,²⁶⁸ o zamana kadar muzaffer olan ilk Macar safını, İM taraftan hücumla mukavemet için ikiye ayrılmağa mecbur ettiler.²⁶⁹ Bizzat Kral Lui kumandasında olan ikinci saf, Anadolu askerinin içinden Pâdişâh'ın ve yeniçerilerin almış oldukları mevkie kadar kendilerine yol açtılar. Orada şiddetli ve korkunç bir cenk oldu. Ünlü muhârib Marşal ile diğer iki şövalye, muharebe meydânında kalmak, yâhud Pâdişâh'ı ölü veya diri tutmak için yemîn eden otuziki Macar ile²⁷⁰ hakikaten zât-ı şahaneye kadar ilerlediler ve muhafız askerlerinin birkaçını öldürerek, ayakları kesilmiş olan atları altlarında yere kapanıncaya kadar savaştılar.²⁷¹ Sultân Süleyman, defalarca üzerine mızrak ve ok isabet ettiği halde zırhının sağlamlığı sayesinde kurtuldu; ancak genç kral II. Lui'-nin miğferi, kendisini o kadar muhafaza edemedi;²⁷² rivayete göre Lui cenk için silâhlarını kuşanırken, ecelinin yaklaşmış olduğuna dâir gizli

bir hiss-i kable'1-vukû (Önsezi) ile rengi atmıştı.²⁷³ Birbirine zincirlerle bağlı olan Osmanlı topları, o vakte kadar sustukları halde nihayet on adım mesafeden, Macarlar'ın üzerine dânelerini yağdırınca, bunların aralarında korkunç karışıklık çıktı; sol kolları karmakarışık vaziyette dağılarak kaçtı ve artık bundan sonra Kral bir daha görülemedi.²⁷⁴ Sağ kol da, Balı Beğ tarafından sıkıştırılıp her tarafa bölük bölük dağılarak, nasıl yapabildilerse

denildiğini zikr eder; su hâlde bizim tarihler, gerçekte iki ayrı kişi ölmesi daha, muhtemel görünen bu adamları, bir tisi tarz ediyorlar demektir. (Mütercim).

²⁶⁷ Hammer, Hıristiyanlık; gayretiyle planlı hareketi, şiddetli Macar hücumunun başarısına hamı etmek istiyor ki, ilmi bir tavır değildir ve tamamen gerçek dışıdır. (Hazırlayan).

²⁶⁸ Kûz-n&me-l SÜfeym&nl.

²⁶⁹ Peçevî, Lûtfî, Rûz-name-d Süleyman! bu hâli zikrederler.

²⁷⁰ «De proelio ad Mohazs nota Sambucci», Kvaşış'in Küçük Macaristan Krallığı Ta'rifâtı, c. 1, s. 27. Osmanlı müverrihleriyle mukayese edilince, anlaşılır ki. ahvâl, naklettiğimiz gibi cereyan etmiştir. Sultân, j Süleyman'ın firar ettiği ve o vakitten beri muharebe günleri Pâdişâh'ı bindiği atın eyerine bağlamanın âdet olduğu doğru değildir.

²⁷¹ Solak-zâde: «Düşmen-i h&ksar alayından üç nefer-l ehrlmen-i hunhar ellerinde nize-l fîbd&r (mızrak) asker-i İslamun safların târ ü mâr Idüp yardılar. Pağşah-i âlem-penâh (İstanbul basımında: «Cem-câh») hazret-lerinün önüne çıkavardılar.»

²⁷² Solak-zade. (Solai-zade, Kral'ın suda boğulduğunu söyler, s. 457. Bu müverrihe nazaran Tomor BalTMin de başı kesilmiştir. Kezalik, s. 457. Mütercim)

²⁷³ Solatc-zâde, Kral'ın iki yerinden yaralandığını yazarsa, da yanlışdır.

²⁷⁴ Broderith ve Istoanfl.

öyle, kimi arkaya, kimi sola kaçtılar. Bunların içinde Türk elinden kurtulabilenler bataklıkta boğuldular; yaraları muharebe meydânını terketmeğe müsâid olmayan Kral da bunların içindeydi.²⁷⁵

İki aydan az bir zaman içinde Macaristan'ın kaderi tâyin edilmişti. Tuna, bir gün ve bir gece, düşmanın (Türk'ün) darbesinden kurtulmak için ırmağa atılanların cesedlerini Semendire ve Belgrad önüne döktü. Kurtulmağa muvaffak olan cüz'î bir miktardaki asker yağmur seylâbe-lerinden istifâde ettiler. Müverrih ve kañçiler Broderith, bunların içinde idi.

Osmanlı ordugâhında, herkesin gece mevkilerinde durması için del-lâllar nida etti; muzika gece yarısına kadar o günün muzafferiyetiyle yeri göğü çınlattı.²⁷⁶ Ertesi gün Pâdişâh, tbrâhîm Paşa ve ikinci vezîr beraber oldukları halde, muharebe meydanını gezdi. İhtiyar bir alay-beği-nin çadırının önünde durarak kendisini selâmlamakta olduğunu görüp:

- «Şecâatli asker! Şimdi ne yapmak lâzım gelir?» diye sordu. O da Türklerin kaîdm sertliğiyle:

- «Pâdişâhım, dikkat et ki domuz, yavrularım büyütmesin!» dedi.²⁷⁷

Sultân Süleyman, tebessüm ederek askere bir mikdâr duka verdi. Ertesi gün İstanbul'dan birlikte getirilmiş erguvanı bir çadır altına kurulan tahta oturduğu halde, vezirlerin, beğlerbeğlerinin tebriklerini kabul etti. Vezîr-i âzamin başına kendi eliyle bir sorguç koyarak, diğer devlet büyüklerine hiTatler tevzi' ettirdi. Sekiz papasla birçok Macar baron ve imtiyazlı kumandanlarının başları dâhil olmak üzere, 2.000 kesik baş dîvan cadın karşısında ehram şeklinde yığıldı.²⁷⁸ Defterdarlar düşman ölümlerini sayıp defn ettirmeğe me'mûr oldular: 20.000 piyade ve 4.000 süvârîye kadar saydılar.²⁷⁹ Akıncılar, bütün memleketi vurmağa me'zûn oldu. Ordu, Mohaç'ı yakıp, muharebeden yedi gün sonra Budin'e teveccüh etti (3 Eylül 1526).

Pâdişâh, yola çıkmadan evvel orduda bulunan esirlerin hepsinin îdâ-

²⁷⁵ Broderith, istoanfî. Büyük nişancı Celâl-zâde, varak: 100, Ma-carlara aşağıdaki şu lakabları verir: Cehennem-âyîn, cehen-nem-temkîn, dîv-misâl, sâhib-i dalâl, hınzîrler, anîdler (inatçılar), habisler, kelbler, kâfirler, fâcirler, fâşıklar, münafıklar, dîvrsîretler, zebânî-suratlar.

²⁷⁶ Celâl-z&de, Solak-zâde, Peçevî, Ferdî, Bta-n&mt-i SüleymânL

²⁷⁷ Koca Alay-beği -ki 53. notta adı geçmişti- çadır önünde selama durduğu manzûr-ı hümayun olunca «İbrahim Pasa! Alay beğîn çağır ve şimdi tedbir nedir sor! * buyururlar. Alay-beği, vezîr-i azamin suali üzerine bî-tekellûf «Oğuzane>: «Domuzun yatağında çocuğı olmasın» diye cevap verir. Padişah nlm-faand lderek bir avuç altun, verir. PeçevS, c. 1, s. 95, 96. Mütercim.

²⁷⁸ Eüz-name-1 Süleyman!.

²⁷⁹ Bu tahmin Brodarith ile Istoanfî'nin tahminlerine muvafık gibidir. So lak-zade bu mikdarı 5.000 yazar. (İstanbul basımında göze ilişmedi; bizim taraftan 1.500 maktul olduğunu yazdığı yerde, s. 457, tertib hatâsına uğradığı zannedilir.)

mini emrederek, yalnız kadınları serbest bıraktırmıştı.²⁸⁰ Akıncıların esir almaları eniri iptal edildi.²⁸¹ Yedi çavuş, zafernâmelerle İstanbul'a, Bursa'ya, Şam'a, Kaahire'ye, Diyârbekr'e, Haleb'e; bir memlûk Edirne'ye,²⁸² diğer iki nâme-ber Eüâk ve Boğdan'a gönderil* di. Pâdişâh, ihtiyarlığının bozamamış olduğu bir güzellik sahibi olan validesine bizzat mektup yazdı.²⁸³

13 Zilhicce 932-20 Eylül 1526,²⁸⁴ Sultân Süleyman Of en (Budın) önüne vardı. Macaristan'ın bu payitahtından bir temsilci hey'eti şehrin anahtarlarını takdim için Feldvar'a kadar istikbâle gelmişti. Pâdişâh, sekenenin can ve malına taarruzu en şiddetli cezalarla men' etti. Gelişini tâkib eden iki gün içinde İbrahim ile birlikte şehri dolaştı. Ertesi gün Tuna üzerine bir köprü kurulmasını emretti. Etrafı temâşâ ettiği sırada şehirde kazaen ateş zuhur etmişti; daha ertesi gün diğer bir mahalle ile Ofen'in büyük kilisesi yandı. Vezîr-i âzam, yangının yayılmasına mâni olmak üzere yangın

²⁸⁰ Bûz-name-i Süleyraânî bir mîkdâr-ı külü demekle yetinir. Peçevî, varak: 36, yazdığımız rakamları gösterir. Zilka'de 932 tarihli bir Mohaç fetihnemesi Münşeât-ı Feridun'un 1. elidinde s. 483'de başlar. Bunda Vardayn (Varadin), Illok ile namdâr kalelerden Erig, Gorgoriçe, Harvik, Barkas, Sutin, Vekin (?) (Vkin?), Erdud, Temirokça, Nokay, Vokuvar, Bavaric, Ösek, Raçe'nin alındığı gösterilmiştir. Üngürüs Kralı Layoş (La-oş)'un Hıristiyan krallarından yardım isteyerek «yüzellibin» asker topladığı, Mohaç'm «Budın'den yedi sekiz göç (yâni konak) berü»de olduğu, Mohaç muharebesinin 20 Zilka'de 932 Çarşamba günü vuku bulduğu yazılıdır. Münşeât-ı Feridun'un I. cildinin sonunda ve 535. sahifede «Büdün Fetihnemesi» unvanıyla dercedilmiş olan diğer bir fetihnamede «Üngürüs Kralı Laoş»un Hıristiyan hükümdarlarından yardım isteyerek Mohaç sahrasında yediyüzellibin düşman toplandığı yazılmıştır; Mohaç muharebesinde düşmandan ikiyüzbün telefât olduğunda Peçevî ve Ham-nier de müttefik olduklarına göre, yukarıda zikr olunan yüzel-li bin rakamında bir hatâ olduğunda şüphe yoktur. Telefatın miktarına nazaran düşmanın miktarında da mübalâğa olması gerekmektedir.

Bu ikinci fetihnamede Semendire sancağı beği Balı Beğ'e Belgrad ötünden cereyan eden ve «Kesret-i umkı mümâsil-i bahr-i umman ve arzı müşâkil-i Nil-i yemm-nişâh bî-zebân ve bî-girân ve letafeti şibih-i âriz-i gül'izârân ve mânenî-dî ruh-sâr, nüşîn-i cân-ı kevser-nişân ve zülâl-i rahşân» olan Sava suyu üzerine köprü kurması emrolunarak, onun da «Sefâin-i hilâl-misâl üzere pervîn-i peyvend ve süreyyâ-mânenî bî-nazîr zen-cirler ile tâk-ı âsmân-ı âli-revak gibi bir cisr-i vasi' ve binâ'-ı refî» yaptığı ve bunun aynı «âlemde gözler görmüş ve sun'î sem'a gelmiş» olmadığı ve Varadin karasının «kilel-i refî'ası mü-vâzî-i çarh-ı berîn ve bürüc-i men'ası mülâsık-ı felek-pervîn» olmakla beraber vezîr-i âzam ve Rumeli beğlerbeği İbrahim Paşa'nın mesâisiyle 17 Şevval 932 Cum'a günü feth olduğu ve ondan sonra Budin'e doğru gidilerek Mohaç muharebesi vukua geldiği gösterilmekte ve düşman serdârı «Timur Pavli nâm papas» olduğu zikr edilmektedir.

Peçevî, 932 Macaristan seferinden sonra (c. 1, s. 106), matbaacılık tekniğine dâir bir fıkracık yazar. Bunda «Basma hatt ile kitabet icâdı garîb san'atdur; ve el-hakk özge icâddur» denilerek 1440 Milâdî târihinde Mayans şehrinde İvan Gutenberg nâmında «Bir hakimin» icâd eylediği beyân olunmuştur. Peçevî, IV. Murad devri ricalinden olduğundan bu fıkrayı 1050 (hicrî) târihlerinde yazmış olacaktır. Görülüyor ki, matbaacılığın ehemmiyeti o zamanlar takdir olunmuştu; ne çâre ki harf şekillerinin çok çeşitli olması yüzünden matbaacılık bize Peçevî'den de bir asır sonra gelebilmiştir.

²⁸¹ Solak-zade'dâ «(Düşmanın firarından &onra) akıncı taifesi yolların alup çoğum küicdan geçirdiler» denildiğine göre, ne esirlerin İdamına emir verilmiş, ne de esir tutulmaması emr olunmuştur. (Mütercim).

²⁸² Rûz-nâme, mektup gönderilmesine me'mûr aşağıdaki isimleri zikreder: İstanbul için Yarulu Hüseyin, Bursa'ya Cinci Hüseyin, Şam'a Korkud, Kaahire'ye Ayaş Paşa'nın kardeşi müteferrika Mehmed Beğ, Diyârbekr'e Deli İskender, Karaman'a Düzeni Güzel Sinan, Haleb'e Kör Ca'fer, Edirne'ye Celeb (Celb?) nâmında memlûklerden bir delikanlı. Rûz-nâme-i Sü-leymânî'de (Nu: 33, s. 112), zafer-nâmeye müracaat. İstanbul kaymakamı bulunan vezire yazılan zafer-nâme ile Budin fethini müteakib yazılan diğer bir zafer-nâme, reis San Abdullah Efendi'nin Düstürü'l-İnşâ'sında, nu: 138 ve 139'da derce-dilmiştir. Kemalpaşa-zâde, varak: 59.

²⁸³ «İl Sgr. marciando verso Buda, ha scrllto alla sua madre», Venedik elçisinin raporu, Marinî Sanoto, c. 42.

²⁸⁴ Hammer'de 3 Zilhicce denilmesi hata eserdir, Peçevî'den anlaşılır ki, doğrusu yazdığımızdır. Mütercim.

mahalline koştuyorsa da vakit geçmişti.²⁸⁵ Pâdişâh bu felâketi tâkib eden gün, Kral'ın av sarayına gitti ki, bu sırada Herkül, Diana ile Apollo'mın tunçtan heykelleri ve kalenin bütün top takımları nakl ediliyordu; bunların içinde (Osniyanlılar'dan alınma) gayet büyük iki top vardı ki, II. Mehmed'in Belgrad'ı neticesiz muhasarasından sonra, ric'ati sırasında Ofen'e getirilmişti.²⁸⁶ Sultân Süleyman, Kurban Bay-ramı'nı Kral Kasrı'nda geçirerek, vezirler, mer'î usûllere uygun olarak el öpmeğe geldiler. Tuna üzerine Odun Pazarı yakınında kurulmasını emrettiği köprü hitâm bulduktan (17 Zilhicce - 27 Eylül) sonra, yanına ve-zîr-i âzami alarak, Peşte'ye gitti. Ordu yavaş yavaş geçmekte iken be-Şînci gün köprü kırılarak üçte ikisi sulara gömüldü; askerin henüz geçmemiş kısmının sandallarla nakline mecburiyet görüldü.

Peşte'de, Pâdişâh Macar ileri gelenlerini huzuruna kabul ederek Jan Zapolya'yı kral nasb edeceğini vaad etti ki, bu adam Macaristan'ın en zengin ve en haris büyüklerinden ise de, büyük hükümdarlara mahsus vasıflardan mahrumdu. Nihayet Pâdişâh, Budin'e girişinden 14 gün sonra dönüş emrini verdi ve birçok ganimetleri hâmil olan ve önlerinden -her yaşta erkek, kadın ve içlerinde Ofen'den çıkarılma Yahudiler de mevcut bulunan yüzbine yakın- esir sürmekte olan askerini, Tuna'nın sol tarafına şevketti.²⁸⁷ Saray

²⁸⁵ Peçevî, varak: 37. Bûz-name-i SÜteymanl.

²⁸⁶ Celâl-zade, varak: 106. Solak-zade, varak: 106. Kemâl-paşa-zâde varak: 62. Hasan Beğ-zade, Ferdi, varak: 128. Ali, varak: 231. Peçevî, varak: 37.

²⁸⁷ Bûz-nâtqe.i SÜteymanl. Solak-zâde, varak: 106.

RÛz-nâme-i Süteymânî. Marini Sanuto'da (c. 43), Venedik elçisinin raporu diyor ki: «La Turcho e stato in persona in Buda e Peşte ha sacheggiato quello do cittade, delli popoli ne ha amazzati tutti li vecchi ele donne vecchie, salvando solo li fantolini e quelli menando via colle donne giovine. Fin aile gaterade delle finestre portato via per barcha tutto, e poi fatto questo ha posto a fuoco e fiamma tutte do quelle cittade.» Ke-malpaşa-zâde, (varak: 67), Budin Kraliyet Sarayı'nın şâirâ-ne bir tarifini yazar; köprünün uzunluğunu 980 zira' tahmin eder. Ona ve Celâl-zâde'ye göre Krallar Bela kumandasında oldukları halde, Macarlar'ın Moğollar tarafından mağlûbiyetleri de bu Mohaç sahrasında vuku bulmuş. Celâl-zâde, (varak: 99), Macaristan Kralı'nı «Korskol» diye isimlendirir. Kemal-paşa-zâde, (varak: 44), Tatarların Bereket Hân kumandasında olarak Mohaç sahrasına kadar nüfuz etmiş olduklarına yazar. Peçevî Mohaç muharebesi münâsebetiyle İslâm'ın zuhurundan beri vuku bulan yedi büyük muharebeyi sayar ve Mohaç muharebesini en mühimmi, en büyüğü, ve en şerefli olmak üzere zikreder. Bu yedi muharebe şunlardır: 1) Çaldıran, 2) Kosoya, 3) Kadisiye, 4) Emîrül-Muvahhidin Ya*kûb bin Yûsuf un 1195 senesinde Alarkos (Alarçso)'da vukua ger len muharebesi ki, yine Peçevî'nin rivayetine göre bunda 300.000 düşmandan 46.000 telef olmuştur. 5) Teofil ve Mütevekkil arasındaki Ma'mûriye Muharebesi; 6) Melikşâh'ın Horasan'da Uzlarla (?) (Oğuzlar ?) yaptığı muharebe, 7) Salâ-hü'd-dîn-i Eyyübî'nin Suriye'de Hıristiyanlarca muharebesi.

Peçevî'nin (c. 1, s. 96-98) buna dâir ifâdesi biraz kısadır. Evvelâ: Hudâvendigârın «Kosova», II. Murad'ın yine Kosova ve daha sonra Varna, Fâtih'in Bosna ve Uzun Hasan, I. Selim'in Kânsu Gûrî, Tomanbay, Sultân Süleyman'ın Mohaç, III. Mehmed'in Eğri muharebelerinin, hiçbir hükümdar sülâlesinde görülmediğini söyler. Sonra Selçuklu Sultânı Melik-şâh, Dânişmendli meliklerinden Melik Mehmed Gazî, Sultân Salâhaddîn Eyyübî, diğer melikler büyük galebeler kazanmışlarsa da ne kendilerinin, ne de düşmanlarının sayısı bu kadar olmadığını, Sultân Mansûr Ya'-kûb bin Yûsufun Sebte (Cebelitarık) Boğazı'ndan ötedeki muharebesinde 300.000 kişilik düşman ordusu bozularak 50.000'i öldürülmüş, 13.000'i esir tutulmuş, 100.000 çadır, 100.000 merkeb ve katır, 46.000 at ganimet olarak alınmış (bu rakamın bir kısmının Hammer'in metninde unutulduğu anlaşılmalıdır) olduğu gibi, Ma'mûriye gazasında 60.000 düşman öldürülmüş ise de Mohaç gazasında 200.000 düşman katolundu denilse «belki noksanı var, mübalâğası yoktur» denilebileceğini yazar. En sonra Sıddîk-i Ekber'in zamanında

kasrının hazîneleri ve Matyas Korvi-nus'un zengin kütübhânesi İstanbul'a o-önderilmek üzere, Tuna üzerinde gemiye yüklendi.

Macaristan'ı dolaşmağa devam etmişlerdi. Fünfkirhen şehrinin kendi ihtiyariyle tesliminden üç gün sonra ahâlisi pazar meydânına toplatılarak îdâm edilmişlerdi.²⁸⁸ Saraya kadar Tuna ile Balaton Gölü arasındaki mıntıka bir çölden ibaret kalmıştı. Türkler'in siyâseti Macaristan'ın fethinden ziyâde, tahrîb edilmesini gerektiriyordu. Bununla beraber bütün şu felâketler milletin bir kısmına kahramanlık telkin etmekten başka bir netice vermedi. Macar krallarına mahsûs tacın saklı bulunduğu Visgrad, köylülerin ve papasların şecaati sayesinde kurtuldu. Kumandanının terk ettiği Gran istihkâmı, Misel Naji nâmında bir Macar piyade neferi tarafından muvaffakiyetle müdâfaa olundu.²⁸⁹

Gran başpiskoposunun yazlık kasrı olan Morot'ta olduğu kadar hükümünü yürütmedi: Ahâliden 4.000'i mallarıyla oraya çekilmişlerdi; diğer birkaç bin kişi de arabalardan yaptıkları sed arkasında kendilerini korunmaya almışlardı. Bunlar, Türkler'in hücumuna karşı koydularsa da, üzerlerine çevrilen muhasara toplarına mukavemet etmek mümkün olmadı. Morot'ta parça parça edilen Macarlar'm mikdân -müverrihlerin tahminlerine göre- Mohaç muharebesi maktullerine müsavidir.²⁹⁰ Bu iki vak'aya nazaran Macarlar'm bu seferde 200.000'e ziyatı mübalağalı değildir;²⁹¹

ve Ferdinand yegâne meşru hükümdar ilân olundu (Teşrîn-i sâni 1526). Ferdinand rakibinin üzerine yürüdü; Zapolya'mn taraftarlarının ekserisi

Rûm, Hz. Ömer Zamanında Acem ve Mısır, Zinnürey'nin (Hz. Osman) hilâfetinde İran ve Afrika muharebelerinin en büyük gazalardan olduğunu hatırlatır. Mo-haç telefatının miktarını metinde Hammer dahî tasdik etmekte olup, dünyânın en büyük muharebelerinden biri olduğunda asla şübhe yoktur. (Mohaç meydan muharebesinin önemi ve büyüklüğü, yukarıdaki rakamlar bakımından teşkil ettiği ehemmiyet yanında, çok kısa bir süre içinde birleşik Haçlı ordusunu son derecede başarılı bir harb taktiği ve tabiye tarzı uygulanarak imha» etmemizden ileri gelir. Mohaç aynı zamanda ordu disiplini ve Türk teknik üstünlüğünün sembolüdür. Bu durum, Ka-nûnî'nin babası Selim'in, 1514'deki Çaldıran muvaffakiyetinde ve Memlûk ordusunu Merc-i Dâbık ve Reydâniye (Ridâniye)'deki mağlûb edişinde de görülür ki, bu zaferlerin kazanılmasında Türk ordusunun muazzam disiplini, Türk toplarının üstün ateş gücü, başkumandanın askeri dehâsi ve birliklerin seri ve muntazam manevra yapabilmeleri kaabüyeti dünyânın o çağdaki bu iki büyük devletine karşı Osmanlı Türkü'nün üstünlüğünü göstermiş, Moğol ordularını durduran, Haçlı sürülerini Filistin sahillerine gömen ve savaş kaabiliyetleri bütün dünyâca tanınmış olan Memlûk ordusu, devletleriyle beraber yok edilmiştir. Hazırlayan)

²⁸⁸ Mohaç muharebesinin vukuundan sonra «Hernach volgt des Bluthundts, der sich nennt eitt türkischen Kaiser, gethaten, so er und die seinen nach Eroberung der Schlacht anf den XXVIII (29 olacak) Augusti nechstvergangen geschehen in unsern mitbrüderm der ungrischen Landschaften ganz un-menschlich triben hat und noch teblich tut. (Tahta üzerine yapılmış iki resim ile) ismiyle yayınlanan Almanca raporda Fünfkirhen hakkında şunlar okunur: «Als sie nun wie die gehorsammen, dahin kommen sein, hat sie der angezeigt wocha (paşa) das christen ech volk alles bei einander zerteilen und zu tod schlagen lassen.»

²⁸⁹ Broderith, İstoanfi, Naji (Nagy)'nin Mohaç cengi hakkındaki İfâdesi ki Peçevi'de zikredilmiştir.

²⁹⁰ Plures ikitur hic quam in campo Mohacs coesd sunt.» Katona 19 s 708

²⁹¹ «Periisse hac clade 200 railliahominum», Broderith, fetoant

ayrılarak Tokay sahrasında mağlûb ve Fransız elçisi Rison vâsıtasıyla, kayınpederi bulunan Lehistan Kralı Sigismund'dan yardım istemeğe mecbur oldu. Sultân Süleyman'a da tâ Transilvanya içinden bir sefir göndererek, kendisine vaad edilen kraliyet tacını ele geçirebilmek için yardım talebinde bulundu. Bu nâzik sefaret vazifesini -ince bir fikir ve faaliyet sahibi olup kalemni de kılıcı kadar maharetle kullanan ve az bir müddetten beri, sefaretle bulunduğu Paris'ten dönmüş olan- Siradi Palatini Je-rom LaçM'ye verdi. Laçki, Pâdişâh tarafından kabul olunmadan evvel, mu'tâd üzere vezirleri ziyaret etti. İstanbul'a geldiğinden beri Lui Gritti ile dostluk kurmuş ve bâb-ı devletle icra edeceği müzâkerelerin semereli olması için onun hakkındaki emniyetten istifâde etmek niyetinde bulunmuştu.

Lui Gritti, eskiden İstanbul'da elçi ve şimdi Venedik Docu bulunan Andrea Gritti'nin oğluydu. Mahir ve hiçbir şeyden fütur getirmeyecek derecede ikbâl hırsına sâhib olmasıyla, İbrahim Paşa'nın hüsn-i teveccühünü celbederek, bu sayede Pâdişâh'ın iltifatına mazhar olmuştu; o derecelerde ki, devletin şâir devletlerle münâsebetinde dâima Lui Gritti aracılık ediyordu. Kendisini adım adım ecnebilerin işlerinin idaresine hasr etmiş olduğundan, yalnız Venedik hükümetinin memuru değil, Macaristan işlerinde dahî en yüksek derecede" hakem sıfatiyle, siyâset sahnesinde büyük bir vazife icra ettiğini göreceğiz. Laçki, Zapolya'mn mâlik olacağı Krallığın en mühim piskoposluğunu (eyâletini) vaad etmek ve senelik binlerce duka vermek suretiyledir ki, Lui Gritti'yi kazanmıştı.

Gritti'nin nüfuzu sayesinde Laçki'nin işleri büsbütün değişti. Vezirler, evvelce kendisini soğuk ve mütekebbirâne kabul etmiş oldukları halde, şimdi riâyet ve hürmetle karşılar oldular. Eskiden vergi istenilmiş iken, her sene mu'tâd hediyeleri hâmil bir sefir gönderilmesi talebiyle iktifa olundu. Pâdişâh, vezîr-i âzam, vezirler tarafından söylenmiş olan ve Macar elçisinin raporlarında zikredilmiş olan sözler, o zamanın siyâset ve diplomasisini o kadar iyi gösterir ki, burada bir kısmını nakl etmeyi münâsib görüyoruz.²⁹²

İbrâhîm Paşa, 22 Kânun-ı evvel 1527 tarihindeki ilk mülakatında Laçki'ye şöyle söylüyordu:

- «Niçin metbûun Macaristan tacını Pâdişâh'tan daha evvel istemiştir? Ofen yangınıyla Kral KÖşkü'nün muhafazasının ne demek olduğunu anlamadı mı? Burada her şeyden malûmat alınmıştır. Arşidük'ün, senin efendinin değerlerinin ne olduğu ve Hıristiyanlığın öteki prenslerinin ne

²⁹² «Actio Hyronfen,! Lascity ftpud Taraftın nom'ne regis; dan BÉI, tns ad tatatarfeun, Ho«*ari*© Posontt», 1753, s. 159.

yapabilecekleri ma'lûmdur.»

Bununla beraber Laçki, Zapolya'nın yalnız Pâdişâhın dostluğunu değil, onun üzerinde tam bir nüfuza sahip olan zâtın da teveccühüne maz-har olmak ümîd ve arzusunda bulunduğu şeklinde mâhirâne bir cevap vermekle, tebessüm ve tahsîne nail olmuştur.

Ertesi gün, vezîr Mustafa Paşa'dan şu sert Sözleri işitti: - «Demek oluyor ki, sen hediyesiz olarak, bizim dostluğumuzu değil, yardımımızı istemeğe gelmişsin. Söyle bakayım: Senin efendin, Pâ-dişâh'm atının ayağını bastığı Budin'e ve Efendimizin avdeti için tahsis olunan Kral Köşkü'ne girmeğe nasıl cür*et etmiştir? Bizim kanunumuz ister ki, Pâdişâh'm istirahat ettiği, atının görüldüğü her yer dâima hük-ümmüz altında bulunsun. Sen vergisiz olarak ve Pâdişâh'm kullarından biri tarafından geliyorsun. Bilmez misin ki Güneş gibi yegâne olan met-bûumuzun âsmân ve zeminde (Gök'te ve Yer*de) hükmü carîdir. Sen, Transilvanya Banı'nın adamı, saâdetli Pâdişâhı, efendin kadar âciz, fakîr bir prensin babası olmak üzere yâd etmeğe nasıl cesaret ediyorsun?»

Üçüncü vezîr Ayaş Paşa daha az sert muamele göstererek, taraf-ı Şâ-hânedan Kral Lui nezdine gönderilen kulun henüz hayatta mı olduğunu sormuştur.

İbrahim, 28 Kânun-ı evvel'de Laçki'yi tekrar mülâkate kabul ederek Zapolya'nın, Macaristan Kralı sıfatıyla ve elçisi vâsitasıyla, kendisine küçük kardeşi gibi hitâb etmesine müsâade gösterdi. İlaveten dedi ki:

- «Biz Kral Lui'yi öldürdük. Kasrını aldık, orada yemek yedik ve uyuduk. Onun krallığı bizimdir. Kralların tâc ile kral olacaklarını zannetmek deliliktir. İcrây-ı hükümet eden altın değildir, kıymetli taşlar değildir, demirdir; kılıç, itaate mecbur eder; kılıç ile kazanılan şeyi kılıç muhafaza etmek lâzım gelir. Biliriz ki Macaristan'ın parası, menbâları kalmamıştır; şu hâlde senin efendin Pâdişâh'ı metbû tanısın, onun kudretli ellerinden imdâd istesin; o zaman yardım eder, yalnız Ferdinand'ı değil bütün dostlarını da mahv eder, onların dağlarını atlarımızın ayaklarıyla ova yaparız. Doc Gritti ve oğlu olmasaydı, Ferdinand'ın ve senin efendinin hükümetinden nişan bırakmı-yacaktık; zîrâ, karşılıklı olarak birbirini harâb eden iki düşmanın muharebesi üzerlerine gelen bir üçüncü için dâima mü-sâiddir. Eğer ben yeniçerilerle, Rumeli askerleriyle Ferdinand'ın üzerine yürümüş olsaydım, yâhud Ayaş Paşa Boğdanlılarla, Tatarlarla' efendinin üzerine düşmüş olsaydı, ne olacaktı? Bu yaz, Venedikli dostlarımızın ricası üzerine kendimizi hareketsiz tuttuk. Fakat böyle yapmakla uyumuyorduk, ve eğer gerekirse' muharebeye

çıkmağa hazırız. İki rakibin birbirinin kuvvetlerini mahv etmiş olduğunu görüyoruz; Pâdişâh'm orduları kolayca galebe edeceklerdir. İki hasmımızın üzerine, yalnız birinin üzerine gönderdiğimizden ziyâde asker göndereceğiz ve Budin'i bir ikinci İstanbul yapacağız. Ben sana Türk usulüyle, yâni pek kısa söyledim. Türkler az söylerler, çok yaparlar. Sen benim güldüğümü görüp de taaccüb ediyorsun; kılıcımızın kuvvetiyle fethettiğimiz yerleri istemeğe geldiğin için gülüyorum. Ma'lûmun olsun ki, bizim şahin pençesinden daha korkunç pençelerimiz vardır. Ellerimiz bir kere koyduğumuz yerden çıkmaz, meğer ki kesilmesin. Bu sözleri hatırında tut, çünkü hakikat budur. Yer, Gök'ten düşen her damlayı alır; biz de onun gibi, bize söylenen sözlerin cümlesini, özellikle bir sefir tarafından söylenenleri hatırımızda tutarız. Lâkin bizim uzun kollarımız varsa, sizin de uzağı gören gözleriniz vardır. Siz, pek çok senelerden beri kaybedilmiş memleketleri istiyorsunuz, dâima Belgrad'ı koruyorsunuz. Ben zannederim ki, Sînni'yi çoktan beri unutmuş bulunasın; lâkin görüyorum ki Sirmi şarâbı içmişsin ve, anlaşılan, hoşuna gitmiştir. Bu eyâletin bize varidatından ziyâde masraflı olduğunu söylüyorsun; bu şimdilik doğrudur; çünkü her ay yirmi sekiz yük gümüş akçe, yâni el-lialtıbin duka sarf ediyoruz ki, senede 672.000 duka der.²⁹³ Sirmi'ye mukabil biz hediye istemiyoruz, vergi istiyoruz. Bize iki defa Lehistan'dan bahsettin; bu krallığın son elçisini üç senelik bir mütâreke ile gönderdik M, onun da müddeti yakında bitecektir. Lehistan'la muharebede bulunmamaklığımızla beraber, son senelerde oradan Ellişerbin duka gelmiştir; çünkü Tatarlar, Lehistan'dan aldıkları esirleri hep Türklere satarlar; Kili ve Kefe gümrükleri de iki senede mu'tâd varidatlarından 30.000 duka fazla vermiştir;²⁹⁴ eğer askerimiz Eflâk'dan Lehistan'a girseydi, Kral ne yaparsa yapsın,, bütün bir sene her yeri ateşe vererek, kan saçarak orada kalacaklardı.»²⁹⁵

Sultân Süleyman, Laçki'yi 27 Kânun-ı sâni 1528'de mülâkate kabul ederek, onun söylediği nutka cevaben şu sözleri söyledi:

- «Metbûunun sadâkatini memnuniyetle kabul ederim; şimdiye kadar hükümeti, filîlî surette hiçbir vakit onun olmamıştır. O hükümet, fetih ve

²⁹³ Bu ifâde gösterir ki, o vakit 1 duka altını 50 akçe idi. Çünkü «yük» 100.000 akçe olduğundan 28 yük akçe 2.800.000 akçe tutar.

²⁹⁴ Bir memlekete idhâlat, menfaat sağlar, ihracât da olmak şartıyla. İbrahim Paşa bu şartı unutulabilir; çünkü ganimet yoluyla da Osmanlı ülkesine yüklü para girerdi. Şimdi ise o olamadığı için, iyi düşünmeliyiz; zira idhâlîtt memleketin toprağıyla, yâni emlak ve arazisinin ecnebi te-bea eline geçmesiyle hemen hemen aynı şey gibidir. (Mütercim, kendi zamanı için bunları söylüyor. Bugün için de istihsâli artırarak İhracata zemin hazırlayacak mâhiyette olan Idhâlâtın memleketimizin (ayda sağlayacağını söylemek yanlış olmaz.)

²⁹⁵ Bel, s. 176'da zikredilmiş olan bu nakilleri Katona unutmuştur.

kılıç hakkıyla benimdir. Lâkin zâtıma intisabına mükâfat olarak Macaristan'ı terk ettikten başka, Avusturya'nın Ferdinand'ına karşı onu müessir surette himaye edeceğim, müsterih olabilir.»

Mülakatın sonunda İbrahim Paşa Laçki'ye dedi ki:

- «Şimdi metbûuna «kral» diyeceğiz; Transilvanya Ban'ı değil. Pâdişâhımız, hükümdarının düşmanları üzerine bizzat yürüyecektir. Artık ne hediye isteriz, ne vergi!»

Laçki, o vakitten itibaren, açılacak seferin silâh durumunu ve muharebe plânını tâyîn etti. Dönmesi için ruhsat almak maksadıyla, kabulünden bir gün evvel (3 Şubat 1528) dört kat hil'at ve 10.000 akçe (200 duka) hediye aldı. Ertesi gün Pâdişâhın huzuruna kabul edildi. Pâdişâh, kendisine şu yolda hitâb etti:

- «Metbûuna irtibatımızı isbât için kullanacağımız vâsıtaları bilirsin: Onun işleri benim işlerimdir; bana âid olan ona âiddir. Bilirim ki Hıristiyan hükümetleri ecdadımın ve müslümanların üzerine tehdîdli bulutlar yağmışlardır; ancak bulutlardan yıldırım çıkmıyordu. Onlar sebep olmasaydılar, insanı kanı dökülmeyecekti; lâkin her vesile ile üzerimize yürüyenleri mahv etmek mutlaka lâzım idi. Metbûun, Hıristiyan hükümetlerinin mühim ve gayrı mühim her hâlinden bizi dâima haberdâr etsin; aramızdaki ittifak günden güne daha derin kök salacaktır. Metbûuna dost ve vefakâr bir müttelik olmak isterim. Bizzat, bütün askerimle onun düşmanlarının üzerine yürüyeceğim, Allah'ın habîbi Muhammed'e ve kılıcıma yemîn ederim.»

Laçki de, «metbûunun, Pâdişâh'a dost olanlara dost, ve düşman olanlara düşman olacağına Hayy olan Allah ve bizzat Allah olan Yesu'ü'l-Müncî nâmına» yemîn etti.

29 Şubat 1528'de Macaristan ile Türkiye arasında birinci ittifak ahid-nâmesi akdedildi. Bundan başka, Laçki'ye, 50 top ve 50 kantar barut vaad edilerek, bunların Tuna ve Teis tarikiyle hemen gönderilmesi tedârikleri görüldü. O sırada devletin bütün sancak beğlerine de, bütün askerlerini ük işaretle sefer için harekete hazır bulundurmaları emredildi.²⁹⁶

Vezir-i âzam bu mertçe sözlerden müteessir olarak, geçmişi affedip, Adana'nın akıllı valisi Pîrî Beğ'i maiyyetine alarak İstanbul'a döndü ve pâdişâh tarafından büyük iltifatlarla kabûl olundu (11 Ağustos 1527 - 13

²⁹⁶ Katona, 20, s. 328 ve 334, Laçki'nin bu memuriyeti hattında tstoanfi ve Juvius (Jovius)'daki bazı yanlışlıklar ve Laçki'nin rûz-nâmesindeki bazı târih hatırlarını tamir etmiştir.

Zilka'de 933)²⁹⁷

Dîvân'da cereyan eden müzâkereleri pâdişâhın dinlemesi ve sâhib-i mülkün (devletin sahibinin) nazar-ı dikkatinin vükelâsının ef âli üzerinde dâima ber-karar bulunduğuna delâlet etmek üzere, dîvân odasında ve vezîr-i âzam makamının üstünde sarayın iç tarafına esrarengiz bir pencerenin açılması takriben bu zamanda vuku bulmuştur.²⁹⁸

Kaabız'ın Muhakemesi

Vezîr-i âzamin İstanbul'a avdetinden üç ay sonra, dînî bîr mes'ele ortaya çıkarak, evvelâ Sultân Süleyman'ın, sonra bütün şehrin nazar-ı dikkatini kendisine inhisar ettirdi. Ulemâ zümresinden Kaabız nâmında biri, (Hz.) İsa'nın (Hz.) Muhammed'e üstünlüğünü alenî mahallerde bile beyân etmiş olmak töhmetiyle dîvâna getirildi. Rumeli kazaskeri Fenârî-zâde Muhyiddîn Çelebî ve Anadolu kazaskeri Kaadirî Çelebî Kaabız'ın dâvasını dinlediler. İki kazasker bu sapık fikir hakkında yeterli bir düşünceye ve şu yeni meslek sâlikinin cesurca iddialarını redde muktedir değil idiler. Birincisi ecdadının büyük hizmetlerde bulunmuş olmasından mağrur idi ve ikincisi vazifesini yerine getirdiğini gösterecek ilmî bilgiler yerine, bütün düşüncesini servet toplamağa hasretmişti. Kaabız'ın dalâletine (sapıklığına) ikna edici güzel deliller göstermek yerine, katline hükmetmeyi daha kısa ve daha kolay buldular.²⁹⁹ Vezîr-i âzam onların bu ifratını reddetti. Hiddetleri ve hüküm vermekte acele etmelerinin hâkimlik sıfatına yakışmıyacağını ve kendilerinin bu türlü dalâlet fikirleri hakkında, kullanacakları silâhın ancak mezheb kaideleri ve Şariat olup, o adamı hemen meydân-ı siyâsete göndermek (îdâm etmek) değil, konu üzerinde karşılıklı tartışarak ikna etmek lâzım geleceğini, söyledi. Lâkin Muhyiddîn ve Kaadirî Çelebiler Kaabız'ın delillerini reddedemediklerin-den, vezirler itham edeni ve itham edileni muhakemeden çıkardılar. Sultân Süleyman, kafesli pencereden, dîvânda vukua gelen bu sahneyi gördü; muhakemenin neticesinden hoşnûd

²⁹⁷ Âlî, Peçevî, Ferdi, Solak-zâde, Celâl-zâde.

Kalender hakkında Peçevî'nin ne dediği metindeki haşiyede belirtilmişti. Nuhbetü't-Tevârih bu adamın «Hacı Bektaş Velî kud-düsü sırrihülazîz» evlâdından olduğunu yazar. Haber-i Sahîh'in ifade etmiş olduğu üzere, Kalender'in aslı malûm değilse de, başına otuzbin kadar havadar toplamış ve «şâh» unvanını almış olduğundan çok kumaz bir adamdı. Nuhbe, Zünnün'un da Bo-zok sancağından ve «Baba» nâmında biriyle beraber çıktığını haber veriyor («Baba» bir şahıs değil, Zünnün'un kızübaşlarca saygıdeğer bir mevki ifade eden sıfatıdır). Bu isyanlar bir taraftan mezheb mes'elelerine müstenid olduğundan İranlular'ın parmakları bulunması tabiidir. Şehsuvar-oğlu takımının uğradığı felâket de Adana taraflarında bir takım nâ-hoşnudlar peyda olması sebebiyledir.

²⁹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/54-57.

²⁹⁹ «Hikmet-i be-Jcatele»den gayrı kelâma kaadir olamadılar.» Peçevî, s. 124 (Mütercim)

olmuyarak -beklenmediği halde- dîvâna girdi;³⁰⁰ şiddetli bir tavırla vezîr-i azama şöyle hitâb etti:

- «İsâ'yı Muhammed'e tercih eden bir mülhîd niçin cezalandırılmadı?*/ İbrâhîm Paşâ cevaben dedi ki:

- «Kazaskerler salim delillerle müdâfaa edecek yerde hiddetle mahkûm ettiler. Bunun içindir ki, hakkındaki isnâdlardan dolayı cezalandırıldık.»

Pâdişâh:

- «Şerîati bilmek kazaskerlere mahsûs değildir; dâva yarın müftî ile İstanbul kadısının huzurunda cereyan etmelidir; müttehim o zamana kadar mevkuf tutulsun.» dedi.

O vakit İstanbul kadısı bulunan Sa'deddîn ve allâme müftî Kemâl Paşâ-zâde, ertesi gün dîvâna gelip oturdular.³⁰¹ Kısa bir müddet içinde Kaabız'la mübâhase ettikten ve fikrinden rücû ettirmek için hayli çalışarak mümkün olmadığını anladıktan sonra, şer'an lâzım gelen usûle tamamen riâyet ederek, katle (ölüme) mahkûm ettiler. Kaabız bu müdhiş fetva üzerine de fikrinde ısrar ederek, son nefesine kadar sözünden dönmedi;³⁰²

Sultân Süleyman'ın, bir mülhîdin hayâtını fslâm kaaidelerini muhafaza için feda ederken gösterdiği şiddet, bir zaman sonra dahilî âsâyîş için tedbîrlere alacağı sırada vahşete dönüşmüştür. Sultân Selîm Camii civarında bir müslümanın hanesi soyulmuş; erkek, kadın, çocuk, köle, içinde bulunanların hepsi öldürülmüş idi (24 Şubat 1528). Odun yarıcılığı, ciğer satıcılığı ile şehirde dolaşan Arnavudlar hakkında bâzı şüpheler hâsıl olduğundan, bir ailenin intikamını almak için bu bedbahtların katliâmı vukua geldi; sekizyüz kişi başka bir suretle muhakeme edilmeksizin cellâd-lara teslim edildi.³⁰³

İstanbul'da bir müslüman ailesinin îdâm olduğu gün, isyanını ilân etmiş olan Seydî, Adana'ya bağlı Azîz sancağı beği bulunan amcasının oğlu Ahmed Beğ'i, Azîz yakınında tamâmiyle mağlûb ederek, 5.000 kişi ile Berendi nahiyesi ve sonra buradan aşağı Ayaş kasabasını gâret edip yakarak, Dülkadir arazisinde Kars kasabasında încir-oğlu nâmında diğer bir

³⁰⁰ «(Pâdişâh) vüzerfıy arza da'yet etmiş idi», Bolak-zâde, s. 468. «Vüzerâ arza girdikde», Peçevî, s. 124.' Şu halde pâdişâh dîvâna çıkageîmiş değildir. (Mütercim).

³⁰¹ «Rûm-ili kazaskeri tasaddun bahane ile kalkup gitdi» Peçevî, s. 124. Mütercim.

³⁰² Âli, Peçevî, Ferdî, Solak-zâde, Celâl-zâde.

³⁰³ «Her çend ki bu fesadı idenler teccessüs olındı, kat'â sûret-i şer'a girecek merteye zuhura gelmedi. Akıbet ırgadlık ile esvak-ı şehri devr iden bikâr Arnavud kısmından olmak ihtimali viriüüp ba'zı alâlm dahî zahir olmağm etmekci, mumci, dellak, aşçı, odun yancı kısmından ve bl'l-cüm-le bîfcâr makûlesinden sekiz yüz kadar adam ahz ohnup cargularda sokaklarda cem'iyet yirlerinde kati olunup eşkıyaya balsJ havf ve haşyet olup andan sonra bu-makûle fesâd zuhur İtmedi.» Peçevî, 127. Solak-za-de, birçok günahsız ademlerin kanına girilmiş olmasına, teessüf eder; s. 469 (Mütercim).

âsî ile birleşip, Sis kalesi Önüne geldi. Bu taraflarda çıkan birinci isyanı okadar muvaffakiyetle bastırıldığını gördüğümüz Ramazan-oğlu Pîrî Beğ (ki İstanbul'a gelmişti) Pâdişâh tarafından bu isyanı da söndürmeğe memur oldu. Bir müddetten beri hasta bulunmakla beraber hiç tereddüt etmeksizin, birkaç bin kişi ile İstanbul'dan çıkararak, son derecede tazyik görmekte olan³⁰⁴ Sis kalesinin imdadına tam vaktinde yetişti. O yaklaştığında âsîler ikiye ayrıldılar; bir fırkası Azîz üzerine ric'at ederek, öteki fırka Seydî kumandası altında Sis dağında Derbend kalesi yanında müstahkem bir mevki tuttu. Pîr Alî Beğ, Seydî üzerine hücum ederek, kardeşiyle maiyyetinde 2.000 kişinin savaş meydânını cesetleriyle doldurduklarını gördükten sonra galebe etti; Seydî'yi de ele geçirdi. Ertesi gün Azîz üzerine yürüyerek, âsîlerin ikinci fırkasını da perîşân etti. Canlı olarak zincire vurulmuş olan Seydî'yi, âsî reislerinin başlarıyla birlikte İstanbul'a gönderdi. Seydî de İstanbul'da Pâdişâh'ın emriyle asıldı.³⁰⁵

Haleb ahâlîsi, kadî³⁰⁶ ve valilerinin mezâliminden bîzâr olarak, bir cuma günü ikisini de maiyyetleriyle îdâm etmişlerdi (Mayıs 1528 - Şâbân 934). Halkın bu suretle bizzat hak aramağa aklıışmaları, mücrimlerin Rodos'a sürgünleriyle cezalandırıldı. ...

Bu sırada Sultân Süleyman, memleketlerinin diğeri bir ucunda da öyle bir isyan zuhur etmemesi için, îşkodra sancak-beğî Balı Beğ'in, voyvodanın, kâhyanın, bu sancakta irtikâb ile suçlanan beş me'mûrun -asılmasını emretti. Emrin icrası, bunun için İstanbul'dan gönderilen iki çavuşa tevdi olundu.³⁰⁷

Bosna, Macaristan Ve Dalmaçya'da Fetihler

Pâdişâh'ın şaşmaz adaletinin korkusu, idarenin her kısmında müsbet te'sîrlere yol açtı. Sultân Süleyman, müteakiben Bosna ve Semendire vâ-lîleri Hüsrev Beğ ile Yahyâ-oğlu'nun Bosna kaleleri üzerine başarılı teşebbüslerini haber alarak, Balı Beğ'in zulümlerinden kaynaklanan hoşnutsuzluğu unuttu. Geçen kış esnasında vezîr-i âzamin dîvana, Osmanlı askerinin bir muzafferiyetini, yâhud bir zabtını arz etmediği gün pek nâdir olmuştu.³⁰⁸ Müstahkem Yayçe beldesi Bosna ve Semendire beğleri-nin

³⁰⁴ 3İs kasabasını gâret ve karasının fethine» de cesaret etmişlerdi. Peçevî, s. 126.

³⁰⁵ Peçevî, varak: 46. Ali, varak: 223, Onseklzincî vak'a. Celal-zade, varak: 119. Solak-zade, varak: 108.

³⁰⁶ Bu kadîya «Kara Kadî» delerdi; emval müfettişi olmuştu. Peçevî, s. 127. Mütercim.

³⁰⁷ Peçevî, varak: 47. Alt v***: 230, Yirminci Vak'a. Celal-zade, 123.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/57-59.

³⁰⁸ Ferdî, s. 146,

müşterek kuvvetlerine uzun müddet mukavemet edemedi;³⁰⁹ cesur zabıt Blas Seri orada olmadığı gibi Jan Hubordanski, Kaasım voyvoda ile bir ferdi mübârezede aldığı yaradan dolayı henüz hasta idi. Kumandan Etiyen Korbunoğ, serbestçe çıkabilmek şartıyla Yayçe'yi korkakça teslim etti. Radviç de, mukavemet tecrübesinde bile bulunmaksızın, Bosna'nın ikinci kalesi Banyaluka (Banaluka)'yı teslim etti. Bu iki kalenin düşmesi üzerine, Belvizero, Orburaç, Sokol, Levaç, Serpvar; Aparük, Perga, Bo-saç, Greben kaleleri Osmanlılar'ın eline geçti. Hırvatistan'da Obdina, Lika, Çerbava; İskalavyonya'da Modruş,, Pozaga; Dalmaçya'da Orvana mevkileri de Osmanlılara itaati kabul ettiler. Bundan dolayı Knin, Modruş, Çerbava piskoposlukları³¹⁰ lâğv olundu. Pozaga Osmanlı sancak merkezi oldu.³¹¹ Osmanlı sülâlesinden olan Husrev Beğ (II. Bâyezîd'in kızlarından birinin torunu idi), Bosna valiliğinde büyük tantana ile oturmakta, aynı zamanda şiddetli bir adalet neşretmekte idi. Dalmaçya'da Se-beniko'lu Murad Kâhya onun yanında bulunmuş ve Husrev Beğ, Knin sancağının idaresini tam bir selâhiyetle ona vermişti³¹².

Zapolya Ve Ferdinand'ın Elçileri

1528 senesinde, Sultân Süleyman Macaristan'a yeni bir sefer için hazırlandı ve biri Jan Zapolya, diğeri Kral Ferdinand tarafından gönderilen iki elçiyi kabul etti; Zapolya'nın tahta geçmesi krallık için bir nifak tohumu olmuştu. Öteden beri yürürlükte olan muahedeler Macaristan tahtına Maksimilyen'in torunu Arşidük Ferdinand'ı davet etmekte idi. Ferdinand'ın kardeşi Şarlken, 28 Nisan 1521 ve 18 Mart 1522 tarihleriyle Vorms ve Brüksel Diyetleri'nde akdedilmiş vesikalar mucibince, Macaristan Krallığı'yla Avusturya'nın saltanat hakkını ona terketmişti. Palatin Etiyen Batori riyasetinde akdedilmiş olan Presburg Diyeti'nde Zapolya gaasıb

³⁰⁹ Yayçe, Fâtih zamanında fethedilerek iki sene Osmanlılar'da kalmış iken, düşman bir cuma namazında müslümanlara hücum ile onları katı ve esir ederek, 68 sene kaleye mâlik oldu. Husrev Beğ'in bir voyvodasına Kaleden bir adam gelip merdivenle iptâ dilmis kapıdan içeri koymak için yarıdım edeceğini söyler. Husrev Beğ'e bildirirler; lakin Husrev Beğ gelinceye kadar iş öte tarafa akseder düşüncesiyle, voyvodanın adamları hemen o gece kaleye zabt ederler. Husrev Beğ gelirken müjdeyi alır; atını ve üzerindeki eşyanın hepsini müjdelik verir. Peçevî, 130. Mütercim.

³¹⁰ Bu piskoposluğu, eyâlet, vilâyet mânâsına almalıdır. Mütercim.

³¹¹ İstoanfi, a-g.e.; Kerselich, Zagrebioe Parlatti Tarihi, 4, s. 112. Engel, Dalmaya Târîhi, s. 566, Mac*rfst%, T&rih*, 24, s. 16. Şlrnek (Schüneck), s. 203.

³¹² Âlî. «Süleyman zamanı ümerâsı defteri»nde (varak: 295), 35 sene Bosna'yı idare eden Husrev Beğ hakkında bize hayli taf-silât vermiştir. Murad'ın Knin sancağı beğliğine ne suretle tâyin edildiğini de yazar. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/59-60

Ferdinand'ın, Zapolya'nın teşebbüslerinden, Laçkfnin memuriyetindeki muvaffakiyetten ma'lûmât alarak, o da Sultân Süleymâna elçi gönderdi. Avusturya'nın bâb-ı devlete gönderdiği ilk sefaret olan bu sefaret, Jan Hobordanski ve Salatnok isimlerinde iki nons³¹³ ile aslen Almanyalı olan Sigismund Weixelberger'den mürekkep olup, imdâd istemeğe değil, Macaristan'dan alınan arazînin talebine, kesin bir anlaşma ve hiç olmazsa bir mütâreke teklifine me'mûr idiler.³¹⁴ Altı hafta seyahatten sonra, İstanbul fethinin sene-i devriyesine tesadüf eden 29 Mayıs 1528 târihinde İstanbul'a vâsıl oldular. Pâdişâh'ın emri mucibince istikblâlerine çıkan bin atlı ile İstanbul'a girdiler.

Îbrâhîm Paşa, Hobordanski'den:

- «Bütün Hıristiyanlık âlemi hükümdarlarının, gölgesine iltica etmekte oldukları Osmanlı Pâdişâhı'nın huzurunda senin metbûun (efendin), nasıl, kendisine ziyâde kuvvetli unvanını vermek gibi mağrûrâne bir cür'ette bulunmuştur?»

diye sordu. Hobordanski'nin, Osmanlı devletinin himayesini istirham eden devletlerin hangileri olduğunu bilmek istemesi üzerine, Îbrâhîm Paşa Fransa'yı, Lehistan'ı, Venedik'i, Transilvanya'yı saydı. Vezîr-i âzam, Ferdinand tarafından talep edilen memleketlerin listesini görmesi üzerine,³¹⁵ İstanbul'un da istenilmemesine çok şaşırıldığını beyân etti. Macar muharibi Hobordanski'nin kabaca tavırları Lehistan palatini Laçki'-nin protokollere uygun muamelelerinden pek farklıydı. Sultân Süleyman, Ferdinand'ın yalnız taleplerinden değil, bu taleplerin arz edilmiş şeklinden de o kadar muğber oldu ki, elçileri ikametgâhlarında mevkuf bulundurdu. Ancak dokuz ay esaretten sonra kendilerini serbest bırakarak; herbirine beşyüz duka hediye etti, ve şu sözleri söyledi:

- «Metbuunuz bizimle henüz dostâne münâsebetler ve hudud komşuluğunda bulunmamıştır. Lâkin yakında bulunacaktır. Kendisine söyleyebilirsiniz ki, bütün ordularıyla gidip mülâki olacağım, ve istediğini kendim vereceğim.»

Sefirler, cevaben, efendilerinin, Pâdişâh'ın dost olarak gelmesinden

³¹³ Avusturya elçilerine «nons» denilirdi. Mütercim.

³¹⁴ «Zermeghi, Hex. g«st. iner Ferdinandum et Johannem, d*n Schwaadtner, d, s. 393. Macaristan M'hzenl, 4, 395. Avusturya, İmparatorluk ve Kraliyet Hazîne-i Evrakında Hobordansky'nin raporu; bu arşivde şimdiye kadar bilinmeyen birçok Türk vesikaları vardır ki, defalarca onlardan bahsetmek vesilesi bulacağız.

³¹⁵ Bu şehirlerden yirmidördünün ismi: Selankâmen, Belgrad, Şa-baç, Varadin (Vardayn), illok, Serend, Açıya (Atzia), Vednek, Kropa, Bayca (Yayçe?) Ziveçi (Zwetzy), Banyaluka (Bana-luka), Semlîn, Onova, İrek, Zanzenet (Zenzeneth), Peçe, Or-sova, Nihaldi, Skardona (Scardona), Udbine, Segedin, Novog-rad, Zadvin.

memnun olacağını, fakat düşman sıfatıyla de kabul edebileceğini beyân ettiler. Müterekenin yenilenmesi için efendisi tarafından gönderilmiş olan Lehistan elçisi Sigismund Weixelberger'i Fefdir-^'Vın sâdik hizmetkârlarından Sigismund Dietrischtein (Ditriştayn) zanneden vezîr-i âzam, bu Avusturya elçisini Şarlken'in kardeşi tarafından gönderilmiş bir casus olmakla itham etti; eskiden II. Lui'nin sarayına gönderilen çavuşun katlini de o kadar acı bir surette takbih etti.³¹⁶

İbrahim Paşa'nın Seraskerliğe Getirilmesi

Sultân Süleyman'ın, Macaristan Kralı'nın mektubuna verdiği cevap, şu suretle tahkir edici idi: Üç gün İbrahim Paşa'ya, senelik 3 milyon akçe tahsisat (60.000 duka) ile ser-askerlik, yâni Avusturya üzerine açılacak seferin başkumandanlığına memur edildiğine dâir bütün dîvân toplantı hâlinde iken bir berât verdi. Bizzat Pâdişâh'ın gözü önünde, nişancı olan müverrih Celâl-zâde tarafından kaleme alınan bu berâtın son fıkraları, vezîr-i azama verilen iktidarı şöyle tarif eder³¹⁷

«Büyürdüm ki ba'de'1-yevm dahî kemâkân vezîr-i âzam ve memâlik-i mahrûsamda cenâb-ı celâlet-meâbım kabilinden ser-askerüm olup vüzerâ-i âsaf-nişân-i mesned-nişin ve Rum-ili beğler beğisi ve kadı askerlerüm ve âmme-i ulemâ ve fuzalâ ve kuzât ve sâdât ve meşâyîh ve şâir beğ-

³¹⁶ Weixelberger'in raporu. Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne bu ilk sefreti hakkında dört varaklık, matbu ve fakat basıldığı yer gösterilmemiş bir rapor mevcuttur: *Welcher gestalt König Maj. zu Hungarn Behmeb Bot-schaften nemlich Herr Sigismund Weichselberger und ein Ungarlscher Herr ssu dem turHschen Kaiser zukommen slnd.» Wendisch'e müracaat, Macarfetan MahienJ, 4.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/60-66

³¹⁷ İbrâhîm Paşa'nın ser-askerlik berâtında kendisine şu vasıflar verilmiştir:

«Râfî-i tevkî-i refî' âlem-İ metâ*-ı husrevânî ve dârende-i menşûr-i meşhur mücibüis-sürûr kîti-i sitânî, cenâb-ı vezâret meâb, sadâret nisâb, devlet- iktisâb, saadet intisâb, vâsita-i ak-dü'd-devleti'l-ebediyye, râbita-i akdü*s-saadeti*s-sermediyye, kaa-id-i cüyüşî'l-İslâm, sâhibü'l-izz ve'l-ihtîşâm, es-sârimüs-samsâm, dırgam-ı peleng-intikam, âsafü*z-zemân, melâz-i ehl-i îmân, hüc-cetü'r-rahmân alel-insân, mazhar-ı avâtıfu'llahi teâlâ, masdar-ı eltâf-i bi-intihâ,... ve tebeyyünü min ufkun saâdetehu şemsil-i'tilâ, el-gâzî fi sebîlillâh, el-mücâhîd li-vechullâh el-mahfûf-ı bi-sunûi, letâif-i evâtıf-ül-mülki'l-a'lâ, mübârizüm-devle ve'd-dîn ve'd-dünyâ, nizâmül-mülk, vezîr-i â'zam İbrâhîm Paşa...»

Bu türlü mübalâğalı vasıflar Acem saraylarından intikal etmişti, berâtın kâtibi Celâl-zâde «Hüccetü'l-rahmân ale'l-insân» demekle Akaid hududlarını da tecâvüz etmiş ye diğer mübalâğacı tevkî'lere rahmet okutmuştur.

Paşa'nın tahsisatı berât'ta «evvelden tasarrufunda olan yi-ğirmi kere yüz bin akçelik hâssları üzerine on kere yüzbin akçelik dahi ilhak ve izafe eyleyüp cümle-i hassları otuz kere yüzbin akçeliğe yetiştirilüp...» ibaresiyle tâyin olunmuştur. Bu akçe zamanımızın parasıyla (1911-12 yıllarının parasıyla) 30.000 Osmanlı yüzlük altunından fazladır. Lâkin bizim zamanımızın 1 Osmanlı lirasındaki altının Süleyman asrında tahminen şimdiki zamanın 10 Osmanlı lirası kadar iş göreceği hesab edilmelidir, İbrâhîm Paşa'nın türlü türlü hediye ve aidatları, hattâ civardaki meliklerden aldığı «vergi»ler de bundan hâriçtir. Bu tahsisat ile yapılan israflar, gösterilen debdebe ve dârât, bizim düşüncelerimizin ve hayallerimizin hududuna sığmaz.

Hammer'in tercümesi yerine aslından alınmıştır. Mttñç&t-ı Feridun, c. 1, s. 482 ve 483. Mötercim,

lerbeğilerüm ve umâman erkan-ı devlet-i kaahire ve â'yân-ı saltanat-ı baa-hire ve sancak beğleri ve bâb-ı saâdet-meâbumda hıdmet iden bölük ağaları ve hüccâb-ı serâperde-i azamet ve kamrânî ve nevvâb-ı kârgâh-i haşmet ve kişversitânî ve müteferrikalarum ve bölük kethüdaları ve kapum kulları cümlesi ve cemî'-i memâlik-i mahmiyyemde vâki' olan alay beğleri ve subaşılar ve çeri-başıları ve mecmû'-ı asâkir-i nusrat-müesserüm halkı ve şâir zümre-i ekâbir ve efâzıl ve cümle-i âlî ve esâfil ve erbâb-ı menâsıb ve cihât ve cumhûr-ı enamdan kaatinân-ı südde-i arş-âsa ve sa-kinân-ı atebe-i kîtfîezâ ve kutân-ı memleket ve vatân-ı vilâyet ve ehl be-rümdür. Ve cümle-i sagîr ve kebîr ve ganî ve fakîr muhasılan havasa ü avâmm kâffe-i enâm-ı mumaileyhi vezîr-i âzam ve her zamanda umûman ser-askerüm bilüp kemâl-i ta'zîm ve tekrîm ile muazzez ve mükerrem ye vüfûr-i becîl ve tefhim ile mübeccel mufahham tutup müşarünileyhin huzurunda ikbâl ve istikbâl için dakika fevt itmeyüp her ne ki dirse ve her ne vech görürse benüm lisân-ı dür-bârumdan sâdir olmuş kelâm-ı saâ-det-ençâm ve emr-i vâcibü'l-ihtirâmum bilüp sem'-i tahkîk ile sığa ve hüsni kabul ile tilka' eyleyüp devlet-i kaahir-i sâhib-kırânîye müteallik olan cümle-i mühimmât-ı umur ve kâffe-i mesâlih-i cumhurda emrinden ve sözünden tecâvüz ve udûl ve inhiraf ve zühul eylemiyeler. Eğer âs-tâne-i saadet âşinâmda ve eğer şâir memâlik-i mahrûsamda vâki' olan beğler beğilerün ve sancak beğilerün ve bakî â'lâ ve ednâ ve erbâb-ı menâsıb ve merâtib ve ashâb-ı cihâtun ve menâzilün ve bi'l-cümle havme-i saltanatumdan olan külli-yâ kullarımın azl ve nasbi anun re'y-i sâibine ve fikr-i sâkıbine müfevvez olup şol ki merâsim-i kavânîn-i ser-askerî ve levâzım-ı esâlîb-i sadâret ve dâd-güsterîdür. Müeddî kılup sâlik-i meslek-i adalet ve nısfet ve zâhib-i mezâhib-i şer'ü diyanet olup tabakat-ı mahlû-katı ilâ tefâvütü'd-derecât menâziline tenzil eylemekde dakika fevt eylemeye. Ve her bâr ki sefer-i hümâyûn vâki' olup saadet ve ikbâl ve izzet ve iclâl ile cenâb-ı celâlet-meâbum teveccüh itmelü olup veyâhud asker-i zaferpeykerüm irsal olunmak lâzım gele ol vakit dahî şer-askerliğe müteallik olan husûsât her ne ise külliyyen mümâileyhün ârây-ı sâibine îsâ-bet-karîn v.e efkâr-ı sâkıbe-i metânet-rehînine müfevvez olup evâmirine imtisal ve nevalesinden ictinâb eyleyüp emrine muhalefet itmeyeler. Yoldaşlığı ve merdâneliği zuhur idenler babında ve müstehakk-ı atıfet ve inayet olanlar hakkında eğer beğler beğilik tevcih itmekdür ve eğer â'lâ ve ednâya timâr ve ulufe virmekdür bi'l-cümle envâ*-ı menâsıb ve cihât-dan muhasılâ ne tevcih ve ta'yîn ve tefviz ve taklîd iderse benüm izz ü huzûr-ı saltanat-ı mevfür-i

müstelzem-ü'1-hubûrumda mahall-i kabulde ve menzile-i irtidâda biline. Ve kezâlik zikr olunan fırka-i asâkir-i nusret-müessirümden el-iyâzi-billah fermân-ı şerife muhalif müşarünileyhtin emrine ve sözüne muhalefet ve inâd edenleri kim gerekse olsun veyâhud hilâf-i şer'-i mutahhar ve mugâyîr-i kanun-\ mukarrer reayaya zulm ve taaddî idenler kaç nefer olur ise olsun asla südde-i saâdetüm canibine arz ve i'lâm itmeğe tevakkuf itmeyüp envâ-ı ukûbât ve siyâsâtdan her neye müstehak ve sezâvar olur ise olsun muktezây-ı şer* ve kanun üzre te'hîr itmeyüp siyâset idüp gereği gibi haklarında geldüre ki şâirlerine mûcib-i ibret ve nasîhat ola. Ol bâbda hiç ehadd mâni' ve dâfi' olmaya. Şöyle bi-îeler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar. Tahriren fî evâil-i şehri Şa'bâni'l-muazzam, li-senetü hams ve selâsîn ve tis'a-mi'e, be-makam-ı Kostantı-niyye.»³¹⁸

Pâdişâh bu berât ile birlikte vezîr-i azama üç teşrifat kürkü, mükellef eyerlenmiş dokuz at gönderdi ki, birinin üzerinde oldukça pahalı taşlar parıldayan bir kılıç ve bir keman ile oklar bulunuyordu;³¹⁹ İbrâ-hîm Paşa'ya altı tuğ ve o zamana kadar sancaklar dört olmak mu'tâd iken, yedi sancak verildi. İki kırmızı, ikisi çizgili, ötekileri beyaz, yeşil, sarı olan bu yedi sancak Osmanlı ordularına seyyârât-ı seb'anın (yedi gezegenlerin) mes'ûd te'sîrlerini celb etmek üzere yorumlanmıştı. Rumeli beğ-İerbeği Kaasım Paşa bunları, Dâvûd Paşa'daki ordugâhında vezîr-i azama ulaştırdı. Vezîr-i âzam bu münâsebetle devletin büyük me'mûrlarım ve ordu kumandanlarını pek mükerremâne taltîf etti. Az bir müddet sonra Selîm'in ve oğlunun hizmetinde ihtiyarlanmış olan ikinci vezîr Mustafa Paşa vefat etti. İkinci vezirlik Rumeli beğlerbeği Kaasım Paşa'ya ve onun hizmeti ikinci defa olmak

³¹⁸ Celâl-zâde nişancı Mustafa Beğ nakleder ki: «Bir gün divan dağıldıktan sonra Pâdişâh beni çağırıp, 'Hamdolsun, memleketimiz vüs'at buldı; mesâlih çok; her yere kendimiz gitmek münasib degİldür; İbrahim Paşa ser-asker almak üzere bir berât tesvİd it> diye emr Udiler. O gece yazup irtesl gün huzurlarında okudum, «ma'kûl» buyurdılar. Gayet mükellef ya-zıluş tuğralanduktan sonra huzura teslim olundu. Hedâyâ ile birlikte yeniçeri ağasına tevdiyen göndürildi. İbrahim Paşa berâtda hftss tâ'yin olunan üç milyon akçeyi azıkşanarak tBbû'l-feth, vezîr-ı âzam Mehmed Paşa'ya kırk kere yüssbin vermişdir. Bu kulunuza dahi öylece virilse.» deyince Sultân Süleyman «Onlar Kostantiniyye fethine muvaffak olmuş-lardur. Daha ziyâde İhsan l>uyursalar caiz idi» buyurmuşlar. İbrahim Paşa: «Bağdâd ve Bûdûn zamân-ı kadimden ben pâyitahtdur. İstanbul'a tercih olunmazlarsa ondan dün değİldttrle» zemininde cevap virecek olmuş ise de Sultân Süleyman «İstanbul el'ân payltahtımızdur; o şehirler nasıl tercih olunur? Husûsiyle bizüm onlara benzemeğe çalışmak ne had-dunüz!» sözleriyle kat'-ı kelâm itmişdtr.» Peçeyi- c. İ, s. 129 ve 130. Bu seraskerlik İbrahim Paşa'nın ikbâlinin son noktası İdi. İdamının sebepleri bundan baslar; nasıl ki ileride görülecektir; fakat İbrahim Paşa serasker olduğu zaman Bağdâd alınmamış İdi. Mütercim

Celâl-zâde, varak: 124-127. (Hammer, İbrâhîm Paşa'nın seraskerlik berâtı mukaddimesinde geçej\ bir kısım âyet-i kerîmeyi zikreder ki, bunların tamâmı, Hammer'in zikretmedikle-riyle beraber, Feridun Beğ Münşeati'nın 480-481'inci sahâfele-rinde görülebilir.)

³¹⁹ At takımlarından biri de murassa idi. Peçevî. Mütercim.

üzere vezîr-i âzamlığa ilâveten îbrâhîm Paşa'ya verildi.³²⁰

2. Macaristan Seferi

10 Mayıs 1529'da, Sultân Süleyman, 250.000 asker ve 300 top ile İstanbul'dan hareket etti. Pâdişâh maiyyetinin ne tertîb üzere gidecekleri, husûsî bir emirle tâyîn olundu: Başta çaşnigîrlere bulunarak, onların arkasından müteferrikalar gelecek ve ağalar da bunları tâkîb edecekti. Nişancılar, defterdarlar, kazaskerler Pâdişâhsın yedi tuğu önünde gideceklerdi.³²¹

Filib'e'de Meriç yağmurdan o kadar kabarmıştı ki, köprüyü alıp, Osmanlı ordugâhının kurulmuş olduğu ovayı bastı (9 Haziran-2 Şevval). Birçok asker boğuldu; bir takımı da su ile çevrilmiş oldukları cihetle, yiyecek bulamamak tehlikesine rağmen ağaçlara çıktılar.³²² Ordu şiddetli bir yağmur altında güçlkle yoluna devam ederek Morava ve Sa-va'dan geçmeğe muvaffak oldu. Drava nehrini de Eşek (ösek) yakınında köprü atarak geçti. Pâdişâh Mohaç'a gelince Zapolya, elçisi Laçki ve 6.000 atlıdan mürekkep bir fırka ile bağlılık arzına geldi. Vezîr-i âzam Zapolya'nın yakınlaştığını haber alınca, 50 yeniçeri ve maiyyetinden 50 süvârî ile istikbâline çıktı.³²³ Ertesi gün (20 Temmuz-14 Zilka'de) için Macaristan Kralı'nın resmî kabulü kararlaştırıldı, Otağ-ı hümâyûnun iç tarafında saray ve ordu ağaları saf kurmuş idiler; onların arkasına yay ve oklarla müsellâh solaklar, onlardan sonra seyis ve müteferrikalar bulunuyordu. Dışarıda yeniçeriler iki tarafa dizilmişlerdi. Onlardan sonra da sağda sipahilerle Rumeli askeri, solda silâhdârlarla Anadolu askeri mevkî tutmuşlardı.

öğleye doğru sol cenah ağalarıyla müteferrikalar Zapolya'yı almağa giderek, otağ-ı hümâyûna kadar maiyyetinde bulundular. Sultân Süleyman Zapolya'nın girdiğini görünce üç adım ileri yürüyerek öptürmek için elini uzattı; sağ tarafına oturmak üzere davet etti. Vezîr-i âzam İbrâhîm, Ayaş, Kaasım Paşalar sol tarafda ayakta duruyorlardı. Pâdişâh Zapolya'-ya ruhsat verdiği sırada sırma gâşiyeli üç baş cins at ve sirmah çukadan dört kaftan

³²⁰ Celâl-zâde, varak: 124, M. D'Ohsson, 7, s. 391. Solak-zade, varai: 168, Ferdi, varak: 150, Ali, Yirmiikinci Vak'a.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/66-68.

³²¹ Rûz-niftne-i Süleyman!

³²² Âli 3. vak'a, varak: 236, ve Solak-zâde, varak: 108, Celâl-zâde'nin 128'inci varakından bir fıkra nakledeler ki, buna inanmayan çok bulunacaktır; Oelâl-zâde'nin nakkaş Ali Beğ'den hikâyesine göre, bu Ali Beğ bir ağaç üzerine çıkmış olduğundan, sabaha kadar küçük yılanlar kendisini bizar etmiş ve ağzını, kulaklarını delik zannedip girmek istemişlerdir.

³²³ Rûz-name-i Süleyman!.

hediyeye etti.³²⁴

Sultân Süleyman, muharebe meydânında Macar Kralı'nın ta'zîmâtım kabul etmekle parlak muzafferiyeti sahnesini hâtıralarda ebedileştirmiş olduğu gibi, Mohaç sahrası Kral Lui'nin hezimetini ve mîlî şerefi mevkî hırsına feda eden Zapolya'nın meskenetini gördüğü cihetle, Krallığa - gelen mahcubiyetin iki defa şahidi olmuştur. Mohaç'tan Seksard'a girildiği zaman, îzvornik vâlîsi Balı Beğ, Macaristan Kraliyet Tâcî'nı ve bu tacin muhafızı olup Zapolya'ya taraftar (olmayan) (?) bir fırka eline düşmüş olan Piyer Pereney'i almak üzere 500 süvârî ile ileri gönderildi.

3 Eylül'de Süleyman -o vakit Ferdinand'ın elinde bulunan- Budin duvarları önüne geldi ve şehir civarında³²⁵ bağlık sırtlar üzerine ordugâhını kurdu. Muhasara hazırlıklarına başlandı. Pâdişâh ve vezîr-i âzam arkalarında âdî kürklü kaftan ve başlarında miğfer olduğu halde, ekseriya istihkâmları keşfe çıkarlardı. Beşinci gün dahilî kapı Osmanlı-lar'ın eline düştü. Ertesi günü yeni bir hücum vuku bularak, muhafız askerleri, Alman zabıtlarından biri Kristof Besserer ve diğeri Jan Tübinger nâmında iki alçağın te'sîrine kapılarak, hayatları muhafaza olunmak şar-tıyla -henüz gedik açılmadan- teslim oldular.³²⁶ Yeniçeriler, kurdukları ümîdlerinin yerini bulmadığını görerek söylenmeğe ve tazmînât talebine kalkıştılar. Bunların hoşnudsuzlukları ağır karışıklıklara yol açarak, o sırada sekbânbaşı başından yaralandı; diğeri bir takım büyük zabıtlar de taşa tutuldu.³²⁷ Asker, arzularını Pâdişâhta yerine getirmemesinden infiale kapılarak, ahâlîyi köle olmak üzere sattılar. Alman muhafızlarını da kaleden çıkardıkları zaman teslim şartlarına rağmen katliâm ettiler. Binâenaleyh, Mohaç esirlerinin ve bunların idamı Pâdi-şâh'a değil, münhasıran yeniçerilerin tamahkârlıklarına atfolunmak lâzım gelir.³²⁸ Budin'in zabtından üç gün sonra, Zapolya, Arpadlar'ın³²⁹ tahtına oturtuldu; fakat bizzat Pâdişâh, yâhûd vezîr-i âzam ve

³²⁴ Rûz-name-i Süteymânî, Fecevî, varak: 38, Âli, varak: 237, Celâl-zâde, varak: 128, Ferdi, varak: 156. istoanfi.

³²⁵ Sultân Süleyman, Budin Önüne ancak 3 Eylül târihinde gelmiş ve şehir ancak 8 Eylül'de teslim olmuş olduğundan, Macar ve Avusturya müverrihleri Budin'in teslimini 29 Ağus-tos'ta göstermekle hatâ ederler. Pâdişâhın müteakiben kazandığı zaferlerin ve özellikle 25 Kânun-ı evveFde vuku bulan Rodos fethinin, hep aynı târihe tesadüf ettiğim söylemekle de hatâ ediyorlar. Rûznâme-i Süleymanî, bu pâdişâhın kazandığı zaferlerin târihi hakkında doğacak her türlü şübheyi ortadan kaldırır.

³²⁶ 8 Eylül tarihinde, Bûz-nam-le Süleyman».

³²⁷ Roz-name-i Süfeymânî. Celâl-zâde, Solak-zâde, Hasan Beğzâde, Ferdi, Ali, Peçeyi, varak: 48. Peçevî'nin rivayetine göre bir esir, muhafız askerlerin götürmekte olduğu bir arabayı muayene etmek isteyen bir müslümanın üzerine kılıç çekmesiyle, bundan dolayı katliâm meydana gelmiştir. Gerek yeniçerilerin ihtilâli, gerek bu vak'a başka, hiçbir yerde dercedilme-miştir.

³²⁸ Rûz-name-i Süfeymânî.

³²⁹ Macaristan'ın fâtihi Arpad sülâlesinden olan Macaristan Kralları. Mütercim.

diğer bir vezîr, hattâ Avrupa ve Asya'daki diğer beğlerbeğilerden biri ve yeniçeri ağası tarafından değil, ağanın ikincisi demek olan sekban-başı ma'rifetiyle. Sekban-başı, Lui Gritti ile beraber Transilvanya voyvodasının çadırına giderek Kraliyet Kasrı'na davet etti. Zapolya, sekban-başı-ya, 1000, maiyyetindeki yeniçerilere de bir o kadar altın verdi. Sultân Süleyman Budin'e bir Türk vâli bırakarak ve yeni emirgüzârını maiyye-tine alarak, Viyana üzerine teveccüh etti; Semendire beği Yahya Paşazade Mehmed Beğ, ordunun önünde giderek keşifte bulunmak vazifesini ifâ ediyordu.³³⁰

Viyana Muharasası

Sonbahar gündönümünün fırtınalarıyla birlikte, ilk akıncılar, Mihâl-oğlu torunlarından birinin kumandası altında Viyana'ya vardılar. Kont Jan Hardek'in bayrakdân Kristof Zedliç ile altı şövalye,³³¹ o zaman

³³⁰ Rûz-nâme-i Süleymânî, Ali, vara*: 237, Peçevi, varak: 49, Ferdi, varak: 158, Abdülaziz, varak: 81.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/68-70.

³³¹ Pessel (Levanklao'da, s. 460, Frankfurt, 1595) ve Labach; birincisi görüşme memuru, ikincisi Ferdinand'ın harb kâtibi idi; binâenaleyh hademesi roüdfri Didaco Serava, kanun-şinâs Ribisehi ile Nurembergli Meldeman ve Leyhe gibi bunlar da muharebeyi bizzat görmüşlerdir. Didaco'nun raporu «Alman Hu-ku Araştırmalarına Yardımcı Olan Siyâsî Evrak'da basılmıştır. Leibzig, 1717. Târihin bu kısmı için tercihân şu müelliflere müracaat ettik: tstoanfi, Jovius, Velius, Stella, Soiterus a Vinda, Roccoles, Ulich. Osmanlı müverrihleri arasında hiçbiri Rûz-nâme-i Süleymânî sahibi kadar mükemmel ve doğru değildir. Meldeman, muhasaranın tarifinden başka şehrin ve Osmanlı ordugâhının mufassal bir plânını koymuştur. Kıymetli olduğu kadar nâdir olan eserinin unvanı şudur: «Kurzer Bericht über die reeht wahrhaftig Contrafactur türkUcher Bela-gerung der Stadt Wien, wie dieselbig atzusehen uod verstehen sei, vvelehe zu rhum, preiß, lob imd der gantzem Roemischen Volk, gemeiner Ritterschaft und insonderheit einem erbarn Rath der Statt Nurenberg durch Nicolaus Meldeman jetzt ver-fertigt, getruckt und ausgegangen ist.»

Sultân Süleyman'ın Dördüncü (Viyana üzerine) Seferi (935/1529)

Mayıs (Ramazan) - 10, Pazartesi, (2 Ramazan), İstanbul'dan hareketle Halkalı pınara konuldu. 11, Çatalca; solaklar otuzbin akçe bahşış aldılar; Galata Frenk beğzâdesi (Gritti) Pâdişâhtan borç olarak otuzbin altın ve üçyüzbin akçe aldı. 12, 13, Şiddetli yağmur, ziyâde soğuk, tevakkuf. 14, Ordu, tn-ceğiz yakınında Kabasakal'a varır. 15, Hedikli, 16, Karlı, Ka-pırcı-başı Mehmed otağ-ı hümâyûnu bir su birikintisinin üst tarafına kurmuş olduğu için altyüz altın ihsan aldı. 17 Ah-medbeğ Köyü, çasnigirler, müteferrikalar, ağalar önden giderler. Nişancılar, kazaskerler, defterdarlar Padişahın atını tâ-kib ederler. 18, Ulûfeciler köyüne yetişilemediğinden ordu, Hamza köyünde durur. 19, HaskÖy, uzun merhale. 20, Edirne. 21 ve 22, tevakkuf. 23, Divân. 24 ve 25, Tevakkuf. Anadolu beğ-lerbeği Behrâm Paşa'nın gelişi. 26, Kızılâğaç Yenicesi kadı ve hatibi hırsızlık yaptıklarından dolayı asıldılar. 27, Tevakkuf, Divân; Behrâm Paşa el Öpmekle müşerref oldu. 28, Tevakkuf. 29, şiddetli bir yağmurla yola devam. 30, bir günde iki merhale; Çirmen ovasında ordu kuruldu. 31, Beğ-Olahı (?). Hazîrân (Şevâ)l - 1, Sazlıdere, 2, Keklik. 3, Hâlidli Çayın, 4, Dogoviçe, gayet uzun merhale. 5, Filibe, 6 ve 7, Tevakkuf. Yağmur. 8, (Sali, 1 Şevval) Tevakkuf. Ayaş Paşa, Kaasım Beğ, Anadolu Beglerbeği Behrâm Paşa, kazasker Kadri Çelebi, nişancı, defterdar bayram münâsebetiyle vezîr-i âzamin çadırında ziyafete davet olunurlar. 9, Yağmur. 10 ve 11, Tevakkuf. Meriç suyu köprüyü aşar; insanlar ve hayvanlar boğulur; pekçok nefer boğulmamak için çıkmış oldukları ağaçlar üzerinde iki gün iki gece kalırlar. 12 ve 13, Tevakkuf. 14, Ordu hareket eder. 15, Filibe'nin ötesinde Kuruçay'da çadır kurulur. 16, Karapınar. 17, Mânendler. 18, İhtimân. 19, Karaman Köyü. 20, Sofya. 21, 22, 23 ve 24, Tevakkuf. Yağmur. 25, Otağ-ı hümâyûn ileri gönderildi. 26, Ulahlar*'ın oturdukları Ef-lâklar Köyü'ne gelişi; vezîr-i âzam önden gider. 27, Ordu Ka-riyeli Karıca Boğazi'nin ötesinde çadır kurar. İbrâhîm Paşa Sukova (Succi; Suci?) kenarlarına varır. 26, Şehir-Köy karşısında Ozur Köyü civarına çadır kurar. 29, Niş ılıcaları civarına varır. 30, Şehir-Köy Boğazi'nden geçilip Niş Önüne varılır. Temmuz (Zilka'de) - 1, Niş, 2, Yerlidere, 3, Alaca Hisar, 4, Tevakkuf. 5, Ordu, boğazın girişinde Serluc önünde

çadır 1 kurar. 6, İre'den geçiş. 7 (Çarşamba, 1 Zilka'de) ve 8, Moravâ sahilinde çadır kurulur. 9, Baniça; vezir-i âzam, lipaniça ve Erlanik yakınında Korşoviçe Pazarı civarına çadır kurar. 10, 11,12,13, Tevakkuf. 14, Ordu Korşuviçe Pazan'na, vezir-i âzam Ak-kilise'ye vâsıl olur. 15, Hudâvendigâr'ın Balçığa (Balacık?) gelişi. Vezir-i âzam daha ileride bir köye varır. 16, Hudâven-digâr'ın Ak-kilise'ye, vezir-i âzamin Hisarlığa gelişi. 17, Hudâvendigâr Belgrad'a, vezir-i âzam Havâle'ye. 18, Ordunun Sir-mi (Sirm)'de, vezir-i âzamin Semlîn'de tevakkufu. 19, Tevakkuf. 20, Eski Hisarlık. Bir sipâhî ziraat yapılmış bir tarlada at otlatıldığı için asılır. 21, Pâdişâh, Havale yakınma vâsıl olur; vezir-i âzam askere istirahat ettirir. 22, Ordu Semlîn'e vardı. 23, Dîvân, 24, Tevakkuf. Anadolu askeri ordu ile birleşir. 25, Tevakkuf. Vezir-i âzam yine hareket eder. 26, Royçe (belki Obrice - Obriesch), 27, Günde iki merhale; Şabaç. 28, Sava üzerinde Barka (belki Jarak), 29, Metroviç yakınında ordu kurulur. Hudâvendigâr'a Diyânbekr'den haber gelir ki, Şâh Tahmâsb Bağdâd'da SSülfikaar*! öldürmüştür. 30, Loradoluçka, uzun merhale. Mârvlç-fcalesi teslim olur. 31, Vukovar yakınında çadır kurulur; daimî yağmur.

Ağustos (Zilhicce) - 1, 2, 3, Tevakkuf. Pâdişâh birkaç köprü yaptırır. 4, Lorah'da çadır kurulur. 5, Ordu Essek (Ösek) yakınında Drava kenarına vâsıl olur. 6, (Cum'a 1 Zilhicce) Moreç; burada taşkın sebebiyle Drava üzerine köprü kurmak muhal olduğundan nehrin bir merhale yukarısından çıkılmağa mecburiyet görülmüştür. 7, Vezir-i âzam Essek (Ösek) önünde kalır. Ordunun geçebilmesi için, bataklığı çalı ile doldurmağa emir verilir. Köyleri yakmak yahud esir almak men* edilir. 8, Tevakkuf. 9, Bataklık kurutulur. Düşman birkaç esir alır. 10, Drava üzerine köprü kurulur. Asker o kadar acele gösterir ki, birçok yük hayvanları ırmakta telef olur. 11, Hudâvendigâr, köprü'nün bu tarafında kalır. Ordunun geçişi için büyük zorluklar. 12, Hudâvendigâr köprü başına otağ kurdurur. 13, öteki tarafa geçer. 14, Tevakkuf. Anadolu askerinin geçişi. Yağmur. 15, 16, Tevakkuf. Fırtına. Dokuz kişi yıldırım çarpmasıyla ölür. Bütün asker Dravafıy geçtiğinden Pâdişâh köprüyü yıktırır. Birkaç Macar beği itaat arzına gelir. Nehirden geçiş altı gün sürmüştü. 17, Pâdişâh gol kenarında Mabas Yurdu yakınında Baranyavar kalesi önüne vâsıl olur. 18, Mohaç; vezir-i âzam beşyüzden ziyâde adamla Kral Zapolya'nın istikbâline gider. 19, Tevakkuf; Kral huzur-ı pâdişâhiye kabul olundu. 20, Ordu Sık (belki Kovasik yakınında Bataçek: Ba-taszek)'da Kestuce'ye çadır kurar. Ordu evvelki seferlerde geçmişi olduğu bataklıktan çekinildiği için, uzun bir yoldan dolaşır. Fırtına, fzvornik beği Küçük Balı Beğ beşyüz süvari alarak, Macaristan tâcu muhafızı Piyer Pereni*yi orduya getirmek için, onun esir eden bir Macar beğinin yanına gider. 21, Tevakkuf. Mühimmat ve zahire ile dolu ince donanmanın gelmesi beklenir. 22, 23, Düşman birçok akıncıyı esir eder. 24, Tevakkuf, yağmur. 25, Vezir-i âzam Suğsar ırmağını geçer. Pâdişâh bunun kenarında durur. 26, Hudâvendigâr Suğsar (Segsard: Szezsard) ırmağı üzerine kurulan dört köprüden geçip Suğsar önünde kalır. 27, Suğsâr'a Pâdişâhın girişi. 28, Vezir-i âzam yürümeğe başlar. 29, Hendekler arasından müş-kilâtlı bir merhaleden sonra, Tuna üzerinde Bintl'de beklenir. 30, Tuna üzerinde Beşnov (Besnoyâ: Besnoye) ve 31, Tuna üzerinde Kulavar. İbrâhîm Paşa'nın ser-askerliğine dâir yeni bir berât divânda okunur.

Eylül (Muharrem) - 1, Tuna üzerinde bataklık içinde Abhalum 2, Sascalum (Sashalum: Szâzhalum); üç Hristiyan -ki biri despotun oğludur- Pâdişâh'ın elini öpmeye gelirler; Budin'in teslim olmayacağı anlaşılır. 3, Hudâvendigâr Budin bağları civarına otak kurdurur. Şehir ahâlisi âsi îlân olunur. 4, Hudâvendigâr istihkâmları keşfe çıkar. Pâdişâh ve maiy-yeti kavuk yerine samur kalpak giyerler; elli Hristiyan Osmanlı tarafına geçer. 5 (Pazar, 1 Muharrem), vezir bir kayığa binip kalenin etrafını dolaşır. Düşmanın dışarı hücumundan korkulur. 6, Vezir ve maiyyetindeki subaylar «takiye» denilen askerî serpuşlarını giymiş oldukları halde, yeni bir keşif yaparlar. 7, Kalenin bir kapısı alındı. 8, Gedikler henüz geçilecek halde olmamakla beraber bir hücum icra olunur. Hristiyanlar teslim olurlar. Yeniçeriler terakki isterler; çıkardıkları isyanda sekbân-başı ile diğer birkaç zabiti taşla yaralarlar. 9, Ordugâhta birçok esir satılır. 10, Asker, Alman esirlerini şehirden çıkacakları sırada ele geçirirler. Ekserisi idâm olunarak, ancak birkaçı dolu dizgin kaçmak suretiyle ovaya çıkarlar. Vezir-i âzam çadırını kaldırır. Esir pazarı. Eski Bu-din'de tevakkuf. Husrev Beğ, elli yeniçeri ile Budin'de bırakıldı. 13, Hudâvendigâr ava çıkar. 14, Sekbân-başı Kral Ya-noş'u makamına oturtur. Yağmur; hil'at tevzî. Yanoş, sekbân-başı'ya ikibin ve yeniçerilere bin altın hediye eder. 15, Hudâvendigâr tevakkuf eder; vezir Gran'a gider; üçbuçuk merhaleden sonra bir boğaza girer. 16, Novasilo (belki Neudrof, yâ-hud Novoszello); Semendire beği ordugâha birkaç esir gönderir. Pâdişâh, Hristiyanlar'ın Viyana'dan kaçmakta olduklarını haber alır. 17, Komorn yakınında bir köprüden geçilir. 18, Paraken kalesi, Yahya Paşa esir gönderir. 19, Kier (Raab), şehir önünden geçilir. Mehmed Beğ düşmanın köprüyü yakmasına mâni olur. 20, Hudâvendigâr Kier köprüsünü, vezir-i âzam Aksu üzerine kurulan köprüyü geçer. 21, İstergad (Pressburg), müşkilâtlı yol; Hristiyanlar dâimi ateşle orduyu ta'ciz ederler. 22, Ordu üç ırmak ve birçok bataklık geçer. Altenburg'dan (Ovar) Macaristan'ın son hududlarına varılır. Ordu Alman hududunu geçip çok yiyecek bulur. 23, tster-grad'm ötesinden iki fersah ilerler. Resm-i geçit. Hudâvendigâr, alayları tam olmayan alay-beğlerine öfkelenir. 24, Bürük (Buruck). Yahya Paşa-oğlu Viyana şehrine doğru keşfe gönderildi. Alman zırhlı süvarileriyle şehir Önünde öncü çarpışmaları; birkaç Hristiyan başının orduya gönderilmesi. 25, Bürük; küçük ırmaklar geçilir. Mohaç seferinden sonra Budin'-den hareketin sene-i devriyesi. 26, Pâdişâh durur, Vezir-i âzam Viyana yolunu tutar. 27, Hudâvendigâr hareket edip şehir önüne vâsıl olur. Bütün gece yağmur. 28, Viyana muhafızlarının dışarı hücumları; bir çavuş, iki yaya-başı, birkaç yeniçeri telef olur. 29, İstirahat.

Hıristiyanlar hücum ederlerse de, süvari atlanınca çekilirler. 30, Soğuk, yağmur ve rüzgâr. B6-lük-başı Pervane Beğ askeriyle hücum çıkar.

Teşrin-i evvel (Safer) - Vezir-i âzam, Kaasım Paşa ile bütün ağaları alarak nezd-i hümâyûna gider. 2, Semendire beği Mahmud Beğ mahsurların bir hücumunu def eder; otuzunu öldürür, onunu da esir eder. 3, Hayli yeniçeri hendekte yaralanır; subaşı Kaasım Beğ muharebe meydanında kalır. 4, Mahsurların şiddetli top ateşleri; bir gülle Rumeli kethüdasının matbahına düşer. 5 (Salı, 1 Safer), Semendire ve Bosna beğleri duvarların altına lâğım koymağa me'mûr olur. Anadolu askeri hendekleri çalılarla doldurmağa çalışır. Hıristiyan beğlerinin en âlimi olan Arşık (Simon Litteratus Athinai) Hu-dâvendigâr'a arz-ı ta'zîm etmeğe gelir. 6, Mahsurların hücumu. Beşyüz kişi telef oldu ki, KÖstendil alay-beği de bunların içinde idi. 7, Lâğımçıların çalışmaları ve top ateşi devam eder; Krallığın bütün âyanı kalede toplanmış olduğu haber alındı. 8, Birçok firarının Osmanlı ordugâhına gelmesi. Paşa ve ağalar ansızın hücum olunur endişesiyle bütün gece ayak üzeri kalırlar. 9, İki lâğıma ateş verildi; iki gün faydasız hücum; özellikle Semendire beği tarafından inadla hücum. 10, Vezir-i âzam Pâdişâh huzuruna girer. Çıkarken bütün ağalar refakatinde bulunurlar. Düşman diğer iki lâğımı keşf eder. 11, Başka bir lâğıma ateş verilirse de, açılan gedik geniş olmadığından yalnız Yanya ve Avlonya beğleri hücumu çıkarlar. 12, İki yeni lâğım büyük gedikler açar. Vezirin çadırında Rumeli beğlerbeğinin müşaveresi. Soğuk ve yiyecek kıtlığı gittikçe daha ziyâde hissolunmağa başladığından, ric'at kararlaştırılır; lakin gitmeden önce son bir gayret tecrübesine hazırlanılır. Hudâvendigâr her yeniçeriye bin akçe bahşiş vaad eder. 13, Hücum ilân olunur; Hudâvendigâr gedikleri kontrol eder. 14, Lâğımlara ateş verilir ve yeni gedikler açılır. Divân; faydasız hücum. İstanbul'a avdet için emir verilir. 15, Mahsurlar, Semendire Paşasının olduğu taraftan bir hücum yaparlar. Toplar ince donanmaya naklolunur. Akıncılar ordugâha birçok esir getirirler. Yeniçeriler vaad edilmiş olan bahşışı alırlar. 16, Viyana'dan azimet. Divân; el öpme; ihsan ve mükâfat tevzi; muhafızlar bir adam gönderip esirlere ilişil-memesini isterler; esirler azâd edilir. Hıristiyanlar bu muameleye teşekkür olarak, şehirde mahbus bulundurdıkları üç müslümanı ordugâha iade ederler. 17, Ordu Bürück'e varır; kar. 18, Altenburg yakınındaki üç köprü geçilir. Yüklerden külliyyetli bir miktariyle toplardan bir takımı bataklıkta kaybolmuştur. 19, Tuna'dan geçiş için büyük müşldlât. Kar yağışı devam eder. 20, Hudâvendigâr iki köprü geçer. Kiür (Raab) yakınında durur. 21, Diğer iki köprüden geçmekte yine müş-çllâta uğrambr. Vezir, toplardan ne kalmışsa Altenburg*da gemiye yükleyip, top arabalarını ateşe verir. 22, Ordu zahmetli bir merhaleden sonra gol kenarında Kornom önüne çadırlarını kurar. 23, Tuna üzerinde Tata bir tarafta kalır; nehir uzunluğunca ordu kurulur. Hiçbir alay beği huzûr-ı pâdi-şâhîde gözükmeklerinden, bu ihmâllerinden dolayı te'dîb için bunlardan otuzu emr-i sultanî ile tevkîf olunur. 24, Gran ve Budin arasında bir boğazda ordu kurulur. 25, Kral Yahoş Pâ-dişâh'ı istikbâle gelir. Anadolu askeri hemen gece yarısına kadar köprüden geçmekle uğraşır. 26, Otağ-ı hümâyûn Tuna'mn öteki sahiline kurulur. 27, Hünkâr Budin köprüsünü geçer ve Peşte karşısında otağı dikilir. Arkasında Rumeli ordusu bulunur. Her piyade ve muntazam süvariye (bölükler) bir okka dakik ve bir okka arpa verilir. 28, Kral, Seferin neticesinden dolayı Hudâvendigâr'ı tebrikeye getirir. Budin'den azimet. Bal-ba'da ordu kurulur. Kılavuz bulunamaması orduya karışıklık verir; kimse çadırı bulamaz. Venedik Docu'nun oğlu (Gritti) ikibin altın ihsan alır. 29, Rumeli beğlerbeği dümdâr (artçı) kumandanlığını Anadolu beğlerbeğine terk eder. 30, Bugün de ordu epeyce eşya ve hususiyetle vezir-i âzamın eşyasını kaybetmiştir. Vezir-i âzam ât üzerinde beğleri toplayıp ordugâha gelmiş olan Macaristan tacını gösterir. Yüklerde görülen karışıklıktan dolayı ceza olarak altıbin kişi ulufeden mahrum olur. Hudâvendigâr Tuna üzerinde Nâşid'e yerleşir. Gritti, Pi-yer Pereni, Arşık (Aihinai) Yanoş'a tâc giydirmek için Bu-din'e gönderilir. 31, Hünkâr, Aktoyi köyü yakınında bir göl kenarında ikaamet eder. Büyük toplar Budin'den ancak burada orduya getirilebilmiştir.

Teşrin-i sâni (Rebîül-evvel) - 1, San-Ciyorci (Szent-Gioergy). Birçok at bataklıkta bırakılır, birçok da insan telef olur. Hudâvendigâr çavuş-başıya ve çaşnigâr-başıya gazab ederek, zeametlerini beşbin akçeye indirir, birçok asker açlıktan ölür. 2, Ordu, yeniçeri ağası Kaasım'ın öldürüldüğü yere konar. 3 (Çarşamba, Rebîül-evvel), hızlı gidiş. Yine yük hayvanları zayi' olur, arpanın okkası yüz yetmiş akçeye kadar satılır. 4, Ordu bağ kalesi yanında kurulur. 5, Varadin, hızlı gidiş. Hayvanların telef olmaları devam eder. 6, Hudâvendigâr Petervaradin yakınındaki köprüden geçer. Vezir-i âzam askere resm-i geçit yaptırır. Tuna geçilirken yine birçok eşya zayi' olur. 7, Tevakkuf ve yeni resm-i geçit. 8, Hudâvendigâr Pe-tervaradin'e girer. 9, Nehir kenarında ve eski bir kilise yakınında otağ-ı hümâyûn kurulur. 10, Belgrad'a vusul. Yeniçeri ağası gitmek üzere ruhsat alır. 11, Tevakkuf, Koviloç yakınında Morava üzerine kurulmakta olan köprü'nün inşasının tamamlanması beklenir. Divân; Hudâvendigâr beğlerin yurd-lanna dönmelerine müsâade eder. 12, Eski Hisarlığa geçilir. Yağmur şiddetle yağar. Çavuş-başı Şücâ Ağa, ağalık payesinde yerinde bırakılır. 13, Semendire'ye varış. 14 ve 15, Ordu yoluna devam eder. Pâdişâh şehirde kalır. 16, Spondice; şiddetli kar yağışı. 17, Şuyluk. 18, Garmatoviç. 19 ve 20, Niş. 21, Tevakkuf. 22, Niş'ten çıkış; boğazda ordu kurulur. 23, Suhazor, 24, Şehir-Köyü. 25, Kalotna, 26, Eflâkler, 27, Sofya, 28, Ormanlı, 29, Ihtiman, 30, Akıncı.

Kânun-ı evvel (Rebî'ü'l-âhir) - 1, Doğanca, 2, Filibe, 3 (Cum'a, 1 Rebî'ü'l-âhir), Koniş; yeniçeri ağası ve mîr-alem İstanbul'a varırlar. 4, Semizce. 5, Yenice; Ayaş Paşa İstanbul'dan Pâdişâh*ı istikbâle gelir. 6, Yağmur; ordu

müverrihlerinin «Orakçı», yâhud «Deri yüzücü» adını verdikleri korkunç intizamsız askerin ilk aldığı esirler arasında idi. Zedliç ile felâket arkadaşlarından her biri mızrak ucunda bir esîr başı götürmeğe ve şu suretle Leytâ üzerinde Brün'e kadar gidip de Pâdişâhı istikbâle mecbur oldular.

Sultân Süleyman, Viyana muhafız askerlerinin mikdârlarını ve şimdi Ferdinand'm nerede bulunduğunu sordu. Bunlar, muhafızların 20.000 piyade ve 2.000 süvariden ibaret bulunduğunu ve Ferdinand'm yukarı mıntikalara çekildiğini bildirdiler. Bunun üzerine Pâdişâh, Ferdinand'ı buluncaya kadar tâkîb edeceğini ve kendiliğinden teslim olacak olursa Viyana ahâlîsinin mallarına ilişmeyeceğini ve fakat böyle yapmazlarsa şehri askerlerine bırakacağını söyledi. Aziz Vaçeslav Günü'nün arefesinde (27 Eylül-23 Muharrem) Süleyman, Viyana duvarları önüne gelerek, ordugâhını Simering köyüne kurdu.

Otağ-ı hümayûn -ki onun yerine sonradan o vüs'atte bir bina yapılmıştır- dâhilen sırmalı kumaşlarla döşenmiş olarak, hâriçte altın direkler

Edime'ye varır. 7, Tevakkuf; Kaasım Paşa İstanbul'a vâsıl olur. 8, Tevakkuf; zelzele. 9, Tevakkuf; defterdar İskender Çelebi tarafından ikaame olunan Yanbolu voyvodası Mahmud asıldı. 10 ve 11, Tevakkuf. 12, Ordu Babaeski'ye geçer. 13, Kaşdıran, 14, Çeltükçi 15, Harâmîderesi, 16, Hudâvendigâr İstanbul'a girer.

Rûz-nâme-i Süleyman!, bu seferde Osmanlı ordusunun harekâtı hakkında müracaat olunacak en kıymetli eser olduğundan şüphe yoktur. Şarlken'in müverrihleri Şardius, Velius, Jo-vius, Mesanius, Stella, Soiter ile istoanfi'den başka, Viyana'nın birinci muhasarası için şu müelliflere dahî müracaat olunabilir: Görüşme memuru Pessel, mühimmat memuru Beck de Leopoldsdorf, harb kâtibi Labach, hademe müdürü Serava, L'ecrivain de Goerlitz de Leyhe, Kanun-şinâs Ribischi, Mari-ni Sanuto'nun 42. cildinde İtalyan rûz-nâmesinin iki muharriri. Levanklo'da Pessel'e ve Gebel (Goebel)'de «Avrupa Siyâsî Târihine Mûteallik Evrak» (Lamgov, 1767) *a müracaat edilmektedir. «Almanya Hukuk Târihi Araştırmalarına Dâir Siyâsî Evrak» (Leibzig, 1717). Lehye'ye de müracaat. Stern de Labach'un Meldeman tarafından neşredilen raporunun adı:

Wahrhaftige Handlung wie und welchemassen der Türk die stat Ofen und Wien belegert, erstlich durch KM. zu Hun-gem und Bhemb Kriegs-Sekretari, Herrn Beter Stern von Labach kürzlich begriffen und beschrieben. Nachfolgend durch Niklausen Meldeman Bürger zu Nürnberg mit einer Anzeigung was von Tag zu Tag sich zutragen hat, auss angeben, deren so von anfang mit und dabei gewezen sindt, gemert und erlengert. Şunlara d« müracaat: Sampt einer contrafactur der

Stat Wien ausgangen 1530. Ain grindlicher und ivahrhafter Bericht was sich nnter der Belagerung der Stadt Wyen imem-lich un 1529 Jar swischen denen in Wyen und Türgken ver-lauffen begeben und zugetragen hat von Tag zu Tag klaerlich angezeigt und verfasst. Des Türekischen Kaysers Herzug, wie er von Constantnopol mit aller Rüstung zu Ross und fuss, zu wasser und land gen kriechische Vaessenburg kummen und fürter Für die kaeniglichen stat Ofen yn Ungarn und Wyen yn Oesterreich gezogen, die belegert und gestürmet mit angehenkter ermammg der grausamen - Tyranny wyder christ-liche nation. Şu eser Şarlken ile Süleyman'ın tahta üzerine yapılmış bir resmin ihtiva eder: Ein neues Lied in welchem auss augsburg, denen so von anfang mit und dabey gewesen die gantz Handlung der Türken in Ungarn und Oesterreich nem-lich die Belagerung der Stat Wyen begriffen ist, im Thon: O Gott in Deinem haechsten Thron. Didaküs'ün raporu: DeVien-nae Austriae urbis obsidione a Soiymano Turcarum impera-tore suscepta'da bulunur. Schardius ve Reusuer, Syn dromus, s. 51'de de vardır. Wagner, (Alm.) Türkenbüchlein, s. 313 Ayrıca Ribischi'ye de bkz. De re turcia ad Viennae Austriae Henrici Ribi - schi Jurisconsulti Serenissimi Ferdinandi Hung. Bohem, regis et per Silesiam quaestoris aerarü, epistola historialis ad dar. virum Henricum Stromerum; (Leibzig, 1530). Viyana Kütüphanesinde mahfuz olup Kovaşın/in Lis Script. m.ln eserinde zikrettiği el yazısı, yalnız iki sahifeden ibarettir; lâkin Pessel'in târihleri «Meçhul bir şahsın» Rûz-nâmesiyle tezyîd olunmuştur (Nu: 714).

üzerine kurulmuştu. Bütün etrafına 12.000 yeniçeri tevzi olunmuştu. Anadolu beğlerbeği Behrâm Paşa'nın askeri, Şvehat Deresi'ne kadar Pâ-dişâh'ın bütün ordugâhının sağ tarafına yayılıyordu. Simering'in sağ tarafında nişancı ve defterdar çadırları bulunuyordu; vezîr-i âzamin ordugâhı azız Mark ile Viyana'nın «Ocaklar Kapısı» denilen kapısına kadar olan mesafeyi işgal ediyor ve bu noktadan Vienerberg denilen dağa kadar uzanıyordu. İbrahim Paşa'nın çadırları yanında Gran istihkâmlarını silâh patlatmaksızın alçakça teslim etmiş³³² olan Pol Verday, Macar Krallığı tacının muhafızı Pol Pereny (Pereney), Zapolya'nın âlim dostu Si-mon Atinayi (?) ile vezîr-i âzamin mahremi Lui GrittTnin çadırları vardı. Azîz Mark ile Vienerberg arasında topçubaşı kumandasında dörtyüz toptan mürekkep topçu takımı, doğancılar, kolovrincuar (?) (kolomborn-cılar?) (muhasara topçuları) bulunuyordu. Pişdar kumandanı Balı Beğ³³³ Vienerberg tepelerini ve bu dağın şehre karşı olan yamaçlarını iş-gâî ediyordu; Vienerberg ilerisinde dümdâr kumandanı Husrev Beğ*in³³⁴ askeri, Viyana'ya kadar yayılmıştı. «Köşk Kapısı» adı verilen kapıya Bulgarlardan, Hırvatlar'dan, Sırbıllar'dan toplanılmış Rumeli eyâleti askeri konulmuştu; «Iskoçyalılar Kapısı»nda ve Dubling*e doğru Mos-tar Paşası oturtulmuştu. Muhasara ordusunda takriben 120.000 adam ve 20.000 deve vardı. Kaasım Voyvoda³³⁵ Tuna üzerinde, içlerinde mar-toloz bulunan (gayri muntazam asker bulunan) sekizyüz balıkçı kayığından mürekkep bir ince donanmaya kumanda ediyordu. Şehirde mahsurlar -her biri Türkler'in bir ordugâhına karşılık olmak üzere- yedi mevkiin istihkâmları üzerine dağıtılmışlardı.

Vezîr-i âzamin cadın karşısında -ki otağ-ı hümayûnun arkasına tesadüf ediyordu- Bavyerâ Dukası Palatin Filip 400 süvari ve 14 tabur imparatorluk askeriyle Ocaklar Kapısı'm işgal ederek, solda Kırmızı Kule'ye, sağda Karintiya Kapısı'ndan yan yola kadar yayılmakta idi. İstihkâmın Karintiya Kapısı'yle bitişik ve Ogüstenler Manastırına kadar uzanan kısmının muhafazası şövalye Eck Dörebişah kumandasındaki Aşağı Avusturya muavin askerlerine tevdi olunmuştu. Ogüstenler Manastırı dâhil olduğu halde, oradan itibaren kasra kadar istihkâm hatları Abel Dö Hulnek'e ve onun İstiryah askerine verilmişti. Harb müşaviri ve topçu baş-üstâdı Olerik

³³² tstoanfi, Katona, 20, s. 488.

³³³ Pessel, Küçük Balı Beg ki, daha üç kardeşi olup hepsi birer kumandanlığa tâyin olunan z&t olduğunu söylüyor. Avusturya Tarihi Almanasında yazıldığı gibi, dört oğluyula Belgrad Paşası değil. Bu takvimde, s. 94, Narstaski yerine Mostar okunmalıdır. Vellus'a da müracaat.

³³⁴ Pessel'in. «Ujlumbeg» dediği.

³³⁵ Labach, Pesei, 7.

Leyyiser, kasrı müdâfaa ediyordu. Kasr ile Iskoçyalılar kapısı arasındaki mevkî -birkaç Avusturya timarlısı ile Viyana Belediye muhafızları zabıtları maiyyetinde olduğu halde- huzûr-ı hükümdarı müşaviri Leonar Löfels kumanda ediyordu. Ocaklar Kapısından Elend (sefalet)³³⁶ denilen Yahûdî mahallesine yakın Verder Kapısı'na kadar istihkâmlar Ramprecht Debersdorf ile bir takım Avusturya timarlısına ve îspanyol askerine verilmişti. Saray kumandanlarından dört Bohemya taburu miralay Emst Dö Landanstayn ile Jan Halvek kumandasında 500 süvârî Verder ve Sel kulelerinden kırmızı Kule'ye kadar uzanan hatda cenk ediyorlardı.³³⁷ Mahsurların kuvvetleri toplamı 16.000 kişiden ibaret olup, bu bir avuç asker Süleyman'ın müdhîş arduşuna karşı nihayet 6 kadem kalınlığında ve burçtan tamâmiyle mahrum bir istihkâmı müdâfaa edecekti.

Lâkin müdâfaa vâsıtalrı zayıf ise de, Türkler'e karşı kin şiddetli ve derin, neferlerin gayreti emsalsiz, kumandanların maharet ve cesareti aded noksanını kâfi* surette karşılamaktaydı. Bu kumandanlar, daha sonra Spir umûmî toplantısında Türkler'e karşı harb edecek ordunun -yeğeni Bavyerah Frederik'in yerine- baş-kumand anlığına tâyin olunmuş olan Pa-latin eyâleti kontu ve Bavjera Dukası ile Kont Nikola Dö Salem ve Baron Rökkendrof idi.³³⁸

Düşmanı beklerken Viyana civarındaki mahalleler yakılmış veya yıkılmış idi. Birinci istihkâmdan yirmi adım mesafede şehre doğru topraktan yeni bir istihkâm yapıldı. Tuna sahili kazıklarla müdâfaa olundu. Sel Kulesi ve Mezbahalar Köprüsü yakınında bir burç yapıldı. Kumbaraların yakıcı te'sîrlerine karşı konulabilmek üzere evlerin ahşab sakafları yıkıldı. Mahsurların topları 72 adedden, yâni Osmanlı toplarının beşte birinden ibaretti.

Süleyman, ordugâhını Simering'de kurduğu gün (27 Eylül - 23 Mut harrem), Tuna Osmanlı ince donanmasını teşkil eden'400 kayık nehirden yukarı doğru çıkararak, tesadüf ettikleri köprüleri kamilen yakmışlardı. Ertesi gün, mahsurlar, 2.500 kişi oldukları halde, Karintiya Kapısından Türkler'in üzerine bir yürüyüş yaparak 200 kişi öldürdüler ki, iki yaya-başı, bir çavuş, birçok yeniçeri bunların arasında idi. Tebdîl-i kıyafetle at üzerinde şehrin etrafını dolaşmakta olan vezîr-i âzam da az daha esir edilecekti.³³⁹ 29 Eylül

³³⁶ «Quae ajudconim turri tenet et im ellendt germanice appellatur.» Müverrih Didaco Serav'a müracaat, s. 58.

³³⁷ Pessel, Levanklav (Leonklavi), s. 457,

³³⁸ Pessel, s. 447.

³³⁹ Pessel ve Did&co, bu yürüyüşü 29, Labach, Meldeman 27, Rûznâme-i Stt-leymänl 29 Eylül'de gösterirler.

(25 Muharrem) günü, üç takım tımarlı, Kasır Kapısından bir ikinci yürüyüş yaptılarsa da, Türkler'e biraz zayıf verdikten sonra dönmekte gecikmediler.³⁴⁰ 2 Teşrîn-i evvel (28 Muharrem), mahsurlar, Semendire beğinin ordugâhına hücum ederek, otuz baş ve on esirle döndüler.³⁴¹ Yine o gün, mahsurların Karintiya Kapısı ve Azız Kler Kilisesi altına kazdıkları lâğımlara, mukabil lâğım kazılmasına başlandı. Türkler'in lâğım yaptıkları Hıristiyanlarca, düşman tarafına firar etmiş bir Osmanlı tarafından haber verilmişti. Düşman (Osmanlılar), bu teşebbüslerinde muvaffak olamaması üzerine, Karintiya Kapısı üzerine şiddetli bir ateş açtı ve ateş bütün gece devam etti.³⁴²

6 Teşrîn-i evvel-2 Safer, vezü>i âzam akıncılara duvarlara tırmanmak için iskeleler ve Anadolu askerine hendekleri dolduracak çalı yığınlarını hazır etmelerini emretti.³⁴³ Yine o gün Zapolya tarafını tutan ve onun muhibbi olan Simon Atinayi Osmanlı ordugâhına geldi. Bu zât, geniş malûmatı sebebiyle, Rûznâme-i Süleymânî'nin tâbiri veçhile, «reîsü'l-ulemâ» dendiğinden, maârifden nasîbli olan ve ilim erbabını müslümanlardan olmasa bile takdir ve himaye eden Pâdişâh tarafuidan iltifatla kabul olundu. Yine o gün (6 Teşrîn-i evvel) akşam saat altıya doğru, Kont Palatin Frederik, geceleyin Osmanlı ordusuna hücum edecek taburları tâyin etmek için kur'a attı. Düşmanı ansızın basmak üzere güneşin doğuşundan önce (7 Teşrîn-i evvel)³⁴⁴ Eck DÖ Rebişah kumandasında 8.000 kişinin Sel Kapısı'ndan Kasır ve Karintiya kapılarına gitmesi ve bu sırada Sigismund Leyisser kumandasında diğer bir alayın Karmes Manas-tm'm çevirerek düşmanın arkasından hücum etmesi kararlaştırıldı; lâkin bu tertib, icrasında çok geç davranıldığı için bir netice vermedi. Sigismund Leyisser askeriyle Kasır Kapısı'na vâsil olduğu zaman, gündüz olmuş ve yeniçeriler karşı koymağa hazır bulunmuştu. Bir sıra zabıtların korkaklığı ve yâhud hıyaneti sâikasıyla bağırması, mahsurların firarına yol açarak harb meydanında beşyüz maktul ve bir miktar esîr bıraktıkları halde şehre döndüler.

Türkler bu muharebede KÖstendiî'nin kahraman alaybeğinin genç ya-

³⁴⁰ Meldeman'da Labach, 28 Eylül. Rflz-nâme-i Süleymanî, 28 Eylül.

³⁴¹ Pessel, s. 463, yalnız bir lâğımın keşfinden bahseder. Lâkin Labach, 2 Teşrîn-i evvel yürüyüşünden ve bir gün vuku bulmuş bir çarhacı müsademesinden dahî bahseder. Rûz-name-i Süleymânî'nin o gününde vüzerft-nın padişahı ziyaretinden başka birsey zıkr olunmuyor.

³⁴² Pessel, ve Didaco.

³⁴³ RAZ-name-i Süteymîni, 4 Teşrîn-i evvel.

³⁴⁴ Pessel, Rûz-nâme-i Süleymanî, Labach'ın yanlış olarak 6 Teşrîn-4 evvel gösterdiği bu tarihte tamamen mütefiktiler. Celâl-zâde, varak: 131, 132, 29 Eylül ve 2, 6 Teşrîni eroev hücumlarını, tasvir eder. Alî, varak: 237, Peçevt, varak: 39, AMÜlaziz, 81 v© 82.

şında vefatıyla eleme düştükleri gibi, Hıristiyanlar da Volf Hagen nâmında bir zabiti, Jorj Sterini'yi, İspanyalı Garcia Gijzman'ı kaybettiler. Yürüyüşe kumanda eden Eck Dö Rebişâh'ın zırhı altına üç mermi girmişse de, te'sirsiz kalmıştı. Osmanlılar, İmparator askerini o kadar yakından tâ-kib ettiler ki, bir ân, onlarla birlikte şehre girecekler zannolundu. Lâkin gedik açılmış olmadığı gibi, kapılar kapanınca, merdiven kurmak isteyenler de geri püskürtüldü.³⁴⁵

Sultân Süleyman, yeni bîr baskın zuhurundan çekinerek bütün gece süvarileri at sırtında bulundurdu (8 Teşrîn-i evvel). Mahsurlar, şu suretle Osmanlıları silâh altında görünce -yanlış olarak- ertesi gün kaleye bir hücum daha vukua gelecek sandılar.³⁴⁶

9 Teşrîn-i evvel, Öğleden üç saat sonraya (Jpğru Karintiya Kapısı'nın sağında ve solunda lâğım patlayarak iki gedik açtılar ki, biri yirmidört kişinin, bir cebhede girmesine müsâid ve öteki 2 «on» vüs'atinde idi. Osmanlılar üç gün mütemadiyen şehre hücum ettiler (10, 11, 12 Teşrîn-i evvel) ; lâkin -tehlikenin tehdit edici bir hâl aldığı her mevkie giden- Ni-kola Dö Salem ve Jan Kaçyaner'i her yerde karşılarında buldular. İki lâğımın daha patlaması Karintiya gediğini genişletti; ancak bu fırsattan istifade etmek isteyen Yanya ve Aylonya beğleri ikiyüz kişi zayıatla üç defa ric'at ettirildiler.³⁴⁷

12 Teşrîn-i evvel, Karintiya Kapısı'yle Ocaklar Kapısı arasında, duvarın büyük bir kısmı yıkıldı, yeni bir gayretle hücum başladı. Viyana Kuleleri yukarisından, paşaların beğlerin, yeniçeriler ve azabların gayretini değnek ve kılıç ile tahrik etmekte oldukları görüldü. Osmanlılar iki defa daha ric'at ettirildiğinden, vezîr-i âzam müşavere için bir harb meclisi toplayarak, bunlara -ertesi gün mevsimin ilerlemesi ve yiyecek bulunmaması ric'ati emreylediği ve bir muharebe safında veyâhud muhasarada üç hücumu kâfi gören şeriat hükmü³⁴⁸ yerini bulmuş olduğu cihetle- artık son bir hücum icrası kararlaştırıldı. Ordunun muhtell olmağa yüz tutan şecaati para tevzîyle, birçok vaadlerle iade edildi.³⁴⁹ Yeniçerilerin her biri 1.000 akçe,

³⁴⁵ Pessel ve Serava, bu hücumda dâir birsey söyleniyorlarsa da LevanMavi (Leonklavirde, s. 389, ve Labach'dan naklen Meldeman'da zikredilmiştir.

³⁴⁶ Bûz-nâme.ı Süleyman!, Müverrihler, yine o gün vuku bulmuş irca olunmuş bir yürüyüşten, ki Taschenbuch für GeschlchVde mezkûrdur, söz etmezler.

³⁴⁷ Rûz-nfime-i Suleym&nl, Labacta, Pessei, Serava, Leyhe, Bek Rûz-nâmesi, Marlui Sanoto: «Alli 9 Ottobre fece il Turco Sopra la torre di Caranar verso il monaŝtero di S.Chlara due groese mine nel qual loco era il C.N. di Salm soyremo logotenente e con ipao Giovanl Cozlaner.>

³⁴⁸ Bu Hammer'in zu'mundan ibarettir. Böyle Őrşey yoktur.

³⁴⁹ Rûm-ame-i SüleymanĀ 13 Teşrîn-i evvel.

yâni 20 duka aldı; ordugâhda üân olundu ki, duvarların altına ilk varan 30.000 akçelik bir zeamet alacak, eğer Öyle bir zeamete mâlik olup da sipâhî derecesinde ise subaşı olacak, ve eğer subaşı ise sancak beğliğine çıkarılacaktır. Pâdişâh gedikleri bizzat muayeneye gitti ve kâfî derecede geniş bularak vezîr-i âzami ziyadesiyle övdü³⁵⁰ Yine o gün Osmanlı lâğımcıları yeni bir lâğım kazmakla meşgul ve şehre mütemâdi bir ateş yıldırımını yağdırmakta iken, Pol 'Bakic ve Jan Kaçyaner bir yürüyüş yaparak, birçok esirle döndüler.³⁵¹

Kuşatılmanın Kaldırılması

14 Teşrîn-i evvel (10 Saf er) günü, Osmanlı ordusu, üç kola ayrılarak, top gürlemesi ve müzika sesleri arasında, Karintiya Kapısı'nın sağ ve sol taraflarında kirkbeş tüvâz (?) vüs'atindeki gedik üzerine yürüdü, tbrâhîm ve Behrâm Paşalar kılıç ve değnek darbeleriyle askerin gayretini tahrik etmek istiyorlarsa da, müessir olamıyorlardı. Asker, almanları'n uzun arkebüzleriyle ölmekten ise, kumandanlarının elleriyle ölmeyi tercih ettiklerini söylüyorlardı. Öğleden sonra saat üçe doğru yeniden iki lâğımın patlamasıyla, gedik daha da genişledi; mahsurlar, Kasır altında bir üçüncüsünü de keşfettiler ve ondan 28 ton (ton) barut çıkardılar. Son bir hücum daha tecrübe olundu. Lâkin Viyana'nın kahraman müdafileri-nin ve reisleri Kont Dö Salem'in şecaati karşısında neticesiz kaldı. Kont Dö Salem bir dâne ile düşeri taş parçasıyla bacağında ağır yara almıştı. Sultân Süleyman, galebenin imkânsızlığını görerek, ric'ât emrini verdi.³⁵²

Gece yarısına doğru yeniçeriler çadırlarını kaldırdılar. Ve götüremediklerini ateşe verdiler; manzaraları Viyana sâkinlerinin gözleri önünde aydınlattığı gibi, ölmek üzere olup da müdâfaasına muktedir olmadıkları şahısların feryâdın kulaklarına kadar gelirdi. İşte 14 Teşrîn-i evvel târihidir ki, Süleyman, talihin birinci defa olarak silâhına yaver olmadığını görerek, Viyana'yı ele geçirmek tasavvurundan vazgeçmiş ve bu şehrin parlak müdâfaası, Almanya'nın geri kalan kısımlarını Türk tahakkümünden kurtarmıştır.

Bu târihin, Almanya kronolojisinde, büyük vak'alann başlangıç zamanı

³⁵⁰ Rûz-nao*e-î Süleymanî. Pesseî, Latbach, Serava; Hürmayer'In T»schen-buch... adlı eserinde zikredilen Kont Nikola W Salem (Salm)*In ifâdesi.

³⁵¹ Istoanfi. Ruz-n&me-i Süleyman*: «Otluğa ve azuga giden klmesnelerden kâfir bl-had adam aldı.» Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/70-75.

³⁵² Btks-nta«ej Süleyman].

olduğu görülmektedir: Brizah'm düşmesi, Vestfalya Ahidnâmesi, Hohkirhen Muharebesi, Ulm'un ele geçirilmesi, Ayyena Muharebesi, Viyana Musalehası, Laybzig Muharebesi, nihayet Almanya'nın Napolyon ile olan uzun mücâdelesine son veren muharebenin başlangıcında Müttetik Devletleri ordularının iltihâkı, birbirini müteâkib hep bu güne tesadüf etmiştir.³⁵³

Viyana, kurtuluşunu -Türkler'in buralara gelişinden beri sessiz duran-saat çanlarını çalmak ve bütün nâkuslarını harekete getirmek suretiyle selâmladı.

Vezîr-i âzam, esîri olan bayrakdâr Zedliç'e, bu gürültülerin ne demek olduğunu sorarak, memnuniyet haberi olduğunu öğrenmesi üzerine, bayrakdârı ipekli ve sırmalı elbise giydirip Viyana'ya gönderdi.³⁵⁴ İb-râhim Paşa'mn şu hareketi ya bir hüsn-i teveccüh eserine, yâhûd bir mübadele müzâkeresinde tearuz edebilecek müşkijâtı i'tüâf arzusuyla tesviye etmek maksadına müstenid idi. Filhakika ertesi gün esirlerin tahlîsi hakkında muharebe komiserlerine fena bir İtalyanca ile yazdığı mektub-da şöyle diyordu:

«Ben, îbrâhîm Paşa, Allahın inâyetiyle, en büyük, en şanlı, en ziyâde mağlûb olmaz imparator olan Sultân Süleyman'ın vezîr-i âzam ve mahrem ve müşaviri; ben,onun devletinin müdürü (idare edicisi), kullarının, sancak beğlerinin reisi, ordularının ser-askeri, size, asıl ve merd zâbitân! Ulağınızla gönderdiğiniz mektubun mealine muttali' olduk. Malûmunuz olsun ki, biz sizin beldenizi almağa gelmedik, Arşidük'ünüzü mağlûb etmeğe geldik; kendisini bulamadığımız içindir ki, burada bu kadar gün kaybettik. Dün esirlerinizden üçünü salıverdük; bize tebliğ etmek üzere ulağınıza söylediğimiz veçhile, sizin de bizim esirlerimiz hakkında Öyle muamele etmeniz münâsibdir. Elimizde bulunan esirlerinizi saymak üzere bize bir me'mûr gönderebilirsiniz ve bu bâbda doğruluğumuzdan asla endîşeye mahal yoktur. Çünkü eğer Budin'de verilen söz tutulmamış ise, kabahat bizim değil, onlarındır.³⁵⁵ Viyana önünde, Teşrîn-i evvel evâ-sıtında yazılmıştır.»³⁵⁶

³⁵³ Brizah 1639; Vestfalya Musalehası 1648; Hohkirhen 1758; Ulm'un düşmesi 1805, Ayyena 1806; Viyana Musalehası 1809, Laybzig 1813.

³⁵⁴ Pessel, Labach, Bûz-raîne-i Süleyman!.

³⁵⁵ Labach, bu mektubu İbrahim Paşa'nın alâmetinin resmiyle beraber 4er. ceditiyor. Mektubu görmüş olan Ribtschi (Ribigi) şöyle diyor: «in levl İta-Uça papyo İtalice soripta, quas ego ipse İn manibus habui et legi.

³⁵⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/75-76.

Akıncılar Orta Avrupa'da

16 Teşrîn-i evvel'de Sultân Süleyman, ordugâhını kaldırdı: Bununla beraber Viyana'ya az bir mesafede büyük bir dîvan kurdu: Vezirler, ağalar seferin mes'ûd neticesinden dolayı tebrîk ettiler; askere de galebe çaldıklarını göstermek için hediyeler dağıtıldı. Vezîr-i âzam kabzası, kını murassa bir kılıç, dört kaftan ile -herbiri beşyüz kuruş yâhud altmışbin akçe ve bununla beraber o vaktin rayicine göre 1.200 dukayı ihtiva eden- beş kese akçe aldı.³⁵⁷ Bir gün evvel yeniçerilere dağıtılan para 246.000 dukadan fazla tutuyordu. Şu suretle Pâdişâh ve vezîr-i âzamin siyâseti -bundan yararlanmak istememek cömertliğinde bulunmuş olan- askerin nazarında, bir mecburî ric'âti muzafferiyete dönüştürmek emelinde³⁵⁸ bulunmuştur.

Yine bu 16 Teşrîn-i evvel günü, üç Alman askeri Viyana önüne gelerek, esîr iken Türkler'in ellerinden kaçıp kurtulmuş olduklarını söylediler. Şehre alındıysa da, müsrifâne yaptıkları ve Türk sikkesiyle ödedikleri masrafları nazar-ı dikkati çekti ve kendilerinden şübhelenildi. İşkence altında sorguya çekilerek sancaklarının altından kaçıp düşman tarafına geçmiş olduklarını, beldeyi yakmak ve kendilerini Vienerberg arkasında bekleyecek bir fırkaya rehber olmak üzere külliyetli para aldıklarını ikrar ettiler. Bu neferler parça parça edildi; azaları istihkâmlara asıldı. İbrahim, son ümidinin de suya düştüğünü görerek, 17 Teşrîn-i evvelde, askerin ric'atte devamı emrini verdi ve o gün Brün'den Leyta üzerine gitti. Jan Kaçyaner, Pol Bakiç, Sigismimd ve Weixelberger dümdâr-lara (artçılara) taarruz ederek bir miktar esîr, at ve deve aldılar.

Çağdaş müverrihlerin ifâdelerine nazaran, onlar bu mıntıkada on-bin adamdan ziyâde esîr almışlardır.³⁵⁹ Viyana muhasarasının sürdüğü üç hafta zarfında Almanlar'ın Sakman³⁶⁰ dedikleri akıncılar, yalnız payitaht civarını değil, Yukarı ve Aşağı İstirya'yı tahrîb ettiler ve akınlarını Ratizbon taraflarına kadar genişlettiler, kiliseleri, haneleri yaktılar; ahâlîyi öldürdüler. Hâlenberg eteğinden Lihtenştayn kasrına kadar bütün

³⁵⁷ Rûz-name-i Süleymânî, Solak-zâ4e, Celâl-zâde. 1 kese 500 kuruş ve 1 ikuruş 120 akçe tutar. Laçkî'nin İbrâhîm ile bir konuşmasından anUu sıldıfey üzere, o zaman 1 duka 50 kuruş ederdi. Süleyman, 12.300.000 akçe tevzi etmekle, son hücumu 246.000 duka ile te'dlye etmiştir.

³⁵⁸ Osmanlı ordusunun intizâmına halel gelmediği gibi. Viyana mahsuru* rının mikdarl&rı az ve halleri perişan idi. Türkleri taklb etmemeleri bundan iteri geliyordu. Hammer'in tercüme olunan ibaresi, milliyeti, ci-hetiyle tabiatıyla mâ'zûrdur. (Mütercim).

³⁵⁹ Pessel, Bek, Labach.

³⁶⁰ Osmanlı akıncıları Romalılar'm «Proedatores», İtalyanlar'ın quastodori ve sacchegiatori (harb edici) dedikleri takımdır; Almanlar bu son kelimededen «Sakman» yapmışlardır.

memleket bir yangın yerine döndü. Viyana muhasarasının kaldırıldığı gün Boşnaklar Heyligenştad bağlarını harâb ederek son hücum mağlûbiyetinin intikamını bu köyün ahâlîsini katliâm etmekle aldılar.³⁶¹ Dubling'de vergi defterleri yakıldı. Panzing, Sen-Vayt, Hottel-dorf, Hieçing ateşler içinde kaldı. Lihtenştayn sinyorunun oğlu Kristof Frayleben, köşkünün yangınından kurtarılıp esîr olarak götürüldü. Breh-tolsdorf, duvarlarının sağlamlığı sayesinde ap-ansızım zabt olunmaktan kurtuldu. Brün, Anzerdorf, Baden, Klosterenburg mevkileri yıkıldı. 6.000 akıncı îns nehri üzerindeki mıntıkları tahrib ettiler ve Biberbah Kilise-si'ni yakarak îbsiç ve Vaydofen'den geri sürüldüler. Avusturya milisleri reîsi olup Viyana'nın Türkler tarafından ikinci muhasarasında şehri müdâfaa ettiğini göreceğimiz Kündager'in kendisine lâyük atası Jan Starem-berg, maiyyetinde pek az adam olmakla beraber, îns geçitlerini muhâfa-az etti; boğazların hepsini kulelerle müdâfaa ederek ve ağaçlar kestirip yatırarak 30.000 akıncının geçişini men' edip bunları İstirya'ya doğru dönmeğe mecbur etti ki, orada dahî kendilerini intikam bekliyordu.³⁶² Köylülerden birçoğları, birbirini müteâkib bunları ansızın bastırarak, içlerinden aldıkları esîrleri îdâm veyâhud yakmak suretiyle öldürdüler (şe-hîd ettiler). Stokro mevkiinde iki kardeş Tuna sahillerini her türlü taarruzdan muhafaza ettiler. Küçük kayıklarla Tuna'dan geçen 1.000 akıncı üzerine Kont Julien Dö Hardek tarafından hücum edilerek Şmida kasabası ve kasrının (şatosunun) yakılmasına ceza olmak üzere öldürüldüler. Groborl adında bir atlı, şecaati şevkiyle Türkler'in bir takımını kayıklarına kadar tâktb etti; mücâdelede kayık devrilip içindeki insan ve atlar suda boğuldu. Başka bir tarafta, Erlbeg Dö Trusniç yalnız on atlı ve altı piyade ile bir değirmeni bir düşman müfrezesine karşı o kadar iyi müdâfaa etti ki, üçyüz telefata verdirdi. Kornoburg*da müstahkem bir kaleye atılmış olan iki akıncı takımı İstirya Büyük Hâkimi Jorj Dö Luhtenberg ve Bavvera miralayları Wolfgang ve Sigismund Dö Deiks tarafından mahv edildiler. Avusturya ordusu nehrin öte tarafından bu mücâdelelere yardım ediyordu.

³⁶¹ Historische und topographische Darstellung der Pfarrea Schlaesser, Klaester im Erzherzothum Oesterrelch, Viyana, 1824, I, s. 78.

³⁶² «İnns'in Üst Tarafındaki Avusturya'da Milis Târihi», müellifi Fransuva Kurç (Kurz), Linz 1811, c. 1, s. 90; maahaza Türk-ler'in şehre girmiş oldukları görünmüyor. Çünkü İstirya ve-kayınâmeleri Yukarı Marş'da Osmanlıların istilâsından hiç bahsetmiyorlar. Julius Sezar'ın Siyâset ve Kilise Târihi'nde (c. 7, s. 38, Graz, 1788) ve Valvasur'un eserinde (c. 4, s. 427) Voessenbourg muhasarası ve Sigismund Weixelberger'in Leib-nitz sahrâlarındaki muharebesine dâir olan ifâdeler, Günş muhasarası esnasında Sultân Süleyman emriyle icra olunan akına müteallik olmalıdır, ki bu da üç sene sonra vukua gelmiştir. Sigismund Weixelberger Viyana muhasarasında bulunduğundan, yine o zaman KarniyoTun imdadına gönderilen askerinin başında bulunamazdı. Seiten Stesten kazâsında Biberach Kilisesi duvarı üzerinde görülen mezar kitabesi dahî aynı hatâyı taşır. Çünkü bu akımı 1M9 yerine 1528 senesinde gösterir. (Târih, İstatistik, San'at salnamelerine müracaat, 1827, 1828, 1829).

Eğer Hıristiyanlar 20.000 maktul ve esîr verdilerse, Viyana seferinde Pâdişâh da 40.000 asker zayi etti.

Akıncılar bu tahribat sırasında, beyhude ümîd etmiş buldukları büyük Viyana ganimetine muâdil gelecek ganimetler aramakta iken, muntazam ordu ric'ate devam etmişti. Türkler'in Kral Yanoş dedikleri Zapol-ya, Sultân Süleyman'ın yaklaştığını haber alarak, Budin'den hareketle istikbâline çıktı ve kendisini istikbâle gelen vezirler tarafından kabul olunda Üç gün sonra (29 Teşrîn-i evvel - 25 Safer) Zapolya, seferin mes'ûd

neticesinden dolayı dîvânda Sultân Süleyman'ı tebrik ile el öptükten sonra -on kaftan, zincir ve gemleri altından üç at hediye alarak- çıktı. Gritti de ertesi gün 2.000 duka aldı.³⁶³

Ordu, Tuna'nın sol sahilinden yola devam ederek, Balya, Bat-Monos-tor, Baç, Petervaradin tarikiyle Belgrad'a geldi. Kılavuz bulunmaması ve o yerlerin bilinmemesi, vezîr-i âzamin eşyası da dâhil olmak üzere, haylî yüklerin zayi edilerek bataklıklarda kalmasına yol açtı. Bu ihmâllere ceza olmak üzere yüklerin nakline memur altıbin kişinin tahsisatları kesildi; birçok küçük zabıtların da timarları terkin edildi.³⁶⁴

Veziîr-i âzam, ordunun ric'atte düçâr olduğu bu gibi küçük talihsizliklerden dikkatleri başka taraflara çevirmek için, husûsi bir dîvan toplayarak, Macaristan tacını -Nûşirevân'dan intikal etmiş olduğunu söyleyerek- bütün devlet kadrosunun gözleri önüne koydu. O vakte kadar İbrâhîm Paşa. bunu yanında saklamıştı; ihtimâl ki, eğer Viyana'nın düşmesiyle Macaristan bir Türk vilâyeti olursa, kendi başına koymak için. Lâkin mevcut duruma binâen Pereney (Pereny), Lui Gritti, Simon Ati-nayi ile Japolya'ya gönderdi (27 Safer - 31 Teşrîn-i evvel).

Sultân Süleyman, Belgrad'dan Venedik Docu'na tercüman Yûnus Beğ vâsıtasıyla bir mektup gönderdi ki, bunda Viyana seferini, Ferdinand'ın ric'atini, Zapolya'nın Macaristan tahtına oturtulmasını Şark'ın mu'tâd mübâlağasıyla işaret ediyordu.³⁶⁵

³⁶³ Rûz-nâme-i Süleyman S. 25. M, 29 Teşrîn-i evvel.

³⁶⁴ Kezalik.

³⁶⁵ Şu halde Macaristan tacı -memleket müverrihlerinin yazdıkları gibi- Zapolya'ya Budin Kraliyet Kasrı'nda verilmiş değildir; Sultân Süleyman'ın Budin şehrindeki iki merhale aşağıdaki ordugâhından gönderilmiştir. Pessler'in Tipolty'n'e iti-mâd ederek zikrettiği berât, uydurmadır. Zira Ebrobeckiz, Urur, Oscean, Aligido (Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali) gibi ga-rîb imlâ bir yana bir Osmanlı Pâdişâhının, özellikle Sultân Süleyman gibi bir hükümdarın şu sözleri yazması hayâldir: «Si remanerem soluş vel uno cum saltem Bosormano (müs-lüman) vocato şive cum doubus, tribus aut ad summum qua-tour personis, ut saltem cum ictu obliger et teneat te requirere tibique ea dicam: Hic adsum ego paratus, quid me velis, pra-esto sum ad omnia!» Bu varakanın sıhhatine inanmak, Osmanlılar'ın âdetlerine ve ahlâklarına kat'iyyen vâkîf olmamanın açık delilidir. (Tipolty'n, Origine et occasus Transylv. Lug-duni, 1617, s. 175). M. D'Ohsson'un (c, 3), Zapolya tarafından daha 1526 senesinde 30.000 duka

Ricat Sebepleri

Viyana'nın bu neticesiz muhasarası, Sultân Süleyman'ın muvaffakiyetle taclanmayan ilk teşebbüsüdür. Bu seferde meydana gelen tahrîb ne Pâdişâh'a isnâd olunmalıdır, ne de vezîr-i azama. Bir de, Viyana muhasarası yalnızca îbrâhîm Paşa'nın Hıristiyanlarca uyuşmasından dolayı neticesiz kaldığına dâir, birçok müverrihler ve hattâ Robertson tarafından ileri sürülen isnâdlar, kat'iyen asılsızdır. Böyle olmuş olsa, Osmanlı müverrihleri onun Viyana Önünde hıyanetini -tam bir iktidara mâlik olmuş olan Pâdişâhın bu gözdesinin birkaç sene sonra sukutunu gerektiren sebepler sırasında saymaktan geri kalmazlardı. Hâlbuki, buna dâir birşey söylemezler. Venedik ve Avusturya arşivlerinde de böyle bir zannı te'yîd" edebilecek en küçük bir emare yoktur. Sonraları Avusturya sefirleri ile îbrâhîm Paşa arasında teessüs eden münâsebetler dahi -ileride göreceğimiz veçhile- öyle bir hâle delâlet edecek birşey gösteremez. Evvelâ, îbrâhîm Paşa'nın ifâde tarzında îmalı bir teveccühe nişane olabilecek hiçbir tâbir olmadığı gibi, Avusturya elçilerinin sözlerinde de kendilerinin temsil ettikleri hükümet hakkındaki hizmete dâir îmâ yoktur. îbrâhîm Paşa, Macaristan tacına arzu duymuş bulunduğu hâlde dahî, Viyana mağlûbiyetinden - Zapolya'nın intihabının tezyidinden başka- hiçbir şey kazanamayacaktı (Not: 24). Şu halde Osmanlı ric'atının hakîki sebepleri, vezîr-i âzamin hıyaneti değil, yeniçerilerin evvelce Budin'de yüz gösteren hoşnudsuzluğu, alışkın olmadıkları bir soğuktan şikâyet etmekte olan Anadolu askerinin söylenmeleri, bütün orduda hissedilen erzak kıtlığıdır. Viyana'nın bu güzel müdâfaası, Budin, Raab, Plentenburg, Al-tenburg şehirlerinin kolayca teslîmi hicabım ortadan kaldırır. Osmanlı fâtiplerinin, muharebe dalgaları, birinci defa olarak Almanya İmparatorluğu arazîsine yayıldıkları halde Avusturya payitahtı istihkâmlarında aşılması imkânsız bir sed bulmuş idiler.³⁶⁶

YİRMİYEDİNCİ KİTAP
Şehzadelerin Sünnet Düğünü
Ferdinand'ın Elçisi

tediye edilmiş olduğuna dâir ifâdesi, bir esâsa müstenid görünmez.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/77-79

³⁶⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/79-80.

Kanunînin Beşinci Seferi (Alman Seferi)	
Avusturya İçlerine Akınlar.....	
Ordunun Dönüşü	
Koron'un Andrea Dorya Tarafından Zaptı	
Avusturya'nın Osmanlı Devleti İle Münâsebetleri Ve İlk Muahedenin Akdi.....	
İbrahim Paşa Ve Müzâkerelerin Seyri.....	
Elçiler Huzûr-i Şahanede.....	

YİRMİYEDİNCİ KİTAP

Şehzadelerin Sünnet Düğünü

Geçtiğimiz kitapta, Sultân Süleyman'ın ve vezîr-i âzamin mâhirâne siyâsetinin, Osmanlı ordusunun Viyana önünde uğradığı hakaretin hisse-dümemesine nasıl çalıştığını zikretmiştik. Neferlere, kumandanlara ihsanlar verilmiş; Osmanlı ülkesindeki valilere, ecnebi devletlerine zafer-nâmeler gönderilmişti. Bâb-ı devletten sâdir olan resmî evrak açıkça gösteriyordu ki, Pâdişâh Almanya'nın fethi arzusunda bulunmayıp, maksadı Fer-dinand'a yetişerek, onu bir muharebeye zorlamağa münhasır olduğu gibi, Macaristan tacını Zapolya'nın başına koymasıyle, bu tacı terketmek gibi şâhâne bir cömertlikte bulunmuştur.³⁶⁷ Bu suretle, Osmanlı ordusunun ric'ati bütün

³⁶⁷ Sipâhî ve devlet tercümanı Yûnus Beğ'in Belgrad'da mühürlenip Venedik'e getirdiği zafer-nâme, Marini Sanuto'dan naklen aşağıya konulmuştur. Bunun Rumca aslı Venedik arşivindedir:

Cep a della lettera del Signor turco fetta alla signoria - nostra, tradotta di (turco, ce mot manque) in volgare Suleymansach Fiolo De Selim Sach Imperador Semper Vitorioso

«Suleimansach per gratia di Dio re Grandissimo di Cons-tantinopoli et Imperador dele do terre ferme, de TAsia et Persia et Arabbia, de la Syria, Mecha et Jerusalem et di tutta la region dTSgypto, e di tutta la region littorale Signor et Imperador, alla Illma et honoranda signoria di Venezia D. domino Andrea Gritti duce la degna e condecante salutation. Sap-piano Vissa. Ula che cund lo ajnto delo omnipotente I ddiio se levo la mia grand Maestâ. cum tutti li exerciti suoi, che anda-semo contra elu?e di Hongaria per incontrarsi con elRe di dfitto Ioco, corabatesimo et con lo ajuto di Dio superasimo et lo amaia-simo et prendesimo tutto el suo paese poi vene Joanne del paese de Erdel et sento nel locho del prefatto Re mandando suo Em-bassador alla porta dela mia molto grande Maestâ per causa de Iregno et mia molto grande Maestâ confirmo detto Joanne. Poi Ferdinando fratello del Re di Spagna quale era in Boemia e archi duca in Alemagna si levo cum al quante sue zenti et vene sopra il pretato Re Zuane et li tolse Buda sua sedia et la sua corona, de la quale in coronò la sua testa, et li tolse tutto el reame di Hongeria sotto el suo poter, poi havendo inteso mia Maestâ. le predette cose subito commandato a Ibraimbassa mio primo vezir degno e valente, che andase ana giornata avanti con tutte le genti de la Romania et aliquanti pedoni et a cavallo schiavi di mia Maestâ grande, et mia grande Maestâ andava subsequenter drio di lui cum Ayasbassa et Ca-cimbassa Vesiri et con tutta la mia porta et driedo veniva Bechrambeg, beglerbeg de la Anatolia, con tutto lo exercito de la Anatolia, et venuti â Belgrado fesimo far un ponte sopra il fiume de la S&ve, et pasato el detto ponte venisemo in la Serimina (Sim, Sirmi) et tutte le terre, erano in esso Ioco, se resimo, et fatto il ponte passa semo, portade le chiave sue. Venuti poi sul fiume di Drava et da quel Ioco venisemo nel Ioco detto Mocha (Mohaç) dove combatesimo con el Re dove detto re Joanne vene a la Porta di mia grande Maestâ, de la qual li concessi il regno di Hongaria et Ievati deli el ditto Re mando una giornata avanti cum el suo exercito et alli 29 de la luna de Zachiz (Zilhicce) che alli do settembre giongesimo a Buda et li etiam gionse tutta la mia armada per el fiume del Danubio et ero inteso, el prefato Ferdinando fugiendo se ne ando in Allemagna, dentro in Buda lascio quatro capitani cum molti fanti in custodia et defension dela città; quelli commin-zorno combater com il mio exercito. La mia molto grande Maestâ comando che la dita citta fusse circumsesa cum le mie artillerie del mio exercito et cussi commenzorno a expug-narlo et tre giorni fu oppugnado come incluso et al quarto giorno prendescino la citta de fazi et li homini fugirno et an-dorno in la fortezza, dove cum li schioppi et artilleria li circumdesimo, et videndo che non potevano scapolar dimandor-no misericordia, prendesimo la fortezza a tutto il resto di Hongaria et tutte le sue terre et ho donato el regno di Hongaria al prefato Joanne secondo Ü OMtume di mia molto grande Maestâ cum tutti i loghi e Hem sue, azio el dağa carazo (harac) a la porta de la Maestâ mia. Havemo abuto etiam cum 10 ajuto di Dio la corona vecchia di Hongaria, et che niuno poteva esser Re senza aver messa in testa dita corona, ma II preposito veramente mio era di non zerchar queste .cose, ma di trovar el Re Ferdinuttdo, quale vene ad occupar per forza il regno di Hongaria, e Ievatossi di ditto Ioco se ne ando in Allemagna, et mia Maestâ molto grande Ievatossi de li cum tutto il mio exercito ando seguitandolo'et per el camino tro-voalcune terre Strigonia Camara (Kornom) et Obar (Atten-burg) et molta altre terre, de li qual alcune

vilâyetlerin valilerine ve ecnebi sefirlerine muzaffe-riyet şeklinde gösterildi. Süleyman, İstanbul'a gelişini müteâkib -tahribatın, yağmaların aldatmağa kifayet etmemiş olduğu- ordunun şecaatini ihya etmek maksadıyle, o zamana kadar işitilmemiş derecede tantanalı düğünler tasavvur etti. Zafer-nâmelere ve birçok timâr ve zeametler ihsanına rağmen, muvaffakiyeti hakkında yayılan şübheleri bu suretle yok etmek istiyordu.

Devlet'in büyük memurlarına, valilerine gönderdiği dâvet-riâmeler-den başka, Venedik Docu'na gönderdiği husûsî bir mektupla, dört şehzadesinin sünnet düğününde komşu ve dost sıfatıyla onu da davet ediyordu. Ancak bâb-ı hümayûna gelmek için tâyîn olunan mektubun gönderiliş târihinden itibaren altı haftadan ziyâde olmadığından, Sultân Süleyman'ın bu daveti özel bir protokol olmak üzere îfâ ettiği, yâhud Venedik Docu'nun veya vekilinin düğüne yetişmelerine müsâid olacak kadar mühlet vermeyi haysiyetine muvafık görmediği zannolunabilir. Yûnus Beğ'in Viyana seferindeki muzafferiyetleri ve Macaristan tacının Zapolya'ya terkini Venedik Senatosu'na tebliğinden takriben altı ay sonra idi ki, sırmalı mükellef elbise giymiş yeni bir elçi, Venedik asilzadelerinden oni-kisi delaletiyle Senato'ya sokularak, Şehzadelerin yakında sünnet edileceğini bildirdi ve Doc'a Pâdişâh'm dostâne davet mektubunu îtâ etti.³⁶⁸ Doc, yaşından ve seyahatin uzunluğundan bahsederek i'tizâr etmekle beraber,

se resero alcune forno derelicti dali suoi habitatori che fugimo, quel prefatte tutti terre predesimo cum tutti li confini della Allemagna et sopra i confini una terra che si chiama Pruckh, et una altra che chiamanno cita rosa (Rothneusiedel), et molto altre terre venero a rendersi alla mia molto grande Maestâ, e lavatone de quelli lochi alli XXII de la luna di Micharem (Muharrem) zione 25 (26) di settembre, venisimo alla citta dela Viena, et cio inteso il prefato Re, si levo e fugendo se ne ando al regno di Bohemia et in la citta nominata Praga, et li si nascose, del quale piu non intendesimo si era morto o vivo, et cuoci per commandamento de la mia molto grande Maestâ furono man-date alcune genti a brusar e distrugger tutto il suo paese, et la mia armata etiam audio per el Danubio distruggendo molti lochi, la qual armata et la mia Maestâ etiam stette di sotto ditta Viena 22 giorni; voltosi de li mia Maestâ molto grande, viene â Buda et el profato Re Joanne vene et baso la man di mia Maestâ, quale commando che fusse data la antidetta corona nelle man di esso Re. Et di quel Ioco cum lo ajuto de Dio me inviai verso la mia sedia di Constantinopoli. Per tanto sia noto a Voss. Ula che per la bona pace et amicitia intercide fra nui, mandemo il Nostro Schiavo Jonus interprete della mia porta della mia molto grande Maestâ per Ambassador, azio vi porti le bone nove et congratulazione. Sappiate Vossign. Illustrissima che havemo comesso il presente schiavo nostro, che habbia a dirvi alcune parole et li darete fede a quanto vi dira non altro per hora.

Data a Belgrado, 10 novembre 1529.»

³⁶⁸ «Orator turco a Venezia per invidar il doge ad andar a Constantinopoli per esser delle feste della cironcision di 4 fieli, che si fara questo Zugno. 21. Jugno venne il Orator del Ş. richissimo d'oro, era accompagnato di 12 gentiluomini. Il Serenis-simo l'uso grate parole e saludasse il Sr. -volesse venir, ma non puo taminar essendo troppo vecchio.» Marîni Sanuto, c. 53, 1530 senesi. Bu mektup 936 Ramazan'ı (1530 Mayıs) tarihlidir. Sünnet düğünü 15 ŞevvâTde (12 Haziran) yapılmak üzere kararlaştırılmıştı. Vezir tarafından sefirin veda mülakatına kabulü -ki bu mülakattan çıkılırken Griitti sefire dostluğa büyük bir tezahüratta bulunmuştur- ancak 21 Haziran'da vuku bulmuştur; düğün 15 gün te'hir edilmişti. Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi*nde, Venedik kısmında, 1528 ve 1530 senelerinde Serbeniko hududunun belirlenmesine dâir Hersek ve Bosna sancak-beğleriyle Mostar ve Skardino hâkimlerine gönderilen fermanların aslı mevcuttur. Bu fermanlarda martolozlar, azablar, akıncılar, morlaklar tarafından Venedik arazisinde yapılan hasarların da tahkik olunması yazılıydı.

kendi yerine fevkalâde bir elçi göndereceğini ilâve etti. Binâenaleyh o sırada İstanbul'da murahhas Piyetro Zen'den başka Moçenigo sünnet düğününde Doc'u temsil etmeğe me'mûr olmuş³⁶⁹ ve düğün 27 Ha-zîran 1530 târihinde yapılmıştır.

O merasim gününde, öğleye doğru Pâdişâh, bütün saray ekâbiri maiyetinde olduğu halde, Atmeydanı'na azimet etti ki, bu meydanın kuzeyinde Mehter-hâne yanında lâcivert taş sütunlar üzerine muhteşem bir taht kurulmuştu; üzerinde altın ile revnakdâr bir sâyebân (gölgelik) bulunuyordu, bunun zirvesinde gayet kıymetli kumaşlar dalgalanıyordu. Zemin, yumuşak kaliçelerle döşenmiş olarak civarında bin renkte çadırlar görülüyordu. İki vezîr -ki Ayaş ve Kaasım Paşalar'dir- eskiden Aziz Yahya (Sen-Jan Kilisesi olan Arslan-hâne'ye kadar Pâdişâh'ı istikbâle geldiler.³⁷⁰ Yalnız Pâdişâh at üzerinde, ondan mâada herkes yayan olduğu halde, vezîr-i âzam, yeniçeri ağası, devletin bütün beğlerbeğleri meydânın ortasına kadar geldiler; mağlûb hükümdarlardan alınma çadırların ortasında kurulmuş olan ve kıymet ve revnakça hepsinden üstün bulunan tahtının basamaklarına kadar o hâl ile Pâdişâh'a refakat ettiler.

II. Mehmed'in galebe ettiği Uzun Hasan'ın ve I. Selîm'in tahtından indirdiği Gûrî (Gavri)'nin otakları, tbrâhîm Paşa'nın Macaristan Kralı'nın sarayından aldığı heykellerin yanında görünüyordu. Askerî mızikanın coşkun nağmeleri arasında Pâdişâh tahta çıktı. Devletin büyük memurlarının, vezirlerin, ağaların, müftî ile ulemânın tebrik ve hediyelerini arz etmelerini müteâkib, kendilerine mükellef bir ziyafet çekildi.

İkinci gün, bizzat İstanbul'a gelmek üzere davet edilmiş olan vezirlikten ve valilikten azledilmiş olanlar el-öpme şerefine nail olarak, bunlardan yalnız sabık vezîr-i âzam Pîrî Paşa, Mısır seferinde büyük hizmetleri görülmüş olan Zeynel Paşa,³⁷¹ sabık Anadolu beğlerbeği Yâkûb Paşa, sabık Rumeli beğlerbeği İskender Paşa, taraflarından vekil göndermek müsâadesine nail olmuş idiler.

Üçüncü gün, sancak beğlerinin, Kürd beğlerinin, yabancı devlet elçilerinin kabulüyle geçti. Venedik elçilerinin çokluğu, diğer milletler elçilerinin bulunmamasını hissettirmemiş oldu. İki fevkalâde elçi ile -k£ Zen ve

³⁶⁹ Süleyman, Moçenigo'nun i'timâdnâmesine cevaben 1 Muharrem 937 (25 Ağustos 1530) târihiyle gönderdiği muhteşem nâme Avusturya İmp. ve Kraliyet Hanedanı arşivinde «Scrittura turchesche» (Türkçe yazışmalar) arasındadır. .

³⁷⁰ Celâl-zâde, varak: 135. Ferdi, varak: 165. Abdülazl, varak: 84.

³⁷¹ Solak-zâde'ye ve Sütymân-nâme'ye nazaran Pir! ve Zeynel Paşalar bizzat hazır İdiler. Solak-zâde, s. 475, SiHeyman-oaroçe, s. 107. Mütercim.

Moçenigo'dur- istanbul'da mukîm Venedik balyosu Bernardo ve Doc'-un oğlu olup Pâdişâh'ın Zapolya nezdine memuriyetle göndermiş olduğu Alvazio Gritti bu düğünde hazır bulundular.³⁷²

Pâdişâh'ın ayaklan altına arz olunan hediyeler, o zamana kadar görülmüş olanların hepsini geçti. Bu hediyeler, Mısır ve Şâm pamuklu mensucatından³⁷³ ve Hindistan muslin ve şallarından, billur kadehlerden, Çin fağfûrîlerinden, Tataristan kürklerinden, Arab delikanlılarından, Türkmen atlarından, memlûklerden, Rûm gençlerinden, Habeş ve Macaristan kölelerinden mürekkeb idi. Yalnız vezîr-i âzamin hediyeleri 50.000 duka kıymetindeydi.³⁷⁴

Sultân Süleyman halka bir muharebe manzarası sergiledi ki, bunda muhârib vazifesini ifâ edenler hakikaten tüfenk, kılıç, mızrak ile silâhlî bulunuyorlardı. Özel olarak inşâ olunmuş ve biri Macarlar tarafından müdâfaa edilmekte bulunmuş iki ahşâb kule üzerine hücumlar icra olundu.³⁷⁵

Dördüncü günü saray hocaları, mütebahhir âlim Hayreddîn ile kazaskerler Pâdişâh'a arz-ı tebrike geldiler. Çekilen ziyafette onlar, vezîr-i âzamin sağ tarafında bulunarak, en lezîz kızartmalar, ve en nefis tatlılar verildi. Halk, hokkabaz ve canbaz oyunları ile eğlendi.

Beşinci gün, silâh oyunlarına, Rumeli'de bir beğliğe tâyin olunmuş olan Çerkeş Beği înal (Aynal) ile Mısır'dan gelmiş olan memlûklerin mübârezelerine tahsis ayrıldı. Bunların silâh kullanmakta ve ata binmekte gösterdikleri maharet, fevkalâde takdire mazhar oldu. Pâdişâh gecenin geç bir vaktine kadar bu oyunlara huzûruyla şeref vermekte olduğu halde, iki ahşâb kule gece yarısı ateş oyunları arasında tutuşturuldu. Ertesi gün diğer iki kule görüldü ki, yine o gece binicilikte ve zor oyunlarında ma-hâretiyle meşhur olan Cârûm nâmında biri tarafından inşâ edilmişti. Bu kulelerin herbiri yüz kişi tarafından müdâfaa olunmaktaydı; bunlar karşılıklı olarak yürüyüşler yaparak birbirlerine hücum ettiler; tâ o zamana kadar ki, iki taraftan biri tamâmiyle mağlûb olarak birçok kızlarla deli- kanlılar ganimet gibi gâlib gelen tarafın eline düştü. Bu eğlenceler, yeni ateş oyunu ile (il'âb-i

³⁷² Marini Sanoto'da, 1, 53, bu düğün hakkında dört rapor vardır. Birincisi Pletro Zen tarafından, 13 Temmuz 1530; ikincisi Moçenigo tarafından 14 Temmuz 1530; üçüncüsü balyos Bernardo tarafından; dördüncüsü Senato âzasından Andrea Rossl tarafından.

³⁷³ Celâl-zâde, varak: 135. Avrupa lisanlarına dâhil olan «coton» (koton; pamuk) kelimesi Arabca'nın «pamuklu dokuma» mânâsına olan «kutnî» değil, pamuk mânâsına olan «kutn» keli' meşinden gelir. Celâl-zâde, birçok dokuma isimlerini yazar: Kemha (Şam kumaşı: Damas), atlas (Satin), kutnî, katife v.s.

³⁷⁴ Ferdî, varak: 17. Marini Sanoto, a.g.e.

³⁷⁵ Marini Sanoto, 4 Temmu» tarihli rapor.

nâriyye), iki kulenin yanmasıyla son buldu.³⁷⁶

Yedinci gün, yeniçeriler, ağalarının ve süvârî kumandanlarının refakatinde oldukları hâlde hitan (sünnet) nahıllarını tantanalı bir surette alıp götürdüler. Bu nahıllar mahrûtî şekilde olup, altın varaklarla yaratıcı kudretin kearet-i mahlûkatma delâlet etmek üzere birçok ince çiçek, meyve, kuş, çârpâ (dört ayaklı hayvan) resimleriyle süslü idi.

Sekizinci ve dokuzuncu gün raks ile, mûsikî eğlenceleriyle geçti; Atmeydanı'ndaki sütunla Dikilitaş arasında uzatılmış olan bir ip üzerinde Mısır'lı bir canbaz hünerini gösterirken, gemiciler ve yeniçeriler, yağlı direklerin tepelerine, konulmuş mükâfatları almak için³⁷⁷ çeviklik müsabakasına çıkmış idiler.

Onuncu gün, müderrisler ve bunların günde ellişer akçe alan muavinleri ile kadı ve müderris mütekaidleri mutantan bir ziyafete davet olundular. Sütunun ve Dikilitaş'm üzerine canbazlar çıktı. Ondandan sonra üç gün de maskaralar, hokkabazlar, hayalciler hünerlerini gösterdiler. Oyuncuların hepsi başlarına serpilene, yâhud alınlarına yapıştırılan altın ve gümüş sikkelerle birçok bahşış aldılar.

Ondördüncü gün saray ve ordu ağaları üç şehzadeyi -ki Mustafa, Ahmed ve Selîm'dir- almak üzere Eski Saray'a gittiler. Vezirler Atmeydanı'nın girişine kadar yaya olarak şehzadeleri istikbâl ile, dîvân erkânının toplanmış bulunduğu Pâdişâh'ın otağına götürdüler.³⁷⁸

Ertesi gün, ziyâfet-i şahane verildi; Pâdişâh'ın sağ tarafında vezîr-i âzam, iki vezîr, yâni Ayaş ve Kaasım Paşalar, Rumeli ve Anadolu beğlerbeğileri ve kazaskerleri, hâce-i şehir-yârî Hayreddîn, Tatar Hânı'nın oğlu; sol tarafında eski vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, Zeynel Paşa, Akkoyun-lu Sülâlesi'nden Ferruhşâd Beğ, Mısır Sultânı Kansu Gurî'nin oğlu Mu-rad Beğ, son Dulkadiriyye beğinin oğlu Latîf Beğ bulunuyorlardı.

Onaltıncı gün Pâdişâh'ın huzurunda vuku bulan ilmî mübâhase bilhasse câlib-i dikkat oldu. Çavuş-başı müftîyi, cebeci-başı muallim-i pâdişâhîyi ulemânın müzâkere meclisine davete memur oldular. Pâdişâh'm sağında müftî ve Anadolu kazaskeri Kaadirî Efendi, solunda hoca ile Rumeli kazaskeri Fenârî-zâde Muhyiddîn bulundu. Sultân Süleyman, ders olmak üzere Fatiha Sûresi'ni gösterdi. Alimâne cevaplar verildikçe alkışlarla tahsîn olunur ve cehalet, duraklama, tereddüd gibi hallerde sükûtle mücâzât

³⁷⁶ Celâl-zâde, varak: 136 ve 137.

³⁷⁷ «Sünnet mumu», Celâl-zâde, varak: 137, Ferdî, varak: 169.

³⁷⁸ Celâl-zâde, varak: 137, Ferdî, varak: 170.

gösterilirdi. Süleyman Halife nâmında bir müderris daha müd-hiş bir cezaya uğradı: Bir suâle mukabil cevâb bulamadığından kendisine nüzul inerek, evine götürüldü ve orada hayâta veda etti.

Nihayet, onsekizinci gün, îbrâhîm Paşa'mn Atmeydam yanındaki sarayında sünnet icra olundu. Vezirler, beğlerbeğleri, ulemâ huzûr-ı şahaneye çıkarak Pâdişâh'ın elini öpme şerefine nail olup luTatler giydiler. Evvelki günler gibi, yeniden eğlenceler ve ateş oyunları tertîb olundu. Hulâsa bu düğün üç hafta sürdükten sonra Kâğıdhâne sahrasında tertîb edilen bir koşu ile sona erdi.³⁷⁹ Sultân Süleyman, gösterdiği tantanadan memnun olarak tbrâhîm Paşa'ya:

- «Senin hemşireme izdivacın düğünüyle oğullarımın düğününden hangisi daha güzeldir?» diye sordu.

îbrâhîm Paşa şu cevâbı verdi:

- «Benim düğünüm gibi şimdiye kadar olmamış ve olmayacaktır?»

Süleyman, bu beklenilmeyen cevaptan biraz öfkelenerek:

- «Neden?» diye sorması üzerine, vezîr-i âzam:

- «Sizin düğünüzde benim düğünümdeki kadar büyük bir davetli yoktur: Benim düğünüm, zamanımızın Süleymân*ı olan Mekke ve Medine Pâdişâhının huzuruyla müşerref olmuştur.» cevâbını verdi.

Pâdişâh, bu mâhirâne sitayişten hayrete düşerek:

- «Bunu ihtar ettiğinden dolayı hezâr tahsîn!» demiştir.³⁸⁰

Ferdinand'ın Elçisi

Sünnet düğününden üç ay sonra (17 Teşrîn-i evvel), istanbul'a Avusturya İmparatoru Ferdinand'm ikinci bir sefaret hey'eti geldi ki, Hırvatistan Şövalyeleri'nden ırsî mâbeyncilerinden İmparatorluğun Sen-Vayt ve Güns mevkilerindeki askerlerin kumandanı Nikola Yurişiç ile Şneberg Kontu ve

³⁷⁹ Celâl-zâde, varak: 139. Ferdî, varak: 173. Ali, varak: 239; yrlmlüçüncü vak'a. Abdülazîz, va: 86. Peçevl, v&: 56. Solak-zâde, va: 110.

³⁸⁰ Solak-zâde'ye nazaran İbrahim Paşa «Benim düğünümüne bizzat Mekke ve Medine ve sedd-i islâm olan Budin ve Mısır ve Şam Pâdişâhı SÜleymân-ı zaman ve haUfe-l bülend-âaltân hazretleri teşrif buyurdular.» demiş ve Pâdişâh bt-lhtlyâr: «İbrahim, hezâr aferin ki bizi Uzam ettin» sözlerini sarf etmiştir. (Mütercim).

Bu suâl ve cevâbı nazm etmiş olan Yahya Beğ'den naklen Celâl-zâde (varak: 110). Bu fıkrayı yalnız Solak-zâde ve Âlî yazmış ve Âlî matbah-ı âmire kâtiblerinden düğünde bulunan bir şahısdan işittiğini ifade etmiştir. Âlî, meydanda ehram gibi yığılıp düğünün üçüncü günü ahâlîye bırakılan et yemekleri hakkında da tafsilât veriyor; öküz etleri sırasında bütün danalar varmış ve bunların yanından canlı kargalar, saksâğanlar ve diğer av kuşları, köpekler, kediler, tilkiler, tavşanlar, kurd-lar, çakallar çıkarak yemeklere saldıran aç halkın üzerine seyircilerin alkışları altında hücum etmişler.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/81-85.

tstirya Şövalyesi Josef Dö Lamberg'den mürekkebi idi. Maiyyet-lerinde 24 kişi bulunuyordu; bu elçi hey'e'ti hakkında târihî bir hatırat yazmış olan Benuva Kropesiç Dö Bernburg, Lâtince tercümanı sıfatiyle, bunların arasında idiler.³⁸¹ Elli çavuş, şehrin yarım fersah mesafesine kadar istikbâllerine gelerek, Elçiler Hânı'na götürdüler, Pâdişâh'ın emri mucibince, hiçbirşeylerinin eksik olmamasına i'tina gösterildi. Gelişlerinin dokuzuncu günü Yürişç ve Jozef Dö Lamberg, İbrâhîm Paşa tarafından kabul edildiler (25 Teşrîn-i evvel).

O zaman Avusturya sarayında millî lisana o kadar hürmet olunurdu ki, bu elçilerin vezîr-i azama ve Pâdişâh'a memuriyet sebeplerini Almanca'dan başka lisan ile ifâde etmeleri husûsî surette yasaklanmıştı.³⁸² İbrahim Paşa, kendi tercümanının İtalyanca'dan başka lisan bilmediğini söyleyerek, sefirlerin sözlerinin Lâtince'ye tercüme, edilmesine muvafakat göstermediğinden, bunlar fikir değiştirmeye mecbur kalarak, yalnız Hırvatça bilen bir tercüman istemekle iktifa ettiler; buna müsâade, olundu. Bunun üzerine İbrahim Paşa'ya* Yürişç kendi lisani olan Hırvatça ile hitâb ederek, Pâdişâh'la görüşmeye kabul olunmalarını rica ettiler. Ve-zîr-i âzam bunları Şarlken ve Ferdinand'ın şimdi nerede buldukları, bu hükümdarların i'tiyâdları, işlerinin ahvâli ve şâire hakkında suâllere gark etti. İmparator ile Bohemya ve Macaristan Kralı hakkında cereyan eden mükâlemede birincisi ancak «İspanya Kralı» ve ikincisini kısaca «Ferdinand» tâbirinden başka bir surette yâd etmedi. Şarl ile Papa arasındaki anlaşmanın -mparator'un askeri Roma şehrini yağma ettiği ve Papa'yı esarete düçâr etmiş olduğu için- sefirlerin zannettiği kadar hâ-lisâne olâmıyacağını mütebessimâne ihtar etti ve Papa ile Fransa Kralı'nın Pâdişâh'ın istimdâd etmiş olduklarını³⁸³ ve İspanya Kralı'nın I. Fransuva hakkındaki muamelesinin

³⁸¹ Itinerarium Wegraiss. K. König Majestet Postschaftigen Cons-tantinopol zu dem türkischen Kaiser Soleiman», Otuzuncu sene, 32 büyük sahife, üzerinde basıldığı yer vs. işaretleri yerine yalnız 1531 senesi yazılıdır. Bu eser, elçi Hobordanski'nin sefâretnâmesiyle tercümanı Küripeçiç (Curipedschitz)'in bu sefârete dâir ve istangul'dan yazılmış, içinde bir resim ihtiva eden risalesi kadar nâdiridir. Bu eserin ismi şudur:

Ein disputation oder Gesprecht sweyer Stallbuben, so njit Küniglicher Majestart Bothschaft bey dem Türkischen Kayser zu Constantinopel gewesen; dieweil sy allda in ihrer Şehirbergung von den Türken verspert, beschehen, darinnen aile Gewohnheiten, Breuche, Glaub, Or'ınung \md Landesart der Turkey gemeldt wird, von Herrn Benedikten Curipeschitz von Oberburg obgemelter Bothschaft lateinischen Oratoren, wie er von gedachten Stallbuben alda heimlichen gehaert, ganz nüfzlich zu lesen.

³⁸² Bu hey'eti dâir Lamberg tarafından Almanca ve Yürişç tarafından Lâtince yazılan resmî rapor Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı arşivindedir. Müdekkıkâne ve mükemmel ma'lûmâtı ihtiva etmesi itibariyle, benzeri evrakın birincisidir. Çünkü Hobordanski'nin raporunda vekayîin yarısı unutulmuştur. O zamana dâir evrakın en kıymetlilerinden olan bu vesika elçilerin vezîr-i âzam İbrahim Paşa ile ilk mülakatları hakkında şunları söylüyor: «Den wir ihne (İbrahime) gar ergentlich bemeckhen miesen, das wir Beselch hatten in teut-scher sprach zu reden und wollten des in latein verdulmet-schen lassen.»

³⁸³ Er (İbrahim) weise woll darum, denn der papst hier» des-halben brief bel ihne gehabt und solch sein nodt

insaniyete mugayir olduğunu sözlerine ilâve etti. Bu yolda daha birçok ifâdelerde bulunduktan sonra, başlatılmasına memur oldukları görüşmeden maksadın ne olduğunu sordu. Elçiler bu ciheti ancak huzûr-ı şahanede beyâna memur olduklarından, İbrahim'in arzusuna muvafakatta biraz müşkilât gösterdiler. Bununla beraber Lâtince yazılmış küçük bir varaka verdiler ki, memuriyetlerinin maksadı bunda hulasaten gösterilmişti. Eğer vezîr-i âzam, kendilerinin gönderilmesine sebep olan işten tamâmiyle malûmat alacak olursa, huzûr-ı şahaneye kabullerine engel olacağından ve Pâdişâh ile mülâkatdan vazgeçerek Hobordanski gibi, hiçbir şeye karar vermeksizin dönmeğe mecbur olacaklarından korkarak, bu hususta tafsilât vermekten ictinâb ettiler.

İkinci bir mülakatta İbrahim Paşa, bu endîşeyi bertaraf ettiğinden, elçiler Hobordanski'nin -büsbütün askerce olan şifahî tebligatına muhalif olarak- Pâdişâh'a ulaştırdığı mektubun i'tilâfçı muhtevasına, Ferdinand'ın dâima sâdik bulunduğunu beyân ile, kendilerinin bir sulh ahid-nâmesi akdi için gönderildiklerini ifâde ettiler.

tbrâhîm Paşa, Hobordanski'nin, yazılı ta'lîmâtı müderecatına mugayir olarak, birçok kaleleri ve hattâ Semendire'yi taleb etmiş olmasını tak-bîh ederek, Ferdinand'ın gaybubeti esnasında efendisinin (yânî Sultân Süleyman'ın) Macaristan'ı ele geçirmiş olduğunu mübalâğalı bir şekilde taf-sîl etti.³⁸⁴ Hobordanski'nin memuriyeti iki suretiyle göz önüne alınarak,

seinem Herrn dem Kayser und im treulich klage, desgleichen hat Khunig von Frankreich solchs gar neulich durch sein postchaft und sonderes Schreiben anliertgethan, dagegen im gedachter Khunig von Frankreich seiner Leibharnisch einen geschenk habe und hat ferners gesagt, wir sollen glauben, das solch unmensch-liche Ding nit guet ende nemen, und das sy dy Türckhen solche unmenschliche Ding keineswegs teten. Er (İbrahim) habe den Kenig Ludwig zu Ungarn geschlagen und erlegt, aber des Kaysers (Süleyman) bevelch und auch sein gemuet sey rechtlich gewest, wann er pey Leben blieben und gefangen were worden, so hat ihn der Kayser um kein Gelt geschetzt, sondern als einen Khunig frey lelig lassen und da man sahe, das seine Khunigin zu ersten Khunigin Maria zu Ofen waer«, da wurde von stund an bestelit, das niemant zur stat sol, sondern aile herhüten öder gezeld ausserhalb der stadt aufschla-hen und sy als eine Khunigin in nichts zu beleidigen, sondern hat in irem Stuel beleiben wollen laßen, also ist menacfr-lich gelebt, nit wie der spanische Khunig gethan; so und wei-ters gesagt wie itzt E. M. Fercjinandus den Obordansky gesc-hikt hat; den Janusch Kral zu emorden, solche unmenschliche Ding wert got ungestraft nit lassen, also haben wir zu wissen begehrt was E. M. durch den Obordansky solte dem Janusch leid zu thuen befehlen haben; also hat er uns femer erzæhlt, wie Obordansky gen Ofen zu dem Janusch Kral kommen were mit dem anzeigh und were ime zue guet da, und het geheime sacheu mit ime zu reden, und so ime der Janusch Kral die stat geben und für sich gelassen, da het der Obordansky ime einen Brief von E. M. überantwort nnd dieweil er den Brief gelesen, hat Obordansky etwas aus dem Ermel geruckt und nit geweinen maegen, also hat das ybel nit woln, das ein kleines Huntl so pey dem Woda geleşen, was der huut anmeldt, da hat Obordansky, wieder stili gehalten, das hat der Woda gemerkt und weider zu lesen angefangen und also über den Brief geneigt gesehen und ersehen, das der Obordansky wieder ein messer zucken wolt und das nit so pald heraus gewinnen maegen, in dem ist der Woda atfgesprungen und einen tolch gezuckt und den Obordansky von im gestossen und geflohen, und ihn stehen lassen, der habe alsdann bekannt, das ime E. M. mit gaben bewegt dem Janusch Kral also zu erstechen.» Hakîkaten muhasara sırasında Zapolya'yı Öldürmek tasavvu-ruyla Budin'e girmiş olan Hobordanski'nin elem verici akibeti bu hikâyeyi bir dereceye kadar doğru olabilir, dedirtiyor.

³⁸⁴ cEr (o, yâni İbrahim) habe gesagt, es were der postchaft (Hobordansty's) schuld, dann EM. betten ein Brief

kendisinin sert sözler ve dostça bir mektupla iadesine bir mecburiyet hâsil olduğunu, ilâveden sonra, bunun üzerine Pâdişâh'ın Ferdi-nand'ı aramak için sefere çıkmış ve Budin'de bulamaması üzerine bir devlete payitaht olmağa şâyân olan güzel Viyana şehri önüne gitmiş olduğunu³⁸⁵ Ferdinand Osmanlılar'm muzaffer silâhları önünden dâima firar ettiği için, asil imparatorun geldiğini göstermek için Almanya toprağına akıncılar salıverdiğini; memleketi feth etmek için değil, ancak biraz gezinti yapmak için geldiğini anlatmak ve ziyaretinden bir hâtıra bırakmak maksadıyla hisarları biraz tahrîb ettiğini; büyük topları beraberine almayarak bu türlü bir askerî gezintiyi müşkilâta sokan soğukların başlaması üzerine çekildiğini; dönüşünde -çünkü artık Ferdinand İspanya Kralı'nın Viyana vâfisi olmaktan başka bir sığata mâlik olmayıp, Macaristan üzerinde hiçbir hakkı olmadığından- Pâdişâh'ın kendi bendesi Yanoş'u Macaristan Kralı olmak

geschrieben, der wer wol! mensschllch «estelt gewesen.» (Lamberg ve Yürüşç'In r»poru)

«Demnach sey der Keyser fürter gen Ofen gerückt und das Land eingenommen und wird gefragt: wo ist nun der Ferdi-nandus gewest» Lamberg'in raporu.

³⁸⁵ &Hat sich also (Süleyman) mit seinem her erhebt und in sein Khunigreich hungarn zogen, als er aber über die Tra (Drava) khomen und entlich gedacht er werde E. M. derselben Ent-biethen nach und nachdem E. M. daselbst schreiben alles finden daselbst hinwenden dem Kaiser durch den Obordansky von E. M. geschickt, darum begerte E. M. er solte nit wider Ofen zeiherr, so kenne E. M. aber nit abziehen, so sol er wissen, dass E. M. gefäst' sey in zu schlagen und E. M. habe das Schwert in der rechten Hand, welchen Brief uns der Wascha. fürzeigt und ferners gesagt, ist das von Euern Khunig ein, vernünftigs Schreiben gewest? aller ers werde mein Keiser entschlossen E. M. zue suechen und zoh also fort für Ofen allda ein Stuel ist, da ein jeder Kunig von Hungarn sitzen soll, da fand er E. M. auch nit, also habe er der Wascha Ofen gestürmt und gewonnen und viel trefliche Geschütz und Zuwbereitung darin geftraden, daselbst habe man den Keiser ge-sagt E. M. weren zu Wien, dannen sey der Keiser daselbst hingezozen und als er für Pruck komen, welches die Grenz E. M. Lande an Hungarn sey, habe aile Hofnung gehabt E. M. daselbst zu finden, aber der Pfleger daselbst sey im entgegen khommen und die schlüssel zu dem Tor pracht und sich ime ergeben, dem hab er und ailen seinem Zuegehaerten kein leid tuen lassen und fort auf Wien E. M. zue sueche zogen; wie er für Wien khomen haben vil leut gesagt E? M. weren in Wien aber der pischof von Gran hab eim die Warheit gesagt das E. M. gen Lintz öder gar gen Prag geflohen weren. Da nun sein Keiser vernommen, das E. M- von Wien flüchtig weren worden undjtein hov heten, da sey sein Keiser unmuetig ge-west das E. M. nit gefunden hat, und hat sich niedergesetzt und sein Gses ansport (damit er den Sakhman gemeint) auf aile seiten das man sehe, das der rechte Kaiser da sey mit macht, und da aber der Kaiser da habe gesehen die sehaene stat Wien in einem ebenen Landre liegend mit genuegsamen gueten weinperg auch schaenen Gopyrg und ebnen Landum-geben da hat er gesagt, hie gepüert wol einen Kayser zu sitzen, da lass unser Haus bauen, allda wollen wir aller unsrer Freund warten und der Keyser sey auszogen, aüein einsch-íecht wie imer E. M. zu suechen und nit stat und schlaesser zu gewinnem, darum er kein gros Geschütz mit ime gefuert so hat er dennoch zue einem Warzeichen, das er da gewest and das E. M. sehen, das er nit so jedse einstecke, habe er die Mauer an Wien durch seine Leut mit hauen und mit Kram-pen auch mit einem wen gen Pulver ein werfen lassen, wie wir ungezweifelt gesehen heten, dannoch sey der Keyser Kaelte und winters halber auch weil er von E. M. öder einigem Kri-egsvolkh nichts gehaert wieder abzogen, und als er gen Ofen komen da habe er dem Janusch Kral als seinem Deiner. Ofen und das Landt befolhen und er der Wascha. hab im zue Weizen die kunigliche Kron aufgesetzt; wie khunen dem E. M. das Kunigreich hungere begeren, dieweilen sein Keyser zweimal gewaltetlich mit dem sebel erobert hab, warum sey E. M. nit komen darum zu schlafen, und ferners yber sich schauend gesagt Oh Ferdinandus du würdest Zaehren so deine Leute dy wir von Wien elendighlich wekh gefuert yeber dich das du sy so sehentlich verlassen und vergessen habest, nit entrinnen, sy werden trefen und ferners angezait: E. M. schreib sich Kunig zu Huugern und ein erb des Khunigreich Yspanla und der kais M. Bruder Statthaler, wo sey dasselbige Khunigreich hungern, ob noch Einer des Namens were und so E. M. nur des KstaKS *U E. M. Bruders Stathalter seyen, wo seyen denn E. M. Khunigreich und lande gegen welchen lan-den solle sein Keiser Frid mit E. M. machen?» Avusturya împ. ve Kra. Hanedanı Arşivi'nde Lamberg ve Yürüşç'in raporu.

üzere tâc giydirdiğini ifâde etti.

İbrâhîm Paşa, sözün burasında Şarlken'i tahkire başlayarak onun İtalya seferini ancak I. Fransuva'dan para koparmak için yaptığını ve başına bir kukuleta ve bir tâc koymuş olduğu için kendisini «imparator» sandığını söyledi ve dedi ki:

- «İmparatorluk kılıçtadır; sulha gelince, Ferdinand Macaristan'dan vazgeçip de orada henüz elinde bulunan yerleri teslim etmedikçe ve Şarlken Yarımada'ya çekilip gitmek üzere Almanya'dan çıkıp da Yanoş'a ihsan olunan krallığı, onun sükûnetperverce tasarrufuna bırakmadıkça, sulh mümkün değildir.»³⁸⁶

Elçiler, İbrahim'in taleplerinin mübalağalı olduğunu hatırlattılarsa da, bunun bir faydası olmayıp, nihayet para teklif ettiler. Lâkin İbrâhîm Paşa parmağıyla Yedikule'yi göstererek, orasının altın ile dopdolu olduğunu, binâenaleyh efendisinin onların servetine asla muhtâc olmadığını; son elçilerin (Hobordanski ile Weixelberger'in) himayesini satın almak için kendisine 100.000 florin vermek istemişeler de, hiçbir hediyenin efendisinin menfaatlerini unutturamayacağını onlara söylediği gibi, şimdi dahî tekrar etmekte bulunduğunu; Pâdişâh'a fethettiği memleketlerin terk etmeyi tavsiye etmektense bütün cihanın fethinde ona yardımını arz etmeyi tercih edeceğini ifâde etti.³⁸⁷

Elçiler, akçe teklifinden dolayı özürlerini beyân ederek, Pâdişâh'dan bir mülakat müsâadesi almasını niyaz ettiler ve sekiz gün sonra buna nâû oldular. 17 Teşrîn-i sâni 1530 günü, saraya mutantan bir surette kabul edildiler; birinci avluyu geçerken kılavuzları yanlarında duran iki fil nazar-ı dikkatlerini celbettiği gibi, ikinci avluya girişlerinde zincire vurulmuş iki

³⁸⁶ «Darauf er gesagt: Nun mein Herr der Kaiser ist nit wider euren Friden mit E. M. anzunchmen doch dergestalt, das sich E. M. des Khunigreichs Hungern ganz entschlahen nit allein des so sein Keiser erobert, sondern das dazue so E. M. noch innen haben, deun das Khunigreich Hungern sey ainmahl seines Keysers und dans die Rom. kais. Majestaet würd aus teutschen I anden in Yspania ziehen, den man kunte sonst einen Friden mit E. M. nit annemen, dieweil der Janusch klagte E. M. Brueder zu feindt pey E. M. seyn und wem sol den das kumt noch nicht kein guet öder rechter Frid seyn.» Yürüş ve Lamberg'in raporu.

³⁸⁷ İbrâhîm Paşa'nın Viyana muhasarasını elçilerden aldığı para üzerine kaldırmış olduğuna dâir çağdaş avrupa müverrihlerinin i'tibâr ettikleri efsânevi, aynen nakledilen aşağıdaki fıkra tekzib etmeğe kâfidir: «Darauf er gesagt, sein Keiser verkauf nit Lande und bedarf auch eures Geldes nit und zeigte uns durch das Fenster Sieben Turm die weren ali woll Gelts auch silber und goldes, die hab er noch nie angegriffen; die forigen potschaften betten ime von E. M. auch hunderttausend Gulden verheissen er solle helfen, das sein Keiser E. M. die Fleck-en geb; ich hab innen aber gesâgt und sage ens solches auch, das wir nit gedenkhen sollen das er von Geltz wegen seines Herrn Nachtheil raten wolle. Er sey in obgelmelten seines herrn Schatz zu greifen geweltig, wann er well, er welt lieber seinem Keyser helfen aile Welt unterzuepringen, nit das er land und leut wekhgeben soll. Es sey auch pey innen nit der Gebrauch das man Geld und Mict neme und dem herrn sein Nachtheil rate, öder seinen Schuden verhelte, wie wir begert, darum schweigt dieser Beden sul» Lamberg ve Yürüş'in raporu.

arslanla iki parsın sayhalarıyla selâmlandılar.³⁸⁸ Solaklar, sırmalı külâhlar giymiş saray hademesi, 3.000 yeniçeri dîvân odasının önünde bulunmaktaydı. Dîvan'da, vezîr-i âzamin sağ tarafında vezîr Kaasım ve Ayaş Paşalar'la, Rumeli beğlerbegi Behrâm Paşa ve sol tarafında iki kazasker, üç defterdar ile nişancı mevkilerini almışlardı.³⁸⁹

Lamberg, vezîr-i azama Almanca hitâb ederek³⁹⁰ İbrahim Paşa'nın müstehzi suâllerine hep aynı yolda cevap verdi; nihayet, çavuş-başı ve nişancı delaletiyle, arkadaşıyla birlikte huzûr-ı şahaneye kabul olundu. Sultân Süleyman'a Almanca bir nutuk îrâd ederek³⁹¹ sefaret tercümanı tarafından Lâtinceye ve saray tercümanı tarafından Türkçe'ye tercüme edildi. İtimâd-nâmelerin takdiminden sonra, Yurişîç Hırvat lisânıyla söze başlayarak, Pâdişâh'a, vâki' talebelerini bildiren Lâtince bir varakayı verdi ve sür'atle cevâblandırımıyla ricâsiyle sözlerine son verdi. Pâdişâh, muvafakat işareti yaparak birkaç kelime söyledi. Vezîr-i âzam da arzularının yakında yerine getirileceğini te'mîn eyledi.

İki gün sonra, İbrahim'in nezdine davet olundular; vezîr-i âzam bu mülakatta dahî, evvelki bahse sözü getirerek, yine Hobordanski'den epeyce şikâyet etti ve efendisinin iki defa silâhıyla fetholunmuş olan Macaristan*! iade etmesindeki imkânsızlığı öne sürerek, Süleyman'ın, birinci seferini Fransa Kralı'yla Ana Kraliçe'nin³⁹² ısrarlı temennileri üzerine açmış ve

³⁸⁸ Lamberg'in raporu ve merâhü-n'ân».

³⁸⁹ Lamberg'in raporu. Nişancı (seeretaire) raporda «Behadum» (Bahaeddîn?) diye adlandırılmıştır. «Zween türkisch Pfaffen so in ailen Fellen Urthteil und Recht sprechen und drey allt praktikanden so des Keisers Kammergut handeln, insonderhedt ist der Obrist Secretary auf der rechten Hand, ite.»

³⁹⁰ «Darauf er durch mich Joseph von Lamberg in teutscher Spach angezeigt und durch unsern Tulumtschen lateinisch vertulumtschen lassen.»

³⁹¹ «Wir dem Keyser seine Hand küst und nachmah. Is dem Keyser durch mich Joseph von Lamberg in teutscher Sprach die Werbung zu thuen angefangen und lateinisch durch unsern Tulumtschen vertulumtschen lassen.»

³⁹² Hammer'in Fransızca müterciminin notudur: I. Fransuva'nın esareti sırasında Düşes Dangulem (Kral'm annesi) Sultân Süleyman'a Kont Dö Prangipan'ı göndermişti. Türkiye için terettüb edecek muhatarayı ve Almanya İmparatoru'nun gündün güne yayılmakta olan kuvvetine karşı, Fransa İle ittifak etmesi lüzumunu Pâdişâh'a arzetti. Sultân Süleyman elciyi yeteri kadar dinleyerek, şu mektubu yazdı:

«Hüvelaliyyülganlyyll-mutiyyil-muîn, Hazret-i izzetü celletün kudretheu ve illetü kelimetehunun inayeti; ve mihrü sipih-i nübüvvet, ahter-i burc-i fütüvvet, plşvây-ı zümre-i enbiyâ, muktedây-ı fırka-ı asfiyâ, Muhammed Mustafâ'nun salle'Uahu te-âlâ a'eyhi vesellim, mu'cizât-i kesîretî'l-berekâti.

Ve dört yârinün -ki Ebû Bekr ve Ömer ve Osman ve ATdür-anıarun ve cemî'-i" evliyâ'ullahun ervâh-i mukaddeseleri mürâfakati İle,

Ben ki sultünü's-selâtin, ve burhânü'l-havâkîn, tâc-bâhş-t Husrevan-ı rûy-i zemin, zill'uUah-ı Hl-arzeyn, Akdenez'ün ve Karadenlzttn ve Rûm-ilinün ve Anadolu'nun ve Karamân'un ve Rûm'un ve vilâyet-i Zül-kadi-riyye'nün ve Dîyâr-ı Bekr'ün ve Kürdlstân'un ve Azerbaycün'un ve Acem' ün ve ŞânVun ve Haleb'ün ye Mısır'un « Mekke'nün ve Medlne'nün ve Kudüs'ün ve külliye diyar-ı Arab'un ve Yemen'ün ve dahi nice memleketlerim -ki fîbây-ı kiram ve ecd&d-ı izamm, enanülahi berahmühüm,- kuvvet-i kaahireleri ile feth eyledükleri ve cenâb-ı celadet-meabum dahi tlg-ı ateşbâr ve şemsîr-i zafer-nlgâmm ile fetih eyledüğüm, nice diyârün sultanı ve padşâhı: Sultan Bâyezîd. Hân °âlu Sultân. Selim Han oğlu Sultân Süleyman Han'am;

Sen ki Françe vilâyetmttn kralı Françesiko'sun;

Dergâh-ı selâtin-penâhum» yarar adamun Frankıpan ile mektûb gön-dürüp ve ba'zı âgaz haber dahî ismarlayup memleketimiz* düşmen müstevli olup el'ân habsde idüğünüzü i'lâmı İdüp halâsımız husûsında bu ca-nibden inayet ve meded istid'â eylemişiz; her ne ki dimis isenüz benüm paye-i serîr-i âlem-i masLrime arz olunup ala-seblü't-tafsl ilmi-i gerifüm muhit olup temâm ma'lûm aldı. İmdi pâdşâhlar sınımak ve habs ounmak aceb değildir. Gönlünüzü hoş tutup âzerdehâtir olmayasız. Öyle olsa bi-züm âbây-ı kiram ve ecdâd-ı İzârrumuz, nûrullahl merkadhüm, dâima def'l düşmen ve feth-i memâlik için seferden hâli olmayup biz dahi anlar tarîkına sâlik olup her zamanda memleketler ve sa'b ve haşin kal'a-lar feth oyieyüp glce ve gündüz atmuz eyerlenmiş ve kılıcımız kuşanıl-mışdur. Hakku Subhâne ve Tealâ hayrlar müyesser eyleyup meşiyet ve Irâdâtı neye müteallik olmuş İse vücûde gele. Baki ahval ve İhbar ne İse mezkûr adamımızdan istintak olunup ma'lûmunuz ola. Şöyle bitesiz.

Tahriren fi evâil-t şehri-âhiri'r-rebî'in, li-senetün isneyn ve selasln ve tiş'a mte, be-makam-ı. dârü's'altanatı'l-alıyyeti'l-Kostantınyeti'l-mahmiyyeti'l-mahrûse.»

(Bu mektup Paris Millî Kütüphanesi E1 Yazmaları Muhafızı Mösyö Reno tarafından bulunmuş ve saray birinci tercümanı Mösyö Juanen tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Evâü rebî'Lthir 932: 12 Şubat ortası 1536 asıldan) (Mektubun tercümesi yerine aslı nakl olunmuştur, bk. Tarih-i Cevdet, c. 1, s. 348)

Sultan Süleyman, Fransa sarayına İstanbul'dan Eylül 1528 târihiyle diğer bir mektup daha yazmıştır M, bununla I. Fransuva'nın Beytüllahm HirisUyanlan hakkındaki bir talebine müteveccclhâne olduğu kadar ne-cibâne bir surette cevap veriyordu. Bu mektup, yukarıda, naklettiğimiz mektuptan İki sene sonra ise de, Müslüman Hükümdarı bunda -o zamanın Hıristiyanlar'ında görülen dîn taassubuna muhali! olarak- sfti* dînler hakkında müsaadekârlığını isbât etmekte olduğundan, onu da buraya dere etmeyi vecîbe addederiz. Divân-ı hümâyûndan sâdir olan şâir mektublur gibi «Hüvel allıyyütl-ganiyyi'l-mutiyyi'l-muln» başlığı ile Jtfk satın yazılmış olan bu mektup şudur:

(Bidayetten «Sen ki Françe vilâyetinin kralı Franço'sun» sözlerine kadar evvelkinin ayıdır.)

İMaşrık-ı hidâyet ve saadet ve melce-i ashâb-ı hükümet olan dergâh-ı saltanat-âşiyân ve bârgâh-ı ikbâl-nişânuma irsal eyledüğünüz mektûbda memânk-i mahrûsein muzâfâtından Beytü'l-Lahm kal'ası derûnunda mukaddema millet-i İseviyye yeddinde bulunup câmi'e tahvil idilmiş bir kilise bulunduğum bildirmişsin üz; bu husus hakkında her ne dimiş isenüz tafsilen ma'lûmum oldu. Eğer bu keyfiyet bir tasarruf mes'edesinden İbaret bulunmuş olsa zât-ı sevket-sımâtmuzla sizün aramızda mevcûd olan muhabbet ve meveddete binaen arzunuz nezdl saâdet-meâbunuzda karîn-i icabet kabul olacağı bî-dştibâh idi. Lâkin bu madde emvâl-i men-küle ve gayr-ı menkûleye müteallik husûsât kabilinden olmayup umûr-ı dîniyyemûze mütedâirdttir; çün ki Hâdık-ı Âlem ve mürebbl-i benî âdem olan Hakku celle ve al& hazretlerinin evâmîr-i mukaddesine ittibâen ve iki cihan güneşi Peygamberimiz salle'llahu Teâlâ aleyhi ve sellim hazretlerinin şeriatine imtisâlen işbu kilise zamân-ı gayr-ı malûmdan bert câmi'e tahvil olunup müsühânlar âmin derûnunda namaz kılmışlar-dur. Felihazâ eylevm cami' ismini hâiz olan bir mahallün muhassasın lehinden tahvil şeriatumuza mugâyirdür; bu husus şeriat-ı mukaddese-mûzde cevâz-dâde almış olsa dahî taleblünüzün İs'âfi mümkün değıl İdi. Lakin ibâdetle mahsûs olan mahaller hâricinde olarak hıristiyanların ellerinde bulunan yerlerin kaffeslnde sekeneden hiç birini zamân-ı adâ-let-nişânımda, kimese endiş-nâk ve rencide idemez. Zîr-i cenâh-ı himâye-i şahanemde huzûr-ı tämme mâli koarak âyin ve usûl-i mezhebiyyelerini ifâ itmelerine müsâade olmuştur. El'ân mezhepleri binalarında ve mahallelerinde temâm-ı emniyyet için de bululduktan hâlde her kim olursa olsun bir ferdün kendilerini rencide itmesi ve en küçük bir husûsda dü-çflr-ı taadl olmadan kat'lyen nâ-kaabil-i imkândur. Şöyle bilesiz.

Tahriren fi ev:il-i Muharremn-Haram li-senetün hamsin ve selâsın ve tîs'a mi'e (Eylül ortası 1528), be-makam-ı dârü's-saltanatı'l-Kostan-tınyeti'l-mahmiyyeti'l-mahrûse.» (Aslı hatırlanamadığından Fransızca-sından tercüme olunmuştur.)

(Hayrullah Efendi Târîh'ine nazaran, c. 1, s. 22, I. Fransuva, Türkler aleyhinde akdolunan Avrupa ittifakından çekilerek Sultân Süleyman'a bir sefir göndermiş İse de, onun elindeki mektup hududda Almanların eline geçmiştir. Daha sonra Franglpan vâsıtasıyla ikinci defa bir mektup göndermiştir. Hayrullah Efendi, s. 229 ve 230, I. Fransuva'nın vâlidesiyle kendisi tarafından iki mektup tercümesini derceder' ki şunlardır:

Sultân Süleyman'a Fransa Kralı Birinci Fransuva'nın Validesi tarafından mektup:

İspanya Kralı Şarlken, oğlum Fansuva'yı Pavl (Pavoy?) muharebesinde tutup habs eyledi. Şimdiye kadar oğlumun halâsını Şarl'ın İnsaniyetine bırakmış idim. Hâlbuki me'mûlümüz olan İnsaniyeti icra etmediğinden başka, oğlumun hakkında bir takım hakaret dahî etmektedir. İmdi âlemin musaddaki olan azamet ve sâmanız ile oğlumu düşmanımızın pençe-i kahrından halâs ile İbrâz-ı übbühet buyurmanızı zât-ı şahanenizden bilhassa niyaz ederim.»

Sultân Süleyman'a Bininci Fransuva'nın Mektubu «Dünyânın cihât-i ma'mûrestnden birçok ülke -ve bilâdın hâkim ve pâdşâhı ve bî'l-cümte mazlumların dâd-hftlı olan sultân-ı muazzam ve hâkaan-ı mufahham hazretlerine arz-ı mâfil-bâl budur M Macaristan Kralı Birinci Ferdinando'nun üzerine hücum ettiğinizde biz dahi himmet ve inayetiniz ile habsden halâs olup İspanya Kralı Şarlken'In üzerine hücum edüp öcimizi alırız. Siz ki şehen-şâh-ı celflü'ş-şânsız onun hakkından gelinmeğe inayet buyurulduğu hâlde böyle bende-İ ni'met-slnâsımız olduğuma iştibâh buyurulmaya.»

Hayrullah Efendi Târîh'ine göre bu mektup 1525 Kftnun-ı evvelinin 6'sında takdim olunmuştur; Pâdişâh elçiye

düşmanlarının aleyhinde karadan ve denizden koruyacağını Şarlken'in rakibine vaad eylemiş olduğunu ilâve etti (25 Şubat 1526 - Re-bî'ü's-sânî 932)³⁹³ Macaristan hakkında her iki taraf, kararlarında ısrar ettiğinde, Lamberg ve Turişç veda mülakatı istediler; altı gün sonra huzûr-ı şahaneye kabul edilerek Pâdişâh'm elini öpmek müsâadesine nail oldular ve Ferdinand'a yazılan nâme-i hümayûnu aldılar.³⁹⁴

Lamberg ve Yurişç, İstanbul'da sulh müzâkeresi yapmakta iken, Ferdinand'ın generali Giliyom Dö Rogendorf Budin'i muhasara etmekte ve İbrâhîm Paşa'nın Hobordanski'nin mağrûrâne taleplerinden şikâyet ettiği gün, Hobordanski bir yürüyüşten dönen Zapolya'nın askerine karışarak - kendi hayâtı tehlikede kalacak olsa da Pâdişâhın sığıntısının hayâtına son vermek azmiyle- kaleye girmektedir. Hobardanski tanınıp tutuldu; üzerinde çıkan hançer, tasavvur ettiği fiile kâfi bir delil oldu. Bir torbaya konularak Tuna'ya atıldı.³⁹⁵ Yayçe'nin kahraman müdâfîimn, Osmanlı Devleti nezdinde ilk Avusturya sefirinin sefilâne sonu, bundan ibaret oldu.

Macaristan paytahtı -Macar milletine mensûb şahıslardan başka- Kaasım Paşa, Mü'min Ağa, Süleyman'ın me'mûru Alvazio Gritti ile 3.000 Türk tarafından müdâfaa olunuyordu³⁹⁶ ogendorf muhasarayı altı hafta şiddetle devam ettirdi; lâkin bu müddet sona erdiğinde çekilmeğe mecbur oldu: Evvelâ Mehmed Beğ'in taze asker, harb mühimmatı ve erzak ile dolu înce Donanması tarafından tehdîd olunduğu gibi, bundan mâada Mehmed Beğ'in arkasından gelmekte olan 2.000 süvarinin vusulünden endîşe ediyordu. Budin'in Rogendorf tarafından muhasarasından altı hafta önce,

ziyâde iltifat göstermiştir. Mütercim.)

³⁹³ Osmanlı müverrihlerinin verdikleri malûmata ek olarak Avusturya ve Venedik arşivlerinde bulunan evrak, Fransız müverrihlerinin ve hattâ Flassen'in I. Fransuva'mn Osmanlı Devle-ti'ne müracaatı hakkındaki sükûtlarının yerini doldurmaktadır: «Nemblich (İbrahim diyor) als der Könnig von Frank-reich in des Kaisers Majestaet Fanknus gewest, hat er seinen Keiser (Süleyman) und ime (İbrahim) aus der Fanknus send-lich eschrieben, welchen Brief ein pot durch E. M. Lend in schuhen zwischen den sollen pracht habe, in welchem Brief der Khunig von Frankreich dem Kaiser demuetig klagt seine unfel und Beschwerung darin er gewest und in als seinen. Herrn und Brueder gebeten, das er ime in seinen Naeten also das einem rechten Kayser gegen jeden Khunig der in so gors-sen neten ist woll gezimbt nit verlassen; es habe auch des Khunigs von Frankreich Mutter dem Kayser sein halber send-lich und demütlich geschrieben und gebeten ime zu hçlfen, darauf sey sein Keyser bewogen worden in nit zu verjassen und hat also mit im und den. Venedigern einverstand und puntniss gemacht also dass sy eine trefliche Armada auf dem mer aufgericht damit sy gegen Yspania árbeiten haben wellen, und der Keiser seli mit einem treflichen Her durch E. M. Lande in Fryaul und fort auf E. M. land ziehen seyn, deshal-ben sein Keyser sein her nun versamblet und pey einander gehabt.»

³⁹⁴ Sefirlerin merâil-namelerinde veda mülakatında ikinci avluda iki filin' arasında bir zürâfa görmüş oldukları dercedilmiştir.

³⁹⁵ cRogendorf ad. comit. Nítr. ap. Pray, Eplstolae procerum» Utter'in eseri, c. 1, s. 163.

³⁹⁶ Istoanfi Kaasım'ı «Cassonus» ve Mü'min'i «Numilla» yapmıştır. PeçevT nin Macar müverrihlerinden naklen ve tstoanfi'nin Szermegi (Çermegî)'nin İfadesine muvafık olaraik, Budin muhasarası hakkındaki ifâdeleri olmamış olsa, bu son İsmi bilmek müskü olacaktı. Macarlar'da Gritti'nin vaftiz ismi Lu'dir, lakin asıl adı Ajvazo (Aloyse?)dur.

Semendire ve Hersek sancak-beğleri Mehmed ve Murad Beğler, Ferdinand'ın arazisinde akınlar yapmak bahanesiyle Macaristan'ın yarısını harâb etmişlerdi. Mehmed, Vag ve Nutra arasındaki (?) mıntıkaya demir ve ateş salarak, dağ köylerine dehşet vermişti. Murad, ahâlîsinin bırakıp kaçtığı Baynoç mevkiini yaktı. Onbeş günden az bir zaman içinde, yalnız Ferdinand'a değil, Zapolya'ya âit olan birçok köyler talan edilmiş, 10.000 Macar esîr götürülmüştü. Istoanfi (Itsvanfi)'ye inanmak lâzım gelirse, Zapolya bu bedbaht esirlerin Budin'den geçtiğini görerek, hiçbir faydası olmayan-gözyaşları dökmüştür.³⁹⁷

Akıncılar, yine o sırada Karniyöl üzerine de düşmüşlerdi; Noel Yortusu'ndan Paskalya'ya kadar, akınlarını dört defa tekrarlayıp 3.000'den ziyâde esîr götürdüler.³⁹⁸

Sultân Süleyman av ile eğlenmek için gitmiş olduğu Bursa'dan dönüşünde, Budin'in kurtuluşu haberini aldı.³⁹⁹ Kış, dahilî idare işlerine hasr olundu; haklarında şikâyet vâki olan⁴⁰⁰ birkaç vâlî azledildi, diğer bâzılarının da me'mûriyetleri değiştirildi. Rumeli beğlerbeği Behrâm Paşa, köleleri tarafından öldürüldüğünden kaatiller kısasla cezalandırıldılar ve onun makamı tekrar vezîr-i azama tevcih edildi.⁴⁰¹

İbrâhîm Paşa, bu kış zarfında bâb-ı devlete gelen elçilerle, pâdişâh-dan ziyâde meşgul oldu. Pâdişâh'a kıymetli hediyeler takdîmiyle Sigis-mund'un samîmi dostluk te'mînâtını tazelemeğe gelmiş olan Lehistan Kra-h'nın elçisine, metbûu nezdine o yolda bir me'mûriyetle ruhsat verildi.⁴⁰²

Macar Krallığı'nın iki müddeîsi olan Zapolya ve Pereney İbrahim'in teveccühünü kendilerine hasretmek için rekabet ederek, ikisi de gayet kıymetli birer altın kadeh takdim ettiler.⁴⁰³

Vasili'nin Nisan 1531 tarihli bir mektubunu hâmil olan Rusya elçisi, daha önce Belgrad'a gönderilmiş olan iki maslahatgüzarın ne olduklarını suâl ederek, Osmanlı Devleti'ni ateş ve demir ile tehdîd ederek, bunların

³⁹⁷ Istoanfi, 30, Agrippa, s. 170.

³⁹⁸ Valvasur, 4, s. 413.

³⁹⁹ Ferdî, varak: 174.

⁴⁰⁰ Tarablus-ı Şam valisi Süleyman Paşa, Dülkadir eyâleti valiliğine tâyin odundu. Şam valisi İsa Paşa, kervanlarının yağma olunduğuna dair tüccar tarafından vâki olan şikâyetler üzerine azledildi ve Şâra, sabık Rumeli beğlerbeği Mustafa Paşa'ya tevfiç olundu. Ferdî, varak: 176.

⁴⁰¹ Ferdî, varak: 172.

⁴⁰² Hfetoria di gu&zzo, Venedik, 1569, s. 123: «in qnei medesimi giorni Gal-zaa (?) huomo appresso del gran Turco di gran rispetto per andare al Re di Polonla per commisione del suo Sgnore aviosse e per nuova ami-cltla contratare.»

⁴⁰³ Maiünl Sanoto, c. 54: «Si trova qul un messo di Pteroy Pereny venuto per nome di tutti d Boroni come si dlce, per presentar al Ibralm una copa ocata contiene 6 auarte, costa assl danary.» Tanoş'un mektubu suretine de müracaat.

hürriyetlerinin iadesini talebe me'mûr idi.⁴⁰⁴ Süleyman ile Vasi-li'nin münâsebetleri burada kaldı. Lâkin yedi sene sonra Vasili öldü. Onun halefi IV. Jan saray zabitlerinden Adaşef i Pâdişâh'a yazdığı dostâne mektuplarla Moskova'dan İstanbul'a göndermiştir.⁴⁰⁵

Kanunînin Beşinci Seferi (Alman Seferi)

Sultân Süleyman, beşinci seferini, söylediğimiz veçhile, Bohemya ve Macaristan Kralı unvanını verdiği ve İspanya Kralı'nın bir adamı addederek, mektuplarında her zaman «Viyana Vâlîsi» diye yâd ettiği Ferdi-nand aleyhine değil, Almanya ve Şarlken aleyhine olmak üzere açtı. İbrahim'in ve efendisinin ifrat derecedeki gururu, Ferdinand'da kendilerinin azamet ve kudretlerine lâyük bir hasım görmiyerek, Macaristan tacı için başlanan münazaada Şarlken'den başkasını rakîb olarak telâkki etmeğe tenezzül etmiyorlardı. Süleyman, daha sonra Osmanlı Devleti'nin itaati altında olmak üzere Zapolya için te'sîs olunan Macaristan Kralhğı'-nın hududunu Viyana Vâlîsi marifetiyle, tehdîd eden ispanya Kralı'yla boy ölçüşmek şerefini arzu ediyordu; lâkin Şarlken'i kendisiyle muhâre-bet etmek şerefine

⁴⁰⁴ Karamsin'in târihi Rusya hükümdarı Vasili tarafından gönderilen sefir hakkında hiçbir şey söylemiyor; lâkin Vasili'nin Padişaha' yazdığı mektubun tercümesi Marini Sanuto'nun mecmuasında vardır: «Copia di una lettera mandata dal Serenis-simo Re de Rosia al Potentissimo Signor Turcho. in Principio Dio Nostro Trinita il quale avanti il seculo e prepotente e da poi il seculo non mancherà mai vi il patre e fiolo il spirito santo. H Granissimo Sgr. Vasilao per Dio gratia Vero Signor di tutta la Rosia e di altri molti paesi Oriental e di Tra-montana Sgr. el Grandissimo Chnes hodie morsi (sic) siommo Graschi, Tieschi, Torzelli, Ungreschi, Premischi, Mulatti, Volgarschi montagne Sasoxove et altri habitatori presi la mia Imperial Corona mando questo tempo a Belgrado dui grandi homini del mio paese, a veder la faccia di tua grande Signoria con presenti per la Tuna Grandezza, quel con verita ho inteso quelli alli piedi di l'ombra Tua essere inclinati, quel hanno at resentato el segno del bono amor con exponerli quanto la mia Signoria U haveva ordinado con rdine che in tre lune fussino tornati a lo Imperio mio, non havendo altro impedi-mento demandato de tua Imperial Corona par siano pasato el tempo in el paixe di tua grande Signoria siano sinariti per il che la mia lucidissima Corona e fata nobolosa et faccia nigra con li grandi homini del mio paese. Mandamo al presente co-luna alla tua forte Grandezza che tu vögli trovar li miti no-mini e far grande provesion o çori ferro o con foco nel paese che sono smariti e dove altramente asumisino la faza nostra in vero si chiamarano a tutti li potenti, che stanno e vivono sotto la fede del împero mio con li vicini potenti nostri amici e Confederati quel tutti mandaremo a far vendetta per ritor-nar la faza mia bianca et la corpna lucida. Bene noto alla. Tua excelsa Signoria l'ordine quanto del grande tuo Propheta che dire el Signor; checonque fara morir el Justo, non pasera al jardin de piaceri, per andar ad habitar il cielo si non fara penitentia con el danno li contra İtti sia licito ogni offesa. Per ho pregiame l'Altezza del poter tuo, che ha inviato pazi e Ca-pitoli fra noi vogli trovar facendo quanto e ditto di sopra altramente exeguiremo la lege del Propheta non perche sarfe la mia grande Signoria quella che rompa la bona paxe, ma el peccato sia sopra Tanima di cui sara causa ne piu altro 11 anni de la grande Signoria. Tua siano longi e felici mentre durera la paxe fra noi. Data nelli giardini Scodui Tanno 1531 del mese di Aprile.

Pâdişâh'ın Unvanları

A Suliman Soltan Signor di Costantinopoli dello mar bian-co e del negro e della Natolia e della Romania e de la Cara-mania e di quella grande Signoria de Cayro ve Sorya e di aître molte terre e paesi Signor fradello e bono amico.

⁴⁰⁵ Karan'ın, Bu'ya Târihi, 8, s. 229.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/85-92.

kavuşturmak arzusunda bulunmakla beraber, bunun için «imparator» olarak tanımıyordu. Bu unvanı kimse ile paylaşmak istemiyordu; çünkü İbrahim'in ekseriya söylediği gibi, Gökte (Âlemde) yalnız bir Allah olduğu gibi, Dünyâ'da dahî tek bir imparator (şehenşâh: krallar kralı, şahlar şâhî'ndan ziyâde bulunmaması lâzım geleceği fikrinde idi. Kendisini «şâh-ı şâhân, pâdşâh-ı â'zam, hâkim-i âlem» unvânlarıyla yâd eden Sultân Süleyman'ın darbeleri altında ezilmeğe lâyık yegâne bir düşman varsa, bütün Almanya'yı Türkler aleyhine harekete geçirmeğe çalışan, kudret ve geniş tasavvurları I. Fransuva'nın rekabetine yol açan Şarlken idi.⁴⁰⁶

Süleyman, 25 Nisan 1532 (19 Ramazan 938'de İstanbul'dan hareket etti. 300 toptan mürekkep topçu takımını ihtiva eden⁴⁰⁷ ordusunda 200.000 kişi bulunuyordu ki, bunların 16.000'i Rumeli, 30.000'i Anadolu askeri, 12.000 yeniçeri, 20.000'i muntazam süvârî, 60.000'i akıncı idi.⁴⁰⁸ Süleyman mücâzât ve mükâfatı münâsib zamanda kullanmak suretiyle askerini oldukça şiddetli bir intizama riâyet ettirmeğe muvaffak oldu.⁴⁰⁹ Niş'ten geçerken, Visgrad'da Zapolya ile akdolunan mütârekenin temdidini tâleb etmek üzere Kont Dö Lamberg ile Kont Dö Nogarola'dan mürek-keb olup Ferdinand tarafından gönderilen sefaret hey'etini huzuruna kabul etti⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Şarlken kendisinin Türkler aleyhine muharebeye tahrikinden hazzediyordu. Bu hususta delil almak üzere, yalnız şu risaleyi beyşş ile iktifa ederiz: «Ad Caroli mV, Imperatorem invictisslmum, ut facta cum. omnibus Ohristnians pace bellum suscipiat in Turcas, Io Ctenesli Sepululedo Cordubensis Cohortatip.»

⁴⁰⁷ Guvazo'nun târihine göre, s. 123, yalnız 120 top: «Furono pezzi 120 in tutto, cioe sel topl et cononi 46, e eolobrtne 44, cü resto sagri e simili pezzi.»

⁴⁰⁸ Ferdlnand'in bu hesabı, varak: 84, Süleyman'ın kuvvetini üçyüzbine çıkaran İstoanfi ve Olah'ın hesabına oldukça mutabakat eder. Bahsi geçen 120.000 (128.000) kişiye Belgrad'da 15.000 Tatar ve Oeek'te Husrev Beg kumandasında 100.000 muharlb iltihak ettiğinden, ordunun yekünü 250.000'e varyordu, demektir.

⁴⁰⁹ Rfck&Aue-! SÜieymAnl, 14 w 22 Mayıs.

⁴¹⁰ Rûz-nâme-i Süleymânî'nin 13 Haziran târihine ve Avusturya tmp. arşivindeki şu esere müracaat: Instruction auf den Edlen und uns lieben getreuen Lienhart Grauen zu Nugarol, unseren Caemmerer Josephen von Lamberg, unseren Hofmarschalkli, Unsere Raete und Gesante was sie von unsem Wegen bey dem Türkischen Kaiser, handeln sollen. (Innsbrugg, 3 nov. 1731.) Bu eserin şu fıkrası dikkate şayandı «So aber der Torkh also frei und on einig Mitti öder Geding sich nit einlas-sen, sondern das Kunigreich Hungarn wie vor ganz und gar haben wollt, sollen im unsere Rete und Qratores auf solches keine Antwort geben, sondern das Altes mik Stillschweigen beantworten.» Sefirler, mütâreke müddetini uzun tâyin etmeğe ve hattâ daimî sulh akdine kadar bir senelik bir mütâreke akdine me'zûn idiler. Macaristan'ın Ferdinand'a terkinden dolayı ödenecek akçeye gelince: Senelik hediye nâmıyla 25.000 dukadan 100.000 dukaya kadar teklif edebileceklerdi: «Und mit dieseni Vorbe halt also, das uns Hungarn bleib, moegen unsere vorbenannte Rete solche Pension auf ein jerliche Zalung bewilligen und also dass sie von 25 M. Dukaten, gehen auf 30 M. und so solche nit genueg sein wirdet, auf 40 M. und so er dies auch uit zufrieden sein wirdet zuletz auf 50 M. doch wohl bedechtglich und mit einem Verhaiss darnoch so es mit dem nit genug sein w*rdet, auf 60, 70, 80, 90 und zuletz auf 100 M. und nit weiter.» Viyana Kütüphanesinde dört yaprakтан ibaret ve ziyadesiyle dikkate değer matbu bir evrak vardır ki, tarihsiz olup şu ismi taşır: Von Zw«ien Torken new-lich w as sie gefragt worden und geantwortet habesu» İki Türk'ün Sultân Süleyman'ın Güñş'e gönderdiği asker hakkında sorulan otuzbeş suâle verdikleri cevapları bildirir. Onbeşinci suâl Nogarola'nı nme'müriyetine dâirdi: «Wo die postschaft sei?»; birincinin cevâbı: «Sie sei beim Turken und ziehe mit im, wohim er ziehe.» İkincisinin cevâbı: «Sie laben noch und sein stets bei dem Ymbri Wascha, sie haben nicht woellen abziehen, haben geforcht geferligkeit und ermordung vor des türkischen Vortrab, haben drumb den Kayser gepeten das er sie bei im behilt.» Yine bu eserde şu malûmat görülür: «Sultân Süleyman dört yüz parça top

Pâdişâh'ı Belgrad'da bulmak üzere gelmiş olan Fransız elçisi Rinson (5 Temmuz 1532 - 1 Zilhicce 938) bir mülakata nail oldu ki, bunda son sefer esnasında Zapolya için icra olunan merasime riâyet olunmuştur.⁴¹¹ Şu kadar ki, Ferdinand'm elçileri I. Fransuva'nın -efendisine Pâdişâh'ın dostluğunun yeniden sağlanmasıyla avdet eden- elçisi gibi hüsn-i muamele görmekten uzak kaldılar.⁴¹²

Ösek'te Piyer Pereney ile oğlu el öpme merasimine kabul olundular; fakat Pâdişâh'ın değil, vezîr-i âzamin elini öpebildiler. Gritti bir müddet sonra bunların tevkifini ihtar ettiğinden, Pereney'in kendilerini müdâfaa etmek isteyen iki arkadaşı îdâm edilerek, diğer ikisi hayâtlarını satın almağa mecbur oldular. Pereney ise, hürriyetini geri almak için 7 yaşındaki oğlunu rehin bırakmağa mecbur oldu. Zapolya'ya emânet edilen bu çocuk, daha sonra sünnet ettirilerek İstanbul'a gönderildiği cihetle, babasını bir daha görmedi.

Osmanlı ordusu Belgrad'dan hareketinden sonra, Kırım Hânının kardeşi Sâhib Giray'ın getirdiği 15.000 Tatar'ın ilhakiyle kuvvetini artırmıştı. Ösek'de Bosna Vâlîsi Husrev Beğ, 100.000 kişi ile ordugâha iltihak etti.⁴¹³ Süleyman, yolunun üzerinde Şikloş, Agersek, Babuça, Belovar, Berzense, Kapolna, Çiçu (Çiçev), Şafade, Kapornak, Votuş, Poloşke, Rom, Hidvek, Gurmendvar, Ikervar, Meşteri, Sumbathey kalelerini aldı (M.î. 2).⁴¹⁴ Lâkin küçük bir mevki olan Günş'ü o kadar kolay ele geçiremedi; bunun kumandanı Nikola Yuriviç parlak müdâfaasıyla nâmını ebedî-leştirdi.⁴¹⁵

götürüyordu; Pâdişâh ile İbrahim Paşa'nın maiyyetinde onbih yeniçeri bulunarak, bunların dokuz bininde tüfek ve bininde harbe vardı; el kadar ekmek on akçeye kadar satılmakta olup 1 akçe 5 dinarlık gerçek kıymeti hâizdi. Pâdişâh'ın sancağı altında sekizbin Tatar ve otuzbin Anadolu askeri bulunuyordu. Askerin toplamı ikiyüzbin kişiyi buluyor ve bunlardan yalnız yansı silâh kullanmağa kaa-dir bulunuyordu. Yirmisekizinci, yâni «Ob er die Ungarn was niedier lass hacken?» suâline birinci şu cevâbı verir: «Mann fahe der Ungarn kein;» ikinci: «Er lass die Ungarn nicht tod-ten noch fangen» diye cevap verir. Otuzuncu, yâni: «Ob sie sich zu Güns wast wehren?» suâline birinci: «Er acht, es seien mehr dann tausent Turcken davor ersehossen worden.» diye cevap verir. Otuzdördüncü, yani «Obs Volck zuRoss harnisch für» suâline birinci: «Nein, Aber lang plechandschusch fürn sie, und über vierhundert Catnehlthier fürn pantzer hernach» ve ikinci: «Biw In achtzehn glid.» cevâbını verir.

Peçevi'de (c. 1, b, 160= ordunun Belgrad'a inişinde Fransa elçisi de geldiğinden muazzam alaylar tertib edildiği ve otağlar ve seraperdeler konularak şimdiki kadar gröülmemiş bir debdebe ile kabul olunduğu ve daha sonra Şarlken ile fransa elçileri tekrar huzura çıkarılarak debdebe ve darat gösterildiği yazılıdır.

⁴¹¹ Rûz-nâtn-e-i Stiteymâni; Ferdî, varak: 186; Celâl-zâde, va: 148.

⁴¹² tstoanfi, 6. Celâl-zâde. Ferdî, varak: 188. Abdülazîz, varak: 88. Macar müverrihleri bu sefaret hakkında kafi birşey bilmezler, tstoanfi bunun İçin Söyle söyler: «Forunt tamen Franciscum regem non hoc tantum tempore auctorem fulsse.» Lâkin Osmanlı müverrihleri Fransız sefirinin kabulünü tafsilen yazarlar.

⁴¹³ Peçevl, varak: 54.

⁴¹⁴ Rûz-nam«-i Süleyman!; Peçevl, varak: 54. Büyük Nişancı.

⁴¹⁵ Bu Macarca isimlerin yazılışı şöyledir: Siklos, Bgerszeg, Babocsa, Belovar, Berzencze, Kapolna, Csicso, Safade, Kapornak, Wuütsch, Poeloeske, Rum, Hidiweg, Koermendvar, Ykevar, Mesterl, Sombathely, Güns. Tercümede Ma-carca'daki telâffuzları yazılmıştır. (Refik Atâ)

8 Ağustos'ta⁴¹⁶ vezîr-i âzam Günş önüne gelip ordu kurdu; üç gün sonra yağmurlu bir hava ile Pâdişâh vâsıl oldu. Her taraftan küçük toplar, çakaloslar yöneltildi ki, bunların en büyüğü kaz yumurtası büyüklüğünde dâneler atardı. Bununla beraber üç günün sonunda, istihkâmın burçları kaybolmuştu.⁴¹⁷ O müddet içinde lâğımlar da kazılmış olduğundan, bütün hat üzerinde hücum emri verildi.⁴¹⁸ Yurişiç, Kral'a raporunda on-iki hücum sayar; Rûz-nâme-i Süleymânî'de ve Türk müverrihlerinde bunların dördü zikrolunmuştur.⁴¹⁹ Duvarlar onuç yerden lâğımla atılarak sekiz zira' genişliğinde bir gedik açıldı. Sultân Süleyman hendekler için çalı kestirerek, bunlardan iki tepelik yaptırdı ki, iyi silâhlara mâlik olan muhâsırlar, bu tepelerin istihkâmlara hâkim olan zirvelerinden fazlasıyla endişelendiriyorlardı. Yurişiç çalı yığınlarına ateş verebildiyse de, derhâl söndürüldü. Pâdişâh'ın Günş önüne gelişinin ondokuzuncu günü (28 Ağustos) Yurişiç Kral'a raporunu⁴²⁰ yazmış olduğu sırada, îbrâhim Paşa tarafından da şehrin teslîmiyle beraber, vergi vermek veyaâhud yeniçeri zabıtlarına 2.000 Macar dukası hediye etmek suretiyle kendilerini satın almak için, ihtar vâki oldu. Yurişiç, Günş'ün kendisinin olmadığını, bundan dolayı üzerinde hiçbir şahsî hakkı bulunmayan bir şehri vergiye bağlayamayacağı, bununla beraber ahâlîde istenilen 2.000 duka bulunmadığını, cevaben ileri sürdü. İbrahim'in diğer üç ihtarına da başka cevap verilmediğinden, derhârhücûm kararlaştırıldı.⁴²¹ Vezîr-i âzam askerın şecaatini tahrîk için terakki ve tımarlar verileceğim îlân ettirdi. Peçevî'nin tâbirince «Herkes cânım ağzına alup yâ baş alıram, yâ baş virirem diyü» çalışıyordu.⁴²² Yeniçeri ve azablar tarafından duvarların üzerine sekiz bayrak

⁴¹⁶ «Dürküshe Belegerung vor Günss im Monath Augusti des 1532 Jars» unvanlı, Rusnâk'da dere edilmiş bir ı yazısında «Belagerung der Könlg Mchen Freystadt Güns», s. 26, itk Türk alaylarının gelişi 5 Ağustos'ta ve ordunun gelişi 10 Ağustos'ta gösterilmiştir.

⁴¹⁷ Katona, 20, s. 817 ve 829.

⁴¹⁸ 10, 20, 23, 28 Ağustos, Rûz-nâme-İ Süteymânî.

⁴¹⁹ Yurişiç'in raporu. Peçevi. Rusnâk'deki nüsha bu hücumları 13. 27, 2«*de gösterir; hepsini ondokuz sayar: Bununla beraber sunu da ilâve eder: «Doch darunter nur 18 gewolug Sturm gethan, aber im (dothab Lob) ey khalner geratten.»

⁴²⁰ Yurişiç'in Ferdinand'a «Des Türken erschreckliche Belage-rung der Stadt und Schlos Günns und derselben nach zwölf verlornen Stürmen abzug durch den tewren Ritter Nikolaus Jurischitz Hauptmann. Das selbe Röm. Knug. Majestat aus Günss wahrhaftiglich zu geschrieben 1532» unvanlı raporu. (Gebel'in «Târihe Mûteallik Evrakında, s. 305-308). Rûz-nâ-me-i Süleymânî ile tamamen uyuşmaktadır. 2& Ağustos tarihli olan bu raporda «İbrahim Paşa'nın Günş Önüne gelişinin 22'-inci günü» denilmiştir; şu halde vezîr-i âzam 7 ve Pâdişâh 10 Ağustos târihinde gelmişlerdir. Bu kadar vazih ma'lûmâtın sonra Macaristan müverrihlerinin doğru olmayan târihler göstermiş olmaları, meselâ Fessler'ın (c. 7) İbrahim'in gelişini 31 Temmuz'da ve Süleymân'inkini 1 Ağustos'ta demesinin sebebi anlaşılabilir.

⁴²¹ Yurişiç'in 30 Ağustos tarihi* raporu ki, Goebel'de, s. 309, dereedi!mistir: «BeHrage zur Geschichte Kaiser Karls» T.

⁴²² Peçevi (İstanbul basımı, c. s. 160)

dikilmişken, siper ittihaz ettikleri ağaçlar arkasında son dakikalarını beklemekte olan ihtiyarlar, kadınlar, çocuklar, o kadar acı ve o kadar müessir surette bağırıştılar ki, hücum edenler dehşete düşüp, iki bayrağı düşmana bırakarak kaçtılar.⁴²³ Bu netice, gerek muhâsırlara, gerek mahsurlara o kadar garîb göründü ki, bir mucize ile tefsire lüzum hissettiler. Hücum edenler gökte, parıl parıl parlar kılıcıyla, kendilerini tehdîd eden bir süvârî görmüş olduklarını iddia ettikleri gibi, müdâfîler de Sumbatı (Ange nehri üzerinde Stein) beldesinin büyük hâmisî Azîz Marten tarafından yardım edildiğine kendilerini inandırdılar. Osmanlılar*ın çekilmesinden üç saat geçmiş idi ki, görüşmek üzere dört memur gedik üzerinde görünerek Yurişîç'in gösterdiği şecaatin, Pâdişâh'ın takdirlerini çekmiş olduğunu, bunun için kendisini görmekten ve meziyye-tini takdîr eder bir tavır göstermekten haz duyacağı beyân ederek, vezîr-i âzamin verdiği sözün muhafazası altında olmak üzere, onun Türk ordugâhına gelmesini söylediler. Yurişîç, son hücumda yara almış olduğundan, eğer tekrar hücum başlansaydı bir saat daha dayanamıyacaktı. Mevkiin muhasarasına başlandığı zaman 700 kahramandan ibaret olan maiyyetinden şimdi ancak yarısı kalmıştı. Topçuların barutu yoktu; asker cesaretini kaybetmeğe başlamıştı. Bundan dolayı Yurişîç, teklifi kabul edip, fakat bir geçiş tezkeresi verilmesini ve iki rehinin kendisine teslim olunmasını şart olarak ileri sürdü. Dört görüşmeciden biri göğsünden bir mümrûriyye (geçiş tezkeresi) çıkarıp verdi; ikisi de rehin olarak kaldı.

Yurişîç, yeniçeri ağası vâsıtasıyla vezîr-i azama götürüldü. İbrâhîm Paşa ayağa kalkıp elini uzattı; oturmasını teklif etti. Vezîr-i âzam, İstanbul'da dûçâr olduğu hastalıktan tamâmiyle kurtulup kurtulmamış olduğunu ve yarasının ağır olup olmadığını sorduktan sonra «Batyani ve Pi-yer Deberaus gibi niçin teslim olmadığını ve hâlâ efendisinden imdâd mı beklediğini» sordu. Yurişîç, son suâli geçiştirerek, artık eski hastalığından muztarip olmadığını, biri ateşli bir silâhtan, diğeri bir taş darbesinden almış olduğu iki yaranın tehlikeli şeyler olmadığını söyledi ve nihayet, düşmanın efendisine -mecburiyet görmedikçe- itaat arz etmeğe şerefının mâni olduğunu ifâde etti. İbrâhîm Paşa, Pâdişâh'ın şehir ve kaleyi kendisine ihsan edeceği cihetle, huzûr-i şahanede diz çökmesi lâzım geleceğini beyân etti. Ancak Yurişîç, İstanbul'da sefareti esnasında İbrâhîm Paşa*dan bir şeye nail olmanın en güzel çâresinin, harîsâne duygularını okşamak olduğunu

⁴²³ Bizzat Yurişîç'in ifâdesinden naklen Jovlus, 30, Katona, 22. s 822.

bildiğinden, kendisi huzûr-ı şahaneye çıkamı-yacak kadar kuvvetsiz olmakla beraber, vezîr-i âzami tarafından verilen kararları zât-ı şahanenin dâima tasdik etmekte olduğunu beyân- etti. Bu cevap, îbrâhîm Paşa'nın hoşuna gittiğinden, Yurişiç'in çekimsizliğini memnuniyetle kabul ettiği gibi, bakıyye-i askerinin girişine önlemek için gediklerin girişine oniki nefer konulması hakkındaki talebini de yerine getirdi.⁴²⁴ Yeniçeri ağası kaleyi görmek istedi, lâkin Yurişiç, şecaati derecesinde ihtiyat sahibi olduğundan, ağayı içeri almamak için, muhafız kuvvetlerinin intizamsız İspanyol ve Almahlar'dan mürekkep olduğunu ve kendisi zâten kale için değil, yalnız şehir için söz vermiş bulunduğunu söyledi. Bu cevap da îbrâhîm tarafından kabul olundu.

Yurişiç, vezîr-i azama ve ordunun büyüklerine kıymetli gümüş vazolar vererek, kendisi de bir hü'at aldı. Bir Türk müfrezesi, muzıkasını çaldığı ve sancağını açmış bulunduğu halde, gediğin üzerine gelip işgal etti. Kırmızı renkte olan bu sancağın üzerinde beyaz harflerle «Lâ ilahe illallah, Muhammeden resûlullah» yazılmıştı.⁴²⁵ Türkler de bunu yüksek sesle tekrar ederek⁴²⁶ Hıristiyanlar'ın karşısında, dinlerinin o suretle yüceltilmesi - Günş'in yağma edilmemesine mukabil- kendilerince pâdişâhın şerefine muvafık bir muvaffakiyet eseri sayıldı.

İbrâhîm Paşa'nın ertesi gün (29 Ağustos - 26 Muharrem) Günş'tn teslimini tebliğ için Sultân Süleyman'a gönderdiği müteferrika bir kaftan aldı, tahsîsâtı da «arpalık» nâmıyla senelik 10.000 akçe artırıldı.⁴²⁷ Pâdişâh, vezîr-i azama mükellef elbise ve sorguçlarla müzeyyen bir serpuş îtâsiyle memnuniyetini gösterdi.⁴²⁸

Ertesi gün toplanan dîvanda, devletin vezirleri, beğlerbeğileri, beğle-ri Pâdişâh'a tebriklerini arz ettiler.⁴²⁹ Daha ertesi gün, Altenburgun teslimi haberi geldi ve Ferdinand'ın elçileri Lamberg ve Nogarola'ya ruhsat verildi. Bunlar Belgrad'dan avdetlerinde Mohaç'ta Pâdişâh'a mülâki olmak üzere tekrar gönderildikleri halde, evvelki gibi bir şeye muvaffak olamadılar.⁴³⁰

⁴²⁴ Ich habe an im semerlet dass er hoch für gut gehalten hat dass ich mlch zu dem Kaiser hab gewidert zu gehen, und dass ich so. viel von ihm in selnem Sinn halt.» Yurişiç'in raporu.

⁴²⁵ Istoanil, 1, 11.

⁴²⁶ Katona'da Zermegi, 20, s. 826.

⁴²⁷ Rûz-nâme-i Süleymân, 29 Ağustos.

⁴²⁸ Peçevl, varak: 56. Yurişiç'e bırakılan sancağın hediye değil, sancak-beg-liğine tâyinine alamet olduğunu beyân eder. («Kal'a-i mezbûre (Peçevl' nin tösek> dediği Eşek kal'asi) Budin kralına itaat şartıyla eski begine virilüp bir sancak-i hümayûn dahi üsân olındı ki, el'ftn (Peçevl'nin za-mânında) kal'ada mahfuzdur. Hattâ ni'metî seferi denilen 1012 seferinde Erdel kralı serhad Osmanlı askerinden bir nukdârıyla oraya gittiği zaman sancağın burca dikilerek onunla tefâhur olduğunu görmüşdür.> Peçeyi c. 1, s. 165. Mütercim.

⁴²⁹ Jovius, 30, Katona, 20, s. 819, 820.

⁴³⁰ Rûz-nâme-i Süleymân'ın 31 târihi. Zaman bakımından bize en yakın olan Fessler'e kadar Macar müverrihleri hepsi, elçileri Günş muhasarasından evvel göndermekle aynı hatâyı işlemişlerdir. Fessler'ın (c. 7, s. 476) zannettiği

Sultân Süleyman, en son kendilerini huzuruna kabul ettiği vakit, bâzı hediyelerle beraber bir mektup verdi ki, bunda Ferdinand'ı, memleketlerinin tahribiyle tehdîd ederek bir meydan muharebesinde boy ölçüşmeğe davet ediyordu. Bu mektup altın varak ve mâvî hat ile yazılmış ve al bir keseye konulmuştu.⁴³¹

İşte bu suretle Günş, Yürişç'in kahramanlığı sayesinde Viyana gibi üç hafta, bizzat Pâdişâh'ın kumandası altında bulunan bütün Osmanlı ordusuna karşı durmuştur.⁴³²

Avusturya İçlerine Akınlar

Akıncılar, birinci muhasarada Teis mevkiine kadar ilerlemiş olan Kaasım'ın⁴³³ maiyyetinde oldukları hâlde, Aşağı ve Yukarı Avusturya sancaklarını tahrîb etmekte olduklarından Viyana, Sultân Süleyman'ın tekrar gelmesini bekliyordu.⁴³⁴ Bununla beraber çok geçmeden haber alındı ki, Osmanlı ordusu hiç ümîd edilmediği halde, Günş'-ün sol tarafını tutarak İstirya üzerine atılmıştır. Süleyman'ın bu karan İspanya ve İtalya'dan Ferdinand'ın ordusuna yardım kuvvetleri geldiğine dâir alınan haberlerden ziyâde, mevsimin ilerlemesinden, yiyecek bulunmamasından, Özellikle kahramanca müdâfaa edilen zayıf duvarların büyük ordulara karşı gösterebilecekleri mukavemet hakkında Günş önünde hâsıl olan

gibi, Süleyman'ın 28 Ağustos'ta ric'at etmiş olduğu da yanlıştır; çünkü o gün son hücum vuku buldu (Yürişç'in raporuna bkz.) ve ordu ancak 30 târihinde kalktı. Bir de Sultân Süleyman, orduyu Koron muhasarası haberi üzerine kaldırmış değildir; zirâ Dor-ya bu şehrin önüne ancak bir ay sonra, 21 Eylül'de vâsıl oldu. Şu eserlere bakınız: Ant. Doria; Kurzer Inbegriff der merk-würdigen Begebenheiten, welche sich zur Zeit Caris V. in der Welt zugetragen haben; (V. Şarıl Zamâmında Vukua Gelen Ve-kayii Hulâsası) (Gebel'in Târihe Müteallik Evrak'ında, 31); Robertson, Koron'un Doria tarafından zabtı hakkında hiçbir şey yazmaz.

⁴³¹ Jovius, 30, Katona, 20, s. 819, 820.

⁴³² Yürişç'in Günş önünde kahramanca savunmasından sonra kaç sene yaşadığı bilinmez. Ona, Karniyol umûmî kumandanlığı makamında 1544 senesinde Kont Josef de Lamberg halef olmuştur. Oğlu Adam'ın 1538 tarihli kitabesinden Yürişç'in o târihlerde vefat ettiğine dâir olan istidlal, Marnek Roznak'ın «Serbest Günş Kraliyet Şehri Muhasarası, 1532, (Viyana 1789, s. 1) eserinde -ki hacmi küçük ise de kıymetlidir- kâfi surette reddedilmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/93-97.

⁴³³ Gebel'in Târihe Müteallik Evrak'ında aşağıdaki unvanla derce-dilen tafsilâta mürâacaat: «Wahrhaftige Berschiebung des an-deren Zugs in Oesterreich wider den Türcken gemeiner Chris-tenheit Erbfeinde vergangenen funffzehnhundert zwey und dreyssigsten jahres thetlich beschehen und yetz and allererst in disem 1539 jar in Druck gefertigt mit lustigen Beschreibun-gen des landts Gelegenheit, Schlachtordnungen, überfallung, angriffes und sigs der unseren auch des Turkischen Kriegs-haufens flucht und niderlage, ob künfftig durch die Gnad des Allmaechtigen ein merer ernstlicherer Handlung wider ge-dachten Erbfeinde fürgenommen, daraus Berichts und Erfah-rung zu erlangen.»

⁴³⁴ Bu Kaasım'ı Istoanfi ve Jovius «Casonus» şeklinde yazarlar. Lâkin Valvasur'un (c. 6, s. 429) iddia ettiği Mihâl-oğlu ailesinden olan akıncılar kumandanı değildir; çünkü Viyana muhasarasında Mihâloğlu askeriyeye St-Weit'de bulunuyordu. Kaa-sım ise Tuna ince donanmasıyla Nussdorf taydı (Levanklo'da, s. 460, Pessel'in Viyana Muhasarasına müracaat).

tecrübeden ileri gelmiştir. Pâdişâh bu sefere hemen hiç top olmaksızın başlamış olduğundan, ilk maksadı Viyana'nın ele geçirilmesi değil, Şarlken ile bir meydan muharebesi yapmaktan ibaret olduğu zanno-lunur. Günış'ten Avusturya elçileri Lamberg ve Nogarola'nın getirmiş oldukları mektuplarda dahî, bunun bir yeni delili vardır. Lâkin Şarlken ve Ferdinand'ın orduları Viyana içinde kaldığı ve Nevşad müstahkem mevki Osmanlılar'la Viyana arasında bulunduğundan, o kadar büyük bir surette başlamış olan şu sefer, İstirya içinde akınlardan ibaret kalmıştır ki, bu akınlar o eyâletin şimdiye kadar gördüğü akınların en müthişidir.⁴³⁵

Kaasım Beğ ise Avusturya içinden, son seferde geçmiş olduğu yolları tutup onbeş-onaltı bin akıncı Erstofen'de bir fırka, Teis'ten geçerek Klank, Disbah, Sitadkirşen yoluyla Volfen ve Lozansteinleiten kasabalarına kadar gitti. Bu son kasaba ancak birkaç kişi tarafından ve hattâ rivayete göre bütün pecerelere tüfenkîer yerleştirmiş olan yalnız bir kişi tarafından müdfaa olunarak, ilk darbe Türk kumandanlarından birine. isabet ettiğinden, 500 kişi kadar olan muhâsırlar geldikleri yoldan geri dönmüşlerdir. Steir şehri akıncıların avdetini bin ağır süvarinin gelişinden ziyâde Süleyman'ın ric'atine medyun olmuştur. 12.000 kişiden mürek-keb olan bu akıncı fırkası, Steir'i tehdîd ettikten sonra yolunun üzerinde Veyer kasabasını yaktı, fakat Vaydhofen üzerine taarruzunda başarısızlığa uğradı; ahâlî bir yürüyüş yaparak 300 at aldılar, 400 esir kurtardılar.⁴³⁶

Kaasım Tuna sahillerini tâkib etmeyip, ormanlarla kaplı bir dağ silsilesi olan Vienerwald tarihiyle geri döndü ki, oradan Baden civarına çıkarak İstirya'da Süleyman'ın ordusuna iltihak etmek istiyordu. Ancak, bu eyâlete giden boğazlar Eylül'ün 19'unda Kont Palatin Frederik'in emri «Avusturya'da Teis üzerindeki Mills Askerînin altındaki İmparator askeriyle tutulmuştu. Türkler Potanstayn'e vardıkları zaman, Luabersdorf mevkiini imparator mızraklılarından yirmiiki bölük timarlı ile Augsburg yardım kuvvetleri kumandanı Şertlein DÖ Bürten-bah tarafından işgal olunmuş buldular⁴³⁷. Bu kumandan onsekiz bölükle ayrılarak 8.000 kişi ile 500 okçudan mürekkeb olan Osmanlılar'a hücum edip bunları Potanstayn'dan

⁴³⁵ Jovlus, 30, Katona, 20, s. 829.

⁴³⁶ Avusturya'da Teis Üzerindeki Milis Askerinin Muhtasar Tarihi, s. 97. 102 (Almancadır). Muhtasar Târîhi, s. 97. 102 (Almancıdır).

⁴³⁷ Von einem Scharmizel darina eine merkliche Anzal Türken durch Hîlf des Almechtigen erschlagen, aus einem Briefe dr von Augsburg Ha-uptmann geben Im Leger zu Lewersdorf. (Loibersdorf veya Leopoldsdorf)» 18 Eylül 1532, müellifi Gebel, s. 305-318.

çıkardı ve Kont Palatin Frederik'in topu altına sürdü.⁴³⁸ Ondan sonra fırtınalı bir geceydi ki, bundan istifâde ile düşman arasından geçebileceğini ümîd ederek, askerim ikiye ayırdı: Birincisi Frîz (Fîrûz?) kumandasıyla güneyde ormanı tutarak, ağaçlar arasından yol açıp Istirya'ya girmeğe muvaffak oldu; ordunun izince gitti. Bizzat Kaasım Beğ kumandasında olan ikinci kısım, evvelâ Augsburg yardım kuvvetleri kumandanı tarafından taarruza uğrayarak, ondan sonra da Stademberg vadisinden çıkarken Palatin Frederik'in ateşi altına düştü. Kaasım Beğ ilk vurulanlar arasında bulunduğundan, onun yerine Osman geçerek sahrada kahramanca ilerledi; Kont Ludron ile Brandeburg Margravı Yoakim'in askerine tesadüf etti. Bu çarpışma, bir muharebeden ziyâde bir boğazlamadan ibaret oldu: Çünkü atlan bîtâb kalmış ve mızrakları evvelki muharebelerde kırılmış olan Osmanlı süvarileri mukavemet edemiyorlardı; kaçabilen birkaçım köylüler Brikliç boğazında öldürdüler, bir takımını da Sebastien yakınında bir kayanın zirvesinden aşağıya yuvarladılar.⁴³⁹ Bu fırkanın geri kalan kısmı Osman marifetiyle Bad ile Trayzkirhen arasında toplandıkları halde, evvelâ imparator askerine, sonra da bir Macar fırkasına rastladılar. Pol Bakiç, mızrağım dikmiş olduğu halde Osman'ın üzerine yürüyüp atından düşürdü; sonra eyer kaşında- asılı duran hançerini alarak onunla ölümcül bir darbe vurup kıymetli silâhlarını elde etti. Kaasım'ın altın ve mücevher işlemeli ve sorguçla müzeyyen miğferi⁴⁴⁰ «Osmanlı şâhinisinin «Avusturya ka-rakuş»u tarafından mağlûb edilmiş olduğuna telmîhen Kont Palatin Frederik tarafından Şarlken'e tâkdîm olundu.

Bu suretle, Kaasım Beğ'in 16.000 akincısından ancak pek azı Fîrûz kumandasında İstirya'ya girebildi.⁴⁴¹ Osmanlı ordusu, Graç önüne gelip de ordu kurmak için bu mıntıkanın Fraydberg, Kirhberg, Hartberg vadilerinden geçmişti. Bu üç vadinin ahâlisi kale hâline koydukları kiliselerine sığınmışlardı; hayâtlarını kurtardılar; lâkin evlerini kurtaramıya-rak onlar ateşe vuruldu. Macaristan ve Istirya hududu üzerindeki Vaysen-burg yakınında Osmanlılar, içlerine bir adam girebilen büyük toplarını bırakmağa

⁴³⁸ Şövalye Sebaaten'in Tercime-İ Halt, I, s. 35.

⁴³⁹ Schiger. Ausftug in Horm&yr's hb*. Ta<sch<nlmoh, 9. sene, s. 152.

⁴⁴⁰ Istoanfi, 11; Jovlus, 30.

⁴⁴¹ istoanfi'ye nazaran Kaasun'ın 15.000 akincısından hiçbiri kurtulmamıştır. Peçevî (varak: 56) ve Solak-zâde (varak: 109) bu hususta Macar târihçisiyle aynı fikirdedirler. Yalnız Solak-zâde, Kaasun'ın -1529'da vuku bulup 12.000 zayıtla ric'ati neticelenen^- bu ikinci akınım birincisiyle karıştırır. Bâzı müverrihlerin, Kaasım'ın askerinden yalnız yarısı olan 8.000 kişinin telef olduğuna dâir rivayetleri daha itimâda lââyık görünür. Zâten bu rakamı Jovius'dan naklen Valvasur, Megizer, Julius Sezar da almışlardır. Jovius (Katona'da c. 20, s. 832), diğer yarısının Fîrûz Beğ kumandasıyla Istirya'ya geçip kurtulduğunu dahî ilâve eder.

mecbur oldular.⁴⁴² Bu mecburî terk etme hâdisesi gösterir M, yollar, Rûz-nâme-i Siileymânî'nin tâbiri veçhile Sırat köprüsü kadar geçilmesi zor olduğu gibi, ordu da Günş muhasarası esnasında bulunduğu kadar top yoksa da heybetli toplardan büsbütün mahrum değildi. Poltao kalesi muhafızı, Glaysdorf yakınında bir Osmanlı fırkasına baskın vermek isteyip kanlı bir harb vukua geldi (10 Eylül) ki, bunda muhafızın maiyyetindekilerden 400'ü telef olduktan sonra, kendisi de maktul oldu. Bu esnada Kırım Hânı, Mur nehrinin sol sahilini tahrîb ediyordu.

Nihayet ordu, Âlî'nin tâbirine göre «bağ u râğı cennet-i firdevsden nişan, hâlâ ki mesâkin ve büyüti karargâh-ı ehl-i mîzân» olan Graç önüne vâsıl oldu.⁴⁴³ İhtimâldir ki, Süleyman Graç'ı ele geçirme denemesinde bulunmuştur. Osmanlıların şehrin iki kapısı yakınında kalenin eteğine kadar gelmiş olduklarına dâir eski rivayete ve orada hakikat, yâhud efsâne olan bu vak'ayı isbât için bir Türk çehresi gösterilmekte olmasına nazaran, hiç olmazsa böyle bir tasavvur bulunduğu zannolunabilir. Bu zannı te'yîd edecek bir şey de, bütün Osmanlı müverrihlerinin ifâdeleridir ki, -Günş hakkındaki rivayetleri derecesinde hakikate muvafık olmak üzere- Graç'ın ele geçirildiğini söylemekten çekinmezler (Ancak, bu ele geçirme Rûz-nâme-i Süleyman! tarafından bile tekzîb olunuyor; çünkü onda Graç'ın teslimine dâir tek kelime olmayıp, yalnız ordunun bu mevkiin alt tarafından Mur nehri üzerinden insan ve eşyaca bâzı zâyîât ile geçtiği beyân olunmaktadır (12 Eylül).⁴⁴⁴ Eğer Türkler Graç'a sahip olmuş olsalardı, Mur üzerine bir köprü kuracak kadar zaman geçirmiş olmaları ve Sultân Süleyman'ın îstirya'mn bir nehrinde boğulmak tehlikesine kendini bırakmaması lâzım gelirdi.⁴⁴⁵

Jan Kaçyaner, Nevstad cihetinden vilâyetine girmiş olan akıncıları ric'at ettirdikten sonra, Graç'taki askerle birleşerek Ferniz'de Osmanlı artçıları

⁴⁴² Jtlüs Bear, ~7, s. 38.

⁴⁴³ Âlî, 25. Hâdisi, varak: 240: «Bâğ ü cennet-i firdevsden nişan, hâlâ ki mesâkin ve büyüti karargâh-ı ehl-i mîzân». «Ehl-i mî-zân», Mahşer günündeki «ehl-i mîzân» mânâsına gelirse de başka şekillerde de tercüme olunabilir. Çünkü ilm-i mîzân Şarklılarda yalnız mantık ilmine değil, kimyaya (??) dahî isim olmuştur. «Ehl-i mîzân», ihtiyatlı ve itidâllî kimse veyahut servet sahibi (??) mânâsına da gelebilir.

⁴⁴⁴ Oelal-zade, varak: 152; Ali varak 240, 25Inct vak'a. Peçevî, varajc: 57, Bûz-name-I Süleyman!, 12 Eylül.

⁴⁴⁵ Bu seferin rûz-nâmesine nazaran Süleyman II'de Graç pişgâ-hına vâsıl olduğu ve 12'de yüzerek (yâni köprü kurulmaksızın, at ile) Mûr ırmağını geçtiği cihetle, bu şehrin 4.000 Türk tarafından zabtına dâir Julius Sezar'ın rivayeti ve Âlî'nin «Ol şehir-i kebîr dahi teshir olındı» demesi i'timâda şâyân değildir, istoanfi daha doğru olarak: «Muram flumen apud Groecium Styriae urbem tumul-tuarie transjecit» diyor, htoanffnin bunda hakkı varsa da, Pâdişâh'ın Drava'yı yüzerek geçtiğine dâir ifâdesi yanlış. Çünkü ordunun bu nehirde geçmesi için dört köprü kurulmakla uğraşmıştır. En ziyâde garîb olan, bu münâsebetle tbrâhîm Paşa hakkında şöyle bir isnâdda bulunmuş olmasıdır: «lb-raimi consilio, qui illum a Christianorum cervicibus sublatum cupiebat», istoanfi, varak: 184.

üzerine düştü; onları tamâmiyle mağlûb ederek birçok az bulunur harb malzemesi ve Özellikle bir paşanın başını getirdi.⁴⁴⁶

14 Eylül'de Süleyman, Sekao önünde ordu kurdurarak bol miktarda yiyecek buldu. Birkaç gün sonra da ordugâhını Marburg yakınında Drava sahillerine götürdü. Bu mevkiin kumandanı Sigismund Weixelberger -ki 10.000 kişilik bir Türk fırkasını Laybniç sahralarında mahv etmişti- üzerine vuku bulan dört hücumu defetti. Süleyman, bir köprünün tamamen kurulmasına kadar dört gün Drava kenarlarında kaldı; vezirler, ağalar -değnek ellerinde- işi süratlendiriyorlardı. Köprü bitince asker karmakarışık geçmeğe davrandığından, intizamı muhafaza etmek ve felâketli neticeler vukuunu icâbettirecek bu aceleciliği önlemek için, vezîr-i âzam ile paşaların bizzat bulunmaları lâzım geldi. Nihayet 21 Eylül'de öğleye doğru geçiş ikmâl edilmekle, Pâdişâh köprünün yakılmasını emretti ve köprüden geçiş esnasında İbrâhîm tarafından gösterilen bu gayrete mü-kâfâten, kıymetli eyer vurulmuş bir at ile akçe ihsan eyledi.

Ordu Viniça boğazından Drava boyunca yoluna devam etti; İstirya'-dan ric'ati, oraya girişi kadar müşkilâtı mûcib olarak, her gün eşyadan bir kısmı zayi oldu.⁴⁴⁷ Akıncılar, Feystriç ve Gonoviç'i yakarak Silli ve Nevhaus arasındaki yerlerin hepsini harâb ettiler. Bunlardan bir takımı Baklap denilen tepeleri geçerek Sen-Lavant sahrasına inmiş ve orada Sen-Leonard'ı vurarak Veydalp tepelerinden Karinti mıntıkasında Hotten-berg*e kadar girmişti.⁴⁴⁸ Lâkin memleketin milis kumandam Vayt Vel-zer bunları mağlûb ve ric'ate mecbur etti. Varasdin'in alt tarafında Ra-sina kulesinden atılan bir kurşun defterdarın kardeşi Şâ'bân'ı öldürdü; Osmanlıların intikamı hem sür'atli, hem korkunç oldu: Kule yakıldı; içindekiler katliâm edildi. Esîr götürülenler arasında Jorj Hust⁴⁴⁹ bulunuyordu ki, alınyazısı kendisini Hindistan'a kadar sevk etmiş ve Şildberger ve mektep hocası Hohlenbah gibi, bize seyahatlerinin hikâyesini bırakmıştır.

Pâdişâh ile vezîr-i âzam Herbarti mevkiinde ayrıldılar:⁴⁵⁰ Pâdişâh, yeniçeri ve sipahilerle birlikte sol tarafı tutarak Kaproneçka ve Veroç yoluyla Pozaga'ya gitti. İbrahim Paşa ordunun artçılarıyla sağa dönerek hiçbir hasarda bulunmaksızın birbirini müteâkib Kroç, Godoveç, Hasma,

⁴⁴⁶ Julius Sezar, 7, s. 45; Megfeer'den naklen.

⁴⁴⁷ Rûz-n&me-i Süleyman!, 23 Eylül.

⁴⁴⁸ Vayças Manastırı'ndaki eski bir levha bu vak'aya şahidlik etmektedir. Fillp Vonend'fı «Archives für Geschfchte, St*tdsUqUe, LÜteratur und Kanat» adlı eserine müracaat.

⁴⁴⁹ İstoanfi, 1, 11. s. 181.

⁴⁵⁰ Bûi-name-İ Süleyman!

Velika ile Zapolya'nın ecdadının kulesinden geçti.⁴⁵¹ Logoviç'de, vezîr-i âzam Andre Stavler isminde bir esîri İtalyanca bir mektupla Ferdinand'a gönderdi. İbrâhîm Paşa, ordunun asıl ric'at sebeplerini Övünme dolu ifâdelerle Şarlken'in gaybubeti gibi gülünç bir bahane ile gizleyerek «Bir hükümdarın memleketlerinin, onun zevcesi gibi» olduğunu beyân ile sözlerine son veriyordu ki, Şarlken'in gerek zevcelerinin yanında, gerek memleketlerinde bulmanın müşkül olduğunu belirten kaba ve hakîkaten⁴⁵² bir tahkirdir. Kırk-elli bin nüfûsu ihtiva eden Pozaga şehri ateşe verildi. Ösek'in alt tarafında bulunan Podgaraç ve Na-siç kaleleri itaatlerinin nişanesi olmak üzere anahtarlarını gönderdiler. Pâdişâh, bu kaleleri zeamet olarak İbrahim'e verdi.⁴⁵³

Ordunun Dönüşü

Ordu Macaristan'dan, İstirya'dan, Iskalavonya'dan 30.000 esîr götürdü; lâkin Posot'u geçtikten sonra, artık Pâdişâh'm memleketlerine girildiğinden, yeniden esîr alınmasının yasaklandığını bildiren bir emir-nâme neşrolundu.⁴⁵⁴

Belgrad karşısında Sultân Süleyman'ın ordusu vezîr-i âzamin ordu-suyle birleşti (12 Teşrîn-i evvel-12 Rebî'ü'l-evvel); İbrâhîm Paşa, paşalarla, beğlerle birlikte, efendisine bağlılıklarını arz etmeğe geldi. Birleşmiş iki fırka Tuna'yi geçerek Belgrad kalesi altında ordugâh kurdular. Ertesi gün Sultân Süleyman, askerine geçit resmi yaptırarak, daha ertesi gün kurulan dîvanda vezirlere, defterdarlara, nişancıya „Anadolu ve Rumeli beğlerbeğilerine hil'atlar giydirildi. Yine o gün son seferde kazanılmış olan zaferleri haber vermek üzere her tarafa, vilâyetlerin valilerine, Venedik Docu'na ulaklar

⁴⁵¹ İstoanfi, il Jovius, 30; Katona, 20, s. 835.

⁴⁵² Şark'ta mülk (devlet, vatan toprağı, hükümlerlik hakkı) «arûs»a (gelin) benzetilir. Bu sebeple bir hükümdarın memleketini bir düşmana bırakarak kaçması, bu benzetmeyle şiddetle takbih olunur. Bu itibarla, mezkûr tâbirden Şarlken'in zevceleri hakkında bir mânâ çıkarmak, Şark dillerindeki bu teşbihi bilmemekten doğan yanlış bir yorumdur.

Bu seferin rûz-nâmesine nazaran Süleyman II'de Graç pişgâ-hına vâsıl olduğu ve 12'de yüzerek (yâni köprü kurulmaksızın, at ile) Mûr ırmağını geçtiği cihetle, bu şehrin 4.000 Türk tarafından zabtına dâir Julius Sezar'ın rivayeti ve Alî'nin «Ol şehir-i kebîr dahi teshir olındı» demesi i'timâda şâyân değildir, İstoanfi daha doğru olarak:

«Muram flumen apud Groecium Styriae urbem tumul-tuarie transjecit» diyor, İstoanfi'nin bunda hakkı varsa da, Pâdişâh'ın Drava'yı yüzerek geçtiğine dâir ifâdesi yanlıştır. Çünkü ordunun bu nehirden geçmesi için dört köprü kurulmakla uğraşmıştır. En ziyâde garîb olan, bu münâsebetle İbrâhîm Paşa hakkında şöyle bir isnâdda bulunmuş olmasıdır: «Ib-raimi consilio, qui illum a Christianorum cervicibus sublatum cupiebat», İstoanfi, varak: 184.

⁴⁵³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/98-102.

⁴⁵⁴ Celâl-zâde, varak: 163 ve 165. Peçevi, varak: 58. Âlî, varak: 24. Solak-zâde, varak: 110, Rûz-rtâme-i Süleyman!, 8 Teşrîn-i evvel.

çıkarıldı.⁴⁵⁵

Bâb-ı devlet tercümanı Yûnus Beğ -ki Viyana muhasarasından sonra Doc Andrea Gritti'ye Zapolya'nın Macaristan - tahtına oturtulduğunu tebliğ etmek üzere Belgrad'dan Viyana'ya gitmişti- bu defa da Belgrad'-dan oraya gönderildi. Yûnus Beğ'in taşıdığı mektup, Pâdişâh'm ric'atini şerefli bir surette göstermeğe çalışmaktaydı.⁴⁵⁶ Buna göre ric'at, tımparator'un korkaklığından kaynaklanmıştı. Şu fıkra nazar-ı dikkati celbe-dişordu: Pâdişâh, o mel'ûn hükümdarın kadîm ikametgâhı olan ve hayâtını kurtarmak için terkedip, kendisiyle birlikte şeytânın telkin ettiği bir yola

⁴⁵⁵ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'nde bulunan bir mektup, İbrâhîm Paşa'nın yalnız İtalyanca'daki üslubuyla değil, şu sözleri ihtiva eden mührüyle de dikkate şâ-yândır: (Tercümesi): «Peygamberin mührü muhabbetiyle, şân ve şeref ararım ve canımla Sultân Süleyman Şâh'in bendesi İbrâhîm'üm.» (Mütercim'in ilâvesi: Nakledilmiş olan ibare vezinli ve birbiriyle irtibatlı olmadığından Fransızca'dan yapılan tercümesi de tam mânâsıyla doğru değildir. Aslı şudur:

«Be-mühr-i hâtem-i nûr-i nübüvvet, ez reh-i ta'zîm Şedd ez cân bende-i Süleymân-Şâh İbrâhîm» suretinde vezin ve mânâ doğru olursa da, böyle olacağı tabia-tiyle garanti edilemez. Buna göre beyitin mânâsı şöyle olur: «Hâtem-i nûr-i nübüvveti yemin ederim M, İbrâhîm, ta'zîm için, Sultân Süleyman Şâh'in cân-ı gönülden kulu olmuştur.» Bu satırları okuyanlardan bildirilen arşivi ziyaret eden bulunursa, tashihine himmet etmesi rica olunur.)

Zikredilen mektubun aslı şudur:

«İbrahim Bassa-Dei gratia primo Visiro Secretario et sum-rao consiliario dello gloriosissimo magno et invictissimo Im-peractore Sultan Süleyman cape et Ghovematore de tutto lo Imperio di esso, et de tutti li suoi schiavi et baroni et superior con la grazia del meser domine dio, el mio invictissimo Zesar me a facto chapetanio Zeneral al tutto suo serzito e ha dado avanti alo paise dello re de Spagna a brusar e ruinar adanda ai nostri zente; e anno preso adrea stodler e ano mena da nuy e a piazu e a pregar purase que misso signoreto desto paise e priego la signoria nostra, que no me fazi morir e meco facto franco et libero; mael nostro invictissimo Imperator non e avegnû a questi paise a far mal ai poveri ma e avenuto per cercar lo re de Spagna Charlo aposte, perche esso gi& tutto l mondo e prende i re e duchi e baroni e derichas e vende e pygia i soe denari, e a meso anche La corona, e dize queso imperator del tutto el mondo et da tre ani in qua e faser ziti pervignir a combater con nostro invictissimo Imperator con questa scusa, e seria cogia da li poveri pura se denari e tessori da viana in que sel vol vignier a combater con nuy e nostro invictissimo Imperator con tante serziti quanti meşe al camin e a venir per ritrovarlo e non avemmo trova mai fin apreso a la viana semo sta e femo brusar e ruinar tanti i soi paise e avemo senti quelli in una zitâ nominata Graza, e semo pas-sate le muntagnie et chatibe strade per adar a trovar Do; anque la none avemo trova, i paisi delli re sono propria come i soe mogliere, et none avemmo sapuo mai a quel paise sese trova; data in la nostra sedia die XXVI. Settembre MDXXXII.»

⁴⁵⁶ Hammer, milliyetçilik ve Hıristiyanlık taassubu İçerisinde, zaman zaman bu kıymetli kitabını lekeleyen ve kendisinden beklenmeyen yorumlara, hattâ iftiralara sapmaktadır. Bunda belki kendine göre sebepleri de vardır: Avusturya İmparatorluk sarayındaki vazifesi ve efendisine yaranmak gayreti de düşünülebilir de, en ma'kûl ilim adamlarında bile maalesef görülen Haçlı taassubu, Hammer'in objektifliğine de gölge düşürmekten geri kalmamıştır. Burada, Osmanlı ordusu ve akıncıları kendi hudutlarını geride bırakıp, Avusturya ve Almanya İçlerinde akınlar yapıyor, kaleler alıyor, esirler tutuyor; bir yandan tabiat şartlarıyla v* yağmurlarla mücadele ediyor; fakat bu toprakların hükümdarları ve ordusu ortada yok! Ahâli, mahalli milislerle karınca kaderince Osmanlı akıncılarının taarruzlarına karşı durmağa çalışıyor, çarpışmalara, kurulan tuzaklarda zaman zaman bizim taraftan da şehidler veriliyor, küçük akıncı gruplarının mevzii birkaç muvaffakiyetsizlikleri de olabilir, olmuştur da. Bunları ele alarak, Osmanlı ordusunun mağlûben ric'at ettiğini söylemek, bizzat Hammer'in yukarıdaki nakillerine bakarak bile, beyaz'a siyah demek kadar gerçeğe aykırıdır. Bir kere Osmanlı ordusu karşısında düşman ordusunu bulamamıştır. İkinci ordunun gezindiği topraklar tamamen Osmanlı hükümlanlık sahasının dışındaki topraklardır. Üçüncü-, sü, zaptedilen arazi ve kaleler düşman kaleleridir. Dördüncüsü, Osmanlı ordusu ve akıncıları aylarca kendilerine âit olmayan o topraklarda lc-rây-ı faaliyet ettikten sonra, sefer mevsimi bitmiş, ve zaferle ve fetihlerle muntazam bir şekilde geri dönülmektedir. Bu geri dönüşü mağlûbiyetten dolayı bir ric'atmış gibi göstermek, salim düşünce sâhiblerinin İşi değildir. (Hazırlayan).

sapan gayrimüslim ahâlîyi içinde bırakmış olduğu, Graç şehri önüne gitmişti. Şu da ilâve ediliyordu: Oralarda Hıristiyan dîni yıkıldıktan sonra Pâdişâh dönmüş ve Harboti (Harbart) ve Pozaga ile diğer birçok kaleler ele geçirilmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Sultân Süleyman'ın İspanya Kralı (Şarlken) üzerine Beşinci Seferi Rûz-nâmesi.

Nîsân (Ramazan), 26 Nisan 1532 (19 Ramazân Cum'a) İstanbul'dan hareket. Ordu Halkalıpınar'a konar. 27, Çatalca, 28, Kabakçı. 29, Hediye. 30, Karlı.

Mayıs (Şevval) - 1, Ahmedbeğ Köyü; yağ'nur. 2, Ordu Hadim köyünde durmayıp Ulûfeciler'e konar; bir günde iki merhale. 3, Hasköy. 4, Edirne, oniki gün burada kalındı. 8 (1 Şevval), Bayram; tevakkuf. 9, Reaya kâtib ve müfettişlerinin, uşaklarına samurlu kadife cepken giydirmiş ve çavuşlara Hun-kâr'ın atlarını vermemeş olmalarından dolayı, te'dîbi.

17, Ordu, bir merhaleden sonra Çirmen karşısında bir çayıra konar. 18, Bağalaki tarafından geçip uzun bir merhaleden sonra H&arlı 'i*?ârına konar. 19, Sazhdere, 20, Keklikyurdu; vezîr-i âzam yürüyerek otağ-ı hümâyûna gider. 21, Hadî-ce; vezîr-i âzamin çadırı otağ-ı hümâyûn yanına kuruldu. 22, Derfil Köyü yanında Çukur Çayırı; uzun merhale ve dört köprüden geçiş. 23, Filibe; yol, bataklıklardan dolayı müşkilâth olduğundan Hudâvendigâr solaklara otuzbin akçe tevzî ettirir. 24, 25, 26, Tevakkuf. 27, Vezîr-i âzamin çadırı toplanır. 28, Ordunun hareketi; Koru'ya konar. Şiddetli yağmur. 29, Kara-pınark, küçük merhale. 30, Akıncılar. 31, Ordu Kapılı Der-bend'den çıkarak thimân ovasına konar; pek müşkilâtlı merhale.

Hazîrân (Zilka'de) - 1, ihtimân, 2, Sofya, 3, Tevakkuf. 4, Yeniçeriler Niş'de toplanmak emrini alırlar; divân. 5, Vezîr-i âzamin hareketi. 6 (Perşembe, 1 Zilka'de), Ordu Eflâk-lar köyüne konar. 7, Bir boğaz geçer. 8, Şehir Köyü karşısında bir kaynak yakınında çadır kurar. 9, Hudâvendigâr geri kalır. Rumeli beğlerbeği yedi sancak-beğiyle hareket edip Bi-tohnik Köyüne varır. 10, Azor (Azvar?) XI, Hudâvendigâr Niş Kaplıcaları yanında tevakkuf eder. 12, Niş, 13, Tevakkuf. Divân. Ferdinand'm elçisi el öpmeğe kabul olundu. 14, Vezîr-i âzamin hareketi. 15, Ordu, kısa bir merhalelik yoldan sonra Kalona'ya varır. 16, Paçakofça, 17, Harmatofic, 18, Dubraniya Kaynağı; ordu Vidin yakınında Morava üzerine kurulan köprüden geçer; gayet uzun merhale. 19, Ordu, boğazı geçtikten sonra çadırlarını Yaşince'de kurar; uzun merhale. 20, Hudâvendigâr geri kalır. Vezîr-i âzam çadırlarını Ak-kilise'de kurar; ordu birbirini dört köprü geçer. Birkaç Hıristiyan yola indiklerinden dolayı idâm olundular. Sürekli yağmur. 21, Hudâvendigâr Ak-kilise'ye gelir. 22, Tevakkuf. Yağmur. 23, İiia; yağmur. 24, Hisarlı; şiddetli yağmur. 25, Belgrad; yağış devam ediyor. 26, Orduyu köprüden geçirmek için tevakkuf olunur. 27, Hudâvendigâr Sava'nın öbür tarafına geçip Sirmi (Sirm) ovasına varır. Vezîr-i âzam Rumeli askerleriyle istikbâle çıkar. Şiddetli rüzgâr ve yağmur. 28, Tevakkuf. Anadolu askeri Sava köprüsünü geçip Sirmi (Serm; Sirem) ye girerler. 29, 30, Tevakkuf ve şiddetli yağmur.

Temmuz (Zilhicce) - 1, Tevakkuf, 2, Çaldıran muharebesinde vefat eden Karh-ili beği Sinan Beğ*in iki oğlu ve bir sipâhî, yol esnasında yeniçerilerin birkaç koyunu çaldıkları için başları kesildi; mızrağa saplanmış başları orduda gezdirildi. Yine bu suçla suçlanan kırkbir Hıristiyan o şekilde ceza gördüler. 3, Divân Rumeli ve Anadolu beğlerbeğleri el öpmeğe kabul olundular. 4, Tevakkuf. 5, Divân. Fransız elçisi, Lehistan Kralı'nın elçisi, Ferdinand'ın sefirleri -geçen seferde Kral Yanoş'un kabulünde icra olunan merasim ile- el öpmeğe nail oldular. Ordunun bütün mehterhane takımı bu münâsebetle divân çadırının önünde toplanmıştı. 6, (Cumartesi, 1 Zilhicce), Fransız elçisinin veda mülakatı münâsebetiyle divân. 7, Tevakkuf, 8, Ordu Senuha (Aşanya: Aschania) köyü yanına konar. Şiddetli yağmur. 9, Ordu, Böğürdelen (Şabaç: Sabacz) yanında Karakoç köyüne konar. 10, Şabaç. Vezîr-i âzam bir günde iki merhale alır. 11, Ordu Yarı (Yarak) kalesi yanına vâsıl olur. 12, Tevakkuf. 13, Metroviç tarafından geçilerek Borodonofdiya'ya konulur. 14, Ordu, Mprovyek (Mor-viyek) kalesi önüne varıp İllaç (IUats) köyüne konar. Paşa, Volkvar (Vokovar) yanında köprüyü geçer. 15, Hünkâr köprüyü geçer. 16, Borho (Borovo). 17, Ösek (Ecssek); Piyer Pereni vezîr-i âzamin elini öpmeğe kabul olunur. 18, Tevakkuf. 19, Hudâvendigâr geri kalır. Vezîr-i âzam Ösek köprüsünü geçer. Birkaç ırmak üzerine oniki köprü daha kurulur. Despot'un oğlu vezîr-i âzamin elini öpmeğe kabul olundu. 20, Tevakkuf. Hudâvendigâr ösek köprüsünü geçer. Rumeli beğ-leri ve vezîr-i âzam Pâdişâh'ın girişi için hazırlık görmek üzere maiyetleri halkım ve ulûfecileri şehre gönderirler. 21, Ser-ner köyüne varılır. Arsak (Egerçek: Egerszeg), Şikloş (Siclos), Serçiyanoş (Szerecsem Yanos) kalelerinin zabtı. Piyer Pereni habs olundu. 22, Ordu Kopolina kalesi önüne varır. Ahâlînin bütün mallan ganimet olmak üzere askere verileceği ilân olunur. Kale alındı. 23, Bataklık içindeki kale zapt olundu. 24, Bir yeniçeriyi öldürmüş oldukları için iki Tatar asıldı. 25, Ba-bofça (Babocsa). Yeniçeriler yağmurlu bir havada alkış topları atarak hareket ederler. 26, Bilovar (Belev&R); kale zapt olundu. Birkaç hendekten geçilir. 27, Ordu, Çiçova (Csicso) köyü yanına konar. Bonuş kalesi alındı. Bir köprüden ve bir hendekten geçmek için büyük müşkilât çekildi. 28, Safade; kale şartsız teslim olur. Hudâvendigâr on yeniçeriyi solak yapar. 29, Salavis (Sala: Szala nehri) isminde bir sudan geçilir. Bataklıklar arasından müşkilâtle yürüyüş. 30, Bir kalenin zabtı. 31, Ordu Sen-Mihâil

köyüne varır.

Ağustos (Muharrem) - 1, Ordu Kaporonak'a konar. Bu kalenin ve Bileşir (belki Salaber: Szalaber) ve Nişarvar (belki Tüşkevar: Tüskevar) kalelerinin zabtı. 2, Sala üzerine köprü kurmak için tevakkuf. 3 (Cum'a ertesi, 1 Muharrem 939), Ordu, Kam köyü yakınından geçerek Komandvar (Kermend: Koermend) kalesi önüne çadır kurar. 4, Bum kalesinin zabtı.

5, Tevakkuf. Ordu Raab kenarlarına varır. Pâdişâh nehre köprü attırır. 6, İkervar (Ikenvar) ve Mester (Mesteri) nâmında iki kalenin zabtı. 7, Kral Jan'ın memleketlerinden Hidveg*de durulur; Raab üzerine kurulan köprüden geçilir. 8, Topanko (Ta Planfa). Hünkâr Raab üzerindeki köprüden geçer. Orduda yiyeceğin ziyâde pahalılığı. 9, Genç (Gencs) köyüne varılır. Sultân Süleyman Köşek (yâhud Güns.: Güns) mevkiinin muhasarasını emreder, 10, Ordu çadırlarını Güns karşısına kurar. Şiddetli duvarları altına konulan lâğımları Hristiyanlar kaldırdılar. 20, Tevakkuf; çok dolu yağar. Yeni lâğımlar atılır. Bir parmak yer kazanmak muhal. Korkunç top ateşi. Birkaç neferin idâmı. 22, Hendekleri doldurmak için emir verilir. Duvarların üzerinden atılan bir mektup ile muhafızların teslim olmak istedikleri bildirilir. Lâkin mektubu geri alırlar. 23, İki lâğımın atılması geniş bir gedik açar, kavga başlar, şiddetli muharebe olursa da kalenin zabtı mümkün olmaz. 24 ve 25, Dâimi yağmur. 26, Tevakkuf, Anadolu askeri odun toplamağa memur oldu. 27, tevakkuf, odunlar o suretle istif edildi ki, kalenin duvarı yüksekliğine eşit bir satih teşkil etti. 28, Tevakkuf. Sabahleyin Nikola (Yurişiç) sulh talebi için mükâ-leme memurları gönderir. Daha evvelleri Ferdinand'ın elçisi sıfatıyla İstanbul'a geldiği için talebi yerine getirildi. Nikola, vezîr-i âzamin çadırına giderek kalenin teslimini arz eder. Paşa divânı toplar. Hazır bulunanlar el Öpmeğe kabul olunur. 29, Ziyâde yağmur. Vezîr-i âzam müteferrika Ca'fer Beğ*i kalenin teslimi müjdesiyle gönderir. Hünkâr Ca'fer Beğ'e bir kaftan ve beşyüz altın verir, ve «arpalık» nâmıyla onbin akçe terakki ihsan eder. 30, Daimî yağmur; paşalar Pâdişâh'ın elini öpmeğe kabul edildiler. Kalenin tesliminden dolayı Hudâven-digârt tebrik ettiler. 31, Sopron (Ödenburg: Oedenburg) kalesi yine alındı. Üç kese akçe ve kaftan tevzi. Ferdinand'ın elçilerine ruhsat verildi.

Eylül (Safer) - 1, İstirahat. 2, (Pazartesi, 1 Safer) Koble köyü (Kobelesdorf). Bir ırmaktan müşkilâtle geçiş, kısa merhale. 3, Çelçelo (Çasafalo: Csasafalou) karşısına konulur. Bu kale ilk ihtarda teslim olur. Ordu birçok bataklıklardan geçer. Ohel (Kogel) köyüne konar; yüksek bir dağın zirvesinde, Almanlar'ın en metin kalesi olmakla maruf güzel bir kale görünür. 5, Ohel Boğazı geçilir. Gayet sarp bir yoldan Dehan'a (Dechanskircljen) varılır. 6, boğazın içinde ve Potandorf un (Pottendorf) berisine konulur. 7, Bu kale ile daha az mühim olmayan Kirsberg (Kirchberg) kalesinin zabtı. Yol müşkilâti dünkünden daha ziyâde. 8, Rayteno (Reitenau) önüne konulur. 9, Marhofen (Meyerhofen) önünde, Fakistriç (Faistritz) menbâi önüne konulur. Hristiyanlar yakında bir kaleden hücum ederler. Dağ boyunca müşkilâtlı gidiş. 10, Kalayış köyü (Gleisdorf); bugün yolda bir kilise yakıldı, ve birçok esir alındı. Öncüler şiddetli bir muharebeye girişip galib geldiler, dört yüz Hristiyan kılıktan geçti; birçoğu da başlanyle beraber esir edildi. 11, Gracias (Graç:Graetz) önünde duruldu ki, İspanya kralının hükmü altında büyük bir şehirdir. Tatar Ham askeriyle Mur nehri kenarına kadar gider. Bütün ordu civar ormanlardan hârice çıkar. 12, Süvari erkenden hareket edip o zamana kadar köprüsüz geçilememiş olan Mur nehrinden biavnî'llahi teâlâ mürrer ederler; lâkin birkaç adam ve bir çok eşya zayi' oldu. 13, Aşklos (Seckau) ovasında ordu kurulur. Laypnhic (Leibnitz) kasabası görülür. Ordu buradan birçok esir alır. Dakik (un) ve hububat gayet ucuzdur. 14, Piçan (Viçaynt: witschein) kalesinin ele geçirilmesi; müşkilâtlı gidiş. 15, Dağınık bir haldeki orduyu toplamak için tevk-kuf; o kadar kesif duman ki, birbirini görmek kaabil değil. 16, Drava kenarına, Morprok (Marbourg) önüne konulur. Ordu bugün yedi-sekiz bataklık geçer. Lemboh (Lembah: Lem-bach), tşlayniça (Schleinitz), Radosek (Radnik kalelerinin zabtı; Darava üzerine köprü kurmağa başlanır. 17, Köprü inşaatında gecikme. 18, 19, Köprü'nün inşaatı bitmesinden dolayı tevakkuf. 20, Paşa sabahleyin, Hünkâr akşama doğru köprüden geçer; üç fırka birden köprü başına geldiklerinden karışıklık vuku bulur. Vezîr-i âzam ve diğer paşalar köprü üzerinde bulunurlar. Vezîr-i âzam askeri önünden geçirmek için bütün gün at üzerinden kaldığından Pâdişâh mükellef donanmış bir at ile akçe ihsan etti. Ordu köprüyü bir gün, bir gecede geçti. 21, Öğle vakti, terkedilen sahilde hiç kimse kalmamıştı. Akşama doğru köprü yıkılıp Peto yakınında ovaya çadır kuruldu. Su bulunmuyor. 22, Peto'da tevakkuf, kısa merhale. 23, Drava kenarında Vyoça (Vinicz) Yol gayet muhataralı bir boğazla kesilmiştir. Birçok yük zayi oldu. Küçük ve büyük topların arabaları pekçok zahmetle ve ancak ertesi günün nihayetine doğru geçişi tamamlayabilmişlerdir. 24, İstirahat. 25, İki bataklık geçildikten sonra Varasdin. 26, Logoviç, Vezîr-i âzam ardçılara kumanda etmek için Pâdişâh'dan ayrılır. Birçok bataklık geçilir. 27, Harboti (Herbartia). Pâdişâh Pozaga yoluyla doğruca ösek'e gider. 28, Çerçok (Czernek) kalesi. 29, Dobovaç (Duboschatz) Burası yağma olundu. 30, Sacisne (Satniza) ilk ihtarda teslim olur.

Teşrin-i evvel (Rebî'ü'l-evvel) - 1, (Salı, 1 Rebî'ü'l-evvel) Podgrad. 2, Velika. 3, Bertörek, 4, Tirmova köyü, Şaovonya (Schaikorviza), 5, Pozaga kalesinin itaati. 6, Pozaga sahasında Ekidina köyü. 7, Çağlın (Çağlayan) Pazarı köyü; Kopaçık (Kobaç: Cobasch) kalesi kasabası yakılır. 8, Despotun oğluna âit Goriani kalesi; bu kale itaat eder. Fena bir köprüden geçiş. Şimdi Pâdişâhın arazisinde bulunduğu için esir alınmaması orduya emredildi. 9, Ordu Bozok (Buzvet?) kenarlarında konar. Altah kalesi; Kral Ferdinand'a âid Pankova kalesinin itaati. 10, Puradonofç; uzun merhale. II, Cerduça, 12, Ordu Si-rem'e (Sirmi) geçip Belgrad karşısına konar, Vezîr-i

Yûnus Beğ'in gönderilmesinden iki gün sonra vezîr-i âzam bayraklarını açmış ve muzikasım önüne almış olduğu halde, seferin sona ermesiyle bitmiş olan seraskerlik alâmetini Pâdişâh'm eline teslim etmek üzere, Sava Köprüsü'nden geçti (9 Teşrîn-i sâhî-10 Rebî'ü'l-âhir).

Filibe'de dîvân toplantı hâlinde iken, Sultân Süleyman, îsmâil Gi-ray'm amcası Sâhib Giray'a Kırım Hanlığı'nı verdi; Sâhib Giray son seferde Tatarlar'la beraber orduya refakat etmiş, Mur nehrinin doğu cihe-tindeki akınları takdirleri celbetmişti. Tekrar Kırım Hanlığı'na tâyîn olunmak ümidinde olan kardeşi Saadet Giray, buna mukabil, senelik 300.000 akçe

âzam Pâ-dişâh'm istikbâline çıkar. Zât-ı şâhâne köprüyü geçip Belgrad tarafına otak kurdurur. 13, Tevakkuf ve resm-i geçit. 14, Tevakkuf, dîvân; paşalar, defterdarlar, nişancılar, Anadolu beğ-lerbeği hil'at giydiler; el Öpme merasimi. 15, Tevakkuf. 16, Vezîr-i âzam bayraklarını açarak ve muzikası önünde, beğler ve ağalar arkasında olarak, köprüyü geçip ser-asker sancağını Hudâvendigâr'a teslim eder. 17, Vezîr-i âzam ordudan ayrılır. 18, Hisarlık; Nemçe kalesi kumandanı kale anahtarlarını gönderir. 19, Pâdişâh Semendire'ye gider. 20'den 25'e kadar yağmur, tevakkuf. 26, Polana. 27, Sipodiç. 28, Çubalaç, 29, Çeşme nâmiyle maruf Kovaçoçına köyü. 30, Niş kaplıcaları. 31 Perşembe (1 Rebî'ü'l-âhir) tevakkuf.

Teşrîn-i sâni (Rebî'ü'l-âhir) - 1, Şehir-KÖy karşısına konulur. 2, Bflâklar köyü. 3, Sofya. 4, Tevakkuf. Kar yağar. 5, Ormanlık Köyü. Yeniçeri ağası ve mir-i alem bugün İstanbul'a varırlar. 6, İhtiman köyü. 7, Tatar Pazarcığı. 8, Filibe; dîvân. 9, Koniş. 10, Semizce. 11, Yeniceli köyü. 12, Edirne; şehir donatıldı. 13, Tevakkuf. Sabık vezîr-i âzam Pîri Mehmed Paşa bugün vefat etti. 14'den 16'ya kadar tevakkuf. 17, Babaeski. 18, Ergene Köprüsü yakınında Elvanlı köyü. 19, Silivri. 20, Halkalı Pınarı. 21, Pâdişâh İstanbul sarayına girer. Şehirde ve Eyüp, Galata, Üsküdar kasabalarında beş gün şenlik ve donanma. Pazarlar gece açıldı. Pâdişâh, tebdil-i kıyafet gezdi. 26 Teşrîn-i sâni, şenliğin son günü.

Marini Sanuto'da (c. 57), Güneş seferinin italyanca bir rûz-nâmesi daha vardır ki, tarihleri bakımından Rûznâme-i Sülçey-mânî'yle uyusmaktadır. Ondan Güneş'e âid bir fikra:

«Quel 27 de la luna quelli di dentro cominciarono a diman-dar la pace spontanemente, e accordo sprâ la fede di Mahometo e sopra li patti di Mustafa e secondo il consulto si ac-cepto lo loro rendersi a patto, dove di dentro lo Sigr. loro con minör fiolo di Curtovich usendo di fora basarono la graziosa man del Bassa inchinando la testa loro fia alla terra, e di poi pi quel loco levandosi lo eseraito per giorui 16 tuttavia cami-nando e scorrendo inverso la banda di Vienna Dove aviete diquesta città si pervenne alla nevicoso montagna Wesil (Wech-sel) cio ernossa (Hartberg, burada şüphesiz Rothberg yerine kullanılmıştır.) montagna la pace e per mezzo all'incontro a Vienna e quella a man destra alli isparmi montagni dello in-terno della Alemagna, arivando quelli di Cavalieri nei mili grasignandossi al montar lo impossibil era, ma la gratia divina; che alli soi fedeli servi non manca mal da quello loco mollis-simo arostarono delle nostre Insuli Gambelli carichati e ca-dauno delli Cambelli ponendeli in mane le zappe grande per far la Strada coli Gambelli ritirandosi a passo a passo cominciarono a montar la detta montagna, così lo esercito smontando e cavalchando lepredetto aspere montagne ascendendo pasa-rono arrivarono allo in ermo; e paese di Spagua(?)e quelli gu-artando e brusando e distruggendo e tutto mettendoli a gran ruina e senza ponti tre grandissimi fiumi passarono, Da poi passato il 16 della Inna di safer si pervenne incontro al fiume di Drava, dove era una gran citta (Marbourg) et in el meso di quella era il ponte dove si passâva lo detto fiume, ma non facendo stima di tal ponte di novo un ponte fu fabricato e così parte de lo esercito passo per il detto ponte, e parte passo al Gurge di Sotto della citta dove era il passo e la giorni dui cola notte tutto lo esercito si transferi e passo il fiume, edi poi caminando in campo doi giorni s i arrivo in una aspra e folta selva.»

(Mükerrer) - Pâdişâh'in 12 Teşrîn-i evvel 1532 tarihli bir mektubunun suretidir (Marini Sanuto târihinde bulunan Pietro-Zen'in 1 Kânun-ı evvel tarihli raporuna müracaat): «Pervenissimo fin ad una gran città nominata Gradjas che fu ab antique sedia e domlcüio del detto Maledetto, dove avendo cognosciuto che il Maledetto spaventato del impeto del nostro gran esercito e levatori al suo-rpgno per salvarsi la vit ase ne partito lassadoli adversarii suoi infideli, che seguitano la via del diavolo et spento del tutt© l'errore dei Infideliloro e vol-tati dal detto loco la potentissima Maesta mai con felice e gloriosa vittoria havendo expugnato delli Castelli pertinenti a quelli dette stabili infideli li Castelli nominati Carbona (Harbart), el Bachizi (Rascina) Posega e fatto mi compote del desiderio suo e gionto con tutto il suo al mar simigliante esercito alla città di Belgrado adi 12 della luna di rebioul-ewwel 937 così fu di 12 ottobre 1552.»

tahsisat ile her sene 500.000 akçe getirir geniş arazîlere nail oldu.⁴⁵⁸ Sultân Süleyman, yol esnasında, o zaman Neç ve sonra Gnazen kalesi muhafızı olan Lehistan elçisi Opalinski'yi huzuruna kabul etti⁴⁵⁹. Elçi, 30 sene önce Bâyezîd ile akdolunan ve 1525'te Süleyman tarafından yenilenmiş olan Lehistan mütârekenâmesinin uzatılmasını talebe me'mûr idi.⁴⁶⁰ Lehistan Krah Sigismund bu suretle Boğdan tarafından memleketinin asayişini te'mîn

⁴⁵⁸ Peçevî, va: 58. Soiak-zâde, va: 110, Ferdî, va: 197. Âlî, va: 241, Celaî-zade, varak: 164.

⁴⁵⁹ Piyer Dö Lucy'a Opalinski I. Sigismund tarafından altı defa elçi gönderilmiştir: 1) Zapolya ile anlaşmaya ikna için Fer-dinand'a, 2) Dîni meseleleri ve Türkiye ile münâsebetleri arz etmek üzere Germanya umûmî meclisine, 3) Seçilmesini teb-rîk için Papa'ya, 4) Kızı Elizabeth'i Sigismund'un oğluna vermesini teklif etmek için Ferdinand'a, 5) Tunus'da doğru gideceği esnada Kral nâmına tebriklerini arz etmek için Şariken'e; 6) Sultân Süleyman'a. Pâdişâh ile Sigismund arasında teâtif olunan mektuplar Prens Adam Çartoriski'nin Polavi şehrindeki kütüphanesinde. 940 (1533) târihiyle Süleyman tarafından tasdik olunan ahidnârenin tercümesi Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'nde «Türkiye Yazışmaları» kısmında mevcuttur. Orada Süleyman tarafından Venedik elçisi Pietrozen'e verilen i'timâd-nâme cevâbı da görülür. Polavi şehri kütüphanesine tevdi edilen mektuplar ve şâir vesikalar şunlardır: 1)- 932 Muharremi (Teşrin-i evvel 1525) târihiyle ve Lehistan'a üç senelik bir mütrâke itâsını muta-zammın ahidnâme ki, Biec kalesi muhafızı Stanislas marifetiyle getirilmiştir. 2) Pâdişâhım Muharrem 939 (Ağustos 1532) târihiyle Sigismund'un bir yazısına cevâbı ki, Günüş önünde yazılmış ve Opalinski tarafından getirilmiştir. Bu iki mektup, yeniden halisane beyân ve sükûn hâlinde durmak üzere Tatar Hânî'na verilen emri bildirmektedir. 1621 senesinde III. Sigismund'un elçisi Prens Zabarovski ile birlikte İstanbul'a gelmiş Lehistanlı bir şâir tarafından neşrolunan bir mektup da Sultân Süleyman'a isnâd olunur. Efendisine verilme üzere, Pâdişâh'ın Opalinski'ye verdiği rivayet olunan bu mektup, Moskova Târih, Coğrafya ve İstatistik Gazetesi'nin 1825 Nî-san nüshasına (s. 28) dercedilmiş ve oradan Târih tümleri Mecmuasının 1826 senesi nu: 602 nüshasına nakl olunmuştur. Bunda «Yakında yetmiş yaşını ikmâl edeceğim; pek yakında mes'ûd bir iklimde beraber bulunacağız, Pâdişâhlar Pâdişâ-h'ının ben sağında sen solunda (Âhiret'te; nezd-i llâhî'de), ga-lib ve muzaffer olarak oturmuş olduğumuz halde, bu dünyâda bizi birbirimize rabt eden muhabbetli hislerden meserretle bahs edeceğiz. Sefirin Opalinski hemşiren zevce mi saadet ve şerefin ne derecesinde görmüş olduğunu sana söyleyecektir. Sefiri zât-ı haşmetlerine tevdi erata». Allah'a emânet olunuz!»

denilmiştir. Ancak şu birkaç satırın mündericâtı yalnız hakî-kata benzemeyen sözlerle, yalandan ibarettir: Zîrâ Süleyman 1532 senesinde 70 değil, 32 yaşında idi. Bundan başka, Müs-lümanlar'ın kavisi olan öyle bir Pâdişâh, nezd-i llâhî'de, mü*-mîn olmayan bir hükümdar ile birlikte bulunamaz. Pâdişâhın -burada Sigismund'un hemşiresi olmak üzere görünen- Rok-zelan (Hoxelane) ile izdivacından dolayı Kral ile hâsil oldu-ğu zannedilen akrabalığı da diğer bir hatâdır. Bu hatâ ise Za-barovski'nin sefaretî hakkında Twardowski (Samuel de Skr* zypna) tarafından Przewazina Legacya I, O, X, Krysztofa Ibarawskiego etc. etc. od No. Zygmunta m. Kröla polskiego Í Szwedskiego do Soltano Cesarzo Tureckiego Mustafy u roku 1621, etc.» unvânıyla 1621'de Kaliş ve 1706'da Vilno ve 11639'-da Krakovi'de büyük hacimde neşrolunan zabıtnameden kaynaklanmıştır. Bu müellifin naklettiği durumların hepsi yukarıdaki fıkra derecesinde az itimâda şayandır. Meselâ o zaman Zabarovski ile İstanbul'da bulunan elçiler arasında Kont Thurn'u (Bohemya âsisi) İmparatorun adamı ve hattâ meşhur Papas Jan'ın elçisi olmak üzere gösterir. Venedik ile İmparatorluk sefirlerinin raporlarında Roxelane «La Rossa» isminden başka bir suretle yâd olunmamışsa da bu kelime ile küçük Rusya'dan (şimdiki Galiçya) veyâhud Güney İtvan-ya'dan (Ukranya, Volinya, Padolya) olduğunu beyân etmek istemiş olmaları muhtemeldir; eğer böyleyse Roxelane'ın Galiçya'da Lippa üzerinde kâin Brezani dâiresine âit Rubatin nâmında küçük bir köyden fakir bir papasın kızı olması mümkündür. Kont Stanislas Rezevoski'nin fikri de budur. Wag-ner'in Türkenbüchlein (Türkler Hakkında Küçük Kitap) adlı eserinde okunur ki, Roxelane aslen İtalyan olup Kastel Ko-lecyo tarafından kaçırılmıştır. Fakat Ulrich Vallich'in de Reli-gione turcica (Türkler'in Dini) adındaki eserinden alınmış olan (s. 319) ve oraya da Jan Fransua Neger*'in sal-nâmele-rinden menkûl olan bu efsâneyi Roxelane'ın o vakit Sultân Süleyman'ın gözdesi olması Şehzade Selim'i 1524 senesinde doğurmuş bulunması tezkibe kâfidir. Polavi Kütüphanesinde Süleyman'ın I. Sigismund'a diğer bir mektubu daha vardır ki, 935 (1528) tarihli olup, bâb-ı hümâyûnun kürk ticâretinden alınan gümrük resminin iadesi lüzumunu bildirir. Yine o sene târihini taşıyan Süleyman'ın diğer bir mektubu da Peç kalesinin Etiyen'e ve validesine iadesinin imkânsızlığından bahseder. Safer 954 (1547 Nisan) tarihli bir üçüncü mektup da evvelâ Polonyalıların Oçokof (Oczokow) arazisinde akınlarından dolayı tazminat ödenmesini ve ikinci olarak bir hırsızın teslim edilmesini bildirir.

⁴⁶⁰ Marini Sanoto'da Venedik elcisinin 1525 tarihli raporu. Kromer, c. 29, Lehistanlı Feiley marifetiyle ilk kararlaştırılan kapitülasyondan bahseder.

etmek istiyordu.⁴⁶¹ Opalinski'nin müzâkereleri tam bir muvaffakiyetle neticelenerek, Kırım Hânı Sâhib Giray'a Lehistan Kralı'yla hâl-i asayişte bulunması ve onu Devletin dostu nazariyle görmesi tebliğ olundu.⁴⁶²

18 Teşrîn-i sâni'de (19 Rebî'ü'l-âhir) Pâdişâh, yedi aylık bir ayrılıktan sonra İstanbul'a girdi.⁴⁶³ Beş gün mütemadiyen, Osmanlı müverrihlerinin «İspanya aleyhine Almanya Muharebesi» adıyla bahsettikleri bu son seferin muzafferiyetlerini teşhir için şenlik yapıldı.⁴⁶⁴ İstanbul, Üsküdar, Eyüp, Galata beş gece kandillerle donatılarak pazarlar, dükkânlar bezâzistan geceleri dahî açık tutuldu; halk, her gün birbirine ziyafetler çekerek eğlendi. Belgrad ve Rodos Fâtihî'nin, Mohaç Meydan Muharebesi muzafferinin bizzat icra ettiği seferler daha şimdiden 5'i bulmuştu; son seferini de, mümtaz vasıflarını alenî surette i'tirâf etmemiş olsa da kalben tasdik ettiği (!) Şarlken aleyhine açmıştı.⁴⁶⁵

Koron'un Andrea Dorya Tarafından Zaptı

Sultân Süleyman'ın Drava sahillerini tahrîb ettiği esnada ve Tuna ince donanması sabık kumandanı Kaasım Beğ Potanstayn vadisinde imparator ordularının darbesi altında can verdiği gün idi ki, Şarlken'in meşhur amirali Andrea Dorya Mora'da Koron şehrini zapt etti. Osmanlı limanlarının en müstahkemlerinden biri olan bu mevki, bir gün muhasara ile ele geçirildi. Şehrin karaya bakan cihetine karşı yöneltilen bataryada ancak 14 top vardı. Lâkin deniz kenarındaki diğer üç cihet 150'den ziyâde küçüklü büyüklü toplarla döğülerek gedikler açılmıştı. Dorya'nın donanması yüksek kenarlı 35 gemi ile 48 kadirgadan mürekkebtî. Bununla beraber bu sür'atli ele geçirme, kuşatanlar için ucuza mâl olmadı. Kara tarafından çıkarılan İtalya fırkası 300 maktul, 100'den ziyâde yaralı verdi. Kadirga neferleri daha muvaffak oldular; şiddetli ve fakat az süren bir muharebeden sonra, deniz tarafından girdiler. Dorya, muhâfızların zevceleriyle, çocuklarıyla, mallarıyla

⁴⁶¹ 9u esere müracaat: «Historia rarum polonicarum coacbroata * Satemone, Neageb&uero, Hannoverae 1618», s. 531 (Vapovius'un vakayinamesinden)

⁴⁶² 67. notta zikredilen eserler. Bunlar, Sâhib Giray'ı cSatkereius» şeklinde yazarlar,

⁴⁶³ İstanbul'dan 21 Nisan'dan çıkmış ve 18 Teşrîn-İ sâni (Kasım)'da dönmüştür.

⁴⁶⁴ Rûz-nftme-i Süleyman!, 21-25 Teşrîn-i sâni.

⁴⁶⁵ «in tMs first essay of his (Şarlken) arma, to have opposed such a leader as Solyman, was no small honour to have obliged him to retreat, merited very considerable praise.» Robertson, Şartken, 1,5. (Buradaki Kanunl'nin Şarlken hakkındaki duygulan ve «kalben tasdiqt mes'elesi de müverrihin İlim-tJış; ve tftmâmiyle hissi bir kuruntusudur. Hazırlayan).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/102-104.

çekilip gitmelerine müsâade gösterdi.⁴⁶⁶ Kalede Fransuva Mondoza⁴⁶⁷ kumandasında 2.000 îspan-yol bırakarak Patras'a teveccüh ile orasını da Koron kadar⁴⁶⁸ sür*-atle ele geçirdikten sonra, înebahtı önüne geldi. Boğazın girişinde II. Bâ-yezîd tarafından yaptırılan iki kale Dorya'nın pençesine düştü: Mora tarafındaki kendiliğinden teslim oldu; sahili müdâfaa eden, hücum ile alındı. Mora'dan alelacele toplanılmış bir Türk fırkası cebren alınan kalevi geri almak istemişse de, Sarno Kontu Jerom Totavilla kumandasında 4.000 okçunun yaklaşması üzerine înebahtı'ya çekildi. Asıl karada bulunan Mo-lineo kalesinin 300 yeniçeriden mürekkep muhafızları tamâmiyle Öldürüldüler. Dorya, Türk kitâbeleriyle süslenmiş büyük toplardan ikisini Sarno ve Salvani nâmındaki generallere hediye ederek, diğerlerini Cenovafya götürdü. Bunlar, meşhur denizcinin hasım korsanlardan almış olduğu külliyetli meblâğlarla yapılan kiliseye bir harb armağanı oldu. Siçion ve Ko-rin sahillerini tamâmiyle tahrîb ettikten sonra, mevsimin ilerlediğini görerek donanmasıyla geri döndü.⁴⁶⁹

Avusturya'nın Osmanlı Devleti İle Münâsebetleri Ve İlk Muahedenin Akdi

Avusturya muharebesinin neticesi, Dorya'nın Mora'daki bir kısım yerleri ele geçirmesi, gelecek kitapta naklolunacak îran muharebesi tasavvurları Sultân Süleyman'ın savaşı zihniyetini, sulh tekliflerini kabule daha müsâid bir hâle getirdiğinden, Ferdinand'm bu senenin bitişinden evvel yeni bir sefaret için istediği yol icâzet-nâmesini hemen verdi.

Yûnus Beğ'in, Kânun-ı sâni'nin ilk günlerinde vuku bulmuş olan VenediVe varışı, Guns'un cesur müdâfiinin büyük kardeşi olan Avusturya elçisi Jerom Dö Zara'nın İstanbul'a gelişiyile aynı târihe tesadüf etti.⁴⁷⁰ Aralarında

⁴⁶⁶ Paruta, Venedik Tarihi, 1, 7. Sagredo'nun HftWâ*i. Anton Dortas Innbegriff «n Goebei's Bgttragen adlı eser, 1532, s. 31. tstoanfi, c. 4.

(... Koron kalesi, Osmanlı hükümdarının Alman seferiyle Şarlken'i aradığı sırada onun amdralı meşhur Andrea Dorya tarafından hüie ile TÜrk-ler'den alınmış olup.» İ. H. Uzunçarsılı, Osmanlı Tarihi, c. n, 3. baskı, s. 335, Ankara, 1975.) (Hazırlayan).

⁴⁶⁷ Guaz* Tarihi

⁴⁶⁸ Gnazo Tarihi, Venedik matbuu 1549, s. 124, muhafızları 8.000'e çıkarır; hücum edenleri ise 800 gösterir :«800 soldati tra Itallani, Spagnoli, e Alleman gli rlmase.»

⁴⁶⁹ Paruta, Sagredo, Istoaifi, Dorpa. Peçevl, va: 58. Âli, 26'ıncı vak'a, va: 142. Hacı Kalfa, Esfarü'l-BJhfer, va: 18. Osmanlı menbaları, Dorya'nın gediği esnada İstanbul'a çekilen Osmanlı donanmasının kumandanının Ah-med Beft olduğunu yazarlar, tstoanfi, Paruta, Sagredo «İmrâl» derler, Ooazo «Zay» seklinde gösterir. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/104-105.

⁴⁷⁰ Elçinin raporu, Jerom Dö Zara'nın Günş müdâfiine yalnız anadan mı, yoksa iki taraftan mı kardeş olduğunu tâyin etmez. Herhalde Nikola Yurişiç'in kardeşi olduğu muhakkaktır. Bunun Zeng, ötekinin ise Zara diye

müverrih Marini Sanoto da dâhil olarak 50 Venedik asîlzadesi Senato tarafından Yûnus Beğ'in istikbâline me'mûr oldu.⁴⁷¹ Yanında ancak 10 kişi bulunan Jerom Dö Zara hiçbir ihtiram gösterilmek-sizin kabul olundu. Gelişinin ikinci günü vezîr-i âzam ile görüşüp dördüncü gününü huzûr-i şahaneye çıktı (14 Kânun-ı sâni). Sulh müzâkeresine me'mûr idi. Sultân Süleyman, durumun kat'î bir sulha dönüştürülmesinin, Ferdinand'ın itaat alâmeti olmak üzere Gran anahtarlarını bâb-ı deviete göndermesinden başka bir şeye bağlı olmadığını belirterek, ancak bir mütârekeye müsâade etti. Ferdinand ve Şarlken'i kardeşi gibi bildiğini, Şarl-ken ile -hattâ Gran'ın tesliminden önce- 5 yâhud 7 senelik bir sulh akdine hazır olduğunu, Ferdinand'ın Gran mevkiinden ziyânını Macaristan'dan tazmin edeceğini ilâve etti.⁴⁷² Jerom'un oğlu Vespazpen'in kendisine refakat ettiği bir çavuş bu mealde bir mektupla Viyana'ya gitti (1 Şubat 1533).⁴⁷³

Viyana şehrinin ilk defa gördüğü bu Osmanlı elçisi büyük tantana ile kabul edildi. Ferdinand elçiyi sırmalı kumaşla müzeyyen bir taht üzerinde oturduğu ve başında bir tâc bulunduğu halde kabul etti. Sağ tarafında yirmi Macar ilerigeleni bulunuyordu⁴⁷⁴ ki, Varasden ve Fünfkir-hen piskoposla hyle Gran'ı teslim etmiş olan Pol Verdey nâmında diğer bir piskopos bunların arasındaydı. Sol tarafında Bohemya ileri gelenleri vardı.

Birkaç gün sonra, Osmanlılar'm teklif ettikleri mütâreke şartları, kendi lisanlarıyla Bohemyalılar'a ve Macarlar'a tebliğ edildi. Gran'ın anahtarlarının istenilmesi Bohemyalılar'ı pek ziyâde korkuttu. Lâkin Ferdinand,

isimlendirilmesine göre, babalarının bir olmaması muhtemeldir. Fakat belki bu şehirler doğum yerlerini değil, mâlik oldukları araziye gösteriyordu. Jerom DÖ Zara ile onun oğlu Vespaziyen Vilhelm Zara o zamana kadar siyaset sahnesinde görünmemişlerdi. Jerom İstanbul'a döndüğü zaman Vilhelm sefaret değil, yalnız İmparator'un Pâdişâh'a bir mektubunu ulaştırmak sıfatıyla ve zât-ı şahaneyi görmemek ve onunla hiçbir müzâkereye girişmek emriyle oraya gönderilmişti. Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'ndeki raporu şu adı taşıyor: «Enarra-tio eorum quae per Vespasianum de Zara cum D. Ajasbassa et Aloisio Gritti in Constantinopoli tractata sun.» Pragae, 5 inartii 1534. 14 Kânun-ı evvel 1533'de İstanbul'a gelerek, o ayın 30'unda Gritti tarafından kabul olunmuştur. Gritti kendisi açmağa me'zûn olduğunu beyân ederek, İmparatorun İbrahim Paşa'ya mektubunu istemiş ve Jerom şu cevâbı vermiştir: «Valde de volubilitate et inconstantia Hungarorum mirabatur, quod post tot infortunia et summi Dei correctiones adea ne-fastis practicis seditionibus et dolis non desistant; - mirabatur, quod M.V. in illis litteris mentionem efercit, ipsum Mi. Vae. id, quod cadem in Hungaria habet libere ad retineudum et possidendum permissis et ibrahim illum Aloisium interro -gavisse, an conclusioni pacis cum Oratoribus interfuisse-velle ut Rex Joannes totum id regum possideat.»

⁴⁷¹ «en« Junisbel Orator del Sgr. Turc o per il qual fu ordinâ andasse tra 40 gentiluomini, tra di qual 10 Marini Sanuto ful commandato. - con il Caften d'oro tuchesco, che la Signoria la fece vestfr e cussi tutt 11 sol da numero 18 vestll di Corachl di scualatto.» Marini Sanuto, c. 56. 9 Kâmu-i sâni 1533.

⁴⁷² AHİ 10 (Ctenaro) entro l'Orator. del Ee deı Rom an i con cavalli 12, con non molta dlmostrazione alociato İn luogo solito Fra Annenle Grecl alla banda sotto 11 podromo (Atmeydanı) alil 12 ebbe audiemza dal İbrahim, quel lo fece aspettar sul podromo aılı 4 awü il Sgr. l'Orator col suo fiol.» Piero Zen'in raporu, Marini Sanuto, c. 56, 1533. İstoanfi, I, 12.

⁴⁷³ Avusturya İmparatorluk Hanedanı Arşivinde Jerom Dö Zara'nın raporu.

⁴⁷⁴ İsimleri İstoanll'de, I, 12, s. 194; Katona'da, 20, s. 882 mezkûrdur.

sahte anahtarlar î mâl olunabileceğini, zâten vezîr-i âzamin, kalenin kendi eline teslimini değil, yalnız itaat alâmeti olmak üzere anahtarları talep ettiğini ve teklifinin asıl mânâsının bundan ibaret olduğuna yemin ettiğini söyledi.⁴⁷⁵

29 Mayıs'ta uygun bir cevapla geri gönderildi. Hem Ferdinand'ın, hem de Macaristan'ın son kralının geride bırakmış olduğu Mari'nin sefiri olan Kornelyus Döpoličius Şeper,⁴⁷⁶ çavuşu pek yakından tâkîb etti. Şeper, Pâdişâh'a Gran'ın anahtarlarıyla iki mektup takdimine me'mûr idi. Bunların biri Şarlken'den idi ki, birâderiyle Süleyman arasında arabuluculuğu ve Macaristan'ın kardeşine bırakılmasını teklifini içine alıyordu.⁴⁷⁷ Ferdinand'dan olan diğeri Koron'un iadesi⁴⁷⁸ için Şarlken nezdinde tavassut edeceği vaadini ihtiva ediyor ve «Oğutun baba tarafından teklif olunacak sulhu memnuniyetle kabul edeceğini» ifâde ederek bitiyordu.⁴⁷⁹

Bu sulh teşebbüsleri arasında Jerom Dö Zara, İbrahim'in arzusuna uygun olarak, mütârekenin imza olunduğunu haber vermek için Viyana valisine, Karniyola Meclis idaresine, Gran, Fozaga, Koron kumandanlarına ve Andrea Dorya'ya İstanbul'dan bir umûmî mektup yazdı.⁴⁸⁰

Sultân Süleyman, mütârekenin akdinden fırsat bilerek yeni harb hazırlıkları ve dahilî idarede bir kısım değişikliklerle meşgul oldu. Büyük oğlu Mustafa'ya Saruhan valiliğini tevcih ve 40.000 duka tahsis etti.⁴⁸¹ Osmanlı çavuşunun Ferdinand tarafından kabul olduğuna gün 15 yaşında güzel bir delikanlı olan Şehzade Mustafa, dîvân-ı hümâyûnda merasimle pederinin elini öpmeğe kabul olundu. Vezîr Ayaş Paşa rikâbını tuttu, vezîr-i âzam kaftan giydirdi. Birkaç Suriye ye İran şehzadesi Sultân Mustafa'nın nail olduğu şeref-i kabulden hissedar oldular.⁴⁸² Bir müddet sonra Sultân

⁴⁷⁵ Tenim Ferdinandus, posse pro callvlbus facil e si sit nesesse allas con-flci». Istoanfi, mezkûr sablfe.

⁴⁷⁶ Kornielus Schepper'in İbrahim Paşa ile bir mülakatından -ki bunda İbrahim Paşa vatanından bahsetmiştir- Paşa'nın İsviçreli mi, Alsaslı mı, yoksa Fransa'ya komşu bir vilâyetten mi olduğu tâyin olunamaz:

' «Ouaesivit (Toraimus) quae regio melior, Hispania an Fraucia. Respondit Cornelius gibi ut nato in confinibus Fran-ciae paleriem videri Franciam, Hispaniam longe majorem et robustiorem.» Hieronimos ile Kornelius'un raporu.

⁴⁷⁷ Şartken'in 6 Mart tarihli mektubunun ikinci nüshası Avusturya tmp. Hân. Arşivi'ndedir.

⁴⁷⁸ Şaper'in Avust. împ. Hân. Arşivi'nde bulunan i'timâd-nâmesi. Kraliçe tarafından Şeper'e ve Jerom Dö Zara'ya yerilen 4 Eylül tarihli tam yetki vesİKası.

⁴⁷⁹ istoanfi, 1, 12.

⁴⁸⁰ «Ad eximium regimen İn Vienna, ad Capitanum Lubdanoe, ad Capite-naum Jaschanura in Strigonia e Bachi Janus Ferenz et Pekralus İn Fo-sega.» (Elçinin yukarıda adı geçen r»pom).

⁴⁸¹ Ferdî, varak: 197, 198. Bu müverrihe göre, başka değişiklikler de olmuştur. O zaman Dülkadiye beği olan Süleyman, azledilen Yâkûb'un yerine Diyarbekir valiliğine yükseltilecek, Avlonya sancak-beği Ahmed Paşa Dülkadiye valiliğine tâyin olunmuştur. Eskiden de Suriye valiliğinde bulunan İsa Paşa vefat eden Lutfi Paşa'nın yerine, yine o memuriyete getirilmiştir. Husrev Paşa'nın vefatından dolayı Anadolu valiliği münhal kalmıştır.

⁴⁸² «Mustafa e mandate in Sangiaco di Magnesia con ducati 40 mille di Timaro, e cussi la dominicali 9 vene basar

Süleyman'ın -güzelliği bihakkin meşhur olan- validesi Hafsa Hâtûn vefat etti (4 Ramazan - 30 Mart). Zevci Sultân Se-lîm'in kabrinde medfûndur.⁴⁸³

Nîsan nihayetine doğru Macaristan'da her işi görmekte olan Alvazio Gritti Budin'den İstanbul'a geldi, İbrahim'in emrine istinaden Jerom ile bir mülakatında, Sultân Süleyman'ın Macaristan üzerindeki taleplerine dâir defalarca müzâkere mevzuu olmuş olan mes'eleyi açtı. Evvelce Fer-dinand'a gönderilmiş olan çavuş, sulhun kat'î şartlarını kararlaştırmağa me'mûr edilen Vespazien Dö Zara ve Kornelius Dö Pliçius ile birlikte 25 Mayıs'ta döndü. Jerom Dö Zara ve oğlu Vespazien Gran'ın anahtarlarıyla Ferdinand'ın muhteşem hediyelerini vezîr-i azama takdim ettiler. Avusturya hükümdarı Ferdinand'ın itaat alâmeti olmak üzere takdim ettiği bu anahtarları görünce, vezîr-i âzam, iftiharla tebessüm ederek "İerom'a, bunları muhafaza edebileceğini işaret etti.⁴⁸⁴ Kral'ın, kabulünü rica eylediği 2.000 dukalık bir elmas ve bunun iki misli kıymetinde bir yâkût ve elmasın yarı kıymetinde ve armut şeklinde bir inci ile müzeyyen bir madalyonu da aynı derecede memnuniyetle aldı.⁴⁸⁵

İbrâhîm, hemen mülakatta, akdolunacak ahidnâme şartlarının müzâkerelerine başlamak istedi; lâkin Jerom arkadaşı beraber olmaksızın hiçbir şey kararlaştıramıyacağını bildirdiğinden, bu hususta birinci müzâkerenin bir gün sonra icra edilmesine karar verildi. Müzâkereler yedi gün sürdü. Ferdinand'ın elçilerinin İbrâhîm Paşa ve Gritti ile yedi mülakatına dâir olan vesikalar, yalnız o zamanın siyâsî münâsebetlerinin evrak-ı müsbitesi olmalarından dolayı değil, İbrahim'in tabiat ve mevkiini tamâ-miyle tavsif etmeleri bakımından da pek kıymetlidirler ve bu târihte tas-vîr etmekte olduğumuz levhayı ikmâl ederler. Bundan dolayı, konuşmalar hakkında tafsilât vermemize ve İbrâhîm Paşa'nın lisânından son defa olmak üzere işiteceğimiz sözleri nakletmemize, okuyucular müsâade ederler.⁴⁸⁶

la man al Sultan andarono tutti H Aga e Capigil asi. Arrivato alla se-conda Porta li Bassa tutti li tre usirono e li andarono a far la rive-renza e lo accompagnarono dentro, dove pocho stete, poi ussite accompagnato da li Bassa. Ayaş li tene la stapha, lb-raim li caftano; cinse la spada e ritorno accompagna dirutta la terra, 15 anni, di bello aspetto; bianco e gratiato; ha il coilo longino come il padre e ha belUsima persona; mostra accorto. Entro un fiol del Soldan di Sona che stette due ore dopo quello entrona altro da Tauris.» Elçinin 4 Mart raporu; Marini Sannuto'da, c, 56.

⁴⁸³ Celal-zâde, varak: 165. Sotot-zade, varajit: 40. MX>'Ohsson, 2, 512, Aorta tatr.

⁴⁸⁴ Avusturya İmp. Hân. Arşivi'nde sefir raporu- «Et supra iUud praesentavit Hieronymus ipsi Bassae claves Striger4M«fc dixit wce clav«s illas, quas tu et Caesar Turcarum petivlstis ad fidem et lirimtudinem Regiae Majestatis Damini met declarandum. Ad quod praefatus Bassa subrisit et cum capite fecit signum, ut Hieronymus cas salvaret.»

⁴⁸⁵ Sefir raporu; «Bullam aurcam qualls praeflgitur pelvis İn quali erat ada-mas 2000 aurerum inferlus rubinus 4000 aureorum et dependebat unio pyrtformis mille aureorum.»

⁴⁸⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/105-108.

İbrahim Paşa Ve Müzâkerelerin Seyri

27 Mayıs'ta Avusturya elçileri, epeyce kalabalık bir maiyyet askeriyle tekrar vezîr-i azamın sarayına gittiler; bunlar Atmeydanı'ndan geçerken, Budin'den alınma heykellerle, memleketin ihkak-ı hakta serî usûlünü icraya dâima âmâde olan darağaçlarını⁴⁸⁷ gördüler, İbrâhîm Paşa, sırmalı bir kaftan giymişti ve bunun altında mâvî renkte yine sırmalı bir libas görülmekteydi. Şeper ve Jerom'u yerinden kalkmaksızın kabul etti ve bir müddet ayak üzerinde bıraktı. Elçiler de bir anlık bir bakışla İbrâhîm Paşa'yı tetkik ettiler. İbrâhîm, orta boylu, esmer tenli, beyzî çehreli idi; alt çenesinde gayet keskin ve aralıklı beş-altı diş na-zar-ı dikkati çekiyordu. Nihayet murahhaslar eteğini öperek «Efendileri olan Ferdinand'ın ve Kraliçe Mari'nin biraderini» selâmladılar.

Vezîr-i âzam derhâl muharebenin felâketli neticeleri ve Pâdişâh'm kudreti hakkında uzun bir nutka başladı. Şöyle söylüyordu:

- «Aslında, yeniçerilerin yevmiyesi yarım akçeden ibaretti; sonra tedricen iki, üç, dört, beş akçeye terakki etmiştir. Lâkin sıra neferinin sekiz akçeden ziyâde aldığı yoktur. Deniz kuvvetlerinin harb zamanında masrafı pek çoktur; ancak hazîne o kadar zengindir ki, bundan pek az müteessir olur. Dün, İtalya'ya karşı bir donanma techîzi için 1.000 at yükü akçe, yâni 2 milyon duka aldım.⁴⁸⁸ 50.000 Tatar cihanı talan etmeğe kâfidir. Binlerce kadın ve çocuğu esaretten kurtarmak için ormanlara gönderdim; ben ve başka birçokları böyle hareket ettik; Türklerin hiçbiri Hıristiyanların söylemekten haz duydukları gibi vahşî, zâlim, insaniyetsiz değildirler.- Bu büyük devleti idare eden benîm; her ne yaparsam, yapılmış olarak kalır, zîrâ bütün kudret benim elimdedir; memuriyetleri ben veririm, eyâletleri ben tevzî ederim; verdiğim verilmiş, reddettiğim reddedilmiştir. Büyük Pâdişâh birşey ihsan etmek istediği, yâ-hûd ihsan ettiği zaman bile eğer ben onun kararım tasdik etmeyecek olursak, gayr-i vâki' gibi kalır; çünkü her şey;

⁴⁸⁷ «Ibi sunt columnae ex ablat ex Buda cum ima ginibus Her-culis, ete. Haec area (Yhippodrome) a meridie habet mare, ab occidente hortum Ibraimi bassae et ipsius domum, ab ori-ente palatium magni Caesaris. in hae area sunt multa pati-bula şive furcae ad horrorem nocentium ereetae (d'Ibrahim), vestem superiorem auream inferiorem ex auro et serico inter-textam coloris lazurei, - homo medioeris, statur e minör quam majör, nige Ius; vultu medioeriter oblonge, interiores den tes habet 5 aut 6 a se distantes et longos, acutos.»

⁴⁸⁸ Bu hesap yanlıştır; ancak o zamanki akçe rayicine göre mü- himdir: «Mille semas asperorum quae faciunt viçesies centena milli a ducatorum.» «Soma» yâni bir hayvanın hamulesi Türk* çe'nin «yük» kelimesi karşılığı olup, 100.000 akçe demektir. Binâenaleyh 1.000 yük, 100 milyon akçe eder. 100 milyon akçe 2 milyon duka olunca, o vakit duka 50 akçe tutuyordu demektir.

harb, sulh, servet kuvvet benim elimdedir. Bunları size söylemekten maksadım, meramınızı serbestçe söylemenize cesaret vermek içindir.»

Bunun üzerine Kornelius, ta'lîmâtı mucibince, Ferdinand'ın Pâdişâh'ı babası ve îbrâhîm Paşa'yı kardeşi olarak selâmladığını söylemesi üzerine, vezir-i âzam şu cevâbı verdi:

- «Ferdinand, benim Pâdişâhım kadar büyük bir şehensâhın dostluğunu kazanmağa çalışmakla pek iyi yapar; çünkü bu dostluk olmasa, belki türlü felâketlere uğardı.»

Ondan sonra Kornelius söze başlayıp meramını şöyle ifâde etti:

- «Kral Ferdinand, Macaristan'ın henüz kendi elinde bulunan kısmına temellük edebilmek üzere, sizin nasîhatlarınıza müracaat etmek için bizi göndermiştir.»

Vezîr-i âzam Kornelius'un imâsına cevap vermeksizin, ondan Ferdinand'ın mektubunu aldığı sırada, Şarlken'de de bir mektup olup olmadığını sordu. Kornelius, Şarlken'in biraderi lehinde tavassutu bildiren mektubu vermesi üzerine, îbrâhîm ayağa kalkarak:

- «O, saygı değer büyük bir hükümdardır.» dedi ve mektubu öpüp göğsü üzerine koyduktan sonra büyük bir hürmetle yanına koydu.⁴⁸⁹

Kornelius devam etti:

- «Kral Ferdinand, kardeşi İmparatordu Pâdişâh'm dostluk hislerinden haberdâr etmiştir. İmparator Şarl, Pâdişâhtı kendi kardeşi addeder ve husûsî bir muahede yapılmaya hacet olmaksızın aşağıdaki şartlarla Ferdinand'ın sulhuna dâhil olmak ister: Macaristan Ferdinand'a ve Arcel adası ilk sahiplerine iade olduğu takdirde Koron geri verilecektir; Koron ahâlîsi mallarıyla çekilebileceklerdir. Papa, Venedik, Fransa Kralı ile diğer bütün Hıristiyan hükümetlerinin sulhun menfaatlerinden istifâde etmelerine müsâade olunacaktır.» îbrâhîm Paşa cevaben dedi ki:

- «Eğer Şarl, halisane sulh istiyorsa, metbûum reddetmez; evvelâ mektubunu okuyayım.»

Şarlken'in İmparatorluk mührüne bakarak şu sözleri söyledi:

- «Metbûumun (Pâdişâh'm) iki mührü vardır ki, bir kendisinde durur, diğeri bende bulunur; zîrâ kendisiyle benim aramda bir fark olmasını istemez; eğer kendisi için elbise yapılmasını emrederse, benim için de örneğini ısmarlar; benim inşâat için para sarfetmekliğime müsâade etmez;

⁴⁸⁹ Avusturya tmp. Hân. Arşlv'nde ve Kütüphanesinde fihristinde, Umûr-ı MezheWyy« Tarih*, 152.» Et dixit: İste est magnus Dominus et debemus İpsum ideo honorare,1 et sumsit Htteras et osculatus est eas- et quamdlu hie sermo de Carolo Caesare duravit tamdiu stetit erectus.»

bu dîvân-hâne onun tarafından yaptırılmıştır.- Koron'a gelince, orası bir kaledir ki onun bizde binlercesi vardır, onu sâhiblenmek bizce mühim birşey değildir ;Koron'u sulh yoluyla almaktan ziyâde kuvvet yoluyla geri almayı arzu ederiz; münâsib gördüğümüz vakit onu yakabiliriz.- Pâdişâh'im Macaristan'ı Kral Jan*a vermiştir, dünyâda hiçbir kuvvet onu onun elinden alamaz. Arcel, Barbaros'un sancağıdır. Kraliçe Mari'ye arazîsini ve cihazını iade ettirmeğe çalışacağım; eğer Budin'de daha bir saat kalsaydı bizim elimize düşecek ve Pâdişâh'im tarafından hemşire gibi muamele görecekti. Büyük hükümdarların şerefi mağlûbları affetmekledir?»

îbrâhîm Paşa elçilere ruhsat verirken, Macaristan meselesini müzâkere etmek üzere kendilerini Alvazio Gritti'ye gönderdi.⁴⁹⁰ Bu mülakat altı saat sürmüştü. Kornelius ve Jerom, Gritti ile iki defa mülakat etmişlerdir ki, Gritti bu işte hem taraflardan biri, hem de hakem olmak üzere iki yüzlü bir vazîfe yapmıştır.⁴⁹¹ Gritti, Süleyman'ın Zapolya'ya verilen vadinin yerine getirileceğini ve kendisine gelince, eğer isnâd olduğu gibi Macaristan tahtında arzusu olduğu sahih ise, köpek gibi ölmeyi tercih edeceğini söylüyordu. Ondan sonra Macarlar hakkında birçok küfürler ederek, bunları hâin ve idare olunmaz bir millet olmakla vasıflandırdı.⁴⁹² Şunu da ilâve etti: Koron'un iadesi için müzâkere etmektense, tekrar feth etmek, Türkler'in gururuna daha muvafık düşecektir; bundan dolayı 60 kadirga Koron limanını daha şimdiden muhasara etmekte ve 10 gemi İstanbul tersanesinde inşâ edilmektedir; tamâmiyle techîz edilmiş 10 kadirga da Gelibolu'da yelken açmak üzere emir beklemektedir; diğer 10 kadirga da Siragüsali (Sarkostalı) korsan Baloumo'ya karşı gönderilmiştir. Korkud oğlunun Rodos'ta 36 gemisi, birçok yük gemileri ve bombartalan vardır ki, Şarlken Arcel adasını zabta teşebbüs edecek olursa, Polyâ sahiline asker dökmeğe hazırdır. Nihayet şunu da söyledi ki: Pâdişâh, Barbaros'un sancağını İmparator Şarl'a iade etmek istemiş olsa, buna gücü yetmeyeceği gibi, muktedir olsa da iade etmek is-temiyecektir. Sulhun akdedilmesinden sonra ispanyollar Koron'dan serbestçe çekilebileceklerdir. Zâten kendisi de Rumlar'dan Venedik tarafına dönmüş olanlar hakkında Pâdişâh nezdinde

⁴⁹⁰ Elçilerin raporu: «Quum hoc diceret Ibraimus Bassa nihii respondere Hieronymus et Cornelius, sed se mutuo intuentes, qula dixerat quod ad Gritū deberend se conf erre, tacite sedebant. Ouod notans Ibraimus eadem verba quae prius itenim dixit et subjunxit. Non dubitate quia ego sum qui Faciam quod volo, et non quod ipse Aloisius Gritti volet, sed ipse Aloisius faclet İd quod ego jussero tantum loquimlni İlli.»

⁴⁹¹ Primum responait Aloisius Gritti: Se partim adversarium esse partim ar bit rum adversarium. quia Ibi venisset nomine Joannnis regis; arbitrum, qula ordinatus ad id a magno Caesare.»

⁴⁹² Avusturya İmp. Hân. Arşivi: «Mu I ta mala de Hungaris locutus est dicena pessSmam gentem, Infidissimajn intractabüem.»

tavassutta bulunacaktır. Şarl'm bahis konusu olan muâhedenâmeye - evvelce bu hususta reylerini sormaksızın- diğer Hıristiyan devletlerini idhâl etmiş olması şaşılacak şeydir. Şu görüştüğü günün sabahı Venedik elçi ve balyosundan aldığı bir ifâdede, Venedik Cumhuriyeti uzun zamandan beri Osmanlı Devleti ile tâm bir i'tilâf üzere bulunduğundan, Şarlken'in Venedik'le ilgili şartlarının tamâmiyle faydasız şeylerden ibaret olduğu bildirilmektedir.

Kornelius cevaben dedi ki:

- «imparator Rum'dan öte tarafa geçenlerin affını muâhedenâmede zikr etmeğe mecbur olmuştur; zîrâ dostlarını feda ederek sulh yapmak merdçe bir hareket değildir. Mâahaza bu yolda hareket etmek bizzat Gritti'nin herkesten iyi bildiği sebeplerden kaynaklanmaktadır ki, bu sebeplerin esâsı başka türlü hareket etmiş olsa Rumları istihkar ediyor görünmekten ibarettir».⁴⁹³

Ondan sonra, Hıristiyan hükümetleriyle ilgili fıkraya gelerek, Şarf'ın, bütün Avrupa'nın asayişini istediğinden bu hususta Hıristiyanlık ve imparatorluk vazifesine riâyet etmiş olduğunu beyân etti.⁴⁹⁴

İyd-i Hamsin'in⁴⁹⁵ pazartesi günü, elçiler İbrahim Ue ikinci bir mülakatta bulundular ki, birincisinden daha garîb ve ihtirası, Sultân Süleyman'ın saltanatında büyük bir vazîfe gören şahsın hüviyetini daha ziyâde göstermeğe müsaittir. Gritti, tercüman Yûnus Beğ, nişancı ve vak'anüvis Celâl-zâde bu mülakatta hazır bulundular.⁴⁹⁶ Müzâkerenin asıl maddelerine girilmeden önce, karşılıklı suâller arasında îbrâhîm şunu sordu:

- «İspanya niçin Fransa kadar İyi ziraat olunmamıştır?» Kornelius cevap verdi ki, bunun sebebini, memleketin kuraklığına ve Endelüs Yahûdîleri'yle Müslümanlarının çıkarılmasına ve sabandan ziyâde silâh kullanmak arzusunda bulunan İspanyollar'ın gururuna atfetmek gerekir.

îbrâhîm, bunun üzerine dedi ki:

- «Bu gururu kanda aramalıdır; kibirle, civân-merdlikle dolu olan Rumlar da böyledir.»

Nihayet, müzâkereyi bir temsil ile açtı:

⁴⁹³ «Hoc punctum de reeipiendis Graecis transfugls in gratiam si pax fieret aperte dixit Cornelius Aloysio Carolum Caes&rem habere velle, et sine Illo non esse honestum ipsi pacem iacere per muLtas rattones quarum praecl-paum ipse Gritti posset intelligere, et ea erat, ut videretur Canotas IncoJas Graecos contemnere.»

⁴⁹⁴ «Hoc enim esse imperatoris verae Crtetianae».

⁴⁹⁵ Paskalyadan 50 gün sonraki bayram ki, Musa'nın «On Emir!» aldığı gün olup, Hıristiyanlara Yahudiler'den geçmiştir.

⁴⁹⁶ Celâl-zâde, ihtimâl ki nişancı olmak sıfatıyla bu müzâkere hakkında susmayı vazife saymıştır.

- «Hayvanların en korkuncu olan arslan zorla değil hîle ile, muhafızının verdiği yiyeceklerle, i'tiyâd kuvvetiyle ele geçirilir; muhafız onu korkutmak için bir değnek seçmelidir; hiçbir yabancı ona yemek vermemelidir. Arslan hükümdar, muhafızlar onun müşavirleri ve vükelâsıdır; asa, hakikat ve hakkaniyettir ki, hükümdarların kılavuzları yalnız bunlar olmalıdır. Ben efendimi, büyük şehen-şâhı hakikat ve hakkaniyet asâsıyla idare ediyorum. Hükümdar Şarl da bir arslandır; şu halde icâb eder ki, elçileri de onu böylece teshir etsinler.»⁴⁹⁷

Ondan sonra kendisinin iktidarından bahis açarak dedi ki:

- «Benim yaptığım yaptıktır; bir seyisi paşa yapabilirim. Efendimin ma'lûmâtı olmadığı halde istediğim gibi memleketler, krallıklar verebilirim; onun verdiği şey benim tensibime yakın olmazsa irâdesi te'sîrsiz kalır; bil'akis ben emrettiğim halde o tensîb etmezse, benim emirlerim icra olunur, onun değil. Sulh ve harb benim elimdedir; devletin hazînesi benim emrim altındadır. Efendim benden ziyâde mükellef elbise içinde değildir; benim servetim dâima el dokunulmamış olarak kalır, çünkü o benim bütün masraflarımı verir. Krallıkları, memleketleri, hazîneleri bana emânet olunmuştur; bunları istediğim gibi idare ve sarf ederim. Gençliğimden beri Pâdişâh ile birlikte yaşadım; onun doğduğu hafta doğmuşum,- Tahta çıktığı vakit, Macar'larla iyi komşuluk münâsebeti te'sîs etmek ve babasının vefatından dolayı ta'zâyet ve cülusundan dolayı tebrik almak maksadıyla Macaristan'a bir elçi gönderdi; lâkin onlar mektup götüreren adamı tutup habsettiler. İkinci bir çavuş yine, yine o memuriyete tâyin olunmuşken, ihtimâl ki büyük bir adam zannedildiği için, o da o hâle uğradı. Bütün bu muameleler büyük pâdişâhı oldukça muğber ediyordu. Bir müddet sonra

⁴⁹⁷ Arslan, hükümrânlık alâmeti olmak üzere, Osmanlı harb gemilerinin başlarında hâlâ (Hammer zamanında) görülür. Bu müzâkere vuku bulduğu zaman İstanbul'da arslan ve boğadan mürekkebe heybetli bir heykeller grubu bulunuyordu ki, Rum imparatorları'nın inşa ettikleri Bokoleon Sarayı'nın ismi bundan kalmıştır. (İstanbul ve Boğaziçi'ne müracaat, c. 1, s. 119). «Est marmor quoddam hic prope ad mare, in puo sculp-tus est leo ingen\$ teaens taunm corjbus, tam vasta moles, ut a mille hominibus moveri. non possit.» Venedik elçisinin Marini Sanuto'da (c. 58), dercedilmiş olan 14 Kânun-ı evvel 1532 tarihli mektubu bu heykeli oldukça güzel tarif eder: «Alla porta dove si amazzan animali a costo delle colone del Podromo (Hippodrome) da bassofuori della detta prta di ma-rina un leone, sopra il qual e un grandissimo tauro, majör bonamente che il vivo, svenato dal leone; il qual e un grandissimo tauro, majör bonamente che il vivo, svenato dal leone; il quale li e monlato sopra la schina e lo ha altirato, e da uua banda ad una coscia del tauro e un grandissimo Aio? e questo lione assai majör del vivo, e tutto di una pietra di una bona mina, questi animali soleano esser con le teste voltate verso Anatoli, e par che quella demesima notte (21 novembre) se voltassinocolle teste verso Costantinopoli, cio la matna ve-dutotutta questa terra li e concussa e ha fatte stupor e stordir tutta questa terra, e ognuno e discorrendo secondo la passione deli' anima.» Bu hadise Süleyman'ın avdetinde 21 Teşrin târihinde vuku bulmuştur. Ancak ertesi senenin Kânun-ı sâni-sinde İstanbul'a gelebilmiş olan Schepper'in, vak'a pâdişâhın azimetinde meydana geldi diye yazması, yanlış ma'lûmât al-masındandır: «Caesare Turcarum exeunti in Hungariam mar-mor hoc versum est, quippe leo respiciebat Asiam, nunc respi-cit Europam, putant fatale esse.»

Fransa Kralı Pavia'da mağlûb olarak, validesi efendime şu sözleri yazdı: «Oğlum Fransa Kralı, İspanya Kralı Şarl tarafından hapsedilmiştir; zannedirdim ki, Şarl onu salıvermek civânmerdliğinde bulunsun; lâkin öyle yapması şöyle dursun, hakkında hiç lâyük olmayacak surette muamele etmiştir. Büyük şehen-şâh, oğlumu kurtarmak suretiyle ulüvv-i şinâsınızı izhâr buyurmanızı istirham ederim.»⁴⁹⁸ Pâdişâh, Fransuva'nın uğradığı felâketten müteessir ve Şarlken'in muamelesinden münfail olarak, kadının avâze-i istirhamına en müessir surette hangi vâsıtalarla yardımcı olabileceğini düşündü; o zaman kendi elçi-lerine Macaristan Kralı tarafından gösterilen kötü muamelenin intikamını almak istedi. Hususiyle ki, Kral Lui'nin zevcesi, Şarlken'in hemşiresi idi. Lui, Pâdişâh'a mukabeleye çıktı; ikisi de ellerinde kılıç, Macaristan tahtı üzerindeki müddeiyâtlarını müdâfaa ettiler. Kılıç, mes'eleyi halletti; hükümet hakkını bize verdi. Macarlar'ı mağlûb eden benim; çünkü Pâdişâh Mohaç muharebesinde bulunmadı; bize iltihak için ata binmek üzere iken kendisine muzaffaeriyet müjdesini gönderiyordum. Ondan sonra Budin'i zabtettik; ve bizim hakkımız mazhar-ı rüchân oldu.»

Îbrâhîm, Budin'in fethinde esirlerin ne kendisinin emriyle, ne de Pâdişâh'ın emriyle değil, ancak kendi hatâlarıyla katliâma uğramalarından tafsîlen bahsetti.⁴⁹⁹ Hobordanski'nin mübalâğalı tekliflerine tekrar sözü getirdikten sonra, Viyana muhasarasına geçerek, tebdîl-i kıyafetle ve beyaz değil renkli bir sarık ile ekseriya bizzat keşfe çıktığım hatırlattı⁵⁰⁰ ve dedi ki:

- «Bu sırada Şarl, İtalya'da Türkler'i harb ile tehdîd etmek ve Lu-ter mezhebi erbabını cebren eski i'tikadlarına getirmekle meşgul idi. Almanya'ya geldi, hiçbir şeye muvaffak olamadı. Bir imparator için bir şeye başlayıp da bitirmemek ve söyleyip de hiçbir şey yapmamak lâyük değildir. Bir Râhibler Meclisi ilân etti, fakat toplamadı; Budin'i muhasara etti, alamadı; kardeşi Ferdinand ile Kral Jan arasında tekrar sulhu sağlaması gerekirdi, buna da teşebbüs etmedi; eğer bugün bir Ruhban Meclisi toplamak istemiş olsam, Luter'i bir tarafa, Papa'yı bir tarafa kor, kilisenin birliğini iade etmeğe kendilerini mecbur ederim;⁵⁰¹ ben ve Pâdişâh bu

⁴⁹⁸ «Confugimus ad Te mağnum Caesarem, ut tu Überalitem tuam osten-das et filium meum redimas.»

⁴⁹⁹ «Male cessit illis, qui non expectato praesidio ipsis ordinato ad dedu-cendum mane egressi sunt castros Budensi, allquotque Turcas inventos occiderunt, quae res cum tumultum exitasset, prius prieie, quum per se Ibraimum Bassam, posset; i ussu autem Caesaris aut sucum quam caeas fulsse.» Avust. tmp. Arşlv'nde sefaretin raporu.

⁵⁰⁰ «Solebam, inquit, aliquando ambulare et circum&picere urbem non cum «lbo sed alio plleo.» Sefaretin raporu.

⁵⁰¹ «Ego, Inquit, si nüne yellem, possem Lutherum. ab una et Papam ab al-tera parto st&tuere, e utrumfue ipsorum cogere ad celebrandum concii-iiuhl» Sefaretin raporu.

suretle Şarlken'in yapması lâzım gelen şeyi yapmış oluruz. Macaristan Kralı yatağında can vermiş olsaydı, ihtimâl ki Ferdinand'm bir dereceye kadar veraset hakkı olabilirdi; lâkin muharebe meydanında öldüğü için krallığı bize aittir, çünkü kılıçlarımızla feth olunmuştur; biz Macaristan'ı istilâ ettik. Kardeşine (Jerom'a hitâb ederek) şatosunu îade ettik; bütün vâlîler arz-ı ta'zîmât ettiler. Münâsib gördüğümüz kadar Macaristan'da kaldık ve bize mukavemet edecek kimseye tesadüf etmedik.»

îbrâhîm Paşa, ancak bu mukaddimeden ve diğer bâzı istitradlardan sonra, müzâkerenin mevzuu olan hususa, yâni Şarlken'in mektubuna sözü getirerek ve mektubu eline alarak dedi ki:

- «Bu mektup, ihtiyatlı ve mu'tedil bir hükümdar mektubu değildir. Şarlken, kendi unvânlarıyla beraber, kendisine âit olmayan birçok unvanları mağrûrâne bir şekilde sayıyor; kendisine «Kudüs Kralı» demeğe nasıl cür'et ediyor? Bu memleketin sahibinin büyük şehenşâh olduğunu bilmiyor mu? Pâdişâh'tan memleketlerini almak mı istiyor? Yoksa böyle yazmakla onu hafife aldığı mı göstermek istiyor? Ben işittim ki, Hıristiyan 'hükümdarları dilenci kıyafetinde Kudüs ziyareti yaparırmış; Şarlken Kudüs'ü dilenci kıyafetinde görmekle, kendini oraya kral mı olacak sanıyor? Bundan sonra Kudüs'e girmeyi bütün Hıristiyanlar için men edeceğim.»

Kornelius, Şarl'in mağrûrâne bir şekilde kendisine tahsis etmiş olduğu bu unvandan dolayı, mümkün olduğu kadar ma'zeret bulmağa çalışarak, böyle yazılmasının sâdece yazılış usûlünden olduğunu ve hiçbir mânâ ifâde etmediğini söyledi.

îbrâhîm, devam etti :

- «Bundan başka, Şarlken Ferdinand ile benim efendimi aynı derecede tutuyor (eşit görüyor); kardeşini sevmekte hakkı vardır, lâkin bunun için büyük pâdişâhı o kardeşine kıyâs ederek kadrini tenzil etmesi lâzım gelmez. Benim efendimin arazî ve insan bakımından Ferdinand'dan daha kuvvetli ve daha zengin sancakbeğleri vardır.» O zaman Jerom'a hitâb ederek dedi ki: «Senin kardeşin Nikola'nın akrabasından olan Kara Âmid sancak-beği senin kralından daha çok arazî ve raiyyete mâliktir.⁵⁰² 50.000 süvârî muharebelerde onun maiyyetinde bulunur; sipahileri, timârlıları Ferdinand'ın sipâhî ve timârlılarından çoktur: Pâdişâhımın daha böyle çok sancakları vardır. İmparator Şarlken öyle bir mektup yazınaktan utanması

⁵⁰² Bütün müverrihler Güns'ün cesur müdâtfinin bu akrabasından hiç söz etmezler. Hâlbuki raporda şöyle geçmektedir: «Et conversus ad Hieron. yroum, affnls inqult NioUz fratris tui et tuus qui es Sanzachus in Cara chemita (Edessa)» (Bdessa, Urtadır; Halbuki Kara Amid Diyârbekir'dir. Mütercim);

lâzım gelirdi. Lâkin Fransa Kralı'nın Macaristan seferi esnasında bize gönderdiği ve sâdece «Fransa Kralı» diye imza ettiği mektup, bundan ne kadar farklı ve hakîkaten krala yakışır surettedir!⁵⁰³ Bunun içindir ki haşmetli pâdişâh da Fransa Kralı'na şeref vermek ve necâbette ona rekabet etmek isteyerek unvanlarını hiç yazmadı, ve çok sevdiği bir kardeşine yazar gibi yazdı; yine bunun içindir ki, Barbaros Fransa Kralı'na, büyük Pâdişâhla itaat eder gibi itaat etmek için emir aldı. Eğer Şarlken bizimle anlaşmayı arzu ederse, yalnız o vakit imparator olacaktır; zîrâ Fransa, İngiltere Kralları'na, Papa'ya, Protestanlar'a biz onu o sıfatla tanıtacağız. Zanneder misin ki, Şarlken ile Papa'yı rabte-den sevgi, özellikle Papa Roma yağmasını ve esareti müddetinde uğradığı kötü muameleyi hatırlarca, pek hakîkîdir? Ben onun resmî tacından gasb olunmuş bir elması 60.000 dukaya satın aldım. Bu elmas (parmağında bir yüzük göstererek), hapsedildiği zaman Fransa Kralı'nın elinde idi; sonradan bana geçmiştir. Fransa Kralı nasıl olur da Şarlken'i sever iddiasında bulunabilirsiniz?»

İbrahim, sözlerine son vermek üzere ilâve etti ki, İmparatorun münasebetsiz mektubunu, onun infialine yol açmaktan çekindiği için Pâdişâh'a takdim etmeyecektir. Eğer Şarlken bir sulh ahidnâmesi akdini arzu ediyorsa, bir elçi göndermesi gerekirdi; onu beklemek için üç aylık bir mütâreke imza olunabilir. Ve nihayet Barbaros bu müddet zarfında denizlerde Hıristiyanlar aleyhine her türlü muhasamatı ta'til eder.

Yine o günün akşamı İbrahim ve Süleyman, Gritti'nin hanesine giderek üç saat onunla konuştular. Böyle bir ziyaret Müslümanlar için az takbihe şâyân görülmediğinden, Pâdişâh'ı İbrahim ve Gritti tarafından büyülenmiş bir mecnûn addettiler.⁵⁰⁴

11 Hazîran'da Gritti elçileri müzâkereye davet etti; kullandığı tâbirlerden, sulhu evvelâ Pâdişâh istemiş gibi gösteren Şarl'ın mektubunu ayıplamaktan başlayarak,⁵⁰⁵ özellikle Ferdinand'ı Süleyman'a muâdil tutan münasebetsiz mukayeseden dolayı nefretlerini bildirmeyi unutmadı.⁵⁰⁶

⁵⁰³ İbrahim burada Plasan ile diğer Fransız müverrihlerinin sükûtle geçıştirdikleri ve fakat Osmanlı müverrihleriyle aşığında Martal Sanuto'nun (c. 58) söylediği ikinci Fransız sefaret hey'etini ima ediyor: «Summa della relazione di Rincone stato Orator del Re Chrîstianissimo al Sr. Turco fatta famillarmente.»

⁵⁰⁴ De quo İpsius adventu postea plüirima mala Thurcae dicebant, appel-lantes magnum, Gaesarem Insensatum, stultum, maleficiatum ab İbrahlmo ed Grytl, prout Inteligere potuimus İn sequentibus, et singuli singula mala in fütura divinabant tam Judaei <mam Thurcae.»

⁵⁰⁵ «Quid aut significarent verba İn litteris posita: Spem ezbitam de pace tarctanda? Tamquam İpse (\$Qİoyman) vellet tractare pacem.»

⁵⁰⁶ «Delnde quid İUud? ut in benefldum utrtusque Vestrum (Süleyman ve Ferdmand'ra) cedat İnquit Caesar Thurcarum, dijclset Carolus: utrtusque et non vestrum, slc enim İnquitt se supra nos ponit et me vult slmllem Ferdinando Regl.»

İlâve etti ki, Pâdigâh Macaristan'ı Zapolya'ya ve vârislerine ihsan etmiştir ve kendisi (Gritti) gelecek kış, Devlet'in tam bir me'zûniyetini hâiz olarak, bu krallığın yeni hududlarının tâyinine gidecektir. Ondan sonra Sultân Süleyman'ın kudreti hakkında gurur dolu medhiyelerde bulunarak dedi ki:

- Son Macaristan muharebesinde Sultân Süleyman'ın husûsî maiyetinde 1.800 hassa askerî, vezîr-i azamda 1.000, diğer paşalarda beşeryüz kişi bulunuyordu. Kulların Pâdişâh'a itaati o derecededir ki, şu dakikada bir aşçıyı o herşeye muktedir olan îbrâhîm Paşa'mn idamına göndermiş olsa, bu emir derhâl, hiçbir müşkilât çıkmadan icra olunur. Dünyâya yalnız o sulh verebilir. Hıristiyanlık hiçbir vakit bu kadar parçalanmamışlar.»

Sözün neticesi şuna müncer oldu ki, Şarl, sulh müzâkeresi için bir elçi göndermelidir ve onu beklemek üzere bir mütârekeye müsâade olunabilir.

Lâkin Kornelius ye Jerom cevaben beyân ettiler ki, eğer Pâdişâh sulhu reddediyorsa, Şarl muhasamatın ta'tîl edilmesine muhtaç değildir.

îbrâhîm, elçilerle olan üçüncü görüşmesinde (22 Haziran 1533), sefelerinden bu kadar adamların nail olmadıkları bir şeye muvaffak olduklarından dolayı kendilerini tebrik etti:⁵⁰⁷ Sulh, adedi belirlenmiş seneler için değil, Ferdinand'ın muhafaza etmek istediği müddetçe devam etmek üzere akdedildi. Bu muâhedenâme mucibince Ferdinand, Macaristan'da henüz nerelere mâlik ise onlar elinde kalacaktı; Pâdişâh da Ferdinand ve Zapolya'mn aralarında akdedebilecekleri düzeltmeleri tasdik etmek hakkını muhafaza ediyordu. Vesikada şunlarda eklenmişti: Pâdi-şâh'ın kulu Gritti Devlet tarafından krallığın yeni hududunun tâyinine memur olacaktır; Şarl, kendisi de husûsî bir sulh akdetmek için sefir gönderecektir, murahhasının gelmesini beklemek üzere ona karşı muhâsama -Şarl tarafından başlanılmamış olmak kaydıyla ta'tîl edilecekse de, karşı taraftan husûmete başlamırsa, ona ve bütün dünyâya karşı müdâfaaya hazır bulunulmuştur.

Ertesi gün, elçilerin Pâdişâh'ın huzuruna kabulüne tahsis olunmuştu. Evvelce vezîr-i âzam tarafından yemeğe davet olunarak yemek esnasında îbrâhîm Paşa elçilerin zât-ı şahaneye hangi tâbirlerle meramlarını arz edebileceklerini tâyin etti. Verilen talimat şu yolda idi:⁵⁰⁸

Elçiler Huzûr-i Şahanede

⁵⁰⁷ İlk elçiler Hobordanski ile WeUelber*ar; ikincileri Lam^erg ile Turlglç; üçüncüleri Lamberg ile Nogarola idiler.

⁵⁰⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/108-116.

«Oğlun Kral Ferdinand senin mâlik olduğun şeyleri kendi malı gibi ve kendisinin mâlik olduğu şeyleri senin malın gibi addeder, çünkü senin oğlundur. Macaristan'ı kendine alıkoymuş olduğunu bilmiyordu; zîrâ bilmiş olsa bu memleketi muhafaza etmek için hiçbir vakit muharebe etmezdi. Lâkin madem ki sen, yâni onun pederi, memleketlerinin hudud-lan dâhilinde bulundurmamak istiyorsun, sana mübarek olmasını ve sıhhat-ı tâmmeni temenni eder. Çünkü senin -ki onun pederisin- bu krallığı ve daha diğerlerini tekrar elde etmesi için yardımcı olacağından da şübhe etmez.»

Elçiler, tercüman Yûnus Beğ'den, Kral Ferdinand'ın kardeşi İbrahim'in (çünkü onun yardımı bu sıfatla vaad ve kabul olunmuştu) şu suretle biraderinin husûsî işlerine alâka gösterdiğinden dolayı kendisine teşekkürlerini tebliğ etmesini rica ettiler. Ondan sonra çavuş-başı marifetiyle hu-, zûr-ı pâdişâhiye kabul edilerek Süleyman'ın elbisesini (eteğini) öpmek şerefine nail oldular. Kornelius, İbrahim'in sözlerini aynen tekrar etti;⁵⁰⁹ Yûnus Beğ vezîr-i azama tebliğ etti; o da bu esas üzerine sözü san'ath bir beyân ile işleyerek Pâdişâh'a tercüme etti. Kornelius, takdim edecek hediyesi olmamasından dolayı özürlerini beyân ederek, Kraliçe Mari'nin cihazının iadesini ve Ferdinand'ın kardeşi olan İbrahim'in bâb-ı hümâyûnda Kral'ın vekili sıfatında görünmesine müsâade edilmesini Pâ-dişâhdan niyaz eyledi.

Jerom, Büyük Pâdişâh'ın oğlunun bafcasıyla dâima sulh hâlinde yaşamak ve sürekli muharebede bulunmak ve İstanbul'da bir balyosu yâhud konsolosu olmak arzusunda bulunduğunu ifâde etti. Yüz defa tekrar edilmiş bir şeyi, yâni «Oğulun babasına âit olmayan hiçbirşeyi olmadığı gibi, babanın da keza herşeyinin oğluna âit olduğunu»⁵¹⁰ bir kere daha tekrarladı.

Sultân Süleyman -Yûnus Beğ'in nutkunun her bölümünü derhâl tercüme edebilmesi için, ekseriya kendi sözünü keserek- şöyle cevap verdi:

- «Pâdişâh size, evvelki elçilerin muvaffak olamadıkları sulhu ihsan ediyor. Yedi sene için, yirmibeş sene için, yüz sene için veriyor değil, -eğer siz bozmazsanız- iki asır için, üç asır için, ebedî olarak veriyor. Pâdişâh Ferdinand hakkında bir oğlu hakkında olduğu gibi muamele edecektir; Pâdişâh'ın memleketleri ve tebeası Ferdinand'ın emri altındadır, nasıl ki Ferdinand'ın memleketleri ve tebeası da Pâdişâh'ın emri altındadır. Pâdişâh

⁵⁰⁹ «Tunç Corneius honore exhlbito salutavit ipsura magnum Caesarem se-cundum documentum quod dederat heri Ibrahimus, et secundum id quod oratores hodie admoniMrat.»

⁵¹⁰ «Nihil esse «UÍ quod non ah patrts, nihil eeae patris <tuad non sit flilil.»

Kraliçe Mari'ye cihazını, diğer emval ve arazîsini iade ediyor.»

Kornelius ve Jerom, Mari'nin adına, birincisi Sultân Süleyman'ın elini, ikincisi elbisesini öptüler. İbrâhîm, efendisinin huzurunda lâve etti ki:

- «Kral Ferdinand ve Jan arasında akd olunan mukaveleler Sultân-ı Muazzam tarafından tasdik olunacaktır; kulum Gritti bu bâbda emir alacaktır. Büyük Pâdişâh, oğlu Ferdinand'ın dostlarının dostu ve düşmanlarının düşmanı olacaktır.»

Vezi-i âzam, Şarl'm mektubunun o suretle yazılmasının sebeplerinin izahını Kornelius'tan tekrar talep etti; o da büsbütün gayr-i mütecâvi-zâne bir surette tefsire çalışarak dedi ki:

- «Şarl .hiçbir kimseyi tahkir niyetinde bulunmamıştır. Bununla beraber bu mektubun muhtevası hakkında kimsenin yanlış anlamaktan men' olunması kaabil değildir; lâkin Şarl, kardeşiyle Devlet arasında akdolu-nan sulhu hiç şübhesiz ki tensîb edecektir.»

İbrâhîm, daha söyleyecek birşey olup olmadığını sefirlerden birkaç defa sorduktan sonra, üç saat sürmüş ve fakat gerek vezîr-i âzam, gerek Pâdişâh tarafından pek uzun görülmeyen mülakata son verdi.⁵¹¹

Ertesi gün Kornelius ve Jerom İbrâhîm'in sarayına davet edilerek, Gritti'yi de orada buldular. Vezi-i âzam dedi ki:

- «Dün bizimle birlikte ekmeğimizden, tuzumuzdan yediğinizden beri dostlanmızdansınız. Ferdinand için size iki mektup verilecektir: Biri Pâdişâh tarafından, öteki benim tarafımdan, yâni efendimin kudretinin yegâne tevdi edilmiş olduğu ve Devlet'in idâresinin uhdesine bırakıldığı şahıs tarafından; çünkü mu'tâdim bu suretle imza etmektedir.⁵¹² İmparator Şarl için de size iki mektup vereceğiz.»

Elçiler, muahedenin aslının kendilerine tebliğ ve hiç olmazsa bir suretinin îtâ edilmesini istemeleri üzerine, İbrâhîm Paşa, usûlün böyle olmadığını ve her milletin kendine mahsûs âdetleri olup, bundan dolayı Osmanlılar'ın da kendi âdetleri bulunduğunu cevaben söyledi. Lâkin Gritti'nin, muâhedenâmeyi kendisinin okuyacağını ifâde etmesi üzerine, İbrâhîm Paşa devam etti:

⁵¹¹ «Sic tandem valedixere Magno Caesari et egressi non sine admiratione omnium Turcarum, juod tamdiu apud magnum Caesarem manserint nam ad horas fere tres apud ipsum substiterunt.»

⁵¹² «Ouoniam sum Gubernator Impert i et Domlni ipsius, sic enim salemus scritoere.» İbrâhîm kendisinden yalnız Ferdinand'ın elçileri karşısında değil, Venedik elçisi Pietro Zenovte'de o kadar az tevazu* İle söyler. Martal Sanuto, 58: «İbra'm il Sr. mi ha dato dirltto al mezzo del Impero, vol sla conoscluta la mia persona non come Bassa ma come partecipe del Impero, İo dajl la vila e la morte a chi me piace: il Sr. si ha dato fa parte rosa e mi ha dato il turchlno ha dato İl turchino. DMSum imperium, cum Jove Caesar habet, cosa che -mai pur fu>

- «Gritti, musalehâya idhâl ve Ferdinand tarafından hüsn-i muameleye mazhariyetlerini arzu ettiğimiz devletleri size sayacaktır.»

Kornelius ile Gritti arasında, dün iadesi vaad olunan Kraliçe'nin cihazı hakkında şiddetli bir bahis açıldı; îbrâhîm, Jerom'a, îsklavon lisâ-niyle, verilen sözün dindarca muhafaza olunacağını söyledi. Bunun üzerine elçiler vezîr-i azamdan ruhsat aldılar (14 Temmuz 1533). îbrâhîm Paşa da kardeşi Ferdinand'a muhabbetini arz etmelerini beyân etti. Bununla beraber, Yûnus Beğ, Ferdinand ve Şarlken için olan mektupları ancak üç hafta sonra verdi;⁵¹³ bunları aldıktan üç gün sonra hareket ettiler.

İşte bu suretle Süleyman, Macaristan'ı gasbetmesini baba ile oğul arasında mevcut olması lâzım gelen mal müşterekliği bahanesi altında setr etti. Ferdinand ve îbrâhîm arasında zu'm olunan kardeşlik de Ferdinand'ın, bir devletin vezîriyle aynı derecede addolunması zilletini değişik bir surette göstermekten başka birşeye yaramadı. İşte Avusturya, Osmanlı-lar'la ilk anlaşmasını, bu türlü bir menfaat ve şeref fedâkârlığıyla satın almıştır.⁵¹⁴

YİRMİSEKİZİNCİ KİTAP	
İran Seferi.....	
Kanûnî'nin Orduya Katılışı.....	
Tebriz'in Zaptedilmesi.....	
Bağdadın Zaptı	
Bağdâd	
îmâm-ı Âzam Ebu Hanîfe'nin Kabrinin Bulunması Ve Türbe İnşâ Edilmesi.....	
İskender Çelebinin İdâmı	
Fransa Ve Safevî Elçileri	
Fransa İle Ticâret Anlaşması: İlk Kapitülasyonlar.....	
Makbul İbrahim Paşanın Gözden Düşmesi Ve İdamı.....	
Koron'un Geri Alınması.....	
Barbaros Hayreddin Paşa.....	
Barbaros'un Ve Şarlken'in Tunus Çekişmesi	
İmparator Şarlken Nezâretinde Halı Vahşeti	

⁵¹³ O. gün Gritti hastalandı. Yeni balyos Nitoola Justiniani ve elçi Kome Kontareno (Come Contareno) İstanbul'a geldiler. Bir hafta önce de Za-polya'nın elçileri Laçki (Lasczki) ve Kamülo Urslni (Camillo Urstno) payitahta gelmelerdi.

⁵¹⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/117-119.

YIRMİSEKİZİNCİ KİTAP

İran Seferi

Yazılması mümkün olan bütün muzafferiyet mektuplarının bir zaferler zincirine dönüştürmeğe muvaffak olamadıkları Viyana seferinden, Avusturya ile ilk sulh ahidnâmesinin imzalanmasından sonra Sultân Süleyman, gözlerini, devletin batısından doğusuna çevirdi. Ceddi II. Mehmed ve pederi I. Selîm gibi, İran Şâhı aleyhine bizzat sefer açmak istedi. Bu andan itibârendir ki, Osmanlılar iki asır zarfında nöbet nöbet Acem ve Macarlar'la harb ederler. Öyle ki, bu iki devletten biriyle yapılan barış, diğeriyle muhâsamanın açılmasına kat'î bir işarettir. Hududunun iki mütekebil cihetinden bu iki hükümetle komşu olan Türkiye'nin mevkii iktizâsından olarak, onlarla zarurî bir rekabeti vardır. Toprakta kökleşmiş demek olan bu düşmanlık sebepleri üzerine millî kin ve dînî taassubu da ilâve etmek lâzımdır, Almanlarla Acemler'in lisan ve târihlerinin mukayesesi, bu milletlerin müşterek bir asıldan inmekte oldukları mü-lâhazasını verir. îrân ahâlîsi olan cedleri, Türkler'in cedleri olan Tûrân ahâlîsiyle muharebeden hâlî değillerdi. Osmanlı bir Alman'da «gayrı müs-Um»den başka birşey görmez, bir Acem'de de bir «râfızî» görür; binâenaleyh onun için bunlarla muharebe Kur'ân'ın emrettiği ve fukahâ fetvalarının te'yîd eylediği dînî bir vazifedir. Selîm, îsmâil üzerine olan seferinin mukaddimesi olarak devletin hudutları dâhilinde oturan bütün râfızîleri îdâm etmişti; Süleyman da bir katliâmda bulunduysa da, mah-dûd bir dâireye münhasırdı, çünkü yalnız Gelibolu'daki mahbuslar hakkında icra olundu. Süleyman tarafından Şâh Tahmâsb'in⁵¹⁵ gecikmiş tebriklerine verilen cevâp ve o zamandan beri îrân aleyhine tasavvur ettiği' ve fakat daha müsâid bir zamana kadar te'hîr etmeğe mecburiyet gördüğü fetih tertiblerinin ilk ortaya çıkışı, bu mahbuslar hakkındaki muamele olmuştur.⁵¹⁶

Birçok durumlar, vakıaları çabuklaştırdı. İki hükümdarın da hudud üzerinde bulunan iki vâlîsi hıyanet etmişti. Bitlis Hânı Şeref Beğ Süleyman'ın hizmetinden ayrılarak Şâh tarafına geçmiş ve II. Bâyezîd asrında Şeytan-Kulî isyanı sırasında Teke'den İran'a iltica eden Ulama da, yeni vatanının hakkını

⁵¹⁵ Serikovski (Senkowsky)'nin yazdığı gibi Tahmasp veya Tifhmasib (birincisi doğrudur).

⁵¹⁶ Yirraialtncı Kitaba, müracaat.

Süleyman'a satmıştı.⁵¹⁷ Günüş muhasarasından birkaç gün evvel, Ulama, pâdişâhın elini öpmek üzere huzura kabul edilerek, senelik 2 milyon akçe tahsisat (400.000 duka) ile Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) ve bütün Bitlis arazîsi beğlerbeğliğine tâyin edilmişti. Karaman, Amasya, Dülkadir, Suriye, Diyârbekir beğlerbeğlerine de Ulama'nın kendisine verilen memleketleri, özellikle Bitlis'i tasarruf edebilmesi için, ona yardımcı olmaları emredilmişti.⁵¹⁸ Ulama filvâki Bitlis'in muhasarasına başlamışsa da, Şeref Beğ bir îrân fırkası ile yetişerek geri çekilmeğe mecbur bıraktı. Bu mağlûbiyetin haberi Sultan Süleyman'a, Meyser içinden Güna üzerine giderken ulaştırıldı. Tahmasb tarafından Bağdâd valiliğine tâyin olunan Zülfekaar Hân ki «halîfetü'l-hulefâ»⁵¹⁹ unvânıyla mâruftur- da Ulama gibi hareket etmişti: Bağdâd'm anahtarlarını Süleyman'a göndermiş ve Osmanlılar tarafından vaad olunan imdadın gelmesine kadar bu şehirde durabileceğini ümîd etmişti. Lâkin kısa bir müddet sonra Tahmasb'm adamları tarafından kati olunarak, onun Ölümü, Bağdâd'm İrân hükümeti tarafından sâhiplenilmesini yeniden te'mîn etmişti. Bitlis, Osmanlı hükümetine karşı isyan etmiş ve Bağdâd Osmanlı hükümetinin himayesine girmiş olduğu için, bu iki mevkiin ele geçirilmesi Sultân Süleyman'ın devlet şerefi için bir mecburiyet hâline gelmişti. Bundan dolayı pek çok zamandan beri İrân aleyhine tasavvur edilip de o zar mana kadar te'hîr olunan muharebenin gerçekleşmesi, daha ziyâde te'hîr olunamadı.

Vezir-i âzam yine ser-asker ünvânını⁵²⁰âlarak Macaristan Kralı Ferdinand ile sulh ahidnâmesinin akdinden biraz sonra, yâni sonbahar gün dönümünde Bitlis'e müteveccihen hareket etti. Pâdişâh ilkbahar gündönümünde bizzat Bağdâd'a teveccüh edecekti.⁵²⁰

Serasker Konya'ya vâsıl olmadan Önce, Çınarlıdaki ordugâhında iken Şeref Beğ'in serhad askeri tarafından tamâmiyle hezimete uğratılarak başı kesildiğine dâir Ulama'dan mektup geldi. Maktulün başı da birlikte getirilmişti (21 Teşrîn-i evvel 1533-2 Rebîü'l-ahir 940).⁵²¹ İbrahim Paşa, Kürdistan irsen intikal edegelen sancaklarından biri olan Bitlis hükümetini, müteveffanın oğlu Şemseddîn Beğ'e vererek menşurunu gönderip

⁵¹⁷ Celâl-zade, varak: 169. Peçevî, varak: 59.

⁵¹⁸ Ferdî, varak: 181.

⁵¹⁹ Ferdî, varak: 183. Evvelft Şâh İsmail'in emîr-i divânî olan Hadim Beğ, bu «haUfettü-hulefa» unvanını almıştı, Zülfekaar ona halef olmuştu. Pe-çevî, varak: 59.

⁵²⁰ Celâl-zade, Solak-z&de, Aa, Ferdî

⁵²¹ Cel&l-z&de. varak!' 169. Peçevî. varak: 59,

tTlama'ya başka bir güzel mansıb vaad etti.⁵²²

Veẓîr-i âzam kışlık ordugâhını Haleb'de kurdu; mevsimin müsaadesiz olmasından dolayı durduğu sırada, İranlıların elinde bulunan birçok kalelerin kumandanlarıyla müzâkereye girilerek, bahar başlarında Osmanlı ordusu İran'ı istilâ etmek için hareket ettiği vakit bu müzâkereler onların teslimini kolaylaştırdı. Âdilceva, Erciş, Ahlat (kadîm Haliat) şu suretle İbrahim'in eline düştü. Bu üç mevki, Avrupa coğrafyacılarınca Şark sahilindeki Van şehrine nisbetle Van Gölü ve Asyalılarda Erciş (Batlamyus'un «Arsisna» diye isimlendirdiği) Gölü diye adlandırılan gölün kuzey tarafındadır. Eğer Van'dan nehir kenarı nca kuzeye doğru gidilirse Bendmahı geçidinden Erciş'e (Ares) ulaşılmış olur ki, miinbit ve ceviz ağaçlarıyla dolu bir sahranın üzerinde görünmektedir. Batıda iki merhale ötede ise, hisarlarının bir kısmını çevirmiş olan gölün kıyısında Âdilceva vardır.⁵²³ Âdilceva'dan bir merhale mesafede -kendilerine Ârmenşah, yâni Ermeniyeye hükümdarı⁵²⁴ unvanını yeren- Türkmen beğ-lerinin eski ikametgâhları olan Ahlat, reyyân ve içlerinde yüz dirheme kadar çeken elmalanyla meşhur bir sahrada kendini arz eder.⁵²⁵ Bu mevki, sık sık vuku bulan zelzeleden, ve daha çok da defalarca Kürd beğ-lerinin, Türkler'in, Acemler'in muharebeleri, yüzünden harâb olmuştur. Hârizm hükümdarı Celâleddîn Mengüberti tarafından Selçuklular elinden alınarak, Cengiz Hân zamanında Moğollar ve Timur zamanında Tatarlar tarafından talan edilmiştir. Ahlat, birçok ulemânın doğum yeri, Ermeni ve Türkmen beğlerinin⁵²⁶ mezarlarını⁵²⁷ ve bilhassa Osmanlı Dev-îti'nin kurucusu Osman'ın ecâdmın mezarlarını içinde bulundurmakla meşhurdur.⁵²⁸

⁵²² Bu fıkrayı Peçeyfdan alan Hanuner, me'hazınm biraz mânft karışıklığı içinde olmasından dolayı Şemseddin'Ulama'nın oğlu zanneder. Tercümede doğrusu yazılmıştır. (Mütercim).

⁵²³ CÜUn-nümâ, varak: 412.

⁵²⁴ Martin, Ermenistan'a Dalr Siyâsi ve T&Hfal HâtmOnr, s. 13.

⁵²⁵ Cthân-nümâ, varak: 413.

⁵²⁶ Cihân-nümâ şunları zikreder: Telhîs-İ Cami' sahibi Mehmed bin Mıkdâd; gizli ilimlerde büyük otorite sahibi olup Moğolların Asya'yı istilâ edeceğini haber vermiş olan Seyyid Hüseyin; hey'et-şinâs (astronomi âlimi) Mevlâna Muhyî'd-dîn ki Nâsirü'd-dîn tarafından Merağa Rasadhânesi'ne davet edilmiştir.

⁵²⁷ Fiti Dölakrua bu kabirleri ziyaret etmiş, fakat aziz (evliya) mezarları sanmıştır. Martin.

⁵²⁸ Evliya, şubatların makberlerini ziyaret etmiştir: Ertuğrul'un ceddî Kaya Alp, Hasan Bayındır Hân, Sultân Tohtakay, Sultân Korkud Hân, Ali Hân, Kaasım Hân, Bendî Hân, Surbay (Seevrbayc) Hân, İsmail Hân, Bedrbay Hân, Cağalı Hân, Toh-tamış Hân, Selçuk Hân, İsrâil Hân, Mersumbay, Kutlubay; bunların haremleri Mama Hâtûn, Harmâ Hâtûn, Can Hanım, Nilüfer, Zebide (Zübeyde) Hânım, Serviboy Hânım, Zibâ Hanım, Sâre-Harmâ, Hürşid Harmâ, Döndü Harmâ; Bunlardan başka Dârüşmend, Çoban, Karakoyunlu, Akkoyunlu Hanedanları hükümdar ve şehzadelerinin de kabirlerini görmüştür.

Evliya Seyâhat-nâme'sinde (İstanbul basımı, c. 1, s. 140) şöyle yazılıdır:

«Ziyâretgân-ı Ecdâd-ı Selâtin-i Âl-i Osman der Ahlat - Kot ya (Kaya) Alp-Bay ziyareti. Erdoğrul Bay'un dedesidir. Azî-müş-şân, şecî, bahâdır bir er imiş. Cenubunda Hasan Bayındır Hân. Koya Alp Bâ'yın biraderidir. Mâhân şahının izniyle Ahlat'a hân olmuş. Şehr içre eser-i binası yoktur. Diğerleri: Sultân Abdullah, İzzeddin Hân,

İbrahim'in plânı, Diyârbekir ve Musul tarikiyle Bağdâd'a gitmekti; lâkin kethüda, yâni muavin sıfatıyla vezîr-i âzamin yanında bulunan İskender Çelebi bu plânın icrasına mâni oldu. İskender mâliye idaresinde mahretiyle Sultân Süleyman'ın emniyetini kazanmış ve büyük serveti kendisine nüfuz vermişti. Büyük memurlar içinde zenginlik ve debdebe bakımından vezirlere, hattâ bizzat vezîr-i azama rekabet edebilen yalnız Çelebi idi. Üçyüzü sırmalı serpuş giyer altıyüz kölesi vardı;⁵²⁹ îbrâhîm Paşa'nın böyle serpuş köleleri dörtüzdenden ziyâde değildi. Diğer iki ve-zîrin ise altmıştan seksene kadardı. Ordunun gidişinde İbrahim Paşa'nın kethüdası olan İskender Çelebi, kendi maiyeti halkı olan müsellâh ve atlan güzel 1.200 kişiye bir resm-i geçit yaptırdı. Osmarilüar'ın idare usûlü gereğince, devletin her me'mûriyeti, her timâr ve zeamet sahibi sefer için, kendi önemlilik derecesiyle mütenâsib bir miktar asker çıkarırdı; o zaman defterdarlar sefer açıldıkça orduya kendi masraflarıyla techîz olunmuş 30 adam gönderirlerdi. İskender Çelebi, vezîr-i âzam alışuâğeldiği şekilde bu adamları istemesi üzerine, ne red, ne de tamâmiyle kabul et-miyerek, ordugâha 110 kişi getirdi ki, memuriyeti îcâbı getirmekle mükellef olduğu asker de bunların arasındaydı. îbrâhîm, defterdarın bu pintiliğinden hâsıl olan hoşnutsuzluğunu göstermiyerek, o vakitten beri İskender Çelebi hakkında kin duymaya başladı. Defterdar, vezîr-i âzamin kendi hakkında ne fikir beslediğini pekâlâ bildiğinden, onun düşüşünü bekli yordu. îbrâhîm Paşa da

Sultân Hasan, Sultân Meymendî, Sultân Buğa-bay, Sultân Tohta-bay, Korkud Hân, Sultân Ali Hân, Sultân Kâzım, Sultân Bendî Hân (Bundî?), Zorbay Hân, İsmâil Hân, Bedr-bay Hân, Çığalı Hân, Tohtamış Hân, Selçuk Hân, İsrâil Hân, Ma'sûm Hân, Kutlu?bay. Hâtûnları başka yerde yatar ki şunlardır: Mama Hâtûn (Erzurum vilâyeti mülhakatından Tercan kazasının merkezi «Mama Hâtûn» nâmiyle yâd olunur. I. Selim'in İran seferine giderken orada bir hanede kaldığı rivayet edilir ve bu hâne oradan geçenlere, gösterilmektedir. (Mütercim), Sırma Hâtûn, Can Hanım, Nilüfer Hâtûn, Serviboy Hanım, Zibâ Hanım, Vâsfiye Hanım, Hurşid Hurme, Döndü Hur-me, Safiyye Hurme. Âl-i Dâni'fendiyye'den: Melik Gündüz, Melik Kible, Melik Safa, Melik Mukaddes, Melik Umrân. Ecdâdın Sivas kurbünde Nıksar'da yatarlar. Âl-i Çoban da Ahlat'a mâlik olmuşlardı. Cümle oniki nefer kimselerdir. Bunlara evfâh-ı nâss-da «emir» derler. Asılları yine Mâhân'dan olup hicretin 123 senesi Melik Hişâm-ı Emevî zamanında bunlar ve Dağıstanlılar İslâm ile müşerref olmuşlardır. Burada yatanlar şunlardır: Emir Ziyâd, Emîr Yâdis, Emîr Kor-duman, Emîr Abd-i Bâr, Emir Kanyak, Emîr Sârbân, Emîr Sultân Veli Şemseddin. İşte bu Bit-lis Hânlarının cedd-i â'zamıdır. Kara-Koyunlular'dan yatanlar da şunlardır: Kara Celâyir Hân, Kara Yûsuf Hân, Kara Turmuş Hân, Kara Bûr-Hân, Kara Şeyhî Hân; bunların havâtini (hâtûnları) şehir içre zîr-i zeminlerde ve serîrler üzerinde yatarlar. Târihleri bile üzerinde muharrerdir. Bu didiğimiz mastabalar üzere kayalar içre şerirlere nice katife esvâblarıyla, beyaz ke-fenleriyle, saçları sakallarıyla yatarlar. Nicesi kadîd, ve kurumuş kalmıştır. Hattâ bir zencî-çehre gulâm, elinde asâsıyla, ayak üzere, dide-bân gibi divâra dayanup turur. Amma gayet mçhûf çehredir. Türbedârları yok, kapıdan fâtih-i Revân Murâd Hân ziyaret edeliden beri mesturdur. Hakîr nice deliklerden ipler ile zîr-i zemine inüp ziyaret etdim, ve şu beyti tahrîr eyledim:

«Kcel-i suhânî hâk eyler hadîdi Cihan içre koyar nice kadidi.»

«Arab ve Acem'de Ahlat kadîdleri meşhurdur. Vâkî'a sair yerlerde de var; amma bunlar saç ve sakallarıyla terî taze tururlar.»

Evliyâ'nın Ahlat'a dâir verdiği ma'lûmât çok mühimdir. Bir himmet sahibi zuhur edip de o civarda diğer bâzı mahallere âit ifadeleriyle beraber nazar-ı mütâlaaya alarak, o tarafları gördükten sonra tedkik ve tenkid etmelidir.

⁵²⁹ Solak-zade, varak: 111, Celâl-zâde; AU, 321nd vak'a, va: 246, Peçevîvarak: 60.

ziyadesiyle bu arzuda bulunduğundan, ikisi de gizlice kendi mahvlarına hizmet etmiş oluyorlardı.

Suriye defterdarı Nakkaş Alî,⁵³⁰ İskender Çelebi'yi düşürmekle onun mansıbına vâris olmak ümidinde bulunarak, vezir ve defterdar arasındaki husûmeti şiddetlendirmeye çalıştı. Her ihtimâle nazaran Nakkaş Alî ile İbrâhîm arasında kararlaştırılan bir tertîb gereğince, ordunun hareket edeceği sırada hazîne develeri yola çıkmak üzere iken, her taraftan «Hırsız var!» sesleri işitildi. Vezîr-i âzamin adamları koğup hazîne bekçilerinden 30 kişiyi tevkîf ettiler. Bu bedbahtlar, ertesi gün işkenceye konulunca i'tirâf ettiler ki, defterdar ile uyuşarak geceleyin hazîneyi yağma etmek tasavvurunda bulunmuşlardır. Fakat bu bir iftiradan ibaretti; askerinin füovi selimi bu işte ser-askerin entrikasından başka birşey görmedi.⁵³¹

İskender Çelebi, o dakikadan i'tibâren, artık düşmanı mahv olmadıkça kendisi için selâmet olamayacağını anladı. Vezîr-i âzami mahvetmek maksadıyla, reyini mümkün olduğu kadar delillere ve Acem'den gelme Ulama'nın şehâdetine istinâd ettirerek, ordugâha son gelen haberlere göre İran Şâhı'nın bugünlerde terketmiş olduğu İran payitahtı üzerine yürünülmesini teklif ederek, Tebriz'in alınmasının Bağdâd'm da düşmesine sebep olacağını ilâve etti. Ümîd ediyordu ki, bu mıntıkada ordunun emniyetini, yâhud şerefini muhataraya koyarak, rakibinin Pâdişâh nazarından düşmesini gerektirecek durumlar olabilsin. Tebriz Fâtîhi unvânıyla yâd olunmak hayâline kapılan vezîr-i âzamin gurur ve ihtirası, kendisini defterdarın kurduğu tuzağa düşürdü. Hakîkaten İbrahim, Bağdâd'ı bir tarafa bırakıp Tebriz üzerine yönelerek, Birecik yalanında Fırat'ı geçti ve 14 Mayıs 1534 (1 Zilka'de 940) târihinde Diyârbekir'e vâsıl oldu; askerinin hepsini toplamak için orada altı hafta kaldı.⁵³²

Oradan ayrılışından on gün sonra (11 Zilhicce - 23 Haziran) Sürvârek'e⁵³³ gidip bu mevkii ordugâh ittihâz ederek Avnik ve Van kalelerinin anahtarlarını takdim etmek için gelen temsilci hey'etlerini kabul etti; Van kalesi, Osmanlı devleti kalelerinin en müstahkemlerinden biridir ki, Timur üç hafta muhasara ettiği halde ele geçirememiş ve üzerine inşâ edildiği kayalar cihangirin emri gereğince uçurulmağa çalışılmış ve bu iş için çalışan

⁵³⁰ Bu z&t Haleb defterdarı olup, Şam ve Diyârbekir defterdarlığı dahi henüz ayrılmadığından cArab ve Acem defterdarı» derler İmiş. Nakkaş ABeğ cpflr hile ve dasitan, sahlb-1 mekr ü lz'&n» olarak İskender Çelebi'nin hilâfında olmasıyla, Çelebi hakkında sadrazama asıllı asılsız telkinlerde bulunuyormuş.

⁵³¹ Celâl-zâde, varak: 171. Peçevt, varak; 61.

⁵³² Ferdî, varak: 206.

⁵³³ Peçevl, c. 1, s. 177. Hân-ı Süvftr Beğ. (Mütercim)

onbin kişiye bir gün sabahtan akşama kadar mukavemet etmiş ve bu işten de birşey çıkmamıştır.⁵³⁴ Suriye Vâlîsi (Şâm beğler-beği) Husrev Paşa, Van muhafazasına tâyin olundu. Ertesi gün Mahmûd-lu Türk aşiretinden Emîr Beğ Siyava'nın anahtarlarını getirdi.⁵³⁵ İbrâ-hîm Paşa birbirini müteâkib Harem, Bidkâr, Roznî, Hol, Tenoz,⁵³⁶ Avnik, Bâyezîd, Vaytân, ihtimân⁵³⁷ kalelerinin de itaatini kabul etti. İbrâ-hîm Paşa kış ordugâhını Sa'd-âbâd'a kurarak şehrin güneyindeki Gâzân Türbesi yanında bir kale inşâ ettirip,⁵³⁸ ahâliyi itaat altında tutmak için içine bin tirendaz (okçu) koydu. Kati ve yağma gibi, istilâ felâketinin şiddetini önlemek isteyerek, Tebriz'e bir kadı tâyin etti ve asayişin muhafazası için birçok adam bıraktı. İbrâhîm Paşa'nın bu tedbîrleri -ki her türlü karışıklığı önlemeğe yetmiştir⁵³⁹ bilhassa bu muharebe münâsebetiyle fukahâ tarafından verilen fetva râfızîlerin îdâm ve mallarının yağma edilmesini emretmiş olduğu için, Paşa'nın hâtıra-i nâmına bir şereftir.

Bu seferin muvaffakiyetini haleldar edecek şey, ancak, ordunun Kızücadağ boğazında uğradığı mağlûbiyettir. Ulama ile İskender Çelebi İbrâhîm* Paşa'dan 10.000 kişiyle oraya gitmek için müsâade almış oldukları halde, bu askerin hemen hepsi telef oldu.⁵⁴⁰ O kısmî mağlûbiyet de Şirvan Şâhi'nin ve Gîlan (Geylân) Hâkimi Muzaffer Hân'ın itâatiyle dengelenmiş demektir. Bunların temsilcileri İbrâhîm Paşa'ya kıymetli hediyeler takdim ettiler. Vezîr-i âzam, Azerbaycan hükümetini Ulama'ya, Irak hükümetini Bayındır-oğlu Murâd Beğ*e verdikten sonra, seferin neticelerine ve bu husus için bütün Osmanlı memleketlerine şimdiden zafer-nâ-meler gönderilmesinin münâsib olacağına dâir, Tebriz'den Sultân Süleyman'a mufassal bir arıza gönderdi.⁵⁴¹

⁵³⁴ Cihân-nümâ, varak: 411. Bu târihin Yedinci Kitabı'na balanız. Fetih târihi: «Aldı hisâr-ı Van'ı Süleyman Şâhımız» (940 yerine 955 gösterir. İhtimal ki Hammer'ın almadığı İlk mısırda ta'miye var İdi (Mütercim)

⁵³⁵ Peçevî, varak: 60. Celâl-zade, varak: 172. Ferdî.

⁵³⁶ Bunlar İstanbul matbuu Peçevî'de (c. 1, s. 118) söyle gösterilmiştir: Cerm (veya Cürm) Bidkâr, DÜsî, Hail, Tenor. (Mütercim).

⁵³⁷ Ferdî, varak: 207. Celâl-zade, varak: 172. Peçevî, varak: 60.

⁵³⁸ Cengiz Hân neslinden İlk müslüman olan Gâzân Hân için yaptırılan türbe -ki el'an Şenb-l Gâzân diye meşhurdur- beyhude mal telefıyla İmâr ve bir kal'a-ı metmeye tahvil kılındı ve içine Tûrân-şah neslinden Mirza Muhammed ba'zî ümerâ ve bir mîkdâr askerle ta'yîn olundu. Peçevî, c. 1, s. 180. Mütercim.

⁵³⁹ Ferdî, varak: 205. Celâl-zade, varak: 173, İbrâhîm Paşa'nın bu necib hareketi hakkında su güzeli şehidette bulunurlar: «Acem'den bir eer-i mü gezend görmedi».

⁵⁴⁰ Celâl-zade, varak: 174. Peçevî, varak: 81. (Ulama Beg defterdarı p&-şanm huzuruna getirerek «Bu diyarda asü tazılbaş ocağı Kızıl-cadag yaylagıdır; Mr az askerle glrüp dağı, ocağım berbfîd" itmek ko-Üaydur» diyerek ve İskender de öyle söyleyerek Ulama'nın emri altına verilen onbdn asker o tarafa gönderildi. O koca müfsid «Buradan ötesi ma' mûr yirlerdûr» diye askeri dar bir boğaza sokarak ve kendisi güya nlgeh-ban olmak üzere kalarak zavallı asker ve atları telef oldu. Peçevîden telhis, c. I, «. 179).

⁵⁴¹ Celâl-zade, Ferdî, B**-nâJae-İ StlajnuMü, 2 Eylül.

Kanûnî'nin Orduya Katılışı

İbrâhîm Paşa'nın Diyârbekir'den çıkıp da Tebriz'e müteveccihen hareket ettiği gün (11 Zilhicce 940 - 23 Haziran 1534) Sultân Süleyman, Üsküdar'dan İran hududuna doğru yola çıktı. Payitahttan ayrılmadan evvel Alvazio Gritti'yi üçbin kişiyle Macaristan'a göndermiş, İstanbul'un muhafazasını bir sancak-beğine, Küçük Asya'nın muhafazasını Saruhan vâfisi Şehzade Mustafa'ya bırakmıştı. Anadolu'nun idare merkezleri olan İznik, Kütahya, Akşehir, Konya beldelerinden sür'atle geçti. Konya'da ikameti esnasında İbrâhîm Paşa'nın bir ulağı Van ile diğer fethedilen kalelerin anahtarlarını getirdi. Pâdişâh, ordusunun muzafferiyetlerinden dolayı Cenâb-ı Hakk'a şükrederek, tasavvufun büyük şâiri Celâleddîn-i Rûmî'nin türbesini ziyaret etti. Kur*ân(-ı Kerîm) ve Mesnevî okunulduktan sonra, dervişler kudüm ve ney sadâlarıyla semâ'a başladılar. Dervişlerin vecdi ve hareketlerinin sür'atinin hazır bulunanlara bahşettiği incizâb o dereceyi buldu ki, gûyâ Pîr'in kabri dahî bu âteşin semain cereyanına tutularak birlikte devr etmekte ve «cihân-ı ma'nevînin sultân-ı âzami olan» Molla Hunkâr'm hayâlî, «ZılTullah fî'l-Arz» olan Sultân âijleymân'a İran seferinin güzel neticesini tebşir eylemekteydi.⁵⁴²

Süleyman, babası «SultânVî-ulemâ» ve oğlu «Sultân Veled» unvânlarını hâiz olan Molla Hunkâr'ın ruhâniyyetinden istimdâd eyledi.⁵⁴³ Pâdişâh, Seyyidgâzi'de Seyyid Battal'm⁵⁴⁴ ve Erzurum'da Şeyh Ebû tshâk Kâzerûnî'nin kabirlerini de ziyaret etti.⁵⁴⁵

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/120-125.

⁵⁴² Celal-zade. varak: 173.

⁵⁴³ Konya'da meşhur meşâyihden Kerimü'd-dîn, Sadrü'd-dîn, Bur-hânü'd-dîn, Serâcü'd-dîn üe Selçuklu Pâdişâhi Alâü'd-dîn'in kabirleri mevcuttur. Cihân-nümâ (s. 616), Konya'yı Eflâtun'a doğum yeri yapar.

Cihân-nümâ'nın buna dâir ifâdesi: «Ziyâretgâh: Konya'da; mer-kad-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed bin Sultânül-ulemâ, fevti 672, ömri 68; Sultân Veled ve Bahâ'eddîn Sultânül-ulemâ, Şeyh Kerimüddîn, Çelebî Hüsâiri, Şems-i Tebrizi, Şeyh Sadreddîn, Kadî Sirâceddîn, Seyyid Burhâneddîn Muhakkak-ı Tirmizi. Mer-kad-i Alâ'eddîn, ve Eflâtun-ı ilâhî Konyan'm kal'asmdadır.»

Şu halde, Kâtib Çelebî Konya'yı doğum yeri değil, makberinin bulunduğu yer yapmıştır.

⁵⁴⁴ Bu Arab Seyyidi 121/738'de vefat etmiştir. Roman suretinde târihi Paris Kütüphanesinde 31^, 318, 338, 339, 340, 341, 344; Viyana kütüphanesinde 110 numaradadır. (Bu zâtm türbesi Seyyidgâzi kasabasında ve Üçler Bayırı denilen mahallededir. Bitişiginde cami ve dergâh vardır. Bu bina Selçuklu emirlerinden birinin validesi tarafından inşa olunmuş ve 604'de Keyhusrev bin Kılıç Arslan tarafından tamir ettirilmiştir. HndftvatiUgfr salnamesi, 1324, Mütercim.

⁵⁴⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/125-126

Tebriz'in Zaptedilmesi

İbrâhîm'e malikâne tahsis ettiği Erciş'ten emîr-i âhûru Mehmed vâsıtasıyla vezîr-i âzmina kıymetli hediyeler gönderdi (20 Eylül); ancak Acemler'in ser-asker ordusuna hücum etmek üzere ilerlediklerini haber aldığından, dîvânda hemen Tebriz üzerine yürümek niyetinde olduğunu beyân etti.⁵⁴⁶ 27 Eylül'de, Tebriz ahâlîsi tarafından istikbâl olduğu halde, bu şehre girdi.

Sonra, Pâdişâh'ın ve vezîr-i âzamin orduları Avican'da birleştiler. 29 Eylül'de, Sultân Süleyman büyük bir dîvân akdederek, bunda ser-askere, beğlerbeğlerine, ağalara, defterdar İskender Çelebî'ye, reîs Celâl-zâde Mustafa Çelebî'ye,⁵⁴⁷ nişancı Seydî Beğ'e hü'atler verildi. Pâdişâhın hassa askerleri, yeniçeriler, sipahiler adam başına 1.000 akçe, yâhud 20 duka ihsan aldılar.

Gîlân hâkimi Melikü'l-Muzaffer, Süleyman'a bağlılık arzı ile elini öpmeğe geldi; Şirvan Şâh'ın oğlu Bayburt, Kemah, Karahisar, Adana beğlerinin askerlerinden mürekkeb olan Tebriz muhafızlarına kumandan tâyin oldu. Ondan sonra ordu Miyâne ve Zengân tarikiyle Sultaniye üzerine hareketinde devam etti. Sultâniye'de Pâdişâh'a haber geldi ki, Şâh Tahmasb bir ric'at hareketi yapmağa çalışıyor ve Dülkadir Hanedanı Be-ği Mehmed Beğ, Osmanlı tarafına geçmiştir. Tahmasb'ın sancağı altından kaçan, yalnız Mehmed Beğ'den ibaret değildi. Şâhruh Beğ'in oğlu ve İran ümerâsından beş kişi daha efendilerinden yüz çevirip Süleyman'ın bayrağı altına girmeleri üzerine, Pâdişâh tarafından des-t bûsî (el öpme) merasimine kabul olunarak, kendilerine hil'at, kavuk, haysiyetlerine lâayık surette geçinmek için para ihsan olundu (15 Rebî'ü'l-âhir - 24 Teşrîn-i evvel)⁵⁴⁸.

Bağdadin Zaptı

Mevsim ilerlediği cihetle Hemedân'a gidilmek için geçilmesi lâzım gelen dağ yolu büyük zorluklara katlanmayı gerektiriyordu. Birçok yük hayvanı

⁵⁴⁶ Vezîr-i âzam hareketin sür'atlenmesi için birkaç ulak gönderdi. Rûz-nâme-i Siüeymân'de 26 Eylül târihine müracaat. Âlî (30. Hâdise, varak: 244) ve Solak-zâde (varak: 110), İbrahim Paşa, Sultân Süleyman'ın Tebriz'e gidip gitmeyeceğini bilemediğinden dîvân Hâfîz'm Dîvân'ından tefeül ederek (bir nevi fala baktırarak) «dal» (d) harfinde 53. gazelin ilk beyitleri tesadüf eylediğini söyler.

⁵⁴⁷ Reîs efendi Osmanlı müverrihlerinin ilk zikrettikleridir. İbrahim'in Jerom Zara ve Kornelius Schepper üe müzâkerelerinde bu sıfatla hazır bulunmuştur. Resmî Ahmed Efendi'nin Halifetü'r-Rüesâ unvânıyla neşrettiği reîsü'l-küttâbların ter-cüme-i hallerinde ilk olarak onun ismi yazılmıştır.

⁵⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/126.

telef olarak, toplar yağmurlardan pek çamurlu bir hâle gelen yollara gömülüp kalacaktı, tbrâhîm Paşa'nın hâdisenin müşkilâtım, ordu nakliyâtına me'mûr İskender Çelebi'nin ihtiyatsızlığına atfederek, hasmını mahvetmek için şu geçiş esnasında Pâdişâh'ın infialinden istifâde ettiği anlaşılıyor: Bu telkinler üzerine İskender Çelebi azledildi, üzerindeki büyük malikâneler Pâdişâh hassı olmak üzere zabtedildi.⁵⁴⁹ Lâkin bu haksızlık yolların hâlini asla değiştirmeyip, hattâ asker Hemedan'ı arkada bırakarak, kudemânın «Orvunt» dedikleri Elvend boğazlarına girdikleri zaman, yollar hiç geçilemeyecek dereceyi buldu. Birçok eşya kayboldu; 100 top arabası yakılıp, bunların toplan düşman eline geçmemesi için gömüldü. Askerler yorgunluktan o kadar halsiz kalmışlardı ki, yolda vefat etmiş ve Bağdâd'da İmâm-ı A'zâm kabrine defnini vasiyet etmiş olan nişancı Seyyîd Beğ'in na'şım Şahı kulesinde bırakmağa mecbur oldular. Ordu, bin müşkilâtle Bağdâd üzerine doğru ilerledi. Bağdâd muhafızı, aslında Tekeli olan Mehmed Beğ bir itâat-nâme göndermiş velâ-kin maiyyetindeki askerinin hepsini alarak kaçmıştı. Vezîr-i âzam o kadar mühim ve şimdiki halde müdafaasız olan Bağdâd'm zabtı için Önden gitti; yağmayı önlemek için kapıları kapatarak şehrin anahtarlarını alemdarı vâsitasıyla Pâdişâh'a gönderdi. Sultân Süleyman, müjdeyi getirene 500 altınla o zamanlar varidatı 300.000 akçe tutan İzvornik sancağı beğ-lîğini verdi (24 Cumâdelurâ t. 31 Kânun-ı evvel).

Ertesi gün ser-asker Bağdâd'dan çıkıp Pâdişâh'ın istikbâline gitti. Sultân Süleyman, teveccühünü göstermek için vezîr-i âzami ihsana garke-derek 20.000 altın hediye etti ve tahsisatını Mısır varidatından almak üzere bir misli artırdı.⁵⁵⁰ Müteakiben vukua gelen dîvânlarda beğlerbeğ-leri, beğler, ağalar Pâdişâh'ın elini öpmek şerefine nail oldular; seferin başlamasından beri olan hizmetlerine mükâfat olarak terakkiler verildi. O zamana kadar reîsül-küttâb hizmetini ifâ eden müverrih Celâl-zâde Mustafa Çelebi nişancılık mansıbına terfî ettirilerek, riyaset hizmeti tez-kireci Receb'e tevcih olundu. Dîvân kâtibi demek olan (mektubçu, tahrîrat müdürü) tezkirecilik de Ramazan-oğlu Mehmed Beğ'e intikal etmiştir ki, o da bir Osmanlı târihi yazmış ve daha sonra nişancı olarak Büyük Nişancı'dan (Celâl-zâde'den) tefrik için «Küçük Nişancı» unvânıyla yâd olunmuştur. Sultân Süleyman, Celâl-zâde Mustafa Efendi'ye hass-ı hümâyûndan 180.000 akçelik, yâhud 3.600 altınlık malikâne verdi; reîsül-küt-tâVa 50.000 akçelik,

⁵⁴⁹ Rûx-nan^i Süleyman!, 24 Teşrin-i evvel, Ali, Ferdi, Solak-zade, Celâl-zâde.

⁵⁵⁰ Rûz-name-i SÜleymânî, 10, 13, 30 Kânun-ı evvel.

yâhud 1.000 dukalık, tezkireciye 18.000 akçelik, yâni 360 altınlık malikâneler tahsîs⁵⁵¹ olundu.⁵⁵²

Bağdâd

Osmanlı Devleti'nin batıda Macarlar'a karşı hudud kalesi olan Bel-grad, dârüT-cihâd⁵⁵³ unvanını aldığı gibi, doğuda da Acemler'e karşı hudud kalesi olan Bağdâd, dârü'l-islâm unvânıyla yâd olunur; Abbasî Halîfeleri'nin makam olduğu için «Dârü'l-Hilâfe», birçok evliya makber-lerini ihtiva ettiği için «Burc-i Evliya», kapıları dış kapılarıyla örtülü olduğu için «Zevrâ»⁵⁵⁴ ismiyle de anılır. Hicret'in 148'inci senesinde (765) Abbasi Hânedânı'nın ikinci halîfesi Mansûr, Dicle'nin doğu sahilinde Bağdadim temellerini attı. Yerli müverrih ve coğrafyacıların rivayetine göre, bu şehir yıldızların Öyle uğurlu bir toplantısında kurulmuştur ki, Bağ-dâd'ı dârü'l-hilâfe ittihaz eden otuzaltı Abbasî Halîfe'sinin hiçbiri orada vefat etmemiştir. Lâkin bunlardan çoğu orada gömülüdür.⁵⁵⁵ «Bağdâd» ismi, bâzı müverrihlerin rivayetine göre, zaviyesi bugün şehrin bulunduğu mahalde te'sîs edilmiş olan bir dervişin isminden alınmıştır; yâhûd civarının münbit olmasından dolayıdır ki, bu daha muhtemel görünüyor: Çünkü daha Semiramis zamanında Hamdan ülkesi «Bâğistân» diye adlandırılmıştı.⁵⁵⁶ Zamanımızda dahî (Hammer zamanında) Bağdâd piriç tarlalarıyla, hurmalanyla, limon ve portakallanyla meşhurdur. Irak-ı Arab'ın komşu şehirleri meyvelerinin vergilerini Bağdâd'a gönderirler; Basra'dan piriç ve şekerkamışı; Vâsıftan elma ve üzüm; Şehr-bân'dan nar gelir.⁵⁵⁷

Bağdâd, Hindistan ile İran arasındaki ticâretin mahzeni ve Basra ve İsfahan'dan Suriye ve Küçük Asya'ya giden kervanların güzergâhıdır.⁵⁵⁸

⁵⁵¹ Rûz-name-i Süleyman!, 8 Kanun-! evvel. Ferdi, Solak-zade, Ali. Celâl-zâde, varak: 180.

⁵⁵² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/126-127

⁵⁵³ Bâzı Avrupalılar, «Cihad» mukaddes harb demek olduğu için, Belgrad'ı böyle isimlendirilmesini taassub nişanesi olarak sayarlar. Esasen kilisenin Müslümanlar aleyhinde Haçlı muharebelerini çıkardığı bir zamanda, böyle bir unvan verilmesi söz götürmez. Lâkin cihâd, şeriat lisanında fl-seb'ullah harb demek ise de, bu kelime İslâm'dan önce de mevcut ve çahşroafc demek olan c'hd aslından türemiştir. Zamanımızda da şer'î istihlah olarak değil, bir kelime olarak muharebelerimize cihad denilmesinde taassup eseri görülemez. Mütercim).

⁵⁵⁴ Cfaan-ntimA, s. 458. (Bu kelime, yılan kav! akan nehire sıfat olur. Dicle, BağdAd taraflarında böyle aktığı için, ona Zevrâ denilmiştir; bu isim Bağdâd'a dahi verilir. Zevrâ, czlgzag» kelimesinin tam mukabilidir. Mütercim)

⁵⁵⁵ Cihan-nüma, s. 454. (Son Abbasi Halifesi Mustasım ile 37'dir, (Mütercim).

⁵⁵⁶ Sicilyalı Diodor (Diodore de Sicüe), kitap: 2, «Bagystano» der.

⁵⁵⁷ Cihan-nüma, s. 459. Niebuhr'da Bağdâd haritasına müracaat, c. 2, s. 289. Harita: 44. İves'de şehrin tarifine, c 2, bab: 3. Otter, 2, s. 200. Taver-nlye, 4, s. 308. Sestîni, Vlagglo di ritorno o di Bassora, s. 211. Heude, Seyahatname, s. 138. Mak Kneir, C@ğfy*, Hatrat, s. 252.

⁵⁵⁸ Müverrihin zamanına göre. (Mütercim).

150 kulesi, derin bir muhafaza hendeği olan metîn duvarlar Bağdâd'ı her tarafından kuşatır. Bu duvarlar yarım dâire şeklinde uzanarak takriben 12.000 «on» arazîyi işgâl eder.⁵⁵⁹ Farsça adı «ok» (tîr) demek olan Dicle (Tîger) kuzeyden güneye akarak, şehrin teşkil ettiği bir yayın girişi gibi görünür. Kuzeyde îmâm-ı Âzam kapısı⁵⁶⁰ vardır ki, Bağ* dâd hâricinde bir fersah mesafede medfûn Ebû Hanîfe'den dolayı böyle isimlendirilmiştir: Diğer iki kapı «Aydınlık Kapı» ve «Karanlık Kapı» isimlerini almıştır. «Körpü Kapısı» Dicle'nin öte tarafında şehrin dış mahallesinin batısında bulunan Kuşlar kalesine götürür.⁵⁶¹ Halîfelerin eski sarayından eser olmadığı gibi, dallarının üzerinde, sağ ve sol tarafında kıymetli elbise, elleri kılıçlı süvari heykelleri resmedilmiş altın ağacı muhafaza için, Halîfe Muktedri'nin «Ağaç Sarayı» nâmıyla bina ettiği saraydan⁵⁶² dahî bir eser yoktur. Lâkin «Hârûnü'r-Reşîd'in, zevcesi Zü-beyde'nin kabri üzerine inşâ ettiği kubbe hâlâ mevcuttur.

İslâm'ın ilk dârü'l-fünûn (üniversitesi) u olmak üzere vezîr-i âzam Nizâmülmülk tarafından inşâ olunan Nizamiye Medresesi'nin nerede bulunduğu şehirde kimsenin mâlûmû değildir. Son Abbasî Halîfesi Mustansır'ın⁵⁶³ Nizamiye Medresesi'ne benzer şekilde inşâ ettirdiği medrese, tahsis maksadını değiştirmiştir; ilim ve irfan kapısı iken gümrük hanı Olmuştur.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Cihân-nümâ sahibi (s. 458) şu tafsilâtı veriyor: Dicle sahilinden İmâm-ı Âzam kapısına kadar 700 zira' mesafede 12; o kapıdan Ak Kapı'ya kadar 2.850 zira* mesafede 34; Ak Kapı'-dan Acem Çarşısı'na kadar 2.050 zira'da 26; Çarşı'dan Karanlık Kapı'ya kadar 2.850 zira'da 36, Karanlık Kapı'dan sahile kadar 50 zira'da 4; oradan Köprü'ye kadar 2.650 zira'da 33; Köprü'den nehrin en uzak yerine kadar 1.050 zira'da 18 burç vardır ki, toplamı (12;400 değil), 12.200 zira' mesafeye taksim olunmuş 163 burçtur.

⁵⁶⁰ «İmâm-ı Âzam» adını tarihçi Niebuhr (c. 2, s. 244) «Maadem» yahud «Adem» yapmıştır. Yine bu müverrih Kâzım yerine «Kadem» yazmak hatâsında bulunmuştur. Bunun içindir ki, plânında şehrin bir kapısından İmâm-ı Âzam'a giden yol «Adem», şehrin öteki tarafından Kazım'a giden yol (Kâzımıy-ye'ye giden yol) «Kadem» şeklinde adlandırılmıştır. Yine buna benzer bir hatâ olmak üzere Karanlık Kapı'ya «Kara-uluğ» denilmiştir. («Karanlık; karanuluk» Türkçenin muhtelif lehçelerinden olup, aynı mânâdadır. Mütercim).

⁵⁶¹ Cihân-ntmâ, s. 460.

⁵⁶² Cihân-nümâ, s. 459. Sarayın inşası Halîfe Muktedir zamânın-daysa Altun Ağaç daha evvel mevcuttu; çünkü Bizans İmparatoru, Halîfe Mu'tasım nezdinden geri dönen sefirinin ta'rîfi üzerine Hebdomon Sarayı'nda bir Örneğini yaptırmıştır. Maahaza bir türlü ağaçlar uydurulması fikri Acem ve Lidya'nın eski hükümdarları zamanına çıkar ki, Alkibyâdes bunlar hakkında bir ağustos böceğini bile barındıramadıklarını yazar. Plutark'ın Kral Aleksis ve Târihçi Herodot isimli eseri.

Ağaç Sarayı hakkında Cihân-nümâ'nın ifâdesi şudur:

«Dârü's-şeceret acâib-i Bağdâ'^dandır; dâr-i vâsi'a ve besâ-tîn-i vâsi'ayı müstemildir; ve bu darın evyanı iki birke-i kebirinin (büyük havuzun) vasatında zeheb ve fidda onsekiz gusiu var idi (altın ve gümüş 18 dalı vardı). Her gusunun fûrû'ı kesî-resi var idi ki şekl-i esmârîde (meyve şeklinde) envâ'ı- cevahirle mükellel idi; bu seçerenin ağısâmı üzere onbeş fâris misâl! (atlı heykeli) var idi. Birkenin cânib-i yesânında da bunun misli var idi. Bu fâris timsâlleri envâ'-ı harîr ve dibâc giymişler idi. Süyûf ile tururlardı; ellerinde matânk (mızraklar) var idi ve hatt-ı vâhid üzere müteharrik olurlardı.» (s. 459).

⁵⁶³ Son değil, sem Abbasi Halîfesi'nin (Mustasım'ın) pederidir. (Mütercim).

⁵⁶⁴ Mak Kinelt, Hatırat-ı Coğrafiyi, s. 252. Doğu cihetinde 100 küçük ve 17 büyük kulesi (penceresi) olan bu binanın nehrin her tarafından üçerden altı kapı vardır.

Bağdâd'a «Burc-ı Evliya» unvanını veren birçok türbenin bir kısmı şehrin surları dâhilinde ve bir kısmı hâriçte Rasâfa mahallesinde ve nehrin batı tarafındadır. Şehrin iç kısmında, Kaadiriyye tarîkati müessisi Abdülkaadir ile⁵⁶⁵, felsefî mezhebinin (görüşlerinin, doktrininin) şehidi olan Şeyh Sühreverdi'nin⁵⁶⁶ mezarları vardır. İmâm-ı Âzam'm türbesi, şehrin haricindedir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, Dört Sünnî Mezheb'in dört imamının birincisidir; Osmanlı fukahâsı Kur'ân ve Hadîs hükümlerinin tefsirinde onu rehber kabul etmişlerdir.⁵⁶⁷ Diğer üç imâmdan Hanbel de Bağdâd'da yatmaktadır. Ebû Hanîfe'nin türbesi karşısında ve nehrin öte tarafında Peygamber'in hanedanından 12 İmam'dan ikisinin, yâni 7. İmâm Mûsâ Alî Kâzım ile 9'unculan olan Musa'nın torunu Mu-hammed Takî'nin türbeleri görülür.

Bağdâd, bunlardan başka -Dört Sünnî Mezheb'de Dört İmamlar*dan sonra birinci derecede bulunan- birçok müctehidlerin, yâni sünnî ahkâmın tefsiri hususunda ictihâd derecesine varan zevatın kabirlerini de ihtiva eder.

Müslümanlar, orada, sûfiyyenin en büyüklerinden Cüneyd'in, Şiblî'nin, Hallâc-ı Mansûr'un türbelerine arz-ı ihtiram ederler. Hallâc, Cenâb-ı Hakk'in nefsinde temessül etmiş olduğu dâvasında bulunduğu için, en şiddetli işkenceler altında telef olmuştur.⁵⁶⁸ Rasâfe'de daha birçok büyüklerin makberleri vardır. Abbasî Halîfeleri'nden⁵⁶⁹ bâzılarının kabirleri harabe hâlinde bulunmakla beraber, bu halîfelerin binalar inşâ etmekte gösterdikleri ihtişamdan nişanedirler.⁵⁷⁰ Bağdâd, kuruluşundan iki asır

⁵⁶⁵ 1165 (561)'de vefat etmiştir. M. D'Ohsson, 4, s. 822.

⁵⁶⁶ Ma'sûm olduğu halde 1191 (587)'de İdam olunmuştur. Hacı Kalfa, Tat-

⁵⁶⁷ M.D'Ohsson, 1, s. 17.

⁵⁶⁸ 309 (922) 'de Hacı Kalfa, Süyûtî, TiftUb-i Hulefâ, tbnü Şahne.

⁵⁶⁹ Cihân-nümâ, s. 460. İsmi «velîler» demek olan Evliya, bir rüya üzerine -ki bunda (Hz.) Peygamber'i görmüştü- bütün seyahatlerinde azizlerin makberlerini ziyaret etmiş olduğundan, Bağdâd'ın bütün camilerini saydıktan sonra, İmâm Kâzım ve İmâm Takî türbelerini tarif ediyor. Eserinin sonunda pek çok noksanları vardır ki, Bağdâd târihiyle sona eren 4. cildin yazılışı ihtiyarlığına tesadüf etmiş olduğu şüphesizdir.

⁵⁷⁰ Peçevî, (c. 1, s. 173), Bağdâd'ın Timur'dan sonraki durumunu şöyle hülâsa eder: «Timur-lenk, Bağdâd'ı abâ an cedd mutasarrıf olan Kara-Koyunlu Kara Yûsuf'un elinden nez' etmiş idi. Muahharan Akkoyunlu pâdşâhı Uzun Hasan'm eline girdi. Daha sonra fûrû-ı Zülkadiriyye'den Alâü'd-devle hükümet etmekte iken 913'de Şâh İsmâil taamiz etdi. Alâü'd-devle dağlara il-itcâ etmekle Şâh Azerbaycan'a avdet eyledi. Ak-koyunlu'dan Di-yâr-ı Bekir vâlisini olan Emîr Beg Muslî, Şâh'a itaat gösterdiğinden Şâh Diyâr-ı Bekr eyâletini Ustacılı Mehmed Hân'a vermiş ve 914'de yine Irak-ı Arab'a musallat olmuştur. Emîr-i kebîr Uzun Hasan Beğ Bayındın adamlarından Bağdâd taraflarında bulunan Bârik Beğ Pürnâk Bayındır! mukavemet edemiyerek Sultân Murâd bin Sultân Ya'kûb ile birlikde müteveccih-i diyâr-ı Rûm ve Şâm oldu. Şâh İsmâil Bağdâd'a ve sair şâir bilâd-ı Irak-ı Arab'a muhârebesiz mutasarrıf olarak hükümetini «Halî-fetû'l-Hulefâ» lâkabıyla telkib eylediği Hadım Beğ nâmında birine tefviz etdi. 939'da Bağdâd hükümetinde bulunan Zülfekaar Hân şîlikden rû-gerdân olarak Sultân Süleyman'a Bağdâd'ın anahtarını göndermiş idi.»

Fuzûlî Sultân Süleyman'ın Bağdâd'ı fethini parlak bir kasî-deyle medh etmiş ve Pâdişâh'm Bağdâd'a gelişine şu târih mısraını düşürmüştü:

«Geldi burc-ı evliyaya pâdşâd-ı nâmdâr» (941)

sonra, halîfe sarayından başka, Irâk-ı Acem ve Arab'da hükümrân olan ve bizzat halîfeleri bile titreten kudretli Büveyh Hâne-dâm'ndan Muizzü'd-devle'nin⁵⁷¹ sarayının inşâ olunduğu görüldü.

Bu ailenin en büyük hükümdarı Azdu'l-devle⁵⁷² Bağdâd'da muhteşem bir hastahâne ve akrabasından Şerefü'd-devle bir rasadhâne bina ettiler. Halîfeler sarayı, daha Moğollar'm istilâsından Önce, Celâleddîn Hârezmşâh Mengübirtî'nin⁵⁷³ Bağdâd'ı yağmaladığı zaman yakılmıştır. Lâkin Cengiz Hân'ın kaymakamı sıfâtıyla istilâ etmiş olan Moğol Hânı Hulâgû'riun bütün binaları tahrîb ve bütün ahâlîyi katliâm etmeğe geldiği vakit, şehir tamamen zîr-ü-zeber olmuştur. Eski Bağdâd Hilâfet'le mahv oldu, lâkin birbirini müteâkib Irak'da hükümrân olan İlhan, Kara-koyunlu, Akkoyunlu Hanedanları zamanında eski harabeleri üzerinde yeniden vücut bulduysa da, Timur, Cengiz Hân'ın geçmişte yaptığı mezâlîmi tamâmiyle yenilemekte gecikmiyerek, hattâ insan başlarından yaptırdığı ehramlarla Cengiz'i geçmiştir.

Bağdâd, Akkoyunlu Hânedâm'ndan Safevî Hanedanı müessisi Şâh İsmail'e ve nihayet Sultân Süleyman'a intikal etmiştir. Sultân Süleyman peder ve ecdâdından «Sultânü'l-Berreyn ve Hâkaanü'l-Bahreyn», «Hâdi-mü'l-Haremeym*ş-Şerîfeyn»! Kostantiniyye, Edirne, Bursa, «Mısr-ı Nâdi-retî'l-1-asr», «Şâm-ı Cennet-meşâmm», «Halebü's-Şehbâ» şehirlerinin sahibi unvanlarını tevarüs etmişti. Bunlara «Belgrad-ı Dârü'l-Cihâd» ve «Bağ-dâd-ı Dârü'l-Selâm» sahibi unvanlarını da ilâve etti.⁵⁷⁴

Ordunun Bağdâd kışlağında geçirdiği dört ay zarfında, Pâdişâh bütün ülkenin tahrîrini emretti ve devletinin diğer vilâyetlerinde uygulanan timâr ve zeamet usûlünü oraya da tatbik ederek yeni fethettiği bu memleketin idaresini en âdilâne esâslar üzerine te'sîs etmekle meşgul oldu. Şehrin âbidelerini, Meşhed-i Kerbelâ'yı, İmâm Alî ile oğlu Hüsey'n'in med-fûn buldukları Necefi ziyaret etti.⁵⁷⁵

Müslümanlar arasında dolaşan bir kısmı rivayetler Beyne'n-nehreyn (Mezopotamya) kıt'asma kudsîyet isnâd eder: Müslümanlar bu mıntıkada bu kadar dîn şehîdlerinin kanlarının aktığı yerler olan Lümlüm, Cüm-cüme,

Büyük şâirin kadri takdir edilemeyip meşhur Şikâvet-name'-sini yazacak bir halde kahnası o asırda erbâb-ı kemâle gösterilen iltifata nazaran garîb karşılanacak bir durumdur yazar. Plutark'ın Kral Aleksî ve Tarihçi Herodot isimli eseri.

⁵⁷¹ Hacı Kalfa. 356 (967)'de vefat etmiştir.

⁵⁷² 372 (983)'d* vefat etmiştir.

⁵⁷³ 1231'de vefat etmiştir.

⁵⁷⁴ «Osmanlı Devleti-nJn Teşkilât ve tdâre UsflHbne müracaat, 1, 450.

⁵⁷⁵ Eûi-nime-i Sttleymfçnl, 18-23 Mart.

Kerbelâ, Kaadisiye sahralarını; Âdem, Nûh, Yahazkal, îdrîs Pey-gamberler'in kabri denilen mahalleri; Peygamberdin sülâlesinden altı imâmın, yâni imâm Alî, imâm Hasan, tmâm Hüseyin, imâm Askerî, tmâm Kasım ve tmâm Takî'nin⁵⁷⁶ türbelerini; yeryüzünden kaybolan son imâm Mehdî'nin çıkacağı mağarayı⁵⁷⁷ dînî bir hürmetle ziyaret ederler. Bu türlü rivayetlerde bahis konusu olan mahaller Müslümanların nazarında târîh ve coğrafya bakımından şâyân-ı dikkat yerlerden ziyâde ehemmiyet kazanır; İslâm Münzir, Nu'mân, Mansûr, Keykâvus tarafından inşâ olunan sedîr ve hâvernak, devanı ve ağarkûf (?) saraylarına pek az kafa yorarlar. Kezâlik, kadîm Hıra ve Küfe Arab şehirleri harabelerini incelemekle pek az meşgul olurlar, Termodon ve Ketesifon harabelerine ise hiç iltifat etmezler. Kadîm Babilon şehrinin bulunduğu yerde gökyüzünden nazil olan Hârût ve Mârût isminde iki meleğin güzel Ana-hîd'i ele geçirmeğe kalkışmış oldukları için kıyamete kadar zincirlenmiş buldukları hayalî çeşmeden başka birşey aramazlar: Bu iki melek in-zivâgâhlarının en derin köşesinden kendileriyle istişareye gelen insanlara sihir Öğretirler; gönül verdikleri kadın ise ta'lîm ettikleri sihirli kelimenin gücüyle gökyüzüne çıkarak sabah yıldızını ikametgâh edinmiş ve yıldızların hep bir ağızdan okudukları manzumede güneşin şualarından bir sâz Üe terennümün üstadı vazifesini ilânihâye yerine getirmekte bulunmuştur.⁵⁷⁸

İmâm-I Âzam Ebu Hanîfe'nin Kabrinin Bulunması Ve Türbe İnşâ Edilmesi

Ancak bu kadar garîb hâtıralarla dolu olan şu ülkede, Süleyman'ı en ziyâde meşgul eden şey, dört Sünnî mezhebden birincisinin kurucusu olan imâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin kabrini araştırmak olmuştur. Bu kabîr, Şîiler tarafından tahrîb edilerek, üzerinde ne varsa yağma edilmiş ve na'sı yakılmıştır. Ancak Ebû Hanîfe'nin hâtırasına ve Süleyman'ın dindarca arzusuna uygun olan bir mucize olmak üzere, Şîiler'in bu muhterem türbeye husûmetleri beyhude olmuş ve Allah'ın lûtfu ile na's'a birşey olmamıştı, imâm'ın kabrinin eski muhafızı olan bir çavuş, rüyasında tmâm'ın kendisine görünerek, cesedini râfızîlerin saygısız ellerinden kurtarmasını emrettiğini

⁵⁷⁶ Cihan-nümâ, Otter, İves, Sestim, Niebuhr, Tavernie, Olivie.

⁵⁷⁷ M.D'Ohsson, I, s. 268.

⁵⁷⁸ Richard, Bah'ün HMIbeJeri Hatıraları (Hârût ve Mârût hakkındaki Kur'ân âyetleri malûm olup, onun haricindeki sözler efsaneden İbarettir. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/128-131.

ve kendisinin de bu manevî işarete dayanarak, Ebû Hanîfe'nin cesedi yerine bir gayrimüslim cesedi koyup, îmâm'ın na'şını emniyetle bir yere nakletmiş olduğunu söyledi. Ser-asker, bunu çavuştan öğrenince, keyfiyeti Pâdişâh'a arz etmekle beraber, Taşlan nâmında bir müderrisi bu kıymetli na'şın araştırılmasına me'mûr etti. Şeyh müderris, amelenin belirlenen mahalde toprağı kazdıkları sırada, rastladıkları bir duvardan misk kokusu duyulduğunu bildirdi, tmâm'ın na'şımın orada bulunduğuna, kabir muhafızının ifâdesinin doğruluğuna asla şübhe edilemeyecek bir delil teşkil eden şu alâmet üzerine, İbrahim Paşa bizzat giderek türbenin girişindeki taşı kendi eliyle kaldırdı. Süleyman dahî koşup gelerek binânin kubbesi altına girdi, flütün orduya kanâat geldi ki, îmâm'ın na'şı o zamana kadar zannolunduğu gibi râfizîler tarafından yakılmamış ve bil'akis setnâvî bir inâyet-i mahsûsa olarak, keşfi Pâdişâh'a ve vezîr-i âzamına kalmıştı. Peygamber'in ashabından Eyyûb'un kabrinin İstanbul muhasarası şifasında keşfi ne kadar mühim bir tesire yol açmış ise îmâm-ı Â'zamın mezarının bulunması da, orduya o kadar büyük tesir etti. Eğer bu iki vak'a II. Mehmed ve Süleyman'ın siyâsî birer tedbîri ise, halk üzerindeki te'sîrleri bundan dolayı azalmış değildir. Bütün ordu îmâm'ın kabrini ziyarete koşarak, Bağdâd Fâtîhi'nin cediti Kostan-tıniyye Fâtîhi derecesine avn-i ilâhîye mazhar olduğuna kanaat getirildi. II. Mehmed Eyyûb Ensâri üzerine bir câmî yaptırmıştı; Süleyman da îmâm-ı Â'zam üzerine bir kubbe inşâ ettirmiş ve o zamandan beri bu bina ehl-i Sünnet'den olan Müslümanlar'm bir ziyâretgâhı olmuşur.⁵⁷⁹

Pâdişâh, Bağdâd'dan Viyana ile Venedik saraylarına zafernâmeleri hâmil olarak Memiş Çavuş'u gönderdi; bir müddet sonra Alvazio Gritti'-nin katli hâdisesine müteallik ta'lîmât; ile Viyana'ya bir nâmeber daha gönderdi.⁵⁸⁰

İskender Çelebinin İdâmı

⁵⁷⁹ Celfîl-zâde, varak: 187-194, Bafedâd'da bulduğu bir el yazmasından naklen Ebû Hanîfe'nin tercüme-î hâlini yazar. Ali'ye de müracaat, 26. Vak'a, varak: 225. Peçevî, varak: 63. (îmâm'ın kabrinin bulunmasına dair Peçevî'nin fikrasi M.İ 2'dedir. Hammer, müslttman olmadığı için inanmıya-billrse de, bizce Byyüb Bnsari ve İmam-ı A'zam gibi dîn büyüklerinin kabirleri hakkında buna, benzer İnâyet-i İlahiye zuhuru olmayacak «eyler değildir.)

⁵⁸⁰ Ferdinand'm Viyana'dan 5 Temmuz 1535 tarihli mektubunda söyle deniliyor (Avusturya İmp. Hanedanı Arşivi): «Venld ad nos huc Vlennam ultima lumli meusis voivoda cum litteris menae Regeb (13 K&nun-ı sant) datls, venit etaUus 15 Febr. litteris in urbe Bagdad scrîptls. ad <nias 3. hujus responsum dedimus, et de co, quae de morte Alols'ı Gritti ad nos scripserat, grato animo accepimus victoriam^ Sultan Süleyman'ın 5 Şubat tarihli mektubu Viyana Kütüphanesinde Tarlh-i Gayr-ı Ruhani evrakında mûnderictir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/131-132.

Süleyman'ın Bağdâd'da ikameti esnâsındadır ki, tbrâhîm, İskender Çelebî hakkındaki intikam tasavvurunu icraya gayret etti. Azledilmiş olan defterdar, makamıyla birlikte bütün siyâsî nüfuzunu da kaybetmiş idi. Ancak hesapsız serveti onu sadrâzam için hâlâ tehlikeli yapabilirdi. İb-râhîm Paşa, bu ihtimâlden de korkusu kalmamak üzere hasmı hakkında Pâdişâh'dan bir îdâm emri almak için hiçbirşeyi ihmâl etmedi. Bir dîvân günü vezîr Ayaş ve Kaasım Paşalar henüz gelmemiş oldukları halde, İskender Çelebî'nin bertaraf edilmesine Şir taraf-ı pâdişâhîden emir çıkararak, şehrin çarşısında asıldı.⁵⁸¹ Süleyman bu emri vermekle beraber defterdarın altı-yedibin kölesinin müzayede ile satılmıyarak saray kulları arasına alınmasını ve mallarının hazîne-i sultanî için müsadere olunmasını irâde etti. İbrahim'in kini bu derecede de kalmayıp, İskender'in kayınbiraderi Hüseyin Çelebî'nin başı cellâdın satırı altına düşmedikçe sükûn bulmadı. Defterdarın maiyyetinde o kadar adam bulundurulması yalnız bir nümayiş arzusundan ibaret değildi, muhtelif devlet hizmetlerini liyâkatle idareye kaabiliyetli bir gençler fidanlığı teşkil etmek istiyordu; binâenaleyh fikir ve şecâatleriyle temayüz edenleri seçer ve mülkî idarenin muhtelif şubelerine, yâhud orduya sokardı. İskender Çelebî'nin yedi kölesi vezârete ve vezîr-i âzamîğe yükselmişlerdir. Bunlardan Süleyman'ın son vezîr-i âzami ve Siget Fâtîhi Sokollu' Mehmed Pa-şa'yı bilhassa söylemek lâzım gelir.⁵⁸²

Osmanlı müverrihleri derler ki, bu yedi vezirin servetleri toplamı, İskender Çelebî'nin servetine eşit «ieğildi».⁵⁸³

Sultan Süleyman Bağdâd'da kışı geçirdiği sırada, sipâhî ve silâhdâr-larla sağ ve sol garîblerine ve ulûfecilerine, seferde olduğu gibi otağ-ı pâdişâhî muhafazasında bulunmalarını emretmişti,⁵⁸⁴ Bağdâd'dan ayrılışında şehre Diyârbekir valisi olup Bağdâd'ın ilk Osmanlı valisi olmak üzere me'mûriyeti değiştirilmiş olan Süleyman Paşa kumandası ile 1.000 tüfenkçi ve 1.000 tîrendâz (okçu) dan mürekkep bir muhafız kuvveti bıraktı.⁵⁸⁵ 2 Nîsân 1535

⁵⁸¹ Eûaaame-i Süleyraftm, 10 Mayıs. Alt 32. Vak'a. Ferdi, Solakzade, Celal-zade. (İskender Çelebi 8 Ramazan 941'de asılmıştır).

⁵⁸² Âlî, Rüstem Paşa'nın dâmâdı olup daha sonraları vezîr-i âzam olan Ahmed Paşa'nın lisanından naklen bunların isimlerini zikreder: «Üzun» diye lâkablandırılan Sokollu Mehmed (Meh-med Paşay-ı Tavîl), Pertev Paşa, Piyâle Paşa, Ahmed Paşa, Zal Mahmûd Paşa, Lala Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa; beğler-beğlerinden de: Güllâbî Paşa, Behrâm Paşa, Rus Hasan Paşa.

⁵⁸³ Âlî, Rüstem Paşa'nın dâmâdı Ahmed Paşa'nın İskender Çelebî hakkında «El'ân yedi veziriz, cümlemüzün kudreti ve ha^ dem ve haşemi kesreti merhum efendi denlü değüldür diye hikâyet» ettiğini yazar. Yine Âlî, şâir Gazâlî'nin (Deli Birader) İskender Çelebi hakkındaki mersiyesini dercediyorsa da, bu mersiye asılmış olan diğer şahıslara âid de olabilir.

⁵⁸⁴ BA1-name-İ SUenpnanî, 24 Kanun-ı evvel 1534.

⁵⁸⁵ Ferdi, varak: 223.

(8 Ramazan 941)'de, Tebriz'e avdet etmek üzere orduyu harekete geçirdi. Lâkin geldiği yolu tutmıyarak Kürdistan ve Me-rağa'dan geçti. Vari'ı terk eden Şâh'ın ric'ati haberi, İran şehzadesi Sâm Mîrzâ'nın gelişi,⁵⁸⁶ biri Fransız, diğeri Acem iki elçinin yaklaştığının bildirilmesi üç ay hâdisesiz, dağdağasız monoton bir surette devam eden bu hareket esnasında, bir parça iştilgal bahanesi olmuştur.⁵⁸⁷

Fransa Ve Safevî Elçileri

I. Fransuva Süleyman'a daha önce iki elçi göndermişti; birincisi olan Kont DÖ Frangipani Viyana seferinden sonra İstanbul'a gelmiş; ikincisi olan yüzbaşı Rinson Günş seferi esnasında Belgrad önünde Pâdişâh'm ordugâhına gelmişti. Üçüncü olmak üzere Lafore nâmında bir elçi Bağdâd'ın fethinden dolayı Süleyman'ı tebrik için Asya'ya gelerek,⁵⁸⁸ iki defa beyhude sulh teklifleri ile gelen Acem Hânı Ustaçlı'dan ziyâde hüsn-i kabule mazhar oldu.⁵⁸⁹

Tebriz'de ordunun meşakkat ve hizmetleri şâhâne bir cömertlikle mü-kâfat gördü: Her nefer yirmi altın ve senelik bin akçe tahsisatı olan her timarlı senede ikiyüz akçe terakki aldı. Süleyman, Şâh'ın sarayına yerleşti ve vezîr-i âzam da onun yanında bulundu. Diğer vezirler çadır altında ikamet ediyorlardı. Osmanlılar'ın Tebriz'e dönüşlerinin ilk cuması Pâdişâh, ser-askeriyle birlikte, Sultân Hasan Câmii'ne gitti; bu alayda yeniçeriler etrafında saf bağladıkları gibi, kumandanlar da at üzerinde bulunuyorlardı.⁵⁹⁰

Sultân Süleyman, Îrân Şâhı'mn payitahtında 15 gün müddetle bulunduğu esnada, memleketin tanzîmâtma, valiler tâyinine, kazandığı yeni zaferlerin ecnebî devletlere tebliği ile alâkalı mektuplar gönderilmesine sarf-ı mesaî etti. Dîvân'm eski toplanma usûlünü de Tebriz'de değiştirmiştir; bundan sonra Rumeli ve Anadolu beğlerbeğüerinin vezirlerle birlikte dîvânda bulunmayıp, ancak fevkalâde ahvâlde kendilerinin bir arzları olduğu zaman dâhil olamları emretti. Diğer beğlerbeğiler dîvânın

⁵⁸⁶ Kûz-nâme-i Süleyman!, 31 Mayıs 1535.

⁵⁸⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/133.

⁵⁸⁸ Rûz-nâme-i Süleymanî, 26 Mayıs. Fransız elçileri Honar ordugâhına ancak 26 Mayıs'ta geldiklerinden, I. Fransuva ile Sultân Süleyman arasında ilk ahidnâmenin İstanbul'da 1535 Şubatı'nda akdedilmiş olduğuna dâir tarihçi Flassen'in ifâdesi, gerek zaman, gerek mekân itibâriyle büsbütün yanlıştır. Pâdişâh İstanbul'a ancak 1536 Şubatı'nda gelmiştir.

⁵⁸⁹ Rûz-nâme-i Süleyman!, 30 Haziran 1535.

⁵⁹⁰ Kezalik, 5 Temmuz.

toplandığı yere asla girmeyip, kapıda bulunacaklardı.⁵⁹¹

Süleyman, fethini kan ile tahkim etmeyi gerekli saydı: Şefkat nâmında bir Kürd beğinin yedi adamıyla beraber başları kesildi.⁵⁹² Muhtelif büyük hizmetlere tâ'yîn olunan vâfler arasında Şâh'ın kardeşi Sâm Mîrzâ'nın, ilticasından dolayı gördüğü mükâfatı zikretmek lâzım gelir ki, kendisine verilen eyâlet Kızıl-özen'in öte tarafındaki bütün Irak parçasını içine alıyordu.⁵⁹³

⁵⁹¹ Kezâllık, 13 Temmuz.

⁵⁹² Rûz-nâme-i Stleym&ol, 11 Temmuz.

⁵⁹³ Rûz-nâme-i Süleymânî, 22 Temmuz. Diğer terakkiler Ferdi'de yazılıdır; varak 231 ve 239. Anadolu beğlerbeği Mustafa Paşa Rumeli beğlerbeğliğine çıkarak, onun memuriyeti henüz Mısır'dan gelen Süleyman Paşa'ya verildi. Kürd Hacı Beğ Bitlis Beği oldu. Gâzî Hân Şehryân beldesiyle civarındaki Mendli (Mendelli), Harmuye, Elvendiyeye köylerini malikâne şeklinde alarak Bayburd ve Kemâhl sancakları Diyârbekir eyâletine ilhak olundu.

Sultan Süleyman'ın Altıncı (Iran'a Birinci) Seferi Rûz-nâmesi

Haziran 1534 (Zilhicce 940) - 10 (Çarşamba, 28 Zilhicce), Üsküdar, 12, Tevakkuf. 13^y*zîr-i âzamin çadırı toplanır. 14, Maltepe, 15, Tekfur Çayırı; yağmur. 16, Gegbüze (Gebze), 17, Hereke. 18, Sazlıdere. 19, Sitâre Köprüsü. 20, Kazlıdere, 21, Dikilitaş (İznik yakınında), 22, Tevakkuf. 23, Pambukçı, 24, Yenişehir. 25, Tevakkuf, 26, Akbiyık, 27, Eşen (İşen?), 28, Boz-öyük, 29, İnönü. 30, Ilıca.

Temmuz (Muharrem) - 1, Kütahya, yağmur. 2 ve 3, Ke-zalik. 4, Vezîr-i âzamin çadırı toplanır. Bu üç gün zarfında Elmalı Dağı'nda av. 5, Ordu, Altuntaş köyü civarına konar, uzun merhale. 6, Ordu, Elmalı Dağı eteği boyunca gider. 7, İrik Köyü, 8, Karahisar. 9, Kızılkilise, 10, Selâmüaleyküm. 11, Göl kenarında İshaklı. 12, Alaşehir'e konulur. Vezîr-i âzamin arkasından giden garibler ağası geri dönerek Van ve Vestân şehirlerinin itaati haberini getirir. 13 (Pazartesi, 1 Muharrem 941), 14, 15, Tevakkuf. 16, Arık. 17, Ilgın. 18, Rengi, 19, Kelmiş Belı, 20, Konya. Vezîr-i âzam fetholunan kalenin anahtarlarını gönderir. 21, Tevakkuf. Pâdişâh Mevlâna Celâleddîn'in türbesini ziyaret eder. 22, Kırkpınar, 23, Karacadağ menbâi, 24, Kabak Akça (Akçakavak) 25, Oda. 26, Akoyuk, 27, Nekkare-zen Çayırı, uzun merhale. 28, Sa'diye, 29, Develi Karahisar, uzun merhale. 30, Boğazköprü. 31, Kayseri. Ağustos (Safer) - 1, Tevakkuf. 2, Barısmadan geçip Sarımsaklı yakınına konar. 3, Çapu Hanı, uzun merhale. 4, Gedik Hanı, 5, Üsküfçü Hanı, 6, Lâtf Hâni, vezîr-i âzam bugün Tebriz'e varır. 7, Dânişmendli, 8, Sivas. Özbek Şâh'ın elçisi gelir. 9, Tevakkuf. Yeniçeri ağası ileri gider. 10 ve 11, Tevakkuf. 12 (Çarşamba, 1 Safer), Koçhisar ovasına kadar gidilir; iki merhale alınmıştır. 13, Kuşçu Hasan ovası. Evvelâ Kaz Gö-lü'ne konulmuştu; lâkin orada su yoktu. 14, Şahne Kayası eteğinde Kapulu Hisar karşısı; bir günde iki merhale; yol pek müşkilâtlıdır. 15, Akşehir ovasında kâin Marlum Çayırları. Şahne-Kaya'dan Kalfacık sahrasına kadar yol çok kötüdür. 16, Suşehri bağı Dikin köyü yakınındaki çayırlar, iki merhale birleştirildi, çünkü mutâd olduğu üzere Azbidi (Azebdi veya İzbüdi) köyünde kalınmak lâzım gelirdi; bu merhale çok uzun ise de yol düzgündür. Ordu birçok köylerden geçerek Çoban Emre türbesi yanından geçer, 18, Kemah mülhakatından Aktepe; uzun ve yorucu bir merhale; dâima iniş ve yokuş. 18, Kemâh'dan Büyük Yurd'a kadar yollar taşlık ve arabaların geçmesi müşkildir, ne aagç, ne de köy görülür. 19, Kir-mâne, çok zahmetli merhale. 20, Erzincan. Şirvân-Şâh'ın bir adamının ordugâha gelişi. 21, Tevakkuf. 22, Çadırlar toplanır. 23, Çubuk Yurdu Boğazı girişinde konulur. 24, İki merhale birleştirildi. İstanbul'dan beri alman merhalelerin en müşki-lâtlısı budur. Düzün Hanı önüne konulur. 25, Kars; Fâtiş Sultân Mehmed Uzun Hasan üzerine gittiği vakit Miyâne Köyü'n-de kalıp Fırat'ı oradan geçmişti. 26, Mama Hâtün Hâm'mn beri tarafında Hobyar kalesi harabeleri yanında. 27, 28, Tevakkuf. 29, Tevakkuf. Soğuk kendini hissettirir; Tercan Dağı'na kar yağar. 30, Seferin nihayetine kadar Kemâh'da kalacak za-hîre ve mühimmatın gelişi beklenilmek üzere tevakkuf. 31, Ordugâh kaldırılır.

Eylül (Rebîü'l-evvel) - 1, Penek, boğazlar içinde uzun merhale. Ordu boğazlardan birinde kalır. 2, Hânis; vezîr-i âzamin bir ulağı şu haber ve hatırlatmayı getirir: Azerbaycan feth olunmuş; hükümetini vezîr-i âzam beğlerbeği Bayındır-oğlu'na vermiş; Devlet'in eyâletlerine zâfernâmeler gönderilmesi münâsib olur; Tebriz istihkâmlarına başlanmış; Pâdişâh'ın kış ordugâhını orada kurmağa mevsimin müsâadesi olmadığından, Diyârbekir'e avdet edilmesi daha iyi görünür; Gi-lân Şahı Melik Muzaffer vezîr-i azama bir elçi gönderip, ve-zîr tarafından da derecesine lâyük ikramla iade olunmuş. 3, Çermuk. Sultân Selîm evvelâ Alaca-Hari'da, sonra Çermuk'-da kalmıştı; iki merhale bir günde alındı; ordunun Diyârbe-kir'de kışlaması kararlaştırıldı. 4, Tevakkuf. 5, Erzurum; seraskerin muzafferiyetlerinin ilânı için vilâyetlere mektuplar gönderildi. Pâdişâh Erzurum mezarlarını ziyaret eder. Neferlerin ileri gitmesi yasaklanır, ordunun tûlânî sıra gitmesi emredilir. 6, Hasankale, uzun ve müşkilâtlı merhale. 7, Araş üzerinde Çobanköprü, nehrin öte tarafına geçilir; uzun merhale. 8, Alagöz, yükler için müşkilâtlı yol; az su

bulunur, ve bir boğazda konulur. 9, imâm Kayası; karışıklık olmaması için eş-yâ ordunun ilerisine gönderilir. 10 (Perşembe, 1 Rebü'l-evvel) Aleşkird (Eleşkird) vadisinin beri tarafında Kovan kalesi harabeleri yanında Aydın Köyüne konulur. Çifte merhale; müzayaka, müşkilât; burada Tebriz'e giden yol ikiye ayrılır; ser-asker tarafından fetholunan Erciş, hass olmak üzere uhdesine verildi. 11, Fırat sahilinde Nâdli Köyü, güzel ve düzgün yol. 12, Fırat boyunca gidilir. 14, Çıkrık Köyü; uzun ve müşkilâtlı merhale, 15, Ağı Köyü. 16, Erciş yakınlarında konulur. Mu'tâd menzil. Mehmed Ağa ser-askere hediye olarak birçok eşya gönderir. 17'den 20'ye kadar tevakkuf. 21, Divân.

Acemler'in ilerlediğine dair vezîr-i âzamin bir ulağından alınan haber dolayısıyla divânda Tebriz üzerine gidilmesi kararlaştırılır. 22, Ordu göl yakınında Bendmahı köyüne konar. Geniş ve taşlık yol. 24, Sekmânde köyü yanındaki çayrlar; müşkilâth gidiş. 25, Ordu Hoy*un öte tarafına konar. O kadar dar bir boğaza girer ki, iki süvari yanyana gidemez. Yük hayvanlarının birçokları uçurumdan düşerek zayi olur. 26, Ahta; uzun merhale; içecek su bulunmuyor; vezîr-i azamdan bir ulak gelip ordunun hareketine hız verilmesini tebliğ eder. 27, Ordu Heft-Çeşme yakınında Sifya'mn öte tarafında durur. Bir günde üç merhale alınır; yol biraz müşkilâtlı; yağmur ve rüzgâr. 28, Ordu Tebriz'e varır ve Seydâve'ye (?) konar; uzun merhale; eşyanın bir takımı orduya ulaşır. Tebriz ahâlisi tebrüklerini arz etmek için Pâdişâh'ı karşılarlar. 29, Avicân ki Acem Şâh'ın yazlık ordugâhıdır; vezîr-i âzam ve Pâdişâh askerlerinin birleşmesi. 30, Divân. Ser-asker, beğlerbeğleri, ağalar, reis Mustafa Çelebi cümleten kaftan giyip Hudâven-digâr'm elini Öpmek şerefine nail olurlar. Pâdişâhın hassa askeri biner akçe (yirmi altın) ihsan aldılar.

Teşrin-i evvel (Rebü'l-âhir) - 1, İstirahat; yağmur. 2, Divân. Gilân (Geylân) Şahı el Öpmeğe mazhar olur. 3, istirahat. 4, Pâdişâhın otağı toplanır. 5, Ordu Han-Abbas yanından geçer. Han-Abbâs; vezîr-i âzamin pişdar olarak Rumeli askeriyle gidiş; Pâdişâh hassa askeri ile (yeniçeriler, muntazam asker ve süvariler) ordunun merkezinde bulunur; düm-dâr (ardçı) Karaman askerinden tertib edilmiştir. Kısa ve kolay merhale; lâkin su yok, Şırvan Şâh'ın oğlu Mehmed Mirza kumandan sıfatıyla Tebriz'de kalmağa memur oldu. Kara-hisar, Kemah, Bayburd, Aydın beğleri ve onların süvarileri Mirza'nın maiyyetine verildi. 6, Türkman köyü yanında; uzun merhale; dar yol. 7, Karabaldır Çayı; gayet güç yol ki, su da az bulunur. Ser-asker Rumeli askeriyle ileri gider. 8, Miyâne. Uzun ve zahmetli merhale; geniş bir nehir üzerine kurulmuş yüksek bir köprüden geçilir. 9, Kaplantı Gedîği ortasında Kızılluzun köyüne konulur. Vadiden geçen ırmağın suyu acıdır: 8u boğaz, öte tarafından başlayan Irak ile çıkıp bıraktığımız Azerbaycan arasında hudud çizgisidir. Vezîr-i âzam manevrasından dönerek safa girer. Askerin ileri gitmek için saflardan ayrılmaması emrolunur. Müşkilâtlı, fakat uzunlukça mutedil merhale. Acemler, otağ-ı hümayûnun ordunun önünden gittiğini bildikleri için muhafazasına memur askeri gafletten istifade basmak isterlerse de, vezîr-i âzam tarafından ric'at ettirilirdir. 10 (Cum'artesi, 1 Rebü'l-âhir), Hân-Sercem (?) geniş ve hâli bir yer; eşya geride kalmıştır. Hân-Nikbî, uzun fakat kolay merhale. 12, Zengân şehri; uzun merhale, su boldur. 13, Sultanîye ki, ekseri yerleri harâb olmuştur. Sultân Muhammed Hudâbende, sekiz minare ile çevrili bir kubbeyi ihtiva eden türbesinde burada gömülüdür. Haber alındı ki, Şâh alabildiğine kaçmış ve Mehmed Dülkadir-oğlu Osmanlılar tarafına geçmiştir. Şiddetli soğuk ve kar. 14, Dülkadir-oğlu'nun kabulü için tevakkuf. Onun çadırı, vezîr-i âzamin çadırı yanına kuruldu. Divânda Acem beğleri Ulama, Dülkadir-oğlu, Şâhrûh Beğ'in oğlu Mehmed el öpmeğe nail oldular; kaftan giydiler; Gilân Şahı avdet için ruhsat alır. 15, Sahan Kale; güzel yol; lâkin dolu yürümeyi zorlaştırıyor, 16, Ebher; kış ortasında gibi şiddetli kar; beyhude telâş; asker kendisini düşman karşısında sanır. 17, Azalmağa başlayan yiyecek gelmesini beklemek üzere tevakkuf. Şâhrûh Beğ'in oğlu Mehmed 100.000 akçe ihsan, iki kaftan, beş dülbend ve bir mücevveze alır. Beraber gelmiş olan beş beğden üçü yirmişer bin akçe, ikişer dülbend, mücevveze ve diğer ikisi onbeşer bin akçe, birer kaftan, ikişer dülbend, birer mücevveze aldılar. 18, Tevakkuf; Acem beğleri el öpmeğe kabul olundular. Aldıkları ihsanlardan dolayı Hudâvendigâra teşekkürlerini arz ettiler. Ulama ile diğer beğlerbeğleri hil'at giyip el öptüler. Pâdişâh ve paşa, orduya resm-i geçit yaptırmak için ata bindiler. 20, Küçük Rebâblar köyü yanında konuldu. Ulama Paşa ve Dülkadir-oğlu Tebriz'e dönmek için müsâade aldılar. Bu merhalede, Pâdişâh'm Bağdâd üzerine yürümek kararını askere anlatmak için, otağ-ı hümayûn kapısı Bağdâd'a doğru açıldı. 21, Uzun merhale; soğuk; kar; yük hayvanları soğuktan yol üzerine düşerler. 22, Ova köyü yanında; dar bir yoldan uzun merhale; develer, arabalar, zât-ı şahanenin arabaları, toplar, Öteki merhaleye yetişemediler. Gece at sırtında ve şiddetli soğuk içinde geçirildi. Öğleden sonra o kadar ke-sif kar yağdı ki, insan etrâfındakini göremezdi; birçok yük hayvanı zayi oldu. 23, Geri kalan develeri ve eşyayı beklemek için tevakkuf. 24, Mâziyân köyü yanına konulur; yağmur yollan bozduğundan arabaların gelmesi gecikir. Defterdar İskender Çelebi azl olundu; onun ve Hüseyin Çelebi'nin emvali hazîne-i şâhâne için müsâdere olundu. 25, Dergüzin civarı; güzel yol- 26, Orduyu toplamak için tevakkuf. 27, Yük hayvanları için ot tedârik edilmek üzere tevakkuf. 28, Sâzen köyüne konulur. Uzun merhale lâkin yol düzgün; kar, yağmur, soğuk. 29, Humartân karşısında Destgir köyü; Hâmân, Elvend Dağı'nın eteğinde ve güzel bir sahra üzerinde kâindir. 30, Ot bulmak için tevakkuf. 31, Salcık köyüne kadar güzel yol.

Teşrin-i sâni (Cumade'l-ulâ) - 1, Ordu, Sa'dâbâd civarına konar. 2, Yağmurlu havada bir uçurum üstünde, pek kaygan bir yoldan geçer. Sa'dâbâd, her tarafından dağlarla çevrili bir sahradır. 3, Bir sahrada kâin Dinâver; uzun

ve zahmetli merhale. 4, Tevakkuf. 5, Tarlalar ortasında kurulmuş Melyur kalesi (?). 6, Veysel Karamı. 7, Mâzîdeşt, geçilmesi güç bir bataklık ortasından uzun merhale. 8, (Pazar, 1, Cu-mâde'l-ulâ) Orduyu toplamak için beklenir. 9, Samgân Çayı. Yokuşlu yol, bataklıklar, boğazlar; yük hayvanlarından birçoğu kayboldu. Nişancı Seydî Beğ'in vefatı; na'sı, îmâm-ı Âzam türbesi civarına defn olunmak için ordunun arkasınca götürülmüştür. Erzurum'dan beri ağaç görülmemişti, burada ilk defa meşe ve çam ağaçları görülür. 10, Alemdar türbesi yanına konulur. İnşili yokuşlu yol; daimî fırtına; birçok asker eşyaları geride kaldığı için geceyi at sırtında geçirmeğe mecbur oldular. Yüz top kundağı yakılıp, toplar yere gömüldü. 11, Karabulak Çayı; taşlık yol, kaynak bulunmadığından asker yol üzerinde sel sularını toplayıp içmeğe mecbur olurlar. 12, Şahin Kale ki, bir tepe üzerindedir, burada Irak-ı Arab'dan çıkılıp Bağdâd vilâyetine girilir. Fena hava, yağmur. Eğer yol fena ve merhale uzun olsaydı, eşya ordu ile birlikte yetişemezdi. Topçu arabalarının bu çamurlu yollarda ilerleyeme-yen otlarını beklemek için tevakkuf. Bağdâd henüz uzak olduğundan Nişancı Seydî Beğ'in na'sı Şâbi kalesine defn olundu. Yiyecek kıtlığı, ordu yeni İmam harabelerine varır; yol evvelâ bataklıklarla kesilmiş, sonra inişli yokuşlu dar bir vâ-diden geçer. Fırtına ve yağmur. 15, Kasr-ı Şîrîn ki, yarı ha-râbdır. Arazi kuru ve mahsûlsüz, mer'ası hiç yok, bu daimî fırtına esnasında birçok yük hayvanı zayı oldu ve birtakımını yağmur selleri alıp götürdü. 16, Bayırlar arasından uzun merhale. Bağdâd Beğlerbeği Mehmed Beğ'in Pâdişâh'a şehri teslim etmek istediği haber alındı. Bağdâd kadısının gelmesi. Dinâver*den buraya kadar arazide zirâat yapılmamıştır. İnsan ve hayvan açlıktan muztarip, 17, Yükleme beklemek için tevakkuf. 18, Dokuz-Tulum ki bir göl kenarıdır; kısa merhale ve iyi yol. Bağdâd korucu-başısı Kara Veli, askerın (Teke askeri) azimetinden sonra Mahmud Beğ ile Seyyid Mansûr'un İran Şahı'nın yanına kaçmış olduklarını Pâdişâh'a bildirir. 19, Tevakkuf. Daimî yağmur. Pâdişâh evvelâ ırmağı geçmek ister, lâkin sular pek kabardığından otağına dönmeğe mecbur kalır. Birçok adam ve yük hayvanı boğulur. Bütün tarlaları su basmıştır. Ordu buraya kadar bu derece musibet görmemişti. 20, Bütün ırmakların taşmasından dolayı tevakkuf. 21, Sular biraz azalmış olduğundan dolayı Pâdişâh Öğleden sonra yola çıkar. 22, Kürd beğlerine hilkat giydirildi. 23, Ser-asker Bağ-dâd'a gitmek üzere öne geçer Mercan civarında Karadiyya'da ordu kurar. Otağ-ı Hümâyûn bir tarlaya kurulur. 24, Nasin (Nâseyın) seylâbesinin feyezânından dolayı tevakkuf. 25, Bu seylâbeden geçilerek Bîrhân (?) köyünde konulur. Burada hiç mer'a bulunmaz. 26, Halâsarki (?) seylâbesi bir taş köprü ile geçilir. Hamîr (Kızılca) Dağı boyunca kısa merhale. 27, Avî-se (?) köyü, bir ırmak kenarına konulur. Ordu bir ağaç köprü ile geçer. 28, Birecik. Usûl gereğince Elvendiye merhalesine varılmak lâzım gelirdi, lâkin sür'atle gidildi. Ordu, pirinç tarlaları için açılan kanallardan büyük müşkilâtle geçer. Ser-asker bugün güzel, fakat soğuk bir hava ile Bağdâd'a varır. Beğ ve ağalar maiyyetinde olduğu halde atla kalenin etrafını dolaşır, ve seçtiği az miktarda adamla içeri girer. 29, Lokman'ın türbesi civarında Şeyh Sekrân; ser-asker, Pâdişâh'a mir-i alemi Ca'fer Beğ ile Bağdâd'm anahtarlarını gönderir. Ca'fer Beğ mükâfat olarak hil'atler, beşyüz altın, üçyüzbin akçe varidat ile İzvornik sancağı beğliğini alır. 30, Bağdâd'a girilmesi; el öpme merasimi. Pâdişâh bu yeni fetihten dolayı tebrik olunur. Bu münâsebetle taraf-ı şahanedan ser-askere, yirmibin altın ihsan ve bundan başka Mısır varidatından alınmak üzere tahsisatına yirmibin altın zam ve bir kaftanla murassa bir kılıç itâ edilir. Kanûn-ı evvel (Cumade'l-uhrâ) - 1, Dîvân. Beğler ve beğlerbeğleri hil'at giyip el öperler; Rumeli ve Anadolu askeri kışlaklarına giderler; diğer asker yurdlarına dönmeğe me'-zûn olur. 2'den 4'e kadar istirahat. Reîsü'l-küttâb Mustafa Çe-lebî nişancı, Receb Çelebi reîs, Mustafa da çavuş-başı oldu. 5 ve 6, Tevakkuf. 7, Pâdişâh Bağdâd'ı kışlak ittihaz eder. 8 (Salı, 1 Cumade'l-uhrâ), vezîr-i âzam konağında dîvân. Bağdâd'da birleşmiş olup da Mehmed Beğle' birlikte gitmeyen Tekelilerdin hepsi vezîr-i âzamin yanında toplanırlar, içlerinden üç kişiye sancak verilir. Eskiden Merağa sancakbeyi olan Ulama Paşa kâhyası Velî-Hân Beğ altıyüzbin akçe senelik îrâd, yirmibin akçe ihsan ve bir hil'at ile Malatya beğliğine nail olur. Ulama'nın sekbân-başısı onbin akçe ihsan ile bir hil'at ve bir sancak alır. Nişancı-başı'ya 180 bin akçelik hass tâyin olundu; reîs Receb Çelebi'ye ellibin akçelik bir zeamet ve dîvân kâtibi Ramazân-oğlu Mehmed Çelebi'ye onsekizbin akçelik bir zeamet ile otuzbin akçe maaş verildi. Kâtib Kara Memî Çe-lebî'nin tahsisatı yevmi otuzsekiz akçeden elli akçeye çıkarıldı. 9, Kışın en şiddetli günleri olan «erbaîn» (soğuşun en şiddetli olduğu 40 günler) başlar. Dîvân. Me'mûriyyet ve terakki alanların hepsi bu dîvânda Pâdişâh'ın elini öperler. Şâh'-ın Tebriz'e gittiği, oradan askeri çıkardığı, kendisinin Sultân-niye'ye çekildiği haber alınır. 10, Yeni beğler ve bölük ağaları el öpmeğe kabul olundular. 11, Musul sancağı Sa'dî Ah-med Beğ'e verildi; muharebe esnasında otağı etrafında buldukları Bağdâd'da dahî saray-ı hümâyûn etrafını muhâafaza hizmetinde bulunmaları tımarlı süvariye emr olundu. Ordu alemdârlığı Mesih Paşa-zâde Mahmûd Beğ'in oğlu Mehmed-Şâh'a verildi. Kanûn-ı sâni ve Şubat 1535 (Receb ve Şa'bân). Mart (Ramazân) - 13 (Pazar, 6 Ramazân) dîvân. Ayaş ve Kaasım Paşalar huzura girmeden, defterdar İskender Çelebi'nin Bağdâd'da At Pazarı'nda asılmasına emir sâdir oldu. 18, Serasker îmâm Alî ve Hüseyin türbelerini ziyaret ile Bağdâd'a avdet eder. 23, Hudâvendigâr ser-asker, paşalar ve ağalarla birlikte o türbeleri ziyarete gider (Kerbela'da); Ulama'nın bir ulağı gelip imdâd istediğini haber verir. 27, Pâdişâh, ziyaretinden avdet eyler. Otağ-ı hümâyûn ve kiler Akolum'a nal k e dildi; defterdarlar yeniçeriye aylık tevzi ederler. 28, Bütün ordu Hudâvendigârın önünden geçer; İskender Çelebi'nin kayınpederi Hüseyin Çelebi'nin boynu vuruldu. Nîsân (Şevval) - 1, Hudâvendigâr, Acemler üzerine yürümek üzere Tebriz'e yönelir. Akolum'a konar; Ulama'dan

birkaç ulak gelir. 2, Vezîr-i âzamin azimeti: 3, Hoş-Attâr, 4, Çadırların birçoğu rüzgârdan yırtılır. 5 (Pazartesi, 1 Şevval), Ka-* zanı-bunı (?) köyü civarı, 6, Tevakkuf. 7, Bât, uzun merhale; su yok, ordu bir şehir kenarına varır. 8, Bendbâd; mu'tâd merhale. 9, Eyvânî, Hamîr Dağı (Kızıldağ) eteğinde. 10, Şeyh Me-cîd türbesi yakınında tevakkuf olunur. Buranın suyu bulanıktır. 11, Osmanlı köyü. 12, Tevakkuf. 13, Zulevkân çayını; mu'tâd merhale. 14 ve 15, Tevakkuf. 16, Milân (Meylân) yakını. 17 ve 18, Tevakkuf. Hudâvendigâr başka bir yoldan gitmeğe karar verdiğiinden, ileri giden paşalar ve sancak beğleri geri çağınıldılar. 19 ve 20, Tevakkuf. 21, Gök yurt, 30'a kadar tevakkuf.

Mayıs (Zilka'de) - 1,2, 3, Tevakkuf - 4 (Salı, 1 Zilka'de), Tevakkuf. 5, İkinci emîr-i âhûr Hüseyin Ağa Sünâb ırmağı üzerine bir köprü kurma emri alır. 6, Defterdar ve Rumeli kâhyası orduya vâsıl olurlar. 7'den 18'e kadar tevakkuf. 19, Vezîr-i âzamin çadırı toplanır. 20, Hasköy; sür'atli gidiş. 21, Tevakkuf. 22, Hânân kenti, mu'tâd merhale, ser-asker Hudâ-vendigâr'dan ayrılıp daha uzak konmağa gider. 23, Tevakkuf. 24, Kızıldere. Su pek az. 25, Ulama'nın bir ulağı Şâh'ın Van'a gitmiş olduğunu ve kardeşi Sâm Mîrzâ'nın, Pâdişâh'a bağlılıklarını arz etmek için yola çıktığını haber verir. 26, imân-şâh boğazından geçilerek Honâr'a konulur. Rumeli beğlerbeğinden gelen bir ulak, bir Fransız elçisi gelmiş olduğunu ve arkasından gelmekte bulunduğunu haber verdi. Diğer bir ulak da Amasya beği Mehmed Beğ'in Amasya sancağında isyan eden Acemler'i idam ettiği haberini getirdi. Anadolu beğler-beği Pâdişâh'm ordugâhına katıldı. Çok yılan bulunuyor. 27, Ser-asker ve vezîr-i âzam divân kurup Anadolu beğlerbeği ve beğleri el öpmeye kabul olundular. 28 ve 29, Tevakkuf. 30, Kelûne (Gelevne?), uzun ve zahmetli merhale. 31, Başçınar, kısa merhale. Yol, inişli ve çıkışlı; taşlıdır. Dokuz Tulum ırmağının menbâi buradadır. Bağdâd beğlerbeği Süleyman Paşa ile Gâzi Hân'dan bir ulak gelip, Sâm Mîrzâ'nın Devlet'e itaat, etmiş ve bu yolda Gâzi Hân'a tahrîrât yazmış olduğunu haber verir.

Haziran (Zilhicce) - 1, Kîstâbî kalesi. 2, Seyyid Sâdık; mu'tâd merhale. 3 (Perşembe, 1 Zilhicce), Beğ Yurdu; geçilmesi pek güç dağlarda konulur. 4, Kızılca kalesi; zahmetli yol. 5'ten 10'a kadar tevakkuf. 11, Kurban bayramı münâsebetiyle el öpme merasimi. 12 ve 13, Tevakkuf. 14, Çadırlar toplanır. 15, Sitâre, yakın merhale. 16, Kîl; ordu, dik bir dağın kenarından geçerek, orada çadır kurar. 17, Hân Gediği. 18, Kün-dilen. 19, Tevakkuf. 20, Tûkan (Tavkan?); uzun merhale; Ulama Beğ orduya iltihak eder. 21, Sarıcakamış, uzak merhale. İnan Şâh'ın eşikağası (teşrifatçısı) Tâch-Hân gelerek bir elçi gönderilmesine müsâade ister. Eşya, şimdiki kadar yapıldığı gibi, ordunun Ötünden gönderilecek yerde arkasından çıkarılır. 22, Kardul, uzun merhale. 23, Nâv, Meraga sahrasında güzel yol. Dellâllar nida ettiler ki, ordu Avicân'a doğru gidecektir. 24, Pâdişâh bizzat Avicân'a gitmeğe karar verir. 25, Tâch Hân'ın orduya göndermiş olduğu emîrin dönmesi için ruhsat verilir. 26, Kongudere, uzun merhale. 27, Erivan'a, alelade merhale, fakat müskilâth. 28, Ağdu Yurt, yol çok güzel.

29, Ser-asker Sa'dâbâd'a konar. 30, Tebriz yakınında Sa'dâbâd. Ordu Bağdâd'dan Tebriz'e üç ayda (doksanbir günde) gitmiştir. Yeniçerilere biner akçe terakki verildiği gibi, timarh süvariden küçük çarşımalara gidenlere bin akçede ikiyüz akçe terakki dağıtılır.

Temmuz (Muharrem 942) - 1, Tevakkuf. 2 (Cum'a) (1 Muharrem 942), Dülkadir ve Rûm (Amasya) beğlerbeğlerinin gelişleri. 3, Hudâvendigâr, ser-asker, diğer vezirler Tebriz'e giderler. Hudâvendigâr Şâh'ın sarayında ikaamet eder. Vezirler, ağalar, Kaasım Paşa çadırlarını kurdururlar. Ser-asker, Hudâvendigâr'la birlikte Tebriz sarayında bulunur. 4, Tevakkuf; zelzele. Ulama Beğ tarafından Avicân'da alıkonulmuş ve Hudâvendigâr'm Tebrize gitmesi üzerine orduya gelmemiş olan bir Acem me'mûrunun gelişi. 5'den 9'a kadar tevakkuf. Hudâvendigâr ve ser-asker cum'a namazını Sultân Hasan Câ-mî'nde kılarlar. Yeniçeriler ve at üzerinde oldukları halde beğler namaz esnasında cami etrafında bulunup Hudâvendigâr'ı otağa kadar götürürler. 10, Tevakkuf. 11, Hudâvendigâr divân kurar. Bir Acem me'mûru vezîr-i âzamin elini öper. Kürd Beğ'i Şefkat Acemlerle münâsebette bulunmakla suçlanarak beş adamıyla birlikte boynu vurulur. 12, Tevakkuf. Şeref Beğ'in oğlu olan kâhyanın boynu vuruldu. 13, Tevakkuf. 14, Divân. Bâzi sancak-beğleri beğlerbeğliğine yükseltilerek, el öpmeye kabul olundular. Pâdişâh, bundan sonra divânda yalnız Rumeli beğlerbeğini ve vezirlerin yanında oturup mühim bir maslahat için çağırılmadıkça Anadolu beğler-beğinin vezîr ile birlikte bulunmamasını emretti. Diğer beğlerbeğlerinin de, vezirler ile birlikte oturmaları men* edildi. Pâdişâhın emri gereğince, vezirler divâna girdikleri zaman beğlerbeğleri divân kapısında bulunacaklardır. 15, Tevakkuf. 16, Vezîr-i âzamin çadırı Avicân'a naklolunur. 17, Avicân. 18 ve 19, Tevakkuf. 20, Vezîr-i âzamin çadırı toplanır. 21, Hân Abbâs, 22, Başsız Künbed. Pâdişâh'ın Sâm Mîrzâ'yı kendi oğlu gibi tutarak Kızılözen'in bu tarafında Irak'a tabî bütün memleketleri ona verdiği ilân olunur. 23, Yassıçay. 24, Miyâ-ne. 25, Kızılözen, uzun merhale. 26, Hân-Sercem. 27, Hân-ı Nikbay, 28, Sângân, 29, Sultaniye. 30, Kıydâr Nebî. 31, Çevrül (Çorul)1, uzun merhale.

Ağustos (Safer) - 1 (Pazar, 1 Safer), Taht-ı Süleyman. 2, Dahne, 3, Dergüzin. 4'den 6'ya kadar tevakkuf. 7, Dergüzin'den Tebriz'e teveccüh olunur. 8, Başsız Künbed. 9, Ali Oba çayı, 10, Şücâs (Sevcâs) (?), 11, Şivâ, 12, İckerekde, 13, Nikbay Hân. 14, Serçem Hân. 15, Kaplanlı Gediği. 16, Yassı Çay, 17, Başsız Künbed. 18, Avicân. 19, Cüvân, 20, Hudâvendigâr Tebriz'e varır ve Hıyâbân yakınında bahçelere konar. 21, iş-tirahat. 22, Hudâvendigâr ordugâhtan ayrılarak Şâm-ı Gâzân (Şen-i Gâzân) yanında bir bahçede ikamet eder. 23 ve 24, Tevakkuf. 25, Vezîr-i âzam bir miktar süvari ile son ordugâh yapılmış olan Hıyâbân Çayı'na giderek pek ilerlemiş

bulunan Acemler'i ric'at ettirir. 26, Tevakkuf. 27, Tebriz'den çıkış. Ordu, Şâm-ı Gâzân'ın öte tarafından ilerleyerek Sürûrî Köyü yakınına konar. 28i Safran. 29, Ordu, Merend nehri yanından geçerek Göktepe çayırlarında konar. 30, (Pazartesi, 1 Rebî'ül-evvel) Karaköy, 31, Hoy.

Eylül (Rebî'ül-evvel) - 1 ve 2, Tevakkuf. Hudâvendigâr ve vezîr-i âzam Şems-i Tebrîzî'nin türbesini ziyarete gitmek için ata binerler, 3, Pîr-Mazâ Haceresi. 4, Tevakkuf. 5, Soğ-man. 6, Karanu-dere (Karanlıkdere) başı, 7, Karanudere'nin bu tarafında Ketük-Kerek. 8, Nevşehir; sabahleyin vezîr-i âzam at üzerinde olduğu halde beğlerin, ağaların ziyaretlerini kabul eder. 9, Bend-mâhi, 10, Erciş, 11, Tevakkuf, 12 ve 13, Tevakkuf. Dülkadir Hânedân'ından oniki kişiye ve çavuşlara, topçularla birlikte Âdilcevâz üzerine gitmeleri emrolun-du. 14, Sübhân Dağı kenarında Ali Beğ bağı, 15, Âdilcevâz; Bitlis şehrinin Gâzî Girân Beğ tarafından fetih ve işgal olunduğu haberi alınır, 16, Tevakkuf.

18, Ahlat; Ulama, Van üzerine gitmek için emir alır. Şemseddîn'in validesi Bitlis kalesinin anahtarlarını gönderir. Ser-asker öğleden sonra hareketle Âdilcevâz'a kadar uzanan dağ boyunca gider. 20, Tevakkuf. Ser-asker şehre girer, istihkâmlar üzerine konulan toprakları boşaltır, ondan sonra dönerek Ali Beğ bağına konar. 21, Öğleden sonra Erciş'e vâsıl olur. Acemler Bend-mahî'ya kadar kaçarlar. Lâkin akşama doğru kendilerine yetişilip kısa bir muharebeden sonra kılıçtan geçirilirler. 22, Ser-asker, Ali Beğ bağında tevakkuf eder. 23, Ahlat; ser-asker akınlardan dönerek ordugâha gelir. (Burada birinci defa olarak Rûz-nâme-i Süleymânî ser-asker'e «sultân» unvanını veriyor.) Diyârbekir beğlerbeği Ulama Paşa ile sek-bân-başî'nin Şam'a tesadüfle muharebe etmekte olduklarına dair haber gelir. Eski Dülkadir beğleri hanedanından üçünün düşman tarafına geçtikleri de öğrenilir. 24, Göl kenarında Nâh-" mân. Burada soğuk su ve çam ağaçları vardır. 25, Güzeldere. 26, Tevakkuf. Ser-asker Sultân, bir divân akdeder. Bunda Diyârbekir beğlerbeği Ulama Paşa ile diğer beğler ve ağalar habay Hân. 14, Serçem Hân. 15, Kaplanlı Gediği. 16, Yassı Çay, 17, Başsız Künbed. 18, Avicân. 19, Cünvân, 20, Hudâvendigâr Tebriz'e varır ve Hiyâbân yakınında bahçelere konar. 21, İstirahat. 22, Hudâvendigâr ordugâhtan ayrılarak Şâm-ı Gâzân (Şen-i Gâzân) yanında bir bahçede ikamet eder. 23 ve 24, Tevakkuf. 25, Vezîr-i âzam bir miktar süvari ile son ordugâh yapılmış olan Hiyâbân Çayı'na giderek pek ilerlemiş bulunan Acemler'i ric'at ettirir. 26, Tevakkuf. 27, Tebriz'den çıkış. Ordu, Şâm-ı Gâzân'ın öte tarafından ilerleyerek Sürûrî Köyü yakınına konar. 28, Safran. 29, Ordu, Merend nehri yanından geçerek GÖktepe çayırlarında konar. 30, (Pazartesi, 1 Rebî'ül-evvel) Karaköy, 31, Hoy.

Eylül (Rebî'ül-evvel) - 1 ve 2, Tevakkuf. Hudâvendigâr ve vezîr-i âzam Şems-i Tebrîzî'nin türbesini ziyarete gitmek için ata binerler, 3, Pîr-Mazâ Haceresi. 4, Tevakkuf. 5, Soğ-man. 6, Karanu-dere (Karanlıkdere) başı. 7, Karanudere'nin bu tarafında Ketük-Kerek. 8, Nevşehir; sabahleyin vezîr-i âzam at üzerinde olduğu halde beğlerin, ağaların ziyaretlerini kabul eder. 9, Bend-mâhi, 10, Erciş, 11, Tevakkuf. 12 ve 13, Tevakkuf. Dülkadir Hânedân'ından oniki kişiye ve çavuşlara, topçularla birlikte Âdilcevâz üzerine gitmeleri emrolundu. 14, Sübhân Dağı kenarında Ali Beğ bağı, 15, Âdilcevâz; Bitlis şehrinin Gâzî Girân Beğ tarafından fetih ve işgal olunduğu haberi alınır. 16, Tevakkuf.

18, Ahlat; Ulama, Van üzerine gitmek için emir alır. Şemseddîn'in validesi Bitlis kalesinin anahtarlarını gönderir. Ser-asker öğleden sonra hareketle Âdilcevâz'a kadar uzanan dağ boyunca gider. 20, Tevakkuf. Ser-asker şehre girer, istihkâmlar üzerine konulan toprakları boşaltır, ondan sonra dönerek Ali Beğ bağına konar. 21, Öğleden sonra Erciş'e vâsıl olur. Acemler Bend-mahî'ya kadar kaçarlar. Lâkin akşama doğru kendilerine yetişilip kısa bir muharebeden sonra kılıçtan geçirilirler. 22, Ser-asker, Ali Beğ bağında tevakkuf eder. 23, Ahlat; ser-asker akınlardan dönerek ordugâha gelir. (Burada birinci defa olarak Rûz-nâme-i Süleymanî ser-asker'e «sultân» unvanını veriyor.) Diyârbekir beğlerbeği Ulama Paşa ile sek-bân-başî'nin Şam'a tesadüfle muharebe etmekte olduklarına dair haber gelir. Eski Dülkadir beğleri hanedanından üçünün düşman tarafına geçtikleri de öğrenilir. 24, Göl kenarında Nâh-V mân. Burada soğuk su ve çam ağaçları vardır. 25, Güzeldere. 26, Tevakkuf. Ser-asker Sultân, bir divân akdeder. Bunda Diyârbekir beğlerbeği Ulama Paşa ile diğer beğler ve ağalar hazır bulunurlar. 27 ve 28, Tevakkuf. 29 (Çarşamba, 1 Rebî'ül-âhîr) ve 30, Tevakkuf.

Teşrîn-i evvel (Rebî'ül-âhîr) - 1,2,3, Tevakkuf. 4, Bitlis. 5, Tevakkuf. 6, Nûhân ve Mısır köyleri arasında konulur. 7, Tevakkuf. 8, Veyselkarâni. 9, Mirzâ Çayı. 10,'dan 13'e kadar tevakkuf. 14, Beşerî nahiyesinde Fırat kenarı,, 15'ten 17'ye kadar tevakkuf. 18, Salâh Çayı. 19, İyâr Çayı (Ayyâr Çayı?) 20, Amid (Diyârbekir), 21'den 27'ye kadar tevakkuf. 28, (Perşembe, 1, Cumâde'l-ulâ), Ser-asker sultân Siren (Seyrin)'e konar 29, ve 30, Hudâvendigâr ava çıkar, ve öğleden sonra Âmid kalesine çıkar. 31, Tevakkuf.

Teşrîn-i sâni (Cumâde'l-ulâ) - 1'den 5'e kadar tevakkuf. Hudâvendigâr cum'a namazını Eski Câmi'de kılar. 6, Tevakkuf. Divân. 7'den 9'a kadar tevakkuf. 10, Vezîr-i âzamin cadın toplanır. 11, Karabağ yakınında Kızıltepe, 12, Karacadağ havzasında Elmalı. 13, Hâcgün. 14, Âbidîn-iriği. 15, Âdno Pınarı. 16, Ruha (Urfâ). 17, Tevakkuf. 21, Bir menbâ ve bir camî yanında Tell-Hâle'ye konulur. 22, Dâvûd Türbesi yanın da. Hilân ırmağı kenarlarına konulur. 24, Haleb. 25 Tevakkuf. 26, Tevakkuf. Hudâvendigâr Eski Câmi'yi, kaleyi, türbeleri ziyaret eder. 27, (Cumâertesi, 1 Cumâdel-uhurâ), 30, Tevakkuf.

Kânun-ı evvel (Cumâde'l-uhurâ) - 1, Ordugâh kaldırılır. 2, Asâret (Asârib), 3, Âmekütî (?). 4, Ordu Âsî nehri

Tebriz'de Pâdişâh, Venedik Senatosu'na Bağdâd'ın zabtı haberini gönderdi; nasıl M, Bağdâd'dan da Tebriz'in fethini bildirmişti.⁵⁹⁴

Müverrih nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tebriz'de ikameti esnasında Süleyman'ın saltanatına dâir yazdığı târih hakkında en selâhiyetli îrân edîblerinin düşüncelerini almakla meşgul oldu. İrân belagatı şu münâsebetle bir cevelângâh bularak müellif pek mübâlâağlı medihlere gark edilmiş ve Celâl-zâde onları eserinin içine i'tinâ ile kaydetmiştir. Buna medihalara takriz adı verilir.⁵⁹⁵

Tebrîz'den İstanbul'a gelmek için altı ay geçti ve Pâdişâh payitahtına 8 Kânun-ı sâni 1536'da muzaffer bir şekilde girdi. Osmanlı müverrihleri Süleyman'ın îrân üzerine olan bu birinci seferini, birkaç sene sonraki Nahcivan seferinden ayırmak için Irâk-ı Acem ve Irak-ı Arab (İra-keyn: İki

üzerindeki köprüye vanr. 5, Antakya, 6, Bakraş Dağı, 7, İskender Pınarı, 8, Kend Hanı, 9, Ilıcak'da Kurd-kulağı önüne ordugâh kurulur. 10, Adana yakınında Cihan (Ceyhan) suyu ke-nanna konulur. 11, 12, 13, Tevakkuf. 14, Av. Hazine ordunun önünde gönderildi, 15, Vezîr-i âzam yola çıkar. 16, Hasûn Köyü. 17, Gülek kalesi civarında Sarmaşık. 18, Bâdicân Hanı Önünden geçilir. 19, Kâfir Sındığı (1); dağ geçildikten sonra Ulukışla'ya varılır. 20, Enli-ova, 21, Tâbâgûn Akça-şehri. 22, Oyuk. 23, Konya, 24, Bozok. Ordu İlgın önünden geçerek çadır kurmak üzere Altuntaş'a gider. 26 (Pazar, 1 Receb), is-haklı, 27, Dağlar içinde Yabay Köyü. 28, Seyyidgâzi. 29, Eskişehir. 30, Bozöyük. 31, Ermeni.

Kânun-ı evvel (Receb) - 1536 - 1, Yenişehir, 2, İznik. 3, Kazıklı Dağı boyunca gidilerek Sitâre Köprüsü civarında Değirmenli Köyü'ne konulur. 4, İznid. 5, Hazine götürülen develeri beklemek üzere tevakkuf. 6, Gëgbüze (Gebze). 7, Tevakkuf. 8, Hudâvendigâr İstanbul'a dâhil olur.

Bu isim Haçlı Muharebeleri zamanından kalmıştır. Rûz-nâme, yalnız Sultân Süleyman'ın ordusunun hareket! nden bahsettiğinden, İskender Çele-bî ve Ulama'nın Kızılca Bofeazları'nda hezimetinden bahsedilmemiştir.' Osmanlı müverrihleri, Celâl-zâde, Sol ak-zade, Âl!, Peçevl ve diğerleri bile ordunun 10.000'den ziyade adam kaybettiğini tasdik ediyorlar. Ckvaso Tarihi, (s. 136), gibi bu sırada yazılan târihlerle Almanya elçilerinin raporları bu ziyatı 25.000'e çıkarıyorlar. İhtimâl ki iki tahmin arasında bir miktar tâyin etmek lazım gelir. Ancak bu bozgunluğun Tebriz civârında vuku bulduğunu ve birçok paşaların harb meydanında kaldığını bildiren rivayete asla inanılmamalıdır, Tebriz, tüfek almaksızın tealim olmuştu; muharebe meydanında kalanlar içinde gösterilen «Nisanget Cancellier» (yâni: Nişancı), 0 bozgunluk zamanından sonra, Tebriz'den Bağdâd'a gidi lirken yolda tabii ölümle vefat etmiştir. Bu vak'adan bahseden küçük Almanca eserler şunlardır:

1 - Die grosse Erlegung des türkischen Heers vom Soptu in Persien beschehen, İtera die Zal des ersen lagenen und gefangenen volks mit benennung allar bassa und nohmhaften sampt der Eroberung der Türken Schatz und der frewleln seiner Weiber öder Frauenzlmers In der elden Stadt Tauris in Persien aus der İtalienschen sprach jetzund neu verteutseht. 15 may 1535; 2 - Wahrhafübe Anzeig kommend von Constantinopel von dem merkllichen Schaden und Niederlage die der türklische Kalsar vom Sopl dem grossen Koenig In Persien ün Janner dles Jar an Leuten. Kamelen und seinen Schatz erllten hat 1535; 3 - Verteutschter Cople eines weİscheft Schreibens aus Constantinopel den 13 novembrts tahaltend des Sopiun Vlctori vider der grossen Türken, selnel laupüeule und Volks Gefenöniss der aneal des gewononen türk. Geschütz, diecroberte Stat und Land u.s.w.marz 1536.

Nihayet su zannolunablir ki, burada bAhls konusu olan muharebe Ulama İle Acem Şahı arasında vuku bulan ve Rûz-nâme-i Sttfçym&nl'de 23 E7ltH târihinde gösterilen çarpışmadır: Rivayetin bundan maadası, Avrupa müelliflerinin uydurmasından ibarettir.

İbrahim Paşa gibi muazzam yetkilerle donatıldığı ve kibirleri de tahrik edildiği takdirde, kendilerine gösterilen hüsn-i kabul ve teveccühü istismar ettikleri görülmemiş şeylerden değildir. Şurası da yabana atılamaz ki, bu fikirleri ileri süren Osmanlı müverrihleri bu noktayı dikkate alamıyacak kadar basiretsiz kişiler değildiler; yazdıklarına göre, böyle bir istismar veya cinsine çekme pekâlâ mümkün olabilir. Yine de Allah bilir. Hazırlayan).

⁵⁹⁴ Pâdisfth'in Bağdâd'dan 20 Ramazan 941 (25 Mart 1535) tarihli ttrinci ve Tebriz'den 1 Muharrem 942 (2 Temmuz) tarihli İkinci mektubu Venedik arşivindedir.

⁵⁹⁵ Celal-zâde, varak: 174, İrân üdebasından Şerif Hüseyin'in, Hüseyin Ka--asım-z&de Mevlana Ahmed'in, Şebüstert-zade Fazlullah'in, Mustafa Şerif ol-Hüeyn'nin, Şeyh Mehm«Tin takrizlerim dere eder.

Irak) Seferi diye isimlendirirler.⁵⁹⁶

Fransa İle Ticâret Anlaşması: İlk Kapitülasyonlar

İbrahim Paşa, barışın getirdiği sükûnetten istifâde ederek Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ticarî münâsebetleri tanzim etmek üzere, Fransız elçisi Lafore ile bir ahidnâme müzâkeresine girişti. Benzer diğer muahedelere esas olan bu ahidnâmede her iki hükümete âit sulara karşılıklı olarak gemilerin serbestçe seyr etmesi ve bütün hukukî meselelerde Fransız konsoloslarının kat'îyetle kaza hakkına sahip bulunacağı te*-mîn olunuyordu. Fransa tebeası hakkında ikame olunacak cezaî dâvalar kadılardan dîvân-ı hümayûna naklolunmakla beraber, hüküm verecek kadılarıyla birlikte birer Fransız tercümanı hazır bulunacaktı. Bir Fransız Müslüman tebeaya âit borcunu kapatmadan firar edecek olursa, Müslüman tebeamn diğer bir Fransız yâhud Fransız Konsolosu aleyhinde dâva açamayıp, Fransa Kralı'ndan dâvâcı olması kararlaştırıldı. Yine bu muahede gereğince Fransa tebeası, mahallî hâkime müracaat mecburiyetinde bulunmaksızın, kendi arzuları veçhile vasiyyet etmek hakkına mâlik oldular; vasiyyet edilen emval Konsolos'a teslim olunarak Fransız kanunlarına ve vasiyyet şartlarına göre Konsolos tarafından lâzım gelenlere verilecekti. Nihayet, bundan önce ele geçirilip esarette istihdam olunanların serbest bırakılmaları ve bundan sonra da harbde ele geçireceklere her iki tarafta esîr muamelesinde bulunulmaması kararlaştırıldı.⁵⁹⁷

Bu ticâret ahidnâmesi, Süleyman'ın saltanatının değil, onun kudretli veziri İbrâhîm Paşa idâresinin, elde bulunan son târihî vesikasıdır ki, aktedildiği sırada İbrâhîm Paşa 14 seneden beri vezîr-i âzamlıkta bulunuyordu. Süleyman bir Rûm kölesini kendisine enişte yapmak, devletin en büyük makamlarına tâyin etmek, hükümet idâresinin dizginlerini eline vermek, bütün ordularına ser-asker yapmak üzere çekip çıkarmıştı. Âli-cenâblığın son derecesiyle İbrahim'e dâima pek sevgili bir kardeş muamelesi yapmış ve kendi kudretine müdhîş bir rakîb îcâd etmekte olduğunu asla hatırına getirmemişti.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/134-135.

⁵⁹⁷ Flassan, cFimnsu Diplomasininin Umûmi ve MuhAftüneH Tarihi, eserinde, c. 1, ahidname tarihi için 1636 yerine 1539*1 gösterir, ki yanlışta.

⁵⁹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/135-136.

Makbul İbrahim Paşanın Gözden Düşmesi Ve İdamı

İbrâhîm ise, ikbâl sarhoşu olarak, kendisini o mevkie çıkarmış olan zâtın lûtuflarını unuttu; akıl almaz gururu içinde her türlü tevazu hissinden uzaklaşarak, efendi'yi kul'dan ayıran mesafeyi bilmiyor gibi göründü; ihtiras ve gururu o dereceyi buldu M, büsbütün pâdişâha mahsûs unvanları bile almak istedi. Şarlken'in ve Ferdinand'ın elçilerine, Pâdişâh'ın irâde ettiği hususlarda bile kendisinin tam bir iktidarı bulunduğunu böbürlenerek göstermek isteyerek, ne kadar ihtiyatsızca bir uslûbla söz söylediğini daha önce görznüştük. Venedik elçisinin bir raporundan naklen/ Pâdişâh'm kuldan başka birşey olmayan Alvazio Gritti'nin sarayına gidecek derecelerde vezîr-i âzaminin arzusuna muvafakat gösterdiği zaman, İbrâhîm Paşa'nın Sultân Süleyman'ın fikirleri üzerindeki büyüleyici te'-sîr'iii,' İstahbul ahâlîsince ne kadar hoşnûdsuzluğu mûcib olduğunu da yazmıştık. Vezîr-i âzamin halk nazarında «Makbûblüğünü yaralayan hâl, bundan ibaret değildir; bir hatâsı da, Haleb'de iken orduyu iğrenç entrikalarla defterdar İskender Çelebi aleyhine çevirmiş olmasıydı.

Defterdardın evvelâ azli, bir müddet sonra da Bağdâd'ın bir meydânında îdâmıyle neticelenen bu entrikaların muvaffakiyeti herkesin hoşnudsuzluğunu son dereceye çıkardı. Buna rağmen mağrur vezir, İskender'e galebesiyê, Süleyman üzerindeki hudutsuz te'sîriyle, Tebrîz ve Bağ-dâd fethinin verdiği şerefle, artık hiçbirşeye ehemmiyet vermez olmuştu, İnan'dan geri çekilirken -bu memlekete girerken İskender Çelebî tarafından yapılan ikazlara rağmen- orduya neşrettiği bir emir-nâmeyi «Ser-asker Sultân» diye irazâ etmişti. Hakikâtte, Kürd sancakları ümerâ-sınca Öteden beri «sultân» unvanının kullanılmış olması, bulunduğu memleketin âdetlerine tebaiyyet suretinde ve dolayısıyla bir ma'zeret sayılabilir; fakat ihtimâldir ki, İbrâhîm, harîsâne tasavvurlarına muvafık bir tesadüften istifâde etmek istemiş ve kendi kanâatinde tahta giden merdivenin bir basamağını bu suretle atlamıştır.⁵⁹⁹ Halbuki gurur cinneti içinde, tuttuğu yolda büyük bir adım sandığı bu hareket, bir çarpışma ânında ikbâl gemisini parça parça edecek bir kaya olmuştur. Süleyman'ın bu gözde adamına mevkiini terketmek üzere vali sıfatıyla Mısır'a gönderilen vezîr Ahmed Paşa'nın «sultân» unvanını gasbetmesinden ve bu uğursuz gasb fiilini kendi

⁵⁹⁹ Celal-z&de, Solak-zade, AH ve Peçevi'ye nazaran, İskender ^>1 İhtarları İbrahim'in onun aleyhindeki kininin başlıca sebeplerinden olmuştur; Rûz-name-i Süleyman'de İbrahim'in birinci defa olarak 23 Eylül 1535 tarihinde «Serasker Sultân» diye vasıflandırıldığı görülmektedir.

hayatiyle Ödeyerek târihte «Htâin» nâmıyla lâ-netlenmeğe hak kazanmasından bu yana 12 sene geçmişti. İbrâhîm, Ah-med'in hırs gösterdiği unvanı almakla, P|dişâh'ın nazarında, Mısır vâ-lîsinin cür'etkârâne isyanının verdiği şübneleri doğurmuş ve bu türlü bir teşebbüsün çok zamandan beri tasavvur ettiği hiyanetin mukaddimesinden başka birşey olmadığı kanaatini uyandırmıştı.

Pâdişâh, İskender Çelebî'nin îdâmını tâkîb eden gece gördüğü bir rüya üzerine de bu endişeleri artırarak, rüyayı, semavî bir ihtar olarak telâkki etmişti. İbrahim'in keyfine kurban olan defterdar bir ulvî şafak içinde görünerek -ma'sûmların İdamına emir vermeğe sevk edecek derecede kendisine tahakküm etmiş olan- mağrur bir iltifât-gerdenin, yapr tığı gasblar karşısında gösterdiği kayıtsızlıktan dolayı şiddetle azarlayarak hitâb etti; görünen hayâl, bu sözlerden sonra, boğmak üzere Süleyman'ın üzerine atılmış ve Pâdişâh şiddetli sayhalarla sıçrayarak uyanmıştı.⁶⁰⁰ Bu rüya, Pâdişâhla,oldukça te'sîr etmiş olmakla beraber, Bağdâd*-daM ulu şâhısların kabirlerini ziyarete, Tehrîz CânûTiide Cuma namazı edasında İbrâhîm'i beraber bulundurduğu gibi, sarayına onu- da almış ve hattâ kendi odasında yatırdığı olmuştu. Bundan biraz sonradır k*i Süleyman, nediminin büyük iktidarından çekinmeğe ve hiyanetinden korkmağa başladı. Bir pâdişâhın veziri hakkında îdâm karârını telâffuz etmesi için, ondan endişelenmesi kâfidir. Belki Süleyman, İbrahim'in Kur*ân⁶⁰¹ ve diğer mukaddes kitaplar için edeb-dışı olarak gösterdiği hüremetsizlikten de Öfkelenmiştir. Kezâlik, belki vezîr-i âzamin -büsbütün gizli kalması Pâdişâh'ın sâni gereğinden sayılacak- meçhul bir cinayetinden dolayı intikam alacaktı. Nasıl ki vaktiyle Hârûnü'r-Reşîd dahî Ber-mekî-zâde Cafer'in dnâvetini gizlemişti.⁶⁰²

Şu da ilâve olunabilir ki, İbrâhîm, Ca'fer gibi büyük bir servete mâlikti; vezirlerinin kudret bakımından rekabeti dahî pek çok defalar sultânların gizli gizli hasedini doğurmamış mıdır?

⁶⁰⁰ Bu rüyayı hepsi de nakleden Osmanlı müverrihleri Celal-zade, Solak-sade, AH ve Peeev't'den rivfity*ten Mjyohssou «S*ttonait-ı Osmaoinre imhaları», c. 1, i. 388.

⁶⁰¹ Âlî (34. Hâdise), nakleder ki, İbrahim hakikî duygularını saklamağa kendisini mecbur gördüğü zaman, Kur'an için ziyâde ta'zîm göstererek, nüshası hediye edildikçe, öper ve başına kor imiş; lâkin İran seferinden sonra Kur'an hediye olundukça, kendisinde birçok nüshası bulunduğunu bağırarak söyleyip hiddet gösterirmiş. (Kur*ân-ı Kerîm'i müzeyyen ve murassa bir şekilde istinsah ederek devlet büyüklerine hediye etmeyi bâzı adamlann para kazanma vesilesi yaptıkları eskiden beri vezirlerin terekesinden böyle nüshalar çıkmış olması sebebiyle düşünülebilir. İbrahim Paşa'nın bu arsızlıktan doğmuş olan hiddetini Âlî ve diğer bâzı müverrihler yanlış tefsir etmişlerdir. Bundan bir istihfaf mânâsı çıkarmak bizce doğru değildir. Mütercim). (Doğruyu ancak Allah bilir, fakat, soyu bozuk insanların devletin üst kademelerinde hele Makbul

⁶⁰² İbnü Hallikân, Ca'fer Bermekî'nin tercüme-i hâlinde hikâye eder ki, Hârûnü'r-Reşîd, akrabasından birini katlettirmesinin hakikî sebebini sorar. Bunun üzerine Ca'fer: / «Eğer gömleğim bilecek olsa, onu yırtardım» demiştir. II. Filip de saray erkânından birine: «Sırrımı baştaki peruka bilecek olsa onu ateşe atarım» demişti.

Her ne hâl ise, îbrâhîm, 21 Ramazan 942 (5 Mart 1536) 'da, ber-mu'-tâd Pâdişâh ile birlikte yemek yemek ve istirahat etmek üzere saraya gittiği halde, ertesi sabah boğulmuş bulundu. Cesedin hâli gösteriyordu ki boğulan ısrarla diremiştir. Yüz sene sonra Harem duvarlarında îbrâhîm*-in kanı görülüyordu. Talihin bu saygı değer ütieâ-gâha dâhil edeceği adam için - İbrahim'in gösterdiği misâle imtisal ederlerse- ne korkunç ihtardır!

Vezir-i âzamin na'sı Galata'ya nakl olunarak, bir tekkeye gömüldü ve üzerine bir türbe yapılmadı. Yalnız kabrine dikilmiş olan bir ağaç, bu gözden düşen vezirin mezarını uzun müddet işaret etmiştir.⁶⁰³

İşte daha çocuk iken ihtida eden (müslüman olan) bir Rûm'un kat' ettiği yolun sonucu bundan ibaret oldu. îbrâhîm, en aşağı derecede iken ikbâlin zirvesine çıktı; köle, hemen hemen efendisine müsâvî oldu; kemankeş, kudretli bir devlet ricali mertebesine yükseldi; mülkî ve askerî idareyi eline aldı. Sözü kısası, Süleyman üzerindeki nüfuzu kendisini büyük bir devletin mutlak hâkimi yaptı. Üstün vasıfları ve mûsikîdeki mahareti başlangıçta Pâdişâh'ın nazar-ı dikkatini celbetmiş ve gerçekten hükümet hizmetlerine girmesinin ilk sebebi Pâdişâh'ın bu teveccühünden dolayı olmuştur. Lâkin gösterdiği maharet ve bütün idaresi müddetince muvaffak olduğu hizmet ile mevkiine liyâkatini isbât etmiştir.⁶⁰⁴ Bundan başka bir taraftan kuvvete olan i'tiyâdı, diğer taraftan İbrahim'in sözlerinde ve hareketlerinde görülen enerjik kudret, Pâdişâh'i az vakit içinde kölesinin üstünlüğünü ftirâfa mecbur bırakmıştı. Pâdişâh ile saltanat kudretini paylaşan, Viyana ve Günş muhasarasını yapan, Tebriz ve Bağ-dâd'ı fetheden bu köle, Macaristan Kralı Ferdinand tarafından kardeş ve imparator Şarlken tarafından yeğen diye yâd edilen bu adam, büyük ve-kayini okuyup dinlemeyi pek sevdiği Sezar'a günün birinde muâdil olmak tasavvurunda bulunan bu adam, 15 Mart târihinde, yâni nümûne-i imtisal addettiği kahramanın yefât ettiği târihin yıldönümünde mahkûren hayâtı terk etmeğe mahkûm idi.⁶⁰⁵

Eğer Halîfeler'in, Acem Şâhları'nın, Tatar Hânları'nın -müverrih Hondmîr tarafından bize tercüme-i hâlleri bırakılan- 200 vezîr içinde hiçbiri Ca*fer-i Bermekî kadar kudret sahibi olmamışsa, hiçbiri de onun bir surette nakleder.

kadar müdhîş bir sukuuta uğramamıştır; bunun gibi Osmanlı

⁶⁰³ Solafc-zade, varak: 112.

⁶⁰⁴ Ali, 24'üncü Vak*a.

⁶⁰⁵ Almo&nino, s. 114, şöyle der: «Tragedia de un Valldo, digua d'esser mal notada.» İbrahim'in sukuutunu Plyale (Piri) Paşa'nın Ucbal ve Idbân gibi

târihlerinin zamanımıza kadar saydığı ikiyüz vezîr içinde, hiçbiri İbrahim'in vâsıl olduğu ikbâl noktasına çıkmamış; lâkin hiçbirinin sukuutu da memâlik-i devletde onun kadar hissedilmemiştir.⁶⁰⁶

İbrahim Paşa'nın makamına vâris olan Ayaş Paşa'mn vezîr-i âzam-lığı zamanındaki vekayiin hikâyesine girişmeden evvel, selefinin idaresi zamanına ait iki vak'ayı burada zikr etmemiz lâzım gelir. İran seferini naklederken ara vermemek maksadıyle, bu iki vak'ayı kronolojik sırasında vermekten vazgeçmeyi zarurî görmüştük; bununla beraber, bunların cereyan ettikleri yerler Asya'da değil, Avrupa'dadır: Koron'un İspanyol askeri elinden geri alınması ile Tunus'un Hayreddîn Barbaros tarafından muvakkaten ele geçirilmesinden bahsetmek isteriz.⁶⁰⁷

Koron'un Geri Alınması

Ferdinand'm sefirleri İstanbul'da sulh müzâkeresinde buldukları ve Şarlken, Macaristan tacının münhasıran Ferdinand tarafından sahiplenilmesini sağlamak şartıyla Koron'u Devlet'e iade edeceğini arz ederken, . Sultân Süleyman Koron'u almak için Semendire sancak beği Yahya Paşa-oğlu Mehmed Beği bir fırka askerle göndermekte ve 70 yelkenden mürefekeb bir de donanma çıkarmaktaydı (8 Ağustos 1533).⁶⁰⁸ Lâkin An-drea Dorya Osmanlı donanmasına tesadüf etti; kuvvetçe yansından az ise de hasmına taarruz ederek mağlûb etti ve bu gemilerden birkaçını mahvettiği gibi, ayrıca 500 yeniçeri de zayıat verdirdi.⁶⁰⁹ Bununla beraber Koron; gönderilen asker tarafından sıkı bir abluka altına alınmıştı. Mahsurların yiyeceği kalmamağa başlıyordu. 20 günden beri şehirde bulunan eşek ve atların etleriyle idare ediyorlardı. Ancak müteakiben bu yiyecekten de mahrum kaldıklarından; ayakkabılarının meşinlerini gıda yapmağa mecbur oldular. Açlıktan nâçâr kalan 10 Rum, biraz yiyecek bulmak için Osmanlı ordugâhına indiler.⁶¹⁰ İspanyollar kendilerinin âkıbet-i halleri bunun gibi olacağını düşünerek korkup cesaretlerini kaybettiler ve muhasara ordusu kumandanı olan generale müzâkereye girişmeğe teşebbüs ettiler. Şarlken'in Sicilya Vâlîsi Pinyatelli'nin ağır top takımlarını kaldırmak şartıyla

⁶⁰⁶ Guazo Tarihi, s. 129.

⁶⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/136-139.

⁶⁰⁸ Guvazo Tarihi, 128 ve 129.

⁶⁰⁹ Antuan Dorya ki, Bell'in ilâvesinde "Şaürlken'in İmparatorluğu zamanındaki Vekayie Bakış" unvanlı eser. Peçevi, va: 158. Ferdi, varak: 198. âli 24. Vak'a, varak: 241.

⁶¹⁰ Guvazod Tarihi, s. 129.

ve serbestçe çekilmeleri açık bir şekilde mukaveleye bağlanan muhafız askerlerini İspanya'ya nakletmek için gemiler göndermesi kararlaştırıldı.⁶¹¹

İran seferi esnasında Akdeniz'in, Koron'un Dorya eline geçmesine yol açan teşebbüse benzer durumlara mâruz olmaması için, Süleyman, daha doğrusu İbrahim, devletin bütün deniz kuvvetlerinin kumandanlığını - Avrupa'nın şimdiye kadar ancak «Barbaros» nâmı altında tanıdığı ve hayâtı hakkındaki inanılmaz efsânelere tarihçilerin vesikalar bulmaktan mahzûz oldukları- Hayreddîn'in elinde toplamıştı.⁶¹²

Barbaros Hayreddin Paşa

Bu meşhur adamın hayâtının başlıca vekâyiini sür'atli bir nazarla, toplamağa çalışacağız; biz, yalnız en ziyâde reddedilemeyen menbâlar-dan aldığımız gibi, ifâdelerimizi en kat'î vesikaları karşılaştırmak suretiyle tedkik ettik. Bu vesikaların basma Hayreddîn'in tercüme-i hâlini geçirmek lâzım gelir ki, bunu Pâdişâh'ın emriyle Amiral, Sinan Çavuş'a söyleyip yazdırmış ve Hacı Kalfa Osmanlı Deniz Seferleri'ne dâir olan târihinde muhtasar bir tahlilini vermiştir.⁶¹³

Midilli'nin II. Mehmed tarafından fethini müteâkib Rumeli sipahilerinden Vardar - Yenice Yâkub isminde biri İshak, Oruç, Hızır (sonradan Hayreddîn Barbaros nâmını almıştır), İlyâs adında dört oğluyla bu adada yerleşmişti, İshâk, tacir oldu; ötekiler II. Bâyezîd ve I. Selîm zamanlarında - akınlarını deniz ticâreti bahanesi altında gizleyerek- korsanlığa başladılar. Azız Yahya (Sen-Jan) Şövalyeleriyle olan bir muharebede İlyâs telef ve Oruç esîr oldu. Lâkin o zaman Anadolu sahili valilerinden biri olan Şehzade Korkud'un müdâhalesi üzerine, Oruç esaretten kurtuldu. Oruç ile Hızır deniz hırsızlığı⁶¹⁴ mesleğinde devam ettiler. Cür'et ve cesaretleri Berberiyeye

⁶¹¹ Antuan Dorya, a.ge..., s. 34. pecevt, varak: 158.

⁶¹² Aykorn (Eichorn) bile «Son Üç Asrın Târîhi» eserinde, Hay-reddîn'i dâima «Schereddin» ve Oruc'u «Horouk» yazar. Bu hatâ, 1796 yılında Altona'da basılmış «Cezayir Beyliği Hakkında Ma'lûmât» kitabından kaynaklanmıştır. Müellifi, Hay-reddîn'in «İlyâs» ismindeki dördüncü kardeşinden hiç bahsetmez.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/139-140.

⁶¹³ İstanbul'da basılmış Esfârü'l-Bihâr (Tuhtetül-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr) başka, Hayreddîn'in vekayii hakkında iki kitap vardır: Birincisi korsanın (deniz akıncısının) lisanından yazılmış kaba bir üslûbda (basit ve güzel bir üslûb, samimi ve sıcak bir ifâdeyle yazılmış. Hazırlayan) yazılmış tam bir eserdir (Ga-zâvât-ı Hayreddîn Paşa, Hazırlayan). İkincisi, daha i'tinâli kaleme alınmıştır; Roma'da Barbarini Kütüphanesi'nde birincinin mükellef bir nüshası vardır, Âli dahî 28. Hâdis'e de Hayreddîn'in vekayii yazar ki, kısmen Yetim Çelebi'nin Kor-san'ın kahramanlıklarından bahseden «Lehçeti'l-Ebrâr» adlı manzumesinden faydalanmıştır.

⁶¹⁴ Burada «deniz hırsız» olarak vasıflandırılması ve isimlendirilmestae rağmen, Türk korsan sınıfı adı bir deniz haydudu sınıfı değildi. Bunlar, karadaki Akıncıların denizdeki mukabiliydiler, yani «deniz akıncıları» İdiler. Bunlar denizlerde düşman gemilerini tâkib eder, düşman ülkelerin sahillerini vurur, onların deniz kuvvetlerini

hükümetleri tarafından hizmetlerine müracaat edilmesini sağladı. Az bir müddet sonra bunların gemileri' Beni Hafs Hânedânı'ndan Tunus Sultânı Muhammed'in sefineleri safında yer' aldı. Çuka yüklü bir Fransız gemisi ellerine "düşerek meşhur Kemâl Reîs'in yeğeni Muhÿiddîn Reis bu gemiyi İstanbul'a getirmeğe memur oldu; bâb-ı hümayûn bu hediyenin takdirle karşılandığına nişane olmak üzere, kendilerine iki kadirga ve iki hü'at-i teşrif gönderdi.⁶¹⁵ Yâ-kûb'un iki oğlu bu birinci, muvaffakiyetten cesaret alarak akabinde, Afrika sahilinde Boce ve Circel⁶¹⁶ üzerine bir teşebbüste bulunmak için 10 gemi teçhizine başladılar. Oruç, Cezayir üzerine yürüdü; Hayreddîn Circel'i eline aldıktan sonra Tunus'a gelip İstanbul'dan gönderilen iki kadirga ile Midilli'den henüz gelen kardeşi İshâk'ı orada buldu. Bu vak'alar olurken idi ki, I. Selim, Mısır seferini açtı ve Hayreddîn, Pâdişâh'a bağlılıklarını teedîd için Kurd-oğlu'nu gönderdi. Bununla beraber Oruc'un Cezayir'de durumu pek müşküldü. Zîrâ, İspanyol donanmasına mukavemet etmekle beraber, Şariken ile ittifak eden ve ülkenin her tarafından akıp gelen Arab kabilelerine karşı koymak lâzım geliyordu. Lâkin bu intizamsız aşiret halkı 12.000 deve bırakarak kaçtıklarından, İspanyollar da şehri Oruc'a terk ederek çekildiler. Her ikisi de maksadlarına ulaşmış olan iki kardeş, mesaîlerini Tenes ve Tlemsen üzerinde birleştirdiler. Hafs Hânedânı'ndan iki kardeşin idare etmekte buldukları bu iki şehir o korkunç deniz hırsızlarının (Türk korsanlarının) yaklaşması üzerine, kardeşler tarafından terkedildi.⁶¹⁷

Hayreddîn Cezayir'e gitti. Oruç genç kardeşi İshâk ile birlikte Tlemsen'de muharebeye devam etti. Lâkin İspanyol askeri ilerleyerek Kal'atü'l-Kılâ'yı muhasara ettiler. Bu kale uzun müddet mukavemet edemiyerek, bütün muhafızları ve onlarla birlikte bulunan tshâk, İspanyolların elinde maktul (şehîd) oldular. İspanyollar şu birinci muvaffakiyetten sonra Tlemsen üzerine yürüyerek ,yedi ay muhasara ettiler. Oruç dışarıya yaptığı bir hurûc hareketinde muhafızlarla birlikte, İshâk'ın ve. askerinin aki-

te'strslz hale getirmeğe çalışırlardı. Kendileriyle sulh halinde bulunulmayan Hıristiyan devletlerin ekonomik ve moral bakımından sarsılmasını, bu devletler arasındaki deniz İrtibatının kesilmesini hedef alırlardı. Türk korsan sınıfı, bilhassa Şen-zade Korkud'un büyük hizmetleriyle kurulup gelişmiş, ve bu teşkilat içerisinde Barbaros basta olmak üzere, Osmanlı denizciliğinin en büyük amiralleri yetişmiştir ki, bunlar XVIII. asra kadar Türk denizcilik târihinin en parlak sahifelerini yazmışlardır... Binaenaleyh, Türk korsanlarını adi birer edeniz hırsız» olarak değerlendirmek, hem târihi vak'aları yanlış değerlendirmeye yol açar, hem de Türklerin târihi basanlarını akıl almaz bir taassupla hâlâ hazmedemlyeh Hıristiyan Avrupalı taassubuna İştirak edilmesi gibi bir zillete düşülmesine sebep olur. Hazırlayan.

⁶¹⁵ Katib Çelebi. TofafetOt-Klbar fi Esfaii'l-Blhfr, varak: 12.

⁶¹⁶ Katib Çelebi, a.g.e., varak: 13. (Bace veya Becaye ile Şlrşel) unvanıyla.

⁶¹⁷ Katib çelebi, a.g.e.. vânik: 13 ve 14.

betlerine uğradı. Buna rağmen, Yâkûb'un üç oğlundan hayâтта bulunan Hayreddîn Cezayir'in sahibi idi. Zîrâ bu şehrin son müstakil hükümdarı olan Selîm'in katlinden sonra -nâmını hutbelerde okutmak ve sikkelere basmaktan başka- bütün saltanat haklarını almıştı. Hayreddîn, kudretli bir hâmînin müzaheretini sağlayabilmek için, bu hakları Osmanlı Pâdi-şâhı'na saklamıştı: Bundan dolayı, o zaman Mısır'da bulunan Sultân Se-lîm'e emirgüzarlık sıfatıyla tâbiyyetini arz etmek için Hacı Hüseyin nâmında bilini gönderdi; Pâdişâh, kendiliğinden tabî oluşa mükâfâten gelen adama sancak-beğliği aâmeti olmak üzere kılıç, at, tabi (davul) ve Hayreddîn'e beğlerbeğlik unvanım verdiğini bildiren berât verdi.

Bu müddet zarfında Tlemsen'den tardedüip de Fas'a sığınmış olan Meş'ûd ve Abdullah, babalarının mirasını tekrar ele geçirmek üzere bu mıntıkanın hükümdarından bir ordu ile yardım gördüler. Hayreddîn, Mes'-ûd'u def etti; lâkin saltanat hukuku I. Selîm nâmına icra olunmak şar-tıyle, senede 10.000 duka altını vermek üzere Tlemsen'i Abdullah'a bıraktı. Şu kadar ki, kısa bir zaman sonra Hayreddîn bir taraftan Tunus'tan gelen asker ve diğer taraftan Arab aşiretleri canibinden mahsur kalarak, Cezayir'i tahliye etti ve tekrar gemilerine atlamağa mecbur oldu. Donanması Sicilya sahillerine giderek haylî yağmalarda bulundu.

Hayreddîn, uzun bir ayrılıktan sonra Cezayir'e döndüğü vakit ilk işi Tlemsen Beği'ne, evvelce hükümetim kendisine teslim ettiği zaman kabul ettirmiş olduğu şartlan, yerine getirtmek oldu. Geçmiş olan altı sene için 60.000 dukanın hemen Ödenmesine ve bundan sonraki seneler için 20.000'e yükseltilmesine muvafakat edilmedikçe, anlaşmaya yanaşmadı. Hayreddîn, limanın karşısında bulunan ve 14 seneden beri İspanyollar'ın ele geçirdikleri küçük adayı almadıkça, Cezayir'deki hükümranlığını kâfi derecede emniyette görmedi. İlk hücumu tam bir muvaffakiyetle taçlandı. 500 İspanyol esîr oldu; kale temelinden yıkıldı; adayı karadan ayıran ince boğaz dolduruldu.⁶¹⁸ Adada bırakılmış olan ispanyol muhafızlarını himaye için 9 büyük gemi geldiği zaman, harabeden başka birşey bulamadılar.⁶¹⁹ Hayreddîn 15 kadirge ile bunların karşısına çıkarak mâ-hirâne olduğu kadar cüretkârca bir manevra ile hemen bütün donanmayı ele geçirdi ve 2.700 esîr île döndü. Mevkîinin sağladığı faydalardan istifâde etmek için, Odin (?) (Aydın olmalı) Reîs'e Fransa ve İspanya sahillerini tarassud etmesini

⁶¹⁸ Esf4rrl_Bilhftr, 16, 17.

⁶¹⁹ Bu tafsilât için: Bemertunçen über den algierischem Staat (Cezayir Rey-lerbeyiliği Hakkında Düşünceler) adlı esere bfcz. c. II., s. 625.

emrededek, kendisi de 15 İspanyol gemisi ele geçirip diğer üç gemiyi yaktı. Osmanlı devletinin siyâsetine sadâkat göstererek seferlerinin muvaffakiyetlerine dâir Pâdişâh'a mufassal bir arıza gönderdi.⁶²⁰

işte, bu zamandan itibaren Hayreddîn Barbaros, İmparator Şarlken donanmasının baş amirali Andrea Dorya'yı karşısında korkunç bir rakîb olarak buldu. Dorya'nın Circel adası üzerine taarruzu,⁶²¹ bunların aralarındaki mücâdelenin başlangıcı oldu: Dorya geri çekilmek zorunda kaldı. Hayreddîn, Cerbe adalı korsan Sinan ile birleştikten sonra, Cenova ve Fransa sahillerini harâb ve yağma etti. Lâkin Sultân Süleyman, Mustafa Çavuş vâsıtasıyla Hayreddîn'e Devlet'in Fransa ile bir sulh anlaşması akdetmiş olduğunu, bu yüzden Fransa'ya hürmet göstermesi lâzım geleceğini bildirdi. Babasının almış olduğu «korsan» şöhretini muhafaza edecek olan Hasan Beğ'in akınları da bu sıralarda başlamıştır. Hayreddîn, Şarlken tarafından şiddetle tazyik olunan İspanya Murâbitîn'inin istihamları üzerine 36 çekdiri ile o liva yakınlarına gelerek, o bîçâre dindaşlarını bu gemilere aldı. Onbin kişi birden bindiler. Öyle ki, birbirini müteâkib icra ettiği yedi seferde Endelüs Murâbitîn (Murâbitlar)'inden 70.000 ki-Şiyi Berberiyeye (Cezayir) sahillerini iskân etmek (şenlendirmek) üzere, o tarafa götürmüştür.⁶²²

Cezâyirde mevkuf olan 7.000 Hıristiyan esîri içinde, 8 İspanyol gemisinden mürekkep bir donanmanın zabıt ve nefer bütün takımı bulunuyordu, ki bu gemilerden yedisi general Portondu'nun telef olmasıyla neticelenen bir muharebede Hayreddîn'in eline geçmişti. Hayreddîn, esirlerden başlıca 20 kişinin fidye-i necatı olmak üzere 20.000 dukalık büyük bir meblâğ tâyin etmişti. Bunlar firar etmek ümidiyle bir fesat tertîb ettilerse de, niyetleri anlaşılacak, hepsi îdâm edildi. Hayreddîn, diğerlerinin hayâtına ilişmedi: Çünkü o zaman Hıristiyan elinde esîr olan cesur kap-dânları Salih Reîs ile Turgud hakkında mukabele-i bi'1-misilde bulunulur korkuşunda idi.⁶²³

Barbaros'un Ve Şarlken'in Tunus Çekişmesi

⁶²⁰ Esfârü'l-Bihâr, varak: 17, 17.

⁶²¹ Kezallık ve «Cezayir Beylerbeyliği Hak. Mülâhazalar», 2, s. 631.

⁶²² Esfârü'l-Bihâr (varak: 18) ve «Cezayir Beyliği Hakkında Ma'lûmât», s. 623. Burada Karamanlı diğer bir Hayreddîn görülür ki, Osmanlı târihlerinde hiç bahsedilmemiştir. Bu ismin, yanlışlıkla Hayreddîn'in kardeşine verilmiş olması muhtemel ise de, onun kardeşi Oruç ismindeydi. •

⁶²³ Esfârü'l-Bihâr, varak: 19.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/140-143.

Koron'un Dorya tarafından zabtından sonra (1533) Hayreddîn Sinan Çavuş vâsitasıyla Sultân Süleyman'ın bir hatt-ı şerifini aldı ki,⁶²⁴ Şariken aleyhinde denizden icra olunacak sefere dâir tedbirler hakkında müzâkere olunmak üzere, hemen İstanbul'a gelmesini emrediyordu. Hayreddîn, - Tûnus Sultânı Hasan'ın cülusu esnasında hükümrânlığına sükûn içinde sahip olmak maksadıyla- idamını emrettiği 45 kardeşinden kurtulmuş olan sâdece bir tanesini İstanbul sarayına götürdü. Amiral, İstanbul'a doğru yelken açmış olmakla beraber, giderken Messina açıklarında 18 gemi zabt ederek, bütün adam ve taifelerini esîr ettikten sonra;- gemileri şehirden görünecek bir yerde yaktı.⁶²⁵ Koron'u zabteden Andrea Dorya, Hayreddîn'in yaklaştığım haber alınca, Preveze'yi terkederek Brendizi*-ye müteveccihen Venedik Körfezi'ne daldı; lâkin cüvetli korsan, Dorya'nın takibine 25 gemi gönderdi. Bunlar, Dorya'nın gemilerinden 7'sine yetişerek ikisini esir ettiler. Cezayir donanması bu zabtettiği gemilerle kuvvet bulmuş olduğu halde müteakiben kapdân Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasıyla birleşerek, iki amiral, İbrahim'in İran'a gidişinden az sonra, ikisi birlikte İstanbul limanına girdiler.

Hayreddîn, başlıca zâbitleriyle beraber Pâdişâhın kendisine ikametgâh tâyin etmiş olduğu Tersâne'ye gitti. Ertesi gün belli başlı sekiz kap-dâmye des-t bûsa (el öpmeğe) kabul olundular. Mülakat sonunda Sultân Süleyman bunlara bil'at giydirerek kendi hazînesinden maaş tâyin etti. Haleb'te kışlaya çekilmiş olan İbrahim Paşa, beğîrbeği rütbesi tevcih etmek ve açılacak seferin muvaffakiyeti için gerekli ta'lîmâtı vermek üzere Hayreddîn'in kendisine gönderilmesini Pâdişâh'a arzetti. Pâdişâhın emirlerini karada da denizdeki kadar sür'atle icra ettiğini göstermek için, yorulmak bilmez korsan, kapdânlarıyla birlikte at ile İbrahim'in ordugâhına gitti. Vezîr-i âzam, mutantan surette kabul ederek, bütün dîvân toplantısı hâlinde olduğu halde, «Cezayir Beğlerbeğliği» unvanını tevcih eyledi.⁶²⁶ Bu unvan ile dîvanda diğer beğlerbeğilerin hepsine tekaddüm etti. İbrahim'in elini öpme merasiminden ve parlak şenliklere tahsis olunan iki günden sonra, İstanbul'a geldi. Gidiş geliş ancak 22 gün sürmüştü. Hayreddîn, bu uzun yolculuk esnasında yalnız iki yerde konakladı ki, biri Celâleddîn-i

⁶²⁴ Bu hatt-ı şerif, Hayreddîn'in Pâdişâh emriyle Sinan Çavuş'a yazdırdığı tercume-i hâlinde tamamen deroedilmî*tlr. (bkz, Gazavat-i Hayreddîn Paşa yahut Barbaros Hayreddîn Paşa'nın Hâtıraları, Tercüman 1001 Temel Eser, Nu: 14, 15, Hazırlayan: Brtufrul Düzdag, İstanbul. Hazırlayan)

⁶²⁵ Esfârü'l-Bihâr.

⁶²⁶ Hacı Kalfa Esfarül-Bihar'da ve Tafcvta*Ü*-Tevfirth'de Hayreddîn'in bu sırada kapdân-plasalıja tâyinini zikretmekle hatâ eder. Ferdi, varak: 250, kapdan-pasalık tevcihini 943 (1536) senesinde zikreder.

Rûmî'nin türbesini ziyaret için Konya'da ve diğeri Sey-yîd Buhârî'nin kabrini ziyaret için Bursa'dadır. Ve Hayreddîn silâhının muzaffer olması için bu iki büyük zâtın yardım ve himmetlerini istirham eylemiştir.⁶²⁷

Bütün kış, İstanbul Tersânesi'nde ve bizzat Hayreddîn'in idaresi altında gemi yapılmasına sarfedilmişti;⁶²⁸ o şekilde ki, donanmanın denize çıkacağı vakit -Hayreddîn'in Cezayir'den getirdiği gemiler dâhil olmak üzere- 84 sefine bulunuyordu. Hayreddîn'in gemilerinden 18'i kadirga ve bunlardan da 5'i kendi istekleriyle devlet hizmetine girmiş korsanlara aitti.⁶²⁹

1534 senesi yazının ilk günlerinde ve Sultân Süleyman'ın bizzat İran üzerine yürümek için Küçük Asya'dan geçtiği sırada, Hayreddîn Paşa, Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı) 'ndan çıkıp İtalya sahillerine yelken açtı. Messina Boğazı'nda Kapdân Paşa Koron ve Modon Rumlan'nın nakledilmiş bulunduğu Reggio'yu aldı. Bu yeni ahâlî Hayreddîn yaklaştığında şehirden çıkmış ve limanda demirli altı gemiyi ganimet olarak bırakmıştı. Amiral, şu boğazda geçirdiği gecelerin birinde, Malta Adası'nın fethini vaad eder gibi anlaşılan bir rüya gördü. Ertesi gün Sen-Lusido kalesini alarak, gemilerine 800 esîr getirdikten sonra kaleyi yaktı. Çitraro kalesiyle limanda bulunan 18 kadirgayı da ateşe verdi. Osmanlı donanması Çitraro harabelerini terk ederek Napoli sahiline doğru yoluna devam etti. Sperlonga (İsperilogan) yağma edilerek yakıldı. Barbaros'un İtalya sahillerinin bu kısımdaki tahribatından maksadı, birçok ganimet almaktan ve birçok kız ve kadınları esîr etmekten ziyâde Fondide Vespazio Ko-lona'nın zevcesini bir baskınla ele geçirmekti. Ciyolya Gonzaga nâmında olan bu genç kadın -bütün İtalya şâirlerinin hüsn-i âsümânîsini tegannî ettikleri- Yuannadi Aragonia⁶³⁰ ismindeki güzel prensesin kardeşi olup, onun da güzelliği hemşiresi derecesinde ve güzellikle şöhreti son derecelerde olduğundan, Süleyman'ın haremine renk vermeğe lâayık kıymetli bir avdı. Korsanların karaya inmesi o kadar sessiz sadâsız vukua geldi ki, Ciyolya yalnız bir gömlek giyinmiş olduğu halde, bir atın üzerine atlayıp kaçmak suretiyle kurtulabildi. Bir şövalyeden başka muhafızı yoktu. Sonradan Ciyolya bu adamı, unutulmamağa değer olan bu gecede ziyâde cüretkârlıkta bulunmuş, yâhud lüzumundan fazla şeyler görmüş olduğu için, öldürtmüştür.⁶³¹

Türkler, teşebbüslerinin netice vermemesinden hiddetlenerek Mer-

⁶²⁷ Celâl-zâde, varak: 110. Solak-zade, varak: 110. Pecevl, varak: 59, Ali.

⁶²⁸ Hayreddîn'fa Terctkme-i Hali (Gezav*t-ı Hayreddîn Pasa).

⁶²⁹ Hacı Kalfa, Esfârat-Bihar, va: 20. Gebel'de (va: 35) Dorya'nin rapora.

⁶³⁰ «Il Templo alla dMn* S. donna GkMtma d*A?*con*» adlı eser. Venedik. 1M5.

⁶³¹ Leandro Alberti «Decae. 41 Tm* ai'İtflia», Venedik, 1581, s. 137.

yem'in tasvirlerini kırmak ve Vespazio'nun ecdadının kabirlerini yerle bir ederek gümüş tezyinatını almak suretiyle intikamlarını aldılar. Fondi (eski Fondum) nin yağması dört saat sürdü. Bu şehrin kilisesi duvarına asılı olan bir levha, o korkunç gecenin hâtırasını te'yîd etmeğe tahsis olunmuştur. Yuanna'nın büyüleyici güzelliği, İtalya'nın en büyük şâir ve ressamlarına konu olmuş olduğu halde, kardeşinin güzelliği ancak Osmanlı korsanlarının bu taarruzundan sonra meşhur olmuştur. Yuanna'mn tasvirleri zamanımızda dahî Paris, Varvik, KastÜ, Roma müzelerinde bulunur.⁶³²

Hayreddin'in İtalya sahillerindeki tahribatından bir maksadı da Tunus aleyhindeki tasavvurlarını Avrupa hükümetlerine hissettirmemektir; Sultân Süleyman'ın 88 gemi, 8.000 yeniçeri, 800.000 altın⁶³³ vermiş olması, bu teşebbüs içinde. Tûnus'da üç seneden beri -bu ülkeyi ve civarını 350 senedir idare etmekte olan- Benî Hafs⁶³⁴ Hânedâm'ndan Sultân Mulay

⁶³² Bu «Âsmânî GüzeUin yedi tablosunu gördüm: Biri Lu'da» ikincisi Kravford galerisinde; üçüncüsü Oxford'da Warwick-Castle'de; dördüncü ve beşincisi Viyana'da Baron Puthon üe Prens Lobomirsky galerilerinde; altıncısı Roma'da Doria galensinde; yedincisi Markiz d'Achinto için yapılmış bir örneğidir.

⁶³³ Gebel'de münderle olduğu üzere (s. 43), Dorya 600 bin diyor. Sagredo, (s. 210), Venedik 1688, «Ottocento mlla, SuLtoninî» yazıyor (800.000 slkke-t sultaniye, Osmanlı altın).

⁶³⁴ Eşfâri'l-Bihâr'da Mevlây Hasan, yanlış olarak 20. sultân olarak zikredilmiştir. Nuhbetü't-Tevârih ise 22. gösterir ve saltanatı vekayîinden en şâyân-ı dikkat olanları yazar. Avusturya Hanedanı Arşivinde ve Venedik Mecmuası Benî Hafs Târîhi ve Venedik ile ticarî münâsebetleri hakkında kıymetli vesikaları ihtiva eder. Bu vesikalar şunlardır: Liber blancus, ve yedi büyük ciltte Libri dei Patti. Bunlarda Venedik ile Tunus hükümdarları arasında akdedilmiş üç ahidnâme vardır: ilk ikisi Lâtince, üçüncüsü İtalyanca'dır. Bu vesikalar burada şunun için de zikre şâyân görülmüştür ki, mevcudiyetleri şimdiye kadar meçhûl kalmış olduğu gibi, gerek üslûbları, gerek ticarî târihle alâkalan itibariyle dikkate lâyıktırlar. İlk iki ahidnâme kendisine «Emîrül-Mü'minin el-Murtezâ» unvanını veren Ebû' Zekeriyâ Yahya bin Abdül-Vâhid'in 23 senelik saltanatı zamanında akdolunmuştur. Bu hükümdarın ismi bilinmemiş olsa Venedik vesikasının vermekte olduğu «Aboab-deles» ve «Boabdeles» isimlerinden tanımak müşkildir. 1251 tarihli olan birincisi şöyle başlar:

«in nomine Dei pii et misericordis. Haec est pagina bene fortunatae pacis formatae inter Dominium Mirum Boabdilem Soldanum Barbariae filium aiti et potentis Miri Birzachacium (Ebû Zekeriyâ) bonae memoriae filii alti et potentis ac Sa-pientis Beamet filii alti et potentis ac Sapientis Beni Eb'nafes (Ebî Hafs) ex parte ona et İnter Magnificum seu inclitum D. Marinum Maurocenum Ducem Venetiarum ex altera per ma-num videlicet Bochomen Gaytum Doane et mandato ejusdem Soldani Miri Boabdile et per manum nobilis ac Sapientis viri Phlippi Juliani Legati ejusdem Domini Marini Maurocini Du-cis Venetiarum, qui ad ha c destinatus fuit. Ab ipso, Domino Duce requirenda scu reformanda pace atque firmanda secum usque ad termium annorm quadraginta ab incarnationis anno, quo presens pactum conscriptum fuit.» (Libro dei patti, vol. II, t 2). «Galtus ftuane juin 1271, commence par ces mots: (in nomine Dei pii in laudem Dei Machometi profetae humilis süper omnes Societates suas Saracenorum. Ista littera est ad renovandam pacem, quae erat ligata per praeceptum Domini nostri Chaliphae qui se regit cum Deo Miramoni (Emîrül-mü'minin) Aboabdale (Abdülvâhid) Ebnolomara R asi din (Râşi-dîn) quem Deus manu teneat in Victoria sua et salvet per şuam potentiam etmanu teffiat benedictionem Eei süper Saracenos; et pactum, quod olim fuit factum usque ad aunos quadraginta, quod factum fuit die sexta intrante Maaran (Mo-harrem) anni 649 de Machomet cum Venetis renovamus et affirmamus usque ad complementum de 40 annis Sarracinesc-his sicut in alia parte olim facta continetur in millesimo, quod recordavimus antea pro ampliare corum voias omnes et pro complere suas sperancias itaquod current per proficuum suum prolon gatione scripta inista charta. Facta fuit presens chatta anno di Machoment 669 (1270) ». 27 Kânun-ı evvel 1320 tarihli üçüncü ahidnâme Benî Hafs*'ın 12. sultânı olup vesikada «Monsayt» yazılan Ebû Bekr bin Yahya el-Müntecib ile akte-dilmiştir. Marini Sanuto'nun Mülki ve Siyâsi Târîhi (c. 51, s. 332)'nde bu son ahidnâmeden önce olarak, 12 Mayıs 1317 tarihli bir ahidnâme daha vardır: «Turcimanavit Mongabis Sa-racenus, qui consuetus facere interpretatioem Turcimanus Dohanae. in die Jovis qui Saracenisca lingua vocatur Jullar ann. 717 secundum cursum Saracenorum, qui dies concorda-tur cum die 12 Maşi.» Lâkin bu târihte yanlışlık vardır, çünkü 12 Mayıs

(Mevlay) Hasan hükümet etmekteydi. Bu zât atalet ve sefâhete meylinden dolayı ne memleketinin istihkâmlarını takviyeye, ne de 44 kardeşinin⁶³⁵ kan lekeleri üzerinde görülmekte olan tahtını müdâfaa edecek asker tanzimine asla kafa yormuyor, yalnız 400 delikanlıdan mürekkebe olan haremi halkını artırmağa çalışıyordu.

Hayreddîn, Mevlây Hasan'ın nefretleri üzerine çeken bu hükümetine son vermek ve daha önce İstanbul'a götürmüş olduğu kardeşi⁶³⁶ Râşid'i onun yerine Tunus tahtına oturtmak bahanesiyle, donanmasını Tunus karşısına götürdü. Hasan'ın hizmetinde bulunan iki İspanyol'dan dönme müslüman'ın delâleti üzerine, 5.000 süvari ile deniz tarafındaki kapıdan şehre giderek kaleyi hemen hiç müdafaasız ele geçirdi.⁶³⁷ Lâkin ahâlî «Yaşasın Pâdişâh ve Hayreddîn!» sadâlanndan başka birşey işitmedikleri ve Râşid'in İstanbul'da bırakıldığını öğrenmeleri üzerine, Kapdân Paşa'nın asıl tasavvurunun ne olduğunda tereddüt etmediler. Kardeş kaatili hakkındaki nefretleri, üç asırdan ziyâde Tunus'ta saltanat süren bu iki hanedana muhabbetleri ve bilhassa Osmanlı boyunduruğu altına girmekten kendilerine hâsıl olan korku önünde, silinip gitti. Bunun üzerine, düşmesi için sebep hazırlamağa çalıştıkları hükümdara yardım ederek, Mevlây Hasan'ı -sığınmış bulunduğu aşiretlerin yardımıyla- tekrar şehre girmeğe teşvik ettiler. Mevlây Hasan, sahilde oturan Arab aşiretlerinin Önüne düşerek, Tunus kapılarından cebren girmeğe muvaffak oldu: Lâkin Hayreddîn, toplarının müessir yardımıyla Sultân'ı geri çekilmeğe ve kendisini selâmete atmak için kaçmağa mecbur etti.

Kapdân Paşa, Tûnus'dan 9 mil mesafedeki Halku'1-Vâd kalesini zabtetti. Avrupalıların «Goletta» suretinde tercüme ettikleri bu isim, dar ve az süren bir boğazın, şehri, karşısındaki göle bağladığı için verilmiştir.⁶³⁸

Hayreddîn Tunus'a ancak birkaç ay sâhib olabildi; İmparator Şarl-ken Mevlây Hasan'ın, daha ziyâde Malta Şövalyeleri'nin ricalarına mu-vafakatla, tahtından indirilmiş olan Sultân'a hükümetini îade etmek ve fakat bilhassa o mıntıkayı cesaret ve şecâatiyle* Hıristiyanlık donanması için bir dehşet kesilmiş olan adamın elinden almak için, Tunus'u istilâ tasavur-

1317, 28 Safer'e tesadüf eder.

⁶³⁵ Kardeşlerinin adedi Sagredo'nun dediği gibi 22 ve Robertson'un (1.5) yazdığı gibi 34 olmayıp, 45 (Nuhbetü't-Tev&rih) İdi. Beni Hafs 551 (1156)' den beri saltanat sürüyordu.

⁶³⁶ Avrupa müverrihlerinin «Mouliassen» dedikleri Mevlây Ha-san'dan başka biri değildir. «Mevlâ» Arablar'da ve Türklerde «Molla» telâffüz olunur. Râşid (Rashid) de Hârûnü'r-Reşid'-dir ki, Avrupalılar onu «Rosette» yapmışlardır; nasıl ki Mısır'ın «Reşid» şehrini aynı isimle yâd ederler.

⁶³⁷ Sagredo, i. 212.

⁶³⁸ Sagredo, s. 213. Esfârî'tl-Bîhar, varak: 20. Gaz»vat-ı Hayreddin, 26. meclis.

âlîcenâbâne ve kahrâmânîsini⁶³⁹ kurmuş idi.

İmparator, muzıka âhenleriyle limandaki topların saygı atışlarıyla selâmlanarak, İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinin yıldönümü olan 1535 Mayıs'ının 29'uncu günü -İspanyol asîlzâdegânının en güzideleri beraberinde olduğu hâlde- Barselona'dan gemiye bindi. Dorya'mn kumandası altında bulunan donanma, muhtelif büyüklüklerde 500 gemiden mürekkepti ve bizzat Şarlken'den başkasının emrine tâbi olmayan Marki Guasto kumandasında İspanyol, İtalyan, Alman askerleri bindirilmişti.

16 Hazîran'da -bir taraftan denizin teşkil ettiği boğaz ile ve diğer taraftan suları Tunus duvarlarına kadar uzanan göl ile müdâfaa olunan-Goletta'ya evvelâ Alman sonra İspanyol ve nihayet İtalyan askeri çıkarıldı.⁶⁴⁰ Biri diğerinden takriben 1 mil mesafede bulunan ve her biri kırkar adımlık bir kare teşkil eden iki kule, Goletta'nın başlıca kuvvetini teşkü ediyordu. Tunus'un anahtarı sayılabilecek olan bu kale, aynı zamanda Hayreddîn'in bir tersanesi idi. O kadar mühim olan bu mevkiin muhafazası, Hayreddîn'in en sebatlı kaptânlarından Korsan Sinan'a bırakılmıştı.⁶⁴¹ Bu kalenin muntazam muhasarasının devam ettiği bir ay zarfında, mahsurlar üç defa dışarıya hücumla teşebbüs ettiler. Birincisinde Dük DÖ Sarno Öldü ve üçüncüsünde Marki Mondeya ağır yaralandı.⁶⁴² Muhasaranın ikinci günü, büyük kıymette baharat yüklü bir Osmanlı gemisi Goletta limanına yaklaşmıştı; lâkin İspanyol askerini görünce büyük bir sür'atle dönüp alarga açılmak için bütün yelkenlerini açmıştı. Birkaç gemi takibine çıktılar; diğerlerinin hepsinin önünde bulunan büyük bir gemi nazar-ı dikkati celbetti ki, seyredenlerden Granvil'in ve İmparator Kançılıyasının hizmetine mahsûs bulunduğu alâmeti olmak üzere, İmparator'a mahsûs «kartal» bayrağını çekmekteydi. Osmanlı gemisi zabt edildi ve 30.000 duka kıymetinde olan hamulesi Amiral Dorya'ya terke-dildi.⁶⁴³ En asil ailelerden bir hayli İtalyan sefere iştirak etmek üzere Avrupa'dan gelmiş idiler. Kont Dö Benevan ile Aîrko Margıravı ve Dük Ferdinand Dö Gonzag bunlar arasındaydı.

Donanmanın Barselona'dan çıktığının otuzuncu günü -ki 29 Hazîran'dır- firari Sultân Mevlây Hasan, Şarlken'e arz-ı ta'zîmata geldi ve ayaklarına

⁶³⁹ Bu tab'ler Hammer'in kendi tarafgirliğinin eseridir. Bizce ise durum sudur: Avrupa târihinin en büyük İmparatoru Şarlken, bir Haçlı koalisyonunun basında, henüz Türk Deniz Kuvvetlerinin başına getirilmiş olan bir «beğlerbeğ»imizin Üzerine gidiyor, hem de henüz Osmanlı idaresine alınmaya çalışılan bir Kuzey Afrika ülkesinde! Bunun şerefli yanı vana, o da bize aittir. Hazırlayan.

⁶⁴⁰ Robertson, 1. 5.

⁶⁴¹ Armerius, Halkondilas'm Bale basımı, 1556, s. 535.

⁶⁴² 23, 25, 26 Haziran 1535. Etrobius.

⁶⁴³ Etrobius, 668.

kapanıp himayesini istirham etti.⁶⁴⁴ İmparator Dük Daleb'i, Alarko Margıravı'nı, Kont Dö Benevan'ı onu karşılamağa göndermişti. Sultân iltifatlarla kabul edildi ve ikinci mâbeyncisi Braet hâkimi Lui Di Flandır'ın çadırında, kendisine her türlü şekerleme ve şerbetler ikram edildi. Mevlây Hasan'ın Murâbitlardan refakatinde bulunanlar keman ve oklarla, haçerle, otuz-kırk zira* uzunluğunda mızraklarla müsellâh idiler. Sultân împarator*a te'mîn etti ki, yiyecek yüklü 8.000 deveyle 16.000 sü-vârî kendisini tâkîb etmektedir; lâkin ne onlar, ne bunlar görünmediler. Şarlken, askerinin kuvvetine istinaden dâvasının ulviyyetini (!) bu yeni yardımcıların uzun mızraklarını, zehirli keman (yay) ve oklarını kullanmak suretiyle lekelemek (!) istemedi.⁶⁴⁵ 14 Temmuz'da Goletta hücumla alındı; günü gününe iki sene önce Sultân Süleyman Şarlken'in kardeşi Macaristan Kralı Ferdinand'la anlaşmaya muvafakat gösterdiği halde, împarator'un istediği sulhu reddetmişti. İmparator ordusu Goletta'nın biri «Tuz Kulesi» ve diğeri «Su Kulesi»⁶⁴⁶ adı verilen iki kulesini zab-tettiği vakit, her cinsten külliyyetli bir miktarda silâh ve mühimmat ile 40 top buldu ki, bunlardan biri İstanbul ve Rodos muhasaraları münâsebetiyle târihimizde tarif edilen ve üzerlerinde Latin ve Arab harfleriyle kitabeleri kazılmış veyâhud zanbak ve semender nakşedilmiş bulunan gayet büyük toplardandı.

Goletta'nın zabtı üzerine Şarlken, bunlardan başka 100 gemi ile muhtelif çapta 300 top eline geçirdi. Bu mevkiin düşmesinden ve tersanesinin kaybedilmesinden sonra Hayreddin, kurtuluş ümidine düşüp bir saf muharebesine girişmek istedi. İsyanlarından bir karışıklık vukua gelmesini önlemek ve bütün askerim harbe çıkarabilmek için, şehirde mahbûs 7.000 Hıristiyan esirini katliâm etmek istedi; lâkin silâh kuvvetiyle mecburiyet görmedikçe itaat etmeyen ahâlî tarafından men' edildi. Amiral'in düşmana karşı çıkaracak ancak 9.700 adamı vardı. Bu zayıf ordunun dörtte üçü Anadolu'da Mar'aş'tan alınmıştı. Şehirdeki diğer dörtte biri teşkil eden asker ise, şehir surlarının dışına çıkmağa pek az meylettiler.

Hayreddîn Tunus istihkâmları altında öyle bir mevki tuttu ki, düşman ordusunun şehre yaklaşmasını kesinlikle önlemeğe kâfi görünüyordu. Şu kadar ki, muharebeye tutuşulmak gerektiği zaman yalnız Anadolu askeri silâh kullandılar, Afrika askeri ise döğüşmekten imtina gösterdiler.⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ Etröbius ve Armerius.

⁶⁴⁵ Horas (Horace), 1, 19. (Şarlken'in Afrika'yı ele geçirmek tasavvuruna ulviyet İsnadı hayli «aribdir! Mütercim).

⁶⁴⁶ Halkondilas'da Btrobios, s. 557.

⁶⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/143-148.

İmparator Şarlken Nezâretinde Halı Vahşeti

Bu sırada Tunus şehri içinde mevkuf bulunan Hıristiyanlar, zincirlerini kırmağa muvaffak oldular ve mevkiin kapılarını kapadılar.⁶⁴⁸ Hayreddîn, geri çekilebileceği bu yerden mahrum olması üzerine sâdık kap-dâni olan, Goletta'nın kahraman müdafii Sinan Korsan, bir Yahudi mühtedi, bir de Avrupalı müverrihlerin «Şeytan Avlar»⁶⁴⁹ adını verdikleri diğer bir mühtedi ile birlikte Bone (?) tarafından dağlara kaçtı. Ertesi gün (21 Temmuz 1535) İmparator Şarlken, anî bir hücum korkusuyla askerine disiplini muhafaza ettirerek, ordusunu şehre yöneltti. Harekete başlamadan evvel askerinin Tunus'u yağma etmesine müsâade olunup olun-mıyacağını müzâkere için üç saat süren bir meclis kuruldu.⁶⁵⁰ İmparator, şehri muhafaza arzusunda idi, fakat İspanyol askerinin yağmacılık fikirleri, generallerinin re'yine üstün geldi. Yağma, iki gün sabahtan akşama kadar devam edecekti; 30.000 kişi boğazlandı; 10.000'i de esîr edildi.⁶⁵¹ Uzun bir zamandan beri Tunus ve çevresinde elîm bir esaret içinde bulunan 30.000 cesedin çıkarılması ne elem verici bir takas ve ne ha-zîn bir mübadeledir! Bu gem almaz asker içinde en ziyâde İspanyollar yağma ve vahşete düşkünlük gösteriyorlardı. Evleri, sandıkları, kilerleri, hattâ en derin kuyuları nefret dolu bir hırsla araştırırlardı. Câmî'ler, medreseler, mektebler harâb oldu; nâdir ve kıymetli kitâblar yırtıldı, yakıldı. Her tarafta öldürmeden, yerin kazılmasından, yağmadan başka birşey görülüyordu.⁶⁵² Üçüncü gün, İmparator yalnız yiyecek şeyleri yağma etmelerine müsâade olunmuş olan Alman askeriyle şehre girdi; gâlible-rin tahribatlarına son vermelerini ve bunda devam edenlerin îdâm ile ce-zâlandırılacaklarını ilân ederek, orduya bir emirname neşretti.

Şarlken, Ağustos'un l'inde orduyu şehirden çıkararak Goletta'nın eteğinde ve Su Kulesi'nin karşısındaki eski mevkilerini tutmalarını emretti. Ordu her adımda neferlerin gerek cansıkıcı bir muhafızlıktan kurtulmak için, gerek su katılmamış bir vahşet sâikasıyla öldürmüş oldukları esirlerin leşlerini ayaklan altında buluyordu. Cesedler içinde birkoç kadınlar dikkati çekiyordu: Bunların şişmanlıkları o derecede idi ki, koca memeleri

⁶⁴⁸ Hacı Kalfa, Bsf&rttl-Bihar, varak: 21. Etröbius, Armerius. Govmo Târihi, s. 166.

⁶⁴⁹ İtalyanlar (Caada Diavofo, Felemenkiler Kuuppei dWel], Etröbius sid&abolns isimlerini verirler.

⁶⁵⁰ Gnvflco Tarihi, s. 156.

⁶⁵¹ BbroMus, Amerlus, Guv««o Tarih*.

⁶⁵² Haliondilas'da Etröb'UB, s. 572.

karınlarının altına kadar inerdi. Şişmanlık, Berberiyeye sahillerinde kadınları «kokoruz» ile beslemekten dolaydır.⁶⁵³ Yiyecek tedârikine me'mûr olanlar zahirenin gemilere naklinde oldukça yavaş davrandıklarından ertesi gün akşama kadar kaldırılıp götürülemeyecek eşyanın terk edileceği îlân edildi. Lâkin Tunus yağmasında hâriç tutulmuş olmalarından dolayı pek münfâû olan Alman ve İtalyan askeri, verilen mehilden evvel yağmacılığa kalkıştılar. Akşama kadar nakledilebilecek eşyayı, daha sabahleyin yağma etmeye başladılar. İmparator bu yağma intizamsızlığını ordunun tâ ortasında men' etmek üzere, Goletta kalesine koştu.⁶⁵⁴

8 Ağustos'ta tam selâhiyeti hâiz komiserler Şarlken ile Mevlây Hasan arasında bir ittifak ahidnâmesi imza ettiler.⁶⁵⁵ ki, Mevlây Hasan'ın kudretten mahrumiyetin ve horlanmanın son derekesine indiğinin garib bir vesikasıdır. Bunda, Tunus'ta bulunan bütün Hıristiyan esirlerinin hemen saliverilmesi, bütün Hıristiyanlar'ın şehirde ikametleri ve dînî âyinlerini serbestçe icra edebilmeleri dere edildi. Tunus hükümdarının talebi üzerine Valans ve Grenad (Belensiye ve Gırnata)'da bulunup henüz Hıristiyanlaşmış Arablar bu tedbîrden istisna olundu.

Sultân, hâlâ Hayreddîn'in elinde bulunan Böne, Bizerte, İtrik'ye şehirlerini Şarlken'e teslim etmeyi taahhüd ediyor, Goletta'nın Özellikle ve tamâmiyle İmparator'a bırakılıyordu. Bundan başka Mevlây Hasan, Goletta'nın işgâliyesi masrafları tazminatı nâmıyla, galibe 12.000 duka verecek ve her sene Sen-An Yortusu'ndan bir gün evvel -şükran nişanesi olarak- Fâs cinsinden 12 at ve 12 tay takdim edecekti. Muahede şartlarına İlk riayetsizliğinde Sultân Hasan İmparatora 50.000, ikincisinde 100.000 duka ödeyecekti. Bu riayetsizlik bir daha tekerrür edecek olursa memleketinden çıkarılacak ve devletini kaybedecekti.

Mukavelename Arab ve İspanyol lisanlarında yazılıp okundu. Sadıkane infazı için Hasan, Peygamber ve Kur'ân ile bir parçasını kınından çıkardığı kılıcı üzerine yemîn etti; imparator da, haç ile müzeyyen mantosunun bir eteği üzerine uzatılmış olan kendi elini öpdükten sonra, ahid-nâmenin bütün maddelerinin harfiyyen icra edileceğine dâir, o alâmet-i muhtereme (haç) üzerine yemîn etti. Bunun üzerine Sultân itaat ve teşekkürü tezahürlerini tekrar göstererek, İmparator'dan ruhsat aldı.

⁶⁵³ Halkondllas'da Btroblus, 573: «Ut ubera Mis ad cozendlcos usqw pro penderet».

⁶⁵⁴ Btrobtus, 573.

⁶⁵⁵ Bu ahidname Etroblus'da tamamen ve Guvazo'da hulasaten dercedilms-tır. Guvazo Bone şehri için 8.000 duka tediyesi inci avcılığı hakkının terkinin şarta bağlandığını yazıyorsa da, yanlıktır. AhUlnamenln aslında bunlara dftir bir «ey yoktur,

Şarlken, Goletta'yı işgal için Tunus'ta Bernar Mendoza kumandasında 1.000 tspanyol ve Dorya'nın yeğeni kumandasında uzun omurgalı 10 gemi bıraktıktan sonra, 18 Ağustos'ta gemisine binerek Berberiyeye sahillerinden ayrıldı.

Devletin batı hududunda bu vak'alar cereyan etmekte iken, Süleyman ve İbrahim Tebrîz'i zapt etmiş ve tran Şâm'nın sarayında muzaffer bir edayla verdikleri emirleri infaz ettirmektedirler. Şarlken, iki defa Osmanlı hükümetine galebe etmişti: Günş muhasarası esnasında Süleymân'in kendi önünde ric'at ettiğini ve İmparator ordusuna taarruza cesaret edemeksizin tistirya'yı tahliyesini görmüştü. Bu defa da Osmanlıların birinci deniz adamı olan Hayreddîn'i Tunus'tan çıkardı. Tunus'un zabtı Şarlken'in askerî sâninin zirvesi oldu; bu parlak zafer, gaasıb güçlerin mah-vıyla Mevlây Hasan'ın atalarının tahtına iadesi, o kadar çok Hıristiyan'ın esaretten kurtanılmasıyla insaniyete edilen büyük hizmet, Şarlken'in nâmını -Hıristiyanlığın en kudretli hükümdarına- lâyük bir şân hâle-siyle ihata etmiştir.⁶⁵⁶ Buna, husûsiyle, siyâsetinin güttüğü menfaatlerini ve şerefini tercih etmiş olduğu için müstehak olmuştur. Robert-son,⁶⁵⁷ haklı olar,^ ihtar eder ki, İmparator, çağdaşı olan İmparator-lann teşebbüslerine sebep olan hodbinlikten de, o teşebbüsleri idare eden küçüklükten de kendini muhafaza etmesini bilmiştir.

Bununla beraber, tarafsız nazarı Tunus ve Tebriz seferlerinin ikisine birden çevrilen müverrih, İbrahim'in hareketini Şarlken'in muamelesine tercih ettiğini saklayamaz. Vezîr-i âzamin tnetîn irâdesinin gücü, Pâdişâh'ın gıyabında Tebrîz ve Bağdâd'ı tahrîb ve yağmadan muhafaza etmiş; hâlbuki İmparator'un zaafı, muzafferiyetini kıymetli kütübhâne-lerin mahvı ve 30.000 ma'sûm kurbanın îdâmı ile kirletmiştir. Eğer tbrâ-hîm'in düşmesinden sonra dînî taassub Budfrı kasrından alınıp da Atmey-dam'na konulmuş olan harb hâtıralarının mahvı ile vezîr-i âzamin zaferlerinin

⁶⁵⁶ Hmmer'In burada tarafgirliği ve taassubu yine nüksetmistir. önceki kitapta ifade ettiğimiz gibi, Şarlken, Osmanlı- ordusunun Avrupa ortalarında aylarca dolaşıp düşman ordusu aradığı sırada, ortada gözükmüyordu; Kral Ferdinand da taht şehrini terketmiş gitmişti. Karşısında düşman ordusu bulamayan Kaanûnî, düşman topraklarında aylarca dolaşıp pek çok kaleler fethedip, geri dönerken de, Türk akıncıları Almanya İçerlerine kadar hemen hemen bütün Orta Avrupa'yı tar Ü mar ediyor, bunlara ancak mahalli milisler karşı koyuyordu... Tunus'ta İse yaptığı, koca bir Haçlı donanması ve haçlı koalisyondan ibaret bir ordu İle, Osmanlı'nın henüz ayak bastığı bir kaleyi, yerli halkın, eski kralın da yardım-larıyla Barbaros'un bir kaptanından almıştır. İnsanlığa h'zmet mes'ele-sine gelince: 7.000 (30.000 değil, önceki sayfa'ara bkz.) Hıristiyan esiri kurtarmak insanlığa hizmet olarak gösterilirken, yine Hammer'in yukarıda belirttiği gibi, kendis'ni ordu zanneden bu İntizamsız gürhün vahşetleri, yağmaları, cinayetleri, öldürülmüş masum kadınların şişmanlığıyla alay edencesine çlgnenilen 30.000 ceset... Bu cesetler asker cesedi değil, Mevlây Hasan'ın tebeası olan siviller, masum kadın ve çocuklar... Objektif ilim zihniyeti, buna tek kelimeyle hüküm verir: Vahşet! (Hazırlayan).

⁶⁵⁷ Robertson, HW, of, Cbftfle» T-, 1, 5.

hâtıralarını nasıl yok etmek istemişse, Şarlken'in Tunus'taki mu-zafferiyetini te'yîd için de san'at, öylece târihin imdadına yetişmiştir: îm-parator'un beraberinde getirdiği Felemenk ressamı Jan Veymer, o seferin muharebelerini altı büyük levhadan mürekkebe bir takım teşkil eden resimleri tasvir etmiştir İri, bu levhalar vaktiyle Prens Öjen'in sarayı olup Türklerden alınan harb hâtıralarının toplanmış bulunduğu «Belve-der»de, zamanımızda dahî hayret nazarlarımızı celbetmektedir.⁶⁵⁸

YİRMİDOKUZUNCU KİTAP	
Vefât Eden Âlim ve Şâirler	
Venedik İle Harb	
Korfu Muhasarası.....	
Kaçyanerin Hezimetini	
Akdeniz'de Birçok Adanın Fethi	
İdâri Değişiklikler	
Boğdan Seferi.....	
Barbaros'un Akdeniz'deki Fetihleri.....	
Preveze Zaferi	
Hadım Süleyman Paşanın Mısır Valiliği Aden'i Fethi Ve Hind Seferi	
Osmanlı Donanması Hind Yolunda	
Ayaş Paşa'nın Vefatı.....	
Şehzadelerin Sünnet Düğünü	
Venedik'le Savaşın Bazı Safhaları.....	
Venedik'le Anlaşma	

⁶⁵⁸ «Târihe Mûteallik Evrak» (s. 180)'de, dördüncü ve beşinci cild-lerde «Primisser»e müracaat. Sagredo, İbrahim'in gözden düşmesi ve Vâlide-Sultân'a atfettiği vefatı hakkındaki ifade* lerinden ziyâde, bu heykellerin kaybolması hakkındaki rivayetinde doğrudur (s. 221). Vâlide-Sultân, seferin açılmasından önce vefat etmişti. Sagredo, o târihlerde Sultân Süleyman üzerinde nüfuzu olan Roxelane'a atfetmiş olsa, belki aldan-mamış olacaktı. Bu tarihçi, arşları heykelinin yıkılmasını 1525 senesinde göstermekle de büyük hatâ yapar, zîrâ bu vak*a, Ferdînan'd'ın elçileri İstanbul'a gelmezden evvel, 1532'den biraz önce olmuştur.
Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/148-152.

YİRMİDOKUZUNCU KİTAP

Vefât Eden Âlim ve Şâirler

Sultân Süleyman'ın bizzat idare ettiği seferlerin altıncısı (VI. Sefer-i hümâyûn) olan İran seferini, bir sene fasıla ile biri Venedik, diğeri Eflâk üzerine iki sefer tâkîb etmiştir. Pâdişâh'ın İstanbul'a dönüşüyle Avlon* ya'ya gitmesi arasında geçen senenin dikkate değer vakıalarından olmak üzere Tunus kaybedilmiş ve müftî Kemâl Paşa-zâde vefat etmiştir, ölümüne düşürülen Arabça bir târih beytinin tâbirine göre Kemâl Paşa-zâde ile «ulûm» mezara gömülmüştür (1536),⁶⁵⁹ Şer'î mesleğin Osmanlı'da en büyük derecesi olan müftîlik, Kur'ân'm en güzel tefsirine yazdığı haşiyelerin sağladığı marufiyet derecesinden geri olmamak üzere, hafızasının kuvvetiyle de meşhur olan Sa'dî Çelebi'ye verildi.⁶⁶⁰ Yine o zamana doğru Gazâlî ve tshâk Çelebi nâmında iki şâir vefat etti. Birincisi «Deli Birader» lakabıyla tanınmıştı; ikincisi Mısır seferi esnasında, merhalelerin uzun boş vakitlerini faydalı sohbetleriyle doldurmak üzere I. Selîm tarafından getirtilip de acemice ve münasebetsiz tavırlarından dolayı evvelâ dayak ve sonra idam cezasına mahkûm oldukları halde, Pâdişâh'ın ilme olan muhabbeti sayesinde cezadan kurtulmuş olan üç şâirden biriydi, îshâk Çelebi, ne hanesinde, ne dışarda hiçbir kavuk giymek istemezdi; dâima fena sözler söylerdi; Türkler*de nâdir olmayan bir ibtilâyı ihtiyarlığına kadar muhafaza etti; hayâtının son senelerinde sarhoşluğu bıraktı; lâkin kadınlara nefretten hiç vazgeçmedi. Her gün yalın ayak, başı kabak sokaklarda genç çocuklar arkasından koşar, beyitlerini zehirli hicivlerle doldururdu.⁶⁶¹ Türkler'in Areten'i olan «Deli Birader», hayât tarzındaki garabet ve bütün namuslu müslümanların takbihine uğramış olan «Dâfi'ü'l-Gumûm»⁶⁶² unvânındaki mecmuâsıyla hem daha hünerli, hem ahlâkı daha bozuk bir

⁶⁵⁹ Hacı Kalfa, Takvîmü't-Terarth. Almostno, varak: 136: «Cienla y çapa-cldad dei mofti Qutamel Baxa Oglı, y obras que escritio». (Kemâl Pa-şa-zade'nin vefatı «İrtiharül-tilûm t>H-kemal»: 938)

⁶⁶⁰ Task&prü-z&de'nin şa*P*y*u'n:NıTn*ır*yye'si. Sa'dî Çelebi, Beyaav'l'ye haşiyeye yazmıştır.

⁶⁶¹ Lâtîfi, Teridre-i şuarfı, s. 96. Asık Hasan Çelebi, Hasan Çelebi, Kınalı-zâ-de. (Şuarâ tezkireleri vezinli ve kafiyeli söz söyleyenlerin hepsini hesap, lamış olduklarından, gerçekten hatırlanmaya ve zikredilmeğe değer birçok şâirlerimiz, münasebetsiz vezincilerin arasında, karışıp gitmiştir. Avrupa, ular dahi suârâ tezkirelertadaki eserleri seçmeğe muktedir olmadıklarından, hiç de kaale alınmağa şâyân olmayan bir takım adamlara Osmanlı şairi namıyla itib&r vermelerdir. Şuarâ tezkireleri sözün kıymetini takdir edebilen biri tarafından kamilen göaden geçirilerek, her şâirin, bu tezkirelerin hakikate uygun olup olmadığı meçhul şehâdetleriyle değil, kendi eserleriyle muhakeme edilerek bir <<OBmanlı Edebiyatı Târihçe yazması, uzun zamandan beri beklenmektedir. Mütercim).

⁶⁶² Bâzi hal tercümelerine nazaran «Dâfi'ü'l-Gumûm ve Râl'ü'l-Hümûm» unvanıyla 7 rlsftle yazmıştır. Bunların mevzuunu Hammer yazmadığı gibi, biz de, edeb dışı şeyler olduğundan, izah edemeyeceğiz.

adam şöhretim kazanmıştır. I. Selîm'in biraderi Şehzade Korkud'un i^hki meclislerindekiüerin en şen-şakrak adamıydı. Bir gün şâirin pek cür'ef arca bir sözünden yaralanarak, başının kesilmesini emretmişti. Deli Birader, Şehzâde'nin sarhoşluk ânında verdiği emri icra edecek olursa, kendisinin de hayâtından olacağını kapıcı-başıya hatırlatmak suretiyle akıllıca bir tedbîrde bulunarak, dedi ki:

- «Senin başında üstâdâne doldurulmuş olduğu halde yarın benim başımın yanına konulacaktır.»

Kapıcı-başı korktu; Deli Birâder'in idamını ertesi güne te'hir etti ve pek de güzel yaptı: Çünkü Korkud, akli başına gelince, eğer kapıcı-başı verilen emri yerine getirmişse, onun da öldürülmesini emretti.⁶⁶³ Korkud Mısır'a gittiği zaman Deli Birader Geyikli Baba'nın zaviyesine mü-rîd olarak,⁶⁶⁴ daha sonraları tedris için Sivrihisar'a ve Akhisar'a gitmiş, oralarda hicviyeleriyle müdhiş bir şöhret kazanmıştır. Tedris mesleğinde mu'tâd olduğu kadar devam etmemiş, zamanından evvel tedrisi bırakmış olmakla beraber, İstanbul'a avdetinde -belki hâmisi olan defterdar İskender Çelebî'inin nüfûzuyla- 1.000 akçe maaşa nail olmuştu. Muhtelif binalara, sarf etmek üzere vezirlerden de haylî paralar aldı. Bunlarla Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde bir cami, bir zaviye, bir de hamam yaptırdı. Bu son bina, Deli Birâder'in düşünüp tertîb etmiş olduğu şekilde, nefsâ-ne hazlar vesilesiyle ve hizmet eden genç çocukların güzellikleriyle Türk-ler'in şehvet-perestce ibtilâlanna o kadar muvafık geliyordu ki, memleket halkı takım takım gidiyorlardı. İbrahim Paşa, umûmî ahlâkı korumak için bu binayı yıktırması üzerine,⁶⁶⁵ Deli Birader Arabistan'a giderek, orada hamamlar, bir cami, bir zaviye yaptırmış ve İstanbul'a da hiciv mektupları göndermiştir.⁶⁶⁶ Birgün bahçesine birkaç arkadaş davet etmiş olduğu halde, birden bire:

- «Dostlar! Cemiyetimiz artık perişan oluyor: Ecel sakisi bana camım

⁶⁶³ Suarâ Tezkireleri, Latifi ve As* Hasan, Şapelin tercümesi, s. 243.

⁶⁶⁴ Kezâllk, Kımah-zâde, Belîğ-i Bursevl, Baldır-zâde.

⁶⁶⁵ Kımalı-zâde ve Âşık Hasan. Âşık Hasan, Deli Birâder'in ter-cüme-i hâlinde bulunan eserinde bu şâirin, İbrahim Paşa'nın izdivacı münâsebetiyle söyleyip de gözden düşmesine sebep olan «Burada efendi kimdir, uşak kimdir kimse bilmez; ziyafete baş plan yâhüd hizmet eden kimdir? Bu da ma'lûm değil» mealindeki beyti zikreder. Deli Birader İskender Çelebinin kudretli himâyesi sayesinde kurtulabildi. Bu himaye olmamış olsa Budin'den getirilip Atmeydanı'na konulan heykeller münâsebetiyle yazdığı beyitlerden dolayı İbrahim'in emriyle asılmış olan şâir Figânî ile aynı akıbeti uğradı.

⁶⁶⁶ Bunların biri şu mealde bir beyitle başlar: «Ey kuzey rüzgârı, söyle bana, ne yapıyorsun, ve ne haberler getiriyorsun?» Kaa-sım Paşa hamam yaptırmak için şâire sekizbin akçe verdi. Mustafa Paşa onbin akçe vaad etmiş ise de vaadini yerine getirmeden evvel vefat etmiştir. Deli Birader bunun üzerine Mustafa Paşa'nın Edime'deki köprüsü hakkında şu beyitleri yazarak metrûkesinden yüz altın almıştır:

Bildi merhum Mustafâ Paşa Köprüdür fil-hakika bu dünyâ Geçdi merhum didiler târih: Köprüden geçdi Müstafi Paşa.

(kadehini) sunuyor.» diyerek, vefat etti.⁶⁶⁷

Venedik İle Harb

Venedik ile Osmanlı Devleti arasında 36 seneden beri devam eden sulh hâlinin en sağlam istinadgâhı, îbrâhîm ile sukut etmişti. îbrâhîm Paşa, Venedik tebeası olarak dünyâya geldiği halde Venedik Cumhuriyeti'nin hâmîsi olmuş ve sonraları Transilvanya'ya gönderilen, Doc'un oğlu Alva-zio Gritti'ye büyük dostluk göstermişti. Önce yeniçeri ağalığında, sonra ikinci vezîrlükte bulunmuş ve İbrahim'e halef olmuş olan Arnavud Ayaş Paşa doğru ve civanmert bir adamdı ve iki devlet arasında mevcut dostluk bağlarının korunmasına ihtimam gösteriyordu.⁶⁶⁸ Lâkin onun barışçı niyetlerine -bir deniz muharebesinde şeref ve ganimete nail olmak ümidiyle Venedikliler'in denizdeki en küçük hareketlerini hakîkî bir düşmanlık alâmeti olarak telâkki eden- Hayreddîn Barbaros'un savaşçı temayülleri muâdil geliyordu.⁶⁶⁹ Birkaç seneden beri Venedik, Osmanlılar'a birçok harb bahanesi vermişti: Koron muhasarası esnasında Cumhuriyeti'nin Girid adasındaki deniz kuvvetleri kumandanı Proveditor Cirola-mo, İskenderiyeli genç murâbit unvânıyla mâruf olan o zamanın en meşhur bir korsanına hücum ederek amiral gemisini ve dört kadirgasını zab-tetmiş, diğer ikisini de batırmıştı. Bu çarpışma 300 yeniçeri ile 1.000 kölenin hayâtına mâl olmuştu. Genç murâbit, sekiz yarasın<Jan kan akmakta olduğu halde denize atılmıştı; lâkin Venedikliler kendisim denizden çıkarıp yaralarını sardıktan sonra, sulhun bozulması için Osmanlılar'a bir sebep vermemiş olmak için zabtettikleri o dört kadirga ile Afrika sahiline gönderdiler. Yine bu sırada buğday yüklenmek üzere Venedik limanlarına girmiş olan 2 gemi Cumhuriyet tarafından müsadere olunmuş, bunun üzerine Doc, Cumhuriyetin idare meclisi kâtibi Danyel Di Frederiçi'yi,⁶⁷⁰ bu işin bir yanlışlıktan ibaret olduğunu bildirerek özür dilemek için İstanbul'a gönderdi.

O vakit işleri idare etmekte olan İbrâhîm Paşa'nın her türlü müşki-lâtı ortadan kaldırmasıyla, bu hareketin kötü bir neticesi görülmedi.⁶⁷¹ İran

⁶⁶⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/153-155.

⁶⁶⁸ Parata, Venedik Tıftıfı, 1, 8. s. 571. Venedik, 1605. Sagredo, Târîhi Hâtü-*ala£ i, 5, s. 237, Venedik, 1688.

⁶⁶⁹ Gut*» Târîhi* s. 199. Parata, S&credo.

⁶⁷⁰ Parota, 1. % s. 543. Sacedo, 1, 4, s. 203.

⁶⁷¹ Sagredo (kitap: 4, s. 220), İbrahim'i Venedik'ten bir asilzade ile bir taciri idam etmiş olmakla itham eder ki, birincisinin suçu, Şariken'in İran Şâh'ı Tahmasb'a gönderdiği bir elçiye seyahati için at tedârik etmiş olması imiş; fakat bu hadise, İbrahim'in -doğum yerine hâkim olan- Venedik Cumhuriyeti hakkında uyguladığı müsamahakâr siyaset aleyhine bir delil olamaz. Eğer, Venedik müverrihlerinin hikâye etmekte olduk* lan gibi, Roxelan'm

seferinden sonra, ve Fransa sefiri Lafore ve Raguza elçisi Don Serafino Di Gozi marifetiyle faal bir surette idare olunan müzâkereler esnâsında⁶⁷² Pâdişâh, devlet tercümanı Yûnus Beğ'i dördüncü defa olarak Venedik'e gönderdi. Yûnus Beğ, muahedelere daha ziyâde i'tinâ edilmesini Senato'ya ihtar etmeğe ve Şarlken'e karşı I. Fransuva ile ittifak için teşvik etmeğe me'mûr idi.⁶⁷³

Sultân Süleyman ile dostâne münâsebetler derecesinde I. Fransuva ile Şarlken'e karşı tarafsızlığı muhafaza etmek isteyen Venedik hükümeti, elçiye ziyâde iltifat göstererek, barışçı niyetlerinin te'mîniyle ruhsat verdi. Lâkin Avusturya Hanedanı aleyhinde tasavvur olunan ittifaka girmek teklifini kaale almadı.

Bu cevap, denizden ziyâde karada kuvvetli olan Pâdişâh'ın Adriyatik Denizi'nde muharebe etmektense, Macaristan üzerine asker sevketme-ğe daha mütemayil olacağı düşüncesine dayanıyordu. Bu sırada Tomazo Moçenigo'nun da derhâl İstanbul'a giderek tran seferinin parlak neticesinden dolayı Doc'un tebrüklerini arzetmesi ve birkaç Venedik gemisinin zabt olunmasından, Venediklin Suriye'ye ithalâtında gümrüklerin arttırılmasından, balyosun mektublarının tevkif edilmesinden ve muahedelere muhalif şâir durumlardan dolayı şikâyet etmesi emredildi. O kadar uzun bir zamandan beri Venedik ile İstanbul arasında vücud bulmuş olan uyuşmanın devamını samimî olarak arzu eden Ayaş Paşa, Moçenigo'nun şikâyet ettiği durumlar hakkında mazeret beyân ederek, bir çâre bulunacağını vaad etti. Bu te'mînât, Senato'ya, Osmanlı limanlarındaki büyük çaplı teçhizat hazırlıklarının Tunus yâhud Napoli üzerine olduğu ümidini vermeğe az yardım etmedi,⁶⁷⁴ 1537 Mayıs'mda⁶⁷⁵ Süleyman, iki şehzadesi Mehmed ve Selîm ile beraber İstanbul'dan ordusuyla Avlonya'ya gitti. Hayreddîn

entrikaları İbrahim'in gözden düşmesine hizmet etmişse, bu kadın İbrahim'e husûmetinden dolayı, onun teveccüh gösterdiği Cumhuriyet hakkında da husûmet göstermiş ve bu durum Venedik ile muharebenin zuhuru sebeplerinden olmuştur.

⁶⁷² Paruta, 8. kitap, s. 570. Yûnus Beğ'in .Venedik'de ikaameti esnasında Lafore İbrahim ile bir ittifak ahidnâmesi yapar ki, 1536 Şubatı tarihidir. Her ihtimâle nazaran, bu târihte Fransa ile Osmanlı Devleti arasında başka bir ahidnâme yoktu. Zâten Flâssen bu ahidnâmenin mevcudiyetine, ancak diğer tarihçilere i'timâd etmek suretiyle inanır. Bu tarihçiler ise, vakıaların târihleri sırasını tamamen ihlâl ederler. Flâssen bu hususta şöyle söyler: «Bu ahidnâmenin müsveddesi yâhud aslı elde olmayıp, yalnız neticeleriyle malûmdur.» Hâlbuki bu neticeler, yâni Polya sahilinde yapılan tahribat Fransa ile bir ittifak ahidnâmesinden ziyâde, Sultân Süleyman ile Şarlken arasında mevcûd olan harb hâlimden doğmuş olabilirdi.

⁶⁷³ Venedik tarihçileri ve Kont Daru Osmanlı Devleti tarafından gönderilen tercümanın bu memuriyetindeki gizli maksadı vâkıf değildiler. Lâkin Venedik Arşivi'ndeki vesâkalarda ortaya konulmuştur. Şu evraklara müracaat: «Câtologo delle per-sone spedite a Venezia per parte del gran Signor, 1536: 15. Genaro Janusbeg dragomano per sollecitare a far lega col Re di Francia contro l'Imperatore.»

⁶⁷⁴ Parota, 8, s. 573.

⁶⁷⁵ Rûz-nâ»*-î Süleymanl. Ferdî, 256-263. (13) Ferdî, 245, 250.

Barbaros'un kumandasında bulunan donanma da o sırada Adriyatik Denizi'ne çıktı. Tunus'un kaybedilmesinden sonra Barbaros Cezayir'e giderek, oradan 27 kadirga ile Mayorka ve Minorka adalarına yönelmişti. Mahon'u yağma etmiş, ondan sonra 5.700 esirle Afrika sahillerine geçerek, yolu üzerindeki Bizerta'yı zapt etmiş, nihayet İstanbul'a gelmişti.⁶⁷⁶ Pâdişâh, azfmetinden evvel Hayreddîn'in denize çıkmasını emretti ve kapdân-paşalığa tâyin etti.⁶⁷⁷

Şariken'in amirali Melfî Prensi Andrea Dorya, o vakit Messina limanında demir üzerindeydi. Osmanlı donanmasının yaklaştığı haberi üzerine 17 Temmuz'da oradan ayrıldı. Kıymetli eşya yüklü 10 Osmanlı gemisinin İskenderiye limanından hareket ettiğini haber alarak, bunları tâkîb etti ve şiddetli bir mukavemet görmeksizin ele geçirip yaktı. 22 Temmuz'da Andrea Dorya, Pakso adası karşılarında Gelibolu sâncak-beğîn'in kethüdâsı Alî Çelebi kumandasında 12 Osmanlı kadirgasına rastlayarak güneş doğmadan bir saat evvel üzerlerine hücum etti. Dorya, üzerinde kırınıcı bir mintan olduğu halde kadirganın üzerinde ayakta duruyordu, etrafında beyaz elbiseli asilzadeler bulunuyordu. Muharebe gayet şiddetli oldu ve birbuçuk saat sürdü. Türk gemilerinden bir adam kurtulmadı. Dorya da dizinden yaralandı. Barbaros'un 100 gemi ile kendisini tâkîb etmekte olduğunu haber alarak, bu kuvvetin üstünlüğünden dolayı çekilip eline geçirdiği 12 kadirga ile Messina'ya döndü.⁶⁷⁸

Hayreddîn, Lûtfî Paşa ile birlikte Pulya sahillerine yöneldi; çünkü Sultân Süleyman'ın ve kendisinin arzusu II. Mehmed'in bu mıntıkadaki fetihlerini yenilemekti. 8.000 süvari, daha fazla miktarda piyade, müdhiş bir muhasara toplan takımı Otranto yanında Kastro sahiline çıkarıldı. Binyatelli nâmmda bir hâin, Osmanlı süvarilerine kılavuzluk ederek vatanım bizzat yağmaladığı gibi, Kastro muhafız askerlerini de teslim olmağa ikna etti.⁶⁷⁹ Otranto

⁶⁷⁶ Gebel'in «Şariken'in Târihine Mûteallik Ewâk»ında (s. 41) «Doria»nın Sergüzeşleri». Hacı Kalfa, Esfârî'l-Bihâr, varak: 21. Hacı Kalfa, Minorka Beğî'nin attan düşüp öldüğünü nakleder. «Kâfirlerin korkaklıkları sebepleri» unvanlı bir bâbda şunlar okunur: «Onların i'tikadına göre hürriyeti bahâsına hayâtını kurtarabilecek iken kendisini Öldüren adam cennete girmez.» Hacı Kalfa rivayet eder ki, Doria bir esîre şöyle söylemiş: «Sizin dîninizde bir kâfirden kaçan cehenneme gidecek ve ikisinden kaçan cennete girmeyecek diye yazılı değil midir? Bizim şeriatimizde ise bire karşı bin olduğumuz halde de bir müslümanı öldürmek men' edilmiştir. Sizin şeriatiniz insan öldürmeyi şeref sebebi sayar, bizim ise cinayet bilir; Papa böyle olmasını arzu eder; lâkin doğrusu şudur ki askerler her vakit onu dinlemezler.» Hacı Kalfa Hıristiyanlık'ta hakikaten böyle olup olmadığını anlamak için Hıristiyan ulemâsına müracaat edip, onlardan «olmadığı» cevâbını aldığı, ve Andrea Doria'nın avam tabakasından biri olup okuyup yazmadan bi-haber bulunduğunu ilâve ediyor.

⁶⁷⁷ Ferdi, 245, 250.

⁶⁷⁸ Guvan Tarihi, s. 197. «Andrea Dorya'n» Hayatı», Caroll Sîgonfl, s. 64.

⁶⁷⁹ Govao Tarihi, s. 197. cDoife's Be**b«wh«l*en İn Goebcfâ Be*tr«cen m Geschcthte Carl's V. eserinde, s. 45. Parota, s. 603. Hacı Kalfa, &farttl-DlhiT, varak: 22. Ferdi, varak: 246 ve 263.

kalesiyle diğerleri de düşmanın kendilerine verdiği ve fakat tutmadığı söze inanarak itaat gösterdiler. Türkler, bir ay bu güzel memleketleri tahri̇rden geri kalmayıp, dönüşlerinde ahâlîsinin 10.000'den ziyâdesini esîr götürdüler.⁶⁸⁰ Hayreddîn, İtalya sahilinden -o sırada tecâvüzleri vuku bulan- Arnavudlan te'dîb için Preveze'ye gitti.⁶⁸¹

Bununla beraber, Venedik Cumhuriyeti'ne henüz harb Üân edilme-mişti; Yûnus Beğ de, bir Türk gemisinin Dalmaçyalı Nasi Dö Zara ile Jerom Pezaro kumandasıyla Korfu sularında bulunan Venedik donanmasının karakol gemisi tarafından zabt edilmesinden dolayı bâzı talepleri tebliğ etmek üzere, beşinci defa olarak Venedik'te göründü. Kötü bir tesadüf eseri olmak üzere. Cumhûr'un dört kadırgası Yûnus Beğ'i getiren üç kadırgayı Korfu körfezinde tâkîb ederek, şiddetle sıkıştırdığından, bunlar Himare sahillerinde karaya vurdular; ahâlî de kazazedelere fena muamele etti ve ancak Yûnus Beğ'in rütbesini öğrendikten sonra bıraktılar.⁶⁸² İstanbul'daki balyos Orsini, milletler hukukunu bu flsretle nakz etmesinden'dolayı sulhu ihlâl eden ihtiyatsız adam kim ise onun te'dîbini, Pâdişâh nâmına istedi. Senato, Yûnus Beğ'in kadırgaları üzerine yürüyen Kont Gradeniko'yu habsederek, Türk gemisini zabt etmiş olan Pro-veditor Kontari'nin de Avogadori mahkemesinde muhakemesini emretti. Pâdişâhın kırgınlığı şu tarzıye ile sükûn bulmadan Önce, Dorya bu infiali bir kat daha artırdı: Şöyle ki, aralarında gizli bir ittifak olduğu şübhesi-ni verecek bir tarzda Jerom Pezaro'ya bir mektup yazdı ve bunu Adriyatik Denizi'nde Türklerin eline geçirtti. Andrea Dorya'nın bu hileden maksadı, Pâdişâh'ın Venedikliler'den şikâyeti sebeplerini artırmak sOre-tiyle Cumhur'u tarafsızlıktan çıkarmaktı. 12 kadırgasının İmparator donanması tarafmdan zabt olunduğunu unutamayan Hayreddîn de bir taraftan Pâdişâh'ı harbe teşvik ediyordu.

Pulya'yı tahri̇r eden Otranto ve Brindizi üzerine taarruza cesaret etmeksizin geri çağırılarak, Korfu'nun fethi kararlaştırıldı.⁶⁸³

Korfu Muhasarası

⁶⁸⁰ Gina» Târihi

⁶⁸¹ Dorya, (Gebel, s. 46), Hayreddîn'in bir müddet kaptanpafalıklardan azledilerek, yertne Lutfl Paşa'nın tayin edildiğini yaşamakla hata eder. Hayreddîn vefatına kadar o makamda kalmıştır. Hacı Kalfa'nın Brfarü'l-Bi. hâr'ına ve T*kvllml*t-Tevarih'ine müracaat.

⁶⁸² Parota, 1, 7, 896, 23 Tsmmn* «tava», var*k: 196.

⁶⁸³ Parota, 1, 7, 602 ve 603.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/155-158.

Venedik Körfezi'nin girişinde, ileri karakol gibi bir mevkiye bulunan Korfu büyük adasının çevresi 120 mil olup, yarım ay yâhud yarım orak şeklinde doğudan batıya uzanır ki, Antik Çağ'da «Drepanon», yâni «Orak» denimlesi, bu şeklinden neş'et etmiştir, taşlık olmasından dolayı «Sera» ve mûsikiye ve ziyafetlere düşkünlükle mâruf sekenesi olan Feaçelüer'den dolayı Feaçiya diye isimlendirildiği gibi, nihayet şimdiki isminin menşei olmak üzere Korsira (Korsira, Corsyra)⁶⁸⁴ ismiyle anılmıştır. Üyada müellifi, Kral Alsinous'un muhteşem bahçelerinde tegannî ederek Fea-çeller'i ilâhî sesiyle sevda sarhoşu eden Kör Demodokus'u bize tanıtmıştır.⁶⁸⁵ Tusidid (Tucidides) ile birlikte Peleponnes muharebeleri sırlarına vâkif olmuş ve o zamanın Rumları'nın siyâsî karakterlerinde şimdiki Rumların siyâsî karakterlerini araştıranlar bilirler ki, Korint ile Atina'nın rekabeti, her iki tarafın da Korsira'yı ele geçirmek arzusunda bulunmasından kaynaklanmış ve bu rekabet 27 sene muharebesini ve Yunanistan'ın en hâlis kanının akmasını mûcib olmuştur ki, Sibot ve Patras deniz savaşları, Plata, Potide, Halkidise, Midilli muhasaraları, Midilli ve Plata esirlerinin vahşice idamı, Nisias ve Demosten⁶⁸⁶ ismindeki generallerinin Öldürülmesi, Egos nehri cengi,⁶⁸⁷ nihayet Lakedomonyaklar*-ın Atinalılarda üstünlüğü bu muharebenin sonucu olan vak'alardır. Yunanistan hürriyetinin zevalinden sonra Korsira, tahakkümü altında kalmıştır, daha sonra İllirya Kraliçesi Tota'nın gururu, ada üzerine Romalılar'ın hiddetli silâhlarını çekmiştir. Kartacalılar'm müttefiki olan Makedonyalı Filip, Romalüar'dan yeni fethettikleri bu adayı almak istediye de, muvaffak olamadı. Korsira, Koma ve Perse arasında bir muharebe meydanı olarak, büyük isimler taşıyan haylî Romalılar'ın askeri harekâtlarda yâhud cenklerde bulunmasıyle şöhret kazandı. Markus Te-rentius Varo, endîşe verici faaliyetleriyle Korsira'da - Pompe'nin umûmi kumandanlığıyle Adriyatik deniz hırsızları üzerine gidecek olan- Roma donanmasının taifelerini kurtardı.⁶⁸⁸ Otigli Katon Kıbrıs'tan dönerken Korsira'da çadırlarının yakılması esnasında idaresi zamanına âit defteri kaybetmiş ve bu hâdise ise Katon'un iffeti hakkında Senato'nun emniyetini bir kat daha göstermeğe vesile olmuştur.⁶⁸⁹ Çiçeron,

⁶⁸⁴ Korsira (Corcyra) ismi hakkında Andrea MostukstdTnin «Kortu Tfesvirft-ti» eserinde Vahter ile Stellini tarafından yazılan notlara müracaat. Milas, 1811, 1, 24.

⁶⁸⁵ Odisse, Terennüm 8.

⁶⁸⁶ Tusidid (Tuktdldes), 4, 32, 68 ve 86.

⁶⁸⁷ Ksenofon, Olimp Yunan Tarihi, 43, «ene: 3 ve 4.

⁶⁸⁸ Varo (Varro), De Re rustfea, 1, 4. Plutark, Pompe'nin Te*ettme-I H*H.

⁶⁸⁹ Plutark, Katon'un Tercüm»-i HAM.

Roma'dan Kilikya'ya ve Kilikya'dan Roma'ya seyahatinde 7 gün Korsira'da 7 gün de Kasope'de kaldı.⁶⁹⁰ Sezar ile Pompe arasındaki dahilî muharebelerde Markus Bibolus, Goller galibinin harekâtını gözetmek üzere 110 gemiden mürekkeb bir donanma ile Korsira limanına geldi. Katon, Farsal muharebesinde mağlûb olan ordunun perişan bakıyyelerini ve kaçak senatörleri bu adada topladı; Filip'in muharebesinden sonra Domisius Enobarbus'un Yunan Denizi'ne nezâret etmesi de bu adadan vuku bulmuştur. Tibol, sıtmadan Korsira'da hastalanmış;⁶⁹¹ Agripin, çocukları ve Germanikus'un külleri ile bir müddet burada kalmıştır.⁶⁹² Normandiyah-lar, Rober'in oğlu Bohemond kumandasında ve Sicilya Kralı I. Roger zamanında iki defa Korsira'yı Bizanslılardan almışlardı.⁶⁹³ Kostanti-niyye împaratorluğu'nun Latinler arasında taksiminde bu ada Venedik-liler'in hissesine düşüp, XIII. asrın başlarında ve Doc Ziyano idaresi zamanında malikâne olarak asıl ailelere verilmiştir.⁶⁹⁴ Daha sonra Korsira, Napoli

⁶⁹⁰ Çiçeron, Atte MefctufalMi, 3, 5, 6; 16. 2 ve 9; 5. 2 ve 9.

⁶⁹¹ Alb. TU),, Sür-i hazin. 3.

⁶⁹² Tasitus (Tacitus), Kronik, 1. 8.

⁶⁹³ Mortotatdi, Korfn Ttsrtrati, 2, s. 151 ve 155; Romuald, Farsal Kroniği.

⁶⁹⁴ Venedik Hükümeti zamanında Korfu'nun asilzadelere temlikine dâir olan vesikanın suretidir:

instrumentum conassionis castrî Corfus cum Insulis et partinentiis ejue, (Libro dei Patti II. fol. 225.) «in nomine Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi anno incarnationis ejusdem millesimo ducentesimo septimo mense Julii, indictione decima Rivoalto. Post concessam cartam factam eodem uprascripto anno et mense, quam vos Dönüne Petre Ziani Dei gratia Venetiarum Dalmatiae atque Chroatite Dux, Dönüne quarte partis et dimidie totius Inperi Romanae cum judicibus et Sapientibus consilii collaudatione populi Venetiarum fecistis nobis Angelo Atotanta, Petro Mic-haeli, Stepbano Fuscateno, Giberto Camino Octaviano Firmo, Jacabo Sojo, Marino capiti in collo, Jugolino Staviano et Symoni Bono et Joanni de Alto per quam nobis nostrisque heredi-bus et proheredibus deditis, et in perpetum concessistis cast-rum quod dicitur Corfus cum tota ipsius castrî insula et cum aliis insulis ad ipsius castrî ducatum pertinentibus cum omni juris integritate et plenitudiue rationis, proter quod nos in proximo illue credebimus cum viginti militibus ad usum mi-litae decenter armatis nobis computatis in numero suprascrip-to habentibus sentiferos duos pro militum uno quoque et hoc facere debemus stipendio nostro ad obtinendum et manutenedum castrum illud ad vestrum et successorum vestrorum et fidelitatem. Quo obtento debemus nos et heredes ac heredes et proheredes nostri inperpetuum semper habere ibi pro ipsius castrî custodia milites viginti computatis ut supra le-gitur nobis in ipsis habentes pro quolibet scu tiferos duos. Et quot non est semper vivere nobis datum statutum est ut cum aliquis nostrum vel heredum ve proheredum nostrorum decesserit âlius heredum vel proheredum nostrorum dilatione abjecta institui debet, in ejus loco ut vicem suppleat oçcum-bentis. Qui infra spatium anni dimidii venire Venetias debet et facere nobis fidelitatem vel successoribus nostris et inves-titaram a nobis vel successoribus recipere de ipso Castro, nişi per nos vel successores nostros indultum fuerit, qui ibi hoc faciat sacramentum nostrorum commissionem recipiat eccle-sias in pertinentiis nobis concessis positas debemus habere eo modo quo habebatur temporibz Grecorum Imperatorum. Ho-mines ipsius loci faciemus vobis jurare fidelitatem et succos-oribus vestris et cum juraverint nobis jurare illos faciemus salva fidelitate vestra et successorum Vestrorum. Et nos om-nes et alios in ipsulis consistentes debemus in suo stâtu tene-re, nihil ab aliquo amplius exigentes quam quod facere con-sueverant temporibus Graecorum Imperatorum. Homines Ve-netiarum intotô districtu nostro salvos et securos ahbere debemus in personis et rebus, et sine datione et exactione aliqua eosque manutene-re et deffendere in suprascriptis pertinentiis nostris contra omnes homines, qui eos vellent offendere bona fide. Et si contigerit unum alicui dampnam fieri in pertinentiis illis per homines nobis subditos studiosi esse debemus ad fa-ciendum quod sua recuperet. Debent autem homines Vene-tiarum potestatem habere victuaâia extrahendi de omnibus pertinentiis nostris ad differendum in Venetias sine contradic-tione cujusquam etalia mercimonia ad portandum quocun-que voluerint Amicos Venetiarum debemus habere amicos et inip micos Venetiarum sicut vos inimicos, Cum quibus nullam con-cordiam nullamque treugam facere debemus sine vestro

Krallan'nın elinden tekrar Venedik'e intikal ederek, XIV. asrın nihayetine doğru Doc Antonio Venier adaya yeni imtiyazlar vermiştir.

Yûnus Beğ'in kadırgalarının Gradeniko tarafından takibinden bir ay sonra, Sultân Süleyman, Avlonya'daki⁶⁹⁵ ordugâhından Hayreddîn'e,

vel successorum vestrorum, consensu Capitaneos vestros et missos vestros et successorum et galeas vestras et corum debemus recipere honorifice, et dare ipsis Capitaneis et galeis vestris strinam convenientem. Vos vero vel successores vestros, si illuc venire contigerint solempniter cum elero et populo cruce procedente suscipere debemus usque, ad ripam venientes et sequentes vos ad ecclesiam solempni cantico, Procurare quoque vos debemus semel, vel bis si volueritis et laudes vobis ac successoribus vestris ter in anno. in Pascha majori, in festo Do-mini et in majori festo majoris Ecclesiae decantari faciemus Nullam conspirationem, vel institutionem facerederdebemus in facto mercationum contra utilitatem et commodum hominum Venetiarum. Debemus autem singulis annis in perpetuum in-festo Apostolorum Petri et Pauli vestro communi Venetiarum hic in Venetiis solvere per nos vel per noetrum missium omni contraclitione remota manuallatos honos quingentos. Haec-omnia quae continentur superius debemus afcere et observare Vobis et successoribus vestris et communi Venetiarum nos et heredes ac rpoheredes nostri in perpetuum quod attendere et observare jurramento astricti tenemur. Et sic teneri debent post nos heredes nostri et proheredes. Et si non fuerit obser-vatum per omnia, omnes possessiones nostras et porprietat es terrarum et cassarum nostrarum, quas habemus in Venetiis et extra Venetias et ipsam arcem Corifus perdere debemus, et ipsa omnia in commune Vestrum venire debent ad facien-dum exinde quidquid ipsi vestro communi placuerit sin con-trarietate cujusquam. Haec omnia, quae continentur superius sint in commissione nobis facta a vobis ut supra legitur pes capitula singula ordinate conscripta. Et nos viri omnes prae-dicti haec omnia per capitula singula nos promittimus serva-turos. Quae fatemur nos ad Sancta Dei Evangelia juravisse.

Signum suprascripti junzolini m.m. hoc f. rog. Signum suprascripti Joannis de Ato m.m. hoc. f. rog. Ego Angelo Acotanto mea manu subscripsi. Ego Petrus Michaeli m'n. scripsi. Ego Gibertus Quirino m.m. scripsi.

Ego Stephanus Turcarenus m.m. scripsi. Ego Jacobus Juliano teslis subscripsi. Ego Simon Bonus m.m. scripsi.

Ego Jacobus Sojo m.m. scripsi. Ego Marinus capite in collo m.m. scripsi. Ego Pascalis Mauro Subdiaconus testis subscripsi. Hic cadit locus Ego Peternianus de Putheo, Signi Notarii. Subdiaconus et Notarius complex et notavi.

⁶⁹⁵ Sultân Süleyman'ın Avlonya üzerine olan yedinci seferi rûz-nâmesi 943 (1537):

Mayıs (Zilhicce) - 12 (Perşembe, 7 Zilhicce), Pâdişâh Şehzade Mehmed ve Selim beraberinde olduğu halde İstanbul'dan çıkar, Yarık-Burgaz'a konulur. 18, Çatalca. 19, Ince-gjz. 20, Vezirler, kumandanlar Pâdişâh'ın bayramını tebrik ederler. 21, Kostermere Köyü; uzun merhale. 22, Elvanbeğ köyü. Uzun merhale. 23, Burgaz. 24, Babaeski. 25, Havsa. 26, Edirne; ahâlî kalabalık bir halde Pâdişâh'ı istikbâle çıktıkları sırada yıldırım düşerek terziler esnafi alemdarım öldürür. 27, İstirahat. Divân; sancak-beğlerinde değişiklikler. 28, İstirahat; divân; Gâzi Hân Lüristan beğlerbeğliğine terfî olunur. 30, İstirahat; yağmur. 31, Otağ-ı hümâyûn kal Haziran (Muharrem 944) - 1, Çirmen karşısına konulur. 2, İçisarlık. 3, Çakır Ağa Değirmeni. 4, Keklik; yağmur. 5, Hâ-lid Çayın. 6, Sinanbeğ köyü. 7, Filibe. 8, Tevakkuf; divân; Kral Yanoş'un elçisi el öpmeğe kabul olunur. 9, Divân; Pâdişâh yola çıkar. 10 (Pazar, 1 Muharrem), Tekfur Pınarı. 11, Saruhan-beğli'de su taşkını ordugâh kurmağa mâni olduğundan, öte tarafta Bulana kadar gidilir. 12, Köstence İlicası mülhakatından Bana Köyü. 13, Samakov; mu'tad merhale. 14, Sa-parık Yanası 15, Tekfur Pınarı; gayet dar yollardan geçilir. 16, KÖstendil İlicası, 17, Tevakkuf. 18, Ova (Awe yâhud Aveh?) 19, Kokonopence, 20, Çaç köyü. 21, Hasanbeğ; çiftliğin bu tarafında Mecidli Köyü civarında 22, Üsküb, 23, Tevakkuf. Rumeli beğleri el öpmeğe kabul olundular. 24, Tevakkuf; yağmur. 25, Divân; Pâdişâh yola çıkar. 26, Ordu, Sulu-derbend'in Öte tarafında tevakkuf eder; kısa merhale. 27, Kal-kandelen yakınında Vardar (Axios) üzerindeki köprüyü geçip Yulak üzerinde ordugâh kurar. 28, Karacaova Kuruköyü'nde kalınması kararlaştırılmıştı; lâkin sür'atli gidilerek Kapaço-va'ya varıldı. 29, Ordu Bokobik (?) Boğazını geçer; uzun merhale. 30, Turya Yaylası dağı üzerinde Ereğli köyü civarında kalır; zahmetli merhale.

Temmuz (Safer) - 1, Ordu Istroga köyü yanından geçer; ve bir göl (Ohri Gölü) kenarına konar. 2, Tevakkuf, divân. 3, Tevakkuf. 4, Divân; Pâdişâh'ın çadırı toplanır. 5, İştumri (ışkombi) Irmağı üzerine kurulan köprü'nün bu tarafında Tokuz ovası Ordugâh kurmak imkânsız. 6, Babi Yayı. 7, Bir boğaz içinde kurulu köy, 7, İlbasan; Tokuz'dan İlbasan'a kadar yol çok dardır. 8, Tevakkuf; büyük av. 9, Sâdik; boğazın girişinde durulur. Menbâ bulunamayacağından dolayı içeri girilmez. 10 (1 Safer, Salı), birçok bataklık ve ırmak geçildikten sonra Barbolen. 11, Kumana yakınında Kaasım-Beg, donanma otuzaltı günde Gelibolu'dan Avlonya'ya gelir. 12, Vo-vis Irmağı geçilir. 13, Avlonya. 14, Tevakkuf. Divân. 15, Tevakkuf. 16,17, Tevakkuf; divân. 18, Tevakkuf; otağ-ı hümâyûn kaldırılır. 19, Ordu Breze Dağı (?) üzerinde tevakkuf eder. 20, 21, 22, Tevakkuf; pazar akşamı ve pazartesi gecesi Andrea Dorya Korfa karşısında Gelibolu kâhyası kapdân Ali Çelebi ile muharebe ederek Ali Çelebi oniki kadırga kaybeder. 23, Pâdişâh, Rumeli askerine donanmaya çıkmalarını ve Polya'ya (Puy: Pouille) doğru gitmelerini

emreder. 24*ten 31'e kadar istirahat.

Ağustos (Rebî'ül-evvel) - 1, 2, 3, İstirahat. 4, Bir zelzele hiss olunur. 5, 6, İstirahat. Lutfi Paşa donanma ile Polya'dan avdet eder. 7, İstirahat 8, (Çarşamba, 1, Rebî'ül-evvel)'den 14'e kadar istirahat; Hudâvendigâr Avlonya'dan uzaklaşmıştı. Donanmayı Korfa'ya göndermek için geri geldi. 15, İlay-reddin Paşa donanmasıyla Avlonya önlerine gelir. 16, 17, Dîvân. 18, Lutfi Paşa Korfa'ya yelken açar. 19, Pâdişâh Korfa'nın itaatini beklemek üzere Kodus Köyü yakınında ordugâh kurdurur. 20, Sarımsaklı Kilisesi yakınında Neşne'ye gelir. 21, Tepedelen. 22, Argiro-Kastro (Argiri), şiddetli Şir yağmurla iki merhale alınır. 23, Piskopya. 24, Ordu Çjferie Boğazı boyunca giderek Navarince Köyü civarında tevajikuf eder; girilmesi güç bir boğaz. 25, Mayus (Maios) 26, Kaponatak limanı yanında Konsuponi. 27'den 31'e kadar tevakkuf.

Eylül (Rebî'ül-âhir) - 1'den 6'ya kadar tevakkuf; Pâdişâh Korfa'ya gitmeğe karar verir; ve ordunun adadan bu sahile dönmelerini emreder. 7 (Cum'a, 1 Rebî'ül-âhir)'den 14'e kadar tevakkuf. 15, Malkoç Çayın'na konulur. 16, Radop. 17, Tevakkuf ve dîvân; Rumeli defterdarı Yaşlıca Mehmed Beğ Rumeli umarları kâhyası nasb olundu. Anadolu kâhyası Mah-müd Çelebi Rumeli defterdarlığına, Anadolu defterdarı Turhan Beğ Anadolu kâhyalığına geçti; İstanbul subası Üveys Beğ Anadolu defterdarlığına ve müteferrika Hasan Çelebi, Üveys Beğ'in yerine nasb olundu. 18, Dîvân; el öpme merasimi. 19, Pâdişâhın çadırı kaldırıldı. 20, Lâhine Kasrı; Rumeli ve Anadolu kazaskerleri azl olundular. 21, Kırkgeçid. 22, Ka-bas Köyü. 23, Mamira. 24, Çay-derbendi. 25, Kerim Beğ Çayırı. 26, Aşağı Persepiya (Pirsepe). 27, Sivat (Kevât), 28, Manastır. 29 ve 30, Tevakkuf.

Teşrin-i evvel (Cumâde'l-ulâ) - 1, Tevakkuf. 2, Türbeli Köy. 3, Ostrova. 4, Vodine. 5, Ordu burada kalır. 6 (Cumartesi, 1 Cumâdel-ulâ), Vardar kenarına konulur. 7, Selanik. 8, Tevakkuf. 9, Lengaza Ilcası. 10, Anus Derbendi (?)'nin bu tarafına konulur. 11, Suci Köyü. 12, Siroz. 13, Kastomir. 14, Doğancılar Köyü. 15, Kavala. 16, Karasu. 17, Karasu Yenicesi. 18, Kuruçay. 19, Ağır-Hân. 20, Mekri, 21, Ferecik Ilcası. 22, Ferecik altı. 23, Dimetoka. 24, Edirne'ye bağlı olan ada karşısına ulaşılır. 25, Edirne. 26, Tevakkuf. Yedi gün sonra, Teş-rin-i sani'de Hudâvendigâr İstanbul'a girer.

Sultân Süleyman'ın Boğdân Üzerine Olan Sekizinci Seferi Rûz-nâmesi (945/1538)

Temmuz (Safer) - 9 (Perşembe, 1 Saf er), Pâdişâh İstanbul'dan azimetre Halkalı-Pınar'a konar. 10, Çatalca; süVatlı gidiş; Mustafa Paşa'nın halilesi (hanımı) olan Pâdişâh'm hemşiresi vefat etti. 11, Ordu uzun bir merhaleden sonra İnce-ğiz'in öte tarafına konar. 12, Oğraş Köyü. I. Selim'in babası II. Bâyezid ile muharebe ettiği mahalle -ki Yavuz'un irtihâli de burada vuku bulmuştu- çadır kurulur. 13, Karlı-koğu, kısa merhale. 14, Ahmedbeğ köyü. 15, Hamzabeğ köyü. 16, Ulû-feciler köyü. 17, Edirne. 19, 20, Tevakkuf. Rumeli ve Anadolu beğleri el öpmeğe kabul olundular. 21, Tevakkuf. 22, Basra Beği Emir Reşid'in oğlunun gelişi. 23, Tevakkuf. 24, Dîvân. 25, Pâdişâhın cadın kaldırılır. 26, Ordu Tunca sahiline konar. Defter-emîninin bütün vezirlerle birlikte Çömlek köyüne kadar Pâdişâhi istikbâle gitmeleri emr olunur. 27, Yenice Kızılbaş; uzun merhale. 28 (Pazar, 1 Rebî'ül-ewel), Mansurlar Köyü; mu'tad merhale. 29, Saray karyesi. 30, Tevakkuf. 31, Böğürçüli.

Ağustos (Rebî'ül-evvel) - 1, Ağa köyü. 2, Çaşnigir köyü; uzun merhale. Ordu birkaç köprü geçer. 3, Balkanın bir bogazı girişince Suculu karyesi. 4, Mir-alem köprüsü geçilerek yolun pek darlaştığı bir yere konulur. 5, Ordu, Sultanlar köyü civarında bir göl kenarına vâsil olur; kısa merhale. 7, Dona seylâbesi yakını. 7, Tevakkuf. Dîvân; Boğdân Voyvodası Pi-yer Râreş'ten bir temsilci hey'eti gelmesi. Bunlar el öpmeğe kabul olundular. Sinan Çelebi ulaklarla birlikte olarak, Voy-voda'yı bizzat huzûr-ı pâdişâhiye gelmek üzere davete gider. 8, Karagöz. 9, Babik; uzun merhale. Bir orman içinde zahmetli yol. 10, Tevakkuf. 11, Kavarna, 12, Papash. 13, Tathcık. 14, Sütgölü. Düz yol, kısa merhale. 15, Astrabağ. 16, Baba kasabası; Saru Saltuk Dede burada medfundur (Baba Dağı, Hacı Kalfa'nın Rûm-ili'sine müracaat, s. 28, 29.). 17, Boğdân Voyvodasına gönderilmiş olan Sinan Çelebi dönerek, Voyvo-da'nın Pâdişâh'ın dâvetine icabet etmekten çekindiğini haber verir. Pâdişâh Saru Saltuk Dede kabrini ziyaret eder. 18, Şehir ahâlisi esir edildiler. Hudâvendigâr Baba Dağı'nda avlandı. 19, Tevakkuf; bununla beraber otağ-ı hümayûn daha uzağa götürülür. 20, Kataloyi köyü; düz yol; su az; ordunun bulunduğu yer pek dardır. 21, Isakçı İskelesi. Tuna üzerine bir köprü atılarak ordu Boğdân'a girer. 22, Tevakkuf. Semendire Beği Yahya Paşa-oğlu orduya katılır. 23, Dîvân; Rumeli beğleri el öpmeğe kabul edildiler. Husrev Paşa Rumeli'ne gider; ve-zîr Mehmed Paşa Anadolu beğlerbeği Rüstem Paşa'nın gelişine kadar orduya kumanda etmeğe ve sabık defterdar Haydar Çelebi Tuna üzerine kurulan köprü'nün müdâfaasına memur olur. 24, Anadolu askeri köprüden geçer. 25, Otağ-ı hümayûn kaldırılır. 26, Pâdişâh köprüden geçer. 27 (Salı, 1 Re-bî'ül-âhir), Tevakkuf. 28, Mahve-başı. 29, Kızılçöl. 30, Tevakkuf. 31, Ordu Prut nehrini geçerek Falçine (Falcsin) konar.

Eylül (Rebî'ül-âhir) - 1, Ordu, Prut kenarında durur. 2, 3, Tevakkuf. 4, Sapan (Span?) köyü. 5, Değirmenli köyü. 6, Budan Gölü. 7, Kuruüca (Kuruacı?) 8, Vize köprüsü. 9, Ya-si; Kırım Hânının gelişi. 10, Voyvoda Pınarı. 11, Farmûz-bağı, 12, Hurremnür köyü. 13, Eski bir manastır yanına konulur. 14, Oruşen, 15, Boğdân'ın idare merkezi olan Suçava (Suca-wa). 16'dan 21'e kadar tevakkuf. Dîvân; Boğdân Beğliği eski voyvodanın oğluna verildi; çekilmeğe başlamak emri verilir. 22, Suçava'dan çıkılır; ordu Yandoşa'ya konar. 23, Ağuşan, 24, İспен.- Rûznâme-i Süleymîni burada son bulur. Pâdişâh İstanbtü'a ancak 1539 Nisan'ının ilk günlerinde vâsil olduğundan, Rûz-nâme'de altı aylık vekayî eksiktir.

Korfu'ya gitmesi emrini gönderdi. Bunun üzerine Osmanlı donanması adaya doğru yelken açarak Lûtfî Paşa'nın 25.000 kişi ve 30 toptan mürekkebin kolordusunu oraya çıkardı (25 Ağustos). Türkler'in gelmesini müteâkib kaleden ancak üç mil mesafede olan Potamo yağma edildi. Dört gün sonra vezîr Ayaş ve Mustafa Paşalar, Rumeli beğlerbeği, Yeniçeri ağası, akıncıların ağası 25.000 kişilik bir kuvvetle geldiler; üç gün üç gece mütemadiyen memleketi tahrîb ettiler.⁶⁹⁶

Korfu'da mahsur Venedikliler hareketsiz durmuyorlardı; burçlara birçok top çıkarıldı. Direkler ve kesilmiş ağaçlarla şehirde sed şeklinde istihkâmlar yapıldı. 1 Eylül'de muhasara edenler, kaleden bir mil mesafede Malipiyero Kayası denilen taşın üzerine 50 übrelik bir top yerleştirdiler; bu top üç günde yalnız 19 mermi atarak, onun da yalnız 5'i hedefe isabet etmiş ve diğerleri şehrin üzerinden aşarak denize gitmiştir.⁶⁹⁷

2 Eylül'de Pâdişâh Korfu adasının karşısında ve karada bulunan Bastia'da otak kurdu. Vezîr-i âzam Ayaş Paşa ile Hayreddin Paşa, kadirgâmlarından kale üzerine birkaç gülle attırdılsa da iyi nişan alınmadığı için bunlar zarar vermeksizin, Kardaşio yanında adanın doğu sahiline düştü.⁶⁹⁸ Korkunç bir fırtına muhasara ordusunun faaliyetlerini durdurdu. Lâkin Ayaş Paşa'nın gece yansı istihkâmları keşif için şehrin hendeği kenarına kadar ilerlemesine mâni olamazdı. Ayaş Paşa'nın ihtarı üzerine Sultân Süleyman, birkaç gün evvel gemisiyle birlikte ele geçirilmiş olan Korfu'lu bir tacir marifetiyle, kumandanı teslim olmağa davet etti. Şehirdekilerin hayât ve mallarına ilişmemeyi taahhüd etti ve Polya seferinde imza edilen teslim şartlarını bozarak ahâlîyi esir olarak götürmüş olan Türk kumandanlarının îdâm ile cezalandırıldıklarını ve esirlerin memleketlerine iade edildiklerini bildirdi. İdareciler, Pâdişâh'ın ihtarına cevap vermediler.⁶⁹⁹ Alessandro Tron kumandasında bulunan mahsurların topçuları, Osmanlı topçularından iyi idare edildi: İki kadirga batırıldı, ve yalnız bir gülle ile hendekte dört kişi öldürüldü. Yalnız bir top ile sağlanmış olan bu son te'sîr, topçuluğun o vakitki hâline göre fevkalâde addolunarak, Osmanlı müverrihlerinin rivayetlerine nazaran, Pâdişâh, bir kalenin zabtı bin müslümanın ölüsüne bedel olamryacağını bildirerek, muhasaranın kaldırılmasını emr etmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ Marmora, Korfu Tarihi, Venedik, 1672, s. 236-240 v« 301.

⁶⁹⁷ Guv*w> Tarihi, s. 202.

⁶⁹⁸ Rûi-nâmenin kaydına göre, Pâdişâh bugünden i'tibfren İstanbul'a dönmeye niyet etmiştir. Serdar sıfatıyla seferde bulunan Lûtfî Paşa, bu muhasara hakkında ancak birkaç söz söyler.

⁶⁹⁹ Guv*zo Tarfhl, s. 203.

⁷⁰⁰ Alt, 35. Hâdise, varak: 249. Peçevl, bu münasebetle Ali'den naklen hikâye eder ki, 1590 (1007) târihinde

Osmanlılar Brama sarayını, Potamo köyünü, Malpiyero Kayasını zabt ederek, buraları başlıca mevki ittihaz etmişlerdi. Sultân Süleyman Otran-to burnunda bir dağ üzerinde olan ve adanın merkezinden daha müstahkem olan Sent-Angelo kulesine bir defa hücum ettirdi.⁷⁰¹ Rastladığı galebe kaabil olmaz mukavemet, gitmesine karar verdirdi. Eylütün yedisinde asker gemilere binmeğe başladılar. Sekiz gün sonra adada Türk kalmamıştı. Lâkin Korfu önündeki mağlûbiyetlerinin acısını Butrinto'nun yakılması ve Pakso'nun zabtıyla aldılar.⁷⁰²

Kaçyanerin Hezimet

Altı hafta sonra Pâdişâh İstanbul'a giriyordu (1 Teşrin-i evvel). Ümîd olunduğu dereceden pek az netice vermiş olan bu seferin açılmasında Bosna vâlisî Husrev Beğ ve Verbozen voyvodası Murad, Dalmaçya'nın birkaç kalesi üzerine daha muvaffakiyetli teşebbüslerde bulunmuşlardı. Kesin bir netice ile taçlanan birkaç seferden sonra Husrev ve Murâd Klis⁷⁰³ kalesini muhasara ettiler. Bu kale, çıkılmaz bir kale üzerinde bulunuyordu ve eskiden Macaristan'ın Türkler tarafından istilâsında, Kral Bela ile çocuklarına sığınmak olmuştu. Osmanlılar, kaleye hiçbir taraftan im-dâd gelmemek ve şu suretle muhafızlarını teslim olmağa mecbur bırakmak için, iki kule yaptılar.⁷⁰⁴ 5.000 kişi ile Klis'in kurtarılmasına koşan Piyer Krosiç tamâmiyle mağlûb oldu.⁷⁰⁵ Askerinden pek az bir miktarı kaçarak kurtulabildi. Klis kumandanı, Krosiç'in Türkler tarafından bir mızrağa saplanmış olan başını görünce, kurtuluş ümidi kalmadı ve itaat etti.⁷⁰⁶ Murâd, birbirini müteâkib Bozko, Berizlo, Obrovaç kalelerini al-dj.⁷⁰⁷ Diğer

Varasden muhasarasında bir gülle Wr sırada durmakta olan sek'z Türk askerinin bacaklarını kırarak, bunlardan besî müteakiben yaralarının te'siriyle vefat etmişlerdir.

⁷⁰¹ Guvâ» Tarihi, s. 203.

⁷⁰² Marmora, s. 210. Parota, Venedik Tferth, 6, 8, s. 613.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/158-161.

⁷⁰³ Peçevî, varak: 65, Macar müverrihleri Verbozen sancakbeğini «Alborad» diye yazarlar.

⁷⁰⁴ Peçevî, va: 65, Celâl-zâde, va: 195. Solak-zade, va: 112, Ali, 249, tştoanf, 1, 8. Katona, 20, s. 1042, Ferdi, varak: 254.

⁷⁰⁵ Peçevî, varak: 65, Celal-zade, varak: 195, Solak-zade, varak: 112. Ali, varak: 249. Katona'da İstoanfî, 20, s. 1042. Gnv*» Tarihi, varak: 208. Per-UI, varak: 254.

⁷⁰⁶ İstoanfî, 20, 13,

⁷⁰⁷ Peçevî (varak: 68), onlara şu isimleri verir: Obrovaca, Budak, Derislak (şüphesiz ki Berizlo'dur). Peçevî, Osmanlı müverrihleri içinde en mükemmel bilgi verenidir. Mevkilerin isimlerini doğru -olarak tesbit eder; çünkü kendisi, eskiden Kıs sancağı mülhakatından olan Kirka sancak-beğliğinde bulunmuştu; ancak Musûlî Mehmed Paşa Klis sancağına memur olduğu zaman azledilmiştir. İstoanfî ile ondan naklen Engel, Şi-mek (Schimeck), Fessler Klis ile diğer üç kalenin, Macar ordusu Kaçyaner kumandasında muharebeye giriştiği zaman Osmanlılar tarafından zabt olunduğunu yazarlar. Lâkin Kaçyaner ancak Ağustos nihâyetinde hareket etmiş ve Klis ise Peçevî

taraftan da Bosna Vâlisi Husrev Beğ ve Yahyâ-oğlu Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti ile Ferdinand arasında akdolanmış sulha rağmen, Macaristan üzerine taarruzda birbirine rekabet ediyorlardı. Ferdinand bu taarruzları durdurmak için Drava'nın doğu sahilindeki Kap-rovança'da 16.000 piyade ve 8.000 süvariden mürekkep bir ordu topladı. Hemen hepsi Husar olan bu süvariler Lui Pegri ve Pol Bakiç ile sonradan affedilen eşkiya reîsi Ladislas More'nin kumandasında bulunuyorlardı. Diğer kumandanlar arasında Bohemyalı Oberşilik, Avusturyalı Har-dek Kontu Jul, İstiryalı Jan Ungnad, Karintyalı Erasm Mager, Tirolîyeli Lodron Kontu Luyi, ordunun başkumandanı Karniyolah Kaçyaner nazar-ı dikkati celbediyordu.⁷⁰⁸ Semendire Vâlisi Yahyâ-oğlu Mehmed Paşa Macaristan ordusunun Kaprovença'da topladığı haber alınca Vok-var'da imdadına gelmeleri için Alacahisar'da kardeşi Ahmed Beğ'e, Bosna Vâlisi Husrev Beğ'e, Izvornik Beği Ca'fer'e, Murad Voyvodaya ulaklar gönderdi.⁷⁰⁹

Bu sırada Kaçyaner ordusu sekizi büyük çapta⁷¹⁰ 49 top ile Valpo, yakınlarında Karaşıça'yi geçmiş ve muhasara edeceği Eşek (Ösek) duvarları altına kadar gelmişti; ancak Mehmed Beğ'in kendisini sürekli olarak ta'ciz etmesi yüzünden savunma durumunda kalmağa mecbur oldu. Birçok Eflâklüar, Bohemyalılar, Çaykistler, Nasadistler (Tuna gemicileri), Martolozlar (Sırbistan askeri, hudud muhafızı)⁷¹¹ Macaristan ordugâhının etrafına dolarak topların at ve öküzlerini aldılar, mühimmat ve erzak gelişini kestiler; ordugâh o kadar yakından tazyik olundu ki, hiçbir nefer istihkâm hattından ileri geçmeğe cesaret edemiyordu. Erdod mevkiinde levazım bulabilmek ümidiyle Kaçyaner ric'at etti. Lâkin Voka nehrinden geçilirken köprü büyük çapta topların ağırlığına dayanamayıp kırıldı; toplar da suya düşerek battı. Kaçyaner muhasara toplarını terket-meğe⁷¹² mecbur olarak, sahra toplarıyla bunların arabalarını zincirlerle birbirine bağlayıp iki saf hâlinde tertip etti; o surette ki, ordu bunların arasında hareket hâlindeki bir istihkâm içinden gidiyor gibi yürüdü. Deakvar'da, Martolozların en güzîdeleriyle birlikte olan Yahyâ-oğlu'yla Klis fâtihine tesadüf etti. Buna rağmen Hıristiyan ordusu Vertiço Dağı'nın en yüksek tepesini şiddetli kar yağarken geçti; lâkin düz arazîye varıldığında geçitte kendilerini beklemekte

ile Celâl-zâde'nin rivayetlerine nazaran 943 Ramazan'ı sonunda (Mart 1537) zabtedilmiştir.

⁷⁰⁸ Katona'da Istoanfi, 20, s, 1045.

⁷⁰⁹ Peçevî, varak: 69.

⁷¹⁰ Peçevî, varak: 69. Bunlara 'balyemez' adı verir.

⁷¹¹ Peçevî, varak: 69 ve tstoanfi.

⁷¹² Kezâlik.

olan Türk süvarilerini karşılarında buldular.⁷¹³

1537 Kânun-ı evvelinin birinci günü iki tarafın süvarileri birbiriyle tutuştular; bu ilk çatışmada Viyana ve Günş muhasaralarında o kadar şeref kazanmış ve Nevstad civarında Kaasim Beğ fırkasını nıahv etmiş olan Pol Bakiç en kahraman arkadaşlarıyla beraber kurşun yağmuru altında can verdi. Yine o gün akşamı Kaçyaner, Gorya ve Şirokopolya arasındaki sahrada ordu kurdu. Mutlaka iki mahredden birini seçmesi lâzım gelirdi: Biri Fasika'dan Valpo'ya giden geçit ki, üç fersah uzunluğunda bir orman arasından geçiyordu; diğeri Gorya'yı solda bırakarak, affedilmiş eşkiya reîsi Lâdislas More'ye âit olan Sent-Elizabet kalesine giden geçit. Başkumandan, orduyu şu bulunduğu tehlikeli halden çıkarmanın yolları hakkında müzâkere etmek üzere meclis topladı: Uzun müzâkereden sonra Valpo yolundan ric'ate devam edilmesine karar verildi.

Lâkin Lâdislas More gece kalesine giderek Jan Ungnâd ve Papas Simon Erdodi dahî onu tâkîb ettiler ve kaleye girmeğe muvaffak oldular. Luyi Pegri ile Kaçyaner dahî gündüz olmazdan önce, alçakça kaçtılar. Lordon Kontu uyandığı zaman Macaristan, Istiryâ, Karniyola askerinin kendisini bırakıp gittiklerini anladı; ya galebe etmeğe ya ölmeğe kesinlikle azmederek Erduda kalan Tirollüler, Avusturyalılar, Karintiya-lılar, Bohemyalılarla birlikte adım adım Osmanlı ile mücâdeleye karar verdi. Atla safların önünden geçerek askeri vazifelerini îfâya teşvik ve kaçmaktan gelecek utancı ihtar etmekte iken, bir nefer:

- «Güzel söylüyorsun Lodron; senin altı, bizim ise yalnız iki ayağımız var; sen bizden kolay kaçabilirsin» diye bağırды.

Bu sözler üzerine Lordon atından inip bu şekilde sözünü kesmeğe! cür'et eden neferi kılıcıyla öldürdükten sonra, silâh arkadaşlarına hitaben:

- «Kardeşler; ben de sizinle birlikte piyade olarak kavga edeceğim.» dedi.⁷¹⁴

Atlarını hastalara, yaralılara dağıtıp, hareket emrini verdi. Ordugâhından çıkar çıkmaz Osmanlı süvarisinin hücumuna uğradı (2 Kânun-ı evvel 1537), Karintiya kuvvetleri kumandanı Mager, parlak şapkası ve üzerindeki tüylerle hasmın silâhlarını herkesten önce kendi üzerine davet ederdi. Her taraftan üzerine hücum edilerek öldürüldü; fakat hayâtını pahalı sattı. Avusturyalılar, reisleri Gunringer, Jorj Tayfel, Gebhard Belzer, Leonar Lamberg Türkler'in eline düştükten Törn Kontu Nikola yaralı olarak

⁷¹³ Fessel, Viyana Muhasarası.

⁷¹⁴ İstoanfi, 1, 13, Kolonya basımı, ondan naklen Engel ve Fessler.

kaçtıktan sonra, öldürüldüler. Ancak reisleri Alber Şilk'in daha muharebenin başında alçakça terk etmiş olduğu Bohemyahlar'ın kılıçtan geçirilmesi hepsinden fecî oldu. Başından ve göğsünden ağır yaralı olan Lodron, maiyyetindeki Tirollüler'le beraber bir havuzun kenarına kadar ric'at ettirildi. Böyle sıkıştırılması neticesinde her taraftan kuşatan düşmana mukavemet edemiyerek -kendi cesur olduğu için cesaret erbabını takdire muktedir olan- Klis Beği Murâd Beğ'in ihtarı üzerine üç alay timarlı ile teslim oldu. Esirler İstanbul'a gönderildiler, fakat yaralarında asla kapanma ümidi olmayan Lodron, Mehmed Beğ'in emriyle muhafızları tarafından öldürüldü. Ordugâh ile bütün toplar gâliblerin eline geçti. Osmanlıların aldıkları toplardan bilhassa biri, uzunluğu ve çapı itibariyle nazar-ı dikkati celbediyordu ki, otuz sene sonra Siget muhasarasında ve XVI, asrın son muharebelerinde «Kaçyaner Topu»⁷¹⁵ ismiyle tekrar meydana çıktığını göreceğiz. Pol Bakiç, Lodron ve Mager'in başları payitahta gönderildi.⁷¹⁶ Jorj Tayf el ve Gebhard Belzer -sonraları Tomas Nadaski tarafından bir muharebede tutulup esarete bulun-durulan- Murad Ağa ile mübadele olundular. Firari Pegri ve Kaçyaner Viyana'da hapsedilerek birincisi Graç (Graz) ve însbrük, ikincisi Kosta-niça kalesinden firar ederek, Bosna sancak-beği Mehmed Beğle' muharebeye giriştiği halde, hıyanetine ortak etmek için bir ziyafete davet ettiği Zirini tarafından Öldürüldü.⁷¹⁷

Akdeniz'de Birçok Adanın Fethi

Macaristan'da bu vak'alar cereyan ederken ve Sultân Süleyman Kor-fu üzerine yapılan seferin neticesinden hoşnûd olmayarak Arnavudluk sa-hillerini terkedip İstanbul'a dönerken, Venediklilerle gerek karada, gerek denizde cenk devam ediyordu. Korfu muhasarasının kaldırılmasından sonra, Mora sancağı hükümetinde bulunan vezîr Kaasım Paşa⁷¹⁸ Mal-vazya ve Napoli Di Romanla üzerine giderek, bu iki beldeyi muhasara etmesi için emir aldı. Koron ve Modon'un terkenden sonra, bu iki mevki Venedik ile II.

⁷¹⁵ Selftniki'de «Koçyan» tojm-y*.'

⁷¹⁶ İstoanfi, 13, s. 218. Kolonya (Kola) basımı.

⁷¹⁷ İstoanfi; Peçevl, varak: 70. Kaçyaner'in hıyanet göstermiş olduğunun Osmanlı müverrihi İis&nıyle te'yid edilmiş olması bu vak'anm doğruluğu hakkında hiç şübhe bırakmaz. Celâl-zade, varak: 200. SolaJc-zade, va-şak: 112. Âli, varak: 247, 35. Hadise. Lûtf!, varak: 83-64, Ferdî, varak.: 270, gibi Osmanlı müverrihlerinin Kaçlaner't «Koçysa>a tebdil etmeleri, tstoanfl İle Kantemlr'in (Süleyman I, nu: 15) «Koçyanus» Ve cKop-hak» şeklinde tebdil etmelerinden daha affedilebilirdir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/161-164

⁷¹⁸ Parota, s. 164.

Bâyezîd arasında akdolunan ahidnâme mucibince Venediklilerde kalmıştı.

Kapdan Paşa Hayreddîn Barbaros, ser-asker Lûtfî Paşa donanmanın üçte ikisini İstanbul'a götürdükten sonra 70 kadırğa ve 30 çekdiri ile henüz Venediklilerin elinde bulunan adaları tekrar zabt etmek üzere Akdeniz'i dolaştı. Bu adaların birçoğu gerek müdâfaa vâsıtalarının yokluğundan, gerek Hayreddîn Barbaros isminin verdiği dehşetten dolayı, ilk ihtarda teslim oldular ki, şu adalar o cümledendir; Omiros⁷¹⁹ tarafından bereketli koyun sürüleriyle, buğdayıyla, şarabiyle, övülen ve Yunan'm en büyük filozoflarından ruhun ölümsüzlüğü nazariyesinin ilk naşiri Fisagor'a kadîm işrakıyyûn (illumınisme)⁷²⁰ muallimi Fregides'in vatanı Sira, yâ-hud Siros (Şira); Aşil'in -validesinin himmetiyle kadın kılığında ve Kral Likomed'in cariyeleri arasında- saklandığı ve buna rağmen Ulis tarafından bilindiği ve uzlet günlerinde Asil tarafından Piros'a hâmil bırakılan Deidamia'nın⁷²¹ doğduğu Skiros; Roma İmparatorları zamanında kötü şöhretle meşhur bir sürgün yeri olup Jovenal'in Romalılar'ın ahlâkî fesadından istifâde etmek isteyenlere, cinâyetleriyle oraya sürgün edilmeğe hak kazanmalarını tavsiye ettiği, taşlıktan ibaret ve tik Çağ târihinde Giraküs⁷²² ismiyle mâruf Jora nâmındaki küçük ada; hiç nebat yetişmeyen bir kayalık olup tncil-nüvis tarafından Apolalipsis'in⁷²³ tanzim edildiği yer olan ve birçok limanları Akdeniz korsanlarına sığınma yeri ittihaz edilen Patmos; Pizani ailesine âit olup⁷²⁴ diğer altı şehre karşı Omiros'un doğum yeri olmak şerefini kazanmağa çalışan büyük şâire büyük bir anıt-mezar yaptıran -İlk Çağ târihinde Jus adıyla mâruf- tos; Kiriniler'in malikânesi olup Karyalılar tarafından Pira, sonraları Pilea adı verilen ve İlk Çağ târihinde Astipalea ismiyle yâd edilen Stampella;⁷²⁵ nihayet san'atiyle, denizciliğiyle Atina'ya rakîb ve Salamın muhârebesiyle Jüpiter mâbediyle, Rumlar'ın tahakkümünden Os-manlılar'ın zabtına kadar bir felâket menbâı olmaktan hâli kalmayan servetiyle dâima şöhrete sahip olan, tik Çağ târihinde Unon adıyla anılan Eğin. Eğin Adası, vaktiyle Atinalılar tarafından ele geçirilerek ahâlîsinin bir kısmı katliâm ve bir kısmı nakl olunmuş,⁷²⁶ ve sonraları Roma konsolosu Publius Suplicius tarafından zabt edilerek hemen bütün ahâlîsi

⁷¹⁹ Omiros, Odbse, 15, 402.

⁷²⁰ Dlogen I*ert. Suidas Çlçero, Ouest Lo*e, 1, 1,

⁷²¹ Propertius,

⁷²² JuvenaJ, Hicvlyye, 1.

⁷²³ Tornfoirt, 1, 2, Mektup: 10.

⁷²⁴ Kezallfc, Mektup: 6.

⁷²⁵ Bizanslı Stephanus, De TO&ibus. (ilâhi Sofra.)

⁷²⁶ Tustdid (TuMdides), 1, 106, 108; 2. 27; 4, 57.

esir edilmiş olduğu gibi, bu defa da Barbaros oradan 6.000 esir almıştır.⁷²⁷ Osmanlı Amirali, Paros, Antiparos, Tine, Naksos adalarında daha ziyâde mukavemete tesadüf ettiyse de, bu mukavemet ele geçirilmelerine mâni olamayıp geciktirmekten başka bir netîce vermedi. Mermerle-riyle meşhur olan Paros'ta ilkönce Karyalılar ve Fenikeliler, daha sonraları Arkadyalılar ve Giridliler sakin olmuşlardır; Giridliler'in reîsi adaya ilk ismini vermiş ve sonra bu isim Propontid ile Trakya sahillerinden pek uzak olmayan Tasos (Taşoz) adası muhacirlerine geçmiştir.⁷²⁸

Bizans coğrafyacısı Stefanos adamın Paros isminden evvel birbirini müteâkib aldığı altı ismi zikreder.⁷²⁹ Kezâlik Rumca'nın «Paroslu gibi muamele etmek» darb-ı meselini zikreder ki, hâinâne ve imansızca hareket etmek demektir; ada sâkinlerinin bu kötü şöhretlerinin sebebi şudur ki, Müitadi tarafından mahsur buldukları zaman teslîm olacaklarına dâir vaadlerine aykırı davranmış⁷³⁰ ve Müitadijpin muhasarayı kaldırmak üzere te'diyesini şart olarak ileri sürdüğü yiş: talan akçeyi vermemişlerdir. Temistokles sonraları kendilerini vergi |ltına aldı; Peloponnes muharebesi esnasında amiral Teramen adanın yuk|rı smif ahâlîsine vergi koymakla beraber bunları demokrasi fırkasına friahkûm etmiştir.⁷³¹ Bir müddet Batlamyuslar'la Mitridâd tarafından tasarruf olunduktan sonra, tekrar Atinalıların, daha sonra Roma ve Biz|hslılar'ın eline düştü. Paha sonraları Venedik memleketlerine ilhak edilerek Somariva ailesi, daha sonra Krispo ailesi, nihayet Venieri ailesi hissesine isabet etmiş ve bu aile tarafından Sagredo'ya vasiyyet edilmişti. Mukavemetten sonra barut kalmadığından kayıtsız şartsız teslim olmağa mecbur oldu. Gâlib, ahâlîden çoğunu - içlerinde Sagredo da dahil olduğu halde- esîr alıp götürdü.⁷³² Eskiden Tenos denilen Tine adası -]Ş menbâlarının çokluğundan dolayı («su» ile alâkalı bir kelime olan) «Hydrossa» ismiyle yâd olunur- evvelâ Osmanlı ordusuna teslimiyet arzletmişti; lâkin Giridli-ler'in yardımları üzerine isyan ederek Türkler'i çıkarmış ve ikiyüz sene Venedik idaresi altında kalarak, bu hükümetin ^kdeniz'de en son hükmünde bulunan yer, bu ada olmuştur.

Bütün Akdeniz adalarından yalnız Naksos (NJikaşa) adaşdır ki, Hayreddîn ile bir ahidnâme imza ederek, bununla Osığanlı devletine vergi ver-

⁷²⁷ Parota, 1, 8, s. 616.

⁷²⁸ Manner, Coğrafya, c. 9, s. 75, Strabon ve Stephanus'dan naklen.

⁷²⁹ Bu altı isim şunlardır: Demetriaa, Zachythos, Hyria, Hllieosa, Mnos, Çabamla.

⁷³⁰ Stefanus, de Urbibus, Herodat, 6, 132. MMTad'de Komelius Nepos.

⁷³¹ Diodor, 13, 48.

⁷³² Farota, s. 617. Sagredo, s. 247.

meyi tasdik ve her sene beşbin duka vermeyi taahhüd ediyordu. Lâkin itaati, yağmadan kurtulmasını te'mîn edemedi. Dö Krispo, ilk senenin vergisini derhâl te'diye etmiş olmakla beraber, Osjrnanlı Amiralî adadan nakit ve emtia olarak takriben 20.000 duka aldı.⁷³³ Kiklad adalarının kraliçesi hükmünde olan Naksos -ki Tezen'in terkettiği Ariadı ile izdivaç eden Dionis'in hükmü altına geçmiştir- pek eski bir zamandan beri Paros ve Andros ile etrafındaki diğer adalara üstün gelmişti. Birbirini müteâkib ismini ve sekencesini değiştirerek, evvelâ Trakyalıları tarafından -toparlık şeklinden dolayı- «Istrongil»,⁷³⁴ sonra Tesalya prensleri tarafından «Dia», nihayet Karyalıları*ın reîsi ismine nisbetle «Naksos» ismini almış, daha sonra Rûm muhacirleri gelip ikaamet etmişlerdir. Rumlar, Naksos muhacirlerinden bâzılarının tahrikleri üzerine, onlara vatanlarını aliver-mek isteyen Mile (Milet?) Acem valisi Aristagoras vuku bulan ilk hücumu muvaffakiyetle müdâfaa ettiler. Lâkin Datis zamanında Acem donanması Adalar Denizi'ndeki adaları talan ettiği zaman Naksos bunların müşterek talihsizliğine uğramaktan kurtulamadı; mâbedleri tahrîb edildi, ahâlîsi esîr olarak nakledildi.⁷³⁵ Naksos Acem istilâsı musibetini hatırlayarak, Salamin ve Plata nârmyle ünlü olan muharebe günlerinde Yunan hürriyeti için mücâdele etmek üzere bir donanma göndermiştir.⁷³⁶ Ondan sonra Romalılar'ın tahakkümü altına geçmiştir. Antuvan Filipi muharebesini müteâkib adayı Rodoslular'a terk ettiyse de, az bir müddet sonra tekrar aldı. Haçlılar Kostantin hükümetini taksim ettikleri vakit, Venedik Cumhuriyeti Akdeniz Adalarını kendi nâm-ı hesaplarına elde etmek üzere asilzadelere izin verdiği için, Marko Sanoto Naksos, Paros, Antipa-ros, Milo, Argentria, Sifanto, Poliandro, Tanio, Nio, Santorin⁷³⁷ adalarını zabt etti ve İmparator Hanri'den «Arşipel (Akdeniz Adaları) Dukası» berâtını aldı. Osmanlı devletine senelik vergi vermeyi taahhüd eden Jan Krispo, Sanoto'dan beri adanın 20'inci dukası, ve Naksos, Hayreddîn'in deniz akınlarında Osmanlı pâdişâhına itaat ettirdiği adaların 10'uncusu⁷³⁸ idi.

Napoli Di Romania şehri -ki mitoloji, te'sîsini Nipton'un oğlu Naopolius'a kadar çıkarır- Osmanlılar tarafından, Korfu'nun kurtuluşundan i'tibâren 18 ay muhasara edildi. Denize doğru uzanmış bir dil üzerinde inşâ

⁷³³ Parota, 8, s. 617. Sagredo, 1, 5, s. 245.

⁷³⁴ Diodor, i.

⁷³⁵ Herodot, 6, s. 96.

⁷³⁶ Diodor, 5, S. 52.

⁷³⁷ Ttomfort, «Şarkta Bfc Seyahat Hikâyesi», 1, s. 254.

⁷³⁸ Scyros, Jura, Pathmos, Stampalaea, Nlo, Eğîne, Paros, Antiparos, Tine, Naxos'.

olunmuş olan bu mevkiin bir tarafı yavaşılmaz kayalar ve diğer tarafı denizdir. Münferid bir kaya üzerine yapılmış bir kule düşman gemilerinin girmesini önler. Mevkiin tabîi en zayıf olan noktası, yâni şehri karaya bağlayan Palamed Tepesi'nin hâkimiyeti altında bulunan ciheti burç ve kulelerle en fazla tahkim olunan kısımdır. Şehrin bu taraftan dağ ile dil arasında sıkışmış olan girişi, bir muhasara ordusuna, müşkilâttan başka birşey bırakmayan bir geçit teşkil eder. Limanın dışında dik kayalardan ibaret sahil, karaya asker çıkarılmasına engel olduğu gibi, birçok yerlerin sığ olması, oldukça büyük gemilerin yanaşmasına bile mâni'dir.⁷³⁹ Napoli'nin ehemmiyeti ve bu mevkiin ele geçirilemez olması, Fâtih Sultân Mehmed'in silâhlarını davet etmişse de, Belgrad ve Rodos'ta olduğu gibi, burada da talih, mevkiin duvarları önünde kendisini terketmişti. Rodos, Koron ve Modon fethinden sonra, burasını da almayı kararlaştırmış olan Bâyezîd dahî muvaffak olairadı. Sultân Süleyman, atalarının neticesiz kalmış mesâilerini yenilemek için Mora VâUsi Kaasım Paşa'yı vazifelendirdi.

Kaasım Paşa, 14 Eylül 1537'de Argos'tan çıkarak Napoli Di Romania'-yı muhasaraya gitti. Evvelâ kırlardaki hayvanların hepsini topladı: Lâkin mevkiin kumandanı Vetur Bosihio tâ Argos kapılarına kadar götürdüğü iki hücum ile bu yağmanın intikamını aldı (4 ve 28 Teşrîn-i evvel). Kaasım Paşa 5 ay zarfında haftada üç gün şehrin duvarları altında hareketler icra ederek, o taraflarda kavga etti. Toptan mahrum olması, başka türlü hücumla mâni oluyordu. Şubat'ta birkaç cakalos topu koyduysa da, mahsurlar hemen akabinde bunları sessizliğe mahkûm ettiler.⁷⁴⁰

Nisan'ın 5'inde muhafızlardan ikiyüz kişi su almak üzere dışarı çıktıkları halde, yüz kişilik bir fırkaya rastladılar. Bunların o kadar azlıkla görmeleri düşmanı hücumla cesaretlendirmek içindi. Hakîkaten iki taraf çarpışmaya başlar başlamaz Kaasım Paşa binden ziyâde atlı ile Sent-Eli Dağı'nın karşı yamaçlarından ortaya çıktı. Mücâdele gayet şiddetli oldu; Napolililer - reisleri Ronkona ve Vetur Bosihio dâhil olmaz üzere- 50 yiğit kaybettikten sonra şehre ric'at ettiler. Kaasım Paşa bu muvaffakiyetten istifâdeyi düşünerek, zarar vermektен ziyâde korku vermiş olan toplan Palamed Tepesi üzerine yerleştirmek için 10 gün uğraştı. Ancak, 7 hafta sonra, yâni Haziran'ın sekizinde, mahsurlar üzerine büyük çapta toplan ateş etmeğe başladı; yine Haziran'ın 16'smda Napoli'den 3 fersah mesafede Palao

⁷³⁹ Parota, s. 615. KoronelU (CoronelU), Tarihi ve Coğrafi H&ferater, yine ini müellifin Egeo Redivio eserine müracaat, s. 47.

⁷⁴⁰ Guvaso Târihi, s. 106-107, Venedik. 1549.

Kastro'da bulunan ordugâhını terkederek, şehre bin adım mesafede Azîze Venerand Kilisesi yanına yerleşti. Birinci hücumda haricî istihkâmı zabtederek tahkim etti ve oradan Venedikliler üzerine gayet şiddetli ateş etmeğe başladı. Kaasım Paşa 20 Ağustos'ta gayet büyük bir top tâyin etti ki, günde üç kantar ağırlığında 20 taş gülle atıyordu; mahsurlar bu topu «karakoloso», yâni «kemik-kıran» diye isimlendirdiler. Palamed Tepesi üzerine konulan büyük çapta 8 top ile hâricâ istihkâm üzerine yerleştirilmiş olan daha küçük diğer 7 top⁷⁴¹ şehir üzerine daimî ateş ettikleri gibi,, bu suretle düşmanı alıkoyarak, Osmanlı askerini korumuş ve bunların hendek kenarındaki kayalar üzerine yirmi adım uzaklığında bir istihkâm inşâ etmelerine fırsat vermişti. Mahsurlar ekseriya geceleri merdivenlerle duvarlardan inerek hendeği geçerler ve hendeğin Öte tarafındaki kayalardan tırmanarak istihkâmlarda yerleşmiş olan Türklerin üzerine düşerler, epeyce adam Öldürerek esirlerle dönerlerdi.

Kaasım Paşa neticesiz kalan bu kadar mesaîden ve düşmanın müte-mâdi yürüyüşlerinden yorularak 14 Teşrîn-i sâni'de muhasarayı kaldırıp Argos'a döndü. Venedikliler, o döndükten sonra, Palamed Tepesini işgal ettiler. Bununla beraber karakol muharebeleri bütün kış ve ertesi bahar esnasında devam etti. Kaasım Paşa Napoli kumandam Pizani'nin yorulmak bilmez müdâfaası karşısında ric'at ettikten sonra, Argos'ta külliyetli miktarda asker bırakarak, kendisi înebahtı'ya çekildi⁷⁴²

Napoli Di Romania muhasarası Süleyman'ın saltanatında askerî târihin bir safhası olmaktan başka birşey değildir. Pâdişâh bizzat Boğdan Beği üzerine yürüdü. Hayreddîn Barbaros Akdeniz'de Venedikliler ve onların ellerindeki adalar üzerine akınlarda devam etti. Mısır Vâlîsi Süleyman Paşa Kızıldeniz'de Portekiz donanmasıyla cenk etti. Bu üç muharebenin hikâyesine girişmezden evvel, idarenin muhtelif şubelerinde meydana gelen mühim değişiklikleri zikretmek îcâb eder.⁷⁴³

⁷⁴¹ Venedik müverrihleri «Sacri Passavolanti» diyorlar. «Sacri» kelimesi Türkçe'de «sakar» demek olan «fa1*» sacer»den bozma olup «çalcaloz» Y^hud «balyemez topu* m&nasındajr,

⁷⁴² Gnv^ay Tarihi, varak: 208.

Pizani (Pisani) için Marya Dey Frari (Maria dei Frari) Kili-sesi'nde Nikola Pizani tarafından yapılan kabrin kitabesi şudur: «Benedictus Pizarus vir Clar .Imp. Tura classe altera ex Jonis in Hellespondum fugata altera in Ambracio sinu çapta, Leucade et Cephalonia expugnantis aliisque recuperatis insu-lis, Nauplia obsidione liberata, Nichio saevissimo pirata inter-fecto, Divi Martii Procurator creatus pace composita Corcyrae obiit.»

Bu kilisede Pafus piskoposi diğer bir Pizani için yapılmış makber vardır ki, onun da kitabesi şudur: «Jacobus Pisaurus Paphi Episcopus, qui Turcas bello, se ipsam pace vinecbat ex nobili inter Venetos ad nobiliorem inter angelos familiam de-latus, nobilissimam in illa die coronam justo judice reddend-dae hic situs expectat, vixit annos platonicos. Obiit 1547, 19 Cal. ab.»

⁷⁴³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/164-169.

İdâri Değişiklikler

İbrahim'in düşmesinden sonra, evvelce yazdığımız veçhile, Ayaş Pa-" şâ vezîr-i âzam olmuştu .Bu münâsebetle ikinci vezirliğe gelen Kaasım Paşa, tamah ve irtikâbından dolayı kısa bir müddet sonra azledilerek, yerine Rumeli Beglerbeği Mustafa Paşa tâyin olundu. Beğlerbeği Mustafa Paşa'ya halef olan Lutfî Paşa, bir müddet sonra üçüncü vezirliğe nail oldu.⁷⁴⁴ Lutfî Paşa, bu vezirlik ve beğlerbeğlik sıfatıyla ki, Puy ve Korfu seferlerine serasker olarak kumanda etmiştir. Venedikliler'den 10 ada almış olan Hayreddîn, İstanbul'a muzaffer bir şekilde döndüğü vakit Pâdişâh kendisini büyük bir iltifatla kabul ettiği halde, Lutfî Paşa geçici olarak gözden düşmüştü. Osmanlı müverrihleri bu teveccühsüzlüğün sebebini bildirmiyorlar; yalnız azledildiğini ve birkaç gün sonra tekrar makamına getirildiğini söylüyorlar.⁷⁴⁵ İkinci vezîr Mustafa Paşa 30 Mayıs 1538 (1 Muharrem 945) 'de vefat ettiğinden yerine Lutfî Paşa, onun yerine de Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa tâyin olundu. Anadolu beğlerbeği olup Kıbrıs Fâtîhi Lala Mustafa Paşa'nın kardeşi olan Husrev Paşa, bilâhare Lutfî Paşa'nın vefâtıyla onun yerine geldi; Rüstem Paşa Di-yârbekir beğlerbeğliğinden Anadolu beğlerbeğliğine, Balı Beğ Rûm (Amasya) beğlerbeğliğinden Diyârbekir beğlerbeğliğine geçti; sancak-beği Hüseyin'e Amasya beğlerbeğliği verildi.⁷⁴⁶ İsklavonya'da Poşega (Pozağa) yeni livası Yahyâ-oğlu'na verilerek, Semendire sancağı da Ars-lan Paşa'ya tevcih olunmuştur ki, bu zât daha sonraları Budin'e tâyin olunmuştur; Süleyman'ın saltanatının nihayetine doğru bahsedilecektir.⁷⁴⁷

Dâvud Paşa, o zaman Kızüdeniz'de Osmanlı donanmasına kumanda etmekte olan Hadim Süleyman Paşa'nın yerine Mısır Vâlîsi oldu.⁷⁴⁸ Pâdişâh, kendisinin yokluğunda İstanbul muhafazasını sadâret kaymakamı sıfatıyla Ferhâd Paşa'ya ve Küçük Asya'nın umûmî nezâretini Aydın ve Saruhan Vâlîsi

⁷⁴⁴ İbrahim'in sukutu, onun koruyucusu olan Dülkadiriye valisi Mehmed Paşa'nın da gözden düşmesine yol açarak, mansıbı Rüstem Paşa'ya verildi; Şâm ve Amasya beğlerbeğleri yer değiştirdiler. Bir müddet sonra Rüstem Paşa Karaman beğlerbeğliğine, ve tlyâs Paşa Dülkadiriye beğliğine tâyin olundu. Bu değişikliklerin hepsi Süleyman Paşa'nın Arabistan'a ve donanmanın Polya'ya gitmesinden önce, 1537 senesinde vuku bulmuştur. Azlolunan vezîr Kaasım Paşa ile Napoli muhasarasını idare eden Kaasım Paşa başka başka zâtlardır. Âli, def-ter-i vüzerâ'da (s. 249), bu durumu pek iyi gösterir.

⁷⁴⁵ Ferdi, varak: 276, 276.

⁷⁴⁶ Kezallk. varak: 279. Ali, 36. Hadise, varak: 250.

⁷⁴⁷ Ali, 35. Hadise, varak: 249. Ferdi, varajk: 250.

⁷⁴⁸ Süleyman Paşa Mısır Valiliğine 931 (1524)*de çağrılarak 941 (1534) senesine kadar kalmıştı; ona halef olan Busrev Paşanın yerine iki sene sonra yine Süleyman Paşa nasboluuarak, iki sene daha memuriyet etmiştir.

Şehzade Mustafa'ya tevdi etti.⁷⁴⁹

O sırada bir Floransa elçisi, ağır hediyelerle İstanbul'a, Dük Kozme Dö Medici'nin bir mektubunu getirdi; Pâdişâh, İtalyan memurunun İstanbul'a ikaametini uzatmasını istedi ve günlük «sofra masrafları» için külliyetli akçe tahsis etmek suretiyle Floransa'mn bu hareketinden dolayı hoşnudluğunu gösterdi. Osmanlı târihinin zikrettiği ilk «ta'yinât» yâni seferlerin taâmiyye (sofra ve yiyecek masrafları) si olarak pâdişâh tarafından verilen ilk akçe budur.⁷⁵⁰

Boğdan Seferi

Boğdan 22 seneden beri, Osmanlı Devleti tâbiyyetini tanımakta olduğu halde,⁷⁵¹ Pâdişâh bu memleketin prensi Rareş'in durumundan memnun olmadığından, üzerine sefer açtı. Viyana seferi esnasında Bog-dan Beği Rareş'in elçisi Totol Logotet Budin önlerinde Osmanlı ordugâhına gelerek, efendisi tarafından Pâdişâh'a bağlılığı hakkında te'mînât vermişti. Dönüşünde Süleyman'dan, dînî âyinlerinde serbestlik ve beğin (voyvodanın) seçilmesi hakkının Boyar (asilzâdegân) lara verildiğini bildiren bir berât aldı, şu kadar ki: intihâb, Devlet tarafından tasdik edilecekti.⁷⁵² Boyarlar'dan mürekkebe bir temsilciler hey'etinin tâbiyyet alâmeti olmak üzere her sene İstanbul'a 4.000 duka, 40 kısırak, 20 tay getirmesi kararlaştırıldı.

Sultân Süleyman, Viyana'dan dönüşünde, kararlaştırılmış olan hediyeleri bizzat Piyer RareşHen alarak, karşılığında baştanbaşa kaplı bir samur kürk (vezirlere mahsûs libas), iki tuğ (sancak-beği alâmeti), bir koka (yeniçeri ortabışlarınm serpuşu) verildi. Bundan başka Total İstanbul'da efendisinin nâmına bir saray inşâsına müsâade aldı ki, hâlen (müverrih zamanında) «Boğdan Sarayı» nâmiyle mevcuttur.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Âli, 36. Hâdiseler, varak: 250. Celâl-zâde, varak: 206.

⁷⁵⁰ Ferdî, varak: 279. Bu müverrih (va: 350), Floransa'mn ikinci Mr sefaretinden bahsederek Duk&'yı gah «Françe Beği» gâb «Françe serdarı» diye yâd eder.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/170-172.

⁷⁵¹ 1516'da. Engel, Boğdan Târîhi, s. 104 ve Eflâk Prensi Nagun Hükümeti.

⁷⁵² Kantemir, Süleyman Saltanatı, «i» işaretli haşiye. Bu tarihçi, bu beratı Sobiyeski'nin 1686'da yakmasından önce gördüğünü te'mîn eder. Bununla beraber Kantemir'in ifâdelerinden Boğdan târihiyle ilgili olanlara, Türkler'in târihine dâir olanlardan daha çok itimâd etmek lâzım gelmez; Kantemir'e göre, Boğdan Beği, Budin'e 1529 senesinde gelmiştir; hâlbuki oğlu Etiyen 1517'de vefat etmiştir. Engel'in Boğdan Târîhi (s. 164 ve 167) şöyle yazar: «Bu mukaveleler (yâni Süleyman tarafından Budin'de verilen berât mündericâtı) Türkler tarafından Prens Piyer Rareş'in hükümetine kadar tamamen icra olunmuştur; o zaman Piyer'den bir «harai» (haraç) istediler,» lâkin Rareş 1529 senesinde dukalık makamında bulunuyordu ve Sultân Süleyman beratı selefine değil, ona vermiştir.

⁷⁵³ Kantemir, Süleyman, «e» işaretli haşiye, s. 229.

Son zamanlarda Rareş'i gerek harâc⁷⁵⁴ ödenmesinde imtina göstermesinden (Sultân Süleyman'ın bir hatt-ı şerifi haracın talebini men' ettiğiinden bu mümkün görülmez), gerek Osmanlı Devleti'nin dostu olan Polonya Kralı Sigismund ile muharebe etmesinden, Macaristan Kralı Ferdinand ile müzâkerelere girişmesinden ve Alvazio Gritti'nin katlinde kendisinin de rolü olduğundan şüphelenîlmesinden dolayı, Pâdişâhın gazabını davet etmişti.⁷⁵⁵ Boğdan seferini son sebebe bağlamak lâzım gelir. Sultân Süleyman İstanbul'dan babasının, II. Bâyezîd'in, Fâtih Mehmed'in türbelerini ziyaretinden sonra, 11 Safer 945 (9 Temmuz 1538, Salı) tarihinde hareket etti. Ertesi gün, Mustafa Paşa'dan dul kalmış olan hemşiresi vefat etti. Edirne'de, Pâdişâh, yeni Rumeli Beğlerbeği Husrev Paşa ile Basra'da Arab Beği Emîr Reşîd'in⁷⁵⁶ oğlunu el öpmeğe kabul etti. Emîr Reşîd'in temsilcisi, o vakte kadar müstakil kalmış olan pederi nâmına payitahtının anahtarlarını Pâdişâh'a takdim eyledi. Sultân Süleyman yalnız hutbe ve sikke hukuk-ı saltanatını muhafaza etmek şar-tıyla, Reşîd'i emaretinde bıraktı.⁷⁵⁷

Babadağ'ında Selçuklu Pâdişâhları zamanında bir takım Türk muhâcirleriyle Tataristan Dobrucası'na gelip yerleşmiş olan ihtiyar Türkmen Saltuk (Saltık) Dede'nin mezarını ziyaret etti. Kırım Hânı Sâhib Giray 8.000 süvarisi ve bütün oğlanları ve oğullarıyla Yaş*da Osmanlı ordusunu iltihak ederek bağlılığını bildirdi.⁷⁵⁸ Ordu top sadâlanıyla, yeniçerilerin üç el silâh boşaltmalarıyla otağ-ı hümâyûnu kurduktan sonra Yaş şehrini ateşe verdi; Rareş'in yeni yaptırdığı sarayı ile bütün kiliseler yandı. Pâdişâh Semendire sancak-beğînin süvarilerini ve Tatarlar'ı fi-rârî beğîn takibine me'mûr ederek, kendisi de ordunun geri kalan kısmıyla onların arkasından hareket

⁷⁵⁴ Kantemir, a.g.e., «i» İşareti haşiye, s. 222. Ali, 36. Hâdisce, varak: 250. Muharebe sebebi olmak üzere haracın te'diyesinden intizamsızlık vukû-xam ve devletin düşmanlarına para gönderilmesini zikir eder.

⁷⁵⁵ Kovamhiöh, Scripto-res mlno*es rerum hungaricarum De rebus gestis Jto-aunis Regis Hungariae autore Veiantlo adlı eseri, s. 58.

⁷⁵⁶ Reşîd kelimesinde yanlışlık yapılmıştır; Diyâr-ı Basra hâkimi Mekaas oğlu Emîr Râşîd'dir ki, nice zamandan beri hutbe ve sikkenin sahibi ecdadı olduğu halde, bu defa Mani' nâmındaki oğlunu, veziri makamında bulunan Mîr Muhammed'i, kazaskerini birçok hediyeler ve Basra'nın anahtarları ile birlikte göndermişti. Gelen adamlar 27 Safer 945'te Pâdişâh'm huzuruna çıkmak şerefine nail olup Basra hükümeti eyâlet unvânıyla Emîr Râşîd'e verilmiş ve berât, sancak, hil'at gönderilmiştir.

⁷⁵⁷ Ali, Hacı Kalfa'nın Rûm-Uî'sî, s. 27-30.

⁷⁵⁸ Celâl-zâde (varak: 219), ve Âli (varak: 250) şu isimleri verir Mest-i hûn Abdullah Oğlan'ın oğlu Ma'sûk Oğlan, Murtaza Oğlan, Hacı Halil Oğlan, Şîrin Beğlerden Baba-Beg, Hâce Mama-beg, Haşan Pulad Beg, Baypuluş Beg (?), Mürûn Beg, Kıpçak Beği Hacı Ali Beg, Küçük Beg, Manfut (Mangut) Be* ği Canı-beg, Ak-babayî Mîrzâ, Kusâât Mîrzâ, Selîm-şâh Beg, Ahmed Paşa-beg, Ali Hacı Beg, İbrahim Beg, Tuğalib Beg (?), Bird-Gâzî Beg, Kemâl Beg, Nûş Mîrzâ, Ak-Küçük Beğ, (Kazan Hânı'nın elçisi Nukuş Beğ, Abdullah'ın elçileri Yahşi ve Şîdak Beğ ve diğerleri). Kapı-oğlam (kapı muhafazasına memur) demek olan oğlanlardan Timur târihine âit kitapta bahsetmiş ki, orada «ağlan» (oğlan) ismi altında görünüyorlar.

etti; Eflâk Beği tarafından gönderilen 300 Ulak öncülük ediyordu.⁷⁵⁹ Piyer Rareş, sık ormanlar içinden Tran-silvanya'ya kaçtı. Osmanlılar yaklaştığında, Suçava şehri müstahkem olduğu halde müdâfaaya çalışmaksızın, teslim oldu. Para dolu fiçılarla dolu mahzenler, kıymetli kürkler dolu mağazalar, gümüş kâseler, altın cild-li incirler, kıymetli taşlarla müzeyyen kılıçlar, voyvodanın bütün hazînesi gâliblerin eline geçti.⁷⁶⁰

Sultân Süleyman Boyarlar'ı davet ederek, onların ricası üzerine Rareş'in kardeşi⁷⁶¹ Etiyen'i Boğdan Voyvodalığına tâyin edip beylik âlâmetlerini, yâni koka, samur kürklü kaftan, tabi ve nekkaare, tuğ ve sancak verdi.⁷⁶² Etiyen Rareş'e verilen berât'ta, daha önce voyvodanın iki senede bir vergiyi bizzat İstanbul'a getirmesi, yakılması seferin sebeplerinden birini teşkil eden Tuna üzerindeki Kili kalesinin yeniden inşâsı, Akkirman şehrinin müstahkem hâle konulması ve Karadeniz ile Dinyes-ter ve Prut arasındaki arâziinin haracgüzârhk suretinde Akkirman muhafızlarına verilmesi bildirildi.⁷⁶³

Suçava'da Sigismund'un bir elçisi -kî Süleyman'ın gitmesinden Önce, kıymetli hediyeler takdim etmek üzere İstanbul'a gelmişti⁷⁶⁴ met-bûuna iltifatlı nâmeleri hâmil olarak iade edildi; o sırada, Budin'e sığındığı zannedilen Rareş'in teslim olmasını teklif etmek üzere Rareş'in sarayına bir çavuş gönderildi.⁷⁶⁵

Ordu, Prut'u geçince (4 Teşrin-i evvel 1538), Buğdan'dan alınan arâzi Akkirman ve Kili sancağı nâmıyla bir liva olarak teşkil edilip Hasan Beğ'e verildi. Isakçı Köprüsü'nde, Pâdişâhsın burada toplanmalarım emretmiş olduğu bütün Osmanlı memleketleri ulakları zafer-nâmelerle muhtelif mahallere gönderildi.⁷⁶⁶ Bağdâd Valisi Süleyman Paşa azledilerek yerine Dülkadir Beğlerbeği Mahmûd Paşa tâyin edildi.⁷⁶⁷

⁷⁵⁹ ÂH, varak: 250.

⁷⁶⁰ Ali, varak: 251. Peçevî, varak: 73. Ferdi, varak: 291. Celâl-zâde, varak: 218. Engel, 8. 181.

⁷⁶¹ Bûz-nâme-t Süleyman!, cson begin kardeşi» yerine sehven «oğlu» yazar.

⁷⁶² Peçevî, Ali, Celâl-zâde. Ferdi, mezgûr sahifeler.

⁷⁶³ Âli, Peçevî. Celâl-zâde, Ferdi. Engel, s. 181. («Vasat-i vllâyeU Boğdan* dan bir mîkdâr arâzi ikraz olunup Prut nehrlnün Akkirman tarafından Kihc (Kili) nâm şehrun mukabelesinde Turlı Suyına varıncaya, kadar hudûd ta'yiri olunmai şartıyla.» Peçevî, c. 6. s. 212.) (Mütercim.)

⁷⁶⁴ Ferdi, varak: 284.

⁷⁶⁵ Peçevî, varak: 73.

⁷⁶⁶ Celâl-zâde, varak: 221, su eyaletlere ulak gönderildiğini yazar: Lûris-tan, Kürdistan, Azerbaycan, Gürcistan, Dimaşk, Haleb, Karaman, Rûm (Amasya), Ejderhan, İskenderiye, Cezayir, Saruhan, Oermlyfln, Aydın, İspanya, Palasefc (?), Portekiz, Bosna, Semendi re. Hersek, tzvomlfç ve Av-lonya.

⁷⁶⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/170-172.

Barbaros'un Akdeniz'deki Fetihleri

Pâdişâh, Yanbolu'da, vâlî bulunduğu Diyârbekir'den gelmekte olan Rüstem Paşa ile, babasının son olarak kazandığı muzafferiyetin haberini getirmekte olan Hayreddîn Paşa'nın oğlunu kabul etti. Süleyman, Yan-bolu havâlisinde av ile eğlenmekte iken, Kapdân Paşa muzaffer bir şekilde İstanbul'a girdi: Pâdişâh'ın kışı geçireceği Edirne'ye giderek bağlılığını bildirmek üzere müsâade aldı.⁷⁶⁸ Sultân Süleyman Edirne'ye gelerek, bayram sırasında Boğdan elçilerinin ağır hediyelerini kabul etti ve Hayreddîn Paşa'nın geçen yaz esnasında Akdeniz'deki muharebeleri hakkında verdiği tafsilâtı dinledi.⁷⁶⁹

Hayreddîn Akdeniz seferine İstanbul'dan ancak 40 kadirga ile çıkmıştı; çünkü deniz mevsimi girdiğinde -vezirlerin kendi masraflarıyla inşâ etmeleri pâdişâh tarafından emr olunan-100 gemiden yalnız 10'u bitmiş ve geri kalan 90'ı henüz tersanelerde, veyâhud teçhizatı ikmâl muhtaç bir halde bulunmuştu. Hayreddîn, bütün donanma birleşmedikçe denize çıkmak istemiyordu. Lâkin vezirlerin bir entrikası niyetini değiştirdi: Şöyle şâyîâ çıkardılar ki, Andrea Dorya, Salih Reîs'in Mısır'dan getirmekte olduğu 20 tüccar gemisini ele geçirmek için 40 kadirga ile Girid açıklarında dolaşmaktadır,⁷⁷⁰ Bu haber üzerine, Hayreddîn 3.000 yeniçeri ve bahriye kumandanlarıyla⁷⁷¹ birlikte, Malos Körfezi'nin medhalindeki yedi adanın⁷⁷² karaya en yakını olan Eskiya (Siyatos) adasına müteveccihen yelken açtı. Bir kaya üzerine yapılmış olan Siyatos kalesi altı gün, altı gece açılan gediklerden döğülerek yedinci gün hücumla zabte-dildi. Hayreddîn mahsurlardan birçoğunu kılıçtan geçirip 3.400 kişiyi de esîr aldı. İstanbul'dan hareketinde henüz teçhiz olunmamış 90 gemi ile Salih Reîs'in 20 kadirgası da Siyatos'da Amiral'in kuvvetine katıldı; böylece donanmanın kuvveti yüz gemiye (110 gemiye) yâni bu sefer için gerekli olan dereceye vardı.⁷⁷³

Osmanlı donanması Siyatos'dan Ağnboz (Eğriboz) karşısındaki Ski-ros

⁷⁶⁸ Peçevî., Ferdî, Celâl-zade Padisah'in Edirne'ye vusûHraûi 2\$ CemazîyÜ'l-ewel!/23 Teşrîn-t evvel olarak tayin ediyorlar.

⁷⁶⁹ Ferdî, varak: 291. Celâl-zâde, varak: 222.

⁷⁷⁰ Hacı Kalfa, Tuhfetü'k-Klbir fi Esflrfl-Bihar, varak: 23. Ferdî, varak: 294. Peçevî, varak: 73.. Celâl-zade, varak: 221. Alt, 37. Vak'a, varak: 251.

⁷⁷¹ Koca-tti (izmit)'den Alt Beg, Teke'den Hurrem Beg, Sayda'dan Ali Bet*, Alaiye'den Mustafa Beg. Esfarttl-Bibar.

⁷⁷² Siyatos (Sciathus), Skopolos (Scpolos), Halonepos, Eudemla Peparethos, Gerontta, Scandile (Skandlle).

⁷⁷³ Hacı Kalfa. Bsfatti-UMhar, varak: 23.

adasına yelken açtı. Nâmını taşlık olan toprağından alan Skiros Du-loplar'ın deniz haydutluklarıyla, Teze'nin oraya sürgün edilerek hayâta veda etmesiyle meşhurdur.⁷⁷⁴ Bu tarafları tahrîb eden Türk korsanlarının hücumlarını ekseriyetle def etmişti; lâkin bu defa itaatini arz-etmesi için Barbaros'un bir defa görünmesi yetti. Senelik 1.000 altın vergi altına alındı; ve Barbaros, İstanbul'a ganimetle dolu 7 gemi gönderdi.⁷⁷⁵ 1536'da zabtetmiş olduğu Tine adasına 1.500 duka vergi koyduğu gibi, Serifos⁷⁷⁶ ve Andros adalarına 1.000'er altın takdir etti (13 Temmuz 1538).⁷⁷⁷

Hayreddîn, İstanbul'a gidişinden bir ay sonra Girid adasına bir çıkarma yaptı. Retmo (Resmo) ve Hanya kendilerini muvaffakiyetle savundular. Lâkin Milapotamo ve Sitia ahâlîsi kaçarak yağmaya mâruz kaldılar; gâliblerin burada buldukları zahire ve toplar gemilere nakledildi. 80 köy yakıldı.⁷⁷⁸ Hayreddîn, Kandiye'den -adada bir zamanlar mevcut bulunan Yedi ve Dört Şehir'den, ki «Epitapolis» ve «Tetrapolis» nâmlarıyla -le mârufturlar-Skarpanto -eski Karpatos-'ya yöneldi. Ancak, Hayreddîn bu fetihleri yaptığı zaman, o şehirlerden yalnız üçü mevcuddu. Birkaç gün Piskopia'da⁷⁷⁹ durduktan sonra, İstanto'ya doğru yelken açtı ve kendi kadırgalarını aldığı deniz neferlerinin binmiş olduğu gemileri de⁷⁸⁰ orada bıraktı. Stampalia'dan, Hristiyan kadırgalarını vurmak için her tarafa korsan gönderdi.⁷⁸¹ Bu sefer ile bundan evvelkinden Hayreddîn, Venedik adalarından 25'ine inmiş ve 12'sini fethederek vergi altına alıp 13'ünü tahrîb etmiştir.⁷⁸²

Preveze Zaferi

Hayreddîn Paşa, Papa ile Venedik ve İspanya'nın birleşik donanmalarının, meşhur Aksiyom (Actium) Burnu karşısındaki Arte Körfezi'nde kâin Preveze kalesine hücum hazırlığında bulduklarını haber alması üzerine,

⁷⁷⁴ etrabon, 9. Plutark.

⁷⁷⁵ Ha'ı Kalfa, varak: 24.

⁷⁷⁶ Hacı Kalf», yalnız bir ada diyor; Peçevi ismini veriyor (tstendil, Andre-sirfo, Peçevi, c. 1, s. 213. Mütercim).

⁷⁷⁷ Ertesi sene Corsino Sommariva, Fransız elçisi vasıtasıyla senede 35.000 akçe vermeik Üzere adayı temellük etmiştir. Bu münasebetle verilen «Akdeniz'in eski Duka ve Hükümdarlarının Yenj Tarihi» unvanıyla 1698'de Paris'te basılan eserde bulunan fermana bakınız.

⁷⁷⁸ Hattâ Âli, 300 diyor.

⁷⁷⁹ Pirl Rels'in Bafçerlyye'sine göre, «İlgı» (veya İlki; llekl) Bu eserin mtt-verrihde tam bir nüshası. Berlin Kütüphanesinde eksik bir nüshası* Dres. den Kütüphanesinde daha az eksik bir nüshası vardır.

⁷⁸⁰ Lond Fırkateleri»

⁷⁸¹ «Gönüllü gemileri», Esf&rtt'l-Bttı&r.

⁷⁸² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/172-174.

22 gemi ile tehdîd olunan noktaya gitti. Hıristiyanlar kuvvetçe çok üstündüler; zîrâ Venedik'in 80, Papa'nın 36, İspanya'nın 50 kadırgası vardı.⁷⁸³ Osmanlı donanması Arte Körfezi'ne girer girmez, Hıristiyan donanması Preveze önüne gelip demir attı (25 Eylül - 1 Cumâde'l-ulâ).⁷⁸⁴ Müttefikler'in karaya çıkmak için yapabilecekleri her türlü harekete mâni olmak emriyle, Korsan Murad, Turgud, Güzelce, Salih Reîs pişdar konuldu. Düşman, ilk başlamak niyetinde görünmüyordu; Hayreddîn üçgün sonra Körfez'den çıkıp Hıristiyan donanmasına meydan okudu. Dorya bir ric'at hareketinde bulununca, artçıları teşkil eden Venedik amirali Kapello gemilerini çevirip Preveze önünde bulunan Osmanlı gemilerine şiddetle yürüdü. Lâkin Hayreddîn, körfeze girmeyi münâsib buldu. Hayreddîn'in - Kapello'nun şiddetli ateşi altında geçidin girişinde birbirini sıkıştırmakta olan- kadırgalarında büyük bir karışıklık görünmekte olduğu halde, Dorya ric'at emri vererek Santa Mavra adasında Kapadokato'ya çekildi. Ertesi gün (28 Eylül) Hıristiyan amiralleri bir harb meclisi kurdular; Dorya muharebeden çekilmek re'inde bulundu; lâkin onun re'yi kabul olunmadığından, iki donanma yeniden boy ölçüştü.

Osmanlılar'ın sağ cenahı Turgud,⁷⁸⁵ sol cenahı Salih Reîs ve merkezi Hayreddîn kumandasındaydı. Dorya'nın kararsız hareketleri Osmanlı Amirali'nin serbest ve cür'etli hücumlarına karşı gelemeydi; iki Venedik kadırgası havaya uçup bir Venedik, bir de Papa kadırgası zabt olunarak içindekiler kılıçtan geçirildi. Gecenin bastırması Osmanlılar'ın şu muvafakiyetten istifâde .etmelerine mâni oldu; Hıristiyanlar daha büyük zâyîât vermekten böylelikle kurtulup, her biri bir tarafa dağıldılar ve Santa Mavra sularından çıktılar.

Hayreddîn oğlunu Hıristiyan kapdânlarmdan esîr düşen iki kişi ve muzafferiyet haberi ile -o zaman Yanbolu'da bulunan- Pâdişâh'a gönderdi. Yanbolu şehrinde şenlik yapılarak Sultân Süleyman, Amiral'inin hizmetine mükâfâten hass-ı hümâyûndan alınmak üzere Hayreddîn'e tah-sîs edilenlere 100.000 akçe daha zammetti.⁷⁸⁶

⁷⁸³ Sagredo, 264. Hacı Kalfa, Esfârü'l-Bihâr'da, bu donanmanın miktarını mübalağalı gösterir; İspanya'nın 80, Venedik'in 72, Papa'nın 30, Malta Tarîkai'nin 10, Cenevizlilerin (Dorya kumandasında) 50, Portekiz'in 10 kadırgası bulunduğunu, toplam olarak 112 kadırga, 140 çekdiri, 300 nakliye gemisi olduğunu yazar ki, umûmî yekûnu muhtelif büyüklükte 600 demektir. Öte taraftan da Sagredo Hayreddîn'in donanmasını teşkil eden gemilerin 122 yerine 150 olduğunu söyler. Guva-zo'nun «Battaglia del Caleone» («Kadırga Muharebesi») dediği bu kavganın tarifi, onun târihinde 8 sahife tutar: 234-242).

⁷⁸⁴ Esf&Hi'LBihâr, varak: 25. Peçevi, varak: 74. Celal-zade, varak: 224. Ferdi, varak: 295. Âli, varak: 252.

⁷⁸⁵ Sagredo, s. 265.

⁷⁸⁶ Hammer, yukarıki sahifelerden anlaşılacağı üzere, Preveze deniz muharebesini, vekayün hakikatine ve neticelerine rağmen, hafife alıyor. Eğer bu da Hıristiyan taassubunun bir eseri değil ise, Preveze'nin hafife alınması

Hadım Süleyman Paşanın Mısır Valiliği Aden'i Fethi Ve Hind Seferi

Hadım Süleyman Paşa'nın Kızıldeniz'de Hindistan ve Arabistan üzerine seferi Hayreddin'in Akdeniz'de -büyük kısmı Dorya'nın hareketsizliğinden dolayı olan- muvaffakiyetten daha yüksek bir ehemmiyeti hâizdir.⁷⁸⁷ Arabistan ve Hindistan muharebelerini mücib olup Osmanlı hükümetinde yeni bir takım genişlemelere yol açan sebepleri burada zikretmek gerekir.

Preveze deniz muharebesinden 12 sene önce, yâni Mohaç muharebesinden az evvel, Sultân Süleyman Macaristan ile Arabistan'ın ikisine birden gözlerini çevirmişti: Nasıl ki, şu vak'alarını yazmakta bulunduğumuz zamanda dahî Boğdan ve Hindistan'ın her ikisine birden sefer açmak tasavvurunda bulunmuştur. Cesur kapdân Süleyman Reîs -birkaç Arab âsîsini te'dîb ve kendisinin ismini Sebâ iklimi hududuna kadar neşr etmek üzere- Kızıldeniz sahillerine gönderilmişti.⁷⁸⁸ İbrahim Paşa Mısır'ın idaresini tanzim ettikten sonra, buranın valiliğine boyu kısa ve fakat şecaati tecrübe edilmiş olan -ve noksan olan âzası kendisini büyük faaliyetler karşısında iktidarsız

tarîhi ilmi bakımından büyük hatâdır. Zîrâ: Bu muharebe, birçok bakımlardan o târihe kadar yapılmış en büyük deniz muharebelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bir tarafta, bir iddiaya göre 302, bir diğeri rivayete göre 308 parça saff-ı harb gemisi ve ayrıca küçük harb ve nakliye gemilerinden müteşekkil olup, toplam gücü 600 parçayı geçen, donanmanın küreklerini çeken onbinlerce forsanın dışında 60.000 asker bindirilmiş olan ve Fransa ile İngiltere'nin dışında o zamanın bütün Avrupa devletlerinin gemilerinden mürekkebe Haçlı donanması'na karşı 122 gemiden müteşekkil olup, forsalar dışında 20.000 asker (Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı'ya göre 8.000 cenkçi) bindirilmiş olan Türk donanması, bu kesin neticeli deniz muharebesini zaferle kapamakla, Akdeniz'de Türk hakimiyetini perçinledi, Akdeniz'in adetâ bir Türk gölü hâline gelmesine ramak kaldı. Karada Osmanlı karşısına çıkmaya cesaret edemiyen, çıkarsa da perisân olan Hıristiyan Avrupa devletleri, denizde de üstünlüğü Osmanlı'ya kaptırmakla Orta, Kuzey ve Batı Avrupa'ya sıkıştırılmış oldular. Bu durumun siyasi neticeleri ise oldukça farklı bir istikamette gelişti: Denizci Venedük'in İkbâl yıldızı karamağa başladı. Açık denizlerde hayat hakkı arayan Portekiz ve İspanya, zaten o sırada büyük devletler arasında, yer alıyordu ti, onlarla da Hind denizlerinde muharebeler devam ediyordu. 1577'de bu devletlerden Portekiz, Hind Okyanusu'nda donanması sindirilememekle beraber, Vadi's-seyi Muharebesi'yle Fas'ta kara ordusu İmhâ edilerek, açık denizlerdeki üstünlüğün önce İspanyol-lar'a, sonra da Hollanda ve İngiltere'ye geçmesine zemin, hazırlandı... Ayrıca, Barbaros'un Preveze'de Dorya'nın kararsızlığına istinaden zafer kazandığı imâsı da yanlıştır. Dorya. Barbaros'un t&kılb ettiği muharebe usûlü ve taktiği karşısında tutunamayıp kurtuluşu muharebe sahasından kaçmakta bulunmuştur. Barbaros'un ganimet bakımından gereği gibi istifâde edemediği meselesine gelince: Ganimet, bu savaşın -ve diğeri savaşların- gayesi değildir, hedefi değildir; neticelerinden biridir. Barbaros, düşman üzerine hareketinde manevrasının sür'atle İcra edilmesini düşündüğünden, donanmasına düşman gemilerini yağma etmelerini kesin şekilde yasaklamış, ganimet isini düşmanın hezimetinden sonraya bırakmıştır. Ama bu hengâmede Dorya çok hızlı kaçmışsa, onun firardaki sür' ati, Preveze deniz zaferimize asla gölge düşüremez. S. Kılıç).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/174-175.

⁷⁸⁷ Hacı Kalfa, Esf&ru'l-BHı&r, varak: 26.

⁷⁸⁸ Ali, 21, Vak'a, varak: 220. Peçevi, varak: 32, ve diğeri Osmanlı müverrihleri. Piero Bragatjlnonun Martini Sanuto'da (c. 41) 6 Mayıs 1528 tarihli raporundan: «Şulyman Reys capo di afmata di India a di 25 del passato parti di qui con tre navi, tre galere grosse fomle djartilleria, sopra la quale e andati 4000 homini.»

bırakmayan- Hadım Süleyman Paşa'yı tâyin etmişti.⁷⁸⁹ Süleyman Paşa, tantanayı sevmekte vezîr-i azamdan geri kalmazdı: Muhafız askerleri, güzellikleri nâdir ve bünyeleri kavi 1.000 delikanlıdan mürekkep olup, bunların hepsi altın kemer kuşanır ve üzerlerine kıymetli hançer takarlardı.⁷⁹⁰ Târih Süleyman Paşa'yı medh eder ve Emîr Canım Hamravî ile oğlu Emîrû'1-Hacc Yûsuf un katlinden başka hatâsını bulmaz.⁷⁹¹

Süleyman Paşa, Kaahîre kale ve mahallesine tezyin etti ve Kasûn⁷⁹² mahallesinde bir zaviye ve biri kale içinde Sâriya'da ve diğeri NÜ üzerinde Bulak'da iki cami inşâ etti. Mısır'dan alman vergiyi «Mısır hazînesi» nâmıyla İstanbul'a ilk gönderen odur. Vakıfların idaresini bizzat üzerine alarak, bu hususta kendinden sonrakilere de ilk nümûne o oldu. Lâkin bu idare sonraları yeniçeri ağasının eline düştü.⁷⁹³ Süleyman Paşa Mısır'ı 10 sene hikmet ve metanetle idare etti.⁷⁹⁴

Günş seferi esnasında Pâdişâh, Süleyman Paşa'ya Süveyş limanında 80 kadirga ve sandal ve mavna yaptırmasını emretmişti.⁷⁹⁵ Lâkin bu donanmanın mükemmel şekilde teçhizinden Önce, 800.000 dukayı bulan, İran seferi masraflarının tesviyesine tahsis edilmiş olan Mısır vergisini, bizzat İbrahim Paşa ordusuna ulaştırmağa taraf-ı pâdişâhîden me'mûr oldu. Süleyman Paşa'nın halefi Husrev Paşa Mısır'ı bir sene idare ettikten sonra, hazîneye 800.000 yerine 1.200.000 duka soktu. Sultân Süleyman'ın bu artışı haber alması üzerine, bu sene varidatının evvelki seneye nisbet-le fazlasının zulümden hâsıl olup olmadığına anlaşılmaması için tahkikat açılmasını emretti. Husrev Paşa, kendinden önceki vâlî zamanında Mısır varidatının daha az olmasının bir donanma inşâsı masraflarından doğduğunu ve bununla beraber hâsılâtın bereketli olması ve tarlaların daha iyi sulanması verginin te'diyesini kolaylaştırdığını ve nizama soktuğunu ortaya koydu. Pâdişâh, Husrev Paşa'nın şu suretle berâat-i zimmet edilmesini kabul ettiyse de, bir müddet sonra azletti ve yerine Süleyman Paşa'yı getirdi. 400.000 duka varidat fazlası İmparator Valans'm⁷⁹⁶ su yollarının tamirine

⁷⁸⁹ Peçevi, varak: 79: «Çar s&him» dört kalbi gibi şecaatinden kinaye.

⁷⁹⁰ PeçevL

⁷⁹¹ El-Mînhu'r-Rahmaniyye ve T&tth-i Süheyli!, varak: 54.

⁷⁹² Mahmûd bin Yusuf'un Târfh-i Mısır'ı, Süheyli, varak: 54.

⁷⁹³ Ea-MînhuT-Rahmâniyye. Sttheyli, NûzhetÜ'n-Nâurtn.

⁷⁹⁴ «El-Mînhu'r-Rahmâniyye», bu zâtın idaresi hakkında bâzi beyitler ihtiva eder ki, şu mealdedir: «O günlerde Mısır güzeller çehreleri kadar revnakdâr idi: Kaahire henüz muzaffer idi; bu gün ise harabeden ibarettir; İnsanlar saadet içinde idi-ler; bolluk içinde yaşamaktaydılar.»

⁷⁹⁵ Peçevi. Türkçe'nin (bir nevi gemi demek olan) bace (? barca?) kelimesi İtalyanca'da daima «fuste» kelimesiyle tercüme olunur.

⁷⁹⁶ Süheyli, varak: 55. (Hammer burada Bâki'nin «Pâdişâh suyun kadrini bildiğinden bin kemer içinden şehrin

sarfedildi ki, bu suretle hâsıl olacak su, payitahtı sulayacaktı.

Süleyman Paşa'nın Mısır valiliğine iadesi, Husrev Paşa'nın gayret-keşliğinden dolayı Pâdişâh'ta hâsıl olan endîşeden ziyâde, İran seferim tâkib eden sene içinde bir Hind elçisi ile bir Hind şehzadesinin gelmesinden neş'et etmişti. Bu şehzade Delhi Pâdişâhı Sultân İskender'in oğlu Burhan Beğ idi ki, büyük Babür'un oğlu ve -nâmının delâlet ettiği veçhile Moğol (Hindistan Türk) imparatorlarının en büyüğü olan -Şah Ekber'in babası⁷⁹⁷ Moğol (Hindistan Türk) hükümdarı Hümâyûn'un askerleri önünden kaçmaktaydı. Sultân Süleyman, Burhan Beğ'i mümtaz bir surette kabul ederek, günlük 300 akçe (6 duka) tahsisat verdi. Bu ünlü firari ile birlikte Edirne'ye Gücerât hükümdarı Bahâdır Şâh'ın bir elçisi geldi. Gücerât hükümdarı da Delhi Sultânı'nın düşmanından korkmakta olduğundan, hazînelerini evvelce emniyet altına almış ve Diyo (Diu) nâmındaki limanım ele geçiren Portekizlilere karşı «Hâdimü'1-Ha-remeyn»den yardım istemeğe gelmişti.

Bahâdır Şâh'ın Bâb-ı Hümâyûn'a gönderdiği zengin hediyeler arasında 60.000 «kröre»⁷⁹⁸ tahmin olunan bir kemer nazar-ı dikkati celb ediyordu. Süleyman Paşa'ya, Kambaya hükümdarının yardımına gitmek üzere derhâl bir donanma techîzi için emir verildi. Lâkin teçhizatın bitmesinden evvel, Bahâdır Şâh'ın Portekizliler tarafından îdâm edildiği haberi alındı.⁷⁹⁹ Paşa, Bahâdır Şâh'ın Mekke'ye konulmuş olan hazînelerini İstanbul'a gönderdi ki, altın ve gümüş dolu 300 sandıktan ibaretti.⁸⁰⁰

Osmanlı Donanması Hind Yolunda

Hayreddîn Barbaros'un donanması Akdeniz adalarını ele geçirmek için Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'ndan çıkmakta iken (13 Haziren 1538), 80'lik Süleyman Paşa da Süveyş limanından hareketle Arabistan sahillerine yöneliyordu. O kadar şişman, o kadar ihtiyardı ki, yerinden kalkmak için

kalbine kadar ulaştırmıştır» mealinde olacağı ye suyun hançere teşbihini ifâde edeceğini anlaşılan bir beytinin tercümesini yazıyor ki, aslı hatırlanamamış olduğu ve araştırılması şu anda mümkün olamadığı cihetle yazılamamıştır. M. Ata)

⁷⁹⁷ Ferdî, varak: 246.

⁷⁹⁸ Ferdî, varak: 25. Ferdî'nin hesabına göre «kröre» 100.000 duka tutar. Bundan dolayı bu kemer 6 milyon duka, yahud 300.000.000 akçe gibi büyük bir kıymeteydi. (Müverrihin Crore» (kröre) dediği, «yüzbin» manâsına olan «Krör» lâfzından ibaret olacaktır. Mütercim)

⁷⁹⁹ Peçevî, varak: 76. Celâl-zade, varak: 221. Tafsilât için Manuel de Faria y Sousa, the portuyes AsJa, Londra, 1694. Bahadır bu eserde «Badiro» ve Hümâyûn «Omaum» şekline konulmuştur.

⁸⁰⁰ Ferdî, varak: 278. Bahâdır Şâh'ın vefatı haberi Edirne'ye Şevval 944 (Şubat 1538)'de vâsıl oldu.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/176-178.

dört adamın yardımına muhtâc idi; lâkin bütün gücünü muhafaza etmiş, faaliyet ve cesaretinden birşey kaybetmemişti.⁸⁰¹ Kumanda ettiği donanma 72 yelkenden mürekkebtî ve 20.000 asker taşıyordu.⁸⁰² Bunların 7.000'i yeniçeriydi. Venedik ile Osmanlı Devleti arasında sulh înkıtâ'ya uğradığı zaman tüccar gemilerinden cebren alınarak Osmanlı kadırgalanna konulmuş olan birçok Venedik esîri de bulunuyordu. Donanma Zebîd'i geçerek (29 Safer - 27 Temmuz) Aden üzerine yöneldi. Arab emîri Âmir bin Dâvud, Süleyman Paşa tarafından hîle ile amiral gemisine getirilerek esir edildi, Aden arazîsinden bir sancak teşkü edildi ve Behrâm Beğ'in muhafazasına tevdi olundu. Birkaç hafta sonra Süleyman Paşa askerini Gücerât sahillerine çıkardı. Koka ve Kat nâmında iki kaleye hücum ile zabtetti ve Eylül başlarında Diyo şehrini muhasara etti. Osmanlıların toplan arasında takriben birer kantar ağırlığında gülle atar cesîm toplar vardı.⁸⁰³ Bu türlü ateşli silâhların, dökülmesinden ziyâde, Süveyş berzahından Hind Okyanusu'nda Diyo duvarlarına kadar nakilleri hayret vericidir. Muhasara 20 gün sürdü. Bu müddet zarfında Portekiz kumandam Antuan Dö Silveira kaleyi kahramanca müdâfaa etti. Bütün muhafızlar, hattâ Portekiz kadınları bu kahramanlığa iştirak ettiler. Süleyman Paşa ordusunda kıtlık çıkmakta gecikmedi; Diyo şehrinin yeni hükümdarı Mahmûd Portekizlilerin menfaatine hizmet ederek, Osmanlılar'a yiyecek tedârikinden imtina gösterdiğinden, asker gemilere çekilmeğe mecbur oldu. Mahmûd, gösterdiği emniyet karşılığında amiral gemisinin büyük direğine asılmış olan Aden Arab emirinden daha ihtiyatlı davranmıştı: Süleyman Paşa'nın ısrarlarına rağmen donanmaya gelmedi; şübhesiz ki onun hakkında da Aden Emiri'nin ve Zebîd Emîri Ahmed hakkında yapılan muamele yapılacaktı.

Yemen hükümeti Kürdistan Fâtîhi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Beğ'e verildi. Süleyman Paşa 10 aylık ayrılıktan sonra 22 Şevval 945 (13 Mart 1539)'da Cidde limanına girdi. Ondan sonra Hacc için Mekke'ye giderek, Kaahire yoluyla İstanbul'a geldi. 80lik Arabistan Fâtîhi'ne şeref vermek için kendisine dîvanda vezirler arasında yer tahsis olundu.⁸⁰⁴

⁸⁰¹ The portugues Asla, c. 1, 10, s. 433. «Viaggio et impresa, che fece Solyman Bassa del 1538 contra Portoghesi per racquistar la città del Diu În In-dia. Venez. 1545. Süleyman Paşa pâdişâh haremi hadîmlerinden olup yeniçerilerden değil idi: «His face ugly and belly so big, he was more Hke a beast than man, his age 80 years.»

⁸⁰² Hacı Kalfa, Esfârî'l-BUî&r, varak: 26.

⁸⁰³ The portoffueb Asia, 1, s. 438.: «Carring balls above 90 pounds welght.»

⁸⁰⁴ Esfarin-Bîhar, varak: 27. Peçevl, vara*: 77. Ferdi, varak: 314. Celal-sade. Solak-zâde. Lutfl, varak: 88. PtHs Kfittphfencei ti&h&t « MüsOhr«*tı eserinde, c. 4; varak: 444. Berk Alimanfye müracaat. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/178-179.

Ayaş Paşa'nın Vefatı

Yangın, veba, vezîr-i âzamin vefatı Boğdan, Venedik, Arabistan seferlerinde kazanılan muzafferiyetlerin verdiği neş'eyi bozdu. 17 Safer 946 (4 Temmuz 1539)'da Tersane mahallesinde o kadar şiddetli bir yağm çıktı ki, tersanede bulunan esirlerin hepsi ateş içinde telef oldular; yangın rüzgârın şevkiyle limanın öte tarafına geçerek pek büyük hasarlara yol-açtı. Bu felâketten dokuz gün sonra vezîr-i âzam Ayaş Paşa vebadan vefat etti. Ayaş Paşa'nın aslı Arnavud'tu. Üçü de râhib olan üç kardeşi analarının ikametgâhı olan Avlonya'da yaşıyorlardı;⁸⁰⁵ Ayaş Paşa'nın, kendinden evvelki sadrâzam İbrahim Paşa kadar Venedik menfaatlerine mü-sâid bulunmuş olması şaşılacak bir şey değildir. Ayaş Paşa doğru ve hakşinas bir adam şöhretine mâlik idi, fakat kadınlara ihtilâsından dolayı ayıplanırdı. Hanesinde 40 kadar beşik bulunduğu olmuş ve vefatında 120 çocuk bırakmıştır.⁸⁰⁶ Vezîr-i âzamlık, selefinin memleketinden olup bir. Arnavud için nâdir meziyyetlerden olmak üzere ilmiyle mümtaz bulunan ikinci vezîr Lutfî Paşa'ya verildi, Lutfî Paşa, Ayaş Paşa'nın aksine kadınları sevmez, onları dâima istihkar ederdi; zevceliğine verilmiş olan⁸⁰⁷ Süleyman'ın hemşiresi

⁸⁰⁵ Marinl Sanuto'da, c. 41, Piero Bragadino'nun 1626 târlıH raporı.

⁸⁰⁶ Osman Bfendi, Hadfkatfl'-VÜMra; Alt. Defter-i VUZerft.

⁸⁰⁷ Takvîmü't-Tevârîh'e tam bir basiretle müracaat lüzumuna kaani olmak için Hacı Kalfa'nın Ayaş Paşa'nın vefatını hangi târihte ve Lutfî Paşa'nın vezîr-i âzam oluşunu ne zaman gösterdiğine dikkat etmek kâfidir. Lutfî -ki ifâdelerindeki doğruluk ve sadâkat, en güvenilir Osmanlı tarihçileri arasında kendisine seçkin bir mevkî verdiği gibi, kendisinin vezîr-i âzamlığa âit vak'alarda herkesten ziyâde malûmatı olması lâzım gelir- bu me'mûriyetine 26 Safer (13 Temmuz) târihini gösterir. Ferdi de (s. 208), onunla tamâmiyle mütefikdir. Şu halde Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârîh'inin «Cedvel-i Vüzerâ»sında (s. 176) Ayaş Paşa'nın 944 Zilhicce'sinde azl olduğunu yazması açık bir hatâdır. Bu ayrılış onbeş ay sonradır. Osman Efendi'nin Terâcim-i AhvâM Vuzerâ'sı, Hacı Kalfa'nın yanlışını aynen tekrarlamıştır. Ayaş Paşa'nın azlini ve Lutfî Paşa'nın nasbim Kaçyaner'in bozgunluğunu takiben 944 Receb'inde gösteren Solak-zâde de aldanyor. Avusturya împ. ve Kral. Hanedanı Arşivi'ndeki en eski vesika Ayaş Paşa'nın 1537 tarihli bir mektubudur ki, Kral Ferdi-nand'ın, Lui Gritti'nin katlinden dolayı özür dilediğini Pâdi-şâh'a yazdığı yazının cevâbı olarak Kral'a yazılmış ve Marya Barzizi marifetiyle getirilmiştir. Pâdişâh'm mühründe şu hadis, san'atkarâne bir surette nakşedilmiştir: «Kefâ bi'l-mevtl atfien». Çağnigir-başı Ayaş Paşa, Silezyalı Jerom Esigmer nâmında bir mühtedir. Zikredilen Arşiv'de bu mühtedin Breslau'da Vblfgang Sauraman'a bir mektubu daha vardır ki, bunda İran muharebesi münâsebetiyle «İmparatorun (Pâdi-şâhın) Kızıl Türkler (Acemler; daha doğrusu Kızılbaş Türkmenler) üzerine 140.000 kişilik bir ordu ile yürümekte olduğu» yazılıdır. Lutfî Paşa ancak 1539'da vezîr-i âzam olduğundan «Crusil Turco-Graecia» nâmındaki eserin (s. 156-161), müftî Cemâli hakkında yazdığı fıkranın 1536'da Lutfî Paşa zamanında vuku bulmuş olması mümkün değildir. Zâten bütün Hristiyan kiliselerinin yıkılması hakkında verilen emir Osmanlı Pâdişâhlarının, en müsâid ve en insaniyetlilerinden olan Sultân Süleyman'dan ziyâde Sultân Sellm'in tabiatına uygundur. (Tabii ki Hammer, bu türlü vahşiliklerin 20. asırda Hristiyanlar tarafından icra edileceğini bilemezdi. Meselâ İngilizler'in Hindistan'da Müslüman ve Hin-dûlar'a yaptıklarını, kendi çağında muhtelif Avrupa devletlirinin Afrika ve diğer sömürgelerindeki başka dîn ve ırktan insanlara reva gördükleri; hattâ gerek Balkan Harbi, gerek I. Cihan Harbi'nde Balkan Türklüğüne; Türkistan Türklüğüne yapılan mezâlimleri görseydi, belki bundan «vahşet» diye bahsetmeğe imtina ederdi. Her Türkoğlu hatırdan çıkarmamalı ki, İngiliz başvekili ve II. Cihan Harbi'ndeki rolüyle meşhur ve malûm olan Churchill bile, İngiliz parlamentosunda, Türkler'in Hristiyan

hakkındaki kötü muamelesi, iki sene sonra kayınbiraderinin gözünden düşmesine sebep olmuştur. Me'mû-riyetinden azl edildiği zaman zevcesi tatlık ettirilerek (boşandırılarak) Dimetoka'ya sürgün edildi. Birçok eser yazmıştır ki, bunlardan biri müellifinin azlinden 12 sene sonraya kadar gelen bir Osmanlı târihidir.⁸⁰⁸

Şehzadelerin Sünnet Dügünü

1539 sonbaharının başlarında Sultân Süleyman Asya taraflarında ava çıkmak üzere İstanbul Boğazı'na geçti; Bursa'ya vardığında ahâlî atlarla karşı çıkmış olduğundan, bu süvârî alayından hissettiği hoşnutsuzluğu gösterdi. Tebeası tarafından bir daha bu şekilde bir hürmet noksanına uğramamak için tımarlı süvarilerden başkasının at ile karşılaşmaya gelmelerini

olmadıkları için insan sayılamıyaca-ğını ve öldürülmelerinin bir insanlık suçu olmayacağını alenen ve rahatlıkla söyleyebilecek kadar ileri gitmiş; soğuk İngiliz centilmenliğinin görünüşü altındaki hunharca barbarlığı, İngiltere parlamento zabıtlarına tescil ettirmiştir... Bu müsamahakâr Türk Milleti ise, bugün bile insanlığının, hoşgörüsünün, toleransının cezasını evlâtlarının kanyıyla ödemektedir. Hazırlayan)1.

⁸⁰⁸ Maurace D'Ohsson (c. 4, s. 351), Hasanbeğ-zâde'den naklen şöyle yazar:» (Lutfi Paşa) bir gün, sefihâne bir halde yakalanan bir müslümânın -âdabın İzahına mâni clduğu- bir uzvunun ustura ile kesilmesini emreder. Utanç vesilesi olan bu vahşiyâne emir herkesin nefretini çeker. Lutfi Paşa, Pâdişâh'ın hemşiresiyle evlenmişti. Bu sultân da bahsi geçen emri nefretle karşılar ve kocasına gayet müessir ve acı tevbîh-lerde bulunur: «Âr ve hicabı ayaklar altına almamak lâzım gelmez miydi? Bu kadar vahşiyâne ve bu kadar edepsizce bir cezayı nasıl icâd ettin?» sözlerini söyler. Vezîr şu cevâbı verir: «Bu ceza işlenen suç ile mütenâsibdir; dîne, kanunlara riâyet etmiyerek namusların ayaklar altına alanlar hakkında hep böyle yapılacaktır.» Bunun üzerine sultân vezîr'i, edeb-siz, vahşî, gaddar sıfatlarıyla tavsîf eder. Lutfi Paşa, pür-hid-det, bir topuz yakalayarak zevcesinin üzerine yürür. Sultânın feryadını işiten câriye ve hadımlar imdadına yetişerek vezîri velinimetlerinin dâiresinden döğerek çıkarırlar. Bu fevkalâde hâdise Lutfi Paşa'nın düşmesine sebep oldu. Sultân Süleyman vezirin hareketini alenen takbîh ederek, zevcesiyle ayrılmasını emretti ve memuriyetinden azlederek Dimetoka'ya sürgün etti. Lutfi Paşa, orada ömrünü tamamladı. Bu ifâdeye göre, Boissard (Vitoe et icoues sultanorum Turcicorum) Lutfi («Lutsis» diyor) hakkında şu beyti yazmakta aldanmıştır:

Quae tibi cum molli res pollute cinaedo Cum cubet in thalamis regia nympha tuis.

Osmanlı Târihi'nin mukaddimesinde, Lutfi Paşa Türkçe, Arabça eserlerinin listesini yazar. Arabça eserlerinden ikisinin unvanları şunlardır: Zübdetü'l-Mesâil fi'l-t'ikadât ve'l-tbâdat; Kitâbü'l-Künûz fi Letâîfi'r-Rümûz fi'l-Ehadisi'l-Er-baîn. Bunlardan başka, insanın davranışlarına sebep olan asıl maksadı, şehidler ve âhirete dâir işler, Sünnî ve Mu'tezülîler*-in vasıfları, Cum'a namazının şartları, hamama girmek ve tırnak kesmek, halet-i nez' (can çekişme anı) de aklını kaybetmek ve nedamet ve tevbe, av ve kurban hayvanları, hastaların şifâ bulması, Ölmek üzere bulunanların durumu hakkında olmak üzere cem'an sekiz kitap yazmıştır. Türkçe yazdığı kitaplardan şunları zikr etmek lâzım gelir: 1) Kitâb-ı Ten-bihü'l-Gaafilîn ve Takbîhül-Batâfîn, 2) Tuhfetü't-Tâlibîn (dîni vazifelere dâir), 3) Kitâbü'l-Hayât, 4) Es'ile ve Ecvibe, 5) Kitâbü't-Tıbb, 6) Târh-i Osmânî, 7) Seîçükiler Zamanında Saltuk Dede'nin İstîlâsı, 8) Âsaf-nâme (dört bâb). Gayet nâdir olan son üç eser bir cilde cildlenmiş olarak bende mevcuttur. Lutfi, Târh-i Osmânî'sinde vezîr-i âzamlığa ne suretle tâyin olunduğu tafsilâtını müteâkib ulak hayvanlarından alınan rûsum hakkında birkaç fikra nakleder ve İran seferlerinden bazı misâller ileri sürerek bu hususta vukua getirilen kötü kullanışları zikreder; bu husustaki ifâdesinin samimiyeti Türkler'i Moğollar'a kıyas derecesine kadar götürür: «Ve Osmanlı ulak zulmünden Cengizler taklid gibi itmişler idi.» Al-mosnino'nun şahidliği Lutfi'nin ifâdesini te'yîd eder (varak: 131): «Mandando en espezial derogar la lei que ania, de que lös Correos y lacyos os quando iban â cosas del real servicio pudiesen quitar los cavallos a qualquier caminante, tomando con esto la mano de que â qualquiera que toparan en ios de-siertos, y despoblados, se le tomavan, deyandolo allı solo, pa-sando el riesgo que se considera en persona y hazienda.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/179-180.

yasaklayan bir emirname neşretti. Pâdişâh Bursa'da ancak 8 gün kalarak, İstanbul'a gelmek üzere geri döndü; Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı)'ndan geçerken, Boğaz'ın Frenklerin usûlüne göre ihkâm edilmesini emretti. 15 Cumâde'1-ulâ (28 Eylül)'de payitahta döndü. Bâyezîd ve Cihangir adındaki iki şehzadesinin sünneti için düğün yapılarak Teşrîn-i sâni'nin II'inden 26'sına kadar 15 gün devam etti. Ük günü Sultân Süleyman Atmeydanı'na gitti. Vezirler, beğlerbeğiler, beğler karşılayıp tebriklerini arz ettiler. Yeniçerilere ve hassa askerlerine muhteşem bir ziyafet verildi. Arslanlar, kaplanlar, pelenkler, parsar, vaşaklar, kurdlar, zürâfa-lar halkın temasına arzedildi. Ertesi gün Pâdişâh, kazasker ve defterdarların arasında tahta oturmuş olduğu halde, vezirlerin ubudiyet ve hediyelerini kabul etti. Lutfî Paşa, Arabistan Fâtîhi 80'lik Hadım Süleyman Paşa, Sofu Mehmed Paşa, Rüstem Paşa, Anadolu beğlerbeği Süleyman Paşa, Karaman beğlerbeği Ferhâd Paşa dest-bûsî (el öpme) merasimine kabul olundular. Fransa,⁸⁰⁹ Venedik ile Macaristan Kralı Ferdinanc]'in ve Jan Zapolya'nın elçileri bu şerefden hissedar oldular. Güreşçilere, can-bazlara, hokkabazlara, hayalcilere, maskaralara, soytarılar, halkı eğlendirmeleri emredildi. Ondandır sıra mugannilere, rakkaslar, mûsikî-cilere gelerek, hattâ Yahudiler de meydân yerine yedi başlı ejder getirdiler. Vezirler, beğler, ulemâ, meşâyih, Pâdişâhın cömertliği sayesinde kıymetli hediyelere nail olarak teşrif hil'atleri giymiş oldukları halde çekildiler.⁸¹⁰

Sultân Süleyman, oğullarının sünnet düğünüyle birlikte kızı Mihri-mâh Sultân'ın Rüstem Paşa ile evliliği merasimini de icra etti.⁸¹¹

Venedik'le Savaşın Bazı Safhaları

Korfu'nun muhasarasından i'tibâren 3 seneden beri Venedik ile muharebe devam ediyordu. Bu uğursuz muharebenin son vak'ası olmak üzere Venedikliler Dalmaçya'da Kastel-noovo (Kastelnova) kalesini zabtetmiş, ve fakat Hayreddin müteakiben ellerinden almıştı.

Dalmaçya'nın en müstahkem mevkiilerinden olan bu kalenin teslimiyetle

⁸⁰⁹ NapoliH CanteJml (Kantelml). Paruta'ya müracaat, I, 1, s. 715, 718, 723.

⁸¹⁰ Celâl-zade, varak: 233.236. Ferdî, varak: 317 vedev.

⁸¹¹ Paruta, I, 10, s. 714: «Safebbe stato appunto. In tempo delle solennita delle nozze della figliuola e del ritaglio del figliuoli del Sîgnore, et P- 723: figliuola del Signo maritata in Rı»taı.> Berlin Kütüphanesinde Diez el yazmalarında, Nu: 31, Uğumâme'nin (?) 43'üncü sah'lfesinde bu düğünde çıkarılan yemeklerin defteri vardır M, Osmanlı mutfağının tarihi İçin ga-rlb bix vesikadır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/180-181.

muharebenin başı arasında geçen müddette gerek Osmanlılar, gerek Venedikliler için hayırlı hayırsız birçok vak'a zuhur ederek, iki taraf karşılıklı olarak birkaç kale alıp vermişlerdir. Bunların ele geçirilmesi veya teslimi hakkında bâzı tafsilât vereceğiz.

Zara Venedik kumandanı Kamillo Orsini Ostroviç kalesini zabtetme-yi tasavvur etmişti. 300 piyade ve 150 süvariye gemilere bindirerek (Şubat 1538) Zara'dan 12 mil mesafede Vaşiyo-Zara denilen köye yanaştılar. Bütün gece yürüdükten sonra vaktiyle Tamplie (Ma'bediyyûn) tarikatı şövalyeleri duacısının ikametgâhı olan Avrana (Orana)'ya vâsıl oldular ve orada istirahat ettiler. Gece bastırınca yola düşerek ertesi gün güneş doğarken Ostroviç önlerinde bulundular ve kaleyi hücum ile aldılar. Ye-diyüz Türk öldürüldü; kale içinde yapılmış haneler yakıldı; her taraf yağma edilerek 3.000 hayvan Orana'ya götürüldü.⁸¹² Venedikliler Obro-vaç, Sfardona nâmında iki kaleyi de Osmanlılardan o kadar kolaylıkla âldılar.⁸¹³ Bu son mevkiin müdâfaasında, kalenin fâtihi olan Kilis sancak-beğinin akrabasından Murad telef oldu. Senato, ilkönce Türklere hareket üssü olamaması için İstroviç ile beraber her ikisini de yıktırdı. Türkler, buralardan, yağma için Venedik ve Macaristan memleketlerine gider ve ganimetleri oralarda saklarlardı.⁸¹⁴ Venedikliler'in muvaffakiyetleri müteakiben Nadin kalesinin Osmanlılar tarafından zabtıyla karşılandı. Zara'dan 8 mil mesafede pek yüksek bir kaya üzerinde inşâ edilmiş olan Nadin kalesi Venedikliler için gözetleme hizmeti görüp, o mevkiden düşmanın Nona, Zara, Sebeniko, Polizena, Novigrad üzerine olan hareketlerini keşfetmek ve haber vermek kaabil oluyordu. Sebenikolu Morato nâmında bir mühtedî zabıt, 3.000 Türk'ü Nadin'in duvarları altına kadar getirdiği vakit kale beği Venedik asilzadesi ve muhafızları 40 süvari ile 50 piyade idi. Mahsurlar, Türkler'in sayıca üstünlüklerinden dehşete düşerek, kendilerine serbestçe çekilmeyi garanti eden bir teslimiyet arını kabul ettiler; lâkin kaleyi bu suretle silâh patlatmaksızın teslim ettikten sonra, alçaklıklarının cezasını çekmekte gecikmediler: Türkler'in kılıcından kurtulmuş olan başları, Sen-Mark meydânında satırla düştü.⁸¹⁵ Bosna Beği Husrev Paşa ve Klis sancak-beği Murad Beğ, bir müddet sonra Sava ve Una nehirlerinin birleştikleri noktada bulunan Dopiça'yı zabt ettiler. Şu mağlûbiyet, Sava üzerinde bulunan

⁸¹² Ouvazo Tarihi, varak: 222. tstoanfl, 1, 13, Nadin'in zabtını Şubat'ta teslim olmuş Ostroviç vak'asından evvel g^{stermelie hat4 eder, Çünkü Na-dln, daha sonra Nlaan'da}

⁸¹³ Panita, 1, 9,8, 672.

⁸¹⁴ Istoanfi, 1, 13, s. 218, Kolonya basımı.

⁸¹⁵ Guvaso Tartbi, varak: 222. Peçevî, varak: 66 ve 74. «Ayuraniye» (Drana) ve Nadin. Paruta, 1, 9, s. 670.

Yazenoviç, Soboç kaleleri muhafızlarını, bu mevkileri terkedip yakmağa mecbur bıraktı. Nadastı ve Keg-loviç isminde iki reîs Şisika, Ravzoviç, Agram mevkilerinin Dopıça gibi Osmanlılar eline düşmemesi için, o zaman Türklerde bulunan Bazenviç mevkiini ansızın zabt ederek ganimetleri taksim ettikten sonra duvarlarını yıkmış idiler.⁸¹⁶ Kaçyaner, ösek yanında mağlûb olduğu vakit, bir Bohemyalı fırkasında kumanda etmekte olan general Devel, Türkleri Macaristan'da Bodruğ ve Teis nehirlerinin bitişinde bulunan Tokay'dan çıkarmağa çalıştı; lâkin Osmanlılar, Piyer Peroni'nin alelacele getirdiği imdada rağmen, bu kaleyi zabtettiler. Peroni, Tokay altında yapılan muharebede yaralanıp çekilmeğe mecbur olduğundan, Türkler kasabaya sahip kaldılar. Ancak duramıyacaklarını anladıklarından, yağma ile iktifa ederek geldikleri yöldn döndüler.⁸¹⁷

Deniz kenarında ve Raguza'dan Kataro'ya giden yolun ortasında bulunan Kastel-Noovo ismindeki Dalmaçya müstahkem mevkiinin zabtı, I seferin en mühim vak'alanndan biri olmuştur.

Birleşik Hıristiyan donanması, unsurlar'ın yer hareketindeki mücâdelesi neticesinde Pozoulo'da yeni bir dağ meydana getirdiği ve denizin sahilini ileri çıkardığı günden bir gün Önce -evvelce yazıldığı veçhile- Preveze muharebesini kaybetmiştir.⁸¹⁸ Muharebeden sonra Papa'nın vekili Prens Melfi ve Venedik amirali Viçanzo Kastel-Noovo'nun muhasarası işlemine başlamak üzere, Kataro'ya teveccüh ettiler.⁸¹⁹ Bunları takibe hazırlanan Hayreddîn, birdenbire şiddetli fırtınaya tutuldu; donanması perişan olarak Avlonya iskelesine 70*den ziyâde gemi kaybettikten sonra girebildi. Orada hasarlarını tamir etmek ve yeni kuvvet toplamak için büyük bir gayretle uğraşmağa başladı.⁸²⁰ 24 Teşrîn-i evvel 1538 Pazar günü Hıristiyan deniz kuvvetleri Kastel-Noovo'ya yaklaştı; kadırgalar dörder dörder sıralanmıştı.

⁸¹⁶ İstoantt, 1, 13, s. 218.

⁸¹⁷ Guvazo Tarihi, varak: 216. Bohemyah'nın bu hücumu Katona'da mezkûr değildir: bu fırka reisinin İsmi Guvazo'da bazan «Deve» ve bazen «Bohemya milletinden Devel Az'ember» suretinde yazılmış ise de, şu isim Bohemyalı isminden ziyâde Macar ismine benzer.

⁸¹⁸ 29 Eylül. Albeni, BULün İtalya'ma Tâmiti, s. 178. Gebei'dö (s. 51) An-tuan Dorya. Bu yer hareketi için «Muharebe günü. yâhud muharcueden_ az evvel» demekle aldamyor; »Muharebeden sonra* diye okumalıdır.

⁸¹⁹ Kapello'nun Türkler aleyhine muharebedeki cüretkârlıkları Venedik'te Santa Mariar Formoza Kilisesi'ndeki kabrinin kitabesinde gösterilmiştir: «Vincentius Cappellus maritimarum rerum peritissimus et antiquorum laudibus par, triremium onerariarum praefectus ab Henrico VII Britta. Rege insigne donatus, classis legatus V, Imp. designatus ter classem deduxit, coUapsam navalem disciplinam restituit, ad Zacinthum. -in Ambrâcio şinu Barbarossam Ottomanicae classis duces pos-tridie ad internationem deleturus nişi fata christianis adversa vetuissent: Xn Rizonico simi Castro novo expugnato Divi Martii procurator u'iversae reipublicae consensu creatus, in patria moritur totius" çivltatis raoerore, statis 72 (1542)».

⁸²⁰ Guvaao Tarihi, varak: 242. Hacı Kalfa. Esfârül-fihâr, va: 26.

Her sıra kendi nöbetinde toplarım boşaltarak arkadaki sıraya yer vermek üzere çekilecekti. Ancak birinci sıra bu manevrayı yapmazdan evvel, ikinci sırayı teşkil eden dört kadırga o kadar sür'atle ilerledi ki, birinci sıradaki gemiler başlarını çevirmi-yerek, her iki sıra birbiriyle çarpışma tehlikesine düştü. Fena yapılan bu manevradan doğan intizamsızlık, teşebbüsün muvaffakiyetini sür'atlendir-meğe sebep oldu. Taife karaya çıktı ve başka vesâite mâlik olmadıkları için -kalenin korkunç ateşi ortasında- merdivensiz hücumla girişti. Şehir zapt olunarak, deniz ve kara tarafından savunma yapmakta olan iki kule teslim oldu. 1.700 esîr ve 70.000 ekü'den ziyâde tahmin olunan ganimet, bu zabtın bedeli oldu. Napoli hıdivi ve umûmî kumandanı Ferdinand Dö Gonzağ bu mühim istihkâmı kendi tasarrufu altına alarak Fransisko Sarmiente kumandasında 4.000 ispanyol'dan mürekkep muhafız kuvveti bıraktı.⁸²¹

Ertesi senenin kânûn-ı sâni başlarında Sebeniko'lu Marato delaletiyle sevk olunan uç sancak beği 6 top ile mevki muhasaraya geldiler. Murato, İspanyol muhafızlarını Nadin muhafızları kadar kolaylıkla teslim etme ikna edeceğine zannediyordu; lâkin tekliflerini tebliğe, yâhud top gül-lesiyle te'yîde vakit bulamaksızın, İspanyollar bir yürüyüş yaparak Türklerin toplarını zapt ettiler ve kendilerini Spoleto üzerine attılar. Bu mevkiin ahâlîsi Osmanlılardı pusuda bekleyerek, elçilerinden yetmişini öldürdüler.⁸²² Mağlûbiyeti tamir için yeni bir donanma yelken açtı, Kastel-Noovo üzerine yeni bir kara ordusu sevk olundu. Az bir zaman önce Ru-

meli beğlerbeğliğine terfî edilmiş olan Husrev Paşa 60.000 kişi ile mevki muhasaraya gittiği gibi, yine o zamanda Hayreddin Paşa 150 gemi ile o tarafa gidiyordu.⁸²³

13 Temmuz 1539'da Osmanlı donanmasının Çıfit Sinan isimindeki korsan kumandasında 27 kadırgadan mürekkep pişdarı Kastel- Noovo karşısına geldi. Ertesi gün Türkler, şehirden bir mil mesafedeki çeşmeden su almağa geldiler; İspanyollar ansızın bunların üzerine düşerek, dörtyüzü-nü öldürdükten sonra, gemilerine gitmeğe mecbur ettiler. 17 Temmuz'da, Barbaros bizzat kalenin önüne geldi. Hayreddin, Kataro'dan gelmekte idi. Kataro Venedik valisi yiyecekten, içecekten hediye takdimine koşmuştu.

⁸²¹ Giv«zo Târihi, varak: 247. Hacı Kalfa, Esfârü'LBihar, va: 26. askerinin miktarını 6.000 olmak üzere tâyin eder. Gebel*4e Anfcuan Dorya yalnız 3.000 der. Paruta, s. 17.

⁸²² Guvazo Tarihi, varak: 247,

⁸²³ De Castelli novi direptione a Solimano Imperatore facta anno 1540 (1539) narratio Chr^stopheri Bîchori ad Franciscum regem Gallum In Synromus», s. 76. 35.000 Morlak ve Martoloz daha sayar; lâkin muhasaranın tarihinde bile a)dandığı düşünülürse, bu aded az İtimâda şayandır.

Muhasaraya başlamak üzere 80 top⁸²⁴ sahile çıkarıldı. «Bazilik» (şâhî) denilen üç topu onlar sırasında saymalıdır, ki, herbiri 100 libre ağırlığında gülle atıyorlardı. Bunların ikisi sekiz tekerlekli kundak üzerine konularak, başlarına da 40 aded muhasara ve balyemez topları yerleştirildi. Azî-ze Venerand tarafında yerleştirildiler. Üçüncüsü daha küçük çapta o miktar top ile takviye edilerek, şehri tuzlalar cihetinden ateşe gark ediyordu. Diğer yirmi ateşli silâh Osmanlı ordusunun ortasında idi. Muhasaranın devam ettiği üç hafta zarfında Osmanlı bataryaları cem'an 10.000 kadar gülle atıldılar.⁸²⁵ 7 Ağustos'ta, Husrev ve Hayreddîn Paşalar ikisi birlikte hücum ettiler. Türkler şehre girmiş oldukları halde, Sarmiente cesur askeriyle yetişerek hasmını 8.000 telefatla duvarların hâricine attı. Ertesi gün iki İspanyol mühtedîsi kalede yiyecek ve mühimmat olmadığı; muhafızların muhasaranın başlamasından beri büyük hasar görmüş olduklarını, son hücum şehrin yukarı kısmı kulesini müdâfaa eden 700 askerin sayısını 30'a indirdiğini haber verdiler. Bu haber üzerine Hayreddîn yeni bir hücumu karar verdi ki, sonucusu ve en kanlısı olmuştur (10 Ağustos). Osmanlılar, duvarlardan tırmanarak ikinci defa mevkiin içine girdiler. İspanyollar, bunları ric'at ettirecek kadar kuvvetli olmadıklarından dâima muharebe ederek ve hayatlarını pahalı satarak ric'at ettiler. O zaman muhasaranın başlangıcında kumanda etmekte olduğu 4.000 kişiden yalnız 300 askeri kalmış olan Sarmiente, deniz tarafında henüz elinde bu- . lunan kuleyi vermek ve kendisi de teslim olmak teklifinde bulundu.

Martolozlar, muhasara esnasında telef olan 8.000 kardeşlerinin intikamını almak üzere esirlerin kendilerine teslim edlimesini yüksek seslerle talep ettiler. Lâkin Barbaros bunların arzusuna muvafakat göstermeyip Sarmiente ile diğer zabıtları İstanbul'a götürdü.⁸²⁶ Acem'den gelen Ulama Kastel-Noovo kumandanlığına nasb olundu; kalenin alındığı günün ertesi günü Zirano kulesi muhafızları muhârebesiz teslim oldular.⁸²⁷ İkinci gün Kataro vâlîsi Osmanlı donanması başkumandanına yeniden yiyecek ve içecek gönderdi. Ancak Barbaros muvaffakiyetine mağrur olarak bunları reddederek Kataro'nun anahtarlarını istedi. Vâlî Bembo kalenin

⁸²⁴ Syndromus'da Richer, s. 476. Hacı Kalfa, Esfarftf-Bilhâr, 27.

⁸²⁵ Richer: «novem misillium pilarum», s. 77. Hacı Kalfa/ya, göre 8.200, va-ra&: 27; Guvazo'ya göre İ3-000, s. 264,

⁸²⁶ Richer, b&b 1, s. 77 ve 78. Guvazo Tarihi, s. 264. Hacı Kalfa, Esfârtt'l-Bi-har, varak: 27, muhasaranın başlangıcını 8 Rebîülânir. (23 Ağustos) olarak tâyin eder.

⁸²⁷ Sek'z ciltlik «Scrittrfre tnwshesche»de Doc'un 22 Temmuz 1539 târihiyle İstanbul elçisi Loranüo Grltti'ye iki mektubu münderictir. Bunlarda şu yazılıdır: «E rlnglazrerete l'Ambassador Francese (Rlncon) per il buon offl-. do Che l'ha fafeto rifferitocd per dlto D. Cesare Catelmo.»

Venedik'e âit olduğunu ve Venedik'le Osmanlı Devleti arasında akdedilmiş olan mütârekeye rağmen meydana gelebilecek her türlü hücumu mukavemet edebileceğini bildirdi. Bununla beraber Barbaros askeri-ni Kataro önüne çıkararak muhasarasına başladı. Şu kadar ki, Bembo muhasırlar üzerine o kadar şiddetli ateş etti ki, teşebbüslerinden vazgeçmeğe mecbur oldular. Osmanlı Amirali validen gümüş kâse içinde takdim olunan 500 ekü'yü aldıktan sonra askerini gemilere bindirdi.⁸²⁸

Venedik'le Anlaşma

Sultân Süleyman, kendisini Kastel-Noovo'ya hâkim kılacak seferi taV cîl etmekte olduğu halde, Venedik hükümeti anlaşma veya umûmî mütâreke akdetmek üzere müzâkereye başlamıştı. Bunun için payitahta gönderilmiş olan Gritti 1539 Nisanı başlarında dönerek, tercüman Yûnus Beğ delaletiyle vezirlere takdîm olduğunu ve onlar tarafından mütevecci-hâne kabul edildiğini ve sulhun ümîd edilebileceğini bildirdi.

Senato derhâl, Sultân Süleyman nezdine evvelce iki defa sefaretle gönderilmiş olan Pietro-Zen'i İstanbul'a gönderdi. Pietro-Zen sekiz sene önce Osmanlılar'la akdolunan anlaşmayı yenilemeğe me'mûr idi. Lâkin vazifesini îfâ edemeksizin yol esnasında, Bosna-Sarayı'nda vefat etti. Gerek muharebelerde, gerek müzâkerelerde bulundurduğu 84 yaşında To-mazo Kontarini Pietro Zen'e halef oldu.⁸²⁹ Bununla beraber Türkler'-in Kastel-Noovo üzerine tedârikâtı faal bir şekilde devam ediyordu; Kon-tarhü'nin İstanbul'a varması bu şehrin zabtından sonra vuku buldu. Süleyman kendisini resmen kabul etti, fakat ona hitaben söz söylemedi. Mülakatın devamı müddetince elini sürekli olarak göğsünün üzerinde bulundurmuştur ki, saray erkânı bu hâli infial yâhud gazab alâmeti olarak tefsir ettiler.⁸³⁰

Bâzı şehirlerin iadesini teklif etmekte olan Konlarini'nin teklifleri hakaretle reddedildi; vezirler buna cevaben bilâkis Malovazi, Napoli Di Romania ile Kastel-Noovo*ya kadar Arnavudluk'un terkinin taleb ettiler. Kontarini ifrata varan tekliften dehşete kapılarak, artık müzâkerelere devam etmemeyi ihtiyata daha muvafık buldu. Görüşmelerin sonunda, ve-zîr-i âzam -anlaşma akdinin daha geniş selâhiyete bağlı olduğunu anlatmak

⁸²⁸ Paruta, 1, 10, s. 721. GOT» Tarihi, varak: 165.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/181-185.

⁸²⁹ Paruta, a. 713.

⁸³⁰ D'animo turbato», s. 714.

maksadıyla- Kontarini'ye dedi ki;

- «Bizzat Venedik'e gidiniz, fakat pâdişâhın oğullarının sünneti ve kızının izdivacı düğünlerinde hazır bulunmak üzere Eylül'de avdet ediniz.»

Bu düğünler mutâd tantana ile icra edildi. Venedik murahhası hazır olmamakla beraber balyos Kanale serbest bırakılarak, merasimde bulunmak üzere davet edildi.

Ertesi senenin başlarında (1540) â'yândan Luici Badoero sulha dair başlanılmış olan müzâkerelere devam etmek için İstanbul'a geldi. Herşe-yin muharebeden evvelki hâle irca olunmasını teklif ederek anlaşmaya me'mûr idi. Sefer masrafları olmak üzere tazminat nâmıyla 300.000 dukaya kadar para arzına da me'zûn idi. Lâkin Malovazi ve Napoli Di Ro-maruVıyı asla terk etmeyecekti. Âyân meclisinden Badoero'ya verilen tâ-limât bundan ibaretti. Lâkin Onlar Meclisi daha geniş selâhiyet verdi ki, Napoli ve Malovazi mevkilerinin terk edilmesine kadar müsâade ediyordu. Badoero'nun bâb-ı devlet nezdindeki müzâkerelerinde, Napoli muhaciri olup I, Fransuva'nın elçisi olmuş olan Kantelmi⁸³¹ aracılık ediyordu. Biri Meclis-i Âyân'ın, diğeri Onlar Meclisi'nin kâttibi olan Kavezo nâmında iki kardeş Badoero'nun iki yüzlü talimatını Kantelmi'ye haber vermişlerdi;⁸³² bunlar daha sonra sırrı ifşa etmelerinin cezasını asılmak suretiyle çekmişlerdir. Bu sırta muttali olan Kantelmi, onu dîvân'a söyledi. Binâenaleyh Badoero'nun İstanbul'a vusulünde Âyân Meclisi'nin kat'ı emirleri dâiresinde kalmak istediği halde, vezirler tekliflerini reddederek, anlaşmanın ancak daha büyük fedâkârlıklarla satın alınmasının kaabil olabileceğini beyân ettiler.

Nihayet, üç ay müzâkereden sonra, Badoero bir anlaşma akdetti ki, Venedik için Malovazi'yi, Napoli Di Rmania ile Dalmaçya sahilinde Na-din ve Orana kalelerine Hayreddîn'in ilk muharebesinde Akdeniz'de zabtettiği Skiros, Potamos, Paros, Antiparos, Niyö, Eğin, tstampalia adalarına, safer masrafları tazminatı nâmıyla de 300.000 duka altınına mal oluyordu. İki devletin sefirleri bu ahidnâmenin tasdiknamelerini ancak ertesi sene zarfında mübadele ettiler ki, o ahidnâme Venedik için şerefli olmamışsa da, büyük bir tehlikeden kurtulmasına sebep olmuştur.⁸³³

⁸³¹ Süleyman ae Venedik arasında mütâreke müzâfceresi için Kantelini'nin İki defa me'mûrlyeti hakkında Paruta'ya müracaat, 1, 10, s. 715, 723. Flassen bu vekayii bilmez.

⁸³² Paruta, 1, 10, s. 728. Daru, 1, 2fi, s. 57.

⁸³³ İki Türk vesikası Venedik arşivinde saklanmaktadır ve biri Rebi'ül-evvel 947 (Temmuz 1540), ikincisi Zilhicce 947 (Nisan 1541) tarihlidir. Daru'nun Venedik Târihi'nde gösterilen Mayıs 1540 târihi, şu halde ne Venedik ahidnâmesine, ne de tasdiknamesine âit olabilir. Avusturya Imp. ve Kral. Hanedanı Arşivi'nde 1530'dan 1549'a kadar «Türkiye Yazmaları» (Scritture turchesche) arasında aşağıda zikredilen 10 evrak vardır: 1) Fransa ile dostâne münâsebetlerde bulunulması tavsiyesini bildiren Sultân Süleyman'ın Venedik Docu'na mektubu, 29

Osmanlı Devleti'nin Venedik ile düşmanlığa son vermesi işte bu şekilde vuku bulmuştur. Bu muharebe esnasında Osmanlı orduları hem Avrupa'da, hem Asya'da, meşgul olmuşlardı. Hayreddîn, Akdeniz'de, Venedik'in, Papa'nın, İmparator'un birleşik donanmasını mağlûb ederken, Pâdişâh Boğdan Prensi'ni memleketinden tardı ederek, bu memlekete başka bir hükümdar diyor, Süleyman Paşa zafer silâhını Hindistan'a kadar ulaştırarak Diyo'yu muhasara ediyor ve iki Arab emîrini Devlet'e tabî olmaya mecbur bırakıyordu. Sultân Süleyman'ın tâlini şu suretle birden üç noktada, memleketlerinin batısında, kuzeyinde ve güneyinde görülmüş oldu.⁸³⁴

OTUZUNCU KİTAP	
Ferdinand'ın Elçileri	
Macaristan Seferi.....	
Budin'in İlhak Edilmesi.....	
Şarlken'in Cezayir'i Zabtetme Teşebbüsü	
Peşte Muharasası.....	
Onuncu Sefer-İ Hümâyûn	
Orduy-U Hümâyûnun Muazzam Yürüyüşü	
Valpo Ve Şikloş'un Fethi	
Gran (Estergon)'Un Zabtı	
Ştühlveysenburg Fethi	
Şehzade Selimin Sabuhan Valiliğine Tayini.....	
Rüstem Paşanın Sadareti	
Barbaros Hayreddin L'aşa'mn İrtihali	
İmparator Şarlken Ve Kral Ferdinand İle Anlaşma.....	

Şevval 947 (28 Şubat 1540). 2) Bu hususta yeni teşvikleri bildiren Süleyman'ın Doc'a mektubu, ki 1 Şevval 948 tarihli olup Doc'a 1 Nisan 1542 târihinde verilmiştir. 3) Barbaros'un kadırgalarından alman eşyanın iadesini Venedik'e tebliğ eden ferman şeklinde mektup, 1 Safer 949 (17 Mayıs 1542) tarihli. 4) Yûnus Beğ marifetiyle gelen yazıya cevaben, Venedik elçisi Jerom'un kabulüne dâir Sultân Süleyman'ın mektubu, 4 Teşrin-i evvel 1542. 5) Yine o târihle ferman şeklinde Doc'a bir mektup ki, bir firari kölenin teslimini talep ediyor. 6) Yine o sene târihini taşıyan ve aynı şekilde olan^ bir mektup ki, yeni yapılmış bir kalenin yıkılmasını istiyor. 7) Sultân Süleyman'ın balyos Tiyepolo için i'timâdnâme cevâbı, 6 Kânun-ı sâni 1545. 8) Sultân'ın Doc'a bir mektubu ki, Venediklilerin Dalmaçya'da uğradıkları hasarlara dâir ve 953 (1546) tarihli. 9) İran'daki fetihleri ilân eden ve Haleb'den 29 Şevval 955 (1548) tarihli mektub. 10) Üç köyün iadesi hakkında ve ferman şeklinde, Şevval 956 (1549) tarihli, Venedik Cumhuriyeti'ne mektup.

⁸³⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/185-187.

OTUZUNCU KİTAP

Ferdinand'ın Elçileri

Bu kitap, Venedik ile yapılan anlaşmadan Şarlken ve kardeşi Ferdinand ile akdedilen ahidnâmeye kadar cereyan eden vak'aları hikâye eder ve 7 senelik bir zamanı içine alır. Bu müddet, baştan sonra Macaristan muhârebesiyle dolu olup Sultân Süleyman'ın satvetinin en yüksek noktasına çıkması da o seneler içinde vuku bulmuştur. Bu 7 senenin sonunda, o büyük hükümdarın saltanatının ikinci devresine gireceğiz; o devirde Hayreddîn Barbaros ve îbrâhîm kadar dikkate şâyân devlet ve harb adamları, Belgrad, Rodos, Bağdâd, Macaristan fetihleri kadar parlak fütuhat görmeyeceğiz. Lâkin Macaristan Krallığı'nın büyük kısmının Osmanlı memleketlerine ilhaki ve yukarı kısmının Avusturya'ya bırakılması sebebiyle, Macar ülkesinin Avrupa medeniyetiyle, 150 sene Avrupa'yı istilâ ile tehdîd eden Asya arasında kanlı bir mücâdeleye sahne olduğunu göreceğiz. Şimdi bizi işgal edecek olan bu 7 sene zarfında, Macaristan'ın zabtı kadar mühim bir fetih, Avrupa diplomasisi üzerinde Şarlken ile Büyük Süleyman arasındaki ahidnâme kadar ağır neticeleri mu-tazammın bir sulh ahidnâmesi ve bunu tâkîb eden vekayi, bir taraftan harb meydanlarında büyük kuvvetler kullanılmasını ve bir taraftan da Avrupa devletleri kabinelerinde diplomasinin dikkate değer gelişmesini ve faaliyetini gerektirmiştir.

Venedik ile Osmanlı Devleti arasındaki müzâkere sırasında ve ondan sonra Ferdinand, kendi memleketleri üzerinde kopacağını tahmin ettiği fırtınayı önlemeğe çalışmıştı; Şarlken de, nihayet, Avrupa'nın o kadar çok zamandan beri muhtâc olduğu asayîşi sağlayabilmek için, Ferdinand'a iltihak etti. Seferler, muzafferiyetletf, mağlûbiyetler bizzat vak'alann oluşmasına uygun genişlikte münteşir olur; halbuki diplomatik haberleşmeler böyle değildir. Bunlar, ekseriya sır olarak kalmağa mahkûm olup vesikaları tarihçi için elde edilmesi imkân dâiresine girinceye kadar asırlarca arşivlerde gizli kalır. Tarihçilerin Macaristan muharebesinden evvel ve sonra vukua gelen müzâkereler hakkında eksik veyahut baştanbaşa yan* liş ifâdelerini, işte bu menbâların noksan bulunuşuna atfetmek lâzım gelir.

Süleyman'ın Bağdâd'dan, Tebriz'den, Diyârbekir'den Ferdinand'a gönderdiği üç mektubun her birine derhâl cevap yazılmıştı.⁸³⁵ Pâdi-şâh'ın

⁸³⁵ Sultân Süleyman'ın Bağdâd ve Tebriz'den müverreh mektuplarına Kral Ferdinand'ın cevap-nâmeleri yukarıda gösterilmiştir. Pâdişâh'ın Diyârbekir'den gönderdiği üçüncü mektubuna cevap-nâmesi Avusturya İmp. ve Kral.

İstanbul'a varmasından sonra Ferdinand, İran seferinin mes'ûd neticesinden dolayı tebrik etmek ve henüz imzalanan anlaşmanın hilâfında vukua gelen ahvâl ve Kraliçe Mari'nin cihazının teslimindeki gecikme ile Osmanlılar'ın Avusturya memleketleri hududundaki sürekli akınlarından şikâyet etmek üzere, Maria Barçizi'yi göndermişti. Vezîr-i âzam Ayaş Paşa,⁸³⁶ cevaben, eğer Gritti katledilmemiş olsa, Mari'nin cihazı çoktan iade edilmiş bulunacağını, Osmanlıların hududdaki akınlarının Avusturyalılar'ın Osmanlı memleketlerindeki akınlarından kaynaklanmış olduğunu ve Sırbistan'da hükümlanlık hakkının Sultân Süleyman'a âid bulunduğunu beyân ederek, iki seneden beri vergilerini verememiş olan Kont Srin ile diğerlerine birikmiş meblâğı vermelerinin ihtar edileceğini söyleyerek sözlerini bitirdi.

Kaçyaner'in bu sırada uğradığı hezimet musalahayı muamma hâline getirdi. Lâkin Ferdinand bu vak'anın doğuracağı durumların önünü almak için 10 sene önce Zapolya'nın sefiri sıfatıyla Viyana muhasarasında Süleyman'a refakat etmiş olan Jerom Laçki'yi⁸³⁷ İstanbul'a gönderdi. Gritti'nin katlinden sonra Laçki, Zapolya tarafından hapse atılmıştı; Polonya Kralı Sigismund'un müdahalesiyle hürriyetine kavuştuktan sonra Ferdinand'ın hizmetine girmiş ve o zamana kadar en metanetli istinad-gâhı olduğu efendisinin uyuşmaz düşmanı olmuştu. Bir intikam ihtiyâcına itaat ederek, Grosvardayn'da Zapolya Üe Ferdinand arasında akdolan gizli muahedeyi Sultân Süleyman'a haber verdi. Bu Şâber üzerine Pâdişâh, yanında bulunan Lutfi Paşa'ya hitâb ederek, şunlar* söyledi:

- «Bu iki kral, başlarında tâc taşımağa lâyük değillerdir; bunlar sözlerinde durmazlar; ne Allah korkusu, ne de insanların korkusu, muhata» zasına yemîn etmiş oldukları ahidnâme'yi bozmaktan kendilerini men* ede-

Hanedanı Arşivi'nde-dir ki, Ferdinand'ın Innsbruck'dan yazılmış 14 Mayıs 1536 tarihli mektubudur. «Litterae Ferdinandi, 14 mai 1536, Inns-bruck: «Pervenere ad nos litterae M. V. in civitate Embdie (Âmid) datea per Mustafa Ciaus Albak.» Kral, Süleyman'ı İstanbul'a mes'ûd avdetinden dolayı tebrik ve Barçizi'nin yalanda döneceği ümidinde bulunduğunu beyân ediyor.

⁸³⁶ «Seconda risposta del Gran Signor per bocha del Sgr. Ajas bacha sopra quello che Johan Marya Barzîr dolendosse, che le prime poposte non esser conforme aile promesse fatte per il Gran Sinor alla Regia Maestâ, che al manco il detto G. Sig-nor si havesso di risolvere che non volendo reintegrare pacificamente la Regia Maestâ del regno di Ongeria, che al manco promettesse et fâsse consento che detta maestâ con le forze proprie potesse expellere il Conte Johan Scepusiense foro del detto regno, e se anche il G. Sgr. non volesse consentir a questo che Johan Marya Barziz sia certificato per possersene expeditamente ritornar della Regia Maestâ per il cami no dove era venuta.» (Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi).

⁸³⁷ Laçki'nin rtmftd-namesi 8 Eylül 1539 tarihlidir; Avusturya tmp. ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'ndedir Laçki'nin Andronikos Trankjlos namında! bir refiki vardı ki, o da Zapolya'nın hizmetini terk etmişti. Veranus tarafından 5 Şubat İMÎ tarihiyle kardeşine gönderilen fektuba müracaat, Katona, 20, s. 130Ö.

memiştir.».⁸³⁸

Laçki, 8 Teşrîn-i evvelde İstanbul'a vâsıl olarak 7 Teşrîn-i sâni'de hu-zûr-ı şahaneye kabul olunduysa da, Pâdişâh kendisini emareleri açıkça görülen bir sabırsızlıkla dinlemekle beraber, Budin'in muhasarasını ihtar ederek serzenişlere gark etti. Bâzıları bu elçinin burnuyla kulaklarının kesilerek iadesini, bâzıları da zincire vurulmasını Süleyman'a tavsiye ediyorlardı. Buna rağmen Laçki cömertliği sayesinde bu muameleleri bertaraf etmeğe muvaffak oldu; Rüstem Paşa'ya da altın zincir takdim edilmek istenildiği halde, yalnız o hiçbir şey kabul etmedi.⁸³⁹

Ertesi sene Laçki, împarator'un yeni ta'lîmâtıyla Hagnu'dan İstanbul'a gitti;⁸⁴⁰ bu ta'lîmât îcâbmca Zapolya'nın o vakte kadar Macaristan'dan tasarruf etmiş olduğu kısmın Avusturya'ya terkedilmesi hakkında Süleyman'ı ikna için her teşebbüsü tecrübeye ve bu terke mukabil saat, doğan, köpek vesâireden olmak üzere tertib edilen senelik hediyeler vaa-dini me'mûr idi. Laçki'nin gidişinden 15 gün sonra Zapolya'nın vefatı Ferdinand tarafından yeni bir elçi gönderilmesine ihtiyaç göstermişti, Ferdinand, Andronkos Trankilos'a verdiği talimatta:

- «İstanbul'a koş, uç!» diyordu; vezîr-i âzam Lutfî Paşa'yı vezir Rüstem Paşa'yı, bâb-ı devlet tercümanı Yûnus Beğ'i KraTın menfaatlerini kazanmak için hiçbir şeyi ihmâl etmemesi tavsiye olunuyordu.⁸⁴¹

Sultân Süleyman da Zapolya'nın, vefatından 15 gün önce, Kraliçe İzabel'den bir çocuğu doğmuş olup olmadığını araştırmak için Budin'e çavuş göndermişti. Kendisini «Transilvanya Dukası» ilân etmiş olan Maliat bu çocuğun meşrûiyeti hakkında zihinlerde şüpheler yaratmak istemişti.⁸⁴² İzabel, çocuğu kucağında Çavuş'un yanına getirerek «Büyük împarator»un himayesini vasiyyet etti. Bu sırada valide, cesurca olması ismetinin cazibesinden geri kalmayan letâfetli bir tavırla sîne-i sîmîni (gümüş gibi göğsünü) açıp Çavuş'un huzurunda çocuğuna süt verdi.⁸⁴³ Çavuş diz çökerek çocuğun ayağını öptü; ve sağ elini çocuğun göğsüne koyarak Kral Jan'ın oğlu bulûğ haddine varmasından itibaren -başka hiçbirinin iştiraki olmamak üzere- Macaristan'da hükümet edeceğine Sultân Süleyman nâmına yemin

⁸³⁸ Jovlus, 34, fi. 227.

⁸³⁹ Laçki'nin Avust. İmp. Hâne. Arşivi'ndeki raporu.

⁸⁴⁰ Süleyman nezdinde sefir Hlyeronimia Lasklo'ya ta'lîmât «Hagnoria» 8 Temmuz 1540.

⁸⁴¹ Andronikos Trankilus'a verilen ta'lîmât. Viyana, Ağustos 1540: «Ut Cons-tantinopolim advoles, carras, et si ileri potest adjuvante Lutfi et Rustem Bacha nec non Juntis bey andientiam Imperatore studeas.» Avusturya tıp. ve Kra. Hâned. Arşivi.

⁸⁴² Katona'da «verantU BplstoJa», 20, s. 1418 .

⁸⁴³ «Reclusa mamllart et exserta pfpUIa, coram lactavisse.»

etti.⁸⁴⁴

Bununla beraber Ferdinand ordusunun generallerinden Leonar Fels, Budin önüne gelip şehri muhasara altına aldı. Lâkin fena mevsimlerin ilerlemiş olmasından dolayı neticede çekilerek Peşte, Vayzen, Vişegrad, Ştuhlvaysen müstahkem mevkiilerini zapt etti. Çarpışmaların başlamasıyla beraber İzabel Pâdişâh'ın sür'atle yardımlarını dilenmek için sâdık müşavirleri Verbuci ve Çersegi'yi derhâl İstanbul'a gönderdi. İzabel'in elçileri Süleyman'ın huzuruna kabul edilerek, Macaristan'ın 30.000 dukayı bulan vergisini kıymetli hediyelerle tahtın ayağına koydular (Teşrin-i evvel 1540); bilmukabele kendilerine berât verildi ki, bununla Devlet tebeası olan Zapolya'yı kraliyet mesnedinde te'yîd ediyordu.⁸⁴⁵ Rumeli beğler-beği Husrev Paşa ve üçüncü vezir Mehmed Paşa alelacele Budin üzerine yürümek için emir aldılar; Pâdişâh da İzabel'in hükümet naibi kraliçe sıfatıyla hukukunu muhafaza etmek üzere, onları ordu ile tâkîb edecekti.⁸⁴⁶

Laçki ile vezirler arasında müzâkere ile, bir ay daha geçti. Ferdinand'ın elçisi, bâb-ı devletçe dâimi şikâyet vesilesi olan Budin muhasarasından dolayı mazeret bahanesi olmak üzere bunun Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında ancak iki aylık bir mütâreke akdedilmiş bulunmasından kaynaklandığını beyân etti. Kral Ferdinand'ın ne Hırvatistan'a, ne de Süleyman'a âid diğer vilâyetlere değil, ancak Zapolya'mn memleketlerine taarruz etmiş olduğunu da ilâve etti.⁸⁴⁷ Lâçki, geçen sene beyhude uğraşmış olduğu noktalara dokununca vezîr-i âzam Lutfî Paşa şöyle söylemekle iktifa etti:

- «İyi söylüyorsun Laçki, lâkin fena hareket ediyorsun.»⁸⁴⁸ Diğer üç vezîr -ki Pâdişâh'ın dâmâdı Rüstem Paşa, Süleyman Paşa, Mehmed Paşa'dır- Laçki'yi, Lehistan'ın olduğu halde Almanlar'a hizmet etmek için millî duygularından kopmuş olmasından dolayı ayıpladılar. Laçki, bu hareketini haklı göstermek için, Fransa Kralı'nın elçisi İspanyol doğmuş olduğu halde, meşru efendisine karşı I. Fransuva'nın menfaatlerine hizmet etmekte

⁸⁴⁴ Katona'da «verantli Epístola», 20, s. 1418.

⁸⁴⁵ Ferdî, varak: 336: «Harâc vaz' olımıp ilçisiyle nlsan-ı alisin göndürildi.»

⁸⁴⁶ «Cum Tekeli et Szemezei accessissent et nuntium dedissent de defectione Peremi et aliorum ad Ferdinandum, Sultanus cum legato Joannis concludit et regnum puero contulit.» (Avusturya İmp. ve Kral. Hanedanı Arşivi'nde Laçki'nin raporu.) «Advenit hie Chriptohorus Semczcy, ut proderet quatuor castra ac patriam Turcis. Heri etiam fillus Pereni ingressus est Conclave et circumcidetur Adrianopoli: Petrus Voivoda Moldaviensis est pollicitus redditurum se castra quae in Trans-ylvania habet Orator Gallus discessit ad inflammandum bellum, magnoauxilio fuit Oratoribus Regis Joannis, ut regnum puero daretur.» (Keza).

⁸⁴⁷ 7 Teşrin-i evvel, «in Dlvano repetivi legatlonem quam superlori amo ha-bui». Laçki'nin raporu. Engel, 4, s. 71'de iki sefirden bahsediyorsa da, bu hatâdır.

⁸⁴⁸ Laçki'nin rapora. «Pulchere locutus, turpe fecistil.»

olduğunu⁸⁴⁹ ileri sürdü. Lutfî Paşa I. Fran-suva ile İmparator arasında Hagnu ahidnâmesinin hangi maksada istinaden akdedildiğini sordu. Laçki, Dîvânda hazır bulunan Barbaros'u göstererek:

- «Bunu büyük amirale sorunuz.» cevâbını verdi.

Barbaros, gülerek:

- «Ben burada Fransa elçisine vekil mi olacağım?» dedi.⁸⁵⁰

Dîvandandan sonra vezirler Laçki'yi mu'tâd olan ziyafete davet ederek, seyahat ve sefaretleri hakkında iltifatlı sözler söyleyerek, huzûr-ı şahaneye kabulünden dolayı da tebrik ettiler (7 Teşrîn-i sâni 1540). Laçki, ifâ etliği muhtelif sefaretlerden bahisle Şarlken'in sarayında, İran Şâhlan'-nın eskiliğini Osmanlı Pâdişâhlarından daha evvel göstermeğe çalışan iki Acem sefirinin düşüncelerine karşı çıktığını söyledi. Bu sefirlerden birinin, Sultân Süleyman'ın İran'daki endîşe verici muvaffakiyetlerini haber vermek üzere evvelâ Portekiz Kralı'na, sonra İmparator'a gönderilmiş bulunduğunu, diğerinin de dünyâ imparatorluğunu Şâh ile aralarında paylaşmak için imparatoru ikna etmekle vazifelendirilmiş olup, buna Şarl Avrupa'nın, Şâh da Asya'nın sahibi olacağını ilâve etti. Lutfî Paşa müstehzi bir edayla:

- «Lâkin hükümetlerinizin hududunu nasıl kararlaştırabilirsiniz?»⁸⁵¹ diye sordu.

Yine o gün öğleye doğru Laçki, Pâdişâh diâresine kabul olundu. Pâdişâh, elçinin geldiğini görünce şöyle hitabetti:

- «Ferdinand'a söylemedin mi ki, Macaristan bana âiddir? O hâlde buraya niçin geliyorsun?»⁸⁵²

Ondan sonra şedîd bir hiddet göstermesi üzerine elçi mülakat salonunun dışına çıkarıldı. Vezirler, Ferdinand ile yeni bir muharebe açmanın münâsib olup olmayacağı hakkında pâdişâh huzurunda üç saat müzâkere hâlinde kaldılar. Muharebeye girişilmesi kararlaştırıldığından, del-lâllar dîvânın kararını îlân ederek, Laçki, vezîr-i âzamin sarayında habs edildi.⁸⁵³

Tercüman Yûnus Beğ kendisini teselliye gelerek, Pâdişâh hediye etmiş olduğu doğanları pek beğendiği için, korkacak birşey olmadığını ve gerçekten Hadım Süleyman Paşa, burnunu ve kulaklarını kesmek fikrinde bulunmuşsa da Pâdişâhın muvafakat göstermediğini söyleyerek cesaret verdi. Lutfî Paşa Laçki'ye Devlet hizmetine girmesini teklif etti. Lâç-ki

⁸⁴⁹ İhtimal ki Napolili olarak doğmuş İken Şarlken'in tebeasmdan olan Kan-telmi'yt kasedediyordu.

⁸⁵⁰ Laçki'nin raporu: «Vişne me fecere Regis oratorera.»

⁸⁵¹ «Quomodo confinia composulstis cura Kisilbassa» («Kızılıbaşa hududunuzu nasıl kestiniz?», Laçki'nin raporu.

⁸⁵² Laçki'nin raporu.

⁸⁵³ Wolfgang Betlen (Wojf«ang BeŪıleıD'in dediği gibi, 1, s. 356, Yedikula de-ğli. Çıbnü 1782.

mallarını, zevcesini, çocuklarını terk edemeyeceğini söyleyerek çekimser davranınca vezîr-i âzam, Pâdişâh hizmetine girince zevce ve kasırdan mahrum olmayacağından, bu bahanenin makbul olmayacağı beyân etti. Laçki muhalefette ısrar gösterdiğinden, vezîr-i âzamin sarayında mahbûs kaldı. Buna rağmen pazar günleri Rûm Patrikhânesi Kilisesi'nde duâ dinlemek üzere çıkmağa izin verildi. Hakkında gösterilen şiddete rağmen, kendisinin ve maiyyetinde bulunan adamları taâmiyye'si (yemek veya sofraya masrafı) olmak üzere, bir miktar akçe tahsis olundu.

1540 Kânun-ı evvel'inin birinci günü Sultân Süleyman, Şehzade Mehmed ve Selim ve 3.000 yeniçeri ile Edirne'ye giderek, ancak 1541 Nîsân'mda döndü. Dönüşünden üç hafta sonra 120 erkek ile 7 kadın hazînedeki 25.000 altın çalmış olmak şübhesiyle işkenceye konuldular. Yine o zamana doğru Lûristan ve Gürcistan vâlisî Gazî Hân'ın isyanı haber alındı.⁸⁵⁴ Süleyman İran hududuna 2.500 yeniçeri, 700 sipâhî, 600 ulûfeci gönderdi. İşte bu sıradadır ki, gözden düşmesinin sebebi olan ahvâli daha önce yazdığımız Lutfî Paşa azledildi, fakat Pâdişâhın dâmâdı olmasından dolayı azledilmiş vezîr-i âzamlara tahsisi mûtâd olan 200.000 akçe, ona da tahsîs edildi (18). İhtiyar Hadım Süleyman Paşa vezîr-i âzamlık makamına geldi.⁸⁵⁵ İkinci vezirlik Rüstem Paşa'ya, üçüncü vezirlik Mehmed Paşa'ya, dördüncü vezirlik Rumeli beğlerbeği Husrev Paşa'ya, Rumeli beğler-beğiliği yeniçeri ağasına, Bağdâd beğlerbeğiliği de Üveys Paşa'ya verildi. Şehzade Mustafa, tahsisatına senelik 500.000 akçe ilâvesiyle Saruhan'dan Manisa'ya nakl olundu.⁸⁵⁶ O senenin kışı ve ertesi senenin baharı içindeki vekâyî bundan ibaret olup, elçi Laçki bu müddet zarfında ' hep vezîr-i âzam sarayında mahbûs kalmıştır.⁸⁵⁷

Macaristan Seferi

23 Haziran (28 Safer)'da Sultân Süleyman, Macaristan üzerine bizzat sefer açmak üzere İstanbul'dan hareket etti. Vezîr-i âzam, Devlet'in doğu hududlarını İran Şâhı'nın teşebbüslerine karşı muhafaza etmek bahanesiyle Küçük Asya'da kaldı. Lâkin hakikatte, Şehzade Mustafa'nın hareketlerine

⁸⁵⁴ Ferdî, varak: (18)

⁸⁵⁵ Ferdî, varak: 344. Laçki'nin 9 Mayıs tarihli raporu.

⁸⁵⁶ Ferdî'nin bu tahsisatın artırılması hakkındaki ifâdesi, bu askerî Pâdişâh'ın Asya'daki seferi esnasında eyâlet vâilîğinin-dekl şehzadesine muhafazasına me'mûr bulunduğu hakkındaki zannını belirten elçi Laçki'nin şu fikrasına uygundur: «Non tantum contra Persam quam contra filium, ne patri rebellet, quod timebatur.»

⁸⁵⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/188-193.

nezâret etmeğe me'mûr idi: Çünkü baba ile oğul arasındaki karşılıklı soğukluk her ne kadar ciddî bir surette 12 sene sonra meydana çıkmış ise de, Şehzâde'nin ikbâl hırsı daha o zamandan Pâdişâh'ın şübhesi-ni çekmişti.⁸⁵⁸ Süleyman'ın Macaristan'a gidişinde vezîr-i âzami refakatine almamağa karar vermesi Süleyman Paşa'nın ne ihtiyarlığından, ne de vezîr-i âzamin müfrit derecedeki selâhiyetinden doğacak rekabetten değil, ikinci vezîr Rüstem Paşa'nın nüfuzunun üstünlüğünden kaynaklanmıştır. Pâdişâh'a dâmâd olmuş olan Rüstem, daha Önce hademe-i hassadan bulunmak sıfatıyla 80'lik hadımdan ziyâde teveccühe nail olmuştu.

Cereyan eden durumlara bakılırsa kolayca anlaşılır ki, Süleyman, eski nedimi İbrahim'in büyük kudretini ve bunun yol açabileceği neticeleri hatırına getirerek, vezîr-i âzamhga ancak Ayaş, Lutfî, Süleyman Paşalar gibi karada, denizde uzun müddet süren askeri hizmetleriyle tecrübe edilmiş adamları getirmek ve saltanat haklarına rakîb çıkar korkusuyla bunlara pek fazla iltifat göstermemek istemiştir. Bununla beraber, bundan sonraki vak'alar gösterir ki Süleyman Paşanın -Rüstem Paşa'mn nüfu-zuyle kırılan-selâhiyeti Pâdişâh için hiçbir vakit endîşe sebebi ve rekabet mevzuu olmamıştır. Rüstem Paşa, zevcesinden ziyâde -Süleyman'ın en çok sevdiği haremi olan- kayınvalidesi sayesinde nüfuz kazanmıştı. Pâdişâh, husûsiyle İbrahim'in -kısmen onun te'sîri neticesi olan- sukutundan sonra büsbütün bu kadının te'sîrinde kalarak o zamandan beri hükümet dizginlerini Rüstem Paşa'ya terketmişti. Rüstem Paşa ise, vâsi kudretini -ileride göreceğimiz veçhile- kendi arzusuna değil, Hürrem'in arzusuna göre kullanmıştır.

Pâdişâh, İstanbul'dan bir merhale mesafede şiddetli yağmura tutularak ordunun hareketi imkânsız bir hâle gelmiş olduğundan, boş zamanlarını idâri memurların bâzılarında değişiklikler yapmağa sarfetti.

Ulemânın müttehiden verdikleri re'y hilâfına olarak mest üzerine mesh caiz olamayacağına dâir fetva vermiş olan müfti Çivi-zâde azledilerek, o makama Molla Abdülkaadir tâyin olundu.⁸⁵⁹ Erzurum valisi Fer-hâd Paşa da, idare tarzı hakkında vâki' olan şikâyetleri tahkik etmek için Gürcistan hududuna gönderilen bir müfettişin iş'ârı üzerine azledilerek, Erzurum valiliğine vezir Dukakin-oğlu'nun mahdumu Mûsâ Paşa getirildi.⁸⁶⁰

Sultân Süleyman Filibe'de bulunduğu sırada Hayreddîn Barbaros'un 80 kadirge teçhiz ederek, bir İspanyol donanmasının tehdîd etmekte olduğu

⁸⁵⁸ Laçki'nin raporu.

⁸⁵⁹ Ferdi, varak: 346. Lutfî. vWak: 94.

⁸⁶⁰ Ferdi, varak: 347.

Cezayir'in imdadına koşması için emir gönderdi. Kendisi de ordusuyla Sofya ve Şehir Köyü'nden geçti ve Isladı Boğazı tarikiyle Niş'e yönelerek, burada hediyeler takdimine gelen Floransa elçilerini resmî bir mülakata kabul etti ve Kozme Dö Medici'ye hitaben samimi sözlerle dolu bir mektup ile iade eyledi.⁸⁶¹ Bu Macaristan seferi de -bütün evvelkiler gibi- ordunun intazama tam riâyeti dâiresinde vuku bulmuştur: Müverrih Ferdi, bir değnek çalanın bin değnek yediğini yazar.⁸⁶² Belgrad'da Rumeli beğlerbeğiliğinden sonunda vezirliğe yükseltilmiş bulunan Husrev Paşa orduya gelerek yeni görevinden dolayı Pâdişâh'a teşekkürlerini sunüp dîvânda yerini aldı.⁸⁶³ Yine bu şehirde, Niğbolu sancak beği Ah* med Beğ ve kısa zaman önce affedilen Piyer Rareş, Kogares'teki şatosundan hâinâne bir surette dışarıya çekmiş oldukları Macar reisi Maliat'ı Pâdişâh'a teslim ettiler.. Piyer Pereni ile gizliden gizliye münâsebetlerde bulunmakla itham edilen Maliat, ömrünün geri kalan günlerini geçirmek Üzere Yedikule'ye gönderildi.⁸⁶⁴ Pereni'nin Pâdişâh'a sâdik olacağına dâir ettiği yemin üzerine, rehin olarak İstanbul'a bırakmış olduğu oğlu, haylî zaman önce sünnet edilerek hademe-i hassaya alınmıştı.⁸⁶⁵ Sultân Süleyman Belgrad'dan gitmeden önce, Çezare Fregozo ile beraber İstanbul'a gitmekte olan Fransız elçisi Rinson'un öldürüldüğü haberini aldı. I. Fran-suva'nın elçisi Turin yolu üzerinde Marki Güvasto'nun haydudlan tarafından taarruza uğrayarak öldürülmüştü.⁸⁶⁶

Sultân Süleyman'ın kafasında bu hâdisenin doğurduğu elem verici te'» sir, Semendire valisi Yahyâ-Paşa-oğlu, Bosna valisi Ulama ile Valantin Török ve îzabel birleşik askerlerinin Rogandorf kumandasındaki Avusturya muhasara ordusuna galebesi haberiyle bir dereceye kadar zail oldu; Ferdinand'ın bu generali Budin yakınındaki Gerhard tepesindeki ordu* gâhim bile alelacele terkedip hemen, çekilmeğe mecbur olmuştu. Tuna'nın indirmekte olduğu cesedler, Süleyman için askerinin muvaffakiyetine şüb» he kabul etmez deliller teşkil ediyordu.⁸⁶⁷ Tuna üzerindeki ince donanma kumandanı Kaasım,⁸⁶⁸ Almanlar tarafından tahliye olunan Peşte şehrini zabt etmişti. Pereni Erlau'ya kaçmış, Rogandorf Şut adasına çekilerek yaralarının

⁸⁶¹ Ferdi, varak: 349 ve 350.

⁸⁶² «Bir çöpe hüsran eyleyen, bin çöp-1 glran ylrldı» Ferdi, 350,

⁸⁶³ Ferdi, varak: 351. Macarlar'm «Üzref» adını verdikleri Husrev Paşa. Fessler'ın tstoanfi'ye bakarak yazdığı gibi vefat etmiş olmayıp dördüncü vezirliğe getirilmişti.

⁸⁶⁴ Fessle. Engel, tstoanfi'den naklen, I, 14.

⁸⁶⁵ Laçki'nin 1539 senesi raporu.

⁸⁶⁶ 13 Temmuz 154Tde İstanbul'a giderken; Fessler'ın sandığı gibi İstanbul' dan dönerken dcğit. Flesson, c. 1, s. 388.

⁸⁶⁷ Ferdi, varak: 352.

⁸⁶⁸ Istoanlfde Kasson. diğer müverrihlerde Kassan.

ağırlığından orada hayâtı terketmişti. Daha önceleri Ferdinand'ın İstanbul'da elçisi ve son olarak Peşte'deki Avusturya İnce donanmasının kumandanı bulunan, Günş'ün cesur müdâfiinin kardeşi gayretli bir Dalmaçyah olan Jerom, Budin muhasarasında o kadar yara almıştı ki, o da arası çok geçmeden öldü.⁸⁶⁹

Laçki, hasta olmakla beraber, Belgrad'daki Osmanlı ordugâhına ka-. dar askerinin arkasından getirilmişti; Pâdişâh'ın Budin'den dönüşünde hemen ölmüş denilebilecek bir halde hürriyeti geri verildi.⁸⁷⁰

25 Ağustos 1541'de, Mehmed Paşa, bütün beğlerle birlikte Budin'den Pâdişâh'ı istikbâle çıktı.⁸⁷¹ Ertesi gün Süleyman askerini Tunan'ın sağ sahiline geçirerek «Alt-Ofen»de ordugâh kurdu. İşte buradadır ki, daha ertesi gün -Osmanlıların 21 Ağustos'ta Rogendorf a galebelerinde esir etmiş oldukları⁸⁷² 600 kişi, Avusturyalı Baltazar Puhhaymer ve Bohem-yalı Melşbor Borziza gibi bâzı kumandanlar hâriç olmak üzere 28 Ağustos'ta çavuş-başı Ali Ağa Pâdişâh tarafından genç Macaristan Kralı'na altın zincirli ve altın eyerli dört at ve Kraliçe*ye yüzükler, ipekliler, bilezikler hediye etmek üzere Budin'e gitti; bu seferde Pâ-dişâh'ın refakatinde bulunan Şehzade Bâyezîd tarafından da Zapolya'nın oğluna kıymetli hediyeler götürüyordu.⁸⁷³

Budin'in İlhak Edilmesi

Elçi Alî Ağa, Pâdişâh'ın bizzat ziyarete gelmesi Devlet'in kanunu hükümünce caiz olmadığını Kraliçe'ye beyân ederek, oğlunu Budin'i o kadar güzel müdâfaa eden asilzadelerle beraber Osmanlı ordugâhına göndermesini söyledi. Bu haber, İzabel'e büyük endîşe vermekten hâlî kalmadı; geceyi bir meclis ile geçirerek Zapolya'mn Ölürken tavsiye etmiş olduğu müşavir papas Martinoçi'nin kararına uygun olarak çocuğunu göndermeğe

⁸⁶⁹ tstoanH. kitap: 14, s. 234.

⁸⁷⁰ Fessler (7. s. 590)'ın Laçki'nin ancak Belgrad'a vardığında habs edildiğini yazması hatadır. Laçki'nin Belgrad'da, Fransız elçisi Rinson'un katlinde Şarlken'in- raedhall olmadığı ortaya çıktıktan sonra, saüverllidiğ'na dâlr 601'inci sahlfedeki İfâdesinde de yanılıyor (Katona'da Jovius, 21, s. 88). Bizzat Laçki'nin raporundan anlaşıldığı üzere 17 Teşrin-i sâni-den beri esir muamelesi görmüş ve ancak sıhhi durumuna açılarak bırakılmıştır.

⁸⁷¹ Ferdî ve Pecevi, varak: 77, 4 Cumadel-ulâ.

⁸⁷² Bethlen'in yanlış olarak dediği gibi (1; kitap: 3, s. 371) 29 Ağustos'ta değil.

⁸⁷³ Pecevi, varak: 78. Osmanlı müverrihleri Bethlen'in söylediği (1, s. 379), ilkinci şehzade Sellm'den hiç bahsetmezler, fatoonfi, kitap: 14, s. 241; Jovl-. us, c. 11. (Halbuki Pecevi Şehzade Sultan Selim ve Bayezld'in bu serede Padişah İle beraber bulunup ikisi tarafından dahi kral-zâdeye armağanlar gönderildiğini yazar. c. 1, s. 230. Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/193-196

karar verdi. 29 Ağustos'ta -ki Mohaç muharebesinin onbeşinci yıldönümüdür- henüz 1 yaşında bulunan kral-zâde Sigismund Zapolya, bir süt nine, iki dâye, İzabel'in 6 baş-müşâviri Martinoçi, Petroviç, Valanten Tö-rök, Etien Verbeçi, Urben Batyani, Pudmaniçki refakatiyle Osmanlı ordugâhına gönderildi. Küçük Sigismund üç kadınla bir altın arabada bulunarak, müşavirler yaya olarak refakat ediyorlardı. Defterdar ve nişancı, birçok sancak-beğleri ve çavuşlarla beraber çocuğu istikbâle gelerek, etrafında yeniçerilerle Pâdişâh'ın muhafızları bulunan bir çadıra göturdüler,⁸⁷⁴ Sigismund'u Pâdişâh'a takdim etmeğe Petroviç tâyîn olunmuştu; lâkin çocuk onunla gitmeyip ağlamaya başladı; süt-nine müşavirlerle birlikte bizzat Pâdişâh'ın huzuruna girmeğe mecbur oldu: Podmaniçki ile defterdar ve nişancı az bir müddet içinde kadını dışarı çıkardılar; diğer 5 müşavir dîvân çadırında kaldılar. Pâdişâh, Budin'i kendisine tahsis-etmiş olduğunu vezirleri vâsıtasıyla onlara tebliğ etti. İzabel'in müşavirleri bu haberi öğrendikleri sırada -Kral-zâde'yi götüren alayın geçtiği zaman dost ve müttefik sıfatıyla halka karışmış olan- yeniçeriler şehrin kapılarını zabtemişlerdi; ahâlî silâhlarını teslim ettikleri ve yeniçerilere iyi muamele gösterdikleri takdirde, mal ve canlarının korunacağını dellâllar ilân ediyorlardı. Güneş batmadan önce Budin bir Osmanlı beldesi olmuştu. Bu eski payitaht, Macaristan Kralı'nın Mohaç bataklıklarında vefatının sene-i devriyesinde bu veçhile sukuut etti; Krallık da Türk-ler*'in muzaffer silâhları kuvvetiyle Zapolya'ya verildiği gün, Budin'in zabtıyla oğlunun elinden alınmıştır.

Süleyman, İzabel'in müşavirlerini bir hafta ordugâhında alıkoyarak, Kraliçe'nin İstanbul'a götürülmesinin münasib olup olmayacağı hakkında onlarla görüşmede bulundu.⁸⁷⁵ Bir taraftan da İzabel, babası Sigis-murid'un eski sefiri vâsıtasıyla elçilerinin serbest bırakılması meselesini müzâkere etti.⁸⁷⁶ Vâki olan teşebbüslerinde kıymetli hediyelerle teveccühünü

⁸⁷⁴ Istoanfi, Jovius (c. 40, s. 285 ile şu eserlere bkz:

Vier Wahrafftige Missiven, eyne dea Frauen Isabella Kuniginn Janus nachgelassene Wittib in Ungarn, wie untreulich der Türk and die iren mit ir umgangen; die andere eyne so in der Belagerung bey der Kuniginn im Schloss gewest, wie es mit Ofen var und nach der Bdagerung ergangen; die dritte eyne Ungarn von Gran wie es itz zu Ofen zugeht die vierdt des Türkischen Tyranen an die Sibenbürger aus dem Latein ins Teutsch gebracht anno 1542. Genç Prens'in Süleyman'ın ordugâhına götürüldüğü zaman maiyyetinde bulunan ve tia-bel'in adamlarından olan biri tarafından yazılmış olan bu eser, başvurmak için kıymetlidir. Lâkin çağdaş tarihçilerin hiçbiri ve hattâ Katona buna vâkıf değildir. Burada bahis mevzuu olan dört mektup Avusturya împ. ve Kral. Hân. Arşivi'ndeki «Tarih ve Diploması» kısmındadır.

⁸⁷⁵ Jovius'un vüzerâ lisanından naklettiği ve Bethlen'den aldığı nutuklar (Katona, 21, s. 75), az l'timâda şayandır. Bethlen Süleyman'ın Budin'e girişini sehven 2 Eylül yerine 29 Ağustos'ta gösterir.

⁸⁷⁶ «Per Agarchum Elglsmujuutt pmtria legatun.»

kazanmış olduğu- Mihrimâh Sultân'ın kocası Rüstem Paşa tarafından yardım görüyordu. Budin'in zabtedildiği gün yeniçeri ağası Kraliçe'ye ikaametgâhı olan kasrı teslim etmesini ihtar etti; Kraliçe, Sultân Süleyman'a terk edeceğini söylemekle beraber, kendisi içinde buldukça kimsenin girmesine izin verilmemesini rica etti. İsteddiği vaad olun-duysa da yerine getirilmedi. Yeniçeri ağası kasrın kapısını zabt ederek, akşama kadar orada bulundu; bu müddet zarfında adamları girip çıkıyor, fakat kimseye fenalıkları olmuyordu; ağanın emriyle hapisaneler açıldı. 1 Eylül 1541'de, bir çavuş, gitmeğe hazırlanmasını ve eşyasını beraber götürmek için öküz satın almasını Kraliçe'ye tebliğ etti. Bu sırada yeniçeri ağası tersanenin anahtarlarını istedi ve aldı. Ertesi gün Sultân Süleyman Budin'e girip (2 Eylül Cum'a) Meryem Ana Kilisesi'ne giderek namaz kılmak suretiyle kiliseyi camie tahvil etti.⁸⁷⁷ İki gün sonra nişancı, refakatinde tercüman olduğu halde Kraliçe'ye altın ve laciverdi hatlarla yazılmış bir berât getirdi: Bunda Sultân Süleyman Peygamberce, ecdadına, kılıcına yemin ediyordu ki, Budin'i ancak genç kralın çocukluk müddetince elinde bulunduraack ve bulûğ çağına varınca kendisine tes-lîm edecektir.⁸⁷⁸ 1.000 martoloz, 2.000 yeniçeri, 1.000 süvârî, 500 solak, birkaç yüz gemici Budin muhafızlığına memur oldular. Bu askerin kumandası, aslı Macar olup⁸⁷⁹ daha önce Bağdâd valiliğinde ve daha sonra Anadolu beğlerbegilinde bulunmuş olan Süleyman Paşa'ya verildi. Pâdişâh bu münâsebetle kendisine vezir, başka bir tâbirle üç tuğlu paşa unvanını ihsan etti,⁸⁸⁰ Hayreddîn Efendi müslümanlara kadı tâyin edildi; İzabel'in İstanbul'da son elçisi Şansölye Verbeçi beşyüz akçe, yâni 10 duka yevmiye ile Macaristan baş-hâkimliğine terfi olundu. Zapolya'nın oğluna Martinoçi ve Petroviç'in vesayeti altında Transilvanya (Erdel) sancağının tevcih olunduğuna dâir nişancı tarafından bir berât-ı pâdişâh! çıkarıldığı gün İzabel'in Almanlar tarafından -daha ziyâde Türk Valland denilen Valantin Török'den mâada- müşavirleri salıverildi. Valantin, Türkler'in gayretli bir taraftarı olmakla beraber

⁸⁷⁷ Avusturya, Imp. ve KrL Han. Arşivi,

⁸⁷⁸ İstoanfi berâtı gördüğünü söyler ve nişancıyı «NisaegU yapar. Ferdî (s. 354) onunla aynı görüştedir. Peçevî (varak: 78), Nişancı Celâl-zâde'nin bu vak'ayı târihinde yazmamasından dolayı taaccüb eder. Bununla beraber, Celâl-zâde (varak: 219), şöyle yazar: «Erdel vilâyetinde sancak-ı hümâyûn virilüp sonra irişüp yarar oldukça giri babası yirine Üngürüs Krallığı tevcih ohnmak üzere muâhede-i hümâyûn şeref-südûr buldı.» Solak-zâde dahî (varak: 113) böyle söyler. Cfîmi'ü't-Tevârih*-de Kâtib Mehmed ve Nuhbetü't-Tevârih dahî genç prens Sigismundi'ye Transilvanya'da sancak tevcihinden bahs ederler. Lutfî'ye de müracaat, varak: 93.

⁸⁷⁹ Jovius: «in Hungaria nemine Sulimanus, qui ab lneunte aetate bello captus.» Katona, 21, s. 87. Bethlen, I, s. 393.

⁸⁸⁰ İstoanfi, kitap: 14. Pecevl. varak: 78. Ferdî, varak: 355. Gran hâkimi Mustvek (Mustwek)'In Avusturya arşivindeki lâyihası.

görünüşe göre dîvânda Martinoçi tarafından vâki' olan iftira üzerine Yedikule hapishanesine atılmış, ve beş sene esaretten sonra orada vefat etmiştir.⁸⁸¹ Bu hapishanede hayâtını itmam eden Török ve Malyat ile- oğlu hademe-i hassaya girmiş olan- Pereni Macarların hıyanetlerine Osmanlılar'm ne suretle mükâfat verdikleri hakkında vatandaşlarına müdhiş bîr misâl göstermişlerdir. Török iki oğlunu rehin olarak arz ettiyse de, Pâdişâh, Pereni dahî iki oğlunu İstanbul'a göndermişken ahdini bozduğunu cevaben bildirerek, Hargo ve Siget kalelerinin teslimini daha sağlam bir te'minât saydığını ilâve etti. 5 Eylül'de Kraliçe kasırdan çıktı. Süleyman Paşa, Martinoçi'nin hanesine yerleşti. Verbeçi Jan Zapolya'nın sarayını ikaametgâh ittihaz ettiyse de, hâkimlik memuriyetini uzun müddet muhafaza edemiyerek, vatanının düşmanı olan tarafın verdiği bu hizmetin âriyle hayâtı terk etti. Hıristiyanlar tarafından mûtâd olan merasim yapılmaksızın Yahûdî mezarlığına gömüldü. Tamışvar (Tameşvar) sancağı Petroviç'e verildi.

(Macaristan'ın) bu gasbı ise Pâdişâh'ın tama'ı m artırmaktan başka bir şeye yaramadı: Kraliçe'nin azimetini esnasında Fünfkirhen kasabasını da arzu etmekte olduğunu kendisine bildirdi, tzâbel çekildikten sonra yeniçeriler Budin kalesini istilâ ettiler.⁸⁸²

Kraliçe'nin gitmesinden ve Macaristan Kralları sarayının istilâsından bir gün sonra Ferdinand'ın iki elçisi -ki Salm (Salem) Kontu Nikola ve Sigismund Herberştayn'dir- Osmanlı ordugâhına vâsıl oldular. Bu iki adam târihte şerefli hâtıralar bırakmışlardır: Birincisi, Viyâna'nın cesur müdâfiinin oğlu idi; ikincisi de birçok sefaretlerde seçkin hizmetler göstermişti. Ferdinand; Osmanlı ordusunun hareketini haber alır almaz, yeniden müzâkerelere başlamak maksadıyla sefir için yol ruhsatnamesi istemişti; iki sefir bu ruhsatnameyle geldiler ki, o zaman mu'tâd olan yazışma usûlüne göre şu mealde idi: «Bâb-ı hümayûn herkese küşâdedir (açıktır); birşey isteyecek olan herkes girebilir.» Bu ibareye nazaran her elçi bâb-ı devlete gelebilirse de, ruhsat-nâmede bunlar serbest çıkmağa selâhiyetleri belirtilmediği gibi, beynelmilel hukuk hükümlerine göre muamele görecekleri de garanti edilmiyordu.

Sultân Süleyman Ferdinand'ın Laçki tarafından getirilmiş olan son

⁸⁸¹ Mustoek, keزالik.

⁸⁸² Mustvek, Avusturya Arşivinde. (Osmanlıların düşmanı tarafından yazılmış alan ve tamamen yalan olduğu da başka hiçbir kaynakta -yerli ve yabancı kaynakta -fcafasedtmem-W* sabit olan bir rivayetten İbarettir. Hazırlayan).

mektubuna yazdığı cevabnâmede: «Bu hükümdarın bütün Macaristan'ı münhasıran tasarruf talebini bildiren yazısını almış olduğunu, hâlbuki müteveffa kral Zapolya'ya memleketin idaresinden başka birşey verilmeyip binâenaleyh onun saltanat haklarını icra etmeğe hiçbir cihetle hakkı olmadığını; Zapolya'nın oğlu -babası gibi- sâdık bir bende olduğundan, Macaristan hükümetinin pederine verildiği gibi ona da verilmesi kararlaştırıldığı; Osmanlı ordusunun hareketinin, onu bu hükümete sahip kılmak maksadıyla vukua geldiğini» beyân ediyordu.⁸⁸³

Salm Kontu Nikola'ya muavin olmak üzere evvelâ Fransuva Revay⁸⁸⁴ seçilmişse de, memuriyetini Sigismund Dö Herberştayn'a terk etmişti. İki elçiye verilen talimatta -Belgrad'da bırakılmış olduğu halde- Osmanlı ordusunda zannedilen Siradi Palatini Jerom Laçki ile mümkünse birleşilerek, onunla müzâkere edildikten sonra, Pâdişâh'ın hangi şartlarla sulha muvafakat edeceği anlaşılacak üzere vezirlerle mülakat edilmesi⁸⁸⁵ yazılı idi. Bundan başka Salm ve Herberştayn Kral'ın, kendisine verdiği hakları göstermek maksadına müstenid olduğu ve Pâdişâh ile asla muharebe niyetinde olmadığını, Macaristan Kralı'na sükûnetle sahiplenmek için verilmesi haklı bulunacak akçeyi te'diyeye hazır bulunduğunu dîvâna garanti etmeğe me'mûr idiler. Macaristan'ın tam olarak temellükü için 100.000 filorine kadar teklif edeceklerdi; eğer bu teklifleri kabul ettiremezler ise, Zapolya'nın vefatından beri Ferdinand tarafından silâhla zabt olunan memleketlerin iadesini ve Avusturya'nın saltanat hukukunu tasdik eden Yukarı Macaristan'ın temellüküne ilişilmemek için, senelik 40.000 filorin ödenmesini taahhüt edeceklerdi.⁸⁸⁶

İki elçi gemiden çıktıkları vakit tercüman Yûnus Beğ değil, Viyana bakkallarından Yohan Pibrah'ın oğlu ikinci tercüman Tainz Tulman ve çavuşbaşı tarafından hoş-âtnedî (hoşgeldin) merasimi icra olundu (7 Eylül). Rüstem Paşa'nın çadırı civarında bir çadıra götürüldüler. Ertesi gün Rüstem

⁸⁸³ Bu mektup Ayaş Paşa'nın 1537 târihiyle Marya Barzizi eliyle getirilen mektubundan sonra gelmiştir. Maylat'a gönderilen ve ileride bahsedilecek olan bir emir de bundan öncedir. Mezkûr mektup, kronolojik sırayla, Avusturya İmp. ve Kral. Hân. Arşivi'ndeki Süleyman zamanı Türkiye evrakının üçüncüsü-dür. Fakat bir Osmanlı Pâdişâhı tarafından Macaristan Kralı'na yazılmış ilk mektuptur. İstanbul'dan Safer 948 (Haziran 1548) târihiyle târihlenmiştir. Tercüman Yûnus Beğ'in Edirne'den 1 Mart 1541 târihinde ve Kral Ferdinand'a yazılmış İtalyanca bir mektubu da mevcuttur. Bunda Yûnus Beğ kendisine «Interpreto deli eccelsa Porta del Gran Signore» unvanını veriyor. Ferdinand'ın cevâbı -ki müsvedesi Avusturya İmp. Hân. Arşivi'nde mevcuttur ve Laçki'nin esaretinden şikâyetle, yeni bir elçi için yol ruhsat-nâmesi talebinde bulunmaktadır- 27 Mayıs 1541 tarihidir.

⁸⁸⁴ Nikola Salm ile Sigismund Dö Herbersteyn ve Fransuva Revay'm vezir Rüstem ve Metamed Paşalarla Tercüman Yûnus Beğ'e 29 Ağustos 1551 tarihli i'timadnamelet (Avust. Aiçlvk).

⁸⁸⁵ «Bassas accedant et expiscari contemlant quonam animo ait Turcarum Caesar erga pacem tocandam»

⁸⁸⁶ Salm ve Revay'a verilen talimat* müracaat.

Paşa'nın huzuruna kabul oldunduktan sonra, diğer vezîr Mehmed Paşa ve Husrev Paşa'yı ziyarete gittiler.⁸⁸⁷ Velâdet-i Meryem gününde elçiler mu'tâd merasim ile huzûr-ı şahaneye kabul olundular: Pâdişâh'ın çadırı yanındaki dîvân çadırında üç vezîr ile birlikte ve minder üzerinde yemek yediler; vezirlerin arkasında kazaskerlerle nişancı bulunuyordu. Elçilerin muhtelif milletlere mensup 46 asilzadeden mürekkep olan maiyyet-leri de sancak beğleri tarafından diğer çadırlarda yemeğe alındılar.⁸⁸⁸ Yemeğin sonunda vezirler Pâdişâh'ın çadırına giderek, müteakiben sefirler de huzura davet olundu. Bunlar Sultân Süleyman'ın ayakları altına gayet güzel yaldızlanmış büyük bir kadeh, yalnız saat ve günleri değil, yıldızların hareketlerini de gösterir san'atkârâne yapılmış bir asma saat koydular. Oniki hizmetçi bu saati Pâdişâh'ın huzuruna getirdi; nasıl kurulacağını zât-ı şahaneye tarif etmek üzere yanlarında bir de saatçi vardı. Bundan başka bu san'at eserinin bütün kısımlarını havi bir de kitap takdim edildi. Bir dereceye kadar ilm-i hey'ete (astronomi) vâkıf olan Sultân Süleyman bu makineyi büyük bir dikkatle kontrol etti. Pâdişâh sırmalı bir sâye-bân altında bulunduğu halde, yanında bir kalkan, bir gürz, bir yay ile oklar vardı. Rüstem ve Mehmed Paşalar sağında ayakta duruyorlardı, öteki tarafında Ferdinand'ın elçilerini içeri almağa me'mûr olanlar ve -gümüŖle müzeyyen asayı taşıyan- baş-silâhdâr'la hasoda-başı bulunuyorlardı. Salm ve Herberştayn birbirini müteâkib Pâdişâh'ın elini öperek memuriyetlerin neden ibaret olduğunu arza giriştiler. Lâkin Pâdişâh, onlar söze başlamadan evvel «Ne diyorlar?» diye sorarak, daha ilk anda sözlerini kesti ve vezirlere hitaben:

- «Başka diyecekleri yoksa, bırakınız gitsinler!» dedi. İki gün sonra Rüstem Paşa ile müzâkereye başladılar. Paşa son şart olmak üzere, Ferdinand'ın zabt etmiş olduğu memleketlerin tamâmı iade edilmedikçe ve Macaristan'ın o tarafta kalacak kısmı için vergi taahhüd olunmadıkça barışa nail olamayacaklarını bildirdi.⁸⁸⁹

Sefirler, vergi verilmesine muvafakat etmeğe selâhiyetli olmadıklarını beyân ile, mütâreke akdini ve zincir içinde gördükleri Baltazar Puhhaymer'le diğer esirlerin mübadelesini talep ettiler. Rüstem Paşa cevaben, sulh akd olduğu takdirde esirlerin fidye-i necâtsiz iade olunacağını; muharebe

⁸⁸⁷ Sigismund Dö Herberştayn'ın eserlerindeki raporları (1, s. 260), Adelung tarafından yazılıp Peterstoug'da 1818'de basılan «Stgismânâ Dö Harber-ştayn» adlı eser. Salm, Husrev Paşa'yı Hassam şeklinde adlandırır ve Bualn valisi tâyin edilmiş sanır.

⁸⁸⁸ Jovius'un raporu, ıkitap: 40, s. 258 vd., Herberştayn'ın Katona'daki porunu (21, s. 82) ikmâl eder. O'ndan nafclen Bethlen'in Trans Târih'ine müracaat, 1, s; 396.

⁸⁸⁹ Katona'da Jovius, 21, s. 83; Jovius'dan naklen Bethlen. Adehing'da mund Hçrberştayn, 5. 268.

devam ederse mübadele için fırsat doğmasının tabii bulunduğunu ifâde etti.⁸⁹⁰

Bu mülakatın ertesi günü Süleyman, elçilerin herbirine iki kaftan, beş top ipekli kumaş, 6.000 akçe (100 duka) verdirdi; ondan sonra veda etmeleri için huzuruna kabul ederek bu defa da ilk mülakattaki merasime riâyet etti. Sigismund DÖ Herberştayn Pâdişâhın elini Öpmeğe hazırlanırken, böğründe ansızın hâsıl olan bir ağrı dizini bükmesine engel olduğundan Rüstem Paşa'ya hitaben: «Allah aşkına bana yardım et!» dedi. Rüstem Paşa elçinin maksadını bildiği halde hiç yardım etmedi. Fakat Sigismund'un hâlini anlamış olan Sultân Süleyman, ihtiyarın itaatinin işareti olan bu protokolü yerine getirmesini kolaylaştırmak için elini kaldırdı; ondan sonra vezirlerine hitaben:

- «Bırakınız, gitsinler» dedi.⁸⁹¹

Huzurdan çıkılınca Rüstem Paşa, elçileri Tuna boyunca Budin'in hemen duvarları altına kadar götürdü; kendilerine müdhiş bir top takımıyla nehirde demir üzerinde bulunan ince donanmayı ve muharebe esnasında Türkler'in eline geçen toplan gösterdi. Elçiler ordugâhı bir hendek ile çevrilmiş buldular ki, bu hendek de arabalardan ve zincirle birbirine bağlanmış toplardan mürekkep bir sed ile muhafaza edilmiş ve onların arkasına da derin bir deve dizisi yerleştirilmişti. Sözden ziyâde işarete itaat etmeğe alışkın olan Müslüman askeri elçilerin geçtiği esnada derin bir sessizlik içinde bulundular. Ordugâhda kurulmuş olan birçok çadırların arasında şehensâhın -diğerlerinin hepsinden daha yüksek olan, yanları kuleli- çadırlarının nazar-ı dikkati-çekmemesi kaabil değildi. Rüstem Paşa Herberştayn'a:

- «Ne gördün?» diye sordu.

Elçi mâhirâne, müdâhinâne bir cevap verdi:

- «Büyük ve kudretli bir hükümdarın nihayetsiz gücünü gördüm.» dedi.

Ertesi gün Rüstem Paşa elçilere, Pâdişâh'ın Ferdinand'a cevâb-nâmesini vererek, kendisinin de Macaristan Krahi'na yazdığı bir mektubu ilâve etti.⁸⁹² Bu iki mektup, kenarları sırmalı torbalar içine konulmuş olup, meallerinde az fark vardı. Pâdişâh, askerinin Macaristan'ı silâhlannın darbesiyle fethetmiş olduğunu ve Ferdinand Gi-an, Tata, Vişgrad, Ştuhlveysenburg şehirlerini iade etmedikçe yeni bir muahede akdine

⁸⁹⁰ Katona'da Jovius. 21, s. 86.

⁸⁹¹ Sigismund Dö Herberştayn, s. 270.

⁸⁹² Bu mektubun aslı Viyana arşivinde, mevcuttur.

muvafakat etmeyeceğini bildiriyordu. Sefaret heye'ti, Osmanlı ordugâhında 11 gün kalmış ve bunun 7 gününü faydasız müzâkerelerle geçirmişti; 1541 Eylül-lü'nün 18'inde sefaret he/eti Viyana'ya dönmek için gemiye bindi. Çavuş-başı ile tercüman, bunları gemiye binecekleri mahalle kadar götürerek, tayfaya serinlik verecek meşrubattan bol miktarda tedârikine nezâret ettiler.⁸⁹³

Elçilerin gitmesinden 6 gün sonra, Kraliçe tâc ile diğer krallık alâmetlerini alarak payitahttan çıktı. Tahtını ve nikâh hediyesi olmak üzere verilen kasrı kaybettiğinden dolayı ağlamak üzere Lippa (Lipve)'ya çekildi.⁸⁹⁴ Dört gün sonra da Sultân Süleyman şehri terkederek (22 Eylül), Teşrîn-i sâni ortalarında İstanbul'a vasil oldu.⁸⁹⁵ Budin'de ikaa-meti esnasında, sonraları Baron Dö Lagard nâmıyla asilzadelik verilmiş olan deniz yüzbaşısı Polen, Fransız elçisinin italya'da öldürüldüğünü haber vermeğe gelmişti;⁸⁹⁶ Sultân Süleyman bu cinayetin cezasını, Avusturya elçisi olup hasta olmakla beraber hâlâ Belgrad'da mevkuf bulunan Siradi Palatini Jerom Laçki üzerinde icra

⁸⁹³ Macar âlimi Kys, yirmüç sene sonra, Herberştayn ve Salem'-in sefareti hakkında İmparator II. Maksimiyen'e ithâfen mufassal ma'lûmât ihtiva eden bir eser neşretmiştir ki, Avust. İmp. ve Kral. Hân Arşivi'nde «Târihe Müteallik El Yazmaları» arasındadır; ve unvanı şudur: «Exegeticon, hoc est com-pendiosa quae dam descriptio ad arma sumenda contra effe-rum, Barbarum et Christiani nominis haereditarium hostem Tyrannum Thurcam, Divo Maximüiano Secundo electo Roma-norum Imperatori anno 1564 feliciter dedicatum a humillimo veterano clientulo autore Petro Litterato Kys Quinque eccle-siensi Pannonio Domini Nicolai Olahi Archiepiscopi eccleesiae Strygoniensis Primatae Regiae Hung. Caes. locumt. familiar» Müellif, şahsı ve kendisinin tercümanlık memuriyeti hakkında şu bilgileri veriyor: «Eo tüne Dominus Comes a Salmis vi-dens ob pestilentiam servitorum suorum penuriam in arce Strygoniensi me et Jeronimum Dwdyth alias Schardelath jam dudum defunctum precatus a Keverend quondam Dno. Paulo de Warda Archiepiscopo ecclesiae Strygoniensis Domino meo in interpretem scribam et servitorem impetraverat, dumque in codem campo turcico horologium magnum argenteum deau-ratum Thurca per Caesaream Majestatem missum in medium Janycherorum (Janissaires) atque Zwłakorum (Solaks) presentiam attelissemus, quidam interpretes Thurca et intimus Sec-retarius Imperatoris Thurcarum ex physionomia mea illic me cognoverat nomine Petrus Ewzthery, cum quo ante cladem Ludovici regis dum puerum tredecim annorum ferme agebam in Gymnasio Quinqueecclesiensi sub uno tyrocinio et pı accep-tore conversati atque eruditi fuimus, quum tempore prefatae infelicis cladis Mochaziensis, quosdam Serenissimi Ludovici regis Hungariae advineam parentis mei prope Quinqueecele-sias tüm profecti ambo fueramus Turci in via publica regni prope me ceperunt; ego vero Christi propensissima gratia in denssimis dumetis praeceps confugiens conservatus eram; in codem itaque castro tucico, quum cum praefatis Dominis ora-toribus certis diebus versarer cum eoque interprete Thurcico familiariter tamquam cum meo veterano condiscipulo amica-biliter conversarer in maximo et firmissimo secreto Caesaris Thurcarum campum typum modum et -formam -ad amussim mihi dum bona fide declarasset-perscribendum curavi.»

⁸⁹⁴ Beyân olunan ve Gran Hâkimi Mustwek tarafından neşredilen dört mektuptan birincisi Kraliçe İzabella'dan Severino Bona de Balicze Lippa'dan yanlmış ve 1541 tarihlidir. Bunda şu fıkra okunur: «Wir koennen nicht mer bergen, dass wir von unserer Morgengab nicht mer dann die zwey Geschlaes inne haben Salmath nud die Lippen; das Schloss Chlitzo und Rikel-war haben wir dem Peter Waiwod in der Moldau wieder müs-sen zustellen, der itzo sein Schloss fordert. Von dem andern Schloss Dewa haben wir das ganae jar keinen Heller einge-nommen; die drey Geschloess Thokei, Ravout vod Tata hader romisch Kunig innen, Valentinus Toercek, so man türk Va-landt nannt, hat das Schlos Debrecyn, so hat der Türk unser mit keinem wort nie gedacht.»

⁸⁹⁵ Ferdi, İstoanfl İle (kitap: 14) tamamen müttefiktir: «Soüman clrcra Idus novembrfs Hadrianopöitn atque inde Oonstanünopollm reversus est.»

⁸⁹⁶ Sagredo, kitap: 6, s. 283: «Se ne passo a Buda, dove incomtrato Solimano di ritorno d'Ungherla» Flassen, 1, s. 389, birinci basım.

etmek istemiyerek, onun gitmesine müsâade etti. Şübhesizdir ki, elçi Polen'in orada bulunması beynelmilel hukuk hükümlerine bu şekilde riâyet edilmesine te'sîr etmiştir.⁸⁹⁷

Şarlken'in Cezayir'i Zabtetme Teşebbüsü

Pâdişâhsın İstanbul'a dönüşünden bir ay sonra Osmanlı donanması muzaffer bir şekilde limana girdi. Donanmanın bu muzafferiyetleri Hayreddîn Paşa'nın mahareti eseri olmaktan ziyâde Şarlken'in donanmasını Cezayir önünde perişan eden unsurlar (dört unsur; yani Hava, Su, Ateş, Toprak) m te'sîri idi.

20 Teşrîn-i evvel 1541'de Şarlken 74 kadirga ile muhtelif ebâdda 200 gemiden müteşekkil olup 20.000 piyade, 1.000 süvari⁸⁹⁸ ile 400 Malta askerini taşıyan donanmasıyla, Cezayir'in doğusunda bulunan Tementus (Matafus) burnu körfezine demir atmağa gelmişti, imparator donanması içinde -bir yarışın galiblerine mükâfat tertîb edilmek maksadıyla gelmiş gibi- birçok İspanyol hanımları görülüyordu.

Hayreddîn, eyâleti askerinin kumandasını Hasan Beğ*e bırakmıştı; fakat onun maiyyetine düşmana mukabele edecek asker 600 süvari ile birkaç bin Arab'tan ibaret idi.⁸⁹⁹ Şehrin teslimi hakkında yapılan ihtara Hayreddîn girizgâhlı cevâp verdi. Ertesi gün⁹⁰⁰ Şarlken askerini harb nizamına sokarak üç koldan yürüdü: ispanyollar önde bulunuyor, ondan sonra Almanlarla İmparator geliyordu; en sonda da Kamillo Kolona.kumandasındaki İtalyanlar ve Malta askeri vardı. Tementus Burnu'ndan Cezayir'e kadar olan düz hattın mesafesi 12 mil ve sahil boyunca 20 milden ibarettir. Bununla beraber zirveleri tutmuş olan kuvvet tarafından taarruza uğrayan asker, bu mesafeyi ancak 3 günde kat edebilmiştir. Üçüncü gün İspanyollar dağın

⁸⁹⁷ Lâçki bırakıldıktan sonra, Polin'in sefirin idâmı hakkındaki şikâyetleri, Pâdişâhın bu hususta İmparatorun masumiyetine inandığına delâlet etmez. Zâten Laçki, Fessler'in zannettiği gibi, Pâdişâh Belgrad'a vardığında salıverilmemiştir. Jovius yalnız şu sözleri yazar: «Ex itinere autem Laschium legatum liberaliter dimiſit». Yukarıda söylediğimiz dört mektubun Gran hâkiminden Baron Fransuva dö Ravay'ya yazılmış üçüncüsünde şu fıkra yazılıdır: «So ist auch H. Hieronymus Ladzky auch wieder kommen, sagt er habe den türkischen Kaiser 2 tag-reis von Ofen gelassen, und wie er den Török Walandt auf einem reslein umherfüre, er sei angefesselt an Haden und Füs-sen und werde aber nachts angeschmidt an Ketten.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/196-202.

⁸⁹⁸ Malta Şövalyesi Villagagnoni. CaroH T «zpedtUo ta AfHc*m adlı eserinde askerinin miktarını katı surette tâyin eder: 7.000 İspanyol, 6.000 Alman, 6.000 İtalyan, 3.000 her milletten gönüllü, 400 Malta askeri. (Hal-kondilas'ın Bala basımı, s. 597).

⁸⁹⁹ Esf&rü'l-Blh&r, varak: 27. Robertson, 800 Türk ve 5.000 Moritanyalı der.

⁹⁰⁰ Tfîrûü tayin eden eserler VUlacacnoni'oln kitabıyla Gut*» TfcriM'nden (a. 286) İbarettir. Lâkin ne Robertson, na de «Cexayh'e Dâir M&lûmât» müellifi bunları bilmezler. Kitap: 1, bab: 2, s. 654.

zirvesini, Almanlar yamaçlarını, İtalyanlar sahili işgal ettiler. Kadırgalar sahil boyunca orduyu tâkîb ve sağ cenahını muhafaza ediyorlardı. Bu kadırgalardan biri Paksos'da Turgud Reis eliyle bir Venedik kaptanından zabt edilmiş ve ertesi sene Korsika sularında geri alınmış olan Caneto Dorya'nın gemisi idi.⁹⁰¹ Mühimmat, yiyecek, toplar 23-24 Teşrîn-i evvel gecesi sahile çıkarılacaktı.⁹⁰² Akşam hava sakin olduğu halde birdenbire yağmur seylâbelerini def eder şiddetli bir rüzgâr çıktı; müteakiben fırtına o kadar şiddetlendi ki hem ordunun, hem donanmanın selâmetini tehlikede bıraktı. Çadırsız, manto-suz olan asker sabaha kadar aralıksız yağmur yedi. Ertesi sabah hepsinin organları hareketten kalmış, donmuş olduğu halde, toprak da ayaklarının altında kaymaktaydı. 14 kadırğa kazaya uğradı M, Prens Melfi ile Canetto Dorya'nın gemileri bunların arasındaydı. Diğer 130 gemi de kaybolmuştu. Birkaç gün evvel mutaassıb bir Murâbit, Müslümanlarda imdâd-ı îlâhî vuku bulacağını haber vermişti; bu keşfin beklenmedik bir surette tahakkuk etmesi, Cezayir müdâftlerinin cesaretini artırdı ve düşman üzerine yürümeğe karar verdiler. İtalyanlar bunların ânî hücumlarına tutularak evvelâ, daha önce zabtettikleri bir köprünün öte tarafına atıldılar. Lâkin onlar da hücum edip düşmanı geri püskürttüler. Ancak şehrin ateş menzili altına kadar sürmek hatâsını işledikleri gibi, topların ağız altında bile merdiven kurup çıkmağa cür*et ettiler: Bunların hemen hepsi telef oldu;⁹⁰³ içlerinden çok azı yola hâkim dağların üzerinde mevzilenmiş olan Arablar'ın dolu gibi yağdırdıkları oklar arasında bizzat ilerleyerek, imdâdlarına gelen împarator'un cesareti sayesinde kurtuldular.⁹⁰⁴ Karaya vuran kadırgalardaki 800 Müslüman esiri hürriyetlerine kavuşarak Hıristiyan taife kılıçtan geçirildi.⁹⁰⁵ Bu kadırgalardan birinde bulunan ünlü Meksika Fâtîhi Fernando Korteç, denizin ve Arablar'ın teşkil ettiği iki büyük tehlikeden pek güçlkle

⁹⁰¹ Gmmao Tarihi, a. 286.

⁹⁰² «Cezayir Beyliği Vekayî» (c. 2, s. 662), bu fırtınayı asker çıkarılmasının ikinci gününde gösteren Robertson'un hatâsına işaret etmiştir. Guvazo'nun verdiği târih, Hacı Kalfa'nın Es-fârü'l-BihâVındakiyle tamamen muvafıktır. İkisi de bu fırtınayı beşinci günün gecesinde (Donanma 20 Teşrîn-i evvelde vâsıl olmuştu) vâki olmuş olmak üzere gösterirler. Yalnız Hacı Kalfa, askerini gelişini 28 Cumâde'l-uhârâ, yâni 20 yerine 19 Teşrîn-i sâni olarak tâyin etmekle hatâ eder. Hayreddîn vekayîine dâir olan eser, 20 Cumâdel-âhireyi perşembe günü olarak zikreder; 1541 senesinde bu târihe tesadüf eden haftanın perşembesi ise 20 Teşrîn-i evvel'dir. Bu hâle göre adı geçen tarihçiler arasında haftanın günü bakımından ittifak varsa da, ayın hangi günü olduğunda ihtilâf vardır. Guvazo târihinde ise (s. 268), şöyle görülür: «La seguente notte, qual fu ai 24 ottobre.»

⁹⁰³ Villagagnoni, s. 599, diyor U: «Attqu© ex Italis eos derdrunt İn fitgam çultHis non magma esset uma milltlæ.» Guvazo lae bil'aHs şöyle yazıyor: «Se quei ItalUni haveasoro havuto sesle per dar assalto non • e dublo, ajcuno, ehe la tem p%U&vano dlspeptamente.»

⁹⁰⁴ Hacı KaJfa, Esfârü'l-Bihar.

⁹⁰⁵ Verto, c. 1

kurtulabildi. Fırtına üç gün devam etti. Bu müddet esnasında, gemilerin karaya vurmasından kurtulabilmiş olan zahirenin sahile çıkarılmasına imkân bulunamadı. Şarlken atlann kesilmesini emrederek, ordu gıdasını yalnız bunlarla te'mîn etti. Erzakin, topların zayi olması, İmparator* u Cezayir üzerindeki tasavvurlarından vazgeçirmeğe mecbur bıraktı. Ric'at emrini verdiği halde, bu da büyük bir güçlkle yapılabildi: Irmaklar nehir kadar büyümüş,⁹⁰⁶ toprak bataklık olmuştu.⁹⁰⁷ Yollar o derecede bozulmuştu ki, ordu Tementus Kör-fezi'ne gidebilmek için dört gün uğraşmağa mecbur kalarak,⁹⁰⁸ ancak 31 Teşrîn-i evvel'de gemilere bindi. Donanma bu misafirden hoşlanmaz sahili terkettiğinin henüz üçüncü günü idi ki, bir fırtına bastırarak donanmayı Bûce (Becâye) körfezine ilticaya ve orada üç hafta demir üzerinde kalmağa mecbur etti.

İmparator, Afrika sahilinde ancak bir ay kalmıştı. Bütün bu zaman esnasında Hayreddîn Barbaros,⁹⁰⁹ Şarlken'in donanmasını tahrîb eden fırtınalardan emîn olan bir limanda münvezî kalmıştı. Bundan dolayı, İmparator'un hezimetini Kapdân-Paşâ'nın himmeti eseri değil, unsurların te*sîri sebebiyledir.⁹¹⁰

Hayreddîn'in aşağıda bahsedilen muharebeleri, Ferdinand aleyhindeki seferden bir sene sonra vukua gelmişse de, Macaristan seferiyle ilgili vak'alann hikâyesini kesmemek için, bu muharebeleri anlatmağa devam edeceğiz. Hayreddîn'in Akdeniz'deki bu yeni hareketleri, Budin'de Pâdişâh tarafından kabul olunmuş ve İstanbul'a beraber gelmiş olan Fransız sefiri Polen'in ısrarı üzerine gerçekleştirilmiştir. Elçi birçok teşebbüslerden sonra, dîvân-ı hümâyunu Şarlken'in aleyhinde muharebeye devam etmekte, Osmanlı Pâdişâftı'nın da efendisi kadar menfaati olduğuna ikna etmeğe

⁹⁰⁶ Hacı Kalfa, bu seylâbelertn en büyüğünü «Hâras» diye isimlendirir.

⁹⁰⁷ Guvâzo Târîhi, s., 107.

⁹⁰⁸ Cezayir Beyliği Vekayîi sahibi Robertson'un Matafouz'u Cezayir'den üç günlük mesafede göstermesini haklı olarak yanlış bulur. Lâkin o da Robertson gibi donanmanın askeri Mataouz'a çıkardığını ve Vilaganyoni'nin Cezayir'den bu buruna kadar olan mesafeyi, aşağıdaki şekilde, pek açık bir surette gösterdiğini bilmez: «Urbs duode cim fere media ducta linea milli-bus abest a promontorio.» Şu halde, düz bir hat üzere mesafe, «Cezayir Beyliği Vekayîi» sahibinin haklı olarak zannettiği gibi, dört fersaktır. Çünkü Villagenyoni şunu ilâve eder: «Sin autem pedipus eatur propter litoris obtuqui tatem 20 millia erant facienda.» Matakouza ismi Arabça Tementûz (?) kelimesinin muharrefidir. Bu isim Esfariî'l-BihâVda zikredilmiştir (s. 27). Pir! Reîs'in bahriye atlasında harita üzerinde ve Obrun'dan müteşekkil koyun yanında bir başkası tarafından yazılmış olarak «Küffârın donanması burada mahv edildi» sözleri görülür. «Cezayir Beyliği Vekayîi» müellifi (c. 1, s. 113) «Monte fuse» yâni İspanyollar'ın «Matifiuc» kelimesini yazdığı halde «Matafoz» kelimesinde «Temend fouze» kelimesini anlayamamış olması hayret vericidir.

⁹⁰⁹ GebeTin Tarihe Mûteallik EvW**ında dercedilen Antuan Dorya'nın *©u Zamânın Hatmanmaga Defter Vak'aktın adlı eseri.

⁹¹⁰ Esfariî-Bihar, Şarlken'in Cezayir bozgunluğunu saltanattan feragat etmesine karar verdiren sebeplerin en müessirlerinden biri olmak üzere zikreder.

muvaffak oldu. Bunun üzerine tercüman Yûnus Beğ'e 6 sene önce Fransız elçisi Lafore'nin talebi üzerine kendisine verilen memuriyeti

bir kere daha ifâ etmesi için, sefaretle Venedik'e gitmesi emri verildi.⁹¹¹ Talimatı gereğince, Venedik Cumhuriyetini, İmparator aleyhindeki seferden hissedar olmağa ikna için her türlü mesaîyi sarfedecekti.⁹¹²

Ancak, Venedikliler, ikisi de kuvvetli iki hükümdar araşma girecek kadar kudretli olmadıklarını ve bu mücâdelede kendileri için seyirci bulunmaktan iyi bir hareket olamayacağını geçmiş tecrübelerle pek iyi bildiklerinden, Osmanlı Devleti'nin teklifini mâhirâne bir surette geçiştirmişlerdir.

Polen, Fontenblu'ya dönüşünde, Hayreddîn'in donanmasının pek yakında sefer açacağını I. Fransuva'ya te'mîn etmekle beraber, Pâdişâh'ın vaadlerine nazaran Osmanlı Amiralî'nin Fransa Kralı'ndan ta'lâmât almağa me'mûr olduğunu ifâde etti. Polen, Pelisiye nâmında ikinci bir elçi yanında olduğu halde, Venedik yoluyla İstanbul'a avdette gecikmedi. Sarayın idarecisi ve hadım-ağaların reisi olan kapu-ağası'nın himayesiyle Pâdişâh ile görüşmeğe nail oldu. Rüstem Paşa'nın nüfuzu, vezîr-i âzamin nüfuzundan üstün gelerek, bu sayede, donanmanın pek yakında geleceğini Kral'a vaad eden bir mektup, Pâdişâh tarafından kendisine verildi.⁹¹³

Hakîkaten Polen, bir müddet sonra -110 kadirge ile 40 küçük gemiden mürekkep bir donanmaya kumanda etmekte olan- Hayreddîn ile birlikte gemiye bindi. Donanma, anîden Messina önünde görünerek ilk ihtarda kale teslim oldu. Barbaros, nâdir bir güzelliğe sahip olan, Don Diego'-nun kızını esîr alıp, Hıristiyan dînini terkettirerek kendi haremine al* di (1543). Türk donanmasının görünmesi, Ponza adasını Ostia kasabasını telâşa düşürdüyse de, Polen'in o sahiller ahâlîsine yazdığı bir mektup güvenliğin îadesini sağladı; o derecelere kadar ki, Netono ve Ostia ahâlîsi gemilere buğday ve şarâb getirdikleri gibi, Barbaros, Tiber nehri man-sabında hiçbir taraftan endîşeye uğramaksızın su almağa muvaffak oldu. Mâahazâ Roma alt-üst olmuştu. Asilzadeler muharebeye hazırlandılar; papaslar, rahibeler, kadınlar, çocuklar Sabin vadisinde Tivoli'nin öte tarafına kaçtılar.⁹¹⁴

⁹¹¹ Sagedo, s. 283, Yûnus Beğ'in bu gidişinin suljî ahidnâmesinî yenilemek için olduğunu söyler. Paruta, c. I, s. 738, bâza malların talebine dâir olduğunu zanneder. İAkin bunlar I. Fransuva lehine müzâkereye başlamak için bahaneden İbaret olduğu şüphesizdir.

⁹¹² Sagredo, 1, 6, s. 283. Venedik, 1588.

⁹¹³ Sagredo (s. 286), bu mektubu nakleder. Fransa Arşivi, Plisiye'-nin sefreti hakkında bu târihte bahsedilmiş olan evvelki sefaretlerin hepsinden az vesikaları ihtiva eder görünüyor. Zî-ra Flassan bile Plisiye'nin ismini zikr etmez. Halbuki Sagredo (s. 248), «Monsignor Pelliciero ordinario ministro» tabiriyle bu elçiden bahseder. Knolles'e de müracaat; c. 1, s. 490: «The sharpe oration of Soliman the Eunue Bassa to Polinus.»

⁹¹⁴ Sagredo (s. 287): «Nella Sabina e in Tivoli.»

Osmanlı donanması Tortone ve Cenova sahillerinden geçerek, Marsilya'ya demir attı. Hayreddîn şehirde büyük bir tantana ile kabul olundu. Polen, burada kral tarafından evvelce gönderilmiş bir takım emirler buldu ki, Fransız kuvvetlerinin Osmanlı kuvvetleriyle birleşerek derhâl Nis'i muhasara etmelerini bildiriyordu. Angein dukasının emri altında 22 kadirga ve 18 büyük gemiden mürekkep Fransız ve 150 yelkenden mürekkep Osmanlı donanması derhâl Nis önüne gittiler. Kale -eskiden Barba-rosu'n esaretinde bulunmuş olan- Malta Şövalyesi Paolo Simeoni tarafından kahramanca müdâfaa edildi.⁹¹⁵ Şehrin yağma edilmeyeceğine dâir Polen'in Barbaros nâmına verdiği söz üzerine, Nis, teslim olmakta gecikmedi⁹¹⁶ (20 Ağustos 1543). Yenieçriler büyük bir ganimet almak ümidinde aldanarak ve kalenin batarya ateşlerine karşı mukavemette devam ettiğini görenek söylenmeğe başladılar. Biraz sonra Fransızların barutu kalmayıp Osmanlılardan satın almak mecburiyetinde kaldılar. Hayreddîn, ihmâllerinden ve bütün bu teşebbüsün idaresinde gösterdikleri hafifliklerinden dolayı kendilerini ayıpladı ve Pâdigâh'ın donanmasının parlak işler görmeğe alışmış olduğunu ve Nis'in zabtı gibi neticesi ehemmiyetsiz şeyler için şerefini tehlikeye koymak istemediğini bildirdi. Angein Dukası, Barbaros'un hiddetini pek güç teskin edebildi. Bununla beraber, Marvi Guvastonun muhâsırlann donanmalarından üstün bir kuvvetle pek yakında geleceğine dâir kale kumandanına yazdığı bir mektubun ele geçirilmesi, Osmanlıların muhasaranın kaldırılmasına karar vermeleri sonucunu doğurdu. Lâkin şehri yağma edip yakmadan çekilmediler.⁹¹⁷

Nis, Alp Dağlan ile Akdeniz arasındaki mıntıkada, Osmanlılarca marûfiyet kazanmış yegâne şehirdir ki, II. Bâyezîd'in kardeşi talihsiz Cem'in mecburî ikaametgâhı olmuş ve 60 sene sonra, Fransız donanmasının bir Hıristiyan hükümetine karşı Osmanlı donanmasıyla birleşmesi gibi garîb bir manzarayı görmüştür.⁹¹⁸

Osmanlı ülkelerinin batısında bu vak'alar cereyan ederken Kırım'da karışıklık zuhur ederek, Pâdişâh'ın ve bilhassa iltifâtdîdesi Rüstem Pa-şa'nın

⁹¹⁵ Sagredo, s. 287.

⁹¹⁶ Tarih Flassan'da kayıtlıdır. 1, s. 390.

⁹¹⁷ Sagredo, c, 287.

⁹¹⁸ Nysa muhasarası Esfârül-Bihâr'dan ve Hayreddîn'in vekayîin-den başka Sinan Çavuş'un 1542 ve 1543 Macaristan seferi târihi eserinde dahî zikredilmiştir. Bu müverrih Fransız donanmasının ihtiva ettiği gemilerin miktarını sekizi kadirga ve dördü büyük gemi olmak üzere yalnız 12 gösterir. Onun rivâye* tine göre Hayreddîn Osmanlı donanmasını kışı geçirmek üzere İstanbul'a getirmeğe ruhsat isteyerek, Sultân Süleyman'ın tercüman Hasan vâstasiyle gönderdiği mektup mucibince, dönmeğe me'zûn olmuştur (Târih-i Sinan, varak: 186). Süleyman'ın emri gereğince Hayreddîn'in Sinan Çavuş'a söyleyerek yazdırmış olduğu bu eser, Cezayir muhasarasının kaldırmış zamanında biter (Adı geçen eser Gazav&t-ı Hayreddîn Paşa adıyla malûmdur. Hazırlayan).

nazar-ı dikkatim celbetmişti. Yarımadanın sükûnunu bozan bu ahvâl, Rüstem Faşa'nın siyâseti neticesi idi. Yukarıda yazdığımız veçhile, Sultân Selim'in Şah ismail ile muharebesinde beraberinde olan Saadet Giray, Sultân Süleyman'ın Bağdâd seferine kadar Kırım'ı idare etmişti. O sırada İslâm Giray'ın entrikalarından dolayı hükümeti terk etmeğe karar vermiş ve birkaç sene sonra bir Osmanlı vilâyeti merkezi olmuş olan Bağdâd'da vefat etmişti.⁹¹⁹ İslâm Giray, kardeşi Özbek Giray'ı «kal-gay» nasbetmiş olmakla beraber, Devlet, İslâm Giray'ın hanlığım tasdik etmiyerek Mengli Giray'ın oğlu olup Kazan Hânı bulunan Sâhib Giray'ı Hanlığa getirdi ve İslâm Giray'ı kalgaylık mertebesine indirdi (1532/939).

Sâhib Giray'ın hanlığım pekiştirmek için Pâdişâh kendisine 300 topçu, 300 silâhçı, 1.000 yeniçeri, bir miktar akçe göndermiştir ki, o zamandan beri her Hân değişmesinde pâdişâh tarafından «sekban akçesi» nâmiyle hediye edilecek akçe miktarının bu kadar omlası teamül hâline getirilmiştir.⁹²⁰

Sâhib Giray, İslâm Giray ile ancak 18 ay iyi geçinebildi; Nogay beğ-lerinden Bakî Beğ'in yardımıyla İslâm Giray'ı su doldurulmuş bir fıçı içinde soğuktan öldürmüş ve müteakiben Bakî Beğ'i de aynı hâle uğratarak, hem mağduru, hem de gadrinin âletini, ikisini birden mezara gömmüştür. Kerîmesi Sâhib Giray ile izdivaç etmiş olan Alî Beğ, kardeşi Bakî Beğ'in intikamını almak üzere 12.000 kişilik bir ordu topladı. Lâkin Sâhib Giray 40.000 muhârib ile Alî Beğ'in askerini bir boğazda yakalayıp mahvetti.⁹²¹ Eğer ihtiyatsızlıkla söylediği birkaç sözden dolayı vezîr-i âzam. Rüstem Paşa'mn husûmetini üzerine çekmemiş olsaydı, bu muzafferiyet Kırım saltanatının kendi inhisarında kalmasını sağlayacaktı.⁹²²

Mübarek Giray'ın oğlu, Mengli Giray'ın torunu Devlet Giray, o zaman rehin sıfatıyla İstanbul'da bulunuyordu. Amcaları Mehmed Giray ve Sâadet Giray'ın hükümetlerinde, zevcinin vefatından sonra birbirini mü-teâkib bu iki hânın yatağına intikal eden validesinin himayesiyle ölümden kurtulmuştu.⁹²³ Yeğenin İstanbul'da bulunmasından haklı 'olarak endişe eden Sâhib Giray, Erderhân, yâni Hacı Tarhan memleketi hanlığı için onu tavsiye etti. Rüstem Paşa zahirde bu teklifi münâsib gördü; Devlet Giray resmî surette Ejderhan Hanlığı'na, lâkin gizli surette de Kırım Hanlığı'na

⁹¹⁹ Nuhbe*ü't-T«*ârlh, Saadet Giray'ın vefittmi 1532 senesinde zikredene de, E«-Seb'fi's-S«yyftr, tft 1537 senesinde fteterlr.

⁹²⁰ Et-Seb'a's-Segry&r, varak: 64.

⁹²¹ Cenâbt, varak: 121.

⁹²² NuhbetU't-Tevirth, varak: 253.

⁹²³ Cea&bl. Es-Sebft*s-S«gry*r.

tâyin olundu; Sâhib Giray da askeriyle o zaman alenî isyan hâlinde bulunan Çerkesler'in ve özellikle Şâne kabilesinin üzerine yürümeğe me'mûr oldu. Sâhib Giray, rakibine karşı memleketi boş bıraktığı sırada Devlet Giray Akkirman'a vararak alenî surette Ejderhan Ham olmak üzere kabul olundu (952/1545). Müteakiben Kırım Hânı unvanını alarak, Pâdişâh'ın berâtını ibraz etmekle kendisini bu şekilde tanıttı. Kal-gay Emin Giray'ın üzerine yürüyüp Bulak Giray ile Mübarek Giray'ı esaretten kurtardı ve Sâhib Giray'ın akrabasından birçoklarıyla beraber bunları amcasının öldürülmesi hususunda teşvik etti. Hakîkaten Sâhib Giray düşmanlarının vurduğu 17 hançer yarasıyla telef oldu. Bahçesaray yakınında Salacık'da Giray ailesinin müessisi olan cecdi Hacı Giray için yaptırmış olduğu kubbe altına defnolundu.⁹²⁴ Tabîb ve şâir Kaysûnt-zâde Nidâi -ki Sâhib Giray'ın idamını gözleriyle görmüşü- manzum bir eserinde hâtırasını dile getirmiştir.

Sultân Süleyman, Budin'den dönüşünde devlet işlerinin muhtâc olduğu ihtimamı unutmamakla beraber, av eğlencesiyle uğraşmağa başladı. Vilâyetlerin idaresi hususunda bâzı değişiklikler uygulanarak, Budin vâ-lîsi Macar Süleyman Paşa hastalıktan dolayı hizmete iktidarı kalmadığını beyân ile tekaüdlüğünü talep ettiğinden dolayı, onun memuriyeti Balı Beğ*e tevcih olunmuş ve Süleyman Paşa vatanının mahkûmiyetinden sonra çok yaşamamıştır.⁹²⁵ Diyârbekir hükümetinde bulunan diğer bir Balı, devlet mallarından çaldığına dâir defterdarı tarafından vâki olan ihbar üzerine, azledildi. Karaman vâ-lîsi Hüseyin Paşa da vezîr-i âzamin ithamından dolayı azledildi. Bunlardan birincisinin mansıbı Dülkadiriyye vâ-lîsi Ala Paşa'ya ve ikincisinin hizmeti Ramazan-oğlu Pîrî Paşa'ya verildi.⁹²⁶ Emlâk-i hümâyûn idaresi hususunda sû-i istimallerin tahkîki-na me'mûr olan Şâm kadısının iş/ârı üzerine, Bağdâd vâ-lîsi Üveys Paşa azledilip yerine Ayaş Paşa tâyîn olundu.⁹²⁷ Pâdişâh, Şehzade Mehmed'i Saruhan valiliğine tâyîn etti ve 3 milyon akçeden (60.000 duka> aşağı olmayan bir tahsisat verdi. Diğer şehzadesi Selîm'i Konya valiliğine gönderdi. Şehzade Mehmed, tâyini günü pederinin elinden hükümranlığının alâmeti olmak üzere tabi ve alem alarak, birkaç gün Üsküdar'da kaldıktan sonra, memuriyet merkezine gitti. Şehzade

⁹²⁴ Eg-fe&'ft's-Seyyfer, varak: 65,

⁹²⁵ Ferdî varak: 360), Pâdişâh tarafından Budin'den ikaame olunan ilk vâli -Wernharln (Katona, c. 21, s. 91) zannettiği gibi- Budin'de evkaf kurucusu Mehmed değil, aslı Macar olan Süleyman Paşa olduğunu göstermektedir. Gran Irâfirî» raporu (yukarıda bahsedilen mektupların üçüncüsü) Ferdî'yi te'yid eder: «Der Türk hat zu Ofen Suteiman Bassa lassen, der uvor in Babilonien gewest.»

⁹²⁶ Ferdî, varak: 360.

⁹²⁷ Kezalü, varak: 362.

Selim hakkında da bu merasim icra olundu.⁹²⁸

Sultân Süleyman, Macaristan'ı henüz terketmişti ki, Osmanlı ordusunun iki fırkası memleket dâhilinde akınlara başladılar. Bosna valisinin emri altında bulunan birincisi, Moravya üzerine yöneldi. Fakat taşkın hâlinde bulunan Vag nehrine tesadüf ederek, yolda durmaya mecbur kaldı, ikincisi Transilvanya'yı kendi lehine ve Pâdişâh aleyhine isyan ettirmeğe teşebbüs etmekle suçlanan Amerik Balassa ile Maliat'ın arazîsini tah-rîb etmek üzere Gyarmat üzerine yürüdü (Nisan 1542) Balassa aleyhine çıkarılmış ve üslûbunun şiddetiyle dikkate değer bulunmuş olan bir ferman, Transilvanyalılar'a öğretti ki, memleketleri Pâdişâh'a ait ve kendileri Pâdişâh'ın kullarından sayılmış olduğundan, eğer Ferdinand'm tekliflerine kulak asacak olurlarsa 100.000 Tatar ve Akıncı, yurtlarını kan ve ateş içinde bırakacaktır.⁹²⁹ Zapolya'nin vefatından sonra İstanbul'da görünmüş olan kâtib Trankilus Andronikus Pâdişâh'ın âlîcenâblığına lâayık bir ihsan olmak üzere, Maacristan'ın terkini ve mukabilinde senelik 50.000 ve bu da kâfi görünmediği takdirde 100.000⁹³⁰ duka takdimini teklif etmek üzere, Ferdinand tarafından yine İstanbul'a gönderildi. î*ti-mâd-nâmede sefir gönderilmesindeki gecikme için yol ruhsatnamesinin mevcut bulunmaması mazeret sebebi olarak gösteriliyordu.⁹³¹

Vezirler Trankilus'un tekliflerini o derecede ehemmiyetsiz tuttular H, Pâdişâh'ın huzuruna kabulüne muvafakat göstermediler. Ferdinand'm kendisiyle Zapolya arasında akdedilmiş olan muahedeye istinâd eden hakkının meşrûiyetine dâir Trankilus'un ileriye sürdüğü sebeplere cevap olarak, vezirler o haktan büsbütün başka bir suretle, daha manidar olan fetih hakkını ortaya koydular. Vezîr-i âzam Hadım Süleyman Paga -beyliğini Osmanlılar'a karşı dâima müdâfaa etmiş olduğu için bütün ailesiyle birlikte başı kesilmiş olan- Alâü'd-devle'nin hâline uğrayabileceğini efendisine

⁹²⁸ Ferdî (varak: 363). Bu müellifin güzel târihi Peşte muhasarası ve muhtelif eyaletlerdeki değişiklikler sırasında kalır. Bu târihin kolleksiyonumdaki nüshasının bir şehzade tarafından yazılmış olduğu görünür. Çünkü sonunda şu sözler vardır: «Ke-tebetü'l-fakîr Âl-i Osman.»

⁹²⁹ Trankilus Andronikos'a verilen 1 Temmuz 1542 t&rlhlt talimattan: <Bt hile dltus nuntius noster studeblt, impetraret et persuaderet Magnltudinl sunae (pâdişâhın) si non nişi gloriosissünüm et Invicto anlmo suo dignisai-mura esse regnum Hungartae sua l'i>eralitabe nobis possldendum daret, haberetque nos tot Regnorum Prlnclpem, qui ad Magnltudinem şuam ret-peetum habentes, annua splendlda et Magnttudinc sua dıgnamuneta eldem offeramus.

⁹³⁰ Trankilus Andronikos'a verilen 1 Temmuz 1542 t&rlhlt talimattan: <Bt hile dltus nuntius noster studeblt, impetraret et persuaderet Magnltudinl sunae (pâdişâhın) si non nişi gloriosissünüm et Invicto anlmo suo dignisai-mura esse regnum Hungartae sua l'i>eralitabe nobis possldendum daret, haberetque nos tot Regnorum Prlnclpem, qui ad Magnltudinem şuam ret-peetum habentes, annua splendlda et Magnttudinc sua dıgnamuneta eldem offeramus.

⁹³¹ Avusturya İmp. ve Kral. Hân. Arşivindeki itimadnftmeye bkz.

yazmasını sefire ihtar etmek derecesine kadar gitti. Henüz ikinci vezir bulunan Rüstem ilâveten dedi ki:

- «tbrâhîm, Viyana'yı ancak parmağının ucuyla tutmuştur; ben İki elimle kavramak isterim. Efendin bize karşı Alman, İspanyol, İtalyan olan tebeasını değil, bizim tebeamızı: Macarlar'ı, Transilvanyalıları, Moldavyalılardı tahrîk etsin. Eğer sen Pâdişâh'ı göremiyorsan, dest-bûs merasimine nail olamıyorsan, bunu getirdiğin tekliflerden başka birşey hamletme.» Hattâ vezir, yol ruhsatnamesinde bâb-ı hümâyûnun birşey istemek için gelmek arzusunda bulunan dost ve düşman herkese açık olduğu beyân ediliyorsa da, dönüş garantisine dâir birşey olmadığını hatırlatınca, Trankilus, Laçki gibi kendisinin de esîr olarak tevkif edileceğinden korktu. Ancak bu tehdîd icra olunmayıp Trankilus Andronikos 9 Teşrîn-i evvel târihinde İstanbul'dan çıkabildi; fakat hiçbirseye muvaffak olama* di.⁹³²

Peşte Muhasarası

Trankilus Andronikos İstanbul'da faydasız müzâkerelere devam etmekte iken, Ferdinand'm ordusu -12 sene Önce Yurişç ve Lamberg*in sefaTrankilus Andronikos'a verilen 1 Temmuz 1542 t&rlhlt talimattan: <Bt hile dlctus nuntius noster studeblt, impetraret et persuaderet Magnitudînl sunae (pâdişâhın) si non nişi gloriosissünüm et Invicto anlmo suo dignisaimura esse regnum Hungartae sua l'i>eralitabe nobis possldendum daret, haberetque nos tot Regnorum Prlnclpem, qui ad Magnlitudinem şuam retpeetum habentes, annua splendlda et Magnttudinc sua dlgnamuneta eldem offeramus.

retleri sırasında Bogandorf un yaptığı gibi- Peşte'yi muhasaraya geldi. Yeni Peşte Vâlîsi Bali Paşa, Bosna Vâlîsi Ulama Paşa ile Pozağa sancak-beği Murad Beğ'i imdadına çağırıldı; Ulama 3.000, Murad 1.000 süvari getirdi. Bunların en büyük zabitleri olan sekban-başı Yûsuf'un⁹³³ kumandasındaki 1.000 Yeniçeri, Balı Paşa'n in askeri arasında muharebe ediyordu; askerin geri kalan kısmı hudud askerinden, azablardan, marto-lozlardan mürekkep idi.⁹³⁴

⁹³² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/202-209.

⁹³³ Istoanfi (kitap: 15, s. 249): «Duce Jusopho Chiliarcho, qui, quob dello persico camelis et sarcinariis jumentis praefuisset sagmarius aut Segvanbassa appela batr» demekle, büyük bir hatâ yapıyor. Çünkü «sekbân-başı» kelimesinin asıl mânâsı «köpek muhafızlanm başı» demek olup, bu memuriyetin deve ve eşya şevkiyle bir münâsebeti yoktur. Fessler ise bu memuriyet unvanını «Jusuph Sagmar» şeklinde sanki bir isim imiş gibi yazar.

⁹³⁴ Asaporum, Sarhoriorum. Martolosorum». tlcüiei kelime, eserhad askeri» demek olan «serhadlbden bozmadır.

Almanlar'la İtalyanlar arasında ortaya çıkan yanlış anlama neticesi olarak, hücumla Almanlar iştirak etmedi; bundan dolayı İtalyan Vitelli, Mediçi, PaÜjavici'nin şiddetleri Macar Zerrini, Revay, Banfi'nin kahramanlıkları, hücum edenlerin 40 topla açmış oldukları gediği zabt edip de içeri girmelerine müsâid olmadı, Revay ağır yaralandı, Banfi öldü. Ferdinand'ın ordusu 80.000'den aşağı değildi; bir anda Brandenburg elektörü Yoa-kim 40.000 piyade ile 80.000 süvariye kumanda ediyordu; İstirya kaptanı Jan Ungand'ın 10.000, Macar Gaspar Seredi ile Piyer Pereni'nin 16'şar bin askeri vardı. Sekiz alman harb danışmanı sıfatıyla ordu maiyyetinde idiler. Bu kadar müşavir ve reislerin birbirine aykırı te'sirleri harekâtın birliğine ve seferin neticesine menfî istikamette te'sîr etti. Muhasaraya başlandıktan 7 gün sonra 80.000 [yukarıdaki hesaba göre 90.000] miktarında olan muhasırlar ric'at ederek, şu hareketleriyle hepsi 8.000'den ibaret olan Peşte muhafızlarına mağlûb olduklarını i'tirâf etmiş oldular.⁹³⁵

Onuncu Sefer-i Hümâyûn

1543 baharının ilk günlerinde Sultân Süleyman'ın muzaffer sancakları, yine Macaristan üzerine yürüdü. Bu sefer -ki Süleyman'ın bizzat idare ettiği seferlerin onuncusudur- askerinin intizama riâyeti ve levazım tedârikinde gösterilen ihtiyat hususlarında, diğer seferlere nisbetle daha ziyâde dikkate şayandır. Ordunun azimetinden önce Pâdişâh, 188.000 mi-nut arpa ve 40.000 minut un toplattırmıştı; Alî Beğ ve vezîr-i âzam İbrâ-hîm Paşa'riin kapıcı-başısı olup Alî Beğ'in maiyyetinde en büyük zabıt olan Segedin Beği Sinan Ağa kumandasında, 371 gemilik bir donanma bu mühimmatı Karadeniz'den naklederek Tuna'dan yukarı çıkarmağa me'-mûr idi. Sultân Süleyman, kışı Edirne'de geçirmiş ve Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa'yı Şubat nihayetine doğru oradan Sofya'ya göndermişti.⁹³⁶ Kendisi de 18 Muharrem 950 / 23 Nîsân 1543'de, muazzam bir debdebe ile Edirne'den hareket etti.⁹³⁷

⁹³⁵ Sinan Çavuş 1543 Macaristan seferi târihinde, zâten mübalâğalı olan 80.000 rakamına, bir sıfır ilâve eder. Bütün müverrihlerden Peşte muhasarası hakkında en ziyâde tafsilât veren Peçevî, kuşatanların kuvvetini 100.000'e çıkararak, Türkler'e has bir üslûbla «Cümle Hersekler ve beğler ve kral olan si-kâller»in geldiğini yazar. İstoanfi'nin Peşte imdadına geldiklerini zikrettiği paşalardan başka, Peçevî, Semendire beği Du-kakîn-zâde Mehmed Beğ'i, Yahya Paşa-zâde Mehmed Beğ'in oğlu Pozaga beği Arslan Beğ'i, Alacahisar Beği Bîdehân Beği, Kûs beği Murâd Beğ'i ve Köstendil beği Hızır Begi zikreder. Peçevî bu malûmatı Hızır Beğ'den işitmiştir. (Bîdehân, İstanbul matbuunda «Dihân Mehmed Beğ»dir. Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/209-210.

⁹³⁶ Sinan Çavuş, varak: 26 ve 28.

⁹³⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/210.

Orduy-U Hümâyûnun Muazzam Yürüyüşü

Susuzluk hissedenlere su vermek üzere dolu kırba götürmeğe me'mûr olan sakalar, ordunun en ilerisinde idiler; onlardan sonra, herbiri yedi baş-dan mürekkebi ve dolayısıyla hepsi 2.100'e varan 300 katar katıra yüklenmiş hazîne ile pâdişâhın eşyası geliyordu; daha sonra yedekte 100 tavile (birbirine bağlanmış hayvanlardan müteşekkil katar) ve her tavile 9 i'tibâriyle 900 baş at, levazım yüklü 900 katar, yâni her katar 6 i'tibâriyle 5.400 baş deve bulunuyordu. 1.000 cebeci, 500 lağımçı, 800 topçu, ağalarıyla 400 top-arabacısı, kâhyalar, kâtibler onları ve saray erkânı, kilerci-başı, hazînedâr-başı, kapı-ağası da bunları tâkîb ediyorlardı. Müteakiben iki cenaha ayrılmış süvariler geliyordu; sağ cenâhda kırmızı sancaklany-le 2.000 sipâhî, yeşil sancaklarıyla 500 ulûfeci, beyaz sancaklany-le 500 gu-rebâ (garibler); sol cenâhda sarı sancaklarıyla 2.000 silâhdâr, yeşil ve beyaz çubuklu sancaklarıyla 500 ulûfeci, beyaz ve kırmızı çubuklu sancak* larıyla 500 gurebâ vardı. Bu askerin arkasında da dîvân erkânı, nişancı-başı, kazaskerler, önlerinde dörder tuğ bulunan ve zâbitleriyle, köleleriy-le çevrili olan 4 vezir bulunmakta idiler. Onlardan sonra Pâdişâh'ın şikar (av) hademesi, yâni doğancılar, şahinciler, çakırcılar, atmacacüar, zağarcılar, samsoncular, müteferrikalar, çaşniğirler,⁹³⁸ ıstabl-ı âmire hademesi geliyordu. Gemleri ve üzengileri gümüşlü, eyer ve gâşiyelerinin kenarları sırmalı Rumeli, Anadolu, Karaman, Kürd, Acem, Arab atlıları birinci ve ikinci emîr-i âhûr ile serrâclar, silâhşorlar ve onların kethüda ve kâtibleri tarafından sevk olunmakta idiler. 300 mâbeynci (kapıcı-başı) at üzerinde ordunun en seçkin kısmının, yâni kılıç, mızrak ve uzun tüfek ile silâhlı 12.000 yeniçerinin ilerisinde gider ve yeniçerilerin kırmızı bayrakları önünde üç tuğ bulunurdu. Nihayet yedi altın çubuklu alem ile yedi tuğ zât-ı şevket-simât-ı pâdişâhînin yaklaştığım haber veriyordu.⁹³⁹ Âletlerini demirden zincir ile boğazlarına takmış 100 nekkaareci ile 100 tabl-zen harb havaları terennüm ediyorlardı. Bunları takiben 400 solak bulunuyor, solakların başları pâdişâhın özengisi yanında idiler; bunlar sorguçlarla müzeyyen külah ve

⁹³⁸ «Les chasseurs au faucon. a la grue et a l'fejervier, les gardiens des dogues et des furets, IH tourrlers, les 6cuyers tranchants.»

⁹³⁹ Bu muzafferâne hareketin tarifi, Sinan Çavuş'da 15 varak doldurur. Pâdişâh'ın azimetini Celâl-zâde (varak: 244) ve Peçevî (varak: 80) 18 Muharrem / 23 Nisan, pazartesi olarak gösterirler. Sinan Çavuş 18. yerine 12 demekle beraber, pazartesiyi Çarşamba'ya çevirir. Bu ise katmerli hatâdır. Çünkü, 12 Muharrem (18 Nisan) Sah'ya tesadüf eder.

keçe giymiş oldukları ve ipek kuşak kuşanmış buldukları halde arkalarında san'atkârâne işlenmiş ve altın kakma vurulmuş ok gılâfları bulunurdu. Solakların pâdişâh etrafında teşkil ettikleri dâirenin hâricinde çavuş-başı maiyyetiyle giden 150 çavuş gümüşten küçük zincir parçaları asılı ve yine gümüşten yapılmış olan asalarını sallayarak bunların çıkardıkları sese bin defa tekrar ettikleri «Pâdişâhım çok yaşa!» sadâlarını karıştırmakta idiler. Solakların teşkil ettikleri saffın içinde -başlarında altın miğfer ve ellerinde altın mızrak bulunan ve en kıymetli kumaşlardan yapılmış elbiseler giymiş olan- 70 peyk vardı. Zât-ı şâhâne bunların ortasında gayet güzel bir ata binmişti; zât-ı şevketleri, Osmanlı müverrihinin tâbirince «hafif bulutlar arkasından şa'saa-bahşâ olan güneş gibi- solakların dalgalanan sorguçları arasında mestur idi.⁹⁴⁰

Valpo Ve Şikloş'un Fethi

Sultân Süleyman bu debdebe ve tantana ile İstanbul'dan çıktığı sırada, îsklavonya ve Macaristan'da Budin Vâlisi Balı Paşa ve Bosna Vâlisi Ulama Paşa seferi başlatmış idiler. Ulama, Pozağa sancak-beği Murad ve Mohaç sancak-beği Kaasım ile birleştikten sonra, Urben Batyani'nin elinde bulunan, Kris ile Pozağa arasmdaM Atine kulesi önüne giderek, Ett-yen Banfi'nin elinde bulunan Safronik ve Geglaviç'in elinde bulunan Be-lustina kaleleriyle beraber Okla'yı zapt etmişti. Türk kumandanları La-dislas More ismindeki cesur haydudu da Rahoça kulesinden def ettiler. More, Matra Tepesi'nin eteğindeki dostu Etiyen Lozonç'a âit Nana kulesine sığındı. Lâkin Balı Paşa Nana'yı da alarak More*yi ve oğullarını Ye-dikule'de Maliat ve Valantin Török'ün nasibinden hissedar olmak üzere istanbul'a gönderdi. More ile oğulları dinlerini değiştirerek, kendilerini beklemekte olan esaretten kurtuldular; dinlerini değiştirdikleri takdirde kendilerine me'mûriyetler, rübteler verileceği vaad dilen Maliat ve TörÖk ise, vatanlarına sadâkat etmemiş oldukları halde, dînlerine sadâkat göstererek hapisane içinde zayıflayıp kaldılar.⁹⁴¹

- Pozağa Beği Murad Beğ, Köstendil Beği Hızır Beğ, Avlonya Beği Mesih Beğ, înebahtı sancakbeği Yahya Paşa-oğlu Ahmed Beğ⁹⁴² ösek'in üst

⁹⁴⁰ Sinan Çavuş, varak: 30-36.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/211-212.

⁹⁴¹ Istoanfi, 1, 15; Katana, 21. s, 289.

⁹⁴² Peçevl, varak: 81. Bu müverrih, İstoanfi'nin Ulama ve Murad İle birlikte zikrettiği Kaasım'dan bahsetmez.

tarafında ve Tuna'nın doğu sahilinde, beş sene önce Kaçyaner'in firarına ve Lodron'un şanlı ölümüne şahid olan sahradaki Valpo'yu muhasara ettiler.⁹⁴³ Orduy-i Hümayûn mukaddimesini teşkil eden Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa birliklerinin Valpo'ya gelmesi gecikmedi. Pâdişâh, oğlu Bâyezîd ile beraber Edirne'den Filibeye gitmiş ve Anadolu beğlerbeği İbrahim Pasa orada orduya İltihak etmişti (24 Muharrem - 29 Nîsân)⁹⁴⁴ Balkan tepelerinde av ile geçirilen üç gün içindeydi M, Pâdişâh payitahttan gönderilen bir ulaktan, Hayreddîn'in Fransız elçisini beraber alarak 126 gemi ile İstanbul'dan Akdeniz Boğazı'na yelken açtığı haber aldı. Mohaç Beği Kaasım da o sırada mufassal bir arîzasıyla düşmanın. Seksâr'da kurmuş olduğu bir tuzaktan muvaffakiyetle kurtulduğunu arz etti. Sofya'da, Budin vâlisi Balı Paşa'nın vefatı haberi geldi; onun mansıbı Yahya Paşa-zâde Mehmed Paşa'ya verildi. Yine bu sırada dîvânda bâzı kadı ve müderrislerin terfi işlemleri yapıldı.

Ordu Sofya'yı terkedince, Pozağa sancak-beği Murad Beğ'den vezîr-i azama gelen bir mektup, Valpo'nun muhasaraya alınmış ve Şikloş ile Fünfkirhen'de⁹⁴⁵ toplanan⁹⁴⁶ düşmanın perişan edilmiş olduğunu bildiriyordu.⁹⁴⁷

Öşek'e varılmadan önce Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa'dan gelen ulak,

⁹⁴³ Jovlus, 43, «. 476.

⁹⁴⁴ Celfîl-sade, s. 240. Sinan Çavuş, varak: 47. Ordu arasıyla Çlrmen'den, Begalam, Günbefti, Çakırğa, Değirmenli mezarlarından, H&Lidlî Çayın'n-dan, Rogos Köytt'nden «çemiştir. Yaasicayayla DaâlarVnda, üç gün ay düzenlenmiştir.

⁹⁴⁵ Valpo, Şikloş (S'kJos), Fünfkrlfaen (Ftnnflrchen) bizim, tariklerde söyle yazılmıştır: «Valipve, Şiklûş, Feçüy». Mütercim,

⁹⁴⁶ Sinan Çavuş, varak: 50 ve 55.

⁹⁴⁷ Bu arızadan anlaşılır ki, Sultân Süleyman tstoantt'nln zannettiği gibi bizzat Valpo'ya gelmiş değildir. Ancak o taraflarda bulunduğu için mevkiin teslimini b'zzat tasdik etmiş olması muhtemeldir. Sinan Çavuş'un Valpo teslimini 22 Haziran, Istoañü'nln 23 Haziran göstermiş olması bu suretle tefsir olunabilir. Peçevl, Valpo'nun fethi münâsebetiyle müverrih Katib Mehmed'in <Caml'u*-T*vfrlrh sahibi) bu muhasarada ilk defa muharebeye girdiğini ve Yahya Paşa-zade Ahmed Beg'ln kapıcı-basısı olan onun kardeşinin de yaralandığını söyler. (K&tüb Mehmed Efen-dl'nln biraderi bu muharebede namlı bir düşmanın basını kesmesi üzerine 400 akçe terakki almıştır. Mütercim)

Sinan Çavuş (varak: 56) -ki bu seferin târihini bizzat görerek yazmıştır- «metrîsler»in teftişi vazifesiyle mükellef idi; kapıcı-basısı Mehmed ile Voyvoda Kiva'nın (Keyvân?) da kendi maiyyetinde bulduklarını zikreder. Onun târihinin İhtiva ettiği malûmat, evvelce hatırlatmış olduğumuz gibi, teessüfe şây&n olarak Sultân Süleyman'ın sekizinci seferinde kalan Rûz-nâme-i Süleymânî'nin noksanını ikmâl eder. Sinan Çavuş'a nazaran ordunun Sofya'ya kadar hareketi şöyledir: Şen Köyü'nden izor'dan geçerek Niş yakınında Hicalar'da iki gün durduktan sonra 22 Safer (26 Mayıs) târihinde oradan çıkarak, daha sonra Alacahisar'a varılır. Boğaz'dan ve İber ve Moraya nehirlerinden geçilerek Bastınca, Ak-kilise, Vralya (İsraniye?), Hisarlık yoluyla Belgrad'a gelinir. Üç gün durulduktan sonra Belgrad'dan 3 Reb'ül-evvel (6 Haziran)'de hareketle Sava nehrinin sol sahili boyunca giderek sırasıyla Mo-ravçl'ya, Graboça'ya, Debroje, Kormariçe'ye, konulur. Daha ötede bir köprüden geçilir, ve Hacı Mahmud Beğ Pâdişâhın emri mucibince doksanüç gemi ile Şabaç Önünde görünür. Ordu Şabac'a ve daha sonra Mitroviçe vâsil olur. Yağmur tevakkuf mecbur eylediği hâlde, nihayet hareket edilerek tllace, Vokuvar, Burhova yoluyla devam eder.

Valpo'nun 3137 taş gülle yedikten sonra Osmanlılar'm eline düştüğünü (19 Rebî'ül-evvel 949 / 22 Haziran 1543) bildiriyordu.

Pâdişâh Ösek'in altındaki ordugâhında Valpo kumandanım huzuruna kabul ederek, kendiliğinden itaat göstermesinden dolayı iltifat etti ve Budin yakınında bir zeamet ihsan etti.⁹⁴⁸ Valpo'ya muhafız kuvvet tâyin etti ve bir imâm ile kadı konuldu. Sultân Süleyman divanda vezirlerin tebriklerini kabul ederek, Ahmed Paşa'yı Şikloş'u muhasara için gitmeğe me'mûr etti; 13 top ve 30 çakaloz insan kuvvetiyle ve bataklıkların içinden büyük müşkilâtla Şikloş önüne, götürüldü. Mehmed Kâhya bizzat alandan inip nümûne-i imtisal olmak için bir topa girdi. Pâdişâh, gayretine mükâfâten 200 duka ihsan etti.⁹⁴⁹ Muhasara işleri Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa'nın nezâreti altında Bosna, Fozğa, Mohaç sancak-beğleri Ulama, Murad, Kaasım taraflarından idare olundu.⁹⁵⁰ Lâkin metris açıldığı sırada Fünfkirhen muhafızları o mevkiin teslimi için müzâkere etmek üzere adam gönderdiler.⁹⁵¹ Münbit bir ovada kurulmuş olan bu kasabayı teslim almak üzere Murad ve Kaasım ayrılıp gittiler ve Balı voyvodayı kumandan olarak oraya koyduktan sonra Şikloş önüne geldiler.⁹⁵² Onların yokluğu sırasında muhasara ordusuna 1.000 Tatar'dan ibaret bir kuvvet gelmişti.⁹⁵³ Bundan başka -hepsi bu muhasaraların tehlikelerinden ve şerefinden hissedar olmağa hevesli olan- ve-zîr Mehmed ve Husrev Paşalar, Semendire Beği Teke-zâde Hacı Mehmed, Mora Vâlîsi Mehmed Tûrhân (Turahan), îzvornik Beği Hayreddîn dahî iltihak etmişlerdi.⁹⁵⁴ Ancak büyük toplar henüz 100 ve daha küçük çap-takiler 200 dâne atmış oldukları halde, Şikloş kasabası sekiz gün müdâfaadan sonra teslim oldu (2 Rebî'ül-âhir - 5 Temmuz); lâkin kale

⁹⁴⁸ Sinan Çavuş, varak 68, kumandanı Misel Şante diye isimlendirir; istoanfi ise cAfhclus» yazar. Kumandana bir zeamet verilmesi istoanfi'nin aşağıdaki fikrasiye, onun ve adamlarının Öldürüldüğüne dair verdiği haberi tas-hl eder: «Occulta perfidla. ut credi par est, necati, noşqu»m amplius apparuere». Katona'da, 21, a. 299.

⁹⁴⁹ Sinan çavuş, varaX: 72 v« 77,

⁹⁵⁰ Sinan Çavuş, varak: 79.

⁹⁵¹ Peçevî İbrahim Efendi doğum yeri olan bu kasabayı: «Peçûy kal'ası ki etraf ve cevânipl gülistan ve bûstan ve her kuşesi bâğ-ı behlşt ve gül-zar-î İrem'den nışân verir bir şehri kadîm ve sedad-ı azîmdür...» diye över. Onun rivayetine göre bu kasaba ösefc (Essek) sancak befel ve Mohaç Beğl Kaosun Beğ'in azimetleri üzerine harbe takat get'raeyip teslim olmuştur. Şikloş ve Peçuy Zapolya zamanında itaat ettikleri halde, onun vefâtıyla Ferdinand'a tâbi olmuşlardı (Mütercim).

⁹⁵² Sinan Çavuş, varak: 86. Peçevî (varak: 81) onurda müttefiktir. Celâl-zâde'ye de müracaat, varak: 247. Şu halde, Katona, Fünfkirhen ve Şikloş'un zabtedilmelerini kronolojik sırasıye zikreden Stella'nın hatalı olduğunu söylemekle hatâ etmiştir: «Ordine praepostero quam ante Quique ecclesias Soclosia Tur-cis occurerit.» (Kitap: 21, s. 33). Bu ifade şu iki mahallin mevzilerine nazaran doğru ise de, zabtediliş târihlerine nazaran doğru değildir. Zâten Katona, istoanfi'nin de Stella gibi söylemekte olduğuna dikkat etmemiştir: «Ut prius, quam Solimanus çapta Soclosia castra moveret obliti officii honorisque sui de turpi ac inhonesta fuga consilia inirent» Katona'da, 21, s. 310.

⁹⁵³ Sinan Çavuş, varak: 81 ve 82. Sinan Çavuş Tatarlar'in kuvvetini 80.000 çıkarır.

⁹⁵⁴ Kezalik, varak: 79.

şehri örnek almaktan imtina etti.⁹⁵⁵ Şehrin teslimi müdjesini Pâdişâh'a ulaştırmağa me'mûr olan Husrev Paşa'nın kâhyası Süheylî, tahsisatına 4.000 akçe ilâvesiyle mesrur oldu.⁹⁵⁶ Kale de Perendi'nin kâtibi Misel Dyak ve iki Najî (Nagy; veya Nadci)1er⁹⁵⁷ tarafından vâki olan ihtar üzerine üç gün sonra teslim oldu. Ahâlîden bâzıları Türkler'in gelişinden önce sükûnetli bir gece esnasında müezzinin bir burç tepesinden ezan okuduğunu işitmiş olduklarını iddia ettikleri gibi, diğerleri de muhasaranın başlamasından sonra, karanlık bir gece esnasında Niğbolu muharebesini müteâkib Sigismund'un kendi ülkesi hükümeti tarafından tutuklandığını, şimdi Türk esirlerinin mahbûs bulunduğu hapishanede parlak bir ışık gördüklerini te'mîn ediyorlardı. Bu hâlin haber verdiği felâketin defî için

burç yıkılmış ve fakat esirlerin hayâtına dokunulmamıştı.⁹⁵⁸ Muhafızlardan 166 süvârî İstanbul'a gönderildi; kale, Mohaç sancak-beğliğine ilâve olundu.⁹⁵⁹

Sultân Süleyman, 13 Temmuz 1543 (10 Rebî'ül-âhir)'de Şikloş'tan Tuna sahiline azimet etti. Rumeli beğlerbeği Ahmed Paşa bu sırada sol taraftan Fünfkirhen yolunu tutarak Şaş kalesini muhasaraya gidiyordu. Kale kendi ihtiyariyle itaat gösterdi. Seksârd'da Ahmed Paşa yine ordunun büyük kısmına iltihak etti.⁹⁶⁰ Tuna'mn solunda bulunan Nyanyavar kalesi Osmanlı askeri için muhataralı bir mevkiye bulunmakla beraber, onun zabtıyla uğraşılmıyarak Feldvar'a kadar gidildi; iki merhaleden sonra 23 Temmuz'da⁹⁶¹ Sultân Süleyman, Rumeli ve Anadolu beğler-beğleri ve bunların sancak-beğleri, alay-beğleri, voyvodaları, subaşılârı, Budin vâlîsi Yahya Paşâ-oğul Mehmed Paga ve onun gönüllüleriyle muhafızları (beşlileri) maiyyetinde bulunduğu halde, muzaffer bir surette Budin'e dâhil oldu. Bu alayın geçişi esnasında Osmanlı Tuna donanması kapdâm Alî Beğ

⁹⁵⁵ Sinan çavuş, varak: 86. Celâl-zâde'de, Pecevl'de, Nuhbetü*t-Tevâxlh'de «lUncb yer'ne «ondördüncü» okunuyor.

⁹⁵⁶ Sinan Çavuş, varak: 90.

⁹⁵⁷ Sinan Çavuş (varak: 95), bunun İçin müşavere meclisinin asası İsimle. rinl şöyle gösterir: Misel Dyak. Nadcuk (Nadck), Mondu, Nadci (Najî), Misel, Kafoor, Kani. tstoanfl (Katona, 21, s. 305) şöyle yazar: «Micha-elem cognomento ferreum.»

⁹⁵⁸ Sinan Çavuş, varak: 99 ve 100.

⁹⁵⁹ Peçevî, varak: 80, Celâl-zâde, varak: 249. 14 Rebî'ü'l-âhir târihinin doğru olmadığına en kuvvetli bir delildir ki, Celâl-zâde ' ile Âlî gibi (41. Vak'a) ondan iktibas eden müverrihler, birkaç satır aşağıda, o ayın sekizinde divan olduğunu ve bu divânda Pâdişâhın o kalenin fethinden dolayı mükâfat olarak hil'at dağıttığını yazarlar.

⁹⁶⁰ 109. Jovius, istoanfl, Stella bu hususta bir şey demezler.

⁹⁶¹ Sinan Çavuş'un Sasalonya ve Olikos dediği yerlerin nereleri olduğunu bilemedim. Lâkin Kantemir*de (Süleyman Saltanatı) «Liposa» «Bezosi», Schoklavass (Çoklavas) ve Estergon-Belgrad («Usturgon-Belgrad») beldelerinin Valpo, Fünfkirhen, Şikloş, Gran olduklarını kim anlayabilir. Bu müellif Beznoi*-nin Bac (Bece)den başka bir yer olmadığını tarif edememiştir: Çünkü 33. haşiyede yazar M: «Beş-Kilise şehri de o târihte zapt olunmuş görünür.»

ile kethüdası Hasan zât-ı şahaneyi top atışlarıyla selâmladılar. Sultân Süleyman mutantan bir dîvanda Valpo, Fünfkirhen, Şik-loş gâliblerine hoşnûdluğunu beyân eyledi. Pozağa sancağı beği Murad Beğ 30.000 akçe terakki ve oğlu 12.000 akçelik bir zeamet aldı. Yeniçeriler kazgancısı (kazancısı) ile onun yamağı -ki Şikloş duvarlarına ilk merdiven kurup çıkanlardır- 20.000'er akçe mükâfata nail oldular.⁹⁶²

Bir'den üç kantara kadar gülle atar 40 büyük top ve küçük çapta 400 top Silistre Beği Acem «Sıhrmâr»m emri altında Tuna'dan yukarı çıkarıldı (27 Temmuz); bu muazzam top kuvveti, son olarak İstanbul'dan gönderilmiş ve SilistreMen gemilere yüklenmişti.⁹⁶³

Gran (Estergon)'Un Zabtı

26 Rebîü'l-âhir (29 Temmuz)'da Gran⁹⁶⁴ muhasarası başladı. Bu şehrin kalesi Gran ve Tuna nehirlerinin birleştiği yerin karşısında bulunan bir tepe üzerindedir. Kral Sent-Etiyen'in doğum yeri olmakla tanınmış olan Gran şehri, hâricea ve muhtelif renklerde mermerlerle kaplı bulunan ve Gotik mimarîsinin en güzel eserlerinden olan büyük kilisesiyle ve bir dolaptan 460 zira' yüksekliğe su çıkararak su mahzeniyle de meşhurdur.⁹⁶⁵ Almanlar'dan, İspanyollar'dan, İtalyanlardan mürekkep olan muhafızları 1.300 kişiydi.⁹⁶⁶ İspanyollar'dan Marten Liskani ve Fran-suva Salamanka şehrin alt ve üst taraflarına kumanda ediyorlardı. Alman askerinin kumandası Tristan Viertaler ile Misel Regensburger*e, İtalyan-lar/ın Turbielli ile stratejide büyük mahareti olan istihkâm generali Vi-telli'ye tevdi edilmişti.

Budin'den 7 gemi ile getirilen 300 top ile 15 büyük top,⁹⁶⁷ şehri gece gündüz döğdüler. Yahya Paşa-zâde'nin üç oğlu -^ki biri Budin vâlîsi Mehmed, ikincisi Vblçtrin sancakbeği Aralan, üçüncüsü Segedin beği Der-vîş'dir- Ştuhlveysenburg'a kadar olan memleketleri vurmağa memur oldular (109). Süleyman biri Alman, biri İspanyol, biri de İtalyan olan üç mühtedîyi, kendi milletlerine mensup askeri teslimine teşvik etmek üzere şehre

⁹⁶² Sinan çavuş, varak: 121.

⁹⁶³ Jovius «Zirnar» diyor. Fessler (c. 8, s. 623) «İnrisah» yazıyor. Sinan Çavuş (varak: 12\$), topların yirmidörtbin (4.000?) atım barutunu yedibin kantar olarak tâyin ediyor. Donanma da bundan başka 24.000 gülle, 10.000 kazma ve kürek, 5.000 büyük çivi götürüyordu.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/212-215.

⁹⁶⁴ Bizim târihlerde Estergon. (Mütercim).

⁹⁶⁵ Bu güzel kiliseyi harâb olmadan önce görmüş olan Peçevl, onu ve su benini tarif eder.

⁹⁶⁶ Sinan Çavaş bunları bâzan 3.000, bâzan 13.000 gösterir; belki istinsah hatasıdır.

⁹⁶⁷ Stella, bab: 2: «40 magnis bombardis aeneds ac minutioribus fere 300 quater caeperunt.» Katona'da, 21, s. 335.

gönderdi.⁹⁶⁸ Bunlarla konuşan bayrakdârlar cevaben dediler ki, ne vaad, ne tehdîd kendilerini vazifelerini îfâ etmekten men' edemiye-cektir. Kuşatılanların cesareti İspanyol Sançios Kotan'm 600 kişiyi imdada getirmesi ve muhafızların ödenmemiş istihkaklarının pek yakında ödeneceğini vâad etmesiyle arttı; lâkin en mahir topçuları olan bir Kalab-riah'nın Osmanlılar tarafına geçmesi⁹⁶⁹ ve diğer mühtedîlerin şehrin zayıf tarafını, yâni su kulesini düşmana haber vermesi ve Osmanlı topçularının gedik açmak üzere, oraya yakın bulunan adadan kuleyi döğrne-ğe devam etmesi sebebiyle, az vakit içinde niyetleri zaaf buldu.⁹⁷⁰

Umûmî hücum 9 Ağustos Perşembe günü vuku bulacaktı; ancak bir falcı 6 Ağustos Pazartesi gününün uğurlu gün olduğunu haber verdiğinden, askerinin arzusuna uygun olarak kararlaştırılan vakitten önce hücumu karar verildi. Hücumu karşılık verilerek Osmanlılar'dan birçok asker maktul düştü ve yaralandı. Tuna ince donanması kapdânı ile san'atından pek fena netice görmüş olan remmal⁹⁷¹ (falcı) de yaralılar arasında idi. Kuşatılanlar ve kuşatanlar karşılıklı olarak tahminen ikişer yüz zâiyât verdiler.⁹⁷²

Yukarıda söylediğimiz Gotik kilisenin çan kulesini süsleyen altın hac'-m, bir top darbesiyle zîr ü zeber olması üzerine Sultân Süleyman:

- «Gran bizimdür» diye bağırmişti.⁹⁷³

Bu hayra yorma, eserini göstermekte gecikmedi: İspanyol Liskani ve Salamanka, muhafızların silâhlan ve eşyâlarıyla birlikte serbestçe çekilip gidebilmeleri şartıyla, kalenin teslimini müzâkere ettiler. Sen-Loren Yortusu'na tesadüf eden 10 Ağustos (9 Cumade'l-âhirî) 'ta teslim mukavelenmesi imzalanarak muhafızlar Gran'dan⁹⁷⁴ çıktılar; lâkin kararlaştırılan şartlara tamâmiyle riâyet olunmadı. Alî Ağa, Liskani'nin Piyer Pe-reni'yi ele geçirdiği sırada boğazından çekip almış olduğu altın zinciri bir yadigâr olmak

⁹⁶⁸ Jovius, 43; Katona, 21, s. 330.

⁹⁶⁹ Katona'da Stella, s. 327 ve 339.

⁹⁷⁰ Katona'da Jovius, 21, s. 318.

⁹⁷¹ Sinan Çavuş, varak: 143. «Remmâl» yazıyor. Katona bir nevî gaibden haber verme san'atı olan bundan, II. Murad'ın İstanbul'u muhasarası sırasında bahsediyor.

⁹⁷² Jovius'un bu ifâdesi (Katona'da, c. 21, s. 317) -ki Sinan Çavuş'un rivâyetiyle uyusmaktadır- Stella'nın (Katona'da, c. 21, s. 338) Türklerde 3.000 kişi zâiyât olduğunu bildiren sözünden elbette daha doğrudur, şu kadar ki, bu üçbin rakamının yanlışlıkla üçyüz yerine yazılmış olması muhtemeldir. Sinan Çavuş cesedler arasında Sancak-beği Balı Cündî Sinan'ı, Silistre beğini, Şirmâr*(?), Pozaga çeri-başısını, zemberekçi-başı'yı, kilerci-başı'yı, Malkoç-oğlu'nun kapı-kâhyâsını, Mora alay-beğinin kardeşini, Sinan Beğ'i, Rüstem Paşa'nın kâtibini; yaralılar arasında baltacı Mehmed Beği, Semendire alay-beğini, Remmâl'in de kendisini sayar.

⁹⁷³ Kemlik, 9.. 310,

⁹⁷⁴ Jovius der ki: Süleyman Gran'ın ceddî Bayezld tarafından Modon'un zab-tedilmiş olduğu gün fethedilmiş olmasından dolayı Cenab-ı Hakka arz-ı şükran etm'str. Bu ifâde, Sultân Süleyman'ın kameri seneye göre değil, Rûmi güneş yılına göre hesap etmesi halinde doğru olabilir. Buna rağmen Modon 10 Ağustos'ta değil, 9 Ağustos'ta zabtedUmlştir. (Bu tarihin dördüncü cildine ve o cildde mütercimim, ilâvelerine bakınız.)

üzere istedi; liskani, mevkiinin muhatarasından kurtulmak için bu fedâkârlığı göze aldı; Türk ise -eyerleri altınla dolu olan- atları da, gemiye binecek adamın ata ihtiyâcî olmayacağını söyleyerek, taleb etti.⁹⁷⁵ Sultân Süleyman, muhafızların gitmesine ruhsat vermeden önce, bunları cesedlerin defninde, cesetlerin bulunduğu yerlerin temizlenmesinde, ve buna benzer müstekreh işlerde istihdam etti.⁹⁷⁶ muhafızları Müslüman olmağa ve kendi hizmetine girmeye meyâ ettirebileceğini ümîd ediyor ve kendilerine vaadlerde bulunuyordu. Yalnız birkaçı dînlerine ve krallarına karşı taahhüd etmiş oldukları sadâkati ihlâl ettiler.⁹⁷⁷ Muhasara esnasında Osmanlı topçuları 9544 demir ve 200.000'-den fazla kurşun gülle atmıştı; ilk güllerden birini getiren her nefere 20 akçe verilirdi.⁹⁷⁸

Gran'ın feth olunduğu gün -ki cumâ'dır- Pâdişâh cuma namazını kilisede edâ ederek, kilise bu suretle camie çevrildi. Namazdan sonra vezîrlere yeni feth olunan yerlerin ne suretle idare edileceği hakkında müzâkere etmek için otağ-ı hümayûnda toplandılar. Pâdişâh yedi beği, yâni Semendire, Volçitrin (veya Volçtirin), Alacahisar, Prezrin, Pozağa, İsvor-nik, Segedin sancak beğlerini 500 istihkâm askeri, 500 azab, 500 beşli, 500 gönüllü, 500 yeniçeri, 2.000 martoloz ile şehrin işgaline tâyin etti. Gran kadısı ve sancak-beği Budin kadı ve paşasının emri altında bulunacaktı.⁹⁷⁹

Gran'ın tesliminin ertesi günü Lehistan Krah'nın bir elçisi resmen huzûru şahane kabul olunarak, Osmanlı silâhlarının yeni kazandığı muvaffakiyetler hakkında efendisinin tebriklerini, hediyelerle birlikte takdîm etti.⁹⁸⁰ Sultân Süleyman, Gran istihkâmlarının tekrar inşâsını hızlandırmak için, her sipahinin üç yük ve her paşanın 1.000 yük taş getirmesini emretti. Rüstem Paşa yalnız başına 5.000 yük taş tedârik etmekle mükellefti. Devletin büyük memurlarının şu isteği yerine getirmek için gösterdikleri sür'ate mükâfat olarak Pâdişâh kendilerine hû'atler ihvan etti (121).⁹⁸¹

⁹⁷⁵ Jovius. Sinan Çavuş'un ifâdesine göre, bu suretle saklanan para 10.000 duka'yı buluyordu.

⁹⁷⁶ Stella, Katona'da, 21, s. 343. (Temizlenme işi zarurî ve elzem idi; geri kalanı ise mağlûbiyetin hazmedilememesi yüzünden ileriye sürülmüş birtakım çirkin rivayetlerden ibarettir, ki Hammer'ın yine aynı hükümdarın bu ve daha önceki ve sonraki seferleri esnasında ordudaki disipline dâir söyledikleri ve Kanûnî'nin şahsiyeti hakkında belirttikleri, bu tarz şeylerin asla mümkün olmayacağını delilidir. Hazırlayan)

⁹⁷⁷ Jovius: «Nec plures quam 70 ex omni natione milites reper tsunt, qui ad Sollmanum transire vellent.» Çavuş, yalnız 50 kişiden bahsedebilir. Fakat buna mukabil 164 delikanlının da Sultân Süleyman'ın hizmetine girdiğini ilâve eder.

⁹⁷⁸ Sinan Çavuş, varak: 150.

⁹⁷⁹ Sinan Çavuş, varak: 156.

⁹⁸⁰ Kezallık.

⁹⁸¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/215-218.

Ştühlveysenburg Fethi

Ordu Gran'dan, Macaristan Krallarının takdis ve defin mahalli olan Ştuhlveysenburg kadîm şehri üzerine yöneldi. Bu mevkiin muhasarasına tahsîs olunan toplardan biri 50 libre ağırlığında gülle atardı, ve 18 palm uzunluğunda idi. Az Önce İran'dan gelmiş olan Topçu Esedullah, bunu, büyüklerin mermisindeki güçte, fakat küçüklerin sür'atini hâiz olmak üzere, bir kantarhk gülle atar gayet büyük toplarla, küçük çakaloz toplan arasında bir modele uygun olarak dökmüştü.

Süleyman, azimetinin birinci günü Gran ve Komorna arasında bulunan NesmiTde, -ertesi gün Tata (Dutis)'da ordugâhını kurarak, bu ikinci merhalede bâzı terfî işlemleri icra olundu. Gran muhasarasında aldığı yaralardan Ölmüş olan Silistre sancak-beği Sahr-mâr'm memuriyeti Teke sancak-beği Baltacı Mehmed'e verildi; onun yerine yeniçeri generallerinden Husrev Ağa; bunun yerine silâhdârlar generali Mehmed; onun yerine ikinci vezîr Rüstem Paşa'nın kardeşi olup sağ garibler generali bulunan Sinan Ağa; o memuriyete sol garibler generali Hasan Ağa; o mansıba da şahinci-başı Ahmed Ağa; onun yerine doğancı-başı'nın biraderi Memi Ağa tâyin edildi.⁹⁸²

Tata, mukabele tecrübesinde bulunmaksızın teslim oldu ve duvarları yıktırıldı.⁹⁸³ Pâdişâh bu şehir önünde Barbaros Hayreddîn'in Reccio'yu almış olduğunu ve Hasan Beğ kumandasında Cezayir'den gelen 40 kadırğa ile kuvvetini artırarak daha mühim teşebbüslerde bulunmak için Fransızların kuvvetine iltihak ettiğini haber aldı. Ertesi gün de bir ulak gelerek, İran Şahı ile kardeşleri arasında bir cenk zuhur ettiği, biraderle rinden birinin Âmid'e kaçtığı haberini getirdi.⁹⁸⁴ Yine aynı zamanda Sâhib Giray'm oğlu Emîn Sultân, düşman memleketlerini vurmak üzere 5.000 kişi göndermiş ve bunların 1500 esir ile dönmüş olduğunu bâb-devlete bildirdi (19 Cumâde'1-ulâ / 20 Ağustos).⁹⁸⁵ Yine o gün Ştuhlveysenburg muhasarasına başlandı.

Anadolu beğlerbeği tbrâhîm Paşa, Budin'den muhasara toplarım v« topçularını getirmeğe memur edilmişti; onun gelmesi beklenirken, vezî] Rüstem, Mehmed ve Husrev Paşalar Anadolu beğlerbeği Ahmed Paşa'nın ve yeniçeri ağasının yardımıyla siper açtılar.⁹⁸⁶ Muhasaraya başlandıktan sekiz gün sonra, kalede açılan gedik kâfi görülerek bir yürüyüş yapıldı ise de,

⁹⁸² Sinan Çavuş, varak: 157, 161.

⁹⁸³ KezaUk, 163. Jovlus, 34, Katona'da, 21, s. 348.

⁹⁸⁴ Sinan Çavuş, varak: 164 ve 166.

⁹⁸⁵ Sinan Çavuş, varak: 168.

⁹⁸⁶ Peçevl, varak: 74.

Osmanlılar ric'at ettirildiler⁹⁸⁷ ikinci hücumda telefât daha çok oldu ve şehir ancak 4 Eylül⁹⁸⁸ târihinde alınabildi, Sultân Süleyman, mağlûb düşmanına âlicenâblık göstererek kumandan Macar Varkoç'u el öpmeğe kabul etti; kralların mezarlarını içinde bulunduran kilise bu defa tahrîbden muhafaza olundu. Budin valisinin kardeşi Ahmed, 600.000 akçe tahsîsât-ı seneviyye ile (12.000 duka) Ştuhlveysenburg sancak-beğliğine tâyin olundu; 1.000 yeniçeri ile memlekettten alınan 3.000 asker, şehrin muhafızlarını teşkil ettiler.⁹⁸⁹

Bu muhasara esnasında Kaasım Voyvoda Tulna'nın solunda bulunan Nyanyavar kalesini ele geçirmişti. Sâhib Giray'ın oğlu Emîn Sultân, Kırım Tatarları'yla ve Mübarek Gray'ın oğlu Devlet Giray Dobruca Tatar-ları'yla bu mîntikayı her taraftan vurdular. Ştuhlveysenburg*u teslim etmiş olan muhafızları takibe giriştilerse de, Sumnio Dağı yakınında Ni-kola Zerrini tarafından mağlûb edildiler; fakat o da aldığı bir yaradan dolayı zaferinden istifâde edemedi.⁹⁹⁰

Fransuva Akapuna Balaton Gölü yakınında Siho nehrinin kaynağında 700 süvârî ile Osmanlılar'a hücum etti; lâkin hasmın sayıca çokluğu yüzünden, kahramanca gayretine mukabil hayâtını kaybetti.⁹⁹¹

Sultân Süleyman Ştuhlveysenburg'da Kralların mezarlarını gözden geçirerek, ölümler hakkında dirilerden ziyâde merhamet gösterdi; çünkü ahâlîyi sadâkat yemini için hâkimleriyle birlikte şehir dışında bir yere davet ettiği halde -bütün şehir teslimine dâir olan mukavelenamede dâhil değilmiş gibi- mukavelenameyi imza edenlerden mâadasını.⁹⁹² Ştuhlveysenburg'dan hareketten evvel devletin bütün valilerine, Ragusa Cumhuriyetine, Fransa

⁹⁸⁷ Sinan Çavuş, varak., 174. Cesetler arasında Ahmed Paşa'nın özel hizmetkârını, Osmân-Şâh Beğ'in alemdarını, müteveffâ vezîr-i âzam Ayaş Paşa'nın voyvodasını, Karahisar beğinin kâhyasını; yaralıları arasında da baltacı Mehmed Beğ ile Bilâl Mehmed Beğ'i zikr ediyor.

⁹⁸⁸ Sinan Çavuş ve Peçevî birinci hücumun 27 Cumâde'î-ulâ (28 Ağustos), ikinci hücumun 2 Cumâde'1-uhrâ (2 Eylül) târihlerinde vuku bulunduğunu yazıyorlar. Sinan Çavuş hücumun gününü -Peçevî'nin dediği gibi yazarken- «cuma» demekle hatâ ediyor. Jovius Sultân Süleyman zamanının bütün mühim vak'alarını Mohaç'm fetih târihi olan 29 Ağustos'a getirmek merakında olduğundan, birinci hücumun târihini de o vakit gösterir. Peçevî'nin, şehrin derhâl teslim olduğuna dâir ifâdesi yanlıştr.

⁹⁸⁹ Peçevî, varak: 85. Şikloş, Gran, Ştuhlveysenburg şehirlerinin târihini yazmak isteyenler, Sinan Çavuş'un adı geçen üç şe-hirin muhasarası hakkındaki rivayetinden istifâde edebilirler. Celâlzâde, Âlî, Nuhbetü't-Tevârih, ancak birkaç kelime yazıyorlar.

⁹⁹⁰ Katona'da Stella, s. 377; Kovasfl (Kovachich)'de, eski bir İtalyan el yazışma oaaaran, cDedttto flflMregalis», I, s. 80.

⁹⁹¹ Katona'da Stella, b, 378,

⁹⁹² «Così interpretano i Turchi le premjsstonl e gluramenti loro». Kovac-hich'de eski bir İtalyan el yazısı, 1, s. 82. (Rivayetin me'hazımın ne kadar zayıf olduğu ortadadır. Bu itibarla olmalıdır ki, Kanuni devrini hikâye eden hiçbir yeril kaynakta bu katliamdan, Im&en dahi hiçbir söz edil-memiştirki, bu da ayrıca, zikre değerdir.)

Kralı'na, Venedik Senatosu'na zafernâme-ler gönderdi.⁹⁹³

Pâdişâh, Ştuhlveysenburg'dan Peşte'ye gitti. Oradan da sonbahar başlangıcında İstanbul'a teveccüh etti, 10 gün sonra Petervaradin'de Tuna'yı geçti.⁹⁹⁴ Belgrad'a vardığında (21 Eylül), orduyu kışlağa dönmek üzere terhis ederek, kendisi payitaht yolunu tuttu, İstanbul'da yapılması muhtemel olan giriş şenlikleri yol esnasında ikinci ve en sevgili oğlu Şehzade Mehmed'in vefatı (8 Şa'bân - 6 Teşrîn-i sâni) haberini almasından dolayı mateme dönüştürüldü.⁹⁹⁵ Babalık duygularına bir darbe teşkil eden bu olaydan pek müteessir olarak, Şehzâde'nin na'sının İstanbul'a nakledilmesi için emir verdi. Şehzade, yeniçerilerin eski mahallesi civarına defn edildi. Osmanlı mimarlarının en meşhuru olan Sinan, Şehzâde'nin hâtırası için mezarı yanında bir cami inşâsına me'mûr olup, bu camii inşâatı beş sene sürdü ve 300.000 altın sarf olundu.⁹⁹⁶ Fâtih Camii numune ittihaz olunup, fakat büyük kubbenin etrafında dört yarım kubbe ile ondan farklı düşmüştür. Haricen taşlan pek güzel işlenmiş iki minare ile müzeyyendir. İçeride sütunu yoktur; mimarı, camii inşâsına sebep olan keder ile özdeşleşmesini istemiş gibi, manzarası hüznün vericidir.⁹⁹⁷ Medresenin müderrislerine, padişahlığın diğer medreselerinin müderrisleri derecesinde maaşlar tahsis olundu.⁹⁹⁸

Ertesi sene, yâni 1544 senesi baharının ilk günlerinde Osmanlı kumandanları Macaristan'da, İskalyonya' Hırvatistan'da muharebeye başlayıp pek çok şehir ve kale aldılar. Sultân Süleyman, Macar Krallarının taht şehri ve defnedildikleri yer olan beldeyi ele geçirdikten sonra, Vişgrad şehrinin de zabtını arzu etmesi lâzım gelirdi. Çünkü bu mevki Tuna'nın sağ tarafında ve Gran'ın altında bulunduğu için nehirde gemilerin emniyetle seyretmesi bakımından zabt edilmesi gerekli olmamış olsa bile, Macaristan Kraliyet tacı orada muhafaza ediliyordu. Kale'nin Slavca «Vişgrad» olan ismi, «Yüksek kale» demek olduğundan, sarp bir dağ üzerindeki mevkiini îzâh eder; Almanca «Blindenburg» adı ise «Köryapar Kala» (Hayret verici, şaşırtıcı) pek

⁹⁹³ Celal-zade. varak; 260.

⁹⁹⁴ Celâl-zâde, varak: m. Ali, 43. Vak'a, s. 255.

⁹⁹⁵ Celâl-zâde, varak: 261.' Âli, 44. Vak'a varak: 255. Solak-zâde, varak: 114. Celâl-zâde ve Âli, şehzadenin vefatını 8 Şa'bân, pazartesi gösteriyorlar. Lâkin 8 Şa'bân (6 Teşrîn-i sâni 1543) Sa-lı'ya tesadüf eder. Bu müverrihler cenazenin 18 Şa'bân perşembe günü vuk'upu bildiriyorlar; hâlbuki 18 Şa'bân (16 Teşrîn-i sâni) Cuma idi. (Bir günlük fark takvîm hesabıyla rû'-yet ihtilâfından olabilir. Mütercim).

⁹⁹⁶ Ali, 150 yük ajçe diyor. 1 yük, 100.000 akçedir; ve 1 altın, 50 akçedir. (Bugünkü Şehzade CâmiTdlr Hazırlayan.)

⁹⁹⁷ Evliya Seyâhat-nâmesi ve ondan naklen İstanbul ve Boğaziçi Topografyası, Peşte 1822, c. 1, s. 414. Evliya (c. 1, varak: 48) der ki, Şeyh Ali Tabii (Tanburcu Ali) -ki Eyüp tanburcusu-dur- bu camii avlusunda bir çınar ağacının altında ârâm-güzîndir.

⁹⁹⁸ Ali, 44. Vak'a, Kantemir, bu camii, yanlış olarak, Yenikapı'da İnşâ olunmuş gösterir ve Yenikapı'yı «Engi Kapı» yapar. <Sül'rö*n, 40, haşiye 34.)

mutheşem manzarasına nisbetle konulmuş olup, güya o manzara letafet ve vüs'atiyle insanın gözlerini kamaştırarak görmeyecek dereceye getirip, kör yapar. Şikloş gibi, Şivgrad da Salomon isminde bir Macaristan Kralı'na 18 ay mahbes olmuştu. Kral Kari, kendisine ikametgâh ittihaz etmek ve Macaristan tacını vaz' eylemek üzere Vişgrad'ı iyiyce kuvvetlendirdi. Vişgrad, Bohemya Krah'nın, daha sonra Almanya İmparatoru olan oğlunun, Lehistan Kralı Kazımır'in, Bosna Kralı Etiyen'in Macaristan Kralı Kari ile tecâvüzî ve tedafüi bir ittifak için mülakat yerleri olmuş olmakla meşhurdur. Lehistan Kralı Kazimir, oğul ittihaz ettiği yeğeni Lui'ye saltanat ferâgatnâmesini orada imzalamış ve Karl'ın defin merasimini Brandenburg Margravı Jan ile birlikte yine bu memlekette icra etmiştir. Sonraları Macaristan Kralları dâima Vişgrad'da oturmaz oldular; lâkin Matyas Korvinus, hükümet merkezi olan Budin şehri kadar tezyinine i'tinâ ederek, kameriyelerle, heykellerle, çeşmelerle dolu bahçeler açtırdı. Macaristan ordularının muzafferiyetleri teşhir olunduğu günler, çeşmelerden halka kırmızı ve beyaz şarab dağıtırdı.⁹⁹⁹ Kalenin kilisesinde mermer mihrâblar letafetçe Argonotların gümüş bo-rulanyle rekabet ederdi. Ahırlara içeriden mermer döşenmişti. Matyas Korvinus Vişgrad'da Papa ile Pâdişâhsın elçilerini kabul etti. Osmanlı elçisi Kral sarayının tezyinatından o kadar şaşırды ki «Pâdişâh sana selâm eder» sözlerinden başka birşey söyleyemedi.¹⁰⁰⁰ Bu pek kısa söz Kral'ın hoşuna gitmediğinden bir daha mülakata kabulünü istemeksizin iade etti. Matyas Korvinus Vişgrad'a büyük imtiyazlar verdi. Lâkin ikinci Lui bu mevkii kadın aşçısına malikâne olarak bağışladı. Mohaç muharebesinden sonra Vişgrad ve Macaristan tacı, ikisi birden, Türkler'in eline düştü ve onlar da Zapolya'ya ihsan ettiler.¹⁰⁰¹ Bu prensin vefatında, Ferdi-nand'ın temellükü altına girdi.

Macaristan seferinin açılmasından evvel, Süleyman tarafından Ferdinand'a yazılmış olan mektupların hemen hepsi Vişgrad ile Ştulhveysenburg'un lâdesine dâir idi. Budin müzâkerelerinde bu iki kale, Ferdinand'ın elçileri Salm ve Herberstaysn tarafından da talep olundu. Sultân Süleyman, Ştulhveysenburg'u bizzat ele geçirmişti; Vişgrad'ın fethini Yahya Paşa-zâde Mehmed Paşa'ya tevdi etti. Mehmed Paşa, Ştulhveysenburg'a yeni sancak-beği tâyin olunan biraderi Ahmed Beğ ile Segedin sancak* beği Derviş Mohaç sancak-beği Kaasım, Pozağa (Poejga) sancak-beği Mu-râd Beğ*î

⁹⁹⁹ Oluhi, MacatfaMn KnUıTı T"«tMWı, stella, a.g.a, 14. Peçmı, vara*: 86 ve 87.

¹⁰⁰⁰ «Caesar salutat», Olahlı, a.g.«-

¹⁰⁰¹ tttoanfi, 1, 16, Katona'd». 31, «. 442. Peçevl, varak: 87.

yardıma çağırarak beraber, Gran ve Budin yeniçerilerinin de yarısını alarak, Şişgrad'ı topladığı bütün bu kuvvetlerle kuşattı. On gün süren ısrarlı bir müdâfaadan sonra, muhafız, askerleri serbest çekilebilmek şartıyla teslim oldu. Budin vâlisi, kalenin cesur kumandanı Piyer Amade'nin hayâtını güçlkle kurtarabildi.¹⁰⁰²

Mehmed Paşa, kazandığı muvaffakiyet üzerine, Tuna'yı geçip Neograd Palatinliği'nin idare merkezi olan Neograd şehrine yürüdü. Beldenin muhafızları, o yaklaşınca kaçmış olduklarından, silâh almaksızın bu mevki zabtetti ve bir voyvodayı beğ sıfatıyê ikaame etti.¹⁰⁰³ Neograd'dan Hatuan (Hatvan) üzerine yürüdü; oranın kumandanları Danc Kardeşler utanmadan Erlau'ya kaçmak üzere, memleketi ateşe verdiler. Mehmed Paşa Deli Kürd nâmında birini Hatuan'da muvakkaten voyvoda olarak bıraktı. Bir müddet sonra Pâdişâh, kahraman Markoçi'nin Erlau'daki akınlarına son vermek için Velî Beğ'i Hatuan'a sancak-beği sıfatıyê gönderdi.¹⁰⁰⁴ Ozura ile üçü de küçük Sarvis ırmağı sahili üzerinde kâin olup kumandanları Tomas Markoçi'nin uzun bir zaman Budin yolunu tehdîd etmiş olduğu Dumbavar, Dobregüz, Simonturnia kaleleri Osmanlıların eline düşmekte gecikmedi. Mehmed Paşa, Ozura'yı Mohaç sancak-beği'ne verdi.¹⁰⁰⁵ Simontornia muhasarası esnasında Osmanlı askeri -Velika nâmında Iskalavon kalesini muhasara etmekte olan- Bosna ve Hersek sancak-beğleri Ulama ve Malkoç ile birleşmek emrini aldılar. Civardaki arazîlerden bu mevkiê koşup gelmiş olan köylüler Osmanlıların gizli dostları Pilat'ın vaadleri üzerine¹⁰⁰⁶ muhafızları teslim olmağa zorladılar:

Velika'nın zabtından sonra Ulama ve Malkoç muharebeyi Isklavon-ay'dan Hırvatistan'a naklettiler. Ivoniça yakınında, Piyer Erdodi'nin zayıf bir muhafız kuvveti ile işgal etmekte olduğu Monoslon kalesini¹⁰⁰⁷ zabtettiler. Türklerin bu ilerleyişleri Agram piskoposunu Dombro ve Hazma kaleleri için endîşeye düşürdü. Ulama ile Malkoç Varasdin kazasının -Sümsedvar'ın Öte tarafında uzanan ve «Sagoria», yâni «dağın arka tarafında» adıyla anılan kısmını tamamen istilâ ettiler. Lunska arazîsine vardıkları zaman Kont Nikola Zirini'yi Hırvatlar'la, Kont Bilderştayn'ı İstiiyahlar ve Karintiyalılar'la

¹⁰⁰² Stella, a.g.e., 14. Peçevl, varak: 86, 87.

¹⁰⁰³ tstoanfl, kitap: 16. Katona, 21, s. 442. Peçevî, varak: 87.

¹⁰⁰⁴ Yine onlar.

¹⁰⁰⁵ Peçevl.

¹⁰⁰⁶ Peçevl, varak: 87. Katona'da, (21, s. 443) İstoanfi: «a quodam Andrea cognamento Pilato, Liipi Sempcei ministro, <jui forte co profugerat, per-suasl.»

¹⁰⁰⁷ «Mons Claudfus, quem nostrl Monoslonem (Petho Monyoronem) vocant, arx haud procul ab Juanicza dissita.»

yol kesmeğe hazır buldular. Her iki taraftan bir mütâreke tensîb olundu ve bu mütâreke esnasında iki ordunun yiğitleri birbirlerini teke tek mübârezeye davet ettiler; Lâkin Ulama ile Malkoç, yeni imdâd alarak Hıristiyanların üzerine ansızın atılıp dağıttılar. Zirini ve Bilderştayn Lunska kalesine doğru kaçtılar; birincisi bir köprüden geçtiği sırada altındaki hayvan vurulup, kendisi güçlkle kur-tulabildi; ikincisi tutulacağı esnada hendeklere atılarak, az daha ömrünü tamamlayacak iken sakalından tutup çıkardılar.

Türkler bu muvaffakiyetten sonra Dobiça ile Benaluka üzerine çekildiler.¹⁰⁰⁸ Lunska hezimetinin -Gran'dan çıkan Türkler üzerine Fran-suva Nyari tarafından Sala tarlalarında kazanılan- galebe ile Öcü alın-di. Osmanlı başbuğları Şa'bân, Kubâd, Ramazân, Nasûh¹⁰⁰⁹ müsâid bir gece esnasında, 400 yeniçeri ve 1.500 süvârî ile Tuna'yı geçmişlerdi; Sala kasabası istihkâmlarına merdiven kurdukları sıradaydı ki, kalenin muhafızları Melşiyor Blassa kumandası altında bir hurûc yaparak topçu desteğiyle Osmanlılar'ı çekilmeğe mecbur ettiler. Fransuva Nyari alelacele topladığı birkaçyüz piyade ve süvârî ile, zâten gece yürümekle yorulmuş olan Türkler'in arkasına düştü. Şiddetli bir muharebeden sonra oda-başı Hüseyin'in vefatı, muzafferiyeti Macarlar'a te'mîn etti. 500'den ziyâde Türk muharebe meydânında kalarak, ancak birkaç yeniçeri Gran'a kaçmağa muvaffak olabildi. Nyari, askerinin esîr almasını yasaklamış ve harbin talihi tamâmiyle kendi taraflarında yüz göstermedikçe yağmaya müsâade etmemişti.¹⁰¹⁰

Sultân Süleyman, Macaristan'ın idaresinde, Mehmed Paşa'ya at&zi meclisi reîsi sıfatıyla refakat üzere defterdar Halil'i bırakmıştı. Halil, Macaris'in 12 sancağı¹⁰¹¹ için bir vergi defteri yapmıştır ki, 150 sene Budin eyâletinin yegâne mâlî kanunu olmuş ve Avusturya ile cereyan eden sulh müzâkerelerinin hepsinde «Defter-i Halîl» nâmıyla mühim bir konu olmuştur. Pâdişâh tarafından Halîl, Macaristan Vâlîsi Mehmed Paşa'ya karşı murakıb hâlinde bulunarak, hazînenin menfaatlerine nezâret etmeğe

¹⁰⁰⁸ Katona'da, 21, 6. 446, i&toanfi.

¹⁰⁰⁹ tstoanfl bunları «Sabanus, Ct&atas, Raraadanus, Nassufus» diye yazar.

¹⁰¹⁰ Katona'da, 21, s. 447; 450, istoanfi. (Nyarl'nin esir alınmasını men etmesi, ele düşenlerin öldürtume*! demektir. Mütercim)

¹⁰¹¹ O zaman bu 12 sancak şunlardı: Budin, Gran (İstoni-Belgrad), Ştuhlveysenburg, Mohaç, Fünfkirhen (Beç), Şikloş, Neograd, Hatvân, Siksard, Vespirim, Segedin, Çiçontorina; bu sancaklara isklavyonya, Pozaga, Semendire şehirleriyle bütün Sirmi ve Sırbistan'dan Volçetrin ilhak olunmuştu (Celâl-zâde târihinin mukaddiraesindeki istatistik hûlasaya müracaat.). III. Murad ve III. Mehmed zamanlandıdır ki, Siget, Kanije, Erlau (Eğri), Raab, yeni krallığa ilâve edilmiştir. Banat ile Transil-vanya'nın bir kısmı ayrı bir eyâlet (Tamişvar eyâleti) teşkil ettiler. Nasıl ki Bosna da Izvornik, Bosna, Kirka, Kûs, Hersek sancaklarından mürekkep ayrı bir eyâletti. Hacı Kalfa'mn Macaristan Cografyası'na müracaat

memur idi. Defterdar, Ştuhlveysenburg sanca k-beği ve Macaristan Vâlisi Mehmed Paşa'mn biraderi Ahmed Beğ'in teslîm şartları hilâfına kiliseleri yağma ve mukaddes vazoları almış olduğunu bâb-ı devlete bildirdi. Sultân Süleyman, derhâl, bu hususta tahkikat yapmak ve sahcak-beğini memuriyetinden azl ettikten sonra İstanbul'a göndermek üzere, Halil'in Ştuhlveysenburg*a gitmesini emretti. Hafîl, Pâdişâh'm ta'-lîmâtı dâiresinde, hiç beklemeksizin Ahmed Beğ'in ilişmediği Macar Krallan mezarlarını bizzat açıp, taşlarını, asalarını, krallık alâmeti olan küreleri, bulduğu diğer altın ve gümüş kıymetli eşyaları aldı; ve fakat bunların hepsini büyük bir dikkatle hazîneye idhâl eyledi. Zapolya'nın kemiklerini «Tanrılarınızdan biridir*» diyerek şehrin hâkimine teslim etti. Hâkim bunu yeni bir tâbuta koyarak Ştuhlveysenburg'un hârici mahallesinde kâin Aziz Misel Kilisesi'ne defn ettirdi.¹⁰¹²

Şehzade Selimin Sabuhan Valiliğine Tayini

Yine bu 1545 seneşindedir ki, Sultân Süleyman Novi ve Senya ahâlîsi tarafından Nadin ve Orana arazisinde vukua getirilen akınlardan dolayı Venedik Docu'na yazılı olarak şikâyetlerini tebliğ etmiştir.¹⁰¹³

Sultân Süleyman, Macaristan seferinden dönüşünde ve oğlu Mehmed'in vefatından biraz sonra, vilâyetlerin idaresi hususunda iki mühim değişiklik yapmıştır ki, ehemmiyetlerine binâen onları burada zikredeceğiz. Henüz 20 yaşında bulunan Konya valisi Şehzade Selîm, kardeşinin vefâ-tıyla boşalmış olan Saruhan eyâletine tâyîn olundu. Pâdişâh'ın oğulları arasında vukua gelen memuriyet nakilleri, devletin diğer valileri arasında dâima olagelen değişikliklere kıyâs olunmamıştır. Şehzadelerin buldukları valiliklerin ehemmiyeti arazîlerinin genişliğine göre değil, İstanbul'a mesafeleri i'tibâriyle hesâb olunmalıdır. Pâdişâhın oğullarından biri, payitahta en yakın bir vilâyete çağırıldığı zaman, yalnız babasının hayâtında değil, onun vefatından sonrası için bilhassa nazar-ı iltifata maz-har olduğuna delâlet eder. Çünkü bulunduğu yer i'tibâriyle taht için İstanbul'a

¹⁰¹² Wolf«ang de Bethlen, HfetortKum, kitap: 3, s. 418-420.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/218-224.

¹⁰¹³ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivinde bulunan Venedik evrakında, Türk yazışmaları (Sciitture turchesche), 2. Orada Sultan Süleyman'ın 952 Saferl tarihiyle Venedik Docu'na bir mektubu gö-rülOr ki, Husrev Beg'In sancağında bir kariyenin tahribiyle 40 adam, 1.800 öküz, 300 koyun kaldırıldığından şikâyet edilmektedir. 954 Safer tarihli İkinci bir mektupta Padişah Nadin kalesi istihkamları İçin Venedik Docu'ndan dülger ve duvarcı istiyor.

en kısa mesafeye sahip bulunmuş olur. İstanbul'a en yakın bulunan eyâlet - ki. Manisa'dır- o zamana kadar, pederinin kalbinde ve pederinin tahtının yanında birinci mevkîi tutan, Süleyman'ın en büyük şehzadesi Mehmed'de idi. Bu esnada (Mart 1544), kendisinden daha büyük olan Amasya valisi Mustafa'nın ve daha sonraları Karaman valiliğine tâyin edilen¹⁰¹⁴ Bâyezîd'in haklarına aykırı olmak üzere, Şehzade Selîm Manisa valiliğine getirildi. Manisa'da veba salgını hüküm sürdüğünden, Selîm, oraya hemen gitmedi; Keşiş Dağı'nın temiz havasını teneffüs etmek üzere bir müddet Bursa'da kaldı. Şehzade Saruhan valiliğine tâyin olunduğu sene içinde üç kızının dünyaya gelmesi saadetine nail oldu.¹⁰¹⁵

Rüstem Paşanın Sadareti

Yine bu esnada, onlardan daha az mühim olmayan bir tâyin vukua gelmiştir ki, bu da yeni bir vezîr-i âzam tayinlidir. Hadım Süleyman Pa-şa'nın azli, yaşından ziyâde (takriben 90 yaşında idi), vezîr-i âzamin uzaklaştırılmasıyla, onun makamını elde etmek veya hiç değilse bir derece yaklaşmak ümidinde bulunan vezir Husrev Paaş'nın bir entrikasından kaynaklanmıştır.¹⁰¹⁶ Vezîr-i âzamlık makamı, ikinci vezir Rüstem Paşa'ya verilmiştir ki, daha önce yazdığımız veçhile bu büyük iltifatı zevcesi Mihrimâh Sultân'dan ziyâde Rus asıllı olan kayın validesi Hurrem Sultân sayesinde kazanmıştı.¹⁰¹⁷ Rüstem Hırvat'tı. İbrahim Paşa'nın fevkalâde iltifatlara mazhar olduğu zaman Mohaç seferinden sonra birinci silâhdarlıktan emîr-i âhûr mansıbına çıkmış, daha sonraları Diyârbekir beğlerbe-

¹⁰¹⁴ «AUi 18 (Octobre 1546) passato mando (Solyman) in Sanzac-hat di Caramania, che vol dir Cilicia, il secondo figliuolo di questa Sultana chiamato Beyezeth, et retien appresso di si il terzo solo chiamato Gienger (Djihanghir), e gobbo et come dicono di natura ingenioso e faceto.» (Avusturya fmp. ve Kral. Hanedanı Arşivinde Veltvik'in 5 Kânun-ı evvel 1546 tarihli, İstanbul'dan yazılmış rapru.

Venedik elçisinin yine bu arşivdeki 6 Teşrin-i evvel 1546 tarihli raporunda dahî şunlar okunur: «Li giorni passati ma-mato di questa vita ile Signor di Bogdania, in loco del quale investito il magrior filo; il terzo giorno Sultan Bajezid uscito fuori di Costantinopoli per ander al suo Sangiac in Caramania in una citta detta Cnga presso Scandaloro; sono stati dati 20 gordone (bourses) di zechini a 10.000 per gordone.» Bu fikra, yalnız tarihe müteallik olması itibariyle değil, ihtiva ettiği coğrafi ma'lûmât itibariyle de garîbdir: Çünkü «Scandaloro»yu Konya yakınında gösterir; o halde bu şehrin İskenderun olması imkânsızdır.

¹⁰¹⁵ Usulî'nin Selim-name'si, varak: 14-17. bu üç sultan: Esmâ Sultan, Şah Sultan, Şah Sultan idi. Usulî, bir sipahinin oğlu olduğu halde ulemadan o lduğu için, bu sıfatla Şehzade Selim refaketinde Konya'ya gitmiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/224.

¹⁰¹⁶ Ali, Osman Efendi Hacı Kalfa, Tafevlntfi't-Tevfîrlh, s. 176.

¹⁰¹⁷ Ali, Defter-i VOzera'da vezir-i azam Ahmed Pasa münasebetiyle diyor H, cEl-Kıssa, RÜstem Paşa'nın sadra gelmesi husûsi nisvân-ı iffet-nis&nun maksûdı oldu> Rüstem Kilise tuzlalarına, sahipti. Avusturya arşivindeki Türkiye yazışmalarında su ibare görülür: cInstrumento de la poseslon del- gran Vezir Rüstem concedute da* Serenlssimo Signor oolla dtchiara-zlone del confini.> İstanbul, 953 (1546).

ğiliğine ve nihayet vezârete nail olmuştu. Harbden başka birşeyden anlamazdı. İlim ve edebiyattan nasıbsız ve bu hususta -her ikisi de târih ile meşgul olan- halefleri îbrâhîm ve Lutfî Paşalardan farklı idi; ağır tabiatlı ve görünüşü şiddetli idi. Rüstem Paşa, şâirlerin amansız düşmanı olduğundan,¹⁰¹⁸ onlar da hicviyelerle intikam aldılar. Buna rağmen, alenen kendilerini himaye eden îbrâhîm Paşa gibi hareket edip de, hiçbirini astırmadı. Vezîr-i âzam Lutfî, Paşa dahî şöhretli bir fakîh ve müverrih olmakla beraber, özellikle üslûblarıyla imtiyaza mazhar olan şâir ve naşirleri az severdi. Avrupa'da olduğu kadar Asya'da da meşhur olan «Hikâyât-ı Bîd-pây» (Beydabâ Hikâyeleri) mütercimi Sâlih-zâde Alâeddîn -tercümesi hayâtının yirmi senesine mâl olan- bu ahlâk mecmuasını takdim ettiği zaman Lutfî Paşa, mütercimin böyle şeylerle vaktini boşa harcadığı için hayret ettiğini, bir fıkıh mes'elesi ile iştigâl etse daha iyi yapmamış mı olacağım suâl etti. O vakit defter-emîni olup daha sonra nişancılığa yükselen müverrih Ramazân-zâde edebiyat hususunda vezîr-i azamdan daha bilgili olduğundan, Alâeddîn'in eserim 50 altına satın alarak Pâdişâhla arz etti. Sultân Süleyman o akşam kendi el yazısıyla mütercime bir berât gönderdi ki, bununla Bursa kadılığını tevcih ediyordu.¹⁰¹⁹ Ancak Alâeddîn hüner ve ikdamının mükâfatından uzun müddet istifâde edemiyerek, Şehzade Mehmed'in öldüğü sene vefat etti.¹⁰²⁰

Barbaros Hayreddin L'aşa'mn İrtihali

İki sene sonra, 4 Temmuz 1546'da, Dorya'mn korkunç rakibi Hayred-dîn Barbaros, şanlı mesleğini itmam etti,¹⁰²¹ na'şî, Beşiktaş'ta inşâ ettirmiş

¹⁰¹⁸ Ali, Rüstem Paşa'nın tercüme-i halinde ve Osman Efendi Hadikatü'l-Vüzera'da naklederler ki, Sultan Süleyman'ın, kerimesini Rüstem Paşa'ya vermeyi tasavvur ettiği sıralarda, vezirin düşmanları bir kalçasında cüzam bulunduğu söylentisini yaydıklarınran, Padişah hakikati anlamak için haremdeki sadık bendelerinden birini Rüstem Paşa'nın yanına koymuştu. Bu şahsın, bir gün vezirin elbisesinde bir bit görmesi (Şarklıların kanaatine göre cüzamlılarda bit bulunmayacağından) üzerine, Elhamdü'lüllah! Senin temizliğin sabit oldu; Padişah damadı olmağa layık olduğun ortaya çıktı diye bağırır. Hadikatü'l-Vüzera bu münasebetle şu beyiti yazar:

Olıcak bir kişinin bahtı kavı, tali'i yar,
Kehlesi dahi mahallinde anun işe yarar.

¹⁰¹⁹ Lutfî, Hasan Çelebi, Tezkiretirş-Şuarâ, Belîğ-i Bursevî, s. 116. Belîğ, Ramazân-zâde'nin bu münasebetle «Elmasın kıymetini ancak kuyumcu bilir; başkaları ise onu cam sanır.» mealinde nazm yâhud irâd eylediği beyitleri zikreder. Bu beyitler, Rama-zan-zâde tarafından, Rüstem Paşa'nın şâirler hakkında gösterdiği tahkir edici tavra dâir nazmedilmiş ve Hadikatü'l-Vüzera'da bahsedilmiş olan beyitler olmalıdır. Belîğ-i Bursevî Bursa Ulemâsı tercüme-i hallerinde Hasan'ın Tezkire-i Şuarâ'sından rivayet pek meşhur olan aşağıdaki beyitlerin dahi Hümayûn-nâme sahibine âit olduğunu söyler:

Görmesen bir dem seni gam derd-nâk eyler beni Gayr ile görsem eğer gayret helak eyler beni.

¹⁰²⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/225.

¹⁰²¹ Avusturya arşivindeki, Venedik Balyosunun Temmuz 1546 tarihli raporundan: «Barbarossa e morto questa

olduğu medrese yanına defn olundu. Türbesinin kubbesi hâlâ orada yosun ve sarmaşıklarla iç-içe olan lâtif bir yerde gözlere çarpmaktadır. Hayreddin ancak 60.000 altın ve 2.000 köle bu aktı. Diğer esirleriyle 60.000 altın oğluna te'mîn edebilmek için kölelerinden 800'ünü Pâdişâh'a vasiyyet ederek 200'üyle, borç olarak vermiş olduğu 30.000 dukayı vezîr-i azama bağışladı.¹⁰²²

İmparator Şarlken Ve Kral Ferdinand İle Anlaşma

Macaristan seferinin meşhur vak'alarını yazdıktan sonra ,bir müddet için çarpışmaları tatil eden mütârekeden ve Sultân Süleyman'ın evvelâ Şarlken ve daha sonra Ferdinand ile akdetmiş olduğu iki anlaşmadan bahsetmemiz kalıyor. Bu hususlardaki müzâkerelerden müverrihlerin pek azı bahsetmiş ve bununla beraber büyük hatâlar yapmış oldukları için, bâzı tafsilâtını nakletmekliğimiz münâsib olar.

Muharebenin ikinci senesinden beri Gran Piskoposu Kral'ın bir vâlisi olmak sıfatıyla Vedezofi vâsitiyle Budin Vâlisi'ne¹⁰²³ müracaat ederek bir aylık bir mütâreke akdetmişti (Haziran 1544). Yine bu senenin nihayetine doğru Ferdinand -Hind Denizlerindeki çarpışmaların- durdurulmasını talep etmek üzere İstanbul'a gitmekte olan- Portekiz elçisi Eduardo Katanao'yu¹⁰²⁴ (Oboardo Cataneo) Osmanlı Devleti ile kendi nâmına bir sulh akdi için yetkili kıldığı gibi, ayrıca Erlau hâkimi Jerom Adorno'yu elçi sıfatıyla gönderdi. Adorno bu memuriyetinde Bo-lonya'nın asil bir ailesinden olan Jan-Mari Malvezi nâmında bir İtalyan'ı kâtip bulunduruyordu.¹⁰²⁵ Şubat'ın son günü Edirne'ye vâsil olarak, vezîr-i âzam Rüstem Paşa ile diğer vezirleri kısa sürede ziyaret etti. Onbeş gün sonra huzûr-ı şahaneye kabulü

notte passate alje ore tre; ha las-ciato al Signor 500 schiavi, ed 10.000 zecchini, tutu gli altri da 15 anni postl in Uberta, e 30.000 zechini sieno spesl per fabricare una mosûhea 10.000 zecchini a Mustafa suo nipote e genero, şano stati ritrovati 35.000 zecchini et 5.000 aspri.»

¹⁰²² Veltovlk'ın İstanbul'dan 5 Teşrta-i skni 1546 târihU roparo. Esfârül-BI-har, v&rak: 27.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/226.

¹⁰²³ «Responsio Mehemetls (Budın valisi Mehmed Paşa) ad legationem Do-mini Locumtenentls (Gran piskoposu Pol Verantius) medio Joannis De-seuifl factam» Dezofl (Deseuif i)'nin 1544 tarihli raporu.

¹⁰²⁴ «Plenipotencia pro Oboardo Cataneo Portugalliae oratore et Hieronyme Adurno Praeposito ecclesiae Agrens Internuntio nostro nobis dilectis, quos ad tractandum ac agendum cum Serenissimo et Potentissimo Principe Dpmio Solimano Tur-carum Imperatore ordinavimus.» Viyana, 29 Kânun-ı evvel 1544. Adorno, 1545 senesinde vefat ettiğinden İstoanfi'nin hatâsı -ki Katona dahî (21, s. 533) hatırlatmıştır- kâfi surette sabittir. İstoanfi'nin zannına göre, Osmanlı Devleti nezdine «Interoonce» unvânıyla ilk gönderilen elçi Adorno'dur.

¹⁰²⁵ Malvezi, Adorno'nun vefatını müteaklb Edirne'den dönmüştür. isfcoan-fi'ün zannettiği gibi bir müddet orada, kalmış delildir

kararlaştırıldı; lâkin mülakatın vuku bulacağı günün gecesi vefat etti.¹⁰²⁶ Malvezi vezirler tarafından çağırılarak, Adorno'nun zehirlenerek değil, tabîi bir ölümle vefat ettiğine dâir şâhid ettirildi. Ondan sonra, Rüstem Paşa elçinin böyle olmayacak bir zamanda vefatından dolayı teessüflerini bildiren bir mektubu Mal-vezi'ye vererek, huzûr-ı hümâyûna kabul edilmeksizin dönmesine müsâade etti. Adorno ve Malvezi Viyana'dan ayrılmadan önce Ferdinand onların seyahat müddetleri boyunca çarpışmalarının durdurulması kaydıyla, Budin vâlisi Mehmed Paşa ile bir mütâreke akdettiği gibi, Macarlar ve Türkler arasında çekişme konusu olan dâvalar için Macarlar tarafından Siget, Komorn, Erlau (Eğri), Agram ve Türkler tarafından Budin, Peçuy, Velika, Yasberin şehirlerinde husûsî mahkemeler kurulması kararlaştırılmıştı (155).

Mehmed Paşa, Malvezi'nin dönüşünde Macarlar'ın taarruza başlamadıkları müddetçe mütârekeyi devam ettirmeğe müsâid bulunduğunu te' etmişti.¹⁰²⁷

O sırada Worms'da bulunan Ferdinand sulh müzâkeresi için hukuk mezunlarından Nikola Sikko'yu¹⁰²⁸ derhâl elçi tâyin etti. İki hükümetin Macaristan'daki memleketleri o zaman ne halde iseler Öylece bırakılacaklardı; bu şartla Sikko «senelik hediye» nâmı altında Pâdişâh'a 10.000, vezîr-i azama 3.000, diğer vezirlerin herbirine 1.000 altın takdimini teklif etmeğe mezun idi.¹⁰²⁹ Ferdinand'ın Macaristan'daki askerinin kumandam Leonard Felis Budin valisiyle, Sikko'nun avdetine kadar mütârekenin temdidini imza etti (159). Bir taraftan da İmparator Şarlken, Ferdinand'ın elçileriyle birlikte sulh müzâkeresi için Hollandalı Veltvik'i İstanbul'a gönderdi.

Pozgay'in talimatı, 24 Mayıs 1545. Avusturya, arşivinde Siglamund Pozgay'in raporu.

Sikko Osmanlı payitahtına giderken o kadar sür'atli davrandı M, raporuna nazaran yolda 10 hayvan çatlatmıştır.¹⁰³⁰ Veltvik, Sikko'ya yazdığı

¹⁰²⁶ (155) Avusturya Arşivinde Mehmed Beğ ta'limâtı, 5 Şubat 1545.

¹⁰²⁷ «Disse esso Bassa di Buda, ene da esso non mancharla di perseverar İn la tregua mentre ehe gli nostri non lo provocasno aile guerra, e con ctuesta conelusione io Giovan Maria Malvezzi son venuto a Vlenna «t fedelmente ho presentato tutte le scriltture di Vostra Maesta a] Magnifico et Generoso S. Leonardo di Felz.» Malvezi'nin raporu.

¹⁰²⁸ Elçi Nikola'nin terhlsnâmesi, 5 Mayıs 1545.

¹⁰²⁹ «Instructio de his rebus, quas res Magnificus et nobllis Nicolaus Siccus doctor et orator noster fidelis nobis dllectus apud Sereniasimum et Po-tentissimum prinçipem Domlnum Sultan Soliman Imperatorum ac Aslae et Graeclae illiusque primarlos Bassas et Consiliarlos inlrascriptos nomîne nostro sununa ilde et dlligentia agere et tractare debet. Dat. in noatral Imp. dvitae Wormatlae di XXI mensia mali, A, D. 1545.»

¹⁰³⁰ «Adeo celerlter huc deiatos sum, ut decem eqıws in itinere interfecerim, magni enim Intoderabiles Calores

mektuplarda kendisi gelmeden önce hiçbir şey kararlaştırılmama-sım yazmışsa da, bu kâğıtlar Osmanlıların eline düşmüştü. Fransız elçisi Montlök Ferdinand'ın sefirinin müzâkerelerini sekteye uğrattığı gibi,¹⁰³¹ Veltvik de geldiğinde 10.000 altın teklifini takbih etmiş ise de, Sikko senelik vergi demek olan bu paradan başka Osmanlılar elinde bulunan esirlerden Valanten Török ile diğer birkaç asilzadeye âit kalelerin teslimi hakkında vezîr-i âzam tarafından yapılmış olan teklifler üzerine, bunlar için de taahhüd altına girmeğe mecbur olmuştu. Nihayet iki murahhas Edirne'de 10 Teşrîn-i sâni 1545 tarihiyle 18 aylık bir mütâreke-nâme imza ettiler ki, bu müddet zarfında İmparator ve Ferdinand, kat'î esaslar üzerine sulhu kararlaştırmak üzere tam selâhiyetli yeni elçiler gönderecek idiler.¹⁰³²

Ferdinand 1544 senesinde, Adorno'nun sefaretinden evvel, Dezofi (De-seuffi) vâsitasıyla birinci ve 1545 senesinde Sikko'nun memuriyetinden evvel Pozgay vâsitasıyla ikinci defa olarak Budin valisiyle mütâreke imzalamıştı. 1546 senesinde de Erasm Şörer ile Sigismund Pozgay, Şarlken'in ve Ferdinand'ın elçisi Veltvik'in müzâkere müddeti boyunca devam etmek üzere yeni bir mütâreke imza ettiler. Baharda, Veltvik'in yakında geleceğini haber vermek için Ogrinoviç İstanbul'a gönderildi.¹⁰³³ Veltvik de, yazın ilk günlerinde Ratsibon'dan çıktı. Veltvik'e verilen talimat,¹⁰³⁴ o zamana kadar sulhun akdine başlıca engel teşkil eden hususları bertaraf etmesini, yâni Pâdişâh'ı Manyatlar'm zengin arazîsinin terkedil-mesi talebinden ve para takdimi teklifiyle diğer iddialarından vazgeçirt-meğe mümkün olduğu kadar çalışmasını bilhassa tavsiye etmekteydi. Osmanlı Devleti ise yalnız, evvelâ kendisine itaat edip de sonradan eski efendileri tarafına geçmiş olan Manyatlar'm emlâkini değil, Gran etrafında olup bu mevkiin muhasarası esnasında süvari timârı olmak üzere tahsis olunan malikâneleri istiyordu. Veltvik, her vezire senelik 1.000, vezîr-i azama 3.000, tercüman Yûnus Beğ'e 500 atlın teklif etmeğe selâhiyetliydi. Dîvân, Valanten Török, Piyer Pereni, Brevek, Homonay arazisini yeniden meydana çıkardığı halde, sefir, bunların Ferdinand'ın tebasından olduklarını ve binâenaleyh zât-ı şahane kendi

erant, ed ad nonam diem Julii huc veni, et postquam bis aut ter cum Rusteza et allis Bassts colloquutus essem İn durissimum carcerem conjectus sum, ubi per mensem ful, nec alta.ua sn-berat opea imperatorem Turohamm convenJendi, orator si quidem Gallus maxime mini adversabatur.» Sikko'nun İstanbul'dan 25 Ağustos tarihli raporu.

¹⁰³¹ Sikko Tercüman Kaasım Beg'i daha az muhataralı olmayan bir hasım bujmudur. Kaasım Beg yine bu 1545 senesi nihâyetinde vefat etmiştir. Venedik balyosu 14 Kanun-ı evver tarihli raporunda onun hakkında şunları yazar: cCassambeg Dragomano e morto, l'era un gran rihaldo Inimlco del Christianl.>

¹⁰³² Sikko'nun Edirne'den 10 Ağustos 1545 tarihli mektubu.

¹⁰³³ Ogrlnoviç'e verilen ta'llmat. 19 Mart 1546.

¹⁰³⁴ Kİçi Veltvik'in ta'Hmâtı, Ratsibon, 1546.

tebeası üzerinde ne gibi hukuku mâlik ise, Kral'ın da onlar hakkında aynı haklara mâlik bulunduğunu bildirecekti.

Veltvik, yolculuk esnasında Tatar-Pazan'nda Montlök'ün halefi olan ve İstanbul'da dönmekte bulunan Fransız elçisi Aramont'a tesadüf etti. Türkler'in Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında akdedilmiş mütârekeyi her gün ihlâl etmekte oldukları hakkında, birkaç defa görüşmelerde bulundu.¹⁰³⁵ Aramont, Osmanlı Devleti'nden 300.000 altın borç alma müzâkeresine me'mûr olduğu halde, buna muvafakat edilmeyip, her sene İskenderiye'den bir miktar güherçile almak müsâadesinden başka birşeye nail olamamıştı.¹⁰³⁶

Portekiz elçisi de memuriyetinde daha fazla başarılı olmadı. Çünkü Sultân Süleyman Osmanlı gemilerinin Hindistan denizlerinde serbest gezilmesi için bir vergi ödenmesi hususunda Portekiz hükümeti tarafından yapılan teklifi kat'iyen reddetti.¹⁰³⁷

¹⁰³⁵ Yûnus Beğ Aramont'un gidişinin sebeplerini elçiye şöyle anlatır:

Hora ho inteso meglio la causa di l'andata d'Aramont da Yunusbeg,» la qual e in effetto, che Mr. Monluc ha impedito nellacorte, che Aramont non habbi avuto ne lettere ne avisi d'importanza et sono stati questi Signori in tanta colera per questo, che il ditto Aramont ne ha avuto a patir molti rechi-ochi et dicono chiaramente, chesi mostra ben che om e ho-mo di cervvelio in la Corte di Francia, peich e per inimicitia particolare di dui servitori lassa il Redi Francia di avisare un suo principal amico e favorito; hora Mr. Tramont per ruinar il Monlue lettere di credenza dal Turcho et commandamento di bocha da Rustanbassa, eh el bebbi dire al Re di Francia suo Sgr. che quando il manda simili homini come Mo nluc, che li tagli la lingua o la testa, perehe in effecto l'anno passato furono dette da Monlue cose indegne tanto del G. Tr. quanto di Rustanbassa.» Veltvik'in 5 Teşrin-i sanî 1545 tarihli raporu.

¹⁰³⁶ VettvU'ia iBporu.

¹⁰³⁷ «Quanto aile cose di Portogal il Turcu non vuol intendere altra risoluzione con il Re, se non gli remetta e buitti li 3000 centari di specie, quali atre volte il Re ha ricevuto in tributo dal Turche.» Veltvik'in 5 Teşrin-i sanî raporu. Aramont'un gidişinden sonra 1547 senesinde İstanbul'a gelen Fransız sefirleri Venedik sefirlerinin raporlarına göre şunlardır: 1) Kodin-yak («Alli 10 (Giugno 1546) gions qui Mr. Codognat») Bu sefir, ertesi senenin başlarında bir daha gelmiştir: «Mr. di Codog-nado huomo della christianissima Maestâ gionse quî in giorni 25 da Narenta.» (7 Kânun-ı sanî tarihli rapor). 2) Fûme. «Dapoi alli 28 (juin) gionto in questo luogo un gentiluomo francese nominato Mr. de Fûme, spedito da S.C. M. â questo Sr. con lettere credenziali, et qual ando alli 29 a visitazione del Bassa.» (9 Temmuz 1547 tarihli rapor). Elçi Aramont'un Raguza'dan yirmidört günde ve 6 Nisan 1547 târihinde vâsıl olarak o ayın 12'sinde Pâdişâhın huzuruna kabul olundu (22 Nisan 1547 tarihli rapor). Ondan sonra «M. de Fûme part li 29 Agosto per andar in Ikalia». 7 Temmuz tarihli diğer bir raporda bir tskoçyah'nın İstanbul'a gelişine dâir şunlar okunur; «Sristo e seellerato Zuan Buriotto scuoto si e fatto Musulmano.»

Hayrullah Efendi Târîhi'nin Sultân Süleyman cildinin sonunda o zaman Osmanlı Devleti ile Fransa'nın münâbetlerine, ittifaklarına ve elçilerine dâir yazdığı husûsî bir bahis aşığıya hulasaten alınmıştır:

«I. Fransuva'nin cülusunda bütün Fransa Nemçe memleketleriyle çevrilmiş olduğu gibi, Girit, Korfu adaları, Cenova, Floransa Umanları Şariken'in donanmalarına toplanma yeri olmuştu. Şariken Şark memleketleri üzerine de nüfuz etmek fikrinde bulunduğundan, Fransa hükümeti Osmanlı Devleti'ne yaklaşmak lüzumunu hussetti. Görünüşte, Osmanlı memleketlerinin yıkılmış eski kavimleri hakkında bâzı ma'lûmât almak memuriye-tiyle gönderilen Monpeliye Piskoposu'nun İstanbul'da saray ile başladığı gizli muharebe Şark Hıristiyanların da hoşnûd etmekte idi. Fransuva'nin Pavi muharebesinde Şariken'e esir düşmesi üzerine Fransuva'nın validesi Sultân Süleyman'a birçok hediyelerle bir mektup göndermiş ise de, elçi Bosna hududunda Nem-çeliler tarafından öldürülerek hediyeler de alındı. Daha sonraları Macar asilzadelerinden Jan Frangipan İstanbul'a gönderilerek Fransuva'nin vâlidisiyle Sultân Süleyman arasında mektuplaşmalar olmuştur. (Bu mektuplar Hayrullah Efendi Târîhi'nden naklen metinde verilmiş, Fransuva'nin mektubunun 1525 Kâ-nun-ı evveli'nde takdim olduğu yine

Veltvik İstanbul'a vardığında rütbesine yakışan bir saygıyla kabul edilerek 20 çavuş ve çavuş-başı kendisini karşılamaya çıktı. Fakat evvelce Laçki'nin bir nevi mahbusluk hâlinde ikamet etmiş olduğu yere götürüldü, İstanbul'da ikametinin ilk haftalarında firari Rogandorfun gelişi, paşanın bir hastalığı, elçinin de ağır bir rahatsızlığı her türlü müzâkereye mâni oldu. Şarlken'in hassa askeri kumandanı ve Viyana müdâfîinin oğlu olan Kristof Rogandorf -mparator'un ve Kraliçe Mari'nin ziyâde sahiplendikleri - zevcesiyle aralarında ortaya çıkan müşkilâtın dolaylı 8.000 duka altını

orada, naklen, yazılmışta);

Şarlken, kendi müttefiklerine, Fransuva'nın bu hareketini Hıristiyanlar aleyhine bir hareket olmak üzere telâkki ettirmeğe çalıştığından, Fransuva 1526 Şubatı'nda hapisten çıktıktan sonra Osmanlı Devleti ile münasebetlerini gizlemekle beraber, bir taraftan da bunun daha sağlamlaştırılmasına çalışırdı. Sonraları Sultân Süleyman tarafından Şarlken ve Ferdinand aleyhine harb ilân edilmiş (1532) ve Pâdişâh muharebeye giderken yolda Ferdinand tarafından gelen elçiye iltifat olunmayıp, Fransa tarafından Şarlken aleyhine donanma istemek üzere gelen ej-çi iltifata nail olmuştu (Yirmiyedinci Kitap'a bakınız).

Venedik elçisinin bu hususta verdiği malûmata göre, 400.000' den fazla İslâm askerinin elçinin gelişini tebrik için yakdıkla-n meş'alelerden hâsıl olan ışık, Roma'nın şehir-âyinlerinden parlaktı.

Şarlken, Osmanlı ordusuna mukavemet gösteremedi. Sonraları Şarlken'in Afrika'ya taarruzu Hıristiyanlar*! gayrete getirerek, Fransuva kınanmağa başlanılmışsa da, Fransuva, Lafore'yi mukîm elçi olmak üzere İstanbul'a göndermiş ve Pâdişâh İran üzerine seferde bulunduğundan, bu elçi Tebriz'e kadar giderek 1536 Şubatı'nda evvelki muahedeyi tecciden hatt-ı hümayûn almağa muvaffak olmuştur. O muahadeden sonra Fransa Kralı'na «Pâdişâh» unvanı verilmiş ve bu unvan Fransızlar tarafından «mparator» kelimesiyle tercüme olunmuştur. Cezayir Vâlisi Barbaros'un Sicilya ve Sardinya üzerine hücum etmesi Fransa elçisi tarafından talep edilerek, buna da müsâade olundu. Sultân Süleyman, I. Fransuva'ya yardımcı olmak üzere Avlonya'ya asker göndererek Ankona ve Otranto yollanyle Napoli'ye yürümek üzere bulunduğu halde, Venedikli'nin tahminlerin hilâfına düşmanca hareket ettiği görüldü. Fransa ile akdedilmiş olan ittifaktan ise bir semere görülemeyip, Fransuva, Avrupa'nın galeyana gelmesinden dolayı Şarlken ile düşmanlığı bir kenara bırakmaya mecbur oldu. Bu haber, Pâdişâh'a aksettirilince öfkelenmesine yol açmış ve Fransa sefirine divân-ı hümayûnda tarizlerde bulunulmuştur. Fransa, Osmanlı Devleti'ni gücendirmek istemediğinden Şarlken ile tekrar muharebeye girişti. Bunun üzerine İstanbul'dan husûsî bir mektup ile Fransa'ya dönüp tekrar elçilikle Pâdişâh nezdine gelmekte olan Rankoni (Rinson) Şarlken'in iradesiyle Milin Vâlisi tarafından öldürüldü.

Bu elçinin öldürülmesi, elindeki talimatı alıp da Fransuva*-nın ne şekilde hareket ettiğini Avrupa'ya ifşa etmek ve Osmanlılar nezdinde nüfuz sahibi olan böyle bir adamı İstanbul'da bulundurmamak maksadına dayanıyordu. Bir Fransız vâlisi elçinin tehlikeye uğrayacağını hissederek, entrika ile talimatı elinden almıştı. Şarlken, talimatı ele geçirememiş olması üzerine, kendisi bir talimat uydurarak neşretti. Öldürülen elçinin yerine de polis hizmetinde Polen tâyin olundu. Bu elçi Budin şehrinde zât-ı şâhâne ile buluşmuştur.

Berberiye'nin Şarlken'in eline geçen yerlerin geri alınmasının Hayreddin'e emredilmesi üzerine, Şarlken'in meşhur hezimetini vuku buldu. Bu sırada Fransız elçisi İstanbul'dan Fonten-blu'ya ve Fontenblu'dan İstanbul'a gidip gelmekteydi. Fransa Kralı bir muharebeye daha başlamak üzere donanma istemiş ve Sultân Süleyman «Sefiriniz Polen'in istid'âsı üzerine donanması mükemmelen mücehhez olduğu halde göndermeğe müsâade etdim, ve re'yinizden hârice çıkılmamasını kapdânlarıma emr etdim. Muharebenin tamamlandığında iade ediniz, Şarlken'in hilesinden tehaffuz ile nâil-i galebe olmaksızın musâleha etmeyiniz.» mealinde mektup yazmıştır. Polen gemilerle Marsilya'ya gittiği zaman, Pâdişâh tekrar Macaristan'a gitmişti. Fransız ve Osmanlı donanması Nis şehrini vurup bâzı sahilleri zabt ettikten sonra Tulün Tersânesi'nde kıışlamıştır. Ertesi sene Osmanlı donanması 14.000 İtalyan esiriyle İstanbul'a gelmiştir.

Fransuva 1547 Martının 31'inde vefat etmişse de, halefi de onun Şark politikasında devam etmiştir.»

Cevdet Târihi'nin 1. cildi zeylinde «Sultân Süleyman asrında İbrahim Paşa tarafından divân-ı âlide Fransa elçisine irâd olunan» bir resmî nutuk yazılıdır. Hayrullah Efendi Târihi'nin 139. s. nde bu nutkun mâhiyetine nazaran sadrâzam İbrâhîm Paşa tarafından değil, Rüstem Paşa tarafından irâd olunmuş olması lâzım geleceği beyân ediliyor. Hâlbuki Cevdet Târihi'nde (c. 1, s. 41, 1309 basımı) nutkun, Sultân Süleyman'ın Şark seferinde bulunması cihetiyle İstanbul kaymakamı olan ikinci ve-zîr İbrâhîm Paşa tarafından irâd olduğu yazılmıştır. Bu nutuk bahsi ve Sultân Süleyman'ın Fransa Kralı'na mektupları bundan sonraki cildde tafsil olunacaktır.

olarak, eski efendisi aleyhinde Sultân Süleyman'a hizmetini arzetmeğe gelmişti (27 Eylül 1545). Görünüşteki tavırları Pâdi-şâh'a hoş görünerek, kendisini huzuruna kabul ve yevmi 100 akçe tahsis etti. Ancak Müslüman olmaktan çekinmesi, müsrifâne alışkanlıkları, kumara ibtilâsı, Şarlken'in ve Ferdinand'ın elçisi hakkında muhataralı olması muhtemel bir 'itibârı ortadan kaldırdı.¹⁰³⁸ Sıtmadan muzta-rip olan zât-ı şâhâne İstanbul'dan Edirne'ye gitti. Yine aynı hastalığa tutulmuş olan Veltvik de Pâdişâh'ın arkasından gitti (18 Teşrîn-i evvel 1546).

14 Kânun-ı evvel'de, Veltvik resmî bir mülakatta Şarlken ile Ferdinand'ın altın ve gümüş kadehlerden mürettep hediyelerini Sultan Süleyman'a takdîm etti, sonra i'timâd-nâmelerini arz ederek kısa bir nutuk verdi ve memuriyetinin maksadı hakkındaki tafsilâtı belirten bir muhtıra verdi. Süleyman cevaben, bir sene önce kendisine vâki' olan teklifler hakkında müsâid bir cevap getirmişse, durumun düzeltilmesi için her türlü müşküât ortadan kaldırılacağını elçiye söyledi. Veltvik, bu hususta vezirlerle görüşeceğini ifâde ettiğinden, Pâdişâh: «öyle olsun» diyerek kendisine ruhsat verdi. Veltvik, vezirlerle ilk mülakatında bir sene Önce Hat-van'ın zabtı ve Kaasım Beğ'in İmparatorun arazisinde akmlanyle mütârekenin ihlâl edilmiş bulunmasından şikâyetinde bulundu; lâkin vezirler bu hareketlerin mütâreke hakkında akdolunan mukavelenameye hiçbir hâlel getirmediğini isbâta çalıştılar. Rüstem Paşa, Osmanlı Devleti tâbiyetini kabulden sonra Ferdinand'm hükümrânlığı altına geri dönmüş olan baronlardan bahsederek, bunların armaları işlenmiş ve balmumu üzerine basılmış mühürlerini ihtiva eden mektuplarının Pâdişâh nezdinde mev-cûd olduğunu söyledi. Veltvik, bunların Ferdinand'a gönderdikleri mektuplardaki mumların daha yumuşak ve daha taze olduğu cevâbını verdi.¹⁰³⁹

¹⁰³⁸ «II C. Regendorf arrivato qua alli 27 di Settem bre con un vento, come il portass le cose di tutta Christianità sopra le soale - si ha slargato primo delle questione ch'egli ha conla sua doanna, la quale lui fu legiera di cervelio culpanda Tlm-deratore e la Regina Meria che a torto l'han diffesa, e che pen dispetto si e venuto a metter iu grembo di questo Gran Sig-nore, e che Sua Maestâ veda li servici che li potra far havepdo lui tanti castelli in Austria.»

Kont Nikola Dö Salem tarafından Kral Ferdinand'a 31 Kânun-ı sâni 1547 târihiyle yazılan ve sureti Milli Târih mecmuasının 4. sene sayısı, s. 140'ında dercedilmiş bulunan istirhâm-nâme buna âiddir. Rogandorf'un gelişi hakkında Venedik balyosu, hükümetine şöyle yazar.

«Gionse in Constautinopoli un Gentiluomo tedesehe nomî-aton il Conte Christoforo Rgendrf, Signre per quanto dice di 7 castelli d'Austria, si presento a Rostem, il quaie lo comman-de a Jonusbeg. Ha portato seco denari per la sonuna di 40,000 zecchini; fu basiar la man* al Signor alli 10 (Ottobre) una mesa ora, li ha fatto molto facile la presa di Vienna;» et dans une autre lettre du 5 janvie 1547. «Questo Conte Regendorf e venuno anch esso qui in Andrinopoli.»

Bu muhtelif vesikalar, Avusturya tmp. ve Kral. Hân. Arşivi'ndedir.

¹⁰³⁹ «Dicendo che havevano mandato qua i loro sigllli in cera, io Il rîposl che la cera, qua havevano data a nol, era piü fresca.»

Müzâkereler 10 aydan az sürmedi; halledilecek en büyük müşkil, Tüfk-ler'in evvelâ Tata ve Erlau (Eğri) 'yı ve bunlardan başka -Gran ve Ko-morn arasında kâin ve Defterdar Halil'in defterinde Osmanlı arazîsinden olmak üzere kayıtlı bulunup süvari timân olarak tahsis edilmiş bulunan- arazîyi ve nihayet -bir müddet Pâdişâhla emîr-güzâr olmak sıfatını kabul eden-Valanten Török ve Pereni ile diğer Macar asîl-zâde-lerinin zengin arazîlerini talep etmekte oluşlarıydı. Nihayet Hazîran'ın 13'ünde Rüstem Paşa'nın konağında aşağıdaki esaslar dâiresinde bir ahid-nâme imzasına karar verildi:

Vezirler tarafından 11.000 duka altını olarak hesaplanan asilzadelerin arazîsi, senelik 5.000 altın tazminat mukabilinde Avusturya'ya terk edilecekti. Pereni ve Török'ün mülkleri olan arazî senelik 10.000 duka mukabilinde iade olunup tâyîn olunan timarlar için de senede 5.000 duka verilecek, velhasıl bir sene önce kararlaştırılan senelik 10.000 duka ile beraber tamamı senelik 30.000 duka altına baliğ olacaktı. Bu akçe, muayyen vâdelerde günü gününe tediye olunmak şartıyla 19 Haziran 1547 târihinde bir anlaşma, daha doğrusu beş senelik bir mütâreke-nâme akdedildi ki, İmparator Şarl, Papa, Fransa Kralı, Venedik dahî buna dâhildi. Tasdiknamelerin mübadelesi 3 ay zarfında vuku bulacaktı.¹⁰⁴⁰

Veltvik, Malvezi ile Ogrinoviç'i İstanbul'da bırakarak ahidnâmenin bir nüshasıyla gitti. 1 Ağustos 1547 târihinde Şarlken, anlaşmayı Augsburg'da imzaladı.¹⁰⁴¹ Veltvik'in maiyyetindeki memurlardan Justi (Yus-ti) di Argento Eylül nihayetlerine doğru Şarl ve Ferdinand'ın tasdiknamelerini İstanbul'a getirdi. Argento, Malvezi ile birlikte azimetine ve bundan sonra Malvezi'nin İstanbul'da Ferdinand'm maslahatgüzarı sıfatıyla ikametine müsâade olunmasını istedi. Rüstem, Pâdişâh adına cevaben, Malvezin'in İstanbul'da kalıp anlaşmanın şartlarına riâyet için Ferdinand tarafından rehin olmak üzere telâkki edileceğini beyân etti. Bununla beraber, Sultân Süleyman, kendisi ahidnâme için Allah, Peygamber, ecdadının adlarına ve kılıcına yem etmiş olduğu hald*, Şarl ve Ferdinand'm öyle husûsî bir surette yemîn etmemiş olduklarından korktuğu cihetle, bu şüpheyi izâle etmek

¹⁰⁴⁰ Avusturya hap. ve Kra. Hân. Arşivinde Veltvik'in raporu: «Justructio de Us, quae egregli Joannes Mana Malvetlus consiliar'us et Justus de Argento. Secretarius nostrl fide! es nobls dllecti simul ambo vel alter corum apud Srenissimum et Potenssünüm, Principem Donunum Soley manum Imperatorem Turcharum Asiae ac Gracciae üUusque primarios Bassas et Consiiarios nomine nostro sununa fide et dülgentia agere et tractare debent.»

¹⁰⁴¹ «InteUigîmus quomodo orator S.M.R. Regis fratris nostri quin<iuennales inducias pepigerit, et qua ratlone in iHis comprehensl simus una cum sacrosancto Impero et subditls nostrls, ita ut addere quoque faederl posslmus nobls Conjunctos et confaederatos Prncipes, et exigi a nôbis confirmacionem et ratlfoationem.»

lâzım geliyordu: Lâkin Hıristiyan kralları tarafından ber-mutâd îrâd edilen: «Biz, imparatorca veyâhud kralca yemîn ederiz» sözlerinin Pâdişâh'ın yeminine muâdil olduğu hakkında Justi di Argen-to'nun ileri sürdüğü te'mînâtı devlet tercümanı kâfi gördü.¹⁰⁴² 10 Teş-rîn-i evvel'de Malvezi ve Justi huzûr-ı şahaneye kabul olunarak Pâdişâh kendilerine taltif edici birkaç kelime söyleyerek ruhsat verdi. İki gün sonra vezîr-i azama veda ettiler. Rüstem, anlaşmanın uzun süreli olamayacağı hakkında Fransızlar tarafından vâki olan ifâdeyi tekzîb etmenin kendilerine ait olduğunu söyledi; Ferdinand'm Papas Jorj Otiçeviç'e pek çok i'timâd etmemesini ve onun Osmanlı Devleti aleyhine yazacağı mektupları Pâdişâh'a göndermesini ve Sultân Süleyman'ın da Ferdinand aleyhine yazılmış mektuplar için aym şekilde hareket edeceğini ilâve etti.¹⁰⁴³ Son söz olmak üzere eğer Rogandorf İmparatorun ve biraderinin eline düşecek olursa hayâtına ilişmek lâzım gelmeyip, yalnız burnunun ve kulaklarının kesilmesini ifâde ettikten sonra,¹⁰⁴⁴ 30.000 duka tutarındaki senelik ödemedden rıtma âit olan 3.000 dukadan başka, kendisi için av köpekleri ve d«;ğanhr- Pâdişâh için mahir bir asma saatçisi talep ederek, bu saatyı hakkmd;; lâyük olduğu şekilde riâyet gösterileceğini vaad etti.

Müteakiben ahidname üzerinde altın Pâdişâh tuğrasını göstermesi üzerine Justi bu tuğranın nişancı tarafından çekilmiş olduğunu, İmparator Şarl ve Kral Ferdinand'ın ise imzalarını kendi elleriyle yazmış olduklarını ileri sürdü.

İşte Macaristan muharebesi üç sene müzâkereden sonra birbirini takip eden üç sefaret neticesinde bu şekilde sona erdi.¹⁰⁴⁵ İmparator Şarl'ın birinci defa olarak dâhil olduğu bu ahidnâme, Avusturya'nın da -Osmanlı müverrihlerince vergi addolunan- senelik bir ödeme vaadiyle satın aldığı ilk

¹⁰⁴² Justi di Argen-to'nun «Osmanlı Padişahı Nâzînde Sefâret-name»si.

¹⁰⁴³ Evvelki sefâretnâme.

¹⁰⁴⁴ Kezâlik, Rogandorf ve onun Türkiye'den gidişi hakkında Venedik balyosunun Beyogiu'ndan 9 T. evvel 1547 tarihli raporuna, bajorua.

¹⁰⁴⁵ Bu ahid nâmenin gerek mündericâtı, gerek târihi hakkında bu güne kadar bütün müverrihlerde pek büyük karışıklık vardır. Istoanfi, 16, 19, Haziran târihini tâyin ederse de, Veltvik'in birinci memuriyetiyle ikincisini karıştırmak ve ahidnâmenin imzalanış târihini 1547 yerine 1546 göstermek suretiyle büyük bir hatâ yapar. İkornda Son Üç Asrın Târihi eserinde (c. 3, s. 463) o hatâyı tekrarlar. Diploması Rehberi ise Struve'den naklen 1544 senesini göstermekle daha büyük hatâ işler. Sag-redo ahidnâmenin tasdikini 12 yerine 9 Teş-rîn-i evvel göstermekle, hakikate yaklaşmış olursa da, naklettiği vesika doğru olmadığı gibi, onun kalemi altında bütün isimler tanınmaz hâle geliyor: «D segretario suo di qualche conto nominato Boslo insiem con iGanes Marchese, au lieu de nominato Giusto insi-eme con Giovann iMalvezzi.» Şarlken ve Ferdinand'm tasdiknamelerinden -ki suretleri Avust. tmp. ve Kral. Hân. Ar-Şîvi'nde mevcuttur- birincisi 1 Ağustos ve ikincisi 29 Ağustos tarihlidir. Venedik eVisinin raporu Lehistan Kralı'nın yine o sene zarfında gelmiş bir elçisinden bahseder: «Questi giornie giondo un moncio del Re di Polonia per giustific ar aleuni-dauni e her i con fini.»

anlaşmadır.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/226-232.

İÇİNDEKİLER

OTUZBİRİNCİ KİTAP	7
Sokollu Mehmed Paşa Ve Ebussuûd Efendi	7
Hindistan Elçisi Ve Elkas Mirza.....	11
İran Seferi	12
Macaristan'la Münasebetler	18
Erdel'de Bâzı Kalelerin Fethi.....	22
Tamişvar Muharasası.....	24
Tamişvak (Tameşvar)'In Zaptı.....	30
Eğri Kuşatması.....	36
İran Üzerine Sefer.....	41
Şehzade Mustafa'nın İdamı.....	42
İran Seferi	51
Amasya Ahidnâmesi.....	56
Osmanlı Devleti İle Ferdinand Arasında Sulh Müzakeresi	57
Düzmece Mustafa İsyanı	64
OTUZİKİNCİ KİTAP	66
Vezîr- Âzam Ahmed Paşa'nın İdamı	66
Süleymaniye'nin Tamamlanması.....	68
Süleymaniye'nin Açılması Münasebetiyle İran Sarayından Gelen Tebrikler	71
Süleymaniye Medresesinin Kuruluşu	74
Hürrem Sultanın Ölümü	75
Özbek Han (Türkistan Hânı) İle Dostâne Münâsebetler	76
Macaristan Seferi	80
Siget Muharasası.....	81
Tata Kalesinin Fethi.....	83
Ferdinand Ve İzâbel'in Elçileri	84
İspanya, Venedik Ve Fransa Elçilerinin Gelmesi.....	87
Dâhili Muharebenin Sebepleri.....	88
Şehzade Bâyezîd'in Mağlûbiyeti Ve İran'a Firarı	90
Safeviler'le Osmanlı Devleti Arasında Müzâkereler	94
Şehzade Bâyezîd'in İdamı.....	100
OTUZÜÇÜNCÜ KİTAP	106
Vezir-İ Âzam Rüstem Paşa'nın Vefatı.....	106
Avusturya İle Sulh Akdedilmesi.....	107
Safevî Elçisinin İstanbul'a Gelişi.....	111

Moldavya Beği Serseri Vasilikos	115
Avusturya, İspanya, Ceneviz Ve Floransa Hükümetleriyle Müzakereler	117
İstanbul Ve Civarındaki Büyük Feyezan	120
Osmanlı Denizcileri Akdeniz Ve Hind Okyanusunda Muharebeler .	122
Turgud Reis	123
Hind Denizlerinde Türkler.....	130
Seydî Alî Reis	132
Cerbe Deniz Savaşı.....	138
Malta Muhasarası.....	141
Osmanlı Devleti İle İmparator Maksimilyen Arasında Sulhun Yenilenmesi İçin Müzakere	146
Sigetvar Seferi	153
Budin Valisi Arslan Paşa'nın İdamı.....	159
Sigetvar Muhasarası.....	161
Kanuni Sultan Süleyman'ın İrtihali.....	162
OTUZDÖRDÜNCÜ KİTAP	168
Kanunî Sultan Süleyman Devri'nin Âbideleri	168
Devlet Ricali, Şâirler Ve Fakihler	172
Fakîhler	178
İlmî Teşkilâtın Yeniden Tanzimi.....	180
Maliyenin Yeniden Düzenlenmesi	181
Ordu	185
Arazî Sîstemi Ve Vergiler	188
Vergiler	192
Mülki Düzenlemeler	193
Asayişle İlgili Nizamlar Ve Ceza Kanunları	194
Kahve Ve Kahvehaneler	196
Kanûnî'nin «Büyük»Lüğü Ve Şahsiyeti	198
İmparatorluğun Çöküşünü Hazırlayan İlk Sebepler.....	199
Netice	201
OTUZBEŞİNCİ KİTAP	204
I. Selim'in İstanbul'a Ve Belgrad'a Gelişi	204
Yeniçerilerin İsyanı	207
Sulh Müzâkereleri.....	219
Maksimilyen'in Elçileri Pâdişâh Huzurunda	222
İran Sefiri'nin Gelişi.....	225
Edirne'de Yangın	229
Lehistan'la Anlaşmanın Yenilenmesi	229

Mora İsyanının Bastırılması	232
Fransa Rralfna Elçi Gönderilmesi	233
Büyük İstanbul Yangını	234
Selimiye Camii'nin İnşası	236
Don İle Volga Nehirlerini Bir Kanalla Birleştirme Teşebbüsü	237
Rus Elçisi İstanbul'da.....	238
Arabistan.....	239
Arap Kavmi	241
Arablar'ın Tarihçesi	243
Özdemir Ve Mustafa Paşalar'ın Zeydiler Üzerine Yürüyüşü	251
Özdemir Paşanın İdaresi	252
Zeydiler'in Yemen'e Hâkîm Olması	254
Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e Serasker Tayin Edilmesi.....	256
Sokollunun Entrikası	256
Lala Mustafa Paşa'nın Azli Ve Hapsedilmesi.....	258
Mısır Valisi Sinan Paşa Ve Özdemiroğutnun Yemen'deki Askeri Harekâtı.....	258
«- Sakın Azl Etme!»	259
Aden'in Ve Yemen Ülkesinin Fethi.....	260
Bu Tarihin Dördüncü Devresi İçin Müracaat Edilen Şark Menbalarına Bir Bakış	270
I- Umûmî Târihler.....	270
II — Husûsî Târihler.....	270
III. Murâd Saltanatı.....	271
III. Mehmed Saltanatı	271
II. Osman Saltanatı	271
III- Tercüme-İ Hâller Ve Müntehebât Eserleri	272
IV- Kanun Mecmuaları Ve Münşeât Mecmuaları	272
OTUZALTINCI KİTAP	273
Venedik'le Sulhun Bozulması.....	273
Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs Fethine Dâik Fetvası	276
Kıbrıs Ve Tarihçesi.....	278
Lefkoşe Muhasarası Ve Fethi	286
Baf Ve Limasol'un Zaptı.....	288
Magosa Kuşatması.....	288
Bragadino'nun İdamı.....	292
Dalmaçya'da Venedik - Osmanlı Muharebeleri.....	295
Haçlı İttifakı Kuruluyor	296
İnebahtı Deniz Mağlubiyeti	299

Uluç Ali Paşa'nın Manevrası	301
İnebahtı Mağlubiyetinin Avrupadaki Akisleri.....	303
Osmanlı Kudreti: 4 Ayda Yeni Bir Donanma İnşası	304
Venedik'le Sulhun Yapılması	307
Tunus'un Fethi	308
Moldavya Prensi Üzerine Sefer	310
Diplomatik Müzâkereler Ve Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi.....	313
Osmanlı İdaresinde Mühtediler.....	317
II. Selimin Vefatı	319
Sultan II. Selim Devrinin Âbideleri Ve Padişahın Şahsiyeti	319

OTUZBİRİNCİ KİTAP

Evvelki kitapta, Veneçlik müsâlahasmdan Avusturya'nın -Osmanlı Devleti'ne senelik otuzbin altın Ödemeyi taahhüd suretiyle- zaafını açığa vurarak imza ettiği zamana kadar cereyan eden vak'âları sür'atle gözden geçirmiştik. Bu vak'alar yedi senelik bir zamanı içine alıyordu. Şimdi de Almanya için o kadar utanç verici olan bu ahidnâme ile Osmanlı Devleti'nin daha sonraları İrân ile yaptığı ahidnâme arasında geçen yedi senelik târihini yazmamız lâzım gelir. Bu iki yedi senenin birincisi Macaristan seferiyle, bu hükümetin Sultân Süleyman ile münâsebetlerini ve ikincisi İrân ve Transilvanya üzerine vâki iki seferinden ibarettir. Bu defa dahî, Osmanlı ordularının muzafferiyetlerinden hâsıl olan coşkunluğa bir şehzadenin fecî surette irtihâli hâdisesi matem perdesi çekmiştir. Yine o zamana doğru idareyi elinde bulunduran me'mûr bakımından birçok değişiklikler vukua gelmiştir ki, bunların birçoğu başka ahvâl içinde devletin intizam ve istikrarı için zarara yol açabilirdi. Lâkin bu değişiklikler, doğrudan doğruya hükümdar tarafından sâdır olduğu için idarenin ruhu eski hâlinde kalmıştı, ve dâimi hârici muharebelere meş'ûm dahilî çekişmeler eklenmekle beraber Osmanlı satveti âkilâne müesseselerle kuvvet bulmuştur. Devlet, Sultân Süleyman'ın yenilikçi ellerinde, iktidar ve liyâkatin her nevinden nasibini almış mükemmel zevata nail olmuştur. Târihin arenasında nevbet nevbet mümtaz âlimler, kumandanlar, devlet ricali görünmüş ve bu şeref sahiplerinin yanında camiler, mektepler, kışlalar, hastahâneler vücûd bulmuştur. Süleyman'ın saltanatının başlarında -o pâdişâhın muazzam tasavvurlarını icra için kullandığı vâsıtaları tanıtan zât olarak- vezîr-i âzam İbrahim Paşa ile üç veziri tanıtmıştık. O vakitten itibaren uzun müddet devletin teşkilât ve idaresi bakımından müessir bir nüfuzu hâiz olup en ziyâde şâyân-i dikkat olan zevat hakkında dahî, yine o maksad ile burada birkaç söz ilâve edeceğiz.¹

Sokollu Mehmed Paşa Ve Ebussuûd Efendi

Bundan önceki kitapta vezîr-i âzam Rüstem Paşa'dan çok bahsettik; ileride bahsedecek olduğumuz diğer üç vezir nazar-ı dikkatlerimizi uzun bir müddet işgal edemezler; lâkin vekayiini yazmağa başlayacağımız zamandan

¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/365-366.

Süleyman'ın saltanatının nihayetine kadar, hattâ oğlu Selîm'in saltanatında teşrîî işlerde ve idarenin riyasetinde bulunarak Osmanlı kudretinin en metin istinâdgâhı olan iki zât böyle değildir. Devletin bu iki ricali Sokollu Mehmed ile Ebûssuûd el-îmâdî'dir. Birincisi sonraları Si-get (Sigetvar) galibi olmuş ve üç pâdişâh zamanında vezîr-i âzamlik makamını işgal etmiştir. İkincisi müftî sıfatıyla Osmanlı teşrîî işlerinin mercii tanınmış ve zeamet ve timâr usulüyle sair kanunların meşrûiyetini te'mîn eden fetvalara ismini yazmıştır. Ebûssuûd ile Sokollu, Osman'dan beri devlette biri diğerine halef olan büyük me'mûrlar içinde makamlarını en uzun müddet işgal edenlerdir. Ebûssuûd otuz sene müftî vazifesini îfâ etmiş; Sokollu Mehmed Paşa da tehlikeli bir makam olan vezîr-i âzamlıkta kendisini onbeş sene tutmağa muvaffak olmuştur.² Avrupa lisanlarında Osmanlı târihini yazanların hiçbiri Sultân Süleyman zamanındaki devletin şevketinin onun irtihâlinden sonra .iktidarsız halefi Se-lîm zamanında dahî devam etmesinin sebebini kâfi surette göstermemiştir; bunu bulmak ise pek kolaydı. Bu ikbâl durumunun devamı vezîr-i âzam Sokollu ile müftî Ebussuûd'un memuriyetlerinde kalmalarıyla tef-sîr olunur ki, bunlar Sultân Süleyman tarafından devlet gücüne verilen azameti muhafazada devam etmişlerdir.

Sokol kalesinde, yâni dik bir kaya üstüne tesadüf eden mevkii yüzünden «Şahin Yuvası» denilen mahalde doğmuş olan Bosnalı Mehmed, hademe-i hassa arasında büyümüşü. Sultân Süleyman kendisini hazinedarlığa tâîn³ ve Barbaros Hayreddîn'in vefatından sonra «kapu-dân» unvanıyla donanma kumandanlığım uhdesine tevdi ettirmişti, Tâ-kîb ettiği siyâsî ve askerî politikasına gelince, bu târihte onlardan sık sık bahsetmek fırsatı bulacağız.

Ebûssuûd el-îmâdî -ki Şeyh Mehmed'in oğludur- şeriat tedrisi ile iştigâl ederek birbirini müteâkib müderris ve hâkim mevkilerinde bulun-

² Sokollu, 973-987 (1564-1579); BbussUûd, 952-982 (1545-1574); Takvîmül-Tevârîh, Hacı Kalfa.

³ Osman-zâde'nin Hadîkatü'l-Vüzerâ'sında -«Mehmed Paşay-ı Ta-vîl» diye yazılan- Sokollu'nun tercüme-i hâli hakkındaki malûmat aşağıda özetlenmiştir:

«Bosna diyarında Sokol kasabasıdır. Harem-i pâdişâhî-de yetişmiştir. Kapıcı-başlık ile çıkıp 953'de kapdân-paşa ve sonra Rûm-ili vâlisi oldu. Tamişvar fethinde vezâret aldı. 969'da İsmihân'la evlendi. İkinci vezirlikle kubbe-nişin iken 972 Zilka'-desinde Semiz Alî Paşa yerine sadrâzam oldu. II. Selim zamanında mütemadiyen sadrâzam bulunarak III. Murâd saltanatında dahî altı ay sadârette bulunduktan sonra şehîd olmuştur (Şa'-bân 987). Eyüb'de medfûndur. Harem-i hümâyûna girişinden şe-hâdetine kadar altmış sene mütemadiyen istihdam olunup hiçbir suretle lekedâr olmamıştır. III. Murâd zamanı Kadı-zâde*nin ve Defterdar Üveys Paşa'nın entrikalarıyla (manen) yaranılmaktan başka bir cefâ görmemiştir.»

Doğum târihi gösterilmiyorsa da harem-i hümâyûna girişinden vefatına kadar altmış sene geçtiği beyân olunmasına, girişinde 15-16 yaşlarında bulunmuş olsa, 910 târihlerinde dünyâya geldiği tahmin olunabilir. Hadîkatü'l-Vüzerâ, hazinedarlığına dâir birşey yazmıyor.

muştur. Sekiz sene de Rumeli kazaskerliğini ifâ ettikten sonra Sultân Süleyman teşriî kudretin en yüksek hizmetine, yâni müftîlik, daha sonraki tabiriyle «Şeyhü'l-İslâmlık» makamına yükselmiştir. Birçok eserin müellifi olduğu gibi, bilinen Kur'ân tefsirlerinin en geniş olan Kadı Beyzâvî ve Zemahşerî'nin Keşşafı gibi büyük tefsirleri dahî içine almış olan eseriyle tam bir şöhret kazanmıştır.⁴ Pâdişâh bu eserin birinci cildini alarak münderecatına vâkıf olması üzerine, Ebussuûd'un günlük tahsisatını üçyüz akçe (altı altın)*den beşyüz akçe (on altın) ye yükseltmiş ve ikinci cildin arzı üzerine buna yüz akçe daha ilâve etmiştir. Bu suretle müftî, ilim ve çalışması sayesinde günlük çalışması karşılığının iki misline nail olmuştur.⁵ Ebûssuûd el-İmâdî ile Sokollu Mehmed, ikisi de uzun boylu ve Süleyman gibi zayıf idiler; ikisinin de İstanbul'un limanı ve haricî mahallesi olan Sütlüce'de

⁴ Atâî'nin Şakaık Zeyli'nde Ebussuûd'un tercüme-i hâli yazılıdır: Ulemâdan İmâdiyeli (Musul vilâyeti dâhilinde bir kaza merkezi) Şeyh Mehmed bin Mustafa'nın oğludur. 986 Safer'inin 17'sinde (Ve alâ rivayetin 19 Safer 897. Ravzatü'l-Meşâyih) İstanbul civarında Müderris köyünde dünyâya gelmiştir. II. Bâyezîd zamanında ayrıca Pâdişâh'm elini öpmek şerefine nail olmuştur. Medreseleri devrederek, 940'da İstanbul kadısı, 944'de Rumeli kazaskeri oldu. Kazasker olmasından bir hafta önce rüyada Fâtiḥ Câmii'nde sekiz rek-at ikinci namazı kıldırın işti; kazaskerliği sekiz sene sürmüştür; «Keşki akşam namazı kıldırsa idik» diye lâtife ederdi. 952 Şa'bânı'nda şeyhülislâm olmuştur. 982 senesi cumâ-del-ulâsının beşinci pazar günü irtihâl ederek Hz. Eyyûb civarında bina eylediği mekteb sahasına defn olunmuştur. İbnü Kemâl ile Ebussuûd'un Osmanlı ulemâsı arasında dereceleri şundan anlaşılır: Kemâl Paşa-zâde «muallim-i evvel», Ebussuûd «muallim-i sânî» sayılmıştır. Bir defa bir gün zarfında 1412 ve bir defa da 1413 fetva vermiştir. 972 târihinde İrşâdü'l-Aklî's-Selim ilâ Mezâyâi'l-Kur'âni'l-Azîm unvanlı tefsiri Sâd Süresi sonuna vardığında, dâmâdî vâsitasıyla Sultân. Süleyman'a göndermiştir. Pâdişâh «Tefsîr»i istikbâl eyledi ve o zamana kadar şeyhülislâmın vazifesi 200 akçe iken 500 akçeye çıkardı; 73 Şa'bânında tefsir bitti, vazife de 600'e iblâğ edildi. Başka eserleri de vardır. «Tavilü'l-kadd, haffü'l-ârizin, beyaz ve sümre meyânında beyn beyn mehâsin-i celî eleri tûlânî ve şeb-i mehtâb gibi nûrânî, vakur ve edîb, vecîh ve mehîb, libâs-ı tecemmülden ârî, hem-reng-i selef-i sâlihîn, pîr ü sahabe ve tabîin idi.» Arabça, Farsça, Türkçe şiir söylerdi. Arabça şiirlerinin en meşhuru «Kasîde-i Mîmiy-ye» diye ma'ruf olanıdır. Osmanlı lisânında dahî o zamanın şî-vesine göre pek güzel şiir söylerdi. Bir oğluna mersiyesinden birkaç beyit:

Gel ey huçeste-hisâl ve melek-cemâlüm gel Dükendi hasret ile takat ü mecalüm, gel! Seni bekaada koyup ben fena bulam, dîndim Vücûd bulmadı endîşe-i muhâlüm, gel.

Senünle mülk-i vücûdum tamam âmir idi Yıkıldı cümleten oldı harâb hâlüm, gel! Bu rüzgâr ise ey ebr, iden yaşun seylâb Beni de ağıladan oldur, gel a ğl asal um, gel!

Şu beyit de Ebussuûd'undur:

Yine sevdâ-zede-i zülf-i siyeh-kâr oldum Yine bir oynayacak derde giriftar oldum.

«Şakaık Zeyli'nin kenarında İbrâhîm Paşa'nın öldürülme sebebine taalluku cihetiyle mühim olan şu fıkra yazılıdır:

«Sultân Süleyman Körfüz seferinden avdetle Siroz'a karîb geldiği zaman kadı-asker Muhyiddîn Efendi ve Kadri Efendi yanında bulunarak onlarla konuşuyordu. Söz İbrahim Paşa'nın kat-line intikal etti. Bu husus «Hârûnü'r-Reşîd ile Ca'fer-i Bermekî maddesi gibi» bir sır olduğundan «küstâhî-i suâl» bâis-i infial olarak kadı-askerler ma'zûl oldılar. Rûm-ih Ebu's-suûd'a, Anadolu Çivi-zâde'ye virildî.»

Ebussuûd'un Tefsîr'inde Iskender Zülkarneyn'den bahsederken Siroz yakınındaki harâb kaleyi gezdiğini yazdığı dahî, mezkûr haşiyede dercedilmiştir.

Ebussuûd'un tefsiri mu'teber ve muhterem bir eserdir; şu kadar ki, mevcut tefsirlerin en büyüğü olduğu hakkındaki, tarihçinin ifâdesi hakikate uygun olmayıp, ondan çok büyük tefsirler vardır.

⁵ Âlî, Sellm-i Sftnl Ulemâsı defterimde, varak: 374. Almosnino, s. 142, aşağıdaki ifadesiyle Ali ile müttefiktir: cLe Sennalo seiscintos aspros de salarto». Almosnino müftülyi ziyaret etmiş olduğunu anlatırken, kendisini httrmet-i mahsusa ile kabul etmiş ve Airsto ve Galen hakkında konuşmuş olduğunu söyle».

sâhilhâneleri vardı ki, bu mevkiin ismi Bizanslılar zamanında «Galekrene» yâni «Süt menbâ» ismini hatıra getirir. İkisi de Peygamber'in mihamdarının türbesiyle Müslüman-lar'ın husûsî hürmetlerine mazhar olan Eyüp Camii yakınlarında ârâmgü-zîn {medfûn} dirler; Ebûssuûd evlâdı arasında, Sokollu Mîmâr Sinan'ın inşâ ettiği kubbe altında medf undurlar.⁶

Müftî Ebûssuûd, kapdân paşa, vezîr-i âzam Rüstem Paşa gerek mevkileri, gerek liyâkatleri itibariyle o zaman devletin en büyük adamları idiler. İşte Sultân Süleyman en mühim hizmetlere böyle zâtları getirmektedir ki, en ziyâde muktedir vükelâ intihâb etmekten ve onları yüksek fikirleri veyahut yüksek ahlâklarından dolayı hased etmeksizin makamlarında tutmaktan ibaret olan «büyük pâdişâh» meziyyetini göstermiştir.

Süleyman ilk önce en iyi generallerinden biri olan eski Bosna vâlisi Husrev Paşa ile ihtiyar vezîr-i âzam Süleyman Paşa'yı azl etmişti. Lâkin bunların azli iki vezirin dîvânda münasebetsiz bir çekişmeye girişmelerinden neş'et etmiştir. Gerek Husrev Paşa, gerek Süleyman Paşa makam ve nüfuzlarını kaybettikten sonra çok zaman yaşamadılar; seksenlik bir hadım olan Süleyman Paşa Malkara'da üç sene daha münzevî bir hayat sürmüşse de, nüfuz ve kudretten ârî bir hayâta tahammül edemeyecek kadar zayıf olan Husrev Paşa kendisini açlıktan öldürmek suretiyle hayâtına son vermiştir. Gözden düştüğü zamandan beri ilk defa olmak üzere ata binmek arzusunda bulunup da etârfına bakılarak ne hizmetkâr, ne muhafız, ne külâh, ne sırmalı kaftan göremeyince derhâl gezintiden vazgeçerek yaşamaktan nefret etti;

- «Böyle ata binmekten ise, yatakta yatmak daha iyidir» diyerek ayağını üzengiden çıkarıp, hanesine dönerek yatağına girdi. Tedâvî etmek isteyen tabîblere de kapıyı kapattı.

- «Bana zehir içirmek istiyorsunuz!» deyip, ondan sonra hiçbir şey de yemedi; sekiz gün sonra ömrü hitâm bulmuştur. Romalılar'da ve Yunanlılar'da birçok örnekleri görülen intihar Müslümanlar'ın târihinde hemen hemen duyulmamış bir hâdisedir. Zîrâ İlâhi irâdeye mutlak itaatleri, kendilerini ümitsizliğe karşı muhafaza eder. Daha Önce Husrev Paşa'nın hâline uğrayan Lutfî Paşa daha akıllıca hareketle boş kalan zamanını bir Osmanlı târihi yazmağa hasr etmiş ve bu vekayi'i onda bütün tafai-lâtiyle naklelemiştir.⁷

⁶ Sütlice ve Eyüp için tsUnbut *e Boğufe'i'ne müracaat, 2, s. 44.

⁷ Lûft, Tftrth. (955 (1542) senesi, varak: 98 ve 99. (Bizim «mutlak İtaat» diye yukarıya, geçirdiğimiz tabir,

Hindistan Elçisi Ve Elkas Mirza

Macaristan Kralı Ferdinand ve Almanya împaratoru Şarlken ile akdolunan musâlahanâmeden dolayı o kadar şâyân-ı dikkat olan 1547 (954) senesinde ki İstanbul'a, Hıristiyan hükümdarları elçilerinin gelişleri sırasında Portekizlilere karşı Sultân Süleyman'dan yardım istemek üzere Hindistan pâdişâhlarından Alâeddîn'in de bir elçisi geldi.

Alâeddîn'in elçisi Pâdişâh'a gayet nâdir hayvanlar, garib renkte tûtîler, kıymetli baharat ve itriyat, pelesenkli macunlar, zenci ve hadımlar takdim edildi. Zencilerden biri insan etinden başka birşey yemezdi.⁸

Hind elçisinin alayı şâyân-ı dikkat ise de biraderi Şah Tahmasb'a isyan eden îrân Şehzadesi Elkas Mirzâ'nın gelişi münâsebetiyle İstanbul ahâlîsine gösterilen alay ondan daha gösterişlidir. Elkas, haklı bir cezaya uğramak endîşesinden dolayı Avrupa kıt'asına firar etmiş ve Deşt-i Kıpçak'tan, Karadeniz'den geçerek Osmanlı himayesine sığınmıştı. Pâdişâh, payitahtlarından birinde tantanalı bir duhûl manzarası tertîb edip de şâh-zâdenin gözleri önünde sarayının bütün ihtişamını göstermek istediğinden, mülakata kabulünü kendisinin Edirne'ye dönüşüne te'hir etti.⁹ Muhtelif piyade, topçu, sipâhî (süvârî) fırkaları, silâhdârlar önünden geçtikçe şâh-zâde bunların kumandanını bizzat Sultân Süleyman zannederek yerinden kalkardı. Yeniçeri ağasını şaşaalı erkân-ı harbiyle beraber gördüğü zaman artık bunun pâdişâh olduğuna hiç şüphesi kalmadı. Ve-zîr-i âzamin, önünde üç vezîr ve arkasında sarayının adamlarıyla devletin büyük memurları

fransızca, nüshada «aveugle soumissl-on» karşılığıdır M, böyle yapmayıp da intihara cür'et edenlerin takdirine delâlet ettiği için, burada bazı İzahat kaydı muktezî görülmüştür: islâm'da nefsin kati, nassile memnu' olduğu ve Hz. Peygamber ümmeti bu bâbda ziyâde tahzîr buyurdıkları için bu şeni' hareket Müslümanlar arasında enderdir. Hattâ rivayet olduğuna göre Hicret'in İlk asrında büsbütün mefkud denilecek derecede kil. Müslümanlar arasındaki İntihardan nefret, müslümanlar'ın çoğunlukta bulunduktan yerlerdeki sair kavimlere bile te'sir etmiştir, ki memleketimizde onlar arasında da intihar nâdirdir. Ablâkiyâtçı âlimler İntihan kat'iyen ahlâk» mugayir addetmekte ve bunun bazılarının zannettiği gibi nadiren dahi bir ha-miyyet ve şecaat eseri olmayıp asıl şecaat ve fazilet intihara yol açan sebeplere mukavemetten İbarettir olduğunu beyanda müttefikler. Müslümanların İntihardan sakınması ts lâml faziletlerin en güzellerindendir; bundan dolayı bu fikir ve akide ile İslâm'ın fazilette büyük bir hizmet etmiş olduğunu hakimane düşünen her irfan sahibi tasdik etmek lazım gelir. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/366-368.

⁸ Ali, 44. Vak'a, varak: 256; Cel&l-zftde, varak: 265. Solak-zâde, varak: 114; Lûtfi, varak: 99, Ravzatü'l-Ebrâr, 560.

⁹ Bu kabul resini Edirne'de değil, İstanbul'da icra olundu. Hammer'ın bunda hatalı yazdığı görülüyor. Çünkü, beş altı satır yukarıda «istanbul ahâlîsine gösterilmiş» olan dediği, alayın İstanbul'da olduğunu gösteriyor. Sultan Süleyman, bu kabul resmini Edirne'den İstanbul'a dönüşüne ta' İlk etmişti. Kâmil P&sa'nın Tarih-i Siyâsisi bu sehve ma'kes olmuştur (Peçevi, c. 1, s. 267). Mütercim.

bulunduğu hâlde geçtiği vakit dahî yanılması devam etti. Şâhzâde bu kadar ihtişam ve dârâtı gördükçe dâimi heyecandan, mütemâdi hayretten o kadar bîtâb kaldı ki, nihayet Sultân Süleyman'ın miğferlerin, sorguçların panltısıyla sırmalı külahlar ve bir mü-şeccere manzarası gösteren mızraklar arasında bizzat vusulünde hemen büsbütün kendinden geçmiş bir hâl ile yerinde oturdu, kaldı. Pâdişâh, ertesi gün, mülakattan evvel dîvânda mükellef bir yemek ziyafeti verdiği gibi, müteakiben harem, vezirlerin hediyeleriyle birlikte birçok hediyeler gönderdi. Pâdişâhın hediyelerin başhcaları altın ve gümüş ile dolu keseler, şallar ve kıymetli kumaşlar, atlar, katırlar, birçok beyaz ve zencî esirler idi. Benzeri duyulmamış bir iltifat olmak üzere Şehzade Selîm'in validesi Hurrem Sultân şâhzâdeye kendi eliyle dikilmiş gömlekler ve ipek önlükler gönderdi. «Kızılbaş»a (oniki katlı imamelerinin kırmızı uçlarından dolayı Türkler o zaman Acemler'i bu isimle yâd ederlerdi) bu kadar atıfette bulunulması Şîî Şâh-oğlu'nu bir imansız mel'ûndan, belki de bir hâinden başka birşey addetmeyen Sünnîler'in dedikodularını artırdı. Sultân Süleyman, halk arasında dolaşan bu sözler kendisine nakledildiği vakit:

- «Biz, devletin şan ve haysiyyeti ne iktizâ ediyorsa onu yaptık. Eğer ortada bir hıyanet var ise, onun cezasını Mevlâ-yı Müteâl'e havale ederiz.» demekle iktifa etti.¹⁰

Pâdişâh'ın şâh-zâdeyi böyle fevkalâde bir surette kabulü, Osmanlı Dev-leti'nin askerî satvetine ve İran hakkındaki düşmanca niyetlerine delâlet etmekte ve Hurrem Sultân'ın hediyeleri, bu hükümet aleyhine yeni seferin harem telkinleriyle kararlaştırıldığını kâfi surette göstermekteydi.¹¹

İran Seferi

Aslen Rus olan Hurrem Sultân, -ki Fransız müverrihleri «Rokzela» nâmıyla kendi milletlerine mensup olduğunu zannetmişlerdir- Pâdişâh'ın evvelâ sevgili gözdesi, sonra nikâhlı karısı olmuştu.¹² Bu kadın, veka-yiini yazdığımız şu zamandan on sene Önce, vezîr-i âzam İbrahim Paşa'yı gizlice İranlılar'a hizmet eder göstererek ve İbrahim'in Tebriz ve Bağ-dâd'ı

¹⁰ Peçevî, varak: 88,

¹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/368-370.

¹² Esir olduğu halde sonradan nikâh edilmiş mânası anlaşılır (Mütercim).

yağmadan askeri men' etmiş olmasını bu fikrine delîl tutarak, onun pâdişâh nezdinde hâiz olduğu it'imâdı mahv etmişti. Elkas Mirzâ'nın gelişi, on seneden beri tasavvur olunan muharebeyi ortaya çıkardı. Almanya ile son olarak akdedilen ahidnâme de bu ateşin tutuşmasına müsait olmuştu. Sultân Süleyman'ın pek sevdiği zevcesi çoktan beri arzu ediyordu ki, vezîr-i âzam bulunan dâmâdı Rüstem Paşa'nın askerî liyâkatini gösterecek bir vesile çıksın; bir taraftan da Pâdişâh'ın İstanbul'da bulunmasını isterdi, tâ ki Şehzade Selîm Avrupa kıt'asında pederine vekâlet etsin. Artık İran ile muharebe kararlaştırılarak Elkas Mirza, «lala» sıfatıyla Şehzâde'nin hizmetine verilen ve bu münâsebetle Bosna Vâlîliği'nden Erzurum Vâlîliği'ne nakledilen Ulama Paşa refâkatıyla hududa gönderildi.

Ertesi baharda (1548), Sultân Süleyman, uzun hayâtında onbirinci defa olmak üzere bizzat seferi açtı. Evvelâ Seyyidgazî'den, Konya'dan, Sivas'tan¹³ geçti. Seyyidgâzî'de Manisa Vâlîsi Şehzade Selîm, Konya'da

¹³ Belgrad, Rodos, Mohâç, Viyana, Günş seferleri, Birinci tran Seferi, Morfu ve Boğdân seferleri için yazdığımız gibi, İkinci İran Seferi için de merâhil-nâme yazmak isterdik; ancak şimdiye kadar Avrupa'da mevcut olan «Rûz-nâme-i Süleymânî» bir nüshadan ibaret olduğu halde, onda dahî bu ikinci İran seferinin merâhil-nâmesi yoktur. Şu kadar ki, Levanklo (Le-onklavi)'nin Türkiye Târihinin üçüncü cildinden, bu noksanı bir dereceye kadar ikmâl etmek mümkündür. Le-onklavî 1548 seferinde ordunun durduğu yerleri aşağıdaki şekilde ve doğru olarak gösteriyor:

Nisân (Safer) - İran seferi 22 Safer 955 (3 Nisan 1548)'da kararlaştırıldı. O gün Bosna sancak-beği Ulama Erzurum Valiliğine tâyin olundu. 25 Nisan, Şâh'ın biraderi Elkas Mirza iki bölük gurebâ (Garipler) ile yola çıktı. 26, Yeniçeri ağasının azimetî. 28, Pâdişâh otağını Üsküdar'da kurduruyor. Fransa elçisi Pâdişâh ile beraber gitmek üzere emir alır; eski Bu-din vâlîsi Yahya Paşa-oğlu Mehmed Beğ, sancak-beği sıfatıyla Semendire'ye gider. Sultân Süleyman'ın ikinci merhalesi Maltepe oldu. Üçüncü merhale, Tekfur Çayırı (İlk İran seferlerinde olduğu gibi). Levaklo'da «Kışon Köprü» olmak üzere gösterilmiştir. 4, (4. Merhale), Dil, 5, Çınarlı (Levaklo'da «Ginarlı»), Hereke kale ve köprüsü (Levaklo'da «Hereki») 6, İzmit yakınında Sitâre Köprüsü. 7, Kazıklı, 8, Dikilitaş. 9, Panbuk (Pamuk) Köyü, 10, Yenişehir. 11, Akbıyık. 12, Kurtaran 13, Bozöyük, yâhud Bozönü. 14, Ermeni Derbendi. 15, Sultânönü. 16, Eskişehir. 17, Akören. 18, Seyyidgazî. Levanklo*-da bundan sonra gösterilen şu iki köy ne haritada vardır, ne de diğer bilinen menbâlarda. 18, Lulapa Cier (Çayın) ve 19, Bayattu, 20, Bolvadin 21, Selâmualeyk Çeşmesi (Levaklo'da Karaman ve Germiyân arasında hudud çizgisi olmak üzere gösterilmiştir). 22, Tatar Köyü, 23, Arki Çayırı, 25 Iğın, 26, Kara Zengi (muhtemelen bir yol boyunca akıp giden Karazengi suyudur. Menâsikü'l-Hacc, s. 23), 27, Kilpeji (Külâmîh olması gerek), 28, Konya, 29, Kırkpınar. 30, Karapınar. 31, Ak-çaşehir. 32, Atabeg, Düden Gölü yanından geçilir. 33, Adalı, Aktepe karşısında, Ereğli yakınında. 34, Nekkaaregen çayırı, 35, Niğde. 36, Bojiyen (?), Develi Karahisar. 38, İnce Karasu kenarı. 39, Kaysariyye (Kayseri), 40, İncir Gölü kenarı 41, Palas Ovası (?), 42, Çubukova. 43, Gedikova, Sarmısaklı su kenarında. 44, Hân-ı Uskukcu (Uskukçu Hânı), 45, Lâtife Hân, 46, Sivas, Kızılırmak (Hâlis yakınında), 47, Rahat (Levaklo merhale gibi göstermiş ise de kelimenin lügat mânâsına göre, ordunun bir gün istirahat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle, Rûz-nâme-i Süleymânî'ye nazaran 1534 İran seferinde dahî ordu (buralarda) «tevakkuf» etmişti. 48, Koçhisar, en yakın merhale olmak üzere. 49, Yapak Köyü çayın. 50, Papas Yaylası, Özkici Kayası yakınında, 51, Koyunlu Hisar, 52, Akşehir. 53, Süşehri. 54, Aktepe Yaylası, 55, Yazıcının Yaylası, 56, Kirmâne Köyü (?) 57, Erzincan, 58, Çubukova, "59, Bir yayla (ismi zikrolunmamıştır), 60, Karakin Hânı (?). 61, Hobnar Kalesi, 62, Peyk Yaylası, 63, Sanseyf Köyü, 64, Erzurum sahrası, 65, Ilıcalar yakınında ve Erzurum kapıları önünde. 66, Pasin Ovası, 67, Hasan Kal'a (Levaklo'da El-ezkel) (?) 68, Çoban Köprüsü, 69, Alagöz Derbendi, medhali. 70, idân Kayası, 71, Bir boğaz ağzı. (Levaklo'da «ağız» yerine «ağır» yazıyor) 72, İran hududu, Aleşkird sahrasında çadır kurulur. 73, Sîret (Sirt?) Ovası, 74, Baş Seyf, 75, Karaca Kale, 26, Ça-kirbeğ Köyü, 77, Akhi

Karaman Vâfisi Şehzade Bâyezîd, Sivas'ta Rûm (Anadolu; Amasya) vâfisi Şehzade Mustafa tarafından fevkalâde ta'zîmât gösterildi. Şehzadelerin üçü de babalarını geçerken karşılamak için hükümet merkezlerinden çıkmışlardı. Pâdişâh Seyyidgazî'den hareket etmezden Önce Şehzade Selîm'i, yokluğunda hükümet dizginlerini idare etmek emriyle, Rumeli'ne gönderdi.¹⁴ Amasya'dan Erzurum ve Âdilcevaz üzerine teveccüh olunarak Âdilcevaz'da Karaman Beğlerbeği Pîr Ahmed Paşa ve Erzurum Beğlerbeği Ulama Paşa Van'ı muhasara etmek üzere ordudan tef-rîk edilerek gönderildi. Sultân Süleyman Erzurum'dan Âdilcevaz'a giderken -pederinin mirasında takrir etmek üzere davet etmiş olduğu- Şirvan'ın eski hükümdarı Halil'in oğul Alî Sultani huzuruna kabul eyledi. Halîl, Şâh İsmail'in kızıyla evli idi; lâkin Şâh İsmail'in vefatından sonra Şâh Tahmasb Şimahi'yı yedi ay muhasara ile ele geçirerek henüz sabi bulunan Alî'yi tard etmiş ve Şirvan hükümetini kendi kardeşi Elkas Mir-zâ'ya vermiş idi. Elkas'ın İstanbul'a vusulünde Pâdişâh onun idaresinde bulunmuş olan memleketlere -İran'dan çıkarıldıktan sonra İstanbul'a iltica etmiş olan- genç Alî'yi göndererek, bütün hukukunu tanıdı. Sultân Süleyman İran hududu yakınlarına vâsıl olunca,

Köyü, 78, Erciş Hisarı karşısı, 79, Bend-mahı Köyü, Karadere Vadisinde, 80, Hami Alem (?), 81, Der-bend Deresi medhali, 82, Segmânâda Köyü civarı, 83, Seg-mânâda'mn ötesinde bir orman, 84, Köy civan. 85, Költepe. 86, Kırmızı Köprü (Levanklo'da Kırdmize) (?), 87, Dağ dibi, 88, Yan Yidiği. 89, Süfyân. 90, Şâm-ı Gâzân (yâni Tebriz önünde Gâzân Hân Türbesi), 91, Tebriz.

Tebriz'den Azimet

92. Sarvân Güllü (?), 93, Şebüster ki birçok şâirler ve âlimlerin ve özellikle Gülşen-i Râz sahibi Mahmûd Şebüsterî'nin doğum yeri olmakla meşhurdur. 94, Tesevvüc kasabası: Almalı, Şirvân, Topaki köylerinden geçilir. 95, Sâz Çınar. 96, Selmâs kasabası. 97, Hânziver (Hânzûr?) 98, Alabağ. 99, Dağ dibi. 100, Mahmudiye kalesinin bu tarafı, 101, Kalenin öte tarafı. 102, Kırkpınar. 103, Avnik kalesi sahrası, Piti Dölakrua bu merhaleyi Van şehriyle karıştırır. 104, Van. 105, Mâldûd Kiaki (?) (Kayası?), 106, Bendmahı, 107, Erciş, 108, Çoban Tekesi, 109, Van Gölü üzerinde Âdilcevâz yakını. 110, Göl yakınında. 111, Bulanık Göl yakınında Kazgan Yüğü (Bükü?), 112, Malazgird. 113, Zernih Kalesi, Göksu ırmağı yanında ordu kuruldu. 114, Karaköprü, 115, Akgelin karyesi, 116 Üçbu-dak (YÖn isimlendirilişi burada ırmağın durumuna göredir: Malazgird sahrasından gelen Omiras, Zerniçû'dan gelen Göksu, Tercan'dan gelen Varto (?). 117, Murâd üzerinde Sekavî Köyü, 118, Muş. 119, Serkit kalesi, Muş yakınında (Levanklo'-ya nazaran). 120, Atormağ (?) 121, Kuşlu Köyü; Bitlis yakınından geçildi. 122, Kefender şehri yanından geçerek Kenek (?) Köyünde kalmıştır. 123, Konakdâr Köprülerinden geçildi. 124, Ordu Bitlis nehrini geçerek Duhân Köprüsü yanına konmuştur. 125, Deveciler Kıran zaviyesi. 126; Erzen şehri yakını. 127, Bezeri (Muhtemelen Beşiri veyâhud Altın Suyu), 128, Panbukçu ırmağı yanı. 129, Abarhân Kervansarayı, Kara Âmid, diğer adıyla Diyâr-ı Bekr.

Sultân Süleyman Diyârbekir'den Harput üzerine yürüyüp şu merhalelerden sonra avdet eder: 1, Deve geçidi, 2, Mâden Köyü altında Ergani, 3, Kuşluca, 4, Göl yakını, 5. Sarıkamış ırmağı üzerinde, 6, Seyyidler Köyü; ordu Murat'dan geçer, 7, Pezenk (?). 8, Harput. 9, Paski (?), bir göl yakınında, 10, Kuşluca, 11, Krganî, 12, Deve Geçidi. 13, Diyâr-ı Bekr.

Haleb'den Diyâr-ı Bekr'e Azimet

1, Kağrad ırmağı (?) kenarları, 2, Kızıltepe, 3, Almalı Köyü, 4, Koca karyesi, 5, Âbid yâhud Âbidun Pınarı, 6, Hazina Pınarı, 7, Ruha, diğer ismi Urfa (Tedes), 8, Şeyh Müslim Köyü, 9, Beştepe. 10, Birecik şehri ötesi, 11, Nizib karyesi, 12, Seciur ırmağı (Hammer bunun Ak-su mu olacağına dâir soru işareti koymuşsa da, Sacur olacaktır), 13, Bâb (Dâbık?), 14, Haleb.

¹⁴ Âli, 45. Vak'a, varak: 79; Celâl-zade, varak: 268, AbdUlazlı, varak: 122.

Van'a doğru gidecek yerde, Elkas Mirzâ'nın talebi üzerine -İran şâhzâdesinin eskiden biraderinden gasb etmek istemiş olduğu- Tebriz'e teveccüh etti. Bütün ahâlîyi katliâm, yâhud sürüp çıkararak Osmanlı memleketlerine göndermekten başka birşey düşünmeyen Elkas'ın intikamcı arzusunu Pâdişâh necâbetle reddetti. Sultân Süleyman Araş (Araks) nehrinin güney doğusunda bulunan arazînin hepsini ve İran Kürdistan'ının bir kısmını feth ettikten sonra Tebriz'i muhasara etmesiyle, buranın ahâlîsi tüfek patlatmaksızın teslim oldu. Kanunî, Tebriz'de yalnız beş gün kalarak bu müddet zarfında askerim tam bir intizam altında muhafaza etmiş (yâni kimsenin malına el uzatılmamış) ve ondan sonra dönerek Van üzerine yürümüştür.¹⁵

Ağustos ortalarında (10 Receb - 16 Ağustos 1548) Osmanlı ordusu Van'ı muhasara etti. Bu mevki, Erzurum'dan gelen büyük toplarla sekiz gün döğülerek, Elkas Mirza ile mahsurlar arasında teati edilen gizli muharebe üzerine, dokuzuncu gün zaptedildi. Sultân Süleyman İran hududunun en mühim müstahkem mevki olan bu kalenin muhafazasını sabık Anadolu defterdarı. İskender Çelebî'ye tevdi ederek -mevsimin ilerlemesi bundan sonra askerî hareketin icrasına müsait olmadığından- kışlağa çekildi. Lâkin Pâdişâh İran'a hem-hudud mahallerden çekilir çekilmez Şah Tahmasb ilerleyerek Âdilceviz, Muş, Ahlat taraflarını talan ve Kars kalesini ele geçirmek için gönderilen Osmanlı fırkasını perişan etti. Bu müteferrik muharebenin kötü te'sîrlerine engel olmak için, Sultân Süleyman Diyârbekir'den ikinci vezîr Ahmed Paşa'yı gönderdi. Ahmed Paşa'nın pişdarlık vazifesini vermiş olduğu şeci' Çerkeş Osman Paşa İranlûar'ı Keman yakınında fevkalâde güzel bir harb hiylesi ile bozdu: Osman Paşa birçok at toplayarak, bunların kuyruklarına kuzgun ve kargalar bağlattı-nP¹⁶ geceleyin İran ordusu içine sürdüler: Acemler, düşman aralarına kadar girmiş zannederek birbirinin üzerine atılıp kendi kendilerini boğazladılar. Bu kadar güzel netice veren şu hiyleye mükâfâten Osman Paşa Haleb Vâlîliği'ne tâyin edildi.¹⁷

Evvelden beri orduda pek hoş görülmeyen Elkas Mirza Kaşan, Kum,

¹⁵ Alî Peçevî. Solak-zade, Celal-zâde, Abdülaziz. Alî der W: «İntizâm o kadar mükemmel idi W bir tavuğun yumurtası kırılmadı ve bir horoa gikâyet etmedi.»

¹⁶ Hammer burada garîb bir yanlışlığa düşmüştür: Osman Paşa'nın ürkek atların kuyruğuna, bağlattığı «kazgan (kazan) ve bakır» idi (Peçevî, c. 1, s. 275) Hammer atların kuyruklarına, kuş bağlamaktan birşey çıkmayacağını da düşünmeyerek «kazgan»dan «kuzgun» ve «bakır»dan «karga» yapmıştır. Mütercim.

¹⁷ Peçevî, varak; 90. Solak-zâde, va: 115. Ali, 49. Hâdise, va: 257. Celâl-zade, varak: 274.

İsfahan taraflarını vurmağa gitmek için müsâade aldı. Bu akın belki Tahmasb için felâketli olacaktı; zîrâ Elkas Mirzâ'nın bu havalide birçok taraftan vardı. Lâkin kendine az para verildiği gibi, beraberinde bulunan asker de muntazam askerden değil, Kürdler'den ve ordu döküntüsü demek olan serserilerden ibaretti. Şehzâde'nin azimetinden ve Çölek'de icra olunan bayram merasiminden sonra Sultân Süleyman Haleb'e teveccühle teşrîn-i sâni (kasım) nihayetine doğru (25 Şevval, 26 Teşrîn-i Sâni 1548) vâsıl oldu.¹⁸ Bu şehirde ikameti esnasında Karaman Vâlîsî bulunan oğlu Sultân Bâyezîd'i yanına çağırıldı. İsfahan'a kadar uzanan bir akın icra etmiş olan Elkas Mirza biraderi aleyhine kazandığı muvaffakiyetleri Pâ-dişâh'a bildirdi ve aldığı harb ganimetlerinden pek çok hediyeler gönderdi. İranlı şehzadenin gönderdiği eşya arasında bilhassa -gayet kıymetdâr surette müzehheb olarak cildlenmiş- Kur'ân .hadîs, Şâh-nâme, muhtelif şîr kitapları, elmas ve diğer kıymetli taşlarla kakmalı her türlü silâhlar, büyük anber ve misk parçaları, san sabır balyaları, Nişâbûr firuzeleri, Bedahşân yâkûtlarıyla dolu torbalar, Hind muslinleri, Keşmir şalları, Acem çukalan, Horasan kalıçeleri ve ağır kıymetli muhtelif kumaşlar bulunuyordu.¹⁹

O aralık beğlerbeği îvaz İskender Paşa, Hoy Ham Hacı Dünbüllü hâive kaza-yı nâ-gehânî gibi medlne-î İsfahan ve Kum ve Kaşau'da şahım ve kardaşı Behrâm Mirzâ'nun ve sultanların saraylarını talan ve bir çok hânların, koruciarun hân mânları ru hâk ile yeksan iderek iğtinâm itdüğü girân-bahâ emti'a-î nefiseden» murassa cildli, mükellef gılâflı, hu-tût-ı üstâdân ile mesahif-ı şerife, ve bir kaç cild kütüb-i tefâsîr-i latife ve ehads-i nebevlyye ve şâir nieşrûât ve teberrûkât ve tevârîh ve ma' kûlatdan ve Şeh-nâme ve manzûmâtdan müankkaş ve müzehheb nefis mülûki ve f&hlr kitablar, murassa şemştr ve hançer ve siper ve sernî-zeler, elmas ve y&kût ve lâ'l taşlı hâtemler, tabla tabla misk ve anber, yük yük ûd-ı kumirl, klse kise henüz türâb ile âlfide firuzeler, Bedah-şânl lâciverdler, zerbak ve zertâr serâ-perdeler, müzehheb ve mutalla inak'adler, ferş-i bisatdan İbrişim kalıçeJer, Horasan! latif ve nazik keçeler ve bi-nihâye esv&b-ı şahane ve emtla-1 Husrevâneyi» birkaç katar deve ve katiran tahmilen veziri Seyyid AtlMiltoh Şirvan! ile takdim eyledi.» Peçevî'den, c. 1, s. 279. Mütercim).

nini²⁰ mağlûb ettiğim pâdişâha bildirdi. Diğer taraftan da vezîr Meh-

¹⁸ Peçevî, varak: 93. Solak-zâde, varak: 115, Celâl-zâde, varak: 277, Alî, varak: 258.

¹⁹ Celâl-zâde, 276, Peçevî, varak: 93, Alî, 258. (Elkas, kendisine mutabaat - eden eşhas-ı bl-kıyâs ile hudûd-ı Hemedân'dan ubûr idüp belâ-yı asmâni

²⁰ Bu cDünbüllü Hacı Han» Şark aşiretlerinden birinin cesaretiyle mâruf reysidir ki, Önceleri bu tarafa intisap

med Paşa, Erzurum Beğlerbeği Musa'nın üzerine hücum ederek onu öldürmüş olan Arnavudluk âsîlerini²¹ perişan ederek ellerinden yedi kale almış olduğunu arz etti.²²

Pâdişâh Haleb civarında büyük bir avdan dönüşünü müteakip bu şehirden çıktı (5 Haziran 1549, 10 Cümâdelulâ). Beş gün sonra oğlu Bâyezîd'i memuriyeti mevkiine dönmesi emriyle terhis etti. 3 Temmuz'da Fırat'ı geçip ordusuyla Elmalı'ya kondu ki, Elkas Mîrzâ dahî buraya davet edilmişti. Lâkin İran Şehzadesi Sultân Süleyman'ın kendi hakkındaki niyetlerinden haber alarak ve hem Pâdişâh'dan, hem de Bağdad üzerine yürümekte olan üçüncü vezîr Mehmed Paşa'dan çekinerek büyük bir sür'atle Kürdistan'a kaçtı. Sitmaya tutulması üzerine Çınar'da durduğu sırada. Sehrâb ansızın hücum ederek ele geçirdi ve Şâh Tahmasb'ın eline teslim etti. Şâh, oğlunun hıyanetinden haklı olarak münfail olduğu cihetle, hayâtının geri kalanım geçirmek üzere bir kalede habs etti.²³

Sultân Süleyman (10 Eylül, 17 Şa'bân) Erzurum'a vâsıl olarak²⁴ ikinci vezîr Ahmed Paşa'yı oradan Gürcistan'a gönderdi.

Ahmed Paşa altı haftadan az bir müddet zarfında yirmi kale ele geçirdi ki, şâyân-ı dikkat olanları Tortum, Nacah, Mirâhor, Akçakale, Bin-gerd, İştêrud'dur.²⁵ Bu akından dönüşünde Çölek'de pâdişâhın elini öpmekle müşerref olarak (24 Teşrîn-i evvel - 2 Şevval) parlak muvaffakiyetlerinden dolayı mükellef surette sırma işlemeli hil'at ile mükâfatlandırıldı. Onbeş gün sonra Osmanlı ordusu dönüş için harekete geçerek Pâdişâh, 1549 Kânûn-ı evvelinin 12'sinde (1 Zilhicce 956) mes'ûdâne İstanbul'a dâhil oldu.²⁶

ile sancak verilmiş iken, sonra Şah tarafına geçerek Hoy belligini almıştır. (Mütercim)

²¹ Gürcistan âsîleri olacaktır. Mütercimin ilâvelerine bakınız.

²² Celâl-z&de, varak: 279. Peçevî, varak: 92, Ali, varak: 458. Bu kaleler: Berkftn, Niyak, Kümke, Benak, Bernak, Göçük, Samagar, Abadır. (Peçe-vl'den tashih ile alındı. Mütercim).

²³ Peçevî, varak: »3.

²⁴ Pâdişâh Haleb'den Diyârbeklr'e gitmek üzere Fırat'ı geçip Elmalı mevkiinde bulunurken hastalanıp birkaç gün -«ab u nevası hayât-efzâ, bahar ve ezhârî safâ-bahş ve can-fezâ» olduğunu İştittiğini- Karacadağ Yay. lası'nda ikametle afiyet bulmuştur (Peçevî, s. 1, s. 283). (Karacadağ Yay. lası Siverek İle Diyârbeklr arasında ve 1200 m.'den ziyade İrtifada bir yerdir W soğuğu gayet şiddetlidir. Mütercim bir kanun-ı sânl içinde Slvrek'den Diy&rbeklr'e onsekiz saat (90 km.) mesafeyi ve iabu Kara-cadağmı -büyük kısmı eski Diyârbeklr valisi Kurd İsmail Paşa merhumun himmeti eseri olan- şose sayesinde bir günde geçmiş İdi ki, hava sıcaklığı O'dan aşağı, yâni -25'i gösteriyordu. Karacadağ dünyanın en güzel yaylalarından olup suyu, orada otlayan' hayvanatın, yağı emsalsiz .denilse revadır. (Mütercim).

²⁵ Peçevî vrak: 94, Cei&l-z&de, varak: 284, Ân, 46'ıncı Hâdisse, varak: 268, Sotak-zade, varak: 116. (Peçeri'de Büngerd «Tepekred», İfteru4 <Aşred> ÜöJMBÜ*)

²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/370-374.

Macaristan'la Münasebetler

Pâdişah'ın Ferdinand'a gönderdiği bir zafer-nâmede otuzbir şehrin ele geçirildiği, diğer ondördünün de tahrîb edildiği, ve o zamana kadar müdafaasız bulunan yirmisekiz mevkiin tahkim edilmiş olduğu iftiharla bildirilmiştir.²⁷ Venedik Docu ile Lehistan Kralı'na da bu yolda yazılar gönderilmiştir.²⁸ Ferdinand'a yazılan kâğıd, Alman mühtedîsi olup ebeveyni Viyana'da ikamet etmek olan Tercüman Ahmed ile gönderildi. Sü-leymâm'n bu mektupçuyu seçmesi, onun Hristiyan doğmuş olması münâsebetiyle Kral'm Transilvanya hakkındaki niyetlerinden malûmat almasında kolaylık olur ümidinden dolayı idi: Kral'm bir taraftan da bu vilâyetin Macaristan'a ilhakı, Kraliçe İzabella'nın oradan uzaklaştırılması için Papas Greguvar ile muharebe ettiği malûm idi.²⁹

Ferdinand'ın hediye, Süleyman'ın vergi addettiği otuzbin altının Sul-, tân'ın hazînesine ilk tediyesi geçen sene Avusturyalı Singmozer Varjanto Kasbeliyosti marifetiyle vuku bulmuştu.³⁰ O sırada, az bir müddet önce vefat eden Yahya Paşa Oğlu'nun yerine Budin Valiliğine tâyin olunan Kaasım Paşa'ya da bir miktar akçe hediyesiyle üçüncü defa olarak De-zofi gönderildi.³¹ Bununla beraber sulh muahedesine tamâmiyle riâyet edilmedi; Stolveysburg beği Acem Veli Can dörtbin kişi ile Râb ve Papa arasındaki bütün memleketleri tahrîb eyledi. Pol Ratkay ile Râb (Raab) ve Vesperim mevkileri kumandanı Amrik Teleki Râb kalesinden biraz imdâd kuvveti aldıktan sonra Türkler'i karşılamağa çıktılar. Bakon ormanı medhalinde Osmanlılar'a tesadüf ederek ellerinden esirleri geri aldıkları gibi, onlardan altıyüz esir ve onüç bayrak aldılar. Veli Çan'da yaralandı ve

²⁷ Bu mektubun Avusturya Hanedanı İmparator! ve Kralısl Hazine-i Ev-rak'ında yalnız Lâtince bir tercümesi vardır. Tercüme İran şehirleri İsimlerini bozarak Co&aignan, Tetmas, Nasar, Saias, Cneurl, Revan yapar. (Peçevf'de zikredilen yılmi kaleden başka onbeş kalenin dahî İtaat ettiği, Divân nâm muntkalara akın edilerek şahin bakaşlı, keklik gibi yürür esirler alındığı, Pertkerek kalesinin mensupları iki kale ile beraber zabt ve Dâdayh nâhîyesi Osmanlı memleketlerine İlâve edildiği, bu nahiyeden onbes kale yerinde bırakılıp gerisi yıkıldığı, Tortum, Telhis, Ak-çakaiesi. Divâne Deresi bir sancak ittihaz kılndığı dercedllmiştir. Mütercim).

²⁸ Polavi'de Prens Çartoriskl'nln kütüphanesinde 906 rebül-evvell (Nisan 1549) tarihli bir mektubun Leh lisanında tercümesi vardır. Kara Amid (Diyarbakir)'den Ramazan (Teşrin-i evvel 1549) tarihli diğer bir mektup Pâdişâhın İrandakt muzafferiyeçlerinl Kral'a haber verir ve Kazaklar'ın Oçakof da akınlarından dolayı taleplerini sıralar. Safer 957 (Mart 1550) tarihli Üçüncü bir mektup da yine bu akınlara dairdir.

²⁹ PauU Bornemissae eplstola ad Thom. Nadasd. Viennae 23 M. 1750, ap. Pray ep. proc., t. II, p. 195.

³⁰ Ferd. ad. Mailat, Prag, 13 Mart, 1549: Per eum (justl) et secretarlum Singkmoser mlsimus pecuntas annua* ut munus ad manus ibrahim Bas-sae tradat, item Junisbego Rustem, Wll» Bassis.

³¹ Ferd. ad. Bassam budensem, 3 nov. 1548: Ea quae nobis per homlnem vestrum Huzzeph (Yusuf) fidelem au Ucum nostrum Joannem Deseuffy nuntiaatls. Kezalü.

güçlkle kurtulabildi.³²

Kral'ın Macaristan'daki vâlisi Sigismund, Pozgay ile Andre Tarnok-çi'yi Budin'e göndererek ahdin mütemadiyen ihlâline nihayet verilmesini Osmanlı hükümetinden talep ettiyse de, bir faydası olmadı,³³ bunların tehdîdleri kâr etmedi. Maamafih iki milletin murahhasları Giongus kasabasında toplandılar: Macarlar tarafından Andre Tarnokçi, Etien Niskuey, Anton Nagvat; Türkler tarafından Derviş Çelebi, Gran kadısı Mehmed, dîvân kâtibi Alî me'mûr idiler. Lâkin mükâleme münazaa ile sona erdi. Yeniden ahdin nakzedilmesi durumu doğmasına bile az kaldı. Der-vîş Mehmed'in anlaşma taraftarı düşünceleri dahî arkadaşlarının hiddetlerinin yatıştırılmasına ancak zorlukla muvaffak olarak Macarlar hiçbir şeye güç yetiremiyerek döndüler³⁴ İmparatorun Osmanlı memuru müh-tedî Mehmed'in yanında ağzından kaçırılmış olduğu bir söz de Pâdişâh'm emniyetsizliğini ve Transilvanya işleri hakkındaki şübhelerini pekiştirdi.³⁵ Papas Jorj'un hiyleleri ise İzabel'i bihakkın endişelendirmekten hâlî kalmadığından Kraliçe, oğlu için Pâdişâh'dan yardım istemeğe mecburiyet duydu. Sultân Süleyman, Mahmud Çavuş'u hemen Transilvanya'-ya giderek üç millete, yâni Macarlar'a, Ösekliler*e, Saksonlar'a, Papas'm hükümetten uzaklaştırılmasıyla eli ayağı bağlı olarak Osmanlılara teslim edilmesini ve bundan böyle Kraliçe'den ve onun sâdik müşaviri Petroviç'-ten başkasına itaat edilmemesini tehdîdkâr ibarelerle bildiren bir fermanı tebliğ etmesini emretti.³⁶

Müteveffa Budin valisinin oğlu olup, Hâtûn ve Kulukça sancak beği bulunan, Vahyâ Paşa-oğlu Arslan Beğ (M.İ. 3), o sırada Pâdişâh'dan hemen Erlavi (Erlau) ye gitmek emriyle bir keman, oklar, bir kılıç, bir kavuk ihsanına nail oluyordu.³⁷ Budin Vâlisi Kaasım Paşa da³⁸ Jorj'-un tacı Ferdinand'a bırakması maksadiyle sürekli olarak sıkıştırdığı Kra-liçe'ye frndâd için Transilvanya'ya geçmek üzere hazır bulunmağa mecbur oldu. Süleyman,

³² İstoanfi, 1, 16.

³³ Bunlardan birincisinin 1549 Şubafında ve ikincisinin 15 Eylül 1549 tarihindeki memuriyetlerine dair «Kavâsi»de mevcut tafsilat ve kendilerine verilip hazîne-î evrakda mahfuz olan ta'limât.

³⁴ İstoanti, 16, Kolonya basımı, s. 291.

³⁵ Ad rebinam Ahmatus (Mahmud) cui male quaedem nuper rege nostro credita sunt. (Veranti'nin mektubu, 4 Eylül 1550, Katona'da, 31, s. 109).

³⁶ İstoanfi (kitap: 14), Sultân Süleyman'ın elçisini Mehmed Çelebi diye isimlendirir. Forgacz ise Mehmed adını verir. Avusturya imparatorluk Arşivi'nde saklanan Ferdinand'm Sultân Süleyman'a göndermek niyetinde bulunduğu cevâb-nâmenin 19 Mart 1550 tarihli müsveddesinden «Mahmûd» olduğu anlaşılır.

³⁷ Veranti'nin «Tornam Neda»da mektubu, 15 Mayıs 1550, Macarların telâffuzu mucibince «Arslanı cOrslan» yazar, Katona, 21, s. 1072.

³⁸ İstoanfi'de Kasunos, Fesler'de, 7, s. 699, Kaszseum,

ferman şeklinde yazılmış bir mektupta -Osmanlı toprağı üzerinde inşâ olduğu ifadesiyle- Solnok kalesinin yıktırılmasını talep etti.³⁹

Macaristan'da bu vak'alar cereyan ederken Lehistan memuru Nikola Bohuç, Kral Sigismund Ogüst'ün bir mektubunu getirdi ki, bunda Ogüst Pâdişah'a dostluğu hakkında te'mînât ve Laçki'nin Oçakof havalisindeki akınları hakkında memnuniyet verici îzâhât vermekte idi.⁴⁰

1550 senesi işte bu suretle geçmiş ve Sultân Süleyman büyük câmiinin temelini bütün saray memurlarının hazır ve vezîr-i âzam ile müftî kendisinin refakatinde bulunduğu halde o sene atmıştır.⁴¹ Osmanlı mimarisinin bu şaheseri -üslûbunun azametinde ve muhtelif kısımlarının zenginliğinde- devletin en ileri ve mes'ûd zamanının durumunu en yüksek derecede göstermektedir. Beldenin yedi tepesinden biri üzerine bina edilmiş olan «Süleymâniye» uzaktan seyyahın dikkatini celb etmekle beraber, yakından dahî inşâatındaki zerâfetle seyredenleri hayrete düşürür. Ertesi sene (1551), Papas Jorj Transilvanya işleri hakkında hakikate aykırı mektuplar takdîmiyle Sultân Süleyman'ı iğfale çalışmakta devam ediyordu. Hattâ Ferdinand ile Transilvanya ve Banat'ın terki için müzâkere etmekte iken İstanbul'a, Almanlar'm Sigismund Zapolya arazîsine girdiklerine dâir olan şayiaların tamamen asılsız olduğunu utanmadan yazıyordu.

Temmuz'da Kraliçe Macaristan tacını Doboduruska, Andre Batori, Loran Niyari'ye verdikten sonra, Kaşo'ya çekilmek üzere bütün memleketi Ferdinand'ın komiserlerine teslim edeceği sırada idi ki, Transilvan-yalılar'a Sultân Süleyman'ın şu mealde bir kâğıdı geldi:

- «Papas ile Budin Vâlîsi'nin birbirine muarız olan ma'rûzâtı üze*-rine Almanlar'ın Papas tarafından yazıldığı veçhile henüz hareket etme-nüş kii. yoksa valinin bildirdiği gibi memleketin ortasına mı vâsıl olmuş olduğu tâyîn olunamadığımdan, Rumeli Beğlerbeği'ne ve Semendire Valisi Rüstem Paşa*ya askerlerini silâhlandırmaları emr olunmuştur; Vidin Sancak-beği Malkoç-oğlu Eflâklılar'in başına geçip Niğbolu Sancak-beği Mehmed Beğ

³⁹ Süleyman'ın Zilhicce 957 (Kânûn-ı evvel 1550) tarihli ferman seklindeki mektubu Avusturya İmparatorluk Hânedâm Hazine-i Bvrakı'ndadır.

⁴⁰ Polavi'de çartorisk'tin târihi vesikalar bakanından gayet zengin olan kütüphanesinde Lehçeye tercüme edilmiş ve aşağıdaki hususlara alt evrak vardır: 1) Lâçkin'in akınlarına dair, 1550, 2) Bir Leh elçisinin borcunun te'diyesine dftir, 1550, 3) Lobomiriski'nin bir Yahudi'den aldığı akçenin lâdesine dâir, 1650, 4) Lehistan elçisinin yol ruhsatnamesinin tas-dîfcfne ve Matyas Mlolski nâmındaU Lehistanlı'dan haydutların almış olduğu akçenin iadesi va'dine dair (Şevval 958-Teçrin-i evvel 1551), Bvlyâ, Hacı Kalfa. Takvtmü^Ttvirlh.

⁴¹ Evliyâ Pacı Mafya Kamvilü't-Tevvarih.

Boğdanlılar'a ve Dobruca Tatarları'na⁴² kumanda edecektir».⁴³

Bununla beraber Kırım Hânı Kırım Tatarları'nı emri altına almış ve vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın ordusu yeniçeri ve sipahilerle birleşmiş idi. Bosnalı bir papasın oğlu olup beş sene önce kapdâii-paşalık makamını vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan'a terketmiş olan⁴⁴ Sokollu Mehmed Beğ Rumeli Beğlerbeğili'ne tâîîn olunmuştu. Mehmed Beğ (Paşa) seferi açmağa memur olarak îran'dan avdetinde eski Bosna valiliğini eline almış olan Ulama Paşa'nın iltihak etmesini beklemek üzere- Selankamen'de ordugâh kurmuştu. Bu derecesi de tehlikeli olan şu kuvvetlere Mihâl-oğlu Alî Beğ'in akıncı fırkasıyla -Macarların Solnok*-un tahkim edilmesinden vaktinde men etmemiş olduğu için azl edilerek yerine Alî Paşa tâîîn edilmiş olan- Budin Vâlîsi Kaasım Paşa'nın⁴⁵ askeri de eklenecekti.

Sultân Süleyman, Papas'm hıyanetine, Transilvanya'nın Ferdinand'a terk edildiğine, Avusturya askerinin Macar Krallığı memleketlerine girdiğine kaanî olunca, Ferdinand'ın sefiri Malvezi'yi dîvâna çağırdı. Mal-vezî, bu rivayetlerin hiçbirinin doğru olmadığını başı üzerine te'mîn ettiyse de, tatminkâr bir tafsilât veremediği ve ta'lîmâtının kifayetsizliği yüzünden mes'ûliyeti üzerinden atmağa çalıştığından, Boğaziçi sahilindeki Anadoluhisarı'ndaki «Kara Kule»ye habs olundu.⁴⁶ Eski Acem hükümdarlarının «Ferâmuş Kuleslerine⁴⁷ ve Yedikule'nin «Enli Kuyu» suna muâdil surette kullanılan bu Kara Kule, birçok zamanlar Macar-lar'a, Almanlarca dehşet vermiştir. İmparator, beynelmilel hukuk kaidelerinin şu veçhile nakzından şikâyet etmek üzere derhâl Pâdişah'a mektup yazdı. Lâkin Sultân Süleyman, ferman şeklinde gönderdiği cevab-nâmede garîb olmakla beraber, İslâm hukuku kaidelerine de aykırı olan şu «Elçiler metbûlarının verdikleri sözden mes'ûldürler; rehin sıfatında buldukları cihetle o sözün nakzından dolayı cezalandırılmaları lâzım gelir» kaidesini ortaya koydu.⁴⁸

⁴² Fesler'in Deretziler Tatarları dediğidir.

⁴³ Sultan Süleyman Transilvanyalılar'a 1 Temmuz 1551 tarihli mektubu, Prey, c. 2, s. 118.

⁴⁴ Hacı Kalfa'mn Takvîmii't-Tevârîh'i; Osman Efendi'nin Terâ-cim-İ Ahvâl-i Viwvr\$'w. Bu son eserde Sokollu'nun, Sultân Süleymân'ın kız torunu olup 951/1544 senesinde doğmuş olan İs-mihân Sultân ile 969/1561'de izdivaç ettiği okunur. Macar tarihçileri bu izdivacı, kitabın methinde bahsettiğimiz târihte kaydederler. Fessler'e de müracaat, c. 7, s. 718.

⁴⁵ İstoanfl, 17, Kolonya basımı, s. 300.

⁴⁶ İstoanfl'ın ve ondan naklen Fesler'in e. 7, s. 719, yazdıkları gibi, Va-lanten Török ve Malyaf m o aaman içinde hayatlarının son bulduğu Yedi Kule deftu.

⁴⁷ Kahkaha, Kaletf.

⁴⁸ Süleyman'ın Şevval 958 (Eylül 1551) tarihli mektubu, Avusturya İmp. Hanedanı Hazine-İ Bvrato'ndadır.

Bu muharebeler cereyan ederken Selankamen'de Sokollu Mehmed Paşa kumandası altında altmışbin Osmanlı toplanmıştı. Lâkin -Ferdinand'-ın Papa nezdindeki müdâhalesi üzerine bir müddet sonra papaslıktan kardinalliğe yükselen- Jorj'un entrika dolu mektuplarına Osmanlı generali de aldanmıştı. Beğlerbeği, Martinoçi'nin bir elçi vâsıtasıyla arz-ı ubudiyette ve vâdesi geçmiş olan vergiyi ödemekte gecikmesinden dolayı taac-cüb göstermesi üzerine,⁴⁹ hiylekâr papas, Pâdişâh'ın sâdik tebeasın-dan olmakta berdevam olduğunu ve bundan sonra verginin tam zamanında te'diye edileceğini taahhüt ettiğini cevaben bildirdi. Bununla beraber vakti gelmiş borcun ancak bir parçasını gönderdi. Bundan dolayı hatânın kendisine değil, meydana getirmiş oldukları karışıklıklarla memleketin menbâlarını kurutmuş olan îzabel ile Petroviç'e âit olduğunu Lîpa ile Sulimos'un Batori askeri tarafından işgalinin kendisine isnâd edilecek bir cinayet olmadığını, yeni bir me'mûr göndermekte gecikmesinin geçen sene gönderdiği me'mûrun Belgrad sancakbeği tarafından hâlâ majı-bus tutulmasından başka bir sebebi bulunmadığını bildiriyordu.⁵⁰

Erdel'de Bâzı Kalelerin Fethi

Nihayet 7 Eylül 1551 (6 Ramazan 958)'de Mehmed, takriben seksenbin kişilik ordusu ve elli topu ile⁵¹ Petervaradin'den Tuna'yı ve Titel yakınında Teis nehrini geçti. 18 Eylül'de Beçe kalesini alarak, bunun ikiyüz kişiden ibaret olan muhafızları kılıçtan geçirildi. Kumandanları kadar korkak olan Beçkerek muhafızları firar ederek aynı duruma düşmekten kurtuldular (21 Eylül),⁵² Beçkerek'den ordu, piskopos ikametgâhı olan Çanad şehrinden -Varadin ile Segedin'e hemen hemen aynı mesafede bulunan- Maroş üzerine yürüdü.⁵³ Bu şehirdedir ki, eskiden Kral Aba, kaleye hiyle ile celbettği elli âsîyi îdâm etmiştir. Kü-manlar (Kumanlar?) tarafından îdâm olunan Kral IV. Vladislas da burada gömülüdür. Mevkiin müdâfaasına me'mûr olan Rasyalılar gerek ha-sımlanncâ, gerek müttefiklerince şübheli

⁴⁹ Mehmed'in Martinoci'ye mektubu, Prey, c. 2, s. 282.

⁵⁰ Martüoçrnlın beğlerbeğine 10 Eylül tarihli mektubu, Prey, s. 297.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/374-378.

⁵¹ Sinyor Ascanto Centorio'nun TransÛvanya Mohftrebesi Tafsilatı, Venedik - İS 15, s. 102. Unay. Pek mevsuk muasırlardan.

⁵² İstoanfi, 1, 18. Peçevl, varak: 94. Cel&l-zâde, varak: 287. Âli, 47. Hâdise, varak: 259.

⁵³ Beçe (Becse), Beçkerek (Beçkerek), Çanad (Csanad). Lîpa (Ltppa) bizim, tarihlerde Beçl, Beçkerek, Çanad, Upve, Mütercim.

görünen sadâkatlerini te'mîn için zevcelerini, çocuklarını evvelce düşman ordugâhına gönderdikten sonra Türk tarafına geçtiler. Şehrin anahtarları Fransuva Ogod (Avgod?) tarafından teslim olundu.⁵⁴ İlladya⁵⁵ ve oniki kadar kale Rusyalılar tarafından yine o suretle terk edilerek Türklerin eline düştü.⁵⁶

Margra ve Jorj Brandenburg, Jan Korvinus*dan dul kalan Beatriç ile izdivacından sonra Maroş üzerindeki Lipa'yı istihkâmlarla çevirmişti. Ana kraliçe tzabel'in Budin'i terkettikten sonra ilk girdiği belde burasıdır. Şu vak'alarını yazdığımız zamanda bu istihkâmların kumandasını Jorj Kardaş ile general Kastaldo Yuhan Petö'ye tevdi eylemişlerdi. Mehmed Beğ (Paşa) ilerleyince ahâlî istihkâm kumandanına müracaatla bâzı şartlar altında mevkiin teslimine muvafakat edip de kendilerini sı-yânet etmezse, mutlaka öldüreceklerini söylediler. Kumandan herkesin bu heyecanı arasında müdâfaanın imkânsızlığını görünce, toplan çatlatıp barut mahzenlerini behava ederek kaçtı. Acem Ulama Paşa kumandasında beşbin sipâhî, ve ikiyüz yeniçeri Lipa'mn muhafazasına bırakılarak» Mihâl-oğlu ikiyüz piyade ve ikiyüz beşlü⁵⁷ ile Halpa'ya gönderildi.

Ulama, Lipa'yı zapt ettikten sonra, Kral I. Karlo'nuh, amcası papas Lui'nin hâtırası için yaptırmış olduğu kiliseyi ziyaret etti. Organonları görerek bunların, huzurunda çalınmasını emretti, ve şu mûsikî âletinin âhenlik sadâsını büyük bir hazla dinliyor göründü; lâkin bu kilisenin diyakosu bulunan ulemâdan bir rahibin binada saklı bulunan hazîneleri haber vermekten imtina etmesini bahane ederek, beş dişini çıkartmakla vahşetini ortaya koydu.⁵⁸ Sokollu Mehmed Lipa'dan Tamışvar hisarları altına gitti. Bu mevkiin kumandanı Etiyen Lozonçi, cesur İspanyol ve İtalyan kumandanları Alfons Perez ve Bernarden Aldana tarafından mutlak bir yardım görerek, Türkler'in hiçbir şey kazanmasına meydan vermeksizin onbeşgünlük bir muhasaraya mukavemet etti. Bu müddetin sonunda mevsimin bir hayli ilerlemiş olması ve Kastaldo ve rahip Gregor kumandasıyla Ferdinand'ın

⁵⁴ Yine evvelkiler ve Furgaç (Forgacz), Commentarii raim* Hungartaunnn, PosonU, 1788.

⁵⁵ Forgaç.

⁵⁶ tstoanfl ve Forgacz'de isimleri: Galad,' Aracia, Besonico, Nagy Fellafc, Egres, Chialla, Palelesse Bodorlak, Zadorlaka, Eperieske, Horogaszeg, Charkjssomlio. Peçevî Arad. ve Parakan'ı da İlâve eder. (Hâlbuki Peçe-vl'de Adnan, yâni Araf dan Kanlak nâm Parkan üzerine varıldığı yazılıdır, c. 1, s. 286, Mütercim).

⁵⁷ Beşlü (Beşli) bir nevi askerdir ki, daha sonraları (müverrihin zamanın-' da) Ulah, Bogdan beglerl maiyyetne dair Bâb-ı Âli Ue Rusya arasındaki muhâberâtta bahis mevzuu olmuştur. Istoanfi bunları süvari askeri diye adlandırır: «Qui unlo equo stipendia merent.»

⁵⁸ istoanfl, (İranlı mamulün .mûniktden anlaması gartb değildir).

ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi beğlerbeğini Belgrad üzerine çekilmeğe mecbur etti.⁵⁹ Lozonçi, düşmanın takibine kogtu ve yolu üzerinde Nagilak kumandanı Kaytas'a tesadüf etti, ona şiddetle hücum ederek galebe etti. Kaytas, Nagiak'a girmek istediği halde atma köprü vaktinde kaldırılamadığından Lozonçi kaleye girip Kaytas'ı harb esiri olarak alıp götürdüğü gibi, orasını da yıktı.⁶⁰

Tamışvar Muharasası

Tamışvar muhasarası esnasında Nagilak'tan gelen ikiyüz Türk süvâ-rîşi Mako kalesini ansızın ele geçirmeğe çalışmışlardı. Ancak muhafızları oldukça kalabalık bulduklarından kumandanları⁶¹ memleketin hâkimlerinden birini Segedin'den yardıma gönderdi. Bu hâkim ise, beklenen imdad yerine bir takım Macar piyadeleri getirdi ki, bunlar Türklerin bayrağına benzer beyaz bayraklar açarak Osmanlılar'ı aldatmağa muvaffak oldular ve tanınmaksızın Osmanlılara hücum ederek kendilerini Ma-roş'a ric'at ettirdiler. Osmanlı kumandanı bizzat yaralı olduğu halde altıncı olarak bir sandala girmek suretiyle kurtulmağa güçlkle muvaffak oldu.⁶² «Uzun» lakabıyla anılan Fransuva Hırvat Halpa Osmanlı kumandanını da geceleyin verilmiş bir ziyafetten çıkarken altıyüz süvârî ile birlikte gafilce ele geçirdi.⁶³ Kumandan, kurtarmak için koltuğu altına almış olan Macar kaptanının mertçe gayretlerine rağmen bir kurşunla öldü. Sokollu Tuna'nın öte tarafına kaçınca yüzbin kişilik kadar bir imparatorluk ordusu Lipa üzerine yürüdü ve muhasara altına aldı.

Beğlerbeği Mehmed Belgrad'a çekildikten sonra, Transilvanya'da sâfcin üç millete (Saksonlar, Segeliler, Macarlar) ve Kronştad, Saç-Şebeş hâkimlerine Pâdişah'a sadâkatlerini muhafaza etmeleri için birçok فرمانlar gönderdi. Fakat bu teşvikler pek geç idi. Çünkü Rahip çoktan beri

⁵⁹ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arsivi'ndeki Venedik raporlarında 977 Ramazân (Mart 1551) târihiyle Doc'a yazılmış bir fermân-ı âlî vardır. Bu fermân-ı hümâyûn zât-ı şahanenin Obrovaç'da yaptırdığı kayıkların seyr ü seferine herhangi bir şekilde mâni olunmamasını Venedikliler'e ihtar eder.

⁶⁰ Kezalik 17.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/378-380.

⁶¹ İstoanft «Kanter» yazar, bir sahife sonra «Kaydaresi» şekline sokarsa da doğrusu PeçevTnin" yazdığı gibi Kaytas'tır.

⁶² İstoanfi, b. 30, Kolonya basımı.

⁶³ İstoanfi bu kumandanın «Mihâl-oğlu» olduğunu söyler; lâkin Mihâl-oğlu Hızır Beğ o vakit Segedin kumandanı idi. İstoanfi daha sonra bu Halipa (Halpa) kumandanını «Hıdır» ismiyle gösterir.

memleketi ayağa kaldırmıştı. Onun emri üzerine, pek eski bir âdet gereğince bir süvârî, halka kanlı bir kılıç ve mızrak göstererek ve yanında bulunan bir piyade «Vatan düşmanı yaklaşıyor; her hâne bizi müşterek tehlikeden kurtarmak için adamını göndersin!»⁶⁴ diye bağırarak, köyleri şehirleri dolaşmıştı. Lipa hisarları önünde birleşmiş olan orduya neşr olunan diğer bir beyanname dahî istihkâmlara ilk tırmanıp çıkacak kimseye asilzadelerden ise ikiyüz duka, ve ikiyüz köylü hanesi ve efrâddan ise bir asalet unvanıyla yüz duka ve yüz hâne vaad ediyordu.

4 Teşrin-i evvelden beri Lipa şehri üç taraftan kuşatılmıştı. Büyük çapta dört top, iki havan, diğer iki top ki cem'an sekiz top kuşatmayı yapanların topçu kuvvetini teşkil ediyordu.⁶⁵ Teşrin-i evvelde tspanyol-lar kumandanlarının emrini beklemezsin hücum ettiler. Kastaldo ile birkaç gün önce kardinal payesini almış olan Rahip, hücum başladığı zaman sofrada idiler; lâkin ilk gürültüde muharebe mevkiine koşup askerlerin başlarına geçtiler. Macarlar Nadaski, İtalyanlar Pallaviçini,⁶⁶ Almanlar Arko kumandasında idiler. Yedikule'de sefilâne telef olmuş olan Va-lanten Török'ün oğlu Jan Török ile Simon Forgacz fevkalâde yararlık gösterdiler; birincisi kendisini yedi defa yaralamış olan büyük rütbede bir Türk'ü öldürdü; diğeri onbir yerinden yaralı olarak pekçok kan kaybetmiş ve bir cesed yığını altında kalmış olduğu halde müzehheb kılıcından tanınarak çekilip çıkarılmak suretiyle hayâtını muhafaza edebilmiştir.⁶⁷ Nihayet şehir zabt ve yağma olundu. Derhâl kalenin de muhasarasına başlanıldı ki, Ulama maiyyetinde hayatta kalan binbeşyüz kişi ile oraya çekilmişti.

Muhasaranın dokuzuncu günü (16 Teşrin-i evvel) -ki Rumeli beğ-lerbeğinin de Tamışvar'dan çıktığı gündür- Ulama Kastaldo'nun yirmi gün mütârekeye, bu müddetin nihâyetinde kendisinin çekilip gitmesine, hududa kadar bir ruhsatname vermesine muvafakat eylemesi şartıyla Lipa ve Çanad'ın teslimini teklif etti. Bu şartlan kabul etmeğe hiçbir sebep yoktu; çünkü mahsurların yiyeceği kalmadığından at ve kedi yemeğe mecbur olmuşlardı. Lâkin Martinoçi'nin re'yi şartsız teslim talebinde bulunan Kastaldo ile Macar generallerinin fikirlerine üstün geldi; rahip serpuşunu kardinal şapkasına tahvil etmekle kanâat edememiş olan bu haris papas, hâlâ Transilvanya prensliğini arzu ediyordu. Evvelce Haydar Paşa'dan gelmiş

⁶⁴ İftoanfi, 17. a. 304. Aflfcaai* ÇvrtMto, fc 119.

⁶⁵ Askanio Çantarto, s. 121.

⁶⁶ Istoanfi, 17, s. 306.

⁶⁷ Fransiski Forgacz'ın Macaristan muharebelerine dair Pozonli şehrinde basılmış eseri, s. 27.

olan bir mektup -ki bunda mektup sahibi papasın yeğeni olduğunu yazıyordu- Kardinalin Osmanlı Devleti ile uyuşup pâdişâhın tekrar teveccühüne nail olacağı ümidini doğurmuştu.⁶⁸ Eğer kalenin muhafızlarının hayâtını kurtarmağa muvaffak olursa, bu maksadın hâsıl olacağına dâir Ulama tarafından verilen kat'î vaad ise kendisine daha ziyâde güvenilir geliyordu. İhtimaldir ki, yirmi günlük garîb mütâreke teklifi, hakkındaki teveccühün avdetine dâir İstanbul'dan te'mî-nât almak için vakit kazanmak menfaati iktizasından olan Martinoçi'nin ihtarı üzerine meydana konulmuştur. Eğer böyle değil ise, Ulama'nın son dereceye gelmiş bulunduğu halde hemen çekilmek teklifinde bulunmamış olmasının sebebi anlaşılabilir. 5 Kânun-ı Evvel 1551 târihinde Cuma akşamı parlak bir mehtab zamanı idi ki, Ulama, Kardinal'in bol bol tedârik etmiş olduğu yiyeceklere mâlik binbeşyüz kişi ile dışarı çıktı. Ulama, gidişi esnasında şükran ifâdesi olmak üzere Kardinal'e bir altın lâmba, iki altınlı mum, bir İran şalı, dört muharebe atı, kıymetli taşlarla müzeyyen bir hançer gönderdi.⁶⁹ Rasyahlar'dan bir takım asker Tamışvar'ın ötesinde Tamış nehri sahillere kadar Ulama'ya refakat ettiler. Artık Türkler kendilerini emniyette sanıyorlardı; lâkin nehrin öte tarafında Fransuva Horvat ve Melhaşyor Balassa -kendilerinin her türlü engellemelerine rağmen Martinoçi'nin Osmanlılar için yolunu bulmuş olduğu- şu çekilip gitmenin intikamını almak için bir fırsat zuhur etmesini beklemek üzere, pusu tutmuşlardı. Ulama, Kardinal tarafından haberdâr edildiği cihetle her an döğüşmeğe hazır bulunmak için sık saflar hâlinde harb nizâmında yürüdü. Lâkin Rasyahlar kendisinden ayrılır ayrılmaz Horvat ve Balassa -Misel Dombay⁷⁰ ve Nagilaklı Ambruvaz (61) tarafından takviye edilmiş olduğu halde- Ulama'nın üzerine düştüler. Kavga pek şiddetli oldu; Ambruvaz maktul düştü ve Balassa ağır surette yaralandı; Ulama da yaralanmış olduğu halde Lipa'dan birlikte çıkmış olduğu bin-üçyüz kişiden ancak üçyüz kişi ile Belgrad'a⁷¹ varabildi.

Lipa, Osmanlı kumandanına verilen yirmi günlük mütâreke esnasında ve Martinoçi'nin Ulama vâsıtasıyla Osmanlı Devleti'yle uyuşmağa çalıştığı sırada Kastaldo, eğer Transilvanya daha uzun bir müddet Kardinal'in elinde bırakılacak olursa mutlaka kaybedileceğini Ferdinand'a bildirmişti. Bu ihtara

⁶⁸ Haydar Pasalın, Upa kalesinden Martinoçi'ye mektubu, Prey, 1, s. 308.

⁶⁹ İstoanfi, s. 318. Fongacz, s. 29.

⁷⁰ Fongacz «Misel Dobay»; İstoanfi «Dombay» yazıyor.

⁷¹ İstoanfi, Fongacz, Askanio Santorio. Peçevi (varak: 92), Ula-ma'nın bu vak'ada telef olduğunu yazmakla aldanyor. Diğer Osmanlı müverrihleri bu mağlûbiyeti zikretmezler.

cevaben, ordunun selâmetine dikkat etmesi ve rahibin hiylelerine nihayet vermek üzere durumun icâbettireceği tedbirleri süVatle alması emrini aldı.

Kastaldo, Martinoçi'nin çavuşlar vâsıtasıyla⁷² Osmanlılar'la gizlice haberleştiğine muttali olarak eski Dominiken papasları manastırı olup Kardinal'in ikametgâh ittihaz ettiği Alvinç kalesine gitti. Azminde sebat eden bir takım İspanyol ve İtalyan askerinin refakatiyle Râhib'in ikametgâhına girdi ki, bu sırada Andre Lozonçi yirmidört İspanyol ile kuleleri işgal ediyordu: Ondan sonra Sforzia Pallaviçini geldi. 18 Kânun-ı evvelde sabahleyin Kastaldo'nun kâtibi İskenderiyeli Antonyo Ferario birkaç kâğıt vermek üzere Kardinal'in odasına girdi. Martinoçi yalnız bir gömlekle kürklü bir hırka giymiş olduğu halde bir masanın Önünde idi. Masanın üzerinde de bir duâ kitabı,⁷³ bir hokka, bir çalar saat, hatıratını mutazammın bir defter bulunuyordu. Kâtibin kendisine tak-dîm ettiği kâğıtları imza etmek üzere eğildiği sırada, kâtip, -biri göğsüne, diğeri boğazına olmak üzere- Kardinal'e iki darbe vurdu. Kardîlstoanfi «Taglak» ve Forg^ez <Na*i» y«ayor.

nal «Aman Meryem Ana!» diye bağırarak kuvvetli bir el hareketiyle kâtibi masanın altına attı. Bir uşağının girişe mâni olmasından dolayı kapının arkasında kalmış olan Pallaviçini bu sesi işitince kılıç elinde odaya girerek Kardinalin başını yardı. Lopez de İspanyollar'la birlikte yetişti; bunlar henüz ayak üzerinde durabilmekte olan ihtiyarın üzerine tüfek* boşalttılar. Kardinal Lâtince: «Ne yapıyorsunuz, kardeşlerim?» diye sordu. O anda altmışüç yara almış olduğu halde: «İsa!*Meryem!» diye bağırarak düştü. Cesedi yetmişbeş gün cinayet mevkiinde kalarak nihayet Veysanburg'da defnedilip bir kabir yapıldı.⁷⁴ Defalarca ve birbirini müteâkib Ferdinand'a, Süleyman'a, İzabel'e hıyanet etmiş olan bu mağrur papas 75 yaşında işte böyle ölmüştür.

Bu katle iştirak etmiş olan yedi mücrimden hiçbiri ilâhî cezadan kurtulamamıştır. Palaviçini o sene can vermiştir. Hançer ve kalemi eşit bir maharetle idare etmekte olan kâtip Antuan Ferario, kaatil olduğu hakkında verilen hüküm üzerine doğum yeri olan Piemonte şehrinde asılmıştır. Monito'nun Sen-Jermen'de başı kesildi. Skaramoça Narbon'da parça parça edileli. Kampeçio bir müddet sonra Viyana civarında avlanırken

⁷² Forgacz. Daha ziyâde i'timâda lâıyk olan Askanio Santorio bu hususta «Stava appoggiato sovra una tavola ove haveva un orologio, un' orologio un brevirio allo Romana.» diyor.

⁷³ İstoanfi «Pugione ejus jugulum» ve Askanio «Gli dette una ferita sopra del petto e nella gola.» derler. Fessler*'in c. 8, s. 139'da yazdığı gibi ensesinde değil.

⁷⁴ Mezar taşı kitabesi şöyledir: «Omnlbus moriendum est».

Ferdinand'ın gözleri önünde bir yaban domuzu tarafından parçalanmıştır. Kralın emirlerinden ittihaz olduğuna delil omlak üzere Kardinal'in tüylü kulağını Viyana'ya⁷⁵ getirmiş olan Merkada Augsburg'da bir münazaa esnasında -o kulağı kesmiş olan- sağ elini kaybetmiştir.⁷⁶

İşte bu suretle Transilvanya, Pâdişah'a ikinci defa olarak en sâdik dostlarından birinin katli manzarasını arz etti. Kendi menfaati dâiresinde hareket etmek için nöbet nöbet Hıristiyanların ve Müslümanlar'ın menfaatlerine hıyanet eden Martinoçi -Gritti kadar beyhude olmak üzere- Osmanlı silâhlarının himâyesi altında Macaristan ve Transilvanya'-da hükümet kurmayı ümîd etmişti.⁷⁷

⁷⁵ «Aurem deoctrum discissam per postas ad Ferdinandum tulit; ac veeper inas preces solenni quodam die audinti praeşentavit» Forgacz.

⁷⁶ İstoanfi, Forgacz. A3k*nia Çajtorio, ve iki evvelkilerden natolen VoUgang Betien.

⁷⁷ Martinocı'nın hıyanetine dâir tafsilât ve Kasteldo'nun bu adamı Öldürmesinin sebeplerine dâir şöyle bir risale vardır: «Instructlo earnm renim, quas R Cregorius e pise opus Zagra-biensis nec non nobllis Don Didavus Lasso de Castiglia nostri consiliarii oratores et commissorii devoti fideles nobis dileeti apud beatlsslmum in Christo pataem et Donunum D. Juliura III divina providontia Sacrossanctae Romanae ac universalis Ecclesiae sununun Pontificem Dominum nostrum rvd. no-mine nostro reverenter proponere, agere, traetare et expedire debent.» Prag, 2 Ocak 1552. Bu heybetin vazifesi Kardinal'in kaatilleri aleyhinde Papa tarafından neşredilen aforozu ulaştırmaktı. Gönderilen adamların talimât-nâmelerinde şu fıkra görülür: «Sin tamen intelligeret (Castaldo) rem aîter transigi non posse, quam quob aut manum ibi inferri paeteretur, aut ipsi fratri Georgion tam nefaria moelienti manum inferret, tüne potius ipse eum praeveniret; atque hoc quidem nostrum mandatum <tcttus bellicus tiöcumtenens seculus.»

Erdel'i Türkler'e teslim için Kardinal'in kurduğu plâni açıkladıktan sonra, mektup şöyle devam eder:

Sunulque supradietum proutgravi nima mandatum in me-moriam revocans tandem dictum fratrem Georgiam ajus de-meritn requirebant interfici curaverit et praedictos duos tur-cicos Chiaussios, qui recenter ad eundem fratrem Georgium venerunt in custodiam receperit, adeoque coram Deo et Sanc-titate Sua et universo mundo non solun nullas poenas censurae incurrerimus, sed potius landem et praemium commuerimus, nipole qui vim nostris militibus per Interfecium monaehum ihferendam sine aliorum caede et sanguine vi repulerimus.

İki çavuşun getirdiği mektuplar Avusturya İmparatorluk Arşivi'nde Macaristan Evrakı arasındadır. Bu mektuplar Türk generalinin, Martinocı'nın fedakârca yaptığı hizmetlerden ümîdvâr idiyse de, yine de çavuşların Ferdinand'a teslim edilmesinden korktuğunu açıkça bize ulaştırırlar. Bir Türk paşasının Çiçeron'dan bahsetmesi ve bir kardinale İncil'deki prensiplerden hatırlatmalarda bulunması hayret vericidir! clmpe-rator noster semper Augustus de censu benighe accepto nobis mandavit, ut a regno Transylvaniae felicissimum erigeremus exercitum et arma totaliter deponeremus quapropter expug-nationem castrı Themisvar dereliquimus et castrum Chianad caeteraque castra deseruimus felicissimoque exercitui licen-tiam dedimus ac (nos) ad castrum Peciai contulimus, domi-natio quoque veslra cum gladiis, fustibus et lanternis ad de-bellationem civitatis Lippa venit committatus caterva Pha» risaeorum atque latronum et aliquantulo Turcarum cuniculo fugam arripiendo interfecto ad praefatae civitatis castrı expugnationem, ubi Holamabeg cum aliquibus Caesareis militibus ihelus est debellare studet, quo intellecto ad Illustrissi-mum Halipassa Budum Beglerbegi cum toto felicissimo exer-citu sibi comisso venit Nos autem cum nil innovare a Caesare permissum sit, licentiam dedimus cum tale cummittere ultra totius orbis terrarum leges sit; nam, ut Cicero fides hostibus servanda est, et quae in praeteeritis litteris nobis D. V. nun-tiavit, cognovimus ea fide carere. Verumtamen finis omnium rerum et potentia magni Imperatoris semper Augusti ac ejus ferocitas considerande est, hisque perspeetis operan sagacissi-mum est; quamobrem D. V. nobis Mahamet Clausium et Derviş famulum nostrum cum responso universali mittere digne-tru. Nam eorum retentia quid ut prodest, quod D. V. utile sit et ne quidem taedium his meis praestem finem do. Dat. in castro Peciaidie vere primo mensis Decebris 1551.»

İkinci Mektup «Principum laus et gloria in manibus eorum ministrorum consistit, e conversoque zizania

Ertesi sene Kastaldo, harb mevsiminin başlarında, fakat pek az muvaffakiyetle Osmanlılar aleyhine taarruzlara başladı. İtaliye Tot, beşbin Macar piyâdesiyle Segedin'i gafletten istifâde almayı tecrübe etti. İtalyan ve İspanyol kapitanlar Aldana o Perez, Silezyalı Opern4prf, Macar Piyer Bakic, Nikola Doçi, Nikola Dersfi, Fransuva Hurvat 23-24 Şubat 1552 gecesi, Tot'un Segedin üzerine ansızın vukua gelen hücumunda kumanda ediyorlardı. Sancak-beği Mihâl-oğlu Hızır Beğ,⁷⁸ hemen çıplak bir halde kaleye kaçtı ve

discordia et seditione in eorum malignitate constat; Hoc ideo ne aliquid innovetur scandalum cum tua erga Caesarem fidelitas animique sinceritas e com-missis manifesta fuerit taliq[ue] modo Holama dimittendo et regium exercitum placondo, cujus causa fidesque versus Dm. Vm. inter tales et tantos principes est praevaricari debeat, Imperatorque noster semper Augustus bellum facere teneat, quod si firmiter ae pacifice per manebit non officeret, nam D. V. nobis missis litteris nuntiavit, quod castrum Pecia et Beckerek et civitatem Lippa, neque alia castra usque ad rivum Chiris non esse in possessione sua, neque suae convenire jurisdictioni; nos autem omnia, quae a D. V. exposita fuerunt, Invictissimo Imperatori certificabimus. Haec ideo causa pres-tata et retardatio census, qui si ante missus fuisset, non talia succederent, nec hujus discordiae bellique causa fuisset; nunc vero D. V. Holama Pasciae ordiurvit, ut ex parte D. V. a nobis castra Pecia et Besccherech peteret, nobisque clarum et manifestum est, nullam ex eis suam Csm. Memutilitatem et commodum habere nam non nestrum est castra accipere ac tribuere, id praeter Caesari (neminem) decet, nos autem prae-dicta castra mandato Caesareo accepimus Deo dante conser-vabimus, sed, si voluntas D. V. fuerit haec, habere castra, nun-tio litterisque a Celso Summoq[ue] Imperatore petat, tuncque cognita fidelitate et voluntate non denegabit, benigne et gra-tiose concedet, nos igitur prout posse erit nostra ad pacificandos laborabimus, D. quoque Vestra castro Pecia, Besccherech et Charaght derelicto Domino, qui Malchoyoh (Mal-kodj) Begi nuncupatur ex consan guineis Morat Begi bene se habere signetur. Cum itaque commissio Caesarea illic perma-nist, nos autem hucusque devastavimus, quod si volnissimus hicce cum indictato (?) Romaniae exercitu regnum istud Transylvahiae devastassemus; ideo finem omniun rerum con-siderare debet secundum suam prudentiam atque doctrinam religionemque. cuiminime decet meos non mittere homines, itaque talis est nostra, spes, ut his visis mittere dignetur. Nos in castro Belgrado invernari praeceptum fuit; felicissimos exercitus instruere et exstruere; facundissimis litteris nos par-ticipes reddere dignerit, ipsosque fideles mittere bene potest. ut in dies nostra bene convalescat amicitia, et amor, qui om-nibus totius orbis terrarum hominibus palam sit, et semper amoris vinculis pulillamina, amicitiaequae accresere nimeretur. D. quoqtie Vestra Revma, Illma, felix et prospere valeat. Dat in Bellogrado Die VIII. mensis Decembris 1551.»

Serlevhası: «İllmo. Revmo. Do. Fratri G«orgio Archiepis-copo Varadensi nec non Regni Transylvaniae Thesaurario Cae-sareoque Locumtenenti Generali Dignissimo.»

Zikredilen iki mektuptan ve aforoz'un iptali için sefirlere verilen talimattan başka (Bunlar Martinoçi'nin katli için elde mevcut vesikaların en mühimleridir) Avusturya Arşivi'n-deki târihi el yazmaları arasında 908 numaralı «Morte di Frate Giorgio con alcune altre cose di Transylvania et Ungaria suc-cesse negli anni 1551 à 1552» serlevhalı bir el yazması daha bulunur. Bu vesikada, (varak: 43), şu sözler vardır: «Avvisi da Constantinopoli come il detto frate anchor che seco fingesse di dare ciancie al Turco per tenerlo pacifico nondimeno in effetto nascostamente praticava di riaccordarsi seco, offeren-dogli maggior tributo del solito de promettendo i mandare in pertizione i Spagnoli e Todeschi, con che lo confirmasse suo Valvoda e lo lasciasse governar pacificamente di che sua Ma-estâ, per cambio habea avvertito il Castaldo, commettendogli espressamente, che quando si accorgesse, che il Frate fosse per venir a tal effetto lo prevenisse.» Müellif bu cinayetin mes'ûliyetini iki italyan kâtibe, Fransisko Degli Strepatri di Milano ile Alessandro Marko Antonio FerrarTys yükler. Yine aynı yazara göre, bu İtalyanlar hiyaneti Sofrza ve Palaviçini ile birlikte işlemişlerdir. Martinoçi'nin hançerin demirini hissettiği zaman «O Domine, quare hoc mim?» diye bağırdığını iddia ederler. Çavuşlar Arliç (Arlitz) kalesinde tutuklandı ve üzerlerinde bulunan Kardinal'in mektublan Viyana'-ya gönderildi.

⁷⁸ İstoanfi (kitap: 17, s. 319), «Hızır»ı «Hıdır» (gözlü he, dal, re) şeklinde yazar. Forgacz'ın tafsilâtı, s. 42. Askario Santurio, (varak: 156) Tob Mişel'in ismini «Ottomali» ve Obernstorf un İsmi de «Ourestolfo» yapıyor. Wolfgang Dö Betlen'e, Fess-lei'e Engel, Celâl-zâde, Solak-zâde! Alî (47. Vak'a), Abdülaziz ve Peçevi'ye

şehir zabt ve yağma edildi. Macar piyadeleri kalenin haricî istihkâmlarını yıkmağa başlamış iken Hızır Beğ dışarıya bir hurûc hareketi düzenleyerek onları ric'ate mecbur bıraktı, ispanyollar, Macarlar, Almanlar şehrin şarab mahzenlerinde askerî disiplini ve alınacak bir şehir olduğunu unutmuş buldukları halde, Hızır Beğ, hâlimden haberdâr etmek için Budin valisine güvercinle bir mesaj gönderdi. Derhâl Alî Paşa kendisinin ve Semendire vâlisi Rüstem Beğ'in⁷⁹ askerini alarak sür'atli bir yürüyüşle imdada koştı. Segedin görününce ordusunu bir saf üzerine üç firka olarak tertîb etti; jsüvârîyi sağa, sola koyarak kendisi piyade ile merkezde bulundu. Ve her iki cenaha altışar sahra topu koydu. Macar piyadeleri şiddetin şevkiyle, başlarının emrini beklemeksizin karmakarışık Osmanlılardan önüne yürüdüler. Lâkin derhâl ric'at ederek taraf taraf dağıldılar. Misel Tot, ancak yirmi kişi ile Teis nehrini yüzerek geçip güçlkle Sen-Jorj kalesini girebildi. Aid ana, Perez, Operndorf dolu dizgin Lipa'ya can attılar⁸⁰ ve kırk sancak İstanbul'a gönderildi. Valenten Nagi ve Piyer Török kumandasında bulunan ve daha sonraları Beçkerek yakınında Kaasım Beğ'i ric'at ettirmiş olan dört-yüz süvariden mürekkep diğer bir firka ise, durumdan haberleri olmaksızın o aralık Segedin'e gelmekle mahv edildi. Yalnız Valenten yirmi kadar adamıyla Teis nehrine atılarak yüze yüze geçip kurtuldu.⁸¹

Tamişvak (Tameşvar)'In Zaptı

Beri taraftan Türkler Nisan'da seferi açtılar. Bu defa Macaristan ordusu kumandanlığına Sokollu Mehmed'in yerine ikinci vezir Ahmed Paşa tâyin olunmuştu. Ahmed Paşa Edirne'ye vardığı zaman Çavuş Macar Alî'yi Segedin önündeki parlak muzafferiyetini tebrik ile pâdişâhın mah-zûziyetinin nişanesi olarak bir altın kılıç ve hil'at götürmek için Budin valisini gönderdi.⁸² Pek yakında Tamişvar önüne vâsıl olacağını da bildiriyordu.

Vezirin bu mektubuyle sonraları Stuhlvaysenburg (Stuhlweissen-burg) sancak beği tâyin olunan kahraman Hamzâ'nın⁸³ ikiyüz süvari ile memuriyeti merkezine giderken Vesprim muhafızları tarafından esîr

müracaat. Peçevî, tafsilâtı Budin valisinin çavuş-bağısı Hamza Ağa'dan aldığı söyler.

⁷⁹ Peçevî.

⁸⁰ tstoanfl, 17, s. 319.

⁸¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/380-384.

⁸² Peçevî.

⁸³ 957, İstoanfi Belgrad Sancağı serhaddln kudemasından ve bahadrlarından Hamzâ Beğ'e inayet olunmuş idi... Peçevî, c. 1, s. 290. (Mütercim).

edilmesi⁸⁴ Budin Vâlisi'ni Vesprim üzerine bir taarruza mecbur etti.

Vesprim, yahut Veysbürün (Ak-kaynak) şehri,⁸⁵ sokaklarında ve şehir haricindeki mahallelerinde kayalardan köpüklü sular çıktığı için böyle isimlendirilmiştir. Bir tepe üzerinde kurulmuş bulunan Vesprim Türkler*-in istilâsı sırasında yalnız b j harâb duvar ile çevrili idi. Dış mahalleleri teşkil eden evler tepenin yüksek tarafıyla vâdî üzerinde dağılmış idiler. Meşhur Slav prensi Svatoplok, Vesprim'i ikametgâh ittihaz etmiş olduğu halde, Macarlar ikinci bir hücumlarında kendilerine toprak ve su vermek üzere vaad almak suretiyle tertîb ettikleri hiyle ile onu tahtından ve hayâtından mahrum etmişlerdi.⁸⁶ Nîsan'm Tinde Alî Paşa askeriyle bu şehrin duvarları önünde görüldü. Lâkin tuttuğu yüksek bir mevkinden kaledekilerin ateşiyle çıkmağa mecbur olarak lâtif Abes vadisinde ordu kurmağa gitti. Şehrin kuzeyinde ve batısında inşâ ettirdiği iki yüksek sed üzerine konulmuş toplan, on gün fasılasız şehri döğdü. Muhâfız-ların bir kısmı Osmanlı ordusuna geçti. Ancak Alî Paşa, Lipa müdâfile-rinin intikamını bu firarilerden almak için hepsini Abes vadisinde katliam ettirdi ki, Istoanfi'nin zamanında bunların toprak üzerine dağılmış kemikleri görüldü. Vesprim kumandanı «Demir» (Vas) lâkabıyla anılan Mihâl, mevkiin teslimini müzâkere etmekte olduğu halde, yeniçeriler şehre girdiler. Gitmeğe hazırlanmakta olan muhafızların bir takımı kılıçtan geçirilip, bir takımının da silâhları ve eşyaları alındı. Gerçekten Alî Paşa suçlu bulunanları doğdurdu, lâkin Vesprim kumandasını Ca'fer Ağa'-ya⁸⁷ tevdi ettikten sonra Mihâl'i esir olarak alıp götürmüş ve bu adamın hürriyeti asla iade olunmamıştır.⁸⁸

23 Nîsan'da⁸⁹ ikinci vezîr Ahmed Paşa, Edirne'den ordunun büyük kısmıyla hareket edip yirmibeş gün gittikten sonra, Belgrad'a vâsil olarak, Rumeli Beğlerbeği Sokollu Mehmed Paşa'mn askeri de burada kendisine iltihak etti (15 Mayıs). Bir ay sonra Tamışvar önünde görüldü ki, Lozonçi ikibinikiyüz kişi ile son dereceye kadar müdâfaasına azmetmişti. Sen-Piyer ve Sen-Pol yortusundan evvelki gün bütün hat üzerinde ateş başladı; birçok

⁸⁴ Sancalc-beğl Hamzâ Beg'i (PeçevTnin, lisanından vak'alan anlattığı) zu-emâdan Hamzâ ile kanştırmanKÜüdür. Bu Hamza, Peçevî'nin rivayetine göre, iyi bir hafızdı, c. 1, s. 288.

⁸⁵ İşbu Vesprim (Wessprlm) Peçevî'de «Sirem» İse de bozulmuş olduğu aşikârdır. Wessprim, bizim, târihlerde «Bespenn»dir. (Mütercim)

⁸⁶ İstoanli, 17, s. 322.

⁸⁷ Kezallıfc 323.

⁸⁸ Bu kalenin ilk fethi budur; daha, sonra Sultân Süleyman Stgetvar'a giderken orası ve Ta ta kalesi düşman eline geçmiş ve Arslan Paşa bundan dolayı İdam olunmuştur. Pecevl'den telhis, c. 1, s. 291. (Mütercim).

⁸⁹ 27 ReblÜ'1-âhlr 958. Peçevî, c. 1, s. 291. Mütercim.

küçük toplardan başka Ahmed Paşa büyük çaplı otuzaltı muhasara topu yerleştirmiş, civarda ve adada yakılan hanelerin enkazıy-le tabiyeler de yaptırmış idi. Toplar az vakit zarfında gedik açtılar; ancak asker sabredemiyerek henüz gedik geçilecek bir hâle gelip de serasker tarafından emir verilmeksizin hücum ettiler. Bu teşebbüs Türkler için vahîm oldu; duvarların önünde ikibin kişi bıraktılar ki, Niğbolu San-cak-beği Tenbel Mustafa Beğ de bunların arasında idi; içerdekiler kahraman îspanya miralayı Castello Viyo'nun kaybıyla büyük üzüntü duydular. Bu vak'aları müteâkib Anadolu Beğlerbeği Hasan Paşa orduya bir kafile zahire getirdi ki, buna ihtiyaç hiss olunuyordu; lâkin bu da muhâ-tarasız olmadı; zîra kendisi ve maiyyetindeki kuvvet Karanşebes muhafızlar:, tarafından saldırıya uğrayarak firara mecbur oldular, Mihal Tot kaleye zahire sokmak istediyse de bu teşebbüste Osmanlı generali kadar muvaffak olamadı; askerinin büyük kısmı kendisini Maroş sahillerinde terk ederek yanında kalan az miktardaki sâdık bir kısmı ise Osmanlılar'ın baskısına dayanamadı; kendisi de baştan ayağa yara içinde olduğu halde güçlkle kurtulabildi.⁹⁰ Muhasırlar «Su Kulesûni aralıksız döğmek-te devam ediyorlardı. Kule bir harabe yığınınından ibaret kalınca Ahmed Paşa Sen-Jak Günü (25 Temmuz) için umûmî bir hücum emretti. Ük hücum edenler arasında bulunan çavuşlar kethüdası, kulenin harabeleri içinde insanüstü bir kahramanlıkla harb etmekte olan Macar Blas Patan-yos'a: «Bana Kubâd derler!» diye bağırarak, aynı anda Blas'in başına şiddetli bir darbe indirdi. Beriki de başına kalkanını geçirerek: «Bana da Blas derler!» diyerek hasmını boğazından vurdu. Hücum her iki taraftan eşit şiddetle olmak üzere beş saat sürdü ve nihayet Türkler bî-tâb kalarak -mahsurlar yüzonüçten ziyâde maktul vermemiş oldukları hâlde- üçbin zayıat ile çekildiler. Ertesi gün yine hücumla başladı. Vezîr Ahmed Paşa, Rumeli ve Anadolu beğlerbeğleri, sancak beği Kaasım ile diğer kumandanlar muhasırları söz ile gayrete getirmekle iktifa etmeyip, geri çekilenlerin başına uçları demirli topuz vuruyorlardı. Nihayet «Su Kulesi» alındı; bu en önemli istihkâmın düşmesi, yiyecek ve cebhânenin azlığı, bilhassa generallerinin rızâsı hilâfına teslim olacaklarını beyân ile tehdîd eden Alman ve îspanyollar'ın intizamsızlığı Lozonçi'yi serbestçe çekilmek şartıyla teslimiyet' göstermeğe mecbur etti.

Lozonçi'nin şehirden çıktığı sırada Rumeli beğlerbeği ile Kaasım Paşa, askerinin tahkîrâtına karşı himaye etmek ve kahramanlığından dolayı

⁹⁰ Pççevl, varak: 97, Segedin Kapudam Tot Mihâl'in ikinci müdâfaamı olmak üzere hikâye eder.

takdirlerini göstermiş olmak için kendisini ortalarına aldılar.

Lozonçi genç hizmetkârı olup miğferini ve altın zırhını taşımakta olan Andre Tomorinin attan aşağı düşürüldüğünü görünce,⁹¹ kendisini daha fazla tutamıyarak: «işte Türkler'in ahdi! Silâhlarımızı alalım; hiç olmazsa intikamsız mahvolmayalım!» diye bağırды ve yine o dakikada gürültüyü yatıştırmak için Kaasım ile birlikte ilerlemiş olan beğ-lerbeği kethüdasının başını yardı. Uzunca bir müddet kahramanca dö-ğüştükten sonra başından bir yara almış ve yan tarafını bir mızrak darbesi delmiş olduğu halde düşüp ruhunu teslim etti. Perez bu münazaa esnasında hayli düşman öldürdükten sonra Lipa'ya kaçıp kurtulmak üzere atının sür'atine kendini teslim ettiyse de, geçmek istediği Köröş nehrinin dalgalan arasında kayboldu.

Ulama'ya gösterilen hıyanete haklı bir mukabele olmaktan başka birşey olmadığını beyân ettiği halde, Lozonçi bir takım tahkir edici sözlerle nefretini belirtmekte devam ettiğinden, Osmanlı generali Macar kahramanının başını kesmek suretiyle ölümünü çabuklaştırdı ve kesik başını un ve pamukla doldurarak Pâdişâh'a gönderdi.⁹² Sancak beği Kaasım Tamışvar kumandanlığına ve kale duvarlarının tekrar inşâsına memur edildi.⁹³ Bu mevkiin düşmesi Lipa ve Sulimos ile Banat mıntıkasının diğer kalelerinin zaptedilmesinin başlangıcı oldu.⁹⁴

Ahmed Paşa, Kastaldo'nun Lipa müdâfaasına bıraktığı İspanyol Bernar Aldana'nın istihkâmları berhava, toplan tahrib etmiş ve şehri de yakmış olduğunu haber alınca ateşi söndürmek ve topların bakayasını kurtarmak üzere Kaasım Beğ'i beşbin kişi ile ayırıp gönderdi. Bir askerî komisyon

⁹¹ Peçevl, varak: 96. Genç hizmetkârı Lozonçi'nin şeyân-ı istihkar bir ne-dîmi yapar.

⁹² Peçevl, c. 1, s. 292, Tamı^vaj muharebesi ve teslim «altının bozulması hakkıyla söyle der: Düşman hayli bahadırlik etmiş, lakin bizimkiler de o kadar dürlük gösterdiler ki, üst taralı mutasavver değildir. Yürüyüşlerde ölmek için birbirlerine tekaddüm etmeğe müsareat ederler ve asla yüz çevirmezlerdi, koyun tuza gider gibi giderlerdi. Mir-t miranın atı uruldu, neman başkasına bindi, hücumdan geri kalmadı. Otuzbeş gün muharebeden sonra, düşman istimân eyledi. Ba'dehu <vire> bozulup mec-mû'u esir ve mezbûh oldu. Virenin bozulmasına sebep, Ulama Pasa Lip-ve (Upa)'den vire ile çıkmış iken Törük Ferenc'in vireyi bozmasıdır. Düşman da Tamışvar'dan çıkup giderken Losanci' (Lozonçi)nin Ur güzel İnüşasına, -iç-oğlanı demektir- bir yeniçeri yapışmağla, Losanci'nin İhtiyarı kalmayup o yeniçeriye kılıç ile urdu. İşte bunun üzerine vire bozuldu. Loşançi iki yerinden ağır yaralı olarak Ahmed Pasa'ya getirildi; «Ne yapayım, kal'a ahâlisi kendi halime bırakmadılar; ben onlarla mahv olmağa karar vermiş İdim, yoksa siz Tamışvar'ı almak için daha verdiğiniz kadar telefât verirdiniz.» dedi Loşançi'nin yarası ilaç kabul etmediğinden Ahmed Pasa basını kestirdi (!) (Telhîsen, Mütercim).

⁹³ İstoanfi, Forgacz Askanyo Çanterio, s. 190.

⁹⁴ İstoanfi, 18, 329, yalnız Karanşbes ve Logos kalelerini zıkr eder. Celal-z&de, varak: 295, Lipa, Solimos, Bernak, Abres, Kiya, Pankota, Murhtur, Marcena, Kacid, Küçük ve Büyük Saç ile Kral kalesini yâd eder. Peçevl, varak: 97, Çalipo; Taplak, Kalnak, Şikovey'i de zıkr eder. (Peçevl, c. 1, s. 294: Lipve (İkinci fethi), Solmuş, Bernak, Abres, Üte, Bankota, Morş-var, Marçene, Kaçio, Büyük ve Küçük Saç, Ç^lpa, Tablai, Kaniak, Şakve, Semilus, vs., Mütercim.)

Aldana*yı îdâma mahkûm etmiş ise de, Şarlken'in kızı ve Mak-similyan'ın zevcesi Mari affettirmiştir. İşte Banat şu suretle Osmanü-lar'ın eline düştü; Sultân Süleyman o bölgenin idaresini beğlerbeği un-vâmyle Kaasım Paşa'ya verdi.⁹⁵

Ahined Paşa Tamışvar muhasarasını icra ettiği sırada Hadım Alî Paşa Dragley (Dragulay?) kalesini ele geçirmek maksadıyla Budin'den çıktı. Bir dik kayanın zirvesi üzerine yapılmış olan bu kale Bursem Dağlan (?) içindeki şehirlerin merkezidir. Bu teşebbüs, Osmanlıların muvaffakiyetinden ziyâde kahraman Dragley müdâfîlerinin mukavemetiyle dikkatleri çekmiştir ki, târih bu müdâfîlerden Zondi'yi bilhassa zikretmektedir. Alî Paşa, Papas Marten Oruçefalua'yı, teslim davet için Zondi'ye gönderdiği vakit Zondi esîr olan iki Türk delikanlısını yanına getirerek, bunlara erguvânî elbiseler giydirdi ve kalenin harabeleri altında gömülü kalmağa azmettiği için askerî terbiyelerini ikmâl etmesi ricâsiyle Alî Paşa'nın nezdine gönderdi. Müteakiben kalenin havlusuna silâhlarını, gümüş takımlarını, en kıymetli eşyasını toplayarak bunları yaktı; ondan sonra ahıra giderek muharebe atlarını öldürdü. Bununla beraber mahsurların mukavemetine rağmen Türkler kapıları zorladılar. Zondi bir kurşunla vurularak düştü. Lâkin dizüstü sürünerek her tarafından yaralanıp da son nefesini verinceye kadar uğraştı. Alî Paşa vücûdunu ve ayrılmış olan başını kalenin karşısına gömdürerek mezarının üzerine bir mızrak ve bir bayrak dikilmesini emredip, mağlûb düşmanın meziyyetine böylece necîbâne hürmet gösterdi.⁹⁶

Bu parlak şecaat Seçeni Kalesi muhafızlarına nümûne-i imtisal olmaktan uzak kalarak, onlar Alî Paşa'nın yaklaşması üzerine alçakça kaçtılar.⁹⁷ Lâkin Kont Balassa'nın Buza Kalesi müdâfaasına me'mûr edilmiş olan malikâne sâhibleri Mihail Tersî, Etiyen Süşay, Andre Nagi, Yahya Paşa oğlu Arslan Beğ kumandasında bulunan ve iki top ile takviye edilen ikibinden ziyâde Osmanlı'ya bir avuç kahramanla mukavemet gösterdiler. Muhafızlar kulenin harabesini terke mecbur olarak vâdîye çekildiler ve Arslan Beğ serbestçe geçmelerine müsâade etti.⁹⁸ Şalgo Kaleşi, eğer kumandanı muhâsırların bir hiylesine aldanmamış olsaydı, daha ziyâde mukavemet

⁹⁵ Cenâbl ve ondan istinsah eden Hezarfenn şöyle söyler: «Tamışvar'a toa-rlb bir Belgradlık yir feth alındı ve Kaosun Paga'yi anda beğlerbeği nasb eyledi.» Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hazne-i Bvrakı el yazına, Nu: 469, 5. 432.

⁹⁶ İstoanfi, 18, s. 350, Kolonya basımı. Forgacz, 58. Askanyo Çentorio s. 203.

⁹⁷ İstoanft, Forgacz, 52. A. Çentorio, s. 195-197.

⁹⁸ İstoan^ n 18

edecekti. Arslan Beğ, kesif bir sisten istifade ederek kalenin önüne büyük bir gürültü ile gayet iri bir ağaç kökü getirdi; mahsurlar bunu İstanbul muhasarasında kullanılan azametli toplardan sandılar. Arslan Beğ Hulloko,⁹⁹ Boyak, Şâğ, Kyarmat kalelerini de o kadar kolay zapt etti.¹⁰⁰ Nihayet Alî Paşa ile ittifak ederek yedibin kişiden mürekkebe ve Gundersdorf Baronu Avusturyalı Erasm Töfel kumandasına verilmiş yedibin kişilik bir Ferdinand fırkasını Fülele'de bozdu (11 Ağustos). Macarlar'a âit barut sandıklarını uçuran bir top mermisi bu muharebenin neticesini tâyin etti. Vayzen piskoposu ile birçok kahraman burada öldüler. Pallaviçini ve Töfel esir edilerek dörtbin Macar esiriyle Budin'e giren tavâşinin muzafferiyetini süslediler. Erasm Töfel en önde at üzerinde, fakat miğfersiz, zırhsız geliyordu. Bütün topçu muzikası onu tâkib ediyordu. İmparator askerî kumandanlarını aşağılamak için esirler mezada çıkarılarak o kadar ucuz satıldı ki, şimdiye kadar bunun emsali görülmemiştir. Alman neferleri en kıymetsiz varlıklar oldular; bir nefer bir kutu un veya samandan, bir çömlek bal veyahut yağdan ziyade etmezdi. Lâkin bilâkis zabitlerin fidiye-i necatı büyük bir meblâğa çıkarıl-* di. Pallaviçini, Martinoçi'nin katlindeki medhalinin cezasını Budin'in bir hapishanesinde çektikten sonra, hürriyetini onsekizbin dukaya satın alabildi. Töfel, düşmandan alman kırk bayrak ile Sultân Süleyman'a gönderildi; lâkin az fidiye-i necat vermek için nâm ve unvanını inkâr ettiğinden, Pâdişâh bu hiyleden o kadar öfkelenmişti ki, bir torbanın içine koydurup torbayı diktirerek denize attırdı.¹⁰¹

Bu seferin birçok fetihleri, Solnok ve Erlu (Erlau) kalelerinin alınmasıyla taçlanmak lâzım gelirdi. Teis ve Zagiva nehirlerinin mansabında kâin olan Solnok, birkaç sene önce Kont Nikola Dö Salem tarafından müdâfaa edilebilecek bir hâle konulmuş ve yeni kabul olunan istihkâm usûlü iktizâsmca eşit yükseklikte bir üçgen şekli göstermekteydi. Duvarları o kadar yüksekli ki, evlerin damları hâriçten ancak görülebiliyordu. Güney taraftan olan girişi, su ile dolu derin bir hendekle örtülmüştü. Muhafızların en seçkinleri binyüz piyade ile üçyüz Husar süvarisinden mürekkebe. Büyük çapta yirmidört top üçbin «Müske»,¹⁰² sekizbin kantar barut, uzun bir müdâfaa için gerekli levazımı teşkil etmekteydi. Yiyecek de mühimmattan az değildi. Lâkin bu kadar müdâfaa vâsıtalan -valilik ve hont büyük

⁹⁹ Caatellnm Conrt.

¹⁰⁰ Kesalik.

¹⁰¹ İstoanfi, 18, s. 335. Çantoriyo'ya nazaran, s. 205, başı kesilmiştir.

¹⁰² «Alaybozan tabir olunur eski bir nevi tüfek. K&amns-l FransevTden ted-hls, Mütercim.

palâtinliği mansıbını meziyyetle değil, en alçakça hiylelerle kazanmış olan alçak kumandan Loran Niari'nin elinde faydasız kaldı. Asker arasında pek haysiyetsiz olduğu için Niari disiplini muhafazaya muktedir olamadı. Almanlar, Bohemyalılar, Macarlar tefrikaya düşerek takım takım kaçtılar. Loran Niari de kaçmak istedyise de kaleden çıkacağı sırada ele geçirilerek Ahmed Paşa'nın huzuruna götürüldü (4 Eylül); kendi kızını muhafızlardan birine teslim etmek suretiyle hürriyetini satın almaktan utanmadı. Daha sonraları bir harb meclisi huzuruna çıkarıldıysa da Kaçlar Ulahus ile Gran başpiskoposunun irtişâsıyla suçsuz bulundu¹⁰³ Solnok'dan kurtulan Alman ve Bohemya askerlerine gelince, bunlar Türkler tarafından tâkib edilerek ekserisi parça parça edildi.¹⁰⁴

Eğri Kuşatması

Bu mes'ûd neticeyi veren teşebbüsü Erlau'nun muhasarası tâkib etti ki, Avusturya vekâyi-nâmeîlerinde -muhafızları Sultân Süleyman'ın muzaffer ordularını o kadar şerefli bir müdâfaa ile yüz geri etmiş olan- Viyana ve Günş muhasaraları kadar meşhurdur. Erlau'nun şecî müdafileri Etiyen Meçkey ve Etiyen Dö Bo'nun isimleri târihte Jorj Zondi ve Etiyen Loşonçi (Lozonçi) isimlerinin yanında parlayacaktır. Bununla beraber bu son isimlerin kahramanlıkları birincileri şecaati gibi muvaffakiyetle taçlanmamıştır.

«Agraya» yahut «Eğer» şehri Sent-Etiyen tarafından kurulmuş ve Matra Dağı medhalinde ve bağlarla Örtülü sırtlarla çevrilmiş güzel bir vadide bina edilmiştir. Almanca ismi olan Erlau kelimesi ihtimâl ki «Eri» (Kızılağaç) denilen bir ağaçtan yahut Erlaü ve Teis nehirleri sahilinde ikamet eden eski Tagroj kavminden gelmektedir.¹⁰⁵ 1552 EylülKü-niin dokuzunda, vezîr Ahmed Paşa mevkiin kumandanı Dö Bu DÖroska*-ya bildirdi ki, biri

¹⁰³ (Hammer'in bu notunda 1790 senesinde Saruc Palatinasında bulunmuş ve Avusturya imparatorluk Asâr-ı Atfka müzesinde saklı bir vazo üzerindeki Grekçe bir kitabeden söz ediyor. Ayrıca Tagrojes ile Yaziksler, Ksilifinos'un Diokasius eserinde, 17. kitapta da zikredilmekte olduğunu söylüyor.)

¹⁰⁴ İstoanfi, 18, Porgacz, s. 67. Askanio Çentorio, s. 206. (Pecevi'nin Solnok (Szoink) fethi hakkındaki ifâdesinin hülâsası şudur: Ordu, Tamışvar'dfın sonra «Sonluk» (Solnok) altına konuldu. Meğer BUdün beğlerbegi Hadım Ali Beğ daha evvel muhasara etmiş. Ordu da onlara munzam olunca muhafızları o gece kaçtılar. Asker tâkib ile ekserisini mahv ettiler. Kumandanını tabi ve surnâsıyla serdâra getirdiler. Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/384-390.

¹⁰⁵ Bu ihtarnamenin muhteviyatını Sambogus de Agriae absidione eserinde doğru olarak dercetmiş de, «Ego Natulai Bassa» (Ben ki Anadolu Paşasıyım) şeklinde olan ilk sözleri aslına nazaran doğru değildir. Belki de bu hatâ mütercimin aslındaki «Be-inâyetullahi» lâfzını yanlış okumasından ileri gelir.

kendisinin emri altında Tamışvar ve Solnok, ve diğeri Ali Paşa kumandasıyla Vesprim, Dragley, Fülele kalelerini almış olan iki fırka ile şehir Önünde görünecektir. Osmanlı Başkumandanı Dö Bu'nun teslim olmasını da ihtar ediyordu. Dö Bu Döroska teslim ihtâr-nâmesini getiren adamı habse koyarak bu mektuba cevaben, duvarda düşmanın gözü önüne iki mızrak arasında bir büyük tabut¹⁰⁶ koydurdu ki, bununda şu tabutun ya muhasara edenleri, ya muhasara edilenleri almağa hâzır olduğunu îmâ etmiş oluyordu.¹⁰⁷ Alî Paşa, yirmibeşbin kişi ile ilkönce vâsıl oldu. Stuhlweisenburg sancak beği Arslan Beğ, Alî Paşa'nın emri altında bulunduğu halde, şehrin dış mahallesinde Meryem Ki-lisesi'nin yanında dört büyük top tabiye ederek bunlarla kale üzerine ateş etmeğe başladı (10 Eylül); birkaç gün sonra vezîr Ahmed ve Sokollu Mehmed Paşa'larm kuvveti evvelkilere iltihak etti. Yeniçeriler şehrin kuzeyinde vâki Malar Kapısı karşısında ve Eğer nehrinin sol sahilinde Fnemt ve Königstol arasına düşen bir tepeye ordu kurdular ki, eski bir efsâneye nazaran Azîz Etiyen kale ve baş kilisenin inşâatı esnasında amelenin gayretim huzûruyle teşvik için burasını ikametgâh ittihaz etmişti. Ahmed ve Mehmed Paşa'lar çadırlarını Erlau vadisinde Egidios Dağı yamaçlarına, Ali Paşa ise daha doğuya doğru bir mahalle kurmuş idiler. İstihkâma en yakın bir yükseklik üzerine yerleştirilmiş olan elli librelük gülle atar üç top, muhasaranın başladığı işaretini verdiler, Eylülün irinde Ahmed Paşa Königstul Tepesi üzerine tabiyeler yaptırarak, buradan baş-kilisenin bir çan kulesini topa tuttu. Lâkin diğeri bir çan kulesinden mahsurlar o kadar mâhirâne bir top ateşi açtılar ki, düşmanın toplarını susturdular ve yerlerini değıştirmeğe mecbur ettiler. Ayın 14'ünde Ahmed Paşa mezarlık yakınına en büyük üç topunu yerleştirip, bunların yanına da diğeri oniki topu koymuştu. Bu topların sürekli ateşi büyük kiliseyi ve kalenin duvarlarını yerinden oynattı. Meryem Kilisesi tarafından ateş etmekte olan Arslan Beğ'in topu büyük hasara yol açtı. Osmanlılar'ın kırmızı güllerinin te'sirlerinden korunmak için mahsurlar buğday ve ot mahzenlerinin üzerine deriler ve ıslak örtüler örterek, açılan gedikleri de kum ve çimen dolu fıçılarla kapamaktan geri durmuyorlardı. Nihayet Azîz Misel Günü (29 Eylül) Osmanlılar birinci defa hücum teşebbüsünde bulundular; o gün bunu üç defa tekrar ettikleri halde üçünde de büyük zayıyla çekilmeğe ve bir an ellerine geçirdikleri burcu ter-

¹⁰⁶ ÇentorVnun eserim görmemiş otetn Fesler, cteklftl cevapsız bırafcnus-tır» der.

¹⁰⁷ Çentorio, 8, 222.

ketmeğe mecbur oldular. Sekizbin Türk hendeklere gömüldü.¹⁰⁸ Muhâ-sırlar arasından Yan Pozgay -ki evvelce sulhun bozulmasının Önünü almak için Macaristan umûmî vâlisi üç defa Budin Paşası'na göndermişti- bu hücumlarda maktul düşmüştür.

Yine o gün Arslan Beğ'in gönderdiği bir Macar kaleye yeni bir tes-lîra teklif-nâmesi getirdi. Mahsurlar bu kâğıdı parça parça ederek yarısını yaktılar ve yansını cebren hâmiline yedirdiler. Teklif olunan ve kendi taraflarından işitmek istenilmeyen teslim şartlarının neden ibaret olduğunu da sonraları yine bu Macar'ın ağzından öğrenmişlerdir: Arslan Beğ, serbestçe çekilmelerine müsâade edeceğini va,S<İ ediyordu, Livak'asına benzer bir hâl vukuu korkusundan emîn olmaları için Ahmed ve Alî Paşa'lar ordu ile kaleden üç mil öteye çekilecek, Arslan da rehin olmak üzere ellerinde kalacaktı. 4 Teşrîn-i evvel gecesini, baş-kilisenin yeraltı kemeri altındaki barut tutuştu, bina uçtu, şehrin iki değirmeni de baştanbaşa yerle bir oldu. Yirmidört kantar baruttan başka mühimmat kalmadı Dö Bu ve Meçkey derhâl atlanarak muhtelif mevkiileri dolaşıp askeri huzurlanıyla müdâfaaya teşvik ettiler. Türkler, bu felâketlerin muhafızları tekliflerini kabule daha müsâid bir hâle sokacağı ümidiyle, tes-lîm olmak istedikleri takdirde silâhları vesâir eşyalarıyla birlikte serbestçe çekilip gitmelerine müsâade edeceklerini ihtar ettiler. Lâkin onların sesleri, mahsurların davul ve trampeteleri sadâsı içinde boğulup kaldı. İhtiyat sâikiyle kalenin içinde birçok güherçile ve kükürt toplamış bulunan Dö Bu yanan barutun yerine kullanılmak için yeniden barut yaptırdığı gibi, iki değirmenin enkazıyla de âcil ihtiyâca cevap verebilecek bir yenisini inşâ ettirdi.

Ahmed Paşa muhafızların teslimine ikna edilmeleri mümkün olmadığını görerek, o zaman Osmanlılarca pek mer'î olan bir harb usûlüne müracaat etti: Hendekleri kum dolu torbalarla doldurarak, kalenin karşısına da duvarlar yüksekliğinde tahtadan düz bir satıh yaptırdı. Lâkin Er-lau'nun Arşimed'i olan Greguar Bornemisa -ki Macarlar «Âlim Greguar» nâmiyle yâd ederler- hasmın tasavvurlarını hükümsüz bıraktı. Yangın kovalarına zift, kükürt, katran, domuz yağı doldurarak, içlerine iç yağına sokulmuş odun parçaları ve saman koydurarak, üstlerine de boğazlarına kadar barut dolu tabancalar koydurdu; gece hulul edince mahsurlar bunlara ateş vererek hendeklere attılar. Düz satıhdaki taban tahtalarıyla çalı yığınları tutuştu. Türkler yangını söndürmeğe geldilerse de, tabancalar her tarafa kurşun

¹⁰⁸ Çentorio, a, 222,

yağdırdığından çekilmeğe ve kül hâline gelen inşaatlarım terk etmeğe mecbur oldular. Bornemisa, bundan başka bir müdâfaa vâsıtası daha kullanarak, onda da daha az muvaffakiyet görmedi. Mazgal deliklerine, mızraklar, harbeler konulmasını emretti ki, bunların kızarma derecesine kadar ateşte tutulmuş uçları tırmanarak yukarı çıkmak için tutmak isteyenlerin ellerini yakardı. Aleksî Komnen'in vaktiyle Çorlu Dağları yukarılarından Bulgarlar'ın üzerine etrafı oraklı tekerlekler yuvarlamış olduğu gibi, Burnemisa da etrafına yanıcı maddeler raptedilmiş tahtalar ve dolu tabancalar yerleştirilmiş büyük bir tekerlek atmak suretiyle hücum edenleri dehşete düşürdü. Bu cehennemî makine Osmanlı saflarında tehlikeli hasarlara yol açtı.

Teşrîn-i evvel'in 10'unda, yâni barut deposunun yanmasından altı gün sonra, Osmanlılar şehrin üç köşesinden bir hücum gösterdiler ki, güneşin doğuşundan akşamın karanlığına kadar devam etti. Lâkin bütün gayretleri faydasız kaldı. Nihayet ik£ gün sonra umûmî bir hücumu teşebbüs etti ki, neticesi ne olursa olsun son hücum olacaktı. Güneşin doğma-sıyla beraber çavuşlar ordunun muhtelif fırkalarını topladılar. Yeniçeriler, yâni muntazam piyadeler, azaplar, martolozlar, yâni gayrı muntazam piyadeler, sipahiler, yâni başka bir tâbirle gayrı-muntazam süvariler, cebeciler, diğer tâbirle arabacılar, topçular, top arabacıları hep mevkilerine çağırıldı, ve gelmekte gecikenler demir topuzlarla tehdîd edildi. Vezîr Ahmed Paşa istihkâmlara en yakın tabiye üzerinde mevki aldı; Budin beğlerbeği Alî Paşa, Bosna sancak-beği Ulama Paşa, Stulweisenburg sancak beği Arslan Beğ orduyu üç hat üzerine tertib ederek hücum emrini (Peçuy) sancağının beği Mervîş Beğ'le, Hâtûn, Semendire, Segedin beğleri Velî, Hasan ve Mustafa Beğler ve Ulama ile birlikte Acemistan'dan gelen kumandanlardan Velî-şân ve Mehmed ile diğerleri bulunuyorlardı.¹⁰⁹ Muhâsır-ların muzıka sesleri bin defa tekrar olunan ve mahsurlar tarafından «îsâ! Meryem!» sözleriyle mukabele edilen «Allah! Allah!» sadâlarma karışıyordu. Alî Paşa'nın askeri hapishane tarafında bulunan ve Dö Bu tarafından müdâfaa edilen tabiyeye hücum ettiler. Dö Bu, elinden, ayağından yaralı olduğu halde geri çekilmeyerek askere vatan ve şereften, şandan, ruhun bekasından bahs ederek onları teşcî'de devam etti. Her yaşta erkek kadın bütün mahsurlar umûmî bir

¹⁰⁹ Bu isimler Sambuküs (Sindromus, s. 89) ve Istoanfi (kitap: 18)'de oldukça doğru yazılmıştır. Katona (20, s. 359) şöyle zikreder: «Amhates», «Ulamanes Dervisius», «Veligianes» (Veli Can), Arslan, Hasan. Acem Kanber («Canber») ve «DerieUin kimler olduğunu tesbit etmek güçtür.

cezbeyle tutularak yurtlarını, dinlerini müdâfaa için toplandılar; Spart (İsparta) kızları kadar kahraman olan kadınlar, îslâm kadınları gibi muhâriblerin susuzluğunu gidermek için taze su getirmek maksadıyla değil, dinlerinin düşmanları başlarına kaynar su yahut kaynar yağ dökmek için istihkâmlar üzerinde birbirini takîb ettiler. Kavganın kızgın bir zamanında görüldü ki, bir ana ile kızı ve dâmâdı bir burç üzerinde üçü birlikte harb etmektedirler; erkek Ölünce, kocası için son dînî vazifeyi yerine getirmesi anası tarafından kıza ihtar olunması üzerine kız: «İntikamını almadan evvel değil!» cevâbım vererek ve ölünün kılıcını, kalkanını alarak kendi eliyle üç Türk askeri öldürdü; ondan sonra kocasının nâşmı kucağına alıp Hıristiyan âyîni icra olunmak üzere kiliseye nakl etti. Başının üzerinde büyük bir taş götürmekte olan diğer bir kadın bir kurşunla vurularak kızının yanına düştü; kız galeyana kapılmış bir halde taşı alıp duvarın üzerinden atarak onunla hücum edenlerden ikisini öldürdü. Arslan Beğ istihkâma ulaştıktan sonra, askerinden sekizbin kişinin hayâtına mâl olan bir teşebbüsün muvaffakiyeti neticesini îlân için sırmalı kırmızı sancağını yaralı eliyle dalgalandırdığı sırada Bornemisa, Zoltay, Fige-di tarafından ric'ate mecbur edildi. Diğer taraftan eski kale kapısı yanında olup Meçgey'in beşyüz erkebüzeü ile müdâfaa etmekte olduğu burca karşı ağalan kumandasında hücum eden üçbin beşli, yeniçeri, akıncı telef oldu. Çavuşlar eski muzafferiyetlerini ve Tamışvar'm nasıl tethedildiğini yeniçerilere hatırlatarak yeniden hücum etmiş olselerse de bir faydası olmadı. Asker, Cenâb-ı Hakk'ın Macarlar*» imdâd etmekte olduğu zahir olduğundan her şeye kaadir olan Allah'a karşı muharebe için hiçbir insan kuvvetinin kendilerini ikna edemeyeceğini beyân eylediler. Ahmed Paşa, kalenin muhafızlarıyla altı gün daha top ve tüfek atışı mübadelesinde bulundu, her iki taraftan biraz ok atıldı. Lâkin nihayet 1551 Teşrîn-i evvelinin irinde yağın kar ve yağmur Osmanlı generalinin ric'at emrini vermesine ma'-kûl bir bahane teşkil etti. Dönüş esnasında Türkler'den bâzıları muhafızlara: «Merdâne müdâfaa ettiniz, hisarınızdan çekilip gideceğiz, artık istirahat ediniz; lâkin intikamımızı almak için gelecek sene daha ziyâde kuvvetle geleceğiz» diye bağıldılar. Vezîr Ahmed Paşa kendisini bu muhasaraya çekip getirmiş ve şu teşebbüsten hâsıl olan mahcubiyete ortak etmiş olduğu için, Hadım Alî Paşa'yı tevbih ile: «Sizin fikrinize göre bu kalenin içinde bulunanlar çocuklardan ibaret idî; bu türlü çocuklar ilticâğâhının ne demek olduğunu şimdi anladım» dedi. Yedinci günün gecesinde Osmanlı ordusu çadırlarını kaldırdı, toplarını arabalara

yükletti, ertesi gün tamamen ric'at hâlinde bulundu.¹¹⁰ Kalenin içinde, muhasaranın devam ettiği otuzbeş gün zarfında atılan onikibin gülle toplandı. Dö Bu Doroç-ka zaferinin hâtırası olmak üzere kale meydânında bunlardan bir âbide diktirdi. İkisi Arslan Beğ ile Alî Paşa'nın olmak üzere üç sancak bu şanlı müdâfaanın tafsilâtını anlatan bir raporla Viyana'ya gönderildi.¹¹¹Eğri'yi Budin'e ilhak etmek ümidiyle bu kalenin fethini pek kolay birşey olarak göstermiş olan Hadım Alî Paşa, bir müddet sonra Budin Valililiğini Toygun (Doygun) Paşa'ya terke mecbur oldu. Lâkin gözden düşmeden önce Bornemisa'yı Egri'den iki mil aşağıda Kreçeş köyünde esir etmek suretiyle ondan intikamını aldı. Bedbaht.âlim İstanbul'a gönderilerek Yedikule hapishanesinde sefil bir halde Öldü. Eğri şehriyle Viyana ve Malta Sultân Süleyman'ın muzaffer ordularını durdurmuş olmak şerefini paylaşırlar. Bu şerefi Osmanlı müverrihleri bile inkâr etmemektedirler.¹¹²

İran Üzerine Sefer

Sultân Süleyman Avrupa'da memleketlerinin hududunu Macarlar'ın aleyhinde genişletmekte olduğu halde, Asya'da tran Şahı Erciş, Âdilcevaz, Ahlat kalelerini tekrar ele geçirmek maksadıyla Ermenistan ve Kürdis-tan'da sık sık akınlarda bulunuyordu. Kürd Beği İbrahim'in şecaati Şâh'ı Erciş kuşatmasını kaldırmağa mecbur bıraktı. Lâkin İranlılar'la ahâlf arasında vâki olan i'tilâf üzerine îbrâhîm kati edildi ve kale tahrib olundu. Sinan Paşa-zâde Emîr Mustafa Âdilcevazı muvaffakiyetle müdâfaa ederek düşmanı ric'at ettirdi. Ahlat sekenesi ise daha az başarı gösterebil-diler; serbestçe çekilip gidecekleri hakkında düşmanın yalancı vaadlerine aldanarak şehri terketmeğe karar verdikleri halde, kapılardan çıkar çıkmaz kadınlarıyla, çocuklarıyla birlikte kamilen îdâm olundular. Şâh'ın oğlu İsmâil Mirza birkaç bin kişi ile Ahlat'tan Erzurum üzerine yürüyerek Erzurum kumandanı İskender Paşa'yı bir pusuya çekip külliyyen mağ-lûb ettiler. Trabzon, Malatya, Bozok, Karahisar beğleri muharebe meydânında kaldılar; Biga

¹¹⁰ Tam kırkbeş gün çalışıldı; bi-nihâye ganimet alınmış İdi; kırk hülû-lüyle 17 ŞevvaVde kal'adan feraga,t olundu. (Peçevl'den telhis, c. 1, s. 296. Mütercim)

¹¹¹ İstoanfi (kitap: 18); Samboküs, mezkûr eser; Forgacz (s. 70-90); Askanio Santorio, Erdel Muharebeleri vekâyînâmesi, s. 221-225 ve bilhassa Zapolya'nın vefatından Martinoçi'nin zamanına kadar geçen zamanda vukua gelen bütün muharebe ve muhasaraları günü gününe tutulan manzum târihte tasvir etmiş olan Sebastiyen Tinodi; Katona'da: 22, s. 231-239. Peçe-vî (varak: 97) müstesna diğer Osmanlı müverrihleri Eğri muhasarasından pek kısa olarak bahsederler.

¹¹² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/390-384.

sancak-beği Mahmûd Beğ Erzurum'un sağ ve sol cenah ağalarıyla beraber esîr oldular. Bu mağlûbiyet haberinin gelmesinde Pâdişâh -şu muharebede dahî diğer muharebelerde olduğu kadar kahramanlık göstermiş olan-İskender Paşa'nın meziyyetini hatırdan çıkar-mıyarak uğradığı felâkete teessüfle beraber, bir hil'at, bir kılıç, bir topuz gönderdiği gibi, yazdığı bir mektupta dahî sayıca üstün olan düşmana karşı göstermiş olduğu cesur mukavemetten dolayı takdirlerini bildiriyordu.¹¹³

Şehzade Mustafa'nın İdamı

Acemler'in şu teşebbüsleri artık Şâh'ın ülkesine sefer açmak lüzumunda şübhe bırakmıyordu; yalnız, Pâdişâh bizzat mı muharebeye gidecektir, yoksa Pâdişâh'ın emri altında harb ve galebe etmek itiyadında bulunan ordunun son Macaristan seferinde vezirlerden birinin kumandasında bulunduğu hâlde Eğri muhasarasından başka mahallerde muzaffer olarak Tamışvar, Solnok, Lipa (Lipve) ile diğer yirmibeş Macar kalesini ele geçirmiş olmasına göre, bu defa da bir vezîr maiyyetinde mi gönderilecektir? Burasının bilinmesi lâzım geliyordu.

O zaman Sultân Süleyman takriben altmış yaşında idi; bizzat açmış olduğu onbir seferin yorgunluğundan dolayı büsbütün kudretsiz değilse de, zayıf düşmüştü. Bu hâli kendisinden saklamıyarak İran aleyhine hazırlanmakta olan ordunun kumandasını bir vezire vermeyi kararlaştırdı. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa baş-kumandan tâyin edildi. Ahmed Paşa Macaristan hududuna nezâret etmeğe; Rumeli Beğlerbeği Sokollu Mehmed Paşa ilkbahar başlarında sefere çıkmak üzere Tokat'a gitmeğe me*mûr oldu. Daha sonra bu tedbîrlerin tebdil edilmesi, ve Pâdişâh'ın bizzat sefere azimet etmesi harbin neticesinden, yahut vezirlerinin ehliyetinden şübhe etmesinden kaynaklanmış değildir; aldığı yeni tedbîrleri büsbütün başka bir sebebe atf etmelidir. Geniş malûmatı ve şairlik hüneri efendisinin nezdinde kendisine husûsî bir mevkî vermiş olan sipahiler ağası Şemsî Ağa,¹¹⁴ Aksaray kışlağından ansızın İstanbul'a geldi:¹¹⁵ Vezîr-i âzam Rüstem Paşa tarafından

¹¹³ Haifct-i hümayunun bir İki fıkrasını Peçevi şöyle yazar: «İki cihanda yüzün ak olsun; şah oğlu askeriyile sentin küfvün değil, ancak İsbat-ı vücûd İttidün ve bahadırhkda taksir itmedün; nusrat ve hezimet hod meşiyet Huda'ya müteallıkdur. Hatırın hoş dutasın.» Padişah vûzeraya dahî tes-liyyîf-name yazmalarını emretti. Peçevi'den, c. I, s. 299. Mütercim.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/394-395.

¹¹⁴ Daüa sonraları Şemsi Paşa namıyla büyük şöhret kazanmıştır.

¹¹⁵ (Hazret-i) Peygamber'in kumandanlarından olan Hâlid bin Ve-lid'in neslinden olduğunu iddia eden

Pâdişah'a arz ediyordu ki, Yeniçeriler Şehzade Mustafa'ya temayül göstermekte ve «Pâdişâh ziyâde ihtiyarlığı cihetiyle bizzat düşman üzerine gidemiyor; Şehzâde'nin padişahlığına vezîr-i âzam Rüstem Paşa'dan başka bir mâni yoktur; Rüstem'in başını kesmek ve ihtiyar pâdişâhı Dimetoka sarayında istirahate göndermek kolaydır» sözlerini neferleri açıktan açığa söylemektedirler. Vezîr-i âzam, Şehzade Mustafa bu fitne-âmiz sözlere kulak vermekte olduğunu ilâve ile askerinin kumandasını bizzat Pâdişah'ın eline almasını istirham ediyordu.

Süleyman, kendisi hayatta iken Şehzade Mustafa'nın o yolda edeb dışı bir muamelede bulunmasını uzak bir ihtimal olarak görmekte beraber, böyle bir hareketin cezasını verebileceğini söyledi.¹¹⁶ Derhâl yeniçerileri ve kendilerinden şübhe edilen diğer birkaç fırkaya bütün kış için ruhsat vererek, kendi eliyle yazdığı bir hat ile de vezîr-i âzami İstanbul'a davet ve bahar başlangıcında seferi bizzat açacağını valilere îlân etti.

Bu karar îlân edilince Şâh Tahmasb mümkün olduğu takdirde şu fırtınayı geçiştirebilmek tasavvurunda bulunarak, iki ağası ile Erzurum muharebesinde esîr düşmüş olan Biga Beği Mahmûd Beğ'i göndererek, bir elçi gönderilmesine müsâade olunup olunmayacağını sordu. Ancak Sultân Süleyman'ın bizzat sefere çıkmasını gerektiren sebep, sulh müzâkeresine girmesine mâni oldu. «Bâb-ı Devlet dost ve düşman için meftundur (açıktır)» yolunda cevap verilmesi üzerine Şâh, sâdâttan birini sefaretle göndermiş ise de, Haleb'e pâdişâhın gelişine kadar elçi ile müzâkere olundu.¹¹⁷

1553 yaz mevsimi haylî ilerlemiş olduğu halde Sultân Süleyman İstanbul'dan hareketle ordunun kumandasını eline almak üzere Üsküdar'a geçti (28 Ağustos 1553). Yenişehir'e geldiği bağlılıklarını arzetmek için gelmiş olan Şehzade Bâyezîd'i İran seferinin devamı müddetince hükümet dizginlerini elinde bulundurmaya üzere Edirne'ye gönderdi. Kütahya'ya vardığında, Lehistan elçisi Yazloviyekî'yi huzuruna kabul ederek efendisi

Şemsî Paşa, birbirini müteakiben Suriye, Anadolu, Rumeli beğlerbeğisi tâyin edildi. Şehzade Selîm'e oldukça sâdik olduğundan, bilâhare pâdişâh hizmetine girerek şairane kaabiliyetlerinden dolayı itimâd ve hürmet-i hümayûna nail oldu. Ahdî, Lutfî, Âşık Hasan-zâde ve Kınalı-zâde'nin suarâ tezkirelerine müracaat.

¹¹⁶ Semsî Paşa bu vafc'ayı o münâsebetle tanzim eylediği bir manzumedeki hicfeye etmiştir. Peçevî ile Alî ve Solak-zâde'ye müracaat. (Şemsî Paşa manzumesinde bu mahalli söyle yazmış: Çün pâdişâh telhisi kiraat buyurdular. «Hâşâ, Mustafa Hân'un bu küstahlığa cür'et ide, ve benim ha-yâtumda böyle bir vaz'-ı nâ-ma'kûl ide. Bâzı müfsîdler kendüler mail ol-dığı şehzadeye mülk münhasır olsun dlyü bühtan iderler. Zinhar bu sözl bir dahi lisâna getürmeyin, ve bu makûle mes&vtye vüeüd virmeyin» di-yü tenbih buyurdular. Peçevîden, aynen. c. 1, «. 300, Mütercim.)

¹¹⁷ Peçevî. Solak-zâde (1297 İstanbul basımı, s. 523) şöyle yazar: cAzîmet-i hümayûnlarında şehzâde-i sâbîku'z-zikrîn ref'î îcâb itmeğle seferden feragate müsâade buyunldı.»

hakkında müteveccihâne temayüllerini bildirerek dönmesine ruhsat verdi. O zaman Avrupa devletlerinden hiçbiri Osmanlı Devleti nez-dine Lehistan kadar elçi göndermezdi. Yukarıda zikretmiş olduğumuz Ni-kola Bohuç'a 1549, 1551, 1552 senelerinde Andre Borski, Stanislas Tenezinski, Andre Beziki, Yazloviyeki halef olmuş ve daha (ertesi sene Jan Piyer Peleki ve Nikola Brezuzevski gelmişti. Bunların sefaret maksatları Türklerin Lehistan'da akınlarının önünü almak, Kraliçe İzabel için tâyin olunan tazminatı almak, esirleri azâd ettirmek, eski sulh ahidnâmesini yenilemek idi.¹¹⁸ Özel bir me'mûriyetle İstanbul'a gelmiş olan Venedik balyozu Navaciero dahi, müzâkerelerinin neticesini Senato'ya arz etmek üzere bu sene Venedik'e dönmüştür.¹¹⁹

¹¹⁸ Polavfde Prens Çartorski'nin Arşivi'nde bu yedi sefaret veya hey'et hakkında şu vesikalar mevcuttur: 1) 1551 Haziran, İstanbul tarihli bir mektup. Bu mektupta Sultân Süleyman Eti-yen (Stefan)'in Macar tacı üzerindeki hukukunu müdâfaayı vaad ediyordu; 2) 15 Eylül 1551 tarihli, Pâdişâh'm diğer bir mektuba Sultân Süleyman bu mektubunda Dimitri Visnovis-ki'nin cezalandırılmasını istiyordu. 3) Dostluk te'mînâtı ile dolu ve 959/1552, Edirne tarihli mektup. 4) Sigismund Ogüst'ün, hemsîresi Eliza'nın işlerine ve Türkler'in Lehistan'da yaptıkları hasarlara müteallik olan mektubuna cevap. 5) Stanislas Tenizinski'nin elçisi tarafından getirilmiş, İstanbul, 3 Ağustos 1553 tarihli mektup. 6) Erdel işleri hakkında Şa*bân 960 (1553) tarihli mektup. 7) Kütahya'dan yine o sene târihiyle tarihli, dostluk te'mînâtı ile dolu, Yazlovski vâsıtasıyla getirilmiş mektup. 8) 1554 tarihli Nikola Brzozovski'nin memuriyetine dâir mektup. 9) Muharrem 962 (1554 Kasım) tarihli Pi-yer Bleki'nin memuriyetine dâir. 10) Dniester ve Dnieper arasında hayvan otlatma hukukuna dâir Haleb'den târihlenmiş (Nisan 1553) bir mektup. 11) Byalograd yağmasına dâir Zil-ka'de 964 (1556) tarihli İstanbul'dan yazılmış mektup; bu mek-tubda Sultân Süleyman, Dimitri Visnoviski'nin cezalandırılmasını tekrar talep ediyor. 12) Dimitri hakkında yeniden şikâyeti ve Kırım Hân'ının harekete geçmesine emir verileceği tehdidini bildiren, Mayıs 1557 târihiyle Edirne'den yazılmış bir mektup. Prens Adam Çartorski'nin gösterdiği bu vesikalardan başka Kont Stanislas Pzevski daha evvelki Lehistan sefaretleri hakkında aşağıdaki malumatı tebliğ etmiştir: 1) Kazimiria Gellon zamanında ve 1440 senesinde -Kral Lâ-dislas hakkında ne muamele yapılacağını anlamak üzere- Jan Rzevovski (Bu sefir sonraları Krakova'ya episkopos olmuştur) ve Suşodolski İstanbul'a gittiler; 2) 1478 senesinde bir Türk sefiri Litvanya'da Brezeç şehrine gelmiş ve Kral da bilmukabele Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndereceğini vaad etmiştir. 3) 1489 senesinde Nikola Firley Lehistan'la ilk ahidnâmeyi akdetti. 4) 1492 senesinde Alberia Gellon mevcut muahedeyi yenilemekle görevli bir Türk elçisini resmen kabul etmiştir. 5) 1500 Ocak'ının 5'inde yine o maksadla bir Türk elçisi gelmiş ve 1501 Ocak'ının 9'unda patrika ve millet meclisi tarafından dönmesine izin verilmiştir. Onun Lehistan'da ikaa-meti sırasında Kırım H&m'nin elçisi sıfatıyla Ahmed Hân gelmiş ve bu zât 1502'de Aleksandria Gellon zamanında bir daha gelmiştir.

¹¹⁹ Avusturya arşivinde 527 numarada balyoz Navaciero'nun 1552 tarihli raporuna bakınız. Bu raporda Navaciero Sultân Süleyman'ı şöyle tasvir eder: «İmperator Sultân Süleyman 62 yaşındadır (Hâlbuki o zaman 58 yaşında idi); boyu ortadan uzun, yâni uzunca, bünyesi nahîf, esmer çehreli olup yüzünde mehabet ve mülâyemet ikisi birden tecellî eder; yemekte i'tidâ-le riâyet eder, kırmızı derili oğlak etinden başka et yemez; şarâb içmez, yalnız iyi su içer.» (Bununla beraber nedimi 1b-râhîm ile birlikte ekseriya şarâb içtiği isnâd olunmuştur; felç-den muztarıptı ve istiska'ya uğramak (su toplanmasına vesî-le olan bir hastalık) tehlikesinde idi.) «Dininin hükümlerine uyar, ahde vefa onun prensibidir.» Navaciero'nun naklettiği bir fıkraya göre, Rokzelan, rakîbesi ve Sultân Mustafa'nın validesi olan bir Çerkeş'ten gördüğü kötü muameleden dolayı Sultân Süleyman'ın muhabbetini kendisine hasır etmeğe muvaffak olmuştur. Bu Çerkeş, hiddetli zamanında Rokzelan'a «etini satmış» (bu rivayet doğrusu «kahbe» demiş olması muhtemeldir) (Mütercim), mealinde bir kelime ile hitâb etmiş ve tırnaklanıyla yüzünü yırtmış. Sultân Süleyman bir gün kızlar-ağasıyla Rokzelan'ı çağırılmış, bunun üzerine Rokzelan, eti satılmış ve bütün yüzü yırtılmış olduğuna göre efendisinin huzuruna çıkmağa liyâkati olmadığını beyân ederek özür dilemiştir. Navaciero, bu fıkradan sonra şehzadeleri hakikate uygun bir tarzda

tarif eder. Daha sonra, bâzı istatistik malûmat vererek, bu zamâdan devletin varidatının 9.020.000 du-ka*ya çıktığını beyân eder: Şöyle ki:

Duka Altını

Nüfus vergisi (Adam başına 1 duka, hayvan başına

başına 1,5 akçe) 1.000.000

Ruhsatiye, imtiyâzât (gedikler), berâtlar, fermanların harcı..... 100.000

Meşru vâris bulunamamasından hazîneye kalan

servetler..... 300.000

Mısır ve Arabistan (Yemen) varidatı (Bu paranın yansı idare ve askeriye için mahallinde sarfolunurdu) 1.800.000

Suriye varidatı (Bunun yarısı idarenin masraflarına kalırdı) 600.000

Elcezîre varidatı (Bunun da dördte biri mahallinde kalırdı) 200.000

Maâdin (Mâdenler) 1.500.000

Buğday öşürü ... 800.000

Moldavya vergisi..... 16.000

Eflâk vergisi..... 12.000

Transilvanya (Erdel) vergisi..... 12.000

Raguza ,, 10.000

Kıbrıs vergisi 8.000

YEKÛN..... 6.358.000

den muztarıptı ve istiska'ya uğramak (su toplanmasına vesî-le olan bir hastalık) tehlikesinde idi..) «Dîninin hükümlerine uyar, ahde vefa onun prensibidir.» Naviciero'nun naklettiği bir fıkraya göre, Rokzelan, rakîbesi ve Sultân Mustafa'nın validesi olan bir Çerkeş'ten gördüğü kötü muameleden dolayı Sultân Süleyman'ın muhabbetini kendisine hasır etmeğe muvaffak olmuştur. Bu Çerkeş, hiddetli zamanında Rokzelan'a «etini satmış» (bu rivayet doğruysa «kahbe» demiş olması muhtemeldir) (Mütercim), mealinde bir kelime ile hitâb etmiş ve trnaklanıyla yüzünü yırtmış. Sultân Süleyman bir gün kızlar-ağasıyla Rokzelan'ı çağırmış, bunun üzerine Rokzelan, eti satılmış ve bütün yüzü yırtılmış olduğuna göre efendisinin huzuruna çıkmağa liyâkati olmadığını beyân ederek özür dilemiştir. Naviciero, bu fıkradan sonra şehzadeleri hakikate uygun bir tarzda tarif eder. Daha sonra, bâzı istatistik malûmat vererek, bu zamâdan devletin varidatının 9.020.000 du-ka*ya çıktığını beyân eder: Şöyle ki:

Doka Altını

Nüfus vergisi (Adam başına 1 duka, hayvan başına

başına 1,5 akçe) 1.000.000

Ruhsatiye, imtiyâzât (gedikler), berâtlar, fermanların harcı 100.000

Meşru vâris bulunamamasından hazîneye kalan

servetler..... 300.000

Mısır ve Arabistan (Yemen) varidatı (Bu paranın yansı idare ve askeriye için mahallinde sarfolunurdu) 1.800.000

Suriye varidatı (Bunun yarısı idarenin masraflarına kalırdı) 600.000

Elcezîre varidatı (Bunun da dördte biri mahallinde kalırdı) 200.000

Maâdin (Mâdenler) 1.500.000

Buğday Öşürü 800.000

Moldavya vergisi..... 16.000

Eflâk vergisi..... 12.000

Transilvanya (Erde!) vergisi..... 12.000

Raguza..... 10.000

Kıbrıs vergisi..... 8.000

YEKÛN..... 6.358.000

Naviciero, bunun «Dokuz milyona kadar» bakiyyesinin nereden alındığını söylemez. Masrafları da şöyle gösterir: «Ordunun masrafları: Dokuz milyon; tasarruf olunan: Üç milyon». Bunun yanlıs olduğunda şüphe yoktur.

Yine Naviciero'nun yazdığına göre: Asya'da 14 beğlerbeği ve 80.000 süvari; Avrupa'da 40.000 süvari; sancak-beğlerinin 2.000'den 4.000 dukaya kadar varidatı vardı; timâr (ve zeamet) sahipleri 4.000'den 40.000 akçeye kadar varidata sahip olup her dört akçe için silâh ve takımı mükemmel bir süvârî çıkarmakla mükellef idiler; Avrupa'daki 70 sancak 40.000 asker verirdi. Âsya'daki 150 sancak 80.000'den 100.000'e

Sonbahar tesâvî-i leyi ü nehârında (ekinoks'unda, yâni gece ile gündüzün eşit olduğu günde) Saruhan valisi Şehzade Selîm Bolvadin'de babasının elini öpmeğe geldi ve seferde beraber bulunmak müsâadesini aldı (12 Şevval - 22 Eylül). Ordu Ereğli şehri civarına gelince, Şehzade Mustafa kendisini beklemekte olan kaderin hükmünden hiç haberi olmadığı halde, ordugâha vâsıl olarak babasının otağı yanına otak kurdurdu. Ertesi gün vezirler şehzadenin elini öperek kıymetli hediyeler aldılar. Bu merasimlerden sonra, Mustafa, mükellef eyer örülmüş bir ata binerek huzûr-ı sahaneye gidilmek üzere vezirler kendisine delâlet ettiler. Yeniçeriler de Şehzâde'nin güzergâhında toplanarak alkışlarıyla selâmlamaktaydılar. Lâkin pederinin otağına vardığında, Pâdişâh ile saray me'mûr-ları yerine kendisini îdâma me'mûr yedi dilsiz görünce de dehşet içinde kaldı! Bu dilsizler, vezîr-i âzam îbrâhîm Paşa'yı uykusunda boğmuş olanlar idi; Şehzade -atlas bir perde arkasından bu korkunç manzarayı seyretmekte olan- pederini beyhude çağırmakta olsun, o bîzebânlar Mustafa'nın üzerine atıldılar. Sultân Mustafa otağın içinde ruhunu teslim etmekte iken¹²⁰ dışarıda dahî emîr-i âhuruyle bir ağasının başı kesiliyordu.¹²¹

îdâm haberi orduya aksedince dâima isyana hazır olan Yeniçeriler, Şehzâde'nin fecî ölümü kendilerinin entrikalarına isnâd olunan vezîr-i âzamin cezalandırılmasını velvele ile talep ettiler. Dîvânda toplanmış olan vezirler ne tedbîr alacaklarında şaşırılmış bir halde iken hazînedâr-baş¹²² içeri girerek vezîr-i âzamlık alâmeti olan mühr-i zerrîn-i hümâyûnu Pâdişâh nâmına Rüstem Paşa'dan istedi; sonra üçüncü vezîr Haydar Pa-şa'ya hitaben: «Çadırınıza gidiniz» diyerek onun da azlolunduğunu işaret etti. Rüstem ve Haydar çekilerek diğer dîvân azalan toplu halde kaldılar. Bir müddet sonra hazînedâr-baş altın mühür ile tekrar görünerek mühürü

kadar asker tedârik ederdi. «Vesâyây-ı Peygamberi mucibince gerek Rumlar ve gerek Museviler esîr olarak istihdam olunamazlardı.» Sarayın dört büyük âmiri kapıağası, kızlar-ağası, hazinedar, kilerci-baş¹²²dır. Harb zamanında Pâdişâhın süvârî muhafızları sipahilerden, s il âhd arlardan, sağ ve sol cenah ulûfecilerin-den, sağ ve sol cenah gurebâsından mürekkep olmak üzere altı bölük teşkil ederler. Osmanlı donanmasında 300 reîs (yâni kapdân) bulunup, bunların herbirî bir geminin âmiridir; her kadırgada bir topla 50'den 80'e kadar gülle ve dört tüfek ve her biri için 20 mermi bulunurdu. Maunalar (mavuna) mühimmat nakliye gemisi idiler. Naviciero'nun «çapuli» adını verdiği kadırga reisleri 900 akçe tahsisat ve 140 dirhem peksimet tâymât alırdı; padroniler (patronalar) günde 10'dan 14 akçeye kadar, küçük zabitler 4'ten 8 akçeye kadar alırlardı. («Çapuli», «çapalı» yâni çapa işareti taşıyan kapdanlar olacaktır; «Padroni», «patrona»dır. Mütercim).

¹²⁰ Sultân Mustafa'nın Öldürüldüğü yer olarak, Kara Çelebî-zâde «Aktepe» ve Peçevî «Aköyük» mevkiini haber veriyorlar.

¹²¹ Askanio Çentorio'ya nazaran, s. 26, bu ağa bir Venedik dönmesi idi «Peçe Prendere il Bascia deli' Amasia e un Venetlano di casa MÛc-hele, glft da fandullo preso nella contrada della Prevesa.»

¹²² Peçevî'de baztnedar-ba#ı yerine «kapıcılar kethüdası» görülür. Mütercim.

ikinci vezîr Ahmed Paşa'ya teslim etti. Şu suretle Tamışvar galibi devletin en büyük makamına yükseldi.

Hazîne-i şâhâne defterdarı müteakiben, emvâl-i metrûkesini zabt etmek üzere Şehzâde'nin otağına gitti; bununla beraber Sultân Mustafa'nın hizmetinde bulunanların sadâkatine mükâfat olmak üzere bir takımına timarlar, bir takımına zeametler verildi. Kazaskerler maiyyetinde bulunan ulemânın Şehzâde'nin namazını kılmak üzere Ereğli'ye gitmeleri tenbîh olunarak daha sonra Şehzâde'nin na'sı Bursa'ya nakl edilip Sultân II. Murâd'ın mezara yanına defn olunmuştur.¹²³ Bütün Osmanlı ve Hıristiyan müverrihleri Rüstem Paşa'nın bu katli, Haseki Hur-rem Sultân'ın telkinleri üzerine yaptırmış olduğunu beyânda müttefiktirler; ancak Hıristiyan müverrihleri bir zehirleme teşebbüsüne ve diğer birçok ahvâle dâir sahte mektuplardan bahsederler ki, bunlar cinayete daha nefrete şâyân bir şekil vermektedirler. Tuan'dan Roberson'a kadar en ziyâde şâyân-ı mevsuk olan Avrupa müverrihleri¹²⁴ Almanya İmparatoru'nun elçisi Busbek'in raporunu az çok müessir bir tafsilât ilâvesiyle naklederler. Lâkin bu elçi o zamanın vekayiine dâir bize gayet kıymetdâr vesikalar bırakmış olmakla beraber, şu vak'anın başlıca ahvâline dair o kadar fena malûmat almış görünüyor ki, rivayetine tamâ-miyle inanmaktan ihtiraz ediyoruz. Busbek'in İstanbul'a gelişi, Şehzâde'nin vefatından bir sene sonra olduğundan, o vak'anın bizzat şahidi olamayacağına ve idam yerini Karaman'da Ereğli'den Amasya'ya nakletmiş ve halbuki Sultân Süleyman bu seferde o tarafa hiç uğramamış bulunmasına nazaran hakikatleri aksettirmeyen bu sefirden naklen Knolles ve Robertson taraflarından tekrar edilen bâzı ifâdeler hakkında şüphe etmemize müsâade olunmak lâzım gelir. Ancak Busbek tarafından rivayet olunan bir vak'a vardır ki, her ne kadar Osmanlı müverrihleri tarafından zik-

¹²³ Celâl-zâde (varak: 306); Solak-zâde (Varak: 118); Peçevî (varak: 109), Âlî, (48. Vak'a; varak: 262); Belîğ-i Bursevî (varak: 22); Kınalı-zâde ve Ahdî, Sultân Mustafa zamanı şuarâ-sımn hâl tercümelerinde; Ravzatü'l-Ebrâr; Hacı Kalfa, Takvî-mü't-Tevârih.

¹²⁴ Tuan (12); Ribiyê'nin Hatıratı (2, s. 447); Moroçeni Istoria (1, 7); Askanio ve Knolles Sultân Mustafa'yı Amasya vâlisî yaparlar, hattâ Robertson «Diyârbekr vâlisî» der. Knolles'in Ahmed Paşa'nın sadârette ancak birkaç ay kaldığını beyân etmesi de yanlıştır; doğrusu şudur ki, iki sene o makamda kalmıştır. İstoanfi de aynı hatâyı yapar. Robertson me'haz olmak üzere Busbek'in dördüncü mektubunu yanlışlıkla birinci olarak gösterir. Sonrakî müverrihlerin başlıca kaynakları şu eserdir: «Sultân Süleyman'ın Büyük Oğlu Sultân Mustafa'yı İdamı», müellifi: Nikola Mofan Burgando (İtalyanca). Sultân Süleyman'ın yaptığına pişman olarak Kudüs-i Şerife kurbân gönderdiğini yazar! - Verantius ile Zay'ın Amasya'ya seyahatlerinde maiyyetlerine karışmış bulunan Alman seyyahı Dernşvamb yâhud Törnşvam da şehzade Mustafa ve Cihangir'in vefatları hakkında bâzı tafsilât verir. Şimdiye kadar bilinmeyen bu eser Prag Millî Müzesi'ndedir. Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde (numara: 490, Dindışı Târih) 1553 İran seferi hakkında İtalyanca bir rapor vardır. Bu kitabın münderecâtı, Bizârin'in Onbirinci Kitabına muvafıktır.

redilmiyorsa da, bizce itimâda şâyân görünmektedir. Bu da Sultân Mustafa'nın henüz pek küçük bir oğlunu îbrâhîm isminde bir tavâşînin, hiyle ile validesinin kucağından alıp boğmasıdır.

Şehzâde'nin şu fecî suretteki vefatından orduda ve hattâ bütün Osmanlı memleketlerinde umûmî bir teessür husule geldi. Sultân Mustafa halûk, adaletli, ilim ve şiirin münevver bir hâmisi olduğu cihetle, halkın, askerinin, ulemânın muhabbetlerini kazanmış idi; bizzat edebiyat ile iştigâl ederek «Muhhsî» nâmıyle bâzı şiirler bırakmıştır.¹²⁵ Osmanlı lisan âlimlerinin en meşhurlarından olup gayet muteber bir Farsça lûgat,¹²⁶ şiir san'atı hakkında bir eser,¹²⁷ en güzel Farsça şiirlere ve bilhassa Sa'dî'nin Bostan ve Gülistân'ına, Câmî'nin Bahâristân'ına Fettâhî'nin Şebistân-i Hayül'ine, Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sine, Hâfız'ın Dîvân'ına şerhler yazmış olan Sürûrî'yi himayesine almıştır. Sürûrî'nin

gazeliyyâtı üç dîvân teşkil eder.¹²⁸ Fecî ölümünden gözyaşı döken şâirlerden hiçbirisi Yahya kadar hararet ve şecaat göstermemiştir; Yahya Beğ, îbrâhîm Paşa'nın vezâretinde, Süleyman'ın iltifat ettiği bu kudretli ve-zîr tarafından haksız bir surette feda edilen defterdar İskender Çelebî'nin vefatından dolayı şikâyetlerini bildirmişti.¹²⁹ Yahya'nın yeni mersiyesi¹³⁰

¹²⁵ Ahdî ve Kmah-zâde'nin Terâcim-i Ahvâl'i; Solak-zâde, Alı, Peçevî.

¹²⁶ «Mecmuul-Fars» Burfaan-ı Kaan'da en iyi mehazlardan biri olmak üzere zikredilmiştir, c. \, varak: 2. (99)

¹²⁷ «Mecmuul-Fars» Burfaan-ı Kaan'da en iyi mehazlardan biri olmak üzere zikredilmiştir, c. \, varak: 2. (99)

¹²⁸ BuharTnin hadîslerine dâir bir serhd, Tefsîr-i Kadîhân'a ta'likatı. Mubah, Merâh, Telvîh, Mevakîf üzerine eserleri Alî Şîr ve Mîr HÜseyin'in muammaları hakkında bir risalesi vardır.

¹²⁹ Bu târihin Ylrmisekizinci Kitab'ına müracaat.

¹³⁰ Yahya, bu mersiyesinde:

«O mânî ince Hayâlîyle itdiler ma'dûm!»

mısrâıyla şâir Hayâlî'yi imâ ediyor ki, sadrâzam Rüstem Paşa'ya hülûl ederek güya Şehzâde'nin babasının yerine geçmek arzu ve teşebbüsünde bulunduğu dâir fesad çevirenin o olduğunu söylediler. Hayâlî, ipince bir adam olmalıdır ki, hakkında «ince» vasfı kullanılmıştır.

«Getirdi arkasını yire Zâl-i devr-i zemân

Vücûdine sitem-i Rüstem'ile irdi ziyân»

beyti de Zal Mahmûd ile Rüstem Paşa'yı imâ eder. Zal Mahmûd, Pâdişâh'ın otağı önünde Şehzâde'yi kollarından tutup kemend ile boğan şahıstır.

«Yalancımın kun bühtanı, buğz-ı pinhâmı Akıtdı yaşımızı yakdı nâr-ı hicranı» Ve:

«Hatâsı gayr-ı muayyen, günâhı nâ-malûm Zehî şehîd-i saîd ve zehî şeh-i mazlum!»

beyitleri durumun hakikatini ortaya koyacak kadar cesurca olduğu gibi, şâir:

«Bunun gibi işi kim görelî, kim işitdi aceb? Ki oğuluna kıya bir server-i ömr-meşreb!»

beytiyle Pâdişâh'ı doğrudan doğruya takbîh etmekten çekinmemiş, bununla beraber, mersiyesinin sonunda:

«İlâhî Cennet-i Firdevs ana durağ olsun Nizâm-ı âlem olan pâdşâh sağ olsun!»

beytiyle kendisini muhafazaya çalışmıştır.

«Mekr-i Rüstem» (960) târihi de Yahya'nındır.

Sultân Süleyman'ın son zamanlarına doğru yazılmış olan Nişancı Târihi diyor ki:

«Vilâyet-i Karamân'da kasaba-i Ereğli'ye nüzûl-i hümayûn oldukda Şehzade Sultân Mustafa'nun ağrâz-ı nefsanîsi mühey-yec-i kuvây-ı çismânîsi olup vâfir askerile Amâsiye'den gelüp sûretâ pâdşâh hazretlerini istikbâl idüp, lâkin sürâ (?) bâtî-i âmâl ve nakş-ı tasavvurât-ı muhl levh-i hayâlînde mürtesem aldığı delâil-i

elden ele gezerek Âlî'nin bildirdiği veçhile az vakit zarfında herkesin dilinde dolaşmağa başlamıştır.¹³¹ Bütün şâirlerin düşmanı olan Rüstem Paşa azledilmiş olduğu için mersiye'nin nâzımı, nâmını ortaya koymaktan pek de çekinmemişti. Rüstem, iki sene sonra iktidar mevkiine geldiğinde vezîr-i âzam îbrâhîm Paşa'nın Figânî hakkında yaptığı gibi Yahya'yı bizzat idam etmeğe cür'et edememekle beraber, bu kadar cesaretli bir adamın cezalandırılmasının nizâmın sağlanması için elzem olduğunu Pâdişâh'a defalarca arz etmiştir. Rüstem Paşa, kendisi de büyük bir muhatara içinde kaldığı ve yeniçeriler tarafından başı istenildiği zamandan beri daha ihtiyatlı bir yol tutmuş ve bununla beraber Yahya Beğ hakkında o muameleyi de yapmıştır. Sultân Süleyman ise, kendi oğlu Mustafa'nın idamı hususunda muvafakat göstermiş bulunduğu halde zavallı şehzadenin elîm hâtirasını ilân eden şâiri feda etmekten çekindi. Vezîr-i âzam, karşılaştığı şu muhalefetten dolayı kızdı ve vereceği cevaplardan Pâdişâh aleyhine bir şey bulup da o bahane ile îdâm edebileceğini ümîd ederek şâiri nezdine çağırıp: «Pâdişâhın efâlini muaheze edip de halka ilân etmeğe nasıl cür'et ediyorsun?» sorusunu sordu. Yahya, mes'ûd bir ilhana ile:

- «Pâdişâh tarafından verilen îdâm hükmünü işitince biz de şehzadeyi îdâma mahkûm ettik, fakat ağlayanlarla birlikte ağladık» cevâbını verdi.

Bunun üzerine Rüstem Paşa şâiri cellâda teslîm edemeyip, fakat birçok menfaatler sağlayan vakıf mütevelliiği hizmetini elinden almakla intikam almıştır.¹³²

aklî ve vesâil-i naklî ile ma'lûm olmağın...»

Nişancı Paşa'nın Pâdişâh'a hak vermesi tabiidir. Bununla beraber «deîl-i aklî ve vesâil-i naklî»den fikir ve kanaat verecek bir menbâ çıkmaz. Vak'ayı müteâkib belirtilen şekilde mersiye'ler söyleyenler çıkması, bizim ve ecnebi müverrihlerin ittifakı veçhile, Şehzade Mustafa'nın ma'sûm olduğunu gösterir.

O zamanın Türkçe edebî eserlerinde başlıca dört mersiye görülüyor ki, ikisi Şehzade Sultân Mehmed hakkında Hayâlî ile Fazlî'nin, üçüncüsü Şehzade Sultân Mustafa hakkında Yahya'nın, dördüncüsü Sultân Süleyman hakkında Bâkî'nindir. Hayâlî'nin üslûbu Yahya'ya, Fazlî'nin her ikisine üstün görülüyor. Lâkin hakikati cesaretle söylemek hususunda Yahya elbette çok yüksektir. Bâkî'nin, üstâdça tarzında, hepsinin önünde olduğunu söylemek gereksizdir.

Bu mersiye'lerin hepsi Hayrullah Efendi Târihî'nde de vardır.

¹³¹ Âlî bu mersiye'den şu üç mısraı yazar:

Eyâ serîr-i saâdetde pâdişâh-ı zaman O cân-ı âdemiyan oldi hâk ile yeksan Diri kala ne revâdur fesâd iden şeytân.

¹³² Yahya'nın mersiyesinin ne suretle yayıldığı, Rüstem Paşa'nın İntikam hırsı Ali'nin aşağıdaki rivayetinden daha güzel anlaşılır: BJR kerte Yahya Beğ merhumdan suâl itdüm: cGazab-ı padişâhlden havf itmedün mi ki böyle nazma, cür'et itdün?» - «Şehzadenin firakı beni mecnûn ve mecbur itmiş idi; bi-ihly&r kaleme layth olanı nazm itdüm; amma maksûdum asrunda is&'â tmeyttip mevttim* ta'itfc itmek idi. İttifak, bir yar-ı kadimdim haymeme gelmiş, ve beni uyur bulonş; teklifim üz olmamağla cüzdânım kanşârup müsveddesin görmis, ve fi'l-hai suretin yazup gitmiş, îrtesi ordu-yı hümayun seyrine vardum; kuşe küse okunur, kimi ağlar, kimi «Yahya Begün sejbep-1 magttretWür» dlyüp âh ider gördüm.

Yahya Beğ'in aslı Arnavud'dur. Gençliğinde yeniçeri yazılmak üzere alınmıştı. Birbirini müteâkib Bursa'da

Sultân Mustafa'nın ne kadar sevildiğini ve vefatına ne kadar açındığını mersiyelerden ve cesûrâne düşürülen târihlerden¹³³ ziyâde şehzade Cihangir'in irtihâli isbat etmektedir. Cihangir'in çifte kanburu olmakla beraber mümtaz özelliklere sahipti ve kardeşini pek severdi. Mustafa'yı vuran darbe kardeşine o kadar tesir etti ki, mûtâd tabiatı olan neş'-elilik ve şenliği derin bir hüzüne dönüştü, ve tedavisine çalışıldıysa da az bir müddet sonra son nefesini verdi.¹³⁴ Cihangir'in nükteli fikirlerini sevmekte olan Sultân Süleyman bu kayıptan pek müteessir oldu. Diğer şehzadesi Mehmed için yaptırmış olduğu cami yanında ve onun yanına defn ettirdi ki, bu cami o zamandan beri «Şehzade Camii» yerine «Şehzadeler Camii» diye anılmağa başlamış ve bugün hâlen bu ismi muhafaza etmektedir.¹³⁵ Pâdişâh Cihangir'in hâtırasına izafeten Tophane kasabasına bakan tepeye ayrıca bir cami yaptırmıştır. Bulunduğu mevki itibariyle Üsküdar'da Süleyman'ın kızı Mihrimâh Sultân hâtırasına bina olunmuş olan camii andıran bu Cihangir Camii, etrafındaki binaların üzerinden bütün azametiyle göze batmaktadır.

Her çend inkâr Udum, mûfid olmadı. Rüstem Paşa -ki mücerred şâir olduğuma binâen adaveti var idi- ma'zûl olmagla «Nolsa gerek!» diyü i'tirâf itdüm, amma yeni yıldan sonra ki sadâret-i uzmâ makamına tekrar geldi, katilime tasmîr-i sak itmiş, bir iki defa «Nlâm-ı âlem içlin bu makulenün vücûdı nâbûd olmbak gerekdür» diyü rikâb-ı hümâyûna arz itmiş. Amma saâdetlü pâdişah-ı nikû-hasâil nefsü'l-emrde hakka, kaail ve şuarâya ve kelâm-ı mevzûne mail ve Muhibbi mahlas bir şâir-î kâmil olmagla ruhsat vormeyüp «Bu makalelere kulak tutma, ve intikam kasdin İtme» buyurnuslar. Bir gün çavuş gönderüp hakiri dîvâna getir-. di ve uhdemde olan Sultân Bâyezid tevliyyettne müteallik nice cefâdan sonra «Sentin ne

Orhan ve Mu-râd, ve İstanbul'da II. Bâyezîd Camileri mütevellisi olmuştur. Rüstem Paşa'mn vefatında, maişet olmak üzere 27.000 akçelik bir zeamet almıştır. Şâh ü Gedâ ve Yûsuf ii Zelihâ manzum hikâyelerinden başka, Usûl-nâme isminde bir ahlâk kitabı yazmıştır. Şehr-engiz adlı eserinde İstanbul güzellerini tasvir eder. bkz. İstanbul ve Boğaziçi, 1, 6.

¹³³ «Ve kadd kati şehidâ» ve «Sitem-i Rüstem», Peçevî, va: 150. (Birincisi gibi 960 târihini göstermesi lâzım gelen İkinci târihin doğrusu -hesapla Anlaşılacağı uzre- «Mekr-j Rüstem» dir. Mütercim.)

¹³⁴ Şehzade Cihangir'in, gönlü dünyâya taallûk eden şeylerden âzâde oldu-gu gibi, diğer oğullarından küçük olduğundan pâdişâh pek sever, ve sefer ve hizada beraber bulundururdu. Hastalanması üzerine tabbledn ilâcından fayda görümeyip Haleb'de namazı kılınarak na'sı İstanbul'a nakledilmiştir. Peçevi'den hülâsa, c. 1. s. 306. (Mütercim).

Osmanlı müverrihleri Şehzade Mustafa'nın idamını açıktan açığa yazarlar; binâenaleyh, Avrupa müverrihlerinin bildirdikleri gibi Cihangir'in, biraderi Mustafa'nın katlinden dolayı pederini şiddetle protesto ettikten sonra, onun karşısında kendisini hançerle vurup öldürdüğü doğru olsaydı, bu intiharı örtbas etmeleri gereksizdi; buna hiçbir sebep yoktu. Osmanlı müverrihlerinin hepsi de Cihangir'in hastalanmış olduğunda ve tabîblerin gayretlerinin neticesiz kaldığında müttetikler.

¹³⁵ Fakat meşhur olan ismi *->hzade OamU»dir. Mütercim.

haddündür, pâdişâh-ı âlf-câh nîzâm-ı âlem icün şer'ân İktiz iden bir vaz'ı irtikâb iderler, sen bizzat saâdetlü pâdişâhuma ve vükelâsına ta'n ve tesni' ider, buldıgun türrehâtı nazm idüp avâmma virir, fesada sa'y idersün?» diyü gazab eyledikde kalbime bi'1-bedâhe ilhanı olındı ki: «Biz merhûmı kati İdenler İle bile katı itdük; ağlayanlar İle bile dahi ağlaruz; ancak «Pâdişâhımız hatâ İttdi» dimekden âdaba riâyet İdüp «Ehl-l garaz ilka-yı fesâd İttdi» dimeği evlâ gördüm. Hemân gazab İle rû-gerdân olup oı babı sedd İttdi, bir kaç gün geçmeden tevliyyet-den azl eyledi.» Sonra Yahya Beğ merhum zemet alup vefatına, değın ânun İle kanâat İtmış İdi. (Mütercim).¹³⁶

İran Seferi

Pâdişâh, o senenin kışını Haleb'de geçirmiş ve bu müddet zarfında mâliyede bâzı İslahat yapılmış ve ezcümle â'sârın ve diğır vergilerin tahsili usûlüne karışın yolsuzlukların İzâlesine çalışılmıştır.¹³⁷

Nîsan'm ilk günlerinde ordu yürümeğe başladı; Hadım İbrahim Paşa kaymakam sıfatıyla İstanbul'a gitmek üzere ayrıldı. Askerin Diyar-ı Bekr'e varışından üç gün sonra, Süleyman umûmî bir dîvan topladı. Mutadın hilâfına olarak yalnız vezirlerin değil, kazaskerlerin, defterdar ve nişancıların, ağa, kethüda, serdâr, yayabaşı, bölük başı, vekilharç gibi yeniçeri zabitlerinin, solakları (ve ihtiyar yeniçeri neferlerinin) dîvâna dâhil oldukları görüldü. Bunlar otağ-ı hümâyûna girdikçe Pâdişâh kendilerine selâm verip hatırlarını sorar ve tranlılar'ın asırlardan beri devlet ve hakîkî şer'iatin düşmanı olduklarını beyân İle İnan ülkesine sefer etmek lüzumundan bahsederdi. Cümlesi gözlerinde yaş olduğu halde büyük bir şevkle:

- «Biz yalnız Hindustân'a değil, Kûh-ı Kafa kadar (Şarklılar bu dağ İ arz hududlarının nihayeti olarak kabul ederler) Pâdişâh'ın arkasından gelmeğe hazırız.» dediler.

Ordu Erzurum'dan, Çapakçur'dan ve Fırat'ın başlıca kolundan (Murat

¹³⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/395-400.

¹³⁷ Haleb'de bâzı eskj vakıflara Çerkesler vesâir mütegaliba. el uzatarak İbir takım, bid'atler çıkarmışlardı. A'sâr-ı şer'iyye nâmıyla hâsılatının çoğu alınır, vakfa öşrü girmezdi. Bâzı muhaddes binalara da «Arz-ı miride vâkî'dir» diye rûsûm-ı meşrû'a v&z* olunmuş İdi Rûm-üi kazaskeri Mevlânâ Müeyyed-zâde Abdurrahmân vâsıtasıyle icâb-ı şer'İsi İcra olun. mışdur. Peçevî, c. 1, s. 306. Haleb evkafının karışıklığı ne zamanlardan olduğu bu İzahattan anlaşılır. Mütercim.

Çayı) geçtikten sonra Kargapazarı'nda durarak burada askere cebhâ-ne tevzî edildi. Topçayırı'na¹³⁸ varıldığı zaman Kürdler bir miktar esîr getirdiler. Suşehri'nde resm-i geçid icra olundu. Vezîr-i âzam Ahmed Paşa ve Hadım Alî Paşa bu münâsebetle gösteriş ve debdebede birbirleriyle rekabet ettiler. Lâkin Sokollu Mehmed Paşa kumandasındaki Rumeli askeri orduya iltihak ederek elbiseleri ve silâhlarının kıymetdârlığı ile ötekileri unutturdular. Sokollu askerinin omuzlarında kaplan derileri vardı; miğferlerine tilki kuyrukları asılmıştı; büyük kalkanlar, çelik mahmuz ve bâzubendler, demirden eldivenler teçhizatlarını ikmâl ediyordu. Sancakları kırmızı ve beyaz, atları da bir donda idi.¹³⁹ Altı gün sonra Şehzade Selîm, Ahmed Paşa kumandasındaki Anadolu ordusuna, Karaman ve Dülkadir askerine, Haydar Paşa kumandasındaki Türkmen beğ-leri askerine resm-i geçit yaptırdı. Dülkadir ve Sivas askeri dümdârhk (artçılık) ediyordu. Erzurum, Diyârbekir, Şâm beğlerbeğleri Ayaş, İskender, Mehmed Paşalar pişdar (öncü) idiler; Şehzade Selîm sağ cenâhda Anadolu ve Karaman askerine kumanda ediyordu; sol cenahı da Rumeli askeri teşkil ediyordu. Ordu bu nizâm üzerine hudûd mevkîlerinden olan Kars üzerine teveccüh ederek Pâdişâh, Kars'tan Şâh Tahmasb'a, harb ilân-nâmesi gönderdi. Bu kâğıd, Sultân Selîm'in Şâh İsmail'e gönderdiği mektup üslûbunda yazılmış ve Şâh'ı muharebeye davet ediyordu. Süleyman, erbâb-ı îlhâdın (miilhidlerin) vücutlarını ortadan kaldırmak hakkında verilen fetvalar mucibince yürümekte olduğunu; Peygamber'in şe-rîatine uygun olarak Şâh İsmail'i (Tahmasb olacak) kılıçtan icbardan evvel İslâm'ı kabule davet ettiğini bildiriyordu. Eğer teklifi kabul edilmezse, Şâh'ın, kendisinin Önünden kaçacak kadar korkak olmadığını iimîd ettiğini ve «Enzelne'l-hadîd fîhi be'sün şedîd» âyet-i Kur'âniyyesini delil göstererek kılıcını kınından çekeceğini ilâve ediyordu.¹⁴⁰

Süleyman'ın tehdîdlerini güzel ve ma'mûr Nahcivan, Erivan,¹⁴¹ Karabağ mıntıkalarının tahrîbi tâkîb etti. Şuregil, Şarabhâne, Nebl-i Fırak kasabaları yıkıldı. Erivan'da Şâh'ın ve oğullarının sarayları harâb ve Sultaniye

¹³⁸ Peçevî'de «Toyla (Tavîle) çayırı»dır. Kargapazan'na vusul: 29 Cumadel-âhlr ve Toyla Çayırı'na 3 Receb. Peçevî, s. 309. (Mütercim)

¹³⁹ Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa, Rumeli'nin kaplan postlu, kurd tacil, çekirdek mahmuzlu, tekne kalkanlı, gök demüre mü&tağrak, elleri kosta-tıcalı (?), ak ve kızü bayraklı alay I ariyla ordu-yı hümâyûna vâsıl oldu. Peçevî, c, 1, s. 304. (Mütercim)

¹⁴⁰ Ali, Peçevî, Bûz-nâma-i Süleyman!, Nu: 28, bu meftubu haJîf farklarla naklederler.

¹⁴¹ «Belde-î Revân U' fl-hakîka mülk-i Acem'de can dur», Peçevî, s. 312. O gûzei memleket iki İslâm devletinin hakiki menfaatlerini anlayamamalarından dolayı simdi Rusya'ya geçmişir. Mütercim.

nâmındaki muhteşem bahçe hâk ile yeksan edildi (17 Şa'bân 961-18 Temmuz 1554). Altı gün sonra Sultân Süleyman Arpa Çayın (Çayı?)'na vâsıl olarak o tarafları da hasara uğrattı. Lâkin ertesi gün Karaman askeri bir pusuya tutularak harb meydanında haylî telefât bırakıp çekilmeğe mecbur oldu. Lâtif Karabağ mıntıkası yağma edildi. Asker, gÖ-türemediklerini yaktı. Nahcivan ve civarı baştanbaşa tahrîb edildi. Şâh'ın Lûr Dağlan'na çekildiği hakkında casuslardan ve firarilerden alınan ma'lûmât üzerine Sultân Süleyman, harabe yığınının başka bir şey olmayan bir memleket içinde kıtlık tehlikesine mâruz kalmaktan korkarak ric'at emrini verdi. Şâh, bir esîr sipahi vâsıtasıyla cevâbını gönderdi. Harb ilânnâmesinden daha mutedil olmayan bu mektupta arazîsinin tahribinden dolayı Şâh'ın intikam alacağı, Osmanlıların cesareti kılıçla, mızrakla harb etmekte olmayıp uzaktan tüfikle, toplarla kavga etmekten ve yağmadan, yangından ibaret olduğu yazılıyordu. Bununla beraber Şâh, mekubunun sonunda barışçı niyetlerini gösteriyordu.¹⁴²

O aralık haber alındı ki Kürd beğlerinden İmâdiye hâkimi Sultân Hüseyin Beğ aldığı emir mucibince Tebriz'den Merağa ve Sehend taraflarına giderek oralarını yağma etmiş ve Bağdâd'ı vurmağa gelen Hamza Sultân ve diğer İran kumandanlarıyla Kürdistan'ın idare merkezi olan Taht-ı Süleyman'da cenk etmişler, nihayet galebe Kürdler tarafında kalmış ve Hamza Sultân kavgada kaybolarak sancakları, taçları, kûs ve tuğ ve nekkareleri alınmıştır.

İki tarafın silâh kuvvetiyle te'yîd etmeyi münâsib görmedikleri bu tahkir edici yazışmalardan sonra Pâdişâh ve Şâh'ın münâsebetleri dostâne değilse de daha az hasmâne bir suret almış ve fakat iki ordunun vezirleri münazaalarını yazılı olarak devam ettirmişlerdir.¹⁴³ Vezîr-i âzam Şâh'ın son gönderdiği mektupta kullandığı hafife alıcı lisâna cevaben, korkaklığın hangi tarafta olduğunun malûm olduğunu, Pâdişâh'ın Nahcivan'-dan çekildiğinden beri çakalın cesurca ormanda dolaşmak üzere ortaya çıktığını,¹⁴⁴ İran'a âit bölgelerin henüz Sultân'ın bayraklarının gölgesi altında bulunduğunu, eğer İranlılar bir meydan muharebesine girişmeyi kabul ederlerse, Osmanlıların tüfeksiz, topsuz muharebeye hâzır olup, yalnız kılıç ve mızrakla da galebe edebileceklerini yazıyordu. Birinci mektup gibi, Acem

¹⁴² Ali, va: 265; Peçevl, va: 205. Bu mektubun mündericâtını yazar.

¹⁴³ Osmanlı vezîr-i azaminin mektubu Ali ve Peçevî'de, varak: 105, dercedil-miştir. Ancak Rûs-nAmt-i SttfeytnAnl'deki, Nu: 39, daha doğrudur.

¹⁴⁴ İranlılar'm darbî mesel hükmündeki bir mısraına, atıfta bulunuyor.

esîriyle gönderdiği ikinci bir cevâbnâmede dahî bilhassa müftînin fetvasına karşı öfkesini gösteren, ve sulhu ilk defa isteyenlerin Osmanlılar olduğunu bildiren İran tarafından gönderilmiş bir mektubu fıkra fıkra cerh eyliyordu.¹⁴⁵

Sulh müzâkerelerine Türkler tarafından başlandığı hakkında İran'ın mektubundaki îmâ red olunup, fakat sulhu arzu edenlerin dilekleri kabul olduğu zikr ediliyordu. Ondan sonra, müftî'nin fetvasına söz getirilerek, İranlılar'ın: «Ve men yuktelû mü'minen müte'ammiden fecezâhü cehennem hâliden fiyhâ» âyet-i kerîmesine istinaden bu fetva aleyhinde bulunmaları doğru olmayıp mezkûr âyetin ancak mü'minler hakkında vâ-rid olduğu bildiriliyor ve râfızîler ve mülhid İranlılar gibi ashâb-ı kirama sebb edenler (hakaret edenler) değilse, kimler olmak lâzım geleceği suâl olunuyordu. Müslüman unvanına hak kazanmak için «Müslümanım» demek kâfi olmayıp fesad akidelerine karşı hakikat ortaya çıkmak üzere bu tarafın ulemâsiyle müzâkere etmek için İranlıların ulemâ gönderebilecekleri, asıl İslâm şerîati dokuzyüzaltmışbir yıldan beri mevcûd olup İran'da ihdas olunan âyinin elli senelikten ziyâde olmadığı, İranlılar'ın mektubunda rûz-ı kıyâmet'ten ve dünyâ hükümetinde bekaa olmadığından bahs olunmuş ise de. lehülhamd Pâdişâh'ın dâima bunu düşündüğü ve onların nasihatlarına muhtaç olmadığı, tezvîrât ehlinin, ahâlî-i hıta-i Rûm (Türkiye ahâlîsi) olmayıp, Peygamber tarafından aleyhlerine duâ olduğu meşhur ve o zamandan beri mütemediyen makhûr olan Acemler idigi ilâve edilmekteydi. Akd olunacak musalehaya gelince, devletin kapısı gerek dost ve gerek düşman için açık olup, ancak İranlılar düşmanlığın son bulmasını halisane arzu ediyorlar ise, esâfil-i nasdan değil, er-bâb-ı i'tibârdan bir sefir gönderilmek lâzım geleceği, böyle yapılmadığı takdirde kış hudûd üzerinde geçilip reyanın vebali Acemler'in boyunlarına olacağı zikr ediliyordu. Nihayet «Bu taraftan atıfet ve merhamet-i Husrevânî erbâb-ı hâcât hakkında dirîğ olunur değüldür, ahvâlinüzi yeg bilürsüz; ve's-selâm» sözleriyle hatm-i kelâm olunuyordu.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Bu mektup Peçevî'de (varak: 106-107) ve Rûz-nâme-i Süley-mânî'de (Nu: 39) dercedilmiştir. Hiçbir Osmanlı müverrihi İran mektuplarını eserine almaz. Peçevî der ki: «Göndürülen (yâni İran tarafından) nâmesi neticesi bundan (yâni cevâbından) ma'lûm olur» (İstanbul basımı, s. 322).

¹⁴⁶ Pâdişâhların fermanlarında en çok kullanılan hatime (bitiş cümlesi) «Şöyle bilesiz» tâbiridir. Bir de Müslüman olmayan veyâhud Sünnî hükümdarlardan gaynsına mektuplarda Arab-lar'dan alınma «Ve's-selâmü alâ min etbâ'ül-hidâ» cümlesi yazılıdır. Bu defa birincinin yerine «Ahvâlimizi siz bilirsiniz» ve ikincisinin yerine «Ve's-selâmü alâ min etbâ'ül-kelem» denilmiştir. «Kelâm» ekseriyetle Kur'an-ı Kerim mânâsını ifade eder. (Peçevî'den aynen alınmış olan ibarede «Ahvâlimizi yek bilürsüz; ve's-selâmü alâ min

İran generallerinin bir mektubuna cevaben Erzurum Valisi Ayaş Paşa tarafından gönderilen bir mektupta dahî ona yakın olmak üzere şu surette îrâd-ı kelâm ediliyordu: İranlılar Pâdişâh'ın orduları karşısında çakal gibi kaçmışlardır; Tebriz ve Erdebil'i tehdîd eden yangını men'e muktedir olamayacaklardır. Bu şehirlerin sekenesi erbâb-ı ilhâddan olduklarından bunları muhasara edecek olan Osmanlılar hakîkî mü'minlere karşı muharebe edecek olanlar hakkındaki kelâm-ı Alî'den bittabi korkmazlar; İmâme'l-Mü'minîn olan Hz. Alî'nin erbâb-ı tezvîr ile hiçbir münâsebeti yoktur. Gavik (?) kalesi taraflarındaki yaylakda sulh haberini bekleyeceği gelen mektupta bildirilmiş ise de, Pâdişâh ertesi sene Tebriz ve Erdebil'i tahrîb etmek üzere kışı hudud üzerinde geçirmeğe karar vermiş olduğundan¹⁴⁷ oraya kimse gönderilmeyecektir.¹⁴⁸

Şu sırada Kırkkilise Sancak beği Ferhad Beğ ile Turhanoğlu -biri Araş suyu arkasında ve diğeri Kutluca denilen yerde- düşman üzerine bâzı galebeler kazandılar. Ordu Çoban Köprüsü'nü geçerek Hasankale üzerine teveccüh etti. Diyârbekir ve Van beğlerbeğleriyle Kürd beğleri Pâdişâh'ın elini Öpmek şerefine nail olduktan ve mu'tâd hediyelerini aldıktan sonra yerlerine dönmeğe mezun oldular. Bu münâsebetle îmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin'in Taht-ı Süleyman'dan gönderdiği başlar mızrak üzerine geçirilerek tersine çevrilmiş bayrakları, mûsikî âletleri ve sâiresi ile birlikte bütün ordugâhda dolaştırıldı. Şah'ın Gürcistan'dan bâzı kalelere istilâsı haberi üzerine vezir-i âzam Sazhk'tan hareketle dört bin yeniçeri ve bütün Rumeli, Anadolu, Karaman askeri ile takibe me'mûr oldu. Lâkin Oltu'ya geldiğinde Şâh'ın ric'atini işterek döndü. Bu aralık Bağdâd ve Lûristan'ı işgal eden asker Şehzirol¹⁴⁹ ve Balkas kazalarını ele geçirerek buralardaki kalelerin hepsini ele geçirmişlerdi. Bu muvaffakiyetler diğerkürdistan beğlerinin itaatlerini sağladı.¹⁵⁰

etbâ'ü'l-hidâ» şeklindedir. Müverrihin nüshasında fark olduğu anlaşılıyor. Birincisi bizim nüshaya, ikincisi müverrihin nüshasına göre olması lâzımdır. Burada «kelâm» dan maksad da «söz» olmalıdır. Mütercim).

¹⁴⁷ «Erdebil ve Tebriz'in eşkâli «Feca'alnâha âleyhâ sâfüihft» muktezâsın-ca vaz'-ı âhlrete tebdil olunur.»

¹⁴⁸ Peçevl ve Kûz-nâme-f SüleymânI, Cel&l-zâde, varak: 328.

¹⁴⁹ Peçevi, ve: 109, Ali, 48'İncî Hadise, va: 265, Celâl-zâde, varak: 322. Ce-lal-zftde ve Peçevl Havar, Nukud, Faake, Şemiran, Firarice» kalelerini de stkr eder.

¹⁵⁰ Acemler'den (yâni Safevî Türk kumandanlarında^) Uğurlu Beğ, Mîrlsak Beg, Bane Beğİ Mlr Mehmed Seyf Beğ, Sitâre Beğİ Yusuf Beğ, Birüce Beğİ Budak Beg, Orhan BegI (?) Cihanşah Beg.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/401-405

Amasya Ahidnâmesi

Nihayet 26 Eylül 1554'te ve Fâdişâh'ın Erzurum'da ikameti esnasında her iki hükümdara lâyük tâbirlerle yazılmış mektubu hâmil bir îran elçisinin bu şehre geldiği görüldü. Pâdişâhın arzusuna uygun olarak bu defa sefaret için hükümetin büyük memurlarından Korucu Kaçar unvanını, başka bir tâbirle hassa askeri kumandanlığını hâiz olan Şah-kulî nâm zâtı seçmişlerdi. Resmî bir mülakat esnasında Şâh'ın elçisi mütâreke istediğinden, İranlılar muhafaza edecekleri müddetçe uzamak üzere buna müsâade olundu.¹⁵¹ 3 Zilka'de 961 (30 Eylül 1554)'de Pâdişâh Erzurum'u terk ederek yirmi gün sonra Sivasa' vâsıl oldu; oradan da oniki günde Amasya'ya geldi. Burada asker kışlarına gönderildiler. 1551 Ma-yıs'ının 10'unda Şâh'ın eşik-ağası, yâni teşrifat baş-memuru Ferah-zâd Beğ¹⁵² efendisi tarafından sulhe dâir yeni teklifler ve zengin hediyelerle mütevâzîâne olduğu kadar mufassal bir mektup getirdi ki, hamd-i Huda ile, tesliyye-i Peygamber ve tarziyye-i Alî ile¹⁵³ başlayarak birçok âyetleri ve hükümleri ihtiva etmekte ve dostluk te'minâtmdan sonra İran hacılarının İslâm'ın mukaddes mevkilerini ziyaretlerine müsâade talebiyle hitam bulmakta idi.¹⁵⁴ Ferahzâd Beğ iltifat ve hediyelere gark edilerek dönüşünde Pâdişâh tarafından Şâh'a yazılmış bir cevâbnâ-meyi aldı. Sultân Süleyman'ın bu mektubunda «Sultânü'l-velâye, bürhâ-nül-kirâme, İmâm Alî keremullahu vechehu» hazretleri hakkındaki ke-ilmâtın şüphe götürmez olduğu beyân olunmakta, ayrıca hadîs-i şerîf muk-tezâsinca diğerlerini hafife almak lâzım gelmeyeceğini söylüyor ve İranlılar canibinden nakz edilmediği müddetçe bi-avnihi Teâlâ sulhun muhafaza olunacağını ve hudud kumandanlarının ihtilâfa yol açacak her türlü durumdan ictinâb etmelerini ve Mekke ve Medine'ye gidecek hacıları bütün kuvvetleriyle muhafaza edeceklerini ilâve ediyordu. Osmanlı Devleti ile İran arasında bir sulh ahidnâmesine dâir teâtî olduğu malûm olan Uk mektup budur; zîrâ yarım asırdan, yâni Şâh İsmail'in Safeviyye hanedanını kurmasından beri iki hükümet arasında defalarca düşmanca tu-

¹⁵¹ Celal-zfl.de, varak: 31, Peçevî, varak: 109. Gerek Peçsvl, gerek RA1-na-me-i SitteymAid Pftdlgah'm cevab yazdığını yazmazlar.

¹⁵² Celal-zade, 333. Peçevî, varak: 110, Busbek, 1. mektub: «Venerat Ma]t deeima Or&tor perslcua.»

¹⁵³ clnnâ medli.ettri-llm se Ali babihâ» hadîs-i şerifi de mezkur idi.

¹⁵⁴ Bu mektup Peçevî (varak: 110-112) ve Rûz-nâme-i Süleymânî'-de (Nu: 42) vardır. Rûz-nâme-i Süleymânî'nin 41 numarasında İran beğleri Ma'sûm Hân Safevî'ye, Şâh-Kulî Halife'ye, Bedir Hân'a, Sevindük Korucu-baş'ya Altun kalesinin teslimine dâir bir ihtarname vardır. Bu mektupta yalnız mallarının ve can* larının muhafazasını değil, maaş tahsisini de vaad ediyor.

tumlara ara verilmiş ise de, hiçbir yazılı mukavele teâtî edilmemiş idi. Bilâkis dâima silâh altında bulunan iki millet Sünnî ve Şîîler'i tefrik eden eski kîni tekrar kanlanyle izhâr etmek için ancak bir bahaneye yahut müsâid bir sebebe bakmaktaydılar.

29 Mayıs 1555 (8 Receb 962) târihinde, yâni Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul'u fethederek Osmanlı hükümetini Avrupa'da sağlam bir şekilde yerleştirmesinden yüziki sene sonra torunlarından Sultân Süleyman İranlılarla Amasya'da akdedilen bu ilk ahidnâme ile Asya'daki saltanatını pekiştiriyordu.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti İle Ferdinand Arasında Sulh Müzakeresi

O sırada, mümtaz bir âlim ve mahir bir siyâsî olan Von Fekirhen (Peçuy) Piskoposu Antuan Vrançi, Tuna ince donanma kumandanı Fransuva Zay ile Belçikalı Busbek'ten mürekkep olarak Ferdinand tarafından gönderilen bir sefaret hey'eti sulh müzâkereleri için Amasya'ya geldi. Fakat bir neticeye nail olamadı. Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki diplomatik müzâkerelerin tafsilâtında bir fasıla bırakmamak ve bu iki hükümetin Transilvanya hakkındaki durumlarını ve tutumlarını daha iyi tanıtmak için, târihimizin vak'alar silsilesini tekrar gözönüne alarak Er-lau (Eğri) muhasarasına kadar çıkmak lâzımdır. Tamışvar'ın zabtından önce Ferdinand'ın Lins'den vezîr-i azama 24 Nisan târihiyle bir mektup yazarak Malvezi'nin serbest bırakılmasını ve İstanbul'a hediye göndermek ve kat'î bir sulh müzâkeresi açacak iki me'mûr için yol ruhsatnamesi gönderilmesini talep etmişti- Malvezi ise az bir müddet önce Karadeniz sahilindeki Kara Kule'den Yedikule'ye günlük iaşe masraftan on-beş akçeden otuz akçeye çıkarılmıştı.¹⁵⁶ Lâkin împarator'un ısrarına rağmen serbest bırakılmasına müsâade olunmadı. Sultân Süleyman'ın, Avusturya sefirinin şahsında beynelmilel hukuku nakz ettiğine dâir vâki' olan suçlamaya gelince, vezîr-i âzam, Malvezi'nin ancak Ferdinand'ın barışçı duygularına ve niyetlerine

¹⁵⁵ M. D'Ohsson, (c. 7, s. 482), Şâh ve Pâdişâh'ın unvanlarının tercümesini yazar. «Sulh tasdiknamesi 29 Mayıs 1555'de İstanbul'da imza olundu» demesi hatalıdır; ahidnâme İstanbul'da değil, Amasya'da imza edilmiş ve zât-ı şâhâne Amasya'ya ancak Hazîran'da gelmiştir. M. D'Ohsson, Fransi ile Sultân SÜ-leymân arasındaki ilk ahidnâmenin 1535'de İstanbul'da imza edildiğini zannetmekle Flassan'ın düştüğü hataya düşmüştür.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/405-406

¹⁵⁶ Malvezi'nin kâtibi Anjelo Rohaln (A- Rofawta)'ın tarihçe-i sefaretini.

rehin ve te'mînât olarak alıkonulmuş olduğu cevâbım verdi.¹⁵⁷ Eğri muhasarasını tâkib eden baharda, İmparator Bâb-ı Hümâyün nezdinde elçisi olmak üzere Fransuva Zay ile Verantius'u tâyin etmişti.¹⁵⁸ Daha sonra Verantius, birkaç aylık bir mütâreke akdetmek ve o müddet zarfında İstanbul'ca sulh müzâkeresinde bulunmak üzere Pol Palına ile birlikte Budin Vâlîsi'ne gönderildi.¹⁵⁹

Mevkiini Doygun'a terketmek üzere olan Hadım Alî Paşa, evvelâ pek müsâid bir hüsn-î kabul göstermediyse de, bin dukalık bir hediye üzerine yumuşayarak elçilerin taleplerini yerine getireceğini vaad etti.¹⁶⁰ Bâb-ı Hümâyün ancak altı aylık bir mütârekeye müsâade gösterdiğinden Zay ile Verantius İstanbul'a gitmek ve sulhun ne şartlarla satın alınabileceği hakkında Malvezi ile müzâkere etmek için emir aldılar. 25 Ağus-tos'ta, yâni Sultân Süleyman'ın Haleb'e azimetinden birkaç gün Önce payitahta vardılar. Ertesi gün vezîr-i âzam Rüstem Paşa, daha ertesi gün de üç vezîr -ki Ahmed, İbrâhîm, Haydar Paşalar'dır- nezdinde isbât-ı vücûd ederek üçüncü günü sultânın huzuruna kabul olundular. Zât-ı Şâ-hâne bizzat söz söylemeğe tenezzül ederek sulha ne şartlarla müsâade olunabileceğini vezîr-i azamdan suâl etti.¹⁶¹ Ferdinand'ın elçileri, asıl Macaristan denilen mıntikanın terk edilmesi için senelik yüzellibin ve Yukarı Macaristan ile Transilvanya için de ayrıca kırkbin duka vergi teklif ettiler.¹⁶² Ancak uzun müzâkerelerden sonra vezirler Ferdinand'ın Transilvanya'yı tekrar istemesine bile müsâade oîunamayacağı ve ancak bu şart üzerine sulh akdolunabileceğini kararlaştırdılar. Mülakata o kadar az müddet zarfında müsâade olunması Pâdişâhın pek yakında gideceğinden dolayı idi. Filhakika ertesi günü Sultân Süleyman Üsküdar'a müteveccihen gemiye bindi. Malvezi serbest bırakılarak Transilvanya'nın Zapolya'ya terki hakkında Kral'm emirlerini

¹⁵⁷ «Dice (Roustem) che il Sgr. non ha mai molestato Orator di alcuno impero, quello che S. Altezza ha fatto hora a me, che l'ha fatto non come Oratore ma come fidejussore della Maesta Vostra.» (Rüstem Paşa'nın metindeki sözlerinin tercümesidir). Malvezi'nin İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde 14 Ekim 1551 raporu. Pâdişâhın, ancak Yûnus Beğ'in halefi tercüman İbrahim tarafından yazılmış bir tercümesi mevcut olan mektubunun bu tercümesini, İbrahim şöyle imza etmiştir: «İbra-himbei interpres majör Majestatis suae invictissimae Impe-ratoria Turcarum.»

¹⁵⁸ Verantius, daha doğrusu Wrancy.

¹⁵⁹ Antonio Vrançio ve Paulo Litterato de Pallnia'ya Cîraç'dan 13 Mart tarihiyle verilen talimata nazaran. Binâenaleyh Millerin tEplstolae Impe-r&torum et Begüm Hungariae FenUnaodi I et M&xfan]ltani n adlı eserindeki ilk vesikadan onaltı gün öncedir. Miller'in eserinde ne bu t&limât, ne de bunları tâkito edenler mevcut değildir. HalbuM bunlar mühimdir.

¹⁶⁰ Vrançi ve Paulo Litterato'nun sefaretnâmeteri.

¹⁶¹ Vrançi, Zay İle Malvezi'nin sefâr&namesl. Viyana, 13 Haziran 1553.

¹⁶² Antonio Vrançi, Fransuva Zay, Yuannis Mari Malvezi nâmında İstanbul'a gönderilen Üç sefirin -kendi İmza ve mühürlerini İhtiva eden- on varakalık takrirleri İmparatorluk Hazne-l Evnkk'möadır.

almak üzere Viyana'ya gitmeğe mecbur oldu. Diğer iki elçi İstanbul'da kaldılar. Süleyman'ın gidişinin ertesi günü vezîr-i âzam ve elçiler Üsküdar kasabasının bir bahçesinde ahidnâmenîn esaslarına karar verdiler. Sulh beş sene için yenilenmiş oldu. Kralın son Macaristan seferinde uğradığı zayıttan dolayı, otuz-bin duka senelik hediye, yarıya indirildi. Bundan başka Solnok ve Eğri şehirlerine âit olan köylülerin eskiden tâbi olmadıkları vergilerle mükellef olmamaları kararlaştırıldı. Bu işin kat'î neticesi Malvezi'nin dönüşüne bırakılarak, onun gelmesini beklemek üzere mütârekenin de o zamana kadar uzaması kararlaştırıldı.¹⁶³

Rüstem Paşa'nın birkaç sözü, daha önce vezîr-i âzam İbrahim Paşa'nın Laçki*ye ne kadar mağrûrâne sözler ettiğini sefirlere hatırlatıyordu. Vezîr-i âzam, beynelmilel hukuk hükümlerinin Macarlar tarafından ihlâl edilerek Sultân Süleyman'ın cülusunda gönderdiği elçilerin burun ve kulaklarının kesilmiş olduğunu kınama (mevkî-i ta'yîb) mevkiinde bildirdi.¹⁶⁴ Avusturyalılar hakîkaten böyle bir hâlin vukuunu işittikleri, ancak bu iş Kral Lui zamânmda vuku bulmuş olup Ferdinand'ın zamanında böyle bir şey olmadığını söylediler. Bunun üzerine Rüstem Paşa Zay'a doğru dönerek:

- «İşte siz Macarlar Belgrad'ı, Kralınızı bundan dolayı kaybettiniz; en son defa, beş sene için akdolunan mütârekeyi ihlâl ederek Transilvanya'yı istilâ etmekle ne kazandınız? Cenâb-ı Hak bize Tamışvar'ı, Solnok'u, Lipa (Lipve)'yi, içinde bir cami bulunan Beçe'yi verdi.» dedi.

Nihayet Rüstem, anlaşmayı şariken nâmına mı istediklerini sordu. Buna cevaben, Kral Ferdinand nâmına gelmiş olduklarını, fakat İmparator'un biraderine muhabbetinden dolayı onun da ahidnâmeyi kabul edeceğinde şüphe olmadığını beyân ettiler.¹⁶⁵

Malvezi dokuz aydan beri Viyana'da idi. Uzun mahbûsiyetinden mütevellid bir hastalık bu te'hîrin bahanesi, yahut hakîkî sebebi oldu. Haleb'den Şubat nihayeti târihiyle târihlenmiş olup¹⁶⁶ Viyana'ya ancak Mayıs

¹⁶³ Bu ahidnâmelertn maddeleri sefaretin raporuna ilâve olunmuştur: «Ar-tlcuU pacis quinque armorum quae Inter magnitudinem Imperatoris Tur-carum, Zujthanum ZuUman ac Aslae Craeciae principis et Serenissimorum Rom. Hunf. Bohem. Regem Fe*dtoand»m renovatae,»

¹⁶⁴ «Nonne primum quam nos pacem et amicitiam vobiscum facere volefomus, vos dedita opera uni Oratori nostro nasum et aures praecidistis, et sic deturbatum In contemptum Imperatoris nostri et nostrum omnium re-misistis; quam Injuriam quam nos vindicare vellemus nonne pro uno homine afflicto et Belgradum amisistis et Regem. et Regnum.»

¹⁶⁵ Avusturya Hanedanı Hazîne-1 Evrakı'nda Süferâ raporları. Zay ve Vran-çi'nin Miller'de mevcut olmayan raporları Katona'da, 22, s. 453-493 dere edilmiştir.

¹⁶⁶ «Oatae namque Mae sunt Htterae Alepl ultima Februarii nobisque un-declma primum hujus mensis (majj)». Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazîne-i Evrakında Malvezi'ye talimat. Hazîne-i Evrafç'da Sultân Süleyman'ın İran muzafferiyâtı vekayilni hâvî bir mektubun aslı mevcuttur ki, beyaz mürekkebe ve nefis bir

başlarında vâsil olan bir mektubun gelmesi üzerine yeni talimatla me'mûriyet mahalline avdete me'mûr oldu. Bu talimatta Avusturya'nın Transilvanya hakkındaki hukuk-ı temellükü tafsîlen beyân olunmakta ve Sultân Süleyman'ın mektubunda belirtilen kılıç hakkı red edilmekteydi.¹⁶⁷ Malvezi'nin seyahati ve beklemesine yol açan ağır hastalığı esnâsında Osmanlılar mütârekeyi defalarca nakz ettiler. Daha, Vrançi ile Zay'ın me'mûriyetlerinden Önce Bosna Vâlîsi Ulama Paşa, Kilis Beği Mu-rad ve Hersek Beği Malkoç Beğlerle birlikte Varadin civarını demir ve ateşle tahrîb etmişlerdi. Ancak Zerrini Kontu Nikola'nın idare ettiği bir Macar müfrezesiyle David Avingnad kumandasında bir tistirya müfrezesi tarafından hücum görerek mağlûp oldu. Paşa'nın oğlu Cafer bu cenkte Yan Marbez'in elinde telef oldu. Ulama, oğlunun intikamını almak için Hasma, Verece, Dombra kaleleri üzerine atıldı. Buna karşılık Piyer Er-dodi ve Jorj Zeloni otuz kayıkla Sava'dan indiler; Mark Tomasoviç dahî Gradiska ve Velika kalelerine ansızın hücum ederek yağma etti. Ertesi sene Türkler, îskalavyonya ve Hirvatistan kalelerinden daha mühim fetihlerde bulundular: Zeçeni sancak-beği kahraman Hamza Beğ -ki hiç fid-ye-i necat alınmaksızın serbest bırakılmıştı- bir esirin hıyânetiyle (delaletiyle) Fülele mevkiiini aldı.¹⁶⁸ Fransuva Bebek tarafından inşâ olunmuş olan Fülele istihkâmları biri diğerine hâkim iki kuleden mürekkepti. Aşağı kulede üç büyük mağara vardı ki, biri su hazînesi, biri barut mahzeni, üçüncüsü de mahbes olarak kullanılıyordu. Bebek, Bala-sa, Pereney buraya asker getirdilerse de, geç getirdiler; aşağı kule, ku-şatmacıların istilâ etmiş oldukları yukarı kulenin ateşine onbeş gün mukavemet etti. Lâkin Doygun Paşa'nın gelmesiyle bu da Türkler'in eline düştü.¹⁶⁹ Hamza, gerek bu defa, gerek diğer birçok defalarda gösterdiği müessir şecaatle, İslâm'ın en büyük kahramanlarından olan Peygam-ber'in amcası ile -koruyucuları kendi emirlerine körü körüne itaat eden- yetmişiki kalenin hâkimi ve Suriye Karmatîleri'nin meşhur reisi

hat ile yazılmıştır. Bu mektup sefirlerin raporunda «Yunzuph» denilen Yûsuf Çavuş vasıtasıyla gönderilmiştir. Ka-tona, 22, s. 564.

¹⁶⁷ Malvezi, Vrançi ile Zay'a talimat, 7 varak, Viyana, 23 Mayıs, İmparatorluk Hazîne-i Evrakı: cQuando quldam vero ex postremis Utteris, quas Serenissimus Prmceps Turcarum ad nos ex Alepfo dedit, cognovimus mag-nitudinem ejus İd maxime graviter fecre, nos Transylvaniam possidere, quod ipse proyinciâ^ Ulam Jure beUI f ladk) scilicet \$, se oocupatam qu ondum Regi Joanni tradiderit, et eo defuncto ipsius quoque Illustrissimo filio eoncesserit, et putet nunchonori farnae et reputatloni magnitudinis suae aliquid detrahi Idcirco, quod rjos İpsam ad mamîâ nostras accepe-rimus.»

¹⁶⁸ «Ioannes Paslus alium quoque captivum una cum Hansabegho ad petl-tionem tuae Majestatis manumisit.» Verantius ve Zay'ın İmparator'a mektupları, 16 Haziran 1553, Katona, 12, s. 460.

¹⁶⁹ İstoanfi, 19, ve Fçu*acz, 4, Katona'da, işaret olunan bazı tagylrat ile.

tarafından gürültüsü cihâne yayılmış bulunan bu büyük isme liyâkatini isbât etmiştir.¹⁷⁰ Arab Hamza ile Suriyeli harb san'atkârı Hamza'nın kahramanlık eserleri ve iktidarı, Ebû'l-Fevâris Anter'in cesûrâne vaka-yiyle birlikte, Hamza-nâme ismiyle ma'rûf birçok kahramanlık hikâyelerine mevzu olmuştur.

Dâima yenilenen bu düşmanca tavırlar hakkında, Ferdinand tarafından yapılan şikâyet üzerine Budin Vâlîsi Fülekin zabtı ve Holükü mevkiine edilen hücumun mukabelesi olduğunu cevaben bildirdi; bununla beraber Kral'm memurlarını, mıntıkanın asayişinin sağlanması işini, Stuhlveissenburg sancak beği Arslan ve Hâtûn sancak beği Velî Beğler'e vermiş olduğu te'minâtiyle iade etti,¹⁷¹ Macaristan'da bunlar olurken Osmanlı Devleti Transilvanya'daki menfaatlerini unutmuyordu. Bu krallığı bir dakika gözünden uzaklaştırma-yan Süleyman, memleketin içine düştüğü musibetlerin başlıca müsebbibi Ferdinand olduğunu göstermek suretiyle milletin kral hakkındaki hoşnûd-suzluğunu büsbütün artırmakta asla ihmâl göstermedi. İki sene Önce bir Çavuş ahâlîyi zabt etmek için bütün şehirlerde vezir Ahmed nâmına teh-dîd edici fermanlar neşr etmişti¹⁷² o vakitten beri beyânnamelerin arkası kesilmemiş ve hattâ Pâdişâh birkaçını tâ Haleb'den göndermiştir.¹⁷³ Diğer taraftan Vrançi ve Zay, Kraliçe İzâbel ile Petroviç'in gönderdiği adamların i'tibanm izâleye çalışmakta kusur etmediler;¹⁷⁴ lâkin bunların mesaîsi hiçbir netice vermedi, îzabeFin memurları Alman mühtedîsi tercüman Mahmud delaletiyle, Zapolya'nın oğlunu Süleyman'ın

¹⁷⁰ Clhân-nümâ'nın 590'ncı sahifesinde («Sahiyûn kal'ası bir sahra üzerinde bir kal'a-i metînedür; miyâh-ı kesîresi ve kurbûn-de vadileri vardır. Bunlarda olan leymûnlar başka yerde olmaz. Lâzkiyye'den bir merhaledür; bunun kavmi İsmâîliyye-dendür» mealinde malûmat verildikten sonra) aşağıda özetlenen fıkra yazılmıştır:

«Bu kal'ada hâkim olan fedâviyye taifesi (Karmatîler, ts-mâîîler) Melik Zahir Beybars asrında şöhret bulmuşlardır. Bunlar pek seçî'dir. Her bir takımının bir kal'ası vardır. Ta-râblus ve Sayda'dan Haleb'e kadar ve Havran semtlerinde yetmiş kal'alan vardır; baş kal'aları Sahiyûn'dur; en büyük reisleri Ma'rûf bin Hamza burada oturuyordu. Bunların en hîle-kân şeyhliğe geçer. Emrenek (?) tâifesiyle haylî muharebe etmişlerdir. Bunlara birçok ilâveler yaparak Hanizâ-nâme vadisinde efsâneler tertîb eylemişlerdir.» (Aslından alındı) (Mütercim)'.

¹⁷¹ Budin Valisi Doygun'un Ferdinand'a mektubu.

¹⁷² Kastaldo Ferdinand'a yazdığı 9 Mayıs 1552 tarihli raporda -yirmiden fazlası Avusturya arşivinde mevcut ve sadrâzam Ahmed Paşa'nın mühür ve işaretini taşıyan- bu fermanlar hakkında şöyle yazıyor: «Ünde autem emanent hae litterae Turcales et valachae jam prius compertum habeo, aut enim est illarum Ciaus ille, qui penes Trasalpinum Voivodam ma-net.» Prey, s. 481; Katona, 22; s. 182; ile karşılaştırınız.

¹⁷³ Müverrih Kandî, Dö Bu ve diğerleri. Bunlar Haleb'den 7 ttisan 1554 târihiyle tarihlenmiş olarak gönderdiği mektubtan: «Ideo mandamus vobis omnibus, quod Regl Stephamo obedatis et ubicumque intromittatis, eum honorabillter pro Rege vestro obedienter acciplaus» Kâtip ve tercüman Mahmûd'un tercümesi.

¹⁷⁴ Bunun delilleri müteaddid raporlarında mevcuttur. Katona, 22, & 545-626. Bu mporlardan 53'ünün şâyân-ı dlfcak bir hulâsasım verir.

himayesine tavsiye ederek, Lipve, Solimos, Çanad, Çailyad, Fenlak, Na-gilak ile Solnok'un İadesini istediler. Getirdikleri ipek hediyeler ve diğer kumaşlar sekizyüz duka kıymetinde idi.¹⁷⁵

Bâb-ı Devletlin iki tercümanı Alman Mahmud ve Macar Ferhâd, Oruç Çavuş ile birlikte, Kraliçe İzabeFin oğlunu Petroviç'in ve Budin ve Ta-mışvar beğlerbeğlerinin yardımlarıyla Transilvanya hükümdarhğma yerleştirmek vazifesiyle İstanbul'dan hareket ettiler.

Bütün bu entrikalarla Pâdişâhın İran'daki muzafferiyetleri haylî vaktinden beri arzu olunan bir sefaret hey'etinin İstanbul'a gönderilmesini icâb ettirmektedir. Hastalığı devam ederek bir müddet sonra Komorn'da vefat etmiş olan Malvezi'nin yerine Belçikalı Auger Busbek tâyin olundu. Busbek, Ferdinand'ın bir mektubunu hâmil olarak iki arkadaşıyla birlikte gitti. Ferdinand bu mektupta Transilvanya'daki hukukunu isbât için büyük tafsilâta girişmekte ve hattâ Sultân Süleyman'ın uluvv-i cenabına müracaat etmekte idi.¹⁷⁶ Bu diplomatlar 20 Kânun-ı sâni'de İstanbul'a vâsıl oldular; ancak Rüstem Paşa'ya halef olan İbrâhîm Paşa, bunları Pâdişâh'ın kışlak ittihaz ettiği Amasya'ya gönderdi. Bunların seyahati Busbek'in hikâyesi¹⁷⁷ ve Ogüst saltanatına âit Ansira adlı meşhur âbidenin keşfiyle şâyân-ı dikkattir.¹⁷⁸ Sultân Süleyman'a onbin duka ve kıymetli bir surette altınla cilalanmış gümüş kadehler getiriyorlardı. Ahmed Paşa, bunları hediye mi, yoksa vergi olarak mı takdim edeceklerini sorması üzerine, kadehlerin hediye olarak gönderildiğini ve onbin dukanın Transilvanya vergisi olduğunu söyledi; sefirler mütârekenin bozulmuş olmasından şikâyetle Hamza tarafından Fülekin zabtını, Arslan tarafından Palota'nin yakılmasını, Vesprim sancak beği tarafından Pöti ve Sumelya'nın tahribini, Görözgal sancak beği tarafından Siged ve Paçod kazalarında vuku bulan akınları, Hâtûn sancak beği tarafından Po-roslov ve Eğri üzerine vuku bulan teşebbüsleri, nihayet Çobaniç, Tiyâni, Oluhvar (Auluhvar) üzerine vâki olan sevkıyatı delil olarak ileri sürdüler. Bu taleplerine ve Pâdişâha' seksenbin, emîr-i âhuruna yirmibin üç vezire ondört, ondörtbin duka vermek

¹⁷⁵ Macar altınları ki o zaman kıymetleri 6 livrelük 1 ekü tutarında idi. Busbekü Mektup: 1; Verantius, Katona'da, 22, 557.

¹⁷⁶ 23 Teşrin-i evvel 1554 târihiyle verilen ta'İmât, Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazine-i Evrakında: cAnique idcirco nos Magnitudnem ejus rogare ne causa Transylvania, in tractatlone İpsius pacls sese dlf flcilem praebeat, sed nobis petentibus pro liberalitate sua benevoie eoncedat, quod pro summa animi sul a^ıulUt» non petentl concessura esset.»

¹⁷⁷ «Augerii Glslenli Busbequil legationis turcicae eplstolae quatour.»

¹⁷⁸ Antiquitates asiaticae, accedit monumentum ancyranmn per E. «Thishull, Londni. 1728, p. 165.

vaadlerine rağmen altı aylık bir mütârekeden ve Pâdişah'ın Ferdinand'a bir mektubundan başka bir şeye nail olamadılar. Busbek bu mektubu alıp yeni ta'limât istemek üzere Viyana'ya gidecekti. Veda için Pâdişâhın huzuruna girdiği sırada müsâid bir cevap ile avdet edeceğinden ümîdvar olduğunu beyân etti; Pâdişah'ın cevâbı ise: «Biz de ümîd ederiz» sözlerinden ibaret oldu.

Ferdinand ile Şâh'ın elçileri bir günde ve bir maksad için, yâni sulh ahidnâmeleri akdetmek için hediyelerini takdim etmiş idiler; fakat yalnız İranlılar tamâmiyle maksadlarına muvaffak oldular. Vrançi, Zay, Busbek İran sefirlerinin çıktığı sırada Amasya'dan ayrıldılar. İlk ikisi İstanbul'da kalarak Busbek Süleyman'ın mektubunu Ferdinand'a vermek üzere Viyana'ya gitti.¹⁷⁹ Venedik, Fransız, Lehistan sefirleri de o kadar mes'ûd bir surette ikmâl edilmiş olan sefer münâsebetiyle hükümetlerinin tebriklerini getirmiş idiler.¹⁸⁰

İran ile akdolunan musaleha-nâmenin imzasından üç hafta sonra Sul-tân Süleyman Amasya'dan hareket etti. Muharebede mümtaz hizmetleri olanların hepsine mükâfat tevzi etmişti. Zeamet sahipleri senelik ikiyüz akçe, timar sahipleri senelik yüz akçe terakki aldılar. Rumeli beğlerbeği Sokullu Mehmed Paşa'ya vezâret verildi; yeniçeri ağası Pertev Ağa Rumeli beğlerbeğliğine nakl olunarak onun yerine de İskender Ağa getirildi. Otonom (muhtar) memleketlerin hükümetlerinde bâzı değişiklikler oldu: Eflâk Voyvodası Mirce emaretinin sekizinci senesi -ihtimâl ki Fer-dinand'a müsâid bulunduğu şübhesiyle- azl edilerek yerine Radol'un oğlu Petraşko gönderildi.¹⁸¹ Ertesi sene Moldavya beği Aleksandır Lehistan'ın nüfûzuyla hükümet mevkiine gelmiş olmak bahanesiyle, azledilerek tebriye-i zimmet için İstanbul'a çağırıldı. Lâkin me'mûriyetine iade olunmak bahtiyarlığına nail oldu.¹⁸² Daha önce yazdığımız veçhile, daha mühim bir değişiklik de iki sene evvel Kırım'da vuku bulmuştu. Sâhib Giray yeğenini Ejderhan Hanlığı'na teklif ve onun İstanbul'dan uzaklaştırılmasıyla korkunç bir

¹⁷⁹ Busbek, 14 Ağustos 1555 raporu. Mektubuna müracaat: «Eodem die quo nos d'cessimus, orator quoque persicus A-*n*wto*n reliquit» Busbek, 2 Ha-zıran'da gitmiş olduğundan M. p'Ohssontm zannı gibi Sultan Süleyman İran ile İstanbul'da 29 Mayıs'ta ahidname akdetmiş olamaz.

İbrâhîm tarafından imzalanmış Lâtince tercümesi; Receb 962 (1555) tarihli aslı Transilvanya'nın Sigismund Zapolya'ya terki hakkında uzun ifâdeyi ihtiva etmektedir.

¹⁸⁰ Celal-zade, varak: 338, Fransız elçisini «Mbn Deniş» diye isimlendirir: KAtona, 22, s. 682, şeflerine «Codognatus» İsmi verir.

¹⁸¹ Vrançl'ntn Ferdinand'a mektubu, İstanbul, 1 Mart 1554; Katona'da 22, s. 760.

¹⁸² Vrançl'nin Ferdinand'a, mektubu, İstanbul 23 Teşrîn-i evvel 1555, Katona'da, 22, & 760.

rakîbden kurtulacağını zannetmişti. Lâkin Devlet Giray tarafından Sâhib Giray aleyhine kurulan bir fesad onun ihtiyatının semeresini toplamasına mâni oldu.¹⁸³ Sâhib Giray on-yedi hançer darbesiyle vurulup düşerek üç küçük oğlu da beraber telef oldu (1555). Devlet Giray Emin Giray'ın yerine Ahmed Giray'ı «kalgay» nasb ederek¹⁸⁴ yirmi sene hüküm sürdü. Ruslar'ın korkulu düşmanı olan Sâhib Giray Kıpçak bozkırlarının Cengiz Sülâlesi'nden son hânı olmuştur. Bu sıradadır ki Kazan ve Ejderhan fâtihî İvan Vasili - eskiden Asya'nın birçok hükümdarları tarafından alınmış topraklarını zaptede-rek- «Çar» unvanını almıştır.¹⁸⁵

Düzmece Mustafa İsyanı

1 Ağustos'ta (13 Ramazan) Pâdişâh yeni sarayına dâhil olarak üçüncü vezîr Sokollu Mehmed Paşa'yı üçbin yeniçeri, dörtbin süvari ile Selanik ve Yenişehir taraflarına gönderdi. Buralarda zuhur eden bir serseri kendisinin Şehzade Sultân Mustafa olduğunu ve cellâdın elinden kurtulduğunu iddia ile başına onbin kadar adam toplamış idi. Evvelce, yâni Süleyman'ın Amasya'dan avdetinden önce Edirne Vâlîsi bulunan Şehzade, ağalarından biriyle Niğbolu sancak beği Dülkadir ailesinden Mehmed Han'a bu âsîleri dağıtmalarını emretmişti. Sahte Mustafa bir tavukçuyu¹⁸⁶ vezîr, iki talebeyi kazasker tâyîn etmişti. Tavukçu Niğbolu sancak beği nezdinde pâdişâhına karşı hıyanet etti. Niğbolu beği de Mustafa'vı Sokollu'ya teslim ederek onun tarafından Sultân Süleyman'a gpn. derildi. Tavukçunun hıyanetine güzel bir zeametle mükâfat verilerek Düzme Mustafa da asıldı.

Bu serseri I. Mehmed zamanında zuhur eden iki Mustafa'yı taklîden dervişleri ayaklandırmış ve eski saltanat enkazı üzerine yeni bir saltanat kurmak ümidinde bulunmuştu. Onun asılması dahilî muharebeyi söndürdü. Lâkin idam olunmuş bir oğulun hayâlîni uzaklaştıramadı... Nedamet,

¹⁸³ Hacı Kalfa, ve Ravzatü'l-Ebrâr* Sâhib Giray'ın vefatını 960 (1553) târihinde gösterirler. Döğini (Deguignes) târihinde ve Petersburg'da 1824'te basılmış bir Kırım Târihi'nin 27. sahife-sinde denildiği gibi 1551'de değil. Bu Kırım Târihi'nde «İmparator Selim vezîr-i âzamım Hân'ın halefine gönderdi» sözü pek büyük bir hatâdır. Zîrâ o vakit pâdişâh Süleyman idi; Selim değil; ayrıca Sadrâzam Macaristan'da idi, Kırım'da değil.

¹⁸⁴ «Es-Seb'a'ün Yesanda. varak: «8, Hapı Giray ve Ca'fetr Giray tesmiye olunmuşlardır.

¹⁸⁵ «Czar» ve «Tzar» (çar) umûmî olarak da «Sezar» (Kaysar) kelimesine muâdil sayılmıştır. Lâkin Asya hükümdarlarının esiri bir unvanıdır. Buna delil olmak üzere Gürcistan hükümdarlarının unvanlarında «şar» kelimesi vardır. Meâdin-i Şark, 1, s. 326 ve Siebenmeer eserinde, 3, s. 200'e müracaat. Şiflerin «Carin» kelimesi de keza, bunun delilidir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/406-412.

¹⁸⁶ Bizim tarihlerde adı «A'Ü IHigca'dır. *Joaei bir adamdır (Mütercim).

günden güne daha ziyâde ihtiyarlaşan Sultân Süleyman'ın hâtırasına bu hayalî dâima arz etmekte idi.¹⁸⁷

OTUZİKİNCİ KİTAP	
Vezîr- Âzam Ahmed Paşa'nın İdamı.....	
Süleymaniye'nin Tamamlanması.....	
Süleymaniye'nin Açılması Münasebetiyle İran Sarayından Gelen Tebrikler.....	
Süleymaniye Medresesinin Kuruluşu	
Hurrem Sultanın Ölümü	
Özbek Han (Türkistan Hânı) İle Dostâne Münâsebetler.....	
Macaristan Seferi	
Siget Muhasarası	
Tata Kalesinin Fethi	
Ferdinand Ve İzâbel'in Elçileri	
İspanya, Venedik Ve Fransa Elçilerinin Gelmesi.....	
Dâhili Muharebenin Sebepleri	
Şehzade Bâyezîd'in Mağlûbiyeti Ve İran'a Fırası	
Safeviler'le Osmanlı Devleti Arasında Müzâkereler	
Şehzade Bâyezîd'in İdamı	

¹⁸⁷ «Aetate jam «t in«iw*c**e, .uleus immedieafrlle sfçve gan* raenam in «EE ZmTta vu*w «editum «*» B«M>*. 4 Ağustos 1555 tarlhtade raporunda: teirtnd mefctup, tmpaiaftMltH Ha*taM Bvtaki. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/412-413.

OTUZİKİNCİ KİTAP

Vezîr- Âzam Ahmed Paşa'nın İdamı

Süleyman'ın bir incizâba tutulduğunu ve bilakis orduda, bilhassa yeniçeriler üzerindeki te'sîri cihetiyle kendisine rakîb gibi görünen bir oğul hakkında babalık otoritesini menfur bir katli gerçekleştirecek dereceye kadar götürdüğünü gördük. Bu nakîsaların yaş ilerledikçe yeni bir kuvvet olarak hükümdarın parlak vasıflarını tamâmiyle kararttığını müşahede edeceğiz. Tecrübe ile te'yîd edilmiş bir hakikattir ki, her şeyde güç olan, ancak ilk adımı atmaktır. Bu kaide iyilik hakkında olduğu kadar, kötülük hakkında da geçerlidir. Bundan başka, ahlâkında sebat olan bir kimse kötülük yoluna girdiği zaman ekseriya gururun vicdanını iğfal etmesine müsamaha ederek, hiç olmazsa kendi kendisini tekzîb etmemiş olmak için, fiillerinde ısrar ihtiyâcını hisseder. Hiç şübhe yoktur ki, Sultân Süleyman, yirmi sene önce gençlik arkadaşı, olgunluk çağının muhibbi, büyüklüğünün sâdik istinâdgâhı İbrahim'i, hiçbir vakit kendinden uzak-laştırmıyacağı hakkındaki vaadine rağmen boğdurduğu zaman, vicdaniyle uzun ve elem verici bir çatışmaya girmiştir. O vakit nedametini ancak kanun-şinâslardan birinin şu sözüyle teskin edebilmiştir: «Uyku ölümün timsâlidir; uykuda bulunan bir adamın ölüden farkı yoktur».¹⁸⁸ Daha az dostça münâsebetlerde bulunduğu Ahmed Paşa'nın idamı ise, Pâdi-şâh'ın vicdanı için daha hafif bir yük olmak lâzım gelirdi; bununla berâ-ber-Rüstem Paşa'yı vezîr-i âzamlık gibi tehlikeli bir makamda onun yerine getirmesi, hiçbir vakit azl etmeyeceği hakkında Pâdişâh'm yeminine müstenid olmakla beraber Ahmed de îdâm edildi. Hacı Kalfa Takvîmü't-Tevârîh'inde bu buhususta diyor ki: «Min ba'd azl itmem diyü yemîn itmişler; fî'1-vâkı' (azl değil) kati itdiler».¹⁸⁹ Zavallı Ahmed, me'mûr olduğu vazifeyi îfâ ederken, yâni bir dîvân günü Pâdişâhla görüşmeğe giderken tevkif olundu; mülakat salonunda başı kesildi (12 Zilka'de - 28 Eylül 1555).¹⁹⁰ Bu îdâma sebep

¹⁸⁸ «Che gl'insinuo, che se il sonno non e morte effectiva e almeno per 11 tempo che si dorme un ünagine o una copla, tratta da quel originale.» Sagredo, 4, s. 221, Venedik, 1688.

¹⁸⁹ Takvîmü't-Tevârîh, (s. 276) ve Defter-i Vüzerâ. Dikkâte şâ-şândır ki bu defterde 960 târihi yerine 970 gösterilmiş ve müteakiben «Ahmed Paşa, birader Rüstem Paşa'nın sadâreti zikr edilmiştir. Bu birader kelimesi, hakîki kardeş demek olmayıp, vezâret'te refakat demek olacaktır. Zira Ahmed Paşa Arna-vud, Rüstem Hırvat olduğundan, bunlar kardeş değil idiler. Osman Efendi Hadîkatü'l-Vüzerâ, ve Âlî.

¹⁹⁰ Pecevi, varak: 115. Ahmed Pasa'nın boğazı tamâmiyle sıkılmazdan evvel ölümün bu türlüyle başışıklık kazanmak için bir nefes daha almak üzere cellâddan müsâade istediğine dair Bustoek tarafından

olmak üzere Ahmed Paşa -Pâdişâhın gözünden düşürmek, me'mûriyetini, hayâtını kaybettirmek için- Mısır Vâlîsi vezir Alî Paşa'ya iftira etmiş olmakla itham edildi. Bu hususta aşağıdaki tafsilât naklolunuyordu. Ahmed Paşa vezîr-i âzamlık makamına çıkınca valilikte Alî Paşa'ya halef olmak üzere akrabasından Dukakin Mehmed Paşa'yı Kaahire'ye göndermişti. Bu Alî Paşa o kadar şişman idi ki, ağırlığına pek az hayvan tahammül edebilirdi. Ahmed Paşa, Mısır'ın senelik varidatından İstanbul hissesini mümkün olduğu kadar artırmasını Mehmed Paşa'ya tenbîh etmişti. Çünkü Sultân'm hazînesini doldurmak için hiçbir fırsatı kaçırmamış olan selefi Rüstem Paşa'ya üstünlük sağlamak için bundan başka çâre görmüyordu.¹⁹¹ Şişmanlığından dolayı «Semiz»¹⁹² diye lakap takılan Alî Paşa Mısır valiliği esnasında mu'-tâd olan vergiyi tahsîl etmişti. Ancak, Dukakin Mehmed birinci sene bunu yüzellibin duka artırdığından Sultân Süleyman bu kadar büyük bir farktan dolayı Alî'den hesap sordu. Alî Paşa, memleketi yeni bir takım baskılarla tahrîb etmektense eski alışkanlıklara uygun olarak idare etmeyi daha münâsip görmüş olduğunu bildirdi. Sultân Süleyman Amasya'da ikameti esnasında tahkikat yaptırılarak bu işin aydınlığa kavuşturulmasını emretti Ahmed Paşa'nın -rakibini büsbütün mahvetmek için- Devlet hazînesini teslimatını artırmasını işaret eden yeni vâlîye yazdığı bir mektup Alî Paşa'nın eline geçmemiş olsaydı, bu tahkikat hiç şübhe-siz ki Alî'nin mahvı île neticelenecekti. Bu sırada bir gün Pâdişâh camie giderken bir arz-ı hâl verildi ki, Alî Paşa'nın mezâliminden şikâyet ediliyordu. Ancak istida sahibinin bir çavuş tarafından Öğretildiği ve bu işi de onun vezîr-i âzamin emriyle yaptığı sabit oldu. Ahmed Paşa'nın idamının resmî sebepleri bunlardan ibaretti.

Lâkin buna kimse aldanmadığı gibi, muasır müverrihler Ahmed Paşa'nın sukutunun asıl sebebinin, Pâdişâh'ın gözdesi olan Rokzelan'm kendi

(Katona'da, 22, s. 759) ileri sürülen rivayetin az güvenilir olduğu bundan anlaşılır (Ba'de'd-divan tûmar-ı ömri dürildi ve arz otası Öninde bpnı uruldı» Peçevî c. 1, s. 344. Mütercim).

¹⁹¹ Busbek Rüstem Paşa'nın mail idaresinden tafsilen bahseder: «Camera est in regia parttularis cum hoc titulo: Pecunlae Roustemî diligentla

¹⁹² Târîh-i Mısır-ı Kadîm ve Cedîd, Süheylî'nin eseri, İstanbul basımı, c. 1, s. 55; Semiz Alî, Sofu Alî, Hadım Alî Paşalar'ı karıştırır. Süleyman Paşa 1538 Mayıs'ında Hind seferi kumandanlığına gönderildiği, zaman, ona Dâvûd Paşa halef olmuş ve 1549 târihinde vefat etmiştir. Dâvûd Paşa'nın yerine Semiz Alî Paşa gelip oda Süheylî'ye göre 960 (1553)'de Ölmüştür. Lâkin Alî Paşa bu aralık ve Rüstem Paşa'nın sukutunu müteâkib İstanbul'a gitmiş ve Mısır'da Verantius'un (Katona, 12, s. 755) yazdığı gibi, 11 sene değil, 4 sene vâlîlik etmiştir. Onun yerine de Dukakin Mehmed Paşa getirilmiştir (Alî, Hacı Kalfa, Mısır Valileri Defteri, s. 219). Süheylî ise Semiz Alî Paşa'mn yerine Sofu Alî Paşa'yı getirir. Şu hâlde Süheylî, Semiz Alî'yi 960'da öldürmekle hatâ ettiği gibi, Semiz Alî ile Dukakin Mehmed arasında Sofu Alî'yi göstermekle de yanılır. Hacı Kalfa ve El-Minhû'r-Rahmâniyye Mısır valilerinin doğru listesini verirler.

damadını eski me'mûriyetine iade etmek arzusunda bulunmasından ibaret görmekte müttetikirler. Vakıa Rüstem Paşa Şehzade Mustafa'nın idamından infiale kapılan yeniçerilerin dedikodularını izâle etmek gibi geçici bir tedbîre feda edilmiş olduğu cihetle, fuzûlî addolunan bir halefin düşüş sebeplerini saymak harem entrikaları için kolay bir şey idi. Ortaya konulan bahaneye rağmen Ahmed Paşa'nın kanının dökülmesinin hakîkî sebebi o kadar açıktı ki, sonraları Hasan Paşa sefir sıfatıyla İran'a gittiği zaman Şâh Tahmasb, bu idâm ile Şehzade Mustafa'nın katli Sultân Süleyman'ın saltanatı için izâle edilmesi kaabil olmayan iki leke olduğunu paşaya beyân etmiştir.¹⁹³

işte, Tamışvar fâtihi ve İran galibi bu suretle harem kadınlarına¹⁹⁴ mağlûb ve Rüstem Paşa bu sayede ikinci defa olarak vezîr-i âzamlığa nail oldu. Fakat Ahmed Paşa'nın kanlı sonu kendisinin liyâkatini unutturmadı.¹⁹⁵ Topkapı yakınında bir cami yaptırmıştı ki, bugün onun adını taşımaktadır. Onun sayesinde yetişip de sonraları Osmanlı târihinde parlak vazifeler ifâ eden zevat ile de bizzat yaşamış demektir. Ahmed Paşa'nın yetiştirdiği adamların en mümtazları arasında Husrev Paşa'nın kardeşi Mustafa Ağa'yı yâd ederiz ki, şehzade lalalığı hizmetinden II. Se-lîm zamanında seraskerlik mesnedine çıkarak Kıbrıs adasının ve Şirvan'ın fethiyle şöhret kazanmıştır. Kezâlik defterdar Lâlezâr Mehmed Çelebî ve Ahmed Paşa'nın tezkirecisi Memi Çelebî muahharan riyâset-i küttâb mansıbına yükselmişlerdir.¹⁹⁶

Süleymaniye'nin Tamamlanması

Ertesi yaz Sultân Süleyman, altı sene evvel inşâsına başlanılmış olan «Süleymâniye» Câmii'nin tamamlandığını görmek mahzûziyetine nail oldu. Bu cami, Ağustos ortasında (8 Şevval 963 - 16 Ağustos 1556) mü'min-lerin hayranlık dolu bakışlarına arz olundu. 700.000 duka¹⁹⁷ altınından ziyâde sarf olunan bu bina saltanat merkezinin en muhteşem abidesidir. Mîmârî

¹⁹³ Âlî, Defter-i VÜzerâ'da, varak: 290. Cedâl-zâde, varak: 352.

¹⁹⁴ «Mekr-i zünân ile», Ali, Osman Efendi, Peçevl.

¹⁹⁵ Celâl-zâde, varak: 853, Ahmed Paşs'yı överek Kur*ân okumayı sevdiğini, ahkâm-ı şer'iyeye tamâmiyle riayetkar olduğunu, kendisinden sonraya birçok hayır müesseseleri bıraktığını, denizcilikte geniş malûmat sahibi bulunduğunu bildirir.

¹⁹⁶ Âlî, Ahmed Paşa tercüme-i hâli; Resmî Ahmed Efendi, Sefî-netü'r-Rüesâ. Lâlezâr Mehmed Efendi baş-defterdâr iken Sün-bül Memi ikinci defterdar ve Memi Çelebî reisü'l-küttâb idi.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/414-416.

¹⁹⁷ Evliyâ'ya nazaran 380 yük, yahud 38.000.000 akçe (760.000 duka); İstanbul ve Bojfrarıçi eserinde bir Hesap yanlışlığı neticesi yazıldığı gibi 89.383 duka defil.

tezyinatının zenginliği ve îmâlâtmdaki harikulade zerâfet i'tibâ-riyle Süleymâniye Camii, numunesi olan Ayasofya'nın yanında, bâzı cihetlerde üstünlük kendisinde kalmak üzere yükselir. Ayasofya'nın Süley-mâniye'ye üstünlüğü, kubbesinin inşâ tarzındaki cür'et ile sütûnlanndaki ihtişamdan ve hürmete şâyân bir antikalığı bulunmasındandır. Süleymâniye, birbirinin devamı olan üç kareden mürekkebirdir; bir ucunda avlu, diğesinde mezarlık, ortada mâ'bed vardır. Avlu, İslâm'ın dînî istilâhında harım, yâni hiçbir veçhile hürmetsizlik caiz olmayan «muhât-ı mukaddes» dir; medfen (mezarlık), Hz. Peygamber'in Medine'deki kabri gibi «Rav-za» diye adlandırılmıştır. Kıyamet gününde bütün tâzelikleriyle topraktan ayağa kalkacak olan insanlar ravza-i cesîme-i tekvinde nümüvv ve intişâr bulmak üzere, burada ârâm-güzîndirler. Ortada harîm ile ravza arasında mescid, yâni ibâdet mahalli vardır ki, o kelimeyi İspanyollar «mezgita» şekline sokmuş ve Avrupa lisanlarındaki «Moske» (cami mânâsında) kelimesi bundan alınmıştır. Avlu mü'minleri istirahatete davet eder; bir mermer sathı ve abdest almağa mahsus güzel bir şadırvanı ha-vîdir. Bahçe, müessisinin kabrini içine alır; avlunun üç tarafı sütunlarla çevrili olup dördüncü cihetinde camiin cebhesi vardır. Büyük kapının üzerinde Süleyman'ın ismiyle inşâ târihi yazılıdır. Tâckapımın karşısına gelen harîm kapısı serâciyûn mimarîsinin en güzel örneklerindedir. Bu kapı, mukattarât-ı efvânîyenin (yâni: stalaktit; sarkıtların) gelişigüzel donmuş şekillerine benzeyen oymalı saçaklarıyla bilhassa şâyân-ı dikkattir. Harîmin dört tarafında dört minare bulunur ki .kutsal Ramazan gecelerinde aydınlatıldıkları için bu isimle (menâre: ışık kulesi) adlandırılmıştır. Kabristanın girişindeki iki minarenin ikişer, cebhedekilerin dörder şerefeleri vardır ki, müezzinler günde beş defa bunların üstünden mü'minleri namaza davet ederler. Gerek bu minarelerin, gerek kubbelerin zirvelerinde Osmanlı Devleti'nin ve eski Bizans'ın işareti olan «Hilâl» resmedilmiştir. Kubbe, Ayasofya kubbesi örnek ittihaz edilerek yapılmıştır. Büyük kubbenin ön ve arkasında ikişer yarım kubbe vardır ki, bunların etrafında da her cihetten, yâni sağ ve solda, beşer küçük tam kubbe görülür. Büyük kubbe kırmızı granitten dört sütuna dayalıdır. Bu sütunlar İstanbul'da bulunan sütunların en yüksekleri ve en kuvvetlileridir. Bunlardan birinin üzerinde eskiden Büyük Jüstiniyen'in ve bir diğesinin üzerinde Venüs'ün heykelleri görülürdü ki, her iki taş Mısır'dan getiril-

miştir.¹⁹⁸ Sütunların başlıkları parlak beyaz renkte bir mermerdendir. Yan tarafında minber vardır ki, hâvi olduğu hücrelere -ki bir se^ yahata çıktıkları veyahut istibdâd hırsından korktukları zaman- Müslümanlar mücevherat ve altınlarını koyarlar. Hakikaten hükümetin camilerdeki ve vakıflardaki emânetlere el uzattığı işitilmiş değildir. Minberin altında taraça şeklindeki sütun başlarına dayanan merdiven kademeleri vardır ki, camiin hafızları burada birbirini müteâkib Kür'ân kıraatine gelirler. Kur'ân'm bir sûresi ile tezyin olunmuş mihrâb, beyaz mermerden yapılmış olup gayet güzel oymaları vardır. Vaizin dinî ve ahlâkî hakikatleri duyurmasına mahsûs olan kürsî, hatîb'in cum'a günleri İslâm'da hükümlerlik hukukundan olduğu üzere, Pâdişâh nâmına hutbe okuduğu minber, müezzinlerin namaza başlanacağı vakit kaamet vermelerine mahsûs olan mastaba,¹⁹⁹ pâdişâhın eum'a namazlarını içinde edâ ettiği maksure dahî mihrâb gibi inşa edilmiştir. Mihrabın yanlarında altınla cilalanmış tunçtan masnû' gayet büyük iki şamdan vardır ki, üzerlerindeki büyük balmumları mukaddes gecelerde uyandırılarak kandillerle birlikte gündüzleri camdan içeri giren güneş ışıkları yerine neşr-i nûr ederler. Ekserisi çiçek resimlerini veyahut Lafzâ-i Celâl'in hurûfu ile müzeyyen olan bu camiler meşhur camcı Sarhoş İbrahim'in imâlatıdır. Kitabelerin letafeti daha az şâyân-ı dikkat değildir; bunlar da iki kapının üzerindeki yazıları yazan Karahisârî'nin hünerli ellerinin eseridir.²⁰⁰ Camiin etrafında birçok müesseseler, yâni ibtidâi derecede bir mekteb, dört medrese, bir dârülhadîs, bir dârülkırâe, bir tıb medresesi, bir dârüş-şifâ, bir imaret, bir kervansaray (parasız olarak misafir kabul olunan yer), bir kütübhâne, bir sebilhane, bir tabhâne (yabancılar için hastahâne), hamamlar vardır.²⁰¹ Bu oniki dinî ve hayrî müessese içinde Süley-mâniye kubbesi isnâ-aşerin burçlarını ihtiva eden âsumân gibi nazarlara yükseklik ve revnakını arz etmektedir.

İmparatorlar zamanında İstanbul Ayasofya Kilisesi'yle iftihar ederdi; Süleyman'ın (Peygamber Hz. Süleyman'ın) tunçtan yapılmış ve Ayasofya

¹⁹⁸ Celâl-zâde, varak: 316. Almosnino'ya nazaran (s. 146), bu dört sütun Kaahire'den getirilmişti. Bunlar granit taşından olup Almosnino «Marmar fino del Cairo» (Kaahire nefis mermeri) diyor.

¹⁹⁹ Hammer'de aynen «masbata» yazılıdır; biz «müezzin mahfen» diyoruz. Mütercim.

²⁰⁰ Süleymâniye'deki bu nefis kitabeler şuralardadır: Mihrabın üzerinde, mihrabın üzerindeki büyük pencerenin kenarlarında, Kible kapısının karşısındaki yarım kubbelerde, minberin sağındaki pencere üzerinde, mihrabın solunda, Akdeniz kapı-sının iç tarafında ve Karadeniz kapısı üzerinde.

²⁰¹ Süleymâniye'nin tavsifiyle sona eren Celâl-zâde Târihi, harî-min, mescidin, mektebin, medresenin, dârü'l-hadîs'in, imâret-hâne'nin, hastahâne'nin, hamamın tariflerini yapar, (varak: 266-271). Bu malûmatı aldığımız Celâl-zâde nüshası Solnok'da 993 (1575) senesinde, yâni Celâl-zâde Târihi'nin sonundan yirmi sene sonra, İbrâhîm bin Alî tarafından yazılmıştır.

karşısına konulmuş olan heykeli kendi mabedinden üstün olan bir ihtişam Önünde hayran kalmış gibi görünürdü. Ayasofya'mn açılış merasiminin yapıldığı gün Justinien:

- «Süleyman! Sana galebe ettim!»

diye bağırmişti. Şimdi de Süleyman'a camii, eski Ayasofya'mn yanında müftehirâne yükselerek, vaktiyle onun Süleyman Mâbedi'nden almak istediği üstünlüğü söküp almak istiyor gibi görünmektedir.

Sultân Süleyman yaptırdığı camilerden yalnız Süleymâniye'ye kendi nâmım vermiştir. Devlet mallarından, yâhud kendi hazînesinden inşâ ettiği diğer altı cami babasının, çocuklarının, yâhud zevcesi sultanların nâmlarını taşımaktadır. I. Selîm Câmii'yle Şehzade Mehmed ve Cihangir Câ-mii*ni yukarıda zikr etmiştik. Bu son iki cami inşâ olunduğu sırada Av-ratpazarı yakınında Haseki, başka bir isimle Hurrem Sultân (Rokzela) Camii²⁰² ile Rüstem Paşanın zevcesi olup «Mihrimah» ismiyle yâd olunan bir kerîmesinin nâmını taşıyan diğer iki cami bina edilmiştir. Bu iki camiden biri Edirne Kapısı'nda ve diğeri Üsküdar'da liman yanındadır. Haseki Camii basît bir mîmârî üslûpta yapılmış olup yalnız bir kubbe ve bir minare ile müzeyyendir. Lâkin bir mektebi, bir medresesi, bir imareti, bir dârülmecânîn (akıl hastahânesi) vardır; Edirne Kapısı'ndakinin bir medresesi, hamamları, çarşısı vardır. Diğeri bir tepenin üzerinde cesurca bir heybet ve ihtişamla arz-ı endam etmektedir ve zeminine merdivenle çıkılır, İstanbul'un seyredilmeğe değer olan umûmî kadrosu içinde başlıca bir nokta-i nazar teşkil eder.²⁰³

Süleymaniye'nin Açılması Münasebetiyle İran Sarayından Gelen Tebrikler

«Süleymâniye»nin tamamlanması ve Rüstem Paşa'nın vezîr-i âzam-ığa iadesi o kadar mühim vekayiden sayıldı ki, İran Şahı bu hususta Pâ-dişâh'ı tebrîk için İstanbul'a fevkalâde bir sefir göndermeyi vecîbe saydı. Bu elçi Şâh'ın biri Sultân Süleyman'a, diğeri Rüstem Paşa'ya hitaben yazılmış iki mektubuyle Tahmasb'm şehzadesi Mehmed'in Rüstem Paşa'ya bir mektubunu ve Şâh'ın birinci zevcesinden (ki İran'da hâtûn-ı harem unvanını

²⁰² «İstanbul ve Boğaziçi» eserinde yanlışlıkla denildiği gibi, Mustafa'nın değil, Selim'in validesi. M. D'Ohsson, c. 2, s. 492, «I. Selim» yerine «I. Selim» yazar.

²⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/416-419.

taşır) Hasekî Sultân'a dördüncü bir mektubu hâmil idi ve bu mektuplar, cenk esnasında teâtî olunanlar ne kadar tahkir edici sözlerle doluysa, o kadar nezaketli bir üslûpla yazılmış idi. Şâh neşren ve nazmen birçok ta'zîmâtta sonra Pâdişâh'a şöyle hitâb ediyordu: «Maz-har-ı envâr-ı te'yîd-i hudâvendî, masdar-ı esrar, Rabbü hebb lî melîke-1 yenbaği'l-ehadd min ba'di, şehsuvar-ı arsa-i hâk, fâris-i yekrân-ı kürre-i eflâk, mihr-i sipihr-i saltanat ü hilâfet, bedr-i münîri naşfet ü adalet, sul-tânü'l-berreyn ve hâkaanü'l-bahreyn, semî-i nebîyyi's- sakaleyn, vâris-i zülkarneyn, kehfü'l-hâfîkîn, hâdimü'l-haremeyni's-şerîfeyn, selîmen lî-saî-tanat ve's-şevket ve'1-haşmet ve'1-kudret ve'1-hilâfet ve'1-adâlet vel-aza-met ve'l-übbühet ve'n-nasfet ve'1-izzet ve'1-ikbâl, Sultân Süleyman Şâh İbn-i Sultân Selîm Hân...» Ondan sonra «İlleti lem yuhâfûku müsheühâ fî'1-bilâd» medîhasına mazhar olan Câmi-i Şerifin tamamlanmasından dolayı tebriklerini arz ederek mektubun hâмили vâsitasıyla²⁰⁴ üç kıt'a Mus-haf-ı Şerîf hediye etmiş olduğunu ve el-dâl ale'1-hayr kefâale» muktezâ-sınca bunların okunmasının sevabından hissedar olmak ümidinde bulunduğunu yazıyor.²⁰⁵

Sultân Süleyman'ın cevâbı daha muhtasar düşmüştür. Bu cevap şöyle başlıyordu: «Âlî-hazret, gerdûn-bisutat, hurşîd tal*at, cemşîd haslet, bâlâ-menziyet, Dârâ dirayet, kistrâ sîret, bercîs saadet, Keykûbâd-taht, Ferî-dûn-baht, Şâh-ı serîr-haşmet ve kâmkârî, mâh-ı münîr-i sipihr-i bahtiyarı, râfî-i a'lâmi'1-izz ve'l- iclâl, bâsit-i bisâti'r-refet ve'1-i'tidâl, matla'-i ke-vâkib-i menâkıb, menbâ'-ı şerâif-i merâtib, câmi'-i mekârimi'l-ahlâk ve'l-mefâhiri's-şiyem, hâvî-i merâsimi'l-eşfâk ve müessiri'l-himem, el-manzûr be-vufûr-ı eltâfi'l kerîmi'l-vehhâb, el-mahfûf be-sunûf-ı a'tâfi'r-rahîmi't-tevvâb, cemcâh-ı devlet-penâh, Tahmasb Şâh...»²⁰⁶

Bu mektuplar, Husrev-i Pervîz tarafından Rûm İmparatoru'na yazılmış ve Agatias'ın eserleriyle muhafaza edilmiş olan nâmelerle mukayese edilirse görülür M, şark saraylarının üslûbu, mecazî tarzından hiçbir şey kaybetmemiştir. Yalnız mektup sahibi güneşten, aydan aldığı teşbihleri

²⁰⁴ Umde-i ashâb'U'tib&r ve'1-i'timad, Kemâlû'd-dîn Nöbet Ağa. (Mütercim)

²⁰⁵ Şâh'ın mektubu Feridûn Be# Mttñşe&tî'nda (1. c, s. 524-527'de) mflnde-ric olduğundan nakledilen fıkralar Hammer'in tercümesinden tercüme edilmek yerine aynen oradan alınmıştır (Mütercim).

²⁰⁶ Mttñşeâi-ı Feridun, c. 1, s. 527-529. Pâdişâhın cevâbnâmeşt Hammer'ın dediği gibi muhtasarca olduğu gibi, pek de ta'zîmli değildir; sonunda dahi «Kabza-1 hükümetinizde olan vilâyetde madem ki şer'-l şerîf mazhar-ı riâyet ve sıyânet ola, kavâtd-i sulha mazarrat ihtimâli münkâtı'» İbare, siyle Şâh istihfaf ve şer'-l şerîfin dâimi olarak icra edilmediği İmâ edilmişti. Lakin ban Sahram, mektubunda Pâdişâh hakkında halkın duası olmak üzere serd edilen «İlâhi akîbet Mahmûd-gerdan» mısraı «hatemet-t avâfabe bl'1-üayr» kabilinden ve büyük Kötüleme idi- (Mütercim)

kendi hakkında değil »muhatapı olan zât hakkında kullandığından, daha münâsip bir şekil almıştır. Teessüfe şayandır ki, bir Rûm İm-paratoricesiyle bir İran Şahı zevcesi arasında teâtî edilmiş mektuplardan hiçbiri bize kadar vâsil olmadığından, şu aşağıdaki mektuplarla mukayese edip de mütalâmamızı tamamlamak kaabil olmamıştır. Şâh Tahmasb'in sevgili zevcesi Farsça ile yazılmış mektubuna şöyle başlıyordu: «Rûzân ü şebân, tertîl-i hamd ü Huda-yı mennân ile güzârende-i âvân olan sâki-nân-ı âlem-i bâlânın enfâs-ı kudsiyesinden muktebes cevâhir-i niedâyîd-i lâmi'a, elsine-i erbâb-ı îmân ve ashâb-ı hasenâtdan sudur ile dergâh-ı icâ-bet-i lâyezâle suûd eden ed'iyeye sâfiyeye müşabih da'vât-ı hâlisâ, cihanda her şeyden daha kıymetdâr her türlü şeref-i bî-gâye, müşteri gibi tâ-bân ve necm ü sihr kadar firûzân olan Firengîs²⁰⁷ -mertebet, Bel-kıs-²⁰⁸ kudret, Zelîhâ-ismet, Meryem-iffet, sermâye-i mefhâret-i nis-vân, hurşîd-i hüsn ü ân, Kaydâfe-i²⁰⁹ asr ve nûşâbe-i dehr, melek-hasâil, mazhar-ı envâ-ı fazâil Haseki Sultân hazretlerine sezâvardır.»

Bundan sonra camiin ikmâlinden dolayı tebriklerini bildirerek Huda için ibâdet mahallî yapanların ve Allah'ın zâtına istinâd edenlerin Kur'-ân-ı Kerîm'in âyetleri mucibince mükâfat ve saadete eriştirileceklerini ve hoşnûd olacaklarını ifâde ediyor, nihayet birkaç nüsha Mushaf-ı Şerif hediye gönderdiğinden, bunların takva erbabına rehber olmak üzere Câmi-i Şerife konulacağı ümidinde bulunduğunu yazıyordu. Haseki Sultân dahî cevâpnâmesinde hûr-ı şebabet, Zelîhâ-letâfet, Dârâ-kudret, bedreka-i müşâverân-ı siyâset, îsâ, mülhemiyet, necm-i tâbdâr-ı şevket, dürrretüH-tâci'l-muhsinât, enmûzec-i bî-misâl muhadderât bir bânu-yı serâ-perde-i ismet tarafından gönderildiği için gülbün-i melâike-i kiramdan berçîde incülere gıpta-âver ve erbâb-ı İhlasın cevâmi'de nisâr eyledikleri mercanlar kadar muattar olan temenniyatı bir hediye-i niyâz-ı cennet olmak üzere kemâl-i ihlâs ile telâkki eylediğini bildiriyordu. Şâh-zâde Mehmed de sadr-ı âzam Rüstem Paşa'yı makamına iadesinden dolayı daha az tantanalı olmayan tâbirler ile tebrik ederek «İkbâlin vâ'dini yerine getirdiğini», «muzafferiyet yıldızının battıktan sonra tam bir şaşaa ile tekrar doğduğunu» söylüyor ve Cenâb-ı Hakk'a arz-ı şükran ediyordu. Bu mektuplar İran sarayı hizmetlerinde ihtiyarlamış Nöbet Ağa²¹⁰ ma'ri-fetiyle

²⁰⁷ Styâvuş'un zevcesi Alrasyâb'in kızı.

²⁰⁸ Sabâ meli&esi.

²⁰⁹ Rumlâr'in KandaKa'si.

²¹⁰ Peçevî (c. 1, s. 399), elçinin adını «Pîr fertût a'nî tâbut ağa yüzbaşı» şeklinde yazıyorsa da, bu kelimenin

takdim olundu.²¹¹

Süleymaniye Medresesinin Kuruluşu

Câmi'in tamamlanmasından sonra, ikisi mabedin doğusunda ve ikisi batısında inşâ olunmuş olan dört medrese için Sultân Süleyman ulemâdan en seçkinlerini aradı.²¹² Fâtih'in, camii yanında yaptırdığı medreselerin yansı derecesinde olan bu medreselere kâfi miktarda vakfiye tahsis edilmiş olduğundan, şimdi dahî (yani Hammer zamanında dahî) gerek tahsisat bakımından ve gerekse i'tibar bakımından müderrislikleri en ileri seviyededir. Pâdişâhın adam seçmesini bilen nazarı, fevkalâde liyâkatleriyle mütebahhir müftî Ebussuûd Efehdi'ye ve vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın himayesini kazanmış olan dört âlime çevrildi. Bunlardan ikisi Rüstem Paşa'nın Kütahya'da yaptırdığı medresede müderris idi. Üçüncüsü olan Mehmed bin Hurrem İran'ın mutasavvıf şâirlerinin en meşhuru Celâleddîn-i Rûmî neslindendi (Celâleddîn-i Rûmî, farsça yazmakla beraber Özbeöz Türktür. Hazırlayan). Bu zâtın Nasîrû'd-dîn Tûsî'nin Mâba'de't-Tabîyyât'dan. büyük eseri olan Tecrîd'e ta'likatı el yazısı olarak -en kıymetli kitaplardan olmak üzere- Süleymâniye Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.²¹³ Camiinin batısındaki medreselerden biri Mehmed'e diğeri Kınalı-zâde Alî'ye²¹⁴ verilmiştir ki, bu zâtın mensûb olduğu aileden birçok zeyât Alî'nin oğlu tarafından yazılan Te-râcim-i Ahvâl-i Şuarâ-yı Osmaniye'de zikr olunmuştur. Mabedin doğusundaki iki medreseden biri Mi'mâr-zâde'ye, diğeri Kadı-zâde'ye verildi.

Her ikisi de ger'î ilimlerin temel kitaplarına şerhler yazmışlardır;²¹⁵

has isim olarak kabul edilmesi uzak bir ihtimaldir ve hele elçiliğe bu isimde bir şahsın tâyini o zamanın saraylarının protokolüne göre muhal olduğundan, bizdeki Peçevî (Matbu olanı) yanlış olmalıdır.

²¹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/419-421.

²¹² Abdülazîz Efendi, RavMtül-Ebrtrr, 965 senesi.

²¹³ Terackn-i Ahv&U Atftt (Taşköprülü-zâde zeyil). (Mütercimim İlâvesi: Is-lâlu !zâh evâllne ve Ha^iye-1 Tecride ta'llkatı vardır. «Hatt-ı Mu»nnU İle Sultân Süleyman Bvkalı kütüphanestnde mahfuz ve nigâh-ı ulemft-yı âU-nazardan mahzûzdur. Atây> Zeyl-ı Şakatı, s. 139, İst. tab'ı, 1268).

²¹⁴ Kınalı-zâde en eski ahlâk kitaplarından birinin yazarıdır. Bu eserin ismi «Ahlâk-ı Alâî», Celâluddin Muhammed ed-Devvâ-nî'nin Ahlâk-ı Çelâlî'si ile Nasîrû'd-dîn Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâ-sırî'si buna alınmıştır. Metinde de geçtiği gibi, Kınalı-zâde'-nin Telvîh'e, Tecrîd'e, Mevâkıfa, Hidâye'ye ta'likatı (açıklama ve notları) vardır. Kalemîye ve Seyfiyye adları altında Arabça iki eser daha yazmıştır. Terâcim-i Şuarâ sahibi Kmalı-zâde Hasan, pederi Âlî'den ye baba tarafından cediti Emîrî'-den ve ana tarafından cediti Kaadirî'den başka amcaları Ke-râmî, Müsliml, Nihâlî ve dayıları Mâlîki, İnâyetullah, Kaa-dirî, biraderleri Fehmî, Feyzî, yeğeni Vâfî ile oğlu Kerâmî'-nin ve Fevzi'nin oğlu olan yeğeni Abdi'nin de tercürne-i hallerini yazar. Müverrih Âlî, Kınalı-zâde Hasan'm bütün akrabasını şâir yapmış olduğunu istihza makamında söylüyor.

²¹⁵ TM^!t?Zl?CümeA h&İ Atâyfde ^nderlotir. Telvth, !**«* ft Guw, Mlftâh, Mevâktf üzerine ta'Ukatı vardır.

ikincisi sonraları müftülük makamına yükselmiştir; bir dârü'l-kurrâ ile Çukur Hamam²¹⁶ yanında bir cami hâlâ onun nâmım taşır.²¹⁷

Hurrem Sultanın Ölümü

Aslen Rus olan Haseki Hurrem Sultân, Süleymâniye Câmii'nin hitâ-mından, îran sefaretinin tebriklerinden, dâmâdı Rüstem Paşanın vezîr-i âzamlığa dönüşünden (Cumadeluhrâ 965 - Nisan 1558), veliahdın vefâ-üyle saltanat tahtının kendi oğullarından biri için garantiye alınmış olduğunu gördükten sonra çok zaman yaşamadı. Na'sı Süleymâniye yanında kubbeli bir türbeye gömüldü. Güzelliği ve zekâsı sayesinde âdi bir cariyelikten pâdişâh zevceliğine yükseldikten sonra, güzelliğinin cazibesi kalmadığı bir yaşta dahî nüfuzunu muhafaza edebildi. Süleyman, devlet üzerinde nasıl mutlak surette hükmederse, fikir ve ahlâkının yüksekliği sayesinde o da pâdişâh üzerinde Öyle hükmederdi. Entrikalanyla iki vezîr-i âzamin (îbrâhîm²¹⁸ ve Ahmed) idamını, Şehzade Sultân Mns-tafa'nın katlini, daha sonra iki şehzade arasında felâketli bir muharebeyi ve şehzadelerin haremde mahbûsiyetine yol açan ihtilâfı hazırlamak suretiyle iktidarını kötüye kullanmış olduğundan, târihin kendisini şiddetle takbih etmesi lâzım gelir. Şehzadelerin haremde kalması tedbîri devletin inhitatına oldukça fazla te'sîr etmiştir. Zîrâ haremde kadınca terbiyesi millete ancak gayretsiz ve iktidardan mahrum hükümdarlar yetiştirebilir. Hurrem Sultân'ın İstanbul'un ortasında ve yedi tepesinden üçüncüsünün üzerinde Sultân Süleyman Türbesi yanında bulunan mezarı -eski Bizans'ın Atmeydanı'nda ilk zamanlardan beri görülen ve üzerindeki kitabe bu payitahtın Ruslar tarafından zaptedileceğini haber vermekte olan- atlı Blerofon heykelinden ziyâde, şehrin gelecekteki mukadderatına manidar bir işaret gibi görünür.²¹⁹

²¹⁶ Eski Mocisia.

²¹⁷ ^iSnS"J!fdft"aln tercüme"i hâ"- Hldaye-ye 5erh ve Mlftfth, T*c-Id, Vevakif, TeMh şerhlerine ta'Ukat yazmıçtır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/421-422.

²¹⁸ Venedik elçisi Bragadino (Marini Sanuto, 41) tarafından nakledilen aşağıdaki fikra Rokzelan'ın hasedine garib bir misâldir: «Pâdişâh'a Rusya'dan gayet güzel iki kız hediye gelmişti. Bunların biri validesine, diğeri kendisine idi. Kızlar saraya gelince Pâdişâh'ın ikinci zevcesi kederinin şiddetinden yere kapanıp ağlamağa başlamış, bu hâli gören vâlîde-sultân (kendisine gelen) kızı sancak beğlerinden birine zevce olmak üzere vermiştir. Pâdişâh da kendisine gelen cariyeyi başka bir sancak beğine vermeyi münâsip gördü. Böyle yapmamış olsa zevcesi kederinden ölecekti. Niger, Vâlih, Vagner, Rokzelan'm Sien kasabasından Nani Marsigli nâmında birinin kızı olup 1525 senesinde Castello Kollehio'da deniz haydutları tarafından kaldırıldığını yazarlar; lâkin Rokzelan, 1524 senesinde Şehzade Sel im'i doğurmuştu.

²¹⁹ vSÎÎT1*011"8 StatUa: basls lapWea habet insculptas historias rerum no-Jis^aum, quae urbi accident

Biri Türkiye'nin idaresinde, diğeri Macaristan'ın idaresinde nüfuzunu kullanmış olan iki prensesin, yâni Rokzelan ile Lehistan Kraliçesi İzabel'in vefatını gören sene, İngiltere'den Kraliçe Mari'yi ve Almanya'dan kayınpederi Şarlken'i aidi.²²⁰

Özbek Han (Türkistan Hânı) İle Dostâne Münâsebetler

İran sefaretinin gelişi sırasında, Ceyhun'un öte tarafındaki kavimlerin hükümdarı Semerkand ve Buhârâ Emîri Özbek Hân'dan Sultân Süleyman'a mektuplar geldi. Bu Özbek Hân'ın târihi bunca zamandır karanlıkta kalmış ve bu hususta sonralan yapılan araştırmalara rağmen hâlâ bir aydınlık getirilememiştir²²¹ ki şimdiye kadar mechûl kalan bâzı menbâlar²²² ve diplomatik evrak te'mîn edilerek îzâhına çalışmak lâzımdır ve mühimdir. Ancak Osmanlı târihini incelemek isteyenler için aslı, lisânı, coğrafî mevkii, dîni i'tibârıyla Osmanlı Devleti*» nin İran'a karşı tabîi müttefiki olmak lâzım gelen bu kavmi daha iyi tanımak elzemdir. İran batı tarafından Osmanlı ülkesi ile, doğu tarafından Özbek memleketleriyle sınırdaştır; ikisinin arasında bulunarak birini diğerdinden ayırmak cihetiyle Osmanlılarca Özbekler'in Acemler aleyhine ittifaktaki menfaatleri şöyle dursun, İranlılar şîi oldukları halde bu iki kavmin ikisi de sünnîdirler.

Şeybânî Türk ailesinin «Ceyhun ötesinde hüküm sürdükleri sırada, Safevî ailesi bu nehrin beri tarafındaki ülkede hüküm sürmekteydi. Özbek hükümdarı Şâhî Bek ile Safevî Hanedanının kurucusu Şâh İsmâîl, yukarıda gördüğümüz veçhile, zuhurlarını müteâkib şiddetli bir muharebeye tutuşmağa mecbur olmuş ve bu muharebe meşhur Merv çatışma-sıyla son bulmuştur. Şâhî Bek bu cenkte öldü, İsmâîl onun kafatasını alarak bu asırların vahşî fâtiplerinin âdeti gereğince altın ve kıymetli taşlarla süsleyerek kadeh makamında kullandı. Şâhî Bek Şâh Budak Bek'in oğlu ve Kıpçak Hânı Şabahat, başka bir tâbirle Şeybek Hân'ın torunu idi. Şeybek

eum a Russis expu«naWtur.» Kodonius-un

²²⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/422.

²²¹ Muallim Sankovski'nin «Türk ve Moğolların Târih-i Umûmisine îlâve»si muteber bir eser olmakla beraber, Herbelo ile Dögini (Deguignes) 'in «Lübbü't-Târih» (Târihin özü) 'nden iktibas ettikleri ma'lûmâta tercihân Buhârâ'ya gönderilen Rus elçisinin raporundan aldığı tafsilâta bir kat daha karıştırmıştır. Elçi ise bu ma'lûmâtı İranlı Muhammed Yûsuf Kazvîni'-nin târihinden almıştır ki, hem eksik, hem yanlıştır.

²²² Bu menbalardan .başlıcalan Cenabî'nln tarihiyle Nuhbettit.TevarthMir W. birinde dercedilen vak'alar diğerdinde olmamasına ve bazan vak'alann tarihleri bakımından ihtilâfları bulunmasına nazaran, muhtelif mecazlardan alınmış olduıdarı anlaşılır. Hezarfenn, Bftvaatü'l-Ebrâr sfthbi Atodül-azlz Cenabfyi ancak BUİ&ta, etmişlerdir.

Hân, Semerkand'ı ele geçirerek memleketin hükümdarı Ab-dülazîz Mirzâ'yı îdâm ettikten sonra Uluğ Beğ'in hemşiresi olan Abdül-azîz'in haremiyle nikâhlanmıştı. Bu izdivaçtan Kuçkunci (yahut Kucum) (Kücüm şeklinde de geçer) ve Suncuk nâmında iki oğlu olmuştu. Diğer bir zevceden de Şâh-Budak, Hoşkum, Sancar nâmında üç çocuk doğurmuştu.²²³ Timur'un torununun oğlu Ebû Saîd, Uzun Hasan tarafından mağlûb ve maktul olduğu vakit oğlu Sultân Ahmed hükümetinde kendisine halef olmuştu (873/1460). Bunun vefatından sonra Mahmud'-un oğlu Usta Alî Semerkand'da Şâhî Bek tarafından kuşatıldı; Şâhî Bek hasmını yalancı vaadlerle mevkiini terk etmek için ikna ederek ,bu suretle ele geçirip îdâm etti (910/1504). O zamandan i'tibâren Ceyhun ötesi ülkelerinin müstakil hâkimi olan Şâhî Bek, evvelâ Ebû Saîd'in torunu ve Kabil Emîri Bâbur tarafından uzaklaştırılmış ise de üç sene sonra Bâbur'u hududun ötesine sürerek, uğursuz Merv muharebesine kadar fasılasız şekilde hükümrân olmuştur (916/1510). Merv muharebesinden sonra Bâbur Mirza yeni bir istilâ tecrübesinde bulduysa da, Şâhî Bek'in amcası Kuçkunci tarafından ric'ate mecbur edilmiştir.²²⁴ Kuçkuncu 23 sene hüküm sürerek, bu müddet zarfında İran Şahı İsmail ve Tah-masb ile sık sık çekişmişler ve bunların ekserisi Kuçkunci'mn lehine neticelenmiştir. Özellikle Guçduvân'da İsmail'in vezîr-i âzami Emîr Necm-i Sâni'yi mağlûb ve altmışbîn kişilik ordusunu perişan etmiştir. Mirza Bâbur yeniden hududu geçmiş iken, Kuçkunci'mn bu muvaffakiyetlerinden çekinerek ve istilâ hatâsını hayatiyle ödemiş olan Necm-i Sâni'nin hâline düşmekten korkarak Kabil hududundan öte tarafa sür'atle çekilmiş ve daha Ceyhun-ötesine gelmemiştir. Kuçkunci'mn oğlu ve halefi Ebû Saîd altı sene hüküm sürerek 946/1539 senesinde vefat etmiştir.²²⁵ Saltanatı sırasında Tahmasb'ın oğlu Şehzade Behrâm'ı muhasara etti; lâkin Şâh'ın yaklaşması üzerine Seyhun ötesine çekildi. Şâh-Budak'ın torunu olan halefi Ubeydullah -ki Şeybânî'nin yeğenidir- İranlılar'la muharebelerinde şecaati, pekçok muzafferiyetleriyle imtiyazlı bir durum sağlamıştır. Bir cenkte düşman ordusunu bozduktan ve dört bin askeri Öldürdükten sonra Herat Vâlîsi Halîfe Rumh'nın maiyyetini de telef ederek, Nişâbûr müstesna olmak üzere,

²²³ Sankovski, neseb cedvelinde Ebû'l-Hayr'ın Koçkunci ve Şâh-Budak isimlerinde iki oğlu olduğunu yazar; lâkin başka üç oğlu daha vardı. Bu çocukların iki valideden olduğunu, validelerden birinin Timur'un torunu bulunduğunu da bilmez.

²²⁴ Sankovski, Abdullah'ın Merv muharebesini müteâkib tahta çıktığını yazar. Çünkü elindeki târih, Koçkunci'dan ve oğlu Ebû Saîd'den bahsetmez.

²²⁵ Cenabî. Nuhbetü't-Tevaüh., Sankoyiakl'nin el yazısına nazaran Ubeydullah, 937'de vefat eden Şâhî Bek'e o tarihte halef olmuştur; ancak fiilen 946'da tahta, geçmiştir,

bütün o mıntıkaı itaatine almıştır. Fıkıh ve edebiyat ile, Türkçe gürler yazmakla meşgul olur ve şâirleri ve âlimleri sever, ve bütün gücüyle himaye ederdi.

Ubeydullah'm saltanatından evvel Osmanlı târihi İstanbul ve Mâve-râ-yı Ceyhun (Ceyhûn-Ötesi) arasında hiçbir dostâne münâsebet misâli kayd etmiyor. Ancak Sultân Süleyman'ın İran'a son seferi, Pâdişâh ile Ubeydullah arasında müşterek düşmanları aleyhine bir yakınlaşmayı ta-biâtiyle îcâb ettirmiştir.²²⁶ Ubeydullah Şeybânı, hanedanının hükümrânlığını Ceyhun'un bu tarafında Horasan'a kadar genişletti; zâten bu mıntıkada Bistâm ve Damgâh şehirleri elinde bulunuyordu. Onun vefatından sonra Kuçkuncı'mn oğlu Abdullah tahta çıktı (950/1543); altı aydan ziyâde hükümet edemiyerek yerine Abdüllatîf yâhud Abdülazîz ismindeki kardeşi geçti. Bu zât, 12 sene hikmet ve i'tidâl ile memleketi idare ederek, Sultân Süleyman'ın o derecelerde teveccühünü kazanmıştır ki, Pâdişâh yalnız iltifatım bildirmekle kanaat etmiyerek (961/1554) 300 yeniçeriden ve bir topçu takımından mürekkeb yardımcı bir kuvvet göndermiştir. Abdülazîz²²⁷ bunların ulaştığı sırada vefat ederek Suncuk'un oğlu ve Ebûl-Hayr'm torunu olup «Burak Hân» diye, lâkablandırılan Nevrûz Ahmed Bahâdır hükümeti eline aldı. Culusunu Sultân Süleyman'a şöyle bildirdi:

«Abdülazîz Hân'ın dâr-ı na'îme intikali üzerine hilâfet ve hükümet-î âlem benim ve Semerkand Hânı nezdinde bulunan kardaşlarımın hissesine isabet etmiştir. Dabusi, Kofîm, Germine, Keş, Karşı, Hazar kal'ala-rına mâlik olan diğer sultânlar ilticâgâhlarının metanetine mağrûren bize mukavemet etmiş ve bizi şu son senelerde muharebeye mecbur eylemişlerdir.»

Osmanlı Devleti'nin selefine gönderdiği yardımcı kuvvetlere mukabil o taraftan sevk edilmesi vaad edilmiş olan imdadın gönderilmesindeki te'hirden dolayı, şu suretle mübhem bir tarzda özür beyân edilmeğe çalışıyordu. Mektubunda devamla, şimdi Semerkand'a hâkim bulunduğunu, Pîr Muhammed Sultân ve kardaşlarının firara icbar edildiğini, Buhârâ müstesna

²²⁶ Sultân Süleyman'ın Burak Hân'a (Feridun «Özbek Hânı» der) cevâbında şu sözler yazılıdır: «... nâme-i nâmî-i sadâkat-di-sâr... ile umdetül-akrân ve '1-emsâl muteberlerimizden Kutluk Fulad'ı zîdet kadruhuyı irsal kılup... Ubeydullah Hân ve Abdülazîz Hân aleyhimâr-rahmetühü ve'r-rıdvân... kemâl-i mevâlât ve hüsn-i müsâfât üzere olup...» (Feridun, c. 2, s. 73. Aslından.)'

²²⁷ Burak Hân'ın Sultân Süleyman'a olan arzısında Osmanlı se-firleriyle beraber 300 yeniçerinin büyük ve küçük toplar getirdiği yazılıdır. Sankovski'nin kaynak olarak aldığı Acem müverrihi ise, Özbek Pâdişâhlarına ilk Osmanlı elçisinin III. Mu-râd zamanı gönderildiğini yazar; Kus müverrihi de o malûmata binâen «Subhan-Kulı» (Soub-Chan quoli) vaktinde Bu-hâra'ya gönderilen sefaret, ilk elçi idi» diyor (s. 114). Bu malûmatın ne kadar yanlış olduğu nakledilmiş olan fıkralardan anlaşılır. («Subhan-Kulı» lâfzı «Subhân-Allah» dedirecek bir şekil aldığına göre Rus tarihçisinin yanlışları, Acem tarihçisinin yanlışlarından az olmamıştır. Mütercim)

olmak üzere bütün müstahkem mevkiilerin eline düştüğünü, Bu-hârâ'mın zabtını müteâkib Horasan'a gireceğini bildiriyordu.

İki ay sonra (Rebû'1-âhir 963 / Şubat 1556) Burak Hân'ın elçisi Ni-zâmü'd-dîn Ahmed Çavuş Bek efendisinin muzafferiyetini ve Buhârâ'nın fethini Pâdişâh'a haber vermeğe geldi. Nihayet akrabasından birini ziyaret için İstanbul'a gelen Şeyh Muslihü'd-dîn Mustafâ,²²⁸ Burak Hân'dan Süleyman'a üçüncü bir mektup getirdi. Pâdişâh Mâverâ-yı Ceyhun hükümdarına iki cevap yazdı.²²⁹ Birincisinde Şeyh'in İstanbul'da güzel vakit geçirebilmesi için gereken her şeyin yapılacağını, ikincisinde Hân'ın tahta çıkışını bildiren Kutluk Koday vâsıtasıyla gönderilen mektubu hatırlatarak, Pâdişâh ve Abdullah ve Abdüllatîf arasındaki dostça münâsebetlerin te'kîdine hazır bulunulduğu ve fakat İran ile sulh akdedilmiş olduğundan artık yardım kuvveti gönderilmesine ahvâlin müsait olmayacağı zikir olunuyordu.²³⁰

²²⁸ Rûz-nâme-i Süleymanî tetimmesi, Nu: 47. Akribası ulemâdan Mevlana-Alaü'd-dîn, Air Çelebî, Yahya Çelebî idi.

²²⁹ (Metnin bu sahifesindeki «Kutluk Koday» (veya: Kudâî)ın «Kutluk Fuladî» olacağı yukarıdaki zeyllerden anlaşılır. Mütercim) Sankovinski'nin bulduğu el yazılarında Burhan denilen hükümdarın unvanı «Ceyhun hükümdarı»dır. Yine bu el yazısı Burak Hân'ın cülusunu yanlış olarak 950 (1543)'de gösterir. Hâlbuki Abdüllatîf Sultân Süleyman'ın gönderdiği yenicehillerin varmasından az sonra 961 (1554)'de vefat etmiştir. Bir de Burhan 972*'de değil, 967'de vefat etmiştir; şu halde onun saltanat müddeti altı seneden ibarettir. Ondan sonra Timur Hân tahta geçip bir sene, sonra Canı-beg-zâde Pır Muhammed Hân hükümdar olarak on sene hüküm sürmüşlerdir. Sankovinski'nin yazdığı gibi Timur Hân'ın yerine Pır Muham-med'in kardeşi İskender Beğ gelmiş olmayıp, İskender Beğ Pır Muhammed'den sonra hükümdar olmuştur.

(Mütercimin İlâvesi: Nuhbetü't-Tevârîh'e göre Mâverâ'tî-n-nehr hükümdarlarının silsile-nâmesi Abdüllatîf Hân'a kadar şöyledir:

Hânedân'ın kurucusu: Budak Sultân bin Ebûlhayr Hân.

1) Budak Hân'ın oğlu Şâhî-beg Hân, nâm-ı diğer Şîbek (Şeybek). 904'de Timur-evlâdî'ndan Mâverâ'ü'n-nehr Sultânı Alî Mîrzâ'yı öldürüp oraları zabtetti; Şâh İsmâîl 916'da Merv muharebesinde galebe ederek, Şâhî-beg't öldürdü.

2) Şâhî-beg'in oğlu Kürcüm (Kücüm) Hân ki «Köçüncü (Küçküncü) Hân» unvanıyla meşhurdur. 918'de Acemler'e galebe etti. 936'da Mâverâ'ü'n-nehr'de vefat etti.

3) Kürcüm Hân'ın oğlu Ebû Saîd Hân. öl. 939.

4) Budak Sultân'ın oğlu Mahmûd Sultân-zâde Ubeyd Hân. Herât vâlisi «Halîfe Rûmlû»yu 944'de Nişâbûr taraflarında öldürmüştü, öl. 946.

5) Abdullah Hân bin Kürcüm (Kücüm) Hân. Ubeyd Hân'dan sonra altı ay hükümdarlık etmiştir.

6) Abdüllatîf Hân. Kardeşi Abdullah Hân'dan sonra hanlık etmiştir. Hammer metinde bu zâtın ismini ya Abdüllatîf, yâhud Abdülazîz demiş ise de, Süleyman'ın mektubunda Ab-dülazîz nâmıyla zikredilmiştir. Eğer «Abdüllatîf» müverrihlerin hatâsı değilse, biri «Abdüllatîf» ve diğeri «Abdülazîz» isminde iki birader hükümet etmiş olmak ihtimâli vardır. Çünkü bir hükümdarın bu yolda iki ismi olacağına pek ihtimâl verilemez.

Metinde ve notlarda «Burak» şeklinde geçen isimlerin Budak olması gerekir.

²³⁰ Rûs-name-i Süleymanî'nin tetimmesinde tavsiye mektubuna Edirne'den 1 Receb 964/Mayıs 1657 (tarihiyle tarühenmiş olarak 47 numarada cevap vardır; 48 numaralı olan ikincisi tarihsizdir; Sultan Süleyman'ın 49 numarada vezir Hacım Sultân bin Ağâh'l'ye bir üçüncü cevftbı Cumftdeluhrâ 963 (Nisan 1556) tarihiyle tatfhenmiştir ki, Burak Han'm İkinci mektubunun vasıl olduğu «aman takrtbep bu târih İdi,

Macaristan Seferi

Macaristan'a gelince, Amasya'da Ferdinand'ın elçileri tarafından sağlanmış olan mütâreke, iki milletin harb temayüllerinden dolayı fasılasız zuhur eden düşmanlığa son verememişti. Münferid çatışmaların ve iki hudud üzerinde tecâvüzlerin arkası kesilmiyordu. İşte bu ahvâl cümlesinden olmak üzere Hırvatistan alemdarı Bosna Paşası'yle vuruşmak üzere ruhsat istemiş ve İmparator'un emri üzerine Istirya ordusu başkumandanı Baron Ungand her firkada beşyüzden ziyâde süvârî bulunmamak şar-tıyla alemdarın bu vuruşma için Pesau'dan Sen-Jorj'a gitmesine ruhsat vermiştir. Bununla beraber Ungand böyle bir çatışmanın mütârekeyi alenen kesintiye uğratabileceğini ihtar ettiğinden o ruhsat sonradan geri alınmıştır.²³¹ Budin Vâlisi Toygun (Doğun), Skorza Pallaviçini'ye yazdığı bir mektupta Papa, Paks, Girzgal köylerinin yakılmasından, Siget kumandanı Volf Deresfi ile Kapuşvar kumandanı Etiyen Deresfi'nin hücumlarından, Papa ve Paluta kaleleri muhafızlarının akınlarından, nihayet Palanga'nın Tur tarafından tahkim edilmiş olmasından şikâyet etti.²³² Ferdinand'ın emri üzerine Mark Stansıç -köyler ahâlîsi hakkında her türlü taaddî ve vahşeti icra etmekte olan- Heydök'lere pek şiddetli muameleler göstermiş ve gözlerini çıkararak veyâhud top barutu yaktırmak suretiyle bedenlerinin azalarını pare pare ederek kahredici te'dîblerde bulunmuş ise de, bunlann hiçbir faydası olmadı.²³³ Toygun da bunları Korutna, Kapuşvar, Babuça gibi başlıca sığınakları olan yerlerden çıkarmağa çalıştı. Bu maksatla asker sevk etmek üzere Mehnred Paşa'nın oğlu ve Yahya Paşa'mn torunu Stulhweisenburg beği Arslan, Gran beği Âdem, Novigrad beği Süleyman, Seksard beği Sinan, Girzgal beği Ahmed, Hâtûn beği Mehmed, Simontorina beği Ma'sûm beğleri davet etti. Toygun, bu muhtelif sancakların askeri başına geçerek Korutna,

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/423-425.

²³¹ Buna dâir olan mektuplar Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'ndedir. Ungand'm Petao'dan İmparator'a 5 Ağustos 1564 tarihli yazısı, asker ve para bulunmadığına dâirdir: «Denn ich an Pferden nur 826, an Fussvolk die Niemanden hab, also dass ich vom hemelten landt Steier so das meiste Geld reicht, keinen Kriegsrat habe.» Sonag baronu oları David Ungund bu raporu şöyle imza etmiştir: «Lanshauptmann in Steyer, Hauptmann und Vizedom zu Zilli, Oberster Spann der Grafschaft Warasdin, Obrister Feldhauptmann Landt Steyer, Cherdnt, und Krein auch Crobaten und des windisch Lands Grenizen.»

²³² Toygun Beğ'in mühründe şu ibare bulunur: «Nakş-ı mühr-i Toygun bende-i Şâh-i reb'-i meskûn».

²³³ «Jubente Ferdinando captos enim aut eratis octlls dimjsit aut sulphureo pulvere subjeceto membratim discarpandos curavlt, aut si qujd crudeltus adhiberl tonnenti genus potult.» isfeanfi, kitap: 19, Forgacz, kitap: 5.

Kapuşvar, Babuça üzerine yürüdü. İlk iki mevki, kumandanlarının alçakça terk etmelerinden dolayı şartsız teslim oldular; Babuça bâzı şartlarla teslimiyet gösterip muhafızları silâh ve eşyalarıyla çekilmek müsâadesine nail oldular; Türkler'den Öte tarafa kaçıp da Heydök'lere reîs olmuş olan üç şahıs da müslümanların nefret ettikleri domuz eti ve derisiyle dolu bir araba içine gizlenerek kaçabildiler, Toygun, evvelâ Siget'i muhasara niyetinde bulunduğunu göstermişse de mevsim pek ilerlemiş olduğu için Peçevî (Peçuy) ye ric'ate mecbur oldu. Toygun uzaklaşınca, Kirçeni, 114 Türk'ün müdâfaa etmekte olduğu Girzgal kalesini zabtetmeğe çalışmışsa da, kuşatanların sayıca çokluğuna rağmen bu teşebbüste muvaffakiyet görmedi. Macar müverrihlerinin birşey söylemedikleri bu vak'a Türkler'in Tinodis'i olan Girzgal kadısı tarafından nazmen²³⁴ teşhir olunmuştur.²³⁵

Siget Muhasarası

Siget muhasarası ancak te'hir olunmuştu; Sultân Süleyman bu muhasaranın idaresini Budin Vâlîliği'nde bıraktığı Alî Paşa'ya tevdi etti. Bütün hadım ağaları gibi şişmanlığıyla beraber kısa boylu, boğuk sesli, zeytuni çehreli, başı iki omuzu arasına sıkışmış, yabanî domuzun müdâfaa dişleri gibi öne doğru çıkan iki dişiyle çehresi bozulmuş olan Alî Paşa, insanın nefretini celbeden bu görünüş altında büyük şecaat ve askerlikçe nâdir tesadüf olunur bir maharet gizlemekteydi. Ferdinand'ın elçilerine bundan böyle Macarlar'ı kılıç ve tüfekte değil, değnek ve topuzla itaat ettirmek istediğini söyledi; onlar da istediği gibi hareket etmekte serbest olduğunu, lâkin karşısında değneklere, topuzlara, kurşunlara, mızraklarla mukavemet edecek kahramanlar bulacağını söylediler.

21 Mayıs 1556'da Alî Paşa onfekirhen (Peçuy) beği Derviş, Babuça beği Ahmed, Kopani beği Nasûh Beğler'le diğer Osmanlı kumandanları refakatinde olduğu halde, Sigef ten bir mil mesafede olan Azız Loran kalesi önünde ordugâh kurmağa gitti. Üç gün sonra bu kaleyi muhasaraya başladı. On sene sonra vukua gelen Siget muhasarası bu mevkiin nâmını ebediyen şöhretini perçinlediğinden, ileride o muhasaranın tafsilâtını vermek üzere, sözü uzatacak değiliz. Bir ay muhasaradan ve hendeği yirmibeşbin araba ile

²³⁴ Peçevî, bundan yüz beyit almıştır. Vak'anın târihini 10 Zilhicce (26 Tes-rtn-t evvel) olmak üzere tâyin eder. Macar Kirçeni'yl Karaçin (Kracln) şeklinde yazar. (Peçevî, c. 1, s. 355, «Gırjgai» kadısının İşbu manzumesinde 114 kale muhafızına karşı düşmanın binden ziyâde olduğu beyân olunmuştur. Mütercim).

²³⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/426-426.

çalı yığını ile doldurduktan, şehre hâkim olduktan sonradır ki, Alî Paşa kaleye ilk hücumu yaptı. Fakat bunun da neticesi pek felâketli oldu. Osmanlılar bir alay beğiyle Kaasım Paşa'nın yeğeni Nasûh Beğ'in, Kopani Beği'nin, yediyüz kişinin kaybedilmesiyle eleme gark oldular. Babuça ve Solnok beğleri Ahmed ve Mahmud Beğ-ler yaralandılar; yeniçeri ağalarından Velî esîr oldu. Hendeğin çalıları da yakıldı. Lâkin bu son muvaffakiyet gâlibler hakkında vehâmete yol açtı; çünkü ateşin alevleri yayılarak şehrin bir kısmını yaktı (21 Hazî-ran.)²³⁶ Bununla beraber Palatin Tomas Nadaşdi Avusturyalılardan, Is-tiryalılar'dan, Bavyeralılar'dan, Macarlar'dan mürekkebe bir ordu ile Ba-buça'nın muhasarasına teşebbüs etmişti, tki Polvey'ler ile Hanri Puçheyim ve Yanos Rauber «Kara Şeytan» denilen Avusturya nişancılarına kumanda ediyorlardı. İhtiyar Lankoviç'in kumandasında üçyüz husar, Andre Rinçey^l'in altıyüz ağır süvârî, Sigadorfer'in altıyüz piyade vardı. Bu üç takım, fstirya yardım kuvvetlerini teşkîl ediyordu. Tanhauzenli Jorj, Graç topçularını Radgesburg tarikiyle Kanije'ye getirmişti. Bju ordu Macarlar'dan Fransuva Tahi, Yanos Petu, iki Banfiler, Nikola Zerrini maiyyetle-riyle, Heydök, Martolus, Uskpk, Murlak nâmları altında hududu dâima talan eden bir takım haydutlarla takviye edilmişti. Muhâöara ilân olunur olunmaz Alî Paşa, askerinin bir takımını Siget Önünde bırakarak yinnibin süvârî, onbin yeniçeri, Rasiyenler'den ve Sırlılar'dan o kadar Mar-tolos ile Babuça'nın imdadına koştı (21 Temmuz). Macar ordusu Alî Pa-şa'ya Rinia nehri sahillerinde tesadüf ederek tamamen bozdu; kumandanı Ahmed Beğ'in terkettiği Babuça kalesi gâliblerin eline düşerek yakıldı ve kulesi barutla behava edildi.

Ferdinand tarafından bu muharebede Palatin'in kayın biraderi Jak Nadaşti ile Yanos Cubur, Teobald Zığler, Kristof Sigesdorfer ve ikiyüz-yetmiş nefer telef oldu (25 Temmuz).

Hadım Alî Paşa bu bozgunluğa rağmen Siget'i muhasara ett; lâkin şiddetle devam ettirecek derecede kuvveti olmadığından Temmuz nihayetine doğru çekilmeğe mecbur oldu. Pallaviçini, Yuluveyler, Lankoviç, Zerrini askerleriyle muzafferâne Korutna üzerine yürüyerek, hücumla zabtetttiler. Bunlar yaklaştığında Azîz Marten, Azîz Loran, Siliye, Girz-gal muhafızları kendilerini müdâfaaya çalışmaksızın kaçtılar. Kaasım Paşa altıbin kişi ile Çurgo ve Muza'yı zabta çalıştıysa da muvaffak olamadı. Beğlerbeğinin kethüdası da Siget hisarlarına kadar yaptığı akında mu-

²³⁶ Istoajifi, Sİndromus, Volgang İla Şundner'In eserleri

vaffakiyet göremedi. Kaasım Paşa ric'ate mecbur, kethüda ise esîr oldu. Alî Paşa'nın ordusu bu muhtelif muharebelerde onbinden ziyâde adam kaybetmişti. Bu muharebe Macar ve Almanlar için pek şerefli cenklerden oldu. Almanların gizli para bulacakları zannıyla düşman cesedlerinin her tarafını karıştırmak şeklindeki vahşiyâne âdeti körükörüne bir sâdedillik ile kabul etmiş olmaları, bu zamandadır.²³⁷

Siget muhasarasından evvel Bosna sancak-beği Malkoçoğlu Alî, Kro-pâ ve -üç tarafmdan Una sularıyla çevrilmiş olan- Kostainiça istihkâmlarını hücumla almayı tecrübe etmiş idi. Ancak Zerrini'nin cengâverce faaliyetleriyle müteakiben müdâfaa hâlinde bulunmağa: mecbur olduğundan Bönih ve Perusîh mevkillerini tahkim etmekle yetindi. Türkler Siget'i bıraktıktan sonra Una ye Kulpa arasındaki yerleri harâb ve Kosta-iniça'yı zapt ettiler (16 Temmuz 1556). Bosna sancak-beği, kahraman Zer-rini'yi muharebeye davet ettiğinden, Zerrini cenk yeri olmak üzere gösterilen Kapronça ordugâhına gitti. Ancak bunu onbin kişilik bir ordu başında görmesi üzerine hasmı mübârezeye çıkılamadı. Bir müddet sonra bu sancak-beğinin yerine tâyin olunan Ferhâd Beğ birkaçbin kişiyle Pojega*-dan hududa gitti. Lâkin Ferhâd, Rakonig ve Azîze Elene boğazlarından geçerken» üçyüz ağır Alman süvarisi, yüz hafif Hırvat süvarisi, yüz İtalyan arkebüzçüsü ile orada pusu tutmuş olan ihtiyar general Lankoviç ansızın Ferhâd Beğ'in üzerine düşerek mukavemet olunamayacak bir şiddetle ateş etti; ikibin Türk muharebe meydânında kalarak birkaç yüzü de esîr oldu.²³⁸

Tata Kalesinin Fethi

tki sene sonra 15-16.000 kişilik bir Osmanlı fırkası Karniyol mıntıkasında Mutling üzerine yürüdü. Oradan Göçe ve Refiniç taraflarına yönelerek Adelsberg, Rizginç, Karst, Brag, Kalan mevkiilerinden geçerek hayli esîr ve hayvanla Grobnik kasabasına ve Venedik vadisine çekildi. Bu akınlardan en sonrakinin vukuundan bir sene önce Osmanlılar Tata kalesini zapt etmişlerdi (Mayıs 1558) ki, bu muvaffakiyet kumandanın ihmaliyle beraber -Zeceni sancakbeği iken Füleک üzerine muvaffakiyetli bir darbe vuran-stolni Belgrad beği Hamza Beğ'in hiyle ve gayretlerinden kaynaklanmıştır.

²³⁷ «Ulus haud proetermittendum vldetur, hoc primum beljo Germanos mi-lites gregarios foedum Ulum excorlandorum cadaverum, usurpasse, quod hostes auruna deglutlvtese dicerent.» fatoanfi, kitap: 19.

²³⁸ Valvasur, 4, s. 465; Jullus Sezar, 7, s. 87, zayıyatı 4.000 tahmin eder.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/427-429.

Kornom Palatinlığı dâiresinde Tuna'nın sağ sahilinden iki buçuk fersah bir mesafede bir tepe üzerinde kâin bulunan Dotis, diğer atıyla Tata kalesi epeyce geniş bir çevreye kadar civarına hâkimdir. Mat-yas Korvinus bu kaleye bahçe ve kaplıcalar ilâve ederek krallık ikametgâhına çevirmişti. Hamza Beğ, kumandan Yanos Nagi'nin husûsî bir iş için Komorn'a gittiğini ve muhafızların bu gaybûbetden istifâde ile şarab içip sarhoş olduklarını haber alarak bir gece kaleye yaklaştı, istihkâmlardan merdivenlerle çıkarak muhafızları uyurlarken idam etti. Balaton Gölü civarında bir kaya üzerinde bulunan Hegiest kalesi de Hamza'nın Martolos'ları tarafından gafletten istifâde ile zabtolundu.

Tata'nın fethinden sonra Rüstem Budin'den Fülele sancak beği Acem Velî-can'ı Zips kazası üzerine gönderdi. Velî-can Tata, Gran, Vesprim, Vahizen, Hâtûn, Zeçeni, Peşte, Budin muhafızlarından üçbin kişi alarak Şikloş'u zabtedip yaktı. Ancak Transilvanyalı kumandanlardan Jorj Bebek, Yanos Petu, Emerik Tlekesi bu fırkayı karşılamaya çıkarak Sayo nehri kenarında Kafa kariyesi yanında bozdular. Lâkin gönüllü ağalardan biriyle beşli ağalardan biri ikibin esîr ve dört bayrak aldılar; esirlerin üç-yüzü evvelce Türklerden alınmıştı.²³⁹

Ferdinand Ve İzâbel'in Elçileri

Mütârekenin sık sık bozulmasına âit bu kısa hikâyeden sonra Transilvanya'nın Avusturya'ya terki esâsı üzerine sulh yapılması için bu aralık faydasız bir takım teşebbüslerde bulunan Ferdinand'ın sefaretine bir göz atalım. Pâdişâhı Amasya'da bıraktığı sene İstanbul'a avdet etmiş olan Busbek, diğer mühim değişiklikler sırasında Rüstem Paşa'nın vezîr-i âzamlık makamına iade olunmuş bulunduğunu gördü. Sultân Süleyman Busbek'in verdiği notanın cevâbını götürmek üzere fevkalâde bir memur tâyin etti (Haziran 1556).²⁴⁰ Diğer taraftan Kraliçe İzâbel'in elçisi Bebek,

²³⁹ Katona, 23, s. 97, 5.000 maktul ve 13 bayraktan bahseden Istoanfi'nin rivayetini Tlefcesi'nin resmi raporu üzerine teshih etmiştir. Avusturya' Hanedanı Hazne-i Evrakı'nda «Muharrerat-ı Türkiye» şubesinde ve Venedik vesikalari içinde 1557, 1580, 1560 senelerine ait olarak Fadişah'ın Doc'a Uç mektubu vardır. Birincisi Spalatro'da Papall Kulesi'nin yıkılmasına ve müteveffa Priyoli'rün borcunun Ödenmeğine dairdir. İkincisi, Kib-jis adasında Mtısır hazinesini yağma eden kadirge esirlerine mütealliktir. Üçüncüsü Balyos Marin DÖ Kavali'ye verilmiş olan ZUhicce 967 (Eylül 1560) tarihli i'timAd cev«j»namesldir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/429.

²⁴⁰ «Postquam hine dlmisimus Ciasum, qui proeterlto mense Junlo cum La-dislao Szabo et Turcarum principis litteris ad nos venit.» Miüler'e müracaat, Mektuplar, 149.

harb için tahriklerde bulunarak hâl-i hâzırın bekasını talep eden Alman elçilerinin gayretlerini sonuçsuz bırakmağa çalışıyordu. Daha sonra îzabel'in üç elçisi, birbirini müteâkib gelerek Lipve ve Tamışvar'm terkinini istediler; lâkin hepsi de reddolundular. Vrançi ve Zay Pâdişâh'ın, Siget'in kendisine teslimi talebini bildiren bir muhtırasıyla Viyana'ya dönerek,²⁴¹ Busbek İstanbul'da yalnız kaldı.²⁴² Hadım Alî Paşa²⁴³ Siget önündeki mağlûbiyetinden az sonra vefat ederek Budin Valiliğine Kaasım ve az bir müddet sonra onun yerine eski beğlerbeği Toygun (Ağustos 1557)²⁴⁴ tâyin olundu; o da ertesi sene mevkiini Rüstem Paşa'ya terk etti. Busbek, Viyana'dan yeni aldığı talimat mucibince efendisinin Siget'i şerefine halel getirmeksizin terk edemeyeceğini, önceden kararlaştırılmış olan verginin üç misli bir vergi te'diyesinden imtina göstermekte hakkı var ise de, Tata şehrinin iadesi şartıyla bu noktada ısrar etmiye-ceğini Pâdişah'â tebliğ etti. Tercüman Murad, evvelce Siget terk olunmaksızın sulh akdinin mümkün olmadığını elçiye yeniden anlattı. Buna rağmen Busbek, Edirne'de yedi senelik bir mütâreke akdederek, buna tamâmiyle riâyet olunması Macaristan'ın müstahkem mevkileri kumandanlarına bildirildi.²⁴⁵ İleride yazacağımız veçhile şehzadeler arasındaki ihtilâflar, Pâdişah'ın bu şekli kabulüne yol açmıştı.

Avusturya ve Osmanlı Devleti arasındaki müzâkereler birbirini müteâkib altı sene sürdükten sonra ancak 1559 başlarında sona erebildi. Son iki müzâkerede Busbek Tata'nın terkinini ve Martolos'ların tecâvüzüne dâir şikâyetlerini tekrar etmiş; Rüstem Paşa da yeniden Siget'in bırakılmasını istemiş ve sefirin şikâyetlerine mukabil Heydökler'in akınlarını ortaya koymuştur. Ne öteki taraf, ne de bu taraf başlıca iddialarından vazgeçmek istemediler. Bununla beraber Busbek Ferdinand'a bildirdi ki, şimdiki statüko

²⁴¹ Avusturya Hanedanı Hazne-i Evrakı'nda Şevval 964 (Nisan 1557) tarihli mektup.

²⁴² «Fuit discussus collegarum meorum sub finem Augusti anno supra mi Üesimum quinquagesimum septimo.»

²⁴³ cAt Hally paulo post Budam se reeeplt, ubi doiore atque Ignomirüa, vltam tnvlsam cum morto cammutavit.» Bosbdc'la M«Wiiip»n, 3.

²⁴⁴ Busbek İstanbul'dan 19 Tesrtn-i sanl 1557 raporunda fcu değişikliği şöyle İş'âr eder: «Tuighun profestus Budam moderatior Cassimo, in cujus locum suffectus.» Avusturya, Hanedanı Hftrfne-i Bvrata'nda.

²⁴⁵ Avusturya Arşivi'nde bulunan bir vesikanın gösterdiği gibi, mütâreke şu mevkî kumandanlarına 14 Şubat 1558 târihiyle bildirilmiştir: Agrippa, Siget, Gyulayi, Paluta, Komorn, Tata, Geznek, Tijhan, Leva, Olahvina (Olahuina), Sivrân, Horgo, Brezençe, Mivran (Miuran?), Stencivarcia, Vizvar, Karyona, Devşar. Türkler'in mütâreke esnasında aldıkları kaleler de şunlardır: Macaristan'da Gyarmat, Zihen, Dregel, Sağ, Hye-var, Zentcivergo, Vayz, Tata, Sambo, Grete, Vesprim, Vilanık, Berleu, Zegsard, Hegizetmarto, Zentiakup, Babahe, Kurutna, Kapusviavar, Vardan, Petek, Holuke, Filek; Hırvatistan'da: Koatoniza, Novigrad; İsklavonya'da: Tasima, Vyerköp.

esâsı üzerine sekiz senelik bir mütâreke akdedebilirse de, Tata'yı almağa hiçbir ümîd yoktur. Ferdinand, bu raporu okudu ve bunun üzerine Augusburg'dan 29 Nisan ile târihlenmiş birbirinden farklı dört ahidnâme müsveddesi gönderdi. Avusturya'nın menfaatlerine göre tanzim olunmuş olan birincisi Tata ve Fülekin reddini ve Hamza Beğ'in te'dibini mutazammın idi. Lâkin hemen hemen Rüstem'in ultiatomuna muvafık olan dördüncüsünde bu şartlar unutulmuştu. Pâdişâh şehzadelerinin münazaalarına müdâhale için daha yakın olmak üzere Üsküdar ordugâhında bulunmakta olduğu ve Busbek de maiyyetinde bulunduğu cihetle, bu muhtelif müsveddeler Alber Dövis vâsıtasıyla oraya gönderildi. Busbek, Osmanlı ordugâhında bulunduğu üç ay zarfında Türkler'in askerî san'atlarını tetkik etmiş ve sonraları bu hususta bir muhtıra neş-retmiştir ki, bugün de i'tibara mazhardır.²⁴⁶

Alber Dövis Pâdişâh'â altın yıldızlı bir gümüş kupa ile bir kule yüklenmiş fil resmini gösterir bir asma saat takdimine me'mûr idi. Busbek gönderilen müsveddelerin yalnız dördüncüsünü takdim etti ki, înipara-tor'a az müsait olan şartlarıyla kabul edilebilir olabilmesini ümîd ettiği bundan ibaretti; lâkin o da reddolundu. Artık me'mûriyetinde muvaffakiyetine ümidi kalmadığından, müsâade istediye de, onu da alamadı. 8 Hazîran'da, yâni Süleyman'ın Üsküdar'a geçmesinden iki gün sonra resmî bir mülakata kabul olundu. Sefîr bu mülakatta anlaşma metnini tamamen belirsiz bırakarak yalnız sulhun tasdikini taleble iktifa etti ve împarator'un imzasını taşıyan bir ahidnâmeye tam bir sadâkatle uyacağım bildirdi. Transilvanya hududunda kendileri için çekişilen mevkiiler hakkında dâima aynı şekilde söz etmiş olduğunu, împarator'un bu hususta îzabel Üe muahede yapacağını, daha şimdiden Tranailvanya hakkındaki her türlü iddialarından vaz geçtiğini ifâde etti. Oriuij yazdığı şekle uygun olarak kararlaştırılan noktalara muvafık bir vesika takdim etmiş olduğundan, sefîr sıfatıyla verdiği sözü yerine getirmiş bulunduğunu da ilâve etti. Lâkin bu ifâdeler tesirsiz kaldı. Ahidnâme mevcut değildi; yâhud bir ahidnâme mevcûd ise, bu da yalnız icrasına söz vermiş olan Ferdinand için geçerli idi; Sultân Süleyman hiçbir şeyi kabul etmemiş ve Siget hakkındaki talebinden asla vazgeçmemiş idi. Bundan dolayı Busbek'in müzâkereleri ikmâl etmesi kaabil olmayıp, Süleyman istanbuTa döndüğünde elçiyi «Yanık Sütün» (Çemberli Taş) Maki Elçi Hanına hapsettirdi. Bir nevi esaret demek olan şu hâl içinde Busbek,

²⁴⁶ «Aur. BusbequU exclamtlo ghre de r« m||ltari conslllam.» adlı eser.

hayvanât, ne-

bâbât, el yazıları koleksiyonu yapmakla, Râgüza'dan, İTloransa'dan, Venedik'ten, Yunanistan'dan gelen dostlarını kabul ile meşgul oldu. Âlimin boş vakitleri imparator ve ilimler için faydasız olmadı. İmparator'un hayvanât bahçesini zenginleştirdi;²⁴⁷ Viyana Nebâbât Bahçesi'nde Acem leylaki ile -dülbend (sarık) den me'hûz olan ismi aslının Şark'lılığını göstermekte olan- «Tolip» (lâle) yi yetiştirdi;²⁴⁸ bir takım da gayet güzel yazma kitaplar gönderdi ki, en şâyân-ı dikkat olan Dioskorid'in eserleri Viyana İmparatorluk Kütüphânesi'nin en kıymetli hazînelerinden-dir.²⁴⁹

îzabel'in me'mûrlanna ruhsat verilerek Transilvanya hududunun tâyini içindeki ihtilâfları halletmesini emreden Tamışvar Vâlîsi'ne hitaben yazılmış bir mektubun ulaştırılmasına me'mûr oldular. Bunların gitmesinden önce, Mangrali Prensi, yâhud Busbek'in adlandırmasıyla «Kolhida Dadyan»ı atebe-i pâdişâhiye yüz sürmek ve itaatinin işareti olarak gayet güzel bir yâkût takdim etmek üzere İstanbul'a gelmişti. Bu sıradadır ki, Sultân Süleyman Rus hükümdarına bir mektup yazarak, birinci defa olmak üzere «Çar» unvanını vermiş olduğu bu kâğıdda eskiden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mevcut bulunmuş olan dostça münâsebetleri hatırlatmış ve kürk ticâreti için Moskova'ya giden Osmanlı tacirlerini tavsiye etmiştir.²⁵⁰

İspanya, Venedik Ve Fransa Elçilerinin Gelmesi

Yine o sırada Venedik, Fransa, İspanya elçileri İstanbul'a geldiler, İspanya Kralı II. Felip'in maslahatgüzârı olan Sakızlı Frankı, efendisi için sulh istedi; lâkin Ceneviz balyozunun nail olamadığı gibi, bu da olmadı.²⁵¹ Rüstem ile Duk Dö Ferrara arasında teâtî olunan bir muhabere üzerine Dük, Vezîr-i Âzam tarafından vâki' olan taleb mucibince, Yahudi Zoan Migez'in kardeşine ailesiyle birlikte Feare Dukalığı'ndan çıkmağa müsâade verdiğini

²⁴⁷ Mektup: 3. «Quod eum (leonem) cum, ichneumpne Caesari dono destina-veram.»

²⁴⁸ Arabça'da «telbe» kelimesi lâle fidanı manasındadır. (Ham-mer'de «Talbe» şeklinde yazılan bu kelime Kaamus Tercümesi'-nin «t.l.b.» ve «t.l.b.» maddelerinde bulunamadı. Mütercim).

²⁴⁹ «Sunt credo libri haud infra 240, quos manu transmisi venetas, ut İnde Viennam deportentur, nam Caesarae bibliothecae eos destinavi, unum re-ligni con&tantinopoli Dloscorldem, centum ducatis indlcabatur şurama Caesarei non mei marsupü» (Mektup: 4).

²⁵⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/430-432.

²⁵¹ 11 Bailo genovese parti (4 novembre 1558) aveva domandato la pace per il Redî Spagna.> (Venedik elçisinin raporu, Avusturya Hanedanı Ha-zine-i Evrakı'nda; Altoer Weis'In rapora 22 Kânun-İ evvel 1564 tarihli).

Rüstem Paşa'ya bildirdi.²⁵² Zoan Migez o Portekizli Yahudi'dir ki, sonraları Don Zozef nâmı altında Sultan Selîm'-in fevkalâde teveccüh ve iltifatına mazhar olarak, onun saltanatı müd-detince her türlü işte oldukça ileri derecede nüfuzunu kullanmış ve bazen sulh ve harb işlerine hâkim olmuş ve nihayet Duk Dö Naksos unvanını almıştır. Busbek, Macar'dan dönme olan Ferhâd Paşa hakkında Duk Dö Ferrara kadar hatır-şinâslık gösterdi. Ferhâd Paşa'nın, akrabasının getirilmesini rica etmesi üzerine, Busbek, Ferhâd'ın peder ve biraderinin sünnet edilmiş olduğunu bildiğinden, eğer dînen memnu' değilse bundan kolay birşey olamayacağı ifâde etti.²⁵³ Ferhâd Paşa, yeniçerileri in* tizam altına almak suretiyle Pâdişâh'ın o derecelerde teveccühüne mazhar olmuştu ki, sevgili şehzadesi Mehmed'in kızı olan torunu Hümâ Sultam ona nikahlamış ve vezirlerin adedini artırarak vezîr rütbesine yükseltmiştir. Ferhâd gayet güzel yazı yazdığından Kur'ân yazar, ve her nüshasını yüz altına satarak aldığı parayı cenazesi masrafı için saklardı. Ne tarihçiler, ne de hazîne-i evrak pâdişâh dâmâdı olarak o zamana kadar Osmanlı Devletimde görülmemiş olan dördüncü vezâretin icadına sebep olan bu mühtedinin eski adından ve vatanından haber vermiyorlar.²⁵⁴

Dâhili Muharebenin Sebepleri

Macaristan'la olan düşmanlığın, sulhle ilgili başlangıçtaki şartların hikâyesi bizi Busbek'le birlikte Üsküdar ordugâhına sevk etti. Sultan Süleyman'ın Üsküdar'a geçmesi oğullarının çekişmelerine son vermek ve rekabetlerinin devleti tehdîd etmekte olduğu dahilî muharebelerin önü-nü

²⁵² Duk Dö Ferrara'nın mektubu, 6 Mart 1558. Jozef hakkında. Venedik Do-cu'na hitaben yazılmış (Avusturya Hanedanı Hazîne-j Evrakı'nda Muhar-rerât-ı Türkiye Şübesi'nde Venedik Evrakı) ve vezîr-i âzam Sinan Paşa' nın mührünü taşıyan bir fermanında su İbare vardır: «Kıdve-i erbabü'U vakar frenfc begi Yâsif Nazi zld İtaate».

²⁵³ «Ferhad-Pascha, qul neptem Soullmant habet, quinto loco veziri adeptus petebat matri suae et sorord ad se veniendi potestatem; nü füturum ciius si per religionem liceret; sciebam (Busbek diyor), patrem et rem illinus non multo a tempore circumcisos (Ferdinand'ın gizli bir memurunun -ki malûmatlı bir adam olup Busbek'in bulunduğu sırada İstanbul'da bulunuyordu- 20 Eylül 1561 tarihli raporunda su fıkra görülür: <Questo Aga e di nazlone Ungaro, d'eta d'anni 35, fu schiavo di que!T İbra'm Bassa amazzato da Sr. Suleiman» (Sultan Süleyman'ın kız torunu, Mihriman'ın kızıyla evlenmiş olan Ahmed Paşa Ferhâd Pasa ile birlikte Pâdişâh'ın husûsi teveccühüne mazhardı. Busbek, 3 Tesrtin-İ sanlı 1561' tarihli raporunda bu hususta, sdyle diyor: «Is cui desponsa fuit Bos-temi filia, creatus est beglerbegus Graeciae, ipse vero beglerbegus vezi-rorum numero adjunctus. Is prncipem arcto consanguinitatis adtingit gra-du, utpote ex Ullus amita. Selimi sorore natus est, ob id magna apud prtn-cipem autoritate et «ratia.» Ahmed I. Seitm'in hemşiresinin oğlu degll, hemşiresinin kumın oğlu idi. İmparatorluk ve Krallık Hazpne-i Evrakı.

²⁵⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/432-433.

almak maksadına dayanıyordu. Avusturya ve Osmanlı Devleti arasındaki müzâkereleri tâkîb etmezden önce, bu uğursuz münazaaların aslını bulmak ve fecî sonuçlarının sebeplerini incelemek gerekmektedir. Bu hususta malûmat veren müverrihler Busbek'in raporlarındaki vekayîi iktibas etmişlerdir. Bu menbâ, hakîkaten i'timâda şâyân ise de, kâfi değildir. Daha doğru bir vesikadan, yâni Osmanlı yazarlarından Âlî Efendi'-nin rivayetinden vaziyete aydınlık getireceğiz ki, şehzadeler mürebbîsi Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi sıfatıyla Sultân Süleyman ile oğlu Bâyezîd arasında teâtî olunan mektupları yalnız görmüş değil, hattâ Mustafa'nın bâzı mektuplarını kaleme almış ve sonradan bu vak'ayı husûsî bir eserde tafsil etmiştir.²⁵⁵ Mustafa, vezîr-i âzam Ahmed Paşa himayesiyle terakki ettiğinden bittabi vezîr-i âzam Rüstem Paşa'mn kinini kazanmıştı. Bundan dolayı Rüstem, vezîr-i âzamlığa gelince o zaman ikinci emîr-i âhur bulunan Mustafa'yı azl ile ondan daha aşağı olan başçaşni-gîrlük me'mûriyetine nakl etti. Daha sonra sancak beğliğiyle Safed'e gönderdi. Nihayet, Mustafa'nın Şehzade Bâyezîd'e mensubiyetini bildiği cihetle, onu Şehzade Selîm'e kethüda tâyîn etmek mahvı için en emîn yol olacağını düşündü; fakat meramına nail olamadı. Ziyadesiyle hiylekâr olan Mustafa yeni mevkiinden istifâdeye muvaffak oldu. Eski efendisi olan Şehzade Bâyezîd'e hıyanet ederek Şehzâde'yi büsbütün mahv etmek için, kendisiyle olan geçmiş münâsebetlerini kullanmayı kararlaştırdı. Bu suretle Selîm'e tahtı te'mîn ederek, emniyet ve teşekkürüne lâyük olduğunu göstermekte ve gelecekte saltanatında vezîr-i âzamlığa yükselmeyi ümîd etmekteydi.

Bu haris maksadlarından dolayı, Şehzade Selîm'e bildirdi ki, eğer Rüstem Paşa bir mâni çıkarmıyacak olursa, Pâdişâhın büyük oğlu sıfatıyla tahta vâsıl olması muhakkaktır. Fakat Rüstem, saltanatı Bâyezîd'e sağlamak için pederine kendisini zevlerinin esîri bir sarhoş ve hükümdarlık için iktidarsız bir şehzade olarak arz etmek için hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır. Şurasını da ilâve etti ki, eğer kendisine tam bir serbestlik verilecek olursa, durum yakında tamâmiyle değişecektir. Selim, Mustafa'ya tam mânâsiyle izin verdi. Mesaîsinin mükâfatı olarak vezîr-i âzamlığa nasb edileceğini de îmâ etti. Bunun üzerine Mustafa işe girişti. Şehzade Bâyezîd'e yazdığı birinci

²⁵⁵ Nadiretü'l-Muhârib ki, nesir ve nazımdan mürekkeptir. Âlî, bu eserini târihine hemen kamilen geçirmiştir. Peçevî «Mukaddema Şâm-ı şerîfde Lala Mustafa Paşa'nun kâtib-i divânı ve sonra Acem'e serdâr iken tezkirecisi» olan Âlî'nin, o zaman Acem Şahına yazılan mektupların kâtibi olduğu gibi, vak'ala-rın bir kısmının kendisinin mazbutu olduğunu, bir kısmının ise ifâdeleri vesîka değerinde olan küslerden işitmiş olduğunu beyân eder. (İstanbul basımı, c. 1, s. 386).

mektupta eski sadâkatini bir maske olarak kullanmak suretiyle, saltanat tahtına yükselmesine yegâne mâninin; Selîm'den ibaret ve bu mâninin ortadan kaldırılmasının kolay olduğunu yazdı. Bu kâğıdı Selîm'e gösterdikten sonra, emîn bir adam vâsıta-siyle Bâyezîd'e gönderdi. Bâyezîd, kurulan tuzağa tutularak, Mustafa'nın hâinâne tekliflerini kabul ettiğini bildiren bir cevap yazdı ki, Mustafa bu cevâbı açılmamış olarak Selîm'e teslim etti. Ondan sonra entrikalarının netîcesini çabuklaştırmak için Bâyezîd'e biraderini acı tahkirlerle nizâ'a davet etmesini bildirdi. Bâyezîd bu nasihata uyararak, Selîm'e bir tahkir mektubu yazdı ve buna bir kadın libası, bir hotoz, bir öreke ilâve etti. Selîm, bu muhtelif eşyayı Süleyman'a gönderdi. Pâdişâh, Bâyezîd'in büyük kardeşine gösterdiği şu hürmetsizlikten öfkelenerek kendisine tehdîd-kâr bir kâğıd yazdı. Mustafa, mektupçuyu öldürüp mektubu yaktırdı, Selîm, bu vak'ayı Bâyezîd'e yüklemek suretiyle babasına bildirdi. Sultân Süleyman, emirleri hakkında böyle muamele edilmesinden hiddete kapılarak Bâyezîd'in Suriye ve Mısır yolunun anahtarı olan Karaman'da²⁵⁶ daha ziyâde vâlîlik etmesini tehlikeli bularak bir başka vilâyete gönderilmesine karar vermekle beraber, taraftarlık isnâd olunmamak için bu tedbîri Selîm hakkında da icra etti. Şehzade Selîm, Manisa hükümetinin idare merkezi olan Saruhan'dan Anadolu hükümetinin merkezi olan Kütahya'ya, Bâyezîd dahî Karaman Vâlîliği'ne bedel merkezi Amasya olan Rûm eyâleti valiliğine gönderildi.²⁵⁷

Şehzade Bâyezîd'in Mağlûbiyeti Ve İran'a Firarı

Bu emirlerin tebliği üzerine Selîm Bursa'ya gitti; lâkin Bâyezîd Kon-ya'da kaldı. Sultân Süleyman, Bâyezîd'e vazifesini hatırlatmak için dördüncü vezîr Pertev Paşa'yı gönderdi; Bâyezîd'in kötü bir davranışta bulunmasına mahal kalmaması ve bu me'mûriyete sırf bir babalık muhabbeti şekli verilmesi için üçüncü vezîr Sokollu Mehmed Paşa'yı da Selîm'e gönderdi. Lâkin Bâyezîd itaat etmekten çekinerek alelacele yirmibin Kürd, Türkmen, Suriyeli'den mürekkebi bir ordu topladı. Bu haber üzerine Sultân Süleyman

²⁵⁶ Venedik elçisinin 7 Kasım 1558 tarihli raporundan anlaşılıyor ki, Bâyezîd Suriye valiliğini arzu ediyordu: «Bajezid, doppo la morte della madre avendo perduto la speranza di ottener la Soria, spera di conseguire sua intenzione colle arme.»

²⁵⁷ ÂH, Peçevî, Solak-zade. Busbek. mektup: 3: «Nam in ceteris curis quibus angebatur animus Souleimami, nem erat posterna, ne Bajazes, intercepto Iconio in Syriam se dimittens, inde in Aegyptum irrumperet.» Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/433-435.

Anadolu Beğlerbeği Cenâbî Ahmed, Karaman Beğlerbeği Solak Ferhâd, önceleri Şehzade Selîm'in lalalığında bulunan Dülkadiriyye beğlerbeği Keylûn Alî, eski Ramazanoğlu Hanedanından Adana beği Piri Paşalar*ın - Bâyezîd tarafından vuku bulacak her türlü sulh teşebbüslerine mukavemet etmek üzere- askerleriyle beraber Konya ovasına gitmelerini emretti. Sokollu Mehmed Paşa dahî üçbin yeniçeri ve bir fırka sipâhî ile silâhdârları, cebecileri, topçuları alarak kırk topla birlikte bunlara iltihak etmeğe me'mûr oldu (30 Receb 966-8 Mayıs 1559). İstanbul fethinin yıldönümü olan 29 Mayıs'ta iki fırka muharebeye giriştiler. Cenk şiddetli oldu ve muzafferiyet uzun bir müddet ortada kaldı; lâkin ertesi gün (21 Şa'ban 966 - 30 Mayıs 1559) Bâyezîd tamamen mağlûb olarak oğlu Orhan ile beraber Amasya'ya iltica etti. Oradan babasına bir mektup yazarak bunda samîmi şekilde nedametini arz edip, kendisi ve dört oğlu için af talep ediyordu. Ancak bu mektup Mustafa Paşa'mn gizlice tâyin ettiği adamların eline geçerek Sultân Süleyman'a ulaşmadı.²⁵⁸

Pâdişâh, muharebenin neticesini haber aldıktan yedi gün sonra, yâni 29 Şa'bân (6 Haziran)'da harb meydanına daha yakın olmak için Üsküdar ordugâhına gitti.²⁵⁹ Bâyezîd, mağlûbiyetine rağmen başına oniki-bin kişi kadar daha topladı; çünkü halk Bâyezîd'in münzevî hayatını kardeşinin sefihâne hayâtına tercih ederek, ona muhabbet göstermekte ve Selim validesinin yuvarlak ve şişkin çehresini andırdığı halde,²⁶⁰ Bâ-yezîd'in babasının eşkâlini göstermesi halk tarafından memnuniyetle görülmekte idi. Bâyezîd dört oğluyla beraber kendisini askerinin muhâfa- zasına tevdi ederek ve hareminden ve sâdik hizmetkârlarından ağlaya ağlaya ayrılarak hazînesinin en kıymetli eşyâsıyla beraber İran hududuna yöneldi (1 Şevval - 7 Temmuz). Sivas Vâlîsi'nden otuzbin altın borç olarak aldığı o taraflara

²⁵⁸ «Lala Paşa dldükleri hınzlr-i muhtâlün rahzenlerine rast gelüp haber ve eserleri zahir olmadı.» Peçevî (Müverrihin nakl ettiği bu ibare İstanbul nüshası Peçevî'de, c. 1, s. 293, evveliyle beraber «öyle yazılıdır: «Sultan B&yezîd-i dermend hun-ı ciğer ezüp ve dlde-i gam-dldesinden kanlı yaslar akıdup dört sehzaadesinün dahi Kan İle ftmthte gözleri yaşı İle hezar tevbe ve istiğfar ve acz ü inkisar İle bir mektub yazdurdı ve «Benden sâdir olan ceml'-i evzâ-ı nâ-hemvâr Lala Mustafa Pasa'mn lkaasıdır; beni azdırdı» didi, ve bir iki nesfm-i sabâdan müsteâr âdâm ilkaa (İlgar) it-dirüp rikâb-ı hümâyûna gönderdi Amma bunlar dahi Lala Mustafa Faşa' nın rahzenlerine düş aldı. Haber ve eserleri zahir olmadı» (Mütercim).

²⁵⁹ Busbek, üçüncü mektubunda Pâdişâh'ın «59 Haziranının be^ şihci günü» İstanbul'dan çıktığını yazıyor. Peçevî 28 Şaban târihini gösteriyor. Busbek'in Bâyezîd'in tâm i'timâdına nail dediği şahıs, onun yazdığı aslen Kürd olan Chuirtus dediği, Peçevî'nin söylediği Kuduz Ferhâd'dır, ki beşinci vezîr Fer-hâd Paşa ve Konya ovasında Selîmîlerle birlikte cenk ederken sağ elini kaybeden Solak Ferhâd ile karıştırılmamalıdır.

²⁶⁰ «Cum in Seliino nulla oris ejus (Sulelmani) simiUtudo appareret, ma-ternae quidem faciel et habitus expressae notae sed mulieris in vulgus dum viveret odlosae, multo gravis abdomine indecora, ut militan facetla pollenta saglnatus diceretur.» (Busbek'ln mektupları: 4). «Bidem mllites Bajazetum SofÛ vocare soltti, hoc est quieti et litterarum studio deditum,» (Yine orada).

vergi tarhetmek suretiyle onsekizbin altınla otuz-bir deve, altmış at, yirmi katır tedârik etmişti. Sultân Süleyman; Bâyezîd'in çekildiğini haber alınca üçüncü vezîr Sokollu Mehmed Paşa ile Rumeli beğlerbeği Kızıl-Ahmedli Mustafa Paşa'yı Üsküdar ordugâhından ayırıp Şehzade Selîm'e iltihaka ve onun kuvvetiyle birlikte firarının ordusunu takibe me'mûr etti. Selim, Sivas'ta vezirin gelişini beklemekle beraber Malatya beği Mustafa'yı, Ayntâb beği Husrev'i, Sivas beğlerbeği Temerrüd Alî Paşa'yı kardeşinin arkasından gönderdi. Bunlar, Acem hududuna yakın «Saat Çukuru»²⁶¹ denilen yerde Şehzade takımını bularak şiddetli hücum gösterdiler. Israrlı bir cenkten sonra Bâyezîd'in askeri silâhlarının kuvvetinden ziyâde hayvanlarının sür'atine güvenerek yollarında devam ettiler.²⁶² Erzurum beğlerbeği Ayaş Paşa -ki kardeşi Sinan Paşa sonradan Tunus'ta Halkulvad'ı ve Macaristan'da Raab (Yanık) kalesini feth etmiştir- bedbaht Şehzâde'nin karşısına çıkmadığı gibi, firarını kolaylaştırmak için birkaç yük mal ve mıh ve şâire gönderdi. Bu vak'alardan sonra Sultân Süleyman Sokollu ile Adana Valisi Ramar zanoğlu Pîrî Paşa'ya âsînin bundan böyie vuku bulacak hareketlerine dikkat etmek üzere Haleb'de kışlamalarını emretti. Ayaş Paşa, Bâyezîd'e hizmetini hayatiyle ödeyerek, me'mûriyeti, Şehzâde'nin takibinde temayüz eden Malatya beğine verildi. Husrev Beğ de Pasin sancağına²⁶³ tâyin olundu. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa, Lala Mustafa'nın entrikalarını anlamağa başladığı cihetle, bu felâketlerin sebebi hep o olduğunu Fâdişah'a arz ederek Mustafa'yı uzaklaştırmağa muvaffak oldu. Mustafa Paşa gözden düşerek sancak-beğliği ile Pozağa'ya gönderildi; onun yerine Tütünsüz Hüseyin nasb olundu.²⁶³ Lâkin Şehzade Selim'in iltiması üzerine Tamış-var'a getirilerek, bu kadar dirayetli bir adamın İran hududu üzerinde bulunması faydalı olacağı hakkında yine Şehzâde'nin, pederi nezdinde hâsıl ettirdiği kanaate dayanılarak, Vân valiliğine nakl edildi.²⁶⁴ Süleyman ve Selîm Bâyezîd'in isyanını haber vermek ve âsîyi kabul edip de

²⁶¹ Peçevî dahî (c. 1, s. 394) Saat Çukuru demişse de diğer târihlerde yazıldığına göre «Sa'd Çukuru» olacaktır.

²⁶² «Koskuna kuvvet, kamçıya bereket diyerek».

²⁶³ Fozaga sunmak beğl Tütünsüz Hüseyin Pasa Şehzade Selîm'e Lala nasb olundu. (Mütercim).

²⁶⁴ Şehzade Selim Mustafa Paşa'nın lalalıkta bırakılmasını istemişti. Ona müsaade olunmayıp Taraişvar verildi. Sonradan paşa'nın feryâd ve 8e-İtm'den İstimdadı üzerine Van'a getirildi. Maksudı Selim tahta geçince vezîr-İ âzam olmaktı. Muvaffak olamadı. Sultan Süleyman asrında «bundan ziyade kesr-i araz-ı saltanat vaki' olmamışdur». Mustafa Paşa, Sultan Selim'den iltifat ümidinde iken nice musibete uğradı; Kibns fethinde o kadar hizmeti görülmüşken hiçe geçti. m. Murad asrında dahi Acem seferinde muazzam fetihlere muvaffak olduğu halde mükâfat göremeyip bilâkis dedikodu ve çekişmelere mevzu oldu. Çak sonra, vezîr Ah-med Paşa'nın vefatında vezîr-i sânl bulunduğu halde yine mühür kendisinden tehallûf etti.» Peçevîden telhis, 1; s. 396. Mütercim.

iki hükümet arasındaki barış durumunu bozmamasını tebliğ etmek üzere derhâl Acem Şâhı'na mektup yazdılar.²⁶⁵

Erivan (Revan) Vâlîsi Şahkulı, Esterâbâd taraflarına sefer yapmakla meşgul olan Şâh'dan alacağı talimatı beklemek üzere Şehzâde'yi tevkif ediyordu. Bâyezîd'in vusulü kendisine biraderi Elkas Mirzâ'nın firarını hatırlatmakta olan Şâh Tahmasb²⁶⁶ Nizâmü'd-dîn Şahkulı Ustaclu Hân'ı mihamdar tâyin ederek ona ve Azerbaycan vezîri Gıyâsü'd-dîn Atâul-lah'a Şehzâde'nin istikbâlini emretti. Şehzadeye de kendisini mertebesine lâıyk bir karşılama ile Tebriz'e kabul edeceğini, afva uğrayıp da döndüğü zaman pederine tebliğ etmek üzere bâzı mahrem sözleri olduğunu, kendi evlâdı gibi muamele göstermekle bahtiyar olacağını yazdı,²⁶⁷ Şâh derhâl Tebriz'e²⁶⁸ giderek, misafirini îrân şâhlanca mu'tâd olan debdebe ile kabul eyledi (23 Safer 967 - 24 Teşrîn-i sâni 1559). Altın, gümüş, inci, küçük taşlarla dolu otuz tabak Şehzâde'nin başı üzerinde saçılarak kıymetdâr eyerler örülmüş dokuz at hediye edildi. Bâyezîd dahî Şâh'a bir Osmanlı şehzadesine lâıyk olan muameleyi gösterdi. Yolu üzerine ipekten, Şam kadifesinden, diğer kıymetli kumaşlardan serdirerek hediyelerine mukabil altın işlemeli gâşiyeler ile elli Türkmen atı ve gümüş eyerli diğer oniki at hediye edildi.²⁶⁹ Şehzadenin süvarileri parlak hünerleriyle Acemler'i hayrete düşürdüler. Lâkin içlerinden en ziyâde Kuduz Ferhâd dikkat çekerek kuvvet ve mahareti nazarların kendisine yönelmesine yolaçtı.²⁷⁰ Ferhâd, Osmanlılığın her şeyde üstün olduğu hissine bağlı olarak, halka

²⁶⁵ Süleyman'ın bu mektubu Rûz-nante'nin zeylinde 40 numara ile kayıtlıdır. Selim'in mektubu Defterdar İbrahim Efendi'nin inşasında mukay-yedir. Avusturya, İmparatorluk Hanedanı Hazîne-i Evraku, nu: 424, varak: 25 ve 26.

²⁶⁶ «(Tahmasb) her zaman nudem&sma «Bu bize Elkas'a neâmü'l-bedel Ce-nab-ı Bâr'l'den Wr atıyye-l azîmedür» dir İdi». Peçevt c. i, s. 397.

²⁶⁷ Btaunamea Estil-ı SİLM^mftnt zeyli, nu: 59; Relsülküttab Sarı Abdullah Kfendl'nin Evrat-ı tty**dyy* Mecmuasında, nu: 43. Mütercim.

²⁶⁸ Peçflvi'He, o. T, s. W?.

²⁶⁹ Peçevl, Şâh ve Şehzâde'nin mülakatı, tarafların ihtlâmâtı hakkında su tafsilâtı verir: (c. 1, s. 398) «Da'va-yı Übtvvet ve bünüvvet ile öpüşüp ko-çuşdûar; hatta Şâh-zade'nin saray-ı şaha hln-l duhûlünde pây-endâz mu-savvir kumaşlar döşetdiler, ve otuz tabak zer ü simi inctt ve pîrûze ve la'l-i rîzeler ile niemlû ve mahlut olarak Şâh-zâde'nin farkına (?) îsâr itdiler. Fevkalhad üib'sât ve neşât gösterdiler; o sırada Şah, girân-baha bir ta-kele murassa'ı kendi eliyle destâr-ı Şehzadece koydu. Şehzade konağına giderken de raht-ı murassa' ve zeyn-i zerrin ile dokuz at virdi. Bâyezîd da-hî beş gün sonra Şâh'ı dâ'vetinde saraydan kendi İkametgâhına kadar pâyendâz kumaşlar döşeyerek başından bir çok cevahir ve nevadtr atdı; serftser ve zer-bâft çullar ile elli at, bir kaç kise sim ü zerr, hokka hokka dürr ü güher, bir tlg-i mücevher, bir murassa hançer, bin tonlık kadar akmise ve serâser pîşikeş itdi. Tekrar Tahmasb bir ziyafet çekerek üç yüz kise nukûd, bir kaç tavile at, nice sırmalı kumaşlar, altun ve gümüşden @vânli-i işret, vesaire virdi.» (Mütercim)

²⁷⁰ Busbek bütün tafsilâtına muttali' olmamakla beraber bu İştin biraz malûmat almış olduğundan Kuduz Ferhâd'ı cChiuntum» şeklinde isimlendirerek vaka'yı da Bâyezîd'in Konya ordugâhına nakleder: «İUi, quo dle İn Castra ad eum venemnt, equestrl» pugoaesmlulacrum edlderunt.

gösterilmekte olan şu gösteriş kavgasının hakîkî bir mücâdeleye dönüştürülmesini teklîf etti, ve şu suretle İran tacının Şehzâde'ye intikal etmesinin hemen hemen şüphesiz olacağını söyledi. Bâyezîd, bu sözleri şiddetle takbih edip, bunu tekrar edecek olursa îdâm edeceğini mahremlerine tebliğ etti.²⁷¹ Ancak bu hâdise, ister Bâyezîd'in emirlerine rağmen yayılmış olsun, ister Şâh alelade bir ihtiyat tedbîri almak istemiş bulunsun, Şehzâde'nin askeri -maişet masraflarından Bâyezîd'i kollamak bahanesiyle- hânlara, sultânlara Öylesine taksim olundu ki, artık az kalan maiyetinden bundan böyle hiçbir korku kalmadı.²⁷²

Safeviler'le Osmanlı Devleti Arasında Müzâkereler

O zamandan itibaren, Şâh'ın siyâseti, Bâyezîd'in İran'da bulunmasından kendisince terettüb eden endişeden, Şehzâde'yi babasına teslim etmekle nail olmayı ümîd ettiği faydalardan ibaret oldu. Süleyman ve Selîm'in Tahmasb ile muharebesi, Pâdişâh ile Şehzâde'yi bir oğul ile bir kardeşin ölümüne susamış ve Şâh'ı da misafirinin hayatını alçakça satmağa hazır göstermektedir. Osmanlı Devleti vekayi-nâmeleri bu sık teâtî edilen başka bir evrak numunesi göstermediği gibi, diğer milletlerin târihinde de misafirperverlik vazifelerinin ihlâlî ve saltanat hanedanından bir şahsın helak edilmesi için bu kadar kat'î ve resmî müzâkereler yapıldığına misâl yoktur. Binâenaleyh bu fecî hâdise üzerinde durmamıza ve ahvâlin çerçevesine dâir tafsilât vermemize müsâade olunsun.

Süleyman ile Tahmasb'm ilk iki mektupları bu yolda birbirine tesadüf etmiş gibi görünüyor. Pâdişâh mektubunda Bâyezîd'in isyanım İran hükümdarına yazıyor ve Konya muharebesini anlatıyordu. Şâh da saray zabitlerinden Alî Ağa vâsitiyle gönderdiği mektubunda Şehzade için şefaah taleb ediyordu.²⁷³ Süleyman ikinci bir mektupla Tebriz'e Sinan Beğ'i

²⁷¹ Bâyezîd'in İran tahini ele geçirmek tasavvurunda bulunması mes'elesine dâir Osmanlı müverrihlerinin yazdıkları bundan ibarettir. Solak-zâde bu rivayeti büsbütün asılsız sayar. Ve öyle bir teşebbüs vukuunda SünnüerHn kadîm düşmanı olan Acemler her taraftan ayaklanarak Şehzade Bâyezîd maiyye-tindeki Osmanlıların hepsini îdâm edecekleri muhakkak olduğundan, akliselim sahiplerinin buna imkân vermeyeceklerini söyler.

«Amma akla «ayet ba'îd İdi; zira (İran) reaya ve berayası umûman sün-niler adüvvi olmagla her canibden hücum İle asker-i Rûm akıbet mek- lkr idi Peçevî s 397 ÇHilît İŞammer niler adüvvi olmagla her canibden hücum hûr ve mezmûm olmak mukarrer idi.» Peçevî, s. 397. ÇHilît, İŞammer, Feçervl yöTtoe «Solak-zade demiştir. Mütercim.

²⁷² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/435-438.

²⁷³ Bu mektup Mösyö Dö Lçof'un müverrihe hediye etigl mecmuada on-yedinci'dir. Peçevl Türkçe'ye tercümesini derceder.

gönderdi ki, bu mektupta Bâyezîd'in saltanat hukuku aleyhine cinayetini beyân ve Şehzâde'yi isyana tahrik eden Tursun Abdüşân-oğlu ile Ferrûh ve Seyfeddîn ibsâTin idamını, diğer müttehimlerin tevkifini, Amasya'da bulunan bir beğlerbeğine teslim edilmek üzere Şehzâde'nin tutuklu olarak oraya gönderilmesini Şâh'dan rica ile beraber af vaadiyle sözlerine son vermekteydi.²⁷⁴ Şehzade Selîm de mîrâhuru ve mahremi Torak Ağa'yı, biraderi Bâyezîd hakkında tahkirler ve küfürlerle dolu bir mektupla îran Şâh'ın sarayına gönderdi. Biraderini «âsî» ve «şeytân-ı mağrur» lâkablarıyla lâkaplandırarak, o taraftan gelen kervanları defalarca yağma etmiş olduğu cihetle, Şâh'ın himayesine lââyık olmadığını ve «Allah için muhabbet, Allah için nefret» kaidesi hükmünce bilâkis onun tahkirine yaraşır bulunduğunu bildiriyor ve Sa'dî'nin: «Kötüler hakkında iyilik etmek, iyiler hakkında kötülük etmek gibidir» mealindeki beytini yazıyordu.

Osmanlı mektupçusunun azimetinde Şâh eski zabitlerinden Nöbet Ağa vâsıtasiyle Pâdişâh'a, Dülkadiriyye ahâlîsinden ve Süleyman'ın tebeasin-dan Seyfeddîn Erişti²⁷⁵ Ağa vâsıtasiyle de Şehzade Selîm'e birer mektup gönderdi. Pâdişâh'a cevâbında Sultân Süleyman'ın mektubunu ve gönderiliş tarzını taayyüb edip, fakat siyâsî bir maharet olmak üzere - Erzurum Valisinin iki küçük zabiti ma'rifetiyle gelmiş olan- bu mektubun hakîkaten Süleyman tarafından mı gönderilmiş olduğunda şüphe eder gibi görünüyordu. Kendileri için ölümleri hayatlarından daha faydalı olduğu ifadesiyle iki nâme-ber tarafından teklif olunduğu veçhile Bâyezîd'in ve dört oğlunun îdâmı mes'elesine gelince, Pâdişâh'ın kendisinden bu hizmeti kabul etmesiyle dünyâ ve âhirette bir borç deruhde etmiş olduğunu²⁷⁶ îmâ ile beraber, işbu irâde-i sultanîye uymağa hazır ve bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünde gölgesi olan ve evâmiri hâtem-i kaza ile mahtûm bulunan zâtın (yâni Süleyman'ın) emirlerine muntazır bulunduğunu bildiriyordu. Erişti Ağa vâsıtasiyle Şâh tarafından Şehzade Selîm'e gönderilen mektup, Sultân Süleyman'a gönderilene uyuyordu. Bunda putperest ve âsîlerin idamına dâir Kur'ân'm emrini zikr ettikten sonra, Bâyezîd'in ihracı, yâhud îdâmı hakkında teklif olunan tedbîrlerin hakkaniyete ve maslahata muvafık

²⁷⁴ Bûi~oâm*-i SWe7H*nl »ylinde, Nu: şî, 1 Şa.'b&n 997 (27 Nisan 1560).

²⁷⁵ Busbek'in buna dâir dolaştığını söylediği rivayetler i'timâda şâyân olmadığı gibi, Pâdişâh'ın şehzade hakkında infiali sebeplerine dâir olan ifâdesi de j'timâda lââyık değildir. Busbek'in ifadesine göre güyâ sahte Mustafa'yı ortaya çıkaran Şehzade Bâyezîd imiş; Bâyezîd'in bu entrikası anlaşılınca ancak anasının şefaatiyle başını kurtarabilmiş. Sahte Mustafa'nın isyanından bahseden Osmanlı müverrihleri böyle birşey söylemezler.

²⁷⁶ Rûz-nâme-l Sü'eymâni 2eynı, nü: 63: «Hazft mâ ahdina'l-yeküm, vel-ahdl fi'd-dâreyni aleyna ve aleykürâ.»

olduğuna me'mûrun şifahi îzâhâtı üzerine kaani' olduğunu yazıyordu.²⁷⁷

Tahmasb'm cinayette acelecilik göstermesi, zavallı Şehzade Bâyezîd'-den korkmakta olması ma'zeretinden dolayı da olmayıp, elçisi vâsıtasıyla bildirdiği şartlar, kendisi için bu fiilin bir ticâretten ibaret olduğunu gösterir. İhtiyar Nöbet Ağa, İstanbul'a ikinci me'mûriyetinde vaad olunan katlin mükâfatı olmak üzere Bâyezîd'in vefâtıyla münhall kalacak olan Bağdâd hükümetinin Şâh'a verilmesini dîvânda talep etti. Lâkin Vezîr-i âzam birden sözünü keserek:

- «Bunun cevâbı bendedür; çıkalum.» dedi.

Vezîr, dîvân odasının hâricine çıkınca elçinin bu türlü taleblere cür'-etmesini ayıplayarak, âsî, liyakatsiz Bâyezîd'in ayak takımından dan ve devlet için tehlikeli olmaları mümkün bulunmayan birkaç bin kişiden başka adam toplayamamış olduğunu; eğer Şâh Bâyezîd'in te'dîbinden im-tinâ'da devam ederse, iki hükümet arasındaki iyi münâsebetlerin düşmanlığa dönüşeceğini ve bu takdirde bir Osmanlı ordusunun cânîyi ilticâgâ-hından çekip çıkarmak için pek az manialara tesadüf edeceğini; lâkin aksi takdirde dostluk bağlarının pekiştirilip İran Şâhı'mn hizmeti âlîcenâb-ca mükâfata mazhar olacağını ilâve etti.²⁷⁸

Süleyman, Tahmasb'm kati teklifinde öncelik aldığını görerek, bir cevap göndermekte sür'atli davranmakla beraber, ilâveten Şâh'm vükelâsına hediyeler de gönderdi. Dülkadiriyye ümerâsından eskiden Selîm'in kethudahğında bulunan Maraş Vâlîsi Sofu Alî Paşa²⁷⁹ ile kapucu-başı (mâbeynci) Hasan, Pâdişâh tarafından; Kara Mahmud Ağa da Şehzade Selîm tarafından İran'a gönderildi. Bu me'murlar Şâh'dan iki mektup getirdiler ki, biri Süleyman'a, diğeri Selîm'e yazılmıştı. Riyâkârâne ta'zîm-lerle dolu yüz kadar satırdan sonra Tahmasb, daha önce vermiş olduğu sözün safsata şeklinde tefsirine mebnî, yemininden dönmemiş olarak misafirini teslim edebileceğini zanneder diyordu ki: Bâyezîd'i pederinden gönderilecek adamlara teslim etmiyeceğine Şehzâde'nin yanında yemîn etmiş; fakat biraderinin göndereceği adamlara vermekten imtina edeceğini vaad etmemiş; bundan dolayı yemininden dönmüş olmaksızın Bâyezîd'i teslim

²⁷⁷ Reîsü'l-küttâb San Abdullah Efendi Mtnşe&t'i. Nu: 79. Sultân Süleyman Bâyezîd'in ve dört oğlunun ihracını talep etti. Bûz-nam«-i Süleyman! rey-line müracaat, Nu: 63, 9 Reblülevvel 968 (27 Teşrine sânl 1560).

²⁷⁸ Peçevt'oin naklettiği ki muasırın çahAdeöne göre, Feçevl, v*xak: 131.

²⁷⁹ Busbekln Avusturya Hanedanı Hazne-1 Evrakı'ndaki 25 Ağustos 1561 tarihli raporu Maraş Paşa'sının avdetini bildirir.

edebilmesi için mutlaka Şehzade Selîm'in adamlar göndermesi iktizâ ediyor. Şâh tarafından Selîm'e yazılan ve mâbeyncisi Kara Mahmud tarafından ulaştırılan mektup da bu mealde idi.

Tahmasb, sadâkatinin bu türlü delillerinden sonra ihtiyar Nöbet Ağa'nın o kadar öfkeyle reddolunan teklifine Sultân Süleyman'ın daha- mü-sâid bulunacağını ümîd ederek, Beşaret Ağa vâsıtasıyla Pâdişâh'a verilen bu muhtırada bu teklifi yeniden arz etti. Şâh bu muhtırada Alî ve Hüseyin'in kabirlerinde (Kerbelâ ve Meşhee'de) -Iran müessesât-ı hayriy-yesine (evkafına) biri müfettiş, diğeri kâtib olmak üzere- iki me'mûr tâyin etmek arzusunda bulunduğunu belirtiyor, aynı zamanda bjr yâhud iki oğlunun sancak beğliğine tâyîn ve mu'tâd merasimle me'mûriyetle-rine oturtulmasını talep ediyordu ki, bu sancak ile Bağdâd'ı, yâhud hu-dudda diğeri bir mahalli kasd ettiği aşikârı. Nihayet kendisine hizmet edecek şahısların terakki ve maaşlarına zamm ile taltif olunmalarının bâb-ı devlete arzına müsâade olunmasını niyaz ederek sözlerine son veriyordu.

Süleyman, bu üç noktaya muvakkat bir red ile cevap verdi; şu kadar ki, Bâyezîd ve oğulları iade ve teslîm olduğu zaman gayet müsâid bir suretle nazar-ı dikkate alacağını vaad etti.²⁸⁰

Sultân Süleyman, Şâh'a mektuplarında dostluk ve ihlâsını beyân etmekle beraber diğeri Şark hükümdarlarıyla muharebelerinde onun hakkında tahkîrâtta bulunuyordu. Ezcümle hacc için Türkiye'ye gelmiş olan Derviş Mehmed Bedahşânî'ye Burak Hân'ın ikinci halefi Özbek hüküm-dân Pîr Muhammed'e²⁸¹ hitaben vermiş olduğu mektupta şu fıkra bulunuyordu:

²⁸⁰ İnşa, Nu: 180. Bu muhaberenin mektupları tn*a'da re Mün^eat-i Feridun'da hiçbir tertib gözetilmeksizin dere edilmiştir. Binâenaleyh Selim' İn Şâh'a İki mektubu 184 ve 185, doğru olan târihî tertibine konulamamıştır. Zira mektubun hamili bildlrUmedigi gibi ancak rlyakarane ta'zıl-mattaa ibaret «••» mektuplarda t&rlü dahi tâyin edilmemiştir.

²⁸¹ Peçevî, bu mektubu getirenler hakkında olaylara bizzat şahid olan iki kişiden rivâyeten tafsilât verir ki, bunların biri Torak Çelebi'nin hizmetinden yetişmiş ve Sultân Selim'in şehzadeliği hizmetinde ulûfecilerden olup sonraları Sirem sancağında timâr almış olan Sinan Ağa'dır; diğeri Sinan Paşazade Mehmed Paşa'nın nedimi olan Pîrî Efendi'dir. Pîrî Efendi irfan sahiplerinden olup Acem seferinde ağakapısı'nda ket-hudâyeri (yâni yeniçeri ağası kahyasının husûsî memuru) kâtibinin şâkirdlerinden imiş. Peçevî'nin elçi Nöbet Ağa'nın Bağ-dâd'ı istediğine ve Rüstem Paşa'nın kendisini azarladığına dâir bunlardan naklettiği rivayette hakikat payı bulunması muhtemel ise de, yine Peçevî'nin Şâh Tahmâsb'a isnâdan dercet-tiği mektup, bize doğru görünmüyor; zîrâ Farsça değil, Türkçe olarak yazılmıştır.

(Şâh tarafından Şehzade Selîm'e yazılmış olan bu mektubun mealî şudur: İş'ânriuz veçhile Bâyezîd'in şenaatinin sonu olmadığını biz de biliyoruz. Lâkin hanedanımıza bağlılığımızı bilerek bizim yanımıza geldi, düşmana gitmedi. Kendisi de kötü emellerine nadim olmuştur. Af buyurursanız münâsib-dir. özellikle bize iltica edenleri pederiniz Pâdişâh hazretlerinin yazdığı veçhile, teslim etmek sânimıza yakışmaz. Biz dâima bu misillüleri himaye ederiz. Şehzade Bâyezîd dahî «Bana şefaet etmeden gönderirseniz Sultân Mustafa'nın uğradığı felâkete uğrarım» diyor. Binâenaleyh af-nâme ihsan bu-yurulsun ki, kendisini iki tarafın namusuna lâyük bir surette gönderelim.»

- «Bu tâc-dâr-ı mağrur, bu şâh-ı gümrâh bir sefir göndererek şimdilik âtîfeten sulha müsâade gö'stermekliğimi mütevâzîâne istirham etmiş ise de,- ondan sonra âsî oğlum Bâyezîd'i kabul etmesiyle sulhu alçakça nakz etmiştir; binâenaleyh ba'demâ sözlerini i'tibâr-etmemeğe ve kendisini mahv için teşebbüsât-ı lâzîmeye karar verdim. Özbek Hân bu te-şebbüsde hasbe'l-İslâmiyye bana muavenet edecektir.»

Derviş Türkmen Hânı Alî'ye, Alan Hâkimi İbrahim'e ulaştırılmasına me'mûr olduğu mektuplar da bu mealde olup, yalnız Şâh hakkındaki tah-kîr edici lâfızlarda bazı değişiklikler vardı. Yine o sırada, Şâh'dan şikâyetle, Gürcistan'ın İran tahakkümünden kurtarılarak Osmanlı himayesine alınmasını teklif etmek üzere Gürcistan Hâkimi'nin bâb-ı devlete göndermiş olduğu defterdarı Abdülallâm'a dahî şu cevap verildi:²⁸²

- «Şâh onbir sene muharebeden sonra nâil-i musalehâ olmuş ise de şehenşâh senin imdadına yetişmeğe, kederini sürura tahvil etmeğe hâ-zırdır.»

Şehzade Bâyezîd'in Kazvîn'de mevkîi gündün güne ağırlaşıyordu. Şâh, zâten üçbine indirilmiş olan Şehzade askerinden bir takımının Esterâ-bâd'a göndereceği fırkaya yardımcı olarak verilmesini talep etmişti. Şehzade bu hususta muhalefet göstermedi; bilhassa kf, askerinden ekserisi Acemler'in altınlarıyla, iltifatlarıyla kazanılmıştı. Buna rağmen Şâh'ın ziyafetlerine davet olunmakta devam etti. Bu ziyafetlerden birinde Şâh ve Şehzade görünüşte dostça birlikte gezmekte buldukları sırada Bâyezîd'in mâbeyncilerinden Arab Mehmed nâmında bir hâin, tenhâ düşürdüm zanmyle Şâh'm kulağına şöyle söyledi: «Pederine, büyük kardeşine isyan

Bâyezîd'i ya Bağdâd, yâhud küllî para mukabilinde satmaktan başka birşey düşünmeyen Şâh Tahmâsb'm nifakçılı-ğına ve Özellikle Şehzâde'nin encâm-ı hâline pek muvafik olan bu mektup, doğruluğuna bizzat delildir. Mektubun Türkçe olmasına gelince: Peçevî «Şâh Şehzâde'ye mektubunda aynıyle bu ta'biri dercetdi» demiş olduğundan, Hammer bunu mektubun aslı zannetmiş ise de Peçevî'nin maksadı -Solak-zâde*-nin anladığı veçhile- «Mektubun mealı bu idi» demek olacaktır. Şu halde mektubun Farsça yazılmış olduğu anlaşılır. (Mütercim)1.

Sankovski'nin el yazısı ne Mâverây-ı Ceyhun hükümdarı olan bu Pîr Muhammed'den, ne de Burak Hân'ın vefatından sonra bir sene hüküm süren Timur'dan hiç bahsetmez.

²⁸² Rûz-nnte-İ Süleyman'te dercedilmis alan bu mektup Ferdinad'm hafiye me'mûrumun istanbul'dan 1561 târihi nihâyetiyle yazdığı mektuba tamâmiyle muvafiktir: «Scrisse alli Sîgnori (Süleyman) Georglani, quall sono Christlani, che dovessero esser İn lega contra il Perslano e de piû alhora scrisse al Tartaro, che dovesse prometter premlo a tutti queUi Tartari contro il Perslano.» Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazîne-1 Evraki. Yine o hafiye memuru Ağustos nihayeti tarihiyle şöyle yazıyor: «La Oeorgia conslste İn tre parti: la magglor confederata col Perslano, la seconda confederata col Gran Signor, la terza menoma in obbedlanza del Gran Turco. Ali! 21 Agosto Ü Turco mando suo Ambassadore a dette due parti con presentl di veste d'oro e sclmltare fornite d'oro; - lettere şeritte ai Tartaro Precopiense, ebe si debba pareehiarsi alla guerra col Perslano. Alli 22 Agosto mando a Selim 120.000 ducati et una sclmltara gloellata.»

etmiş oğuldan kendinizi muhafaza ediniz; zîrâ sizi öldürmek üzere bir iki tüfenk-endâza tenbîh etmiş.» Şâh bu ihtardan dehşete kapılarak karın ağrısına²⁸³ uğradığı bahanesiyle hemen çekilip gitti. Ancak vezirlerinden Ma'sûm ve Hasan Beğler Şâh nâmına Şehzâde'ye özür beyân ederek ikametgâhına götürdüler. Şehzâde'nin avdetinde Bâyezîd'in -Şâh'a söylenen sözleri arkadan dinlemiş bulunan- bir mahremi tah-mîn ettiği büyük felâketten kederlendiğinin alâmeti olarak külahını yerlere atıp Arab Mehmed'in Şâh'a neler söylediğini haber verdi. Bunun üzerine mücrimin hemen başı kesildi. Arab Mehmed'in cinayet ortaklarından Aksak Seyfeddîn, mîr-i alay Mestân, sekbân-başı onun uğradığı hâle uğrayacaklarından korkarak Şâh'a sığındılar ve Arab Mehmed'in Şehzâ-de'yi niyetinden döndürmeğe çalıştığı için Öldürüldüğünü, onunla müttefik olduklarından bundan sonra fırsat bulursa kendilerini öldüreceğini beyân ettiler. Ertesi gün, halk hiddet ve şiddet sadâlarıyla Şehzâde'nin ikametgâhını kuşattı. Kuduz Ferhâd, sarayın girişini müdâfa etmek için sadâkatte devam eden bir miktar askeri topladı. Son demlerinin geldiği zamanda bulunan Bâyezîd, yabancı ellerine bırakmaktansa kendisi öldürmek için çocuklarını getirdi. Bu sırada Şâh'm vezirlerinden, Şehzâde'nin endişesini teskin ile halkın hücumundan dolayı özür beyân etmek ve hil'at ve hulviyyât (şekerleme ve tatlılar) ikram etmek üzere Şâh tarafından me'mûr olan iki kişi zuhur etti. Bu gürültüyü çıkaranlar te'dîb edilecek gibi gösterildi. Ertesi gün (15 Cumadelulâ 967 - 12 Şubat 1560) Şehzade Şâh'ın daveti üzerine bir ziyafete gitti. Fakat bir takım korıcı-lann önlerinden geçerken bunlar Şehzâde'nin üzerine yürüyerek müdâfaa etmek isteyen adamlarını îdâm ile kendisini ve oğullarını ele geçirdiler. Yine o gün Bâyezîd'in muhafız ve askerlerinden sqzle veya fiilen efendilerine imdâd arzusunda bulduklarını gösteren binden ziyâdesi îdâm olundu. Bununla beraber Şâh, Şehzâde'ye ma'zeret arzetmekte devam ve "halkın hücum ve tahkirinden muhafaza için bu türlü tedbîrlere müracaat zarurî olduğunu beyân ederdi."²⁸⁴

²⁸³ Şâh'ın tâbirince «göbek burusu». Peçevî, (Mütercim).

²⁸⁴ «Şâh, zavallı Şâh-zâde'ye «Bunu sizünle istişareden sonra yapmalı idük; bundan dolayı bizi ma'füv görünüz. Malûmunuzdur ki. pederinize gönderilen İlcimiz «Şehzade yaptığı işe peşimân oldu; sebep olanları bizüm re'ylmüzle öldürdü; isyan ihtimâli kalmamak için kendisi de mahbûsdur» dhniş 2dl. Muhlislñüzi yalancı çıkarmağı tecviz ltmezslñüz. Yeminimüz ylrıai bulmak için birkaç kişi İdam olmdt. Siz de bir nevi mahfoûsiyyete ugradınız. Lakin bunlarım hiç bin slzün zararımız için değüldür.» diyerek derdmenđi hayli aglatdı.> Peçevî'den telhis, c. 1, s. 467. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/439-443.

Şehzade Bâyezîd'in İdamı

Az bir müddet sonra Süleyman ve Selîm'in elçileri Şâh'a mektup ve hediyelerle birlikte vâsıl oldular. Teslim kat'î olarak kararlaştırılmıştı. Lâkin Şehzâde'nin vusulünde Tahmasb'm etmiş olduğu yeminin nakzını örtmek üzere alınacak olan şekilde uyuşmak lâzım geliyordu. Acemler'in kaplumbağa gibi eğri büğrü gider diplomatlıkları buna çâre bulmakta geç kalmadı: Yukarıda yazıldığı üzere Şâh, Şehzâde'yi Süleyman'ın adam-

larına değil, Selîm'in özel surette tâyin edeceği adamlara teslim edecekti. Tahmasb'm her türlü hiyle ile Örtmek istediği yeminini bozmayı şu şekilde yapmaktan maksadı, iyice yaşlanmış bir hâle gelen Sultân Süleyman'ın muhtemel vârisi Şehzade Selîm'in teveccühünü şimdiden sağlamaktı. Pâdişâh'm gönderdiği ikinci sefaret şu yeni teklifi arz etmek üzere Kazvîn'den hareket etti. Dülkadiriyyeli Sofu Alî Paşa Maraş'a dönerek, Hasan Ağa, Şâh'ın Selîm'e gönderdiği Beşaret Ağa nâmındaki elçi ile birlikte İstanbul'a doğru yoluna devam etti,²⁸⁵ Beşaret Ağa'nın Kütahya'ya gediği sırada idi ki, Pâdişâh'm torunu ve Şehzade Selîm'in oğlu bulunan onbeş yaşındaki Şehzade Murad'ın Manisa Valiliğine tâyin olunduğu haberi geldi (1 Receb 968 - 18 Mart 1561). Beşaret Ağa'nın yanına Ca'fer Sultân nâmında biri verilmişti ki, üç İran vezirinden, yâni Vezîr-i âzam Ma'sûm Hân Safevî'den, İran ser-askeri (korucu-başı) Sevin-dük Beğ'den, nişancı (i'timâdü'd-devle) Şahkulu Halife'den Sultân Süleyman'ın beş vezîri Rüstem, Alî, Mehmed, Pertev, Ferhâd Paşalar'a mektupları hâmil idi.²⁸⁶ Bu mektuplar, son sefaret ile gönderilen hediyelerden dolayı teşekkürlerini, Bâyezîd hakkındaki emirlerin sür'atle icrası vaadlerini ihtiva ediyordu. İran vükelâsı bunu fırsat bilerek yirmido-kuz sene cenk esnasında Pâdişâhın husûmeti İran'ı büyük felâketlere düşürmüş olduğunu, son altı sene zarfında İran'dan gönderilen dört elçinin hiçbiri ihsan şöyle dursun, hattâ

²⁸⁵ «Redierunt oratores, quos hic princeps ad Persam misit, Passa quidem Maraasensls ad suum Sangiacum divertit, Hasanaga accelerare jussus magnls itineribus huc venit.» Buşbek'İN 25 Ağustos 1561 tarihli raporundan. Avusturya İmparatorluk Hanedanı Hazin e-i Evrakı İki gün geçince, yani 27 Ağustos'ta Busbek - Türkiye'deki yedi sene İkametinden sonra- memleketine çağınlmasını talep eder.

²⁸⁶ Rûz-name-l Süleyman! zeyli, Nu: 72. İmparatorluk Hanedanı Hazîne-1 EvraJcı'ndaki İbrahim Efendi tñşâ'smda, nu: 424, varak: 31, Ma'sûm Mlrzft İle nişancı Atâullah'in Sokollu Mehmed Paşaya bir özel mektupları vardır ki, Şehzade Bayezld lehinde müdahale ricasını mutazammındır. Beşaret Ağa ile gönderilen husûsi mektuba cevaben Selim tarafından Ş&h'a yazılmış mektup San Abdullah Brendi'nin tñşâ'sında 83 numaradadır.

bir hil'at ile bile taltif edilmediğini; «el-in-sâni ubeydil-ihsân» kaidesinin malûm ve tatlı ve sevimli sözlerin acı ve sert sözlere müreccah bulunduğunu; bir fiilin bir kıl ile çekilip götürülebileceğini; Bâyezîd mes'elesinin bitmiş nazariyle görülebileceğini; asker şevkine lüzum olmayıp dağlar hareket ettiği zaman insanlar kaçacağından bu tedbîrlerin memleketin asayişini ihlâl edeceğini mu'tedil ve nazikâne bir lisan ile Osmanlı vezirlerine ihtar ediyorlardı. Vezirler, verdikleri cevaplarda Bâyezîd'in hayâtından uzun uzadıya bahsederek bir oğulun babasına karşı şu isyanını en büyük kötülük olmak üzere gösteriyorlardı. Yeminin bozulmasını te'vîl için teklif edilen sureti, Şehzâde'nin teslimi vaadine muhalif görerek red ile, bu işin tesviyesinden sonra vâki' hizmetten dolayı mükâfata mazhar olacağını; Pâdişâh'm, bir hizmetin ifâsından «evvel» değil, ifâsından «sonra» mükâfat vermek mu'tâdı olduğunu; Sultân Süleyman'ın, Şâh nezdine diğer hiçbir devlete gönderilmemiş rütbede sefirler göndermek suretiyle dostluğunu isbât etmiş bulunduğunu îfâde ile sözlerini bitiriyorlardı.

Bu mektubu götüren ve Van Vâlîsi Husrev Paşa ile kapıcıbaşı Sinan Ağa'dan mürekkebe olan Süleyman'ın üçüncü sefareti Tebriz'e teveccüh etti. Şehzade Selîm de hem elçi, hem cellâd vazifesini görmek üzere ça-vuş-başı Alî Ağa'yi²⁸⁷ gönderdi. Bu Osmanlı me'murlarının gelişinde Şâh, Sinan Ağa'dan Bâyezîd'i tanıyıp tanımadığını sordu. O da gençliğinde gördüğünü, o vakitten beri görmemiş ise de kaşlarından, gözlerinden tanıyacağı ümidinde bulunduğunu söyledi. Bu cevap zavallı Şehzade için pek fena muameleye bahane oldu. Teslim edilmezden evvel Şâh Bâyezîd'in sakalını, saçlarını kestirdi. Şehzade «başında bir haşin imame, arkasında bir köhne câme» olduğu, «feracesi bir yeşil bî-kıymet sûf ve mi-yân-bendi bir kem-bahâ kuşak»²⁸⁸ dan ibaret bulunduğu halde, Selîm'in gönderdiği adama teslim olunarak, bu da Şehzâde'nin ve dört oğlunun üzerindeki vahşiyâne vazifesini İranlıların matem haftası içinde (15 Muharrem 969 / 25 Eylül 1561) îfâ etti ki, şîilerin bu esnada Kerbelâ Vak'ası-na müteallik mersiyeler okuyarak, bunu gösterir facialar temsil ederek Hüseyin'in şehâdetinden

²⁸⁷ Reis Abdullah Efendi'nin İnşa'sında «Gülâb» diye adlandırılmıştır. Taşındığı Süleyman'ın mektubu -ki bu mecmuada 81 numaradadır- manasız kelmât-ı ihlaslye ile dolu İklyüzelli satırı hâvidir. Şehzade Selimin onyedti satırdan ibaret tezkiresi (San Abdulah Efendi tnsa'sı, Nu: 82) RÜstem Paşa'nın vefatından beri Bâyezîd'in idamına mâni kalmadığını ve bu husustaki hizmeti şâyân-ı takdir olacağını beyân ije Ş&h'i teşvik ediyor.

²⁸⁸ Müverrihn tercümesinden tercüme yerine, Peçevl'den aynen alınmıştır, MUterclm.

dolayı esef-hân olurlar.²⁸⁹ Bu defa beş Osmanlı şehzadesinin felâketli sonu, Kerbelâ Vak'asını hatırlatmak için İran'da halka gösterilen manazrayı unutturdu; halkın bu günlerde Hüseyin'in katli hakkında mu'tâd olan lanetleri yerine, Süleyman'ın ma'sûm torunlarının kaatilleri hakkında nefrînleri yükseldi.²⁹⁰ Rüstem'in dostluğu, halkın teveccühü, kendisine saltanatın varisliğini te'mîn etmiş görünen Bâyezîd'in hayâtı bu suretle son buldu. Bu zavallı Şehzade, ilimlerin kadrini takdir eylediği gibi şiir ile de oldukça hünerverâne iştigâl etmiştir.²⁹¹ Kendisinin ve iki oğlunun naaşları

²⁸⁹ Solak-zâde: «Abdallarun zahm-nâk ve sine-çâk oldukları hafta eyyamında idi» diyor. Bu hafta Muharrem'in 10'una kadar olan haftadır. Muriye'ye müracaat: Second journey through Pers., s. 175.

²⁹⁰ «Kazvra'de bir feryad ü enin ve ilcilere hez&r ta'n ü nefrîn İtdüklerin-den gayri şahlarına hez&r la'n-i sehm-gln İtdiler.» Peçevl. (Müverrihin tercümesi yerine aahndan aynen alınmıştır.)

²⁹¹ Solak-zâde, Şehzâde'nin, biri Türkçe, diğeri Farsça iki gazelini yazar. (Bakınız: Târîh-i Solak-zâde, İstanbul, 1298, s. 566-67) (Şehzade Bâyezîd'in babasına yazdığı manzum mektup:)

Ey serâser âleme sultân Süleymânım baba Tende cânım câhumun içinde cânânım baba Bâyezîdine kıyar mısın benüm cânım baba Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba
Enbiyâ ser-defteri ya'ni ki Âdem hakkıyçün Hem dahî Mûsî ile İsi-i Meryem hakkıyçün Kâinatın serveri ol Ruh-ı a'zem hakkıyçün Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba
Sanki Mecnûnum bana dağlar başı oldu durak Aynlup bilcümle mâl ü mülkden düştüm ırak Dökerüm göz yaşunu vâ-hasretâ dâd el-firâk Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba
Kim sana arzeyliye hâlüm eyâ şâh-i kerîm Anadan kardaşlarumdan aynlup kaldum yetîm Yok benüm bir zerre isyânım sana Hakdur alîm Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba
Bir nice ma'sûmum olduğun şehâ bilmez misün Anların kanuna girmekden hazer kılmaz mısın Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varmaz mısın Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba
Tutalum iki elim baştan başa kanda ola Bu meseldür söylenür kim kul günâh itse n'ola Bâyezîdün suçum başışla kıyma bu kula Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba
Bu mektuba Kaanunî'nin verdiği aynı vezin ve âhenkdeki manzum cevap ise şudur:
Ey demâdem mazhar-ı tuğyan u isyânım oğul Takmıyan boynuna her giz tarik-i fermânım oğul Ben kıyar mıydum sana ey Bâyezîd Hânım oğul . Bî-günâhım düne bari tevbe kıl cânım oğul
Enbiyâ vü evliya ervâh-ı a'zam hakkıyçün Nûh ü İbrahim ü Mûsâ tbnü Meryem hakkıyçün Hatm-ı âsar-ı nübüvvet Fahr-ı âlem hakkıyçün Bî-günâhım dime bârî tevbe kü cânım oğul
Âdem adın itmeyen Mecnûn'a sahralar durak Kurb-i tâatden kaçanlar dâima düşer ırak Ta'n değüldür dir isen vâ-hasretâ dâd el-firâk Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul
Neş'et-i Hakdur übüvvet râm olan olur kerim «Lâ-tekul-üf» kavlini inkâr iden kal ur yetim Tâate isyana âlimdür Hudâvend-i Kerîm Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul
Rahm ü şefkat zîb-i îmân olduğun bilmez misün Yâ dem-î ma'sûmu dökmeğden hazer kılmaz mısın . Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul
Hak reâyây-ı mutî'e râ'î itmişdür beni fsterüm mağlûb idem ağnama zîb-i düşmeni Hâşeliİlâh öldürsem bî-güneğ nâgeh seni Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul
Tutalum istiğfar idersün biz de avf itsek n'ola Çünkü istiğfar idersün biz de avf itsek n'ola Bâyezîdüm suçum başışlarum gelsen yola Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul
Solak-zâde'nin naklettiği gazellerin Türkçe olanı ise şudur: (Şehzade Bâyezîd'in gazeli):
Bi-denî zayi' idüp tûl-i emelle nefesi Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevesi Kârbân-ı reh-i iklim-i adem menzilinün . Dokunur oldu katı sem'ime bank-ı ceresi
İztrâbı ko, gel ey mürg-i revân, sabr eyle Eskiüyüp işte harâb olmada bu ten kafesi Şâhî-i bî-dil ü bîmâr ü günehkârım ben Sen olursan meğer ey Bâr-i Huda dest-resi
Solak-zâde'nin nüshasında son mısra «Sen olursan eğer ey Bâr-i Huda dest-resi» şeklindedir. (Hazırlayan).
Enbiyâ vü evliya ervâh-ı a'zam hakkıyçün Nûh ü tbrâhîm ü Mûsâ İbnü Meryem hakkıyçün Hatm-ı âsar-ı nübüvvet Fahr-ı âlem hakkıyçün Bî-günâhım dime bari tevbe kıl cânım oğul
Âdem adın itmeyen Mecnûn'a sahralar durak Kurb-i tâatden kaçanlar dâima düşer ırak Ta'n değüldür dir isen vâ-hasretâ dâd el-firâk Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Sivas'a nakl olunmuştur; kabirleri kuzey kapısının yanında yol kenarındadır.²⁹²

Katli müteâkib Şâh, Sinan Ağa ve Hüseyin Ağa nâmında iki korucu zabıtini Süleyman'a yazılmış bir mektupla İstanbul'a gönderdi ki, bu mektupta bir oğluya dört torununun vefatını haber veriyor ve «Bedgû-lerin ağzını kapayan, hasûdlann gözlerini kör eden, bütün dostlarım sevindiren» şu vak'adan dolayı Fâdîşâh'ı tebrik etmekte ve Husrev Paşa'-nın İstanbul'a azimetinde Korucu Ustaclu Mehmed Ağa'yı gönderdiğini ve Fîrûz ve Nöbet Ağalar'a Selim nezdinde bir me'mûriyet vereceğini ilâve etmekte idi. Bunların Selîm'e gönderdikleri mektuplarda Şâh uzun uzadıya tebriklerini bildiriyor, katmerli cinayetini müsâid renklerde göstermek için Farsça'nın her türlü estetik zenginliğini kullanıyor ve mukabil bir hizmet gösterileceği ümidiyle sözlerine son veriyordu.

Ustaclu Teşrin-i sâni (Kasım) başında İstanbul'a vâsıl olarak Tahmasb'm mektuplarını resmî bir mülakatta verdi. Birkaç gün sonra Süleyman sıhhati hakkında iyi bir fikir vermek için parlak bir muhafız kuvvetiyle çevrilmiş olarak at ile elçinin ikametgâhı önünden geçti.²⁹³ Pâ-dişâh'ın oğul ve torunu olan şehzadelerin idamına mükâfat olmak üzere de dördüncü vezîr Pertev Paşa Kazâbâd'a Pâdişâh tarafından üçyüzbin ve Selîm tarafından yüzbin altın götürdü.²⁹⁴ Bu akçe Kazâbâd'dan Kara-hisar sancak

Neş'et-i Hakdur übüvvet râm olan olur kerîm «Lâ-tekul-üf» kavlini inkâr iden kalur yetîm Tâate isyana âlimdür Hudâvend-i Kerîm Bî-günâhum dime bari tevbe kıl cânum oğul
 Hahm ü şefkat zîb-i îmân olduğun bilmez misün Yâ dem-î ma'sûmu dökmekden hazer kılmaz mısın . Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
 Hak reâyây-ı mutî'e râ'î itmişdür beni İstenim mağlûb idem ağnâma zîb-i düşmeni Hâşelillâh öldürsem bî-güneh nâgeh seni Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
 Tatalum istiğfar idersün biz de afv itsek n'ola Çünkü istiğfar idersün biz de afv itsek n'ola Bâyezidüm suçum başışlâmin gelsen yola Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul
 Solak-zâde'nin naklettiği gazellerin Türkçe olanı ise şudur: (Şehzade Bâyezid'in gazeli):
 Bi-denî zayi' idüp tûl-i emelle nefesi Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevvesi Kârbân-ı reh-i iklim-i adem menzilinün Dokunur oldu katı sem'ime bank-ı ceresi
 İztırâbı ko, gel ey mürğ-i revân, sabr eyle Eskiyüp işte harâb olmada bu ten kafesi Şâhî-i bî-*dil ü bîmâr ü günehkârüm ben Sen olursan meğer ey Bâr-i Huda dest-resi
 Solak-zâde'nin nüshasında son mısra «Sen olursan eğer ey Bâr-i Huda dest-resi» şeklindedir. (Hazırlayan).

²⁹² «Ali Aga ecsâd-ı mevtayı getirüp Sivas şehrinde defo, İtdiler. Hatbâ Üzerlerinde bir kubbe-i âlî bina olunmuşdur; her eün eczâ-i şerife tilâvet olunur.» Peçevî, c. 1, s. 409 (Mütercim).

²⁹³ Busbek Prens Adaları'ndan (İstanbul yakınındaki adalar) 4 Teşrin-İ sâni 1561 tarihli raporunda (tmp, Hanedanı Hazne-i evrakı) diyor ki: cHe-ri tandem veni-t expectatus orator Persae, quem valde honorifice excepe-runt - prope aedes İn quibus divertit orator transiturus, ut se Persis in equo ostendat, ut ea ratione si quam habent de ejus imbecillitate oplni-onem deponant; etenini, videtur ipsi quidquid teriversatur Persa, quid-quid el refragatur M.V.C. exhoc fonte manare, quod per morbum et aeta-tem invalidus et rebus gerendls Jntills aestimaretur.»

²⁹⁴ Ferdinand'ın gizli memuru 1561 târihiyle şöyle yazar: Acem elcisi, Ali Pasa'ya İran'ın Türkiye'den

beği tlyâs Beğ ve Selîm'in mâbeyncisi Mahmud Ağa ile Kaz-vîn'e ulaştırıldı. Bâyezîd'in henüz üç yaşında ve Bursa'da bulunan beşinci oğlu, Süleyman'ın emriyle kardeşlerinden evvel boğulmuştu.²⁹⁵

Babalık duygularım siyâsî maksadlarına feda etmiş büyük hükümdarların emsali -insanlık menfaati nâmına vuku bulmaması arzu olunduğu halde- teessüf olunur ki, Şark ve hattâ Garb devletleri tarihinde nâdir değildir. Partlar'da baba, kardeş, evlât katli kralların gösterdiği misâllerle takdis olunmuş bir âdet idi. Romalılar'da babalık muhabbeti Brutus'un cumhuriyet taraftarlığı baltasının inmesi ve Manlius'un kanlı kararının tebliğine mâni* olamadı. Mihrdâd birkaç oğlunu îdâm etti, Makedonyalı Filip zehirletti. Büyük Şâh Abbâs da kendi oğlunun kaatili olmuştur. Kös-tantin, II. Felip ile diğer hükümdarların, oğullarını bu suretle ecel-i kazaya uğratmaları, bunların tarihini ilelebed lekedâr etmemek lâzım gelir. Osmanlı hanedanında bu hazîn misâli haleflerine mîrâs bırakan I. Murad'dır ki, oğlu Savcı'yı feda etmiştir.

Bursa'da bulunan küçük oğlunun idamını emrettiği yazılıdır .(Birim tâ-rihlerde tesadüf olunamadığından mevsukiyeiine hükm olunamaz. Müter-cim).

Vezir-i Âzam RÜstem Paşa'nın vefatı. - Halefi Alî Paşa,'nın Avusturya Elçisi Busbek ile Sulh akdetmesi. - Moldavya Beğl Serseri Vasilikos. - Perdinand'ın sefareti.

- İspanya Kralı ve Ceneviz Hükümetiyle müzâkereler.

- Floransa ile ticâret ahidnâmesi. - Selimin kızlarının evlendirilmesi. -

Feyezan, su yolları, müteaddid köprüler inşâsı. - Osmanlı gemicileri Turgud, Piyâle, Piri Reis ile Şeydi Ali'nin Akdeniz'de ve Hind Denizi'nde muharebe-leri, - Mehdiye'nin İspanyollar tarafından muhasarası.

- Bûce, Oran, Benzert'in fethi ve Mayorka'ntn tahribi.

- Cerbe'nin İspanyollar tarafından zabtı ve Turgud Reis tarafından geri alınması. - Turgud'un İstanbul'a zafer alayıyla girişi. - Pinon Dö Valez'in İspanyollar tarafından zabtı. - Malta Muhasarası. - Sulh ahidnâmesinin tasdiki için İmparator ile müzâkere, - Sîget Muharebesi. - Aralan Pasa'nın idamı. - Zerrlni'nin, ölümü.

ikiyüzelli yük (yirmi beş milyon) akçe, yâni beşyüzbin atan (binâenaleyh 50 akçe 1 altın) istediğini beyân etmiştir. Bu rapora göre, Süleyman istenilen akçeden ancak yüzbin duka noksan göndermiş demek olur. Ferdinand'm me'mflru yeminin te'vll sureti hakkında Osmanlı müverrihleriyle müttefiktir.

²⁹⁵ Venedik elçisinin İmparatorluk Hanedanı Hazne-i Evrakındaki 18 Ağustos 1562 tarihli raporunda Sultân Süleyman'ın Bâyezîd'in üç yaşında ve

- Sultân Süleyman'ın irtihâli.²⁹⁶

OTUZÜÇÜNCÜ KİTAP	
Vezir-î Âzam Rüstem Paşa'nın Vefatı	
Avusturya İle Sulh Akdedilmesi	
Safevî Elçisinin İstanbul'a Gelişi	
Moldavya Beği Serseri Vasilikos	
Avusturya, İspanya, Ceneviz Ve Floransa Hükümetleriyle	
Müzakereler	
İstanbul Ve Civarındaki Büyük Feyezan	
Osmanlı Denizcileri Akdeniz Ve Hind Okyanusunda Muharebeler	
Turgud Reis	
Hind Denizlerinde Türkler	
Seydî Alî Reis	
Cerbe Deniz Savaşı	
Malta Muhasarası	
Osmanlı Devleti İle İmparator Maksimilyen Arasında Sulhun	
Yenilenmesi İçin Müzakere	
Sigetvar Seferi	
Budin Valisi Arslan Paşa'nın İdamı	
Sigetvar Muhasarası	
Kanuni Sultan Süleyman'ın İrtihali	

²⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/443-447.

OTUZÜÇÜNCÜ KİTAP

Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın Vefatı

Bâyezîd'in fecî ölümünden az önce Sultân Süleyman'ın dâmâdı vezîr-i âzam Rüstem Paşa istiska'dan²⁹⁷ vefat etmişti; Rokzela'nın vefatından sonra bile muhafaza edebilmiş olduğu nüfuzu -mîlletin faydasız teveccühü kurtulmasına yetmeyen- talihsiz Bâyezîd'i Selîm'in etrikalan-na karşı müdâfaa için beyhude uğraşmıştı. Kanunî Süleyman devri ve-zîr-i âzamları içinde en ziyâde nazar-ı dikkate şâyân olan, İbrahim'den sonra Rüstem'dir. Çünkü Sokollu, bu devirden ziyâde II. Selîm ve III. Murad'ın saltanat devrelerine aittir.²⁹⁸ Rüstem'in idaresi onbeş senelik bir zamanı içine alır ve yalnız, Şehzade Mustafa'nın katlinde yeniçerilerin homurdanmaları muvakkaten uzaklaşmasını gerektirdiği zaman iki senelik bir fasıla ile haleldar olmuştur. Rüstem bu uzun iktidarı müddetin-ce Pâdişâh'ın ve kendisinin hazinesini zenginleştirmeğe gayret etti. Ancak bunun için me'mûriyetleri rüşvetle vermek usûlünü ilk olarak îcâd etmesi ve bu suretle idarenin her şubesinde suistimâl kapılarını açma-sıyla devletin büyük zararına yol açmıştır. Bununla beraber gerek memurların hizmetlerinde nisbeten daha çok durmaları, gerek bu hizmetlerin verilmesi için alınan akçenin mikdârı itibariyle mâlî ve idarî usûlü, haleflerinin muamelelerine tercih olunur. Bundan sonraki vezîr-i âzam-ların memuriyet tevcihi için mikdârım gittikçe artırarak aldıkları akçelere nisbetle Rüstem Paşa'nın istediği paralar pek az görülür. Meselâ Mısır Vâlûiği için onbin altın tâyin etmiş ve diğerleri için de kendisinin pek iyi bildiği mukarrer varidatlarına nisbetle bir tarife ittihaz etmişti. Erzurum beğlerbeği devletin az vâridâtlı hizmetlerinden olan bu memuriyetin şükrânesi olmak üzere beşbin altın ile bir cins at takdim etmek istemişti; lâkin Rüstem Paşa yalnız at ile üçbin altını kabul ederek, üst tarafını beğlerbeğine geri gönderdi. İşte bu insaf fikri sebebiyledir ki müsâid bir sulhe nail ettirebilmek üzere, yarı-resmî tavassutu mukabilinde Busbek'den de bir mikdâr akçe istemiş ve fakat anlaşmanın akdo-lunmaması üzerine parayı iade etmiştir. Rüstem teb'an ağır ve şiddetli idi. Tavırlarındaki sertlik de fikrî temayülleri ile tam bir

²⁹⁷ Hydroplse; Busbek, 4. mektup: «Aûua earlnctus intereutea».

²⁹⁸ Rüstem 1544 (951)'de vezîr-i ftzamlığa tâyin, 1553 (960)'te azl. 1555 (962)'de tekrar nasb olarak 1561 (968) de vefat etmiştir. Ali'nin 1. nasbini 947 (1540) ve vefatını 966 (1658) göstermesi hata eserdir. Solak-zâde İle Hacı Kalfa'ya müracaat.

imtizaç hâlinde idi.²⁹⁹ Ağzından çıkan her söz bir emirdi; hattâ bâzı şâirler onu, Ömründe hiç gülmemiş olmakla hicvetmişlerdir.

Rüstem yalnız devlet hazînelerini değil, Sultân Süleyman'ın husûsî hazînesini, yâni harem ve saray hazînelerini doldurmuş ve Yedikule'de ihtiyat hazînesi tefrikini îcâd etmiştir. Hazîne dâiresinde bir oda vardı ki üzerinde «Rüstem'in himmetiyle toplanmış hazîne» ibaresi yazılıydı. Ondan evvel hiçbir vezîr-i âzam o kadar servet toplayamamıştır. Terekesi Rumeli ve Anadolu'da sekizyüzonbeş çiftlik, dörtyüzyetmişaltı su değirmeni, binyediyüz köle, ikibin dokuzyüz muharebe atı, binyüzaltı deve, beşbin sırmalı kaftan ve hü'at, sekizbin kavuk, onbirbin sırmalı külâh, ikibindokuzyüz zırh, ikibin cübbe ve cevşen, altıyüz gümüşlü eyer, beş-yüz altın kakmalı ve murassa eyer, beşyüz gümüşlü miğfer, yüzotuz çift altın eyer, yediyüz murassa kılıç, bin gümüşlü mızrak, yüzotuzu murassa olmak üzere sekizyüz Kur'ân, beşbin cild muhtelif kitap, yetmişbin duka altını, yüzoniki yük kıymetinde (yâni 11.200.000 akçe) otuziki dâne cevher. Hanesinde bulunan akçe bin yük (100.000.000 guruş, yahut 2.000.000 duka) idi.³⁰⁰ Bununla beraber Rüstem servetinin büyük bir kısmını umûmî menfaatlere âid müesseselere sarf etmiş; istanbul'da, Rusçuk'ta, Ha-ma'da bir cami, bir medrese, bir imarethane te'sis etmişti.³⁰¹

Avusturya İle Sulh Akdedilmesi

Vezîr-i âzamlıkta Rüstem Paşa'ya halef olan ikinci vezîr Alî Paşa, se-
lefinin büsbütün zıddı bir tabîatte idi. Mültefit, halkın teveccühüne maz-
har, cömert İdi.³⁰² Braza taraflarından bir Dalmaçyalı'nın oğlu olup ba-
basının ihtidasından evvel her sene yeniçeri olmak üzere Hıristiyan ço-

²⁹⁹ Busbek, 4. mektup: «Rustenens semper avarus. semper, sordidus, et primum tjtilitatis et pecuniae rationem duceret. - Rustenus semper trts-tis, semper atrox sua dlcta pro edictis habere volebat.»

³⁰⁰ Müverrih Alî, Kıbrıs'ta vefat eden Sinan Pasa Mecmuasından, o da Sokollu Mehmed Paşa defterinden ihrâc etmiş olmak üzere meşhur ve bir-ook Osmanlı târihlerinde dercedilmiş olan Rüstem Paşa tereke defteri Sudur: Mushaf-ı serlf be-hüsni hat, aded: 8.000, be-cild-i murassa, aded: 130, kütub-i mütenevvl'a 5.000, atod-i memlûk 170, esbân 2.900, iş-termehar (yük devesi) 1160, dülbend, 80.000, sikke-i hasene 780.000, hll' at-ı mütenevffa 5.000, üskûf-zer 1100, nemed (yün) yün 2.900, aded 290, cübbe ve cevşen 2.000, sim eyer 600, murassa altun eyer 500, rikâb-ı zer çift 130, murassa tığ 860, gümüş togulga 1.500, gümüş şemşir 1.000, zl-kıymet cevahir, dane 30, nakdiyye ve külçe-ı sîm ve sebike ve sim ham, tahminen yük 1.000, Anadolu ve Rumeli'de çiftlik, 1000, astar-ı dest (el mendili) 876, carh-ı değirmen 476, tahminen kıymet 11.300.000, busât-ı mütenevfla, tefarîk ve sair tuhaf ve evânl makûlest hesaba tutulmamıştır. Pecevi, Mütercim.

³⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/448-450.

³⁰² Mversî Basanım Hally et Rustenl mores, dispar ingenium, vlta HU sine sordium suspictonem, non metus. nec ejus comltas et facilitas apud prihc'pem reprehenslonem haberet.» Busbek, 4. mektup, s. 294.

cuklarından almanlar (devşirme) arasında bulunmuştu. Vezîr-i âzam Ib-râhîm Paşa'nın kethüdası Hasta Alî'nin himayesiyle saraya dâhil olarak, oradan yeniçeri ağalığıyla çıktı. Daha sonra vezîr, başka bir tâbirle üç tuğlu paşa olmak üzere Mısır Vâlîliği'ne tâyin olundu. Şişmanlığı kendisine «Kalın» ve «Semiz» lâkablannı verdirmişti; lâkin zekâsı ve kıvrak düşüncesi dış görünüşünün tamamen zıddı idi. Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ birçok bedîhalarını, bilhassa Karamanlı Molla Hilâli hakkında söylediği nükteli sözlerini kaydeder. Molla Hilâli ilmine mağrur ve diğer âlimlerin ancak medreselerde tedris olunan oniki ilmi³⁰³ bildiklerini, kendisinin ise onların on katı âlim bulunduğunu söylemekle mu'tâd olarak hattâ yazmış olduğu kitapların bütün dünyâyı doldurmağa kâfi olduğunu iddia etmişti. Onun bu kendini beğenmişliğinden dolayı Alî Paşa, Molla Hilâlî'nin eserlerinin bütün dünyâyı doldurması mümkün değilse de Galata berzahını doldurabileceğinden, karadan yürüyerek karşıdan karşıya gezmek mümkün olacağı ve eserlerinin bu suretle denize döküldükten sonra Molla'nın ilmi daha ziyâde vuzuh kazanarak memleket ve devlete faydası dokunacağı söylemişti.³⁰⁴ Yaş ve tecrübe ile genişlik kazanan mizâcının latîfliği ve tabiatından gelen maharet sebebiyle Alî Paşa, elçi Busbek'in münâsebetlerini çok kolaylaştırdı.³⁰⁵ Onun hakkında Rüstem'in sert ve inatçı olduğu³⁰⁶ derecede gönül alıcı ve uyumlu görünmüştür. O kadar ki, Türkler vezîr-i âzamin elçi ile müzâkeresinin bitmesi için kapı aralığında beklemeye mecbur olduklarından dolayı şikâyet ederlerdi. Bir gün Alî Paşa sulhu ta'cîl etmekte olan Busbek'e dedi ki:

- «İhtiyâr efendimin istirahatata muhtâc olduğunu pek iyi bilirim. Lâkin İmparator da istirahatata daha az muhtâc değildir. Milletlerin selâmet ve mes'ûdiyeti arzu edilince uyanan arslanı kavgaya çağırarak lâzım gelmez. Hükümdarların kalpleri ayna gibidir: Ayna kendisine karşı tutulan eşyayı aksettirdiği gibi, hükümdarların kalpleri de müşavirlerinin telkinleri ile belli bir yöne çevrilir. Hayırlı vükelâ bütün menfaatleri te'lîf etmeğe çalışmalıdır, nasıl ki mahir aşçılar davetlilerden falan ve filâna değil, cümlesine hoş

³⁰³ Oniki ilim denilmesi iki kere altı olduğundandır; medreselerde okutulan ilimler, daha önce belirtildiği gibi on'dur.

³⁰⁴ «Galimatia» kelimesi Arabça'mn «galatât» kelimesinden bozmadır. (Bu not, Hilâlî'nin gazelindeki «Galatât» münâsebetiyle yazılmış oluyor)

³⁰⁵ A quo tempore magna mihi intercessit cum ©o Bassa (Ali) fanüliari-tes perpetuaque de pace actlo.» Busbek, 4. mektup.

³⁰⁶ «Quae Rustenus colloquia mecum brevissima habere aolltus erat Haly dabat operam, ut in plures horas extenderet et multa humanitate con-diret.» Busbek, beşinci mektup.

görünecek yemekler hazırlamağa çalışırlar.»

Bu dostâne temayüller, Alman askerinin Boğdan'ı istilâsına dâir bir haber geldiğinde de asla değişmeyerek, Alî Paşa'nın vezâretiniri ilk senesinde sekiz senelik bir musâlaha müzâkereleri müsbet olarak neticelendi.

Rüstem zamanında Fransız elçisi Lavinin tahrikleri üzerine memuriyetini kaybetmiş ve Busbek'in müdahalesiyle sonradan dönmüş olan tercüman îbrâhîm Beğ, bu hususta Avusturya sefirine pek faydalı olmuştur. Busbek gitmesi için ruhsat istediği sırada Tercüman İbrahim'in de ahidnâmeyi İmparator'un tasdikine arz etmek üzere Viyana'ya gönderilmesini talep etti. Elçi, ahidnâme İmparator tarafından henüz tasdik olunmamış bulunduğu için gidişinden önce dîvânda husûsî ziyafete davet olunmadıysa da, vezîr-i âzam kendisine bir hil'at, bir Arab atı, İskenderiye tiryaki, Mekke pelesenki gönderdi (17 Ağustos 1562).

Busbek ile vezîr-i âzam Alî Paşa arasında kararlaştırılan muahedeye İmparator Prag'da o sene Hazîran'ında imza koydu.³⁰⁷ Ahidnâme maddelerinin mânâsı bakımından, Ferdinand yeniden senelik otuzbin altın vergi tediyesine muvafakat ediyor ve Transilvanya'daki bütün mevkilerden vazgeçiyordu. Bundan başka Macaristan'daki mevkiler hakkında Kraliçe İzabel'in oğluyula uyuşacağını vaad ediyordu. Ferdinand'ın itaatine avdet etmiş yahut edecek olan Melhiyor Balassa, Nikola Batori ve diğerleri musâlehaya dâhil oldukları gibi sancak beğleri, voyvodalar, hudûd muhafazasında bulunan diğer memurlar sulha riâyetle mükellef idiler.

Ahidnâme hilâfına vukua gelecek her hareket şiddetle te'dîb edileceği gibi, bir mevkii cebren zabt edecek olanlar îdâm ile cezalandırılacak ve o mevkî derhâl iade olunacaktı. Her iki devlet ekndi arazisindeki mevkileri tahkim etmetke muhtar olup, fakat diğerine âit mevkilere istihkâm veremiyecikti. Adalete aykırı olarak Tata iade olunmadı; lâkin Türkler'-in Tuna'mn öte tarafındaki kaleleri ve köyleri ahâlîsini rahatsız etmek için bu mevkiden istifâde edemiyecikleri sarîhan zikr olundu. Bu zamana kadar iki tarafa vergi vermiş olanlar yine aynı şekilde te'diyede devam edecekler ve fakat ne o taraf, ne de bu taraf vergi mikdârını artırmayacaktı. Hududun tâyini hakkında zuhur edebilecek münazaaları halletmek için komiserler tâyin edilecekti. Haydutlar adaletin pençesine tes-lîm olunacak; düello yasaklanacak ve hilâfında hareket eden, hasmın haber vermesi üzerine

³⁰⁷ «Deciaratio et coofiPmgatlo conditfanom p&cis cum Tnrçfais.» (Türkiye İle Musalehanın İlan ve Tasdiki), Prag 1 Haziran 1662, İmparatorluk ve Kraliyet Hazine-i Evrakı.

cezaya çarptırılacaktı. Sefirler, maslahatgüzarlar, İm-parator'un memurları arzu ettikleri kadar tercüman istihdamı hakkına mâlik olacaklardı. İşte sulh sekiz sene için bu şartlarla akdolundu.³⁰⁸

Tercüman îbrâhîm (Leh'den dönme, Straçeni) -ki kendisine «imparatorun (yâni Pâdişâhın) baş tercümanı» unvanını³⁰⁹ veriyordu- Bus-bek'le birlikte Frankfurt'a giderek i'timâdnâmeleriyle beraber Sultân Süleyman'ın tasdiknamesini orada Ferdinand'a verdiği gibi hediye olarak dört deve, bir at, bir kutu pelesenk, bir kaliçe, gümüş kakmalı bir çift üzenği, iki gümüş kadeh teslim etti.³¹⁰ Ahidnâmenin Türkçe nüshası Lâtince nüshasından pek mühim bâzı yerlerde aykırılıkları ihtiva ediyordu. Pâdişâh, ahidnâmeye yalnız Ferdinand'm itaatine avdet etmiş olan Balassa ve Batori nâmında ki baronları dâhil ederek, bundan sonra avdet edeceklerden bahsetmemişti. Kezâlik mültecilerin teslimini beyân etmiş ise de tmparator'un imza ettiği nüshada yalnız âsîlerle haydudların iadesi zikredilmiş ve Türkçe nüshada ahidnâme Boğdan ve Eflâk voyvodalarına şâmil tutulduğu halde, Ferdinand bunlardan hiç bahsetmemiş idi. Sultân Süleyman, împarator'un taahhüd ettiği gibi, istihkâmların inşâatım tatil etmeyi de taahhüt etmiyordu. Köylülere taallûk eden madde öyle yazılmıştı ki, SÜget'teki arazî sahiplerinin Tolna ve Mohaç'taki köylülerden hiçbir şey talep edemeyeceklerine delâlet ediyordu. Tercüman müteakiben bir de muhtıra takdim etti ki, bunda üç senelik birikmiş vergi olmak üzere doksanbin duka ve istanbul'da fidye alınmaksızın tahliye olunan İspanyol Don Alvaro'ya mukabil Rüstem Paşa'nın metrûkesi tarafından beyân olunan birkaç Türk esirinin saliverilmesi isteniliyordu.³¹¹ İmparator cevâbını bir elçi ile Pâdişâh'a

³⁰⁸ Bu ahidnâmenin Türkçe aslı Avusturya arşivinde mevcut değildir; ancak İstoanfi ve ondan naklen Katona, c. 23, s. 599'-da ve Bethlen, kitap: 5, s. 26'da harfiyyen tercümesini yazarlar. Bu tercüme, saray tercümanı Goltiye Spigel tarafından yazılmıştır. Rû2-nâme-i Süleymânî zeylinde 1547 kapitülasyonu -1561 senesinde yenilediği hatırlatılarak- zikredilmiştir. Busbek bu ahidnâmenin Lâtince'ye tercümesini yazar. Avusturya İmparatorluk Hanedanı arşivinde tımparator'un 8 Aralık 1562 târihiyle Pâdişâh'a mektubu ve Alî Paşa'ya cevâp-nâmesi vardır.

³⁰⁹ «Sumtnus Interpres» (Bas-tercüman'ın Lâtincesi).

³¹⁰ İstoanfi, kitap: 12, diyor ki: «Relatio şive sermo legati pactfici, Ebralmi Strotechenü, Poleni, a Solimano Turcarum imperatore ex Constantino-poli ad Christianorum Caesarem erdinandum ejus nominis primum destin ati, apud Francofortum Moeni coram statibus Imperii ibidem praesen-ti<bus lingua Slavonica recitatus, anno 1562 die 27 noverttbris.» Busbek'in raporu eki.

³¹¹ «Ibrahimus orator Turcicus exhibet Caesareae Majestati binas Htteras Princlpis sui, unae credentiales, alterae confinnatorlae pacis, quae col-latae cum his, quas majestas Caesarea misit, diserepant» Asıl nüsha, Hazine-i Evrak. Perdinand'in Alber Dövis'e 13 Kânun-ı evvel 1562 târihiyle Spire'den mektubu, Hazine-i Evrak. Perdinand'in Don Alvaro'nun saliverilmesinden dolayı Osmanlı Devleti'ne teşekkür ve Bebek'in tahliyesi için kendisinin birkaç Şatosunun Zapolya'ya terki İstenilmesinden dolayı şikâyet eder. Bas-tercüman İbrahim'e cevap sureti Hazine-i Evrak'dadır.

bildireceğini ve esirlerin aranılacağını ve fakat Türkçe nüshadaki yanlışlıkların herşeyden evvel tas-hîh olunması lâzım geleceğini söyleyerek, o teklifleri geçiştirdi. Busbek'in taahhüd eder gibi olduğu doksanbin dukadan da bahsedilmedi.³¹² 1b-râhîm'in Frankfurt'ta ikameti onüç gün sürdü ve imparator tarafından iki defa kabul olundu; ikinci mülakatında selefi Yûnus Beğ'e verilen hediyeye mümasil bir hediye vaadini aldı. İtimâdnâmelerinin ve muhtıralarının cevapları kendisine Spire'den gönderildi.³¹³

Safevî Elçisinin İstanbul'a Gelişi

Mühtedî İbrahim'in bu sefaretini esnasında, Şehzade Bâyezîd'in katli ücreti olmak üzere Pâdişâh'ın dört yüz bin

duka götürmeğe memur eylediği sefarete mukabil olmak üzere, İstanbul'a İran Şahı tarafından bir sefaret geldi. Bu sefaret, hafif hediyeler takdim etti: Az kıymetli yedi kalıçe, bir mushaf, beş fağfûrî tabak, bir kutu pad-zehir.³¹⁴ Vezîr-i âzâmin elçiye kendi nâmına verdiği hediyeler daha ağırdı: Sırmalı iki çuka hil'at, gümüşten altı kâse ve altı tabak, iki güzel at verdi ki yalnız bunların kıymetleri elçinin getirdiği hediyeleri geçiyordu. Sefirin maiyyetindeki yirmibeş kişiye de sırmalı kaftanlar giydirildi.³¹⁵ Pâdişâh, Şâh'ın elçisini resmî bir mülakata kabul ederek vezîr-i âzâmin verdiği kadar hil'at, kâse, tabak hediye etti ve yüzellibin akçe ilâve etti.³¹⁶

Sefirin ta'limâtı şunları içine alıyordu: 1) Türkmen ve Özbekler aleyhine imdâd, 2) Türk arazîsinden geçecek hacıların serbestçe geçmelerine ruhsat, 3) Elçinin maiyyetinde bulunan pederinin geri kalan Ömrünü Kudüs'te geçirmesine müsâade, 4) Bitlis Hanı'nın, Şâh'ın hükmü altından kaçarak Bağdâd'a sığınmış olan beş oğlunun teslimi. Bu taleplerin birincisi, Sünnî olan Özbekler'e karşı Şîî olan Acemler'e imdâd dînen caiz olmadığından red olundu; ikincisi hakkında, Acem hacılarını Arablar'ın yağma edebilecekleri ve bunun da barışın bozulmasına yol açabileceği mülâhazası ileri sürüldü; üçüncüsü de, mu'tada muhalif olduğu için muvafık

³¹² Ferdinand'ın İbrahim'e 13 Kânun-ı evvel 1562 târihli cevâbı ve Busbek'in müzâkerelerinin hulâsası, imp. Hazine-i Evrak.

³¹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/450-453.

³¹⁴ «Una scatola di lacrime di cervo». Ferdinand'ın İstanbul'daki gizli memurunun raporu. Hazine-i Evrak.

³¹⁵ «25 genti uomini suoi, una veste d'oro per cadono et ai detto ambas-sador un baril et un Oramin d'argento, e 6 vasi e 6 piattl d'argento.» Gizli memurun raporundan. Kezalik.

³¹⁶ «150.000 asprl, ehe fanno tre mille scudi.» Kezalik.

görülmedi; yalnız dördüncüsü, dînen ve âdeten memnu olmadığı gibi, Şehzade Bâyezîd'in bu yolda bir mukabele-i bi'l-misile hak vermiş olduğu için tecviz edildi.

Acem elçisinin İstanbul'a gelişinden az evvel Sultân Süleyman'ın kız torunu olan üç sultânın düğünleri yapılmıştı, ki bunların onaltışar yaşında bulunan ikisi Selîm'in ve diğeri Şehzade Mustafa'nın idi. Bu sultân, yeniçeri ağası Abdülkerîm Ağa'ya, Selîm'in kızlarından biri ikinci vezîr Sokollu Mehmed Paşa'ya, öteki kapudân Piyâle Paşa'ya verildi. Şu iki evlenme töreni dolayısıyla ki Busbek'e bir sefirin avdetinde verilmesi mu'tâd olan ziyafetten vazgeçildi. Rüstem Paşa'dan dul kalan kerîme-i sultanî yeğenlerinin düğünleriyle iştigâl etmekte olduğu için hanedan âzasından hiçbirinin ayrılmasına müsâade etmediği bahane ittihaz edildi.³¹⁷ Rüstem Paşa'nın halîlesi, Selîm'in saltanat arzusuna kocası kadar karşı durmuştu; lâkin Bâyezîd'in îdâmını iştince babasından Eski Saray'a çekilmek üzere müsâade istemiş ve velîahd ile i'tilâf eylemiştir.³¹⁸ Sonraları vezîr-i âzam Alî Paşa'yı Malta üzerine büyük bir deniz seferine teşvik ederek, dörtyüz kadirganın teçhizat masraflarını kendisinin vereceğini vaad etmiştir. Lâkin Süleyman ve Selîm, yeni gelini kocasından ayırmamak için bu tasavvura muhalefet gösterdiler.³¹⁹ Vezîr-i âzam, Kapudân Paşa'yı sevmezdi; o mansıbı ondan alıp yeniçeri ağasına vermek isterdi; şu kadar ki, Piyâle, Pâdişâh'ın teveccühünü tamâmiyle kazanmış olduğu için Alî Paşa'mn bu tasavvurundan dolayı ciddî endîşeye mahal görmezdi. Sultân Süleyman Bâyezîd'in isyan ve firarından pek müteessir olduğu gibi, Selîm'in sefihâne durumundan da daha az müteessir değildi. Şehzâde'ye bir mektup yazarak yolunu doğrultmasını, şarabdan vazgeçmesini ve Kur'ân hükümlerine daha ziyâde itibâr edip uygun şekilde davranmasını ihtar etti. Selîm ise, bu nasîhata uygun tarzda hareket edecek yerde, getirdiği mektuptan dolayı ceza olmak üzere babasının gönderdiği adamı hizmetinden azletti.³²⁰

Süleyman, oğlunun mukavemetinden Öfkelenerek, Şehzadenin sefa-

³¹⁷ «Prandium excusantes, quod Rustemi uxor apparandis nuptis neptium e fratre Selimo muliebrl more sit intenta, nullum cognatorum avocarl pateretur.» Busbekfn 17 Ağustos 1562 tarihli raporu, Hazîne-i Evrak.

³¹⁸ «Lla moglie di Rüstem ha rlcercato il Bassa di far, che Û signor suo padre la r'cevi nel Seraglio e di reconciliarla coû Selimo.» Venedik elçisinin raporu, Hazîne-i Evrak.

³¹⁹ «S. Selim per sodisfar la ftgliuola marltata col capitano del mar pensa col Sr. non mandar fuor l'armata, e il Bassa per 1 oio portato ad esso capitano dlce, che consiglieria al Sr. far capitano l'aga del Janiceri.» Venedik elçisinin raporu, Hazîne-i Evrak.

³²⁰ «Il Sgr. mando a esortar S. Selimo. di non beber vlno, e Selimo ha prl-vato di grado quello, che U ha fatto l'Ambassata.» Venedik elcisinin 14 Teşrin-i sanl 1562 tarihli raporu. Hazine-l Bvrak.

hat arkadaşlarından olmak üzere tanınan Murad Çelebi'yi îdâm ettirdi; iki kapıcı-başığı (mâbeynci) bu îdâmı Selîm'e haber vermeğe ve Selîm'in oğlu Murad'a dahî hemen sancağına gitmesi emrini tebliğe memur etti. Selîm, hiddetini yenerek, babasının emrine itaat eder göründü.³²¹ Murad, hükümetine gitmek için eniştesi Kapdân Paşa'dan bir kadırğa istedi; pâdişâh ancak bir çektirme göndermesine müsâade gösterdi.

1562 Teşrîn-i sâni'sinin 30'unda Frankfurt'taki Osmanlı elçisi Romalılar Kralı Maksimiyen'in taç giyme töreninde hazır bulundu. Bu senenin ilk yarısında Busebk'in İstanbul'daki müzâkereleri sırasında, hattâ onun dönüşünden sonra hududun birkaç Macar ve Osmanlı kumandanları arasında çatışmalar başlamıştı. Budin Beğlerbeği Rüstem Pasa ile Ta-mışvar Sancak-beği bütün kuvvetleriyle Zamos nehriyle birbirinden ayrılmış olan Zatmar ve Nemeti şehirlerine taarruz etmişlerdi. Lâkin cesur müdafileri Melhiyor Blassa ve Zay önünde ric'ate mecbur olarak bu beldeleri yakmakla iktifa etmişlerdi. Jan Blassa, Zatmar'da mahsur kardeşine yardım olmak üzere hasmına şaşkınlık vermek için dörtbin piyade ve bin süvari ile Zeçeni üzerine yürüdü ki, muhafızı bulunan Mahmûd bizzat Zatmar muhasarasına gidebilmek için, içindeki askerini kumandasını Sasuar (Şehsuvâr)'a bırakmıştı. Şehsuvâr, odabaşı Beşiri Hasan Prod-viç'den yardım istemek için hemen Fülele'e gönderdi. Hasan sekizyüzon süvari alıp yıldırım sür'atiyle yetişerek ve Blassa'mn askerinden sekiz-yüz kadarını mahv ederek, onu mağlûb etti. Karpon kumandam Jan Kros-biç ile Tomas Palfi ve diğer zabitler esîr edilerek Pâdişâh'a gönderildiler (14 Temmuz 1562).³²² Bu hezimete mukabil Macarlar Balaton Gölü üzerinde bulunan Çalad Palatinliği (eyâleti) ndeki Egiesd kalesini aldıkları gibi, Zerrini Siget önünde Arslan Beğ'e galebe etti. Palatin (vâ-lî) Nadaşdi ile Salem Kontu ve Raab kumandam olup Viyâna'nın Ölümsüz müdâfiinin oğlu bulunan Eghard, Egiesd kalesinin muhafız kuvvetini teşkîl eden seksen kişiyi esîr ve bütün kale ve istihkarlarını hâk ileyeksan eylediler. Nikola Zerrini, Yahya Paşa'nın oğlu ve Zeçeni beğinin kardeşi Arslan Beğ'in Drava nehrinin öte tarafında başladığı istihkâmları tahrîb için bin süvârî ve ikibin piyade ile Babuça ve

³²¹ «Mando il Sgr. due Capigi informar Sel'm haver fatto tagliar la testa a Murad Çelebi, e Selimo dissütüo il dispiacer che ne presse -professa per li Capigi obedlença al padre.» Venedik elçisinin 1562 tarihli raporu.

³²² Istoanfi (Kitap: 21) ve Forgacz (kitap: 12); Siglerus ve Ve-rantius (Katona'da 23, s. 567 ve 618). Verantius'un Budin'den yazılmış 26 Eylül 1562 tarihli mektubu Rüstem Paşa'ya hitabedir, istoanfi, Budin sancak-beği İbrahim'in Zatmar muhasarasının kaldırılmasından sonra vebadân vefat ettiğini yazmakla hatâ eder. Avusturya Arşivi'nde Bebek'in muvaffakiyetine dâir bir mektup vardır. Yine aynı arşivde, Ferdinand'-ın husûsî memurunun raporlarıyla elçisinin 14 Temmuz 1562 tarihli raporlarına da müracaat.

Temesi arasından geçti. Arslan bile bir at çatlattıktan sonra ancak kurtularak, altınlı eyer takımlarını, av köpeklerini, dört doğanını, büyük çapta iki topu düşmana bırakmağa mecbur oldu. Zatmar muhasarasından yiyecek kalmadığı için feragat edilmişti. İhtiyar Malkoç az vakit sonra irtihâl ederek, na'sı askerleri tarafından kaba bir bez içinde Hersek'e nakl edildi ve ecdadının mezarları yanına defn edildi. Yine o sırada Budin Valisi tâûn (veba) dan vefat ederek yerine Pozağa Sancak-beği Arslan Paşa tâ-yîn olundu.

Macarlar için felâket olmak üzere Cesur Bebek Fülele Sancak-beği Hasan Prodivç'in kurduğu bir tuzağa düştü. Müslüman, iken Hıristiyan olmuş ve sonra tekrar başına sarık sarmış bir adam güya yeniden tanas-sur ile (Hıristiyanlığa dönerek) Hasan'm Macar reisi için tertiblediği tuzağa düşürmesine âlet olmuştur. Bu şahsın nasihati üzerine Bebek, Şar-közi, Mağoçi yanlarına Rakoçi, Hankoni Bukri ile Peykeç'i alarak Rima ırmağından uzak olmayan Balug kalesi ormanına girdiler. Birdenbire kendilerini Türk askeriyile çevrilmiş görerek şartsız teslim olmağa mecbur oldular. Şarközi Peşte süvarileri kumandanı Uzun Mehmed ile Transil-vanya'nın Saksonlanndan ihtida eden Hidâyet Çavuş'u milletlerarası hukuk hilâfına olarak tevkif ve Buldog kalesi mukabilinde Bebek'e satmış olduğu için Hasan, bunu bizzat topuzla döğdü. Şarközü fecî elemeler içinde can verdi. Magoçi Hâkim Direçi'nin te'diyesini te'mîn ettiği ondörtbin duka fidyeye necat mukabilinde serbest bırakıldı, Rakoçi ile Hankoni ikibin eküden ibaret bir akçe ile salıverildi. Bebek Uzun Mehmed'i ve Hidâyet Çavuş'u serbest bırakmış olmakla beraber, esîr olarak İstanbul'a gönderildi. Hasan, Bebek'in bu seyahatine mukabil yalnız Bokri'yi salıvererek, Bebek'in haremine ve çocuklarına onun vâsıtasıyla mektup göndermesine müsâade etti. Genç Peykeç'i de bir altın miğfer mukabilinde Ma-goçi'ye iade etti: Bebek, Busbek'in azimetinden bir ay Önce İstanbul'a vardı; kendisine evvelâ ikametgâh olarak -Transilvanya'nın her işine karışmış ve baş-tercüman unvanından daha mütevâziâne olmak üzere «ter-cemân-ı kemter»³²³ unvanını almış olan- üçüncü tercüman Ferhâd'ın hanesi gösterildi. Transilvanya'nın elçisi Gaspar Baçes, Bebek'in salıverilmesi için çalıştıysa da, bir faydası olmadı; kendisi de dînini değiştirmek şartına razı olmadığından Anadolu Hisarı'na Kara Kule'ye habs edildi (13 Teşrîn-i evvel 1562).³²⁴ Fülele

³²³ «Summus interpres» yerine «HumJUmua interpres».

³²⁴ «13. oct. flnito Divano roerldî&if0 f*rv tempore Georgius Bebe cus ad

Sancak-beği Hasan, Kont Nikola Zerrini'yi ele geçirmeğe çalıştı; lâkin muvaffak olamadı. Monuslo (Mo-mıslev?) istihkâmlarına devam edildi; Martoloslar Istirya'ya kadar uzanan akınlarda bulunarak Luetenberg ahâlîsinden esîr alıp götürdüler.³²⁵

Moldavya Beği Serseri Vasilikos

Macaristan hududunda bu münazaalar vuku bulurken, Boğdan'da daha mühim vak'alar cereyan ediyordu. Bu memlekette hüküm sürmekte olan Prens Aleksandır -evvelâ Avusturya'nın gizlice tuttuğu ve nihayet Osmanlı Devleti'nin alenen tasdik ettiği- bir serseri tarafından memleketten tard edildi. Yani Vasilikos isminde olan bu serseri Girit adasından bir gemi kaptanının oğlu idi. Sisam, Paros ve diğer Ege Denizi adaları despotu unvanını gasb eden Jak Heraklid kendisini evlâdlığa kabul etmişti. Bundan dolayı İmparator Şarlken Vasilikos'u yalnız -kendisinin de hiçbir hakkı olmayan- Sisam ve Paros'un despotu olarak tanımakla iktifa etmeyerek, kendisine «palâtin» unvanını verdi; muallim, mukave-lât muharriri (noter), şâir-i zî-tâc rûûsları vermek hakkını da bağışladı. Vasilikos, Melankton ile sürekli muharebede bulunurdu. VittemberjjMe Lâtince bir târih eseri neşr ve imparatorun muvafakatiyle bâzı şâirleri şâir-i zî-tâc derecesine terfi eylemiştir. Ondan sonra Bolonya'dan Boğdan'a geçerek evvelâ hükümetteki prensin zevcesi Prens Roksandra'nın akrabasından olduğunu, daha sonra eski Boğdan prensleri ailesi olan He-raklidlerden bulunduğunu iddia etti ve bu sonuncu iddiasını isbât için -kendisi tarafından düzülmüş bulunan- bir şecere göndermişti. Bununla beraber, kaçmağa mecbur olarak Bolonya'da Siradiye Palatini Aîber Laçkı'nin yanına sığındı ve asker toplamak için ondan onbin duka borç aldı. Boğdan tahtım zabt için ilk teşebbüsünde muvaffak olamadı ise de, Ferdinand'ın gizlice kendisini tutmasıyle ikinci defasında emelinde muvaffak oldu (10 Teşrîn-i sâni 1562).³²⁶ Maiyyetinde binaltıyüz süvârî bulunduğu halde, birkaç öncü çatışmasından sonra Aleksandır Voyvoda'yı memleketinden çıkarmağa muvaffak oldu.

³²⁵ AH Paşa'ya verilen 17 Teşrîn-i evvel 1562 tarihli nota ile beraber Alber D&vis'in İstanbul'dan rapora, Hazine-i Bvrak'ı Husûsî-i tmparato-rî ve Krall.: «18 junli Martolosl captlvos a Luetenberg abduxere.» Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/453-457.

³²⁶ «Litterae Caesaris ad Jacobum Basillcum Heraclidem, despotam Sami, Paros et Mol4av*ae voivodaBa. Pragae, 3 februarU.» Hazîne^ Evrak.

castellum maris nign deductus; Transylvanus Htteratus (Perenz Dlack) nil intentatum reliquit, ut hominem Uberaret et ad Transylvlnl fidem cum omnibus castellis traduceret.» Alber Vis'hı 27 Teşrîn-î evvel raporu. Transilvanya maslahatgüzarı eğer Bebek saliveilirse Pereni, Gabriei ile diğeri Macar ba-ronHannın. İmparator tarafını bırakacaklarına dftir bftb-ı devleti kandırmak istedi.

Vezir-i âzam Ali Paşa, bu istilâdan dolayı Busbek'i azarladığı gibi, Pâdişâh dahî kendi el yazısıyla yazarak Mehmed Çavuş ile Prag'a gönderdiği bir mektupla şikâyetim bildirdi- Lâkin Ferdinand da buna, bir takım iddialar ileri sürerek cevap verdi. Aleksandr İstanbul'a iltica etmiş, fakat eli boş gelmişti. Hasmının elçileri ise mu'tâd olan otuzbiri duka vergi yerine kırkbin duka takdimi çâresini bulmuşlardı. Bu vergi arttınmı sayesinde Vasilikos'un Boğdan Voyvodalığı tasdik olunarak, bir Osmanlı Çavuşu ile sancak, kılıç» topuz, koka gönderildi. Müteakiben diğeri bir çavuş ecnebiden alınma askerden bir kısmını dağıtarak, bunları üçyüz Macar mızraklısıyla üçyüz muhafıza indirmesi emrini götürdü. Voyvoda o kadar mülayimime itaat gösterdi ki, bu emrin kendi arzusu üzerine verildiği şübhesi hâsıl oldu. Lâkin bu tedbir, bir taraftan da hazinesini doldurmak için yaptığı zulümler, memleketin eskiden beri süregelen âdetlerini yerle bir edecek surette ortaya koyduğu yeni nizamlar, hakkında halkın teveccühünü celbetmeğe hizmet etmedi. Bu zulümler ve yeni düzenlemeler cümlesinden olmak üzere bir manastırın gümüş şamdanını sikke darbettirmek üzere almış, ahâlîye adam başına bir duka vergi tarh etmiş, Boğdan'da boşanma umûmî bir i'tiyâd hâlinde iken bunu tahdîd ve taaddüd-i zevcât için idam cezası vaz' eylemiş idi. Almanlar'dan Sum-mer ile Melankton'un damadı Gaspar Puçer'i çağırarak onlar ma'rifetiyle bir mektep ve bir kütüphane te'sıs etti. Taraftar]arıyle şu söylentiye yaydı ki, bir Noel sabahı, kendisine, gelecekte üç hükümete (Boğdan, Eflâk, Transilvanya) mâlik olacağına alâmet olmak üzere üç altın tacı hâmil üç melek görünmüştür. Kendisi de başına bir altın tâc koyarak Jak nâmını, Boğdan'da halkın hoş gördüğü İvan ismiyle değiştirdi. Lâkin, başlangıçta uğradıkları dehşetten kendilerini kurtarmış olan Boyarlar (asilzadeler) rızâlarına aykırı olarak memleketlerine getirilen Macar askerlerinin ve Alman muhacirlerinin idamını gizlice kararlaştırdılar. Macarlar'i Ta- tarlar'ın hücum edeceği yalanıyla hududa gönderdiler. Ekserisi Almanya içerlerinden getirilmiş ameleden ibaret olan ikinci kısmı da. memleketin her tarafında Önceden belirlenmiş bir vakitte îdâm ettiler.

Despotun gayrı meşru kızı beşiğinde Öldürölüp validesi bir manastıra konuldu. İvan ile birlikte Suçava'ya kaçmış olan taraftarlarının zevceleri toptan kati edildiler. Cürümleri İvan için duâ etmekten ibaret olan bir takım Ermeniler görülmemiş bir şiddetle tâkib olundu. Mütteliklerin başlıca reisleri olan Bernovski, Muçog, Stroiça beğlik tacını despotun mağazalar müfettişliğinde kullanmış bulunduğu Tomza nâmında bir şahsa verdiler. Tom-za, Kazak Hatmanı Dimitrius Vihenjevski'nin rekabetinden korkarak onu memlekete getirtmiş ve Piyasek ile beraber hapsederek ikisini de İstanbul'a göndermiş ve bunlar İstanbul'da asılmıştır. Suçava'nın muhasara edildiğinin üçüncü ayında bir Osmanlı sancak-beği üçyüz kişi ile gelerek serbestçe gitmesine mâni olunmamak üzere despota teslim olmasını teklif etti. Mevkî muhafızlarının tehdîd edici nümayişlerinden dolayı İvan bunu kabule mecbur oldu. Ettikleri yemîni bozmuş olmalarından dolayı askerini birkaç kelime ile azarladıktan sonra atına binip şehirden çıktı. Tomza'nın önüne götürülmesiyle onun tarafından başına bir topuz vurulup öldürüldü (9 Teşrîn-i sâni 1563). Tomza, gâsıbın oğlu Dimitrius evvelâ affetmiş görünerek sofrasına kabul etmiş ve Boğdanlılar'ın usûlü veçhile dostluk te'mînâtı olmak üzere haç şeklinde ekmek ikram etmişse de ertesi gün - veraset ümîdlerini kesip atmak için halledilmiş prenslerin akrabasına böyle yapılmak memleketin âdeti olduğunu beyân ederek- burnunun sağ deliğini iç tarafından ve kavis şeklinde cellâda kestirdi. Bununla beraber Osmanlı Devleti Tomza'nın beğliğini tasdik etmedi; eski voyvoda Aleksandır yine tahtına ve Devlet'in himayesine nail oldu.³²⁷

Avusturya, İspanya, Ceneviz Ve Floransa Hükümetleriyle Müzakereler

Ferdinand ile Osmanlı Devleti arasında sulh akdedilmesinden bir sene geçmişti; lâkin Türkler'in hudud üzerindeki akınlarının arkası kesilmemiş, Türkçe ve Lâtince ahidnâme nüshalarının tercümesinden doğan müşkilât henüz halledilmemişti. Üç sene önce Türkler'in Karniyol'da bir istilâlarına Osmanlı toprağı üzerinde bir akınla mukabele etmiş ve Osmanlı kumandanlarından Deli Mehmed ve Hasan'ı Öldürüp ikibin koyun almış

³²⁷ Grasyaüi (Gratlani) ve Sigler ve onlardan naklen Engel'In MoMavj* Tarihi, s. 211; lâkin Engel, Totnza'nin memuriyetinin tasdikini RÛstem Paşa'dan talep ettiğı şekildeki İfadesinde aldaniyor; çünkü RÛstem Paşa bir sene evvel vefat etmişti.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/457-459.

olan Auersbergli Herbert Türkler'in bir müfrezesini tâkîb ederek Kostanoviç'e kadar ilerlemiş ve fırka birkaçyüz kişi kaybetmişti. Ferdinand, Busbek'in gitmesinden sonra İstanbul'da kalan sefaret kâtibi Alber Dövis'i sulhun bu şekilde bozulmasından ve ahidnâmenin Türkçe nüsha-sındaki tâbirlerden dolayı Osmanlı Devleti nezdinde ihtarlarda bulunmağa me'mûr etti. Sultân Süleyman da «hediye» nâmıyla vaad olunan akçenin henüz gönderilmemesini infialsiz görmüyordu. Ancak bu para Pa-pa'nın sefîr vekili Pol Palina³²⁸ ile gönderildi ve Alber Dövis Devlet nezdinde mukîm elçi olarak tâyin olundu. Palina, gelişinden bir ay sonra (12 Teşrîn-i evvel 1563) hediyenin bir kısmını resmen dîvânda teslim ederek, ertesi ayın başlarında avdeti için ruhsat aldı (8 Teşrîn-i sâni 1563).

Vezîr-i âzam Palina'ya bir nasîhat-nâme vermiş ve o da împarator'a arzetmek kaydıyla almıştı, Macaristan'da angarye almak hakkına ve esirlerin saliverilmesine dâir iki hükümdar arasında birçok ihtilâf vardı. Vezîr-i âzam mutlaka istiyordu ki, İmparator bundan sonra Siget, Eğri, Giyola Haydöklerinin tahrîblerini önlesin; Macar esîri Bebek, Tomas Pali ile Krosiç'e gelince İspanyol Aavario ve Şansiyö'nün fidye-i necatları hakkındaki şartlar yerine getirilsin ve ahidnâmede vaad edilen akçe te'diye olunmadıkça ihlâ-yı sebîl (yolun açık bırakılması) maddesinin müzâkeresinden imtina ediyordu.

Alber Dövis o sırada İspanya Kralı II. Felip için de sekiz senelik bir barış anlaşması müzâkeresine me'mûr oldu. Çünkü Franki ve Vargas marifetiyle bu hususta başlamış olan müzâkereler neticesiz kalmıştı. Alî Paşa, mukavelede sözü edilen akçe bakiyesinin evvelce te'diyesi şartıyla bu teklife muvafakat gösterdi. Korsika'da doğmuş bir Fransız miralayı Fransa Kralı ve Kraliçesinden mektuplar getirterek, Korsika adasını zabt etmek ve Osmanlıların haraçgüzân olmak şartıyla, bir Osmanlı filosofunun yardımını istedi.³²⁹ Fakat o me'muriyetinde muvaffak olmadığı gibi, Ce-nova Cumhuriyeti için ahidnâme teklif eden bir Cenovalı memur da maksadına nail olamadı; dîvân-ı hümayûn bir memurun talebini, (Cenova) Cumhuriyetinin bu hususta murahhas göndermesi lâzım geleceği cevabıyla geçıştirdi. Floransa'dan

³²⁸ «Credenuales pro Aiberto de Wyss (Prag 17 Temmuz 1563) un munus honorarlum deferat, dein munere oratoris İM fungatur, - oul tempore Buabequl İn Ula legatone desudavlt; quare om'.ssa İn presens cura allum mittendi hoc omu obeundao legatlonis illi tmposutumus. partem, vero mu-naris P&lynae ferendum dedlrou.» Haztne-f Bvrak.

³²⁹ «Pietro Corso cotonello del re di Francia e stato da Hali Bassa, e gli ha 4ato una lettera di credenza del re di Francia et l'altra di quella Seren. Regine - domanda l'annata del Gran Turco per haver Corsica, promette detto Corso di pagar trlfouto al Gran Turco.»

gelmiş olan bir memur müzâkerelerinde daha ziyâde muvaffakiyet göstererek II. Bâyezîd ve I. Selim ile akdolunan kapitülasyonları yeniledi. Bu ahidnâme gereğince Floransa Pâdişâh'm bütün memleketlerinde Venedik'in hâiz olduğu hukuka mâlikti ve Bursa ile ipek ticâreti imtiyazını hâizdi;³³⁰ Osmanlı memleketlerindeki Floransalı tâ-cirler Cumhur tarafından tâyin olunan konsoloslardan başkasının hakk-ı kazası altında bulunmayacağı gibi, Floransa sancağına Karadeniz'de serbest ticâret müsâadesi verilmişti.

Bu zamanda Lehistan elçileri pek sık gelirdi; Berzozevski'nin elçilerinden sonra (1554) Simon'un elçisi Lemberg Hâkimi Amasya'da hu-zûr-ı şahaneye kabul olundu; ertesine Eflâk işlerine ve yürürlükteki maddelere dâir müzâkere için Yazloviyeki elçi sıfatıyla geldi, iki sene önce gelen Nikola Breziski ile Nikola Sienyavski de bu iş için gelmişlerdi. Son elçi Hasan Beğ ile birlikte üzerinde münakaşa edilmiş olan mes'-elenin halline memur oldular.³³¹

Alî Çavuş, Pâdişâh ile Cumhur arasındaki bâzı ihtilâflar için Venedik'e gönderildi.³³²

Asya devletleriyle münâsebetlerin sıklığı da bundan az değildi: Husûsiyle Hindistan'dan Asi (Açe) hükümdarının gönderdiği sefaretini kaydedeceğimiz ki, Portekizliler aleyhine top imdadı istiyordu.³³³ Cezayir ahâlisinin ileri gelenleri tarafından bir temsilci hey'eti valinin azlini talep etmek maksadıyla ve bir temsilci hey'eti de Tunus'dan, Halkü'1-Vâd*-ın tekrar zabtedilmesi için yardım talebinde bulunmak maksadıyla gelmişlerdi.³³⁴

³³⁰ Ahidnâme Râs-u&mM Süleymanlı Mftlnde mevcuttur, Nu: 71.

³³¹ Çartoriski'nin Polavi'deki kütüphanesi o zamanın Lehistan elçilerine dâir Türkçe'den Lehçe'ye tercüme edilmiş şu vesikaları ihtiva eder: 1) Sultân Süleyman'ın Edirne'den Mayıs 1557 tarihli mektubu ki, Demetrius'dan şikâyeti mutazammındır. 2) Amasya'dan Muharrem 969 (Eylül 1561) târihiyle diğer bir mektubu ki, samîmi beyânlardan ibaret olup Lemberg vâsıta-sıyla Sigismund'a ulaştırılmıştır. 3) Eflâk voyvodası Stefan'ın ihracı hakkında 971 (1563) tarihli bir mektup, 4) Biograd arazisinde vuku bulan haydukluğa dâir Zilka'de 971 (1563 ^Temmuz) tarihli diğer bir mektup, 5) Yine bu hususa dâir Rebî'ü'l-âhir 971 (1563 Kasım) tarihli diğer bir mektup, 6) Moskova'ya gitmek isteyen bir tacir hakkında geçiş tezkeresi talebine dâir Haziran 1563 tarihli diğer bir mektup, 7) Eflâk işlerine ve gündemdeki meselelerinin tesviyesine me'mûr Yaz-loviyeki'nin vazifesinin ifâ şekline dâir Safer 972 <Eylül 1564> bir vesika; 8) Rebî'ü'l-evvel 972 (Ekim 1564) tarihli bir mektup ki, Pâdişâh bunda Kral'ı Eflâk Gospodarı Aleksandır'a yardıma davet ediyor; 9) Nikola Brezeski'nin me'mûriyetine dâir Muharrem 973 (Ağustos 1565) tarihli rapor.

³³² Hazine-i Evrak'ta Venedik Şubesinde Türkiye Yazışmaları arasında Sultan Süleyman'ın Doc'a üç mektubu vardır. Birincisi: Pâdişâh'm îne-bahtı konsolosıyla diğer konsoloslar hakkında şikayetlerine dâirdir; ikincisi: Kartogli arazisinin tamamen alınması hakkında Alı Çavuş'un memuriyetini hâvidir; üçüncüsü -ki 1 Zilka'de 971 (1563) tarihlidir- Av-lonya'da zabtedilen kadirga için Barbarlko ile kararlaştırılan ylmibes-ıbn dukanın makbuzudur.

³³³ Venedik edçisinin 12 Haziran 1562 tarihli raporu.

³³⁴ «L'ambassadeur de Tunis per nome del Re domanda l'armata per far l'impresa deha Goletta» VenMk elçisinin 1561 Haziran tarihli raporu. Hazine-i Evrak.

İstanbul Ve Civarındaki Büyük Feyezan

O senenin sonbahar gündönümünde (20 Eylül 1563) İstanbul civarı, Osmanlı târihinin en felâketli olmak üzere kaydettiği bir feyezan (taşkın; sel baskını) altında kaldı ki, ancak dört asır Önce Kral Konrad kumandasındaki Haçlı ordusunu mahv eden feyezana kıyâs olunabilir; bunun vukuu günü sabahın erken saatlerinde Sultân Süleyman Halkalı-dere Vâ-dîsi'nde ava çıkmıştı. Bağdad Çarşısında asılan defterdar İskender Çelebi bahçesinden uzak olmayan Propontid kenarlarında bulunuyordu ki, korkunç bir fırtına çıkarak yirmidört saat bir düzüye şiddetle devam etti. Bu müddet zarfında yetmişdört hâne ve umûmî binalara yıldırım düştü. Çekmece yakınında yine o isimdeki göle akan iki küçük Melas ve Atiras ırmakları hiç görülmedik bir derecede yükselerek bütün o tarafları suya gark ettiler. Feyezan dalgaları, Halkalı-dere'den atılmış ok sür'atiyle ilerleyerek Sultân Süleyman'ın iltica etmiş olduğu İskender Çelebi sarayı azgın suların ortasında bir ada hâlinde mahsur ve münferid kaldı. Suların her taraftan girmiş ve Pâdişâh'm mutlaka boğulmak tehlikesi altında kalmış olduğu bir sırada idi ki, gayet heybetli cüsseye sahip bir adam, imdadına yetişerek omuzlarına alıp bir odanın musandırası üzerine³³⁵ çıkardı; ve feyezanın sonuna kadar Pâdişâh orada kalmağa mecbur oldu. Karşılaştığı engeller öfkesini artırmaktan başka birşeye yaramadı ve felâket unsuru geçeceği yerdeki bütün eşyayı zîr ü zeber etti: Eskiden Süleymân'in inşâ ettiği su kemerlerinin temellerine kadar su geçtiğinden, yalanda yıkılmak tehlikesine düştüler; hattâ Maglave Kemerini tamamen yıkıldı. Kâğıdhâne yanında «Tatlı Sular» adını taşıyan lâtif vâdî-de (Kâğıdhâne deresi ile diğer bir dere) köklerinden çıkmış meşe ağaçları hafif sazlar gibi yuvarlanıp gittiler. Çiftlikler, bahçeler, kâşâne-i safâlar hepsi birden süpürüldüler. «Tatlı Sular» -ki Antik Çağ'da Ki-daris ve Barbizes nâmlarında iki küçük ırmaktır- yollarında tesadüfen aldıkları şeyleri Eyüp köyüne doğru götürdü. Peygamber'in alemdar (mihmandar) inin kabrini muvakkaten çevirerek bir tepe üzerinde bulunduğundan her

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/459-461.

³³⁵ Selânikî: «İç-oğlanlarından bir gürbüzi arkasına alup Musandıraya çıkarmak ile halâs eyledi». «Tüvânâ» demek olan Gürbüz kelimesi Lâtince'nin «Corpus» kelimesinden alınsa gerektir. «Musandırâ» daha ziyâde Türk evlerinin tavan altlarına denir, ki küçük yerli, veyâhud müteharrik merdivenle çıkılır. Uşaklar, çocuklar burada yatarlar; kadınlar da hayâl oyunlarını, raksları, diğer eğlenceleri oradan temâşâ ederler. (Şimdi hiçbir evde bulunmaz oldu. Mütercim).

kazadan mahfuz görünen Eyüp Camii içine kadar girdi. Ne İstanbul kapısı, ne Boğaziçi kenarları her taraftan hücum eden dalgalar durduramayıp kısa müddet içinde bütün uzantısı boyunca sahili sular istilâ etti. Bunların zorlu darbelerine ancak çok kuvvetli yapılmış binalar mukavemet edebildi. Büyük ve Küçük Çekmece, Haramı Deresi, Silivri Köprüleri yıkıldı. Tam bir hafta deniz sular bulanık ve tuz kokusundan âzâde kaldı.³³⁶

Bu feyzanın neticelerine muktedir olduğu kadar çâresâz olmak için, Pâdişâh, temellerine su girmiş, yâhud yıkılmış bendlerin tamirine ve gelecekte böyle bir felâkete mukavemet edebilmek üzere Çekmece'de kârgir bir köprü inşâsına yanm milyon altın tahsis etti.

I. Selim zamanında³³⁷ cebeci-başıhtan kapıcı-başılığa (baş-mâbeyncilik) ve daha sonra silâhdârlığa yükselmiş olan Sofu Alî ma'rifetiy-le buna benzer inşâat yapılmıştı. Üç parmak kutrunda yüzbn kurşun boru (lüle) vâsitasıyla İstanbul'a birçok su getirilmiş ve umûmun ihtiyâcı için bu kadar güzel netice veren şu hizmetten dolayı Sofu Alî Maraş mu-tasarıfına terfi' ettirilmişti. Lâkin son feyzan bu faydalı te'sîsleri tah-rîb ettiğinden, Süleyman yenilerim yapmağa lüzum görerek, İstanbul'un dâhil ve hâricinde hâlâ şehrin en güzel tezyinatından olan inşâatı vücû-de getirmiştir. Adrien ve Konstantin tarafından inşâ edilen ve daha son-r al arı Justinyen tarafından tamir olunan iki bend, zamanımızda bu iki son imparatorun isimleriyle yâd olunur, Justinyen bendi, Evhadeddîn Vâ-dîsi'nde Belgrad Köyü'nde kâin olup Belgrad'dan inen Hıdırilyas nâmında ki küçük ırmağın doldurduğu dört havuzdan alır; Valans bendi ise Havas ve Halkalı Köyleri havuzlarından su alır. Andronikos Komnen birinci kemere

³³⁶ Târih-i Selânikî, varak: 13. Antonio. Bigafetta 1563 târihiyle Londra'da basılmış olan merâhil-nâmesi (İtalyanca): «Yüzelli yük akçe ki üçyüzbin sultanî altın» diyor. Almosnino'ya nazaran (s. 160) bu inşâat 500 yük akçeye mâl olmuştur ki, o zamanın sikkesine göre 1.100.000 duka altındır.

³³⁷ «Selîm-i Evvel» denilmesi, Hammer'in hatâsı olsa gerektir. Bahis konusu olan Sofu Alî cebeci-başılıktan kapıcılar kethudâh-ğına ve sonra sancak-beğliğine yükselerek, bir aralık Şehzade Selîm'e (II. Selim) lala olmuş ve İstanbul'a yüzün lüle su getirilmesi işindeki hizmetinden dolayı Mar'aş beğlerbeğliğine yükseltilmiştir. (Selânikî), Selânikî'nin ifâdesi, evvelki inşâatın I. Selim zamanından ziyâde Kanunî zamanına âit olduğunu gösterir. Bu münâsebetle Selânikî'nin yazdığı bir fıkra dikkate şayandır; Sultân Süleyman Gürz Nikola denilen üstadı su yollarına dâir malûmat almak üzere avlandığı yerde huzuruna getirtmişti. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa bunu işitince Nikola'yı hapsedmiştir. Pâdişâh bir gün Kâğıdhâne'de ayak dîvânı tertîl? ederek su-yolcu'nun hapis sebebini sorunca, vezîr-i âzam:

- «Bu adam huzûr-ı hümâyûnunuzda birçok masraflara ihtiyâç göstermiş; birkaç gün alıkoyduk ki, inşâatın* ne suretle yapılacağını anlayalım. Bir de su getirmek güzel bir şey ise de, İstanbul'un çeşmeleri çoğalınca yabancılar da çoğalar; husûsiyle erbâb-ı zirâat köylerini, zirâatlerini bırakıp tahta (başkente) dolarlar. Bundan bilâhare mazarratlar doğar.» mütalâasını ileri sürmüştür. San'at ye ticâreti ekseriyi ecnebilerin elinde olan bir payitahtın nüfusunun artması gerçekten hakîkî bir fayda sağlamaz; lâkin bugün dünyânın deveranını durdurmak kaabil olmadığından yerli nüfus, san'at ve ticâreti ele geçirmeğe çalışmalıdır.

gerekli suyu toplamak için bir su hazînesi ve bir kule yaptırmıştı (Bugünkü Pirgaz yâhud Burgaz). Havas Köyü'nde ve Halkali'-daki Valans Kemerî hazînesi II. Mehmed tarafından inşâ edilmişti. Sultân Süleyman'ın himmetiyle bu iki hazîne ihya olunduktan başka -kemerler vâsıtasıyla şehrin dâhiline kadar bir tepeden bir tepeye kadar sevk olunan- Turunç Köyü suları da ilâve olundu. Andronikos'un inşâ ettirdiği havuzla -«Uzun Kemer» ve «Güzölce Kemer» isimleriyle anılarak- Evhadeddîn yâhud Ayyârî Hazînesi sularını Andronikos havuzuna veren ve Petihftri Köyü'nden geçen iki kemer dahî tamir edildi. Melas ve Ati-ras ırmakların denize döküldükleri mahal yanında Justinyen bir kârgir köprü yaptırmıştı; lâkin saltanatının otuzikinci senesinde, şimdi Çekmece dediğimiz Regium kasabasını hemen tamâmiyle harâb eden bir zelzeleden o köprü de yıkılmıştı. İmparator Makedonyalı Vasil de ahşâbdan bir kemer yaptırmıştı ki. Ermeni Leon zamanında Altın Köprü ve Regium arasındaki bütün binalarla beraber Bulgar Krumus (Kurum Han) tarafından yakılmıştı. Pâdişâh, payitahtın zahire ve muharebesi için o kadar mühim olan Çekmece Köprüsü'nün yeniden yapılmasını Mîmâr Sinan'a emretti ve bundan önce tahribine sebep olan şeylerin hepsine, yâni ateşe, suya, zelzeleye, mukavemet edecek surette metin ve metaneti derecesinde güzel olmasını tavsiye etti.

Sinan işe girişti ve kemerleri «Eşek Sırtı» denilen surette yapılmış bir köprüye başladı ki, ancak II. Selini zamanında hitâm bulabilmiş ve fakat o zamandan beri feyezanelara, komşusu olan denizin fırtınalarına mukavemet edegelmıştır.³³⁸

Osmanlı Denizcileri Akdeniz Ve Hind Okyanusunda Muharebeler

Osmanlı müverrihleri şu yazdığımız feyezani müteâkib Malta muhasarasından bahsederler. Bu muhasara ise iki sene sonra vuku bulmuştur. Lâkin İstanbul tersanelerinde, İstanbul limanında tedâriklerine daha o zaman başlanmıştır. Bu muhasaranın hikâyesine girilmezden evvel. Malta muhasarasına tek ad dnm eden deniz seferlerini ve Hayreddîn Barbaros'un vefatından beri bu seferlerde şöhret kazanan amirallerin isimlerini okuyucularımıza sunacağız.

Kapdân Sinan Paşa'nın, kardeşi vezir-i âzam Rüstem Paşa'nın irtihâ- linden bir müddet sonra vukua golen irtihâlini müteâkib Osmanlı donan-

³³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/461-463.

ması kumandanlığı Hırvat neslinden olan Piyâle'ye verildi. Mâbeynci, yâni «kapucu» sıfatıyla bulunduğu Pâdişâhsın dâiresinden çıktığı vakit kap* dâni unvâmyle birlikte yalnız sancak beği payesini aldı. Dört sene sonra da beğlerbeği rütbesine yükseldi. Cerbe fethinden ve daha ileride nakl edeceğimiz harblerden sonra Piyâle, kendisinde üç tuğlu vezîr payesini taşımağa hak gördü ise de Sultân Süleyman pek süVatli gördüğü bir te-rakkî ile vezîr payesinde bulundurmak istediği selâhiyej ve hürmeti haleldar etmek kovkusuyule, o rütbeyi vermedi. Bununla beraber Piyâle hakkında bir iltifât-ı şâhâne göstermek arzusunda bulunarak ve kapdâmn liyâkatini, vezâret rütbesinin nüfuzunu pek sık ve çok terakkilerle zedelemekten ve imha etmektense, bir sultânın tezviciyle mükâfatlandırmayı tercih ederek, Şehzade Selîm'in kızı olan torunu Gevher Sultân'la evlendirdi.³³⁹

Bundan beş sene sonradır ki, Piyâle üç tuğlu vezir payesine çıkarılmıştır. Kapdân-ı Deryâ'nın vefatında teşrifat usûlü gereğince donanma baş-kumandanlığına Cezayir Beğlerbeği tâyin olunmak lâzım gelirdi. Hasan Paşa, babası Hayreddîn Paşa'nın mansıbına bu suretle nail oldu, ve fakat az bir müddet geçince, Tunus fethi münâsebetiyle nâmını şerefle zikrettiğimiz korsan Salih Reîs'e mevkiini terk etmeğe mecburiyet gördü. Truva sahrasının bir köyünde Ayda Dağı'nın eteklerinde doğmuş olan Salih Reis, gençliğinde Yunanlılar'la Truvalılar'ın meşhur muharebelerini işitmiş ve kendisini sonraları en sâbit-kadem korsanlar derecesine çıkaran o cengâverâne şiddeti ve meziyetini bu târihî arazînin sinesinden almış olması muhtemeldir.³⁴⁰

Turgud Reis

Avrupa müverrihlerinin genel olarak «Dragut» dedikleri Turgud Reîs de onun gibi Osmanlı Devleti tebeasından bir Hıristiyan'ın oğlu ve Menteşe sancağında Seroloz nahiyesi ahâlîsinden idi. Turgud henüz pek genç iken güreşçilikte kuvveti ve yay çekmekte mahareti ile nazar-ı dikkati celb etti. Bir korsan gemisinde hizmete girerek az müddet içinde bir bölük bahriye

³³⁹ Hacı Kalfa, Esfarûl-BEhar, varak: 36, kemâl-i hak ve serbesti Ue bu bâbda «Bu payelerin izzeti ve r ti bin ol asırda bu minval üzere İdi; bu asırda payeler mebzul olup i'ttâr kalmamağla bir vezirin sancak begi kadar vak'ı ve yekan kalmadı» diyor. (Hammer'den tercüme yerine aslından alındı).

³⁴⁰ Bu, Hammer'in Eski Yunan târihine hayranlığından kaynaklanmış şairane bir hayftldir ve ilmi tarihçilikle bağdaşması mümkün olmayan bir sübjektif bir hükümdür. Hazırlayan.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/463-464.

neferâtına zabıt nasb olundu. Daha sonra üç gemi Korsika adasının zabtına teşebbüs ettiği halde Andrea Dorya'ya mağlûb ve esîr olarak galibin kadirğasında köle gibi zincire vuruldu. Barbaros'un Ce-nova Cumhuriyeti memleketlerini kamilen tahrib etmek tehdidiyle Ce-nova önüne varması sayesinde hürriyeti iade edildi; kurtulur kurtulmaz Hayreddîn'in yardımıyla kumandasına yirmibeş gemi almış olduğu halde denize açılarak Hıristiyan memleketleri sahil ve gemilerini titretti. Napoli Körfezi'ne dehşet yağdırarak girdi ve Kastelamar Kalesi'ni zabtedip bu kaleden ve civarından pekçok ganimet aldı (1548). Az bir müddet sonra Tarablus-ı Garb'e yetmişbin duka götürmekte olan Malta Şövalyelerine âit bir kadirgayı ele geçirdi. Turgud, Sinan Paşa ile bir tesadüflerinde, emri altındaki gemilerin sürekli ve sür'atli şekilde ateş etmekte gösterdikleri üstünlük ile Osmanlı amiralinin nazar-ı i'tibârını celbetti. Kapdân-ı Derya, Turgud'un mahâretiyle Pâdişâh'a mühim hizmetler gördü-rebileceğini düşünerek, Barbaros Hayreddîn gibi DevleVe itaat arz etmek üzere İstanbul'a gitmesini tavsiye etti. Turgud bu nasihate uyararak sekiz kadirga ile payitaht Umanına demir attı. Sultan Süleyman lutûfkâr muamelelerle kendisini kabul etti ve uhdesine Karlı-ili sancağını verdi. Hepsi de birer meşhur korsan olan diğer yedi kadirga kapdânlan³⁴¹ yetmiş'ten seksen akçeye kadar yevmiye. tahsisatla ve pupa direğine fener asmak imtiyâzıyla birer harb gemisi kumandanlığına nail oldular.

Turgud, Cenova esaretinden yakayı kurtarınca, Afrika sahillerinde dâimi olarak bâzı memleketleri ele geçirmeyi kurdu. Vaktiyle Tunus arzîsinden olan Sus manastırından İspanyollar^ tard ederek Tunus ve Tarablus arasında bir dil üzerinde bulunan Mehdiyye Kalesi'ni hıyanet suretiyle³⁴² zabt etmiştir. Avrupa müverrihleri bu mevkii gâh İfnkiyye ile gâh Afrodisiyum ile karıştırmışlardır; Şarklılar bile Mihâdiyye sanmışlardır.

Mevkii hasebiyle Afrika'nın geniş bir arazi parçasına hâkim olan Mehdiyye'nin Şark ve Garb müverrihlerinin İfâdelerinde husûsi bir ehemmiyeti olduğundan, bundan evvelki tarihi ve banisi hakkında burada bir hulâsa vermeyi vazife addediyoruz. Bu şehri Hicret'in takriben 304 (Milâdî 916) târihinde, bir taraftan cesareti ve bir taraftan bâtil i'tikad neşrine gayreti cihetiyle iki yönden tehlikeli bir roezheb mucidi ve gaasıb olan

³⁴¹ Hacı Kalfa bunları <Esfirü'l-B4har, varak: Sl'de). Oast Mustafa, Uluç Ali (Kalabrah mühtedl ki Avrupahlılar Ocbiale derler). Basan Kelle, Meh-med Reis, Sancakd&r Reis, Dell Ca'ter, Kara Kadı diye isimlendirir.

³⁴² «Gafletinden İstifade suretiyle» demek olacaktır; hıyanet tasavvuruna mahal yoktur. Mütercim,

Suriyeli Ubeydullah Hasan bina eylemiştir. Ubeydullah, önce, Ali sülâlesinden olmak şeklinde yalancı bir iddiada bulunduğu için Halife Muktedirin emriyle Sicilmâse'de habs edilmiş iken, muhafazasına me'-mûr olanları iğfal ederek kurtulup, dünyânın sonunda gelmesi beklenen onikinci imâm Mehdi nâmı altında «halife» unvanını alarak Emevî ve Abbasî hanedanlarına mukabil, hilâfette hak iddiasına başladı. Muvaffakiyetle neticelenen şu gasb üzerine «Fâtuniyyûn» ismiyle üçüncü bir hilâfet hanedanına reis oldu ki, bu yeni sülâle Afrika'nın kuzey sahillerine kudretle yayılarak, az vakit içinde Bağdâd ve İspanya (Endelüs) halifelerini tehdîd etmiş ve Karâmîta denilen tehlikeli tarikatın kurucusu Hasan bin Sabbâh'ın haleflerini (?) himayesine alarak İslâm hükümdarlarına dehşet vermiştir. Mehdiyye, yeni devletin payitahtı ve gaasıb Mehdî'nin ikametgâhı oldu. Kuruluşundan yüzyetmiş sene sonra gerek Mehdiyye, gerek ona yakın olan İfrikiyye Cenevizlilerde Piza Cumhuriyeti askerleri tarafından zapt olundu (481/1088). Sanhâee (?)'den Benî Zîrî hükümdarı Temîm haylî altın mukabilinde satın aldı (553/1158). Sicilya Kralı Nor-mandiyalı Guillaume Roje tekrar zapt ettiği halde, iki sene sonra Mu-vahhidîn Hânedânı'nın ikinci hükümdarı Abdü'l-mü'mîn Alî el-Kûfî tarafından yine ele geçirildi; işbu Muvahhidîn Hanedanı Endelüs ve Mağ-rib'de hükümet etmekte idi; onun kurucusu olan Tûmert de «Fâtımîler'in reîsi gibi «Mehdî» unvanını alarak Batı Afrika'da bir şehir yaptırdı ve «Mehdiyye»³⁴³ ismini verdi. I. Abdülmü'min'in oğlu II. Abdü'l-mü'min, I. Guillaume'un zabt etmiş olduğu Tunus yakınındaki Mehdiyye'yi, onun oğlu olan II. Guillaume'e iade etti (576/1180). Yirmi sene sonra Muvahhidîn'den II. Abdü'l-mü'min'in ikinci halefi Nasır Muhammed,³⁴⁴ Mu-râbitîn (hayâtını cihâda vakfetmiş)³⁴⁵ dahî denilen «Mülessamîn» (örtülü) Hânedânı'ndan Mayorka Arab hükümdarını bu şehirden çıkardı. Üç sene sonra Mehdiyye Tunus'la beraber günden güne kuvvet kazanan Benî Hafs Hanedanı eline düştü (603/1206). Napoli Kralı Alfons Dragon Cerbe adasını zapt ve vergi tarh ettikten sonra Mehdiyye hisarları önünde göründü. Lâkin mevkiin metanetini, istihkâmlarının metanetini görerek fethi tasavvurundan vazgeçip³⁴⁶ çekildi.

³⁴³ NuhbeOü't-Tevârth, YâkÜtî'nîn Bsâmî-1 Müteşâblha Lugati'nde biri Afrika'nın doğusunda, diğeri batısında olmak üzere yalnız iki Mehdiyye zikr olunmuştur. Hacı Kalfa'nin Takvîmü't-Tevârib'i bu isimde üçüncü bir beldenin 593 (1196)'da te'sis olduğunu beyân eder.

³⁴⁴ Ceddi -Nuhbetü't-TeTârth'e nazaran- Ya'kûb bin Yûsuf ve pederi Yûsuf bin Abdül-mü'min (Yûsuf Bbü Ya'kûb değil) diye isimlendirilirdi.

³⁴⁵ Bu ismi Avrupa müverrihleri cMoravides» şekline sokmuşlardır.

³⁴⁶ Bu muhasara teşebbüsü Stella'nın şerhinde (De Aphrodisio expugnato) te'yîd olunmuştur.

Katolik Ferdinand'm amirali İspanyol Pedro Navarra'nin Mehdiyye'yi muhasarası netice vermedi (925/ 1519). Nihayet Mevlây-ı Hasan saltanatında evvelâ Hayreddîn'in büyük kardeşi Oruç tarafından zabt olunup, sonra korsan kapdânı Turgud'un eline düşmüştür.

Turgud, bu ilticâgâha mâlik olunca kırkyedi gemiden mürekkep bir donanma ile denizde görünerek İspanya, Sicilya, Napoli sahillerini tahribâtıyla tehdid etti. İmparator Şarlken bu cesur korsanı Mehdiyye'den çıkarmağa çalışarak Andrea Dorya'nın kumandasında ve içindeki İspanyol askeri general Toledo'nun emri altında bir donanma gönderdi. Bu kuvvet evvelâ Manastır önünde görünerek, onun muhafızları karadan ve denizden uğradıkları tazyik üzerine şartsız teslim oldular (Mayıs 1550).³⁴⁷ Binikiyüz esir, birçok harb mühimmatı ve yiyecek galibi e re kısmet oldu. Buna rağmen Turgud İspanya'ya yönelmişti; Alikanta ve Valanse sâhillerini tahrib etti ve sonra Balear adalarına gitti. Lâkin Pulantiya ahâlîsi hayli zâyât verdirerek ric'at ettirdiklerinden tekrar Afrika'ya gitti ve dönüşünde Mehdiyye'yi karadan ve denizden kuşatılmış görerek Cerbe adasına çekildi. 1550 Haziranı nihayetine doğru Şarlken'in ordusu Mehdiyye muhasarasına iştirak etmek üzere gelen Sicilya hıdivi Vega'nın askeriyle takviye aldığı gibi - bulunduğu Kayrevan taraflarında Tunus hükümdarının bağlısı olmaktan kurtulabilmiş olan- Arab emîri Seydî Arif ile iyi bir tesadüf kabilinden vuku bulmuş bir ittifak da bu orduyu takviye etti. Eski Tunus emîri olup Şarlken tarafından tahtına iade olunduğu halde kendi oğlu Hamide (?) tarafından hal' edilen ve vahşice gözleri çıkarılan Mevlây-ı Hasan Vega'nın maiyyetinde idi; Hamide, Sicilya hıdivinin Halku'l-Vâd'dan alarak kezâlik beraber getirdiği bir şerife de o muameleyi yapmıştı. Vega, bu adamların aracılığıyla Seydî Arif ile muharebeye girişti. Şu muhabere, o kadar mâhirâne idare olundu ki, İmparator donanmasının gelişinin sekizinci günü ikibinbeşyüz Arab, ordunun iaşesine yetecek miktarda hayvanât ile Hıristiyan ordusuna geldiler. Benî Hafs sülâlesinin 22. hükümdarı zavallı Mevlây-ı Hasan bir müddet sonra vefat ederek Seydî Arifin talebi üzerine Kayrevan'da defn olundu.

Mehdiyye muhasarası bir aydan beri, müdâfaasında gösterilen sebat derecesinde şiddetli hücumlarla devam ediyordu. Mevkiin 13 zira' yüksekliğinde ve biri diğerinden 25 kadem fasıla ile ayrılmış iki duvarı mütemâdi bir ateşe mukavemet etmişti. O zaman Turgud şehre bir imdâd

³⁴⁷ Fransızca nüshada bu ve bundan sonra gösterilen 1530 târihleri h*tâ eseridir. Mütercim.

kuvveti sokmak istedi. Sekizyüz avcı, ikiyüz süvârî, beşbin Murâbîtin ile şehre civar olup kuşatanların odun ihtiyâcını oradan tedârik etmekte oldukları bir zeytin ağacı ormanında birdenbire görünerek Sicilya Kralı'-na, Rodos Şövalyeleri kumandanına, Halku'1-Vâd kumandanı Lui Vargas'a ansızın hücum etti. Lui Vargas, maiyyetinden birçok adamla telef oldu. Buna rağmen Arablar her noktadan püskürtüldüler. Ormana çekilerek oradan Cerbe adasına döndüler.

Bu hâl, korsanın sahildeki Arab aşiretleri üzerindeki te'sîri için bir felâket darbesi oldu: Bu aşiretler gittikçe kendisinden daha ziyâde ayrılarak Hıristiyanların ordugâhını her vakitten çok zahire ile doldurdular. Yine o sıralarda, Dorya Sicilya adasından birçok mühimmat ve erzak getirdi. Hücumu yeni bir şiddetle başlandı. 28 Ağustos'ta 200 adımlık bir mesafede büyük çapta 22 top tabiye olundu ki, muhasara esnasında kuşatılanların mevkiine atılan yedibin güllenden dörtbinsekizyüz adedi en müstahkem iki kule üzerine bu toplardan atılmıştır. 10 Eylül'de geniş gedikler açılmış olduğundan İspanyollar hücumu çıktılar: İki kule şiddetli ve fakat süresiz bir muharebeden sonra zabt edildi; şehir de şartsız teslim oldu. Gâlibler ganimet nâmiyle yedibin esîr paylaştılar. Sicilya hıdivi, Turgud tarafından zincirler içinde mahbus bulundurulmuş oğlunun fidye-i necatı olmak üzere Cenevizli «Çikala»³⁴⁸ Kapdân'a yetmiş yaralı bah-şeyledi. Onbeş -gün sonra donanma, zabt olunan mevkie kâfi mikdârda muhafız kuvveti bıraktıktan sonra Avrupa sahiline yöneldi.

Henüz az bir müddet geçmişti ki, Dorya, Turgud'un son ilticâgâhı olan Cerbe adasına hücum etmiş ve El-Kantara denilen bir cedvelin mansabında, yâni cPön» mevkiinde demir atmıştı. Lâkin Turgud, geceden istifâde ile top tabiye ettiğinden, bunların ateşi AmiraTi oradan uzaklaştırarak, top ateşinin yetisemiyeeeeği bir mevkie çekilmeğe mecbur bıraktı. Dorya, Sicilya'dan beklemiş-olduğu imdâd ile her noktadan aynı zamanda hücum etmek tasavvufımdaydı. Turgud, bu niyeti anlayarak o tehlikeli hâl içinde -îk Çağ târihlerinde Yunanlılarla diğer kavimlerin ekseriya kullandıkları ve II. Mehmed zamanı İstanbul muhasarasında dahî Osmanlıların muvaffakiyetle icra ettiklerini gördüğümüz- bir tedbîre müracaat etti.³⁴⁹ Kadırgâlândaki taife ve esirlerin yardımıyla kalın

³⁴⁸ «çikala» ismi, İleride Osmanlı vezirleri meyânında görülecektir. Mütercim.

³⁴⁹ İstanbul muhasarası münâsebetiyle zikrolunan, gemilerin bu türlü geçişi hakkındaki vak'alardan başka, Di ok asi us'un 1606 senesinde Hannover'de basılmış eserinin 426. sahifesine müracaat.

tahtalardan yapılmış ve üzerine yağlı bir madde dökülmüş bir yol hazırladı. Gemiler tekerlekler üzerine alınarak limandan adanın karşı tarafına kadar çekildi. Bu müddet esnasında top bataryalarından sürekli ateş edilerek El-Kantara limanı önüne demir atmış olan İspanyol donanmasının gözcüleri aldatılıyordu. Dorya şu harikulade tedbîrden ancak Sicilya'dan gönderilmiş büyük bir geminin hemen hemen gözü önünde zapt edilmesiyle haberdâr olabildi.³⁵⁰

Osmanlı Devleti ile Venedik arasında sulh antlaşmasının mevcudiyetine rağmen, Turgud birçok Venedik gemilerini batırmış, yâhud yakmış olduğu için, bu nakz-ı ahidden dolayı hesap vermek üzere İstanbul'a çağırıldı. Rüstem Paşa, Karlı-ili sancağına terfi' edilerek kardeşi kapdân Sinan Paşa'ya rakîb kesildiğini gördüğü Korsan'ı gözden düşürmek için, elbette bu fırsattan istifâde edecekti. Lâkin Turgud, emre uyacak olursa İstanbul'da neye uğrayacağını tahmin etti; buna düçâr olmamak için ka-dırgalanyle Merâkeş'e kaçarak, orada birkaç sene Pâdişâh'a isyan hâlinde vakit geçirdi. Sultân Süleyman, Malta Şövalyeleri'ne karşı Turgud'un yardımına ihtiyâç gördüğü cihetle, geçmişî affetmekle beraber, eğer Ta-rablus şehrini fethedecek olursa, idaresini kendisine vereceğini vaad etti ve sözüne güvenmesi için altın işlemeli bir kılıç ile bir Mushaf gönderdi.

Romalılar'ın, Bizanslıların Küçük ve Büyük «Sirt» arasındaki Afrika kuzey sahillerine tahsis ettikleri Tripoli (Tarablus) nâmını, sonradan Arab-lar kadîm «Jerafa» harabeleri üzerine te'sîs olunan şehre de vermişlerdir. Benî Agleb Hanedanı reisi İbrahim bin Agleb Hârûnü'r-Reşîd tarafmdan İfrıkiyye Vâfisi nasb olunduğu halde, istiklâlini ilân edip de hanedanının hükümetini te'sîs ettiği zaman Tarablus, Benî Agleb hükümdarlarının payitahtı olmuştu. Sonra, Zîrî Hânedânı'nın ve müteakiben Mısır Fatimî halifelerinin ikametgâhı oldu. Normandiyalılar, İtalya sahilinden Arablar'ı çıkardıkları zaman, gâlib silâhlarım Afrika'ya kadar ulaştırdılar (541/1146) ve Tarablus'dan Tunus'a kadar bütün sahilleri ele geçirdiler. Lâkin uzun müddet muhafaza edemiyerek gerek Tarablus, gerek Mehdiyye I. Guillaume zamanında Muvahhidîn'in ellerine düştü. Mu-vahhidîn'in kudretten düşmesinden Tunus'un Benî Hafs hanedanı hükümdarları idaresine geçti ve Ebûbekr Ebû Yahya Ammâr bu şehirde Benî Ammâr Hânedânı'm te'sîs edinceye kadar (724/1323). Benî Hafs'da kaldı. Benî

³⁵⁰ Verto, kitap: 11, Hacı Kalfa, Esttrfl-Bihfcr, Hacı Kalfa, Dorya yerine ÇUcala İsmiini yasarak, buna Venedik amirali unvanını verir.

Ammâr'dan yetmiş sene zarfında 77 emir gelmiştir.³⁵¹ Bunların hükümetleri zamanında bir aralık Cenevizliler Tarablus'u ansızın zabt etmişlerse de müteakiben Benî Ammâr tarafından geri alınarak bu hanedanın son emîri Abdü'l-vâhid'in³⁵² Benî Hafs Hânedânı'nın 10. hükümdarı Ebû Fâris³⁵³ tarafından ihracına kadar onlarda kalmıştır. XV. asrın ilk yarısında Katolik Ferdinand ve onun halefi Şarlken zamanında ispanyollar tarafından ele geçirilmiş ve muhafazası Azîz Yahya (Sen-Jan) Tarîkati Şövalyeleri'ne bırakılmıştır.

İşte Turgud,³⁵⁴ Tarablus'u Sinan Paşa'nın yardımıyla bunların elerinden almış ve telisinden beri beş Müslüman Hanedanına (Benî Ag-leb, Benî Zîrî, Fâtımîyyûn, Ammâr, Hafs) ve dört Frenk mütegalibesi-ne (Normandiyalılar, Cenevizliler, İspanyollar, Azîz Yahya Şövalyeleri) geçen Tarablus şehri, şu suretle ve sancak beği Turgud'un himmetiyle Osmanlı hükümetine intikal etmiştir.³⁵⁵

Bu şehrin idaresi, Pâdişâh'in kesin vaadi gereğince fetih mükâfatı olmak üzere Turgud'a verilmek lâzım geldiği halde, kapdân Sinan Paşa tarafından Hadım Murad Ağa'ya verildi. Turgud buna kızarak, batıya doğru gitmek için yelken açmak üzere olduğu ve diğer gemilerin de ekserisi ona uyduğu sırada, Sinan Paşa mâhirâne vaadlerle korsanı alıkoymaya muvaffak oldu. Turgud Tarablus'dan İstanbul'a giderek, ertesi sene kırk-beş kadırgadan mürekkep bir donanma ile Napoli ve Sicilya sahillerini vurmağa çıktı. Korsika'ya inerek, adanın idare merkezi olan Bastia'yı muhasara etti ve mahsurların imdadına koşan dörtbin süvari ile üçbin piyadeyi bir açık mevkide mağlûb ederek (7 Ramazan 961 / 17 Ağustos 1553), şehir

³⁵¹ Kastiglioni bu hanedanın kuruluş târihini Hacı Kalfa'ya atfen 724 gösterir; lâkin Takvîmü't-Tevârîh'in Karli tarafından yapılmış tercümesinden başkasını görmediği anlaşılır. Bu tercümede «Ammâr» yerine «Ömer*» denilmiştir. Hacı Kalfa'nın mülûk defterinde (hükümdarlar listesinde) (s. 167), Benî Ammâr Hânedânı'nın teessüsü 724 ve yıkılışı 802 gösterilmiştir. 16 hükümdardan mürekkeptir ki, 78 kamerî sene hüküm sürmüşlerdir. «Ammâr», yaşamasını bilir, terbiyeli adam» demek olup «Yaşamış» ve «Ma'rifet kazanmış» demek olan «Amare» kelimesinden kaynaklanır. Arablar bu kelimeye dîni vazifelerini tamâmiyle yerine getirmek, herkesle hoş geçinmek, iş görmeğe kaabiliyetli olmak, râyiha koklamasını sevmek mânâlarını verirler'.

³⁵² Bu emlin isminin tamamı, seleflerinden dördünün de isimlerini ihtiva eder: Abdül-vahid tbnî Ebûbekr bin Muhammed bin Sabit bin îmadü'ddin. Nuhbetüt-Tevfcrth.

³⁵³ Nuhbetü't-T*vftrih'e nazaran İsmi'nin tamâmı şudur: Bbû Faris AbdÜ'l-azlz İbnl Kbû'l-Afebfts Ahmed.

³⁵⁴ Verto'da, 11, dercedilmiş olan tafsilata müracaat. O asır müverrihlerinin Tarablus'un teslimine yardım etmemiş olmakla İtham ettikleri Fransa sefiri Aramon müverrih Flasan, üstad-ı azam Jan Omeada'nın sehadetne İstinaden haklı gösterir.

³⁵⁵ Zamanımızda dahi italyanlar selefleri olan CenevliHer'ı taklîd ile ansızın ele geçirdiler: «Tarih tekerrürden ibarettir»; 5U hâlde «Maceramız, bizim ey dil, dahi çok su götürür» demeliyiz. 30. K&nun-ı sânl 1328. Mütercim,

ahâlîsine, serbestçe çekilip gitmelerini mutazammın bir teslimiyeti kabul ettirdi. Lâkin bu teslimiyet şartına riâyet edilmedi. Bütün ahâlîden yalnız kırkyedi kişi hür kalarak, bunların dışındaki yedibin kişi esîr edilmiştir.

Turgud, İstanbul'a avdeti sırasında Hınırialı âsîlerin reîsi Ahmed Beğ'i öldürmek için Arnavudluk sahillerine indi. Şu kısa seferden sonra yifte gemilerine binerek zengin ganimetlerle payitahta geldi. Korsan Tur-gud'un şahsında kahraman kapdân paşası Barbaros Hayreddîn'e liyakatli bir halef görmekte olan Sultân Süleyman, onu, evvelce verdiği söz mucibince Tarablus vâîsi tâyin etmeye mail idi. Lâkin Turgud'u hiçbir vakit devlete daimî surette hizmete ahşamaz gösteren Rüstem Paşa'nın ısrarı üzerine, adaların bir kısmını, yâni bahrî malikâneleri ihtiva etmekte olan Karlı-ili Sancak Beği unvanında bıraktı. Ancak Pâdişâh, bir gün atı ile saraydan çıkarken, Turgud fırsattan faydalanıp arz-ı ubudiyet ederek ve rikâb-ı şahaneyi tutarak, kendisine vaad ettiği hükümeti talep etti. Sultân Süleyman nihayet sözünde durarak Tarablus Beğlerbeği unvanını verdi.³⁵⁶ Bir müddet sonra Kapdân Sinan Paşa vefat etti.³⁵⁷

Hind Denizlerinde Türkler

Avrupa ticâreti için büyük bir dehşet sebebi olmak üzere Piyâle, Turgud, Salih Adalar Denizi'nde hâkim olmakta ve Akdeniz'in her tarafında dolaşmakta iken kapdân-ı derya makamında bulunan Pîrî, Murâd, Sey-dî Alî Reisler Osmanlı bayrağını Arabistan ve Acem Körfezleriyle Hind Denizlerinde dalgalandırmakta idiler. Bu amiraller, başka bir şekilde de şöhrete liyakat kazanmak için, milletlerinin irfan hazînesini coğrafya ve seyri sefâin ilimlerine müteallik eserlerle de attırıyorlardı ki, bunlar Osmanlı kütüphanesinin mâlik olduğu eserler içinde nev'ileri şahıslarına münhasır olmak üzere denizcilik san'atı sahihleri elinden çıkmıştır. Meşhur Kemâl

³⁵⁶ Hacı Kalfa, *Esfârü'l-Bihâr* (varak: 32); Rosinus'un *Appendhc Chronlci Turici Drechseri* adlı eserinde Dragot (Turgud) Trablus'un fethini müteâkib 1551 senesinde bu eyâletin vâîsi olarak görülür. Rosinii tarafından neşredilen *Agricola* (de bello adversus Turcum) ve Rozarini tarafından yazılan *Christiana ad Echinades* adlı eserlere ve Strum'un iki manzumesine müracaat, Leibzig, 1594.

³⁵⁷ Hacı Kalfa, *Esfârü'l-Bihâr*, (varak: 30), şâir Sıhrî'nin Sinan Paşa için yazdığı mezar taşı kitabesini nakleder. Bunun son mısraı Paşa'nın vefatı târihi olan 961 (1554) senesini gösterir.

(Sıhrî'nin, mezar taşı kitabesi için yazdığı manzume şudur:)

Verir âhır fenaya fülk-i teni Nuh dahî olursa keştibân Her kaçan çeke niheng-i ecel Katraca gelmeye ana umman Yûsuf-ı sâni idi ahababa Görünürdü adû gözine sinân Sıhriyâ gel duây-ı hayr idelim Rûh-ı pâkini şad ide Sübhân Hâtif-i gaybî didi târihini «Daldı rahmet denizine kapûdân» (961)

Sinan Paşa'nın Üsküdar'da defn olunduğu *Esfârü'l-Bihâr*'da yazılıdır. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat: 3/464-470.

Reîs'in yeğeni olan Pîrî Reîs -ki II. Bâyezîd zamanında adını dehşet salan bir tamnmişğâ sahip kılmıştı- Mısır Kapdânı sıfâtıyla Süveyş'den denize açılarak (959-1551) Arabistan KÖrfezi'ni geçip kendisinin bastardası ve kalyota ve kalyon³⁵⁸ nev'inden otuz gemi ile Acem KÖrfezi'ne girdi. Mevsim çok ilerlemiş olduğu cihetle şehrin batı sahilinde birkaç gemi kaybederek, ondan sonra Umman sahiline geçip Maskat limanını ele geçirdi ve ahâlîsini esîr aldı. Müteakiben Hürmüz adasında görünerek ve bu isimdeki şehrin önüne gelerek -alınması Acem Körfe» zi'nde gemi yüzdürmek nokta-i nazarından pek mühim olan- o beldeyi muhasara etti. Ancak aldığı hediyelere meftun olarak muhasarayı kaldırıp Basra'ya geldi. Orada haber aldı ki, bir Portekiz donanması, Acem KÖrfezi'ni kapatmak için kendisine doğru ilerlemektedir. Bundan müteessir olup yalnız hazînelerini yüklemiş olduğu üç kadirgayı alarak büyük bir sür'atle kaçtı. Bu gemilerden biri Bahreyn yakınlarında kazaya uğrayarak diğer ikisiyle Süveyş limanına vâsıl oldu ve oradan Kaahire'ye gitti. Mısır Vâlîsi Pîrî Reîsi orada alıkoyarak bu sefere ve şu felâketli ne-tîceye yol açan sebeplere dâir bâb-ı devlete bir arıza takdim etti. Pâdî-şâh'ın cevâbı, bedbaht amiral Pîrî Reîs'in idamından ibaret oldu. Mısır'da boynu vurularak -arasında altın dolu büyük fağfûrî küpler nazar-ı dikkati celbetmekte olan- metrûkâtı İstanbul'a gönderildi.

Onun vefatından sonra İstanbul'a Hürmüz ahâlîsi tarafından bir temsilciler hey'eti gelerek Pîrî Reîs'e verilen hazîneleri talep ettilerse de, kendilerine bir cevap verilmedi. Pîrî Reîs'in metrûkâtının en kıymetli kısmı mâlîye hazînesi tarafından zabt olunamazdı. Bunlar Bahriyye unvanıyla isimlendirilmiş -amiralin yalnız yâhud amcasıyla beraber gezmiş olduğu- iki denizin, yâni Adalar Denizi'nin ve Akdeniz'in bahriyye atlasları idi. Bu eserler sathî ve deniz altı akıntıların, demir atılacak yerlerin, koy ve körfezlerin, boğazların, limanların hepsini toplamıştır.³⁵⁹

Pîrî Reîs'in idâmıyla boşalan Mısır kapdânlığı meşhur bir korsan ve eskiden Kâtîf sancak beği olan Murâd Reîs'e verilmekle beraber, iki büyük gemi, beş kadirga, bir kalyota ile Basra'da kalması emr olundu. Mu-rad Reîs az vakit sonra, donanmayı mâni'sizce Mısır'a götürebilmek timî-diyle mevkiini terk ettiyse de, Hürmüz adası karşısına geldiğinde Portekiz

³⁵⁸ Osmanlı bahriye istilahlarında «Gal&e» kadirga; «Gallote» kalyota; «Gallon» kalyon'dur. Amiral gemisine de «bastarda» denilir.

³⁵⁹ Bu kıymetli eser Berlin Kütüphânesi'ndedir. Diez'in Asya Hakkında Hatırat adlı eserinde (c. 1, s. 33) hülâsası yazılmıştır. Dresden, Vatikan, Bologna Kütüphanelerinde nüshaları olduğu gibi, bir nüshası da bende vardır.

donanmasının hücumuna uğrayarak şiddetli bir cenkte en maharetli kapdanlarından ikisini, Selmân Reîs ile Receb Reîs'i kaybetti. Ve bir gemisi de Lar sahilinde karaya vurdu. Donanmasının bakiyyesiyle nehre girerek Basra'ya avdet etti ve seferinin felâketli neticesini oradan İstanbul'a bildirdi. Pâdişâh Murad Reîs'in göstermiş olduğu menfaat gütmez tavrı düşünerek, hayâtını bağışladı.³⁶⁰

Seydî Alî Reis

İki sene sonra, «Kâtib-i Rûmî» mahlesiyle şöhretli bir şâir olan Seydî Alî Reîs Haleb'de iken, Acem Körfezi'nde bulunan donanmanın başkumandanlığını deruhte etmek üzere Basra'ya gitmesi emrini aldı. Basra limanından çıkışında Portekiz donanmasının biri yirmisekiz, diğeri otuzdört yelkenden mürekkep olan iki firkasiyle cenge tutuştu ve ikinci muharebede altı kadirga kaybetti. Gemilerinin geri kalanları fırtınaya tutularak Diyu, Gücerât, Surat taraflarına dağıldı. Hasara uğramış ve toptan mahrum kalmış gemilerle fırtınalı bir deniz üzerinde çalkalanıp kalarak daha uzun bir müddet denizde durmanın ve bilhassa Portekiz donanmasına karşı koymanın imkânsızlığını hissederek toplarını ve harâb gemilerinin teçhizatından arta kalanları Gücerât Sultânı'nın valisi nezâretinde Daman nâm mahalde emânet bırakarak ve taifesini Gücerât Sultânı'nın hizmetine girmekte muhtar tutarak beraber gelmeğe razı olan elli kişiden ibaret arkadaşlarıyla içerilere doğru bir kara seyâhatma başladı. Birbirini müteâkib Sînd, Hind, Zablistân, Bedahşân, Mâverâünnehr, Hâ-rizm, Horasan, Acem memleketlerini dolaşarak İstanbul'a ancak üç senede ulaşabildi. Edirne'de Pâdişâh'ın elini öpmek şerefine nail oldu ve Hindistan racalarından, Özbek sultanlarından birçok hükümdarların nâmelerini takdim etti. Daha sonra Sultân Süleyman'a Mir'ât-i Memâlik nâmında yarısı nesir» yarısı nazım olarak seyahatinin hikâyesini ve gördüklerini anlatan bir kitap takdim etti. Pâdişâh, bu sergüzeştlerin verdiği merak ve müellifin liyâkati cihetiyle hakkında gösterdiği teveccüh sebebiyle günde seksen akçe tâyinât ile bir müteferrika hizmeti verdi ve seyahat arkadaşlarına da Üç senelik birikmiş maaşlarını verdikten başka, terakki ihsan etti.³⁶¹ Seydî Alî, Ali Kuşçu'nun

³⁶⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/470-471.

³⁶¹ «Mir'âtü'l-Memâlik»in -Diez'in Asya Hakkında Hatırat adlı eserinde yazılı- kısmen yapılmış tercüme. Bombay Asyayye Cem'iyyeti Mecmuasının ilk cildinde de bir hulâsası vardır. «Kâtibi», Türkler'in «Olearius»udur.

Fethiye nâmında bir coğrafyasını da tercüme etmiştir. Ondan başka Mîr'fit-i Mevcudat nâ-mıyîe riyaziyata ve seyr-i sefâin ilmîne dâir bir kitabın usturlab'a ve ha-vâss-ı ceyb'e (sinü'sün hususiyetleri?) dâir diğeri bir eserin sahibidir. Bir de Muhît unvanı altında Hind Denizi'ne müteallik ta'rîfât yazmıştır ki, en güzel Arab ve Acem me'hazlarından iktibas edilmiş ve kıymeti derecesinde nâdir bir eserdir.³⁶²

Şimdi Hind Okyanusu'ndan -Sinan Paşa'nın halefi yeni kapdân Pi-yfile ile birleşen Turgud Refs'in Napoli sahillerini fasılasız tehdîd etmekte olduğu Akdeniz'e dönelim. Bu sefere önce Lutfî Paşa'nın, Otranto sahiline inmesi ve ondan sonra Fransa ve Türkiye müttehid donanmalarının Nis'i muhasarası gibi Fransa Kralı II, Hanri'nin sefiri Aramont'un tahrikleri üzerine teşebbüs olunmuştu. Osmanlı Devleti nezdine az önce tâyin olunmuş olan bu elçi Sultân Süleyman'ı Acem seferinin muvaffakiyetle neticelenmesinden dolayı tebrik için Amasya'ya gitmişti. Hakîkaten Pâdişâh, İtalya sahillerini istilâ ve tahrîb emrini Turgud'a³⁶³ ve Piyâle Paşa'ya bu şehirden

³⁶² «Muhit» gayet nâdirdir; İstanbul ve Avrupa Kütüphanelerinin hiçbirinde nüshasını bulamadım. Yalnız Napoli'de Burboniko Müzesi'nde bir nüshası vardır.

³⁶³ Hacı Kalfa'nın Esfârü'l-Bihâr*, Sultân Süleyman'ın Piyâle ve Turgud'a bir emrini ihtiva eder; fakat doğru değildir. Hacı Kalfa gibi aldığı yerleri söyleyen bir münevverin, böyle bir vesikayı dercetmesi şaşılacak şeydir. Mezkur emir Tercan sahrasından yazılmış olup, hâlbuki 1535 seferinden beri Süleyman Tercan'a gelmemiştir. 1536 senesinde vefat etmiş olan İbrahim Paşa, bunda sadrâzam olarak gösteriliyor. Maahaza bu söylediğimiz zamanda ne Piyâle'den, ne de Turgud'dan bahso-lunamazdı.

Bu hususta mütercim in yaptığı incelemelerin neticesi Kâtip Çe-lebî'nin lehine çıkmıştır. Hammer, Sultân Süleyman'ın 1535 senesinden beri Tercan'a gelmediğini, sadrâzam tbrâhîm Paşa'nın 1536 senesinde vefat ettiğini, o zamanlar Piyâle ve Turgud'dan bahs olunmadığını yazıyor.

Evvelâ: Sultân Süleyman'ın 1544 Nisanında (961) Haleb'den hareket ettiği, Hadım tbrâhîm Paşa'nın kaymakam sıfatıyla İstanbul'a ve Pâdişâh'ın Diyâr-ı Bekr* tarihiyle Erzurum'a gittiği, ve zât-ı şahnenin İran'dan dönüşünde. 3 Zilka*de 961 (30 Eylül 1554) tarihinde Erzurum'dan çıkarak yirmi gün sonra Sivas'a vâsıl olduğu, elinizdeki bu cildten de anlaşılır. Sultân Süleyman Diyâr-ı Bekr'den Erzurum, Erzurum'dan Sivas'a gitmek için behemehal Erzincan ve Tercan (nâm-ı diğeri: Mama Hâtûn)'dan geçecekti.

İkincisi: Kâtip Çelebî'nin yazdığı emr-i şerîfde bahsedilen 1b-. râhîm Paşa, 1536'da îdâm olunan tbrâhîm Paşa değil, 1554' Nisanında ordudan kaymakam olarak İstanbul'a gönderilen Hadım İbrâhîm Paşa'dır. Emirdeki destûr-ı mükerrerem» müşîr-i mufah-haf, nizâmü'1-âlem, vezirüm İbrâhîm Paşa» denilmiştir ki, sadrâzama verilen lâkablara benzemiyor.

Üçüncü olarak: Bu zamanlarda, yâni 961 târihlerinde Turgud ve Piyâle ortada idi.

Aşağıda aynen naklolunan bahis konusu emrin târihi: «Evâ-hir-i Rebîü'1-âhir, isneyn ve sittîn ve tis'a mi'e (962) be-yurd-ı beriyye-i Tercân»dır. Sultân Süleyman Diyârıbekir*den Erzurum'a gidişi esnasında ve 961 Rebîü'1-ahîri içinde Tercan'da bulunmuş olacağından, târihte bir sene kadar yanlışlık olması muhtemeldir.

Emr-i şerîfin, diğeri tâbirle hükm-i hümayunun sureti şudur:

«İftihârü'l-ümerâ'i'l-kirâm, muhtârü'l-küberâ'i'l-fahham, zîl-kadr ve'1-ihtirâm, el-muhtass-i be-inâyeti'l-mülki*l-allâm Gelibolu sancağı beği ve kapudânım Piyâle, dâme izzehu, tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Bundan akdem hükm-i hümayûnum göndürülüp «tnâyet-i Hakk ile bu defa deryaya çıkmak emr olunan donanma gemilerine serdâr ta'yîn olındun; levazım ve mühimmattın tedârik idüp gemileri ihzar eylesesiz ve Turgud dâme izzehu bile buyunmuşdur; hüsn-i ittîfak ve ittihâd eyleyüp devlet-i hümayûn-ı saâdet-peyvendüme müteallik olan umurda bezl-i maktûr eylesesiz» diyü buyurulmuşidi. Ol emr-i şerîfüm girü mukarrar kıhnup deryaya emr olman kıt'a gemilere baş ve buğ ta'yîn olmdüğün ecilden gemileri

muaccelen itmama irişdirüp kürekçilerin tedârik idüp levazım ve mühimmâ-tun ta'cilen görmek için destûr-ı mükerrem, müşîr-i mufahham, nizâmü'1-âlem, vezîrüm İbrâhîm Paşa edâm-Allahü Teâlâ ikbâ-lehu ve defterdara hukm-i şerîfüm göndürülüp ve yeni-çerîlerüm ağasına ta'yîn olunan yeni-çeri kullarımı viresin diyü emr göndürülüp deryaya senünle bile taryîn olman Koca-ili ve Midilü beğlerine dahî ahkâm-ı şerîfe göndürildi. Öyle olsa büyürdüm M dergâh-ı muallâ çavuşlarından Mahmûd zîde kadrûhu varı-cak asla te'hîr ve terâhî itmeyüp senünle çıkacak altmış gemileri gice ve gündüz üzerine olup itmama irişdirüp kürekçilerin tekmlil eyleyüp ta'yîn olman yeni-çeri kullarımı alup ve sancak beğlerin dahî sancağı askeriyile gemiye alup vakt ve mevsimile deryaya çıkup münâsib olan mahalde Françe pâdşâhmun donan-malarıyle cem' olup devlet-i hümâyûna müteallik olan mesâliha hüsn-i ittihâd ile mübaşeret eylesin. Bu husus mücib-i ihtimâm-dur; ihmâl itmeyüp gemileri muaccelen itmama irişdirüp mukaddem çıkarmak babında dakika fevt itmesiz. Müşârün ileyh kulum Turgud dâme izzehu deryamın cümle ahvâl ve umûnna vâkıfdir; anuna müşavereden hâlî kalmayup hüsn-i zindegânî ve kemâl-i ittihâd idüp yek-dil ve yek-cihet olup şöyle ki lâzime-i gayretdür, zuhura getirüp sû-i tedbîr ile ırz ve nâmûs-ı saltanata mugâyîr vaz' olmamak babında envâ-ı mesâ'î-i cemile zuhura getüresiz, ve gönüllü levend gemileri dahî bile gitmek bu-yurulmuşdur. Müşârün ileyh kulum zîde kadrimi anların ahvâline vâkıfdir; anun ma'rifetiyle gönüllü reisleri dahî bile alup her birine ol, vec gördüğü üzere istimâlet idüp peksimâd lâzım olana peksimâd virüp anun ma'rifeti ve müşaveresi ile devlet-i hümâyûna müteallik mesâliha ve dîn yolına istihdam eyleyüp inâyet-i Hakk ile yüz aklıkların tahsil itmeğe sa'y-i cemil eylesiz, her gemiye âdet üzere yiğirmi nefer âlâtçı koyup ve anlardan gayrı Galata azablanndan dahi yarakları (silâhları) ve yasakları ile otuz nefer azab ta'yîn idüp gemilere yerleşdirüp bile alup gidüp istihdam eylesiz, ve tersane muhafazası için ve anda kalan o kat'a gemiler mühimmine dahî kifayet mîkdârı alıkoyasız, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahriren fi evâhir-i şehri reb'ü'1-âhir sene isneyn ve sittîn ve tis'a mi'e, beyurd-ı beriyye-i Tercan.»

Bu vesikada Cevdet Târihi'nin 1. cildi zeylinde dahî aynen dercedilmiştir.

Bu emir üzerine yapılan sefer, bu cildin Otuzüçüncü Kitabında yazılmıştır. Zikredilen incelemeler üzerine ikinci bir ha-kikat daha çıkar: «İbrâhîm Paşa tarafından divân-ı âlîde Fransa elçisine îrâd olunan resmî nutuk» hakkında, Hayrullah Efendi Târihi'nin tenkidi ve bu hususta Cevdet Târihi'nin ifâdesi 5. Cildin sonundaki M.İ. kısmında açıklanmıştır. Mezkûr nutuk, Cevdet Paşa'nın yazdığı gibi, kaymakam İbrâhîm Paşa tarafından îrâd olunmuştur ki, bu İbrâhîm 961'de Haleb'den İstanbul'a gelen zâttır. Nutukta bildirildiği gibi, Fransa sefirinin müracaatı Sultân Süleyman'a ara olunmuş, Pâdişâh Fransa'nın evvelce gösterdiği vefasızlığa bakmıyarak, yardım etmek için Piyâle ve Tur-gud'a emir vermiştir.

Pek muhteşemce ve Süleyman Asn'na pek lâyük olan bu nutkun, Cevdet Târihi'nden alınmış sureti buraya konulmuştur:

Divân-ı Alî'de Fransa Elçisine İrâd Olunan Nutk-ı Resmî

«İşbu divân-ı âlîde her gün vükelây-ı devlet-ı aliyye ile müc-ternî* olduğumuzun hikmeti şevketlü kudretlü pâdşâh-ı âlem-pe- nâh efendimizin taraf-i şahanelerinden me'mûren mahsus umûr-ı muazzama-i mülkiyyelerini müzâkere ve müşavere etmek ka-zıyyesine mebnîdir. Her kes divân-ı âliyye şeref-yâb-ı kadem ve duhûl oldukça â'râz ve ilel-i mahsûsasını terk birle zihn ve hatırına tebâdür eden hulâsa-i fikr ve tedbîrini şürût-ı serbestiyyet ve hak-güyye riâyet ederek beyân ve ifâde ederiz. Bu defa sıdk ve hakkın enîs-i hakîkî ve karîn-i sahihi olan serbestiyyet ile cenabınıza her ne ifâde edersek muğberü'l-hâtır olmayacağınızı me'mûl ederiz. Metbûunuz olan Fransa kralı saltanat-ı seniyye ile akd-i ittifak edeliden berü Fransa millîti hakkında derkâr olan hüsn-i teveccüh-i şahanenin iktizâsından nâşî â'dânızın mazarrat ve zevalini iltizâm ve bünyân-ı devletinizi takviyye ve isti'kâm zımında kuvvet-i kaahire-i saltanat-ı seniyyeye menût ve mütevakkıf olan cemî-i esbâb ve vesâil-i himem-kârî bidirîğ ve me'mûl ve mütemennânız olan mesâ'î-i cemîle mebzul ve mes'-ülâtınız tevsi* buyurulmakta taraf-ı devlet-ı aliyyeden kat'iiyyen tecvîz-i kusur olunmamış iken, Fransa tarafından zuhur eden müddeâ tarîk-ı hakk ve insâfdan ba'îd ve ırz ve nâmûsa dahî münâfî ve âyîn-i dostî ve ittihadın feshini mücib olur etvâr-ı küstahânenize nazaran belki merâsim-i haya ve edebe dahî mutî âli olduğunuzu bizden gayrı sizi sevmeyen ağyar diyebilür. Müttefik olan iki devlet huîûs-ı taviiyyet ve sıdk-i niyyet ile tarafeyne râci' olan mehâlik medâre ve meşakk ve masarife müşâ-rik olarak ittifakın bekaasma sa'y etmek gerekdür. Vel-muka-bele bi'1-misil kaaidesine riâyet ve înetde bir taraftan kusur olunur ise ittifak tabiiyyetle mülga ve münfesihtir. Siz Fran-salu dostlarımız ise devlet-ı aliyye bir tehlike ve ıztırâba dûçâr oldukça dâima tegâfûl ve tesâmuh ve milletiniz bir ceng ve mu-. hâtaraya giriftar olur ise ızhâr-ı kemâl-i tayakkuz ve taleb-i înetde ta'cîl ve ibram ederek vaktin min el-vefât muâvenet-i lâyük ile devlet-ı aliyyeye meded-res oımayup hemân sâde va'd-ler ve bî-fâide sefaretler ile dostluk ızhâr edegelürsüz. Alamanya imparatoru ve İspanya kralı olan Karlos devlet-ı aliyye aleyhine memâlikri garbiyye bil-cümle asâkirini Avusturya ve Macaristan'a celb ve cem' ve cezîre-i Mora bilâdi

üzerine ve Tunus muhasarasına sevk ve taslî etmişken müşterek olan düşme n imi zin işgaline müteallik kangı eser-i muhabbet ve îâneti-niz zuhur etdi? Egerçi dostluğa münâfi bu güna vukû'ıyyâtda (?)

olan kusur ve müsamahanızdan sarf-ı enzâr-ı mürüvvet ederek afv ile muamele etmek mültezimimiz olup ancak ol eyyamda muzâkaya ve ıztırâb-ı hâlimize rikkat ve şefkat etmemeniz ve düşmenin ol hengâmda izhâr eylediği hakaret ve ihânetden asla müteessir olmamanız şöyle dursun, düşmenize tebrik yollu arz-ı hulûs dahî etdiğiniz nice tahahmül edebiliniz? İtalya'ya geçmek ve size îânet ve hıdmet etmek me'mûriyetiyle. ser-askeri-miz Avlonya'ya dek kat'-ı mesafe ve sevk-ı esâkir-i İslâmiyye etmişken, İtalya sevâhilinde asâkirimize muîn olacak taraftar-lardan tefâhurâne ve adüvv-i haber yerdiğiniz dostlardan hiç birisi görünmedi ve tarafınızdan dahî yekdemde bi'l-ittifâk İtalya'ya li-eclil-işgâl ta'yîn-i asker etmek muktezây-ı şurût-den iken sizlerden bir hareket rû-nümâ olmayup şöyle ki bizler her ne kadar mukaddema ve muahharan re'y ve tedbirinizden îânet ve himmetinizden müstağni olduk ise de sizler ne bize ve ne kendinize yarayacak tavırda bulunup dâima eyülük ve dostluk etmek fırsatını fevt edegeldiniz.

«Venedik cumhûrî saltanat-ı seniyyenin gerek kuvvet-i kaa-hiresini gerek şîâr-ı vefâdârî ve hulûsun! gereği gibi bil-fiil tec-ribe edüp sizler düşmen-i müşterekimiz ile akd-i mütâreke ve memâlik-i mahrûse hakkmda muzmir olan sû-i kasdını bilâ-re-vîye tervîc ederken bizlerine bizzat aharın tavassut ve ianesi hulul etmeksizin düşmenimizden ahz-ı intikam eyledik. Tarafınızdan bir imdâd zuhur etmeksizin bizler â'dâmızın savletini defe muvaffak ve Hayreddîn Paşa'nın himmetiyle düşmenin kuvvet-i bahriyyesini târ ü mâr ve İspanya korsanlarını mahv ve izâle ve memâlikünüzü ba'de'l-istihlâs müceddeden memâlik-i müteaddide dâhi feth ve teshire dest-res olduk. Ma'lûmunuz olsun ki bu fütûhatda sizin medhal ve himmetiniz olmamak hasebiyle size arz-ı minnet ve teşekkür etmeyiz. Ma'mâfih devleteyn beyninde merbut olan dostluğa hürmeten fîmâba'd mâzîyi tez-kîr etmeği reva görmeyiz ve asâr-ı hulûs ve muhabbetimizi size isbât etmek arzusundayız. Lâkin kuvvet-i nik-baht ve tâlî'e bütün bütün i'timâd etmek kâr-ı âkîbet-endîş olmadığınan muktezây-ı vakt ve hâle ve mehâlik-i muhtemeleye ve mevsim-i he-vâya nazar ve mülâhaza ederiz. Siz dostumuz der-i aliyyeye bu defa pek geç gelüp bizden matlûb eylediğiniz donanmayı bu mevsimde rûy-ı deryaya ihrâc ve a'mâl etdirsek cesaret kabî-lindedir. Mevsim-i sayf güzâr edüp rûz-ı Kaasım takarrüb etmekle techîz ve ihrâc-ı donanmaya vakt ve imkân müsâade etmez. Husûsâ baîd ve medîd olan sefer-i derya ile me'lûf olmayan neferât ile ve emraza mübtelâ olageldikleri muhtâc-ı beyân değildir. Ağustosda Hayreddîn Paşa'nın düçâr olduğu kaza ve sakatlık bu mevsimde deryada geşt ü güzâr etmek hatâ olduğuna delîl-i kâfi değil midür?

«O kadar serbestiyyet ve hulûs ile cenabımıza ifâde-i mâ-fîyi'z-zamîr eylediğimden güvenmeyeceğinizi me'mûl ederim. Bakî arz eylediğiniz mes'ulât ve teklifâtımız husûsi irâde-i şâhâne-ye ta'lîk olunup ne güna emr ü fermân-ı pâdşâhî zuhur ederse cenabınıza ifâde olunur.»

Bu mektubun verileceği hususunda 5. cildin sonunda bildirilmiş tafsilât bundan ibarettir. Yine aynı cildin sonunda, tafsilât verileceği vaad edilmiş olan Süleyman'ın mektubu hakkında ise: Feridun Beğ Münşeâtî'nin ikinci cildinde (s. 404-413) «Frânçe» kralına yazılmış olmak üzere dercedilmiş olan ve meallerine nazaran Sultân Süleyman tarafından yazıldığı anlaşılan mektupların sayısı dokuzdur.

Birinci mektubun hülâsası:- Darımo'nun yerine tâyin olunan elçiniz kemâl-i ihlâsınızı ve Karlı-ili beği Turgud'un gönderilmesi münâsib olacağını ifâde etti. Şimdi Haleb'deyiz. Doğu ülkelerine azimet edeceğimiz cihetiyle, elçinizin İstanbul'a gitmesine ruhsat verildi. Turguda dahî denize çıkmak için emir verilmiştir. Kara tarafından da sabık vezîr-i âzam Mehmed Paşa (vezir-i âzam listesinde yanlışlık yoksa, eldeki sadrazam listelerinin tam olmadığı anlaşılır.- Mütercim) başbuğ tâyin olunup Bûdûn ve Tamışvar beğlerbeğilerine ve Mehmed Hân'a ve sair ümerâya emirler verilmiştir. Kral-oğluna muavenet buyurunuz. Bu tarafın ahvâli iyidir. Yakında Hilâfet merkezine döndüğümüzde düşmanların ahvâli murâd üzere görülür. O tarafda dikkat nazarımızı atfetmekten hâli değiliz.

(Bu mektubun târihi,yoksa da, Sultân Süleyman'ın Haleb'-de kaldığı târih 961'dir.)

İkincisinin hülâsası:- Bağlılık bildiren mektubunuz geldi. Turgud'u bulmak için defalarca kadirga göndermiş olduğumuz halde bilâ-sebep avdet ettiğini yazıyorsunuz. İnan ile işimiz tesviye olunmuştur; bu defa kapdân Piyâle Paşa başbuğ tâyin olunarak Turgud da onun maiyyetine verilmiştir. Her sene donanma gönderilmesi müşkilâtta hâli olmadığından, bu defa sizin donanmanız da müheyya bulunarak derya mevsimi geçmeden iş görmeğe gayret edilmelidir.

(Bunun da târihi olmayıp, fakat 961'den sonraca olacağı anlaşılmaktadır.)

Üçüncü mektubun, hülâsası:- Mektubunuz geldi. Donanma evvelce gönderilmiştir. İnşâ'-Allah sizin donanma ile birleşip muvaffakiyet istihsâl -etmiştir. İnan işleri bitip, payitahtımıza avdet edilmiştir.

(Keza, bu da tarihsizdir. Zât-ı şâhâne İnan seferinden 962 Ramazanında İstanbul'a dönmüş olduğundan, takriben o târihlerde olacaktır.)

göndermiştir. İki amiral Reggio (Recciyo) şehrine hücum ve zabt ile³⁶⁴ ahâlisini esîr ettiler. Afrika'da İspanyolların müttefiki bulunan Arab reisi Muhammed cpenon Dö Va-lez»³⁶⁵ nâmındaki kaleyi muhasara ettiğinden, Cezayir beylerbeyi Salih Bûce şehri zabt ile onu te'dîb etmişti (962/1555). Piyâle ise Piyombino ve Elbe adalarının zabtına beyhude çalıştıktan sonra Vahrân'ı, Tilemsen limanını feth ederek muzaffer donanmasını İstanbul'a getirdi (963/1556). Ertesi sene altmış gemi ile denize çıkarak Tunus yakınında Benzert'e hâkim oldu. Daha bir sene sonra da kadırgalarını Mayorka ve Suranto adalarına sevk ederek ahâlisinin büyük bir kısmını esîr etti ve birçok eşya yağmaladı. İşte bu suretle şu son dört sene zarfında

Dördüncü mektubun hülâsası:- Donanmanın o tarafta kışlaması bildirilmiş ise de, bu suret caiz olamayacağından, donanmanın iadesi lâzımdır. İktizâ edince yine gönderilir.

Beşinci mektubun hülâsası:- Mektubunuz geldi. Bir kale muhasara ve fetn olunduğunu, bu adanın yansı size itaat edecek iken levendlerden bâzısının ahvâlinde dolayı nefret ettiklerini, kapdânımızın ziyâde dilâverlik gösterdiğini, beğler kullarının asla kusur etmediklerini iş'âr etmişsiniz. Mağrib beğler-beği Salih Paşa da düşmanın bâzı ahvâlini bildirdiğinden, sahîh haber almak için sür'atli gider kadurga gönderilmiştir. Ondan haber alındıktan sonra Tunus için, düşmanın ahvâli için durumun gerektirdiğine göre hareket edilecektir.

(Bu da tarihsizdir. Evvelkilerden çok sonra olmayacaktır)

Altıncı mektubun hülâsası:- Nanuş Kral'ın oğluna Erdel vilâyetinin verilmesini yazmışsınız. Bu vilâyetin babasına verildiği gibi, onun uhdesine tevcihi hâtınımızdadır. Kendisine ser-hâd kumandanları tarafından yardımcı olunacaktır.

Yedinci mektubun hülâsası:- Donanma istemiş idiniz; Salih Paşa'dan haber gelmesine talik edilmişti. O da donanmanın gönderilmesini bildirdiğinden, asker ile birlikte gönderilmiştir.

Sekizinci mektubun hülâsası:- Donanma gönderilmesinden dolayı «hazîne verilmişçe» memnun olduğunuzu dâir mektubunuz geldi. «Ferdiyân» (Frediyân?) nâmındaki elçiniz de İspanya kralıyla anlaşmanın sebeplerini ve bizimle dostluğunuz ha-lel-pezîr olmadığını ifade etti. Artık donanma gönderilmesinden vazgeçilmesi iktizâ edip, muhâfaza-ı takviye için kâfi miktarda Cezayir askeri gönderilmiştir. Ahde aykırı bir şey vukuuna rızâmız yoktur.

Dokuzuncu mektup:- Elçiniz geldi. Kılıcımızla feth olunup eskiden Nanuş Kral'a verilen yerlere oğlu İstepâne inayet olunmuştur.

(Bu üç mektupta da târih yoktur)

Bu yazışmalar, Münşeât-ı Feridun'da Sultân I. Ahmed devri evrakına karıştığından şimdiki kadar Osmanlı ve Avrupalı müverrihlerin nazar-ı dikkatini celb etmemiştir. II. Murâd zamanında Françe Pâdşâhı kızını zevce olmak üzere kendi akranı bir krala göndermiş olduğu halde, bu kız Osmanlılar'ın eline düşerek II. Murâd tarafından kendi nikâhı altına alındığı ve Fâtih Sultân Mehmed'in bundan doğduğu hakkındaki rivayet, Fransa'ya iane münâsebetiyle Peçevî'de (s. 345) zikr olunmuştur. Kızın gönderildiği hükümdar İmparator IV. Jan imiş, Lavalle, Dev-let-i Osmaniyye Târihi, s. 219.

³⁶⁴ Türklerin «Rice» (Reyce) dedikleri şehrin «Reccio» (Reggio) olduğu anlaşılır. Lâkin Peçevî'nin (varak: 117), Sandalciko, Polya, Harûl kaleleriyle nerelerini tâyin etmek istediğini bilmek müşküldür. Napoli yakınında dediği Kasata, Kit, Elina, Kastelya (belki Kastelamar?), Kiliya dahî anlaşılabilir. Peçe-vî, Piyâle'nin Kiliya'yı Pâdişâh nâmına Fransa Kralı'na hediye ettiğini yazar. Aramon'un Amasya'da ikaameti esnasında Fransa Kralı'nın Şarlken'den aldığı zât-ı şahaneye arz ettiği şehir ve kalelerin isimlerinin doğrusunu bulamadım, Celâl-zâde, Âli, onlardan naklen Peçevî (varak: 115) bunları Moika, Merinus, Sips (Spîs), Maranur, Sentil diye isimlendirir. Elçiyi de Montes adıyla yâd eder.

İstanbul'da basılmış olan Peçevî'de (s. 344), elçinin adı zikr edilmemiştir. Alındığı yazılan kalelerin isimleri şöyle gösterilmiştir: «İspaniye (?), Narhi, Deşme, Aniye (İniyye), Moika (Moyka), Marmos, Lips (veya Leps), Maryanur (Marianor)»

³⁶⁵ İspanyolca «Penon» yazılır re bu fafcâeU «N-Nuni harfi, aynen bizim «Sağır Kef-Ke» harfi gitt okunur. MBAftctm.

Bûce, Vahrân, Ben-zert feth ve Mayorka tahrîb olunmuştur. 1559 senesinde mühim bir vak'a olmadı: Seksen gemi ile Akdeniz Boğazı'ndan çıkmış ve müteakiben on gemi daha iltihak eylemiş olan Piyâle Paşa, Avlonya sularında tarassud hâlinde bulunmak ve Tarablus ile Cerbe adasına sefer hazırlığı görmekte olan Hıristiyan donanmalarını nezâret altına almakla iktifa etti. Ancak Piyâle, sonbahar ve kışın fırtınalı aylarında İstanbul'a döndüğünden ecnebi donanmaları tasavvurları uygulamak üzere, onun yokluğundan istifâde ettiler. İspanya, Papa, Cenova, Floransa, Malta, Sicilya, Napoli tarafından, techîz olunmuş 200 gemi Amiral Ândrea Dorya'nın umûmî kumandasında ve Malta Azîz Yahya Şövalyeleri komandom Guillaume, İspanya komodoru Don Sancio DÖ Levia ve Don Branje Dö Rekeens, Ceneviz kapdânı Çikala ile karaya çıkarılacak asker kumandam İspanya generali Don Alvaro'nun emri altında Tarablus'a doğru yelken açtılar.³⁶⁶

Hıristiyan gemileri evvelâ Messina ve sonra Malta Umanlarında toplanarak Malta'dan Cerbe'ye yöneldiler. Eskiden Meninje adı verilen bu ada Küçük Sirt'de Tarablus'un batısında ve.. Tunus'un doğusunda kâin olarak, müteaddid Tarablus ve Tunus hükümdarı nöbet nöbet ellerine geçirmişlerdir. Cerbe adası, iki Afrika imparatoru Vibius Gallus ve Volusianus'un doğum yeri olmaktan ziyâde Lutofajiar'ın eski vatani olmakla meşhurdur.³⁶⁷ Daha XII. asırda Frenkler bu adayı İslâm elinden almışlar³⁶⁸ ve bir müddet muhafaza etmişlerdir. XVI. asrın başlarında Katolik Ferdinand, Cerbe'nin zabtı için yüz gemi hazırlamış ve içine 20.000 İspanyol bindirerek Petro Navarra ve Garcia Dö Toledo kumandalarında göndermişti (1510). Ancak bu son teşebbüste muvaffakiyet bulamadı; donanma sekizbin kişi kaybettikten sonra çekilmeğe mecbur oldu. Şarl-ken, Sicilya hıdivi Don Hügo Di Monkada vâsıtasıyla bu adaya yaptığı seferde daha ziyâde muvaffak olmuştu. Çünkü itaate ve senelik beş dub-lon- vergi kabulüne mecbur eyledi. Bu hususta yapılan teslim mukavelenâmesi Şarlken'in Almanya'da ikameti sırasında imza olunmuştur. Cerbe o zaman üç kazaya taksim olunmuş ve her birinin idaresi bir şeyhe bırakılmıştır. Tarablus

³⁶⁶ «Ifcnfelus-ı GarVki Zattfh Târihi», (İtalyanca), Venedik 1566. «Katolik Kmetpeaftlının Tuubtns-ı G«rt» Teshiri t«fa Tocbı» Eytoccttlı Ordnnm MuvvatfakıyYftı t« Certe Adasçup Zabtı ve ,Tötfci«re Galebe» adlı eser, (İtalyanca), Ant, Frank, Giml Kursu, Venedik 1560.

³⁶⁷ «Vibius Gallus cam Volusiano fillo imperaverunt annos duos - creati İn inanla Menjnca, quae nüne CLrba Dieitur.» Sıxt. Aureö, Vlttor, bâb: 29.

³⁶⁸ ctstnay-ı Frenk ber Cestae-l Cerbe» (528/1133,

Beğlerbeği Turgud bunların arasında zuhur eden bir münazaadan istifâde ederek adayı istilâ etmiş ve zulümleriyle adanın servet menbâlarını imha etmiştir. Beğlerbeğinin zulmünden bîzâr kalan ahâlî isyan ederek, adayı karaya bağlayan köprü yakınında cenge giriştiler. Turgud, mutlaka muvaffak olacaktı; lâkin İspanyol donanması öte tarafın imdadına yetiştiğinden Turgud Reîs Tarablus'a dönmeğe mecbur oldu.³⁶⁹

Cerbe Deniz Savaşı

Cerbe'nin toprağı zayıf ve susuz olduğundan arpası az, buğdayı ise daha azdır. Lâkin ada ticarî eşya anban olduğu için vaktiyle seksenbin ekü vergi getirirdi. Turgud Uluç Alî kumandasında bulunan iki kadirge ile savuşmuş idi. Uluç Alî Turgud'u idare merkezine bıraktıktan sonra birçok hediyeler ve nakîd ile dolu gemilerini İstanbul'a götürdü ve Hıristiyan donanmasının geldiği haberini Pâdişâh'a ulaştırdı. 1560 Mart'ının 2'sinde İspanyollar, istihkâmın doğusunda, ve El-Gûternârâ burnu yanında demir atarak Mart'ın 7'sinde bütün asker karaya çıktı. Muhafız kuvvetleri biraz mukavemetten sonra müzâkerelere başlayarak sekizinci günü teslim oldular. Müteakiben adanın müdâfaasını te'mîn için yeni bir kalenin temeli atıldı. Kayrevân emîri İspanyol generalini ziyarete geldi; askerın çıkmasının onbeşinci günü adanın şeyhi teslim mukavelenamesinin icrası için Kur'ân üzerine yemîn ederek konulan senelik verginin muntazaman te'diyesini taahhüd etti (14 Mart 1560). Bu vergi 6.000 ekü, dört deve kuşu, dört ceylân, dört aygır ile bir deveden mürekkeb idi. Itâat alâmeti- olmak üzere şeyh, Turgud'un kendisine vazife verdiğinde teslim etmiş olduğu sancağı ayakları altına aldı ve İmparator'un bayrağını üç kere havaya kaldırdı. Mukavelenamenin imza olunduğu gün de halka para dağıtıldı.

Napoli hıdivi Cerbe'de kalarak Tarablus'un zabtı fırsatını kaybettiği sırada Piyâle Paşa 120 kadirge ile Akdeniz Boğazı'ndan çıkmış ve Mo-don'da durarak Rodos Beğ'i Kürd-oğlu (Kurtoğlu?) Ahmed Beğ'in ve Midilli Sancak Beğ'i Mustafa Beğ'in gemileriyle birleşmişti (8 Receb 967 / 5 Nisan 1560). Gemilerini Modon limanında tamir ettikten sonra demir alarak Mayıs'ın 7'sinde Malta karşısında göründü. Hıristiyan donanmasının henüz Cerbe sularında bulunduğuna dâir Turgud'un verdiği haber üzerine Piyâle Paşa

³⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/471-474.

adaya doğru yelken açarak kırksekiz saat mesafe katettikten sonra, oniki mil açığında demir attı. Erfesi gün (12 Şa'bân, 14 Mayıs), Hıristiyan donanmasının kesîn hezimetini zuhura geldi: 20 kadirga ile 20 nakliye gemisi battı, yandı, karaya vurdu; diğer 7 kadirga Cerbe cedveline girerek kurtuldu; Hıristiyan donanmasının geri kalanı ise Napoli hıdivinin bindiği kadirga ile birlikte İtalya'ya doğru kaçtı.³⁷⁰

Piyâle Paşa, muzafferiyetinden Tarablus Beğlerbeği'ni haberdâr edince, Beğlerbeği, zaferden ve Cerbe muhasarasından hissesini almak için sekiz gün sonra geldi. Piyâle bir taraftan Turgud'un askeriyle, bir taraftan da Kayrevân ve Safaks muavin kuvvetleriyle kuvvetini artırarak Mayıs nihâyetinde, Cerbe'de yeni inşâ olunmuş kalenin muntazam surette muhasarasına başladı. Donanmanın kumandasını Midilli Sancak Beği'ne bırakarak 14.000 kişinin toplanmış bulunduğu ordugâha bizzat gitti. Muhasara seksen gün sürdü; yalnız birinci ay içinde mevkîe 12.000 gülle ve 40.000 ok atıldı. Cedvele çekilen düşman gemileri yakılmış, muhâsırlar hisarlara kadar ilerlemiş, muhafızlara cesaretsizlik gelmiş, kaçanlar günden güne artmış olduğu halde 31 Temmuz'da (7 Zilka'de) Dük Alvaro -bir sandal ile Sicilya'ya kaçmak teşebbüsünde iken- esir düştü; bunun üzerine mevkiin düşmesi kesinleşti.³⁷¹

Piyâle Paşa, Cerbe'yi terk etmezden evvel topların harâb ettiği duvarların tamirini emretti. Ondan sonra Turgudla beraber Tarablus'a, oradan Preveze'ye giderek 27 Eylül'de (6 Muharrem 968) muzaffer bir şekilde

³⁷⁰ Hıristiyan donanmasının uğradığı zâyîât miktarında Osmanlı ve Avrupa müverrihleri müttefik gibidir. Ulloa 19 kadirga sayar; Hacı Kalfa 20; Rosinus 27 büyük ve 14 küçük gemi yazar. İhtimâl ki 24 demek isteyecektir; çünkü Hacı Kalfa Es-fârû'l-Bihâr'da sandalların miktarını 26'ya çıkarır.

³⁷¹ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivinde Dindaşı Târih Kısmı el yazmalarında 984 numarada bir vesika vardır ki, Cerbe Muharebesi hakkında yeni tafsilâtları ihtiva eder. Bu raporun sahibi olan Frankonya eyaletindeki Barklot kasabasından Tomas Holzhaymer -«Chelues» adını verdiği- Cerbe muhafızlarından olup, mevkiin tesliminden sonra Türk-ler*'in eline düşmüştür. Bu raporu, Cerbe kalesiyle İspanyol-lar'm Serda, Konzaga, Zanzuan, Andrea Doria nâmlanıyla inşâ ettikleri istihkâmların resimlerini ihtiva eder. İspanyol, İtalyan, Maltız, Alman alay ve bölükleri miralay ve yüzbaşlarının isimleri raporda zikredilmiştir. Muhafız kuvvetleri, toplamı 1.200'e varan 18 bölük İspanyol; 800 mevcutlu 9 bölük İtalyan; 200 mevcutlu bir bölük Alman'dan mürekkep idi. Hıristiyan donanmasının muhtelif gemileri hakkında tafsilât verilmiş, ve bunlara kumanda eden kapdânların ismi zikredilmiştir. Donanma 36 gemiden, 47 kadirgadan, 4 kalyondan mürekkepti; 11 gemi, 28 kadirga, bir kalyon batmıştır. 19 kadirga ve bir kalyon zaptedilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Şimdiye kadar meçhul kaalan bu raporda Cerbe adasının tarifi de vardır. Harita eseri, Cerbe'nin daha yakın bir zamandaki tarifini ihtiva eder. İspanyollar istihkâmları zeytin ve hurma ağaçları kökleriyle inşâ etmişlerdi; yiyecekleri boldu ve her gün muhafızları 7.000 tayinat dağıtıldı. Lâkin içecek sulan yoktu. Ahâlîyi tuzlu su içmeğe zorlamayı kaaide hâline getirmişlerdi. Tuzlu sular da Türkler'in attığı hayvan leşlerinden kuruduğu veyahut içecek durumda olmadığından, ahâlî bütünüyle öte tarafa (OsmanlıUar'a) geçmişlerdir. Yeniçeriler «arkebüz» demlen tüfekleri kullanıyorlardı ki, yedi kanş uzunluğunda olup birkaç onçe (ons) ağırlığında kurşun atıyorlardı.

İstanbul'a girdi. Osmanlı silâhlarının Cerbe önündeki muvaffâkiyeti müjdesini getirmiş olan kadirga, İspanyol ordusunun -isa'yı haçta tasvir eden- büyük bayrağını arkasından sürükleyerek Akdeniz'in dalgalan arasında dalgalandırıyor. Piyâle'nin gelişi günü Sultân Süleyman, kapdân-ı deryanın muzafferiyetini huzûruyla renklendirmek için sarayın deniz kenarındaki köşküne gitti. Amiral gemisinin arka kısmında Don Alvaro Do Sandi, general Don Sancio Do Levia, Sicilya ve Napoli donanmaları kumandanı Don Branje Dö Rekeens bulunuyorlardı. Düşmandan zapt olunan kadirgalar direksiz, dümensiz yedekte çekiliyorlardı. Süleyman ağır ve ciddî tabiatını haleldar etmeksizin şu manzarayı temâşâ etti. Husûsî elemeler, talihin darbelerine karşı büyük bir cesaret vermekle beraber ikbâlin sevinçlerine karşı kalbini o kadar kapalı bulunduruyordu ki, ne üstünlüğün gururu, ne zafer sarhoşluğu alınındaki endîşe karışıklıklarını izâle edemedi.³⁷² Don Alvaro, diğer esirlerle birlikte tersanede küreğe verildi; oraya girerken başı, pek alçak olan kapıya vurduğundan, öyle bir yerin yüksek asalet sahibi bir adama yakışmıyacağını kapdân paşaya bilvasita bildirdi. Bu söz üzerine Piyâle Paşa kendisine başka bir ikametgâh gösterdi. Üç gün sonra üçer üçer zincire geçirilmiş olan esirler, önlerinde tersane kethüdası olduğu halde İstanbul sokaklarında dolaştırılıp, sonra dîvâna götürüldüler. Vezirler Don Alvaro'ya dînînden döner ve İmparator'un hizmetinden çıkarsa tran üzerine gönderilecek bir ordunun başkumandanlığı verileceğini ifâde ettiler.³⁷³ Fakat metaneti, Cerbe duvarları üzerinde gösterdiği cesaret kadar lâyete-zelzel (sarsılmaz) oldu. Esirler çıkarılarken Pâdişâh'ın, arkasından dîvâna nezâret etmekte olduğu kafesli pencere önünden geçtiler. Bunlar çıkınca yetmiş yeniçeri gelerek kapdân Piyâle Paşa tarafından Süleyman'ın ayakları dibine yedi top ipekli kumaş ve yedi top renkli çuka takdim eylediler. Piyâle'nin husûsî müsaadesiyle Don Alvaro ecnebileri ve esaret arkadaşlarını kabule me'zûn oldu.³⁷⁴ Esirlerin felâketi, Busbek'in kendileri hakkındaki tavassutu ve yeni tâyin edilen vezîr-i âzam Alî Paşa'-mn tabiat ve insaniyeti sayesinde hafifletildi. Busbek kendilerine elbise verdi, yiyeceklerini tedârik etti, hattâ

³⁷² «Badem erat frontis esveritas et tristitia, ac si nihil ad eum haec Victoria pertlneret, nihii novum aut Inexpectatum contigisset. Tam capax İn Ulo sene quantae vls fortunae pectus, tam confidens anlzmts, aut tantam gratulattonem velut İmmotus acciperet.» Ulloa.

³⁷³ Ulloa. Busbek bundan bahsetmez.

³⁷⁴ Don Alvaro'min sarsılmaz cesareti hakkında Ulloa'nin sitayışı Busbek'in İfâdesinden farklıdır: «Allas İntrepidum aüq«anto commot'orem redlsse verentem, ne mutata sententia ad necem retraheretur.» Busbek, 4. mektup.

büyük bir meblâğ tutan fidye-i necatlarım taahhüd etti. Nihayet Don Alvaro dö Sandi ile Sancio Dö Levia'-yi serbest bıraktırdı ki, bunlar müşterek esaretleri sırasında bile görüşe-miyecek kadar birbirine dargın olduklarından ayrı ayrı masalarda yemek yerlerdi.³⁷⁵ Esirler arasında Don Branje'nin dâmâdı Ciivano Dö Kordona ve Dük Dö Medine'nin oğlu Gaston da bulunuyordu: Birincisi Sakız'a vardığı zaman kendisini satın almak çâresini bulmuştu;³⁷⁶ Piyâle ikincisini kendisi için saklamış*ve Pâdişâh'a takdime mecbur olmamak için büyük bir dikkatle gözden uzak tutmuştu. Rüstem Paşa bu işi Pâ-dişah'a haber verdi; bedbaht Gaston ya vebaya tutularak, yâhud Piyâle tarafından kendisinin emniyeti uğruna feda edilerek ortadan kayboldu.³⁷⁷ Alvaro, Sancio ile Branje Ferdinand'ın elçisi Busbek'in Avusturya'ya dönüşünde ona refakat ettiler. Ceneviz Çikala'mn 8 yaşında bulunan oğlu Pâdişâh'ın nazar-ı iltifatına mazhar olduğundan dîn değiştirerek ha-deme-i hümâyûndan olmak üzere hasodaya -ki devlet hizmetlerine dâir bir meslektir- dâhil oldu; vakıa sonraları kapdân paşa, vezir-i âzam, serasker olduğu görülecektir.

Busbek'in azimeti ve esirlerin saliverilmesi o zamana tesadüf eder ki, Avusturya ile akd olunan muahede hem karada, hem denizde muhasamatı ta'tîl eyler. Lâkin Cerbe'nin fethi bir müddet sonra Pinon Dö W lez'in ele geçirilmesini ve bu da müteakiben Malta muhasarasını îcâb ettirdiği için, târihimizde biri diğere sebep olan vak'alan toplamak için -musâlehanın akdedilmesini takip eden zamanın kronolojik sırasından evvel- üç Sene sonraki ahvâli hikâyje etmek münasip olur.³⁷⁸

Malta Muhasarası

İspanya Kralı, Afrika'daki müstemlekelerinin en mühimlerinden biri olan Cerbe adasının kaybedilmesine pek üzüler, yine o sahilde diğere bir müstahkem mevkiin ele geçirilmesiyle zararını karşılamaktan başka birşey düşünmüyordu. İspanya'nın karşısında ve ancak kırk fersah mesafede Afrika sahilinde Gömer DÖ Valez şehri ve onun önünde bir adanın ve doğu

³⁷⁵ Odio plus quam fraterno dssledebant.» 4. Mektup.

³⁷⁶ Busbek. Kordona'nın Sakız'da kendisini satın aldığı husûsi' surette yazdığı cihetle Ulloa'nın onun İstanbul'daki zafer alayında göstermesi yanlışlık eseri olacaktır.

³⁷⁷ «Credibile est Plhallum (Piyâle), quo proprlae salu ti consuleret, Gaston Is vltae non peperdisse.» Busbek, 4. mektup.

³⁷⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/474-477.

tabiriyle dalgalar arasında münferit bir kayanın üzerinde -kayanın çam kozalağına benzemesinden dolayı- Pinon Dö Valez³⁷⁹ nâmım alan kale bulunur. Kaya içinden oyulmuş ince bir yol kaleye gider, ve ancak 10-12 gemi alan dar bir su yolu bu mahalli karadan ayırmakla beraber, liman vazifesini görür. Katalonya hıdivi Garcia Dö To-ledo Malaga'dan Afrika sahiline yelken açtı (10 Ağustos 1564). İki dağ arasında bulunan, fakat müstahkem olmayan Gömer Dö Valez'i zahmetsizce ele geçirdi ve şu ilk muvaffakiyet Pinon Dö Valez muhafızlarını teslim olmaya ikna ederek,³⁸⁰ o kale de İspanyolların eline geçti. Bu zabtın haberi ve daha ziyâde harem için ticarî eşya taşıyan bir gemiyi yedi Malta kadırgasının Zanta ve Kefalonya adaları arasında ele geçirmeleri, haylî vakittir Malta fethini düşünmekte olan Süleyman'ın şiddetli infialini mûcib oldu.

Diğer taraftan Halku'1-Vâd ile Pinon Dö Valez'i zabt etmekte İspanya'nın Tunus ve Cezayir sahillerine hâkim olduğu hakkında vezirlerin ihtarları ve zabtedilen gemideki eşya kendilerine âit olan bostancı-başı ile³⁸¹ harem kadınlarının sık sık tekrarladıkları ^i&yetleri, Pâdi-şâh'ı bu hususta iknâ'a az yardım etmedi. Bir de kızı dindar bir kadın olan Mihrimâh Sultân - evvelce bildirildiği gibi- Malta'nın fethini gayrimüslimler hakkında en güzel ve en mukaddes teşebbüslerden biri olmak üzere göstermekten hâlî kalmıyordu.

1564 Nisan'ının birinci günü bu sefere tâyin olunan gemiler kapdân Piyâle. Paşa kumandasında İstanbul limanından çıktılar. Yetmişbeş yaşında bulunan beşinci vezîr Mustafa Paşa serasker unvânıyla, gemilere bindirilen muhasara ordusunun kumandasını ele aldı. Mustafa, eski Kızü-Ahmedli ailesi neslinden idi ki, aslını Hz. Peygamberin alemdarı Hâlid İbni Velîd'e çıkaran bu hanedan Küçük Asya sahillerinde İsfendiyâr-oğlu nâmıyla hükümet etmişti. Müfekkire kudreti nüktecilikte bereketli olan latîfeperver vezîr-i âzam Alî Paşa general ile amirali gemilere doğru teş-yî' ederken:

- «İşte dâima keyifli, dâima kavhe ve afyondan lezzet-yâb olmağa hâzır iki kimse ki, adalarda bir safâ seyahatine çıkıyorlar; baht ederim ki donanmanın bütün hamulesi Arabistan baklasiyle ban unundan ibarettir»

³⁷⁹ Çam kozalağı «Plon» ve «pomme di pi» lâfızlarına mukabildir.

³⁸⁰ Atfonso Ulloa'nın tarihinin İl kısmı ki. Don Alvaro'nun yolunun pumasını, Pinon Dö Valsı vm Oomer'in zabtım ve Malta adasının fethine gelen Osmanlı donanmastyte çengini havidir, »ne: 1566, Verto, kitap: 12.

³⁸¹ Selânîkî (varak: 16), Verto ve diğerlerinin yazdığı gibi, zabto-lunan gemilerin kızlar-ağasına âid olmadığı anlaşılır. Ancak Hacı Kalfa'nın Esfârü'l-Bihâr'ında daha büyük bir hatâ vardır ki, şüphesiz nâsihe (yazıyı yazana) yâhud basana atfetmek lâzımdır. Bu yanlışlık, Malta muhasarasının 972 (1565) yerine 968 (1562) senesinde gösterilmesidir.

dedi.

Bu lâtime az çok fikir zerâfetini hâiz olmasından dolayı değil, başlıca Osmanlı müverrihleri tarafından kabul edilmiş olmasından burada zikre sayandır. O müverrihler bunu bir vezîr-i âzamin ağırbaşlılığına az muvafık ve gerçekten felâketli bir neticeye uğrayan sefer için kötüye işaret olmak üzere hüküm ederler. Ehemmiyetsiz olan ve olsa olsa vezîr-i âzamin tabiatından nişane olabilen bir nükte hakkındaki şu hüküm, Osmanlıların vakur olmakla beraber kuruntulu ve evhamlı olduklarını gösterir. Osmanlı müverrihleri Alî Paşa'nın kendileriyle istihza ettiği adamlarla samimiyet hâlinde bulunmadığını ve bunların birbiriyle iyi münâsebetler içinde olmadıkları gibi ikisinin de -Malta muhasarasına başlamazdan evvel gelmesini beklemeleri lâzım olan- Turgud'a rakîb bulduklarını kayd ederler. Bu vaziyet ile Şövalyelerin kahramanca müdâfaaları bu seferin kötü neticelenmesini, şüphesiz ki vezîr-i âzamin latifesinden ziyâde izah eder.³⁸²

Serasker Modon'da askere resm-i geçit yaptırdı. Bunlar bir sancak ve iki âfay-beği kumandasında 7.000 Anadolu sipahisinden, 500 Karaman ve 500 Midilli sipahisinden, 4.500 yeniçeriden, 13.000 gayri muntazam askerden, iki sancak ve bir alay-beği kumandasında 3.500 Rumeli sipahisinden mürekkepti. Donanmada 181 gemi vardı; 130 kadirga, 8 mauna; 3 kara-mürsel; 11 büyük gemi ki biri 600 sipâhî, 6.000 varil barut ile 13.000 gülleyi hâvî olduğu halde, içindeki bütün insan ve eşya ile birlikte Modon'da zayıf olmuştur.³⁸³ Rodos mevkîi kumandanı yetmişlik Alî Portuk kumandasında 10 kadirga; son Cezayir beğlerbeği Salih kumandasında 2 Midilli kadirgası; daha az büyüklükte «fost» tâbir olunan 17 kadirga.³⁸⁴

³⁸² Âlî, 56'ncı Vak'a. Âlî bu muhasara esnasında bir gün Mustafa Paşa'nın uyuyabilmek için topçulara ateşi kesmelerini emrettiğini ilâve eder.

Vezîr-i âzam Alî Paşa'ya âit olan bu fıkra Selânikî'de başka türlüdür. Sadrâzam bastardadan, yâni amiral gemisinden çıktığı vakit:

- «Bizim bengî (kafası dumanlı, esrarkeş) paşalarımız Malta kafasını halvâ sanup yimek isterler. Tutumlarını beğenme-düm. Söylenmedük söz kalmadı. Anladum ki nasihatım kulaklarına girmiyor. Allah sonum hayr itsün!» demişti. Selânikî mî-rahor Ferhâd Ağa'dan hikâyeten ilâve eder ki: Kapudân Paşa'nın mükerreren para talep etmesinden dolayı Pâdişâh öfkelenerek, onun hakkında fena bir söz söylemiş ve Ferhâd .Ağa'ya:

- «Senün kayın pederine gücendim; ağızımdan bir söz çık-dı. Sonra peşimân oldum ise de ne fâide! Ceddüm Sultân Meh-med Hân'a da böyle bir şey vâki' olmuşidi.» demiş.

Selânikî bu sözün ne olduğunu Ferhâd Ağa'dan suâl etmiş; Ferhâd Ağa, pâdişâhın bunu söylemediğini beyân etmiş.

³⁸³ Selânikî donanmanın beraber götürdüğü topları ve müteferriâtım şöyle kaydeder: «otuzikiser kıyye atar yigirmi pare top, yüz yigilmt pare feoloraborna ve sahi darbzen ,bes kıt'a hevâyl top, yigilnı bin kantar barut, kırkbln aded yuvarlak, onarbln kazma ve kürek ve külünk, elli parça top ve at gemiler i. > (Aslından aünmıçtır).

³⁸⁴ Hacı Kalfa Esfârü'l-Bihâr'da bunların miktannı (gemilerdeki zâyîât miktannı) 300 olarak tâyin eder. Bu

1565 Mayıs'ının 19'unda donanma Marsa Çirokko önünde³⁸⁵ görüldü ki, adanın güneyinde bir limandır; ertesi günü -Turgud gelmesini beklemek isteyen Piyâle'nin re'yine muhalif olarak- serasker 20.000 kişi ile beş sahra topu çıkarttı. Derhâl metris açılarak Azîz Elm kalesine top tevcih olundu. Bu kale Azîz Anjelo kalesi karşısında ve büyük liman ile Marsa Mozet limanı arasındaki dil üzerinde bulunmakta ve o limanlar müdâfaa etmektedir. Beş gün sonra Uluç Alî 6 kadirga ile Isken-deriyye'den geldi; 2 Hazîran'da da nihayet Turgud vâsıl oldu M, maiyye-tinde her biri 100 kişiyi hâmil 13 kadirga ve 810 muharibi hâmil 10 kal-yota bulunuyordu. Turgud, Azîz Elm kulesinin daha sonra kendi kendine düşeceğini beyân ile ona hücum edilmesini doğru bulmadı,³⁸⁶ lâkin bir kere başlandıktan sonra vazgeçmek de yüzkaralığı olacağını söyledi. Neticeyi çabuklaştırmak için kendi kadirgalarının topları ile yeni bir batarya yerleştirerek Mozet limanı burnundaki tepeye yıldırım yağdırmaya başladı ki, bu mevki o zamandan beri «Turgud» ismini almıştır. Kalenin duvarlarında hem donanmanın toplanı ile deniz tarafından, hem de 36 top ile kara tarafından gedikler açıldı. Neticesiz haylî teşebbüslerden sonra Turgud bir umûmî hücum emretti. Bu hücum ise kendi hayâtına mal olacaktı. Azîz Anjelo kalesinden atılan bir gülle taşa çarparak Ta-rablus Beğlerbeği'nin başına yıldırım gibi isabet etti: Ölüm derecesinde yaralandı, burnundan, kulaklarından kan

muhasaradan bahseden Avrupa müverrihlerinin aşağıda yazılı eserlerine daha ziyâde güvenmek lâzım gelir:

- a) Comitibus Secundi Curionis de bello Melitensi, Frankfurt basımı.
- b) Hyeronymi Comitibus Elexandrini Commetarii de acer-rimo bello insulam Melitam gesto, Venedik, 1566.
- c) Alfonso mandata dal Tuico sopra l'isola di Malta l'annö 1565, Venedik, 1566;
- ç) Impresa di Malta di Pier Gcntile di Vandome, San-sovino'da, 1, s. 418.
- d) Bosius, e) Verto, f) Kont Jerom'un eseri, ki Şehubergli Jerom Geber tarafından Almanca'ya tercüme olunmuştur. Basılmış olan bu eserlerden başka yazma olarak Viyana İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde Antonii Griffi'nun Latince bir kitabı vardır. Müellif Türk ordusunun kuvvetini şu şekilde yazar: 7.000 sipâhî, 15.000 Karaman askeri, 2.200 Morali, 500 Midillili, 2.300 yeniçeri, 13.000 diğer aylıklı asker, 3.500 gönüllü. Modon iskelesinden çıkan donanmayı şöyle hesap eder: 140 kadirga, 8 mauna (nakliye gemisi), 11 büyük harb gemisi ki, bunların içinde 200 sipâhî bulunan birisi 4.000 fiç . barut taşıyordu- Yine bu müverrihe göre Cezayir beğlerbe-ğinin oğlu 1.500 tâfiyei hâmil 12 kadirga ve Turgud 1.600 kişi ile 13 kadirga getirmişti. tskenderiyye'den gönderilmiş 6 kadirga ve 800- taife daha vardı; Trablus'dan 16 kadirga ve 800 kişi, Cezayir'den 6 adet üç kat kürekli ve 22 adet iki kat kürekli gemi ve 2.200 adam gelmişti. Pinon-dö-Velez'den 2 adet iki kat kürekli ve 180 kişi gönderilmişti. Yekûnu 236 gemi ve 36.000 kişidir.

³⁸⁵ Marsacırokko, Hacı Kalfa'nın Esfârü'I-Bihâr'ında «Marsaşoluk» (varak: 36) olmuş ve müverrih «liman» demek olan ve Marsilya'nın da mehazı bulunan Arabça «Mersi» kelimesini tanıyamamıştır. Antonio Griffus'un Viyana Kütüphanesindeki yazması, bu limanı «Halok» diye isimlendirir.

³⁸⁶ vm. Cal. Aug. Mustafa S. St. Elni castellum ante omnta accipiendum proponit, - postridle ascenslonis paulo ante lucem munim agressus, eo ipso die post solis exortum 80 triremes auatum abeuntes castellum ex alto petebant. Habet castellum St. Elmi propugnaculum m ea parte, Qua portum monetæ (Mozet limanı) exceptit, ad fossæ vere caput agger fe-nestratus unl tormenti capax et mltitaris portula.» (Hruçlarda) (Griffus'un raporu. Viyana tmp. Kttflph., el yazısı, Nu: 624.

dalgalan akarak yere düştü (12 Haziran 1565). Mustafa, Turgud'un na'şı üzerine bir örtü atıp tât bir itidal ile yerine geçti ve yeni bir batarya yerleştirilmesi hakkında mühendisle konuşmakta devam etti. Na'şı Tarablus'a götürüldü. Yedi gün sonra Azîz Elm'in sukutu Beğlerbeği'nin vefatı intikamını aldı; 1.300 kişi olan müdafileri -130'u şövalye rütbesini hâizdiler- kahramanca öldüler. O kadar zayiata sebep olan bu kalenin genişliğinin pek az olduğunu gören Mustafa Paşa, kalenin gerektirdiği fedakârlığı bir önsezi ile keşf ederek:

- «Eğer oğul bize bu kadar pahalı olduysa, baba için ne kadar fedâ-kârlık lâzım gelecektir?» demekten kendini alamadı.

Öcünü esirlerden almak için cesedlerini parça parça ettirerek âzâlanı haç şeklinde tahtalara mıhlattı, ve bunları denizden şehrin ve Azîz Anjelo kulesinin duvarları önüne götürdü. Azîz Yahya Şövalyeleri Üs-tâd-ı Âzami kahraman La-Valet bu manzarayı görünce Hıristiyanlık in-

sâniyetini³⁸⁷ unutarak mukabele-i bi'1-misil olmak üzere, esirlerinin hepsinin idam edilerek başlarının gülle gibi Osmanlı ordugâhına atılmasını emretti, tşte o vakit Mustafa, otuz seneden beri bir Türk kadırgasında istihdam olunan yetmişlik bir Hıristiyan vâsıtasıyla Üstâd-ı Âzam'a kalenin teslimi teklifinde bulundu. La-Valet, esîri istihkâmlar üzerine götürerek ve geniş ve derin hendeği göstererek:

- «tşte, efendine terk edeceğim yer bundan ibarettir; gelsin, yeniçeri cesedleriyle doldursun» deyip, haberciyi Osmanlı ordusuna iade etti.

Bu faydasız mükâlemeden sonra yeni bir gayretle hücumla başlanarak muhâsaracılar bütün mesâilerini Azîz Anjelo ve Aziz Misel kuleleri üzerine yönelttiler. Sangıl yarımadası da denilen bu son kule, Öteki gibi, büyük liman içinde ilerleyen bir dil üzerinde kâin olarak, ikisi de kadırga limanını çevirir ve müdâfaa ederler. Bu vak'aları müteâkib Cezayir Beğlerbeği Hasan 27 yelken ve 2.500 adam ile Malta'ya geldi. Muhâsır-lar, bu yardım kuvvetinin ne kadar faydalı olacağını hissetmeye başlamışlardı. Barbaros Hayreddîn*'in oğlu ve Turgud'un dâmâdı olan Hasan, bu meşhur isimlerin şerefini muhafaza için, Aziz Misel kulesi hücumunu bizzat idare etmeyi talep etti; Mustafa kendisine 6.000 adam vermekle, onları arkasına alarak kuleye doğru yürüdü. Kendi gemilerinin kumandasını Rum'dan dönme olup tehlike dolu korsanlık hayâtında saç sakal ağartmış olan Kandelisa'ya vermişti; Kandelisa başka taraftan -önünde Kur'ân okumakta ve dualarına

³⁸⁷ Hammer, dindaşlarının cürmünü h»/lfletneye çalışıyor. Mütercim.

Hıristiyanlar aleyhine te'linât karıştırmakta olan imâm ve Murâbitlar'ı hâmil bir sandal olduğu halde- davul sesleriyle, trampete gürültüleriyle, kadirga limanı ağzına gerilmiş zincir üzerine yürüdü. Mukatele uzun ve kanlı oldu: Hücüm edenlerden ancak 500 kişi sağ, salim gelebildi; iki taraf da hasmını öldürecek derecede yaralıyordu. Malta Şövalyeleri her tarafta ölüm saçarak bunu -Azîz Ehn kulesinin kahraman müdafileri hakkında reva görülen vahşetleri telmihen- Azîz Elm kulesinin katliâmı bedeli olarak adlandırıyorlardı. Mahsurlar da Sicilya hıdivinin oğlu Garçia Dö Toledo ile Üstâd-ı Azam'ın yeğenin vefat etmesiyle müteellim oldular. Osmanlı kumandanları bir meclis akdederek, Piyâle'nin donanma askeriyle şehrin ve Azîz Anjelo kulesinin muhasarasına devam etmesine ve Cezayir Beğlerbeği'nin Azîz Misel kulesi üzerine hücumu şiddetle icra etmesine karar verildi. Muhasara iki ay daha sürerek, bu müddet zarfında Azîz Misel kulesi üzerine edilen on hücum, eşit surette bir cesaret ile karşılanmış ve müdâfaa edilmiştir. Son hücumda Müslümanlar ve Hıristiyanlar öyle zannettiler ki, istihkâmın üzerinde kimsenin tanımadığı bir kadın ve iki erkek görünmüştür; Hıristiyanlar bunlarda Meryemü'1-Azrâ' üe Azîz Pol'ü ve tarîkatin hâmîsi Jan-Batist'i tanımış olmak zannında bulundular.³⁸⁸ Bu görüş hakkında hâsıl olan umûmî i'tikad Hıristiyanlar'ı cesaret ve kahramanlık hârikaları göstermeğe sevk ederek, cesaretleri zaaf belirtileri göstermeğe başlayan Osmanlılar için bir nevi mâ'zeret olmuştur. Nihayet, Azrâ'nın doğumu gününden bir gün evvel Sicilya Hıdivi'nin -defalarca îlân olunup da o vakte kadar geciken- imdâd kuvvetleri adaya muvaffakiyetle çıkmış olduğundan, Mustafa ve Piyâle -kuşatılanlara 5.000 kişiye, kuşatanlara ise bunun dört mislinden fazlasına mâl olan- muhasarayı kaldırdılar (11 Eylül 1965).³⁸⁹

Osmanlı Devleti İle İmparator Maksimilyen Arasında Sulhun Yenilenmesi İçin Müzakere

³⁸⁸ Alfonso Ulloa bu hususta derki: «Azîz Jan Batist ile Azîz Pol olmaları zannı ğalibdir», Ulloa, bu güvercinin Liyebansiyeder-deki Meryem Ana Kilisesi'nin çan kulesine konmuş olduğunu beyân ederek, IX. Alfons'un 1212'de «Mirâlmûlin» (Emîrül-Mü'minîn Muhammedü'l-Muvahhid) ile vuku bulan çenginde, Yâkub Peygamberin Hıristiyanlara beyaz bir ata binmiş olarak görünmesine ve kezalik o peygamberin ve Meryem Ana'nın görünüp de Fernand Kortes maiyyetindeki Hıristiyanlar'ın 1519 senesinde Amerika'nın yerli ahâlîsinden Potösiler'e galebesini te'mîn etmiş olmasını temsil eder.

³⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/477-481.

Piyâle'yi Akdeniz sahillerindeki akınlarında, Pîrî Paşa ile Seydî Reîs'i Arab ve Acem Körfezleri'ndeki seferlerinde tâkîb ettikten, Tarablus, Cer-be, Bûce, Benzert, Vahrân, Bastia fetihlerini, Mehdiyye ile Pinon Dö Va-lez'in kaybını, Piyombino, Elbe, Suranto seferlerini ve nihayet semeresiz Malta muhasarasını beyân ettikten sonra, denizcilik vekayii halamından o kadar bereketli olan bu 16 senelik devrenin cereyanından, yukarı dönerek, Avusturya ile musâleha zamanında bıraktığımız siyâsî vak'alar zincirini tekrar ele almak lâzım gelir.

Busbek vâsıtasiyle akdolunan ve Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında sekiz senelik bir musâlehayı mutazammın olan bu ahidnâmenin (25 Temmuz 1564) ikinci senesi, Ferdin and ölmüştü. Onun vefatı haberi üzerine vezîr-i âzam, Dersaâdet'te mukîm olan elçi Alber Dö Vis nezdinde, ahi d nâme de yazılı olup da ödenmesi iki seneden beri geciktirilmiş bulunan senelik hediye taleb etti. Bundan başka, ahidnâraenin geri kalan müddet olan altı sene için yenilenmesini istedi.

Bu iki senenin hediyesi Pâdişâh'a takdîm edilmek üzere Anternonsler*e tevdi edilmişti. Lâkin bunlar, isyan eden ve onların geçmesine engel olan muhafızlar tarafından Budin'de tevkif edilmişlerdi. Böyle bir hâl içinde, Maksimilyen yeniden akçe göndermeyi babasıyla akdedilen muahedenin yenilenmesine talik etmeyi münâsîp görmüştü. Sultân Süleyman, tahta çıkışını tebrik için Alî Çavuş'u gönderdiği vakit, eski ahidnâmenin yenilenmesi arzusunda olup olmadığını da sordurdu. Müteakiben Zapolyan'm oğlu, Zatmar'ı istilâ eylediğinden, İmparator, bu hususta taleplerde bulunmak üzere, eski Venedik tercümanı Misel Çernoviç'i elçi sıfatıyla İstanbul'a müteveccihen yola çıkardı. Çernoviç Komorn'a vâsıl olunca Budin hükümetinde Rüstem Paşa'ya halef olan Arslan Paşa, Devlet'e verilmesi lâzım gelen akçenin te'diyesi taahhüd edilmedikçe Ester-gon Vâlîsi Hasan'ın kendisini bırakmıyacağım tebliğ etti. Bir taraftan da, Transilvanyah olduğu halde îslâmı kabul eden ve aile ismi Azîz Mark Serer olan Hidâyet Çavuş'la İmparator'a haber verdi ki, Busbek tarafından şahsen vezirlere vaad olunan 30.000 dukadan başka, iki senelik verginin baliğ olduğu 60.000 dukayı hâmil olmayan hiçbir seffirin geçmesine müsâade etmemek için emir almıştır. İmparator ise bu fedâkârlıkların büsbütün zayı olarak sulhun sağlanamayacağımdan korkuyordu. Bununla beraber Balı ve Hidâyet Çavuş'lar mukavele olunan akçenin yakında gönderileceği vaadini ve Zatmar'm iadesi için yeniden ısrarı mutazammın İmparator'dun bir

mektubu ile, terhis edildiler (15 Teşrîn-i sâni 1564).

Misel Çernoviç, Jorj Albani, Ahazçaçi isminde üç Nons, bu senenin sonunda İstanbul'a vâsıl oldular (22 Kânun-ı evvel).³⁹⁰ Jorj Albani Kânun-ı sâni başında öldü; iki arkadaşı huzûr-ı şahaneye kabul olunmazdan evvel 1565 Şubat'ının 4'ünde toplanan bir dîvânda, Avusturya'nın borçlu olduğu 60.000 ve ondan başka vezirlere vaad edilmiş olan 30.000 dukayı teslim ettiler.³⁹¹ Buna mukabil vezîr-i âzam sulhun sekiz (?) sene uzatılmasına müsâade ve Pâdişâh'm Transilvanya'da Teis nehrinin öte tarafındaki bütün memleketleri -Macaristan Kraliçesi'nin cihazı cümlesinden olan ve Frauenbach dahî denilen Banyâ, diğer tâbirle Nevstad müstesna olmak üzere- muhafaza edeceğini ifâde etti. Nonslar'la elçi bu esas üzerine muahede akdine rne'zun olmadıklarından, Çernoviç Hidâyet Çavuş'la birlikte Viyana'ya döndü; Ahazçaçi İstanbul'da kaldı. O sırada, sükûnet içinde olmalarını tavsiye etmek üzere bir başka çavuş da Transilvanya'ya gönderildi. Jorj Bebek şu aralık Transilvanya elçisi Bekesin'in müracaatı üzerine ve Pâdişâh'm Jan Sigismund'a muhabbetinden dolayı serbest bırakılmıştı. Çernoviç, Çorlu'ya varır varmaz, tâ-kîbine çıkarılan iki çavuş tarafından tevkif edilerek İstanbul'a getirildi. Bu muamele, İmparator'un, Tokay üzerine bir teşebbüsüne ve onun emriyle birçok asker toplanmasına dâir Budin Paşası tarafından bildirilen ihbara dayanıyordu. Maksimilyen'in Zatmar'm iadesini talep ettiği bir zamanda, Tokay'ı zabtetmesi, Sultân Süleyman'ın infialinin şiddetlenmesine yol açmıştı.³⁹²

Vezirler, Çernoviç'e Pâdişâh'm hoşnûdsuzluğunu tamâmiyle îmâ et-

³⁹⁰ Viyana Kütüphanesinde bu sefarete dâir Jan Beçek'in bir ve-kayînâmesi vardır. Jan Beçek'in nâmeber (mektupçu) olarak dâhil olduğu bu sefaret hakkındaki rûz-nâmelerinin sayısı ona varır. Bu kütüphanenin el yazmaları arasında, Sultân Süleyman'dan Maksimilyen'e yazılmış olmak üzere sahte bir mektup vardır. Bunda: «Allanın inâyetiyle dâire-i saltanatı kuru ağaçtan Ahaya Dağı'na kadar giden hükümdar» denilmiş olması ve mektubun başında görülen «Saltanatımızın birinci ve hayâtımızın yirmiikinci senesi» şeklindeki garîb târih, Sultân Süleyman tarafından yazılmış birşey olmadığı hususunu isbâta kâfidir. 1564 senesinde Sultân Süleyman, saltanatının kırkdördüncü yılında ve yetmiş yaşında idi.

³⁹¹ Istoanfi'nin dediği gibi üç sene için 90.000 değil. Selânikî, sözleşmeye bağlanmış olan 25.000 guruşun geçen sene te'diye edilmemiş olduğunu yazar. 30.000 duka'nın kıymeti tâyin eden bu 25.000 guruş o zaman duka'nın rayicim gösterir. Demek oluyor ki 1 duka, 1 guruş'la altıda birine eşitti. Selânikî, gu-ruş'tan bahs eden ilk Osmanlı müverrihidir» ancak 1 guruşa 120 akçe kıymetini vermekle hatâ ettiği şüphesizdir. Çünkü o zamanki rayice göre 50 akçe 1 duka ederdi. Bundan dolayı, Selânikî'nin tahminine göre 1 guruş takriben 2,5 duka tutmak gerekir.

³⁹² Alber Dö Vis ile anter-nons'ların raporlarına, ve bunlara verilen 27 Kasım 1564 tarihli talimata müracaat. İmparatorun anlaşmaya dâir tasdiknamesi de o târihtir. Maksimilyen'in mektuplarına; Süleyman'ın Rebiü'l-evvel 972 (Kasım 1564) târihini taşıyan ve sulh ahidnâmesini yemlemeğe müsâid bulunduğunu bildiren mektubuna; yine Maksimilyen'in iki Ce-nova asilzadesinin, yâni Çikala ile oğlunun bedelsiz tahliyesi hakkındaki mektubuyle Receb 972 (4 Şubat 1565) târihini taşıyan ve üç anternons'a verilen dönüş ruhsatnamelerine müracaat.

tikten sonra, Hidâyet'le birlikte Viyana'ya tekrar gitmesine müsâade gösterdiler. Hidâyet Çavuş'a verilen ta'lîmât împarator'un, Zatmar hakkındaki talebinin cevâbını beklemeksizin Tokay ve Serenç taraflarını bu kadar mütehakkimâne istilâ etmesinden dolayı şiddetli şikâyetlerde bulunması şeklindeydi. Maksimilyen'e i'timâd-nâmelerini takdîm etmek üzere kabul olduğu zaman vazifesini tamâmîyle îfâ etti ve Pâdişâh'm Budin ve Tamışvar Paşalan'na yedi sancak beğiyile birlikte Zapolya'nın oğlunun imdadına koşmalarını emrettiğini bildirdi. Hakîkaten bu emri alınca Budin Vâlîsi Arslan Paşa Transilvanya'ya müteveccihen 6.000 kişiyi yola çıkarmış ve Tamışvar Vâlîsi Hasan Prodoviç, Pankota'yı zapt etmişti. Şu muhasamat üzerine Çernoviç yeniden İstanbul'a gönderilerek onun dönüşüne kadar Hidâyet Çavuş rehin alıkonuldu. Çernoviç, ta'lîmâtı mucibince Pankota'mn İmparator'a iadesini ve Zapolya'nın oğluna Zatmar ahid-nâmesi şartlarına uymasının ihtar edilmesini talep edecekti. Lâkin vezîr-i âzam Alî Paşa vefat ettiğinden, sefir, bâb-ı devlet nezdindeki müzâkereleri için en güçlü dayanağım kaybetti; Alî Paşa'ya halef olan ikinci vezîr Sokollu Boşnak Mehmed Paşa, harb temayülü ile mâruf idi. İlk mülakatında Çernoviç'e beyân etti ki, İmparatorun Tokay ve Serenç'i iade etmesi lâzım geleceği gibi, Zatmar ahidnâmesi Pâdişâh'ın muvafakati ek-lenmeksizin akd olduğu cihetle yürürlükte olmayıp, verginin te'diyesi-ne kadar her türlü müzâkereler ta'tîl edilecek ve sulhun yenilenmesi hususu ancak akçenin ödenmesinde tekrar mevzû-ı bahs olabilecektir.

Elçi Alber Dö Vis ve Nons Çernoviç bu türlü teklifleri kabule selâhiyetli olmadıklarından, Çernoviç Pâdişâh'ın cevâbını İmparatora bildirmek üzere Viyana'ya dönmeğe hazırlanmakta iken, Transilvanya'dan #-len mektuplar, eğer Pâdişâh tarafından imdâd gönderilmezse bu eyâletin tamâmîyle istilâ olunacağı haber verdiler (7 Temmuz 1565). Bunun üzerine Çernoviç rehin olarak muvakkaten tutuklandı; kırkdört gün muhasaradan ve iki büyük hücumdan sonra Erdud'un Tamışvar beğlerbeği Hasan Paşa tarafından zaptı (14 Temmuz) üzerinedir ki, vezîr-i âzam Nons'u çağırarak Sultân Süleyman'ın -Zatmar muahedesinin olmamış farzedildiğini, bundan başka Nagi-Banya ve Tokay şehirlerinin Zapolya menfaatine terk edilmesi ve Transilvanya'daki İmparator askerinin geri çekilmesi ve Hidâyet Çavuş'un saliverilmesi taleplerini bildiren- Avusturya İmparatoruna bir mektubunu verdi. Çernoviç bu mektubu hâmil olarak onbeş günde³⁹³

³⁹³ Iatoanli'nin, kitap.:22, dediği gibi onbir günde değil; çünkü Çernoviç İstanbul'dan 8 Ağustos'ta çıkarak

İstanbul'dan Viyana'ya vardı. Ahazçabi (Ahaz-çaçi?) ağır bir yürüyüşle onu tâkib ediyordu.³⁹⁴ Yine o sıralarda vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa'nın yeğeni Bosna Vâlîsi Mustafa So-koloviç, Transilvanya işlerini Hırvatistan cihetinden dahî karıştırmak için o tarafı zabt etti.

Mustafa ve amcası, isimlerini doğum yerleri olan Sokol'dan (Doğan yuvası) almışlardı. Harem-i hümayûnda birbirini müteâkib doğancı-baş ve silahdâr rütbesine yükselmiş olan Sokollu Mehmed, saraydan çıkışında kapdân paşa mevkiine ve bir müddet sonra Rumeli Beğlerbeğliğine yükseltilmişti. Sokollu Mustafa da amcasının yüksek mevkii sayesinde çağ-nigîrlikten Tamışvar defterdarlığına, müteakiben Füle beğliğine tâyin olundu. Daha sonra Kilis sancağı beğliğine getirilerek Koryan kalesini zabt ile, buna mükâfâten Segedin Vâlîliği'ne, daha sonra Hersek Valîliği'ne nail olmuştur.³⁹⁵

İşte bu son memuriyetinde Hırvatistan seferini ve Azîz Yahya Şövalyeleri'nin ellerinde bulunup sonradan Zerrini'ye geçmiş olan Krupa kalesi muhasarasını yaptı. Mustafa Paşa Krupa Önüne vardığında kumandan Matyas Bakiç'i teslim olmaya davet etti. Lâkin Matyas, nâmına lâyük bir surette teklifi reddederek, Karniyola umûmî kumandanı Herbart'-dan Auersberg'den, Zerrini'den, Erdudi'den yardım istedi. Mustafa Kru-pa'yı, -ümîdleri hilâfına onaltı gün kat'î bir netice elde etmeksizin- muhasara ettikten ve bütün güllelerini bitirdikten sonra Banaluka ve Ver-büzen'den yeni mühimmat getirtti; lâkin bunlar kâfi olmadığından Bo-hemyalılar'ın üzerine kurşun döktükleri taşların gülle olarak kullanılmasına mecburiyet gördü.

Bu aralık Auersberg yedibin kişi ile Aıma'nın karşı yakasına geldi. İki ordu neferleri, aralarında ancak genişliği az bir ırmak bulunduğu için, attıkları kurşunlara hakaret ve la'netleri de eklerlerdi. Sloni ve Farasiç, ırmağı geçmeyi teklif ettiler; lâkin bu tasavvurun icrası için istedikleri bin kişiyi Auersberg vermedi. Macarlar bu ihtiyat tedbirini alçaklıkla

Viyana'ya 22 Ağustos'ta girmiştir.

³⁹⁴ Sulh ve harbden, hangisinin münâsib olacağına dâir Konferans tarafından İmparator Maksimilyen'e takdim edilen rapora nazaran. Büyük ekseriyet harb taraftan idi. İstirya vâ-lîsi Arşidük Şarl, Avusturya eyâleti vâlîsi Arşidük Ferdinand, Süezya hükümetleri, Bavyera elektörü sulh için rey vermişlerdi. Arşidüklerin reyî -azasının tamamı Bohemya, Silezya, Avusturya, İstirya, Macaristan hükümetlerine mensup- bir komisyona arz olunmuştu.

³⁹⁵ 1566 senesi Mustafa'nın Budin valiliğinde Arslan'a halef olduğu esnada ismi meçhul bir müellif tarafından yazılmış ve Budin Kadısı Ahmîd (Ahmed yâhud Hâmid olacaktır) nâmına ithaf olunmuş bir eser, ki Mustafa Paşa'nın hâl tercümesini bildirir. Mustafa'nın nazmen ve neşren mübalâğalı bir şekilde medhiyesini içine alan bu eser Gencîne-i Ahlâk ismini taşır.

vasıflandırmakta haksız değillerdi. Çünkü, Auersberg, kurtarmak için hiçbir teşebbüste bulunmaksızın, muhasarasının yirminci günü Kropa'nın gözü önünde zabtına müsamaha gösterdi. İki ordugâhın karşısında şehir ateşler içinde bırakılarak cesur müdafileri zevceleriyle, çocuklarıyla birlikte, henüz tütmekte olan harabeleri üzerinde topyekûn îdâm edildiler. Novi de bu hâle uğradı. Mustafa Paşa bu muvaffakiyetlerinden cesaretleterek Kris'den uzak olmayan Obreslo'ya kadar 1.700 kişi ile ilerledi. Lâkin orada Erdudi, bu müfrezeyle 1.500 süvari ve 3.000 piyade ile birdenbire taarruz ederek yüzyirmisekiz esir aldı; birçok da eşya yağmaladı ki, bunların içinde bizzat Mustafa'ya âit birçok kalkan ve mızrak ve diğer silâhları taşıyan oniki yük hayvanı vardı. Yine bu sıralarda Sultân Süleyman Venedik Docu'na bir mektup göndererek Senya Oskokları'nın Osmanlı toprağında akınlarından şikâyet etti.³⁹⁶

Macaristan'da bu vak'alar cereyan etmekte iken, İstanbul'da Malta muhasarasının kaldırıldığı haberi alındı. Bir takımları bu mağlûbiyeti kapdân Piyâle Paşa'ya, bir takımları serasker Mustafa Paşa'ya atfettiler. Mağlûb ve henüz harb yaraları içinde bulunan kadırgaların hazin manzarasını halka göstermemek için Piyâle Paşa'nın limana gece girmesi emrolündü. Bir müddet sonra akdolunan at dîvânında (ayak dîvânı), Süleyman ancak vezîr-i âzam ve ikinci vezîr Sokollu Mehmed ve Pertev Paşalar'a hitâb etti; hiç söz söylemediği Malta seraskeri beşinci vezîr Mustafa Paşa'nın gözden düşkünlüğünü bir dereceye hafifleştirmek için, başkalarından birşey sormadı. Rumeli Beğlerbeği Ahmed Paşa Sofya'ya gitmek üzere yolda iken, kardeşi serasker Mustafa Paşa'nın mağlûbiyeti haberini aldı. Müverrih Selânîkî, kaari-i Kur'ân sıfatıyla Ahmed'in maiy-yeti arasında bulunuyordu; Selânîkî, daha sonraları teşrifat memurluğuna, sonra Mekke, Medine, Anadolu muhasebat kalemi riyasetine tâyin olunmuştur. Bundan sonra gelecek otuzaltı senelik vekâyî, bizzat şâhid olan ve vesika değerindeki bu müverrihin nakline göre yazacağız.

Maksimiyen, cidden muharebeye hazırlanmakla beraber, sulhun iadesi için yeni bir teşebbüsten geri durmadı. Bu maksadla ertesi senenin başlarında (31 Kânun-ı sâni 1566) Pankota ve Krupa'nın iadesi teklifiyle

³⁹⁶ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Hazne-i Evrafçı'ndaki Venedik evrakında sekiz cild «Muharrerât-i Türkiye» içinde Sultan Süleyman'ın son mektubu olmak üzere munderic olan bu mektup 973 Şa'ban'ı tarihlidir. Süleyman bu mektubunda Oskoklar'ın Zftrâ, Sebeniko, Spalat-ro ahaltsiyle münasebetlerde bulunmalarından, iki çektirme ile Braz adasından çıkmalarından, Makarça civarında bir kervanı soymalarından şikâyet «diyor.

Macar Husutoti'yi Süleyman'a gönderdi.³⁹⁷ Husutoti vezirlere^ hediyeler ve serbest bırakılmış yirmi esîr ile geldi. Birkaç sene önce Pala-tin Tomas Nadasdi'nin askeri tarafından esir edilmiş ve salıverilmesi müteveffa Rüstem Paşa'nın hanımı tarafından talep olunmuş cimi ihtiyar Kaasım Çavuş bunların arasında idi. Ancak Husutoti birikmiş olan vergiyi getirmedığı ve Tokay hakkında açıklamalarda bulunmağa yanaşmadığından Alber Dö Vis'in bulunduğu hanede tevkif ile göz habsine alındı. Müteakiben Macaristan üzerine sefer kararlaştırılıp, Hân edildi.

Macaristan seferinin açılmasından az evvel, Yemen Valiliğinden azl edilmiş olan Mahmûd İstanbul'a geldi, ve gelir gelmez Selîm ile görüştü (Şa'bân 973 / Şubat 1566); takdim ettiği hediyelerle Şehzademin ve Sultân Süleyman'ın teveccühünü o derecelerde kazandı ki, sofu keylûn (?) Alî Paşa'nın yerine Mısır Vâlîliği'ne terfi edildi.³⁹⁸ Bu Alî Paşa, Konya sahrasında Şehzade Selîm ve Bâyezîd arasında vuku bulan muharebede Dülkadiriyye Beğlerbeği sıfatıyla Selîm'e büyük yardımlarda bulunarak ondan sonra birbirini müteâkib Bağdâd, Haleb, Şam ve en sonra Mısır Vâlîliği'ne tâyin olunmuştu. Arablar «Keylûn» Türkler «Sofu» diye lakap vermişlerdi. Mahmud Paşa'nın debdebe ve haşmeti selefinin ahlâk ve tavırlarındaki sadelikle tam bir tezat teşkil etti. Mısır'da sikkenin ayarının ilk düşürülmesi Alî Paşa'nın idaresi zamanında başlar; Ha-leb'den Kaahire'ye sikkezenler getirerek, bunlar ma'rifetiyle i'tibârî kıymetlerinden yüzde otuz eksik bir gerçek kıymette dirhemler darb ettirmişti. Halefi Mahmud Paşa ancak bir sene idare ederek, o da, kanmak bilmeyen altın ve kan susuzluğunu teskin için birçok muhakemeler, îdâmlar icra etti. Yukarı Mısır emîri Mehmed bin Ömer ve defterdar îbrâ-hîm'in hazînelerini gasbetmiş ve defterdarda yüzbin altın ortaya çıkmıştır. Mahmûd, atla Bulak'a giderken Kasr-ı Bedevi önünden geçtiği sırada bir kurşunla öldürülmüştür. Cesedi, kendisinin yaptırdığı Remle Câ-mü'ne defn edilmiştir.³⁹⁹

³⁹⁷ Selânikî, ordu Sofya'ya giderken, babasını kaybetmiştir; bunun üzerine Selânikî'nin doğum yerine dönmesi gerekirdi; lâkin beğlerbeğine refakat eden seçkin kişilerin sohbetinden ayrılmamıştır. Selânikî, timârlar defterdarı Kayta-zâde Ahmed Efendi'yi, zeametler defterdarını, Hayalî Beğ-zâde Ömer Beği, Kadı İşreti (?) Efendi'yi, kâtip Hudâyî Efendi'yi zikreder. Beğ-lerbeği Dülkadiroğlu Ahmed Paşa'nı tercüme-i hâli Tezkb»-tü'ş-Şuarâ'da ve özellikle Kınak-zâde'nin Tezkîre'sinde vardır. II. Selîm'in ve III. Murâd'ın sarayına hof-sohbet olmasından dolayı kabul olunan Ahmed Paşa -Âlî'nin Süleyman zamanı vezirleri listesinde bildirdiği veçhile- tam mânâsıyla hürmet edilen bir adamdı; şiirde mahlası «Şemsî» idi. İbareni doğrusu şudur: «Hürmet-i kâmileye mâlik bir adam değil idi.»

³⁹⁸ Selânikî, s. 24. Ravftttül-Ebrftr vuku târihini Receb gösterir. Mahmud Pfuja'mn 973 (1565) tarihli Mısır Valiliği berâti Tâcî-zâde Münşe&tî'nda-dır.

³⁹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/481-486.

Sigetvar Seferi

Sultân Süleyman, birçok sebeplerden dolayı Macaristan Seferi ordusunu bizzat idaresine almıştır. Bu seferde, o vakte kadar bütün gayretlerini neticesiz bırakmış olan Erlau (Eğri) ve Siget (Sigetvar) kalelerini alıp da Malta felâketinin lekesini şu suretle izâle etmek isterdi; düşünürdü ki, ikbâl yolunun sonlarında kendisine vefasızlık etmiyecek ve Macaristan'ın güney hududunda Belgrad muhâsarasıyla başlayan bu şerefli yolu, yine o krallığın kuzey hududlarında Kaab (Yanık) ve Kornom kalelerinin fethiyle ve başlangıçtaki parlaklıkla hitâm bulacaktır. Diğer taraftan kızı Mihrimâh ile Şeyh Nûreddîn'in ihtarları bu azmini takviye etti. Şeyh Nûreddîn, gayrı mü'minler üzerine bizzat cihâd etmekten ic-tinâb etmekle tam bir müslümanın vazifesini haylî vakittir ihmâl ettiğini söyleyerek Pâdişâh'ı ayıplardı. «Arslan» lâkabı verilen yeni Budin Vâ-Ksi (Mehmed Paşa'nın oğlu ve Yahyâ-oğlu'nun torunu) da gönderilen arızalarla, adamlarla Macaristan'ın askerden hâlî ve bu ülkenin her noktasının ele geçirilmeğe açık bulunduğunu arz etmekten geri durmazdı. Tablatin kendisine techîz etmiş olduğu gazanferâne şecaati afyon ve şa-râb ile tahkîre alışmış olan Arslan, Pâdişâh'ın gelişini beklemeğe tahammül edemiyerek, önceden kazanacağı bir muvaffakiyetle velî-i ni'metine zafer yollarını açmak için, hiçbir emir almaksızın Palota önüne gidip 8.000 kişi ve dört top ile muhasarasına başladı (9 Haziran 1566). On günden beri mevkîe yıldırımlar yağdırmakta olduğu ve birçok gedikler açmış bulunduğu halde, kale kumandanı Tori'nin imdada çağırması ve beşli ağası Deli Lutfi'nin Bakon ormanında yaptığı bir keşifte görmüş olduğu İmparator askerinin gelmesi üzerine, muhasarayı kaldırmağa mecbur oldu. Kont Ek DÖ Salem, muharebe ettiği düşmanın oralardan çekilmesi üzerine Vesprim ve Tata'yı ansızın zapt etti; bu vak'alarda Alman askerinin ifratı o dereceye vardı ki, dost ve düşman tefrik etmiyerek Türkler'i de, mağlûblardan birkaçını kurtarmak isteyen Macarlar'ı da boğazlamış ve bu hâl Macarlar'ın müttefikleri hakkında elem verici bir surette muka-bele-i bilmisil muamelesinde bulunmalarına yol açmıştır. Vesprim'in san'-at âbidesi, yâni Macaristan Kralı Etiyen'in bina ettiği kilise -ki o vakte kadar Osmanlılar'ın işgallerinde dahî olduğu gibi kalmıştır- kül hâline getirildi. Tata'da esir edilen 60 Türk, yeniçerilerin zabiti olan Kürd ile birlikte Raab'a gönderildi.

Bu aralık ordu, hedefleri değişik başlıca iki kola ayrılarak İstanbul'dan çıkmıştı. Eski yeniçeri ağası ikinci vezîr Pertev Paşa kumandasına verilen 25.000 süvari ve piyade ile 2.000 yeniçeriden mürekkep olan birinci kol Transilvanya hududuna teveccüh etti ki, Tamışvar ve Belgrad Vâlîleri'nin askerleriyle kuvvetini artırdıktan sonra Gyula'yı muhâsara'-ya memur idi.⁴⁰⁰ Transilvanya prensi Sigismund Zapolya ile Kırım Hânı Devlet Giray, kaybedilmeleri Pâdişâh'ın şiddetle öfkelenmesine yol açan Zatmar ve Tokay kalelerini geri almak üzere emir almışlardı.

Nihayet, Mayıs'm l'inde (11 Şevval 973).⁴⁰¹ Sultân Süleyman, şimdiye kadarki seferlerin hiçbirinde görülmemiş bir tantana ile azimet etti. Pâdişâh, ordunun harekâtına onüçüncü defa olmak üzere riyaset ediyordu: Kırkbeş seneyi bulan saltanatında sırasıyla Belgrad, Rodos, Mo-hac, Viyana, Gunş, Bağdad, Korfu, Suçava, Ofen (Budin), Gran ve (Es-tergon), Tebriz, Nahcivân seferlerinde kumanda etmişti.⁴⁰² Bu defaki seferde serasker sıfatıyla vezîr-i âzam ve üçüncü, dördüncü, beşinci vezîr Ferhâd, Ahmed, Mustafa Paşalar beraber bulunuyorlardı. İkinci vezîr Pertev Paşa, yukarıda yazıldığı üzere iki ay önce Gyula'ya gitmişti, iki kazasker Hâmid ve Pervîz Efendiler, yeniçeri ağası Alî, başdefterdâr Murâd Çelebi, Celâl-zâde'nin halefi nişancı Eğri Abdi-zâde Mahmud Çelebi de maiyyet-i şahanede idiler. Evvelki seferlerin târihini, bizzat vak'-alara şâhid olan Celâl-zâde yazmıştı. Payitahtın idaresi kaaim-i makam (kaymakam) sıfatıyla iskender Paşa'ya ve ikinci ve üçüncü defterdara tev-dî edilmişti. Liman ve tersane dahî kapdân Piyâle Paşa'ya ve bostancı-başî Dâvûd Ağa'ya bırakıldı. Müftî Ebu's-suûd, Alî Paşa Câmîi'ne kadar, kaymakam İskender Paşa ve İstanbul kadısı Kadî-zâde Ahmed Efendi Edirne Kapısı'na kadar Pâdişâh'ı teşyî ettiler. Sultân Süleyman sûr hâricinde Rüstem Paşa Çayırı'nda durarak şâir Abdü'1-Bâkî, Nevâyî, Fevri, Kadî Ubeydî Çelebi, Pâdişâhın mes'ûd seferinin müstakbel muzafferiye-tini temenni sadedinde şiirler takdim ettiler.

İlk ordugâh, Sultân Süleyman'ın ikmâlini haklı ve gurur ve mahzû-

⁴⁰⁰ Peçevî'ye göre Pertev İstanbul'dan ancak 7 Şevval (27 Nisan)'da çıkmıştır. Fakat Selânikî'ye nazaran Şa'bân, nihâyetinde (Mart ortalan) azimet etmişti.

⁴⁰¹ Selânikî. Âlî ve Peçevî'ye nazaran 9 târihinde idi. Ancak Âlî haftanın gününde ve hattâ senede aldanır. 9 Şevval, yâni 29 Nisan 1566 bir pazartesiye tesadüf ederdi; perşembeye değil.

Sultân Süleyman'ın azimetini Hp 973 senesinde olmuştu, 963'do değil. İstoanfi de Sultân Süleyman'ın azimetini Haziran başlarında yazmakla hatâ eder.

⁴⁰² Birincisi 1521, ikincisi 1522, üçüncüsü 1528, dördüncüsü 152», besincisi 1532, altıncısı 1533, yedincisi 1636, sekizincisi 1538, dokuzuncusu 1541, onuncusu 1643, oübirincial 1648, onUcindsi 1552, onüçüncüaü 1566.

ziyetle gördüğü kemerler yanında kurulmuştu. Yaşı ilerleyerek zayıf düşmüş ve nikrîsden muztarip bulunmuş olan Pâdişâh, evvelki seferlerinde olduğu gibi atla gidemiyerek bir araba içinde merhaleleri kat eder, ve-zîrleriyle istişare zamanlarında bile arabadan çıkmazdı. Bütün yol boyunca vezîr-i âzam Pâdişâh'in arabasının geçmesi için yolu düzeltmek üzere, Pâdişâh'dan bir merhale ileri giderdi. Ancak bir ay nihâyetinde Tatar Pazarı* sahrasına varılarak, bu sulak ovaya çadırlar kuruldu. Padişah burada iken bir mâbeynci ile mektup aldı ki, Selim'in oğlu ve Manisa Vâ-lîsi Murâd'ın bir erkek çocuğu olduğunu haber veriyordu. Taleb olunduğu üzere torununa Mehmed ismini vererek balkan içerisinden yoluna devam etti. Sürekli yağmurlar Kapılı Derbend'den geçmeyi zorlaştırdı; bir gün Sofya'da, iki gün Niş'de, üç gün Belgrad'da duruldu ki, Sultân Süleyman bu sonuncu merhaleye İstanbul'dan hareketinden kırkdokuz gün sonra varmıştı. Ordu, yol üzerinde haydutların taarruz ve yağmalarından hasar gördüğünden, Sultân Süleyman bunların gizlendikleri yerlere kadar gidilerek, canlı veya cansız ele geçirilmelerini emretti. Yeniçeri ağası ve bir nevi jandarma demek olan ve onun maiyyetinde bulunan yasakçılar büyük gayret sarfettiler; onların ve Malkara Beği Evrân Beğ'in maiyyetindeki yasakçıların himmetiyle bu haydutlardan birçoğu mağaralarında tutularak ordunun her merhalesinde birkaçı asıldı. Evran Beğ, ordu için sağladığı emniyete mükâfat olarak çavuş-başılığa tâyin ve. eşkiya takibinde seçkin hizmetleri görülen dört yeniçeri günde onüç akçe ile sipâhî sınıfına nakl olundu.

Pâdişâh Belgrad'a vardığında Tuna'nın sultan son yağmurlardan o kadar kabarmıştı ki, Şabaç'a köprü kurmak mümkün olmadı; binâenaleyh Sultân Süleyman yeniçeri rüesâsına, defterdarlara, Rumeli, Anadolu, Karaman ordularına nehri sandallarla geçerek Semlin tarikiyle Sirmi (Si-rem) sahralarına gitmelerini emretti ki, müteakiben kendisi de onlara iltihak edecekti. Belgrad'dan Şabaç yolu yağmurlardan çökmüş olduğundan birçok develer kayboldu; hattâ otağ-ı hümâyûn zayi' olarak zâ1>ı şâ-hâne vezîr-i âzamin çadırında ikamete mecbur oldu. Bu kısa yol dört günden aşağı katedilemeyip bu müddet içinde Semendire sancak-beği Bayram Beğ Şabaç Köprüsü'nü tamamlamağa muvaffak oldu. Süleyman, iki hat üzerine dizilmiş askerinin ortasında köprüyü at ile geçerek Semlin'e mu*tâd debdebesiyê girdi. Rumeli, Anadolu, Karaman beğlerbeğileri Şemsî Ahmed, Zal Mahmûd, Çerkeş Süleyman, câri olan teşrifat mucibince duâ âvâzeleriyle Pâdişâh'ı askerlerinin önüne aldılar. Sultân Süleyman Kurban Bayramı

merasimlerinin Semlîm'de icrasını derhâl emretti. Bayram arefesinde (9 Zilhicce / 27 Haziran), İstanbul'dan azimetinden az vakit önce bir çavuş vâsitiyle Pâdişâh'ın mülakata davet ettiği Sigismund, saraydan dörtyüz asilzade ile birlikte gelip -vaktiyle Hunyad'ın köşkünün bulunduğu bir tepe üzerine kurulan otağ-ı hümâyûna kadar sancak beğleri ve çavuşlar kendisine refakat ettiler. Ordugâha vardığında Osmanlı topçularının umûmî top atışlarıyla selâmlandı, ve çadırı paşaların çadırı yanında kuruldu. Ertesi gün büyük bir ihtişam ile icra olunan Kurban Bayramı merasimlerinden sonra taraf-ı şahaneden askere ve kumandanlara pekçok hediyeler dağıtıldı. Beğlerbeğleri ellişerbin, sancak-beğleri otuzarbin, sipahiler biner, yeniçeriler beşeryüz akçe aldılar.⁴⁰³

Sigismund ancak ertesi gün (1 Zilhicce / 29 Haziran) otağ-ı hümâyûnda resmî mülakata kabul oldundu. Genç prensin önünde ve arkasında ellişer çavuş gidiyordu, önünde ve kendisine en yakın bir yerde at üzerinde altın bir zincire takılmış trampete çomaklarıyla yeniçeri ağası, silâhdâr ve dört vezîr bulunuyordu. Bunların etrafında Acem elbisesi giymiş sarayın koşucu hademesi (seğirdim ustaları) gitmekte ve bunların baştan ayağa sırmalı elbise giymiş dördü prensin rikâbını tutmakta idiler. Sigismund, otağ-ı hümâyûn önüne vardığında attan inip yüz yeniçeri neferinin, hediyelerini Pâdişâh'a takdim etmelerini bekledi. Bu hediyeler içinde gayet güzel işlenilmiş dört altın yıldızlı gümüş kupa ve ellibin duka kıymetinde bir yâkût vardı. Ondan sonra maiyyeti büyüklerinden dokuz kişi ile Pâdişâh'ın tahtı önüne kadar gitti ki, dört sûtûnlu makamında dört vezîr tahtın etrafında yerlerini almışlardı. Macaristan tahtı müd-deîsi üç defa diz üstü çöktü; Pâdişâh da üç defa -öpmek için elini uzatarak ve «Sevgili oğlum» diye hitâb ederek ayağa kalkmasını söyledi. Bizzat vezîr-i âzam, prensi, inci ve elmas ile müzeyyen bir sandalyeye götürdü. O zaman Sigismund, tercüman İbrahim'e hitaben, bu muhteşem manzara karşısında şaşkına döndüğü için, bir eski kulunun oğlu olduğunu Pâdişâh'a arz edememekte olduğunu ifâde etti. Sultân Süleyman, kendisini Macaristan tahtına oturtmadıkça silahı elden bırakmaya-cağmı cevaben Prens'e bildirdi. Mohaç sahrası, Macaristan'ın meşru hükümdarı Lui'nin sukutunu gördüğü zamandan beri 40 sene geçmişti. Onun vefatından üç sene sonra tahtta hak iddia eden

⁴⁰³ «ProfecUonis Ser. principis Joannis II, eleeti Regis Hung. ad Sul&lma-num Imperatorem Turcarum modus et series anno Chr. 1566 factae et celebratae». S. Thorđay tarafından eski bir el yazısından alınmıştır. Kationa'ya, c. 24, s. 207, ve Istoanfi'ye, c. 23, müracaat. Sigismund'un ka-bûj sureti için Peçevl'ye (va: 135), Âli'ye <Va: 284>, SoJak-zâtie'ye (127) SeUnikt'ye (va: 32) müracaat

Zapolya'nın şahsında bu Krallığın Osmanlı Devleti'ne itaati vuku buldu; 25 sene önce de Zapolya'nın oğlu, bir gün babasının tahtına geçeceği vaadiyle validesi Lehis-tanlı îzabel ile birlikte Budin'den çıkarıldı. Sultân Süleyman, Sigismund*-un yazılı olarak yaptığı talebi üzerine, bu defa o vaadi yemledi ve yetimler ve dullara yardım eriştirmeğe her vakit hazır olduğunu ilâve etti. Daha sonra, kendisine iltifatlar ederek, dönmesi için ruhsat verdi ve ertesi gün yirmiiki çavuş vâsitasıyla hediyelerini gönderdi ki, içlerinde kıymetli cevahirle süslenmiş murassa bir hançer ve bir kılıç, bizzat baş-ımrahurun (emîr-i âhûr) götürdüğü gayet güzel dört at bulunuyordu.

Süleyman Sigismund'a, bir ziyafete davetle de şeref vermek istiyordu; lâkin vezîr-i âzam, zayıf bünyeli olan Prens'in alışkın olmadığı Türk yemeklerinden rahatsız olarak Macarlar'm bu hâli zehirlenmeye atf etmeleri ihtimâlini hatırlattı ve Pâdişâhın bu niyetini değiştirdi. Hâlbuki bu bir bahaneden ibaretti ve hakîkî sebebi Prens'i Pâdişâh tarafından ziyafete davet edilmek şerefinden mahrum kılmaktı. Sokollu, Sigismund'a çadırında kendisini ziyaret etmesi teklifinde bulundu. Lâkin bir kula öyle bir şeref vermek kendisinin şerefine lâyük olmayacağı hakkında Bekesi tarafından*, yapılan ihtar üzerine Prens mülakatlarının at üzerinde ve sahra ortasında vuku bulmasını arzu ettiğini izhâr ederek, vezîr-i âzamin davetini bertaraf etmişti, tşte Sokollu Mehmed Paşa'nın Prens hakkındaki kininin aslı bundandır.

İki gün sonra (13 Zilhicce / 1 Temmuz) Sigismund, veda için huzûr-ı şahaneye giderek, Pâdişâh'm şu sözlerine muhâtab oldu:

- «Asker, barut, kurşun, para tedârikine çalış; eğer bir ihtiyâcın olursa bize bildir ki, çâresini görelim.»

Sultân Süleyman, Prens'i kucaklamak için iki defa kalktı. Sigismund yazılı talebinde ancak Teis nehri ve Transilvanya hududu arasındaki arazîyi isteyerek içlerinde cami inşâ olunan Tamışvar ve Lipa (Lipve) nın ve hudud üzerinde iki belde olan Direzin ve Solnok'un lâdesinde ısrar etmekten çekindi. Pâdişâh bu mütevâzîâne talebi haklı görerek Sigismund'-un hükümrânlık dâiresinden olan 300 esîri salıverdi.

Zapolya'nın oğlunun son mülakatı günü Süleyman, Macaristan'da açılmakta olan sefer hakkında efendisine nâmına tebriklerini arz etmek için Osmanlı ordusuna gelen, Fransa Kralı sefiri Guillaume Döb'i de kabul etti. Bu münâsebetle, «Ziyâde Hıristiyan Kralın» (O zaman Fransa Kralı'nın aldığı dindârâne unvandır - Mütercim) sefiri Sigismund Za-polya*yı Katolik

mezhebini terk edip de Luter mezhebini kabul etmiş olmasından dolayı tebrîk etti.

Semlîn'den, Karaman beğlerbeği Süleyman Paşa Budin üzerine yürüme emrini aldı; bizzat Pâdişâh da, Erlau (Eğri) üzerine yürümek için Petervaradin Köprüsü'nden geçecekti. Ancak haber alındı ki Kont Nikola Zerrini Şikloş'ta Pâdişâh'm çaşnigîr ağalığında bulunmuş olan Tırhala Sancak-beği Mehmed'i ansızın ele geçirip, oğluyla birlikte öldürmüş ve ordugâhını yağma etmiş ve yalnız gümüş olarak 17.000 dukalık parayı hâvî olmak üzere büyük bir ganimet alıp götürmüştür. Sultân Süleyman bu haberden Öfkelenerek muharebe plânını değiştirdi: Evveleminde Si-get'in fethiyle Zerrini'yi te'dîb etmeğe karar verdi. Vokovar yakınında Tuna üzerine bir köprü attırarak köprünün bitmesiyle beraber bütün ordu geçti. Kapıcı-başı Alî Ağa'nın ordugâhın umûmî idarecisi sıfatıyla idare ettiği bu ilk hareket o kadar serî oldu ki, iki günlük merhale bir günde alındı; Pâdişâh ise hastalık sebebiyle ve ihtiyarlığın verdiği öfkeyle infiale ma'rûz olduğu için, sür'atteki bu aşırıktan hiddetlenerek kapıcı-

başının ziyâde gayretini boynunu vurdurmak suretiyle cezalandırmak istedi. Lâkin vezîr-i âzam, emre muhalif olan şu hareketin iyi bir neticeye yol açacağını ve zât-ı şahanenin yaşlılığın yükü altında olmakla beraber hâlâ gençliğinde olduğu gibi merhaleleri kısaltmağa (iki merhaleyi bir merhalelik sür'atle almağa) iktidarını göstererek düşmanlarına dehşet vereceğini Sultân Süleyman'a arz ile kapıcı-başının hayâtını kurtardı.

Tuna'nın yeni bir feyezani Volkovar Köprüsü'nü aldı.⁴⁰⁴ Sultân Süleyman, bu feyezani istilzam eylediği sabırsızlık içinde Ösek yanında Drava üzerine başka bir köprü kurulmasını emretti. Onyediy günden az bir müddet içinde cem'an 4.800 zira uzunluğunda onsekiz parçadan mürekkep olan bu köprü ikmâl olundu.⁴⁰⁵ Pâdişâh, dümeni ihtiyar Rodos Beği Alî Portuk tarafından idare olunan baştanbaşa altın yaldızlı bir ka-yıkla* top sadâları içinde köprüyü görmeğe geldi. Tuna ince donanması kumandanlığına memur olan Alî Portuk bu kayıkla o kadırgayı Boğaziçi sularından Tuna ve

⁴⁰⁴ Macaristan müverrihleri Voktivr Köprüsünün inşâ olduğunu bilmiyorlar. Osmanlı müverrihleri de - İstoanfi ve Budi-na'nın rivayetlerine çöro-- Hürnza Beğ'in Ösek Köprüsünü tâyin olunan müddet zarfında ikmâl etmediği takdirde başı kesileceğine âlâmet olmak üzere PSultân Süleyman tarafından kendisine bir siyah kumaş Oiiat) gönderilmiş olduğuna vâkıf değillerdir. Gerçekte ise, Hamza Beğ bu köprü inşâatına memur edilmemiştir.

⁴⁰⁵ Selanik!, s. 35. Ona muvafık olarak Almosnino, s. 41: cPuente'de 4.800 pasos de largo y 14 de âncho acabada en 16 dias» Yalnız burada zira' de-gtt, adım gösteriliyor. (Selftnikl, İstanbul basımı, s. 29, zira' diyorsa da «tertLan» olsa, gerektir (dön köse» kare olarak.)

Drava'ya getirmişti. Zât-ı şâhâne karaya inince yeniçeri ağasının çadırına girerek, ona ve donanma kumandanına cömertçe mükâfat verdi. Beğlerbeğilerine, orduyu hemen Tuna'dan geçirmelerini emrederek kendisi de yirmidört saatten sonra onları tâkib etti (1 Muharrem / 19 Temmuz 1566). Memleketi yağma etmek, yakmak şiddetle yasak olduğu halde, birçok köyler ateşe verildi. Süleyman bu intizamsızlıktan hiddetlenerek kapıcı-başı Gülâbî Ağa'ya ve yüz kapıcıya şu yağma ve yangıncıların hepsinin cürüm işledikleri mahallerde asılmasını; vezîr-i azama da çavuşlar ma'rifetiyle bu canilerin idamına itinâ etmesini emretti. Muhasara topçuları kumandanı, sahra toplarının ve husûsiyle Hus-rev ve Ferhad Beğler tarafından harb hâtırası olarak Arad mevkiinde bırakılan kaçıyaner topunun mandalarla Siget'e nakline me'mûr oldu.⁴⁰⁶

Budin Valisi Arslan Paşa'nın İdamı

Bu azîmet esnâsmda ordu, Fünfkirhen ile Şikloş arasında olup arazîsinin şarabiyle meşhur ve Osmanlı târihinde en şecî Türk generallerinden birinin îdâmıyla hüçün verici bir surette ma'rûf olan Harzani'de çadır kurdu.

Budin Valisi, «Aralan» lâkabiyle yâd olunan Mehmed Paşa -ki Pa-luia üzerine vakitsiz teşebbüsü Pâdişâhın gözünden düşmesine sebep olmuştu. Tata ve Vesprim'in düşman eline geçmesinden dolayı Pâdişâh'm gazabını celbetti. Ondan başka vezîr-i âzam hakkında bir takım tahkîrâtta bulunarak Pâdişâh'a yazdığı ve Pâdişâh'in Sokollu'ya gösterdiği mektuplardan dolayı da, onun kinini tahrik etmişti.⁴⁰⁷ Sultân Süleyman Şikloş'a vardığında çavuş-başı Burunsuz'a onbeş çavuş ile Budin'e giderek vâlî Arslan Paşa'nın başını getirmesini emr etti. Şu sırada valinin bir adamı gelerek Arslan Paşa'nın üç gün önce, orduğâha gelmek üzere hareket etmiş olduğunu haber verdi. Bunun üzerine Süleyman, birinci emrini değiştirerek, vezîr-i âzamin çadırına gireceği zaman idamını irâde etti. Ertesi sabah, ordu Harzani'de beklediği ve vezirler dîvânda toplanmış bulunduğu halde, Arslan Paşa dîvânın bitişine doğru ağır silahlarla müsellaş süvarileriyle vâsıl oldu. Vezîr-i âzamin çadırına giderek kendisi için ayrılan yere oturdu. Cesareti herkesi şaşırtdı:

⁴⁰⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/486-491.

⁴⁰⁷ Mehmed Beğ'in vefatı hakkında Venedik elcisinin raporunda şöyle yazılıdır: «Il Signor haveva fatto tajar la testa (boğuldu) aı Bassa di Buda per sospetbo, che haveva inteltgenza coll' Imperatore, e che 11 pri-mo Vesir non era in gran con fidenza.» Avst. Han. Hazîne-i Evraki, Arslan Paşa'nın bu sefire yazdığı mektuplar bu ifadenin tanıamıyla akini isbat ediyor.

Çavuşlar, Paşa'nın orduda ne yapacağını düşünürlerdi; Pâdişâh'm emri olmaksızın askeri terk etmesinden dolayı herkes kendisini mecnûn sayardı. Vezîr-i âzam ilerleyerek sordu:

- «Burada ne yapmak istersin? Eyâletin idaresini kime bıraktın? Pâdişâh seni beğlerbeği yapmıştı; sen onun kalelerini gayr-ı mü'minlere teslim ettin. La'net sana bedbaht! Senin idamına karar verilmiştir.»

Sonra çavuş-başıya dönerek:

- «Bu adamın vücûdunu dünyâdan kaldır!» dedi.

Arslan, göğsünden Pâdişâh'a takdim etmek istediği iki arızayı çıkardı; vezîr-i âzam kâğıdları aldı; o dakikada çavuşbaşı da zavallı Arslan Paşa*yı yakaladı. Cellâd hazır olmadığından öldürme vazifesi muavinine verildi. Arslan Paşa çadırdan çıktığı zaman Ayaş Paşa ona dedi ki:

- «Bu dünyânın ahvâli bakî değildir; istiğfar et, ve gözlerini âs-mâna çevir.»

Arslan Paşa bu nasîhata cevap vermeksizin cellâda hitaben:

- «Canım usta! Çabuk ol! Başparmağını da iyi bastırmağa gayret et!» dedi.

Cellâd hemen boğdu.

Budin Valiliği vezîr-i âzamin yeğeni Sokollu Mustafa Paşa'ya verildi. Arslan Paşa'nın bütün emvali devlet için zabt olundu. Gece na'sı yanında beklenerek ertesi sabah Yahyâzâde ailesinin mezarına nakledilip -rivayete göre bir hiddetli zamanında tel'in etmiş ve fecî neticesini haber vermiş olan⁴⁰⁸ babasının yanma defn olundu. Tecrübe edilmiş me-ziyetleriyle «Arslan» ismini kazanmış olan talihsiz Mehmed Paşa, II. Mehmed'in en kahraman generallerinden Bosna Vâlîsi Yahya Paşa'nın oğlu Balı Beğ'in torunu idi. Ceddi Hamza Balı Beğ daha 14 yaşında iken kahramanca bir mücâdelede imtiyaz kazanarak Viyana muhasarasında dahî Vihenberg (Viyenberg) üzerindeki mevkiinde nazar-ı dikkati celbetmiş-ti. Bâyezîd'e dâmâd olan Yahya Paşa'nın hepsi de muhârib olarak meşhur dört oğlu vardı; onlardan biri olan Balı Beğ'in de Macaristan'da vâlî makamına çıkmış üç oğlu ve bir torunu vardır ki, şunlardır: Stuhlweis-senburg'da Ahmed, Segedin'de ve sonraları Peçuy'da Derviş, Budin'de Mehmed ve Arslan.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Bu İdamda bizzat s&hld olan SetonİldU*. 38.

⁴⁰⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/491-493.

Sigetvar Muharasası

Arslan Paşa'nın idamının ertesi günü, vezîr-i âzamin oğullan, Kurd Beğ, Hasan Beğ önünde olarak, Pâdişâh mutantan bir surette Fünkirhen'e (Peçuy'a - Peçevi'ye) dâhil oldu (4 Ağustos 1566). Yol esnasında ulûfeci-başı Ferhâd Beğ, baş müteferrika beraber idi; beş hafız Fetih Sûresi'ni okuyorlardı. Yol üzerinde saf teşkil etmiş olan askeri, araba içinden selâmlamakta olan Pâdişâh'm sol tarafında Vezîr Ahmed ve Ferhâd Paşalar, sağ tarafında Ferhâd Paşa'nın kardeşi beşinci vezîr Mustafa Paşa ve son zamanda Mısır'dan celb olunan altıncı vezîr⁴¹⁰ Sofu Alî Paşa at ile gidiyorlardı. Üç gün önce Rumeli beğlerbeği 90.000 asker ve 300 top ile Siget'in kuzeyinde Semiliov tepesi üzerinde ordugâh kurmağa gelmişti. Ağustos'un 5'inde⁴¹¹ Süleyman bizzat Siget'e vâsıl olarak muhararaya başlanılması emrini verdi. Fünkirhen'den iki mil mesafede bulunan ve «Sigetvar», yâni «Adalar Şehri» dahî denilen bu belde her tarafından Almaş nehriyle çevrilmiştir. Kale, yeni şehir, eski şehir olmak üzere üç kısma ayrılır ve bu kısımlar köprü ile birbirine irtibatlıdır. Kale topraktan ve çalıdan yapılmış olup üç kat hendek ile çevrilmiş beş burcu ihtiva etmektedir. Yalnız barut deposu olarak kullanılan değirmi kule, çan kuleleri ve muhafız askerinin ikâmetgâhları kerpiçtendir.

Osmanlılar yaklaştığında Siget kumandanı Zerrini, istişftâmların ortasına bir haç koydurdu. Zabitlerden birine kılıç çekmi| oUa| bir neferin îdâmını emretti. Lâkin Zerrini, askerî intizâma muvafık ofan bu te'dîbe, esîr aldığı bir Türk ağasının da boynunu vurdurmakla faydasız bir vahşîlik ilâve etti. Sultân Süleyman'ın göstermekte olduğu ihtişâm-ı saltanata cevap olmak ve kendisini lâyük olduğu surette kabule hazır olduğunu göstermek üzere, Zerrini, istihkâmlara kırmızı çuka döşettirdi ve kalenin hâricine gümüş gibi parlak levhalar koydurdu. Pâdişâh, Semiliov tepesi üzerinde görürünce, büyük bir topla «hoş geldin» merasimini îfâ eyledi. Derhâl üç taraftan birden hücum başladı. Osmanlıların sağ kolu üçüncü vezîr Ferhâd Paşa ve Anadolu Beğlerbeği Zal Mahmud Paşa kumandasında idi. Yeniçeri ağasıyla Alî Portuk ve Koca-ili Beği merkezi işgal ediyorlardı; hudud beğleri bunların emri altında idi; bunlardan Pozağa Sancak-beği Nasûh Beğ beş

⁴¹⁰ Bu zamandadır ki. bir «altıncı veztr» in zuhur ettiği görülür. M. D'Ohs-son'un «Osm&nly Devleti Teşkilatı» eserinde dediği gibi (c. 7, s. 212), n. Selim zamanında değil.

⁴¹¹ tstoanfl' nln yazdığı gibi, 1 Ağustos değil. Bütün Osmanlı müverrihleri 5 Ağustos târihini gösteren Budin* ile müttefiktirler.

büyük top ile, bilhassa Sultân Süleyman'ın husûsî emri üzerine yeniçerilerin emrine verilmiş olan Kaçyaner topuyla eski şehiri döğmeğe memur oldu. Zerrini, yeni şehiri müdâfaa edemeyeceğine kanaatle yaktırdı. Türkler enkaz üzerine yerleşerek bataryalarını kurdular. Müteakiben eski şehiri kaleden ayıran bataklığı toprak dolu torbalarla doldurarak, bu suretle kaleye sağlam bir yol yaptılar. Pâdişâh'ın gelişinin onbeşinci günü bütün dış istihkâmlara sahip oldular; yalnız kale, Osmanlılar'ın gayretlerine karşı bir mukavemet gösteriyordu (19 Ağustos 1566).

Sultân Süleyman, bütün Hırvatistan'ın idaresini kendisine vereceğini vaad ederek Zerrini'nin sebatkâr metanetini sarsmak istediye de, faydası olmadı. Osmanlılar, Zerrini'nin -Maksimilyen tarafından Siget'in imdadına gönderilmiş olan- büyük oğlunun alemdârıyla trampetesini ele geçirdiler.⁴¹² Süleyman, Zerrini'yi oğlunun uğradığı durumdan kederlendirmek için, bu esirlerin kale duvan önüne kadar götürülmesini ve' birincisinin bayrağı açmasını ve ikincisinin bir zafer havası söylemesini emretti. O aralık kaleye, oklara bağlatarak mektuplar attırdı ki, Almanca, Macarca, Hırvatça, yazılmış olan bu kâğıdlarda asker arasına tefrika düşürmeğe, yâhud güzel vaadlerle sadakatlerini bozmağa çalışıyordu. Bunlar tercüman îbrâhîm Beğ, kethüda Lala Mustafa Paşa, sır-kâtibi Feridun tarafından tertîb edilmişti. Ferîdûn, vezîr-i âzami muhataralı bir mevkiden çekmiş ve hakîkten birkaç saniye sonra oraya bir gülle düşerek birkaç neferi öldürmüştü. Bunun üzerine tahsisatı çok olan nişancı mansıbına tâyin olunmuştu.⁴¹³

Kanuni Sultan Süleyman'ın İrtihali

Kaleye ilk hücumda, ric'at ettirilen muhâsırlar iki bayrak kaybettiler; bu muharebede bulunmak üzere Kaahire'den koşup gelmiş olan sabık Mısır Valisi Sofu Alî Paşa da telef oldu (9 Saf er / 26 Ağustos). Üç gün sonra Mohaç muharebesi ve Budin ve BelgracPın fethi gününe tesadüf ederek, vuku bulan ikinci hücum daha şiddetli, daha korkunç oldu.⁴¹⁴ Bundan dört

⁴¹² «Forgaczil Zigethî Hungariae claustrî praestantissimi vera descriptio et obsldionis eplto me» Forgacz, yalnız trampeteden bahsediyorsa da, Selâ-nikl alemdarı da yazıyor.

⁴¹³ Sel&nlkl bu münâsebetle müteferrikaların o zaman elli kişiden ibaret ve me'mûriyetlerinin l'tibâr ?e muhassesâti çok olarak yüz tim&ra ve kırk Ur maaş-i maktû'a, nail olduklarını yazıyor. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/493-494.

⁴¹⁴ Bizari'nin târihinde bu hücumda dâir yazılan ve ondan sonraki müverrihlerin hepsi tarafından nakledilmiş olan fıkra, Rodos'un fethiyle Çaldıran ve Halep muharebelerinin aynı güne tesadüf ettiği hakkında, herkesçe kabul edilen bir yanlışlığa sebep olmuştur. Halbuki Rodos 23 Aralık'ta, fetholunmuş, Çaldıran muharebesi

gün sonra bir üçüncüsü tecrübe edildi; lâkin yeniçeriler biraz sonra çekilerek büyük burcun altında açılan lâğımın patlamasını beklediler. 5 Eylül sabahı bu lâğım etrafa şiddetli bir aydınlık saçarak patladı. Bu aydınlık sanki Sultân Süleyman'ın vefatı kandillerinin ışıklarıydı; zîrâ o büyük hükümdar inhitât-ı kuvâdan (çökgünlükten) veya ishalden, yâhud bir nüzul darbesinden 5-6 Eylül gecesi irtihâl eyledi (20 Safer)⁴¹⁵ Vezîr-i âzam bu vak'ayı gizli tutmağa gayret etti; hattâ bâzı müverrihlere inanmak lâzım gelirse, bu hâlin sır kalmasını te'mîn için, Pâdişâh'ın tabibini boğdurdu. Bu suretle Sultân Süleyman, Siget'in zabtı tesellisini birlikte alıp götürmeksizin ve Gyula'nın zabtı haberini almaksızın ruhunu teslim etmiştir.

Temmuz'un 5'inden beri Pertev Paşa'nın 25.000 kişiyle muhasara ettiği bu mevkî, Kreçeni tarafından teslim olunuyordu. Sultân Süleyman Siget'in müdâfaasından hâsil olan sabırsızlık ve infial sâikasıyla irtihâlinden birkaç saat önce vezîr-i azama:

- «Bu ocak hâlâ yanmakta devam edecek mi? Muzafferiyet davulu hâlâ sesini işittirmeyecek mi?» mealinde bir tezkire yazmıştı. Yine o mealde ve gûyâ Pâdişâh'ın eliyle yazılmış bir takım kâğıdlar orduda günlük emirler şeklinde ilân ve sırra vâkıf olmayan vezirlere tebliğ olundu. Bu evrakı yazan, baş-silahdâr Ca'fer Ağa idi;⁴¹⁶ Sultân Süleyman'ın vefatından haberdâr olan, Ca'fer Ağa ile sır kâtibi nişancı Feridun idi; bunların her ikisi sonraları II. Selîm, daha doğrusu vezîr-i âzami Sokollu zamanında şu nail oldukları mahreñiyet ve emniyete birincisi Sokollu'-nun dâmâdı ve yeniçeri ağası, ikincisi reîsü'l-küttâb sıfatıyla- hak kazandıklarını isbât etmişlerdir.

8 Eylül'de (22 Safer) bütün haricî istihkâmlar yıkılmış, dahilî istihkâmlar'da yalnız kule ve içindeki barut mahznesi aslî hâlinde-Kalmıştı. Zerrini ya teslim olmak, ya ölmek zamanının geldiğini görçreç, sebatkâr bir liyâkat ve şâyân-ı hayret bir sükûnetle, ikinci yolu tercih etti. Kahramanca hayatı terk etmeğe karar vererek soğuk bir şecaatle ölümüne ve-sîle hazırladı. Oda hizmetkârı Fransuva Çerenke'nin yartfimiyle arkasına ipekten bir üst libâsı giydi. Boynuna altın zincirini geçirdi. Başına kenarları sırmalı ve kıymetli büyük bir elmasla süslü sorguçlu bir şapka takındı. Ondan sonra üzerindeki elbiseye el koyan adam cebinde hiçbir şey bulamadığı için şikâyet etmesin diyerek ve fakat Osmanlı parası karışmamasına dikkat ederek, cebine 100

22 Ağustos'da, Haleb muharebesi 24 Ağus-tos'ta vuku bulmuştur.

⁴¹⁵ Aşağıda, Otuzbeşinci Kitap'la ilgili M.l. l'e bakınız.

⁴¹⁶ Ca'fer Ağa'nın yazısı Pâdişâh'm. yazısına, benzediğinden vezîr-i âzam tevclhât ve sair husûsât hatlarını ona yazdırırdı. Hafeer-i S*hih'den hülâsa, Devr-İ Süleyman!, s. 211. (Mütercim)

Macar dukası koydu.⁴¹⁷ Bundan sonra kale anahtarlarını getirterek dukaların bulunduğu cebine koyup etrafındakilere dedi ki:

- «Bu kol hareket ettiği müddetçe ne anahtarları, ne de altınları benden alamazlar; ben öldükten sonra kim alırsa alsın! Lâkin yemîn ettim ki Türk ordugâhında beni parmakla kimse gösteremeyecektir.»⁴¹⁸

Askerî hizmetleri müddetince vuku bulan parlak muvaffakiyetlerine mukabil aldığı altın işlemeli dört kılıçtan ilk verileni seçerek:

- İlk şeref ve sâni bununla kazandım; hakkımdaki hükmü dinlemek üzere Rabbüyezâlin tahtı Önüne de bununla çıkacağım» diyerek, onu kuşandı.⁴¹⁹

Alemdarı önünde, kalkanını taşıyan hizmetkârı arkasında olduğu halde, miğfersiz, zırhsız avluya inerek kendisiyle birlikte ölmeğe azmetmiş altıyüz kahramanı îrâd ettiği kısa bir nutukla teşvik ve nutkunun sonunda üç defa isa'nın nâmını yâd etti. tç kalenin her noktasından ateş yayılmakta idi; artık dışarıya çıkmak işaretinin bir dakika gecikmesi caiz değildi. Büyük kapının yanında demir parçalan dolu bir havan topu vardı. Zerrini bunun önündeki engellerin alınarak ateş edilmesini emretti. Köprü üzerinden geçmekte olan altıyüzden fazla muhacimler perişan edildi. Havanın ateşlenmesiyle hâsıl olan duman arasında Zerrini, safların arasındaki boşluktan yıldırım gibi geçen Türkler'in üzerine atıldı. Sâdik alemdarı Loran Yoraniç ile beraber en sık saflar üzerine giderek, bir anda göğsüne iki kurşun ve başına bir ok isâbetiyle yere düştü.⁴²⁰ Osmanlılar bu hâli görünce üç defa «Allah» diye bağırdılar. Yeniçeriler Si-get'in cesur müdâfiini alarak yeniçeri ağasına götürdüler. Henüz hayatta olduğu halde Kaçyaner topunun ağzına bağlayarak ve yüzünü yere doğru çevirerek başını kestiler⁴²¹ işte Kaçyaner'i kendi şatosunda idam ettirmiş olan Zerrini misafirperverlik vazifesini ayaklar altına altına almasının ve esiri bulunan bir Türk ağasını öldürmesinin cezasını, Kaçyaner hâininin topu üzerinde can vererek ödedi.

Vezîr-i âzam, tercüman îbrâhîm vâsitasıyla, Zerri'nin ne kadar hazînesi

⁴¹⁷ Naklolunur ki kal'a beği, Zerenski Mıfclos dimekle meşhur bir dilîr idi. Netice-1 hâl ne alacağımı anlaması üzerine başına turna tellerim soktu, kumaş esvâblarını giydi, cibine yüz altun koydu, «Bu beni kesen gaziye armağan olsun» dedi. Pecevi'den hülâsa, c. 1, s. 419. Pecevi'nin bunu Frenk tarihlerinden aldığı melhuzdur; bakiyesi aşağıda 80 numaralı haşiyededir. Pecevl bu kadar almış, Hanuner sözü uzatmıştır (Mütercim).

⁴¹⁸ Yani göstermeğe kalkışını vuracak idi (Mütercim).

⁴¹⁹ Hattâ rivayet olunur ki, ecdâdından kalmış bir kılıç vardı, onu kusandı. Pecevl, kezaluk (Mütercim).

⁴²⁰ Pecevl Selânikliden naklen be? dirhem ağırlığında bir kurşun isabet ettiğini «öyler.

⁴²¹ Zerrini'nin idam edilişi hakkında Macar tarihçileri tarafından bilinmeyen, yâhud sükûtla geçirilmiş olan bu husus, bizzat şahid olan Selânikî'nin şu ifadesiyle doğrulanır: «Koçyân topu üzere yüzü koyu koyup teber-i mu'teber ile ensesinden bir yeniçeri çalup...» (İstanbul basımı, s. 44).

bulduğunu, nerede kaldığını bunlardan sordu. Gururlu genç bir Macar olan hazinedar⁴²² şu cevâbı verdi:

- «Zerrini'nin 100.000 Macar dukası, 100.000 eküsü, her hacimde 1.000 altın kadehi, kıymetdâr bir evânîsi vardı; bunların hepsini mahvetti; yal» nız bir kasa içinde 50.000 liralık kıymetli eşya bırakmıştır; lâkin barut mühimmatı ondan az değildir; onlar da şu konuşmakta olduğumuz dakikada parlayacak, kalenin teslimine yegâne sebep olan ateş, ordunuzun da harabı olacaktır.»

Bu tehdîdkâr sözleri diğer iki esîr dahî tasdik etti. Vezîr-i âzam en- dişelenerek çavuşbaşıya, bütün adamlarıyla birlikte atlara binerek bu fe- lâketin önünü almak üzere lâzım gelen tedbîrlerin alınmasını emretti. Çavuşlar çekilmek ve askere ric'at emri vermek üzere kumandanları haberdâr etmeğe ancak vakit bulabildiler; kule korkunç bir tarraka ile berhava olarak üçbinden ziyâde adam harabesi altında kaldı.⁴²³ Yine o gün vezîr-i âzam, Zerrini'nin başını, şapkası ve altın zincir üzerinde olduğu halde kapıcılar kethüdası Gülâbî ma'rifetiyle dâmâdı Budin Vâlîsi Soko-loviç Mehmed Paşa'ya göndererek, hemen İmparator'un ordugâhına ulaştırmasını yazdı. Sokoloviç, aldığı emir mucibince, şu hüznün verici met-rûkâtı Salm Kontu Ek'e gönderdi. Daha sonra baş, Baltazer Baçani tarafından Çakatorn şehrine getirilerek Azize Elen Manastırı'nda Zerrini'nin -Frankipan ailesinden bulunan- zevcesinin mezarı yanına defn edilmiştir.

Siget'in istilâsının sekizinci günü vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa büyük bir dîvân akdetti. Henüz hayatta imiş gibi Sultân Süleyman tarafından olmak üzere, bütün Osmanlı memleketleri valilerine. Kırım Hâ-nı'na, Mekke Şerîfi'ne, trân Şâhî'na ve Osmanlı Devleti ile münâsebetleri bulunan diğer müslüman hükümdarlara zafer-nâmeler yazıldı. Mükâfat ve terakkiler dağıtıldı; ondan sonra mirâhor (emîr-i âhûr) Ca'fer Ağa'-nın Sultân Süleyman'ın yazısını taklîden yazdığı bir mektup neşr edildi ki, ordudan bir kısmının hemen Babuça üzerine gitmesini ve diğer kısmının Siget istihkâmlarının tekrar yapılmasında kullanılmasını âmir idi.

⁴²² Istoanfi'de, Budina'da, Forgacz'da, Sambuecus'da olmayan bu tafsilat, Selânikl'de kaydedilmiştir.

⁴²³ Bizari ve Budina'ya nazaran 9 Eylül, Osmanlı müverrihlerinden bir takımı 7 ve bir takım 8 târihini gösterirler; Selânikî ve Peçevî Sultân Süleyman'ın vefatı târihinde aldanırlar (Cum'a ertesi 6 Eylül, 20 Safer): bunlar, biri ayın gününe, diğeri haftanın gününe âit olmak üzere, büyük hir hata yaparlar. 1566 Macaristan seferine dâir bir eser yazmış olan Alfons Ulloa'dan başka Siget muhasarasına dâir ismi meçhul bir müellifin (Sansovino'da, c. 1, s. 451) diğeri bir eseri vardır. Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'nde Din-dışı Târih kısmında 106 numarada «Siget'in 7 Eylül 1566 Târihinde Zabtna Dâir» olan el yazmasına müracaat

Yine o aralık asker arasında yayıldı ki, Pâdişâh bir nikris darbesinden dolayı çıkamamaktaysa da, Siget Camii tamamlanınca Cuma namasim ve parlak muzafferiyetin şükranlarını edâ etmek üzere câmi'e gidecektir. Sahiplerinin vefatından dolayı münhal bulunan birçok me'mûri-yetlerin yerlerine yenileri tâyîn edildi.⁴²⁴ Bu münâsebetle Celâl-zâde nişancı hizmetine döndü. Sokollu, askeri Siget istihkâmları ve Ba-buçâ sevkıyâtıyla meşgul ederek, Sultân Süleyman'ın vefatı haberini üç hafta saklamağa ve şu suretle velîahdin Kütahya'dan İstanbul'a gitmesi için zaman vermeğe muvaffak oldu. Bu yolda bir tedbîr, benzer bir muvaffakiyette I. Mehmed'in, II. Mehmed'in,⁴²⁵ I. Selîm'in vefatlarında dahî uygulanmıştı. Siget Fâtihî Sokollu Mehmed Paşa, hükümeti o kadar kavî bir el üe tuttu ki, yalnız bu ilk üç hafta zarfında değil, vefatına kadar sürecek olan 13 sene zarfında dahî Sultân Süleyman'ın müesseselerine herkesi sadıkane itaat vaziyetinde tutarak, devletin saadet ve kudretini o büyük pâdişâhın yükseltmiş olduğu derecede muhafaza etmiştir.⁴²⁶

OTUZDÖRDÜNCÜ KİTAP	
Kanunî Sultan Süleyman Devri'nin Âbideleri	
Devlet Ricali, Şâirler Ve Fakihler	
Fakihler	
İlmî Teşkilâtın Yeniden Tanzimi	
Maliyenin Yeniden Düzenlenmesi	
Ordu.....	
Arazî Sîstemi Ve Vergiler	
Vergiler	
Mülki Düzenlemeler	
Asayişle İlgili Nizamlar Ve Ceza Kanunları	
Kahve Ve Kahvehaneler.....	
Kanûnî'nin «Büyük»Lügü Ve Şahsiyeti	
İmparatorluğun Çöküşünü Hazırlayan İlk Sebepler	

⁴²⁴ Bu zümreden olmak üzere Hazinedar Sinan Ağa Siget'de, eskiden defterdar olan Tevki'î Mehmed Beğ Peçuy'da vefat ettikleri gibi, Basra beğîrbeği Derviş Alî Paşa ve kapı-ağası Yâkûb Ağa da irtihâl eylemişlerdir. Siget muhasarası hakkında bildirilen me'hazlardan başka Âli, Peçevî, Selânîkî, Solak-zâde, RavzatÜ'I-Ebrâr, Câim'ü't-Tevârîh, Nuhbetü't-Tevarih, Cenâbî, Hezar-fenn, Tâb'î-zâde (?), Aziz Çelebi (Süleymân-nâ-me), Hacı Kalfa ile Merakî'nin manzum eserine dahî müracaat olunabilir.

⁴²⁵ Fâtihin vefatında bu tedbirde başarılı olunamadığı malûmdur. Mütercimi

⁴²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/493-498.

Netice

OTUZDÖRDÜNCÜ KİTAP

Kanunî Sultan Süleyman Devri'nin Âbideleri

Sultân Süleyman'ın koyduğu kanunlar ve usûl Osmanlılar nazarında, büyüklüğünün en büyük sebeplerinden sayıldığından -daha önce yazıldığı veçhile Avrupalı müverrihler kendisini «Büyük» ve «Muhteşem» unvânıyla zikretmekte iken- Türkler «Kanunî» unvanını verirler. Saltanatı devrinin âbidelerim sayarken, yalnız Edebiyat ve san'ata âit olanlarını değil, kanuna taalluk edenlerini de zikretmemiz lâzım gelecektir. Evvelâ Süleyman zamanının şöhretli inşâatlarını ve ilmî eserlerinin bir icmalini ve ondan sonra kanun kuyuculuktaki dehâsı sayesinde vücûd bulan Osmanlı saltanatı müesseselerini beyân edeceğiz. Askerî ve siyâsî ve-kayîi nakl ettiğimiz ve bunlardan hissedar olan kumandanların, devlet ricalinin isimlerini yâd ettiğimiz sırada san'at ve edebiyatla ilgili eserlerden ve onların sahiplerinden bahsetmiş isek de, târihin bâzı kısımlarını aydınlatıp bâzı kısımlarını gölgede bırakmaktansa, her tarafını aynı derecede aydınlatmanın daha faydalı olacağını düşünerek, bu bahiste biraz daha söz etmeyi vazife sayıyoruz.

Devletin başka hiçbir zamanı yoktur ki, ebedî eserler ve san'at mah-sûlleri bakımından, 46 sene süren I. Süleyman ve ancak 8 seneden ibaret olan II. Selim saltanatları kadar bereketli olsun.

Evvelce işaret etmiştik ki, Osmanlı müverrihleri Süleyman devri ve-kayîinde 10 sayısının hâkim olmasına büyük bir ehemmiyet isnâd ederler. Bununla beraber, müsâade edilsin ki, Sultân Süleyman'ın hakîkî, öyle zannedilen büyüklüğü hakkında kat'î bir hüküm vermekten evvel, Şark-lar'ın o Pâdişâh'ın şahıs ve saltanatı zamanı hakkında tatbik ettikleri bu 10 sayısı hakkında bâzı tafsilât ve îzâhât verelim. Onların düşüncesine göre, bu sayının te'sîrini îrâde-i îlâhîye aşağıdaki âyetlerle göstermişti: 10. Hicrî asrın birinci senesinde⁴²⁷ doğmuş olan Sultân Süleyman, Osmanlıların 10. pâdişâhı,⁴²⁸ zamanının 10. büyük hükümdarı,⁴²⁹ 10 ev-lâd babası,⁴³⁰ 10

⁴²⁷ Hicretin 900'üncü senesi (1494). (Tütüncü sene asrın başlangıcı olmak itibariyle Sultan Süleyman'ın onuncu ayın basında doğmuş olması doğ ru ise de, 1900 Paris Sergisi münâsebetiyle yeniden, gündeme getirilen meselede her asrın başlangıcı yüzüncü seneden mi, yoksa yüzbirinci seneden mi itibâr olunacağı hakkında münazara olunmuştur. Her târihin ilk asrı yüzünce senenin hitâmında sona ereceğine göre, ikinci ve Üçüncü ilh. asırların yüzbirinci senenin birinci gününden başlaması lâzım gelir. Bununla beraber «öteden beri kabul olunmuş» diye diğer hesabı mu'teber addedenler vardır. Mütercim).

⁴²⁸ Osman, 2) Orhan, 3) I. Murad, 4) I. Bâyezid, 5) I. Mehmed, 6) II. Mü-rad, 7) it Mehmed, 8) H. Bâyezid, 9) I.

büyük evsâf-ı şahanenin sahibi⁴³¹ idi. Saltanatı zamanında 10 sadr-ı âzam,⁴³² 10 defterdar ve nişancı,⁴³³ 10 allâme fa-kîh,⁴³⁴ 10 büyük şâir⁴³⁵ vardı. 10 defa 10 şehir ve istihkâm fethetmekle şöhet kazanmıştır.⁴³⁶

Bundan evvelki dokuz kitabı Süleyman'ın saltanatı vekayîi ve rivayetlerine tahsis ettikten sonra, bu «onuncu» kitapta⁴³⁷ san'at ve edebiyat âbidelerinde ve Osmanlı târihinin bu devresinin meydana koyduğu müesseseleri zikr ile inşâat ve te'sîsâtta, defterdar ve nişancılarından, fakîh ve şâirlerden, ilmiyye kadrosunun yeni tertibatından, ordu ve hazîneden, timâr ve zeametler hakkındaki nizamlardan, ceza kanunları ile zabita

Selim, 10) L Süleyman.

⁴²⁹ 1) Şariken, 2) X. Leon (Papa), 3) VIII. Hanri, 4) I. Fransuva, 6) tvan Vasilyeviç, 6) Şâh İsmail, 7) Şâh Ekber, 8) Andre Agrlti, 9) I. Sigismund, 10) I. Süleyman.

⁴³⁰ 1) Mehmed, 2) Mahmûd, 3) Abdullah, 4) Cihangir, 5) Mustafa. 6) Bâyezid, 7) Selim, 8) Mihrimâh (Rüstem Pasa'nın hanımı) 9) ve 10) İsimleri malum olmayan iki kız ki, Venedik elçileri raporlarında onlardan bahsedilmiştir.

⁴³¹ İdrîs dahî II. Bâyezid münâsebetiyle bu on vasıftan bahseder. Konde, Murlar (Murâbitîn) Târihi'nde (c. 1, s. 339), bunları bâzî değişikliklerle Seyyid bin Süleyman bin Cûdî hakkında tatbik eder: 1) İstikamet, 2) Şecaat, 3) Merdlik hissi, 4) Lütuf, 5) Şairlik kudreti, 6) Belagat, 7) Bedenî kuvvet, 8) Mızrak kullanmakta maharet, 9) Kılıç kullanmada maharet, 10) Ok atmada maharet. İdrîs ise şu on vasfı söyler: 1) İhtiyat, 2) Cesaret, 3) Perhizkârlık, 4) Bedenî kuvvet, 5) Hüsn-i muamele, 6) Sebat, 7) Vakar, 8) Teşebbüs fikri, 9) İffet, 10) Semahat.

⁴³² i) Pir! Pasa, 2) İbrahim Pasa, 3) Ayaş Pasa, 4) Lütî paşa, 5) Süleyman Pasa, 6) Rüstem Paşa, 7) Ahmed Paşa, 8) İkinci defa Rüstem Paşa,

9) Semiz Ali Paşa, 10) Sokollu Mehmed Paşa. Âlim haham Almosnirio'ya da müracaat: «Que tuvisse diez Oliviciers, que son la parte princi-pal del Reino;» Yeniçeri ağasından da bahseder: «Diez agas de Geni-çaros, le mayor fortaleza y vígor de su exercito.» (Hacı Kalfa, Takvt-mü't-T*vftrih, s. 236). Lâkin bizzat Sultân Süleyman tarafından idare olunduğunu beyân ettiği on sefer hakkında aldanır. «Las guerras que dio personalmete fucron diez» (s. 84). Çünkü Mohac ve Viyana seferlerini bir sayarak 1541 Macaristan seferini unuttur, ve İran Şahı üzerine açılan İki son seferi de bir gösterir.

⁴³³ İskender Çelebi (2), Celâl-zâde Mustafa, (3) Ramazan-zade Mehmed, 4) Halli Beğ, 5) Ebûlfaiz, 6) Mehmed Çelebi, 7) Akbaş Çelebi. 8) Nev-toahfr-zâde; 9) İbrahim, 10) Feridun.

⁴³⁴ 1) Kemâlpasa-zâde, 2) Ebusuûd, 3) tbrâhün Çelebi, 4) Tasköprülü-zâde, 5) Celâl-zâde Salih, 6) Hafız Acem, 7) Lârî, 8) Birgili, 9) Hayreddin, 10) Sürûri.

⁴³⁵ 1) Bakî, 2) Hayâlî, 3) Zâtî, 4) Gazalî, 5) Yahya Beg, 6 - Fuzûlî. 7) Celâlî, 8) Fikri, 9) Revani. 10) Lâmi'l.

⁴³⁶ Âlî (varak: 224), bu fetihleri şöyle sayar: 1520'de Şabaç, Sem-lîn, S alan kam en, Külpanik, Knin, Berklas, Bardış, Serbemiç, Sokol, Belgrad. 1522'de İstanköy, Bodrum (Halikarnasos), Le-ros, Piskopia, Nisari (İncir Adası), Sime (Sömbeki), Telos, Limonia, Kalimne (Kaiimnos), Rodos. 1526 senesinde Peter-vardayn (Petervaradin), İllök, Ösek, ftataha, Gregoroviç, Ber-kasova (Berkasuh), Metroviç, Tokay, Sevilan (Suylan), Mo-haç, Peşte, Segedin, Baç, Beçe, Titel, Parkan, Çevak, Erdud, Gypah(?), Budin. 1532 senesinde Eğersek, Neşvar, Babuça, Berzenze, Beluvar, Kaplona, Kapornak, Germendvar, Pozağa, Günş. 1533 senesinde Âdilcevaz, Arciş (Erciş), Ahlat, Vastân, Avnik, İhtimân, Ahul, Teng, Bikar, Bağdâd, Dan, Şehribân, Hâruniye, Artuk, Kerkük, Şehr-i Cîl, Seccade, Lûristan, Ku-zistân, Dîhîm, Koron. 1541 senesinde Valpo, Ştuhleysenburg (tstoni Belgrad), Gran (Ostorgon), Tata, Fünfkirhen (Peşe, Peçuy), Şikloş, Tamışvar; Asya tarafında Vâsit, Van, Basra. 1549 senesinde, İran seferinde, Tortum, AkçekaVa, Bingerd, Brakan, Niyak, Kubiki. Koçuk, Sâmğân, Ahu. Nahcuvan. 1557 senesi muharebesi, Macaristan seferinde, Galad, Nagi, Felnek, Aperiyes, Boduriak, Zadurlak, Arad, Çanad, İlladia. Deva, Lip-pa. Ancak Âlî 1527 senesinde Dalmaçya ve Hırvatistan'da fethedilen kaleleri unuttuğu gibi, 1537 senesinde Pâdişâh'm eline geçen Akdeniz adalarını zikretmiyor.

⁴³⁷ Hammer de 10 sayısının te'sirine mağlûp olarak Sultân Süleyman saltanatını 10 kitapta yazmıştır. Mütercim.

nizamlarından, dahilî idareden birbirini müteâkib bahsedeceğiz.

Süleymâniye Camii ile diğer altı cami, yâni: I. Selîm'in türbesi yanında inşâ olunan Selimiye'yi; Süleyman'ın şehzadeleri Mahmud ve Cihangir'in türbeleri yanındaki Şehzade ve (Galata'da, bugünkü Cihangir semtinde) Cihangir Câmileri'ni, Üsküdar ve Edirne Kapısı'nda Mihrimâh Sultân için yapılan iki camii; Haseki Sultân, diğer ismiyle Rokzeîan için Avrat Pazarı'nda inşâ olunan camii daha Önce zikretmiştik. Her ne kadar şu altı cami, Sultân Süleyman'ın ismini taşımıyorsa da, hepsi onun hazînesinden vücûde getirilmiştir. Süleymâniye'den sonra Süleyman'ın en ziyâde iftihar ettiği - «Kırk Kemer», yahut kırk umûmî çeşmeye su verdiği için- «Kırk Çeşme» nâmiyle yâd olunan ve evvelce târihimizde zikredilen su yollarıdır. Süleymâniye'nin, Kırk Çeşme Kemerleri'nin, Çekmece Köprüsü'nün yaptırılmasıyla, Sultân Süleyman, ihtişam ve umûmî müesseseler bakımından -Ayasofya Kilisesi'nin, eski Bizans su yollarının, Çekmece Köprüsü'nün yapılmış bulunduğu nehir üzerinde bir kârgir köprünün banisi olan- Justinyen ile rekabet etmiştir.

Kostantiniyye'yi inşâ eden Kostantin ve bu payitahtı feth ve yeniden îmar eden Mehmed istisna edilirse, bu şehrin tezyinatını büyük çapta borçlu olduğu kişiler, Büyük Justinyen ile Büyük Süleyman'dır. Osmanlı Pâdişâhı tarafından yaptırılan bütün büyük binaların tafsîlen ta'-rîfi, altı bâbda Justinyen'in âbidelerini tavsif eden Prokop'un eseri kadar geniş bir te'lîfe sermâye olur. Prokop gibi bu te'lîfât sahibi de payitaht ve vilâyetleri süsleyen camilerle, memleketin her tarafında görülen birçok su yolları, köprüler, istihkâmlar, birçok hayır müesseseleri hakkında sitayişle söz edebilir. Şeyh-i Ekber mutasavvîf Muhyî'd-dîn el-Ara-bî'nin kabri üzerindeki unutulmuşluk perdesini kaldırarak oraya bir kubbe inşâ edip erbâb-ı ihlâsa ziyâretgâh yapan pederi Selîm'in eserine paralel olarak, Süleyman dahî Bağdâd'da -Acem şîâsımın yıktığı- tmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Türbesi'ni îmar ve bu türbenin civarında bir câmi-i şerif ile fukaranın yemek yemesi için bir imaret inşâ eylemiştir. Yine Bağdâd'da, meşhur Kaadiriye tarikatı kurucusu Şeyh Abdülkaadir Gey-lânî'nin türbesi yanındaki camii yeniden ihya etmiştir. Büyük mutasavvîf ve şâir Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile îslâm kahramanı Seyyîd Battal Gazfnin hâtıraları, yine o yolda Süleyman tarafından şereflendiril-mişîerdir. Konya'da Mevlânâ Dergâhı'nda iki minareli bir cami ile dervişler için bir semâ-hâne,⁴³⁸ onların ikametlerine

⁴³⁸ Peçevt, Âlî,

mahsus hücreler, fakirler için imaret yaptırmıştır. Seyyîdgazî kasabasında Battal Türbesi civarında büyük bir tekve, bir cami, bir medrese, fakara ve garîbler için imaret te'sîs etmişti; bu binaların hepsi kurşunla örtüldü; tekve Bektaşî tarikatine verildi. Tarikat pîrî Abdülkadir ve Celâleddîn-i Rûmî için yapılan hayır eserleri ile Seyyidgazî kasabasındaki inşâat Osmanlı memleketlerinde miktar ve nüfuzları çok olan Kaadirî, Mevlevî, Bektaşî dervişlerinin Süleyman hakkında muhabbetlerini celbetmişti. Kefe'de, İznik'te, Şam'da harâb olan camileri ve Meriç üzerinde Mustafa Paşa Köprüsü yanında Mustafa Paşa'nın inşâ ettirmiş olduğu kervansaray, camii, imareti tamir ettirdi.

Sultân Süleyman, bu kadar camileri inşâ ve tezyîn ettirmekle iktifa etmiyerek, yeni fethedilen memleketlerdeki Hıristiyan kiliselerini de Islâm mabedi hâline çevirdi. Rodos ve Koron'dan Tamışvar ve Budin'e kadar çanlar HıristiyanlarY davetten mahrum kalarak, Mezamir tegannîleri ve organon ahengi yerine, minarelerin tepelerinde müezzinlerin «Allah! Muhammedi» seslerinden başka birşey işitilmez oldu. Osmanlı silahlarıyla ele geçirilen şehirlerin hepsinde, Rodos'ta, Koron'da, Şabaç'da, Belgrad'da, Tamışvar'da, Budin'de kiliseler camie çevrilirken, bir taraftan da istihkâmlar tamir veyâhud yeniden inşâ edilmekte idi. Süleyman'ın saltanatının bidayetinde tamir gören Belgrad Kalesi, bir yıldırım düşmesinden dolayı cebhânesinin ateş almasıyla harâb olduktan sonra, saltanatının sonunda dahî tamir edildi.

Sultân Süleyman Kudüs'ün duvarlarını tamir etmiş, ve daha önceki halîfeler gibi Kâbe-i Muazzama'yı tezyîn eden Osmanlı Pâdişâhlan'nın ilki olmuştur. Bu tezyinatın caiz olduğu hakkında müftî Ebussuûd'dan fetva almış, ve inşâatın Mekke fakîhleri ile Hanefî, Mâlikî, Hanbelî, Şafîî, dört sünnî mezhebin imamı huzurunda icrasını emreylemiştir. Mekke'de bu dört mezheb için Osmanlı medreseleri tarzında dört medrese yaptırıp, her medreseye on beş talebe ve bir muîd konulmuştur. Müderrislerinin vazîfe-i yevmiyeleri 50, muîd'in dört, her tâlib (talebe)'in iki akçe idi.⁴³⁹

(Hazret-i) Peygamber'in ilk zevcesi (Hazret-i) Hadîce'nin vaktiyle camie çevrilmiş olan hanesi harâb olmuştu. Süleyman onu tekrar inşâ ettirerek salı ve cuma günleri «Allah!» ve «Hû!» diyerek zikr etmek üzere dervişler tâyîn eyledi.

⁴³⁹ Cihân-nümâ (s. 516); demek ki, bir medresenin günlük masrafları 84 akçe (bir muallim 50, bir muîd 4; 15 talebe, beheri 2) ve dört medresenin 336 akçe idi.

Mekke'nin bir âfeti olan su kıtlığına çâre bulmak üzere, Hârûnü'r-Reşîd'in zevcesi Zübeyde Mekke'de büyük meblâğlar sarfıyla bir su yolu yaptırmış ve bu eser defalarca tamir görmüştü. Sultân Süleyman'ın saltanatının onikinci senesinde (939/1532) Mekke'de susuzluk o dereceye çıktı ki, bir kırbası haylî para demek olan bir dukaya satılır oldu. Ve dindârâ-ne sâiklerle Haremeyn-i Muhteremeyn'e gelmiş olan hacılar susuzluklarını gideremiyerek telef olmak tehlikesine uğradılar. Bereket versin ki bir hayırlı yağmur imdâdlanna yetişti. Felâketin tekerrürüne mahal vermeinek için, Süleyman Bedir ve Huneyn ve Cebel-i Arafat su yollarının tekrar inşâsını emretti ki, bunlardan Bedir ve Huneyn yolu 45 lüle⁴⁴⁰ su alır mermerden yapılmış kubbe ile örtülü bir büyük havuzda son bulurdu. Süleyman'ın kızı Mihrimâh Sultân, diğer bir su yolu inşâ ettirerek, bununla Cebel-i Arafat menbâi sularım Harem-i Şerîf yanında bir havuza akıttı. Cebel-i Merve yamacı üzerinde bir çeşme yaptırdı ve Safa ile Şürefâ Kabristanı arasındaki iki havuzu genişletti. Bu havuzlardan biri Suriye'den, diğeri Mısır'dan gelen hacıların ihtiyaçlarını giderdiğinden, «Suriye» ve «Mısır Havuzlan» denmiştir. Mısır Sultânı Kalavun iki karye te'sîs ile, bunların varidatını bayram günleri Kabe'ye Örtülecek örtüye senelik masraf olarak tahsis etmişti. Bu örtü, sırmalı iki kumaş parçasından mürekkep olup 1060 zira' vüs'atinde olan birincisi «Hîcâb» ve 50 zirâ'dan ibaret olan ikincisi «Nitâk» olarak adlandırılır. Bu iki karyeye Sultân Süleyman diğelerini ilâve etmiştir. Bundan başka, Haremeyn'e her sene hacı kafilesi ile gönderilen akçeyi artırmış ve bunu «Çuvâlî» (?) nâmıyla Hıristiyan reâcizye'sinden tahsis etmiştir.⁴⁴¹

Devlet Ricali, Şâirler Ve Fakihler

Osmanlılar'ın teşrifat usûlleri gereğince vezirler, beğlerbeğileri cümleye tekaddüm ederler; onlardan sonra defterdar, nişancı, reîsü'l-küttâb gelir ki, asıl vükelâ (kabine) bunlar demektir. Bunların, yazı işleri ile uğraşan dâirelerin sükûtu içinde mütevâzîâne îfâ ettikleri faydalı hizmetler, erbâb-ı harbin hizmetleriyle gölgelendiğinden, ekseriya hakkıyla tak-dîr olunamaz. Defterdarın, nişancıların, reislerin şân ve şöhrete nail o) malan nâdiridir; İskender Çelebi gibi sukutu bütün Osmanlı memleketlerinde yankı

⁴⁴⁰ Su ölçüsü.

⁴⁴¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/499-503

uyandıranlar ve büyük ve küçük nişancı Celâl-zâde Mustafa ve Ramazan-zâde Mehmed gibi zamanlarının târih-nüvisi olmuş bulunanlar, bu kaaideye istisna teşkil ederler.

Vezîr-i âzam İbrâhîm Paşanın gadrine uğramış olan İskender Çelebî*den sonra defterdar olanlar arasında, Macaristan vergileri için yeni bir kayıt te'sîs etmiş olan Halîl Beğ ile şöhretli müverrih İdrîs-i Bitlisî'nin oğlu Ebûlfazl Çelebî'yi sûret-i mahsûsada zikretmemiz lâzım gelir. Halil'den evvel Osmanlı Devleti'nde Rumeli, Anadolu, Suriye ve Mısır def-terdân olmak üzere üç defterdar vardı. Macaristan'ın fetlji bir dördüncü defterdarlık teşkilini icâb ettirerek, Halîl Beğ bu yeni vilâyetin mâliyesini idareye memur oldu. Ebûlfazl ise pederinin, saltanatın teessüsünden sekizinci pâdişâha kadar Heşt Bihişt nâmıyle Fars lisânı üzere yazmış olduğu Osmanlı Devleti târihine 9. pâdişâh olan I. Selim zamanı ve-kayîini ilâve etmiştir.

Eğri Abdî Çelebi nâmıyle mâruf olan Mehmed Çelebi dikkate değer bir kitabet hüneri ile imtiyaz kazanarak iki defa defterdar ve nişancı mansıplarına çağırıldı.⁴⁴² Birçok nizamlar, bu zât ile büyük nişancı Mustafa'nın kaleminden çıkmış ve o zamana kadar neşr olunan nizamların bir mecellede toplanması da bunların himmetiyle vuku bulmuştur; birincisi II. Mehmed'in Kanun-nâme'sini ve ikincisi I. Selîm zamanında tanzim olunan Kanun-nâme-i Mâli'yi toplamış ve birleştirmiştir.

Diğer iki defterdarın da devletin işlerinde hizmet-i mahsûsaları vardır ki, bunlar, iftiralarla İskender Çelebî'nin düşmesine yardım eden Nakkaş Alî ve nişancı Celâl-zâde Mustafa'nın himâyesi altındaki Nevbahar-zâde*dir. Nevbahar-zâde defterdar mansıbına vâsıl olunca müessesenin usûlü gereğince, nişancı'ya tekaddüm etmek hakkı olduğu halde, velinimetine tekaddüm etmekten ise istifayı tercih edeceğini beyân ederek, onun Önüne geçmedi. Sultân Süleyman, bu ni'metşinâsca hareketteki necâbeti övgüyle karşılayarak, bundan böyle defterdar ve nişancılardan hangisi daha kıdemli ise, onun tekaddüm etmesini irâde etti.

Mısır defterdarı İbrahim Beğ Türkçe bir Muharrerât-ı Devlet Mecmuası (Devlet yazışmaları mecmuası) tertîb etmiştir.. Lâkin bu mecmua, reîsül-küttâb Feridun Beğ tarafından Münşeât-ı Hümâyûn nâmıyle tanzim olunup bütün mecmuaların en mükemmeli bulunan ve târihimizde III. Murad saltanatınâa mevzû-ı bahs edilecek olan esere kıyâs edilemez. Bu

⁴⁴² «Mehmed Çelebi, Eğri Abdî-oglu dirlere bir ehl-i Um âdem İdi; gâh defterdar ve gâh nişancı oldu. Sığetvâr seferinde nişancı iken vefat ilerek Peçuy'da Kaasım Paşa Camiine defn olındı.» Peçevl, c. 1, s. 42. (Mütercim).

nişancıların kaleminden çıkan en şâyân-ı dikkat muharrerât arasında, Mohaç muzaffariyetnâmesi, Belgrad, Rodos, Tebriz, Bağdâd, Budîn, Siget Fetihnameleri ile Şelîzâde Bâyezîd'in teslimi hakkında Süleyman ve Şâh İsmail ve Şâh Tahmasb ve bunların vezirleri arasında cereyan eden muhâberâtı ve Süleyman tarafından Mekke Şerîfi'ne gönderilen ve Vezîr-i âzam İbrahim Paşa'ya verilen berâtları zikretmemiz lâzım gelir.⁴⁴³

Defterdar ve nişancılar arasında müverrihlere ve erbâb-ı kaleme tesadüf olunması, Pâdişâhlar, vezirler arasında şâirler bulunmasından daha az taaccübe şâyân olduğunda şübhe yoktur. Babası I. Selim, ve amcası Korkud haklı olarak şâirler arasında zikrolunan Sultân Süleyman ile dört oğlu Selîm, Mustafa, Bâyezîd ve Cihangir dahî Osmanlı terâcim-i ahvâllerinde⁴⁴⁴ bu sıfatla yâd edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin en büyük şâiri Abdülbâkî, daha muhtasar olarak Bâkî'dir ki, Osmanlılar bu zâtı «Sultânü*ş-Şüarâ» ve «Hân ve Hakan-ı Şüarâ» ünvanlarıyla zikrederler. Bakî, Osmanlı şiirinde Mütenebbî ve Hâfız'm Arabça ve Farsça şiirdeki derecesinde sayılmıştır. Süleyman zamanında doğmuş olan Bakî, bu Pâdişâh'ın saltanatı zamanında şöhretin son derecesine nail olarak II. Se-lîm zamanında dahî o mertebeyi muhafaza etmiştir. Sultân Süleyman'ın şiirleri şairane dehânın işaretlerini hâvî değilse de, bir vekar-ı şahaneyi ve sâf bir ahlâkı belirttiği inkâr edilemez. Her beytinde görülen insaniyet dolu duygular «Muhibbi» mahlasını hakkıyla almış olduğunu isbât eyler. Eğer Süleyman zamanının büyük şâirleriyle eşit sayılmazsa, ilerlemiş bir yaşta, yâni eski dostlarım kırıp atarak yenilerini yerine oturtmanın müşkül olduğu bir zamanda, ilk eserini takdime gelen Bâkî'nin ulvî liyâkatini takdir ve o vakitten itibaren -

⁴⁴³ İmparator ve Kral Kütüphânesi'nin 224 numarasında İbrâhîm'-in inşa ettiği (kaleme aldığı) şu vesikalar bulunur: Şâh-îs-mâil'in tebriknâmesine cevap (varak: 12 ve 14), bir vezire me'-mûriyet fermanı (varak: 16), Diyâr-ı Bekr valisinin me'-mûriyet fermanı (varak: 17), sadrâzam İbrâhîm Paşa için diğer bir ferman (varak: 18). «Celâl-zâde Târihi:» Mısır valiliğinin 40.000.000 akçe tahsisat ile Süleyman Paşa'ya tevcihine dâir 934 (1527) tarihli bir fermanı; Sultân Süleyman'ın Hayrbay'a 926 (1520) tarihli bir mektubunu (varak: 24), Şâh Tahmasb'-ın Bâyezîd'e dâir bir mektubunu (varak: 25, 26, 27, 51) hâvidir. Rûz-nâme-i Süleymanî'ye de müracaat. Bunlardan sonra Şehzade Selim'in ve lalasının Mekke müftisine (varak: 59) mektupları; Sultân Süleyman'ın Mekke Şerîfi'ne 957 (1551) tarihli fermanı; sadrâzam Rüstem vezir Alî ve Ahmed Paşalarla diğer vezirlere tebrik-nâmeleri; kayın validesinin vefatından dolayı Rüstem Paşa'ya ta'zîyet mektupları; kadıların, sancak-beğlerinin, diğer memurların yazışmaları mevcuttur. Kont Loçov'un bana vermiş olduğu Farsça yazılmış, Sultân Süleyman'ın Şâh-Kul'na bir mektubu (Nu: 15), Ferruh-zâd'ın cevâb-nâmesi (Nu: 16), Sultân Süleyman'ın bu mektuba cevâbı, Tahmasb'm Bâyezîd lehinde tavassutunu bildiren mektup (Nu: 17) Rûz-nâme-i Süleymanî'de yoktur. Pâdişâh'm bu mektuba cevâbı (Nu: 18), Rûz-nâme-i Süleymanî'de 60 numaradadır.

⁴⁴⁴ Terâcim-i Ahvâl ve Münşeat sahipleri Sultân Süleyman'ın dört oğlu nâmına ancak birkaç beyit yazmaktadırlar. Fevrî, Süleyman'ın bâzı şiirlerini Ahlâk-ı Süleyman! eserine almıştır; bu eser Sultân Süleyman'ın vefatından altı sene önce 979 (1560) senesinde son bulmuştur. (Sultân Süleyman'ın şiirleri Dîvân-i Muhibbi adıyla sonraları İstanbul'da basılmıştır.

büyük adamlara mâlik olmak hususunda o kadar zengin olan- devletinin güzel ziyneti olarak yüceltmış olmasından dolayı övgüye lâîk olmak lâzım gelir. Bâkî'yi padişahlık şânına lâîk bir şekilde mükâfatlandırmakla iktifa etmedi; kendisi de şâir olmak haysiyetiyle bir şiir ithaf ederek, bunda Bâkî'yi Osmanlıların en büyük şâiri olmak üzere yâd etmiş ve şöhretinin devam edeceğini haklı olarak keşfetmiştir.⁴⁴⁵ Kendisine bahşedilen ni'metler-den uygulanan Bakî, Sultân Süleyman'ın vefatı üzerine bir mersiye söylemiştir ki, Osmanlı şiirinin en kıymetli elması addolunmuştur. Bâkî'nin mersiyesiyle rekabet edebilecek diğer bir mersiye de allâme müftî Ebus-suûd Efendi tarafından tanzim olunmuştur ki, bu zâtı Osmanlı terâcim-i ahvâli birkaç gazelinden dolayı -Selefi Kemal-Paşa-zâde ile Sa'dî Efendi gibi- şâirler arasında zikretmemektedirler.

Pâdişâhlar, şehzadeler gibi birçok vezirler, paşalar da gazel söylemeyi boş bir şeref olarak telakki etmemişlerdir. Talihsiz Budin Beğlerbeği Arslan Paşa, vezir Cemâli ve Şemsî Ahmed Paşa'lar, vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, tercümeli ahvâl yazarları tarafından şâirler silsilesine ilhak olunmuşlardır. Fakat bunların hiçbiri, ve hattâ şimdi zikredeceğimiz dokuz şâir, kendisini Bakî derecesinde sayamaz.

Şâir Hayâlî, bu mahlasa hayâllerinin, renklerinin parlaklığıyla hak kazanmıştır. Bu meziyyetleri Pâdişâh'ın ve vezîr-i azamın o kadar teveccühünü celb etti ki, her şiiri Pâdişâh'ın mükâfatına mazhar olarak, nihayet 150.000 akçelik senelik bir irada (zeamete) nail oldu.⁴⁴⁶ Hayâlî, edebiyatla ilgili fikirleri bakımından -I. Selîm zamanında bahis mevzuu ettiğimiz- Zâtî'nin muhalifi olmakla beraber, ekseriya onu taklîd etmiştir. Osmanlıların Areten'i demek olup «Deli Birader» unvanı verilen Ga-zâlî'den ve Şâh ü Gedâ ve Şehd-engîz manzumelerinin sahibi Yahya Beğ*-den vekayî ile alâkalı bahisleri yazarken de bahsetmiştik. Fuzûlî afyonun ve sarhoşluk veren içkilerin zevkini ve Leylâ ile Mecnûn'un aşkını teren- nüm etmiştir; «Ravzatü'ş-Şühedâ» nâmındaki Farsça eseri de «Hadîkatü'sSüedâ» nâmıyla tercüme etmiştir. Celâlî ve Fikrî hikâye nazımlarıyla isimlerine şöhret vermişlerdir; birincisi Husrev ü Şîrîn unvanlı Farsça manzum hikâyeden ve Türkçe Leylâ vü Mecnûn'dan ilham almak suretiyle bu iki efsâneyle nazm

⁴⁴⁵ Buna dâir Fevrî'nin Ahlâk-ı Süleymânî'sinden alınmış beyitler Bâkî'nin Almanca tercümesinde mevcuttur, s. 155.

⁴⁴⁶ Utta Şâber'in tercümesi, s. 149. Diğer iki Hayâlî'den de bahseden Âşık Çelebi ile Kınalı-zade'ye dahi müracaat.

eylemiş, Şeh-nâme'yi de tercüme etmiştir. Fikrî yıldızlardan ilhamlar alarak «Mihr ü Nâhîd»İ ve «Behrâm vü Zühre»yi yazmış ve «Şükûfe-zâr» ve «Ebkâr-ı Efkâr» nâmında diğer eserleri bırakmıştır. Süleyman'ın saltanatının ilk senesinde vefat eden Revani «tşret-nâme» ismindeki⁴⁴⁷ musavvirâne eseriyle birinci derecedeki Osmanlı şâirleri arasına geçmiştir. Bîdpây (Beydeba) 'in hayvanat lisânından hikâyelerini ihtiva eden Alî Vâsi' tarafından yazılan Türkçe tercümesi umûmî surette Osmanlı nesrinin en güzel eseri addolunmakla beraber, birinci nesir yazarları arasında bulunan Lâmi'î de Revânî gibi en büyük şairler sırasında zikr olunmaktadır. Lâmi'î Zatî gibi «Şem' ve Pervane» nâmında hayalî bir eser nazmederek, Zatî ile, Fettâhî'nin «Hüsn ü Dil» ismindeki eserini Türkçe'ye tercüme ederek Âhî ile rekabet etmiştir..... Süleyman'ın emriyle Nizâmî'nin (Semerkandî) «Veysî vü Rânim»i, Câmî'nin «Absâl ü Salâ-mân»ı, Ensârî'nin «Vâmık ü Azrâ»'si, Nizâmî'nin (Gencevî) «Heft-Pey-ker»i, Âritî'nin bir eseri⁴⁴⁸ gibi İran'ın en eski efsânelerini tercüme etmiştir. Ferhâd'm felâketini hikâyeye eden bir «Ferhâd-nâme» ile Kerbelâ Vak'asını anlatan «Maktel-i Hüseyin» nâmındaki eserleri ve «Şerefü'l-În-sân»⁴⁴⁹ ismindeki Arabca eseri ile Câmî'nin mutasavvıfların tercüme-i hallerini ihtiva eden «Nefahâtü'l-Üns» unvanlı kitabını ve «Şevâhidü'n-Niibüvve»sini de tercüme etmiştir. Bunlardan başka hikâyât-ı mudhike (komedi hikâyeleri)'yi ihtiva eden bir «Letâif-nâme» ve Sa'dî'nin Gülis-tân'ma bir şerh yazmış ve «Şehr-engiz-i Bursa» nâmında da bir eser bırakmıştır.

Bu 10 şöhretli şâirden başka,⁴⁵⁰ Müntehabât ve Terâcim-i Ahvâl sahipleri Süleyman zamanında 100 ve II. Selîm zamanında 50 şâir yazarlar ki, bunların da ekserisi şâir-i rebâbîdir. Bununla beraber birçoğu şiirlerine bâzı savaş vak'alannı, yâhud bir pâdişâhın hükümrânlık devrini, hattâ Osmanlılar'ın umûmî târihini mevzu ittihaz eylemişlerdir; ezcümle Sûdî (sevda) Mihâl-oğlu'nun kahramanlıklarını, Merâkî ve îîâhî Siget muhasarasını, Şükrî ve Derûnî I. Selîm saltanatım,⁴⁵¹ Hayatî ve Mahremi I. Süleyman saltanatını, Hadîdî, Şemsî, Arif, Hezâr-pâre bütün Osmanii pâdişâhlarının fetihlerini nazm etmişlerdir. Şâh-nâme nasıl bütün İran

⁴⁴⁷ Şaber'de Lâtifi, s. 159, ve Berlin Kütüphanesinde Dîez'in el yazılan.

⁴⁴⁸ Almanca'da «Ballen und Schlagel» ve Fransızca'da «Ballot et le Maillet» denilmiştir; Gûy-tt Çevgân* dır. (Mütercim).

⁴⁴⁹ Kalkûta'da basılmıştır.

⁴⁵⁰ Bâkl, Hayâlî, Zâtî, Gazalî, Yahya Beg, Fuzûlî, .Celfî, Fikrî, Revani, Lftmî'î.

⁴⁵¹ Selîm-name. Nasır Sücûdî ve İshak Çelebi I. Selim, ve UsûU n. Selîm tarihini yazmışlardır.

târihini ihtiva ederse, bu son dört şâirin eserleri de bütün Osmanlı târihini içine aldığı için bunlara «Şehnameci» denilmiştir.⁴⁵²

En güzel şiirleri ihtiva eden mecmuasına tdrîs-i Bitlisi'yi taklîden «Heşt Bihişt» unvanım vermiş olan Edirneli Sehi⁴⁵³ hem müverrih,⁴⁵⁴ hem şâirdir. Aslı Acem olan Bağdâdlı Ahdî bin Şemsi⁴⁵⁵ de Gülşen-i Şuarâ» eserinde ona imtisal etmiştir. Ahdî, muasırlarından 200 kişiye şâir unvanını vererek cömertlik göstermiştir. Lâtîfide⁴⁵⁶ Kastamonulular hakkında böyle bir lûtufta bulunduğu gibi, zamanı şâirlerini de 300 kadar çıkarmıştır. Âşık Çelebi'nin⁴⁵⁷ tercüme-i hallerini yazdığı 400 şâirden 100'ü büyük Sultân Süleyman asrına aittir. Âşık Çelebi ise Süleyman'ın saltanatının ancak on senesini idrâk etmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵² Elkas Mirza ile Süleyman'ın nezdine gelen İranlı Fethullah «şehnameci» nasb olunmuştur.

⁴⁵³ Sehi 945 (1548Vde vefat etmiştir.

⁴⁵⁴ Yâni Mütercim-i Ahvâl-i Şuarâ. (Mütercim).

⁴⁵⁵ Ahdî'nin vefatı 971 (1563).

⁴⁵⁶ Lâtîfi 990 (1582)'de vefat etmiştir.

⁴⁵⁷ «Teaddrett'ş-Şuarâ ve MeşâirtVZurefâ tî Kavâid4 Edebi'l-Küttâb mnel-Fuieâ», Seyyîd Mehmed AU eseri, Âşık Çelebi (vefatı: 979/1571) .müverrihin mecmuasında ve İmp. ve Kraliyet Kütüphanesinde.

⁴⁵⁸ I. Süleyman zamanında aşağıda yazılı şâirler vefat etmişlerdir:

1) Edâî, Şehzade Mustafa'nın, sadrâzam Sokollu'nun muhib-lerinden; 2) İshak Çelebi, Selîm-nâme sahibi (I. Selîm'in manzum târihi); 3) Eflâtun-ı Şirvânî, Elkas Mîrzâ'nın sır kâtibi; 4) İlhâmî, Nakş-bendî dervîşi; 5) Emîrî Çelebi, 6) Amîdî, 7) Amâsî, 8) Enverî, 9) Belîği, 10) Behîştî, 11) Bîdârî, 12) Beyânî, 13) Sübûtî, 14) Senayî, 15) Câmî (Saâdet-nâme ve Ker-beîâ Şehîdlerine dâir bir târih eseri sahibi) 16) Celîlî (Husrev ü Şîrin (Leylî vü Mecnûn, Gfil-i Sâdberfc sahibi), 17) Cenabî

(Paşa), 18) Cevherî, 19) Haleti 20) Habsî (sadrâzam İbrâhîm Paşa on sene mahbus bulundurduğu için böyle isimlendirilmiştir); 21) Hayreti (Yahya Paşa-oğlu, Turjiân (Turahan), Mi-hâl-oğlu ailelerinin himaye ettikleri), 22) Sineçâk Mevlevî (evvelkinin biraderi), 23) Hâverî, 24) Hudâyî, 25) Hayâlî Beğ, 26) Dânişî, 27) Zatî, 28) Rahmî, 29) Rahîkî, 30) Rızâyî, 31) Remzî (Piri Paşa da bu mahlası kullanırdı), 32) Riyâzî, 33) diğeri Riyâzî, 34) Zînetî, 35) Zeyrekî (Mîhr ü Mâh sahibi) 36) Sağın, 37) Sâkî, 38) Saâtî (?) (İmâm-ı Gazzâlî'nin Kimyây-i Saadet'inin mütercimi), 39) Sihri, 40) diğeri Sihri, 41) Sürûrî, 42) Sefâlî, (Arslan Paşa), 43) Selîkî, 44) Şânî, 45) Şâhidî (Mes-nevî ve Gülşen-i Tevhîd şâirî -açıklayıcısı), 46) Şükri (bir Selîm-nâme sahibi), 47) Şemsi, 48) Sâbirî, 49) Sâni (?) 50) Sayfî, 51) Arif (Elkas Mîrzâ'nın kâtibi, Sultân Süleyman hakkında bir Şâh-nâme müellifi, bir hat ve edebiyat medresesi müderrisi), 52) Arifi, 53) Abdî, 54) diğeri Abdî, 55) Askerî, 56) Aşkı, Dervîş Bektaşî, 57) Alî Çelebî, Kınalı-zâde mu'teber bir eser olan Ahlâk-ı Alâî sahibi Lâmiye-i Tuğrayı mütercimi, 58) Gubârî, Nakşbendî dervîşi, 59) Gazâlî, Deli Birader, 60) Fi-râkî (müverrih Firâkî olması ihtimâli vardır), 61) Ferdî. 62) Fâsî-i (?) leng; 63) Fuzûlî, 64) Figânî, 65) Fikrî, 66) Feyzî, 67) Fâikî, 68) Kudsi, 69) Kindî (Kandî) 70) Kıyâsî, 71) Kâ-tibî (Kapdân Seydî Alî), 72) diğeri Kâtibi, 73) Keşfî, 74) Gü-nâhî, 75) Lâmi'î, 76) Molla Lâyihi 77) Latîfî (Tezkire-i Şuarâ sahibi), 78) La'li, 79) Lem'î (Lâmi'î'nin oğlu), 80) Livayî. 81) Meâlî, 82) Mahremî, 83) Mahvî, 84) Müdâmî, 85) Merdümî, 86) Mu'tî, 87) Müslimî. 88) Meşrebi 89) Mustafa Çelebî (Mîhr ü Vefa sahibi), 90) Mu'îdî (Vâmık u Azrâ sahibi). 91) Mü'min (Sefer-nâme (yâhud: Zafer-nâme) sahibi), 92) Meylî, 93) Ni-zârî, 94) Nişânî, Tabakatü'l-Memâlik isminde. Sultân Süleyman saltanatına dâir bir târihle Mevâhibü'l-Ahlâk sahibi Büyük Nişancı (Celâl-zâde); 95) Nazmî, 96) Ni'metî (Yûsuf ü Ze-lîhâ sahibi), 97) diğeri Ni'metâ, 99) Nikaabî, 100)' Nakşî, 101) Nigâhî, 102) Nevhî, 103) Nûrî, 104) Nihârî, 105) Nihânî, 106) Vahidî, 107) Visâlî, 108) Hicrî, 109) Hudâyî, 110) Hilâkî, 111) diğeri Helâkî, 112) Yahya (Yûsuf ü Zelîhâ ve Usûl-nâme sâhi)

II. Selîm zamanında vefat eden şâirler: 11) Âffehî, 114) Alihî(?), 115) Emânî Çelebî, 116) Beyânî, 117) Terâşî. 118) Sâni. 119) Hacı Beğ, 120) Celâlî (II. Selîm'in nedimi olup güzelliğiyle meşhur)* 121) Cemâlî, 122) Cenânî, 123) Hikemî, 124) Hâtemî, 125) Husrcv, 126) Derûnî, 127) Dervîş Çelebî, 128) Râ'î, 129) diğeri İiâ'î. 130) Refîm leng (topal), 131) Ruhî, 132) Sırrî, 133) diğeri Sırrî, 134) Şânî, 135) diğeri

Fakîhler

Süleyman zamanının büyük fakîhlerinden müftî Keftîalpaşa-zâde ve Ebussuûd'u, şöhretli Hsaniyâtçı Sürûrî'yi, «Mültekaü'l-Bahreyn» nâmında hâlâ okutulan ve tatbîk edilen fikhî bir eserin sahibi Molla îbrâhîm Çe-lebî'yi daha önce zikr etmiştik.⁴⁵⁹ Muhîtü'l-ULûm'unda 370 muhtelif ilimden bahsetmiş ve bunlardan herbiri hakkında başlıca eser yazmış olan müellifleri zikreden Taşköprülü-zâde'yi de hürmetle yâd etmeliyiz, tik olarak bu zât «Şakaayıkü'n-Nu'mâniyye nâmındaki⁴⁶⁰ eserinde Osmanlılar'ın başlangıcından Süleyman'ın saltanatının yansına kadar gelmiş geçmiş fakîhlerin tercüme-i hallerini yazmıştır.⁴⁶¹ Hafız Acem dahî⁴⁶² «Fihristü'l-ULûm»⁴⁶³ ve «Medîneti'l-ULûm»⁴⁶⁴ nâmında ve Muhîtü'l-ULûm tarzında iki eser sahibidir. Celâl-zâde Salih, nişancılık mevkiinde bulunmuş ve II. Bâyezîd'in emri üzerine Farsça «Câmi'ül-Hikâyât»⁴⁶⁵ tercüme ederek, daha sonra I. Selîm târihini de yazmış olan biraderi Mustafa'nın izinde liyâkat göstermiştir.

Hindistan hükümdarı Hümâyûn'un hizmetinden Osmanlı sultanlarının hizmetine geçen Lârî «Mirâtü'l-Edvâr ve Mirkadi'l-Ahbâr» isminde bir umûmî târih yazmış ve iki Celâl-zâde'nin kazandığı şöhretin tamâmına eşit bir şöhrette nail olmuştur. Fıkha âit birçok temel kitaplara haşiyeleri de

Şânî, 136) Sâdik, 137) Molla Âşık (Tezkire-i Şuarâ sahibi), 139) Ayyârî, 140) Ubeydî, 141) İzârî, 142) İşretî, 143) Alemî (İlmî?), 144) Ulvî, 145) Ahdî, 146) Fazk (Gül ü Bülbül nâzımı), 147) Fünûnî, 148) Fevri (Ahlâk-i Süleymâniyye sahibi), 149) Mecdî (Taşköprü-zâde'nin Arabça Terâcim-i Ahvâlî'nin Türkçe'ye mütercimi, bir Hadîs-i Erbain sahibi, Şemsiyye mütercimi) 150) Mâhî, 151) diğ. Mâhî, 152) Muhtârî, 153) Merdümî, 154) Meşammî, 155) Meâlî, 156) Diğ. Meâlî, 157) Niğârî, 158) Nihânî; 159) Vü-sûlî, 160) Yetîmî.

Bununla diğ. şuarâ defterlerinde iki büyük şâir -ki biri III. Murâd asrında, irtihâl eden Abdülbâkî ve diğ. Süleyman zamanının başında vefat eden Revânî'dir- dâhil olmayıp, Âlî, bunları I. Selîm devri şairleri arasında sayar. (III. Mehmed zamanında 1008 (1599-1600)'de vefat eden Bâkî'nin 926'da biten Selîm I devriyle bir ilgisi yoktur). (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/503-507.

⁴⁵⁹ Büyük Nişancı Celâl-zâde, defterdar Ebû'l-Fazl, şâir Gazâlî, Bakî, Fevri, Fethullah, Arif, Ramazân-zâde, İshâk Çelebî dahî fıkah ilmi mensubu idiler.

⁴⁶⁰ Şfcaayiku'n-Nu'mAniyye meşâylhden 50 ve fukahâdan 529 zftin tercü-me-i halini İhtiva eder.

⁴⁶¹ Diğ. eserleri şunlardır: Keşşaf ve Tecrid'e notlar (ta'likat); Miftâr'a Fevâidü'l-İnâye fî İlmî'l-Meânî ismiyle şerh; Ceze-riyye. adlı tefsire ve Avâmîl'e şerh; İbnü Hallikân'ın tercüme hâli, Târih-i Sahâbe'yi, Târih-i Hukemâ'yi. Atâî'nin saydığı diğ. bâzı eserleri de tercüme etmiştir.

⁴⁶² Nasîreddîn Tûsî'nin Mâba'dü't-Tabîyyât'dan olan Tecrid'ine «el-Muhâkemât» ve «Tecridiyye» isimleriyle şerh dahî yazmıştır. «Ma'ârekü'l-Knttâh» ve «es-Seb'aiü'l-Seyyâre» isimleriyle de vardır. 957 (1550)'de vefat etmiştir. Atâî, Âlî, varak: 300.

⁴⁶³ Paris Kütüphanesi'nde.

⁴⁶⁴ 800 Uimden bahseder.

⁴⁶⁵ Cel&l'eddln Mahmûd el-Avffnin eseridir. Bu eser eskiden Arabçâh ve Ne-

vardır.⁴⁶⁶

İstanbul'da eserleri sonradan tekrar basılan Birgili -ki Osmanlılar'ın Kanisius'u Donat'ı demektir- nahiv ve akaidde allâme idi.⁴⁶⁷ Şehzadelerin sünnet düğünü münâsebetiyle, Sultân Süleyman'ın hocası Hay-reddîn'den bahs etmiştik; Hoca Hayreddîn, müderrisler arasında vuku bulan mübâhaselerde dâima Pâdişâh'ın yanında bulunurdu.

Veziir-i âzamlar da ulemâyı teşvik için ekseriya böyle meclisler akd ederlerdi: Ezcümle Ayaş Paşa II. Mehmed'in «Sekiz Medrese» (Sahn-ı Semân) sinde bulunan sekiz müderrisi davetle mübâhase ettirmiştir. Sultân Süleyman zamanında ulemâ kadrosundan sayılan altı tabibin hiçbiri ilmî eserlerle imtiyaz kazanmamışlardır. Mehmed el-Kaysûnî şöhret kazanmışsa, bu da son hastalığında Pâdişâh'a sağlığını kazandırmasından değil, ir-tihâlini gizli tutmak hususunda sadrâzama yardımcı olmasından dolayıdır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Hadîs-i Erhain'e, Ferâiz-i Sirâceddîn'e, Mutavvel'e, Kâfiyye'ye, Tezhîbü'l-Mantık'a, Tezkiretiifi İlmî'l-Hey'et ismindeki esere şerhler yazmıştır. Mevâkif a, Tefsîr-i Kadihân'a, Şemfil'e (yâni Hz. Peygamber'in şemâline), bir de Hidâye'ye ta'likat yazmıştır.

⁴⁶⁷ Hldaye ve Sadrtt'ş-Şerta'ya haşiye, tslâm fikhına dâir iki esaslı eser (Devlet-1 Osmâniyye'nin UsûV-i Teşküât ve tdâresi'ne müracaat, c. 1. s. 7 ve 8), Kâfiyye'ye şerh. ilm-i kelâmdan bir eser, Ed*lye"ye dâlr bir Mtap yazmıştır. İstanbul'da basılan en meşhur eserleri -;BirgîH Risalesi yâhud Rls&le-i Blrpivî ismiyle meşhur olan- Tarikatı Muhammediyye ile Avft-mil'dir. Onlardan başka EmsÜe'si ve Klîfâyetü'LMübtett' nâmında bir eseri daha vardır. 980 (1573) tarihinde vefat etmiştir.

⁴⁶⁸ Alî'de Hekim Sinan, îsâ, Osman, ishâk, Ahmed Çelebî. Mehmed el-Kay*ûnî. Kaysûr.i'nîm II. Selîm zamanında var oluşu, istoanfi, Bizari, Budîna ile Forgacz'ın gûyâ Sultân Süleyman'ın irtihâlini saklamak için bu tabibin öldürüldüğüne dâir olan ifâdelerini yalanlanmağa kâfidir.

Râ'î, 129) diğr Kâ'î. 130) Refî'-i leng (topal), 131) Ruhî, 132) Sırrı, 133) diğr Sari, 134) Şânî, 135) diğr Şânî, 136) Sâdık, 137) Molla Âşık (Tezkire-i Şuarâ sahibi), 139) Ayyârî, 140) Ubeydî, 141) İzârî, 142) izreti, 143) Alemî (ilmî?), 144) Ulvî, 145) Ahdî, 146) Fazlı-(Gül ü Bülbül nâzımı), 147) Fünûnî, 148) Fevri (Ahlâk-ı Süleymâmye sahibi), 149) Mecdî (Tâşkoprî-zâde'nin Arabça Terâcim-i Ahvâli'nin Türkçe'ye mütercimi, bir Hadîsi Erbaîn sahibi, Şemsiyye mütercimi) 150) Mâhî, 151) diğr Mâhî, 152) Muhtârî, 153) Merdümî, 154) Meşammî, 155) Meâlî, 156) Diğr Meâlî, 157) Nigârî, 158) Nihânî; 159) Vü-sülî, 160) Yetimi.

Bununla diğr şuarâ defterlerinde iki büyük şâir -ki biri III. Murâd asrında irtihâl eden Abdülbâkî ve diğeri Süleyman zamanının başında vefat eden Revânî'dir- dâhil olmayıp, Âlî, bunları I. Selim devri şairleri arasında sayar. (III. Mehmed zamanında 1008 (1599-1600)'de vefat eden Bâkî'nin 926'da biten Selîm I devriyle bir ilgisi yoktur). (Mütercim).

8) Büyük Nişancı Celâl-zâde, defterdar Ebû'l-Fazl, şâir Gazâlî, Bakî, Fevri, Fethullah, Arif, Ramazân-zâde, Ishâk Çelebi dahî fikh ilmi mensubu idiler.

9) Diğr eserleri şunlardır: Keşşaf ve Tecrîd'e notlar (ta'likat); Miftâr'a Fevâidü'l-Înâye fî İlmî'l-Meânî ismiyle şerh; Ceze-riyye adlı tefsire ve Avâmil'e şerh; İbnü Hallikân'ın tercüme hâli, Târîh-i Sahâbe'yi, Târîh-i Hukemâ'yı, Atâî'nin saydığı diğr bâzı eserleri de tercüme etmiştir.

10) Nasîreddîn Tûsî'nin Mâba'dü't-Tabîyyât'dan olan Tecrîd'ine «el-Muhâkemât» ve «Tecrîdiyye» isimleriyle şerh dahî yazmıştır. «Ma'ârekü'l-Kiittâb» ve «es-Seb'atü'l-Seyyâre» isimleriyle de vardır. 957 (1550)'de vefat etmiştir. Atâî, Âlî, varak: 300.

11) Hadîs-i Erbaîn'e, Ferâiz-i Sirâceddîn'e, MutavvePe, Kâfiyye'ye, Tezhîbü'l-Mantık'a, Tezkirttiifi İlmî'l-Hey'et ismindeki esere şerhler yazmıştır. Mevâkîfa, Tefsîr-i Kadihân'a, Şemâil'e (yâni Hz. Peygamberin şemâline), bir de Hidâye'ye ta'likat yazmıştır.

12) Alî'de Hekim Sinan, îsâ, Osman, Ishâk, Ahmed Çeletî. Mehmed eî-Kay^ûnî. Kaysûni'nîm II. Selîm zamanında var oluşu, tstoanfi, Bizari, Budina ile Forgacz'm gûyâ Sultân Süleyman'ın irtihâlini saklamak için bu tabibin Öldürüldüğüne dâir olan ifâdelerini yalanlamağa kâfidir.

Süleyman zamanında otuz şeyhden ancak birkaçı sözlerinin asker üzerinde şevk uyandırması sebebiyle isimlerini Pâdişâh'ın fetihleri arasında kaydettirmişlerdir ki, Bağdâd fethinde Şeyh Alâü'd-dîn'in, Siget Muharebesinde Şeyh Nûreddîn'in bu yolda himmetleri görülmüştür. Taşköp-rülüzâde ile onu zeyl eden Atâyî'nin tercüme-i hâlini bize ulaştırdıkları 200 fakîhden de ehemmiyetli bir eser ile tanınmış olanlar 50 kadardan ibarettir.⁴⁶⁹

İlmî Teşkilâtın Yeniden Tanzimi

Sultân Süleyman zamanında ilim ve edebiyata âid Örnekler zincirine, bu pâdişâhın ilmiye kadrosu hakkındaki ta'dîlâtını ve Sultan II. Mehmed'in hakimane te'sîsâtına uygun olarak yaptığı ikmâlleri ilâve etmek lâzım gelir. Osmanlı saltanatının hem akaaid, hem de fıkıh ulemâsı demek olan ümiyye kadrosu, onun himmeti sayesinde ki en yüksek decâtl taraflarından tercüme olunmuştu. (Arabşâh'm tercümesi Arabca'ya olacaktır. Mütercim).

recesine varmış ve bozulması için o kadar sebeplerin zuhuruna rağmen, zamanımıza kadar o derecede kalmıştır. Sultân Süleyman'ın ümiyye kadrosu bakımından icra ettiği islâhatın başlıcası müderrislerin kat edecekleri derecelerin -ki İL Mehmed tarafından «yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı» olmak üzere beşe taksim olunmuştu- daha münâsib bir surette tanzimidir. Ondan mâada Kanunî Süleyman, müderrisleri «dâhil» ve «hâriç» kısımlarına da ayırmıştır. Payitaht ile vilâyetlerdeki medreselerin müderrisleri ilk üç sınıftan olan müderrislerdi ve yevmî 50 akçe tahsisat alırlardı. Ayasofya ve Eyüp Câmii'nde yevmî 60 akçe alır üç müderris bulunurdu. Sultân Süleyman Süleymâniye Câmii'nin medresesi müderrislerine daha yüksek bir derece vererek her birine günde 70 akçe tahsis eylediği gibi, ilmiye kadrosunun derecelerini de aşağıdaki tertîb üzere on*a çıkardı:

- 1- Hâriç müderrisler,
- 2- Terakki için hazırlanmış hâriç müderrisler,
- 3- Dâhil müderrisler,
- 4- Terakki için hazırlanmış dâhil müderrisler,
- 5- Semâniye (Fâtih'in medreseleri) müderrisliği derecesine namzed olanlar,

⁴⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/507-508.

- 6- Yevmî 50 akçe tahsisatı olan Semâniye müderrisleri,
- 7- Altmışlılar, yâni Ayasofya ve Eyüp müderrisleri,
- 8- Yine o kadar tahsisatı olup, fakat dereceleri daha yüksek sayılan diğer altmışlılar,
- 9- Süleymâniye medreseleri namzedleri,
- 10- Süleymâniye müderrisleri.⁴⁷⁰

İstisnasız olarak bu derecelerin hepsinden geçmiş olan zevat -en büyük ilmiye mertebesinin sâhiblerinin intihâb olundukları- beş sınıfın birincisine dâhil olmak hakkına münhasıran mâliktirler. Derecelerin hepsini geçmeğe cesaretleri, yâhud zamanları müsâid olmayanlar, ikinci mertebenin on, yâhud üçüncü mertebenin beş sınıfına dâhil plurlar. Ancak hangi mertebeden olursa olsun, bütün ulemâ iki imtiyaza mâliktir ki, bunlar da vergiden muafiyetleri, vefatlarında beytü'l-mâl nâmına müsadereden masuniyetleri ve mallarının vârislerine intikali te'mînâtıdır. Bundan dolayı Osmanlılarda yegâne asîl sınıfı demek olan ilmiyye hanedanları batından batına intikal eden ve toplanan servetlerle kuvvetlenmiş bulunur. Şu kadar ki, büyük âlimlerin çocuklarının küçük yaşlarında müderrisler defterine dâhil olup da bulûğ çağına geldiklerinde ilmiyye tarîkatinin az çok yüksek bir mertebesinde bulunmaları istisna edilecek olursa, terakkiyâti ta'yîn eden usûl hiçbir halde bozulamaz.⁴⁷¹

Maliyenin Yeniden Düzenlenmesi

Sultân Süleyman karakter olarak cömert ve eli açık olmakla beraber, paranın muharebenin can damanı ve sulh hâlinde de memleketin saadetinin en bereketli menbâı olduğunu tamâmiyle takdir etmişti. Saltanatının ilk senelerinde Belgrad ve Rodos seferleri fevkalâde bir mâlî tedbîre başvurmasını gerektirmişti. Mohaç Muhârebesi'yle meşhur olan Macaristan seferinden önce de bütün memleketlerinde cins ve servet istisnası olmaksızın herkese onbeş akçe vergi tarhına mecburiyet gördü.⁴⁷² Süley-

⁴⁷⁰ 1) Hftric, 2) Hareket-i Hftric, 3) Dâhil, 4) Hareket-i Dahil 5) Mev-sıla-i Sahn, 6) Sahn, 7) Attımsu, 8) İkinci Altmışlı, 9) Mevstfa-î Stt-leymanJye, 10) Süleymâniye.

⁴⁷¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/508-510.

⁴⁷² 11 Signor perto uno taio di aspri 15 per t es ta, cussi a zentlio-mlni come villani in tutto il suo Domino, commenzado dalla persia, Eglpto e Soria.» (Zât-ı şahane Acemistan (yâni İran'dan alınan yerler) ile Mısır ve Suriye dâhil olmak üzere memleketlerinin her tarafındaki ahaliye -gerek sâhib-i yesâr, gerek fakir olsun- adam başına onbeş akçe vergi tarh eyledi.) P. Bragadino'nun 29 Kânun-ı evvel 1525 tarihli raporu ve Marini Sanato.

man'ın hükümranlılığı devrinin fevkalâde vergileri bunlardan ibaret oldu. Lâkin halkın homurtularını davet etmeğe yetti. Bununla beraber ancak saltanatının bidayetinde ittihâzına lüzum görülmüş ve tekrarlanması tehlike doğuracağı anlaşılmış olan bu tedbîre daha sonraları lüzum görülmedi. Zira Pâdişâhın ilk seferleri büyük masrafları gerektirmiş ise de, sonraki seferler yeni fethedilen memleketlerin ve hükümdarları üzerine konulan vergilerle masrafları tamâmiyle karşılamıştır. Defalarca talan edilen Macaristan ve kezâlik Transilvanya seferinin açılma-siyle beraber senelik bir vergiye tâbi tutulmuş ve defterdar Halil'in koyduğu usûl, Pâdişâh'ın haşmetinin bedelini en hâlis kanıyla Ödeyen Macaristan'ı en son menbâlanna kadar kurutmuştur (*). Yalnız Raguza, Boğ-dan, Eflâk değil, Kıbrıs ve Kefalonya için Venedik ve Yukarı Macaristan'daki memleketleri için Macaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi Ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.

Valilerinin mâliyece gayretleri sayesinde daha önce vergisi 800.000 dukadan ibaret olan Mısır, sonraları 1.200.000 duka getirmiştir. Ancak, işbu 400.000 duka fazlalık, hükümetin hazînesine girmeyip, Sultân Süleyman bunu kemerlerin ve şâir âbidelerin inşâsına sarfetmiştir.⁴⁷³

Devletin mu'tâd varidatına Gücerât Hind hükümdarlarının Mekke*» ye bıraktıkları hazîneler ve idam olunan vezîr ve valilerin -ki kendilerinin sahip oldukları servet, devletin hazînesinden bol bol verildiği için» nihayet geri alınmış demek olan- devletçe geri alman malları gibi fevkalâde varidat ekledi. Şu suretledir ki, devlet hazînesi defterdar İskender Çelebi'nin ve sadr-ı âzam İbrâhîm Eşa'nın birikmiş servetine ve kap-dân Pîrî Reîs'in Arabistan ve Mısır altmlarıyla delü küplerine vâris olmuştur. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın büyük hazîneler toplamakta gösterdiği i'tinâ Süleyman'ın nazarında en büyük meziyyeti idi. Gerçi Pâdişâh Rüstem'in vesileler yaratma hususunda pek muvaffak olmadığını, hattâ me'mûriyetleri ticarî

(*) Son yirmi-otuz yıl içinde yapılan târih araştırmalarında bizzat Macar tarihçileri tesbit etmişlerdir ki. Osmanlı'nın Macaristan'dan aldıkları, Macaristan'a yaptıkları yatırım ve masraflardan açık bir şekilde daha azdır. Hazırlayan.

⁴⁷³ İbrahim Paşa Mısır'da İken Kaytbay Oavri (Ourli) zamanında konulmuş olan vergiye Hâin Ahmed Paşa'nın Koyduğa zamları ibtâl etmiş, ve bu değişikliğin muhafazası hatt-ı hümâyûnla emr olunmuştu, tbrâhîm Paşa'nın Mısır defterdarlığına tâyin ettiği Hamravl'ye Pâdişâh bizzat «Mısır' da evvelâ ulufeleri vir, bakıyye-i emvali gönder; fakat kimseye zinhar zulm olmamalıdır; şeriat hâricinde bid'atler yapılmamalıdır» diye tenbttti etti. Hamravl senede 800.000 altın gönderirdi. Husrev Paşa Mısır Valisi olunca 1.200.000 gönderdi. Lâkin Pâdişâh zulüm olmak ihtimalinden dolayı tahkikat emretti. Husrev Paşa azledilerek İstanbul'a, geldiğinde kendisinden sorulması üzerine paranın fazlasını selefî Süleyman Pasa'dan ziyade gayret etmesine atf ettiyse de, Pâdişâh, şübihe hâsil olan bu ma. Un hayrata caiz olup olmadığını Ebussuûd Efendl'den sordu alınan fetva üzerine kemerler binasına sarf olundu. Solak-zâde'den hülâsa, s. 449. 451 (Mütercim).

eşya hükmüne koyduğunu bilmez değilse de, tel-kîn edeceği korku, vezirin mal celbindeki pekçok kötülüğünü bir dereceye kadar sınırlayacağı düşüncesiyle serbestçe hareketine müsâade gösterirdi. Rüstem Paşa'nın idaresi zamanındadır ki, Avusturya ile akdedilmiş olan sulh-nâmelerde Pâdişâh için tâyin olunan akçelerden başka, vezîr-i âzam ile diğer vezirler için daha az miktarda mebâlîğ gösterilmesi âdeti müesseseseleşmiştir. Osmanlı vesikalarında bu paralar «vergi» unvânıyla yâd olunursa da, Avusturya vesikalarında «hediye-yi mefharet-bahş» nâ-mıyla zikredilmiştir. Valileri eyâletlerinin varidatına göre rüsüm te'diye-siyle ilk mükellef tutan Rüstem Paşa olduğu gibi, Rum Patriki'nin nas-bında alınması II. Mehmed zamanında kararlaştırılmış olan 500 dukayı da 3.000 dukaya çıkarmıştır.⁴⁷⁴

Bu muntazam olmayan vergiler istisna olunursa, mu'tâd vergiler gayet mu'tedil idi. Emlâk vergisi hâne başına 50 akçeden 60 akçeye kadar (takriben bir duka) idi; fevkalâde vergi (avarız) da o derecelerde idi. Her Osmanlı iki koyun başına ancak bir akçe verir, ve tahsil me'mûruna da «gulâmiye» nâmıyla 3 akçeden 5 akçeye kadar te'diye ederdi. Emlâk-i hümâyûn bu asırda 4.241 yük akçe⁴⁷⁵ kadar büyük bir meblâğ getirirdi ki,

⁴⁷⁴ «Fuerat (bahşış) initulo aurei 500 tunç vero ad 3000 pertuxerat.» Grozll, Türk-Yuñan Târîhi, s. 167.

⁴⁷⁵ 1) Alueri, Lügat sahibi,

2) Şebüsterî, Sultân Süleyman saltanatına dâir Farsça h-t kaside, Kâfiyye'ye şerh ve Cürçânî'nin Şerh-i Metâli'e yazdığı Hâşiye'ye haşiyelerin sahibi.

3) Hayyeddîn-i Erdebîlî, tbnü Hallikân'ın Terâcim-i Ah-vâl'i mütercimi. Hâmisi olan Hâin Ahmed Paşa üe birlikte öl-düriUmüştü-i.

4) Cemâlî-zâde. bir Osmanlı târihi müellifidir (öl. 968/1560). Bu târihi Goîyye Spigel İmparator Ferdinand'ın emriyle Al-manca'ya. tercüme etmiştir. Eser Berlin Kraliyet Kütüphanesi-si'ünde Diez'in el yazmaları arasında 32 numaradadır. Âlî, Atâî, Kara Çelebî-zâde Abdülâzîz;

5) Abdülkerîm Zülf-i Nigâr (öl. 964/1556) ki, Tecrîd'e haşiye, Hidâye'nin «Atak Kitâbı»na ve Miftâh'a ta'lîkat yazmıştır.

6) Abdülevvel el-Kazvîni (Öl. 966/1558), ki İsağocî'ye şerh, Seyyîd Cücânî'nin Ferâiz'ine ta'lîkat yazmıştır.

7) Garîk Arab-zâde ki, şiirde mahlası olan «Kudsî» nâ-mıyla de mâruftur. 969/1566'de Rodos'tan İskenderiyye'ye giderken boğulmuştur. Beyzâvî'nin Tefsîr'ine, Hidâye'ye, İnâye'-ye, Sadrü's-Şerîa'ya, Miftâh'a ta'lîkat yazmıştır.

8) İbnü Necm, Öl. 970/1562.

9) Mi'mâriüe Mustafa bin Muhammed ki Dürer ü Gu-ıcr'e, Hidâye'ye Mevâkîfa, Mifiah'a, Câmî'nin Kâfiyye şerhine ta'lîkat bırakmıştır. Öl. 985/1577.

10) Usâm Ahmed Çelebi, öl. 971/1563; Letâif-nâme ismiyle bir kitob sahibidir.

11) Halebî Hanbelî-zâde, öl. 929/1522, İskenderiyye'ye Atâ-ullah'ın tasavvufî bir eserine şerh yazmış olduğu gibi, bir Ha-leb târihi, Dürrü'l-Zehab nâmında bir Edebiyat târihi, muara-meyâta (bilmece) dair bir risale, Sadrü's-Şerîa'ya, Seyyîd Cürçânî'nin Ferâiz'ine ta'Hkat, Envârü'l-Mülk ismiyle Menâr'a şerh, İddetü'l-Hâsib v« Umdetü'l-Mahfîs adlı riyaziyeye dâir bir eser bırakmıştır.

12) Figân, ki Keşşafa, Beyzâvî'rjn Tefsîr'ine, Tecrîd şerhine ta'lîkat. Arabça ve Forsça birçok şiirler vardır.

13) Sâ'î, ki Arabça, Farsça, Türkçe olarak bir inşâ. yâni «yazışmalar mecmuası» bırakmıştır

14) Muhammedî'l-Mağûgi, İsfahânî'nin M«İfili'ine şerh, Mevâkîfa şerh, Hâ?.ifüia Şerh-i MetÜli'gi gibi birçok mühim eseri hıfz etmişti.

15) Şâh Kaasım, İranlı, Tebrîz fethinde İstanbul'a getirilmiştir. Yazmakta olduğu Osmanlı Devleti târihini ikmâl edemeden 948 (1541) târihinde vefat etmiştir.

5.000.000 duka eder. Devletin mu'tâd gelirleri Venedik seffirlerinin raporlarında 7.000.000 dukadan 8.000.000 dukaya kadar tahmin olun-

- 16) Muhammedü'l-Karamânî, ki Keşşafa, Beyzâvî Tefsirine, Teftezânî'nin Telvîh'ine ta'lîkat ve Devvânî'nin İsbâtü'l-Vâcib'ine şerh yazmıştır; Vikaaye'ye, Sadrü's-Şerîa'ya ta'lîkat ve şerh bırakmış ve Câlîbü's-Sürûr unvanlı bir eser kaleme almıştır.
- 17) Ubeydullah ei-Fenârî, Kasîde-i Bürde'ye en güzel bir şerh ve 10.000 cildi ihtiva eden bir kütüphane bırakmıştır.
- 18) Muhammed bin Şeyh Mahmûd el - Moğultâyî, öl. 940/ 1533; Kâfiyye*ye bir şerh, Mevlâna-zâde'iiin Hidâyetü'l-Hik-me'sine şerh ve ta'lîkat yazmıştır; bu Hidâye, Burhâneddîn-i Merâgî'nin Hidâyetinden başkadır. Cürçânî'nin Tecrid üzerine talîkatma haşiyeler ye ed-Duhaa sûresine tefsir yazmıştır.
- 19) Muhyiddîn Abdülevvel ki Türkçe, Arabça, Farsça bir inşâ ve bir risale bırakmıştır.
- 20) Hayreddîn, Sultân Mustafa'nın nezdinde bulunurdu. Meşhur Şemsiyye eserini şerh etmiştir.
- 21) Hüsâmeddîn Hasan Tâlîşî (öl. 964/1556); Kasîde-i Bürde'ye şerh ve Adâb nâmıyle bir risale yazmıştır.
- 22) Baldır-zâde, Bursa ulemâsı tercüme-i hallerine dâir bir eser müellifi.
- 23) Molla Saçlı Enverî, Tebrîzî, Sâ'î ve Figârî ve Abdülevvel gibi bir inşâ toplamıştır.
- 24) Yûsuf Balı, Şemseddîn Fenârî'nin oğlu, Hidâye'ye ta'lîkat Miftâh'a şerh yazmıştır, öl. 954/1547.
- 25) Kara Çelebî, Osmanlı ulemâsından birçoğunun muhtasar tercüme-i hallerini yazmıştır. Vâkıât-ı Kara Çelebî, oğr lunun târihinde, varak: 570.
- 26) Kınalı-zâde Alî, meşhur Tezldre-i Şuarây-i Osmâniyye sahibinin babası; Kalemivve, Seyfiyye, Ahlâk-ı Alâî müellifi.
- 27) Zeyrek-zâde, öl. 975 (1566), Hidâye ve Miftâh üzerine ta'lîkat sahibi; Sultân Süleyman'ın hocası Zeyrek-zâde Muh-yiddîn'in babası.
- 28) Mehmed bin Neccâr, öl. 977 (1569).
- 29) Mustafa Bistân, öl. 977 (1569), Seyyid Cürçân'nin Miftâh şerhine ve Arabca bir Selçuklu târihine ta'lîkat yazmıştır. Şâh u Gedâ ve Husrev ü Şîr'in nâmında iki manzume sahibidir.
- 30) Fevrî, öl. 978 (1570), Dürer ve Gurer'e ta'lîkat ve Ah-lâk-ı SMeymâniyye sahibi;
- 31) Molla Atâullah Birgîvî, bir tefsire ve Miftâh'a ta'lîkat yazmıştır.
- 32) Behîştî, Hayâlî'nin Akaaid şerhine, Mes'ûd Efendi'nin Adâb-ı Bahs'ine, Miftâh'a, Câmî'nin gramerle ilgili eserine ta'lîkat yazmıştır.
- 33) Ümmü Veled-zâde, öl. 980 (1572), Kalemîyye, Seyfiyye, Şem'iyye sahibi...
- 34) Ahî-zâde Yûsuf Çelebî, ki I. Selîm'in meşhur tabibi Ahî-zâde'den başkadır. Miftâh'ın bâzi bahislerini şerhetmiştir.
- 35) Şeyh Garseddîn bin tbrâhîm, öl 961 (1553), hesaba ve ferâize dâir bir eser, Mevâkîfa şerh, Felekiyyât (astronomi) tıbdan Mucez'e dâir ta'lîkat, Câmî'nin Kâfiyye'sine şerh yazmıştır.
- 36) Pîrî-zâde Cemâlî, babası vezîr-i âzam Pîrî Paşa'yı zehirlemiş olduğundan şüphelenilir (???).
- 37) Müftî Sa'dü'd-dîn (Sa'deddîn),
- 38) Çvizâde
- 39) Kaadirî Efendi,
- 40) Muhyiddîn Fenârî ki bu dördü târih metninde zikredilmiştir.
- 41-50) Metinde zikredilen fukahânın büyüklerinden on zât: Kemâl-paşa-zâde, Ebussuûd, İbrâhîm Halebî, Sürûrî, Taşköprî-zâde, Hafız Acem, Celâl-zâde Salih, Lârî, Birgîvî, Molla Hayreddîn. (İşbu tercüme-i hâl hulâsalarından bir kısmı Şakaak ve Şakaak zeyti'ne tatbîk olunarak, rastlanabilen yanlışlıklar düzeltilmiştir. Tafsîlâtını arzu buyuranların Şakaak Zeyli'ne v«' Alî'ye müracaatları... Mütercim.) (Mükerrer olup Not: 14*ün bulunduğu sahifededir) - Hezar-fenn. «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve İdare Usûli'ne müracaat, c. 2, s. 182. Halkondilas'a nazaran Sultân II. Mehmed zamanında varîdat 400 mîryâd (Miryâd veya miriad, Rumca bir kelime olup onbin demektir, farsçada mukabili vardır: «biyûr». «Onbine biyûr dinür, yüzbine de sad-hezâr.» Tuhfe, Mütercim) altına (dört milyon dukaya) balığ idi; M. D'Ohsson'a göre o zaman on milyon guruş 1.200 milyon akçe 24 milyon duka; Süleyman zamanında 26 milyon guruş yâni 3.120 milyon akçe ve 62 milyon 400 bin duka idi. Piyetro Bragadino'nun raporu (Marini Sanuto, «41) bu hususta Osmanlı kaynakları ile uyumaktadır: «Vârîdat onild milyon dukadır; defterdarların he-sâbları mucibince (yâni başkaca) sekizyüzbin duka; Kaahireden ikiyüzbin ve Suriye'den dahi ikiyüzbin duka Pâdişâh'in hazinesine gelir.» Lâkin yalnız Mısır vergisi sekizyüzbin dukaya varıyordu.

muştur.⁴⁷⁶

Ordu

Valilerle sancak-beğleri Rüstem Paşa tarafından muayyen akçe ödemeye mecbur tutulmuş ise de, ordunun muhtelif rütbelerdeki zabitleri henüz böyle birşeyle mükellef değildiler. Bu hususta Sultân Süleyman, babası Sultân Selim'in usûlünü harfiyyen muhafazaya ziyâde i'tinâ eylerdi. 60.000 duka ikraz etmiş olan bir tacir, oğlu için günde 2 akçe tahsisatı olan bir cebeci (silahçı) hizmeti talep etmesi üzerine tacirin vezîr-i âzam tarafından takdim ve tervîc olunan arzuhalinin kenarına, Sultân Selim şu sözleri yazmıştı:

- «Halk, bu adamın ikraz ettiği altmışbin altundan kurtulmak istedi de onun için öldürdü diyecek olmasa, ecdadıma kasem ederim ki, hepimizi îdâm ederdim; bu para hemen iade olunsun ve bundan böyle zinhar bana böyle şeyler arz etmeyiniz.»⁴⁷⁷

Sultân Süleyman tarafından askerî düzenlemeler bakımından yapılan başlıca değişiklikler «Yürük» tâbir olunan Rumeli muntazam piyadesinin kaldırılması ve yeniçeri ortaları miktarının artırılması idi. Onun zamanına kadar yeniçeriler nihayet 12.000 kadara çıkıyordu. Süleyman 20.000'e çıkardı. Her yeniçerinin tahsisatı eskiden günde bir akçe olduğu halde, her seferin nihâyetinde, seçkin bir hizmet arzına muvaffak olanlar iki-üç akçe

⁴⁷⁶ Balyos Barbaro'nun raporuna göre (Şvandtner'in el yazmaları mecmuasında, Nu: 746, varak: 395) timâr ve zeamet sahiplerinden ibaret olan süvârî asker 130.000 nefer olup 80.000'i Rumeli'de, 50.000'i Anadolu'da idi. <--Bu tımarlar o suretle tâyin edilmiştir ki (bizzat gitmek veyâhud) yalnız bir süvari göndermek mecburiyeti bulunanlara 3.000 akçe (60 duka) hâsılat verir yer tahsis olunmuştur; bundan çok hâsılatı olan mahaller sahipleri 5.000 akçeden fazlası için her 5.000 akçede bir süvari çıkarmakla mükelleftir. Bunlardan başka 15.000 muntazam süvârî olup günde 12'den 15 akçeye kadar alırlardı. (Harb zamanında fazla olarak adam başına (bir defaya mahsûs olmak üzere) 20 duka); 12.000 yeniçerinin yevmi 4 akçeden 9 akçeye kadar tahsisatı vardı. Tersanede 300 kadırga olup bunlardan 14'ü mauna (mavna) ve gayrı muayyen bir inik" dâr at nakline mahsûs olan ve «palandriya» (Palanderyâ) denilen nakliye gemisi idi. Bir kadırga inşâsı için 1.000 dukadan ziyâde sarfedilmezdi. Her kadırgada 20 azab bulunurdu.» Azab-lar dümenci, mayastro, patrona, reis idi. Herkesin zannettiği gibi zât-ı şahanenin (devletin) sekiz milyon altın îrâdî ve yalnız altı milyon masrafları olup diğer iki milyonu hıfz olunur.» Barbaro bu son fıkra hakkında şüphelidir. Ve şöyle hesâb eder: «Harâc - 2 milyon, tekâlîf (vergiler) - birbuçuk milyon; Mâdenler - yarım milyon; Tesciliyye - yarım milyon; Vârisi olmayan emval - yüzbin, Emârât vergisi - yüzyetmişbin; Cem'-ân yedi milyon altıyüzyetmişbin». (Hammer'in Almanca ve Fransızca nüshalarında aynen verilmiş olan İtalyanca ibarenin tercümesi budur; fakat yekûn tutmuyor.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/510-512.

⁴⁷⁷ Kocı Beğ, s. 23, diyor ki: O zaman altmış bin akçe ile yalnız bir cebeli mevki alınmazdı; bugün İse (IV. Murad zamanı) altmış duka İle altı tanesi alınır.

terakki alırlardı. Sultân Süleyman muhtelif tahsisatla üç sınıf kurdu: Birincisi, yâni «Kûçekler» (ki, bilfiil hizmette demek olan «eşkinclerden mürekkep idi) günde üç akçeden yedi akçeye kadar alırlardı; «Amelmande»lerden mürekkep olan ikinci sınıf yevmi dokuz akçeden yirmi akçeye kadar alır, ve 40 neferi «Korucu» unvânıyla payitaht kışlalarında bulunurdu; üçüncü sınıf «Oturaklardan yâni mütekaid subay ve neferlerden ibaretti ve tahsisatları yevmî 30 akçeden 120 akçeye kadar çıkardı. Bu son sınıfa kabul edilmek pek müşkül idi; silâh altında saç ağartmış ve aldığı yaralardan hizmete iktidarı kalmamış olanlardan başkası o sınıfa geçirilmezdi. Amelmandelerin korucuları 40 nefer olduğu gibi, «çavuş» ve «mumcu» tabir olunan ser-âmedâm da o nisbette idi. Diğer umum yeniçeri meyânında üç çavuş ve oniki mumcu bulunurdu. Ancak çavuş ve kethüdalar daha sonraları olduğu gibi sık sık değiştiril-meyerek, yedi seneden on seneye kadar mevkilerinde kalırlardı.⁴⁷⁸

Muharebelerde ele geçirilerek esîr edilen çocuklar, yeniçeriliğin ilk kuruluşunda olduğu gibi, hâlâ bu askerin başlıca fidanlığı hükmünde idi: Küçük Asya'da bulundurularak kendilerine kırmızı elbise giydirilir; dört beş sene zarfında yeniçeri sınıfına dâhil edilinceye kadar lisan ve askerî hizmetler öğretilirdi. Sultân Süleyman, yeniçeriler için yeniden kışlalar yaptırdı. Bunları ilk ziyaret ettiği zaman «kul kethüdası» tâbir olan kumandan muavini tarafından bir korucu tahsisatı olmak üzere 40 akçe aldı. O zamandan beri gerek Sultân Süleyman, gerek halefleri tahsisat (me-vâcib) tevzii günlerinde kendilerini tanıtmayacak bir kisve ile kışlaların önüne giderlerdi; Pâdişâhın birinci oda hizmetkârı demek olan baş-çuka-dâr, birinci ortanın miralayından pâdişâhın tahsisatını alarak üzerine bir avuç altın ilâvesiyle hassa askerlerine tevzi ederdi. Pâdişâhın şu suretle birinci orta neferlerinden bulunduğunu hatırlara getirmek için bu ortanın kışlasında bir odaya taht kurulmuş ve dâima kapalı tutulmuştur. Yeni kışlaların inşâsından birkaç sene önce, Sultân Süleyman -Yeniçeriler hakkındaki teveccühünü göstermek üzere- 61. cemâatin kışlası önünden geçerken kendisine takdim olunan bir bardak şerbeti almış, ve kışlaların önünden her geçtikçe kendisine şerbet verilmesini emretmiştir. Bu iltifat ile müşerref olan yeniçeri cemâati de bir taht odası yaptırmıştır. Pâdişâh, bardağı ağzına götürdükten sonra silâhdârına verir, o da altınla dolu olduğu

⁴⁷⁸ Kocı Beg, s. 11, Berlin Kraliyet Kütüphanesi, diyor ki: Bugün ordu üç sınıfa taksim olunabilir: Korucu, oturak, alil.

halde iade ederdi. Bir yeniçeri zabiti de Pâdişâhın maiyyetinde bulunan kızlarağasına bir bardak şerbet verirdi.⁴⁷⁹ Bu âdet, tahfa cülus eden pâdişâhların kılıç alaylarında da tekrar edilmek mu'tâd idi, Zât-ı şâhâne eski kışla önünden geçerken bardağı yeniçeri ağasının elinden alır ve «Kızıl elma'da görüşürüz» derdi. Osmanlılar Roma'ya bu ismi vermişlerdi.

Siget seferinde, yâni Sultân Süleymânın şevket ve azameti en son derecelerine vardığı zaman muntazam askerin 48.316'dan ibaret olduğu ve bunların tahsisatı 2.640.900 akçeye (52.818 dukaya) vardığı görülür. Bu miktar, Süleyman'ın cülûsundaki ordu mevcudunun iki misli idi.⁴⁸⁰

Seferlerde muntazam askere iltihak eden gayri muntazam askerler 250.000 kişiye varırdı. Topçuların tam takımı 300 toptan, donanma 300 yelkenden mürekkep idi. Sultân Süleyman, süvariye mahsûs olan timâr ve zeametlerin tanzimine de himmet eyledi. İşbu timâr ve zeametlere sâhip olan «Sipahiler», muntazam süvarinin mürekkep olduğu dört alayın birincisini teşkil eden aylıklı sipahilerle karıştırılmamak lâzım gelir. Yeniçerileri tanzim etmiş olan I. Murad'ın koyduğu usûl mucibince, timâr ve zeametler erkekten erkeğe kalarak, ancak ailenin neslinin kesilmesinde hükümete ric'at ederdi. Bir timâr ve zeamet sahibi tarafından yapılan cinayet, onu bu haktan mahrum edebilirse de, bu mahrumiyet evlâdına şâmil olamazdı. Bir kişinin üzerinde toplanan birkaç timâr bir zeamete tebdil olunabilirse de, bir zeametın birkaç timâra taksimine asla müsâade edilmezdi. Hiçbir zeamet 20.000 akçeden eksik olamazdı. Bunların verilmesi hakkı vezirlere, vilâyet valilerine münhasır idi. Süleyman saltanatının onuncu senesinde, bundan sonra valilerin hükümet merkezının ruhsatı olmaksızın ancak timârlarını tevcih edebilmelerini irâde eylemiş olduğundan, bunlara «tezkiresiz» adı verilmesi alışkanlık hâline gelmiştir. Aslında zeametler «Tevcih Fermanı» denilen bir ferman ile muvakkat surette tefviz olunurdu. Zeametlerin bulunduğu vilâyetlerin valilerine hitaben çıkarılan bu fermanlarda «dilekçe verenin hakîkaten sipâhî oğlu olup olmadığı (çünkü timâr ve zeametler sipahilerden başkasına verilmezdi) ve pederinin vefatı zamanında zeametın mahsûlünün ne miktardan ibaret bulunduğu tahkiki» emr olunurdu. Eğer tahkikat, is-tid'âya muvafık

⁴⁷⁹ Sadrâzam da kışlalar önünden geçtikçe bu veçhile hürmete maznar olurdu.

⁴⁸⁰ Marini Sanoto'nun 4. cildinde dercedilen Venedik elcisi raporu ordunun mevcudunu 12.000 yeniçeriye, 4.000 muntazam süvariye (sipahi, silahdar, ulûfeci, gureba), 10.000 Acemi oğlaniyle 60.000 müsellime çıkar ki, akıncılardan (gayri muntazam süv&r!) ve azablarla martolozlardan (gayri muntazam piyade) maada 86.000 adam demektir.

zuhur ederse, istid'â sahibi paşadan bir tezkire alır, ve bu tezkirenin arzı üzerine dîvân-ı hümayûndan berât çıkarılırdı. Evvelkilerden tefrik olunmak için bunlara «tezkireli» adı verilmiştir. 20.000'den 50.000 akçeye kadar hâsılatı olan bir zeamet sahibi üç oğul bırakarak vefat ederse, kanun bunlara 4.000'den 6.000 akçeye kadar hâsılatlı birer timâr verilmesine müsâade ederdi. Lâkin ailesi içinde vefatı vâki olursa iki kardeş müşterek surette 5.000 akçelik bir timâra mutasarrıf olabilip, yalnız biri 4.000 akçelik bir timâr alabilirdi. Bil'akis oğullar babalarının hayatlarında timâr sahibi olabilmişlerse, timâr] arının hâsılatına göre 200'-den 2.000 akçeye kadar terakki alırlardı.⁴⁸¹ Valiler, tevcih fermanlarının vürûdunda zeamet isteyenlere «tezkire» verecek yerde «tahvil kâğıdı» itasını î'tiyâd etmiş, ve zeamet isteyenler saltanat merkezinden berât gelmesini beklemeksizin, bunlarla zeametlere tasarruf etmekte bulunmuş oldukları için bu sû-i istimalin yasaklanması hususunda Sultân Süleyman -daha sonra vezîr-i âzam olan- Lutfî Paşa'nın Rumeli beğlerbeğiliğinde ilkönce tahvil kâğıdı itasını men* ederek, uhdelerine zeamet tevcih olunacak şahıslar sancak beği, kethüda, timâr defterdarı yâhud subaşı ve âdi sipâhî olsun, hâsılı kin olursa olsun, tezkireleri berâta tebdil olunmak üzere altı ay zarfında bâb-ı devlete gönderilmelerini emretti.

Bir zeamet birçok hissedar arasında hisselerine taksim olunabilirse de umûmî hazîne nokta-i nazarında bir tek zeamet addolunur ve devletçe müsâade edilmeksizin zeametlerin parçalanması şedîden memnu' bulunurdu.⁴⁸²

Arazî Sîstemi Ve Vergiler

Timâr ve zeametlere dâir Süleyman zamanında ittihaz olunan prensiplerin ekserisi müftî Ebûssuûd Efendi'nin fetvalarına müsteniddir. Sultân Süleyman'ın irtihâli senesinde ve Sultân Selîm'in cülusunu müteâkib defterdar Mehmed Çelebi bu fetva ve fermanları «Kanun-nâme» tâbir olunan bir kitapta toplamıştır. Mehmed Çelebî bu eserde Osmanlı memleketlerinde ancak üç türlü arazî tanımakta olan müftî Ebûssuûd Efendi'nin re'yine intisâb eder. İşbu arazînin birinci kısmı «Arz-ı öşxiyye»dir ki, fetih

⁴⁸¹ M.D'Ohsson, 7, s. 371. «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve tdare Usûlü» eserinde, c. 1, s. 449, daha ziyâre tafsilât ile ifâde olunmuş ve işbu yeni hükümleri mutazamm olan 1 Reebe 937 (1530) tarihli bir ferman derce-dllmlştir.

⁴⁸² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/512-515.

sirasında müslümanlara verilerek onların mülkleri olmuş ve yalnız öşr (uşr) e tâbi olarak emlâk vergisine (harâc) gayritâbi' bulunmuştur. İkincisi «Arz-ı Harâciyye»dir ki, fetih sırasında gayri müslim olan sahiplerine terk ile şahıs başına te'diyesi lâzım gelen «harâc»dan mâada emlâk vergisi yerine geçmek üzere bir «harâc-ı muvazzaf», ve bir de mahsûl üzerine «harâc-ı mukaseme» vermeleri şart olarak kabul edilmiştir. Bu kısım da birinci kısım gibi bütün mülkiyet hakları ile sahiplerine ait olup onlardan yalnız vergilerinin ağırlığı ile tefrik olunurdu. Üçüncü kısım «Arz-ı Memleket» denilen arâzî-i emîriyye (mîrî arazî) dir ki, devlet bunların tasarruf hakkını kendisi muhafaza ederek, muharebe zamanlarında askerî hizmet ifâsı şartıyla varidatını kaydıhayat şartıyla terkey-ler; bunlarda zirâat yapan tebea, yâhud köylüler (reâyâ) asıl mutasarrıfı olan timâr ve zeamet sahiplerine tapu bedeli olmak üzere «resm-i çift» ve «resm-i dönüm» tâbir olunan emlâk vergisi ve bir de «Öşr» (uşr; öşür) tediye ederlerdi. Bu öşür, ekseriya hâsılatın onda birini geçer ve dokuzda, sekizde birine ve bazen daha fazlasına varırdı.

Mısır'da hükümete ait arazî için ittihaz olunan usûl-i ilzam, memleketin şâir cihetleri için tafsil ettiğimiz usûlden ayrılır. Fakat bu fark, tasarrufun esâsından ziyâde, vergilerin intifası sûretindedir. Kur'ân hükümleri mucibince arazî Cenâb-ı Hakk'a âid olup⁴⁸³ istediğine ihsan buyurur; binâenaleyh esasen Cenâb-ı Hakk'a râci olan arazî yeryüzünde onun gölgesi olan «imam» a (hükümdara) âiddir. Lâkin bir mülkün fethinden sonra imâm kendi hakkını öşür vermek şartıyla müslümanlara veyâhûd arazî üzerine bir vergi, mahsûl üzerine de ayrı bir vergi vermek şartıyla gayri müslimlere verir: Bu veçhile yeni mutasarrıflar bu mallar üzerinde -satmak, taksim etmek, yâhûd evkafa tahsis eylemek ihtiyariyle- babadan oğula intikal eden bir tasarruf hakkına sâhib olurlar. Hükümdar dahî ailesinden intikal eden emvali ve «hâss» tâbir olunan kendisine tahsis edilmiş toprak üzerinde bu türlü hukuka mâlik olduğu halde, bunların hâsılatını ekseriya maaş olmak üzere büyük me'mûrlara tah-sîs eder. Askerî hizmetlere

⁴⁸³ Hammer'in burada kastettiği ayette geçen «mülk» tabiri, yanlış olarak carâzîl», «toprak» manasına alınmakta ve bu yanlışlık bugünlerde kaleme alınan birçok ilmi ve fikri eserlerde de maalesef bu manisiyle değerlendirilmektedir. Halbuki burada geçen mülk tâbiri, «Adalet mülkün temelidir» sözünde veya «Mülkün temeli adalettir» hadla-t şerifinde daha açık bir şekilde görüleceği üzere, «hakimiyet hakkına» dair esaslı bir tabir olup, Allah'ın hükümranlığını ifade eden, veya «devlet denilen siyâsi kudretin temelini adalet» olduğunu ifade eden oldukça geniş ve esaslı bir kavramdır. Böyle bir kavramı sâdece toprağa mUnhasırmişcasına ele almak Türk devlet felsefesinin yanlış anlaşılmasına yolaçan vahim bir hatâdır. Hazırlayan.

mükâfat olmak üzere timâr ve zeamet şeklinde verilen arazî bu menfaatlerden istifade edemez. Onların mutasarrıfları arazî üzerinde hududsuz bir tasarrufa mâlik olmayıp, başkasına satamazlar, taksim edemezler, evkafa tahsis edemezler. Hakikat-i halde arazî timâr ve zeamet sahiplerinin erkek evlâdına kalır; şu kadar ki, bunları temellük eden yalnız hükümet olduğundan, her timâr ve zeamet sahibinin vefatında evlâdı hükümdar tarafından bir berât almak lâzım gelir. Mısır'da ise Anadolu ve Rumeli'de timâr ve zeamet tâbiri, yâni askerî hizmetlere mukabil tefviz olunan araziye «iltizâm» adı verilir. Ancak timâr ve zeamet sâhibleriyle Mısır mültezimleri arasında büyük bir fark. vardır: Mültezimler, timâr ve zeamet sahiplerinin vazîfeleriyle mükellef olmadıkları gibi, onların menfaatlerine de sahip değildirlere. Çünkü kayd-ı hayatla araziye mutasarrıf olan timâr ve zeamet sahipleri, hükümete hiçbir vergi vermeyerek kendi köylüsünden, yâhud reayasından muhtelif varidat aldığı halde, Mısır mültezimleri hükümete bir bedel-i iltizâm te'diye ederler, ve mahsûllerinin fazlasını köylü ile paylaşırlar. Bundan dolayıdır ki, Avrupa ve Asya'daki Osmanlı eyâletlerinde arazî mutasarrıfları, yâni «zaîm»ler ve «timârli»lar ile köylüler, «Mısır mültezimleri» ile köylülerinden (Fellâhlar) daha fazla istifâde ederler.⁴⁸⁴ Fetihten sonra I. Selîm Mısır'da bu iltizam usûlünü

⁴⁸⁴ «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve İdare Usûlü», c. 1, 1; ve «Le-vayih ve Edebiyat Akademisi Muhtıralarının 8. cildinde, s. 60'da Silvestr Dö Sasi'nin «Mısır'da Hukuk-ı Tasarrufiyyenin Tahavvûlâtı Suretleri Hakkında Üçüncü ve Son Lâyiha» ile mukayese. Rotgun (?) el yazılarında (nu: 10, s. 209) şu isimli bi' eser vardır: «Mısır, Arabistan, Kızıldeniz ile Cebel-i Sinâ'-da Seyahat Etmiş olan Venedik Asilzadesi Senyör Felip Pigafetta'nın Seyahatnamesi»; bunda şu garîb fıkra görülür: «Mısır kıt'ası dâhilinde bir karış yere mâlik kimse yoktur; bilumum arazî Osmanlı (yâni Osmanlı hükümeti) malı olup bir mîkdâr akçe ve bir mîkdâr buğday (nakd ve ayn) mukabilinde icar olunur. Nitekim Feyyûm mıntkasından -ki Tevrat'ta Goşen ismiyle zikredilmiştir- Pâdişâh onbin ribcb (ihtimâi ki erdeb) zahire ve kırkbin sultaniye (altın sikke) alır, ve şâir taraflarda dahî bu usûl uygulanır. Müstecirlere kâşif adı verilir.» Aşağıdaki fıkra, o zamanın Mısır sikkesinin kıymeti hakkında tafsilât veriyor: «Sultanino (sultaniye sikkesi) Ve-nedik'in zegeni dukası kıymetindedir; bir sultanino 41 maiedi-niye ve maiedini bir groseye (guruşa) ve bir grose 4 suldoya eşittir. Bir kise dahî 261 sultaniye kıymetindedir.» Pigafetta; Kaahire su kemerinden bahsettiği sırada diyor ki: «Kamsuna Gauri (Kansu Gavri) nâmiyia müsemmâ olup Sultpan Selîm tarafından idâm olunan Mısır Sultânı, NU sularım Kale'ye getirmek için taştan güzel ve yüksek kemer yaptırmıştır. Bu kemer, Kale'den Nil nehrine kadar en kısa hattı tâkîb etmektedir, ve takriben üç nil uzunluğundadır.» Nihayet, güyâ Ebû'l-Hever (Sfenks) («Korkunun Babası») üzerinde kazılı şu mısraları:

'Râh-ı zâke'z-zemân ve'n-nâs

Vicâ'u hazâ'z-zemân bizâs

Küllü min âş yenkesir-i. râs (Re'se)'

yazar, ve şöyle tercüme eder:

Passo quel tempo et qulla gente,

E venuto questo tempo con la seure,

E ognuno ehe dice il vero, gli vien rotto il capo.

(O zaman ve o adamlar geçti, bu zaman sununla geldi; dünyâda yaşayanın mutlaka başı kırılır. (Çünkü Ebû'l-Hevl'in (Sfenks) başı kesiktir). (Bu mısralar uydurulmuş şeylerdir. Mütercim)1.

kurulmuş buldu; bahis konusu usûl Bahrî Memlûkleri hükümdarlarından Nasır bin Kalavun tarafından vaz' olunmuş, ancak onun vefatından sonra mer'iyetten düşmüştü. Konulan esas iktizâsmca arazî ancak askere verilecek iken, kasabalar ahâlîsine, san'at erbabının eline geçmiş, yâhud hayır müesseselerine tahsis edilerek vakıf hâlini almış, veya hükümetten muhassesâtı olanların menfaatlerine olmak üzere, bir nevi rehin suretine girmişti.⁴⁸⁵

Osmanlılar'm fethinden takriben kırk sene önce, Sultan Kaytbay bir irâde-nâmesiyle bu sû-i istimâlâtı ortadan kaldırmağa çalıştı; lâkin sondan bir evvelki Memlûk Sultânı Kansu Gurî (Gavri) zamanında yine eski hâline döndü ve ilk Osmanlı vâlîsi Hayrbay zamanında ise ifrat dereceye vardı. Mısır Vâlîsi Hâin Ahmed Paşa'nın isyâm, daha saltanatının başlangıcında Sultân Süleyman'ın nazar-ı dikkatini bu vilâyet üzerine çekti. Ahmed Paşa'nın isyanı bastırılınca Pâdişâh, vezîr-i âzam İbrahim Paşa'yı memleketin usûlünü tanzime nezâret etmek üzere Mısır'a gönderdi.

Lâkin Mısır'ın asıl kanûn-nâmesi İbrahim Paşa'nın seyahati zamanında yapılmış olmayıp Hind denizlerinde kapdânlık eden ve sonraları sadrâzam olan Hadım Süleyman Paşa'nın idaresi sırasında tanzim edilmiştir.⁴⁸⁶ Bu kanunnâme, «kâşif» tâbir olunan Memlûk zabitlerinin, şehirler ve köyler meşâyîhinin, mâliye ve eyâlet merkezi müfettişlerinin, Mısır vâlîsi olan paşanın, mültezim ve kâtiblerin, anbar me'mûr ve müfettişlerinin, messâhlar (arazî ölçümünü yapan şahıslar) ve köylülerin haklarını ve vazifelerini tâyin eder. Hayır müesseselerine, gümrüğe, darbhâneye, de şâmilidir. Birçok maddelerinde -bozulmaması bilhassa nazar-ı dikkatte bulundurulmuş- Kaytbay'ın koyduğu nizamlar esas kabul edilmiştir. Bütün eski vergi defterleri, bir yangında yanmış olduğundan bu kanunnâmenin konulması ve yeniden yazılması işi müsta'ce-liyet kazanmıştı.

Osmanlılar'm Mısır'daki muvazzaf askeri yedi sınıfa taksim olundu: Yeniçeriler, Azablar, Çavuşlar, Müteferrikalar, Cebeciler, Tüfenkçiler, Gönülüler.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Encümen-i D&niş (Institut) Muhtıralarının 7. cildinde Silvestre de Caucy (S. Dö SasD'nln üçüncü muhtırasına müracaat.

⁴⁸⁶ Bu kanun-nâme 939 (1532) tarihlidir.

⁴⁸⁷ Dijon (c. 1, s. 86), bu yerli askerinin isimlerini anlaşılamıyacak surette bozar, ve Ebûssuûd Sultân Süleyman hakkında mersiye yazmaktan imtina etti diyerek, hatâ eder. Mersiye «el-Minhu'r-Rahmâniyye»de tamamen alınmıştır. Dijon'un. Mısır'daki Osmanlı valileri hakkındaki hatâlarını tashih etmek kolaydır. Hacı Kalfa Takvîmii't-Tevârîh'inde (s. 219), onları şu tertible yazar: Husrev Paşa, azl, 26 Cumâdel-uhrâ 943; Hadım Süleyman Paşa (ikinci defa) azl, 10 Muharrem 945; Dâ-vûd Paşa, fevt (Öl.) 13 Rebü'l-ewvel 956 cuma gecesi;

Zeamet ve timâr sahipleriyle mültezimlere âit olan bu kanunî hususlara, zaîmlere, timârlara vergi ve âidât ve te'diye eden müslim ve gayrimüslim reayaya, başka bir tâbirle tebeaya âit olan kanunları eklemek münâsib olur. I. Süleyman tarafından konulan ve I. Ahmed tarafından te'yîd ve ikmâl edilen «Kanun-ı Reâyâ», tebeanın timâr ve zeamet sahiplerine te'diye edecekleri vergiyi şu şekilde tâyin eder: Emlâk vergisi (resm-i çift, resm-i dönüm); müteehhil olmayanların vergisi (resm-i mü-cerred); teehhül vergisi (resm-i arûs); koyun vergisi (resm-i ağnam); otlak vergisi (resm-i otlak); kışlak vergisi (resm-i kışlak); arı vergisi (resm-i kovan); değirmen vergisi (resm-i değirmen); içecek tütün ve baharat vergisi (resm-i dühân); esîr vergisi (resm-i esîrân); resm-i kaza (şer*î davft-lardan alınan vergi).⁴⁸⁸

Vergiler

İslâm memleketlerinde bütün vergiler iki kısma ayrılmıştır:

1- Hukuk ve rüsûm-ı şer'iyye ki, Kur'ân ve İslâmın temel hükümleriyle vaz* olunmuştur;

2- Tekâlif-i örfiyye ki, ancak idarî kanunlarla te'sîs ve bundan dolayı da «tekâlif-i dîvâniyye» tesmiye edilmiştir.

Kür*ân ve İslâm'ın temel hükümleri veyâhud kanunla tâyin edilmemiş olan vergiler «evânî» arapça kelimesiyle ifâde olunur ki, mânâsım muhafaza ederek Doğu'dan Batı'ya «avaries» şeklinde geçmiştir. Rüsûm-ı şer'iyye: Gayrimüslimlerden nüfûs başına alman vergi (cizye ve harâc); öşür (üşr); arazî vergisi (harâc-ı muvazzaf); mahsulât vergisi (harâc-ı muvazzaf)'dir. Hepsine birden «harâc» denilir. Rüsûm-ı dîvâniyye şunlardır: Avânz-ı dîvâniyye, masdariyye, reftiyye, bâc, derbendiyye, kasâbiyye, bağ, kapan, muvâzene, tamga (damga), huçldâmiyye, yasak koli, mübâ-giriyye, dellâliyye.

Rüsum, biri şahıslardan, diğeri eşyadan alınmak üzere ikiye ayrılır: Birincisi gayri müteehhiller vergisiyle miktarı zevcenin kız ve dul olma-sıyla değişen teehhül vergisi (resm-i arûs)'dir; ikincisi rüsum kaza ile baharâtdan alınan vergilerdir. Cezây-ı nakdîler (cerime) zabıta nizâmlarına aykırı ağır ve

Semîz Alî Paşa, azl. Muharrem 961 başı; Dukakın Mehmed Paşa, azl. 21 Rebî'ü'l-âhir 963; İskender Paşa, Azl, Reebe 966 başı, Hadım AH Paşa, öl. Zilhicce 967; Lala Şahin Mustafa Paşa, azl, 11 Cumâde'l-uhurâ 971; Sofu Alî Paşa, slh. Ramazan 973. (Aslından alınmış ve Hammer'de olmayan azil ve vefat târihlerim mütercim ilâve etmiştir.)

⁴⁸⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/515-517.

hafif cürümler için konulmuştur. Bunlara bâd ü hevâ için alman cezalar mânâsına «bâd-ü-havâ» denilir. Ticarî eşyadan alınan gümrük,¹ idhâlât, ihracat, mürur (transit) resimlerinden, me'kûlât ve meşrubat (yiyecek ve içecekler) üzerinden alman rüsûmden, yâni et ile şa-râbdan alınan vergilerden ibarettir. Bilhassa «resm» demlen vergiler an-bar, mîzân, tamga (damga), deîlâl resimleridir; uşak ve bekçilerden de vergi alınır; «bid'at» nâmı altında daha birçok rüsum vardır. Şer'î hükümlere dayanmayan bu vergilerin hepsi vilâyetlere göre farklılıklar gösterir ve her vilâyetin de bir kanunnâri-i mahsûsu vardır. Defterdar Eğri Abdî-oğlu Mehmed Efendi, ilk olarak II. Selîm saltanatında bunları bir mecelleye cem' etmiştir. I. Ahmed saltanatında da defterdar Aynî Efendi tarafından tekrar tertîb edilmiştir. Bunların hükmünce meselâ Suriye'de arazî, Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi dönüm üzerine vergiye tâbi olmayıp bir çift öküzün sabahtan öğlene kadar sürebileceği yerin alanına «fedan», yâhud bir havuzdan bir menfez vâsitasıyla akacak suyun 24 saat zarfında ihata edeceği arazînin miktarına göre tâyin edilir. îlzâm olunan bir arazî parçasının mahsûlü gerek nakden, gerek aynî olarak te'diye olunsun «öşr» (uşr) diye adlandırılır. Zeytinlikler, sahiplerinin müslim ve gayrimüslim oluşlarına göre iki kısma ayrılmıştır; bu taksim şekli vergileri bakımından ihtilâfı da beraberinde getirir, iskelelerde bu söylediğimiz vergilerden başka eşyâyı varide resmi, berât resmi, mübadele resmi, eşhâs-ı mevcûde resmi, uşak vesâir hademe resmi, tanzifat resmi, tevziattan, yortulardan, hil'atlerden vesâireden alınan rüsum gibi vergiler vardır. Pirinç tarlalarının sulanması, hayvanların otladığı yaylalar, mer'âlar, çayırlar mahsûlü üzerine de vergiler konulmuştur. Köyler, angaryalara, orduların geçişi sırasında aynî olarak eşya vermeğe, harb vergileri vermeğe mecburdur.⁴⁸⁹

Mülki Düzenlemeler

Sultân Süleyman yeniçeriler, Anadolu ve Rumeli timar ve zeametleri, Mısır iltizamları ile müslüman ve gayrimüslim tebea hakkındaki kanunlarda yapılan değişikliklerle iktifa etmeyip cem'an yüzelli sancağı içine alan 21 vilâyet olmak üzere Osmanlı memleketlerinin mülkî taksimatına yeni bir düzen verdi.⁴⁹⁰ Sefer rûz-nâmeleri «âyîn» ve «teşrifat kanun-nâmeleri»nce

⁴⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/517-519.

⁴⁹⁰ 1) Rumeli, 2) Cezâir-i Bahr-i Sefid, 3) Cezâir, 4) Tarablus-i Garb, 5) Budin, 6) Tamişvar, 7) Anadolu, 8)

de bâzı ta'dilâtta bulunulduğunu bildirir.⁴⁹¹

Asayişle İlgili Nizamlar Ve Ceza Kanunları

Zabıta nizâm-nâmelerince ve kanun-nâmenin ceza kanunlarından bahsedilen ve Osmanlı memleketlerinde ceza muhakemeleri usûlünün esasını teşkil eden 5 maddesine ta'dilât icrasına bilhassa ihtimam edildi. Şen'î fiillere müteallik olan birinci maddesi, bu cürümde bulunanları servetlerinin derecesine göre 1000 akçeden 30 akçeye kadar para cezası ile cezalandırır. Bir delikanlının, yâhud bir genç kızın kaldırılması erkekliğinin mahvı cezasını gerektirir. Bir başkasının zevcesini, yâhud kerîmesini gözetleyen, veyâhud öpen şiddetli bir şekilde azarlandığı gibi her söz ve her buse için bir akçe para cezası verir; eğer kadın esir ise bu para cezasının yansı alınır. Yalnız itham etmek ve dâva açmak iddiayı isbâta kifayet etmeyip, eğer hakkında suç isnadında bulunulan kimse ma'sû-miyetine yemin ederse (yâni müddeînin beyyineden izhâr-ı aczine mukabil yemîn ederse) müşteki azarlanır ve bir akçe para cezası verir. Oğlunun câriyesiyle yatan baba para cezasına mahkûm olmaz. Yüzkızcı hayvânî fiillerde bulunanlar şiddetle azarlanmakla beraber, her defası için bir akçe para cezası verir. İkinci madde şetm (sövme), darb, sakal yolma, tokat vurma, başta hafif yara açma için konulmuş olan cezalardan ve para cezalarından bahseder. Dış kırmak ve göz çıkarmak kısas'ı (yâni mücrimin dışının kırılması ve gözünün çıkarılmasını) gerektirir; lâkin şikâyetçi olanın muvafakatiyle mücrim bu cezaya bedel zengin ise 200, fakir ise 30 akçe verir. Eğer davacı esîr ise, efendisi için alınacak olan akçe yansına tenzil olunur. Muhadderât sınıfından (kapalı, örtülü, müslüman kadınlar) birbirleriyle döğüşükleri takdirde kadı kendilerini azarlayıp tehdîd etmekle beraber 20 akçe para cezası alır. Muhadderât-tan olmayan kadınlar için bu fiil her darbe için 2 akçe para cezasını ve yâlnız azarlanmayı gerektirir. Üçüncü madde, şarab içmek, hırsızlık etmek, yağmagerlik ve haydudluk yapmak fiillerine dâir cezaları içine alır. Her kadeh şarab için müttehim bir akçe cezây-ı nakdî verir; tavuk ve emsalinin çalınması da o kadar cezayı gerektirir. Lâkin at,

Karaman, 9) Rûm yâhud Sivas ve Amasya, 10) Zülkadiriyye (Mar'aş İl) Trabzon, 12) Diyâr-ı Bekr, 13) Van, 14) Haleb, 15) Şâm, 16) Mısır, 17) Mekke ve Medine (Avrupalılar Taşlık Arabistan derler), 18) Yemen ve Aden (Mes'ûd Arabistan), 19) Bağdâd, 20) Musul, 21) Basra, «Osmanlı Devletinin Teşkilât ve İdare Usûlü», c. 2, s. 437-457'ye bakınız.

⁴⁹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/519.

katır, eşek, manda çalanın eli kesilir veyâhud buna bedel 200 akçe verir. Aynı evde oturan yakın akraba birbirinden eşya çaldıkları takdirde yalnız azarlanma ile iktifa edilir. Hiddet esnasında bir müslümanın sarığını başından çıkararak bir akçe para cezasına mahkûm olmakla beraber azar işitir. Esir aşî-ran, dükkânlar kapı gibi şeyleri kırarak giren, birkaç defa âdî hırsızlıkla mahkûm olan hırsızlar asılır. Buna benzer hırsızlık bir karyenin civarında yapılmış ise, ahâlîsi tutuklanmak suretiyle umûmen mes'ûl olup, çalınan malı tazmin etmeleri lâzım gelir. Bir timâr ve zeamet sahibi hırsızlık fiilinde bulunursa derhâl tevkif olunursa da, cezalandırılmadan önce bâb-ı devlete malûmat verilmelidir. Yalancı şâhidler, sahtekârlar, kalpazanlar elleri kesilmeğe mahkûm olurlar. Günde beş vakit namazdan ikisinin ve orucun terki bir akçe para cezası ile cezalandırılır. İftira ile, dedikodu ile ailelere zarar verenler büyük bir tazminat vermekle ceza görürler. Paralarını yüzde 12'den ziyâde faizle borç verenler hakkında dahî muhtelif cezalar konulmuştur. Dördüncü bâb pazarlara dâir nizâmları içine alır ve beşincisi ticâret ve san'at erbabına (esnafa) aittir. Dördüncü bâbda Osmanlıların zabita müteallik âdetlerinin şâyân-ı dikkat bir husûsî misâli olmak üzere yük hayvanları sahiplerine, bunlar hakkında ezâ gösterilmemesi tavsiye edilmiştir. Beşinci bâb nisbeten daha ehemiyetsiz diğer maddeleri içine alır: Ezcümle fırıncıların, yapacakları çöreklerle mütenâsib miktarda yağ ve un koymalarını, aşçıların bakır kaplarının kalaylanmış olmasına dâima dikkat etmelerini âmir maddeleri hâ-vîdir. Helvanın fiatı bal ve badem fiâtma göre konulmuştur. Kuru üzüm ve kuru yemiş satanlar % 10 ticâretle iktifa etmelidirler/Muhtelif nevide ayakkablarının, çizmelerin, terliklerin; eyerlerin, gemlerin ve diğer hayvan takımlarının fiâtı daimî bir tarifeye rabt edilmiştir. Duvarcı amelesinin, dülgerlerin, marangozların ücreti günde 10 akçe olarak tâyin olunmuş, ve bundan başka kendilerine yiyecek verilmesi de gösterilmiştir. odunun fiatı uzunluğuna göre kesilmiş, ve uzunluk da eşek, katır, deve arkasında götürüldüğüne nazaran nakil tarzı itibariyle tâyin kılınmıştır. Hamam sahiplerinin hamamlarını münâsip tarzda ısıtmaları ve usta dellâk ve berber bulundurmaları ve muhtelif hamam levazımını istenen şekilde hazır bulundurmaları şart ittihaz edilmiştir. Özel havlu bulundurmaları, Hıristiyanlara verilecek havlulara işaret konulması, «Müslümanlarla «Gâvur» lar için aynı berber takımı ve ustura kullanılmamasının berberlerine tenbîh edilmesi emr olunmuştur.

Dilencilerin pazar kurulduğu günler camilerden başka yerlerde dilen-

melerine müsâade edilmiş, cüzamlüarın sokaklara çıkmaları men edilmiştir.

Şehir kadısı ve pazar-başı tarafından vaz' olunmamış bir tarifeye müstenid olmadıkça hiçbir şey satılamaz.

Sultân Süleyman tarafından konulan bu cezalardan görülür ki, ahlâka ve polis nizamlarına dâir olan kanunların halkı memnun etmesi lâzım gelirdi. Zîrâ sonuncu maddeler yiyecek ve giyecek gibi zarurî ihtiyaçların kaliteli ve fiatlarının mutedil olmasını sağladığı gibi, ilk maddeler şehvanî cürümlere karşı o kadar az şiddetlidir ki, bunları önleyici değil, bilâkis teşvik edicidir.⁴⁹² Süleymânın mecellesi bu cihetten tenkîd-den azade değilse de, İslâm şerîati mucibince sirket (hırsızlık) ve zinâ'ya karşı konulmuş olan «kat'ı yed» (elin kesilmesi) ve «recm» (taşla Öldürme) cezalarının nâdir haller için uygulanır olmasından dolayı⁴⁹³ insâ-niyetperverlerin ve devlet ricalinin takdirine lâyıktır. Bu insaniyet te-lâkkîsi ve müsamahakârlık, İslâm şerîatinde altın ve gümüş kablur kullanılması hakkındaki şiddetli memnûiyetin hafifletilmesinde dahî görülür. Hattâ bir gün Acem elçilerine verilen bir ziyafette yemekler için altın ve gümüş kaplar kullandırmış olmasından dolayı ulemâ ve halk tarafından büyük bir hoşnudsuzluk gösterilmiştir. Bu sefahatin o zamandan beri emsali görülmediği gibi, şimdi dahî sarayın evanîsi yeşil renkte Çin fağfûrsindendir.⁴⁹⁴

Kahve Ve Kahvehaneler

Sultân Süleyman, Osmanlı ülkelerine yeni girmiş olan kahvenin id-hâlîni men etmemiştir. Halbuki Peygamberin buna müsâade edeceği pek meşkûk idi.⁴⁹⁵ Şarabın alenen satılmasını da saltanatının son günlerine doğru men etmiş olduğuna göre, o zamana kadar buna da müsâid bulunmuş olduğu zannolunur. Gençliğinde mahremi olan Rum'dan dönme İbrâhîm ile birlikte olduğu sıralarda şarab hakkında o kadar şiddetli bulunmuyordu. Lâkin nikrîs ağırları ve ihtiyarlık maluliyetleri bundan iç-tinâb

⁴⁹² Bu kanunların aslı üzerinde derîn tedkîkler yapılmadıkça kat'î birşey söylenemezse de, kanunî hükümlerin şer'î hükümleri ib-tâl etmesi mümkün olmadığı cihetle, tâyin olunan kanunî cezaların şer'î hükümlerden başka olması lâzım gelir; binâenaleyh bu cezalarda herhangi bir hafiflik düşünülmesi yersizdir.

⁴⁹³ Bu cezaların İcra olunabilmesi zâten tsiftm şerîatinde nâdir hallere mahsûs olduğuna -ureulanmalarındaki rtâdlrlıktan dahi- anlaşılır. Mütercim.

⁴⁹⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/519-521.

⁴⁹⁵ Bu, müverrihin kendi zanndır. Mütercim.

etmesini bir zaruret hâline getirdiği zaman, bütün halkı da ondan men etmek istemiştir. O vakitler Şah Tahmasb'a yazdığı bir mektup⁴⁹⁶ îslâmî takvaya muvafık olan bu hareketini övünme mes'elesi addettiğini gösterir. Çünkü bütün memleketlerinde şarab içilmesini yasakladığını Tahmasb'a bildirmekle beraber (Hazret-i) Peyganiber'in «ümmü'l-habâis» dediği bu içkiyi zemm ve takbih eder. Hafız güzel bir gazelinde:

«Bu ümmü'l-habâis bize güzel kızları Öpmekten daha ziyâde tatlıdır.» diyor. Peygamberin sözlerine doğrudan doğruya muhalif olan bu söz gösterir ki, hafız pek sâf bir mutasavvıf değildi.⁴⁹⁷ Hattâ bundan dolayıdır ki, bâzı takva sahipleri şarab ile beraber onu bu kadar tantanalı bir surette medh eden Dîvân'i da yasaklamanın münâsip olup olmayacağını müftiden suâl ettiler. Müftî Ebussuûd ilmi derecesinde ihtiyat sahibi olduğu için, tabiatıyla şarâbın memnûiyeti hakkında fetva vermekle tereddüd etmemiş olmakla beraber, bu suâle mutedil bir cevap verdi: Hâfız'm gürllerinden bâzıları bâzı kişilerin duygu ve düşüncelerine mugayir olabilirse de, esasen müsâid surette tefsir ve ona hükmedilmesi lâzım geleceğini beyân ediyordu. Ebussuûd, birincisi 1554 (961) senesinde -Şems adını taşıyan ve payitahtta üç sene kaldıktan sonra beşbin altın kazançla doğum yerine dönen- bir Halebli'nin açtığı kahvehaneler aleyhinde fetva vermekten de imtina etmişti. Arab şeyhi ŞâzeJî'nin -develeri kahve ağacı yaprakları yedikten sonra daha sağlam bir hâle geldiğine dikkat etmek suretiyle- kahve tanelerindeki özellikleri keşf etmiş olmasından beri takriben üç sene geçmişti. Diğer bir rivayete göre kahveyi, onun halîfelerinden Ömer nâmında bir zât Zebîd yakınlarında Usâk Dağı'nda sürgünde bulunduğu sırada keşf etmiştir. Mısır'ın fethine ve Mekke'ye birçok hacı kervanları gitmesine rağmen kahvenin kullanılması o zamana kadar Arabistan'a, Mısır'a, Suriye'ye münhasır kalmıştı; İstanbul'da yalnız şöhreti ve hacıların bu husustaki rivayetleri biliniyordu. Ancak bu sıralarda payitahtta da kullanılması yaygınlık kazanarak her tarafta kahvehaneler-açıldı. Her

⁴⁹⁶ Bu mektup Rta-nâme-ft Süleymanfnin zeylinde en sonra ve 64. numaradadır. Hacı Kalfa, Takvîmü't-Tevarih, 967 (1560).

⁴⁹⁷ Hafız bu beytinin yaygın olan şu hikâyeye dayandığı rivayet olunur: Bir akşam üstü Şîrâz sokaklarında yolunu kaybetmiş olan bir güzel kız -ertesini gün hânesi'ne ulaştırılmak üzere- o gece salâh-ı hâl ile ma'rûf bir sūflînin hanesine emânet edilmiş; bu sūflî şarâb'ı dâima «ümmü'l-habâis» nâmıyla yâd edermiş. Sūflî kızın gül yanaklarını nasılsa görerek gece kız uyurken bir buse almaktan kendisini men edememiş. Bu vak'a şehirde şüyu bulmuş. Hafız bu hikâyeyi telmih eylemiş. Kabulü müşkil olan şu h'kâye bir yana, bu bâbdaki hadîs-i şerîfin usulen sıhhati hâlinde dahi Hâfız'm ona muhalefet kasd etmiş olduğuna hüküm edilmesi ve «sūflî»den maksadın kim olduğunun tâyini mümkün değildir. Mütercim.

sınıftan bir takım zarif kişiler, özellikle mütehay-yîrâne bir hayata vücudlarını vakfetmiş dervişler ve işsizler bu yeni içkinin sefasından hisselerini almak için kahvehanelerde toplanır oldu.⁴⁹⁸ Şarâbın adlarından biri olan ve iştihâyı keser mânâsına gelen «kahve»⁴⁹⁹ arapça ismiyle adlandırıldı.⁵⁰⁰ Arab şâiri kahveyi uykuya, şehvete düşman bir zenciye benzetmiştir. Osmanlûar'da kahvehanelere «mekteb-i irfan» denilmiştir.

Buraya kadar atfettiğimiz nazarlar, Süleyman'ın dîvânî, mâliyeyi, ulemâ kadrosunu, orduyu, vergi usûlünü, timâr, zeamet ve iltizâm usûlünü, vilâyetlerin tahrîrini; teşrifat, hukuk ve ceza kanunlarını ıslâh etmekle «Kanunî» unvanını kazandığı istihkakı bize göstermiştir. Bundan sonra da evvelâ siyâset usûlünün, -kanunlarının o kadar mübalağa olunan hükmüne rağmen- sonraları gittikçe yayılan bir takım hatalarının nasıl doğduğunu ve devletin kemâl-i saadeti hâlinde nasıl olup da gelecekteki çöküntüsünün tohumlarını saçmış olduğunu tedkik etmemiz kalır. İkinci derecede dahî, kusurlarına ve zaafına rağmen -bütün Avrupa müverrihlerinin vermekte oldukları- «Büyük» unvanına ne sebepten liyâkat kazanmış olduğunu îzâh etmemiz gerekir.⁵⁰¹

Kanûnî'nin «Büyük»Lügü Ve Şahsiyeti

Osmanlı Devleti'nin çökme sebepleri Garb tarihçileri tarafından ekseriya hakikati üzere gösterilmiştir. Ancak onların hiçbiri bu mes'eleyi IV. Murad muasırlarından Koçi Beğ kadar hakimane, ve onun kadar vâ-kifâne bir surette beyân edememiştir. İbni Haldun'un Mukaddime-i Târi-hiyyesi onun için «Arab Monteskiyösü» unvanına selâhiyet verdiği gibi, Koçi Beğ'in Osmanlı Devleti'nin çöküntü sebepleri hakkındaki eseri de bunun için «Türk Monteskiyösü» unvanına istihkak kazandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin inhitat (çöküş) sebeplerini araştırmakla uğraşan İngiliz, Fransız, İtalyan,

⁴⁹⁸ İstanbul'un fethinden sonra halkın kahvehanelere benzer yerlerde top-alnarak «ayran» içtiklerinden eski bir Garb yazısından tercüme edilmiş bir risalede bahsedildiği görülmüştür. Mütercim.

⁴⁹⁹ «Sehve vezninde badeye diyor (Sürbü'l-kalıve, eyyü'l-hamr). Şarab İçenin yemekten istinası kesildiği bu isim konuldu ve hâlâ âdet haline gelen «kahve» adı verilmesi ehl-i keyf isimlendirilmealdır... ve rayiha manasındadır: (Lehu kahve-i tayylbe, ey râyiha) > Tare&me-İ Kaamns, Asım. Sonraki manasından alınmış olması da hatıra gelir. Mütercim.

⁵⁰⁰ Cihân-nümâ'da (s. 534-536), kahve hakkında Hezârfenn Hüseyin Efendi'den naklen dikkate değer ma'lûmât vardır. Kahve'nin keşfi Muha'da «gıcık» illetine uğramış bâzı kimselerin Evsâb (Usâb) Dağı'nda Şeyh Ömer'i ziyarete gelerek, zarurî olarak geçimlerini kahve ile sağlamaları üzerine o illetten kurtulmaları suretiyle vuku bulduğu zikredilen tafsilât cümlesindedir. Arab şâiri tarafından kahvenin Zencî'ye teşbihi fıkrasının doğrusu, galiba bir Acem şâirinin «siyeh-çerde»ye benzetmesinden ibaret olacaktır.

⁵⁰¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/521-523.

Alman muharrirleri, Türkler'in siyâset ve idare usûllerine derinlemesine ve tamâmiyle nüfuz edecek bir mevkide bulunmadıkları gibi, vâki incelemelerine ancak Sultân Süleyman'ın halefleri zamanından itibaren başlamış oldukları halde, Koçî Beğ tedkîkatında bu pâdişâhın saltanatından itibaren başlamış ve ondan naklen aşağıda beyân edeceğimiz veçhile daha o zamandan şu beş çözüme sebebini göstermiştir.⁵⁰²

İmparatorluğun Çöküşünü Hazırlayan İlk Sebepler

Sultân Süleyman, saltanatının bidayetlerinde dîvânda muntazaman hazır bulunduktan sonra seleflerinin gösterdikleri misâle aykırı olarak kafes arkasından bakmakla iktifa eder oldu. Dîvân sarayda haftada dört defa toplanmakta devam etti. Lâkin bu zamandan itibaren -Kaabız'ın ilhadından dolayı tahaddüs eden dînî mes'ele gibi fevkalâde işlerden başka ahvâlde, yâhud bir harb tasavvuruna ve harb tedârikine dâir akdedilen ayak dîvânlarından mâadasında- yürütülen müzâkerelerden bizzat hissedar olmadı. Süleyman şu suretle kendisini meclisten çekmek ve ve-zîr-i âzamına vekâlet ettirmekle şevket-i şahanesini hazarlarda daha geniş ve heybetli göstermek istemiş idi. Hükümdarın saltanatla ilgili işlerini doğrudan doğruya düzeltmesine müsâid olmayan ve hattâ mukaddes bir te'sîr ile kuşatmak için onu halkın nazarlarından uzak tutan şu eski Asya âdetinin ihyâsı, Devlet'in mes'ûliyeti için bir felâket darbesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde tbrâhîm Paşa'ya kadar olan sadrâzamlar bu makama ancak mülkî ve askerî bakımdan muhtelif hizmetlerde bulunduktan sonra vâsıl olurlardı. Devlet'in bidayetinde bunlar kazaskerlerden intihâb olunurlardı. Çandarlı sülâlesinden gelen vezîr-i âzamlar evvelâ kazaskerlik etmişlerdir, muahharan eyâletler valiliklerinden sadrâzam tâyinine başlanıldı. Sultân Süleyman doğancı-başısı tbrâhîm'i vezîr-i âzam tâyin ve nasb etmekle saray adamlarının hükümet mansıplarına tâyinine bir misâl gösterdi ve şu suretle -uzun hizmetlerde tekemmül etmiş- tecrübeye muhtâc olan bir meslek için, musahiplerin hud'alarına ve liyakatsizliklerine yol açmış oldu. Saltanatının sonuna doğru Kapdân Piyâle Pa-şa'nın mühim muzafferiyetine mükâfat olarak vezâret vermektense, Şehzade Selîm'in kızını nikâhlamayı tercih etti; ancak îbrâhîm Pa-şa'nın ve dâmâdı Rüstem'in vezîr-i âzamlıkta i'tibâr ve nüfuzlarını artırarak büyük bir siyâsî hatayı

⁵⁰² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/523.

işlemekten geri durmadı. Babası Selîm'in dâmâdlara sancak-beğliğinden büyük mansıb ve devletin mühim işlerine müdâhalelerine meydan vermemek hakkında meî'î tuttuğu usûlü bu şekilde ihlâl etmesiyle, devlet büyüklerinin hırsına büyük bir kapı açtı. Rüs-tem Paşa'nın sadâretinde - vefatına kadar Sultân Süleyman üzerinde kuvve-i cazibesini muhafaza eden-Rokzelan Sultân'ın (Hasekî Sultân) sayesinde umûr-ı âmme üzerinde haremın te'sîri görölmeğe başladı. O zaman Rüstem'e müsâid olan bu te'sîr vezîr-i âzamlığa kuvvet verir gibi göründüyse de, hakikatte sadrazamlık makamım hareme mahkûm etmekle, makamı zaafa düşürdü. Çünkü harem, iktidarının şu ilk eserini gördükten sonra, sonraları sadrâzamların kuvvetine bir dayanak olmakla iktifa etmeyerek, bilâkis onları devirmekte nüfuzunu kullandı ve daha sonraları devlet işlerine yalnız kadınlar değil, onların muhafızları da, hadımlar da karışır oldu.

Koçî Beğ'in gösterdiği üçüncü sebep, Rüstem Paşa'nın irtikâbı ve rüşvet almasıdır. Valilikleri, sancak beğliklerini muayyen fiatla sattı; devlet mallarını Yahûdîler'e ve adî adamlara Uzam ederek (iltizâma vererek), bunlar da servet kazanmak için her türlü haşaratı yaptılar.

Süleyman sadrâzamı Rüstem Paşa'ya büyük varidat ihsan etmekle âkilâne tasarruf hududunu geçti ve Paşa'nın mallarını vakfetmesine, yâni ilelebed ailesinin tasarrufunda kalmak üzere başkasına nakli gayrı mümkün bir hâle getirmesine müsâade etmekle israfı son dereceye vardırıdı. Bu müsâade sonraları bu ailenin, varidatını on milyon akçeye (200.000 dukaya) çıkarmasına yol açmıştır.

Vezîr-i âzamlar da Pâdişâh'm fevkalâde israflarını taklîd ettiler. İskender Çelebî'nin îdâmı ve Rüstem Paşa'nın terekesi münâsebetiyle söylediğimiz gibi, hanelerinin tefrîşâtıyla birbirleriyle rekabet ederlerdi. Sadrâzamların debdebeleri diğer vezirlerin de onlara uymasına yol açtı. Ezcümle Rüstem'in dâmâdı olup Siget muhasarasında dördüncü vezârette ve sonraları sadârette bulunan Ahmed Paşa gayet güzel kürklerden ibaret üç türlü libas kullanma usûlünü îcâd etti: Bunların birincisi hâne dâhilinde, ikincisi adî merasimlerde, üçüncüsü dîvân içtimâlarında giyilirdi. Ahmed Paşa'nın köleleri beşyüzden aşağı değildi. Her çiftliğinde yüz deve ve yüz katır bulundururdu. Sultân Süleyman dîvândan çekilmesiyle, dâmâdları ve diğer devlet büyükleri hakkında müsâadelerini bol bol vermesi ve israf etmesiyle, onların tantanalarına, hırslarına, irtikâbları-na göz kapamasıyla iyi müesseselerine bir takım zararlı tohumları karıştırmış ve bunlar sonraları

kötü bir surette dal budak salıvermiştir.

Lâkin Avrupa müverrihleri Sultân Süleyman'ın şehzadeleri eyâlete çıkarmak usûlünü iptal etmiş ve haremde terbiye edilmeleri usûlünü koymuş olduğunu beyân etmekle asılsız bir tenkîdde de bulunurlar. Zîrâ küçük yaşta vefat eden iki oğlundan mâada bütün şehzadeleri birer paşalık idare ederdi. Hattâ ölümünden az vakit önce, Selîm'in şehzadesi olan torunu Murad'ı Manisa valiliğine tâyin etti. Bununla beraber kanunlarından hiçbirinde şehzadelerin eyâlet valiliklerine nasbini men eder bir kayıt olmadığı gibi, ileride dahî II. Selim saltanatında Şehzade Murad'ın ve III. Murad saltanatında oğlu Mehmed'in eyâlet valiliklerinde bulduklarını göreceğiz.⁵⁰³

Netice

Bitaraf bir müverrih, Sultân Süleyman'ın «Kanunî», «Fâtih», «Kudretli», «Muhteşem» unvanlarına ne derecelerde istihkak kazandığını tedkik etmekle, -vezîr-i âzam İbrâhîm ve Rüstem Paşalar'ın, müftî Ebussuûd ile Kemâlpaşa-zâde'nin, nişancı ve defterdar Celâl-zâde Eğri Abdî-oğlu Mehmed'in eski kanunların tâdili, yenilerinin tanzimi, seferlerin muzafferiyetle neticelenmesi hususunda aldıkları hisse nisbetinde- saltanatı

zamanının her meslekte yetiştirdiği şan ve şöhret sahiplerinin kadrini düşürmeğe çalışması gerekmez; çünkü büyük tasavvurların icrası için mahir âletler iktizâ eder; iyi kumandanlar intihâb etmesini bilmek de büyük bir hünerdir. Ancak tarihçinin şurasını araması lâzım gelir ki, Sultân Süleyman vezirlerine lüzumundan fazla iktidar vermemiş midir? Haremin ifrat derecede bir nüfuz kazanmasına müsamaha etmemiş midir?

Lâkin Süleyman'ın hatâları, kendisinde mevcut olduğu inkâr götürmeyen büyük hasletleri bize unutturmamalıdır. Muazzam icrââtını, muhtelif eserlerini, yüksek teşebbüs fikrini, kahramanca şecaatini, İslâm'ın kaidelerine tamâmiyle riâyet etmekle beraber bu riâyetleri birçok müsamahalarla meze etmiş olmasını, o kadar ihtişam ve azametiyle beraber muhafaza ettiği disiplin fikri ve aşırı-gitmeme düşüncesini, ilimler hakkındaki münevverce muhabbetini, ilim erbabına cömertçe gösterdiği hi-mayeyi hatırlayalım. Bizzat idare ettiği 13 seferi, o kadar muharebeleri ve fetihleri nazar-ı itibâra alalım: Biri denizde, diğeri karada devletin iki mühim

⁵⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/523-525.

mevkii olan Rodos ve Belgrad saltanatının başlangıcında fetholundu. 7 sene zarfında Budin ve Bağdâd ele geçirildi. Hayâtının son dakikalarında da Siget ve Gyula teslim mecbur oldu. Osmanlı sancakları Viyana ve Diu hisarları önünde parladı, devletin hududunu Şark'da Van kalesine, Garb'ta Estergon kalesine kadar götürdü. İstîlâsının dâiresini güneyde Cezayir'e, Tunus'a, Tarablus'a, Habeş hududuna kadar genişletti.

Barbaros Hayreddîn ve Turgud kumandalarıyla fetih ve tahrîblerini Cezâîr-i Bahr-i Sefîd'e (Oniki Adalar), Pulya'ya, Kalabra'ya Sicilya'ya, Korsika'ya ulaştıkları gibi, Roma'yı sarsarak Ron nehri mansablarına kadar ilerlemiş ve Marsilya'yı muhasara etmişlerdir; ikinci bir donanma ise Arabistan denizlerinde ve Acem (Basra) Körfezi'nde Dicle'den yukarı çıkarak Basra'yı zapt etmiştir.

Sultân Süleyman'ın inşâatını, Osmanlı mimarîsinin zirvesi olan Süleymâniye Câmii'yle payitaht ve vilâyetlerdeki diğer 12 camii, îmar ve tezyin olunan Justinyen kemerlerini, Mekke'de tamir olunan Hârûnü'r-Reşîd zevcesi Zübeyde su yollarını, onarılan Kudüs binasını⁵⁰⁴ payitahta zahire ulaşımını kolaylaştıran Çekmece Köprüsü'nün yapılmasını hâtıra getirelim. Mülkî ve siyâsî idarenin her şubesini kuşatan muhtelif kanunlarım da nazarı i'tibâra alalım.⁵⁰⁵

OTUZBEŞİNCİ KİTAP	
I. Selim'in İstanbul'a Ve Belgrad'a Gelişi.....	
Yeniçerilerin İsyanı	
Sulh Müzâkereleri.....	
Maksimilyen'in Elçileri Pâdişâh Huzurunda.....	
İran Sefîri'nin Gelişi.....	
Edirne'de Yangın.....	
Lehistan'la Anlaşmanın Yenilenmesi	
Mora İsyanının Bastırılması	
Fransa Rralfna Elçi Gönderilmesi.....	
Büyük İstanbul Yangını	

⁵⁰⁴ Kudüs'ün tamir edilmesi hususunda Peçevî şöyle yazar:

«Kuds-i Şerif de Sahratu'llah'ın içi ve dışı, yâ'ni ahşabı ve taşı munakkaş ve musanna' kâşi ile tezyin ve envâ'-ı nukûş ile reşk-i nigâr hâne-i çîn olduğu bir eser-i mu'teberdür ki (Sultân Süleyman'ın) safha-i hasenatlarına ser-levha-i gayr-ı mükerrer vâki' olmuşdur». Otuzdördüncü Kitap'ın ilk sayfelerinde bahsedilen «Kudüs Duvarlarının Tamiri» işi de Sahratu'llah'ın tamirinden ibaret olacaktır.

⁵⁰⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/525-526.

Selimiye Camii'nin İnşası	
Don İle Volga Nehirlerini Bir Kanalla Birleştirme Teşebbüsü	
Rus Elçisi İstanbul'da	
Arabistan	
Arap Kavmi	
Arablar'ın Tarihçesi.....	
Özdemir Ve Mustafa Paşalar'ın Zeydîler Üzerine Yürüyüşü.....	
Özdemir Paşanın İdaresi.....	
Zeydîler'in Yemen'e Hâkîm Olması.....	
Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e Serasker Tayin Edilmesi	
Sokollunun Entrikası	
Lala Mustafa Paşa'nın Azli Ve Hapsedilmesi	
Mısır Valisi Sinan Paşa Ve Özdemiroğutnun Yemen'deki Askeri Harekâtı.....	
«- Sakın Azl Etme!».....	
Aden'in Ve Yemen Ülkesinin Fethi	

OTUZBEŞİNCİ KİTAP

II. Selim'in İstanbul'a Ve Belgrad'a Gelişi

Siget'in zabtını müteâkib Sokollu Mehmed Paşa Hasan Çavuş'u, kendisinin sır Âtibi Feridun'un -Süleyman'ın vefatını iş'âr eden- yazdığı bir mektup ile Kütahya'da vâli bulunan⁵⁰⁶ Şehzade Selîm'e gönderdi. Hasan bir taraftan da giderken yolunun üzerinde Sultân Süleyman'ın Siget Kalesi'ni tamâmiyle güçlendirmedikçe oradan ayrılmayacağı söylentisini yaymağa memur idi. Bu nâmeber (mektupçu), me'mûriyetinde o kadar sür*at gösterdi ki, Siget'den ayrılışının sekizinci günü Kütahya'ya vâsıl oldu. Yeni Pâdişâh sadrâzâmın dâvetine icabette te'hîr göstermiyerek, mektubu aldığı gün üçüncü günü hocası Atâullah, lalası Hüseyin Paşa, kendisine mültefit davrandığı Celâl Çelebi, mîr-i âhuru Husrev Ağa refakatinde olduğu halde İstanbul'un karşısında Kadıköyü'ne vâsıl oldu⁵⁰⁷ (9 Reb'ül-evvel 974 /

⁵⁰⁶ Almoenlo'ya göre II. Selim Karahisar sahrasındaydı: «Sn las Uanas Carahiçar (que I laman Sijan Obacl)» s. 39.

⁵⁰⁷ Sultân Süleyman'ın vefatı târihi hakkında hattâ en iyi Osmanlı müverrihlerinde görülen uyuşmazlık inanılmayacak derecedir. Bundan evvelki kitabın sonunda işaret etmiş olduğumuz gibi, Siget'in ele geçirildiği târihi doğru olarak yazan yalnız Âli'dir (22 Safer-8 Eylül); hâlbuki Peçevi Pâdişâh'ın vefatında (22) ve haftanın gününde (perşembe) aldanmıştır. Selânîki de haftanın gününde aldanarak cuma yerine cumartesi demiştir. Bununla beraber Selânîki Sultân Süleyman'ın vefatı târihini doğru olarak yazıyor (20 Sâfer, 6 Eylül). Selîm'e gönderilen mektup Siget'in zabtından bir gün evvel olmak üzere 7 Eylül târihiyledir. Sekiz gün sonra mektubu Kütahya'da Şeh-zâde'ye ulaştıran Çavuş, Salânîki ve Solak-zâde'nin dediği gibi, Kütahya'ya bir cuma günü varmamıştır. Zîrâ Siget'in zabtından evvel hareket edememişti. Bununla beraber bu iki müverrihin Sultân Selîm'in İstanbul'a gelişi târihi olmak üzere kaydettikleri 14 Reb'ül-evvel (29 Eylül) târihi doğru birşey değildir. Zîrâ 14 Reb'ül-evvel Pazartesi değil, Pazar idi. Bundan başka Selim - Venedik ve Avusturya elçileri raporlarının isbât ettikleri veçhile - 26 Eylül'de İstanbul'dan azîmet etmişti. Yukarıda, «Otuzbeşinci Kitap»la ilgili M.l. l'e bakınız.

Sigetvar'm fethi târihinden i'tibâren Sultân Süleyman'ın irti-hâli, Sultân II. Selîm'in irtihâl haberi üzerine bulunduğu yerden hareketle Kütahya'ya ve oradan İstanbul'a gelişi târihlerini ted-kik edeceğiz:

I - Siget'in fethi târihini Hammer 22 Safer 974/8 Eylül 1566 gösteriyor (bk. Metin). Hâlbuki Peçevi'nin dikkatle mütâlâasından (c. 1, s. 417-419) anlaşılır ki, bahis konusu olan târih 7 Eylül'e tesadüf etmek üzere gösterilmiştir. 7 Eylül 1566 bir cu-martesi'ne rastlamaktadır. Selânîki de 1 (s. 44) kalenin fethinin cumartesi sabahından başladığını bildirir. Diğer taraftan Ham-mer'in müracaat tavsiye ettiği bir el yazısının (bkz. 33. Kitap, Not: 36), «Siget'in 7 Eylül 1566'da fethine dâir», olduğunu görüyoruz. Şu halde, bu târihten şüphe etmek için bir sebep bulamadığımızdan ve 7 Eylül 1566 Cumartesi günü takvim hesabıyla 21 Safer 974/7 Eylül 1566 Cumartesi gününü kaydederiz. Bir kısmı her iki tarafın tasdik etmesine, bir kısmı doğru yapılan hesaba müstenid olan bu târihin kabulünden sonra, müverrihler-deki cüz'î ihtilâfların tenkidinde bir fayda mülâhaza etmediğimiz cihetle, bundan vazgeçtik.*

II - Vekayîi vuku bulduğu târihte bizzat kaydeden Selânîki Kaanûnî Sultân Süleyman'ın irtihâli zamanını «Safer ayının yigirmi ikinci cum'a irtesi gicesi sabaha dört saat kaldukda» şeklinde sarahatle yazmakta olduğundan, diğer ifâdelere tercihan bunun esas kabul edilmesinden yanayız, Şu halde, Pâdişâh, Ham-mer'in dediği gibi kalenin fethinden iki gün evvel vefat etmiş olmayıp, irtihâli tâkib eden gün -ki cumartesidir- kaleye son hücum vucû bulmuş, kumandan Zerrini (bizim târihlerin «Ze-roncuk» dedikleri) o gün dışarı çıkıp öldürülmüş, kale o gün havaya uçurulmuştur; fetih de o gündür. İhtimâl ki Hammer, 8 Eylül târihiyle Osmanlıların kale bakıyyesine ve şehre tamâmiyle yerleşmiş buldukları târihi kasd eder. Hasan

24 Eylül 1566).⁵⁰⁸ Sultân Selîm, istikbâli için hiçbir hazırlık görülmemiş olmasından dolayı taaccübünü tebliğ etmek üzere Alî Çavuş'u İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya gönderdi. Hâdiselerden malûmatı olmayan muhafızın cevâbı hayretle karışık ıztırabı mutazammın idi. Alî Çavuş tekrar kaymakam paşaya gönderildi. Sultân Selîm, ordudan aldığı emirleri dikkatle

Çavuş'un fetih müjdesiyle gönderilebilmiş olması da, fethin irtihâli müteâkib vuku bulduğunu te'yîd eder. Zirâ Sultân Süleyman vefat eder etmez Sultân Seîm'e kâğıd çıkarılması zarurî iken, Sokollu ertesi sabahtan itibaren, fetih emareleri görüldüğü içindir ki, Çavuş'u geciktirebilmiştir; fetih* irtihâlden iki gün sonra olsaydı, Hasan Çavuş çoktan yola çıkarılmış olur ve elbette onun gitmesine başka bir bahane bulunurdu. Atâî zeylinin şu fıkrası da (c. 1, s. 96) bahsi geçen hesaba uygun düşmektedir: «Yevm-î feth-i kal'ada divanhane sayvanında tabl-ı beşaret çalınırken hayme-i hass-ı şehenşâhîde reisü'l-etubbâ Kaysûnî-zâde Pâdişâh'ın meyyitini gasle meşgul olup «Bir evde iyş ve şâdi, bir evde ye's ve matem» mazmunu meşhûd-ı nazar-ı i'tibâr olmuş idi; kal'a reisinim re's-i maktûi serîr-i tenşüy mukabilinde mevzu* idi.»

Selânikî'nin ifâdesini -fakat ayın gününü takvîm hesabına göre biraz düzelterek- kabul ettiğimiz halde, Kaanûnî Süleyman'ın 48 sene saltanattan sonra bu âleme veda' ettiği târih 974 Saferinin yirminci cuma günü akşamı ve yirmibirinci cumartesi gecesi sabaha dört saat kalarak (Peçevî'nin dediği gibi gece saat dokuzda; yâni) 6-7 Eylül 1566 olur.

İÜ - Hasan Çavuş, Siget'in fethi müjdesini hâmil olarak cumartesi, nihayet pazar günü çıkmış olacaktır. Hammer'in (Otuzbeşinci Kitap başlarında) yazdığı gibi, sekiz günde Kütahya'ya vâsıl olmadı; Selânikî'nin (s. 53) açıkça belirttiği gibi sekiz günde İstanbul'a geldi; dört günde de İstanbul'dan Sultân . Selîm'in yanına vardı. II. Selîm bulunduğu yerden (ki Osmanlı müverrihi Selânikî ile Selânikli haham Almosnino'nun ifâdelelerine göre «Siçanlı» sahrâsıdır) sefer elbiselerini hazırlayarak hareketinden iki gün sonra, bir cuma günü Cuma namazı vaktine yakın Kütahya'ya gelmiş, saray yakınında Hisar Yeni Camii hatibine tesadûf ederek, hutbenin kendi nâmına okunmasını bizzat emretmiştir. Oradan da durmaksızın İstanbul'a doğru hareketle müverrih Selânikî'nin yazdığı veçhile «Mâh-ı Rebî'ül-evvelün ondördüncü düşenbe (düşenbih) (Pazartesi) günü ale's-seher Ka-dıköyü'ne» gelmiştir. Bu hesaba göre, II. Selîm'in Kütahya'ya varışı takvîm hesabıyla 12 Rebîül-evvele düşer; İstanbul'a varışı günü olan pazartesi de yine takvîm hesabıyla Rebîül-evvelin 15'-ine tesadûf eder. Bu iki târihin milâdîleri şudur: 27 Eylül 1566, 30 Eylül 1566. Hammer'in 36. Kitap, Not: 10 vd.nda istinâd ettiği elçi raporları, bu hesabın değiştirilmesine bizce yeterli görünmüyor.

(Mî 2)1 Bâkî'nin kasidesi:

«Bi-hamdillah şeref buldı yine mülk-i Süleymânî Cülus itdi saâdet-i tahtına Iskender-i sâni.» matlamdadır. Meşhur olan:

«Metâ'-ı ma'rifet geldi revacın bulduğu demler!» müşevveş mısraı bu kasidedendir. Lâkin kasidenin gazelinden: iGetür câm-ı sürür-ı encamı, ey sâkî, yeter çekdük Cefây-ı devr-i gerdüm, belây-ı çarh-ı gerdanı» beyti müstakbel kazaskere yakışmazdı! Fevrî'nin târihi şudur:

«Merhum Pâdişâhım rûhına dimiş ervah» «Küdun diyâr-ı Kuds'i teşrif, hayr-ı mukaddem Dünyâ hilâfetini kime sipariş itdün? Kimi bilir halife min ba'd nesl-i âdem?» Târîh idüp eyitmiş zahir değil mi bu kim «Sultân Selîmüm oldı sâhib-kırân-ı âlem» (974)

Cevherî'nin târihi daha iyidir:

«Cihân-ı bi-bekaadan rûh-ı pâki nhlet itdükde Dimiş Sultân "Süleyman pend idüp oğlu Selîm Hâna, «Sakin mağrur olup bu deylet-i dünyâya aldanma Ne jFerîdûn'a kalmışdur, ne hod Sâm ü Neriman'a Selîmüm adı ü dâd it, sana benden bu yeter târih Bilürsin kalmadı bakî cihan mülkî Süleyman'a»

Fakat, bundan 1021 târihi çıkar. Meğer ki imlâ değişmiş olsun!

«Şeh-Selîm oldı emîrül-mü'mînün» mısraı da târih düşürülmüştür. Sultân SelîmVin kendi târihleri:

«Men ki bu dem sâye-i perverd-gâr Pâdişâhî-i dâd-ı Hakk bî-iştibâh Çün müyesser şedd-i Selîmî tâc ü taht Gerde ümm-i târihiş «ez-zilliHâh» (974)..

Serîr-i saltanat oldı müyesser Bi-hamdülâh cihan halkına şâhuz İrişdi feyz-i Hakk çün kim Selîmî Didüm târihini «Zül-ı tlâhuz» (974).

Fakat «cülüs-ı Selîmî» (Selîm'in tahta geçişi) târihlerinin en manâlısı bâzı erbâb-ı safânın bulunduğu ve Selânikî'nin unutmayıp kaydettiği «Müdmin-i hamr-974» (Müdmin-i hamr: Gece gündüz durmayıp şarâb için) terbidir.

⁵⁰⁸ Bu tarihler M.t. l'de tedklk olunacaktır.

okumasını, bostancı basıya verilen emirlerle karşılaştırmasını, babasının vefatı kadar mühim olan devlet sırlarının açık yazılmayıp kinaye suretiyle iş'âr olunacağını, bunun mânâsını anlamak kendisine kalacağını İskender Paşa'ya ihtar ediyordu. Filhakika bostancı-başı saray ağasıyla birlikte yeni pâdişâhın kabulü için lâzım gelen dâireleri hazır bulundurmak üzere emir almıştı. Bostancı-başı kadirga-i hümâyûnu denize indirerek Üsküdar'da Mihrimân Sultân sarayına gitti. Selîm, mîr-i âhûruna saraya çıkılacak mahalde beklemesini emretti; kendisi de kadirga-i hümâyûna bindi, sahili terk eder etmez, Üsküdar yakınında münferid bir kule üzerinde kâin olan Leander Kulesi (Kız Kulesi) 'nden atılmağa başlayan toplar Sultân Süleyman'ın irtihâ-liyle Sultân Selîm'in cülusunu payitaht ahâlîsine îlân eyledi. Yeni Pâdişâh karaya ayak basınca sarayın mer'î protokolü mucibince bostancı-başı hünkârı ata bindirmek üzere koltuğuna girdi; emîr-i âhur muhalefet göstermek istedi; lâkin Pâdişâh yumuşak bir tavırla bostancıya:

- «Ağa, sen onun sözüne bakma; o sarayda terbiye olunmuş değildir; usûlü bilmez. Sen Öne geç, bize yol göster»⁵⁰⁹ diyerek sözü kestirdi.

Sarayın kapısına vardıklarında kapı-ağası pâdişâhın attan inmesine yardım etti. Sultân Selîm, en önce hemşiresi Mihrimâh Sultân ile görüştü. Mihrimâh gözlerinden yaş dökerek kardeşini kucakladı, ve âcil masrafları için 50.000 altın borç verdi.⁵¹⁰

Müftî Ebussuûd, kaymakam İskender Paşa, İstanbul kadısı Kadî-zâde Ahmed Efendi, defterdar Hasan Çelebi, Bilâl-zâde Çelebi, bütün müderrisler yeni Pâdişâh'm elini öperek bîat ettiler. Bu merasimlerden sonra Pâdişâh, Peygamberin mihmandarı (Hz.) Eyyûb'un, Fâtih Sultân Meh-med'in, Sultân II. Bâyezîd ile cedit Sultân I. Selîm'in türbelerini ziyaret ederek herbirinde fukaraya 30.000 bin akçe (altıyüz altın) bıraktı (24 Eylül 1566). II. Selîm iki gün sonra İstanbul'dan çıkarak büyük bir sür'at-le hududa yöneldi.

Fransa ve Venedik elçileri el öpmek üzere payitahtın kapıları hâricinde beklediklerinden, bu çabukluklarından dolayı memnuniyetini beyân ederek gayet mültefitâne muamele gösterdi. Sofya'ya vardığında (6 Teş-rîn-i evvel), Sultân Süleyman'ın vefatım ve kendisinin Osmanlı tahtına cülusunu haber vermek üzere Venedik ve Raguza cumhurlarına, Fransa Krah'na, İran ŞâhVna, çavuşlar gönderdi.

⁵⁰⁹ Selantkl, s. 60, bu vak'ayı bizzat emîr-i ahardan ve Solai-zade Selant-kl'den nakleder.

⁵¹⁰ Padişah hazineyi açtırmak istemediği için hemşiresinden borç almağa mecburiyet görmüştür. Selantkl, s. 57. Mütercim.

İstanbul'dan hareketinden on gün sonra Belgrad'a vâsil olarak, oradan da hemen Vakvar*a gitti. Vakvar'da Sadrâzâmın bir mektubunu buldu ki, orduya geldiği takdirde askerinin mûtâd veçhile cülus bahşışı talep edeceğini, buna ise şimdi hazînenin müsâid bulunmadığını arz ile, Pâdişâh'ın yolunda devam etmiyerek Belgrad'a dönmesini tavsiye ediyordu. Selim, bu ihtiyatkârâne tavsiyeyi doğru bularak döndü ve Belgrad da Bayram Beğ'in hanesinde vezîr-i âzâmin gelmesini bekledi.⁵¹¹

Yeniçerilerin İsyanı

Ordu, Selîm'in İstanbul'a geldiğini haber almışsa da, Sultân Süleyman'ın irtihâline o zamana kadar vakıf değildi. Senenin dördüncü ayı başlarında (3 Rebî'ü'l-âhir 974 / 18 Teşrîn-i evvel 1566) bu sefer için tahsis olunan akçeyi aldı.⁵¹² O sırada Rumeli ve Anadolu beğlerbeğilerine askerlerini Azîz Demitrius gününe rastlayan Kaasım gününden evvel terhis etmemeleri emr olundu. 21 Teşrîn-i evvelde sadrâzam kendi çadırını bozdurduğu gibi, otâğ-ı hümâyûn da çavuşları mütekerrir sadâları ve ordunun gürültülü alkışlan arasında kaldırıldı. Sultân Süleyman'ın na'sı -henüz hayâtta imiş gibi- örtülü bir taht-ı revana⁵¹³ konuldu; vefatını mü-. teâkîb Sokollu'nun emri mucibince bağirsakları, bu sırada vâkıf olanlarca otağın kurulduğu yere defn olunmuş ve daha sonra üzerine bir türbe yapılmıştır. Belgrad'a dört menzil kaldığı bir mahalde Sokollu orduda bulunan hafızları davet ederek taht-ı revanın (arabanın) etrafında Kur'ân okumalarını emretti. Pâdişâh'ın vefatının kırksekizinci günü sabaha dört saat kaldığı, yâni henüz gecenin karanlığı her tarafı kapladığı ve ordu bir ormanın kenarında bulunduğu halde, hafızların okumağa başladıkları âyât-ı kerîme ile sağdan ve soldan bekaanm Cenâb-ı Hakk'a mahsûs olduğunu ifâde eden dualar ve ilâhîler birdenbire işitilmeğe başladı⁵¹⁴ Askerler safları bozarak feryâd ve figâna başladılar. Paşalar bu intizamsızlığı görünce vezîr-i âzâmin

⁵¹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/528-530.

⁵¹² Zikri gecen günde normal ulufe dağıtılmıştır. Selânikî, s. 61 (Mütercim)

⁵¹³ Bizim târihlere göre Pâdişâhın na'sı taht-ı revana değil, arabaya konulmuştur. Mütercim.

⁵¹⁴ Belgrad'a dört menzil kaldıkda sadrâzam gece birkaç hafız celb ile «Arabanın yanında Yasin, Feth, Kehf sûrelerini, diğer sûreleri okusanız, ba-zan da ztkr ederek ilâh! söylemeniz Pâdişâh pek mahzûz olurdu» dedi. Sabaha dört saat kala göçüldü. Altı hafız arabanın İki kenarında Kur'ân okumağa başlayınca -'bir orman kenarı idi- pek müessir düştü. Vü-zerft pâdişâhın vefatını İzhâr ettiklerine nadim oldular. Selânlkt ve So-lak-zade. Mütercim.

Selânikî ise şu sözleri kaydeder: «Yâ mâlike'l-memâlik necennâ mine'l-mehâlik entel-ebedf'1-bâkî ve küllü şey'in halik.» Ve: «Yâ İlâhî ve yâ Samedî min indeke mededî ve aleyke mü'te-medî».

etrafında toplanarak, gerçi Pâdişâh'ın vefatı haberi ordu tarafından gizli bir surette duyulmuşsa da, resmî îlâ-nın böyle vakitsiz vuku bulmasından dolayı teessüflerini bildirdiler. Güneşin doğuşu sırasında sadrâzam takım takım toplanmış askerleri dola-şarak şöyle hitâb etti:

- «Silâh arkadaşlarım! Niçin yolunuza devamdan imtina gösteriyorsunuz? Bil'akis na'şın etrafını kuşatmakla duâ etmemiz ve Huzûr-ı Vahdâniyet'e davet olunmasından dolayı Pâdişâh'ı bu suretle tebrik eylememiz lâzım gelmez mi? Sultân Süleyman Macaristan'ı dâr-ı İslâm yaptı; hepimizi iltifata gark eyledi. Kendisine böyle mi arz-ı şükran eylemeliyiz? Bil'akis na'ş-ı zî-ihirâmı başımıza alıp da -bahşiler, terakkiler ihsan ederek babasının vasiyyetini yerine getirmek üzere sizi Belgrad'da beklemekte olan- oğlu ve halefi Selîm Hân'a götürmeli değil miyiz? Yine cesareti ele alınız; hafızlar Kur'ân okusunlar, siz de yolunuza devam ediniz.»⁵¹⁵

Ordu üç merhalede Metroviçe vardı. Oradan vezirler II. Selîm'i bir heyet göndererek. Sultân Süleyman'ın bu seferde beraber getirmiş olduğu altın taht üzerinde ordunun sadâkat yeminini almasını (yâni bîat resminin o suretle icrasını) ve ber-mutâd cûlus bahşişini ihsan eylemesini arz ettiler. Selîm bu arzı hocası Atâullah'a göstererek re'yini sordu. Hoca şu cevâbı verdi:

- «Zât-ı şahaneleri İstanbul'da tahta cûlus buyurmuşlardır; bu merasimi burada tekrar etmek zâiddir.»

Pâdişâh, bu cevaptan pek de memnun olmadı. Kapıcıbaşı Lala Hüseyin Paşa'nın kanaatini sorarak, o da şiddetli bir tavırla şu cevabı verdi:

- «Eğer İstanbul'dan Belgrad'a gelmemiş olsaydık, ordu ne yapacaktı? Bu yeni merasimin ne fâidesi var?»

II. Selîm'in mahremi olan Celâl Beğ de söze başlayarak dedi ki:

- «Devletin ilk zamanlarında pâdişâhlar askerinin kılıcı altından geç-medikçe tahta çıkamaz denilirdi, bu, o zaman için sahih idi. Lâkin şimdi tahta cûlus bir veraset hakkı olduğu için bu eski hâtıraları ihya etmek lâzım

⁵¹⁵ Selânikl'de nutkun aslı sudur (s. 62): «Kardaşlar, yoldaşlar, niçün yö-rimez&üz? Yöriyelüm, bunca yıllık İslam pâdsâhidur, Kur'ân-ı Azim ile taazzum eyleyelüm. Bu denlü gazav&t idüp Üngürüs vilayetin d&r-ı İslam eyledi ve cümlemüzi ni'met-1 İnsaniyle besledi. İvazı bu midur ki mübarek cesedim başımızda götürmiyelüm? İşte oğlu Sultan Selim Han on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdır. Merhum gazi pâdş&h, rahmetullahı aleyh, cümle bahşiş ve terakkilerimizi tavsiyye itmilsdür. Bi't-temam, ihraç olunur, hep alıruz; hemân, hafızlar durman, Kur'an-ı Azim okıyup yöriyelüm.» Ordu «Derdimüze derman Kur*-ân'dur. Dîn ve imamımız Kur'an'dur; İmanile, Kur'ân ile gidelüm» diyüp sabaha, karlb idi ki sahrây-ı Sirem kenarına geldi (Mütercim).

gelmez.»⁵¹⁶

Bu sırada Pâdişâh'ın tahtı Belgrad yakınında «Hünkâr Tepesi» denilen bir mahalle kuruldu. Selîm, tahtı şu suretle hazır görmekle Sokollu'-dan haber beklemeksizin maiyeti halkıyla birlikte oraya gitti. Sokollu bu hâle muttali olunca, mahremi olan Feridun Beğ'e dedi ki:

- «Vezir, vazifesine sadâkatle hakikati arz etmiş iken, pâdişâh sırâ âşinâ olan adamlardan başkasının re'yine müracaat etmezse böyle olur. Bilirsin ki neferât mu'tâd olan bahşîşin verileceğini bizzat pâdişâhın li-sânından işitmek isterler. Şu halde kapı-ağasının müdâhenesi ne netice verecek!

Feridun için şu şekle dönüşeceğini evvelce tahmîn etmiş olmak gerektir ki, Pâdişâh'a takdim olunmak üzere yeni bir arz hazırlamıştı; lâkin Sokollu ince bir mütalaada bulunarak:

- «Hayır, dedi, bir teşebbüs daha yapılamaz; benim hâlâ sadr-ı âzam bulunduğum daneden ma'lûm? Pâdişâh, benim yerime istediğini tâyin etmekte muhtar değil midir?».⁵¹⁷

Ertesi gün güneşin doğusuyla beraber bütün ordu mateme girdi; vü-

⁵¹⁶ Bu arz ve müzâkereyi Selânikî «öyle nakl eder: ctgbu konakda (Met-rovlc ki Selânikl'de «Metrûce>dir) sadr-ı azamı p&dsaha tezkire gön-dürüp yazar ki «İnşa'Allah, mağfurun cenazesıyla vardığımızda otak-ı hümâyûn önünde çârt&k-ı sâyebân kunsun; istanbul'dan gelen yeni taht-ı derlet tuğlar araştırma komlsun ki merhum «belki Sultân Selim Hân'uma müyesser ola» demiş İdi. Jürk&n-ı devlet sırasıyla yüz sürd!gi vakit kul taifesi bahçîş ve-terakkilerinün ecdfdınuz kaanûnı Üzre vlrl-leceğini llsân-ı hümâyûnınınsdfut işitmek âdet-i mukarrereleridür:»

Cümlesi virilsun, matedûl-i hümâyûnumdur» dlmnttzi isterler. Yeniçeriler içinde ricâlullah vardır. Kadimi kaanunları mucibince çavuşları ellerini kaidirup ocakdan geçen yoldaşlarına ve Al-i Osman pâdsâhlarına dualar idüp cümlesi amin dlmek mu'tâdlarıdır. Hayır ve bereket de bun-dadur. Ba'debû cenaze namazı ve ta'ziyyet ifâ olunur. İrtesi gün divân içeride kurularak erkân-ı devlet tehniyyet için yüz sürdükte hil'atlar vnie.> Pausâbun ce.b ile re'yine müracaat eylediği hâce Atâ'ülâh Efendi âkabet-endisiik itmiyerek «buralara hacet yok; emr-i cülus ber-araf oia; maksadlan hâkimi mahkûm Itmekdür» d im is. Pâdişâh lala Hüseyin Pasa'yı getlrüp «Sen ne dlrsün» diye suâl itmiş; o da «istanbul'da oturup buraya gelmesen ne diri er di? Bir. tedârik dahi mı iderlerdi?» diye cevâb virmls. Musahib Celâl Beg İse «Bvvel-i zamandan bir söz isidilirdl: cAl-i Osman saltanat tahtına geçmez, madem ki kul kılıcı altından geçmiye» dirlerdt; vâki' imiş. Vâris-i saltanat hâzır alınca böyle şeyler dagdagadur.» mütâleasını beyân İtmış.» (Selânikl'den telhis, s. 64, 65. Tecrübesiz müdâhinlerin bu re'yleri, ileride görüleceği Üzere, yeniçerilerin istanbul'da gürültü çıkarmalarıyla ocağın bozulması başlangıçlarından birini teşktl etmiştir. Mütercim).

⁵¹⁷ Sadrâzam Kâtib Feridun Beğ'e der ki; «Vezir ve müşir umûr-ı mülke müteallik ahvâl arz idüp pâdaah hazretleri başkalarının re'yiyle hareket it-se karışıklık zuhur ider. Çünkü gayriler ahvâle vâkif ve esrara mahrem olamazlar. Hatâ bundadır. Pâdsâhunuz İse müstağni; kimseye söz söyletmez; kimse söylemek de istemez. Kul taifesi cülus zamanı bahşîş sözlerin bizzat pâdsfthdan Jsıde getmislerdür. Bu aralıkda Mehmed Lala nice müdârâ İtsün (Mehmed Lala'dan maksad Sokollu'nun kendisi olduğu halde Hammer, Hala, Hüseyin Pasa'yı zannederek, tercümesini ona göre yapmıştır.) Bakalum ahvâl-i devlet neye müncer olur > Feridun Beg «Otâk-ı hümâyûna girldiğini teberrük için tezkire yazalum; serlr-i saltanat kurusun, kul taifesi (yani asker) mu'tâd-ı kadimden vech Ue dileyceklerini dilesinler, akıbet nedamet çekilmesin diyelüm.» diyerek Kft gid ve kalem hazırladı; ancak vezîr-i âzam «Biz vezir İdügümüz neden ma'lûm Caiz ki istediğini İstihdam eyleye. Hatâ eyledlnüz! dlmek olur» cevâbını virerek bir şey yazdırmadı. Selânikl'den telhis, s, 66. (Mütercim).

kelâ ve ekâbir başlarına siyah örtüler (şemleler) sardılar; solaklar sorgu-
çuçlarını çıkararak kezâlik başlarına mavi (?) peştamallar koydular. Çavuşlar,
çaşnigîrler, bütün ağalar kaba elbise giydiler.⁵¹⁸ Belgrad ahâlîsi de onları
taklîd etti. Ondan sonra Tuna köprüsünü geçerek -üzerine Sultân
Süleyman'ın merasim günlerine mahsûs kavuğu konulmuş tâbutu taşıyan
arabayı istikbâle çıktılar.⁵¹⁹ Selîm'in matem elbisesiyle içine çekilmiş olduğu
çadırın önünde hesapsız meşgaleler yanmakta idi.⁵²⁰ Ordu, harb nizâmında
olduğu halde, ağlayarak Sultân Selîm'in çıkışını beklemekteydi. II. Selîm,
siyah atlastan bir libas giymiş, başına yine o renkte çukadan bir kavuk
koymuş olduğu halde ellerini duâ için yukarı kaldırmış olarak çadırından
çıkıp, cenaze arabasına doğru ilerledi.⁵²¹ Hoca Efendi ile Lala Hüseyin Paşa
koltuğuna girdiler,⁵²² Vezirler sağ tarafına, diğer ekâbir soluna dizilerek,
müezzinler ezana başladılar. Namaz bitince Pâdişâh yemden ellerini
kaldırdı; sağına, soluna selâm verdi, çadırına çekildi. İşte ancak o zaman
homurtular başlayarak müteakiben yaygaraya, karmakarışık münasebetsiz
sözlere münce oldu. Her taraftan diyorlardı ki:

- «Âdete riâyet edilmedi; bize verilmek lâzım gelen bahşişten hiç
bahsolunmadı. Ey vezirler, niçin böyle yaptınız? Suçlular ellerimizden
kurtulamazlar. Seni de ey pâdişâh, ya Edirne-kapısında, yahud saray kapı-
sında «Ot arabası yanında» bulacağız.»⁵²³

Vezirler, yakında bir isyan çıkacağını tahmin ederek, Sultân Süley-
man'ın na'sını nakilde acelelik gösterdiler. Vezir Ahmed Paşa, sonradan
Mısır'dan gelmiş olan Seferli Alî Paşa, baş emîr-i âhûrluktan çıkan Ferhâd

⁵¹⁸ Erkân-ı devlet matem libâsıyla semle sarındı; solaklar peykier sorguçuçların çıkarıp börkleri (bir nevi serpuş) üzerine peştamallar sardılar. "Çavuşlar, çeşnidirler, şâir ağalar karalar, dilsizler çullar giydiler. Cümlesi nâle vü feryâd ediyorlardı. Selâniklî s. 66 (Mütercim).

⁵¹⁹ Belgrad halkı libâs-ı matem olarak çullar giymiş oldukları halde köprüyü geçüp karşı geldiler: Efgân ile teşbih ve tehlî ediyorlardı; cümlesi «esrük deve gibi» hây-u hûy ediyorlardı. Tâbut ile sofgudu mttcevve-
zeyl gördüklerinde cenazenin önüne düşdüler. Selâniklî'den telhis, s. 66 (Mütercim).

⁵²⁰ «Se puso el rei una toca mui pequena en la cattedra, vlsttiendose de ho-nestos vestidos, con una çapa o albornoç pano negro.»

⁵²¹ «Nâgâh burc-İ esedden tulû1 ider gitoi pâdişâh görtadi. Libâs-ı matem ola rak müsekkil atlas câme, siyah çuka, selimi nîmten, semle giymiş İdi Arabanun karşısında ellerini kaidirup ağlayarak duâ itdi. cSelâniklî'den (Mütercim).

⁵²² «Ham vezîr-i â'zam, hani hâce efendi» diye istenildi; meğer semle sa-nyorlaranş; geldiler. Sadr-ı a'zam lala varıp pâdişâhun koltuğuna girdi; hftceyi sağ tarafa alarak kendisi de vüzerft ile birlikde sola gecdi. Selâniklî'den telhis. Görülüyor ki, pâdişâhın koltuğuna giren lala Hüseyin Pasa değil, bizzat sadrâzam İdi. «Lala» tAblri Hammer'i yine aldatmıştır; müverrih sağ, solu da yine yanlış tertib etmiştir. Mütercim.

⁵²³ Asker yüksek sesle «Bizim kanun-ı kadimimize riâyet olunacak İdi; bahşişler söyleşilmiş İdi; nasıl olacak?» dediler. Vüzerâya teveccühle: «Niçin böyle yaptınız? Edirne kapısında, yahud saray kapısında siz yine bi-zimsiniz.» sözlerini söylediler. Pâdişâh babası evine girer g'bl (alup yö-riyüvirdiğnde) «Biz seni avlayacak yılı bilirüz» diye haylî söylendiler. Se-lâniklî'den telhis, Mütercim.

Ağa, Şeyh Nûreddîn bu na'ş-ı muhteremi makber-i ecdada ulaştırmağa memur oldular. Bununla beraber, yezîr-i a'zam dîvân akdetti. Devletin büyük memurları, hoca ve kapıcılar kethüdası delaletiyle pâdişâhın elini öpmek üzere kabul olundular. Dîvânın hitâmında sabık timâr defterdarı Celâl Beğ uzun müddet pâdişâhın husûsî iltifatlarına mazhar oldu. Bu sırada ise gürültü büyümekte, neferât Sultân Selîm ile birlikte gelenleri tahkir etmekte, Sultân Süleyman'ın na'şına hürmetsizliği muta-zammın sözler söylemekte idiler.⁵²⁴ Na'ş-ı pâdişâhîyi bu gibi durumlara karşı korumak için Lala Hüseyin Paşa çavuşlara na'şın gizlice İstanbul'a naklini emretti.⁵²⁵ Sultân Selîm, bu tehditkârâne nümayişlere nihayet vermek için birbiri üzerine üç gün ordu zabitlerini huzuruna kabul ile sonra askere para tevzi' ettirdi. Bölük halkından, yâni altı süvari bölüğünden⁵²⁶ her biri 1.000 akçe (20 duka), her yeniçeri onun iki mislini (40 duka) aldılar. Ancak yeniçeriler söylendiler. Üçerbin akçe ve son muharebeden dolayı bir mükâfat (tahsisatın terakkisini) istediklerinden, vezîr-i âzam şimdiki halde hazîne daha fazla vermeğe müsâid olmayıp, münâsib zamanda çâresine bakılacağını beyân ettiği gibi, terakkiler de icra olundu. Şöyle ki:

Yeniçeriler 12.300 nefer hesap olunarak 3'er akçe alanlar 5'erli, 5'erlisi 8'erli, 8'erlisi 9'arılı oldu. 6 bölük süvârî 5.885 nefer hesap edilerek sipâhî-zâdelere, silâhdârlara 5'er, sağ ve sol ulûfeciler'e 3'er, sağ ve sol garibler*e 4*er, mutbah ve ahır halkına, cebecilere, topçulara Ter, hazîne halkına, hâcegâna, meşâhire, havârâna (aylık alanlar) 5'er, şâkirdâna l'er, ehî-i hırfe l'er akçe terakkî verildi. Son kısma beşer yüz akçe, seyis şâkirdlerine de onun yansı kadar in'âm edildi. Fakat alabilenler aidi, alamayanlar istanbul'a kaldı.⁵²⁷ Nihayet beşinci gün ordu İstanbul'a müteveccihen yoluna devam etmeğe başladı. Semendire ovasında Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Mevlânâ Hâmid ve Mevlânâ Pervîz Efendiler Pâdişâh'ın yanında bulunuyorlardı; II. Selim, sarhoşluk verici içkilerden zevkyâb olduğu halde⁵²⁸

⁵²⁴ Sultân Süleyman'a ordunun pek ziyâde muhabbeti vardı; binâenaleyh na'şı hakkında saygı dışı sözler söylemesine ihtimâl verilemez; bizim târihlerde öyle biç söz de görülemedi. Ordunun intizâmı bozulduğu için na'şın bir ân evvel gönderilmesine «takayyüd» olunmuştu. Hammer, târihlerin «takayyüd» kelimesini enine boyuna çekmiş olacaktır. Mütercim.

⁵²⁵ Gizlice nakil dahi «takayyüd»den alınmış olmalıdır. Mütercim.

⁵²⁶ «Bölük», şimdiki mânâsında olmayıp «zümre», «fırka» demektir. Mütercim.

⁵²⁷ Bu in'am ve terakkîyât hesabında Hammer'lh melhazı olan Selânikl'ye müracaatla doğrusu ve açığı yazılmıştır. İstanbul temsili, s. 68. Mütercim.

⁵²⁸ Selânikî (s. 71), Solak-zâde, Ravzatü'l-Ebrâr (s. 301); bu son eserle müttefik olarak Alber Dö Vis'in raporları. Selîm'in sarhoşluğu, Süleyman saltanatının son senelerinde nazardan düşmesinin başlıca sebeplerindendi. Osmanlı müverrihleri genel olarak kendisine «Mest» unvanını verirler; Lala Mustafa Paşa'nın sır kâtibi olan Âlî bu hususta fikrini serbestçe söyler. Selîm'in mahremleri arasına dâhil olan Fazlî,

onlar bunu bilmediklerinden zamanı müsâid bularak müskirat hakkında Sultân Süleyman tarafından konulmuş olan yasağın muhafazasını ısrarla hatırlattılar. Sultân Selîm'in Semendire'ye gelişinde her iki kazasker azledildiler; tarîk-i ilmiyyede başka değişiklikler de yapılarak bunlar, Hoca Atâullah Efendi'nin nüfuzuna hamî olundu.

Selim Sofya ilçasını ve Filibe hamamını gördükten sonra Edirne'ye, bir ân vararak, Sultân Süleyman'ın na*şımın İstanbul'a vâsıl olup mak-bere-i mahsûsuna defn edildiği haberini aldı.⁵²⁹

İstanbul civarına geldiğinde, ertesi gün için kararlaştırılan giriş merasiminin hazırlıklarının görölmesini beklemek üzere, Pâdişâh, Hal-kalı'da sadrâzama âit olan bir çiftliğe indi. Lâkin gece esnasında yeniçeriler meş'aleler yakarak ve şarâb fıçları etrafında toplanarak fesat komitesi kurdular. Müverrih Selânîkî ile arkadaşı Litrove (Litoruz) köyünde bu yeniçerilerin bir takımını görerek reîsü'l-küttâb Metimed - Çelebi ile sır kâtibi Feridun Beğ'e durumu sür'atle bildirmişlerdir. Ancak, hazırlanmakta olan isyanın önünü almak için o ızdırablı gecede kimse bir çâre bulamamıştır. 5 Kânun-ı evvel 1566⁵³⁰ günü güneş doğarken kaymakam İskender Paşa, kapdân Piyâle Paşa, müftî Ebussuûd Efendi ile ulemâ hey'eti Pâdişâh'ı istikbâl için İstanbul'dan çıktılar. Selîm kendilerini ke-mâl-i iltifat ile kabul ederek müftî Ebussuûd Efendi'nin hakkında da sangına elini koymak suretiyle husûsî bir ihtiram gösterdi.⁵³¹ Alay çavuşları -ki husûsî günler için istihdam olunan çavuşlardır- binlerce defalar «Pâdişâhım çok yaşa!» diye bağırarak azimet işareti verdiler. Halk pek kalabalıktı; her taraftan birbirini itip sıkıştırmakta idiler. Yeniçeriler harekete geçtiler;

Şânî, Ulvî, Râ'î, Kasemi, Makaalî, Farkî, Merdümî, Nigârî, saray yöneticilerinden Balı Çelebi, nedîm-i hassa Celâl Beğ gibi yirmiden fazla şâir ve zekî adam Şehzade Selîm'in zevklerinden hisselerim almışlardır. Bir gün Selim Celâl Beğ'e: «Halk benim için ne diyor?» diye suâl eder. Celâl Beğ şu cevâbı verir:

- «Asker, pederine halef olmak için kardeşin Mustafa'yı ister; kardeşin Bâyezîd'i de pederi, validesi seviyor; lâkin kimse senden bahsetmiyor; çünkü kimse sende bir hüner görmüyor.»

Selîm, buna şu cevâbı vermiştir:

- «Asker Mustafa'nın padişahlığını istesin; babam, anam da Bâyezîd'i ziyâde sevsinler; eğer dilencilerin Allah'ı isterse saltanat Selîm'e kalacaktır.» («Dilencilerin Ali ahi», «kimsesizlerin, muini olmayanların yardımcısı» gibi bir mânâdadır. Mütercim.)

⁵²⁹ Ebussuûd Efendi namazını kıldı. İstanbul halkı Sultân Süleyman sayesinde geçirdikleri huzurlu günleri yâd ederek ağlastılar. Bakl'nin meşhur mersiyesi Terkîb-ı Bend yayıllark alemi hurûşa getirmişti. Câmi-i Şerif mihrabı yanındaki mezarına defn ohmmuatur Selânîkî, Solak-zâde. (Mütercim).

Büyük Süleyman'ın cenaze alayı -XIV. LuTnin cenazesi gibi- dünyâyı saran sânına pek lâyük olmayan bir surette vuku bulmuştur. «E stato Soliman spelito miserabilemento, levato solamente per i Aga.» raporu, Almosnino ile karşılaştırınız, s. 51-53.

⁵³⁰ Selânîkî, cumadi'1-uhrâ sonlarını (974) gösteriyor.

⁵³¹ Ebussuûd gelince Pâdişâhın eliyle imamesine yapışup İltifat eylediğini ve bu hürmetin şimdiye kadar emsali görölmediğini Selânîkî yazar. s. 72. Mütercim.

saflarını sıkı sıkı tertîb ederek ilerlemek isteyenle-

ri yere düşölüyorlardı. Şehzade Camii'ne doğru eski kışlalara gelince askerinin Ön safları durarak» arkadakileri de durmağa mecbur ettiler. Pâdişâh zaruri olarak Edirne Kapısı yakınında bulunduğu yerde kaldı. Vezirler «Ne var?» diye sordular.

- «Yolda bir öt arabası var; işte o yürümeğe mâni oluyor» cevâbını verdiler.⁵³²

Askerin arasında -verilen çorbayı almamak gibi-, bu tâbir de hoş-nûdsuziüğe ve bir fesâd kurulduğuna delâlet ederdi, İkinci vezir Pertev Paşa yeniçerilere doğru ilerleyerek:

- «Yiğitlerim, sizin hareketiniz münasebetsizdir» dedi. Her taraftan:

- «Sen kendini Gyula'da mı sanıyorsun?» diye bağıştılar. İçlerinden daha cesaretli birisi harbesiyle vurarak atından aşağı düşürdü, ve kavuğuna yere yuvarladı.⁵³³ Kapdân Paşa da gelip:

- «Askerler bu ayıp değil midir?» diye bağırıldı. Âsiler ona da:

- «Sen bize ne söyleyebilirsin?» diyerek vurup düşürdüler.⁵³⁴

' Ferhâd Paşa'nın müdâhalesi de bir netice vermedi: Kendisine ve atına tüfenk kundağı vurdular. Vezir Ahmed Paşa, sadâzam Sokollu tehli-

kerdn gittikçe büyüdüğünü görerek, heyecana gelmiş askere avuç avuç altın dağıttılar; bir taraftan da mülâyimâne sözler söylediler. Bu suretle sarây-ı hümâyûn kapısına doğru, fakat utanç içinde çekilmeğe mecbur oldular.⁵³⁵ Yeniçeri ağası mendilini boğazına sardı ki bu hareket «Si-

⁵³² «Estando entretenidos en esto, y el Rei parado, sin saber la causa, de que estava a'go confuso, por no darle a entender la descenderla de los Geniçaros, fingieron las cabeças era por echar del camino algunos carros que renlan al encuentro, y que hasta ene amin ar los â otra parte no podian pasar, con que entretuvieron al Ref una hora.» Almosnino, s. 70. Pâdişâhın duhûlünde bizzat sâhld olmak üzere, bu müverrih, (s. 63), n. Sellm'in yedekdekl atlan, seleflerinin atlan kadar demekte hltft eder.

⁵³³ «İzdihamdan harekete mecal yok idi. Aheste aheste Edirne Kapısına gelindi. Yeniçeri alayları haricden kimseyi kendilerine yanasdırmıyalarc sıkışmış bir halde yürüdüler. Şehzade Camii Önünde eski odalar başında caddede birbirine «dura! dura!» diye bağırarak bir saatden ziyâde durdular. «Nedür aslı? Yöriyün, yoldaşlar!» denldldkde «Katılan otlak ara-bası var» diye cevap verdiler. Sultan Bayezld hamamı önüne geldikleri gibi Pertev Pasa «Layık değil, yoldaşlar!» diyecek oldu; «Bre vastak (Kısa boylu? Mastı bacak?) fitne, bunlar senün kölen mldür?» (İstanbul'da bası'an nüshada hata yok İse Hammer Gynla kalesinden bahsolunuyor sanmıştı) «Sen serdâr mısın ki böyle söylersün?» diyüp birisi harbe ile çarpdı, lakin öldüresiye urmadı; atdan yıkıldı; başmdan mücevvezesi yuvarlandı. Selânlkl, s. 72, 23V «Katılan» (katlan?) araba, askerinin arasına çatılan, sokulan, yürümelerine mâni' olan araba demek olmalıdır. Mütercim).

⁵³⁴ Der-akâb (Pertev Pasa'nın yere düştüğünü müteâkib) kapûdân Piya-le Paşa: «Ne yapıyorsunuz, yoldaşlar? Ayıb değil mldür? Yol mıdır böyle itmek?» didükde «Sen bir gemici azab agasisun; bize söz söyle, mek ne yolundur?» diyerek anı da atından yıkanlar. Yapan külhan havlısına kaçdı. Selanıkl'den (Mütercim).

⁵³⁵ Perhad Paşa'nın dahî atma ve kendisine tüfenk kundağı yetiştirdiler, Diğer bir takım asker ile solaklar da toplanmış idi. Pesâd rüzgarı esiyordu. Vezir Ahmed Paşa üe Sokollu avuç avuç altın dağıdarak ve «Lutf idinüz, yoldaşlar!» diyerek ırzlarını satın aldılar; bir kaç yüz yeniçeri konuşarak saray kapısına isal etdiler.

zin elinizdeyim; arzu ederseniz bununla beni boğabilirsiniz, fakat evvelâ beni dinleyiniz!» demek istediğine alâmet idi. Ondan sonra:

- «Kardaşlar, lutf idün, ihsan idün!» diye bağırdı. Âsîler ise:

- «Sen bize sefer esnasında şekerli peksimet yedirdin; lâkin şu suretle pâdişâhın, sadr-ı a'zamın hazînelerini kurtaracağım zan edersen hatâ edersin; sen de elimizden kurtulamıyacaksın, sen de devrilmiş arabanın yanında hâlini göreceksin!» diye mukabele ettiler.

O sırada gürültülerle ilerleyerek sarayın birinci avlusuna kadar girdiler ve kapıları kapadılar. Ondan sonra vezirleri atlarıyla birlikte ele geçirerek ve kılıçlarından, urbalarından tutarak pâdişâhın yanına kadar götürdüler. Pâdişâh ise bin defa tekrar olunan «Eski âdete uy!» sadâlari içinde Hasekî Sultân hamamına kadar gelebilmişti. Nihayet n. Selîm sadr-ı a'zamının ısrarı üzerine şu sözleri söyledi:

- «Ecdadımdan bana intikal eden teamül mucibince bahşîş ve terakkiye müsâade olunmuştur.»

Müteakiben vezirler atlarına binerek saraya gidip:

- «Elhamdülillah! Her iş bitti; Hünkâr askerinin istediklerine muvafakat etti. Rica ederiz, kapıları açınız!» dediler.

Ancak karışıklığın henüz sona ermediğinden korkmakta olan saray adamları («Biz istemedük» diyerek) vezirlerin ısrarına karşı uzun müddet sükûtu tercih ettiler. Müezzinler Ayasofya minarelerinden ikindi namazı için Ezan okumakda olduğu hâlde, Pâdişâh saray kapılarında hâlen bekliyordu. Nihayet girmeğe muvaffak oldu ve bu defa şehir yeniçerilerin yağmasına uğramadı.⁵³⁶

10 Kânun-ı evvel cumaya tesadüf eden ertesi gün halk mutâd olduğu

Vezir Mustafa Paşa bugün ata blnmeyüp temaruzâ urmuşidi. Selanlk'l'den telhis, s. 73. Mütercim.

⁵³⁶ Yekayii bizzat gören Selân'kl, Altoer D&vis'in İstanbul'dan 12 Kânun-ı evvel 1566 tarihli raporu. (Selâniki'nin vak'anin bundan^ evvelki safhalarına dâir ifâdeleri alındığı gibi, bu safhasını da ondan telhlsen aOVP-ruz: «Yeniçeri ağası Ali Ağâ, yaya olarak destmaltnl boynuna takup «Hay medet yoldaşlar! Bana kıydınız! Niçün böyle yapıyorsunuz? Lutf idün, insftn İdün!» didükçe «Sen bize gerçi sefer yolunda şekerli peksimatlar yidürdün; amma yeni pâdi&aaha ve sadr-ı a'zama hazine açtırmak ister. sen olmaz! Ben de kurtuiamasmn. V*tulan görürsün (katlan?) (Aslı böy İedir; Hammer'in naklettiği gibi «ot arabası* imâ ediliyor)» (İlye cevap verip giderler. Meğer ileri giden yeniçeriler erkânı yerli yerinden ayırıp takım takım saray havlusuna girmişler. Vezirler taşrada kalmış; bab-ı hümâyûnu kapamışlar. Bir takımı da vezirleri ihata etmiş oldukları halde, padişaha muntazır. Zâ-t-ı şahane Haseki Hamamı önüne geldikde vû-zerâyı kılıçları bellerinde olarak atlarından indirip huzura getirdiler. «Eski kanunu vire, vire!» diye bağuştılar. Vüzerâ ve Sokollu «ŞevkeÜü hun-kârüm, bunlar mübarek lisânımızdan vırgilerini işitmeyince müteselli olmazlar. İnayet İdinüz fitne def olsun» diyorlardı, «içlerinde türkçe bilirlir varsa gelsin söyleyelüm» buyuruldu; lâkin yeniçeriler pâdişâhın huzurlarına gelmeğe cesaret etmiyorlardı. Akıbet pâdişâh «Cümle bahşîş ve terakkileri virilsün, makbûlumdür» demeleriyle vüzerâ atlarına bindiler. (Bakiyesi Hammer'in nakline, tamâmiyle uygundur). Bvâiür-i Cumâde*-Uhrâ, 974. Mütercim.

üzere Pâdişâh'ın camie gelmesini beklediyse de, bu bekleyiş beyhude idi. Daha ertesi gün askere para tevzii için dîvân toplandı: Yeniçeriler, evvelce almış oldukları ikişerbin akçeden başka, isyanları esnasında verileceği vaad olunan biner akçeyi alıp da bu suretle bahşişler 60 dukaya baliğ oluncaya kadar tehdît-kâr 'tavırlarını sürdürdüler. Ulemâya cûlus bahşişi tevzî eden ilk pâdişâh Sultân Selîm'dir ki, bundan da maksadı Ebussuûd Efendi'ye hoş görünmek olduğu şübhesizdir. O zaman memuriyetlerini ifâ etmekte olan iki kazaskere 30.000 akçe (Altışaryüz duka) ve sırmalı bir hü'at verildi.⁵³⁷ Sonra infisâl eden iki kazasker bu paranın yânsıyîe birer sof hil'at aldılar. Bilfiil İstanbul kadısına onbin, makûllerine dokuzbiner, Bağdâd kazası makûllerine sekizerbin, yevmî 100 akçe tahsisatı olan müderrislere yedişerbin, «dâhil» müderrislerine beşerbin, «hâriç» müderrislerine üçbin akçe ve cümlesine birer sof hil'at ihsan olundu. Gerek ihtiyarî, gerek ıztırârî olan bu ihsanlar hazîneyi boş bıraktığı cihetle, ordunun bakıyyesine cûlus bahşişi verilerek onları da memnun etmek imkânsız oluyordu. Bundan dolayı sipâhî ve ulûfeciler vezirleri dîvâna giderken geçtikleri yol güzergâhında beklemekten çekinmeyip, üzerlerine lanetler ve taşlar yağdırdılar; lâkin vezîr-i a'zam bunların ağalan olan Ferhâd ve Ömer'i azletmek ve birkaçının boyunlarını vurdurmak, isyancıların başına geçmiş olan birkaç güreşçiyi astırmak suretiyle bu yeni intizamsızlığın Önünü aldı.⁵³⁸

Bu türlü semaha tlerle hazînede meydana gelen boşluk diğer taraftan cûlus münâsebetiyle birçok eyâlet valilerinin ve yabancı devletlerin sefirlerinin takdim ettikleri hediyelerle zail oluyordu. En külliyetli hediyelerden biri, kapdân Piyâle Faşa'nın takdim ettikleridir. Piyâle Paşa, ordunun Siget'e azîmet etmek üzere İstanbul'dan çıkışından evvel bahar mevsiminde İstanbul'dan hareket etmiş, Sakız adasına, Pulya sahillerine

⁵³⁷ Sultân m. Mehmed vekayii yazılırken cûlus bahşişi hakkında gösterilecek rakamlara nazaran Şeyhülislamca otuzbin, kazaskerlere yirmişer bin, akçe. verilmiş olacaktır. HU'atlar da hep sof olmalıdır. Mütercim.

⁵³⁸ Selânikî, s. 79. Selânikî şöyle bir fıkra kaydeder: Sultân Selîm Kütahya'dan hareketinin ertesi sabahı sabah namazını kıldığı mahalde eski ağalar toplanıp mîrhor Husrev Ağa'nın engellemesine rağmen terakki talebini mutazamm bir arzihâl verirler. Pâdişâh, «Biz tahta cûlus itdük mi? Erkân-ı devletle görüşdük mi? Âl-i Osman şimdiye kadar kimsenin hizmetini zayı' itmemiştir.» diyerek Husrev Ağa'yı azarlar, ve Husrev Ağa kendisinin engellemesinin fayda etmediğini söylemesi üzerine, arzihâli yırtıp eline verir. Husrev Ağa arzihâlden sipahi ağası Ferhâd ve ulûfeci-başı Ömer Ağalar'ın isimlerinin yırtılmış olduğunu görünce bunlara: «Sizün başımıza hayır gelmez» demiş ve hakikaten öyle olmuştur. Sultân Selîm Bel-grad'a giderken devlet erkânı hakkında suçlamalarda bulunan ve garazkârlar tarafından verilen arzihâlleri de «Hasım hâzır olmayınca da'vâ mesmû' olmaz» (Hasım hazır olmayınca dâva dinlenmez) diyerek yaktırmıştır. (Bu fıkralar doğrudan doğruya Selânikî'den kısaltıldı, s. 58, Mütercim).

sefer ederek yeni Pâdişâh'ın payitahta varmasından birkaç gün önce dönmüştü.

Piyâle, 14 Nisan 1566'da altmış kadırgadan mürekkep bir donanma ile Sakız önünde görüldü. Cenevizlilerden ağır hediyeler aldıktan sonra ileri gelenlerinden şehri idare etmekte olan oniki kişiyi gemiye çağırdı; bunlar gemiye çıkar çıkmaz zincirlere vurularak Kefe'ye "naklolundular. O zavallılar, ancak dört sene sonra Papa V. Pi ile Fransız elçisinin müdâhalesi üzerine kurtulabildiler. Piyâle adayı ve adanın idare merkezini zabt ettikten sonra Pulya sahillerine gitti; o tarafları baştanbaşa harâb ederek ganimetlerle döndü ve bu malları Selîm'e armağan etti.⁵³⁹ Gyula fâtihi Pertev Paşa da -Piyâle gibi- Transilvanya'da aldığı pekçok ganimeti Pâdişâh'a takdîm etti. Hırvat bîr kunduracının oğlu olduğu halde Sultân Selîm'in damadı olmuş olan Piyâle bu hizmetine mükâfâten «kubbe vezirliği» derecesine yükseltildi. 40.000 akçe tahsisatı olan bu vezirlik dîvân-ı hümayûnda sadr-ı a'zaram yanında bulunmağa selâhiyet verirdi. Yeniçeri ağası Müezzîn-zâde (yâni müezzîn oğlu olan) Alî Ağa, Pi-yâle'nin yerine kapdânlığa tâyin edildi. Sultân Selîm, harikulade bedenî kuvvetiyle meşhur olan Acem pehlivanının ismiyle «Zâl» lakabı verilen Anadolu beğlerbeği Mahmud Faşa'ya da vezâret verdi. Bu Mahmud Paşa, Sultân Süleyman'ın oğlu Mustafa'nın îdâmı zamanında, babasının yanına iltica etmek üzere cellâdların elinden kurtulmak için. onlarla uğraşmakta olan bedbaht Şehzâde'yi tutup boğmuş olduğu için bu unvana lââyık görülmüştü. Sadrâzam, kapıcı-başı Lala Hüseyin Paşa'yı Pâdişâh'ın yânından uzaklaştırmak niyetiyle Mahmud'un yerine Anadolu Beğlerbeği tâyin ettirdi. Abdülgafûr Efendi dördüncü defterdarlığa nasb edildi; yevmî 200 akçe tahsisatı olan Hoca Atâullah Efendi'ye «arpalık» nâmıy-le 5.000 akçe terakki verildi. Kıymetdâr hil'atlar ve şâir hediyeler almış olan müftî Ebussuûd Efendi'nin tahsisatı yevmî 100 akçe artırılarak, 700 akçeye (14 altm'a) çıkarıldı. (1 Şa'bân 974 / 11 Şubat 1567).⁵⁴⁰ Pâdişâh, nedimi Celâl Beğ'in mutasarrıf olduğu 110.000 akçelik zeamete, şâir Hayalî Beğ'in 100.000 akçelik zeametini de zamm eyledi. Maiyyeti zabıtlarından birkaçı çaşnigîr ve müteferrika hizmetine⁵⁴¹ tâyin edilerek, bu da yeniçerilerin

⁵³⁹ Hacı Kalfa, Tuhi«tü'LKibâr -11 Esfai'l-Bîhâr, s. 37, 38; Knolles, 1, s. 553, 554.

⁵⁴⁰ Selanikî, müftinin tahsisatı altıyüz akçeye iblâğ olundu demektedir hatâ eder. Evvelden altıyüz akçe alıyordu.

⁵⁴¹ Kapıcı-başı Ferhad Ağa mîr-i âhûr, eski mîr-t âhûr Husrev Ağa Malatya sancak-befei, çukadar Mustafa Ağa çaşnigîr-başı oldu. "

hoşnûdsuzluğunu artırdı. Bunları ve korucuları teskin için tahsisatlarını artırmak mecburiyeti -görüldüğünden, Sultân Süleyman

zamanında ödenen tahsîsât-ı yevmî, 17.530 akçe artırıldı. Ramazan'da yeniçeri zabitleri âdet-i kadîmeye uygun tarzda vezirler tarafından mükellef iftarlara davet edildi; bu iftarlar sadrâzamda başlayarak kapdân paşada hitâm buldu. Şu zahirî i'tilâf sırasında en fitneci olan ve son isyanın tertibcisi, yâhud tertibcisi olduğundan şüphelenilen şahısların ortadan kaldırılmasına i'tinâ gösterildi. Ramazan Bayramı da mu'tâd merasimle icra edildi. İlk günü Pâdişâh, çavuşların mütekerrir sadâları arasında dîvânda kurulan tahta çıkararak birbirini takiben vezirlerin, ağaların, ulemânın, defterdarların tebriklerini kabul etti. Kırım Hânı'nın siyah samur ile müzeyyen kalpak giymiş olan iki oğlu bu merasimde nazar-ı dikkati celbet-tüer. Müftî yaklaştığı zaman husûsî bir imtiyaz olmak üzere Pâdişâh ayağa kalktı. Üçüncü gün çıkarılan hatt-ı hümayûnda ordunun muzafferiye-tinden dolayı şenlik yapılması mu'tâd-ı kadîm olduğu hatırlatılarak, yalnız son seferin neticesinden mahzûziyet duyulduğunu ifâde için değil, kendisinin mes'ûd cülusunun bir hâtıra-i lâmiadân olmak üzere, bu âdete riâyet edlimesi lâzım geleceği ilâve ediliyordu. Vekar ve şiddet şahsiyetinin bariz vasıfları olan Sokollu bu şenliklerin yeni intizamsızlıklara yol açacağından korkarak, kâtibi Feridun- Beğ'e bundan vazgeçilmesi için Pâdişâha bir arıza yazılmasını emretti. Lâkin Feridun Beğ, ahâlînin kendisini idare edenlerin şiddetinden infiale kapılabileceğini, tam bir serbestlik içinde sevinç gösterilerine bırakmak suretiyle halkın neşelenmesinin ekseriya mahir, bir siyâsetin icâbından olduğunu söyleyerek, irâde-i şâ-hâne (pâdişâh irâdesi) cânib-i flak'dan olduğu cihetle, Pâdişâh'in kararına muhalefet edilmemesi lâzım geleceğini ve bununla beraber muhtelif askerî fırkaların kumandanlarına şiddetli emirler gönderilerek her türlü karışıklığın önünü almanın mümkün olacağını ilâve etti.

Şenlik yapıldı. Osmanlûar'm en büyük jâiri olan Bakî, Sultân Selîm'-in cülusu için bir târîh şiiri yazmak suretiyle bağlılığını arzetti; kendisinin hüner sahibi olduğu bilinmekle beraber, bu eser Sultân Süleyman'ın vefâtiyle mülhem olduğu meşhur Mersiye'ye kıyâs olunamaz.⁵⁴² Şâir Fevri ve

⁵⁴² Bâkî'nin kasidesi:

«Bi-hamdillah şeref buldı yine mülk-i Süleymânî Cülus itdi saâdet-i tahtına Iskender-i sâni.» matlamdadır. Meşhur olan:

«Metâ'-ı ma'rifet geldi revacın bulduğu demler!» müşevveş mısraı bu kasidedendir. Lâkin kasidenin gazelinden: iGetür câm-ı sürûr-ı encamı, ey sâkî, yeter çekdük Cefây-ı devr-i gerdüm, belây-ı çarh-ı gerdanı»

diğerleri, târihler arzettiler ki, bunların son- satırlarının harfleri II. Selîm'in cülusu senesini teşkîl eylerdi. Malta önündeki başarısızlığı kendisine kötü bir şöhret kazandırmış olan Kızü-Ahmedli Mustafa Paşa vezirlere verilmesi mu'tâd olan 200.000 akçe ile tekaüdünü ve Hicaz'a gitmesine müsâade edilmesini talep etmek için bu sırayı müsâid görmüştü; isteği kabul edilerek mu'tâddan ziyâde 100.000 ki cem'an 300.000 akçe ile tekaüd edilmesi ve yarışının nakden gümrükten ve diğer yananın tasarrufu altındaki hasslann hangisinden isterse ondan verilmesi için hatt-ı hümayûn çıktı; hacc için de izin verilip «Bizi hayır dua ile yâd itsün» buyurulmuştu. Mustafa Paşa oturduğu haneyi ve vezârette kullandığı herşeyi satıp 110 bin altın tedârik ederek «Evlâd ve ensâbınıun hisselerini virdüm; Haremeyn fukarası hisselerini de kendi elümle virmek ve orada kalmak isterem» diyerek, ve mallarının bir kısmını da Kudüs'de mezarının yapılmasına tahsis ederek⁵⁴³ Hicaz'a gitti.⁵⁴⁴ Giderken Bo-lu'da ve diğer bâzı mahallerdeki hayratını yoklayarak, bir müddet sonra Mekke'den dönüşü sırasında vefat etmiştir.⁵⁴⁵

Bu sırada sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, hazînedâr-başı Yûsuf Ağa1-mn îdâmıyle nüfuzunu artırdı. Sadrâzamin ve kapı-ağası Mahmûd Ağa'-nm alenî düşmanı olan Yûsuf Ağa, ikisini de Pâdişâh'm gözünden düşürmeğe çalışırdı. Bir dîvânın sonunda Sultân Selim Yûsuf Ağa'nın îdâm hükmünü imza etti. Vezîr-i âzam hazinedarı bizzat yakalayarak kapıcılar

beyti müstakbel kazaskere yakışmazdı! Fevrî'nin târihi şudur:

«Merhum Pâdişâhum rûhuna dimiş erva» «Kûdun diyâr-ı Kuds'i teşrif, hayr-ı mukaddem Dünyâ hilâfetine kime sipariş itdün? Kimi bilir halife min ba'd nesl-i âdem?» Târîh idüp eyitmiş zahir değil mi bu kim «Sultân Selîmüm oldı sâhib-kırân-ı âlem» (974)

Cevherî'nin târihi daha iyidir:

«Cihân-ı bî-bekaadan rûh-ı pâki nhlet itdükde Dimiş Sultân "Süleyman pend idüp oğlu Selîm Hâna, «Sakin mağrur olup bu deylet-i dünyâya aldanma Ne jFerîdûn'a kalmışdur, ne hod Sâm ü Neriman'a Selîmüm adı ü dâd it, sana benden bu yeter târîh Bilürsin kalmadı bakî cihan mülkî Süleyman'a»

Fakat, bundan 1021 târihi çıkar. Meğer ki imlâ değişmiş olsun!

«Şeh-Selîm oldı emîrül-mü'mînün» mısraı da târîh düşürülmüştür. Sultân SelîmVin kendi târihleri:

«Men ki bu dem sâye-i perverd-gâr PâdŞâhî-i dâd-ı Hakk bî-ıştibâh Çün müyesser şedd:i Selîmî tâc ü taht Gerde ümm-i târîhiş «ez-zilliHâh» (974)..

*

Serîr-i saltanat oldı müyesser Bi-hamdülâh cihan halkına şâhuz İrişdi feyz-i Hakk çün kim Selîmî Didüm târihini «Zül-ı tlâhuz» (974).

Fakat «cülûs-ı Selîmî» (Selîm'in tahta geçişi) târihlerinin en manâlısı bâzı erbâb-ı safânın bulduğu ve Selânikî'nin unutmayıp kaydettiği «Müdmin-i hamr-974» (Müdmin-i hamr: Gece gündüz durmayıp şarâb içen) terîbidir.

⁵⁴³ «Kudüs'de mezar» fıkrası. Hammer'in Türkçe me'hazı olan Selânik'de yoktur. Ecnebi müverrihlerinden nakledilmiş bir yanlış olsa. gerektir. Aşağıda görüleceği üzere, Selânik!, Mustafa Paşa'nın Arafât'dan dönüşünde vefatını ve Hicaz toprağında kaldığını yazar.

⁵⁴⁴ Aüber Dövis bu fikrayı şöyle yazar: «Pridie calendas JunÛ necatu duo ex principalibus familiaribus Principis autorea rebelliois prlore hebdo-made contra Mehmed Bassam suscitatae.»

⁵⁴⁵ «Arafat'dan avdet itd(İtlerinde vefat idüp muaUâda kajmışlardur.» s. 85.

kâhyası Gülâbî Ağa'ya ve o da hemen cellâda teslîm etti (31 Mayıs 1568)⁵⁴⁶

Bu vak'alann hikâyesi, bizi III. Selîm saltanatının ilk senesinden epeyce ileriye sevketmiştir; şimdi Siget muhasarası zamanında bırakmış olduğumuz harb sahnesine dönüp de, seferi tâkîb eden sulh müzâkerelerini beyân etmenin zamanıdır. Sultân Süleyman'ın vefatından bir gün evvel ve Siget'in zabtından üç gün önce, İmparator ordugâhına kadar ilerlemiş olan Ştuhlveysenburg beği Mahmud Jorj Tori tarafından esîr edilmişti; bundan sonra Sumeg ve Çalad Palâtinliği dâhilinde olup muhafızları tarafından terkedilmiş bulunan birçok kaleler zaptolundu.⁵⁴⁷ Jan Si-gismund'un ordusuna yardımcı olmak üzere dâhil edilmiş olan 15.000 Tatar vakıa Debreçin ve Kaşo taraflarında bir mağlûbiyete uğradüarsa da, bunun intikama olmak üzere Teis ve Maroş nehirlerindeki üzerindeki mıntıka tamâmîyle müthiş bir tahribata hedef oldu. Her tarafta şehirler, kasabalar, köyler külden ibaret kalarak, doksanbinden ziyâde seknesi esîr olarak götürüldü. Transilvanya'da Pertev Paşa, Gyula'nın düşmesinden sonra birbirini müteâkib Yenû ve Villagosvâr'ı zapt etmişti. Karniyola'-

nın kahraman müdafii Herbert DÖ Ersberg ile Törn Baronu Jubst Hırvatistan'da ânî bir akın yaparak iki şehir yakmış ve Ona nehrinden geçerek Novigrad'a kadar ilerlemiş idiler (26 Eylül 1566). Sarna kenarlarında bulunan bu kaleden uzak olmayan bir mahalde müdâfaalarına gelmekte olan Helona Paşasını karşılarında buldular; bunları tam bir mağlûbiyete uğratarak, Paşa'yı ve maiyyetinde kumanda etmekte olan sancak-beğini esîr ettiler. Bu esirler Arşidük Şarl'a götürüldü, o da İmparator'a götürülmelerini emretti. Türkler de Kristof Apfalterer*i esîr ederek İstanbul'a götürdüler.⁵⁴⁸

Sulh Müzâkereleri

İstanbul'da İmparator'un iki memuru, yâni fevkalâde nons Hosututi ve sefir Alber Dövis, 20 Nisan'dan beri şiddetli bir mahbûsluk altında bulundurulmaktaydılar. Tâ 10 Teşrîn-i sâni târihinde idi ki, Hosututi Belgrad'dan payitahta dönmekte olan Pâdişâh'ı istikbâle gönderildi. Filibe'ye

⁵⁴⁶ Vüzera arz-odasından çıkarken Yûsuf Ağa hazinedarbaşı gediğinde (yerinde, mevkiinde) selam durmuş idi. Vezir-ı azam kaftanı lokmasından (kaftanının bir ucundan) yapışup kapucılar kahyası Gülâbî Ağa'ya da «Tut» dedi. O da cest ü çalâk tutup cellâdlarun eline virdi. Âmân ve zaman vtrmeyüp kapucılar odasında boğdılar.» Selânikî'den telhis, s. 85. (Mütercim).

⁵⁴⁷ «Fnmçtacl Furgacsit, rt#wn Hnngairicanım comanentariU eserinin 638. sa-hifesinde bu kalelerin isimleri şöyle gösterilmiştir: «Berzentz, Chorgoe, Zapanyi, Laak, Vizvar, Belevar, Szekesd.»

⁵⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/530-542.

iki merhale mesafede bulunan Kayah'da Hosotuti, renkleri muhtelif iki atlı bir bulgar arabası içinde ancak dörtyüz süvârî ile getirilmekte olan Süleyman'ın tâbutuna tesadüf etti. İnsanların ikbâlindeki kararsızlığın ha-zîn misâli! Hosotuti İstanbul'dan giderken kendisinin ve Alber'in tevkifine Împarator'un Hoşt ve Monkaç' istemesi ve Siget ile Gyula'mn tesliminden imtina göstermesinin sebep olduğunu efendisine ifâde etmesini söylemişti; saliverilmesi de ancak sadrâzamın ricasından dolayı olup, eğer Împarator suljia nail olmak isterse, gereken hediyelerle birlikte bir seffîr göndermesi ve Tata ve Vesprim kalelerini yerle bir etmesi lâzım geleceğini ilâve edecekti. Vezir son söz olarak Arslan Paşa'nın emir almaksızın Paluta'yı muhasara etmiş olmasının cezasını başıyla ödediğini ve bir taraftan da Berzeniç ve Sorgu gibi birçok eşkıya barınağının yıkılmasına emir verildiğini söyledi. İskender ve Mehmed Paşalar dahî sefirlere bu istikamette şeyler söyledikleri gibi, Venedik'teki Osmanlı elçisi İbrâ-hîm, Împarator'a gönderdiği bir mektupta aynı mâhiyette ifâdelerde bulundu. Derhâl saray baş-teşrifatçısı Trautson împarator'un, son olarak, Venedik'te vefat etmiş olan sefirinin kâtibine İbrahim ile müzâkereye girişmesini emretti.⁵⁴⁹ Budin Vâlîsi Sokollu Mustafa Paşa da aynı mealde olmak üzere, Împarator'a ve başkumandan Eck Dö Salem'e, Macar, Lâtin, Alman lisanlarında müteaddid mektuplar yazdı. Mustafa, bu muharebeye, Siget'in zabtını müteâkib ve amcasının emrine uygun olarak, defin merasimi icra olunabilmek üzere Zerrini'nin başını Eck'e gönderdiği zaman başlamıştı; baş ile birlikte gönderdiği mektupta Zerrini'nin, fidye-i necat olarak 3.000 duka aldıktan sonra Mahmud'u Öldürmüş olduğu için mukabele-i bi'1-misil olarak başının kesilmesi lâzım gelmişse de, o kadar şöhretli bir adamın kesik başının av kuşlarına yiyecek olmasının lâyük olmadığını bildirmişti.⁵⁵⁰

Ertesi senenin ilkbaharına doğru Sultân Selîm, Maksimilyen'in, biri cülusunu tebrik etmek ve diğeri bir elçi için yol ruhsatnamesi istemek üzere, göndermiş olduğu iki mektuba cevap verdi.⁵⁵¹ Selîm, cevâbında, împarator'un sulh müzâkerelerine başlamak üzere sefir göndermek arzusunda bulunduğu muttali olmuş ve tarafından da Tamışvar valisine bütün hududda çarpışmaların ta'til edilmesi için emir verilmiş olduğunu

⁵⁴⁹ Avusturya İmp. ve Kral. Hanedanı Arşivi. İbrahim dâima cSummus In-terpres Moutferrika et Magnus Subaschî» (BaştercUman müteferrika. Mu-vaikar subaşı) diye imza ederdi.

⁵⁵⁰ Bu mektubun aslı Avusturya İmp. ve Kral. Hân. Arşivindedir.

⁵⁵¹ Bu mektup 1568 Kânun-ı sâni tarihindedir.

beyân ediyordu.⁵⁵² Sadrâzam da, Pâdişâhın nâmesiyle birlikte gönderdiği mektupta bu yolda fikirler öne sürerek, ayrıca yeni hir emirle 40.000 Tatar'ın hareketini te'hir ile sulhun iadesine hizmet etmiş olduğunu övünerek îmâ ediyordu.⁵⁵³

Budin vâlîsi İmparator'a Kurd nâmında bir me'mûr göndererek, onunla bâzı hediyeler takdim etti ve hududda bulunan Macar muhafızlarının Jumanlar'la değiştirilmesini rica etti: Maksimilyen cevaben, muhafızların kimlerden meydana geldiği mes'elesinin ehemmiyetsiz bir mes'ele olup, bunlar ister Macar olsun, ister Alman olsun, kendilerini mütârekeye riâyet ettireceğini bildirdi.⁵⁵⁴

Bu karşılıklı ifâdelere aykırı olarak Avusturya Şvendi Monkaç ve Zatmar'ı; Hasan Paşa'da Transilvanya'da Potnok ile Küvark'ı zapt etmişti.⁵⁵⁵ İmparator mütârekenin inkitâından çekinerek, zabtolunan yerlerin Osmanlı Devleti'ne değil, Transilvanya'ya âit bulunduğunu mazeret olarak beyân etmesi ve Budin valisinin ilk tebligatı üzerine Hoşt muhasarasının kaldırılması için emir verilmiş olduğunu sadrâzama anlatması için, Alber Dövis'e ta'lîmât verdi. Bununla beraber, Sultân Selîm ve sadrâzam İmparatora gönderdikleri birkaç mektupta Monkaç'ın bir sancaktan başka bir şey olmadığını, Zapolya'ya âit değil, bizzat Pâdişâh'a âit olduğunu ileri sürerek taleplerini sürdürdüler.

1 Mayıs 1567'de Maksimilyen, sefiri için İstanbul'dan istediği ruhsatnameyi aldı; Haziran nihayetine doğru üç elçisine, yânî aslen Dalmaçyah olup geniş ma'lûmât sahibi olan ve büyük hizmetleri görülmüş bulunan Erlau başpiskoposu Antuvan Verantius, İstiryalı Kristof TÖfenbah ile henüz İstanbul'da alıkonulmakta olan Belçikalı Alber Oövis'e Presburg şehrinden ta'lîmât gönderdi. Sadrâzamdan hüsn-i kabul görmek için hediye olmak üzere 4.000 duka, dört gümüş kupa, bir saat gönderiliyordu. Bundan başka, son ahidnâme hükümleri gereğince, sadrâzam senelik 2.000 duka, Pâdişâh 30.000 duka özel hediye ile birlikte 20 altınlı kupa ve iki üç saat alacaklardı. Sefirler, ikinci vezîr Pertev Paşa'ya 2.000 altın, iki altınlı kupa, bir saat; üçüncü vezîr Ferhâd Paşa'ya 1.000 altın, iki gümüş kupa; diğer üç vezire

⁵⁵² SeUm'ın, biri Ramazan 974 (Mart 1566) ve diğeri Şevval 974 (Nisan 1566) tarihli iki mektubunun asılları Avusturya İmp. ve Kraliyet Hanedanı Arşivindedir.

⁵⁵³ Bu mektup 1567 Mayıs tarihli dir.

⁵⁵⁴ Maksimilyen'in aynen İfâdesi: «Şive Germanicis, şive Hungaricis prae-sidiis loca nostra finiUma fuerint finnata sedulto curatori ut induciae observentur.» Avusturya İmp. Kral. Hân. Arşivinde.

⁵⁵⁵ Pâdişâh'ın ve vezîr-i azamın mektupları İmparator'u Prag'da buldu; İmparator cevaben, Viyana'ya, dönüşünde İstanbul'a yeni bir elçi göndereceğini bildirdi.

senelik biner lira takdimine memur idiler. Lehis-tanh mühtedî tercüman İbrahim'e 500, Almanyalı mühtedî tercüman Mah-mud'a da yalnız 300 duka verilecekti. «Naksos Dukası» unvanına nail olmuş ve siyâsî işlerde büyük bir tesiri olan Yahudi Jan Mikez'e 2.000 duka, çok nüfuzlu vükeîâya (dîvân üyelerine) de hediyeler verilmesi sefirlere emr edilmişti.

Elçiler ta'lîmâtlan gereğince tmparator'un Tokay ve Vesprim istih-kâmalarının yıkılmasına asla muvafakat edemeyeceğini bildirecekler ve bil'akis Pâdişâh'ın Babuça ve Berzeniç kalelerini yıkağa muvafakatini sağlamağa çalışacaklardı. Yine, Transilvanyalılar tarafından zabtedilen Guvar ve Nagibanya'nın iadesini taleble, buna mukabil İmparator'dun da Hoşt mevkiini takdîm etmesinin imkânsız olmadığını îniâ edeceklerdi. Heydok ve martolozlar tarafından çıkarılan karışıklıkların sür'atle düzelmesi, hududun dikkatli bir surette tahdidi, tacir ve tercümanların emniyet ve hürriyetlerinin garantisi için bilhassa ısrar edip, son derecede dahî Transilvanyahlar'ın Pâdişâh nezdinde hâiz oldukları i'timâdı sarsmağa gayret edeceklerdi. Nihayet, ahidnâmede Melhiyor Balassa ile Nikola Batori'yi yerlerinde bıraktırmağa mezun idiler. Lâkin, anlaşmanın Fransa'ya ve Venedik Cumhuriyeti'ne şâmil olmasına engel olmak için bütün kaabiliyetlerini kullanmaları da talimatlarına dâhil idi.⁵⁵⁶

Maksimiyen'in Elçileri Pâdişâh Huzurunda

Eylül'ün l'inde,⁵⁵⁷ üç elçi resmen huzûr-ı şahaneye kabul olundular. Memuriyetlerinin esâsim arzettiler. Bunun üzerine Sultân Selim pek güzel anlamış olduğunu, mevkii neyi gerektiriyorsa onu yapacağını cevâben bildirdi. Yedi ay zarfında sadrâzamları yaptıkları ondört⁵⁵⁸ müzâkere, üç esaslı sebepten dolayı az daha hiçbir netice vermiyecekti. Bu müşkiller Türkler'in Tata ve Vesprim'in, tmparator'un da Babuça ve Ber-zeniç'in yıkılmasını talep etmeleri ve bir de hududun tesbîti keyfiyeti ve köylülerin (köylerin) paylaşılması hususu idi. Sadrâzam ısrar ediyordu ki, Erlau Dağı'ndan itibaren

⁵⁵⁶ Alber pövis'e gönderilen ve Avusturya tmp. ve Kral. Arşivinde mevcut olan ta'lîmât buna tamamen muvafiktir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/542-544.

⁵⁵⁷ 1567 Temmuzunun ilk on gününe tesadüf eden 975 Muharremi başlarında Sultan Selim devlet erkânı ile birlikte Edirne'ye gitmiş olduğundan, Avusturya sefirleri oraya gelmişlerdir (Mütercim).

⁵⁵⁸ Fessler onüç müzâkerede diyor (c. 7, s. 91); lâkin aldanıyor; çünkü Verançinin rûznâmesinde bildirilen ondört müzâkere olmuş ve bunun ikisi huzûr-ı şahanede vuku bulmuştur.

ve oradan birbirini müteâkib Solnok, Hat-vân, Fülele, Vigles, Leveniç, Gran, Çukake'ye inerek Rinia ırmağına kadar bütün ahâlî tmaparator'a vergi ödemek mükellefiyetinden muaf tutulsunlar, ve yalnız Pâdişâh'a cizye ödesinler. Nihayet, 17 Şubat 1568'de yir-mibeş maddelik ve sekiz senelik bir ahdinâme imza olundu ki, aşağıdaki şartları içine alıyordu:

tmaparator Maksimilyen ve kardeşleri Ferdinand ve Şarl Macaristan'da, Dalmaçya'da, Hırvatistand'a, Isklavyonya'da memleketlerini muhafaza ederek, buna karşılık Transilvanya, Boğdan, Eflâk voyvodalarının arazîsi üzerinde hak talep etmeyeceklerdir. İki hükümdar, voyvodaların sulhu ihlâl edecek sebep yaratmalarına meydan vermemek için, karşılıklı olarak gayret etmekle beraber, Haydökler, azablar, martolozlar, levendler, yâni eşkiyalar hakkında şiddetli takyîdler göstermeyi taahhüd ediyorlardı. Köylerden ve şahıslardan çalınacak her türlü eşya îade olunacak ve failer cezalandırılacak, firariler teslim olunacaktı. Hududun asayişini ekseriya ihlâl eden münferid vuruşmalar kesinlikle men' edilmişti. İki komşu millet arasında ortaya çıkabilecek münazaalar Budin ve Macaristan valileri huzurunda halledilecek, yâhud her iki taraftan tâyin olunacak komiserlerin hakemliğine havale edilecekti. Elçiler, maslahatgûzarlar, İmparator'-un memurları ile bunların maiyyetleri halkı, diğer devletlerin. me'mur-ları gibi taarruzdan masun olacak ve hanelerine tercüman ve nâmeber-ler (mektupçular) kabul edebilecekler ve arzularına göre bilâ-istisnâ İstanbul ve Galata'da ikaamet edebileceklerdi. Sulhun kesintiye uğraması hâlinde hapsedilmeyerek kendilerine ruhsat verilecekti. Halledilemeyen köyler ahâlîsinin taksimi ve hududun tesbiti meseleleri, bunun için tâyin olunacak bir komisyonun karârına havale olunacaktı. İmparator, her sene, müttefiki olan Sultân Selîm'e -30.000 Macar altını hediyesi takdimine me'mûr- bir sefaret gönderecekti.⁵⁵⁹

Muahede esâsları kararlaştırıldıktan üç gün sonra sadrâzam sefaret hey'etine yeniden üç teklifte bulundu: Birincisi, Fransa'nın, Venedik'in, Bolonya'nın muahedeye dâhil olması; ikincisi, Maksimilyen'in, Selîm'in dostlarına dost ve düşmanlarına düşman olduğunun husûsî bir madde ile beyân olunması; üçüncüsü, iki devlete âit köylülerin taksimi mes'elesinin Defterdar Halil'in tanzim ettiği vergi defterlerine göre, düzeltilmesi. Birinci teklifi -ki Fransız sefiri Gran Kampani ile kâtibi Gran Riye'nin ısrarları üzerine

⁵⁵⁹ cNos eudem Serenissimum Imperatorem Turcarutn contaederatum nost~ rom quotannis munere honorario trlgtnta millium ducatum ungarîça-rum per speciales homlnes nottros invisemus.»

ileri sürülmüştü- sefirler şiddetle reddettiler.⁵⁶⁰ İkin-cîsine, şimdiye kadar yapılmamış birşey olduğunu beyân ederek karşı durdular; üçüncüsü için de münazaa konusu olan işin özel bir komisyona tevdiî kararlaştırılmış bulunduğunu söylediler. Sadrâzam, bu üç madde hakkında muvafakat gösterdi; lâkin Kefe'ye sürülmüş olan tercüman Zefi'-nin iadesini ve İmparator'un hayvanât bahçesi için istenilen bir zürâfa-nin verilmesini reddetti. Zürâfa bahsinde, adı geçen hayvandan bir tane mevcut olduğunu, bunun da, atlar zürâfadan korktukları cihetle onları alıştırmak için lâzım olduğunu ileri sürdü. Transilvanya memurları Ni-kola Orbay ve Fransuva Baluğ, ahidnâmenin akdine mâni olmak üzere hediyeleriyle geldilerse de, Maksimilyen'in memurları hediyeler ve 40.000 duka tahmin olunan akçeyle muahedeyi satın almış bulduklarından, Transilvanyalılar geç kalmış oldular.⁵⁶¹ İmparator'un elçileri huzurunda Orbay ve Balug'a tebliğ olundu ki, Jan Sigismund her hususta akdedilmiş olan ahidnâmenin hükümlerine tâbi olacaktır; bununla beraber, arazî, şehirler, köyler mübadelesi için Pâdişâh'ın muvafakati üzerine Macaristan ile müzâkereye girişebilecektir; eğer evlâdsız vefat edecek olursa tebeası halefini kendileri seçmek serbestîsine mâlik bulunacaklardır.

Ahidnâmenin imzasından bir ay sonra⁵⁶² elçi Verantius ve Töfen-bah, Frankfurt'ta İmparatorca son tasdiknameleri vermeğe gelmiş bulunan Osmanlı tercümanı îbrâhîm ile birlikte, Viyana'ya gittiler. Dikkate değer olan bu sefaret hakkında, Erlau Piskoposu'nun rûznâmesinden ve Maksimüyen'e takdim ettiği rapordan başka, üçüncü bir edebi eser mevcuttur ki, elçilerin seyahatinin Verantius'un kâtibi İtalyan Marko Anton-yo Pigafetta tarafından kaleme alınan tarifidir;⁵⁶³ ancak bu kıymetli eser teessüf olunur ki, mevcudu pek az bulunmaktadır.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ Katona'da Vearntius'un mektubu. Alber Dövl's İn 27 Teşrîn-i sâni 1568 tarihli raporunda bu elci Mösyö DÖ Gran Kampani (de Gran Campag-nes) olarak yazılmış ve Protestan olduğu bildirilmiştir.

⁵⁶¹ «Specificatio honorariorum» (Miller'de, s. 383) ve «Consignatio numenim honorariorum İn quantum se extendant jam Oonstantdpolim ad Impera-torem Turcarum et Bassa.» {Kezâllk, s. 386-396}. Ve «Ratiocinlum ora-torum Caesareorum süper dispensatione pecunlarum et munerum hono-rariorum Constantinopoli.» (Kezalik, s. 402-408)

⁵⁶² Kovaşış'de (c. 1, s. 153) Darium'a nazaran 20 Mart; Pigafetta (s. 119) diyor ki: «Edirne'den 20 Mart'ta hareket ettik.» Bethlen (kitap: 5, s. 176) şu şekilde yazmakla hatâ etmiştir: «Legati Viennam redeunt pridie ea-lendas qunü anni sequentis, videllcet 1568.»

⁵⁶³ «Itinerarlo di Marco Antonio Pigafetta gentiluom Vlcentlno ali' Illmo, Sgr, Bduardo Seymer conte d'Hertford. Londra appresso Giovani Wolfio. Inghilese 1585» s. 141. Bu eser o kadar nâdirdir ki, yalnız pek zengin olan Göttingen (Gaettinque) (Almanya'da) Kütüphanesinde bir nüshası vardır.

⁵⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/544-546.

İran Sefiri'nin Gelişi

Avusturya sefaret hey'etinin Edirne'de bulunduğu zaman, cülusundan dolayı Sultân Selîm'i tebrike gelen bir Acem sefaret fey'eti de. oradaydı. Osmanlı Devleti'nin Doğu'da ve Batı'da komşusu olan iki devletin elçileri oniki sene Önce ilk defa olarak Amasya'da karşılaşmışlardı; her iki defasında da aynı adamlardı: Piskopos Verantius, Revân vâfisi Şâh-Kulî Sultân Hân. Şâh-Kuh'nın hududa geldiği hakkında ilk alman haber üzerine Erzurum vâfisi idaresi dahilindeki askeri ve timâr ve zeamet sahiplerini toplayarak 8.000 kişi ile istikbâline gitmişti. Valinin maiyyetin-den 2.000 kişinin silâhları altın ve gümüş işlemeli olduğundan nazar-ı dikkati çekiyordu. Bu ihtişam, maiyyetindeki kişilerin debdebesiyle husûsî bir te'sîr telkin etmek ümidinde bulunmuş olan elçiyi hayrette bıraktı.⁵⁶⁵ Şâh-Kuh Erzurum'a geçen senenin nihayetine doğru vâsıl olmuştu (1 Kâ-nûn-ı evvel 1566); hoşgeldin merasimini îfâ etmek ve payitahta kadar kendisine rehber olmak üzere bir çavuş istikbâle gönderilmişti. Elçinin maiyyeti halkı, kenarları altın işlemeli imame giymiş 120 Acem asîlzâ-desiyle sırma elbiseli 200 süvariden ve 400 tacirden, ki cem'an 700 kişiden; at, katır ve deve olmak üzere 1.700 yük hayvanından mürekkeb idi. Sefaretin muzıka takımında her birine bir deve götürür beş büyük tabî (davul), beş uzun ve üç küçük boru, beş nây (ney), bir düdük, bir tanbur ve birçok diğêr mûsikî âletleri vardı; bir org çalgıcısı, bir nayzen, dört câriye-i muganniye bulunurdu. İki de Kur'ân-hân vardı. Şâh'ın hediyeleri şunlardı: İki çadır ki, sâyebânı altından olduğu gibi yanlarında kenarları san'atkârâne işlenilmiş kıymetli kumaşlar vardı; güzel cildli bir Mushaf ile bir Şâh-nâme; ikisi 10 miskali (40 dirhem) geçer iki büyük inci; küçük armud hacim ve şeklinde bir la'l-i Bedehşânî; Onmilyoniki-yüzbin akçe (164.000 duka) kıymetinde ipek ve keten kumaşlar.⁵⁶⁶ Acem elçisi Pâdişâh'a av için eğitilmiş 40 şahin takdim etmekle beraber, bedbaht Bâyezîd'in silâhlarını, develerini de getiriyordu. Bu son hediyeler evvelkiler kadar kıymetli olmadığı gibi, alenen gözler önüne konulmamışsa da Selîm tarafından az takdirle karşılanmamış olmak lâzım gelir. Şâh-Kulî'yla beraber bulunan tacirler İstanbul'da kaldılar; Avusturya muahedesinin imzasından bir gün evvel sefir mu'tâd tantana ile Edirne'ye girdi (16 Şubat 1567).

⁵⁶⁵ Pigafetta'da «Vezir'e Yazılmış Mektup», s. 112. Bu mektup, karşılamağa gönderilen çavuşun raporundan İbarettir, Ki İmparatorluk sefaretî tercümanı tarafından İtalyanca'ya tercüme edilmiştir.

⁵⁶⁶ Fara miktarında Acem mübalâğası vardır; hiç olmazsa b'r sıfırı -pek-çok tercümelere birinin yanlılığı değilse- fazla olacaktır. Mütercim.

İstanbul'dan geçerken büyük debdebe ile kabul olunmuştu; Piyâle Paşa fevkalâde ihtiram gösterdi; lâkin Edirne'de pâdişâh sarayının bütün ihtişamı gösterilmiştir ki, Almanya împaratoru*-nun, Fransa ve Lehistan krallarının, Raguza Cumhuriyetinin gönderdiği elçilerin huzurunda bu ihtişam bir kat daha artmıştı. Sultân'ın daveti üzerine bütün sefirlerle birlikte, Acem elçisi alayının geçeceği sokaklara çıkmışlardı. Sultân Selim, teşrifatçı olarak - mevkiinin yerdiği nüfuz için değil, paşanın şâir ve güzel konuşan biri olması yüzünden- mahremi Şemsî Paşa'yı tâyin etti. Çünkü Şâh-Kulî nükteci, ehl-i maârif bir zât olmak şöhretine haklı olarak mâlikti. Pâdişâh, teşrifat me'mûrunun hüner ve irfan bakımından elçiden geri kalmamasını istiyordu. Şâh-Kulî şehre girdiği zaman altın ve gümüş içinde, rengârenk elbiseler giymiş askeri görünce Şemsî Paşa'ya:

- «İşte hakikaten gelin alay!» demişti. Şemsî Paşa da:
- «Evet, Çaldıran'da gelinlerini aramağa giden bu askerdir» cevâbını verdi.

Avrupalı sefirlerin önünden geçerken, bunlar şapkalarını yâhud diğer serpuşlarını çıkarıyorlardı; Şâh-Kulî bunun mânâsının ne olduğunu sordu. Şemsî Paşa da, başlarını Pâdişâhın ayakları altına koymağa müheyya bulduklarının işareti olduğunu söyledi.⁵⁶⁷

İki gün sonra bir mutaassıb, sadrâzamlarla mülakata gitmek üzere bulunan sefire kasedetti; elçinin üzerine bir ateşli silâh yöneltti; lâkin isabet ettiremeyip, maiyyetinden birini yaraladı. Sadrâzâmın emriyle suçlu derhâl yakalanarak bir atın kuyruğuna bağlandı; Ölünceye kadar, elçi alayının geçeceği sokaklarda süründürüldü. Şâh-Kulî, beynelmilel hukuka aykırı bulunan bu hareketten dolayı hemen dönmek istediye de, vezîr-i âzâmın ısrarı üzerine memuriyetine devam razı oldu. İran elçisi nüktedanlığı ve her sınıftan kimselerle ülfeti sayesinde, bu elem verici hâdiseye rağmen, vezîr-i azama güzel bir surette onu ululadı ve bütün şerefini Sokollu'ya

⁵⁶⁷ Bu fıkra, üzülererek belirtiriz ki böyle değildir. Şemsî Paşa Hammer'ın dediği gibi cevap vermiş olsaydı, söylediği o kaba söz yerine, hakikaten gttzel bir laf etmiş olacaktı. Selânlki'nin yazdığı gibi, asıl fıkra şudur: Şâh-Kulî, sefirlerin bahis konusu muamelesi üzerine «Bunların hemmisi takyalerin baslarından beyle (böyle) ki çıkarub dūrürler, aya, ne mene-dür?» diye sorduğunda Şemsî Paşa «Adetleridür; birbirini gördükçe merhaba yirine böyle yaparlar» demiş. Bundan maksadı, İran elçisini ötekilerden saymak gibi o zamanın telakkilerine göre kaba bir mânâ İdi. Nasıl ki, Hammer'ın anlayamadığı için büsbütün terk ettiği şu fıkradan dahi o türlü bir kaba şaka anlaşılır: Şâh-Kulî Hân serhftd ümerasından teşekkür sadedinde «Bize çok hürmet ve izzet gösterdiler; padişahım n'l'meti helal olsun» demesi üzerine, Şemsî Paşa: «Elbette yapacaklar Ekremü'd-dayfe denilmemiş mi?» cevabını vermiş. (İbarenin aslı şudur: Skremu'd-dayfe velev k&ne kafire). (Kafir de olsa konuğa ikram ediniz). Elçi «Sultânım, bugün çok nükte ve kinaye söylediniz» diyeğle paşa: «Siz nükte-şlnâs olmasanız beni size göndürmezlerid; ben de sizün güzel ve çabuk anladığınızı bilirem de böyle şeyler söylüyorum» cevabıyla isi tatlıya bağmıştır. Mütercim.

atfetmekte olduğu Siget fethinden dolayı Paşa'yı teb-rîk etti; Sultân Süleyman'ın irtihâlinden sonra orduda intizâmı muhafaza etmesini ve saltanatı akıllıca tedbîrle Sultân Selîm'e te'mîn etmiş olmasını övdü. Dedi ki: Öyle büyük bir vezirin nâmı bütün Rûm ulemâsı (Anadolu âlimleri) eserlerinin dibacelerinde dercedilmeğe her bakımdan lâyıktır. Hattâ İran ulemâsı da eserlerini onun yaptığı iyi işlerin bildirilmesine hasretmişlerdir. Sokpllu Mehmed Paşa mütevâziâne olduğu kadar vakûrâne olmak üzere, Osmanlı Hanedanının saltanatının ebedî olduğunu ve kendisinin meziyyetinin, bu hânedân-ı şevket-penâhın âzasından iki zâtın hizmetine nefsim hasr etmeğe, ilâhî kaderin şevkiyle, mazhar olmaktan ibaret bulunduğunu söyledi.⁵⁶⁸ Eskiden beri yürürlükte olan âdete göre elçi, vezîr-i âzam ile diğer vezirlere, memleketin tabîi ve sınaî mahsûllerinden seçilmiş şeyler takdim etti: Hemedân ve Dergüzîn ipek kalıçaları, Gaçan (Kâşân?) serpuşları, Arcân (Avicân) sabunlan, Mihrüyân futaları (peştemalleri), Dârâbcerd kalıçaları, cehrem gâşiyeleri, Tîrîn mumyaları, Yezd'in hafif kumaşları, *Kum»un daha kuvvetli kumaşları, Bizâ libasları, Şîrâz kılıç demirleri... Sefir üç gün sonra maiyyetiyle beraber büyük bir ihtişamlı huzûr-ı şahaneye dâhil oldu. önde satenden, Şâm kumaşlarından, kadifelerden, sırmalı çukadan yapılmış elbise giymiş sipahiler, çavuşlar, müteferrikalar gidiyorlardı; onlardan sonra üçyüz Acem geliyordu ki, ekserisi muhtelif renklerde ve kenarlarına çeşitli hayvan resimleri işlenmiş alay elbiseleri ve pek azı çukadan elbiseler giymişlerdi. Sefirin atlarını elleriyle yederek (sürerek) götürmekte olan ve alay urbalarını (merasim elbiselerini) giymiş bulunan piyade uşakları da onları takiben geliyorlardı. Nihayet ikiyüz yeniçeriden sonra sefir göründü ki, başında sırmalı imame ve arkasında erguvânî libâs olduğu halde gâşiyesi altın, gümüş, fîrûze, şeb-çerâğ ile parıldayan bir ata binmişti. Bu alayı 140 Acem süvarisi tamamlıyordu. O kadar ihtişama rağmen, Acemler -daha kuvvetli bir bünyeye, daha* esmer bir çehreye mâlik olan- Türkler kadar revnaklı

⁵⁶⁸ SelânikTnin (s. 93), ifâdesine göre elçi sadrâzâmın nezdine gelince «Şah hazretleri selam ve dualar iderter. Buyururlar ki: «Onlar atabeg olmus-lardur; saltanat sahibine teslim oluncaya kadar müstakillen hükümdar. lık İtmışlerdür; bunun içündür ki biz de kendilerine ayrıca selâm ve dua idLyoruz. Düşmen toprağı içinde şu hâl zuhur eylemiş iken.din ve devleti hüsn-i muhafaza itdiler. Hidmetleri âhiretde dahi takdir olunacakdur.v Bu yolda sözlerden sonra Hammer'in naklettiğı gibi, kendi tarafından da ta'zim&tını beyân etmiş ve sadrâzâm Sultân Süleyman'ın hem' gazi hem çehid olarak «sultânü'nüheda» unvanına lipftkat kazandığını söylemiştir. Hiçi toplantı tonunda ferbtüer içildikten sonr* Edirne'nin Kıyık mahallesindeki ikametinin» gttmiatlr.

görünmüyorlardı.⁵⁶⁹ Zâten Türklerin Venedik'ten gelen elbiselerinin renkleri Acemlerdin elbiselerinden cansız değildi. Şâh'ın hediyelerini kırküş, sefirin hediyelerini on deve getiriyordu. Bunların en kıymetlileri bizzat (Hz.) Alî tarafından yazıldığı zannedilen bir Mushaf-ı Şerîf ile Firdevsî'nin bir Şâh-nâme'si (ikisi de sırmalı kumaş ile cildlenmiş ve murassa cildi idi), Bedahşâh yakutlarını ihtiva eden bir mücevherat çekmecesini, iki inci, içine zehir konulunca kırılmasıyla tanınan sekiz firûze kâse,⁵⁷⁰ sahra resimleriyle müzeyyen muhteşem iki çadır idi. Bu çadırlar, Arablar'ın en büyük şâir-i rebâbîsi olan Mütenebbî'nin şiirinde övdüğü Suriye çadırlarından daha güzeldir.⁵⁷¹ Sefirin hediyeleri içinde, yirmi ipekli büyük kalıçe, daha az büyüklükte diğer birçok kalıçeler, dikkate değerdi. Bunların üzerine sırma ile çiçekler, kuşlar, muhtelif hayvanlar nakşedilmişti. Keza, çadır önlerine konulmağa mahsûs dokuz perde, deve tüyünden dokuz kalıçe, altın ve gümüş işlemeli ve murassa, dokuz eyer, t-Eski tranlılar*da ve daha sonraları Romahlar'daki fildişi yüzükler gibi cihanşirlik alâmeti olmak üzere- yedi gümüş yüzük, kırmızı kadifeli gılaf (kın) içinde yedi kılıç, nihayet gayet ince ve herbirini ancak altı kişi götürecekt kadar büyük tran kalıçeleri nazar-ı dikkatleri çekiyordu. İran sefirinin hediyeleri ne kadar tantanalı ise, i'timâdnâmesi de o derecede tumturaklı üslûbu ve hadden agkın uzunluğu ile o kadar mümtaz idi. Bu i'timâdnâme, bu bakımdan şark saraylarının diplomatik evrakları arasında emsalsiz bir âbidedir.⁵⁷² Elçi huzûr-ı şahaneye girdiği zaman, Pâdişâh tekeli üfs üz c es i ne:

- «Nasılsın?» dedi.⁵⁷³

Lâkin Şâh-Kuh, Şark saraylarında diplomatların ve nedimlerin serbestliğinin ne kadar olduğunu bildiğinden, ihtiyata uygun bir sükûtle Pâdişâh/m bakışı ve şevketi karşısında kızardı ve birşey söylemeğe mecali kalmamış gibi göründü. Kendi nâmına olarak bir Mushaf, bir çadır, kılıçlar, kemanlar (yay) ve oklar, ipekten ve deve tüyünden kalıçeler tak-dîm etti.

⁵⁶⁹ Macaristan Rûhânî Reislîği Kütüphanesinde toplanmış olan 119 kit'a diplomatik evrak arasında bu muahedeye dâir Edirne'den 20 Mart 1568 târihiyle gönderilen raporu müracaat. Adı geçen evraklar Avusturya elçileri Verantius, Zay, Töfenbach, Busbek, Vis tarafından yazılmıştır.

⁵⁷⁰ Plgafetta bunu t'firvari» yapmıştır.

⁵⁷¹ Yetmişyedinci kaside, s. 108.

⁵⁷² Bu i'timâd-nâme Reis San Abdullah Efendi'nin Münşeat mecmuasında mevcut olup, büyük ebatta 49 varaka teşkil eder. Benim nüshamda her biri 50 satırlı ofcuz, varaka işgal eder. Kont Rzewuski'nin (Rzewuski) mecmuasında da büyük ebatta 70 varaklık to'r kitapdır. Ikon'da «Osmanlı Edebiyatı Tarihi»ne müracaat, s. 165.

⁵⁷³ Durum böyle değildir. cPâdsaK-ı Süleyman-haşem» Şah-ı kerem hazret-lerinün hâli eyü mi, hoş mu buyurup gayri kelam olmadı; satvet-i se-hen-şahl havfından ilci hanun daha nutka mecali kalmayup çıkdı.» Se-lanikl'den telhis, s. 94.

Saraydan dönüşünde gidiş protokolü muhafaza olundu. Sultân Selim, masrafları için sefire hazînesinden günde beşyüz duka tâyin etti ve evvelki ahidnâme esasları üzerine yeni bir sulh akdedildi.

Acem elçisinin gelişinden birkaç gün evvel, dîvân, Abdal nâmında bir Kürd beğiyle maiyyetinde bulunan otuziki kişinin -sadrâzâmın emriyle bunları Yeni Câmi'de tevkif edeceği sırada çavuş-başy'yı öldürmüş olmalarından dolayı- idamına hükm etti. Abdal'ın başy kesildi; otuziki Kürd de her biri otuziki rüzgârdan birinin estiği tarafa döndürülerek, çeşitli işkencelere yatırıldı.⁵⁷⁴

Edirne'de Yangın

Acem ve Avusturya elçilerinin kabulünden birkaç gün sonra Edirne'de bir yangın çıkarak, elli hâne yandı. Yine o aralık Ulyân-oğlu ve mu-tahharlenk (Topal Mutahhar)'in Basra ve Yemen havâlisinde isyan bayrağını kaldırdıkları haberi alındı. Devlet'i, Arabistan'ı kaybetmekle teh-dîd eden ve Osmanlılar'm bu ülkede fetihlerini genişletmelerine vesile olan Topal Mutahhar'm hâdisesi az sonra nazar-ı dikkatimizi davet edecektir; eğer Ulyân-oğlu da Acemler'den beklediği imdada nail olsaydı, daha az tehlikeli olmayacaktı. Lâkin ümidine nâilolamayıp birkaç bin yeniçeri ile üzerine yürüyen Basra ve Şehr-i Zor beğlerbeği tarafından mahvedildi.⁵⁷⁵

Lehistan'la Anlaşmanın Yenilenmesi

Sultân Selim, 26 Nisan 1568'de Edirne'den İstanbul'a döndü. 1 Mayıs'ta Lehistan Krah'nın elçisi Suhorovski, maiyyetinde üçyüz kişi ile payitahta dâhil oldu. Kıymetli hediyeler⁵⁷⁶ getirmekte olan bu elçi, sulh

⁵⁷⁴ Abdal Beg hakkında şikâyet vardı. Sadrâzam yeni çavuş-bası olan Bek-taş-zade Mehmed Ağa'ya «Kürd Abdal Beg'in hanesi nerede ise bul; habsl ferman olunmusdur» dem'şti. Mehmed Ağa, Beğ'in Üç ŞerefeU Câmi'de bulunduğunu, haber alarak; ve orada kırâat-i Kur'ân üzere bularak tevkife kalkışmakla hatâ etmiştir. Bir çavuş da çavuş-başy ile beraber maktul olmuştu. Abdal kaçarken Reyhan Kızı denilen mahalde tutuldu. Yanında birkaç kişi daha öldürüldü. (Selânikl'den telhis, s. 99). Maiyyetinde 32 kişi bulunarak herbirinin rüzgâra -doğru çevrildiği ve İşkence edildiği, Selânikl'de yazılı değildir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/547-551.

⁵⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/551.

⁵⁷⁶ (1 Mayıs) «L'amibassador di polonla a bacciato la main al Sgr. a fatto 11 presenti X mazzi dizibellinl X coppe dorate IV orolgi, e III grossi comi di caccia» Avusturya İmparatorluğu Hanedanı Arşivi'nde sefir Soranzo (Soranzo)'nun raporu. Sultan Selim'in Lehistan Kralı'na 14 Haziran 1568 tarihli mektubu -ki Ahmed Çavuş ile gönderilmiştir- Kazaklar tarafında Akklrman'da yapılan taaddiyâttan şikâyeti bildirmekte olup Kral' in cevabı bu hususta özür t'yânını ve Tatarların akınlarından dolayı şikâyeti ihtiva etmektedir.

anlaşmasının yenilenmesine, Moldavyalılarla Tatarlar'ın Lehistan arazisindeki akınlarından şikâyete gelmişti. Bundan başka eski kapütîlâsyonlann Osmanlılar'dan firar edenlerin iadesine, îatarlar'a senelik vergi verilmesine, Moldavyalılar'ın Lehistan'dan muvafakat almaksızın voyvoda tâyin edebilmelerine dâir olan üç maddesinin kaldırılmasını teklif edecekti. Voyvoda nasbıyla ilgili bu teklif hususunda Kral Sigismund -Si-yâvuş'un, pederi Aleksandır'ın makamına oturduğu- Boğdân ile yaptıkları gizli ittifaka istinâd ediyordu. Bu ittifak, ertesi sene Boğdan'ın Lehistan'ı metfeû tanınmasını tasdik ediyor ve Lehistan'ın, zât-ı şâhâne müstesna olmak üzere, diğer hükümdarlarla girişeceği muharebelerin hepsinde bizzat yardım göndereceğini belirtiyordu. Akdedilen bir anlaşma ile te'yîd edilmişti. Lehistan ile anlaşma, üç seneden beri esarete tutulan Tatar elçisinin serbest bırakılması şartıyla yenilendi.⁵⁷⁷

Bununla beraber, Pâdişâh, Transilvanya voyvodasına Çiççov ve Kökölluvâr kalelerinin Moldavya voyvodasına teslimini emretmişti; Eflâk ahâlîsinin şikâyeti üzerine, voyvodaları Piyer Mirce ^-otuzüç yaşındaydizincire vurularak istanbul'a gönderilmişti. Fakat Mirce» kendisinin varmasından Önce dört milyon akçe (80.000 duka) göndermemenin yolunu buldu. Bu akçenin yarısı ,bâb-ı devlete taahhüd ettiği vergi idi; öteki yarısı da kendisi, daha doğrusu -ahlâkının bozukluğu kadar hîlekar da olan⁵⁷⁸ validesi tarafından hediye adı altında takdim olunacaktı ki, bu kadın şu fedâkârlık ile oğlunun affa nail olacağını ümîd ediyordu. Bundan başka Mirçe'nin validesinin tertibi üzerine Prens'in meclisi âzasından biri 130.000 dukanın gizlenmiş olduğu bir mahalli Pâdişâh'a haber vererek, bu para da devletin hesabına alındı.⁵⁷⁹ Lâkin Pâdişâh, voyvodanın makamına geri gönderilmesini kabul etmiyerek, yerine Haleb'e sürgün edilmiş bulunan kardeşi Aleksandır'ı tâyin etti. Yalnız Mirce hayâtını kurtarıp anasıyla birlikte Konya'ya sürgün edildi; ve bir müddet sonra orada Öldü.

Senenin sonuna doğru, Pâdişâh, Sigismund'un elçisi Misel Gyulabi'yi Transilvanya'ya gönderdi; bir sene Önce Sebastiyân Erdel ve Fransuva Balog'un tebliğ etmiş oldukları gibi, Misel de Voyvoda'nın hududa riâyet

⁵⁷⁷ «Gautum, ut rex poloniae legatum Tatarum jam 3 annos detentum di-mittat.» Vîs'in raporu. Mezkûr arşivde, Venedik evrakında Soranzo'nun raporuna mürâcaa^.

⁵⁷⁸ «in petri locum Aleacander ex Aleppo redux,- mater, salax scortum, a Suîtano et sororo (vidua Rustemi) obtinult vitam.» Elçi Alber I>ö Vis'in Avusturya tmp. ve Kral. Han. Arşivindeki raporu.

⁵⁷⁹ Alber Dttvls'ın Mayıa 1568 târînlî raporundan alınmu* olan bu tafsilat, Moldavya'nın hiçbir tarihçisinde yoktur.

etmesini ve Erdud, Nagibanla, Zeşvar şehirlerini sükûnet içinde tasarruf etmesini ve bu esnada tmparator'a rahatsızlık vermemesini ihtar edecekti. O zamana kadar Pâdişâh'a ve tmparator'a vergi vermiş olan bu üç beldenin tasarrufu epey zamandan beri iki devlet arasında konuşulur olmuş ve son olarak Macaristan valisi Mustafa Paşa ile İmparator'un baş-mâbeyncisi Prens Traotsen arasında mektup⁵⁸⁰ ve ulak teatisine sebebiyet vermişti. Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği rapora göre, Osmanlı elçisi İbrâhîm (Strozeni) Budin'den geçerken, o zamana kadar her iki tarafa vergi vermiş olan köylerden, İmparator'un, kendisine isabet eden haklarından vazgeçmiş olduğunu bildirmişti. Bu hususta müzâkerelere girişmek üzere Budin'e gelmiş olan Ahar Çabî de Mustafa tarafından Prens Traotsen'e gönderilen çavuş gibi herhangi bir muvaffakiyete mazhar olamadı.⁵⁸¹ İbrahim'in iki esirin alınması ve yolda kendisine kalabileceği yerler olarak penceresiz yerlerin gösterilmesi hakkında İmparator'a gönderdiği birçok mektuplarda ileri sürdüğü şikâyetler, az daha yeni ihtilâflar doğuracaktı. Bununla beraber Maksimüyen'in i*ti-mâdnâmesinde Pâdişâh'a verdiği izahat fırtınayı geçiştirerek, iş o noktada kaldı. Lehistan elçisi, memuriyetinden pek de hoşnûd olmadığı halde yeni kapütilyasyonu Lehistan Kralı'na takdime memur Hasan Çavuş ile birlikte vatanına döndü. Bu esnadadır ki, balyos Soranzo'nun yerine Bar-baro tâyin edildi.

Ertesi senenin başlarında (8 Kânun-ı sâni 1569), Sultân Selim -bu pâdişâhın saltanatında pek aralıklı olarak rastlanan- müstakil olma arzusunun bir numunesini daha gösterdi: Önceleri kapıcı-bâşısı olup bir müddetten beri gözden düşmüş gibi olan Lala Mustafa Paşa'yı, hakikat-i hâlde hükümdar demek olan Sokollu'nun reyini almaksızın, son kubbe vezirliğine tâyin etti. Selîm'in sadrâzamdan korkusu o dereceydi ki, bu tâyini kendisi haber- vermeye cesaret edemedi; Sokollü'yla yalnız görüşmekten çekinerek, bir av dönüşünde at üzerinde bir dîvân (ayak dîvânı) tertîb ederek, birbirini müteâkib vezirlere hitâb ettiği sırada, Lala Mustafa'ya ve sadrâzama da hitâb etti: bu suretle sadrâzamları zımnen anlaşmış oluyordu. Malta adası üzerine gönderilen ordunun kumandanı olan Mustafa'nın kardeşi-mu'tâd.olan 200.000 akçenin üzerine, bunun dörtte biri kadar ilâvesiyle⁵⁸² vezâretten azl olundu. Bu esnada Sultân Selim, eski Eflâk Prensi

⁵⁸⁰ Mustafa Paşa mektubunda kendisine su unvanı verir: «Nos Muetafa-Baa-sa dlvina Prövidentla et Caesarea elementia illustratua Budae et partium regni Hungartae Oubernator ConsSUariüs.»

⁵⁸¹ Traotaon İle 7 BylüT'de ftrttftu. Çabl Budin'e ancak 5 Ağustosta gtdi.

⁵⁸² «360.000 upri, che fauno şcudl 1.000». Barbaro'nua raporu.

Mirçe'nin tahsisatına 'anası tarafından takdim olunan 30.000 dukaya mükâfat olarak™ günde yirmi akçe zam yaptı; anası da verdiği paralara mukabil yalnız 10.000 duka aldı. Cezayir beğlerbeği Salih'in oğlu Mehmed - ki hapse atılmış ve bütün emvali alınacak diye tehdîd edilmişti- sahibi bulunduğu geniş arazîden bir kısmını terk etmekle hürriyetini satın aldı.⁵⁸³

Mora İsyanının Bastırılması

Bu sırada bâzı mühim siyâsî meseleler Pâdişâhsın dikkatini denizin orta tarafına ve Mora*ya çekti. Validen hoşnûd olmadıkları için onu bir tüfek ateşiyle öldürmüş olan⁵⁸⁴ Trablus muhafızlarının bu isyanı ve Mora'da Maynotlar'ın isyanı acilen te'dîblerini gerektiriyordu. Kapdân Paşa, büyük denizci Hayreddîn Barbaros'un rûhâniyetinden istimdâd ettikten ye türbesinde kurbanlar kestirdikten sonra⁵⁸⁵ 5.000 yeniçeriye yüklediği 15 kadirga ve Trablus Paşalığına tâ'yîn edilen bir hadım ile birlikte, İstanbul'dan hareket etti. Diğer 10 kadirga da Spartlar'ın torunlarını zabt ü rabt altına almak üzere bir kale inşâsı için Mayna üzerine gönderildi⁵⁸⁶ İskenderiye'de birçok Fransız gemileri ambargo⁵⁸⁷ suretiyle zab-tedildi. Bu tedbîri Osmanlı hükümeti nezdinde pek büyük nüfuza sahip olan Yahudî Jan Migez, Fransa'dan alacağı olan meblâğın te'mîni için tel-kîn etmişti. Fransa elçisi şikâyet ettiyse de faydası olmadı.⁵⁸⁸

Ertesi senenin baharında (28 Mart 1570), Gaspar Minkoviç ve Edvar Provizyonali nâmında iki nons, son ahidnâmede gurur verici hediyeler oldrak Pâdişâh'a verileceği belirtilen 30.000 duka ile vezirlere verilecek akçeleri İstanbul'a getirdiler. Resmî surette huzûr-ı şahaneye kabullerinde Transilvanyahlar'ın Zehvar* Erdud, Nagiyâbanya beldelerini istilâyâ teşebbüslerinin kat'iyyen men'edilmesini, ve Fransuva Forgaç, Ladislas Yolafi, Blezguniati gibi âsîlere hiçbir şekilde yardım edilmemesini talep

⁵⁸³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/551-554.

⁵⁸⁴ «Il bassa di Tripoli amazzato con una arehibuggiata da questl Barberesch! per malasadisfazione del suo «ov er no. > Barbaro'nun 12 Mart 1569 tarihli raporu.

⁵⁸⁵ Elçi Soranzo'nun 20 Mayıs 1569 tarihli raporundan: cAvendo fatto se-condo li solito sacrificzto alla sepoltura di Barbarssa.»

⁵⁸⁶ «Albraazzo di Malna per fabricer 11 castello, per tener in freno quella gente inquietissima.» Barbaro'nun 24 Mayıs 1569 tarihli raporu.

⁵⁸⁷ Bir geminin harb esnasında bulunduğu limandan çıkmasının geçici olarak yasa&lanmafi. (Mütercim).

⁵⁸⁸ Eskiden Paris sefirliğinde bulunmuş olan Bacbaro şöyle diyor:; «Giovanni Mlches, creditor del Christianissimo Re per Il disposlto del gran partito del liono di clrca 150.000 scudi, a fatto flù d'una volta pretensione per i suoi dausi mandati În Prancia.»

ettiler. Sokollu Mehmed Paşa, ele geçirilmesi için o kadar Müslüman kâni dökülmüş ve o zamandan beri harabe hâline gelmiş olan küçük Erdud kalesinin Transilvanyalılar'a bırakılmasının müriâsib olacağı fikrini ileri sürdü. Lâkin nonslarla elçinin ısrarı üzerine, bundan vazgeçti. Bununla beraber diğer maddeler hakkında bu kadar yumuşak davranmıyarak, Paluta, Vesprim, Istoni-Belgrad etrafında bulunan köylerin Pâdişâh'tan başkasına vergi vermemesini, ve Tata ve Papa kaleleri etrafında olup o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne vergi vermekte olan köylerin de kadıları vâsitasıyla vergilerini göndermeğe devam etmelerini ısrarla istedi. Nonslara san'atkârâne işlenmiş iki yay hediye ederek, mukabil olarak Viyana'dan kendisine güzel bir zırh gönderilmesini söyledi.

Transilvanya memurları Misel Gyula ve Gaspar Bekeş yukarıda zikredilen üç mevkî hakkındaki taleplerini" tekrar ettilerse de, birşey elde edemedi. Dördüncü ay s.onra Fransuva Balog nâmında bir memur, refakatinde tercüman Ferhâd olduğu halde, Tameşvar beğlerbeğiyle Solnok sancak-beğinden şikâyete geldi. Ahlaken zayıf bir şahıs olan Sigismund Zapolya üzerinde müsbet bir te'sîr yaptığı ve Transilvanya'yı iyi idare ettiği için sadrâzam Mehmed Paşa'nın Gaspar Bekeş'e özel bir muhabbeti olduğundan, bu memuru iltifatlarla kabul etti.⁵⁸⁹

Fransa Ralfna Elçi Gönderilmesi

Sadrâzam (Transilvanya'da hüküm süren Sigismund için Prenses MargriVi istemek üzere tercüman Mahmûd Beğ'i Fransa Kralı'na gönderdi ki, bu suretle Sigismund'u Lehistan tahtına oturtmak istiyordu.⁵⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin Fransa Kralı'na ikinci sefaretini göndermesi de bu sene zarfında vuku buldu. Lehistan Kralı nezdinde netice alamadığı bir memuriyetten dönüşünde îbrâhîm Beğ, IX. Şarl'a yeni kapütilyasyonu takdîm etmek üzere Paris'e gönderildi (27 Teşrîn-i evvel 1569).⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/554-555.

⁵⁹⁰ Alber DÖ Vis İle Avusturya İmp. Arşivinde Venedik elçisinin raporu: «Mah-mud mandato in Françia per persuader il Be di sposar la sua sorella Mar-gerlta al Transilvano con promessa di farlo Be di Polonía dopo la morte del Be.» 2 Teşrîn-i evvel 1569; yine o senenin 7 Nisanında: «Mamut porta iare lettere de quel Stgnore.»

⁵⁹¹ Si sta qui in aspettazione del ritorno d'Ibnâhimbeg di Polonla e di Cu-ibat Claus di Transilvania.» Balyos Banbaro'nun Avusturya İmp. ve Kral. Hân Arşivindeki 1 Haziran 1569 raporu. Barbaro'nun diğer bir raporu da şöyle yazıyor: «Bichiesto İl Be di Polonla per Ibraimo a mover contrâ il Moscovita, ripose non poter romper ia tregua, nondlmeno, che trove-rebbe modo a compiacer a sua maestaquando la volesse attendere alla promessa fattali prlma che morlssa sultano Sodelmano suo padre, che era di voler subito

Büyük İstanbul Yangını

Yine bu sene zarfında Osmanlı vekayînâmeleri, İstanbul târihinin kaydettiği yangınların en büyüklerinden birini haber verdiler. Avrupa elçilerinin raporlarıHa göre 36.000 hâne yandı ki, bir sıfırı düşülse bile büyük görünür. Yangın Yahûdî mahallesinden⁵⁹² çıkarak, bütün söndürme çabalan beyhude oldu. Yayılmasını önlemek için yangın yerine koşmuş olan vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa, pek büyük muhataralarda kaldı; az daha gayretinin kurbanı olacaktı. Yeniçeriler, Yahûdî hanelerine yardım etmek şöyle dursun, sekenesini katlettiler. Hattâ bir Hıristiyan delikanlısını astılar.⁵⁹³ Yeniçeri ağası Ca'fer Ağa bir hastalıktan dolayı yatağından çıkamadığından, askerlerinin intizamsızlığını önleyememişti; azledilerek yerine Macar yâhud Hırvat olan baş-imrahor Siyavuş tâyin edildi. Onun da mansıbı baş-silâhdâr Kaytas Ağa'ya verildi.⁵⁹⁴ İstanbul büyük yangınını müteâkib vilâyetlerde de yangınlar çıktı. Bursa, Selanik, Tana (Azof) hemen tamamen kül oldu; sonuncu şehirde top barutu mahzenin ateş almasıyla 1.000 asker telef oldu. Yangını söndürmekte, ihmâli hattâ kasdi görülmüş olmakla itham edilen yeniçerilerin, eski intizâmını iade etmek için bu askerin içine -dindaşları hakkında son olarak yapılan vahşîliklerle babalarının dînini terke sevk edilmiş olmaları muhtemel bulunan;-Yahudi ve Hıristiyan mühtedîleri

entrato nell' Împero metter un signor Polaco În Møl-davla.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/555.

Alber Dö Vis ve Venedik elçileri raporları müstahrecâtı. Flâs-san'da bu iki sefarette dâir hiçbir söz görülmez; hattâ Flâssan II. Selim tarafından yenilenmiş olan Fransız kapitülasyonunu ve Fransız elçisi Kampani'nin me'mûriyetini de bilmiyor. Verantius (Katona'da, 25, s. 18) elçiyi Gran Campio ve kâtibini Guillaume de Gran Rie (Giliyum Dö Gran Ri) diye isimlendirir.

⁵⁹² ÂH, (varak: 556, vak'a 10), bu yangın için, kendisinin gördüğü en büyük yangın olduğunu söylüyor. Lâkin bunu Sinan'ın Ye-men'den dönüşüne tesadüf ettirmekle vak'amn târihi bakımından hatâ eder. Çünkü Sinan Yemen'den ancak 1571'de dönmüştür. Âlî (varak: 357), Kmalı-zâde'ye yazılmış bir mektupta bu yangını tasvir eder. Bu mektup o zamanın Osmanlı üslûbuna nümûne sayılabilir.

⁵⁹³ Selânikî, s. 100: Alber Dö Vis'tn 27 Bylûi raporu: «Noetu ingens İncen-dlum, in quo Mohammed. perlciltatus lapsis, m Hebraeorum aed'bus fiam-ma erupit, allquot Hebrael ibldem conventi a Janlssarls Interfecti et juvenis Chrlistianus cruc!fixus.» (Selânikî'nln bu yangın, hakkındaki İfâdesinin hülasası şudur: 976'da İstanbul'da büyük, yangın oldu; bir gün bir gece yandı; Yahudilerin büyük binaları hâil olamadı; yeniçeri ağası Ca'fer Ağa hasta bulunduğu içte yeniçeriler kendi fâldelerine çalışıp halka hasâret oldu; vezirler de itfa için çok zahmet çekdiler. Sadrâzâmın damadı olan yeniçeri ağası Ca'fer Ağa, mansıb verilinceye kadar ulufesini almak üzere, yerine mlrâhûr-f evvel Siyâvug Ağa ,onun yerine de içeriT den çıkan sllâbdar-ı hassa, Kaytas Ağa nasb olundu. (İstanbul basımı, 1281, s. 100, Mütercim).

⁵⁹⁴ Selânikî (s. 100); Alber DÖ Vis: «Supremus stabuli magister natione Ungarus Sultano carissimus, ita ut illi filiam dare et in Veziraturn exaltare cogitet.» Osman-zâde Efendi'ye nazaran, Terâcim-i Ahvâl-i Vüzerâ, o da Piyâle gibi Hırvat idi.

alındı.⁵⁹⁵

İmparator'un elçisi Alber Dö Vis bu sırada İstanbul'da vefat etti; Beyoğlu'nda bulunan Azız Benuva Kilise'sine defn olundu;⁵⁹⁶ bu münâsebetle Pâdişâh ve sadrâzam İmparator'a mektuplar yazdılar ki, bunlar sefirin faaliyetine ve vatanının teşekkürlerine lâyük olduğuna şehâdet etmektedir.⁵⁹⁷ Yerine tâyîn olunan Belçikalı Şarl Rim Destbek, Vis'in selefi olan Busbek'in nasihatlarını aldıktan sonra, dört senesi geçen sekiz senelik ahidnâmenin yenilenmesi için sadrâzamlı müzâkereye girdi. Mehmed Paşa, ihtilâf mevzuu olan köylerin teslimi için ısrar etti. İmparatorca pek müsâid olan 1562 sulhunu sadrâzam Alî Paşa'nın hatâsı addederek, selefinin Sultân Süleyman zamanında yaptığı bir hatâyı Sultân Selîm zamanında tashih etmek vazifesinin kendisine düşeceğini bildirdi. Şunu da ilâve etti ki, eğer haklı taleplerinin yerine getirilmesinde daha ziyâde gecikilecek olursa, Budin'den bir ordu ile ilerliyerek, birkaç günlük bir mesafeye kadar İmparator arzîsini ele geçirecek ve bu suretle hududun selâmetini, te'mîn etmek için bütün memleketi tahrîb ederek geniş bir çöl hâline koyacaktır.⁵⁹⁸ Müzâkerelerin sonuna doğru İrân Şâhı'nın vefatı haber

⁵⁹⁵ Bizim tarihlerde böyle bir fıkra görülüyor. Yahudi ve Hristiyanlar yeniçeri yazılmış İse -o zamanlar yeniçerilik gıpta edilir bir hizmet olduğundan- bu müsaade birçoklarının din değiştirmelerine kftfl sebep olacağından, hepsi için dindaşlarının tasytkı ihtimalinin düfünütaesine mahal yoktur. Mütercim.

⁵⁹⁶ Kâtib Anselm Ştugel ve Jorj Sorer ile tercüman Matia DÖ Faro ve Teodorik Dö Berih bu elçinin vefatı hakkında şöyle yazarlar: «Corpus ex Constantinopoli ad Porotenses transtuli-mus in fano S. Benedicti ad Franciscanos - vir a Turcis tum propter vitae sanetimoniam, morum suavitatem et actionum probitatem valde amatsu, tum ob prudentiam solertiamque etiam nüne laudatus, cuujs obitum viri hujus Portae spectabiles, Mufti, Passae, Veziri». Mezarındaki kitabe şudur: «Hic iacet Illustrissimus Dominus Albertus de Wyss, Sacratissimo-rum Principum ac Dominonun Diui primum Ferdinandi Au-gustae Memoriae, ac deinde D. Maximiliani Secundi Romano-rum Imperatorum ete dum uueret Consiliarius, et in Curia Ottomanica complures Annos Orator, Qui obiit XXI. octopris Anno Domini M. D. LXIX.»

⁵⁹⁷ Vis hakkındaki sitayişlerle beraber Bosna sancak-beği tarafından Sluin Banlığı dâhilinde yapılan saldırganlık hareketleri hakkında takbihi bildiren sadrâzamin mektubu 1 Knsım J rS'SO târihlerdir, Hamza Be'ğin serbest bırakılması talebini ihtiva eden Pâdişâh mektubu Cumâde'l-âhirî 977 (30 Ocak 1570) târihidir. Maksîmiyen'in bu mektuba verdiği cevapta şu fıkra dikkati çeker: «Quantum enim >\os tam rari viri ac fidissimf mi.nist.ri, qui, nobis adeo îongo tempon? in arduis maximmqe momenti rebus post positis quibuscumqur difficuHaühus atque perîcuüs eximia fide integritate et constanfu praeciare admo-dum inservivit, quin et totius Chrisüanao Reipublicae insignia ac Lmprîmis ultlia praestitit officia. jacturam fecerimus, id sane n(?mo rectius quam nos aestimare poterit.»

⁵⁹⁸ Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Hanedanı Arşivi'nde Rim (Rym)'m rapora. Rim, İstanbul'a döndükten az sonra yazdl-ğj bir raporda yerlilerden gençler seçerek bunların talîm etmek ve tercümanlık için yetiştirmek lüzumunda ısrar ederek diyor ki:

«Posthac Majestatis Vestrae tarcicis negotiis traetandis rmaxime successu temporis proderit vi Venetorum more cum singulis novis oratoribus certo termino avocandis et aliis sub-stituendis duos aut tres bonae indolis et ingenuosae decilitatis juvenes, unum Germanum et alterum Croatam, ex duabus quippe nationibus fidelioribus et sincerioribus genitos, mittat, quos oratores novi in Turcarum lingua institui curent, ut ubi hane illi calluerint M. Va. his interpretibus utatur, nec opus habeat, ut Principis Turcharum Vasallos aut alterius territorii homines huic öperi adhibeat, unde multa incomoda et diffi-cultates nascuntur, quae quales sint inde colligi potest, quod nequaquam tutum sit exteriorum ministerio uti

alınarak,⁵⁹⁹ Van ve Erzurum hududu kalelerine top ve beş milyon hartuç gönderildi.⁶⁰⁰

Hududda âsâyîşi sağlamak için iki günlük mesafeye kadar bir komşu memleketi çöle çevirmek fikri,⁶⁰¹ şübhesiz ki barbarlık zamanlarına lâyıktır. Bununla beraber, isabetten ârî olmayan bir büyüklüğü de zimnen bildiren bir müteâladır. Bütün Süleyman saltanatının o kadar yüksek derecede gözler önüne serdiği tantana ve ihtişam, II. Selîm'in saltanatında-ki teşebbüslerde ekseriya işlenmiştir. Şu kadar ki, bu hak, Pâdişâh'dan ziyâde sadrâzam Sokollu'ya atfedilmelidir. Sultân Selîm'in teşebbüsleri sırasında târih, en başta olmak üzere Edirne Câmii'nin inşâsının tamamlanışım ve - neticesiz kalmış olmakla beraber- Volga ve Don nehirlerinin bir kanalla birleştirilmesi projesini kaydetmek icâb eder.⁶⁰²

Selimiye Camii'nin İnşası

Selîm'in saltanatının ilk senelerinde Selimîye Câmii'nin temelleri atılmıştır ki, bunun kubbesi Ayasofya kubbesine nisbetle iki zira' daha geniş bir çaptadır. Mîmâr Sinan, -ki adı Osmanlı mimarîsinin en güzel zamanına damgasını vurmuştur- bu binada san'atımın bütün menbâlarından istifâde etmiştir. Muhtelif inşâatından bahsederken, kendisi der ki:

- «Şehzade Camii bir şakirdin, Süleymâniye bir amelenin işidir; Selîmiye ise bir üstadın eseridir.»

Kubbeyi taşıyan sekiz sütün içeriye çekilmiş ve hâriçte mümkün olduğu kadar az çıkıntı göstermiştir. Bu san'atkârâne vaziyet, camii'nin içini genişletiyor. Zarîf ve hafîf dört minare semâya doğru yükselerek, müez-

imprimis eorum, qui referundant hos, apud quos res gerendae sunt, tam-quam subditi, aut cogitent aliquo modo gratificari illis, quorum in ditone nati sunt, semper homines aliorum, sui sanguinis hominum rebus adjuvandis sunt fidiore et studiosiores, et quisqui erga suum Principem et nationem sincerius affectus est et consultius illi vult.»

⁵⁹⁹ «Questa settimana glonti Ciausl di Esdron (Erzurum) che cenfirmano la morte del vecchio Sofi.» Balyos Bar-baro'nun 25 Haziran; 1569 raporu. Avusturya İmp. ve Kral. H&. Arşivi.

⁶⁰⁰ Venedik elçisi Barbaro'nun raporu, o zaman neşredilen sekiz fermanın muhteviyatım bildiriyor: el - Oniki mauna (büyük yük gemisi) inşasına dâir İzmit'e ferman, 2 - İkyüz kadirge İçin erzak tedârikine dair Gelibolu kadısına, 3 - Firkateyn erzakı için Midilli ve Mora kadısına, 4 - Zahire İçin Santimi kadısına, 5 - İstanbul'da sel İns&ısı için levazım gönderilmesine dair Bahr-1 Seffd (Akdeniz Adaları eyaleti) memurlarına; 6 - Geçen sene top imâli için hazırlanan mâdeni maddelerin Van ve Erzurum'a gönderilmesi için İran hududuna ,7 - Üç milyon hartuç hazır bulundurulması İçin Van beglerbegine, 8 - İki milyon hartuç hazır bulundurulması İçin Erzurum begleftegne.»

⁶⁰¹ cHoc amplms tolerare non potuisse, et nişi legatus (Wyss) obiisset. Bu. dae hferbare voluisse, ut aliquotdiexum solltudinem faclat pro flntms.» Rim'in raporu, Avusturya İmp. ve Kral. Han. Arsivi'nde.

⁶⁰² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/556-557.

zinlere mahsûs olan üç şerefe ile taçlanıyorlar. Bu minarelerden birinde -II. Murad'ın meşhur câmünün minaresinde olduğu gibi- zirveye, birbiri üzerine konulmuş helezoni üç merdivenle çıkılır; Öyle ki, bu merdivenlerden üçünde birden çıkan üç kişi, biri öbürünün adetâ başı üzerinde yürüdüğü halde ve üçü birbirine seslerini duyurabildiği halde, birbirlerini göremezler. Bu camiin de dârü'l-fünûnu (medresesi) olup, baş-müder-rise «reîsü'l-müderrişîn» unvanı verilir. Cami inşâsı yedi sene sürdü; Selîm'in saltanatının ilk senesinde başlanılmış, ancak ölümü senesinde bitirilmiştir. Şâyân-ı hayret bir âbidedir ki, sonraki nesillere müessisinden ziyâde mimarının ismini nakletmek lâzım gelir.⁶⁰³

Don ile Volga Nehirlerini Bir Kanalla Birleştirme Teşebbüsü

Don ile Volga nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsü büsbütün başarısızlığa uğramıştır. Kefe sancak-beğliğine tâyin olunmuş olan defterdar Çerkeş Kaasım Beğ, bu büyük işi ilk düşünendir ve idaresine memur olmuştur. 3.000 yeniçeri ile 20.000 süvârî bunun için Ejderhan'a gönderildiği gibi, onbeş kadırğa Azof a 5.000 yeniçeri ve 3.000 amele götürdü. (4 Ağustos 1569).⁶⁰⁴ Bundan başka, Ejderhan'ın muhasarası ve kanalın kazılmasında piyadelere yardım edilmesi için 30.000 Tatar'ın yeniçerilere iltihakı emredildi. Lâkin Prens Serabyanov kumandasında 15.000 Rus, amelenin üzerine saldırarak, bunları dağıttılar.⁶⁰⁵ Diğer taraftan da Ejderhan muhafızları kuvvetli bir yürüyüş yaparak muhâsırlara büyük zâyîât vererek püskürttüler. Türklerin son ümîdleri olan Tatar ordusunu Ruslar tamamen perişan ettiler; kurtulanlar da esir edildiler. Türkler'in bataklıkta, çöllerde kılavuz olmak üzere aldıkları bir takım Tatarlar da, kasten onları şaşırıttılar. Bu teşebbüsün başarıya ulaşması hâlinde bağımlılığının artmasından başka bir şey görmeyen Kırım Hânı Devlet Giray'ın hâinâne telkinleri, mağlûbiyet ve zâyîât ile cesaretlerine hâle gelen Osmanlı askerinin maneviyâtının bozulmasına, ilâve sebep teşkil etti. Devlet Giray'ın adamları Türk askerine bu kuzey eyâletlerinde kışın dokuz ay sürdüğünü, yazın ise ancak üç saat

⁶⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/558-559.

⁶⁰⁴ Karamsin, s. 156, 15.000 sipahi ve 2.000 yeniçeri diyor.

⁶⁰⁵ Bu münâsebetledir ki Ruslar Türkler'den ilk defa olarak harb ganimeti almışlardır. Çünkü, Oka sahillerinde 1541'de aldıkları ve Karamsin'in bunlar hakkında «İçte o vakit birinci defa olarak Türk armağanlarını ellimizde sorduk» dediği şeyler, bir Osmanlı değil, Cengiz-oğlu olan Sahlb Giray/dan alınmıştı.

(ay) devam edebildiğini bu sebepten ya istirahattan mahrum olmaları, yâhud güneşin doğuşundan birbu-çuk iki saat sonra yatsı namazı ve arkasından az bir müddet sonra güneşin doğmasıyla sabah namazı kılmalarını emreden dînî emirleri ihmâl etmeleri lâzım geleceği yolunda telkinlerde bulundular. Bu sözler, beklenen neticeyi tamâmiyle sağladı: Asker hoşnutsuzluktan isyan etti; Kaa-sım, tasavvurlarından vazgeçerek askeri Azof a götürüp (Azak'a olacak) oradan gemilere bindirdi. Deniz ortasında donanma şiddetli bir fırtınaya tutuldu; gemiler perişan oldu, birkaçı da battı. Velhâsıl bütün Osmanlı ordusundan İstanbul'a ancak yedibin kişi gelebildi.⁶⁰⁶ Bu hâdise ile muvakkaten kesilmiş olan sulhu iade için Novossiltov nâmında bir Rus zabiti, ertesi senenin baharında (1570) Korkunç Jan adına İstanbul'a geldi. 13 sene Önce Sultân Süleyman'ın Rusya hükümdarına gönderdiği ve içinde hükümdara «Muktedir Çar», «Hâkinvi Âkil» (Akıllı Hükümdar) diye hitâb ederek, Moskova'dan kürk mubayaa etmek üzere gönderilen tacirleri tavsiye ettiği mektuptan beri, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında hiç elçi gidiş gelişi olmamıştı.⁶⁰⁷

Rus Elçisi İstanbul'da

Novossiltov (Novoziltsov) Pâdişâh'a efendisinden bir mektup takdim etti; bunda Rusya hükümdarı sevimli tâbirlerle Rusya ve Osmanlı Devleti'nin eski dostâne münâsebetlerini hatırlatıyor ve Osmajou ordusunun Rusya memleketlerine beklenmedik istilâsı karşısında- saldığını ifâde ederek, anlaşma, ittifak ve dostluk teklif ediyordu. NpyoSsrtof vezirlere diyordu ki:

- «Efendim dîn-i Muhammed'in düşmanı değildir; kendisine bağlı olanlardan birçoğu İslâm dirimdendirler. Camilerde ibâdet ederler: Kasimofda Çar Şahin Polad; Yuriyefte Kaybola; Sürucuk'da Aybak; Romanof da Nogay prensleri bu zümredendir; zîrâ Rusya'da her yabancı inanç hürriyeti ile yaşar. Micera vilâyetinde Kadum'da Çâr'm âmme işlerine bakmakla mükellef birçok memurları İslâm idi. Vakıa müteveffa Kazan Çan Simeon ve

⁶⁰⁶ Peçevl, (c. 1, s. 468-470), bu kanal meselesinden bahsederken, Ruslar'ın hücumuna dâir birşey yazmayıp, askerinin arasına 'bir dedikodu yayıldığını, ve bazı kimselerin zannına göre bunun sebebinin de Tatar Hanı'nın telkinleri olduğunu yazar. Lakin Ruslar'ın da karıcı ikoymuş olduklarında Şüphe yoktur. Bu kanal meaele&l mühim bir şey olduğundan Mütercimim İlâveleri bahsinde, Peçevt'nin vcnUSi malûmat özetlenecektir. Mütercim.

⁶⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/559-560.

Çârviç Mortuza (Murtazâ?) Hıristiyanlaşmış iseler de vaftiz edilmelerini isteyenler onlardır.»

Novossiltov, memnun olacak kadar, Pâdişâh'm hüsn-i kabulüne mazhar oldu. Lâkin yalnız şuna dikkat etti ki, zât-ı şâhâne, Rus âmir-i mut-lakı (Çar) nın sıhhatini sormaktan bilhassa sarf-ı nazar etmiş ve Pâdişâh'm huzuruna kabulünden sonra Osmanlı Devleti'nce mutâd olan ziyafet verilmemiştir.

Bununla beraber neticesiz Don ile Volga nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsü, Devlet'in güney vilâyetleri hakkında sadrâzâmın büyük tasavvurlarını asla bozmadı. Tasavvurlarından biri, o zaman bütün Arabistan'ı yerle bir etmekte olan isyanın ortadan kaldırılmasından sonra, Süveyş berzahının kazılmasıyla Kızıldeniz ile Akdeniz arasında, Osmanlı donanmalarının bir denizden ötekine geçmesine müsâid olacak bir muvasala yolu tesis etmekte.⁶⁰⁸ Bir taraftan da donanma için lâzım gelen tedâriklere büyük bir faaliyetle devam edilmekteydi ve Venedikliler'! dehşete düşürmekteydi, Kıbrıs adasını bizzat idare etmek isteyen Sokollu değil, bizzat Sultân Selim idi. Bir müddetten beri Osmanlı gemileri adanın önünde görünüyordular.⁶⁰⁹

Arabistan

Arabistan isyânıyla, bunun yatıştırılması için gösterilmesi lâzım gelen mes|î, işte bu sırada nazar-ı dikkatimizi davet eder: Şark coğrafyacıları Arabistan'ı, üç taraftan denizler (Arabistan ve Acemistan Körfezleri, Hindistan Denizi) ve kuzeyde Flrat ile sınırlı ve karaya yalnız iki çöl ile bağlı bir ada olmak üzere gösterirler ki, denize benzettikleri o iki çöl de, Afrika'ya bağlayan Süveyş ile, Suriye ve Fırat ile ulaşımın te'min edildiği arz parçasıdır. Birincisi tsrâil-oğullan'nın dolaştığı sahra ile Cebel-i Sînâ ve ikincisi Büyük Arabistan Çölü'dür. Bu «Arabistan Adası», çepeçevre ancak doksanyedi merhalede dolaşüabilir. Yunanlılar bu memleketi toprağın tabîatine göre üçe taksim etmişlerdir ki, kuzeyden güneye doğru «Çöl Arabistan», «Taşlık Arabistan», «Mes'ûd Arabistan» yâhud «Mün-bit

⁶⁰⁸ Elçi Rtm'in Avusturya Arşivindeki raporundan: «Capudan Bassa cum 66 tiremlfeus solvit in fama augusta a Veneüs humanlssime exceptus, sep-tembre 1565». Osmanlılar Aynaroz'dan geçerken Manastırları yağma ettiler: Arşivde Vis'in Haziran 1588 raporundan: «Monasterium In monte Athos » classe crudeliter direptum, cum omnes Imperatores Ottomanj il! d Qua trlbutarium hucoajue İntaktan, reUquİ8sent.» Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/

⁶⁰⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/

Arabistan» dır. Bu iki taksim, zamanımız Arablar*ı tarafından da Yemen ve Hicaz nâmlarıyla kısmen kabul edilmiştir ki, birincisi Mes'ûd Ara-bistânı, ikincisi Taşlık Arabistan'ı gösterir. Taşlık ülkeyi onlar «Necd» diye isimlendirirler; tatlı bir meyil ile deniz kıyısına inen mıntıkayı da Tehânie adı verirler. Bütün Arabistan adası onlara göre ondört kısma ayrılmıştır: 1) Benî îsrâil Çölü, 2) Büyük Arabistan Çölü ki, Kuzey Arabistan'ı karadan ayıran bir nevi denizdir, 3) Hicaz, yâni «Hârici Duvar»⁶¹⁰ ki, (Hazret^i) Peygamber'in doğum yeri olan Mekke'yle Ravza-i Nebeviyye'nin bulunduğu Medine mukaddes beldelerini içine alan Necid ve Tehâme kıt'aları için sed durumunda olduğu için böyle isimlendirilmiştir, 4) Arabistan Körfezi üzerinde bulunan Hicr; 5) Bahreyn ki Kar-matîler*'in Acemistan (îran) Körfezi üzerindeki eski merkezleridir, 6) Bahreyn ve Hicaz arasında taşlık arz memleketi ki, merkezi olan Der*ıyye Vehhâbîler'in oturdukları yerdir. 7) Yemâme ki, münbit kısımları üç ırmakla sulanır ve buğdayları, hurmaları, suyu darb-ı meseldir.⁶¹¹ Güneydoğuda bir taraftan Acemistan Körfezi ve diğer taraftan Hind Denizi ile çevrili olan Umman,⁶¹² sekizinci kısmı teşkil eder ki, adanın en münbît ve buna rağmen sağlığa en zararlı tarafıdır. 9. ve 10. kısmı olan Ahkaf ve Şahhâr baştanbaşa mahsûlsüzdür. Arabistan Körfezi ve Hindistan Denizi ile çevrili bulunan Güney-batı parçası, asıl Mes'ûd Arabîs-tân denilen 11., 12., 13., 14. kısımları, yâni Necd'i, Tehâme'yi, Hadramût'u, Yemen'i teşkil ederler.⁶¹³ Panayırlar için depo durumunda olan yedi geniş limanı, ve dokuz beldesi Arabistan'ın doğu ve batı şehirleriyle, İran ve Mısır ile ticâretini sağlar ve kolaylaştırır. Bu limanlardan ikisi İran Körfezi'nde -Karmatîler'in eski payitahtı Ahsa şehrinin ticâret vâsıtası olan ve îran tüccarını takım takım celbeden inci avıyla meşhur-t «Gafr» ve Hindistan ile geniş çaplı ticâreti sayesinde ondan daha az şöhrete sahip olmayan «Maskat»tır. Güneybatı sahilinde ve Kızıldeniz'in girişinde «Aden» ve «Moha» limanları bulunur ki, biri Arablar'ın, diğeri kahve tiryakilerinin hayâien safa sürdükleri yerdir. Cidde limanı ise Afrika'dan gelen tüccar ve hacıların denizden karaya çıktıkları yerdir. Her sene belirli günlerde

⁶¹⁰ Hicaz, «haciz» ve «mâni' olan» demektir. Mütercim.

⁶¹¹ Cihan-nümâ, a. 528.

⁶¹² Umman'ın bereketi Peygamber'in şu hadîs-i şerifinde belirtilmiştir: «Men te'azzere aleyhl'r-rizku fe'aleyhl bl Umman» («Kim geçim sıkıntısı çekiyorsa Umman'a gitsin.», Cihan-nüma, s. 495. (Othman-ı Ömer'in aynı sa-hlfesinde zikredildiğine göre de «Usa* diyarlardan To der'in vadilerden (Hacc'a) geleceklerdir» (Hacc s., 27. ayet) kavi-i keriminden de Umman'ın kastedildiği rivayeti yazılıdır. Mütercim).

⁶¹³ Cihan-nüma, (s. 484), Ahkaf'ı Arabistan'ın dördüncü kısmı olarak gösterir ve Yemen*'i asıl Yemen ve Hadramut ohnak Özere ikiye ayırır.

panayırlarda teşhir edilen ticarî eşyanın depolandığı dokuz şehirden biri «Dûmetü'l-Cündel»dir ki, Arab târihinde de (Hz.) Peygamber'in kazandığı muzafferiyet ve Peygamberin torunu (Hz.) Hüseyin'in -hasmı Muâviye'nin memuru olan şahsın hıyanetinden dolayı- uğradığı hezimetle meşhurdur;⁶¹⁴ ondan sonra «Maşkar» gelir ki, burada ticarî eşya hileyi önlemek için muayeneye tâbi tutulur.⁶¹⁵ Sı-hâr, Şihar, Alan, Rabî'a, Hadramut mıntıkasında yalnız taş ve hasır satışına mahsus olan Yemâme, Mes'ûd Arabistan'ın payitahtı olan San'a, bugün dahî hepsinin en meşhuru olan ve şiiir söyleyenleri umûmun takdirinin nişanesi olmak üzere tevzi ettiği hurma dallarıyla ululanan Ukâz çarşıları bunlardandır.⁶¹⁶ Yemâme'nin hurması, unu, Yemen'in cez'i⁶¹⁷ (gözboncuğu) ve damarlı akîki, Ummân'ın misk'i, anberi; Mu-ha'nın kahvesi, Mekke'nin pelesengi, o tarafların buhuru, sabrı, incisi, altını gibi Arabistan mahsûlleri, Hindistan'ın, İran'ın, Avrupa'nın kumaş* lan, baharatı, diğer ticarî eşyâsıyla bu panayırlarda mübâlede olunur.⁶¹⁸

Arap Kavmi

Arabistan mevkîiyle, mahsûllerinin çeşitliliğiyle nasıl coğrafya ve zirâat erbabının nazar-ı dikkatini çekmeğe lâayık ise, ahâlisiyle de etnograf ve sosyal ilimcilerin ve tarihçilerin tedkîklerine o derece lâayıktır. Bu memleketin eski sâkinlerinin isimlerinin Yunanlılar, Romalılar tarafından nakledilmiş olan şekilleri, şimdiki isimleriyle pekçok benzerlikler gösterir. «Dumâde» ve «Tamûdey» kadîm Arab rivayetlerinde ve hattâ Kur'ân(-ı Kerîm) de zikredilmiş olan mevcut zamanların târihlerinde hiçbir eserleri kalmayan «Tasm»⁶¹⁹ ve Semûd kavimlerinden başka birşey değildir; Benî

⁶¹⁴ Dûmetü'l-Cendel muharebesi Hicret'in beşinci senesinde (626) Dûmetü'l-Cendel meclis-i hükmü 37'de (657) vuku bulmuştur.

⁶¹⁵ Bu mânâyı «Misi (nün, sin) tâbir olunur.

⁶¹⁶ Sıhâr sûkı (pazarı, çarşısı) 1 Receb'de, Şihar 15 Şa'ban'da, Alan Rama-zan'da, Rabi'a Muharrem'in Tinden 15'ine kadar, Yemâme 15 Zilka'de' de, Ukâz 15 Zilka'de'de kurulur. Bu dokuz panayırdan biri (ve ihtimâl ki Ukâz) mutlaka Pelln'in «Acra» dediğidir: «Acra, opnidum iu quo omnis negotlano convehitt.»

⁶¹⁷ «Cez', cim'in kesriyle, hırz-ı yeniânî-i sinîye denir; akli karalı boncukdür. Yemen'de, Çin'de zuhur eder. Göze ve tabakatına şî-bih süvâd ve beyaz olmağla göz boncuğu derler. Bunun bir kısmına fârisîde «babagûrî» ve bir kısmına süleymânî deniUr. Ay-nû'l-her dedikleri bunun nev'indedir.» Kaamus Tercümesi. Bu kelimenin yerine Almanca'da «Karniole» kelimesi görülüyor. Fransızca tercümede yazılı olan «Carniole» kelimesine Türkçe Fransızca lûgatlarda tesadüf olunamamışsa da, Kâtib Çelebî'den me'hûz olmağla sıyak ve sibak karînesiyle kastedilenin «Cez'» olacağı anlaşılmiştir.

⁶¹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/560-562.

⁶¹⁹ «Resm vezninde Âd kavminden bir kabiledir ki şimdi münkarizdir». Tercüme-i Kaaous.» Tasm» Kur'ân-ı Kerim'de olmayıp, fakat Âd ve Semûd vardır. Ma'lûmdur ki sûre evvelerindeki (Ta. Sin. Mim) başka türlü

Hamîr ve Nabt isimleri altında kadîm Humerite ve Tabatay isimlerini tanımak kolaydır. Lâtinler'in «Omani», «Mihari», «Atramite», «Zamareni» dedikleri kavimlerin isimleri Umman, Mînâ, Hadramut, Zam-mâr mıntika ve şehirlerinin isimlerinde yaşamaktadırlar. Ma'reb şeddinin kırılması, tslâm târihinde kadîm «Maryâb» ismini te'yîd ettiği gibi, Hacer (Taş) şehri isminde dahî eski «Petrea» adı tanınmaktadır.⁶²⁰ Tarihçilerin bazen «Şark Sarazenleri» (Şarkıyyûn) ve bâzan «Hırsızlar» (Sâ-rikîn) yâhud «Serrâcîn» (Serrâclar) diye isimlendirdiklerine gelince, on-larm bu şekilde isimlendirilmeleri Arabça'da mevcut olmayıp, Şahr mıntikası, başka tâbirle sahra sakinlerinden⁶²¹ ibaret olmaları muhtemeldir. Senitler, yâni Bedeviler, zamanımızda da bin sene evvel olduğu gibi, Tevrat'ın büyük bir doğrulukla tasvir ettiği şekilde «Herkes karşı kollarını kaldıran ve herkesin kendilerine karşı kollarını kaldırdığını gören» îsmâil-evlâdıdır.

Bu çöllerde aileden başka müesseseseleşme yoktur; hükümet eden babadır. Çöl çocuğu -ki fütuhât âşığı ve seyyardır- kendisine verilen bir mızrak ile bayraklarını dünyânın üç kısmında dikmiştir; fakat hiçbir tarafta uzun müddet devam etmiş bir devlet kuramamıştır. Arabın başlıca üç özelliği: Misafirperverlik, tahakküm kabul etmez bir manevî meziyet (hürriyet) ve kolay ve parlak bir hitabet kudretidir. Elinin açıklığı derecesinde lisânında belagat, kemanının (yayının) oku derecesinde sözünde isabet olan, eli de kılıcı kadar kuvvetli vuran, doğuşundan itibaren «ne-cîb» addolunmak hakkına sahip bir millettir ve bu hak sâdece ona münhasırdır. Şiirleri Kabe'ye asılan belagat sahipleri, üstünlüklerini muhafaza etmek için rakîblerini güreşte de yenmeleri lâzım gelir; eğer şecaate mahsûs zafer alâmetini şiirlerinin takdir nişâneleriyle birlikte almazlarsa, bir iftihar unvanı olan «şâir»liği kaybederler. İslâm'dan evvel gelen Arab şâirlerinin en meşhurlarından biri olan Anter, düzgün konuşmadaki şöhretine, o çöllerde kahramanlar babası ve kahramanlığın timsâli unvanına da lââyık olduğunu isbât etmek meziyyetini eklemiştir. Anter'in kahramanlıklarını anlatan rivayetler, bunların meydana geldiği yerlerin ekseriyetle Arabistan olduğunu gösterirler. Bundan anlaşılır ki, adanın (Arabistan'ın) beldeleri, Müslümanların takdis ettikleri mahaller kadar çoktur. Eski Arab rivayetlerine göre, Âdem ve Havva yeryüzünde oturmak üzere Cennet'ten

okunur. Mütercim.

⁶²⁰ " " işaretini içindeki kelimelerin Lâtinçe yazılışları şudur: Homeritae, Na-bataei, Omani, Minari. Sabaei. Atramitae, Zamareni, Martab, Petraea.

⁶²¹ Bedevileri Acemler ve Türkler «Sahrâ-nişin» tabiriyle yad ederler.

çıktıkları vakit Merve ve Arafat Dağları üzerinde görünmüşlerdir; İbrâhîm, Kabe'yi bina etmiştir ki, hâlâ ayağının izi orada görülür. Cebrail, İsmâîl evlâdını muhafaza etmek için Hâcer'e Zemzem suyunu göstermiştir. Hacc kervanları Hacer'den geçerken -kayaların içinde hapsedilmiş olup da Semûd kavminin dalâletini hâlâ günümüzde dahî anlatmağa devam ederek, kâfirlerin uğradığı «recm» (taşlama) cezasını hatırlatan- Salih'in devesinin şikâyet sadâsını yatıştırmak için sesler çıkarırlar. Hadramut'da «Bi'r-i Muattale»⁶²² Hanzale Peygamber'e «Peygamber kâzibdir (yalancıdır)» diyen putperestlerin iftirada bulduklarını tasdik eder; «Kasr-ı Meşîd»⁶²³ ve Hûd Peygamber'in mezân Âd kavminden -yeryüzündeki cennetine sığınıp da kibirlenip böbürleneni ta-kîb hususunda isti'câl gösteren intikam-ı ezelfiden kurtulacağını zanneden- Şeddâd'ın hâtirasını henüz muhafaza etmektedirler.⁶²⁴ Mûsâ Peygamber'in nâmı Kızıldeniz'i, Cebel-i Sînfi'yi, Süveys'in oniki menbâını kudsiyetiyle kapladığı gibi, kayınpederi Şuayb Peygamber'in ismi de Kı-zıldeniz üzerinde bulunan ve Şuayb'e ikaametgâh olan Medyen şehrine bir kudsiyet vermiştir. «Sebâ» şehri -muammaları Benî İsrail'in en akıllılarım âciz bırakan- Sebâ Melikesi Belkîs tarafından yaptırılmıştır. «Ne-cân»da -kendi milletinin dînini kabul ettirmek için odun yığınları içinde yaktığı mazlumlar hakkındaki vahşetin cezası olmak üzere- zâlim Yahûdî Zû-Nevâs*ı (?) yakan alevlerin çıktığı hendekler bulunmaktadır. Ebrehe Gamdan sarayım ve Kabe'ye karşı ziyâretgâh yapmak istediği San'â ma'bedini yaptırmıştır; ancak (Kabe'yi) tahrîb etmek üzere Mekke'ye giderken, bulaşıcı çiçek hastalığı salgını çıkarak kendisi ve ordusunun bir kısmı telef olduğundan, yoluna devam edememiştir. (Hz.) Pey-gamber'den kısa bir müddet önce eksik uzuvlu iki kâhin -ki biri bacaksız «Satih» ve diğeri yalnız bir bacağı, bir kolu, bir kulağı, bir gözü olan «Şakk»dır- Semâre'de yaşamış ve Peygamber'in pek yakında gönderileceğini haber vermişlerdir.⁶²⁵

Arablar'ın Tarihçesi

İslâm'a tekaddüm eden zamanlarda Arabistan târihi -şu çöllerde seyahalara yollarını gösteren noktalara benzer- münferid mübârezelerden

⁶²² CİbAn.nümA, 9. 491.

⁶²³ Kezâ.

⁶²⁴ İremü Z&tll-lm&d. (96)

⁶²⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/562-564.

başka birşey göstermediği gibi, o yakıcı kumlardaki menbâlar kadar nâdir birkaç büyük adam isminden başkasını kaydetmez. Arab müverrihleri târihlerinin aslına çıktıkları vakit, bu ilk zamanları, henüz yumuşak olan taşların balçık gibi devamlı bir şekil alamıyacak halde bulunduğu bir devre⁶²⁶ olmak üzere bildirirler. Daha yakın zamanlarda haber verdikleri Kabe'nin inşâsı, Seylü'1-Arim, sene-i fildir ki, bu «Fil senesi»nde Habeş hükümdarı Kabe üzerine yürürken kuşların asker üzerine attığı taşlarla, ihtimâl ki bir çiçek hastalığı salgını⁶²⁷ ile durmağa mecbur olmuştur. En meşhur muharebeleri sırasında, vaktiyle müttefik olan Tasm ve Gâdis kabilelerinin birbirlerini yoketmek için giriştikleri muharebeleri kaydederler ki, bu savaş Tasm hükümdarının, kocaya verilecek genç kızların bekâretinden faydalanmak iddiasını reddetmek için çıkmış ve Benî Hamîr'in müdahalesiyle sona ermiştir. Himyerîler bu münâsebetle müteharrik bir orman hiylesine başvurmuşlardır ki, İngiliz târihinde Birmingham muhasarasında da görülür. Gabrâ (Gubrâ?) nâmındaki kısrağ ile Dâhis nâmındaki atın müsabakaları yüzünden Abes ve Zebyân kabileleri arasında çıkan şiddetli muharebe ve Besûs adındaki ihtiyar bir kadının devesinin dişisi olan Serâb'dan dolayı Bekr ve Tagleb kabileleri arasında zuhur eden cenk bunlardandır. Gabrâ ve Dâhis adları en büyük felâketleri hatırlatmak üzere darb-ı mesel olarak kullanılır. Arab müverrihlerinin anlattıkları elli muharebenin hiçbirisi hârice karşı, yapılmamıştır; hepsi kabileler çengidir. Bu müverrihler, Taşlık Arabistan'da «Petra» denilen yere kadar ilerleyen Roma ordularının muvaffakiyetlerini hiç bilmiyor gibi görünürler. Romalıların Övünç şevkiyle kendisine «Arab» ismi verilmiş olan İmparatoru Adriyen'den de hiç bahsetmiyorlar. Arabistan'da doğmuş olmakla beraber -bir müddet Doğu Roma İmparatorluğu tahtında görünmüş olan- Filip'ı de tanımıyorlardı.

Bu muharebeler Hicaz kabilelerini tefrikaya düşürdüğü sırada Yemen'de Benî Himyer, yâhud Benî Humyer; yâni elbiselerinin renginden dolayı «Kırmızımtırak» adı verilen kabile ortaya çıktı. Arablar'm sevdikleri bu renk, daha sonraları Gırnata pâdişâhlarının «Elhamra» (El-Hamrâ) adını

⁶²⁶ "Specimen praecipuorum Arabum regnorum rerumque ab iis gestarum ante Illamimum, collegit, evertit Rasmussen Haunia." 1817.

Hamza-i İsfahani ve <Nüveyri'ye nazaran Silvestre Dö Sasinin Edebiyat Encümen-i Dânişi Muhtıraları, 48. c. Değ "Arab Tarihinin Muhtelif Vekayii Hakkında Muhtıralar" adlı eseri. Pokok (Pocoke) "Arabistan Tarihinden Seçmeler."

⁶²⁷ "Çiçek hastalığı" meselesi Hammer'in şahsi kanaati olup, Mütercim'in ilâveleri kısmında izahat verilecektir. Mütercim.

almış olan saraylarında da görülür. Benî Himyer, asıllarını Arab kabilelerinin babası olan Kahtân ve Adnan'a çıkarıyordu; milletlerinin soy-kütüğü ilminde ve ilm-i nücûmda mahir idiler. Neseb cedvelleri üzerinde⁶²⁸ atlarının ve kendi ailelerinin neseb silsilesini işaret ederler, çöllerde yıldızlar ve yeraltındaki menbâlar hakkındaki ilimleriyle hareket ederek, bu suretle susuzluk işkencesinden kurtulmağa muvaffak olurlardı. Benî Himyer'in Tubba' umûmî adıyla anılan elli hükümdarından dördüne Asya ve Afrika'da fütuhat isnâd edilir: Abdüşems, ki Babilon'u zabtetmiştir; Zülkarneyn, ki Derbend şeddini yapmıştır; Şemmer, ki muzaffer silâhını Ceyhun ötesine ulaştırarak Semerkand⁶²⁹ şehrine kendi ismini vermiştir; Zulazhâr (Zevâlazhâr?) ki, Afrika sahralarında -çehreleri arkalarına dönmüş- gayet uzun boylu ve çirkin bir kavme galebe etmiştir.⁶³⁰ Benî Himyer'in diğer hükümdarları arasında Hindistan Cennetleri bânîsi nazar-ı dikkati celbeder ki, ismi Batılı milletler arasında Sebâ Melikesi Belkîs'in pederinin isminden daha ma'rûftur. Kervanlara yol göstermek için sahrada kuleler inşâ eden Ziilmenâr, kötü bir ihtirasını yatıştırdığı mağdurlarını ölümün pençesine teslim ederek, bunları, dişlerini karıştırarak bir pencereden seyreden Züşşenâtir,⁶³¹ Hıristi-yanlan tazyik ederek kendi dînine çevirmek için ateşte yakan Yahudî asıllı Zünûvâs,⁶³² Arabistan'ı Habeş ülkesinden takım takım getirdiği adamlarla dolduran Ebrehe, yâni «Filler sahibi», üç Tubbâ', yâni Zül-karneyn'in babası olup boyunun uzunluğundan dolayı kendisine bu isim verilmiş olan Hârisü'l-Tavîl, orta boylu, Yahudî asıllı olup ilk defa olmak üzere Kabe'yi bir örtü ile örten Ebû Kirb, «küçük tubba' denilen Tubbâ' ibni

⁶²⁸ Clhân-nüma'nın derece derece taksim ettiği yedi akrabalık derecesi -ki Avrupa lisanlarında muadilleri yoktur- şunlardır: 1) Şala, 2) Kabile, 3) Ammâre, 4) Batn, 5) Pahz, 6) Fasile, 7) Hayy. <Cihan-nümâ'nın s. 535' deki mütâlâasından anlaşılacağı üzere, Kâtib Çelebi'nin bu husustaki ifâdesinin özeti şudur: «İlm-i ensâbda tabakat-ı sitte itibâr olunur (yedi^ değil) ; birincisi neseb-i eb'ad demek olan \$Vb ki, Hz. Peygamber'e nisbetle Adnan gibi. İkincisi kabiledir ki, kezâlik Efendimize nisbetle Rabl'a ve Mu-dar gibi. Üçüncüsü emmâredir, Kenâne gib'. Dördüncüsü ba-to'dır. Abdü-menâf ve Beni Meczûm gibi. Beşincisi fahz'dır, Ben! Hâşim ve Beni Ümey-ye gibi. Altıncısı fasUe'dlr, Beni Abbâs ve Beni Abdülmuttalib gibi. Diğer bir taksime göre «aşiret» ve «hayy» tâbirleri vardır H, aşiret, bir kimseye hayy'dan daha yakın olanlardır. Mütercim.)

⁶²⁹ «Semer, kamer vezninde, Tûrân pâdşâhlanndan birinin adıdır.- Semer-kend, halâ muarrebî olan Semerkand ile meşhur Mâve-râü'n-nehr'de bir belde adıdır; anda ala kâğıd yapılır. Kend, Türkçe'de köy demektir. Zikr olunan pâdşâh karye olmak üzere yaptırıp, tedricî azim şehir olmuştur.» Burhân-ı Kaatı'. Eski kitaplar dikkatle gözden geçirilirse, Tûrânlar'ın (Türk-ler*in) birçok eserleri elde edilecektir.

⁶³⁰ Nesnâs. Clhân-nümâ, s. 546.

⁶³¹ Hammer «Züşşenâtirn possesseur des cordents» (diş karıştırıcaklar sâhl-bi) diye tercüme etmiştir. Kaamus tercümesine nazaran «Şintere» İki parmağın aralığıdır; adı gecen hükümdara bu lakabın verilmesi fazla parmağı olmasındandır. Mütercim.

⁶³² «izvft* ıtlak olunant mülük-ı Yemen'den Zer'at b. Hassan lakabıdır, pâl-mâ sırtına salınur saç olmağla mukallem oldu. Zlrâ Nüvâs salman şey'e denir.» Tercüme-i Kaamus s. 302, c. 2. (Mütercim)

Hasan, keza, nazar-ı dikkate değer Yemen hükümdarlarıdır. İbnü Ha-san'ın oğlu olan, mızrak yapmaktaki maharetinden dolayı Ma'dî Kereba denilen dilâver yüz yaşından ziyâde yaşayarak, Peygamber zamanına yetişmiştir.⁶³³ Benî Himyer kabilesinin son hükümdarı olan Seyf Zî-Yezn (?) İran Şahı Husrev'in sefirine verdiği bir ziyafette öldürülmüş ve ondan sonra bütün Yemen İslâm'ı kabul etmiştir.

O zamandan itibaren bütün Arabistan, Yemen'i örnek alarak Şerîat-i Ahmediyye'ye tâbi oldu. Yalnız İslâmiyet'te yalnız Hicaz ve Yemen kıt'alarında, yâni «Taşlık Arabistan» ve «Mes'ûd Arabistan» da hükümdar âleleri ortaya çıkmış, ve bunlardan biri zamanımıza kadar (Hammer zamanına kadar) Osmanlı hâkimiyeti altında varlığı devam ettirmiştir. Bu sülâlelerden dördü Hicaz'da, dördü Yemen'de hüküm" sürmüştür. Hicaz'da evvelâ bir asır zarfında Benî Ahîdar⁶³⁴ sülâlesinden dört hükümdar saltanat sürüp, bunlara Hâşimiyye'den Benî Mûsâ denilen Mekke Şerîfleri halef olarak, onlar da ikibuçuk asır hükümran olmuşlardır.⁶³⁵ Bundan sonra hükümranlık yine Hâşimiyye sülâlesinden Medine Şeriflerine⁶³⁶ intikal etmiştir ki, saltanatları Benî Kutâde'nin Mekke'de saltanat sürdükleri zamana rastlar.⁶³⁷ Benî Kutâde'den Berekât'ın oğlu Ebû Nümeyy, Kabe'nin anahtarlarını Kaahire'de I. Selîm'e teslim etmiştir; o zamandan zamanımıza kadar Benî Kutâde «şerif» sıfatıyla Osmanlı Sü-lâlesi'nin saltanatı altında hükümetlerini muhafaza etmişlerdir.

Mekke ve Medine gerek mevkiin yakınlığından, gerek kendi zahire mahsûllerinin yetersiz oluşu sebebiyle Mısır'dan getirtmeğe mecbur olmalarından dolayı, uzun bir müddet Mısır'ın ve Mısır hükümdarlarının idaresi altında bulunarak, daha sonraları -bir aralık Çerkesler'in hükmünde buldukları gibi- Osmanlılar'ın hükmü altına geçmişlerdir. Yemen*-de ise bil'akis Mısır'dan uzaklığı, mahsûllerinin bereketi, ticâretinin verimliliği sayesinde tahakküm altına alınması ve bu tahakkümün devamı dâima

⁶³³ «Ma'dî-i Gerb»in kılıcı «Samsama» ismiyle müesmmâdır. Ci-hân-nümâ, s, 546. Arab şâiri Lebîd bu zât hakkında şu meşhur beyti söylemiştir: (Meâlen) «Eğer dünyâda ebedî kalır bir kimse olsaydı, rimâh-zen (mızrak vuran) buna nail olurdu.

⁶³⁴ Bent Ahîdar 251 (855)'den 350 (961)'e kadar. Bu müddet (ki Hicri hesabıyla 99, milâdi hesabıyla 96 senedir) zarfında onbir hükümdar gelmiştir. Takvünü't.TevftTih, s., 16 N«hbetft't-Tevft*lf» varak: 316.

⁶³⁵ Benî Mûsâ 350 (ÖÖD'den 598 (1201) senesine kadar. Hacı KaMa"ya nazaran bu hanedandan yalnız altı hükümdar gelip 240 sene hükümet etmişlerdir. Takvtm'Ü^-Tevârîh'de «Benî Haşlm» diye göstergen hanedan için Nuhbetü't-Tevârîh'de (varak: 316) «Evlad-ı Mûsâ» denilmiştir.

⁶³⁶ Beni Hevâşim (Hâşlmiler) 599 (1202)'den 855 (1451)'e kadar 249 yıl (17 nefer, hükümet merkezi Medine). Hacı Kalfa, Tafcvhau't-Tevarlh, s. 166; Nuhbetü't.Terârîh, varak: 317.

⁶³⁷ Benî Kutâde, 598 (12Dl)'den zamanımıza kadar. Tafcvtmüt-Tevarlh, Nuh-betü't^Terârth.

müşkül olmuş, vaktiyle Mısırlılar'm hükümrânlığına karşı isyan ettikleri gibi sonraları Osmanlılar'ın hükümrânlığına karşı da karşı koymuşlardır,

İslâm'ın kabulünden beri Mes'ûd Arabistan mıntıkası birbirini tâkî-ben sekiz muhtelif sülâle tarafından idare olunmuştur. Bunların birincisi Benî Zeyyâd'dır; kurucusu olan Muhammed bin Abdullah Halîfe Me'mûn tarafından valilikle gönderildiği halde Arabistan kabilelerini idaresi altına almış ve bunları itaat altında tutmak maksadıyle Zebîd müstahkem mevkiini yaptırmıştı.⁶³⁸ İki asır sonra Benî Neccâh,⁶³⁹ Benî Zey-yâd'ı bir asırdan beri kanla kirlettiği tahtından taretmiştir. Asıl Yemen denilen mıntıkanın San'â şehrinde 62 sene Benî Suleyh (Salîf?) payidar oldu.⁶⁴⁰ Arab târihinin Mehdî diye kaydettiği ki -bu isimdeki onikinci imâm olmak iddiasında bulunmuştu-gasbettiği bu unvan ile kanâat etmiyerek hükümeti eline almak istemiş ve Benî Neccâh'ın hükümetine son vermiştir.⁶⁴¹ Torunu Abdünnebî, atalarının kabri üzerine bir kubbe (Zn-hulâsa) yapmış ve hacıların Kabe'ye gitmelerini yasaklayarak, burayı bir ziyâretgâh hâline getirmek emelinde bulunmuştur.

Ancak 15 sene geçmişti ki Salâhaddîn'in büyük kardeşi Şemsüddeve Tûrân-Şâh, Benî Mehdî'yi tahttan attı ve hükümeti ele aldı. O zamandan beri Eyyûbî ailesinden⁶⁴² beş hükümdar yarım asır zarfında büyük bir hanedan kurmuşlardır ki, yedi şubeye ayrıldıkları halde aynı anda Kaahire'de, Haleb'de, Dımaşk (Şâm)*da, Humus'da, Hamâ'da, Ahlat'ta, Yemen'de hükümet etmişlerdir. Eyyûbîler'e Benî Resul halef oldu. Bunlardan üç hükümdar âlimlere gösterdikleri münevverce himaye sayesinde Arab edebiyat ve târihinde ebedî bir şeref kazanmışlardır. Melik Müey-yed Dâvûd, Ta'izz'de bir medrese inşâ etmiştir ki, adına nisbet edilmiş ve kendisi de buraya gömülmüştür. Kitaba pek meraklı olduğundan vefatında yüzbin cildlik bir kütüphanesi kalmıştır. Melik Mücâhid ve Melik Efdal Mekke ve Ta'izz'de iki medrese yaptırdılar ki adlarına nisbetle Mü-câhidiyye ve Efdaliyye adı verilir. Şecaati nisbetinde ilmiyle de mümtaz olan Melik Efdal Behcetü'l-Uyûn isminde bir tarih yazmıştır. Oğlu Me-likül-Eşref Ta'izz'de

⁶³⁸ Benî Zeyyâd 203 (818)'den 408 (1017)'ye kadar, 199 sene, 5 hükümdar. Hacı Kalfa, s. 162. (Merkez Zebîd). Cenâbî, Avusturya tmp. ve Kral. Hanedanı Arşivi, varak: 378.

⁶³⁹ Bwıl Neccâh (Âl-i Neccâh) 412 (1021)'edn 553 (1158)'e kadar 137 sene, 7 hükümdar. (Payitaht: Zebld). Hacı Kalfa, s. 163; Cenâbî, varak: 379.

⁶⁴⁰ Beni Suleyh (Salih) 429 (1037)'den 484 (1091)'e kadar, 64 şene. (Takrîrt 429-484 gÖtfert(3 hükümdar. Mütercim).

⁶⁴¹ Ubeydullah Mehdi, Fâtımiyye müess'si ,297 (909)'de. Mehdî bin Tûmert, Muvahhidln müesslsi, Mağrib ve Endelüs'de, 514 (1120)'de. Muhammed Mehdi, Pâs Şerifleri müesslsi, 920 (1514)'de. Hacı Kalfa. Nuhbe*üt-Te-varth, varak: 327.

⁶⁴² Eyyûbller (Yemen'de), 569 (1173)'den 626 (1228) senesine kadar 55 sene, 6 hükümdar.

«Eşrefiyye» medresesini kurmuş ve zamanının en büyük âlimlerini sarayına davet etmiştir. Mısır'dan Askalan'lı müverrih îbüü Hacer'i, îran'dan da :-en büyük, en muteber ve haklı olarak Kaamus unvâmını taşıyan- Arab lügati müellifi Muhammed Fîrûz-âbâdî'yi getirtti. Benî Resul 32 sene hüküm sürdükten sonra yerlerine Âl-i Tâhir'den⁶⁴³ dört hükümdar geçmiş ve bunlar da Osmanlılar'a mağlûp olmuşlardır. Bununla beraber, Zeydiyye ailesi Osmanlı hükümetine karşı istiklâlini müdâfaa edebilerek, bu istiklâli, Yemen'in bir kısmında zamanımıza kadar koruyabilmişlerdir.⁶⁴⁴ I. Selîm zamanında sönen Al-i Tâhir ve Büyük Süleyman zamanında zuhur eden Zeydiyye İmamları ailesi, bizi, târihimizin konusunu teşkil eden zamanlara götürür.

Tâhir-oğulları'nın son hükümdarı Amir bin Abdülvehhâb 28 seneden beri hüküm sürerek ilmi ve âlimleri himaye etmekteyken Sultân Gûrî'-nin amirline düşüncesizce gösterilen bir red muamelesi, Âmir'in mahvına yolaçtı. Çerkeş hükümdarlarının sondan bir evvelkisi olan Gûrî, o zaman Portekizliler'le savaş hâlinde bulunan Gücerât hükümdân Muzaffer Şâh'in imâdına donanma amirallerinden Emîr Kürd Hüseyin'i göndermişti. Hüseyin, Arabistan sahillerine vardığında, Kameran iskelesinde demir atmış olan donanması için yiyecek istemek üzere Âl-i Tâhir hükümdarına hediyelerle bir elçi gönderdi. Âmir, bu talebe muvafakat edecek olursa itaat ettiğinin bîr.delili sayılacağından korkarak, red cevâbı verdi. Bunun üzerine Emîr Hüseyin, onu memleketinden çıkarmak suretiyle intikam almağa karar verdi. Âmir'in düşmanlarının, yâni Zeydiyye dağ kabilelerinin, Câzân⁶⁴⁵ ve Lihye⁶⁴⁶ reislerinin yardımlarıyla kuvvetini artırarak, evvelâ Zebîd'i zabtetti. Bu şehirde Emîr Barsbay kumandasında bir muhafız kuvveti bıraktıktan sonra Aden üzerine yürüdü. Aden, o zamana kadar Arablar tarafından bilinmeyen top ateşinden dehşete kapılmakla beraber, kahramanca mukavemet gösterdi. Hüseyin, bu mukavemeti yıkamadığından, limanda bulunduğu birkaç gemiyi alarak çekilip Cidde'ye geldi. Onun emri üzerine Cidde'de esirlerden bir kısmı asıldı, bîr kısmının bağırsakları çıkarıldı, hepsine bin türlü işkenceler yapıldı. Lâkin Hüseyin'in de cezasını görmesi gecikmedi. Osmanlı Devleti'ne itaat etmiş olan şerif Ebû'l-Berekât - hatırlanacağı veçhile- Pâdişâh'a Kabe'nin anahtarlarını teslim etmek üzere

⁶⁴³ 858 (1453) senesinden 923 (1517) senesine kadar.64 sene. 4 hükümdar.

⁶⁴⁴ Zeydiyye, 953 (1546)'dan zamanımıza, kadar (Bai&ner zamanı).

⁶⁴⁵ Şerif İzzeddîn bin Ahmed.

⁶⁴⁶ Fakîh Bbûbeklr.

oğlu Ebû Nümeyy'i Mısır'a gönderdiği zaman, Hüseyin'i denize attırmak enirini almıştı. Diğer taraftan Emîr Hüseyin'in Zebîd'de bırakmış olduğu Barsbay, Âmir'in ordusu üzerine yürüyerek Ta'izz şehrini zabtetti. Yapılan meydân muharebesinde Âmir ve kardeşi telef olarak, Âl-i Tâhir (Tâhir-oğulları) hükümeti son buldu. Birçok şâirler necîb ve bedbaht hükümdarın vefatına gayet tesirli mersiyelerle esef ettiler (23 Rebî'ü'l-âhir 923 - 15 Mayıs 1517).⁶⁴⁷ Barsbay, San'â'yı yağma ettirdiği zaman, ganimetlerle yüklü 8.000 deve getirdi. Lâ-Mn Nocrân yolu üzerinde Arablar ânî bir hücum ile hem hazîneleri, hem hayâtını aldılar. Zebîd kumandanlığında Barsbay'a halef olan Çerkeş îs-kender, bir müddet sonra Sultân Selîm tarafından Yemen valiliğine tâyin edilerek, Yemen'de ilk Osmanlı paşası olmuştur. Lâkin İskender valilikte uzun zaman kalamadı. Kemâl adında bir yeniçeri zabiti onu öldürerek Zebîd'i zabtetmiş ve bu şehri «Kemaliye» isminde bir cami ile süslemiştir. Kemâl de Karamanlı İskender'in hançeriyle öldürülerek, hükümet İskender'e geçti. Cidde sancak beği Hüseyin ile Osmanlı donanması ümerâsından Selmân, öldürme üzerine kurulmuş olan bu hükümete bir son vermek için, kuvvetlerini Câzân şerifinin kuvvetiyle birleştirmek üzere emir aldılar. Karamanlı İskender de, kendinden Öncekilerden Çerkeş İskender'in akıbetine uğradı; Selmân, vahşîlikleri sebebiyle, Zebîd ahâlîsinin lanetleri kınanarak oradan çekildi; yalnız basma beldeye hâkim kalmış olan Hüseyin, hükümetinin sınırlarını Ta'izz'e kadar genişletti. Lâkin o da az vakit zarfında vefat ederek Rûmlu Mustafa (Mustafâ-i Rûmî) onun yerine geçti.

Bu hâdiseler üzerine, henüz Mısır'da bulunan îbrâhîm Paşa, Hayreddîn Hamza'yi, Zebîd'in idaresini ele almak ve Yemen'i onun. vâsitasıyla itaat ettirmek üzere, dörtbin kişi ile amiral Selmân Reîs'e gönderdi. Rûmlu Mustafa Zebîd hükümetinden azledilmeyi kabul etmediğinden, Selmân Suleyfde (Salîf?) Mustafa'ya mağlûb ederek, Zebîd ve Ta'izz'e muzaffer bir şekilde girdi, Tâb ve Cebele'yi yağmaya teslim etti. Rûmî de cellâda teslim edildi. Selmân, Hayreddîn Hamzâ'nın rekabetinin kurbânı olmakta gecikmiyerek, Hayreddîn de Selmân'ın yeğeni Mustafa'nın intikam pençesine düşmek srûetiyle başı kesildi. Mustafa ve silâh arkadaşı Sefer, kendilerini Zebîd'de selâmette görmedikleri için Gücerât'a sığınarak, Güce-rât sultânından «hân» unvanını aldılar. Bundan başka Mustafa Diu limanı

⁶⁴⁷ Kutbuddîn Berku'l-Yemânî'de Âmir tarafından himaye edilen âlimler arasında rüya tâbiri hakkında bir kitap sahibi Alâü'ddîn Muhammed Nakşbendî'yi, hey'et-şinâs (astronomi âlimi) Alî Kuşçu'yu, Zebîd'e dâir «Mezîd fi Târîh-i Zebîd» müellifi Şeyh Abdurrahmân bin Rebî'i zikr eder.

kumandanlığına, Sefer de Sürat hükümetine tâyin olundu. Zebîd bu suretle vâlîsiz kaldı; Emîr İskender-Mûz istilâ ederek Sultân Süleyman nâmına idare etti. Adalet ve ihsâniyle kendisini ulemâya ve askere sevdirek, Zebîd'de «İskenderiyye» adıyla büyük bir cami de yaptı. İskender, hükümlerinin yedinci senesinde idareyi Kılağuz Ahmed nâmında bîr vezirin vesayeti altında oğluna bırakarak öldü.

İşte bu sıradadır M, Yemen dağlarında yeni Zeydiyye hanedanı ortaya çıkarak, zamanımıza kadar kalmıştır. Bu hanedanın kurucusu Şemseddîn bin Ahmed, şeceresini (Hazret-i Peygambere kadar ulaştırarak hem saltanat, hem imamet iddiasında bulunmuştur. Zeydiyye táfesi bu ismi, Alî oğlu Hüseyin'in oğlu. üçüncü imâm Zeynel-Âbidîn'in oğlu olan Muhammedü'l-Bâkır'm biraderi Zeyd'den almışlardır. Zeyd, Benî Ümeyye'-nin üçüncü halîfesi Hişâm aleyhine ayaklanarak mağlûb ve silâhı elinde maktul oldu. Nehir yatağı altında bir mezara konulmuş olan na'sı, yerinden çıkarılarak asıldı. 5 sene sonra da Hişâm'ın halefi⁶⁴⁸ olan Halife Velîd'in emriyle ateşe atıldı. Sünnîler Zeyd'in hatalı bâzı içtihadla-nnı, kısaca, yağmaya uğramış bir mahalde yâhud düşmandan alınmış bir elbise ile namaz kılmanın caiz olmadığı fikrinde bulunduğunu tenkîd etmekle beraber, Zeydiyyefnin i'tizâlî akaidini ona isnâd etmeyip, Zeyd'in muallimi olan Vâsıl bin Atâ'yı bu akaidin naşiri addederler. Vâsıl bin Atâ îslâm büyüklerinden Hasan-ı Basrî'nin talebesi olduğu halde, Hasan-ı Basrî: «Sen bizden i'tizâl ettin» (Sen bizim yolumuzdan ayrıldın, bizim takımımızdan ayrı düştün)⁶⁴⁹ diyerek onu îdâm ettirmiştir. O zamandan beri Zeydiyye, Sünnîler tarafından «Mu'tezile» ismiyle yâd olunmuştur. Mezhepleri «kader» bahsiyle diğer bâzı bahislerde Ehl-i Sünnet akaidinden ayrılır; özet olarak Zeydiyye ruhlar için cennet ve cehennemden başka bir karargâhın varlığına inanarak İslâm'ın hükmi kaaidelerine aykırı olmak üzere, bâzı fikirler ileri sürerler ki, İmâm Şemseddîn Ahmed'in ayrı ayrı iki eserinde

⁶⁴⁸ Kutbeddîn, Emevîler'in kabirlerinin tahribine dâir Mes'ûdî'-nin bir hikâyesini nakleder: Bu sırada (yâni kabirlerin, tahribi sırasında) Abdullah bin Alî ile beraberdi. Dâbık ve Kansî-rinde (?) Hişâm ve Süleyman bin Abdi'l-Melik'in ve Şam'da Velîd bin Abdi'l-Melik ile babası Yezîd bin Muâviye'nin mezarlarını açarak kemiklerini kırdılar, ve ateşe attılar. Kutbeddîn ilâveten der ki: «Hişâm ve Melik'in İmâm Zeyd'in nâ'sı hakkında ihtiyar ettikleri cinayetin bu suretle intikamı alındı.» Nihayet, Şâh İsmail'in de birçok âlim ve muttaki zevatin kabirlerini açtırmak cinayetinde bulunduğunu söyler.

⁶⁴⁹ Meşhur olduğu üzere, Vâsıl bin Atâ, Hasan-ı Basrî Hazretlerinin meclisinde bulunduğu halde ayağa kalkarak kendi fikirdaslanna: «Mürtekb-i kebire ne raü'mlndlr, ne de kâfirdir» sözüyle menzile beynel-menzileteyn, yani küfür ve İman arasında bir menzile tsbatı zemininde düşüncelerini söylemeğe başlaması üzerine, Hasan-ı Basrî Vâsıl gibi kendine mahsûs bir fikir sahibi olanları îdâm etmek kudretinde olmadığı gibi, öyle bir düşünceye de sahip değildi. Mütercim.

tafsil olunmuştur.⁶⁵⁰

Zeydiyye imâmı Şerefüddîn iki oğlu Mutahhar ve Şemseddîn Alî'ye, Zebîd vâlî vekili Kılağuz Ahmed üzerine hücum etmeleri emrini verdi. Fakat bunlar mağlûb oldular ve askerleriyle birlikte geri çekilmeğe mecbur kaldılar. Bu sırada Mısır vâfisi Hadım Süleyman Paşa ki, -daha sonra sadrâzam olmuştur- Gücerât seferinden dönüyordu. Süleyman Paşa, Gücerât sultânı Mahmûd'un «hudâvendigâr» unvanını verdiği Hâce Sa-fer (Sefer)'in bir harb hilesinden dolayı bu ric'ate karar vermişti. Arabistan sahillerinden geçerken Âl-i TâlûYin son hükümdarı olan Âmir bin Dâvûd'dan memleketinin geri kalanını ayırdı ve Aden'i zabtetti. Asya'dan dönüşünde Muha'ya yanaşarak Kılağuz Ahmed'i Iskender-Mûz'un çocuk yaşındaki oğluyla beraber gelmek üzere gemisine davet etti. Ahmed tuzağa düşerek, yanında bulunan iki genç hükümdâr-zâde ile beraber îdâm edildiler; Zebîd hükümeti Pâdişâh adına, Gazze sancak-beği Mustafa'ya verildi. Süleyman Mekke Şerifi Kbû Nümeyy'in oğlu Seyyîd Ahmed yanında olduğu halde, Cidde ve Mekke yoluyla İstanbul'a <İÖndü (8 Şevval 945 - 27 Şu&at 1539K.⁶⁵¹

Özdemir Ve Mustafa Paşalar'ın Zeydiler Üzerine Yürüyüşü

⁶⁵⁰ Baron Silvestr DÖ Şasi «Kral Kütüphanesi El Yazıları Hakkında Ma'lûmât ve Onlardan Müstahrecât» eserinde (c. 4) der ki: «Târih burada Mu'tezile mezheplerine geniş tafsilâta giriyor. Bu tafsilât yalnız Zeydiyye hakkında değil, bütün Mutezileye şâmilidir.» İblîs'in melekleri sapıklığa düşürmek için ileri sürdüğü yedi sebep hakkında Baron Dö Sasi'nin mezkûr eserinde tncil ve Tevrat hakkında bir şerhten ibaret olan yorumlarına bakınız. tblîs'in telkinlerinden korunmak için üzerinde bir Türk muskası (nazarlığı) taşıyan Lord Bayron bu sebeplere muttali' olsaydı «Kaabil» unvanlı şiirinde yâhud diğer bir eserinde bunlardan mutlaka istifâde ederdi. Şimdi Prens DÖ Meternih'te bulunan bu nazar muskası Augsburg Umûmî Gazetesinin 1825 ve Külliye Mecmuasının 1827 seneleri nüshalarında yazılmıştır. Cihân-nümâ (s. 533), Zeydiyye'-den bahsettikten sonra bâzı İslâmî hükümlerin eski Arablar tarafından mer*î bulunmuş ve bunların Peygamber tarafından te'yîd edilmiş olduğunu yazar ki, abdest, hitan (sünnet), tırnak kesmek, imame sarmak bunlardandır (Cihân-nümâ'nın ibaresinin özeti şudur: Arap yarımadasının kavminin İslâm'-dan evvel bâzı ahkâmda Şeriat-i Ahmediyye ile ittifakları vardır: Anayı, kızı almak, iki kızkardeşi cem' etmek, haram ve babanın menkûhasım (nikâhlısını) tezvîc etmek ayıb idi; Hacc, gusûl, mazmaza, istinşâk, istincâ, misvak, kalem-i ız-fâr, hitan, imamen sarmak, koltuk altını temizlemek, hırsızın sağ elini kesmek var idi. Mütercim). Cihân-nümâ müteakiben eski Arablar'ın on sanemim (putunu) ve bunlara hürmet eden kabilelerin isimlerini şöyle sayar: 1) Âsâf ki Safa Tepesi'nin başında idi; 2) Naile ki Merve Tepesi'nin başında idi, 3) Üd ki, Dûmetü'l-Cendel'de idi. Buna Benî Kelfib ibâdet ederlerdi. 4) Suvağ ki, Benî Huzeyl'in sanemi idi. 5) Yagûs ki Benî Müdlic tapmırdı; 6) Nesr ki, Benî Zî'1-kılâa'nın ma'bûdu idi. 7) Yagûk ki Hemdânîler'in sanemi idi. 8) Lât ki, Benî Sakîf in mabudu idi. 9) Nümeyyî ki, Kinâne'nin sanemi idi. 10) Hübel ki Avs ve Hazrec ibâdet ederlerdi. (Bu başlıklar, Cihân-nümâf-ya müracaat edilerek yazılmıştır, fakat «Hemdânîler» ibaresinin doğrusu «Benî Hamdan olacaktır. Mütercim) İmâm Şere-feddîn'in kendi mezhebi hakkındaki iki eserinin isimleri şunlardır: el-Bahrü'z-Zehhâr fi Mezhebi'z-Zeydiyye; el-Ahkâm fi Usûli'z-Zeydiyye. Cihân-nümâ, bu iki eseri bir sayar.

⁶⁵¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/564-571.

Mustafa, Ta'izz'in zabtı için beyhude teşebbüste bulunduktan sonra -eline düşen haydutları ve düşmanları ikiye biçtiği için «Neşşâr»⁶⁵² unvanı verilmiş olan- diğer bir Mustafa onun yerine geçti. Yemen'de «beğlerbeği» unvanını alan ilk vâlî budur. Onun halefi olan I. Selîm'in kölesi Üveys, Zeydiyye İmâmı Şerefü'd-dîn'in iki oğlu arasında çıkan ihtilâftan inâhirâne surette istifâde ederek, arazîsini genişletti. Şerefüddîn'in büyük oğlu Mutahhar*a -pederinin kendisine halef gösterdiği genç kardeşi Şemseddîn'in aleyhine olmak üzere- yardım ederek Ta'izz'i ele geçirdi (1 Zilhicce 951 - 13 Şubat 1545). Lâkin askere koymak istediği şiddetli nizâmlar levendlerin intikamını davet ederek, bunların reîsi olan Hasan Pehlivan Üveys'i hançerle öldürdü. Müteakiben Çerkeş Özdemir'in kılıcı Üveys'in öldürülmesinin intikamını aldı. Osmanlılar'a sâdık olan Öz-demir, Pâdişâh nâmına San'â'yı feth etti. Üveys'in öldürüldüğü haberi üzerine Pâdişâh bunun yerine beğlerbeği Ferhâd'ı tâyin etti. Ferhâd, isyan etmiş olan Aden'i yeniden itâât ettirdiği gibi, Câzân taraflarında Ebû Arîş denilen mevkide şeriflerden birkaçının birleşik kuvvetlerini mağlûp ederek, Celeb ve Tehâme, yâni dağlık ve düz yerlerde asayîşi sağlamağa muvaffak oldu. Ferhâd, istanbul'a çağırılması üzerine, hükümeti Özde-znir*e bıraktı. Kahraman olduğu kadar da akıllı olan Özdemir Mutahhar-evlâdının ve ona mensup fırkanın idaresine son vermeyi kararlaştırdı. Bu maksatla İstanbul'dan yardım istedi. O zaman Mısır vâlîsi bulunan Dâvûd Paşa, Pâdişâh'ın emri üzerine -daha önce memuriyetinden azledilmiş bulunan-Mustafa Neşşâr kumandası ile 1.000 piyade, 1.000 süvârî gönderdi. Özdemir ve Mustafa, ikisi birlikte, Mutahhar'ın sığındığı Sülle'-yi muhasara ettiler. Ancak iki kumandan arasında çıkan bir ihtilâftan dolayı Mustafa kendisine verilmiş olan tam selâhiyeti kullanarak Mu-tahhar'a -«sancak-beği» unvanını verdi ve hükümetinin kavgasız, çekişmesiz kendisinin tasarrufunda bulunduğunu te'mîn eden- bir berât-ı sultânı verdi.⁶⁵³

Özdemir Paşanın İdaresi

Özdemir, yedi sene süren idaresinde yedi kalenin fethiyle arazîsini

⁶⁵² «Bıçkı» demek olan cMONşftn-in mânası hatıra getirilince. «Neşşarun manası anlaşılır. Mütercim.

⁶⁵³ 10-Şevval 957 tarihli olan bu berât ve Mutahhar'ın 958 tarihli cevâbı bendeki Kutbeddln nüshasında, varak: 43 ve tmp. ve Kra. Kütüph.'nde Mısır defterdarı İbrahim'in İnşâsında, varak: 87, 88, dercedilmiştir. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/571-572.

genişlettikten sonra,⁶⁵⁴ idareyi Mustafa Neşşâr'a terkederek Sevâkin yoluyla İstanbul'a döndü ve Pâdişâh'a Habeş ülkesinin ele geçirilmesine dâir⁶⁵⁵ düşüncelerim arzetti. Büyük teşebbüsleri icraya dâima hazır olan Sultân Süleyman, bu tasavvuru güzel karşıladı. Özdemir, 30.000 kişi ile Habeş'e gitti. Ebrim'de ve Nil'in muhtelif mıntıklarında müstahkem kaleler yaparak «Duaruh» (Davaruh) da Habeşistan'ın ilk Osmanlı vâlisi olarak vefat etti. Musavva'da defn olunarak, oğlu Osman Paşa tarafından üzerine muhteşem bir kubbe inşâ olunmuştur.⁶⁵⁶

Yemen hükümetinde halefi olan Neşşâr Mustafa, bu yeni eyâlette hacc kervanlarını intizam altına alarak Dımaşk ve Kaahire'den gelen kabileler gibi, Yemen kafilesine de «Emîrül Hacc» tâyin etti (967/1560). Mustafa Neşşâr, hükümetini -gözlerinin şiddetinden ve renginin esmerliğinden dolayı- «Kara Şahin» lâkabı verilmiş olan Mustafa'ya⁶⁵⁷ bıraktı. Kara-Şâhin bir sene sonra Mısır valiliğine yükseltilerek, yerine Mah-mûd Paşa tâyin olunmuştur ki, o da sonra Mısır valiliğine geçmiş ve me» zâliminden dolayı öldürülerek vefatından sonra «Maktul» lâkabını almıştır. Mahmûd, idaresi müddetinin ilk icrââtından olmak üzere, selefi zamanında meydana gelen sikke ayarının bozulmasının meşguliyetini, münhasıran kendilerine atfettiği darbhâne müdürünü idam etti.⁶⁵⁸ Bununla beraber, sonraları yine bu Mahmud, Mısır valiliğinde -Al! Paşa'-nın yaptığı gibi- paraların ayarına fesâd karıştırmıştır. Ta'izz'i ikaamet-gâh yaparak, üç batından beri Nezzârî ailesinin elinde kalmış olan Hab kalesini muhasara etti. Nezzârî reisini sinsice yazışmalarla ordugâhına çekti ve idam etti. Bu öldürme hâdisesi şehrin zabtına yol açmışsa da, Arablar'ın o kadar nefretini çekti ki, o zamandan beri hâinâne faaliyetlerin mahcubiyetini «mahmûdiyye» diye isimlendirirler; kelimenin diğer istihzâî bir mânâsına göre de «sitayişe lâyık

⁶⁵⁴ Kutbeddin, yalnız Haydar tarafından zabtedilen Zebîd'in tekrar işgalini yazar (Paris Kütüphanesi, İzahat ve Müstahrecât'ında, c. 4, s. 449); lâkin Cihân-nttmâ, (s. 550) (özdemir Paşa'nın fethettiği) diğer altı müstahkem mevkiin isimlerini verir fci, şunlardır: Kehlân, Habeş, Sevâkin (aslında Savlk* olup Hammer haklı olarak tashih etmiştir), Atre, Muhlak, Hanfar,

⁶⁵⁵ «Fethinin tamamlanmasına dâir» olacaktır, çünkü bâzı yerlerini Özdemir evvelce almıştı. Mütercim.

⁶⁵⁶ özdemir Paşa, cMısır'a vâsil oldukça Sa'Id'den Sevâkin tarafına azimet İdüp ol semtde bir kaç kal'a binasına mübaşeret eylemişdir. Mukaddema Sevâkin'de Mısır canibinden bir emin otururdu; sonra, foefelerbegUik ol-muşdur. Ba'dehû Özdemir Habeş'de birkaç vilâyet alup 967'de Devâruh şehrinde, vefat etmeğle Musavva'da defn olunmuş ve oğlu Osman Paşa kabrinin Üzerine bir âli kubbe bina eylemişdir.» Cihftn-nüma, s. 550. Mütercim,

⁶⁵⁷ Cihan-nüm&'da Mustafa Pasa'nin yerine kethüdası Yûsuf Paşa gecdiğl yazılıdır; Mustafa, Paşa daha sonra gelmiş olmalıdır. Mütercim.

⁶⁵⁸ Kutbeddin der ki sultân altını (1 dirhem ve 2 kîrat ağırlığında) Rumeli 60 ve Mısır'da 80 akçe ederken, Yemen'de 300'den 2.000 kadar züyûf akçe tutardı. Şunu da ilâve eder ki, aylık 3.000 akçe maaş alan, hakikatte birbuçuk duka alır demek olup, bu para ise kahve masrafına ancak yeterdi.

işler» demektir.⁶⁵⁹

Zeydîler'in Yemen'e Hâkîm Olması

Osmanlıların mülklerinin artmasına hizmet eden bu hıyanete mükâfat olmak üzere Mahmûd Mısır valiliğine yükseltildi ve onun yerine evvelki vâlî Kara-Şâhin'in oğlu Rıdvan Yemen valiliğine tâyin olundu. Rıdvan, Mahmûd'un idare şekli hakkında bâb-ı devlete mufassal bir arıza takdiminde gecikmedi (Receb 972 - Şubat 1565). Mahmûd bundan dolayı intikam almış olmak için İstanbul'a, Yemen'in arazîsinin genişliğinden dolayı bir vâlî ile iyi idare edilmesinin mümkün olmadığını; ikiye taksim edilmesinin pek faydalı olacağını bildirdi. Bunun üzerine Yemen, biri Yukarı Yemen, diğeri Aşağı Yemen olmak üzere ikiye taksim edildi. Rıdvan'da bırakılan birincisi, dağlık araziye içine alıyor ve idare merkezi San'â oluyordu. İdare merkezi Zebîd olan ikincisi Yek-çeşm Murâd Pa-şa'ya verildi. Murâd Faşa Zebîd'e çıktığı zaman Rıdvan -haddi aşan ta-leblerinden dolayı isyan etmiş ve hattâ tabîi düşmanları Zeydîler'le birleşmiş olan- İsmâîliler'le muharebe hâlinde idi. Rıdvan, Murâd'dan yardım istedi, o da vaad etti. Lâkin müteakiben kendi hükümetinin şehir ve köylerim içine alan defteri arkadaşına gösterip de, o vakte kadar San'â hükümetine tabî olan Cebele, El-Künder (?), Zü's-Sefâle köylerinin de bunların içinde olduğu anlaşılınca, aralarında ihtilâf çıktı. Bir müddet sonra Rıdvan azledilerek yerine aslı Rus olan Hasan Paşa tâyin edildi. Rıdvan'ın gidişi umûmî bir isyanın işareti oldu. O zamana kadar Murâd Paşa'yı dostluk ve sadâkat gösterileriyle aldatmış olan Mutahhar perdeyi yüzünden atarak San'â'yı muhasara etti. Büdvân, Şevâfî, Ta'ker, Sahyân, Garmîn⁶⁶⁰ Arablan birleştiler ve Hab⁶⁶¹ kalesi Türk muhafızlarını çıkardılar. Murad Taizz yoluyla çekilirken Arablar basarak mağlûb ettiler ve kendisini öldürdüler. Bu mağlûbiyet de San'â'nın tes-lîm olmasına yol açtı. Mutahhar, 1.400 kişiye varan ve 17 sancak beği, 4 ağa

⁶⁵⁹ «Hattâ bu dürlü hile-i hâinâneye mahmûd ismini verdiler, ve onları mah-mûdfıye tesmiye eldiler.» İstanbul'da bugün darb-olunart bir sikkeye böyle denir. (Yemen İşleriyle hiç münâsebeti olmayan Mahmudiye altınlarından Hammer'in bu sırada bahsetmesinin bir garazkârlık olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Mahmûd Paşa Yemen'de kötü hareketlerde bulunmuş olabilir; fakat yaptıklarının payitahta aksetmesinden öfkelenmesi, bu hareketinin merkez tarafından ta&vib edilmediğine kat'l delildir. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/572-573.

⁶⁶⁰ Paris Kütüphanesi İz&h&t ve MttstameMı, c. 4, s. 462, «El-Â'rabln».

⁶⁶¹ Yukarıda mezkûr eserde «Habb» re «Ab» görülür. Bu ise bir yanlışlığa aevfc edebilir, çünkü «Ab» başka bir köydür.

kumandasında olan Osmanlı muhafız askerleri önünde olduğu halde, şehre girdi. Lâkin kendisini San'â'ya sahip görür görmez şehri yağma ederek, muhafız askerleri de esaret altına aldı ve bir kısmını şehir mahzenlerine, bir kısmını da dağlardaki kalelere attı (3 Safer 975-9 Ağustos 1567). Kale alındıktan sonra ilk cuma günü hutbe Mutahhar nâmına okundu: Hatîb Peygamber'i, dâmâdı Alî'yi ve onun zevcesi Fâtıma'yı tas-liyyeden (yâni «sallallahü aleyhi ve sellem» diye salavatla selâmladıktan) sonra, Mutahhar'ın babası Zeydiyye îmâmı Şerefüddîn'i ve daha sonra yalnız üç halîfeyi, yâni Ebûbekir, Ömer ve Osman'ı, İslâm'ın kahramanı olan Hamza'yı, Abbâsîler'in kurucusu olan Abbâs'ı, aşere-i mübeşşereyi, zevcât-ı mutahhara ile ashâb-ı Nebeviyye'yi, zikretti: Bundan sonra Mutahhar'ı «halîfe» ve «emîrül-mü'minîn» olmak üzere ilân ederek, onunla Müslümanlar için, hacılar, mücâhidler, seyyahlar ve Mutahhar'ın zafer yoldaşları için duâ etti.⁶⁶²

Rıdvan'ın yerine Cibâl valiliğine tâyin olan Hasan Paşa'nın Zebîd'e varışında Zeydîler, Ta'izz'i muhasara ettiler. Kumandan yeni vâliden imdâd istediye de, yardıma nail olamadığından gerek Ta'izz, gerek Kaahiriyye kalesi teslim oldular (3 Rebî'ü'l-âhir - 7 Teşrîn-i evvel). Bir müddet sonra Tehâme Hasan'ın hükümetine ilâve edilerek, Hasan -âsîleri itaate mecbur etmek için Pâdişâh'ın gönderdiği kuvvetin gelmesini beklemek üzere- bütün Yemen'in valiliğini uhdesine almış oldu. Mahmûd Paşa'nın garazkârca teklifi üzerine, Yemen hükümetinin, Osmanlı hükümetinin zararına olarak, ikiye ayrılmasına bu suretle son verilmiş oldu. Aden'in düşmesi de Ta'izz'in düşmesini tâkîb etti. Diğer taraftan Hab, bir müddet muhasara edildikten sonra Mutahhar'ın kardeşi Alî'nin eline geçti. Alî, babası tarafından kendisine halef olmak üzere gönderilmişti; ancak Şerefüddîn'in vefatında Alî, Zeydiyye mezhebini terkederek «îmâm» unvanını kardeşi Mutahhar'a bırakmıştı. Zeydiyyelülerin reislerinden bir diğer Alî bin Şevî' -ki Ta'izz'i ve Aden'i zapt eden de odur- «Mûsâ»⁶⁶³ (Muz') olarak Muha üzerine ve buradan Zebîd'e yürüdü. Fakat mu-âhfızların şiddetli bir yürüyüşü üzerine, oradan geri çekilmeğe mecbur oldu. Bu suretle Zebîd'den mâada bütün Yemen Zeydiyyeliler'in elinde kalarak, îmâm Mutahhar halîfe unvanını almaktan korkmadı.⁶⁶⁴

⁶⁶² Yaygın şekline aykırı olan bu hutbe, tzahat ve Müstahrac'tın bir haşiyesinde gösterilmiştir, c. 463.

⁶⁶³ Hammer'de «Mewsei İse de «Muz'» olacaktır. ClhannâmA, 385.

⁶⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/574-575.

Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e Serasker Tayin Edilmesi

Hükümet dizginlerini eline almış ve Pâdişâh üzerindeki nüfuzları kendi nüfuzuna zarar verebilecekleri saraydan uzak tutmayı arzu etmekte olan Sokollu Mehmed Paşa eski kapıcı-başı Lala Mustafa Paşa'yı Yemen'i yeniden fethetmesi için «ser-asker» unvânıyla gitmeğe memur etti. Bununla beraber bu memuriyetin Mustafa Paşa'ya verilmesi sebab-siz değildi.⁶⁶⁵ Çünkü Murâd Paşa; en yakın akrabasından olduğu için, bu memuriyetle onun öldürülmesinin intikamını alacaktı. Pâdişâh Özde-mir-oğlu Osman Paşa'yı Yemen beğlerbeğiliğine getirerek Mısır beğler-beğiliğini Sultân Süleyman zamanında Şehzade Bâyezîd'in firarını kolaylaştırmasından dolayı îdâm edilen Ayaş Paşa'nın kardeşi câhil, hodbin, inatçı Arnavut Sinan Paşa'ya⁶⁶⁶ verdi; o îdâmdan beri Sinan, Lala Mustafa Paşa'ya alenî bir düşman olmuştu.⁶⁶⁷

Sokollunun Entrikası

Sokollu, Arabistan ordusu kumandanlığını Mustafa'ya vermekle, ser-askerler hakkında mu'tâd olduğu gibi maiyyetine birkaç bin yeniçeri ve otuz-kırk çavuş verecek yerde, Suriye'den serserileri Mısır yeniçerisi nâmıyla kaydetmesini ve maiyyetindeki muntazam süvarilerden (zuemâ'-dan) on-onikisini çavuş yapmasını emretti. Mustafa, teamüle aykırı olan bu türlü baş-kumandanlık hakkında epeyce mülâhazalar ileri sürdüyse de, fayda vermedi. Kendisini, Kaahire'de diğer bir tahkir bekliyordu: Vâlî Sinan Paşa, kendisini sarayına misafir edecek yerde husûsî bir ev göstermek suretiyle kızgınlığını gösterdi. Kaahire'de ser-asker Mustafa Paşa, vâlî Sinan Paşa, Yemen Beğlerbeği özdemir-oğlu Osman Paşa, Kaahire müftüsü Şeyh Mehmed Efendi, defterdar Çivi-zâde Mahmud Efendi, Mısır donanması kapdânı Hızır Beğ ve Mısır'ın bütün beğleri ve ağaları hazır oldukları halde, akdedilen dîvânda, Âlî, Arabistan seferine dâir olan fermanları okudu. Bu

⁶⁶⁵ Bu esnada Mustafa'nın katibi bulunan Ali, onun nasbi ve azimetinden bir netice sağlanamamış olmasının sebeplerini tafsil eder.

⁶⁶⁶ «Câhil anûd vi hiç bir ferde hulûs ve muhabbeti yok Mr zemlmül-vücûd Arnavud». Sinan Paşanın meddahı olan Kutbeddin Terâclm-l Ahval-i Vü. zera'da Osmanlı müverrihlerinde zikredilmiş olan ahlâki düşkünlüğünü söylemez.

⁶⁶⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/575-576.

fermanların 12'si Mustafa, 11'i Sinan, 7'si Osman tarafından getirilmişti. Bu muhtelif fermanlar -taleb edenlerin niyetlerine uygun olmak üzere -o kadar ihtilâfları içine alıyordu ki, bu hususta fikirleri tek noktaya toplamak mümkün olmadı. Ser-asker'in fermanlarından birinde şu ibare nazar-ı dikkati çekiyordu: «Ordunun kâffe-i levazımını tedârik etmelisin ve bâb-ı hümâyûndan istîzân bahanesiyle, i'tâ olunan evâmirin icrasında te'hîr göstermeyesin». Hâlbuki Mısır valisine yazılmış fermanında da şöyle okunuyordu: «Ser-askere muktezî olan eşyayı tedârik edüp şu kadar ki memlekete tahammül edemeyeceği derecede yük tahmilinden ihtiraz edeceksin.»

Bu iki ferman zımninden birbirine aykırı olduğu için, serasker ve vâli arasında ihtilâf çıkmasına yol aç ti: Kısacası: Serasker 4.000 asker istediği halde vâli ancak 400 verdi. Mustafa'nın dostları Mesnevi şârihi Reîsü'l-Küttâb Dervîş Çelebi, kethüdası Müferrih Mustafa Beğ, Mısır ümerâsından Mustafa ve Mahmûd, serasker nezdinde nüzul emini hizmetini gören müteferrika Acem Molla, Yenişehir sancak-beği Benli-zâde Mehmed bu ihtilâflar münâsebetiyle, «ser-askerlik» unvanına «Mısır vâliliği*ni ilâve ettirmedikçe bu seferde muvaffak olamayacağını ihtar ve ısrar ettiler. Hakîkaten Lala Mustafa Paşa da bâb-ı devlete bu yolda müracaat etti; lâkin Sinan Paşa da ordunun levazımını tedârik etmiş olduğunu, seraskerin sâdece mânâsız bahanelerle ve Mısır hükümetini ser-askerüğe ilâve ettirmek garazıyla muharebeyi geciktirmekte olduğunu Pâdişâh'a bildirdi. İftirâları cümlesinden olmak üzere, Mustafa Paşa'nın, Sultân Gûrî'nin akrabasından bir kadından olan oğlunu Mısır Sultânı ilân etmek tasavvurunda bulunduğunu ve bir ziyafette ser-asker, kendisine zehirli şerbetler verdiğinden, az daha hayâtını kaybedecek olduğunu da yazdı.

Vezir-ı âzam, seraskeri mahv etmek için bu telkinlerden istifâde etti: Sadrâzamın emri üzerine «Burunsuz» lâkabıyla mâruf çavuş-başı, yedi çavuşla birlikte Kaahire'ye gelerek Mustafa'nın azli ve hareketlerinden dolayı hesap vermek üzere İstanbul'a gitmesi emrini getirdikleri gibi, Yemen ordusu ser-askerliği de Sinan Paşa'ya verildi. Lala Mustafa Paşa'nın tahrikiyle Özdemir-oğlu Osman Paşa memuriyet mahalline gitmiyecek olursa, çavuş-başı onun başını kesmeğe ve Memlûk beğlerinden Mustafa ve Mehmed'i de asmağa memur idi.⁶⁶⁸

⁶⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/576-577.

Lala Mustafa Paşa'nın Azli Ve Hapsedilmesi

Mustafa Paşa dönmeğe hazırlandı; lâkin İstanbul'da başına geleceği bildiğinden Pâdişâh'a gayet mütevâzîâne bir arıza yazarak, cereyan eden hdiseleri dosdoğru arzetti ve hiçbir suçu olmadığını kat'î surette isbât etti.⁶⁶⁹ Buna rağmen iki Memlûk beği asıldı; idamı için çavuşlara me'zûniyet verilmemiş olan Acem Molla bin türlü işkenceye konularak defalarca idam mahalline kadar da götürüldü. Özdemir Paşa, çavuşbaşı-nın gelmesinden yedi gün önce Yemen'e gitmişti; bu suretle, gelecekte vezîr-i âzam makamında göreceğimiz bu Yemen ve Kafkas Fâtihî'nin cellâdın kılıcı altında hayâtını kaybetmesine çok az kalmıştı.⁶⁷⁰

Mısır Valisi Sinan Paşa Ve Özdemiroğutnun Yemen'deki Askeri Harekâtı

Sinan Paşa'nın Arabistan'a gelişinden önce Osman Paşa, Yemen'in dağlık cihetinin en mühim mevkiilerinden bugün o mıntıkanın payitahtı olan Ta'izz'in fethiyle muharebeyi açmıştı. Eyyûbî Teftegin tarafından yapılan Ta'izz, ma'mûriyetini bilhassa Benî Resul Sülâlesiyle kazanmıştı. Bunlardan Amr bin Mansûr iki medrese te'sîs eylediği gibi, Melik Mü-câhid ve Melik Efdal «Mücâhidiyye» ve «Efdaliyye» medreselerini açmıştı. Ta'izz'in en çok Hindistan ve Avrupa emtiasından mürekkebe olan büyük serveti Osmanlıların yağmasına mâruz kaldı. Kaahiriyye⁶⁷¹ şehrinin kalesi henüz mukavemet etmekteyken, Sinan Paşa'nın gelişi mu-hâsırların gayretini artırdı. Paşa, Kaahire'den 5 Kânun-ı sâni 1569 (17 Receb 976) târihinde çıkmış, ve Ta'izz'e Yenbû', Mekke, Câzân yolundan gelmişti. Ordusu Zeydiyye takımını El-Ağbar dağından çıkararak, bir müddet sonra Kaahiriyye Osmanlı hükümetine teslimiyet arzetti. O vakitten itibaren Sinan, Aden ve San'â'nın zabtını düşündü. Zâten Aden üzerine Kurdoğlu

⁶⁶⁹ Bu mektup Âlî'nin târihinde vardır. Onun şehâdeti şüphe götürmez; çünkü Bâyezîd ile Selîm arasındaki dahilî muharebe hakkında eski efendisi olan Lala Mustafa Paşa'nın aleyhine söyler, ve onun sözlerinden anlaşılır ki, Sinan Paşa'nın bu suçlaması asılsızdır. Sultân Gûrî'nin sarayında verilen bu ziyafette hazır bulunmuş olan Âlî, zehirlenme rivayetinin katıksız bir yalan olup, yalnız Sinan Paşa'nın, ağzına aldığı şerbeti tükürmekle buna inanıyor görünmüş olduğunu yazar. İlâveten der ki, Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın yanına bırakmış olduğu bardağı alıp Lala Mustafa'nın karşısında içmiştir.

⁶⁷⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/577.

⁶⁷¹ Peçevî, c. 1, s. 479. «Kaahire» yazar. Fethine Şahablî'nin tCeng-I ttlsyâr oldu sulhile alındı Kaahire» tarih mısraını kaydeder ki, 976'yı göstermektedir (Mütercim).

Mehmed kumandasındaki Kızıldeniz donanmasını gön-dei misti. Bu defa da, bu seferin vak'alannı Türkçe bir manzumede naz-metmiş olmakla meşhur olan Mimâyî Beğ kumandasında, ordusundan bir fırka gönderdi.⁶⁷² Sinan Paşa, San'â'nın muhasarasına başlamadan evvel, ordunun bütün kumandanlarını bir meşveret meclisine çağırdığı gibi, çavuş vâsıtasıyla beğlerbeği Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı da davet etti. Osman, serasker tarafından bir ihanete uğramak korkusuyla, ordusunu her taraftan sancağı altma koşup gelmekte olan Arablar'la, serasker ordusundan kaçanlarla oldukça kuvvetlendirdi. Sinan Paşa, tam se-lâhiyete sahip olduğu ve elinde istediği gibi doldurmak üzere açık fermanlar bulunduğu cihetle, beğlerbeğini azlederek, yerine Rus Hasan Pa-şa'yı tâyin etti. Lâkin Hasan Paşa, mezâlimiyle herkesin nefretini kazanmış olduğundan, serasker ona. o memuriyetinin yalnızca unvanını vererek bütün kudreti kendisinde topladı.⁶⁷³

«- Sakın Azl Etme!»

Osman Paşa, Sinan Paşa'nın takibatından kurtulmak maksadıyla, dâima iki rakîb kumandan arasında gidip gelen Arab şeyhlerinin desteğini kazanmak için Mekke'ye kadar olan dağlardan yalnız başına geçmek cesaretinde bulundu, İstanbul'dan beğlerbeği sıfatıyla değil, âdi bir şahıs sıfatıyla istenilmiş olduğunu şeyhlere yazdı. Cellâdın satırından, Arab-lar'ın mızraklarından bu suretle kurtularak, bir hâdiseye mâruz kalmaksızın İstanbul'a vâsıl oldu. Evvelce Sinan Paşa'nın mektuplarını almış olan vezîr-i âzam -daha evvel Lala Mustafa Paşa'nın mahvına çalıştığı gibi- bu defa da Osman Paşa'nın mahvı için uğraşıysa da muvaffak olamadı. Mustafa Paşa payitahta geldiğinde hapsedildi; lâkin Sultân Selim, saltanat tacını Lala Mustafa'nın entrikaları sayesinde elde etmiş olduğundan, kendisini serbest bıraktırmağa isti'câl göstermişti. Sokollu, Özdemir-oğlu'nu mahvetmek için her türlü entrikaya başvurdu.⁶⁷⁴ Osman Paşa'nın şehirde bulunmasının

⁶⁷² Alî, varak: 350, bu seferi yazan üç müellif haber verir W. Rumûzl, Mi-mâyî, Şahâbl'dir. Eterleri Ftthûh-i Yeuven unv&nındadır. Viyana tmp. Kütüphanesinde (Nu: 479) yine bu adla dördüncü bir eser mevcuttur.

⁶⁷³ Kral Kütüphanesi kitapları hakkında malûmat ve müstahrecât eserinde (c. 4, s. 437), Kutbeddîn. Sinan Pâşa'nın meddahı olan müellif, Sinan ve Osman Paşalar arasındaki münazaanın _Mustafa ve Piyâle Paşalar'ın imtizâcsızlıklarından Malta muhasarasında hâsıl olduğu kadar- vahim neticeler doğuracağım söyleyerek Osman Paşa'nın azlini haklı gösterir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/5787-578.

⁶⁷⁴ Âlî, (varak 350), sadrâzam Sokollu ve Sinan Paşalar'ın her ikisi hakkında tarafsız bir dil kullanır. Birincisi

asayışı bozabileceği bahanesiyle, çadırlarım İstanbul kapılan hâricinde kurması emrini tebliğ etti. Osman Paşa, hakkaniyetin yerine gelmesi için herşeye tahammül etmeyi gözüne almış

olduğundan, çadırlarını -şiddetli bir kışın yağmur ve karları altında ve maiyyetindeki adamları yok ederek kendisini onların mezarlarıyla kuşatmış olan vebaya rağmen- Edirne-kapısı hâricine kurdurdu. Sultân Selim, Edirne'den payitahta dönüşünde Osman Paşa'nın çadırlarının yanından herhangi bir fikir beyân etmeksizin ve bir söz söylemeksizin geçerken - hakkındaki teveccüh-i şahane avdet etmiş olan- Lala Mustafa Paşa, sevgili dostunu affettirmek için bu fırsatı müsâid görerek:

- «Pâdişâhım, bu çadırların altında kimin oturmakta olduğunu bu kulunuzdan suâl buyurmayacak mısınız?» dedi.

Zât-ı Şâhâne o tarafa gözlerini çevirerek:

- «Kim oturuyor?» diye sordu. Mustafa Paşa şöyle cevâp verdi:

- «Osman Paşa kulunuzdur ki, babamz merhum Sultân Süleyman zamanında Devlet'i Yemen ve Habeş gibi iki vilâyetin fethiyle genişletmiştir. Osman da Yemen'de pederinin yolunda gittiği hâlde, her hizmetten mahrum olarak, böyle şiddetli bir mevsimde yağmurlar, karlar altında kalmıştır.»

Ertesi gün bir hatt-ı hümayûnla Osman'a Basra valiliği verildi. Sokollu'nun bu tevcihe bâzı mülâhazalar ileri sürmesi üzerine, Pâdişâh, tehdikâr bir sadâ ile:

- «Sakın azl etme!» dedi.

Buna rağmen Sokollu, bu emir üzerine de Osman Paşa'ya Basra eyâleti yerine Arabistan'ın kuzeydoğusunda Lahsâ'yı verdi ki bugün (Ham-mer zamanında) Vehhâbîler'in merkezidir.⁶⁷⁵

Aden'in Ve Yemen Ülkesinin Fethi

Osman Paşa gittikten sonra Sinan Paşa, ordugâhını Ta'izz civarında El-Kaad'e denilen mahalle kurmuştu. Orada Aden'in, donanma kumandanı

hakkında der ki: Kâfir ve müslüman Osman Paşa'nın i'tidâl ile hareketini teslim ederlerdi; bil'akis ahmak sadrâzamanın kinini takbîh ile Pâdişâhın ihmâlîne taaccüb ederler, bununla beraber bu hâle memnun olurlardı. İkincisi hakkında ise şöyle söyler: Sinan Paşa fikrinden asla dönmeyen inatçı Arnavudlar'dan olup mesâlihde (devlet işlerinde) tecrübe sahibi kimselerin, şâirlerin ve âlimlerin düşmanı idi, ve bunların hakkında düşmanlığını son derece kadar götürürdü. Kindarlığı alınının kara çizgilerinde aşikâr idi.

⁶⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/578-579.

Kurd Hayreddîn tarafından zabtolunduğu müjdesini aldı (29 Zilka'-de 976 - 15 Mayıs 1569). Yeğeni Hüseyin'i bu şehre sancak-beği tâ'yîn ederek derhâl San'â üzerine yürüdü. Ta'izz'den San'â'ya üç yol gidiyordu: Birincisi Nakîlü'l-Ahmer Dağı'n dan, ikincisi Sahbân vadisinden, üçüncüsü Meyşem'den geçirdi. Bu üçüncü yol her nekadar en uzun ise de, en emin ve müşkilâtı en az olduğundan, Sinan Paşa bu yolu tuttu. Yolda Cebile ve Ta'ker arasında ordu kurarak Ta'ker'i zabtetti ve îsmâîlîler-den kendisine sâdık olan bir emîrin yardımıyla Zeydiyyeliler'i Hatîş Dağı üzerindeki mevkiilerinden çıkardı. Ondan sonra Büdvân Dağı eteğinde kâin Ab mevkiini ele geçirdi. Askerinin şecaatini tahrik için bir takımına mükâfat dağıtarak, bir takımına da terakki vaad etti. Ric'at hattını emniyet altına almak ve arkasında hiçbir düşman bırakmamak isteyerek, teslimiyet arzeden Demmâr (Damar) mevkiine yakın Hab kalesini muhasara için bir müfreze gönderdi. Hisar ve güzel bahçeleri olan Demmâr birçok ulemânın doğum yeridir. Zeydiyye'nin orada bir medresesi vardır ki beşyüz talebesi bulunur ve o mezhebin pekçok ulemâsı buradan yetişir. Ordu Zirâ'ü'1-Kelb boğazını geçtikten sonra Demmâr'a doğru inen küçük bir nehir üzerinde bulunan ve Yemen'e payitaht olan San'â'ya vardı (11 Safer 977 - 26 Temmuz 1569).

San'â iklim bakımından bütün Arabistan'ın en iyi şehridir. Havası o kadar temiz ve o kadar rutubetsizdir ki, et bozulmadan sekiz gün muhafaza edilebilir. Bu yüzden, her taraftan sağlıklarına kavuşmak için şehre hastalar geldiği gibi, güçsüz kalmış at ve develeri de San'â mer'alanna gönderirler. Hastalar, hastalık yapan küçük yaratıklar (yâni mikroplar) kadar azdır. Temmuz, ağustos, eylül aylarından başka zamanlarda ve hiçbir vakit gurûbdan evvel yağmur yağmaz. Yağmurlu bir gün olsa, işlerin tatilini gerektiren fevkalâde birşey addedilirdi. San'â'nın münbit toprağında yetişen meyvelerin en meşhuru «inbâ*»⁶⁷⁶ dır ve sanâyî mahsûllerinden en meşhurları sarıklar, parlak renkte çizgili mensucat, maroken, sahtiyân'dır.⁶⁷⁷ Arab târihinde sedir ve Havernak kadar şöhretli olan Gamdan sarayının harabeleri San'â'dadır; bu sarayın dört cebhesi muhtelif renklerle⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Almanca'da ve Fransızca tercümede «inbâ» kelimesinin yerine «Jube» yazılıdır. Fransızca - Türkçe Lûgatlarde bu kelimeye rastlanılmamıştır. Lâkin Cihân-uü mâ'da San'adan bahs olunurken «Ol meşhur inbâ çokdur» denilerek müteakiben ridâların sarıkların tavsifine geçildiğinden «Jube»in inbâ' mukabili olacağı anlaşılmıştır. Kaamus'da (tnbâ1), ayının kesri, nunun fethiyle, yaş üzümüne denir» denilmişse de, üzümün başka birşey yâhud üzümün husûsi bir çeşidi olması gerekir. Cihân-nümâ, s. 386.

⁶⁷⁷ Cihan-nttma, s. 486. Cihân-nümâ'da «Sahtiyân ve sa«ra» kelimeleri der-cedllmiş olup, Avrupa lisanlarına birincisi «safian» ve ikincisi «chagrln» şeklinde geçmiştir.

⁶⁷⁸ Havernak: «Mimar Slnlmâr tarafından Fırat'ın Hlre yakınlarında yapılmış meşhur köşk.» (F.

boyanmıştı: Biri kırmızı, diğeri beyaz, üçüncüsü sarı, dördüncüsü yeşü'di. Ortasında yedi katlı yüksek bir köşk vardı ki, en yukansmdaki kameriyyesinden üç mil mesafeye kadar görü-lürd. Halîfe Osman, yıkan kimsenin ecel-i kazaya uğrayacağına dâir olan rivayete bakmıyarak bu köşkü yıktırmış ve hakîkten bir kaatüin hançeri altında vefat eylemiştir. Gamdan sarayının güzel harabeleri yanında Habeş Kralı Ebrehe'nin yaptırdığı Hıristiyan kilisesi vaktiyle hayranlık dolu bakışları üzerine çekerti. Bu mâbed, altın ve gümüştten birçok kıymetli eşya ile müzeyyendi ve hacıları Mekke'den San'â'ya celbetmek için yapılmıştı. Sinan'ın bu şehre girmesinden sonra Memi Beğ, Mutah-har ordusunun en kuvvetli reislerinden Katrân'a âid olan Havlan kalesini zabtetti. Bu kale ile Yemen'in en mühim müstahkem mevkii olan Kev-kebân'dan az bir mesafede bulunan Şeybâm şehri alındı (4 Rebî'ü'l-evvel - 17 Ağustos 1569) ve hemen Kevkebân'ın muhasarasına koşıldı. Beğ-lerbeği Hasan Paşa ile Mahmûd Paşa, Emîr Abdullah el-Hamdânî ile birlikte bu kalenin arka tarafına gitmekle görevlendirildiler. Sinan Paşa da ordunun büyük kısmıyla cebheden taarruz edecekti. Mutahhar ve iki oğlu El-Hâdî ve Lutfullah civardaki Sülle şehrine kapanarak, Osmanlı ordusuna birçok hücumlar yaptılar. Ve El-Hâdî bunlardan birinde öldü.

Hasan ve Abdullah el-Hamdânî birçok dağ kalelerini ve Sinan Paşa da - evvelce alamayıp ric'ate mecbur olduğu halde- Beytü*-l-îzz kalesini ele geçirdikten sonra, Kevkebân muhasarası daha da şiddetlendi. Vezîr, muhasara işlerim beğlerbeğine bıraktı ve ordugâhından ona ağır toplar yolladı. Kevkebân, gayet dik kayalar üzerinde yapılmış olduğundan, toplar ancak kol kuvvetiyle ve makinalar vâsıtasıyla mevzilerine yerleştirebildi. Derin ve bataklık hendeklerin yer altında bir yol vâsıtasıyla kale içerisiyle irtibatı olduğu için mahsurlar, doldurulması maksadıyla konulan taşları ve şâir eşyayı alıyorlardı. Kalenin kumandam olan Şem-seddîn oğlu Muhammed, her ne kadar son dereceye kadar mukavemete karar vermişse de uzun müddet dayanamayacağı anlaşıp, evvelce esîr edilmiş olan yedi beği Türkler'e gönderdi.⁶⁷⁹ Bir taraftan da dağ üzerinde muzafferiyet alâmeti olmak üzere ateş yaktırdı. Bu hîle netice verdi; gûyâ düşmandan alınan ganimetleri taksim etmek üzere Arablar! davet yerine geçti ve

Develloglu, Osm»olıca-Tüüfçe Ansiklopedik LÂ-fft).

⁶⁷⁹ Âli, (varak: 354), bunları su şekilde soyar: 1) Şeyh Ali Beg, 5) Neslml Çavuşun biraderi, 3) Kızılbâş Mehmed Beğ, 4) Yemen sabık defterdarı Mehmed Bet, 6) Hasan B«. 6) Karsyfe Be*. 7) Fal* Be*.

bunlar ordugâha geldiler. Bu şekilde 1.000 süvârî ve 8.000 piydâe toplayarak ancak 12.000 kadar- olan vezirin askerine hücum etti. Lâkin Arablar'ın saldırılarının şiddeti, Osmanlı piyadelerini yerinden koparamadı; Mutahhar mağlûb oldu ve selâmeti kaçmakta aramak zorunda kaldı. Buna rağmen bu mağlûbiyet kendisinin cesaretini kırmadı. Yeni taraftarlar bulmak için başka hilelere başvurdu: Güya (Hazret-i Peygamberin görünmüş olduğuna dâir Arablar arasında mâhirâne söylentiler yayarak, o sıralarda vukua gelen bir Ay tutulmasını da, kendi dâvasının himâye-i âsmânîye mazhar olduğuna delîl gösterdi. Mutahhar'ın. en sâdik taraftarlarından biri olan Zeyd Nasır ondan ayrılmıştı. Lâkin El-Mecnûn lâkabıyla anılan Katran ile Alî bin Tâhir bütün ülkeyi Mutahhar lehine ayaklandırarak, San'â ile Osmanlı ordusu arasındaki bütün muharebeyi hemen tamamen kestiler. San'â, Türk beğlerinden Memi'nin hıyânetiyle Arablar'ın eline düştü (26 Ramazân 977 - 4 Mart 1570); Sinan Paşa'nın muhasara için Hab'a bırakmış olduğu asker de, anî bir hücumla uğrayıp mağlûb oldu. Bu muhtelif noktalar üzerinde Arablar'ın kazandığı muvaffakiyetler, Osmanlılarca imdâd için yeni asker gönderilmesini gerektirdi. Karagöz, Pervîz, Subaşı Ahmed Beğ, Zeydîyyelüer*î Zümâr (Ze-mâr) Dağ'ından çıkarmak için emir aldılar. Damar (?) sancak beği Abdî ve Rad'a beği bunları buldukları yerlerden çıkardılar; p suretle ki, ellerinde Büvdân ile Hab kalelerinden başka birşey kalmadı.⁶⁸⁰ Buna rağmen Kevkebân'ın

⁶⁸⁰ Kral Kütüphanesi Hakkında Ma'lûmât ve Onlardan Müstah-recât», c. 4, s. 496, Kutbeddîn; Âlî, varak: 354. Floransa'da Me-diçiler Kütüphanesi'nde, nu: 128'de şu isimde bir eser vardır: Defflü's-Sâlih fi Hayri'l-Mesâlik», müellifi: Kaait ed-Dâvudî (Dâvedî?), yirmi kere hacc etmiş olan bu zât, bütün merhaleleri bildirir. Hac tarîki hakkında 941 (1534) senesinde bir seyahatname yazmış olan Şemseddîn Muhammed bin Muham-med bin Ahmed, Mısır valileri Dâvud ve Süleyman Paşaların hizmetinde bulunarak, Dâvud Paşa'nın hacıların istikbâline gönderdiği askere rehberlik ederdi; Sinan Paşa ile birlikte Arabistan seferinde dahî bulunmuştur (976-1569). Eserinin zeylinde şu merhaleleri zikreder: Melikân (Mülkân?), su yokdur; Adam, güzel suyu vardır; Sa'diyye; El-Hadeb, El-Leys; Sûkat, susuz; Er-Ribât, buradan biraz mesafede su bulunur; Şavka, su bol; El-Ahsâ, kezâlik; Kunfede, buradan Mekke'ye varılır. Ramazan'da onbir gün orada durulur; Yebâ, Hâlî, su mebzul; Şefkat hiç 'su yok; El-Berk, kezâlik; Sühbân, suyu çok men-bâlar; Hamza, derin kuyular; El-Mugâbir, suyu çok; Gadîr-i SiTa, suyu çok; Eş-Şakaak; Âtûd, derin kuyular; Bîş, susuz; Sıbyâ, kezâlik; Ebû Arîş yanında bir vâdî; Ebû Arîş, susuz, Hulûl-i İyd, El-Âliyye, seksen zira derinliğinde bir kuyu; El-Hafire, yetmiş zira derinliğinde bir kuyu; Hayran, su az; Ka-tîh (Kuteyh), kezâlik; Mûr, kezâlik; Beytül-fakîh, meşhur mahall; Ed-Duhâ kuyular; El-Ganemiyye, elli zira derinliğinde kuyu; Vâdî'r-Remî (Rimâ?); buraya 15 Şevvât'da ve Ze-bîd'e 16'da vâsıl olduk; Tür'atü'l-Halîfi, 22; Habâis (Hatîş) (?), meşhur mahall; Hâit-i Simmâr; 24 Şevval; Tür'a-i Benî Zebîd' ve Alekden (el-Kîdn?), meşhur mahall; Mûzî (Ma'veze?) 26 Şevval; Muha, 28; 3 Zilka'de'de Ukam'a vardık; El-Kaaşibe; Re'sü'l-Husab, Hariciler memleketi; Hubâb (Hibâb?), Şecere-tül-yâkût yakınında, Ta'izz, 8 Zilka'de; oradan 27 Hûbân'a azimet ettik; El-Kaside 28; Vâdîl-Ümîd; Necd-i Seda (Sidâ, Sü-dâ?), Kaa'ü'l-Cerbe; Vâdî-i ünân; Kaaü'l-Mecid, bir sahrada vâkidir; Seyyîd-i Savâd Vâdî-i Heytem; Seyyîd Haddâd, Nec-dü'l-Ayzerî, Cebile yakınında; Eş-Şebeke, Âb yakınında; Ab şehri; Nasıra, nâm-ı diğeri Suhûl (Sahûl); El-Mahfed; Aşağı Nakil Simâre (Nukayl-i Semâre?) Yukarı Nakil Simâre (Nu-kayl-i Semâre?); El-Hukl; Birim (Bürüm?); Seyyîd Cezb, Demmâr; Biyâz Demmâr, Muhcer-i

muhasarası oldukça ağır ve büyük müşkilâtle ilerliyordu. Hendek üzerine atmak ve bu suretle muhâsırların kaleye girmesi için yol açmak maksadıyla San'â'dan getirilmiş olan demir parmaklıklı bir köprü, kendi ağırlığıyla yıkıldı. Yeni bir köprü yapmak üzere çalışan ameleyi korumak için bir köprübaşı istihkâmı yapıldı; bu tamam olup da, kalenin hücum ile alınması imkânı hâsıl olunca, iki taraf dokuz aydır süren muhasaradan bîtâb düştüklerinden, Şemseddîn'in oğlu Mu-hammed ile imâm Kadı ve vezirin sır kâtibi Cemâleddîn tarafından yapılan sulh teklifi derhâl kabul edildi. Yapılan sulhu te'min için iki taraftan rehinler alındı. Bu anlaşma mucibince Muhammed Kevkebân sancağını 6.000 akçe tahsisat ile muhafaza edecekti (12 Zilhicce 977 - 18 Mayıs 1570).

Kevkebân'ın düşmesi, Mutâhhar'ı da aşağıdaki şartlarla sulh yapmağa mecbur etti: İslâm'da saltanat hakkının iki rüknü olan hutbe ve sikkenin bütün Yemen'de Pâdişâh nâmına olması kararlaştırıldı. Devlet, evvelce mâlik olduğu yerleri yine alacaktı; Mutahhar da Hab âsîlerine asla yardım etmemeyi taahhüd ediyordu.

Bu vak'alar olurken, Yemen ülkesinin yeni vâfisi olan, Rıdvan'ın kardeşi ve Kara-Şâhin'in oğlu Behrâm Paşa Zebîd'e gelmişti. Bu şehirden Ta'izz yoluyla El-Bidâ'ya ve oradan Hab Önüne gitti. Barut patlaması ve El-Mutahhar'ın kardeşi Alî'nin zehirlenmesi sebebiyle, kalenin ele geçirilmesinde muvaffak oldu. Bu mevkiin ve şâir Nihâlî tarafından Türkçe şiirle anlatılan yedi senelik hükümeti sırasında Behrâm Paşa ma'rifetiy-le zabt edilen diğer birçok kalelerin teslimiyle, Yemen'in fethi tamamlandı.

Sinan Paşa, memleketin nasıl idare edileceği hakkında Behrâm Paşa'ya talimat verdikten sonra, ertesi bahar mevsiminde Muha'dan gemiye bindi (4 Şevval 978- 1 Mart 1571); Cidde'de karaya çıkarak, Hacc için Mekke'ye gitti. Şerif, Harem-i Kabe müfettişini ve reîsü'l-ulemâyı gelişini tebrik ile rehberlik etmek üzere istikbâline gönderdi. Sinan Paşa'nın

Demmâr, Hacer-i Mînka-de, Seyyid-i Hâc; Zirâü'l-Kelb; yeraltı mağaraları; Ez-Zeyle; Seyyare; Rîme; Sinhân; San'â; Yemen (San'â-i Yemen?); Sil'a; Münkib 7 Rebîü'l-evvel; Süheybân (Sehibân?) 9; Ed-Da're, ki Şeybâm ve Süfle (Sille) arasındadır; Kevkebân, 28 Cumâde'l-ulâ, Ebû Arîş, altmış zira derinliğinde kuyular; Ez-Zeydiyye, altmış zira derinliğinde kuyular.

Şemseddîn Muhammed'in eseri dört bâb'a taksim olunmuştur. Birincisinde Kaahire-Akabe yolu tarif olunmuştur. İkincisinde Akabe - İslâm; üçüncüsünde İslâm, Yenbû; dördüncüsünde Yenbû' -. Mekke. Kaahire'den Mekke'ye yüz kırk-bir berîd'dir (berîd: menzil, durak); bir berîd dört fersah olduğu için toplam olarak beşyüzaltmış dört fersah demektir. Bir fersah üç mildir; bir mil bin kulaçtır; bir kulaç, üç kadenV-dir; her milin hesap neticesi dörtbin zira olduğu hesaplanmıştır; bir zira yirmidört parmaktır; bir parmak altı buğday tanesi uzunluğundadır. Her buğday tanesi altı fülül tanesi uzunluğundadır; bu hesaba göre Mekke yolculuğu 453 *Liyû» olup dönüşte dahî 127 «liyû» kat edildiğinden, gidiş ve dönüş 66 gün tutmaktadır.

maiyyetindeki kumandanların başlıcaları Ayaş Paşa'nın oğlu Mustafa, yeğeni îbrâhîm Beğ, Emîr Hammâd, Benî Hayber Arab Şeyhi, Cîze Şeyhi, Solak Ahmed Beğ ve diğerleri idi. Sinan Paşa muhteşem ziyafetlere davet edildi; sâdât ile Melik Eşref Kaytbay Medresesi'nde görüşerek, Şerif Ebû Nümeyy de kendisini ziyarete geldi. Ondan sonra trfân menbâi in-Şâatını muayene ederek «Cebel-i Sevr»de (Hazret-i) Peygamber'! Kureyş'-in takibatından muhafaza etmek için güvercinlerin yuva ve örümceklerin ağ yapmış oldukları mağarayı ziyaret etti. Tam bir ay, hacc mevsiminin girmesini beklemek üzere, İslâm'ın mübarek makberlerini ve yerlerini ziyaretle vakit geçirdi.

Suriye, Mısır, Yemen kervanları, emîrül-hacc'ları idaresinde toplanmış oldukları halde, Sinan Paşa Zilhicce*nin 8'inde ber-mutâd geceyi geçirmek üzere cMinâ»ya çıktı; ertesi gün yaya olarak, Arafat üzerindeki Mescid-i İbrahim'e giderek «Sultânul-Berreyn ve Hâkaanül-Bahreyn, Hâ-dimül-Haremeyni's-Şerîfeyn, Sultânü's-Selâtîn es-Sultân Selim Hân bin Süleyman Hân» nâmına okunan hutbede hazır bulundu.⁶⁸¹ Mü'-minler, Müzdelife'de

⁶⁸¹ Kutbeddîn (varak: 203), bu münâsebetle Kasîde-i Bürde'nin bâzı beyitlerini nakleder. İstanbul ve Boğaziçi eserinde, c. 1, s. 65'e bakınız.

Hükümdarlarla Büyük Devlet Memurlarının Listesi

PÂDİŞÂHLAR Şehzadeler
I. Süleyman 1) Abdullah, 2) Mahmûd (öl. 926/1521), 3) Mu-(öl. 19-20 Safer 974/ 928/1521); 4) Mehmed (öl. 8 Şa'bân 5/6 Eylül 1566) 950/6 Kasım 1543); 5) Mustafa, Ereğli'de maktul, 26 Şevval 961/5 Ekim 1553; 6) Bâyezîd, maktul, 15 Muharrem 969/25 Eylül 1561; 7) Cihangir, (öl. 961/1553), 8) II. Selîm, velâdet: 931 /1524; 9) Mihrimâh (Rüstem Paşa'nın zevcesi); 10) bir diğer sultân (kız).
II. Selîm 1) III. Murâd, doğ. 953 /1546; 2) Mehmed; 3) (öl. 27 Şa'bân 982/ Süleyman; 4) Mustafa; 5) Cihangir; 6) Abdul-12 Aralık 1574) lah; 7) Osman, 8), 9), 10) Üç sultân M, vezirlerle evlendirilmislerdir.
Avrupalıların yanlış olarak «Sofî» dedikleri Safevî İran Şahları
2 - Şâh Tahmâsb (öl. 984/1576)
3 - Şâh II. İsmâîl (Katledildi, 13 Ramazan 985/24 1577)
4 - Sultân Muhammed Hudâbende (öl. 993/1585)

Maveray-I Ceyhun Özbek Sülalesi

- 1) Şîbânî (Şeybân), yâhud Şeybek (Şîbek) (Mahmud); (Ebûlhayr'-ın oğlu, öl. 916/1510)
- 2) Koçkuncu (Kockum) : Ebulhayr'ın oğlu, Öl. 936/1529.
- 3) Ebû Saîd: Koçkuncu'nun oğlu, öl. 939/1532.
- 4) Abdullah veya Ubeydullah: İbni Şâh Budak bin Ebûlhayr, Öl. 946/1539.
- 5) Abdulah yâhud Ubeydullah: Kogkune'i'nin oğlu, cülusundan altı ay sonra öldü.
- 6) Abdüllâtîf: Koçkuncu'mn oğlu, öl. 961 /1554.
- 7) Burak: İbni Suncuk bin Ebulhayr, öl. 967 /1559.
- 8) Timur: 5. hükümdar Abdullah'ın oğlu, Öl 968 /1560.
- 9) Pîr Muhammed: bin Canı-beg bin Kockum bin Ebûlhayr, öl. 978/1570.

10) İskender Beğ: 9. nun büyük kardeşidir.

Kutade Hanedanından Mekke Şerifleri

- 19) Melikül-Âdil Muhammed: İbnü Berekât, öl. 903/1497.
20) II. Berekât: İbnü Meük'1-Adü, öl. 931/1524. 21)1 Huzâ'a: İbnü Berekât.
22) Hamîsa: İbnü Berekât.
23) Kaytbay (?): İbnü Berekât.
24) Ebû Nümeyy: İbnü Berekât-ı Sâni, öl. 936/1555. 25)' Hasen: İbnü Ebû Nümeyy.
26) Ebû Tâlib: İbnü Hasen.
27) İdris: İbnü Hasen. 28)' Muhsin: İbnü Hasen.
- V - (Hind) - MOĞOL HÜKÜMDARLARI
1>! Mîrzâ Bâbur (öl. 937 /1530) 2); Mîrzâ Hümâyûn (öl. 959 / 1552)

Kırım Hanları

- 2) Mehmed Giray : 929'da Öldürüldü. (Aşağıda görüleceği üzere, Gâzî Giray'dan başka Baba Giray, İslâm Giray, Özbeğ Giray da bunun oğullarıdır.) 3) Gâzî Giray :
4) Saadet Giray : 939/1532'de çekildi.
5) Sâhib Giray : 961 / 1553'de maktul oldu.
6) Devlet Giray : Mübarek Giray'ın oğlu olup Mengli Giray'ın torunu; 985 /1577 senesine kadar tahtta kalmıştır.

Vezîr-İ Azamlar

Kanun! Süleyman Zamani

- 26) Mehmed Pîri Paşa, azl, 13 Şa'bân 929 (27 Haziran 1523)
27) İbrâhîm Paşa (Makbul), maktul, 15 Mart 1536.
28) Ayaş Paşa, vefat, 13 Temmuz 1539.
29) Lutfî Paşa, 9 Mayıs 1541. 30)' Süleyman Paşa, azl, 1544.
31) Rüstem Paşa, azl, Ekim 1553.
32) Ahmed Paşa, idâm, 28 Eylül 1555.
33) Rüstem Paşa (ikinci defa), vefat, 9 Temmuz 1561.
34) Semiz Alî Paşa, vefat, 28 Temmuz 1565.
35); Sokollu Mehmed Paşa, kati, 19 Şaban 987/11 Kasım 1579.

Kapdan-Paşalar

- 12) Ca'fer Beğ, asüdi, 926/1520.
13) Yaylak Mustafa Paşa, Rodos muhasarası esnasında azl, 929/ 1522 (1)
14) Behrâm Paşa (Ferdî zikretmiştir, Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Te-vârîh'inde «Kapudân Paşalar Defteri»nde yoktur.)
15) Süleyman Paşa (Ferdî, varak: 79; Hacı Kalfa'da yoktur),
16) Kemankeş Ahmed Beğ, azl, 943/1536 (Ferdî, varak: 99).
17) Hayreddîn Paşa (Barbaros), vefat, 6 Cumâde'1-ulâ 953 (5 Temmuz 1546).
18) Sokollu Mehmed Paşa, Rumeli beğlerbeğliğine geçmiştir.
19) Sinan Paşa, Rüstem Paşa'nın kardeşi, vefat, 961/1554.
20) Piyâle Paşa, 961/1554'de Gelibolu sancak-beği oldu. Cerbe'nin fethinden sonra Cezayir beğlerbeği oldu (967/1560); Sultân II. Selîm'e dâmâd olmuştur. Sakız'ın 973/1566'da fethinden sonra üç tuğlu paşalığa nâü olup 975/1568'de üçüncü vezîr oldu. Vefatı: 12 Zilka'de 985 / 21 Ocak 1578.
21); Müezzinzâde Alî Paşa, İnebahtı muharebesinde maktul, 7 Elrifi
1571. 22) Uluç Alî (sonra: Kılıç Alî) (Ohialı), vefatı: 995/1586.

IX - Müfitler

- 10) Kemâl-paşa-zâde, vefatı: Şevval 940/Mayıs 1534 (trtihâlü'1-ulûm bil-kemâl/940)
11)' Sa'dî Efendi, vefat, Şevval 945/Mart 1539.
12) Çivi-zâde, azl, 948/1541.
13) Kaadirî Efendi, azl, 949 /1542.
14) Muhyîddîn Fenâri, azl, 952 /1545.
15) Ebussuûd Efendi, 982 / 1574'e kadar bu makamda bulundu.
Padişah Hocaları (Hace-İ Pâdşahî) Kanunî Süleyman Zamani

- 15) Molla Hayreddin, Kefe'de Sultan Süleyman'ın hocası olmuştur. Vefatı: 950 /1543;
- 16) Muhyiddin. Zeyrek, Şehzade Selim'in hocası, vef. 947/1540,
- U) Almosnino (s. 101), «Olak Mustafa» der. Bu müverrih ondan sonraki iki kapud&n-pasayı yazmadığı gibi, yanlış olarak, Rüstera Pağa'yı kapudan- obmts gösterir.
- 17) Molla Bahşi, Şehzade Selim'in hocası, vefat: 947 /1540,
- 18) Şems Efendi, vefat 955 / 1548.
- 19) Atâullah Efendi, Şehzade Selim'in hocası, vefat 970 /1562.
- II. Selim Zamanı
- 20) İbrâhîm Efendi, Şehzade Murâd'ın hocası, vefat 981 /1573.
- XI - Mısır Valileri
- Yavuz Sultân Selim ve Kanunî Sultân Süleyman Zamanları
- 1) Hayrbay (Çerkeş), Mısır'ı I. Selim fethettikten sonra Osmanlılar tarafından ilk vâli olarak 7 Şa'bân 923 (25 Ağustos 1517*de tâyin olunup 8 Züka'de 928 (29 Eylül 1522)'de Kanunî Rodos'u muhasara ederken vefat etmiştir.
- 2) Mustafa Paşa, 12 Receb 929 (27 Mayıs 1523)'de azl.
- 3) Güzelce Kaasım Paşa, 34 gün valilikte bulunduktan sonra 16 Şa'bân 929 (30 Haziran 1523) *de azl.
- 4) Hâin Ahmed Paşa, Rebîü'l-âhir 930 (Şubat 1524) ayında kati.
- 5) Güzelce Kaasım Paşa, ikinci defa, Cumâdelulâ sonu - 931 (Mart sonu-1525) azledildi.
- 6) İbrâhîm Paşa, sadrâzam, 22 Şa'bân 931 (14 Haziran 1525)'de İstanbul'a döndü.
- 7) Hadım (Hadım) Süleyman Paşa, 2 Receb 941 (7 Ocak 1535)'de azl.
- 8) Husrev Paşa, 26 Cumâde'1-uhrâ 943 (10 Aralık 1536), azl.
- 9) Hadım Süleyman Paşa, ikinci defa, 1 Muharrem 945 (8 Haziran 1538)'de İstanbul'a çağrıldı.
- 10) Dâvud Paşa, 13 Rebîü'l-evvel 956 (11 Nisan 1549) *da vefat etti.
- 11) Semîz Alî Paşa, ki sonradan sadrâzam olmuştur. Muharrem 961 (5 Ocak 1554)'de İstanbul'a davet edildi.
- 12) Dukakin Mehmed Paşa, 21 Rebîü'l-âhir 963 (5 Mart 1556)'da azl.
- 13) İskender Paşa, Receb 966 (8 Mayıs 1559)'de azl.
- 14) Hadım Alî Paşa, 3 Zilhicce 967 (26 Ağustos 1560)'da azl.
- 15) Lala Şahin Paşa, 11 Cumâdel-uhrâ 971 (26 Ocak 1564)'de azl.
- 16) Sofu Alî Paşa (Keylûn), Ramazan 973 sonu (20 Nisan 1566)'da azledilmiştir.
- II. Selim Zamanı
- 17) MahmûdPaşa, 24 Cumâde'1-uhrâ 975 (26 Aralık 1567)'de öldürüldü.
- 18) Sinan Paşa, 23 Cumâdel-Uhrâ 976 (13 Aralık 1568)'de Yemen seferi kumandanlığına me'mûr edildi.
- 19) Çerkeş İskender Paşa, Muharrem 979 sonu (24 Haziran 1571)'de azl.
- 20) Sinan Paşa, Yemen seferinden sonra ikinci defa Mısır Vâlisi olup Zilhicce 980 sonu (2 Mayıs 1573'e kadar bu valilikte kalmıştır.
- 21) Hüseyin Paşa, Ramazan 982 sonu (13 Ocak 1575) 'de azl(l).
- XII -
- Budin (Ofen, Buda) Valileri Kanunî Süleyman Zamanı
- 1) Süleyman Paşa, aslı Macar, 948/1541 senesinde,
- 2) Bah Beğ, 949 /1542 senesinde,
- 3) Mehmed, Yahya Paşa-oğlu, 950/1543'de.
- 4) Kaasım Paşa, 955 / 1548'de.
- 5) Alî Paşa, 958 / 1551'de.
- 6) Toygun Paşa, 960 / 1553'de.
- 7) Alî Paşa, ikinci defa, 964/1556'da.
- 8) Kaasım Paşa, ikinci defa, 965 / 1557'de
- 9) Toygun Paşa, ikinci defa, 966 / 1558'de. 10)' Rüstem Paşa, 967 / 1559'da.
- 11) Arslan Paşa, Yahyâ-zâde Mehmed Paşa'mn oğlu, 974/1566'da idâm.
- 12) Sokollu Mustafa Paşa, sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa'nın yeğeni.
- Reis Efendiler (Reisü'l-Küttâblar)
- Resmî Efendi'nin reisü'l-küttâbların hal tercümelerine dâir olan Se-finetü'r-Rüesâ'sına nazaran, ilk reisü'l-küttâb Haydar Efendi'dir. Ondan
- Süheylî'nin Mısır Târihi'nde (varak: 55), ve Dijon'da (c. 1, s. 113), Semiz Ali ve Hadım Ali ve Sofu Ali Paşaların üçünü aynı şahıs yapmak suretiyle İslenen hatâyı bu listeye göre tashih etmelidir. EbûVSür'ün

geceyi geçirerek ertesi gün Minâ ve Mekke'ye kadar yollarına devam ettiler. Safa ve Merve arasında yedi kere sa'y ettiler (gidip geldiler); her hacı cemre-i akabede, Adem-oğlunun düşmanı olan hâin ve mel'ûn şeytânın üzerine yedi kere taş atarak (Hazret-i) tbrâhîm zamanında olduğu gibi kurban keserek Beyt-i Muazzam'ı yedi defa tavaf ettiler. Güneşin doğuşundan sonra herkes şeytâna yeniden üç taş daha attı. Ertesi gün bu son üç hacc kaidesi tekrarlandı.⁶⁸² Sinan Paşa, Mek-ke-i Mükerrreme'de bulunuşunun hâtırası olmak üzere bir çeşme yaptırdı ve 30 kaari-i Kur'ân (hafız) tâyin etti; bunların her biri günde bir cüz' okuyacaklarından, her gün Kitâb-ı Kerim'i bir defa hatm edeceklerdi. Lâkin, adının ebedîleşmesi için daha müessir bir çâre buldu. Bu hacc münâsebetiyle Muhammed bin Muhammed Mekkî'ye birçok ihsanlar vererek Arabistan'daki seferinin yazılmasını telkin etti. Vekayîini bizzat nakle i'tinâ ederek Yemen fethini inşâd etmiş (manzum halde) söylemiş olan şâir Rumûzî'nin eserini de diğer bir menbâ' olmak üzere gösterdi. İşte bu teşviki sayesinde ki, Sinan Paşa, Osmanlı müverrihlerinin ifâde ettikleri yegâne övgüye nail olabilmiş ve edebiyat dahî -Yemen seferi hakkında en ziyâde tafsilâtı toplamış bulunan târihimizin bu kısmında bize de rehber olan- târih eseri⁶⁸³ ne mâlik olmuştur.⁶⁸⁴

Bu Tarihin Dördüncü Devresi İçin Müracaat Edilen Şark	
Menbalarına Bir Bakış	
I- Umûmî Târihler	
II — Husûsî Târihler	
III. Murâd Saltanatı	
III. Mehmed Saltanatı	
II. Osman Saltanatı	

târihi Baron Silvestre Dö Sasl tarafından tercümesinde de (Kraliyet Kütüphanesi İzahat ve Müstahrecâtı, j, s. 173-176) bu yanlışlık vardır. AH, Süleyman devri vezirleri üstesinde bu üç Ali'den ayrı ayrı bahiste bulunarak, son AU Paşa'yı «Keylûn» diye adlandırır. Bu vâll'nin sofu lâkabı, eski Mısır krallarının IV. Sülâle'sinden bir hükümdara verilen «Sofls» unvanının aynıdır. (Mısır'ın mukaddesatı hakkında bir eser sahibi olan Manteno*ya müracaat, SyneM chronographla, s. 56 ve 57, Paris.)

⁶⁸² Hammer, Hacc'ın edasını doğru ve «özel tarif edememiştir. Bu itibarla, doğrusunu arzu edenler «İlmihab kitapları ve diğer eserlere müracaat etmelidirler. Bu bahis, burada, saded dışı olduğundan, hafırlftınaKla İktifa edildi. Hazırlayan.

⁶⁸³ El-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî.

⁶⁸⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/579-583.

III- Tercüme-İ Hâller Ve Müntehebât Eserleri	
IV- Kanun Mecmuaları Ve Münşeat Mecmuaları	
OTUZALTINCI KİTAP	
Venedik'le Sulhun Bozulması	
Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs Fethine Dâik Fetvası.....	
Kıbrıs Ve Tarihçesi	
Lefkoşe Muhasarası Ve Fethi.....	
Baf Ve Limasol'un Zaptı	
Magosa Kuşatması.....	
Bragadino'nun İdamı	
Dalmaçya'da Venedik - Osmanlı Muharebeleri.....	
Haçlı İttifakı Kuruluyor.....	
İnebahtı Deniz Mağlubiyeti	
Ulüç Ali Paşa'nın Manevrası	
İnebahtı Mağlubiyetinin Avrupadaki Akisleri	
Osmanlı Kudreti: 4 Ayda Yeni Bir Donanma İnşası.....	
Venedik'le Sulhun Yapılması.....	
Tunus'un Fethi	
Moldavya Prensi Üzerine Sefer	
Diplomatik Müzâkereler Ve Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi.....	
Osmanlı İdaresinde Mühtediler	
II. Selimin Vefatı.....	
Sultan II. Selîm Devrinin Âbideleri Ve Padişahın Şahsiyeti.....	

Bu Tarihin Dördüncü Devresi İçin Müracaat Edilen Şark Menbalarına Bir Bakış

Osmanlı Devleti Târîhi'nin beşinci ve altıncı cildleri için istifâde ettiğimiz Âlî, Peçevî, Hasan Beğ-zâde, Selânikî târihleri bu devrenin de büyük bir kısmı için rehber olacaktır; onlardan başka şu eserlere de müracaat olunmuştur:

I- Umûmî Târihler

1- Fezleke-i Tevârih. Büyük müverrih Hacı Kalfa'nın bu güzel eseri 1000 (1591)*den başlayıp 1065 (1654) te sona erer; benim koleksiyonumda büyük ebadda 554 varaklık bir cildir. Tarihçi Nîmâ, Devlet-i Osmaniye Târîhi'ni, Hacı Kalfa'nın Fezleke'siyle şu yedi târihten yaptığı devşirmelerle te'lîf etmiştir: Kara Çelebî-zâde Azîz Efendi Târîhi, Ahmed Efendi, Abdülkaadir Efendi, Defterdar İbrâhîm Efendi, Hüseyin Vecîhî Efendi ile Menâr'a şerh yazan Mehmed Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'-nin eserleri; Naîmâ Târîhi İstanbul'da 1147 (1734'de (İbrâhîm Mütefer-rika'nın kurduğu matbaada) ilk basılan târihtir; iki büyük cildir.

2- Târîh-i Naîmâ. İstanbul'da basılmış olan birinci cildi 1000'den IV. Murâd'ın 1050 (1640) târihinde vefatına kadar olan vak'aları içine alır.

3- VekaayT-nâme, müellifi: Nişancı Abdurrahmân Efendi. Bu eser, II. Selîm'in saltanatından 1093 (1681) senesine kadar olan vak'aları içine alır. Koleksiyonumda büyük boyda 258 varaklık iki cildir.

4- Tevârîh-i Al-i Osman. Bu eserin müellifi KÖprülü-zâde Âkil Beğ olması muhtemeldir; çünkü benim koleksiyonumdaki nüshada onun ismi yazılıdır. Büyük boyda 145 varaklık bir cildir. Bu târih, III. Meh-med'in saltanatının başlangıcından başlayıp, IV. Murâd saltanatıyla hitâm bulur; Hasan Beğ-zâde Târîhi'nin bir hülâsasından ibarettir.

5- Şeh-nâme-i Sultân Murâd li-Şemsî Paşa; orta ebadda 87 varak ve 1160 beyittir. Bu eser Roma'da Barberini Kütübhânesi'ndeki Süley-mân-nâme-i Şemsî'den başkadır.

II — Husûsî Târihler

III. Murâd Saltanatı

6 - Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis; Rûz-nâme sahibi Şeyh Vefâ'-eseridir. Orta boyda 174 varaklık bir cildir.

7- Nusret-nâme. Bu eser III. Murâd zamanında 985'den 986'ya kadar (1577-1578) birinci Gürcistan Seferi vekaayüni hikâye eder; müverrih Âlî tarafından yazılmıştır. Bu zamana âit resmî evrakı ihtiva eder; orta boyda 135 varaklık bir cild teşkil eder.

8- Târîh-i Osman Paşa. 986'dan 988 senesine kadar (1578- 1580) Osman Paşa'nın Gürcistan Seferi vekaayîni içine alır. Bu eser evvelkinin bakıyyesidir. Küçük ebadda 70 varaklık bir cildir.

9- Sûr-nâme-i Hümâyûn. III. Mehmed'in meşhur sünnet düğünü tafsilâtım hikâye eder. Koleksiyonumda küçük boyda 14 varaklık bir cildir.

10- Beyân-ı Ahvâl-i Çıldır. Çıldır'ın 993 (1584) senesindeki siyâsî durumunu ihtiva edip, Çavuş Rahmî-zâde tarafından yazılmıştır. Bu zâtın Târîh-i Osman Paşa ile Sünnet düğününe dâir bir eserin de müellifi olması muhtemeldir.

III. Mehmed Saltanatı

11- Gazavât-1 Tiryaki Gaazî Hasan Paşa. Vezîr-i âzam İbrahim Paşa zamanında Kanije'yi müdâfaa eden Hasan Paşa vekaayî'ni içine alır. Koleksiyonumda 3 nüshadır. Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde Diez'in el yazılan arasında da 34 numarada bulunur ki orta boyda bir cildir.

12- Menâkıb-ı Tiryaki Hasan Paşa. Evvelkinden daha edîbâne yazılmış olarak, ondan daha çok tafsilâtı toplamıştır. Koleksiyonumda orta boyda 56 varaklık bir cildir.

13- Târîh-i Halîl Paşa. Kapdân Halil Paşa'dır ki, sonraları vezîr-i âzam olmuştur. Koleksiyonumda büyük ebadda 243 sahifelik bir cildir.

II. Osman Saltanatı

14- Vekaayî-i Sultân Osman. Sultân Osman'ın hal' ve katli ahvâlini anlatır; Tuğî'nin eseri; küçük ebadda 61 varaklık bir cildir.

15- Şeh-nâme-i Nâdiri. Sultân Osman saltanatı vekayîini ihtiva edip, Lehistan Seferi'nin dahî hikâye eder, büyük ebadda 77 varakada 1948 beyti

içine alan bir cildir.

III- Tercüme-î Hâller Ve Müntehebât Eserleri

16- Riyâzü'ş-Şuarâ. Riyâzî'nin eseri, Öl. 1054 (1644); 384 şâirin tercüme-i hâlini içine alır; koleksiyonumda orta ebadda 354 varaklı bir cild-dir.:

17- Tezkiretü'ş-Şuarâ. Rizâ'nın eseri. Hicretin XI. asrının ilk yansında bulunan (1000 - 1050) 266 şâirin hal tercümelerini içine alır; koleksiyonumda küçük ebadda 49 varaklık bir cildir. Bu nüsha, üzerindeki «Mustâfay-ı Sâni» mührünün delâlet ettiği veçhile, II Mustafa'nın kütüphanesi'ndedir.

18- Zübde-i Erbâb-ı Maârif. Zübdetü'l-Eş'âr unvânıyla de ma'rûf-tur. Kaf-zâde'nin eseri, öl. 1031 (1621). 514 şâirin şiirlerini içine alır; koleksiyonumda küçük ebadda 140 varaklık bir cildir.

19- Câni'ü'n-Nezâir. Şâir Nazmî'nin eseri. Osmanlılar'm en büyük müntehebât mecmuasıdır. Gayet büyük boyda 718 varaklık bir cildir. Osmanlı şâirlerinin 4384 parça şiirini toplamıştır. İki nüshası vardır ki, biri Roma'nın Barberini Kütübhânesi'nde ve diğeri benim "koleksiyonum-dadır. Berlin Kraliyet Kütübhânesi'nde Diez'in el yazmaları (Nu: 117, küçük boyda) arasındaki Nezâir-i Nazmı bu eserden çıkarılmıştır.

20- Menâkıb-i Hüner-verân. Müverrih Âlî'nin eseri. Saltanatın (Osmanlıların) başlangıcından Âlî'nin zamanına kadar 300 hattatın kısa hâl tercümelerini içine alır; koleksiyonumda küçük boyda 69 varaklık bir cildir.

IV- Kanun Mecmuaları Ve Münşeât Mecmuaları

21- İnşây-i Âlî. Gayet mühim 79 evrakı içine alır. Koleksiyonumda küçük boyda 150 varaklık bir cildir.

22- Münşeât-i Azmî-zâde. Bir takımı Sun'ullah ve Es'ad Efendiler gibi mü'tüere, diğeri Nasûh ve Hafız Ahmed Paşalar ve Kapdân Ca-ğala-zâde gibi vezirlere, bir kısmı da Abdülkerîm ve Abdülganî Efendiler gibi ulemâya yazılmış 60 kıt'a yazışmayı ihtiva eder; koleksiyonumda küçük ebadda 68 varaklık bir cildir.

23- Münşeât-i Nergisî-zâde Mehmed Efendi. Ahlâkîyâta müteallik beş eseri içine aldığı için «Hamse-i Nergis!» adı verilmiş olan kitabın sonuna

dercedilmiştir. Mezkûr kitap, koleksiyonumda küçük ebadda 328 varaklık bir cildir.

24- Mekâtib-i Veysî Efendi. Nergisî'nin Hâb-nâme-i meşhûr-ı târihîsi (???) ve Rodos Fethini ihtiva eden eseriyle birlikte. Koleksiyonumda orta boyda 140 varaklık bir cildir.

25- Kanun-nâme-i Müezzîn-zâde İbni Alî. Sultân I. Ahmed zamanında tanzim olunan kanunları içine alır. Müellif, defter-i hakanı müfettişliğinde bulunmuştur. Üç kısma ayrılmıştır: Birincisi eyâletlerin, timâr ve zeametlerin, ikincisi ordunun, üçüncüsü sarayın kanunları hakkındadır.

Benim koleksiyonumda mevcut olduğu gibi, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'nde 90 numarada da vardır.

OTUZALTINCI KİTAP

Venedik'le Sulhun bozulması. — Kıbrıs cengi. — Magosa' nın muhasarası ve fethi. — tnebahtı muharebesi. — Venedik'le sulhun yapılması. — Tunus'un fethi. — Moldavya Prensi Üzerine sefer. — Avusturya ile anlaşmanın yenilenmesi. — Mühtedîler. — Sultân Selîm'in vefatı. — Sultân XI. Selim devrinin âbideleri ve Pâdişâhın şahsiyeti.

Venedik'le Sulhun Bozulması

Osmanlı silâhlarının ikinci defa olarak muvaffak olduğu Arabistan fethi II. Selîm'in velâhdliğinden beri tercihân arzu etmekte olduğu tasavvurlarından biri olan Kıbrıs fethiyle uğraşmasına fırsat vermiş ve saltanatının beşinci senesinde bu arzusunun yerine getirilmesi imkânı doğmuştur.

Bu teşebbüsün başlıca sebebi bir Yahudi'dir ki, II. Selîm hükümetinde birkaç vezirden ziyâde nüfuz ve kudrete sahip olmuş ve vak'alarda oynadığı rolden dolayı, kendisini vezirlerden daha çok tammaklığımıza hak kazanmıştır. Josef Nassi denilen bu şahıs Portekiz'de doğmuştur ve orada Don Migez adını kullanmış olup «Morana» adı verilen ve mecburiyet tahtında zahirî surette Hristiyan dînine giren Yahûdîler'den olduğu halde, Sultân Süleyman'ın saltanatında, kardeşiyle birlikte İstanbul'a gelmişti. Hem zengin ve hem güzel bir Yahudî kızının aşkı, babalarının dinine dönmesine sebep olmuştur. Sonraları inciden ve mücevherattan hediye-leriyle, borç

para vermek suretiyle, henüz Kütahya vâlisi iken Şehzâde'-nin en mahrem nedimlerinden biri olmuştur. Hattâ bu garîb teveccüh Selîm'in, Sultân Süleyman'ın oğlu olmayıp da küçük yaşında gizlice hareme alınmış bir Yahudi'nin oğlu olduğuna dâir halk arasında bir söylenti dolaşmasına yol açmıştır. Jozef Nassi, o vakitten beri Venedik dukalarını ve Kıbrıs şarabını bol bol harçayarak ve Şehzâde'nin temayüllerini ok-şayıp, her ikisini de sağlamakta olan adanın fethiyle bu altından ve kıymetli şarâbdan bol miktarda tedârik etmenin kolay olacağını arz etmekten geri durmazdı. Kıbrıs şarâbindan fazla içmek yüzünden hâsıl olmuş bir sarhoşluk sırasında Selîm —Musa'nın dînine döndüğünden beri «Migez» adını «Josef Nassi»ye çevirmiş bulunan— nedimini muhabbetle kucaklayarak:

— «Hakîkten arzularım gerçekleşirse sen Kıbrıs Kralı olacaksın» dedi.

Sarhoşluk hâlinde verilmiş olan bu vaad, Yahudi'yi harîsâne emellerle öylesine doldurdu ki, evine bu.«Kıbrıs Kralı Jozef»⁶⁸⁵ kitâbesiyle birlikte, Kıbrıs hükümeti armasını astı. Şehzâde'nin cülusunda nail olduğu şeref ve aldığı malikâneler, Yahudi'nin ümidini kuvvetlendirdi. Yeni Pâdişâh'm Belgrad'dan dönüşünde, Migez'in ayaklarına kapanması üzerine, Selim, kendisini yerden kaldırarak boynuna sarılmış ve «Naksos ve Oniki Kiklad Adalarının Büyük Dukası» unvanını ihsan etmiştir. Jozef Nassi, mâlik olduğu geniş arazî için hazîneye ancak 14.000 duka vereceği gibi, kendisine 15.000 koron sikkesi getirmekte olan şarâb rüsumu için de 2.000 duka ödemesi lâzım geliyordu. Defterdar, ifrata varan bu iltifat hakkında itiraz edecek olursa da, te'siri görülmedi ve Pâdişâh, bu suretle pederinin vasıyyetlerine uygun hareket etmekte olduğunu söyleyerek, defterdarın susmasını emrediverdi. Naksos Dukası getirtilerek azledildi⁶⁸⁶. İşte bu suretle, Venediklilerin Cezâir-i Bahr-i Sefîd'deki üstünlükleri, Naksos ile Paros, Andros ve diğer Kiklad Adaları dukalığına yükseltilmiş bir Yahudi'nin menfaatine olarak, mahvedildi.

Selîm'in saltanatının daha ilk senelerinde Venedik elçisi Pâdişâh'm Kıbrıs Adası*na dâir olan düşüncelerinden haklı olarak endişelenmeğe

⁶⁸⁵ Oberto Fuglietta'nın Selîm aleyhine olan Mukaddes İttifak hakkında yazdığı târih, (s. 5), Cenova'da 1598'de basılmış. Mar-ko Gratiani'nin Kıbrıs muharebesine dâir târihî eseri, kitap: 1, s. 24. «Selîm-i Osmâni ve Venedikliler Muharebesine Dâir Pietro Kontarini'nin Târihi», Venedik, 1614. Etien Gerlaş'm Elçi Dâvid Ungand'ın Rûz-nâmesini Haber Veren Eseri, Frankfurt, 1674. İmparatorluk Arşivi'nde Venedik elçisinin Eylül, Ekim, Kasım 1566 tarihli raporlarının müstahrecâtı.

⁶⁸⁶ «Il povero duca di Naxos arrivato a Costantinopolî (nov. 1566) per dlr le sue ragioni contra quel Ebreo G'ovannt Micnes, quondam Gluseppe Nassy, per esser stato dato-U solemnamento Naxos et Andros.» Avusturya İmp. ve Kra. Hanedanı Arşivi'nde Venedik elçisi raporu.

başlamıştı ⁶⁸⁷.

Hakikaten sadrâzam bu tasavvura karşı gelmekte ve Pâdişâh împarator'la sulh anlaşması yapmadan ve Arabistan ihtilâli bastırılmadan evvel, Venedik ile bir muharebe mes'elesi ortaya çıkarılmıyacağını anlamaktaydı. Lâkin Macaristan'da ve Yemen'de sükûnet sağlanır sağlanmaz Don Jozef — kendisine vaad edilmiş olan krallığı ele geçirmek için— yeniden Sultân Selîm'in ihtiraslarını tahrik etmeğe başladı ve her türlü entrikaya başvurdu. Venedik tersanesinin yanması —kî Nassi'nin adamlarının işi olması muhtemeldir— İstanbul'da Venedik'le muharebe arzusunda bulunanlara kuvvet kazandırdığı kadar Venedik'in de ümîdsizliğe düşmesine sebep olmuştu; 13 Teşrîn-i evvel 1569 gecesinin ortasında, Venedik'te müthiş bir yangın çıktı. Karışıklığın ilk zamanlarında asilzadeler silâha el atmakta, halk şurada burada hayret ve şaşkınlık içinde koşuşup durmakta olduğu halde, bir yangın alevi felâketin sebebini ve büyüklük derecesini ortaya koydu. Tersane ateş içinde idi; bir barut mahzeni havaya uçmuştu. İstanbul'da harb taraftarlarından Jan Migez'den başka iki vezîr, yâni sabık kapdân Piyâle Paşa ve Selün'in eski lalası Mustafa Paşa elebaşılık etmekte ve bunların ikisi de evvelki mağlûbiyetlerinin kaybettirmiş olduğu ikbâli, yeni muvaffakiyetleri sayesinde tekrar kazanmak emeliyle yerlerinde duramıyorlardı ⁶⁸⁸. Nassi'nin yeminli düşmanı olan sadrâzam ⁶⁸⁹, sulh taraftarı idi; lâkin müftî Ebussuûd Efendinin öteki tarafa meyletmesi, Sokollu'yu en kuvvetli desteğinden mahrum etmişti. Ebussuûd Efendi, Edirne'de inşâ edilmekte olan cami masraflarının Müs-lümanîar'dan değil, Hıristiyanlar*dan alınmasının îslâmî düşünceye uygun olacağını arzettiği gibi, o sırada bir de fetva verdi ki, meali, Varna Muharebesi zamanında Papa'nın vekili Çezari'nin Müslümanlar'a yeminle verilen sözü hûkmü olamıyacağı iddiasıyla ortaya koyduğu tavrı hatırlatıyordu. Müftî, bu suretle beynelmilel hukukun ilk şartını ayaklar altına alarak, bir fetih için, ahdini bozmanın her türlüünü

⁶⁸⁷ Piyâle, özellikle Kıbrıs'tan getirilen ganimetleri kendi menfaatine kullanmış olduğu için azl edilmişti. Alber DÖ Vis'in Mayıs 1568 raporu. Fuglietta'nın sadrâzama ve vezîr Mustafa ve Piyâle Paşalara söylettirdiği nutuklar uydurmadır.

⁶⁸⁸ CezfttMl Bahr-i Sefld Târihi, s. 303; J. Mîches christianus allicitus heb-raico virginis conjugio, olim Josephus de Nassls, gulosis, apud Selimum dum adhuc Magnesiae ageret gratus, dux Nassiae creatus.» Avusturya İmparatorluk Arsivi'ndeki, Alber Dö Vis'in 1567 tarihli raporu. Bu fıkrada. Yahudi'nin eski adinin yeni adıyla karıştırıldığı görülüyor. ÇÜafcü bir talebe dâir Venedik Docu'na göndermiş olduğu mektubunda (bk. Avusturya tmp. Arşivi Türkçe Yazmalar kısmına) kendisine Yusuf Nassi unvanını verdiği gibi, haham Almostno dahi şu seklide isimlendirir: «Don Jose Nassi, Judio de naclon, gentihl-hambre de su casa (que llaman Mut-farraca) s. 77. Garlach'in. Tagebnch eserine de bakınız, s. 426.

⁶⁸⁹ «Der hat zwar den Mehmed Bassa (Sokollu) zum aergsten Feind, ist aber bel dem Kaiaer in desto groesseren Gnaden, also er anch nichts esse, ala woss dleser Jud zurlichtet öder Ihm. scMckt.» Garlach, s. 59.

mükâfata şâyân dindarca bir hareket olarak gösteriyordu. Osmanlılar'da sulh ve harb hukukunun bu hatırlanmağa değer vesikası açık bir alâmetini hâiz olduğu ve Osmanlı müverrihleri bunu vekayînâmelerinde yazmaktan korkmadıkları cihetle, burada dercetmeyi vazife sayarız⁶⁹⁰:

Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs Fethine Dâik Fetvası

«Sabıka bir vilâyet-i dâr-ı İslâm'dan olup, ba'de zaman küffâr-ı hâksâr müstevli olup medâris ve mesâcidîn harâb ve muattal ve menâbir ve mehâfilîn küfr ve dalâlet ile mâl-â-mâl ve nice dürlü ef âl-i habise ile dîn-i İslâm'a ihanet kasd eyleyüp ve etraf ve âleme evzâ'-ı kabihalarm işâ'at eyleseler, pâdşâh-ı dîn-penâh hazretleri hamiyeti İslâm muktezâsmca diyâr-ı mez-kûrî küffâr-ı hâksâr elinden olup, dârü'l-İslâm'a ilhak eylemeğe azimet ve himmet buyursalar, sabıka mezkûr keferenün tasarruflarından olan âharr vilâyetler musâlaha olmadukda ellerine virilen ahd-nâmede mezkûr vilâyet dâhil olmağla, Şerîat-i mutahhara mucibince mezkûr ahdnâme nakzına azimet buyur-malanna manî' olur mı? Beyân buyunla.

El-Cevâb: Allahu a'lem, asla mân' olmak ihtimâli yokdur. Pâdşâh-ı İslâm, eizze'llahu ensârihu, kefer ile sulh eylemek ol zaman meşru' olur ki, kâffe-i müslimîne menfaat ola. Olma-yıcak, asla sulh meşru' değildir; menfaat müşâhade olup, müebbed yâhud muvakkat oldukdan sonra menfaatlü zamanda bozulması enfâ' görülse elbette bozmak vâcib ve lâzım olur. Hazret-i Resul, aleyhi's-selâm, Hicret-i Nebeviyyenün altıncı yılından on yıla değin sulh idüp, Hazret-i Alî, keremu'llahi ve veçhe, müekked ahidnâme yazup, muahede mukarrer kılınduk-dan sonra gelecek yıl bozmak enfâ' görülüp, Hicret'tin sekizinde üzerlerine varup, Mekke-ı Muazzama'yı feth buyurmuşlar-dur. Hazret-i Halîfe-i Rabbi'l-âlemîn, halledallahü Teâlâ dalâli saltanatehu alâ mefârıku'l-müslimîn ve eyyefe bi'n-nasril-azîz ve'l-fethi'l-mübîn, azîmet-i hümâyûnlarında Cenâb-i Risâlet-penâh, sallelahu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin sünnet-i şeriflerine ıktidâ buyurmuşlardır.

Ketebehü'l el-fakîr Ebussuûd»⁶⁹¹

⁶⁹⁰ Hammer'in tercümesi yerine Peçevl'den (c. 1, s. 487) aynen alındı. Mütercim.

⁶⁹¹ Hammer'tn suçlamalarının, sebebi Hıristiyanlık taassubundan Ö«rl gelmektedir. İki millet arasında akdedilmiş olan ve yürürlükte bulunan bir aklaşmanın, her türlü menfaat sâikleri ve savaşçı düşünceler bertaraf edilince, makûl olarak bozulması için hiçbir sebep olamaz. Ne olursa olsun, sâdece hakkaniyet dâiresinde kalınarak anlaşmazlıkların düzeltilmesi çaresinin bulunması mümkündür. Ne çâre ki, bu esas

Bu fetva mucibince, Selîm'in Kıbrıs adasını almağa hakkı olduğu iddiasının esâsı, bu adada (Hazret-i) Ömer zamanında Arablar'ın ve onlardan sonra Mısır Sultânlarının hükümet etmesi idi ⁶⁹². Bundan başka, adanın varidatı eskiden Mısır Sultânları tarafından Mekke ve Medine'nin iâşesine tahsis edilmiş olduğu için bu iki mukaddes beldenin eski varidatlarını iade etmek dinî bir vazife sayılıyordu.

Selim, evvelâ, Doc'a şikâyetlerini tebliğ etmek için tercüman Mahmûd'u ⁶⁹³ ve ondan sonra sulhun devam etmesine karşılık olmak üzere Kıbrıs'ın terk edilmesini istemek için Çavuş Kubâd'ı Venedik'e gönderdi. Venedik meclisinin toplantı hâlinde bulunduğu bir zamanda, Kubâd'm Doc'a verdiği Pâdişâh'ın mektubu, Devlet'in Venedik Cumhuriyeti hakkındaki şikâyetlerinin sayılmasıyla başlıyordu. Bu şikâyetler, Dalmaçya tarafından hududa taarruz olunmasına, birkaç Müslüman korsanı hakkında işkence edilmesine, özellikle Suriye denizinde (Akdeniz'in Suriye sahilleri)'her fenalığı yapan ve tebea-i şahanenin (Osmanlı tebeasmın) ticâretlerinde ve hacıların seyahatlerinde rahatlarını kaçıran deniz haydutlarının Kıbrıs adasında barınmalarına göz yumulması ve sığınmaları için yer gösterilmesine müteallik. idi. Pâdişâh mektubunun sonunda bu türlü durumlara daha ziyâde tahammül etmeğe şeref ve sâninin müsâid olmadığı ve eğer cumhur (Venedik Cumhuriyeti) dostluğunu muhafaza etmek istiyorsa, bu ihtilâf sebeplerini tamamen ortadan kaldırmak lâzım geleceğini

prensip, hiçb'r vakit uygulanmıyor. Zamanımızda, iki millet, aralarında, bir anlaşmazlık çıktığı zaman, eğer muharebeye girişmeyi hesaplarına uygun bulmuyorlarsa, ya aralarındaki anlaşmazlığı düzeltiyorlar vey&hud hey'et-i hakemeye havale ediyorlar. Muharebe hesaplarına gelince, hiç değeri olmayan bir anlaşmazlık mevzuu harfe sebebi oluyor. İtalya'nın 1329 (19U)*da Osmanlılar aleyhine açtığı muharebenin nasıl bir «makûl sebebi» vardı? Balkan devletlerinin 1330 (1912) muharebelerinde hangi <hak>dan bahsedilebilir? Netice itibariyle, devletler birbiriyle olan münasebetlerinde henüz fiilen makûl ve haklı bir esas kabul etmiş değillrdlr. Bununla beraber, Kıbrıs seferi, saltanat merkezi ile Mısır arasında ulaşımın emniyeti bakımından zaruri olduğu gibi, aşağıda görüleceği veçhile, muharebenin açılmasından ewei her türlü müracaatın yerine getirilmesiyle, diplomasi kaideleri, zamanımızda yerine getirilmeyen derecede, muhafaza olunmuştur. Ayrıca, tarihin sahîfeleri karıştırılınca, Osmanlıların mecbur kalmadıkça harbe girmek hususunda en. güvenilir bir millet olduğuna şüphe yoktur. İşte zamanımızdan «eriye doğru biraz düşünelim: 1330 (1912) Balkan, 1329 (1911) Trablusgarb ve Bingazî, 1308 (1893) Yunan vel 1293 (1877-78) Rusya muharebelerinden hangisi Osmanlı devletinin İhtiyariyle olmuştur? Denilebilir ki Osmanlılar üçyüz seneden beri çaresizlikten harb ediyorlar; zaruri olarak harb ediyorlar. Fakat durumunu muhafaza edebilecek kadar harbe hazırlanmayan millet, muhârebesiz kalamaz. Bizim hatamız, İşte bu noktadadır. (Mütercim).

⁶⁹² Zamanımızda bile Avrupalılar tarafından «Haç»m çıktığı yere «Hilâl» giremez diye nutuklar çekilmekte, fetvalar verilmekteyken, Kıbrıs'ın vaktiyle İslam memleketler in dn b'rl olmasının tekrar fethedlhneslmi icabet-tlrmesi, asla münâkaşa sebebi olmamak lâzım gelir. Mütercim

⁶⁹³ «Mahmud secundus interpres Venetius absens», Avusturya İmp. ve Kraliyet Hanedanı Arsivi'nde Rim (Rym)In raporu.

beyân ediyordu ⁶⁹⁴. Bu kadar âmirâne bir şekilde ileri sürülen tekliflerin Senato'da müzâkeresi caiz olmadığından, red cevâbı verildi. Halk o kadar heyecan gösteriyordu ki, Çavuş'un hayâtının tehlikeye düşmemesi için sarayın arkasındaki bir kapıdan çıkarılmasına mecburiyet duyuldu.

Sadrâzam, Venedik'i tehdit eden fırtınaya çâre-sâz olmağa ve tam faaliyetle devam eden silâhlanma hazırlıklarının başka bir tarafa yöneltilmesine bir kere daha çalıştı. Osmanlı Devleti'nden yardım istemek için gelen Endelüs (Endülüs) elçilerini olanca kuvvetiyle destekledi. Lâkin bütün gayretleri beyhude oldu ⁶⁹⁵.

Kıbrıs Ve Tarihçesi

Nâmı bir çiçekten, ya Kiniras'ın kızından yâhud aşk ilahesi Kipris'-den kaynaklanan «Kiprus» (Cyprus) adası, meşhur beldeleri olan «Ama-tozia», «Pafia», «Salaminia» nâmlarıyla de mâruftur. «Kriptos», «Ofiuza», «Kerastia», «Sfekia» isimleri de verilirdi. En eski adı «Hetim» ⁶⁹⁶'dir ki, oraları îmar için gelen Fenikeliler tarafından verilmiştir ⁶⁹⁷. Efeâ-ne, insan başlı beygir şeklinde hayvanın buradan çıktığını yazar ⁶⁹⁸. Pek münbit olması ve «Afrodit» nâmında bir ilahenin sevgili karargâhh-ğını yapması yüzünden, tarihçiler ve şâirler münbit, zengin, ma'mûr, gönül okşayıcı, cazibeli, safâli, mukaddes, ilâhî sıfatlarım hakkında bol bol kullanmışlardır. Strabon, Akdeniz'in başlıca yedi adasının üçüncüsü olduğunu söyler. Hakîkaten buna lâyıktır; çünkü genişliği yetmiş, uzunluğu yüzotuziki mildir. Çevresi, de 650 mildir. Akdeniz'in doğu ucunda, Kilik-ya ve Suriye sahillerinden uzak olmayan bir mevkide olup, kuzey-doğuda ve tskenderiyye (İskenderun) Körfezi'nin karşısında Sent-Andrea (eski adı: Denaretum) adında ve Satalia

⁶⁹⁴ Foglietta, Paruta, s. 38-42; Sagredo, Karaniolo, aynı geyi söylerler ve sözleri hakikate uygundur. Grafani, s. 68, Osmanlı tercümanı İbrahim Stro-zeni ikinci defa olarak Venedik'e geldiğini yazdığı zaman, onlara muhalif ve, sözleri ha,tâya, yakın oluyor.

⁶⁹⁵ Yine onlar ve Gratlanl, Âlî (40. Vak'a, varak: 358). Peçeyi (varak: 157)., Sokollu şahsen Venedik ile muharebeye karşı idi. Ancak padrâzam olduğundan, İrâde-l şahaneye uydu, ve Venedik balyosuna, durumu hakkaniyetli glibi gösterdi; nası ki 31 Kânun-ı sânl 1570 târihinde Balyos Üe uzun bir müzâkeresi bunu gösterir: «Che altre volte questa Isola era sta-ta delil Soldan! di Cairo, non la possedendo voatra Signoria che da cento annl in qua, et che essendo ile Signor subentrato in quelle ragionl ed essendovl state in esse dtverse mosche di Musulmanl.» Barbaro'nun Doc'a raporu.

⁶⁹⁶ Geçen isimlerin Lâtince İmlâsı şunlardır: Oypris, Kyniras Kypros, Amat-husia, Paphia, Salaminia, Sphekia, Chetim. Arabça'da «Kıbnns»dır. Kib-ns, bakır kısmının pek iyisine denir.» Koangis' tercümesinden. Mütercim.

⁶⁹⁷ Mursius'un «Kıbrıs Târihi», Draper'in «Cezâir-i Bahr-i Sefid'-in Doğru Ta'rîfi»; Jonan'ın «Kıbrıs Târihi» ile Reynard'ın yine aynı isimli, 1766'da Nezlengen'da basılmış eserine müracaat

⁶⁹⁸ Dionlsius, 1, 5.

(Adsdiye) (Antalya) Körfezi'nin karşısında Epifania (eski adı: Akamus) isminde denize doğru iki çıkıntısı vardır. Bu iki çıkıntı arasında eski adı Kromion olan Kornagetti Burnu yükselir; Asya sahilinde Kilikya'da bulunan Anemori (Anamur, Amuri-ye) çıkıntısına en yakın olan nokta budur.

Kıbrıs adası, şekli bakımından eskiler tarafından bâzan bir koyun ve keçi postuna, bâzan kalkan, yânus yunus balığına benzetilmiştir. Kromion Dağı'ndan az yüksek iki dağ silsilesi uzanır ki, biri adanın ucuna kadar doğruya doğru gider, diğeri bir dâire şeklinde batı ve güney taraflarına gider. Merkezde Olimp vardır ki, bu dağların hepsine hâkimdir. Öripid'in Zühre'ye ve kendi perilerine ikaametgâh gösterdiği sulak zirvelerinde, sonraları Hıristiyanlar tarafından büyük meleklerden MikaiTe nisbetle bir kilise yapılmıştır. Tuzla yakınındaki bir tepeye de —ki vaktiyle burada Müşteri (Jüpiter) Mabedi bulunuyordu— bir haç dikilmiştir. Efsâneye göre, Zühre (Venüs), Adonis'e —ayrılık açısından sonra ziyâde gözyaşı döktüğü halde— Afrodizion'da ve Eritreli Febos*un mabedinde kavuşmuştur. Hile ve Tenebros şehirleri buralarda «Hilât» adıyla hürmet gören Apollon mezhebiyle-şöhret bulmuştur. Kürium şehrinde bu mabedin mihrabına saygısızca el uzatan, denize atılırdı. Venüs'e ibâdet dîni Kıbrıs adasına Fenike'nin Askalon (Askalan) şehrinde gelmiş olduğu gibi, Sûri-yeliler'in hâlâ bir ayın ismi olan Temmuz kelimesiyle yâd ettikleri Ado-nis'e ibâdet dahî, adaya onlardan intikal etmiştir. Adonis Yortulan matem içinde, gözyaşları içinde Amanos şehrinde yapıldığı gibi, Venüs Yortuları —gizli şırlar adı verilen— sefahatler içinde ve rezîlâne zevkler içinde, Pakos'da icra edilirdi. Mısırlıların mâbudları olan İzis ile Serapis'in Suli şehrinde mâbedleri vardı. Nasrânîler'in cedlerinin rivayetine göre, ilâhlar için hayvan yakmak suretiyle kurban verilmesi, ilk olarak bu adada vuku bulmuştur. Diğer kaynakların verdiği malûmata göre de, «Merhametli» unvanıyla kendisine hürmet gösterilen Venüs'e nisbet edilen ilk mâbedler, burada inşa olunmuştur.

Kıbrıs, efsânelerdeki şöhretini tabîatin bol bol verdiği kıymetli nimetler sayesinde kazanmıştır. Pek eski zamanlardan beri buğdayı ile, şarabıyla, zeytinyağıyla, buhûratıyla, karagünlük yağıyla, şap mâdenleriyle, tuzuyla, bilhassa bakınıyla meşhurdur. Birçok Avrupa lisanlarında bakır*-m ismi bu adanın isminden yâhud bu mâdenin kendisine tahsis olunduğu ilahenin adından alınmıştır⁶⁹⁹. Arazîsinin servi, kökboya, Venüs'e tahsis olunan

⁶⁹⁹ Bakır'm Lâtincesi «cuprum»dur ki «Cypris» kelimesinden gelir. Bu kelime, he madanın adı, Jem de bakır

mersin, su kerevizi, marul, yer elması, kal' (dikenli çöğen), ebûcehil karpuzu, terementi, râvend, laodanum gibi taş ve nebatlarla ta-nınmışlığı, yukarıda sayılan mahsûllerle yaptığı şöhretten az değildir. Kıbrıs'ta tunuk akîk, kantaşı, kartal taşı (şeytan kayası), pamuk taşı (yanmaz taş) gibi kıymetli taşlarla muhtelif billurlar ve aynü'ş-şems dahî bulunur. Kuşları içinde Venüs'e tahsis olunan güvercinler ve özellikle yalnız bir geminin İtalya'ya binlercesini naklettiği incir gagalı (?) cinsi dikkate şayandır. Bir zamanlar, öküzlerinin şöhreti Yunanistan'da darb-ı mesel olmuştu. İncirle beslenen domuzları da te'lîh merasiminde yenilirdi.

Kıbrıs adası, tabî mahsulleriyle, efsâne tarzındaki rivâyetleriyle meşhur olmakla beraber siyâsî târihi, en eski zamanlardan beri elem verici ve yeknesak zulüm ve esaretten, atâlet ve sefahatten, fetih ve yağmadan başka birşey arzetmez. Pek eski târihlerde ada, dokuz zâlimin hükmü altında bulunmuştu; ki bunlar şu şehirlerde oturlardı: Yeni ve eski Pa-kos; Sakallı Venüs, Oziris ile Adonis'i ulular ve Jüpiter nâmına yabancıları kurban eden Amatos (Limasol civarında); Lamaka yakınlarında Çi-tium ki, aslı Fenikeliler'e âit kitabelerle isbât edilmektedir; balıkla şöhret bulmuş olan Çitri; tersâneleriyle meşhur olan Lapa tos; el dokundu-ranların akıbetlerinin pek meş'ûm olduğu Apollon Mabedi civarındaki Kü-rium; Suli; daha sonraları Kostantia adı ile anılmış, ve Çimon zamanında Yunanlılar tarafından tahrîb olunmuş, Trayan zamanında Yahudiler tarafından yağma edilip Büyük Kostantin zamanında bir yer sarsmasıyla harâb olmuş olan Salamis. Bu dokuz şehrin dokuz zâlim hâkimi sefîh zevklere müstağrak oldukları halde, casuslar, gaddar müstantıklar (hesap soıucular) ile çevrili bulunurlardı. Casuslar halk içine karışıp, işittiklerini efendilerine haber verirler, ikinciler bunların ihbarları üzerine onları sorguya çekerlerdi. Zâlimlerin karıları da iki takım kadınlar arasında bulunurlardı ki, bu kadınların bir kısmı «müdâhanekâr» (yağcı ve dalkavuk;) denilen, müdâhene ile hanımlarının kalblerini kazanmağa çalışırlar, diğer bir kısmı ise hanımları arabaya bindiği zaman binek taşı hizmetini görürlerdi. Kıbrıs'ın ilk kralları târihten ziyâde efsâneye âiddir-ler; Sefâl ile şafaktan doğmuş olan Aus; İzmir, ile Pafos beldelerinin kurucusu olup Febos ile vuku bulan ve felâketine sebep olan mücâdelelerin terennümüyle, özellikle servi ağacına dönüşen kızının talihsizliği ile meşhur olan Kiniras; yaptığı heykele telkin

ettiği ateşli aşk ile heykelin hayât bulduğunu gören Pigmalion isimlerini bize kadar ulaştıran, hep efsânedir. İsimleri târihî olan kralları içinde: İnsan kurban edilmesini yasaklayan Diiflus; Kabrias nâmında Atinalı bir generalin yardımıyla adayı hükmü altına alan Evagoras; Mısırlılar'a bizzat kendini teslim etmektense kocasının ve kardeşlerinin yaptıkları gibi, gerek kendisini, gerek çocuklarını öldürmeyi tercîh eden Ahoteia ismindeki kadının kocası: Ni-kokles; Batlamyus'dan Kıbrıs ve Mısır vâfisi unvanını almış ve filozof Anaksarhos'un zâlimce îdâmiyle ebedî bir nefret kazanmış olan Nitokren; Solon'un nasîhatı üzerine «Ege» şehri ahâlîsini o kanun-yapıcı filozofun nâmına nisbetle «Suli» adını verdiği başka bir şehri imâr etmek üzere göç ettiren Filokipos; Büyük iskender'e İran'ı fethetmekte kullandığı kılıcı veren Pimâtos sayılabilir. Bu kralların hepsi Mısır'ın, İran veyâhud Yunan'ın emir-güzârı olduklarını kabul etmişlerdi. Ada, Apries ve Ama-zis zamanlarında Mısır'ın tâbiyeti altında bulundu; Keyhusrev ve Key-kâvus zamanlarında itaat arzetteler; Çimon ve Hares zamanlarında Yu-nan'a tâbi' olmuş ve daha sonraları Askend'e (?) teslimiyet göstermiştir. Katon, Kıbrıs hazînelerini Roma menfaatine yağma etti. Jul Sezar ile Mark-Antuan birbirini tâkîben adayı Arsinoe ile Kleopatra'ya ihsan ettiler. Trayan zamanında Yahudiler; Bizantinler zamanında Muâviye, Ye-zîd, Hârûnû'r-Reşîd ordularını! teşkil eden Arablar tarafından talan edildi ⁷⁰⁰. Muâviye Kıbrıs'ı iki defa harabeye çevirmiş ve me'yûsluk içinde bırakmıştır. Yezîd'in adaya çıkmasından yedi sene sonra bile —ahâlîsinin pekçoğunun Suriye'ye dağılmış olmalarından dolayı— ada, hemen baştanbaşa ıssız kalmıştı; lâkin karısı Kibns*da dünyâya gelmiş olan İmparator Justinien'in talebi üzerine Halîfe, bu ahâlîyi yerlerine geri yolladı. Me'mûn, bu adadan Yunan filozoflarının eserlerini getirtti ⁷⁰¹. Kudüs Kralı Bodvin ve İngiltere Kralı Rişar adada Arablar*'ın yerini aldılar ve onların tahribatını devam ettirdiler. Rişar, 25.000 gümüş marklık bir istikraza rehin olarak Kıbrıs'ı Ma'bediyyûn Şövalyelerine terketmişti; ahâlî bu yeni zâlimlere karşı ayaklandıklarından, Rişar 10.000 altın mukabilinde Luzinianh Gui'ye sattı. Küçük Piyer'in katliâmılarından sonra Ni-kosia ve Famagusta Cenevizlilerde terk edildi. Kral, Mısır Sultânı Bars-bay'm askeri tarafından esîr edilerek götürülüp, o zamandan itibaren Mısır Sultânları tarafından Kıbrıs fethedilmiş ve haraca

⁷⁰⁰ Süyûtî, TArth-i Hulefa, 26 (648) senesi ve *ndan sonra 90 (708) senesi.

⁷⁰¹ Süyûtî, TftHh-j Hulefa, bendeki nüshada Me'mûn saltanatı nihâyetinde. Luznian İle Reynard'a da müracaat. Ancak Reynard, Luzinlan'ı anlamamıştı; çünkü Luzinian Kıbrıs'ın umûmi surette 24 defa yağma, edildiğini söylediği halde. Reynard, Arablar'm 24 istilasından bahseder.

bağlanmış bir mülk addolundu. Kral Jak, Kraliçe Şarlot'un kocası Savualı Alois aleyhinde yardıma gelmiş olan Memlûkler'in üç sene adayı tahrîb ettiklerini gördükten sonra, Kaahire'de Sultân Tâhir huzurunda sadakat andı içti. XIV. asrın başlarından itibaren Venedikliler Kıbrıs'ın başlıca şehirlerinde, yâni Limasol'da, Nikosia'da, Famagusta'da, Pafos'da müesseseler sahibi oldular. Kiliseler, pazarlar, balyos için bir hâne inşâ ettiler; sokakları umûmî kaidelere aykırı olarak kapısız (gayrı mesdûd) bulunduğu gibi, bu yolda diğer imtiyazlara da nail olmuşlardı⁷⁰². Venedik asil ailelerinden Katerin Kornara, Kral Jak ile evlendi. Bu Kral'ın ve oğlunun —zannedildiğine göre Venedikliler tarafından zehirlenmek suretiyle— vefatlarından sonra Kornara, Venedik Cumhuriyetinin kızı olarak ilân edilip, Krallığını vatanına terk etti. Roma Senatosu, Kraliçe hakkında gösterilen zorlamaya mukabil olmak üzere, her türlü saygıyı bol bol gösterdi. Tahtından indirilmiş kraliçe «buçantor» denilen alay kadırgasıyla mutantan bir surette Aziz Mark Kilisesi'ne götürülmüş, ve vefatından sonra heykeltraş Kontino'nun san'at eseri olarak bir heykeli yaptırılıp, mukaddes kilisesi* ne konulmuştur⁷⁰³.

Kralların ve zâlimlerin, bu kadar karışık ve birbirine uymayan ve Kıbrıs

⁷⁰² «lib. dedi patti»nin ikinci cildinde (s. 97), Kıbrıs adasında Venedikliler'e verilen ilk imtiyazlar yazılıdır. Bu imtiyazlar, 3 Haziran 1306 tarihlidir: «Actum in insula Cypri in Civitate Nicosioe in polatio infrascripti Domini Gubernatoris.» Ahid-nâme VI. Hugo tarafından 4 Eylül 1320'de imzalanmıştır. «Pactum inter Serenissimum Principem Dominum Hugonem Dei Gratia Jerusalem et Cypri Regem illustrem et tractatores per eundem Regem deputatos — et Joannem Venerio Syndi-cum et procuratorem incltyi et mâgnifici Domini Joannis Su-perantio Ducis Venetia.»

Doc şunları talep etti: «Petit franchisiam per totum reg-num et (Ahidnâme VI. Hugo tarafından 4 Eylül 1320'de imzalanmıştır), rum, etc.» insulam Cypri: nullus Venetus ullam dationem (vergi) vel tholonium dirictum (rûsum) padagrium vel commercium (bac) emendo, vendendo, ponderando, men-surando solvat mji fluo modo intrando, exeundo, morando: petit, quod habere debeant in Nicosia, Limesso, Famagosta, Bafce ecelesiam, domum pro Bailo et plateam convenentem non clausam suis ubi morari possit Bailus şive officiales commu-nis Venetiarum et alii Veneti possint emere domos salvo quod si de dictis locis habitationum deberet solvi sensiva vel affic-tus Regi quod propterea Bajulus et Veneti non teneantur aliquid solvete. — Item quod dicti Veneti şive eorum officiales possint habere bastonem et portare per totum regnum et fa-cere poni pannum seu gridam in omnibus terris regni.

öte yandan da Doc şunları taahhüt ediyordu: «Dux offert amicitiam — item quod Veneti non habeant societatem contra praefatum Regem Cypri; — item quod omnes Veneti erunt pro defensionem locorum in quibus se reperuerint — Rex possit extrahere de civitate Venetim equos et arma — Bajulus nul-şum affrancabit pro Veneto nişi Venetum — item offert Domino Regi finem remissionem et pactum de non petendo nec ulterius inquietando de omnibus et singulis jurisdictionibus et possessionibus, quas Veneti et commune Venetorum sole-bant et ascerebant habere in insula Cypri.

Bu ahidnâme Kıbrıs Kralı Piyer ile Doc Jan Delfin arasında tecdüden yapılmıştır. «Confirmatio pactorum inter Se-renissimum Principem Dominum petrum Dei gratia Jerusalem et Cypri Regem et incltytum Dominum Ducem Delphyn, eadem gratia Ducem Venetiarum, etc, ex tractatu egregiorum viro-rum Dominorum Joannis Dandulo et Pantaleonis, Barbo Am-baxatorum et Syndicorum dicti Domini Ducis Venetiarum.» (Lib. dedi patti, c. 3). 60. varakda 10 Ağustos 1330 tarihli olup, ceza ve denizcilikle ilgili dâvaların görülmesi hakkında Fransa ile bir ahidnâme vardır; 62. varakda dahî bu vesikaları hâmil elçilerin Nikozia'dan 20 Eylül 1360 (?) tarihli i'timâdnâ-me cevaplan dercedilmiştir.

⁷⁰³ Ressam "Fitten dahî Konara'nın bir resmini yapmıştır ki, Manfrln sara-yındadır.

târihim asırlarca bir şüphelilik perdesi altında bulunduran bu seyri içinde, hakîkî bir büyüklük ile şâsaâdâr olarak, ancak Solon ve Zenon gibi birkaç isim görülebilir. Lâin Zenon'un ahlâk kaaidelerine pek muhalif bir atâlete gark olmuş ve Solon'un kanunlarını o kadar alenî bir surette horlamış ve inkâr etmiş, ve bu iki hakimi vatanlarından çıkararak zâlim* lere itaat etmiş olan Kıbrıs o büyük adamların doğum yeri olmasıyla if-tihâr edemeyeceği gibi, bu beyhude unvan, ada için bir şeref de sayılamaz. Bir memleket, bunlar gibi büyük adamların doğum yeri olmasını ancak kendilerini takdir etmiş ve sözlerini dinlemiş olduğu takdirde övünme vesilesi yapabilir. Bil'akis onların kadrini bilmemişse, iftihar duygusundan nasibi mahcubiyetten ve ayıplanmaktan ibaret kalır ve onların yetişmesine beşiklik etme şerefini, yabancı bir meziyyet sahibi tarafından, müs-tehak olduğu parlak takdiri göstermiş olan misafirperver memlekete âit olur. Kıbrıs adası, Solon ve Zenon'dan başka, tabiat bilgini Kinezias'a, tabîb Apolonius'a, tarihçi Ksenofon ve Demitrius'a, birçok azizlere, meselâ: Hilarion'a, Barnabas'a, Epafra's'a, Mesih'in 72 şakirdinden vatanlarında şehîd olmak suretiyle ölmüş ikisine, adı mezarını İçinde barındıran Korfu şehrinde bilhassa saygıya mazhar olan Aziz İspridion'a dahî doğum yeri olmuştur. Luzinianlar*'ın ve Venedikliler'in uzun süren istilâlarında — Venedikliler'in Kıbrıs adasından çıkarıldıkları sıralarda hayâta veda eden— Bragadino'dan başka namı bir isim oratya çıkmamıştır.

Kıbrıs'ın eski târihinin şu kısa hikâyesini müteâkib mevzua dönerek, Nikosia'yı, Famagusta'yı⁷⁰⁴, bütün adayı istilâlarından sonra, ük zâlimlerin yaptıklarına uygun düşen vahşilikleriyle Çanturlar'ın ve Ofiojeliler'in efsâne tarzında görünen mezalimini; Ma'bediyyûn ile Ser-râcîler'in yaptıkları kötülükleri ne şekilde geçmiş olduklarını göstermemiz lâzım gelir⁷⁰⁵.

Sultân Selîm, Kıbrıs seferinin kumandanlığını, bunu tavsiye edenlere vermişti. Lala Mustafa Paşa, adaya çıkarılacak askerî kuvvetlerin serdâr-lığına, Piyâle Paşa, donanma baş-kumand anlığına tâyin edildi. Eski kap-dân

⁷⁰⁴ Nikozi, Nikosla «Lefkoşa»dır; Famagusta «Magosatdır. Mütercim.

⁷⁰⁵ Kıbrıs adasında hâla ekseriyetin eski sakinlerinden olan Rumlar'da bu-lunduğu, yeni ve eski Hıristiyan kavimlerinin İslam'dan ve Osmanlı'dan aldıkları yerlerde ise, tek bir fert kalmadığı düşünülürse, Hammer'in burada da, taassuba kapıldığı görülmüş olur. Mütercim. (Çok şükür ki, 1974 cBaris Harekâtı» sayesinde. 1960 Londra ve Zürich Anlaşmasıyla sağlanmış, olan hukukî pozisyonundan da istifâde edilerek, yeni Bum maskeli Haçlı zulümlerine karşı Kıbrıs Türk'ü kurtarılmıştır. Mamafih, askeri harekâttan önceki bebeklere, kadınlara, mâsûm Türklü ahâlîye kargı gösterilen vahşet, Efsâne devir lerind eki gaddârlıklanıyla şöhet bulmuş zâlimleri hatırlatmakta ve insana gayri ihtiyari cAtan ne ki sen ne olasın» diye Rumlar'a... haykırmak ihtiyacım duyurmaktadır (Hazırlayan).

Müezzin-zâde Alî, Piyâle'nin emri altındaydı. Ser-askerin emri altında Anadolu beğlerbeği iskender Paşa, Karaman ve Sivas valileri Hasan ve Behrâm Paşalar, Dülkadiriyye valisi Mustafa^ Beğ, Haleb sancak-beği Derviş Paşa, sonraları Şehr-i Zor valiliğinden azl edilmiş olan Mustafa Paşa bulunduğu gibi, Rumeli'den Tırhala, Yanya, İlbasan, Prizrin, Mora beğleri de onun maiyyetine me'mûrdular. Donanma üç kısma ayrılmış olarak birbirini müteâkib üç ay zarfında hareket etmişti: Mart'ta Murad Reîs 25 kadirga ile Rodos'a yöneldi; Nisan'da Piyâle 65 kadirga ve 30 kalyon'la onu tâkîb etti⁷⁰⁶. Mayıs'da dahî Müezzin-zâde 36 kadirga, 12 çekdiri, sekiz mauna⁷⁰⁷, hayvan nakline mahsus 40 gemi; asker, yiyecek, top ve mühimmat nakline mahsus 40 karamürsel ile denize çıktı. Bu üç takım donanma, cem'an 360 yelkenden mürekkeb idi⁷⁰⁸.

Piyâle Paşa, Ağrıboz adasında zahiresini ikmâl ettikten sonra, ansızın istîlâ ümidiyle ye belki Selîm'in iltifat-dîdesi olan Yahudi Migez'in dukalığına ilhak etmek maksadıyla, Tine adasına asker çıkardı. 8.000 kişi bu adayı baştan başa tahrîb ettiler.

Piyâle; askerîni yelkenlere alarak Fenika (kadim: Fonikus) Körfezi ne doğru yelken açtı ki, burada dokuz asır önce Muâviye'nin donanması İmparator Konstans'ın donanmasını mağlûb ve alelacele Bizans'a çekil meğe mecbur etmişti⁷⁰⁹.

Kıbrıs'ın Arablar tarafından ilk fethinden yedi sene sonra bu adamı îsâm Ülkelerine dâhil edilmesi Fenika Körfezi'ni muhtelif İslâm milletlerinin toplanma yeri yapmış olduğundan, Osmanlı donanması bu körfez sularına geldikçe, adanın ele geçirilmesini arzulamaması imkânsızdı. 157C Ağustosunun ilk günü kadîm Amatos yakınındaki, vaktiyle Ma'bediyyûn Şövalyeleri'nin merkezleri olan Limasol limanına demir atarak, muhafızların kumandanı Astor Baglioni'nin mukavemet etmesini Önleyen Venedik valisi Nikola Dandolo'nun idaresizliği ve liyakatsizliği sayesinde, zahmetsizce karaya asker çıkardı. Gözönündeki tehlikelere rağmen, valinin ihtiyatsızca

⁷⁰⁶ Balyos Barbaro, 20 Nisan 1570 tarihli raporunda, Piyâle'nin 75 kadirga ile sahilden hareket ettiğini yazar. Seferin Kıbrıs üzerine mi, yoksa Girit adası üzerine mi olduğunu henüz bilmediği şu ibaresinden anlaşılır: «Mustafa avendo eletto per sua galea que] 'a deli' altro Mustafa dlsgra-zlato a Malta (muhasaranın kaldırılmasından dolayı) essendöne stato avertito la mutò».

⁷⁰⁷ Türkler'in palanderlyeleri ve Romalılar'm «Hippogogis» denilen gemileri ve keza mauna^'n Romalılar'm «öneraioe» denilen «emilerine muâdildir.

⁷⁰⁸ Kontari (varak: 5've 9), Venedik basımı, 1595 Bunun gösterdiği yekûn 248 yelkendir. Bu miktar İse Hacı Kalfa mn (Esfârül-Bihâ*, varak: 40) gösterdiği 360 adediyle uyuşmaz (Metindeki rakamlara göre ise yekûn 256'dır. Hazırlayan).

⁷⁰⁹ Teofan'da, Konstans'ın Saltanatının 13. Senesi, îniladl 654.

hareketi o derecedeydi ki, sahilleri korumaya memur asker arasına alınmış olan köylülerin, evlerine dönmelerine izin vermişti⁷¹⁰ Bu musibete ilâveten, valinin cehaletine, Baglioni'ye halef olan topçu kumandanı Trablus Kontu Jak Dö Nores'in cehaletleri ekleniyordu. Adanın milis askeri Senglitiko kardeşler, muntazam süvârî (yâni «Istradiut»-lar) Andre Kortez, muntazam süvârî (Guastadori'ler) Çipbon Karafa kumandasında idi; Piyetro Ronkadi de Arnavutlar'ın baş-kumandanlığında bulunuyordu. Limasol yakınındaki Leftari kalesi ilk ihtarda teslim olmuş ve ser-asker Mustafa Paşa —bu yumuşak ve mutedil hareketiyle diğer mevkileri de teslimine teşvik etmek için— sâkinlerinin can ve malını muhafaza etmişti. Lâkin Venedikliler, Leftari'nin kendilerine gösterdiği hıyanetten dolayı müdhiş bir intikam alarak, başkalarının onları örnek almasını önlediler. Şöyle ki: Bir gece Leftari'ye ansızın hücum ederek, ahâlîsinin ekserisini öldürdüler ve çocuklarla kadınları dağlara çıkardılar.

Bu ilk vak'alar sırasında Osmanlı donanmasından 24 kadırga ayrılarak imdâd kuvveti almak için Karaman sahillerine gönderilmişti⁷¹¹. Bu hizmet için görevlendirilen ve askerin Kıbrıs sahillerine çıkarılmasına nezâret eden şahıslar arasında eskiden Hanager ismiyle mâruf olan İstiryali niühtedî Şâbân Çavuş ile vaktiyle dîvân-i hümâyûn kâtiblerin-den olan ve ileride Kefe Beğlerbeğliği'ne tâyîn edilecek olan Dal Mah-mud'u zikredeceğiz. Mesnevi mütercimi olan Dal Mahmûd, sonraları Oz-demir-oğlu Osman Paşa'nın dîvân efendisi olarak, Şirvan, muharebesinde esîr edilmiş ve Haşîşiler'in en eski ilticâgâhlarından biri olan Alamut kalesinde birkaç sene kalmıştı. Nihayet Tebriz'in zabtında kurtarılarak, Şirvan'ın fethi hakkında manzum ve mensur bir eser tanzîm etti. Dal Mahmûd —Lala Mustafa Paşa'mn sır-kâtibi

⁷¹⁰ Gratiani'nin Kıbrıs Muharebesi eserinde (kitap: % varak: 117): «Militibus ex libertino genere» diyor. Bu libertinler (Serbestler, Ar daman çatlamış olanlar) Luzinan ile Kalepion'un «Francomati» dedikleridir. Bunlar ihtimâl ki «Libertin» denilen evlâd-ı tabîiye (tabiatın çocukları) idi. Bu Libertinler, Roma askerinin İspanyol kadmlanyle münâsebetinden hâsıl olup, Senato tarafından Kartjô'ya koloni teşkil etmek üzere gönderilen 4.000 piçe (Titlio, 43, 3) mümasildirler. Bu Libertin ve Frankomatiler'in Türk ordusunda mukabilleri Garibler ve Müteferrikalar'dır; nasıl kî cgüzîde» demek olan İtalyan «cerene»leri yenîçerilere, stracUötler sipahilere Guastadoriler akıncılar'a muâdildir. (Garibler, gayrimeşrû çocuklar olmayıp, muhtelif yerlerden gelip de gönüllü kaydolan askerler idi; müteferrika ise o zamanın mu'teber rütbelerinden biridir. Mütercim)'.
⁷¹¹ Rim (Rym)*in Temmuz 1570 tarihli raporundan:

«Discordia Hectoris Boleonis et Collateralis Comitum Bo-canii, qui nullus alteri cedere volebat, est factum, ut elassi non oecuretur, itaque copiis ad İTüsla (Lamaca) expositis reete Nicosiam duetore Mustafapassa contendere, quo 25 Julü per-venere — Summa rerum erat apud Comitum Jacobum de Tripoli praefectum tormentorum, qui vix unquam antea tormen-ta viderat; Comes Rocani Magister arabiorum rei militaris valde ignarus. Colonellus Bonchon Gubernatorem civit, inter cuos male conventum fuit. — praefecto Famagostae provisoris Nicosiae Danduli caput abscissum missum.»

sıfatıyla Kıbrıs seferini tâkîb etmekte olan— müverrih Alî'nin dostu idi.

Lefkoşe Muhasarası Ve Fethi

Ağustos ortasına doğru ağır toplar karaya çıkarıldığından, ser-asker bir harb meclisi kurdu. Bu mecliste Lala Mustafa Paşa'mn re'yi mucibince Nikosia'nın muhasarası kararlaştırıldı. Piyâle Paşa ise Famagusta muhâsarasıyla başlanılmasını teklif etmişti.

Eskiden Kalî Nikozia ve daha eskiden Limosia (bu Kumca isimler şimdiki Türklerin verdiği «Lefkoşe» ismini hatırlatırlar), adanın ortasında olup payitaht idi. Bir tepe üzerinde bulunması cihetiyle müstahkem mevkiilerden sayılırdı. Ancak çevresi dokuz milden üç mile kadar daraltılmış olmakla beraber, yine müdâfaasını epeyce güçlendirirdi. Bir senede ne kadar gün varsa, Nikozia'da o kadar kilise vardı. Selîm'in saltanatının ilk senesinde Venedikliler eski kaleyi tamamen yıkarak onbir tabiye ve üç kapı yapmak ve dâiresini 8.180 zirâ'a, yâni 3 mil'e indirmek suretiyle şehri muntazam bir istihkâm hâline getirmişlerdi ⁷¹². O zaman 80 kilise ile Kudüs Krallan'nın, Lusinianlar'm, Celîle ve Antakya Prenslerinin, Hâkimlerin, amirallerin, kumandanların, Kudüs ve Kıbrıs Kralları mâbeyncilerinin, kont ve baronlarla Tiberba (Taberiyye), Koron (Sûr), Sidon (Sayda), Berît (Beyrut), Sezâre, Jope, Nikopoîi şehirlerine mensup diğer asilzadelerin ve papaslardan, piskoposlardan, patriklerden 16'sımn mezarlarının bulunduğu büyük kilise yıkılmıştı. 80 rahip hademesi olan bu manastırda arasına gelip ziyaret eden Kral ve Kraliçe için dâireler tahsis edilmişti. Rum imparatorları, ve özellikle Büyük Kostan-tin zamanında yapılmış olan mukaddes binalar ve eski duvarlar bu suretle yeni istihkâmlar yapılması elzemiyetine feda edildi. Bu istihkâmlar 250 topla savunulmaktaydı. Her tabiye, iki tarafından 30 kadem uzun-luğundaydı ve ferah ferah 2.000 kişi ve 4 top alabilirdi. Muhafız kuvvetleri 10.000 kişiye varıyordu ve şunlardan mürekkebdî: 1.500 İtalya askeri, 3.000 Venedik kara askeri (Çerne'de), 2.500 serbest milisler (Frankoma-ti), 250 Arnavud, 1.000 Nikozia asilzadesi.

Bütün ovalık araziyi ele geçirmiş olan Mustafa Paşa, Temmuz'un 22'-sinde Nikozia duvarları önünde görünerek, muhasarasına başladı. Oraya

⁷¹² Foglietta, s. 81. Paruta, s. 79. Luzinan, s. 16. Bu onbir istihkâmın isimleri şunlardı: Po Dö Kataro, Kostanza, Davilla, Tripoli, Ruka. Mula, Gerino, Barbaro, Loredano, Abra, Karafa. Türk müverrihi Zeyrek (varak: 11) onbir yerine oniki sayıyor.

vardığında 2.500 süvari ile 6.000'i yeniçeri olan 50.000 muntazam piyadeye resm-i geçit yaptırdı. Osmanlı ordusu akıncılarla beraber cem'an 100.000 kişi tahmin olunabilire⁷¹³. Mustafa Paşa muntazam piyadeyi takriben yedişer bin kişilik yedi fırkaya ayırarak, mevkiin yedi tabiyesi karşısına yerleştirdi. Kumandayı, ümerâ arasında şöyle dağıttı: Kapısı güneyde tuzlalara nazır olan Kostanza tabiyesinin batısında kendisi ordugâh kurdu; Tuzlalar kapısının solundaki Podokataro tabiyesinin karşısına tskender Paşa'yı koydu⁷¹³; ser-askerin sağma düşen Davıla tabiyesine Mustafa Paşa tarafından ve Tripoli (Tarablus; Trablus) tabiyesine Haleb Beğler-beği Derviş Paşa tarafından taarruz edilecekti; diğerlerinin karşılıklarına da yeniçeri ağa ve kâhyaları, Karaman ve Dülkadiriyye beğlerbeği Hasan ve Mustafa Paşalar me'mûr edildiler⁷¹⁴.

Muhasaranın sürdüğü yedi hafta içinde Piyâle donanma ile Rodos sularında dolaştı. Bu sırada Cezayir beğlerbeği Kalabreli mühtedî Oçiali —ki Türkler tarafından «Uluç Alî», sonra «Kılıç Alî» adı verilmiştir— Tûnus'dan Benî Hafs hükümdarını çıkarmış ve bu şehri İspanyolların elinden kurtarmış olduğunu bâb-i hümayûna arzetti. Ayrıca, bir takım korsan gemileriyle limandan çıkarak 4 Malta kadirgasına rast gelip bunları zabt ettiğini ve gemilerini tamir için Tunus'a döndüğünü bildiriyordu. Uluç Alî'nin aldığı bayraklar Kıbrıs ordusuna gönderildiğinden, Mustafa bunları Nikozia duvarları altında açtırdı. Bu manzara, kuşatılanlar üzerinde moral bozucu bir tesir yaptı. Vakıa, iki hücumu kahramanca def etmişlerdi; lâkin Meryem Orucu Günü vuku bulan üçüncü hücumda, zabitlerinin en iyilerinden birçoğunu kaybetmişlerdi. Piyâle Rodos sularında dolaşmaktan dönünce, ser-asker onun ve ikinci donanma kumandanının, umûmî ve son bir hücum yapmak üzere, her gemiden 100 kişilik bir kuvvetle orduyu takviye etmelerini emretti. Bu emrin icrası için Alî, ser-asker ordusuna 20.000 gemici ve bahriye askeri getirdi; hücum ertesi gün için kararlaştırıldı (9 Eylül 1570).

Po Dö Kataro, Kostanza, Tripoli tabiyeleri güneş doğmadan zabtedüdi; muhafızları intizamsız bir şekilde mevki dâhiline çekildiler; ahâlî, hayatlarının bağışlanmasını istirham etmek üzere gâliblerin ayaklarına kapandılarsa da, faydası olmadı ve merhametsizce katliâma uğradılar. Vâlî,

⁷¹³ Müverrih Foglietta, Paruta, Gratiani bu İskender Pasajı «İskenderiyye mutasarrıfı» yaparlar; Derviş Pasa'yı da «Derevis» şeklinde yazarlar. Fo«-Uetta, s. 87.

⁷¹⁴ Alî, (varak: 359), burada «yedi» demek olan «seVe» ile «yirtıcı hayvanlar» demek olan «sebâ*» kelimeleriyle oynayarak, yedi istihkâmı nkumandanlarını «sebâVya benzetiyor.

başpiskopos, şehrin diğer hâkimleri henüz vilâyet konağında idiler. Derviş Paşa 6 topla konağı doğdurdu; ser-asker de teslim olmalarını ihtar etmek ve canlarına ilişilmiyeceğini vaad etmek üzere bir papas gönderdi. Bunlar silâhlarını aşağı almış oldukları halde, papasın dönüşünde, Türkler saraya girerek önlerine gelen şahsı ve eşyayı kati ve, tahrib eylediler. Kimse kurtulamadı. Vâlî de, cehaletine, idaresizliğine kurbân olarak telef oldu.

Venedikli yâhud Rum bir kadını Mehmed Paşa'mn kalyonlarını ve altın, gümüş, top, en muteber ailelere mensup genç kızlardan müteşekkil olup, ganimetin en kıymetli kısmını taşıyan diğer iki gemiyi, limanda yelken açmak üzere buldukları halde ateşledi; barutların ateş alması, sadrâzâmın gemisini havaya uçurdu. Ateş, diğer iki gemiyi de yaktı; bin genç esir ateşler içinde kalıp, ancak birkaç gemici yüzerek kurtulabildi-ler⁷¹⁵:

Baf Ve Limasol'un Zaptı

Nikozia'mn düşmesi tanrıça Çiter'in mabedi olan Pafos (Bef) ile Limasol (Amatos) da düşmesine yol açtı⁷¹⁶. Türkler adanın eski payitahtı olup Atene generali Simon'un vefatıyla şöhret bulan Çitium harabeleri yakınındaki Tuzla (Larnaka)'yı da zabtettiler. Larnaka, kadın sahabelerden Ümmü Harâm'ın kabrine yakın olması cihetiyle Müslimanlarca muhterem bir yerdir⁷¹⁷. Çerçine (vaktiyle: Karkinia) —ki Kıbrıs'ın kadîm tarihindeki 9 zâlimden birinin oturduğu merkez olmakla, yeni târihinde Dö Lusinian'm ısrarlı müdâfasiyle meşhurdur— Osmanlı silâhlarına teslim oldu. Maraş beğlerbeği, Mustafa Paşa'mn mektubu yerine Dandolo'nun başını göstererek mutasarrıfını itaate davet etmek üzere, Famagusta'ya gönderildi. Ser-asker de 15 Eylül 1570'de (Kıbrıs'taki) Ayasofya Câmii'nde cum'â namazını kılarak, üç gün sonra Muzaffer Pa-şa'yı iki-üçbin ikşiyle Nikozia'da bırakıp, bizzat Famagusta duvarları altına gitti.

Magosa Kuşatması

⁷¹⁵ Esfarü'l-Bihar , (varak: 41) bu yangında, 800 kızın öldüğünü yazar.

⁷¹⁶ Bu târihin müellifi (Hammer) Pafos ve Amatos mâbedlerinin harabelerini bulmak şerefine nail olmuştur: «Topographische Ansichten auf einer Reise in die et Petrestini Papiri greco-egizi, Levante» eserine müracaat, s. 7p.

⁷¹⁷ Ümmü Haram binti Mâhân (doğrusu: Mülhân) ki Muâviye*-nin 27 (647) senesinde adaya asker sevkettiği sırada, orada vefat etmiştir. Kabri zamanımızda dahî Larnaka (Tuzla) hâricinde bir mesiredir. Ravzatü'l-Ebrâr (varak: 34), Kıbn adasının Memlûkler'e senelik 6.000 duka verdiğini yazar (M.t. 6).

Mustafa Paşa, Famagusta'ya geldikten sonra, bir istihkâm yaptırdı; buradan şehre, limana top atılmağa başlandı. Bu inşâat kâfi surette gösteriyordu ki, her ne kadar mevsim ilerlemiş ise de, Osmanlı kumandanı muhasaraya aralıksız devam etmeğe karar vermiştir. Bununla beraber kapdân Piyâle ve Alî donanmayı İstanbul'a götürerek, Kıbrıs'ta ordunun nakliye hizmetlerinde kullanılmak üzere, Rodos mutasarrıfı Hamza Beğ kumandasında 40 kadırgadan fazla bırakmamış olduklarından, bu durum ve kışın şiddeti, muhasara kuvvetlerinin, gayretlerini azaltmak zorunda bıraktı. Mustafa, baharın girmesini ve imdâd gelmesini bekleyerek mevkiin muhasarasını şiddetlendirmek ve bütün nakliyâtını kesmekle iktifa etti. Onun dikkatine rağmen, Mark-Antuan-Kirini kumandasında 12 Venedik gemisi Famagusta'ya 1.600 kişi ile mühimmat çıkartmağa muvaffak oldular (23 Kânun-ı sâni); bu kadırgalar birçok Türk gemisini batırdıkları gibi, İstanbul'dan askerin aylığını getirmiş olan gemiyi de ele geçirdiler. Pâdişâh, bu musibetlerden dolayı, ada Önünde beklemekle görevlendirilmiş olan Sakız ve Rodos beğlerini mes'ûl tuttu; birincisinin başı kesilerek, ikincisi, bahriye kumandanlarının iftihar alâmeti olan «fener» den mahrum edildi.

Bu sırada Ağrıboz beği Akdeniz'de bulunmağa me'mûr olan bütün gemileri Sakız'da toplayıp, orada Kapdân Alî Paşa'mn gelişini beklemeğe memur edildi. Alî Paşa, 40 kadırga ile İstanbul'dan çıkarak, Ağrıboz beğinin 40 gemisiyle birleşti. Ondan sonra ikisi birden 1571 Nisân'ında Kıbrıs adasına asker çıkardılar. Bu müddet zarfında Mustafa, Asya sahilinden Kıbrıs'a asker ve mühimmat nakletmek üzere karamürsel ve mauna-îardan faal bir nakliye hizmeti ekibi teşkil etti.

16 Nîsan'da Mustafa Paşa, ordusuna umûmî bir resm-i geçit yaptırdı. Muhasara ile ilgili çalışmalara hayret verici bir şekilde devam edildi: Mayıs ortasına doğru —40.000 akıncının çalışmakta olduğu— hendeklerin hepsi tamamlandı ve mahsurlar, hiçbir şekilde engellemeğe muktedir olmadılar. Üç milden fazla bir mesafede Mustafa Paşa —ekseriya kayaları yarmağa mecbur olarak— o kadar geniş, o kadar derin yol açtırmıştı ki, bir atlı hiç görülmeksizin geçip gidebilirdi; bu hendeğin arkasında yapılan kuleye yerleştirilen avcılar, kaledeküeri daimî endîşe içinde tutarlardı. Mevkiin duvarları, kuleleri, tabiyeleri 74 toptan mürekkep beş batarya tarafından şiddetle doğuluyordu; bu topların arasında 4'ü İstanbul, İşkod-ra, Belgrad ve Rodos muhasaralarında gördüğümüz kadar fevkalâde cesîm idi, ki

Avrupalı müverrihler kâh «Helepol», kâh «Bazilik» adını verirler ⁷¹⁸. Kaledekiler tarafından top ateşi, topçu generali Martinengo tarafından idare olunurdu. Bu adamın Rodos muhasarasında kazanmış olduğu şöhreti bu defa da muhafaza edeceği ümîd ediliyordu. Marko-An-tonyo Bragadino şehir ve istihkâmların baş-kumandanlığında ve kardeşi Ciovanni Andre, onun emri altında idi. Hektor Baglioni genel kumandanlıkta ve Ciovanni-Antonyo-Kirini muhafız kuvvetlerini idareye memur idi.

Muhasara altındaki bir mevkide, gerek ümîdsizliğe sebebiyet veren sözleriyle, gerek çok fazla olan tüketicilikleriyle zararlı olan faydasız ka-şık-düşmanlarından kurtulmak için Bragadino, ahâlîden 8.000-ini dışarı

kardı; Osmanlılar alışılmıştan ziyâde insaniyet göstererek, bunların geçmelerine ve adanın köylerine yayılmalarına müsâade ettiler. Bu suretle kuşatılmış olan mevkide yarısı İtalyan, yarısı Rûm olmak üzere, silâh taşımağa muktedir 7.000'den fazla adam kaldı. Famagusta, fena halde ve az miktarda istihkâmlarla savunulmaktaydı; lâkin kumandanı metin bir tabiata yeni tedbirler icâd etmeğe kaadir bir zekâyâ sahipti. Bragadino, duvarları tamir ettirdi, dökümhane yaptırdı, toplan istihkâmlar içine aldı; herkese o kadar gayret verdi ki, zabitler istihkâmlar üzerine yerleşerek, başka ikametgâh istemediler.

Bir Mayıs sabahı Osmanlı ordusunda birdenbire büyük bir gürültü işitildi; o anda topların müdhiş bir ateşiyle korunmakta olan muhâsırlar, zâten epeyce hasar görmüş olan duvar diplerine kadar hendekte ilerlediler; merdiven kurup çıkmağa muvaffak olmadüarsa da, hendekte mevzîlendiler; kaledeküerin sürekli uğraşmaları, onları yerlerinden çıkaramadı. Bu sırada yeraltı çalışmalarına ve kazılarına her iki taraftan da gayretle devam ediliyordu. Kaledekiler kule ve istihkâmların yukarisından —de-*v\$mh olarak gidip gelmekte ve barut taşımakta olan— Osmanlı lâğımçılarının hareketlerini tâkîb edebiliyorlardı. Lâğımın nerelere konulduğı iyi tahmin edildi; lâkin lâğımın bozulması mümkün olamadığı gibi, bunun tehdîd etmekte olduğu muhafızlar dakika be-dakîka berhava olmayı beklemekteydiler. Nihayet lâğım patladı, bütün şehri sardı, kule duvarlarının bir kısmını yerle bir etti; müteakiben muhâsırlar mevkii ele geçirmek ümidiyle harabeler üzerine atıldılar. Ancak bu hücum da öncekinden daha iyi

⁷¹⁸ «Helepole» (Helepol) eskilerin kule şeklinde ve muhasaralar için kullandıkları bir nevi harb makineleridir. «Basüic» (Bazilik) «şahane», «sul- tan!» demektir. Bunlar büedekl «ş&hl» denilen toplardır (Mütercim).

neticelenmedi. Mustafa Paşa top ateşini ve lâğım kazma çalışmalarını kesmiyerek, başka bir tahrîb vâsıtasına da müracaat etti. Pek-çok günler, atılan bombaların umûmî bir yangın çıkaracağından korkul-du. Lâkin Bragadino'nun kahramanlığına hâlel gelmedi.

Muhasara, her iki taraftan, biri diğerine denk gayretlerle ikibuçuk aya varmış ve Türkler birçok hücumlarda büyük zayiata uğramış olduğu halde, Osmanlı kumandanı kale duvarında gedikler açıldığını görerek, umûmî bir hücum yapmağa ve bunu bizzat idare etmeğe karar verdi. Kavga pek müdhîş oldu; kaledekiler düşmanı (Türkler'i) her noktada ric'at et-tirdîirse de, yalnız bir noktada muvaffak olamadılar. Osmanlılar bir kapıyı müdâfaa etmekte olan yarım ay şeklinde bir istihkâmda galebe ettiler. Lâkin kaledekiler tarafından bunun altına lâğım konulmuş olduğundan, hücum edenlerin çıkarılmasına pek çok gayret sarfedildiği halde neticesiz kalınca, lâğım ateş verilerek Müslüman, Hıristiyan hepsi birden behava oldular. Kaledekiler Bragadino'nun duvarlar içinde yaptırmış olduğu toprak istihkâmlara çekildikten sonra da, düşmana sebatla mukavemet etmeğe azmetmiş görünüyorlardı. Türkler, «yarım-ay» istihkâmının müdâfaa etmekte olduğu kapıya, bir daha hücumla mecburiyet gördüler. Bragadino gedik üzerinde ve ayakta düşmanla o kadar yakın cenk etti ki, Nikozia'da Osmanlılarca geçmiş bir Venedik bayrağını kendi elleriyle aldı. Türkler'in bütün mesaîsi faydasız kaldı.

Lâkin muhafızlar yeni bir düşmanla uğraşmağa mecbur oldular ki, buna karşı her türlü kahramanlığın hiçbir tesiri olamazdı; kıtlık!... Adanın muhasarasına başlanıldığı bir seneden beri mühimmat ve yiyecek o kadar azalmıştı ki, yedi fıçıdan ziyâde barut kalmamış, ahâlî at, eşek, köpek yemeğe mecbur olmuştu. Muhafızlar yedinci bir hücumdan korkarak⁷¹⁹ zaruret hâline gelmiş olan bir teslim mukavele-nâmesine muvafakat gösterdiler. Ağustos'un birinci günü istihkâm üzerine beyaz bayrak dikildi. Ser-asker kethudâsı'yle, yeniçeri kethudâsı rehin sıfatıyla şehre girdiler, kaledekiler de bil-mukabele ser-asker ordusuna iki Venedik asilzadesi gönderdiler; bunlar Mustafa Faşa'nın oğlu tarafından tam bir hürmetle kabul edildiler ve sırmalı hil'atler giydirilerek, yeniçeri ağasının çadırında karınlan doyuruldu.

O gün, aşağıdaki şartlarla teslim mukavelenamesi imzalandı: Muhafızlar, silâhlanyle, beş parça topla, başlıca kumandanlarının üç atıyla çı-

⁷¹⁹ Foelietta ve Kontarizü, 21, 29 Haziran, 9, 14, 20, 30 Temmuz tarihleriyle, altı hücum tafsilatını verirler

kacaklar ve derhâl Girit adasına nakledileceklerdi; ahâlî şehri terk ederek bütün mallarını alıp gitmekte muhtar idiler; kalacakların mallarına, canlarına ilişilmiyecekti. Muhafızların nakline tahsis edilen 14 Osmanlı gemisi derhâl limana girdiler. Türkler üç mil mesafeye çekildiler. Muhafızlardan merak sâikasıyla ordugâha gelenleri sevgi tezahüratları ile kabul etmek suretiyle, mahsurların fedakârca savunmalarının kendilerinin hayranlık ve takdirlerine mazhar olduğunu gösterdiler. Üç gün zarfında bütün muhafızlar gemiye bindirilerek, kalede, başlıca kumandanlardan başka kimse kalmadı. Bragadino, Ağustos'un 5*inde, topçu kumandanı Hanri Martinengo'nun yine aynı isimdeki yeğenini şehrin anahtarlarını seraskere bizzat teslim edeceğini haber vermek üzere, Osmanlı ordugâhına gönderdi. Mustafa Paşa nazikâne cevap vererek Magosa'nın müdâfileriyle görüşmekten pek mahzûz olacağını Bragadino'ya tebliğ etti. Güneşin batmasından üç saat evvel Bragadino, Baglioni, Lui Martinengo, Antuan Kirini ve diğer birçok zabıtlar —kırk muhafızla birlikte— Osmanlı ordugâhına gitti. Bragadino kırmızı elbise giymiş ve başının üzerinde rütbesinin alâmetlerinden olarak kırmızı bir şemsiye tutulduğu halde önde ve at üzerindeydi. Büyük bir saygıyla kabul edildi.

Bragadino'nun İdamı

Paşa, birkaç dakika kendisiyle ve maiyyetindeki adamlarla muhasara vak'alanna dâir konuştu. Lâkin bu aldaticı gösterişin arkası derhâl kesildi. Ser-asker, muhafızları nakletmekle görevli gemilerin Girit'ten serbestçe dönebilmeleri için nasıl bir te'mînât vereceklerini sordu. Bragadino'-nun, teslim mukavelenamesinde buna dâir birşey zikredilmediği cevâbını vermesi üzerine, ser-asker genç Antuan Krini'nin rehin olarak bırakılmasını istedi. Bragadino şiddetle ve durumun müsâid olmadığı bir nefretle infial gösterdi; bunun üzerine ser-asker hislerini saklamağa lüzum görmeyerek, kumandana ve bütün Venediklilere lanet etti, ve kendilerini teslim mukavelenamesiyle garanti edilen dokunulmazlıklarına rağmen, 50 Müslüman hacısını idam etmiş olmakla itham etti. Bragadino bu cinayeti ma'kûl sebeblere müstenid göstermek yâhud inkâr etmek mecburiyetinde kalarak, bir taraftan da rehin talebini cesurca fakat ölçsüz sözlerle reddetmekte devam etti. Mustafa Paşa, sözle tahkirden fiiliyata geçerek, Baglioni, Martinengo, Kirini ile Bragadino'yu bağlattırdı ve bu vaziyette

çadırın dışına süründürülmelerini emretti. Bragadino'dan başkaları derhâl öldürüldüler. Arkadaşlarının öldürüldüğünü gören Bragadino, suya atıldı. Osmanlı müverrihinin ifâdesine göre, o da Osmanlı esirlerine böyle yapmıştı. Ondan sonra da boynuna toprak dolu iki sepet geçirilerek, bunları tamir edilecek, olan iki istihkâma taşımağa icbar edildi. Ser-askerin Önünden her geçişinde mutlaka yere kapanması lâzım gelirdi.

Nihayet, kalede hükümet konağının önüne götürülerek, Türk esirlerinin değnek cezası için çıkarılmaları mu'tâd olan direğe çıkarıldı; sonra da îdâm edildi. Teslim mukavelesinden evvel orduya gönderilen rehinelere —merhamet veyâhud hadım edilmek maksadıyla— ser-askerin ilk hiddeti esnasında, onun hadım ağası tarafından saklanılmamış olsaydı, bunların da Ötekilerin hâline uğrayacaklarına şüphe yoktu. Gerçekten Hanri Martinengo da Osmanlıların ⁷²⁰ kılıcından ancak bu suretle ebedî olarak esarete ve iktidarsızlığa mahkûm edilerek kurtulabilmiştir.

Kumandanın na'sı kadırğa serenine asıldıktan sonra Bra-gadino'nun, Kirini'nin başlarıyla birlikte, Pâdişâha gönderilmek üzere bir sandığa konuldu. İstanbul'da Bragadino'nun derisi kürekte bulunan Hıristiyan esirlerine gösterildi ⁷²¹. Sonraları Venedik'e verilerek Azîz Ciovanni ve Paolo Kilisesinin makberesinde bir testi içine konuldu. Kemikleri de dindârâne bir hürmetle toplanılarak Azîz Gregoria Kilisesi'ne defnedildi.

Mustafa Paşa'nın hareketini haklı göstermek için Osmanlı müverrihleri tarafından ileri sürülmüş olan sebepler ma'kûl görülemez; çünkü Bragadino'nun yersizce ileri sürülmüş iddialarına delâlet eden sözleri, ser-askerin gazabını tahrik etmişse de, muhafızların hayâtını ve serbestçe çekilip gitmelerini garanti eden teslim şartının bozulmasını hiçbir şey ma'zûr gösteremez. Bir de, Mustafa Paşa'nın hiddetini hakîkaten Bra-gadino'nun cevâblarına bağlamak gerekirse, bundan dolayı ilkönce ve yalnız onun kurban olması lâzım gelirdi. Halbuki vak'alar bu mülâhazayı da tekzîb eder. Hareket, bir menfaat söz konusu olduğu zaman Müslümanlarda verilen sözü tutmamanın caiz olacağını söyleyerek bu- muharebeyi tavsiye

⁷²⁰ Bu tafsilat Rum ve Venedik tarihçilerinden nakledilmiş hayal mahsûlü şeylerden ibarettir. Türkler'e karşı eskidenberi bu gibi tarihi hakikatleri tahrif ve hristiyanlık gayretini tahrik ederek sürdürülen yalan ve iftiralarla dolu neşriyat, papasların ve Avrupa siyâsilerinin asırlarca yürüttükleri propogandalar, bugün «Haçlı Zihniyeti» dediğimiz zihniyeti meydana getirmiştir ki, yukarıdaki satırlarda bunun Wr örneğini görüyorsunuz (Hazırlayan).

⁷²¹ Papa'nın casusu olarak tersanede hapsedilmiş olan Dominiken papası Kalipio bu deriyi çalmağa çalışmış, ele geçirememiştir. Luzinan'a bakınız: s. 130.

eden fetvaya muvafık idi ⁷²². Bununla beraber, yalnız bu gozönüne alınınca, böyle durumlara hayret etmemek icâbeder. II. Selîm, IX. Şarl ve Korkunç Ivan ile çağdaş idi. Sent-Bartelemi Katliâmı'nın Av-, rupa kavimlerine dehşet salmasından beri henüz 21 sene geçmiş olduğu gibi, yeni bir senenin bitmesinden evvel Vitanstayn istihkâmının zabtında bütün muhafızların îdâm edildiği ve kumandanın ateşte kızartılmak üzere mızrağa geçirildiği görülmüştür ⁷²³. Eğer Fransa'da, Finlan diya'da bu türlü vahşice faaliyetler vukua geliyorsa —yetiştirdiği talebesi en utanç verici kötülükleri kayıtsızca icra etmek suretiyle, en mukaddes îslâm kanunlarını ayaklar altına alan— bir adam neler yapmağa yatkın değildi?

Selîm'in ve mürebbîsinin mahkûm olduğu ibtilânın te'sîri Niko-zia'nın ele geçirilmesinden sonraki bâzı hâkimlerin terfii mes'elesinde kalayca anlaşılır. Zekî olmasıyla tanınmış ve her ikisi de içki ve sefahat düşkünü olan kadı Ruhî ve raüftî Ekmel, bizzat meyhane açıp işlettiler: Bunların mu'tâdi, sabahları kadı müftînin hanesinde, akşamları müftî kadY'nın hanesinde kafayı çekmek idi. Buna benzer misâller sayesinde sarhoşluk orduda yaygınlık kazanarak, ekseriya neferlerin:

— «Şarâbın en iyisi bu hâkimlerin hangisinde bulunur?» diye kavga çıkardıkları görüldü. Bundan dolayıdır ki, Magosa'nın zabtında Türk askerleri, şâir milletlerin askerinden başka türlü hareket etmediler.

Kumandan Paşa da Azîz Nikola Baş-kilisesi'ni hakaretle çiğnedi, kabirleri açtırıp içindeki insan kalıntılarını perişan etti.

Bu korkunç mazaradan birkaç gün sonra Mustafa Paşa adadan çıktı (15 Eylül 1571); birkaç hafta sonra da —fethi takriben 50.000 kişinin hayâtına mâl olmuş olmakla beraber— ⁷²⁴ zafer alayı ile İstanbul'a girdi.

Ada'nın varidatı —ki Memlûk Sultânları tarafından Haremeyn'e tahsis edilmiş olması harb bahanesi olmuş ve Yahûdî Migez «Kıbrıs Kralı» unvâmyle eline geçirmeyi ümîd etmişti— sadrâzâmın masraflarına tâyin

⁷²² Sözü edilen fetva münasebetiyle geçtiğimiz sahîfelerde açıklandığı üzere, Kıbrıslıların Müslümanlar'a mütemadiyen verdikleri zarara göre, bu adanın zabtı çoktan beri elzemlyyet kazanmıştı. Hammer'in arza ettiği bir muahedenin ebedlyyen muhafazası İse, günümüzde bile mümkün de-ğÜdlr; böyle bir şeye riâyet edildiği takdirde, yeryüzünde hiçbir muharebenin yapılmaması lâzım gelir. Mütercim.

⁷²³ Rusya Târîhi, Levesk. Paris 1812, c. 2, s. 89, Pfandorf dan naklen. Venedik'te Rahip Maçini Famagusta Muhasarasına dâir bir yazma eesre Rahiptir ki, Padüa muallimlerinden Antonio Rikoboni tarafından yazılmıştır, Cicogna Ucriziani venete, Grase 3, s. 262.

⁷²⁴ Paruta, s. 198. Kontartni (s. 131), Magosa önündeki ordunun miktarını şu seklide gösterir: 80.000 aylıklı asker, 14.000 yeniçeri, gaynmuntazam askerden. 60.000 kişi. Paşalar defterinde bunların İsimlerini tanınması kaabil olacak surette yazar, yalnız Şefasuv&r Paşa ile Maras Paşasını «I Bassa di ScIvisarl et Marasco» yaptığı gibi, Divriği sancak-beginin de «FamJrarla Diveric» yapar.

edildi. Daha sonraları bu varidatın büyük kısmı Vâlîde-Sultân'ın tahsisatı arasına konuldu; böylelikle Venüs'e mensup olup Roma İmparatorları tarafından «kadınlara mahsûs hediye» olmak üzere Mısır Kraliçelerine takdîm edilen Kıbrıs adası, yine aynı yolda, Sultân'ın haremindeki kadınlara verildi,⁷²⁵.

Dalmaçya'da Venedik - Osmanlı Muharebeleri

Magosa muhasarası esnasında Osmanlı gemileri Dalmaçya sahillerini endişeye düşürmekten geri kalmamışlardı. Harb ilânından sonra, ve daha Türkler adaya çıkmadan Önce Venedik amirali Veneiro, Arnavutluk'ta Sopoto'yu ansızın zabtetmişti; mukabele-i bil-misil olmak üzere kap-dân Alî Paşa ve Uluç Alî de Girit ve Çerigo⁷²⁶ adalarıyla Venüs'e tah-sîs edilen eski

⁷²⁵ Kıbrıs muharebesi için bildirdiğimiz eserlerden başka, şunlara da bakınız: Parüta, Foglietta, Gratiani, Contarini, Calepio, Lusignan, Bicari Petri, Cyprium bellum iriter Venetos et Se-limum. Antonii Guarneri de bello cyprio Ubri tres Cristoforo Silvestrani vita e fatti del Capitano Bagliani con la guerra di Cipro, Verona 1591 Gas Gianotta Parere sopra il ristretto delle ricolunoni di Cipro Francof: 1633. Impresa di Selim del regno di Cipro d'incerto awore. (Sansovina'da). Brevis ac vere narratio belli cyprii inter Venetos et Turcas gesti. a. 1570 et 1571. Arrighi de bello Cypria Patavii 1764. Conti le istorie dei suoi tempi, tradotte da Gian Carlo Saraceni sopra l'originale latino accresciuto dall'autore prima delta morte. Venez. 1589 II. L'assedio et presa di Famagosta, dove s'intend minntissi-mamente tutte le scaramucchie et batterie, mine ed assalti dati ad essa fortezza et ancora i nomi dei capitani, et mmero delle genti, morte, cosi de Chrstiani, come de Turchi, et medesi-mamente di quelli ebe sona restati pregionierl. Venezia 1572. Belazione di tatto il successo di Famagosta, dft Martinengo. Venez. 1572 and Brescia 1572. Navrazione della guerra di Ni-cosia farta nel regno di Cipro da Torchi l'anno 1570. Bologna 1571. Il raggugaglio della perdita di Nicosia da Giovanni Sase-meno 1570,

Martinengo'nun adı geçen raporu Bologna, Brasia, Vene-dikte* basılmış ve şu isimle Almanca'ya tercüme edilmiştir: Wahrhaftige Relation and Bericht was massen die gewaltige Stadt und Befestigung Famagusta in Cipro so von maeennik-Uch für ganz ungewünnlich gehalten, von den Türken im August des 1571. Jars mit umerhaerten Gewalt erobert und ein-genommen vworden. Beschrieben durch den wohlgbornen Gra-ven und Herrn Nestor Martinengo, so mit semen untergebe-nen Knechten selbst inne der Resatzuny zom Anfang bis zum End, bey ailen Dingen mit und dabey gewesen; moeniklichen zu einer. Gewarnung durch ein gutherziger aus welscher sprach in teutsch transferirt in guter Vollendung in Druck geben. Wahrhaftige und omstendliche Beschreibung wie die Türken anfenglich das treffliche Koenigreich and Insel Cypem mit grosser Macht überfallen, und darinnen die Hauptstadt Nikosia mit Gewalt erobert, auch folgent solehes aossier der eynigen statt und Port Famagusta unter ibren Gewalt geb-racht; Erstlicht beschrieben in italienischer Sprach durch Phi-lippum Nembre grossen Tollmetsch In türkiseher and ara-biseher Sprach zu Nikosia und jetzt In Teutsch verfertigt sambt einer kurzen Vored und summarizehe Beschreibung der Insel Cypem sehr nützlich za lesMi 1571 Viyana'da basılmış şu risale: Neue Zeitung, wie der Türk die Stadt Nicosiani In Cypem dieses verlaufene 1571 Jar ein-genommen, auch wie viel iausent Christen er gefangen, etlic-he taosent gesebelt, was von gemeinem Kriegsvolk gewesen ist, was aber Junker und ansehnliche Leute waren, hat er gen Constantinopel. und Alexandria geschicht, etliche Taasent ha-ben sich und Weib und Kindt, dass sie den Türken nit In die Hande kamsn jenuerlich erstoehen und umbbracht 1571. Petri Contarini, De bello süper Venetiis â Selimo 11 Turcarom Im-per illato. Basleae 1573.

Âli, Peçevî, Selânikî Hasan Beğ-zâde. Târihi Feth-t Kıbrıs; Zeyrek*in eseri (Öl. 1574). Yine bu isimde diğer bir târih; Ahmed'in eseri (öl. 1746). Hacı Kalfa, Tuhfetü'l-Kibâr fi Es-fâri'l-Bihâr.

⁷²⁶ Paruta, Osmanlı donanmasının miktarını söyle gösteriyor: Pertev Pasa 100 kadirga ile Kastel Roso'da; Âli Pasa 55, Uluç Ali 20, Barbaros'un oğlu Hasan. 20 kadirga, ile; Anmed 20 kadirga, 10 mauna, 5 diğer gemi

Çiter beldesini vurarak, bu şehirdeki iki mabede hürmetsizlik gösterdiler. Kapdân Paşa, Navarin'den Zanta, Kefalonya, Botrinto sahillerini yağma için asker gönderdiği gibi, Sopoto üzerine de 40 kadirga sevk etti. Bir taraftan da Uluç Alî Korfu üzerlerinde Barbarigo ve Pi-yero Bertolazi'nin kadirgalanyla Leza ve Maçenigo'nun gemilerim zab-tetti. Kapdân Alî Paşa Sopoto'ya 1.500 yeniçeri çıkardı. Lâkin şehir üzerine yaptığı bir hücumda şansı yaver gitmeyip askerinin üçte birini kaybederek hemen geri çekildi. Dulçino mevki Alî Paşa ile Uluç Alî'nin kafadan, denizden şiddetle sıkıştırılmaları üzerine teslim oldu; elçi Alessandro Donato'nun alçaklığı da Antivari'yi teslim olmak zorunda bıraktı. Budnâ, mutasarrıfı Ağusten Pasgualigo'nun ehliyetsizliğinden dolayı aynı akıbete uğradı. Kapdân Paşa, 20 kadirga ile Kastel-Noovo önlerinde dolaşmakta olduğu halde, Uluç Alî ve Kara-Koza (Karagöz) Lezina ve Kürzula civarını harâb ettiler. Ağustos ortalarına doğru iki dönme korsan Lezi-na'da aldıkları pekçok ganimetle Valona (Avlonya)'ya çekildiler; bu eg-yâ arasında bilhassa —Lezina'da Madonna Kilisesi'nden almış oldukları— vâlî fenerini gururla gösterirlerdi. Avlonya'dan kapdân Alî Paşa iki kadirgayı Sicilya sahillerine gönderdikten sonra, Sazeno'ya gitti ki, gerek İstanbul'dan, gerek Hıristiyan hükümetlerinin müttehid donanmalarından kat'î malûmat almadıkça, kat'iyyen bu limandan çıkmamak niyetinde idi ⁷²⁷.

Haçlı İttifakı Kuruluyor

Nikozia (Lefkoşa)'nm düşmesinden sonra sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, Hıristiyan hükümetlerinin ittifakının Osmanlı ülkesi için felâkete yol açacağından korkarak, yâhud rakibi Mustafa Paşa'nın Kıbrıs seferin-deki parlak muvaffakiyetine gıpta ederek, İstanbul'da oturan Venedik balyosuyla mülakatlarında sulha dâir birkaç söz geçirip, bir Venedik mükâleme memurunun gelmesini bekledi. Bundan başka balyosu, Senato'nun niyetlerini anlamak için kaçıları'nı Venedik'e göndermeğe teşvik etti. En çok meşgul olduğu ittifak mes'elesinin te'siriyle Fransız murahhası Graçinan'ı —bâb-ı hümayûn ile Venedik arasında Fransa Kralı'nın aracılığıyla sulhun sağlanması hususunda Pâdişâh'ın ve kendisinin mektuplarıyla—

İle Kıbrıs önünde; cem'an 230 yelken. Bu bilgiler Hacı Kalfa'nın Esffcrül-Bî-hâr (s. 55)'da verdiği bilgilere tamamen uygundur.

⁷²⁷ Kontarini, varak: 33. Hacı Kalfa, Erfârul-Bihar, varak: 32. «Dulçino», Türkçe'de «Olgum» (Olgun), AnUvarl «Bar», Spoto «Subut», Vajona «Av-lona» (Avkmjrso sekinde İsimlendirilir).

Venedik yolundan Paris'e gönderdi. Bunun üzerine Venedik hükümeti Jak Raguzoni'yi İstanbul'a yolladı; ve Papa'nın teşkili için gayret sarfettiği ittifak için, bir müddet gevşeklik gösterdi.

İşte bu suretledir ki, birbirine zıt maksatlarla İstanbul'da Ragozini ve Venedik'te Papa vekili Kolona tarafından yürütülen müzâkereler birbirini te'sîrsiz bırakarak, bir taraftarı sulh anlaşmasının yapılmasını, bir taraftan da Mukaddes İttifak'm kesin teşekkülünü geciktirmişlerdir. Lâkin müteakiben Girit adasının tahribi ve Magosa muhasarasına tekrar başlanması, Senato'nun kararsızlığına son vererek, 1571 Mayısının 25'-inde Papa, İspanya Kralı, Venedik Cumhûr'u taarruzî ve tedafüi bir ittifak imza ettiler ki, mevzuu —Hıristiyan adının ebedî düşmanı olan— Osmanlı Devletinin kudretini düşürmekten ibaretti. Bu ittifakın bütün güçleri 200 kadirgadan, 100 diğer gemilerden, 50.000 piyadeden, 4.500 attan mürekkep olacaktı. Masraflarının karşılanması şöyle tâyin edilmişti: Yansı Kral, altıda biri Papa, üçte biri Venedik tarafından verilecekti. Ordu, Mayıs'ta hazır .bulunup Messina'da toplanacaktı. Papa'nın hemen hiç harb gemisi olmadığından, Venedikliler topları ve teçhizatı mükemmel 12 kadirga vermeyi taahhüd ediyorlardı. Başkumandanlık İspanyol kumandana verilecekti. Müttefik hükümetler arasındaki ahidnâme İspanya elçisi tarafından Azîz Mark Kilisesi'nde tantanalı bir dua okunduktan sonra 22 Temmuz'da îlân edildi ⁷²⁸.

Fransız elçisi, İstanbul'a gitmek üzere Venedik'ten geçerken Senato'yu niyetinden çevirmeğe çalışmışsa, faydası olmadı ⁷²⁹. Bu ittifak, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri Avrupa hükümetlerinin Hıristiyanlığın samimî düşmanı aleyhinde onüçüncü ittifakları olup, hepsinin de başlıca tahrikçileri Papa ile Venedik Cumhuriyeti idi ⁷³⁰. Kardinal Karafa'mn —Azîz Piyer Kilisesi'nde hâlâ görülen Satalia zincirini harb armağanı olarak getiren— meşhur ittifakı teşkilinden bu yana bir asır geçmişti. Yine o hükümetlerin, yâni Papa, İspanya Kralı ile Venedik'in bundan evvelki ittifakları da 34 sene önce yapılmıştı.

⁷²⁸ Paruta, varak: 162. Bu ittifak Fuglietta'da yazılıdır, s

⁷²⁹ Paruta, bu elçiyi «il vescovo di Aox» şeklinde isimlendirir,

⁷³⁰ 1) V. Urben zamanındaki Haçlı muharebesi, İzmir'in zabtı 1344; 2) V. Urben zamanında I. Murâd aleyhine; 3) IX. Greguvar zamanında Niğbo-lu muharebesi, 1396; 4) IV. ojen zamanında Varna muharebesi; 5) V. Kallis zamanında Belgradpa Hıristiyan askerinin İmdadı, 1455; 6) II. Pt zamanında. 1464; 7) IV. Sıkst zamanında tsmbr ve Satalia (Adalla: Antalya) mn zabtı, 1472, 8) vni. tnnoaan zamanında II. Bayezld aleyhine. 9) IV. Aleksander tarafından yine aynı padişah aleyhine; 1501; 10) X. Le-on zamanında I. Süleyman aleyhine, 1520; 11) IV. Adrien tarafından Mohaç muharebesinden \$* evvel; 12) in. Sol tarafından, 1539.

Şarlken'in gayrimeşrû çocuğu Don Juan Dö Triş —ki iktidarı ve babasına benzemesi şimdiden büyük ümîdler vermekteydi— 25 Eylül 1571'-de Messina'dan 70 İspanya, 10 Malta, 3 Savua kadirgasıyla yelken açtı. Papa'nın Marko Antonyo Kolona, Dük Dö Palyano, Dük Dö Talyakozo kumandasında 12 kadirgasıyla Venedikli amiral Sebastiyen Venieora kumandasında 108 kadirga ve gayet büyük 6 yük gemisi Ötekilere iltihak etti. Amiral gemisinde akdedilen bir harb meclisinde Avlonya üzerine mi, Kastel-Noovo'ya mı, yoksa Santa Mavra'ya mı gidileceği müzâkere olundu; Veniero ve donanma kumandam Don Juan Bahr-i SefSd sularına gidilmesini teklif ettiler ve onların reyî kabul edildi. Donanma Korfu'nun karşısında Siros adasının limanı olup Türkler'in Hulomiç adını verdikleri Gumenic mevkiine yöneldi. Ancak Osmanlı donanmasının o sularda bulunduğunu haber alarak Kefalonya adasında bulunan Alessandria'ya (eski Samos) gitti. 8 kadirgadan mürekkep bir kısım, Sicilya amirali Jan Kordona kumandası altında, keşif için vazifelendirildi. Ondan sonra Jan Andrea Dona kumandasında 54 kadirga öncü olarak geliyordu. Venedik'in 6 yük gemisi Döodo kumandasında merkez kuvvetinden yarım mil ileride bulunuyordu. Ük harb nizâmı 61 kadirgadan mürekkep idi ve bunların ortasında Dük Dö Palyano ile başkumandanın, Venedik'in bayrakları dalgalanıyordu. Bunlar Preveditor Barbaro kumandasında ikinci bir safa istinâd ediyorlardı. Nihayet Marki Dö Santa-Krosa unvanını taşıyan Napoli amirali Alvaro Dö Bazano 36 kadirga ile son kuvveti teşkil ediyordu, önceden kararlaştırılan tertîb mucibince öncü ve artçı cenahlarda saf kuracaklardı.

240 kadirga, 40 kalyon ile 20 küçük çekelinden, cem'ân 300 yelkenden mürekkep olan Osmanlı donanması kapdân Müezzîn-zâde Alî Paşa'nın başkumandanlığı altında Lepanto (İnebahtı) Körfezi'nde beklemekte idi. Cezayir beğlerbeği Uluç Alî, Tarablus beğlerbeği Ca'fer Paşa, Barbaros Hay-reddîn'in oğlu Hasan Paşa ve bahriye kumandanlarından olup kadirganın pupa direğinde fener taşımak hakkına mâlik olan diğer beş sancak-beği, Kapdan Paşa'nın emri altındaydı⁷³¹. Gemilere konulan kara as-

⁷³¹ Hacı Kalfa, Esfirri'l-Bihâr (varak: 42), Hıristiyan gemilerini sayar: (Tafsîlen aslından alındı): Yüz kadirga Venedik'den ki her birinde yüzer cengci var idi; 12 Papa'dan; 4 Marine'den; 4 Malta'dan; 30 İspanya Anaboli'sinden; 10 Ceneviz'den ki İspanya'ya tâbi olup başları «Oğlan Kapûdân» dedikleri Andria idi; 10 Florina (Floransa) dukasından ki Ligorna'nın da hâkimidir; 4 Kalavri'den; 12 Çiçilye'den; 4 Portakal'dan (Yâni Portekiz'den); 12 de gönüllü gemisi, cem'ân: iklyüziki pare çek-dirir; yiğirmidokuz ve yiğirmiyedi oturak, en aşağısı dörder oturaktır. Yedi mavna dahî Venedik'den ki her birinde üçer-yüz cengci var idi; iki kalyon Venedik'den ki her birinde biner cengci var idi; yiğirmi parça da Venedik'den ki her birine yedişeryüz nefer konulmuş idi; bu gemilerin serdârı Roma kapudânı Marko Antuvan ve İspanya kapudânı

keri Pertev Paşa kumandasındaydı. Pertev Paşa ile Uluç Alî, taifenin talih denemesine çıkmağa müsâid olmadığını hatırlattılarsa da, te'siri görülmedi; Kapdân Paşa'nın hiçbir hesaba dayanmayan gayreti onların ihtiyâtına galebe ederek, emri altındaki donanmanın tamamen kaybedilmesine yol açtı.

İnebahtı Deniz Mağlubiyeti

6-7 Teşrîn-i evvel 1571 gecesi Hıristiyan donanması demir alıp, ertesi —ki bir cumartesiydi— öğleden birbuçuk saat sonra (sahillerinde pek çok sülük bulunmasından, yâhud Kâhin Ekinas'm buralarda doğmasından dolayı) Rumların Egine, yâni «sülük» adını verdikleri beş ada açıklarında görüldü. Bu adalar Amavudluk sahilinde bulunan Ahelos (bugünkü Aspropotamos) mansabı karşısında olup KÖrzolari ismiyle tanınırlar. Hıristiyan donanmasından keşif için İnebahtı'ya doğru gönderilen firkateynin Osmanlı donanmasının yaklaştığını haber vermesi üzerine Don Juan gemisinin arka direğine dörtgen şekilde yeşil bir bayrak asmak suretiyle harb nizâmı teşkil edilmesi emrini verdi. 54 gemi ile sağ cenahı teşkil eden Jan Andre Dorya Kürzolari adalarının suyla beraber olan iki taşlığını geçer geçmez Osmanlı donanmasını gördü. Hıristiyan donanmasının sol cenahı adaların arkasında görülmediği için, Osmanlı donanması düşmanın kuvvetini doğru bir şekilde tâyinde yanılarak, Mora sahillere paralel olmak üzere harb nizâmına girdi. 53 kadırgadan mürekkep bulunan ve sol cenaha kumanda eden Proveditor Barbarigo Ahelos mansabı-na doğru gidip —o zamandan beri Hıristiyanlar tarafından «Fena Burun» (Mal-Kantona), Osmanlılar tarafından «Kanlı Burun» adı verilen çıkıntının karşısındaki Pelia yâhud Duiüa-di-Marmo adası kenarından gitti. Merkezde hilâl şeklinde tertîb edilen esas saf bulunuyordu. Bu kuvvet, Savua amirali Prens Dö Parma, Cenova amirali Dük Dorben, Napoli amirali ile komandor Kastel kumandasında idi. Bu safın kadırgalarından biri Bikkari Kontu Karaçiolî (Caraccioli) ⁷³² tarafından kumanda ediliyordu ki, sonradan Don Juan Dö Triş'in —kendisi de hissedar

Cuvan Ostri-yalı, yâni Beşinci Karlos (Şarlken) İmparatorun... (gayırimeş-rû çocuğu) idi; Venedik kapudânı Sastiya Novonerbo (Sebas-tiyan Veneryo?) ki, Venedik beğlerinden idi; Duka kapudânı, Ceneviz kapudânı, Trande nâmında gönüllüler kapudânı da var idi». Hacı Kalfa, Osmanlılar'ın donanmasını ise yüzseksen yelken, gösterir. Kontarini (varak: 42), her iki donanma gemilerinin tam listesini verir; lâkin fener taşır Türk kadırgalarını 20 yerine 40 göstermekle hatâ eder görünüyor.

⁷³² «Ttrtrderle Muharebe» adlı eser. (I Commentari delle guerre fatte con Turchi), 1: «Ferrante Caraccoli conte di Biecarei scrittore di questa Iato-ria ,11 qual con la sua gatea, andava a dest» * quel]a del Ouirino.»

olduğu— harb-lerini yazmıştır. Santa-Krosa Markisi olan Don Alvaro ardçıları idare ediyordu. Harb saflarının başında başlıca üç amiral ilerliyorlardı: Ortada Don Juan'ın, sağda Papa amirali Marko Antonyo Kolona'nın, solda Venedik amirali Sebastiyen Veniero'nun gemileri vardı. Hektor Spinola kumandasında olan ve içinde Parma Dukası Alessandro Farneze bulunan Ceneviz kapdân gemisi, sağ cenâhda Kolona'yı tâkîb ediyordu; solda Veniero'nun pek yakınında Leini sinyorunun kumandasında ve Urben Pren-si'ni taşıyan Savua kapdân gemisi gidiyordu. Merkezde Don Juan'ı takiben Kastil Büyük-kodororu'nun emri altında bulunan «patrona» yâni İspanya vis-amiral gemisi geliyordu. Sağ cenahın ucunda Messinc baş-duâcısının binmiş olduğu Malta amiral gemisi, sol cenahın ucunda Lomeliri'nin kapdan gemisi bulunuyordu. Türkler tarafından sağ cenahın kumandası Cezayir Beğlerbeği Uluç Alî'ye, sol cenahın kumandası Ağrıboz Beği Çolak Mehmed'e verilmişti. Merkez hattının ilerisinde ve üç Hıristiyan amiralinin karşısında Kapdân Müezzîn-zâde Alî Paşa'mn amiral gemisi bulunuyor ve bunun sağında vezir ve Ser-asker Pertev Paşa'nın, solunda ordu hazinedarının kadırgası gidiyorlardı.

tki deniz kuvveti, bir müddet hayranlıkla birbirlerini seyrettiler: Hıristiyan donanması 200, Osmanlı donanması 300 yelkeni içine alıyordu. Güneş bütün şâsaâsıyla parlıyordu; müttefiklerin miğferleri, zırhlan, kalkanları Türkler'in gözlerini kamaştırmış olduğu halde, bunlar da gemilerin ve Türk taifelerinin koyu ve muhtelif renklerine, altın fenerlerine, altından, gümüşten kitabeleri ihtiva eden kırmızı sancaklarına, Osmanlı amiral gemilerinin —Alî'nin iki tarafı keskin kılıcı (Zulfekaar), ay, yıldızlar, Pâdişâh'ın ismini gösteren girift yazılarla müzeyyen— sancaklarına hayran kaldılar⁷³³. Bu sükût, Osmanlı amiral gemisinin selâm işaretini ve Hıristiyan amiralini o suretle kendisim tanıtmağa davet demek olan, barut dolu topun ateşinin sadâsıyla fasıla buldu. Don Juan'ın cevâbı, büyük çapta bir gülle mermesi oldu.

Hıristiyanların sol cenahında cenk başladı, müteakiben bütün hat üzerinde 500 gemi muharebeye girdi. Öğleden dörtbuçuk saat sonra⁷³⁴ Çolak Mehmed ile Gâvur Alî'nin, müttefiklerin sol kolunu çevirmek üzere manevra

⁷³³ Türkler'in kapdan-pasa gemisini takîp eden birinci, ikraç ve üçüncü amiral gemilerine de İtalyanca'dan bozma olarak «kapadane» (Capitana), patrona (Patrona), «riyal» (riyale: Reale) denir. Kapdân-pasa gemisine de tbas-taroj» (Baschtarda) denir. Osmanlı bahriyesinin muhtelif san. cakları hakkında «Oarajanlı DevHfSrnftu tda*e tjsûlü re Teşkilât» eserine müracaat, c. 2, s. 29.

⁷³⁴ Diedo, s. 19. Kontarini saat yedide, yâni gurûb-ı semade (güneş batar, ken) diyor.

yaptıkları ve Barbarigo'nun her taraftan çevrilerek ve ölüm derecesinde yaralanarak ok yağmuru altında yere düştüğü sırada, Müezzîn-zâde, gemi gemiye ve insan insana vuruşmak üzere doğru Don Juan'ın gemisi üzerine yürüdü. Lâkin hemen o anda Don Juan'ın ve Veniero'nun iki gemisi birden hücum ettiler; Pertev Paşa Kolona'nın kadirgasına rampa etti. Osmanlı amiral gemisindeki 300 yeniçeri ile okçu Don Juan'ın gemisinde bulunan Sardunyah 400 okçuya karşı son derecede kahramanca harb ettiler. Kavga bir saatten fazla sürdü; birkaç defa müttefikler Osmanlı kapdân gemisinin güvertesinin yansını zapt ettiler, fakat ric'ate mecbur oldular. Müezzîn-zâde bir kurşunla ölme derecesinde yaralanarak düştü; İspanyollar Türkler'in ilk tereddütlerinden fırsat bularak, yeniden Osmanlı gemisinin güvertesine sıçrayıp kadirgayı zabtedip Türk sancağını indirdiler. Bir İspanyol neferi» henüz nefes almakta olan Kap-dân Paşa'nın kafasını kesti, ve hücum edenleri «Para bulursunuz!» diyerek geminin içine inmeğe davet etti. Nefer, başı Don Juan'a götürdü; Don Juan bunu nefretle reddederek denize atılmasını emrettiyse de, bir mızrak üzerine geçirilerek baş direğe asıldı. Avlonya kapdânı Karagöz, Midilli sancak-beği Mahmud Beğ feneri bulunan diğer dört gemi ile amiral gemisinin imdadına gelerek, şiddetli bir muharebeye tutuştular. Santa-Krosa Markisi müttefikler donanmasının üç başkumandanım tehdîd eden tehlikeyi görerek, ardçı gemileriyle Don Juan'ın imdadına koştu. Venedikli Loredano ve Malipiyeri adlarında iki kapdân Türkler'in araşma girdiler. Başkumandanı kurtarmış ve muharebenin neticesini tâyin etmiş ol-malarıyla beraber, birkaç Osmanlı kadirgasının hücumuyla şanlı bir suretle hayatlarını kaybettiler. Karagöz'ün ve Pertev'in kadirgaları zabte-dilip, Hıristiyan gemilerine bağlandı. Karagöz öldürüldü; Pertev denize atlayarak bir şalopeye girmek imkânı buldu.

Uluç Ali Paşa'nın Manevrası

Müttefiklerin sağ kanadı talihin o kadar müsâadesine mazhar olamadı. Muharebeye geç başlamış olan Uluç Alî, manevra sayesinde Doria'nın gemilerini çevirmeğe muvaffak olmuş ve onu muharebe merkezinden uzaklaşmağa mecbur etmişti. Hıristiyan gemilerinin yürüyüşlerindeki intizamsızlık, bunları birbirinden ayırmış ve aralarında uzun mesafeler kalmıştı. Uluç Alî, 15 İspanyol, Venedik, Malta gemisinin epeyce uzakta toplanmış olduklarını görerek, bütün kuvvetiyle onların üzerine yürüdü. Bu

gemiler, miktarı kendilerinden çok fazla düşman gemileri ile çevrilmiş almakla beraber, şiddetle mukabelede kusur etmediler. Uluç Alî, Malta tarikatının kapdân gemisini zaptederek Messina Komandoru'nun başını kendi eliyle kesti; lâkin Osmanlı donanması merkezinin bozulduğunu görerek, bütün yelkenlerini açıp 4 kadirga ile Hıristiyanların ortasından geçti. İşte bu kanlı muharebeden yalnız bu gemiler kurtuldu. Türkler, 224 gemi zayi ettiler id, bundan 94'ü karaya vurmuş, yâhud batmış, diğerleri müttefikler arasında taksim edilmiştir. Hıristiyanlar büyük çapta 117, küçük çapta 156 top ve 3468 esîr aldılar. Osmanlı donanmasında bulunan 15.000 Hıristiyan esîri kurtarıldı. Onaltı asır evvel yine bu mevkiye Ogüst ve Antuan'ın cihangirlik sevdası için vuku bulan renklerinden sonraki muharebelerin en büyüğü olan bu deniz çatışmasında, Osmanlılar 30.000 kişi kaybettiler. Müttefikler zayıtı 15 kadirga ve 800 asker ve gemici idi. Muharebenin üçüncü günü yaralarından dolayı hayâtını kaybeden Barbango ile Trisino, Kornaro, Veniero, Paskaligo, Kontarini, Loredano, Malta Duacısı Kirini ve Almanya Büyük - Komandoru gibi Venedik'in birinci derecede ailelerinden 29 asilzade bu maktuller arasındadır. Yaralılar daha çoktu: Don Kişot'un ölümsüz müellifi Cervantes bunlardandır ki, sol kolunu kaybetmiştir. Bonciani Ciafigliazi esirler arasında bulunmuş ve kurtulduktan sonra Floransa hükümeti tarafından III. Murad nezdinde sefaret hizmeti görmüştür.

Türkler Kapdân Alî Paşa'dan başka, Çorum, Karahisar, Ankara, Niğbolu, înebahtı, Sakız, Midilli, Soğucak, Biga, İskenderiye beğleriyle kethüdayı, tersane müfettişini ⁷³⁵, ve kumandanlardan pek çoğunu kaybetmişlerdir. Hıristiyanların ellerine düşen esirler arasında da Cezayir beğlerbeğinin torunu Mehmed, Salih Reîs, sancak-beği Gâvur Alî, ve Ca'-fer, Kapdân Alî Paşa'nın iki oğlu, birçok ağalar bulunuyordu ⁷³⁶. Altın fenerler, yıldızlar, aylar, altın yazılı kitabelerle menkuş kırmızı sancak' lar, ser-askerin tuğları galiblere ganimet oldu.

⁷³⁵ Haca Kalfa, Esfftrül-Bihâr, (s. 43), bunların isimlerini söylüyor. (Şühedâ: Çorum Beği Gülâbî, Karahisâr-ı Şarki Beği Ah-med Beğ, Engüri Beği Mi'mâr-zâde, NiğboluBeği Ahmed Beğ, înebahtı Beği ?[rdevst Sakız Beği Abdülcebbâr, Midiffi Beği Hızır, Sığacık B^g, Kara-Batak, Biga Beği Alî, Mısır İskenderiyyesi Beği Solok, ve bir diğer beğ ki cümlesi onbir san-cak-beği; tersane emîni ve kethüdası; kapûdânlardan Dumdum Memi ve Alî Müselmân. Bu sancaklann sipahileri şehîd oldu; kurtulanlar az idi. Düşman altmış kadirga aldı.). Diedo'nun (s. 27), ve Rontarini'nin (s. 44-47) hatâlarını doğrultmak kolaydır: «Siroko», yerine «Şolok», «Sala» yerine Salih (fakat Salih geçmedi?), Saider yerine Hızır.

⁷³⁶ Ddedo, «karafciuh» şekline koyduğu, «Kaxa Batanı Sajus aancak-beji diyorsa, da, bu sancak-beftliğindeFlrdevs vardı.

İnebahtı Mağlubiyetinin Avrupadaki Akisleri

Oldukça zikre şâyân olan bu cenkteki muvaffakiyet, top ateşini idarede gösterdikleri üstünlüğe bağlanılmalıdır: Altı istihkâm gibi öne konulmuş olan bu kadırgalar Osmanlılara intizamsızlık vermiş ve Türk gemilerini Hıristiyan saflarına yetişmek için kendi saflarını bozmağa mecbur etmiştir. Marko Antonyo Kolonla Roma'ya zafer alayıyla girerek Ka-pitol'e çıkıp Meryem'in «Aro in Caelis» ismindeki mabedinin mihrabına armağan olarak gümüş bir sütün vermiştir ki, üzerinde kendi nâmına bir telmihi işine alan Horas (Horace)'ın şu kitabesi yazılı idi «Praesens superbos vertere funeribus triumphos in juriōso ne pede prouas stantem culomnam». Senato, Marko için bir heykel yaptırmıştır. Zaferinin hâtırası olmak üzere «Aro in Caelis Kilisesunde milletin masrafı kar-şılmasıyla yıldızlarla ve tasvirlerle süslenmiş bir tavan yapılmıştır. Bunlar bugün şaheser sayılmaktadır. V. Pi nâmıyla Papalık eden ve ittifakın ruhu olan Kislieri, zafere kavuşmuş olan amiraline 60.000 duka mükâfat verdiği gibi, başkumandan Don Juan DÖ Triş'in cesaretini de İncil'in «Bu, Yahya nâmında, Allah tarafından göna 'ilmiş bir adam idi» sözünü onun hakkında tatbik ile takdir etmiştir⁷³⁷.

⁷³⁷ XVI. asrın hiçbir vak'asi hakkında Lepanto muharebesi hakkındaki kadar ma'lûmât yoktur. Zikri geçen müverrih Paruta, Fuglietta, Kontarini ve Gratiani'nin eserlerinden başka şunlara da mürcâaat: «Commentarii delle guerre fatte coi Turchi do D. Giovanni d'Austria doppo che venne in Italia, senti da Ferrante Ca-racciolo Conte di Biccari. Fiorenza 1581.— Lettera del Clarissimo S. Girolamo Diēdo nobile Venetiano ali' Illmo. Sgr. Marc. Antonio Barbaro, Venesia, 1588.— Giornata navale de' Vene-tiati col Turco, (Sansovino'da).— Reladon dela guerra de Cipre y successo de la batalla de Lepanto por Fernando de Herrera; Sevilla 1572.— Wahrhaftige Beschreibung des glücklichen freidenreichen wassersigs, so die Christenheit erlangt hat an den türkisehen Erbfeind 27. Oct. 1571 Augsbour. Zeitung und Bericht, von der ganz herrlichen und ser gewaltigeri Obsigung und Viktoria der Christlichen wider die türkisehe Armade dergleichen hiervor nicmahls vorgangen ist, besehec-hen 40 welscher Meil oberhalb Lepanto Sonnlags den. Tag Ök-tobris dieses 1571. Jars ged Augsburg. Vollkommene wahrhafte und gründliche Beschreibung der christlichen Armada auss-fart erlangten herrlichen viktorie wider den Erbfeind christlichen Nammens alles das noechst versehinenen 71 Jars ver-loffen. in welcher kürzlick zu finden aile particulariteten und was zu vollkommener historiseher wahrhaften. Beschreibung zu wissen, dergleichen hievon niemals in Druck ausgangen Alles von ansehnlichen Befehlsleuten, die elbsten mit und da-bey gewest, beseherieben und aus italieniseher in tentsehe Sprachen veadollmetscht, mit B. K. M. Freiheit; Dülingen 1572.— Ordentliche und mehr dann hier und zuvor noch niemals ausgegangene, eigentliche Beschreibung: mit was (von Gott dem Allmächtigen verliehenen) grossen Sieg und wun-derbarlichen Glück etliche der Christenheit hohe Potenlaten und Bundesverwanelte dess allgemeinen türkisehen Erbfein-des gantze Armade eroben und dem Mer gesehlagen auch bis auff's Haupt erlegt haben. Wie solehes nit allein der fürnem-bsten. Hauptleut ob der christlichen Armade gethane schriftliche Urkunden, sondern auch etlicher nahmahfien und gen Venedig gebraechter gefangener Türken selbş eigene Aussay erweisen, sambt angehenkter hemaneher gefolgeter Confor-mation und Bestetigung aus italianiseher sprach in unsere hoch deutsche Gebracht 1571.

Mukaddes İttifak ve Lepanto (İnebahtı) muharebesini hatırlatmak üzere, Venedik hükümeti Aziz Giovanni ve Paulo Kilisesi'nde heykeltıraş Vittoria ve ressam Tintoretto'nun sanat eserleriyle süslü bir şapel⁷³⁸ tahsis etmiştir ki, hâlâ bu mabedin en güzel abidesidir. Tersanenin ceb-hesi, zafer alayını tasvir eden bir heykelle süslenerek, tersane binasının tavanına da — yortusu Lepanto muharebesinin yapıldığı güne rastlayan— Azîde Justin'in heykeli konuldu. Bu günün (7 Teşrîn-i evvel) (Ekim) o zamandan itibaren millî ve dinî bayram olması kararlaştırıldı. Padua şehrinde de Azize Justin nâmına eski mimarî usûle uygun ve sâde tarzda bir kilise inşâ olundu.

Osmanlı Kudreti: 4 Ayda Yeni Bir Donanma İnşası

Müverrih (yâni Hammer), Venedik Doclar Sarayı'nda Viçentino'nun levhasını, tersanede Sansovino yetiştirmelerinin oyma eserlerini, Akademi'de Veniero ve Barbarigo'nun⁷³⁹ tunçtan heykellerini, Rozer Şapeli'nde Tintoretto'nun levhalanıyla Vittoria'nın kabartmalarını, Padua*-daki Azîde Justin Kilisesi'nde asılı olan harb hâtıralarını, Kapitol'de Kolona heykelini, Roma'daki Aro in Caelis Kilisesi'nin altın yaldızlı kubbesini gördükten sonra, bu muharebenin neticelerinin —birçok müverrihin söyledikleri gibi— Mçten ibaret kaldığını derin bir hüznü duymaksızın düşünemez⁷⁴⁰. Hakikaten, müttefik kumandanlarının fikir ayrılıkları ve ihmâlinden dolayı, Hıristiyan orduları için o kadar şerefli olan bu mu-zafferiyet, hiçbir mühim fayda sağlamadı. Öte yandan, Osmanlıların felâketli zamanında bile Sokollu Mehmed Paşa ile müftî Ebûssuûd Efendi'nin sebatkâr faaliyetleri sayesinde, ne kadar servet ve ma'mûriyet içinde bulunduğunu meydana koymuştur. Osmanlıların Lepanto'da verdikleri zâyîât sür'atle tamir olunarak, birkaç ay sonra Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) Boğazı'ndan, hemen hemen evvelkinin miktarında gemilerden mürekkep bir donanmanın çıktığı görüldü. Piyâle, muharebe mevkiinden 120 kadirga ve 13 nakliye gemisi⁷⁴¹ alıp getirmiş ve Ekim nihayetine doğru Uluç Alî 87 gemi ile İstanbul limanına girmişti. Lâkin Osmanlı donanmasının uğradığı zayıatın derecesini payitaht

⁷³⁸ Şapel, kilise içinde küçüfc bir m&bed. (Mütercim)

⁷³⁹ Venedik'deki Güzel San'atlar Akademisi.

⁷⁴⁰ Hammer, Hıristiyan, olduğundan, İnebahtı muharebesini memnuniyetle tasvir ettiği gibi, neticesiz kalmasından da, aynı derecede mahzun *»î-ması tabiidir. (Mütercim).

⁷⁴¹ Venedik elçisinin 29 Kasım 1572 tarihli raporu; «CMonto Piale passa con 120 galere et 13 maone. in quel arsenal erano 282 galene, tra aueste 15 trmavisabili, si aumentera Tarmata fin a 300 galere e 30 maone.»

halkının nazarından gizlemek için Uluç'un getirdiği bu gemilerin arasına, onun felâketten kurtardığı kadirgalarla beraber Akdeniz'in muhtelif limanlarından getirtilen gemiler de konulmuştu⁷⁴².

Sultân Selim Uluç Alî'yi kapdân paşalığa yükseltti ve «Uluç» lakabını «Kılıç» a çevirdi. Yeni kapdân paşa, donanmayı müdhiş bir kuvvete tekrar çıkarmak için, vezîr-i azamla teşrik-i mesaî etti. Türkler, Venedikliler gibi tersanelerini heykellerle süslemek yerine, kubbeli sekiz kızak yapılabilmesi için gereken arazîyi hass bahçelerinden bir miktarım alarak tezgâhlarının kapasitesini genişletmekle meşgul oldular. İşte burada Lepanto muharebesini müteâkib sekiz ay zarfında 150 kadirga ve 8 kalyon ve büyük mauna, yâni Müttefik donanmalarının miktarından fazla gemi inşa edilmiştir.

Kılıç Ali, sadrâzamla bir mülakatında, bir kış içinde 150 geminin ikmâli kaabil olursa da, bu kadar kısa bir müddet zarfında 500 demir ile teçhizatın ve taifelere gerekli her türlü eşyanın tedârikinin belki mümkün olamayacağı düşüncesini ileri sürdü. Sadrâzam:

— «Paşa Hazretleri, dedi, Devletin servet ve kudreti o derecededir ki, gerekirse demirleri gümüşten, ipleri ipekten, yelkenleri atlasan yapılabilir; eğer gemilerinizin bir noksanı bulunursa geliniz, benden isteyiniz.»

Bu sözler üzerine Kılıç Alî, ellerinin arkası yere gelecek kadar eğilerek, büyük bir şevk ve heyecanla:

— «Evet, donanmayı eski hâline getirmeğe muvaffak olacağınızı pek iyi bildirdim» cevâbını verdi⁷⁴³.

⁷⁴² «Uluçalı g.onto col resto deli' armata al numero di 87 galere, rlmaste fuori 12 della guardia di Rodi, e Carazali con altre tre e fuste.»

⁷⁴³ Peçevl, Sokollu ile Kılıç Ali'nin bu konuşmalarını şöyle yazar (s. 398): «Menkûldür ki, tapudan Kılıç Alt Pasa her zaman sadr-ı âzam Mehmed Paşa'ya «Tekne lcad ve ühdası mümkündür; lakin İkiyüz sefineye be» altı yüz lenger, buna «öre ashab-ı seflnenün ta*blrlert veçhile alat —M pümar ve resen ve her sefineye lengerdür— bunlar her giz teknil obn-mak lbt'raâli yofcdür» dir imiş. Mehmed Paşa cevâb virirler ki: «Pasa hazretleri, sen bu devlet-1 allyeyi bilmemlssim. Be, vallaft, böyle l'tikad eyle: Bu devlet o devletdür İd murad idinürise ctimle-ı donanmamın lengerlerin gümüşden, resenlertn ibrişimden, yelkeni en n atlasdan İtmek-de su'ûbet çekmezler, ve her hangi geminün mu'tftd Üzere alatm ve yelkenin yltlşdürmezsem bu minval üzere benden al!». Ali Pasa fcalkup elin öper, ve «Tahkik bildüm ki bu donanmayı siz teknil ldersiz» dlr.»

Katip Çelebi bu konuşmayı (Esffcrü'l-Bihar, a. 33) hemen aynen bu şek*ide yazarak, fakat AH Paça'nın hayranlıkla takdirini Hammer'ın yazdığı gibi «Ali Paşa el arkasın yire koyup tahsin ve dua eyledi» «ekimde İfade eder. Şunu da İlave eder ki: Gerçi Peçevl bu gemilerin nıp mtrı maliyla İnşâ olunduğunu beyân ile «Ne bir ferde gemi saldılar, ne akçe ve İmdad aldılar» demiş İse de, Tersane.l Âmlre'de bazı İhtiyar kapdan-lar, o asrın ricalinden yetiştikleri adamlardan naklen, devlet İleri gelenlerinden herkese halli hâline© «emi salmışlardır, derler. (Yani birer İkişer gemi yaptırılmaları emrolummıştır). Büyük edtb bu mükalemeyi su san'at levhasıyla tasvir etmiştir: «... Yatmaz o hûn ve ateş tufanları arasında ylgtrmi kadar sofine kurtarabilmiş ve Avrupa'mın kuv&y-ı mec mûtsına karşı o kadar dehşetli bir tnhtzân içinde bile fcalbinün

Kıbrıs'ın fethine ve înebahtı bozgunluğuna rağmen, İstanbul'da ve memuriyetinde kalmış olan Venedik balyosu Barbaro sadrâzâmın sulha mi, harbe mi mail olduğunu anlamak için bir gün huzuruna gelmesi üzerine, Sokollu şu sözleri söyledi:

— «Son hâdiseden sonra, hasarlarımızın ne derecede bulunduğunu şübhesiz ki görüyorsun; lâkin sizin zayıtınızla bizim zayıtımızın arasında büyük bir fark vardır: Sizden bir krallık yer almakla bir kolunuzu kesmiş olduk; siz ise donanmamızı mağlûb etmekle yalnız sakalımızı tıraş etmiş oldunuz. Kesilmiş bir kol yeniden bitmez; lâkin tıraş edilmiş sakal evvelkinden daha ziyâde kuvvetli çıkar.»

Bu cevap, beyhude bir tafra-furuşluk değil, hakikate tamâmiyle muvafık idi ⁷⁴⁴. Çünkü, Haziran başlarında 250 gemiden meydana gelmiş bir Osmanlı donanması denize çıktı. İspanya Krah'nın gösterdiği uzun tereddütlerden sonra kendini toplayabilmiş olan Hıristiyan donanması ise, Türkler'in donanmasına sayıca üstün ise de, kumandanlarının ihmâl ve fikir ayrılıkları yüzünden, sayı üstünlüklerinden ve taifesinin maharetinden bir fayda sağlanamadı, iki hasım, iki defa Çerigo adasında ve Mata-ban burnu karşısında karşılaştılsa da, kat'î bir cenk vukua gelmedi. Osmanlı donanması Modon'a ve Na varın'e çekildi. Hıristiyan donanması, Osmanlı donanmasının muhtelif kısımlarının birleşmesini Önlemek için Çerigo önünde kaldı; buna rağmen bu birleşme yapıldığı gibi, Parma dukası Modon'u muhasara için görevlendirildiyse de, buna cesaret edemedi. Kılıç Ali! yalnız birkaç kadırğa kaybettikten sonra donanmayı İstanbul'a getirdi.

cevher-i sal&betlne haleb gelmemiş olan seyf-i meslûl-i celâdet Kılıç Ali Faşa bile ertesi seneye bir donanma yetişdirebilmek fikrini işidince hayal&t İÇİ"-de kalanlar gibi titremeğe başlamış iken «Paşa, me'yûs olma, iktiza ider-se donanmamın temürlerini gümOşden, yelkenlerini atlasdan, iplerini ha-rtrden yapmak bu devlet için mflmUndttr» diyen ve fl'l-vakı' bir kış içinde kırk bin asker ve taife ile mücehhez iki yüzden ziyade sefine vü-cûde getiren, kapûd&n Ali Pasa gibi ömründe feleğe baş igmemiş bir mücahide bile yedd-i gâllbanesini öpmek. İÇÜN huzurunda bas ığdiren o So-kollu'dur.» (Mütercim).

⁷⁴⁴ Bir sene önce Barbaro'nun Kubâd ile görüşmesi, Barbaro'nun Sokollu ile görüşmesine lâyük bir zeyldir. Venedik balyosunun 12 Kasım 1572 tarihli raporu diyor ki: «Dün Kubâd gelerek bana şöyle söyledi: Paşa'nın emriyle sana tebliğ ediyorum: Balıkçı olduğunuz için balıkları ağ içine toplamayı bildiğinizi söylüyor idin, şimdi Şevketli Efendimiz ne yaptığınızı ve askerinizin nerede bulunduğunu soruyor. Kapdânımız Kandîye'ye gitmiş ve oradan kaçmıştır; «Dona» ise generalinize danllp ayrılmıştır; bunun Pâdişâh ile dostluktan daha iyi bir dostluk olmadığını anlamalısınız.»

Bu anlaşma hakkında şu iki yazmaya da müracaat: «Türk-ler'le Muharebe ve Musalaha Hakkında Vâki' Sağlamalara Venedik İdarecilerinin Cevâbları» (varak: 406-467); «Türklerce Akdedilen Sulh Antlaşması Hakkında Reîs-i Ümerâsının (Cumhur Reisinin; Doc'un) Müdâfaalarına Cevap» (varak: 469-492). Rangun el yazısı, Nu: 18, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi.

Venedik'le Sulhun Yapılması

Dalmaçya'da Suranzo, Osmanlıların Kataro karşısında inşâ ettikleri kaleyi yıktı. Venedik hükümeti İspanya tarafından hiçbir fiilî iştirak göremeyeceğini kesinlikle anlayarak, Osmanlı Devleti ile yeniden sulh müzâkerelerine girişmek üzere müracaat etmeğe mecbur oldu. Venedik elçisi «Onlar Meclisi» tarafından, ağır şartlara dayansa da bir anlaşma yapılması için vazifelendirildi. Lâkin Türkler de bâzı endişeler içinde bulduklarından ve Venedik'in müracaatı, Fransa'dan ikinci defa sefaretle İstanbul'a gönderilen Eks Piskoposu Noai tarafından hararetle tavsiye edildiğinden, Venedik elçisi fazla müşkilât görmedi⁷⁴⁵.

Tercüman Avram ve sadrâzâmın tabibi Yahudi Salomon bu müzâkerelerde Devlet tarafından murahhas tâyin edildiler⁷⁴⁶. Birçok müzâkerelerden sonra, şartlar her iki taraftan da karara bağlanmış olmakla beraber, Nişancı Ferîdûh Beğ Venedik vesikasının belirtmiş olduğu maddeleri kendiliğinden ta'dîl ederek elçi neticesiz geriye dönmemesi için, bu suretle ta'dîl olunan senedi imzaya mecbur oldu. Nihayet 7 Mart 1573 târihinde Venedik murahhasları olan Progurator (eskiden Venedik'te büyük bir paye sahibi) Antonyo Barbaro ile Venedik balyosu Alvazio Mo-çenigo şu yedi maddeyi içine alan bir ahidnâme imzaladılar:

- 1- Venedik hükümeti —Korfu anidnâmesiyle son bulan muharebeden sonra Sultân Süleyman'a ödenen mikdâra eşit olmak üzere— 300.000 duka olarak hesaplanan Kıbrıs seferi masraflarını üç sene zarfında ödeyecekti.
- 2- Sopoto kalesi bütün toplanyle Osmanlılar'a geri verilecekti.
- 3- Zanta adasının devralınmasına mukabil konulan 500 duka» 1.500'e çıkarıldı.
- 4- Sultân Selim, pederi tarafından imzalanan ve kendisi tarafından yenilenen kapitülasyonların harfiyyen muhafazasını taahhüd ediyordu.

⁷⁴⁵ «Monsgnor A' aox, il <juale rrtornato pur dianzi da OoatantlnopoU, ha-vendo avuto novo ordina del suo Re di tranferü-si di nuovo s oueUa Porta.» P&ruta, kitap: 3, s. 312; Flaman, c. 2, a. 33.

⁷⁴⁶ iLojiye ve Daro 15 Mart târihini gösterirler. Flassan 13 Nisan der. Yalnız Karacioli 7 Mart târihini işaret eder. Venedik elçisinin 25 Mart raporu şöyle yazıyor: «Bi-ismihü Tealâ, nâm-ı nâmî-i hâkimânelerine akd eylediğimiz musalehânâmeyi tak-dîm ediyorum. Efendimiz, bu ahid-nâmenin tanziminde iki esasla maksadı istihsâle muvaffak oldum ki, biri saygılı kelimelerle yazılmış olması ve diğeri tarafınızdan tâyin buyuru-lan hükümetlerin muahedeye dâhil olup müşkilât çıkarmaları düşünölmüş bulunanların hâriç bırakılmasıdır. Mümasil şartlarla iki muâhede-nâme yapılmıştır. Bunların biri eskiden akdedilen muahedelerin aynı olmak üzere tanzim edilmiş ve diğeri müzâkere olunan maddeler hakkında muvafakat sağlanarak kararlaştırılan neticeleri belirtir tarzda tarafımdan kaleme alınmıştır. —Tercümeleri büyük tercüman Avrara Beğ*e (Hurrem Beğ?) yaptırđım. Auks Piskoposu (Fransa elçisi olan Eks Piskoposu), yeğeni Mösyo Dö Montanyak'm gelmesini beklediğini söyledi.»

5- Venedik hükümeti Kıbrıs adası için her sene verdiği 8.000 duka vergiden kurtuluyordu.

6- Arnavudluk ve Dalmaçya'daki Venedik ve Osmanlı memleketleri hududu, eski hâline iade ediliyordu.

7- Anlaşmayı akdeden her iki devlet, tacirlerinden savaş esnasında müsadere olunan eşya ve gemiler tazmin edilecekti⁷⁴⁷.

Barbaro, hudud işini düzeltmek için bizzat Dalmaçya'ya gitti. Osmanlı Devleti nezdindeki fevkalâde elçilik memuriyetinde Andre Abadoeran*a halef olarak Antonyo Tripoli İstanbul'da mukîm Venedik baiyosluğuna tâîin edildi. Bu muahedenin şartları düşünülecek olursa, «înebahti muharebesini Türkler kazanmış zannedilir.»

Tunus'un Fethi

Venedik'le Osmanlı hükümetleri arasında sulh yapılmasından sonra, Don Juan Dö Triş Tunus'un zabtım kararlaştırdı. Uluç Ali, Lefkoya muhasarası sırasında yalnız Tunus şehrini almış ve Halku'1-Vâd (Goletta) adı verilen kale, İspanyolların elinde kalmış olduğundan, bu teşebbüs kolaydı, înebahti muharebesinin sene-i devriyesi olan 7 Ekim 1572 târihinde Don Juan Sicilya'da Faviniya limanından gemilerine yelken açtırarak, 90 kadirga ile Afrika sahiline gitti. Bu haber alınınca Türkler şehri boşalttılar ve şehir, 33 topuyla İspanyolların eline düştü. Mevlây Hasan'ın düşük ahlâklı oğlu Hâmîd —ki babasının gözünü çıkarmış ve împarator'un himayesine nankörlükle mukabele etmişti— İspanyolların kendisini tekrar tahta oturtacaklarını ümîd ederek Tunus'a koştı; ancak bütün müracaatları faydasız kalarak, kanlarıyla, çocuklarıyla birlikte 2 kadirga ile Napoli'ye götürüldü. Santa-Krosa Markisi şehri ve el-Kasr denilen kaleyi Hâmîd'in kardeşini «Enfant» (yâni İspanya prensi) ve Tunus Hıdivi ilân etti⁷⁴⁸. Don

⁷⁴⁷ Barbaro'nun raporu: «Bizzat Pâdişâh hazretleri ahidnâmenin bütün maddelerisin muhafazası i<;in evâmîr-i şâhâne itâ eyledikleri (yâni: Devlet başkanı olarak emirler verdikleri) gibi muahedenin tezyidini vaad eylediler». Karacioli (3, s. 104), daha ziyâde tafsilât verir; ona nazaran Selîm Dalmaçya'da fethedilen Dulçino, Antivari, Budnâ gibi şehirleri muhafaza etti; Venedikliler Sopoto, Margarito, Marino'yu iade ederek bu son limanda meydana getirilen hasarları tazmin ediyorlar. Venedikliler denizde altmıştan fazla kadirga bulundurmamayı ta-ahhüd ediyorlar. «Muharrerât-i Türkiyye» (Türkçe yazışmalar) arasında Zanta'nın ilerideki senelere âit vergilerinin makbuzları vardır: 1491, 1502, 1519, 1525, 1532, 1538, 1540, 1542, 1544, 1547, 1550, 1552, 1555, 1557, 1559, 1562, 1566, 1 67, 1 73, —fş:ç6 elaoni sdritu cmf 1567, 1573, 1577, 1579, 1583.

⁷⁴⁸ «Eeiazione de Tuntei et Bteerte con le osservazioni della qualita e coştum' degli habitarati fatfca l'anno dopo della. impresa di esse per 11 sere-nlssüno Slnop Don Gyiovanü d' Aστria, 1573. İmparatorluk ve

Juan, bu şehir ile göl arasında altı burcu ⁷⁴⁹ bulunan yeni bir kale yaptırarak kumandasını Gabriyo Zerbeleni'ye verdi; onun maiyyetine Fagano Doria'nın kumandası altında 4.000 İtalyan, Salazar'm emri altında 4.000 İspanyol, Don Lopez Hortado Di Mendoza'nın kumandasına 100 süvariden mürekkebe bir muhafız kuvveti bıraktı.

Tunus'un zabtı ve yeni istihkâmların inşâsı, Pâdişâh'ın, sadrâzâmın ve bilhassa bu mevkii bir kere İspanyolların elinden almış bulunan kap-dân Kılıç Alî Paşa'nın teessür ve hiddetlenmelerine sebep oldu. Bundan dolayı, onsekiz ay sonra, 23 Muharrem 982 (10 Mayıs 1574) târihinde, 268 kadirge ve çekdiriden, 15 maunadan ibaret Osmanlı donanması, Kılıç Alî kumandasında Çanakkale Boğazı'ndan çıkarak Afrika sahiline doğru yelken açtı. Yemen Fâtihi Sinan Paşa kumandasında 7.000 yeniçeri, 7.000 si-pâhî, 6.000 gayrı muntazam Suriye askeri ki, cem'an 40.000 kişi Tunus kumsallarına çıktı. Kolayca zabtedilen şehir üç gün yağma edildi. Ondan sonra ser-asker Sinan Paşa, Tunus ve Trablus beğlerbeğileri Haydar ve Mustafa Paşaları Halkul-Vâd'in muhasarasına başlamak üzere gönderdi. (2 Rebû'1-âhir / 22 Temmuz). Bu kale 33 günlük kahramanca bir müdâfaadan sonra hücumla zabtolundu: 200 top ve 33 bayrak gâliblerin ellerine düştü. Kumandan Don Piyetro ve Tunus Hıdivi Menmed 2.000 kişi ile esir edildiler. Muhasara esnasında 5.000 kişi ölmüştü (6 Cumâde'1-ulâ - 24 Ağustos). Türkler'in ölüleri arasında yeniçerilerin iki kethüdası bulunuyordu.

Sinan, İspanyolların bir daha oraları istilâ edebilmeleri ümidini kesmek için, Halku'1-Vad kalesini uçurdu ⁷⁵⁰ ve Hacı Kalfa'mn «Bastiyon» adını verdiği yeni kalenin muhasarasına derhâl başladı. Pagano Doria ve Ciovanni Sinogera her ikisi de yaralı oldukları halde, kahramanca bir cesaretle müdâfaa gösterdiler. Her noktaya bîrden vukua gelen üç şiddetli hücum, muzafferâne ric'at ettirildi (5, 8, 11 Eylül); lâkin dördüncüsü muhafızların

Kraliyet Kütüphanesi'nde Rangun» el yazıları, Nu: 9, varak: 148-154. Bu İtalyan vesikası aşağıdaki tafsilâtı veriyor: «Ele geçirildiği «ün olan 1 Ejd'm 1572 târihinde Don Juan Wlyük camlı tezyin eden ik'yüz sütundan en güzelini aldı. Tûnus hükümdarlarının oğlu 22 Eylül'de Don Juan*ın huzuruna çıktı ve 26'da Bizerte Murabıtları hediye olarak bir koyun sürüsü takdim ettiler. Bu seferde yüz yedi kadirge ve üç gemi, 13.000 İtalyan, 9.000 İspanyol, 5.000 Alman; cem'an 27.000 piyade ve 3.000 hafif süvari İstihdam olunmuştur.»

⁷⁴⁹ Karaçyoli «Zerbeleni, Doria, Sen Clafobo, Sen Ciövanni, Salaaaro Gabriyo» isimlerini veriyor.

⁷⁵⁰ Kâtip Çelebi, Esfârü'l-Bihftr, (varak: 35), (O zaman halkın «Akübend» dediklerini K&Üb Çelebi söylüyor) cHalku'1-Vâdun tahrîbim söyle yazar: «Hisâr-ı mezbûr Tunus şehri önünde hendakı deryaya, muttasıl ara otuz zira1 ve umkı on zira' dahili bir metin, hia&r-ı saglr idi ki kırk üç seneden beri İspanya ol hisar İstihkâmına sa'y lderdl, umûmen magrib yakasını an un) a teshir mümkündür, dlr İdi. Gerçi metânetde nazîr* yogldl; lâkin ibkaasının zararını mukarrer diyü ittifak olunmagla, otuz ylrden kal' alar «İtina, lâğım atulup içi tahliye ve donanma ganileri alarga kılm-dukdan sonra âteş viilüb zelzele ve alt ü şada Ue bir anda kal'a eczası hevaya, pûran olup., ol mahalde, binadan eser kalmadı.» (Mütercim)

sebatına üstün geldi. Kumandan Gabriyo, Sinan'ın huzuruna getirildi. Serdâr, tahkir edici bir şekilde bunun sakalından tutarak Hal-ku'1-Vad'ın zabtından sonra kalenin müdâfaasına ne cür'etle devam etmiş olduğunu sordu. İspanyolların ellerinde yalnız gölün adalarından birinde yaptırılmış olan kale kalmış ve Pagano Doria ve Sinogera buraya çekilmişti. Kapdân Paşa ve ser-asker, kendileri tarafından imzalanmış bir ihtarname göndermek suretiyle bunların kahramanlıklarını takdir ettiklerini, muhafızların hayâtına ilişilmiyeceğini ve çekilip gitmelerine müsâade edileceğini taahhüd ettiler. Pagano, Turkler'in sözlerinden ziyâde yerlilerin sözlerine i'tîmâd ederek, kendisini kurtardıkları takdirde 1.000 altın vaad etmiş olduğu dört murâbit'a teslim oldu; lâkin bunlar Paga-no'nun başını kesip ser-askere götürdüler. Sinogera bu. hâle uğramamak için teslim rızâ göstererek, Turkler'in verdikleri sözü bozmamalarını te'-mîn eder mülâhazasıyla ser-askere Krallık hazînesinden almış olduğu 15.000 dukayı takdim etti. Fakat Sinan Paşa, yalnız kalenin düşmesinden evvel kulede bulunanların çekilip gitmesine müsâade edeceğini ve daha sonra oraya sığınanların böyle bir lutfu hak kazandıklarını beyân etti. Si-nogera'nın bütün muhafızları kurtarmak için ısrarı üzerine, ser-asker, Pa-gano'nun başını göstererek, kendisinin de aynı akıbete uğrayacağını söyleyerek tehdîd ettiğinden, Sinogera bir teslim mukavelenamesi imza etti ki, buna göre bütün muhafızlardan yalnız elli kişiyi esaretten kurtarabiliyordu. İşte Tunus, ancak üç kalenin düşmesinden sonra yine Türklerin eline geçerek Cezayir ve Trablus gibi bir Osmanlı eyâleti oldu. Bu üç şehir korsanlığın başlıca ilticâgâhı olarak, biri Rûm, biri Macar, biri Kalabra niühtedîsi olan Barbaros, Piyâle, Kılıç Alî zamanlarında bu korsanlık büyük bir gelişme göstermiş ve asırlarca Akdeniz'i tehdidi altında bulundurarak, İtalya'nın en güzel sahillerini her sene yağma etmiş ve harabeye çevirmiştir.

Moldavya Prensi Üzerine Sefer

Hıristiyan âleminin pervasız kahramanı Don Juan Dö Triş'in muvafakiyetleri ⁷⁵¹ ni anlattıktan sonra. Moldavya serserisi Jan İvonya'dan bahsetmemiz gerekir. Eflâk Prensi Boğdan'ın Lehistan'la cereyan eden münâsebetleri üzerinde Osmanlı hükümetinin fiilî nezâretini evvelce belirtmiştik. İvonia —ki o zamanlar kabul edilmiş bir zahna göre, Büyük

⁷⁵¹ Hammer yine taassubunu gösteriyor. Mütercim.

Lehistan'da Mazoviye'de doğmuş olmakla beraber Etiyen (Stefan) Voyvoda'nın oğlu olduğunu iddia ederdi— Osmanlı hükümetinin- gösterdiği bu güvensizlikten istifâde ederek birkaç Boyar'ın teşviki üzerine Eflâk Prensüğü'ne tâyinini ve 20.000 kişilik bir imdâd kuvveti gönderilmesini Osmanlı hükümetinden talep etti ⁷⁵². Bu teşebbüsten haberdar olan Lehistan Kralı, elçisi Taranovski marifetiyle himaye ettiği Boğdan lehinde hareket ettiyse de faydası olmadı. Birkaç Lehistan Manyat'ı ise Mileki kumandasında binlerce asker göndermek suretiyle Boğdan'a daha tesirli bir yardımda bulundular. Bununla beraber İvonia istediği Osmanlı askerini almış ve muharebeye girişmişti. Stanisias Lankoronski ile diğer Lehistan asilleri Osmanlı Öncülerini küçük bir çatışmada ric'at ettirdiler. Lâkin kendileri de müteakiben, yegâne olmak üzere henüz Boğdan'ın elinde kalmış olan Hotin kalesine çekildiler ⁷⁵³. Boğdan genç Radeçki'yi dâvasından vazgeçirmek üzere gaasıba gönderdi. İvonia'nın bunu İstanbul'a göndermesi üzerine bir kadirgada zincire vuruldu. Lehistan elçisi ve tercümanı Dzireski sadrâzama müracaat ederek kurtarmağa çalıştılsa da, So-kollu — Lehlerin Moldavya'yı istilâlarından pek hiddetlenmiş olan— Pâ-dişâh'm arzusundan başka bir şeye tâbi olmadı.

Bu vak'alar sırasında Lehistan Kralı Sigismund August vefat ederek Piastlar Hanedanı sönmüş oldu (7 Temmuz 1572). Lehistan'ı bir Türk istilâsından korumak için Yasloviyeki Hotin'i İvonia'ya terke kendisini mecbur görerek, o da mukabil olarak Lehistan ile daimî sulh hâlinde bulunacağına yemîn etti. Lâkin İvonia Hotin'e girer girmez Boğdanla kardeşinin teslimini istedi. Boğdan verilemezdi: Çünkü Sert İvân, onu protestan olmak arzusunda bulunduğu şüphelenerek bir çuvala koydurup suya attırmıştı. İkincisi ise, Osmanlılara teslim edilmiş ve zannedildiğine göre zehirlenerek İstanbul'da öldürülmüştür. İvonia, Moldavya'yı ele geçirince memleketi zulümleri ve yolsuzlukları ile harâb etti. Piskoposları, papaslan güya gizledikleri hazîneleri teslim etmeğe zorladığı için, diri diri gömdürdü. Lehistan memleketlerine Türkçe bir kâğıd yazarak, bunda Avusturya veyâhud Rusya hanedanlarına mensup bir prens seçmekten' vazgeçmelerini Pâ-dişâh nâmına olarak nasihat etti. Lâkin bu sırada bir taraftan da kendisinin elçisi Manyatları zinhar imansızlara (maksad Türk-ler'dir)

⁷⁵² Goreki 1.000, Lazıfci 2.000 diyor.

⁷⁵³ cjoaunfe lAsfçH, hlstoife de Ing^easu Poloaoaran În Vaiachiam cum Bordom» Vofeada a 1572, ad c&fc*n Gorec*.»,1 s. 438.

emniyet edilmemesi için îkaz ederdi. Çünkü Eflâk Voyvodasının İstanbul'da çevirdiği entrikaların hazırlamakta olduğu fırtınayı İvonia şimdiden hissetmeğe başlamıştı. Ancak manyatlara ihtarları ne kadar halisane olursa olsun —evvelce Müslüman dînine girmiş ve daha yakın bir zamanda Hıristiyanlığa dönmüş bulunduğu için— Manyatlar tarafından şübhelenmeğe müsâid görüldü ⁷⁵⁴.

İvonia'nın korktuğu durumların ortaya çıkması gecikmedi. 21 Şubat 1574 târihinde bir çavuş Yaş dîvânına geldi. O zamana kadar 60.000 altın olarak Ödenmekte olan verginin 120.000'e çıkarılması talebini bildiren bir ferman ibraz etti. Bunun üzerine İvonia Boyarlar^ umûmî bir isyana davet ederek, ya hep birlikte yaşamağa, yâhud hep birlikte ölmeğe yemîn ettiler. Bununla beraber, o kadar kuvvetli bir düşmana mukavemetden âciz olduğu için Kazaklar'ın Hatmanı Siviyerzevski ile Lehistan Krallı-ğ'ına yeni seçilen Valua Prensi Hanri'den yardım istedi. Lâkin Lehistan Senatosu Rusya ile yeni bir muharebeye girişileceğini hesâb ederek yardım etmekten çekindi. İvonia Hatman'm askeriyile kuvvetini takviye ettiği hâlde üç muharebede Türkler'e galebe ettikten sonra, rakibi Piyer'i aramak üzere Kronşad'a ve oradan Brailla'ya (İbrâil) gitti. İbrâil Türk kumandanından Piyer'in çıkarılmasını istedi; kumandan, cevap yerine geçmek üzere, dört adamıyla on gülle ve iki ok gönderdi. İvonia, bu zavallıların kulaklarıyla dudaklarının kesilmesini ve kale duvarları Önünde ayaklarından asılmasını emretti. İbrâil hücumla zabtedilerek dört gün katföâöi gördü. Tehin adlı diğer bender, Bielegrad, yâhud Akkirman şehirleri de bu hâle geldiler. Ancak Türkler Tuna'mn Öte tarafında 120 top ile külliyetli asker toplamış ve Hotin'deki Moldavya kumandanını 30.000 dukaya satın almış idiler.

9 Haziran 1574 târihinde ekserisi intizamsız ve silâhlan fena köylülerden olmak üzere 30.000 piyadeyi, Çarniyeçki kumandasında 13.000 süvârîyi, 80 topu olan Moldavya ordusu Bulgaristan'da Obleviç'de Osmanlı ordusunun karşısına çıktı. Daha çengin başında süvarilerine sancaklarını indirip başlarını eğmelerini ve miğferlerini mızraklarının ucunda sallandırmalarını emreden Çarniyeçki'nin hıyanetine rağmen, muharebe üç gün kâh o tarafa, kâh bu tarafa müsâid safhalarda devam etti. Türkler düşmanın teslim olması için şartlar teklif ettiler. Kazaklar reddetmek istedilerse de Moldavyalılar susuz kalmış oldukları için kabul edilmesine şiddetle taraftar

⁷⁵⁴ Gorecli, dŕcripto beSt Joannŕg volvodae Vatechtee, quod an*io 1574 cum SeUn*o n Turcamm Imf>*i*tore g«estt.> adlı eser, Frankfurt 1578.

oldular. Müzâkere memurları yedi defa görüşerek, bunların herbirinde Türkler'in, Kazakların serbestçe çekilip gitmelerine müsâade edeceklerini, Moldavyalılarda umûmî af ilân edeceklerini, Voyvo-dafyı tam bir emniyet altında bulunduracaklarını yemîn ile te'mîn ettiler. Bunun üzerine tvonia, kapıcı-başı'ya teslim oldu. Bu zabıt, dört saat mahbus ile görüştüktan sonra tvonia'mn bir sözünden dolayı birdenbire hiddetlenerek biri yüzüne ve diğeri karnına iki kılıç darbesi indirdi. O anda yeniçeriler de üzerine hücum ederek başını kesip mızrağa geçirdiler.

Diplomatik Müzâkereler Ve Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi

Bu son askeri vak'alar ve Venedikle' yapılan anlaşma bizi, o zaman Osmanlı Devleti'nin Lehistan, Rusya, Fransa, Avusturya gibi diğerk Avrupa devletleriyle olan münâsebetlerinin açıklanmasına sevk eder. Alva-zio Gritti hududun tâyini için gönderilmiş olduğu Venedik Dalmaçya-sı'nda Türkler'in Zara, Sebeniko, Spalatro şehirleri arazîsini zabtetmiş ve iadesinden imtina etmiş olduklarını haber aldı. Onun talebi üzerine balyos Suranzo ile Bosna Vâlîsi Ferhâd Paşa, Pâdişâhın emriyle ve komiser sıfatıyla oraya gelmişlerdi. Bu üç beldeye bağlı bulunan köyler hakkında birçok müzâkereler olduktan sonra, Venedikliler; Zara arazîsinden kırk, Sebeniko'dan otuz köy ile Posidaria nahiyesini geri alabildiler.

Bu sırada Lehistan'lı Taranovski'ye, biri kapitülasyonun yenilenmesi, diğeri Moldavya voyvodasının Boğdan'a himaye göstermesinden dolayı Lehistan Krahn'nın özür beyânı olmak üzere, Osmanlı *hükûmeti nezcünde iki memuriyet verilmişti ⁷⁵⁵. Eks Piskoposunun biri diğerkini tâkîb eden iki sefaretî de Venedik anlaşmasına Fransa'nın müdâhalesine ve Valua Prenslerinden Hanri'nin Lehistan Kralhğı'na oturtulmasına dâir idi. Fransız elçisi efendisinden hiçbir hediye getirmediği için, sadrâzam bu usûle riâyet edilmemesinden kızıp Pâdişâh'ın huzuruna çıkarmamak istediye de,

⁷⁵⁵ Venedik elçisinin 1 Nisan 1573 tarihli raporundan: «Glonto un ambas-sador di polonla, che gta, due onul era stato alla, Porta, per far querela contra 1 Tartari». Taranovakl ilk mülakata 13 Mayıs 1570 tarihinde nail olmuştur. Venediklin 3 Temmuz 1573 raporundan: «Gtonse qui il Giaus rLornato da Polonla et porto canürmazione della elezlonc dt Mr. d'Angiu figlio del Re christianissimo in Re di quel regno, arrlvo in. oampo ebe giâ era tatta 1' elezlonc».

Bununla beraber Osmanlı hükûmetü Fransa'ya karşı bu İntihabı ken-dlai yapmış gibi görünerek, Fransa elçisi bu İddiaya karşı bir şey söylemedi. Dört ay önce Lehistan'a bir çavuş gelmiş olduğu, Venedik balyosunun 10 Mart 1571 tarihli raporunda şöyle denilmesinden, anlaşılır: «E ritornato il Ciaus, che fu mandato al mese di novembre al Re di Polonla, e dolesl della novita, che quei Re fece conira 1 TartarL»

piskopos, Fransa Krak'nın hediye göndermekten çekinmesinin hasisliğin^den değil, bunun Türkler tarafından vergi sayılmasından ileri geldiğini söyledi; sadrâzam daha fazla ısrar etmiyerek, elçiyi huzura çıkardıktan başka, Kudüs'e giden Fransızlar hakkında yardım ve himaye gösterilmesi için bir de ferman aldı ⁷⁵⁶.

Korkunç Jan, Moskova duvarlarına kadar ilerlemiş olan Tatarların istilâsından şikâyet etmek üzere elçi gönderdi. Lâkin bilmukabele taraf-ı şahaneden de bir elçi gönderilmesine muvafakat edilmemesi sebebiyle, elçi İstanbul'dan pek kızgın vaziyette döndü (15 Eylül 1571). ⁷⁵⁷. Bir sene önce Rusya çarının mektubunu getiren diğer bir elçi ⁷⁵⁸, Pâ-dişâh'ın huzurunda ayakta durmağa mecbur olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin diplomatik münâsebetleri en ziyâde Almanya üe cereyan ederdi. Daimî hudud münazaaları, senelik hediyelerin gönderilmesi, aralıksız süren sulh müzâkereleri, iki devlet arasındaki muhârebeye bir ân ara vermezdi. İmparator, Rim'in me'mûriyeti zamanında, kâtibi Hanivald ile Pâdişâh'a gönderdiği bir mektupta muhtelif maddeler hakkında şikâyetler ve hatırlatmalarda bulunmuştu. Türkler Teis ve Samos nehirleri arazîsi arasındaki nahiyeyi zabt etmek için birkaç akın yapmış oldukları gibi, Budin Vâlîsi Lips Palatinliği ahâlîsini Osmanlı tâbiyye-tini kabule teşvikten geri kalmıyordu. Neograd sancak-beği îsâ Beğ, vâ-ridâtı Pâdişâh tarafından kendisine bahşedilen Korpuna ve Bakabania köylerini cebren zabt etmişti. Diğer cihetten Segedin Voyvodası Nasûh, idare merkezinin civarındaki köylerin, her ne kadar İmparatora âid ise de, kendisine bırakılmasını ısrarla istiyordu. Bunlardan başka Türkler Hır-vatlık hududunda Marçali, Çent-Jiorzi, Zakani, Çorga kalelerini tekrar İnşâ etmeğe hazırlanıyordu. Hattâ Segesd kalesini yeniden yaptırarak, oradan bütün mıntıkayı tahrîb ediyorlardı. Karniyol eyâletinde de Puiğ (Buğ) nehri sahillerinde bulunan birkaç nahiyeyi yağma etmişlerdi.

Ertesi sene (1571) Kanije sancak-beği Alî Fîrûz, kumandanlarından

⁷⁵⁶ Flessan, c. 33. Rim (Rym) ve Ungand'in Ocak 1573 tarihli raporundan: «Gionta di Persaolt ambassadore di S.M. chrîsüana.»

⁷⁵⁷ 15 Eylül'de vâsü oldu, çünkü Barbaro 18 târihiyle diyor M: «Üçüncü bir Moskof elçisi geldi» (Metinde gösterilen târih, elçinin dönüş târihi değil, geliş târihi olacaktır. Mütercim). Venedik elçinin 9 Ekim 1571 tarihli raporu da «Moskof elçisi, Tatarlar*'ın aleyhinde şikâyetten başka bir şey getirmiyordu» diyor. Metbûundan (efendisinden) bir mektupla İstanbul'a 12 Mayıs 1570'de vâsıl olan Rus me'mûru, 16'da, Lehistan elçisinden üç gün evvel huzûr-ı şahaneye çıkmıştır.

⁷⁵⁸ HU Dölakrua, Fransa elçisi Mösyö Do Ndvail'in huzûr-ı şahaneye girerken bermutâd taht önüne götürmek üzere koltuğuna girmek İsteyen kapıcı-toasırın, elinden kendisini kurtarıp yalnızca gittiğinden bahsediyorsa da, bu İfade doğru değildir. Bu hususta. Flessan, c. 2, s. 33, daha çok İtimâda, sfty&ndir.

Malkoç nâmında birini, bir firar gösterisi hiylesiyle Jorj Tori'yi Raik kalesi hâricine çekmek üzere vazifelendirdi. Malkoç, hileyi uyguladı; Jörj, 100 süvari ve 200 piyade ile çıktı; her taraftan kuşatılarak Osmanlılara karşı kahramanca bir savunmada bulunduysa da, sonunda düşmanın çokluğu yüzünden mağlûb oldu. Budin Vâfisi Fülele yakınında Ged Kulesi'ni hîle ile ele geçirdi ve yıktı (10 Haziran).

Elçi Rim, İstanbul'a geldiğinden beri, zât-ı şahanenin camie gitmek üzere sefarethane önünden geçerken selâmlamağa çıkmayı ihmâl etti. Bu âdeti Siget fethinden beri Alber Dö Vis uygulamıştı. 1572 senesinde Minkeviç, İmparator'un hediyeleriyle ikinci defa olarak sefaretle İstanbul'a geldi⁷⁵⁹. O sene Hazîrân'ının 9'unda sefir sıfatıyla birbirini müteakiben Frankfurt'a, Viyana'ya, Venedik'e, Paris'e, Varşova'ya gönderilmiş olan Leh mühtedîsi Devlet tercümanı Strozeni vefat etti. Ertesi gün Alı Fîrûz, dîvân-ı hümâyûna zafer armağanı olmak üzere Tori'nin ve diğer dokuz kumandanın başlarıyla 14 esîr, 3 bayrak, 2 davul gönderdi. Sadrâzam Tori'nin kahramanlığını takdîren —diğerleri halka teşhir olunduğu halde—, onun başının dînî merasim ile defnedilmesine müsâade etti. Minkeviç, sadrâzama olan i'timâdnâmesinden başka, Pâdişâh'ın kudretli nedimi Yahûdî Jan Migez'e de İmparator'un bir mektubunu getiriyordu. Sadrâzam buna muttali olunca, kendi tabiriyle, Lefkışa'nın sahibi değil, bu adanın şarab resmi mültezimi olan ve yalnız balıkçılardan Yahûdîler'den mürekkep Venedik ahâlîsinin Osmanlı Devletiyle olan işlerine müdâhale etmek suretiyle biraz nüfûz kazanmış bulunan bir Yahudi'ye İmparator'un mektup yazmış olmasından dolayı şaşkınlığını belirtmekten kendisini alamadı.

Pâdişâh, Jan Zapolya'nın 1570 senesi başlarında Avusturya sarayıyla başlamış olduğu müzâkereden haber alarak,, mühtedî (dönme) Pervâne'-yi, elçilerinin Prag'da uzun müddet kalmasının sebebini Zapolya'dan sormak için görevlendirdi. Sigismund, gönderdiği sefaretin, mütârekeye daha ziyâde riâyet edilmesini sağlamaktan başka bir vazifesi olmadığını bildirdi. Lâkin bununla beraber, İmparator Maksimilyen'in yeğenlerinden birini vereceğini vaad etmesi üzerine, bu müzâkereler, Osmanlılar aleyhinde iki taraf arasında taarruzî ve tedafüi bir ittifakla sonuçlandı. Ancak bu ahidnâme, netice i'tibâriyle hükümsüz kaldı; zîrâ ertesi senenin 13-14 Mart gecesi Zapolya vefat etti. Transilvanya hükümetleri, ona halef olarak Batori

⁷⁵⁹ «Redit Mlnkuiz (2 Temmuz 1571) consllarius, qui cum & doobus annls (1569) hus legatus primum venlsset acepttssbmts fult.» Rlm (Rym)'in raporu.

Di Sumlio'yu seçtiler. Yeni Prens, Misel Gyulai ve diğer iki elçi vâsıtasiyle vergisini Pâdişâh'a derhal gönderdi. Sultân Selîm buna memnun olarak, intihabını tasdik etti ve Ahmed Çavuş vâsıtasiyle fermanla birlikte sancak ve topuz gönderdi. Osmanlı memuru hediyelere garkedilmiş olarak döndü ve Batori tarafından Sbezi nâmında bir de memur getirdi. Bunun yerine ertesi sene kendi isminde biri gelerek, o da memleket ve prens hakkında Pâdişâhın himayesini talep etti. Bu sene içinde İmaprator, Edvard Provizionali ile Ungand'ı mu'tâd hediyeleri götürmeğe memur edip, bu fırsattan istifâdeyle Simand çarşısının yağma edilmesinden dolayı şikâyetlerini tebliğ etti. 1572'de Ungand, Rim (Rym)'e halef olarak ikinci defa İstanbul'a gelip hediyelerin takdimi münâsebetiyle iki sene sonra sona erecek olan sulh ahidnâmesinin yenilenmesinin ilk adımlarını attı. Lâkin başlangıç olarak, elçinin bütün mahareti Graniza'-mn yakılmasından, İbrâhîm ve Emin adında iki Türk'ün esîr edilmesinden, Egifalo'da yeni bir kale yapılmasından dolayı şiddetle şikâyet eden sadrâzâmın öfkesi karşısında semeresiz kalacak gibi göründü. Buna rağmen yedi hafta müzâkereden sonra Sokollu elçilere, Pâdişâh'ın 1568 kapitülasyonu —yalnız Zapolya'ya âid maddelerin kaldırılması şartıyla— yeniden imzalamaya hazır bulunduğunu bildirdi (3 Ekim 1573). Elçiler, sekiz sene için akdolunan ahidnâmenin, her iki tarafın vâris ve halefleri tarafından kabul edilmesi mecburiyetini de istediler. Lâkin Sokollu, Osmanlılarda babanın oğul nâmına ahidde bulunmasının câri olmadığını söyleyerek, teklifi reddetti. Yalnız sadrâzam, İmparator istediği takdirde arşidükleri ahidnâmeye dâhil edebileceğini söyledi. İki hükümete vergi veren köylere gelince Sokollu Mehmed Çavuş vâsıtasiyle eski maddelerin değiştirilmesine asla muvafakat etmediğini bildirdi.

Ertesi sene, sadrâzam —vergi, istenilen zamanda ödenmemiş olduğu için— Ungand'a bir bahçe terk edeceği hakkındaki vaadini geri alarak, hattâ atla dolaşmasını da yasakladı. Bununla beraber, hediyein İbrâhîm Paşa ile İstanbul'a gelen Brükselli Filip vâsıtasiyle ulaştırılması gecikmedi. İbrahim, Pâdişâh'ın —onun serbest bırakılması talebini ve Graniza'-nın istilâsından ve Kallo'nun yıkılmasından dolayı şikâyetleri bildiren— bir mektubu üzerine bırakılmıştı. Sadrâzam ile yedi vezîr —ki Pertev, Piyâle, Ahmed, Mehmed, Mustafa, Sinan Paşalardır— kendileri için sözleşmeye bağlanan hediyeleri efendileri gibi aldılar. Bazı görüşmelerden sonra sulhu sekiz sene için yenileyen bir ahidnâme imza olundu; sadrâzam birkaç ta'dilât yapmak

istediyse de, Ungand bunlardan vazgeçirmeğe muvaffak oldu; Devlet tercümanı Mehmed ile birlikte Viyana'ya gitmeğe hazırlandı⁷⁶⁰.

Osmanlı ve Avusturya devletleri arasında bu müzâkereler cereyan ederken Bek adında bir Eflâklı, Transilvanya Prensiğini ele geçirmek üzere, İstanbul'da ve Viyana'da etrikalar çeviriyordu. Moldavyalı Boğ-dan'i aramak üzere Sokollu'nun Viyana'ya gönderdiği Mustafa Çavuş ile Rum Skarlatti, İmparator yüz vermediğinden bütün mesaîsini Osmanlı Devleti tarafına çevirmeğe karar vermiş olduğu bir sırada, Bek'e rastladılar. Papas Adam Neisser ve Mark Benkner —ki ikisi de Transilvanyalı dönmelerdir— Bek tarafından kendisinin Transilvanya Prensiğine tâyini hakkında İstanbul'da müzâkereye memur oldular: Bunlar, maksadlarına ulanmak için Sokollu'ya 40.000 duka ile 10.000 duka kıymetinde bir altın zincir vaad ettiler ve Bek Transilvanya valiliğine tâyin olduğunda muayyen olan verginin iki katmın ödeneceğini taahhüd ettiler. Lâkin Ba-tori'nin memuru Piyer Egrud pek çok hediyeler takdim ederek bu müzâkereleri bozdu. Yine o aralık Kristof isminde bir Ermeni Lehistan Kra-b'nın tam bağlılığının te'mînâtını bildiren mektubuyla İstanbul'a geldi. Diğer taraftan Pâdişâh, Fransa Kralı IX. Şarl'a —onun vefatından az bir zaman önce (1574)— bir mektup yazdığı gibi, Kal'a-i Sultâniye'den (Çanakkale Boğazi'ndan) çıkmak için hazırlanmakta olan Sinan Paşa da yazmıştı. İstanbul'da Fransız elçisi, Eks Piskoposu'nun kardeşi Mösyö Dö Növail idi.

Osmanlı İdaresinde Mühtediler

Diplomatik münâsebetler hakkındaki şu kısa bakış, münâsebetiyle hatırlatacağımız M, haricî mes'elelerin hepsi o târihlerde tercümanlar vâsita? siyle icra olunmakta idi. Bunların ekserisi ise —Sultân Süleyman ve Sultân Selîm zamanlarında Devlet'i saadetinin zirvesine ulaştırmış olan— en iyi generaller ve en büyük devlet ricali gibi mühtedilerden (dönmelerden; sonradan Müslüman olanlardan) ibaretti. Bu iki pâdişâh saltanatının on sadrâzamından sekizi mühtedîdir. İbrâhîm ve Hadım Süleyman Paşalar Rum; Ayaş, Lutfî, Ahmed Paşalar Arnavud; Şişman Alî Paşa, Pertev Paşa, Hersek-oğlu, Dukakin-oğlu Hersekli idiler. Rüstem, kardeşi Sinan, vezîr

⁷⁶⁰ Muharebeden evvel Venedik'e gönderilmiş ve bütün muharebe müddetince Cerona'da alıkonulmuş olan Mehmed'dir. (O samanlar bizim elçilere de «Yedikule»de tevkif muamelesinden başka birşey yapılmadığı aşikâr görülüyor. Mütercim).

Ferhâd ve Hâin Ahmed, Dâvûd, Yemen fâtihi Sinan Pa-şalar'ın hepsi de ya Hırvat, ya Arnavud idi. Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, vezîr Mustafa Paşa, Husrev Paşa, Yahyâ-oğlu ailesi, Yaylak Mustafa Paşa, Zal Mehmed Paşa, Kıbrıs fâtihi Lala Mustafa Paşa, Mısır vâ-lîsi Maktul Mahmûd Paşa, Baltacı Ahmed ve Cenabı Ahmed Paşalar, Temerrüd Alî Paşa, Siget önünde vefat eden Mısır valisi Sofu Alî Paşa, Bosna'da doğmuş idiler. Yemen valisi Hasan Paşa ile Hadım Ca'fer Pa-şa'nın doğum yerleri Rusya idi. Osmanlı korsan ve amirallerinden Salih Paşa Rum olup Truva (Kalecik) sahrasının bir köyünden olduğu gibi, Piyâle Paşa Macar veyâhud Hırvat, Kılıç Alî Kalabriyalı, Barbaros Rum asıllı idi.

Bundan dolayı, Osmanlı Devleti o kadar milletleri ayakları altına almış ise, bu netice, Osmanlıların ihmalkâr ve kaba tabîatlerine değil, Rum ve Slav milletlerinin karakteristik vasıfları olan hilekârlık, entrikacılık ve inceliğe, Arnavudlar'ın ve Dalmaçyalılar'ın cesaret ve hainliklerine, Bosnahlar'ın ve Hırvatların metanet ve sebatlarına, hâsılı fethedilmiş olan memleketlerin mühtedilerinin kahramanlık ve hünelerine atf olunmak lâzım gelir ⁷⁶¹.

⁷⁶¹ Bu satırlar, Türk Milleti'nin mazteini değerlendiren katıksız bir Hıristiyanlık taassubu içerisinde bulunmaktan kurtulamayan bir Avrupalı tarihçinin fikirleridir, ve bizce kabul edilmesi imkânâiz olduğu gibi ta-rihlî gerçeklere de kesinlikle aydındır: Evvelâ, Türk milletinin en biri» vasfının teşkilâtçılık ve bundan dolayı da. devlet kuruculuk ve askeri sahada, üstün basanlar elde etmesi olduğu İzaha İhtiyaç duymayacak kadar açık ve tarihen sabittir. Modern çatılara kadar yeryüzünün gördüğü en büyük İmparatorluklardan Rom« İmparatorluğu L&tüüer'ln, Abbasi İmparatorluğu Arab-Tttrk-Iranl unsurların, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu Almanlar'ın (hattâ Avrupalı kavimlerin), Rus Çarlığı Slavlar*'ın olduğu gibi, Cengiz İmparatorluğu —kurucuları olan aile Moğol olmakla beraber, çok kısa zamanda bütün teşkilatlan ve sülale Turkleftiği için -ve kuruluş esasları Türk Tôresl'nden. mülhem olduğundan dolayı— Türk-ı ler'in keza, Büyük Selçuklu İmparatorluğu yine Türkier'ln kurdukları ve cihana hâkim kıldıkları devletlerdir. Göktürkler1!, Asya ve Avrupa Hun-lannı, Hindistan Türk İmparatorluklarını, Mısır Memlûklerini, Gazne-11 ve Tımurlu İmparatorluklarını, Özbek Hanlarını, İran'da kurulan Sa-fevl ve İran Türk Şahlan devletlerini, Akhunlar, Kushanlar, GazneUler; hatta Tolun-oğUuarı, Ihsld-oğullan, Karahanlılar, Uygurlar, Hasarlar, Bulgarlar, Dest-1 Kıpçak sahasında kurulan Türk devletlerini; ve daha burada saymadıklarımızı hesaba, frfttflifflfr, «fcfthrMttftfp*ılc ve bİner»ln gayrı Türk ve gayrı müslim umarlarda olmadığını, bİTafcis bütün bunları XX. yy'da bile erlsilemeyen bir ahenk ve disiplin içinde yöneten Türkier'ln «kahramanlık ve hünelerleri» olduğunu mecburen, kabul etmek sorunda kahrız.

Mühtedter mes'elesine gelince: İnsan oğlu soyundan gelen bir takım meziyetleri yaradılışında taşımakla beraber, insanı insan yapan hünelerinin ve meziyyetlerin çoğu, yaşadığı cemiyetten almış olduğu terbiye ve «örgüden; yani kültür ve telâkkilerden feyz alarak sağlanır. Bir Sokol-lu'yu Sokol kasabasındaki mütevazı ailesinden çekip çıkararak, Türk terbiyecine göre ve tslâm inancı ve ahlakiyle yetiştirdikten sonra, bir cthân devletinin en üst makamına çıkarabilen mekanizma ve devlet telâkkisi; onun Slav asıllı olmasıyla uzak yakın hiçbir münâsebeti olmayan bir muazzam İştir. Bu hadise, İsveç çeliğinden, «çifte su verilmiş Türk kılıcı» yapmak gibidir; menşei farklı bile olsa o kılıca suyunu veren ve hüneleriyle onu «Türk kılıcı» hâline sokan maharet ve ustalık bu hususta asırların tecrübesine sahip olan Türk'e aittir... Nasıl ki, çöküntü devirlerimizde de böyle aslı Türk olmayan adamlar yine işbaşında olduğu halde, müesseselerimiz çökmüş olduğundan, zamanın' İhtiyaçlarına cevap veremez duruma düşmüş olduğundan ne munteddlerin, ne de Türk asıllı olanların «kahramanlık ve hünelerleri» bizi kurtarabilirdi. (Hazırlayan)

II. Selimin Vefatı

Osmanlı târihinin en dikkate değer olan şu devresini, Avusturya ile anlaşmanın imzalanmasından ondört gün sonra vukua gelen Sel im'in vefatı ile ikmâl etmeden önce, Osmanlı müverrihlerince bu irtihâle işaret olarak telâkki edilen ve Pâdişâhsın evhamlı fikriyatında büyük teessür yaratmaktan geri kalmayan bâzı vak'alan burada belirtmemiz lâzım gelir. Bir kuyruklu yıldızın zuhuru, istanbul'da 400 haneyi harâb eden yer sarsıntısı, Mekke ahâlisini mukaddes Kabe için endîşeye düşüren bir sel felâketi, ve bunların hepsinden ziyâde Saray mutfağında çıkan bir yangın Pâdişâh'in yüreğine korku ve endîşe saldı. Çünkü cedit I. Selîm'in vefatından az önce de Edirne sarayında yangın çıkmıştı. Bu hâdise ile büyük müftî Ebûssuûd'un vefatı II. Selîm'i hüzne boğdu (Eylül 1574). İki sene evvel oğlunun vefatına, Osmanlı kuvve-i teşriyyesinin (şer'î kanunlar yapma, şer'î hükümler ve fetvalar vaz' etme iktidarının) en büyük istinâd medarı olan şeyhülislâm'ın irtihâlinden daha az acımıştı. Pâdişâh, cülusunun ilk günlerinden beri Ebussuûd'a fevkalâde hürmet göstermiş ve sırdaşı Celâl Beğ'i bile, müftî hakkında düşüncesiz birkaç söz söylemesinden dolayı bir sene önce Manastır'a sürgün göndererek, ona feda etmişti. Yangın, kiler ve mahzenleri tahrîb ettiği için, II. Selim gibi şarâb mübtelâsı olan bir pâdişâhın bunda bir talihsizlik emaresi görmesi tabiî idi. Bu türlü hayâta ihtiyaç maddesi zaiyatının sağlanması için, kilercisi Mesih Ağa'yı Mısır'a gönderdi. Bir müddet sonra, hamamın (huzur hamamı) yeni yapılan iç kısmı bittiğinden, duvarları henüz kurumamış iken, Selim hamama girdi, ve sihhî bir ihtiyat olmak üzere bir şişe Kıbrıs şarabını da birden boşalttı. Lâkin bu şarâbın keyfi yürüyüşüne tesir ettiğinden, hamamın buharı ile ıslanmış mermerlerin üzerine kayarak düştü. Yatağa götürüldü. Şiddetli bir hummaya tutulup, onbir gün sonra vefât etti (27 Şa'bân 982 - 12 Aralık 1574)⁷⁶².

Sultan II. Selîm Devrinin Âbideleri Ve Padişahın Şahsiyeti

II. Selim, Murâd, Mehmed, Süleyman, Mustafa, Cihangir, Abdullah adlarından altı şehzade bıraktı. Osman isminde yedinci bir oğlu kendisinden iki sene evvel vefat etmişti. Üç kızı birer vezirle evlendi. Esmâ Sultân sadrâzam Sokollu'ya» Gevher Sultân, Sultân Süleyman'ın hayâtında ve II.

⁷⁶² Âlî, Sultân Selîm'in vefatını 27 yerine 18 ŞaT>ân'da göstermekle yanılır.

Selîm'in birâder-zâdesi Şâh-Sultân'ın yeniçeri ağası Hasan'a tezvîci sırasında Kapdan Piyâle Paşa'ya verilmişti; Fatma Sultân da daha sonraları biraderi III. Murâd zamanında 200.000 altın cihaz ile Siyâvuş Paşa'yla evlendirildi.

Sultân Selîm, Edirne'de daha Önce söylediğimiz Selimiye'den başka. Kanpınar mahallesinde bir cami yaptı. Bu şehrin duvarlarını tamir ettirdi ve Navarin limanına hâkim bir kule yaptırdı. Mekke'deki harâb olmuş su yollarını tamir ettirdi. Kâbe-i Muazzama harım ve havlusunun 360 kubbe ile tezyinini emretti. Vefatından az evvel de Ayasofya Camii civarında iki medrese ile iki minare ve son yer sarsıntısında hasar gören camii tahkimi maksadıyla iki istinâd duvarı inşâsına başlanmıştı. Lâkin bu duvarlar, âbidenin şekline halel verecek şekilde konuldu. Sultân Süleyman —inşâatı için defterdar Hasan Çelebî'ye ve Rumeli müfettişi Hus* rev Beğ'e 400.000 altın vermiş olduğu— Çekmece Büyük Köprüsü'nün tamamlanmasını II. Selîm'e bıraktığı gibi, Sultân Selîm de bu inşâatın tamamlanmasını halefine ter ketti. Çekmece Köprüsü'nün ikmâl edilmesi, arazî tasarrufu hakkında Ebussuûd ve Nişancı Mehmed'in kanun-nâmeleri, Arabistan'ın, Kıbrıs'ın fethi, karada ve denizde diğer şanlı seferler Süleyman saltanatı devrinin büyük eserlerinin neticeleri sayılabilirse de, Ka-nûnî'nin yüksek vasıflarının —öyle babaya lââyık olmayan bir hükümdar olan— oğluna intikal ettiğine hükümlenemez. O şeref bütünü haklan, Sultân Süleyman'ın son zamanlarında sadârete yükseltmiş ve halefine mîrâs bırakmış olduğu sadrâzam Sokollu'ya maledilmek gerekir⁷⁶³.

⁷⁶³ Sultân II. Selim «Orta Asya Türk Dünyası ile de bizzat alakadar olmuş; Ruslar'ın buraya tasallutuna mâni olmak için teşebbüslerde bulunmuştur. Rusya'ya, Türkistan yollarını kesmemesini bildirmiş; ora Türklerin hukukunu muhafaza için, bu devlete, diplomatik baskı yapmıştır. Hattâ. Kırım Ham Taht-ALgan Devlet Giray'm Moskova'yı fethetmesi ve Ruslar'm 80.000 zayıat ve 150.000 esir vermeleri de, onun bu davranışları sayesinde husul bulabilmiştir. Bundan dolayı Kırım Hanını taltif etmiş, ondan şikâyet eden Rus elcilerine ise, çok güzel bir jestle, yine kendisine tabi olan, Bahçesaray hanlarına başvurmalarını işaret etmiştir. Kırım Hanı'na Ejderhan teşebbüsü dolayısıyla yazdığı mektup, Kazan'm gidişinden duyduğu derin ızdırabın ve endişenin mahsûlüdür. Bu teşebbüsün (Don ile Volga arasında kanal teşebbüsünün) muvaffakiyetsizliği dola-yısıyla, Sokollu'yu vüzera huzurunda itâb etmesi ise, kendisinin bu projeye ne kadar ehemmiyet verdiğini ve husul bulmasını ne derece arzu-ladığını «östrir. Bu noktalar, onun büyük taraflarına işaret eder... Bütün bunlara rağmen kendisi târihen mağdur sultanlarımızdan biridir. Bazı garb tarihleri ve hasta bir telâkki ile malûl yakın muharrirlerimiz ise, Kıbrıs fethine, burama meşhur olan şarablarının sebep olduğunu gösterirler. Sanki fetihten başka yolla Kıbrıs şarabı elde edemezmiş gibi, bu saçma ve manasız telâkki ileri sürülür. Bunun asıl ve esasla hiçbir alakası yoktur. Kıbrıs, Şarkî Akdeniz'in stratejik ehemmiyeti büyük yegâne adaşdır. Buranın düşman elinde kalması, Anadolu sahillerinin emniyetini ihlâl eder. Anlaşılan şarab sebebinin ileri süren zihniyet, bun-ları göremeyecek kadar iptidâidir. Sultân Selim-i Sânl'nin şehzadelikinden sonra, içki içtiği bile şüphelidir. Nitekim kendisinin Sbu's-Suûd Bfen-di'nin vefatına, oğlunun ölümünden fazla üzülmediği rivayet edilir. Bu husus, onun ilme ve ulemâyâ verdiği yüksek kıymetin, herhalde en büyük delillerinden biridir. Aynı zamanda mânevi dünyasının yüksekliğine de işaret eder. Bununla beraber bu hükümdar, başlarında, birbirinden btt-yük devlet reisleri görmeğe alışmış Osmanlı cemiyetini, her halde tatmin edememiştir» (Ziya Nur, Filibî Sehıbdırzâd Ahmd Hilmi'nin İslam Tarıhı'ne yazdığı şerhde (2. baskı, İstanbul 1982, s. 696-697). II. Selim için bunları söylüyor.

Bundan dolayı, II. Selîm saltanatında gördüğümüz parlaklık, kendisinden Öncekine âit olduğu gibi, Osmanlı saltanatının idaresi altındaki kavimler, ancak —Osman Gâzî'nin haleflerinin en büyüğü ve en kudretlisi olan__Süleyman adının saldığı dehşet sayesinde itaatte devam etmişlerdir.

İÇİNDEKİLER

OTUZYEDİNCİ KİTAP	6
İnhitat Alâmetleri	6
3. Murad Han'ın Şahsiyeti	13
Sultan III. Murad Han'ın Cûlûsu	15
Cûlus Bahşîşi	17
Avrupa Devletleriyle Sulh Müzâkereleri	22
Bosna Ve Macaristan'da Yeni Sancaklar Kurulması	32
Moldavya, Eflâk, Transilvanya, Lehistan Vergilerinin Artırılması	33
Venedik'le Müzâkereler	37
Floransa İle Müzâkereler	38
İspanya Ve İngiltere İle Müzâkereler	39
Fransa Ve İsviçre İle Müzâkereler	40
Vadî's-Seyl Muharebesi Ve Portekizlilerin Hezimetini	41
Kuyruklu Yıldız Görünmesi Ve Rasadhanenin Yıkılması	42
Sokollu Mehmed Paşa'nın Katline Doğru: Feridun Beğ'tin Azledilmesi	42
Ahmed Paşa'nın Katli	43
Müftî Hâmid Efendi Ve Pîyâle Paşa'nın İrtihali	43
Kantakuzen İle Budin Valisinin İdamı	44
Sokollu'nun Katli	46
OTUZSEKİZİNCİ KİTAP	50
İran Elçisi İstanbul'da	50
Şah Tahmâsb'in Ölümü	52
İranda Taht Kavgası Ve Aşiretlerin Rekabeti	53
Şâh II. İsmail	54
İran Seferi	55
Mustafa Paşa'nın Serdarlığı	56
Çıldır Meydan Muharebesi	58
Gürcistan Hükümdar Ailesi	60
Gürcistan'ın Tanzimi	62
Tiflis'in Fethi	62
Koyun-Geçidi Muzafferiyeti	63
İranlı Araş Han Mağlubiyeti	67
Erzurum Vâlisî Kaytas Beğ'in Mağlûbiyeti, Adilgiray'tın Esareti	68
Kars Kalesinin İnşası	69
Tiflis'in Safevîlerce Muhasarası	70

Lala Mustafa Paşa'nın Ölümü	72
Sinan Paşa'nın Serdarlığı.....	73
Revan İle Diğer Kalelerin Tahkim Edilmesi	78
Yeniçerilerin Huzursuzluğu Ve Ferhad Paşa'nın Durumu	80
Özdemir-Oğlu Osman Paşa'nın Meş'aleler Savaşı	82
Yeni Kırım Hanı'nın Tâyini	84
OTUZDOKUZUNCU KİTAP	89
Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler	93
Şehzade Mehmedin Sünnet Düğünü	102
Veliâhd'in Manisa'ya Hareketi	113
İbrahim Paşanın Mısır Valiliği.....	114
Dürzî Âsilerinin Tedibi.....	115
İbrahim Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü Ve Düğünü	118
Avusturya İle Anlaşmanın Yenilenmesi.....	120
Anlaşmanın Bozulması.....	122
Lehistan Ve Rusya Sefirleri.....	125
Rusya Elçileri	128
Eflâk Ve Buğdan'da İdari Değişiklikler	128
Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana Elçileri.....	129
Gürcistan Ve Özbek Sefirlerinin İstanbul'a Gelişleri	132
Papa'nın Asya Hıristiyan Cemaatlerine Elçisi	132
Kırım Ve Arabistan Vekayü	135
KIRKINCI KİTAP	140
Tebrîz Seferi	140
Sadrâzam Ve Müftîlerde Değişiklikler.....	148
Asker Abasında İntizamsızlıklar	151
Sikke Tağşişi Ve Yeniçerilerin İsyanı.....	156
İzmit Körfezi İle Karadeniz'i Bağlatacak Kanal Teşebbüsü	160
Hicrî Xi. Asrın Başlaması Ve Sipahiler İsyanı.....	161
Yeniçeriler Voyvoda Tayin Ettiriyor	163
Geylan Şahı.....	164
Hicrî Xi. Asrın İlk Senesinde Vefat Eden Ulema.....	164
Haricî Münasebetler.....	165
Uskoklar Meselesi	169
Avusturya İle Harbin Patlak Vermesi.....	174
Vesprim Ve Paluta'nın Fethi	176

Raab'ın Geri Alınması	180
Erdel, Eflâk Ve Boğdan Prenslерinin İhanetleri.....	181
Hз. Peygamber'in Sancağının Macaristan Hududuna Götürülmesi	183
Halîl Paşa'nın Düğünü	184
Cağala-Zâde'nin İkbâli	185
Sultan II. Murad'ın İrtihâlî	185
III. Murad Han'ın Şahsiyeti Eserleri Ve İcrââtı.....	186
III. Murad Devri Şâirleri Ve Ulemâsı	187
Tarikatler.....	189
Hariciye Teşkilâtı	189
Sultan III. Muradın İrtihâlinde Devletin Hududları	189
KIRKBİRİNCİ KİTAP	192
Sultan Üçüncü Mehmed'in Cülusu	192
Sadrazam Sinan Paşa'nın Azli.....	195
Yeniçeri Sipahi-Oğlanlarının İsyanı	196
Eflak Ve Macarîstan Üzerine Sefer.....	197
Eflak Ve Buğdan'ın Statülerinde Değişiklik.....	198
sinan paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi.....	199
Ferhâd Paşa'nın İdâmı.....	199
Akıncı Ocağı'nın Mahvı.....	201
Estergon'un Düşmesi	202
Sinan Paşa'nın Vefatı.....	205
Valide Sultan Ve Hoca Sa'deddîn	207
Eğri Seferi	209
Eğri Fethi	211
Cağala-Zade'nin Tedbirsizlikleri	215
Sultan III. Mehmed'in İstanbul'a Girişi	217
İran Ve Avrupa Elçileri	218
Hasan Paşa'nın Sadâreti	222
Yanık'ın Düşmesi	224
Budin'in Macarlarca Muhasara Edilmesi	226
Damad İbrahim Paşa'nın Yeniden Sadrazam Olması	226
Neticesiz Müzâkereler	230
İbrahim Paşa'nın Tabiatı	231
Kaniye'nin Alınması	234
Avrupa Devletleriyle Barışçı Münasebetler	235

Şâh'ın Elçisi.....	237
Valide Sultan Ve Vezirler	237
İsyanlar.....	239
Yahüdî Kira'nın Katli.....	240
Karayazıcı İsyanı	240
Hoca Sa'deddîn, Gelibolulu Alî, Şâir Bakî Nin Vefatları	242

OTUZYEDİNCİ KİTAP

Osmanlı kudretinin inhitatının başlangıcı. — İÜ. Mur&d Saltanatı; bu pâdişâhın tabiatı. — Sokollu'nun. nüfuzunun kırılması. — Venedik, Fransa, Lehistan ve Avusturya ile münâsebetler. — Auersburg hezimetı. — Avrupa hükümetleri tercümanları hakkında milletler hukukuna aykırı taarruzlar. — Avusturya ile sulh muahedesinin yenilenmesi; bu ahidnâmeğe aykırı durumlar. — Bosna ve Macaristan'da yeni sancaklar kurulması. — Moldavya, Eflâk, Transllvanya, Lehistan vergilerinin artırılması. — Venedikliler, İspanyollar, İngilizler, Ploransalılar, Fransızlar, İsviçreliiler ile müzâkereler. — Donanma gönderilmesi; Afrika sahilinde Cezayir şehirleri. — Kuyruklu Yıldız görülmesi. — Feridun Beğ'in azli. — Arab Ahmed Paşa'nın katli. — MÜFU Hâmid Efendi üe vezir Piyâle Paşa'nın Ir-tihâli; Yahudi Don Jozefin ölümü. — Kantakuzen Bu-din valisinin İdamı. — Sokollu'nun katli.

İnhitat Alâmetleri

Aşırı derecede sefâhata nefsini teslim etmiş bir pâdişâhın gösterdiği kayıtsızlığa rağmen, vezîr-i âzam Sokollu'nun muazzam nüfuzu Devlet'i — Kanunî Sultân Süleyman'ın yükseltmiş olduğu— azamet ve iktidar derecesinde sekiz sene müddetle nasıl muhafaza edebilmiş olduğunu, bundan evvelki iki kitapta göstermiştik. Eğer Sokollu'nun nüfuzu ölümüne kadar devam etmiş olsaydı, Osmanlı Devleti'nin inhitatı III. Murâd'ın cülûsuyla başlamayacak, beş sene daha gecikmiş olacaktı. Sultân Süleyman'ın devlet işlerine verdiği düzen ve genişlik, memleketin saadeti bakımından sağladığı daimî terakki, onun hayatiyle son bulmadı; halefinin bütün saltanatı boyunca ve hattâ halefine rağmen devam etti. Sokollu ise II. Selîm ile sona eren nüfuzundan sonra da bir müddet hayâtta kaldı. Vakıa İÜ. Mürâd'ın cülusunda Sokollu vezîr-i âzamlık makamında bırakıldı; lâkin yalnız kat'iyetle düşmanca olan bir takım temayüllere değil, asabî buhranlar içinde bulunan bir pâdişâhın zaafına ve kadınlarla nedimlerin entrikalarına karşı da uğraşması lâzım geldi. Bundan dolayı So-kullu'nun nüfuzu tabiatıyla mahdûd kaldı ve idarenin dizginleri lâfzen onun elinde ise de, fiilen harem ve dâhil ve hâriçteki saray memurlarının ellerindeydi. Süleyman Peygambere âid olup bu târihin son devresi hakkında tatbik ettiğimiz Şark vilâyetleri buraya dahî uygun düşecek ve şu ikinci devrenin vekayiini açıklayacaktır:

Süleyman Peygamber tahtı üzerinde oturur vaziyette ve arslanlar-la

çevrili olarak irtihâl etmişti; fakat na'şî saltanat alâmetleriyle örtülü bulundukça insanlar, hayvanlar, cinler, şeytânlar büyük pâdişâhın hayat-tayken muhafazasına mecbur buldukları mesafe (uzaklık) sebebiyle öldüğünü göremediler ve mu'tâd üzere arz-ı ta'zîmâta geldiler. Süleyman Peygamber'in dayanmayı i'tiyâd hâline getirdiği âsânın kurtlara yem olup da toz hâlinde düşmesinden sonra na'şmdan düşmesi üzerinedir ki, hakikat anlaşılmiş ve dünyâ azîm bir karışıklığa düşmüştür. «Sadrâzâmın hu-dûdsuz iktidarının asası» üzerine istinâd eden Süleyman'ın azameti de II. Selîm'in saltanatı müddetince devam etti; fakat III. Murâd'm cülusunda vezîr-i âzâmin iktidarı perişan olarak, Sokollu'nun bu sûretle zu-hûra gelen siyâsî Ölümü Devlet'in inhitatı sırrını ortaya çıkardı. Ve bu hâl, evvelâ sarayın, sonra payitahtın, vilâyetlerin, en sonra da Hıristiyan hükümetlerinin görüşlerine ulaştı¹.

Okuyucu, Fâtih Sultân Mehmed'in siyâsî te'sîslerini, dâhil ve hâric medreselerinin tertib edilişlerini, özellikle vezirlerden, kazaskerlerden, defterdarlardan, nişancılarından mürekkeb olan Devlet'in dört sınıf erkânım hatırlar. Müverrih Âlî —hakikate uygun olduğu kadar isabetli bir tenkîd fikriyle— Osmanlı Devleti'nin bu dört îstinâdgâhına, kadın tabiatında bulunan III. Murâd zamanında sadrâzâmın nüfuz ve kudretini elinden alan ve aralarında paylaşan dört nedim ile dört kadını tekabül ettirir. Bu şahısların III. Murâd üzerinde büyük te'sîrleri olduğundan, onlara dâir bâzı tafsilât, bu hükümdarın saltanatmdaki olayları daha yakından anlatmağa yarayacaktır. Dört nedîm: II. Selîni devrinde kendisinden bahsettiğimiz şâir Şemsî Paşa; alışlagelmiş terakki kaaidelerine aykırı olarak kadılıktan defterdarlık ve paşalık rütbesine çıkarılan Üveys; hâce-i şehryârî (pâdişâh hocası) meşhur müverrih Sadeddîn; Macaristan'dan gelme kapı-ağası hadım Gazanfer Ağa idi. Selçuklu împarator-luğu'nun taksiminde Karadeniz sahillerinde hüküm süren Kızıl-Ahmedli ailesinin sonuncu ferdi olan ve silsile-i nesebini Halîfe Osman'ın serdârı Hâlid bin VelîcPe çıkaran Şemsî Paşa² güzel konuşması, hazır-cevap- blığı, şen ve şakrak bir adam oluşu

¹ Ali ve ona atfen Pecevî, Hasan Beğ-zâde. Solak-zâde vezir-i âzâmin nüfuzunun azalmasına yolaçan sebepleri tafsil ederler. Sadrâzâma âlâ vazifelerin taksiminden doğan münasebetsiz durumlara dâir müverrih Alt tarafından yazılan düşünceler bilhassa şâyân-ı dikkattir. Çünkü Âli'nin Sokollu'ya övgü yazmağa foir mecburiyeti olmayıp, <bil'akis Sokollu'nun düşmanı olan kızlar-ağasının himâyesi altında İdi.

² Şemsî Paşa «Vücaaye» unvanlı manzum eserinde silsilesini şöyle gösterir: Hâlid b. Vellid, Nüreddin, Semseddin, Ya'küb, Ali, Bâyezid-İ Veli, Is-fendiyâr (Kastamonu'da ikaamet etmişti), tbrâhîm, Kızıl Ahmed, Mõh-med Mlrzâ, Ahmed Şemsî Pasa, Şemsî Paşa, Sîgetvar seferinde ihtiyar olarak Sultân Süleyman ile birlikte bulunduğundan hicri X. asrın basında doğmuş farz olursa, Hicret'in 40. senelerinde doğmuş farz edilebilen Nüreddin'den Mehmed Mİrzâ'ya kadar dokuz zâtin -babalarının Öldükleri salda doğmuş olmak şartıyla- 96'şar

sayesinde Süleyman'ın iltifatına maz-har olmuştu. II. Selîm'e av arkadaşı olduğu için, o daha çok severdi; lâkin III. Murâd'a Türkmen Üveys tarafından tavsiye edilerek, onun zamanında ikbâli son dereceye vardı; Üveys, Pâdişâh'm her defa camie gidişinde yağdırılan arz-ı hâlleri ve bu kâğıdlarla beraber verilen akçeleri toplamakta Şemsî Paşa'yı istihdam etti. Müverrih Âlî, bu hususta bir hikâye nakleder ki, gerek o zamandan beri idarenin her şubesini ihlâl etmeğe başlayan rüşvetin târihini, gerek Şemsî Paşa'nın tercüme-i hâli hakkında pek manidardır. Âlî, nedimin odasında idi; Şemsî Paşa Sultânın dâiresinden dönerek kethüdasına sevinçle:

— «Nihayet Osmanlılar'dan Kızıl Ahmedliler'in intikamını aldım; eğer Osmanlılar bizim harabımıza sebep oldularsa, ben de onların harâb olmaları için sebepler hazırladım.»

Dedi. İhtiyar kethüda üzüntülü bir tavırla:

— «Nasıl?» diye sordu.

— «Pâdişâh'ı, bizzat yaptığı iyiliklerin satışına ikna ederek. Vakıa kendisine arzettiğim cazibe çok müessir idi; 40.000 altın az şey değildir; bugünden sonra Pâdişâh bizzat rüşvet yiyici olacak ve rüşvetçilik devleti mahv edecektir.»

Âlî, ihtiyattan ziyâde serbestlik göstererek:

— «Zât-ı âlî'niz şerefli ceddiniz Hâlid bin Velîd'in lâıyıkı olan halefisiniz: Târihin haber verdiği gibi, Hâlid, Halîfe Osman'ın hâcibine iki altın sikke vererek hasmından evvel Halîfe'nin huzuruna girdi ve bu suretle İslâm'da birinci olarak rüşvetçiliği îcâd etti.» dedi.

Şemsî Paşa başını sallayarak:

— «Çok şeyler bilirsin, Âlî.» demekle iktifa etti ³.

Şemsî Paşa ekseriya, arzihalleri toplamaktan rüşvet olarak alınan paraları avlamaktan ibaret olan me'mûriyetini telmih suretiyle kendisini «Arzihâl Şahini» diye isimlendirirdi ⁴.

sene yaşamaları -gerekir; bu ise İhtimâlden uzak olmakla, silsileye doğru nazarıyla toajalamaz (Mütercim).

³ Bu rivayetin Âlî'den nakledilmiş olan aslı şudur: «Bir «ün Şemsî Paşa'nun halvet-t hâssında İdüm ki saâdetli padsâhdan müfftekâat itmîş, kemâl-i sürür ile geldi; kethüdası Koca Kethudâ'ya «Bu «ün Kızıl Ah-medli intikaamm Âl-i Osman'dan aJdum. Anlar foizüm ocağumuza su koydukları gibi ben dahî anların ocagını söndürecek bir mukaddime tertib itdüm.» didi. Koca Kethüdası munkatoız oldu, ve «Ne veçhile?» didi. «İrtişaya dadandırdum: Kırk bin altın bir büyücek lokma idi, yut-durdum. Bundan sonra bunlar İrtişa almakdan fariğ olmazlar, ve İrtişa ile devletleri sebat bulmaz.» didi, ve gayet ferah ızbâr eyledi. Benttm dahi hâtırama geldi, lâtife yüzünden didüm ki: «İbtidâ, devlet-i îslâ-miyyede neslinden olmakla tefâhkur itdiginiz Hâlid bin Velid hilâfet-i Hazret-i Osman'da hasmından mukaddem huzûr-ı halifeye duhûl için bavraba iki altın vırd'ı ve devlet-i İslamiyye'de ihtida virilip alınan artişa bu idüğü kelâm-ı ek&blr ile sâtot ve ba'zı tevârlhde musarrahdur. Siz dahi ceddiniz tarıkına gitmiş ve onların sümnet-İ seyyi'eslnl İcra it-mişsiniz.» Şemsî Paşa gayet münfall oldu, ve biraz turup başını salladı; «Hoş, çok toMrsün, Âlî» dld. (Peçevî, c. 2, s. 39; Mütercim).

⁴ Peçevî (İstanbul basımı, c. 2, s. 11) Şemsî'nin bir manzumesinden Kızıl Ahmed oğlu (Kızıl Ahmedli), yâhud

Kaba bir Türkmen olan Üveys, Şemsî Paşa'nın tam bir zıddı olmak üzere, ne terbiye edilmiş bir zekâyâ sahipti, ne de şen şakrak bir surette musahabeye muktedir idi. Tire'de kadı iken, avda Manisa vâlisi Murâd'a tesadüf etmek bahtiyarlığına mazhar olarak, Şehzâde'nin hoşuna gitmişti. Bir müddet sonra Şehzade, pederinin muvafakatiyle Üveys'i defterdar tâyin etti ve devletin dizginlerini eline almak üzere Manisa'dan İstanbul'a giderken, beraberinde bulundurdu. Üveys, bu yolculuktan istifâde ile sadrâzâmın nüfuzundan endişelenmemek üzere Sultân Murâd'-dan vaad almağa muvaffak oldu. Yine bu fırsatla Şemsî Paşa'yı Pâdi-şâh'a ziyâde övmüş ve çok güvenilir ve kendinden önceki pâdişâhların da emniyetini kazanmış bir adam olmak üzere arz etti. Sultân Murâd'ın İstanbul'a gelişinden az sonra, vezîr-i âzam, sonraları üçüncü defterdar tâyin edilen-Üveys'in çaldığı paralar hakkında tahkikat açılmasını talep etti. Pâdişâh bir hatt-ı hümayûn ile buna mâni oldu ve Üveys'i ikinci defterdarlığa ve daha sonra da Lâle-zâr Efendi'nin yerine birinci defterdarlığa tâyin etti. Üveys, bu sıfatla kadıliklar ve valilikler verilmesi için Pâdişâha ma'rûzâtta bulundu. Hâlbuki o zaman bu türlü ma'rûzât sadrazama münhasır idi. Sokollu'nun bu husustaki ihtarlarını Sultân Murâd reddetti. Eskiden fevkalâde durumlarda mühim sebeplerden dolayı sâdir olan hatt-ı hümayûnlar, bundan sonra

İsfendiyâr denilen hanedanın şerefine dâir bir parçayı dere eder. Şemsî'nin bu manzumeyi içinde bulunduran beşyüz beyittik eserini, Peçevî —Ebussuûd tarafından imzalanmış olduğu halde— İstanbul'da bir dellâl elinden kırk akçeye satın almıştır. Ebussuûd'un bu manzumeye dâir bâzı tenkidleri dikkate değer olup, manzumede ki imzası üzerine şu ibareyi yazmıştı:

«Kaddü mülki'l-memâlik-i-irfâniyye be-hükmi'l-fazT ve'l-mahâretühu kemâ mülkü'l-memâlik-i-sultaniyye be-hükmi'l-emâretühu ve'l-vezâretühu».

(Şemsî Paşa'nın bu eseri bu cildin ilk kitabının 2 numaralı dipnotunda beyân edilen Vikaaye unvanlı manzumesidir. Hanedanın şerefine âid parçası «Süsile-nâme»sidir ki, bundan mezkûr dipnotta bahsedilmişti. Ebussuûd'un imzası üzerindeki yazıyı Hammer «Sultânın memleketlerin irfanı kanunların fazileti ve ehliyyet ile temin edilir», şeklinde tercüme etmiştir. Teessüf olunur ki, Arabça ibarenin doğru tercümesi bu değildir; Şemsî Paşa'nın «hükmi-i emaret ve vezâret» ile me-mâlik-i sultaniyye (Sultânın memleketlerine) sâhib olduğu gibi hükmi-i fazl ve maharet ile «memâlik-i irfan» (memleketlerin irfanı) a tasarruf ettiğini belirten bir âdi bir sitayişten ibarettir. Hammer —iyi niyetine aldanıp «güzel ibare» diyerek— yazıldığı gibi yanlış tercüme etmiştir. Peçevî'den anlaşıldığı veçhile, Ebussuûd'un bu manzumede tashihâtı vardır: Şemsî Paşa Vikaaye'sine «Besmele'yle olur inâyet-i Hakk; İsm-i Zâtın bize hidâyeti çok» diye başlamış; Ebussuûd Şemsî Paşa'ya yazdığı bir tezkirede şöyle diyor:

«Besmeleyle olur inâyet-i Hakk, hamdillahile bulur sühan

revnak İsm-i Zâtın toüttüldâyeti çok; İutf var şâdına nihayet yok.»

Diyü nazm ohnmışiken san'at-ı ihtibâke riâyet olunmuş; mühelhil hemşiresine göndürdüğü haber-i üslûbı üzerine her beytün birer mısraı yazılıp gâlibâ bizi imtihan için göndü-rilmiş ola, fehmi ohnur. Tezâhüm-i işgal ve terâküm-i ahvâl sebebiyle bu makûle rûmüz-ı hafîyye idrâkine kudret ve takat kalmamışdur. Bizi teklîf-i mâlâ-batakdan sıyânete himmet bu-yurasın. Ketebehu el-hakîr Ebu's-suûd afi anh.»

«Afi anh»ı unutmayan Müftî, Şemsî Paşa'nın irfanına övgüde bulunmakla beraber, mektupta Paşa'nın beytinde kaafi-ye olmadığını müstehzîyâne bir surette tenkid etmiştir. Ham-mer'in dikkate değer gördüğü tenkid, bu olacaktır. Peçevî, manzumeden otuz kırk yerde daha tashih bulunduğunu, Ebus-suûd'un bâzı kelimelerin üzerini çizdiğini ve bâzı kelimelerin imlâsını tashih ettiğini ilâve eder. Mütercim).

sıradan işler için ve sebepsiz yere çıkarılmak gibi kötü bir usûl doğdu. Bununla beraber Üveys, Şemsî Paşa kadar ahlâksızlığa müsâid olmayıp, Peçevî onu Övme babında şu vak'ayı söyler:»

«Üveys Budin valiliğinde bulunduğu sırada Peçevî'nin ⁵ babası, oğullarından boşalmış olan umarların tevcihini isteyerek, maksadının desteklenmesi için üçbinbeşyüz guruş göndermişti. Üveys bu akçeyi geri gönderdi ve oğullarının kaybına, parasının kaybını da ilâve etmenin zâlimâ-ne bir hareket olacağını söyleyerek, Umarları tevcih eylemişti.» ⁶

Murâd'ın cülusundan bir sene önce Şehzâde'nin muallimi İbrâhîm vefat ederek, bu mansıb evvelki kitaplarda defalarca müverrih sıfatıyla zikri geçen ve bundan sonraki kitaplarda müftî ve devlet ricalinin en nüfuzlularından biri olmak üzere görünecek olan müderris allâme Sa'deddîn (Sa'dü'd-dîn)'e verilmişti. Bahsimizin konusu olan zamanda Sa'deddîn, kazasker Kadizâde'yi Sokollu'ya karşı himaye için Pâdişâh ile mahremiyetinden mâhirâne istifâde etmiş ve müftî Hâmid Efendi'nin vefatından sonra ilmîye mertebelerinin son kademesi olan hizmet-i İftâyâ (fetva verme makamına) onu geçirmişti ⁷. Kadizâde henüz kazasker iken, yukarı derecedeki kadılıkların verilmesini arz etmek suretiyle, sadrazamlık vazifelerinin bir kısmını gasbetmişti ⁸. Sokollu ile Kadî-zâde arasındaki şiddetli nefret, fakîh Sarhoş Baî'mn cenaze namazında yeni bir alevlenme vesilesi bulmuştu. Sadrâzâmın maiyyeti halkı namazın edâ olunduğu Fâtih Câmii'ne kazasker takımından evvel gelmiş olduğundan, Sokollu'nun seccadesini Kadî-zâde'nin namaz kıldığı yere sermişlerdi. Kadî-zâde, bu riayetsizliğe kızarak, seccadeyi kaldırttı ve Sokollu'nun adamlarını kovdu.

⁵ Peçevî bu esnada henüz çocuk olduğunu ifade ediyor. Üveys 1579'dan 1581'e kadar Budin valiliğinde - bulunduğu cihetle, Peçevî 1570 senesine doğru doğmuş olmak lâzım gelir.

⁶ Mustafa Paşa'nun katlinde Bûdûn eyâleti baş-defterdâr olan Üveys Pa-sa'ya virildi. Ben pek küçük İdüm; amma hayâl ve hab gibi hfttrumda-dur: tkl taze tirâş öz kardaşum birden vefat İtdi; foirinün zeameti, birl-nün de on altı bin akçelik timân mahlûl oMı. Pederüm, Üveys Paşa*ya varır, zeamet ve timâr İçün yalvarır, üç bin feces yüz guruş caize virir; Üveys Paşa dahi İhsan ider. Merhumun lisânından mesmû'um olmuşdur: «O gıce toa'de'l-aşa kapucılar bölük-başısı aynıyle virdiğim klselelr birkaç İarİfe yükletmiş geldi, ve «Sahi'b-i saadet size göndürdi» didi. Çünkü câizemüz alınmadı; zahir timâr ve zeamet ahara virilmişdür diye sabaha kadar gözüne uyku girmedi. Ale's-seher huzûna vardum, ve aya-ğuna yüz sürüp yalvardum; «Ocagımı söyündürme, beni azl âteşine gö-yündürme» didüm. Buyurdılar ki: «Yâ ne oldı? Zeamet ve timân virdük > -«Zahir sultânımı, hediyeüz red olıcak âhara virilmişdür» didüm. «Yok, vallahi virgümüzden dönmedük. Senün İki yiğit oğulun «İde, ben danı İbu kadar mâlün alam! Bu mürüvetslzlİği kâfir İtmez; insaf İtdüm, pa-racığum göndürdüm.» didi. İnsâf olmsun, -bu asrda bu lûfcİ İder var mı? Hakk Tealâ garik-ı rahmet ide, cennet ile İvazlar vire!» (Tarih-i Peçe-vt'den, 1283 İstanİbul basımı, c. 2, s. 8. Mütercim.)

⁷ Solak-zâde, varak: 123. Hasan Beğ-zâde, varak: 135, AtâTnln Kadî-zâde İtercûme-i hâlindeki İfâdesine göre, Sokollu -Kadîzâde'nin kadılıklara kendi adamlarını teklif etmesinden dolayı- ondan kurtulmak için bu tevcihe yardımcı olmuştur.

⁸ «Vezâretde İştirak etmişdür», Peçevî, varak: 133; Hasan Beğzâde.

Kendinden önceki kazasker ve müftülerden daha az âlim⁹, fakat daha cesur olan Kadı-zâde, müftülük makamına o zamana kadar görülmemiş imtiyazlar verdirdi. Kadı-zâde'ye kadar beğlerbeğileri kazaskerlere tekaddüm ederlerdi; lâkin Kadı-zâde'nin Pâdişâh nezdindeki nüfuzu sebebiyle Rumeli ve Anadolu beğlerbeğilerinden mâada beğlerbeğ-leri, kazaskerlerden geri kaldılar. Sultân Ahmed zamanına kadar bu usûl devam etmiş ve o zamanın Rumeli kazaskeri Abdülazîz Efendi kazaskerleri Rumeli ve Anadolu beğlerbeğilerine de tekaddüm ettirmiştir. Kadı-zâde'den evvel dîvân taamından sonra yalnız vezirlere leğen ve ibrik getirilerek, kazaskerlere ancak peşkûr verilir; Kadı-zâde vezirlere has olan bu ihtiramı (protokolü) kazaskerlere de teşmil etti.

Saray kapı-ağasıyla haremde Pâdişâh'ın iltifatına nail olan dört kadın Şemsî ve İdrîs'den ziyâde nüfuz sahibi idiler. II. Selim zamanında esîr olarak sünnet edilmiş olan Ca'fer ve Gazanfer nâmında iki genç kardeş, II. Selîm'in o kadar emniyetini kazanmışlardı ki, bunları hadım ettirdikten sonra, hasoda'da hareme almıştı. Parlak ve işlenmiş bir fikre mâlik olan Gazanfer, Selîm ve Murâd zamanlarında derece derece oda-başılığa, ondan sonra da o zaman «mâbeyn müşirliği» demek olan kapi-ağalığı'na kadar yükselmişti. Oda-başılık'ta üç pâdişâh zamanı yirmi sene ve kapi-ağalığımda otuz sene kalmıştır. Müverrih Âlî —ki kapı-ağasının himâyesi altında olduğu için şehâdeti tarafdârlık şaibesinden vâkiâ hâlî değildir— Gazanfer'in bu elli senelik hizmetinde kimseyi incitmemiş olduğunu te'mîn eder. Gazanfer, âlimler ve şâirleri âlîcenâbâne himaye etmiştir. Bunların birçoğu eserlerini onun nâmına yazmışlardır. Faydalı ve edebî eserler veren müelliflerin istinâdgâhı olan Gazanfer, Âlî'nin ifâdesine göre recûliyyetten (erkeklikten) mahrum olmakla beraber, âlemde kendisinden sonra semere verecek birçok ma'rifet tohumu (takdire maz-har olan eserler) neşretmiş ve birçok torundan ziyâde nâmını kendinden sonrakilere intikâl ettirecek âbideler bırakmıştır¹⁰.

⁹ Hıdaye'ye şerh, Teftazân'ın Miftâh'ına, Sadrî's-Serift-ya, Telvîh'e, Tec-rîd'e, Mevâcîf'a haşiyeler yazmıştır. İstanbul'da Çukurbostan'da (eski Mu-çizîa Su Hazinesi) olan hanesi yanında bir cânü ve bir medrese bina ettirmiştir. Atal

¹⁰ Alî 1005 (1596) vekaayiini yazarken, Gazanfer hakkında bu şekilde şehâdet eder; o târihte Gazanfer henüz bütün nüfuzuna sahip idi. Âlî'nin sayısı elliyi bulan mensur eserlerinin bir kısmı Gazanfer'in teşvik edici cömertliği sayesinde yazılmıştır. Ahmed bin Sehl Belhî'nin Arabca Coğrafyacını (Ci-hannümâ, s. 13 ve 14) tercüme ettirmesinden dolayı Osmanlı Devleti coğrafya ve târihinin bu Macar'a (Gazanfer'e) çok medyun olduğunu söylemek gereksizdir. Bu Coğrafya'nın bir nüshası Bologna Üniversitesinde mevcuttur. (Cihânnümâ'nın zikr edilen sahifelerinde yazıldığı üzere Mesâlikü'l-Memâlik isminde olan bu coğrafya kitabı Anadolu ulemâsından Şerîf Efendi müderris iken Gazanfer Ağa'nın va-zîfelendirmesiyle Eğri Fâtihi Sultân Mehmedre Türkçe tercüme etmiştir. Lâkin Kâtib Çelebi, Şerîf Efendi'nin «fenn ile alâkası olmadığını bildirmiş» olduğunu beyân etmesine göre, eser iyi tercüme edilmemiş olacaktır. Mütercim).

Saray kadınlarının bilhassa dördü Sultân Murâd üzerinde nüfuz kazanmışlardı. Evvelâ validesi Nûr-bânû¹¹ ile Venedik'in Bafo asilzade ailesinden birinci zevcesi Safiyye. Safiyye henüz pek gençken Venedik'ten — babasının Vâlî olarak bulunduğu— Korfu'ya giderken yolda Osmanlı korsanlarının eline geçmiş ve Şehzade Murâd'm haremine alınmıştı¹². Bu şehzade Safiyye'ye o kadar niğlûb oldu ki, tahta çıkışından evvel ve sonra —oldukça kadın düşkünü olmakla beraber—• Safiyye'ye muhabbette sabit kalmıştır. Murâd'm vâlidisiyle Sadrâzam Sokollu'yla evlendirilmiş olan hemşiresi İsmihân kendi nüfuzlarının Venedikli Sa-fiiyye'nin nüfuzu altında mahv olacağından korkarak, veyâhud daha ziyâde şehzade doğurmak suretiyle muntazam bir tevarüs ihtimâlini artırmak isteyerek, Sultân'ın haremine iki câriye sokmağa muvaffak oluncaya kadar, rahat etmediler. Bunlardan aslı Macar olan, daha fitneci ve dilber¹³ olan biri, bir müddet Venedikli'yi efendisinin aklından ve yatağından uzaklaştırmağa muvaffak oldu. Lâkin sonradan Sultân Murâd, bir gecede, iki, üç kadın değiştirmek derecesine varınca¹⁴, ilk şehzade Mehmed'in¹⁵ anası olan Safiyye'nin te'sîri, özellikle Valide - Sultân Nûr-bânû'nun vefatından sonra diğerlerinin nüfuzundan -dâima daha ağır basmıştır. Nûr-bânû ölüm döşeginde iken pek çok ve kuvvetli bir el altında bulunmağa pek muhtâc olan harem halkına nezâret vazifesini —evvelce Eski Saray hizmetine naklettirmiş olduğu— Can-fedâ'ya vermesini oğluna vasiyyet etmişti. Can-fedâ o vakitten itibaren Haremdin baş-müdüfresi demek olan «kethudâ-kadınlık» mansıbına geçti; gerçi sultânın yatağına girmediyse de, terbiye ettiği cariyeler vâsıtasıyla Pâdişâh üzerinde o kadar1 nüfuz kazandı ki, yalnız harem dâiresinin işlerine değil, bütün haricî idare işlerine de müessir bir surette iştirak eder oldu¹⁶.

¹¹ Minlyö (Mlnio), s. 222 sehven: «Valide Sultân'ın isminin târih zikr etmez» der. Hâlbuki bunun İsmi târihte tasrih edilmiştir. Yalnız Ali ile Osmanlı müverrihleri değil, M. D'Ohsson dahi zikreder, c. 2, s. 512.

¹² Sagredo, s. 421. Gerfâs (Gerlache)'in **"«*», s. 71.

¹³ «Una schiava unghera piu scaltro e vlvace che bella», Sagredo, s. 421. Gerlaöhe'a nazaran bu kız Macar değil, Bosnalı idi Eserinin diğer bir yerinde (s. 77), Moldavyalı olduğunu söyler. Bu birbirini tutmayan İki ifâdesinin ikisi de doğru değildir. Bundan başka Gerlaçhe, zanneder ki, Sokollu'nun zevcesi olan Sultân tarafından değil, Mustafa Paşa'nın hareme tarafından hediye edilmiştir. Bu da Âl'den alınmış, olup yanlıştır.

¹⁴ «E principio a compiacersi in modo della varieta, che İn una sola notte con un ao due e sino con fre sfoçava l'intemperajza.» Sagredo, s. 422.

¹⁵ Sagredo: «La prese in odio ripudio per sempre i di lei abbrac ciamenti» demekle bir hatâ daha yapar.

¹⁶ «1594 Senesi Vekaayılın Hikâyesi» (Rank adlı müellifin su eserinden-dir: «Ftrsten und Völker von Sttd Eitrope im XVI and XVII Jahrhun-dert»), Canfeda ve Kahyâ-Kadin nâmlarını karıştırarak (Kacianahdona) yapar. Müellif, saray cariyelerinin büyük memurlarla evlendirilmesinin o vakit âdet olduğunu zanneder. Hâlbuki daha, evvel cari idi.

3. Murad Han'ın Şahsiyeti

Sultân Murâd'ın kadınlara jneclûbiyet ve mağlûbiyeti, sadrâzâmın şâhâne denilecek bir suretteki nüfuzuna karşı vehimli rekaabeti, Sokollu'nun fevkalâde selâhiyetini o zamana kadar yürürlükte olan idare usûlüne aykırı olarak liyakatsiz nedimlerin te'sîrleriyle karşılamağa çalışmaktan başka bir yolla değiştirememek şeklinde tezahür eden acziyle ilgili ifâdelerimizle, bu kadın ahlâkındaki Pâdişâh'm tabiatını gösterecek bir resmin ilk taslağını yaptık. Bu suretle tesbit ettiğimiz çizgilere, bu hükümdarın ahlâkı, vasıflan, umûmî ve husûsî faaliyetleri hakkında çağdaş olan müverrihlerin ve sarayına gönderilen sefirlerin bildirmiş oldukları çizgileri ilâve edeceğiz, III. Murâd bir dereceye kadar fikrî terbiyeden mahrum değil idi ¹⁷. Tasavvufla ilgili şiirlere rağbet göstermiş, birkaç gazel

¹⁷ Venedik balyosunun Avusturya imparatorluk ve Kraliyet Ar-şivi'nde 746 numarada mevcut olan 1575 tarihli (İtalyanca) raporu, III. Murâd'ın şahsı hakkında şunları yazar: «Sultân Murâd takriben otuzüç yaşındadır; kısa boylu, uzun burunlu, zayıf bünyelidir; (insana) uzun ömürlü olacağı kanaatini vermez; tabiatı hüzne meyyaldır; haz duymasına sebep olan yegâne şey dine ve kendinden öncekilerin icrâatlarının târihine dâir kitâbîan okumaktan ibarettir. Şehvanî zevklerden pek az hoşlanır; kendi zevcesiyle iktifa eder; başka kadınlardan uzak durur; şarâb içmez. Üç evlâdı vardır ki, biri onbir yaşında bir kız, diğerleri Mehmed ve Selim isimlerinde ve birincisi dokuz, ikincisi sekiz yaşında iki erkektir. Kendisine takdim olunan istidaları kabul ederek, kendisine verildiğini işaret edip istidamın yerine getirilmesini irâde eder. Bundan dolayı birçok kimselerle Mehmed Paşa (Sokollu) arasında münazaalar çıkmıştır. Bu durum Mehmed Paşa'nın gözden düşmesine yol açmıştır. Babaları yalnız Mehmed Paşa'nın re'-yi ile iktifa ettikleri halde, bu Pâdişâh iş sahiplerini bizzat dinliyor; 700 sancaga mâliktir; 130.000 süvârî tedârik eder ki, 80.000 neferi Rumeli'den, ve 50.000 neferi Anadolu'dandır; 200 kalyon ve 200 mauna ordunun kuvvetini ziyâdeleştirir. Sokollu yetmiş yaşındadır ve gayet mülfet bir zâttır. Fevkalâde maharet sahibi ve gayet tedbirlidir, kendi efendisinin işlerine vâkıf olduğu gibi, şâir hükümdarların durumlarını da bilir.» Mafey Venieri'nin 1582 târihiyle, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'nde 9 numarada mevcut Rangun el-yazılan arasında bulunan (İtalyanca) seyahatnamesi yine bu pâdişâh hakkında şöyle söylüyor: «Şimdiki imparator 33 yaşında bir gençtir; orta boyludur; teni beyaz, fakat biraz sarıya maildir; saçları ve sakalı sandır; sakalı çenesinin altından geçerek bir şakağından diğer şakağına kadar uzar, yüzünün diğer kısımlarında birşey yoktur. Bıyıkları azdır; dudakları kalın, burmu kıvrıktır. Gözleri mâvidir. Kaşları kavisli ve kısadır. Alnını her ne kadar sarık örterse de herhalde genişdir. Mahzun tabiatlı, iyi bir Türk'tür. Pek kibirli değildir; ha-sîs ve inadçıdır. Biraz şiirden nasibini almıştır.» Bu seyahatnamede, Bragadino'nun cellâdı Mustafa Paşa da şöyle tarif edilmiştir: «Mustafa 80 yaşındadır; fakat bünyesi kuvvetli ve dinçtir. Boyu pek uzun değilse de, bütün tavırlarından gaddar ve kan dökücü olduğu anlaşılıyor. Kaşları pek uzundur, âdeta gözlerini örter; saçları seyrek; tavır ve hareketlerinde canlılık açıkça görülür; görünüşte hâli mülâyimcedir. Elbisesi mükelleftir. Hazır bulunanları büyük bir nezâketle kabul eder, gayet sür'atli selâm verir. Maharetli, tedbirli, akıllı, riyakâr, fasih ve belîğdir.» Mafey, Devlet'in varidatını sekiz milyon tahmin ederek, masrafların bu mikdardan çok fazla olduğunu beyân eder; o vakit orduda 145.000 kişi ve donanmada 300 kadırğa bulunuyordu. 3.500 akçeye kadar timâr sâhibleri birer at beslemeğe mecburdular. Bundan fazla olan timâr ve zeamet sahihlerinin, bu mikdân geçen akçenin her bin akçesi için bir at tedârik etmeleri lâzım geliyordu. Yeniçeri (Acemî oğlanları) saflarına Hıristiyan çocukları kaydedilmesi usûlden idi, ki ancak Ermeniler müstesna idiler. Acemî oğlanları yirmibeş sene sonra Yeniçeri olurlardı. (Halbuki Koçî Beğ, III. Murâd zamanından bahsederken şöyle diyor: «Dergâh-ı âli yeniçerileri ve bebecileri ve topçuları ve şâir ocaklarda olan kullar umûm üzere devşirmeden olup gayrı taifeden olmak memnu' idi. Devşirme dahî Arnavud ve Bosna ve Rûm ve Bulgar ve Ermeni taifesine mahsûs olup gayrı taifeden olmak memnu idi.» Acemî oğlanlarının yeniçeri olmaları ise, yirmibeş sene sonra değil, dört-beş sene sonra olduğu Koçî Beğ'in ifâdesinden de anlaşılır. Mütercim).

tanzim etmek tecrübesinde bulunmuştu¹⁸. Yaradılış i'tibâriyle halîm ise de, çabuk hiddetlenir ve o zaman merhametsiz olurdu. Raks ve mûsikîyi severdi. Mukallidlikten, hoş sözlerden hazzetmez değildi; asma saatçiliğe, ressamlığa husûsî bir meyli vardı¹⁹. Asrında şiirin tasavvufa temayülünü teşvik etti; rakkaslarla, cücelerle, maskara (soytarı) larla çevrili olmayı sever ve bunlara avuç dolusu altın atardı²⁰. Bütün fıkra mecmualarında yazılı bulunan şu vak'a, sözü edilen soytarılarından biri hakkında cereyan etmiştir:

Bu maskara bir gün Sultânın dâiresine girerek o gün yüz altın değil, yüz değnek istedi. Murâd «istediğini alırsın dedi. Elli değnek vurulunca maskara bağırarak «durunuz!» dedi, «öteki yarısı benim değil; beni aramağa gelen ve bugün alacağımın "yansım kendisine vermem için bana baskı yapan bostancındır» dedi²¹. Hakikaten bostancıya da elli deynek vurulup» maskar bu garîb düşüncesine mükâfat olarak o kadar altın aldı.

Murâd, ikinci namazına kadar vaktini bu türlü arkadaşlarla, bu türlü meşguliyetlerle geçirmeyi i'tiyâd etmişti. İkinci zamanı kalkar ve:

— «Günümüzü böyle geçirdiğimizden dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd edelim.» diyerek, hareme girerdi.

¹⁸ Riyâzî. Sultân Murâd, muasır olan Osmanlı şuarâ tercüme-i hallerinde «Murâd» yahud «Murâdî» nâmiyle gösterilmiştir

¹⁹ Ungand, 31 Mart 1575 tarihli raporunda diyor ki: «Es Ist ein teutscher Renegat, dess Sultani Tmjgohsess mit Namen Mehmet von Gratz gebür-tlg, der zu Sigeth knabenwels gefangen, und zu lernung des enverbs ist gehalten wurden, der bel mir die tag gewesen, und mir angezetgt, wie dieser Sultan grosse Lust, habe zu künstllöhen Unrwerchen die des Him-mels Lauf zedgen, aber er hat die werkh gern gross und mit Gewicht, gle-İchwol, dass İm PUdwerb und Thierwerg nlcht misf ailen, -hat kelne scheuch vor Plguren. Er sagt mir auah wle der Sultan sehr einzig und elfeminatus sel, und frei slctb. sehr mit narren und- Zwergen, wle dann iblshcr zu sehen, dass er dem MehmethBassa d&s Regtment f(lhren und er wart elner erlustigung ab.»

²⁰ «Avuç avuç altun», Peçevî, varak: 164. Bununla beraber Knolles diyor *ki: «More sparehanded than was for ttoe greatness of !bis state.» Bu İfade, şu eserdeki iki Venedik raporuyla hay!l uyuşmaktadır: Rank'm «Güney Avrupa Milletleri ve HfUctmd&rlan», s. 44; şu Kadar ki, Murad'ın mermerden bir hendek yaptırarak buna senelik ■ İki buçuktk milyona kadar bir meblağ gömdürdüğüne ve yatağını bu hendeğin üzerine kurdurduğuna dâir olan rivayetine efsâne nazariyle bakılmak lâzım gelir. (Hammer* İn kaynağı olan Peçevî'nln bu husustaki ifâdesi aynen şudur: «Tab' ve kadleri gayet zirek ve arif, rûh-ı kelâm ve İhamına muttali* ve vâkıf İdi; ebyât ve eş'arlarında ve evzâl ve etvârlannda cânlb-i tasavvufa mâü, her ke^âm-i dürebârları vahdet-i vücüd İsbâtına kaail, sellka-l latifeleri ol İblhâr-ı nâ-mütenâhîde sftmlfa ve sâil olmakJa şuarây-ı zemâneyi tetebbu* dçün irsal buyurdıkları gazelleri ekser ol vâdide idi. Şuarây-ı afin dahî letafet ve tab'-ı hümâyünma kaalller İdi, ve ekser-i eyyam memâlik-l mahrûsede belki Arato ve Acem'de olan hoş elhân ve nağme-güzâr ve sâ-«endegân-i mümtaz, ve şîrin-«üftârân ve kıssa-perdâz, ve erbâib-ı İu'b ve tarab ve eshâb-ı lehv ve sagaib alâ tarıkıl'münâvebe dâhll-i meclls-i hümâyûnları olup her biri ızhâr-ı kadd-res ve maharet ile nezâket ve şetaretler İdüp avuç avuç altun İnsaniyle memnun olur giderler İdi.» Peçevî, c. 2, s. 3. Mütercim)

²¹ «Masharanun biri şetaret ve maharetini İtmam İdüp pâdsâh in'ftm lde-cek mahalde «Yok, munkftrum, bu «ün altun İstemem; yüz değnek İste-rem.» İdir. Sebebi suâl tmyunhcak: «Hele ellisini urun; ondan sonra su âl buyurun.» İdir. «Urulsun» İdiye ferman İderier. Değnek elliye çıkar. «Turun; bir ortağum var, ellisini ona urun» İdir. Ortağı suâl İlmdukda «Her «ün 'beni da'vete gelen İx>stancı İn'âm alup giderken 'Seni ben götürdüm; nısfı foenümdür l dlyüp nısfını eltimden alır; bugün değneğin da-hî nısfı onun hakkı olmak lâzım gelir» cevâbım virir. Pâds&h bu latifeden hazz İdüp İhsanım taz'İf, bostancıya elli değnek urulduktan sonra min ba'd 'böyle yaz' İtmemeğe tenİbİh buyunrlar.» Peçevî, c. 2, s. 4. Mütercim.

Harem eğlencelerinde o kadar az i'tidâl gösterdi ki, hasekilerin (çocuk validesi olan gözdeleler) mikdârı kırka, çocukların yüz'e, cariyelerin beşyüz'e çıkmış ve câriye fiyatı İstanbul'da yüz misline çıkmıştı.

Murâd'ın valide ve hemşiresi Venedikli Bafonun yerine iki câriye göndermek suretiyle, oğul ve kardeşlerini o kadının pençesinden kurtarmak istedikleri zaman, —arzuları iktidarının derecesini aşan— Pâdişâhlar geçici bir müddet için iktidarsız kalmıştı²². Valide Sultân, oğlunun bu hâlini Safiyye'nin sihrine hami ederek ve birkaç Yahudi ile birkaç cariyenin bu hususta işbirliği yaptıklarından şüphelenmiş görünerek, cariyelerin bâzısını hadımlar vâsıtasıyla işkenceye aldı; bir kısmını denize attırdı. Birçoğunu da Rodos'a sürüverdi; sonradan bunlar Dersâ-det'e (İstanbul'a) getirilerek nedimler ve çaşnıgîrlerle evlendirilmişlerdir.

Murâd orta boylu idi; san çehreli olup süzük gözlerinin üzerinde kara ve kavisli kaşlar görünüp, gür ve kumral sakalı göğsüne kadar inerdi²³. Afyon içmesine hami olunan sarılığı ve zayıflığı²⁴, bu zehiri terk ederek şarâb içmeğe başladığı vakit kaybıldı. Ancak, haremdeki su-i istimâlâtı sar'a darbelerine uğramasına sebebiyet verdi²⁵.

Sultan III. Murad Han'ın Cûlûsu

1574 Aralığının 21'inde (7 Ramazan 982), Sultân Murâd, 28 yaşında bulunduğu halde Manisa'dan²⁶ Propontid sahilinde bulunan Mudanya'ya vâsıl oldu. Orada tesadüfen Nişancı Feridun'un onsekiz kürekçi çeker bir kadirgasını bularak²⁷ dört mahremi ile, yâni silâhdârı, çukadârı, rikâbdân,

²² Ali, (varak: 387) Murâd'ın bu durumu hakkında tercümesi mümkün olmayan birkaç beyit söyler.

²³ «Hilye-i şerifleri: Kasîrden belârek alçak 'boylu, beyaz tenli, ela gözlü, öbrüleri ve mehâsin-i letafet-nümûnları kumral, laim ve şalımda va-satü'l-hâl idi.» Peçevî, varak: 3. Kaşları kara demekte Hammer aldanmış görünüyor (Mütercim).

²⁴ Ungand, 3 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1575 raporunda, Sultân Murâd'ın şahsı hakkında su tarifi yazar: «Der Sultan İst von person nicht gross, sein Leib geschwankh, gar gelb, bleich, hat einen rotfarbnen Part, nasum agu-İlinum, polkhete Augen, hat mer eines Sc31ulverwan<Iten als krlegerischen Herrn Gebaerde und Ansehen, die Bleichlgeit soll daher kommen, dass er viel Opy vormals gegessen, iez wollen etUch, damit er sich des Opy enthalte, das er. doch gar maesslg pflge wein zu trinkhen; man ruembt in so grosser Hberalltat das er das Geld nicht achte.»

Knolles Murâd'ı civânmerd gösterecek yerde hasis olduğunu söyler ve hakikate aykırı olmak üzere sarhoş yapar: «Yet-it is reported that ne would offentimes himself drlnk plentifully of wormwoodwine.» (s. 251). Mezere, s. 146, renginin değişmesi hakkında şöyle söyler: «Çünkü sonunda şişman olduğu, ve renginin kızıştığı rivayet edilir.»

²⁵ «He was much subject tho te falling sickness», Knolles, s. 651.

²⁶ Baudier (Bodiye) «Türklerin Umûmi Târîhi Kılavuz (Rehberi) (Paris, 1628, s. 442) adlı eserinde yanlış olarak «pederinin vefatında Amasya'da idi» diye yazar.

²⁷ Sagredo, «Koridor primo Sigillator» diyerek Feridun'un ismini tahrif eder.

muallimi ile birlikte bu gemiye bindi. Yedi saat yolculuktan sonra İstanbul'a varıp, Sultân Bâyezîd köşkü yakınında sahile çıktı. Kendisini deniz tutmuş olduğundan yıkanmak üzere su istedi; tatlısu bulunamayıp, deniz suyu kullanmak mecburiyetinde kaldı. Bu hâlin hâtırası olmak üzere sonraları buraya bir çeşme inşâ olunmuştur. Hasan Çavuş ile kadirganın kılavuzu Ahmed, Pâdişâh'ın geldiğini haber vermek üzere sadrâzâmın sarayına gittiler. Sokollu fener tutan adamlanyle birlikte, yeni efendisinin elini öpmek ve validesinin yanına götürmek üzere koştu. Murad'ın gece ilk olarak verdiği emir —henüz başlayan saltanatına rakîb olmalarından korkduğu— beş kardeşinin îdâmı oldu²⁸.

Seher vakti vükelâ ve ekâbir-i devlet (devletin yüksek rütbeli memurları) siyah kavuk giymiş oldukları halde, Ayasofya Câmii'ne toplanarak sabah namazının edâsmdan sonra sarayda dîvân salonuna gittiler. Saat yedide siyah tezyinat ile müzeyyen mor atlas dolama ve başına siyah kavuk giymiş olduğu halde tahta çıktı; ilk olarak sadrâzam yeni Pâdişâh'ın ayaklarına kapandı²⁹; ondan sonra diğer beş vezîr, yâni Sakız fâtihi Piyâle, Ahmed, Mahmûd, Lefkoşa fâtihi Mustafa, Yemen ve Halku'1-Vâd fatihi Sinan Paşalar ile kapdân Kılıç Alî Paşa, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Abdurrahmân ve Mehmed Efendiler, defterdar Ca'fer, Lâlezâr ve Mehmed Çelebi Efendiler, Nişancı Feridun Beğ, müftî, İstanbul kadısı, bütün ulemâ kadrosu, yeniçeri, sipâhî, cebeci ve bostancı ağalan, nihayet mâbeynciler, muhafız askerleri ta'zîmâtları arz eylediler³⁰.

²⁸ Selânikî, Âli, Peçevî, Hasan Reg-zade, Avrupalı müverrihlerden Sagredo, Knolles, Mezere, Bodiye (Baudier), Gerlaş (Gerlaeh) ve diğerleri. Venedik elçisinin raporu yanlış olarak Murad'ın dört kardeşinden bahseder: «4 figlio andati al macello, costume antico di questa casa benche crudele». Osmanlı müverrihleri bu İdfîmî, Murâd'ın verdiği gece İcra olduğunu yanlış olarak söylerler. Binâenaleyh «Relaifone di Const. e gr. Turco» eserinde (Rank, CMiney Avrupa Hükümdar ve Milletleri) Murad'ın kardeşlerinin İdamına muhalif ve icrasını te'hir etmiş olduğuna dâir olan ri-vâyet sırf uydurmadır, («Saadeti ü pâdişâh hazretleri dahi leyle-i mezbûre-de (vardığı gece, 7 Ramazan 982 Sah akşamı ve 8 Ramazan Çarşamba gecesi) beş aded şehzâdenün İlvâ-i hayâtların ser-nigün İdüp...» Selânikî, s. 126. Mütercim)

²⁹ «Kendileri (III. Murâd), lübas-ı mâtem-pûşîde, taşraya çıkıncaya kadar vüzerâ ve erkân-ı devlet dîvân-hânede tevakkuf eylediler. O günün (Çarşamba, 8 Ramazan) üçüncü saatinde bâb-ı hümâyün önünde taht kunlup ve azametü pâdişâh hazretleri uzun yenli, çep-râstlı nimtene ve mor atlas dolama ve müşemmel (başına siyah kavuk giymiş olarak) çıkup yemin ve yesânnda ağalar, çasnigirler toulundığı halde vüzerâyâ selâm virerek taht-ı hümâyûna cüluslarında İbtidâ sadr-ı â'zam selâm yerine tu-rup hallfe-i rüy-i zemini ta'zîm i t di; sadr-ı â'zam dâmenle yüz sürln-oeye kadar pâdişâh aya üzeri bulmarak ihtiram gösterdi.» Seianikî'den telhis, s. 127. Mütercim.

³⁰ Selânikî, cülusu tebrik eden zevatı su tertible zikreder: cVezîr-i â'zam, ikinci vezir Piyâle Pasa, üçüncü vezir Ahmed Paşa, dördüncü vezir Mah-mûd Paşa, beşinci vezir Lala Mustafa Paşa, altıncı vezir Sinan Paşa, sonra Rumeli beğlerbegi Slyâvuş Paşa, Kapûdân Kılıç Alî Paşa, Rumeli kazaskeri Abdurrahmân ve Anadolu kazaskeri Mehmed Efendiler, Lala Ca'fer Beğ, defterdar Lâle-izâr-zâde, Anadolu defterdarı Mehmed Çelebi, şikk-ı sânl defterdarı Sünbül Efendi, şehir-eminl, reis efendi, cebeci-bası; bunlardan sonra (kazaskerler dîvânda bulunduğu cihetle, mülkiye me'mur-larından addedildikleri anlaşılır; mülkiye'yi müteâklb ulemâ başlıyor) şeyhülislâm Hâmid Efendi, İstanbul kadısı, hâzır olan diğer ulemâ; (bundan sonra maiyyet-i şâhâne ve askerî başlıyor) rikâb ağalan,

Pâdişâh bu merasimden sonra, hareme çekildi; hadım-ağaları ellerini kavuşturmuş oldukları halde Sultân Murad'ın kendilerine hitâb etmesi için bekliyorlardı. Deniz tutmasından sonra iştihâsı yerine gelmiş olan

Murâd, bunlara:

— «Karnım aç, yiyecek veriniz.» dedi.

Bu söz, bir kıtlık işareti olmak üzere telâkki olunup, hakîkaten o sene içinde kıtlık çıktı ve bu suretle tesadüfen söylenen sözlere hususî bir ehemmiyet atfeden halk i'tikadını takviye etti. Bâzı müsâid olmayan alâmetlerden fâl bakarak kötüye yorumlamak, Peygamberin hadîsi ile men edilmiş olduğu halde, halkın bu gibi zanlarda bulunması³¹ Osmanlı-lar'a Yunanlılar'dan, Romalılar'dan geçmiştir.

Cenaze namazı Pâdişâh hâzır olduğu halde kılındı; ondan sonra vezirler II. Selim'in na'sını Ayasofya Câmiî'nin batı tarafındaki avlusuna götürdüler³². Bir gün sonra da îdâm olunan beş şehzadenin cenazesi kaldırılarak, babalarının ayak ucuna gömüldüler. Saray kırk gün matem tutarak, bu müddet zarfında Sultân Murâd babasının, kardeşlerinin ruhları için Kur'ân okutturdu, sadaka dağıttı.

Cülus Bahşişi

Üç gün sonra, (25 Aralık, 11 Ramazan), Pâdişâh hazîneden cülus bahşişi çıkardı. Her biri onbin dukalık yüzün kese altın —ki cem'ân bir milyon yüzbin altın eder— askere tevzî olundu. Yalnız yeniçerilerin her-biri 50 altın, yâni, cem'ân 70.000 altın aldılar³³. Ertesi gün Sultân Murâd vezirlere ve

bölük ağaları, çeşnidirler, müteferrikalar, çavuşlar, bölük kethüdalı, bölük halkıyla yeniçeri ağası, segbân-bası, kul kethüdası (Harbiye müsteşarı), kâtib efendi (yeniçeri kâtibi, harbiye muhasebecisi), cümle-i erkânıyla ale't-tertib ha-sektler, yaya-basılar, solaklar, yeniçeriler, kapucular. s. 127. Mütercim.

³¹ Vaktiyle sadrâzamların da ilk sözlerinden f&l çıkanındı. (Mütercim)

³² Sultan III. Murâd'ın cülusuna Şemsi Pasa şu mısraı ile .târih düşürmüştür: «Şimdi buldı Murâdını devran» (982) (Mütercim)

³³ Selanik!. Bu hesaba göre o zaman 14.000 yeniçeri vardı. Gö-riceli Koçî Beğ'in istatistik! rakamlarına göre bunların hakikî mikdârı 13.599 neferdî.

(Mütercim'in ilâvesi: Hammer burada ulûfeli asker ve saray hademesinin o zamanki mikdârına dâir Koçî Beğ'in verdiği malûmatı yazmış ve bunun yekûnu, Koçî Beğ'in yanlış olarak yazdığı gibi 36.153 değil, 37.288 olduğunu beyân etmiştir. Halbuki Koçî Beğ Risâlesi'nin matbu nüshasında gösterilen rakamların yekûnuna muvafık olduğu ve Hammer'deki rakamların birkaçına hatâ bulunduğu anlaşıldığından, mezkûr risalenin bu hesabı gösteren cedveli aşağıya aynen ikti-hâs edilmiştir:

Nefer

124 Dergâh-ı âli müteferrikaları

40 Cemâat-i çaşnigîrân

290 Çavuşân-ı dergâh-ı âli

4 Küttâb-ı defter-i hâkaanî

31 Küttâb-ı dîvân-ı hümâyûn

devletin büyük me'murlarına kıymetli hediyeler ve matem libâsı nâmiyle kürkler ihsan etti. Sadrâzâmın hissesine 6.000 altın, beyaz atlas kaplı samur kürk, daha az kıymetli kumaş demek olan serâsire kaplı diğer iki kürk, kıymetli taşlarla süslü bir kılıç düştü. Diğer beş vezirin her birine 4.070 altın, iki hil'at verildi. Nişancı ile defterdarlar kaftan alamadılar, yalnız 500 altın ihsana nail oldular. Saray erkânından bir takımı tekaüd edilerek, bir takımı yeni mansıblara yükseltildiler. Bunlardan iki mâbeynci sancak-beğliğine ve bir çaşnigîr sü-vârî kumandanlığına tâyin edildi. Murâd'a cülus haberini götüren Hasan Çavuş'a çavuş-başılık verilmek suretiyle mükâfatlandırıldı. Ancak bu adam sert ve kaba tabiatlı olduğu için kapıcılar-kethûdâsı (Ferhâd Ağa) tarafından terbiye edilmek lâzım geldi. Bir müddet önce tekaüd edilmiş olan Rumeli kazaskerinin (Kadı-zâde) tahsisatı artırıldı. Kadılardan şey-hulharem Hüseyin Efendi su yollarının ve Harem-i Şerifin tamirinde istihdam olunmuştu. Bu defa Medîne-i Münevvere kadılığını rica edip, evvelâ uygun bulunmadıysa da, Mekke Şerîfi'nin iş'ârı üzerine arzusu yerine getirildi. Pâdişâh, cülusu şerefine Kara-kule'den dörtyüz mahbûsu, bu arada Halku'l-Vâd'm cesur müdafii Zerbeloni'yi serbest bıraktı. 1574 senesinin son günü (17 Ramazan) Sultân Murâd ilk defa olmak üzere Cuma namazı kılmak için Ayasofya'ya gitti; 5 Ocak (22 Ramazan) bütün saray halkıyla Eyüp

-
- 17 Küttâb-ı ahkâm-ı mâliyye
51 Küttâb-ı hazîne-i âmire
10 Hazînedâr-ı birün
356 Cemâat-ı bevâbân-ı dergâh-ı âlî
2210 Cemâat-ı ebnâ-i sipâhiyân
2127 Cemâat-ı silâhdârân
400 Cemâat-ı ulûfeciyân-ı yemin
407 Cemâat-ı ulûfeciyân-ı yesâr
406 Cemâat-ı gurebây-ı yejnîn
407 Cemâat-ı gurebSy-ı h
13599 Cemâat-ı yeniçeriyân ve segbânân ve piyâdegân ve zağarcıyân
7495 Cemâat-ı gılmân-ı acemîyân der İstanbul ve Edirne ve Geliboh ve hadaayık-ı hâssa
4396 Cemâat-ı istabl-ı âmire
489 Cemâat-ı matbah ve kilâr
625 Cemâat-ı cebeciyân
1099 Cemâat-ı topcıyân
400 Cemâat-ı arabacıyân-ı top
229 Cemâat-ı mehterân-ı hayme
158 Cemâat-v mehterân-ı alem
115 Cemâat-ı teberdârân
27 Cemâat-ı peykân-ı hâssa.
18 Cemâat-ı sakayân
6 Cemâat-ı müezzînân-ı hâssa
537 Cemâat-ı ehl-i hiref
54 Cemâat-ı suyolcıyân ve koncı
26 Cemâat-ı etibbâ ve cerrâhân-ı Yehûd
36.153 Cem'an yekûn.

Câmii'ne giderek, orada kılıç kuşandı. Edirne-kapımdan Aksaray'a dönerek sırasıyla I. Selîm, Fâtih, Şehzade Sultân Mehmed, Bâyezîd, I Süleyman ile II. Selîm'in ve îdâm ettirdiği beş kardeşinin türbelerinde, gözyaşları döküp duâ etti. Kur'ân nazil olduğu gece, yâni Kadir Gecesi'ne ³⁴ tesadüf eden gecenin ertesi günü (27 Ramazan) mevâcib (maaş) dağıtıldı. Yeniçeri ile birlikte sipahinin mevâ-cibi de verildiğinden «Bu âdet değıldür, sipâha bir gün sonra virilir» diye homurdanmalar olduysa da «Bayram ulufesi böyle virilir» cevabıyla geçiştirildi ³⁵;

Ramazânın 28'inci günü Pâdişâh, kafes arkasından dîvân müzâkelerine nezâret etti. Ondan sonra vezirlerin arzlarını dinlemek üzere Arz Odası'na gitti. Bu sırada bir gürültü koptu. Muntazam süvariden en son i'tibâr olunan dört bölük halkı, ulufelerinden geri kalmış akçeyi ve cüluslarda mu'tâd olan terakkinin bakiyyesini istiyorlardı ³⁶. Sadrâzam dostça yanlarına gelerek ve eski silâh arkadaşlarıyla konuşur gibi hitâb ederek Fâtih Sultân Mehmed'in kanunu mucibince, yeni bir pâdişâhın tahta sulusunda sipahinin yalnız ilk iki bölüğü beş akçe terakki alarak, onlardan sonra gelen iki bölük azablann dörder akçe ve eri sonra gelen iki bölük garîblerin üçer akçe aldıklarını isbât etti ³⁷. Bu deliller ve özellikle ödenmemiş maaşların te'diye edilmesi ve sipâhî ağası Velî'nin ordu hesaplarında yaptığı suiistimallerin tahkîkına defterdarların me'mûr edilmesi nâ'hoşnudlan yatıştırdı ³⁸. Bayram esnasında ³⁹ nişancı Feridun Beğ Pâdişâh'a kıymetli bir eser takdim etti. Fevkalâde malûmat

sahibi olan bu zât, saltanatın başlangıcından beri Devlet arşivinde tertiblenmeksizin toplanmış olan bütün siyâsî evrakı ve Osmanlı orduları

³⁴ Pâdişâh Kadir Gecesi Ayasofya'da namaz kılmıştı. Selânikli. (Mütercim)

³⁵ Verilen «resen» (yeniçeri mevâcibain son üç-aylığı) mevâcibi idi. Askerin maaşı demek olan mevâcibin bir seneliği dört «kış» (pay) ile verilirdi. Muharrem, saf er, rebûl'-evvel mevâcibine «masar»; rebî'ül'-ahir, cemâziyü'l-evvelî ve cemâziyü'l-ahirî mevâcibine «receo; receb, şa'bîn ve ramazan mevâcibine «resen»; şevval, zilka/de, zilhicce mevâcibine «le-zez» mevâcibi tâbir olunurdu. (Mütercim).

³⁶ «Ağalarımız bize ulufelerimizi kusur üzere ve terakkilerimiz eksik vir-mek isterler» diye şikâyet itdiler. Selânikli, Mütercim.

³⁷ Sadrâzâmın vürûdu üzerine aşağı bölükler «Bizüm toanşığı diğer bölüklerle beraber alup da terakkiyi nakıs aınamıza sdbeb nedür?» diye ıbağınşdılar. Sadrâzam «İki baş bölük beşer, diğer iW dörder, son iki bölük üçer alır; Sultân Meimmed Gaazî'nün defterlerine bakınua!» diye azubet-i lisân ite cevâp virdi. Selânikî'den telhis, s. 135. (Mütercim)

³⁸ Küçük mirânor Veli Ağa sipahiler ağası iken Halku'l-Vâd seferine me'mûr olup da «itmemiş bulunanların ulufelerini almış İdi. Bu toâbda şikâyet vâki olduğundan Sultân Selîm müderrislerinden Abdülganî mtbâseretiy-le başdefterdâr l*âle-İzâr-zâde hanesinde hesabımın teftişine ihtida olundu. (Gurre-i şevval). Selârukî'den telhis, s. 136. (Mütercim).

³⁹ «Birkaç günden beri kar ve yağmur erkân-ı devletin birbirine gitmesini müşkilâta düşürmüş ve arefe olan perşembe günü pek soğuk olmuş olduğu halde. Şevvalin İlk gecesi fırtına sakinleserek kuvvetli İncimad (don) olduğunu ve muâyedeye (bayramlaşmaya) suhuletle gidildiğini ve o gttm öğleden sonra lodos eserek fırtına çktüğünü» Selânikli kaydeder. Feridun Beğ'in Mttngcat-ı takdim etmesi 9 Şevval'dedir.

seferlerinin merâhil-nâmelerini övgüye lâyık bir sebat ve gayretle bir-araya getirip, herbiri bir pâdişâh zamanına âid olmak üzere onbir kısımda tasnif etmişti. Bu eser 1.800 parça yazışmadan mürekkep olup Mün-şeât-ı Selâtın nâmiyle ⁴⁰, büyük boyda 3.000 varakayı içine almaktadır. Feridun, bu teşebbüsün hâmisi olan sadrâzam Sokollu vâsıtasıyla kitabı atebe-i pâdişâhîye ulaştırdı ⁴¹.

Yine bu ay içinde (6 Şubat - 24 Şevval) Macarlı Ferhâd Paşa (mütekaid vezir) vefat etti. Vûzerâ târihinde bundan güzel yazı yazan yoktur ⁴². Ferhâd, Sultân Süleyman'ın sevgili şehzadesi Mehmed'in kızı olan Hümâ Sultân'la evlendirilmişti; ondan beş oğlu ve üç kızı kalmıştır. Bir Frenk tabibi Ferhâd Paşa'nın tabibi Koca Şücâ'yı vezirin vefatına sebep olmakla itham ettiğinden Pâdişâh'ın tabibi Gıyâseddin ⁴³ bir tezkire-i hümâyûn ile tahkîkına me'mûr oldu. Koca Şücâ, Ferhâd Paşa'nın iki seneden beri taştan muzdarip olduğunu ve «mîtridâd»dan başka ilâç ⁴⁴ vermediğini isbât ederek, kurtulabildi. Sadrâzam küçük mîrahor Velî ile defterdar Üveys'in haklarında başka türlü tahkikat açtırdı: Velî, haksız olarak almış olduğu 150.000 akçeyi iade etti; lâkin vezirlerin —Sa'deddin tarafından mühürlenmiş ve şehzadelîği zamanından Sultân Murad'a âid olan— bir para torbasını izin almaksızın açmış ve içindeki parayı almış olmakla itham ettikleri Üveys; efendisinin himayesine istinaden mağrûrâne ve kaba bir tavırla şu cevâbı verdi:

— «O vakit de şimdiki defterdar bulunduğum cihetle hazîneyi açıp kapamak hakkına mâlik idim; eğer biraz para aldım ise, fiâzı mühim işler için aldım; sû-i istimalim bulunacak olursa bin mislini te'diye etmeğe hâzırım.»

Sadrâzam çavuş-başıyı tahkikata devam etmesi için yardımını talep etmek üzere Sa'deddin'e gönderdi; lâkin Sa'deddin Murâo'nun cülusundan beri nüfuzunun kırılmış olduğunu söylemekle iktifa etti. Sokollu'nun teşebbüsü bir neticeye ulaşamayıp, yalnız tefsirinin kalmadığını ortaya koydu

⁴⁰ cMünşeâtü's-Selâtım terkibi, takdim edildiği târih olan 982'yi gösterir. Mütercim.

⁴¹ Sonraları yine bu unvan ile, bu eserin 267 yazışmadan İbarettir bir nüshası tanzim olunmuştur. Her ikisi de Osmanlı (tarihinin en mühim kay-naklarındandır.

⁴² cBeyne'l-vûzerâ» 'Merhum Ferhâd Paşa gibi ehl-i ma'rifet kimse vezârete gelmemişdür» diye nakl olunur.> Selânikli, s. 138. Mütercim

⁴³ II. Selim ve III. Murâd'ın tabibi olan Gıyâseddin Mehmed. Sultân Süleyman'ın son tabibi Kaysûni-zâde'nin vefatından sonra (976/1568) bu hizmete tâyin olunmuştur. Tababet İlmünde de mütebahhir olup tarîkat-ı ilmiyyede bulunan seyh-i âlim Gıyâseddin'in oğlu İdi. Atâ'l, Teracim-i Ahvâl, s. 237. Buna rağmen Gerlach, Sultân Süleyman'ın son tabibi saatçilikten tabib olinus &k* Zenc'dir, derken hatâ eder; fakat «Tablî günde Üc-yüz akçe alırdı» demesi doğrudur.

⁴⁴ Mîhrdâd tarafından icâd olduğu rivayet edilen bir panzehirdir. Selânikli, bu ilâci «mitravitus» diye yazar. Mütercim.

⁴⁵. Sadrâzâmın o zamana kadar orduda hâiz olduğu hürmet de sarsılmağa yüz tutmuştu. Bunun delili, aşağıda yazılacak vak'adan anlaşılacak ve bu münâsebetle, ordunun intizamsızlığının Pâdişâh'a rağmen bile devam ettiği görülünce, sadrâzâmın nüfuzunu kaybetmesine pek fazla taaccüb edilmeyecektir.

Murâd bir gün kadirga ile bir Rum meyhanesinin önünden geçerken sarhoş birkaç yeniçeri kendisini tanıyarak: «Sihhatine içiyoruz» diye pencereden kadehlerini gösterdiler. Pâdişâh bu kaba hitâbdan kızarak, Müslümanlar'ın şarâb içmesini men eden bir irâde neşretti. Bu emrin ilânı üzerine 300 sipâhî toplanarak subaşı'yı hiyle ile aralarına getirip fena muameleye uğrattılar. Sadrâzam gürültüyü yatıştırmak için geldiği halde, ona da değnek gösterilerek, pâdişâh gibi (?) tehdîd olundu ⁴⁶. Murâd korkarak, neferlerin her türlü intizamsızlıktan uzak kalmak şartıyla şarâb içmelerine müsâade ettiğini bildiren yeni bir emir neşredip, birinci emri ibtâl etti; bununla beraber yeniçeri ağası azledilerek, bu mansıb, Cerbe muhârebesinde esîr edilen Ceneviz asîl-zâdesi Çikala'nın oğlu mühtedî (Müslüman olmuş olan) Cığala (Cağala)'ya verildi. İşte bu suretle, kara ve deniz kuvvetlerinin en büyük iki rütbesi olan yeniçeri ağalığı ile kapûdân-paşalık iki İtalyan mühtedînin, yâni Ceneviz Çikala ile Kalabralı Oşiali'nin (Kılıç Alî) elinde bulunuyordu.

II. Selîm'in vefatından az evvel 3.00 duka kıymetinde bir kılıç almış kapdân-paşa —merhum pâdişâhın aslı Iskalavonya'dan, yâhud Hırvatistan'dan olan Rumeli beğlerbeği Siyavuş Paşa'ya va'd etmiş olduğu— sultânın sağdıçlığına me'mûr oldu. Sağdıç'm bir yüzük ile bir çift pa-buçdan

⁴⁵ «Şevvalin onsekizinde, pâdişâhın şehzadeliği zamanındaki umuru defteri dlvân-ı hümâyûna gelerek çuka kise içinde ibasdefterdara teslim olundu. Ertesi gün defterdar Kara Üveys dlvân-ı hümâyûna ihzar olunarak «öte taraf dan (yâni şehzadenin, hükümet merkezinden) gelirken Lala mühriy-le mahtûm, sandukları aç.up içinden ba'zı levazım için parâ çıkarmışsın; 'ba'zı kimselere de emirsiz ulufe vermismim sözleriyle ttab olundu. Ber-mu'tâd vüzerâ huzuruna kahce döşenip husemâsjyle beraber oturdu. Kazaskerlerle sadrâzam isticvâb ettiler (sorguya çektiler, cevap İstediler). Kara Üveys: cBen defterdâram; hazne-i hümâyûn benim ma'rifetümle açılır; kapanır. Açdum; ne ise mesâllh-î mühimme lâzım olduğu üzere gör-düm. Zayi' olmış nesne var ise beyân onusun, yirline bin vtreyüm.» diye cevâp verip kalkdıktan sonra vezlr-i âzam, kendisini çavus-bası İle La-la'ya gönderdi. Lala demiş ki: <Cülûs-ı hümâyûn haberi gelince blzüm vazifemüz kalmadı. Defterdara ve şâirlerine hükümümüz sâkitdur; vekâ-let-i âmmeye me'mûr olan sadr-ı /zam hazretlerinin re'ylere olmayınca bir iş yapılamaz, diye tembih itdüm. Sandukların açılmasına lüzum yoğ-ıdl; bundan sonrası da kendilerinin irâdelerine müfevvizdur.» (Selanik! den telhis, s. 141). Haminer, Lala Gazanfer Aga'yı muallim Sa'de'd-dln diyerek yanıldığı gibi, ağanın cevâbım da yanlış tercüme etmiştir. Fakat bu tahkikatın -Kara Üveys'in mensubiyetinden dolayı- neticesiz kaldığı doğrudur. Mütercim.

⁴⁶ Gerlach'in Jurnalı: cWeil er Ihnen den wein verbaten, so soll die lange Hubr (so rennen sie den Bassa selber) und der Kalzer zusehen, wann sie in den Krelg zichen, wie sie bestehen werden, sie wellen zuvordest auf zween zuschlagen» Askerin tahkirlerinin ve isyankârlıklarının cezasız kalması yeniçeri ağasının ne kadar İktidarsız, sadrazâmın ne kadar nüfûz-suz olduğunu gösterir.

ibaret olan hediyesi 50.000 akçe ve güveyi hediyesi bunun iki misli tutmuş idi.

Avrupa Devletleriyle Sulh Müzâkereleri

Bu kadar uzun müddet gözlerimizi Murâd'ın sarayı dâhiline yönelttikten sonra, artık Devletin Venedik, Fransa, Lehistan, Transilvanya, Avusturya hükümetleriyle ve Avrupa'nın diğer devletleriyle olan münâsebetlerine sözü getirmenin zamanı gelmiştir.

Vilâyet valilerine mu'tâd olduğu üzere cülûs-ı hümâyûnu bildiren muharrerât⁴⁷ gönderildiği sırada Mustafa Çavuş eski kapitülasyonun⁴⁸ elli altı madde olarak yazılan yeni nüshasını Venedik'e götürmeğe me'mûr oldu. Doc da bilmukabele Şövalye Jak Suranzo ma'rifetiyle teb-rik-nâme ve sulh ahidnâmesinin Senato'dan tasdik-nâmesini İstanbul'a gönderdi.

III. Murâd, Lehistan Kralı olduğu halde tahtını Fransa tahtıyla değiştiren Hanri d'Anju'dan hoşlanmadığı ve sadrâzam Fransa maslahatgüzârı olan Ak piskoposuyla uyuşamadığından, Fransa sarayına elçi gönderilmedi, Maslahatgüzar da İstanbul'dan ayrılmağa mecbur kaldı. Lehistan elçisi Taranovski Sultân Murâd'a cülusundan dolayı Lehistan'ın tebriklerini arzetti; Pâdişâh, Manyat'lara yazdığı cevap-nâmede, Lehistan Krallığı'na İsveç Kralı'nı, yâhud Transilvanya Voyvodası'nı seçmelerini tavsiye etti. Sadrâzam da Lehistan'ın Avusturyalı Maksimiyen veyâhud Rusyalı Korkunç Jan aleyhinde bulunması için Taranovskf ye şifahen teşvikte bulundu. Pâdişâh Transilvanya voyvodası Batori'nin seçilmesinde nüfuzunu kullanmayı ancak az bir zaman önce kararlaştırmıştı. Zîrâ uzun bir zaman⁴⁹ bu voyvoda ile —İstanbul'da adamları Emerik Antalfi ve Aleksandır Tinodi ma'rifetiyle Transilvanya Prensiği için müzâkerelere girişmiş olan— onun rakibi Bekes arasında mütereddid kalmıştı. Lâkin Batori, yalnız Maroş nehri üzerinde bulunan Zent-Pal mevkiindeki askerî muvaffakiyetiyle değil,

⁴⁷ Kâtib Mehmed'tn tarihinin sonunda (CâmTttt-Tevarf; bendeki nüshada s. 298) sadrâzamanın talebi Üzerine Selim'in İrtihaline ve Murâd'ın cülusuna dâir Diyârbeklr, Bağdâd, Musul valiliklerine hitaben kaleme aldığı bir mektup dercedilmiştir. İnşfty-ı Ali'de, 13. parça, Âli tarafından -hutbenin Murâd namına okunmasını âmir- valilere yazılan ferman vardır.

⁴⁸ İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Suranzo'nun raporu. Bu ahidnâme-nin 1 Cumâdel-ulft tarihli aslı Venedik Arsivi'nde mevcuttur. Bu târih 10 Ağustos'a tesadüf ettiği gösterilmişse de, bunda hatâ vardır. Zira 1 Cumâde'l- ulâ 8 Ağustos'a rastlar.

⁴⁹ Ungand'm Kaniye kumandanına mektubu -ki bu olayları reddedilmesi ka-abil almayacak surette gösterir- Gerlach'da bulunur, s. 135. Antalfi ve Ungand'in görüşmelerine de bakınız, kezâlik.

İstanbul'da elçileri Piyer Begrod⁵⁰ ve Aleksandır Kendi'nin münâsebetleriyle rakibini galebe etmişti. Kendi, mu'tâd olan verginin artırılmasını arz etmeksizin, efendisinin Transilvanya Prenslığı'nin tasdikini Pâdişâh'dan talep etti. Osmanlı Devleti bu talebi yerine getirmek şöyle dursun, bil'akis Ahmed Çavuş⁵¹ vâsita-sıyla —Zent-Pal muharebesinde esîr edilip, haklarında âsî muamelesi gösterilmiş olan— Balassa ve Misel Sergeosin'in oğullarının bırakılmasını tebliğ etti. Batori buna dâir olan mektub ile birlikte Lehistan Krallığı'na seçildiği haberini aldı. Yagelonlar ailesinden Prenses Anna'nın kocası olması, Manyatlar'ın kendisini seçmelerine sebep olmuş ve bu suretle Lehistan ve Transilvanya hükümdarlıklarını birleştirmişti⁵².

Selîm'in vefatından sekiz gün önce tercüman Mahmud, Sonnek Baronları⁵³ Destenbeg ve David Ungand vâsitalarıyla sekiz sene için yenilenmiş olan ahidnâmeyi hamilen, sefir sıfatıyla Viyana'ya gönderildi (4 Aralık 1584)⁵⁴. Selîm'in irtihalinden on gün sonra da Murâd'ın cülusunu tebliğ için alelacele giderek Mahmud'a iltihak etmek üzere bir çavuş gönderildi. İmparator Maksimilyen'in sefirleri, Noel Yortusu Günü iki tercümanlarım —Sultân Selîm'in vefâtıyla hükümsüz kalması muhtemel olan— kapitülasyonların yeniden tasdikini talep etmek üzere, dîvâna gönderdiler. Bu tasdik vaad olunmakla beraber cülus hediyesinin gelmesine bırakıldı. Mahmud Prag'da vefat etti ve na'şı kalaydan bir tabut içinde Gran'a kadar nakledildi; hediyeler ise ancak ertesi sene Temmuzun 6'sında Baron Preyner vâsitiyle getirilmiştir ki, gümüş saatlerden, altın kadehlerden, 9.000 ekü altınından tertiblenmiş ve sulhun yenilenmesi talebinin kabulünü mutazammın idi; bu paradan başka fevkalâde hediye olmak üzere sadrâzama 9.000; ikinci vezire 2.000; diğere vezirlere 1.000'er, Budin valisine 3.000, Devlet tercümanına 1.800 ekü gon-derilmiştir. Derece derece daha aşağı olmak üzere diğere beğlere, ağalara da akçeler armağan ediliyordu. Pâdişâh'a takdim edilen hediye de 45.000 ekü veyâhud o

⁵⁰ Bethlen (s. 294) bunu «Grui» diye isimlendirir. Avusturya elçilerinin raporları şöyle söylüyorlar; «Advent agense transylvanus nomlne Peter fig-rud, non cum tributo, sed exteaordlnarlus.»

⁵¹ «Quare ratione mandati nostri nulla ejtcsatione ad-hibita cum praedlcto - Ohausio (Ahmed) nostro praedicta, mancipia ad Portam nostram exelsam mltere nequaquam recuses et negligas, secus n« fecerls.» Gerlach'm İstanbul'dan 17 Aralık 1575 tarihli Jurnalı.

⁵² Bettolen, c. 2, s. 409. Bethlen'in toiraz yukarıda bir çavuşla gönderildiğini bildirdiği mektup 1 Nisfın 1575 târHıU olup bir çavuşla değil, Gerlach' in İfâdesinden anlaşıldığı üzere Taranovski ile gelmiştir. Bu mektupta şöyle yazılıdır: «Sed cum Rex Suecorum habeat sororem ajnici nostri Si-gismundi Augusti aut hunc ellgite aut allquem vestra Regia dignltate dignum, aut vero Woiwodam Transylvanensem Stephanum Battori de SomUo.»

⁵³ İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphânesi'nde 537 numarada, Rim (Rym)'In İstanbul seyahatine dâir 27 Temmuz 1584 târlhü Felemenkce bir risâlecik vardır.

⁵⁴ Gerlach'm jurnalı, s. 68, bu târihi gösterir.

zamanın rayicine göre 30.000 Macar altını idi. Tasdiknameler sefire ancak üç ay sonra verildi⁵⁵. Sokollu'nun o zamana kadar ısrarla talep ettiği ve Teis nehrinin öte tarafındaki belli başlı müdâfaa noktalarından olması yüzünden Macaristan Meclisi'nin⁵⁶ dâima reddettiği Kalo kalesinin yıkılması, artık söz konusu edilmedi. Lâkin, açıkça zîkrolundu ki, Türkler'in o sene içinde zabtetmiş oldukları Keke, Dive-ni, Sömüske, Fonyod (Funiud) isminde dört kale, onların (Türklerin) ellerinde kalacaktır⁵⁷. İmparator Maksimiyen, Macarlar'm Tit-liov'u olan Nikola Istoaanfi'yi Budin Valisi Mustafa Paşa'run barış zamanında elde etmiş olduğu kalelerin iadesini talebe göndermişti. Mustafa Paşa şöyle cevap verdi:

— «Bunların zabt olunduğu haberi İstanbul'a kadar gitmiştir; bundan dolayı husûsî bir pâdişâh emri olmadıkça iade edemem. Bekes'e edilen yardımlarla bir-iki kale değil, bütün Transilvanya Pâdişâh'm elinden alınmağa çalışılıp dururken, ne hakla o kalelerin iadesi talep olunuyor? Atmacanın mecbur olmadıkça avını pençesinden bıraktığı hiçbir zaman görülmüş müdür?»⁵⁸

Gran beği de aynı istilâ fikriyle o sene 600 süvari Obvar önüne gitmiş ve muhâfizları birkaç el mızrak atışmağa davet etmişti. Drezeli ve Novigrad kumandanları Pohanzi kalesini ansızın almak teşebbüsünde buldukları gibi, Ştuhlveysenburg beği Palota üzerine atılmıştı⁵⁹. Ka-şo civarında Türkler Hilo-Gardo, Vandek, Lantu, Zilas isimli dört köyü yaktılar. 4.000 Akıncı ve 3.000 piyade Papa ve Duten civarında Kuyra-inis'e kadar

⁵⁵ Gerlach, s. 131: «Den 22 hat der Bassa dle Bestaettigung des Friedens tberschikt, den 30 sind Bartolomeus und Stephan Grutner mit der Frl-edensbestaetUigung an Sr. k. k. Majestaet abgefertigt worden.» İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Ungund'm raporuna da bakınız.

⁵⁶ Ungand ve Bethlen, 2, s. 323, Gerlach (s. 139) diyor ki: «Zwel În der Nachbarschaft au den Bergstaedten dem ungarischen Frelherrn Wala-slan zustraendlg, Dlvln und Blattenstein, Zluni jenselts der Donau und Tunnot in Crabaten.»

⁵⁷ Ekim 1575'de Ungund Türklerin de Blondvar, Segesd, Yaş-Bereny, Ze-çeni (Szeeseny) kalelerini yıkılmaları şartıyla Kalo (Kallo) kalesinin yıkılacağına sadrâzama İfade etti. Sokollu sulhun bozulması hususundaki ha-tânin Balassa'ya, Peges'e, Bogdan'a atfetti. Ungand'm İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'ndeki raporuna bakınız. Bu raporda Sokollu'nun Receb 983 (Ekim 1575) tarihli mektubuna da müracaat olunmalıdır. Bunda ve-zîr-î âzam, Sultân Mehmed'in irtihâline dâir İmparatora yazdığı mektubun cevâbına cevap olmak üzere Kalo'nun yıkılmasını açıkça talep etmektedir. Ramazan tarihli ikinci bir mektup o zamana kadar sulhe mân! olan sebepler sayar.

⁵⁸ Istonafı (Kolonya 1622, s. 147) Bethlen'den (c 2, s. 323) daha az tafsilât veriyor. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde İmparator Maksimiyen'in üç mektubu vardır: 5 Nisan tarihli birincisi sadrazamın, Sultan Selim'in İrtihâline önce sulhun yenilediğinin tebliğine dâir yazdığı mektuba cevâbidir. 24 Nisan 1575 tarihli ikincisi, zât-ı şahaneye gönderilen hediyelerin hâmilî Baron Preyner'I Budin valisine tavsiye ediyor. Üçüncüsü, buna benzer bir maksadla, Gran paşasının elçi Ungand'ın yanına verdiği Ali Çavuş hakkında memnuniyetini bildirmek üzere yazı-mıştır.

⁵⁹ Selânkî (s. 128), 20 Ramazan 982 (3 Ocak 1575) tarihinde, Novigrad beği tarafından gönderilmiş onbeş esirin geldiğinden bahseder. (Bunları Budin serhaddinden Novigrad begl Ferhâd Beğ'ln «dil için» gönderdiği yazılıdır. İstanbul basımı, s. 132. Mütercim.)

ilerleyerek Dubra boyunca Kulpa'ya kadar bütün o havaliyi tahrib etmiş ve 400 esir alarak dönmüşlerdi (Aralık sonları). Ancak bu akınların hepsi Karniyol'un kahraman kumandanı Herbart Do Erperg*'in üç ay önce vukua gelen müdhiş hezimetinde mühim değil idiler⁶⁰.

22 Eylül 1575'de Bosna Sarayı Huveyna, Pozağa, Pakariz sancak beğle-riyle Vellayi alay-beği Vihiç kalesini zapt etmek üzere 2.000 kişi ile yedi topa varan bütün kuvvetlerini Kroya üzerinde toplamışlardı. Umûmî kumandan olan Auersperg Baronu Herbart hasmının gelişinden haber alarak yerli askerini (milis) Küçük Radonya ırmağı civarında RodanskT-de toplanmalarını emretmişti; lâkin Herbart'ın kuvveti Osmanlılar'ın kuvvetine nisbetle ancak yan derecesindeydi. Yapılan muharebede Ferhâd Beğ'in 1.000 kişiden ibaret ilk fırkası —Voykoviş kumandasında bir bölük Hırvat Husarından ibaret olan— Herbart'm öncülerini mağlûp ederek, Voykoviş'i yaralı olarak esir ettiler. Piyadeler bu hâli görünce ormana dağıldılar ve yalnız Hırvat ve Alman süvarileri kahramanca savaştılar. Auersperg ile 22 yaşındaki oğlu Volf Engelhard ve Kapiten Veyk-zelberg fevkalâde cesaretler göstererek ve üçü de hiçbir tarafa bakmayarak düşman üzerine sürdüler. Auersperg'in altındaki at bir mızrak darbesinden telef olarak kendisi Veykzelberg ile beraber Osmanlılar'ın eline düştü ve ikisinin de başları kesildi. Volf ile Kristof Purgstaller, Serin ve Krastoviç sergerdeleri esir oldular. Auersperg'in zevcesi defn edilmek üzere kocasının cesedinin kendisine verilmesini Ferhâd Beğ'den rica etti. Cesed teslim edildi. Karniyol eyâletinin payitahtında bir umûmî matem havası içinde son merasim îfâ edildi. Ferhâd Beğ, «Baş da size verilecektir; fakat benim İstanbul'a girişimde yapılacak alay için doldurularak zafer armağanı teşkil etmek üzere evvelâ derinin yüzülmesi gerekir» demişti⁶¹.

Ahidnâmenin tasdikinden 14 gün sonra împarator'un elçisi Ungand'a ilk gösterilen manzara Ferhâd'ın —kesilen başları teşhir etmekte olduğu— muzafferiyet alayı idi. Alayın Önünde uzun ve kırmızı Bosna kü-lâhlan giymiş Martolozlar bulunuyordu; ondan sonra Auerperg ile Veyk-zelberg'in iki

⁶⁰ Münşeât-X Ali'de, il., Bosna Beği Ferhâd Beğ tarafından Auersperg'in (Aschperghar) 24 Ramazan cuma (16 Ocak 1575) vuku bulan bir mağlûbiyetine dâir müverrih Ali'ye yazdırılan bir mektup vardır. Bunda Auersperg'İN yaralı ve hayat ve memâti meçhul bulunduğu yazılıdır. Mektubun hâmilî Zalm Mustafa enzftı-ı âtufet-i şahaneye tavsiye olunmuş tur. Münşeâtla Auersperg'ui yedi ay sonraki hezimetinden bahs olunmamasına bakılırsa, o zamân Ali'nin Ferhâd Paşa ile birlikte bulunmadığı anlaşılır.

⁶¹ Valvasur, 4, s. 486-498, Mejizer'den naklen; Istoanfi, bu muharebeye dâir Kftisl de Kaltenbrunn tarafından yazılıp 1575'de Lapaçl'de basılan Lâtince bir eser. Hayli garlbdir ki, Osmanlı müverrihleri bu muzaffe-riyete dâir hiçbir şey yazmazlar; Hristiyan müverrihleri de daha evvel 7 Ekim'de yapılan ve tñşâ-ı Ali'de yazılı Bosna beftlertoefinin raporunda bahsedilen muharebeyi zikretmezler.

sancağı ve bunlann başlan geliyordu; başlar, onlan kesen Deli Pervane ve Deli Receb nâmında iki kişinin ellerinde idi. Daha sonra dört Avusturya timarhsı, Mehliyot isminde bir Hırvat sergerdesi, Karniyol eyâleti idarecisi, Törn Senyörü, Auskok'dan beş alay kumandanı, iki trampete, boğazlarında ağır zincirlerle yirmi kadar esîr vardı. Purgs-tallar asıl ailesinden olduğu iddiasında olan Torn Senyörü, Brunsvik modasından geniş kollu bir gömlek giymiş ve başına yeşil ve mavi tüylerle müzeyyen bir şapka geçirmişti. Esirler davul ve zurna sadâlarıyla sadrâzâmın nezdine götürülerek, ertesi gün huzûr-ı şahaneye çıkarıldı. Bunlardan dördü dîvânda cellâd tarafından sünnet edildi; imparatorun elçisi, Auersperg ile Veykzelberg'in başlarının kendisine teslim olunması için cellâda başvurmağa mecbur oldu. Cellâd evvelâ seksenbin duka istedi; bu para çok görüldüğünden dolayı cellâd bunlan yere attırdı; sadrâzam bundan dolayı onu doğdurdu. Nihayet Ungand başlan 50 eküye satın alarak bir postacıyla Karniyol'a gönderdi ve orada Çernambel kasabasında defn edildi⁶².

Avusturya muahedesinin yenilenmesiyle açılan yeni safhanın ilk vak'ası oîan şu vahşîyâne muzafferiyeti, ecnebi devletlerin tercümanlan aleyhine taarruzlar ve huduri^üzerinde daimî karışıklıklar tákîb etti. Daha önce tercüman İbrahim'in (Lehistanlı Strozeni) telkinleriyle sadrâzam tarafından Kefe'ye sürülen ve sonra buradan getirilen Dominik papası Musbah Dö Tobing —Fransız tercümanı Jan Batist onun hanesine iltica etmiş olduğu için— boynunda zincir, dîvâna getirildi ve elli değnek vurulmağa mahkûm oldu. Venedik tercümanı değnek darbeleriyle dîvândan kovulmuş ve ismini söylediğimiz Fransız tercümanı ancak Müslüman olmakla hayâtını kurtarabilmiştir. Nihayet Sokollu tercümanların ve paşaların adamlarının dîvâna çıkabilme haklarını kaldırdı. Bu hususta gösterilen sebep tercümanların ecnebilere casusluk etmeleri, paşaların adamları dîvânda bulunduğu müddetçe, valilerin kötülük ve mezâliminden şikâyet edeceklerin korkmalan idi. Bavyera'nın Pasau şehrinde doğmuş olan tercüman Mehmed'in Prag'da vefatı üzerine, Macar yâ-hud Transilvanyah, Neşrî târihinin mütercimi ihtiyar Murâd ile Alî Beğ, nâm-ı diğerle Frankfurtlu Melhiyor Tierpuh tercümanlığa tâyîn edilmişlerdi. Devletin hemen büyük memuriyetleri mühtedîler (dönmeler) de bulunuyordu. Bilhassa şunlar zikre şâyândâr: Aslen Bosnalı olan Sokollu, aslı Macar olan

⁶² 80.000 altından ine ine 50 altına satılan baş hikâyesi -ki rae'haa da anlaşlamıyor- Avrupalılar'ın Hıristiyanlık taassubuyla Türk aleyhine okudukları efsanelerdendir, MÖterclm.

ikinci vezîr Piyâle; İstiryalı olup împarator'un elçisine Graç'da doğduğunu ve bütün vatandaşlarını Müslüman etmek üzere oraya gitmek istediğini söyleyen üçüncü vezîr Ahmed; Karniyorun Laybah şehrinden dördüncü vezîr Mahmûd; İskalavyonya'nın Kanije kasabasından yâhud Hırvat olan Rumeli beğlerbeği Siyavuş; kapdân Kılıç Alî, yâni Kalabralı Oşiali; yeniçeri ağası Ceneviz Çikala (Cağaloğlu); dârüs-saâde ağası Karintiyalı Velzer; mîrahor Graçlı Mahmud; Şaertien veya Kenenli (Knenli?) Jan Ferber; müteferrika Marten Osvald; Karintiyalı Baron Kamaher (çavuş); Ari kasabasından papas Adam Nozer. Devletin en büyük memuriyetlerine yükselmiş olan bu mühtedîlerin hemen ekserisi Almanya împaratoru'nun tebeasmdan idiler. Bunlardan üçü, yâni Sokollu, Piyâle, Siyavuş Pâdişâh'a sıhriyyet peyda etmiş idiler (akraba olmuşlardı). Diğer üçünden Ferhâd Paşa Şehzade Mehmed'in, dördüncü vezîr Mahmûd Paşa Şehzade Mustafa'nın, üçüncü vezîr Ahmet Paşa diğer bir şehzadenin kızlarıyla; yâni üçü de Kaanûnî Sultân Süleyman'ın kız torunlarıyla evlendirilmişlerdi ⁶³. Ahmed Paşa, 1576 senesi içinde kızını, fevkalâde tantanalı bir düğünle yeniçeri ağası Cağala-zâde'ye vermişti; sağdıç Siyavuş Paşa'nın hediyesi 60.000 duka değerinde idi. Yalnız düğün nahıllan 1.000 duka, gelinin elbisesi 100.000, halka dağıtılan şekerlemeler bunun iki misli tuttu ⁶⁴. Bu masraf, eski sadrâzam Rüs-tem Paşa'nın zevcesi olup günlük varidatı 2.000 duka tahmin olunan Mih-rimâh Sultân tarafından karşılandı.

Saydığımız mühtedîler buldukları mevkînin icâbından olarak ilk dinlerinin ve eski efendilerinin amansız düşmanı olmuş idiler ⁶⁵. Bundan dolayı son sulh muahedesi bu sene zarfında Macaristan ve Hırvatistan dâhilinde yapılan akınlarla elli defadan ziyâde nakz edilmişti, tm-parator Rudolf tahta çıktıktan (12 Ekim 1576) sonra yapılan bu birçok tecâvüzden şikâyette bulunması üzerine ⁶⁶, Pâdişâh ertesi sene Ocak ayının birinde mütârekenin sekiz sene uzatılmasını kabul etti. Bu kabul, Avusturya ve

⁶³ Bü zevatın hemen hepsi küçük yaşlarında Osmanlı eline düşerek bir edeb mektebi olan sarayda ve yeniçeri ocağında terbiye edilip nefislerinde Müslümanlık ve Osmanlılık'ın tamâmiyle yerleşmiş olduğunu; bununla beraber şerefli hizmet mevkilerine yükseltilmeleri ve muvaffakiyet göstermeleri Osmanlı terbiyesine ve Osmanlılığa âid bulunduğunu unutmamak lâzımdır. Mütercim.

⁶⁴ Bu rakamların bazıı, yâni Siyavuş Pasa'nın hediyesi, gelin elbisesi « Şekerleme parası «akçe» olacaktır. Mütercim.

⁶⁵ Dînlerine ve yeni vatanlarına sadâkatleri bunu gerektirirdi. Osmanlı ve Müslüman terbiyesi içinde büyüyerek yüksek makamlara çıktıktan sonra başka türlü hareket etmeleri nankörlük olurdu. Mütercim.

⁶⁶ İmparator Breslau'dan 29 Mayıs 1576 târihiyle gönderdiği ibir mektupta «Gede», «Szeceny», «Hliunay», «Masim», «Zocol» civarında yapılan tahribattan; «Diveny», «Kekeo», «Somoskoe», «Fonyod», «Busin», «Zezin», «Gorsltsch», «Gradatz» mevkilerinin zabtından; «Ostrovaz» kalesinin muhasarasından; «And» kalesinin tahribinden jlkfiyet ediyor

Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmanın üç sene zarfında üçüncü yenilenişidir ki, birincisi Maksimilyen ile Selîm, ikincisi Maksimilyen ile Murâd, üçüncüsü Rudolf ile Murâd arasında yapılmıştır⁶⁷.

⁶⁷ Aşağıdaki malûmat o vakit Avusturya'nın Türkiye tarafındaki hududunun ne halde bulunduğunu göstermeğe kâfidir. Yeni yapılmış olan muahedeye rağmen, Piyer Norvat, 22 Eylül 1576 târihinde, Osmanlı askeri tarafından yapılan bütün hasarları belirten bir listeyi Budin Paşasına vermiştir. Ungand 18 Ekim 1576 târihinde, Bulundvar'ın tekrar inşâsı talebiyle birlikte, Türkler tarafından son senelerde yapılan bütün hasarların uzun bir listesini vermiştir ki, sözü edilen hasarların başlıcaları şunlardır: Jorj Tori, İmparatorun memleketi içinde katledilmiştir; Gede kalesi Füleek Beği tarafından ansızın zapt edilmiştir; 1573 senesinde, Bosna beğlerbeğinin Ze-tim ve Klobak'a kadar yaptığı akın; 1574 senesinde, Budin gönüllü ağasının yansı süvari, yansı piyade sekiz yüz kişiyle Tutis üzerine yürümesi; Paluta Beği'nin Ştuhlveysenburg üzerine ve Solnok Beği'nin Koziyet üzerine yürümesi; Siget Beği Berzençe, Segesd, Babufça askerleriyle Kaporna hisânna kadar yürüyüp, orada beş köy yakmıştır; 1.500 Türk Stanihni-yak ve Budahki arasındaki yerleri baştanbaşa harâb ettiler; Gran Beği Sen-Benedikt üzerine yürüyerek, kasabayı yağma edip kaleye üç gün müddetle hücum etti; 1575 senesinde, Kopan Beği sekiz gün Funod kalesini kuşattı; Gran Beği Sumusko'yu zapt etti; Kliman, Sokoli, Fetroviç, Galina kuleleri (şatoları) yakıldı. Kladus, Bablinovaç, Boviç kalelerine hücum edilerek 900 kişi esir götürüldü; Seçen, Kopan, Segesd, Ber-zençe beğleri Çakani, Keteli, Konuvar kalelerini zabte çalıştılar, Neograd Beği Karpfen ve Zabrak hisarlarına kadar gitmiş de, ric'at ettirildiler; ondan sonra topçusuyla Şemniç Önüne gidip Kerinya'dan ikiyüz at götürdü; Peşte alay-beği 4.000 kişi ile Eğri Önlerine kadar gitti; İvaniç yakınında De-lipup esir edildi; Hırvatistan'da Osmanlılar Sturliça kalesini ve Kanije'nin alt tarafında Poloskefey, Dusnak, Kişfalud kulelerini (şatolarını) ve ondan sonra bâzi asilzadelere âit Sent-balaş, Hahut, Şuvitor şatolarını ve Keke kalesini yaktılar; Deveni ve Kekü kalelerini zapt ederek Funod ve Sumusko'yu tasarrufları altına aldılar. 1576 senesinde, Siget, Kopan, Fünf-kirhen beğleri Kanije üstünde on iki köyü yaktılar; Estergon Beği pirinç tacirlerinin mallarını ele geçirmek için defalarca kalesinden çıkmış ve Neitra, Levanhie (Levaniçe) ile dağ şehirlerine kadar ilerlemiştir. Bosna Beği, Topolska manastırını ve Hotinski kalesini yakmıştır; Greda ve Rozvaç kaleleri de aynı akıbete uğradılar. Siget ve Fünfkirhen Beğleri, Kanije üzerine yürüyüp oradan 900 esir götürdüler. Budin askeri Ki-meş altında Forgaç'a âit bir kaleyi yaktılar; sonra Glima üzerinde Batna ve Stangovaç şatolarını ve Horaç yakınında Kont Dö Slon'un kalesini yaktılar ve Priska'ya hücum ettiler. Siget Beği Molnari şatosuna hücum etti. Bosna, Neograd, Krup beğleri Knia, Kastanoviç, Dobiça, Gotima kaleleri üzerine bir hücumda bulundular; 3.000 Türk Kulpa'dan geçerek Karniyo-la'nın birçok köylerini harâb ettiler. Bosna ve İstirya hududunda 4.660 kişi esir götürüldü. Bütün bu akınlar 1576'da ak-dolunan mütarekeden evvel vuku bulmuştur. Edilen yemine aykırı olarak Türkler tarafından yapılan hasarlara dâir tan-zim edilen ve 1577 senesinde bâb-ı hümâyûna takdim edilen bir cedvelde (İtalyanca) şunlar okunur:

Dört kale, yâni: Diveni, Kekü, Sumusko, Funod ahidnâ-me maddelerine aykırı olarak zapt olunmuştur. Gemiş civarında Strigonya kalesi yakılmıştır. Pozağa, Siget, Kopan, Seçen, Pokriç Beğleri 4.000 kişi ile Kapronça'ya gelip orayı yakmışlardır. Bosna Beği Glina, Pozağa, Pokriç beğleriyle birlikte 3.000 kişi ile Hırvatistan'a girmişlerdir. Ausburg (Auers-berg 1575). Sinyoru altmış süvari ve Uskoklar*la beraber öldürülmüştür. Stanisnak ve Kamanski sancak-beğleri 1.200 kişi esir etmişlerdir. Siget, Kopan, Peçen beğleri Kanije civarında Egersek'e ve Egervar'a kadar gelip onâltı şehir yakmış ve 1.000 kişi götürmüşlerdir. Pokriç ve Pozağa beğleri 1.000 süvâri ile İvaniç'e gelerek Apaten kasabasını yakmıştır. İs-trigonya Beği Uyvar'a ve Stumbeligrad (İstolni-Belgrad ki Almanca Ştuhlvensenburg) Beği Paluta'ya taarruz etmişlerdir; Segesd ve Siget beğleri Kotar'ı sıkıştırmışlar ve Ko-tar ve Bayntofeld şehirlerini yakmışlardır. Komaronya ve Tata bile bundan kurtulamamıştır. Jan Auersberg 17 Temmuz 1575 tarihli bir mektubunda Karniyola'nın bir kazası komiserlerini Sasina'nın kaybından haberdar ediyor; 12 Ağus-tos'ta yine bu komiserler Arşidük Şar'la Viliç'in Türkler tarafından muhasarasını, DÖ Bonaç ve Mutling'in istilâsını, No-vigrad'm yakıldığını haber veriyorlar. Ostroziç hâkimi, Boğ-daniç Arşidük'unun ricalarına ve tehdidlerine rağmen, Busen ve Şasen mevkiilerinin zabtından dolayı ehemmiyet kazanmış olan Ostroziç mevkiine gelmekten çekinmiştir. Karniyola'da Sebastien Dö Lomberg ve Kanije'de Roper kumanda ediyordu. 8 Mart 1578'de Arşidük Ernst Budin Paşası'na eski ve yeni şikâyetlerin (Lâtince) bir cedvelini gönderdi:

«Anno 76. in Croatia Buzin et Sasina, Corsais (Gorschaky), Gradacz subrepta castella: S. Jacob (Szent Jacob) et And (?) prope Canisam exusta. Cum Solnokenses Turcae 5 pagos pro-pe Zatmar <Szathmâr> dripuissent nundinas in Sixo (Szikazo) depraedassent, castellum Zedtedor (Soejtoer) prope Canisam exuessere. Recenter Begus sygensis, copanensis et quin, que ecclesiensis 19. Febr. cum 28 vexillis supra Canisam villas 8 depraedati, oppidum Also Lyndwa (Also Lendva) exuessere, 22, Febr. Begus Sechensis (Szecse'n) cum 500 equitibus et magno peditatu usque ad castellum Zasy penetravit, altro die apud Bakabaniam irruere.» 25 Ocak 1579'da Ungand, divâna bir muhtıra takdim etti ki, bunda şu kalelere taarruz edildiğinden şikâyet ediliyordu: Budahki, Baroc, Dobovaç, Lehva, Tuposka, Kopronça, Sen Benedikt; keza şu kalelerin zabtın-dan şikâyet ediliyordu: Ossa

Bu muahedenin akdi târihi olan 1 Ocak 1577'den bir gün evvel Ungand Volf Simih'in getirdiği hediyeleri Pâdişâh'a takdim etti ⁶⁸. Elçinin maiyyetini teşkil edenler arasında İstirya asilleri Gaspar Dö Herbersdorf, Andre Zolmer, Jeremi Dö Şuradorf, Kristof Volzogen de bulunuyordu. Bunlardan Gaspar, Arşidük Şarl'm mâbeyicisi idi. Hepsi Pâ-dişâh'ın eteğini öpmek şerefine nail oldular. İmparator, III. Murâd'a mektubunda, hediyelerin gönderilmesindeki gecikmeden dolayı özür dileyerek, bunlar Maksimiiyen'in vefatından evvel yola çıkarılmış ise de, Osmanlı Devleti'nin Lehistan Kralı seçiminde nüfuzunu kullanmasından; Transilvanya Prensi'nin menfi telkinlerine aşırı derecede i'tirnâd göstermesinden ve nihayet Osmanlıların Hırvatistan'da Jozen ve Bosen mevkilerini zabt etmelerinden dolayı hediyelerin hududda alıkonulduğunu bildiriyordu. Yine bu mektubunda İmparator Kuban, Gran (Estergon), Füle, Siget, Novigrad, Solnok, Ştuhlveysenburg beğlerinin akınlarından şikâyet ediyordu. Sokollu'nun yeğeni Klis beği Alî —ki Jorj Tori'nin vefatından sonra azl edilmiştir— nüfuzu günden güne sarsılmakta olan sadrâzâmın itham edilen şahsı azl etmesini kolaylaştırmak için, Ostrîya elçisine Siget kumandanı aleyhinde bir şikâyet-nâme verdirmişti. Binâenaleyh hudud beğlerine bundan böyle her türlü husûmetten uzak durmaları için emirler gönderildi; Jozen ve Busen'e gelince, sadrâzâm buralarda camiler yapılmış olduğu için, iadelerine muktedir olamadığını beyân etti ⁶⁹. Ungand bu kaleler hakkında vezirler nezdinde ihtarlarda, ısrarlarda bulunduysa da bir faydası olmadığı gibi, sadrâzâmı elde etmek ümidiyle tercümanı Matya Del Faro vâsıtasıyla 50.000 duka teklif ettiği halde, bu da te'sîr etmedi. Sokollu, Kılıç Alî Paşa'nın bütün Berberine sahillerini 50.000 duka armağan karşılığında kendi eyâletine ilhak ettirmek için yaptığı teklifi nasıl reddetmiş ise, bu defa da

(Aversa?) Diveni, Kökü (Kekü?) Funod, Samoska, Proviyest, Ostrovaç, And, Skotueç, Serin, Busen, Şasen, Gersiç, Gradaş, Kordanski; Knin, Velika, Gladoş, Pogan, Puç, Steliça, Zrahira yıkılmıştı. 5 Nisân'da Türkler Ras-sen'i ve Kauçinak'ı yakıp Ohuva ve İlling isminde iki kasabayı yağma ve Krüç ve Yelenska'ya hücum ettiler. (Türklerin 1576 senesi akınları hakkında Gerlach'ın rûznâmesine müracaat, s. 286-291).

⁶⁸ Bundan evvel yedi defada gönderilen hediyelerin gönderiliş târihleri: 1568'de Gaspar Dö Minkoviç ve Edvar Provizyonali İle; 1570'de Desten-bek; 1571'de yine Gaspar Dö Minkoviç, 1572'de Baron Ungand ve Edvar Provizyonali, 1573'de yine Ungand; 1574'de Brükselli Filitoert; 1575'de Baron Preyner vâsıtasıyla.

⁶⁹ Tamisvar beğlerbeği Ca'fer'e, Füle Beği Hasan'a, Bosna beği Ferhâd'a, Budin vâlisî Mustafa'ya yazılan fermanlara müracaat. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde . Pâdişâhın ve sadrâzâmın 1 Cumâdel-ulâ 964 (27 Temmuz 1576) târihiyle İmparator Maksimiyen'e yazdıkları mektubların asılları mevcut olup, bunlarda Pâdişâh'm Lehistan krallığına tâyin ettiği Btiyen Batori'nin hiçbir sebeple endîşeye düşürülmemesi yazılıdır, tm-parator'un cevabı 26 Ağustos 1576 târihiyledir. Pâdişâh'm ve sadrâzâmın birer mektubu İmparatorun bu cevabında yazılı şikâyetleri özetleyerek, Macaristan hududu kaleleri muhafızlarının tfrata varan davranıştan bunlarla karşılaştırılır. Şa'bfln Çavuş Pâdişâh'm mektubunu Vlyana*ya, ve İmparator'un cevabı mektubunu İstanbul'a ulaştırmıştır.

teklif edilen rüşveti kabul etmemekte o kadar metanet göstermiştir. Sadrâzam, bu iki kalenin iadesini reddetmekteki şiddetini hafifletmek için Ungand'a, Tran-silvanya voyvodasının hükmü altına geçmiş isteyen Macar senyörlerinin tekliflerini kabul etmemesine dâir voyvodaya bir emir verdiğini te'mîn etmiştir ⁷⁰. Solnok, Gyula, Yeno beğlerinin hiç hakları olmayan köylerde împarator'un zararına vergi almakta hakkında Ungand'ın şikâyeti üzerine, o zamana kadar hem Osmanlı Devleti'ne, hem de Avusturya'ya vergi vermiş olan kazaların mâliye işleri bakımından değişiklik yapılmaması için Pâdişâh tarafından emirler yazıldı ⁷¹. İmparatorun elçisi ahidnâmenin tecdidi tasdiknamesini sadrâzama verdiği zaman (22 Mayıs 1577) Sokollu, o vakit Bekes'in ne tarafta bulunduğunu sordu. Un-gand, sadrâzâmın bunu kendisinden iyi bileceğini söylemesi üzerine, Sokollu Bekes'in Transilvanya'da olduğunu yeniden Öğrenmenin kendisi bakımından pek nahış olduğunu beyân etti. Elçi tasdikname ile beraber împarator'un bir de mektubunu getirmişti ki, İmparator bunda Kekö'nün tahribinden, Ştuhlvensenburg muhafızlarının Yeno ve Zent-îvani arazisinde akınlarından dolayı yeniden şikâyet ediyordu. Pâdişâh ve sadrâzam, cevap yerine geçmek üzere müteveffa Fülele beğinin üç kölesinin kaçırılmasından dolayı şedîden şikâyet etmekle beraber, içlerinde cami yapılmış olduğu için Zezen (Juzen?) ve Busen'in iadesine muktedir olmadıklarını tekrar ettiler. İmparator'un Solnok, Tulna, Segedin, Erda bejleri tarafından yapılan akınlar hakkındaki şikâyetlerine mukabil, Sokollu Gran beği maiyyetindeki Martolozlarm hapsedilmiş ve daha sonra Zenk'de müstahkem bir kuleye (şatoya) kapatılmış olduğunu söyledi. Ve Pâdişâh tarafından yazılan bir mektupla bu kulenin yıkılması talep olundu. Elçinin, bu mektubun âmirâne üslûbundan şikâyet etmesi üzerine, sadrâzam postacının gidişinden evvel başkasını yetiştiremeyeceğini ve elçinin tercümesinde tâbirleri hafifletebileceğini söyledi ⁷². Birkaç gün sonra bu tahkir, Raab'da esir edilmiş olan 95 kişinin Raab gâlibinin arkasında şehre girişiyle ağırlattırıldı. Sokollu, elçinin her türlü hukuka aykırı olarak esaret altına alınmış olan bu bedbahtların saliverilmesi hakkındaki yazılı taleplerine ve hediye

⁷⁰ Bu senyörler Sîget'in düşüşünden sonra Osmanlılar tarafına geçmek istemiş ve daha sonra (Ungand'un raporu tâbrince) lâıyk olduğu veçhile hapse atılıp, fakat öldürülmemiş olan Jan Balasta ile Etiyen Humani, JorJ Pereney, Gaspar Magoçi idi.

⁷¹ Türkler Şabaç, Zatmar, Bursud, Aboc, Zemplen, nahiyelerinde doksanbeş köyden gayrı muntazam bir vergi alıyorlardı.

⁷² Pâdişâhın mektubunun İlk tercümesinde «Seondo il mio alto comman-damento» denilmişti. Ungand'ın İmparatorluk arşivinde bulunan raporu. GerlacJVin 29 Ağustos Jumali.

gönderilmesinin, durdurulacağı hakkındaki tehdidine hiç ehemmiyet vermedi. İmparator, münâsebetlerin kat'î surette kesileceğinden korkarak bu hediyeyi 1577 nihayetine doğru Ungand'ın halefi Zinzendorf ⁷³ vâsitasıyla göndermiş ve yeni sefir tarafından resmî bir mülakatta Pâdişâh'a takdim olunmuştur (19 Ocak 1578).

Hududda ve özellikle Bosna hududunda mütârekenin mütemadiyen ihlâl edildiğine dâir Avusturya'nın şikâyetleri te'sîrsiz kaldığından, îs-tiryâ, Karintiya, Karniyola eyâletleri ve Gurç dâiresi valisi Arşidük Şarl, kuvveti kuvvetle def etmeğe azmetti. Baron Jorj Dö Gevenholler, emri altına 10.000 kişiyle 500 kazmacı ve 18 büyük top toplamış olduğundan Avusturya'nın yeni almış olduğu tedbîrleri Auersperg'e galebe etmiş olan Ferhâd Beğ'e ⁷⁴ bildirdi (21 Ağustos 1578); mağlûbun oğlu esîr olarak İstanbul'da bulunduğu halde, 30.000 duka fidye-i necat ile kurtulmuştu. Gevenholler Solvin tarihiyle Derşmir'in önüne giderek, bu suretle askerî harekâtına başlamış oldu. Türkler, hasımları yaklaşınca mevkilerini ter-kettiler. Gevenholler Zezen ve Ostrovaç kulelerini de aldı. Busen kumandanına teslim olması teklif edildiyse de muhafızların kuvvetine güvendiği gibi kıtlık ve ishal Avusturyalılara çok telefân verdiğinden, tek-lîf kabul ettirilemedi. Ferhâd Beğ, ordusunun 30.000 kişiye kadar çıkması üzerine Zezen ve Ostrovaç'ı geri aldı; Gevenholler'in yarıdan aşağı bir miktara düşmüş olan kuvveti zâyîât vererek ve hiçbir şeref kazana-mıyarak çekilmeğe mecbur oldu ⁷⁵. Alî

⁷³ Zinzendorf bu sefaretten birçok Türk vezirlerinin tasvirleriyle Kıbrıs Fâtihî Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'tan getirmiş olduğu bir taş kâseyi tasvir eden bir tablo getirmiştir. Bu kâse Ce-lile'de bulunan Ken'an ülkesi kâselerinden olmak üzere mâruf idi. Tablonun altında (Lâtince) şu ibare okunuyordu: «Unam ex sex lapideis hydriis in Cana Galileae nuptiis, aquaad sununum impletis, in quibus Christi primo miraculo aqua vinum facta est. Cum Cyprii et omnes in Oriente Christiani Famagostae in aede S. Mariae sacra, vulgo Beat. Virgo ad hydriam vocata, per multa saecula religiosissime conservas-sent, hane Mustafa Bassa cum Cyprum insulam armis po-tentiaque Turcarum 1571 occupass et, a Christianis oblatum praetium 700 aureorum pro hydria recusasset, purique auri ad sununum usque impletam non obtinuisset, Constantinopo-lim sua tiremi detulit, post cujus obitum multa circumvec-tione disruptam Joachimus a Sinzendorf Rudolphi II. împ. Rom. Consiliarius Imperialis Auclicus et apud Amurathem III. Turcicum Imperatorem eo tempore Byzantii Orator Mag-nus suis sumptibus acquisivit, inscriptas litteras interpretari et Viennam Austriae devehi curavit. Mathias de Faro Rom. Imp. Byzantii Turcius Interpres inscriptas litteras sic est in-terpretatus: Ego pauper, et Turqui dona tempus et cito non punis, tu es Dominus benevolus, dirigas et finias in bonum opera mea.»

Tablonun altında az okunaklı bir Arabça kitabede «inne'l-fakîr... (Burada mevcut olması gereken isim okunamıyordu)» sözlerinden sonra «Ente el-velîyi'r-rahîm» ibaresi vardı. Gerlach, (s. 438), Zinzendorfun Budin Paşasına ve sadrâzama itimâdnâmesini derceder. Şu esere dahî bakınız: «Henrici Porsu, et sacr. caes. Maiestatis ab epistolis in camera aulica, nec non professoris poeseos in Archigymnasis Viennensi, iter Byzantimim». 1583*'de Frankfur'ta basılan bir eserde İran muharebesinin bir hülâsası vardır.

⁷⁴ Geveüholler «Ferttfhand'm VekayH» eserinde Ferhâd İsmi ni garîb bir âheng-perverlik ile «Bertthard» şekline sokar

⁷⁵ Müverrih Gevenholler bu teşebbüslerin başarısızlığım tarafsız bir şekilde yazar ve JorJ'un 1>U hizmetin daha ehliyetli ve daha tecrübeli birine verilmesini talep etmişse de Is'arı te'sirli olmadığını söyler, tstoanfi, ki-tap: 25, s. »52.

Beğ, Kanije ve Mûr nehri man-sabının üst tarafında Bez mevkiinde bir istihkâm inşâsına engel olmak istediye de muvaffak olamadı; Ahmed Beğ'in Çernik'de açtığı muharebede Tomas Ardodi'nin kahramanlığı karşısında 'gayretleri neticesiz kaldı. Bu suretle Avusturya ordusu Zezen ve Ostrovaç'ın muhafazasına muktedir olmadığı gibi, bu iki mevkiin geri alınması hakkında Avusturya'nın İstanbul'daki teşebbüsleri de akamete uğramıştır.

Bosna Ve Macaristan'da Yeni Sancaklar Kurulması

15 Şubat 1579'da İstanbul'a hediyeleri getirmiş olan Arşidük Ernst'in baş-kaçları Ulrich KÖnisberg'in talebi de —bir sene önceki Gevenhol-ler'in silâhlı teşebbüsü gibi— faydasız olmuştur. İmparator'un sefiri Fer-hâd'ın akınları hakkında iddialar ileri sürmekten geri kalmadığı sırada Tomas Palfi Dö Paluta dahî —Hatvan beğinin kendi arazisini zabt etmesinden dolayı— Budin Vâlîsi nezdinde şikâyette bulunmaktaydı. Budin vâlîsi de Transilvanya'ya göndermiş olduğu bir adamının Tokay ahâlîsi tarafından ele geçirilmesinden ve Kallo'nun inşâsından evvel itaati altında bulunan köylerin şimdi kendisini tanımadıklarından dolayı bir murahhas vâsıtasıyla Viyana valisine şikâyet ediyordu. Sadrâzam bütün mektuplarında imparatorun şikâyetlerinden evvel veyâhud onun şikâyetlerine karşı şikâyet etmek usûlünü ihtiyar ediyordu ⁷⁶. Buna rağmen Zinzendorf un halefi olan Yiçing senyörü sene sonuna doğru hediye getirdi ⁷⁷. Macaristan Bosna'da yeni fethedilen yerlerin sancak şekline konulması, bunların iadesinden ne kadar ümîdvâr olmak lâzım geleceğini gösterdi; Mohaç Beği Kaasım Beğ Macaristan mâlî işleri hakkında tahkikat yapmağa, îdrîs Ağa da Ferhâd Beğ'in geçen sene Una nehri öte tarafında ve Vihiç yanında Kropa, Zezen, Busen, Seren, Ostrovaç, Top-liç, Verkoniça gibi kulelerden mürekkep olarak Hırvatistan hududunda teşkil edilen bir sancağın beğliğine me'mûr oldu. Bu yeni sancağa 200.000 akçe tahsis edildi. Diğer taraftan Budin vâlîsi Brezence'nin sancak hâline konulmasını dîvân-ı hümâyûna ısrarla yazıyordu.

⁷⁶ Avusturyalıların Bosna'da akınlarına ve Gevenholler'in Zezen ve Ostro-vaç mevkilerine taarruzuna, dâir Sokollu'nun Şa'bân 987 (Eylül 1579) târihiyle II. Rudolf'a yazdığı mektuba müracaat. Sokollu'nun halefi Ahmed Paşa tarafından Şevval (Ekim) tarihli ikinci toir mektupta dahi yine aynı şikâyetler tekrar edilmiştir. Her iki mektup Avusturya Arşivi'n-dedir.

⁷⁷ Yiçing Sofya'dan 6 Aralık 1579'da Kont Nlkola Dö Salem'e, Arşidük Şart hududa asker toplama olduğu için Rumeli beglerbeginin o tarafa gitmiş olduğunu yazar. Avusturya arşivinde.

Moldavya, Eflâk, Transilvanya, Lehistan Vergilerinin Artırılması

Avusturya'nın düşmanca tavrına rağmen Osmanlı Devleti bu hükümete hiç olmazsa şeklen ve senelik hediye bahsinde emirgüzâr ve vergi verir bir memleket muamelesi yapıyordu; Avusturya'nın 30.000 dukası vergi defterinde Transilvanya'nın 5.000, Zanta için Venedik hükümetinin verdiği 3.000, Raguza'nın 12.000, Moldavya'nın 15.000, Eflâk'm 150.000 altın vergileri yanma yazıldı. Raguza, III. Murâd'ın cülusunda 12.000 duka tahmin edilen altın ve gümüş bir sofrta takımı takdîm ettiği gibi, Sokollu'ya da 5.000 duka kıymetinde böyle bir hediye göndermişti. Zât-ı şâhâne gibi sadrâzama da vergi verilmek âdet gereği olduğu için, So-kollu bu sene her vakitten ziyâde para aldı: İmparator 9-000; Transilvan-ya 3.000t Raguza 5.000, Eflâk 7.000, Moldavya 3.000, duka gönderdiği cihetle toplamı Macaristan vergisine denk olup takriben 30.000 dukayı buluyordu ⁷⁸. Moldavya beğliğinin Osmanlılar tarafından işgali de sadrâzamin vergisini artırdı. İki Mihne'ler, yâni Aleksandr ve Kötürüm Pî-yer'den birinci Eflâk, ikinci Moldavya Dukalığı tahtına oturtuldu ⁷⁹. Aleksandr'm vefatında 11 yaşında olan oğlu Mihne voyvodalıkta ona halef oldu. Aleksandr, hükümlanlık hakkını satın alabilmek üzere fevkalâde hediyeler toplamak için yeni bir vergi ihdas etti ki, «gelat» yâni kavata vergisi adı verildi. Moldavya'da genç Mihne'nin amcası Kötürüm Piyer, Kazak îvan Podkova tarafından bir ay müddetle hükümetinden uzaklaştırıldı (29 Ekim 1577). Bu tvan, elleriyle bir at nalını kırabildiği ve meşhur tvonianın kardeşi olmak iddiasında bulunduğu için böyle isimlendirilmişti. Piyer Mihne'nin Türkler'in yardımıyla mağlûb etmiş olduğu îvan Lehistan Kralı'mn emriyle Lemberg'de idam edildi. Yine Kazaklar tarafından yardım gören ve onun izinden gitmek isteyen kardeşi de Piyer'e mağlûb olarak Moldavya tahtında hak iddia etmesinin cezası olmak üzere kazığa vuruldu. Kazaklar vâsıtasıyla Moldavya'da bu derecelere kadar hissedilmekte olan Lehistan te'sîri Transilvanya'da, özellikle Etiyen Batori'nin, Osmanlı Devleti'nin hilekârca tedbirleriyle Lehistan Krallığına davet olunması üzerine, bu voyvodalığı

⁷⁸ Avusturya arşivi'nde Ungand'ın raporu. Gerlach'in Jumali, 369. Geven-toller, vekayinamesinde 9.000 duka yerine 12.000 kuron yazar.

⁷⁹ «Il Sr. manda quel standardo ad uno suo figliol di 11 annl» Venedik balyosunun 3 Ağustos 1577 tarihli raporu, Avusturya Arşivi'nde Alek-sandr'm Eflâk voyvodalığı toeraU (13 Cumade'1-ula 985 - 29 Temmuz 1577) benim koleksiyonumdadır. Bu berât, miktarı tayini olunmayan bir vergi tediye olunmak üzere Moldavya begUğini 7 milyon akçe senelik varidat İle tevcih ediyor

kardeşi Rris-tof'a bıraktığı sırada, hâkim bir şekil aldı. Bu aralık Transilvanya elçileri vergi getirmek, komşu memleketlerin hükümetleri hakkında şikâyet etmek, yâhud Macar gayrimemnûnların hıyanetini pazarlık etmek üzere İstanbul'da birbirini tâkîb ediyorlardı. Matyas Nagi ve Degi, Yanoş ilk olarak, 10.000'den 15.000'e yükseltlen Transilvanya vergisini doğan ilk gümüş takımından mürekkep bir hediye ilâvesiyle gönderdiler. Sadrâzam, Bekes üzerine kazanılan galebe sırasında esîr edilmiş olan birkaç kişiyi beraber getirmemiş oldukları için, bunları kötü bir muamele ile kabul etti, Köröki, Zakgi, Bayon, Logos, Karanşebes kalelerini İstedi. Be*-kes'in memuru Antalfi, Tamışvar valisinin bir adamı tarafından zincire vurularak muahharan Batori'ye teslim olundu. Ertesi sene Hoş kalesinin Batori tarafından zabtını haklı göstermek üzere, Avusturya elçisi Volf-ga'n Oçyoviç İstanbul'a geldi. Bu elçi, iddiasına rağbet edilmesi için o kalenin, eşit şekilde, Bekes, Bornemisa ile Hagimzâ'ya intikal etmesi lâzım gelirken, iki evvelkilerin verasetteki ortaklarını mahrum etmeğe kalkışmaları üzerine bu haksızlığın önü alınmak lâzım geldiğini ileri sürüyordu. Etiyen Batori'nin evvelâ tercümanı, sonra kâtibi olan Kristof Dzi-yersk 1577'de, efendisinin biraderinin memuru tarafından İstanbul'da teşebbüs edilen müzâkerelere yardım etti. Sefirin raporunda «Vâidin adamı» ve Gerlach'ın «Jurnalinde «Yeşil Piyer» diye yâd edilen Grono, Lehler'in yardımlarıyla Erlau (Eğri), Kaşo, Zatemar, Tokay kalelerinin Avusturyalılardan alınması için Macar Manyatları tartından yapılan teklifleri kabul ettirmek için olanca gücünü kullandı.

III. Murâd, voyvoda Etiyen Batori'yi Transilvanya dukalığı tahtından Lehistan krallığı tahtına yükselttiğinden beri bu memleket hükümdarının hâmisi unvanını almıştı. Eskiden Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında akdolunan kapitülasyonlarda -muahedeye dâhil olan- Lehistan Venedik ve Fransa'yı müteâkib «krallık» olarak yâd olunurdu; lâkin son muahedelerde yine krallık unvanı muhafaza olunmakla beraber, Moldavya, Eflâk, Transilvanya gibi vergi veren memleketler arasında sayılmıştı. Pâdişâh împarator'a yazdı ki:

—«Tarafımdan Lehistan Krallığı'na oturtulan Batori'yi rahatsız etmemelisin; Lehliler'in diğer tebeam gibi muamele görmelerini arza ederim.»⁸⁰

Daha sonra da:

⁸⁰ Gerlach'ın İnraal'inde, s. 229, Murâd'ın Maksimilyen'e Cumade'l-ula 984 (Ağustos 1576) tîrthll mektubu yazılıdır.

— «Lehistan Osmanlı Devleti'nin himâyemindedir. Manyatlarda, Batori'yi kral intihâb etmelerini emrettim; bunun içindir ki Lehistan, Kırım Hanları'na henüz bir vergi vermektedir.»⁸¹ diye yazıyordu.

Pâdişâh tarafından Lehistan asillerine yazılan ve Batori'nin seçilmesini kat'î surette emreden mektubtan başka⁸², sadrâzam da, eğer yaptıkları seçim dîvân-ı hümâyûnun düşündüğüne uymazsa, kapitülasyonları tasdik etmemekle tehdîd edildi. Birincisi gibi Ahmed ve Mustafa Çavuşlar⁸³ ile gönderilen ikinci bir mektup Nikola, Cankirman, Çerkeskirman, Kanevi, Yaroslay ismindeki Hatmanlar'm Moldavya'deki akınlarından şikâyet ediyor ve mücrimlerin teslimini talep ediyordu⁸⁴. Batori, tâc giydikten sonra 1568 târihinde Sienovo SenyÖrü Jan Sieniensi ile Huliç kalesi muhafızı Romanovi Piyer Zabrovoski ma'rifetiyle akdedilen kapitülasyonu Lehistan'a daha müsâid şartlar ilâvesiyle yenilemek ve Ta-tarlar'm akınlarına son verdirmek için 90 hademeden mürekkep bir maiy-yet ile İstanbul'a elçi göndermiş idi (14 Kasım 1576)⁸⁵. Sieniensi dî-vân-ı hümâyûn ile 24 maddelik bir ahîdnâme akdetti. Bunun yedinci maddesi Kırım Hâm'na ve oğluna verilen verginin ödenmesine devam edilmekle beraber, iki hükümet memleketlerinin korunmasını ve bir taarruzdan dolayı meydana gelebilecek hasarların karşılıklı olarak tazmin edilmesini garanti ediyordu. 14. madde Silistre ve Bialgrod (Akkirman) beğ-lerinin ve Dniester nehri üzerindeki bütün Osmanlı gümrük müfettişlerinin Lehli esirlerin hududdan geçmelerini men etmelerini ihtiva ediyordu. 24. madde, İslâm'ı kabul etmemiş Leh esirlerinin memleketlerine dönebileceklerini vaad ediyordu⁸⁶.

Pâdişâh, yeni muahede ile birlikte ve Âhmed Çavuş vâsıtasıyla gönderilen bir mektupta Kral'a ma'lûmât veriyordu ki, Silistre ve Akkirman beğlerine, Moldavya voyvodasına, Budin beğlerine Dobruca Lehistan'ı Tatarlarının; ve Zpis arazîsini Füle beğlerinin akınlarından muhafaza etmek

⁸¹ Şa'bân (Kasım) tarihiyle, Avusturya Arsiv'inde.

⁸² Bu mektubun Avusturya Arsivi'ndeki tercümesi: «Chorrem Cavagliere della prima leeione (müteferrika) et drogomanano di sua A'^ezza» diye imza etmekte olan Tercüman Hurrem -ki Avrupalılarca Avram diy« ma' ruftur-tarafından yapılmıştır.

⁸³ Gerlach'ın Jumali, s. 430. «Glonse Mustafa Claua da Polonla» Venedik balyosunun 7 Mart 1576 tarihli raporu, Avusturya arşivinde.

⁸⁴ Zilhicce sonu 985 (9 Mart 1579) tarihli olan bu mektubun tıpkı basımı Sankovski'ntn CoUeetenea, ,Warszawa, 1824 eserinin 2. cildi sonunda vardır.

⁸⁵ Bu elçiye verilen talimat Torn (TfaomVdan 25 Kasım 1576 târihiyle târihleomlştir. imparatorluk ve Kraliyet Arşivi Son ahidnâme 26 Muharrem 976 (21 Temmuz 1568'de akdolonmuştur. Gerlach, (s. 425), elçiye verilen ta'llmatın özetini yazıyor.

⁸⁶ Bu ahidnâme, Gerlach'm Jumal'inde (s. 232-235) vardır. Knolles'de son maddeler itibariyle bazı fırkalar mevcuttur, c. 1, s. 656.

üzere emir verilmiştir ⁸⁷.

Bununla beraber şu te'mînâta rağmen, Lehistan Kralı, tasdiknamele-
rin imzasından on hafta sonra ⁸⁸ tnternons Mark Sobiyeski'yi —ahid-
nâmenin tamamen icrasını talep için elçilikle Kırım'a gönderilen Tara-
novski'yi demire vurmuş olan Hân'ın ⁸⁹ yeni taarruzlarını dîvân-ı hümayûna
tebliğ etmek üzere— İstanbul'a göndermeğe mecburiyet görüldü.

Üç ay sonra da Batori'nin kâtibi Kristof Dzierk, Tatarlar'ın Lehistan
toprağındaki akınlarından şikâyet için İstanbul'a geldi ⁹⁰. Sadrâzâmın hu-
zurundan çıkarken işinin çabuk görülmesini, efendisi krala iki at hediye
edilmesini, kendisine refakat eden çavuşa bir timâr verilmesini rica etti.
Sokollu sert bir uslûbla şu cevâbı verdi:

—«Pâdişâhın cevâbı tamamen hazırdır; sen çavuş ile gidebilirsin; kra-
lına ne at hediye edilecektir, ne de eşek; çünkü Pâdişâh'ın lûtuflarına karşı
Moldavya hududunda haydutluk etmek suretinde, küfrân-ı ni'met
göstermiştir. İsterdim ki Kırım Hâm'mn yüzü şu saat kömür gibi kara olsun;
çünkü o kadar güzel" bir fırsatı kaçırmak kralı da, bütün Manyatlar^ da esîr
etmemiştir. Bütün Lehistan'ın istilâsı Dniester nehrinde alman atlar ve
Baraki kardeşlerin yaptığı hasarlar için kâfi bir tazminat değildir. La'net
olsun senin kralına ki, pâdişâha böyle şükür-güzârlık gösteriyor. Bize çabuk
bu haydutları teslim etsin; yâhud başlarını göndersin; aksi takdirde
mutfağınızı hazırlayın ki, misafirler gelecektir. İstedğin timâra gelince, senin
gibi bir alçağın ⁹¹ arzularını yerine getirmenin ve kesenin ağzını sen açmak
lâzım gelirken senin için para vermenin bu da yeni bir şekli olacaktır.» ⁹².

Pâdişâh'ın, seçilmesini istediği Kral'ın elçisine, sadrâzam işte böyle
muamele etti. İli. Murad Batori'ye olan cevâbnâmesinde daha az şiddet
göstererek Tatarların Lehistan'daki akınlarının hatâsını tamamen-iki sene
zarfında Bialgrod (Akkirman) sahralarında 700.000 koyun gasbetmiş
olmakla itham ettiği- Lehler'e atfediyordu. Buna rağmen, Taranovski'nin
ücretsiz tahliyesi için Süleyman Çavuş'u Kırım Hâm Mehmed Giray'a
gönderdi. Dzierk memuriyetinden, Sienienski'nin bir sene evvelki sefreti
kadar muvaffakiyetsizlikle döndü (7 Ağustos 1577) ⁹³; üzerinde bulunan

⁸⁷ Bu mektub Gerlach'da yazılıdır, s. 437.

⁸⁸ Tasdikname Marienberg'de Kasım 1577'de tarihli ve Gerlach'ın Jumal'in-de dercedilmiştir, s. 443.

⁸⁹ Bu talepleri ihtiva eden mektup 1 Aralık 1577 tarihli olup Gerlach'ın Jumal'inde mevcuttur, s. 442.

⁹⁰ Kral'ın Varsovia (?)'dan 5 Mart 1578 tarihli mektubu ki, Gerlach'ın Jumal'inde mevcuttur, s. 548.

⁹¹ «Unus malignus nebua».

⁹² Sobiyeski'nin tercümanının raporunda bu hitab tamâmlye dercedilmis-tir: «Uttera Interpretis turciol ad donunum Unen&dfam de negotio polonla», Gerlach'ın Jumal'i, s. 549.

⁹³ «Partito l'Ambassador di Polonla dfcendo che partlva inal sodisfatto, e che non gli era stato fatto lonore sollto.»

pâdişâh mektubunda bu kazaların ahâlîsi olarak adlan geçen Brazlov, Giyov, Kanov, Çerkeş, Kirman adlı haydudlar hakkında şikâyetlerde bulunuluyordu. Ancak Moldavya voyvodalığını istilâ için 8.000 Kazak'ın Baraki kardeşlere yardımları üzerine bu şikâyetleri, sadrâzam tarafından daha mühim talebler tâkîb etti ⁹⁴. Kral, cevaben Voyvoda İvonia'yı Moldavya'ya yerleştirenlerin haydudlar değil, Kral Sigismund ve II. Selîm zamanlarında Palatin Laçki ve Vizinkovski olduğunu bildirdi, şunu da ilâve ediyordu ki, Kazaklar yüz seneden beri çöllerde dolaşmakta oldukları halde, bundan dolayı sulh bozulmamış olduğu gibi, kendisinin başını «en kudretli imparatorun ⁹⁵ göğsüne dayamış olması o kadar küçük bir himaye için değildir ⁹⁶. Adam Klozparovski in-ternons sıfatı ile bu mektubu İstanbul'a getirdi. Ertesi sene, Tatarlar'ın zincirlerinden kurtulmuş olan Taranovski, elçi sıfatıyla İstanbul'da, görüldü; dört sene önce talep etmiş olduğu veçhile «Çapklazaklı»nin ⁹⁷ Bender (?) beğinin .diğer bir kalenin yıkılmasını istemekle beraber, Kırım Hânı hakkında yeni şikâyetlerde bulundu; lâkin bir netîce elde edemedi.

Venedik'le Müzâkereler

Elçi Soranzo Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki anlaşmayı yenilemek suretiyle, dîvân-ı hümâyûna 50.000 duka teslim ve sadrâzama 4.000 duka verildikten sonra, Venedik ve Osmanlı memleketleri hududunun tâyininde hazır bulunmak üzere Dalmaçya'ya döndü. Ertesi sene memleketin hududu, komşu memleketlerin Türkler tarafından zabtından önce Cumhur'un Macaristan Krallarıyla akdedilmiş eski muahedelerin esaslarına uygun şekilde tâyin edildi ⁹⁸. Bu nâzik işin iyi şekilde

Balyosun sefâretnâmesi özeti. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

⁹⁴) «8000 Casacorm cum latrone, qui se Petru mAlexandri fUlum menti-retur per Niestrum transgnessos İn Valachlaju venlsse, quos a Valacbo obvlam eunt fractos et latronum pıı^eipem captum fulsse.» Sadrâzammın mektubu tercümesi, Avusturya Arşivinde.

⁹⁵ Pâdişah'ı kasdediyor. (Mütercim).

⁹⁶ Lehistan Kralı'nın meali metinde anlatılan mektubunun aslı şudur: «Tempore Sigismondi non latrones aliqui, sed Lasky et Visnicovsky Palatini Podoelie Voivodam in Valachia creant; imo Antonius Siculus bello Caes. Christ. despotam in-duxit, et Suleimanus Magnus vexillum eî dedit, ab annis cen-tum aut pluribus. Cosaki solitud nes incolunt, amicitia nun-puam interrupta fuit; nunc a me (Stefani Batori) petitur, ut campos vastos purgem, ita ut nulU fures inveniantur. Sapi-entes judicent an hoc fieri posait Certe non eo fine caput meum in sinum Caesaris potentissimi inclinaveram, ut tam tenuem habeam susceptum, aut ut tam leviter benevolentia Caesaris potentissimi erga me ates.» 22 Eylül 1578 tarihli olan bu mektubun sureti Viyana'da İmparatorluk ve Kraliyet Kü-tüphanesi'nde mevcuttur. (Metinde sözü edilen «II. Selîm»in I. Süleyman olacağı bu vesikadan anlaşılmaktadır. Mütercim).

⁹⁷ Ungand'm raporu bu kaleyi gah t>u İsimle, gah «Kıpcac» nâmıyla yâd eder. Knolles, s. 655, Sienov senyörünü the great Lord Jhon of Slenna» (Taranovski) yapar.

⁹⁸ «Sebeniko'da Sultân Süleyman'ın bir iradesini buldum ki, Hristiyan vasiyetnamelerinin tslâm vasiyetnameleri

neticelenmesi için Soranzo, halefi balyos Ciovan'ı kurar. Yalnız Bafa hanedanından olan Haseki Safiyye Sultân tarafından değil, Vâlîde-Sultân ile onun vâsıtası Kira ismindeki Yahûdî kadın tarafından husûsî surette kolaylık gördüler. Daha önce sefaretle Venedik'e gönderilip orada ikaamet etmekte olan kızlarının himaye edilmesinden dolayı Doc'a samimî şekilde müteşekkiri bulunan ve bu sırada her türlü dış işlerine müdâhele eden Yahûdî tabibi Salomon Natan Eskinazi tarafından da yardıma mazhar oldular⁹⁹. Haylî zamandan beri Yahûdîler'in -zabtolunan gemilerin yâhud esirlerin iadesine âid- işleri Pâdişâh'ın Doc'a yazdığı ve bâ-zan İstanbul'daki balyosla, bâzan çavuşlarla göndermekte olduğu mektuplara bahis konusu oluyordu¹⁰⁰.

Floransa İle Müzâkereler

Floransa Türkiye ile Kaanûnî Süleyman zamanında husûsî bir muahedeye rabtedilmiş olan münasebetlerini yeniledi; İnebahtı'da şerefle harb eden Şövalye Don Bonciani Cianfigliazi Floransa ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir kapitülasyon akdetti, İstanbul'dan balyos Mormora'yi Dük'ün maslahat-güzârı sıfatıyla bıraktı. Akde imza koyan her iki taraf, ticâret ve seyrüsefâin serbestisini karşılıklı olarak taahhüd ettiler; fakat Sent-Etiyen tarikatına mensup olup ispanya Kralı'nın ve Papa'nın gemileriyle birleşerek Akdeniz korsanları arasında dolaşmakta olan ticâret kadirgaları açık surette istisna edildi. Cianfigliazi, Şemsî Paşa¹⁰¹ ile kapdân Uluç Alî'nin himayesinde

gibi kabulünü âmir idi; bundan başka Sebeniko Spalatro mıntıklarında, eskiden Macar Kralları'yle akdedilmiş olan muahede--lerdeki imtiyazlarının yürürlükte kalmasına müsâade ettiğini belirtmekteydi.» 17 Nisân 1576, Venedik Münâsebetleri Hü-lâ&ası. Bu hülâsada Skardona'nın, Sebeniko'nun, Zara'nın hu-dudlarının tahdîdine dâir 984 (1576) türhinden evrak vardır.

⁹⁹ Safiyye Sultân'ın (Bafa) Venedik balyosuna Venedik dilinde yazılmış tezkiresi: «La sapra come estata riceputa la presa de raso (kadife) che ci havete mandato per la Chiera nostra schiava, del che la impartiamo, e piacendo a Dio non sara per-sa. La madre del' Imperator et Conservatore della fede Sul-tano Moamet Kan.» Tercümesi: «Malûmunuz olsun ki, Kira cariyemiz ile gönderdiğiniz kadife vâsil olmuştur. Bundan dolayı size müteşekkiriiz. İnşâ'AHah bu hediyeniz zayi' olmıya-caktır. Şehenşâh ve Dînin Koruyucusu Sultân Mehmed Hân'ın Validesi.» Bunun aslı Venedik Arşivi'ndedir. Aslen Alman olan Yahûdî tabibinin mektubu Viyana'da İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Venedik evrakı arasındadır. Burada Venedik Hülâsası'nın —tabibinin hilekârca fikirlerini gösteren— bir fıkrasını dercedecegiz: «Rabi Salomon dice che, avendolo pregato l'Ambassadore del Imperatore che sum CM. sia in-vitata alla circumcissione, desiderava saper s.e şua Signoria avesse auto caro di esser invitata.» (22 Aralık 1577). Sünnet düğününe davet edilmek şerefine mazhar olmak üzere İmparator'un müracaatta bulunduğunu Doc'a zannettirmek istiyor ki, maksadı Venedik hükümet reisini bu yolda zelilâne bir harekete ikna etmektir.

¹⁰⁰ «Fascicoli delle scrltture turcesche»de şu evrak vardır: 1) Pâdişâh'ın Zilhicce 982 (Mart 1575) tarihli mektubu; 2) Hasan Çavuş tarafından getirilen ve Jirard'nin talebine müteallik bulunan İkinci bir mektup; 3) Pa dîşâh'ın ve sadrazamın Uskoklar tarafından yaptırılan kaleye müteallik yine aynı sene târihiyle mektubu; 4) Pâdişâh'ın ve sadrazamın Zilhicce 987 (Şubat 1580) târihiyle Doc'a mektubu.

¹⁰¹ Ungand'ın raporu. Gerlach'ın Jurnal'İ şâir Şemsî'nin tesirinden de bahseder. (Şemsî Faşa, sair olduğundan Gerlach'ın dediği adam, yine Semsî Pasa olacaktır. Mütercim).

olmakla beraber pâdişâh huzuruna kabulünde (5 Temmuz 1578) çavuş-baş'ının kendisine refakat etmesi şerefine nail olamadığı gibi, vezirler kadrosunun yemeğine de kabul olunmadı. Pâdişâh'a takdim etmekle görevlendirildiği hediyeler, parlak renkleri Venediklileri bile şaşırtan ipekli kumaşlardan mürekkep idi ¹⁰².

İspanya Ve İngiltere İle Müzâkereler

Sokollu, Floransa'dan başka İspanya ve İngiltere ile de müzâkerelere başladı. Fakat bunları bitiremeden öldü. 15 Mart 1577'de Don Mar-ten Di Gunyaletta ¹⁰³ II. Felip'in murahhas elçisi Milânlı Don Marig-liano için yol ruhsatnamesi istedi. Halku'1-vâd kahramanı Zerbeleri'nin akrabasından olan ve esirlik hayâtında yanında bulunmuş olan Marig-liano da imparatorluk sarayı memurlarından Broti ve Raguze'dan ayrıldığından beri birlikte bulunan Avlonya beğiyile beraber bizzat İstanbul'a vâsıl oldu. Sokollu, Ungand ile bir mülakatında, II. Felip, Marigliano gibi İstanbul'u ancak mahbus olarak görmüş olan bir adamı sefarete memur etmiş olduğu için, elçi tedârîki hususunda Şarlken'den daha fakir görüldüğünü söylemiştir. 11 ay sonra, yâni 7 Şubat 1578 târihinde Marigliano dîvân-ı hümâyûna bir sulh ahidnâmesi takdim etti ki, kendisi, Tercüman Hurrem, Yahûdî tabibi Salomon Eskinazi tarafından imzâlanmıştı; lâkin İspanya «pâdişâhı»yle (zât-ı şahane Felip'e bu unvanı veriyordu) ancak beş sene müzâkereden sonra üç senelik bir mütâreke imza olundu. Birçok teşebbüslere rağmen, İspanya bu mütârekeyi ancak iki ay sonra kat'î bir sulh anlaşmasına dönüştürebilmiştir. O vakte kadar Osmanlı Devleti'ne yabancı kalmış olan İngiltere dahî, yine bu zamana doğru siyâsî menfaatlere müteallik ilk münâsebetleri kurmuştur. İ'tikad ve siyâsetlerinin birbirine zıd olması sebebiyle Felip'in uyuşmaz düşmanı olan İngiltere Kraliçesi Elîzabet, Madrid kabinesinin İstanbul'daki teşebbüslerinin hepsine nezâret etmek,, ondan daha ziyâde tevazu ve muvaffakiyetle İÜ. Murâd'm dostluğunu kazanmak ve Britanya Adalarının ticâretine müsâid şartlar elde etmek hususunda başarılı oldu. Vilyam Ha-rebone, Edvar Albon, Rişar Stapey nâmında üç İngiliz müzâkere memuru Osmanlı hükümetinden Devlet'in limanlarında ticâret serbestisi ve Kraliçe için bir nâme-i pâdişâhı istediler

¹⁰² eli pannl portati da quei Fiorentini erano belllsslma robba e bel colott in modo, ehe 11 mercantl venetiani erano rlmastl confusi.» Venedik münasebetlerinin özeti. Temmuz 1578.

¹⁰³ Ungand'ın ve Venedik cicileri raporlarının bu sefîre verdikleri İsim böyledir.

(Mart 1579) ¹⁰⁴. Hıristiyan hükümetleriyle muahedede ticarî menfaatlere hizmetten ziyâde kendi kesesine külliyetli para girmesi imkânını gören Sokollu, bunların arzularını yerine getirdi. Elizabet, Pâdişâh'ın mektubuna münâsib bir cevân verdi. Ve Tâcif Gabriyel Deziyensin götürdüğü ikinci bir mektuba cevaben, İngiltere'deki dahilî karışıklıkların hallinden sonra istanbul'a bir sefaret göndereceğini bildirdi (Ocak 1581) ¹⁰⁵.

Fransa Ve İsviçre İle Müzâkereler

Fransa elçisi olan İsi (İsel) Papası ¹⁰⁶, ispanyol memuru Marigliano'nun varışından az önce gitmişti. Halefi Jak Jermini 12 Aralık 1577-de, 45 sene akdedilmiş olan ticarî kapitülasyonları yenilemeğe muvaffak oldu. Yeni muahedenin Fransa'ya götürülmesine bir müteferrika memur oldu. Bunun birinci maddesi, Fransa gemileri için kararlaştırılmış olan seyir serbestisini Fransa bayrağı altında gelmekte olan İngiliz, Portekiz, Katalan, Sicilya, Raguza, Ankona gemilerine de teşmil ediyordu ¹⁰⁷. Divân-ı hümâyûndan yardım ve himaye istemeğe gelen herkes için açık bulunmasını sağlayan Osmanlı beynelmilel hukuku, hiçbir zaman III. Mu-râl zamanında olduğu kadar sık sık tatbik olunmamıştır. Hıristiyan milletleri Osmanlılar'la münâsebetten kazanabilecekleri ticarî menfaatlere ne kadar fazla kapılmışlarsa, dış işlerini ellerinde bulunduran vezirlere, müh-tedîlere, Yahûdîler'e rüşvet vererek müsâid ahidnâmeler elde etmek hususundaki ümîdleri de o kadar fazla idi. İsviçre bile, memuru bulunan Yahudi Anjeli vâsitiyle Osmanlı Devleti ile münâsebet kurmağa çalıştı. Sokollu, Devlet tercümanı Mustafa'yı bir mektupla İsviçre cumhurunun münâsebet kurmak hususundaki mektubuna cevap vermeğe memur etti.

Avrupa devletlerinin bu pekçok sefaretleri (Asya hükümdarlarının elçilerinden bundan sonraki kitapta bahsedeceğimiz) Osmanlı Devleti'nin İran muharebesi esnasındaki müşkilâtından dolayı yüz görmüş oldukları gibi, bir

¹⁰⁴ Mezere (s. 803), daha sonra gönderilmiş olan ilk Elizabet elcisini 1579'da göstermekle hatâ eder. Knolles'in, ifâdesi alelade pek muayyen ve lazım gelen tafsilâtı ihtiva ettiği halde, bu hususta susması «arlıdır.

¹⁰⁵ Preniyer*'in Başvekâlet Arşivindeki raporu, 1581.

¹⁰⁶ Ungand*'ın 14 Ekim raporu bu sefirin ismim bildirdiği halde Flassan bundan söz etmez. Ungand diyor ki: «12 dec. rAmbassador di Franda do-manda llcencla e 11 Bassa gli l'haveva concessa» Müâsebetler hülâsa», Venedik, 1577.

¹⁰⁷ Flassan'ın bu maddenin icabı olmak üzere: «Bu fıkra, o »onanda P*-dlsfth'in limanlarına ancak Fransız sancağının kabul olduğunu gösterir» demesi taznftmiyle yanlıştır. Zira Venedik ve Raguza bayrakları, hattâ Sultân Süleyman'ın saltanatının sonuna doğru Floransa bayrakları Fransa sancaklarından hayli zaman önce olmak üzere Türkiye limanla-nında dalgalanıyordu.

tarafından da, Osmanlılar'ın her sene Akdeniz'e çıkarmakta oldukları deniz kuvvetlerinin yarattığı korku, bu sefaretlerin gönderilmesini gerektirmiştir. Her bahar mevsiminde Venedik, Malta, Sicilya, İtalya, İspanya sahilleri — kapdân-paşanın kürek mahkûmlarına denizcilik itiyadını kaybettirmemek ve bahriye neferlerinin gassetme sevk-i tabîilerini yağmalarla beslemek için— 50 kadar gemi ile Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı)'ndan çıkmasından dolayı tir tir titrerlerdi.

Vadî's-Seyl Muharebesi Ve Portekizlilerin Hezimet

1576 senesinde İstanbul'da hüküm süren veba ve kıtlık dahî tersane-nin işlerine durgunluk getirmede. Ankona ve Brindesi Türkler'in bir hücumu korkusuyla tahkim edilirken, bunlar Kordona yakınında Kalabra sahillerinde Prens Bezinyano'nun şatosuna asker çıkararak mıntıkayı ateşe ve kana verdiler. Eski hükümdarlarının çıkarılmasından beri Osmanlı eyâleti hâline gelmiş olan Cezayir, Tunus, Tarablus-ı Garb, Devlet hazînesini —dîvân-ı hümâyûnun yalnız fevkalâde senelik hediye talep ettiği için değil, bu eyâletler pašalarının semerelerini kendi menfaatlerine tahvil ettiği için de— zenginleştirmişlerdir. Binâenaleyh Cezayir vaÜsi Venedik dönmesi Hasan Paşa, Sultân Murâd'ın cülus merasiminde hazır bulunmuş ve bu sırada dîvânın bir memuru Cezayir hatîhesinden 200.000 duka almış ve bu para İstanbul'a getirilmiştir. Tarablus paşası Ramazan, Fâs şerifi İdris hanedanından Mevlay Abdül-melik'e ¹⁰⁸ bir donanma ve bir ordu ile Portekiz'in yardım ettiği rakîbi Muhammedü'l-Mustansır aleyhine imdada memur oldu. Ramazan, yeni Mağrib sultânının 200.000 duka altınından tertîblediği hediyesini dîvân-ı hümâyûna gönderdi. Portekiz Kralı Sebastiyân 10.000 süvârî, 60.000 piyade, 360 top ile Muhammedü'l-Mustansır'm iddialarına taraf oldu. İki ordu «Vadî's-seyl»de karşı karşıya geldiler ve Murâbitîn târihlerinin bahsettiği en hatırlanmaya değer muharebelerden birini yaptılar (1578). 20.000 Portekiz, Mustansır, bizzat Sebastiyân harb meydanında kaldılar; diğer 20.000'i gemilere binmeğe muvaffak olarak, geri kalan 40.000'i esîr oldu. Muharebeden evvel hastalanmış olan Mevlay Abdülmelik böyle bir mu-zaffariyete nail olmasından dolayı mürg-i şâdîye uğradı (sevincinden öldü). Bu suretle

¹⁰⁸ İtalyan müverrihleri ve özellikle Natale Kontu <c. 2) bu İsmi kesip bo zarak «Emonuco» sekline koymuş olduklarından eğer Niufabetttt-Tevârîli olmasaydı doğrusunu keşfedemiyecektim.

Vâdî's-seyl sahrası üç hükümdarın vefâtıyla şöret buldu ¹⁰⁹. Mustansır'ın oğû Ahmed, Sultân Murâd tarafından Mağrib padişahlığına getirilerek, hediye ve sefaret göndermek suretiyle Devlet'e bağlılığını arzetti.

Kuyruklu Yıldız Görünmesi Ve Rasadhanenin Yıkılması

Vâdî's-seyl felâketi (bizim için zaferi), yine o sene İstanbul'da ve İtalya'da hükümünü sürdüren tâûn, Pâdişâh'm halası Mihrimâh Sultân'la Mahmud Paşa'mn zevcesi olan hemşiresinin ¹¹⁰, kapdân Piyâle Paşa'-nın, müftî Hâmid Efendi'nin irtihâlleri, bu muhtelif vak'alann hepsi ----Şark ve Garb milletlerinin bâtil inançlarından dolayı— 1577 senesinde görünmüş olan kuyruklu yıldızın uğursuzluğunun tasdik edilmesi şeklinde telâkki edildi, ilm-i hey'et (astronomi)'yi seven ve tahsilini teş'vîk eden Pâdişâh ile Hoca Sa'deddîn Tophane hâricinde bir rasadhâne inşâ ettirdiler ki, bir nevi kuyu demek olan bu binadan gündüzleri bile görülmesi mümkün olsun diye, yeraltında yapılmıştı. Kaahire'nin meşhur rasadcısı Takîyeddîn 3.000 altın maaşla bu rasadhâneye tâyîn olunarak Selânikli bir Yahudî astronomi âlimi dahî Pâdişâh'm büyük şehzadesine ilm-i hey'et öğretmek üzere getirtildi. İki hey'et-şinâs (astronomi bilgini) ile Sa'deddîn'in düşmanları, rasadhâne bina eden devletlerin yakın bir zamanda zeval bulacağını Sultân Murâd'a bildirdiler ve Asya'nın muhtelif târihlerinin bu hususta arzetmekte oldukları misâllerin bir yenisini gösterdiler. JPâdişâh'a telkin edilen korkuya binâen — inşâsı için o zamana kadar 10.000 altın sarf edilmiş olan— rasadhânenin tahribine emir verildi.

Sokollu Mehmed Paşa'nın Katline Doğru: Feridun Beğ'tn Azledilmesi

Sokollu için hazırlanmakta olan fırtınaya evvelâ mahremi olan Nişancı Feridun tutuldu. Büyük Sultân Süleyman'ın Siget Önündeki vefatından az önce bir hatt-ı şerif ¹¹¹ ile müteferrika rütbesi vermiş ve mühim

¹⁰⁹ «Tre re occisi», Natale Kontu. 2, s. 564. Abdülmelîk'In mürğ-i ş&dTden' vefatı Hacı Kalfa'da yazılıdır. Takvîrntî't-Tevarîh 986 senesi «Vefât-ı Abdülmelîk ez zlyâdet-i sürür».

¹¹⁰ MihrLmâh 25 Ocak 1578'çle vefat etmiştir; İrfahmud Paşa'mn zevcesi de 2 Ekim 1577'de. Gerlach'ın Jurnalı, s. 402, 393, 448. R^Ü'Ebr

¹¹¹ 974 Safer'inde Sigetvar muhasarasında Şokollu ile beraber Feridun Betin düşmana arslanca hücumu huzûr-ı SÜleymâna arz olununca, çıkarılan hatt-ı şerif: tMin toa'd sen kendün ol asl-i marekeye varmayup umûr-ı dîn ü devlet ve nizâm-ı adl-i intizâm-ı saltanat babında kaaim ve dâim olasın ve nûr-ı didem Selîm Hânım ve asker-İ tslâmî ve seni Hudâya ısmarladum; ve k&tibün Feridun, zeamatine terakki İle dergâh-i ali müteferrikalarından olsun.» Zeyl-i Atâl, c. 1, s. 336, Tercüme-i Hâl-İ Feridun. (Aslından, Mütercim.)

hizmetlerinden dolayı Sokollu'nun. nişancılığa çıkarmış olduğu bu zât, sultânların mektup ve yazılarını (münşeât-ı selâtîn'i) toplamış olan bu devlet adamı —kethüdasının birdenbire sâdır olan bîr hükümlerle Ye-dikule Önünde boğulduğunu gördükten sonra— sancak-beği sıfatıyla Bel-grad'a ¹¹² gönderildi.

Ahmed Paşa'nın Katli

Feridun'un mevkii Fâtih'in sekiz medresesinden birinin reîsü'l-mü-derrîsîn'ine verildi. Bu tevcih, büsbütün yolsuz ve şimdiye kadar da emsali yoktu. Çünkü ilmiye mesleği, dîvân üyeliği ve sancak-beğliği mesleğinden tamâmiyle ayırdı ¹¹³. Sultân Murâd, sadrâzâmının tahakkümünden ve validesinin devlet işlerine yaptığı te'sîrden bî-zâr olarak bizzat hükümet etmek istedi; Şemsî Paşa ve Kıbrıs Fâtihî Mustafa Paşa, ikisi de Sokollu'nun düşmanı oldukları için sadrâzâmın nüfuzunu kırmak ve Pâdişâh'ı hükümet dizginlerini ele geçirmeğe teşvik etmek için bu fırsattan istifâde ettiler. Yeniçeri ağası Cağala-zâde, askerlerinin şehirde yedi Ermenî'yi yaktığı ve asil suçluları bir gemiye koydurarak verilecek cezaya karşı muhafaza ettiği için azledildi. Sokollu'nun kendi harem dâiresinden bir câriye vererek «Premeci»likten ¹¹⁴ birbirini müteâkib reîs kethudâlığına ¹¹⁵, Galata zabıta memuriyetine, Rodos beğliğine, Cezayir valiliğine, nihayet Kıbrıs beğlerbeğliğine yükseltmiş olduğu Zenci Ahmed Paşa'nın kötü idaresinden dolayı askeri isyan ederek kendisini parça parça ettiler. Sadrâzam bu haberle beraber himâyesi altındaki zâtın kılıç darbeleriyle yırtılmış elbisesini alınca, şikâyet etmeğe cesaret edemiyerek:

— «Allah rahmet etsin, kimbilir ne kadar zahmet çekmiştir!» demekle iktifa etti.

Müftî Hâmid Efendi Ve Pîyâle Paşa'nın İrtihali

¹¹² Gerlach'ın Jurnal'i, s. 175 ve 375. Ungand'ın raporu. Ungand raporunda diyor ki; «Feridun, çocuklarının hocasının saç ve sakalını kestirmiş, ka-1 dırgalardaki Hıristiyan esirlerini demirhanesinde işletmiş olduğu için azledildi. Ulemâdan birinin oğlu olan hocaya, babası vâsıtasıyla atebe-İ şahaneye hâlini arzetti.»

¹¹³ Solak-zâde (varak: 133), bu tevcihi şiddetle tenkid eder. (Solak-zâde, Sokollu'nun mahremi olan Feridun Beg'in azil ve kethüdasının asılmasının yalnız sadrâzama cefâ maisadıyla olduğunu ve yerine asla düşünülemezken müderris Muallim-zâde'nin ansızın tâyin olunduğunu yazar. İstanbul basımı, 596 Mütercim).

¹¹⁴ «Preme» (Perme) İtalyanca «prama»dan gelir ve bir nevi sandal demektir. «Premeci» kayıkçı demektir.

¹¹⁵ Gemi kapdânının İşlerine vekâleten bakan memur.

Müftî HâmidEfendi'nin ¹¹⁶, vezir Piyâle'nin ¹¹⁷ vefâtıyla Sokol-lu iki istinadgâhını daha kaybetti. Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine onar, İstanbul, Edirne, Bursa payitahtları kadılarına beşer, diğer şehirler kadılarına ikişer mülâzım verilmesi usûlünün vâzı Hâmid EfendT-dir. Dört cildten mürekkep olan Mecraûa-i Fetâvâ'sı İstanbul'da inşâ ettirdiği camiden ziyâde kendisine şeref kazandırmıştır.

Tolna'da bir kunduracının oğlu olup Sakız fâtihi ve Sultân Süleyman'ın yeni tersane inşâsına memur ettiği dört vezirden biri olan Piyâle, Tersane mahallesini bir cami ile süslemiştir. Bu cami, granit sütunlar üzerine oturtulmuş olan. 12 kubbesiyle Okmeydanına bakan bir vâdînin ucunda yükselir. Mihrâb ve minberi gayet sâdedir; pencereleri âdî demir ile değil, döğme ile müzeyyendi. Hıristiyan çan ve toplarının eri-tümesiyle yapılmış tunç levhalar üzerine yazılı levhalar meşhur hattat Karahisârî'nin kaleminden çıkmıştır. Piyâle'nin bu camii yaptırırken yedi sandık altın bulmuş olduğuna dâir halk arasında dolaşan rivayet, Ce-zâir-i Bahr-i Sefid'deki akınlarından sağlanmış olup, sarf ettiği paranın mikdârı hakkında bize bir fikir verebilir.

Bu akınların semereleri II. Selîm'den beri kapdân-paşa ile Türkler'in «Lefkoşa, Paros, Antiparos ve Diğer Kiklad Adaları Dukası Don Josef Nassi» adını verdikleri Portekizli Ciovanni Migez; Senyör Andrus ¹¹⁸, diğer ismiyle Sumariva ¹¹⁹ arasında taksim ediliyordu. Somariva'mn vefatından sonra Süleyman Çavuş üç sene müddetle kendisine devredilmesi için hazîneye onun verdiğinden 40.000 altın daha fazlasını teklif ederek adayı iltizâm etti. Sokollu'nun açıktan açığa hasmı olan Migez'in vefatı, sadrâzam için yeni bir mağlûbiyet sebebi oldu. Sadrâzâmın, Migez'in mirasını vermiş olduğu üç defterdar suistimâl yapmakla suçlanarak hamilerinin vefatından az evvel me'mûriyetlerinden azledildiler.

Kantakuzen İle Budin Valisinin İdamı

Sokollu, Lefkoşa dukasının vefatından istifâde edemediği gibi, birkaç ay Önce, himâyesi altında olan ve kötülük ve zulümleri Rumları bî-zâr eden Misel Kantakuzen'in îdâmı, kendisi için müdhiş bir darbe olmuştu. «Şeytan-

¹¹⁶ Şa'bân 985 (16 Ekim 1577)'de vefat etmiştir. Terâctoia-i Ahval-i Atat.

¹¹⁷ 20 Ocak 1578'de vefat etmiştir. Gerlach'ın Juman.

¹¹⁸ «Il Sr. di Andro faaveva ottenuto la isola», Münasebetler Hülâsası, Venedik 4 Ekim 1579.

¹¹⁹ «ii governo della Isola delPArcepelage concesso ad un Suledman Caus, che aveva offerto per tre anni 40.000 scudl di plü di quel, ebe doveva pagar ü Sommariva.», aynı yerde, 5 Tesrtn-İ evvel (Ekim) 1579.

oğlu» lâkabını almış olan Misel Kantakuzen, entrikaları sayesinde rakibi Paleolog'a galebe ederek, Karadeniz sahilinde kâin Ahi-yoli çiftlik ve tuzlaları baş-nüfettişliğini almıştı. Metropolitleri papaslar keyfine göre değiştirdi, tmparator'un elçileri Busbek ile Vis'e kıymetli el yazmaları tedârik etmiş olan Patrik Metrofanus, Kantakuzen tarafından Sokollu nezdinde elçilere Devlet'in bütün işlerini ihbar etmiş olmakla itham edilerek, bu ihbar üzerine azledilmişti. Patrik, Kantakuzen'i dîvâna getirttirerek 8 sene patriklik memuriyetim îfâ için vermiş olduğu 16.000 dukayı iade etmesi için dâva etti. Ancak ihtimâl ki bu paranın büyük bir kısmı sadrâzâmın menfaatine kullanılmış olduğu için, Patrik bir şey alamadı. Kantakuzen, kanunsuz olarak aldığı paraları Sokollu ile paylaşarak, yalnız Piyâle ve Ahmed Paşalara aynîyât ile aldığı vergilerden vermekte ve kendi hasımlanıyla sadrâzâmın düşmanı olan Sinan ve Mustafa Paşalar*a birşey vermemekte idi. Bundan dolayı bu iki paşa Kantakuzen'in zincire vurularak Ahiyoli'den Yedikule'ye getirilmesi için Pâdişâh'dan irâde almağa muvaffak oldular ve Kantakuzen bu hapislikten 55.000 duka ödeyerek kurtulabildi (1577). Tuz iltizâmı hazîneye bırakıldı. Bu mansıbın günde yalnız 1 altın tahsisatı olduğu halde, sahibi saraya senelik 60.000 dukalık kürk vermekle mükellef olup, şu kadar ki, getireceği ticarî eşya için vergiden muaf idi. Kantakuzen, varidatı azalmış olmakla beraber, sadrâzama gittikçe, önünde sekiz çavuş ile yeniçeriler bulunurdu. Nihayet Moldavya'daki karışıklıkların, Moldavya beğinin validesinin iki oğluyla Haleb'e gönderilmesinin, Piyer ve Alek-sandr isimindeki iki kardeşin Eflâk ve Moldavya beğliklerine oturtulma-sıyla, son olarak yeniçerilerin uğradığı mağlûbiyetin sebebinin hep bu adam olduğuna dâir vezîr Mustafa Paşa'nın Kırım Hânı vâsıtasıyla vâkî olan ithamlarına karşı, Sokollu, Kantakuzen'i muhafaza edemedi. Alî Beğ, Sultân Murâd'ın çıkardığı bir emirle Ahiyoli'ye giderek Kantakuzen'i sarayının kapısına astırdı (26 Ocak 1578) ¹²⁰. Bu sarayın inşâsı için Kan-takuzen 20.000 altın sarf etmişti; Alî Beğ burada bir o kadar da nakit buldu.

En sevdiği adamların musibete uğratılmasıyla gönlü kırık olan sadrâzama en te'sirli darbe, Budin valiliğinde bulunan yeğeni Mustafa Paşa'nın, yine o sene içinde îdâmî olmuştur. Mustafa Paşa bu memuriyete Siget muhasarasından evvel Kaanûnî Süleyman tarafından tâyin olunmuştu.

¹²⁰ Gerlach, s. 354. Scheweiger'ın Seyâhatnâme'si, s. 70. Krosius'un Ttt*k-Rum eserinden: «Per qual causa e come e stato impiccato Michael Cantacuze-no a di 3 marzo a Achllo davanti la porta di caza sua.» Puryel'in derc-ettiği eski bir Rum şarkısında vefatına açman Zengin Mihâl namında Rum zengini, Misel Kantukezen olacaktır.

Kahramanlığı, cömertliği, imârcılığı, umûmî menfaatlere dâir yaptırdığı müesseseleri nâmını Budin ve Macaristan târihlerinin zikrettiği en büyük vâlîler-arama geçirmiştir. Kazandığı şerefin haklılığı, sulh hâlinde Fülele¹²¹ ve diğerleri gibi düşman kalelerini almakla değil, timâr ve zeametleri ancak müstehaklarma vermesi, dulları ve yetimleri himaye etmesi, Siget, Ştuhlveysenburg, Belgrad kalelerini tahkim etmesi, Budin kasabasını duvar içine alması, kale içinde baruthane, hamamlar, camiler, medreseler yaptırmasıyledir. Sultânın mîrahoru Ferhâd¹²², zahirde, son olarak barut mahzenine yıldırım düşmesinden dolayı meydana gelen hasarların teftişi me'mûriyetiyle Budin'e gönderildi; lâkin asıl maksadı Mustafa'yı îdâm etmekte. Dâima yanında bulunması mu'-tâd olan elli kişi, kendisini talihin bu beklenmedik darbesine karşı muhafaza edemediler (10 Ekim 1578). Sultân Murâd'ın iltifat-gerdesi olan Üveys Paşa —ki yukarıda zikri geçmişti— Mustafa'nın vârisi oldu¹²³.

Sokollu'nun Katli

Umûmî devlet işleri hakkındaki gayreti sebebiyle dîvân günlerinde her sabah bâb-ı hümayûnda toplanan dîvâna riyaset etmekle kanaat etmeyip, akşamları da bir dîvân toplamakta olan Sokollu, yeğenin vefatından bir

¹²¹ Peçevî, Mustafa Paşa'nın tercüme-1 hâli, s. 172. Peçevî bu münâsebetle hikâye eder ki, Fülele muhasarasında Tak Hasan nâmında bir nefer kaleye girmek için burca kadar çıkmaktan başka yol bulamayıp, duvardan merdivenlerle çıkarak 20 kişinin ancak yerinden oynatabileceği kadar ağır bir topu başıyla iterek arkadaşlarına yol açmıştır. (Peçevî'nin Mustafa Paşa tercüme-i hâlinde ifâdesinin hülâsası şudur: «Sokollu'nun amu-cası oğlu idi. Bosna'da mirliva İken Krova ile diğer bâzı kaleleri fethet-miştî. Sultân Süleyman Sigetvar'a gelirken Arslan Paşa'nın yerine Budin'e tâyin edildi. Selim zamanında vezîr oldu. 13 yıl Budin'de kaldı. Barış zamanında bâzı kaleler almıştır. Bir «sahre-i sammâ» (kaya kütesi) üzerindeki Fülele kal'ası bunlardandır. Kırk gaazî bu kalenin hendeği yanında bir dâçln» kayadan iki üç nerdebânı (merdiveni) birbirine rabt ederek kırk ayak bir merdiven yapıp bir mazgal derleşlinden (penceresinden) içeri girerler. Şöyle ki: Mazgalda yiğirmi kişinin çeki-mlyeceği bir balyemez var idi. Ban Hasan (veya Bak Hasan) nâmında bir gaazî mazgalın iki tarafında taş sıralarına ellerini rabt ederek si-nesiyle topu sürer. Yerinden tahrik edemeyince başını dayayıp iter. Top bu kuvvetle yerinden oynar. Mustafa Paşa'nın sehâsı Hâtem'de yoğidl. Ata bindikçe dört beşyüz mülâzlm suvar olur ve bunlara o gün iki üç kise İ'nâm ederdi. Düşen timâr ve zeametleri meccânen verdikten başka, harcırah, harc-ı berât diye akçe İhsân ederdi. Arz-ı hâl eden dulları, yetimleri kocaya verir, kocalarına sebeb-i maişet gösterİTdi. Budin varoşunun suru, baruthane!, kaleye bâzı kuleler İlâvesi, Sigetvar'ın, İstoni, Belgrad'ın kuleleri ve büyük büroları gibi eserlerine nihayet yoktur. Budin'de ılıcaları, camileri, medreseleri, yollarda hanları ve imaretleri vardır. Budin saraylarına ve barut mahzenlerine saika nüzulü (yıldırım düşmesi) bahanesiyle mîrahor-ı kebîr Ferhâd Ağa gelüp îdâm ettirdi. 986. Mütercim.)

¹²² 10 ottobre il Bassa, di buda strangolato dal Imbrahor mandato dal Sig-nor, e gli era stato trovato 300.000 scudi.» Venedik Münâsebetleri Hülâsası, 1578.

¹²³ İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde birçok yazışmaları bulunan Üveys Paşa, kendisine (Macar lisanında) su unvanı verir: «My Weiss Passa az Hatalmas istemek io et Kariatiabil Toeroek ezyazernak foe hel tartora Boudan ez gand my reble Megiar Orzagnek dl.» (Türkcesi: Biz, Üveys Paşa, Allahın inâyetiyle Osmanlı pâdişâhının Budin valisi ve Macaristan vekili. Refik Ata tere). Üveys Paşa'nın mühründe selefi Mustafa Paşa'nın mühründe olduğu gibi bir arslan resmi vardı.

sene sonra, yine böyle bir akşam dîvânı akdetmiş olduğu sırada, derviş kıyafetinde bir adam arz-ı hâl verecek gibi gelip kalbine bir hançer sapladı. Sokollu kendi hançerini belinden çıkarabildiyse de, müteakiben düşüp hayâtını terketti. Sokollu gibi Bosnalı olan kaatil, ti-mârlaraun. azaltılmasından şikâyetçi idi; bu cinayete, dilekleri yerine getirilmemesinden dolayı şahsî intikam sâikiyle cür'et etmiş yâhud, ihtimâl ki Mustafa Paşa'nın Sokollu hakkındaki kinine âlet olmuştur. Kaatile işkence ile bir söz söylemek mümkün olmayıp, ertesi gün dört parça edilip atlara sürüldü. Sokollu öleceği günden bir gün evvel mîrahoru Hasan Ağa'ya Osmanlı târihinden Kosova muharebesini okutmuştu. Hu-dâvendigâr'ın Kabiloviç'in hançeriyle irtihâli fıkrasında Pâdişâh'ın ruhuna Fatihâ ithaf ederek:

— «Allah bana da böyle bir şehâdet ihsan buyursun!» demişti.

Sokollu şiddetli idi, fakat gaddar değildi. 14 senelik sadâretini —saraydan kaçan 20 köle müstesna olmak üzere— maksadsız idamlarla lekelemedi. Müteveffa Bosna beğlerbeğinin tabibini Öldürmüş olan Ferhâd nâmındaki köle mazeret olarak tabibin efendisini Sokollu'nun emriyle öldürdüğü zannına kapıldığını söylemişse de, Sokollu'nun hayâtında bunu doğru gösterecek hiçbir vak'a yoktur. Sokollu'nun iki cariyeden iki oğlu vardı; Pâdişâh'ın hemşiresi —ki cüssesi küçük ve pek çirkin bir kadını— kendisiyle izdivaca rağbet göstermesi üzerine, cariyelerden ayrılmağa mecbur oldu; oğullarından Haleb valiliğine tâyin olunan birincisi pederinin sağlığında vefat etti; Bosna sancak-beği olan ikincisini —Sokol-lu'yu uğradığı musibetten dolayı ta'ziye için— Pâdişâh, kardeşinin yerine tâyin etti¹²⁴. Harem-i hümâyunda terbiye görmüş olan Sokollu, sadâreti müddetince gösterdiği ilim ve edebiyat zevkini orada kazanmıştır. II. Selîm zamanında yazılan eserlerin en dikkate değerleri, sadrâzamın nâmına ithaf olunmuş, Sokollu, Osmanlı memleketlerinin birçok şehirlerindeki inşâatıyla de bekaa bulmuştur. Bu binaların başlıcaları İstanbul'dan Edirne'ye giden yolda bulunan Burgaz kasabasında ve Kilik-ya şehirlerinden istihkâmlarını tamir ettirmiş olduğu Payas civarındaki medrese ve mekteb ve imaretlerle Mekke'deki hayır eserleri ve İstanbul'da Eyüp kasabasındaki türbesidir.

Osmanlılar'ın en büyük vezîr-i âzami olup üç pâdişâhın zamanında 14 sene devletin en büyük makamında bulunan, Sultân Murâd'ın eniştesi olan

¹²⁴ «Il Sr per consolar Monammet-Bassa della perdlta del tiglio locrea Bassa In Aleppo.» Venedik elçisinin 27 Şubat 1572 raporu.

Siget fâtihi Sokollu Mehmed Paşa, bu suretle bir kaatil eliyle vefat etti. Hemen hemen 50 sene önce saray hademeliğinden mâbeynci-lik (kapucu-başılık) ile çıkararak, birbirini müteâkib kapûdân-paşa, Rumeli beğlerbeği, vezîr, nihayet sadrâzam olmuştu. Kaanûnî Süleyman'ın tam emniyetine mazhar olduktan, II. Selîm zamanında hududsuz bir iktidara mâlik bulunduktan sonra, III. Murâd zamanında nüfuzunun gittikçe azaldığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'ni Selîm'in bütün saltanatı müddetince¹, hattâ Murâd'm cülusundan beri onun idaresiyle geçmiş beş sene zarfında, Kaanûnî'nin dehâsıyla yükseltmiş olduğu kudret mertebesinde tutan Sokollu'nun kuvveti, Sokollu'nun hakimane tavrıdır. Sokollu, Devlet'in inhitat alâmetlerinin hiçbirinin haricen görülmesine meydan vermedi. Lâkin hükümet, kendisini harâb olmağa götürecektir olan inişte durduran kudretli elden mahrum olunca, herkesin nazarında sür'atle inhitat yolunu tuttu.

OTUZSEKİZİNCİ KİTAP	
İran Elçisi İstanbul'da.....	
Şah Tahmâsb'ın Ölümü.....	
İranda Taht Kavgası Ve Aşiretlerin Rekabeti	
Şâh II. İsmail.....	
İran Seferi	
Mustafa Paşa'nın Serdarlığı.....	
Çıldır Meydan Muharebesi.....	
Gürcistan Hükümdar Ailesi.....	
Gürcistan'ın Tanzimi	
Tiflis'in Fethi	
Koyun-Geçidi Muzafferiyeti.....	
İranlı Araş Han Mağlubiyeti.....	
Erzurum Vâlisî Kaytas Beğın Mağlûbiyeti, Adilgiraytn Esareti.....	
Kars Kalesinin İnşâsı.....	
Tiflis'in Safevîlerce Muhasarası	
Lala Mustafa Paşa'nın Ölümü.....	
Sinan Paşa'nın Serdarlığı	

Revan İle Diğer Kalelerin Tahkim Edilmesi
Yeniçerilerin Huzursuzluğu Ve Ferhad Paşa'nın Durumu
Özdemir-Oğlu Osman Paşa'nın Meş'aleler Savaşı
Yeni Kırım Hanı'nın Tâyini.....

OTUZSEKİZİNCİ KİTAP

İrân elçisi — Şâh Tahmasb'ın vefatı, îrân ile muharebe.

— Çıldır Muharebesi. — Gürcistan hükümdarı ve ailesi.

— Çıldır'ın, nâm-ı diğer Kanak üzerinde İblis kalesinin fethi, bu ırmaktan Osmanlılar'ın geçişi. — Gürcistan'ın tanzimi ve seferin sona ermesi. — Araş Hân ile Kaytas Beğ'in mağlûbiyetleri, Adil Giray'm esareti. — Kars istihkâmlarının tekrar inşâsı. — Tiflis muhasarası. — Âdil Giray'm öldürülmesi. — Mustafa'nın azli ve vefatı. — Sinan Paşa'nın sefer mahalline gönderilmesi. — Revan üe diğer kalelerin tahkim edilmesi. — Osman Paşa'nın Dağıstan seferi. — Yeni Kırım Hânı'nın tâyini. — Osman Paşa'nın İstanbul'a dönüşü.

İlk yedi seneden sonra az bir müddet ara ile yedi sene daha devam etmiş olan İrân seferi, Sokollu'nun irtihâlinden iki sene evvel başlamıştı. Geriye doğru kısa bir bakış, bu seferin ilk yarısı hakkında bizi tamâ-miyle aydınlatacaktır. Evvelki kitaplarda Safevî Hânedâm'nın kuruluşundan, ilk hükümdarı Şâh İsmail'in saltanatından, sarayına iltica eden Şehzade Sultân Bâyezîd ile evlâdının kanlarıyla kendisini lekeleyen Şâh Tahmasb'ın hâinâne siyâsetinden bahsetmiştik. Şimdi söyleyeceğimiz, Tah-mâsb'ın Murâd'm cülusundan bir sene sonra vukua gelen vefatından ve hanedanın değişmesi hâdisesine kanlı bir şekil veren ve kısmen muharebe sebeplerinin teşkil eden vahşetlerden ibarettir.

Gerçi İrân târihi bize bu memleketi bir taraftan muntazam ve mutlak bir hükümetin ve iyi tanzim edilmiş idarelerin beşiği olarak gösteriyorsa da, bir taraftan da en hududsuz istibdadın, en menfur cinayetlerin vuku bulunduğu yer olarak gösterir. Bu düşünce, bu memlekette hırslı köleler, kudretsiz zâlimler tarafından meydana getirilen karışıklıkların hikayesiyle pekiştirilmiş bulunacaktır. Bu karışıklıklar, şimdiye kadar hiçbir Avrupalı müverrih tarafından tamâmiyle yazılmamıştır¹²⁵.

İrân Elçisi İstanbul'da

Tahmâsb'm vefatını tâkîb eden vak'aların hikâyesinden evvel, Murâd'ı cülusundan dolayı tebrik etmek, İrân'ın Selim ve Süleyman ile dostluk

¹²⁵ Malcolm (Malkolm), eserinin 14. babında Farsça Zttbdetüt-Tevârih'i kaynak edinerek, NnhbeJtUt-Tev&rlh ve Câmi'üt-TeYârfta gibi İrânluların sükûtle geçiştirdiği vak'aları yazan çağdaş Osmanlı tarihlerinden istifade etmeyerek, bu veka'li eksik bir suratta yanmatır.

münâsebetlerini onunla yenilemek, diğer evlâdının mahrûmiyetiyle beşinci oğlu Haydar'ın saltanatının dağdağsızca intikâlini te'mîn etmek üzere, bu hükümdarın göndermiş olduğu büyük sefaret hakkında bâzı tafsilât vereceğiz.

4 Mayıs 1576 târihinde —ki Sultân III. Murâd'm cülusundan 16 ay sonradır— 9 sene önce Edirne'de II. Selîm ile sulh ahidnâmesini imza eden Şâh-Kulî Hân'ın oğlu bulunan îrân sefiri Tokmak Hân ¹²⁶, 250 kişi ile 500 deveden mürekkeb bir maiyyet ile Üsküdar'a geldi. Ertesi gün Rumeli beğlerbeği ile çavuş-başı, ekserisi altın eğerli atlara binmiş, başlarına sorguçtu kavuklar giymiş olan ve gümüşlü asalarını sallayan 2.500 mikdârında çavuş, müteferrika, sipahi ile elçiyi kabule geldiler. Kapdân Paşa 30 kadirga ile istikbâle çıkmış ve bunların en büyüğünde sefir ile başlıca maiyyeti memurları için altın işlemeli örtü ile kaplanmış, bir sofrâ hazırlanmıştı. Tokmak Hân ilk lokmayı ağzına götürdüğü ân, kadirgaların bütün toplan birden atıldı ve deniz ortasında münferid bir kaya üzerinde bulunan Leandır Kulesi (Kız Kulesi), bu işarete 100 defa top atmakla cevâp verdi. Elçi sahile çıkınca yeniçeri ağası Cağala-zâde tarafından kabul olunarak, solunda yeniçeri ağası, sağında Rumeli beğlerbeği olduğu halde İstanbul'a girdi. Bu türlü ihtiram, şimdiye kadar hiçbir Asya hükümdarının elçisine gösterilmediği gibi, Avrupalı sefirler de buna'mazhar olmuş değillerdi. Alayın önünde kıymetli gâşiyeler vurulmuş dokuz at yedekte götürülmekte ve üzerlerinde —insan ve arslan, kaplan ve at resimleriyle desenli elbise giymiş— 24 zencî bunları tâkîb etmekteydi; bu ise, canlı mahlûk tasviri şer'ân yasak olduğu cihetle Sünnîler nazarında pek fena görülüyordu. Elli piyade hizmetkâr ile kuşaklarına çingiraklar asılmış üç süvârî sefirin önünde gidiyorlardı. Tokmak Hân, eğeri altınlar içinde cins bir ata binmişti; kırmızı kadifeden yapılmış kaftanının eteklerinin güzel işlemleri arasında sırmalı yapraklar görünüyordu. Alt elbisesi, her türlü resimlerle işlenmiş, kavuğu sırmalı ve kıymetli taşlarla murassa idi. Arkasında bulunan üç seyisten biri kılıcını, ikincisi yayım, üçüncüsü altın ve murassa ok gılâfım (tirkeş'ini) taşıyordu.

Beş gün sonra (10 Mayıs 1576), payitahta girdiği zaman —Osmanlı sarayının zenginlik ve ihtişamını Acem sefirine göstermek için fırsat icâd etmek maksadıyle— avdan dönüşünü iki hafta geciktirmiş olan Pâdişâh,

¹²⁶ Cimi'üt-Tevarth sahibi ve Sokollu'nun kâtibi Mehmed Kat», varak 311, İrân sefirinin i'im&d-nfmesi mündericftını, bunu okumuş olanlardan rivâyeten derced<»;

12.000 kişi ile İstanbul'a vâsıl oldu. Vezirler at ve silâh gösterisinde birbirine rekabet ettiler. Sefîr, gelişinin dokuzuncu günü resmen huzûr-ı şâhaneye kabul olunarak, Sultân Murâd'a hediyelerini takdim etti ki, bunların arasında kıymetini tahmin etmek kaabil olmayan bir Kur'ânC-ı Kerîm), bir Şâh-nâme, İran şâirlerinin dîvânlarından 60 cild, dörde parçalanmış ve orta direği altın ve elmas kakmalı bir ağaç gösterir ve ipek tanablarla açılır bir çadır ¹²⁷, 40 kaliçe, elmas, zümrüd, lâ'l, fîrûze, inci ile dolu 40 çekmece, Horasan kılıç demirleri, Çaç yaylan, Irak keçeleri, Yezd ve Kum ipekli kumaşları, nazar-ı dikkati celbediyordu. Altı vezîrin her biri bir gün sefire ziyafet ve hediyeler ithaf etti ¹²⁸.

21 Mayıs'ta Tokmak Hân Pâdişâh'dan ruhsat aldı ve 5.000 duka ile ağır takım vurulmuş iki at ihsanına nâü oldu.

Şah Tahmâsb'in Ölümü

Tokmak Hân'ın İstanbul'da ikaameti esnasında Şâh Tahmâsb ¹²⁹, 54 sene saltanattan sonra zehirlenerek vefat etti. İhtiyâr Şâh'ın ancak lâfzen idare etmekte olduğu hükümetin dizginleri, haylî zamandan beri Gürcü, Çerkeş, Kürd, Türkmen aşiretlerinin kudretli reislerinin eline geçmişti.

¹²⁷ Gerlach'in Jurnal!, s. 192. Selanik! 40 ve CAmi'ül-Tevârth 32 dairesi der.

¹²⁸ Selanik!, s. 137. Vezirlerin hediyelerini sayar, üngand, raporunda: «Elçiye oyunlar «österildi, dairesinde Ebütöekir, Ömer, Osman şerefine kasideler tegannl olundu» diye yazar; kasideler İranlûar'ın bu Üç halifeden ziyade ta'zim eyledikleri Ali şerefine olmadığı için, elçiye ululamaktan ziyade kızdırmak ve hakaret etmek maksadı güdüyordu.

¹²⁹ Şâh Tahmasb'in saltanatının nihayetine doğru Vensanzo De Gli Alessandri, Venedik şefiri sıfatıyla İran'a gitmiştir; memuriyeti yinnibŞrj şür devam etti. Şâh Tahmâsb'in onbir oğlu, üç kızı vardı. Viyana İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphâne-si'nde 746 numarada kayıtlı raporunda Vensanzo, bu hükümdar hakkında şu fikirleri beyân eder: «Şâh 64 yaşındadır; 13 yaşında tahta cülus ettiğinden saltanatının ellinci senesinde-dir. Boyu orta ve bünyesi salimdir. Çehresinin rengi koyu, dudakları kalmcadır; sakalı uzun ise de pek ak değildir. Mizacı hüzne meyyaldir (Halkın büyük çapta bir hoşnudsuzluğuna sebep olmak üzere, altı seneden beri sarayından çıkmamıştı). Şehvanî gücünü artırmak için ziyâde mâcûn kullanır. Hasetlidir. Hindistan'dan gelen kervanlara ilişmemek için Özbek'e dört yüz tümen, yâni sekiz bin Askodi altın vermeğe mecbur olmuştur.» Rapor sahibi (varak: 368), Şâh'ın oğulları hakkında şunları yazar: «Hudâbende 45 yaşındadır; tabiati sakindir; dînî işlerle pek çok uğraşmaz; Horasan'daki mülküyle iktifa eder. İkinci oğlu İsmail 41 yaşındadır; bünyesi metfn ve tab'-an kavidir; cesur ve savaş tarafıdır; Osmanlılarla ve bilhassa Erzurum Paşası'yla yaptığı muharebelerde meziyyetini isbât etmiştir (Bu akımlarından dolayı hapse atılmıştı). Üçüncü oğlu Sultân Haydar Mirzâ 18 yaşındadır; babasının yaveridir; boyu kısa, çehresi gayet güzeldir.» Lisânının düzgünlüğünden ve askerî eğitiminden dolayı Şâh kendisini bilhassa severdi. «Sultân Murtazâ Emîr Hân, Şemit (Chemit; ?) (Cemşid olması muhtemeldir, Mütr.) Mirzâ cümleten 14-15 yaşlardadırlar; İyî ahlâk sahibidirler; tahsil için Horasan'da bulunuyorlar.» Vensanzo Nahcivân Ermeni Piskoposu'nda kendinden öncekilerin birçok patentlerini (tabiiyyet hususunda verilen kâğıdlar) bulur: Kâtib Tesko'nun 16 Haziran 1561 ve elçi Loredano'nun 23 Nisân 1569 tarihli varakaları. Hiris-tiyanlara tarh olunan vergi, hâne başına beş duka ve 40 hayvan için yirmi «besti» İtalyan akçesi hesabıyla üç lira ve 15 soldı idi. Şâh'ın varidatı 3.000 aded altına varırdı. Masrafları pek çok değildi. Yalnız 5.000 korucu (korucu), yâni muntazam hassa askeri aylık alırdı. Şâh'ın 11 oğlundan herbirinin bir sarayı vardı. Harb zamanında herbiri 500'den 2.000'e kadar süvârî çıkaran 50 sultan, 70.000 süvarilik bir ordu teşkil ederlerdi. Yedi karış uzunluğundaki tüfekleri üç onçalık (onsluk?) kurşun atardı.

Veraset usûlünü değiştirmek için Ustaclu Hüseyin Beğ Şehzade Behrâm, ve Haydarın dayıları Gürcü Hânlarından Alî ve Zal¹³⁰ ile birleşmişti. Bunlar Tahmâsb'in oğlu Haydar'a bırakmak istediği tâc ve saltanatı, kardeşi Behrâm'a vermeyi kararlaştırmışlardı. Bunun üzerine Hay-dar*'in validesi babasının mirasını oğluna te'mîn etmek üzere Şâh'ı ortadan kaldırmayı düşünmüştü. Kocasını gûyâ kıl döker bir ilâç ile hamamda zehirledi¹³¹. Tahmâsb, kaatili hakkında lanetler yağdırmakta iken, Haydar daha o gece tahta çıktı.

İranda Taht Kavgası Ve Aşiretlerin Rekabeti

Lâkin Şâh'm bir Çerkeş hareminden doğmuş olan Prenses Perîcân Hân¹³² —ki Acem Kraliçesi Parizatis'in (Perîzâd) yalnız ismine değil, vasıflarına ve hırslı tabîatine de ortak idi— Şâh'ra vefâtıyla hükümetin Gürcü Hânlan eline düşmüş olduğunu ve saltanatı onlardan almak lâzım geleceğini dayısı Çerkeş Prenslere ŞamhâlTe -bildirdi. Şamhal, yeni Şâh'i mahvetmek için derhâl Kürd ve Türkmen aşiretleri emirleriyle ittifak etti. Gürcü Hanları nasıl Ustaclu aşiretine istinâd ediyorlarsa, Çerkeş Prensi de Afşar aşiretinin desteğinden emindi. Şamhâl, daha o gece içinde taraftarlarını toplayarak bahçe kapısından saraya girdi. Ustaclu idaresinde olan Gürcüler de bir taraftan Alakapı¹³³ denilen büyük kapıdan girmeğe çalıştılsa da, kapıyı kapatılmış buldular. Haydar, düşmanları olan Çerkeş ve Türkmenler'in sarayda bulduklarını öğrenince kadın rubasıyla kaçmak istedi. Lâkin Şamhâl bunu anlayarak.Hay-dar'ın yaşmağım yüzünden aldı ve kölelerinden birine hançerle öldürttü.

Bu sırada ise Ustaclular, Gürcüler büyük kapıyı zorla açarak hareme girmişlerdi; Şamhâl, hançerle Öldürülmüş şehzadenin başını girenlerin önüne attı. Bunun üzerine girenlerin cesaretleri kırılarak kaçtılar. Sabah olunca biri yarım asır ve biri yarım gece saltanat sürmüş olan iki bedbaht şahın cenazesi, ikisi birden saraydan çıkarılarak ebedî sükûnetgâh-larına götürüldü.

¹³⁰ Mlnadoa ve Knolles'de «Zalchan».

¹³¹ «Nüresine Ozâb katılp», Seltfnikî, s. 144. Yani: Beden temizliği için kullandığı <nûre> (nevre) denilen terkibe «tlzab» karıştırarak zehirlemlg-tlr. Mütercim.

¹³² Minadoi ve onlara bakarak Bizarl ve Knolles ba İsmi «Peri Concona» yaparlar. (NuhbcAât-T^rârlll'de, s. 130, «Perihan Hânım» diye yazılıdır. Halbuki «Perihan Hanım» olamaz; zira «han» lafzı manasız tekrerrür eder.

Fakat chân»ın mOennesi olarak «hânım» denildiğinden, en doğrusu Perihan Hânun olsa gerektir. Mütercim).

¹³³ Dervaze-İ divân dünikle meşhurdur», Nnhbetü't-Tfev&ilhl, s. 130 (Mütercim).

Tahmâsb Hân'ın diğer bir Gürcü cariyeden doğmuş olan iki şehzadesi Mustafa ve İmam Kulu'yı dayıları Ustaclu Hüseyin Beğ haremnden kaçırarak, bu yeğenlerinden birinin şahlığını ilân etmek üzere, onlarla birlikte Kum ve Kâşân taraflarına gitti. Şamhâl ile tarafdârları Çerkeş kanından bir şehzadeyi tahta çıkarmak için var kuvvetlerini sarf ettiler. Lâkin Tahmâsb Hân'ın meşru vârisi olmak üzere sevdikleri ve bağlı buldukları Şehzade Haydar'ın katlinden dolayı, Acemler onlardan nefret ettiler. Şamhâllılar her ne kadar maksadlarına muvaffak olmuşlarsa da, bundan nasıl istifâde edeceklerini bilemediklerinden şaşırıp kalarak, babasının emriyle yirmibeş seneden beri Alamut kalesinde mahbûs olan Şehzade İsmail'e mürâcaatle, rakibi olan Şehzade Haydar'ı ancak saltanatın kendisine intikalini sağlamak için öldürmüş olduklarını söylediler.

Şâh II. İsmail

Kadîm İran kraliçesi Rûdugûne gibi ata binmekte, silâh kullanmakta maharet kazanmış olan Prenses Perîcân Hân —ki düşmanın hücumunu haber alınca, saçları henüz yarı taranmış olarak ata binmiş ve ancak zaferden sonra endamının ziynetini tamamlamıştı— Şehzâde'ye cülus müjdesi hizmetini bizzat üzerine aldı. Kazvîn ve Tebriz arasında bulunan ve eskiden Haşîşîler reisine, başka bir deyişle Şeyhü'l-Cebel (Dağların Kralı, Şeyhi)'ne ikametgâh olan Alamut (Kartal Yuvası) kalesine uçtu. İran Şahları girilemez olan bu kaleyi —Keyhusrev'lerin «Dâr-ı Zalâ-mı»¹³⁴, başka bir tâbirle Lete Kalesi gibi— saltanattaki rakîblerini dâimi hapis içinde zaafa uğratmak için kullanırlardı. Şehzade İsmail, gençlik ateşiyle kervanlar vurmuş ve Osmanlı hududunda akınlarda bulunmuş olmak bahanesiyle, hakikatte ise Sünnî Mezhebe tarafdâr görüldüğü için babası tarafından Alamut'a konulmuştu. İsmâil hürriyetini kaybetmesine mukabil alabildiğine «beng» kullanarak kendini teselli etmek istemişti. Afyonların en te'sîrlisi olan bu şeye o kadar alışmıştı ki, bir zararını görmeksizin günde 47 dirheme kadar alabilirdi; lâkin bu zehir usaresinin vücûdunda meydana getirdiği te'sîr, tabîatmdaki şiddeti vah-şîyâne bir gadre ve karanlık bir mahzûniyete dönüştürmüştü. Esarete karşılık saltanat kudretine nail olunca kardeşlerini ve babasının şahlığında kendisinin hapsini tavsiye etmiş olan devletin büyük memurlarını öldürmekten başka, bir şey düşünmedi. İran Şahları'nın eski

¹³⁴ Teofanls, sene: 17, Heraklıhs.

âdetlerine uygun olarak kardeşlerinden sekizini¹³⁵ ve hükümet büyüklerinden 17'sini kurtuluşuna kurbân etti. Yalnız anadan doğma hemen büsbütün kör ve aynı zamanda kendisi için muhataralı olmağa liyakatsiz olan biraderi Muhammed Hudâbende ile onun iki oğlunu alıyordu. Bu iki şehzadeden biri —ki Hamza'dır— babasıyla Şîrâz'da yaşamakta ve diğeri —ki Abbâs'dır (sonraları Büyük Abbâs)— henüz çocuk olmakla beraber Alî Kulı Hân vesâyetiyle Horasan valiliğinde idi.

Herkesten nefret eden ve herkesin nefret ettiği İsmail, artık halk içine çıkmağa cesaret edemiyerek, zamanını sarayın içinde bâzı mahrem-leriyle beraber afyon sarhoşluğuyla geçirdi. 18 aydan ibaret olan saltanatı müddetince dâima sarhoşlukla mağdur akrabalarının intikamı korkusu arasında gitti-geldi. Kendisini tahtı üzerinde emin görmeyerek —yaşları zulüm ve vahşetinden uzak bulunduracak derecede küçük olmakla beraber— kardeşi Muhammed Hudâbende'nin oğullarını ortadan kaldırmağa karar verdi. Binâenaleyh Ramazan'ın 12'inci günü idi ki, Herât ve Şîrâz'a bunların îdâmı hakkındaki emirleri geldi. Genç Abbâs'ın lalası olup talebesi nâmına Horasan'da hükümet etmekte olan Alî Kulı Hân, İsmail'in irâdesini dînî mülâhaza sebebeyile Ramazan'ın bitmesine ta'lîk etmişti. Zâlimin vefatı haberini vaktinde aldı (13 Ramazan 985 / 24 Eylül 1577); Şîrâz'a da Şehzade Hamza'nın îdâmı için tâyin olunan vakitten bir saat evvel yetişti. Hürriyet ve saltanatı kendisine birinci olarak müjdelemiş* olan Perîcân, kadın kıyafetine soktuğu onbeş cellâd vâsıtâ* siyle zâlimi boğdurarak Acemler'i bu canavardan kurtarmıştı¹³⁶.

İran Seferi

Şâh İsmail'in vefatından 12 gün evvel gökyüzünde bir kuyruklu yıldız görünmüş ve buna benzer durumları siyâsî inkılâblara, yâhud kuvvetli bir hükümdarın ölümüne işaret sayan umûmî i'tikâdı takviye etmişti. Müftî ile Galata'daki yeraltı rasadhânesini bina ettirmiş olan hey'et-şinâs (astronomi âlimi) Takîyedîn, bu kuyruklu yıldızın 11 defadır dünyâyâ, mühim vak'alan haber vermek üzere gelmiş olduğunu hesâb ettiler. Onların düşüncesine göre, tamamen eşit olmayan aralıklarla zuhur etmiş ve birbirini müteâkib

¹³⁵ Minadoa ve ondan iktibas eden Błaari ve Knolles bu hususta Saik mü-verrihleriyle tamamen mütefiktiler.

¹³⁶ Cenâbî, s. 137. Maikolm, burada Zübdetü't-Tevârîh ile aynı fikirde değildir. Bununla beraber iki rivayet telif edilebilir; çünkü (Malkplm'un rivayetine göre), afyon sarhoşluğundan ayrılmış ve Şâh İsmail'in cesedi yanında bulunmuş olan şekercinin bu katide parmağı olması mümkündür. Malköbft'un gösterdiği 13 Ramazan târihi şüphesiz ki, Cenâbî'nin gösterdiği 3 Ramazan târihinden daha doğrudur.

Hâbil'in vefatını, Tûfân'ı, Nemrûd'un İbrâ-hîm'e zulmünü, Âd ve Semûd kabilelerinin zevalini, Firâvun'un ölümünü, Becür Çengini, (Hz.) Osman ve (Hz.) Alî'nin şehadetini, Yezîd'in saltanatım ihbar etmişti ¹³⁷. Necm-i gîsûdârı (kuyruklu yıldız)-yalancı çıkarmamak için Van vâlisi Husrev Paşa bâb-î âliye takdim ettiği arızalarla İran memleketinin karışıklığını, aşiretlerin İhtilâflarını, Şahlık hükümetinin zaafını arz ederek, Pâdişâhtı Acemistân seferine teşvik etti. Sadrâzam Sokollu, bu türlü teşebbüslerin ekseriya kudsiyetini beyân eden fetvalara rağmen ¹³⁸, İran harbini arzu etmiyordu; nasıl ki, yedi sene Önce Kıbrıs Adası aleyhine açılan sefere de tarafdâr olmamıştı; lâkin Yemen ve Halku'1-Vâd fâtihi Sinan Paşa ile Venediklilere galebe eden Mustafa Paşa'nın gelecekteki muzafferiyetlerini geçmişteki muzaf-feriyetleri ile te'mîn ederek ve her ikisi baş-kumandanlığını arzu ederek Pâdişâh'ı bu yeni sefere daha ziyâde teşvik etmelerine, Sokollu'nun harbe tarafdâr olmaması da bir sebep teşkil etti.

Mustafa Paşa'nın Serdarlığı

Bu iki hırslı vezir arasında bir muvâzene bulmak ve birinin nüfuzunu diğerrinin nüfûzuyla hükümsüz bırakmak isteyen Sokollu, Bağdâd (Beyne'n-nehreyn; Mezopotamya) kumandanlığını Mustafa Paşa'ya; Erzurum hududu (Ermenîye) kumandanlığını Sinan Paşa'ya verdi. Lâkin, iki rakibe âid sancakların taksimine gelince, inadçı bir Arnavud olan Sinan Paşa o kadar müşkilât çıkardı ki, onun azliyle baş-kumandanlığı Mustafa Paşa'ya vermekten başka hâl çâresi bulunamadı ¹³⁹.

¹³⁷ 985 Ramazan'ı »basında görülen kuyruklu yıldız için o zamanın şairlerin-den Sâ'l Çelebi su tarihi yazmıştır (Selanik'l'den, s. 142) :

Gurre-1 mâh-ı siyama nazır iken bir glce Gördller bir necm-1 gîsûdâr dogmış kâinat Sandılar kim bir «gül-efşan» yakdı âteşbaz-ı çarh Ruşen oldı meş'al-i tâbendesıyla ses cihât! Saldı Şark'a gattıbdan pertev, görüp ehl-i hired Dldller mülfç-1 Acem bulmaz sekaametden necat Sürh-ser başında bir âteş yanar Kim Şark'da Kim serarım söyüdürmeye Ceyhun ve Pirit Han-ı Murâd'un devletinde açılıp nat'-ı zemin Vaktidür ferzaneler Şâh'un evine süre at Sa'l-i dâ't o dem İlham-ı Rabbani ile Didi tarihin «Acem Şahı ola na-gâh mat»

Selanikrmin târihinde «ola» lafzının son harfi gözlü «ne» ile yazılmış İse de hesap «ereği «elif» olması lâzımdır. Galiba musahhîh tashîh etmiştir. Mütercim.

¹³⁸ Ali, Nnsret-ntone'sinde, buna dair verilmiş bes fetva sayar.

¹³⁹ Peçevl, c. 1, s. 38-39, özetlenen su malûmatı verir:

«Sokollu muharebenin mahzurlarını beyân etti (Mevâclb artar, te-bea ezilir, sefer masraflarına varidat yetişmez; Acem diyarı fethedilse de ahâlisi itaat altında tutulamaz; Sultân Süleyman kân seferlerinde neler çekmiş, sulhun addedilmesine kadar ne kadar Üzülmüştür! Acem seferini telkin edenler, attan ayrılıp da öküze binmişlerdir) yolunda sözler söyledi; te'slr ettiremedi, Üçüncü vezir Mustafa Paşa Erzurum tarafından, dördüncü vezir Sinan Paşa Bağdâd canibinden serdâr olmak re'y olundu. Lâkin Arnavud Sinân Pasa askerın bahadırları Mustafa Paşa'ya, İşe yaramazlar kendisine verildiğinden bahisle İhtilâf çıkardı. Sadrâzam, birinin başlı başına serdâr olması lâzım geleceğini arz etti. İkisinin re'yle-rİnlın sorulması irâde buyuruldu. Sokollu evvelâ Mustafa Paşa'yı çağırđı. Mustafa Paşa «İnâyet-i tlâhiyeeye müsteniden gideriz, hududa vusulümüzde ehl-i vukuf ile müşavere ederek muktezây-ı

Mustafa Paşa'nın emri altında 5.000 yeniçeri, sipâhî bölükleri, sancak beğleri ve sipâhîleriyle birlikte Diyârbekir valisi Derviş, Erzurum valisi Behrâm, Zülkadiriyye valisi Ahmed, Haleb vâfisi Mehmed, Karaman vâ-lîsi Güzelce Mahmûd Paşalar ve bunlardan başka sabık Diyârbekir beğ-lerbeği Özdemir-oğlu Osman Paşa ve pişdarı teşkil eden süvarileriyle beraber Kırım Hânı toplanmıştı. Mustafa Paşa ihtiyat ve maharetle hareket ederek başkumandanlığa tâyinini bütün kuvvetleriyle kendisine iltihak etmeleri tebliğiyle bu saydığımız valilere ve Pasin ve Şavşad sancak-beğlerine yazdıktan başka, niyetlerini anlamak¹⁴⁰ ve desteklerini kazanmak için Gürcistan hudud beğlerine de oniki mektup gönderdi. Bu mektuplar, Mustafa Paşa'nın kâtibi olan ve Nusret-nâme'sinde bu frân seferinin husûsî târihini yazan müverrih Âlî tarafından inşâ edilmiştir. İran'ın kuzeyinde Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bulunan Şirvan, Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistân gibi memleketlerin o vakit hükümetlerini paylaşmış bulunan birçok prenslere; Şirvan eski hükümdarının oğlu Şahruh Mîrzâ'ya; Kumuklar ve Kaytaklar beği Şamhâl'a; Dağıstan'da Hazar Denizi sahilinde Tabserân valisine; Revân ve Şirvan arasındaki mintikanın hükümdarı Levend-oğlu Aleksandır*a Baş-açık (Jmiret; îme-rethi) nahiyeleri hâkimi Jorj'a (II. Giorgi), Guriel (Guril) hükümdarına, Mingreli (Mingrelie) prensi Dâdyan'a dahî bu yolda mektuplar yazıldı.

31 Mart 1578 (22 Muharrem 986)'da İstanbul'da haber alındı ki, Osmanlı askeri trân hududunda ağır bir mağlûbiyete uğramıştır. Kürdistan'-ın idare merkezi olan Şehrizör beğlerbeği muharebede devam* edememiş ve askerini kalelere çekmeğe mecbur olmuştu; Bağdâd havâlisinde hayvanâtın cümlesini Acemler telef etmişlerdi. Bu durum, ser-asferin hazırlıklarını hızlandırdı; lâkin Sultân Süleyman'ın sevgili şehzadesi Sultân Mehmed'in kızının oğlu ve kendisinin dâmâdı olan Mehmed Beğ'e 400.000 akçe hâsılat ile Niğde sancağını ve köylü bir aileden kaba bir adam olan himâyesi altındaki diğer bir Mehmed Beğ'e Bağşehri (Beyşehir) sancağını verdirmedikçe hareket etmedi.

5 Nîsân (27 Muharrem) Mustafa Paşa vezirler ve beğlerin önde gelenleriyle birlikte huzûr-ı şahaneye çıkararak, Pâdişâh'ın ayağını öpüp ruhsat

hâle göre hareket ederiz» zemininde fikrini beyân etti. Ondandı sonra çağırılan Slnân Paşa İse failâ-pervâzlik ederek, birinci sene Tebriz ve Şirvan Ülkelerini, İkinci sene Remedân ve İsfahan taraflarının fethini taahhüd etti. Bu cevabla-rın huzûr-ı şahaneye arz olunması Üzerine serdarlık Mustafa Paşa'ya verildi. Sevvâl 985.» Sokollu'nun İran seferi hakkındaki re'yi, o zaman için doğru idi; çünkü devlette Sultân Sellm'in «ittihâd-ı İslâm» siyasetini idftre edecek azim ve metanet kalmamıştı. Mütercim.

¹⁴⁰ Ali'de, s. 394, şu tabir yazılıdır: «Her birnün nabzı tititilup».

aldı; ondan sonra vezirleri ve maiyyeüeri halkını taşıyan 14 kadirga bir alay teşkil etmiş oldukları halde Üsküdar'a gitmek üzere gemiye bindi. Biri kırmızı, diğerinin yarısı kırmızı, yarısı sarı olup Pâdişâh'ın seraskere verdiği iki sancak kadirganın pupa direğinde dalgalanıyordu. 27 Nîsân'da ordu Üsküdar'dan çadırları kaldırdı; lâkin yeni serdânn yavaşlığı o derecede idi ki, Üsküdar ile tzmîd arasında iki günlük mesafeyi almak için bir hafta geçti. İzmit'te yeniçeriler büyük bir ziyafetten sonra Bolu yoluyla Erzurum'a gitmek müsaadesini aldılar; ser-asker, ordunun geri kalanıyla Konya yolundan gidecek ve Erzurum'da birleşilecek-ti. Mustafa Paşa Konya'da Celâleddîn Rûmî'nin türbesini ziyaret etti ve şâirin meşhur mutasavvifâne eseri olan Mesnevîmden fal açtırdı: İskender'in Kûh-ı Kafa (Kaf Dağı'na, Kafkaslar'a) seferi tesadüf ettiğinden, zaferin sarîh bir delili sayıldı. SivasMa ikaameti esnasında Van, Erzurum, Haleb valilerinden mektuplar aldı ki, Van vâlisi Acemler üzerine kazanılan birkaç muvaffakiyetten ve diğerleri o taraflarda zuhur eden kıtlıktan malûmat veriyorlardı.

Yine o sırada Guriel ve Mingreli Çerkeş beğleri —ikincisi Dadyân kraliyet unvanı sahibi idi— (Bunlar Çerkeş değil, Gürcü beyleri olacaktır. Hazırlayan.) serasker*e itaat arz ettiler. Koçhisar'da ordu büyük bir fırtınaya tutuldu. Mustafa Paşa, daha ciddî bir muhatarayı, yâni Zülkadiriyye eyâletinden Elbistan'daki Şâni piyade Türkmenlerinin isyanını bastırmak için münâsib tedbirleri alarak, âsîleri nasü tenkil ettiğine dâir Pâdişâh'ın musahibi Şemsî Paşa'ya ve Hoca Sa'deddîn'e mektuplar yazdı.

Bolu yolunu tutmuş olan yeniçeriler, memleketleri askeriyle Diyârı-bekir, Sivas, Karaman, Zülkadiriyye beğleri; süvarileriyle Özdemiş-oğlu Osman Paşa Çermik sahrasında orduya katıldılar. Kars sarıcak-beği Yûsuf'un, Canbaz-Çukuru'nda kazandığı zaferin armağanı olarak bin Acem başı Dağıstan Beği'nin, Kaytak ve Kumuklar reîsi Şamhâl'in, Karadeniz sahillerinde Taberistân kumandanı Gazî Reşîd-oğlu'nun Avar vâlisi Tucalavik (Tucelav)'in. Şîrvân-Şâhlan neslinden Şahruh'un, Baş-Açık (İme-reti) tarafları beği Gürcü Greguvar'ın itâat-nâmeleri orduya vâsil oldu. Mustafa Paşa, bunların hepsine orduya katılmalarını bildiren iltifatlı ce-vâblar yazdı.

Çıldır Meydan Muharebesi

Van beğlerbeği Husrev Paşa, kethüdasını orduya göndererek bir beğlerbeği ve birkaç sancağ beği gönderilmek suretiyle yardım gönderilmesini rica etti. Zeynel Beğ'in kendisine müzaheretini olmamasından ve Acem-lei'in

kalesinde muhasara etmiş oldukları Selmas beğine de imdâd etmemesinden şikâyet ediyordu. Mustafa Paşa Zeynel Beğ'e yazdığı mektupta "bu şekilde hareket etmesinden taaccüb ettiğini bildirmekle beraber sert bir muamele göstermedi. Daha önceleri İstanbul'da sefir olarak bulunmuş olan ve şimdi Osmanlı hududundaki İran ordusunun başkumandanı bulunan Tokmak Hân, Erzurum valisine yazdığı bir mektupta, Pâdişâh ile Şâh arasında muharebenin kesilmesinden habersiz görünerek, Osmanlılar'ın Canbaz-Çukuru'na taarruz etmelerinin sebeplerini soruyordu. Vâlî de yazdığı cevabda aynı şekilde bilmemezlikten gelerek, zuhur eden son düşmanlığın tamâmiyle vezirlerin suçu olması lâzım geleceğini bildirdi.

Ancak Tokmak Hân, 30.000 İranlı ile —o zaman ve şimdi (Hammer'in zamanında) Devlet'in Gürcistan tarafından kuzey hududunu teşkil eden— Çıldır sancağını istilâ ve Ardahan sancağını tahrîb edince, Mustafa Paşa, Acem Şâhi'na, mektup şeklinde tahkîrât dolu bir beyân-nâme gönderdi ki, şu şekilde başlıyordu:

«Sen ki râfîzî ve mülhidlerin reîsi, muannidin ve abede-i şeyâtînin atîsi, nesl-i dûzahîye mensûb eşîrânın hâmisi, âsî ve bağlerin zahiri, ef âli hep yüz karası, rüsvây-ı mahşer, alçaklık binasının müessisi ve inâd sütunlarının istinâdgâhı, bî-mağz muğfillerin sergerdesi, mahzûl ve mecnûnların rehberi, tarlaların muharrebi, cehenneme müstehak ve azâb-i ebedîye lâyük Tokmak Hân'sın (bi'se limen itâ'a), bil ki...»¹⁴¹. Mektubun bütün mündericâtı bu başlangıca uygun olup, Mustafa Paşa'mn İran'a karşı sevketmekte olduğu kuvvetlerin sayılması ile sona eriyordu.

Ordu, her biri yedi deveden mürekkep 400 katar devenin gelmesiyle Çermik'ten çadırlarını kaldırdı; 26 katarı hazîne, 150'si mühimmat, 150'-si yeniçeri eşyası, geri kalan kısmı diğer askerin eşyasının nakline tahsîs olunmuştu.

Mustafa, Çermik'ten hareketinden 14 gün sonra Ardahan kalesi duvarları önünde yerleşti (18 Cumâde'1-ulâ - 23 Temmuz). Orada iken, Van valisinin, îrân generali Emir Hân'a çaldığı galebenin habercisi olarak gönderdiği mızrak uçlarına saplanmış başlar, davul zurna sadâlarıyla ordugâha vâsıl oldu. 9 Ağustos'ta (5 Cumâde*I-uhârâ) Mustafa Paşa Ardahan ordugâhını bırakarak Gürcistan hududuna yürüdü. Ertesi gün îblîs kalesi¹⁴² de denilen küçük bir kale olan Çıldır önünde Tokmak Hân ile kanlı bir

¹⁴¹ Aslına bakılmadı. Mütercim.

¹⁴² Bu tâbir, meçhul bir müverrihin «Tarih-i Osman Paşa» adlı eserinde geçmektedir, varak: 229. Clhân-nümi'da (s. 408-409) bu isimde bir beglik dercedilmişse de, bu isimde bir kale zikredilmemiştir.

muharebe vuku buldu ¹⁴³. Muzafferiyet Osmanlılar'da kaldı; lâkin birçok kahramanın kanı bahâsına mâl oldu ki, yedi Kürd begi de ölümler arasında idi. Vele (yâhud Vile; Vale), Yenikale, Akça kale, Çıldır derhâl galibe itaat arzettiler ¹⁴⁴.

Mustafa'nın verdiği zayıyatı Osmanlı müverrihlerinden ziyâde gösteren delil, muharebeyi müteâkib serdâr tarafından Tokmak Hân'a yazılan mektubun ifâde tarzıdır. İran kumandanına birçok iftihar unvanı veren bu mektupta Mustafa Paşa, husûsî bir mülakat arzusunu açığa vurarak, Sultân Süleyman'ın seferinde Osmanlı sancağı altına gelip de inayete gark edilmiş olan Zülkadiriye Beği'nin oğlu Mehmed Hân'ı ve Acem Ulama Paşa'yı misâl göstererek, Pâdişâh hizmetine girmesi hâlinde türlü ni'metlere mazhar olacağını bildiriyordu.

Gürcistan Hükümdar Ailesi

Osmanlı ordusunu Gürcistan'da adım adım tâkîb edeceğimiz cihetle, bu mıntıkanın asker geçmesine mukavemet gösteren dört beğini tanıtmamız gerekiyor. Gerek Avrupalı, gerek Gürcî müverrihlerinin ¹⁴⁵ bu husustaki sükûtlarının târihte bıraktığı boşluk —bu seferin vakıalarını bizzat görenlerin lisanından nakleden— Osmanlı ve İtalyan müverrihlerinin

¹⁴³ Çıldır Meydân Muhârebest'ni Peçevi şöyle yazar: «5 Cumâde'l-uhurâ 986, Ardahan'dan göçülüp Vile kal'ası kurbüne nüzul olındı, ve kal'a alındı. Ir-tesi gün, İki dağ arasında ve yüksek bir tepe üzerinde vâki' Yeni Kal'a etrafına konulup öğleye kalmadan ceng-i azim ile teshir İdildi. Meğer Acem serdârı Tokmak Hân, tmâm-Kulî Hân, Karahân otuz bin güzide İran askeriyle gelüp Çıldır kal'asına ve bir tâğ eteğine arka virerek konuşlar. Kırk elli Osmanlı ora'arda tolaşırken bunlara tesadüf idince bî-mehâbâ oğraşa (savaşa) girerler. Serasker haberdâr olma çarhacı Derviş Paşa'yı göndürür, Derviş Paşa genç bir bahâdır olmağla <DÜşmen azdur, çok-dur> dimez, kendisini ta'kilb idecek askeri de beklemez, hâsılı kabına sığamaz, yanındaki Üç dört yüz adamı ile o kadar şiddetli hücum ider ki Acem'ün bir iki alayını söndürür, yüzlerini döndürür. Lâkin düşmen gayrete gelerek bir kaç alayı birden hücum İdüp otuzdan ziyâde nâmdâr ağasını şehîd İderler, kendisini de atdan düşürerek başına çönerler. Adamları tekrar hücum ile paşayı atlandırırlar. Pasa kendi eliyle üç trân-ı öldürdükten sonra mecrûhen atından düşer. Serdâr bu sırada Osman Paşa'yı yetişdirir. O da fevkal'âde di'âverlikler ider. Sonra Erzirûm beğ-lerbeği Behrâm Paşa, Müytâb-zâde Ahmed Paşa da yetişerek İkindiye kadar azim ceng olur. Bir tarafdâr yağmur yağup göz açdırmadığı cihetle topa tüfeğe el urılmayup hep kılıç cengi İdilir. Nihayet vakt-i gu-rûbda İrânîlerin mağlûbiyeti anlaşıldı, beş altı bin baş göndürlere dikildi: Gemlerini sürükler bir çok at ve ester, katar katar deve, nihayetsiz hayme ve hargâh ve şâire iğtinâm olındı. İrtesi gün, dîvânda serdâra gelen başlar sayıldıkda tamam beş bin zuhur itmiş, beş yüz de esir alm-mışdur. Daha irtesi gün esirler de baş İdildi (yâni: «başları kesildi»). «Derviş Paşa bu muharebede İrtihâl itmişdür. Sokolovik hanedanından olup sadr-ı âzam Sokollu'nun amucasının oğlu ve Peçevî'tbrâhîm Efen-dî'nin dayısı İdi. Gayet şeci' ve sehl idi. El arkası kadar yirde at oynad-ırdı.» (Telhîsen alınmıştır, c. 2, s. 40-41) (Mütercim).

¹⁴⁴ «Akça kale» «AhaDtelek» denilen yerdir, dhân-nümâ, s. 419. Minadoa, a, 81, «Arhikelek»; Gamba Ahalaklaki der.

¹⁴⁵ Osmanlı müverrihleri Ali ve Feçevî'den, İtalyan müverrihleri Mîdanoa ve Senato'nun İran'a göndermiş olduğu Tatale Kontu, I, 27, varak: 311) Venedikli kâtifo Vincenzo degli Alessandri'den C&ardin, Gamba, Guldenstädt, Reineggs, Brettenbach, Klaproth istifâde etmemişlerdir.

rivâyetleriyle bir dereceye kadar doldurulmuş bulunmaktadır¹⁴⁶. İmerethi, Kartlı, Kaheti, isimleriyle anılan üç eyâlet Baş-Açuk, Levan, Lûristan isminde üç ailenin hükmü altındaydı. Yalnız bu hanedanlar eski Gürcî hükümdarları neslinden olmak üzere mârufturlar ki, iddialarına göre büyük Kraliçe Tamar'ın, Seyis David (Bagration)'dan olan oğlundan gelmektedirler. David, Kraliçe'yi uykuda ve muhafızları başka yerde iken ele geçirmişti. Tamar, bu cür*etinden dolayı David'i türlü tehlikelere atarak öldürmek istedi. Lâkin David, her tehlikeden muvaffakiyetle kurtulmuş olduğundan, Kraliçe nihayet onunla evlendi¹⁴⁷. Ahışa (Ahıska) diğer adıyla Ahalcık kalesi batısındaki Altun Kale beğleri Gürcî neslinden değil, îrân neslinden olup, silsile-i neseblerini Acem Prensi Çâpûk'a çıkarırlardı. Antik-Çağda İberi, Acemler'in Gürcistan, Ruslar*'ın Grozi adını verdikleri Georgia (Gürcistan) ülkesi en güzel kadınların vatanıdır. Bundan dolayı bu memleket, kadınların nüfuzu en müessir olması lâzım gelen yerdir ve hakîkaten târihinin karanlığı içinde aydınlık görünen noktalar sâdece kadınlardır. Azize Kraliçe Nino, Büyük Kostantin zamânında Gürcistan'ı Hıristiyan yapmış ve saçlarıyla haç şeklinde bağladığı iki asma fidaniyle mucizeler göstermiştir. Bu haç, uzun zamanlar Vahtang Hânedânı'nın güzel eşyaları arasında kaldıktan sonra, kıymetli bir dînî yadigâr olmak üzere İmparator Aleksandr tarafından Gürcistan'a iade edilmiştir. Kraliçe Tamar, merdçe tavırlarından dolayı — millî dilde «kraliçe» mânâsını ifâde edecek husûsî bir kelime bulunmakla beraber— «Hefe» (Kral) unvanı alarak Gürcistan'da XII. asrın nihayetine doğru saltanat sürülüdür. Sarayının ileri gelenleriyle, kö-leleriyle aşk maceralarından dolayı Arab müverrihi Ebû*I-Fidâ'nın fahişlikle suçladığı kızı Rusûdâ'nın güzelliği —izdivaç teklifi reddedilmiş olan— Hârizm hükümdarı Celâleddîn Şâh Mengübirti'nin ü? defa Gürcistan üzerine silâhını davet etmiştir.

Gürcistan, kadîm rivayetlere göre, Fars şiirinde kadın güzelliğinin ideâl tipi, nihâî hayâlî olan «Şîrînsin vatanıdır¹⁴⁸. Bundan dolayı her zaman

¹⁴⁶ Ali, varak 398. Peçevl, varak: 175. Mınadoa, 1, 2, s. 53; ondan naklen Bizarı ve Knolles. Yedi sene Suriye'de taib&bet etmiş sonra Gürcistan seferi esnasında İstanbul'da bulunmuş olan Mınadoa Türkler'den tanıştığı Canbolad-oğlu Hüseyin Beğ'den ve bir alay^beginden ve Haleb'dekl Venedik konsolosundan vak'alan naklederler, 1, 3, s. 101.

¹⁴⁷ Peçevl, David hakkında bir hikâye nakleder Jd, Ali bunu bilmiyor görünür. David Bagration'u birçok muhataralara koymuş olmakla kanaat getirmemiş olan Tamar, bir gün donmuş bir «Öle bir doğan bırakmıştı. Davıd bu doğanı, her dakika ayağının altında buzların kırılması tehlikesi olduğu halde avlamağa mecbur oldu. Peçevl, varak: 178. Alt, 29. Vak'a. İkisi de zannederler ki Bagration'un doğum- yeri Van yakınında Bağ-raçi (Bagaraçln)'dır.

¹⁴⁸ Şîrînin vâHdest Mehîn Bânû (Büyük Kadın, Büyük Hanım) II. Semî-ramis nâmıyla yâd olunduğundan, Acem şâirleri Şîrîn'In vâlldesiyle «Ta-mar-Mefe»yi aynı kadın zannetmiş görünürler.

Gürcistan, siyâset sahnesinde kadınların çıktığı ve güzelliklerinin, yâh'ud zekâlarının mukaavemet kaabil olmayan nüfûzuyla erkekleri idare ettikleri görülürse, buna şaşmak lâzım gelmez. Bu büyük kraliçeler arasında Keyhusrev'den dul kalmış olan Altun Kale hâkimini de saymak icâbeder ki, «Dedes-mid»¹⁴⁹ nâmını amlış ve Minûçîhr¹⁵⁰ ve Greguvar isminde iki prens doğurmuştur¹⁵¹.

Gürcistan'ın Tanzimi

Altun Kale eyâleti Osmanlı toprağıyla hem-hudud olduğundan, Mustafa Paşa Çıldır Muhârebese'nden birkaç hafta Önce iki memleket prenslerinin en genci olan Minuçîhr'e bir mektup göndererek, gerek kendisini, gerek kardeşiyle validesini o zamana kadar sâdık kalmış oldukları îrân Şahı tarafını terketmeğe davet etmişti. Minuçîhr itaatini bildiren ce-vab-nâmesinde bir ahidnâme ile hükümetini tasdik eden bir berât istedi. Mustafa bu arzuyu yalnız kısmen yerine getirerek, kendisine Aagur, kardeşi Greguvar'a Oltu sancağını verdi; vâlidesiyle diğer akrabasına tımarlar ve köyler tahsis etti¹⁵².

Tiflis'in Fethi

Şâh Tahmâsb'ın kaym-pederi olmasından dolayı îrân menfaatlerine hizmet etmekte olan Tiflis hâkimi David Hân, Öemanlı itaatini kabule o kadar meyyal görünmedi. Mustafa Paşa'nın kendisine yazdığı mektubu cevâbsız bırakarak, Osmanlı ordusunun Çıldır Muhârebese'ni müteâ-kib Tiflis üzerine yürüdüğü sırada firar yolunu tuttu. Eski Gürcistan hükümdarları hanedanının diğer iki şubesi prensleri —ki biri îmerethi beği Jorj Baş-Açuk ve diğeri Kaheti beği Aleksandr Levan'dır— ikisi de Mustafa

¹⁴⁹ «Dedis-tmedi» Debora: «Çoruh boyundaki Samstkhe Hıristiyan atabeyll-ğinin.bakıyyesi olan Altunkale'nin son beyi ve İkinci Kayhosro'nun karısı; kocası Öldükten sonra üç oğluyula beyliğin başında kalmıştır; Osmanlı menfâlarında oğullarına «Karı-oğulları» denir» (Oğullarının İsimleri: Baka (Beka), Manoutchar (Manuçar) ve Qwarqwrâ) (1 Osmanlı Tarihi Kronojisi, t. Hami Dânişmend'in eseri, c. IV, s. 507) Hazırlayan.

¹⁵⁰ Natale^Kontu Minuçîhr İsmi «Manoehiato» yapar: Kitap: 1, 3, s. 375. .

¹⁵¹ Minuçîhr Gürcistan meliklerinden Keyhusrev'in oğludur, babasının vefatında kendisi ve Gorgor (Greguvar) nâmındaki kardeşi küçük bulduklarından hükümet anaları Dedesimide» kalmıştı. Hattâ Altun-Kale Melikese nâmıyla şöhet bulmuştu. İki çocuk büyüdüklerinde bilâ-iştirak memleketlerine hükmettiler^ Nnhbetü't-Tevarih'den telhis, s. 136, Mütercim.

¹⁵² Minuçîhr ve kardeşi huzûr-ı serdârda kabûM İslâm eylemeleriyle Miiû-çîhr Mustafa tesmiyye olunarak ona «Azgur» ve kardashına maskat-ı re'sle-rl (doğum yerleri) olan Oltu sancağı ve validelerine üç karye verilerek şâir memleketleri havass-ı hümâyûna zabt olundu. Kezalik.

Paşa'dan Tiflis eyâletini istediler. Biri irsen intikal etmek üzere oğlu için, diğeri de kendisi için istiyordu. Mustafa Paşa ise, daha Tif-lîs'i feth etmeden önce bu şehrin idaresini İslâm'a davet maksadıyla yazdığı bir mektupla Aleksandr'a va'd etmişti. Lâkin Aleksandr'ın babalarının dînine sâdik kaldığım görünce yalnız Sakoni ve Kürüm (Krüm?) kalelerini vererek Tiflis sancak olmak üzere Solak Ferhâd Paşa'nın oğlu Mehmed Beğ'e tevcih eyledi. 300 yeniçeri, yeni yazılmış 100 süvari, 200 ulûfeci (aylıklı süvari), 250 muhafız, 300 gönüllü, 15 azab, 200 tüfekçi¹⁵³, üç-dört yüz topçu, cem'an 2.000 kişi ile 100 top Tiflis'in müdâfaasına tah-sîs olundu¹⁵⁴.

Tiflîs —ki ismini Tebriz gibi «sıcak su menbâi» demek olan «tebile» (tbile)'den almış ve Gürcüler'in kadîm rivayetlerine göre Bidlîs ile beraber Büyük İskender tarafından yaptırılmıştır— müverrih Âlî'ye nazaran Budin ile Peşte'ye pek benzer, Tiflis'in zabtının ilk günü Mustafa Paşa —içlerinde cuma namazı kılınmak suretiyle— iki kiliseyi camie tahvil etti¹⁵⁵.

Koyun-Geçidi Muzafferiyeti

29 Ağustos 1578 (25 Cumâde'1-uhrâ 986)'da ser-asker Kanak nehri sahiline vâsıl oldu¹⁵⁶. Bu nehir Âriş beldesinin biraz yukarısında ve Kur (Kür-Küra) nehrinin Gence (Kurak Çay) ile birleştiği-mahallin alt tarafında Kur nehrine akar. Kanak'tan geçiş, ordunun Tiflîs'den buraya kadar ormanlardan ve bataklıklardan geçmesi yorgunluktan ziyâde bî-tâb düşmesine sebep oldu. Kitlık o kadar şiddetlendi ki, arpanın kilesi 6 dukar un'un okkası yarım duka tutardı. 10.000 kişi orak biçmek için gönderildi. Lâkin bunlar Tokmak, Emîr, tmam-Kulî Hânlar'm kurduğu tuzağa düşerek ekserisi telef oldu. Mustafa Paşa orakçıları tâkîb ederek Osmanlı ordusuyla Kanak ve Kur nehirlerinin teşkil ettiği yarımadağa girmiş olan Acemler'i kendisiyle muharebeye mecbur etti. Der-vîş Paşa'yı sol, Behrâm Paşa'yı sağ

¹⁵³ Nuhbe «atlı tüfekçi» diyor. s. 137. Mütercim.

¹⁵⁴ Âlî'nin târihi, varak: 399. Minadoa (kitap: 3, s. 83), Tiflis muhafazasına memur olanların adedini 6.000'e çıkarır. Mustafa İstihkamlara konulan topları 200'e çıkarır. Ghardin.

¹⁵⁵ Nusret-nâme. Evliya, dhân-nümâ, s. 394. Chardin, 2, s. 158, «Tiflîs'de hiç cami yok İdi.» demekle bata ediyor. Onun zamanında yoktu. Tiflis fethi 1578'de vâki olmuş iken, 1586'da göstermekle de hata ediyor ve Davld'i kardeşi Slmon ile karıştırıyor.

¹⁵⁶ Nuhbe'den anlaşıldığına göre Tiflis'in muhafızları, mühimmat ve zahireleri ikmâl olunduktan sonra «Nehr-I Kür» geçilip Şirvan tarafına azimet ve üçüncü gün «Nehr-İ Kaibur» kenarında istirahat olundu; o vileyetln hâkimi ve Gürcistan hâkimlerinin en güçlüsü olan Levend (Lenvan) Hân oğlu Aleksandr Hân —ki Şâh TahmâWın kayını idi— orduya gelip itaat etti, fi Cumâde'1-uhrâ 28. Bunun eyâleti beglertoegilik olmak Üzere irsi olarak kendisine verildi. Aleksandr Hân, Şirvan serhaddi olan «Kamık» kenarına ulaşılmcaya kadar ordu ile iberâber geldi. Recebin besinci günü <bu nehir kenarına varılarak, taşkın sebebiyle birkaç gün İstirahat edildi. (işte bundan sonra bir muharebe vuku bulmuştur. Nuhbe'de târihi belirlenmemiş ise de, Receto'in 10'una, doğru olacaktır.) Mütercim.

kola koymuş, kendisi de merkezin kumandasını eline almıştı. 3.000 Acem muharebe meydanında kaldı (8 Eylül / 6 Receb) ¹⁵⁷. Mağlûblar şiddetle tâkîb edildiklerinden, nehrin öte tarafında bir sığınak aramak üzere Kanak Köprüsü girişinde izdiham yarattılar; köprü yıkılıp îranlılar'dan birçoğu suda boğuldu ¹⁵⁸.

Bu mağlûbiyetten sonra Hânlar Gence, Revân, Nahcivân ¹⁵⁹ gibi kendi hükümlerlik dairesindeki beldelere çekilerek, Kazvin'de bulunan Şâh'dan gelecek emirleri beklediler.

Dünbüllü aşiretinden olup iki sene önce Pâdişâh'a hıyanetle İran Şâhı tarafına geçmiş olan Kürd Beği Hacı Beğ bu muharebede ele geçirilerek, her ne kadar yaralı idiye de îdâm olunmuştur.

Acemler üzerine kazanılan muharebenin hemen akabinde orduya, Aleksandr Levan-oğlu'nun Osmanlı sancak-beği sıfatıyla ve Osmanlı Devleti hesabına olmak üzere, Kafkas'ın kuzey-doğusunda bulunan Seki kalesini zabtettiği haberi geldi. Ancak bu muvaffakiyetler, orduya, köprü kırıldıktan sonra, yağmurlardan kabarmış olan Kanak nehrinden geçme tehlikesini göze aldırmadı. Yeniçeriler mırıldanmağa başladılar ve kendilerine reîs olarak seçtikleri Zülkadiriyye beğlerbeğinin kumandası altında geri dönmek istediler. Lâkin Zülkadiriyye beğlerbeği kendilerini itaat dâiresine sokmağa muvaffak olduğu gibi, Mustafa Paşa —Büyük İskender'in Dicle'den geçerken yaptığı gibi— ilk olarak ırmağa atıldığından, onun gayreti askeri de gayrete getirerek, paşanın arkası sıra gitti-lerse de, birkaç bini dalgalar arasında kaldı ¹⁶⁰. öte tarafı bulabilmiş olanlara mükâfat ve teşvîk için, ser-asker, beş-yaya-başı*yı çavuş nasb etti; yüz yeniçeriye süvârî tımarları verdi; altmışını solak, otuzunu korucu yaptı; Kanak nehrini geçmiş olanların oğullarını da toptan acemi-oğlanı unvânıyla yeniçeri kaydederek, yevmi birer akçe tahsis etti.

îran hükümeti tarafından terkedilmiş olan Seki şehri Mustafa Pa-şa'ya itaat arzetti. Bu beldenin Osmanlılar tarafından fethinin ilk cu*-mâsı (15 Eylül / 13 Receb), 50 seneden beri imamı olmayan camide Sultân Murâd

¹⁵⁷ Âli, Nusret-nârae, (varak: 88) Acemler'in zayıatını 20.000 tah-mîn eder; lâkin Osmanlı ordusunun Kur Nehri'nden geçerken verdiği zayıatla orak biçmeğe gönderilen 10.000 kişiden vukua gelen telefât hakkında sükûtu tercih eder.

¹⁵⁸ 8 Eylül/6 Receb tarihinde vuku bulan bu muharebe Osmanlı târihlerinde Koyon-ffeçldt nruzafferiyetl olarak zikredilir (Hazırlayan).

¹⁵⁹ Mlnadoa'da Gence, Reivan, Naslvan.

¹⁶⁰ Mlnadoa (s, 94) 8.000 Kişi olduğunu söyler. Natale Kontu, s. 377, 5.000 der. Âli, ancak birkaç bin kişinin boğulduğunu zikreder. Natale Kontu Kanak nehrini Chinlsoo şeklinde yazar.

nâmına hutbe okunarak tekke şâiri Şeyh Vâlihî ¹⁶¹ —ki müverrih Âlî'nin ahabbındandır— te'sirli bir vaazda bulunarak, bundan dolayı daha sonra günde 150 akçe ile Semahı müderrisliğine nail olmuştur. Kafkas ve Gürcistan'a karşı mühim bir müdâfaa mevki olan Âriş'de Şah Bahçesi metin bir duvar ve 5 zira' derinliğinde bir hendekle çevrildi; Kanak Köprüsü tamir edilip inşâatın bitmiş olduğu ve memleketin kesin şekilde devralındığı top atışlarıyla Uân edildi. Ondan sonra ser-asker mutantan bir dîvân toplantısı yaptı ve henüz zabtedilmemiş olan Gürcistan'ı dört eyâlete taksim etti, herbirini bir beğlerbeğine verdi ¹⁶². Büyük kısmı henüz fethedilecek olan Şirvan eyâleti Diyâribekir beğlerbe-ği Derviş Paşa'ya. onun kabul etmemesi üzerine Yemen Fâtihî Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya senelik 2 milyon akçe ile verildi. Tiflis de senelik bir milyon ile Mehmed Paşa'ya verildi. Mustafa Paşa Kaheti'yi malikâne şeklinde Levan-oğlu'na ve Sonum eyâletini 800.000 akçe tahsisatla Haydar Paşa'ya verdi. Yeni Şirvan valisi bu mıntikanın geri kalan aşiretlerini tenkîl etmek üzere yola çıkarken 60 top, 180 sandık mühimmat ve 3.000 yeniçeri aldı ve bunların altı aylıkları peşîn verildi. İran Şâhı'nın Şirvan'dan harîr öşürü ve tuz, piriç, neft resmi olarak varidatın —ki 25 milyon 200 bin akçeyi bulurdu— tâyîn olunan mâliye memurları marifetiyle Pâdişâh nâmına tahsili kararlaştırıldı. Şirvan eyâleti 14, Derbend eyâleti 7 sancağa taksim olundu ¹⁶³.

Mustafa Paşa, müverrih Âlî'nin kaleminden Pâdişâh'a yazdığı arzın sonunda, fethedilen sekiz şehir ¹⁶⁴ ile tevcîh olunan eyâletleri saymakta ve înhâyet-i îlâhîye sayesinde Osmanlı memleketlerinin hududlarını iki fetihle, yâni Kıbrıs ve Gürcistan'ın zabtıyla genişletmiş olmasından dolayı kendisini tebrik etmektedir.

Ser-asker, seferin başlangıcında sağladığı muzafferiyet için her tarafa mektuplar yazmakla gösterdiği ihtiyatı, muzafferiyetten sonra da göstererek İran'la hudud olan kalelerin vâlîsi bulunan Gîlân (Geylân) Hânı

¹⁶¹ Teafcîre-i lâtfî'de dercedf mistir, s. 303. İki Vâli'hi'den sonuncusu.

¹⁶² Diez'in el yazıları (Berlin Kraliyet Kütübhanesi, 45, 57) arasında mu-za/feriyetlerinde devam etmesi hakkında Reis Hasan Beğ kalemîyle Mustafa Paşa'ya yazılmış bir emir mevcuttur.

¹⁶³ Âlî, târihinde (varak: 402), Şirvan'ın ondört sancağının isimlerini yazar: Lâhenc, Aktaş, Kabale, Salına, Derdav, Seki, Bâ-kû, Oltı, Havuz, Sâder (Sâdr), Mîrhân, Ahani, Âriş, Mahmûd-âbâd. Dağıstan'ın yedi sancağı şunlardır: Derbend ve Habora-ni Ohtı, Kûba, Mîsker, Kura, Çaprak, Reste.

¹⁶⁴ Arızada zikrolunan bu şehirler şunlardır: 1) Arîş, 2) Semahı, 3) Kabala, 4) Baku, 5) Saburan (Şatorân), 6) Derbend, 7) MafcmûdâJbâd, 8) Sâliyân (Salyan). Arızada bunların herbiri Şîrâz'ı, İsfahan'ı, Horasan'ı, Azerbaycan'ı, kiskandırarak derecede güzel olduğu beyân olunmaktadır. Nosret-nâme (varak 96 ve 104) (Pecevî, va: 179) beratlarının sûretleriyle bera-(ber sancaklarının ve Yeğlerinin İsimlerini zikreder. Artzayı müteakib Ali her biri sekiz mısra'dan mürekkebe olmak üzere toeş bendi ihtiva eden bir zafer şiiri derceder. Her İbend bir beyitle sona erer ki, tercümesi sudur: «Şâh-ı Hud&bende uzun müddet mukaavemet eder ise Allah tarafından bende olarak teslim olunacaktır.». «Hudabende» kelimesi üzerine cinas yapılmıştır.

Cemşîd Hân'a pâdişâh hizmetine celbetmek ve daha önceleri pederi İran Şâhi'nin hizmetine geçmiş olan Semahî Hanı Şeref Hân'a da affını teklif etmek üzere, mektuplar yazdı. Vâki olan isteği üzerine, Seki civarındaki muharebede ölen Seki İran vâlîsi Ahmed Hân'ın oğluna, babasının hizmeti verildi ¹⁶⁵. Şirvan vâlîsi Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya âsî Nâdân Halife'nin idamından sonra ahâlîsi itaat arzeden Derbend valiliği de verildi. Ser-asker, itaat arzetmeğe gelmiş olan (5 Ekim 1578 - 3 Şaban 986) Dağıstan Beği Şemhal'a Özel bir protokolla Şâbûrân sancağını ve kardeşi Burhân-ı Meliküddîn'e Ohati sancağını ihsan etti. Müverrih Âlî Şemhal ile uzun uzadıya görüşerek Kafkas kavimlerinin ve özellikle «İt tili» denilen ¹⁶⁶ dille konuşan kavmin âdetleri hakkında ma'lûmât almıştır. Onun rivayetine göre, bunların dilleri köpek havlamasına benziyordu ve aralarında çok-kocalıklık gelenekleşmiş olduğundan, bir kadının kocalarından hangisine mensup olduğu bilinemeyen bir elmayı sevk-i tabî ile hangisine verirse, onun çocuğu olduğuna karar verilmekteydi ¹⁶⁷.

Mustafa Paşa Tiflîs'den Erzurum'a dönerken Guri (Guria)'da İme-rethi (Baş-açuk) hâkiminin kardeşi Jorj (Georg)'un ve Guril hâkiminin oğlunun ubudiyetlerini kabul etti. Tiflis vâlîsi Mahmud Paşa'ya Alek-sandr Levan ile iyi geçinmesini bilhassa tenbîh etti. Tiflis hâkiminin kardeşi Simon Lavarsab'ın îrân Şahı tarafını terketmesine mükâfat olarak Guri kalesini malikâne olmak üzere tasarrufunda bıraktı ve sancak beği unvanım verdi. Şuran Boğazı ahâlîsinin hıyanetlerinden dolayı büyük müşkilâtla yoluna devam ederek, Keyhusrev'in terketmiş olduğu Dedes-mid (Dedis-Imedi)'nin ikaametgâhı olan Azgur önünde çadır kurdu. Kadın da oğlu Greguvar ile birlikte bağlılık arzma geldi. Mustafa Greguvar ile kardeşi Minûçîhr'i ¹⁶⁸ İstanbul'a götürüp de Pâdişâh'a tak-dîm etmek üzere yanında alıkoymdu.

¹⁶⁵ Hammer bu isimde yanılmıştır. Peçevl (e. 2, s. 45, 46) Seki fethini ve bu tevcihî aynen şöyle yazar: «Sene 986, Mukaddema Aleksandra Hân, itaat eyledüfeî ayanda, Seki fethine namzed kiünup bölük halkından İki yüz sipahi Ve ümerâdan Mirza Ali Beğ ve Lagos Ahmed Beğ ki —ol diyar kadim kendü yaraları ve kendüleri ol memleketin kınan arslan-Jan ve kurdlarj İdi— maan İrsal olunmuşlar İdi; lakin yollarında olan nehr-i Kanak gayet tajkun ve bulanık akmagla bir kac gün telîr it misler İdi. Ba'dehu fırsatla ubûr ve Seki karasını mahsur iderler, ve bl-Fazlullahi Teâlâ devlet-i pâdşâhîde feth ve teshîr iderler. Eyâleti babasının bu hidmeti mukabelesinde Levendoğlu Erekle. Mirzâ'ya tevcih ve ta'ylın olup kadı ve dizdar (kale muhafızı) ve sair levazım ne İse İhzar olmdkdan sonra memâlik-i pâdgahîye zamm ve iühâk olındı.» Mütercim.

¹⁶⁶ «Aittir» yâhud «Attel» kelimesi uzun bir zamandan beri Avrupa'da «Attila» yâhud «AçeMn ismi olmak üzere mâruftur. Ancak, acaba Attila, bu ismi o kavim sebebiyle mi almıştır, yoksa Kafkasya İttüler/i Hunlar'ın bakıyyesi midir, burası dikkat çekicidir.

¹⁶⁷ Nusret-nâm,e, varak: 107 (Hazret-İ) Peygamber'den evvel Arablar pederi meçhul olan bir çocuğun nesebini tâyin etmek için tavrılanndaki benzerliğe ve azalarının şekline bakarak nesebi tayin hususunda ehl-i hitbre sayıla şahıslara götürürlerdi.

¹⁶⁸ Nusret-nâme. Ali, bu iki prens hakkındaki mu&meleden bahs etmez. Ml-nadoa (3, varak: 164), bu hususta çok tatollât verir.

Valideleri, bu mecburî refakat alınmadan hissettiği elem içinde, oğullarının ansızın bir kazaya uğramaları korkusuyla kederlenirdi.

Azgur'dan hareket edildiğinin beşinci günü Ardahan'a varıldı. Köprü başı denilen mahalde eski Beğşehri beği Güllüzâde Mehmed seferin tafsilâtını bildiren bir arıza ile İstanbul'a gönderildi. Bu şeref, arızanın kâtibi müverrih Alî'nin hakkı ise de, bâb-ı hümayûn ile muhaberesi için ser-askere çok lüzumlu olduğundan, yanından' aynlamadı. Ordu, Oltu ve Pasin yoluyla devam ederek, kışı geçirmek üzere Erzurum'a vardı. İstanbul'dan Erzurum'a kadar 65 ve Erzurum'dan seferin son merhalesi Âriş'e kadar gidiş ve dönüş 69 merhaledir. Bu suretle, ordu sekiz ay zarfında 134¹⁶⁹ defa çadır kurmuştur¹⁷⁰. Bu seferde Türkler'in zâ-yiâtı İranlılar'dan fazla olmuştur¹⁷¹.

İranlı Araş Han Mağlubiyeti

Mustafa Paşa'nın İran'a göndermiş olduğu bir casus dönerek, dört Acem ordusunun, kaybettikleri memleketleri tekrar ele geçirmek üzere yürümekte oldukları haberini getirdi (4 Şevval 986 - 5 Aralık 1578). Birincisinin başında Şâh'ın zevcesiyle Mirza Abbas'ın vesayeti için çekişmekte olan Ustaclı ve Tekeli aşiretlerinin —Abbas'ın küçüklüğü zamanında— hükümeti kendisine tevdi etmiş oldukları Selmâs adlı İranlı bulunuyordu. İkincisine Osmanlı tarafından öte tarafa geçen Nahcivân vâ-lîsi Şeref Hân kumanda ediyordu. Her iki ordu da Şirvan üzerine yürüyorlardı. Bağdâd Solak Hüseyin¹⁷² kumandasındaki üçüncü ordu tarafından, Erzurum mıntıkası da Tokmak Sultân'ın¹⁷³ Horasan'da topladığı diğer ordu tarafından tehdid edilmekteydi.

Eylül'ün 9*unda, üç gün süren bu muharebe neticesinde Şirvan vâ-Hsi Osman Paşa, Şemâhı eski vâlîsi Araş (Ereş veya Oros şeklinde de geçmektedir^ Hazırlayan) Hân'a Kur üzerinde galebe ederek, 10.000 İranlı'nın başı kesilip, bir o kadar da yaralı veyâhud esîr olmuş; bizzat Araş Hân

¹⁶⁹ Üsküdar'dan Şirvan'a ve Şirvan'dan Erzurum'a kadar gidip gelmek için 134 menzil hesabı olundu. Lakin eyyâm-ı tevakkuf taunda dahil değildir. Nuhbe, a. 140. Mütercim.

¹⁷⁰ Âlî, Nusretr.âme (varak: 115), bu yüzotuzbeş merhalenin isimlerini yazar.

¹⁷¹ Porsus (tran Muharebeleri Târîhi, s. 116), Türkler'in zayısını 70.000 ve İranlılar'ınkini 25.000 olarak gösterir.

¹⁷² İstanbul'daki Avusturya elçisine bir dostu tarafından tebliğ 1 olunan bu malûmat Osmanlı müverrihlerinin verdikleri mâ-lûmâtla tamamen birbirine uygundur: «İran'ın dört ordusu olup birincisi Solgagüsa (Solak Hüseyin) kumandasında 40.000; ikincisi Tokmak Sultan kumandasında 20.000; üçüncüsü İran Şâhı'nın kardeşi kumandasında 30.000; dördüncüsü bizzat Şâh'ın kumandasında 100.000 kişiden mürekkebdir.»

¹⁷³ İran kumandanlarına verilen sultan unvanı' büyük Osmanlı sultanlarının unvanından ayırdedilraek üzere — bazan eski târihlerimizde olduğu gibi— değişik İmlâ ile yazılmıştır. Hammer de Fransızcasında pâdişâhların unvanını «Sultam, burada sözü edilen Acem kumandanlarının unvanını İse «Soltan» şeklinde yazmıştır. Mütercim.

ile tablları, bayrakları gâliblerin eline geçmiştir ¹⁷⁴. Muzafferiyet üç gün ortada kalmış, nihayet Tatar Hânı'nın yardım kuvvetiyle gelmesi üzerine Osmanlılar tarafına geçmiştir. Bu yardım kuvveti, Moskova fâtihi Devlet Giray'ın vefatıyla boşalan Kırım tahtına bir sene önce oturan Mehmed Giray'ın biraderi kalgay Âdil Giray kumandasında tam vaktinde yetişmişti. Âdil Giray'ın kardeşleri Gâzî Giray ve Saadet Giray, oğlu Mübarek Giray, Sultân Burhâneddîn'in oğlu Ebûbekir Mîrzâ da be-râberindeydiler ¹⁷⁵.

Ser-asker, Osmanlı ordusunun bu zaferini haber alınca, Osman Paşa'ya ve onun emri altındaki kumandanlara mektuplar yazarak ¹⁷⁶ memnuniyetini bildirdi. Diğer taraftan bâb-ı hümayûna da bildirdi ki, Sultân I. Selim'in îranlûar'dan zabtedip de 10 sancağa ¹⁷⁷ taksim etmiş olduğu Kürdistan beğlerini sadâkate tutmak için, öte tarafa geçmiş bulunan Şeref Hân'ı yine bu tarafa alarak, Bitlis sancağını tevarüs esâsına göre ona ve oğullarına vaad edip tevcih etmiştir ¹⁷⁸.

Erzurum Vâlisî Kaytas Beğn Mağlûbiyeti, Adilgiraytn Esareti

Bununla beraber şehzade Hamzâ Mirza ile merdlik düşüncesine mâlik olan validesi —ki hemen büsbütün kör denilebilecek bir halde bulunan Hudâbende'nin yerine hükümetin dizginlerim idare ediyordu— Âriş üzerine yürüdüler. Bu mevkie varmazdan evvel Erzurum beğlerbeği Kay-tas Beğ ile bir muharebe ettiler ki, bu savaşta Türk ordusu perîşân ve* Kaytas maktul olmuştur. Şirvan hisarları içinde kalan Özdemir-oğlu Osman Paşa üç gün mahsur kalarak, onun imdadına gelmiş olan Âdil Giray da düşman eline

¹⁷⁴ Peçevî'ye nazaran Araş Hân 25.000 Acemle Şirvan'a geçip Semahı üzerine düşer, Ramazan'ın 9'uncu pazar günü muharebe olur, Üç gün devam eder, salı günü, bizimkilerin sabırsızlıkla bekledikleri Tatarlar, kırk-elli bin kişilik bir kuvvetle yetişirler. 7764 İranlı Öldürülmüş, 10.000'den fazlası suda boğulmuştur. Esir edilen Araş Hân dahi Osman Paşa'nın huzurunda İdam edilmiştir. Alınan ganimet ise hesabsızdır. Mütercim.

¹⁷⁵ Âdil .Girây'ın gelmesiyle muzafferiyetin Osmanlılarda tecellîsi Avusturya elçisinin raporunda şu ifade ile gösterilmiştir: «5000 Tatarorum Syrvano appropinquant es sonitum tormen-torum audierunt, quo audito clerius pergunt, sex persicis do-matis occurrunt, quorum unum vivum capientes, pugnari, in Syrvan intellexerunt, quem statim Adilgirei Sutthano vivum Mittentes rem significaverunt, quo audito Adilgirei Sulthan statim euo insidens bellum instruxit et recta Syrvan versus iter suum direxit, quo perveniens ex equo Ozmanum saluta* vit, et estatim manus cum Persis conseruit.» Âdil Giray'ın kardeşlerinin ismi bunda zikredilmemişse de Nusret-nâme'de yazılıdır (varak: 118).

¹⁷⁶ Ser-asker'ın özdemir-oglu Osman Pasa'ya mektubu Nusretname'nin II. varakmda mevcuttur. Bitlis valiliğinin tercihine dâir ser-asker'in İstanbul'a yazdığı arzıda aynı yerdedir.

¹⁷⁷ Mustafa Pasa arızasında şu on sancağı zikreder: Hoy(Makû, Selmas, Su-, bağı, Çuriş, Urmye, Ovacık, Bayezld, Diyadin, Çaldıran.

¹⁷⁸ Ser-asker'ın Şeref Han'a mektubu, Nasr«*-nâme'nin 124. v© berati 123. varakdadır. Ali'ye de müracaat, varak: 405.

düştü ¹⁷⁹. Osman Paşa Şirvan'ı terketmeğe mecburiyet görerek, Kafkasya'nın şiddetli kışını geçirmek üzere Derbend'e çekildi.

Kars Kalesinin İnşâsı

Sultân Murâd, devletin bu kısmı hududlarında talihinin hızla değiştiğini görerek, hükümranlığını sarsılmaz esâslar üzerine te'sîs etmek istedi. Hoca Sa'deddîn'in güzel sözlerle süslediği bir mektupla ser-askere, Kars kalesini sür*atle inşâ etmesini emretti ¹⁸⁰. Mustafa Paşa, derhâl, büyük bir plân üzerine kalenin yapımına başlayarak sıkı bir çalışma ve gayretle ertesini senenin Ağustos'unda tamamladı. Yukarı kale ile aşağı istihkâmın çevresinin uzunluğu 40.000 arşın idi ¹⁸¹. Yedi beğ ve paşanın her biri yedi burcdan birinin inşâsını üzerine aldılar. Ser-asker iki kiliseyi camie çevirdi ve ayrıca yeni bir cami yaptırdı. Bu camide Hasan-ı Harkaanî'nin medfûn bulunmasından dolayı o zamandan beri meşhur bir ziyâretgâh olmuştur. Camî'in temeli atılırken ele geçen mermerden bir levha o zamandan 500 sene önce yaşamış olan Kars'ın eski kurucusunun ismini meydana çıkardı. Levhadaki kitabenin tercümesi şudur: «Melik tzeddîn'in saltanatı zamanında veziri Fîrûz tarafından ve onun muhterem zevcesi Kerîmüddîn kızının yardunlanyle» ¹⁸².

Kostantih Porfirogenet'in, bugünkü ismiyle mâlûmû olan Kars, sonraları Pagratid'lerin ¹⁸³, hükümet merkezi olmuş, Timur tarafından tahrîb olunmuş ve III. Murâd tarafından tekrar inşâ edilerek zamanımıza kadar bir Osmanlı vilâyetinin merkezi ve Gürcistan hududunda Devlet'in mühim bir

¹⁷⁹ Osmanlıların mağlûbiyetini ve Âdil Giray'ın esaretini Avusturya elçisi 21 Kasım târihiyle, şöyle yazar: «Carahamus Beglerbegus Principis Persarum et Begus item Syrvaniensis 20 vel 30 nüllibüs hominum Syrvanum invadens duos dies et totidem noctes cum Osman Bassa pugnavit, et magnam vim hominum nostratium fudit, uti duo etiam Beglerbegi nostri seciderunt, Mustafazade nempe Beglerbeg is Marasensis (Mar*-aş) et Quitas Beglerbegus Syrvaniensis, et nostrates in inhi-lum redacti fuissent, si de Tatarorum superventu confirmati non fuissent, sed frater Principis Tatarorum 30.000 Tatarorum superveniens et Ozman Bassam salutans statim pugnam cdepit.» Elçi Zindendorf'un mahremi olan kimsenin 31 Aralık 1578 tarihli raporu kendi raporuna ilâve edilmiştir.

¹⁸⁰ Ali, varak: 407. «Cahidû fl'Uahi hakkım clhftde», «VallaJıÜ cünüdü's-se-mavat ve'l-ard», clza azemetün fetevekkellü aletlfth» ayat-ı kerlmeelnl lk İle sözlerine son verir.

¹⁸¹ Ali, varak: 408. 1578 senesi Birinci İnan seferinde sona erejtü Nusret-na-me'de bu inşâat, hakkında hiçbir şey yoktur.

¹⁸² Ali, varak: 49. Evliya, .Arabça kitabeyi kamilen yazar ,c. 2, varak: 409 (Peçevî'nin kaydına göre kitabe 548 tarihli idi).

¹⁸³ Evliya, (c. 2, s. 378), ayrı ayrı üç Kars olduğunu öğretir: 1) Silifke yakınında Karataşlık Karsı; 2) Mar'aş yakınındaki Kars (Dülkadiriyye Karsı); 3) İnan hududundaki Kars istihkâmı. Avusturya elçisi 1579 tarihli raporunda Kars istihkâmı hakkında: «Bir dağın tepesinde bina olunmuş ve üç duvarla çevrilmiş bir kuledir ki, Galata Kulesi büyüklüğünde bir kare teşkil eder.» diyor. Knolles (1, s. \$6), bu binanın 25 gün içinde tamamlandığını imâ eder.

mevkii olarak kalmıştır¹⁸⁴.

Tiflis'in Safevilerce Muhasarası

Mustafa Paşa Erzurum'da kışladığı sırada Tiflis kalesi susuzluktan ve Osmanlı ordusuyla irtibatlarının kesilmiş olmasından dolayı, zaruretin son derecesine gelmişti. Diğer taraftan İmam-Kuûî Hân ve eski Tiflis hâkimi Simon Luvarsab kumandasında 10.000 kişilik bir kuvvetle muhasara edildi. Kıtlık o derecedeydi ki, buğday ve arpanın kilosu bin ve sekizyüz akçeye kadar çıkıp, mahsurların mikdârı 700'e kadar düştü. Bir at 7.000 dukaya ve bir-eşek 2.000 dukaya satıldı. Beğlerbeği fakirane bir geçim için 50.000 dukadan ziyâde sarfetti¹⁸⁵. Nihayet Kapdân-Paşa'nın 30 kadırga ve kalyonla İstanbul'dan Trabzon'a getirmiş olduğu zahireden bu kaleye de yiyecek yetiştirildiği gibi, Kars'ın tekrar inşâsına yetecek malzeme de getirildi.

Sokollu'nun oğlu Hasan Paşa Tiflis'i kurtarmağa memur oldu. Seraskerin bu hususta verdiği emirden iki gün evvel babası: «Ben öyle zan-nediyorum ki, Tiflis'e imdâd yetiştirmek sana havale olunacaktır» diye yazıyordu. Hasan Paşa bu memuriyetini muvaffakiyetle yerine getirdi. Dağıstan'da Özdemir-oğlu Osman Paşa, Şemhâl'm kızıyla düğününün yapılacağı günü tâyin etmişti. Lâkin izdivâcdan evvel, kendisinin mahvı için fesâd tertib eden kayınpederinin başını kestirdi, Şemhâl'in oğlu İmam-Kulî Hân, Tiflis'i muhasara ve tazyik ederek babasının intikamını aldı. Öte taraftan da Osmanlılar Anadolu beğlerbeği Ca'fer Paşa ve bu hususta emir alan diğer beğlerbeğileri vâsıtasıyla Revân cihetlerini tahrîb ediyorlardı. Esîr edilen Ermeni ve Acemler îrân tebeasının ve Ermenî-ler*in esaretinin caiz olup olmadığı mes'elesini meydana çıkardılar; bu mes'eleyi ise müftü Kemâl Paşa-zâde'nin fetvaları kat'î surette halletmişti¹⁸⁶.

Bu sevkîyat sırasında İran, kadınların entrikaları ve hassa askerinin

¹⁸⁴ Kırım muharebesinde uzun bir muhasaradan ve kahramanca *blr müdafaadan sonra Ruslar'm eline geçmiş İse de, Paris Ahidnamest'yle iade edilmiştir. 1293 (1877-78 OsmanU-Rus) Muharebesinde de kısa bir muhasaradan sonra düştü, Ayastefanos Anlaşmasıyla elden çıktı, bilahare 1. Cihan Harbi sonrasında 30 Ekim 1980'da Kazım Karabekir Paşa tarafından geri alındı, 13 Ekim 1921 tarihli Kars ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova anlaşmaları İle Kars tekrar Türkiye'ye katılmış oldu. Mütercim. Hazırlayan.

¹⁸⁵ Yutanda «kilomun doğrusu ekile» olacaktır, dukalar da akçe olmalıdır. Mütercim.

¹⁸⁶ Bu üç fetva Peçevî ve Âlî'de yazılıdır. (Bunlar'm Hammer'in tercümesinden tercümesi yerine, Peçevî'den (c. 2, s. 58) aşığıya alınmıştır: «1) Mes'ele: Ermeniyül-asl olan Zeyd'in (yâni: Herhangi bir kimsenin) kul olup şer*an istihdamı caiz olur mı? El-Cevâb: Cürmi olıcak (1) olur. 2) Mes'ele: Mürtede olan avreti dârü'l-harbe lâhık olmadan esîr itmek caiz idüğüne İmâm-ı Â'zam'dan nakl olman rivayete binâen Kızılbaş avretleri esîr idilmek ile asker-i İslâm'a kemâl-i kuvvet ve şevket gelüp â'dâya temâm-ı zaaf ve zillet gelür olsa ol rivayet ile amel olunmak şer'an caiz olur mı? El-Cevâb: Câizdür. 3) Mes'ele: Esîr olan avretlerim dînini taakkul eylemeyen ev-lâd-ı sigarı dahî analanyle esîr idünmek şer'an caiz olur mı? El-Cevâb: Olur.» Mütercim).

galeyânlarıyla yeniden ihtilâl tehlikesine mâruz kaldı. Sevimliliği kadar da cesur olan Adil Giray —ki Şirvan muhasarasında İranlılar'a esîr düşmüştü— Şâh'm valide ve hemşiresini cezbetmiş ve Şâh'ın hemşiresi ile âşikane münâsebetleri artık kimse için sır olamayacak bir hâle gelmişti. Roma'nın «pretorien»leri (yâni, Roma imparatorlarının hassa askerleri) demek olan «korucular» ayaklanarak, Şâh'm haremının intikamını almak için, bu suçluları Şâh'm gözleri önünde boğdular ¹⁸⁷. Şâh, bu cür'etî cezasız bırakmadı. Komucular*a bir geçit resmi yaptırdıktan sonra, tahsisatlarını almak üzere birer birer sarayına gönderdi. Bunlar saraya geldikçe idam ediliyordu: 1100 veya, diğer müverrihlerin şehâdetine göre 2700 korucu bu suretle öldürüldü. Bu katliâm, Şâh'm mahremelerinden birinin bu kadar kan dökülmesine daha fazla tahammül edemiyerek Mehmed Mîrzâ'ya «Şâh'ım, artık yeter» demesine kadar devam etti. Saraya girmiş olan korucuların hepsinin cellâda teslim edildiği haberi duyulunca, diğerleri kaçarak kurtuldular ¹⁸⁸.

Pâdişâh emri mucibince Kırım Hânı Mehmed Giray —ki bir taraftan da kardeşinin intikamını almak istiyordu— 26 Haziran 1579'da 2.000 Tatar'la Bahçesaray'dan hareket etmiş ve bir ay sonra Derbend hisarları Önünde görünmüştü. Osman Paşa kendisim ihtiramla kabul etti ve Tatar ordusunun öncüsü olan Azof beğine 80.000 akçe tahsisatla «Bahr-i Hazar kapûdân-paşası» (Hazar Denizi kaptanlığı) unvanını verdi. Osman Paşa ile Hân'ın toplam kuvvetleri Şirvan'a kadar olan yerleri tamamen harâb ettiler. Lâkin Mehmed Giray'ı Dağistan'da kışlamağa ikna edemedi; Mehmed Giray, kardeşi Gazi Giray'ı bırakarak kendi kol-ordusuyla çekildi. Onun bu hareketi Pâdişâh'ın gözünden düşmesine sebep olmuş ve ileride görüleceği üzere, bilâhare müdhiş surette pâdişâhın gazabına uğramıştır.

¹⁸⁷ «...Gözcü olan komalar (yukarıda İfade edilen âşikane vaziyetten) şüpheye düşerler, hatta kanaat getirirler. Blrgttn umûm askeri güruhu Şâh'ın harlmine girerek koltuğunun altına sığman zevcesini çekip alırlar, ve öldürürler. Ondan sonra Şâh'm kızkardeşini İdam ederler. Han-zade'nin muhafazasında bulunanları da ortadan kaldırarak Adil Glray'tn odasına girerler. Hân-zade uğraşır, hattâ yedi koracıyı katlederler. Nehayet yaralanır, tüfekte başından vururlar.» Fecevliden telhis, c. 2, s. 50.

¹⁸⁸ » Peçevl'den telhis, c. 2, s. 60.

cVezîr-1 azam Murad Paşa zamanında İran'dan bir esir gelmişti. Gürel beğ -zadelerinden olup küçüklüğünde tiâzine-1 şâhiye girmiş, mazhar-ı 11-tifât olmuş, nice yıllar haznedâr-başılık etmiş, Yusuf Ağa İsminde olan ve Murad Paşa'nın verdiği bir zeametle Rakka'da kalmış bulunan bu adam hikâye eder ki: Şâh, validesinin ve hemşiresinin intikamını almak için bir tedbir kurar. Korucuların yoklama bahanesiyle birer birer yoklar, her gelen korucudan «Tonluğı (efö'.*e tahsisatı namıyla aldığı maaş) ne kadardır? Ne ylrden yoldaşlık İtmış (Nerede hizmete girmiş)? Nerelerde tahsisatı terakki İtmışdür?» buralarını birer birer sorar ve yarasına, nişanına bakar. Bu korucu içeri gider; içeride c el, âdi ar başını kesip cesedini kuyuya atarlar. Şâh beri tarafta başkasını istintaç eder. Bu suretle binyediyüz, y&hud İki binyediyüz adam öldürülünceye kadar kimse bunu sezmedi. Nihayet Şâh'ın yanında bulunan bir ehl-1 hâl «Ağam, şahım, yeter oldu, İnsaf hogdur» dimesiyle İş anlaşılıp, diğer korucular kaçdılar. Maktullerin atlarını, libaslarını Şâh zabtetti

İşte bu aralık vezîr-i âzam Sokollu Mehmed Paşa, bir kaaülin hançeriyle öldürülmüştü. İkbâl ve şân itibariyle rakibi olan Arabistan ve Tunus fâtihi Sinan ve Kıbrıs ve Gürcistan fâtihi Mustafa Paşaların kıskançlık ve hasedle çekiştikleri sadâret makamı ikinci vezir Arnavud Ahmed Paşa'ya verildi. Lâkin bu da sadrazamlığı altı aydan fazla muhafaza edemedi. Sinan Ahmed Paşa'nın zaafından istifâde ederek, Şirvan'daki muharebenin kötü neticelerinden ve Mustafa Paşa'nın zulümlerinden dolayı şikâyet ederek hasmının azledilmesine ve makamına geçmeğe muvaffak oldu. Mustafa Paşa Tokat'ta, defterdar Lâlezâr-zâde Ahmed ile nişancı Tâczâde'yi tevkif etmek üzere Erzurum'a gitmekte olan baş-mâbeynciye (kapıcılar kethudâsı'na) tesadüf etti; defterdar ile felâket arkadaşı Yedikule'ye atılarak uzun bir istintakdan sonra, Mustafa Paşa'nın ikinci vezir hizmetine tâyin olduğu zaman çıkabildüer¹⁸⁹.

Lala Mustafa Paşa'nın Ölümü

Vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın az vakit sonra vefat etmesi üzerine, Mustafa Paşa, 14 seneden beri takip etmekte olduğu maksada «nail oldum» zannında bulundu. Lâkin mühr-i hümayûn, o zaman Gürcistan üzerine yürümekte olan Sinan Paşa'ya gönderilince, ne kadar yanıltılmış olduğunu anladı. 7 Ağustos 1580 (25 Cumâde'(I-uhrâ)'da, Bragadino'nun kaatili¹⁹⁰, hastalıktan, yâhud bâzı muasır müverrihlerin ifâdesine göre kendisini zehirleyerek vefat etti. Sokollu gibi Bosnalı olan Mustafa Paşa, birçok zamanlar açıktan açığa Sokollu'nun makamına tâlib olmuş ise de, kendisiyle kardeşi Bâyezîd arasına soktuğu nifak ve savaşa mükâfat olmak üzere cülusundan evvel II. Selîm'in vaadini aldığı halde dahi, maksadına ulaşamamıştı. Sokollu hayatta oldukça Mustafa'nın nüfuzu üstündü; lâkin Sokollu'nun vefatında Ahmed Paşa'ya mağlûb olarak, Ahmed Paşa'nın

¹⁸⁹ Arnavud Sinân Pasa hod-lürûs, hodbin, anûd, pek zengin, Intikam-cü İdi. Lala Mustafa Pasa İle kendisinin birer koldan serdâr olmalarına, So-kollu'nun mâni olup da Lala'nın serdar olması üzerine, dalma Mustafa Pa-sa'nın aleyhinde bulunurdu. Ez-cUmle Tokmak Hân muharebesinde La-la'nın bataatle hareket ettiğini, kendisi bulunmuş olsa Tokmağın vücûdunu ortadan kaldırmış olacağını iddia ederdi. Sokollu'dan biraz çekinirdi, ondan sonra dili büsbütün uzadı. Sadrazam Ahmed Fasa da halim bir adam olduğundan onunla muâraza etmedi. Bu aralık Sinân Pasa bir hayli para da sarf etti. Nihayet serdar oldu. Ve selâm çavuşunu husûsi ©mirlerle Erzurum'a gönderip Van beğierioegl Husrev Paşa'yi kendisine kaymakam yaptı. Lala Paşa'nın İstanbul'a gelmek üzere Tokad havalisine vusulünde kapucılar kahyası Kurd Ağa gelip Erzurum'da mal defterdarı olan Lfilezâr-zâde Ahmed Çelebi ve reisü'l-küttâb makamında bulunan Tâc-zâde'yi habs ve mameleklerim zabt eyledi. İki de İlgar İle İstanbul'a gönderilerek Yedikule'ye konuldularsa da eşyalarına işilmedi. Birkaç gün sonra I'la Paşa gelince afv olunarak biri reisü'l-küttâb, diğeri defter emini nasb olundu. Lala Paşa da veztr-i sflnt makamına kaaım oldu.» Feçevîden telhis, c. 2, s. 63. Mütercim.

¹⁹⁰ Hammer, Bragadino'nun katlini bir türlü unutamamıştır. Mütercim.

mühim bir mevkii bulunmamasına rağmen ona tercih edildi. Mustafa Paşa, sadârete tâlib olmadığı ve bu hizmeti para ile satın almak istemediğini alenen söylemek suretiyle açığa vurduğu hased-den dolayıdır ki, rakibine üstünlüğünden istifade edemedi. Şu kadar ki, kâtibi ve meddahı olan Âlî'nin de takbih ettiği hasedine rağmen, hazînelerini umûmî menfaatlerle alâkalı inşâata sarf etmiştir. Erzurum'da büyük bir cami, İlgın'da (İlgun) bir imaret ve bir han ile beraber büyük bir cami, Şam'da 300 odaya ayrılmış ve Bursa kaplıcaları şeklinde bir kaplıcayı içine alan kervansaray, Dimaşk yakınında Kanîtara (Ku-neytara) adlı mahalde bir cami ve imaret, Kudüs'e üç merhale mesafede bulunan Cenîn kalesinde bir cami ve imaret yaptırmıştır. İşte Enderun hizmetinden şehzadeler lalalığına nail olmuş, Mısır Çerkesleri Sultan'ın'dan sonradan bir evvelkisi Kansu Gurî'nin zengin vârisesini ve daha sonra Pâdişâhın kerîmesi olan Hümây Sultân'ı tezevvüc etmiş, Kıbrıs ve Gürcistan'a karşı Osmanlı orduları serdârlığına (baş-kumandan-hığına) tâyin olunmuş, ikinci vezîr makamına kadar yükselmiş olan Mustafa Paşa'nın ihya ettiği âbideler bunlardır.

Sinan Paşa'nın Serdarlığı

İran üzerine memur ordunun kumandanlığında Lala Mustafa Paşa'ya halef olan Sinân Paşa, Çermik'e vardığında ¹⁹¹, İran daruga'larından (hakimlerinden) olup elçi sıfatıyla gönderilmiş olan Maksûd ile karşılaştı. Sinan Paşa, elçinin gözü önünde bütün kuvvetini göstermek için ertesi gün bir resm-i geçit tertib etti. Yedi beğlerbeği, yâni Anadolu, Rumeli, Karaman, Haleb, Zülkadiriyye, Diyârbekir, Erzurum beğlerbeğleri timarlıları ve muhâfızlarıyla alay gösterdikleri gibi, 10.000 yeniçeri ve 3.000 muntazam süvârî (sipâhî) dahî geçtiler. Maksûd, Mustafa'nın vefatından birkaç gün önce ve kısmen memuriyetinde bir muvaffakiyet elde etmeksizin İstanbul'a vardı.

Sinan Paşa Tomanîç Boğazı kalesinin inşâatıyla meşgulken baş-mâbeynci Yemişçi Hasan Ağa, sadâret hizmetine tâyin edildiği haberini getirdi. Sinan Paşa, Tomanîç'ten Tiflis üzerine yöneldi ¹⁹². Safed sancak-beğiyle Şâm

¹⁹¹ Serdar, 988 başında adet olduğu üzere Üsküdar'a geçti ve menzil menzil hareketle Erzurum'dan geçerek Diyârbekir'e yakın Çermik'e vardı. (Pe-çevl, c. 2, s. 64. (Mütercim.)

¹⁹² Venedik elçisinin 1580 senesi raporlarında bu sefer hakkında bir Venedikli mühtedi tarafından dostlarından bir Alman mühtediye yazılmış bir mektup vardır ki, şu fıkrası dikkati çekmektedir: «Ahmed Veronasko'dan Ahmed Beğ Todesko'ya. Erzurum'da tevakkufumuzdan sonra hareket idüp 170 kıt'a top ile evvelâ Hasan Kal'a'ya, sonra Kars'a, daha sonra Tiflis'e vâsil olduk. Zahiremiz yok'dur, arpanun kilesi yirmi üç duka ve dakığın on okkası bir

yeniçerileri odabaşısı ot tedâriki için hizmet arzet-miş oldukları halde, birkaç bin kişi ile ¹⁹³ —Simon Luvarsab'in gizlice haberdâr etmiş olduğu— tranlılar'm eline düştüler. Tiflîs'de Sinân Paşa, ahâlînin şikâyetleri üzerine, bu şehrin idaresini Hacı Beğ oğlu Ahmed Paşa'dan alarak Luvarsab'in oğlu Greguvar'a verdi. Greguvar, pederinden intikal edip de bir zaman biraderinin eline geçmiş olan memleketleri Osmanlı beğlerbeği sıfatıyla idare etmek fikrine kapılarak, Şâh'ın bayrağını terkedip Osmanlı bayrağı altına sığındı ve ihtida edip (İslâm'ı kabul edip) «Yûsuf» adını aldı. Yine bu sırada Dedes-mîd (Dedis-tmedi) oğlu Minûçihir, «Mustafa» adını alıp sünnet edilerek, Greguvar muhafız sıfatıyla maiyyetine verildi.

Şâh'ın 60.000 kişilik bir ordu ile ilerlediğine dâir alman bir haber ve Gürcistan prenslerinden Kaheti hâkimi Aleksandr Levand'ın sadâkatini şüpheli gösterecek şekilde ele geçen mektuplar, ser-asker paşayı ric'ate ikna etti. ilişkiden Minûçihir adıyla Çıldır hükümetinde bulunmuş olan Güreî Mustafa 10.000 kişiyle ot tedârikine gönderilmişti. Tokmak Hân ile Simon Luvarsab ansızın üzerine hücum ederek tamamen mağlûb oldu ve beşbin telefata vererek ordugâha geldi ¹⁹⁴. Serasker bu mağlûbiyeti unutturmak için Tebriz üzerine yürümek emrini verdi. Ancak ordu buna uymayarak, kumandanın emirlerine rağmen sekiz gün Çıldır sahrasında kaldı ve bu müddetin sonunda yeni bir Acem elçisi geldi.

İlk defa olarak İstanbul'a, muharebeden evvelki hâl üzerine sulh taleb etmek için gönderilmiş olan Maksûd Hân, şu mağrûrâne cevapla geri gönderilmişti:

— «Pâdişâhın atının ayağının bastığı yerler, pâdişâha âiddir.» ¹⁹⁵ Maksûd, İran'a dönüşünde evvelâ iyi kabul edilmiş ve hattâ Şâh tarafından mâbeyneiliğe tâyin edilmişti. Lâkin sonradan hasmı olan Emir Hân tarafından hakkında öylesine iftirada bulunuldu ki, Maksûd Hân ,

duka eder. Orduda ikiyüz bin kişi vardır, bir mikdânı da süvaridir; Gürcistan kıt'asının ba'zı mahallelerini harâb ettik; lâkin mukaddema Gürcü olup muah-haran Müslüman olan Mustafa Faşa'yı (daha sonra irtidâd ettiği metinde yazılıdır. Mütercim) mağlûb edemedik. 15 Eylül târihinde (1580 bulunduğumuzu zannederim. Süleyman Ağa bütün Almanlar'a samîmi -duygularını arzeder.)

¹⁹³ Minadoa (kitap: 5, s. 170), Oamanlılar'ın zayıatını 2.000 gösterir; Ali ise 200'e indirir. (Peçevî, Şâh askerinin zahireciye, otcıya ulaşmalından, bizim ordunun etrafını dolasmaktan hali olmadığını söylese de, telefata dair birgey yazmas. c. 2, a. 67. Mütercim).

¹⁹⁴ Mînadoa, kitap: 5, s. 174. Âlî (varak: 418), bu zayıatı sükûtle geçiştirir. Âli, Minûçihir'in sünnet edildiğinden beri adının Mustafa olduğunu tasrîh eder. Su halde Mînadoa bu Mustafa'nın Haleb hükümetinde bulunduğu sırada kendisinin tabib sıfatıyla tedavi etmiş olduğu Mustafa-zâde'den başka biri o:madığını beyân etmiş olması hatadır.

¹⁹⁵ fil Sîgnor accettera la pace quando l'j sia restituito tutto il paese, eh eha cavalcato il suo esercito.» Venedik elçilerinin 1580 tarihli raporları. İmparatorluk ve Kraliyet arşivinde. «Entrato pomposa del Sr. per rispetto del Ambasciadore Agente Persiano.» Venedik raporları.

Osmanlılar tarafına geçmeğe mecbur kaldı.

Bu sırada Şâh, Sinan Paşa'ya, Kars kalesinin bir bedel mukabilinde kendisine terkedilmesi şartıyla sulh teklif etti. Sinan, bu teklifin evvelâ zât-ı şahaneye arz olunması lâzım geleceği cevâbım verdi, bunun için İstanbul'a bir elçi gönderilmesini bildirdi ¹⁹⁶.

Ser-asker, vardığında, orduya resmigeçit yaptırdıktan sonra ahâlî ile anlaşmak arzusunda bulunarak, orduya verdikleri levazım ve şâire bedelinden her ne alacakları varsa ortaya koymalarını emretti. Ancak üzerinden 15 sene geçmiş olan alacak dâvaları dinlenmiyecekti. Bu âdilâne hareket ise ordunun söylenmesine yol açtı. Ser-askerin bu suretle düşmanla değil, kendi askeriyle cenk etmekte olduğu söylenmeğe başladı. Sinan, orduyu Erzurum kışlağına çekti. Kış mevsiminin mecburî ve monoton meşgûliyetsizliğini ancak biri İranlı, diğeri Gürcü iki elçinin gelmesi bozdu.

Gürcü elçisi, Tiflis'in eski hâkimi Luvarsab nâmına, vaktiyle ecdadının tasarruf etmiş oldukları memleketlerin senelik 100.000 duka (?) vergi verilmek ve oğlu rehin sıfatıyla bâb-x hümayûna gönderilmek üzere ırsî sancak şekline sokulmasını müzâkere için gelmişti.

Sinan Paşa, Gürcistan'da ceng etmekten yorulmuş olduğu için, İstanbul'a gelmek üzere müsâade istedi. Ertesi sene Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde bulunmak üzere yola çıkan ve kabul edilebilir tekliflerle geleceği zannedilen İran'ın yeni sefiri İbrahim'i beklemek üzere, çatışmalara ara verildi. İbrâhîm, maiyyetinde senenin günleri sayısınca şahıs bulunduğu halde, İstanbul'a girdi (29 Mart 1582) ¹⁹⁷.

Lâkin Gürcistan istilâ edilmiş ise de, henüz itaat altına alınmamıştı. Tiflis de büyük bir şiddetle zahîre ve imdâd istiyordu. Pâdişâh, mevkiin muhafazası hakkında sadrâzam Sinan Paşa'nın teklif ettiği tedbirleri tasvîb ederek, levazım naklini Mustafa Paşa'mn yeğeni Mehmed'e verdi ve Diyârbekir valisi Hadım Hasan ile Mustafa (Minûçîhr) *yı onun maiyyetine memur etti ¹⁹⁸. Haleb ve Maraş Paşaları da Mehmed ile birleşmek üzere Van'a gitmek emrini aldılar. 1582 Ağustosunda nihâyetinde asker ve kabile Kars ve Ahalkelek'e ¹⁹⁹ gitmek üzere Erzurum'dan hareket etti; orada Mustafa (Minûçîhr) ve küçük orduya katıldı. Mehmed Paşa, Mustafa'ya bir kılıç ve

¹⁹⁶ Peçevî, bu elçinin Süleyman zamanında İstanbul'a gelen ihtiyar Tâbut olduğunu söyler, Ali Ustaclu adını verir. (Ustacıu Tâbut Ağa olabilir; fakat «Tâbût'un sefir ismine yakışık almadığı evvelce yazılmıştı. Mütercim).

¹⁹⁷ Almanya elçisinin raporu şöyle yazar: «105 Gentiluomlni, 65 Leibbedi-ente, 72 Karmenle für den Bothschafter, 250 Pferde und Mauller, 42 Karmenle für das Gefolge, in ailen 365 Personen und 419 Lastthiere.»

¹⁹⁸ Kantemlr, «MÎnûçîhr>i «Mlneojehir> yapar.

¹⁹⁹ Miadoa'da «Arşeles».

bir hil'at verdi ve o zamana kadar tâkib olunan Tomanîç yolunun terkedilerek, daha kısa olan Altun Kale, Kara Kale, Guri (Guria) yolunun tutulması hakkındaki teklifini kabul etti. Tiflis'in irsen intikal eder sancak hâline konulmasına dâir olan teklîfi-nin reddedilmesinden dolayı intikam almak üzere Simon Luvarsab'ın toplamış olduğu bir Gürcî ve Acem ordusu, Osmanlılar'ı Guri sahrasında bekliyordu. Mehmed, muharebeden çekinerek Kur sahiline doğru kaçtı; bu manevra bütün kafilenin düşman eline düşmesine ve askerden birçoğunun ırmakta boğulmasına sebep oldu.

Tiflîs muhafızlarının artık ne yiyecekleri, ne de paralan kalmadığından, kaleyi bırakmak istiyorlardı. Mehmed Paşa, Zagum (Zegüm) hâkimi Aleksandr Levan'ın getireceği mühimmatı beklemeğe kendilerini güçlkle ikna edebildi²⁰⁰. Mehmed Paşa, ric'ati esnasında, düşmanla münâsebetlerde bulunduğundan şüphelenmesinden yâhud —müstehak olduğu bir cezayı veriyor gibi görünmek suretiyle— uğradığı mağlûbiyetin mes'ûliyetini ona yüklemek istemesinden dolayı, Minûçihir Mustafa'nın idamına teşebbüs etti. Lâkin Mustafa, Mehmed'in tasavvurlarını hissetmiş, yâhud haber almış olduğu için ihtiyatlı bulunuyordu. Dîvân'da kethüda, evvelce kararlaştırıldığı üzere kendisini tevkif etmek isteyince, İdlıcıyla onun başını yardı, Diyânbekir paşasının kulağını kestiği gibi, Mehmed Paşa'yı da beş yerinden ağır surette yaraladı. Bu kanlı sahneden sonra bütün adamlarıyla ordugâhı terkederek, kendisinin ne suretle îdâmına kalkışıldığına dâir İstanbul'a bir arıza takdim etti²⁰¹. Pâdişâh, Osm a rıhlar'ın Guri önündeki mağlûbiyetleri ve Altun-Kale vak'ası hakkındaki düşüncelerini sorması üzerine sadrâzam, vakûrâne bir şekilde, Gürcistan muharebesini evvelden beri tasvîb etmediğini, son olarak Mehmed'in tâyinini de tasvîb etmediğini ve zât-ı şâhâne bizzat sefere çıkıp Diyânbekir veya Haleb'e ve hiç olmazsa Amasya'ya kadar gidip de askerinin şecaatini kendisinin huzuru veyâhud yakınlığıyla teşvik etmedikçe, daha güzel bir netice ümîd

²⁰⁰ An (Varak: 417), Minadoa, (s. 171) Zagum yâhud Sagum İsmi «Zagen» şekline sokar. Sadrazam serasker Sinan Pasa'ya yazılmış bir padişah mektubu Berlin KÜtuphânes'inde Dlez el yazılan kollekslyonunda 69. varakadadır.

²⁰¹ Minadoa, s. 196 ve 197. Selanik! (s. 162), Mehmed Beğ bir tarafa atala-rak ölümden kurtulmuştur diye yazar. Şu halde Minadoa'nın (s. 197) zannettiği ve ondan naklen Mezere'nin (s. 724) ve Knolies'in Cs. 677) ve Sagredo'nun (s. 195) yazdığı gibi, Mehmed'in yaralarının ağır olmaması İcâb eder. (Selâniki'nin ifâdesinin özeti sudur: Minûçihir Mustafa Pasa irtidâd ederek (İslâmiyetten dönerek) Simon'un damadı olmuştu. Orduda toplanmış olan beğlerbeğileri iyi tedbir alamayıp Mtnûçihir'in derdest edil-' mesl hakkındaki tedârikleri duyulduğundan Diyânbekir beğlerbeğinin' kulağı düştü, Erzurum beğlerbeği Mehmed Pasa Mlnûçihir'in elinden <cest> halâs oldu. Güreller Tiflis'e giden mevâclbl yağma edip Minûçihir de ucuz kurtuldu. Bunun üzerine Erzurum beğlerbeği Solak Fernad Pa-şa-zâde Mehmed Paşa'ya ve Diyânbekir beğlerbeğiliğ Kubâd Paga-zâde Süleyman Paşa'ya verildi. Mütercim).

edilmemesi lâzım geleceğini bildirdi. Bu cesurca cevâp, Pâdişâh'm ve daha ziyâde —zât-ı şahanenin İstanbul'dan uzaklaştırılması tasavvurunda kendisinin te'sîr dâiresinden çıkarma niyetini gören— harem nedimesinin hoşnûdsuzluğuna yol açtı. III. Murâd İran elçisinin İstanbul'a gelişinin, sadrâzam tarafından ancak muharebenin te'hîri maksadiyl* sağlandığı zannına kapıldığı için, bundan doğan kırgınlık da o hoşnudsuzluğa eklendi. Sünnet düğününden sonra trân elçisinin takdim ettiği i'timâd-nâmede ümîd ettiği sulh tekliflerinden birşey göremeyince, sadrâzam hakkındaki kızgınlığını aşikâr ederek, evvelâ Dimetoka'ya, sonra Malkara'ya sürgün etti²⁰².

Ümîd edilen hilâfına ortaya çıkan şu durum, Pâdişâhı o kadar gazablandırdı ki, elçi bile bunun tefsirlerinden masun kalamadı. III. Murâd, sefiri, bu mektuplardan İstanbul'a geldikten sonra malûmat vermemiş olduğu için ağır sözlerle azarlamakla beraber kendisini tevkif ettirerek, maiyyetini beğlik kadırgalara gönderdi²⁰³.

Macaristan veyâhud Hırvatistan'dan Kanije'li Siyâvuş Paşa sadârete getirildi (5 Aralık 1582 - 20 Zilka'de 990)²⁰⁴. Rumeli beglerbeği Ferhâd Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek İran üzerine gidecek ordu kumandanlığına tâyin olundu. Ferhâd Paşa 60.000 yeniçeri, 400 Çavuş, 300 top, 2 milyon nakid, Revan kalesini yeniden inşâ edecek 10.000 amele ile hududa gitti. Ferhâd'ın memuriyeti Anadolu beglerbeği Ca'fer Paşa'ya, Anadolu beğlerbeğliği eski Krzurum beglerbeği Rıdvan Paşa'ya verildi. Erzurum, Ferhâd Paşa-zâde Mehmed Paşa'ya; Diyâribekir de Kubâd Paşazade

²⁰² Minadoa, Malkara'yı «Marmara» Ue karıştım, s. 201, Selânlk, s. 161. («Sinan Paşa «âh Üsküdar bağçesinde, gaîi ciltliğinde kalarak âh çekerken 'İstanbul zahiresine sıklet vlrmesin, Ma'lkara otlu sulu yldrür, anda karâr eylesin' diye ferman olmdı.» Selânlk, s. 170. Mütercim.)

²⁰³ Düğünden sonra Pâdişâh Sinan Paşa'dan sulh ahvâlini sordu. Sadrazam «Padişahımızın istediği memleketleri Şâh rizasıyla verecek» cevâbını verdi Tâbut Aga'dan sonra elçilikle gelen ve Sinan Paşa tarafından bekletilmeksizin İstanbul'a gönderilip bir seneden beri payitahta bekleyen ve düğün temfîşâsıyla meşgul olan Türkmân İbrâhîm Hâna «Me'mûrlyetinî tettiğ et» diye ferman olunduğunda, «Sadrâzâmınız Çan'ımızdan sulh görüşmesi için mutemed bir adam istemişti; Padişah'ın sulh ricası ne yüzden İse Şâh'a bildirmek üzere gönderildim. Me'mûrlyetim bundan İbarettir. Mukadder olan, bir yıldan ziyâde bekleyerek saâdetlü padişahın nâm-ı bisyârına müstağrak olmamış imlş.> dedi. Pâdişâh Sinan Paşa'dan Şah'm nâmelerini İsteyip serâpâ gözden geçirdiğinde, bir neticeyi mutazamm olmadığına ve elçinin gönderilmesinin Sinan Paşa'-nm İhrâmından neş'et ettiğine kaani olarak Sinan Paşa'yı hemen azl etti. Belsü'l-küttâb Mollacık Efendi'yi de «Sen asâllb-i kelâma vâkıf İken bu nâmelerde bir netice olmadığımı niçün serdâra söylemedin?» diye sadrâzâmın selâm çavuşu ve birkaç müşaviri ile birlikte taş gemisine gönderdiler.» Peçevlden telhîs. c. 2, s. 75. İşte görülüyor ki, taş kadırgasına gönderilen sefirin maiyyeti değildir, Hammer yanlış anlamıştır. Peçevî'den, (s. 76) anlaşıldığı veçhile tran elçisinin tevkifi, Şâh'in Şirvan'a gönder, diği Mehmed Hân'ın bizim taraftan Zal Mehmed Beğ'İ «Şâh sulh için İstanbul'a İbrahim Han'ı gönderdi» diye iğfal te istikbâline çıkarak İdâm etmiş olduğuna dâir Osman Paşa taralından vârid olan yazı Üzerine sonraları vuku bulmuştur. Mütercim.

²⁰⁴ 990 Zilka'desinln 28'inci öüşenbe (pazartesi) günü divân-i muallâda ka-pucular kethüdâsı mühr-i şerif-i sadâret-i uz mâyi getürtt Siyâvuş Paşa'ya teslim eyledi. SelâniK, 170. (Mütercim).

Süleyman Paşa'ya verildi. Ferhâd Paşa'nın Gürcistan'a gitmesi, Mi-nûçihir Mustafa'nın irtidâd ederek Osmanlı sancağı altından firar etmesinden dolayı müstaceliyet kazanıyordu.

Revan İle Diğer Kalelerin Tahkim Edilmesi

Ferhâd Paşa, Revan şehri istihkâmlarına çok mesaî sarMti. Bu belde İran tarafından vâlî olan Şâh-Kulî Hân ve Tokmak Hân zamanlarında pek ma'mûr olduğu halde, Gürcistan seferinden beri harâb olmuştu²⁰⁵. Timur'un himaye ettiklerinden olup pirinç zirâati yapmak üzere o taraflarda yerleşmiş olan bir tacir bu beldenin ilk temelini atmış ve o zamandan beri Türkiye, Rusya, İran arasında vukua gelen muharebelerde husûsî bir ehemmiyet kazanmıştı. Şâh İsmail'in emri mucibince «Revân* yâhud «Erivan» Hân, İran'ın bu hudud mıntıkası üzerine bir istihkâm inşâ etti ve kendi adını verdi. Ferhâd Paşa, Tokmak Hân'ın sarayını duvarla çevirdi. İç kalede sekiz, dış kalede kırk üç kule yaptırarak, iç kalede 700 ve dış kalede 1.726 mazgal deliği açtı. İstihkâmlar üzerine 53 top çıkarıldı. Bütün inşâat 45 günde tamamlandı²⁰⁶.

Ferhâd Paşa, Revân hükümetini Cağala-zâde Yûsuf Paşa'ya verdi. Bu münâsebetle ordu, mâzîyi hatırlayarak, Sultân II. Selîm'in açıcısı olan Ferhâd'ın cebeci-başılığa tâîn olunup da Sokollu'nun yeğenini idam etmek üzere Budin'e gönderilmesine kadar —o zaman yeniçeri ağası olan— Yûsufun dâiresine devam eylediğini ve sonraları Vâlîde-Sultân*'ın tevec-

²⁰⁵ Haleb'de birinci defa 1577 senesinde, ikinci defa 1583 senesinde ikaamet eden Venedik konsolosu Ciovanni Mişeli'nin raporu İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi Rangun El Yazıları nu: 9'da, varak: 165-205'de mevcuttur. Raporun sahibi sözü edilen senede inşâ edilen Revân istihkâmları hakkında şöyle diyor: «83 senesinde Ferad General (serdâr Ferhâd Paşa) gönderildi; maiyyetinde 200.000 asker bulunduğu halde Revan'a geldi. Revan küçük ve ahâlîsi az bir kasabadır. Araş nehri sahilinde ve Turis'in güneyinde dört günlük mesafedir. General, bütün evlerin taşlarını alarak kırk gün zarfında kasabanın şekline göre müdevver bir istihkâm inşâ ettirmiştir, istihkâm dâhilinde de bir kale yaptırmıştır, tki paşa tarafından mühim nakdî yardım almıştır ki, biri Çikala'nın oğludur (Cağala-zâde). Bu kasaba Toğmaş (Tokmak) Sultan'ın memleketlerinden olup, Türkler'i dâima meşgul ederse de, kendi hükümdarından bir himaye emaresi görmemiştir. Yalnız Simon Beğ ile Simon Beğ*'in zevcesi Desdemit'in Güfcüleri tarafından müdâfaa olunmuştur.»

Kars istihkâmları hakkında şöyle yazıyor: «Kars ve Revan arasında birçok inşâat vuku bulmuştur. Şeytan Kalesi ve Kildirm (Çıldır) mevkilerinde iki kale inşâsı için generale İstanbul'dan emir verilmiştir. Bu kalelerin biri Nahcivân ve diğeri Tomanis'de olup Tiflis'e iki günlük mesafedirdiler. Bunlar Türkler'in idaresine geçince Desdemit İstanbul'a elçi göndermiştir. Demirkapı, Tiflis, Kars, Revan, Kildirm, Şeytan Kalesi, Kaurdar cümleten bu muharebe esnasında yapılmıştır. Sofi'nin (İrân Şâhi'nin) nâmına olmak üzere biri Nahcivân'-da Anal Kalesi ismiyle, diğeri ele geçirilmesi imkânsız bir kayalıkta iki kale de inşâ olunmuştur.»

²⁰⁶ Mtnadoa (s. 219), 45 yerine 15 gün der. Knolles, 681. (Nnhbetü*-T©vfrth şöyle yazar: «Takmak Hânım nefar-i Zengî üzere nazır kasrını ortaya alup etrafına sür çekmeğe mübaşeret İtdiler ve bl'l-cüm'e 8 kulesi, 725 bedenî, bir cami' ile iç kal'ayıydılar, 43 kule ve 1726 beden tertibiyle taşra karasını dahi itmam İdüp elli üç şahane top kıydılar. Bu zikr olman hüdâmât-ı sâmiyye yalnız kırk beş gün İçinde zuhura geldi.» s. 150. Mütercim).

cühüne nail olması üzerine, şimdi eski hamisine emirler vermekte olduğunu nazar-ı dikkate aldı ²⁰⁷. Revân beğlerbeğinin salyânesi (yıllık maaşı) 900.000, defterdânın 73.890 akçe olmak üzere tâyin olundu. 550 müteferrika, 1.400 sağ-garibler, 1.000 soî-garibler, 500 süvârî arkebüzücü, 400 Çerkeş, 1.000 sipâhî oğlanı, 500 lâğımçı, 500 azab, 200 arabacı, 200 topçu, cem'an 6.250 kişi ²⁰⁸ kalenin muhafazasına tâyin edildi ve ulufeleri için 25 milyon akçeden ziyâde tahsîs olundu ²⁰⁹. Beğlerbeğinin, defterdâr ile ağaların tahsis atlarıyla arpa bahâsı 26 milyon akçeden fazla tutmakta olduğundan, ulufe ile beraber yekûnu bir milyon dukayı (?) geçiyordu.

Mıntıkanın diğer kalelerine muhafız konuldu ²¹⁰. Ferhâd Paşa bir tarafta Revân beğlerbeğiliğinin teşkilâtıyla meşgul olmakla beraber, Tiflis'e de Hasan Paşa kumandasında 1.500 kişilik bir muhafız kuvveti ile 40.000 altın ve zahire gönderdi. Rıdvan Paşa 6.000 muhârib ile —kendisine gönderilen çavuş ve kapıcıyı îdâm etmiş olan mürted Minûçih'r'in ikaametgâhı olan— Altun Kale'ye gitmekle görevlendirildi ²¹¹. Ferhâd Paşa kıslamak için Erzurum'a gitti.

1584 bahân başlarında ordu, Pâdişâh'ın emrine uygun olarak Toma- niç, Lûri, Gurî (Ğuriye) yoluyla Nahcivan'a yöneldi. Sultân Murâd, bu şehirlerle Gürcistan'ın başlıca kalelerine istihkâm yapılmasını, memleketin gelirlerinin askere tahsis edilerek mâlî idarenin tanzimi için bu yolu belirlemiştir ²¹². Hasan Paşa, Lurî yakınında bir eşkiya fırkasını perişan ettiği

²⁰⁷ Ali (varak: 482) ve Peçevî (varak: 193), bu münâsebetle orduda ed'en İstihzayı yazar'ar. («Serdâr Ferhâd Pasa Revân beğlerbeğiliğini vezâret ile—Sultân Süleymân'un haremî perverdelerinden Vân beğterbeği Çağala-zâde Yûsuf Paşa'ya virdi. Bu mahalde hezârân kimseler bundan İbret aldılar; Çağala-zâde, Sultân Süleyman'ın makbul ve manzûri ve Ferhâd Pasa Şehzade Se'im'in ascısı İdi.» Peçevî, c. 2, s. 87. Mütercim.)

²⁰⁸ Mînádoa, s. 222; 8.000 der.

²⁰⁹ Muhafızların tahsisatı 25.035.072 akçe, ümerânın 26.406 972 akçe idi ki cem'an 51.444.044 akçedir. Bu rakamlar, timar defterdarı olması cihetiyle i'timâda şâyân olan ÂH tarafından zikrolunmustur. («Kal'a-î Revanun dizdar ve beş yüz nefer merdümân-ı hisar ve İkiyüz nefer topcılan ta'yn kılndı. Ve bi'l-cümle tokuz kere yuz bin akçe salyftne beğ'erbeglsine ve yüzyğirmi bin mâl defterdarına ve yetmiş Üç bin seklss yüz akçe vaclbü'r-reâyâ beğlerin arpalığına muayyen oldıktan sonra yto toksan nefer ulû felî müteferrikaları ve kanun üzere beğlerbeği çavuşları kayd-ı defter kılndı. Lâkin bunlara ve ba'zı bölüklerine Amid gönüllüsünden ve müte-ferrikasından beşyüz elli adam İhracı İle sa'y gösterildi. Bin dört yüz nefer gönüllüyân-ı yemin bin nefer gfnüllüyân-ı yesâr, yine beşyüz nefer tlr-endâz süvâr!, dörtyüz nefer çerâkise, bölügl nâmmdakl zümre, hu-süsâ bin nefer kul kardaşı, beş yüz nefer gurebâ, İkiyüz nefer cebeci mukarrer olup gılman-ı dârül-mülk Revan besbln altı yüz nefer ve vazâif-İ seneviyyeleri İkiyüz elli yük ve otuzbeş bin akçe hesabında mukarrer ol-di. «Nuhbetit-Tevârth, s. 150. Daha sonraları IV. Murâd'ın tekrar fethetmiş olduğu Revân kalesinin ehemmiyeti ve bunun da Ruslar eline geçmesi felâketinin büyüklüğü bu tafsilâtta da anlaşılır. Mütercim.)

²¹⁰ Şureglî kalesinde 50 muhafız vardı. Nâlin'de 49 muhafızla 70 azab, Akçakale'de 50 lağımçı, Sürmeli Kale'de 49 muhafız, Bici (Becey?)'de 205 köle, yüz tahsil memuru (?) ve yüz azab ki cem'an 673 kişidir; bunların senelik tahsisatı 1.852.036 akçe idi. Alt, varak: 432.

²¹¹ Mînaodoa, kitap: 6, s. 224. MIna4oa*nın bu kitapta naklettiği vekayl, Osmanlı müverrihleri tarafından tamamen sükûtle geçilmiştir.

²¹² Âli, varak: 433. Şavsad sancağında bulunan Şatbin kalesine altmışsekiz muhafız konuldu. Levane sancağında Şabrin kaleşine elli kişi; Mâcil sancağında Varsihan'a otuz kişi; Emîrhu'-ya yirmidört kişi; Salınca'ya kırkdokuz;

gibi, şehrin içine 2.000 kişilik bir muhafız kuvveti ve 22 top bırakarak muhafaza altına aldı. Tomaniç'i de 1.700 zira uzunluğunda surları olan bir kale ile tahkim etti. Rıdvan Paşa 20.000 kişi ile Tiflis muhafızlarına imdâd için görevlendirilmişti; bunun üzerine Simon Lu-varsab'ın hücumuna uğradı. Simon'un kardeşi David, Osmanlılar tarafına geçmişti. Simon takımı, azlık olmalarından dolayı mağlûb oldular. Simon da ancak Rıdvan Paşa askerinin bir yanlışlığı sayesinde kurtuldu: Bunlar imdâdlarına gönderilen Karaman ve Zülkadiriyye beğlerbe-ğileri fırkalarını Acem askeri zannederek, zaferlerini tamamlayamadılar. Ordu, Tomaniç'den geçerken Hasan Paşa oraya vâlî tâyin olundu.

Yeniçerilerin Huzursuzluğu Ve Ferhad Paşa'nın Durumu

Bütün bu ahvâl sırasında Ahalkelek'deki ordugâhında hareketsiz kalmış olan Ferhâd Paşa, atâletten hoşnûd olmayan neferlerin çıkardıkları gürültüyü pek güç teskin edebildi. Hattâ inzibatın sağlanması için koşup gelmiş olan Rıdvan Paşa'yı da ağır şekilde tahkir ettiler. Ardahan'dan Erzurum'a gidilirken Ferhâd Paşa'nın harem arabaları gasb olunarak, Gürcülerin mi, yoksa yeniçerilerin mi aldığı anlaşılmadı. Ordunun hoşnutsuzluğu Ferhâd Paşa'nın Pâdişâh'm gözünden düşmesine sebep oldu ve muhafızlarını para veya hîle ile iğfal etmiş olan Alî-Kuh Hân'uv firarı da düşüşünü çabuklaştırdı.

Ferhâd Paşa'nın Gürcistan'daki son iki seferinde Özdemiş-oglu Osman Paşa kendi askeri ve yeni askerle Dağıstan'a ve Tataristan çöllere nüfuz etmişti. Dağıstan'ın kahraman ahâlîsini itaat altına almak üzere Kafkas'da Derbend Boğazı girişinde ordu kurmuş idi ki, Hazarlar, Alanlar, Kaymuklar, Kaytaklar o boğazın arkasında bulunuyorlardı²¹³. Mustafa Paşa, Gürcistan'dan geri çağırıldığı zaman, Dağıstan'daki ordu ser-dârlığı Kınm

Lûri'ye beşyüz sipahi oğlu, bin yerli muhafız, ikiyüzotuz azab, yirmüç cebeci, kırkûç topçu; yekûn 3017; Sinado'nun (s. 229) dediği gibi 8.000 değil. Bu muhtelif Gürcistan kaleleri muhafızlarının senelik ulufeleri 157.500 akçeyi buluyordu. Tomanis'e muhafız olarak 500 sipâhî, 1.000 sipahi oğlu, 203 yerli muhafız, 203 azab, 23 cebeci, konuldu. Bunların ulufesi 6.457.550 akçe idi. Lu-ris'e 471 piyade, 104 süvârî, 412 sipâhî oğlu, 360 yerli muhafız konuldu.

²¹³ Târihin en eski devrelerinde Derbend Boğazı Gog ve Magog (Ye'cüc ve Me'cüc) kavimlerine, aşılması İmkânsız bir engel teşkil etmiştir. Boğazı müdâfaa eden büyük sed kadim Şark rivayetlerinde —«İskender» nâmını İlk olarak kullanmış olan— Arab fâtihî İskender'e (Zü'l-kameyn) veyâ-hud Mısır fâtihî İskender'e ve târihte Justlnien ile Büyük Nûsrevân (Nû-şirvân)'a isnad olunmuştur. İslâm'ın kadim bir rivayetine göre Derbend 70.000 şehidin makberidir. Alî, (varak: 402), burada Kur'an'dan bir süre okunmasının, başka bir yerde TeVrat, Zebur, bicfl İle Kur'an'm baştanbaşa okunmasına bedel olduğunu beyân,eder.

Hânı Mehmed Giray'a verilmişti ²¹⁴. Lâkin kardeşi Âdil Giray'ın esaretinden sonra Kırım Hânı Kafkas'da yeni bir muharebeye girişmekten kesinlikle çekindi; Dağıstan vâlisi Osman Paşa'nın defalarca yazdığı mektuplar Hân'ı kararından döndüremedi. Yukarıda zikrettiğimiz iki İran sefirinin gelişi münâsebetiyle olan mütârekelerde Kabala ²¹⁵ sancak-beği Zal Mahmûd'un İran hânlarından Mehmed'in bir entri-kasıyla öldürülmesi üzerine, Osman Paşa, mütârekenin bu suretle bozulmuş olduğunu dîvân-ı hümayûna arz etmek ve henüz itaate alınmayan dağlık yerlerin ele geçirilmesi için imdâd istemek vazifesiyle Budak Beğ'i İstanbul'a göndermişti.

Osman Paşa'nın arzısı Acem elçisi İbrahim'in hapsine yol açan sebeplerden biri oldu. Pâdişâh derhâl Ferhâd Paşa'yı Gürcistan ordusu serdarlığına tâyin etti ve Derbend üzerine Karadeniz ve Kırım üzerinden büyük kuvvetler gönderdi. Rumeli beğlerbeği üç ay zarfında beğ-leri, tımarlıları, 3.000 yeniçeri, sipahiler, zâimler, sağ ve sol cenah garib-leri, Özellikle Köstendil, Süistre, Niğbolu beğleriyle Kefe'ye yetişmeğe memur olarak, kendisine 86 kese altın, başka bir hesapla sekiz milyon alüyüzbin akç verildi. Ordu Kefe'ye varınca, o beldenin beğlerbeği Cafer Paşa sefer serdarlığına tâyin olundu. Bunun üzerine Budak Beğ ile silâhdâr kethüdası Sinan'ın kumandası altında 600 silâhdârla Rumeli askerinin seçmelerinden 6.000 kişilik bir kuvveti keşif kolu olarak çıkardı.

Ca'fer Paşa ordusu Don nehri yoluyla Karç'dan (Kerç) Tuman'a ancak iki haftada geçerek, yarımadanın kalesi olan Temruk'da dahî dört gün istirahat edildi. Kuban'dan geçmek için Çerkesler'e at başına beş ve araba başına oniki akçe verildi. Osmanlılar Kaymuk ve Çerkeş kabileleri tarafından sürekli olarak iz'âc edildikleri halde, bu nihayetsiz çöl içinde yollarına devam ettiler ²¹⁶. Çölde gayet iri dolu tanesiyle birlikte gelen fırtınaya tutuldular ve doludan birçok at telef oldu. Kefe'den çıkışlarının yirmibeşinci günü Beştepe'ye» otuzuncu günü Terek sahillerine vardılar. Ondan sonra derin ormanlar içinden Karnayi'ye vâsıl olarak Çerkeş beğlerinin sekiz muhtelif yerde köprü atmış oldukları Terek ve Aksu nehirlerinden geçtiler. Nihayet seksen merhale gidildikten sonra, Ca'fer Paşa Derbend'e girerek, Osman Paşa kendisini karşıladı (14 Kasım 1582). Asker, bir hafta daha çadır altında

²¹⁴ Mehmed Giray'ın Dağıstan serdarlığına memuriyeti berâtı Berlin Kraliyet Kütüp. Diez'in el yazılan Nu: 45, va: 60'dadır.

²¹⁵ Kabala beğl. Nuttfee, s. 148. Mütercim

²¹⁶ Ali, ordunun çöllerde birçok gazal sürülerine tesadüf ettiğini ve bu hayvanların —nerede hem-cinslerinin boynuzlarını görürlerse oraya bırak malt l'tiyâdında oldukları— boynuzlarından tepeler teşekkül etmiş olduğunu yazar.

kaldı; lâkin kış mevsimini sazlarla örtülü ahşâb kulübeler içinde geçirdiler²¹⁷. Buğdayın fiyatı o kadar yükselmişti ki, okkası yüz akçeye kadar satılır, arpa da daha ucuz alınamazdı. İnsanlar, atlar pirinç ile yiyecek ihtiyaçlarını karşıladılar.

Özdemir-Oğlu Osman Paşa'nın Meş'aleler Savaşı

Bahar mevsiminin ilk günleri girdiğinde İran'ın Gence hâkimi İmam-Kulî Hân 3.000 korucu, dört han, otuz sultân, diğer asker ki, cem'an 50.000 kişilik bir kuvvetle yola çıktı. Rüstem Hân ve Zanki (?) Beğ kumandasında 6.000 kişiden mürekkep olan pişdarı Şâbûran yanında Niyâz-âbâd nâm mevkiye Silistre sancak-beği Ya'kûb Beğ'e hücum etti.

29 Nîsân'da (6 Rebû'1-âhir) Osman Paşa, Acemler üzerine yürümek üzere ordusuyla Derbend'den çıktı. Birbirini müteâkib üç gün zarfında şehir karşısındaki sahrada askerine resm-i geçit yaptırıp, dört gün sonra Samur nehri kenarlarına vardı. Nehirden güçlkle geçebildi. Ertesi akşam Beştepe²¹⁸ ileri karakolları Acemler'in yaklaştığını haber verdiler. Daha ertesi günün sabahı iki ordu harb nizâmı kurdular. Osman Paşa ağırlığını, arkasını muhafaza eden nehrin sahillerine bıraktı. Merkez kumandanlığı kendisi alarak sağ kolu Sivas beğlerbeği Çersbars (?) («Çerkeş» olmalı) Haydar Paşa'ya ve sol kolu Kefe beğlerbeği Ca'fer Paşa'ya verdi. İmam-Kulî Hân îrân ordusunun merkezinde bulunarak sağ cenahı Rüstem Hân, sol cenahı Osmanlı tarafından firar etmiş olan Burhâ-neddîn kumandasında idi.

Osman Paşa, otuz seneden beri sâdik cenk arkadaşı olan ve kişnemesi

²¹⁷ Kefe'den Demirkapı'ya kadar olan askerî yürüyüş, pek mühim sevkıyattandır; Vuhbetüt-Tevârih (s. 151) bunu şöyle yazar:

«Kefe beğlerbeğisi Ca'fer Paşa ve şâir dillrân-i kişver-gûsâ Kefe'den ki göçdiler. dördüncü günde Kere Boğazı'na nüzul İtdiler; ve Azak canibinden gelüp Karadeniz'e akan ve ylgirmi mil mîkdârı arzı olan nehri kadırgalar ve at gemileri ile ol mahalden güc ile on beş «ünde gecdiler; ba'dehû dördüncü gün menzilde Tuman adasında vâki' Temrük karasına varup dört gün istirahatdan sonra göçüp besinci günde Kubân nâm ne-hir-ı revana vardılar. Çerkeş taifesi sallâr düzüp at başına beşer akçe ve arabaya onkiser akçe alup leşker-i İslâm'ı geçirdiler. Ba'dehû dördüncü menzilde Kemereki nâm mahalle, andan «Heyhat» sahrasına varıldı. De-resiz, tepesiz bir yir ve yaban göründi —M «iyâhî ibriğime benzer, âhû-ları ise sürî sirt gezer— yigirmi gün ol sahrada su kenânyjfi «İtdiler, âhır andan dahî ayrıup ibeş gün tolrke ve deryaca suların içeren Beşdepe nâm mahalle yetdiler. Andan dahî göçüp besinci menzilde Terek nâm suyun kurbine kondılar. Bu suyun kenarında ormanlar var ki ağaçları evc-î feleğe ser çekmiş, Ba'demâ Kır nâm mahalle vanldukda Çerâklse beğleri gelüp Terek suyu ve Aksu üstine sekiz yirden cisrler kurdular; Üç günde ol ma'berden geçdiler. Akafoince Şemhâl vilâyetine Tlmürkapu'ya toğrı azîmet kılındı. Bi'I-cümle asker-i İslâm Kefe'den seksenince günde Ti-mürkapu'ya vardılar. Şirvan leşkeri İle Osman Pasa anlara karşı çıkup vâ-fir şâdmânhklar eylediler. Bir hafta mîkdân herkes çadırılı çadırında geçindi, ba'dehû kışlak tedârîki görölüp kudreti olan evler yaptı. Nicesi Meşker (Müşkür?) inam nahiyeye ve ba'zran Küba nahiyesinde Havâli'-ye varup yerlesdi. Gice sazlıklar İçinde çadırların kurup kışladılar. Ve niceler kürk-1 rübâh misâl sürâhlara girüp «Ayn nız foe-güzered» dlyü birl-birini sitayişler eylediler.» Mütercim.

²¹⁸ Nuhbe-de, s. 152; <Baş-tepe> (Mütercim)

kendisi için muhakkak bir zafer işareti sayılan yağız atına binmişti. Acemler ve Osmanlılar bütün gün vuruştular; gecenin başlamasıyla bu kanlı savaşa ara verilmedi: Birbirini boğazlamak için her iki taraftan meş'aleler yakıldı ki, işte bundan dolayı bu cenk «Meş'ale Savaşı»²¹⁹ nâmıyla adlandırılmıştır. Ertesi sabah harbe daha bir şiddet verildi; lâkin zafer henüz bir tarafta takarrür etmemişti. Şu kadar ki, İranlılar Os-mânîlûar'ın etrafını kuşatıp, her taraftan sarılmış bir halde bulundurduklarından ve yüksek mevkîlerle nehre hâkim olduklarından, kendilerini muzafferiyetten emin sayarlardı. Ertesi gün (üçüncü gün), Osmanlılar îrân safları arasından geçmek üzere şiddetle hücum ettiler. Geri çekilmeğe başlayan Ca'fer Paşa fırkasında intizamsızlık görülmeğe başlamışken, Köstendil alay-beğiyle Rumeli askerinin kahramanlıkları muharebenin neticesini tâyin etti. tranlılar'ın hezimetini yaygınlık kazanarak; ne kırbaç, ne mahmuz firarileri gâliblerin kılıçlarından kurtaramadı.

Osman Paşa bu büyük muvaffakiyetten sonra Şâbûrân beldesine giderek, bir hafta bu şehrin duvarları önünde kaldı. Oradan Çorak yoluyla Şemahî'ya gitti (6 Haziran, 15 Cumâdel-ulâ)²²⁰. Askerine, 45 gün zarfında, bu son mevkiin kalesini tekrar inşâ ettirdikten sonra, yakınındaki neft kuyularından dolayı şâyân-ı dikkat olan Baku'da ordu kurmağa gitti.

özdemir-oğlu Osman Paşa, seferi böyle şanlı bir surette ikmâl ettikten ve Kafkas cihetlerinde Devlet'in hududunun asayişini sağladıktan sonra, Ca'fer Paşa'yı Dağıstan valiliği kaymakamlığına tâyin ederek dönüş için hazırlandı. Bayramın sonunda ordu İncesu nâmındaki küçük ırmağı geçerek, Şemhal arazîsinden geçti, iki merhaleden sonra Koyun Suyu, yâhud Aksu denilen nehre ve bundan iki gün sonra «Kanlı» adı da verilen «Sunc» (Sünc-Sunca-veyâ Sevünc) nehrine²²¹ vâsıl oldu.

Ruslar, İstanbul'dan gönderilen akçe kafilesini ele geçirmek arzusuyla Sunc nehrinin öte tarafındaki muazzam ormanlar içinde pusu kurmuş idiler. Osmanlı ordusunun üçte biri nehirden geçince Ruslar şiddetle hücum gösterdiler. Gerçi Osman Paşa nehirden geçebildiyse de, üç gün boyunca düşman kendisini taciz ederek epeyce telefât verdirdi, özdemir-oğlu, Terek nehrini büyük müşkilâtla geçtikten sonra Beştepe'de ordu kurdu. Ruslar bütün çölde bulduklarını öylesine yakmışlardı ki, atlar için hiç ot bulunamadı; iki gün de ordu susuz kaldı. Osman Paşa, burada Şemâhî beği

²¹⁹ Vulûbe, s. 162 (Mütercim)

²²⁰ Nuhbe, s. 153, 12 Cumâde'l-ülâ (Mütercim)

²²¹ Nuhbe'de Kanlı Sunc Suyu (veya Kanlı Sevünc Suyu), s. 154. (Mütercim)

olup akçe kafilesinin nakline memur bulunan eski kethüdasına rastladı. Ödenmemiş tahsisat ve maaşların ödenmesi, yiyecek azlığı ve özellikle günde sekiz yüzden bine kadar hayvanın telef olmasına yolaçan otsuzluk felâketlerine karşı askere biraz teselli oldu. Osman Paşa, Kuban sahillerine vardığında nehri donmuş buldu; lâkin büyük ormanlar, orduya soğuğa karşı koymanın vâsıtalarını verdi. Nihayet Temrûk, Tamar, Kere yolu, kendisini muvaffakiyetle Kefe'ye ulaştırdı.

Yeni Kırım Hanı'nın Tâyini

Osman Paşa'nın Kırım'da yeni seferini tâkîb etmeden evvel, III. Murâd zamanından beri bu ülkede hüküm süren hânları tanıtmak lâzımdır. Üç defa Rusya içerlerine asker götürmüş²²² Moskova'yı yakmış, Volga ve Don nehirlerini bir kanalla birleştirmeye çalışmış olan Devlet Giray, Sultân Murâd'ın saltanatının üçüncü senesinde irtihâl etmiş, ve Bahçesaray'da hususî olarak inşâ edilmiş, olan türbeye defn olunmuştu. Devlet Giray'ın 18 oğlundan en büyüğü olan Semiz Mehmed Giray babasının yerine geçerek kardeşi Âdil Giray'ı «kalgay», yâni vezîr ve ve-lîahd-ı saltanat tâyîn etti. Âdil Giray'ın İran'da vefatından sonra, Hân, hanlık makamına ulaştıracak olan kalgaylığı genç kardeşi Saadet Giray'a vermek emelinde bulunduysa da, Cengiz'in kanunu, Mehmed Giray'ın seçmesi için biraderlerinin en büyüğü olan Alp Giray'ı gösterdiğinden, kalgay mansıbı ona verildi. Bununla beraber Mehmed Giray Saadet Giray'a elinden geldiği kadar lûtf etmek istediğinden, «nûreddîhlik», yâni ikinci velîahdlik mansıbını ihdas ederek, liman ve tuzlaların varidatından tahsisat verdi. Saadet Giray'ın mahlası olan «Nûreddîn»den kaynaklanan bu makam, o zamandan beri Karun'da devam edip gitmiştir²²³.

Mehmed Giray'ın kendi kendine yaptığı bu îcâd, bâb-ı hümayûnun tasvibine mazhar olacak bir mâhiyette bulunmadığı gibi, İranlılar üzerine seferinde Derbend vâlisi Osman Paşa'ya yardımcı olmamak için ortaya koyduğu sonu gelmez bahaneler de İstanbul'da hoşnûdsuzlukla karşılanmıştı. Melinîed Giray, sadâkatini arz etmek için payitahta birbirini müteâkib sefirler göndererek yarı-resmî bir surette 250.000 at vaad etmiş

²²² Birinci defa 1553'de ki, o vakit Ruslar'ın müttefiki Şlr Merd tarafından mahsur edilmişti, İkinci defa 1568'de, yâni Don nehrinin Volga nehriyle birleştirilmesi tasavvuru sırasında, üçüncü defa Moskova önünde, 1571. Cenabl, s. 124. Nnbbe ve Sab'U's-Seyy&r, Devlet Glray'm vefatını 985 (1577)'de gösterirler. Lâkin <K«nnes Tftiiifal» 1671'âe gösterir.

²²³ e»-Seb'ti's-Seyyar.

olduğu halde, Dağıstan'a bir adam göndermedi. İşte bunun üzerine —kendisine yardım edilmemesinden dolayı defalarca İstanbul'a şikâyetle bulunmuş olan— Osman Paşa, Derbend'den Kefe'ye giderek âsî Hân'ı tah-tından indirmek üzere taraf-ı pâdişâhîden emir aldı.

Osmanlı generali Kırım'a vardığında Mehmed Giray'ın hal'ini ilân etti ki, Tatar âdetleri gereğince «kalgay»lıkta bulunan Alp Giray'ın ona halef olması lâzım geliyordu. Lâkin Mehmed Giray bu karara itaat etmek niyetinde değildi. 40.000 süvari ile Kefe mıntıkasını talan ederek, Osman Paşa'yı muhasara altına aldı. Osman Paşa açık sahrada mukabele edecek kadar kuvvete sahip olmadığından, bâb-ı hümayundan acele yardım istedi. Bunun için toplanan bir dîvânda Kılıç Ali'nin imdâd kuvvetleri ve 30 kadırğa ile on güne kadar Kefe'ye gitmesine karar verildi. Mehmed Giray'ın yerine de 25 yaşında olup Konya'da o zamana kadar dergâhda oturan ve hükümet etme arzusunu Mevlevi dervişi ²²⁴ kıyafeti altında gizlemekte olan kardeşi İslâm Giray nasb olundu. İslâm Giray, kardeşi Derviş Giray ile beraber dîvân-ı hümayuna çıkarak pâdişâh tarafından beğlerbeğiliği alâmeti olmak üzere bir kılıç, bir at, altın kitâbeli bir kırmızı sancak ihsan olundu. Nisanın 24*ünde vezirler yeni Hân'ı ve beraber gitmekle görevli olan Kapdân Paşa'yı, Osmanlılar'ca «emîrû'1-bahr» (Denizlerin kumandanı, hâkimi) adı verilen Hayreddîn'in mezarına kadar teşyî ettiler. Orada bir veda ziyafetinden sonra, İslâm Giray gece yansından sonra Kırım'a doğru hareket etmek üzere gemiye bindi. Halkda pek tabî olan değişiklik arzusu, Mehmed Giray'a bütün taraftarlarını kaybettirmişti. Tatarlar'm yeni hânı görmek için şevkleri o derecede idi ki, İslâm'ı getiren donanma sahile yaklaştığı zaman, Hân'ın dışarı çıkmasını beklemiyerek, yeni efendilerine bağlılıklarını arzetmek için atlarını denize sürdüler. Mehmed Giray, oğullarından ikisi ve ancak 60 süvariden ibaret maiyyeti ile kaçdı. Alp Giray, onun takibine çıkarak, yetişip iki oğluyla beraber öldürdü. Alp Giray ile Saadet Giray «kalgaylık» ve «nûreddînlik»te bırakıldılar. Eski Hân'ın îdâmıyle sona eren bu Kırım vak'ası, Gürcistan Osmanlı ordusu ser-askeri Ferhâd Pa-şa'ya, Pâdişâh tarafından büyük bir zafer olmak üzere bildirildi.

Osman Paşa İstanbul'a döndüğünde Pâdişâh tarafından pek çok iltifat ve inayete nail oldu. Vâkiâ gemiden çıktığı zaman vezirler kadrosu tarafından istikbâl olunmadı (bu ululama sadrâzamlara mahsûstur); lâkin

²²⁴ İslâm Giray'ın Konya'da bulunduğu sırada oradan geçmiş olan Minadoa, bunun görünüşteki takvasına aklanarak (kitap; 8, s. 257) şöyle yazmıştır: «Con una esterlore innocente pareva ch'egli senza alcima vana speranza altro non ceroasse che a prepararsi una lodevole e buona morte.»

yeniçeri ağası ile rikâb-ı hümâyûn zabitleri ve kumandanları karşı çıktılar. Gelişini tâkîb eden salı günü (2 Receb 992 - 10 Temmuz 1584) zât-ı şahanenin Yalı Köşkü'nde kabul etmesiyle seferinden ve zaferlerinden dolayı büyük mükâfat gördü. Sultân III. Murâd, Osman Paşa'mn girdiğini görünce âdetler ve protokol hilâfına:

— «Hoş geldin, Osman, otur.» dedi

Osman, yeri ve pâdişâhın eteğini öpererek Pâdişâh'ın hitabını bekledi. Pâdişâh tekrar:

— «Otur, Osman.» dedi.

Osman oturdu, sonra yine kalktı. Pâdişâh'ın emri yerini bulmuş olsun diye bu oturma ve kalkma üç defa tekrarlandıktan sonra, Sultân Murâd, dördüncü defa olmak üzere, oturmasını ve cenglerini anlatmasını emretti. Osman Paşa, arzûy-ı şahaneye uydu ve son seferinin hikâyesine başladı. Araş Hân'ın hezimetine geldiği zaman, Pâdişâh serdârın sözünü keserek:

— «Güzel hareket etmişsin, Osman!» dedi ve murassa bir iğne ile sarığına sokulmuş olan sorgucu çıkararak, kendi eliyle Osman'ın basma taktı.

Paşa, hikâyesine devam etti: Hamza Mîrzâ üzerine kazandığı galebeyi anlattığı zaman, Pâdişâh yine sözünü keserek:

— «Onların semerelerini toplayacaksın» dedi ve murassa hançerini kendi belinden çıkarıp Osman'ın beline soktu.

Sultân Murâd, İmam-Kuh Hân'ın Gence yakınındaki hezimetini dinledikten sonra, birincisinin daha alası olmak üzere sarığında bulunan diğer bir sorgucu çıkarıp Özdemir-oğlu'nun başına takdı.

Nihayet Osman Paşa, Kırım Hâm'nın muhasarasına üç-dört bin kişi ile karşı koyduğunu ve Hân'ın katlini hikâye ederek sözlerine son verince, Pâdişâh ellerini göğe kaldırarak:

— «İki cihanda yüzün ak olsun, Allah senden razı olsun! Her nereye gidersen muzafferiyet refikin (yoldaşın) olsun, Cennet'de nâmdasın Halife Osman bin Affân ile bir köşkte ve bir sofrada beraber bulun! Bu dünyâda uzun müddet "şeref ve iktidar ile yaşa!» dedi.

Pâdişâh'ın bir işareti ile kapı-ağası —bu gördüğü Pâdişâh iltifatlarından dolayı hayrette kalmış olan— Osman Paşayı Köşk'ün dışına götürerek, gömleğine kadar elbisesini çıkardı ve Pâdişâh'ın elbiselerinden giydirerek, kemerine ihsan buyurulan kıymetli hançeri ve yeni sarığına murassa iğneli sorguçları soktu. Paşa bu suretle müzeyyen olarak müstağrak olduğu Pâdişâh lûtuflarından dolayı şükranlarını arz etmek için tekrar

huzûr-ı şahaneye girdi.

Dört saat sürmüş olan bu görüşmeden sonra İH. Murâd, hareme girince kızlar-ağasma dedi ki:

— «Artık Osman'ın afyona mübtelâ olmadığına şübhem kalmadı. Çünkü öyle bir ibtilâsı olsa dört saat yorulmaksızın konuşmakta devam edemezdi.»

Osman Paşa'nın Devlet'in en büyük hizmetine tâyinine o zamana kadar mâni olan, bu şübhe idi. Osman afyon ile mest olmazdı; lâkin şarâb içerdi. Nasıl ki, Pâdişâh'ın kölelerinden olup sonraları Budin ve Ştuhlveysenburg (tstoni Belgrad) paşalarının hazinedarlığında bulunan ve müverrih Peçevî'ye eski efendisinin gece toplantılarını nakleden Küçük Mustafa'nın²²⁵ bî- taraf şehâdetinden böyle anlaşılır. Osman, delikanlılarla, hanendelerle çevrili olduğu halde dokuz-on kadeh içerdi; daha sonra mest olunca bir yastık isteyerek başını koyup iki saat kadar uyurdu. Bu suretle sarhoşluğu üzerinden atarak, sonra abdest alır ve gözlerin-den nedamet yaşları dökerek duâ ederdi. Mülâkât-ı şahaneye nail olduktan üç hafta sonra (20 Receb 992 - 28 Temmuz 1584) Osman, Devlet'in mührüne (sadrazamlık makamına) nail oldu. Pâdişâh'ın mührü, kadîm teamül mucibince, sarayına götürülmeyip, sadârete tâyinine daha ziyâde revnak vermek için, kapıcılar kethüdası ma'rifetiyle dîvânda kendisine tevdi olunmuş ve orada vezirler tarafından el Öpme merasimi yerine getirilmiştir²²⁶. Serasker Ferhâd Paşa Gürcistan'dan çağrılarak, Sultân ni. Murâd'ın fethini tasavvur etmiş olduğu Azerbaycan ülkesinin payitahtı olan Tebriz seferi ordusunun ser-askerliği unvanı da, sadrazamlığa ilâveten, Osman Paşa'ya verildi.

OTUZDOKUZUNCU KİTAP
Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler
Şehzade Mehmedin Sünnet Düğünü.....
Veliâhd'in Manisa'ya Hareketi.....
İbrahim Paşanın Mısır Valiliği
Dürzî Âsilerinin Tedibi
İbrahim Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü Ve Düğünü

²²⁵ Mustafa, Budln'de idam edilen Ferhâd Paşa'nın nedimi olduktan sonra hazinedar sıfatıyla -Ştuhlveysenburg önünde vefat eden- Hasan Paşa'nın hizmetine girmişti.

²²⁶ Ali, varak 131, Peçevî, varak: 196. Hâmisi olan Mustafa Paşa'nın vefatından beri herhangi bir hizmette istihdam edilmeyen Ali, Osman Paşa tarafından Erzurum defterdarlığına tâyin olunmuştur.

Avusturya İle Anlaşmanın Yenilenmesi	
Anlaşmanın Bozulması	
Lehistan Ve Rusya Sefirleri	
Rusya Elçileri.....	
Eflâk Ve Buğdan'da İdari Değişiklikler	
Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana Elçileri	
Gürcistan Ve Özbek Sefirlerinin İstanbul'a Gelişleri.....	
Papa'nın Asya Hıristiyan Cemaatlerine Elçisi.....	
Kırım Ve Arabistan Vekayü	

OTUZDOKUZUNCU KİTAP

Pâdişâh'ın zaman zaman vezirlere, sultanlara, şeyhlere, imamlara, bocaya, mttftfy kapılması. — Avusturya, Fransa, İspanya, Portekiz, İngiltere, Venedik, Lehistan, Rusya, Transllvanya, Boğ dan, Eflâk, Kırım Hanı, Özbek Hanı, Pas Sultânı ile münâsebetleri. — Sünnet düğünü. — Veliahdın Manisa'ya, İbrahim Pasa'nın Mısır'a hareketi. — Dürzler'le cenk. — İbrahim'in İstanbul'a zafer alayıyla «irisi ve düğünü. — Avusturya İle anlaşmanın yenilenmesi. — Bu anlaşmanın Sehsuvâr ve Torzo taraflarından bozulması. — Lehistan ve Rusya sefirleri. — Boğdan ve Eflâk'ın idare usûlünde değişiklikler. — Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana, Gürcistan, Özbekler'le münâsebetler. — Papa'nın Asya Hıristiyan cemâatlerine elçisi. — Arabistan ve Kırım vekayü.

Asya muharebesinin, yâni geçen kitabın mevzuunu teşkil eden Gürcistan seferiyle bundan sonra nakledeceğimiz İran seferinin ilk yansı arasında Devlet'in dâhili ve hârici siyâseti bakımından mühim epeyce vak'alar olmuştur. Birbirine paralel olarak gelişmiş ve karşılıklı te'sîr-leri görülmüş olan vak'aları birbirinden ayırmamak için, hepsini burada zikredeceğiz. Binâenaleyh, muharebe meydânını terkederek, Sokollu'nun vefatından İran ile sulh akdine kadar geçen on sene zarfında meydana gelen durumların hikâyesine başlayacağız.

Evvelâ, III. Murâd üzerinde manevî nüfuz kurarak Devlet'i aralarında taksim eden vezir ve sultânlardan bahsedelim. Sadrâzam Ahmed Pa-şa'ya —daha önce gördüğümüz gibi— Arnavud Sinan Paşa halef olmuştu. Lâkin Sinan entrikaları sayesinde aldığı bu mansıbı, hareket tarzındaki kabalık yüzünden kaybetti. Bu zamanda, Osman Paşa'nın da hiye-rarşik terakki gereğince sadrazamlığa hakkı vardı, lâkin düşmanları Osman Paşa aslen Hıristiyan olmadığından, yâni bâb-ı hümâyûn hizmetine girmek için dîn ve vatanını terketmiş bulunmadığından, sadâkâtime tamâmiyle güvenilemeyeceğini, sarayda terbiye görmüş olmadığını, çabuk öfkelenen ve mizâcen hiddetli bir adam olduğunu, şarâba ve afyona müb-telâ bulunduğunu ortaya koydukları cihetle, ondan vazgeçildi. Osman Paşa'nın iki rakibi vardı: Birincisi III. Murâd'ın yeni nedîmi îbrâhîm idi ki, mirâhor hizmetine yükseldikten sonra harem-i hümâyûndan çıkarak yeniçeri ağası, vezîr, daha sonra Sultân Murâd'a dâmâd olmuş ve Sultân Süleyman'ın sadrâzâmı olan adaşı gibi münhasıran Pâdişâh'ın

din ²²⁷, iki kadın yönetici de Razîye ve Yahudi Kira idi. Râziye, istikbâle dâir verdiği haberlerle Sultân Murâd'ı daha şehzadelîği zamanında büyülemiş ve sarayın bahçivanı olan Şücâ adlı olup koruması altında bulunan bir şahsı Şeyhliğe çıkarmıştı. Yahudi karısı da saray için tezyinata müteallik şeyler tedârik ederdi ²²⁸. O vakit, husûsî te'sîrieriy-le kocalarını, himâyesi altındakileri Devlet'in en büyük mansıblarına çıkarmış ve bu makamlarında muhafazaya ve hiç olmazsa azilleri zamanında hayât ve mallarını kurtarmağa muvaffak olmuş prensesler (Pâdişâhın ve III. Mehmed'in zevceleri tabiâtıyla hesaba dâhil olmamak üzere), II. Selim'in kızı ve III. Murâd'ın hemşiresi olup Sokollu, Piyâle ile sadrâzam Siyâvuş'un zevcesi olan üç sultân ve bunlardan sonra Büyük Süleyman'ın kızı, Rüstem Paşa'nın dul karısı ve vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın kayın-vâvalidesi olan ihtiyar Mihrimâh Sultân'dır. Mihrimâh Sul-tân'dan doğan Süleyman'ın iki kız torununun her ikisi de Cenovalı müh-tedî Cağala Kapdân-Paşa'nın izdivacı altına verilmiştir. Cağala, evvelâ büyüğüyle evlenmiş, onun vefatı üzerine küçüğünü almıştı. Sokollu ile Piyâle'den dul kalan sultânlar yaşlarına rağmen ikbâl hırsı taşıdıklarından dolayı, ikinci defa evlenmedikçe rahat edemediler. Kocasının geçerken boynunu okşamış olduğu için, cariyelerinden birini kendi eliyle hançerlemiş olan Piyâle'nin dul karısı, üçüncü vezîr Mehmed Paşa'ya vardı. Sokollu'dan dul kalan Esmâ Sultân —ki küçük yapılı, çirkin, fakat faal bir müfekkire gücüne mâlikti— Osman Paşa ile evlenmek arzusunda bulunduğu halde, buna muvaffak olamaması üzerine Kalaylıkoz Alî Paşa ile izdivaç etmiştir. Alî Paşa Budin beğlerbeğliğinde Üveys Paşa'nın halefi olup çengin her türlüünde şecî ve mahir ise de, Pâdişâh'ın halası-olan bir sultânı almak için karısını, çocuklarını terketmiş olduğundan, herkesin nazarında hürmetten düşmüştür. Peçevî'nin ifâdesine göre bu kadın, Budin kayalarım rikkate (merhamete) getirecek kadar gözyaşı dökmüş ve bedduası Alî Paşa'nın fazla yaşamamasına sebep olarak, bir sene sonra vefat etmiş ve Budin yakınında bir türbeye defn edilmiştir ²²⁹.

Sokollu Mehmed Paşa'nın halefi olan Ahmed Paşa'nın —ki sadrazam-

²²⁷ Alt, varak: 388. «Venedik fâitlcl Münâsebe^er; Hülâsası» diyor ki: «La Chogia Cadun che ha il governo di tutto il Seraglio delle donne favo-ritissima del G. Signore egoverna la Sultana madre.»

²²⁸ Gerlach, (s. 266), yevmi 2.000 duka varidatı olduğunu söylüyor. (Duka değil akçe olacaktır. Mütercim).

²²⁹ «Kalaylı-koz AH Pasa gayet silâhşor ve vakur bir adam İdi. Sokollu'nun zevcesi Esmâ Sultan kendisiyle İzdivaç üzere bulunarak üatt-ı şerif vâ-rlid olmasıyle ba'de't-talâk zevcesinden ve ailesinden iftirakında kadının feryâd ü figânı Bidun'un tağımı, taşımı ağılatdığı Usftn-ı halkda meşhurdur. Muta Kakasın un bedduası Sultân'un ömrlnl ifna İdüp Ali Paşa tekrar Bidun'a talib oldi ve orada vefat «jrledt Mezân Btöun varoşunda bir tepe üzerlndedür.» Peçevl, c. 2, a. 26. (Mütercim)

lık mansıbına yalnız kıdem ve hizmetiyle değil, zevcesi Mihrimâh Sul-tân'ın te'sîri sayesinde yükselmiştir— Cağala'nın evlendiği iki kızından başka bir üçüncüsü daha olup, bunu gayet zengin olan Hasan Paşa'ya vermişti ²³⁰. Rüstem Paşa ile Ayşe Sultânın ²³¹ kızı olan bir yeğenini de Feridun Beğ'e vermiştir. Feridun Beğ nişancılık makamında bulunduğu halde gözden düşmesi üzerine sancak-beğliğiyle Semendire'ye, sonra Kös-tendü'e gönderilmiş ve bu izdivaç üzerine evvelki i'tibâr ve makamına kavuşmuştur. Nişamcılıkta halefi olan Hamza Beğ ise Feridun Beğ'in yerine KÖstendil'e tâyin edildiği halde, mansıbsız kalmayı tercih etmiştir. Valideleri sayesinde Sokollu'nun oğlu vezîr ve Piyâle'nin Klis sancakbeği ²³² olmuştur. Sokollu'nun dâmâdı Ca'fer Paşa 60 yaşında olduğu halde Anadolu beğlerbeğliğine, sonra Rumeli beğlerbeğliğine yükseltilmiştir.

Sultânın haremindeki kadınların te'sîriyle yapılmış olan bu idarî değişiklikler esnasında Sultân Murâd, câriyeleriyle, özellikle valide ve hemşiresinin vermiş olduğu ikisiyle iğnelerin yaptığı düğümlerin mâni oldukları veya sebebiyet verdikleri büyülü te'sîrlerin incelenmesiyle iştigâl ederdi. Altı Türk ve Yahudi kadını, Pâdişâh'a iktidarsızlık ve sar'a getirecek surette büyü yapmış olmak töhmetiyle denize atıldılar (1583). Murâd, gündüzleri Üsküdar'daki Yeni Saray'ın bahçesinde vakit geçirmek alışkanlığında idi. Akşamları fişek attırarak eğlenir ve ekseriya şehzadesi Mehmed'i eğlendirmek için Karadeniz istihkâmlarından iki, üçyüz defa top attırırdı, çünkü çocuk bu türlü eğlenceyi çok severdi. Pâdişâhın inşâat işlerine ziyâde merakı vardı. Yukarıda söylediğimiz gibi İran üzerine gönderilen ordunun ser-askerine Kars, Ariş, Semahı mevkilerinde kaleler yapılmasını emretti. Edirne'de, Kıbrıs'da, Manisa'da camiler, mektepler, imaretler yaptırdı. Saltanatının ilk senesi Mekke'de bir su taşkınından doğan hasarlar, emri gereğince dört sene zarfında tamir olundu. Kâbe-i Mukaddese'yi gelecekte bu gibi durumlardan muhafaza etmek için, fazla gelecek suları toplamağa mahsûs mahzenin derinliğini artırmak üzere Ahmed'in idaresi altında 110.000 altın sarfetti. Bu su baskınında Kabe'nin içi ve hattâ Hacer-i Esved yirmidört saat su altında kalmıştı.

Pâdişâhın zihnini ve Devlet'in idaresini işgal eden şu sekiz kadından

²³⁰ «Assan bassa richissimo piglla per moglie la figlio del prmo Vezir e spende fin a 100.000 Zecchini per haver il governo d'Egitto.» Venedik Harici Münâsebetleri Hülâsası, 1581, Kraliyet ve İmparatorluk Arşiv'inde.

²³¹ «La Sultano fa moglie di Piale ora di Mohammedbassa terzo Vezir, ha ottenuto dal Sgr. 11 sanglaco di Clissa per 11 secundo suo figlio con Piale.» Venedik Hfrkl Mtt&M&otkel Hülâsası.

²³² «La Sultano fa moglie di Piale ora di Mohammedbassa terzo Vezir, ha ottenuto dal Sgr. 11 sanglaco di Clissa per 11 secundo suo figlio con Piale.» Venedik Hfrkl Mtt&M&otkel Hülâsası.

dördü sarayın hâricinde, dördü dâhilinde idi: Hâriçtekiler Pâdişâh'ın üç kız kardeşiyle Sultân Süleyman'ın kızı olan ihtiyar halası, dâhildeki-ler Vâlîde-Sultân, hasekî sultân, kethüda kadın, vekil-harc Râziye idi ²³³. Bu kadınların Pâdişâh üzerindeki te'sîrine —sadrâzâmın nüfuzu için daha az zararlı olmamak üzere— ulemâdan beş müdür (idareci) ve ruhanînin ²³⁴ aynı istikametteki te'sîri eklenirdi ki, bunlar da hâce-i sultanî, müftî, saray îmâmı, îmâm Kadı-zâde, saray vaizi Şeyh Şücâ' idi. İlmiyle meşhur olan Hoca Sa'deddîn dahilî ve hârici siyâseti eline aldı. Saray vaizi Şeyh Şücâ' —ki Manisa'da âdî bir bahçıvan iken nedîme Râziye'nin himmetiyle kâhin ve müneccim sıfatıyla Pâdişâh'm teveccühünü kazanmış ve ondan tahta oturacağı zamanı haber vererek hakkındaki iltifatı artırmıştı— sefihâne bir maişet ile vakit geçirir, şundan bundan arzihâl ve para alırdı ²³⁵. Saray îmâmı Kürdî-zâde Abdurrahmân elbise tezyinatı, müftî Kadı-zâde güzel ahlâkın terk edilmesi aleyhinde vaaz verirlerdi. Her ikisi de Hıristiyanlar aleyhinde gayret sahibi idiler. Saray îmâmı, Hıristiyanların Yahûdîler'in, Ermenîler'in ipekten ve san ketenden, mâvî yâhud rengârenk serpuşlarından ve Müslümanlar'm büyük sarıklarından pek nefret ettiklerinden, bunları husûsî emirlerle men' ettirdi ²³⁶. Bir gün maymunlara Yahûdîler'in giydiği gibi kırmızı takye giydirerek, müftî Aziz Efendi'nin ifâdesine göre, bunları Yahûdî menzilesine indirmek istemiştir. Yahudiler, Ermeniler uzun müddet gülünç, biçimsiz, gayrı münâsip bir serpuş taşıdıktan sonra 40-50 bin altın ödeyerek eski kisvelerini kullanmağa başlamışlardır. Zabitanın serpuşlar hakkındaki ihtarlarına aykırı hareket edip de haklarında çıkarılan hükümleri Hıristiyanlar gibi para ile satın almayan Müslümanlar Şeyh Şücâ'-dan fena sözler işitir, fena muameleler görürlerdi. Hatta râsîd (astronom) Takîyyeddîn'in sarığının büyük olmasından dolayı Şeyh hiddetli hiddetli azarlamalarda bulunmuş, müezzin baş'nm sarığım da kendi eliyle başından çıkarmıştır. Maymunlar bile bu adamın kendilerini kötü görmesinden kurtulamamışlardır: Hiddetli bir

²³³ Al!, (varak: 390, Dördüncü hâdise) hepsinin isimlerini zikr eder. M. D'Ohsson, Sultan Mehmed'In validesine «SzafflyS» adını verir

²³⁴ İslâm'da «müdür» ve «ruhanî» yoktur. Hammer'in böyle demesi HırîsU-yan?arta mahsûs bir zandan ibarettir. Mütercim.

²³⁵ Atâî, TerAchn-i Ahval-1 UletnA, (varak: 214), Âlî'nin Sflcâ'a hasım olduğunu söyler. M. D'Ohsson (1, s. 393), Şücâ'n İlk hallerini taisslâtıyla nakleder.

²³⁶ «Problto at Christiani e Gludei di portar pani di sede e di lane fine e turbani.» Venedik elcisinin 17 Mart 1580 tarihli raporu. RavzaitH-Eb-rftr, varak: 312. Hacı Kalfa, Ta*vlmü*-Te***lh 988 (158G). (Tfufe-i Y/e-hûd, nftrencl mükevver destârlar İle kendülere (hayli vak' ve İtibâr vl-rüp taraf-i nihârda, husûsâ ft'ytn-1 eshâb-ı a'zfrda mübtelây-ı duhfın ve maglflb-ı zenftn olan bîneyftların sühanâk-ı İmftmeterlyle iltibas mukarrer o'inagm İmam-ı maymünkeş İhtlmmamile kırmızı çuka tâklyeye tahvil olundu. Raviata'B-EbrâT, s. 492. Mütercim.)

zamanında bu hayvanlardan çarşıda rastladığı birkaçını öldürttü. Fakirler için adalet nâmına icra olunan bu hareketin ertesi günü, dîvânda, saray imâmıyla öldürülen maymunların sahibi olan iki kişiyi muhakeme etmek gibi, teessüfe şâyân olduğu kadar gülünç bir hâl görüldü. Kendilerinden şikâyet edilen bu iki kişiden aslen Arab olan biri sadrâzam Siyâvuş Paşa'ya muttasıl: «Vezir, Allah'dan kork» diye —kulaklarını patlatacak kadar— bağırduğu cihetle, sadrâzam bunun elinden kurtulmak için kendi kesesinden 50 altın verdi. Maamafih bir taraftan da kâtib ve çavuşlar maymunlara husûmet ilân eden imâm aleyhinde söylenmekte idiler. Şücâ ile müftî, kötü meş-rebli kadınların hepsinin Boğaz hâricine sürülmeleri hakkında Pâdişâh'-dan emir almağa muvaffak oldular. Bununla da kanaat etmeyip, tam1 mânâsıyla bir engizisyon teşkil ettiler ve bu türlü kadınlar, sokak sokak araştırılıp, haklarında zabitanın kararına göre muamele olunmak üzere, bir kadı ve bir emîr huzuruna götürüldüler (15 Haziran 1577). TürklerMe pek yaygın olan hilâf-ı tabiat bir şen'iyye hakkında da pek şiddetli bir emir neşredildi²³⁷.

Nihayet müftî ve Hoca ile kazaskerlerin teşvikleri üzerine, Sultân Murâd İstanbul'un bütün kiliselerini camie çevirmeğe karar verdi. Tasavvurunun icrasına bunların birinden başladı ve sebep olmak üzere Sultân II. Mehmed zamanında bu kiliseler için bahşedilen imtiyazlar, şehirlerin boş ve sekeneye muhtâc olduğu bir zamanda verilmiş olup, şimdi ise Müslümanlar çoğalmış olduklarından imtiyazların sebebinin hükmü kalmadığı gibi, imtiyazın da kaldırılması lâzım geleceği ortaya konuldu. Lâkin Hıristiyan cemâatlerinin feda ettikleri paralarla Avrupa sefirlerinin müracaatları sayesinde bu tasavvurun ikmâlinden vazgeçildi.

Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler

Şehzadesi Mehmed'in sünnet düğününü şimdiye kadar görülmemiş bir tantana ile bütün Doğu ve Batı hükümdarlarının ve hiç olmazsa elçilerinin huzurunda yapmak için Sultân Murâd'ın içten içe beslediği fikir ile trân seferleri ve her kapitülasyon akdolundukça hazîne-i şahaneye gelen paralar Türk diplomasisinin ecnebi hükümetleri hakkında kullandığı vahşîyâne üslûbu bir dereceye kadar değiştirdi. Asya ve Avrupa

²³⁷ «Fece publicare În tutto 11 suo Impero un saltttlfero e lodevollsslmo dec-reto, ehe sotto gravlssüne pene nessuno nel avenire e con femlne o con masehi la sodomia usaae, etsendo quast peculiare Quel vltio della natlone turcbeaca.» Nata* KMrt, kitap: 25. varak: 233.

hükümdariyle Almanya İmparatoru II. Rudolf, düğünde bizzat bulunmak üzere bir sene evvel davet edildiler²³⁸. Lâkin bu hükümdarların sefirlerini, Şark rivayetlerinin (Hz.) İbrahim'e kadar ulaştırdıkları bu merasim için hazırlanmış olan Atmeydanı'na sevketmezden evvel, bâb-ı hümayûnun o zamanki haricî münâsebetlerini beyân etmek gerekir:

Osmanlıların diplomatik münâsebetlerinde birinci mevki tutan hükümetler: Avrupa'da Venedik, Avusturya, Rusya, Lehistan, haracgüzâr olan Transilvanya, Boğdan, Eflâk, Raguza; Asya'da İran, Gürcistan ile Özbek memleketi; Afrika'da Cezayir, Trablus, Fâs, Merâkeş idi.

Bu hükümetlerden Avusturya ve trân en ziyâde nazar-ı dikkatimizi davet ederler; çünkü dâima tehdîd edici, yâhud tehdîd olunmuş durumda bulduklarından, birisiyle anlaşma, mutlaka diğeriyle muharebeyi icâb ettirirdi. Sokollu'nun vefatında yeni sadrâzam Ahmed Paşa —selefine akrabalıkları olan— hudud kumandanlarının hepsini değiştirmiş, özellikle Solnok, Lippa (Lipve), Bosna, Hersek, Gyula beğlerini tebdil etmişti, İmparator'un elçisi Sinzendorf²³⁹ son olarak sancak hâline konulan Berzence'nin işgaline mâni olmağa çalıştıysa da, muvaffak olamadıktan başka, Budin beğlerbeği 359 Macar köyüne vergi tarh etmek teklifinde bulundu. Bu ihtilâf sebeplerine ek olmak üzere Hatvân ve Sam-bök vak'alan zuhur etti. Bu iki mevkide Macarlar eskiden vuku bulmuş olan akınlar ve hasarlardan dolayı Türklerden intikam almış idiler. İmparator askeri tarafından Hatvan civarında 3 Nisân 1580 târihinde vuku bulan bir tecâvüzden sonra Solnok sancak-beği Şehsuvâr Beğ de o sene Temmuzunun 17'sinde Macarlar tarafından Nadudvar sahrasında mağ-lûb edilerek, yanında bulunan askerden 300'ü öldürüldüğü ve 400'ü esîr olduğu gibi, kendisi de yaralandı. Budin beğlerbeğinin kethüdası Alî Voyvoda esirler arasındaydı ve 11.000 altın fidye-i necat ödemek zorunda kaldı. Kıbrıs ve Gürcistan fâtihi Mustafa Paşa Osmanlıların Sambök civarındaki akınlarından şikâyet etmekte olan sefir Preyner'e, Kıbrıs'ın fethi esnasında Bragadino'nun basma gelen hâli hatırlaması lâzım geleceğini söyledi. Tercüman bu tehdidi tercüme ederken vezîr, Çavuşuna dönerek:

— «Bu elçi henüz Yedikule'yi görmemiş sanırım» dedi.

Jorj Zirini, Fransuva Nadasdi —ki Türkler için üç müdhiş ismin

²³⁸ İmparator bu davete cevâpnâmesinde şöyle diyordu: «Benevole gratula-mur -adtempus constitutum Us, quae nostrarum viciasim erunt partum, non decrimus.» Prag, 10 Eylül 1581.

²³⁹ Sinzendorf raporunda Türkler'in son olarak yeni İnşa «dilen Kanlje, Ve. çovar, Karstor, Vyotvar kaleleri hakkında hiçbir veçhile mes'ele çıkarmayıp, yalnız Hirvatistan hududunda Kurana İle Dçlçka arasında (İhtimal U Debroyaç) inşa olunan bir k*J«J« bahsettiklerini yazar.

sahipleridir^- bütün Pozağa mıntikasını harâb ettiler. Ulama Paşa'nın oğlu olan Pozağa sancak-beği İskender Beğ iki üçbin kişi* ile bunları karşılamağa çıktı. Lâkin cenge tutuşmadan önce oğullarını— harbin muhtelif ihtimâllerinden masun bulundurmak için— bir mahremiyle gönderdi. Uzun müddet taraflar arasında çekişilen muzafferiyet İskender'in aleyhinde zuhur ederek, kendisi de bir mızrak yarasıyla maktul düştü; kaymakamı olan Kalender, sipâhî ağası Osman, Atina kalesi kumandanı Hüseyin ile 430 kişi, 20 bayrak, trampeteler, davullar ile beraber düşman eline geçti. 249 baş kesildi. İskender'in üzerindeki eşya gasb edildiyse de na'sı bir kilime sarılarak harb meydânında bırakıldı.

Bu vak'a İstanbul'da Hatvân akınından ziyâde söylentilere yol açtı. Pâdişâh sulhun bu suretle iki defa bozulmasından dolayı împarator'a husûsî bir mektupla şikâyette bulunduğu gibi, Gazanfer Çavuş Budin beğlerbeğinin taleplerini Macaristan hudud kumandanı Arşidük Ernst'e tebliğ etmekle görevlendirildi. İmparator Osmanlıların şikâyetlerine suçlamalarla mukabele etti²⁴⁰. Yerine Baron Dö Preyner tâyin olunmuş olan elçi Baron Dö Sinzendorf²⁴¹ —Sinan Paşa'nın vezîr-i âzam sıfatıyla kendisine verilmesi lâzım geleceği zanında bulunduğu parayı ödememesinden dolayı— İstanbul'dan çıkarken selefi gibi sekiz değil, ancak dört at hediyesi götürebildi. Şarabdâr Alî bu elçinin refakatine verilerek sünnet düğünü için yazılan dâvet-nâmeyi împarator'a verdi ve İpoli üzerinde kâin Hunt eyâleti palâtini Etiyen Nyari Dö Bedey ile birlikte İstanbul'a döndü. Etiyen Nyari bir takım hediyeler getirerek gelişinin ertesi günü (14 Mayıs 1581) Pâdişâh'a takdîm etti.

Diğer taraftan, sulh anlaşmalarına aykırı olarak her iki hükümetin inşâ ettirmiş oldukları istihkâmlar hakkında Budin paşasıyla Arşidük Ernst arasında bir yazışma vuku bulmaktaydı²⁴². Sadrâzam ile elçi arasındaki

²⁴⁰ 13 Temmuz Gyula Beği 27 esir ve hayli baş gönderdi; Haziran ayında Paluta yakılmıştı; Hatvan ve Eğri Beğleri Talya, Mak-lar, Fenement kalelerini ansızın zapt etmişlerdi. 17 Temmuz'-da Sasvar (Şehsüvâr), 500 adam esir ve 6.000 hayvan ganimet almıştı. 19 Temmuz'da Kropa Beği 1.000 hayvan ve 300 esir almıştı. 27 Temmuz'da 500 Türk Uuna sahilindeki mıntıkayı tahrîb ettiler.

²⁴¹ Sinzendorf 7 Eylül 1580. tarihli raporunda Sultân Murad (hakkında şöyle söyler: <Der Sultan aber allermassen zeltlicher Bre und Gelts glerlg, zornig, bewegllch, llederlich; das Regiment bel den Eunucfaen und Wel-bern, aile Aemtr den Metsbtetenten verkauft. Slawus der Kaimakam von, wentger Autorltet. Sinan der Peldherr gegen Fenlen und Oberster Weslr hochtrabend, unbedaechtig, martialisch, dem Christenthumhoechst gram, wlrld nach persischer Waffen suspenslon nicht felem den Sultan wider die Chrtsten zu bewegen. GaM woelten nll altein wle Polonî et Venetî Confederati, sodem Fratree sein Hlspanlbaben eln sÿet stuckto der Chrls-tenhelt În Ihre vermelnte tregua elnverleicht. England bat auch Verstand mit des Pforten das es endllcb auf die privat communitafces und Fürsten »la Florana und gar awidtef«öiwelaeracto«a Gauen nactoerucken woUe.>

²⁴² Ali Paşa, 22 Temmuz 1581 târihiyle İmparator'a yazdığı mektupta İpoli yakınındaki kalenin ticâreti himaye için İnşa olunduğunu beyan eder. Lâkin İmparatorun Verebelide <blr kale yapmasına müsaade olunamıyaca-ğî ve

müzâkerelerin vâsıtalrı tercüman Alî ile aslen Macar olup Neş-rî'nin mütercimi olan ihtiyar Murâd idi. Sinan Paşa bu müzâkerelerde mütâd olan sertliğini ve gururunu muhafaza etti; bir mülakatta elçi Nya-ri'ye dedi ki:

— «İmparator Rudolfun sıhhatinin bozulduğu doğru mudur?. Niçin Macarlar kendi milletlerinden hükümdar seçmediler? Almanlar Macar atlarına benzerler; lâkin Macarlar kuvvetli aygırlardır. Sen Macarlar'ı ifsâd edebilirsin; fakat seçtikleri hükümdarı makamında te'yîd etmek üzere ben Macaristan'a gitmekte gecikmiyeceğim.»

Hunt palâtini sükût ettiyse de Baron Preyner, cevaben, împarator'-un sağlığının yerinde olduğunu, Macarlar'ın meşru hükümdarları olmak üzere, bedenen ve ruhen kendisine sâdik bulduklarını beyân etti. Preyner sadrâzama 3.000 dukadan ziyâde hediye verilmesinde muhalefet gösterdiğinden, Sinan Paşa elçiyi direğe bağlatacağını ve bundan canlı olarak kurtulamıyaeğim bildirerek tehdîd etti. Me'mûriyetiyle münâsebeti olmayan müsâadelere nail olmak için Preyner'den ziyâde uysallık göstermiş olan Nyari ise, bu hareketinin neticesinde, hak etmiş olarak utanca düçâr olmaktan ve maaşını kaybetmekten başka birşey kazanamadı.

Şehzade Mehmed'in sünnet düğününden bir sene evvel, Fransa, elçi Jak Jermini vâsıtasıyla kapitülâsyonunu yeniledi. Devlet tercümanı Alî Beğ, sünnet düğünü için bir dâvet-nâme ile beraber, ahidnâmenin Türkçe nüshasını Fransa sarayına götürmekle görevlendirildi. Bununla beraber sadrâzam Sinan Paşa ile elçi arasında bâzı müşkilât ortaya çıkması gecikmedi. Bu uyuşmazlığın ilk sebebi, Jermini'nin sadrâzam Ahmed Pa-şa'nın hayâtında —Fransız sefirlerinin sadrâzamdandan başkasını ziyaret etmemek mütâd protokolleri olması sebebiyle— Sinan Paşa'ya gelmemesinin Paşa'nın hatırında yer etmiş olmasından çıktığı tahmin olunur. Ga-lata'da Sen-Fransuva Kilisesi'yle Sen-An ve Sen-Sebastiyen Kiliseleri'-nin kapanması ve bunların camie çevrilmesi düşüncesi anlaşmazlığın başlangıcı oldu. Hıristiyan kiliselerinin kapatılmasını tâkîb eden pazar günü elçi — maiyyetine 80 Fransız alarak kilise kapısına gidip kapıyı çalmış ve bizzat «Attolite portas inferi»²⁴³ duasını okuyup, oradan ancak öğle vakti — Türkler'in istihzâsiyle tâkîb edilmekte olduğu halde— ayrılmıştır.

Yine o sene zarfında, Osmanlı Devleti, İspanya murahhası Marigliano ile bir senelik bir mütâreke imza etmiştir ki, bu mütâreke gelecek senelerde

Uyvar ve Kalo İstihkâmlarına müsamaha gösterilmesinin, bu şehirlerin İmparatorluk arazisi üzerinde bulunmasından dolayı olduğu, mektubun mündericâtındandır.

²⁴³ Kapı vurulduğu zaman okunan bir dua olduğu anlaşılır (Mütercim).

de yine o kadar müddet için birbirini müteâkib yenilendi ²⁴⁴. İspanya ile akdedilmiş olan bu muahedelere rağmen, Pâdişâh bir Portekiz elçisini huzuruna kabul etti. Bu sefir, bedbaht Kral Sebastiyen'in gayn-meşrû çocuğu Krato baş-duâcısı Don Antonio tarafından —amcası kral-kardinal ile II. Filip aleyhine imdâd istemek üzere— sadrâzam ve sultânlar için hediyelerle gönderilmişti. Portekiz elçisine İran seferinin zaruretlerine ve İspanya ile yalnız bir sene için akdedilen ahidnâmenin müddetinin sona ermesinin yakınlığına göre cevap verildi (1581), ve eğer Antuvan bir sene daha mukavemet edebilirse bu müddetin sonunda gereken yardımlara mutlaka nâii olacağı ifâde olundu.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında o vakte kadar hiçbir dostluk münâsebeti cereyan etmemiş ve tabiatıyla hiçbir ahidnâme akdolunmamıştı ²⁴⁵. Yalnız birkaç mektup teâtî edilmişti. İngiltere Kraliçesi

²⁴⁴ Napoli hıdivi 19 Ekim 1581 tarihiyle sadrâzam Sinan Paşa'ya yazdığı bir mektupta der ki: «Juan Marigliano amibachadore y el Hlmo Aohmet 'basa scrıvto la carta que VJ3. vera al dicfho 6. Ahmet conformadolo que se havea capltulado de questo anno non salfesso armata d'una parte cantra otra - 7 no presentar le que del parte Rey mi Sennor se ha complido lo capltulado itan puntualmente.»

²⁴⁵ Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilk dostâne münâsebetler 1581 senesindedir; İngiltere parlamentosunun 29 Ocak 1828 ictimâmında Büyük Britanya'nın Osmanlı Devleti ile üç asırdan beri görüşmelerde bulunmuş olduğu beyân edilerek bu münâsebetlere dâir Lord Strangford tarafından ileri sürülen ifâdeler tamamen hatâ ile doludur. Bu hususta Lord Strangford ile Holand arasında cereyan eden tartışmada, her iki hatîb, İngiltere'nin Burton nâmındaki elçi vâsıtasıyla Osmanlı Devleti ile ilk akdettiği kapitülasyonu zikr etmemişlerdir. Bu ahidnâme İngiltere'nin müverrihleriyle devlet ricâline bile pek az mâruf olduğundan, Elizabet'in Pâdişâh'a birincisi 15 Kasım 1582 ve ikincisi 20 Aralık 1587 tarihli iki mektu-buyle, İngiliz elçisi marifetiyle bâb-ı hümâyûna tevdi olunan diğer iki Vesikayı aynen buraya alacağız. Bu vesikaların birincisi 9 Kasım 1587 ve ikincisi 30 Kasım 1588 tarihlidir. Bu mektup ve vesikaların suretleri Preyner'in İstanbul'dan 24 Nisân târihiyle yazmış olduğu raporlarla, Pezen'in 1583, 1587, 1588 raporlarına ilâve edilmiştir.

15 Kasım 1582 Tarihli Elizabet'in Pâdişâh'a Mektubu «Elisabetha Dei optimi Maximi mundi conditeris et rec-toris unici clementia Anliae et Hiberniae Regina verae fidei contra idololatrae falso Christi nomen profitentes invicta et potentissima propugnatrix Illmo. viro Mehemetho Magno Turcarum Imperatoris Vesiro Salutem: Scire arbitra-mur Amplitudinem Vestram privilegia quaedam a magno Cae-sare subditis Nostris Anglis muper concessa, quibus tuto et libere in ornibus Ottomanici Imperii provinciis negociare et mercaturam ex reere possint, eadem plena libertate, quam Franci, Poïoni, Veneti, Germani alique magni Regis Confoede-rati in il is ditionibus se gerere et negociare consueverint. Cum igutur Guilielmus. Harborne famulum nobis dilectum ex corr poris Nostris custodibus unum et virum mûta virtute vinc-tum pro Agente Nostro ad inclitam Magni Caesaris Portam mittimus, operae pretium fuisse duximus eum de meliore nota Vestrae Excellentiae commendare, orantes ut eundem cum apud Magnum Caesarem, tum apud ilim. Vice Regem Siau-sum gratia et auxilio juvetis, Anglorumque subditorum Nost-rorum patrocinium ita suscipiat, ut eorum honestae caussae et negocia auctoritate Vestra perducantur ad optatos ejtutus. Multum illi Vae. Exltae ob hane operam navatam debebunt et grati homines erunt, apud quos beneficium dep suisse Vam Excellam nunquam poenitebit. Magnam praeterea a Nobis gratiam inieritis pro Vestra in Nostros benevolentiâ, quam omni ratione compensare studebimus, si quovis modo Nobis liceat rebus Vestris vicissim commodare. Altissimus Deus or-bis conditor Vam. Excellentiam servet incolumem. Datum e Castro Nostro Vindsorii die mensis Novebris 15. anno Jesu Chr. Servatoris Nostris. 1582. Regni Nostris 24. Elisabetha Regina Illmo. Viro Mehemetho Bassae magni Turcarum Imperatoris Veziro.»

9 Kasım 1587 tarihli, Bâb-ı Humâyûn'a İngiliz Elçisi'nin verdiği vesika. «Exemplum libelli supplicis, quem Bailus Angelus ad Sul-thanum scripsit. Placuit Deo Optmo. Maxmo. me principale instrumentum sanetissimi foederis inter Dominam meam Ser-mam. Angliae Reginam et Vestram Caesam. Majem esse, quod ego eo fidelius et Hbentius am octo annorum spatio sum aggressus, quo ad majorem gloriam ipsius omnes ideololatrae, maledicti nostri communes inimici, per maximam potentiam vobis concessam

penitus extirparentur. Cum igitur a Consi-liariis Vestrae Celsdis. ante quatuor praeteritos annos solea-niter jusjurandum accepissem, quod si mea Domina, quae in sununa pace vitam cum Hispano omnium* idololatrarum capite degebat, bellum ex illa parte moveret contra Hispanura; Celsitudo quoque Vestra ex parte İsta faceret, nunquam ego Dominam meam orare et exorare essavi, donec ipsa foedus antiquum excutiebat, et atrocissimum bellum terra marique contra Hispanum movebet. Et cum hactenus spatio trium an-norum feliciter bellum Dominae meae processisset, Hipanus variis et iniquis conditionibus pacem a Domina mea postu-lans nunquam Domina mea concessit, eo quod ego semper et contrario cam sim dehortatus, per litteras promittens, Caesam. Mem. Vam. juxta pristinum promissum non plus tardare, sed ex İsta parte contra illum tremendam şuam protestatem prae-parare, quod cum jam perdiu Domina mea expectavit, nunc prorsus de fidelitate mea dubitare coepit, cum sint multi mei malevoli, affirmantes Dominae meae, Celsam. Veam. illud fa-cere nolle, ita ut quotidie expectem litteras Dominae meae, me revocantes, et plecti capite cum domum ivero. Videat Celsdo. Va. quale premium iniquum summi mei laboris et fi-delitatis erga utramque Mtem. expecto. Propter Deum Om-nipotentem Celsnem. Vam. oro, parcat innocentiae meae, et saltem si non totales vires suas tremendas in istum Idololat-ram mittere, saltem sexaginta vel actua-ginta triremes, in illius detrimentum mittat in partes istas vicinas, ex quibus abstulit totam solitam militiam contra Dominam meam, quae cum nuda sint, facillime depopulantur et subjiciuntur Im-perio Celsnis. Vs. Provideat obscuro hoc tempus in şuam glo-riam et Imperii sui augmentum, cum mea Regina meo exor-tatu, et Gelsnis. Vae. jussu prompta, ita ipsum perstringit, ut nequeat respirare, et non sinat tempus hoc incassum transire, ne Deus, qui Te creavit strenuum virum et omnium principum mundanorum maximum, ad delendum idololatrās, si spernis ejus mandotum, quod Domina mea sexu imbecillis mulier strenue exequitur, maxime Tibi irascatur; et praeterea totus mundus juste aceusabit Te maximae ingratitude, si deseru-eris fidelissimam Tuam collegam in necessitate sua, quae con-fisa Celsnis. Vae. amicitiae et promisso, vitam şuam Impe-riumque suum posuit in tanto periculo pro Celsne. Va. quo majus in hoc mundo esse non potest. Num est nunc Hispani animus, eo quod Domina mea recusavit illi pacem, fretus auxilio maximo Papae, et omnium pricipum ideololatrarum ipsam penitus opprimere: Et postea cum nullum maneat in Christianitate aliud obstaculum, vires suas insuperabiles in Tui et Imperii Tui exitium diriget et soluş Monarcha fiet, Cum Papa variis suis propheti» (nendacibus illi persuadere non cesset, qui Deus terrestris ab illis creditur, illum facere posse et fore. Sed si Tua Celsiduto simul cum Domina mea sapienter et fortiter, sine procrastinatione bellum nunc ma-ri miserit, (quod Deus potentissimus, fides data, oportunitatem tempus, fama gloriosae suas Ottominacae suas progenies, uni-ca salus Imperii secure suadent) superbus Hispanus et mendax Papa, cum eorum sequacibus non solummodo a spe concep-tae victoriae dejicientur, sed temeritatis suae poenas persol-vent. Cum Deus soluş suos protegat, hos idololatrās per nos ita puniet, ut qui superstites erunt, exemplo eorum conver-tentur, una Nobiscum verum colere Deum, et Vos pro sua gloria müitantes, victoria et omnibus caeteris bonis rebus cumulabit. 9 novemb. 1587.»

20 Aralık 1587'de Elizabet'ih Pâdişâh'a Mektubu. :

«Exemplum litterarum Reginae Anglioe ad Coesarem Tur-carum datarum. Elisabetha, Die Optimi Max. Mundi Conditio-ris et Rectoris Unici elementia, Angliae Franciae et Hiberniae Regina, verae fidei contra Ideololatrās, falso Christi nomen profitentes, Invicta et potentissima Propugnatrix, Augustissi-mo Iuvictissimoque Principi Sulthan Muratlı Chan, Musul-manici Regni Dominatori Potentissimo, Imperiique Orientis Monarchae soli supremo, Salutem cum şurama rerum omnium optimarum affluentia precamür. Augustissime Invictissimeque Caesar! Cum aliquot jam annos Generosus Guilielmus Harb-ron (Harborne) fidelis et predilectus famulus noster, apud Implem. Majestatem vestram Legati munere, sununa cum lau-de functus sit, petatque a nobis hoc tempore, ut in Angliam reverti possit, nos ejus postulationi pro summis in nostro ob-sequio impensis laboribus non gravatim annuimus. Ac primum quidem Imperatoriae M. maximas gratias agimus pro summa Vestra in Legatum Nostrum elementia et benignitate toto tempore, quo apud publicam Vestram Portam commoratus est. Deinde rogamus summopere, ut ejus Secretarium istic ad res nostras agendas relictum, regali favore compleeti et protegere dignetur, quo negotia istie feliciter administrare possit, donec nos ali um illue legatum m i ta m us, quod statim* ubi Oratorem huc nostrum reversum de rebus, de quibus cupimus edoceri, alloquutae fuerimus, fecere desti nam us. Postremo, cum mu-tua msane inter Nos amicitiam et inter Regua et subditos nostros incoeptum commercium, non solum continuari, sed augeri et amplificari summopere et verifice expetimus, ad Imperatoria veşşm Mte. summo studio petimus, ut subditi nostri, qui etiamnum a tempore Hassan Bassae, Algyrae Gu-bernatoris, in illo Regno captivi detinentur, liberari jubeat, quemadm odum nos multos Vestros subditos, a Hispanis cap-tos, et durissime tractatos pluribus eorum expugnatis et cap-tis civitatibus, liberari ac in Regua vestra Uberaliter remitti jussimus. Tum, ut quod Legatus hic noster, ad augendam in-ter Nos amicitiam afferre, et particulatim declarare voluerit, benigne intelligere, eique omnem fidem accommodare velit. ita haec inter Nos amicitia (quod Nos summe cupimus) in dies augebitur, et commerciorum inter Nos et subditos Nostros necessitudo perpetuo florebit. Deus optimus Maximus Mundi Opifex et Rector unicus Impem. Vm. Mtem. in omni florente felicitate quam dintissime servet incolumem. Datum in Re-gia Nostra civitate Londini, die mensis Decembris. 20. Anno Christi Servatoris nostri 1587. Regni Vero Nostri trigesimo.»

Elizabet tarafından İngiltere'nin birinci sefiri olmak üzere gönderilen Vil-yam Harebona İstanbul'a ancak sünnet düğününün ertesi senesi vâsıl olmuştur ²⁴⁶. Harebone'nin i'timâd-nâmesi Pâdişâh'a mûtâd merasimle takdim olundu. Elizabet kendisine: «İsa'nın koyduğu kaideleri yozlaştıran putperestlere karşı hakîkî dînin mağlûb olmaz kudretli hâmisî» unvanını veriyordu. Elizabet, bu ifadesiyle, gayrı mübhem bir surette, Hıristiyan cemiyetinden ayrılıyor ve onların aleyhine —bütün Hıristiyanlar*! putperest sayan— Müslümanlar'la birleşmek arzusunda bulunduğunu bildirmiş oluyordu ²⁴⁷. İngiltere elçisi, vuku bulan münâsebetlerinde —Lehistan kralının seçimi mes'elesinde dahi nüfuz kurarak Avusturya'yı hâriç bırakıp Fransa lehinde karar aldırılmış olan— hâce-i sultanî tarihçi müşâvîr Sa'deddîn tarafından müessir bir yardım gördü.

Bafa'nın (Safiyye Sultân'm) III. Murâd üzerindeki tesiri onun hemen bütün hayâtı müddetince Osmanlı Devleti ile Venedik arasında dostça münâsebetlerin devam etmesine sebep oldu. Balyos Pol Kantara-no'nun İstanbul'a varışından az sonra sünnet düğününde hazır bulunmak üzere Venedik'ten gönderilen fevkalâde elçi Soranzo, İstanbul'a tantanalı bir surette girdi. Pâdişâh'ın tercüman Alî vâsıtasiyle bir davetname göndermiş olduğu Doc, yaşını ileri sürerek özür bildirmişti. Fakat Sultan Murâd'ın —

30 Kasım 1588 tarihli; İngiliz Elçisi'nin Bâb-ı Hümâyûn'a sunduğu vesîka.

«Exemplum Libelli supplicis Vice legati Reginoe Angloe.

Clementatissime ac Potentissime Sulthane!

Terminis jam Reginae meae per litteras Celsitudo Va. pro-misit, quod scilicet bellum navale suum praepararet, et in auxilium Reginae meae contra Regem Hispaniarum mitteret. Cujus promissionis spe Regina mea, quamvis per legatos a Rege Hispaniarum inire voluit, expectans Celsitudinem Vestram promissis suis satisfacturam. Nullum autem indicium promissionis ad hoc usque tempus apparuit. Quotiescunque Consiliarios Celsnis. Vrae adjuverimus, deque promissione vestra* communefecerimus: Capitaneum aptum non habemus, inquietationem dederunt. Nunc autem laus sit Creatori, Celsdo. Va. Capitaneum nacta est, quo aptiorem, sapienterem, sagacitatemque natio Turcia nunquam habuit. Educatus in mari hic Capitaneus est, naturam et mores hominis loca invadendi novit optime, tempus autem praesens est optatum, et a multis seculis expectatum, siquidem Celsni, Vae est notum, quid Regina Mea sola, hostibus suis tantis fecerit; quomodo apparatus quatuor annorum tanti principis, utpote Regis Hispaniae, qui isto aevo omnium principum. Christianorum est maximus parvo apparatu dissolverit et confuderit; quamvis nullum autem auxilium Regina mea ex parte hac habuisset, procul dubio non solum apparatus illius d. saipasset, sed etiam Regina plurima illi eripisset. Quare Celsni. Vae, supplico humillime, ne tepus hoc optatum et occasionem nactam Celsdo. Vra in vanum transire patiat; sed instructis non pluribus, quam centum triremibus aestate futura, Capitaneum atreuum emit-tere dignetur, quo fiet, cum Hispanus in partes duas bellum suum dividere nequeat, milites Celsnis. Vae praedam infinitam reportabunt, Celsitudoque Va. Regnis multis potietur. Quid clementia Celsdis. Vae. declarare velit, manifeste mihi, mancipio suo, significare dignetur, ut ego quoque Reginam meam certior reddere queam; ex parte autem Reginae meae ego in me recipio, certissimeque promitto, si modo exitum auxilium ex parte Celsnis. Vestrae intelliget, nulla ratione, nullisque conditionibus foedus cum Hispano initura sit Ultima die Novemb. 1588.»

²⁴⁶ Bu elçi İstanbul'a 29 Mart 1583'de vâsıl olmuştur. Preyner'in raporı.

²⁴⁷ Krallçe'nin mektubu 18 Aralık 1582. İngiliz sefirlerine Fransız elçilerinin, İmtiyazlarını sağlayan padişahın cevabı 18 Mayıs 1583 tarihyedir.

düğünün ihtişamına medar olmak üzere— husûsî bir mektupla ²⁴⁸ istediği 1.000 okka yün kumaş göndermemeğe cür*et edememişti.

Bâb-ı hümâyûn ile —Lehistan tacını en ziyâde Osmanlıların müdâhelesi sayesinde kazanmış olan— Etiyen Batori arasındaki münâsebetler dahî dostâne idi. Batori.; Ruslar'a temayül ettiği hakmda bir şübhe hâsıl olması üzerine, vezîr-i âzam Ahmed Paşa'ya Kristof Dziersek vâsıtasiyle 12 Şubat 1580 târihinde verilen bîr mektupla kendisini müdâfaa etmişti. Bu mektupta, Rusya'nın gönderdiği memurların teşebbüslerine rağmen, hiçbir zaman Pâdişâh menfaatlerinin hilâfına hareket etmiyece-ğini bildiriyordu. Binâenaleyh Sultân Murâd, Lehistan Kralı'nın Litvan-yVda kazanmış olduğu devamlı muvaffakiyetlerden memnun olarak mu-ahharan, Batori'nin Pleskov'u muhasara etmekte olduğu sırada, Osmanlı Devleti ile ittifadını Cenâb-ı Hakk'm dâima muhafaza etmesi temennisini tebliğ etmek üzere bir elçi göndermiş ve bu ittifakı bütün dünyâ bir araya gelse bozamayacağını beyân etmiştir. Ancak görünüşteki bu uyuşma. Lehistanlılar'ın, Kırım Hân'nm oraya iltica eden iki kardeşi hakkında —Hân'ın müracaat ve talebine rağmen— gösterdikleri himayeden dolayı, kısa bir müddet içinde bozuldu. Sadrazamlık makamında Ahmed Paşa'nın halefi olan hiddetli tabiatlı Sinan Paşa, bu hususta Lehistan sefîriyle ²⁴⁹ bir mülakatında şu sözleri söyledi:

— «Sokollu'ya lanet ki Etiyen'e Lehistan tacını ihsan etmiştir! Biz Kırım Hâm'na yazdık ki gitsin, kardeşlerini arasın ve kılıcının kuvvetiyle fidye-i neçâtsiz alsın; bizim ordumuz da bu teşebbüsün icrası için ona yardım edecektir.»

Yine bu Sinan Paşa iran'dan dönüşünün ertesi günü Avusturya elçisiyle aynı derecede hiddetle konuşup yergi ödenmezse hemen Viyana üzerine yürüyeceğini, kendisinin elli sancaklık yer fethetmiş olduğunu, Acem seferinden henüz bir gün evvel dönmüşse de İstanbul'da sıkılmağa başladığını, Acemistan'dan elli sancak aldığı gibi Macaristan'dan da yirmi sancak feth edeceğini beyân etmişti. Batori'ye iki Tatar şehzadesinin iadesini emreden ²⁵⁰ ve Lehliler'in Boğdân ve Eflâk'da yaptıkları akınlardan dolayı bâzı tevbîhlerde bulunan bir pâdişâh mektubu gönderildi. Batori,

²⁴⁸ Pâdişâh'ın Doc'a mektubu 29 Şevval 989 (26 Kasım 1561) tarihlidir. İm-paratorluk Arşivi'nde.

²⁴⁹ Bu elçinin Transilvanya münâsebetiyle kendisinden <bahs edeceğimiz To-mas Drovloajü olması gerekir.

²⁵⁰ Pâdişâh'tan Lehistan Kralı'na: «Mecessarium est secundum veteris sanctissimi foederis tenorem et eam obedientiam, quam semper ad hoc tempus subditi V. Majestatis regiae erga meam Portam excelsam declaravere, et vicinitatem, ut serenissimi Alpgirai et Selametgirai fratres Principis Tatarorum Moham-met trandantur.» Elçi'nin raporunun eki, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

gerek iki Tatar şehzadesinin kabulünden ve Lehliler'in tecâvüzlerinden, gerek Tatar Hânlarına verilmesi lâzım gelen verginin o zamana kadar ödenmemiş olmasından dolayı, mümkün olduğu kadar mazeret beyân etti²⁵¹. İki prens teslim olundu²⁵²; lâkin bilmukabele serbest bırakılacağı vaad edilen Marhazi hapisten çıkarılmadı.

Bu sırada Rusya²⁵³ ve Osmanlı Devleti'nin karşılıklı olarak birer sefir göndermeleri, Çar'ın —Rusya'nın telkinleriyle îrân muharebesine iştirak etmekte çekimser davranan— Kırımlılarla olan münâsebetleri yüzünden gibi görünüyor²⁵⁴.

Transilvanya Voyvodası Kristof Batori, Pâdişâh'ın emri mucibince Yankol Podkova'yı²⁵⁵ Boğdan'dan çıkardıktan ve bu eyâletin vâîlîği-ni Piyer Mihne'ye geri verdikten az sonra ölmüştü²⁵⁶. Boğdan'daki bu değişiklik —bâb-ı hümayûnun Haleb'e sürülen Piyer'in yerine tâyîn etmiş olduğu— Sakson Yankol'un azlini ve onun yeğeni Batori'nin vergi artırılmaksızın Transilvanya tahtında tasdikini müzâkere etmek üzere İstanbul'a gönderilen Lehistan Kralı Etiyen'in elçisi Tomas Drovioski vâsıtasıyla icra edilmişti. Sigismund, Pol Marhazi nâmındaki serseriye kendisine korkunç bir rakîb buldu. Şansını deneyen bir asker olan Marhazi —Transilvanya'nın en asîl ailelerinden birine mensup bulunan— zevcesiy-le münazaasından dolayı açılan dâvaya bakan hâkimler tarafından mahkûm edilmiş ve Türklere sığınmıştı. Sadrâzam Sinan Paşa, Marhazi'nin güzel vaadlerine kapılarak Transilvanya hükümetini ona vermeğe mü-sâid göründü ve Sigismund'un rakibi tarafından girişilen teşebbüsler hakkında şikâyet etmek için gelen Lehistan elçisini kabul ettiği gün, Mar-hazi'yi de kabul etti. Sinan Paşa'nın diğer müzâkerelerde gösterdiği ka-balık bu münâsebetle de meydana çıktı. Lehistan elçisi:

²⁵¹ Lehistan Kralı'ndan Sinan Paşa'ya (26 Şubat 1582): «Queritur de litteris inhonestis a se datis, quod causa latrociniorum in Moldavia et Valachia putaretur. Tempore Sigismundi ipse Rex Palatinos suos adjungens Voivodam in Moldaviam misil An-tonius Sekel belli Regis Germaniae despotam Moldaviae in-tulit, eni S. Suleimanus vexulum misit, cum hostibus meis, qui sunt et Sultani, bellum sit gerendum, an Moldavia defendenda nescio.» İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

²⁵² «Il re di Polonia manda al Signore 11 due fratelli del Tartara fugati in quel regno.» Venedik raporu.

²⁵³ Rusya elçisi FYİpovsfcı İstanbul'a kırk kişi ile geldi. Muallim sıfâüyle maiyyetinde bulunan Silvestovski sonraları Internons sıfatıyla İstanbul'a tekrar gelmiştir.

²⁵⁴ «L'ambassadeur Moscovita finalmente glonto voce che ha un grand re-belle.» Venedik elçisinin 18 Haziran 1580 raporu, «mando S. Amurath und Chiausso al Moscovita pregando lasciare che i Tatar! In queUa guerra contra Perslani andassero a servlrlo In vece di rlsposta non solamente il Chiausso ma quaranta Schlavi otiandlo venutl in compagnia del Chiausso fece Imprlglonar.» Natali Kontu, kitap: 32, s. 440.

²⁵⁵ Bethlen, (kitap: 6 s. 434), Yankol Podkova ile Sakson Yankol'u kart», tırr. Bngel, Eflâk TfcıM, a.,,227-230, bunları sarıh bir seklide ayırır.

²⁵⁶ 27 Mayıs 1581.

— «Transilvanyalılar MarhazTyi Kral görmektense Ölmeyi tercih ederler» diyordu.

Sinan Paşa hiddetle bağırarak şu cevâbı verdi:

— «ölebilirler; hattâ biz onları öldürmeğe hâzırız; Transilvanyahlar Lehistan Krah'na istinâd ediyorlar; lâkin kendilerine Kral'ın ne yardım gönderebileceğini ihtiyâç ânında göreceklerdir.»

Sinan'ın azlinden sonra Marhazi entrikalarının mükâfatını Yedikule hapisanesinde buldu ve .oradan Karadeniz sahilindeki kuleye ²⁵⁷ nakledildi. Lâkin İslâm'ı kabul ettiğinden Lippa (Lipve) sancak-beğliğiyle hürriyetine kavuşarak, orada vatanına bir belâ kesildi ²⁵⁸.

Boğdan'da Sakson Yankol, Voyvoda Kötürüm Piyer*i —Lehistan Kralı Etiyen Batori tarafından makamına iade edilinceye kadar— memleketten çıkarmış olduğu gibi, Eflâk'da da Voyvoda Petrasko'nun oğlu Piyer Çerçeb (? , Çerçel) iki seneden beri Mihne'den gasbettiği tahtı işgal ediyordu. Çerçeb, taca nail olmazdan evvel, üç sene Fransız sefirinin evinde kalarak lisan öğrenmekle meşgul olmuştu. Lâkin taleplerinde sefirin desteğini kazanmakla beraber, hazîne-i hümayûna 80.000 altın taahhüd etmemiş ve bunun dörtte birini ödememiş olsaydı, prensliğe nail olamı-yacaktı. Mihne, rakibinin paranın geri kalanını bulamıyacağına kesinlikle inanarak tahtı terk etti ve ümidi beyhude olmayıp tekrar prensliğe geçti.

İran muharebesi münâsebetiyle Acem sefirleri Maksûd'dan, Alî'den, tbrâhîm'den bahsetmiştik ²⁵⁹. İstanbul'a Tatar ²⁶⁰ ve Gürcü elçileri de ²⁶¹ gelmiş ve sünnet düğününe yakın Özbek Pâdişâhı ile Fâs ve Merâ-keş Sultam tarafından birer sefir gönderildiği görülmüştür.

Şehzade Mehmedin Sünnet Düğünü

Sünnet düğününün 1582'de yapılması kararlaştırılmış ve bir seneden fazla bir müddetten beri hazırlıklarına başlanılmış idi. Düğünün zamanı

²⁵⁷ Anadolu Hisarı olacaktır. Mütercim.

²⁵⁸ Betihlen, kitap; 6, s. 442. Elcilerin raporları Marhazi'ye —sonraları san-cak-beğl olan— «Housein Brebey» (Hüseyn Beg?) ile Çizna Horskali Andraş'ı'i arkadaş gösterirler.

²⁵⁹ Tokmak Hân'ın sefirliği in. Murad'ın cülusuna tesadüf ederek 1574 senesinde vuku bulmuştur. Preyner'ın raporunda «Musuhali» lakabı verilen Maksûd 1578'de, Alî 1581 Ekim'inde, İbrahim 1582'de gelmişlerdir. Preyner'ın raporu, «Siyasi Münâsebetlerin Hülasası», 1582, Venedik mat.-<buu.

²⁶⁰ «L'ambassadeur del re del Tatar! ero gionto con commissione d'offrirl 150.000 caavllt al Sr.> Nisan 1582. «Siy** MfeıA»«betitor Sülfısuu», Venedik.

²⁶¹ «24 Ocak 1577, bir Gürel sefiri el öpmüştür», Siyasi Münasebetler Hülasası. 25 Temmuz 1579, Gürcistan hükümdarı sefiri —ki kethüda begta kardeşi olmak üzere bilinmiştir— Atmeydan'ında Sünnet düğününde bulunmuştur.» Gerlach'ın JuroaTi, s. 244. Şvayfeyin Seyahati, s. 382. Un-gand'ın raporu

Asya, Avrupa, Afrika hükümdarlarına bildirildi. Devlet'in bütün valilerine de çavuşlarla davetiyeler gönderildi. İşleri davete icabete mâni olanlar birçok hediyeler takdim ederek ma'zeret arzettiler²⁶². Mat-bah-ı âmire emini Kara Balı Beğ sûr-i hümâyûn emânetine ve sabık nişancı Hamza Beğ nezâretine me'mûr olarak, Hamza Beğ*e lâzım gelen harcamalarda bulunmak üzere Devlet hazînesinden yarım milyon akçe verildi. Atmeydânı —ki Sultân Süleyman'ın, hemşiresiyle İbrahim'in iz-divâc ve oğullarının sünnet düğünlerini yaptığı yerdir— geçmiş asırların en parlak tantanalarını gölgede bırakacak bir zenginlik ve ihtişam sahnesi oldu. Yapılan muazzam hazırlıklarla mütenâsib bir netice hâsıl olarak III. Murâd'ın, şehzadesi Sultân Mehmed'in şerefine yaptığı bu düğün, Osmanlı Devleti'nin tarihinde gerek azameti, gerek müddeti i'tibâ-riyle benzersiz kalmıştır. 400 adım uzunluğu, 100 adım genişliği olan Atmeydânı düğünün ve seyircilerin ihtiyaçlarına göre tanzim olundu: Şimdi (Müverrih'in zamanında) Timarhâne'nin bulunduğu yukarı tarafta tahtalarla 100 adımlık bir murabba yapılarak mutfak olarak ayrıldı. Pâdişâh ve velîahd ile sultânlar için îbrâhîm Paşa Sarayı'nın avlusunda köşkler, üstü örtülü karargâhlar (oturma yerleri) yapılmıştı. Sarayın alt tarafında ve yine aynı hizada bir bina vardı ki, altı kadem yüksekliğinde olan temeli taştan ve bunun üzerinde bulunan üç kat ahşabdan yapılmıştı: Birinci kat yabancı devlet elçilerine, ikincisi Enderun ve Bîrûn (içeri ve dışarı) ağalarına, üçüncüsü beğlerbeğilerine, vezirlere tahsis olundu²⁶³. Bu binâya ilâveten 12 kadem uzunluğunda ve 7 kadem yüksekliğinde bir galeri eklenerek, bu da kapdân-paşa ve bahriye kumandanları için tertîb edildi²⁶⁴. İbrâhîm Paşa Sarayı'nın karşısında, eskiden vezîr-i âzam Ahmed Paşa Sarayı'nın bulunduğu ve sonraları Sultân Ahmed Câmii'nin yapıldığı yerde saray-ı hümâyûn muzikası ve düğün nahillan bulunurdu. Daha aşağıda ve yine o tarafta Acem elçisi için bir

²⁶² O zaman Haleb defterdarı olan Alî, diğer defterdarlar gibi husûsî nâmeber (mektupçu) ile bir dâvet-name almış ve bunu, cevabıyla beraber târihine kaydetmiştir (Ondokuzuncu Vak'a, varak: 420). Bu dâvet-nâmeierden birinin M. D'Ohsson'-da tercümesi vardır (2, s. 296). Âl), bundan başka Câmî'ül-Hubûr fî Vasfî's-Sûr» adlı eseriyle düğünü tarif etmiştir. Düğünün tarifi için Levanklo*ya da bakınız (varak: 24, İmparatorluk ve Kraliyet Arşizi).

²⁶³ İbrahim Paşa Sarayı yeniden yapılrasına tamir edilerek Atmeydam'na açılan kapının yerine âlâ bir köşk yapıldı, ve sarayın kösesinden buna bir kapı açıldı. Mehter-hâne de devlet erkânı ve İleri gelenleri için uzunlamasına kademeler şeklinde doksanbeş zira <bir divanhane İnşa olunarak, zemin katı Hıristiyan elçilerin* ayrıldı. Tatar Ham'nin kardeşlerine de karşı tarafta Leh sefirleriyle oturmak için temasagâh tâyin edildi. Sabah akşam Han-zadelere ve Leh elçisine İkişer sofrâ, Acem elçisine üç «ofra bas, ve üç sofrâ hare! yemek çekilirdi (Has yemek 15 türlü, hare! 9 türlü). Meydânın etrafında erbâb-ı safa oturma yerleri. Aralan Hâne semtinde köşkler ve taht» toendler (sal) yaptırıldılar.» Selânikl'den telhis, *, 166. Mütercim.

²⁶⁴ Kapûdân Kılıç Ali Pasa, forsa (kürek) dülgerlerine köşkün nihâyetinde ve sabandan aksama kadar bir gün zarfında müceddeden bir oda yaptırıp düğünün sonunda Müslüman «ocuklara Kur'an öğrenmek üzere vakf etti. Selanikl'den telhis, 167.

temâşâ-gâh (seyir mahalli, tribün) yapılarak, tavanına birkaç yüz mumlu bir avîze asılmıştı. Acem elçisinin yanında Fransız elçisinin temâşâgâhı bulunuyordu. Fransız elçisi Avusturya elçisine tekaddüm ettirilmesini talep edip, buna muvafakat olunmaması üzerine «pek Hıristiyan» olan Kral'ın elçisi için putperestlerin âyininde ²⁶⁵ bulunmanın münâsib olmayacağı bahanesiyle, düğünde görünmedi. Onun yeri Tatar ve Leh elçileri tarafından işgal olun-dudu. Ondan sonra kapdan-paşanın karargâhı geliyordu. Bunun karşısında şerbet ve diğer meşrubatın hazırlanması için büyük bir çadır kurulmuştu. Meydanın ortasına iki direk dikilerek birine kırmızı boya vurulmuş, ötekine zeytin yağı sürülmüştü. Bu ikinci direğin tepesine, üzerine binlerce fener asılmış büyük bir çenber konulmuş olup, bir çenber Atmeydâm'ını aydınlatmak için geceleri indirilirdi. Rumeli beğlerbeği tbrâhîm Paşa «dügüncü-baş» unvânıyla düğün mevkiinin zabıta işlerine bakmakla görevlendirilmiş, Sokollu'nun dâmâdı olan Anadolu beğlerbeği Ca'fer Faşa'ya «şerbetçi-baş»lık verilmiş, kapdân Kılıç Alî Paşa *mî-mâr-baş» unvânıyla bina inşaatlarına nezâret etmeğe ve yeniçeri ağası Ferhâd Ağa muhafızların nezâretine tâyîn edilmişti. Meşinden kabe elbise giymiş 500 kişi boyunlarında hava ile dolu kırıbeler olduğu halde meydanı dolaşır ve intizâmı bozacak şekilde hareket edenlerin üzerine kır-belerini boşaltırlardı. Bu adamların —üzerine ottan yapılmış palan Örülü bir eşeğe binmiş olan— başlan bu mühim vazifesine ilâveten halka soytarılık etmekle de mükellefti.

Hazîrân'ın l'inde zât-ı şâhâne büyük bir debdebe ile saray-ı hümâyûndan Atmeydânı'nda îbrâhîm Paşa Sarayı'na gitti. Alayın nihâyetinde sırmalı elbise giymiş çavuş ve müteferrikalarla saray ağaları ve asker bulunuyordu. Ondan sonra sünnet nahıllan geliyordu ki, 20 zira ve daha ziyâde uzunluğu bulunan dört tanesinin etrafında 80 yeniçeri vardı. Daha sonra altın işlemeli ve kırmızı renkte elbise ve iki siyah sorguçlu bir kavuk giymiş olan velâhd geliyordu. Sağ kulağına gayet ağır bahâlı bir yakut asılmıştı. Belinde kıymetli taşlarla müzeyyen bir kılıç ve elinde —başı elmas gibi tıraşlı ve altınla süslenmiş— billurdan yapılmış topuz vardı, Şelizâde düğün mahalline geldiğinde babasının elini öptü. Bu sırada sünnet nahıllan sarayına karşısına dikilmiş, muzıka tarab-fezâ havalar çalmağa başlamıştı.

Üç gün sonra sultânlar —bir şekerleme kervânıyla beraber— Atray-

²⁶⁵ «Pek-Hıristiyan» (Tre-Cbretien) Avrupa hükümdarlarından bazılarının İftihar unvanı İdi. «Sanemperest» (putperest) «Idolatre» kelimesiyle Müslüman Türkler kasedilmektedir. Halbuki bunun İslam'la hiçbir münâsebeti yoktur; İslam, putları yıkıcıdır. Mütercim.

dâni'na geldiler. Macaristan ve Bosna hududu esirlerinden on, onim esir bunları tâkîb ediyordu. Bu esirler, yapacakları zor oyunlarıyla halkı neş'elendireceklerdi. Kılıçlarla birbirlerini vurdular; mızraklarla birbirini del-düer; hattâ biri kendi vücûduna bir demir harbe sapladı. Başkaları da bollarına oklar saplamış, bir takımını arkalarına at nallan çakmış idi; vü-cûdlanndan su gibi kan akar dururdu. Pâdişâh, bunlann cesaretlerine mükâfâten herbirinin hâline göre para ihsan etti. İçlerinden en ileri geleni 4.000 akçelik bir timar aldı. Fakat bedbaht esirlerden ikisi açılan yaraların tesiriyle Ölmesi üzerine, insanlığa yakışmayan bu manzara düğünün geri kalan günlerinde men' edildi. Şekerden yapılmış san'atkârca şeyler içinde dokuz fil, onyediy arslan, ondokuz pars, yirmiiki at, yirmi-bir deve, dört zürâfa, dokuz mâlike-i bahr (deniz canavan?) yinnibeş doğan, onbir leylek, sekiz turna, sekiz ördek, daha birçok şeyler görölüyordu. Şekerlemeler dokuz hayvana yüklenmiş ve bu hayvanlardan sekizine kırmızı, yedisine sırmalı Şâm kumaşından gâşiye vurulmuştu. Şekerleme dağıtılması sırasında zencî ve diğer canbazlar yağlı direkler, At-meydânı'ndaki Dikilitaş ve amûd üzerinde yaptıkları oyunlarla halkı eğlendirdiler. Şeker masnûâtını (heykelleri) müteâkib büyük nahıllar geliyordu ki, ilk gelen nahıllardan pek büyük olup hefbiri 20-30 zira uzunluğunda ve 17 kisma ayrılmıştı. Muhtelif renkli 7 balmumu topundan meydana gelmiş ve hepsi piramit şeklinde olup en küçüğünün kaaidesi 4-5 zira' muhitinde idi. Üzerlerine kuş, hayvan, meyve, ayna, her türlü egyptâ resimleri asılmış olan bu nahıllar «beceriklilik gücü ve teriâsûlî bereket»²⁶⁶ timsâli idi. Bu nahıllan şehrin her tarafında dolagtırâbilmek için sokakları genişletmek, hanelerin bir takımını kesmek, bir takımını yıkmak lâzım gelmişti.

Ertesi gün vezirler hediyelerini payitahta takdim etmek üzere hu-zûr-ı hümâyûna kabul olundular. Vezîr-i âzam Sinan Paşa, Pâdişâh'a, mükellef eyerler vurulmuş beş at, şehzadeye muhteşem libaslar, altınlar içinde ve incili gâşiyeler vurulmuş üç at takdim etti. Hepsinin kıymeti 40.000 altın tahmin ediliyordu. İkinci vezîr Siyâvuş Paşa 20.000 altın kıymetinde sekiz at ve sırmalı kumaşlar verdi. Üçüncü vezîr Hadım Mesîh Paşa ikisi mükemmel eyerlenmiş dört atla 30.000 altın kıymetinde 150 kat elbise takdim etti. Pâdişâh'ın berberliğinden vezirliğe yükselmiş bulunduğu için «Cerrah» lâkabıyla anılan Mehmed Paşa 15.000 altın kıymetinde atlar, libâslar, köleler, gümüş oyuncaklar getirdi. Dâhiliye nâzin demek olan sadrâzam

²⁶⁶ Hammer epeyce «arlb bir mâna vermiştir! (Mütercim)

kethüdası Osman Beğ 10.000 altın değerinde gümüş evânî, Gürcî ve Çerkeş köleleri itâ etti.

Düğünün bu günleri ile bundan sonraki günlerinden her birinde yüzden ziyâde Rûm, Arnavud, diğer Hıristiyanlar Müslüman oldular. Saraya getirilip sünnet edilmek için başını açarak bir parmağını havaya kaldırmak yeterli idi ²⁶⁷.

Düğün esnasında her akşam meydanda 1.000 tabak pilâv ile her tabak için bir ekmek ve boynuzlanyle, ayaklarıyla beraber bütün bütün pişirilmiş ²⁶⁸ 16'dan 20'ye kadar öküz ortaya konulurdu. Halk bu yiyeceklere öylesine rağbet gösterirdi ki, meydân, göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde kırılmış tabaklar, her tarafa dağılmış pilâvlarla dolardı.

Tersanede bulunan esirlerden 200 kişi meydanı temizlemeğe, 50 saka sulamağa memur idi. Güneşin batışında 100 aded büyük fanus ile evvelce söylediğimiz birçok kandili hâvî büyük direk tutuşturulur; yalnız Atmeydam değil, bütün şehri gündüz gibi aydınlatacak fişek ve may-tablar yakılırdı.

Hazîran'ın 6'sında gayet tuhaf ve kaba bir surette giyinmiş 600 saka kırbalılarıyla şehrin sokaklarını dolaştılar. Gece bir Macar istihkâmı üzerine hücum taklidi yapıldı. Macarlar mızrak yerine değnek, miğfer yerine küçük yastık taşıyorlardı. 7 Hazîran'da Avusturya elçisi Baron Prey-ner 12 çavuş ile düğüne davet edildi. Acem elçisi ile Lehistan elçisi Fîli-povski iki gün önce kendilerine tahsis olunan yeri işgal etmiş idiler. Fîli-povski evvelce o kadar ısrarla istenilen Kırım Hânı'nın iki kardeşini sadrâzama takdim etti; iki Dog köpeğiyle 6 yük samur kürk getirmişti ki, bunların içinde kırkar deri bulunmakta ve her yükü 1.000 altın tahmin edilmekteydi. Transilvanya elçisi Ladislas Salançi çifte dipli yedi gümüş kupa, yine gümüşten san'atkârâne işlenilmiş yedi tepsi, iki leğen, ikisi altınlı dört avîze hediye etti. Raguzalılar'ın, Moldavya ve Ulahya voyvodalarının hediyeleri gümüş kupalardan, kıymetli mensucattan, asma saatlerden mürekkepti. Kırım Hânı da 10 yük samur, 10 yük diğer kürk, 5 yük zerdâvâ 5 yük kadınların giyeceği kakım, 5 ayıbalığı dişi, 20 Hıristiyan delikanlısı göndermişti. Fâs ve Merâkeş sultanlarının elçileri sedef sandukçe içinde kıymetli bir tesbîh, sırmalı iki seccade, üzerine meyve ağaç resimleri nakşedilmiş dört ipek seccade, altınlı ve murassa bir eyer, murassa bir iğne ile süslenmiş ve

²⁶⁷ Yâni o zaman gayrimüslimlere mahsûs olan serpuşu çıkarıp şahadet parmaklarını kaldırırlardı (Mütercim).

²⁶⁸ Bizim memlekette hiçbir vakit Öküzü boynuzlanyle yemezler. Hatta midesi geniş olmak bakımından medeniyetimizin hiçbir derecesinde Avrupalıları geçmemsizdir. Bunun ash, getirilen danaların, sığırların, öküzlerin başlan ve ayaklan da —bittabi temizlendikten sonra— pişirilirdi demek, olacaktır. Mütercim.

balıkçıl kuşunun siyah tüylerinden yapılmış bir sorguç, incili ve elmaslı üzengiler, birçok ipekli kumaş topları, dört top sırmalı kumaş, altın üzerine kondurulmuş inciler, vergi olmak üzere 4.000 kurona altını getirdiler.

Gece ateşle yapılan oyunlar arasında halkın üzerine —kuyruklarına meş'aleler, fişekler, bağlanmış— ayılar, köpekler, tilkiler ²⁶⁹ bırakılarak bu yeni çıkmış oyuncuların ahâlîye saldığı büyük korku büyükler için eğlence oldu. Bu esnada şâirler şehzadenin sünnet düğünü için tanzim etmiş oldukları şiirleri sadrâzamın huzurunda inşâd ettiler.

Afrika zencilerine mahsûs oyunlar, yahudî komedileri bu günün eğlencelerini gece yarısına kadar uzattı. Hazîran'ın 8'inde zât-ı şâhâne yeniçeri zabitlerine ziyafet verdi. Herbiri 72 kişilik birçok sofralar tertîb olunmuştu. Sadrâzam ve yeniçeri ağası yemekte bulunarak, cebeciler hizmet ettiler. Pâdişâh'm solakları, peykleri, tirendazları, baltacıları, ok atma maharetinde birbirleriyle rekabet ederek mızrakla zırh ve miğfer delmek sportif yarışmaları yaptılar.

Avusturya elçisi düğünde hazır bulunmak üzere bütün maiyyeti mevcûduyle kendisi için hazırlanmış olan yere geldi. 9 Hazîrân'da ulemâ, müftî, kazaskerler, nâibler, müderrisler, hocalar, şeyhler,, imamlar düzenlenen 70 sofralık ziyafete davet edildiler. Kısa zaman önce Edirne sarayından çırağ edilerek sipahi yazılmış birçok hassa hademesi, Sultan III. Murâd'm elini öpmek için geldiler. Zât-ı şahaneye mahsûs yerin karşısında iki kule yapılmıştı: Kırmızı ve san bayraklarla süslenen büyük kule bir Müslüman kulesini temsil ediyordu. Üzerinde kırmızı ve mâvî haç resimleri olan ikincisi tabiatıyla Hıristiyan kulesi idi. Her iki taraftan şiddetli bir top ateşi açıldıktan sonra, birincisinin hendeğinde mevzilenmiş olan asker toplanyle ikincisinin duvarları üzerine hücum ettiler. İkinci kulenin dört duvarı yıkıldıktan sonra, elçileri hazır bulunan Hıristiyan hükümetlerine ince bir telmih olmak üzere, dört domuz çıktığı görüldü. Bu ma'rifetli eğlencenin kıymetini artırmak için, împara-tor elçisinin sarayından getirilmiş olan bir beşinci domuzun üç arslana parçalatılması gerekeceği düşünüldü.

Diğer mahallerde Yahudiler, Zenciler «Matezina» denilen kaba rakslarla kadîm Pirus zamanından kalma olmak üzere, «Moreska» denilen raksları icra ettiler.

Temmuzdun 10'unda İmparatorun elçisi zât-ı şahaneye tamamı 40.000 duka kıymetinde üç gerdanlık ile, diğer beş parça elmas, gayet güzel

²⁶⁹ Bu »emlerde yapılmış san'ath «eyler. Mütercim.

iki madalyondan tertîb edilmiş hediyelerini takdim etmek istedi. Ancak Venedik elçisinin kendisine tekaddüm ettirilmiş, olduğunu ve 8.000 duka kıymetindeki mücevherat ve elbisesini o gün arz edeceğini Öğrenmesi üzerine, hediyelerini düğün sonrasına te'hir etti ve o zaman huzûr-ı pâdi-şâhiye kabul edildi.

Hazîran'ın II'i ki sipahilere mükellef bir ziyâfet-i şâhâne verildiği gündür— muhtelif esnafın debdebeli alay gösterişleri başladı. Bunlar 21 gün zarfında birbirini müteâkib huzûr-ı şahaneden geçerek mûtâd olan tebrik edici lâfızlarla Pâdişah'ın her veçhile mes'ûdiyete nail olması temennilerini yerine getirdiler ve her sınıf kendi san'atının bir numunesini takdim etti. Sultân Murâd dahî karşılık olarak herbirine yeni kesilmiş birkaç avuç sikke îtâ ettirdi ²⁷⁰. Muhtelif esnaf, alâyiş hususunda birbiriyle rekabet ettiler. Her biri bir tarîkate mensup olan hey*et-i ihvân-ı dervîşân (anî dervişleri kadrosu) Pâdişâh'a tebriklerini arz-et-tikleri zaman muallim-i sultanî bir duâ okuyarak, bu merasime de binlerce defa tekrar olunan «Âmin» sadâlarıyla son verildi.

Kadınlar için ayakkabı ve baş kisvesi yapan esnaf ilk olarak alay göstermişti. İhtimâl ki bu düzenleme, sultânlar için bir hürmet eseri olmak üzere yapıldı. Bu iki esnaf birçok renkte sırmalı ve kılabdânlı kumaşlardan ma'mûl bayrak ve baldekenler ²⁷¹ açmış idiler. Sultân Murâd'a «ırma işlemeli meşinden ma'mûl büyük bir ayakkabı içinde gül yanaklı ve sıрма elbiseli genç bir şâkird (çırak) takdim ettiler. Bunların yanında karagözcüler, kuklacılar, Alman ve İspanyol askeri kıyafetine girmiş Yahudiler vardı.

Gece Avrupalılar'ca Fisagor'un îcâdı olmak üzere tanınan ve Müslümanlar'ca «Süleyman'ın Mührü» diye isimlendirilen şekilde birçok kandillerden yapılmış olan âveng (demet) yakıldı.

Hazîran'ın 12'sinde pamuk ipliği bükücüleri pamuktan yapılmış arslanlar ve deniz canavarları ve topuzlar getirdiler. 13'ünde haffâflar (kavafılar) ve saraçlara bir ziyafet çekildi. Haffâflar pâdişâhın mevkii karşısında ellerinde bayraklarla kaplanmış piramîd şeklinde salkımlar olduğu halde geçtiler. Bu salkımlardan birinin üzerinde de (Hz.) Süleyman'ın mührü bulunuyordu. Zât-ı şahaneye meşinden büyük bir kundura ve san pabuçlar takdim ettiler. Saraçlar altı tekerlekle giden seyyar bir işyeri götürüyorlardı,

²⁷⁰ Su'tân Murâd, esnafın kendisine takdim ettiği san'at numunelerine mukabil, kendisine mahsûs olan sikke darbi san'atının numunesi olmak üzere çil para dağıtıyordu. Mütercim.

²⁷¹ Bağdadın Orta Çağ'da ismi «Baldaka» olduğundan, bu isim ondan gelir. (BaldaJken: Bağd&d kumasından ma'mûl sayeb&n ve genel olarak sayebân.)

ki bunun içinde birçok şahıs saraçlığa müteallik her türlü işi yapıyorlardı. Kaftancılar kırmızı ve sarı bir bayrak altında geçtiler. İpek kumaşçıları da öylece alay gösterdiler. İpekten ma'mûl elbise giymiş 100 delikanlıdan mürekkebe bir kafilenin ortasında ve bir arabanın içinde bulunan bir genç —ustasının başını bu san'at için kullanılan mermer gibi istîmâl ederek— kumaş katlıyordu.

Gece Kapdân Kılıç Alî Paşa bir havaî fişek attırdı ki, (havada) gösterdiği yanar gemi, kule, kale, fil resimlerinin güzelliği ve çeşitliliği evvelki gecelerde atılanların hepsini geçti. Bugün de hokkabazlar, canbaz-lar evvelki günler gibi halkı eğlendirmek için kendilerine düşen hisseyi yerine getirdiler.

r.14 Hazîran'da sipahiler yarış yaptılar. Sokollu'dan dul kalan Sul-tân'ın 900 kadar Hıristiyan kölesi, Pirus raksları arasında Aya~Yorgi*nin ejderle kavgasını temsil ettiler. İki kadirga Atmeydanı'nda —denizde imişler gibi— birbirine rampa ettiler zabtolunan gemi —arkasındaki bayrak tozlar içinde süründüğü halde— muzafferâne bir edayla çekilip götürüldü. Sokollu zevcesi sultânın müezzinleri, husûsî bir oyun yaptılar. Zillerin, rebâbların, kemanların ahengi arasında bir İtalyan cellâdı Qupi-don'u (Romalılar'ın Aşk ilâhı) sembolize eden bir çocuğun yanına geldi, evvelâ yaltaklanarak, sonra zor ile yakalamak istedi. Lâkin Diana Mâ-bedi'nin perisi yâni Amazon gibi elinde harbe bulunan bir genç kız cür*-etkâr saldırganı durdurarak çocuğu kurtardı.

Hazîran'ın 15'inde sırma ve kılabdân telcileri ile şekerciler Pâdişâh'a bağılıklarını arzetmeğe geldiler. Sipâhî ve silâhdâr bölükleri birbirinin üzerine hücum ettikten sonra ayrılıp, bir direğin üzerine konulmuş altın dan mamul bir elmaya okla nişan tâlimi yaptılar. Bunlardan bir takımı altın kakmalı Rum silâhlanyle müsellâh oldukları halde binicilik gösterileri yaptılar. 16 Hazîran'da muhtelif tarîkatlerin dervişleri huzûr-ı şahaneye geldiler. Yol güzergâhında bâzıları vecde gelerek buldukları yerde «Allah!» ve «Hû!» sadâlarıyla dönerler (semâ* ederler), ve bunda hayret ve haşyet verecek derecede süYat gösterirlerdi. Bir kısmı ağızlarına ateşte kıpkırmızı hâle gelmiş demirler alırlardı. Bir kısmı da, bıçak yutar, buna benzer şeyler yaparlardı, öyle ki, bu garîb kafilenin geçtiği sokaklara bakan pencerelerde oturmuş kadınlar, bu dehşet verici manzaraları gördükçe korkar veyâhud dikkat kesilmekten kendilerini alamazlardı. Bir derviş yılanlarla dolu bir fiçinin içine —tam bir sükûnet göstererek— girdi, bir diğeri göğsüne ancak sekiz kişinin kaldırabileceği ağırlıkta bir taş

koydurarak, bunu göğsü üzerinde parça parça etti. Bir üçüncüsü yere saplanmış bıçakların, kılıç demirlerinin üzerinden hayâtını tehlikeye koyarak atladı. Gece bir Rum papasının yaptığı, orman ve servi ağaçları dikilmiş Ur bahçeyi resmeden ışık oyunu yapıldı.

17 Hazîran'da ibrişim ve iplik bükenler, kaytan imâl edenler —acâib şekilli takyeler, külahlarla— Atmeydanı'na geldiler. Sanattan için gereken her türlü edevat kendilerini tâkîb etmekte olan börekçiler, şerbetçiler giderken börek yapar, halka türlü renklerde şerbet dağıtırlardı. Çulhalar pâdişâha en ince mensucatlarını, debbağlar üzeri sırmalı meşinden yapılmış sofrâ örtüleri ve meşinden dikişsiz olarak yapılmış somaklar (Somak veya sumak: Su içecek kap. Müt.) takdim ettiler. 18 Hazîran'da Rumeli beglerbeği düğüncü sıfatıyla büyük bir ziyafete davet olundu. Yemişçiler, iplikçiler, peştemalcılar ve onları müteâkib —sırma urbaî 300 gençle beraber— kuyumcular huzûr-ı şahanede alay gösterdiler. 19'unda gâşiyeciler ve şem'a-kârân (mumcular) göründüler ve letâfetleriyle meşhur olan san'at mahsûllerinden takdim ettiler.

Kapdân Paşa ile donanma kuvvetlerinden ziyafet için tahsis edilen 30 Hazîran'da çömlükçilerle halıcı alay gösterdi. Bunların ardından sıra sıra kırmızı, sarı, beyaz renklerde dörder köşeli şekiller bulunan bayraklarıyla Beyoğlu ve Galata Rumları geçti. İkişer ikişer gitmekte olan 100 Rum, çubuklu kırmızı ceket giyinmiş; başlarına Frigya külahı, ayaklarına çingirak takmış; ellerine yalın silâh demirleri almış idiler. Bir Rum düğünü ayrı bir alay teşkil ediyordu: 30 Rum delikanlısı sırmalı urbalar, inci ve kıymetli taşlarla müzeyyen kadife baratalar (?) giymiştiler; diğer 30'u da kız kıyafetine girmiş, oldukları halde —altında gelinle güvey bulunan— bir sâyebânın Önünden gidiyor, arkadan da yine kız kıyafetinde birçok delikanlı geliyordu. Evvelce zikrettiğimiz 100 Rum îs-kenderiyye'nin kadîm şehvetli rakslarına başladılar ki, Mars papasları'nın ayyâşâne âdetlerini temsil ediyordu. Gelin-Güvey alayı «Romaika» denilen edîbâne raksı icra etti. Müteakiben cebeciler, yâni silâh yapanlar ve silâh temizleyiciler geldiler. Bunlardan yüz kişi yaldızlı eski zırhlar giymiş idiler. Mücellidler, renkli kâğıdçılar kâğıddan bayraklarıyla, rengârenk kâğıd urbacı 130 genç ile onları tâkîb ettiler. Bunların seyyar bir dükkânı vardı ki, alt katında bir çocuk kâğıd hazırlıyor, üst katında üç çocuk Kur'ân(-ı Kerîm) okuyordu. Yorgancılar sırmalı elbise giymiş, sırmalı yataklar içinde üzerlerine sırmalı yorgan almış 100 genç götürüyorlardı. Aynacıların, cam üzerine resim yapanların beraber bulun-durdukları 150 delikanlının elbiseleri ayna parçalarıyla kaplı

olduğundan hazır bulunanların üzerine güneşin yakıcı şualarını aksettirmekteydiler. Yirmibir gün süren bu merasimler tarakçılar'la sona erdi. Daha yüksek sanâyî sahiplerinin aîaylan da bundan sonra 17 gün devam etti,

Temmuz'un 7'sinde Şehzade Sultân Mehmed'i Atmeydanı sarayında vezîr Cerrah Paşa sünnet etti. Cerrah tarafından alman küçük deri parçası, bir altın tepsi içinde Sultân Mehmed'in validesi Hasekî Sultân'a ve kanlı ustura Sultân Murâd'm validesi sultâna gönderildi. Altın ve gümüş para dağıtılması ve bin altın ödül ile bir at yansı yapılması ²⁷² bugünün parlaklığını artırdı. Cerrah Mehmed Paşa ameliyesi için 8.000 duka kadar âtiyye olarak mükâfat gördü ²⁷³. Temmuz'un 8'inde düğünde yapılan enteresan şeyler arasında, terbiye edilmiş bir zürâfa ve bir fil na-zar-ı dikkati çekti. Sünnetten oniki gün sonra yeniçeri ve sipahiler arasında birkaç sarhoş ile bir aşüfte yüzünden gürültü çıktı. Maiyyetinde-ki yeniçerilerin kuvvetiyle sipahilerden bâzıların te'dîb etmek istemiş ve içlerinden birini öldürmüş olan subaşı, sipahiler tarafından tartaklanarak, elleri ayakları bağli olduğu halde Atmeydanı'nda ve pâdişâh huzurunda sürüklendi. Yeniçeriler, sipahiler birbirlerini küfür ve hakarete boğdular. Sadrâzam, yeniçeri ağası, Rumeli beğlerbeği tartışmayı güçlkle bastırabildiler ²⁷⁴.

Pâdişâh'ın hazînedeki darlığı bahane ederek sünnet düğününde verilmesi mûtâd olan atıyyeyi vermemesi, yeniçerilerin kızgınlığını artırdı. Yeniçeriler bu darlık sözüne inanmadılar. Çünkü atıyye dağıtılmasına müsâade edilmemesinden birkaç gün evvel seffihâne masraflar etmişti. Yalnız, düğün esnasında Atmeydanı bekleme mevkilerini işgal eden yeniçeriler adam başına bir kese akçe alıp zabitlerine de hiî'atler ihsan edildi. Gürültünün ertesi günü, —ki 19 Temmuz'dur— sultânlar kapalı tahtırevanlarla Atmeydanı sarayından Saray-ı Hümayûna döndüler. Ertesi gün de saray hademesi döndü. 20 Temmuz'da Hünkâr, çavuşlara geçit resmi yaptmp umûmî alkışlar arasında bunlara ruhsat verdi. Ertesi gün bu

²⁷² Katedilecek mesafe Çatalca köyünden Edime-kapısı'na kadardı.

²⁷³ «Beş yüz sikke-i şerif ve zer-i safî. Lâkin mâlbrik ve otuz aded akmise-I serâser-i mütenevvl'a virildi.» Selanik! s. 167. Pâdişâh 10.000 altın, Vftli-de-Sultân dahi 3.000 altın, bir çok esvâb verdi. PeçevTden telhis, c. 2, s. 72. (Mütercim.)

²⁷⁴ «Bölük halkından birkaç delikanlı odalarda işret ve sefahat meclisi kurarlar. Şehir subaşısı «Tengri-bllmez Ahmed Çavuş» yeniçeri ve ases ta-kımıyle odaları basar. Fitne çıkar, Ahmed Çavuş ÖMürülUr. Yeniçeri ağası Ferhad fitneye son vermeğe geldiği sırada kavga büyür, iki sipahi katledilir. Mehter-hane Üzerindeki, kasrından temaşa eden sadrazam Sinan Pasa Ferhad Paşa'ya: «Bre kara kdpek, neye geldin ?!ki kana sebep oldun» der, ve padişaha keyfiyeti arz ederek yerine mîr-l alem Frenk Yûsuf Pasa tâyin olunur. Sinan ve Ferhâd Paşaların birbirine düşmanlıklarını bu olaydan barlar.* îS*©«vI'den telhis, s. 73. (Mütercim)

merasim asâyîş ve intizâmı muhafaza etmek ve meydanı sulamakla vazifelendirilmiş olan sakalar hakkında da aynı muamele icra edildi. Pâdişâh, Saray-ı Hümâyûn'dan çıktığının elliikinci günü (22 Temmuz)1, sabahleyin şehzâdesiyle birlikte sarayına geldi. Bu geliş, tantana-sızdı. Zîrâ mûtâd merasimlerin —aralandaki intizamsızlık yeni yatış-tınlmış olan— sipâhî ve yeniçeri arasında nizamsızlık çıkmasından kor-kuldu. Bir şehzadenin doğduktan iki gün sonra vefatıyla bir yangın —bundan evvelkilerin hepsinden daha parlak olan ve bundan sonrakilerle de mukayesesi kaabil olmayan— bu düğünün sonunda, safâsını bozdular²⁷⁵. Bu yangın, sipahi ve yeniçeriler arasında vuku bulmuş ve bütün devleti meşgul etmiş olan öteki manevî yangına kötü bir manevî işaret sayıldı.

Bu düğün hakkında biraz tafsilât verişimiz, birkaç sene müddetle Sultân Murad'ın bütün düşünce ve konuşmaları buna hasredilmiş olmasından ve Avrupa hükümetlerinin o zamanlar henüz korkmakta bulunduğu Devlet'in durumuna ve özellikle elbise bakımından ne türlü tekel-lüfât ve tezyinat ihtiyar olunduğuna ve Devlet büyüklerinin dâirelerinde birçok delikanlının refâhiyyet ve servet içinde beslenilmesinin şeref sayıldığına, halkın neden hoşlanıp ne ile eğlendiğine, san'at ve hırfet erbabının resm-i geçitlerinde gösterdiğimiz veçhile, sanâyiin sınıflar arasında nasıl taksim edildiğine dâir târihi aydınlatacak malûmat vermesinden dolayıdır²⁷⁶.

²⁷⁵ Ali ve Selftnlkl'nrt ifâdesine göre düğün ellübes «Ön devam eder. (Selft-nlkl, düğünü pek hos bulmaz. Kendinden önceki padişah, düğünlerde bizzat toplantı tertipleyerek Kur'an-i Kerim tefsir ettirir ve «lemaya mübâhase (ilmi sohbetler) ettirirken, bu defa buna benzer durumlar görülmediğini; Hoca Sa'deâdlı, mttfl Malûl-iade, Bostan-zâde. Çivi-zft-de, Molla İvaz, Şeyh Efendi yer kavgasına 4>#*tlklerlnden, düğünde safa?~! hatır («önül hoşluğu) bulunuuüüfcnl ^^frfer ». 1«8. Mütercim.)

²⁷⁶ Sünnet düğününün tariflerine dâir ismi bilinmeyen bir müellif tarafından yazılan eserde (bu eserin bendeki nüshası Osman Paşa'mn Kafkas memleketindeki seferi târihiyle birlikte cildlenmiştir), İstanbul esnafı —gerek alay gösterdikleri târihlerde, gerek esnafın sayıları bakımından Levanklo'ya mu~ vâfik olmamak tiBere— kendilerini şu şekilde göstermişlerdir:

1) Takıyveciyân (Hammer'in Fransızca'sında kadın tak-yecileri olmak üzere tercüme olunmuştur), 2) Hıyâtân (Terziler), 3) Sakayân; 4) Tabbâhân (Aşçılar), 5) Çizmeciyân 6) Mestciyân, 7) Serbâzân ve Canbâzân, 8) Panbihciyân (Hallaçlar), 9) Âbginekârân (Camcılar), 10) Simkeşân, 11) Halvâ-ıyyân, 12) Tasbâzân (Soytarılar), 13) Bahâr-fürüşân, 14) Mey-veciyân, 15) Hatîbân, 16) imâmân, 17) Gazâzân, 18) Serrâcân, 19) Culâhân (Çulhacılar); 20) İpekciyân (İpekçiler), 21) Ez-hâr-fürüşân, 22) Riştekarân (İplikçiler) 23) Peştemâlbâzân, 24) Bezâzistân-ı atik esnafı, 25) Muýtâbân, 26) Buryâbâzân (Hasırçılar), 27) Galata esnafı, 28) Kilidciyân, 29) Mühreci-yân, 30) Yorgancıyân, 31) Şânefürüşân (Tarakçılar), 32) Âyi-nesâzân, 33) Tîrkârân (Okçular), 34) Afi girân (Yılan tutucular), 35) Çini-fürüşân (iznik çini işi satanlar), 36) Buhûr-kârân, 37) Boyacıyân, 38) Nîzekârân, 39) Kaftancıyân, 40) Çak-şırıyân, 41) Semerciyân, 42) Sandukkârân (Sandıkçılar), 43) Sâatciyân, 44) Şamdânkârân, 45) Sayyâdân mâhî (Balıkçılar), 46) Kürekciyân (Sandal ve kayık kürekçileri), 47) Üikciyân, 48) Galafatciyân, 49) Kemânkârân, 50) Ketânfürüşân, 51) Et-mekciyân, 52) Bisterciyân (Döşekçiler), 53) Dellâlân, 54) Şem'-kârân (Balmumcuları), 55) Şekerfürüşân, 56) Attârân, 57) Mısır Çarşısı esnafı, 58) İğneciyan, 59) Keçeciyan, 60) Meyve-fürüşân, 61) Destmâlfürüşân, 62) Abâ-fürüşân, 63) Binâyân (Bina yapıcıları), 64) Debbâğân, 65) Bıçakciyan, 66) Rikâb-kârân, 67) Gâşiye-dûzân (Gâşiye dikiciler), 68) Hayme-dûzân (çadırçılar), 69) Bugâşiyan (Bugasi denilen kumaş satanlar), 70) Na'lbandân, 71) Süpürgeciyan, 72) Bezâzistân-ı cedid esnafı, 73) Bozacıyan, 74) Destâkârân (Sarıncılar), 75) Dellâ-kân, 76) Keştigîrân (Pehlivanlar), 77) Hokkabâzân, 78) Ka-ırcıyan, 79)

Yine bu sene içinde saray, iki köşk inşâsiyle süslendi: Zât-ı şahane bunların birincisini has bahçeler içinde ve beş kere dokuz gün içinde yaptırdı. Zîrâ Fisagorcular'a göre «beş» sayısı nasıl makbul sayılırsa, Tatarlar da «dokuz» sayısını kutlu sayarlar. Sinan Paşa da deniz kenarında ikinci köşkü yaptı ki, uzun zaman Sinan Paşa Köşkü nâmıyla meşhur olmuştur.

Velliahd'in Manisa'ya Hareketi

Velliahd *—İbrahim'in şerlati mucibince— bulûğ çağı olan onaltı yaşına geldiğinden, kendisine bir harem dâiresi, muhafızlar, hizmetçiler tâyîn olunduğu gibi, Sultân Murad'ın cülusundan evvel bulunduğu Manisa sancağı da verildi. Genç Şehzade, hükümlük nişanı (sancak-beğ-liği alâmeti) olmak üzere sadrâzamın elinden alem ve tabi almak suretiyle tevcih resminin icrasından sonra, husûsî maiyyetini teşkil eden 1.000 süvârî ve piyade ile Manisa'ya gitti (28 Aralık 1583 - 23 Zilhicce 991). Pâdişâh, oğluna Nevâlî'yi hoca tâyîn etti ki, bu memuriyette selefleri olan Ca'fer, Haydar, Azmî gibi, bu da eserleriyle tanınmış değildir²⁷⁷. Sadrâzam Siyâvuş, vedalaşma sırasında Şehzâde'ye pâdişâhlara lâzım olan faziletler hakkında akıllıca nasihatler verdi. Lâkin sadrâzamın güzel nasihatleri pek az te'sir ederek genç şehzade hükümetinin icrââtına —hattâ Manisa'ya varmadan— sarayının baş-memuruyla mâbeyncisinin boyunlarını vurdurmakla başladı. Şehzade gitmeden önce babasına bir câriye takdim etmişti: Murâd, oğlunun

Na'lcacıyân, 80) Kellepüşkârân (Kellepüş denilen baş kisvesini yapanlar), 81) Arakçîn-dûzân, 82) Kavukçı-yân, 83) Kutuciyân, 84) Sabun-ı miskî kârân (Misk sabunu yapanlar), 85) Çiftciyân (Ziraatçiler), 86) Hadâdân (Demirciler), 87) Basmacıyân, 88) Gırbâlkârân (Kalburcular), 89) Şerbetciyân, 90) Bat-bazâriyân, 91) Yelpâzekârân, 92) Sahtî-yân-fürûşân, 93) Paşmak-bâzân, 94) Ahenk-i köhne fürûşân (Eski demir satıcıları), 95) Câmeşüşân, 96) Kazgancıyân, 97) Delv-fürûşân (Kovacılar), 98) Nâtrân, 99) Tabbâhân, 100) Muhtesibân, 101) Sebzefürûşân, 102) Kartaskârân, 103) Kun-dakkârân, 104) Paluzeciyan, 105) Kasaban, 106) Zırhkârân, 107) Kebgebbârân (Keklik satıcıları), 108) Mıkrâskârân, 109) Likâm-kârân (?) (Dizgin yapanlar), 110) Kildkârân, 111) Rismânkârân, 112) Canbâzân-ı resen, 113) Tâsîbâzân (Hokkabazlar), 114) Rakkaasân, 115) Destçüb-bâzân (bastoncular), 116) Tışekârân, 117) Devât-kârân, 118) Mürgbâzân, 119) Hamâmî-yân, 120) Sankciyân, 121) Sağızciyân (Sahtiyan imâl edenler), 122) Ganem-cülbân, 123) Turşıcıyân, 124) Basmacıyân-ı halkârî, 125) Nakl fürûşân (Nakl denilen şeker satıcıları), 126) Tut-fürûşân, 127) Müezzînân, 128) Miyân^-bend-(kuşak) kârân; 129) Kebabciyân, 130) Kemhâbâzân (Kemha: Bir nevi kumaş), 131) Kerpiçkârân, 133) Arabacıyâh, 134) Hamâîân, 135) Mâkiyân fürûşân, 136) Kahve fürûşân, 137) Sepedkârân, 138) Hakkâkân, 139) Kireçciyân, 140) Horâsancıyân, 141) Sarrafân, 142) Dik-kârân (Çömlekçiler), 143) Mürekkebciyân (Mürekkebeci; yazı mürekkebi), 144) Na'lin-kârân, 145) Kalem-kârân, 146) Bahâr-fürûşân-ı Mısır, 147) Bâzergânân-ı Brussa, 148) Bâzergânân-ı Arabiyân.

²⁷⁷ Atâî'de Ca'fer, Haydar, Azmî tercüme-i hallerine batınız. Az-mî'nin oğlu —ki Azmî-zâde Hâletî ismiyle mâruftur— 26 Şâ-bân 1031 (6 Temmuz 1622) târihinde vefat etmiştir. Dörtbin cildi ihtiva eden bir kütüphanesi kalmıştır, tbnü Melek'in MenâVına, ibnü Husrev'in Dürer-i Gurer'ine haşiyeleri, Mug-nî'l-Lebîb'e şerh, Hidâye ve Miftâh şerhi'ne ilâve ve diğr eserler yazmıştır. Atâî'de tercüme-i hâli, nu: 945. (Bursalı M. Tâhir Efendi'nin Osmanlı Müverrihleri'nde (c. 2, s. 24):

Etdi Azmî-zâde Firdevsî mekân Rûh-ı pâkine dembedem rahmet» mısralarının gösterdiği 1040 (1630) târihinin ölümüne târih düşürüldüğü kaydedilmektedir. Hazırlayan)

hediyelerini ne derecelerde takdir ettiğini bildirmek için bu cariyei hemen hâmile bıraktı; ondan bir kızı oldu. İstanbul'da Pâdişâh'ın ve Manisa'da veliahdin haremeleri bu sırada ve hepsi de aynı zamanda erkek çocuk doğurdular: Mehmed'in oğlu Selîm²⁷⁸, Murad'ın oğulları Süleyman ve Cihangir²⁷⁹ diye isimlendirildi. Murad'ın şehzadelerin doğumuyla hâsıl olan sevinci az bir müddet sonra hemşiresi Esmâ'nın vefâtıyla gölgelendi. Sokollu'dan sonra Budin beğlerbeği Alî Paşa'ya varmış olan Esmâ Sultân doğum esnasında vefat etti (5 Ağustos - 8 Şa'bân). Elli gün sonra da çocuk vefat ederek Byüb'de Sokollu'nun yanına defn olundu²⁸⁰. Vezîr Alî Paşa Budin'e iadesini istirham etti. Çok geçmeksizin o da vefat edip²⁸¹ yerine Sinan Paşa tâyin edildi. İşte Alî Paşa'nın birinci hanımının bedduası yerini bulmuştu.

İbrahim Paşanın Mısır Valiliği

Yeni sadrâzam Osman Paşa, Pâdişâh'ın emniyet ve teveccühünü son olarak Mısır valiliğine tâyin olunan İbrahim ve Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'larla paylaşmıştı. Mehmed Paşa bir hatt-ı şerîf mucibince Pâdişâhın dahilî dâiresine girmek imtiyazına mazhar olmuştu, ki bu imtiyaz Şemsî Paşa'nın vefatından beri kimseye verilmemiştir²⁸². Murad'ın cülusundan beri Mısır, Hadım Mesîh Paşa idaresinde idi; Mesîh'in zulmü o derecedeydi ki, altı sene zarfında cellâd elinde binden ziyâde adam öldürmüştür²⁸³.

²⁷⁸ «A Mahometo figlio del Sultano un figlio nasduto, ene ebfoe il nome Selim; allegrezze fatte.» Şubat 1583.

²⁷⁹ «Due figlio maschi nati al Sr. Soulelman et Gilhanquir.»

²⁸⁰ «993 Receb'l evâîunnda Eski Saray'da küçük şehzade Süleyman, birkaç gün sonra da onunla birlikte dünyâya gelen Şehzade Cihangir ve İki yasından ziyâdece bir sultan (kız) vefat etti. Şa'bân'ın sekizinde Esmâ-Hân bir çocuk doğurmuştu. Şa'bân'ın onunda İrtihal etti. Bunların cümlesi Ayasofya'da H. Selim türbesine defn olundular. Esmâ Sultân'ın doğurduğu Mahmûd nâmındaki çocuk — kardeşleri Eyüp'de Sokollu'nun yanında olduğu için— oraya gömüldü.» Selânlk, s. 191 (Mütercim).

²⁸¹ Peçevl'ye nazaran (varak: 172), Ali Paşa'nın vefatı zevcesinin çocuğunun vefatından birkaç ay sonra vuku bulmuştur.

²⁸² Selânlk U Semsî Paşa'nın vefatını 988 (1580)'de gösterir. (Rûmlt beg-lerbegi Mehmed Pasa evahir-i Şevval'da zuhur İden bir hatt-ı hümayun mucibince Şemsî Paşa gibi şikârda pâdçîhün rtkîbında bultınmafta v» başlı bacına arz'a girmefe m'2ün oldu.» (Selânlk, s. 185); «dahili dftl-reilne girmek» bundan ttAmttlr. Mütercim).

²⁸³ Mehmed bin Yûsuf'un Mısır Valileri Târîhi (varak: 78), Sü-heylî (varak: 57), el-Minhu'r-Rahmânîyye (varak: 60), Nüz-het'ün-Nâzîrîn (varak: 61); el-Minhu'r-Rahmâtüyye müellifi Mahmûd İbnü Ebî's-Sürür III. Murad saltanatı başlarında Mısır meşâyihinin en meşhurlarından olan Bekrî ailesi hakkında garîb bilgiler veriyor. Bu aileden gelen biri, kızının —Mısır'ın Cumhuriyet (Fransız) askeri tarafından işgali sırasında— birçok Fransızlarla yaşadığı aşk maceralarından dolayı meşhurdur. Fransızlar'ın dönüşünde bu bedbaht kız Kaahire'de kalmış olduğundan, ebeveyninin müsamahasına ve kendisinin asaletine mağrur olmasının kurbânı olarak, Kaahire'nin tahliyesinden birkaç gün sonra iki amcası tarafından boğulmuştur. Yeğenlerinin katlini takiben, bu iki amcanın — intikam teşebbüslerinin mes'ûd neticesini haber vermek üzere— ben de hazır olduğum halde Avusturya general konsolosu Rozet-ti'yi ziyaretlerini hiç unutamıyacağım. «Denon» isminde bir yazar bu hâdiseden küçük bir hikâye

Mesih'e, emsali nâdir bir mürtekib olan hazîne-dâr Hasan Paşa halef oldu. Hasan Paşa'nın harâb oluşu sebeplerini muazzam servetinde aramalıdır, Kaahire tersanesini camie çevirmek tasavvurunda olmasından dolayı doğan şikâyetlerde değil; bu şikâyetler ancak azline bahane olmuştur. Hasan Paşa, İstanbul'a çağrılarak bostancı-başı ma'rifetiyle Yedikule hapisanesine konuldu ki, o gön sadrâzam, bütün vezirlerle beraber Valide Sultân Câmii'nin temelini atıyordu²⁸⁴.

Sultân Murâd'ın gözde adamı olan îbrâhîm Paşa, evvelki iki vâlînin açtığı yaralara merhem vurmağa memur oldu. Eski adaşı olan Süleyman'ın nedimi gibi, Mısır'ın tanzimine tâyîn olunduğundan, o da —onun gibi — Devlet'in en büyük mesnedine ulaşmak ümîdindeydi. Kaahire'ye vardığında para ve kıymetli taşlar tedârikinden başka birşey düşünmeyerek, Hasan Paşa'nın gizli hazînelerini aramağa başladı ve bulmağa muvaffak oldu. Lâkin Mukattam Dağı'nda ve Kızıldeniz sahilindeki Züm-rüd Tepeleri kuyularında bulunduğu zannedilen hazîneleri bulmakta aynı derecede muvaffak olamadı. 18 ay bu şekilde araştırmalarla vakit geçirdikten sonra Pâdişâh'tan, Suriye yoluyla İstanbul'a gelmek ve geçerken Dürzî âsileri beği Ma'n-oğlu'nu te'dîb etmek üzere emir aldı. Hükümetin (Mısır hükümeti) idaresini defterdar Sinan'a bıraktı. Lâkin gidişinden evvel 400.000 altından ibaret olan senelik vergiyi 600.000'e çıkardı- Ondan sonra —Sayda (Sidon)'dan Akkâ (Ptolemais) 'ya kadar mahallerin sahibi kesilmiş olan Ma'n-oğlu'nu itaat ettirecek— 20.000 kişiyle Suriye'ye doğru yola çıktı²⁸⁵.

Dürzî Âsilerinin Tedibi

Şimdiki adlan Fatımî halîfesi Hâkim Bi-Emrillah'a mensup bir şeyhin isminden gelen Dürziler «Mârid» yâhud «Mardaitt denilen ve dağlarda oturan eski ve cengâver bir kavmin neslindendirler ki, evvelâ Hazar Denizi'nin kuzeyindeki memleketlerde buldukları halde sonraları Rûm İmparatorları tarafından Suriye'ye ve Mezopotamya'ya nakledilmişlerdir²⁸⁶.

çıkarmıştır.

²⁸⁴ Süheyî, varak: 57. im&reti, bir de hastahftmesl olan bu camii'n İnşâsı 991 (1583) senesinde. Mınadoa'nın rivayetine göre Hasan Pasa Haleb'e vardığında yanına 40 kapıcı konularak, bunlar İstanbul'a kadar beraber gelmişlerdir.

²⁸⁵ Mınadoa —ki bizzat hazır bulunan Venedik konsolos tercümanından kıymetli vesikalar almıştır — bu seferin «tk'alarım tam bir sıhhatle beyân eder. Osmanlı menbalan ise bu bnJiuta kafi değildir.

²⁸⁶ O zaman Mardaitler Antalya civarına kadar uzanıyorlardı. Şu esere müracaat: «Constantinus Porphyrogeneta de adam. Im-perii apud Banduri.», s. 188. Kendi aslını Mardaitler'e çıkaran îbrâhîm Aglensis, (s. 156), Mardaitler'in Hristiyan Arab olduklarını yazar: «Cognatio Maraditarum ita dicta a Mahrado filio Chaplani, qui regionem Syriae

Evvelce de bu târihte zikredildiği veçhile, bu halkın ismi Mezopotamya'da Mardin; eski «Mârid» (Mârd) kalesinde yaşâmış-dır. Mâridler'in (veya Mârd'lann) torunları Gebr, Şemsî, Nusayri, Ye-zîdî gibi muhtelif ırklara ayrıldıkları halde henüz Cûdî Dağı'nın yüksek yerlerinde ikaametle ateşe, güneşe, aya, kadının tenasül uzvuna, şeytâna taparlar ²⁸⁷. Lübnan ve Mardin Mâridleri —Jd hayalci fikirleri en mânâsız efsâneleri kolayca kabul eder— XII. asırdan beri müstebidlerin en garibi olan Halîfe Hâkim Bi-Emrillâh'ı, bir ilâh olmak üzere tanırırlar. Bundan daha az hayret verici olmayan birçok akideleri vardır M, henüz kısmen gizlilik perdesiyle Örtülüdür ²⁸⁸. Dürziler iki kabileye Timânîler'-le İbnü Ma'nîler'e ayrılırlar. Birinciler Emir Şehâb ailesi idaresinde olup Emir Şehâb'ın nesli ²⁸⁹ Lübnan'da bulunan Deyrû'l-Kamer'de otururlar; ikinci kısmın mensup olduğu İbnü Ma'n hânedânîlar ise bulunduğumuz zamanda en kuvvetli idi ²⁹⁰. Yemânîyye ve Kaysiyye'den, yâni Yemenliler ile onların hasımlarından ibaret olmak üzere eskiden beri bilinen dînî ve siyâsî taksimat —ki ikinci milâdî asır başında Suriye Arab aşiretlerini birbirlerine karşı silâhlandırmıştı— o vakit Lübnan ve Bir-yetü's-Şâm saltanatım aralarında taksim etmekte olan beş Dürzi prensinin de karşılıklı düşmanlıklarına yol açmıştı. Dürziler'in en kuvvetlisi olan Sayda, Sûr, Akkâ hâkimi Ma'n-oğlu ile Sayda'nın kuzeyinde küçük bir kazaya mâlik olan Şerefeddîn «Yemen» fırkasından olup «Kralh» diye isimlendirilirdi. Kaysiyye fırkasından olup «Aklı» ²⁹¹ diye isimlen* dinlen diğer üçü: Beyrut ve Tarablus (Trablus) arasındaki mıntikanın hâkimi Kesrevân'da oturan İbnü Ma'n; hükümrânlık sahasını Lübnan'ın doğu yamaçlarından Kuilosiri sahrasına kadar uzatan

inpabita.» Ancak Mardaitler, yâhud Mardlar, daha eski bir zamanda bir Acem aşireti olarak Hazar Denizi'nin güney sahillerinde bulunurlar. Lübnan Mardaitleri'nin akınlarını durdurmak için Halîfe Ab-dülmelik Rum İmparatoru Teofanes'e bir elçi göndermiştir. Lübnan'ı 677 târihinde istilâ etmişlerdir. Kostantin bunlardan 12.000'ini 686 senesinde yerlerinden nakl etmiştir. Teofaries, s. 295, 302.

²⁸⁷ Makdonald Kineir'in Seyahatnamesi, s. 434. Journal Asiatique'-de Düpon ile Qui'ye müracaat, c. 5, s. 129 ve c. 9, s. 306. Ce-bel-i Lübnan Yezidîleri'yle Masis Dağları Yezidîleri'nin gizli i'tikadları arasında nazar-ı dikkate çarpan mutabakat, gelecek seyyahların tedkik ve i'tinâsına şayandır. Bâzi müverrihler bunların geceleri yapılan cem'iyetlerine ilk Hıristiyanların yeraltında toplantıları hakkında rivayet olunan kötülükleri is-nâd ederler. Napoli'de toprak altında mahrûfî şekilli bir âbide vardır ki, yazısının yarısı Rumca, yansı İbrânîce'dir.

²⁸⁸ Dürziler hakkındaki en iyi vesikalar Mösyö Siivestr dö Sasl'nhi onların Mukaddes kitaplarından aldığı ve Paris Encümen-i Danış'ine verdiği muhtırada tafsil eylediği vesikalardır. Jurjnal Aıtyatlfç'de dâisa yent vesikalar neşredilmiştir.

²⁸⁹ Lübnan Prensi Mîr Şehab'ı XIX. asrın başlarında 9&r Sldney Smif İn <Tî-gır> nâmındaki harb gemisiyle Suriye sularında dolaştığı sırada görmek fırsatına nail oldum.

²⁹⁰ Cebel-ı Lübnan'da İm hanedanlarla İdaresi Hammer'in zamanındadır. Ka-vtmlerln düşmanlıkları yarım asır evvel Lübnan'a dâhili İdare bakımından muhtar bir mutasarrıflık haline girmesine sebep olmuştur. (Mütercim).

²⁹¹ Cİhan-nümâ, (s. 584), «Aklı» diyor. «Dürrf emlr-I kefem FafçftnUno (Fah-reddtn) Tarihi» mütercimi Cİhandma'ya muhali! olarak Ma'n fırkasını Aklı ve bu prensin hamnjannı Kızıllı diye isimlendirir.

İbnü Firak; Lübnan ve Anti-Lübnan arasındaki güzel vadide hüküm süren, normal şartlardaki ikametgâhı Baalbek olan Alî bin Kırûs (Hırfûş) idi. Âsî kabilelerinin hasımları ve Türkler'in müttefiki olan bu üç beğ 6.000 kişi ile İb-râhîm Paşa'yı Kudüs'de karşıladılar ve ona yardımlarını arzettiler.

Dımaşk sahasında Venedik konsolosu —tercümanı Raguzah Boni ile birlikte— İbrâhîm Paşa'yı tebrike geldi. Osmanlı generali iki âsî beği, yâni Şerefeddîn ile Ma'n-oğlu'nu yanına davet etti: Birincisi icabet ederek, hürriyetini kaybetmek mükâfatım gördü; ikincisi, Şâm vâlisî Mustafa Paşa'nın daveti sebebiyle Cebel'den çıkmış olan büyük babasının îdâm edilmiş olmasından beri, Osmanlılar'm dâvetine icabet etmemeğe yeminli olduğundan bahsederek, özür diledi. İbrâhîm Paşa Manoğlu'na tabî mahalleri kılıç ve ateşle târümâr ederek seksen köyü yerle bir etti. Lâkin bir Dürzî fırkası Şâm ovasında kalmış olan Üveys Paşa'yla oğlunun üzerine ansızın hücum ederek, içlerinden beşyüz kişi öldürmüşlerdi. İbrahim Paşa, seksen gün —Ma'n'ın ikaametgâhından uzak olmayan— Antere Tepeleri'nde kaldı. Ma'n-oğlu'na Haleb valisi Alî Paşa ile Mansûr'un adamlarından Gamîda (Gumeyda?)'yı gönderdi ki, bunlar âsîyi itaat etmeğe; bu mümkün olmadığı takdirde para ve silâh ver> ineğe ikna edeceklerdi. Ma'n, kendisini kurtarmak ümidiyle Alî Paşa'ya 320 tüfek, Antere'nin en güzel ipeklerinden yirmi torba ipek, 50.000 altın verdi. Âsî'nin validesi de bizzat Osmanlı ordusuna giderek, oğlunun söylediğimiz sebepten dolayı gelemediği mazeretini tekrar etti. İbrâhîm Paşa iki Örtü alarak birini Ma'n'ın anasının üzerine attı, ötekini de kendi üzerine koydu. Bu suretle mazinin de böylece örtülmüş olduğunu anlatmak istiyordu.

Ma'n, ordugâha gelmekten ictinâb etmekte ısrar ettiğinden Gamîda ikinci defa olarak âsînin yanına gidip 50.000 altın, 480 tüfek, 110 keçi, 150 at, 150 manda, 1.000 öküz, 200 koyun daha kopardı. İbrâhîm Paşa bu mecburî hediyelerle kanaat etmiyerek Gamîda'yı yine Ma'n'a gönderip altın kakmalı iki hançer, 10 gümüş kuşak, 10 yük altın ve ipek almağa muvaffak oldu. İbrâhîm Dürzî beğinin hazînelerini boşaltdıktan sonra —ettiği yemîne mugâyîr olarak— memleketinin geri kalan kısımlarını talan etti. Ma'n'm ikaametgâhı olan Atere ve 19 köy ateşler içinde mahv oldu. 300 kişi ile sarp bir dağa sığınmış olan Antere «Mukaddemdi, yâni kumandanı, İbrahim'in vaadlerine kapılarak sığındığı yeri terk etti. Hâlbuki orada üzerine gelenlerin bütün mesaîsini neticesiz bırakabilirdi. Yanındaki 300 cesur adam, kurşun

ve kılıç darbeleri altında öldürüldü.²⁹²

Lübnan'da, bunlar olurken, Osmanlı donanmasının Sayda'ya çıkardığı 4.000 kişi bütün sahili yağma etti ve 3.000 kişiyi esîr olarak aldılar, İbrâhîm Şam'a dönerek, 12 gün orada kaldı ve Lübnan emaretini, itaat eden emirlerin en kuvvetlisi olan İbnü Harfûş'a verdi. Beyrut'ta Tarab-lus ve Beyrut mukataâlan müstelzimi İbnü Mansûr'u çağırıp iltizâm bedeli olarak Devlet hazînesine senelik 160.000 altın vermesini teklif etti, İbnü Mansûr vakit geçirmeğe çalıştı; lâkin muvaffak olamadı. Ondan daha hîlekar olan İbrâhîm, Ma'n-oğlu üzerine yapacağı bir harekette kendisine rehberlik etmesi için bir gece yansı maiyyetine az bir miktar adam alarak hanesine gelmesini tenbîh etti. İbnü Mansûr bu fırsattan istifâde ederek Beyrut'tan çıkıp İbrahim'in elinden kurtulacağını ümîd ediyordu; ancak tasavvurunu icra etmezden evvel —Şerefeddîn hakkında yapıldığı gibi— zincire vurularak, İbrahim'in İstanbul'a zafer alayıyla girişinde teşhir olunmak üzere, Şerefeddîn ile birlikte bir kadirgaya konuldu.

İbrahim Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü Ve Düğünü

İbrâhîm Paşa kendisinden bir ay evvel payitahta 400 kesilmiş bag göndermişti; fakat bunların kamilen Dürzî başı olmayıp da —düşmanın zayıyatını çoğaltmak, kendi zayıyatını azaltmak için— Osmanlı ordusundan ölen askerlerin başlarıyla ikmâl edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir, İbrâhîm, Kapdân Kılıç Alî Paşa'nın Tarablus'a götürmüş olduğu 25 kadirge ile sonbahar gündönümüne doğru İstanbul'a vâsıl oldu. Varışının ertesi günü İbrahim'in Pâdişâh'a getirdiği eşya bütün saray halkının gözü önüne konuldu ki, o zamana kadar görülmüş olan hediyeleri gölgede bırakıyordu. Sultân Süleyman'a, Mısır'dan dönüşünde İbrâhîm Paşa'mn ve Arabistan seferlerinden Sinan ve Mahmûd Paşaların getirdikleri hazîneler de bu defa gelen hediyelerle nisbet kabul etmezdi. En kıymetli olan şey, altından yapılmış murassa bir taht idi; bunun yalnız altım 80.000 duka kıymetinde olup Derviş Beğ nâmında Mısırcı bir san'atkâr ve kuyumcu Müteferrika İbrâhîm Beğ taraflarından işlenmişti; pâdişâhların hâlâ ilk cüluslarında oturdukları taht, budur. Mısır beğlerinin hediyeleri 173.300 duka idi²⁹³, İbrâhîm Paşa kendi nâmına şunları hediye ediyordu: Cildli murassa iki

²⁹² «Tagllatemi, disse, il membro, et postolo prlmo nella natura alla moglle deli' İnfame Ibrahn, a İtti poi ponetelo alla bocca, che cosi sara contento e sa.Ua della, can» atfa* Mlnadoa, «.290

²⁹³ Bu hediyeler, Mısır beftlerl nâmına değıldir; İbr&hlm Paşa'nın topladığı şeylerdendir. Mütercim.

Kur'ân, kıymetli bir surette işlenilmiş bir «Bâb-ı Kabe» perdesi, gayet güzel işlenilmiş murassa üç kılıç, üç İran hançeri ve üç îrân bıçağı, üç adet murassa siperli miğfer, bir tezyinat takımı ki, 79 parçası altından yapılmış ve 29 parçası değişik renkli kadife, 29 parça birer renkli kadife, 9 parça sırmalı kumaş, 109 parça Fransız sateni ve 109 parça şâir memleketlerin sateni, 1.000 adet kavuk imâline mahsûs muslin, iki yük âlâ ve 105 yük âdî ipek; 100 beyaz delikanlı, 17 Zencî hadım, 10 Habeşî ve 7 beyaz; 67 Arab atı, ki bunlardan ilk 9'unun eyerleri ve silâhlıkları altınla müzeyyen, örtüleri kırmızı, gâşiyeleri inci işlemeli ve diğerleri ise silâhlıkları gümüşlü, örtü ve gâşiyeleri saten ve Şâm kumaşındandı; kırmızı Örtü giydirilmiş bir küçük fil ile zürâfa ve 25 yük Dürzî tüfeği.

Bu hediyelerin toplamı iki milyon altın tahmin edilmişti.

Sultân Murâd, kızı Ayşe Sultân'ı İbrahim'le evlendirmeyi kararlaştırmıştı. Düğünü ertesi sene (1586) Mayısın 20'si ola*ak tâyin,etti. Sultanların nikâhı 100.000 altın üzerine kıyılması mûtâd iken, bu defa husûsî müsâade ile 300.000 altına çıkarıldı ²⁹⁴. Bununla beraber zıfâf, 9 Hazîrân'a kadar te'hîr olundu. Kapdân Kılıç Alî Paşa sağdıç tâyin olunarak, bu sıfatla geline 50.000 altın kıymetinde hediye verdi ²⁹⁵. Nikâh günü ²⁹⁶ Kılıç Alî Paşa ile Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'ya hiTatler verildi; defterlerden anlaşıldığı üzere devlet büyüklerine dahî 3.000 hil'at tevzî edilmiştir. Müteakiben dört gün bütün ümerâ ve başlarında yeni müftî Çivi-zâde bulunduğu halde bütün ulemâ mükellef bir ziyafete dâ-*vet edildiler. 29 Mayıs'ta, dâmâd, Atmeydam'ndaM sarayında (Sultân Sü-leymânın sadrâzamı İbrâhîm Paşa'nın ikaametgâhı) sadrâzama, beraberinde bulunan vezirlere, beğlerbeğilerine, kapdân-paşaya ziyafet çekti ²⁹⁷. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm tilâvet olundu. O gün öğleden sonra vezirler —sadrâzam önlerinde olduğu halde— gelini almak üzere Eski Saray'a gittiler; sultânlara mahsûs kırmızı atlastan bir cibinlik içinde İbrahim'in sarayına getirdiler. Alayın önünde 12'şer zira' uzunluğunda ve kıymetli taşlarla süslenmiş iki nahü vardı. Sadrâzam bir güzel at üzerinde sultânı tâkîb ediyordu. Sultân Süleyman, kızı Mihrimâh Sultân'ı Rüstem Paşa'ya ve torunu Hümâ'yı Ferhâd Paşa'ya verdiği zaman sadrâzam bulunan Hadım Süleyman Paşa ve Rüstem

²⁹⁴ «Hfıce-i cihan Sa'dl Efendi İzn-i hümâyûn ile üçyuzbt altun ile akd-l nikâh eylediler; bu zamana kadar sultânların mihrî yüz bin altundan ziyâde olmadığını yine Hâce Sa'deddln sÖyledU Selânik'den telhis, s. 206. Mütercim.

²⁹⁵ «Sağdıç Kılıç Ali Paşa'nun vırdıftı duvak ve oCbinlik «İli bin altun tahmin oındı.» keza. Mütercim.

²⁹⁶ Gurre-I cümâde'l-uhrâ 994. Matercim.

²⁹⁷ Alî, s. 440. Bu düğünün Levanklo'da tafsilâtı vardır.

Paşa Eski Saray'dan sultânın yeni ikaa-metgâhına —ellerinde asâ— gelinin önünde gitmiş idiler; ancak yine Sultân Süleyman, üç torununu Sokollu'ya, yeniçeri ağası Hasan'a, Piyâle'ye verdiği zaman sadrâzam Alî Paşa gayet şişman ve nikrîs ile malûl olmasından dolayı bu alayda atla bulunmak müsâadesine nail oldu. Siyâvuş Paşa, gerek kendisi, gerek selefleri için bu misâlden istifâde etti.

Avusturya İle Anlaşmanın Yenilenmesi

İbrâhîm Paşa'nın Suriye seferi esnasında Osmanlı Devleti ile İran arasında harb yeniden alevlenmişti. İşte Osmanlı Devleti'nin o zaman Avusturya ile olan muahedeyi sekiz sene için uzatmakta gösterdiği kolaylığı bununla açıklamalıdır. İmparatorun murahhası Preyner, attan düşmek suretiyle ölümünden birkaç ay evvel, ahidnâmenin esaslarını kararlaştırdı²⁹⁸. İki tarafın da Dobreçin²⁹⁹, Kermend, Unod ile Aşağı İstirya'daki akınlarından ve bilhassa Budin beğlerbeği Üveys Paşa ile daha önce mîrahorluk hizmetinde bulunan yeniçeri ağası Ferhâd ve Tran-silvanyalı mühtedî Marhazi'nin dağ şehirlerinde vukua gelen ansızın zabt teşebbüslerinden dolayı, yeni bir mukaveleye lüzum görülmüştü. Siyâvuş Paşa, her ahidnâme değişikçe vezîr-i azama verilmesi mûtâd olan 6.000 altını kendisi için 10.000'e çıkardı. Buna ve sünnet düğünü münâsebetiyle Avusturya'dan gönderilen kıymetli hediyelere mukabil, verginin ödenmemiş olan bir seneliğini istemekten vazgeçtiği gibi, İmparator İspanya'nın barışçı temayüllerini garanti ettiği takdirde, o hükümeti de barışa dâhil etmeğe muvafakat gösterdi³⁰⁰.

Bununla beraber ertesi sene Novigrad, Solnok, Füleke, Zeçeni beğlerinin akınlarından, Vesprim'de bu şehrin vâlîsi Pol Istoanfi ile son olarak sancak-beğliğiyle Kopan'a gelmiş olan Hadım Alî arasında vuku bulan çatışmadan, Türklerin Karniyola eyâletine geçmelerinden dolayı sulh bozuldu. Kopan Beği, bu kalenin beşli-ağası Hacı Ağa, Bulundvar kumandanı Hasan Çavuş ile birçok mümtaz sipahiler esîr edildi. Osmanlılar*-dan alınan 29 başı ve 5 bayrak, Viyana vâlîsi Arşidük Ernst'e gönderildi. Graç vâlîsi

²⁹⁸ Preyner 19 Ağustos 1584 tarihinde ölmüş ve Galata'da Sen-Pransuva Ki-lisesi'nde Alber Dö Vîs'ki yanına defn olunmuştur. Sefâret kâtibi Doktor Peze'nin raporu. İmparatorluk Arşivinde.

²⁹⁹ III. Murâd'ın II. Rudolf'a Rebt'ü'l-abl 989 (Mayıs 1681) tarih» olup Avusturyalıların Solnok sancağında Debreçin arazisinde akınlarından şikâyetini bildiren bir mektubu İmparatorluk Arşivindedir.

³⁰⁰ Preyner'in raporuna bakınız. Dunda, Budin beğlerbeği Ali Paşa'nın Sofcollu'nun dul karısı sultâna tâlib olduğu ve Rumeli beflertoğlîli&İne terfl olunacağı da bildirilmektedir.

Arşidük Şarl'a da —Ferhâd Paşa'nın 9.000 kişi ile Karniyola'daM akınında— Kont Torn'un Slvin yakınında Ferhâd Paşa fırkasından aldığı 40 esîr ve yedi bayrak hediye edildi. İmparator, daha ciddî çarpışmalara meydan vermemek için Lihtenştayn ve Nikolsburg senyörü Hanri'yi İstanbul'a gönderdi (26 Kasım 1584). Sefirin maiyyetinde 66 kişi bulunuyordu ki, Hanri'nin kardeşi Hartmann, Şarl ve Guiyum Dit-rihştayn, Ulrich Dö Ştarhemberg, Sigismund DÖ Pulhaym, Bernar DÖ Lem-bag, Hektor Deliç, bir «Türkiye Vekayîi» müellifi Jan Levanklo Damel-boern, bize elçilik hey'etinin siyâhatini anlatan bir eser bırakmış olan Melhior Besvelt (Besult?) bunların arasındaydı ³⁰¹.

Sadrâzam Osman Paşa İran'a gitmezden evvel Baron Lihtenştayn'ı Üsküdar'da resmen kabul ederek, İmparator'un şikâyet ettiği Neograd, Gran, Zeçeni, Siget beğlerinin azlını vaadetti. Sadrâzamin gidişinden sonra sadaret kaymakamı Mesîh Paşa, sefîre verilen vaadi yerine getirmeyerek, hattâ Kopan beğinin bırakılmasını talep etmek üzere Viyana'ya bir çavuş göndermek istedi. Lâkin hastalanmış olan elçiye vekâlet eden İçing, dîvân-ı hümâyûna mûtâd hediyeleri vererek buna mâni oldu. Me

sîh Paşa, vergi ödendiği cihetle, Avusturya Devleti taahhüdlerini tamamen yerine getirdikçe sulhun korunacağını İmparator'a yazdı ve Baron lihtenştay'ın hastalığını da bildirdi ³⁰².

Elçi, kardeşi Hartmann'ın kendisinden evvel öldüğünü gördü. Galata papasları, Protestan olduğu için defnine muvafakat etmediklerinden ³⁰³, Baron, kardeşini tahnit ettirdikten (mumyalattıktan) sonra Gelibolu'ya gitti; kendisi de orada öldü, bir Hıristiyan kilisesine gömüldü. İmparator Rudolf, Baron Lihtenştayn'ın sıhhatine dâir tavsiyeyi mutazam-mın olarak Pâdişâha mektup yazmıştı (16 Nîsân 1585). Sadrâzam Siya-vuş Paşa Kopan beğinin bırakılması için İmparator'a Kanbur Çavuş ma1-rifetiyle bir mektup gönderdi. Yeni Bu din valisinin, Tur Panayın'nda yapılan yağmadan şikâyete memur ettiği iki adamı Çavuş'a refakat ediyorlardı.

Kanbur Viyana'ya vardığında Arşidük Ernst, İmparator sık sık yer değiştirdiği cihetle onu bulmak müşkil olduğundan, taşıdığı mektubu ken-

³⁰¹ Levanklo'da «Lhtengtaam « Nlkofatır* Senyörü Hanmin 1584'de İstanbul Seyahati», Melhior Beevelt'in eseri.

³⁰² Mesih Pasa'nut mektubu 30 Zilkâ'de 992 (3 Aralık 1584) tarihlidir.

³⁰³ içmg'm 29 Ocak 1585 tarihli raporu. Arşidük Ernst, Protestanların sefârette istihdam olunmalarından dolayı 15 Şubat 1585'de İmparator Rudolf'a yazıyor ki: «Böyle bir sefâret görevinde itizâl mezhebi mensupları yerine bir Katolik kullanmak daha münâsib olur. Zât-ı haşmetlerine malûm olduğu üzere, şu zamanda bu misillü kişilerin mevcûd oluşu şâyân-ı dikkat olup, istenilen vasıfta ihtiyâca uygun düşecek bir elçi bulunması ne kadar güçtür.» Katolik olan Strasveldo yerine Doktor Pezen'i teklif etmiştir.

disine vermesini söyledi. Tur saldırılarına gelince, ona da şu cevâbı verdi M, hernekadar bu hâdiseler İmparatorun arzusu hilâfına ve onun haberi olmaksızın meydana gelmişse de, geçen sene Fülele beği tarafından Topçına'da yapılan hasarlara misilleme olmaktan başka birşey değildir.

Sadrâzam Ösmân Paşa'nın vefatından sonra Baron Ungand DÖ Sonnag³⁰⁴ Pâdişâh'a ve yeni sadrâzam Mesîh Paşa'ya İmparator'dan mektup getirdi. Bunlarda Türklerin ve özellikle Bosna vilâyetinden Lika beği İdrîs'in akınlarından şikâyet ediliyordu. Altı ay sonra Grünbuhel Baronu Jan Frederik Hoffman ve Arşidük Şarl'ın nedimi Ştrehard senelik hediyelerle İstanbul'a geldiler. Zât-i şâhâne ve sadrâzam, Gran'da Tuna üzerine kurulan köprü ile Fülele, Zeçeni, Siget beğlerinin ve Bosna beğ-lerbeği Şehsuvar'ın tarruzları hakkındaki iş'ârlarını (imâlarını) takdir etliklerini; Şehsuvâr*'ın memuriyetinden azledildiğini³⁰⁵; bununla beraber Avusturyalıların Tur* u yağma etmiş, Kostaniçe'ye ansızın saldırmış ve Ona üzerine köprü kurmuş oldukları cihetle, tecâvüzlerin karşılıklı olduğunu, cevaben, İmparator*a yazdılar.

1586 sonbaharında Siget sancak beği Hasan Tuna ve Mur nehirlerinin teşkîl ettiği yarımada'yı Çakatorn civarına kadar talan etti. Avusturyalılar, Hırvatistan'da bulunan İvanih mevkiinde Türkler'i bir mağlûbiyete uğrattılar ve tanınmış bir aileden iki kardeşi esîr ederek bu taarruzların intikamını aldılar³⁰⁶. Noel Yortusu günü Arşidük Ernst'e zafer armağanları yâni Zeçeni beğinin başıyla dört bayrak takdim edildi.

Anlaşmanın Bozulması

Ertesi sene, sulhun tam ortasında Kopan'ın zabtı ve Türklerin bundan dolayı Budin civarında intikam alma hareketleri meydana geldi. Na-daşdı, 1587 Şubatı'na doğru Kopan mevkiini ansızın zabt ve yağma etti, kısmen de yaktıktan sonra 600 esirle geri çekildi. Eskiden Budin valisi Mustafa Paşa'nın nişancısı bulunan Kopan beği Receb Beğ de esîrler arasındaydı. Palfi'nin Budin ovasındaki akınları farklı netice verdi. Zabitlerden Matyas Husaren önde kaçtığından, askerinin külliyetli kısmı ve 20 bayrak Türkler'in eline

³⁰⁴ Ungand'ın İstanbul'dan yazılmış raporu, İmparatorluk Arsivi'nde. Sag-redo (s. 457) bu elçiye «Ungand Sökmek» adını vererek altı ay sonra gönderilen elci ile karıştırır.

³⁰⁵ Padişah'ı ve sadrâsamın mektupları 22 B*fer 993 (22 Ocak 1585) tarihlidir.

³⁰⁶ Bu İM kardeşin kimler olduğu hakkında kati bir malûmat yoktur. Lakin KnoUes'ın zannettiği «İtil Sokollu'nun oğulları değildiler. Şimek (Schimek) de <bu iki kardeşten birinin Sultan Murad'm eniştesi Ali olduğunu zannetmekle hatâ eder. Zira Murâd'ın hemşirelerinden hiçbirinin Ali adında kocası yoktur.

düştü; 600 esîr, zafer alâmeti olmak üzere Bu-din'e gönderildi. Kadınlar bunlara:

— «Köpekler, Budin sizin hâince ansızın hücum ettiğiniz Kopan değildir!» diye bağırıyorlar.

Budin vâfisi Sinan da, İmparator tarafından kendisine gönderilmiş olan Dalmaçyah Yorkoviç'e daha güzel bir kabul göstermedi:

— «Köpekler, Nadaşdi'yi niçin cezalandırmadınız? Senelik hediyeler niçin gönderilmedi?» diye bağırıyor ve o sırada Yorkoviç'in adamından, efendisinin kılıcı ve teber'i (silâh gibi kullanılan balta'sı) alınarak, parça parça edildi.

Esirler İstanbul'da İbrâhîm Paşa'ya muzafferiyet alâmeti oldu; Kaçyaner, Rogendorf, Tori hezimetleri münâsebetiyle yapılan muzafferiyet alaylarından daha vahşiyâne ³⁰⁷, daha parlak alay gösterildi; velîahdin sünnet ve İbrahim Paşa'nın izdivaç düğünlerinden ziyâde kalabalık oldu. Önde muzika ile düşmandan alınan 18 bayrak, 40 davul, 4 trampete —hepsi bir zincire geçirildikleri ve herbiri silâh arkadaşlarından dördünün beşinin başlarını taşıdıkları halde— 120 esîr vardı. Her on safta bi» büyük bir zafer nahılı, yâni başlarla süslü büyük bir sırayla geliyordu. Nalmıların hepsinde bu korkunç harb armağanından 700 aded bulunuyordu. Zerrini, Nadaşdi, Batyani Siget beği Şehsuvâr'dan —Beç ve Mohaç paşalarını Kanij e ovasında külliye mağlûb etmek suretiyle— bu muzafferiyetin intikamını almakta gecikmediler. 2000'e yakın Türk harb meydânında kaldı, yâhud bataklıkta telef oldu. Eyerleriyle beraber 1.100 at ve 19 bayrak gâliblerin eline geçti. Avusturyalılar bundan başka 1523 esîr aldılar, ki son olarak Receb'in yerine Kopan beğliğine tâyin olunan İliasan; İne-bahtı muharebesinde maktul olan kapdân Alî Paşa'nın oğlu olup Beçe beği bulunan Mahmûd; Şehsuvar*'ın yeğeni Halîl bunların arasındaydı. Şehsuvâr da atı vurularak ve kaftanındaki müzeyyen kaplan postunu kanlı ayaklarına sarmak üzere yırtmağa mecbur olarak geçilmez yollardan güçlkle kurtulabildi. İstanbul'a vardığında, bu hezimetinden dolayı bir daha istihdam olunmak ümidini kaybetti; Macarlar'ın kılıçlarından müşkilâtla kurtardığı hazînelerini vermek suretiyle hayatta kalabilmişse de, zehir içerek ölmeyi tercih etti ³⁰⁸. Ecdadı da

³⁰⁷ Vakıa aşağıda görülecek harb armağanları İnsaniyete mugayir İse de, Ar-slduk Emst'in az yukarıda söylediği gümisIUeme»den ibaretti. Mütercim.

³⁰⁸ Istoanfi, s. 581. Macarlar'm Şasvar (Saswar) adını verdikleri Şehsuvâr, taarruzlarına sebep olmak üzere, Siget'te Sultân Süleyman İçin dikilen kabir taşının Zerrini tarafından mahv edilmiş olmasını ve Berzençe ve Sekst kasabalarının onun tarafından zabtedilme arzusu olduğunu iddia etmiştir. Pezen'in Eylül 1587 raporuyla, Yorkoviç'in raporu, Inr. Arşivi; Selanik!, s. 213.

Memlûk Sultânları yâhud Osmanlı Pâdişâhları elinde böyle fecî bir sona uğramışlardı.

Elçi Eyçing (İçing)'in gidişinden az sonra Doktor Pezen şerefli hediyelerle İstanbul'a gitmişti ³⁰⁹. Sadrâzam Pezen ile ilk. mülakatında, İmparator'un kendi tebeasım, Pâdişâh gibi, niçin cezaya çarptırmadığını sordu. Pezen, Pâdişâh emri ile kapanmış olan Galata Kilisesi'-nin açılması ve Maksimilyen'in Lehistan tahtı üzerindeki hakkının tas-dîk olunması zımında müzâkerelere giriştiyse de, bir netice elde edemedi, İtfmâd-nâmesine cevaben Eyçing*a verilen nâme-i hümayûnda ³¹⁰ bu kilisenin kapatılması, Fransız elçisinin müfrit taleplerine hamledilmiş-ti. Sadrâzam da, Pezen'e cevaben, Fransa Kralı elçisinin şuarsuzca hareketi devam ettiği sürece kilisenin kapalı kalacağını söyledi. Pezen'in Lehistan'a dâir olan taleplerine gelince, Pâdişâh ve sadrâzam, İmparatorca, hükümdarlığı İsveç Kralı'nın oğluna vaad edilmiş bulunan bu memleketin işlerine hiçbir şekilde müdâhale etmemesi lâzım geleceğini yazdılar ³¹¹;

Son çarpışmalarda İmparator askerinin ele geçirdiği esirlerin bırakılması sefirle kararlaştırıldı. Kopan beğinin fidye-i necatı 27.000 taler ile 3 at, 12 esîr, 3 Şâm kılıcı, bir çadır ve birkaç sorguç; Fünfkirhen (Beçe) beğinin fidyesi de 40.000 taler, 3 esîr, 2 çadır, 3 at, birkaç doğan ve 3 top muslin olmak üzere tâyin olundu. Lâkin bu işin bitirilmesinde ve Şarl Tetoer Dö Tetanov ma'rifetiyle mûtâd verginin Ödenmesinden henüz bir ay geçmişti ki, Macarlar yeniden sulhu bozdular. Vergilerini ödemek istemeyen ahâlîyi te'dîb için Sikşo'ya gönderilen Ştulhveysenburg sancak beği Kara Alî Beğ ³¹² Zagile ve Teis sulan arasındaki ovada Misel Sereni ve Sigismund Rakozi

³⁰⁹ 1568 senesinden beri İmparator'dun Bâb-ı Hümayûna gönderdiği senelik hediyelerin onyedincisi idi: 1) 1568'de Minkeviçli Gaspard vasıtasıyla, 2) 1569'da Şarl Rym, 3) 1570'de Gaspard, 4) 1572'de David Ungand, 1571 senesi için; 5) 1573'de Ungand, 6) 1574'de Brükselli Filip, 7) 1575'de Baron Preyner, 8) 1576'da Şimih, 9) 1577'de Zinzendorf, 10) 1578'de Budin beğler-beği Mustafa Paşa'nın idâmı elçinin İstanbul'a gelişini 1579 senesine kadar geciktirmiştir; 11) Volf De İçmg 1578 senesi için tâyin olduğu halde ancak 1580'de vâsıl olmuştur. 12) Baron Dö Preyner 1579 senesi için tâyin olduğu halde ancak 1581'de varmıştır; 13) Nyari, 1580 senesi için; 14) Pol De içmg, 1581 senesi için tâyin olunarak 1582'de varmıştır; 15) Lihtenştaynly Hanri, 1582 için; 1584'de vâsıl olmuştur; 16) Yo-hans Hofman 1583 senesi için, 1585'de varmıştır; 17) 1587 senesinde Pezen. — Pezen'den sonra senelik hediyeleri ulaştırırlar şunlardır: 18) 1588'de Malta şövalyelerinden Tetauer, 19) 1589'da Mollard, 20) 1590'da Şvarzno Sinyoru Erin Rayş-taynh Streins, 21) 1591'de Hergeviç, 22) 1593'de Lubkoviçli Baron Pupel. Bu suretle 20 sene zarfında Almanya İmparatorları Bâb-ı Hümayûn'a 690.000 duka altını ödemişlerdir ki, vezirlerle şâir ümerâya gönderilen hediyeler de eklenirse bir milyon dukaya varır. Pâdişâh'a mahsus senelik hediye 30.000 duka, yâhud 45.000 ekü (o zamanın kuruşu) idi. Vezîr-i âzamin 3.000, diğer vezirlerin 4.000 ekü; yeniçeri ağası 3.000, ocak erkânı 1.500, tercümanlar 800, Budin Paşası, 3.000, maiiyeti 600 ekü alırlardı; Estergon Beği 300; cem'an 70.000 ekü.

³¹⁰ Bu mektup 15 Ramazan 995 (19 Ağustos 1587) tarihlidir. İmparatorluk Arşivi.

³¹¹ Bu mektuplar Ramazan 995 sona (3 Eylül 1587) ve 30 Zilka'de 995 (1 Kasım 1587) tarihlidir. Kezalik,

³¹² İstoanfl burada yanlışlıkla Ferhâd Paşa'yı zikreder; Ferhâd Pasa İse İstanbul'dan Budin'e ancak W88'de gitmiştir.

tarafından tamâmiyle mağlûb edilerek, maiy-yetinden 2.000'i ölü, 376'sı esîr oldu. 482 at ile bütün bayrakları ve toplan da alındı (İl Ekim 1588). Macarlar'ın bu muvaffakiyeti bir ay sonra Ğosiç'in düşmesine yol açtı (9 Kasım). Genç Torzo'nun anlaşmaya rağmen taarruzu —gerçi o kadar mühim netice vermemiş ise de— daha hâi-nâne ve daha nefret edilecek bir surettedir. Torzo; yanında birkaç arkadaşı olduğu halde, Tuna'nın öte tarafındaki (bize nisbetle bu taraf)' Macar askeri kumandanı Palfi'nin muvafakatiyle Budin valisinden, mü-sâvî bir miktarda Türklerle mübâreze etmesine izin vermesini talep etti. Bu davet kabul olundu. Lâkin o mübârezeden sonra —Memiş Ağa'nın Gran havâlisinde bir galebesinden dolayı intikam almak isteyen— Torzo, dönmekte olan Türkler'in üzerine hâinâne bir surette saldırarak yarısını parça parça etti ve bütün atlarnı aldı (14 Mart 1589). Arşidük Ernst ve David IJngand, vâkıâ, mazeret beyânı için Yorkoviç'i Budin vâlîsi Fer-hâd Paşa'ya gönderdiler; Macarlar mücrimleri sorguya çekmek için bir harb dîvânı da kurdular. Lâkin bütün bu karışıklıkların başlatıcısı olan ve dîvanda hâkim sıfatıyla bulunan Palfi, kendisiyle beraber Torzo'nun mâsûmiyyetine karar verirdi. Ferhâd Paşa, Yorkoviç'e izin verdiği zaman, hediyeler de verilmiş olmakla beraber, bu hıyaneti cezasız bırak-mıyacağma yemîn etti. Ancak ileride nakledeceğimiz fecî sonu, yeminini yerine getirmesine mâni olmuştur.

Lehistan Ve Rusya Sefirleri

Bu zamanda Osmanlı Devleti'yle, Avusturya'dan sonra en çok mü-nâsebeti olan hükümet, Lehistan idi. Evvelce talep olunup da iade edil-memiş olan iki Tatar prensiyle sünnet düğününe gelmiş olan Lehistan elçisi Filipovski —zât-ı şahanenin bu suretle memnuniyeti celbedilmiş olmasına . mukabil— Marhazi'yi kurtarabileceğini ümîd etmişti. Lâkin maksadı hâsil olmadan dönmeğe mecbur oldu. Marhazi ise 5 Temmuz 1582*de, — Etiyen'in arzusuna büsbütün muhalif olmak üzere— hapisten çıkarılmış ve sancak-beğîiğiyle Akkirmen'a gönderilmişti. 1583 senesi içinde Ahmed Çavuş Kral Etiyen Batoru'ye bir mektup götürdü. Bunda zât-ı şâhâne — 1.200 piyade, 600 atlı, 40'ı altın dolu 100 araba ile Lehistan'a sığınan— Boğdân Voyvodası Yankol'un bundan böyle himayesini men' ediyordu. Etiyen, Pâdişâh'ın mektubuna kaçamaklı bir cevap yazıp Marten Lobomirski ile gönderdi. Pâdişâh, ferman şeklinde yazılmış ikinci bir mektupla Hasan Çavuş'u Lehistan'a gönderdi. Etiyen cevaben, Sakson Yankol'u Lehistan'da

kalmak yâhud Bâb-ı Hümâyûn'a itaat etmek hususunda muhtar bırakmakta olduğunu; Kazaklar'ın taarruzlarını önlemek için elinden geleni yapacağını; Ruslar üzerine vuku bulan son üç seferinde Kırım Hanı'nın hiç yardım etmemiş olduğunu; Avusturya ile mütârekenin yenilenmesini kendisi hiçbir veçhile gayrı-münâsip görmediğini bildirdi.

Kral Etiyen'in mîrahoru Jan Podladovski Arab atı satın almak vazifesiyle İstanbul'da Lobomirski'nin yanında bulunuyordu. Podladovski payitahttan ayrılışında, Pâdişâh'ın husûsî emriyle, Edirne yakınında bir ormanda bütün maiyetiyle beraber öldürülerek, götürdüğü güzel atlar istab]-i âmireye alındı. İşte Sultân Murâd, Kazaklar'ın Boğdân'da akınlarından ve Tenin yağmasından bu suretle intikam aldı. Bununla beraber, ertesi sene bu taarruzdan dolayı Etiyen'e Hasan Çavuş vâsitasıyla özür beyânında bulundu. Hasan Çavuş, başka kötü işlerden dolayı idama müstehak olmuş birkaç sefil caniyi getirip Podladovski ile arkadaşlarının kaatili olmak üzere Kral'ın intikam arayan ellerine teslim etti ve bilmukabele, Kazaklar'ın Bender'deki akınları için Nons Silvetovski tarafından vaad edilen tarziyyeyi talep etti. Kral, Kazaklar'ın aldığı eşyayı iade etmekle beraber, bunlardan 33'ünün Kamenyek ve Suvrovski'nin Kara-koviya'da başlarını kestirdi. İşte Lehistan Kralı bu derecelere kadar alçalmıştı³¹³.

Etiyen'in vefatından sonra Mustafa Çavuş, Kazaklar'ın dâima tekerrür eden taarruzlarından şikâyet etmek ve eğer yeni kral intihabı Osmanlı Devleti'nin arzusuna muvafık olmaz, yâni Manyatlar îsveç hükümdarını seçmezlerse bir Türk istilâsı vuku bulacağını söyleyip tehdîd etmek üzere, tekrar Lehistan'a gitti. Etiyen'in vefatını haber vermeğe memur olan elçi Çyzerzek 9 araba ve 50 kişi ile İstanbul'a geldi (26 Mayıs 1587); sadrâzâmın resmî kabulüne matem elbisesiyle ve hediyesiz gitti. Bunun için kendisine en küçük elçilere verildiği kadar ta'yînât verildi³¹⁴.

Çyzerzek, Lehistan'ın Transilvanya, Boğdân, Eflâk voyvodalarından hiçbirini seçmeyeceğini Manyatlar nâmına bildirdiğinden, sadrâzâm, öfkesini gizlemek için, Lehistan büyüklerini, ölü kralın akrabasından, yâhud memleket asîlzâdegânından birini seçebileceklerini; fakat bu takdirde evvele-

³¹³ Knolles, s. 588. Preyner'in raporu. Kellerin raporu İstanbul'a yeni bir Lehistan elçisinin geldiğini kaydediyorlar. Lâkin ismini söylemiyorlar: c2 Ocak'ta bir Lehistan elçisi geldi.» Bethlen, Tr&nsilvanya Tarihi, 1, 6, s. 516. (Lehistan'a gönderilen canilerin —Hammer'in ifâdesine rağmen— hakikaten elcinin kaatili olması ihtimâli düşünülecek olursa, Lehistan Krah'mn Osmanlı Devleti ile hoş geçinmeyi takdir ederek İyi muamelede bulunduğu anlaşılır. Geçmiş asırların büyük bir yanlışlığı Osmanlı (Devleti ile Lehistan'ın —menfaat birliğini göze alarak— her vakit ittifak etmemiş olmalarıdır ki, bu hâl Lehistan'ın »valine sebep olmuştur. Mütercim).

³¹⁴ Dört koyun, altı tavuk, 80 akçelik ekmek, 4 Ölçü sarfîl; Ayçing'in raporu, İmparatorluk Arşivi.

mirde Devlet'in muvafakatini talep etmeleri lâzım gelip, bu cihet unutulacak olursa Pâdişâh'ı gazabını ve kılıcım davet etmiş olacaklarını cevaben bildirdi³¹⁵.

Çerzek'in memuriyeti üzerine cevaben Manyatlar'a yazılan pâdişâh mektubu Devlet'in ümerâsına yazılmış fermanların nihâyetinde yazıldığı gibi «... Gerekdür ki...»³¹⁶ tabiriyle başlayan emredici ibareyle sona. eriyordu. Vezirler, Lehistan tahtı talihlerinin taleplerini tedkîk etmek üzere dîvân kurdular. Transilvanya büyük-prensi yaptığı müdâhalelerle kral tâî'n olunabildiği halde, sadrâzama 40.000, öteki vezirlere 10.000'er altın vermeyi taahhüd etmişti³¹⁷. Floransa Gran Dukası, Yahudî Papo vâ-sitasıyla, bu tacı bir milyona satın almağa tâlib olmuştu (18 Kasım). Ancak İsveç prensi Sigismund bütün rakîblerine üstün geldi. Kâtibi Jan Zamoaski'yi Danzig'den İstanbul'a göndererek, kendisinin seçilmesini ve tâî'n edilmesini isteyerek, Osmanlı Devleti ile kendinden Öncekiler arasında mevcut dostluk münâsebetlerinin devamını, muahedelerin yenilenmesini, Lehistan hududuna riâyet olunması için Kırım Hanı'na emir verilmesini talep etti. Pâdişâh bu taleplerin hepsini yerine getirdi. Tâc giyilmesinden sonra, Sigismund, kâtibi Zamoaski'yi tekrar cülusunu bildirmeğe memur etti. Tâc giyme töreninde hazır bulunan Turgud Çavuş'a Pâdişâh ve sadrâzam için mektuplar vermekle beraber, Çavuş her neka-dar Dîvân'dan yalnız Manyatlar'a emir getirmiş ise de, ona da kıymetli hediyeler verdi³¹⁸!

Sigismund, Grandük Maksimilyen'in mağlûb ve esîr edilerek (26 Haziran 1588) KrasnostavMa tevkif edilmiş olduğunu ve hemşiresini Maksimilyen'e nikahlamak arzusunda bulunduğunu da întemons Zamoaski ve Moldavya Voyvodası vâsitasıyla Pâdişâha bildirdi. Zât-ı şâhâne, üçüncü defa olarak Mustafa Çavuş'u Lehistan'a gönderdi. Çavuş'a verilen mektuplarda prensesin Transilvanya prensi ile evlenmesi hususu evvelce Sigismund tarafından vaad edilmiş olduğundan, başkasına verilemeyeceği ve Osmanlı

³¹⁵ «SĪ autem nobis invitis ex amicis aut inimicis nostris Vienna aut Germanla, aut Anglia, aut Hispania, aut Gallia, aut Moscovia nostram sperantes amicitiam et licentiam Ragem elegeritis, ex his, qui violatores feoderis sunt, eritis; tandem peticulum considerate, erit İnutile pax et foedus.» Pâdişâhın mektubu 15 Receb tarihlidir.

³¹⁶ «Opportet ut; «fuam ob causam legatum Vestrum ad Portam non misis-tis? sine duble non ob aliam causam, quam ratiome elecūonis regis, si autem aliam ob causam, nifail a nobis estimatur.» Pâdişâh'in itimâd-nâ-meye cevâbı.

³¹⁷ İstvan Ehek, Transilvanya prensinin Şey ve Nagi Yanoş'tan yazdığı iÜ ve Sigismund İle Mafcsimlyen'in kendisine rekabetlerinden bahsettiği ve Teke'den yazdığı diğer iki mektup İstanbul'a gelmiştir. Eyçmg'in raporu.

³¹⁸ III. Sġgsmund'un İH- Murad'a Krakovİya'dan mektubu, 13 Mayıs 1588: «Praemittendum, exlstimavlmus hung generosum Joanem Zamoisky auli-cum et Secretarium Nostrum, qui de adventu ac nomine legati nostri majoris Serenitatı Vestrae, nuntiel.> Ayçing'in raporunun eki. Moldavya voyvodası Piyer tarafından gönderilen mektup Eyçing'm Haziran; 1588 raporundadır.

Devleti tarafından muhakkırâne muamele gören İmparatorun hiçbir zaman Lehistan'a dost olamayacağı İmâ edildi ve Kırım Hanları vergisinden birikmiş akçenin ödenmesi ve Kazakların inzibat altına alınması emriyle söze son veriliyordu (Haziran 1588).

Rusya Elçileri

Sünnet düğününde hiçbir Rus elçisi hazır bulunmamıştı. Lâkin ondan sonra ikinci ve üçüncü senelerde Çar Fedor İvanoviç tarafından mektuplar ve kıymetli samur kürk hediyeleriyle iki murahhas geldi. Bu elçilerin birincisi Pâdişâh'a mahremâne bir kabulde (24 Mart 1584) Rusça bir mektup takdim etti ki, bunda Çar, Sultân Murâd'a, İran Şâhı'nın Osmanlılar aleyhine talep ettiği yardımı vermektan imtina ettiğini bildiriyordu. Her sene Rusya'dan gönderilen akçelerin nasıl sarf olunduğunu anlamak için Kudüs'e gitmesine de müsâade istiyordu.

Ertesi sene (1585), Pâdişâh'm sarayına intisâb etmek isteyen bir Ermeni³¹⁹, İstanbul'a yeni bir Rus sefaretini gönderilmesine sebep oldu.

Eflâk Ve Buğdan'da İdari Değişiklikler

Boğdân ile Eflâk, hududlarını Tatarlar'â karşı savunmak için 20.000 kişi toplamışlardı. Eflâk'dan Lehistan'a kaçmış olan Piyer Çerçel, 400.000 altın aşırarak tahtını Mihne'ye bıraktı; Pâdişâh, selefinin borcunu ödemek şartıyie voyvodalığı Mihne'ye verdi.

Kötürüm Piyer, Yankol Sakson'un atılmasından sonra üçüncü defa olmak üzere Boğdân dukalığı makamına çıktı. Pâdişâh, Kazaklar'ın tahrib ettiği Bender kalesi duvarlarını tamir etmesinden dolayı, Piyer'e sırmalı bir kaftanla 5.000 altın kıymetinde murassa bir kılıç ihsan etti. Üç sene sonra, 1587'de, Rumeli beğlerbeği, Hosey palangasının inşâsında gösterdikleri gayretten dolayı Kırım Hânı'nın voyvodalıklara tecâvüzden uzak duracağını iki prence bildirdi. Herbirine altında müzeyyen bir kılıç göndererek, bununla beraber, bunlara mukabil ikisinden de onar bin duka istedi.

Yine o sene zarfında (1587) Papa IV. Sikst, iaşelerinin sağlanması

³¹⁹ Eyçrag'ın raporu. Venedik elçisinin 29 Nisan 1585 tarihli raporunda «Serbest bir ticâret ve İyi bir dostluk temin etmek arzusunu bildirmek, sadrazama ve Pâdişâh'a mektup ve itlmâdname takdim etmek üzere bir Rusya elçisi İstanbul'a geldiği» yazılıdır. Karamsin, bu İki sefaretten bahsetmez. Son Rusya .sefirinin müzakereleri İstanbul (Rûm) Patrik'ini Moskova'ya götürmek maksadına dayandığı aşıkârdır. Patrik, hakikaten Çar'-ux payitahtına gitmiş ve Rus İmparatorunu 1589'da takdis etmiştir.

temennisiyle Boğdan'a Cizvit papasları gönderdi; bunlar Sakson ve Macar köylerine dağıldı ³²⁰.

Boğdân Beği Fiyer, sadrâzama 60.000 ve Pâdişâh'a 200.000 altın takdim ederek, 7 yaşında bulunan oğlunu kendisine halef bırakmak hakkını te'mîn etti. Pâdişâh, gelecekteki memuriyetinin alâmeti olarak Piyer'in oğluna mîr-i alem vâsıtasıyla alem (bayrak) ve tabi ³²¹ gönderdi (1589).

Fransa, İngiltere, Venedik, İspanya, Toskana Elçileri

Fransız elçisi Jermini, daha önce Eflâk beğliğine tâ'yîn ettirmiş olduğu Piyer Çerçel lehinde müdâhale ettiyse de, fayda vermedi. Elçi, Kap-dân Kılıç Alî Paşa'nın Kefe'den dönüşünde (1585) Fransa'yı tehdîd eden II. Filip donanması aleyhine bir Osmanlı donanmasının yardımını talep ettiği zaman dahî muvaffak olamamıştı. Medîçi hükümdarı Katerîna bu hususta Hasekî-Sultân'a (Venedikli Bafa) (Safiyye Sultân) kendi el ya-zısıyla bir mektup yazmış ve Hasekî-Sultân, mahremi ve haremın kilercisi Kiraze (?) nâmındaki bir Yahudi kadın vâsıtasıyla bundan Venedik balyosuna malûmat vermişti ³²². Fransız elçisi zât-ı şahaneye takdîm ettiği bir muhtırada kendi milleti hakkında yeni müsaadeler talep etmesi üzerine Pâdişâh, bunun kenarına kendi eliyle:

«Şimdiye kadar size ettiğimiz inayetler, sizin tarafınızdan da bi'l-mukabele insâniyyet ve mürüvvet gösterilmesini îcâb edec» mealinde ³²³ bir cevap yazmıştır.

Jermini'nin halefi Lanskom bir pazar günü Galata Kiliselerinden birinde împarator'un elçisine ayrılmış olan şeref mevkiini cebren zabt etmesi üzerine yukarıda gördüğümüz veçhile bu kilisenin kapatılmasına sebep

³²⁰ Pezen'in Ekim 1588 tarihli raporu. Pezen bu tafsilâtı İngiltere ve Lehistan elçileri Harbone ile Zamoaski'ye refakat eden çavuştan nakleder. (Pa-paslar, fukaralıklarından dolayı iaşe olunmak üzere değil, ora l ar halkını ifsâd ve Osmanlılar aleyhine tahrik için gönderilmiş oldukları aşikârdır. Bu cihet çavuşun ifâdesine atfedilmişse, çavuş işittiğine aldanmıştır. Mütercim).

³²¹ Pezen'in 1589 Kasım tarihli raporu. Bu tevcihden bahsetmek bilhassa şunun için lâzımdır ki, Engel'in târihinde buna dâir bir söz yoktur. Pezen'in raporu, Piyer'in hükümetini 1591'e kadar uzatır. Yine Pezen'e nazaran sabık Eflâk voyvodası Petrasko İkisinden birinin voyvodalığını elde etmek üzere Eflâk ve Boğdan voyvodalarının azli için, sığındığı Venedik'ten Bâb-ı Devlet'e müracaat etmiştir.

³²² «Che la Sultana megli del Şignor, gli haveva mondata per la Chirazza Hebrea una lettera, ohe gli aveva scritto la Sra. regina madre del re di Praucia insieme colla traduzion in turco pregandolo a veder se la traduzione era fede'mente cavata,> Vftaedifc Hârici Münâsebetleri Hülâsası, 2 Haziran 1584.

³²³ «Size ettiğimiz inayet sizden Kabul olman İnsâniyyet ve mürüvete 14-yıkdır» (Hammer'ın naklettiği bu İbare metindeki tercüme muvafık değildir. Ancak «kabul olunan» yerine «Umld olunan» veyêhud eski giyenin müsâadesine göre, «me'mûl olunan» kelimeleri olacağı hâtra, gelir. O halde yanlışlık tercümede degü, nakilde olur. Mütercim)

olmuştu. Sadrâzam bu mütecâvizâne hareketten dolayı Lanskom'ü azarlaması üzerine elçi, cevaben, eğer selefi sünnet düğününde Avusturya elçisi Preyner*den geri kalmış olsa efendisi KraTın kendisim îdâm ile cezalandırmış bulunacağını ifâde etti. İÜ. Hanri'nin vefatından sonra, Osmanlı hükümetinin Navar Kralı'm Fransa Kralı olmak üzere tanıdığından şikâyet etti. Lâkin, bu hususta İngiltere'nin ve diğer hükümetlerin gösterdikleri misâle uymaktan başka birşey yapılmadığı cevâbı verildi.

İngiltere'nin ilk elçisi Pâdişâh'a 5.000 altın kıymetinde bir saat, altın yaldızlı 3 gümüş şamdan, 2 kupa, 9 İngiliz dog köpeği, vezirlere tül den ve ince kumaştan hediyeler takdim etmişti. İngiltere'nin İspanya ile muharebesine Osmanlı Devleti'ni de iştirak ettirmek istedi. Lâkin Pâdişâh, istenilen yardımı vermek hususunda, İran muharebesini bahane ederek geçirtti. Sultân Murâd, Harbone'ye teslim edilen i'timâd-nâme cevâbında şimdi İspanyollar tarafından alınıp da, ileride Osmanlılar eline düşebilecek olan bütün İngiliz tebasım kurtarmayı taahhüt ettiği gibi —şimdi veyâhud sonra İngiltere'de bulunabilecek— Türk esirlerinin de serbest bırakılmasını Kraliçe'den talep etti.

Harbone'nin halefi Edvar Burton, İspanyolların Hind Denizleri'nde tüccar gemilerine karşı o taraflarda dolaşmak üzere bir donanma gönderilmesi ve Don Antonio'nun Portekiz tahtına oturmasına yardım edilmesi talebini tekrar etti. Zât-ı şâhâne elçiyi iltifata boğmakla iktifa etti ve donanması Kızıldeniz'de görünmüş ve ciddî endîşelere yol açmış olan İspanya hükümetine İngiltere tarafından harb îlân edilmesi için elçiyi her bakımdan teşvik etti.

trân muhârebesiyle Safiyye Sultân'm himâyesi, Trablus valisi Ramazan'ın kadırgasının Venedik donanması kumandanı Emmo tarafından zabtedilmesinin açacağı vahîm neticelerden Venedik'i muhafaza etti. Ramazan, yeniçerilerin isyanında öldürülünce,- zevcesi 800.000 duka ile 40 Hıristiyan köleyi ve 40 genç kızı bulan ve kocasından intikal eden servetiyle İstanbul'a müteveccihen yola çıkmıştı. Gemisi Zanta'da durarak orada kendisine hürmet gösterildiği ve hediyeler verildiği halde tekrar yola çıktı. Lâkin Emmo, sonraları Venediklilerden iddia ettiği gibi, taifenin yaptığı bîr-iki yağmadan dolayı intikam almak kasdıyla, yâhud servet hırsı ve sefahat sâikasıyla, Kefalonya açıklarında kadırgaya saldırdı. Geminin 250 Türk neferi öldürüldü; Ramazan'm oğlu, anasının göğsü üzerinde Öldürüldü. 40 kız, bu alçakça saldırıdan sonra memeleri kesilerek denize atıldı/Bunlardan en güzeli genç kardeşinden ırzına dokunulmamasını istirham etti. Lâkin ne bu

istirhamın, ne de kızın Hıristiyan olduğuna ve henüz küçük iken adanın zabtında Kıbrıs'tan alındığına dâir yemininin hiçbir te'siri olmadı. Genç Venedikli'nin arzusunu hiçbir şey men' ede-miyerek vahşetinin mağdûresi olan kızı, ismetini mahvettikten sonra denize attı. Bu vahşîyâne mezâlimin İstanbul'da yaratmış olduğu umûmî nefret balyosun hayâtını tehlikeye düşürdü. Bafa'nın himâyesi olmasa yedi elçi için Yedikule(nin/kapıları açılmıştı. Hasan Çavuş, bu son vak'adan dolayı tarziyye istemek üzere tehdîkâr bir mektupla Vene-dik'e gönderildi. Senato felâketli bir muharebe başlayacağı korkusuyla Osmanlı Devleti'nin taleplerine muvafakat gösterdi. Piyer Emmo'nun başı kesildi, Ramazan'ın zevcesinin kadırgası ve bütün serveti Preveze kadısına teslim edildi, serbest bırakılmış olan 400 Hıristiyan kölenin yerine başkaları (yâni başka Hıristiyan köleleri) konuldu³²⁴.

Venedikliler, daha sonraları Uskoklar*'in Bosna ahâlîsinden gasb yoluyla aldıklarını da bu suretle geri vermeğe mecbur oldular. Sultân Murâd, 1585 Hazîrân'mda Venedik Docu'na husûsî bir mektup yazarak Cumhûr'un bir kadırgası Zanta sularında bir İspanya kadırgasına hücum edip 39 Müslüman esirini kurtarmış olduğundan dolayı teşekkür etti. Hemen yine o sıralarda yazdığı başka bir mektupta dahî Venedik tebeasının Osmanlı hududunda yaptığı akınlardan görülen zâyiâtın tazminini ve son ahidnâmede kararlaştırıldığı veçhile Skardona tuzlalarının tekrar açılmasını istedi. HarenVin kilercisi Yahûdî kadın Kiraze (? Kira?)'ye Venedik'te bir piyango icadı "hakkında verileri zımnî imtiyaza mukabil Senato, Kıbn's'da Venedik ticâretine. mühim menfaatler sağlayan yedi fermana nail oldu.

Osmanlı Devleti ile İspanya arasında bir sene için yapılan mütâreke (1581) Moden beldesinden —oraya çekilmiş olan— Marigliano'nun idare ettiği müzâkereler sayesinde üç sene uzatılmıştı. Bu üç sene sona erdiğinde, 5.000 duka vererek hâce-i sultanî müverrih Sa'deddîn'i kazanmış olan İngiliz elçisinin entrikaları, İspanya ile bir mütâreke akdini bir müddet geri bıraktı; lâkin iki sene için olmak üzere, iki taraf arasında 1587 senesinde imzalandı.

Toskana Dukası, eski muahedenin yenilenmesini talep etmesi üzerine, bunun için bir sefaret göndermesi ve donanmasının Papa'mn deniz kuvvetine katılmayacağını vaad etmesi tebliğ edildi.

³²⁴ Knolles, s. 689. Levanklo, «Tfiiffoe Vekayli», «Ve»»*!; V*fc*yt!», «Tör-Uye Yaagmfllan Mtentimtn» eserlerinde bu işe ve Padisflh'm Venedik balyosuna ihtarlarına dâir birçok vesikalar vardır: «La serenisslma Sultana lo advertisce esser stata lettera scrilita al suo Marito, ebe cred ala dal Captano del maw, nellaquale gU vleo detto ehe la savorra della galera di Tripoli pres* «ra tntta di lastro d'oro.> 4 Mayıs 1584.

Gürcistan Ve Özbek Sefirlerinin İstanbul'a Gelişleri

Yine bu sıralarda Gürcistan PatriM memurlarının ³²⁵, evvelce zikri geçen îrân sefirlerinin, itikâdlarıyla arazîlerinin mevkileri kendilerini Osmanlıların Acemler aleyhine tabîî müttefiki yapan özbekler'in murah-asları İstanbul'a geldi.

Sultân Süleyman zamanında İstanbul ile Semerkand, Osmanlı Pâdişâhı ile Burak Hân arasındaki münâsebetleri Süleyman zamanı vak'ala-rmda yazarken beyân etmiştik. Burak Hân'ın nâm-ı diğlerle Burhân-Şâh'-ın yerine Pîr Muhammed Şeyh geçti (3 Ağustos 1587). Pîr Muhammed'in torunu Abdullah tahta çıkınca ³²⁶ III. Murâd'a tahta çıkışına ve her iki tarafın bütün güçleriyle İran üzerine hücum etmelerinin tam zamanı olduğuna dâir bir mektup gönderdi ³²⁷. Abdullah tarafından iki sene sonra Osmanlı Devleti'nin İran hakkındaki düşmanca tavırlarının yerini barışçı niyetlere terkettiği bir zamanda gönderilmiş olan, birincisi gibi, müsâid cevâba mazhar olmaktan uzak kaldı.

Papa'nın Asya Hıristiyan Cemaatlerine Elçisi

Burada Patris'in kürsüsüne revnak vermiş olan Papa'larm en büyük-lerinden birinin, yâni V. Sixt'in Ermeniler, Melkîler, Ya'kûbîler, Keldâ-nîler gibi Asya'da yayılmış Hıristiyan cemâatlerine göndermiş olduğu bir sefaretî kaydetmemiz lâzım gelir ³²⁸. Onun maksadı, Papalık nüfuzunu bu dört kilise üzerine te'sîs etmek ve mümkünse bunları Katolik mezhebine bağlamaktı. Bu memuriyet Sidon (Sayda) Piskoposu'na verildiyse de, ümîd edilen netîceyi vermedi. Ermenî Kilisesi iki patrike bağlı idi ki, bunların biri Büyük Ermenistan'da Açmiyazin, diğeri Küçük Ermenistan'da Sis ³²⁹ beldesinde

³²⁵ «Arivo in Constantlnopoll Il Patriarca del Georgiani con prometter l'amicitia di questi paesi a sua Maesta, il quale insimle col Alvaro Men-des era stato a baclar la man al Signore.» Venedik Mtnâseflbetjeri Hülâsası, 1586. «Dan Alvaro Mendes creditore di 12.000 scudi del Re di Francia sopra l'anello di Rucellai venduto al G. Sr.» Venedik Münasebetleri Hülâsa», 23 Aralık 1583. Alvaro bir serseri olmalıdır, nasıl İd yine raporda elcimin su İfadesinden anlaşılır: «Quel Spagnol Flghefoa era andato a larsl Turco, haveva detto al Bassa, il negozLo del padre Posaevlno dicendo ene per mezzo suo s'era conelusa lega tra il Re di polonla e il Moscovi-ta.» 1583.

³²⁶ Özbek Ham'nin m. Murad'a 3 Ağustos 1587 tarihli mektubu Pezen'in raporunda, dercedilmitotr.

³²⁷ «Diffle-olta avuta dal uomo del Osbek Tartaro di foaciare la mano del Signore ed havere Il banchetto, superata per concigUo del G. Bassa.» Venedik Münasebetleri Hülâsası, 24 Mart 1589.

³²⁸ Papa, Osmanlı ülkeleri Hıristiyanların «sftid etmek İstiyordu. (Mttter-clm).

³²⁹ «Le f amlglie ehe sono sotto questo Patriarcha deli, Armenia magglore pas-sano 260.000, altre i cherlet 11 maestri e predicatori Mortabl.» Küçük Ermenistan Patrikliği: «Tiene sotto la sua a'bbedlenza 24 prelati et sltri

ikaamet ederdi. Dominik papaslarından Bar-tolome'nin Roma için kazanmış olduğu Katolikler Nahcivan mıntıkasında on iki kazada otururlardı. Papa'mn vekili, Ermenî Kiliseleri'nin Floransa Râhibler Meclisi'nin kararlarına uygun olarak Roma Kilisesi'yle birleşmesi için uzun müddet Sis Patriki'yte müzâkere etti. Patrik, Katolik Mezhebi î'tikad-nâmesi'ni imza etti ve eğer düşmanı olan bir papasın suçlamalarına karşı kendisini müdafaa etmek üzere İstanbul'a gitmek mecburiyetinde bulunmasaydı, şüphesiz ki vaaz kürsüsünde dahî bunu ilân edecekti. Ermenî mu'tezüesi (yâni, Roma'ya tâbi olmayanlar)¹ Yesu'da ancak bir tabiat, bir irâde, bir hareket tanırlar ve ilk üç Râhibler Meclisi'nden başkasını tanımazlar. Söylenen ilâhînin «Üç defa mukaddes» sözlerine «ki bizim için çarmıha gerilmiş» ibaresini de ilâve ederler³³⁰. Cahîm-i tathîre (Cehennem temizliği yahut Temizlenme cehennemi) inanmazlar; Yesu'nun Doğuşu Yortusu'nu 6 Ocak'ta yaparlar. O gün kiliseye —boynuzlarına çelenk ve mumlar konulmuş buzağı ve boğa götürerek «mukaddes su» serptikten sonra— Ermenî Kilisesi papaslarından Narses'in «Mekâtib-i Râiyâne» (Çobanlık Mektupları) ndaki mânâya aykırı olarak— Mitra Mezhebi'ndeki kurbân merasimini tamamen icra ederek hayvanları öldürürlerdi³³¹.

Papa vekilinin Şam yanında bir ovada sakin olup Melkî, başka bir tâbirle Rum Mezhebinde bulunan Hıristiyanların patrikine Roma Kili-sesi'yte Floransa Rûhânî Mezhebi'ni ve yeni takvimi kabul ettirmek üzere gösterdiği gayretler de beyhude oldu. Hattâ patrik, mezhebdaşlann-ca Roma Kilisesi'nin ve Floransa Rûhânî Meclisi'nin isimlerinin bile meçhul olduğu cevâbını vererek, Katolik akidelerinin ve yeni takvimin kabulü İstanbul ve İskenderiye'deki iki büyük-patrik tarafından kararlaştırılmak gerekeceği ifadesiyle, görüşmeye son verdi³³².

12 vescovl, 1 plû vlelni tocca l'eletione del Patriarcha; famigUe 20.000 nelli castelli deli Sorlae e Ciicia, 20 monasterl.> Sayda Piskoposu'nun memuriyetine dair eserden, 19 Nisan 1587

³³⁰ cAggtungono nel trizaglo: nvi cruciflsus est pro nobis; conseerano il vlnu puro senza aqua.»

³³¹ İstanbul mu'tezile patriki (Yâni Katolik olmayan Ermenî Pat-riki?) tarafından tazyik olunan Ermenî Katolikleri tarafından 1759 (?) târihiyle tanzim olunup Lehistan elçisi Kont Dö Pö-tükü'ya verilen arzıda —Doğu Kilisesi Târihi yazarlarının hepsi tarafından şimdiye kadar meçhul olan— bu putperest Litonya Âyini'nden bahsedilir. Pölavî Kütüphânesi'nde bulunan bu vesikada (o sefârete âit resmî Türkçe evraklar) Ermeniler, Patrik'in kendilerini aşağıdaki hususlarda zorlamasından şikâyet ediyorlar. Evvelâ, Mukaddes Kitaplar'dan birçok fıkraların tahrifine; ikinci olarak, Halkidonya Rûhânî Meclisim mahkûm etmeğe; üçüncü olarak, cahîm-i tatmYi (günâh çıkarma?) inkâra; dördüncüsü, Allah'ın günde dokuz defa öldüğü î'tikadının kabulüne, beşincisi, faizin meşru olduğuna inanmağa, altıncı olarak, İsa'nın Doğuşu Yortusu'nun 6 Ocak'da icrasına; yedinci olarak, sayılan putperest âyinleri ile birlikte boğa kurbam takdimine. .Bu hususta «Mitra Mezhebi Hakkında Muhtıra» eserine müracaat, Paris, 1828.

³³² «Ragguaglio delil due Patriarchi di Greel În Soria et Palestina dettl Melehiti dal Vescovo di Sidonla a Slsto V.»

Üç sene önce kendisine iki Yesû'î (Cizvit) gönderilmiş olan Ya'kû-bîlik Patrik'i Fırat üzerinde Garga yakınında ve Haleb'e 10 ve Diyâr-bekir'e 13 günlük mesafede bulunan Marbitay Manastm'nda ikaamet ediyordu. Mezopotamya Ya'kûbîler'i —ki takriben 50.000 aileden mürekkep olup bâzıları Haleb ve Diyârbekir'de büyük ticâretle uğraşırlar— ilk kiliseleri olmak üzere Cizre Manastın'ndaki Mardin Kilisesi'ni tanırlar. Pa-pa'nın vekili oraya kadar giremediği cihetle Trablus, Hama, Şâm, Kudüs, Haleb, Urfa, Marbitay yâhud Mararbisa'daki Ya'kûbî kiliselerini ziyaretle iktifa etti. Lâkin başhaları îsâ'nın (Yesu'nun) tabîat-ı uknûmiyyesi* ni (hipostaz; Teslîs'in üç uknumu; unsuru) ³³³ inkârdan, IV. Halkedon-ya Râhibler Meclisine itaat etmekte çekimserlikten, Papa Leon'un tas-dîk kudsiyyetine muvafakat göstermekten, Dioskorus, Severus, Makarios, Jâk ismindeki mu'tezîlîleri mukaddes tanımaktan ibaret olan mu'tezîlî i'ti-kadlanndan hiçbirini ibtâle muvaffak olamadı. Diyârbekir ve Siirt taraflarında bulunan ve Papa III. Jül zamanında Roma mezhebini kabul etmiş olan Hıristiyanlar Roma'da Keldânî, Asûrî, yâhud Şark Kilisesi adıyla anılırdı. Musul yakınında Aziz Hermes Manastırında bulunan Nes-iûrî Patrifici'ni, Papa vekili, Ya'kûbiye Patriki gibi istikbâline davet etti. Lâkin Patrik buna muvafakat edecek olursa Türkler tarafından tâkîbâ-ta uğrayacağı bahanesiyle icabet göstermedi. Gerçi Roma, Asya'daki Hıristiyan cemâatleri için üç patrik tâyîn etmiş ve Bülbüliye'deki Âsûr, yâni Musul kiliselerinin kazât işlerini bunlara vermişse de, rakîbleri olan mu'tezîlî patriklerin ahâlî üzerinde büyük nüfuzları olmasından dolayı, bu patriklerin kiliselerini tesellüm edememişlerdi. Nestûrîler, insanlık tabiatının îsâ'da kemâlini ³³⁴ inkâr ederler, Azize Meryem'i Allah'ın anası olarak tanımazlar, I. Efes Rûhânî Meclisi'ni ve ondan sonrakilerini tasdik etmezler, papaslara günah çıkartmazlar, Katolik kilisesinin mahrem saydığı derecedeki akrabalarıyla Patrik'in müsâadesi olmaksızın izdivaç ederler; bir de onlarda kilise riyaseti makamı seçime tabî ol-mayup, bir ailede irsen devam edip gider. Sayda Piskopösu'nun mu'tezîlî Ermenileri Ya'kûbîler'i, Nestûrîler'i Roma i'tikadlarına çekmek işin-deki gayreti tam mânâsıyla semeresiz kaldı. Lâkin gerek onların, gerek

³³³ Dicono non esser in Chrsto I*unione hipostastica,, una natura resultan-te da due non personate, benche sogglungono senza mltione ni con-fusione, di alteiazlone, dicono esser una sustanzla risultante da due, una essentla da due, una volunta da due, et tuna operazione da due, agglun-gono nel trlsagio: qui crueifixuiT est pro nobls, non appUcandolo alla santlssima trlnlta.»

³³⁴ «Credonoo che la natura humana, In Ohristo non si& perfetta senza 1* persona humana, e perciò dicono in Ohristo esser nue persone, benche non negano che Chrsto dal prnciplo della sua coracezione sla perfetto Dio e perfetto uomo.>

Ermenistan, Suriye, Keldâniyye Katolikleri'nin kabul sureti şikâyet edilecek tarzda değildi. Ük sayılan dört takım mu'tezile kiliseleri Katolik i'tikadlarını tasdikten ve yeni takvimi kabulden istinkâf göstermiş iseler de, bütün Hıristiyan kiliseleri anasının gösterdiği alâkadan ve dînin yayılması için bir medrese ve Roma'da bir Şark matbaası kurulacağına dâir vekilin verdiği haberden samîmi bir sevinç duymaktan da geri kalmadılar³³⁵.

Kırım Ve Arabistan Vekayü

İrân seferinin hikâyesine tekrar başlamadan, naklettiğimiz sefaretler sırasında zuhur eden deniz vekayîne bir göz atalım. Afrika sâhilleriyle Osmanlı eDvleti'nin iki yarımadası —ki Arabistan ve Kırım'dır— nazarı dikkatimizi celbeder.

En eski zamanlardan beri gemicilik için pek elverişsiz sayılan Karadeniz, 1582 senesinde Kapdân Kılıç Alî Paşa kumandasıyla Kırım'a gitmek üzere İstanbul Boğazından çıkan Osmanlı donanmasını uğrattığı hasar ile, şöhretini yeniden te'yîd etti. tki sene sonra, yeni kazalar zuhura geldi³³⁶. Bu ikinci kazaların vukuu senesinde idi ki, Sultân Murâd İstanbul'da büyük bir bastarda³³⁷ yâni amiral gemisi inşâ ettirdi. Bu gemi, büyüklük bakımından, Süleyman ve Selîm zamanlarında payitaht tersanelerinden çıkan iki gemi ile rekabet ediyordu. İstanbul tersanesinin bu yeni eserinin ne vakit denize indirileceği müneccimler tarafından tâ'yîn edildi. Geminin denize indirilişinde Pâdişâh, vezirler, ağalar hazır buldukları gibi, hafızlar Kur'ân(-ı Kerîm) okuyarak şeyhler tarafından dualar edilmiş ve muzika coşkun havalalar çalıp ahâlî tarafından alkışlarla tezahürat yapılmıştır.

1586 senesinde Kılıç Alî Paşa Yeni Saray'da zât-ı şâhâne için masrafını kendi karşılayarak bir hamam yaptırdı. Bu hamamla, Paşa'nın adını taşıyan iki cami hâtırasını te'yîd etmiştir. Başarda'nın indirilmesi, hamamın tamamlanmasıyla hâsıl olan pâdigâhın memnuniyetine, Osmanlı amirali Sinan Paşa'nın' Kızıldeniz'de 4 Portekiz kadırgasını zaptetmesi haberi de eklendi.

³³⁵ «Non chiamano la B. Veng. Madre di Dio, perchje significarebfoe che fosse madre di tutte le 3 pergone, ma dicono dhe sla madre dt Dio. Verbo e figlio. Ouando si udisse in Levante la elettione che si fa In Roma dello collegio « stampe in tutte le Ungue orientall, tutti 11 uomini da bene si sono rallegirati.»

³³⁶ «Uluc Ali avuto grandissima tortuna nel passeglar pei mar nero nel quale si perdono tre «alere e più de 30 vascelU.» Venedik elçisinin 1584 tarihli raporu, İmparatorluk Arsivi'nde. «Oonferma la rotta deite galie nel mar negro al numero di çl'ue.» Venedik Münasebetten Hülasa*, 5 Ağustos 1586

³³⁷ Bizim eski târihlerde «besterde» imlâsıyla (eiifslz) görülürse de «bastarda» okunur. Mütercim.

Ancak, bunun bir nevi karşılığı olmak üzere, az sonra, Malta tarihiyle Floransa Dukalığından dokuz kadırganın Urla sahillerine taifelerini çıkararak bütün memleketi harâb etmiş oldukları haberi alındı. 27 Haziran 1587'de Kılıç Alî Paşa ansızın vefat ederek altın ve kıymetli taşlarla dolu büyük bir hazîne ve nakid olarak 60.000 duka bıraktı. 500.000 duka tahmin edilen serveti tamâmiyle Devlet hazînesine alındı. Herne-kadar 90 yaşma varmışsa da, harem zevkine doyamamış idi. Bir cariye'nin âgûşunda can verdi. Hazînesi, cömertlikleri, muasırlarının şiddetli tenkîdlerinden hâtırasını kurtaramamış, hattâ mevkiine yaraşır bir defin merasimi yapılamamıştır. Kılıç Alî'ye ve kendinden öncekilere tahsîs edilmiş olan Galata, Gelibolu, Limni ve diğer adalar varidatı, Devlet hazînesine avdet etti. Sultân Murâd'ın nedîm ve dâmâdı İbrahim Paşa kap-dân-paşahğa tâyin olunduydu da, bü makamda bir seneden fazla kalmadı. Kıbrıs vâlîsi Ca'fer Paşa, tahsisatı 200.000 akçeye indirildiği için bu memuriyeti kabul etmedi ³³⁸; bundan dolayı kapdân-paşalık Cezayir beğlerbeği bulunan Venedikli Hasan Paşa'ya verildi.

Hasan Paşa memuriyetine başlar başlamaz, kız kardeşine ikaamet-gâh olmak üzere, Doc'dan Venedik'in «Prokürati» denilen mevkiinde bir hâne istedi ³³⁹. Murâd'ın cülusunda Milânlı bir mühtedî, Hasan'ın hazînelerini, zulüm mahsûlü olmak üzere sadrâzama haber vermişti; So-kollu, Hasan'ın servetinin bir kısmı olarak 200.000 duka zabtedip, gerçi bu muazzam servetin kaynağının temiz olamayacağını tahmin etmişse de, Cezayir beğlerbeğliğinden azletmemişti. On sene sonra (1586) Kılıç Alî, yine bu Hasan Paşa hakkında, aynı şekilde bir tedbîr aldı. Kılıç Alî, Hasan Paşa'nın gözdesi olan genç bir köleyi alıp hadım yaparak günde 100 akçe ile bir harb gemisine kapdân tâyin etmişti. Hasan, Kapdân Paşa'nın bu hareketinden defalarca o kadar acı şikâyetlerde bulundu ki. Pâdişâh Kılıç Alî'yi azletmek istedi. Kılıç Alî, kendisini tehdîd eden fırtınayı atlatmanın çâresinin bir para yağmuru yağdırmak olacağını anladı. Genç köleyi ele geçirmekten maksadı, Hasan Paşa'nın topladığı hazînelerin yerini öğrenmekten başka birşey olmadığını, teşebbüsünün tam neticeye yaklaştığını, Cezayir valisinin zulümlerinin semeresinin bir hamam külhanında saklı bulunduğunu öğrendiğini Pâdişâh'a arz etti. Defterdar îbrâhîm, bunun üzerine Cezayir'e

³³⁸ «GiafferbaSsa di Cipro non ha voluto accettar l'offerta del Capitanato del mar per 200.000 zecchin». ven@a& Münasebetleri, 28 Aftustos 1588.

³³⁹ «Cap. del mar prega che sia data a sua sorella una casa dt quelle delle Procuratie.» Venedik Mtnasebetlfi, 9 Aralık 1589

gönderilerek belirtilen yerde 130.000 duka buldu. Daha sonra kapdân-paşalığa getirilen Hasan Paşa, Bovania ve Siraküs (Serkusta) arasında bulunan Augusta şehrine beş kadirge ile bir gece hücumu yaptıktan sonra 20 Eylül 1588*de İstanbul'a geldi. Pâdişâh'ın elini öpmek üzere kabulünde 300.000 duka kıymetinde hediyeler 30 genç köle, 40'dan fazla cârîye takdim etti.

Yemen'de, —II. Selîm saltanatının Arabistan muharebelerini yazarken defalarca kendisinden bahsetmek fırsatı bulduğumuz— Zeydiyye reî-si Mutahhar, ölümünde hükümetini oğluna bırakmıştı. Bu da bir müddet sonra yeğeni Alî Yahya'yı kendisine halef bırakarak uzletgâhma çekildi. Sekiz seneden beri sükûnet içinde günlerini geçirmekte olduğu halde, Yemen valisi Hasan Paşa, duasını almak üzere Pâdişâh'ın bizzat görmek istediği cihetle İstanbul'a çağırdığını bildirdi. Takva sahibi şeyh aldı. İstanbul'a vardığında Yedikule hapisanesine atıldı (3 Haziran 1587). Yemen vâlîsi bu sırada Alî Yahya'yı da ele geçirerek, Mutahhar ailesinden diğer dört kişi ile beraber Kaahire'ye ve oradan İstanbul'a gönderdi. İşte Osmanlı —siyâseti dâima serkeş olan Arabistan (Yemen) ahâlîsi üzerindeki nüfuzlarından haklı olarak endîşe ettiği— Zeydiyye reîs-lerinden bu suretle kurtulmuştur. Lâkin bu şiddet, beklenen neticeyi sağlamak şöyle dursun, Yemen'in asayişini mahvetti ³⁴⁰. Zeydîler, Yemen'in göbeğinde istiklâllerini ilân ettiler ve hâlâ orada (müverrih zamanında) hükümetlerini sürdürmektedirler. Osmanlı müverrihleri bile Zeydîler'in ihtilâlde muvaffak oluşlarını Şeyh Mutahhar hakkında gösterilen gadrin haklı cezası olarak addederler. Vezirlerinin böyle bir haksızlıkta bulunmalarına muvafakat etmekle m. Murad'ın gösterdiği zaaf, yine o sene, mukaddes râyihalar içinde irtihâl eden kazasker İvaz Efendi'nin ³⁴¹ kabrini ziyaretle yeni bir delilini gösterdiği dindârâne temayüllerle garîb bir tezad teşkil eder.

Kırım Girayları Osmanlı siyâsetine, Yemen'in Mutahharlar'ı kadar aldanmadılar. İslâm Giraydın Osman Paşa tarafından hanlığa nasbim müteâkib İstanbul'da haber alındı ki Mehmed Giray —selefinin Nogay çöllerinde vefatından sonra— 10.000 Nogay ile Bahçesaray'a hücum etmiş, Osmanlıların oturttukları hânı firara mecbur etmiş ve Hân muharebede yaralanarak galibinin elinden güçlkle kurtulmuştur. Sadrâzam ve serasker

³⁴⁰ Ali, 34. vak'fı, varak: 449; diyor M: «Ol mazluma cevri ve foldâd kılmalı umûr-ı devlet-i Osm&nlyye çend&n muntazam olmadı; Yemen vilayeti hod bl'1-külllye ihtilâle yit* tuta»

³⁴¹ Selânikî. İvaz Efendi 1 Zilhicce 994 (14 Skim 1586)'da vefat etmişdir. Befrız&v'l'nin tefsirine, HHâyeeye, Mfirt&h'fı, Tetah'e, Mevâkif'a ta'Ukat ve diğer bazı eserler bırakmıştır. Eğrlkapı diflmda, yaptırdığı Cami'de medfündür. Atal'nın Teracfen-i AhTfî'i.

Osman Paşa, mevsimin müsâadesizliğine bakmıyarak, Mehmed Giray'ın üzerine bizzat yürümek istedi. Kılıç Alî, Osmanlı bahriyesi kronolojisinde benzeri olmayan bir vak'a olarak, Ekim'de Karadeniz'e çıkmağa emir aldı. Ordunun güzidesi olmak üzere 10.000 yeniçeri, 6.000 muntazam süvari, 1.000 çavuş, sadrâzamlarla beraber Kırım'a gitmekle vazifelendirildi. Osman Paşa, Kapdân Paşa'mın bastardasına çıktığı vakit sırmalı kumaşa sarılmış bir hatt-ı hümayûn gelerek selâm topları atıldı. Pâdişâh, bu hatt-ı hümayûnda ser-askere bildiriyordu ki, Rumeli beğlerbeği Alî Paşa'ya vezirlik mansıbı vermiş, yeniçeri ağası Mehmed'i Rumeli beğ-lerbeğüğüne, baş-imrahor Halil'i yeniçeri ağalığına tâyin etmiş, vezîr Me-sîh Paşa sadâret kaymakamı sıfatıyla İstanbul'un idaresine memur olmuş idi,

Bu sırada Nişancı Mehmed'in kâtibi bulunan müverrih Selânikî, Osman Paşa'yı tuğray-ı hümayûn ile damgalanmış olup sadrâzâmın istediği gibi doldurulmak üzere açık bırakılmış beşbin kâğıd getirdi. Reîsül-küttâb Hamzâ Efendi, bu seferde sadrâzâma refakat ediyordu. Müverrih Hasan Beğ-zâde'nin pederi Hasan Beğ, Hamza Efendi'ye vekâlete memur oldu. Donanma ile ordu Sinop ve Kastamonu'da kışlamağa gittiler. Bununla beraber, Bahçesaray'dan Kefe'ye kaçmağa mecbur olan İslâm Giray, kardeşi kalgay Alp Giray'ın yardımıyla gaasıb Saadet Girayla No-gaylar'ı Kefe yakınında Andal sahrasında mağlûb etmişti. Bu muvaffakiyet, artık Osmanlı ordusunun imdadını lüzumsuz bırakmıştı. Bundan dolayı, bahar başlarında, Osman Paşa İran'a yöneldi. İslâm Giray, ilk defa olarak hutbede kendi isminden evvel Pâdigâh'm ismini zikr ettirmiştir. 1588 Nîsâm'nda —genel olarak zannedildiğine göre zehirlenerek— vefat edip Akkirman Câmî-i Kebîri'ne defn olunmuştur. Hanlık, kalgay Alp Giray'ın ³⁴² hakkı olduğu halde —îrân seferinde Semiz Mehmed Giray'ın maiyyetinde ilçen esîr düşüp yedi sene İran'da kaldıktan sonra Erzurum'da Osmanlı ordusuna ve oradan İstanbul'a gelmiş olan— Gâzî Gi-ray'a verildi. Gâzî Giray, kardeşi Fetih Giray'ı kalgay, Âdil Giray'ın oğlu Baht Giray'ı nûreddîn nasb etti. Lâkin, bir müddet sonra bir ihtilâl, Alp Giray'ı hanlığa, İslâm Giray'ın oğlu Mübarek Giray'ı kalgaylığa getirdi. Pâdişâh, bu fetrete nihayet vermek için iki Giray'ı İstanbul'a çağırdı: Mübarek Giray, Gâzî Giray tarafından Çerkesler*e ilticaya mecbur kalıncaya kadar Pâdişâh'ın emirlerine muhalefet gösterdi. Alp Giray ise, fermân-ı pâdişâhîye uyarak 160 kişi ile İstanbul'a gelip, hayâtının geri kalan kısmını Edirne yakınındaki Yanbolu kasabasında sükûnetle geçirdi.

³⁴² Pezen, raporunda «Haleb-Giray» diye isimlendirilmiştir

KIRKINCI KİTAP
Tebri̇z Seferi.....
Sadrâzam Ve Müftîlerde Değişiklikler
Asker Abasında İntizamsızlıklar
Sikke Tağşışı Ve Yeniçerilerin İsyanı
İzmit Körfezi İle Karadeniz'i Bağlatacak Kanal Teşebbüsü.....
Hicrî Xi. Asrın Başlaması Ve Sipahiler İsyanı
Yeniçeriler Voyvoda Tayin Ettiriyor
Geylan Şahı
Hicrî Xi. Asrın İlk Senesinde Vefat Eden Ulema
Haricî Münasebetler.....
Uskoklar Meselesi.....
Avusturya İle Harbin Patlak Vermesi.....
Vesprim Ve Paluta'nın Fethi
Raab'ın Geri Alınması
Erdel, Eflâk Ve Boğdan Prenslerinin İhanetleri
Hz. Peygamber'in Sancağının Macaristan Hududuna Götürülmesi
Halîl Paşa'nın Düğünü.....
Cağala-Zâde'nin İkbâli.....
Sultan II. Murad'ın İrtihâlî.....
III. Murad Han'ın Şahsiyeti Eserleri Ve İcrââtı
III. Murad Devri Şâirleri Ve Ulemâsı
Tarikatler
Hariciye Teşkilâtı.....
Sultan III. Muradın İrtihâlinde Devletin Hududları

KIRKINCI KİTAP

Tebriz seferi. — İran'da karışıklıklar. — Bağdftd mıntıkasında muhasaralar, fetihler. — Osmanlı Devleti ile İran arasmda sulh. — Birbirini müteâkib sadrâzam ve müftl-lerde değişiklikler. — Asker arasında büyük intizamsızlıklar. — Sikke tağşışı; askerın dıvâna hücumu. — İstanbul'da veba. — Anadolu'da bir cedvei inşası. — Onbirin-cl hicri asır bağlarında sipahiler isyanı. — Voyvodalar nasbi. — Gılân Şahı. — Osmanlı Devleti'nln İran ile münâsebetleri. — Özbekler, Fas, İngiltere, Lehistan, Transil-vanya, Rusya, Venedik, Avusturya. — üskoklar. — Bosna vekayîi. — Avusturya ile harb i>atlık vermesi. — Vesp-rim ve Paluta'nın fethi. — Gran ve Hatvân muhasaraları. — Raab'ın lâdesi. — Transilvanya'nın, Boğdân'ın, Eflâk'ın hıyanetleri. — Pâdişâhın sancağının Macaristan hududuna götürülmesi. — Halil Pasa'nın düğünü. — Ca-ęala'nın ikbâli. — m. Murâd'ın vefatı. — Zamanının meşhur binaları, şâirleri ve faklıleri. — Tfertkatler, Reis Efendi. — Devlefln vüâyetlerinln genişlikleri ve taksimatı.

Tebrîz Seferi

Bundan evvelki kitapta ara verdiğimiz İran seferinin hikâyesine şimdi dönebiliriz. Kırım'da, sükûnet sağlandıktan sonra Osman Paşa, 200.000 kişiyi bulan ordusundan —yakında kıtlık çıkacağı korkusuyla— 40.000'ini bıraktı. Ondan sonra Kastamonu'dan Erzurum'a hareket etti. İran hududundaki Osmanlı kuvvetlerinin kumandanı Ferhâd Paşa'yı davet ederek, İstanbul'a gitmek üzere Tokad'da kendisine ruhsat verdi. Erzurum'da asker, yiyecek azlığından şikâyete başladığı gibi, Çaldıran ovasında da hı-murdanmalar arttı. Van vâlîsi vezîr Cağala (Cığala)-zâde, 6.000 seçme askerle Çaldıran'da orduya iltihak etmişti. Ser-asker, geçit resmi yaptırdıktan sonra gidiş yönünü değiştirerek Nahcivân yolunu bıraktı, Tebriz üzerine yürüdü. Merend ve Hoy'u arkasında bırakmış olan Osmanlı ordusu öncüleri Sofyân'da kahraman İran prensi Hamza Mîrzâ'mn ânî hücumuna tutuldu; 7.000 maktul verdi. Osman Paşa, bu mağlûbiyetin intikamını almak için Cığala (Cağala)-zade ile Diyârbekir beğlerbeği Meh-med Paşa'yı 10.000 kişi ile ayırdı; lâkin bu yeni kol-ordu da Hamzâ Mîrzâ tarafından mağlûb edilerek, evvelki ordu derecesinde zayıata uğradı. Bununla beraber İran şehzadesi payitahta doğru ric'at ettiğinden Cağalazade ile Mehmed Paşa Tebriz önünde Şenb-i Gâzân'a, yâni Moğol îm paratoru Gâzân'ın türbesi

yakınma kadar giderek, orada çadır kurdular (26 Ramazân 993 -. 21 Eylül 1585).

Şehrin Alî Kulu Hân kumandasında birkaç bin kişiden başka müdafii yoktu. Çünkü Türkmenler'in reisi Emîr Hân'ın vefatından sonra bı aşiretler, alenî düşmanları olan Alî Kulu İJân'ın emri altında hizmetter istinkâf etmiş idiler. Tebrîz kumandanının, Cağala-zâde ordugâhına kadar gelmek suretiyle yaptığı bir hücum, Osmanlılardan 3.000 zayiata sebep oldu. Mar'aş paşası da maktuller arasmda idi. Âlî Kuh Hân ise, gece esnasında ric'at ederek şehri Osmanlılarca bırakmış oldu. Sadrâzam, Tebriz'i kati ve yağmadan muhafaza etmek istedi. Lâkin birkaç Türk hamamda Acemler tarafından öldürüldüğünden, askerın söz anlamaz takımı bunu pek çok aradıkları bir bahane sayarak, her türlü kötülüğü yaptılar.

Tebriz'in, Batlamiyus'un «Gabris» diye tesbit ettiği şehir olduğu anlaşılır. Şark menbâları bunun Hârûnü'r-Reşîd'in zevcesi Zübeyde tarafından bina olunduğunu rivayet ederler. İnşâsından altmış dokuz sene sonra bir zelzele ile harâb olarak, Halîfe Mütevekkil tarafından yeniden yaptırılmıştır. Moğol imparatoru Gâzân Hân umûma âit binalarla süsleyip, 6.000 zira muhitinde bir duvarla çevirerek, kapılarından yarım saatlik bir mesafede de kendisine muhteşem bir türbe yaptırdı. Bu hükümdarın iki sadrâzamı olan Reşideddîn ile Tâceddîn Alî Şâh'dan birincisi Tebrîz hâricinde Velîyân mahallesini ve ikincisi hâlâ kendi adıyla anılan iç kısımda çevresi 250 zira genişliğindeki büyük câmü yaptırdı. Tebriz'in pazar ve meydanı, iran'ın en güzel pazar ve meydanı olarak tanınmıştır ³⁴³. Sehend Tepesi'nden Urmiye Gölü'ne kadar uzanan Tebriz ovası letafetinden dolayı, yalnız Şark'in dört ovası, yâni Soğd, Şa*b-ı Bevân, Dımaşk ile Ebleye (?) değil, sekiz ulvî cennete benzetilmiş ve bundan dolayı «Sekiz Cennet» adı verilmiştir. Tebriz ovası en alâ cinslerinden armut, elma, kayısı, üzüm yetiştirir; sanâyî ile ilgili mahsûlleri pamuk ve iplik kumaşlarıdır, ki bunlardan «kisâb-ı deryâî» denilen ve dört renkli olan nevi, eski AcemlerMn «çihâr-renk»leri olacaktır, iran'ın diğer beldeleri imamların ve evliyanın makberi olmakla meşhur ise de, trân şâirlerinden en ma'rufların doğum yeri, yâhud ölüm mahallidir. Tebriz'in doğduklarını gördüğü, yâhud na'şlannı dinlendirmiş olduğu kişiler arasında şunlar nazar-ı dikkati çeker: Enverî, Hâkanî, Faryâbî, Sa'dî ile muasır Hâce Hemânî, Mihr ü Müşteri nâmında ve efsâne vadisindeki nazımın sahibi Muhammed Asar; büyük mutasavvıflardan üç zât ki büyük

³⁴³ Sarden ve Döpre'nln eseri. S, s. 240.

Mevlânâ Celâleddîn'in manevî üstadı Şemseddîn-i Tebrîzî, şâir-î rebâbî Kaasimü'l-Envâr, Avrupa'da şimdiye kadar ancak ismi malûm olan Gülşeni Râz isimli mutasavvifâne gürlerin sahibi Mafamûd-ı Şebüsterî³⁴⁴. Sadrâzam Tebriz'e mâlik olunca, şehri tahkim etmeyi düşündü. Otuz beş gün zarfında 12.700 zira' uzunluğunda bir duvarla çevirdi. Osman Paşa, hasta olmakla beraber, fethi tâkîb eden ilk cuma günü Tebriz Câmii'nde namaz kıldı ve Kaanûnî Sultân Süleyman'ın fethi zamanından, yâni 50 seneden beri ilk defa olmak üzere minberde yalnız (Hz.) Alî'nin değil, ondan önceki üç halîfenin de isimleri okundu.

2 Şevval 993 (27 Eylül 1585)'de îrân şâh-zâdesi Hamza, 20.000 kişi ile Cağala-zâde'nin Şenb-i Gâzân'daki ordugâhına hücum ederek, yirmi bin tahmîn edilen miktarda telefata verdirdi³⁴⁵. Diyârbekir vâlîsi Meh-med Paşa ölümler arasında, Karaman vâlîsi olup atıyla beraber bir kuyuya düşmüş olduğu için o zamandan beri «Kuyucu» lakabı verilen Murâd Paşa esirler arasında idi. Bu çengin elem verici neticesinden sonra (1 Zilhicce 993 - 25 Ekim 1585) sadrâzam, Diyârbekir beğlerbeğliğine Hadım Cafer Paşa'yı tâyîn etmiştir ki, bu Ca'fer Paşa, Suriye'de Trablus hükümetinde bulunurken İbrahim Paşa maiyyetinde Dürzi seferine gitmekten imtina göstermişti. Sadrâzam, kendisine Budin valiliğini ve üç tuğlu paşa rütbesini (vezirlik) vaad etti. Osman Paşa Erzurum'dan hareketinden 85 gün sonra —oradan orduya vaad etmiş olduğu veçhile, ric'ate başlamak üzere— ordugâhını Şenb-i Gâzân'a nakletti. Şu vekâyi sırasında korkunç îrân şâh-zâdesi Hamza, üçüncü defa olmak üzere, 20.000 süvârî ile göründü. Sadrâzam hasta olduğu ve ayakta güçlülkle durabildiği hâlde, muharebeye girişti. Bu cenkte 20.000 Türk maktul düşerek, Osman Paşa da muharebenin sonunda ruhunu teslim etti (29 Ekim 1585).

Osmanlûar'ın Hamza Mirza ile olan dört muharebelerinin dördü de İranlılar'ın galebesiyle nihâyetlenmişti. Cağala-zâde'nin başkumandan sıfatıyla ve Osman Paşa'nın vasiyyeti mucibince beşinci defa giriştiği muharebede, İranlılar ilk defa olmak üzere tâlinin müsâadesizliğine uğradılar, 3.000 kişileri bir bataklıkta telef oldu, kaldı. Cağala'nın buna dâir yazışmaları İstanbul'a varınca, Osmanlı askerinin muzafferiyetinin teşhiri için şenlikler yapılması emredildi.

³⁴⁴ Tuluk (Tholuck) bu şiirden epeyce parçaları tercüme etmiştir. Lâkin müellifin Mahmûd'uu ismini ve Tebriz yakınında, Şebüster nâmında bir kariye olan doğum yerini bilmiyor.

³⁴⁵ Mlnadoa, s. 319. Âli, Peçeyi, Selanik!, Hasan Beğ-zad© bir paşanın ve birinin esir olduklarını hakikaten itiraf ederler. Lâkin maktullerin ve esirlerin miktarını o kadar çok göstermezler. Bundan başka Osmanlı müverrihlerinin hemen hepsi bu muharebe ile bundan sonra vukua gelen cengi karıştırırlar.

Osman Paşa'nın vefatı üzerine Cağala-oğlu'nun Mehmed Beğ vâsıta-siyle İstanbul'a göndermiş olduğu mühr-i hümayûn, 90 yaşında ve hemen hemen bunamış halde bulunan Mesih Paşa'ya verildi. Osman Paşa, Pâdişâh'a yazdığı son arızada mühr'ün Cağala'ya verilmesini bilhassa tavsiye etmişti. Lâkin başlarında hâce-i sultanî müverrih Sa'deddîn bulunan muarız fırka, bu tevcihe muhalefet etmek isteyerek, Ferhâd Paşa'yı namzed olmak üzere arz etti. Her taraftan birbirine muhalif bin türlü entrikalar çevrildi. Nihayet Pâdişâh, Cağala'yı mı, yoksa Ferhâd Paşa'yı mı tâ'yîn etmenin münâsip olacağı hakkında, dîvân erkânının hepsinin fikirlerini sordu. Reylerin büyük ekseriyetiyle Pâdişâh'ın kararsızlığı, iki rakibin her ikisine birer hatt-ı hümayûn gönderilmesini gerektirdi. Bu suretle ikisi de İran'daki Osmanlı kuvvetlerinin baş-kumanân-lığına tâ'yîn olunmuş oldular.

Ferhâd Paşa, 21 Mayıs 1586'da 5.000 yeniçeri, sipâhî ve silâhdâr bölükleri; 1.000 topçu, 1.000 cebeci, 1.000 top arabacısı ile Erzurum'a müteveccihen hareket etti. Tebriz muhafazasında bırakılmış olan Ca'fer Paşa ise, Tokmak Hân ve Alî Han kumandasındaki İran askeri tarafından muhasara edilmişti. Ferhâd, Van, Revân ve Tiflîs kalelerinin oldukça sıkışık bir durumda buldukları için, Erzurum'dan sonra yolunda deyâ-ma cesaret edemedi. Tebrîz, iki ay muhasaraya mukavemet etti. Bu müddet içinde Osmanlılar'la İranlılar arasında kırksekiz cenk oldu. Acemler, kaleye 18 defa hücum ettiler³⁴⁶. Hamza Mîrza dahî hareketsiz durmadı; Selmâs ve Revân Paşalarını mağlûb ve Selmâs şehrini yağma etti. Yine bu sırada Gürcistan hâkimi Simon, Tiflîs muhasarasını tazyik ediyordu. Ser-asker, İran orduşundaki Türkmen beğleriyle muhaberesinin te'-sîri sayesinde Tebrîz ve Tiflis'i muhasaradan kurtarmağa muvaffak oldu³⁴⁷. Hamza Mîrza, Türkmenler'in Osmanlılar tarafına meyletmesi ne-tîcesinde öldürüldü.

Birbirini tâkîb eden bu kadar mağlûbiyetlerden sonra neticenin Osmanlılar tarafında kalmasını îzâh edecek şey, ancak birkaç saltanat iddiasının arasında paylaşılan İran'ın iç karışıklıkları ve Özbeklerde muharebenin buna eklenmesidir. Kürdilerle münazaaları, daha önce naklettiğimiz gibi, İrân hükümdarlarını tahtları üzerinde titretmiş olan bağımsız Türkmen aşiretleri Tebrîz seferinin devamı müddetince Hudâbende'-nin askerini mağlûb durumda buldurdular. Türkmenler, Acemlerdin, ne reisleri Emîr

³⁴⁶ Ali, varak: 440. Peçevl ve Selânikl bu muhasaranın dikkate değer veka-yilinden olmak üzere 120 ilbrellk gülle atar bir topun zabt olunmasını ve daha sonra Eğri muhasarasında da kendini gösteren Dell Fâik'in birçok kahramanlıklarını naklederler.

³⁴⁷ Düstûn'I-âmel (nu: 109). Cağala'nın Türkmenler'e bir mektubunu dere eder ki, İranlıar'ın hıyanetle mahvetmiş oldukları Emir Han'dan dolayı İntikam almayı teşrik etmektedir.

Hân'ın îdâmım affedebilirlerdi, ne.de onun halefi olarak Alî Kılılı Hân'ın intihabım; bunun içindir ki, İran ordusuna, cesur aşiretleri mensuplarıyla yardım etmekten istinkâf ettiler. Şâh, son raddeye gelerek, bunların bağlıca reisleri olan Mehmed Hân ile Halîfe Sul-tân'ı askerleriyle kendisine iltihak etmek üzere davet etti. Bunlar kendilerine kumanda etmek üzere Şâh'm üçüncü oğlu Tahmâsb'ı istediler. Şâh'ın diğer iki oğlu olan yiğit Hamza Mîrza'yı ve daha yakınlarda Ho-zâsân vâlîsi olarak tâyin edilen genç Abbâs'ı mahrum edip de trân tahtına Tahmâsb'ı çıkarmak ümidinde idiler. Mehmed Hân ve Halîfe Sultân 10.000 kişi ile Şâh'm ordugâhına gittiler. Şâh da taleplerine muvafakat gösterdi. Bunun üzerine şâh-zâde kendilerine teslim edilince Tebriz'e gidecek yerde Kazvîn'e doğru hareket ettiler³⁴⁸. Hamza, Türkmenler'in teşebbüsünün ne kadar vahîm olacağını takdir ederek, 12.000 kişi ile tâ-kîb etti; onları yendi ve başlan Mehmed Hân ile Halîfe Suîtân'ı îdâm ederek kardeşini de «Kasr-ı Nisyân» (Kahkaha kalesi)'a gönderip, orada Öldürttü. 5.000 Türkmen Bağdâd'a kaçıp Osmanlı ordusunun hizmetine girdiler; diğerlerini Hamza itaate mecbur etti. Muharebe mevsimi geçince Hamza Mîrza askerini Kazvîn'de kıslattı. Bir ziyafetten sonra uykuda bulunduğu bir sırada Cûdî³⁴⁹ adındaki dildâdesi tarafından öldürüldü. Cûdî, Şamlı aşireti reîsi Esmâ Hân tarafından bu cinayete teş-yîk edilmişti. Müverrihlerin ifâdelerindeki ihtilâf³⁵⁰, Hamza'nın katli Esmâ Hân'ın tertibi eseri midir; ve biri kardeşinin, diğeri oğlunun mahvından müteessir olan Abbâs Mîrza ile Şâh'ın bunda katkıları yok mudur, burasını tâyin etmek için yetersizdir. Abbâs, rızâsiyle veyahut mecburiyet tahtında babasının muvafakatini³⁵¹ alarak, henüz o hayatta iken îrân tahtına çıtkı (Hazîran 1587 - Receb 995). Bir sene sonra Üstadî, Şamlı, Rumlı, Zülkadiriyye isyancı aşiretlerinin reislerinin kanlarını dökmek suretiyle, hükümranlığını sağladı. Hamza'nın idamından sonra, Şâh Hüdâbende, Osmanlı Devleti'ne sulh teklifinde bulunmuş ve Hamza'nın oğlu Haydar Mîrzâ'yı barışçı temayüllerinin te'mînâtı olmak üzere İstanbul'a

³⁴⁸ Minadoa, kitap- 9, s. 341. Tftrfh-i Ebfî'l-Vefa, Maikolm'un trân Târîhi Hülâsası eserinde bu mühim vak'adan söz edilmemiştir. Şarden, bunu sdy-fçrse de daha eski bir zamana atf eder. Mlnadoa, Nuhbetüt-Tevârih, Zübde*Ü»t-Xevarlh Hamza'yı Şfth değil, çah-zade göstermek (hususunda müttetikirler.

³⁴⁹ Cûdî; Malkolm'un dediği gibi «Hoodee» .değil.

³⁵⁰ Nuhbetüt-Tevftrlb'e nazaran bu katî hadisesi, Esmâ Hân'm tahrikiyle vuku bulmuştur. «TâUhli Umûmi» Hamza'nın kardeşi İsmail'in (Abbas olacaktır, çünkü H&mza'nın İsmail nâmında bir kardeşi yoktur) hesabına geçerir. Zübdetüt-Tevârth şübheyi Abbâs'ı Üzerine düşürür. Hamza'yı, Hıristiyanlar'a gösterdiği muhabbetten dolayı mutaassıbların İdâm ettiklerine dâir Abbâs tarafından Portekiz misyoneri Govovah Antonyo'ya vâki olan ifâde İse Nohb**nin rivayetini kıymetten düşürecek bir mâhiyette değildir.

³⁵¹ NahbetÜ't-Terârth «hüsn.-l rızâsiyle» diyor. Pezen'ln raporu aksini söyler.

göndermek istemişti. Hüdâbende bu arzusuyla, Abbâs'ın korkacağı yegâne rekabeti uzak bulundurmak, yâhud daha hakikate benzer olmak üzere, genç mirzayı amcasının taarruzuna karşı korumak niyetinde bulunmuştu. Hudâbende'nin imajı üzerine yapılan mütârekeden sonra, yeni husûmetler ortaya çıktı. Çünkü İranlılar, Osmanlıların istedikleri Gence ile Karabağ'ın terkine muvafakat etmemişlerdi ³⁵².

Ferhâd Paşa, Tebriz muhasarasını bozduktan iki ay sonra Tebriz'den Bağdâd'a giden yol üzerinde olup, adaşı Diyârbekir vâfisi Ferhâd'ın lüzumsuz yere hücum etmiş olduğu Hân-ı Güherdân nâmındaki kaleyi zabetti. Lâkin Bağdâd'a yakın Turna Çayın mevkiinde onbeş Acem sultânı kumandasında 15.000 kişi ile yapmak zorunda kaldığı muharebe, daha mühim oldu. Sultânlar Ferhâd'a bir kadın hotozu, bir miğfer, bir yay, oklar, bir topuz ile turna avlamağa mahsûs ağlar göndererek:

— «Eğer bizimle cenk etmek istemezsen bu kadın hotozunu başına geçir. Aksi takdirde, bu tolgayı, bu yayı, bu okları, bu topuzu, bu ağı al da* bizi turnalar gibi avlayıp avlayamayacağıml anla!» ³⁵³ diye yazmışlardı.

Ferhâd Paşa, sultânların gönderdikleri adamları iltifatla kabul etti ve giderlerken 1.000 altın hediye etti. Fakat efendilerine tebliğ edilmek üzere tehdîdkâr bir cevap da verdi ki, esasî yâ itaat, ya muharebe tek-lîf ediliyordu. Ferhâd Paşa, derhâl toplanılan 6.000 Kürd ile kuvvetlerini takviye ederek, sultânlara ansızın hücum etti, cenk pek şiddetli oldu ve üç gün üç gece sürdü; Acemler mağlûb oldular ve güzel delikanlılardan, güzel Çerkeş kızlarından büyük bir ganimet galiblerin eline düştü. Ferhâd bu genç kölelerden 15'ini Pâdişâh'a gönderip mükâfat olarak bir taltîfnâme, murassa bir kılıç, iki kaftan aldı.

Artık, Cağala-zâde'nin Tebrîz muhasarasından evvel ve sonraki fetihlerinden bahsetmek kalıyor: Hûzistân şehirlerinden Disfûl ³⁵⁴ kazası bilinmeyen bir zamandan beri sâdâttan bir ailenin irsî malikânesi idi. Disfûl'un son sahibi olan Seyyîd Alî'nin vefatından sonra hükümet, kardeşi Seyyîd İlyâs'a geçmesi lâzım gelirken, ondan daha küçük olan Sey-yîd Sünbûr tarafından gasb edilmişti; Seyyîd İlyâs Cağala-zâde'den yardım

³⁵² Pezenln Haziran 1587 raporu, irftn Şâhı'nın gönderdiği elçiyi Mûsâ Han diye isimlendirir. Pezen, Selânlk ile tamamen müttelik olmak üzere, Hamza'nın vefatının 1587 Mayısında yâhud Haziranı basında vuku bulduğunu, Malkolm'un dediği gibi 1585 Haziranında olmadığını kesinlikle söyler. Pezen'in 25 Haziran raporu Hudâbende'nin Abbâs Mirzâ tarafından sürgün edilmişinin doğru tarihini de gösterir.

³⁵³ Ca'fer Pasa'ya bir deste turna telleri, bir topuz, tîr ve keman ye bir nizkebi (?) göndürdller, eğer er isen bunları takınup mukabelemüze gelesin, eğer gelmezsen, bu nlzkebi basına takup bir bucakda çücnk egüresin diye yazdılar.» Peçevl, 2, «. 114, (Mütercim).

³⁵⁴ Peçevl'de Despûl, S; 111. (Mütercim)

istedi. Cağala-zâde, Seyyîd'in oğlunu rehin olarak aldıktan sonra bütün kuvvetiyle yardım ederek Disfûl, Dertenek, Pilur, Nevâr kalelerini, Nihâvend cehriyle bu beldenin yakınında bulunan Serahbîd'i zab-tetti. Lûristan vâlisî Şâh-verdi Hân ve Hemedân vâlisî Şâh-mûd Korkmaz ilân³⁵⁵. Hemedân'ın zabtından dolayı kendilerini muhatarada görerek bütün kuvvetleriyle Cağala-zâde üzerine yürüdüler. Fakat ikisi de bozuldu. Korkmaz Hân esir düşüp, sekiz süvâr ile kurtulabilmiş olan Şâh-verdi Hân da az sonra Osmanlı ordugâhına gelerek itaat gösterdi. Bu askerî kuvvetin avdetinde Cağala-zâde vâlî bulunduğu Bağdâd hükümetinde mühim ıslâhatlar yaptı. Lahsâ'dan çöl ortası boyunca giden yolun tehlike ve güçlüklerini İstanbul'a işaretlerle, bundan böyle her sene Şâm ve Bağdâd'dan iki aynı zamanda olmak üzere birer hacı kafilesi çıkarılmasını ve her iki vilâyet valisinin emîrül-hacc tâyin edilmesini bildirdi. Bundan başka, Necef, yânî Meşhed ile (Hz.) Hüseyin'in kabrinin bulunduğu Kerbelâ susuzluktan dolayı tamâmiyle terk edilmiş olduğundan, buralara Fırat'tan su getirmek üzere bir kanal yapılmasını teklif etti. Büyük faydalar sağlayacak plan bu tasavvurlar hakikatte* uygulanamamış ise de Venedikli mühtedînin idarî liyâkatinde ve becerikliliğine delildir. Cağala-zâde her ne kadar Sünnî ise de Şîî denilen İran mutezilesinin Mekke'yi ve İmamları (Hz.) Alî ve (Hz.) Hüseyin'in kabirlerini ziyaret etmelerini kolaylaştırmak için çalışmasıyla Sünnîler'in taassubundan hissedar olmadığını göstermiştir^{356 357}.

996 (1588) baharında serdâr Ferhâd Paşa ve Şirvan valisi Ca'fer Paşa kuvvetlerini birleştirip güzel. Karabağ ülkesi üzerine sevk ederek, payitaht olan Gence'yi zabt ettiler. Gence, Hüsrev ti Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Hamse,

³⁵⁵ Peçevl'de <Korkmas> Hân'dır. (Bekir KütÜkoğlu, Osn'ünlî-İran Siyâsi Mü-n&seebtleii I 1578-1590, İstanbul, 1962'de ise Şamlu Korkmaz Han'dır. Hazırlayan)

³⁵⁶ Hakikaten iranlılar, Osmanlılarca husûmeti polltikalarının esâsı bildikleri Sibî, bu taraf (Osmanlılar) da onlara düşmanca davranmışlardır. Fakat bu hâl Sünnîll'kten değil, siyâsetten kaynaklanan bir tutumdur, fici Devletin uyuşması gereğini takdir eder Nâdir Hân da sonraları hac kabileleri ve emîrül-hacc znes'elesinl başka bir surette ortaya koyduğu İnşâattan yeri geldiğinde görülecektir. Hammer'in Sünnîler nazarında da oldukça, saygıdeğer plan İmâm Hz. Alî ve İmam Hz. Hüseyin İÇla SÜler'e nlsbetle «İmamları» demesinin yanlış olduğunu Isfha hacet yoktur. Mütereta).

³⁵⁷ Reîsü'l-küttâb San Abdullah Efendi'nin mecmuası, Bağdâd Vâlisî'nin oniki mektup ve raporunu içine alır: 107 ve 108, DizfuTun fethini bildiren iki mektup; 109, İhtilâle teşvik için Türkmen reislerine yazılmış mektup, 110, Özbek hükümdarı Abdullah'ın Horasan'dan ric'atinden sonra Meşhed'in Şâh Ab-bâs tarafından tekrar zabt olduğuna ve Şâh'm yakında Kaz-vîn'e geleceğine dâir Cağala-zâde'nin raporu; 111 ve 112, Mekke hacılarına ve Necef ve Kerbelâ su yollarına dâir iki rapor; 113, Cağala-zâde'nin 17 Safer 998 (16 Aralık 1589) tarihli mektubu ki, Dertenek valisinin hıyaneti sebebiyle Pilur'un kaybından dolayı şikâyeti ve bu hıyanetin vezîr-i âzam Siyâ-vuş Paşa'nın himayesiyle cezasız bırakıldığını belirtmektedir; 114, Muharebeye devam edilerek Erdebil ve Kazvîn üzerine yürünülmesindeki faydalara dâir Cağala-zâde'nin mektubu; 115 Maiyyetinden birine timâr verilmesi teklifine dâir Ca-ğaloğlu'nun mektubu, 117-120, eyâletine, idarî işlerine ve kendi aleyhine olan sulh ahidnâmesinin akdedilmesine muhalefet edeceğine dâir Cağala-zâde'nin müftîye mektupları.

Behrâmgûr, İskender-nâme manzumelerinin nâzımı Nizamî ile haklı olarak gurur duyabilir. Ferhâd ve Ça'fer, askerlerine Gence'nin, etrafını 6.000 zira' uzunluğunda bir duvarla çevirtti. İnşâatı başladıktan henüz 40 gün geçmişti ki, yeni yapılan istihkâmların üstünden atılan selâm toplan bu heybetli eserin bittiğini ilân ettiler (9 Ekim - 18 Zilka'de). İranlılar zamanında ekserisi harâb olan camiler de tamir edil-di. Paşalar, dönüşlerinde şehre 3.000 muhafız bıraktılar.

Gence ve Karabaşın zabtı —Şâh'ın Horasan'da Özbek Hânı Abdullah ile meşgul olmasından dolayı— Osmanlılar için zor olmamıştı. Özbek Hânı, birkaç ay muhasaradan sonra Herât'ı istilâ ederek Şî'a mezhebinde bulunan ahâlîyi kamilen îdâm etmişti. Ertesi sene Horasan'a gönderdiği Abdülmü'min Hân adlı oğlu Meşhed'i zapt edip, hiçbir İranlı'yı kılıçtan affetmedi. Abdullah Hân da Nişâbûr, Sebzvâr, Esferâyin, Mâhû-lât, Tün, Hayâbâd, Tabes, Hezâr şehirlerinde Şîileri katliâm etti. Batıda. Osmanlıların hücumundan ziyâde doğuda Özbekler'in hücumundan sıkılmış olan Abbâs Şâh, Osmanlı Devleti ile sulh akdine *lüzûm gördü. Bu maksadla, Hudâbende'nin Osmanlı ordugâhına göndermeyi teklif ettiği Hamza Mîrzâ-oğlu Haydar Mîrzâ, İstanbul'a müteveccihen hareket etti.

Mîrzâ'nın maiyyetinde elçi sıfatıyla dört hân ³⁵⁸, —ki birincileri Ça-vuşlı Mehdî-Kuh Hân'dır— ve binden ziyâde İranlı bulunduğu gibi, kafilede 1.500 at, 360 yük beygiri vardı. Sipâhî kâtibliğinden bir sene önce azledilmiş olan müverrih Selânîkî İran şâh-zâdesine mihmandar tâyin olundu. Ecnebler hakkında her türlü misafirperverlik vazifelerini yerine getirmekten ibaret olan «mihmandar» lık hizmeti, Doğu'da en eski zamanlardan beri câridir: Hattâ Dârâ'nın sarayına gelen misafirler hakkında bu vazifenin Omars tarafından îfâ edildiğini görüyoruz ³⁵⁹.

Mîrzâ'nın İstanbul'a gelişinde, ahâlîden pek çok kişi şâh-zâdeyi gör-meğe çıktılar. Bilhassa her sınıftan birçok kadın görüldü ki, ya alelade bir merak sâikasıyla, yâhud âşıkane bir görüşmelerde bulunmak maksâ-diyle pek çok zamandır bekledikleri böyle bir fırsattan istifâde etmek arzusuyla gelmişlerdi. 500'den ziyâde kadın Bâyezîd'in hamamında gecelediler. Birçok erkek, sebepsiz olmamak üzere, kadınların bu garîb «hız-lıhklanndan» şübheye düşerek kanlarını boşadılsa da, sonra hemen hepsi barıştılar.

³⁵⁸ Bu sefirler beş kişidir; isimleri şunlardır: Erdebil Haklıni Mehdi Kuli Hân, Ş&hum-Kuli Halife, Mehdî-Kuh Sultân, Alt Can (?Han?), tablb Ebû Talib. m. Murad'ın &&tx Abbas'a mektubu, Ferîdün Befî'de, c. 2, a. lfi7-160'dadır. Mütercim.

³⁵⁹ Arlapl, İskender'in Sof<ler<, feitaj): 1, s. 16.

Pertev Paşa Sarayı Mirza ile maiyyetinin kabulüne tahsîs olunmuştu. Pâdişâh ta'ymât-ı yevmiye (günlük tayin bedeli) olarak 100 koyun, 100 şekerli çörek, 100 mum, o nisbette diğer şeyler tahsîs etti. Vezirler, Haydar Mîrzâ'ya verdikleri ziyafette tantana göstermek için birbirleriyle yarıştıkları gibi, şâirler de trân sefaretinin barış taleb edici memuriyetini teşhir için her türlü övgüleri tüketmekte kusur etmediler.

Uzun müzâkerelerden sonra sulh akdedildi (21 Mart 1590 - Nevruz 998)', Bu ahidnâme Tebrîz ile Azerbaycan'ın Tebriz'e bağlı olan kısmını, Şirvan'ı, Gürcistan'ı, Lûristân'i, Şehr-i Zör'u Osraanlılar'a verdi. Erzurum beğlerbeği ile Müteferrika Hüseyin —yalnız saydığımız memleketlerin terkinden dolayı değil, Sünnîler*le Şîiler arasında ihtilâf sebebi olan dînî işler hakkında İranlılardı yeni kaaidelere uymakla mükellef kılmasından dolayı da gayet mühim bulunan— akdedilmiş olan ahidnâmeyi Şâh Abbâs'a ulaştırmağa memur oldular. Ancak bu şart yalnız resmî bir muamele olmak ve Pâdişâh'ı vicdanen müsterih etmek için, yâhud daha sonraları yeni bir muharebeye bahane yaratmak için yazılmıştı. Bu madde hükmüne yürürlük kazandırılması, Şîiler'i Sünnî akideleri dâiresine almak demektir. Bu ise, Rûm ve Lâtin kiliselerini birleştirmekten daha güçtür ³⁶⁰. Bu ahidnâmede, ashâb-ı güzîn ve müctehid imamlar hakkında seb ü şetm (sövüp sayma) olunmaması, ve Âişetü's-Siddîka (Hz. Ayşe) hakkında kazf edilmemesi (yâni, namusu hakkında ileri geri atılıp tutulmaması) şartıyla, sulhun iade edildiği bildirilmiş ve ashâb-ı kiram ile (Hz. Peygamber'in zevceleri hakkında bâzı hadîs (-i şerifler) belirtilmiş ve bu durumun daha önce Şâh Tahmasb tarafından dahî yemîn edilmek suretiyle kabul edildiği dercedilmiştir ³⁶¹. Sultân Selim saltanatında îranla muharebenin alevlendiğini yazarken Sünnî ve Şîiler*'in hem dînî, hem siyâsî olan ihtilâflarından kâfi surette bahsetmiştik ³⁶².

Sadrâzam Ve Müftülerde Değişiklikler

³⁶⁰ Rûm ve Katolik Kiliselerinin İtikadlarındaki muhalefet, Hıristiyanlığın esâsına aittir. Ekseriyetle dağılmış olup şimdi bafcıyeleri bulunsa da pek nadir olan guât-ı Şt'a hâric olmak üzere, Sünnî ve Şîiler arasındaki ihtilâflar buna benzemez. Mütercim.

³⁶¹ Bu ahidnâme, Sultân İH. Murâd'm bir mektubu şeklinde olup, Mfins©-ftt-1 Feridun'da vardır.

³⁶² Hammer o vakit kâfi derecede bahsetmiş olmakla beraber, bu defa ihtilâf sebeplerine dâir burada bir saftife kadar tutabilecek ifadeler yer verir. Lâkin bu ifadeler islâm târihine tamamen aykırı -olduğu gibi, Kur'ân'ta nasslan da İnkâr eden akald-i zâiga erbabı müstesna olmak üzere Şl'a mezhebine d« muhaliftir. Binâenaleyh bunların tenkidli naklini mütercim doğru bulmadığı gibi, tenkidli tafsilât verilmeğe muhtâc ve meselenin esası «Osmanlı Devleti Tarihi» konusunun dışında oldu-ğundan, çıkarılması uysun görülmüştür.

îrân seferi esnasında vâfiler, defterdarlar, hâkimler, kâtibler³⁶³ arasında bir haylî değişiklikler vukua gelmiştir. Bunları tafsilden vazgeçerek, yalnız mühim olan sadrâzam ve müftî değişmelerini kaydedeceğiz.

Osman Paşaya halef olan doksanlık Mesîh Paşa, bu makama getirildikten altı ay sonra azledilerek, sadâret, ikinci defa olmak üzere, Siyâvuş Paşa'ya verildi. O da yeniçerilerin, ileride yazacağımız bir isyanından dolayı, mevkiini Sinan Paşa'ya terketmeğe mecbur oldu. Sinan Paşa, harem kadınları ve hadımları nezdindeki entrikaları ve Pâdişâh'a takdim ettiği 100.000 altın sayesinde Malkara sürgün-yerini Şâm valiliğine çevirtmişti. Oradan sadâret hizmetine getirildiği için ayrıldı (Nîsân 1589 - Cw mâde'1-uhrâ 997). İki defa olmak üzere bir sadrâzam, yâni Osman Paşa tarafından ziyaret edilmek şerefine nail olan ve kezâlik ilk olarak kazaskerlere ve hâce-i sultanîye tekaddüm eden Müftî Çivi-zâde'nin yerine şeyhi tâyîn olunarak, onun yerine de Türkçe ve Arabça şiirleri bulunan Bostân-zâde tâyîn olundu. Bostân-zâde'nin zamanında senenin yedi mukaddes gecesi olan Regâib, Mi'râc, Kur'ân'ın indirilmesi (Kadir), iki bayram, Berât geceleri ilk defa olarak bütün camilerde kandil yakılmıştır³⁶⁴. Mekke Şerifi Ebû Nümeyy Kâ'be örtüsünün yenilenmesi gerektiğini bildirmiş ve atlas, pamuklu ve bugâsîden kıymetli kumaşlar, Sukotura ve Kumar od'undan 10 kantar ve Hind şekerlemeleriyle dolu 65 kavanoz hediye göndermişti³⁶⁵. Dört sene sonra da, İslâm'ın mukaddes beldelerinin hâmîsi olan zât-ı şahanenin elini öpmek üzere bizzat İstanbul'a geldi. Eski Karabağ vâlisi Gericeî Ziyâd-oğlu, vaktiyle ecdadının mâlik bulunmuş oldukları memleketlerin irsî bir sancak hâline getirilmesini Bâb-ı Devlet'ten istemek üzere gelmiş olduğu halde, Yedikule hapishanesine atıldı. Yine bu sıralarda, trân seferi esnasında Osmanlılar hakkında hiçbir dostluk eseri göstermemiş olan Gîlân Şahı Ahmed, kendisi-rin Gîlân Şahlığını tasdîk ettirmek üzere İstanbul'a bir elçi gönderdi. Fakat Şah Ahmed'in elçisi dîvânda iyi kabul edilmedi, çünkü

³⁶³ Müverrih Selânikl de birbirini müteftikb' silfhdftir ve sipahiler kâtblî-ğtae, ve rûz-nâmectüğe, Anadolu muhasebeciliğine, muteferrikahğa tâyin olunmuştu.

³⁶⁴ 996 Rebl'ü'l-evvelinde Pâdişâh'dan tezkire-i şerif gelüp velâdet-i Peygamberi, Regâib, Berât giceleri minarelerde kandil yakılmasının i'tiyâd idilmesi ferman olındı. (Selânik'i'den telhis, c. 1, s. 238). Şu halde, diğer dört gecede kandil yakılması zaten mu'tâd olduğundan, kandil yanan gecelerin o zaman yediye çıktığı anlaşılır. Mütercim.

³⁶⁵ «995 Ramazânı evâilinde Meleke şerifi Ebû Nümeyy'den kisve-1 Beyt-1 Mü-kerrem'ün içi >e dışı teçdid olunması lâzım geldiği hakkındaki mektuplar geldi; Hind ve Sind kumaşlarının a'lâlanndan bin kıt'a. rengârenk atlas ve kemha ve katnl ve bugasl (Hammer'de «Bogazin»), şâir mü-nakkaş ve rengin nefislerinden ve dest&r kısmının ellîşer zira' â'lâların-dan bin aded, öd ağacının maverdl ve kumârlsinden üç yük —ki on kantârdur—, Hind ve Sind meyveleri ve murabbâlar ve meşrubat ile mâli olup her birini bir adamun güç kaldıracabileceği altmış beş kıt'a fagfûrl kavanoz, her birini müteaddld adam götürür sekrî murabba ile dolu dört' kıfa fagfûrl küp dîvan-ı aliye İsal olındı.> Selânik'den s. 227. Mütercim,

sefirin ta-leblerinin yerine getirilmesi İran ile muhaberenin kesilmesine yol aççaktı. Hakîkaten, daha sonra İran'dan iki elçi gelerek Ahmed'in Gîlân (Geylân) hükümdarlığı hakkındaki dâvasının asla kabul edilmeyeceğine dâir Şâh'dan mektuplar getirdiler. Bu elçilerden evvel ve anlaşmanın yapılmasından sonra Kara Ahmed Sultân (Soltan) Abbâs Şâh tarafından Nihavend'in iadesini, hududun belirlenmesini, Haydar Mîrzâ'ya başka bir memuriyet verilmesi hususlarını teklif etmek üzere İstanbul'a gelmişti. Elçiye hüsn-i kabul gösterildi. Lâkin Nihâvend mes'elesinin açılmasına izin verilmediği gibi, Şâh Abbâs'm, yine muhasamata başlamak üzere Osmanlıların elinde kendi aleyhine bir silâh olan yeğeninden kurtulmak istediğinden şüphelenildiği için, Mirzâ'ya başka bir idâri vazife verilmesine muvafakat gösterilmedi. İhtiyat tedbîri olmak ve harbin alevlenmesini şiddetle arzu eden Simon Levend'in teşebbüslerine karşı Gürcistan'ı mahfuz bulundurmak için Sultân Murâd Tomanis, Lûrî, Gûrî, Ah'ıska kalelerinin tamirini emretti. Donanma vüzerânın, bahriye kumandanlarının harcamalarıyla tâmîr edildi ve sayıca artırıldı. I. Selîm zamanında sadrâzam da bu şekilde yedi kadirge ve bir kapdân-paşa gemisi yaptırmış ve vezirler, beğlerbeğleri, beğler memuriyetlerinin ehemmiyet derecesine göre, donanmanın teçhiz edilmesine yardımcı olmuşlardı. Sadrâzam Sinan Paşa, bundan başka Boğaziçi sahilinde sarayın ahır-kapısı yanında muhteşem bir köşk inşa ederek, buna kendi ismini verdi ³⁶⁶.

1591 Hazîrânı'nın 20'sinde (27 Şa'bân) Sultân Murâd, kıymetli kumaşlar döşenmiş bir yoldan Sinan Paşa Köşkü'ne gitti; şâhâne bir ziyafet, pâdişâhı bekliyordu. Ziyafetin sonunda mîmâr, sadrâzam kethüdası, şehremini ve harâb olan Sultân Bâyezîd Köşkü'nü kendi kesesinden tâmîr eden kapdân-paşanın adanılan hü'atla taltîf edildiler.

Osmanlı târihinin en mühim anlaşmalarından olmak üzere, İran'la muahedenin akdedildiği sene, buraya kadar kısaca yazdığımız vak'alar-dan daha ağır durumlar ortaya çıkmıştır. Hakîkaten, o sene içindedir ki, yeniçeri isyanlarının, temelini kazmakta olduğu Devlet'in zaafını örten perde, ilk defa olmak üzere düşmüş ve Osmanlı hükümetinin düşüşüne sebep olacak olan yaraların derinliğini anlamak mümkün olmuştur. Lâkin çöküşün bu delilini hazırlayan sebepler on sene evvelinden, yâni So-kollu'nun vefatından başlar.

³⁶⁶ Sinân Paşa Köşkü 1827'de yıkılmaktır. Onun yerine Sultan im kökü yapılmıştır.

Asker Abasında İntizamsızlıklar

Sadrâzâmın nüfuzunun, m. Murâd'ın cülusundan beri ne kadar mahdûd bir dâire içinde kalmış olduğunu daha önce söylemiştik. Lâkin, Sokollu'nun —nüfuzunun azalmasına rağmen— kendisinin tahsisatları eski vaziyetinde kaldığından makamının haricî parlaklığı, sadrazamlıkta kendisine selef veyâhud halef olan zevatın hepsinden ziyâde bir ihtîşamla muhafaza edilebilmişti. Senelik varidatı bir milyon altını bulurdu ³⁶⁷. Ancak onun vefatından sonra sadrâzam tahsisatından birkaç yüzbin duka indirilerek, yeniçerilerin maaşlarına, yâhud tımarlar ihdas edilmesine tahsis edilmişti ³⁶⁸. Son pâdişâhlar zamanında Ebussuûd 30 sene müftî ve Sokollu 15 sene sadrâzam olarak buldukları halde, 10 seneden beri müftî 4 defa, sadrâzam 7 defa değiştirilmişti. Kazaskerlerin memuriyetlerinde dahî emniyet kalmamıştı; bunlar ise eskiden 10-15 sene o makamda bulunur ve ondan sonra günde 150 akçe ile tekaüd edilirdi. Sadrâzâmın nüfuzu düştükçe —her vakit pâdişâhın huzuruna girmek imtiyazına mâlik olan ve devletin bütün işlerine müdâhale eden— nedimlerin, mahremelerin, mâbeyncüerin ve sarayda görevli ulemânın te'sîr-leri artardı. Paşalara tahsîs edilmiş olan varidat «arpalık» nâmıyla bu ulemâya ve «paşmaklık» nâmıyla sultânlara tahsîs olunurdu. Bununla beraber hükümet üyelerinin ve büyük memurların kapılarında eskisi gibi para ile alınmış köleler değil, askerî hizmetler için ayrılmış olan akçeden ücret verilir hademe bulunurdu. Timâr ve zeametler Çingenelerde verildi; saraya Yahudiler girip çıkmaya başladı. Bütün memleketi saran rüşvetçilikle beraber zulüm ve haksızlıklar da yaygınlaştı. Adetâ bir tazyik usûlü teşekkül etti; defterdarlar, valiler umûma âit mallan yağma ederlerdi; bunları doyurmak için halk ihahbeslere, işkencelere konulurdu. Mâliye idaresi, baskı vâsıtalarından olmak üzere «teftiş» adı altında bir nevi engizisyon îcâd etmiştir ki, bundan târihte defalarca bahsedilmiştir.

Mansûr'dan ve onun mahremi olup tbrâhîm Paşa'nın hazînesini doldurmak için vâsita ittihâz ettiği Gamîzâ (Gumeyza)'dan bahsetmiştik. Mansûr, Beyrut ve Trablus arasındaki arazînin mutasarıfı idi. Gamîza ise senelik 500.000 duka vermek üzere o taraflarda Devlet'e âit varidatın

³⁶⁷ Peçevl, 400.000 guruş diyor; o zaman 120 akçe yerine geçen guruş, iki-(buçuk duka ve 50 akçe bir duka, ve 40 akçe bir «eifeli» kıymetinde idi.

³⁶⁸ «Ştati tolti 100.000 zecefçlni della paga oel G.Vezit Mehmet bassa per dar pagha allı Oeniaari.» Venedik Harici Münas«*ertien Hûlasamı, 23 Kasım 1679.

mültezimliğini ele geçirmişti. Beş sene sonra tbrâhîm Paşa'nın bu iki sekavet ortağı, hizmetlerine mükâfat olmak üzere Trablus beğlerbe-ği tarafından îdâm olundu. Yine o zamana doğru, yeni Kudüs sancak-beği Suriye piskoposunu kazığa vurmak ve kilisesini camie çevirmekle hizmet ifâsına başladı ³⁶⁹. Bedbaht piskopos müdhiş işkenceler içinde can verirken, sancak-beği şehrin dört manastırının duacılarından onar bin duka isteyerek, kısa bir müddet için herhangi birisi bu parayı ge-tirmiyecek olursa, hepsini aynı cezaya çarptıracağını bildirdi. «Tera-San-ta» yâni Mukaddes Topraklar Katolik Manastırın 6.000 duka toplayabildi, diğer üçü de ancak o kadar bulabildiler. Bu hususta İstanbul'daki yabancı devlet sefirleri, bilhassa Fransa ve Venedik elçileri tarafından yapılan şikâyetler üzerine, Şâm valisine tahkikat yapması emr edildi. Vâlî, Kudüs'e bir kapıcı-başı gönderdi; lâkin duacılar sancak beğinin kininden kurtulmak için kaçmış olduklarından tâkîbât daha ileri götürüleme-di. İstanbul'da Patrikhane Kilisesi, II. Mehmed tarafından verilen te'mî-nât hilâfına, camie çevrildi ³⁷⁰.

³⁶⁹ «Questo Febraro passato havessimo un Sangiaco U quale enrato nell' offlclo pochl giorni dopo fece impalar U Vescova della chlesa soriana.» 15 Ağustos 1587 târiRH rapor, Türkiye Yazışmaları, c. 4.

³⁷⁰ İstanbul'un fethi sırasında Aziz Petro ve Azız Paolos Kilisesi, Patrikhane Kilisesi idi. Patrikhane oradan Bammakariston Manastırına nakl olunmuştur. (Krosii nâm müverrihin Rum Târihi'nde s. 15). Bu kilise ve Patrikhane, limanın nihâyetinde Blahern Mahallesi'nde idi. Yakovski Rizon'un «Şimdiki Rumca Edebiyat Dersleri» kitabında zannettiği gibi Galata'nın karşısında Gül Câmii'nde değil. Gül Camii, eskiden Ar-giropilus Tiryakontafilus Kilisesi idi. İstanbul ve Boğaziçi eserine bakınız: 1, s. 382.

(Yukarıdaki Not: 2*den sonraki üç sahife içerisinde bahis konusu edilen sikke ayarının düşürülmesi meselesine âit mükerrer not): Osmanlı müverrihleri burada ilk defa olarak sikkenin bozulmasından bahsettiklerinden, XVI. asır ile XVII. asrın ilk yarısında Türk sikkesinin hakiki kıymeti (yâni mâden itibariyle taşıdığı kıymet) hakkında Avrupa'nın o zamanki yazarları tarafından verilen muhtelif malûmatı buraya almayı münâsib gördük.

Bizans Akçeleri ve daha ziyâde altın ve gümüş Bizans meskukâtı hakkında tafsilâta girişmeksizin, (Dukas'da 120, s. 90), Menavio'dan başlayacağız ki, bu hususa temas eden en eski müverrihidir. «Dei Commarieri del gran Turco», yâni Bâ-yezîd-i sâni'nin hadım-ağalan reisi (dârüssaâde ağası) hakkındaki bâbda şöyle diyor: «Kendi idaresi için günde yüzaltmış aspero alır ki, bizim paramız hesabıyla üç büyük altın dukadan fazladır.» Şu halde büyük altın duka, 53 asper (akçe) ve üçte biri değerinde (53 tam 1/3) idi.

Türkler'in âdetleri hakkında Kardinal Ridolfi'ye hitaben yazılan raporda (Sansovino'nun Umûmi Târihinde, c. 1, s. 77) şunlar okunur: «Her aspero bizim paramızdan yedi buçuk ku-vatrini kıymetinde olup Roma'nın Bayoka, yâhud Venedik'in eski Marketo sikkesine benzer, fakat biraz daha kalındır. Bu asperolardan bir Türk, yâhud bir Venedik dukası (altın) mukabilinde 60 aded verilir.»

Solak-âde'nin 1512'de I. Selim'in cülusunda yazdığı şu filç-ra: «Çünkü ol târihde altın altmış akçeye ve gürüş kırk'a geçerci.» önceki ifâdelerle tamamen uyuşmaktadır.

Sultân I. Süleyman'ın bütün saltanatı müddetince bu kıymet sabit kalmıştır. İbrâhîm Paşa'nın Zapolya elçisiyle görüşmesinde duka'yı 50 altın tahmin etmesine gelince, ya İbrâhîm Paşa aldanmıştır; yâhud Laçki «Koronatorum», yâni «kron sikkesi» yerine yanlışlıkla «dukatorum» yazmıştır. Vâkıâ 6 liv-relik ektiler (yâni kronlar) o zaman elli akçe tutardı.

Katona (c. 20, s. 302) şöyle yazıyor: «XXVIII argenti sum-mas, at rationem vestramfecit hoc 56 mülia ducatorum.» Ka-tona'nın «summa» (beygir yükü) dediği, Türklerin «yükü», yâni 100.000 akçeden ibaret olan bir beygir yükü'dür; nakledilmiş olan ibareye göre 28 yük, 56.000 duka tutması cihe-tiyle, her duka 50 akçe olmuş olur.

Busbek (Birinci Mektup, 1555); «Aspri L coronatum cons-titunut» diyor; yâni 50 akçe'nin, 6 livrelik bir korona tuttuğunu beyân ediyor ki, bu korona altmış akçe değerinde olan bir dukadan 1/6 noksanıyla carî idi. Yine Busbek (Dördüncü Mektup, s. 229): «Erant mihi in numerato quinque millia ducatorum quos vocant, ea sex millia

coronatorum conficiunt» ifadesiyle beşbin dukanın altı bin kuron tuttuğunu bildiriyor. O zaman Macar dukası, iki florin onbeş krayçır (4 frank 99 santim) tutardı; bundan dolayıdır ki, İmparatorun Bâb-ı Hü-mâyûn'a gönderdiği hediye teşkil eden 30.000 dukanın bütün târihî eserlerde 45.000 ekü tahmin olunduğu görülür; özellikle «Specificatio honorariorum», sene 1567, adil eserde (Almanca) (Miler, Ferdinand'a Mektup, 1; Peşte 1808, s. 383) şu ibare mevcuttur: «Erstlihen Türk İmparatoru'na 30.000 duka hediye getirdi; bir duka eski birbuçuk taler kıymetindedir.»

Busbek'in arkadaşı Verantius, İmparator'a 1 Mart 1554 târihiyle yazdığı bir mektupta (Katona'da 22, s. 557) şöyle yazıyor: «Burada Macar dukası 140 dînâr tutuyor (2 florin 15 krayçer yerine, ^florin 20 krayçer yahud 5 frank 21 santim); 112 dînârda alelade 56 akçe değerindedir.» Lâkin bu hakikî kıymetin üstünde idi. Çünkü 6 livrelilik ekü 50 akçe tuttuğuna göre, duka'nın 60 akçesi tutması gerekir.

Sekiz sene sonra Venedik elçisi Nisân 1562 tarihli raporunda şöyle malûmat verir: «Pâdişâh, beraberlerinde 300.000 aspero, yâni 6.000 skodi bulunan İran elçilerine buraya kadar rehberlik etmek için paşalardan birini Acem hududuna göndermeğe karar verdi.» Demek olur ki o vakit skodi (skoda) 50 asper, yâni 50 akçe idi. Verantius'un 1568 senesi sefaretinde kâtibi bulunan Pigafetta şöyle yazar «Yüzelli yük akçe (15.000.000), yüzbin sultanîye dukasına muâdildir.» Burada bahis konusu olan duka, Venedik dukaları kıymetinde bulunan büyük Türk altını olmayıp, bir skoda, yahud 6 livrelilik bir ekü kıymetinde bulunan daha küçük altınlardır. Ungand'm 1575 sefâretnâmesinde (Gerlach'm Jurnalı, s. 98) şu sözler görülür: «300 akçe 7,5 ekü eder», binâenaleyh o zaman ekü —63 sene evvel olduğu gibi— 40 akçe tutardı. Bununla beraber bu ifade, 214. sahifede kayıtlı şu «100.000 akçe senelik îrâda mâlik idi ki, 2.000 ekü tutar» sözüyle mütenakız görünür. Lâkin burada maksad, 6 livrelilik ekü'dür, çünkü, s. 330'da, sarî-hen söylüyor M: «6 livrelilik bir ekü 50 akçe tutar.»

Krosius, Türk ve Yunan adlı eserinde (s. 64), bir akçenin kıymeti hakkında aşağıdaki tafsilâtı veriyor: «Mangur cup-rea octava pars asperi. Asper valens apud nos 2 circiter cru-ciatis.» 198. sahifede dahî şöyle yazıyor: «... sunt 6 millia flo-renorum quindenis Baciis, aut 60 Cruciatîs nostrae monetae Constantinum aut 5294 Taleri, donum septenium Baciiorum.» (Akçe 2 krayçer, yahud takriben 10 santim tahmin olunmuş.) Soranzo ise şunları yazıyor: «Bir aspero 24 manguri (mangır) kıymetindedir; manguri tunçtan bir sikke olup nomoloya muâdildir. 5 aspero bir dirhem ağırlığındadır. 12 dirhem bir tale-ro'dur. 1,5 talero bir Venedik zegino'suna, bu da bir Türk sul-tâniye'sine muâdildir. Sultaniye altın bir sikke olup, Türk-ler'in en kıymetli sikkesidir.

Bundan anlaşılıyor ki, I. Selim'in cülusundan II. Selim saltanatının sonuna kadar bir ekü (guruş) 40 akçe tutardı; sultaniye dukası, yâni skodi (skoda, skodo), başka bir tâbirle 6 livrelilik ekü 50 akçe, Macar dukası ise 2 florin 15 krayçer, yahud 60 akçe kıymetinde idi; akçe takriben 2 krayçer'e geçerci,

996 (1587) senesine kadar Osmanlı paraları bu halde iken o zaman Selânikî'nin (s. 228) beyân ettiği veçhile, sikkede o kadar çok değer kaybı yapılmıştır ki, hakikî kıymeti 40 akçeden ibaret olan guruş 50 akçeye, duka, 120 akçeye geçerci.

Elçi Vrantislav'ın 1591 seyahatnamesinde bir mahbusun günlük mâişetine mahsûs olan üç akçenin ancak dört Bohemya krayçeri tuttuğu, hâlbuki eskiden akçe iki krayçer ve bir çeyrek (2 tam, bir çeyrek krayçer) kıymetinde bulunduğu okunuyor. Müellif bundan başka 26 mahbuse taksim olunan 8 dukadan her birinin 40 akçe aldığını beyân etmektedir; şu halde dukayı altmış akçe yerine 130 akçe tahmin ediyordu demektir.

O zamanlar bâzan Suriye'de, bâzan İstanbul'da bulunan Rovigolu tabîb Minadoa'dan öğreniyoruz ki, duka İstanbul'da 85 akçeye geçerken, Kaahire mal sandığına 43 akçeden ziyâdesine kabul olunmamıştır. Bu husustaki ifâdesi aynen şudur: «Amurat —risotendo nella città del Cairo il zecchino d'oro per maidini quaranta tre, lo spende poi in Costantinopoli nelle paghe de Capigi et Gianizari per maidini ottanta cinque.» (Minadoa, İran Muharebesi, s. 75)». Osmanlı hükümetinin Mısır ahâlisini dukayı 43 akçeye kabule icbar etmesi, şundan dolayı daha zalimane olmuştur ki, bu sikke İstanbul'da 60 akçeye geçerken, Kaahire'de 80 akçeye kabûl olunmaktaydı. Arab müverrihi diyor ki: «Bugün 2 dirhem ve iki kırat ağırlığında olan dînâr-ı pâdişâhî, İstanbul'da 60 osmânî (Osmanlı akçesi) rayicinde iken, Mısır'da 80 osmânî yerine geçmektedir.» (Paris'te Millî Kütüphanе'nin El Yazıları Katoloğunda, c. 4, s. 454'e bakınız). Osmânî ve maidini akçe ve asper'in diğer isimleridir. 40 akçe bir" piyaster, yâni bir guruş, başka bir tâbirle bir ekü idi; lâkin sikkenin hakikî kıymetine nisbetle 2 ve hattâ 3 misline çıkacak derecede değerce düşüklük peyda edince, şimdiki paralar (müverrihin zamanında geçerli olan bir paralıklar) akçe yerine geçmiştir. Bir para, üç akçe, bir guruş da 120 akçe kıymetindedir.

Sicilyalı Ottavio Sapiençiya «Nucuo Tradodo de Turanla» adlı eserinde (Madrid, 1622, varak: 28), XVI. asır başlarında Osmanlı paralarının durumuna dâir şöyle malûmat veriyor: «Şark taraflarında Pâdişâh'ın paralarından bir takımının ismi aspero (akçe), bir takımının para, bir takımının yen'dir; bunlar gümüşten ise de ekserisi düşük ayardı, yâni gümüş ile demirden ve bir kısmı bakırdandır; bu son kısma manguiî (mangır) tâbir edilip 12 adedi bir aspero ve 10 aspero bir r> yâl kıymetindedir. Bir para da üç 'akçe, ve bir yen beş akçedir. Altından yapılmış diğer sikkeler de vardır ki, sultanine (sultaniye) denilir; bir sultaniye 130 asperodur. Umûmî surette geçerli olan bu paralardan başka, altın ve gümüş ecnebi sikkelerinin dahî vezinleri (ölçüleri) itibariyle kıymetleri olup Osmanlı ülkesinin her tarafında geçerlidir. İspanyol riyalı diğer hükümet ve prensliklerin riyyallerinden sekiz aspero fazla

Her gün yeniçerilerde, bölüklerde, timâr ve zeametler idaresinde intizamsızlık zuhur ediyordu. Kanun iktizâsmca timâr ve zeametlerin si-pâhî evlâdından başkasına verilmemesi ve her mahlûlde bunun müdde-isinin nizâm gereğince iki zaîm (zeamet sahibi) ve on timarhmn şehâ-detiyle verasetini isbât etmesi lâzım gelirdi. Umar sahihlerinin terakkisi harbte gösterecekleri hizmete göre tâyin edilmişti; düşmandan baş veyâhud dil getiren³⁷¹, timârının kayıtlı hâsılatına göre 10 akçede 1 akçe alırdı. Onbeş baş veyâhud dil, daha büyük bir timâra yâhud zeamete hak verirdi. Ancak vakıalarını yazdığımız zamanlarda sipahi tımarları harem dilsizlerine, çingenelere, her sınıfın entrikacılarına terk edildi. Sadrâzam Özdemir Osman Paşa hâriçten sipâhî-zâde olmayan kimselere, kâtiblere, çavuşlara, konak memurlarına üçer bin akçe irâdlı zeametler verdi. Harem kadınlarının kendi adamlarına verdirdikleri zeametlere «sepete düşmüş» tâbir olunur ve bâzı nedimler bunun yirmisine otuzuna birden mâlik bulunurdu. Zeamet tevcihleri beğlerbeğilerinin ellerinde buldukça bir haksızlıktan şikâyet edecek olanlar istanbul'a müracaat edebilirlerdi; lâkin şimdi bizzat sadrâzam zeamet tevcih ettiğinden bir şikâyet mercii kalmamıştı. Bundan dolayı Rumeli'nin 12.000 timâr ve zeametinden silâhî mükemmel 40.000 atlı çıkaran Sipâhî Ocağı şimdi yedi-sekiz binden ziyâde çıkaramazdı. Muharebe zamanında zât-ı şahanenin ve Livây-ı Saâdet'in muhafazasına memur bölük halkı, yânî muntazam süvârî sınıfını teşkil eden

tutar.»

Bu ifâdeden anlaşılır ki, o zaman dukanın kıymeti iki misline çıkmıştı. Çünkü altmış akçe tutacak iken 130 akçeye geçiyordu. O vaktin akçesi 12 mangır (dînâr) tutuyordu; hâlbuki Soranzo 24, Krosius ise (Türk-Yunan Târîhi) yalnız 8 dînâr hesap eder. Sapiençiya (s. 33), bir yük, yâni 100.000 akçeyi 1.000 duka tahmin eder; bu hesaba göre 100 akçe tahmin olunan bir duka, 60 akçeden ibaret olan ilk kıymetiyle sikkenin mağşüşiyetinden (değer düşüklüğünden) sonra tuttuğu 130 akçe arasında bir kıymet tutuyordu. Bu müellif daha sonra yeniçerilerin günlük tahsisatlarından bahsederken, bir neferin JCastilya sikkesine göre 12 akçe aldığını yazar. 1006 (1597) senesinde Osmanlı Devleti paralarının islâhını düşününce, Kanunî Süleyman zamanında 5 akçe ve III. Murâd zamanında 12 akçeye tedavül eden bir dirhem gümüşün, bundan böyle ancak 8 akçeye geçmesini emretmiştir (Selânîkî, s. 744). Lâkin bu tedbirler icra olunmadı; bilakis sikke bir kat daha değer kaybına uğradı. Zirâ bir duka müteakiben 180 akçeye çıktı (Selânîkî, s. 764). Kanunî Süleyman zamanındaki sikke rayicine göre (o zaman duka 60 akçe idi) bir altın sikke, 12 dirhem gümüş kıymetinde olup, Arablar'm eski usûl paralarından pek farklı değildi. Çünkü Arablar'da bir dînâr (yâni bir altın) 13,5 dirhem (gümüş) tutardı. Demek olur ki akçe (asper), o zamanın, yâni sikkenin henüz bozulmamış bulunduğu vaktin küçük altın sikkesinin 12'de birine eşitti (1). Yine o zamana doğru VIII. Hanri tahta çıktığında altının onsu ve gümüşün livresi İngiltere'de 40 şilin tutardı. (Liniard, 4, s. 432); yâni altının livresi, gümüşün livresinden 12 kat kıymetli idi. Buna nazaran gümüşün dirhemi (bir ons'unun dörtte biri) o zaman 40 şilin, yâhud 5 pensin 96'da bir kısmına muâdil idi ki, 5 akçe tutan gümüş dirhemine eşittir. (D O zaman" bir akçenin kıymeti altının 60'da birine eşit olduğundan, burada bahis konusu o'an sikke, o' vakte «Öre P&ra birimi demek (dan altın degll, onun beşte biri kadar olman gerekir ki, «fieltk»le de bu kastediliyor. Mütercim.

³⁷¹ «Dil getirmek>ten maksat, esîr getirmektir ki, bu tarihlın başka bir yerinde de hatırlatıldığı gibi, sorguya çekilerek düşmana dair bilgiler alınır. Muharebeler hakkında «dil kurtulmadı» tâbiri vardır ki, haber verecek bir kimse dahi kurtulmadı demektir. Mütercim

10 bölük de intizamsızlıkta sipâhîlerden aşağı kalmazdı. 992 (1546) târihine kadar bölüklerde şiddetli bir intizam uygulanmış, bunlar ve timâr sipahilerle yeniçeriler arasında âkilâne bir eşitlik muhafaza edilmişti. Timâr sipahilerde intizamsızlık görölünce, bölük halkının ve yeniçerilerin üstünlüğü umûmî asâyîş için muhataralı oldu. Timâr ve zeamet usûlüne ilk darbeyi vurmuş olan sadrâzam Osman Paşa, bölük halkından günde dokuz akçe ile kayıtlı bulunanların, yerlerini kendi oğulları olarak bildirdikleri yabancı adamlara iki-üç bin guruş mukabilinde satmalarına müsâade etmekle, bölüklerin nizâmını da ihlâl etti. Timâr ve zeamet mülâzimlerinin, yâni adaylarının mikdârını da artırdı; o dereceye kadar ki, boşalan bir yer için ekserisi dilenci ve serseri güruhundan olmak üzere on rakîb bulunurdu. Yine o zamana doğru yeniçeri safları yabancılara açıldı. Sünnet düğünlerinde su taşıdıkları ve halkı, üzerlerine su atmakla tehdîd ederek asayîşi sağladıklarını gördüğümüz şakalar ³⁷², yeniçeri ortalarına yazıldı. Yeniçeri ağası Ferhâd Ağa, buna muvafakat etmektense istîfâ etmeyi tercih etti. Halefi mîr-i alem Yûsuf ise, muhtelif sınıflardan toplanmış olan bir adamları namzed (aday) olmak üzere kaydetmeğe muvafakat gösterdi.

m. Murâd'ın cülusuna kadar bölükler her yedi senede bir kere yenilenirdi. Bölüklerde münhal olan mevkiler hizmetlerinden en ziyâde basan göstermiş yeniçerilere, cebecilere, topçulara verilirdi. Yeniçeriler her sene delikanlılardan toplanır ve bu muamele, kanun gereğince yalnız Bosna'da, Yunanistan'da, Ermenistan'da uygulanmak lâzım gelirdi. Bölükler ancak İstanbul, Edirne, Bursa muhafazasında bulunur, yeniçeriler ise payitaht kışlalarından başka hiçbir yerde durmazdı. Yeniçeri saflarına hâriçten adamların, hattâ Hıristiyanların ³⁷³ kabulü, bu ocağın intizâmını bozdu; yeniçerilerin serkeşlikleri o dereceye vardı ki, yeniçeri ağasının pâdişâh tarafından tâyîn olunması hakkında I. Selîm tarafından konulan hakimane usûl kaldırılarak, ağalarını kendilerinin seçmesine izin verildi ve bu

³⁷² Şeyhülislâmın tercüme-i hallerini ihtiva eden ve 1280 senesinden sonra basılan Ravzatü'l-Meşâyih'in 62. sahlifesinde 1081 senesinde vefat eden Şeyhülislâm Abdurrahmân Efendî'nin tercüme-i hâli haşiyesinde bu zâtın pederi olup 1055'de vefat eden Tulumcu Koca Hüseyin Efendî, Sultân Süleyman'ın Atmeydanı'nda sünnet düğününde seyircileri def için tulum tâbir olunan bir nevi zararsız âlet icâd ettiğinden arzusu veçhile mülâzım ve daha sonraları müderris olarak Tulumcu lakabının o bulusundan dolayı kaldığı kaydedilmiştir. Şu kadar ki, yalnız Tulumcu'nun vefatı tart-toi de gösterir ki, bu düğün, Sultân Süleyman zamanının değil, in. Mu-râd zamanının düğünü olacaktır. Mütercim.

³⁷³ Yeniçeriliğin kadim usûlü gereğince, 'bunlar Hıristiyan evladından devşirme suretiyle alındığı vefakat «Acemi Oğlan» kışlalarında bir müddet tâlim edildikten sonra yeniçeri kışlalarına konulduğu ma'lûm olup, bu ibareye göre, daha sonraları yetişmiş, tâlim görmemiş ve çocukluğunda İslâm, terbiyesi görmemiş Hıristiyanlar'dan alınmağa, başladığı anlaşılır.

müsâade, kendilerini hoşnûd etmeğe yetecek sanıldı ³⁷⁴.

Sikke Tağşişi Ve Yeniçerilerin İsyanı

Bütün bu intizamsızlıklara rağmen, 992 (1584) senesinde başlayan ve ondan sonra dâima ziyâdeleşen «tağşiş-i sikke» (sikke ayarının, değerinin düşürülmesi) kaaidersizliği olmasaydı, orduda is^ân zuhur etmiyeceği samlabilir. Bu muameleden dolayıdır ki, o vakte kadar kabul edilen râyic gereğince 500 akçelikten ziyâde sikke kesilemiyecek olan bir okka gümüş 1000 akçe ve daha ziyâde bir i'tibârî değer alarak, gümüşün dirhemi 2 akçe yerine 10 ve 12 akçe tutar oldu. Meskukât (para işleri) Yahûdîler'in elinde idi; bunların ise Migez zamanından beri İstanbul'da nüfuzları arttıkça artmıştı. Altı sene sonra darbhâne mültezimi, Âlî'nin ifâdesine göre defterdar Mahmûd'a «Bir badem ağacı yaprağı kadar ince ve bir şebnem katresi kadar hafif» bir sikke getirerek mevâcib te'diyesi için böyle sikke kabul ederse, kendisine 200.000 akçe takdim edeceğini söyledi. Defterdar, teklifi de, hediye de reddetti. Yahûdî ise, Sultân Murâd'm her şeye kadir musahibi olup, Pâdişâh nezdindeki ikbâli doğancılıktan başlamış olduğundan «Doğancı» lakabıyla anılan Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'ya başvurdu. Mehmed Paşa, takdîm olunan parayı alarak, o sikkenin mevâcib için müşkilâtsizca kabul edilmesini defterdara emretti.

İşte bu karar duyulunca bölüklerde, yeniçerilerde gizli gizli mevcûd olan hoşnutsuzluk meydana çıkarak, Mehmed Paşa'nın düşmanı olan Sinan ve İbrahim Paşaların tahrikleri isyan ateşini şiddetlendirdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri ilk defa olmak üzere yeniçeriler —vezirlerin dîvân odasında toplantı hâlinde oldukları bir sırada— Pâdişâh'ı sarayını muhasara ederek, beğlerbeği ile defterdarın başlarını istediler. Hünkar vakit kazanmağa çalışarak, yeniçerilerin Önüne birçok para dök-tüyse de, hiçbir faydası olmadı; asker, beğlerbeği ile defterdarın başları kesilmedikçe içlerinden mevâcib alacak olanı öldürmeğe yemin ederek:

— «Beğlerbeğînî bize teslim ediniz, yoksa Pâdişâh'a kadar kendimize yol açacağız!» diye bağıştılar.

Sultân, hademenin, bekçilerin, bostancıların, baltacıların, kapıcıların siîâhlanmalarını emretti. Dîvân ise ne tedbîr alınacağına dâir Pâdişâh'a

³⁷⁴ M. D'Ohsson, *Tableau d'Ottoman Şmpire*, c. 7, «. \$14, 828. 1691 senesinden beri Bektaşî denişleri 99. yeniçeri orin#uu kayd olunurdu.

takdîm olunacak arızayı müzâkere ederek; arıza, kazasker Bostan-zâde tarafından kaleme alındı. Sultân Murâd, buna cevaben askerin hoşnud-

luğunu sağlamayı emreden bir hatt-ı hümâyûn yazdı. Kapıcılar kethudâsı beğlerbeği Mehmed Paşa'ya Pâdişâh'ın irâdesini tebliğ ederek, belinden hançerini aldı. Mehmed Paşa, dîvândan çıkarak derhâl cellâda teslim edilip başı kesildi. Defterdar, her ne kadar mâsûm ise de, o da aynı akıbete uğradı (3 Nîsân 1589 - 17 Cumâdelulâ 997).

Pâdişâh, bu isyanın kısmen —musahibinin düşmanları olan— vezirler tarafından kışkırtıldığından şüphesi olmadığı için, onları da cellâda tes-lîm etmediğine nadim olmuş, ve:

— «O sırada, iktizâ ettiği veçhile şiddet göstermekte kusur ettim.» demiştir.

Sultân Murâd, vezîr-i âzam Siyâvuş Paşa'yı, ikinci vezîr bulunan damadını, üçüncü vezîr Cerrah Mehmed Paşa'yı azletti. Birinci makamı, Şâm valiliğinden az önce Üsküdar'a gelmiş olan Sinan Paşa'ya, ikinci vezirlik Nişancı Mehmed Paşa'ya, Rumeli laeğlerbeğliği Yûsuf Paşa'ya verildi. Beğlerbeğinin îdâmı gerektiğini bildiren arızanın kâtibi Bostan-zâde, müftîlik makamına çıkarıldı. Diğer kazaskerin rütbesi yükseltildi. Yeniçeriler tarafından defalarca çıkarılan yangınlar, bu vahşî kuvvetin hoşnuds uzluğunun henüz yatışmadığını gösterdiğinden, Pâdişâh yeniçeri ağası Hızır Ağa'nın yerine mîr-i alem Mahmûd Ağa'yı ve onun yerine Saatçi Hasan'ı tâyîn etti. Bu suretle, Osman Gâzî'nin Sultân AlâeddînV den alem ve tuğ ile Karacahisar beğliğini aldığından 300 sene sonra —evvelki padişahlar zamanında dahî defalarca isyan etmiş bulunan— yeniçeriler, ilk defa olarak sarayda toplantı hâlinde- bulunan dîvâna karşı silâhlı bir nümâyış yapmışlardır. Bu vak'a, Devlet için felaket sebebi olmak üzere, pâdişâhların ve vezirlerin kuvvetten düşmesine ve yeniçerilerin üstünlüğüne bir başlangıç olmuştur. İsyancı askerlerin dîvâna karşı bu hücumları ve beğlerbeğiyle defterdarın îdâmî «Sedler» Gününden bir yıl sonra ve III. Hanri'nin îdâm edildiği sene vukua gelmiştir. Demek oluyor ki, bu devirde, Ceyhun Nehri'nden Sen sahillerine kadar isyanlar ve îdâmlar yaygın surette hüküm sürüyordu.

Bundan sonra üç sene zarfında Osmanlı memleketlerinin her tarafında karışıklıklar çıkmıştır. Şâh Tahmaa.ım oğlu îsmâîl olduğunu ileri sürerek ortaya çıkan bir serseri, Kiğı'da saltanat davasıyla ayaklanarak sancak beğine galebe etti. Fakat Erzurum vâlîsi tarafından mağlûb edilerek, tutuldu ve idam edildi (Ağustos 1589 - Şevval 997). Senelik vergisi 800.000 dukadan

600.000'e indirilmiş olan Mısır'da mahallî askerler Öveys Paşa aleyhine isyan ettiler. Mısır kadısının müdâhalesi bunları güçlkle yatıştırabilirdi. Üveys Paşa'nın bu vak'ada hareket tarzına mükâ-fâten vezâret, yâni üç tuğlu paşalık verildi (Aralık 1589 - Safer 998). Bundan başka birçok vak'alar, Devlet'in o zaman intizamsızlığın ne derecesine vardığını gösterir. Mehdî nâmında bir Mağribî, Dünyâ'nın sonunda beklenen bu isimdeki onikinci imâm olduğunu iddia ederek ortaya çıkıp, vaktiyle remil dökerek halka istikbâlleri hakkında haber verdiği Bâ-yezîd Camii avlusunda kazığa vuruldu. Apostol Hasan ismindeki ağalarının şiddetli bir intizam sayesinde itaat dâiresinde tutacağım ümîd ettiği yeniçeriler, zabıtlarından birinin pencerelerini kırdılar ve Pâdişâh'ın ittîrâhoru Mehmed, ağalığa getirilmedikçe sükûn bulmadılar (Ekim 1590-Zilhicce 998). Dîvân kâtiblerinden sahte emirler tanzim etmek üzere tuğ-rây-ı hümâyûnu taklide cür'et eden altı kişi asıldı³⁷⁵.

Avusturya Hânedânı'nın alenî düşmanı olan sabık Budiri valisi Sinan Paşa bir gün evinde ölü bulundu. Bu cinayetin faili oldukları zannedilen iki köle kaçmış idiler. Kırk gün şiddetli, fakat beyhude araştırmalardan sonra cesedleri şehrin duvarları altında bulunarak, bu yeni katlin de büyüklerin te'sîrleriyle vukua geldiği şübheleri hâsıl oldu. Ancak daha mühim hâdiseler, Devlet'in doğu ve batı hududlarında, yâni Budin ve Tebriz kalelerinde vuku bulan karışıklıklardır. Peşte ve Budin muhafızları³⁷⁶ altı aydan beri mevâcib verilmeyip birikmiş olmasından dolayı isyan ederek vâlî Ferhâd Paşa'yı öldürdüler; defterdarı da öldürmek istedikleri halde güçlkle kurtulabilirdi. Tamışvar paşası Budin valiliğine tâyîn olundu. Karışıklıktan dolayı tahkikatı yürütmek üzere gönderilen bir müteferrika ile bir çavuş mücrimlerden 35 kişiyi³⁷⁷ emseline ibret olmak üzere astırıp, birkaç ağayı da azlettiler. Ertesi sene, sadrâzam Sinan Paşa'nın oğlu Budin valiliğine getirildi. Tebriz'de Ca'fer Paşa, isyanı müdhiş bir surette âsîlerin kanıyla bastırdı. Ca'fer Paşa'nın askeri İstanbul'da darb olunan düşük değerli sikke ile mevâcib kabul etmeyip hazîneyi ve ağalardan birini ele vezîr yaparak idareyi ele geçirmiş idiler. Defterdar, bu vak'alar hakkında İstanbul'a onların ağızların-

³⁷⁵ Şark seferlerine gönderilen beyaz tuğrular hâin k&Ubler elime geçtiği gibi, bunlar kâğıdın üzerindeki yazılar silinip yerine başka yazı yazılmak üzere bir mürekkep icad etmiş idiler. Divandan ve mâliyeden «Acduram ve Şemsî Ahraed İsimli iki kâtib asıldı. Altısının bir elleri kesildi, yedisi küreğe konuldu, birkaçı divandan çıkarıldı, evâsıt-ı zilhicce 998. Selâ-nikl'den telhis, s. 271 ve 272. Mütercim.

³⁷⁶ Bunlar «beşli» denilen yerli askeri idi. Selanıklı, s. 278. Mütercim.

³⁷⁷ Selânklî'nin rivayetine göre, bunlardan din değiştirmek suretiyle Avusturya'ya İltica edenler dahi orada *tfam edilmişlerdir. Mütercim,

dan çıktığı gibi bir arıza yazmağa mecbur oldu, Ca'fer Paşa, iki ay kimse ile görüşmeyerek mevkuf kaldı. Ondan sonra tasavvurunun icrası için o civardaki Kürd beğlerinin yardım edeceklerinden emin olunca, bütün Tebriz muhafızlarını görünüşte barışıklık hâsıl olduğunu îlân etmek üzere tertîb ettiği ziyafete davet etti. Paşa, artık geçmiş şeylerin unutulması lâzım geleceğini söylüyordu. lâkin buluşma yerine gitmeden evvel askere kendilerinin silâhları teslim edilmedikçe ve 50 rehin gönderilmedikçe, savunmasız bir surette aralarına gitmeğe cür'et edemeyeceği şeklinde bir haber gönderdi. Asker, Ca'fer Paşa'nın arzusuna uygun şekilde hareket ettikten sonra, pusuda saklanmış olan Kürdler ansızın bunların üzerine hücum ettiler, içlerinden 1.800 kişiyi öldürdüler (Mayıs 1592 -Şâbân 1000).

İstanbul'da kazaen yâhud kasden zuhur eden bir yangın yeniçerilerin isyanına sebep oldu. Bunlar, yangın çıkan mahalleye yardım ettikten sonra, kethüda Cafedâ Kadın'ın kardeşi Diyârbekir valisi İbrahim Paşa'nın hanesine giderek Erzurum valisi iken bir yeniçeriyi dayakla öldürmüş olduğunu iddia etmek suretiyle, intikam almağa kalkıştılar ³⁷⁸. İbrâhîm Paşa'nın zât-ı şahane için getirmiş olduğu hazîne ve hediyeleri yağma ederek, hanesini yaktılar, ondan sonra da idamını talep ettiler. Sultân Murâd bu valiyi Yedikule hapishanesine atmağa mecbur oldu. Lâkin bu mecburiyetinden dolayı sadrâzam Sinan Paşa'yı azledip yerine Ferhâd Paşa'yı getirdi (2 Ağustos 1591). Sekiz ay sonra, gürültü çıkaracakları zaman mutâdları olduğu veçhile, yeniçerilerin çorba içmemeleri ve birkaç yangın çıkarmaları üçüncü bir isyanlarını îlân etti. Pâdişâh, ağalarını değiştirdi ve sadrâzama azl ve sürgün etmek suretiyle karışıklığın yayılmamasına çalışarak, yeniçeri ağalığına mîrâhoru Anko-nah İtalyan mühtedîsi Halil'i ³⁷⁹ ve sadrazamlığa üçüncü defa olmak üzere Siyâvuş Paşa'yı tâyin etti (23 Mart 1592 - 9 Cumadel-uhârâ 1000) ³⁸⁰.

³⁷⁸ Yangın Ramazân sonuna doğru halk teravinde iken Tophane civarında vuku bulmuştu. Yeniçeriler varmadan yangın söndü. Divâne nâmıyla lâ-kablândınlan İbrâhîm Paşa Şehzade Camii civarında «Perl Peyker Bvle-ri» diye meşhur evlerde otururdu; yeniçeriler o gece gürh İle ellerinde balta ve nacak, hanesine musallat oldular. Selânikî, s. 293. Mütercim.

³⁷⁹ Selânikînin (s. 312) rivayetine göre, yeniçerilerin buna lakap koymaları mutâdları olduğu cihetle, Halil Ağa'nın Kıbrıs fethinde ele geçmesinden ve Rum iken ismi Vasil olmasından dolayı buna da «Vasıl Ağa» diye lakab koymuşlar Rumca olmak üzere «Vasil Ayuya» derlermiş (Mütercim).

³⁸⁰ Ferhâd Paşa sabahleyin divân-ı hümayûna gelirken yeniçeriler üzerine hücum etmişler; o sırada, yeniçeri ağası Mehmed Ağa'nirt azliyle sllah-dâr Halil'in yeniçeri ağalığına tâyinine İrâde sadır olmuş. Ferhâd Paşa, Mehmed Ağa'yı Anadolu beğlerfoeğUiğline tayin ettirmiş ise de Mehmed Ağa, yeniçeri ağalığını kaybettiğine kızarak askerın yarın bl-ltllflk hareket edeceğine dâir kelftm-ı vc&set-engiz (yâni hal'e dâir söz) arz eylediğinden, der-akab Ferhâd Pasa azl edilmiştir. Mühr, Malkara'da Sinan Paşa'ya gönderilecek zannolunurken o «ece bir karışıklık çıkacak korkusuyla İkinci vakti Siyavus Pasa'ya verildi Selanik! bu vak'anın târihini 21 Cumâde'l-uhârâ gösterir ki, doğrusu bu olacaktır, s. 310 ve 311. Mütercim.

Bu suretle , dört sene içinde yeniçerilerin üç defa isyanı, üç defa sadrâzam değiştirilmesine yol açmıştır.

*i*üi ouyüklere arasında zuhur eden bir ihtilâftan dolayı müftî de sadrâzâmın değiştirilmesinden sonra azledildi. Osmanlıların en büyük şâiri olup o zaman Anadolu kazaskeri olan Bakî —Bostan-zâde'nin Anadolu kazaskerliğine biraderini tâyin etmek üzere kendi hakkında şikâyet ettiğine muttali' olmasından dolayı— kendi dîvânında müftî Bostan-zâde ile İstanbul kadısı olan kardeşi aleyhinde birkaç söz söylemişti. Bu sözler Bostan-zâde'ye duyuruldu, o da hiddet sâikasıyla, Bakî makamında kalırsa kendisi istifa edeceğini söyledi. Bu durumu Bakî sadrâzama ve hâce-i sultanîye, onlar da Pâdişâh'a arz ettiklerinden, müftî azledildi, yerine Zekeriyâ Efendi tâyin olundu (10 Mayıs 1592). Bakî Rumeli kazaskerliğine terfi ettirildi, Bostan-zâde'nin kardeşi azledildi. Lâkin üç ay sonra Bakî tekaüd edilmiş ve Zekeriyâ Efendi dahî bir sene sonra Pâ-dişâh'ın elini öperken «hıçkırık» (hastalığı) ndan vefat ederek Bostan-zâde ikinci defa şeyhülislâm olmuştur (Temmuz 1593) ³⁸¹. Pâdişâh» Zekeriyâ Efendi zamanında ulemânın büyüklerine yazlık elbise tevzii usûlünü koymuş ve Bostan-zâde vaktinde de, o zamana kadar müftîlere arpalık nâmıyle verilen muayyen olmayan varidat «vazife» nâmıyle muntazam maaş hâline dönüştürülmüştür. Müftî Zekeriyâ EfenöYnin füc-ceten vefatı —bu sene ve evvelki sene İstanbul'da hükmünü yürütmüş olan vebadan sonra— şaşılacak bir şey değildi. Vebadan dolayı halk tersane arkasındaki Okmeydanı'nda ve Boğaziçi'nin öteki taraflarında bulunan Alem Dağı'nda duaya çıkarak, bu âfetin ortadan kaldırılmasını Hu-day-ı Müteâl'den istirham ettiler (10 Eylül 1592 - 3 Zilhicce 1000) ³⁸². Pâdişâh, denizden Boğaziçi kasırlarına gitti. İstanbul'da dükkânlar kapandı*

İzmit Körfezi İle Karadeniz'i Bağlatacak Kanal Teşebbüsü

İki sene evvel de, Venedikli kapdân Hasan Paşa—ki Karadeniz'i Sapanca Gölünden başlayacak bir kanalla İzmit Körfezi'ne bağlamak gibi güzel bir tasavvurda bulunmuştu— Zekeriyâ gibi ansızın vefat etmiştir. Plin, Bitini mıntikasını idare ederken Trayan'a böyle bir teklifte bulunmuş ve bu

³⁸¹ Zekeriyâ Efendi, allâme-i asr, sârih-İ Hıdyö ve Mıftıç ve muba»I-I Sadrü'ç-Şerta olan devletlidir; dest-toûs-ı hil'at-ı bahar için saray-ı sultanîye vardıkda ol anda fevâk maraziyle vefat etti. 1000.> Nâimft, c. 1. b. 112. Mütercim.

³⁸² Selânlık'ye nazaran bu târih evfıstı-ı sflfaıcee olacaktır. (Mütercim)

mes'ele Karadeniz'den İstanbul'a kereste ve şâire nakli masraflarını azaltmak maksadıyla Sultân Süleyman zamanında dahî bahis mevzuu olarak tasvîb edilmişti. Vâkiâ, daha kanunî zamanında Sapan-c?fdan İzmit Körfezi'ne kadar olan mesafeden 20.000 zira' (1 zira 75-90 cm), Osmanlı Devleti'nin en büyük mîmân olup İstanbul'da Süleymâ-niye ve Edirne'de Selimiye'yi inşâ etmiş olan Sinan ve Rûm olması muhtemel bulunan usta Gürz Nikola³⁸³ tarafından tesviye olunmuştu. Lâkin o aralık Pâdişâh'm nazar-ı dikkati muharebelere teksif edilmiş olduğundan, bu kazı işine ara verilmişti. Sinan Paşa'nın teklifi üzerine İzmit'e 30.000 ameale gönderildi. (11 Mart 1591 - 15 Cumâde'1-ulâ 999). Çalışmalara nezâret üzere Sokollu'nun oğlu Hasan Paşa görevlendirildi. Bizzat sadrâzam da, kapdân-paşa ve Anadolu kazaskeri refakatinde olduğu halde, bastarda ile İzmit'e gidip üç gün arazînin tesviyesine nezâret etti. Lâkin bu teşebbüse karşı çıkanlar, buna benzer işlerin halka zararlı olacağını söyleyerek icrasına mâni oldular³⁸⁴. Sultân Murâd, bu telkînler üzerine:

— «Kanallar açmaktansa gemiler yapmalıdır; İstanbul'a kereste nakli, şimdîye kadar nasıl olmuşsa, yine öyle olur» dedi.

Bu iktisadî düşünceye karşı vükelâ:

— «Pâdişâhların sözü, sözün pâdişâhlarıdır»³⁸⁵ demekten başka bir cevap bulamadılar.

Hicrî Xi. Asrın Başlaması Ve Sipahiler İsyanı

1592 senesi gündönümünde Hicret'in onbirinci asrı başladı, bütün fikirler büyük vak'alar olmasını bekliyordu. Çünkü Şark telâkkilerine nazaran her asrın ve bilhassa her on asrın (bin yılın) başı —kudretli de-hâsiyle zamanına hâkim— büyük bir adamın zuhûruyle nazar-i dikkati celb eder. Bu bekleyiş, büyük Şâh Abbâs'ın cülûsuyla İran'da yerini bulmuş gibi ise de, onbirinci asrın ilk yarısı kendisi için bir harb ve ihtilâl zamanından başka birşey olmayan Osmanlı Devleti'nde beyhude kalmıştır. En çok ihtirama, mazhar olan iki Osmanlı müverrihi —M biri Hacı Kalfa, diğeri Naîmâ'dır— yalnızca yeni bir asırlar silsilesinin başlamasından dolayı târihlerine XI. asrın ilk senesinden başlayarak, bu azîmet noktasının ihtiyarı için eserlerini büyük

³⁸³ Bu üstâd, Selânikrde (s. 5) «Gürz Nikola» İsmiyle geçmiştir, '-Rum olacağına &ttbhe yoktur. Mütercim.

³⁸⁴ Venedik elçisinin 1 Nisfîn 1591 raporu: «Opposizlon fatta al primo Vezir nel taglio di Nicomedia da Ferrat âar Capitan del mar.»

³⁸⁵ «Kelftmül-mülûk,

bir vak'adan yâhud yeni bir târihî asır açacak büyük bir zamandan başlattırmak gibi bir lüzum ileri sürmek zahmetine girişmezler.

XI. asrın ilk senesinde sadrâzam Siyavuş Paşa'nın azliyle, yerine Sinan Paşa'nın getirilmesine sebep olan isyan, bundan evvelki üç isyandan büsbütün başka bir şekil göstermiştir. Bu defa yeniçeriler değil, si-pâhîler isyan etti. Yeniçeriler ise sipahileri öldürerek, asayişin sağlanmasına yardımcı oldular. Hicrî XI. asrın ilk senesi olsa olsa muhtelif askerî sınıflara yayılan ihtilâllere başlangıç olduğu için, yeni bir devre açmış olabilir. Öte yandan, II. Murâd'dan beri 150 sene zarfında, yâni II. Mehmed, II. Bâyezîd, I. Selîm, hattâ Süleyman'ın saltanatlarında nadiren vukua gelen intizamsızlıklarla kendini göstermeğe başlayan bu isyan fikri, yeniçerileri daha ciddî ve daha sık ayaklanmalara sevk etmiş ve bu hâl sipâhî saflarına da sirayet etmiştir. Bir mevâcib te'diyesi günü (27 Ocak 1593 - 23 Rebû'1-âhir 1001) yeniçerilerin tahsisatının hepsi ve sipahilerin tahsisatının yalnız bir kısmı verildiğinden, bu ayırım ve rüc-hân, bir gürültüye sebep oldu: Sipahiler dîvâna hücum ederek defterdar Emîr Paşa'nın başını istediler. Pâdişâh, münazaayı yatıştırmak için derhâl iç-hazîneden 100 yük akçe verdi. Sipahiler parayı almayıp taleb-lerinde ısrar ettiler. Çavuş-başı ile kapıcılar-kethudâsı üç dört defa gidip:

— «Ulufenizi alınız, defterdarın başını ne yapacaksınız?» dedikçe, taş yağdırdılar. Kazaskerler çıkıp:

— «İşte ulufeniz verildi, defterdar Âl-i ResûTdür. Şerîate rağmen nasıl Öldürebilirsiniz?» dediler, dinlenilmedi.

Nasihati mutazamm çıkarılan hatt-ı hümâyûnu kazaskerler askere okudularsa da, kulak asılmadı. Vezirler karşılına çıktılar; onları da taşladılar. Süleymâniye ve Ayasofya vaizleri sûfîleriyle (müridleriyle) (?) davet edildi; bunlar vezirlerin önünde iskemle üzerine oturup macerayı anladıktan sonra iki defa sipahilere nasihat ettilerse de, bunun da faydası olmadı. Yirmi kadar sâdât gelip:

— «Âl-i Resul günahsız kati olunur mu?» diye feryâd ettiler. Onlara da taş atıldı; birkaçı yaralandı. Bilâhare defterdar mücevvesini çıkarıp başına yeşil sarık sararak ortaya atılmak istediye de, çavuşlar ve dîvân halkı feryâd ederek döndürdüler. Defterdarı sevmeyen Boyalı Mehmed Paşa, sadrâzama hitaben:

— «Devletlüm, bu adamı daha ne kadar sıyânet edeceksiniz? Bu bir defterdardır, verip fitneyi def edin» diyecek olduysa da, kazasker Bos-tanzâde yüksek sesle:

— «Bu dîvân Yezîd dîvânı mıdur ki Âl-i Resûl'ün başı burada pâ-mâl olsun?» diyerek susturdu.

Bu aralık, yeniçeri ağası hatt-ı hümayûn ile dîvâna çağırıldı; bütün yaya-başılar, yeniçeri çavuşları, neferlerle çarşıları dolaştılar. Saray seyirci ile dolmuştu. Çekişme ikindiye kadar uzadı. Nihayet kapıcılar ilerideki seyircileri, şikâyetçileri sürüp ürküdürken «Bre urun!» sesi işitilip, Pâdişâh tarafından emir çıktı sanılarak hükümet erkânı, mutbah hademeleri odunlarla, bahçe parmaklıklarıyla, mutfak aletleriyle sipahilere hücum ettiler. Bu aralık, saray mutfağına odun getirmiş olan arabalar yolu kapamış olduklarından, kargaşalıkta 357 kişi hayâtından oldu. Bunlar defn edilmeyip, leşleri denize atıldı. Nihayet yeniçeri ağası geldi, dışarıdaki seyircileri dağıttı; yol açıldı, hükümet erkânı döndüler. Pâdişâh âsîlerin dağıtılmasına memnun olarak, Siyâvuş Paşa'ya hil'at verdi. Bununla beraber Sultân Murâd, yeni karışıklıkların Önünü almak için sipahilerin ulufesini verdirerek üç defterdarı azletti; iki gün sonra da sadrâzam Siyâvuş Paşa'yı azlederek yerine — Malkara sürgün mahallinden davet edilen— Sinan Paşa'yı tâyîn etti.

O sırada dîvânın diğer altı veziri şu surette tertîb edildi: Sadâretten azledilmiş olan Ferhâd Paşa, III. Murâd'm damadı îbrâhîm Paşa, kap-dân-paşalıkta Hasan Paşa'ya halef olan Cıgala (Cağala)-zâde Sinan Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Boyalı Mehmed Paşa, Hızır (Hıdır) Paşa³⁸⁶.

Yeniçeriler Voyvoda Tayin Ettiriyor

Dîvâna ilk taarruzları nüfuzlarını artırmış olan yeniçeriler, Boğdân beğliği tahtına istedikleri birini çıkardılar; Aron isminde bir Boğdanlı —ki seyislikten boyar olmuştu— gösterdiği cömertliklerle bu askerin teveccühünü kazanmış ve bu suretle beğ olmuştu (Mayıs 1592 - Şâbân 1000). Lâkin Aron, vergiyi tamâmiyle ödemediğinden memuriyetinden bir sene geçmeksizin, kapıcı-başı Mehmed marifetiyle azl edilerek İstanbul'a getirildi. Yeniçeriler, kendilerini gözeten zât hakkında böyle muamele edilmesini takbîh ederek, voyvodanın bu kadar kısa bir sürede azledilmesinin haklı olmadığını bildirdiler. Bunların tehditkârca hareketi dîvânı korkuttuğundan, Aron yine Boğdân beğliğine gönderildi. Lâkin bir müddet sonra voyvoda, borçlarına vermek üzere üç milyonla gelip İstanbul'da

³⁸⁶ Yukarıda «Sipahiler dîvâna hücum ederek.» ibaresiyle başlayan tasımdan buraya kadar Hamine? Nalm&'dan tercüme ettiğinden, bizim tercümümüzde aslına müracaat edilmiştir. Mütercim.

Galata'da gizlendi. Yeniçeriler bunun münzevîyâne ömür geçişiğini kendilerine karşı bir hatâsı bulunduğuna atfederek, bu basit şüphe üzerine evine hücum edip getirdiği hazîneyi yağma ettiler. Osmanlıların «Deli» diye lakablandırdıkları Piyer —ki hazîne-i pâdişâhîye daha çok para göndermek bahanesiyle Boğdân'ın ihtilâline sebep olmuştu— İstanbul'da Balıkpazan'nda asıldı.

Eflâk'da Mihne, İslâm'ı kabul ederek Niğbolu sancak-beğliğine tâyin olduğundan ve halefi Radu³⁸⁷ hal' edildiğinden Aleksandr voyvodaliğe getirildi ve mîr-i alem Kurd Ağa marifetiyle tahtına oturtuldu.

Geylan Şahı

Yine o sırada Şâh Abbâs'ın yeğeni Haydar Mîrzâ'mn oğlu İstanbul'da sünnet³⁸⁸ edildi ve sünnetinde bir îrân elçisi hazır bulundu. Pâdi-şâh'a bağlılıklarını arzetmek üzere Şîrvân valisi aracılığıyla izin alan Gîlân (Geylân) Hânı Ahmed dahî, bu aralık İstanbul'a geldi. Şark'taki ilimlerin hepsine vâkif olan Ahmed Hân iyi karşılanarak, müverrih Se-lânîkî kendisine mihamdar verildi. Özbek Hânı tarafından memleketinden çıkarıldığı cihetle Pâdişâh, talebi üzerine Kerbelâ'da ikaametine müsâade etti ve yevmî 285 akçe ve senelik 500 kile buğday ve arpa tâyin etti. Ancak Ahmed Hân, sonraları Bağdâd'dan gizlice Şîrvân'a gitmek istediğinden, Gence vâlîsi kendisini hapse attı.

Hicrî Xi. Asrın İlk Senesinde Vefat Eden Ulema

Hicret'in XI. asrının ilk senesi, Osmanlı ulemâsından yedi zâtın vefatı ve Macaristan muharebesinin alevlenmesiyle de şöhet bulmuştur. Bu müelliflerden dördü tercümeleri, şerhleri, lügatleri ile Osmanlı, Acem, Arab edebiyatının karşılıklı te'sîrlerini kolaylaştırarak, bu üç lisâna büyük hizmet etmişlerdir: Sûdî ve Şem'î İran'ın en büyük ahlâkî, tasavvu-fî şâiri olan Hâfiz'ı, Sa'dî'yi, Celâleddîn-i Rûmî'yi tercüme etmişlerdir³⁸⁹; Van-Kulî (kul,

³⁸⁷ «Rado stato demesso come uomo di poco gludizio» Venedik Münâsebetleri Hülâsası, Mart 1591.

³⁸⁸ Sünnet edilen «Şehzâde-I Acem Mîrzâ Haydamn kendisidir. Bu münâsebetle Mehmed Paşa Sarayı denilen yerde büyük ziyafet verildi. Naîmâ, c. 1, s. 8. Mütercim.

³⁸⁹ Sûdt, Hz. Mevlâna'yı ve Sa'dî'yi şerh etmiştir; Kâfiye ve Şafiye'ye de tercümeleri vardır. Bosnalıdır. Şem'î, Mesnevîmi, Hâfiz'ın Dîvân'ını, GîtUstân ve Bratân'ı Türkçe şerh etmiştir. Mütercim.

köle manasınadır) Cevherî'nin Arabçâ lügatini tercüme etmiştir ³⁹⁰. II. Mehmed zamanında meşhur olan Molla Husrev'in neslinden Husrev-zâde dahî Kutbeddîn-i Mekki'nin. Yemen Târi-hi'ni tercüme ve Galatât nâmıyle bir eser tertîb etmiştir. Bu Galatât, kelimelerin asıllarına bakılmıyarak telâffuz suretlerine göre yazılması gibi hatâları göstermekte olup, İsmi olan «Galatât» kelimesi «galimatias» şeklinde birçok Avrupa lisanlarına geçmiştir. Beşincisi Kmalî-zâde Abdur-rahîm, yeğeni Kmalî-zâde Hasan'm Tezkire-tü'ş-Şuarâ'sında Kirâmî mah-lâsıyle zikredilmiştir. Altıncı ve yedincisi, Münşî mahlasını taşıyan ve Tefsirdi ve Harîrî'nin meşhur eserine şerhi bulunan Aydınli Mehmed ve Dört Halîfe'nin menkıbelerine dâir bir eser, bir Mevlid-i Nebevi ile Hest Behişt» ve diğer tasavvûfî eserlerin sahibi olan Sivash Şemsî'dir ³⁹¹.

Haricî Münasebetler

Yeniçerilerin mütemadiyen yenilenen ihtilâl fikirlerine ve sipahilerle çatışmalarına son vermek için, kendilerini acilen hududda bir muharebe ile meşgul etmek gerekiyordu. Bu güne kadar Osmanlı Devleti târihi yazmış olan Avrupalı müverrihler bu husus için dîvân-ı hümâyûnda sekiz muhtelif fikir ortaya konulduğunu ve sekiz vezirin (aslında yedi vezîr idi) her biri İran, Fas, Malta, İspanya, Venedik, Napoli, Lehistan, Macaristan memleketlerinden birinde harb edilmesine taraftar olduklarını yazarlar. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dört sene zarfında Asya ve Avrupa hükümetleriyle muharebelerin alevlenmesi esnasındaki haricî münâsebetlerine dâir verdiğimiz hülâsa, Avrupa tarihçilerinin kanaatine göre dîvânda vuku bulmuş olan müzâkereler ve uzun üzadiya îrâd edilen nutuklar hakkında ne hüküm vermek lâzım geleceği hususunda şüphe bırakmaz.

Osmanlılar'ın kendi emniyetleri için arzuları hilâfına olmak üzere, Özbekler'in İran ile muharebelerinde talihin müsâadesine mazhar olduklarından ve Murâd'm müttefiki Gîlân Hânı'nı ülkesinden çıkararak İstanbul'a sığınmaya mecbur ettiklerinden beri, dîvânda siyâsî menfaatler, dînî menfaatlerden üstün tutulmağa başlamıştı. Özbek Hânı'nın îrân'ı hükmü

³⁹⁰ Van-kuh'nın tercüme ettiği «Sihah-ı Cerhert»dir. İlmi eserlerinden Dî-rer haşiyesi ve Tercih-f Beyyât adlı kitapları ve siyasiyate dâir risaleleri vardır. İmâm Gazâlî'nin Farsça KJmyAy-1 Saadetini de tercüme etmiştir. Mütercim

³⁹¹ Mehmed, Aydın Akhisar'ındandır. Sivasslı Şemsî'nin eserleriüden: «tfc»*-nümâ, Menâlnb-1 Hulefây-1 Erbaa, Gltşenâbâd, M«vlûd-1 Nebî, Heşt Be. hlşt, Meoârfî, Miritüi-AhlAk, Nakatn-Hâtir.» Mütercim.

altına alıp da Osmanlı Devleti için tehlikeli bir komşu olması korkusu, îrân Şâhî'yle muharebe etmek fibrini gündemden çıkardıktan başka, özbekler'e karşı yardım istemeğe gelmiş olan İran sefiri hakkında hüsn-i kabul gösterilmesine de yol açtı ³⁹². Osmanlı müzâheretiyle tahta kavuşmuş olan ve Osmanlı Devleti'nin sâdık emîrgüzân olmakta devam eden Fas hükümdanyile dahî bir muharebe mes'elesi ortaya konulamazdı. Edvar Burton marifetiyle son ticâret ahidnâmesinin imzalanmasından beri de III. Murâd'm İngiltere ile münâsebetleri daha az dostâne değildi. Külliyyetli paralarla İngiliz menfaatleri için kazanılmış olan müverrih Sa'deddîn'in muvafakati ³⁹³ ve Elizabet'in Katolikleri putperest ve Presbiteryenler'le ³⁹⁴ Hugnotlan ³⁹⁵ bir nevi Müslüman ³⁹⁶ addetmek suretiyle Türkler'in düşüncelerine pek uygun gelen sürekli siyâsî yazışmaları da bu neticelerin sağlanmasında haylî te'sîrli olmuştur. Bununla beraber, İngiliz elçisinin Navar (Navarra) Kralı lehinde ve İspanya aleyhinde bir Osmanlı donanması gönderilmesi hakkındaki talebi biçbir muvaffakiyete nail olmadı ³⁹⁷. Fransız elçisi Lanskom IV. Han-ri'nin cülusunda Marsilya ahâlîsine karşı bir pâdişâh fermanı alabilmişti ki, bunda eğer Marsilyahlar Fransa tarafını terk edip de İspanya tarafını tutacak olurlarsa, kendilerine harb açılacağı bildiriliyordu. IV. Hanri, tahta çıkışını Osmanlı Devleti'ne İngiliz sefiri marifetiyle tebliğ etmiş ve Lanskom'un «müttefikler kadrosu» nun hizmetinde olduğunu beyân ile onun iadesini bildirerek, yerine Mösyö Dö Brev'i göndermişti. Yeni sefir geldiğinde Pâdişâh, o zamana kadar kapalı bulunan Galata Ki-lisesi'ni açtırdı. Lanskom İspanya casusu olmakla itham edilerek Gala-ta'da

³⁹² «Îl Ser; di Gilan fu tenuto In prtgione dall' avo del presente He per anni 22, e a preghler di suol parenti lo libero dfendogli la flgliola per moglie con la restitutlon del suo paese, havendo uno sola. flgloja.» V«-nedtfc Hülâsası, 12 Eylül 1591.

«H Sgr. non perslstera nella protozione del Prlnclpe di Gllan, della quale non e fatta menzione nella captulazione-vale plü il rispetto di stato, di queUo di reUgl«ne» Kezallk, 4 Mayıs 1592. Selanik!:> <n persl-aiáo Intesa la, untone tfö P»toe*Pe d Gilan con Oöeek Tataro era andato senza aspettar rlsposta della risoluzione di quanto haveva trattato il suo Capiglbaschi a quello porta İmpatronandosi del suo stato.» Kezalik, 13 Haziran. «L'ambassadör di Persla licentiato colla promessa che 11 suo Re sara assistito contra Osbeck Tataro.» Kezalik, 10 Agustoc 1598. «Doppo l'arrlvo del Ambassador di Persia sı e publicado che U Prinçtpe di Gilan sia mancato di vita cosl per U molti annl come per il travaglio perso per il cattivo esito della sua negoziazione.» Kezalik, 13 Temmuz 1593.

³⁹³ «İngiltere elçisi Hoca ile ziyade samimiyet peyda etmiştir, başka biriyle münâsebette bulunmaz.» Yenegüt Münâsebetleri Hülâsası, 31 Ağustos 1592.

³⁹⁴ İskoçya Protestan Kilisesi'ne tâbi olanlar (Mütercim).

³⁹⁵ Fransa'da Protestanlara verilen tahkir edici lakab. Mütercim.

³⁹⁶ Sinan Pasa elçi Pezeo'e diyordu ki: «İnglllzler"İn Müslüman olmaları için parmaklarını kaldınp «Eshedü» demelerinden başka birşeye lüzum yoktur.» tçmg'in raporu, 1588. Burton, bâb-ı hümâyûna muhtırasında zftt-ı Sâhâne yedi seneden beri her sene Elizabefe bir mektup yazarak n. Pe-Up'e karşı yardım vaad etmişse de, şimdiye kadar mektuplardan başka birsey görülmediğini yazar.

³⁹⁷ Venedik Münasebetleri Hülâsası, 2 Kasım 1591.

hapsedildi; sonra bırakılarak Maîta'ya gönderildi ³⁹⁸.

Osmanlı Devleti'nin, Sigismund'un tahta çıkışından beri Lehistan aleyhine birçok şikâyetleri vardı. Zamuaski kumandasında bulunan Lehistan ordusu tarafından esîr edilmiş bulunan Arşidük Maksimiyen serbest bırakılmıştı. Ondan başka, Lehler Kırım Tatarları'nı ciddî bir mağlûbiyete uğratmış idiler. Lehistan tnternonsu'Andre Fodere, yakında bir sefirle geleceğini bildirerek, dîvân'ı muvakkaten teskin etti. Vâkiâ, bir ay sonra, 12 Nîsân 1589'da, Pol Ohanski nâmında bir elçi çıkageldi M, 180 seneden beri iki devlet arasında mevcut anlaşmanın yenilenmesini talep etmekle görevli idi ³⁹⁹. Sefirin i'timâd-nâmesinde kral, Pâdişâhla Sultân Süleyman ile I. Sigismund, Sultân II. Selîm ile II. Sigismund ve Etiyen Batori ile III. Murâd arasında carî olan barışıklığı hatırlatıyordu. Diğer taraftan Ohanski, Lehistan'ın Osmanlı Devleti'ne vergi vermeğe ne iktidarı, ne de arzusu olmadığını bildiriyordu. Bu ifâde sadrâzamı son derecede öfkelenirerek, sefir hakkında o kadar ağır muamelelere sebep oldu ki, az bir müddet sonra istanbul'da Öldü.

Pâdişâh, Kazaklar'ın Biyalgrod, Tezen, Audi taraflarına taarruzlarından şikâyet etmek üzere Kral'a uzun bir mektup yazdı, Mîrzâ Haydar'ın parlak bir sefaret heyeti ile birlikte istanbul'a geldiğini ve İran'la muahede akdedilmiş ve dokuz sancak ile birçok hazîneler kazanılmış olduğunu da o sırada bildirdi. İki milyon akçe, başka bir hesapla 100.000 duka kıymetinde samur kürkten ibaret olmak üzere bir vergi talebini tekrar ediyordu. Buna muvafakat edilmediği takdirde bütün Lehistan'ı tahrîb etmek üzere Osmanlı ordularının Tatar ordusuyla birleşeceğini, Rumeli beğlerbeğinin bundan dolayı hudüd üzerinde kışlamak üzere emir aldığını da ilâve ediyordu. Bununla beraber Kral'a ne karar vereceğini düşünmek üzere iki ay mühlet veriyordu. Lâkin İngiltere sefirinin ve Moldavya voyvodası Boğdan'ın aracılığıyla ⁴⁰⁰ sadrâzam için 12.000 guruş ve 500 samur kürk ve ayrıca 100 balya samur 100 kat elbise verilmek şar-tıyla anlaşma oldu (15 Mayıs 1590).

³⁹⁸ «Lancome vlen spedito e dato ui mani del ambassador d'Inghilterra con la restitutlon delle magglor parte della roba Lancome ha ottenuto di far suo viaggio In ltberta col gluramento che ha prestato a Navarristl di appresentarsl In termine di mesl6 a Navarra, e restato col Brevi il figllo suo magglor.» 25 Mart 1593, Venedik elcisinin rapora.

³⁹⁹ Bu hesaba göre Ttrtkler'in 1492'de Lehistan'a yaptıkları büyük istilâları memleketi sarsıntıya uğratmış sayılmadığı gibi, iki devlet arasında Hk muahede 1410 senesinde imza edilmiş olmak gerekir. Lâkin târih, Yagellon'un hükümranlığı zamanında 1489 senesinde addolunan muahededen evvel bir ahidname bilinmiyor. Krommer, kitap: 29.

⁴⁰⁰ «Confirmazione della pace con FOLONI rlcercata da un Nonsio loro e traU tata per 11 Bogdano (Venedik Münâsebetleri Hülâsası, 13 Haziran 1591) ve «Partlta del amb. di polonla manda la copla delil captloll conclus» 31 Ekim 1691.

Lehistan elçisi Zamoaski tasdiknamelerin mübadelesine memur oldu ⁴⁰¹.

⁴⁰¹ Evvelce söylediğimiz sefirlerden başka, Kont Stanislas Rzevos-ki'nin bana gönderdiği liste diğer isimleri ihtiva ediyor: Plok palatini Laçki —Miskovski'nin ajan diplomatik sıfatıyla bulunduğu sırada— görevli olarak İstanbul'da idi. Sefir Pran-dota DÖ Nyeznya Dziyersk ki 1579 ve 1589 senelerinde görevli olarak İstanbul'da bulunan Dziyersk'ten başkadır; tercüman Remyz Dziyersk ki Çekura muharebesinde telef olmuştur.

Bâb-ı Hümâyûndun Lehistan üzerinde hâkimiyet hakkına dâir iddialarım daha iyi göstermekte olan üç mektubu buraya alacağız. (Mütercim'in İlâvesi: Bu mektupların ikisi Türkçe'den tercüme edilmiş olup Münşeât-ı Feridun'da asılları bulunamadığından Viyana Kütüphanesi'ni ve o kütüphanede Hammer tarafından hediye edilmiş olan kitapları ve vesikaları biz ziyaret edemediğimiz halde, buna muvaffak olacak himmet şahinlerinin lutfunu bekleyerek, tamâmiyle itimâda şâyân görülmeyen tercümelerinden tercüme etmek yerine, hülâsalarım yazıyorum: Birinci mektup Sultân İÜ. Murâd tarafından İmparator. II, Maksimiyen'e yazılmış ve 1 Cumâde*1-ulâ 984 (17 Tem* muz 1576) tarihlidir. Meali: «Taraf-ı şahanemizden Lehistan Krallığı tahtına oturtulan Etiyen Batori bâzi fesâd erbabının Lehistan Krallığı'na hasar vermek tasavvurunda olduklarını yazıyor. Bu hükümet memâlik-i mahrûsemizden ve ahâlisi diğer tebeamız gibi tebea-i şâhânemizdendir; bir avuç toprağına taarruz olunmasına rızamız yoktur. Zâten sizinle akdedilmiş olan ahidnâmelerde de Erdel ve Lehistan hududuna tecâvüz olunmayacağı açıkça belirtilmiştir. Eğer dâima Lehistan'a göz diken Moskof Kralı sizinle ittifak ederek bir ordu göndererek olup da, siz ona yardım edecek iseniz, ahidnâme-re mugayir ve nâ-meşrû bir harekettir. Bir hükümdar sıfatıyla size lâyük olan ahidlere ve maddelerine riâyet etmek ve her vakit verdiğiniz vergiyi elçilerle göndermekte acele davranmaktır. Verginin henüz gönderilmemesi sulhun kesilmesine sebep olur. İşbu mektup ulaştığında vergiyi göndermelisiniz; hududdaki kumandanımıza da kimsenin vazifesi dâiresinden hârice taaddisine müsaade etmemek için emir vermelisiniz. Sulhun ve iyi münâsebetlerin bekaası arzusunda iseniz, Erdel ve Lehistan hakkındaki iddialarınızdan vazgeçip vergiyi gönderiniz; başka bir tasavvurunuz varsa bildiriniz ki hâkim-i âlem olan himâye-i şahanemizi icra edelim.»

Sokollu tarafından dahî bununla beraber bir mektup gönderilmiş ve onun mührü üzerine «Tevekkeltü alâ Halıkı» ve bunun etrafında: «İlâhî, mübâdâ cüda, Muhammed zi-lutf-i re-sûl-i Huda» beyti yazılı olduğunu Hammer ilâve eder. Halbuki iki mısra vezinli olmadığından, beyit: ilâhî mübâdâ Muhammed cüda Zi-lutf-ı Muhammed Resûl-i Huda veyâhud «Muhammed» lâfz-ı şerifi ortada kalarak: İlâhî mübâdâ cüda Zi-lutf-ı resûl-i Huda olması gerekir.

İkinci mektup, Sultân III. Murâd tarafından İmparator II. Rudolf a yazılmış ve 1 Zilka'de 995 (3 Ekim 1587) tarihlidir. Bunda Rudolf a: «Viyana ile Almâniyân ve Romaniyân İmparatoru» unvanı dahî dercedilmiştir. Meali: «Lehistan Kralları her vakit Asitâne-i Saâdet'den nasb olduğu gibi, müteveffa kral dahî tarafımızdan tâyin olunmuştur. Onun vefatında küçük büyük ahâlinin hepsi tarafından bir kral nasbi hakkında vâki olan müracaat üzerine beğ-İere ve Boyarlar'a yazılan hatt-ı şerifimizde, içlerinde krallığa lâyük bir kimse olduğu takdirde seçilmesi ve bize iş'âr olunması bildirilmişti. Beğ ve Boyarlar evvelce müsaade edildikten sonra İsveç Kralı'nın oğlunu seçtiklerinden muvâfakat-i hümâyûnum vuku bulmuş, ve o, Kral olmuştur. Müteakiben sizin kardeşiniz Maksimiyen'in krallığa seçilmesi yolsuz olduğundan, ahidlerin ve barışın bekaası niyetiniz ise, kardeşinizi bu işten çekip yanımıza abnız, tâ ki evvelce seçilmiş olan Kral, makamında bulunsun; aksi takdirde sulhu bozmuş olursunuz; düşününüz ve cevâbını sür*atli bir şekilde bildiriniz.»

Bu defa dahî vezîr-i âzam Siyavuş Paşa'nın bir mektubu beraber olup, onun mühründe «Zi-dergâh-ı Hudây-ı hatâ-pûş Mağfîret-i dâred ben-de-i Siyâvuş» beyti okunuyor olduğunu Hammer yazıyor. Bu da beyit olabilmek için şöyle olsa gerektin

Zi-dergâh-ı Hudâvend-i hatâ-pûş Ümid-i mağfîret dâred Siyâvuş)

Üçüncü mektup taraf-ı şahaneye Lehistan Kralı taraftan-dan yazılmış ve Krajrovi'den 13 Mayıs 1588 tarihlidir (Latince);

Exemplum Uterarum Rogis Polonioe ad Sulthanum data-rura.
Serenissimo ac Potantissimo Principi, Sulthano Chan, im-peratori Maximo Constantinopolitano, Assyriae, Europae, Per-sarum, Arabum, Syriaeque, ac ^gypti Domino et amico et Vicino nostro, carissimo Sigismundus Tertius, Dei gratia Po-loniae Rex, Magn is Dux Lythuaniae, Russiae, Prussiae, Mas-soviae, Samogitia, Lyvoniaeque, nec non eadem gratia de-signatus Rex Sueciae, Magni Ducatus Finlandiae princeps, Sa-lutem ac perpetuam felicitatem nostrique mutui amoris conti-num. Serenissime et Potentissime Princeps; Dönüne amice et vicine noster charissime! Cum jam hoc tempore majorem Legatum Nostrum, propter vetustum iliud sanctissimum foe-dus, quol a majoribus traditum, Serenitati Vae. cum hoc Reg-no intercedit* confirmandum veteraque pacta novo jurejuran-do sancienda atque corroboranda. mittere constitutum habe-remus, praemittendum existimavimus hunc Legatum, Gene-rosam Joannem Samoyski, Aulicum et Secretarium nostrum, qui et de adventu ac nomine Legati nostri majoris Serenitati Vae. nunciaret, et nonnulla etiam alia, sibi a nobis commissa, ad Serenitatem Vam. perferrel quid post inaugurationem, co-ronationemque Nostram felicem, ac suscepta a Nobis

Lehistan Krallığı tahtına nail olmak için Padişaha 100.000 ve sadrâzama 50.000 duka teklif etmiş bulunan Transilvanya büyük-prensi, Sigismund'un cülûsuyla emellerinin beyhûda kaldığını görmüştü. Bu taraftan genişleme ümîdi kalmayınca Toskana Gran-dukasmm kızını almak suretiyle hanedanının iktidarını pekiştirmeğe çalıştı; fakat Osmanlı Devleti bu tasavvurun icrasına mâni oldu (13 Ekim 1592).

İran'dan dönerken, Rusya'nın alacağı ipek balyaları mukabilinde top ve mühimmat vereceğine dâir Gürcistan beğleriyle bir ahidnâme akdetmiş olan bir Rusya memuru o sırada İstanbul'a geldi. Zât-ı Şahaneye samur kürkleri, beyaz doğanlar, suaygırı dişleri takdim ederek camie çevrilen kiliseye karşılık Hıristiyan dîni âyininin icrası için yeni bir kilise tahsis edilmesini ve Ruslar'ın Tatarlar'a verdikleri vergiden vazgeçilmesini istedi. Ertesi senenin baharında (1593) Fedor İvanoviç yeni bir se-fîr gönderdi; bu elçi iki hükümetin Kazaklar'la Tatarlar'ın tecâvüzlerine karşılıklı olarak meydan vermemeleri hakkında bir ahidnâme akdin» dâir olan memuriyetinde muvaffak oldu.

Uskoklar Meselesi

Uskoklar'ın Osmanlı memleketlerindeki haydutlukları bir aralık Venedikle Osmanlılar arasında harb tehlikesini gösterdi. Lâkin her vesile

Regni, more et instituto majörüm Regni hujus, scepra et gubernacula, in Regno Nostro sit subsecutum, quique proelio supremo exercitus Nostri Duce, Ulustri viro Joanne Samoyski, cum Maximiliano Archiduce Austriae, aemulo Nostro, commissi eventus faerit, non dubitamus Sereniatem Vam. nonnihil in-tellexisse ex üs literis nostris, quas Generoso Durguth Chya-usio ad Serenissimum Vestram Portam perferendas die 13. Februarii dedimus. Cessit nobis, Deo opto: Max. justissimam nostram causam adjuvante, victoria eo insignior, quod non tantum aemulus et adversarius noster Regno Nostro depulsus sit, ae illius exercitus- ultra Regni Nostri fines, in Silesia, Cae-saris Germanorum provincia, novonim Hungarorum et Ger-manorum auxiliörum adventu auctus, at idcirco spei et fi-duciae plenus, opportunoque loco instructa acie, in Nostros superbe signa iuferens in acerrimo conflictu, fortissime cons-tantissimeque Nostris depugnantibus, magna caede, non solu mprofligatus, verum etiam ipse, amissis tormentis, fuga cum reliquis in infaustae pugnae oppidum Bicinam illapsus, admo-to exercitu nostro ad muros, potestati Nostrae sese dederit, atque cum eo etiam plerique ti subditi Nostri, qui Regnum hoc turbaverant, et illi pertinaciter adhaerebant, Nobis autem adversabantur. Agimus itaque gratias Deo, qui Nobis felicitatem hanc, et tam praeclaram de adversariis Nostris victoriam tribuit. Cum autem majörüm Nostromm familiae Jagellonicae, Poloniae Regum exemplo, juxta sanetissimi foederis vinculum amicitiam cum Serenitate Va. bonaque vicinitatis studia co-lere, constitutum habearaus, mandavimus etiam praefectis et subditis Nostris omnibus, qui Serenitatis Vae. provinciis sunt vicini, ut quamvis nondum per Legatum Nostrum pacta, cum Serenitate Va. confirmata sint, nihilominus tam en foederis sanetissimi inviolabiles et integras rationes conservent,-et ora-ni studio pacate et tranquille vicinitatis officia a sua parte praestent. Caetera hic Internuncius noster, Joannes Samoyski, Serenitati Vae. exponet, cui ut plenam adhibeat fidem; roga-mus, atque Serenitatem Vam. bene et feliciter valere cupimus. Datun Gracoviae die 13. Maji 1588. Regni vero nostri anno primo. Ex Commissione Hegiae Mtis. propria.»

İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde Mülkî Târih Mecmûası'nda (Nu: 138, c. 8). Bundan evvel Sigismund'un 18 EMm 1587 târihiyle Danzig'den yazdığı ve Zât-ı Şâhâne*-ye elçi Samueski'nin takdim ettiği bir mektup daha vardır.

düşükçe vatanlarının menfaatine hizmet eden Venedik mühtedîsi Hasan ile Bafa (Safiyye) Sultân Osmanlı hududunda vukua gelen taarruzdan dolayı Pâdişâh-ın hissetmekte olduğu hoşnudsuzluğu, Avusturya İmparatoru üzerine çevirmeğe muvaffak oldular. «Uskok» kelimesi Dalmaç lisanında «kaçgın» mânâsına gelir. Türkler'in Hırvatistan'a, Dalmaçya'ya, Arnavudluğa istilâları, bu memleketler ahâlîsinden birçoğunu girilmesi imkânsız sayılacak yerlerde sığınak aramağa mecbur etmişti. Salona harabeleri yanındaki Klis kalesini işgal eden Piyer Grosiş, XVI. asrın başlarında bu firarilerden birçoğunu kabul etti. Bunların Osmanlı arazîsi üzerinde mütemadiyen yaptıkları akınlar, Osmanlı askeri sevk edilmesini gerektirdi. KUs'ten çıkarılmaları üzerine Guarnoro Körfezi nihâyetinde bulunan Sönya limanına girdiler. Senya'ya kara tarafından girilmesini dağlar ve ormanlar önlediği gibi, deniz tarafından da hafif sandallardan başka birşey girmesine birçok taşlıklar mânidir. Bu mevkide yerleşmiş olan Uskoklar, yaşamak için ne ziraat, ne de balıkçılık edebilirlerdi. Hırsızlığı, haydudluğu meslek edinmiş olduklarından Türklerin arazîsinde yağmacılığa devam ederlerdi. Lâkin denizin yakın bulunması kendilerini başka bir -unsur üzerinde talihlerini tecrübeye sevkettiği gibi, dâima fırtınalı ve pekçok girintili çıkıntılı bir sahil dahî tâkîb edilmekten koruyordu. İhtiyaç, kendilerini kara haydudu yapmıştı; deniz kenarında yerleşmiş olmaları da, deniz haydudu olmalarına yol açtı. Bunların silâhlendirilmiş sandalları, Türklerin gemilerini buldukça musallat oldukları ve iskele ve limanlardaki gemileri zabta; kadar cür'et ettikleri cihetle, en ziyâde Osmanlılarca zararlı oluyorlardı. İmparator, Uskokları alenen muhafaza ederek, onlar gibi hududun bütün serserilerinden toplanmış bulunan Martolozlar'a muâdil tutuyordu. Tatarlarla Kazaklar Lehistan hududunda, Akıncılarla Heydökler Macaristan hududunda haydutluk imtiyazına mâlik oldukları gibi, Uskoklar'la Martolozlar da Dalmaçya ve Venedik hududunda bu imtiyaza sahiptiler⁴⁰².

Venedik hükümeti Osmanlı Devleti ile muahedelerinde, VenecoTfc*e tâbi memleketlerde Osmanlı ticâretinin masuniyetini garanti etmiş olduğundan, Dîvân-ı Hümâyûn Venediklilere taahhütlerinin muhafazasını, aksi takdirde Adriyatik Denizi'ne bir donanma göndereceğini ihtar etti⁴⁰³.

⁴⁰² Bu kelimeler hep Türkçe'dendir: Heydük, «haydud»dandır; «Kozak», «Uskok» ve «Akıncı» ile müteradiftir. Yalnız «Martoloz» kelimesi Macarca'dan alınmış görünüyor. Pokvll «Artoli» kelimesinden iştikak ettirir. (Heydök) «haydud»dan alınmış olabilir de, «haydud»un hangi dilden olduğu meçhuldü. Hele eskiden «Hiyâdd» şeklinde çoğulu yapılan bu kelimenin, Arakça olmadığı açıktır. «Kazak», «Kaçak», «Akıncı» bizim kelimelerimizdir. «Uskokm» Dalmaç lisanından olduğu yuikanda geçti. Mütercim.)

⁴⁰³ İmparatorluk Arşivi'nde «Xürk Yazışmaları» mecmuasında 1 Safer »99 (27 Kasım 1590) tarihiyle Uskoklar

Venedik'in bu tedbîrden daha büyük bir korkusu olmadığından Uskoklar'ın Venedik bayrağına taarruzlarını ortaya koyup da bu hususta berâat-i zimmetini isbât edebilmesini bir muvaffakiyet saydı. Birbirini müteâkib İstanbul'a gönderilen Venedik balyosu Morö, Zani, Lipomani ⁴⁰⁴, sulhu korumak için hiçbir şeyde ihmâl göstermemek üzere emir aldılar. Bu hususta kapdân-paşa ile Bafa-Sultân tarafından müessir yardımlar gördüler. Diğer taraftan Venedik, bu tahribçi eşkiyayı memleketlerinden çıkarmasını İmparator'dan talep ederek, hattâ Avusturya'nın Uskoklar aleyhinde şiddet göstermesini temin etmek için Roma Saray'ını aracı koydu. Hakikaten bunların üzerine, birçok asker sevk edildi. Lâkin elde edilen neticeler, Osmanklar'ın. hoşnutsuzluğunu artırmaktan başka bir şeye yaramadığından, bu eşkiya İmparator'un ve Venedik'in arzîsi içinde bile Türkler tarafından tâkîp edildiler. Bununla beraber Uskoklar Macaristan ve Hırvatlık hududundan ve Türkiye ile İtalya'ya hem-hudud memleketlerden birçok şirretlik erbabını topluyorlardı. Az vakit içinde Senya, komşu memleketlerin bütün serserilerine sığmak olmuştu. Ancak Osmanlı* hükümeti nihayet Uskoklar'a karşı o nev'idenden bir yerli asker tertîb eylediğinden, Uskoklar karadaki taarruzlarını hemen büsbütün ta'tîle ve san'atlarını deniz haydudluğuna hasr etmeğe mecbur oldular. Bundan dolayı Venedik Senatosu da o taraflarda mütemadiyen sığılarda gezebilecek çekdiri ve sandallar bulundurmağa ye ticâret gemilerini harb gemileriyle muhafaza ettirmeğe karar verdi.

Artık gasbetmek müşkil ve tehlikeli bir şekil aldığından Uskoklar tahrîb maksadıyla o vakte kadar pek çok sataşmadıkları Dalmaca adalarını seçtiler: Veglia, Arabu, Pago adaları hasara uğradı; köyler yakıldı; köylüler şehirlere iltica etti. Venedikliler defalarca Senya'ya taarruz etmeği düşündüler; lâkin Türkler —mevkii bakımından mühim olan bu yeri bir daha terk etmemek gizli niyetiyle— bu teşebbüslerinde dâima Venediklilere yardım arzettiklerinden, Venedikliler'in bu tehlikeli yardımı reddetmeleri üzerine haydudluk devam etti.

Bosna vâlîsi Hasan Paşa, ne Venedik'in, ne de İmparator'un önleye-

hakkında şikâyetleri bildirerek İmparator Rudolf'la Doc'a Pâdişâh'ın ve sadrâzâmın İkişer mektubu vardır. Pâdisah'ın Doc'a yazılmış Eylül 1589 tarihli başka bir mektubunda, Uskok-lar tarafından zabt olunmuş birçok gemiler talep ediliyor. Yine aynı mecmuada Sebenko hududunun tâyinini ve Trablus-ı Şâm saneak-beği Kasım'ın Venedikliler'den zabtettiği eşyanın lâdesi ve Bosna valisi Derviş Paşa tarafından Uskoklar aleyhine ileri sürülen şikâyetler hakkında bir. ferman vardır. Pâdişâh'ın diğer birçok mektupları da mevcuttur.

⁴⁰⁴ Lipomani, İspanya'nın Osmanlı Devleti ile barış müzâkerelerinde ta'limftU dışına çıkmış olduğu için, Venedik'in emriyle mahbus sıfatıyla Girit adasına gönderildi. Navar Krah'yla İngiliz elçisinin müzâkerelerini İfşa etmiş olmakla da itham «diliyordu. Avusturya elçisinin raporun müracaat.

medikleri, yâhud önlemek istemedikleri bu dâimi yağmalardan bıkararak Uskok takımını yalnız kendi hükümetinin kuvvetiyle mahvetmeğe karar verdi. Beşbin kişi ile Hırvatistan'a geçerek ne deniz hayduclarmı, ne de Avusturyalılar*! ayırd etmeksizin Grüz ve Suanış arasındaki araziyi baştanbaşa tahrib etti. Tomas Erdodi'nin ailesinden mîrâs kalmış olan Muslovina kalesini Türkler'in elinden almakta olduğu sırada Sisek'i muhasara etti. Türkler, Gran taraflarına yaptıkları diğer bir akınlarda dahî o tarafın bütün hayvanlarını muhafızların gözü önünde alıp götürdüler (Ağustos 1591).

Avusturya tarafından ödenecek 30.000 duka senelik vergi 1589'da Jan Dö Molard ve Reyner'in ve ertesi sene Şvarzeno sinyoru ve Arşidük Ernst'in sakisi Streins De Heranreyştayn ma'rifetiyle ulaştırılmıştı. Yine o sene —kısa bir müddetle Pâdişâh ile İmparator arasında muharebeye sebep olan— üç esîr beğ serbest bırakılmıştı; İmparator tercüman Ojelin de koyuverilmesin! İstanbul'a yazmıştı. Pâdişâh, bir çavuş vâsıtasıyla İmparator'a gönderdiği mektupta Bosna ve Hırvatlık hududunda bir takım vak'alar meydana gelmiş olmakla beraber, sulhüh bekaasım arzu ettiğini Boganz ve Bakibenia münferid çatışmalarıyla sulhu ihlâl ettiğinden dolayı Feridun Beğ'in az edildiğini de bildiriyordu.

İmparator, bâb-ı hümayûnun bu müsâadekâr temayülünden fırsattan istifadeyle, Pezen'i, sulhu daha sekiz sene için yenilemek itere görevlendirdi. Bu ahidnâme (1 Safer 999 - 29 Kasım 1590) 30.000 duka senelik vergiden başka olmak üzere, ertesi sene özel olarak görevlendirilecek bir se-târet hey'eti vâsıtasıyla, bir gümüş sofa takımı hediyesi getirilmesi kararlaştırıldı.

Bununla beraber, Pâdişâh, Senya Uskoklannın hayduclukîanndan dolayı İmparatora şiddetle şikâyetten hâli kalmadığı gibi, üç sene önce Palaton Gölü kenarlarında yapılan kalenin de yıkılmasını istedi.

öte taraftan İmparator, Osmanlılar'ın Avusturya eyâletlerinde sık sık akınlarda bulunmalarından şikâyet ederek, fevkalâde bir sefaret gönderilmesinin geri bırakılmasını buna isnâd etti. Bununla beraber sadrâzam Sinan Paşa'nın ⁴⁰⁵ ve Budin beğlerbeğinin acele edilmesini isteyen mektupları üzerine sefaretini bir ay sonra gönderdi ⁴⁰⁶.

⁴⁰⁵ Bunlardan Cumâdel-uhra 1001 (Mart 1593) tarihli birçok mektuplar İmparatorluk Kançılıyasındadır. Birinde Sinan Paşa hediyelerin gönderilmesini amirâne şekilde İs'âr ve aksi takdirde hart) olacağını ihtar ediyordu, İtalyancaya tercüme edilmiş diğer birinde Zerrini, Batyanî, Na-dasdi haklarında şikâyet ediyor. Budin ve Bosna valileri Mehmed ve Hasan Paşaların diğer iki mektubu 1593 Ocak ve Temmuz tarihlerini taşır.

⁴⁰⁶ 19 Ağustos 1591 tarihli mektubunda İmparator, Hasan Paşa'nın İstilâsından şikâyet ediyor: <Quae sane res

İmparatorluk Sarayı müşaviri Bohemyah Frederik Hergeviç, maiyetinde elli kişi ile İstanbul'a gitti. Frederik'in kardeşi Baron Torn, Baron Malovez, sefaret kâtibi Han, tercüman Mâlik, eczacı Seidel, hademe-î hassadan Metroviçeli Vratislav bunların arasındaydı. Seidel ile Vratislav, elçilik heyetinin seyahatini ve uğradığı elem verici durumu yazmışlardır⁴⁰⁷. Hergeviç, zât-ı şahaneye 30.000 duka vergiden başka sulhun yenilenmesi için tâyin olunan ve gümüştan mâmûl kâseler, kupalar, şeker sepetleri, tepsiler, sürahilerle, musanna surette işlenilmiş asma saatten roüretteb bulunan hediyeleri takdim etti. Bu saatlerin üçünde, her çalışında birtakım suretler görülürdü. Birincisinde birbiriyle cenkleşen süvariler, ikincisinde bir Türk tarafından tâkîb edilen ve yakalanan bir kurt, üçüncüsünde gözlerini, ağzını, kulaklarını oynatan bir Türk vardı. Sefir, Arnavud Ferhâd Paşa'ya, vezîr Cerrah Mehmed, Siyâvuş, İbrahim Paşalarda, kapdân-paşa'ya, Ceneviz mühtedîsi Cıgala'ya. da hediyeler verdi. Kúpelerden, kâselerden, billur sürahilerden, güzel işlenilmiş olmaları Almanya'da Rudolf zamanında sanâyiin gelişmişlik durumunu gösteren asma saatlerden başka sadrâzama 3.000 ekü, diğer vezirlere 1.000'er ekü verildi.' Sinan Paşa, yakın bir zaman önce sadrazamlıktan azledildiği cihetle, elçilik hey'eti kendisini en sonra ziyaret etmiştir. Bu hâl ise Pa-şa'nın Avusturya hakkında ötedenberî defalarca eserlerini açıkça gösterdiği kinini artırdı. Pezen'den 1.000 ekü hediye isteyip alamamış olduğu için, ona husûmet beslemişti. Bundan dolayı ikinci defa sadârete tâyin edilince, dîvân hey'eti huzurunda kaba bir tarzda kendisine hitâb ederek hiddetle:

— «Verginin te'diyesinde niçin bu kadar gecikme gösteriliyor?» dedi. Pezen, bunun sebebini bilmediğini ve Viyana'ya yazacağını söylemesi üzerine, Sinan Paşa yine aynı şiddetle devam etti:

— «Âdî bir yazıcıyı (Pezen'i kasediyor) elçi yapmak iktidarını Viyana kralına kim vermiştir?»

Pezen:

— «Pâdişâh bir domuz çobanını vezîr yaptığı gibi, İmparator da bir yazıcıyı sefir yapabilir» cevabiyle mukabele etti ki, Sinan Paşa'nın çocukluğunda Arnavudluk'ta domuz çobanlığını yaptığını telmih ediyordu

dublos nos et animo suspensos reddidit, ut neque Oratorem nostrum progredl, neque munus honorarium ulterius quam. Comaram usque perferrl pateremur Signlficatur Interea nobis eundem Bassam magno cum exercitu confinia nostra ingressum, Minzanth castellum oppugnasse atque incendisse. Zyzeck alteram arcem majoribus machlnis bellicis adortum fuisse, tandem etlam Cucrudellter-que et plane hostlüter per Illas partes grassarU

⁴⁰⁷ Baron Vratislav'ın «İmparatorluk Sefaretinin İstanbul'a Seyahati» eseri Leibzig'de 1587 ve Frederik Seldel'in «İmparatorluk Sefaretinin Bab-ı Ono'nlye Seyahati» eseri 171 rde Oerlitz'de basılmıştır.

Sinan Paşa bu cevaptan öfkelenmedi; hazır bulunanlara karşı tebesüm ederek:

— «Kâfir benim verdiğim parayı o cinsten akçe ile ödedi» sözlerini söyledi.

Avusturya İle Harbin Patlak Vermesi

Son ahidnâmede mukaveleye bağlanan mu'tâd ve fevkalâde hediyelerin Hergeviç tarafından henüz takdim olunduğu bir sırada, Bosna vâ-lîsi Hasan Paşa, Harstoviç ve Gura'yı zaptetmek, Petrina ve Kulpa ırmakları mansabında Trina palangasını yapmak, IV. Bela'dan beri 350 senedir Macaristan hududunun en mühim mevklîlerinden olan Bihaç'ı ele geçirmek suretiyle yeniden sulhu bozdu (Nîsân 1592). Mikaçi Sisek'de güzel bir müdâfaada bulduysa da bu kahramanlığını vahşiyâne hareketleriyle lekeledi: Hasan Paşa'dan mektup getirenleri hisarın üzerinden Tuna'ya attırdı ve teslim olacak gibi görünüp kale içine aldığı sipahileri barut fıçılarına bağlatarak, fıçılara ateş verdirdi (19 Ağustos). Hasan Paşa, bunun intikamını alacağına yemin ederek, sonbaharın bitmesinden evvel yeminini yerine getirdi: Kendisini muharebeye davet etmiş olan Nadasdi'yi mağlûb ederek ⁴⁰⁹ 1.000 esir, 12 top, 7 bayrak aldı. 300 esîr zafer alayıyla Avusturya sefirinin ikaametgâhı önüne getirildi. Alayın Önünde vahşice sesler çıkaran muzıkacüar, ondan sonra düşmandan alınmış silâhlar, ganimetlerle dolu arabalar bulunuyordu. Nihayet erkek, çocuk, kadın karmakarışık bîçâre esirleri âdî bir hayvan sürüsü gibi değneklerle tâkîb ediyorlardı (19 Ekim 1592) ⁴¹⁰.

Türkler'in her gün yenilenen ve hemen dâima zaferle neticelenen husûmetleri, Hıristiyanlık âlemini o kadar telâşa düşürdü ki, II. Rudolf Roma ve Macaristan mukaddes devletlerinde «Türk Çanı» âdetini ihdas etti: Kiliselerin çanları sabah, Öğle, akşam ehl-i îmânı (yâni: Hıristiyan-lar'ı), korkunç düşmanlarına galebe için Allaht'an yardım dilemek üzere ibadethaneye davet ederdi.

⁴⁰⁸ <E Sinan ambizioso, In costante, cootumelioso, Infiato, Imprudente, su-perbo, e mella pratica senza nessuaa sorte di manlera çivile, e anco chl-amato da Turcha maeto aventuroso.> «Gftaagr Attuj» Hükümdartan *• Ahalisi» adlı eserde Rank'dan naklen Floitan^a ifâdesi.

⁴⁰⁹ Macaristan müverrihleri bu bozgunluk hakkında sükûtu tercih ederler. Hergeviç'in raporlarında Vrantislav'm «İmparatorluk Sefaretinin İstanbul'a Seyahati» eserinde, s. 232'de dercedilmlstr.

⁴¹⁰ O zamanlar bu durumlara medeni (!) Avrupalılar pek «ok örnekler verirlerdi Mütercim.

Üç ay sonra, 1593 Ocak ayındadır ki, evvelce nakl ettiğimiz iki vak'a, yâni sipahilerin isyanı ve Sinan Paşa'mn sadrazamlığa getirilmesi hâdiseleri olmuştur. Tunus ve Yemen Fâtîhi olan seksenlik Sinan, Macaristan'da muharebe etmekten başka birşey düşünmezdi. Pâdişâh'ı sulhun bozulmasına ikna etmek için her vâsıtaya başvuruyordu. Bosna ve Macaristan'ın nâ-hoşnûd Manyatlarından düşmanlık kapısının açılması hakkında umûmî bir arzihâl getirtti ⁴¹¹.

Gizli talimatı sefaret maiyyetinde bulunan bir mühtedî tarafından sadrâzama haber verilmiş olan Avusturya elçisi, Hasan Paşa'mn Sisek yakınında uğradığı mağlûbiyetin haber alınmasını müteâkib habse atıldı. Artık bundan sonra Sinan Paşa, Hunkâr'ın muharebeden nefretine galebe ederek, II. Rudolf ile ceng kararlaştırıldı. «Tilli» lâkabıyla anılan Hasan Paşa, Siyâvuş Paşa'mn sadrazamlığı esnasında Avusturya aleyhindeki teşebbüslerinde Rumeli beğlerbeği Hasan' Paşa'nın yardımcılara istinâd etmişti. Lâkin Sinan Paşa, hükümet dizginlerini eline alınca Rumeli beğlerbeğiliğine kendi oğlu Mehmed Paşa'yı getirdi. Zâten Bosna valisi Hasan Paşa için de gizli bir husûmet besliyordu. Çünkü ikinci defa sadârete geldiği zaman Hasan Paşa İstanbul'daki konağını muvakkaten kendisine vermişken, ayrıldığında geri almıştı. Yeni Rumeli beğlerbeği, Bosna valisini kendi kuvvetiyle başbaşa bıraktı. 15 Hazîrân 1593'-te Hasan Paşa 25-30 bin ⁴¹² askerle *Culpa'ının sağ sahiline çadır kurdu.

Gece, İzvornik beği Memi'nin piyâdeleriyle nehri geçerek, 19 Hazîrân'-da Blez Gyurak nâmmdaki papasın kahramanca müdâfaa etmekte olduğu Sisek'i muhasara etti. Erdodi, Auersberg, Felemenk muharebelerinde tecrübe edilmiş bir general olan Egenberg, Redren, Paradeizer kalenin imdadına koşuşup Kulpa ve Odra nehirleri mansabının teşkil ettiği zaviyede, Hasan Paşa ile harbe tutuştular (20 Hazîrân). İki nehrin kenarlarına ric'at

⁴¹¹ Bu arzihâlin ihtiva ettiği bağlıca şikâyetler şunlardı: İmparatorun Lehistan ve Transilvanya işlerine karışmakta gösterdiği şiddet; Rauber'in Hatvan üzerine teşebbüsü; Turpazarı'-nm yağması; Kopan Beği'nin esir edilmesi ki, orada Alay-Beği zevceleri ve çocuklarıyla beraber diri diri hanesinin mahzeninde âteşe atılmış ve birçok imâm ve şeyhler öldürülmüştür; bin genç cebren alınarak esaretle satılması; Sen-Mar-ton'un yakılması; Simontorna yakınında bir kalenin yağma edilmesi; Kekü mevkiî hârici istihkâmlarının zabtı; Vesprim ve Tata'nın istilâ edilmesi ki, bu kaleler vaktiyle Türkler'e âit bulunduğu halde, Pâdişâhta mektubunda Hristiyan «domuzlar» tarafından pâmâl edildiği ve Hristiyanların istilâ ettikleri yerlerin herbirinin, bütün Acemistan'ın fethinden daha kıymetli olan dağ şehirlerine uzanmakta bulunduğu bildirilmiştir. Buna dâir olan ibarenin Lâtince'ye tercümesi:

«in Persia quanta regna Celsitudo Vestra cepit utilitate una fodina omnibus -illis praevallet, fadilime autem fodinae capiuntur; fodinae autem sunt 13 civitates Adrianopoli simi-les: Zolium, Novumzolum, SelmerUbana, Kormizbana, Baka-bana, Zamakonbana aliaeque ad formam harum civitatum appeliatae. Inter civitates praedictas 1700 sunt pagi quorum sin-guli 700 aut 1000 domos habent fodinarum, etc.»

⁴¹² Nalına, Osmanlı ordusu kuvvetini 10.000 ve düşman kuvvetini 40.000 gösterir, istoanfl İse Türkler'e 30.000, Macarlar'a 8.000 kişi der.

ettirilen Türkler, köprüler üzerine hücum ettiler ve baskıya dayanamıyarak kırıldılar, Osmanlı ordusundan 18.000 kişi ya muharebe meydanında yâhud dalgalar arasında kaldı. Hasan Paşa, İzvornik Beği Gazı Memi Ahmed Paşa ile Sultân Süleyman'ın kerîmesi Mihrimâh Sul-tân'm kızının oğlu olduğu için «Sultân-zâde»⁴¹³ denilen Klis Beği Mustafa, Mihrimâh Sultân ile Rüstem Paşa'mn bir kerîmelerinin oğlu Mehmed telef olanlar arasındaydı. Türkler'den alınan toplardan üçü 60 libre çapında idi; üzerine Maksimilyen'in arması olan birinci top îstir-ya hududu kumandanı Bon tarafından kaybedilmişti. İkincisi Matyas Kor-vinus zamanının Piskoposu Erdodi'nin armasını gösteriyordu. Üçüncüsü I. Ferdinand'ın armasını taşıyan Kaçyaner topu olup Sokollu, Zerrini'-nin başını bunun üzerinde kestirmişti. İnsanca ve top bakımından bu kadar büyük zâyiât ile, birçok beğlerin ve iki sultân-zâdenin vefâtıyla câlib-i dikkat olan sene, Osmanlı târihinde «Bozgun senesi» adını almıştır.

Vesprim Ve Paluta'nın Fethi

Bununla beraber, İmparatorun sâkîsi Baron P.upel Dö Lubkoviç 1592 ve 1593 sfeu-lflri hediyeleriyle Prag'dan yola çıkarak Komorn'a varmıştı. Sinan Paşa, gelecek olan 60.000 dukayı alıp da, bununla askerin ulufesini artırmak üzere, harb ilânını paranın ulaştırılmasına kadar geciktirmek istedi. İstanbul'a Hasan Paşa'nın bozgunluğu haberi gelince, halk paşanın ve sultân-zâdelerin kaybindan dolayı yüksek sesle intikam istediler. Oğlunun kaybindan dolayı derin üzüntü duyan Ahmed Paşa'nın zevcesi ve Rüstem Paşa'nın kızı, Pâdişâh'ı harbe teşvik etti. İmparatorluk sefaretinin bütün üyeleri hapisaneyeye atıldı. Bu vak'alardan vaktinde haber alan Pupel, artık sulhun muhafazası için ümîd kalmadığını görerek geri döndü.

⁴¹³ «Sultân-zâde», bir sultân'm (yâni pâdişâh kızı) kerîmesinin oğullarına verilen unvândır. Muasır müverrihler, bir sultânın (yâni pâdişâh kızının) torunlarıyla oğullarını ayırmazlar; ancak bunların oğulları doğdukları vakit ölmeğe mahkûmdur (Müverrihin bu ifâdesi, kendi vaktine olan zamana aittir. Mütr.); çünkü kanun, göbek hablinin (göbeğinin) kesilmemesini emreder. Bundan dolayı istoanfi «Mehmetes praefactus Herzegovinae e Turcici principis sorore genitus» demekle al-danıyor; zîrâ Mehmed Beğ III. Murâd'm halasının küçük oğlu olup Pâdişâh'ın hemşiresinden doğmuş değil, zîkr olunan hala sultânın kızından doğmuştu. Naîmâ, s. 44. Kampana, Compendio historico delle guerre tin ali' anno 1597. Venezia» eserinde Klis Beği Mustafa Beği «Hazanet Begi di Clissa» diye yâd eder. Peçevî, (s. 206 ve 207) bu münâsebetle Peçuylu Derviş tdrîs Baba'nın bir kerametini ve Hasan Paşa'nın birkaç rüyasını nakleder. Bu muzafferiyet hakkında Viyana'da basılmış şu esere de bakınız (Almanca): «Avusturya Arşidükü Fehametli Prens Ernst Hazretlerinin İdaresinde Hırvatistan ile Venedik Hududunda Bulunan Sisek Mevkiinde Cenâb-ı Hakk'ın Harikulade İnâyetiyle Bizimkiler Tarafından Hıristiyanlığın Doğuştan Zâlim Düşmanı Olan Türkler Üzerine İşbu 1595 Haziranının 22'inci Günü Kazanılan Gerçek Muzafferi-yetin Yeni Vekaayinamesi.»

Sadrâzam Sinan Paşa ordunun baş-kumandanlığına tâyin olunup ⁴¹⁴, Ferhâd Paşa'yı İstanbul'da kaymakam bırakarak Macaristan'a hareket etti. Dervişler raks ederek ⁴¹⁵ ve «Hû!» çekerek orduya refakat ediyorlardı. Bâzıları kâğıdlardan yapılmış top, topuz ve diğer silâhlan taşıyorlardı. Bir takımı birbiriyle irtibatlı şekilde bir zincir teşkil etmiş ve ayı kıyafetine sokulmuştu ⁴¹⁶. İmparatorun elçisi askerin arkasından götürüldü. Sefirin hanesi halkı evvelâ küreğe konulmuş, sonra Bo-ğaziçi'ndeki müdhiş Kara-Kule'ye nakledilmişti. İstanbul'dan 12.000 yeniçeri, kethüdarları kumandasında hareket ettiler; Livâ-i Şerîf muhafazasına memur altı bölükten dördü ordu ile gidip ikisi payitahtta kaldı. Uzunca-ova'ya varıldığında Sinan Paşa, ahâlînin talebi üzerine iki çifte han, bir cami ve imaret, çifte hamam ve dükkânlar yapılması için kendi kesesinden 30.000 guruş verdi. Mühim olan Uzuncaova Derbendinde de iki köy te'sîs ederek, Yagodina kazasına tâbi' Batçm Boğazı'nda bir palanga ve bir han yapılmasını emretti. Ordu Belgrad'da 10 gün kaldı. Hregeviç (Hergeviç) uğradığı kötü muameleden dolayı burada zincirler içinde hayâtı terketti (4 Eylül 1593 - 7 Zilhicce 1001). Sinan, Efendilerinin vefatı için Hergeviç'in uşaklarını mes'ûl tutmaktan çekinmeyerek, bundan dolayı împarator'a hesap vermeleri lâzım geleceğini hiçbir hicâb duymadan söyledi ve kendilerini Budin'e gönderdi.

27 Eylül (1 Muharrem 1002) tarihinde ordu Essek Köprüsü'nü geçti. Düşmanın Raab altında mevki tuttuğuna dâir alman haber üzerine Sinan Paşa Vesprim ve Paluta üzerine yürüdü. Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'ya da Budin'den sekiz büyük topun Ştuhlveysenburg önüne getirilmesini emretti. İki gün Ştuhlveysenburg ovasında orduya geçit resmi yaptırmak ve ulufe dağıtmakla vakit geçirildi ⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Sinan Paşa'nın tâyin edildiği târihi Venedik ve İmparator sefirleri raporlarının karşılaştırılması suretiyle tesbit edebiliriz. Naîmâ (c. 1, s. 45), Sinan Paşa'nın İstanbul'dan çıkışını yanlış olarak 12 Şevval, perşembe günü olmak üzere gösterir. Çünkü 12 Şevval, pazartesine tesadüf ediyordu. Bu müverrih, askerin azimetini 18 Temmuz'da göstermekle hatâ eder. Zîrâ, elçinin raporuna göre bunlar ancak 29 Temmuz'da hareket etmişlerdir. Venedik Münâsebetleri Hülâsasının 3 Temmuz târihinde şunlar yazılıdır: «n generale Sinan si elevato elli 29 Luglio con 25 o 30.000 persone, offretando la parten-za». Venedik Münâsebetleri Hülâsası, 3 Temmuz. (Mütercim*-in İlâvesi: Vâkıâ Naîmâ'da ve me'hazlarından olan Kâtib Çe-lebî Fezlekesinde, «12 Şevval preneşenbih» denilmiştir; perşembe (peneşenbih) günü ise ayın 12'sine tesadüf etmez; çünkü 1001 ŞevvaU'nin birinci günü, takvim hesabıyla perşen-be'dir. Sinan Pasa'nın hareket gününün doğrusu Şevvâl'in 22'si ve ordunmew«keti Şevvâl'in 28'i olsa gerektir. Zîrâ Zilka'de'nin birinci gününde Karaman beğlerbeğinin Kırk-Ki-lise (Kırklareli)'de orduy-ı hümayûna mülâkî olduğu Fezleke'-de yazılı olup, Kırk-Kilise'ye kadar olan mesafe ancak üç günlük kadardır. Fezleke ve Naîmâ'daki 12 Şevval, «22 Şevval* olarak tashih edildiğinde, perşembe'ye. rastlaması tahakkuk edip, Venedik elçisinin raporuyla da yalnız bir gün ihtilâf kalır.)

⁴¹⁵ Mevlevîler'in semâi'nin kastediyor olsa gerek. Mütercim.

⁴¹⁶ Arkalarına ve önlerine post almış demek olacaktır. Mütercim.

⁴¹⁷ Naîmâ'da (c. 1, s. 84, 1283 basımı) Eşek: ösek; Raab: Yanık; Vesprim: Bisperm; Paluta: Bulata; ştuhlveysenburg: Ustoni Belgrad şeklinde yazılıdır. Mütercim.

Sinan Paşa, Bosna beğlerbeğini orada bırakarak Vesprim'i muhasaraya gitti. Bu kalenin muhafızları serbest çekilmek şartıyla üç gün sonra teslim oldular (13 Ekim 1593 - 28 Muharrem); sekiz gün sonra da küçük Paluta kalesi teslim olarak muhafızları yapılmış olan anlaşma hilâfına îdâm edildi. Takve Tepesi yanındaki ordugâhında ansızın bir hücumla uğramış olan sipahiler ağası Hurrem'in bozulması ve ölümü üzerine (16 Ekim - 1 Safer) ⁴¹⁸ Sinan Paşa Budin'e giderek, yeniçerileri orada kışlattı. Yeniçeri kethüdası, zağarcı, turnacı Budin kalesi muhafazasında; cebeci, topçu, arabacı takımı Peşte'de kaldı; diğer yeniçeriler Segedin'e gitti. Aziz Dimitrius Yortusu'na rastlayan ve mu'tâda göre karada, denizde Osmanlı muhâreebelerinin bitiş zamanı olan Kasım'dan -10 gün sonra, asker bu kadar yorgunluktan fütur getirerek söylenmeğe başladı ve ser-askerin çadırının iplerini kesip Belgrad'a dönmeğe mecbur ettiler.

Sinan Paşa Belgrad'dan muharebenin başarıyla neticelendiğine dâir bir yazıyla Rıdvan Ağa'yı İstanbul'a gönderdi.

Çatışma başladığında Transilvanya askeriyle Osmanlı ordusuna iltihak etmesi gereken Sigismund Batori, sadrâzâmın hiddetini ancak hediyelerle geçirebildi. Sinan Paşa, gelecek baharda açılacak olan sefer için hazır bulunmasını emretti.

Sinan Paşa, Belgrad'da kışlamak üzere yerleştiği sırada, Komorn'da Nadasdi, Pafi, Zerrini, Hardek kumandaları altında bir Alman ordusu toplandı, Ştuhlveysenburg üzerine yürüdü. Kasım ayının 3'ünde İmparator askeriyle Ştuhlveysenburg'un müdâfaasına koşmuş olan Budin valisi Hasan Paşa arasında bir cenk vukua geldi. Osmanlılar muharebe meydanında 6.000 kişiye 44 top bıraktılar; ferd ferde bir çatışmada da Yan Tapolçani tarafından yaralanan Hasan Paşa ⁴¹⁹ istifade etmeyi bilemediler. Gran'ı muhasara etmiş olsalar düşeceği muhakkak iken, bunu yapmadılar. İstirya umumî kumandanı Kristof Töfenbah Türklerin kışın savaştan nefret etmelerinden istifâde ederek, kendi kuvvetini Palfî'nin kuvvetiyle birleştirip Kasım ayı içinde Zabandina Dvin kalelerini aldı. Balassa'mn yaptığı Füleke ve Ke-kü kalelerini yıktı. Forgacz ailesine âit Hölökü ile Sömöskü, Devam, Bo-

⁴¹⁸ «Hurrem bölük halkından cem-i kesîr ile Yakve dağına gitmiş di. Düşmen kartb İdi. Gice orada geçirildi. Sabahlayın düşmen bizim asker namazda iken hücum idüp ağayı seccadesinde setaid eylediler.» Nalmft, c. 1, s. 86 (Mütercim)

⁴¹⁹ O zaman diğer bir Hasan, Pasa Tamisvar valisi idi. Bu Hasan Pasa birçok mektuplarında Etiyen Batori'ye — itaat arzedecek olursa— kendisine Kaso valiliğini (Prorex) alacağını vaad ederek, Anadolu ve Rumeli beğlerbeğleriyle Tatar Han'nin ve Moldavya ve Eflâk beğlerinin kendisini Kaşo'ya götürmek üzere emir aldıklarını bildiriyordu.

yak, Zeçeni Dregeli, Hayaskû Alman ordusuna teslim oldular⁴²⁰, Töfenbahı'n muvaffakiyetinde devamla Neograd'ı alması kolaydı⁴²¹; lâkin burası ancak Aralık ayında Arşidük Matyas tarafından zabt edildi. Sadrâzam, mümkün olan müdâfaayı göstermeyen birkaç kale kumandanını, diğerlerine ibret olmak üzere habs ettirdi; Neograd kumandanı Ka-rakaryeli Mehmed Beğ yeniçeriler tarafından gizlice⁴²² asıldı. 4 Mayıs 1594'de ve altı defa hücumdan sonra sadrâzam Sinan Paşa'nın önünden geri çekilmeğe mecbur oldu (1 Haziran 1594). İmparator ordusu Tunayi geçerek Raab yakınında çadır kurdu; Arşidük Maksimilyen de bir taraftan Grastoviç, Gora, Petrina, Sisek kalelerini zâbt etti. Lâkin Maksimilyen gittikten sonra ilk üç kaleyi Türkler geri aldılar.

Bu muharebeyi çıkardığına defalarca pişman olmuş olan sadrâzam Sinan Paşa, kış içinde İstanbul'dan yardım istedi. İşte ilk defa bu seferde olmak üzere, yeniçeri ağasının seferde sadrâzam maiyyetîne memur olduğu görüldü. Şimdiye kadar yeniçeri ağaları —gerek bizzat başkumandanlığı eline alsın, gerek İstanbul'da kalsın— Pâdişâh'ın yanından ayrılmazlardı. Zât-ı şahanenin ve payitahtın muhafazası, yeniçeri ağasının birinci kaaim-i makamı (kaymakamı) demek olan sekban-başı'ya tevdi edildi. Cebeci-başı 1.000 kişi ile ağa'ya refakate ve Kırım Hânı sadrâzama yeniden yardım göndermeğe memur oldu.

İlkbahar nihayetlerine doğru Avrupa ve Asya askeri Sirmi sahrasında toplandılar. Sadrâzâmın oğlu Mehmed Paşa topçu kumandanı, Budin vâlfisi Hasan Paşa çarhacı, yâni avcı kumandanı; Bosna vâlfisi ka-rakolcu, yâni pişdar kumandanı yapıldı. Anadolu beğlerbeği Satıra Mehmed Paşa sağ kola, diğer beğlerbeğileri sol kola tâyin edildi. Dümdârlık Mar*aş valisine verildi. Bütün vazifeler bu şekilde dağıtıldıktan sonra ordu Tata (Dotis) üzerine yürüyerek, Arşidük Matyas hâzır olduğu halde gerek orasını, gerek

⁴²⁰ Bu mevkiin zabtı Viyana Piskoposu'nun verdiği vaazlarda dahî zikredilmiştir. Hristiyanlara Vaazler nâmiyle Leonar Formika marifetiyle basılan bir risalede (Almanca) (s. 65), şunlar yazılıdır:

Etrafı idam ile, kemend attırarak boğmakla, cellâd ve kaatillere mahsûs fiiller ile fazlasıyla çevrilmiş olup, dağılmakta bulunan dünyevî saltanatının muhafazası için bedeni ve kanını sakınmadığından ve kardeşlerinin, babalarının dahî kan dökücülükte yemini ve merhameti mefkûd olarak zehir ve kemend ile îdam ettirdiklerinden dolayı yukarıda zikr olunan vasıflar kâfi derecede açıktır.» (Mütercimim İlâvesi: Görülüyor ki bizim târihlerde tesadüf olunan bâzı mutaassıpça tâbirler, o asırda Avrupalıların kullandığı lisana nisbetie pek hafif kalmaktadır.) Risalenin yazarı, Sabaka'nın zabtını 16 Ka-sım'da gösterir. Şu esere dahî bakınız: De expugnatione Filleri et attanım castrorum narratio.» Sindromus'da, s. 203 ve 208.

⁴²¹ «Newe Victoria und Zeitung,- ete. aus dem Christiechen Feldlager î>ei Pet-rinla de 6 und 7 hernaeh de 10 und 12 August. dieses 1594 Jahrs awisirt und zusammengesete. - Brevls rerum tnter Turcas et Caristianos per Hungariam et Croatiam a mense septembrt anü 1593 gestarum relatlo.»

⁴²² Gerek Nalmâ'da, gerek F«ri*ke»de «Yeniçerilerden hafıyyeten selb olundu» diye yazılıdır. H«mnWtn metindeki gibi anlamağa hakkı yok değılse de «Yeniçerilerden «fctt olarak asıldı» demek olacaktır. Mütercim.

San-Marton'ı aldı. Sinan Paşa, yeniçeri ağası Es-tergon fâtihi Şahin Mehmed oğlu Mehmed'i —fevkalâde hizmetlerine rağmen— azletmeğe bahane buldu; onun mevkiini Yemişçi Hasan'a verdi.

Raab'ın Geri Alınması

40.000 kişi⁴²³ Raab⁴²⁴ üzerine yürümekte olan Kırım Hânı Gâzî Giray'm geldiği işitilince, TÖfenbah Maroş'u geçip Kaşo'ya çekildi. Sadrâzam beğlerbeğilerini, bölük ağalarını, müteferrikaları, çavuşları Hân'ın istikbâline gönderdi; Gâzî Giray sadrâzamanın çadırına girince, Sinan Paşa, altından bir leğen ve bir ibrik, kıymetli eyer vurulmuş bir at, murassa bir kılıç, murassa bir topuz, 5.000 duka hediye etti^{425 426}.

Ertesi gün Osmanlılar cebren Tuna'yı geçib Raab nehriyle aynı isimli kale arasındaki ulaşımı temin eden köprüyü yıktılar. Kalenin muhasarası yirmi gün sürdü; bu sırada Budin vâfisi Sokollu-zâde Hasan Paşa ile Rumeli beğlerbeği Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa yerlerini değiştirdiler.

Kont Hardek, sadrâzamanın bekleyişine aykırı olarak, muhafızların silâh ve eşyalarıyla çekilip gitmeleri şartıyla kaleyi teslim etti; birçok top, birçok yiyecek ve mühimmat gâliblerin eline, geçti^{427 428}. Sadrâzam Komorn'a gitmezden önce, Osman Paşa'yı Raab sancak-beğiğine tâyin ederek, günde dokuz akçe verilmek üzere üç sene için asker yazılmış 2.000 kişi, 3.000

⁴²³ Nalmâ, Macaristan müverrihleri 80.000 diyorlar.

⁴²⁴ Raab'ın «Yanık» diye isimlendirilmesinin sebebini Kâtib Çelebi şöyle izâh eder: Sultân Süleyman Beç hisarına (Vlyana'ya) giderken ahali gelip itaat arz etmemişlerdi Alarga topu atılarak emr-i pâdişâhi ile varoşu yakılmakla Yanık denildi. O zamanda küçük palanga İdi. Sonra ke-mâl-i İstihkâm üzere blnâ etmişlerdir. (Alarga topu atılmaktan maksad, nüfus bakımından zâyîât olmaması için İhtarda bulunmaktır.) (Mütercim).

⁴²⁵ Hân Zlika'de'nin onunda orduya «elüp sadrâzam ile at Üzerinde musâ-faha etdiler, ve yan yana oturdular. Ba'de't-taâm bir murassa altun leğen ve ibrik gelüp el yıkanıldıktan sonra Hân'ın silâhına verildi; bir murassa semşîr ve raht-ı zerrin ve gaddâre ve debûs İle bir mükemmel «sb-l müaeyyîn hediye olunarak hân bu ata süvâr oldu. Mîriden beş bin altun teşrtM kudüm i'tâ olundu. Bütün beğlerbeğileri, vücûh-ı asker, ağalar hânın önüne düşüp bargâhına işâl etdiler. Nalmâ, s. 96. Mütercim.

⁴²⁶ Alî, Fezleke, Naîmâ, Peçevî Kırım Hânları'nın Sultân Süleyman zamânında kabul ediliş şekillerinden ve sadrâzamanın yaya olarak hân'm istikbâline gitmesinden tafsilâtli şekilde bahsederler. Sadrâzam, Hân'ı istikbâlden sonra, Hân'ın koltuğuna girip huzur-ı hümâyûna çıkarır ve dönüşünde dahî böyle yapardı. Lâkin Peçevî'nin zamanında Hânların haysiyeti o derecelerde azalmıştır ki, sadrâzam eteğini öpmeğe mecbur olmuşlardır. Diez'in El Yazılan Mecmûası'nda (17, s. 29) mev-cûd olan inşâyâ nazaran Kırım Hânı o kadar güzel techîz olunmuş bir orduya yan çıplak Tatar askerine ihtiyaç görülmesine taaccüb etmiştir

⁴²⁷ Nalmâ, Kont Hardekl İmparator'un dâmâdı olmak üzere zikr eder; Ra-ab'dan çıkan muhafızların adedini iki bin olmak üzere tayin edüp üç topun rehin olduğu beyânıyla iadesi talep olunmuş İse de şerfate mugayir olduğu ifâde olunarak verilmediğini yazar. (Nalmâ'da bu miktar iW bta değil, on bindir. Mütercim).

⁴²⁸ İmparatorluk Kütüphanesinde Şvandner El Yazılan arasında, (Nu: 875), ateşli silâhlar ve mühimmatın bir hesabı vardır; 5 Ocak 1595 tarihli olan bu varaka topçu mahzeni muhafızı Jorj Taescher'in imzasını taşımaktadır. En küçüğünden en büyük çapa kadar 290 ateşli silâh (top), 200 kantar barut, 200 kantar kurşun, 20.000 zira' lâğım fitili, 66'şar livrelilik 250, 40'-ar livrelilik 400, 34 Hvrelilik 3001, 15 livrelilik 200, 10'ar livrelilik 150, 6'şar livrelilik 300, 2'şer Hvrelilik 4000 gülle gösterir.

yeniçeri ile 300 top ve 1.000 cebeci bıraktı. Papa kalesi silâh patlatmaksızın Sokollu-zâde Hasan Paşa ile Tatarlar'a teslim olmuştu. Kornom, hisarlarının sağlamlığı, muhafızlarının şecaati ile sadrâzâmın hücumlarına mukavemet ettiğinden, Sinan Paşa mevsimin de geçtiğini görerek çekilmeğe mecbur oldu. Kırım Tatarları'mn dönüşünden sonra Sinan Paşa Rumeli askerine Budin, t stolni-Belgrad ile Bel-grad'ı kışlak olarak tâyîn edip Sivas, Diyârbekir, Rakka, Haleb, Şâm askerinin gelecek bahara kadar kendi yerlerine gitmelerine izin verdi. Rıdvan Ağa, bu seferin vak'alarını bildiren arızayı Pâdişâh'a takdim etmek üzere yine İstanbul'a gönderildi; dönüşünde bir hatt-ı hümâyûn ile birlikte sadrâzâmı ve ordu kumandanlarını gösterdikleri gayretlerden dolayı taltif için kılıçlar, sorguclar getirdi.

Erdel, Eflâk Ve Boğdan Prenslерinin İhanetleri

Sinan Paşa, Sultân Süleyman zamanından beri misâli görülmemiş bir ordunun kumandanı ve Kırım Hânı da imdâdcı olmakla beraber —kendilerine ağır gelen boyunduruğu çıkarmak için üçü de birer taraftan ellerinden geldiği kadar çalışmakta olan— Transilvanya (Erdel), Moldavya (Boğdân), Ulahya (Eflâk) prensleri tarafından kendisini tehdid altında gördü. Bu prensler împarator'la taarruzî ve tedafüi bir ittifak yapmışlardı. Hakikaten maksadlarına kan dökmeksizin nail olamadılar. Çünkü bu üç prensliğin her birinde Osmanlılar'a taraftar bir fırka vardı. Si-gismund Batori Osmanlı Devleti ile mi, yoksa Avusturya ile mi ittifak edeceğine dâima mütereddid kalarak Jorj Ravasdi ve Yan Buldog vâsı-t&siyle İstanbul'da müzâkerelere girişmek suretiyle vakit kazanmağa çalıştı. Transilvanya'nın muavenetini kaybedeceğinden korkmakta bulunan Sinan Paşa da, mühtedî Mehmed (Greguvar Veresmarti) ile ihtida etmeden Önce Pol Marhazi adıyla gördüğümüz Lippa sancak-beğini Sigis-mund Batori'ye gönderdi. Seniey, Sigismund Batori tarafından görevli olarak gelmesi üzerine sadrâzam, Osmanlı Devleti'nin kuvvetini tasvir eden bir tablo çizerek ve kendisinin Tunus, Arabistan, îrân, Afrika, Gürcistan taraflarını fethetmiş olduğunu hatırlatarak, gelecek kış da Prag ve Viyana önlerinde ordu kuracağını söyleyerek Seniey'i korkutmak istedi. Bununla beraber Batori'nin hıyaneti ihtimâli her gün biraz daha arttığından Mustafa Çavuş, Pâdişâh, sadrâzam, Tamışvar beğlerbeği taraflarından Transilvanya beğine ve Transilvanya Meclisi'ne hitaben yazılmış mektuplar götürdü. Batori bu defa da bâb-ı hümâyûna sadâkatini arz etti. Lâkin müteakiben, Papa'nın ve İmparator'un

elçileri Papas Ama-lete ve David Ungand ile Cezvit Alfons Karel'in ikna etmesi üzerine, Türkler'le başlarını koparacağını yemin ederek İstanbul'da memurları olan Kristof Torma ve Etiyen Ovari'yi geri çağırdı. Bunlar bir nâme-i hümayûn getirdiler ki, mealinde, yapılacak anlaşma için Prens'ir. sadrâzama ve Tamışvar Paşası'na müracaat etmesi lâzım geleceği ve Tamışvar beğlerbeğinin Transilvanya'yı hiçbir veçhile telâşa düşürmemek için emir aldığı beyân ediliyordu. Sigismund, bir karar vermek için împarator tarafından sıkıştırıldığından, Türkler'le birleşmek mi, yoksa alâkayı kesmek mi lâzım geleceğini tâyîn etmek üzere Torda'da bir «Diyet» (Millet Meclisi) topladı. Osmanlı Devleti lehine rey veren Aleksandr Kendi, meclisin büyük ekseriyetini kendi tarafına çekti. Sigismund burada maksadına ulaşamaması üzerine, Klozenburg'da yeni bir diyet toplayarak, kendisi de askeriyle birlikte oraya gitti. Etiyen Yesika'nın nasihati gereğince Aleksandr ve Gabriel Kendi ile Ban îfo'yu Klozenburg pazarında astırarak, başlıca taraftarlarını da tevkif ettirdi. Baltazar Batori ile Wolfgang Kovaçoci Samosi-Uyvar'da; Frahsuva Kendi ile Yan Bor-nemisa'yı Gyula'da öldürdüler. Kardinal Andre Batori, kardeşi Baltazar'ın idamından dolayı Papa'ya ve İmparator'a şiddetle şikâyet ettiğinden, Sigismund, 1595 senesi diyetinde Kardinal'in uzaklaştırılmasına karar verdi;

Artık, Avusturya ile Trânsilvânya arasında anlaşmaya mâni bir hal kalmadığından, bu iki hükümet Moldavya ve Eflâk'a şâmil olmak üzere 28 Ocak târihiyle Türkler aleyhine taarruzî ve tedâfûî ve aşağıdaki şartlan içine alan bir ittifak akdettiler: Transilvanya hükümeti Macaristan'ın saltanat hukuku altında- olmak üzere, Sigismund'un erkek evlâdına doğrudan doğruya intikal edecekti (hatt-ı amâdî); Sigismund erkek vârisi olmadan vefat ederse, Transilvanya Macaristan Kralı II. Rudolf a ve onun vekillerine avdet edecekti. Transilvanya millet meclisi bu şartı kabul ederek, buna uygun hareket edeceğine, İmparator da memleketin hürriyetini muhafaza edeceğine and içeceklerdi. Sigismund «Transilvanya'nın pek şanlı prensi» unvanını, Tuvazendor Nişanını, Avusturya Arşidükü Şarl'ın kızını alacaktı. Bundan başka İmparator, eğer Osmanlı ordusu Transilvanya'da muzaffer olursa Sigismund ve bütün taraftarlarına Avusturya memleketinde yer gösterecekti.

Moldavya'da Voyvoda Aran, Yaş'ı yakan Kazaklar tarafından sıkıştırılarak ve yerine Ferhâd Paşa'nın gözde hademesi genç Boğdan'ın.tâyî-ni hakkında dîvân-ı hümayûnca verilen karardan öfkeye kapılarak, Osmanlı hükümetine isyan etti. Boğdan'ı makamına oturtmak üzere birkaç bin kişi

ile gelmiş olan sabık Mar'aş valisi Mustafa Paşa YerkÖki'de Tu-o&'yı geçeceği sırada Aron tarafından üzerine hücum edildi ve maiyyeti öldürüldü. Eflâk Voyvodası Mihâl ise daha sür'atli, daha zâlimce bir karar aldı ki, gerçi kendisine —vâkıâ haksız olmayarak— «Gayyûr» unvanı verilmişse de, asıl hakettiği unvan «hâin» ve «vahşî»dir; Mihâl, Moldavya ve Transilvanya temsilcileriyle taarruzî ve tedâfûî bir anlaşma yaptıktan sonra, bütün Osmanlı alacaklılarını Bükreş'te bir hana toplayarak, bunları boğazlatmak suretiyle hesaplarını kapattı. Bu suretle 4.000 Türk hâince Öldürülmüştür. Bükreş umûihî katliâmının bir numunesi de YerkÖki'de yapıldı. Mihâl, nâib Alî Can tatftthd* alacaklıları İle tiyisaçağını söyleyerek onları kandırdı ve sonra hepsini ansızın öldürmüştür⁴²⁹;

Hz. Peygamber'in Sancağının Macaristan Hududuna Götürülmesi

1594 Kasım ayının nihayetine doğru (Hz.) Peygamberce mensup olmak üzere tanınmış olan ve Mısır fethinden beri oradan getirilen eserlerin en kıymetlilerinden olarak Şam'da muhafaza edilmiş bulunan IA-vây-ı Saadet, bu defa Suriye yeniçerileri ma'rifetiyle İstanbul'a getirildi: İstanbul'dan da 1,000 yeniçerinin muhafazası altında Macaristan hududundaki orduya gönderildi. Asker bu sancağı görüp şevklenerek cihâd esnasında açılıp yukarı kaldırılmasını istediler. Lâkin yeniçeri ağasının gitmesi sebebiyle askerin moraline gelen hâle zail olmadı; ağa, seleflerinden hiçbirinin kış zamanını Pâdişâh'dan uzak geçilmemiş olduğunu bahane ederek, İstanbul'a döndü. Ordunun hoşnudsuzluğu ve intizamsızlıktan doğan korkular, Pâdişâh'ın hastalığına dâir dolaşan rivayetlerle de ziyâdeleşti. III. Murâd'm irtihâlinden bahsetmezden evvel, Macaristan seferi esnasında payitaht ve vilâyetlerde zuhur eden başlıca vak'alan hülâsa etmemiz gerekir. .

Kendilerine suç isnâd edilen valiler arasında Şîrvân beğlerbeği Hadım Hasan ile Kethüda Kadın'ın kardeşi olan Diyarbekir beğlerbeği dikkati çeker. Hadım Hasan, «vezâret»le İstanbul'a çağırıldıktan sonra idare etmiş olduğu yerler ahâlîsinin şikayetleriyle azledildi. Lâkin tahkikat, suçluluğunu isbâta kâfi gelmediğinden vazifesine iade edildi. Diyarbekir beğlerbeği, hediye kuvvetiyle ye hemşiresinin nüfuzu sayesinde ancak —Şahsî düşmanı olan—

⁴²⁹ Bu vak'ada 4.000 kfeî deffl. Sfl&k'da bulunan Müslümanların hepsi kat-le<ülmi|trr. Hemmer pttTONftt vermek İstemiyor.

Sinan Paşa'nın sadâreti kadar kendisini muhafaza edebildi. Sinan Paşa'nın ısrarı üzerine Boğaziçi'nde Kara-Kule*ye atılıp, oradan bir nevi atıfet olmak üzere Yedikule'ye nakledildi. Birkaç defterdar ve matbah-ı âmire memurlarından birkaçı da Diyarbekir beğ-lerbeğinin hâline uğratıldılar. Hazîne, askerlerin birikmiş maaşlarını veremediğinden, Sinan Paşa, iadesini kendi servetinden te'mîn ederek, Pâdişâh'dan beş milyon akçe ödünç istedi. Zât-ı şâhâne bir milyon akçe verdi. Lâkin bu para hazînenin borçlarına yetişmediğinden, yeniçeriler bütün alacakları verilmezse Macaristan üzerine yürümekte devam etmîye-ceklerini söylediler. Bu derece ağır bir baskı üzerine Hünkâr Belgrad'a, Mısır vergisinin bir seneliğine bedel 600.000 duka gönderdi. Osmanlı ordularının zaferi için Tersane arkasında Okmeydanı'nda dahî duâ edilmesini emretti. Vezirler, şeyhler, ulemâ, dîvânın büyük memurları bu merasimde hazır bulundular.'

Halîl Paşa'nın Düğünü

Özbek elçisinin gelişi ve Ankonalı mühtedî Paki'nin (Halîl) Pâdi-gâh'ın kızlarından biriyle izdivacı düğünü (6 Aralık 1593 - 12 Rebî'ü'l-evvel 1000) bir dereceye kadar ihtişam gösterisine vesile olmuş ve Sultân Murâd saltanatının bu son senelerine biraz parlaklık vermiştir. Tam bir hafta dîvânın ve hükümetin işleri tâtil edildi. Mevlid-i Peygamberi günü nikâh Eski Saray'da Sultân tarafından dârüssaâde ağasının, güvey tarafından vezîr Mehmed Paşa'nın vekaletleriyle hâce-i sultanî Sa'deddîn Efendi tarafından akdedilmiştir. Damadın gelene verdiği ağırlık, 300.000 duka idi. Üç gün 300 katar hayvan 40 hadım ağasının nezâretiyle dâniâ-dın sarayına cihaz naklinde istihdam edilmiştir. Eski bir âdet mucibince Halîl, harem müstahdemlerine 180.000 akçe tevzi'ine mecbur oldu. Eğer bu para dağıtılmıyorsa kimse cihaz nakline yardım etmezdi. Ulemâyaya ve devletin büyük memurlarına mükellef ziyafetler ve uğurlandıktan sonra fil, arsîan, at, deve, geyik vesâir şeklinde şekerlemeler verildi. Prenses, murassa takımlı bir ata bindirildi. Başının üzerinde hadımlar kırmızı atlastan bir sâyebân (gölgelik) tutarlardı. Önden 300 nahıl giderdi. Bu suretle (5 Ocak 1594 - 12 Rebî'ü'l-ahır) damadın sarayına gidildi.

Bir ay sonra Özbek Hânı'nın elçisi gelerek efendisinin Hârizm hü-Mimdârı Hacım Hân'a galebesini bâb-ı hümâyûna arzetti. Hediye olarak Pâdişâh'a iki Mushaf, Nizâmî'nin bir Hamse'si, bir Şâhnâme, samur ve kakım kürkleri, Horasan kuzu derileri getirmişti.

Yine bu sırada Diyârbekir vâfisi İbrâhîm, dîvâna bir takım hediye-ter gönderdi. Bu suretle hakkındaki suçlamalardan kurtulacağını ümîd ediyordu. Bu hediyeler ile üç Mushaf ile murassa birer kılıç ve hançer, altından dokuz sürâhî, dokuz sahan ve dokuz kâse, birçok kadife ve sırmalı kumaş, kırmızı renkte yüz ve muhtelif renklerde altmış destâr, 16 Arab atı idi. Hepsinin sayısı 1.100'ü bulmakta, Mahmûd ve Süleyman Pa-şalar'ın Sultân Süleyman zamanında Arabistan'dan getirdikleri ve Mu-fâd'ın damadı İbrahim'in Mısır ve Suriye dönüşünde kayınpederine tak-dîm ettiği hediyelerle rekabet ediyorlardı.

Cağala-Zâde'nin İkbâli

Kapdân Cığala-zâde'nin her sene Pâdişâh'a sunmayı alışkanlık hâline getirdiği hediyeler bu kadar muhteşem değilse de, Akdeniz'deki gezintileri esnasında İspanya, Floransa, Malta» Kaguza gemilerinden alınmış ganimetlerden olduğu için, millî gururu daha çok okşardı⁴³⁰. Cığala-zâde'nin Pâdişâh'a sıhriyetinden dolayı hâiz olduğu nüfuz ve ikbâl, Napoli'den kendisini görmeğe gelmiş olan kardeşi için Moldavya Prensligini, sonra Naksos dukalığını istemesine müsâid oldu⁴³¹. Hattâ kayınvalidesinin yardımıyla, Devlet'in en büyük mesnedine (sadrızamlık) bile göz atmağa cesaret etti⁴³².

Sultan II. Murad'ın İrtihâlî

Sultân Murâd, Özbek elçisini kabul ettikten bir ay sonra irtihâl etti (16 Ocak 1595)⁴³³. Bir hiss-i kablelvuku (Önsezi) vefatı kendisine haber vermiş ve ihtimâl ki evhamlarını ziyâdeleştirmiştir. Sırdaşı ve mî-râhoru olup saraydan çıkışında Diyârbekir valiliğine tâyîn edilmiş ve kısa bir zaman önce

⁴³⁰ «Cap. del. mar ha tardato a baceiar İa man al Signor per metter insieme 1 denari cavalli e mercanzie delle navl prese da lui ragusee, che venivamo da Soria sotto pretesto che non erano di naztone amica.> VoiedBc Mü-nâsebetleiti Hülâsası, 16 Ocak 1594; Selânikli.

⁴³¹ «II Sr. Carlo Cicala (Cağaloğlu'nun kardeşi) ha domandato il Valvodato di Bogdanla overo il ducato di Nlxia, del primo ha avuto Ta repulsa per esser questa utilita come regale della Porta.> V«n«dik Mttnasel»e*le-ti Hülâsası, 3 Ocak 1593.

⁴³² «II Cicala aspiro ancora Iud al posta del prtmo Veziro fondato nel poter eh' ha la sua suocera dal Signor; e legglero mutatoile, solito a mangiar due volte il giorno, vituperato d'oppio.> 3 Nisan 1592 ve mutedlnin ebeveyni İstanbul'a gelip yerleştiler.» Ömer aga Eunuco Zaratino uno deltt giovani del Seraglio fatto andar a Costantinopoli la madre e surella.» 25 Ağustos 1591.

⁴³³ Pazar, 6 Cum&del-ulâ 1003, Peceví, c. 2, s. 162. Nalına, s. 106, Cumade*I-ulâ'nin 5'inci pazartesi gecisini gösterir. Mütercim

maiyyet-i şahanedeki eski görevine dönmüş olan saatçi Hasan bir rüya gördü: Bu rüyanın şahısları kendisi, Sultân Süleyman, Şeyh îştîbî⁴³⁴, Sultân Murâd idi. Saatçi rüyasını yazıp efendisine verdi, efendisi de üç gün sonra midesinde ağrı hissederek, bunu yakında öleceğine kafi bir alâmet saydı. Murâd, Sultân Süleyman'ın rüyada Ha-san'a söylemiş olduğu veçhile dördü siyah, sekizi benekli, kırkı beyaz olmak üzere elli iki koyun⁴³⁵ kurbân etmesini mîrâhoruna emretti. Pâdişâh, bir hâl-i hayrete uğramış olduğu halde, Sinan Paşa tarafından deniz kenarında yapılmış olan köşke gitti ki, Boğaziçi'nde dolu-yelken giden gemileri oradan temâşâ edebilirdi. Hunkâr*'ın âde^î, çalgıcıları istedikleri havayı çalmağa bırakmaktı; bu defa —i'tiyâdi hilâfına— daha ük nağmeleri hüzün verici olan bir şarkı istedi. O sırada iki Mısır kadırgası gelip limanı topla selâmladılar; köşkün camlan gürültü ile kırılıp düştü; — «Evvlerce bütün donanmanın toplan camlan kıramazken şimdi bu kadırgalann top sesiyle düşüyorlar. Görüyorum ki, benim hayâtım harâb olmuştur» dedi. Gözyaşlan yanaklarından sakalından akıp gidiyordu⁴³⁶.

Tab'an zayıf ve vehimli olmakla beraber gaddar ve zâlim olmayan bu pâdişâh, ertesi gece hayâta gözlerini yumdu.

III. Murad Han'ın Şahsiyeti Eserleri Ve İcrâati

Sultân III. Murûd, kanunun her pâdişâha cülusunda yüklediği kardeş kaatilliğinden ve büyü yapmakla itham edilen birkaç cariyenin idamından başka vezîr ve vâlî öldürmek gibi târih nazarında leke sayılacak hallerde bulunmamıştır. Bunlan cellâda teslim etmek üzere azleden kendinden öncekilerin i'tiyâdma muhalif olarak, yalnız mevkîlerinden indirir ve hapse attırırdı. Bu suretle, yirmi sene süren hükümdarlığı müddetinde onbir defa sadrâzam, yedi defa müftî değiştirdi. Fikirlerindeki bu kararsızlık, harem

⁴³⁴ M. D'Ohsson'a bakınız, c. 1. s. 399 ve Ali.

⁴³⁵ Ali'ye nazaran dört siyan koyun Murad'ın oğlu olup servet toplamış olan dört şehzade idi. Bekiz benekli, servetlerini sarfetmiş olan diğer sekiz şehzade idi. Kırk beyaz koyun da haremde kırk cariyesi idi.

⁴³⁶ «İbtidâ-ı İnkisâr-ı mizaçlarında Sinan Paşa kasrına gittim. Hanendeler dâhl-i meclis oldufca «filan murabba yâhud falan nakş-sûret okunsun» dimeleri nâdir olurdu. Bu defa İse der-akab tBimaram, ey ecel, fou gice bekle yanım al okunsun» buyurdular. O esnada tskenderlyye gemilerinden iki kadırga geldi ve mukabele-1 kaşr-ı hümâyûnda adet üzere senlik toplan atdı. Bu kadar azim donanmalar oraya geldikçe büyük toplarını atarlardı; köşkün bir canibinde zelzele asan müşahede olunmazdı. Bu kerre oturduklan pencerenin camlan döküldü, hatta Mr nicesi oturduklan mak'ad üzerine düştü. Defa-1 saniyede toplar atılınca kasra bü zelzele virdi ki herkese havf ve haşyet arız oldu. Ekser pencerelerin camları düşüp tozu köşkün İçini doldurdu. «Bu kâfir yoksa yıkılır mı?» dediler; ondan sonra bir müddet düşündüler, ve «Bizüm bu köşke son ge-lişlmüzdür!» sözlerini s&ylediler. Gözleri yaş İle doldu, ve yüzüne kat-releri döküldü, pek mahzun ve mükedder oldular.» Peçevî'den telhis. Mütercim,

kadınlannın kendi üzerindeki nüfûzlannın zarurî ne-tîcesiydi. III. Murâd yalnız Venedikli Bafa'ya (Safiyye) tutkun olduğundan, diğer hiçbir cariyeyi yatağına almazdı. Lâkin Pâdişâhın vâlîdesiyle hemşiresi Venedikli'ye rakibe çıkarmaktan geri kalmadılar; o andan i'ti-bâren bu hükümdar, kadınlara olan tabiî meyline o derecede zebûn oldu ki, 50 yaşında iken 102 defa baba olmuştu. Murâd, bir taraftan da zevke, tetayyür ve teşe'üme, tasavvufa ve şiire mail olup etrafında remmâller, münecimler, şeyhler, şâirler bulunurdu. Kendisi birkaç gazel tanzim ederek «Murâdî» mahlasıyla meydana çıkardığı gibi, Osmanlı pâdişâhları içinde yegâne olmak üzere riyâzet'e dâir Fütûhât-i Siyam ismiyle bir kitap yazmıştır. Saltanatı zamanında yapılan istihkâmları, dârü's-safâları zikretmiştik; henüz velîahd iken Manisa'da bir cami ve bir medrese yaptırmış, tahta çıktıktan sonra bir imaret ile bir hastahâne ilâve etmiştir. Kabe'nin tavanını mermer sütunlarla takviye Mîzâbü'r-Rahme ile Ha-tîm'i tamir ettirdi. Sultân Süleyman'ın süt kardeşi Yahya Efendi'nin îs-tanbul civarının en güzel nüzhetgâhlanndan olan Beşiktaş'taki türbesine bir kubbe yaptırmıştır.

III. Murad Devri Şâirleri Ve Ulemâsı

Sultân Murâd, kendisi şâir olmakla, şâirlere ve bilhassa üç pâdişâhın mahremi olan ve fakat bundan dolayı nazmına bir letafet gelmiş olmayan Şemsî'ye oldukça mültefit davranırdı. Şemsî'nin Osman'dan Murâd'a kadar yazmış olduğu ve Sultân Murâd adına kaleme aldığı manzum târihinin hiçbir şairane meziyyeti yoktur. Şehnâmecilikte Sultân Süleyman fütuhâtının nâzımı İranlı Fethulîah Arife halef olan ve bu memuriyyeti sıfatıyla senede 400.000 akçe⁴³⁷, yâni 8.000 duka tahsisat olan Lokman'ın Şehnâme'si de Şemsî'nin târihiyle aynı ayardadır. Lokman, bu memuriyette bulunduğu yirmi sene zarfında yalnız kötü bir manzum vekayi-nâ-me ile Osmanlı pâdişâhlarının bir «Şemâil-nâme»sini tanzim etmiştir. Şehnâmecilikte Lokmân'a Kadı Talîkî'nin oğlu olan ve TaşkÖprülü-zâde'nin Terâcira-i Ahvâl-i Ulemâsı tercümesinden 80layı, şiirinden ziyâde şöhret kazanmış olan Mecdî halef olmuştur. Nâmî isminde üç şâir kendilerinden sonra şeref verecek bir eser bırakmadıkları gibi, Nigârî ismindeki ressamın resimleri de, Ötekilerin şiirlerinden daha kıymetli değildi.

Sultân Süleyman'ın derecesinin yüceliğini takdir ettiği en büyük Os-

⁴³⁷ Alî, Lokman «lbi adi bir «Aiid «şehnameci» t&y!n ettiği için Sokollu'yu şiddetle takbih eder.

manlı şâiri Bâkî'den (III. Murâd zamanına kadar hayatta idi) sonra Emri ve Azeri'yi zikretmek lâzım gelir. Rif atî —şâir birçok şâirler gibi— pek şairane olan Yûsuf ü Zelfhâ ve Leylâ vü Mecnûn mevzularını işlemiştir. İki Ulvî ve iki İlâhî eserlerinden ancak birkaç beyit kalabilmiştir. Lâkin bu numuneler geri kalanlar için teessüfü gereksiz kılar. Kınalı-zâde Hasan altıyüzden ziyâde şâirin tercüme-i hâlini yazmıştır ki, aile muhabbeti «Kınalı» lakabından oniki akrabasını bunlar arasında zikretmeğe kendisini mecbur etmiştir. Nasıl ki, vaktiyle Lâtifi de birçok çağdaşlarına şairane bir dehâ bahsetmişti. Kaf-zâde birçok şâirlerin eserlerinden bir mecmua yapmış ve fakat bunların tercüme-i hallerini yazmamıştır. Nazmî de Câmi'ü'n-Nezair unvânıyla 270 şâirin 3.000 gazelini toplamış ve bu gazelleri kaafiyeleri i'tibâriyle tertîb eylemiştir. En büyük ve en kıymetli «Osmanlı Şiirinden Seçmeler Mecmuası», işte budur. Rîyâz-ı Cennet isminde bir manzume sahibi olan Mustafâ Cenânî Garâib-i

Emsal nâmıyla bir latifeler mecmuası vücûde getirmiştir ki, Sultân Mu-râd bu okumaktan pek mahzûz olurdu.

Sultân Murâd'ın devri Osmanlılarda hüsn-i hattm (güzel yazı sanatının) en yüksek dereceye ulaştığı devirdir. Yazıları şimdi pek yüksek bir kıymet bulmakta olan şöhretli İranlı hattat Hüseyin-i Tebrîzî, Murâd'ın tahta çıktığı sene vefat etmiştir. Bu zât birçok talebeler yetiştirmiş olup, bunlardan bir takımı Türkiye'ye gelmiştir. Güzel bir yazı, o zaman —Timur zamanında olduğu gibi— yüksek derecede bir terbiyenin mükemmellik şartı sayılırdı. III. Murâd'a gönderilen sefir îbrâhîm —İstanbul'da yaşayıp, İstanbul'da vefat etmiş olan— Abdullah Kirimi, Emir Mehmed, Mevlânâ, Babaşâh İsfahânî, Kutbeddîn Yezdî gibi, meşhur hattat idi.

Evvelce, fakîhler arasında müftülerle râsîd (astronomi âlimi) Takıyyeddîn'i ve tabîb Ğiyâseddîn'i zikretmiş idik. Üç defa nişancılık makamına ve nihayet vezirliğe yükselen Boyalı Mehmed Paşa şiiir söylediği gibi, fakîhleri de pek ziyâde sever idi. Hattâ beş kızım bunlardan en meşhur beş zâta vermiştir. Fâzıl Efendi, münhasıran ilimlere tam bir vukuf kazanabilmek için fetva mansıbını kabul etmemiştir. Mısır'da bulduğu bâzı kıymetli eserleri İstanbul'da neşretmiştir. Abdülkaadir ve Molla Hüseyin gibi Taşköprülüzâde'nin Terâcim-i Ahvâl'ini zeyleden Bah-zâde, bir Yemen Târihi bırakmıştır. Cenâbî güzel bir umûmî târih yazmıştır ki, Avrupa'da ancak ismi işitilmiştir. Müverrih Ramazan'm oğlu, Sangürz, İvaz, Kefeli Mahmûd, Pervîz Efendi, Abdülazîz, Lügat yazarı Sinan fikh'a dâir eserler bırakmışlardır.

Sultân Murâd zamanında dîn için, bir kişiden başka, kimse îdâm olunmamıştır. Cûlusundan az vakit sonra (Hz.) îsâ'nın (Hz.) Muhammed'e

üstünlüğünü iddia eden Hamza, mülhid (dîninden dönmüş) sayılarak Atmeydanı'nda parça parça edilmiştir. Lâkin Atmeydanı'nda bu hükmün icrası ihtilâle sebep olur korkusuyla hapisten çıkar çıkmaz boynu vurulmuştur ⁴³⁸.

Avrupa devletlerinin elçileri, yukarıda gördüğümüz gibi, bâzı taas-sub erbabının Hıristiyan kiliselerini ve hattâ Kudüs'teki Kamâme Kili-sesi'ni camie çevirmek hakkındaki fikirlerine mâni olabilmişlerdir ⁴³⁹.

Tarikatler

III. Murâd zamanı üç yeni derviş tarîkatinin zuhurunu görmüştür: Celvetî, Uşşâkî, Şemsî tarîkatleri ki, müessisleri olan Celvetî Bursa'da, Uşşâkî İstanbul'da, Şemseddîn-i Sivâsî Medine'de son nefeslerini vermişlerdir. Her riyazeti (perhizi) icra eden bir hükümdarın vaktinde bu üç tarikatın ortaya çıkışı Kanunî Süleyman zamanında Gülşenî, Yiğitbaşı, Ümmü Sinânî tarîkatlerinin zuhurundan daha az hayret verici olmak gerekir.

Hariciye Teşkilâtı

Hâriciye nâzın demek olan «reîs efendi» (reîsülküttâblık) mansıbı bu devirde büyük bir ehemmiyet kazanmıştır; bu unvan Kanunî Süleyman'dan evvel mevcûd olmayıp, dîvânın yazı işlerine bakan nazırına «emîn-i ahkâm» tâbir olunurdu. Lâkin Sultân Süleyman bu vazifenin sahibine «reîsülküttâb» unvanını vermiştir. Süleyman ve Selîm zamanlarında reîs efendiler nişancıdan, yâni tuğray-ı sultanî (padişahlık tuğrasını) vaz'a memur olan zâttan sonra ikinci derecede gelirdi; lâkin Murâd zamanında Feridun'un, Okçu-zâde'nin, Lâm Alî Çelebî'nin iktidarları sayesinde nişancılık'a muâdil olmuştur.

Sultan III. Muradın İrtihâlinde Devletin Hududları

Sultân III. Murâd zamanında Asya'da Osmanlı hududu genişlemiş ve

⁴³⁸ «Animadversum in Theologum scheSch Hamza Bosniensem, qui auondam Pertafbassae dispensator fuerat, Jesum maximi faciefiat Decretum quod İn Hlppodromo la pidaretur, sed quia tdmebatur tumultus İn egressu carceris ei gula amputata fuit. Janltzarus ad pedes ejus se projiciens gu-lam slbi aJbscidit, corpus crematum, tertla die post duo ejus asseclae unus inuncatus alter tmclatus.» Ungand'm 1575 senesi raporu.

⁴³⁹ «Proposto che la chlesa del S. Sepolero sia cangiata İn Moschea.» Ve-nedUc Mün. Hülâsası, 1 Haziran 1591. «La chies adi Stanco liberata per la consegnazione di 30 schiavi Turchi llberati, che costane ai Perotl colle spese 230 zecöhlul uno.» «6.900 duka». KezaHk, 8 Nisan 1592.

Gürcistan, Derbend, Şirvan, Karabağ, Azerbaycan'dan bir kısmı vezîr-i âzam Sinan, Osman, Ferhâd Paşalar'm himmetiyle fethedilmiş olduğu gibi, bu muzafferiyetlerle ele geçirilen ve maiyyetlerinde bir tuğlu san-cak-beğleri bulunan vezirlere, yâni üç tuğlu paşalara ve beğlerbeğileri-ne, yâni iki tuğlu paşalara taksim olunan Osmanlı vilâyetlerinin daha muntazam bir şekilde düzenlenmesi de, bu Pâdişâh zamanının muvaffa-kıyetlerindedir ⁴⁴⁰. Murâd'ın vefatında Devlet, 40 eyâlet ile 4 vergi veren memleketi içine alıyordu. Bu 40 vilâyetten sekizi Avrupa'da, dördü Afrika'da, yirmisekizi Asya'da idi. Avrupa'dakiler: Macaristan, Tamışvar, Bosna, Semendire, Rumeli, Kefe, Kıbrıs, Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Mora, îne-bahtı da buna tâbîydi); Afrika'dakiler: Mısır, Cezayir, Tunus, Tarablus -(Trablus-ı Garb). Asya'dakiler: Anadolu, Karaman, Mar'aş, Adana, Kıbrıs (?), Haleb, Sayda, Şâm, Tarablus-ı Şâm, Sivas yâhud Rûm, Trabzon, Çıldır, Gürcistan, Dağistan, Şirvan, Kars, Van, Erzurum, Şehr-i Zör yâ-hud Kürdistan, Basra, Bâğdâd, Rakka, Musul, Diyârbekir, Cidde, San'â, Zebîd, Şerifin karargâhı olan Mekke, Osmanlı Devletfnin himayesinde olan dört vergi verir memleket: Transilvanya, Moldavya, Eflâkiya, Raguza ⁴⁴¹. Binâenaleyh Devlet, Avrupa'da bütün Yunanistan'la îlîriya, Muzi, Makedonya, Panoni, Trakya, Daçya ⁴⁴² yâni kadîm Pirroş, Perse, Reskoporis, Desebal ile Tribalyenler'in ve Bulgarların ⁴⁴³ krallıklarını; Afrika'da Batlamyuslar*ın hükümrân oldukları memleketlerle Kartaca ve Nümidî ⁴⁴⁴ arazisini; Asya'da Mitridâd (Mihrdâd), Antiokus, Attale, Pro-sias, Herod ile Tigra'nın ⁴⁴⁵ krallıklarını, bunlardan daha az tanınmış olan Kapadokya, Kilikya, Komaj an, Iberi, Siti hükümdarlarının memleketlerini ve Part devletinin bir kısmını içine alıyordu. Kısacası, Atlas Okyanusumdan Kafkas'a ve Habeş hududundan Tuna sahiline kadar uzanın 20 vilâyete ayrılmış 20 hükümdarlık memleketler.

KIRKBİRİNCİ KİTAP

⁴⁴⁰ M. iyOhsson (c. 7, s. 277) şunları yazmakla hatâ eder: «(Murâd) âdi liva (sancak) beglertnl mlr-İ mlr&nlğa (beğlerbeğliği), başka bir tâbirle paşalığa yükseltti». Sancak-beğlerbegüerlnln yalnız bir, vâlt beglerbeğile- İki tuğlan bardı; Tâliler, vezir oldukları takdirde üç tug alırlardı

⁴⁴¹ Bizim târihlerde: Erdel, Boğdân, Eflak, Dubrovenedik. Geniş arazisi bulunan ve civarındaki hükümetlerden vergi alan Kınm Hanlığı da Osmanlı memleketleriyle, parçası İdi. Hammer bunu unutmuş olmalıdır (Mütercim).

⁴⁴² «La Grece, I/Illyfie, la Moesle, la Macedonie, la Pannooole, la Thrace, la Dacle.»

⁴⁴³ Pyrrhus, Persee, Rheacuporls, Decftbale; les Trl balüens et les Bulgares.

⁴⁴⁴ Chartace, Numddle

⁴⁴⁵ <Mlthrldatef Antlochoe, Attale, Pruala>jfB*rode, Tigranes.

Sultan Üçüncü Mehmed'in Cülusu	
Sadrazam Sinan Paşa'nın Azli	
Yeniçeri Sipahi-Oğlanlarının İsyanı	
Eflak Ve Macarîstan Üzerine Sefer	
Eflak Ve Buğdan'ın Statülerinde Değişiklik	
sinan paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi	
Ferhâd Paşa'nın İdâmı	
Akıncı Ocağı'nın Mahvı	
Estergon'un Düşmesi	
Sinan Paşa'nın Vefatı	
Valide Sultan Ve Hoca Sa'deddîn	
Eğri Seferi	
Eğri Fethi	
Cağala-Zade'nin Tedbirsizlikleri	
Sultan III. Mehmed'in İstanbul'a Girişi	
İran Ve Avrupa Elçileri	
Hasan Paşa'nın Sadâreti	
Yanık'ın Düşmesi	
Budin'in Macarlarca Muhasara Edilmesi	
Damad İbrahim Paşa'nın Yeniden Sadrazam Olması	
Neticesiz Müzâkereler	
İbrahim Paşa'nın Tabiatı	
Kaniye'nin Alınması	
Avrupa Devletleriyle Barışçı Münasebetler	
Şâh'ın Elçisi	
Valide Sultan Ve Vezirler	
İsyanlar	
Yahüdî Kira'nın Katli	
Karayazıcı İsyanı	
Hoca Sa'deddîn, Gelibolulu Alî, Şâir Bakî Nin Vefatları	

KIRKBİRİNCİ KİTAP

III. Mehmed'in cülusu; Ondokuz kardeşin ortadan kaldırılması. — Sadrâzam Sinan Pasa'nin azil, İstanbul'da si' pâhîlerin isyanı. — İbrahim ve Sinan'ım entrikaları. — Ferhâd Pasa'nın katil. — Eflak ve Macaristan'a asker sev-kediknesl. — Gran'in zabtı. — Sinan Pasa'nın tekrar sadarete getirilmesi ve azli, tekrar nasbi, vefatı. — Valide Süitin, ve hacâ-l sultani Sa'deddl. — Erlau (Egri)'nun ele geçirilmesi — Krestes (Hacova) muharebesi. — 8ar-r&zam Cıgala-zade'nin felâkete yol açan tedbirleri. — Sultân Mehmed'in İstanbul'a girişi. — İran ve Avrupa elcileri — Raab'ın Palfi tarafından zabtedlimesi; Grosvara-din ve Budin'in kaybedilmesi. — Hafız Pasa'nın bozgunluğu. — Satırcı'nın idamı. — İbrahim'in tabiatı. — Avrupa Devletleriyle dostâne münâsebetler. — Valide Sultân ve vezirler. — İsyânlar. — Yahudi Kira'mn katil — Sa' deddl'in, Bakî'nin, AU'nin vefatı.

Sultan Üçüncü Mehmed'in Cülusu

Bir hükümdar irtihâlinin halka, ancak halelinin tahta çıkmasıyla ilân edilmesini isteyen siyâsî düşünceye uygun olarak ve I. Mehmed'den beri bozulmaksızın devam eden i'tiyâda uygun şekilde (İmparatoriçe Livi ve Agripin dahî August ile Klod'un saltanatları sonunda bu i'tiyâda riâyet etmişlerdir), Sultân III. Murâd'ın vefatı, Sultân III. Mehmed'in ge* işine kadar İstanbul'da bütün âlem için bir sır olarak kalmıştır. Bu ihtiyata son defa olmak üzere lüzum görülüyordu. Zira III. Mehmed, bir vilâyet idaresi için payitaht hâricine çıkarılan şehzadelerin sonuncusudur. III. Mehmed'in bütün halefleri —saltanatlarına bir hazırlık devresi olmak üzere devletin bir eyâletinde valilik etmeksizin— şehzadelere tah-sîs olunan kafesten doğrudan doğruca atalarının tahtına geçmişlerdir. Mehmed'in validesi Venedikli Bafa —ki Valide Sultân sıfatıyla te'sîri daha da artacaktı— Murâd'ın vefatını vezirlerden bile saklayıp tahtın boşaldığını haber vermek üzere bostancı-başığı oğluna gönderdi⁴⁴⁶. Bostancı-başı Manisa'ya, gidişinin

⁴⁴⁶ «Sultân Murâd'ın İrtihâUden mukaddem bir İki hafta vezir ve kadı-askerlerin arzına girtip İls görmeleri teehhür itmiş idi. trtihar üzerine b&bt's-saâde ağası kimseyi muttali' itmeyüp bostancı-bağı Ferhâd Ağa' yi su getirtmek bahanesiyle daVet ve bu sırrı kesf idüp Magnisa'da bu lunan ekber-i şehzâdegân Sultân Mehmed'e gönderdi. İki gün sonra ve-zîr İbrahim Paşa isi anlayup Sofu Osman nâmındaki ağasını bostancı-foaşmın arkasından gönderdi. Ondan sonra Ferhâd Pasa duyarak em-nlyyet hâsıl İtmek üzere son divânda iki hüccet telhis ve irsâr eyledi, ve bunlar çıktığı zemân üzerlerindeki hatt-i hümâyûnun taklîd olduğunu anlayarak pâdişâhın irtihâl itdifine hiç sübhesi kalmadı. O gün bilâ-arz bir kaç sancak tevcih eyledi; ta'ziyye ve tehniyye-nâme ile Wr ağasını şehzadeye gönderdi. İrtesi gün zindandan birkaç vâcibü'l-izâle çıkarup îdâm itdirerek halkı korkutdu.» Nalmâ'dan, c. 1, s.

dördüncü günü vardı; Mehmed de pek acele etmeksizin, validesinin mektubunu aldığı gün sekizinci günü İstanbul'a geldi (18 Ocak 1595 - 27 Cumâde'1-ulâ 1003) ⁴⁴⁷.

Sultân Mehmed, Bâyezîd Köşkü'ne çıkınca sarayın topları ve del-lâllar yeni pâdişâhın cülusunu îlân ettiler. Sadrâzam, müftî, vezirler, kazaskerler, ordu ve saray ağaları, silâhdâr, baş-mâbeynci (kapıcılar kethüdası), hükümet mektuplarının ulaştırılmasına memur zabıtlar (yânî çavuşlar), mâbeynciler (kapıcılar), çaşnigîrlar, müteferrikalar, sakalar, mehterler Sultân III. Mehmed'in elini eteğini öpererek, tahtı önünde yüzlerini yerlere sürerek bîat ettiler. Sultân Murâd'ın cenazesi mu'tâd olan tantana ile kaldırıldı; dört büyük memur, yânî kapı-ağası, saray ağası, ha-zînedâr-başı, kilerci-başı tarafından götürülerek Ayasofya harîminde pederi Sultân II. Selîm'in türbesine bitişik husûsî türbesine defn olundu.

Cenaze namazı kaymakam Ferhâd Paşa'nın muvafakati üzerine hâ-ce-i sultanî Sa'deddîn Efendi tarafından kılınacaktı; müftî, Sa'deddîn Efendi'den evvel gelip III. Mehmed'in huzûruyla namazı kıldırdı. Sa'deddîn tekrar etmek istedi; lâkin müftî, Pâdişâh'm namazı kılmış olduğunu ileri sürerek muhalefet etti. Bu hususta Ferhâd Paşa'nın Sa'deddîn Efendi hakkında gösterdiği temayül, müftînin kalbinde kin bırakmıştır ⁴⁴⁸.

Murâd'ın 102 çocuğundan 27 kız, 20 oğlan babalarından sonraya kalmıştı. III. Mehmed, kardeş katli kanununu sadıkane muhafaza ederek, 19 kardeşini îdâm ettirdi; bunlar yirmîdört saat fasıla ile babalarını tâ-kîb ettiler. Osmanlı kanunî usûlünün şehîdleri olan bu talihsizlerden dördünün yaşlan haylî ilerlemişti; muallimleri Nev'î tarafından —felâketli bir boyun ilmiğine değil, tahta namzedmişler gibi— büyük bir i'tinâ ile terbiye olunmuş idiler. Me'yûsâne mukaavemetlerinin, kaatil-leri hakkındaki tel'inlerinin derîn bir mechûliyyet içinde kalması için, şehzadelerin îdâmı dilsizlere havale edildi. Şehzadelerden en ziyâde ümîd verici olan Sultân Mustafa idi ki, edebiyat ve şiirle meşgul olduğundan, pederinin irtihâli

107. Mütercim.

⁴⁴⁷ Nâimâ'ya nazaran Sultân III. Mehmed 16 Cumâde'1-uhurâ 1003 cuma günü sa:â vakti İstanbul'a gelmiş, vâldesiyle görüşükten sonra camiden çıkûmcaya kadar emr-i biat hitâm bulmuştur. Takvim hesabı gereğince, 1003 Cumâde'1-ulâsınm 16'sı cumaya tesadûf eder. Bu târihin yeni takvim (tarz-ı cedîd) olan milâdiye göre mukabili 27 Ocak 1595'tir.

⁴⁴⁸ cHâce Sa'deddîn Efendi «Âhir hıdmetimdür, cenâze-l pâdsâha edâ-i namaz ideyüm» dlyü istlcâze ve iltimas itdikde vezir Ferhâd Paşa arz idüp izn-l hümayûn sudur eyledi; lâkin Sa'deddîn Efendi çıkınca (çıkıncaya kadar) müftî Bostân-zâde Efendi imamete şüü' idüp tekbir etmiş bulunmağın nâçâr İktidâ İdüp İmamından sonra hâce efendi dilgîr olup «Vell-l meyyit bana izin virmiş idi, iade-i salât lâzımdur» dldikde müftî efendi ce-vâb virüp «Pâdsâh-i cih&nun bizzat İktidâ ibneleri izin dür; namaz tamam oldu; iade lâzım degüldür» diyü men' ttdi.» Nâimâ, s. 107 ve 108. Mütercim.

haberini alınca kendisinin de ne hâle uğrayacağını hissederek, bu hâle muvafık bir şiir söylemişti. Sultân Mehmed'in bulûğ çağındaki iki kardeşinden hâmile kalmış olan yedi câriye, denize atıldı. Şehzadelerin resmî kavuk ve sorguçlarla müzeyyen 19 tabutu —ki her-biri dört baltacı tarafından götürülmekteydi ve vezirlerle sarayın büyük memurları tarafından teşyî olunmaktaydı— babalarının yanına konuldu. Murâd'ın 27 kızı, haremın bütün câriyeleriyle kethüda kadınları, hasekî sultân, kethüda Canfedâ, cüceler, dilsizler —ki geçen saltanat devresinde te'sîrleriyle çok zararlı olmuşlardı— Yeni Saray'dan Eski Saray'a nakledildiler. Mehmed'in süt ninesinin kardeşi Manisa'dan Pâdişâh ile birlikte gelmiş olan Lala Mehmed vezirliğe yükseltildi. Hâce-i sultanî Ne-vâlî daha önce vefat etmiş olduğundan, Hoca Sa'deddîn, Sultân Murâd zamanında işgal ettiği me'mûriyeti muhafaza etti. Ancak hemşiresi Can-fedâ'nın te'sîriyle Yedikule'de hayâtını muhafaza edebilmiş olan tbrâhîm Paşa'nın îdâmı gecikmedi. Mehmed, cûlusundan üç gün sonra bu gibi durumlarda yapılageldiği gibi, askere her biri onbin dukalık 136 kese dağıttırdı; fakat bu para, ordunun sükûnunu satın almak için sarfedilmesi gereken meblâğın ancak bir kısmı idi; yalnız yeniçeriler 660.000 duka ihsan aldılar⁴⁴⁹.

Pâdişâh cûlusundan sekiz gün sonra bütün büyük mülkîye memurları ve ordu kumandanları refakatinde olduğu halde, cuma namazı kılmak üzere camie gitti. İki seneden beri Cuma Alayı olmamıştı. Çünkü, haremın dilsizleri, kadınları —asker tarafından tahkir olunur korkusuyla— Murâd'ı dâima halkın karşısına çıkmaktan men' etmişlerdi. 4 Şubat 1595 (24 Cumâde'1-ulâ 1003)'de her yeni hükümdar cûlusunun gerektirdiği muhtelif terakkiler yapıldı. Edirne ve İstanbul saraylarının 1.200 genç hademesi, askerî ve mülkî kademelerde muhtelif memuriyetlere tâyin edildiler.

⁴⁴⁹ Selânikî, yalnız yeni hazînedeki çıkan meblâğlardan bahsediyor; o zaman yeniçeri kâtibi olup bütün hesap ve paralar kendi elinden geçen Âlî, tevzî edilen akçeyi şu şekilde sayar: Yeniçeri ağası 10.000 akçe, sekbanbaşı 30.000, zağarcı-başuara üçer bin, kâtiblere dokuz bin akçe; Erzurum ve Bağdâd defterdarlıklarında bulunmuş olan Âlî bu parayı haysiyetine muvafık görmiyerek reddetmiştir; Âlî, o zaman muvakkaten yeniçeri kâtibliğini ifâ ediyordu. Bununla beraber 50.000 akçe almıştır. İstanbul bostancıbaşı 50.000 akçe; Edirne bostancı-başısı 7.000 akçe; İstanbul bahçesi kethüdası 2.000, Edirne bahçesi kethüdası 1.500; yeniçeri kethüdası 7.000, Gelibolu ve İstanbul Acemi-oğlanları ağaları altışar bin; Rumeli ve Anadolu ağaları beşer bin; yüzbaşılar üçer bin; süvârî sekbanlar üçer bin yüz kırk; her yeniçeri üçbin akçe, yani 25 duka (o zaman duka, 50 yerine 120 akçe tutuyordu). Âlî, Pâdişâh'ın cûlusu münâsebetiyle devlet büyüklerine verilen hediyeleri de sayar: Sadrâzama 300.000 akçe, diğer vezirlere 200.000'er akçe, müftîye 30.000, iki kazaskere 20.000'er, mollalara 15.000'er, müderrislerin büyüklerine 10.000'er, diğer müderrislere 3.000'er, meşâyihin büyüklerine 3.000*er, meşâyihin küçüklerine 2.000'er, diğer şeyhlere 1.000'er, defterdar ve nişancılara 40.000*-er, silâhdârâ ve kapıcılar kethüdasına 15.000'er, rikâb ağalarına 10.000'er, defter eminine 5.000, reis efendiye 7.000, rûznâ-meci ve muhasebecilere 5.000'er hazîne odası başkâtiblerine 3.000'er; hepsine paradan başka hil'at da tevzî olunurdu ki, bunların en kıymetlisi iki üç bin akçe tutardı.

Mehmed kazaskerleri, defterdarları dđıştırdikten, kapdân Cıĝa-la-zâde'nin yerine Halil'i getirdikten, yeniçeri ağası Yemişçi Hasan'ı azlettikten sonra, Semerkand ve Buhârâ Pâdişâhı Abdullah Hân'a, trân Şahı Abbâs'a, Gürcistan Prensleri Levend ve AleksandYa, Mingreli ve Kol-gid beğleri olan Açıkbaş ile Dadyân'a, İngiltere, Fransa, Lehistan Krallarına, Venedik ve Raguza «doc»larına, Devlet'in kırk valisine cülusunu bildirdi. Murâd'ın vefatından az evvel Şâh Abbâs, Kazvîn Hânı Kerîm Han'ı yeğeni Mîrzâ Haydar'ın sıhhatinden malûmat almak üzere sefaretle İstanbul'a göndermişti. Genç Mîrzâ, cülus esnasında Pâdişâh'm elini öpemediğinden, Kerîm Hân ve muallimiyle beraber bu şerefe nail oldu.

Sadrâzam Sinan Paşa'nın Azli

11 Şubat'ta kadîm âdetler gereğince vezirlere, kazaskerlere, nişancı-lara, defterdarlara, kışlık kürkler verildi; 16 Şubat'ta yânı Murâd'ın vefatından ancak bir ay sonra şehryâr-i cedîd'in (yeni pâdişâhın) mührü sadrâzam ve ser-asker Sinan Paşa'ya değil, onun rakibi Ferhâd Paşa'ya gönderilerek, Eflâk âsî prensinin üzerine yürüyecek ordunun ser-asker-liğini almak üzere hareket etmesi emredildi. Sinan, 300.000 akçe ile Malkara'da tekaüd edildi ki, evvelce de iki defa yine tekaüd edilerek oraya gönderilmiş ve oradan sadârete gelmişti ⁴⁵⁰. Rumeli beğlerbeği olduğu halde Budin muhafazasına tâyîn edilmiş olan oğlu Mehmed ⁴⁵¹ bu makamı Sokollu'nun oğlu Hasan Paşa'ya bırakmağa mecbur oldu.

⁴⁵⁰ Sagredo'nun (s. 497). Lala'nın vefatından sonra sadâret-i uzmanın İki ay açık kaldığını yazması hatadır. (MÜtercim'in ilâvesi: «Esnây-ı cülüs-da kaaım-i makam-ı sadr olan Ferhâd Pasa hasbe'l-me'mürlyye zat-ı şahaneye tekarüb ile İlkaâtda bulunduğundan sadaret kendisine tevcih ve mühr-i hümayun i'ta olundu. Eski mührü almak üzere Sinan Paşa'ya adam gönderildi. Kendisi Ma'lkara'yü sürüldü.» Ptçevt'den telhis, c. 2, s. 125. Ferhâd Pasa Belgrad taslağından can atup gelirken mühr-i sadaret için gönderilen adam müsadif olarak mührü aldı, ve Ma'lkara'ya sürgün olduğu tebliğ . olundu. Belgrad'da Saturcı Mehmed Paşa kaalm-İ makam, defterdar Hacı İbrahim Bfmodl haite» ve deftarhflne nftm ol-muşldı. Defterleri mUhürleytp kal'aja k*Jdttl»r> Nalma'dan. c. 1, s. 117)

⁴⁵¹ «Şark El Yazıları Encümen-i Dâniş-i İmparator! ve Kralide», Nu: 6, Budin vâlisi sadrâzam, Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa tarafından Sultân III. Mehmed'in cülusunu bildiren Arşidük Matyas'a yazılmış bir mektupla, Nu: 7, Matyas'm cevâbı vardır. Bu iki vesîka, iki tarafın birbirini muharebeye dâvetine dâir acâib fıkraları ihtiva eder. Mehmed Paşa Arşidük'e bildiriyor ki, İstanbul fâtihinin namdâşı olan yeni pâdişâh asker kullarını Viyana'dan tasavvur edilen fethine teşvik için, kendilerine 50 milyon akçe (500.000 duka) tevzî etmiştir. Mat-yas, cevâbında, diğer şeyler arasında, Mehmed Paşa'ya soruyor ki: İstanbul'u Kostantin adına bir hükümdar te'sis ederek nasıl bu isimde diğer bir hükümdar kaybetmiş ise, bir Sultân Mehmed tarafından fetholunan Osmanlı Devleti Payitahtını Hristiyanların Ut Mehmed'den alacaklarını bilmiyor mu? İlâve ediyordu ki: III. Mehmed'in tahta çıktığı gün İmparator, silâhlarıyla feth olunan 18 kalenin reislerini kabul ve Moldavya, Ulahya, Transilvanya prenslerinin bağılıklarını kabul etmiştir.

Yeniçeri Sipahi-Oğlanlarının İsyanı

Sinan Paşa, Macaristan seferi hakkında gerekli bâzı bilgiler vermek bahanesiyle, ordunun İstanbul'dan giderken ilk merhalesi olan Halkalı-Pınar'a kadar yakınlaştı. Kızlar-ağası Macar Gazanfer Ağa'ya gelişinin sebeplerini bildirerek, İstanbul'a girmek için izin istedi. Cevap olmak üzere, Devlet işlen hakkında Pâdişâh'a malûmat arz etmek münhasıran sadrâzama âid oMuğundan, Malkara'ya dönmesi emri verildi. Ferhâd Paşa vezîr İbrahim, Cerrah Mehmed, Halil, Hasan Paşaları, müftî Bostan-zâde'yi, kazasker Abdülbâkî ve Ebussuûd-zâde'yi, nişancı Hamsa Paşa'yı, dört defterdarı, yeniçeri ağası ve bölük ağalarını, rikâb-ı hümâyûn erkânını dîvânda toplayarak, orduyu Budin üzerine mi, yoksa Eflâk üzerine mi hareket ettirmek lâzım geleceğini müzâkere mevkiine koydu. Müzâkerenin neticesi olarak Osmanlı ordularının uğradığı yeni bir mağlûbiyetten dolayı intikam almak için Eflâk üzerine yürümesi kararlaştırıldı ⁴⁵².

Birkaç gün sonra (22 Nisan - 12 Şâbân) Ferhâd, at ile saray-ı hümâyûndan kendi sarayına giderken Haseki Sultân Hamamı civarında —kendilerine vaad edilen sipahi mansıbı verilmemiş olan— 1.000 sipâhî oğlanı ⁴⁵³ ile cülus bahşişinden hissedar edilmeyen Martolozlar yol üzerinde toplanmışlardı ⁴⁵⁴. Paşa yaklaştığında bunlar, alacakları olan akçenin ödenmesini bağırarak istediler. Sadrâzam:

— «Hududa gidiniz; paranız orada verilecektir» dedi.

Bu cevâp, homurdanmaları çoğaltmaktan başka birşeye yaramadı. Bunun üzerine Ferhâd Paşa:

— «Ulü'l-emre itaat etmeyen kâfir, karılarının boş olduğunu bilmez misiniz?» diye bağırdı.

tsyân eden asker takımı sadrâzamanın kendilerini tahkir etmesinden şikâyet etmek ve onun aleyhine fetva istemek üzere müftîye gittiler. Müftî

— «Kardaşlar, sadrâzam ne söylemiş olursa olsun, siz bununla kâfir olmazsınız, karılarınız da boş değildir; müsterih olunuz.» cevâbım verdi.

Asker, müftînin bu sözünden pek memnun olmadıkları halde, dağılıp,

⁴⁵² Eflâk eşkıyası Mîhâl ile beraber o sene Tuna'yı buz Üzerinden geçüp Rusçuğu ve o tarafın kasaba ve köylerini tahrib ile kadınları, çocukları esir almış ve erkeklerin zenginlerini zincire vurup diğerlerini öldürmüş oldukları rikâb-ı hümâyûna arz olunması üzerine Ferhâd Paşa askere si-pehsalar nasb olunup evvel-bahârda o canibe gitmeğe me'mûr oldu.» Pe-cevî'den telhis, s. 165. Mütercim.

⁴⁵³ «Edây-ı hizmetden sonra bölüğe mülhak olmak üzere Gence muhafazasında üç sene kapanmış olan on bin kadar kul-oğulları.» Nahnâ, s. 110. Mütercim.

⁴⁵⁴ A't varak: 470. Nalma, Fpileke, Pecevî, Hasan Beğ-zâde yalnız Tebriz'den gelmiş sipahi oğlanlarından bahs eder. Selânlkt. Raab'ın zabtından sonra İrtanbul*» gelmiş »0 Martoloz'un da dâhil olduğunu söyler.

müftî efendinin parasız fetva vermediğini bağıra bağıra söyleyerek, diğer bölükleri de isyan ettirmek için çalışmaya başladılar. Ertesi gün askerın ulufesini ve sipahilerin terakkisini vermek üzere, hazîneden altın ve gümüş olarak 40.000 duka çıkarıldı. Müverrih Selânikî «rûz-nâ-meci» sifatiyle keseleri Saray meydanına yığırdı. Lâkin sipahiler para almaktan imtina ederek, Ferhâd Paşa'mn kendileri hakkında ve zevceleri için söylemiş olduğu sözleri bir türlü affetmediklerinden, onun başını istemekte ısrar ettiler. Kazaskerle müftî, bunları yatıştırmağa çalıştıysa da faydası olmadı. Müftî'yi tahkâr ederek vezirleri taşa tuttular. Vezîr Lala Mehmed Paşa elinden, kapdân Halîl Paşa kulağından, vezîr Cerrah Mehmed Paşa göğsünden yaralandı. Lâkin yeniçeri ağasının artık sabrı tükenerek, yeniçerilere sipahileri değnekle def etmelerini emretti. Saray bostancıları da silâhlanarak bâğîleri dağıtmağa koştular. Vezirler emniyetle evlerine dönebildiler.

Ertesi gün yeniçerilere 100.000 akçe dağıtıldı ve ağalarından on kişiye hil'at ihsan edildi. Sinan Paşa ile ittifak ederek bu isyanı tahrik etmiş oldukları zannedilen vezir Cıgala ve Siyâvuş Paşalar'dan birincisi Karahisar'a, ikincisi Konya'ya sürüldü. Ertesi gün asker tarafından hiçbir intizamsızlık vuku bulmaksızın, vakti gelmiş olan ulufeler verildi.

Eflak Ve Macaristan Üzerine Sefer

Bu isyan ve Eflâk Prensi Mihal (Misel)'in Tuna nehri kenarındaki askeri hareketleri, sadrâzamın azimetini ta'cîl etti. Ferhâd Paşa, mutâd üzere Edirne-kapısı'ndan, fakat büyük bir tantana gösterisinde bulunmaksızın çıktı. Türkler'in Yerkökü'de ve Bükreş'te hâince katliâm edilmelerinden (Aralık 1594) bir ay geçtikten sonra, Mihal ordusunun başkumandanı olan Macar Alber Giralı Rusçuk ve Niğbolu'ya eşit mesafede bulunan Filok şehrini ve îbrâil 'kalesini de —evvelce dış mahallerini yaktıktan sonra— 1 Ocak 1595'de yakmış idi. Çavuş Mehmed ve Mustafa, ahâlînin serbestçe çekilmesine izin verilmek şartıyla Giralı'ye teslim oldular. Lâkin bunlar kaleden çıkınca Eflâklüar üzerlerine atılarak bir kısmını öldürdüler, bir kısmının da eşyasını yağma etmeğe başladılar. Kara Mehmed Çavuş Giralı'ye hitaben:

— «Yalancılar, verdiğiniz söz nerede kaldı?» diye bağırdı.

Giralı, bu ayıplamasına müstehak olmadığını ve bu nizamsızlıklar, kendisinin de dahil olmaksızın yapıldığını göstermek için birkaç Eflâk-h'yı

astırdı (6 Ocak 1595).

Altı gün sonra, Macarlar'la Eflâklılar Silistre taraflarını yağmaladılar ve Silistre'yi yaktılar. Lâkin Silistre sancak-beği Mustafa bunları firara mecbur etti ve içlerinden 4.000'ini öldürerek, yukarıda öldürüldüğünü yazdığımız Mar'aş beğlerbeği Mustafa Paşa'nın intikamını aldı.

Sadrâzam Ferhâd Paşa 27 Nîsân (17 Şâbân)'da İstanbul'dan çıkarak Dâvudpaşa'da ordu kurdu. Orada, gece vakti asker, çadırının Önündeki tuğlardan birini yerinden çıkarıp ucundaki altın topu kırdılar. Bu durum, bu sefer için herkesçe bir uğursuzluk alâmeti sayılmıştır. Zât-ı şâ-hanenin eniştesi vezîr îbrâhîm Paşa —ki yeniçeri ağasıyla beraber payitahtı muhafaza etmek üzere sadâret kaymakamı tâyin edilmişti— sadrâzama tarafdâr görünüyorsa da, hakikatte Sinan Paşa menfaatine çalışıyordu. Binâenaleyh, Pâdişâh'a ordunun Ferhâd Paşa'yı sevmediğini ve onun kumandası altında muharebede gayret göstermiyeceklerini arz ederek, mevcûd askerinin artırılmasına âid her itürlü tedbîre mâni olmağa çalıştı. Müftî Bostan-zâde, kazasker Bakî Efendi, vezîr Cerrah Mehmed Paşa, Cağala (Cığala)-zade, hep îbrâhîm Paşa gibi lisan kullandılar. Ordu yoluna devam ederek, kısa müddet içinde Edirne'ye vardı ve orada da 10 gün kaldı. Edirne'de orduya iltihak eden 400 topçu mütekaidi bu şehirde gayet büyük bir çadır satın almışlardı. Onlardan evvel yeniçeriler bunun pazarlığını yapmış olduklarından, iki sınıf asker arasında çekişme zuhur ederek, yeniçeriler topçulara hücum ettiler ve fena muamele gösterdiler (14 Mayıs - 5 Ramazân). Topçular, haklarında reva görülen muameleden dolayı sadrâzama şikâyet ettilerse de bir faydası olmadı, bilakis ordudan uzaklaştırıldılar.

Eflak Ve Buğdan'ın Statülerinde Değişiklik

O zamana kadar vergi verir bir memleket olmak üzere idare edilen Moldavya ve Eflâk, ilk defa olmak üzere, Osmanlı vilâyeti hâline konularak, birincisi Şirvan vâlisi Ca'fer Paşa'ya ve ikincisi Satırcı Mehmed Paşa'ya verildi ve Yenişehir beği Mehmed Beğ defterdar olmak üzere Sa-tırca'nın maiyyetine tâyin edildi.

Vezîr-i âzam, İstanbul'dan çıkışından yedi hafta sonra (8 Temmuz 1595 - 1 Zilka'de 1003) Rusçuk duvarları önüne vardı; Rumeli beğlerbeği Hasan Paşa da Misel (Mihal) ile muharebesinde almış olduğu 500 esîri muzafferiyet armağanı olmak üzere getirerek Rusçuk'a girdi. Paşa, Tuna

üzerine köprü kurulmasını emr etti. Kendisi de sekiz sütun üzerine kurdurmuş olduğu bir çadırdan inşâata nezâret etti, köprü birkaç gün zarfında bitti.

İbrâhîm Paşa ile Sinan'ın diğer tarafdârları ise entrikalarını o kadar maharetle idare etmişlerdi ki, kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa Ferhâd Paşa'yı îdâm etmek üzere orduya gönderildi' (7 Temmuz 1595 - 29 Şevval 1003). Payitahtta sâdik ve faal casusları bulunan Ferhâd Paşa, Ahmed Ağa'nın gelmesinden birkaç gün evvel İstanbul'da kendisi hakkında ne entrikalar tertîb edilmiş olduğunu haber almış olduğundan mühr-i hü-mâyûnu Satırcı Mehmed Paşa'ya tevdî ederek eşyası ve kendisine sadakatlı olan 1.000 süvari ile istanbul yolunu tuttu.

sinan paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi

Dördüncü defa olarak sadârete geçen Sinan Paşa, 30.000 akçe vermek suretiyle müftî Bostan-zâde'den de bir fetva almıştı ki, asker hakkında ve zevceleri için söylediği sözlerden dolayı Ferhâd'ı mahkûm ediyordu. Askerin Sinan'a rakîb olan Ferhâd hakkındaki düşmanlığına pek uygun düşen bu fetva mes'elesi, Sinan Paşa'ya askerin muhabbetini celbet-mekte az yardım etmedi. Yeni sadrâzam, ordugâha gitmek üzere Şâm yeniçerileriyle yolda bulunduğu sırada, Ferhâd Paşa'ya tesadüf etti. Ve:

«Başı benim, hazîneleri sizin» diyerek, Ferhâd'm hasmı olan askere hücum etmelerini emretti. Ferhâd Paşa, düşmanının takibinden kurtulmak üzere eşyasını bıraktı; bir tepenin üzerinde bunların yağma edildiğini gördükten sonra İstıranca Dağlarına girip, nihayet İstanbul civarındaki Litroz'daki çiftliğine geldi; valide sultânın kuvvetiyle, servetini feda etmek suretiyle başım kurtardı. Bir inayet olmak üzere çiftliğine çekilip Oturmasını bildiren bir hatt-ı hü-mâyûn aldı. Hatt-ı hü-mâyûn Yahûdî Sa-lomon Eskinazi'nin tavassutuyla alınmış ve Salomon, zât-ı şahaneye murassa bir hançer takdîm etmiştir.

Ferhâd Paşa'nın İdâmı

Ferhâd Paşa, Sultân Mehmed'in sözüne güvenerek Litroz'da ikaamet ederek, dostlarının ziyaretlerini kabule başladı. Lâkin bir gün bostancı-başı gelerek kendisini derdest edip, Yedikule hapisanesine attı. Dâmâd-ı pâdişâhî ve vezîr îbrâhîm Paşa'mn Okçu-zâde'ye yazdırdığı bir arz tezkiresi,

üzerine, zavallı Ferhâd'm îdâmma dâir bir hatt-ı hümâyûn çıkarıldı. Başsilâhdâr, bu hatt-ı hümâyûnla Yedikule'ye giderek, sabık sadrâzamı boğdurdu. Na'sî Eyüb Camii, yanında inşâ ettirdiği mezara defn edildi.

İşte, İîl. Murâd'm imrâhor (emîr-i âhur)u iken Bafa'nım (Safiyye Sultân) te'sîriyle îrân ordusu kumandanlığına nail olarak Mîrzâ Haydar*! İstanbul'a getirmiş ve iki defa devletin en büyük makamına çıkmış olan Ferhâd Paşa'mn yaptığı hizmetlerin mükâfatı da bundan ibaret oldu. Valide Sultân, bu vak'ada onu kurtarmağa çalıştıysa da muvaffak olamadı. Cağala-zâde Macaristan ordusuna gitmek için Pâdişâh'tan aldığı emir üzerine Ferhâd'm atlarını satın almak istemiş, lâkin Valide Sultân, kendisinden intikam alacağını bildirerek Cağala-zâde'yi men' etmiş idi. Cağala-zâde, Pâdişâh'a validesinin —kendi emrine muhalif olan— emrini göstererek, Ferhâd'm felâketini çabuklaştırmıştır.

Ferhâd'm idamından on gün sonra Sinan, Livây-ı Saadet ile İstanbul'dan çıktı (17 Ağustos 1595 - 11 Zilhicce); Çalıkavak Boğazı, Şumnu, Hezargrad, Yerkökü (Curcu) yoluyla yoluna devam etti. Top mühim-mâüyle dolu yedi kadirga Karadeniz'den Tuna'ya girerek Ruscuk'a kadar çıkmıştı. Asker, Sinan Paşa'mn Tuna üzerine kurulmasını emrettiği köprüyü tamamlayınca (23 Ağustos -17 Zilhicce) Bükreş'e yöneldi. Bu şehre dört mil mesafede ağaçlar ve bataklıklarla kaplı olan Kalogeran Boğa-zı'nda Eflâk ordusu ile karşılaştılar.

Sadrâzam yeniçerileri bir meşe ormanı üzerine yerleştirerek, bir tepeye de on toptan mürekkep bir batarya tapydu. Kendisi Kalogeran Köprüsü civarında bir bataklıkta mevki aldı. Dört paşa, yâni Satırcı Mehmed, Haydar, Hüseyin, Mustafa Paşalar köprüyü geçip sabahtan akşama kadar düşmanla vuruştular; düşmandan 12 top aldıktan sonra bir bataklığa düşerek, Satırcı'dan başka hepsi orada telef oldular. Sinan Paşa da bir bataklığa düşmüş olduğu halde cesur bir neferin yardımıyla kurtulmuştur M, bu nefer o münâsebetle «Batakçı Haspan» diye adlandırılmış ve sonraları sadrâzam Murâd Paşa maiyyetinde hizmet etmiştir.

Gece esnasında Eflâklı bir esîr, yeniçerilerin barut ve mühimmatından bir kısmını havaya uçurdu: Asker düşmanın hücum etmiş olduğunu zannederek karmakarışık kaçtılar. Bununla beraber Misel (Mihal) Bükreş ve Targovişte üzerine ve oradan Transilvanya hududuna çekilmişti. Bu haber üzerine sadrâzam, askeri toplayarak Bükreş'e doğru yürüdü ve bu şehri aldı; mutantan bir surette kiliseleri camie çevirdi. Bir harb meclisinde Targovişte istihkâmlarının güçlendirilmesine karar verdi. Voyvoda Aleksandr'm

Bükreş'teki sarayı oniki gün zarfında kale şekline sokularak, Eflâk vâfisi Satıra Mehmed Paşa kumandasında 1.000 yeniçeri ve 1.000 kul-oğlu muhafız bırakıldı. Bir ay zarfında Bükreş ve Targovişte etrafında ahşaptan bir istihkâm yaptırıldı.

5 Ekim 1595 (12 Safer) târihinde Misel (Mihal) Targovişte önünde görünerek, üç gün muhasara etti ve mevki ele geçirdi. Alî Paşa ve Koçî Beğ kumandasında olup mevkiin müdâfaasına memur olan 3.500 kişi esîr edilerek kazığa vuruldu ve reisleri pek hararetli olmayan bir ateşte ⁴⁵⁵ kızartıldı; kale yakıldı.

Sinan Paşa Bükreş'e çekilip 14 gün orada oturdu ve ahşâb istihkâmı yaktıktan sonra Bükreş'i terk etti. Ordu büyük bir karışıklık içinde Yerkökü'ne çekildi. Toplar araba ile nakledildi.

Akıncı Ocağı'nın Mahvı

Vakitsiz yapılan bir mâlî tedbîr de orduda hüküm süren intizamsızlığı ağırlaştırdı. Yaz akınlarında asker birçok araba, birkaç bin koyun, birkaç yüz esîr almış ve bunlar için «pencik», yâni esîr resmiyle hazîneye âit diğer vergiler verilmemişti. Yerkökü Köprüsü başına müfettiş ve kâtibler konularak bunlar, köprüden geçmek isteyenlerden beşte bir (ga-nîmetin hazîneye âit olan beşte birlik hissesi) talep ettiler. Bu mesele ordunun ilk saflarını durdurduğu sırada, Misel (Mihal), Sinan Paşa'nın arkadaki kuvvetlerine hücum ederek, esîr ve hayvanlar aldı. Bunun üzerine vezîr-i âzam ganimetten alınan beşte birlik hazîne hissesinin tahsilini ta'til ederek, gece köprüyü geçti. Ertesi gün, Akıncılar henüz köprüyü geçememiş idiler; çünkü köprü'nün üzerine askerin topları ve eşyası yığılmış, geliş-gidişi kesmişti. Misel ise topla köprüyü yıkarak Osmanlılar'ın üzerine ateş etmeğe başladı. Bunlar, toplarla eşyayı, düşman eline geçmemesi için Tuna'ya attılar. Eflâklüar, Tuna'yı geçmekten önledikleri askeri vurarak, Akıncılar'ın en mümtaz kısmını mahvetteler. Akıncılar, burada Mişel'in vurmuş olduğu darbeden bir daha kendilerini toparlayamamışlardır.

Misel (Mihal) üç gün sonra Yerkökü'nü topa tutarak ve mevkie hücum ederek yaktı ve muhafızlarını katliâm etti (27 Ekim 1595). Osmanlı ordularının uğradığı musibetlere rağmen Kırını Hân-zâdelerinden birine Eflâk beğliği verilirse Misel (Mihal) Voyvoda'yı tutup teslim edeceğine dâir,

⁴⁵⁵ İşkenceyi ızzatmafe için

Kırım Hânı Gâzî Giray Hân tarafından yapılan teklifi dîvân-ı hümayûn kabul etmedi ⁴⁵⁶.

Estergon'un Düşmesi

Sinan Paşa'nın Livây-ı Saadet ile İstanbul'dan hareket ettiği gün, Macaristan'daki İmparator ordularının başkumandanı Prens Mansfeld'in Gran'ı (Estergon) muhasarasının yedinci günü idi. Almanya'nın, Macaristan'ın, Bohemya'nın, İtalya'nın, Belçika'nın en mâruf asilzadeleri Mansfeld'in kumandası altında idi. Almanlar içinde Baron Adolf Dö Şvarzen-berg ve Herman DÖ Rösorm dikkatleri çektiği gibi, Macarlar'da Nikola Palfi ve Fransuva Nadasdi; Bohemyalılar'da Treska ve Kinsky; İtalyan-lar*da Jan Dö Medici, Vensan Dö Gonzag, Dük Dö Manto vardı. Bu isimlere Kont Dö Hohştate'nin neslinden Belçikalı Harikur ile Mansfeld'in yeğenini de ilâve edelim. Gran'ın muhasarası bir aydan beri devam etmekte olduğu halde — düşmanın mesaîsi Budin şehrini hedef alır zannıyla uzun müddet orada kalmış olan— Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa, ordusuyla Mansfeld'in ordugâhı önünde görüldü. Macaristan'ın en ehemmiyetli valileri olan Budin beğlerbeği Sofu Sinan Paşa, Tamışvar beğ-lerbeği Mihaliçlı Ahmed Paşa, Siget beğlerbeği Tiryakı Hasan Paşa, Raab (Yanık) beği Osman Paşa ile sonraları îdâm edilen Diyârbekir beğlerbeği İbrahim Paşa'nın kardeşi olup Haleb beğlerbeği olarak bulunan Çerkeş Mahmûd Paşa, Sinan Paşa-zâde'nin emri altındaydı. İki ordu Ştraze-berg ve Jorjanfeld arasında muharebeye tutuştular (4 Ağustos 1595). Ştra-zeberg'den ric'at ettirilmiş ve maiyyetinden Nasûh Ağa nâmırda bir kahramanı kaybetmiş olan Osman Paşa, dörtbin kişilik kuvvetiyle Tepede-len yakınlarında mahv oldu. Bütün ordugâh —ki içinde kıymetli kumaşlardan 1.500 çadır, 39 kalanborne, 27 sancak bulunuyordu— gaaliblerin eline geçti. Siget beğlerbeği Tiryakı Hasan Paşa, Sultân Süleyman'ın şanlı fütuhatlarının armağanı olan büyük Varadin toplarını Budin'e güçlkle gönderebildi.

III. Mehmed'in lalalığında bulunduğu için «Lala» lâkabıyla anılan Mehmed Paşa'nın akrabasından Kara Alî Beğ, müdâfaayı uzatma sebepleri hakkında Sinan Paşa ile müzâkere etmek üzere Estergon kalesinden çıktı; 1.500 süvârî kaleye dönmek için koştular. Bolu sancak-beği Şemsî Paşa-zâde

⁴⁵⁶ Nalmâ. öelânkî'ye nazaran, Gâzî Giray, Lehistan Kralı'nın sözü üzerine Moldavya'yı Üç milyon akçe vergi mukabilinde bir Ermeni için İstemiş, ihtlmâl ki, bu, Jereml Mugila'dır Ü, Zamoëska tarafından tahta oturtulmuştur. Engel'in Moldavya Tftrih*ne bakınız, a. 241.

ve Anadolu beğlerbeği Mehmed Paşa bunların arasında idi. Kara Alî Beğ ondan sonra Fransuva Nadasdi ve Nikola Palfi'yi müzâkereye davet etti ki, bunların her ikisi Macaristan hududunda Türkler için dehşet saçıyorlardı ⁴⁵⁷. Kara Alî Beğ kaleyi teslim etmektense uçurmayı tercih edeceğini bildirerek, düşman askerinin çekilmesini tek-lîf etti. Ötekiler ise, Alî Beğ'in teslim olmasını talep ettiler, fakat kabul ettiremediler. Müzâkerelerin neticesiz kalması üzerine muhasaraya yeni bir şiddetle başlandı. Lâkin şehir Avusturyalılar tarafından ele geçirilip de kale içinde bir içim su birkaç dukaya satılacak derecede susuzluk çekilmeğe başlayınca, Kstergon'un kahraman beği Kara Alî. Beğ hendekler üzerinde canını verdi ve onun yerine geçen Anadolu beğlerbeği Mehmed Paşa, Sinan Paşa-zâde'den yardım istediği halde bir faydası olmayınca, Kuban beği Abdullah Beğ esîr edilerek saldıranları korumak ve Türk toplarını susturmak için şehrin istihkâmları üzerine konulunca, Nadasdi ve Palfi ile müzâkereye başlandı. Üzerine günde 1.500, 1.800 gülle atılan kale •—Türkler'in kadınlarıyla, çocuklarıyla, eşyalarıyla çıkıp îm-parator'un gemileri içinde Vişgrad'a nakledilmeleri şartıyla— teslim oldu. Kadınları, çocuklarıyla birlikte 500 erkek, yaralılar, hastalar yapılan anlaşma mucibince gemiye bindirildiler. Türkler, istilâları müddetince antikalara, hattâ şehrin tablolarına hürmet göstermişlerdi. Onların el do-kundurmaksızın muhafaza ettikleri kale, gaalibin kabalığından ve barbarlığından kurtulamadı.

Anadolu beğlerbeği ve Estergon muhafızı Mehmed Paşa, Hıristiyan generallerinin kendisiyle müzâkere etmek üzere yaptıkları teklifleri reddetmiş, kendi yerine Kızıl Ahmedli Şemsî Paşa-zâde'yi göndermişti. Vişgrad'ın da düşman eline geçmesi gecikmedi. Bu netice ise bir taraftan Medici, Aldon Brandini, Gonzag, Gizlieri kumandaları altında yapılan mâhirâne hücumlar, bir taraftan da sabık Budin yeniçeri ağası Osman Ağa'nın hem efendisini, hem de dînini terk ederek gösterdiği hıyanet sa-

⁴⁵⁷ Peçevî (İstanbul basımı, c. 2, s. 182-188). Estergon'un teslimi müzâkeresi bir Macar generalinin mezarı yakınında vuku bulmuştur (1). Peçevî, Palfi ile yaptığı görüşmeyi aynen naklediyor ve kendisiyle Şemsî Paşa-zâde'ye verilen ziyafeti tarif ediyor. Palfi teşbihlerle söz söylemeyi severmiş; Peçevî bunlardan birini hikâye eder: «Biz, dedi, Müslüman kavmini bir kutuya benzetiriz ki, bizden öncekiler bunu açmağa cür'et etmemişler; 'Bunun içinde ne var?' diyenlere 'Bu dopdolu yılan, çiyân, akreptir; eğer bu kutu açılırsa bunlar memleketimize yayılır, ve halkı sokarlar, öldürürler' cevâbını verirler-miş. Birbirinden duyarak o i'tikada gitmişler. Bu kutu açılmasın, âlem benim zamanımda harâb olmasın, diye her çâsâ-nmız bir kilid daha vurmuş. Şimdi, iktizâ ettiği için kutuyu açtık; meğer bomboş imiş. Hayf, o iHikad ile geçen ömrümüze!» Peçevî cevaben demiş ki: «Ya şimdi siz o i'tikadda mısınız ki, selefleriniz bunu bilmemişler ve hatâ etmişler?» «— l'tikadımız odur.» «— Selefleriniz hatâ etmemiş, hatâ sizdedir: Siz henüz kutunun üzerindeki zarfı açtınız; kutunun kapağını açmadınız; bundan sonra açılırsa o sokucu mahlûkun zararını görürsünüz!» Peçevî, Eğri'nin fethi ve düşman ordusunun hezimetini üzerine, Palfi'nin bu konuşmayı hatırlaması olacağını ilâve eder.

yesinde te'mîn edilmişti (8 Eylül 1595). Osman, mahsurların (kaledeki-lerin) barut mahzenlerinin yerini İmparator ordusu kumandanlarına haber vermişti. Onun tarifleri üzerine, metaneti yerinde birkaç kişi barut mahzenlerine hücum ederek Osmanlıların mühimmatını aldılar. edilmesinden dolayı— gözden düştüğü cihetle, azl edilerek Ma'lkara men-fasına gönderildi. Mühr-i hümâyûn III. Mehmed'in lalası Mehmed Paşa'-ya verildi (19 Kasım 1595 - 16 Rebî'ü'l-evvel 1004). Mehmed Paşa, Samban zaîmlerinden birinin oğludur. Gençliğinde çavuş olarak, sonraları kâ-tib sıfatıyla Mekke-i Mükerreme vakıfları idaresine girmiş, III. Murâd zamanında Şehzade Mehmed'in süt ninesi olan zevcesinin sayesinde bir-birini müteâkib defterdarlık, velâhde lalalık hizmetlerine nail olmuş, Mehmed Hân'ın cülusunda vezirliğe yükseltilmişti. Osmanlı Devleti'nde bugüne kadar sayılmış olan sadrâzamlar içinde hiçbiri, idarenin en geri hizmetinden en büyük mevkiine bunun kadar az bir zaman içinde ulaşmamıştır: tki1 sene içinde çavuşluktan sadrazamlığa yükselmişti. Lâkin bu büyük makama gelişinden üç gün sonra vefat etti. Mehmed Paşa'nın vefatı, mühr-i hümâyûnun azledilmiş olan Sinan Paşa'ya verilmesi için bir semavî işaret olarak telâkki edildi. Yaşı sekseni geçmiş olan Sinan Paşa, beşinci defa olmak üzere sadârete tâ'yîn olundu.

Sinan, Osmanlıların Marius'udur. Meşhur Romalı'ya yalnız muzaf-feriyetleri, cesareti, zikr-i müteşebbisânesi, tabîatmdaki şiddeti ile değil, mukadderâtıyla de benzerliği vardır. Marius, Romalılar'da yedi defa konsolos olmuş, buna mukabil şimdiye kadar Türkler'de beş defa sadrâzam olan, Sinan'dır ⁴⁵⁸. Sinan Paşa sadârete geçince, Pâdişâh'ın eniştesi ve-zîr îbrâhîm Paşa'nın alenî düşmanı oldu. Ferhâd Paşa aleyhinde Sinan Paşa'ya yardım etmiş olan îbrâhîm Paşa, son değişiklikte Sinan'ın ihtiyarlığını, ehliyetsizliğini ileri sürerek, sadrazamlıktan uzaklaştırılmasına çalışmıştı. Sertliği yüzünden Hıristiyan devletleri elçileri hakkında birçok defa kötü muamelesi görülmüş olan Sinan Paşa, ne dîvânda, hattâ ne de huzûr-ı şahanede îbrâhîm Paşa'ya kinini izhâr etmekten hiç çekinmedi. Bir gün dîvân toplantı halindeyken:

— «Kaymakamlığınızda her tarafa ehliyetsiz kumandanlar gönderdiniz. Bu suretle bu harbin musibetlerine siz sebep oldunuz.» demiştir.

Yine bir gün îbrâhîm Paşa ile huzûr-ı şahanede bulunarak:

⁴⁵⁸ Müverrih'in (Hammer'in) zamanına kadar; sonraları daha çok bulunanlar çıkmıştır. 1332'de vefat eden Sald Pasa, sayı bakımından en çok sadarete getirilendir. Mütercim.

— «Bana ihtiyar, düşkün demişler. İbrâhîm de böyle zannediyorsa saray meydânına gelsin, görüşelim, mızrak vuruşalım» demiş ve İbrâhîm Paşa'yı kemerinden tutup sultânın dâiresine, hâricine çıkarmıştır.

Sinan Paşa, Pâdişâh'ın bizzat sefere çıkmasını ve ceddî Sultân Süleyman'ın misâline uygun davranmasını teşvik edebilecek derecede cesaret ve nüfuz bulmuştur. Eğer Pâdişâh başlarında bulunmazsa gitmek istemediklerini beyân eden yeniçerilerin söylenmeleri⁴⁵⁹, bu hususta sadrâzam ile sözbirliği hâlinde olan ordunun da, Devlet'in de selâmetinin Pâdişâh'ın. harb meydanında bulunmasına bağlı olduğunu pek doğru olarak düşünmekte olan Hoca Sa'deddîn'in teşvikleri, hudud kumandanlarının bu yolda birçok ma'rûzâtı, Ayasofya Şeyhi'nin Eski Saray Câmi'i'nde Müslümanlar'ın dîn düşmanları aleyhine teşvik edilmesini mutazamm vaazlarda düşman eline düşen cami ve kaleleri müessir bir lisanla tas-vîr ederek gerçekten Müslüman olanların bunları kurtarmakla mükellef bulduklarını beyân etmesi de, Sultân III. Mehmedi'n hamiyetini galeyana ettirmiştir.

Pâdişâh'ın seferi bizzat açmağa karar vermiş olduğu bütün Osmanlı ülkelerine ve özellikle hudud valilerine bildirildi; bir taraftan da harb hazırlıkları büyük bir faaliyetle ileri götürüldü. Vezir Cerrah Mehmed Paşa zahire toplamak üzere 50.000 duka ile Belgrad'a gönderildi. Sefer masraflarının yekûnu 600.000 dukayı buluyordu. Belgrad'da zahire nezâretine memur olan Karaman beğlerbeği ile şıkk-ı sâni defterdarı köprüler inşâatına, donanma tâmiratına, mühimmatın hazır edilmesi işlerine memur oldu. Nişancı Hamza Paşa mühimmat umûmî müfettişliğine, baş-imrâhor Tırnakçı Hasan at ve yük hayvanı toplamağa tâyin edildi.

Sinan Paşa'nın Vefatı

1595 - 1596 kışı bütün bu hazırlıklarla geçti. Bahar başlarındaydı ki, Sinan Paşa, yeni muzafferiyetlere nâû olup da Halku'l-Vâd'm, Yemen'in, Gürcistan'ın fethiyle mazhar olduğu sâni Erlau (Eğri)'nun ele geçirilmesiyle taçlandırmak ümidinde iken ansızın vefat etti. Sadrâzâmın vefatı yeni ayın ilk çarşanbasma (3 Nîsân 1596 - 4 Şâbân 1004) rastlamıştır ki, Osmanlılar'ın bâtil itikadları o günü haftanın en uğursuz günü olarak te-lâkkî eder⁴⁶⁰. Bu

⁴⁵⁹ Selanikli, Venedik elcisinin japoru: «Yeniçeriler padigahsız sefere »ttimiye-ceklerini beyan ile yemek, »emekten imtina ettiler.» Eylül 1596.

⁴⁶⁰ Bu güne naht-ı müstemirr tâbir olunur. Hacı Kalfa, Takv'müt-Tevârlh, 1004 senesi. (Hacı Kalfa,

sert Arnavut, ki beş defa sadârete geçmiştir, yalnız Hıristiyanlar için değil, bütün medeniyet için bir kîne sahip olup, ulemâ ve şâirlerin başlarına bir âfet idi. Müverrih Âlî —Sinan'ın kendi eserleri hakkındaki câhilce hükmünden ve bir takım cühelayı kendisine tercih etmesinden müstekidir— târihinde bu sadrâzam hakkında şâirlerin söylediği hicviyeleri toplamıştır: Bu şâirler, Pasa'nın Parmak-kapı yakınında ve bâzı şuârâ makberleri civarında yaptırmış olduğu türbeyi hiciv vesilesi yaparak, böyle bir adamın komşuluğu söz ustaları için arzu edilecek birşey olmadığını ve Sinan Pasa'nın vefatı günü —meş'ûm bir ses çıkaran kargaya benzer ruhunun kara bir bulut içinde uçuşu esnasında— Parmakkapı'da zuhur eden yangının bir hafre-i dūzâhîye benzeyen vezirin kabrinden feveran etmiş olduğunu söylerler ⁴⁶¹. Sinan'ın terk etmiş olduğu muazzam servet, yağmacılığının ve zamanının israfını gösterir. Mirasını teşkü eden eşyanın listesi şudur: 20 sandıkçe (küçük sandık) zeberced ⁴⁶², 15 inci tesbîh, 30 rûze elmas, 20 miskal altın tozu, 20 ibrik, bir satranç takımı, elmasla müzeyyen meşinden yedi sofrâ örtüsü. 16 siper, 16 eyer, 34 üzengi, güzel taşlarla süslenmiş 32 kalkan, 140 miğfer, 120 kemer, yine kıymetli taşlarla murassa 16 bilezik, sahanlar, 600 samur kürk, 600 vaşak kürk, 30 siyah tilki kürkü, sırmalı ve ipekli 1075 parça kumaş, 900 diğer kürkler, 61 ölçek inci, iki elmas gerdanlık, murassa iki gâşiye, inciyle işlenmiş 30 eyer, 600.000 duka altını, 2 milyon 900 bin akçe. Sinan Pasa'nın serveti ne kadar imkânsız görünürse görünsün, Rüstem ve Nasûh Paşalar'ın bıraktıkları hazînelere dâir gü^ venilir tarihçiler tarafından kaydedilen listelere nazaran, şaşılacak bir şey olmaması gerekir: Sinan'ın faaliyeti, Yemen ve Gürcistan fütûhâ-tıyla Macaristan ve Eflâk seferlerinin vesile addedildiği yağmalar düşünülecek olursa, bu derecelerde büyük bir servet toplamış olması inanıl-mıyacak bir şey sayılmaz.

Zât-ı şahanenin ve dâmâdı yeni sadrâzam îbrâhîm Pasa'nın mühim

TafcvîmÜ't.Tevârîh, s. 177, Sinan Paşa'nın beşinci defa sadârete getirilişine «fî yevm-i nash-i müstemir» terkiibinin târih düşürüldüğünü beyân eder; Bunu Hammer yanlış anlamıştır. Çarşamba meselesine gelince, vakıa bizde çarşambaya (ve husûsuyla ayın İlk değil, son çarşambasma) bir tevaccühsüzlük vardır; lâkin Avrupa lisanlarında, kullanılan gün İsimleri nazar-ı dikkate alınıp da «Samedî» Satürm günü, «Dimanche» güneş günü, «Lund3» ay günü, «Mardi» Merih günü, «Mercredi» Tjtarid günü, «Jeudi» Müşteri günü, «Vendredi» Zühre günü demek olduğu ve Merih ile Utarid'in Dünyft'ya yakın olmalarından ve yörüngelerinin nisbeten küçük olmasından dolayı hoş görülmedikleri düşünülünce, bu bâtılın Batı'dan İntikal ettiğine şüphe kalmaz. Buna ben-zer vehimleri en ziyâde İslâm seriatî meta* etmiştir. Mütercim.)

⁴⁶¹ Âlî, Sinan Paşa'yı kötü huylu, münafık, çirkin olmak üzere tarif eder. Avrupalı müverrihler, Kardinal Granvella'ya pek benzediğini yazarlardı. Sadrâzam olunca divânının kapısı üzerine «La'nu'llahi'r-râşî ve'l-mürteşî» kitabesini yazdırmışsa da, kendisi de irtişa yoluna girince bu kitabeyi bozdurmuş olduğunu ve «Min tama*-ı züll» kitabesini yazdırmış olsa daha münâsib hareket etmiş olacağını Âlî ilâve eder.

⁴⁶² Zeberced «Ghrysolitshe»dir. Diyez'in dediği gibi «Topaze» (Kıbrıs taşı) değil.

vak'alan cümlesinden olan yine bu sene zarfında —III. Mehmed'in cülusu bir çaşnigîr vâsıtasıyla kendisine tebliğ edilmiş bulunan— Venedik Senatosu, yeni Pâdişâh'a tebriklerini arzetmek ve kapitülasyonları yenilemek üzere Donado'yu elçilikle İstanbul'a gönderdi ⁴⁶³. Şâh Abbâs, yazdığımız üzere, elçisi Zülfekaar'ı cülusundan dolayı III. Mehmed'i tebrike ve Özbek Şahı Mü'mîn Hân'a ⁴⁶⁴ galebesini tebliğe memur etmişti. Sultân Mehmed Şâh'ın mektubuna Eğri fethi hakkında tantanalı bir mektupla cevap verdi. Zülfekaar ve onun gibi cülus tebrikine gelmiş olan bir Rus elçisi —Gürcistan beğleri Simon Levend ile Aleksandr'ın aralarını bulmak için— ikisi de Gürcistan'a gideceklerdi. Lâkin Rusyalılarla Gürcülerin Osmanlı Devleti aleyhine ittifaklarından korkulduğu için, bunlar İstanbul'da alıkonuldular ⁴⁶⁵. Dadyan, başka bir tâbirle Kolhida Prensi tarafından gönderilen bir elçi, 17 genç Çerkeş kölesiyle doğan hediye getirmişti. İstanbul'daki İngiliz elçisi Moldavya ve Transilvanya Voyvodaları aleyhine Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında bir, ittifak akdetmek üzere, Kraliçe Elizabet tarafından görevlendirildiğine dâir bir rivayet yaydı.

Valide Sultan Ve Hoca Sa'deddîn

Hükümetin ruhu, dâima, III, Murad zamanında Haseki Sultân sıfatı yle hüküm süren, şimdi Valide Sultan sıfatıyla hüküm sürmeğe devam eden Venedikli Bafa idi. Oğlunu ordu kumandanlığını üzerine almaktan vazgeçirmek için elinden geleni yapmış idi. Bu da Pâdişâh'ın bir harbin muhtelif cilvelerine mâruz kalmasına analık muhabbeti kaail olmadığı için değil, kendisinin birlikte bulunamayacağı bir seferde te'sîrinin azalmasından korktuğu için idi. Oğlunun gidişini önleyemeyince, emellerinin geri kalmasından doğan bir öfke içinde, kendisini babalarının dînine bağlayan

⁴⁶³ «Çiştigîr (Çaşnigîr) Venedik'ten İstanbul'a vâsıl oldu», Venedik Münâsebetleri Hülâsası, Temmuz 1595. «Hüseyn, tebliğ-i cülus için», Venedik'e gönderilen zevat listesi. Sultân Murâd zamanındaki yedi memur şunlardı: 1) 1586, 8 Haziran Hüseyn Çavuş., husûsî birtakım işler için; 2) 1580, 10 Temmuz yine onun mezkûr husûsî işler için avdeti. Pâdişâh'ın Donado'nun itimâdnâmesine cevâbı «Türkiye Yazışmaları» meyânındadır. 3) 1581, 2 Eylül, Pâdişâhın Fransa Krah'na sefiri ki, Cumhura tavsiye mektubu getirmiştir. 4) 1581, 14 Ekim, Doc Hazretlerini sünnet düğününe davet için sefir; 5) 1581, eşya mü-bâyaası için yeniçeri ağası tarafından bölük başı; 6) 1589, Ağustos sonu, ikibin zira' altın zincir mubayaası için sipahi; 7) 1589, 28 Aralık, husûsî bir takım işler için Pâdişâhın ha-zinedân.

⁴⁶⁴ O zaman Abdülmü'mîn Horasan'ı istilâsı altına almış olduğundan, AbdOl-mü'mîn'in hükümdarlık makamına ancak 1598'de gelmiş olduğuna dâir Sankovski tarafından tercüme edilen el yazısında bir yanlışlık oldufcu aşıkârdır.

⁴⁶⁵ «Gli ambassadori di Persia e di Moscovia non crano lasciati partir per 11 paese di Giorglani sottoposto ad Alexandro e Simone; voce, si era conchl-usa lega ira Quel Princtpe (Moscovita) 11 Persiano e la Georgla contra II Turcho.»

her türlü bağı unutarak, Hıristiyanlar hakkında bir katliâm teklif etti ⁴⁶⁶. Bu kanlı tasavvur bütün mutaassıplar tarafından tensîb olunmuş ve tspanyollar'ın Patras'ı tahrîb ettikleri haberi alınması üzerine halkın heyecanı artmış ise de, Hıristiyanların katliâmı İstanbul'da bulunan evlenmemiş Rumların üç gün içerisinde çıkarılmasından ibaret kaldı ⁴⁶⁷.

Sultân Mehmed, cülusunda validesine yevmi 3.000 akçe varidat tahsîs etmişti; her senenin yaz ve kış başlarında hediye olarak verdiği 360.000 akçe de başka idi. Bir müddet sonra «paşmak (terlik) parası» nâmıyla bir milyon akçe daha zam yaptı. Sultân Mehmed'in validesi hakkındaki irt'âmına, dâmâdı îbrâhîm Paşa tarafından da riâyet edildi: tbrâhîm Paşa zaman zaman Bafa'mn cariyelerini Boğaziçi'nde Yeni Hisar'ın (eskiden nişancı Feridun'un mutasarrıf bulunduğu yer) bahçesinde ziyafete çekerek, her ziyafet için 6.000 duka sarfederdi.

III. Mehmed, tahta çıktıktan sonra, pederinin mâliye hazînesine ve defterdarlıklarla dört emânete (cizye emâneti, arpa emâneti, matbah-ı âmire emâneti, tersane emâneti) borcu olan meblâğlar hakkında teftiş yapılmasını emretmişti. Bu muhtelif borçların te'diyesi için 50 milyon akçe tahsis etti ⁴⁶⁸. Sarayın baş idarecisi Lala Mehmed —ki sonraları, yalnız üç gün için, sadrâzam olmuştur— bu akçenin iki mislim, yâni iki milyon duka daha verdi. Bu israflar, bir tahkikat açılmasını icâbettirerek, baş-defterdâr ile kapdân Cığala-zâde bu işle görevlendirildiler. Defterdarlarla Osmanlı pâdişâhlarının vakıflarının idaresi hakkında dahî bu yolda tahkikat icrası kararlaştırılıp, bu tahkikat da vezirlere havale edilerek her vezîr, III. Mehmed'in seleflerinden birinin evkafının müfettişliğine tâyîn edildi.

Pâdişâhsın şiddeti, mâliyeyle ilgili tedbirlere münhasır kalmadı; şerî-at hükümlerine tamâmıyla riâyet olunması hakkında da tedbirlere aldığı görüldü: îslâm şerîatinin emrettiği vazifeleri yerine getirmediği iddia edilen birkaç kadın boğuldu, şarâbın yasaklandığını bildiren bir emir neşredildi, bütün meyhaneler tahrîb edildi

⁴⁶⁶ <La reglma madre si dispera, che il flglio deve partir, e fa ognl cosa per sturbarlo, proponendo anco il Vespero Sidliano contra II Chrstianl.» Haziran 1595

⁴⁶⁷ «Ordlna 11 Signor che tutti 11 Greci, eh» non haono moglle debbono partir di ConstantinopoU oel tennine di 3 Giornl. Chlaus arrtvato co l'avvlso del sacco dato dal Spagnoli a Patrasio.» 10 Karan 1595.

⁴⁶⁸ «Inquisizione contra il Lafè. per l'esborso fatto da lui di due mllliont d'oro nel pagar 1 debiti del padre del Signor, e il Defterdaro principale col Intelligenza del Cigala ha avuto questo carlco.» Venedik Elçileri raporu, Bylül 1695.

Eğri Seferi

Sadrâzam îbrâhîm Paşa, Macaristan'a sevk edilecek ordunun ser-askerliğine memur oldu. Hoca Sâdeddîn bu seferde Pâdişâh'a refakat ederek, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle münâsebetlerinde faydalı olduğu gibi, bulunduğu meşveret meclislerinde dahî faydası görülmüştür. İbrâhîm Paşa'nın sadâretinden üç gün sonra, Sa'deddîn, oğluyla beraber memuriyetini tebrike gittiği zamant müftî Bostan-zâde'yi orada bularak Osmanlı Devleti emirgüzârlığını kabul edeceğini bildiren Mihal Voyvoda tarafından gönderilen mektuplar hakkında sohbe girişmişti. Reîsül-küttâb imiş gibi mektupları okuyan Sa'deddîn Efendi, oğullarını rehin göndermek şartıyla Voyvoda'nın tekliflerinin kabulü re'inde bulundu. Bos-tan-zâde, Voyvoda'nın isyanından sonra Osmanlı Devleti ile barışmak tek-lifinin kabul edilemeyeceğini ileri sürdü ve çıktı gitti. Hoca, müftî'nin bu muamelesinden dolayı büyük bir hayrete düştüyse de, hasmının çekilmesinden istifâde ederek Mihal ile Boyarlar'a yazılmak üzere reîs efendiye bir cevâb yazdırdı.

III. Mehmed İstanbul'dan 21 Haziran 1596 (24 Şevval 1004) târihinde hareket etti ⁴⁶⁹. En önde humbaracılar, piyade tûfekoiler, atlı mızraklılar, çavuşlar, yeniçeriler vardı. Ondandır sonra seyisler yedekte on at götürüyorlardı ki, bunların gemleri, eyerleri, dizginleri murassa olduğu gibi, üzerlerinde de kalkanlar bulunuyordu. Onları takiben ata binmiş oldukları halde paşalar, Pâdişâh'm şikâr (av) takımını teşkil eden 100 yeniçeri geliyordu. Bu yeniçeriler ikişer ikişer yürümekte, sırmalı ve kılâbdânlı elbise giymiş oldukları halde her biri iplerle bağlı iki av köpeği çekip götürmekteydiler. Daha sonra solaklar geliyordu. III. Mehmed bunların ortasında idi. Beyaz kadifeden bir üst libas giymişti; kavuğu birçok elmaslar ve sorguç ile müzeyyendi.

Ordunun Edirne'de bulunduğu esnada Sa'deddîn —ki her sabah o gün ne yapılacağını kararlaştırmak üzere vezirlerden evvel Pâdişâh'ın yanına giderdi— henüz 20 yaşında bulunan oğlu Es'ad Efendi ⁴⁷⁰ için İstanbul

⁴⁶⁹ Selanikî'ye nazaran (s. 293), Sultân Mehmed hazineden 550 deve yükü altın ve gümüş alarak İstanbul'da Valide Sultân'ın nezâreti altında 400 yük; yâni bir yük 40.000 duka tahmin olduğuna göre, 16 milyon duka ve 100 yük «ürus; yâni her yük 10.000 gurus tahmin olduğuna göre bir milyon gurus, ve yeni darb olunmuş 50 yük <gurus bırakmıştı ki, toplamı bin milyon akçe tahmin edilen 10.000 yükten fazladır.

⁴⁷⁰ Burada birkaç senelik bir hatâ vardır: Es'ad Efendi'nin 978 Muharreminin onuncu persentoe gecesi dünyâyâ geldiği şeyhülislâmların tercüme-i hallerini bildiren «Rava'tü'l-Meşâyih»de kayıtlı olduğundan, molla efendi 1004 senesinde yirmibeş yaşında, idi. Bununla beraber Kaanûnl Süleyman'ın ilmiyedekl usûlü bozulmuş olduğundan, Sa'deddîn Efendi-za-de ilmiye mertebelerinin bir kısmını anasının rahminde, hattâ Âlem-i Ervah'da Jeat'etmiştir. (Mütercim)

kadılığı'm aldı ⁴⁷¹. Lâkin Sa'deddîn'in ikbâli her ne kadar zirvede ise de Valide Sultân'ın nüfuzuna galebe edemedi. Valide Sultân, azledilmiş olan Kadı Abdülhalîm Efendi'yi yerinde bıraktırarak Es'ad Efendi'yi İstanbul'da kaymakam olarak kalan Hasan Paşa tarafından babasının yanma iade ettirdi ⁴⁷². Sa'deddîn'in hâmisî olan sadrâzam İbrahim Paşa» Es'ad Efendi hakkında reva görülen bu tahkir edici muameleden dolayı şikâyet ettiyse de, bir faydası olmadı. Pâdişâh bir ferman çıkardı ki, bunda «Mehd-i ulyây-ı saltanat, sade-i dürr-i hilâfet» Valide Sultân'ın iradesiyle her ne yapılmış ise onu tasdik ederek Sa'deddîn Efendi-zâde'ye, oturtulamadığı mansıba muâdil bir hizmet verileceği beyân ediliyordu. Bunun üzerine sadrâzam Es'ad Efendi'ye kazaskerlik tevcih etti. Lâkin oğlu hakkında cömertçe gösterilen bu ihtiram eseri, kendisinin sıtmaya tutulmasına mâni olamamış ve bundan ancak seferin hitâmında kurtulabilmiştir.

Pâdişâh dört gün Filibe'de şehir kadısının Meriç kenarındaki köşkünde ikaamet ederek, misafirperverliğine mükâfeten kadıyı kayd-ı hayât ile yerinde bıraktı. Pâdişâh'm Batoçina'ya gelişinde müteveffa sadrâzam Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa, el öpme râsimesine kabul olundu. Lâkin Belgrad'da Mehmed Paşa ile defterdar Gücdehân Alî Çavuş Ester-gon'un tesliminden mes'ul tutularak zindana konuldu ve bütün mallan müsadere olundu. Alî Çavuş hakkında îdâm karan çıkmış olduğu halde affedilerek orduda defterdarlık hizmetinde bırakıldı, Sinan Paşa-zâde'nin de vezâreti iade edildi; lâkin Sinân-zâde'nin müsadereden dolayı elinde malı olmadığından, Belgrad muhafazasında kaldı.

Salankamen civânnda Pâdişâh, Komorn'un mu, yoksa Erlau (Eğri)'-nun mu ele geçirilmesiyle işe başlamak lâzım geleceğim tâyîn etmek için bir harb meclisi akdetti. Cıgala, Kornom üzerine yürünölmek fikrinde bulunduysa da, diğer vezirler Eğri üzerine gidilmesini tercih ettiler. Titel ve Petervardin (Petervardayn) arasında Tuna kenanna varıldığında, Pâdişâh, dubalar üzerine köprü attırdı. Nehirden geçildikten beş gün sonra Segedin sahrasına ordu kuruldu ⁴⁷³. Rumeli beğlerbeği Sokollu-zâde Hasan Paşa —

⁴⁷¹ tEdlme'ye muvasalat olundukda, mahdûm-ı sân! Es'ad Efendi Edime kadısı bulunmağla babasına ta'zîmen istanbul kazası ihsan buyuruldu; mev-keb-l hümâyün Filibe'ye teveccüh idince Ed'ad Efendi İstanbul'a gİtdi.» Nalmâ, c. 1, s. 144, Mütercim.

⁴⁷² «Kaalm-i makam Hadım Hasan Pasa kadı-i sabık Abdül-hallm Efendi tarafında bulunduğundan Valide Sultân hazretlerinden şefaât istedi; İstanbul, Es'ad Efendi'nin selefinde ibkaa olundu; Es'ad Efendi'yi İstanbul'a koymayup geri gönderdiler «Nalma, a. 144,

⁴⁷³ Nalma, s. 78. Peçevl, varak: 330. Fezleke, varak: 4İ. Hasan Beğzade, varak: 70. Nuhbettt-Tevârth ve sonraları kapdan ve sadrazam olan Hain Paşa. Bu zat, mlrahor-ı sultani sıfatıyla Eğri muharebesinde dahi bulunmuştur. Bunun Padisah'ın damadı olan ve Bgrl'nln fethi senesi ticari gemilerin te'min-i mevariâ&tı zımnında İstanbul

hepsi altın ve çeliğe gark olmuş olan— kapısı halkından mü-rekkeb tantanalı bir maiyyet ile burada orduy-ı hümâyûna iltihak etmiş ve Hatvan'ın kuşatıldığı haberi burada alınmıştır.

Vezîr Cığala-zâde Hatvan'a imdada memur oldu, lâkin o gelmeden evvel düşman, kaleyi istilâ edip muhafızlarını katliâm etmişti. Bu im-dâd hususunda lüzumu kadar gayret göstermemiş olan Cığala-zâde, herkesin taaccübünü mûcib olduğu üzere, gözden düşmediği halde, yeni senenin ilk rub'u (4'te biri, yâni ilk üç ay) mevâcibinin ödeniş şeklinden dolayı yeniçeriler arasında dolaşan söylentiler üzerine defterdar İbrahim'in yerine Gücdehân Alî tâyîn edildi (18 Muharrem 1004 - 11 Eylül 1596).

Dedikoduların ciddî karışıklıklara dönüşmemesi için, Pâdişâh yeniçerilere, her seferin başlangıcında verilmesi mûtâd olduğu veçhile, biner akçe ihsan etti. Sokollu Hasan Paşa Segedin'de topları —Solnok'a gitmek üzere Teis nehri üzerinde gemilere koydu; Solnok'dan kızaklarla Eğri üzerine çekti. Mühimmatın bir kısmı katır arkasında götürüldü; bir kısmı askere dağıtılıp hedef yerine vardıklarında teslim ettiler. Ordu Sol-nok'tan hareketinden üç gün sonra, güzel Erlau (Eğri) sahrası üzerine çadır kurdu (21 Eylül - 22 Muharrem)

Eğri Fethi

Ömer'in «Kendinden evvel vaad gönder»⁴⁷⁴ sözüne uygun olarak, Sultân Mehmed Eğri muhafızlarına yazdığı bir mektupta kendilerini İslâm'ı kabul etmeğe çağırdı ve kaleyi teslim etmek istedikleri takdirde serbestçe çekilip gitmelerine müsâade edeceğini «Bindiğim at, kuşandığım kılıç için» tabiriyle emniyet ve taahhüd altına almaktaydı; bu tâbir ise şimdiki kadar hiçbir zaman kullanılmamıştı⁴⁷⁵. Bu müzâkereler bir netice sağlamadığından, Pâdişâh, ateşe başlanılmasını emretti. Yedi gün sonra düşman askeri şehri yaktılar ve terkedip kaleye çekildiler. Vilhelm Dö Treçka teşvikleri ve mukaavemetine rağmen, «Valon»lar kaleyi tes-lîm ettiler. Zabıtlar rehin olarak Osmanlı ordusuna gönderilerek, Karaman beğlerbeği Mehmed Paşa'nın çadırı kendilerine ikaametgâh olarak gösterildi.

Umanından 110 kadırğa ile çıkmı« bulunan Halil Paça İle kanstırmamahdır. Hacı Kalfa, T*k-rt 522 ErfarttLfilhar, a. 46.

⁴⁷⁴ «Kendin gitmeden önce tabvif et» (Mütercim)

⁴⁷⁵ Naimâ'ya nazaran (s. 149), mektubun meali şudur: «Eğri içindeki beğler ve şâir ahâli, biliniz ki niyyetlm Eğri fethidür; evvelâ, sizi İslâm'a da'vet ideriz; müslüman olmazsanız kal'ayı bırakup memleketimize gidiniz. Her İkisini yapmayup muharebe idecek olursanız Allah ve ResÛlullah hakkı için sizi katliâm İde rem. > (Mütercim).

Pâdişâh'ın yeminine muhalif olarak muhafızlardan 4.500 kişiyi —Hatvan katliâmına mukabil— yeniçeriler kılıçtan geçirdiler. Valonlar Hatvan'da ele geçirdikleri Türkler'in derilerini yüzerek organlarını parça parça etmişlerdi; yaptıkları vahgîyâne muameleye onlar da uğradılar: Azalan kesildi, diri diri derileri yüzüldü. Osmanlı müverrihleri, Eğri-ler'in Türkler'e teslim oldukları takdirde başına büyük felâket geleceğini haber vermekte olan bir şarkı nakaratının hükmünün zuhur etmiş olduğunu söylerler⁴⁷⁶. Defterdarın çadırında idamdan kurtulmuş olan on zâ

— «Bir Osmanlı Pâdişâhının sebepsiz yere düşmandan yüz çevirdiği işitilmiş şey değildir.» dedi.

Bâzıları askerî harekâtın idâresinin Sokollu Hasan Paşa'ya verilmesi fikrini ileri sürünce, Sa'deddîn şu cevâbı verdi:

— «Bu iş, paşaların istihdam olunacağı umurdan değildir, bu türlü ahvâlde Pâdişâh'ın huzuru mutlaka lâzımdır.»

Reis efendi, düşmanın durumunu keşfetmek ve esîr tutup getirmek üzere, "Tatar Hânı Fetih Giray Hân'a, derhâl bir mektup yazmakla görevlendirildi. Sa'deddîn Eğri muhafızı Mehmed Paşa'ya bir tezkire gönderdi ki, bunda şöyle yazılıydı:

— «Her ne kadar Anadolu askeri Eğri muhafzasına tâyin olunmuş ise de, vukua gelecek muharebede sağ kolu teşkil etmesi gerekir.»⁴⁷⁷

Dellâllar ertesi günü cihâd vukua geleceğini ilân ettiler. Ertesi sabah Mehmed Paşa, Pâdişâh'la birlikte şehirden çıktı. Yine o gün öğleden sonra Sultân Mehmed, sadrâzama şu mealde bir tezkire gönderdi:

— «Benüm Lalam, seni burada serdâr bırakarak benüm İstanbul'a gitmemde ne mahzur vardır?»

Sadrâzam, reis efendiye hemen bir cevap söyleyip yazdırdı, bunda Pâdişâh'ı niyetinden vazgeçirmek için, ikna etmeğe çalışıyordu. Pâdişâh ikisini de huzuruna çağırdı. İbrâhîm Paşa, böyle bir niyetin muhtemel neticelerinden korktuğu halde, Pâdişâh huzuruna kabulünü beklemek üzere çadırın ön tarafında ak-ağalar ağası Gazanfer Ağa ile konuşmakta iken, Fetih Giray tarafından gönderilmiş 63 esirin çıkageldiği görüldü. Arşidük ile

⁴⁷⁶ Peçevl. Nalmâ, şu nakaratı yazar:

«Yokdür sizlinle viremüz, Egrell, gidi Egrelî!»

(Hammer bu nakarattaki «gidi» kelimesini doğru yazmış olmakla beraber «kedi» diye tercüme etmiştir, garlb bir hatadır. Bu bahsi Nalmâ da Pe-çevl'den almış olacaktır. Peçevl'nin buna dftlr ifâdesinin özeti sudur: «Egri'den çıkanları yeniçeriler kırdılar, zâbtll«ln meni fayda vermedi, ser-hadler de eskiden beri söylenen bir varMgı -ki bendi «Yokdflr slzünle

⁴⁷⁷ Naîmâ, «UsÛM kadime mucibince» diyor. Lakin bu usûl Avrupa tarafındaki muharebelerde Anadolu askerinin sol cenahda bulunması seklindedir.

Transilvanya prensinin birleşik kuvvetleri hakkında istenilen malûmat alındıktan sonra, esirler katledildiler.

24 Ekim 1596'da, Sokollu Hasan, Sinan, son olarak îdâm edilen sadrâzamın oğlu Ferhâd Paşa'lar, sadrâzam kethüdası Keresteş sahrasını (Haçova sahrası) kat'eden bataklığın girişlerini tutmak üzere Şvarven-berg ve Töfenbah ile muharebe ettiler. Her iki taraftan maktul olan birkaç yüz kişi içerisinde Ditmar Dö KÖnigsberg, Bavyeralı Fronsberg gibi mümtaz zabitler vardır.

26 Ekim 1596 ⁴⁷⁸da, iki ordu karşı karşıya bulunuyorlardı: Pâdişâh, Livây-ı Saadet ile askerin ortasındaydı. Arkasında altı bölük halkı, sağında vezirler, solunda Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle —meşveret meclisinde olduğu kadar fiiliyatça da faydalı olan— Sa'deddîn bulunuyorlardı. Ordunun cebhesinde mûtâd olduğu üzere zincirlerle birbirine bağlı bulunan toplar müdhiş bir müdâfaa hattı teşkil ediyordu. Arka tarafta eşyalar bulunuyordu ve muhafazası müteferrikalara bırakılmış idi. Sağ cenah Anadolu, Karaman, Haleb, Mar'aş beğlerbeğleri; sol cenah Rumeli ve Tamışvar beğlerbeğleri kumandasında idi. Diyârbekir beğlerbeği, vezir Cığala-zâde'nin nezâreti altında pişdarı sevk ediyordu. Bir bataklığın geçit yerine yakın bir kilise yeniçeriler tarafından zabte-dilerek, içine birkaç top konuldu. Öğleye doğru Macarlar ve Almanlar, orduda Pâdişâh'ın bulunduğu cihete taarruz ederek kargaşalık verdiler; Pâdişâh tehlike yakınlaştığı sırada, eşyanın arkasında müteferrika ağası Yûnus Beğ'in çadırına çekildi ⁴⁷⁹. Muharebe Macarlar ve Almanlar tarafından kazanılmış, 109 top ellerine geçmiş, artık o günün cengi bitti sayılacak dereceye gelmiş iken, neferlerin hırsı bu (Hıristiyanlar için) şerefli neticeyi berbâd etti. Arşidük yağmayı önlemiş ise de, faydası olmadı; asker, Maksimilyen'in emirlerine rağmen Pâdişâh'ın çadırları üzerine atıldılar. Hizmetçiler, aşçılar, sakalar, deveciler, bütün saray hademesi, — başka silâhları olmadığı için— değnek, kepçe, balta, bıçak, şiş, kazık ile savunmada bulundular.

Bu tehlike esnasında —ki Kur'ân(-ı Kerîm)'in beyânı veçhile «yürekler boğazlara çıkmıştır» ⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Macar ve Osmanlı müverrihleri 5 Rebî'ül-evvel (26 Ekim) târihinde müttefiktirler. Târihteki bu uyuşma —ki Müslüman ve Hıristiyan müverrihlerinin mukabelesiyle ekseriya görülür— «San'at Târihi Tedkikleri» 16 Temmuz 1622 târihinin yanlış olduğunda ve De Guignes'in 15 Temmuz târihim koymakla yanlış bulunduğu şüphe yoktur.

⁴⁷⁹ Naîmâ, Hasan Beğ-zâde, Pecevî. Sultân Mehmed, ne Istoanfi'nin dediği gibi Solnok'a, ne de Janson'un zannettiği gibi Bgri'ye kaçmış değildir.

⁴⁸⁰ Bülğatü'l-kulûbri-hanaclı.

- Hoca Sa'deddîn, Pâdişâh'a hekîmâne nasihat vererek:
- «Nusret sabır iledir; kolaylık güçlüğü tâkîb eder»⁴⁸¹ dedi.

III. Mehmed, Osmanlı Pâdişâhları hazînesinin en kıymetli yadigârı olan Hırka-i Peygamberî'yi üzerine alarak Livây-ı Saadet yanında sebat ile durdu. Macarlar ve Almanlar, yağmadan başka bir şey düşünmediklerinden ve Osmanlı sandıkları üzerine haçlı bayrakları dikerek, sandıkların etrafında muzafferâne raksetmekte buldukları halde⁴⁸², Cıgala bu karışıklıktan istifâde ederek, gizlenmiş olduğu pusudan pişdar süvarileriyle çıktı, düşmanın arkasından büyük bir şiddetle hücum etti. Askerlerine, muharebeler kazandıran savlet ve harareti telkin ederek çengin seyrini tersine çevirdi ve yirmi dakikadan az bir zaman içinde —Osr manii ordusunun sağ cenahını bozmuş olan— 20.000 süvariye, bataklıklara sokarak mahv etti. Hıristiyan ordusuna dehşetli bir korku yayılarak, bir an içinde umûmî hezimet oldu. Bataklıklar içinde, yâhud her taraftan firarileri tâkîb eden Tatarlar'ın kılıçları altında 50.000'den fazlası telef oldu. Altın olarak 10.000 duka ve Alman toplarının en güzellerinden 95'i Osmanlılar'ın eline düştü. Osmanlı müverrihlerinin Mohaç ve Çaldıran muzafferiyetlerine kıyâs ettikleri bu parlak zafer —cesareti ve belâga-tıyla Pâdişâhı harb meydânında alıkoymuş bulunan— Sa'deddîn'in himmetiyle kazanılmıştır⁴⁸³.

O günün şerefi ikinci derecede Cıgala-zâde'ye âit idi ki, akşam otağ-ı hümâyûna girdiği zaman III. Mehmed tarafından «sadrâzam» sıfatıyla iltifata nail olmuştur. Paşa'nın bu mazhariyeti, dostları olan Sa'deddîn Efendi ve Gazanfer Ağa'nın ısrarlarına dayanmaktaydı. Bu sırada sadrâzam îbrâhîm Paşa, firarilerin takibiyle meşgul idi. Ertesi sabah, otağ-ı hümâyûnda geçen ahvâlden habersiz, sadârete âit vazifeleri her zaman olduğu gibi îfâ etti, mühür-i hümâyûn da geri alınmamıştı. Sa'deddîn bundan dolayı —bu hususta tamâmiyle Hoca'nın fikrinde olan— kapı-ağası Gazanfer Ağa'ya şaşkınlığını beyân etmekten kendini alamadı. Lâkin Pâdişâh'm îbrâhîm Paşa'yı tercîh etmekte oluşundan dolayı hiçbir zât-ı

⁴⁸¹ Hadis-1 şerif, rae&il: «Nusret sabır ile, genişlik darlık ile beraberdir; şübhesiz ki, kolaylık güçlük ile birlikte bulunur.» Mütercim.

⁴⁸² Natma ve Fez'ke'de Hacı Kalfa bu muharebeyi büsbütün başka şekilde naklederler. Hacı Kalfa'ya göre Keresteş muharebesi İki gün sürmüştür; Nalmâ'ya göre, Macarlar'U) galebesi öğleden sonra, hezimetleri yine o gün akşam vukua gelmiştir

⁴⁸³ Peçevî ve ondan naklen Naîmâ, harb meydânında Pâdişâh ile Hoca'yı tasvir «den bir Alman basma resminin o zamanlarda mevcudiyetinden bahsederler. Hoca, Allah'dân mağfîret dilemek için elini göğe kaldırıyordu. Bu iki müverrih, bu münâsebetle, sayı üstünlüğüne mağrur olmanın ne kadar kötü bir şey olduğundan bahs ediyorlar. Çünkü, diyor Peçevî, Osmanlılar gibi Almanlar da ordularının büyüklüğüne güvenmiş ve güven her ikisini hem gaalib, hem mağlûb yapmıştır. Peçevî, Osmanlı ordusunun miktarını 100.000 olarak tâyin eder; muntazam askerler (kapıkulu) 50.000, gayri muntazam askerler (eyâlet askeri, Tatarlar) 50-£0 bin.

şahaneye fikir beyânına cesaret edemediler. Bunların görüşmelerinde hazır bulunan mîrâhor Mehmed Ağa, sırası düşerse Pâdişâh'a kendisinin söyleyeceğini ifâde etti. Gazanfer Ağa:

— «Bir münâsib zamanda, feth ettiğimiz ordugâhı gezmek için hangi ata binmek istediğini sor!» dedi.

Mîrâhor kaba bir adam olduğundan, Gazanfer'in tarif ettiği gibi söylemekten korkmadı. Sultân Mehmed, dünkü muzafferiyeti ve bunun kimin himmetiyle kazanılmış olduğunu ihtar eden bu sözün gizli sahibini anlayarak, biraz düşündükten sonra:

— «Kapıcılar kethüdası mühr-ü alıp Sinan'a (Cığala-zâde) götürsün!» dedi.

Kapıcılar kethüdası, Sultân Mehmed'in emrini yerine getirmek üzere giderken, orduya dönmekte olan ⁴⁸⁴ sadrâzama tesadüf etmiş ve azledildiğini tebliğ ederek çadırına kadar götürmüş, ve Sinan Paşa'ya vermek üzere orada mühr-i hümayûnu kendisinden almıştır ⁴⁸⁵.

Cağala-Zade'nin Tedbirsizlikleri

Cağala (Cığala)-zâde sadârete geçince, akıllıca olmayan, şiddetli ve zararlı bir takım tedbîrleri aldı. Memuriyetinin ilk üç gününde orduya resmî geçit yaptırdı. Timâr ve zeamet sahiplerinden, ulûfeli askerden 30.000 kişi hâzır bulunmadığından, bunların tahsisatlarını keserek kendilerine kaçak nâmı verdi ve para cezasına yahut îdâma mahkûm ederek bütün Osmanlı memleketlerinde kendilerini o sıfatla tâkîb etti. İçlerinden bâzılarının hemen başlarını kestirdi ki, Pâdişâhın muharebe esnasında çadırına gitmiş olduğu müteferrika Yûnus Ağa da bunların içindeydi. Müteferrika Câhî ve Halep valisi Sührâb gibi birtakımlarının da kadın urbasıyla orduda

⁴⁸⁴ İbrahim Paşa, düşmanın terkettiği mevkiileri kontrolden dönüyordu (Mütercim).

⁴⁸⁵ Hammer, Gazanfer Ağa'ya tevtiyeli bir söz söylemiş ise de, târihi hakikat böyle değildir. Sadâret mührünün, İbrahim Paşa'dan alınarak Sinan Paşa'ya verilmesi, bu hususta Sa'deddin Efendi ile Gazanfer Ağa'nın, Ahmed Ağa'nın, zat-î şahanenin konuşmaları hakkında -Hammer'ın ve Na-Imâ'ın da kaynakları olması lâzım gelen -Peçevl'nin İfadesinin Özü sudur: «Hoca Efendi ale's-seher Padişahın otağına geldi; mühr-i sadâretin henüz İbrahim Paşa'dan alınmamasının sebebini sordu. Gazanfer Ağa «Galiba saâdetlü pâdişâh o fermanına nadim olmusdur, eğlenür (yâni te-teddüd ediyor, duruyor) diye cevap verince, Hoca: «Ya bir adamı bu kadar asker içinde bed-nâm İtmeğe ihtiyaç ne idi? Ut& her dürlü fitne ve fesâd böyle televvünlerden çıkar» dedi. Gazanfer Atfa: «Ben bunu pâdişâha arz etmekden ihtiraz ederim*» deyince, btyflk mlrahor Ahmed Ağa: «Efendi lisanında söylemekte nehata v»r? fmdı b©n tabur seyri için hangi ata bineceklerini suâl edeceğim. Emrederseniz, ben söylerim» demeğe cür'et eder. Ondan sonra İçeri girip: «Hoca Efendi dışarıdadır; lâkin mühr-i sadâret henüz İbrahim Paşa'da olduğundan askerde bir Mi Ü kaal ihtimâli vardır» diyor.> sözlerini pâdişâha söyler; «Kapıcılar kethüdası varup İbrahim Paşa'dan alsın, ve götürüp Sinan Paşa'ya versin» diye ferman-ı hümayûn sâdır olur.» Peçevl, c. 2, s. 205 (Mütercim).

dolaştırılmasını emretti. Zannediyordu ki bu tedbirler, bozulması yüzünden az daha son muharebenin kaybedileceği, askerî intizamı geri getirecek!... Lâkin neticesi emeline muvafık çıkmadı. Cıgala-zâde'nin vakitsiz şiddeti, Devleti o hâle getirdi ki, mahvına ramak kaldı. Haklarında fevkalâde şiddet gösterilen adamlar Anadolu'ya geçtiler; birkaç sene sonra isyan bayrağı kaldırdılar. Macaristan'da Hiris-tiyanlar'm önünden kaçan bir takım kimseler, Müslüman kardeşlerine karşı me'yûsâne kendilerini savundular. Akıbetleri daha az teessüfe şâyân olmayan bir tedbir de, Kırım Hânı'nın azlidir. Çağala, Hân'ı, Eğri'ye bizzat gelmemiş ve yanına istenildiği kadar Tatar askeri koymaksızın kardeşi Fetih Giray'ı göndermiş olmakla itham ediyordu. Fetih Giray, Hân nasbedilerek, Âdil Giray dahî «nûreddîn»likte biraderi Baht Giray'a halef oldu.

Bu tedbirler, Kırım'da hemen bir isyan çıkmasına sebep oldu ⁴⁸⁶.

Sultân Mehmed, Solriok, Segedin, Petervaradin, Belgrad yoluyla İstanbul'a döndü. Harmanlı'ya vardığında henüz araba içinde iken Valide Sultanın mutemedi olan dilsiz Süleyman Ağa vâsıtasıyla bir mektup aldı ki, bunda Safiyye Sultân, kazanmış olduğu zaferden dolayı kendisini tebrik ediyor ve Çağala'nın sadrazamlığını takbih ediyordu. Pâdişâh arabadan iner inmez, mühür-i hümâyûnu Çağala'dan alıp İbrahim'e iade etmesini çavuşbaşı Kitabçı Ömer'e emretti. Sa'deddîn ile Gazanfer'in İbrahim'i azlettirmek için cür'etinden istifâde ettikleri baş-imrahor Ahmed azledildi ve Çağala-zâde Anadolu'da Akşehir'e sürüldü. Belgrad muhafızı So-ko]lu-zâde Hasan Paşa da yalnızca İbrahim'in azli sırasında hazır bulunmuş olduğu için memuriyetini kaybederek, yerine Satırcı Mehmed Paşa tâyin edildi. Bu son seferin ruhu olan Sa'deddîn, bundan siyâsî işlere, hattâ ulemâ tevcîhâtına karışmamak için emir aldı. Keresteş (Haçova) za-fer-nâmesini Çağala'nın medhiyle dolduran nişancı Lâm Alî Çelebi'nin yerine reîs Murâd Efendi geçti; onun yerine de tumturaklı ifadesiyle meşhur Okçu-zâde ⁴⁸⁷, tâyin edildi ⁴⁸⁸.

⁴⁸⁶ Nalına, s. 90. itaJnski'nin el yazılarında «Es-Seb'ü's-Seyy&r» varak: 76. Gazi Giray*ın cülusunda kalgay Alp Giray, Edirne'ye, nûreddîn Mübarek Giray Çerkezistan'a kaçmış olduklarından Fetih Giray kalgay. Baht Giray nûreddîn mevkiini işgal etmişlerdir.

⁴⁸⁷ Okçu-zade Mehmed Şâhi Efendi başka, babas: olan reis Okeuzâde başkadır. Mehmed Şah! Efendi, gayet muteber <bir inşâ ve bir hadls-ı erbain şerhi bırakmıştır. Beş defa nişancı olduktan sonra 1039 (1629)'da vefat etti. Resmî Efendi'nin Seftoetü'r-Rüesa'sıma bkz.

⁴⁸⁸ İstanbul'da kaymakam Hasan Paşa'ya gönderilen Keresteş (Haçova; Eğri) fetihnamesi Selânikî'de ve «Türkiye Yazışma-lamnda (c. 5) yazılıdır (İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi). Bunda bâzı Kur'ân âyetleri dercedildikten sonra Erlau (Eğri) kalesi şöyle tarif edilmiştir: «Bu bir kal'adur ki, hisâr-lan Demâvend, Kafkas, Elvend (Aurunt), Kaf dağlan kadar yüksek ve nâ-kaabil-i duhûldür; esâsı Kürre-i Arz'ın üzerinde bulunduğu öküzün ayakları kadar metündür; kuleleri Ak-Toros'un mızrağı gibidür; bunlar bıkır gibi el değmemişdür.» (Mütercim'in İlâvesi: Münşeât-

İbrâhîm, Sa'deddîn hakkında, hakaretlere ilâve olmak üzere, oğlunun Anadolu kazaskerliğinden çıkararak, yerine Hoca'nın alenî düşmanı olan sabık Mekke Kadısı Kuş Yahya'yı getirdi. Kuş Yahya ile Rumeli kazaskeri dâmâd efendi ve şâir-i âzam Bakî, rakîpleri Sa'deddîn'i payitahttan uzaklaştırmak üzere faaliyetlerini birleştirdiler. Bu hususta yeni reîs Ok-çu-zâde'nin kalemiyle Pâdişâh'a bir arıza yazdılar; bir taraftan da sadrâzam, o mealde tezkirelerle Valide Sultân'ın ve harem ağalarının yardımlarını sağlamaya çalışıyordu. Lâkin Hoca, aleyhinde tertîb olunan entrikalardan vaktiyle haberdâr olarak, bunları bozmağa muvaffak oldu. Sa'deddîn'in dostları, o kadar âlim ve o kadar fâzıl bir zâtı gücendirmenin münâsip olmayacağını hatırlatarak⁴⁸⁹ Sa'deddîn Efendi'nin bundan böyle devlet işlerine ve ulemâ terakkilerine müdâhale etmemesi hakkında çıkarılan irâdenin değiştirilmesine (yâni bu kadarla iktifa edilip, uzaklaştırılmasına müsâade edilmemesine) muvaffak oldular. Bu suretle devlet işleri ve ilmiye tarîkmdaki terakkiler sadrâzam ile müftînin inhisarına kaldı.

Sultan III. Mehmed'in İstanbul'a Girişi

Sultân Mehmed'in geldiği haberinin alınması üzerine, Valide Sultân, diğer harem sultanlarıyla birlikte Dâvud Paşa Sarayı'na giderek oğlunu bekledi. Kaymakam paşa, Bağdâd ve Tebriz vâîleri olup o sırada İstanbul'da bulunan Hızır ve Mahmud Paşalarda birlikte Pâdişâh'ın elini Öpmek üzere Çekmece'ye kadar gitti. Çekmece, kadîm «Atiras» yahud Re-gium»dur. Pâdişâh geceyi Dâvud-Paşa'da geçirerek ertesi gün İstanbul'a dâhil oldu⁴⁹⁰.

Vezirler, ulemâ —önlerinde kaymakam paşa ve müftî bulunduğu halde— Dâvudpaşa sahrasında saf hâlinde dizilerek, Pâdişâh'ı tebrik ile alay teşkil ettiler. Sultân Mehmed'in geçeceği sokakların hepsine kıymetli kumaşlar, rengârenk çuhalar serilmişti. Yahûdî ve Frenk tacirleri yerlere serdikleri, duvarlara mihladıkları kumaşların nefâsetiyle Osmanlılar*ı geride

i Feridun'daki Eğri Fetihnamesinde: «Kal'a-i mezbûreye gelindükde evvelâ mesâfe-i baî-dede hemçü-yı kûh-i Demâvend ve misâl-i cibâl-i Elburz ve Elvend bir kal'a-i bi-misl ü mânend müşahede olunup ba'de-hu yakîn vanldukda kûh-ı Kâf gibi bir hısn-ı hasîn ve bir kal'a-i metin görindi ki kılâl ve bürüci felekül-bürüca hemser ve biinyân-i mersûsı taht-ı ferşde sevr ü mâhiye bir ser ü pây-e esâs-ı humâsî ser-i simek ve fark-ı kule-i bâlâsı bir ebr-i simâh-felek olup (1) ankay-ı Kaf-ı rif at yanından geçse heybetinden kanadın bükürdi ve hümây-ı evc-i izzet üzerinden pervâz itse dehşetinden bâl ü berin dökerdi» ibaresi görülür; İlk fıkralar Hammer'in tercümesine muvafık ise de, sonu başka olduğu gibi, Feridun'daki fetihname (bu târihin metnine aykırı olarak) Cağaloğlu'nun ismini ihtiva etmediğinden, iki fetihnamenin farklı olması gerekir.)

⁴⁸⁹ Sa'deddîn 943 (1536)'da doğduğundan o zaman altmış yaşında İdi.

⁴⁹⁰ Nalına, Padişah'ın İstanbul'a varışım <J Gumâde'l-ula 1005 olarak gösterir. Mütercim.

bıraktılar ⁴⁹¹. Camilerin ve diğer vakıflar idarelerinin yollara koydukları buhurdanlar güzel kokular neşreliyordu. Sultânların yaptırdıkları büyük camilerin mütevellileri üçer öküz, onar koyun; diğer cami mütevellileri birer öküz, beşer koyun kurbân ettiler. İmamlar, şeyhler, müezzinler, dervişler her tarafta şevke gelmişlerdi. Bu merasimde muhtelif esnaf ikibinden, ve tersane amelesi dörtbinden ziyâde idi. trân elçisi olan Erdebil Hânı Zülfekar, bütün maiyyetiyle, Fâtih Camii civarındaki sarayının önünde bulunuyordu. Özbek Tatarları usûlü üzere eyerlenmiş yedi at yedekte tutuluyordu. Bunlar yerlerinde duranuyarak gemlerini kemirmekte ve gümüş takımlarından sesler çıkarmaktaydılar. Kaymakamın tuğları arasında, mukaddes gaalibiyetin kefilisi olan Peygamberdin sancağı dalgalanıyordu. Pâdişâh Yeni-Saray'a vardığında Osmanlı dîvân şâirlerinin en büyüğü olan Bakî, bu uğurlu ve mübarek dönüşden dolayı yazmış olduğu kasideyi takdîm etti. Yedi gün umûmî şenlikler Osmanlı ordusunun muzafferiyetini teşhîr ettiler.

İran Ve Avrupa Elçileri

Cülusundan dolayı Sultân Mehmed'i tebrîk ve İran Şâhı'nın Özbek Hânı'na muzafferiyetini tebliğ için iki hafta önce (29 Kasım 1596) gelmiş olan ⁴⁹² Acem elçisi, ipekli ve çizgili bir kumaştan yapılmış ve elmaslarla, kuş tüyleriyle süslenmiş olup Acem hükümdarlarının resmî günlerdeki serpuşlarına benzeyen gayet dar bir kavuk ile önceki elçilerden ayrılıyordu. Bir hademesi önünde böyle bir kavuk götürüyordu. Sultân Mehmed'in vusulünden az bir zaman sonra, sadrâzamın nezdine kabul olunarak, İbrâhîm Paşa:

— «Şâh Abbâs da ceddî Şâh Tahmâsb gibi ulûma mühibb midir?» diye sordu.

Sefirin «Evet» cevâbını vermesi üzerine sadrâzam:

— «Başlıca hangi ilimle meşguldür?» suâlini sordu.

Zülfekaar; «Fıkıh'la» cevâbını verdi; sadrâzam bunun üzerine:

— «Fihakika devletlerin en sağlam temeli adalettir» dedi

İran sarayı, elçi ve maiyyeti seçimi bakımından, memleketin medeniyeti hakkında ecnebilere yüksek bir fikre sahip adamlar gönderilmesini tavsiye eden millî izzet-i nefis kaaidesiyle istişare etmişti. Bu siyâset

⁴⁹¹ O zamanın reklâmcılığı böyle olurmuş. (Mütercim)

⁴⁹² 22 Kasım: «İran elçisi maiyyetinde birçok erbâb-i necabet olduğa halde ihûramkarane İstikbal olunarak İstanbul'a vâsıl oldu». Venedik Mîtinasebetleri Hülsası, 1596.

gereğince, Zülfekaar'm muhafızları bile san'at ve ilimden büsbütün habersiz değildiler. Karamanlı aşiretinden bir Türkmen olan elçi ise, ağırbaşlı ve sakin tabiatlıydı. Zülfekaar, maiyyetinden elli kişi ile vezirlerden sonra Pâdişâh'm huzuruna kabul olundu. İti'mâdnâmesini yedi vezirden en nihayette bulunan zâta, o da üst taraf mdakine vererek ⁴⁹³, bu suretle i'timâdnâme elden ele gezerek vezîr-i azama geldi ki, o da tahtın yanında ayak üzerinde duruyordu. Elçi Pâdişâh'm elbisesinin eteğini öptü ve zât-ı şahaneye hitaben tebrik ve övgü mâhiyyetinde birkaç söz söyledi. Pâdişâh birşey söylemedi ve sâdece kabul ettiğini belirten işaretler yaptı. Sultân Mehmed, Şâh'a cevâp-nâmesinde Haydar Mîrzâ'nın vefatından dolayı teessüfünü ve Keresteş (Haçova) muhrebisinin şanlı neticesini, Eğ-ri'nin fethini bildirdi.

Yine, cûlus tebriki ile beraber altın ve gümüş evânî takdim etmek üzere Fâs Sultânı İstanbul'a fevkalâde elçi göndermişti. Veniero'ya halef olan Venedik balyosu Kapello da son seferin zaferle neticelenmesinden dolayı İstanbul'a Venedik'ten hediyeler, tebrikler getirdi. Kapello huzûr-ı şahaneye kabul edildiği zaman eski bir âdet mucibince vezîr ve kazaskerler balyosa ihtirâmen ayağa kalktılar; yalnız Sa'deddîn'in hasmı olan kazasker Yahya Efendi ayağa kalkmadı. Selânikî'nin rivayetine göre tercümandan müstağni olacak kadar Türkçe bilen Fransız elçisi ⁴⁹⁴ Keres-teç muharebesinden dolayı Pâdişâh'ı tebrik ederek, hediyeler sundu ve İspanyollara karşı Endelüs Arablan'na yardım için Osmanlı donanmasının Fransa donanmasıyla birleşmesini teklif etti (Aralık 1596 ortası). Mekke Şerifi, Kâbe-i Mükerrreme ve Ravza-i Münevvere örtülerini göndererek Halîfelerin ve Selçuk hükümdarlarının cûluslarında kendilerine bu eşyadan hediye etmek hakkında, seleflerinden intikal etmiş oldukları eski usûlü yeniledi. Vezirler ve âlimler mukaddes eşyaların yüklenmiş olduğu deveyi karşılamağa çıkararak, Eyüp Câmii'nden sarây-ı hümayûna getirdiler. Orada husûsî bir merasimle sadrâzam tarafından tesellüm olundu. Davul ve trampete sadâlarıyla zafer alayıyla şehre dâhil olan mukaddes örtüleri görünce emir ve dervişlerde hâsıl olan şevk ve heyecan seyircilere o kadar te'sîr etti ki, birçok Yahudi ve Hıristiyan parmaklarını havaya kaldırarak İslâm'ı kabul ettiler. Eskiden Mısır defterdarı ve şimdi vâlîsi bulunan Şerif

⁴⁹³ 1) Vezîr-i âzam İbrâhîm, 2) Cerrah Mehmed, 3) Kapdân Halil Paşa, 4) Kaymakam (-ı sabık) Hasan Paşa, 5) Tebriz vâlîsi vezîr Mahmûd Pa-şa, 6) Bağdâd vâlîsi vezîr Hızır Paşa, 7) Belgrad muhafızı Saturcı (Sa-tırcı) Mehmed Paşa

⁴⁹⁴ Selânikî, bu elçiyi «Klasskl» diye isimlendirir. 9u halde Savarlo Lansko-me'den başka biri olmalıdır. (Lavale'nin Osmanlı Devleti Târlhi'ne nazaran, bu Türkçe bilen Fransız elçisi Mösyö DÖ Brev (de Brevee) olacaktır. Mütercim)

Mehmed Paşa, eski âdetlere bağlılığı sebebiyle mukaddes Örtülerin gönderilmesini hatırlamıştı.

Yine o zaman emirlerin ve şeriflerin seyyidliklerinin nişanesi olmak üzere serpuşlarının üzerinde taşıdıkları alâmet-i mahsusaya mukabil, yeşil renkte bir kavuk ihdas edilmiştir. Bu yeşil renk zamanımızda dahî sâ-dâttan kimselere mahsûstur.

Mehmed Paşa'nın maziye muhabbeti, askere verilen ulufeyi eski miktarına indirme arzusunda bulunmağa şevketti. Zamansız olan bu tedbirin yüzünden bir isyan çıktı. Paşa'nın hayâtını kaybetmesine ramak kaldı, tsyânın önü, zât-ı şahanenin askere mûtâd olduğu kadar tahsisatta bulunulmasını emreden irâdesinin ibraz edilmesiyle alınabildi. Lâkin Kırım'da, Cağala'nın Fetih Giray'ı hanlığa tâyin etmesi ve îbrâhîm Paşa'nın Gazı Giray'ı yerinde bırakmasıyla meydana gelen dahilî muharebeler kolayca bastınlamadı. İbrahim Paşa sadâret makamına geçer geçmez başmüteferrikayı iki hatt-ı hümayûn ile Kırım'a gönderdi ki* bu hatların biri hanlığın Fetih Giray'a ve diğeri Gâzî Giray'a verildiğine dâirdi. Bu memur, ahâlî kimi isterse, onu hanlığa oturtmağa memur idi. Hâlbuki memurun Gâzî Giray ile eskiden beri münâsebeti olduğundan, onun hanlığına dâir olan hattı ilân etti. Halk iki fırkaya ayrıldı: Biri Cağala tarafından teslim olunan berâta istinâd eden Fetih Giray fırkası; diğeri yerinde bırakıldığını bildiren hatt-ı hümayûna istinad eden Gâzî Giray fırkası. Kırım kadısı Abdurrahmân Efendi, Gâzî Giray'ın yerinde bırakılmasını bildiren hatt-ı hümayûnun târihi Fetih Giray'ın berâtının târihinden sonra olduğundan, bunun ötekini fesh etmesi tabîi olduğu cihetle, yalnız hattı muteber gördü. Kefe müftîsi Molla Azakî hat ile birlikte berât veyâhud ferman olmaması sebebiyle, hatt-ı hümayûnun sıhha-tından şübhelenererek, Pâdişâhsın resmî tuğrasına i'timâd olunup, yalnızca yazısına i'tibâr edilemeyeceğini söyledi. Bu hüküm üzerine, Fetih Giray, tarafdârlarının büyük kısmını kaybederek Gâzî Giray'a itaat arz edip sâdik kalacağına yemin etmek üzere, yeni hâna gitti. Biraderinin sarayından çıkarken birçok Tatar mirzaları üzerine hücum ettiler; bunlardan biri, başına bir topuz vurarak yere yatırdı ve diğerleri kılıçla hayâtına, son verdiler. Gâzî Giray'ın vahşîliği bununla kalmadı; Cengiz kanunu mucibince hükümete karşı cinayet işleyenlerin bütün aileleri halkı son ferdine kadar cezalandırılmak gerektiğinden Fetih Giray'ın memedeki çocukları bile Öldürüldü. Sadrâzam Cağala'nın tedbirinden çıkan netice, işte budur, İstanbul'dan gönderilen müteferrika —ki Handan Ağa'dır— dâhilî muharebenin Fetih Giray'ın ve evlâdlarının kanıyla bastırılmış olduğu

haberini getirdi ⁴⁹⁵.

1597 seferi esnasında Macaristan ne büyük ordular tarafından istilâ, ne de büyük müsademeler gördü. Pâdişâh, ordunun kumandanlığını vezîrlerin en genci olan Satırcı'ya verdi. Satırcı'nın şahsî serveti olmadığından sefer masrafları nâmıyle 10.000 duka aldı. 6.000 yeniçeriye kumanda etmekte olan kethüda Alî Ağa ile ordu defterdarlığına tâyîn edilen Ekmekçi-zâde Ahmed, Satırcı'nın maiyyetine verilmiş ve Ekmekçi-zâde'ye yüz milyon akçe verilmişti. 9 Haziran 1597 (23 Şevval 1005)'de, Satıra İstanbul'dan çıktı. Sadrâzam ve müftî, ilk merhaleye kadar teşyî ettiler. Üç ay sonra Satırcı'nın ordusu Sirmi sahrasına kondu. Anadolu beğlerbeği Belgrad'da Satırcı'ya iltihak etmiş olduğu gibi, Bosna vâlîsi Hafız Ahmed Paşa da Sirmi sahrasında birleşti. Kurtaran'da ⁴⁹⁶ Budin vâlîsi Mihaliç Ahmed ve Rumeli beğlerbeği Velî Paşalar iltihak ettiler. 24 Eylül (12 Safer)*de idi ki, Arşidük Maksimilyen'in Papa'yı (Papa kalesi) istilâsı, Sigismund Dö Herberştayn'ın İskalavonya'da Salatına'yı yakması, Raab'm (Yanık Kale) kanlı bir muhasarada birkaç bin kişi kaybetmesi, Tütis'in ⁴⁹⁷ hücumla alınması üzerine, ser-asker, atâletten faaliyete geçebildi. Bütün kuvvetiyle hareket ederek Tutis'i geri aldı ve sonra Vayçen'e yöneldi (10 Ekim - 28 Saf er). Satıra Transilvanya prensinin Tamışvar'ı muhafaza ettiğini yolda haber alarak henüz orduya ilti^ hak etmemiş olan Sivas, Rakka, Adana beğlerbeğlerinin Tamışvar'ın imdadına koşmalarını emretti. Kasım ayının birinde (21 Rebî'ül-evvel) Vayçen hisarı önüne geldi. Lâkin Koloniç, Nadasdi, Palfi tarafından hücumla uğrayarak, 3.000 zayıyla ric'at etti. Yeniçerilerin isyanı, serdârı düşmanla mütâreke müzâkeresine mecbur etti. Diyârbekir vâlîsi Murâd Faşa, Kadı-zâde Alî Paşa, Budin kadısı Hâbil Efendi Vayçen karşısındaki adada împarator'un memrulanyle görüşmelerde bulundularsa da neticesiz kaldı. Anadolu askeri memleketlerine döndü. Muntazam süvârîye (Sipâhîler'e) Fünfkirhen, Essek, Bac, Zumbor kışlak tâyîn edildi.

Bu sefer esnasında Çanad ile Arad Nagi-Lak kalelerini; Transilvanya Prensi Sigismund Fel-Lak, Marton ile Maroş nehri üzerindeki Süs- Kerek

⁴⁹⁵ Fetih Giray gayet güzel bir taze bahâdır, padişahlığa lâyıık yiglit iken Sinan Paşa'nın nâ-münâsib himmeti ile yârdan atılıp evlâd ü â'k&bi İle mahv oldu. Gazi Giray nanlıkda müstakil oldu. Çerkeş vilâyeti ortasında ferman İle binasına başladığı kaleyi bu sırada itmam eyledi. Handan Ağa, şfid-fcâm İstanbul'a «elerek arz-ı keyfiyyet eyledi. Pâdişâh bl-huzûr olduysa da maslahat-i vakte binâen ketm eyledi. CNalmâ'dan telhîs, c. 1, s. 177. Mütercim).

⁴⁹⁶ Nalmâ'da «Cankurtaran». Mütercim.

⁴⁹⁷ Bizim târihlerde «Tata* ki, Haramer yukarıda Dötl's sekinde dahi yasımtı. Mütercim.

kalelerini zabtetmiş idiler. Etiyen Yosika Tamışvar'ı muhasara ettiyse de alamadı.

Hasan Paşa'nın Sadâreti

Satıra, seferin başarısızlığını, orduya katılması bir mektupla kendisine ihtar edilmişken memleketinden çıkmamış olan Kırım Hânı'nın bulunmayışına atfetti. Satırcı'nın bu yolda ma'zeret ileri sürmesi —Gâzî Giray'ı hân yapmak için Fetih Giray'ın bütün ailesi halkıyla idamına sebep olmasından dolayı İbrahim Paşa'yı bir türlü affedememekte olan— Pâdişâh'ın öfkesini artırdı. Sultân Mehmed yeni bir sadrâzam seçmek için müftî Bostân-zâde ile istişare etti. Müftî, evvelâ İbrâhîm Paşa'dan yana olduysa da, Pâdişâh'm onu mutlaka azletmek niyetinde bulunduğunu görerek, sadâretin usûl gereğince vezir Cerrah Mehmed Paşa'ya verilmesi icabettiğini söyledi. Zât-ı şahane:

— «Vâkîâ öyledür; fakat re*yi, ehliyeti yokdur»

Diyerek yerine Hadım Hasan Paşa'yı tâyîn etti. Hasan Paşa, Mısır'daki kötülüklerinden dolayı Yedikule zindanına atılmış ve ancak para kuvvetiyle Valide Sultân'in teveccühünü kazanarak çıkabilmişti (3 Kasım 1597 - 23 Rebû'l-evvel 1006)⁴⁹⁸.

Pâdişâhın, vezirlerin en aşağı mertebesinde bulunan Hasan Paşa'y* bütün yanındakilere tercîli etmesi, ehliyetinden ziyâde, Valide Sultân'a takdim ettiği külliyetli meblâğ ile verdiği vaadlerden kaynaklanmıştır. Lâkin makamları en çok verene satarken sağlanan meblâğların Valide Sultân'a şit olduğunu söylemek hafifliğinde bulunması, hakkında felâkete sebep oldu. Kapi-ağası Gazanfer Ağa'nın mahvına çalışarak, Pâdi-şâh'a îdâmını arz etmek hususunda da ihtiyatsız davrandı. Sultân Meh-med, Hasan'ın teklifini reddetmekle beraber Vâlîde'sine de bildirdi. O da Gazanfer'e haber verdi. Gazanfer, intikam almak için, Hasan Paşa'nın Valide Sultân'ı, hükümet

⁴⁹⁸ «Pâdişâh mukaddema hân maddesi için İbrâhîm Paşa'ya muğber idi; bu defa Satırcı'ya asker gelmediği zamirae ve Valide Sultân tarafına tbrft-hlm Paşa'nın bezl-t emval ile tedbiri tetümme oldi. Bir gün ba'de'l-asr seyhu'l-Islâm Bostânzâde da'vet olundu. Pâdişâh, âgâz kelâm ile: «Sadâ-ret-l uzmâyı başkasına tevcih itmek İs terem; kim münâsibdür» didikde müfU «İbrahim Paşa kulunuzun mücib-i azl cürmü var mıdur?» diye sordı. Zftt-ı sâhâne «Cürmine nihayet yokdur; ez-cümle Gâzî Giray Hân'ı ibkaaya ayak basup Feth Giray gibi bir vücûdun ifnasına sebep oldığı cünn-i azim degül nüdür?» buyurdılar. Müftt: «Cerrah Mehmed Pasa vezlr-i sânidür; yol onun degül midür?» dldt Pâdişâh: «öyledür; amma tedbir ve tasarruü yokdur» buyurup Hadım Hasan Paşa'yı tercih ve İstanbul muhafazasında hüsn-1 tedbirini tasrih eyledi. Müftl efendi hünkârın meylini anlaması üzerine Hadım Hasan Paşa'yı pek çok sena etdi. 23 Rebl'ül-evvel'de mtthr İbrahim Paşa'dan alınup Hasan Pasa'ya verildi. İbrahim Paşa. Üsküdar'da Salacık kurbünde kl bağçesinde ikaamet etdi Hasan Pasa, Valide Sultân'a her hafta meballg-i azlrae ve hedfiyay-ı vîtfire hîdmet etmek çartıyla sadarete natı olmusldi.> Nalraa'dan, c. 1, s. 185. (Mütercim)

idaresinde almış yürümüş olan rüşvetçiliğin menbâi olmak üzere gösterdiğini ve irtikâblarıyla herkesi nâ-hoşnûd bıraktığını zât-ı şahaneye arzetti. Yeniçeri ağası Tırnakçı'yı da ihbarlarına şahid tuttu. Hadım Hasan Paşa ise Bostân-zâde'nin vefatında —Pâdişâh, hocası Sa'deddîn'i nasbetmek arzusunda bulunduğu halde— müf-tîliğe iki kazaskerden yâni şâir Bakî ile Karaçelebî-zâde (bu isimdeki müverrihin pederi)'nden birinin tâyinini teklif etmek hatâsında bulunmuştu. Sadrâzamın, iyi uyuşmadığı Sa'deddîn'in müftî olarak tâyin edilmesine karşı çıkmak için takdim ettiği üç arıza. Pâdişâh'ın hoşnûdsuzluğunu artırmaktan başka netice vermeyip ⁴⁹⁹, Hoca'nın memuriyetine mâni olmadı ⁵⁰⁰.

Yeni müftî, Gazanfer, yeniçeri ağası sadrâzamın azli için ittifak ettiler. Hasan'ın işlemiş olduğu irtikâbları ismetli isimleriyle örtmekte gösterdiği cüveti, Valide Sultân'a arz ederek, sadrâzam hakkında îdâm emri çıkarılmasına muvaffak oldular. Valide Sultân'm Üsküdar'daki câmiinin bütün vezirlerin huzûruyla ilk taşı atıldığı gün —ki 8 Nîsân 1598'dir— bostancı-başı vezîr-i azama azlini tebliğ etti ve kendisini Yedikule zindanına götürdü. Hasan Paşa altı gün sonra îdâm edilerek, inşâ ettirdiği medreseye defn edilmiştir ⁵⁰¹.«Yeniçeri ağası hazîne nâmına olmak üzere Hasan'm sarayım ve bütün servetini mühür altına aldı; lâkin maktul sadrâzamın hazinedarı bulabildiğini alarak kaçmış olduğundan, umulduğu kadar şey ele geçmedi. îbrâhîm paşa'nın üçüncü defa olarak ünîd ettiği mühür-i hümâyûn, Sa'deddîn'in te'sîriyle ikinci vezîr Cerrah Mehmed Paşa'ya verildi ve kendisine:

— «Eğer vazifeni yapmazsan parça parça edilirsin, rûz-ı mahşerde de bednam olursun» mealinde bir hatt-ı hümâyûî gönderildi.

⁴⁹⁹ «Hasan Paşa, menâsib taleblerine «Sizden aldığım parayı kime vîrrem, bilir misin üz ?> dldğinden ol «allyyetü'shânı» elslne-4 nâssa dūşürdğın-den başka bir cum'a günü Ayasofya'da seccade üzerinde bulman pâdişâha takarrüb ederek ba'zi makaasid isnâdiyle Gazanfer Aga'nin katlini ts-tlân Udi. Bu söz, Valide Sultân'dan Gazanfer'e İntikal İtmesiyle Gazanfer «Hasan Pasa aşkâre rüşvet alup beni Valide Sultân kısta kesmis-dür, dlyür; maksadı eşkiyây-ı avâmmı üzerinüze üşürüp sizi p&digahdan ayırmak ve kendisi müstakili olmakdur; bunun için evvel-emrde benim kanunu dökmek İstiyor ki, bum pâdişâha s öyleyle ek kimse bulunmasın.» dldi. Ve Tırnakçı Hasan Ağa'yı İshâd eyledi. Pâdişâh İnde't-tahklk, Ha- * san Paşa'nın erbâb-ı menasıba Valide Sultân ismini virdiğlnı anladı... Ha-san Pasa, mansıb-ı iftâyı şâir Baki Efendi İle Kara Çelebl-zâde'ye arz İtdi. Zât-ı şâhâne Hâce Sa'deddîn'e tevcihini ferman İtmiş İken Pasa mü-nâsib görmeyüp üç defa telhis gönderdi. Tekrar Sa'deddln için İrade-ı senlyye sudur İdlnce, onun hakkında «nâ-sezâ kelimat> yazdı; lâkin pâdişâh haceyi tâ'ylı eyledi; Sa'deddln, hem muallim-i sultani, hem müftl olmağla hâiz-i rlyaseteyn oldu.» Nalmâ'dan telhis, c. 1, s. 178. (Mütercim).'

⁵⁰⁰ «Il Cogia İnlmicslstmo di Asan creato Mu M, credesi ehe ©gli sla stato prlndpal Instrumento della oppressione di Asan> Venedik Münasebetleri Hülâsası; Hasan Beg-zfide, v: 83.

⁵⁰¹ Feslefee. Nalmâ, a. 98. Peçevt, varak: 237. «Asanbassa deposto İmprovisa ment e condotto in prigione aile 7 torri. cousa la tranca sua natura, e aver celato al Signor Ji avlsl d'Ongherla> Venodtk MOPase&Hlerİ Hülâsası, Nîsân 1598.

Yanık'ın Düşmesi

Şvarzenberg ile Falfi 1598 seferini Raab (Yanık)'in ele geçirilmesiyle açtılar. Bu şehrin zahiresi Fünfkirhen'den gelirdi. Her sene oradan iki-üçyüz öküz arabası erzak gönderirlerdi. Bu kafileler ekseriyetle düşman eline düştüğünden, Fünfkirhen taraflarından iki üç bin çift Öküz zâyî olmuş ve Hıristiyan kadınları araba çekmeğe mecbur kalmışlardı. Kaledeki yeniçerilerin kumandanının sefahate düşkün olmasından dolayı, askerinin intizâmı bozulduğundan, Yanık muhafızlarını teşkil eden ikibin cebeci, ikibin yeniçeri devşirmesinden ekserisi Fünfkirhen'de, Kopani'de, Ustoni-Belgrad'da evlenmişlerdi; bundan dolayı kale ekseriya müdafaasız kalırdı. Şvarzenberg ile Falfi, sırası geleceğini hesâb edip, Türkçe'yi çok iyi konuşan Husar süvarileriyle birlikte geceleyin kaleye yaklaşarak «Zahire arabaları geldi» diye haber verdiler; yeniçeri karakol neferlerinden sarhoş olmayan, bir kişiden ibaretti. Ona da, kendilerinin, pek yakından tâkîb etmekte olan Hıristiyanlar'ın elinden güçlkle kurtula-bildiklerini ve hemen kapının açılmasını söylediler. Bu konuşma sırasında kapı altına konulmuş olan bir fişenk kapıyı havaya uçurarak Almanlarla Macarlar'a geniş bir gedip açtığından, bunlar sür'atle içeri girdi-lei. Ağızdan ağıza intikal ederek zamanımıza kadar muhafaza olup gelen bir rivayete göre, kalenin üzerinde bulunan «demir horoz» •» zaman ötmüş ve «Su Kapısı» denilen kapının yanındaki çanlar kendi kendilerine çalınmağa başlamışlardır (29 Mart 1598). Yanık Kale paşası, iki elinde birer kılıç, parça parça edilinceye kadar kahramanca mukaaver met etti. Nihayet başı bir mızrağın ucuna geçirilerek Macar Burcu üae-rine konuldu. Helinberg Burcu'ndaki barut mahzenlerine sığınmış olan 300 Türk, burç üzerinde bulunan aynı miktarda düşman ile beraber kendilerini uçurdular. Yeniçeri ağası büsbütün sarhoş bir halde tutularak, üzerinde 25.000 duka bulunmuş olduğundan, Falfi, ağanın başını kestii> meden evvel, Kostantiniyye Fâtihi'nin Grandük Notaras'a dediği gibi:

— «Niçin bu parayı kalenin müdâfaasına sarf etmedin?» demiş olduğu rivayet olunur. Muhafızlardan dört beş kişi kurtulup Budin'e kaçmağa muvaffak oldu. Kale paşası —Belgrad'daki kışlasında sükûn içinde oturmakta olan— Satırcı'ya, düşmanın istilâsını bildirdi.

Serasker, ancak 18 Haziran 1598 (14 Zilka'de 1006) târihindeydi ki, İstanbul'dan imdâd aldıktan sonra Belgrad'dan çıktı. Çalık Burun'un alt

tarafında Tuna üzerine onsekiz günde bir köprü yaptırıp, ondan sonra Pancuh (Pancve?) sahrasına ordu kurdu. Sokollu Mehmed Paşa'nın vakıflarından olan Beçkerek'de 45 gün Kırım Hâm'nın gelmesini bekledi. Gâzî Giray nihayet Ağustos sonunda (27 Muharrem 1007) Osmanlı ordugâhına gelerek büyük bir saygıyla kabul edildi. Lippa, Logos, Şebeş yolu mu, yoksa Grosvaradin yolu mu ⁵⁰² tutulacağını belirlemek için müzâkere olunarak, ikinci yol seçildi. Maroş ⁵⁰³ üzerindeki Çanad kalesi birkaç top atıldıktan sonra teslim olarak, muhafızlardan 150 kişinin serdârın çadırı önünde başı kesildi. Bundan sonra ordu Maroş'u geçerek Ekim (29 Safer) başlarında Grosvaradin'i muhasara etti. Kale yedi gün Türkler1-in lâğımlarına, hücumlarına mukaavemet etti. Tutis, Papa, Vesprim îm-parator askerinin eline düştüğü, Hafız Ahmed Paşa'nın Niğbolu'da Mi-hâl Voyvoda'nın ansızın hücumuna uğrayıp mağlûb olduğu, Budin'in muhasarada ve pek büyük muhatarada bulunduğu haberi üzerine, serasker yürüyüş emri vererek Solnok'a yöneldi. Sonbahar yağmurlarıyla kabarmış olan ırmaklar, köprü inşâasına memur Tamışvar paşasının ihmâli ordunun ilerlemesine bin türlü engeller çıkardı ⁵⁰⁴. Irmaklar sallarla geçilmeğe, toplar su mecralarında bile sürüklenip iperle çekilmeğe mecburiyet hâsıl oldu. Birkaç yüz kişi bataklıklarda telef oldu. Diyârbekir vâfisi Koca Murâd Paşa, Haleb vâfisi Mahmûd Paşa, neferlere Örnek olmak ve onları şevke getirmek için bizzat top arabalarına girdiler. Bu suretle, Varat'tan Gyula (Güle)'ye normal zamanda üç günde kat' edilen yol türlü müşkilâtla oniki merhalede alındı, Ordu bir gün Solnok'ta kaldı; kıtlık o raddedeydi ki, bir ekmek bir dukaya satılırdı. Teis üzerinde hiçbir zahire gemisi görülmediğinden yeniçeriler isyan ederek, serdârın çadırının iperini kestiler, kendisini de değneklerle döğdüler. Zabitleri müdâhale etmemiş olsaydı parça parça edeceklerdi: Defterdar Ekmekçi-zâde'nin de cadın yağma edildi. Bu isyan, serdârı, Budin yolunu terke-derek Segedin yolunu tutmağa mecbur etti: Tatar Hânı'na Zombor ve Segedin'i kışlak tâyîn ettikten sonra kendisi, hayli hasta olmakla beraber, Belgrad'a kadar yoluna devam etti.

⁵⁰² Bizim târihlerde Upve, Logos, gebeş, Varat (Grossaradln (Mütercim).

⁵⁰³ Bizim târihlerde Moros, Çenad (Mütercim).

⁵⁰⁴ Hasan Beğ-zâde, varak: 86. Naimâ, s. 104. Bu seferde bulunmuş olan Pe-çevl, bu bataklıklardaki kadar meşakkatî hiçbir yerde görmediğini yazar. Siget'de medfün Ali Dede ve Satırcı'nın hodbinliği hakkında dikkate değer malûmat verir. Pecevl bir gün Ali Dede ile yanyana giderken, Satırcı'nın niçin hiçbir teşebbüste muvaffak olamadığını sorar; Ali Dede: «Bu adamda hodbinlik, hodfürüşluk, hod-re'ylik, hod-pesendlik müctemi' dir. Bunlardan yalnız birine mübtela olan muvaffak olamaz. > cevâbını verir.

Budin'in Macarlarca Muhasara Edilmesi

Macarlar'la Osmanlılar Budin ve Varat muhasaralarına hemen aynı zamanda başlamış ve aynı zamanda vazgeçmiş idiler. Macarlar, Budin'-den çekildikleri zaman, nehir kenarına tesadüf eden kısmını ellerine geçirmiş, Gerhard Tepesi'ni zabtetmiş, şehrin yukarı kısmının duvarları lâğımlardan pek zedelenmiş, Türkler birçok yaralı ve maktul vermiş idiler. Mevkiin imdadına koşup gelmiş olan Istolni-Belgrad paşası Semen-dire beği ile Mar'aş beğlerbeğileri Sinan Paşa maktuller arasındaydı. Bunlardan Sinan'ın memuriyeti Budin beğlerbeği Ahmed Paşa'ya verilmiş ve Tamışvar beğlerbeği de Ahmed Paşa'ya halef olmuştur. Semendire beği Mehmed, Bosna beğlerbeği Tiryakı Hasan Paşa yaralılar arasında bulunuyorlardı. Macarlar'ın Budin'i muhasara ettikleri sırada vâlî bulunan Mihaliçli Ahmed müdâfaada bulunmamağa karar vermişse de îran muharebelerinde imtiyazlı bir durum kazanan Kulaksız Osman vaktinde yetişerek, Mihaliç Ahmed'i hemen kaçıp gitmekten vazgeçirmiş ve bir yere yerleştirdiği batarya ile düşmanı mevkiinden çıkarmıştır. Bir taraftan da mevsim müsâid olmadığından —Satırcı'nın Varat muhasarasını kaldırdığı gibi— Arşidük Matyas da Budin muhasarasını bıraktı.

Varat'm muhasarası esnasında Eflâk Voyvodası Mihal, tekrar Dev-let'e itaat etmiş görünerek Hafız Ahmed Paşa'yı Niğbolu'da bir tuzağa çekmişti. Mjhal'ın adamı Dimo, Hafız Paşan'm ordusunda gûyâ efendisinin itaati hakkında müzâkerede bulunurken, 20.000 Eflâklı, kendilerinin sayıca altıda biri kadar olan Türkler'in üzerine hücum edip bîr kısmını öldürdüler ve bir kısmını perişan ettiler. Hafız Paşa Tırnova'ya kaçabildi. Mihâl, askerine eğlence olması için, paşa urbası ve başına kavuk giydirmiş olduğu bir koca karıyı orduda gezdirdi; bu ince tuhafılık Eflâklı-lar arasında büyük bir netice verdi: Hafız yeni kuvvetlerle dönerek, Niğ-bolu istihkâmlarını yemledi ve Hezargrad'da kışladı. Payitahttan hududun müdâfaasına gönderilen dördüncü vezîr Mahmûd Paşa'mn Edirne'ye vardığına dâir aldığı haber üzerine, kumandayı kendisine devretmek üzere Şumnu'ya kadar ilerleyerek, oradan dördüncü vezîr sıfatıyla dîvânda bulunmak için İstanbul'a gitti.

Damad İbrahim Paşa'nın Yeniden Sadrazam Olması

Bu seferin felâketli neticeleri serdâr Satırcı Paşa ile sadrâzam Cerrâh Paşa'nın azline sebep olarak, her iki mühim memuriyet yine İbrahim

Paşa'ya verildi (8 Aralık - Cumâde'1-ulâ 1007). İbrahim Paşa, üçüncü defa sadârete geçince ⁵⁰⁵, Macaristan seferi kumandanlığında selefi olan Satırcı'yı mahvetmekten başka birşey düşünmedi. Maksudına erişmek için de yüzüne gayet kara bir riya maskesi geçirdi.

23 Mayıs 1599 (27 Şevval 1007)'de yeni serasker İstanbul'dan çıktı. Sadrâzam kaymakamlığı kapdân Halîl Paşa'ya, kapdânlık da Cağala (Cıgala)'ya verildi. Lâm Alî Çelebi defterdar, Okçu-zâde nişancı, Burhan Efendi ordu defterdarı, Mehdî Çelebi reîs (reîsüiküttâb), son seferde Sa-tırcı'mn kâtibliğinde bulunmuş ve kış ortalarında İstanbul'a gelmiş olan müverrih Hasan Beğ-zâde tezkireci oldu. Hoca Sa'deddîn ile Valide Sul-tân'm ısrarları, sefer masraflarının iç-hazîneden verilmesine Pâdişâhtı güçlkle ikna edebildi. İbrahim, maksudını gizlemek için Saürcü'ya gayet iltifatlı mektuplar yazdı. Edirne'de, Satırcı ile son seferde bulunmuş olan defterdarı, gaddarca tasavvurlarında muvaffakiyet sağlamak için —İstanbul'a yazdığı veçhile—, maslahat îcâbı bahanesiyle evvelâ azletti, sonra tekrar yerinde bıraktı. Filibe'ye vardığında Öğrendi ki, Satırcı Silistre eyâletini Gâzî Giray'a vermiştir. Bu da muhataralı bir usûl idi. Çünkü Hân, bu suretle Tuna yalılarında mevkî tutabilirdi. Bununla beraber Satırcı'nın kararını tasvîb etti: Fakat aksini yapacak olursa mühim karışıklıklar doğacağı korkusundan dolayı böyle davranmak mecburiyetinde kaldığını ve bu ağır siyâsî hatâyı düzeltmek için vaktini beklemek lâzım geldiğini, yoksa Saürcü'nün hâmisî olan Gâzî Giray ile firar edebileceğini bâb-ı hümayûna bildirdi. Bunun üzerine Pâdişây, Satırcı'ya oldukça öfkelenerek, yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan Ağa vâsıtasıyla onun İdamını bildiren bir hatt-ı hümayûnu orduya gönderdi. Satırcı, Belgrad yakınında Hisarlık'ta —dostu olan Gâzî Giray'ın ihtarlarına rağmen— Tırnakçı'yı Kurban Bayramı ziyafetine davet etti. Ziyafet esnasında Hasan Ağa göğsünden pâdişâh emrini çıkardı; derhâl yaya-başılar Satırcı'nın üzerine üşüşüp öldürdüler. Hazinedarı kaçtı, bu haberi Tatar ordusuna ulaştırdı. Sadrâzam Batoçina'da Satırcı'nın İdamı haberini alınca, pek şaşırılmış gibi görünerek, birçok kimselerin huzurunda büyük bir hiddetle yeniçeri ağasının, kendisinin hiçbir malûmatı olmaksızın, kendi kötü kararıyla hareket ettiğine yemîn etti. Lâkin —memuriyetine ilâve olarak cellâd-başılık vazifesini de gören— sipâhî ağası Alaca Mehmed'i de çağırarak, defterdar Ekmekçi-zâde'nin şahsım, emvalini emîn bir yerde

⁵⁰⁵ Sadrâzamlar o zaman o kadar çabuk değİffirdi ki. 1598 senesinde İbrahim üçüncü sadrâzamdır; nasıl ki Üç sene Önce, sekiz aydan daha az bir zamanda da Sinan, İbrahim, Cağalazftde'rtfa sadrazam oldukları görülmüştür

bulundurmasını emretti ve emri yerine getirildi. Sadrâzam kethüdası, defterdârın kendi re'yi alınmaksızın bahsedildiğine gücenerek, alenen şikâyet etti. İbrahim, sipâhî ağasının bu şekilde vazifesini suistimâl etmesinden asla haberi olmadığına tekrar tekrar yemin ederek, Alaca'yı huzuruna çağırdı; yapmacık bir hiddetle:

— «Sana defterdarın hapsedilmesini kim emretti?» diye sordu. Alaca'yı bin türlü hakaretle tahkir ederken, sağ elinin baş parmağını sol elinin kapalı olan avucuna koyarak, defterdarı zinhar bırakmamasını emrederdi. Kethüda çıkıp gidince, sadrâzam Alaca'yı yanına çağırarak işaretlerle verdiği emri şifâhen tekrarladı. Alaca:

— «Pekâlâ, fakat kethüdanın elinden nasıl kurtulacağım?» dedi.

Sadrâzam:

— «Bırak istediğini söylesin; sen benim emrini yerine getir» dedi.

Defterdar Ekmekçi-zâde ise, sadrâzama külliyetli paralar vaad ederek bu belâdan kurtulduktan başka, memuriyetine de döndü. Daha sonra Alaca'nın mallarını müsadere ettirerek, sadrâzam tarafından bir maniaya uğramaksızın, intikamını aldı⁵⁰⁶.

⁵⁰⁶ Bu vak'ayı Fecevî tbrâhîm Efendi güzel yazmış olduğundan, onun ifâdesi aşağıya alınmıştır:

<O zaman slpâh bölüğü ağası olan Alaca [mütelevvin, vefasız İki yüz-lü, hem o taraftan hem bu taraftan demektir] Mehmed Ağa nakl İder ki: Vaktâ ki Saturcı'nun katli haberi geldi ,ve İbrahim Paşa'ya nakl olundu, «Bu yalandur, aslı yokdur, bu haberi kim getirdi?» diye şiddetli gazab gösterdi. Haberi getireni bulup getirdiler; «Sen bu haberi kimden İsltdün?» diye sordu. «Kimseden İşitme değİttl, kendüm anda bululdum» dldi. tbrâhîm Paşa «Bak şu kâfire! Benüra huzurunda da yalan söyler! Pâdşâhın mübarek başı İçtn, bunun yalan olduğı anlaşılınca seni en şiddetli siyâset ile kati ideyüm» diyerek herifi habse verdi; gİtdikçe ağzı köpürdü, mecnûn'a döndl, ehli divâna hltâb İdüp: «Müsülmanlar, bu ne olacak İşdür? Bir yeniçeri ağası, pâdşâhun İzni yok, benflm habe-rüm yok, pâdşâhun söyle nâmdâr bir vezirini kati eyleye! Buna sakın inanmayın, mutlaka yalandur!» diye gâh yemin İder, gâh şart İder. Deli gibi söyledİğini kulağı İşitmez. Biz karşısında oturduk; işaret İtdi, yanına vardum. Kulağuma eyİtdi: «Saturcı'nun defterdarı Etmekçl-zâde'yl bilJr mlsün?» — «Billrem» dldüm. — «İmdi, var, kande bulursan kaldır, ve çadırına götür, sıkı habs it!» Dışarı çıkınca kethudâyerİnden (yani: Ket-hudâ beğİn müracaat sahihlerini kabul eden adamı; daha sonraki devirlerde görülen mühürdar ve özel kalem müdürü) suâl İtdüm, «Şimdi ket-hudâ beğün çadırına girdi» dldi; vardum, ve alt yanında oturdum. Kahve İçİldi, Saturcı'nun katline müteallik söz ol dİ. Etmekçl-zâde kalkınca ben de beraber kalkdum. MÜsahabet iderek gİtdük. Yolumuz ayrılacak-yire gelince «Blzüm çadıra buyurun!» dldüm. Hem&n rotttegayıtr oldu. Ve «Sebeb nedir?» dldi; «Sâhib-l devlet (yâni: Sadrâzam; burada «devletli» mânâsına kullanılmıştır) öyle buyurdüa» dldüm. «Kethüda bege gldeyüm!» dldi; «Yok suttanum, adam gönderün, kendiniz varmak zaflm kin degüldür» dldüm, ve çadıra götürüp mümkün olduğı kadar tesllye yo-lında musâhabete gİrişdüm. (Lâkin bu mümkün değİldi, çünkü Alaca sadrazamların cellâdbaşısı makamındaydı; ölecek, Öldürülecek kimseler onun habsine verilirdi.) Etmekçl-zâde'nin adamı Mehmed kethüdaya gidince o da âteş-l mahz olmuş, kendi çadırında kaldırıp kendisine işrâb itmedi-ğİme danİmiş; tamam hiddet ile paşasına varup <Alaca şöyle İtmiş, siz buyurdunuz mı?> dİnİş. Paşa yemin İder, «Buyurmadum, haberüm yok-dur; bu yalandur. Bir bölük ağası nedir ki senün haberün olmaya, be-nüm haberüm olmaya, şöyle muayyen bir adamı götürüp fuzülfİ habs İde! Bu ne olacak İşdür?» dir. Nice muârazadan sonra kethüda beğün İbrâ-mından kurtılamayup beni (yâni Alaca'yı) çağırır: «Sen neylçüm bir defterdar adamı habs İtmışsün? Ben mi didüm, kethüdam mı didİ?» diye sordu. Ben İse tabiatını blİrdüm, nİç cevâb vlrmedüm; başumı eğdum, turdum. O kadar söğdi, o kadar tehevvr İtdİ ki hâİini bilmeyenler «Bu şimdi bum kati İder» dİrlerdİ. Yine eh-l divâna hltab İdİtt: «Görün, MusüJmânlar! Ne hâle, ne günlere kalmışuz! Bir bölük ağası adam alâkası yoğİken kendisine sipariş olunmamış İken şöyle muteayyİn bir adamı götürür, habs İder! Ben bum ne siyâset ile (yâni: nasıl öldürme usü-İyle) kati İdeyüm? Mutlaka bunun ölüml benüm elümdendür!» diye tam bir saat diline gelen şütüm-ı gallzayı söyledi. Yine yüzİlme

İşte Pâdişâh*a dâmâd ve sadrâzam olan Kanijeli İskalavon İbrahim — ki daha önce Mısır'ı yağmaladığını ve Dürzî beğlerini îdâm ettiğini görmüşük— idaresi müddetinde umûmî menfaatleri (maslahat-ı âmme, maslahat-ı vakt) bahane ederek her türlü hâince icrâatta bulunmuştur.

Satırcı'nın idamından ondört gün evvel İbrahim Paşa, Avusturya İmparatoru'na yazdığı bir mektupta⁵⁰⁷ (24 Haziran - 30 Züka'de), muharebenin bütün mes'ûliyetini Sinan Paşa'ya yükleyerek, III. Mehmed'in cülusunda hapsedilen elçi Hergeviç'in bırakılmasını Osmanlı hükümeti için bir iyi niyet hareketi saymakta ve İmparatorun sulhun iadesi için bir teşebbüste bulunmaması üzerine Eğrtin Osmanlı ordusuna mukaa-vtmet edemiyerek ele geçirildiğini ve kendisinin Belgrad'a çekilmek üzere olduğunu bildiriyordu⁵⁰⁸.

Sivas beğlerbeği Mahmûd ile silâhdâr ağası, dostu olan Satırcı'nın katlinden dolayı duyduğu öfkeyi unutturmak ve kendisini Macaristan'da alıkoymak için Zombor'da bulunan Gâzî Giray'a gönderildi. Hân, bunlara Viyana'dan sulhe dâir teklifler aldığını beyân etti. Sadrâzam, Gâzî Giray'a îade-i ziyarette bulunmak isteyerek Adona mevkiinden Tuna'yı geçti. Bu Adoni'ye Türkler, eski ve asılsız bir rivayete atfen «Can^Kur-taran» derler. Gûyâ," Sultân Süleyman Viyana'dan ric'at ederken oraya vardığında:

— «Şariken'in elinden canımı şimdi kurtardım»⁵⁰⁹ demiş.

Hân, Zombor'dan sadrâzama istikbâl için, nehrin sol sahiline geçti. İstolni-Belgrad yiğitleri, düşmanın kale üzerine yaptığı bir hücumda ele geçirdikleri iki ağaç topu orduya getirerek, bu sefer esnasında pek çok kullanılan bu neyi silâhlara nümûne olmak üzere İbrahim Paşa'ya takdim ettiler. İbrâhîm Paşa Eski Budin⁵¹⁰ sahrasında, Kınm Hânı da Peşte sahrasında ordu kurdu. Budin ile Peşte arasında bir köprü atılarak, dört gün

bakar, «Kâfir! Kâfir !> dlyüp baş parmağını avucı İçine sıkardı (Hammer, sağ elinin baş parmağım sol eline koydumuş idi; doğrusu, bir elinin başparmağını yine o elin arucuna sıkıştırmış olacaktır. Çünkü İbrahim Paşa, bu hareketini karşındakilerden gizlemek istediğinden, iki eliyle birden İşaret edemezdi. Mütercim), yâni «Pek tut!» diye İşaret İderdi. Kethüda nihayet: «Sul-tânım, buyurun da salıvırsin!» diyince «Büsbütün masharalık olur! Bu saat habs olsun, bu saat salıvirilsin! Olur mı?» didi. Mehmed Kethüda dışarı çıktı; İbrahim Paşa yine beni yanma çağırıp «Bukağuya urdun mı?» didi; «Yok!» didüm; «Hele pek tut, sana söyleyorum!» diye tekrar tenbîT he başladı. «Hay sultanım, ben pek tutaram; lâkin siz beni kethüda beg-den nasıl kurtarırsınız?» didüm, — «O yabana söyler, sen beni dinle» di-di. (Alaca'mın sözi tamam olur.) İbrahim Paşa Belgrad'a gelince Btmekçl-fâde'yi kal'aya urdırdı; lâkin Ktmekci-zâde sonra fırsat bulup derdimeñ Alaca'yı teftişe uğratdı, mamelekini satdırdı; basına dünyâmin belâlarım getirdi.

⁵⁰⁷ Harbin patlak vermesinden beri sadrazam tarafından İmparator'a gönderilen ilk mektup budur.

⁵⁰⁸ «Lİberata la famiglia deli' Ambassador Ces. al. Nro. 29 con coodlzone ene partino col Ambassadore d'Inghilterra chiamato al campo.» Ven«flttt MÜ-nasebet'eri Hülâsası, Temmuz 1596.

⁵⁰⁹ Bu rivayet Lâtdnce «İtJn. Comltis, Leslie» eserinin 20. sn. sindedir. HftlbUr ki Sultân Süleyman Viyana'dan çekilirken Tunayı Adoni'den değil, PeşteI den geçti.

⁵¹⁰ Buda-Oers; Naîmâ'da «Gürz Üyâs».

sonra sadrâzam Peşte'ye geçti ve oradan Estergon yakınında Scn-Gökern (Parkani) ⁵¹¹de bulunan düşman ordusuna doğru yürüdü. Vayçen ⁵¹² muhafızları Osmanlılar yaklaştığında kaleyi yakıp çekildiler, İmparator'un Kırım Hânı ile sadrâzama birer memur göndermesi üzerine, Mehmed Kethüda ile Ahmed Ağa —birincisi İbrâhîm Paşa ve ikincisi Gâzî Giray nâmına olmak üzere— bir anlaşma müzâkeresi için Avusturya ordusuna gittiler. Fakat birkaç gün sonra bir şey karârâştırma-maksızın, geri geldiler ⁵¹³.

Neticesiz Müzâkereler

Neograd muhafızları ordunun Tuna boyunca hareketini güçleştirmek istedilerse de, topların ateşi yetişmediğinden, birşey yapamadılar. Vişgrad karşısında da Regeli yakınında Yeni Palanga zabt edilip toplan alınarak yakıldı. İbrahim Paşa, Estergon önüne ordu kurunca, son olarak kesilen müzâkerelere Sent-Andre adasında tekrar başlandı. İmparator'un murahasları Gran Piskoposu Kütasi, Fransüya Nadasdi, Bartelemi Pezen, Pal-fi idi. Osmanlı murahasları sadrâzam kethüdası Mehmed Kethüda, kadı Hâbil Efendi, Budin yeniçeri ağası Ferhâd, Kırım Hflnı'nın elçisi Rum Aleksandr Paleolog idi. Ancak Avusturyahlar Eğri, Hatvân, Sirokvar, Çe-repvar kalelerini ve Osmanlılar Estergon, Füle, Neograd kalelerini istediklerinden, anlaşma mümkün olamıyarak görüşmeler kesildi.

Budin vâlfisi' Süleyman Paşa, kısa bir müddet önce, maiyyetinde altmış kişi ile o civarda atla gezinti yaparken Palfi'nin eline düşmüş ve hediye olarak Viyana'da Arşidük Matyas'a gönderilmişti. Diyârbekir beğ-lerbeği Murâd Paşa, Süleyman'ın yerine Budin beğlerbeğiliğine getirildi, İbrâhîm Paşa, Noyhauzel, diğer adıyla Uyvar üzerine yürüyerek, akın için adamlar çıkardı. Lâkin İmparator askerinin Komorn'da toplandığını haber alınca, bir taraftan da mevsim ilerlemiş olduğundan Tuna'nın sol sahilini tâkib ederek

⁵¹¹ Bizim târihlerde Ciğerdelen'dir. Naîmâ, s. 223. Mütercim.

⁵¹² Bizim târihlerde «Vaç.» Kezâllk, Mütercim

⁵¹³ Peçevî, (s. 243) ve ondan naklen Naîmâ. İmparatorluk Arşivl'nde Kütasi, Meihlor Dö Redern, Nikola Palfi, Pezen için 30 Eylül 1599 târihiyle Pil-sen'de tanzim olunmuş bir terhusnâme müsveddesi vardır. Onda şu sözler okunur:

«Dantes et concedentes İpsls conjunctim ac separatim p^nam omnl-modamque facultatem, auctoritatem et potestatem, ut videllcet pro nobis ac nomine nostro cum supra memorato Tatarorum Chano aut etiam cum dlco İbrahim Bassa -de p^ce ac de alils orantibus inde dependentibus, eme İgentibus annexis et connexis colloquend, agend, tractand, concludend, statuend> Sarayın gizli evrakında dahî şu ibare görülür: «Instnic pro fidellibus nastrois comjtl Adoîpho ab Althan et Paulo Appony de Nagy Appon ad effectuationem universarum concllslanum seu artleuloram tam İn Sltvatoroklana denuo confirmata quam İn vlennesl recenter facta ca-pitulatione comprchensorum destJnatls Commissarlls.» Bu talimat andört maddeyi İhtiva eder.

Peşte ve Budin'e çekilmeğe karar verdi.

İbrahim Paşa'nın Tabiatı

Kırım Hânı memleketine dönmeyi arzu ettiğinden sadrâzam geçen seneki gibi Macaristan'da kışlaması için kendisini pek çok teşvik ettiyse de", müessir olamadı. Gâzî Giray îbrâhîm Paşa'dan emin olmadığı için, hiçbir vakit çadırında ziyaretine gitmedi. Ancak at üzerinde konuşturlardı. Aralan, Naîmâ'nın tabiriyle, «şeker-âb», yâni imtizaçları görünüşte idi. Nihayet Hân döndü ve sadrâzam Geçkemet, Zombor, Baç⁵¹⁴ üzerinden ric'ate devam etti. 11 Kasım (22 Rebî'ü'l-âhir)*de Tuna sahilinde Vokuvar karşısında ordusunu kurdu⁵¹⁵. Dört gün sonra yine Varadin köprüsünü geçip 25 Aralık'ta (7 Cumâd«l-ührâ) Belgrad'a vardı.

Yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan, oradan İstanbul'a gitmek üzere sadrâzamdandan ruhsat aldı. Anadolu askeri yurtlarına gönderilerek, Rumeli askeri kışlarına dağıtıldı. İbrâhîm Paşa bütün bu sefer esnasında askeri arasında tam bir intizam sağlamağa muvaffak olarak, bu tedbîri ve bir de kendisinin üstadı olduğu riyakârlık sayesinde, gerek hudûd ahâlîsinin, gerek Hıristiyan prensler tebeasının sempatisini kazandı. Mısır ve Suriye'yi yağmalarıyla tahrîb etmiş olan İbrâhîm, pâdişâh tebeasının orduya getirmekte olduğu buğday çuvallarından bir habbenin bile parasız alınmasına mâni oldu; bunun için orduda yiyecek pek boldu. Askerin saldırısından şikâyet edildiği hiç işitilmiş şey değildi. Semendire ve Ta-mışvar Sırb ve Ulahlar*! takım takım Osmanlı sancağı altına geldiler. Bunları ihsana boğarak en ziyâde üzerlerinde arslan resmi bulunan Selanik seccadeleri verirdi. Arslan, ihsan verenin timsâli olduğundan, bu seceâ-deler büyük bir muhabbete delâlet ederdi.

İbrâhîm Paşa riyakârlığı o dereceye götürdü ki, Pozağa Hıristiyan-ıan şehirde Türk kadısını öldürdükleri zaman, bu îdâmm kendi emriyle yapıldığını söyleyerek, kadının kanının kanun gereği akıtılmış olduğunu bildiren bir mektubu da kendilerine gönderdi. Birkaç kişi bu hususta itiraz edecek olsalardı da:

— «Vakitsiz bir şiddetle reayayı düşman kucağına mı düşürelim?» cevabını verdi.

⁵¹⁴ Nalmâ'da, s. 225, «Keşlcüm» (veya Keşlcem), «Sunbur», «Boo. ICftUfdm.

⁵¹⁵ Tana üzerinde bir «VH ki, Nalmfi'da «Eğri İrmak» diye gösterilmiştir

Askeri arasına aldığı Hıristiyanlar*ı taltif ederek, ihsanlar verip kendilerine iyi muamele göstererek, 30 seneden beri Iskalavonya'yı tahrîb eden Heydökler'in saldırılarını defetmekte sür*atli davrandı.

İbrâhîm, hudud .ahâlîsinin teveccühünü kazanmakta gösterdiği maharetle —birikmiş aylıklarının ödenmemesinden dolayı isyan eden— Fransız ve Ulah muhafızlardan da Papa kalesini silâh patlatmadan almağa çalıştı (Haziran 1600). Bunlar Istolni Belgrad vâlisi Derviş Paşa'ya, 60.000 dukaya varan alacakları Öndendiği takdirde, kaleyi teslim edeceklerine dâir haber göndermiş idiler. Derviş Paşa bu teklifi sadrâzama bildirdi, o da hemen Pâdişâh'a arz etti. Bâb-ı hümâyûn, bu mühim mevkii ele geçirmeyi çoktan beri arzu ettiğinden, Fransız ve Ulahlarla gönderilen ce-vâbda 10.000 duka'nın hemen ve geri kalanının da ileride ödeneceği vaad -edildi ⁵¹⁶. Âsîler, yeminlerine sâdık kalmak isteyen Alman ve Ma-carlar'm silâhlarını aldıktan ve kendilerinin miralayları Marota'yı zincire vurduktan sonra, Baron Adolf Dö Şvarzenberg kumandasında bulunan İmparator ordusu fırkasına karşı koydular. Erlau fâtihî, mevkiin muhasarası esnasında bir kurşunla vurularak öldürüldü. Fransız ve Ulahlar Papa'da uzun müddet durabilmekten ümitsizliğe kapılarak, 2.000 kişi oldukları halde Türkler'e iltihak etmek üzere kaleden çıktılar. Nadasdi'-nin Husarlar*ı ve TörÖk'ün

⁵¹⁶ İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'nde Papa kalesinin teslimine dâir birçok Arabça vesikalar vardır; evvelâ Sultân III. Mehmed'in, kalenin teslimi üzerine verdiği abidnâme (ferman); ondan sonra sadrâzâmın bir mektubu, ve Öte tarafa (yâni bizim tarafa) geçen Fransızların İmparator hizmetini Sultân'ın hizmeti ile mübadele etmelerine dâir vatandaşlarına yazdıkları mektuplar. (Mütercimim tlâvesi: Burada, Ham-mer, fermân-ı hümâyûnun tercümesini yazmış da, aslı Mün-şeât-ı Feridun'da bulunamadığından, aşağıya bunun hülâsası alınmıştır.)
Ferman Hülâsası

Zabitlerinizden Piyer Maklo (?), Franço (Fransuva), Lab-lanç (Lablans) ile gönderdiğiniz arıza geldi. İslâm askeri aleyhine cengden nedamet ettiğinizi imâ ediyor ve Fransa kra-hyle ulu atalarım arasındaki samimî münâsebetleri hatırlayarak zabitlerin, voyvodaların ittifakla Bâb-ı Hümâyûnum hizmetine girmeye karar verdiklerini bildiriyorsunuz. Yüz elli Müslüman esirini birşey istemeksizin bıraktığınız gibi Papa kalesini de teslim etmek istiyorsunuz. Kendi âdetleriniz ve dininiz üzere yaşamak arzusunda bulunarak zabitlerinize şimdiye kadar Viyana Krah'mn verdiği tahsisatı talep ediyorsunuz: Sekiz yüzbaşıya ayda yüz duka; sekiz alemdara elli duka; diğer ikisine onsekiz duka; altı voyvodaya (mülâzim) elli duka; onaltı zabtçıya (mülâzim-i sâni) onaltı duka; kethüdaya elli duka; alacağınız olan tahsisatlarınızı ve bir de elinizdeki Alman ve Macar esirlerinin malları ve zahireleriyle size âid olmasını istiyorsunuz. Papa'nın (kalenin) teslimine mütte-fikan karar veren ikiyüz kişiye de yirmi bin duka talep ediyorsunuz. Yalnız benim ve sadrâzâmın maiyyetinde harb edeceksiniz; başka muharebelerde kullanılmayacaksınız. Ve aranıza Tatar giremeyecek. Bu talepleriniz kamilen yerine getirilmiştir. Papa beğlerbeğliğine tâyin ettiğimiz Istoni-Belgrad beği Hasan ile onbeşbin duka gönderilmiştir. Papa kalesini kemâkân muhafaza ediniz. Evâsıt-ı Zilhicce 1008 (27 Haziran 1600)'.
Hammer'in ilâve ettiği açıklamalara göre meali buna yakın olan sadrâzâmın mektubunda Fransızlar'a yirmibeş altın zincir gönderildiği yazılmış ve bunlardan ikisi mektup getirenlere ve bakıyyesi Papa kalesi kumandanlarına verilmiştir; mektubun mührü «inne İbrâhîm...» dir. Papa kalesindeki altı takımın miralayları Mösyö Dö Rame'ye Semendire Valisi Ali Paşa tarafından gönderilen mektup 1603 ve Semendire Beği İbrâhîm Beğ tarafından gönderilen mektup 1604 târihiyle tâ-rihlenmiştir. Birincisinin mühründe Ali ismiyle iki taraflı Zül-fekaar-ı Ali ve diğerinde «Râcî-i lûtf-ı Huda İbrâhîm» yazılmıştır. Fransızlardan Monklas'ın vatandaşlarına yazdığı mektuplarda, Pâdişâh hizmetine girdikleri halde, pek atıftelere mazhar olacakları yazılıdır.

süvarileri bunları tâkîb ederek, 1.000 fazlasını parça parça ettiler; içlerinden ancak beş-altı yüzü yaralı ve halsiz düştükleri halde Istolni Belgrad'a geîebildiler. Bâb-ı hümâyûn vaadini yerine getirerek, üzerinde anlaşmış olan 10.000 dukayı verdi ve bunları hizmetine kaydetti. Pâdişâh'ın bu yeni tebeası, yirmi seneden fazla bir müddetle, şecaatleri ve ellerine düşen Hıristiyanlara yaptıkları vahşetlerle imtiyaz kazandılar. Kanije muhasarasında ilk hücumu bunlar çıkararak, vaad edilen akçenin geri kalan kısmını da o zaman aldılar. Hoçim (Hotin)'in zabtında o zamana kadar fasılasız devam eden harbin muhataralarından hayatta kalabilmiş olanlar, Kazaklardı ve Ruslar*ı şişlere geçirip kebâb etmekte vahşice bir mahzûziyet duydular⁵¹⁷. Bu barbarca muâmeleleriyle Macarlar'm ve Almanlar'm, silâh arkadaşlarından esîr ettikleri adamlar hakkında gösterdikleri daha korkunç hareketlerinin intikamını almak istiyor gibi görünüyorlardı.

İbrâhîm Paşa, yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan'm yeniçerilerle, topçu ve cebecilerle İstanbul'dan gelmesine ve Gâzî Giray'ın akrabasından birinin birkaç bin Tatar'la iltihakına kadar Belgrad'da kaldı. Son seferin nihâyetinde sadrâzam gibi Hân da —Sultân Mehmed'in memnuniyetinin nişanesi olarak bir mâbeynci vâsıtasıyla bir kılıç, kaftanlar, ve para almış ve bizzat sefere gitmesi için kendisine gayet iltifatlı mektuplar yazılmış ise de, pek mâkûl görünecek Özürlü ileri sürerek— payitahtında kalmış, sadrâzâmın ve müftînin mektuplarına da —kılıç kullanmaktaki kadar, kalem -kullanmakta da mahareti olduğu için— gazellerle cevâb verdi⁵¹⁸.

1600 Temmuz nihâyetinde Osmanlı ordusu Essek Köprüsünü geçip Estergon'a yöneldi. Baranyavar'da⁵¹⁹ bir fırka düşmanı mağlûb ederek, firarileri Tuna'ya dökmeğe muvaffak olan Tiryaki Hasan Paşa, Essek'de İbrahim Paşa ile birleşti; orada toplanan harb meclisinde Estergon'a tercîban Kanije'ye hücum edilmesine ekseriyetle karar verildi. Bundan dolayı Diyârbekir beğlerbeği Murâd Paşa ve sadrâzam kethüdası Mehmed Ağa, Şikloş ve Babuça üzerine yürümek için emir aldılar. Bu iki kalenin

⁵¹⁷ <Die selben meistentheils spiessen, radbrechen, en die Hakan werfen, die Gemacht ausschneiden, sengen, braten, Riemen aus ihren Leibem schneiden, m4t Esseg, Sala und Pfeffer dareinstreichden lassen, Andere mit Zitndstrick brennen, mit Pech tropfen und Pulver sprengen, bls an den Hals in die Erde graben, und mit eiseraen Kugeln und Geltdarnach schteben lassen, auch vlel derselbigen zusammengekuppelt, und in elnen Ring gestellt, welche wle elner naeh dem anderen von dem Scharpf richter seines Gefallens herausgenommen und mit manigfaltfeer Pein hingerl-chtet worden, zusehen rriüssen.» Macaristan Muharebeleri, c. 3, s. 477.

⁵¹⁸ SelânlM (s. 744 ve 781) bu gazellerden birkaçını yazar.

⁵¹⁹ «Kanijeliler gayet azgın olduklarından Tuna ve Drava kenarını feesüp almışlar idi. Ba'zen Belgrad değirmenlerinden adam kaparlardı. «Pomvaz» palangasını da yakup hasâret virdiler. O- zaman Budln eyaletinden ma'zû len Peçuy'da İkaamet İden Tiryaki Hasan Paşa bum duyunca maiyyeti ile yetişüp düşmanı berbâd Udi, rüesâsını, bayraklarını Önüne katarak serdâr ordusuna gltdi.» Naîmâ'dan, s. 235. Mütercim.

muhafızları serbest çekilmek şartıyla teslim olarak Mehmed Kethüda tarafından Neograd'a gönderildiler. Rumeli beğlerbeği Lala Mehmed Paşa, Budin'den büyük çapta beş top alarak Papa'dan kurtulmuş olan F»ansızlar'ın arkasından gelmiş ve Kopani'ye doğru gelirken Bulundvar ka-lesiyle Lak Palangası'm zabtetmişti ⁵²⁰. Sadrâzam Babuça'dan Berzen-ce'ye gidip Tatarlar'a o taraflarda akınlar yapmalarını emretti ve Ağustos başlarında Kanije Hisarı önüne vardı.

Kanije'nin Alınması

Bu şehrin muhasarası, lâğım konulmasına ve gedik açılmasına mâni olan bataklıklardan dolayı, bundan evvelki muhasaraların hepsinden müşkil oldu. Kaleye doğru ancak bir araba genişliğinde olmak ve her gün yenilenmek üzere çubuk döşenerek yollar yapıldı ⁵²¹. Çok geçmeksizin, düşman ordusunun geldiği görüldü. Kaleyi kurtarmak için gelen bu kuvvet Loren Dukası Filip Emanuel Merkür kumandasındaydı. Kumandan, Türkler'in üstün kuvvetleriyle umûmî bir muharebeye girişmekten kaçınmak istiyordu. Lâkin birkaç defa cenge girişerek, bunlarda îbrâhîm Paşa, 14 top ve 3.000 adam kaybetti. Şehrin içinde 1.000 kantardan fazla barut bulunan baruthanesi uçtuğundan, mahsurların toplan birkaç gün sükût etti. Lâkin kale yeniden ateşe başlayarak Merkür'ün dönmesi üzerine de hiçbir kurtuluş ümîdi kalmaymcaya kadar ateş. etmeğe devam etti. 44 gün süren cesurca bir müdâfaadan sonra, kale muhafızı Jorj Paradeyzer, muhafızların, ateşli silâhlar müstesna olmak üzere silâh ve eş-yâlanyle beraber serbestçe çıkıp gitmesi şartıyla teslim oldu. Bu anlaşmaya 6 dereceye kadar riâyet edildi ki, mahsurlar tavuk ve tüneklerini, çocuk salıncaklarını bile alıp götürdüler. 76 top gaaliblerin eline düştü. Transilvanya voyvodası Mihal'ın elçisiyle birlikte İstanbul'a gönderilmiş olan reîsülküttâb Hamza Efendi'ye vekâlet eden müverrih Hasan Beğ-zâde, muhasaranın yakında iyi bir şekilde

⁵²⁰ Naîmâ'da «Bovandvar» ve «Lâde» şeklinde yazılmışsa da, yanlıştır.

⁵²¹ Kanije muhasarasının suûbeti ve, ince yol i'mâlâtı Naima'nın aşağıda özetlenen İfâdesinden güzel anlaşılır: «Kanije, Berk nâm nehrün vasatında düz adadadır; varoşu toprak dolma metin ve müstahkem bir ka'adır, İki taralı nehre varıncaya kadar birer ok atını sazlık ve bataklık. Nfehlr Balatı Gölü'nden çıkıp Dra-va'ya akar. Etrafı ormanlı dağlar, ne metris İle yafçln varmak kaabl ye ne lâğım ile atmak münükl. Ne kadar top ursan gömülür, kalır. Serdâr inâyet-i Hakk'a tevekkül iderek muhasara emretti. Günde dörder beşer yüz dâne atılırdı. Sigetvar kapısı tarafından onyedl gün döğüldü. Karşı taraftan dabl döğülraek lâzım geldiğinden top erişmez yerden su üzerine çubukdan hasır gibi çitler —ki «lisen» tabir olunur— döşenerek yalnız bir araba geçecek yol yapıldı. Lâkin bu da ancak her gün İki taraftan ta'mlr ve tecdd olunur ve bataklar dahi odun yükleriyle doldurulmağa ugra&ıUrdı.» (Mütercim)

neticelendiğini bildiren arızayı tanzim ederek, mükâfaten bir kılıç, bir hil'at aldı.

Kaniye'nin fethini haber vermek için Abdî Efendi İstanbul'a gönderildi. Bu münâsebetle üç gün, üç gece şenlikler yapıldı. Yirmi bölük seg-bân ve yeni yazılan 3.000 asker Kaniye'de muhafız bırakıldı; Kaniye, vilâyet (beğlerbeğili) yapılarak Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi ve Siget, Essek, Şi kloş, Peçuy varidatı dahî «arpalık» nâmıyla ona tahsis edildi. İb-râhîm Paşa Yakve Köprüsü'nden Drava'yı geçip Essek'e yöneldi. Oradan, kışlamak üzere Rumeli beğlerbeğini Prizren'e ve Anadolu beğlerbeğini Banyaluka'ya gönderdi. Kendisi de Belgrad'a gitti. Yeniçeri ağası, mu'-tâd olduğu üzere, İstanbul'a döndü.

Avrupa Devletleriyle Barışçı Münasebetler

Kaniye muhasarasından sonra Sitvatorok Anlaşmasına kadar altı sene müzâkere ve muharebe devam etmiş ise de, yalnız Macaristan muharebesi sırasında Osmanlı ülkelerinin diğer taraflarında cereyan eden hâdiseleri hikâye etmek için değil, milâdî XV. asrın son senesine rastlayan III. Mehmed saltanatıyla Osmanlı târihinin en ehemmiyetli senelerinden biri olan 1008 hicrî senesi hakkında da nazar-ı dikkati çekmek için, ifâdemizin seyrine bir fasıla vereceğiz. Son üç sene zarfında ecnebî devletlerle olan münâsebetler —Macaristan'da harb talihinin kararsız olduğu kadar— barışçı niyetlerle olmuştu. Eğri'de pâdişâhın maiyyetinde bulunmuş olan İngiliz elçisi Burton, İstanbul'da vefat etmişti. IV. Hanri'nin elçisi Dö Brev, müteferrika Mutahhar Ağa'mn —Pâdişâh'ın ihtiramı alâmeti olarak Krai'a murassa bir kılıç hediye etmek üzere— elçi sıfa-tıyla Fransa sarayına gönderilmesine muvaffak olmuştu⁵²².

Cenevizli olması yüzünden Fransızlar'a da Venedikliler'e olduğu kadar düşman olan Çağala, Mutahhar'ın gitmesine engel oldu. Dö Brev, vadin geri alınmış olmasına müsâid bir şekil vererek, efendisinin bir şeref kılıcı almaktansa Hıristiyan esirlerinin bırakıldığını görmeyi tercîh edeceğini söyledi⁵²³; Venedik elçisiyle birlikte Gırnata Müslümanlar1! lehine

⁵²² Flassan'm târihinde bu memuriyetten hiç bahsedilmez. İmparatorluk arşivinde Rangun El Yazıları arasında (nu: 28, va: 41) IV. Hanri'nin MÖs-yö Dö Brev'e 26 Ocak 1595 tarihli bir mektubu ve su unvan ile bir siyasi muhtıra vardır: <Della fratellanza e confederatone di Prancesl col Turchi, e per sangue e per coştum! e per l'elettione canserva fra questa due nationl.>

⁵²³ «Diceva che il suo R« non haveva bisogno d'altra spada, era meglto libe-rare İ Schlavl franceai.» Venedik Münasebetleri Hülasası, 5 Eylül 1598 ve Bodiye, Türklerin Umûmi Tarihi Hülasası, s. 591, 592.

tavassutta bulundu, Beytül-Mukaddes Kilisesi'nin camie çevrilmesini isteyen Şâm valisinin teklifine karşı durdu, müftî Sa'deddîn Efendi nezdinde Beyoğlu'ndaki Fransisken Papasları'mn tarafını tuttu» Pâdişâh, Floransah birkaç kadirganın Sakız'a ansızın saldırmasından dolayı Sakız Katûliklerini cezalandırmak ve bütün kiliselerini camie çevirmek istediği halde, zât-ı şahanenin bu husustaki Öfkesini yatıştırmağa muvaffak oldu.

Braçiano Dukası Virjino Auromo, maiyyetinde Marko Antonio Kalafata ve general Bartolomeo Dö Montö olduğu halde elçabukluğuyla Sakız'ı Osmanlı Devleti'nden almak istemişti. Lâkin faydasız bir muhasaradan ve Bartolomeo'nun ölümünden sonra, mahcubiyet içinde geri çekilmeğe mecbur oldu⁵²⁴.

Sadrâzam İspanya ile ahidnâme akdine müsâid görünüyordu; lâkin müftî Sa'deddîn ve onun taraftarı olan kapı kethüdası Gazanfer⁵²⁵ buna engel olmak için var kuvvetleriyle uğraştılar.

Lehistan İstanbul'a sık sık elçi göndererek Zamoieski vâsitasıyla akdettiği anlaşmada sebat etti. Eflâk ile Moldavya Mihal'ın isyanından ve Sinan'ın hezimetinden beri Osmanlı Devleti için kaybolmuş sayılabileceği cihetle, Lehistan Kralı III. Sigismund, bu iki memleketin —o zamana kadar Pâdişâh'a vermekte oldukları vergiyi kendisi vermek şarUyle— uhdesine devredilmesini talep etti⁵²⁶. Sigismund'un elçisi Küçük Çek-mece'ye gelmiş ve İstanbul'a resm*» dâhil olmak üzere iken, bir hâdiseden dolayı niyetini değiştirerek, dîvânın bekleyişini beyhude bırakmıştı (Eylül 1597), Altı ay sonra, yâni Şubat içinde Semerkand ve Buhârâ Pâdişâhı Özbek Hanedanından Abdullah'ın elçisine de şu hâl vâki oldu: Özbek elçisi, son merhale olan Gegbüze'de iken, eşyası çalınmış olduğundan, bunlar bulunup da kendisine teslim edilinceye kadar istanbul'a girmeyeceği-ni bildirdi. Taleplerini yerine getiremediğinden vezirler, Lehistan elçisi gibi, onu da beyhude beklediler. Bununla beraber bir ay sonra Özbek elçisi payitahta gelerek, dîvânın i'tiyâdı veçhile muamele gördü. Bu se-fîr, dervişane

⁵²⁴ Bodlye, s. 595. Nalmâ, s. 115. Sslanikî (s. 783), yüzden ziyâde esirin Fransa elçisi mel'ünuna teslim edilmiş olmasından şikâyet edip der W: *Az kaldı ki, böyle dar-ı İslâm içinde sarahaten Françe la'Inl delaletiyile halet zuhur eyleye.» Sakız üzerine vukua gelen bu hücum senesinden evvel Ne-ri Gerardi Osmanlı Devleti ile Floransa arasında bir ahidnâme müzakere ettiyse de muvaffak olmadı: «Arrlvato Ū Mouteferrika da Fireme havendo condotto seco un Neri Gerardi con altrl sette. - Gerardi parte (27 nov. 1598) col negözio İrresoluto e disgustato.» Venedik Münasebetleri Hülâsası. Ancak, bu müteferrika, yahut çaşıUglı bir serseri olmalıdır: «D negozio di Toscana trattato per quel Ciasneglr che si servi in Francla. Firenze, Venezia del nome di persona della Porta con patente fajse essendo grenatino Renegato.»

⁵²⁵ Venedik Münasebetleri HüJAB»sı, Ekim 1598.

⁵²⁶ Kezalik, 21 Ekim 1597

tavırlarla muttasıf bir adamdı; sadrâzam kendisine" hitâb ettiği zaman oturduğu yerden ayağa kalktı. III. Mehmed'in cülusundan ve muzafferiyetinden dolayı tebrikler arzetye memur idi. Yeni bir Lehistan elçisi gibi ⁵²⁷ ona da —uzun müddet tayinât masrafı olmaması için, sefirlerin mümkün olduğu kadar serî bir şekilde gönderilmelerini emreden kanun hükümlerine uygun olarak— onbeş günden az bir müddet zarfında ruhsat verildi. Semerkand Pâdişâhı Abdullah birkaç ay sonra vefat etti; oğlu Abdülmü'min ancak birkaç ay tahtta oturup «Tulum Hân» nânıyile meşhur olan Nûreddîn Muhammed Hân tarafından indirildi (Nîsân 1599 - Ramazân 1007).

Şâh'ın Elçisi

Şâh Abbâs, Özbekler'in dahilî ihtilâflarından istifâde ederek Horasan'ı ele geçirmişti. Kazandığı zaferi teşrifat memuru (eşik ağası) Kara Han vâsitasıyile Sultân Mehmed'e bildirdi. Kara Han ⁵²⁸ Özbekler*den alman yirmidört şehir ve kalenin anahtarlarıyla birlikte İstanbul'a geldi. Müteveffa mîrzâ Haydardın babası Koç Kapan'ın dâyesi olup genç şehzadenin mezarını görmek arzusunda bulunan «Gülter» dahî beraberinde idi. Dâye Kadın, Valide Sultân'a kıymetli hediyeler getirdi. Elçi, yirmidört anahtarı altın ve gümüş tabaklar içinde Pâdişâh'a takdîm etti. Ük tabaklarda Horasan vilâyetinin taht şehri olan Herât'in anahtarları vardı. Dâye hareme kabul edilerek, kendisine ziyadesıyile hürmet gösterildi.

Valide Sultan Ve Vezirler

Valide Sultân, Devlet üzerindeki muzırr te'sîrini icra etmege^devam ediyordu. Lâkin siyâsî iştigâlleri Üsküdar'daki camiin inşâatını tâkîb etmege mâni olmadı; yeniçeri kâtibi ma'rifetiyle, yine Valide Sultân tarafından Yenikapı'da inşâsına başlanan Mevlevihane —ki payitahtın en meşhur mevlevîhânelerinden biridir— o sırada tamamlandı. Üsküdar'daki camie bir

⁵²⁷ Selanıklı, s. 716, 14 Şa'bân 1006 (22 Mart 1598). veneâffc Münasebetleri Hü-, hâşası, Lehistan elcisinin 8 Augustos'ta gittiğini yazar. M. D'Ohsson'a göre Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında ilk ahidnâme bu sene zarfında addolunmuştur, lâkin bu pek yanlışır. Venedik elçilerinin 1599 Temmuz raporları da «Mustafa Çavuş nâmmında bir elçinin Lehistan'dan döndüğünü» ve Eylül 1600 raporları «Bir Lehistan elçisinin geldiğini» bildirirler.

⁵²⁸ Naîmâ, a. 115. BelAnUd, s. 791, 795, 818. Münseât-i Fârs'l'de Nu: 23, Üt Mehmed'in Horasan fetihnamesine cevâbı yazılıdır id, Arapgiriî Mehmed Kulı Beg tarafından ulaştırılmıştır.

medrese ve bir dârü'l-hadîs ilâve edilerek müderrislikleri ulemânın meşhurlarından Ebûl-Meyâmin Efendi ile San Gürz'e tevcih olundu. Valide Sultân, askerinin aylıklarını ödemek, yâhud diğer harb masraflarını karşılamak için zengin hazînesinden zaman zaman para çıkarırdı; lâkin oğluna hediye olarak gönderdiği güzel cariyeler erişilmez nüfuzunu büsbütün muhafaza ederdi ⁵²⁹. III. Murâd saltanatında kendisinden bahs ettiğimiz Râziye —ki Pâdişâh ekseriya nasîhatına müracaat ederdi— vefat etmiş ve bütün yetiştirdiği adamların teşyîi ile Beşiktaş Camii yanına götürülerek defn edilmişti (30 Hazîrân 1598 — 15 Zilka'de 1005). Sultân Mehmed, Râziye'nin oğluyla ⁵³⁰ zevcesi Lala Mehmed Paşa'nın vefatından sonra başkalarına varmış bulunan dâyesinin oğluna mansıb-lar verdi. Yine o sıradaydı ki, Şehzade Mustafa'nın kızı ve Büyük Sultân Süleyman'ın torunu olup, Mehmed Paşa'ya ve sonra Sinan Paşa'ya .nikahlanmış olan sultân öldü.

Bu zamanlarda yalnız vilâyet valilikleri değil, sadrazamlık da kadın-ların nüfuzu altındaydı. Hadım Hasan ve Süleyman Paşalar ancak Valide Sultân sayesinde sadâret makamına çıkmışlardı. Evvelâ kapdân, sonra sadrâzam kaymakamı olan Halil Paşa bu memuriyetleri, Pâdişâh'ın hemşiresi olan zevcesinin kuvvetiyle muhafaza etti. Halîl, donanma amirali iken, herbirinde sekiz kürekçi bulunmak üzere 16 sıra kürekten mü-rekkeb bir bastarda, başka bir deyişle rikâb-ı hümâyuna mahsus bir kadirga inşâ ederek, Kanunî Süleyman tarafından konulan ve II. Selîm, III. Murâd zamanlarında muhafaza edilmiş olan kanun hükmüne uygun olarak Pâdişâh'ın huzurunda denize indirdi. Çağala-zâde, Valide Sultân'm re'iyiye sadâretten azledilip de İstanbul'a dönerek Sa'deddîn Efendi ve Gazanfer Ağa'nın kuvvetleriyle kapdân-paşahğa iade olunduğu zaman, böyle bir gemi inşâ ettirmiş ⁵³¹ ve donanmayla Messina'ya gitmiştir. Messina'dan, validesinin ikaametgâhma giderek, onu beraberine almıştır. Çağala kardeşi Şarl'ı İstanbul'a getirdiği gibi, Gazanfer de yeğenini İstanbul'a getirtmiş ve bu delikanlı validesini dinlemiyerek Müslüman olmuştur ⁵³².

⁵²⁹ «La Sultana Valide ha la tramontana del «overao, la Bascnkadun la sua famillarissima, della presento uno gtorine bellissimo che partori il primo-genito Selim önde İn molta grazia.» Kasım 1596.

«Lo somma delle cose le più importanti si reduce alla Regina madre.» 6 Temmuz 1596.

İki sene sonra: «La Sultana madre ha corso gran travaglio dicendosi che Il Sign. voleva mandarla İn Amasla, ove İl Seraglio vecehlo, ma che ha promesso non ingerirsi nel Governo dimostrando esso Signor raolto risoluto di riformarlo coll mezzo del prime (Cerrah Mehmed Paşa) e del-la pena.» 1598. Venedik Mitnâsetoetkri Hülâsası.

⁵³⁰ Oğlu Mustafa evvelâ Haleb vâUsl, sonra Erzurum beglerbegi, 1008 (15M)' de veztr oldu.

⁵³¹ II. Sign. volesse il Cigala santasse terzo Vezir nel Dlvano, ma avendo commlncato alla madre, che il Cİgala doppo fatto primo Vezir aveva detto non dovesse ascoltar la madre ne la Sultana intro (la madre) in gran-dissima colera, önde il Sigr. amantissimo della madre lo redegò İn Er-zerum.> Venedik raporları, 2 Haziran 1597.

⁵³² Venedik raporları, Nisan 1600.

Cağala'dan, Halîl Paşa'dan sonra en itibarlı vezirler sadrâzam So-kullu ve Sinan paşaların oğulları Hasan ve Mehmed Paşalar idi. So-kollu-zâde, Macaristan'dan dönüşünde kendisiyle Sinan Paşa-zâde arasında ortaya çıkan tekaddüm mes'elesini lehine hallettirmek için, Pâdişâha altmış beş kıymetli elbise ve oniki gümüş at takımı takdim etmişti⁵³³. Lâkin Sinan Paşa-zâde, Valide Sultân sayesinde rakibinden ileri geçmiş ve Sultân Selîm'in neslinden Piyâle Paşa'nın kızını nikâhı altına alarak nüfuzunu artırmıştır.

İsyanlar

Sinan Paşa-zâde'nin düğünüye sadrâzam Cerrah Mehmed Paşa'nın kızının izdivaç ve oğullarının sünnet düğünleri umûmî bir şenlik olmuştur. Cerrah Mehmed Paşa, kendisi bizzat sünnetçilik etmiş ve şimdiki Pâdişâh'ı (şehzadelğinde) sünnet ederek bundan dolayı «Cerrah» unvanını almış olduğu için, oğullarının sünnet düğünleri pek parlak idi. Macaristan hududu muharebelerle harâb olduğu ve Devletin memleketlerinden şurada burada zuhur eden isyanlar, önyak olanların kanlarıyla bastırıldığı bir sırada, istanbul ahâlîsi bu düğünlerle vakit geçiyorlardı.

Payitaht kahvehanelerinde Onikinci imâm Mehdî olduğunu îlân eden ihtiyar bir meczûb, ağarmış sakalına bakılmıyarak asılmıştır. Payitaht civarında Sultân Selîm'in kardeşi şehzade Süleyman olduğunu iddia eden bir serseri de aynı cezaya uğratılmıştır (1596). Beğlerbeğinin bulunmadığı bir sırada Karaman taraflarını yağmaya cür'et eden 3.000 talebeden ekserisi öldürüldü. Mutahhar taraftarlarını Yemen'i karıştırmak istediklerinden, bu aileden Yedikule'de mahbus bulunanlar, daha korkunç olan Boğaziçi Kulesi zindanına nakl olundular. Kendisine «Mübarek Şâh» ismini veren bir eşkiya reîsi Basra ve Bağdâd taraflarını yağma ederek kervanları da ya yağma etti yahut bir bedel mukabili bıraktı; o da Mehdîlik dâvasında bulunup, o derecelerde kuvvet buldu ki, Kevkebân ve Hacce beğlerini Rumeli'den almış (???) askerle üzerlerine göndermeğe mecburiyet hâsıl oldu. Haleb vâlîsi Hacı İbrahim, yeniçerilerin bir isyanını, içlerinden 17 kişiyi asmakla bastırdı. Gürcistan'da Ca'fer Paşa Lu-varasb ailesini imha etti; Simon Levend ile Aklesandr'ın oğlunu, Alek-sandr'ın başıyla birlikte istanbul'a gönderdi ve bu prensler Yedikule hapisanesinde hayâtlarını tamamladılar. Şirvan'ın son müstakil hükümdarı Burhâneddîn'in zât-ı şahaneye arz-

⁵³³ Venedik raporları, Aralık 1597.

ubûdiyyet üzere istanbul'a gelmiş olan oğlu ihtiramla kabul edilerek, Pâdişâh tarafından kendisine tamam parası» nâmıyle 20.000 akçe verilmiştir.

Yahüdî Kira'nın Katli

Sipâhîler'in istanbul'da isyanı —haremin orduya üstünlüğüne alâmet olduğu için— vilâyetlerdeki isyanlarından daha mânîdâr olmuştur. III. Murâd'ın sarayında «kilerci» sıfatıyla nüfuzunu anlattığımız Yahüdî Kira'nın —sipâhî timâr ve zeametlerinin verilmesine karışarak bu işi ticâret mevzuu yapmış olduğu için— bu isyanlarda az te'sîri olmadı. Si-pâhîler bu Yahudi kadının başını istediler. Cağala'nın kapdân-paşalığa tâyininden beri sadrâzâmın gıyabında istanbul'u kaymakam sıfatıyla idare etmekte olan Halîl Paşa, bu itaat bilmez askerin istediğinin yapılmaması hâlinde kendisinin ve Valide Sultân'ın mahvı gerekeceğinden korkarak, çavuş-başığı Kira ile çocuklarını aramağa gönderdi. Kira, sadrâzâmın sarayında dîvân merdivenlerinden çıkarken sipahiler hücum ederek, üç oğluyla beraber kendisini telef ettiler; ve büyük memurların kapılarına astılar. Kira'nın yalnız dördüncü oğlu, Müslüman olmak suretiyle kurtulup «Aksak Mustafa Çavuş» nâmını almıştır. Kira'nın müsadere edilen mallarından beş milyon akçe hâsil oldu. Bu hâdise, Halîl Paşa'nın kaymakamlıktan azlini ve yerine Hafız Paşa'nın getirilmesini gerektirdi.

Karayazıcı İsyanı

istanbul'da sipahilerin ayaklanması, Anadolu'da Haçova firarilerinin isyanına tesadüf etmiştir. Daha ağır ve daha muhataralı olan bu isyan, Devle* için otuz sene sürekli kan akar bir ceriha olmuştur. «Karayazıcı» unvânıyla şöhret bulan segbân bölük-başısı Abdülhalîm, Macaristan ordusundan kaçmış ve birtakım Kürd ve Türkmenler'in başına geçerek Ruha (kadîm Edessa) (bugünkü Urfa)'yı zabtetmiştir. isyandan malûmat al-, mak için Pâdişâh tarafından Anadolu'ya gönderilmiş olan Hüseyin Pa-şa'yı da kendi tarafına almağa muvaffak oldu. Karaman mütesellimi, yâni beğlerbeği vekili, Hüseyin'in üzerine yürüdü. Lâkin Aksaray tarafında mağlûb ve Konya'ya geri çekilmeğe mecbur oldu. Sinan Paşa-zâde Meh-med Paşa, âsîler üzerine gönderilerek Karayazıcı ile Hüseyin Paşa'nın içine girmiş oldukları Urfa'yı muhasara etti (Temmuz 1599 - Muharrem 1008).

Mahsurların mühimmatı kalmayıp da kurşun yerine gurusları eriterek kullanmağa mecbur kaldıkları zaman, Karayazıcı, Mehmed Paşa ile müzâkereye girişti; kendisine Amasya hükümeti verilmek şartıyla tes-lîm olacağını ve Hüseyin'i de teslim edeceğini bildirdi. Bu şart kabul edilerek, Hüseyin İstanbul'a gönderildi.

Mehmed Paşa, Diyârbekir'de kışlayıp, —memuriyet merkezi olan Amasya'ya gidecek yerde— Sivas taraflarını talan etmekte olan Karayazıcı üzerine yürüdü. Macaristan seferine gitmek üzere çağırılmış olan Sivas vâlisi Mehmed Paşa, İstanbul'dan geçerken âsîye tarafdarlık ederek, bundan sonra sakin duracağına kefalet etti. Bu te'mînât üzerine Mehmed Paşa İstanbul'a çağrılarak, Karayazıcı'ya Çorum sancağı verildi. Lâkin Karayazıcı isyandan vazgeçecek yerde, Bağdâd vâlisi bulunan kardeşinin yardımıyla, isyanını genişletmekten başka birşey yapmadığından, Hasan ve altıncı vezîr İbrâhîm Paşalar, Karayazıcı üzerine yürümeğe memur oldular (25 Nîsân 1600 - 11 Şevval 1008). Bu iki vezîr Kayseri'ye vardıklarında, 20.000 âsîyi karşılarında buldular. Âsâler muharebeye girişerek, Osmanlı ordusu hemen tamâmiyle mağlûb oldu. Hacı İbrâhîm kurtulup, Kayseri'ye gitmeğe güç muvaffak oldu.

Bu muvaffakiyetten itibaren Karayazıcı Anadolu'da kendisini yegâne sâhib ve hâkim addederek, bu sıfatla büyük emirler çıkardı; bunlardan birini aynen nakledeceğiz:

«Kaysariyye sakinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerif Mehmed nâm kîmesne Osmâniyân tarafından be-inâyetu'llahi teâlâ münhezim olan ser-dâr Hacı İbrâhîm Paşa muharebesinde bu canibe kemâl-i ihlâs ile itaat etmekle cemî-i tekâlîf ve rüsumdan mutlak muaf eyledim, ve eline bu hükm-i hümâyûnı virdüm, ve büyürdüm ki: Dest-i Osmâniyân bu taraflardan bi'l-külliyeye munkatı' ve saltanat bilâ-nizâ' bana mukarrar ve mukadder oldukda tarafumdan ta'yîn olunan ümerâ işbu hükm mucibince mezbûn muaf ve müsellemler tutup rüsum ve tekâlîfden bir nesne teklif itmeyeler. Her kim bu hükme itaat itmezse cezası virilür, ve bu hükm-i şerîfi elinde ibkaa idüp mazmûn-ı hümâyûnı ile amel eyleyeler; şöyle bileler. Harrer fî evâsıt-ı rebî'ü'l-evvel sene tis'a ve eli» (24 Eylül 1600) ⁵³⁴

Devletin kuruluşundan beri geçen üç asır zarfında Osmanlı sultan-

⁵³⁴ Karayazıcı'nın bu emri, —ki Naîmâ'da «Hükm-i Karayazıcı» unvanyla dercedilmiştir — Hammer'den tercüme yerine, aslından alınmıştır. Hammer tercümede «mukarrar ve mukadder oldukda» İbaresini «mukarrar ve mukadder olduğundan» şeklinde anlamış, ve bundan dolayı da Karayazıcı'nın — haddizatında edebîslzce olan — yazısına lüzumundan fazla ehemmiyet vermiştir. «Cezası virilür» «cezası virile» olmalıdır. Mütercim.

larının hukukuna bu kadar mütecâvizâne bir taarruz vukua gelmemiştir. Vâkiâ Sultân Süleyman saltanatının başlarında Mısır'da Ahmed Paşa bir müddet «sultân unvanım almış ve daha sonraları da îbrâhîm Paşa Viya-na'yı muhasara ettikten sonra kendisini bu unvanla yâdederek, Pâdişâh, kulunun bu cür'etkârca hareketine ceza vermeğe lüzum görmemiştir. Fakat şu. vekayîni yazdığımız zamanda bir firarı asker neferi kendi nâmına fermanlar vermekte, ve îbrâhîm Paşa Kanije'yi ele geçirirken, Devlet, Anadolu'yu kaybetmek tehlikesine mâruz bulunmaktaydı.

Hoca Sa'deddîn, Gelibolulu Alî, Şâir Bakî Nin Vefatları

1008 hicrî senesi yalnız Kanije fethi ve Anadolu'da çıkan isyanlarla değil, Osmanlı literatürüne şeref veren en büyük dehâ sahihlerinin irtihâlîyle de dikkate şayandır; bu büyük adamların kaybı müverrih için —III. Mehmed'in halalarından ve kızlarından olup iki sene önce vebadan vefat edip IU. Murâd'ın yanma defnedilen onaltı sultânın vefatından ziyâde— mühimdir. Sa'deddîn ki, 25 seneden beri şehzadelerin ve pâdişâhın hocası ve III. Murâd ile III. Mehmed'in müftî ve müşaviri sıfatıyla, Devlet'in bütün mühim işlerinin tesviyesinde münevver düşünceleriyle yetişmiş, ve Pâdişâh'ı Eğri seferinde bizzat bulunmağa ikna etmiş ve Haçova harb meydanında sebat etmesi için teşvikte bulunup ve hattâ ısrar ederek muzafferiyeti te'mîn etmiştir. Sa'deddîn, ki Devlet'in kuruluşundan I. Selîm'in irtihâlîne kadar Osmanlı Devleti Târih'nin müellifi ve Fars edîblerinden Lârî'nin Umûmî Târih'inin ⁵³⁵ mütercimidir; Sa'ded-din ki, müzeyyen ve mutantan üslûbuna kendinden sonrakilerden hiçbiri yetişmemiştir, 13 Rebû'l-evvel 1008 (2 Ekim 1599) târihinde yâni Mevlid-i Peygamberi Günü, Ayasofya Câmi-i Şerifine gitmek üzere iken fiic-ceten irtihâl etmiştir ⁵³⁶. Cenazesi, yüksek ilmiye rütbelerinde bulunan dört oğlu tarafından götürülerek Eyüp Camii yanına defn edilmiş-tit ⁵³⁷;

Altı ay sonra, 23 Ramazân (7 Nîsân 1600) fda şâir Bakî irtihâl etmiştir. Bakî, üç defa Rumeli kazaskerliğinde bulunup, fakat Sa'deddîn'in vefatından sonra dahî müftîlik makamına getirilmiyerek, bu hizmet Sun'ul-lah Efendi'ye

⁵³⁵ Molla Lârî'nin alemin başlangıcından Süleyman zamanına kadar Farsça tarihi. AUI'den. (Mütercim)

⁵³⁶ 1008 Rebû'l-evvellnin onklnci pencşenbih günü Ayaso-fya'da kıraat-ı Mevlid-i Şerif cem'iyyetl olduğundan azimet için tecdid-i vuzû'ya nlyet eylediği sırada vefat etmişdir. Altmış beş yaşında idi. Atal'den. (Mütercim)

⁵³⁷ «Tâbutı tmâd-ı dîn ü dünya olan dört oğlu tarafından berduş olup kasaba-i Eyyüb'da idfld eyledikleri darü'l-kurû naziresinde deln olındı.» Kezalik. (Mütercim).

verilmiştir. Bakî, Osmanlı şâir-i rebâbîlerinin en büyüğüdür; pek muteber olan şu üç eseri tercüme etmiştir: Siyer-i Nebevi, Mekke Târihi, Fezâil-i Cihâd. Müftî Sun'ullah Efendi cenaze namazını eda ederek nâmı edebiyatı Osmaniye bakî oldukça bakî olacak olan şâirin divânından bu duruma münâsib bir beyit ⁵³⁸ okumuştur.

Bâkî'nin vefatını gören sene, daha az kıymetli olan diğer altı şâirin de hayatlarının söndüğüne şâhid olmuştur ki, şunlardır: Süheylî, Ârifî, Basîrî, Pafos kadısı İlmî, Üsküb kadısı Vâlihî, III. Mehmed zamanının şehnamecisi, yâni görevli kasîde yazıcısı Ta'likci-zâde.

Fakat Osmanlı edebiyatı için bir felâket olan bu sene zarfında Devlet'in en büyük kaybı —ekseriya hakîkati mükellef bir üslûb içinde örten ve hâce-i sultanî olduğu eserlerinde dâima gözükmekte olan— Sa'deddîn'in değil, Âlî'nin vefatıdır ki, en müstakil fikirli (hür düşünce sahibi) ve en doğru sözlü Osmanlı müverrihlerinden biri olup, gerçi târihinde vak'aların zamanı bakımından bâzı hatâlar varsa da, dâima yüksek bir irfan ve tenkîd fikriyle yazılmıştır. Süleyman'ın saltanatından beri Devlet hizmetinde istihdam edilerek saray memuriyetlerine yakışır bir fikir sahibi olmamasından dolayı —bihakkın lâyük olduğu— nişancılık makamına çıkamamış ve birbirini müteâkib defterdar, yeniçeri kâtibi, Amasya sancak beği, nihayet Cidde paşası olmuştur. Mensur ve manzum onsekiz eser bırakmıştır. Mensur eserlerinden Kühü'l-Ahbâr adını verdiği ve dördüncü kısmında «Devlet-i Osmaniye» târihini yazdığı umûmî târih dikkat çekicidir. Heft-Meclis adıyla yazdığı Sigetvar fethi, Nâdire-tü'l-Muhârîb unvâmyla yazdığı Süleyman'ın evlâdlarının muharebeleri, Zafer-nâme adıyla yazdığı Gürcistan seferi, sünnet düğünleri tafsilâtı, Esmârü't-Tevârîh tercümesi, bir münşeat mecmuası dahî mensur eserlerindedir. Bir takımı efsâne vadisinde bir takımı- mutasavvifâne olan Türkçe ve Farsça şiirleri, kendisi için o kadar şöhret sağlamaya degecek şeyler değildir ⁵³⁹.

⁵³⁸ «Kadrini sentn musallada bllüp ey Baki

«Durub el bakayalar kursuna yaran sftf akU (Mütercim).

⁵³⁹ «Âlî» mahlasını almış olan Gelibolulu Mustafa 949 (1542)'da doğmuştur; çünkü tncâ'sının 991 (1583) târihiyle târihlenmiş olan mektubunda kırkiki yaşında bulunduğu yazılıdır. Henüz dokuz yaşında iken meşhur lisân âlimi Sürürî'nin ve 960 (1552) senesinde Muhyiddîn-i Kâfiyyeci'nin derslerinde bulunmuştur (Âlî Târihi, varak: 67 ve 308). 965 (1557)'de Mîhr ü Mâh ismindeki manzum hikâyesini Şehzade Selim adına yazmıştır; bundan dolayı kâtiblik hizmetine alınmıştır. Seiim'in lalası Mustafa Paşa'ya intisâb ederek, onunla beraber Suriye'ye gitmiştir. Büyük yangın zamanı İstanbul'da bulunuyordu. Üç sene sonra Kilis'de, Bosna valisinin divân kâtibi sıfatıyla, 24 Ramazan 982 (7 Ocak 1575) târihinde Auersberg üzerine kazanılan muzafferiyetin Pâdişâh'a takdim olunan mutantan arzasını yazdı. Yine o sene İzvornik'de sancak-beğini ve birçok manzum hikâyeler yazmış olan şâir Yahya Beğ'i gördü. 1576'da Bosna serhad-beği Malkoç Balı Beğ'le Pozaga Beğ'i*-nin yanında idi. 1578'de Lala Mustafa Paşa'nın Acem ordusu serdârıhıyla İstanbul'dan ayrılışında, Âlî bütün sefer müdde-tince onun kâtibliğini yapmış, ve seferin sonunda hizmetlerine mükâfâten Haleb timâr defterdarlığına tâyin edilmiştir. Hâmisi Mustafa

Osmanlı müverrihlerinin en doğru sözlülerinden olan ve bu târihimizin şu kısmına kadar bize rehberlik eden bu tarihçiden, teessüf etmeksizin ayrılmıyoruz. Kaybının ağırlığını şundan dolayı da oldukça hissediyoruz ki, vak'alann târihleri ve tafsilâtı bakımından göstermiş olduğu dikkatle şimdiye kadar bize bir hayli yardımcı olan Sultân III. Mehmed'in teşrifatçısı Selânikî dahî, arası çok geçmeksizin, Âlî'ye iltihak etmek üzere âlem-i ebediyete intikal etmiştir.

(Baron Joseph Von Hammer Purgstall)

Paşa'nın şahsî düşmanı olan sadrâzam So-kollu Paşa, Âlî'nin ne geçmiş hizmetlerini, ne de müellif ve müverrih sıfatıyla olan ehliyetini nazar-ı itibâra almadığından, Âlî, İnşâ'sındaki birçok mektuplarda bundan dolayı acı Şikâyetlerde bulunmuştur. Nihayet, şehzadelerin sünnet düğününü tasvir etmek için yazdığı «Câmi'ü'l-Hubûr» unvanlı eser, kendisine iyi bir hizmet verilmesine vesile olmuştur. Kırkiki yaşında ve onyediyedi eser sahibi olduğu halde, 1585'de Erzurum defterdarı olmuş, bir sene sonra Bağdâd hazinesi defterdarlığına gönderilmiştir. 1000 (1591) senesinde yeniçeri kâtibi, daha sonra defter emini oldu, on sene sonra yine yeniçeri kâtibliğine döndü. III. Murâd'ın cülusunda Âlî, bir şiir takdim ederek terakkiye ve 200.000 akçe (?) varidata nail olmuştur. Bununla beraber Kiinhü'l-Ahbâr adındaki târihî eserini yazmağa vakit bulmak üzere, Valide-Sultân'a bir manzum arıza yazarak, Mısır defterdarlığını istedi. Sultân Meh-med derhâl arzusunu yerine getirdi; ancak vezirlerin muhalefetinden dolayı sancak-beği pâyesiyile Amasya defterdarlığına gönderildi. Dört sene sonra 58 yaşında iken Cidde Paşalığında vefat etti (Rızâ ve Rızâî, Terâcim-i Ahvâl-i Şuarâ, 151'inci ve 203'üncü). Journal Asiatique de müracaat, c. 1, s. 142. Âlî'nin, İnşâ'sında saydığı üzere, eserleri şunlardır:

- 1) Enîsü'l-Kulûb
- 2) Hilvetü'r-Ricâl
- 3) Tuhfetü's-Sulehâ
- 4) Râhatu'n-Nüfûs
- 5) Zübdetü't-Tevârih
- 6) Heft-Meclis (Sigetvar Fethi)
- 7) Nâdiretü'l-Muhârîb (II. Selîm ile kardeşi arasındaki muharebe)
- 8) Nusrelnâme (1578 Gürcistan seferi târihi)
- 9) Menşe'ü'l-İnşâ'
- 10) Cami'ü'l-Hubûr (1582 sünnet düğününün tasviri)
- 11) Menâktb-ı Hüner-verân (Hattatların tercüme-i hâlleri)
- 12) Kiinhü'l-Ahbâr: Bu eser hayatının son yedi senesini işgal etmiştir.

Manzum eserleri:

- 1) Tuhfetü'l-Uşşâk
- 2) Riyâzü'l-İrfân
- 3) Mihr ü Mâh
- 4) Mihr ü Vefa
- 5) Arabça ve Farsça Dîvân'iar

İÇİNDEKİLER

KIRKİKİNCİ KİTAP	7
Eflâk Voyvodası'nın Politikası.....	7
İbrahim Paşa'nın Vefatı, Yemişçi Hasan Paşa'nın Sadâreti	10
Kaniye Zaferi	13
Anadolu'da İsyânlar	17
Akdeniz'de Mücadele	19
İstolni-Belgrad, Budin Ve Peşte Muhasaraları	19
Kırım Hantının Peçuy'da Kışlaması	22
İstanbul'da İsyân	22
Mahmud Paşanın İdamı	25
Yeniçerilerin Sipahilerin İsyânını Bastırması	25
Zorba-Başlıların Cezalandırılması	26
Anadolu Ve Macaristan'da Âsilerin Cezalandırılması	30
Şehzade Mahmud'un İdamı	32
İran İle Sulhun Bozulması	33
Sultan III. Mehmed Han'ın İktîhalî.....	36
III. Mehmed Devrine Dâir Mülâhazalar	37
III. Mehmed'in Şahsiyeti, Devrinin Şâirleri Âlimleri, Fakihleri, Şeyhleri	39
Sultan I. Ahmed'in Cülusu	41
I. Ahmed'in Sünnet Edilmesi	45
Yeni Düzenlemeler.....	45
İran Seferi.....	46
Sadâret Kaymakamının Değiştirilmesi	50
Sadrâzâmın Vefatı, Lala Mehmed Paşa'nın Sadareti.....	51
Macaristan Seferi.....	51
Fransa, İngiltere Ve Venedik'le Kapitülasyonların Tecdidî	52
İstanbul'da Olaylar.....	53
Anadolu'da Eşkiya Kıyımları.....	55
Sulh Müzâkereleri	56
Boçkayi'nin Zuhuru	61
Estergon'un Yeniden Fethi	66
İstirya Ve Avusturya'ya Akınlar.....	68
Transilvanya Prensine Tâç Giydirilmesi	68
Cağala'nın Hezimetî.....	70

Eski Âsî Deli Hasanın İdamı	72
Tütün.....	73
Bolvadin'de Eşkîyanın Askere Galebesi.....	73
Sultan Ahmed'in Bursa'ya Seyahati	74
İstanbul'da Âsî Liderlerin Öldürülmesi	75
Lala Mehmed Paşa'nın Vefatı.....	76
Derviş Faşa'nın Sadâreti.....	78
Derviş Paşa'nın İdamı.....	81
Kuyucu Mubad Paşa'nın Sadâreti	82
Sulh Müzâkereleri Ve Zitvatorok Anlaşması	82
KIRKÜÇÜNCÜ KİTAP	90
Ankara Kadısının Kalender Öğlitnu Şehre Sokmaması	94
Yılanboğazı'nda Canpulad'ın Hezimetini	95
Kalenderoğlu Bursa'yı Yakıyor	97
Murad Paşa'nın Tavil Halil'in Kardeşine Galebesi.....	102
Murad Paşa'nın Şahsiyeti	105
Murad Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü.....	107
Avusturya İle Müzâkereler	110
Lehistan İle Anlaşma.....	114
Venedik, Fransa, Floransa Ve İngiltere Elçileri.....	117
Gürcistan Ve Mingreli Elçileri.....	118
Kırım Hanları	119
Mısır'daki Vak'alar	120
Murad Paşanın Hileleriyle Muslu Çavuş Ve Yusuf Paşa Celalilerinin İdamları.....	122
Zitvatorok Muahedesinin Tashihi.....	128
Batori Ve Cizvitler	129
Deniz Vak'aları	131
İstanköy'e Hıristiyan Teşebbüsü.....	132
İran Tarafından Sulh Teklifi	135
Nasuh Paşanın Hîlesi.....	137
Kuyucu Murad Paşa'nın Vefatı	137
Düğünler	138
İran Elçisi İstanbul'da.....	140
Sultan Ahmed Edirne'ye Gidiyor	142
Mukaddes Emânetler	143
Nasuh Paşa'nın Hileleri.....	145
İran Elçisi.....	146

Felemenk İle İlk Muahede.....	147
Lehistan Ve Avusturya Elçileri.....	148
transilvanya (erdel) hakkında müzâkereler.....	149
Deniz Vak'aları.....	155
Kazaklar Sinofa.....	157
Nasuh Paşa'nın Düşmesi.....	158
Nasuh Paşa'nın Boğdurulması.....	159
Şeyhülislâm Hocâzâde Mehmed Efendinin Vefatı.....	161
İran Üzerine Sefer.....	162
Moldavya Seferi.....	164
Lehistan İle Sulh Anlaşması.....	166
Cizvitler'in Atılması.....	166
Endülüs Müslümanları İle İlgili Temaslar.....	167
Venedik'in Osmanlı Hükümeti İle Münâsebetleri.....	167
Viyana Anlaşması.....	169
Avusturya Elçisinin Bayrak Açarak İstanbul'a Girişi.....	171
Sultan Ahmed'in İktihali.....	175
KIRKDÖRDÜNCÜ KİTAP.....	178
Sultan Mustafa'nın Cülusu Ve Hal't; Yerine Sultan Osman'ın Cülusu.....	178
İran İle Musalaha.....	181
Diplomatik Münâsebetler.....	183
Fas, Mekâkeş Ve İkan Elçileri.....	186
Sadaret Değişikliği.....	187
Saffiye Sultan Ve Ekmekçizâde'nin Vefatları.....	189
Göktaş Ve Kuyruklu Yıldız.....	190
Lehistan Seferi.....	191
Manfredonya'nın Tahrîbi.....	193
İstanbul'a Macaristan, Bohemya Ve Avusturya Elçilerinin Gelişi.....	194
Sadrazam Alî Paşa'nın İcraatı.....	196
Şiddetli Kış.....	200
Sadrazam Ali Paşa'nın Vefatı.....	201
Ohrili Hüseyin Paşanın Sadâreti.....	202
Lehistan (Hotin) Seferi.....	203
Lehistan'la Sulh.....	207
II. Osman'ın İstanbul'a Dönüşü.....	209
Yabancı Devlet Elçileri.....	210
İngiltere Elçisi Sir Tomas Rue.....	210

Ordunun Ve Halkın Hoşnudsuzluk Sebepleri.....	211
ii. Osman'ın Hacc İçin Mekke'ye Gitme Düşüncesi	212
Yeniçerilebin Ve Sipahilerin Atmeydanında Ve Sarayda İhtilâlleri	213
«Sultan Mustafa'yı İsteriz!»	220
En Sağlam Tedbir, Anadolu'ya Geçip Beklemektir	222
Sultan Osman'ın Şehîd Edilmesi	227
KIRKBEŞİNCİ KİTAP	230
Sultan I. Mustafa'nın Tahta Çıkması.....	230
Davud Paşa'nın Azledilmesi	232
Mere Hüseyin Ve Lefkeli Mustafa Paşaların Sadareti.....	232
Sultan Mustafa'nın Aklî Dengesinin Bozukluğu	234
Sadrazam Hadım Mehmed Paşa'nın İdarî Tedbirleri	236
Donanmanın İstanbul'a Girişi.....	236
Suriye'de Seyfeddinoğlu İle Ömer Paşa Çekişmesi	237
Abaza Paşanın İsyanı	239
Dâvud Paşa'nın İdamı	241
Lehistan İle Sulh Anlaşması	246
Transilvanya Prensi Betlen Gabor'un Elçisi.....	247
İngiliz, Fransız Ve Venedik Elçilerinin Müzâkereleri	249
Mere Hüseyin Paşa'nın İkinci Sadâreti	250
Ulema'nın İsyanı	254
Sultan Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi.....	258
Devlet'in Temel Müesseselerinin Bozulması.....	259
Osmanlı Edebiyatının Durumu; Ulemâ, Şairler, Edibler, Tarihçiler Ve Şeyhler.....	261

KIRKİKİNCİ KİTAP

Eflâk Voyvodası Mihal (Michail)'in politikası. — İbrâhîra Paşa'nın vefatı. Yemişçi Hasan Paşa'nın sadâreti. — Ka-nije'nin muhasarası ve kurtarılması — Anadolu'da İhtilâl. — Afrika sahillerinde bahriye vak'aları. — Ustonî - Belgrad, Peşte, Budin muhasarası- — Kırım Hânı'nın Pe-çuy'a gelişi- — Sipahiler isyanının yeniçeriler ma'rifetiy-le bastınışı. — Sadrâzam Hasan Paşa'nın azli. — Anadolu'da ve Macaristan'da âsîlerin cezalandırılması. — Mah-mûd Paşa'nın îdâna. — tran lie sulhun bozulması. — Sultân iÜ-Mehmed'in irtihfili. — Siyâsî müesseselerin bozulması, iÜ. Mehmed zamanı ulemâsı- — Sultân I. Ahmed'in cülusu.'— Büyük Valide Sultân'm nakli. — Pâdişâh'in sünnet edilmesi. — Kumandan ve vâlîler tâyini. — İran seferi. — Sadâret kaymakamının değiştirilmesi. — Sadrâzâmın vefatı» — Macaristan seferi- — Fransa, İngiltere, Venedik ile kapitülasyonların yenilenmesi. — İki kaymakamın îdânu- — İki şehzadenin doğumu. — Anadolu'da dört yeni âsi reîsi. — Sulh müzâkereleri. — Boçkayî'nin zuhuru. — Estergon'un fethi. —• Cağala'nın hezimete uğraması ve vefatı. — Deli Hasan'ın fdâmi. — Tütün içHmeğe başlanması- — Bolvadin'de Anadolu âsilerinin askere galebesi. — Sultân Ahraed'in Bursa'ya seyahati. — istanbul'da âst neferlerin öldürülmesi- — Lala Mehmed Paşa'nın vefatı. — Sulh müzâkereleri. — Dervîş Paşa'mn îdâna. — Murâd Paşa'mn sadâreti. — Zitvatorok Anlaşması-

Eflâk Voyvodası'nın Politikası

HAFİZ Paşa'mn Niğbolu'da hezimete uğramasından (21 Ekim 1596) ¹ ve Kira'nın katlinden ² sonra, kapdân Halîl Paşa'nın yerine Hadım Ahmed Paşa'mn ³ kaymakam tâyîn edildiğini, bundan evvelki kitapta görmüştük. Ancak Eflâk ve Transil-vanya müverrihlerince bilinmeyen ve burada kaydedilmesi mühim olan bir vak'a, Ahmed Paşa'nın azlini ve belki Eflâk Voyvodası Misel (Mihaî)'in katlini îcâb ettirmiştir. Mihal, isyanlarında muvaffak olması üzerine, Bâb-ı Hümâyûn ile uyuşmaya çalışmış ve Transilvan-ya'rtın kendi idaresine verilmesi müsâadesini satın almak

¹ Bakınız: Cilt: 7. 41. kitap-

² Bakınız: Cilt: 7, 41. kitap.

³ Hafız Paşa, Hadım Ahmed Paşa, Hadım Hafız Ahmed Pasa,,hepsi aynı adamdır. (Mütercim).

ümiyle, Pâdişâh'a 600.000 akçe göndermişti ⁴; lâkin Eflâk Voyvodalığında bırakılmaktan başka birşey kazanamadı (21 Temmuz 1597). Ondan sonra, Transilvanya'yı İmparator'a emirgüzâr şeklinde tasarruf edebilmek üzere, İmparator ile müzâkereye girişti. Lâkin Si-gismund Batori'nin Prag'da akdettiği bir ahidnâme gereğince, kendi beyliğini İmparator Rudolf'a terkettiği haberi duyulunca, milliyetçiler partisi, Almanya'nın tahakkümüne karşı açıkça protesto ederek. Osmanlı Devletinin itaati altına girmeye ve bu hususta —Osmanlılarca uyuşacağını bir tehdîd olarak ifâde etmekte bulunan— Eflâk Voyvodası'm kullanmaya karar verdi. Sigismund ise Oplen'e çekilmiş (10 Nîsân 1598) bulunduğu hâlde, dört ay sonra tekrar Klavzenburg'da göründü, şu kadar ki İmparatorun infialinden korkarak idareyi amca-zâdesi Kardinal Andre Batori'ye bıraktı (20 Şubat 1598). Transilvanya ve Moldavya'yı Eflâk'a ilhak etmeyi hırsıyla arzu eden Mihâl ise. İmparator'un tavsiyesi üzerine, Transilvanya'yı aniden istilâ etti ve 28 Ekim 1599 târihinde Şelen-berg ile Hermanştad arasında Kardinal'! bir muharebeye çekip hezimete uğrattı. Kaçışı esnasında Andre Batori'ye refakat eden Si-kilyeli Piyer Auerdeg, Zente-Tamaş denilen mevâzide arkadaşını Öldürdü. Papa VIIT. Kleman bundan dolayı Sikilyeliler'e yüz sene perhîz cezası vermiştir. Talbzenlikten İmparator ordusunun başkumandanlığına yükselmiş olan Jorj Başta, Mihâl'ı memleketini terk etmeye mecbur bırakmak üzere, derhâl Transilvanya'ya girdi. Mihâl, bu taarruzun intikamını almak için, kendisinin Transilvanya beğliğini Bâb-ı Hümâyûn'a tasdik ettirdi.

Bu vak'alar üzerine İmparator sarayında Sigismund Batori'nin, Lehistan Kralı'mn ve onun Mihâl'a karşı himaye ettiği Moldavya voyvodası Jeremi Mogila'mn yardımıyla, cebren Moldavya'ya girmeye hazırlandığı haberi alımdı. Rudolf hatt-ı hareketini değiştirerek, harbi Moldavya Prensi'nin arzûsine nakletmesi için Mihâl'ı ikna etmek üzere her türlü tedbîrlere teşebbüs etti. Mihâl, İmparator'un tekliflerine muvafakat ederek ilk muharebede Mugila'yı hezimete uğrattı ve Suçava'da bir Lehistan ordusunu mağlûb ederek Moldavya'ya, kendisine tabî olmak üzere, Petrisko'nun oğlu Mark'ı yerleştirdi. Bir taraftan da kendisinin Moldavya beğliğinin tasdikini Osmanlı hükûmetine yazdı ve kabul ettirdi.

⁴ Bethlen. Engel, Istoanfi bu vergiden hiç bahsetmezler; Venedik elçisinin 24 Aralık 1596 tarihli raporunda Mihâl'in vergi olarak 500.000 akçe ve Pflâk'ın ona sancak gönderdiği ve fakat Eflâk'ın befclerbejl tarafından hücumu uğradığı ve zarar gördüğünden Mihâl'in Niğbolu'yu tahrib ettiği gSrOlür- Selâ-nkl (s. 756). daha sonra (Rebiffifhîr 1007 - Kasım 189») altı yük, yâni 600.000 akçe gönderildiğinden bahseder

Mihal'm voyvodalığının bu tasdiki —yukarıda yazdığımız veçhile Mihal'in elçisi Dimo'yı⁵, efendisinin tekliflerini arzetmek üzere reîsülküttâb Yozıcı-zâde'nin refakatinde İstanbul'a göndermiş olan— îbrâhîm Paşa'nın siyâseti neticesi idi. Lâkin Hadım Hafız Ahmed Paşa, bu Dimo'nun kırmızı çukalarla kaplı ve para sandıklarına benzetilmiş toplan hâmil arabaları ordugâhının ortasına kadar sevkedip de, orada topları ateşliyerek askerini perişan etmiş ve bu suretle Niğbolu'daki hezimetinin başlıca sebebi olmuş olduğunu unutmuyordu⁶. Bundan dolayı, elçiden intikam almak arzusuna düşerek müftî Sun'ullah Efendi'den Mihal gibi bir hâinin elçisine hiçbir surette i'timâd ediîmiyeceğine dâir bir fetva⁷ talep etti ve aldı. Ahmed Paşa, bu fetvaya istinaden Eflâkh Dimo'yu domir çengellere astırdı; Dimo müthiş işkenceler içinde can verdi⁸. Osmanlıların mukaddes tuttuğu beynelmilel hukuk kaaide-İcrinin böyle açıktan açığa ihlâli, payitahta Ahmed Paşa aleyhinde söylentilere yol açtı. Ahmed Paşa, budud üzerine göndermiş olduğu bir çavuş vâsıtasıyla sadrâzâmın hareketlerini araştırmış olduğu için⁹. onun da infialini davet etti. îbrâhîm Paşa, Valide Sultân'a yazmış olduğu bir mektupta, Eflâk elçisi hakkında gösterilen vahşetten ve kaymakamın dikbaş hareketinden kendi nüfuzunu tehdîd etmesinden dolayı şiddetle şikâyet etti. Hafız Ahmed Paşa azledildi ve yerine Yemişçi Hasan Paşa getirildi.

Mihal'in Kanije fethinden sonra İbrahim Paşa ile muhaberesi ve Dimo'yu İstanbul'a göndermesi Transilvanya hududundaki îm-parator askeri baş-kumandanı Basta'mn nazar-ı dikkatini celbet-mişti. Başta, Mihal'in entrikalarına son vermenin en iyi çâresinin, onu îdâm ettirmekten başka birşey olamayacağına hükmetti. Türk-ler'le müttefik olan Mihal — ondan evvel Gritti ve Kardinal Mar-tinoçi ve Batpri, vatanlarının tabîî düşmanları yardımıyla hüküm sürmek ümidinde buldukları kendi memleketleri toprağında nasıl öldürüldülerse, öyle— ikbâl hırsına kurbân

⁵ Bu Dimo. Engel'm Eflâk T&rU'nde (s. 246) yazdığı Demetrius Diovrüig olmalıdır-

⁶ Kaymakam Hafız Ahmed Paşa Niğbolu'da muhafız iken Mihal'dan elçilikle gelip efendisinin para göndereceğini bildirerek, hazîne arabası dediği arabalara kırmızı cuka örttürerek top getirmiş ve Mihal de akabinde orduyu basarak Paşa'nın mallarını yağmalamış ve bu kadar nüfusu şehid etmişti. (Naîmâ, c. 1, s. 248) (Mütercim).

⁷ Sun'uîlah Efendi, gerek Mihal'm, gerek elçisi olan hîlekân «ahdü âmâm makbul olmayup mutlaka kati ve tenkilleri vücûbı. hakkında mufassal fetva vermişti. (Kezatıfc. Mütercim).

⁸ «Hafız Paça Dimo'vu böğründen zenetre urup eşedd ukuubet ile İcrfty-ı resm-1 siyâset HdU (Kezâlık, Mütercim).

⁹ îbrâhîm Paça Kanîe altında İken sertiad kararlarının teftîş-i ahvMI İçün istanbul'dan emri serîf ile çavuş gönderilmisidi. Kendisine itlmâd olunmayup da böyle adam gönderilmpsi thrthîm Paşa'yı gücendirüp Dimo kazıyyesine ilâve oldu.. (Kezâlık. Müterdm).

oldu (19 Ağustos 1601). Osmanlı hududu valileri —ki biri Yerkökü (Yerköyü) istihkâmlarını inşâ etmiş olan Mahmûd Paşa ¹⁰ ve diğeri Tuna ince donanması kumandanlığını îfâ etmekte olan Kıbrıs beğlerbeği Şâ-bân Paşa'dır— Eflâk'ı istilâ ve «bân» (yâni vâlî, beğ) bulunan Ka-luta'yı ¹¹ mağlûb etmiş, düşmandan aldıkları bayraklarla davul ve trampeteleri harb armağanı olmak üzere istanbul'a göndermiş idiler.

Pâdişâh, bu muzafferiyet ile Mihâl'in öldürüldüğü haberini îb-râhîm Çavuş ile Şah Abbâs'a ulaştırdı. Transilvanya elçileri Bâb-ı Hümâyûn ile anlaşmaları yenilediler; Sigismund, kendinden Öncekiler gibi bir çavuş vâsitasıyla Transilvanya Prensiği'ne oturtuldu ¹².

İbrahim Paşa'nın Vefatı, Yemişçi Hasan Paşa'nın Sadâreti

Kaniye'nin fethinden az Önce İbrahim Paşa, Arşidük Matyas'a yazdığı mektupta, evvelki sene Viyana ve Prag üzerine yürümeye muktedir olduğu halde, sulha muhabbetinden dolayı bunu yapmadığını bildirmişti. Bu uzun ve garîb mektup Macarların ve Eflâk-lılar'ın zulüm ve vahşetlerine dâir azarlamaları ve Türkler'in bu muharebe müddetince onlar hakkında şiddetli bir intizam göstermekten başka birşey yapmadıklarını belirtmektedir ¹³. tşte

¹⁰ Mahmûd Paşa'nın Eflâk voyvodahğı hududunda ve Tuna Nehri'nin öte tarafında Jiorjevo (Yerkökü; Yerköyü) kalesinin modelini gönderdiği, Venedik Münâsebetleri Hôlasası'nda, 14 Elcim 1600 târihiyle dercedilmiştir.

¹¹ Naîmâ bu adamı «Kalita» diye isimlendirir (s. 250). Kaluta, kendisine «Yukarı Eflâk'm ırsî prensi, Transilvanya hâkiri, Moldavya vâlî ve hâkimi, Macaristan'dan bir bölgenin hâkimi, bütün Hıristiyan hükümetleri serdârı» unvanını veriyordu. Kaluta'nın Pâdişâh'a hitaben yazılmış ve ele geçirilmiş birçok mektupları vardır ki, bunlarda Transilvanya, Eftök, Moldavya Prens-liği'ni istemekte ve İmparator ile kardeşi hakkında birçok tahkîrâtta bulunmaktadır. (Naîmâ'da : «Mihâl'in vezîri ve seraskeri Kracve banı Kalita» diye yazılıdır. Maiimûd ve Şâbân Paşa'lar Kaluta ile vuruşarak galebe etmişler. Bunda Hammer'in dediği gibf bir entrika ve hıyanet yoktur; Mihâl Türklerle müttefik değil, âsî ve muhârib olup şu kadar zamandan beri isyanının ve Müslümanlar hakkındaki mezâliminin cezasını bulmuştur. Mütercim.)

¹² «Süleyman Çavuş Transilvânya elçisiye birlikte gitti, ve Sieisrnm'd'a emfret (beylik, voyvodalık) alâmeti götürdü- Ven«Bk Mflnasebetteri Hulasası, Kasım 1601.

¹³ Sadrâzam İbrahim Paşa'nın Arşidük Matyas'a Kaniye*-nin fethinden sonra 1 Rebiülevvel 1009 târihiyle gönderdiği mektubun tercümesidir (Bunun aslı bizim târihlerde mevcûd olmadığından Hammer'den tercüme edilmiş baş tarafı emsaline uygun olarak yazılmıştır):

«İftihârü'l-ümerâ'i'l-izâmî'l-yeseviyye, muhtârül-kü-berâ-i'l-fehhâm fi'l-milleti'l-mesâhiyye, muslih-i mesâlih-i cemâhîri'l-tâifeti'n-nasrâniyye, sâhibü ezyâli'l-haş-met ve'l-vakaar, sâhibü delâili'l-mecd ve'l-iftihâr, Arşidük Matyas hatmetü avâkıbühu bi'l-hayr, peyâm-ı dostî-pîrâ ve muhabbet-intimâ irsâliyle iblâğ kılınur ki: Mektubunuz vâsil ve iş'ârât-ı vâkı'amzın cümlesine ittlâmımız hâsil olmuştur. Geçen sene Viyana ve Prag kapılarına kadar bi'l-cümle memâlik, asâkir-i deryâ-imsâl ile tah-rîb idilmekte olduğu ve hareketimize hiçbir suretle mu-kaamevet mü m kin olmadığı vakit Palfi ve Doçi Peter (?) ve tabîb Pezen ve Negroni taraflarından ve tarafınızdan vârid olan mekâtibde musâlehaya dâir mezkûrâtı encam-pez ir kılmak için Budin'e bir büyük elçi irsal itmek istediğinizi iş'âr ile istilâ olunan mahallerden çeki-lüp Peşte'ye doğru ric'at itmimizi teklif itmiş idiniz. Biz, sözlerinize tamâmiyle i'timâd idüp ilcinin irsalini teshil maksadıyla leşker-i bî-girâmn avdetini emr

iderek Peşte'ye azimet ve orada yigirmi gün ikaamet eylediğimiz hâlde ne ilci, ne de diğer bir haber gelmedi. Muahharan hareketimize devam eylediğimizde şehirden üç dört merhale mesafede haber aldık ki, metbûunuz Kapuşvar"ı muhasara ve Bulundvar ile Santgrad'ı zapt eylemiştir. Bu hareketten müteaccib olarak ve bu suretle nakz-ı ahd idilmesi sebebinin keşf idemiyerek Bel-ggad'a azim olduğumu hâlde onlar lehülhamd yüz karasıyla ric'ate mecbur olmuşlardır. Mevsim-i şî tada tah-rîb-i memleket için hiçbir tarafa asker göndermediğiniz cihetle biz dahî leşkerimize hiçbir akın için ruhsat vir-medik.

Ahvâl bu merkezde olduğu ve bir musâlehay-i kat'-iyye husulü zımnında Murad Paşa ile kedhudâmızın tarafınıza irsali musammem bulunduğu halde, seksenden ziyâde pişdarlarınız Paskalya'dan önce arazimize tecâvüz Udiler. Ösek kal'asım ve varoşlarını tahrîb ve Felş-marta (Feleşmart?) ve Papa'yı ihrâk eylediler; ancak illok'da Murâd Paşa ve kedhudâmız taraflarından üzerlerine hücum ohnarak lehülhamd def ve tard olunup bin türlü siyeh-rûyluk ile ric'at eylemişlerdir.

Bundan başka hudûd cihetinde vâkı* Gyula kal'ası-mı ale'l-gafle taarruz ile kasabayı tahrîb ve içinde her ne buldularsa yağma itmediler mi? Bosna hududu üzerinde kumandan olan general —ki sizin dahî akrabâmz-dandır— kalfalarımızdan bir çoğuna taarruz ve mevâid-i sabıkaya ve ahd ü peymâna muhalif olarak birçok şenaat îkaa' eylemedi mi? Novak ve Deli Marko nâmında-ki voyvodalarınız Belgrad üzerine yürümekte bulunduklarını mütefâhirâne ihbar itmekte ve orada darb-ı hay-yâm eylediğiniz zaman bize hücum itmesini istememde idiler. Muahharan şehir-i Nisanda Murâd Paşa ile kedhu-dâmızı mevâid-i vâkı'aya bu kadar muhalif olan şu hareketin esbabını anlamak üzere ifzâm ve eğer kral mte-sâleha arzûy-ı samimîsinde ise ordumuzun hareketinden mukaddem murahhaslarıyla i'tilâf ve sulhname imza etmek üzere Budin'e gitmelerini emr eyledik. Bunlar ise esnây-ı râhda sizin akıncılarınıza tesadüf itmeleriyle yedi aydan beridir onlarla muharebe eylemekdedirler.

Şu güne kadar Heydöklerden binden ziyâde baş keserek ikiyüzden ziyâde esîr ve birçok bayrak ve yalnız SigetvaiMan binsekizyüz tüfenk almışlardır. Bu esirler el-yevm yanımızdadır. Bu ahvâli görerek siz istediğiniz zaman ilk vaadim mucibince akd-i sulh ve aksi hâlinde icâbına göre muamele etmek üzere hareket eyledim.

Ösek, köprüsünü geçtiğimizden sonra, Segsad köprüsünü yakmış ve Budin yolunu kesmiş olan Heşdökler bizi Sigetvar üzerine harekete mecbur eyledi. Zîrâ o kadar asker-i kesir ile onbeş yigirmi gün yeni bir köprü inşasına intizâr itmimiz mümkün değil idi. İnâyet-i İlahiyye rehberimiz oldu; çünkü o hududa muvasalat ve kal'a muhafızlarının ne olduğunu suâl itdiğimizde cümlesinin memâlik-i mütecâvireyi urmağa gitmiş olduklarını öğrendik. «Hangi tarafa hareket itmişlerdir?» diye istifsarımızda Babuça ve Kanije askerinin bütün o memleketleri tahrîb ve hattâ iki tarafa virgi viren fukarây-ı ahâlîyi esîr itmekde ve (El-iyâzü-billâh!) babalarının karşısında kız ve oğullarının ırzına tasallut ve (yine el-iyâzü-billah!) oğullarının karşısında babalarına aynı surette taarruz itmekde oldukları cevâbı virilmiştir.

Mallarını neherlerde ihfâ itmiş olduklarını söyletmek için birçok fakîr adamları ateşe atıp sonra ateşden çı-karakararak soğuk suya îkaa' etmek hangi dînde tecviz olunmuşdur? «Niçin böyle hareket idiyorsunuz, ve kralınız bize yazdığı mektubda akıncılarınızdan kimsenin muharebeye gönderilmeyeceğini vaad etmiş olduğunu bilmiyor musunuz?» diye kendilerinden suâlimizde «Biz krala dâir bir şey bilmeyiz; bizim yiyeceğimizi kral virmez, biz kılıcımızla geçiniriz» cevâbını verdiler. Tebea Dize arz-ı şikâyet ve kendilerini onların taaddiyâtından masun kılmazdan mukaddem çekildiğimiz hâlde, kendilerinin de terk-i hududa mecbur kalacaklarını beyân eylediler. Binâenaleyh size de mutî olmayan ve her dîn ve milletde memnu1 şenaatlerle fukarây-ı ahâlîye zulm iden bu kavme mücâzât itmeği tasamm eyledik. Rabuça ve Kanije üzerine hareketimizde kararlarınızdan bir çoğunu metruk bulduk; avn-i îlâhî ile Kanije kal'asını teshir ittiğimiz müteâkib kendisiyle muharebe etmek için generalinizin üzerine yürüdük.

Hulâsa-i kelâm, Arşidük Matyas, senden ve Kral Cenâbî'ndan kütüb-i mukaddese-i erbaa, yâni Tevrat ve Zebur ve incil ve Kur'ân nâmına suâl iderim ki, reyanın çocuk ve babalarının alenen ve birbiri karşısında ırzına geçmek hangi dînde tecviz olunmuşdur? Ve nakz-ısulh bizim tarafımızdan mı? Yoksa sizin tarafınızdan mı vuku bulmuşdur? Tanrı ve İncil ve İsa Rûhullah aşkına, rica iderim ki yakılan kal'a ve kasaba ve köprüleri muayene ile fukarây-ı tebeaya îkaa olunan zararın ve haklarında tecviz olunan mezâlîmin derecâtını anlamak üzere bir adamınızı gönderiniz; o zaman sulhun ihlâli bize mi, yoksa size mi atf olunmak lâzım geleceğini görürsünüz. Bizim akıncılarımızdan hiçbiri bu türlü taad-diyâtda bulunduğunu iddia edebilir misiniz? Memâlik, hükümdarların nişanlısıdır; arazimize bu suretle taarruzunuza lâkaydâne nekrân olamayız. Siz bizi rahat bırakırsanız biz de sizi rahat bırakırız; aksi hâlinde sizin gibi hareket ideriz. Hudây-ı Zişân'a ve Dîn ve İmânıma yemin iderim ki, virdiğim sözde duracağım; musâlehayı samimî arzu idiyorsanız takrîr-i sulh zımnında müzâke-râta girişmek için yine Budin üzerine hareket ideceğim. Bugüne kadar, muâhedât-ı mevcûdeden hiç birini nakz etmek töhmetinde bulunmadık, burası ma'lûmunuz ola. Tahrîr fi gurret-i Rebûlevvel lisene tis'a ve elf (10 Eylül 1600).

bu muharebe esnâsındadır ki, İbrahim Paşa, Varna muharebesinden beri ilk defa olmak üzere, sulh için ilk teklifte bulunmuştur. Bu husus için Kırım Hânı'nı kullandılar. Kırım Hânı üç sene evvel de İmparator ile sulh müzâkeresine girişmişti. İmparator o vakit, bir ahidnâme esaslarını kararlaştırmak ve senede 10.000 duka vermek suretiyle Hân'ı Avusturya tarafına kazanmak için, Jan Bernhardfi'yi göndermiş, Hân da kendi nâmına hareket etmek üzere Aleksandır Paleolog ile Ahmed Ağa'ya tam selâhiyet vermişti. İki tarafın memurları Sent-Andre adasında defalarca müzâkerelerde bulundularsa da, her taraf için de müsâid bir netîce olmadı (1599). Kronolojik olarak ifâde etmekte bulunduğumuz zamanda İb-râhîm Paşa, Semlin'deki ordugâhından Budin valisi Murâd Paşa ile kethüdası Mehmed Ağa'yı sulh akdi için tam selâhiyetle gönderdi. Bunların gidişlerinden birkaç gün sonra, yâni 9 Muharrem 1010 - 10 Temmuz 1601 târihinde İbrahim Paşa vefat etti. Hayâtının sona ermek üzere olduğunu hissedince, ordunun kumandanlığını yeğeni Murtazâ Paşa'ya vermiş ve en mühim hususları kendisine bildirmişti. Na'sı İstanbul'a nakledilerek Şehzade Camii avlusunda yaptırmış olduğu türbeye defn edilmiştir ¹⁴.

Kaymakam Yemişçi Hasan Paşa sadârete terfî ettirildi ve Macaristan ordusu kumandanlığını Murtazâ Paşa'dan almaya memur oldu. Hemen Macaristan'a gitmek şartıyla İbrahim Paşa'mn bütün seferi hazırlıkları, atları, develeri, katırları Hasan Paşa'ya verilmekle beraber, müteveffanın zevcesi olan Ayşe Sultân dahî va'd olundu ¹⁵. Hasan Paşa, mevsim çok ilerlemiş olduğu için sefere çıkmak kaabil olamıy a çağını mazeret sebebi kabul ederek ¹⁶, kendisine verilmek istenilen askerî hizmetin şerefinden vazgeçmek istedi. Lâkin müftî Sun'ullah Efcndi'nin ihtarları üzerine Pâdişâh, sadrâzâmın hemen hududa gitmesini emretti. Bununla beraber Hasan Paşa, müftîyi azlettirmedikçe ve devletin en büyük hizmetlerini kendi taraftarlarına tevzî etmedikçe, İstanbul'dan çıkmadı. Ho-ca-zâde Mehmed Efendi müftî; birinci vezîr Halil Paşa kaymakam; Hafız Ahmed Paşa üçüncü vezîr tâyin olundu. Bağdâd ve Belgrâd valileri değiştirildi. Hamzâ Efendi, Okçuzâde'nin yerine nişancılığa getirildi.

¹⁴ «Şehzade Camii hariminde rehğüzâra nazır türbesinde defn olundu» Nalmft, s. 252. Mütercim.

¹⁵ Serdârı sabıkın haytne ve hargâh ve sâîr esvâb ve eşkal ve al&t-ı sefer ve cemmâl ve baggâlî hibe tarikiyla kendüye virilüp hattâ nuhaUefese Aise Sultân'ı dahî namzed kıldılar.» Naîmâ, s. 252. Mütercim.

¹⁶ Hasan Paşa «Bu sene Lala Mehmed Paşa serdâr olsun da gelecek sene te-dârik-i tara ile gidilsin, diyordu. Mütercim.

Kaniye Zaferi

9 Ağustos 1601 (9 Safer 1010) târihinde Hasan Paşa, bir takım müteferrika ve çavuşlar maiyyetinde bulunduğu halde, külliyetli askerle İstanbul'dan hareket etti ¹⁷. Sür'atli hareket etmek için hiçbir yerde çadır kurduymayarak 6 Eylül (8 Rebî'ü'l-evvel'de seleftinin ordugâhı olan Selmin'e ulaştı. Büyük bir düşman ordusunun Raab (Yanık Kale)'da toplanmış, Budin'i, yâhud Ustoni (îs-tolni) - Belgrad'ı tehdîd etmekte olduğuna dâir alman haber üzerine, Hasan Paşa Budin üzerine yürüdü. Budin valiliği eskiden Man-kır-kuşu (Mangırkuşu) Mehmed Paşa'ya verilmişti. Serdârm Bu-din'e varmasından önce Ustoni-Belgrad düşman eline geçti. Üç hafta sonra Osmanlı ve imparator orduları Valans Gölü'ne yakın Ustoni-Belgrad hisarları altında muharebeye giriştiler ¹⁸. Kapoçin râhiblerinden Brindli Loran —eskiden Fransisken rahibi Kapistra-no'nunun Belgrad müdâfaasında ve Dominiken papası Bartolome'nin İşkodra'da yaptığı gibi— elinde haç, Hıristiyan askerini cenge teşvik etti. İmparator ordusu, tabîî müstahkem olan bir boğazda mev-zîlermişti. İlk günlerde Mehmed Kethüda, sadrâzamın kendisine verdiği segbân ve silâhdarlarla Avusturya ordusuna zâyîât verdirdi. Lâkin 15 Eylül'de Budin valisine haber vermeksizin düşmana yaptığı hücumda, kendisi maktul oldu. Mangır-kuşu (Mehmed Paşa), imdada koştuyorsa da o da öldürülerek (şehîd edilerek) muharebe kaybedildi ¹⁹.

Ekim ayının 16'sında Avusturyalılar Paluta'ya çekildiler ve burayı tahkim ettiler. Sadrâzam, boşalan Budin beğlerbeğliğini Rumeli beğlerbeği Mehmed Paşa'ya verdi. Hıristiyanlar'dan harâc tahsil etmeye memur olduğu halde son muharebede bulunmuş olan müverrih Peçevî, Pozaga'ya gönderildi ²⁰. Sadrâzam bundan sonra Kaniye'yi muhasaradan kurtarmaya

¹⁷ «Günde bir aspero (akçe)'den bin asperoya kadar raâaş alan bilcünde müteferrika ve çavuşlarla sâirenin Macaristan'a müteveccihen hareket etmelerin! Hân eyledi.» Venedik Mfin&sebetlert Hülâsası, Temmuz 1601.

¹⁸ Naima, Ustoni - Belgrad'dan İki mil mesafede «Çarka Boğazı» diyor, (İstanbul basımı, s. 257de •Çaka Boğan» denilmiş. Doğrusu Hammer'inki gibidir. Mütercim)

¹⁹ Hasanbeğ-zâde, bu muharebenin kaybedilmesine sebebin, Budin valisiyle Mehmed Kethüda arasındaki münâferet olduğunu yazar; lâkin muharebede bizzat bulunan Peçevi, bu rivayeti reddeder. (Hasanbeğ-zade'nin Mehmed Ket* hudâ ile aralarında münâferet olduğunu beyân eylediği, Lala Mehmed Pa-şa'dir. Peçevî, s- 239.)

²⁰ Peçevî. bunu şöyle hikâye eder: «Ol kış bu abd-i âciz Pozaga harâcm olup Būdün'dan «Htdmet!» diye çıkdum ve serdâra ba'n ahbâr ile mekâtib götürdüm; lakin kar adamım göğsüne çıkardı, min ba'd karadan gidilmeğe kaa-biliyet olmadı. Sonra «Tuna'nun buzı Özerinden gidilmek mihrkin» mülâhaza-sıyla gitdük. Her gün yigirmişer otuzar kerre bargirlerimiz aifında buz kı-nhrdı ve ntlanmuz suya düşerlprdi; birer irakdâr bun kıra kıra yüzerler, ve giderlerdi. Sonra başından ve arkasından çeküp taşra çtkanrduk. Bu

gitti. Pâdişâh, ordularının hezimetini esnasında, Cenâb-ı Hakk'tan muzafferiyet dilemekle iktifa ederdi.

Arşidük Ferdinand 30.000 kişi ile ²¹, Eylül başlarında Kani-je'yi muhasaraya almıştı. Bu kalenin bataklıklar içinde bulunması, taarruzu güçleştiriyordu. Muhafızı Tiryakı Hasan Paşa, hem kahramanlık, hem de mâhirâne hilelerle dolu olan müdâfaasından dolayı bu zamânın vekaayi-nâmelerinde, seferin baş-kumandanı Yemişçi Hasan Paşa'dan fazla şöhret kazanmıştır. Muhasara üç hafta devam ettikten sonra idi ki, Ustoni-Belgrad önünde telef olan Budin valisiyle Mehmed Kethudâ'nın başları, muhafızların cesaretini kırmak için düşman tarafından Kanije* istihkâmları üzerine konuldu. Hasan Paşa silâh arkadaşlarını toplayarak, bu başların iki paşanın başları olmadığına onları ikna etmeye çalıştı ve mevkiî savunmadaki kat'î kararına onları da iştirak ettirdi. Hasan Paşa diyordu ki:

— İbrahim Paşa, Kanije'nin varidatını Medîne-i Münevvere-ye tahsis etmedikçe burasını alamamıştır; (Hazret-i) Peygamber, Ravza-ı Mutahharası'na âit olan bir şehrin küffâr eline düşmesine asla müsâade etmiyecektir. Bununla beraber düşmanlar muhasaraya Peygamber'in doğum gününde başlamadılar mı? Bu hâl onların muvaffakiyetini imkânsız bırakmıyacak mı? Hıristiyanların kurmuş oldukları kırk iki topun te'sirsiz kalması ve hemen hiçbir zarar verememesi, sâdık Müslümanların geceleri 'îlâ eyledikleri «Allah!» sadâlarından başka birşeye hami olunabilir mi?» ²². Nihayet kendisi Kanije kumandanlığını almak üzere sadrâzâmın or-

felâket ve musibet, ile onboş günde Peçuy'a geldük- Felekden neler çekdük, neler gördük!» (s. 239. Môt)

²¹ NaimS, ftO-fKOT fcisi der. (İstanbul bnsımında, s. 255. altmış bitirir. Ru defa da Avrupa'nın her tarafından yardımcıları geldiği Nafimâ'dan anlaşılır. Hep Haçlı muharebesi!)

²² Hammer bu son fıkrayı yanlış anlamıştır- İlasan Paşa'nın maksadı «Biz akşamları gülbang çektiğimiz vakit düşmanın bütün toplarına ateş vererek sesimizi basdırmaya çalışması bizden korktuğunu gösterir» demektir. Hasan Paşa'nın nutkuna dâir Naîma'nın verdiği ma'lûmât şudur : «Ey Gaziler! Ma'lû-munuzdur ki, düşmen sizi kayırdığından dolayı nasihat itmez (Çünkü Mehmed Kethüda ile Mangır-kuşu'nun başını kaleye karşı dikdikleri zaman Hasan Pa-şa'nın inâdci bir adam olduğundan bahisle, onunu sözüne uymayıp teslim olması yolunda nasihatler etmişlerdi). O başlara, düşmenin yaygarasına ehemmiyet vermeyiniz- Bunları gösterdikleri başlar gerçek midür, yalan midür? Kara Pençe'yi göndürelim, sahih haberini getirir. Sahih olduğu sörette biz kal'a-ya onlar için kapanmaduk; Pâdişâh sağ olsun! Bir ednâ kulna buyurmuş. olsa da onlar gibi olur. Bizim buraya kapanup sabit kadem olmamız dîn-i islâm uğuruna ve Hakk yolunadır. Amma kal'anun inşâ Allahu Teâlâ alınmayacağına bir kaç dejilüm vardır: Biri budur ki İbrahim Paşa bu kadar gün do-ğup alamayınca .Eğer Hakk Teâlâ fethi müyesser iderse Medîne-i Münevvere'-ye vakf olsun!* didi; ba'dehu fethi müyesser oldu. Mercûdur ki Sultânı Enbi-yâ'ya vakf olan düşmene düşmez. Bir de düşmen rebü'l-evvelön on ikinci gi-cesi gelüp muhasara itdi; Server-i Enbiyâ'nın âleme rahmet için geldiği gece hürmetine mahsur olan ümmeti dahî rahmetinden behreyfib olacaktır. Bir delil de şudur ki, her akşam gülbang-ı Muhammedi çeküp «Allah! Allah!-didiğümüz vakit düşünen kırk iki pare. topı birden atar ki, Kafada ne çok adam kapanmışdur- denilmesün!» (s. 267- Metinde bundan sonra okunacak kuşlar fıkrasını Naimâ atmamıştır. Mütercim.)

dugâhından çıkıp gelirken düşman ordugâhından çıkan bir sürü saksâğanın kaleye yönelmiş olduğu halde, ansızın ortaya çıkan bir takım kartallar tarafından dağıtılmış olduğunu gördüğünü ve bunu Müslümanların gâvurlara galebesi için yanılmaz bir alâmet saymamanın mümkün olamayacağı ilâve etti. Hasan Paşa, harb hiyle-leri bakımından maiyyetinde «beşli ağası» olarak bulunan Kara Ömer'den ve düşmanın durumunu araştırmada kullandığı «Kara Pençe»den faal şekilde yardım gördü. Hasan Paşa esirleri, başları kesilmeye mahkûm edip de gûyâ idâm edilmek emriyle Kara Ömer'e teslim ettiği zaman, Kara Ömer, kendi hayâtını tehlikeye koyduğunu söyleyerek bunları affeder ve kalenin ahvâli hakkında yanlış ma'lûmâtla Avusturya ordusuna gönderirdi. Bir gün Hasan Paşa, hizmetinde bulunanlardan Macar'dan dönme Ken'ân ve Handan isminde iki gencin düşman tarafına geçtiğini haber alınca, İmparator ordusundan en son esir edilmiş olanlara, göndermiş olduğu iki adamın Avusturya ordusuna vâsil olup olmamış olduklarını, birçok kişi yanında sordu, bunlardan birini de sadrâzama bir mektup göndermek şartıyla affetti. Bu mektupta ise, iki gencin düşmana yanlış ma'lûmât vermek üzere firârî şeklinde gitmiş oldukları yazılı idi. Bu hiylenin muvaffakiyetle neticelenmesi tabî idi. Esîr, İmparator ordusuna döndüğünde elindeki mektubu teslim ettiğinden, Hasan Paşa bunların başlarının da mızrağa saplanarak Paşaların başlan yanına konulduğunu büyük bir zevkle gördü.

Başka bir defa da, kaleden gece yarısı sevinç naraları işitildi. Kaleyi kuşatanların hayret ve şaşkınlığına yolaçan şenlik topu atıldı; düşmanın eline gûyâ sadrâzama yazılmış bir mektup düştü ki, Hasan Paşa, bunda gönderilen imdâd ve mühimmatın geldiğini haber veriyordu. Kendisini, koyuverdiği esirler vâsıtasıyla Arşidük'e dost olmak üzere göstermiş olan Ömer Ağa, Macarlar'ın Avustur-yahlar'a karşı tasavvur etmekte oldukları hıyanetleri haber vermekte ve Hıristiyan esirlere de Macarlar'ı pek fena bir hâle uğratacağını söylemekte idi. Ömer Ağa, istediği zaman ağlayabilmek için dâima yanında soğan suyuyla ıslatılmış bir mendil bulunduruyordu.

Diğer taraftan Tiryâkî Hasan Paşa, Kara Pençe vâsıtasıyla sadrâzama gönderdiği mektuplarda durumun hakikatini ve hemen im-ı dâd göndermesini istiyordu. Sadrâzam, askerinin birikmiş tahsisatlarını verdikten sonra Kanije'ye yönelerek, ordunun homurdanmasına bakmıyarak Siget'e kadar ilerledi. Sadrâzamin yaklaşması ve daha ziyâde karla beraber soğuk ve don, Arşidük'ü hemen geri dönmeye mecbur etti. Ric'at o kadar karışık oldu ki, bütün toplar ve eşyânın büyük kısmı terk edildi (18 Kasım 1601). Bu

hâl görülünce. Ömer Ağa kaleden çıkarak istihkâmlarda bulunduğu düşmanı kılıçtan geçirdi. Hasan Paşa kendisine getirilen başlara karşılık vermek üzere, altın ve gümüş dolu bir kese ile Siget Kapısı'nda bulunuyordu. Muslu Beğ ve Ömer Beğ kaçanları kovalıyorlardı. Hasan Paşa Arşidük'ün çadırına gitti ki, burada bir taht, kırmızı kadifeli oniki sandalye, kıymetli bir kalıçe vardı²³.

Kalenin kurtulmasından dolayı kaMçe üzerinde bir şükran duası okuduktan sonra, tahtı kılıç darbesiyle ikiye bölerek üzerine oturdu; ondan sonra boğlere, ağalara taht etrafındaki oniki sandalyeye oturmalarını emrederek, kalenin müdâfaasında göstermiş oldukları sebat ve metanetten dolayı kendilerini tebrik etti. Sadrâzam için alıkoymuş olduğu Arşidük'ün tahtı müstesna olmak üzere, Avusturya ordusundaki eşyanın yağması için askere ruhsat verdi²⁴. Düşman tarafından istihkâmlarda 47 top bırakılmıştı; 14:000 tüfek, o kadar küh'ink ve kürk, gümüş evânî, 10.000 çadır, trampeteler, davullar, çanlar, arabnlr, her türlü yiyecek eşya gâliblerin eline düştü. 6.000 esir hendeklerde idam edilerek cesedîri suya atıldı. Büyük kapının solundaki kule üzerine atılmış 18.000 ve sağındaki kule üzerine atılmış 20.000 ve ordugâhda saklanmış 50.000 gülle bulundu²⁵.

Bu aralık sadrâzam, kış başlarında açılan bu seferden dolayı orduda çıkan homurdanmaları yatıştırmak için Siget'ten Şikloş/a yönelmişti. Şikloş'ta Kanije'nin kahraman müdâfiini büyük bir hürmetle ve coşkunlukla kabul etti. Üç tuğlu paşalık (vezâret rütbesi) tevcih ederek üç hil'at ve kıymetli eyer vurulmuş üç at verdi. M uslu Beğ'e Köstendil ve Ömer Beğ'e Peçuy sancağını verdi. Reîs-ülkûtâb mühtedi İlyâs Efendi, Kanije'nin kurtuluşuna dâir Pâdi-şâh'a bir arıza kaleme aldı. Toplar Siget'e ve oradan Drava ve Tuna nehirleriyle Belgrad'a nakledildi²⁶. Pâdişâh, sadrâzamin Kanije muhafızları hakkındaki tevcihlerini kabul ettikten başka, gayet iltifâtkâr bir hatt-ı hümayûn gönderdi. Bu hat, altın bir levhaya konulmuş, levhaya bir

²³ Naîmâ. Hnsan Paşa'nın 18-000 baş için para ödediğini ve ArşidüVün tahtının mücevherlerle süslü olduğunu yazır; bu iki ifâdenin ikisi de mübalağalıdır.

²⁴ Naîmâ'nin rivayeti böyle değildir. Gece düşman ordusuna gelen asker, gerek Arşidük Ferdinandos'ın otağından, gerek diğer çadırlardan birşey almayıp serdârın taksimini beklemişjordi. Hasan Paşa. otağı, bütün eşyasıyla ilk gelen yedi nefere bağışladı. Naîmâ. s. 286. (Mütercim).

²⁵ Kalenin doğu tarafında bulunan Sigetvar kapısının iki tarafındaki kulelere muhasara esnasında kâtib ve emin tâyîn olunup «kapu yemininde olan kuleye onsekiz bin gülle ve yesanndnki kulpye yiğirnü bin vp bundan mâada şâir dı-varlara otuz bin rtSne ttrihp bakî top dSneleri melrîsdo kaldı; cümlesi tok-sanaltubin dânedür. diye habör verdiler. Naîmâ, s. 2M- (Mütercim).

²⁶ Naîmâ'nın rivayetine göre bu toplardan üçünü Arşidük Fcrdinandos bir kaleyi rehin vererek almış olduğundan top sahiplerinin dftvâsı üzerine Papa kalesinin onlara verilmesine hükmetmiş, ve bu hükmün icrası kaabil olmadığı için aralarına fitnp düşmüştür, s. 289. (Mütercim)

de altın zincir m bt edilmiş ti, Kanije'-dekî yeniçeri ağasının —eskiden bu kalenin fâtihi İbrahim Paşa'ya âit olup kale anahtarlarıyla altın levha rabtediimiş olan zincir bogazında olduğu halde— akşam sabah kapıları açıp kapaması emr olunmuştu. Bu garîb imtiyazın Osmanlı tarihinde başka misâli yoktur²⁷.

Pâdişâh, seferin muvaffakiyetle neticelenmesinden dolayı sadrâzamı, selefi İbrahim Paşa'dan dul kalan Ayşe Sultân'ı nikahlamak suretiyle mükâfatlandırdı. Yeniçeri ağasının Hasan Paşa'ya vekâletiyle, 40.000 altın²⁸ üzerine nikâh akdedildi. Sultân Meh-med eski emîr-i âhûru Nasûh Ağa —ki Yahudi Kira'nın katli münâsebetiyle, yeniçerilerin talebi üzerine azledilmişti— tebriki bildiren bir pâdişâh nâmesini Hasan Paşa'ya ulaştırdı. Bu memuriyet üzerine eski hizmetine iade edileceğini ümîd ederdi; lâkin mâbeyn-cilik (kapıcı-başılık) rütbesiyle iktifaya mecbur oldu. Bununla beraber ileride kendisinin mühim vazifelerde istihdam olunduğunu göreceğiz.

Anadolu'da İsyanlar

Bu aralık Anadolu'da eşkıyalık eden Karayazıcı, Kayseri'de îb-râhîm Paşa'y1 bozmuştu. îbrâhîm Paşa, Sokollu (Hasan Paşa) ile birlikte hareket etmekle görevlendirilmişken, galibiyetin şerefini kendine mâletmek için,

²⁷ Sabık serdâr İbrahim Paşa'nın tâyin ettiği (yâni fetih esnasında mutâd olduğu gibi atebe-i şahaneyeye gönderdiği) kale anahtarlarına takılan zincirin yanına bir kat altın zincir daha takılmış ve tuğrah emir suretini ihtiva eden altın bir levha rabtedümişti. İşbu emirde Kanije yeniçeri ağalığında bulunan zabitin o altın zincirli levhayı boynuna asıp dua ve sena ile kapıyı açıp kapaması yazılıydı. Nafmâ'dan telhis, s- 290-Bundan anlaşılır ki, hatt-ı hümâyûn o levhaya yazılmış değildir. İşbu hatt-ı hümâyûn ululanmaya değer vesikalardan olduğu için aşağıda nakledilmiştir:

Elhamdüli'Uah'uezi fazlına ala kesîrin min ibâdi'l-mü'minto, ve fevzun aleynâ mekaaüdin mesâlihi'l-müslimîn ve's-salâte ve's-selâmün alâ seyyide'l-mürselm- Amma ba'd, sen ki Kanije beğlerbeğisi ihtiyar kulum ve müdebbir vezîrüm Hasan Paşa'sm, bu sâi-i ferhunde-fâlde rehnümünî-i İkbâl tevfiik-i zî'l-celâl, ümmeti Muhammede yaver olup, eylediğim hıdmet südde-i ulyâya arz ohnup, sa'y-i bfidiriğün meşkûr ve nâmun nîk-i nâmân defteri silkinde mestur olmışdur; berhurdâr olasin, sana vezâret virdüic, ve senünle mahsur olan kullanım, ki muktezây-ı tertib-i saltanat ile ma'nen oğullarumdur, yüzleri ağ ola! Melhuzdan ziyâde çabşup can ve başların dîn uğunna ve bizüm yolunuzda diriğ itmediler, ve maktûr-ı beşer olan sa'y-i cemîü yirine getirüp rah-ı Hakk'da azîm çalışmışlar; âbu âteş arasında gah garikü gâh harîk olmakdan perhiz eylemeyüp burç ve bedende ta'yîn ohndukları mahallden ay-riimamışlar; ve gâh neberd-gâhe çıkan küffân kaçınıp ve cengUerin kırıp yürüyüş eyledüklerinde cüyûş-ı âhen-pûslann girizân, ve emvali ganâlmî ri-zân eylemişler. Bârîk-Allahu fihüm, bundan böyle dahi senün sözine rftm olup her ne hıdmet teklif idersen edasına dikkat ve ihtimam üzere olalar! Sana itaat ve inkiyâd üzere oldukları benüm nzây-ı hümâyûnuma sebebdür. Bu pendnâmemi gâzî kullarum muhzırında okuyup ma'nây-ı şerifini anlara büdiresin. Senünle muhasarada olan kullanma vir-diğün virgü cümle makbûM hümâyûnum olmışdur. Cümle nüzi Hak Teâlâ Hazretlerine ısrarladum»

Bu hatt'ı hümâyûnu Hasan Paşa'nın divânında açıp okudukları zaman ağlamadık adam kalmadığını Naimâ kaydeder, s. 291. (Mütercim).

²⁸ İstanbul basımı. Nalmâ'da 4000'dir; s. 294; Hammer mi bir sıfır ilave etti, yoksa burada mı eksildi, bilinemez. (Mütercim).

Sokollu'yı beklememişti. Karayazıcı bu galebeden sonra 30.000 kişiyle Elbistan yakınında Sepedli²⁹ üzerine yürüyerek, Sokollu ile cenge tutuştu. Muharebe bir gün sabahtan akşama kadar devam etti. Âsîlerin üçte ikisi ve bütün eşyası harb meydânında kaldı. Karayazıcı, ordusunun kılıç artıklarıyla, Karadeniz sahilinde —eski Çanlar'ın ikaametgâhı olan— Canik Dağ-ları'na kaçtı. Arası çok geçmeksizin orada öldü. Lâkin kardeşi Deli Hasan kendisine halef oldu.

Bunu tâkîben Şâhverdi, Yular-kasdı, Tavîl nâmında üç kuvvetli eşkıya sergerdesi ortaya çıktı. Bunlar Karayazıcı'nın cesedini parça parça ettiler; reislerinin saygıdeğer na'sı Osmanlılar tarafından tahkir edilmesin diye — Oziris'in cesedi hakkında Tifo'nun yaptığı gibi— parçalarını birbirinden uzak yerlere gömdüler. Bunlar Canik Dağları'ndan çıkarak, Diyârbekir'den Tokat'a Sokollu'nun eşyasını nakletmekte olan arabalara saldırdılar, Tokat taraflarını yağma ettiler; Paşa'nın «Cennet Bağ» adını verdiği murassa ve mücevher şükûfelerini gasbettiler. Ondan sonra da —isyanın büyümesi üzerine Sokollu'nun sığınmış bulunduğu— Tokat'ı muhasara ettiler.

Pâdişâh, bu vak'aîardan endîşeye düşerek Diyârbekir vâlisini Hadım Hüsrev Paşa'yı Sokollu-zâde Hasan Paşa'nın yerine, eşkıyanın tenkiline memur etti. Lâkin kimse Hasan Paşa'ya azlini tebliğ cür'e-tini gösteremedi. Bu haberi ilk getiren kapıcı-başığı kati ile teh-dîd ettiği gibi, yine azlini haber vermeye gelmiş olan kendi biraderini de huzurundan attırdı. Tokat muhasarası, bir aydan beri sürmekte olduğu halde,,bir sabah iyi bir Türk nişancısı Hasan Paşa'nın ber-mutâd kapı önünde oturduğunu görerek tüfeğini boşalttı. Hasan Paşa, büyükbabası gibi fecî bir ölümle irtihâl eyledi. Bu vak'a şehrin düşmesine yol açtı. Âsiler Tokat'ı talan ettikten sonra Sokollu'nun hazînelerini, kıymetli kumaşlarını, kalıçelerini, silâhlarını satarak³⁰ bütün Anadolu'ya yayıldılar. Şâm, Haleb, Maraş, askerlerini kumandası altına alarak Deli Hasan'ı tenkil etmek için ilerlemiş olan Husrev Paşa'nın maiyyeti, kışın yaklaşması üzerine dağıldığı gibi, Küçük Asya'nın orta bölgelerini korumak için İstanbul'dan Kütahya'ya gönderilmiş olan vezir Hafız Ahmed Paşa Anadolu Eyâleti merkezinde üç gün şakiler tarafından mahsur kaldı. Âsiler ancak şiddetli bir kıştan yoğun bir kardan dolayı muhasarayı kaldırmaya mecbur oldular.

²⁹ İstanbul matbuu Naîmâ'da .Seyyîdli*dir. (Mütercim).

³⁰ (Eşkıya) Anadolu vilâyetlerini gârete girdiler. Hasan Paşa'nın emvalini yağma efelikleri zaman nukûm kalkan ile ve dîbâ ve çukayı ve mütenevvi' kumaşları huç zirâ'ı ile Ölçüp üleşdiler. Naîmâ, s. 296. (Mütercim).

Akdeniz'de Mücadele

Yine bu sene zarfında Osmanlıların Rumeli'nde Macarlar ve Anadolu'da âsîlerle muharebe ettikleri sırada İspanyollar, Maltak-lar, Floransalılar Cezayir'i, Tunus'u, Mayna'yı, İstanköy'ü vurmak üzere donanmalarını birleştirdiler. Andrea Doria ve Kordo'lu (Kur* tuba'lı) Don Juan kumandasında İspanyol, Romalı, Floransalı, Mal-talı 70 kadırga Cezayir sularında görünüp, fakat bütün sahili silâh altında buldukları için herhangi bir hasar veremeksizin geri çekildiler. 50 yelkenden mürekkep bir donanma ile bunların hareketlerini gözetleyen Çağala-zâde İtalya sahillerini vurdu. 5 Malta kadırgası Lakonya'ya asker çıkarmakta öteki donanmadan ziyâde muvaffakiyet görüp Tırhala Papasının Rumlar'a çıkarttığı isyan hareketi sayesinde Neokastron (Paseva) şehrini ansızın zaptetti. Yine o sıralarda Floransa kadırgaları Trablus-Garb'lîlilerin korsanlığından dolayı intikam almak üzere Lango (İstanköy) adasını hasara uğrattılar. Diğer taraftan Fransa doğrudan doğruya Bâb-ı Hü-mâyûn'a mürâcat edip Cezayirîlilerin haydutluklarıyla Fransız tacirlerinin düçâr olduğu ziyatı talep etmesi üzerine, Pâdişâh, Cezayir beğlerbeğine gasbedilen malların iade edilmesi için emir verdi³¹.

Osmanlı Devleti'nin yabancı bir devlete böyle gasbedilen malları iade etmesi, Osmanlı târihinde ilk defa görülmektedir. Mal-talûar, ertesi sene Afrika sahillerinde Muhammediye şehrini zapt ve yağma ederek, haklarını kendileri geri almış oldular³².

İstolni-Belgrad, Budin Ve Peşte Muhasaraları

Yine bu 1602 senesi Afustos'unda (Muharrem 1010) sadrâzam Ustoni-Belgrad'i muhasara etti. Ağustos'un 29'uncu günü —ki Mo-haç zaferinin ve Belgrad'ın zaptının sene-i devriyesidir— Macaristan krallarının tâc giydikleri ve defn edildikleri yer olan bu şehir, ikinci defa olarak Osmanlıların eline

³¹ -Frnce padişahı der-i devlete mektûb gönderüp sabıka Cezayir korsanları Frnce kavmine taaddl eylediklerini defeât ile i'lâm itmeğin mfiக்கed ahkâm gñderilüp CestyfrlÛ mîn ba'd Frnce canibine dahi fi taarruz eyleme-yeler cüyü tenbth «kmmufidi. Girfi mütenebbih olmayup evvelkiden ziyâde rcAy&sına ve biriggjntonnn dahi olundığın kazaya defteriyle i'lâm itmeğin defterin bir sureti gSnderüüp ahde muhalif vaz* eyledikleri için alınan mallan ber kimde ise bf-kusûr ahvirilflp bu fesadı eyleyenler ber kimler olur İse Aman viriüneyüp esedd-i siyâsetle haklarından gelinmek üzere tekrar hükm-î şerif gönderilmisldi-. Nalmâ, s. 296 ve 297. Mütercim-

³² Yâni mûtAd olan haksubklanndan birini daha yaptılar. (Mütercim).

geçti. Ustoni-Belgrad'ın Kale kumandanı Kont İzolani ve diğer zabıtlar teslim şartları gereğince tam bir serbestiyet içinde çekilip gideceklerken, sadrâzam, bunların teslim olmalarının kendi arzularıyla değil, muhafızların zorlamalarıyla vuku bulduğunu bahane ederek, kendilerini tevkif etti ve Belgrad'a gönderdi. Ondan sonra Yemişçi Hasan Paşa Bu-din'e giderek Transilvanya'da Avusturya baş-kumandanı Basta'nın emir-komutasından çıkmış olan Moses Segeli'ye³³ yardım etmek üzere Peşte sahrasında ordu kurdu. Ancak İmparator ordusu Es-tergon karşısında Ciğerdelen (Jorj Anfeld) sahrasına gelip çadırlarını kurmuş olduğundan ve toplarının sadâsı Osmanlı ordugâhından duyulduğundan, Budin vâlisı Kadı-zâde Alî Paşa ve şehrin kadısı Hâbil Efendi, Macaristan'ın en mühim kalelerinden olan bu mevki, imparator ordusunun gayretleriyle düşürülmek tehlikesi mevcutken, Transilvanya (Erdel) üzerine yürümenin ihtiyatlı bir davranış olmadığını sadrâzama arzettiler. Diğer taraftan keşif maksadıyla gönderilen asker, düşmanın Budin üzerine hareketi haberini -verdi

Bununla beraber, tasavvurlarından dolayı vazgeçmemek i'tiyâ-dında olan Hasan Paşa, İmparator ordusunun bu hareketinin, kendişinin Transilvanya'ya girmesini önlemek maksadıyla tertiblenmiş bir hileden ibaret olduğunu ve Uppa (Lipve)'yı» Yeno (Yanve)'yu zabtetmiş olan Segeli'ye kuvvet vermek lâzım geleceğini iddia etti³⁴. Kendisine yapılan ihtarları dinlemiyerek 5 büyük top ile 100 sahra topunu alarak Solnok'a doğru yürüdü; Teis nehrini geçip, hareketinin beşinci günü Çarvas'da ordu kurdu. Bu kasabada iken düşmanın bir duba köprüsü ile Çepel adasına³⁵ geçip, oradan da Peşte önüne gelerek buraya taarruz edip ele geçirmiş olduğunu ve Budin şehrini «Viyana Kapısı»³⁶ ve «Su Kapısı» cihetlerinden

³³ «Memleket-! Erdel'in Sigel Mûzîs-, Nalmâ. «Sigel Mûjeş* Pecevtî. (Mütercim)

³⁴ Düşman taburu (yftni ordusu) Estergon mukabelesinde Ciğerdelen'de idi. Her akşam asker-i İslâm «Allah! Allah!» didikleri gibi onlar da «Yezuş» diye çağırırlar, ve ardından üç top atarlardı- «Yezûş» «Yesû» dimekdir. Düşmanın toplan sadâsı Peşte sahrasından {gidilirdi. Bosna beğlerbeği Kadı-zâde Ali Paşa İstoni-Belgrad'da yaralanmış İdi; kendisini sal eli serdârın huzuruna naklettirdi; divanda mevl-i mahsusuna ikaame etdOer- Budin kadısı Hâbil Efendi dahî beraber İdi- .Düşmanın Yezûş toplan gidilirken Erdel'e gitmek münâsib değİldür; sonra nedamet olunur- didilerse de sadrazam cErdel-ogla Tamışvar eyâletinden bu kadar kal'a alup Ldpve ve Yanve'yi zabt eyledi (Ham-mer burasını yanlış anlamıştır); yanına kalmamalıdır. Düşman taburunda ancak altı yedi bin kişi vardır; bizi Erdel'e göndermemek için hile yapıyorlar. Bir mahalle taarruza kudretleri yoktur.» cevâbını virdi. Al! Paşa «Sul-tânım, bu gioe benûm casusum geldi; eskiden adamumdur; mu'temeddfir; düşman seksen binden zivâdedür, kırk toplan vardır. Muradlan Budin'i mu-hâsaradır. Bu sözleri Hâbil Efendi tescil Usun, eğer hilafı çıkarsa beni öldürünüzN tfidi- Yemişçi anûd ve kônûd bir Arnavud olduğundan sözünden dönmedi. Rumili beğlerbeği Mehmed Pasa - Siz beni akına gönderün; Filek ve Secan arkasma kadar gideyum!» didİği halde buna da rızâ vermeyüp ırlesi gün Sonluğa göçdi- Natmâ ve Pecevt. (Mütercim).

³⁵ Peşte'nin güneyindedir (Akdeniz —çanakale— Boğazı gehîdkrinden Refik Ata).

³⁶ Natır.a'da «Ova Kapısıdır. Bundan sonra zikr olunacak «Su Kapısı» (Kepçe-vid dahi bu İsimli zikr

muhasara altına alarak şiddetle döğmeye başladığı kötü haberini aldı. Sadrâzam, Anadolu beğlerbeği Nuh Paşa kumandası altında 2.000 süvari gönderdi. Kendisi de Peşte'ye doğru o kadar süVatle döndü ki, dördüncü günü oraya vardı. Osmanlılar Peşte ile «Kazlar Adası»³⁷ arasında dubalardan yapılmış köprüyü top gül-leleriyle yıktılar; karşısında Tuna Öte tarafında Budin, İmparator askeri tarafından şiddetle sıkıştırılmakta olduğu halde, bu suretle Peşte de beri tarafta Osmanlılar tarafından kuşatıldı. Osmanlı orduşunda o derecede kıtlık vardı ki/ bir kile dakik (un) 20-22 dukaya, bir kile arpa 15 dukaya satılırdı. Lâkin Osmanlılar Budin'den yiyecek aldılar. O vakit Mahmud Paşa'mn³⁸ Ahırlar ile Tuna arasındaki mahalli ve Su Kapısı'ndan nehre giden yolu muhafaza için geçen sene yaptırmış olduğu istihkâmların faydası anlaşıldı. Çünkü bunlar olmamış olsa kayıklar Osmanlı ordugâhına emniyet altında zahire götüremezlerdi.

Beğlerbeği Ali Paşa, kadı Hâbil Efendi, Budin yeniçeri ağası —şehrin kıtlığa düşmemesi için— Mehmed Paşa*yı bir miktar yardımcı kuvvetle bırakarak sadrâzâmın çıkıp gitmesini kendisinden rica ettiler. Sadrâzam, muvafakat göstererek Budin'e 2.000 yeniçeri, cebeci, topçu, bir fırka gönüllü sokarak 2 Kasım 1602'de Keşke-met, Petervaradin yoluyla Belgrad'a hareket etti.

Mehmed Paşa muhafızların cesaretini artırmak için bir hurûc hareketi yaptırdı ve bundan tam bir muvaffakiyet sağlandı. Bu hücum için seçilmiş olan askerin önünde bulunan kadı Hâbil Efendi 80 yaşında olmakla beraber kendi eliyle bir düşman öldürdü. Süleyman Paşa'mn îcâd ettiği patlamaya hazır bombalarda dolu fiçiler düşmanın ortasına atılarak, bu yeni îcâd edilmiş mermilerle birkaç yüz kişi telef edildi³⁹. Lâkin mevsimin şiddeti, mahsurların en kuvvetli yardımcısı oldu. Sürekli yağmurlar Arşidük Matyas'ı muhasarayı kaldırmaya ve geri çekilmeye mecbur bıraktı (18 Kasım). Bataklıkta bıraktığı birkaç top, kaleye götürüldü. Askerî intizâma son derece şiddetle dikkat etmesiyle mâruf olan Mehmed Paşa, kahramanlık gösterenlere mükâfat verdi; kendisi de üçüncü vezirlik ile o makamın tahsisatı verildiğine dâir bir berât aldı.

olunmuştur) başka olacaktır. (Mütercim)

³⁷ Nalmfi, varak : 106. Peçevt, varak: 239, Fezleke, varak : 96, Hasan beğ-zftde. varak: 106. İstoouft, kitap: 33, (Bizim matbû'tarda .Kızlar Adası- diye geçer. Mütercim-)

³⁸ Peçevî'nin tasrihinden anlaşılır ki, bu İstihkâmları yaptıran Peçevfnin efendisi olan Mehmed Paşa'dır; Naîmâ'da Mehmed yerine Matenûd yazılmış, ve Haraner ona aldanmıştır. (Mütercim)

³⁹ «Div Süleyman Pasa. ihdas itdiği varul humbaralarım düşman Özerine yu-varlayup içlerine vardıkda içinde olan timtrr parçalan nice bin düşmanı kırdı» Nalmâ, s. 204- (Mütercim)

Kırım Hantnın Peçuy'da Kışlaması

Belgrad*da Hasan Paşa —son iki seferde yokluğu şiddetle hissedilmiş olan— Kırım Hânı Gâzî Gira/ın geldiğini gördü. Gâzî Giray, metbûunun hizmetine vermesi lâzım gelen yardım kuvvetlerinin başına geçmekte gecikecek olursa o zaman mahbûs veyâhud mülteci sıfatıyla biri Rumeli'de diğerleri Anadolu'da bulunan üç kardeşi Selâmet Giray, Mehmed Giray* Şahin Giray'dan birinin hanlığa tâyin olunabileceği korkusuyla, Osmanlı ordugâhına iltihak etmeye karar verdi. Sadrâzam kendisini büyük ihtiramlarla kabul etti. Tatarlara Siget, Kopani, Mohaç beldelerini, bizzat Hân'a da Pe-çuy'ı kışlak tâyin etti. Gâzî Giray, fena mevsimleri zevku sefa ile geçirip, Fuzûlî'nin «Beng ü Bade»⁴⁰ manzumesine nazire olarak «Kahve ve Bade» nâmıyla bir şiir tanzim eyledi⁴¹

İstanbul'da İsyân

Aralık ayı İstanbul'da sipahiler isyânıyla işaretlendi. Biraz evvel, ulemâ, o vakit kaymakam bulunan Alî Paşa'ya verdikleri bir muhtırada sipahilerin intizamsızlığından ve serkeşçe hareketlerinden şikâyet etmişlerdi. Kaymakam bu hususta Pâdişâh'a bir arîzâ takdim etti; cevaben, bu durumdan hoşnûd olmayanların müsterih olmalarını emreden bir hatt-ı hümayûn çıktı. Bunun üzerine si-pâhîler, yeni karışıklıklar çıkaracakları tehdidini öne sürdüklerinden, Sultân Mehmed bunları yatıştırmak için kaymakam Saatçi Hasan Paşa'yı Yedikule'de hapsedip yerine Güzelce Mahmûd Paşa'yı tâyin etmeye mecbur oldu. Müftî Hoca Sâ'deddîn Efendî-zâde Mehmed Efendî azledildi ve yerine selefi Sun'ullah Efendî ikinci defa olarak bu en büyük Ümiyye hizmetine davet edildi (20 Receb 1011 -3 Ocak 1603). Sipahiler bu tâvizlerle de hoşnûd olmayarak bir ayak dîvânında Anadolu eşkıyası hakkında kat'î tedbîrler alınmasını ta-leb ettiler. Bunların gürültülü talepleri üzerine Pâdişâh, Harem kapısına çıkarak orada kurulan

⁴⁰ Dresden'deki Naîmâ nüshasının 158. s.'nde Fuzûlî'nin manzumesi «Nîk u Bed» diye gösterilmiştir. (İstanbul matbûu Nâlmâ'da dahî böyle yanlış ise de Bağdâdh Fuzûlî'nin «Beng ü Bade» münazarası, meşhur ve «Nîk ü Bed» manzumesi diye bir manzumesi bilinmediğinden ve «Kahve ve Bade» münazarası ancak «Beng ü Bâde»ye nazîre olabileceğinden, Naîmâ'mn istinsah hatâsına uğradığı anlaşılır. Mütercim)

⁴¹ «(Beng ü Bade münazarasını) yazdı; amma biraderi Selamet Giray'dan emin olmayup dâima efkârında İdi, ve meclisinde zikri her bâr tekrar ohınurch. Bir defa Ahmed Ağası —ki Tatar ana kapu ağası tfl*blr ederler— «Beni hâlîme komadun! Senün karamda tutub. basım, sarı öküz gibi bogadasam bu hâtradan kurulurdük-ldi.» Natma, s. 305- (Mütercim)

tahta oturdu ve —sipahilerin tâyin ettirdikleri kaymakam ve müftî ve ulemâdan otuz kadarı yanında bulunduğu halde— âsîlerin talebelerini dinledi. Bunların başlıca reislerinden Hüseyin Kalfa, Poyraz Osman, Kâtib Cezmî⁴², vezîrleri araya koymaksızın doğrudan doğruya Pâdişâh'a bir arzihâl⁴³ takdim ettiler ki, bunda, Anadolu'daki eşkıyalıklardan ve büyüklerin irtikâblarından Devlet'in başına musallat olan felâketleri cesurca tasvir ediyorlardı. Diyorlardı ki:

— Erzurum eyâleti Gazanfer Paşa'nın segbân ve levendlerinin elinde kalmıştır; Sivas Alaca Atlı'nın, âsî Ahmed'in elindedir; Ka-raman'da Deli Hasan isyan bayrağını kaldırmıştır; Merzifon ve Kastamonu sancaklarını Kara Saîd ve Uzun Hasan zabtetmiştir. Bu karışıklıklara son verilmek için defalarca gönderilen serdârlar sürekli olarak mağlûb oldular. Bu hâllere sebep ancak sipahi ve ak hadımlar ağalarıyla kapıağası Gazanfer Ağa, vezirler, Özellikle dördüncü vezîr Tırnakçı Hasan Paşa, hakikati Pâdişâh'a arzetmemiş olan kaymakam Hasan Paşa'dır. Bundan dolayı ceza olarak bunların başları kesilmelidir.

Asilerin cezalandırılışı

Pâdişâh gürlütüyü bastırmak için Saatçı Hasan Paşa'yı Yedi-kule'den getirterek şikâyetçilerin yanında sorguya çekti. Hasan Paşa, kendisi tarafından takdim olunup Pâdişâh tarafından imzalanmış olan arz tezkireleriyle, Anadolu ahvâlini tamamen Pâdişâh'a bildirmiş olduğunu isbât ederek, kendisi için hazırlanmış olan fecî Ölümden kurtuldu⁴⁴. Tırnakçı Hasan Paşa, âsîlerin karşısında (boynu vurulmak üzere) diz çöktürülmüş olduğu halde, yeniçerilerin şefaatiyle kurtuldu. Lâkin sipahiler, mansıbları harem vâsi-tasıyle satmış olmakla itham edilen kızlar-ağası Osman'ın ve — Anadolu'ya gönderilen askerin serdârı Husrev Paşa'yı tâyin ettirmiş olmasını kendisi için bir cinayet saydı ki an— kapı-ağası Gazanfer Ağa'nın başlarını İstemekte ısrar gösterdiler. Pâdişâh gözdesi olan sultânların (hânım sultânlar) ve özellikle Vâlîde-Sultân'ın gizli müşavirlerini kendi selâmeti için feda etmek zorunda kaldı. İki hadım ağasının başları cellâdın satın altında yuvarlandı. Askerin bu suretle arzusu yerine getirildikten sonra, zât-ı şâhâne dîvân erkânını selâmlayıp hareme çekildi.

⁴² Üstâd-ı Azam'ın (AbdÜBîak Hftmid'in) «Cezmî!»si, işte bu târihi şahıdır. Mü-terdra.

⁴³ Bunlar «arahâl» vermiş olmayıp, bizzat Pâdişâh'a «arz-j hâl» etmişlerdir. Nalmâ. Mütercim.

⁴⁴ Yedi kule'den celb olunan Hasan Pasa, Valide Suttan ile kapı-ağası tarafından telâkki edildiği evâmtri beyân itdi» Ocak 1603 - «Valide Sultan'ın kâtibesi kati olunarak diğer üç kadın ile beraber deniz» atınusdır.» 9 Ocak 1603-«Baslan kesilen sipahilerin reisine ve kendileriyle birlikte terk-İ hayât etmeğe arzûkeş bir dervişe? 22 Şubat 1603, Venedik Mfeftsebetleti HUAAnı'ndan.

Budin'de bulunan Lala Mehmed Paşa'ya Macaristan'daki Osmanlı orduları başkumandanlığı tevcih etmiş olan sadrâzam, sipahilerin bu hareketlerini haber alır almaz, Belgrad'dan İstanbul'a hareket etmişti. Müftî Sun'ullah Efendi'yi tekrar müftîliğe getirdiklerini Yagodina'da ve iki hadım-ağasının îdâm edildiklerini Niş'de haber aldı. Harmanlı'da İstanbul'a davet edildiğini bildiren, biri Pâ-dişâh'ın, diğeri Valide Sultân'ın iki mektubu iki kapıcı-başı ile kendisine ulaştı. Edirne'de, sefer esnasında maiyyetinden ayrılmamış olan reîsülküttâb Hasan Beğ-zâde ile birlikte —sonraları müftî olan— şehir kadısı Zekeriyâ-zâde Yahya Efendi'nin hanesinde kaldı. Kaıçdıran ile Silivri arasında iken, İstanbul'a göndermiş olduğu memur, (Süleymâniye) evkaf mütevellîsiyle beraber dönerek, ertesi sabah sipahilerin, geçişine mâni olabileceklerini ve Silivri yolunun bağlandığı kapıya konulan muhafızlara giriş esnasında kendisinin muhafazası için lâzım gelen emirlerin verildiğini bildirerek o gece İstanbul'a girmesini ihtar ettiler (25 Şâbân 1011-7 Şubat 1603). Yemişçi Hasan Paşa, sarayına varınca Pâdişâh'a malûmat verdi; ta-raf-ı şahaneden gelişi tebrik olundu. O gece hasmı olan kaymakam Mahmûd. Paşa ve iki kazasker ile kendi sarayında görüştü. .Bu devrenin işleri müzâkere olunmak üzere müftîyi ertesi sabah bir mülakata çağdırmalarını ve şehre pek geç girdiği için kendisini ziyaret edememiş olmasından dolayı teessüflerini beyân etmelerini kazaskerlerden rica etti. Sabahleyin uzunca bir müddet müftîden cevâb beklediyse de, bir haber çıkmadı.

İsyancıların reisleri şafakla beraber müftîye giderek Macaristan seferinin kötü neticelenmesinden, Anadolu İhtilâlini bastırmak için aldığı tedbîrlerin yetersizliğinden dolayı sadrâzâmın katlinin meşru olduğuna dâir bir fetva aldılar. Kaymakam Mahmûd Paşa, Pâdişâh'a takdîm ettiği arz tezkiresinde bu fetvaya istinâd ederek eğer sipahilerin —müftînin fetvasıyla haklı olduğu belirtilen— istekleri yerine getirilmezse zât-ı şahanenin pek büyük bir tehlike içinde kalacağını bildirdi.

Mahmûd Paşa'mn tahriklerine muttali¹ olmuş olan sadrâzam, Hasan Beğ-zâde'ye bir telhîs-i arz (arz tezkiresi) yazdırdı ki, şu mealde idi: «Mahmûd Paşa, bu gazez-î fasidinin icrası için zorba eşkiyasına otuz bin filori itasını taahhüd eyledi. Eğer müsâade bu-yurulur ise birkaç güne kadar lisâna gelmiyecek a'zanı-ı fesâdâta ikdamları mukarrerdür.» Mahmûd Paşa'mn telhisine cevâb olarak Vezîr-i azamdan sudur eyleyen umurun cümlesi bence ma'lûmdur. Cürmi zuhur iderse ben hakkından gelebilirim; benümle vezîrûmarasına asker niçün müdâhele ider? Karışdıklarına rız&y-ı

hümâyûnum yokdur» diye işaret buyurulup gönderilmesinden sonra, kapıcılar kethüdası kullarına hemen fermân-ı hümâyûn olmak gerekdür ki, bu gice varup bilâ-mehil Mahmûd Paşa'mn hakkından gelüp def-i fitne itsün.» «Eğer bu kadar fitne ile nasıl mukabele mümkündür?» diye suâl buyurulur ise yeniçeri taifesini bu bendeleri kendime tah-vîl eylemişümdür.»⁴⁵.

Mahmud Paşanın İdamı

Pâdişâh, Mahmûd Paşa'nın o gece idamını emreden bir hatt-ı hümâyûn çıkardı. Kapıcılar kethüdası Kaasım Ağa'yı fetva ile ona dâir Mahmûd Paşa'nın telhisini sadrâzama vermeye ve Mahmûd Paşa'yı Öldürmeye memur etti. Mahmûd Paşa kaçma çâresini bulmuş olduğundan kapıcılar kethüdası, memuriyetinin ancak birinci kısmını yerine getirebildi.

Sadrâzam tehlikede olduğunu bildiğinden, sarayının kapısını duvarla Ördürüp, İbrâhîm Paşa'dan dul kalan ve kendisine namzed edilmiş bulunan sultânın odasına bitişik bir odaya kapandı. Sultânın yanma gidemezdi, çünkü henüz zifaf olmamıştı. Âsîler, Hasan Paşa'nın sarayını kuşatarak hücumla hazırlandılar. Gurûbdan sonra Hasan Paşa tebdîl-i kıyafetle mahremlerinden yalnız iki kişiyi alarak kapıdan çıkıp yeniçeri ağasına iltica etti. İnzivâgâhında reîs Hasan Beğ-zâde'yi çağırarak bir arz tezkiresi yazdırdı ki, şu fıkrayı da içine alıyordu: «Müftî Sun'ullah Efendi zorbarlarla açıktan açığa ittifak etmiştir; yeğeni Çelebî-zâde üzerlerine serdâr tâyîn olunan Sinan Paşa-zâde vezir Mehmed Paşa'yı azl ettirmek için Anadolu eşkiyasından otuz bin altın almıştır.»

Yeniçerilerin Sipahilerin İsyanını Bastırması

Yeniçerilerin, müftînin idamını ve hiç olmazsa Rodos'a sürülmesini alenen talep ettiklerini beyân ederek, yerine Ebû'l-Meyâmin Mustafa Efendi gibi âdil ve Allah'dan korkar bir adamın tâyinini istiyorlardı⁴⁶. Hasan Beğ-zâde bütün gece vezirlere, şeyhlere, ulemâyâ, cebeci ve topçu ağalarına, tersane reislerine mektuplar yazarak, güneş doğarken bütün

⁴⁵ Bu tezkirenin meâü, Naîmâ'dan naklolunmuştur. (Mütercim)

⁴⁶ Halbuki Mahmûd Pasa, sadrâzamanın idâmı hakkında Ebû'l-Meyânstn Mustâfa Efendi'nin yazdığı kâğıdı da Pâdişâh'a takdim etmiş ve bu kâğıd sadrâzama verilmek üzere Kaasım Ağa'ya İ'tâ Duyurulmuştu. Kaasım Ata, diğer kâğıd-ı lan verdiği sırada bocası bulunan Mustafa Efendi'nin kâğıdını uçurmuştur. (Mütercim).

silâhlı adamlarıyla yeniçeri ağasının sarayı karşısında Süleymâniye Câmî-i Şerifi hariminde hazır bulunmalarım, Pâdişâh'a mecbur oldukları itaat nâmına, taleb etti. Sadrâzam, sabah namazını yeniçeri ağasının imamına uyararak kıldı. Yeniçeriler Süleymâniye avlusuna toplanınca sadrâzam, ağa ile birlikte camiin kapısına çıkan merdivenin en yukarıdaki basamağında durarak, yüksek sesle bir hatt-ı hümayûn okudu:

«Siz ki yeniçeri kullarumsız, berhurdâr olasız; ni'metüm sizlere helâl ola! Âbâ'ü kiram ve ecdâd-ı izâmum zemânlarından bu âna gelince sizden hiyanet ve habaset ve hilâf-ı rızâ hareket sâdır ol-mamışdur. Dâima rızây-ı şerîfümü gözliyerek vezîr-i â'zama muin olup zorba eşkiyasının haklarından gelinmesine imdâd ve ikdam ey-leyesiz! Benüm duây-ı hayrum ve hüsn-i teveccühüm sizünle berâ-berdür»⁴⁷.

Zorba-Başların Cezalandırılması

Yeniçeriler, pâdişâhın irâdesine itaatlerini alkışlarıyla gösterdiler; ondan sonra —zâten sadrâzâmın kendisiyle müzâkere etmiş bulunduğu— ağalan vâsıtasıyla müftînin azlini istediler. Hasan Paşa «Ale'r-re's ve'l-ayn!» (Baş ve göz üzerine) diye cevâb vererek hemen ulemâ ve vezirleri umûmî bir meclise davet etti. Gelmemk isteyen Cağala, çavuş-başı vâsıtasıyla cebren getirildi. Zorbaların listesi yapıldı. Tımar ve zeametlerinin kaldırılmasına dâir emirler yazıldı⁴⁸. Yeniçerilerden birkaç ağa At Meydanı'nda Arslanhâne yakınında toplanmış olan sipahilere gönderilerek zorba-başların tes-lîm edilmesini, aksi takdirde şiddetli bir cezayı beklemelerini ihtar ettiler. Sipahiler kimseyi vermiyeceklerini söylediler. O aralık iki kapıcı-başı müftînin azlini ve yerine Mustafa Efendi'nin tâyinini bildiren pâdişâh irâdesini getirdiler. Sadrâzam müftîliğe tâyîn olunduğunu Mustafa Efendiye hitaben ve alenen bildirerek, kendisini tebrik etti. Mustafa Efendi, Rumeli kazaskerinin alt tarafında oturduğu cihetle sadrâzâmın sözünü pek iyi anlayamamış olduğundan, sadrâzam kalkıp irâde-i seniyyeyi ifhâm ve musâfaha ettikten sonra, kolundan tutarak kazaskerler arasından çekti ve vezirlerin üst tarafında müftîlik makamına oturttu. Mustafa Efendi, ulemânın tebrîklerine karşılık verdikten sonra sadrâzam, fitne tahrikçilerini teslim etmekten imtina edenler hakkında

⁴⁷ Bu hattı hümayûn meali Natmâ'dan alınmıştır. {Mütercim}

⁴⁸ Bu yoldaki emirlere «Mürd-i timart» denildiği Naîtnâ'dan anlaşılıyor. {Mütercim}

şer*î hükmün ne olduğunu Pâdişâh nâmına sordu. Yeni müftî, bunların kayıttan düşülmesinin meşru olduğunu beyân etti. Sadrâzam müftînin bu cevâbını sipahilere bildirmek ve Itâat etmek hususunda çekimser davrandıkları takdirde hizmetten çıkarılıp defterlerinin yakılacağını ve ön ayak olanların başlarının kesileceğini bildirerek tehdîd etmek üzere, İstanbul muhafazasında asker zabitlerini sipahilere gönderdi.

Bunlar gittikten sonra Hasan Paşa, kapıcı-başıları gözden geçirerek Dâvud Ağa'yı (sonraları Sultân Osman'ın şehâdetinde sadrâzam idi) çağırdı. Yanma kırk kişi alarak müftî Sun'ullah Efen-di'yi Rodos'a gitmek üzere gemiye bindirmesini kulağına söyledi. Kapıcı-başı Hamza Beğ ile defterdar Murâd Efendi'y*. firârî kaymakam Mahmûd Paşa'nın. saray ve mallarını mühürlemeye memur ederek, yeniçeri zabitlerine de şehir kapılarını kapamalarını emretti. Yeniçeri ağası Ferhâd Ağa ata bindi; acemi-oğlanlarını, topçuları, cebecileri alıp önüne gelen sipahileri dağıtarak, zorbaların başlıca karargâhı olan Darbhâne yakınındaki Kurşunlu Hanı boşalttı. Ertesi gün (28 Ocak 1603) (Cuma Hasan Paşa, dîvânda vezirlerin, ulemânın, ağaların tebriklerini kabul etti. Öğleden sonra zorba-başılardan Poyraz Osman ile öküz Mehmed sadrâzamin huzuruna getirildi. Sadrâzamin e3ki silâh arkadaşı olan Poyraz Osman cürmü-nü nedamet içinde ikrar etti. Ancak müftî Sun'ullah Efen-di'nin teş-vîkine ve bu fitnenin çıkarılması için ortaya koyulan 30.000 altından hissedar olmak maksadıyla bu işe giriştiğini söyledi. Yalnız, bir lütuf olmak üzere kadınlar gibi boğulmayı kılıçla öldürülmesini istedi⁴⁹.

Sadrâzam iki zorba-başıyı saraya gönderdi. Bunlar Pâdişâh'ın

⁴⁹ Mütercimnin Notu: Poyraz Osman'ın sadrâzam ile görüşmesi hususunda Nal-mfi'nin ifâdesi telhisen sudur: Sadrâzam: —Osman Beğ, biz sana seferde bu kadar iltifat ettik; mansib. terakkî, harçlık verdik. Niçün düşmanlarımızla İttifak ettin?

— Paşa I Benim curm&n özür kabul eder birşey değildir. Yalnız kemâli İhsanınızdan rica ederim ki, beni kadınlar gibi kemend ile boğdurmayıp kılıç ile Öldürünüz!

— Allah esirgesin! Senin gibi bir yiğit hiç öldürülür mü? (Sadrâzam bunu samîmi değil, Poyraz'ı iğfal için söylüyordu) Husûsiyle ki seni kendi hâline bırakmamışlardır; lâkin erbâb-ı fesada tâbî' olmağa sebep ne idi? Hele burasını söyle!

— İstanbul'a geldiğim zaman ben bunlardan çekinmek İstedim; Kâtfb Cez-m! ve başkaları başıma üşüp (üşüşüp) .Osman Beğ! Bu iş olmuş bitmiştir. Şeyhülislâm, vezirler, kazaskerler, erkân ve küberâ bizimle beraberdir. Sen karışmazsan zarar görürsün!» derlerdi. Bir gün müftî Sun'ullah Efen-di'nin mükellef bil ziyafetine götürdüler. Zorbalarla birleşmem orada vuku buldu. Yine ihtilât etmedim (karışmadım). Sonra Mahmûd Paga beni çağırdı: .Osman Beğ! Cumhura muhalefetin mânası yoktur; hususa ki yoldaşlara otuzbiu filori hazırlandı; ondan da mahrum kalırsın!» dedi.

Söz buraya gelince sadrâzam'ın, müftî Ebû'l-Meyâmîn Mustafa Efendi'nin bu işin içinde olup oknadığıu sormasıyla Poyraz yemin ederek :

— «O ötekilerden ziyade çalışıyordu» dedi. Poyrazın sözleri »*vK3jnf kurtarmak maksadiyledir, bunun için taraamiyle itimada sâyân değildir.

huzurunda i'tirâf ettiler. Doğru söylediklerine mükâfat olmak üzere, başları kesilmekle yetinildi. Tahrikçilerden diğer üçü de aynı akıbete uğradılar. Cezmî, kapılar kapanmış olmasına rağmen, kendisini tâbut içinde Üsküdar'a naklettirerek kaçmaya muvaffak oldu. Lâkin dağlardan geçtiği sırada hizmetkârları kendisini öldürüp yanındaki birkaç bin altını aldılar.

Müfti Sun'ullah Efendi ve kaymakam paşa Bezirgan Camii yanındaki hankaahda gizlenerek orada emniyet ve yardım bulmuşlardı⁵⁰. Bu defa sipahilerin isyanı, anlatıldığı şekilde, yeniçeriler tarafından bastırılmış ve bu durum iki asker arasında sonu gelmez bir husûmet bırakmıştır⁵¹. O zamana kadar haklı olarak isyana karşı şiddet göstermiş olan sadrâzam, zorbaların perişan olmalarını şahsî garzlerine vesile saymıştı. Bir gün huzûr-ı gâhânedan çıkarken, Tırnakçı Hasan Paşa'yı yakalattırarak idamını emretti⁵².

Saatçi Hasan Paşa'yı Trabzon'a sürdürdü. Sabık kaymakam Hadım Hasan Paşa'yı Yedikule'ye habsetti. Birkaç defa Cağala'yı da⁵³ idâm etmek istediye de, Pâdişâh izin vermedi. Bunun üzerine sadrâzam öfkelenerek bir hafta dîvâna gelmedi. Gündelik işler Cerrah Mehmed Paşa ile reîs Hamza Beğ-zâde tarafından görülürdü.

Yemişçi Hasan Paşa, düşüş sebeplerini kendisi hazırladı; Pâdi-şâh'ın iltifat ettiği kimselere ve hattâ kendisinin en iyi dostlarına ehemmiyet vermemeye başladı. Nihayet müftîliğe kendisinin getirmiş olduğu Ebû'l-Meyâmin, yeniçeri ağası Ferhâd Ağa, Râziye Hâ-tun'un oğlu Mustafa Paşa, kızlar-ağası Abdürrezzâk Ağa kendisinden yüz çevirdiler; hattâ husûmet gösterdiler.

Sadrâzam ile yeniçeri ağasının birbirine husûmetleri şu vak'a-dan çıktı:

⁵⁰ Naîmâ'nın rivayetine göre hankaaha iltica eden yalnız kaymakam Güzelce Mahmûd Pasa'dır : «Sûft zeyne girüp Zencirli Serv semtinde müteraevvûân-dan Hacı Husrev Beg'in yaptığı cami —ki Bâzergân Camii dimekle meşhurdur— civarında hankaahda ârif-i bi'llah Şeyh Ramazân hazretlerine iltica eylemiş; talebkârlar varup müştebih olmağa seçilmediği ma'rûfdur.» c 1, s. 321, Naîraa. (Mütercim)

⁵¹ »Sadr-ı â'zacs, Atmeydânı'nda alâtnet-i sâdmânî olarak 100 kurbân kesdirmiş, hayâtının selâmetinden ve sipahilerin tenkiüyle husule gelen meserretinden dolayı yeniçerilere 20.000 attun va'd etmiştir.» Şubat 1603, Venedik Hulâsası.

⁵² Hasan Paşa kemâl-î gururundan sevmeliklerini cüz'î bahane ile öldürir oldı. Ezcümle bir gece yeniçeri ağalığından çıkma Ali Ağa'yı sebebsiz boğdırdı- Tır-naksız'ın cürra-i ma'ÎÜmî olmaksızın idamı da irtesi gün vuku buldı. O za-anân Azmî-zâde Haleti Efendi şu kıt'ayı söyledi:

Aceb olmaz bu rûz-ı matem içüa
Kerbelâ'dan eğer dnlise jedid
Ne Alt kaldı, ne Hasan, ne HÜseyin
Bir Yezîd itdi cümlesini şehld!
(Naîmâ, s. 322- Mütercim)

⁵³ Zorbalarla imitetfikdir» diyerek- Naîmâ'dan (Mütercim).

Ferhâd Ağa, Hafız Ahmed Paşa'nın mallarını sattığı zaman hazîne nâmına müzayedede hazır bulunan defterdar Boğaçe-zâde, bu türlü müsadelerinin ağa vâsıtasıyla değil, mâliye vâsıtasıyla icrası lâzım geleceğini iddia etti. Ferhâd Ağa ise «tñşâ'Allah yakında senin de, seni gönderenin de emvalini müzayedede edeceğim» cevâbını verdi. Defterdar bu sözleri bir kat daha şiddetlendirerek sadrâzama nakl etti. Birkaç gün sonra sadrâzam, ağa ile beraber bulunarak: «tñşâ'Allah seni yakında bir sancak beğliğine⁵⁴ gitmeye mecbur edeyim» dedi. Hasan Paşa'nın bu yolda diğer sözleri aşırı gururu herkesi kendisinden nefret ettirmişti. Düşmanları ittifak ederek Pâdişâh'a ve Vâilde Sultân'a sadrâzamanın kötü muamelesini tafsîlâtıyla söylediler. Zât-ı şâhâne Hasan Paşa'nın bildirilen hallerinin doğru olup olmadığını ulemâdan tezkirelerle sordu. Bundan haberdâr olmuş olan sadrâzam müftîye, ne cevâp verdiğini sordu; «Gayri vâki'dir» diyerek cevâb verildiğini bildirdi. Lâkin Hasan Paşa hatt-ı şerîfi taleb edince müftî «Zâyî* ettim» dedi. İşte bu sırada aralarındaki gizli husûmet alenî bir şekil aldı. Müftî, yeniçeri ağası, kızlarağası sadrâzama Valide Sultân ile II. Mehmed'in gözünden düşürmek için ellerinden geleni yaptılar. Hasan Paşa'nın Valide Sultân'ı uzaklaştırmak niyetinde olduğunu, vaadler ve bol paralar harçayarak yeniçerileri kendi tarafına kazanmış bulunduğunu, eğer mühr-i hümâyûn taleb olunacak olursa vermeyeceğini söylediler. Bu telkinler, Valide ile Pâdişâh nezdinde tamâmiyle kabul gördü. Bir gün III. Mehmed — İsyân vukuunda iltica etmek üzere, şehrin hârici mahallelerinin nihâyetinde Valide Sultân'ın yaptırmış olduğu— Dâvudpaşa sarayında iken sadrâzam bâzı müstacel işler için huzura kabulünü istedi⁵⁵. Dîvân günü arz etmek üzere beklemesi hakkında verilen cevâp, iltifattan düşmesinin işaretiydi.

4 Ekim 1603 (27 Rebî'ü'l-âhir 1012) —ki bir dîvân günü idi— ilk Önce yeniçeri ağası huzura kabul olundu. Ondan sonra kazaskerler, vezîrlere kabul olunup, en sonra sadrâzam girdi. Her vakit Pâdişâh ile uzun müddet mülakat ederken, bu defa birkaç dakikadan ziyâde durmadı. Hasan Paşa Valide Sultân'a kâğıd yazmakla meşgulken akşam yaklaştı ve akşam namazını kıldığı sırada, kapıcı-başı Türk Ahmed azledildiğine dâir bir hatt-ı hümâyûn getirdi. Derhâl haremi sultana ait olan Sütlüce'deki bahçeye gitti.

⁵⁴ Sadrâzam «Yanya beğliğine muhtâc ideyüm» demiş. Anlaşılan Yanya'nın tahsisatı pek az İmŞş. Fakat bu mükâletneyi sadrâzam Ferhâd Ağa ile değil, bundan sonra isnâ gelecek yeniçeri ağası Kaasım Ağa ile yapmıştır. (Mütercim)

⁵⁵ «Pâdişâh, Valide Sultân'ın iğtişâşdan korkusuna ve onun tavsiyesine mebni Dâvudpaşa yakınında bir saray inşâ ettirdi.» Ocak, 1601, Venedik Hülâsası*

Yeniçeriler sadrâzâmın azledildiğini duyunca alenen ayaklandılar. Ağalarını hanesinde hapsederek müftî ve kazaskerlere Hasan Paşa'yı yerinde bıraktırmalarını, aksi takdirde evlerini yağma edip yakacaklarını söylediler. Yeniçeri ağası, sadâret kaymakamlığına tâyin olunan Cerrah Mehmed Paşa'ya sığınmaya muvaffak olmuştu. Yeniçeri ağalığı Türk Ahmed Ağa'ya verilerek, yeniçeri ağası Kaasım Ağa'ya vezirlik verildi. Aslı Bosna'dan olup meşhur Malkoviç (Malkoç) hanedanından olan Mısır vâfisi Yavuz Alî Paşa, Devlet'in en yüksek mevkiine getirildi. Yeniçerilerin isyanı, yeni ağalarının ve yeni zabitlerinin müdahalesiyle bastırıldı. On gün sonra tavâşî-ler Sütlüce'ye giderek Hasan'ı Sultân'ın dâiresinden ⁵⁶ çekip çıkardılar ve Handan Ağa Bahçesi'nde boğdular ⁵⁷.

Anadolu Ve Macaristan'da Âsilerin Cezalandırılması

Reis Yazıcı-zâde Hamza (eskiden Mişel'in elçisi Dimo'ya Ordu'dan İstanbul'a kadar refakat eden zâttır) Yemişçi Hasan'ın ulemâya verilen berâtlar için harâc almasına sebep olmasından dolayı azledildi: Hamza, büyük fedâkârlıklarla habse girmekten kurtulduy-sa da, memuriyeti kâtib «Mim» Çelebi'ye verildi. Müftî, Cerrah Meh-med Paşa'nın nıkris ile malûl olması sebebiyle devlet işlerini tevki (mühürdarı; özel kalem müdürü) vâsitasıyla gördürdüğünü; hâlbuki kaymakam vazifelerinin vekil ile değil, asil tarafından yerine getirilmesi gerekeceğini arzetti. Yeniçeri ağası Kaasım Paşa o mevkie getirildi. Kaasım, müftî ile uyuşarak işlerin idaresini eline aldı (8 Cumâde'1-uhrâ 1012 - 13 Kasım 1603). Yeni sadrâzâmın Mir sır'dan gelmekte olduğu haber alınarak mühr-i hümâyûn Kılı Dilsiz ile gönderildi.

⁵⁶ «Sultân'ın odasının musandirasında bulup dışarı çıkardılar.» Naimâ. 337- (Mütercim)

⁵⁷ Yemişçi'nin fdâmına «ol hasnaahü mevtühü» târih düşürülmüştür. Sun'ullah Efendi'nin dâncâdı olan Ganl-zâde Yemişçi'nin garezine uğradığından, şu beyti tercl'-i bend ittihâz ederek bir nazım söylemiştir : Hasan'ın azli hasen, katli dahî müstahsen iüşşe târihî n'ola katli Yemişçi ahsen (1012) Natmâ'nın imâlarına ve PeçevTnin (istanbul basımı, s. 256) tasrihine göre, Yemişçi Hasan Paşa, Yeniçeriler'in müftî Sun'ullah Efendi'yi hilâfet koltuğuna oturtmak niyetinde bulunduğunu arzetmişti. Poyraz Osman'ın söylediği durumlar ve bilhassa 30.000 filori hep bu maksadı te'yid eder; yâbud Poyraz'a öyle söylettirilmiştir. m. Mehmede bir kere bu vehim telkin edilince, başkalarından dahî şübhelenmesi tabii idi. Bundan dolayı Hasan Paşa, Sun'ullah Efendi için kazdığı kuyuya düşmüştür- Birgün Hasan Paşa, huzûr-ı hümâyûna girdiği zaman nakkaş Hasan Ağa'ya dışarı çıkmasını işaret etmiş, ve nakkaş tereddüd ettiğinden Hasan Paşa kendisini saraydan ihrâc ettirmişti. Hâlbuki Nakkaş'ın çıkmayışi irâde-i seniyye (pâdişâh irâdesine) mebni idi (Naimâ, s- 323). Bu vak'a da gösterir ki, Pâdişâh Hasan Paşa'dan Şüphelenmiştir. Sun'ullah Efendi'nin öyle bir tasavvurda bulunması kafî delillere yakın olmadığı gibi, böyle bir fikir, tedbirde ve gumüllü düşünmekten mahrum olan Yemişçi hakkında ise, büsbütün uzak bir ihtimâldir. (Mütercim)

Yavuz Alî Paşa, Mısır eyâletinde Pîrî Beğ'i bırakarak bir askerî birlikle Suriye ve Anadolu'dan geçti. Bütün sefer boyunca idamlarla, diğer şiddetli tedbîrlerle —şiddete delâlet eden— nâmına liyâkatini isbât etti. Şam valisinin isyan hâlinde bulunan askerini itaat ettirmek için, tehdîd etmesi kâfi geldi. Adana'da âsâ-yiş bozuk olduğundan, zorbalardan bir takımının başlarını, bir takımının da ellerini kestirdi. Konya'ya girdiğinde, istikbâline gelmiş olan Husrev, Piyâle, îbrâhîm, bostancıbaşı Alî Paşa'lara —o tarafları zulümleriyle bîzâr etmiş oldukları cihetle— ağır bir cezaya uğramamak için şehirden çıkmalarını emretti. Gurgur nâmında bir şaki —ki elinde taşımak mu'tâdı olan odundan yapılmış topuzu geçtiği şehirlerin duvarına çakarak ağırlığınca para isterdi⁵⁸— Akşehir'de Yavuz* Alî'ye itaat gösterdi. Gurgur, Yavuz'un üzenisini • öperken, sadrâzâmın bir işaretiyle başı uçuruldu.

Anadolu'da başlıca eşkiya reisi olan Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan, yedi ay evvel kethüdası Şahvirdi'yi İstanbul'a gönderip Tırnakçı-başı Hüseyin⁵⁹ vâsıtasıyla affa nâü olduktan başka isyanına kefarete olmak üzere Hristiyanlar'a karşı muharebe etmek için Bosna valiliğini elde etmeye muvaffak olmuştu. Maiyyetinden 400 kişi günde dokuz akçe ile Pâdişâh'm süvari muhafızları arasına kaydedildiler⁶⁰. Deli Hasan Gelibolu'ya varınca Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın kabrinde otuz kurban kesti⁶¹. Onbin kişiye varan ordusu garib kıyafetli her türlü şahıslardan mürekkebdî. Bir takımı yarı çıplak olup boyunlarında, boğazlarında, hamailer tılsımlar vardı. Bir takımının da, kadınlar gibi, uzun ve dalgalı saçları olduğu halde, ellerinde uzunca beyaz bez parçaları bulunan kargılar ve üzenlerinde hamail ve deve kemikleri asılmıştı⁶². Daha Akdeniz Boğazı (Çanakkale) 'nı geçmeden, Anadolu'dan geçtikleri katillerle, haydutluklarla âleme duyurmuşlardı. Edirne'ye, Filibe'ye, Sofya'ya giderken de vahşice alışkanlıklarından bir şey değiştirmediler. Deli Hasan, Ösek Köprüsü'nden —kışı Belgrad'da çıkarmış ve bu senenin Macaristan seferini açmış olan— serdâr Lala Mehmed Paşa ordusuna iltihâk etti. Kırım Hânı, Deli Hasan'ın arkasına takılmış olan bu ismi nâ-mâlûm kalabalığı görünce, onlarla aynı sancak altında

⁵⁸ Bu topuz yüzbin kuruş ağırlığında idi. (Bereket versin ki, o vakit henüz banknot yoktu! Mütercim)

⁵⁹ «Turnacı-başı», Tırnakçıbaşı değil. (Mütercim)

⁶⁰ «Ulûfeciyân-ı yemîn ve gurebây-ı yemin ve yesâra ilhak olundu.» Natmâ, s> 325. (Mütercim)

⁶¹ «Ast Hasan, Asya'dan Gelibolu'ya geçtiğinde Süleyman'ın türbesinde otuz kurban kesti-. Venedik Mttñfisebetlerf, 11 Temmuz 1603.

⁶² «Bu kıy&fetde dünyâ duralı bir asker daha görülmüş değil, Jckninün üzenisine bir deve ardelesi asılmış, kimi* cır çıplak. Arkasında ikişer dizi hamail gibi ziller dizilmiş, kimi üryan ve kaba baş (başı açık), kkninün bağında zent (?) kiminün baldırı çıplak ve ellerinde birer kargı mızrak; ucunda iki karış bez parçasından bayrak.. Peçevî. c. 2, s. 271 (Mütercim)

harbetmekten imtina etti. Serasker, kendisinin akrabasından ve mahremlerinden müverrih Peçevî ile defterdar Ek-mekçi-zâde'yi Hân'a gönderdiyse de te'sîri olmadı. Kardeşi Selâmet Giray, Mehraed Giray, Şahin Giray Anadolu'da eşkıya ile birlikte cenk etmiş, ve bunlar Bâb-ı Hümâyûndan affa nail olmuş olmakla beraber Hân söz dinlemiyerek Kırım'a döndü (30 Zilka'de 1012 - 11 Mayıs 1603).

Ser-asker ile Deli Hasan, düşmanın zahire koymaya çalıştığı Peşte üzerine yürüdüler. Osmanlılarca İmparator ordusu arasında vuku bulan şiddetli bir muharebede Derviş Paşa ile Anadolu eşkıyasından 6.000 kişi harb meydânında kaldı (27 Eylül); Kasım'm 6'-smda vukua gelen başka bir muharebede düşman tarafından yüzlerce Heydök (Haydut) öldürüldü. Mevsimin ilerlemesi mecburî olarak askerî harekâtı ara verdiğinden Lala Mehmed, Budin'in müdâfaasını Rumeli beğleibeği Murâd Paşa'ya ve Ösek'in müdâfaasını Bosna Vâlîsi Deli Hasan'a bıraktı; Anadolu askerini yurdlarına dönmek üzere terhis ederek kendisi de Belgrad'a çekildi.

Şehzade Mahmud'un İdamı

Bir taraftan Anadolu isyânlarıyla, Macaristan muhârebeleriyle kana bulan bu sene, bir taraftan da Pâdişâh'm bir şehzadesini öl-dürmesiyle lekedâr olmuştur. Savaş taraftarı düşünceleriyle tanınan bir delikanlı olup kendisinden pek büyük şeyler ümîd edilmekte olan Şehzade Mahmûd, birkaç defa babasından Anadolu eşkıyası üzerine gönderilmesini istemişti. Bu talep ve bir de bir şeyhin Şeh-zâde'ye yakında tahta çıkacağı haber verdiğine dâir kızlarağası-nın ifâdesi, Sultân Mahmûd'un felâketine sebep oldu. Şehzadenin validesi, Şeyh, onlarla müttefik olmalarından şübhelenilen adamlar hapsedildi ve bir ay sonra ortadan kaldırıldılar⁶³. İhtimal ki Nedaşdi ailesinden olduğu için, Nadaşlı (Nadaşlı) denilen müderris Sarı Abdurrahmân —Süleyman zamanındaki Kaabız gibi— dîvânda katle mahkûm oldu. Bu husustaki hükmü kazasker Ahî-zâde ve Es'ad Efendiler verdiler. Tırnakçı Hasan Paşa'nın bu hükmün sebeplerini sorması üzerine,

⁶³ Müverrih Peçevî sadrâzam Hafız Ahmed Paşa'dan, Hafız Ahmed Paşa Sultân Ahmed'den nakleder ki : Celâliler'in isyanı. Kızıl Paga'nın tuğyanı vezirler tarafından pâdişâh-ı merhuma (III. Mehmed'e) ismâ' olundukça pek müteellim olur, yemekden içmekden kesilir idi- Sultân Mahmûd bu hâleri gördükçe «Pâdişâhum, beni göndür; askere serdâr olayım, hepsinün hakkından geleyüm» dirdi. Sultân Ahmed rivayet ediyor ki : «Ben böyle sözler söylememesini ihtar ederdüm; lâkin fart-ı hamiyeti cihetiyle fâidesi olmazdı-- Peçevî «Amma şehzademin idamı Pâdişâh için müteymen olmayup kendisinin de müteakiben vefat ettiğini. yazar. 19 kardeşini öldürmüş olan m. Mehmed, cinayetlerinin zincirini oğlunun kanıyla tamamlamasını gerekirdi. (Mütercimim Notu).

Es'ad Efendi şu tezkireyi yazmıştı:

«Benim sultânım, Nadajlı hususu suâl buyurulmuş; böyle zındık görmedim; haşr u neşr ve cennet ve cehennem ve sevâb ve, ikaa-bı bi'1-külliyeye inkâr edip «Uveleysellezî halaku's-semavâti veTrarz bekaadır» nass-ı kerîmine ne dersin? dedim; «Kaadirdir, lâkin vukua gelmez», dedi, «Bu kârhâneye zevat yokdur» dersin «Yevme tebeddüli'1-arze...» nassına ne dersin dedim. «Tevili ve tevcihi vardır, murad, yine bu neş'ede olan ahvâldir» dedi. «Yevme yekûnun nâse ke'1-firâşi'l-mebsûs...» ne demektir?» dediğimde «Dağlar gibi adamlar âlemde perîşân olurlar demektir.» dedi. Dahî çok nusûs-ı kaviyye ile şübhe-i reîsesini (kötü şüphesini) izâle ve hakka imâle kâsd eyledik. Mecal olmadı. Bu mertebe zındıktır; kusûr-ı aklında egerçi şübhe yok, feemmâ dâire-i teklîfden hâriç olacak kadar mecnûn değil idi; zu'munca haylî idâre-i bahs eyledi. Mecnûn te'vîl-i nusûsa kaadir olmaz; zmdıkın ise ba'de'1-ahz tevbesi makbul olmayıp bilâ-te'hîr katli vâcib olmağla şerM şerîf mucibince katline hükm olundu. Hazretiniz hâzır olsanız, kendi elinizle katlederiniz, Kendi zu'm-ı fâsidince dünyâ belâsından halâs oldu. Müslimîn dahî elinden ve dîn-i îslâm dilinden halâs buldu.»⁶⁴.

İran İle Sulhun Bozulması

Bosna Vâlîsi Hasan Paşa askerinin mahvına şâhid olan 1593 senesi, Osmanlı târihinde «Bozgun senesi», 1600 senesi ise «tuğyan (isyan) senesi»⁶⁵ diye mâruftur. Payitahttaki sipahilerin ve Anadolu'daki Haçova firarilerinin isyanına, îrân hududunda çıkan yeni bir isyan eklenmiş, bu da iki komşu hükümet arasında harbin patlak vermesine sebebiyet yermiştir. Şâh Abbâs'ın, Osmanlı Devleti ile münâsebetlerinin kesilmesini teşvik maksadıyla Avrupa'nın başlıca saraylarına gönderdiği memurlar biraz daha muvaffak olsalardı, İran aleyhine hasmâne hareketler belki bir iki sene önce başlardı. Şâh'ın gönderdiği Hasan ve Antuan Şerli nâmında bir İngiliz bütün Avrupa'yı dolaşıp efendilerinden Fransa Kralı'na, Venedik Docuna, İmparatorca, Toskana Grandukası'na, Papa'ya mektuplar götürmüş ve

⁶⁴ Bu tezkire Naîmâ'da (s- 328) ve Kâtib Çelebî'nin Fezleke'sinde (İst. basımı, s. 184) bulunmaktadır ve oradan aynen alınmıştır. Nadajh Abdurrahmân, İstanbul'da Behrâm Kethüda Medresesi'nde .hâriç» pâyesiyle müderris idi. Mütercim.

⁶⁵ Bin on fld sâli ki sene-i bağı eli mualleledir» Nairoâ, s. 340. «BağU kelimesi ebcd hesabıyla 1012 senesini gösterir. (Mütercim.)

kendilerini Türkler aleyhine bir muharebe için sıkıştırmış idiler. İmparator, Şâh'a Zalokmeni'li (veya Zalvekmeni'-li) Etiyen (Stefan) Kakaş nâmında birini göndermişti. Kakaş, yolda ölmüş ve bir seyahatname bırakmış ve bu eser kâtibi Yabelli Jorj Tektander tarafından bize ulaştırılmıştır⁶⁶.

Harbin îlân edilmesinden sonra birbirini müteâkib zafernâme-lerle Fransa ve Almanya saraylarına gönderilen üç İran sefreti⁶⁷, öncekilerden daha fazla bir şeye nail olamadılar. Harbin ilk kıvılcımı Tebriz'de ortaya çıktı; bu şehirdeki Osmanlı muhafızları her türlü intizam kaaidelerini unutarak Azerbaycan'ı ve Kürd Şâh-kuh oğlu Selmâs Hâkimi Gâzî Beğ'in memleketini yağmaya koyuldular. Gâzî Beğ, Şâh Abbâs'm yanına kaçtı. Şâh buna, hân unvânıyla kavuk, kılıç, kemer⁶⁸ verdi. Tebriz ve Nahcivân askerleri birleşerek Kürd Gâzî'yi Karm-Yarik adlı kalesinde kuşattılar ve oradan attılar⁶⁹. Gâzî, ikinci defa olarak Şâh Abbas'a sığındı. Şâh birkaç bin süvari ile birkaç günde İsfahan'dan Tebriz'e gitti. Erdebîl Hânı Zülfekaar da birkaç bin kişiyle Şâh'ın ordusuna iltihak etti. Sofyân köyü yakınında, 22 Rebî'ül-âhir - 28 Eylül 1603'-de bir muharebede Acemlerin sayıca çokluğundan dolayı Osmanlılar mağlûb oldular⁷⁰. Demirci-oğlu'nun mağlûbiyeti bu bozgunluğa yol açmıştı. Sabık Nahcivân beğlerbeği Mahmûd ve Ahışa beğlerbeği Halîl Paşalar maktuller arasında bulundular; Tebriz vâ-lîsi Alî Paşa o kadar kahramanlık gösterdi ki, Şâh Abbâs bile parlak bir şekilde takdir etti⁷¹.

Osmanlıların mağlûbiyeti Tebriz'in düşmesine sebep oldu. Lâkin yirmi gün muhasaradan sonra teslim oldu (15 Cumâde'1-ulâ -21 Ekim). 25 Ekim'de Şâh Abbas Tebriz'den Nahcivân ve Revân'a' yöneldi.

Bu vak'alar üzerine Kasab Hacı, doğum yeri olan Erdubad şehrini, Çerağ

⁶⁶ Attenburg'da basılmıştır, 1610.

⁶⁷ İmparatorun cevâbında (imparatorluk ve Kraliyet Kü-tükhânesi Elyazmaları, Nu: 329) bu üç sefaret hakkında şu sözler görülür: «Quad ad Nos Serenitas Vestra lega-tum misit, Zeinelchanbeg sane quam libenter mittimus. Cum in expeditione prioris V. Serenitatis legeti Zeinel-ghanbegi versaremur, supervenit alterejusdem legatus Ahmetkulibeg, Retulit quoque legati.» Ve Türklerin kazandıkları galebeli sevinçle haber almış idi. «Nostrî in itinere mortul (Kakasch) famulus (Tectander de la Ja-bel) quam humaniter a Ste. Va exceptus fuerit, quam se ipsam in comunem hostem animatam ostenderit, quod Nobis gratum et jucundum fuit Cum Stîs Vrae legatus Hasanbeg, quem ad Franciae regem misit, huc iter eo tempore haberet, quo alli duo ejusdem legati rediis-sent, eadem illum humanitate qua reliquos duos accepi, donec conjunctim demitterantur.» Burada Zeynel Beğ, Ahmed Kuli Beğ, Hasan Beğ nâmında üç Acem elçisinden bahsedilmektedir. Bu elçiler, Malkolm dahî müstesna olmadığı halde, hiçbir Avrupalı müverrihçe ma'lûm değildir.

⁶⁸ Tâc ve Tığ ve kemer. Nalmâ, s. 342. Mütercim.

⁶⁹ «Bîr haftalık muhasaradan sonra kaleyi muhasara edenlerin (yâni Osmanlı-lar'ın) ellerinden kurtarmanın imkânsızlığını anlayan Gazi Beğ, evlâd ve iyilini terk ederek duvarın üstünden kendini atıp Şâh'a koştı ve üftân ve hizftn (düşse kalka) Horasan'a gitti.. Naîmâ'dan, s. 343. Mütercim.

⁷⁰ Sofyân yakınında Ezbent (Eznit?) mevkiî, İranlılar 15-000. bizimkiler 1500. Nalmâ, s. 344. Mütercim-

⁷¹ «Alt Pa«a nihayet esir obnuşdu«» Kaburgası Kalın» nâmında biri de altmış düşman öldürdü: Acemler üçüşüp şehid ettiler.» Nata*. (Mütercim.)

Sultân da Culfa, Olinca, Civân-şîr beldelerini Osrnan-hıaı'dan almış idiler ⁷². Lâkin Van Valisi Şerif Paşa Ordubad'ı zabt ve Kasab Hacı'yı ele geçirdi. Bununla beraber Şâh'ın Nahcivân ve Revân hakkındaki tasavvurları bütün Osmanlı askerinin Revân'a toplanmasını gerektirmişti. Nahcivân'ın duvarı topraktan ve istihkâmları zayıf olduğundan terkedilmesi zarurî görüldü. Revân'ın ise Araş nehrinin geçmediği tarafı 500 zira* uzunluğunda bir duvarla çevrilerek, bunun inşâatında o kadar sür'at gösterildi ki, Şâh gelmeden bitti. Abbâs, Revân valisine gönderdiği bir mektupta birçok tafrâ-furuşluklar ederek Nahcivân'ın teslimiyet göstermesinden dolayı iftihar etmekte ve Revân'ın zabtını da olmuş bitmiş bir şey addederek, kışı, henüz Osmanlılar'ın elinde bulunan Gence ve Ka-rabağ'da çıkaracağını yazmakta idi. Şerif Paşa, bir cevâp vermeksizin bu mektubu İstanbul'a gönderdi, civar eyâletlerden de imdâd istediye de, alamadı.

6 Kasım (11 Cumâdel'uhrâ 1012)'de yarısı Tölnekî yâhud Gök Tolak demlen takımından olmak üzere altı bin Acem ve bir miktar Kürd'den mürekkep olan düşman ordusu Revân önünde görüldü. Gâzî'nin kardeşi Seyfeddîn, daha önce Osmanlılar tarafından kendisine beğlik verilmiş olan Şeyh Haydar, Nahcivân fethinde Osmanlı askerleri ile beraber bulunan Alâeddîn Beğ, Makû hâkimi Mustafa Beğ, Eleşkird Beği Kılıç Beğ, bu taraftan Öte tarafa kaçan Ber-küşâd Beği Ferruhrûz Beğ, Zeynel Beğ, Kürdler'le birlikte îrân Şâhı'nın emri altında ceng ediyorlardı. Şâh Abbâs çadırını «Mihnet Tepesi» denilen tepenin üzerine kurdu. Revân valisinin yardım istemek için Van valisine göndermiş olduğu ulak Şuraîl*de Acem-ler'in eline düşmüştü. Şâh, bu adamın yanına Osmanlılarla müzâkereye girişmek üzere Molla Yahşî'yı katarak göndermiş ve ele geçen mektubun arkasına da şu sözleri yazarak Molla'ya vermişti:

«Tedâbîr-i şaibeni Cenâb-ı Hakk mübarek itsin! Bu fikr-i fâ-sidden vaz geçiniz. Size muavenet muhaldir. Bütün ahâlî-i memleket bana muhâlefetden vazgeçerek ars-ı mutavaat itmişlerdir. Bu kâğıdın ele geçmesi de buna delâlet ider. Bundan sonra mektub da gönderemezsiniz; kal'ayı teslimden başka selâmet çâresi yoktur.»

Üç hurûc hareketinde ⁷³ Acemler'i mağlûb etmiş olan Şerîf Paşa, Şâh'ın lâfazanlığına ehemmiyet vermeyip Yahşî'yı Osmanlı

⁷² Bizin tarihlerde -Çulha» ve «Alınca» dır. Cüvânşîr (Civânşîr) aynendir. Mü-tereke-

⁷³ Fezleke, varak 117 ve 118. Natmâ. 3. 187. Bu üç hücumun birincisi 12 Curaâ-del-uhrâ (18 Kasım), ikincisi 17 Cumâdel-uhrâ, üçüncüsü de birkaç gün sonra bir cuma ertesi günü vuku bulmuştur.

müverrihlerinin tâbiri veçhile «ahmaka yakışan cevâb» ile ⁷⁴, yâni sükût ile iade eyledi. Kendisine ehemmiyet vermek isteyen Yahşi, Şâh'ın mektubu Şâh'ın mührü ile mühürlenmiş ve vezirler tarafından imzalanmış olmadığı için cevâbsız kalmış olduğunu efendisine söylediğinden vezir ile İran'da mu'temedü'd-devle denilen nazır ve korucu-başı (Şâh'ın muhafız askerleri kumandanı) tarafından imzalanmış ikinci bir mektup verildi. Bunda Şâh, Şerîf Paşa'ya derhâl teslim olmasını ihtar ediyordu. Vâlî, cevap yerine geçmek üzere, Yahşi'ya şu sözleri söyledi: «Kalenin her taşına bizden bir baş gitmedikçe, kızılbaş başlarından da kuleler yapılmadıkça Revân') n fethi muhaldir.»

Yahşi dönerken, muhafızlardan birkaç askerin eline geçerek hançerle öldürülmüştür. Revân ve Trabzon valilerinin arızaları Şâh Abbâs ile musalehanın kesilmesini, Tebrîz ve Nahcivân'ın kaybedilmesini, Tebriz ve Ahışa valilerinin harb meydanında kaldığını, Tebrîz vâlîsinin esîr olduğunu İstanbul'a bildirmesi üzerine kaymakam Sinan Paşa, vezirler ve ulemâyı büyük bir meclise toplayarak burada, Trabzon'da sürgün bulunan Saatçî Hasan Paşa, îrân seferi ordusuna serasker tâyîn edildi.

Sultan III. Mehmed Han'ın İktîhâfî

Birkaç gün sonra (18 Receb 1012 - 22 Aralık 1603- pâdişâh vefat etti. Ellibeş gün onc& bir derviş, saraya dönüşünü görerek o günden ellibeş gün sonra büyük bir felâkete uğrayacağını haber vermiş olduğundan, ihtimâl ki bu kâhinâne haberin vehimli mizacına şiddetle te'sîr etmesi, ölümünü ta'cîl etmiştir ⁷⁵.

İÜ, Mehmed'in halasının kocası olup üç defa sadrazamlık makamında bulunan Si3'âvuş Paşa ⁷⁶ ve kocasının ansızın alınıp öldürülmesi ömrünün kısalmasına yol açan hemşiresi Ayşe Sultân kendisinden az önce vefat etmiş idiler.

⁷⁴ «Cevftbul-ahmak sökût; cevâb-ı afımak-ı hâmûgist.. Bunun Türkçe bir narfîri de vardır: Yanşağın hakkından sağır gelir.» Mütercim.

⁷⁵ Cumfide'l-ulâ'nın 22'inci pazar ertesi günü Sultân Mehmed-î SâHs saraya giderken bir meczûb rast gelöp «Elli altı gün sonra bir hâdise-i aztme zuhur edecektir; gaafil olma, pâdişâhım!» diye feryâd etmiş İdi. Receb'in ondîr-dOncti pazar günfl İrtihftl eyledi. Nafcnft'dan, c 1, s. 365-

⁷⁶ Fedeke ve Venedik elçisi raporu «Siyâvuş Paşa vefat etti, pâdişâhın eniş tesi idi, üç defa sadârette bulunmuştur.» Kasım 1602, Venedik Münâsebetleri Hîlâsaaı.

III. Mehmed Devrine Dâir Mülâhazalar

Eğri ve Kaniye fetihlerinden dolayı devrinin şâirlerinin med-dahhklarıyla Sultân II. Mehmed asrına benzettikleri III. Mehmed asrı değerlendirmesini bile tarafsız biri nazarında, Osmanlı saltanatının çöküntü devresinin başladığını gösterir. Hakîkten Devlet'in eskiden beri carî olan nizâmlarının sürekli olarak bozulması ve vilâyetlerde olduğu gibi orduda isyan fikrinin yayılması, Devlet'i, dik bir izmihlal uçurumuna düşürmekten başka bir netice veremezdi. III. Murâd zamanında Sokollu'nun vefatında çözüme tohumları görülmeye başlan mışsa da, bunlar III. Mehmed zamanında zararlı meyveler vermişlerdir. Ceng ve cidal dağdağa içinde dâima bir hayât ve istirahat temennisinde bulunan II. Murâd fetihleriye, oğlu II. Mehmed'in Osmanlı kudretini te'sîs edeceği esasları hazırlamış ise III. Murâd DevletUn kanunlarının esâslarını ihlâl etmekle askerî ve mülkî isyanlara geniş bir yol açmış ve bu hâl oğlu III. Mehmed zamanında Devlet binasının çökmeye başlamasına sebep olmuştur. II. Murâd ve II. Mehmed, Süleyman'la kıyaslanınca, hanedanlarının en büyük hükümdarları olmadıkları gibi, III. Murâd ve III. Mehmed de —kendileriyle haleflerinin bâzıları ve özellikle III. Mehmed'in oğlu ve ikinci halefi olup hepsinden ziyâde teessüfe şâyân bir halde bulunan Mustafa arasında bir mukayese yapılıncâ— bu hükümdarların en fenaları değildirler. II. Mehmed'in vezîr-i azamla rı olan Bosna ve Ağrıboz fâtihi Mahmûd Paşa, Kamin-nâme sahibi Karamanlı Mehmed Paşa, Devlet'in saadeti şeref ve istihkakını efendileriyle birlikte nasıl paylaşmış iseler III. Mehmed'in sadrâzamları ve bilhassa Haçova muharebesi firarilerine karşı ifrat derecedeki şiddetiyle Anadolu'da ilk isyâh tohumunu atmış olan Ca-ğala ve yeniçerilerle sipahiler arasında nifak ateşini yakan Yemişçi Hasan, idarenin her şubesine giren çözülmeye sebep olmakta efendilerine iştirak etmişlerdir. Osmanlı inhitatının müverrihi Koçu Beğ, bu zamanı timâr, zeamet ve askerlik usûlünde en büyük gediklerin açıldığı bir zaman olmak üzere göstererek, Eğri fethinin vukuu târihi olan 1005 Hicrî senesine de Devlet'in kanunlarının esâsının en ziyâde ihlâline vüs'at verilmiş bir zaman olmak üzere işaret eder.

1005 (1596)'den evvel —harb zamanı, çıkarmaya mecbur oldukları adamları üç gün zarfında toplayabilmek ve on gün zarfında harekete hazır bulunabilmek için— timâr ve zeamet sahipleri kendi arazîlerinde ikaamete mecbur idiler; 1000'den 100.000 akçeye kadar olan timâr ve zeametler, dâima memleketin beğlerbeği tarafından tevcih olunup saray buna

müdâhale etmez, timâr ve zeamet sahipleri kendilerinden şikâyete her sebebiyet verdikçe azl olunurdu. Mâ-beyndlerin arpalıkları ve sultânların örtü ve terlik paralan (paş-maklık) hiçbir zaman bir şahıs için senelik 9.999 akçeyi geçmez, timâr ve zeametler hiçbir zaman arpalık ve paşmaklık olmak üzere verilemezdi. Hiçbir mabeyne i, kâtib, müteferrika, çavuş askerî hizmetlerden muaf tutulmuş değildi. Timârlar, zeametler, ancak iki zeamet ve on timâr sahibinin şehâdetiyle nesebini isbât eden si-pâhî evlâdına verilir. Cüceler, dilsizler, sarayın ve haremın diğer hademesi hiçbir vakit timâr ve zeamet alamazlardı. Fakat timar-hlara onda bir akçe olmak üzere terakkî verilir. Bir muharebede fevkalâde hizmet görenlerden, yâni düşmandan onbeş baş kesenden başkası zeamet alamazdı.

Vâkîa Yemişçi Hasan Paşa, sadrazamlığı zamanında timâr ve zeametler hakkında umûmî bir yoklama yaptırdı. Lâkin yoklama İstanbul'da ve Edirne'de yapıp her timâr ve zeametın bulunduğu eyâlette icra olunmadığı için, bundan hiçbir netîce çıkmadı ve saraydan timâr ve zeamet tevcihi usûlü devam etti. Bu suretle kaaide-ler hilâfına verilen timâr ve zeametler «sepet timâr ve zeametleri» diye isimlendirildi ⁷⁷.

Vezîr-i âzam Sinan Paşa, 1594 senesinde —ki III. Mehmed'in tahta çıktığı senedir— altı bölüğün, başka bir tâbirle sancağ-ı şerîf ve zât-ı şahaneye mahsûs süvârî muhafızların nizâmlarını altüst etti. Bu âna kadar cereyan eden terakkî usûlüne muhalif olarak rikâb muhafızlarını teşkil eden neferleri sadece üç sene bu hizmette buldukları için bölüklere kaydetti; 1598 senesinde ulemânın silsilesini düzenleyen usûlün, en alt dereceden en yüksek dereceye kadar olan kadıların nasıl tâyîn edileceğini belirleyen maddeler ta-mâmîyle bozuldu. 1598 senesinden evvel bir tâlib, başka bir tâbirle sûhte (talebe) —dâhil ve hâriç medreselerinden birinde yâhud Semâniye'de (II. Mehmed'in camii etrafındaki medresede) d ân iş menci bulunup da muîd sıfatıyla mülâzimliğe hak kazandığını isbât etmedikçe— mülâzimlik alamazdı. Sonraları mülâzimlik alenen satılır oldu. Voyvodalar, subaşlar 10.000 akçeye mülâzimlik satın alıp bu suretle tahsilde bulunmaksızın müderris ve kadı oldular. Her gün ziyadeleşmekte olan harb gereçleri vergileriyle sikke değerinin düşmesi de bu yolsuzluklara eklendi.

⁷⁷ Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde Koçi Beg Risalesi, nu : 18, varak : 28; Venedik sefirinin raporu: «Sipahileri günden güne cüretlerini artırıp 12.009 kimseden gayrı meşru surette mutasarrıf oMuklapt "Budln tımarlarının kaldırılması hakkında müftiden bir fetva aldıkları gibi, camilere girebilmek için de büyük rezaletlerle müsâade aldılar- Venedik Münâsebetleri Hülasası, 1601 -> Timârlar yeniden tanzim ve tensik olundu; sadrâzam, gerek pâdişâha, gerek sâlre ibret olmak Özere kendi Umarlarından feragat etti.» Ocak 1604.

En gaddârâne vergilerden biri «avarız» adını alan vergidir ki, her on hâne donanmada hizmet etmek üzere bir adam vermiştir ⁷⁸. Lâkin bu vergi sonra para ile ödenmiştir ⁷⁹. Hristiyan kiliseleri de bununla mükellef tutulmak istenildiği halde Venedik balyosunun müdâhalesi üzerine kurtulabilmişlerdir ⁸⁰. Aymyyât vergileri on hanede bir kile arpa ve buğdaya ve hâne başına bir koyuna çıkarılmış olduğu halde, tahsîli kaa-bil olmayıp onbeş hanede bir ölçeğe ve hâne başına bir koyuna indirilmiştir.

Sikke o kadar bozuldu ki, bir duka 130 ve bir guruş. 80 akçe tutardı. Sikkenin böyle bozulmasına sebep olduğu haksız olarak zannedilen terakkî ile ilgili israflara mâni olmak için bâzı emirler ilân olunmuştur ki, çavuşların gümüşten topuz, eyer ve başlık; sırmalı kadîfeden kayış kullanmalarının yasaklanması bu cümledendir. Bir müddet sonra duka 160 ve guruş 110 akçeye çıkarıldı. Hâlbuki hükûmet sandıkları dukayı 110 ve guruşu 60 akçeden ziyâde almazlardı. Yemişçi Hasan, yeniden sikke bastırdı ki, bu imâl edilen sikkenin gerçek değerine göre dukanın kıymeti 220 akçeden 120 akçeye düşüp, guruşun kıymeti de 80 akçe olmak üzere tâyîn olundu. O sırada şarâbın yasaklanması hakkında yeni bir emir çıkarıldı.

III. Mehmed'in Şahsiyeti, Devrinin Şâirleri Âlimleri, Fakihleri, Şeyhleri

Sultân Mehmed, ne büyük babası Selîm gibi içkiye, ne de babası Murâd gibi afyona mübtelâ idi; bu husustaki îslâmî hükümlerin muhafazasına çok ehemmiyet verirdi. Muntazaman günde beş defa namaz kılar ve her ne vakit Peygamber'in adı anılsa ayağa kalkardı ⁸¹. Ancak bu takva sahiplerine yaraşır muameleler ve-zîr-i âzamlarından üçünü ⁸² Öldürmesine, tahta çıktığında 19 kardeşinin ve vefatından az önce bir oğlunun îdâmı için emir vermesine mâni olmadı. Selefleri gibi tanzim ettiği gazellerde «Adlî» mah-

⁷⁸ «Avarız resmi her on haneden bir adam ahnakdan ftâretidir. Bfin mahaller bundan müstesna olduğu gibi Çağala kendisine terettüb eden nukdın nakden vermekte muhayyerdır* (Kendisi kapdân pasa olduğundan olmalıdır), Venedik Münâsebetleri Hülâsası, Arahk 1601.

⁷⁹ «Avarız resminin nakden İfâsı mecaz olup Çağala'nın memurları değil, zararı kendilerine âit olmak üzere kadılar tarafından tahsil olunacaktır.», 1602.

⁸⁰ «Türkler, kiliselerin haneler gibi angarye te'diyesine mecbur olduğunu iddia ederler; bununla beraber Venedik balyosu onların muaf tutulmasına muvaffak oldu.» Temmuz 1601.

⁸¹ «Pâdişâhî merhum vakur ve edîb ve vecîh ve mehîb, sultânî sâlih, âbid, câmi-i roehâsin ve mehânâd, sehî ve kerim, şeâir-i dîniyye riâyetine begâyet mecid ve sâ'l, şeriaM şerîfe ahkâmını merâ'î hâkaan-i âli-şân idi. Evkaat-ı hamsede cemâate müdâvemet sünnet-i seniyyeleri ve hazret-î Resûl-î Ekrem SallallahÛ Aleyhi ve Sellem'in nâm-ı şerifleri yâd olundukça kıyam âdet i nearzıyyeleri idi-» Natmâ, c 1, s. 366. Mütercim,

⁸² Ferhâd Paşa, Hadım Hasan Paşa, Yemişçi Hasan Paşa.

lasını almıştır ⁸³ ki, bugün saltanat tahtında oturmakta olan Sultân Mahmud'un (İT. Mahmud olup, müverrihin zamanı kasedili-yor) mahlasıdır. III, Mehmed'in şiire temayülünü —talebesinin cülusundan az evvel vefat eden— Nevâlî ⁸⁴ ile biraderinin emri mucibince boğdurulurken şiir söyleyerek hayâtına son veren bedbaht şehzade Mustafa'nın hocası olup en iyi Osmanlı şâirlerinden olan Nev'î ⁸⁵ terbiye edip geliştirmişlerdir. NevTnin Semâniye medreselerinde ders verdiği sıralarda bu medreselerde ondört şâir bulunuyordu ki, o zamana kadar ve ondan sonra hiçbir vakit bu kadar şiir erbabının birleştiği görülmemiştir.

Sultân Mehmed asrının en büyük fakîhleri müftî Ebû'l-Meyâ-mîn Mustafa ⁸⁶ ve kazasker Ahî-zâde ⁸⁷'dir. Her ikisi de fıkha dâir kitâblar te'lîf etmiş ve Ahî-zâde «Halîmî» mahlasıyla şiirler yazmıştır. «Büyük» denilen Ebû'l-Meyâmin Mustafa Efendi'ye mukabil «Küçük Müftî» ünvlını verilen Mustafa ⁸⁸ isminde bir fa-kîh Ahlâku's-Saltana adlı siyâsî bir eser yazmıştır. Necîb ve kadîm «Tjemmîm-i Dârî» denilen Arab aileye mensup olan Takîyeddîn bin Abdülkaadir Hanefî fakîhlerinin tercüme-i hallerinden başka Sa'li-bî'nin Yetime yâni «Tek İnci» nâmıyla mâruf olan eserini kısalttı ve Arab'daki emsallerine uygun bir mecmua tertîb etmiştir ⁸⁹. Kırım'ı Osmanlı Devleti'ne bağlayan güçlü münâsebetten dolayı bâzı Tatar ulemâsı İstanbul'a gelmiş ve bunlardan İbrâhîm Efendi ⁹⁰ Nûr âyetine yazdığı tefsîri Sultân Murâd'ın adına yazmış ve Kefeli Hüseyin ⁹¹ Hâfız'ın Dîvân'ı üzerine bir Fal-nâme yazmıştır. Birçok şerhler yazmış olan Molla Abdurraûf ⁹² ve

⁸³ «Ecdâd-ı kirâmları gibi gâh! şiir dirler. ve Adî! tahallus iderlerdi.. Nafmâ. Mötercim.

⁸⁴ 1003 (1594)'de vefat eden Nevâlî, İmâmı Gazzâlî'nin Kimyayı Saâdet'ini tercüme etmiş olduğu gibi Aristo'nun «Politika»sım «Ferruh-nâme» ismiyle tercüme etmiştir. (Fransızca nüshada -Nevâyi-denilmesi hatâdır. Doğrusu bizim yazdığımız gibidir. Atâî'nin zeylinde (c 2, s. 390) yazılı tercöme-i hâlinde >hân-i ni'met-i devleti Osmâniyye'den Nevâle-bend-i tneâl olan fah-ru'1-roevalî Nevâlt Efendi.» denilmiştir. Mütercim.

⁸⁵ 1007 (1596)'de vefat etmiş olan Nev't birçok eser bırakmıştır ki, isimleri Riyazi ve Atâî'nin terackn-î ahvâllerinde ve Kâüb Çelebî'nin Fezleke'sinde yazılıdır. (Atâî'nin pederidir; tercüme-i hâli Atâî'nin zeylinde (c. 2, s. 418-427) tafsilâtiyle yazılıdır. İsmi Yahya'dır. Nev'î ve Atâî, her ikisi de pek çok yazmışlardır. Mütercim)

⁸⁶ 1015 (1606)'da vefat etmiştir. Atâî'de ve Fezleke'de tercüme-i hâli vardır.

⁸⁷ 1013 (1604)'de vefat etmiştir. Atâî'ye bakınız.

⁸⁸ Küçük Mustafa, öl. 1004 (1595); Atâî'ye bakınız.

⁸⁹ Takîyeddîn bin Abdülkaadir, (Tencmîm-i Dârî sahâbe-İ kirâmdandır. Takî-yeddin Gazze'de doğmuş ve Mısırî unvânıyla mâruftur. Tabakat-i Hanefiye'si Arabça'dan tercüme edilmiş olup Anadolu âlimleri dahî dâhil edilmiştir. Atâî, c 2, s. 408. Mütercim)

⁹⁰ Tatar İbrahim, öl. 1001 (1593)

⁹¹ Hüseyin Kefevî. öl. 1010 (1601) (Kur'ân-ı Kerîm'den, LisânüT gayb olan Dt-vân-ı Hâfız'dan ve başkalarından fal çıkaranların rastladıkları garîb ahvâli toplayıp cem* edip Fal-nâme yazmıştır. Mûsikide dahî üstâd idi. Atâî. Mütercim.)

⁹² Molla Abdurraûf. 51. 1009 (1600).

Mehmed bin Gânemi ⁹³ Makrîzî'nin büyük Mısır târihini tercüme eden Cemâl-zâdeyi ⁹⁴, Ta'Kkaat sahibi Molla Ensârî'yi ⁹⁵ ilm-i hey'etten (astronomi) birçok eser yazmış olan Kavalalîzâde'yi ⁹⁶ saray ta-bîb ve müneccimi Bakkal-zâde'yi de zikretmemiz lâzım gelir. Molla Osman ⁹⁷ ve Bosna'da doğup Siget'te vefat eden Şeyh Alî Dede siyâsî müesseseler vaz edenler ve mühim keşiflerde bulunan zevatın tercüme-i hallerini ihtiva eden «Evâil» adlı kitaplar yazmışlardır. Meşâyîhden de bilhassa şu zâtları yâd etmeliyiz: Şeyh Emîr Vaiz ki, Pâdişâh'ın Macaristan seferine bizzat gitmesi lüzumunu ifâde eden şiddetli nutkuyla mârufumuz olmuş, ve devlet büyüklerinin kötülüklerini sayıp dökdüğü için defalarca İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Galata Mevlevîhânesi postnişîni Şeyh İsmail ki, Mesneviyi yedi cild hâlinde şerh etmiştir. Şeyh-i Muazzam Şemseddîn-i Sivâsî ki, îmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Mehâmid'ine dâir bir manzume yazmış ve askere teşviklerde bulunmak suretiyle Eğri seferinde hizmette bulunmuştur. Bir de Şeyh Hüseyin Kemhanı ki, Krestiş (Haçova) muharebesi meydânında kalmıştır.

Sultan I. Ahmed'in Cülusu

III. Mehmed'in irtihâlinin ertesi sabahı —ki bu mühim hâdiseye dâir dıgarda henüz hiçbir haber yayılmamıştı— kaymakam ve-zîr Kaasım Paşa ile diğer vezirler, dîvânda toplanmak üzere buldukları halde kapıcılar kethüdası —mutâd olduğu üzere bir ipekli kumaş içine konulmuş— bir hatt-ı hümayûn ile çıkageldi. Kaymakam hattı okumak istediye de muvaffak olamadığından kethüdaya:

— «Bu okunmaz yazıyı sana kim verdi?» diye sordu, ve «Bu pâdişâhın yazısı değil.» dedi.

Kethüda:

— «Beni çağırılmış olan kapı-ağasından aldım» cevâbını verdi. Kaymakam paşa hatt-ı hümayûnu reîsülküttâb Hasanbeğ-zâde'-

ye verdi; reîs efendi hattı yalnız Kaasım Paşa işitebilecek bir sesle okudu. Hatt-ı şerifte şunlar yazılıydı:

⁹³ Mehmed bin Ganem. 51. 1004 (1595).

⁹⁴ Cemâlî-zâde. 61- 1010 (1601).

⁹⁵ Molla Ensârî. Öl. 1009 (1600)

⁹⁶ Kavalalt-zâde, öl. 1010 (1601).

⁹⁷ Molla Osman, fil. 1012 (1603). Kanun! Süleyman'ın bir halasının oğlu İdi.

«Sen ki Kaasım Paşa'sın, babam Allah emriyle vefat eyledi ve ben taht-ı saltanata cülus eyledüm; şehri muhkem zabt eylesin, bir fesâd olursa senün başını keserem.»

Kaymakam paşa, bu garîb hattan hayrete düşerek neye karar vereceğini bilemiyordu. Nihayet kızlar-ağasma şu kâğıdı yazdı:

«Bu abd-i zaife bir hatt-ı şerîf getürdiler; aslını bilemedük; yohsa gazez bizi imtihan mıdur yâhud bir murâd yiri mi vardır? Def-i ştibhe buyurasız.»⁹⁸

Kapıcılar kethüdası akabinde dönerek kaymakamı saraya götürdü. Sarayda Sultân Mehmed'in iki oğlunun büyüğü olan Sultân Ahmed⁹⁹ bir taht üzerine oturmuş, etrafını enderûn memurları kuşatraig idi. Kaymakam müftî'ye çavuş-başı vâsıtasıyla hemen bir tezkire gönderdiği gibi, defin hazırlıklarının görülmesi saray mîmâr-başısına ait olduğundan ona da emirlerini bildirdi. Bir taraftan da bütün dîvân azaları saraya davet olundu. Sarayın iç kapısı önüne bir taht kurulmuş olduğu halde, kimse sebebini öğrenememişti. Müftî üe vezirler toplanınca, dîvân ile saray arasındaki avludan geçerek yeni kurulan tahtın etrafına dizildiler. Birdenbire, harem iç kapısı («bâbü's-saâde» adı verilen kapı) açıldı; başına siyah dülbend (gemle) giymiş 14 yaşında bir çocuk ortaya çıkarak, iki tarafına selâm verip tahta çıktı. Bu manzara üzerine çavuşlar sevinç ve tebrik âvâzeleri izhâr ettiler. Müftî, kaymakam, vezirler, kazaskerler, yeniçeri ve diğer asker

⁹⁸ «(1012 Recebinin onsekizinci günü) Kaasım Paşa salât-ı fecr edasından son ra ber-mu'tâd divâna teveccüh etdi. Henüz fukarây-ı şikâyet dîvâna girme-tc&\$ iken kapuciar kethüdası Hüseyin Ağa ber-veoh-i müsfireat bâb-ı saadete da'vet olundu. Bâbü's-saâde ağası kendisine bir destmâl icre melfûf bir tezkire virüp «Bu hatt-ı hümâyûnu kaaim-i makam paşaya vir» diye tenbîh eyledi. Kethüda bum kaaim-i makam paşaya virdükde paşa açup ancak kemâl-i iş-lâk üzere yazıldtğundan (anlaşılması güç şekilde yazıldığından) okuyamadı. Kethüdaya «Bum kim virdi? > diye suâl edince kethüda : «Kapağası virdi, ve hatt-ı hümâyûndur didi» sözleriyle mukabele eyledi. Paşa «Bu noktasız yazı (bu gibi durumlarda başvuru olan özel bir yazı olduğunu kastediyor. Hazırlayan) padişahımızın hattına benzemez ve elfâz-ı ibârâU nln^ma»; babana tâ'-biri ise, hayâtta babaları yokdur* hayli istiskalden sonra relsü'l-küttâb Hasan Beğ-zâde'yî çağırıp okumak üzere hattı ona virdi. O da vezirin kulağına yakın giderek hattın mazmûn-ı actbin yavaşça okudu. (Hattın İbareti Naîmâ'dan aynen alınarak metinde gösterilmişUr.) Kaasım Paşa hattın mealini anlayınca mahzun ve muztarib oldu ve pek de sıhhatine inanamadı. Zîrâ pâdişâhın inhirafı mizacı hâilede hiç işidiknemmiş İdi. Nihayet dârü's-saâde ağasına bir tezkire yazdı. (Keza bu da metinde aynen nakledilmiştir)- Naî-mâ'dan. c. 1, s. 373 ve 374-

Lakin KâUb Çelebi Fedeke'de Hasan Beğ-z&de'den nakledilmiş olan bu bahisten evvel Edirneli'nin yazdığına göre pâdişâhın irtihâli gece kaymakama haber verildiğini, galebe-i divân tenbîh olunup Semerkand ve Buhârâ ve İran hükümdarlarından, Dağıstan hâkiminden gelen adamların getirildiğini, *mü-Sftvere var» diye şeyhülislâmın davet olduğunu beyân ediyor. «Galebe-i divân» elçi kabulünde, mevftcib tevzünde teşkil edilen büyük katebabğu meydana getirdiği divândır. (Mütercim).

⁹⁹ EL Mehmed'in oğulları şunlardır: Mahmûd, 27 Zilhicce 1011 (7 Hazfrin 1603)'de katlolunmuştur; Cihangir, çocuk iken vefat etmiştir; Selim, 3 Ramazan 1006 (20 Ntsân UR)'d» vefat etmiştir; Ahmed. 996 (1589)'da doğmuştur; Mustafa, 1000 (1591)'de doğmuştur.

ağaları yeni pâdişâhın elini öptüler¹⁰⁰.

Bu merasimden sonra Pâdişâh yeniden sağa sola selâm vererek hareme çekildi. Vezirler ve devlet büyükleri derhâl matem kavuklarını (semle) getirttiler. Matem kavukları olmayanlar da alelade kavuklarına siyah şerit¹⁰¹ koydular. Defin levâzîmâtı hazırlanınca tâbut bir kürsü üzerine konuldu. Müftî'nin imâmlığıyla cenaze namazının edasından sonra Pâdişâh yine hareme girdi. Vezirler tâbutu Ayasofya'ya götürdüler. III. Mehmed'in na'sı —bir taraftan Kur'ân'd an âyetler okunmakta olduğu halde — pederinin na'sı yanına konularak fakirlere ve yetimlere pek çok sadaka dağıtılmak suretiyle merasime son verildi.

Tek şehzade olmak i'tibâriyle kardeş öldürmek kanununun tatbikine ihtiyaç görmemiş olan Sultân Süleyman ve Sultân II. Se-lîm'den beri hiçbir pâdişâh, öldürülmüş olan evlâdlarının mevtaları kendisine refakat etmeksizin mezara girmemişti. Yıldırım Bâ-yezîd'in koyduğu kanlı kaaideden beri ilk defadır ki, bir Osmanlı şehzadesi, kardeşlerinin kanıyla lekedâr olmaksızın tahta çıkmıştır.

Bütün millî müverrihlerin Sultân I. Ahmed Hân'ın bu insaniyetli hareketini zikre lâyük bulmamış olmaları da aynı derecede dikkate değerdir. Kardeş öldürmek kanununun bu suretle Övülmeye lâyük bir şekilde bozulması Pâdişâhın mı, yâhud hocası Mustafa'nın mı kalb zenginliğine atfedilmek lâzım geleceği, yoksa Şehzade Mustafa'nın saltanata iktidarı olmayacak kadar küçük yaşta olması sayesinde mi hayâtım kurtardığı belli değildir¹⁰². Osmanii müverrihlerinin umûmî sükûtları ise, yeni Pâdişâhın cülusunun başındaki bu civânmerdce hareketi zımnen takbih etmek ve münâsip görmemek şeklinde yorumlanabilir. Eğer Yıldırım Bâye-zîd tarafından ihdas olunmuş ve II. Mehmed tarafından kaaide hâline getirilmiş olan bu durumun bozulmasında Sultân Ahmed ile ortak sayılabilecek olanlar varsa, bunlar da validesi ve muallimidir. Bu meziyyet, kaymakam Kaasım Paga'ya atf olunamaz. Çünkü definden Önce ve sonra mühr-i

¹⁰⁰ «Dîvân halkı taht-ı hümâyûn taşra çıkup kumldığına bir ma'nî viremeyüp Sultân Mehmed çıkacak zan ederlerdi- Müftî Mustafa Efendi dîvâna geldiği gibi vüzerâ dahî kubbe altından çıkup şeyhülislâm ile beraber sertr-i hümâyûn hizasında saf tertîb etdiklerinde, bir siyah gemleli mahdûm-ı salta-nat-ı rnevsûm çıkup cânibeyne selam virerek tahta doğru geldi ve keraâl-i gevket ve mehabet ile cülus eyledi. Müftî ve şâir havâss ve avâmm üslûb-ı kadim üzere biat eylediler.» Naimâ'dan, s. 374 ve 375- (Mütercim)

¹⁰¹ «Şemlesi olmayanlar bü'er siyah serbend getürüp destârlarına bend etdiler.» Naimâ'dan (Mütercim)

¹⁰² Beş kardeşini idam eden m. Murâd ve 19 kardeşini öldüren İS. Mehmed'in cüluslarında, her ikisinin de kendi şehzadeleri vardı- Sultân Ahmed cülus ettiği zaman ise şehzadesi yoktu. Bundan dolayı şayet Sultân Mustafa idam edilecek olsa Sultân Ahmed'in henüz oğlu olmaksızın vefatı hâlinde sülâle munkatı" olmak gerekirdi- Diğer sebepler, bilhassa İH. Mehmed'in cülusunda 19 şehzadenin birden öldürülmesinden dolayı âmme vicdanına gelen ızdırab ile beraber, sülâleyi muhafaza mülâhazası düşünülmüş olmalıdır. Mütercim.

hümâyûnu elde etmek ümidiyle Sultân Ahmed'den bir mülakat istemiş olduğu hâlde ¹⁰³, Pâdişâh'ın hocası olup daha Önceleri Kaasım Paşa'nın ihmâl etmiş olduğu ve bu defa da kendi tarafına kazanamadığı Mustafa Efendi, kaymakam paşanın emellerine karşı durulamaz bir mukaavemet gösterdiğinden ¹⁰⁴, gayesine ulaşamamıştı ¹⁰⁵.

Sadrâzam Malkoç Yavuz Alî Paşa, Sultân Ahmed'in cülusundan yedi gün sonra İstanbul'a vâsil olarak hemen Pâdişâh huzuruna davet olundu (25 Receb 1012 - 29 Aralık 1603); mülakattan sonra divân odasında yerini alarak vezirlerin, kazaskerlerin tebriklerini kabul etti. Askere cülus bahşişi tevzii sadrâzamanın gelişine bırakılmıştı; çünkü Mısır'ın iki senelik vergisini, yâni birmilyon iki-yüzbin altını, Alî Paşa beraberinde getiriyordu. Ancak, eşyasını yolda bırakarak İzmit Körfezi'nde bulunan Dil berzahından İstanbul'a gitmekte acele göstermiş olduğundan, askeri yatıştırmak için hazîneden yediyüzbin altın çıkarıldı. Yavuz Alî Paşa, bir sene önce vefât eden sadrâzam Siyâvug Paşa'nın sarayına yerleşti. Kaasım Paşa ikinci, Kurd Paşa üçüncü vezîr olmak üzere dîvâna memur oldular. 4 Ocak 1604 (1 Şâbân 1012)'de Pâdişâh, Peygamber'in mihamdarı (Eyyub Sultân) mn kabrinde kılıç kuşanmak üzere mu'tâd debdebe ile Eyüp Câmii'ne gitti.

Altı gün sonra Sultân Ahmed'in büyük validesi olan Safiyye Sultân (Venedikli Bafa) —ki III. Murâd zamanında Haseki Sultân ve III. Mehmed zamanında Vâlîde-sultân sıfatıyla 28 seneden beri devleti yönetmişti— bütün cariyeleri ve hademeleriyle birlikte hareme (Eski Saray') a nakl olunarak, hayâtının geri kalanını mazideki ikbâlinin hâtıralarıyla orada geçirmeye mahkûm oldu ¹⁰⁶.

Bafa'nın uzaklaştırılması sarayın ak hadîm-âğası ile siyah hadîm-âğaları reisinin (kızlar-âğasının) azledilmesini mücib oldu. Bir müddet sonra —vaktiyle o kadar nüfuzlu olan— Vâlîde-Sultân dâiresi

¹⁰³ «Erkân-ı divân Sultân Mehmed'in cenazesine muntazır iken Kaasım Paşa ve-zir-i âzam olmak sevdiğine düşüp bu 15i rica için şeyhülislâmı huzura gönderdi, ve müşavere bahanesiyle kendisi de gelmek istedi; lâkin müsâade olunmadı. Cenaze kaHcHıfrd^n sonra da Kaasım Paşa huzura çıkmak arzusunda bulunduğu hâlde yine mahrum oldu.» Naîmâ'dan, (Mütercim).

¹⁰⁴ «Kaasım Paşa, hâce-i pâdişâh! Mustafa Efendi'ye cülus esnasında iltifat et-meyüp sonra huzûr-ı şahanede mükerrem ve mültefit olduğunu öğrenmesiyle hâceler muayyenât ve vezâifi rûûsı göndererek atebe ve hediyelerle nü-vâzişler etdi; lâkin müfid olmayup Alî Paşa geldikde müsteşar ve tarafî saltanata hâmil-i esrar oknağla Kaasım Paşa'nın tard ve ib'âdına sebep aldı.» Naürâ'dan, s. 376. (Mütercim)

¹⁰⁵ Naknâ, Fezleke, Ravzatü'l-Ebrâr, Abdurrahmân Efendi Târihi, Takvînt't-Tevârîb, Clhan-nüma. Bunların cümlesi bu bâbda ihtiyâr-ı sükût eylediklerinden Avrupalı müverrihlerin sükûtuna şaşılmaz. (Bizim müverrihlerin Şehzade Mustafa'ya ilişilmemek bahsinde sükût etmeleri bu mes'elenin veraset usûlü mes'elesine taalluk etmesindedir. Mütercim)

¹⁰⁶ Vâlîde-Sultân bir daha avdet etmemek üzere saraydan çıkarıldı— Venedik Münâsebetleri Hulâsası, Ocak 1601.

kethüda ve müdürü îdâm edildiler¹⁰⁷.

I. Ahmed'in Sünnet Edilmesi

23 Ocak cuma günü Sultân Ahmed, büyük bir debdebe ile Aya-sofya Câmii'ne giderek o akşam sadrâzâmın sarayında¹⁰⁸ sünnet edildi ki, bir Pâdişâh'ın tahtta iken sünnet edilîşinin Osmanlı târihinde yegâne misâlidir¹⁰⁹. Bu ameliyatın yolaçtığı uygunsuzluğu, başka bir ağır hastalık tâkîb etti. Pâdişâh çiçek hastalığına tutularak, bir müddet payitaht ve bütün memleket hayâtından dolayı ciddî endîşede kaldılar. Bu senenin bayramı, mu'tâd olan şenlikler yapılmaksızın keder verici bir ıztırab içinde geçip giderek, nihayet Sultân Ahmed çiçekten kurtuldu.

Yeni Düzenlemeler

An'aneye göre, her sene, altı bölük ihtiyarlarından 720 neferi ayrılarak ve biri «emîn», diğeri «kâtib» olmak üzere 360 kula taksîm edilerek, bunlar nakid ve koyundan ibaret olan cizyenin, defterlerine (cedvellere) uygun olarak tahsiline çıkarılırlardı. Bu tahsil memurları cizye başına ve cizyeden başka «gulamiyye» adıyla 10 akçe alırlardı ve halka zulüm yapılmazdı. Seferler münâsebetiyle cizyenin tahsili vilâyet muhassıllarına bırakılmış ve bu tahsildarlık memuriyeti müzayedeye konulmaya başlanılmış olduğundan, tebea gadre uğramaktaydı. Yeni sadrâzam, ilk idâri tedbirlerinden olmak üzere, bundan böyle cizye defterlerinin satılmasını ve onar akçeden ziyâde gulamiyye alınmasını yasakladı. Lâkin Rumeli ve Anadolu sipahilerinin ihtiyarları, defterlerin yalnız altı bölük ihtiyarlarına verilerek kendilerinin mağdur edilmelerinin insafli bir şey olmadığını ifâde ettiler. İstanbul bölük halkı, payitahtta dâima emre mun-tazir olduklarından, an'aneye göre hakkın kendilerinin olduğunu söy-ledilerse de, sefer münâsebetiyle ötekilerin hoşnûd edilmeleri yoluna gidilerek, bütün sipahiler mîrîden onbeşer altın gulamiyye verilip, Ramazânın onunda sadrâzam huzurunda tevzi' olundu¹¹⁰.

¹⁰⁷ cValide-Sultân'ın kapı-agası ve kapı kethüdası boğduruldu ve raevcûdları paralan müsadere olundu.» Kasım 1601

¹⁰⁸ Sadrâzâmın sarayında değil, «Saray-ı âmire»de. NalicA, s. 377 (Mütertira)

¹⁰⁹ Birinci misâlidir. IV. Mehmed de pâdişâh iken sünnet edildi- (Mütercim)

¹¹⁰ Bu fıkra Naîmâ'da ve Fezleke'de verilen İzahatın mezci suretiyle tercüme olunmuştur. (Mütercim)

İran Seferi

Bahar mevsiminin girmesiyle beraber —ancak ta'til edilmiş bulunan— muhasamata başlanıldı. Bir hatt-ı şerîf kapdân Çağaia Paşa'yı¹¹¹ îran'a karşı gönderilecek olan ordunun başkumandanlığına, sadrâzamı da Macaristan üzerine gidecek ordunun serdârlığına tâyin ediverdi. Yavuz Alî Paşa İstanbul'u terk etmekten pek memnun olmadığı için, dîvân erkânım sarayına toplayıp idarî işlerin yürütüldüğü merkezde bulunmak için İstanbul'da kalarak, Asya ve Avrupa ordularının harekâtını kolaylaştıracak her türlü tedbîrleri almasının münâsip olup olmayacağını sordu. Hazır bulunanların hepsi Alî Paşa'nın gizli niyetini anlayarak onun fikrine muvafakat gösterdiler. Yalnız Hoca Mustafa Efendi, Macaristan seferinin kendisinin varlığına muhtaç olduğunu gizlice paşaya söyledi¹¹². Lâkin Yavuz Alî, zât-ı şahaneye meclisin ekseriyetinin rey-leriyle alınmış olan karara göre, bir arıza takdim etti. Sultân Ahmed:

— «Elbette senin cânib-i küffâra serdâr olup asker ile gitmen lâzımdır; bu bâbda bahane eylemeyüp muaccelen tedârik görüp çı-kasın.»¹¹³ diye cevap verdi.

Bunun üzerine sadrâzam baharın ilk günlerinde sefere çıkmaya karar verdi; ancak gitmeden evvel büyük eyâletlerin valilerini¹¹⁴ ve ulemânın büyüklerini¹¹⁵ azlederek, bunların memuriyetlerini kendi taraflarına verdi. Bu tâyinler ise vahîm neticelere yol açtı. Yeniçerilerin dedikoduları ağalarının azliyle neticelendi¹¹⁶. Sadrâzam olmak arzusundan vazgeçmiş olan ve Yavuz Alî ile araları bozuk bulunan kaymakam Kaasım Paşa Basra valiliğini istedi. Sadrâzam Basra'yı başkasına vermiş olduğundan Bağdâd valiliğine tâyin etti. Kaasım Paşa gitmekten imtina ederek Üsküdar'dan ancak birkaç ay sonra çıktı. Lâkin Yenişehir'i yağma ederek, ve o tarafların

¹¹¹ «Kapdân Çağala-zâde Sinan Paşa cülûs-ı hümâyûn günü donanma ile Akdeniz'den gelüp aldığı emir üzerine leb-İ deryada Sultân Bâyeztd Köşküne yanaşarak şeref-i d&rcen-i büsl ile müşerref oldukda hil'at giydirilmiş idi** Naîmâ'dan, c. 1, s. 376. (Mütercim).

¹¹² «Mustafa Efendi Düşmana mutlaka sadr-ı âzam gitmelidir, yoksa bir iş görülmez, re'yinde olduğunu sadrı Azama değil, avdetde beraber giderlerken seymTI-isl&ma söylemiş idi.* Nafmft, c. 1, s. 380. (Mütercim)

¹¹³ Naîmâ'dan aynen nakledildi. (Mütercim)

¹¹⁴ Râziye Hâtun-zâde Mustafa Paşa Sâni vâlisi, Ferhâd Paşa Haleb vâlisi, Na-sûh Paşa Sivas vâlisi. Hacı İbrahim Paşa Misjr vâlisi, Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa Karaman vâlisi oldu.

¹¹⁵ Rumeli kazaskeri dâmâd efendinin yerine Es'ad Efendi ve istanbul kadısı Kaf-zâde'nin yerine Yahya Efendi getirildi. (Mütercim)

¹¹⁶ Venedik elçisi raporu yeniçerilerin dîvânda gürültü çıkarıp yemek yemekten imtina etmeleri üzerine ağalarının değiştirildiğini yaeat. Mart 1604

halkını vergi tarhiyle iyice bezdirerek, oradan ileri gitmedi. Eski Yemen vâlisi Hasan Paşa ile Sofu Sinan Paşa vezir sıfatıyla dîvânda bulunmak üzere davet olundular. Budin vâlisi Murâd Paşa'ya da vezâret tahsisatı verilerek İstanbul'a çağrıldı. Anadolu âsîlerinin reisi Deli Hasan —ki Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı)'ndan geçerken bir gemi kapdâmm denize atmış, Gelibolu'yu yağma etmiş, Macaristan seferi esnasında serasker Lala Mehmed Paşa'nın emirlerine tam bir itaat göstermemişti. Yaptığı zulümlerle ahâlîsini isyana mecbur ettiği Bosna valiliği yerine Ta-mışvar valiliğini istedi. Bosna-Sarayı ahâlîsi, bir debbağı katletmiş olmasından dolayı mütesellimini öldürüp, kendisinin de konağını yaktılar. Banaluka'lılar da, üzerlerine musallat ettiği mütesellimi def etmişlerdi. Deli Hasan, memuriyetini değiştirmek çâresine bakmak üzere, kethüdası Şahvirdi'yi Lala Mehmed Paşa'ya gönderdi. Şâhvirdi, Lala Mehmed Paşa'nın yanında alıkonularak Tamışvar eyâleti Deli Hasan'a verildi.

Şah Abbâs, elçisinin Revân muhafızları tarafından katlinden sonra, şehrin muhasarasını şiddetlendii-miş ve şehre giden suyu kesmişti. Nihayet Şerif Paşa son dereceye gelerek ve askerinin 500 neferden ibaret kaldığı görerek, serbestçe çekilmek şartıyla altı ay muhasaradan sonra teslim oldu. Şerif Paşa ile Revân kadısı, Şâh'ın içinde bulunduğu harâb bir çadırın ¹¹⁷ önünde epeyce bekletildikten sonra Şâh'ın huzuruna kabul olundular. Abbâs, dîvânının bir köşesinde âdı bir kalıçe üzerine oturmuştu. Sağ tarafında eskiden Osmanlılarca müttefik olan Gürcistan prensi Levend-oğlu Alek-sandr, sol tarafında yine Gürcistan prenslerinden, İstanbul'da Yedikule'de mahbûs bulunmuş olan Simon Luvarsab'm oğlu Görgin ¹¹⁸ bulunmaktaydılar. Görgin'in alt tarafında Tebriz beğlerbeği Ali Paşa ile bu muharebenin başlıca müsebbibi olan Selmas beği Gâzî Kürd ikaame edilmişti. Şerîf Paşa, Aleksandr'ın alt tarafına oturmaya mecbur oldu. Şâh, Şerîf Paşa'ya mağrûrâne bir nutuk irâd edip, sonra kadıya:

— «Sen erbâb-ı akıl ve dânişden olduğun hâlde, bize itaat edip de sevaba nail olmak fırsatım neye kaçırdın?» dedi.

Kadı:

— «Erbâb-ı sadâkatden olan hizmetkârların efendileri uğruna mâl ve

¹¹⁷ «Şah ehl-i bîdiye arasında Olacık Evi demekle ma'rûf tarzda isli ve pahlı bir cadın divanhane ittihaz etmiş idi.» Naîmâ. (Mütercim)

¹¹⁸ Venedik raporu: cSîmoa Giörgiano'nun yeğeni Müslüman olmaktan istinkâf eyledi.» - «Hazinedar ökfâr ve nâme-i şahaneyi Venedik hükümetine ulaştırmak için özel «çavuş» unv&nyile intihâb olundu» Şubat, 1604.

canlarım feda etmeleri vazifeleri iktizâsından olduğu için, yaptığım hareketten dolayı azarlanmayı beklemezdim.» cevâbını verdi.

Abbâs, Revân kadısının cevâb ve hareketini takdir etti. Lâkin daha önce esîr ettiği ulemâyâ:

— «Sizler kızılbaş taifesinden birinin katli yetmiş kâfir katline muâdildir diye fetva verdiniz!» suretinde azarlamalarda bulunarak, bunları işkencelerle îdâm ettirmişti. Erzurum ahâlîsinin şehre kabul etmemiş oldukları Şirvan vâlîsi Alaca-atlı Hasan¹¹⁹ Paşa, eyâletinin idare merkezine vardktan az sonra vefat etmiş ve Cağala'nın oğlu olup Alaca-atlı Hasanın selefi olan Mahmûd Paşa ikinci defa Şirvan valiliğine tâ'yîn edilerek, Alaca-atlı'nın vefatı da onun zehirlenmesine atfedilmiş idi. Şâh Abbas, Semahı ve Şirvan'ı istilâ ederek Şeyhli Köyü'nün ahâlîsini katliâm etmiş ve hattâ çocuklarını harmanlarda üzerlerine döğen yürütmek suretiyle işkenceyle öldürmüştü. Revân'ın fethinden sonra Emir Güne Hân, Akçakale ve Kars'ın muhasarasına memur edildi. Emîr Güne Akçakale'yi cebren zabt etti, Ermeni ahâlîsinin tamâmını İsfahan'a nakletti. Kars kumandanı Osman Ağa'nın dil almaya çıkardığı alay-beği Ken'an, Emîr Güne'nin eline düştü. Emîr Güne, Ken'an'ı, Tebriz topçu-başısının dökmüş olduğu bir topun içine koydurarak ha-vaya attırdı. Şâh, Emîr Güne'yi Revân valiliğine tâ'yîn ederek, kendisi de Osmanlıların Gürcistan tarafından hudûd kaleleri olan Kars üzerine yürüyüp, buraları ele geçirdi. Ahîsha, Karakaş Paşa tarafından kahramanca ve muvaffakiyetle müdâfaa edildi, O havalide bir kalenin Ermenîler'i, kadınlarının İranlılar tarafından bir hana hapsedilerek saldırıya uğramalarını Erzurum beğlerbeği Sefer Paşa'ya haber vermeleri üzerine, Sefer Paşa hanı bastırıp içindeki Acemler*! parça parça ettirerek başlarını İstanbul'a gönderdi.

17 Muharrem 1013 (5 Haziran 1604)'de, Cağala-zâde¹²⁰ İran hududu başkumandanlığıyla (Şark serdarlığı) Üsküdar'dan hareket etmişti. Erzurum taraflarında, vaktiyle Deli Hasan'ın arkadaşlarından olan Karakaş Ahmed

¹¹⁹ Alacaath Hasan Sultan III. Mehmed zamanı târihinin bahsettiği «Hasamlardan birincisidir: 1) Tiryaki Hasan, Kanij e kahraman müdafii, 2) Tırnakçı Hasan, 1602 nihayetlerinde sipahiler isyanı esnasında maktul, 3) Saatçi Hasan, yine o isyan esnasında hapse atılıp yeniçerilerin talebi üzerine affedilmiş ve nihayet idam edilmiştir. 4) Yemişçi Hasan, yeniçerilerle sipahiler arasına soktuğu nefretin kurbânı olmuştur, 5) Sokullu'nun oğlu Hasan, Tokad kapısında bir âşinin attığı kurşunla maktul düşmüştür, 6) Nakkaş Hasan, 7) Alaca-ath Hasan.

¹²⁰ Cağala-zâde Sinan Pasa pîr-î sâlhurde begteitegüerden olup Eğri fethinde az bir zaman İçfin sadr-ı âzam, sonra vîlîm Şim, nihayet kapudân dkauş idi. •ttuiâ müeahidü'1-berr ve'1-bahr. diye temeddün iderdi. Hükûmet-î deryayı sal-tanat-ı dünyaya değışmez idiyse de Öztimûr Osman Faşa Tebriz'den avdet iderken vefatından evvelce kumandanlığa onu tâ'yîn iderek o vakit hös-n-İ iudmeti görOldfğinden bu defa da Sark serdarlığına nasb kılınmışdı.» Naîncâ, s. 391 Mütercim.

Paşa kendisinin istikbâline gelmesi üzerine, Cağaloğlu, onun eski isyanını affederek, kendisini Çıldır valiliğine tâyin etti. Kısa zaman önce vefat eden Saatçi Hasan'a halef olan Erzurum beğlerbeği Köse Sefer ve Van beğlerbeği Ahmed Paşalar Erzurum'da Cağaloğlu ile birleştiler. Osmanlı ordusu ancak 15 Cumâde'1-ührâ (8 Kasım) târihinde Kars Önlerine gelip, serasker, çarhacı olarak içerilere doğru göndermiş olduğu Karakaş Pa-şa'nın dönmesini beklemek istedi. Sefer Paşa, Şâh'ı, ayakları, elleri bağlı olarak tutup getireceğim vaad ederek, cenge müsâade istedi. Lâkin Cağaloğlu, Karakaş'ın gelmesinden önce hiçbir hareket yapılmasına izin vermedi. Karakaş ise kış¹²¹ başlarında döndü. Mıntıka tamâmiyle harâb olmuş ve Şah bu sırada Tebriz'e çekilmiş olduğundan Cağaloğlu'nun vâlî bulunduğu Şirvan'a gitmeye karar verdi. Lâkin ordu kumandanları bu tasavvura mâni olarak: «Deryaya sefer etsen ananı görmek için Messina'ya gidersen; karada serdâr olsan oğlunu görmek için Şirvan'a gitmek istersin. Şâh bizi beklemeyip kaçdı; ona yetişmeye çalışmak beyhudedir; Tebriz muhasarasından da birşey çıkmaz; kış yaklaşmıştır, biz kışı Rûm'da (Küçük Asya'da) çıkarmak isteriz.» dediler,

Cağala-zâde, Şâh'ın kendi ellerinde bulunduğunu¹²², lâtif Gence mintikasının Rûm mintikası (Anadolu'dan) dan daha güzel kışlayacak yerleri bulunduğunu söyledi. Lâkin kumandanların azim ve ısrarlarına karşı bu sözlerin hiçbir te'sîri olmadı. Serdârın çadırını başına yıkıp, Şirvan'a gitme niyetini değiştirmeye zorladılar.

Erzurum beğlerbeği Sefer Paşa, Sivas beğlerbeği Ahmed Paşa, Alaca-atlı Hasan Paşa Şâh üzerine yürümek için müsâade istedilerse de alamadılar. Ordu erkânı bir serdârın hudud üzerinde kışlamasının işitilmiş bir şey olmadığını, ya Haleb'e, yâhud Diyârbekir'e gidilmesini ihtar etmelerine rağmen, Cağaloğlu Van'da kışladı. Van valiliğine tâyin ettiği Ahmed Paşa Van'da Cağala-zâde'nin tabibi elinde vefat ederek, memuriyeti Alî Paşa'ya verildi

Bu sırada Acemler Van kalesi önüne kadar geldiler. O kadar muhataralı bir yeri kışla olarak seçmesinden dolayı —fakat vakitsiz olarak— pişman olan Cağaloğlu Van Gölün'den Âdilceva«'a gitti ve oradan Erzurum'a döndü. Cağala'nın gidişinden haberdâr olan Şâh, bulunduğu yerden hareketle Van'ı muhasaraya geldi. Lâkin bu kale Önünde kırk gün vakit geçirdikten sonra

¹²¹ Naima .Karakagı Kara-kı? içinde getiitneyi unutmamış İdi- (Mütercim)

¹²² Şah biiira otlanmış şikanmızdır, onu bu kış ele getirmek bizim edn& ka-mtuzdır.. Nalmâ, (Mütercim).

gerek bu muvaf-fakiyetsizliğinden, gerek Makü kalesi üzerine yaptığı neticesiz teşebbüsünden mahcûb bir halde memleketine döndü.

Sadâret Kaymakamının Değiştirilmesi

11 Muharrem - 30 Mayıs 1604te, vezîr-î âzam —sadâret kaymakamlığını vezîr Sofu Sinan Paşa'ya vererek eskiden kaymakamlıkta bulunmuş olan Hafız Ahmed Paşa'yı hoca ile münâsebetinden dolayı İstanbul'dan uzaklaştırmak için Bosna valiliğine tâyîn ettikten sonra— nihayet İstanbul'dan çıktı. Pâdişâh, İstanbul dışında ilk merhale olan Halkalı'daki kasırdan askerinin teşyîinde hazır bulundu. Sadrâzam, sefer mühimmatı için istediği akçenin gelmesini beklemek üzere Haîkalı'da durmuştu. Ümîd ettiği para yerine şöyle bir hatt-ı hümâyûn aldı:

«Başın sana gerek ise elbette yarm kalkıp gidesin.» Yavuz Alî bu emre hemen uydu. Hareketi esnasında şuyû buldu ki, Hafız Paşa, çekilmiş olduğu bahçeden —yine kaymakam olmak üzere— bir hatt-ı hümâyûn ile İstanbul'a davet olunmuştur. Hafız Paşa ise sarayına döner dönmez ertesi gün için bir dîvân toplanmasını emrederek Sofu Sinan Paşa'yı da davet etti. Sinan Paşa, davete gelen çavuşa: «Seni sadrâzam mı gönderdi?» diye sorup da: «Hayır, Hafız Paşa gönderdi» cevâbım alması üzerine: «Yine kaymakam mı oldu?» diye sordu. Çavuş da: «Evet» dedi. Dünyânın değişikliklerinden müteessir olmamak hasletinde olan ve bundan dolayı «sofu» unvanım¹²³ almış bulunan Sinan Paşa derhâl kalkıp yeni kaymakamı tebrik etmeye koştu.

Ertesi sabah, Hafız Paşa dîvân toplantısından sonra —kendisine tevcih olunan yeni memuriyetten dolayı, protokol gereği olmak üzere sadrâzama ziyaret etmek için— Halkalı'ya gitmeye ruhsat talebini bildiren bir telhis yazdırdı. Telhîs mühürlenirken içine küçük bir varaka (yaprak) koydu ki, bunda, sadrâzamin —arzusu hilâfına hareket edilmiş olmasından dolayı— kendisini îdâm etmemesi için, Pâdişâhta kendi eliyle bir tavsiye-nâme yazması istirham ediliyordu.

Hafız Paşa, gideceğini arzetmiş olduğuna ve ertesi günü dîvâna riyaset etmek üzere geri dönmesi gerektiğini bilen hizmetkârlarının şaşkınlıklarına rağmen, ordugâha gidecek yerde hanesinde kaldı. Meğer kendisinin dostu olan pâdişâhın hocası Mustafa Efendi'n in kethüdası Osman Çavuş gelip

¹²³ HaiBfner -Sofu,yu .hakim- mânâsına telâkki ediyor. Mütercim.

«Sadrâzam bir gazûb ve mü-tehevvir adamdur; gitmeniz ne lâzım!» diyerek vazgeçirmiş; lâkin bir müddet sonra saraydan «Kıllı» denilen dilsiz gelerek, kaymakam bir kazaya uğrayacak olursa başı kesileceğine dâir bir emirle orduya gitmek üzere olduğunu haber verdi. Bunun üzerine Hafız gitmekten çekinmedi. Sadrâzâmı Çatalca'da bulup ertesi gün İstanbul'a döndü. Pâdişâhın hocası Mustafa Efendi'nin teklîfi üzerine müftî Ebû'l-Meyâmin —sabık kaymakam Kaasım Paşa ile münâsebetinden dolayı— azledildi. Siphahilerin son isyanında sadrâzâmın katli hakkında fetva vermiş, Rodos'a sürülmek istenildiği halde saklanmış olan Sun'ullah Efendi şeyhülislâm oldu.

Sadrâzâmın Vefatı, Lala Mehmed Paşa'nın Sadareti

Sadrâzam yolda hastalanarak Belgrad'da vefat etti (28 Safer 1013 - 26 Temmuz 1604) ¹²⁴. Mühr-i hümayûn İstanbul'a getirilerek kaymakam Hafız Paşa'ya teklif edildi: Lâkin Niğbolu muharebesinde Macaristan hududu başkumandanlığının büyük müşkilâ-tını öğrenmiş bulunan bu zât, o tehlikeli mansıbı kabul etmedi. Pâ-dişâh'ın, fikrine müracaat ettiği hoca Mustafa Efendi, sadrâzâmın bizzat Macaristan'da bulunmasını gerektiren bir muharebe zamanında bu memuriyete en ehil adamın, o zamana kadar hudûd üzerindeki askerî başkumandanlığında bulunan Lala Mehmed Paşa olduğunu ifâde etti. Geçen sene askerî harekâtı bizzat sadrâzam idare etmemiş olduğu için Kırım Hânı memleketine döndüğünden, ah-vâl-i harbe âşinâ ve bizzat sefer idare etmeye muktedir bir sadrâzam tâyini gerekmektedir. Mühr-i hümayûn Lala Mehmed Paşa'ya gönderildi.

Macaristan Seferi

Yeni sadrâzam evvelâ Feldvar ve Adonî (Cankurtaran) kalelerinin tahkim edilmesi için itinâ göstererek, sonra Budin'e geldi ve düşmanın tahrîb etmiş olduğu, sallardan müteşekkil köprüyü ¹²⁵ tamir etti (1 Cumadelulâ - 25 Eylül). Ondan sonra Vayçen'i (Vaç) muhasara etti (24 Cumadelulâ - 18 Ekim). Geçen sene Arşidük Fer-dinand'ı Kanije muhasarasının kaldırılmasına mecbur eden yağmurla kar, bu sene de Arşidük Matyas'ı Budin ve sadrâzâmı Peşte ve Gran (Estergon)

¹²⁴ «Sadrâzâmın nazar-ı iltifattan düşmesi kendisini pek Ozmds, Sofya'da hastalanmıştı.» Nalmâ. (Mütercim)

¹²⁵ Köprü, Budin ile Peşte arasında uzanıyordu.» Natma. Mütercim

muhasaralarını bırakıp çekilmek zorunda bıraktı. Gran muhasarasının muvaffakiyetsizliği en ziyâde Yeniçeri Ağası Nakkaş Hasan Paşa'nın idaresizliğine ve korkaklığına hamlolundu. Ağa, bir defa bile metrislere çıkmamıştı. Sadrâzam, Kırım Hânı Gâzî Giray'ın oğlu olup bu sene babasının yerine orduya gelmiş olan Tohtamış Hân'ı, civardaki düşman memleketlerinin tahribine memur ederek, kendisi Budin'den BelgracTa müteveccihen hareket etti ve 3 Receb 1013 - 25 Aralık 1604'de vâsıl oldu. Budin'de hizmet süreleri dolan 1.000 yeniçeri günde altı akçe ile zât-ı şahanenin ve livây-ı saadetin muhafızı olan bölüklere kaydedildiler.

Fransa, İngiltere Ve Venedik'le Kapitülasyonların Tecdidî

Yine bu 1604 senesinde Bâb-ı Hümâyûn Fransa, İngiltere, Venedik ile kapitülasyonları yeniledi ¹²⁶. Venedik balyosu Bonu, ticâret gemileri ve memleketinin konsolosları hakkında bâzı müsâadeler veren 19 maddelik, ahidnâme kuvvetinde bir berât-ı hümâyûn almıştı ¹²⁷. Birkaç ay sonra elçi Moçenigo, eski kapitülasyonu yenilemiş ve balyosa verilen yeni müsâadeleri tasdik ettirmiştir ¹²⁸. S. do Brev'in halefi olan Siur DÖ Solinyak,

¹²⁶ «Fransa ite İngiltere devlet-i Osmaniye arasında kapitülasyonlar tecdd olundu.- Venedik elcisi raporu, 2 Haziran 1604. Flassan, 2, 1604 senesi- Natmâ. c. 1, s. 279- Mezerey, s. 1801.

¹²⁷ Ahidnâme kuvvetinde olup 1 Şa'bân 1013 (23 Aralık 1604) tarihli olan bu vesikanın ihtiva ettiği 13 madde (Tercüme metninde 19 denilmesi yanlışlık eseridir. Mütercim), diploması târihinde şimdiye kadar meçhul kalmıştır. Bahis konusu maddeler şunlardır:

I — Deniz eşkıyası (eşkıya değil, korsan: deniz akıncısı) tarafından alınan esirler iade olunacak; Modon, Koron, Preveze, Santamavra şehirleri onları hiçbir suretle himaye etmiyecekler;

II — Sulh esnasında tutulan esirler âzâd edilecek,

III — Venedik tacirlerinin münazaaları balyoslar ma'rifetiyle tesviye olunacak,

IV — Galata, Tekfur dağı, Gelibolu iskelelerine gelecek gemiler «kasâbiyye» den müstesna tutulacak,

V — Osmanlı gemilerinin Venedik gemilerinden şeker, nea'kûlât (yiyecek) vesâir almaları memnu' bulunacak,

VI — Osmanlı memleketlerine iltica edecek neferât iade edilecek,

VII — Venedik gemilerinde seyr ü sefer edecek kişilerin hepsi tam bir emniyet altmda bulunacak,

VIII — Türk gemileri Venedik gemilerinden hediye istemiyecekler,

IX — II. Mehmed ile akdedilmiş kapitülasyonlarda yazılı olduğu üzere, Kandiye (Girid) gemileri vergi ile mükellef tutulacak;

X — Vergi muhassılları (Carageri Cataveri) ve terekenin taksimine bakan memurlar (kassam) Venedik tacirlerinin işlerine müdâhale etmiyecek,

XI — Avusturya Uskokları tarafından meydana getirilen hasarlar, Venediklilere yüklenilmeyecek,

XII — Kudüs'deki mukaddes makberlerin ziyaretçileri incitilmeyecek;

XIII — Müslümanların Haleb, Bağdâd, Kaahire kon-soloslarıyla dâvaları Bâb-ı Hümâyûn'a arz edilecek,

¹²⁸ «Sefir Zuana Moçenigo vftisatısıyla getirilen Sultân I- Abraed kapitülasyonu-Cumâdelufarâ, 1013 (Kasım 1604). Venedik Arsivi'nde. Balyos Bono'nun götürdüğü mektuba cevaben yazılan 28 Şubat tarihli nâme-i hümâyûn dahi oradadır.

korsanların haydutluğundan mütevellid hasarların telâfisini talep etti ¹²⁹. Mustafa Çavuş, Sultân I. Ahmed'in cülusunu Senato'ya tebliğ etmek üzere elçilikle Venedik'e gönderildi ¹³⁰. Moçenigo, Venedik'in zât-ı şahaneye tebriklerini hamilen İstanbul'a gelerek, son ahidnâmenin tasdi knâmesiyle döndü. Bir müddet sonra, Venedik ile Ragusa arasında Lagosta adasının temellük hakkına dâir ortaya çıkan ihtilâfin halledilmesi için Mehmed Çavuş, Venedik'e gitmek için emir aldı ¹³¹. Venedik'le Osmanlı Devleti arasında bu münâsebetle birçok yazışmalar olmuştur ¹³².

İstanbul'da Olaylar

Macaristan seferinin son olayları cereyan ettiği sırada, İstanbul'da da şunlar oluyordu: Eski- kaymakam Kaasım Paşa'nın Anadolu'daki zulümlerine dâir her taraftan gelen şikâyetler üzerine bos-tancıbaşı, ithâd edilenin îdâmı hakkında bir hatt-ı hümayûn ile gönderildi. Kaasım, bostancının bu seyahatindeki gizli niyeti hissettiğinden, ele geçirmek mümkün olmadı; giden memur vazifesini ifâ edemeden döndü; bundan dolayı azledilerek, onun vazifesi, Sultân Ahmed'in husûsî güvenini hâiz olup bütün devlet işlerinde nüfuzu geçerli olan bostancılar kethüdası Derviş Ağa'ya verildi. Derviş Ağa, Kaasım'a yeni bir hatt-ı hümayûn götürmeye memur oldu: Bu hat, kaymakamlığın verildiğini bildiriyor ve mukaddes yeminleri içine alıyordu. Kaasım, bu defa kurulan tuzağa düşerek payitahta gelip, gerçekten 24 saat kaymakamlık makamına oturdu. Birbirini müte-âkib aldığı üç pâdişâh tezkeresi, hakkında pâdişâh güveninin tamâmen hâsıl olduğu

¹²⁹ «Mösyö DÖ Solinyak Cezâyirde Kral'ın konsolosunun uğradığı kazadan dolayı tazminat talep etmek üzere Kral tarafından memur olmuştur.- Şubat 1604

¹³⁰ Sultan Ahmed'in tahta çıktığına dâir Mustafa Çavuş vasıtasıyla nâroe-I hümayûn gelmiştir.. Venedik Münasebetleri, Aralık, 1603.

¹³¹ «Pâdişâhın ve kaymakam Hafız Pasa'nın Lagosa adasına dâir Venedik yöneticilerine yazmış oldukları mektuplar.* Venedik Münasebetleri Hûlasası. Mayıs 1604

¹³² Bu sene zarfında yazılan en garîb mektuplar Türkçe yazılmalar risalelerinde (Fascicoli dellesctitture turchesche) yazılıdır. (İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi) Ki, şunlardır: 1) Sadrâzam Hasan Paşa tarafından Ramazân 1010 (Mart 1621) târihiyle yazılmış, Halil Çavuş ma'-rifetiyle Venedik'e getirilen mektup ki, Uskoklar*ın Viyana Kralı'na yardım etmekten men' edilmelerinden dolayı teşekkürü ve İspanya tarafından gelecek yardım kuvvetlerinin de Venedik memleketlerinden geçmesine müsâade edilmemesi talebini mutazammındır. 2) Sadrâzam (Yemişçi) Hasan Paşa'nın, Macaristan'dan dönüşünde Venedik'ten gönderilmiş olan mektupları aldığına dâir 1603 tarihli mektubu; 3) Yavuz Alî Paşa'nın, Öldürülmüş Bosnalı Müslümanlar lehine 1604 tarihli mektubu, 4) Alî Paşa'nın, Sultân Orhan zamanından beri vergi veren Raguzahlar lehinde Ramazan 1012 (Şubat 1604) tarihli mektubu, 5) Sultân Ahmed'in Osman Çavuş vâsıtasıyla ulaştırılan 13 Şa'bân 1013 (Ocak 1605) tarihli nâmesi, ki Uskoklar'a dâirdir, 6) Osmanlı Pâdişâhının 1013 (1604) tarihli nâmesi, ki 1572 muahedesine vâsıta olan Tabîb Rabi Saîomon'un oğlu Yahûdî Nanan Ekinazi'nin Venedik Cumhuriyetine tavsiyesine dâirdir; 7) 9 Mart 1605 târihinde kapitülasyonun yenilenmesi üzerine Mo-çenigo'nun i'timâd-nâmesi cevâbı.

zannını pekiştirdi. Lâkin ertesi gün Sultan Ahmed. Kaasım Paşa'yı huzuruna çağırdı. Dîvân toplantı hâlinde olduğu, hoca ve şeyhülislâm hazır bulunduğu halde, iki defa emrine niçin itaat etmemiş olduğunu sordu. Kaasım'ın sükûtu üzerine Pâdişâh, bedbaht kaymakamın idamının meşrûiyyeti hakkında şifahî bir fetva talep etti. Müftî, böyle bir fetva verdiğinden, Sultân Ahmed'in işaretini üzerine bostancılar Kaasım'ı yakalayarak başını kestiler. Cesedi bir gübre beygiri üzerine konularak gezdirildikten sonra, şehrin hendeğine atıldı¹³³. Pâdişâh, Sarıkçı Mustafa Paşa'yı kaymakam yaparak:

— «Eğer senin da bir fenalığın zuhur ederse bu yatan gibi kılıca uğrarsın!» dedi.

Sarıkçı Paşa bu sözlerden korkmayıp müftî ve hocanın Üstün durumuna karşı, kendisine yardım etmek için taraftar bulmak üzere idarede birçok değişiklikler yaptı. Hasodabaşı hadım Gürcî Mehmed Paşa'yı üçüncü vezîr tâyin etti. Baş kapıcıbaşı (Dâvud Ağa) ile büyük mîrahoru (Mustafa Ağa) beğlerbeği nasb ederek, bir hafta sonra bunları birer pâdişâh kızı ile evlendirdi.

Peşte muhasarasında korkaklığından dolayı azledilen yeniçeri ağası Nakkaş Paşa, İstanbul'a geldikten sonra Rumeli beğlerbeği tâ-yîn olunmuştu. Ona da vezirlik payesi ile 1,200.000 akçelik hasslar verildi. Az Önce Mısır valiliğine gönderilmiş olan Hacı îbrâhîm Pa-şa'mn Kaahire'de askerî bir isyanda öldürüldüğü haberinin gelmesi üzerine, Gürcî Mehmed Paşa'yı bu vâlîliğe getirdi. Rumeli beğlerbeği Tiro Hasan Paşa'yı dördüncü vezîr yaparak şîlâhdân (Tır-nakçı'nın kardeşi Hüseyin Ağa) yeniçeri ağalığına getirdi. Mustafa Paşa, ikbâlini korumak için vezirler tâ-yîn etmiş olmakla beraber, hoca ile münâsebet kurduğu haber verilmiş olmasından dolayı azlettiği defterdarın yerine gelen şahsın mevâcib te'diyesine muktedir olamaması¹³⁴ ve müftî Sun'ullah Efendi'nin de azline teşebbüs etmesi üzerine, hoca ve müftî birleşerek «Sarıkçı Paşa tebea hakkında büyük zulümler yapıyor» yolunda, Pâdişâh'a telkinlerde bulundular. Bâzı meşâyih de onlarla İttifak ederek, benzer sözler söylediler. 11 Ocak 1005 (20 Şâbah 1013)'de, Pâdişâh kazaskerleri huzuruna kabul ettikten sonra Mustafa Paşa'yı davet etti. O sırada celbedilmiş olan cellâd, Sankçı'mn başını keserek cesedi kubbe-altında bulunan çeşmenin önüne bırakıldı. Sofu Sinan Paşa

¹³³ «Lâşesi emri pâdişâh! ile bir zenbilkeş bargir üzerine arzen komlup Edirne Kapısı hendekine tarh olundu.. Natmâ, (Müterdm).

¹³⁴ Kaymakam Mustafa Pasa, P&disAh'ın huzuruna getirtilerek askerinin maaşını vermemesinden dolayı baji kesilmiştir-> Venedik Münasebetleri Hulasası

kaymakam tâyin olundu. Nakkaş Paşa vezâret'le dîvânda bulunmak üzere, Rumeli beğlerbeğliği selefi Tiro Hasan Paşa'ya verildi.

Sabık Haleb Vâlisi Nasûh Paşa Anadolu eşkıyası üzerine serdâr oldu. 4 Kasım 1604 (11 Cumâdeluhrâ)'da, henüz 15 yaşında bulunan genç Pâdişâh, bir oğlunun doğumuyla bahtiyar olarak «Osman» adını verdi. Bu sevinçli durum sebebiyle yedi gün şenlik yapıldı. Mart'-m 8'inde Sultân Ahmed'in ikinci bir oğlu daha dünyâya gelerek, buna da «Mehmed» ismi verildi.

Sadrâzam Lala Mehmed Paşa, son seferin nihâyetinde Dersââ-det* (İstanbul) e davet edilmiş ve büyük bir iltifatla huzûr-i şahaneye kabul olunmuştu. Lala Mehmed Paşa'nin teklifi üzerine Rumeli kazaskeri Kaf-zâde Feyzullah Efendi —ki beşyüz Osmanlı şâirinin eserlerinden derlediği müntehabât mecmuûsiyle mâruftur— azledilerek bu memuriyet müftî Zekeriyâ Efendi'nin oğlu Yahya Efendi'ye verilmiştir. Bu Yahya Efendi sonraları üç defa Fetva Ma-kaim'nda bulunmuştur ¹³⁵.

III. Murâd'ın kiZi olup Halîl Paşa'dan dul kalmış olan Fatma Sultân, anlaşma müzâkereleri için tam yetkiyle Macaristan'a gönderilen vezîr Murâd Paşa'ya namzed edildi.

Anadolu'da Eşkıya Kıyımları

Bu sırada Anadolu mıntikasındaki isyan, yo kedi İm es i şöyle dursun, gittikçe genişlemekte idi. Karayazıcı ile kardeşi Deli Hasan'a dört yeni eşkıya reisi halef olmuşlardı: Kalenderoğlu, Kara Saîd, Saçlı, Uzun Halîl nâmıyla anılan bu dört kişi uzak yerleri değil, Aydın ve Saruhan gibi Akdeniz Boğazı'na en yakın yerleri de ateş ve kana boğmuşlardı. Tehlike gittikçe büyümekte olduğundan Dâvud Paşa eşkıyayı vurmak üzere gitmek için emir aldı. Dâvud Paşa zengin olmadığından sefer mühimmatı için para istedi. Reîsül-küttâb Hasanbeğ-zâde, ihtiyar ve mütekaid sipahilerin ¹³⁶ hizmetten muaf tutulmak üzere verecekleri paraların toplanmasıyla Dâvud Paşa'ya teslim edilmesine memur oldu.

Bu esnada, devlet hazînesinin doldurulması için başka mâlî tedbirler de alındı ¹³⁷. İran seferinde Cağala'ya iltihak etmesi gereken Anadolu

¹³⁵ Kafzâde 1020 (1611) ve Yahya Efendi 1053 (1643) târihlerinde vefat etmişlerdir- Fezleke.

¹³⁶ «Sagtr ve amelâmde ve pir olan zuemâ. ve erbâb-ı Umarın.» Naîmâ. (Mütercim).

¹³⁷ «Camilerin tâmiratına mahsûs olup cami mütevellilerinin elinde bulunan paralara —barış zamanında iade olunmak üzere— el konulması müftî tarafından zâtı şahaneye tavsiye olunarak bu şekil kabule şayan görülmüştür.» Aralık 1604. - .Asya ve Avrupa'daki Müslim ve Hıristiyan ahaliye hâne bağına bir «zekim» vergi tarh edilmiştir.. Aralık 1604, Venedik Münâsebetleri hulâsası*

beğlerbeği GÜjdehân Alî Paşa, Anadolu ve Karaman eyâletlerini tahrîb etmekte olan Uzun Halil'i vurmak üzere Nasûh Paşa askeriyle birleşmeye memur oldu. Sadrâzam da yine bizzat Macaristan ordusu serdarlığım ele almak için hazırlanarak 21 Mayıs 1605 (3 Muharrem 1014) târihinde İstanbul'dan hareket etti. Gerçi Pâdişâh Estergon'un fethini emretmiş ise de, İran ve Macaristan ile Anadolu eşkiyasına karşı yapılan seferlerden dolayı hükümet pek yorulmuş ve eşkiyayı itaat ettirmek, Acemler'le "âlibâne muharebe edebilmek için Avrupa taraflarında sulhun iadesi gerektiği hissedilmekte olduğundan, mümkün olduğu takdirde sulh akdedebilmek için, sadrâzam, Pâdişâh'dan izin almıştı.

Lala Mehmed Paşa, hâmîsi olan müteveffa vezîr-i âzam îbrâ-hîm Paşa gibi sulhu arzu eder ve onun gibi bir taraftan müzâkere ve bir taraftan muharebe ederdi. 1606 senesinde 14 senelik Macaristan seferine son veren anlaşma, yalnız Avusturya ile Osmanlı siyâsî münâsebetleri târihinde değil, Osmanlı Devleti târihinde dahî pek mühim ve pek kat'î bir vak'a olduğu cihetle, müverrih bu konuda basit bilgiler vermekle iktifa edemez. Bundan başka bu anlaşmaya yol açan sebeplere kadar çıkmak ve son yedi sene zarfında zaman zaman başlayan ve kesilen müzâkereleri ve sadrâzamların, Budin valilerinin ve diğer Osmanlı memurlarının müşavere meclisi reîsi Arşidük Matyas ve Avusturya împaratoru'nun murahhasları ile cereyan eden muharebelerini süvâtlî bir bakışla gözden geçirmek gerekir.

Sulh Müzâkereleri

Osmanlılar bu zamandadır ki, birinci defa olarak Avrupa beynelmilel hukuku diplomatik münâsebetlerinde geçerli olan usûlü kabul etmişlerdir. Bu hukuk, milletlerin kendi aralarında eşit bulunmaları esâsına dayanır. Yalnız bütün murahhasların istisnasız olarak aynı muamele görmelerini değil, tarafların ellerinde kalması lâzım gelen ahdî vesikaların tamamen birbirine mutabık olmasını da gerektirir. Yine bu hukuk, anlaşmanın taraflarından yalnız biri için uygulanması mecburî olacak ve gâlib tarafından mağlûblar hakkında muhakkırâne bir surette ve kendisiyle müsâvî bulduklarını tanımaksızın mütehakkimâne vaz' olunacak her türlü şartları reddeder¹³⁸. O zamana kadar, Avusturyalılar tarafından iftihar verici hediye ve Osmanlılar tarafından «vergi» tâbir olunan bir akçenin her sene te'diyesi

¹³⁸ Beynelmilel hukukun bu türlü hükümleri .Haçlar'ın geri döndüğü yere Hilal giremez» sözünü de kabul etmemek gerekirdi- (Mütercim).

şartıyla nihayet sekiz sene müddet için karşılıklı olarak imza edilen Osmanlı ve Avusturya ahidnâmelerinde şu hakaretâmiz tâbir bulunuyordu: «Dâima muzaffer olan pâdişâh tarafından dâima mağlûb olan Viyana bî-dînîne lütfen ihsan buyu-ruldu».

Her iki tarafın elindeki vesikaların birbirinin aynı olması asla mevzû-ı bahs olmadığı gibi, sadrâzam vekîl-i mutlak olması hasebiyle her türlü şartları ve ahidleri zât-ı şâhâne tarafından tasdîk ve taahhüdün m uta zammın olmaksızın akdettiği cihetle, Osmanlı memurlarından pâdişâh adına hareket edebilmeleri için muntazam vekâletname de aranmaz idi. Bu elçiler, Osmanlı memurlarının Pâdişâh tarafından hâiz oldukları mezuniyetin metinde zikrini talep edecek olsalar dîvândan tard edilecekleri, yâhud Yedikule zindanına atılır veyâhud hiç olmazsa —çoğu zaman olduğu gibi— kendi hanelerinde habs olunacakları şüphesiz idi. Anlaşma vesikasını da ted-kîk edemeyip şifahen kararlaştırılan maddelerin hepsini içine aldıklarına dâir olan mücerred ifâde üzerine körü körüne kabule mecbur idiler. Hattâ ekseriya vesikaların bir çavuş, bir çaşnigîr yâhud bir müteferrika vâsıtasıyla Viyana'ya gönderildiği kendilerine te'-mîn edilerek, bununla iktifa etmeleri lâzım gelirdi.

Beynelmilel hukuka o kadar muhalif olan bu tahkirlerin sonucusu, Avusturya ile bu son muharebe esnasında cereyan eden müzâkerelerden ve "bu muharebeye son veren Zitvatorok anlaşmasından başlar. Serasker Şatırcı Mehmed Paşa tarafından 1597 seferinde vâki olan ilk sulh teklifi, yeniçerilerin bir isyanından dolayı ca*lî (sahte, yapmacık) olarak yapılmıştı. Bundan dolayı Murad Pa-şa'nın murahhasları olan Diyârbekir Valisi Kadızâde Alî Paşa ve Budin kadısı Hâbil Efendi Vayçen (Vaç) yakınlarında bir adada Palfi, Basta» Nadasdi ile görüşmelerinde hiçbir yazılı talimata mâlik olmadıkları gibi, birkaç saat sonra hiçbir şey kararlaştırmaksızın çekilmiş idiler. Ciddî olarak ilk sulh müzâkereleri daha önce hikâye ettiğimiz veçhile Aziz Andre adasında vukua gelmiş ve neticesiz kalmıştır. O müzâkereden az Önce Kırım Hânı Gâzî Giray ile Eflâk Voyvodası Misel (Mihal), Osmanlı Devleti nezdinde tavassut için İmparatora teklifte bulunmak memuriyetiyle Kaşo'ya birer elçi göndermişlerdi. Hân ile Voyvoda*'nın bu teşebbüsleri üzerinedir ki, serasker, sulh müzâkeresi için Andre adasına murahhaslar gönderdi. Ertesi sene dahî, çarpışmalara rağmen, bir taraftan sadrâzam ve diğer taraftan Arşidük Matyas nâmına hareket eden Palfi ve Pezen karşılıklı

olarak birçok mektuplar yazdılar ¹³⁹. Nadasdi ve Pezen Budin valisiyle konuştular; vali mütârekenin bozulmasının suçunu tomâmiyle împarator'a yükleyerek evvelki şartların yenilenmesine ve Kanije'nin iadesine muhalefet etti ve Osmanlı hükûmranlığına giren Estergon, Neograd ve diğer dağ kasabaları gibi Transilvanya'nın da Osmanlılar elinde kalmasında ısrar gösterdi ¹⁴⁰.

Nihayet, 1601 senesinde Pâdişâh, kendi nâmına sulh akdi için sadrâzama ilk defa olarak muntazam bir murahhasiyet-i mutlaka (kesin bir murahhaslık belgesi) verdi. Sadrâzam, vefatından sekiz gün evvel, bu talebdan dolayı vezîr Murâd Paşa'yı ve onun kethüdası Mehmed'i müzâkerelere başlamak için göndermek üzere olduğunu İmparator'a ve Arşidük Matyas'a bildirdi ¹⁴¹. İmparatorun murahhasları Murâd Paşa'ya yazdıkları mektupta başlıca dört madde teklif ettiler:

- «1 — Sulh e aykırı olarak zabt olunan bütün arazînin iadesi;
- 2 — Muharebeden doğan her türlü zararın tazmini;
- 3 — Kanije'nin iadesi;
- 4 — Transilvanya üzerindeki himaye hakkından feragat edilmesi.»

Murâd Paşa bu iddialara cevâb olarak —Eflâtun ve Aristo'nun ¹⁴²

¹³⁹ Sadrâzamanın üçüncü bir mektubu İmparatorluk ve Kraliyet Arşivindedir. Sadrazam 1009 (1600) senesinde Palfi'ye yazdığı mektubunda, zâtî şâhâne Tuna adalarından birini sahildeki arazi ile birlikte yeniçeri ağasına ihsan etmiş olduğundan bunun iadesinin mevzû-ı bahs olamayacağı beyân eder. Pezen'e olan mektubunda Voyvoda Mihâl tarafından vâki olan sulh teklifinden bahseder.

¹⁴⁰ Budin valisininin 1601 Ocak tarihli mektubu. Gran piskoposu Volfgang Deyçing, Bartolome Pezen. Etiyea Illeshari 9 Ekim 1600 târihiyle Gran başkumandanı muavinine göndermiş oldukları raporlarında şöyle yazıyorlar: «Longe abhine Mourad Pascha praecipius ad tractationem pacis tegatus destinatus scripsit, paraturo se force ad foedus hoc tractandum şive in Viennam şive Pragam una cum coUegis conferre, si moda Mohammed Klaiia oollega adesset, quem ra dtes proaestolaretur. Mox Pasda İbrahim Canlscham obsidione cuzit ac-cum Tataris ac Turcis in regno grassatur, e quibus tacile anfcnadvertitur, Illos cavŪlarî pacisque petitionem, quam hunquam ursimus. Simulasse ac dolose İnstituise.»

¹⁴¹ Bu husustaki iki mektup 29 zilhicce 1009 (1 temmuz) târihiyle gönderilmiştir; İbrahim Paşa 10 Tejnmuz'da vefat etti-

¹⁴² Vezîr Murad Paşa'nın İmparator murahhasları Doktor Pazan ve Fransuva Nadaşdi'ye mektubudur (Tercümesinden tercüme edilmiştir):

«Kemâl-i riâyetlü dostum Doktor Pezen ve oğlum Nadaşdi, bezâr selâm ve duadan sonra, malûmunuz ola ki: Sulh şartlarının dört maddeye hasredilmesini muta-zammın mektubunuz vâsü olmuştur. Bu «mukaddemamı gayr-ı müntice»den sulh akdedilmek iatenilmeyip ceng ve cidal ateşinin söndürülmesi yerine alevlendirilmesin©

sarf-ı efkâr olduğu anlaşılıyor; lâkin eski dost olduğumuz ve birlikte tuz, ekmek yediğimiz cihetle, size dost sıfatıyla yazıyorum. Sizin mukaddemâtımız (girişimlerimize) âkilâne surette cevap vermek bu zamanın ukalâsı için değil, Eflâtun ve Aristo için bile müşkildir.

Evvelâ, ūlna ve Kulpa arasında kâin olup silâhla ele geçirilen kale ve karyelerin iadesini istiyorsunuz; bu İse pâdişâhların en büyük ve en kuvvetlisinin lutfuna münhasırdır. Rub'-ı meskûnda (dünyânın meskûn kararlarının dörtte birinde), hattâ gökkubbesi altında bi-misâl olan Yanık Kale'nin muhafızlarının ihmâlinden dolayı iki saat zarfında alel-gafle zabt olunmasını şevketiü Pâdişâhımız tedbîr-i îlâhî'ye atfederek bu bâbda bir söz söylememişlerdir. Sizin dahî silâhımızla zabt olunan kalelerin kaybını îrâde-i Ezeliyyefye atfetmeniz daha mü-nâsib görünür ve Allah'ın emâneti (vedî'a-i îlâhîye) olan reayanın rahatının te'minî zımnında,

hususıyla bu fütuhatin Pâdişâhımız zamanında olmadığını tahattur ile, bu İşden hiç bahs etmememiz daha güzel olurdu. «El-umûru merhûnet bi-evkaatihâ». Her iki taraftan ta'yîn olunan elçilerin müzâkerelere başlamalarından sonra, atıfeti cihâna şâmil olan Pâdişâhımızın bu kaleleri size iade etmesi belki mümkün olur.

Eğer bu cevap sizce hoşnudlukla karşılanmazsa, hoş-nudlukla karşılanacak bir darb-ı mesel vardır: «Eşeğini pekçe bağla, ondan sonra Tanrı'ya ısmarla». Vâkiâ bir hırsız bir kaleyi zapt ettiğinde, onu bütün kuvvetiyle müdâfaa etmesi ve başkasının taarruzundan masun kılması iktizâ eder.

Mülakatlarımızda söylediğim gibi bu madde (kalelerin zabtı) sizin hatânızdan ortaya çıktığından, meşhur darb-ı meseli hatırlamanız lâzım gelir: «Kendi düşen ağlamaz.» İkinci olarak, siz bize yazdınız ki, tarafımızdan tasdik olunan sulh ahidnâmesi evvel emirde askerimiz tarafından bozulduğundan, bütün masraflara tahammül etmemiz lâzım gelir. Bu mukaddimenin cevâbı, bütün hükümdarlar ve sultânların târihleri mukaddimesinde yazılıdır: Onların muamele ve âdetleri gerektirir ki, zafer ve fetih arzusunda bulunan hükümdarların sarfet-tikleri hazîneler hesap edilmeyip hele bir veçhile lade olunmasın. Eğer öyle olsa sizin bizim sarfiyatımızı tazmin eylemeniz icâb eder; zlrâ bütün cihan bilir ki, Sultân III. Murâd, şanlı atalarının eserine ittibâen —bizimle hüsn-i maişet etmeyi bilmeyen ve Âl-i Nebevî'yi inkâr eden— Acemler üzerine zafer getiren silâhlarımızı yönelttiğimiz zaman tarafımızdan hiçbir surette böyle bir şey yapılmadığı halde, sizin askerinizi Turpazarı (Tuz-pazarı?)'m yağma ederek birçok tüccar ve seyyahı kati ve bâzılarını esir etmiş ve her tarafı tahrîb ederek Kopan Palangasını ansızın zapt ve ihrâk etmişler, kadın ve çocukları esir alarak, birçok at ve beygir alıp götürmüşlerdir. Bundan başka Budin hisarları ve Pâdişâh'ın diğer kaleleri altında en büyük şenâatlerde bulunmuşlardır. Bunu hiçbir şekilde inkâr edemeyeceğinizden ve sulhi ve-illâ sizin nakz ettiğiniz sabit kalacağınızdan, tazminin kime âid olacağını tâyin etmek kolaydır, Zirâ meşhur kelâmdır ki: «Zulmü başlatanlar, başlattıkları zulme tâbi olurlar» Ahvâlin bu suretle carî olduğunu inkâr edemezsiniz.

Üçüncü olarak, geçen sene vezîr-i âzam «merhum tbrlhîm Paşa hazretleri sulh ü salâh ahvâline isteyüp» o zaman muhibb-i hâlisiniz, Arşidük Matyas cenâblan-na ve oğlum ve dostum Nadaşdi Ferenc'e mektup yazdım. Lâkin sizin voyvodalarınız üç-dört bin adam ile arazimizi istilâ ederek muvasalatı kesmiş, Tuna üzerindeki ince donanmamızı yok ederek üçyüz yükten ziyâde akçe (otuz milyon) almış ve ösek ve Peşte'yi yakmış ve Müslümanları evlâd ve lyâllerile birlikte esir edip bize vedî'a-i lâhiye (Allah'ın emâneti) olan reâyâ hakkında her türlü kötülükleri icra etmişlerdir. Ordumuz Kanije üzerine vardığında reâyâ bizden imdâd talebiyle gelmiş idiler. Bunların mes'ûllerini reddetmeğe imkân yoktu. Ceng erleri, Kanije'yi, fesâd ve ihtilâl erbabının, Hey-dökler'in, müfsidlerin penâhı olmak üzere göstermekte müttefik idiler. «El-fitnetü nâimetü...» sözünün mânâsına uygun olarak çarpışmaların başlamasının mes'uliyetî tamâmiyle size yükleneceğinden Kanije'nin tarafımızdan fethi hakkında hiçbir ma'kul i'tirâz öne süremezsiniz. Benim Kardje muhasarasını kaldırmayı taahhüd ettiğimi iddia eylemek de doğru değildir.

Dördüncü olarak, Osmanlılar'ın Erdel işlerine karışmamaları lâzım geleceğini yazıyorsunuz, «în habâ li-şey'-in ucâb...». Evvel emirde bu mukavele Kızılca Paşa'nın hücumu zamanında yazılmıştır; lâkin bu kelimelerin mazmunu salim olan her fikire aşikâr olup (iddianızın) aksini isbât eder. Bundan başka, merhum Sultân Süley-mân-ı zafer-dâsitân Mohaç sahrasında Kral Lui'ye lâzım gelen cevâbı verdikten sonra, Erdel Kralı sâdik ve muti' Yanoş'u Macaristan Kralı nasb etmiş, Budin'e girerek bir müddet orada ikaamet etmiş ve daha sonra Almanya seferinde (Viyana üzerine olan sefer) Yanoş'u krallıkta bırakarak, hazîne-i hümayûnda mahfuz olan murassa Macaristan Tâci'nı ona ihsan edip Budin'i muhafaza etmek üzere seğban-başvı yenicilerle birlikte kaleye bırakmıştır. Bir müddet sonra Kral Yanoş Etiyen nâmında küçük bir çocukla onun validesini terkederek ölünce, Sultân Süleyman hazretleri mesfûre kraliçenin istirhamı üzerine Erdel'in diğer memâlik-i mahrûse arasına katılması gerekli olmakla beraber Rebiülahir 948 (Ağustos 1541) târihinde mesfûr Etiyen'e Erdel'i sancak un-vânyîe inayet buyurmuştur.

O zamandan 1003 (1594) târihine kadar memleket hiçbir taraftan rahatsızlık verilmeksizin bu ailede kalmış ve beğleri her sene vergilerini Pâdişâha göndermiş ve dâima sadâkat ibraz etmişlerdir. Kral hazretleri (İL Rudolf) bu hususlara asla müdâhale etmemiştir. Altmış yetmiş seneden beri dünyânın dörtte birine hâkim olan Pâdişâh hazretlerinin tâbiyyetine dâhil olan kullar, iki üç seneden beri itaatten istinkâf ederek sizin pâdişâhınız (İlk defadır ki, bir Osmanlı veziri İmparator'a «pâdişâh» unvanını veriyor) ile dostluk rabtaları akdetmiş iseler, onların isyanına yardım etmeye sizin ne hakkınız vardır? Eğer birkaç gün içinde onlar sizi yine terk ederlerse, âsilerin sadâkatini nasıl tecrübe edeceksiniz? Şu ma'rûf kaaide sizce meçhul değildir: «El-kadîm lâyuterk». Erdel'in her zaman Macaristan'a âid olup Almanlar'ın onda hisseleri olmadığı isbat edilmiş bir durumdur.

Malûmdur ki bu memleket —Sultân Süleyman'ın tuğrasını taşıyan berâtin isbât ettiği veçhile— Etiyen'e sancak olarak ihsan olunmuştur. Estergon görüşmelerinde i'tiraz edilemez zannettiğiniz vesikaları

sözlerinden nakiller bulunan ve Arabça, Türkçe darb-ı mesellerle dolu—garîb bir mektup gönderdi. Osmanlı ve Avusturya murahhaslarının mülakatı için, Estergon'da yapılmak üzere, 29 Temmuz târihi tâyin edilmişti. Arşidük Matyas'ın emirleri mucibince Nadasdi, Vesprim piskoposu Pezen, Bernar Leon Gallo, Pol Nyari Estergon'a gittiler. Lâkin Türkler görünmediler, çünkü vakit kazanmak ve sefer neticesini beklemek istiyorlardı.

Bunu tâkîb eden sene ise Transilvanya'da müzâkereler ve yukarıda naklettiğimiz muharebelerle ve bir de Sadrâzam İbrâhîm Paşa'nın¹⁴³ ve onun vefatından sonra —İmparatorun komiserleri Kont Nadasdi, Kont Altan, Baron Dö Mular, Eğri piskoposu ile müzâkerelere devamı mezuniyet verilen —Murâd Paşa'mn faydasız muhâbereleriyle geçti. Türkler, bir memurun Stuhlveysen-burg'a gelip kendileriyle görüşmesini ve kongrenin Azize Margret Adası'nda akdedilmesini istediler. İmparator'un vekilleri onların arzusuna muvafakat gösteremediler. Zîrâ sulhun Avusturya toprağı üzerinde müzâkeresi kendilerine husûsî surette emredildiği gibi, kat'î bir

gözlerimizin önüne serdiğiniz vakit, zikredilen berâtı okuyarak hatânıza kaanî oldunuz. Eğer şimdi bunu bilmiyor gibi görü-nürseniz, zâten mektubunuzdan dahi anlaşılmuş olduğu üzere, ancak karışıklık çıkarmak arzusunda olduğunuz anlaşılır. Meşhur bir darb-ı meseldir ki «Söylemeden sözünü fikir eylegil; hayır ve şerri bilgil ve andan söyle-gil». Astîn-i libâs-ı Sultanîye (Pâdişâh elbisesinin yenine) yapışan kimsenin elini kesmemek hükümdarların kadîm âdetidir. Hattâ Arablar'da bir şakî bir aşirete iltica edip de sana dahilim dediğinde, bütün aşiret ona taraf-dâr olup asla teslim etmezler. Erdel beğı Pâdişâh-ı â'zam ve ekrem hazretlerinin voyvodasıdır; birçok seneler kaldıktan sonra bâzi bedâhâların telkinleriyle itaatten ib-tinkâf etmişse de, hıyanetin nedamete yol açacağı idrâk ederek, kusurunu i'tirâf ve defalarca rikâb-ı hümayândan affını istid'a eylemiştir. Kur*ân'm «Vel-kâzîmî-nî'l-gayz ve'l-âfin inne'n-nâs» emri mucibince kendisine afv ihşan buyurulmuş, voyvodalık yeniden te'min olunmuştur. Binâenaleyh bilâ-sebeup nazar-ı atfetten ıskatî âdil bir pâdişâhın i'tiyâdına muhaliftir.

Dostlarım, Kaadir-i Müteâl'e yemîn ederim ki, btt-tün bu ahvâlden maksad İki memlekette (Memleketeyn) asâyîşin iadesini sağlamaktır. Bütün cihan sultânlarıma malûmudur ki, Pâdişâh-ı â'zam (Eyedduhhu şânehu) daha ziyâde memlekete, daha ziyâde hazîne ve şeref ve kudrete muhtâc olmadığı gibi, kullarından en sonunu-nun (en büyüğünün) başı yere düşecek olsa, derhâl onun yerine bin tane diğeri geçer. Bununla beraber bu dereceye kadar ileri götürülmüş olan şu hayırlı işin geciktî-rilmeyip netice verici olmasına gayret etmekte kusur etmeyiniz. Bu husus, sizin ve bizim adımızı Tanrı ve insanlar nazarında hayır ile yâd ettirecektir. Meşhur darb-ı meseldir ki: «Er Ölür, adı kalır». Muhterem dostum (Pe-zen) ve oğlum (Nadaşdi), yaptığımız bu kadar görüşmelerden sonra, zikrettiklerimize tamâmîyle zıd bir surette yazmaya sizi icbar edecek bir sebep var mıdır? Bütün bu muhabbetten gaye reâyâ arasında âsfiyîş ve intizamı muhafaza etmek ve dostlarımıza dost, düşmanlarımıza düşman olmaktır. Siglsmund Voyvoda, Pâdişâh'a sadâkat arzettiğı halde Mihâl'e büyük miktarda askerle imdâd eylemek hakkaniyete muvafık mıdır? İki hükümdar, halisane olarak sulhun lâdesi arzusunda bulunarak rahat istiyorlar.

Dostlarım, bu hayırlı işte hiçbir veçhile ihmâl göstermemeye bezl-i mesaî ediniz. Ordularımızı hareket ettirmeden evvel neticeyi vermesinin irâde-i llâhiye'ye makrûn olması temenni olunur. Geçenlerde müzâkere için toplanmış bulunduğumuz sırada Vaç'tan birkaç şakî Budin hisarlarına kadar gelerek birkaç adamı öldürmüş ve bir miktar hayvan almışlardır. Bu düşmanca harekete ne demelidir? Bu bâbda size müracaat ederiz.»

El-muhlisü'l-fakîr El-muhlisü'l-fakîr
Murâd Budin Beğlerbeğı Mehme

¹⁴³ Osmân-zâde Efendi sadrâzamların tercüme-i hâllerinde (Hadîkatü'l Vüzerâ, s. 46, 47) İbrâhîm Paşa'nın aslı Bosna (İsklavonya)'dan olup Ayşe Sultân'ı üçyüzbin altın mihr ile tezvîc eylediğini ve Şehzade Câmî-i Şerifi haremünde medfûn bulunduğunu yazar.

tesviye akdine değil, yalnız kendilerine vuku bulacak teklifleri dinlemeye mezun idiler, iki sene evvel Türklerin yaptığı gibi, bu defa da împarator müzâkereleri muharebe mevsiminin sonuna kadar uzatıp süründürmek istiyordu. Bununla beraber 10 Ocak'ta üç haftalık bir mütâreke akd edildi ve Şubat ayında Peşte'de yeni bir mülakat yapılması kararlaştırıldı. Hakikaten 14 Şubat'ta Eğri piskoposu, Baron DÖ Mular, Doktor, Pezen, Kont Altay (Altan), bir müddet evvel vefat eden Nadasdi'nin halefi Erdodi, Diyârbekir beğ-lerbeği Murad ve Budin valisi AH Paşa'larla belirlenen yere gittiler¹⁴⁴. Yine bu ayın 17'sinde birinci müzâkerede Türkler, yeni Pâdişâh'ın cülusunu tebrik için İstanbul'a bir elçi gönderilmesini ta-leb ettiler. Buna, sulh anlaşması yapılmak ve buna benzer bir hâl vukuunda bilmukabele aynı muamele gösterilmek şartıyla muvafakat gösterildi.

Üç gün sonra ikinci bir konferansta Türk komiserleri kongrenin Peşte'den Budin'e naklini teklif ettiler ve Kanije ile Eğri'nin iadesine kesinlikle muhalefet ettiler. Murahhaslar bu suretle bir şey kararlaştıramaksızın ayrıldılar. Sekiz ay sonra, 8 Ekim'de Budin vâlisi ile împarator'un özel müşavirlerinden Baron Dö Mular kesintiye uğrayan müzâkereye tekrar başladılarsa da, yine bir netice hâsıl olmadı. Estergon'un terkedilmesini teklif eden Alî Paşa'ya cevaben, Baron Dö Mular İstanbul'un terkedilmesini teklif etti. Alî Paşa'nın Füleki, Zeçeni, Neograd mevkilerine teklifini hasretmesi üzerine de Baron Dö Mular, împarator'un 12 seneden beri muzaffer bir şekilde muharebe etmiş ve bir o kadar müddet muharebe etmeye muktedir bulunduğunu beyân etti.

Boçkayi'nin Zuhuru

Macaristan'da bu müzâkereler cereyan ederken, Transilvanya'da kâin Klozenburg'da dahî împarator'un komiserleri ile Mihal Voy-voda'nın memurları ve Kırım Hânı'nın bir memuru arasında diğer bir müzâkereye başlanmış idi. Hân'ın murahhası Ahmed Ağa, împarator'un kendi efendisiyle husûsî bir ahidnâme akdetmesini, resmî bir sefaret hey'e ti göndermesini, Pâdişâh'ın Eflâk hükümetini voyvodalığa namzed olan şahsa bir sancak vermek suretiyle bahşetmesi hakkının tasdikini, Kırım Hânı'nın da mızrak ve gümüştün topuz vermek suretiyle bu tâyine iştirakini, împarator

¹⁴⁴ Beğlerbeği Murad ve Alt Paşalara verilen terhtsnameler İstanbul'dan 1012 (1603) tarihiyle târihlenraiatir. Murad Paşa'nın mektubu 4 Ramazan 1012 (8 Şubat 1604) tarihlidir. Alî Pasa ile Budin kadısı Hâbil Efendi'nin Peşte'ye gitmeğe hazır bulduklarını bildirmektedir

eyâletlerinin Tatar akınlarından muhafazası bedeli olmak üzere Avusturya'nın Kırım'a senelik 40.000 duka altını ödemesini istedi. İmparator'un memurları, istenilen paranın pek çok olduğunu ve fakat Eflâk'a voyvoda tâyini hakkının Pâdişâh ile Hân'a terkedileceğini ifâde ettiler. Ertesi sene, Macaristan'ın ve özellikle Transilvanya prensi Boçkayî'nin de hissedar olmaları üzerine (19 Kasım 1604) müzâkereler değişti. Boçkayî, elçisi Korlat aracılığıyla, sadrâzam Lala Mehmed Paşa ile bir ahidnâme imza etti ki, buna göre âkid iki taraf karşılıklı olarak yekdiğerlerinin hududuna riâyet edecek ve hiçbir taraf diğeri dâhil olmadıkça sulh akdetmeyecekti, Etiyen Korlat ve Jorj Gededi Boçkayî tarafından görevlendirilerek İstanbul'a gittiler (27 Muharrem 1014 - 14 Haziran 1605). Budin Vâlîsi, Mehmed Ağa nâmında birini bunların beraberine katmıştı. Sefirlere muntazam bir ahidnâme verildiği gibi ¹⁴⁵, dönüşlerinde kaymakam paşa tarafından Boçkayî'ye hitaben bir mektup

¹⁴⁵ Sultân I. Ahmed tarafından Boçkayî'ye îtâ buyurulan 1 Muharrem 1014 (16 Mayıs 1605) tarihli ahidnâmenin suretidir (Hammer, bu ahidnâmeyi San Abdullah Efendi'nin resmî yazışmalar mecmuasından tercüme etmiştir; bu mecmua Miinşeât-ı Feridun ile birlikte basılmış olduğundan Münseat'ın 2. cildinde, 356., 357., 358, sahife-lerinden aynen naklolunmuştur):

«İftihâr ü'l-ümerâ'i't-tâifetil-tseviyye, muhtârü küberâ-i fî'l-milleti'l- Mesîhiyye. muslih-i mesâlih-i cumhûrîl-tâifeti'n-Nasrâniyye, sâhib-i ezyâlî'l-haşmet vel-vakaar, 3âhib-i delâilî'l- mecd vel-iftihâr, hâlâ Macar kralı ve Erdel hâkimi olan Boçkayî Kral, hatmet-i avâ-bıhu bil-hayr, tevkî-i refî-i hümâyûn vâsıl olcâk ma'lûm ola ki:

Hâlâ merciM selâtîn-i izam ve melce-i havâkîn-i kiram olan şüdde-i vâlâmıza elçilerin ile mektûb-ü sadâkat üslûbunuz vârid olup mazmununda atebe-i aliyye-mize itaat ve mütâbaati sermâye-i devlet ve pîrâye-I İzzet bilüp her bâr asâkir-i nusret-i müesserimiz ile adüvv-İhâsi kâr üzerine teveccüh ve azimet iyledüğünüzde mü-bâreklik bolup envâ'-ı fütuhât ve yüz akılları müyesser olup her vech ile nazar-ı inâyet-eserimize müstehak olmağın hâlâ vezîr-i â'zam ve serdâr-ı ekrem, müşîr-i eham, müdebbir-i umûr-il-cümhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mü-temmim-i mehammil-enâm bi'r-re'yi's-sâıb, mükemmel-i nâmûsi's-saltanatî'l-uzmâ, mürettib-i merâtibi'l- hilâfeti'l-kubrâ bebîr-bîşe-i vega ve hizebr-i kûhistân-i heycâ, el-mahfûf bi-sunûs evâtîfû'l-mül-ki'l-â'lâ Mehmed Paşa idânullahu celâle ve yesr bi'l-hayrin âmâlenin ahvâl-i sadâkat-meâlinize vukuf ve şuûrı derece-i nihâyetde ol-mağla hakkınızda eyledüğü şehâdeti izz-i huzûr-ı fâîzi'n-nûrumuzda kabul ve virgünüz riâyeti hayz-ı husule mev-sûl olması ve uğur-ı hümâyûn-ı nusrat-makrûnumuzda zuhura gelen sadâkat ve hıdemât-ı mebrûrunuz mukabelesinde memleket ve ahâlîsine dahî ü taarruz olunmamak babında ahd ü amanı müstemil ve şâir ta'yîn olman serhadd-ü memleket ve kura ve kılaâ'n hıfz ve sıyâne-tini mutazamm uhde-i nâme-i hümâyûnumuz irsali me'mûl ve mes'ûl olduğın tahrîr ve beyân idüp ve ilcinize ağızdan ismarladüğunuz muradınız her ne ise ale*t-tafsîl pâye-i saâdet-masirimize arz ohndukda cümlesine alem-i âlemşümûl-i şahanemiz muhit olduğundan mâada serdâr-ı nusret-şi aramızın hakkınızda beyân eyledüğü hüsn-i şehâdeti ki ecdâd-ı izamımızdan firdevs-mekân-ı merhum Sultân Süleyman Hân hazretlerinin kulı ve çırağı olan vilâyet-i Erdel'in kadîmi Macar beğleri ve beğ-zâdeleri ve şâir ocak beğleri ve memleket sâhibleri cü-mâ-mecdimizin ni'met-i kadîmesine hakk-ı riâyet üzere olup ve Jigmond iğvâsıyla küfrânü'l-ni'me olan tâife-i eşkıyadan izhâr-i isyan ve fesâd ve tuğyan idenlerin pây-mâl ve bergeşte-i rüzgâr olduklarını müşâhede itmekle mumâileyhin bu veçhile takriri sizin hususunuzda hüsn-i teveccüh ve mezîd-i iltifât-i şahanem zuhuruna bâis ol-muşdur.

İmdi, müşarûnileyh serdâr-ı nusret-şiânımız ahvâl ve amalimize muttali* olup riâyet ve himâyetinize sa'y ve ihtimam üzere olduğü müşâhede-i hümâyûnumuz ol-mağla cûrahûr-ı umûrunuzı mumâileyhin refy-i sâibine tefviz idüp muaccilâ otağı çıkarup ber-vech-i müsâfaat sefer-i hümâyûna teveccüh ve azimet üzere olmağla mu-râd olunan ahid-nâme-i hümâyûnumuz yazılmaya zaman müsâade itmeyüp ol dahî müşarûnileyh vezîr-i â'za-ma sipariş olunmuşdur.

teslim edildi ki, bunda iki milletin güçlü bağlarından, aralarında karşılıklı olarak tam bir yardımlaşmadan bahsedilmekte idi.

Birkaç ay sonra sadrâzam, Belgrad'dan Boçkayı'ye yazdığı mektupta Korlat vâsıtasıyla yazısını aldığını ve bundan böyle Macaristan'ın Avusturya'nın hâinâne siyâsetinden masun kalmasına ihtimam göstereceğini bildiriyordu. Diğer bir mektupta (22 Safer - 9 Temmuz)

İnşâallahu Teâlâ ber-vefk-ı dil-hâh cümle muradınızı müsåade idüp riâyet ve himsyetinizde hasbe'l-makdûr sa'y-î mevfür eylemesi emrimiz olmağın bu bâbda it-minân-ı hâtınınız için yemin ideriz ki yirleri ve gökleri yoğiken var iden Cenâb-ı Rabbi'l-tzzet'in azamet ve vahdâniyyeti hakkıyçün ve iki cihan güneşi Hazret-i Resûl-i Ekrem salle'llahu aleyhi ve-sellim Efendimizin rûh-ı pür-fütûhları hurmetiyçün ve âbâ-i kiram ve ecdâd-ı izamımızın ervâh-ı mutahharalarıyçün mâdâm ki siz ve şâir tevabi* ve askeriniz atefae-î aliyemize teba'iyyet üzere olan Macar beğleri ve beğzâdeleri dostumuza dost ve düşmanımıza düşman olup memleketinizden ticârete varup gelen bezirganlarımıza ve adamlarımıza ve sair ahâlî-i vilâyetimize dahi ve tecâvüz olunmayup dostluk-da sabit kadem olası, bu taraftan dahî ana mugayir bir vaz* itdirilmek ihtimâli olmayup size ve tevâbi'mıza ve memâlik-i mahrûsemize gelüp giden tüccar ve adamlarınıza ve memleket ve reyanıza bir ferde dahi ve taarruz itdirilmeyüp ve dahi idenlere siyâset İdüp haklarından gelinür. Ve'l-iyâzübillahi Teâlâ Nemçe eşkıyasının galebe ve tecâviizi vâki' olursa her veçhile imdâd ve îânet olunup şerâit-i sulh ve peymâne-i riâyet olunmak mukarrerdir. Ve Erdel hükümeti ve Macar Krallığı size ve sizden sonra oğullarınıza ve andan sonra memleket halkı kimi murâd idünürlerse âsitân-ı izzet-âşiyâmımıza itaat ve inkıyâd üzere olup memleket halkına nâfi ve doğın olan kimesneye virilmek babında fermân-ı alşanımız sâdir olmuştur,

Gerekdir ki ahid-nâme-i hümâyûnumuz vusulünde atebe-i izzet-unvânımıza idegeldüğünüz sadâkat ve ihlâs ve meveddet ve ihtisas mucibince min ba'd dahî câdde-i itaat ve teba'iyyetde sabit kadem ve tarîk-ı inkıyâd ve istikaametde râsih-dem olup vech-i meşrûh üzere şeref-siidür bulan ahd ü âmâm muhakkak ve müşarûnileyh serdâr-i zafer-çirdânımız tarafından gönderilecek ahid-nâme-i hümâyûnumuzun mazmûnıtm musfiddak bilüp

kemâ-kân dostumuza dost ve düşmanımıza düşman olup hüsn-i ittifak ve ittihâd ile be-lnâyetullahi Teâlâ envâ'-ı fütûhât-ı cemile ve yüz aklıkları zuhur eyleye.

İrsal olunan hedâyânız ilciniz yedinden izz-i huzurumuza vusul ve hüsn-i mütalaamıza makrûn ve şeref-i kabul bulup mumaileyh ilciniz mer'î kılındukdan sonra Cenâb-ı Celâlet-meâbımız tarafından ağız haberi sipariş olunup hüsn-i icazetimizle tarafınıza avdete ruhsat vi-rildi. Mülakatımızla şerefyâb oldukda fermân-ı kazâ-ere-yânımızın icrası sa'y ve ihtimam eylesin. Nemçe tarafından sulh murâd oldundukda size havale olunup bu taraftan sulha rızâ gösterilüp eğer Nemçe tarafından vilâyetimize hücum ve galebe vâki' olup memâlik-î mahrûsemize gelen adamlarınıza bir ferd mâni* olmayup emval ve erzak ve hayvanlarına ve kendülerine asla taar>' ruz olunmaz ve lâzım olan zâd ve zevâdeleri tedârik olunup riâyet idilür(1). Ana göre malûmunuz ola. Feth olunan yirlerde küffâr zamanında muaf ve müsellemler olmuş sipahiler vardır, memleket-i İslâmiyye sipahilerin rencide itmeyeler ve virgü taleb olunmasın ve bundan sonra sizin mühürli defterleriniz gelüp bu cânibde her kimin için muâfnâme telef iderseniz istimâ' olunmasın.

Ve min bafđ eğer vilâyetinizden eğer Mojobdle vi-lâyetlerindendirler atebe-i aliyemize doğruluğla iltica ve itaat idenler, sair itaat iden Macar ahâlisi gibi kendü dîn ve âyinlerinde olup memleketlerinde oturup sulh ve ahde mugayir vazıl'an sâdir olmadıkça dahi olunmayup eyyâm-ı saâdet-encâmımızda âsüde-hâl ve atebe-i aliyemize istikaamet üzere teba'iyyet ve inkıyâdde ber-ka-rar olduklarıncâ memleketlerinden esir ihrâc olunmayup ve üç seneden berü hilâf-ı ahd ü âmân ihrâc olunan esirleriniz dahî görölüp itlak olunmaları ve kapu kethüdanıza ve gelen ilcilerinize riâyet olunup zâd ü zevâdeleri tedârik olunmak babında rica ve iltimasınız üzere amel

(1) Burada ftäre muğlâk görünür. Hammer -Nemçe tarafından vilâyetinize^ sözlerinden «riâyet İdfür» kelimelerine kadar olan cümleleri «Nemçe tarafından sulha dftir vâki* olan teklif size havale edilmiştir. Eğer onlar sizi reemleket-torMaden çıkaracak olurlarsa bize iltica edecek olanlar hlmayet ve atfete maztor olacaktıdır» meâHnde tercüme etmiştir. (Mütercim) olunmağın müşarûnileyh serdârı zafer-kirdânma sipariş olunmuştur. Mâdâm ki tarafınızdan ahd ü âmânı münâkız bir hâl sūdür itmeye ve bu cânibden dahî ana mugayir bir iş olmak ihtimâli yoktur. Hatırınız hoş tutup hüsn-ı muamelede sabit kadem olası ve muttasıl ah-vâl-i hayr-meâlinizi yüce âsitânemize arz ve i'lâm itmek-den hâli olmayasız. Sene 1014.»

Macaristan'ın pâdişâh himayesine istinâd edebileceğini, Transilvanya'nın Sultân Süleyman zamanındaki hâline irca olunacağını, Lippa (Lepve)'mn terkinde müşkilât olmayacağını, Boçka-yi'nhi pâdişâh tarafından gönderilen sancak ve tacı almak ve Macaristan Kralı ünvânı verilmek üzere hemen Belgrad'a gelebileceğini iş'âr ediyordu ¹⁴⁶. tşte Lala Mehmed Paşa'nın

¹⁴⁶ Sadrâzam Mehmed Paşa'nın Boçkayî'ye mektubu tercümesi (Aslı İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'ndedir.):

«İftihârü'l-ümerâTl-lseviyye, muhtârül-ekâbiril-Mesîhiyye, Erdel beği ve Macaristan kralı dostumuz Boçkayî, hatmet-i avâkıbuhu bil-hayr, her suretle nâil-i asâ-yîş-hâl olmaları temenniyâtından sonra i'lâm olunur ki: Rebû'l-evvelin onbirinde Zemlin'de ordu kurduğum vakit adamlarınız vâsıtasıyla bayraklarımız (yâni bayrak altında gönderilen yardımcı asker) ile birlikde mektub-larınızı aldım; cümlesini anladım; ve teşekkür ederim. Pâdişâha hizmet için tarafınızdan vuku bulan mesaî düşmandan intikam alacağımıza bir zamân-ı kavîdir (güçlü bir delildir). Yazmış olduğunuz ahvâlin bir takımını evvelce iş'âr etmiş olduğunuzdan cevâblan verilmişti. Binâenaleyh bu mektubunuzun bizim kâğıdımızın vusulünden evvel yazılmış bulunması muhtemeldir.

Bununla beraber, dostum, size tebliğ ederiz ki, sizi ve sâdik voynaklan ve büyük küçük memleketin bütün ahâlîsini saâdetlü pâdişâhın nazar-ı atfetine arz etmek-de hiç ihmâlimiz yoktur. Hanedanın kıdemi ve sözünün sıhhat ü selâmetiyle ma'rûf olup mukaddema Bâb-ı hümâyûna göndermiş olduğunuz elçiniz Etiyen Karlati bizzat Bâb-ı Hümâyûn'u görmüş olduğundan avdetinde size söyleyecektir. Sulh müzâkeresi zımında Beç Kralı tarafından tarafınıza gönderilen elçiye verdiğiniz cevâbı bildiriyorsunuz. Gayet manidar ve cesur bir muharibe yakışacak surette cevâp vermişsiniz. Ben —ki sizin dostunuzum— fikrinize iştirak ederim. «Egrek» (??)'e azimetiniz muktezî bulunmuş olduğu cihetle Erdel üzerine yürüdüğünüzü bildiriyorsunuz. Bu haber bizce pek hoş görünmemiştir, sizi bu harekete teşvik etmeyiz, Saâdetlü pâdişâhımızın size gönderdiği alâmetler —ki şâir bâzi

lisanlarda «tâc» adı verilir— birçok mücevherat ile müzeyyen olup bir müddetten beri ordunun Önünde bulunan hazîne-i hümâyûn içindedir. Bâzi ta'mîrâta muhtâc olduğu cihetle bizim İstanbul'dan azimetimizde gönderilmesi mümkün olmayıp muahharan irsal kılınmıştır.

Tâc ile zât-ı hazret-i pâdişâhın size tahsis eylediği hazîne siz dostumuza gönderilmek ve ümîd eylediğimiz veçhile birbirimize telâkki ettiğimiz hâlde bizzat tarafımdan teslim olunmak lâzım gelirdi. Sulha ve krallığa âld bâzi işler bu mülakata lüzum gösteriyordu. Ancak siz ErdeVe gitmiş olduğunuzdan bu işler başka zamana bırakılmış ve mücevherat elimizde kalmıştır. Biz de burada kalmayıp İnşâallah sür'atli bir yürüyüşle Budin üzerine gideceğiz. Bu seferin ileri safhadaki hareketleri için sizinle müzâkere etmekliğim gerekli ve pek mühim idi. Lâkin sizin Erdel'e gidişiniz buna mâni' olmuştur. Bu elîm hâl içinde sizin elçiniz Etiyen Karlati'yi alakoma-yıp kedhudâmız Mehmed'i yanına koyarak tarafınıza gönderdik. Onlardan buranın ve İstanbul'un işlerini anlarsınız. İfâdelerinden sizce tam bir malûmat hâsil olduğunda, düzeltilmesi gereken işler hakkında bir karar alabilmeniz için, kendilerini orada geciktirmeyi? taraf-ı dos-tânemize göndermenizi rica ederiz. İnşâallah bu mübarek senede yalnız zât-ı hazret-i pâdişâhîye ve, dostum yalnız size değil, memleketlerimizin fukarasına büyük bir hizmette bulunarak nice seneler «illerde ve dillerde» halkın duasını işideceğiz.

^Dostum, saâdetlü ve kudretlü pâdişâhımızın size tah-sîs etmiş olduğu hazîne, tâc, kılıç, alem cümleten ben-dedir. Benim niyetim, bunların hepsini size teslim etmek ve bundan sonra alınacak tedbîrleri kararlaştırmak üzere sizinle muayyen bir mahalde müzâkere etmeği. Ancak şimdi ben şimale doğru ilerlemiş olduğum hâlde, siz Erdel'de cenuba doğru gitmiş olduğunuzdan pâdişâh hediyelerini size göndermekten çekiniyorum. Çünkü her ne kadar muhafazası için asker tâyin olunacak ise de, bunlar düşman eline düşebilir. Binâenaleyh, dostum, daha ziyade beklemeyip benimle birleşmeye himmet ediniz; tâ ki bu hediyeleri teslim ederek pâdişâhımızın irâdelerini yerine getirebileyim. Vesselâmu alâ min itba'ül-ha-diy.»

Zeyb «Kedhudâmız Mehmed ve elçiniz Etiyen Kar-lati size şifâhen bâzi mühimm maddelerin tebliğine memur olmuşlardır. Ona göre hareket ve bizimle birleşmeye müsâraat ediniz. Tâ ki vaziyetinizi bilerek tasav-vurunuzu anlayalım. Belgrad önündeki ordugâhımızda yazılmıştır.»

(Almanca ve Fransızca nüshalann her ikisinde de mektubun târihi yazılı değilse de, Lala Mehmed Paşa'-nın Belgrad'da sadârete tâyini ve Estergon'a gidişi ve dönüşü 1013 senesindedir.)

Naîmâ o zaman Macarlar ile Almanlar arasındaki düşmanca münâsebetler ve Almanlar'ın Macarlar'a yaptıkları kötü muameleler hakkında şöyle yazar: (Naîmâ'-dan, c. 1, s. 402-404 aynen nakledilmiştir):

Semlîn'den Estergon'a gideceği zaman, ahvâl bu merkezde idi.

Sadrâzam, ösek'den ayrılışından sonra, 15 Ağustos (30 Rebîül-evvel), Boçkayi'ye yazdığı diğer bir mektupta muhatabına ilk defa olarak «Macaristan Kralı» unvanını vererek 2.000 duka gönderdiğini belirterek Neuhausel (Uyvar) kalesini muhasaraya davet ediyordu. Ösek'te bir harb dîvânı toplanarak Mur vadisinde¹⁴⁷ Budin ve Ustoni-Belgrad üzerine mi, yoksa Kanije üzerine mi yürümenin daha münâsib olacağı müzâkere edildi. Ekseriyetin reyleriyle Kani-je'ye doğru gidilmesine karar verildi. Lâkin ordu kadısı Vildan-zâde Ahnjed Efendi şiddetle muhalefet etmişti. Ahmed Efendi, Pâdişâh'ın Estergon'un fethini irâde etmiş olduğunu, bundan başka askerin Mur vadisinde külliyetli ganimetler ele geçirmiş olacağından o zaman kendilerini ordugâhda tutmak müşkil olacağını, zâten mevsimin de ilerlemiş olduğu cihetle, hepsinin ganimetlerini muhafaza edebilmek üzere hanelerine dönmek arzusunda bulunacaklarını, bu suretle muharebe zamanının hiçbir mühim teşebbüste bulunmaksızın geçeceğini ortaya koydu. Budin yakınında Hamzabeg merhalesinde ordunun hangi tarafa yöneltileceği tekrar bahis mevzuu oldu. Ekseriyet Viyana taraflarında akın

«Melikü'l-mülük-i nasârâ —ki imparator ve kayser unvanı ile müsemmâdur— Nemçe'de Avusturya ve Hungarya dukaları neslinden ola gelmekle bu taife kuvvet bulup Erdel ve Macar kılâ'ım küliyet ile zabt itdiğinden sonra bu nev* küffârın ata tona mâlik olanlarını asker ve sipâhî ve zuafâsım raiyyet itdüklerinden gayri cefâ ve eziyyet ve Macar ve Erdel cinsinün ehl ü lyâlle-rine taarruz ve ihanet idüp bunlar dahî müdâfaaya kaa-dir oldukları cihetden Nemçe taifesine sù re tâ serfurû idüp lâkin derûnî adavetleri meritebe-i nihâyetde idi; ve Nemçe Macara kadîmden ihanet üzere olup Macar ümerâsı Nemçe'nin edânîsi yanında bile reayadan hor ve ha-kîr idi. Faraza yolda geçerken kakma çâiup ve ardından gelürken şapkasın kaldırıp yüzine tükürmek gibi evzâ.* iderler idi. Zîrâ sabıka Macar Nemçe üzerine birkaç defa hurûc idüp vilâyetlerini almışlar ve azîm- kılıç çalmışlar idi; ana binâen araları hilaf ve şikak üztre idi; ol zamana dek ki Macar beğzâdel erinden Boçkayi nâm bir bahâdır kendi benî nev'i â'yânını cem* idüp «Biz bu Nemçe taifesi nün eziyyet ve ihanetine niceye dek^ tahammül idüp taht-ı tasarruflarında mağlûb ve hetk-i' ırz ü nâ-mûs ile ne zamana dek menkûb oluruz? ElhamdüliUahi Teâlâ pâdişâhân-ı Âl-i Osman kadîmden evliyâjr-ı ni'metimüz olup Yanoş Kral cennetmekân Sultân Süleyman Hân âsitânesine iltica itmeğle mülki ile'l-inkırâz evlâd ve ahfadı nezdinde bakî kalmışdur; biz dahî selefimûze iktidâ ile ol sùdde-i kaviiyyeye istinâd idüp â'dâmuzdan intikam evlâ ve hakkımızda enseb ve uhrâ değül mi-dür?» didükde Boçkayi'nün bu kelâmını â'yân-ı benî nev'i hakk ve sâye-i himâye-i sultanîye duhûl ile mâl ve iyâl sıyânetini hallerine evfak bulup ittîfak ile mezbûn krallığa ihtiyar ve kendülere serdâr itmek üzere sene-i mezbûre (1013) hilâlinde serdâra mektublar gönderüp «Pâdişâhun dostına dost ve düşmanına düşman olup kul-luğını kabul ve zîr-i cenâh-ı himayelerine duhûl ile ka-dîmî â'dâmuz olup iktizâ-i zaruretle taht-ı hükümünde ol-diğumuz Nemçelilere kılıç koyup pâdişâh-ı islâm'a can ve baş ile hîdmeti teahhüd iderüz. Hakîkat-i hâlimûze vukûfdan sonra âsitâne-i devlete arz eylemenüz rica olunur» didükleri der-i devlet-i aliyeye arz olundukda iltimasları mevkî-i kabulde vâkî olup serdâra «Münâsib olduğu vech üzere muahede eyleyesin» diyü ferman buyurulmağla müşârün ileyh serdâr dahî dil-hâhî üzere ce-vâb göndürmeğün Nemçe'ye izhâr-ı adaveti müekked ve Macarlardan kendüye tâbî olanlar yevmen fe-yevmen mütezâyid oldı.»

Naîmâ, ondan sonra (s. 404 ve 405) 1013 Cumâdel-ulâsımın yirmi üçünde (21 Ekim 1604) Beljiojo ile vuku bulan muharebeyi ve Varat (Varad), Kaşau (Kaşe)x Tokay vak'alannı nakleder. (Venedik elçilerinin 1605 raporlarına bakınız: «Mehmed Çavuş'un Boçkayi lehine müdâhalesini taleb etmek üzere Lehistan Kralı'na gönderilmesi»)

¹⁴⁷ Naîmâ'da Mekûmuriye.

yapılması reyinde bulunarak, ordu kadısı ile defterdar Bakî Efendi susmaya mecbur bırakıldı. Ertesi gün ordu kararlaştırılan yolu tuttu; lâkin yük arabaları çamura saplandığı ve yeniçeriler «Bu kadar yük ile akına gidildiği görülmüş şey midir?» yolunda sözler söylediklerinden, sadrâzam dönerek Es-tergon üzerine yöneldi ¹⁴⁸.

Estergon'un Yeniden Fethi

Bosna beğlerbeği Budin'den 25 top, 30.000 gülle, 10.000 kantar barut getirmeye memur olarak, bu mühimmat askere tevzi edildi. Sadrâzam, Boçkayı'ye bir mektup yazarak, kendisini 14 gün Budin taraflarında beklemiş olduğunu ve şimdi Estergon kalesine doğru gitmekte bulunduğunu bildirdi. Ordu, 30 Ağustos - 15 Rebîülahır'da Estergon önüne vararak, Lala Mehmed Paşa, askeri evvelâ iki mühim noktaya hücum ettirdi: Bu mevkiilerin biri Parkam (Ciğerde-len) kalesidir ki, Estergon'un karşısında ve Tuna'mn Öte tarafında kâin olup Estergonlular bunun vâsıtasıyla zahire alabilirlerdi. Diğerleri de Türkler'in «Tepedelen» adını verdikleri Aziz Tomas Tepesi kalesidir. Budin beğlerbeği Boşnak Mustafa, Tepedelen cihetinden hücumu idareye memur oldu. İmparator'a aylıkla askerlik etmekte olup Vişgrad muhafız kuvvetlerini teşkil eden Fransızlar kahramanca müdâfaadan sonra Papa muhafızları gibi ¹⁴⁹ kaleyi Bosna beğlerbeği Hadım

¹⁴⁸ Aşağıda Naîmâ'dan telhîsen nakledilen fıkraya göre, yukarıda zikrolunan harb müşaverelerinin ikisi ayrı ayrı olmayıp, tek müşaveredir: »Ösek'te icra olunan müşaverede bâzı zevat düşman Komran'da müttehîd olduğundan Budin ve Ustoni-Belgrad taraflarında bulunmaz da başka cihete gidilir ise o tarafların istilâyâ uğrayacağını beyân eylediler, diğerleri ise Budin ve Ustoni-Belgrad'ın korunma vaziyetleri mükemmel olduğundan Kanije canibinde ica'rou'r ve serveti külliyye ile meşhur olan Mekûmûriye'ye gidilmesini re'y etdiler. Serdar, Mekûmûriye canibine teveccüh olunmasında ittifâk-ı ftrâ olduğunu tescü etmesini Vildân-zâde'ye teklif etdi. Kadı Efendi, dedi ki; «Düşman arkanızda bize mutarassıd iken ârây-ı sahtfeye (bos düşüncelere) ittibt etmek mukte-zây-ı akıl değildir. Pâdisâh Estergon fethi inaksûd-ı hümâyûnları olduğunu siz bizzat şifâhen söylemişlerdir; sıyânet-İ memleket emrini bırakup da yağma için âharr tarafa gidilmek caiz olamaz. Memâük-i Islâmiyye'den bir köye zarar terettüb ederse, Pâdisâh'a cevâb veremezsiniz. Husûsiyle rûz-ı Kaasima seksen gün var; yağına İsi otuz günlük bir şeydir; o zaman asker durdurulamaz; hepsi aldıkları e\$yâyı memleketlerine götürmek için can atarlar* Siz yalnız kalınca düşman hücum etse, kimlerle mukabele edersiniz? Vakit mü-sâid iken Estergon'un teshirine çalışınız, müyesser olmazsa takdire havale ederek mes'ûliyetten kurtulursunuz.» Vildân-zâde'nin bu sözleri serdâra te'sir etti; yeniçeri bir menzil gitmiş iken avdetleri emr olundu. Peçevî'nin rivayetine göre, bu müşavere Budin'e yakın Hamza Bet sarayının berisinde Şuş-kura Deresi menzinde idi; cumhur «Estergon muhasarası güçdür; bu sene Vlyana'ya doğru akın edelim» re'ylinde bulundular; defterdar Bâkt Efendi ve ordu kadısı bu re'ye razı olmadırsa da, diğerleri o tarafı tercih eylediler. Ertesi gün göçülüp gidilirken yolda arabaların bir kaç irküdüğü, bir kaç da kaldığı cihetle yeniçeriler «Bu kadar ağırlıkla akına mı gidilir?» diye söylenmeğe başladıklarım serdâr İşiderek kararını değiştirdi; musâsaraya karar verdi. Kâüb Çelebi dahî bu rivayetin sahih olduğunu Fezleke'de beyân etmiştir. (Mütercim).

¹⁴⁹ Halbuki bunlar Hammer'İN zannettiği gibi «Papa Kalesi, muhafızları değil, •Paşa. nm imdada gönderdiği askerlerdir. (Mütercim).

Husrev Paşa'ya teslim ettiler. Bunların içinde 1.000 neferden fazlası Papa askerine gösterilen menfaatlara kapılarak Türkler'in tarafına geçmiş ise de, ekserisi bu muharebede telef olmuşlardır¹⁵⁰. Vişgrad'm sukutundan sonra Husrev ve Mustafa Paşalar kuvvetlerini Tepedelen üzerinde müşterek bir harekete sokmaları üzerine kaleyi aldılar (19 Eylül - 6 Cumâdelulâ). Muhafızlardan 4.000'i kılıçtan geçirilip diğer 200'ü de Küçük adanın hendeklerinde öldürüldüler. Estergon varoşu, yâni haricî mahallesi (ki Azîz Tomas Tepesi'dir) birbirini müteâkib üç hücum ile zapt edildi. Estergon'un Su Kulesi'ni de Bosna beğlerbeği istilâ etti (16 Cumâdelulâ - 29 Eylül).

Sadrâzâmın altı gün sonra yapılmasına karar verdiği bir hücum iç kalenin aman ile teslim olmasına yolaçtı. Sadrâzâmın mahremi olup Estergon'un Avusturyalılar tarafından muhasarasında kalenin teslimini müzâkereye gitmiş olan Peçuylu müverrih İbrahim bu defa da —fakat Osmanlılar'ın lehine olmak üzere— o hizmete tâyin edildi. Estergon'dan 5.400 kişi bütün mallarıyla bir saldırı endişesine mâruz kalmaksızın çekilip gittiler. Muhafızlardan Fransız olanlar, Papa¹⁵¹ ve Vişgrad'da bulunup da Osmanlı ordusu hizmetine giren kardeşlerine iltihak ettiler. îhlâs sahipleri Estergon'un fethini, sadrâzâmın refakatinde olan ve «Tercümân-ı Şeyhî» denilmekle ma'rûf bulunan Ayasofya vaizinin duasının te'sîrine hamî ettiler¹⁵².

Osmanlı ordusunun yeni muvaffakiyeti kapıcı-başı Ca'fer Ağa, Çavuş Kara Hasan, müverrih Peçevî İbrahim Efendi tarafından İstanbul'a ulaştırıldı¹⁵³.

Eskiden Estergon'u düşmana teslim etmek bedbahtlığına mecbur kalmış olan sadrâzam Lala Mehmed Paşa, bu kaleyi Osmanlı hükûmetine

¹⁵⁰ «Bosna beğlerbeği Husrev Paşa Vişgrad'ı âmân ile feth itdikde içinde olan küffâr, Frenk nev'inden olup Papa tarafından Nemce imdadına gelüp kıla'-ı harbiyeye tevzi' olunanlardan idi- Sabıka İbrahim Pasa isürââleti ile asker-i İslâm'a mülhak olup ağır ulufelerle mer'I olan Frenkleri görüp bunlar dahi benî nev'ine ittibâen gelüp pâdişâha bende oldılar. Sabık ve İlahık binden ziyâde olup ekseri cengde düşmüşlerdir.* Naimâ, c- 1, s. 416-7. (Mütercim).

¹⁵¹ «Papa kalesi» değil, Paşa'nın Vişgrad'da bulunan askeri. (Mütercim).

¹⁵² Estergon'un fethine «Lesker-i küffâr cıkdı hısn-ı Estergon'dan. tâmiyeli mısraı Ue târih düşürülmüştü- «Hısn» 148, Estergon 1717 olduğundan, ikisinin toplamı olan 1865'den «leşker. 550, küffâr 301 ki, cem'an 851 çıkarılınca, fetih târihi olan 1014 görülür. (Mütercim),»

¹⁵³ Peçevî, piyade ve süvari mukabelecisi, yâni «defterî» dairesinin dördüncü ve sekizinci kalemleri reîsi idi. Osmanlı Devletinin Teşkilât ve İdare Usûli, 2, s. 149 ve 155. (İbrahim Efendi piyade mukabelecisi olduğu halde İstanbul'a gelip fethi müjdelemesi üzerine süvari mukabeleciliği, memuriyetine ilâve olunmuştur. Hızır Ağa, Lala Mehmed Paşa'un kapıcı-başısı idi; ona da sadrâzâmın İltiması neticesi Pozağa sancağı verilmiştir. Ocak tarafından olmak üzere müjdeye gelmiş olan Kara Hasan Ağa sonraları yeniçerilikte yüksek makamlara çıkmış, büyük nüfuz kazanmış. Köprülü zamanında bile İse karışmak istemiştir.) (Mütercim).

geri vermek ve baş-kiliseyi yine cami yapmak memnuniyetine mazhar oldu. Bu 3irada Boçkayi Neuhausel ¹⁵⁴ kalesini muhasara etmişti. Onun ısrarı üzerine sadrâzam, (Eğri beğlerbeği) Sinan Paşa ile Sirem, Semendire, Alacahisar beğlerini, maiy-yetinde 1.000 kadar Çerkeş ve Tatar bulunan Tırhala beği Çil Ağa'-yı, Bektaş Paşa'yı İmdada göndermişti. Estergon'un fethinden sonra da Husrev Paşa'yı, refakatinde 1.000 yeniçeri olduğu halde fetih haberiyle yolladı. Bu kadar kuvvete mukavemet etmeye iktidarı olmayan Neuhausel muhafızları, Türkler'e değil, Boçkayi'ye teslim oldular. Sadrâzam müttetikini hoşnûd etmek için Kanije müdâfaası ile meşhur olan Rumeli beğlerbeği Tiryaki Hasan Paşa'yı ve ordu kadısı Vildân-zâde'yi kaleyi Boçkayi'ye teslimine memur etti. Tiryaki Hasan Paşa, kendi ihtiyariyle teslim olan Vesprim ve Paluta'yı zabt etti. Budin beğlerbeği Boşnak Mustafa Paşa azledildi ve yerine Kadı-zâde Alî Paşa getirildi. Niğbolu, Silistre, Çirmen, Vize, Semendire sancak beğleri Budin muhafazasına tâyin edildiler.

İstirya Ve Avusturya'ya Akınlar

Estergon'un zabtından sonra sadrâzam, Husrev Paşa'yı Uyvar'a (Neuhausel) ve Tiryaki Hasan Paşa'yı Vesprim'e gönderdiği vakit yeğeni bulunan Kanije beğlerbeği Sarhoş İbrâhîm Paşa'yı da Hırvatistan tarafından İstirya ve Avusturya'ya akın etmeye memur ederek maiyyetine yansı Tatar, yarısı Macar 20.000 süvârî vermişti (5 Cumâdeluhrâ 1014 - 18 Ekim) ¹⁵⁵. Bunlar iki sene önce dahî Rad-geburg*a kadar ilerleyip orada Zerrini tarafından ric'ate mecbur edilmişlerdi. Birbirini tâkîb eden iki sene boyunca Türkler tistirya'ya girerek 20.000'den ziyâde esîr aldılar. Ve Ştayna Manger ile Ker-men'i zabt ettiler ¹⁵⁶. Ancak Siget hisarı önüne varınca birkaç bin zâyiât ile çekilmek zorunda kaldılar.

Transilvanya Prensine Tâç Giydirilmesi

Bu son senenin seferi yalnız Estergon, Vişgrad, Paluta, Vesprim ve Neuhausel'in fethiyle dikkate şâyân olmayıp, Boçkayi'nin, Rakuş sahrasında sadrâzam riyaset ettiği bir merasimle Macaristan Krallığı tacını giymesi ile de ehemmiyetlidir. Boçkayi, Sarospatak'ta ahid-nâme'yi, yânî kendisinin

¹⁵⁴ Kale'nin Almanca adıdır- Bizim müverrihler, Macarca'sı olmak üzere Uyvar yazarlar. (Mütercim)

¹⁵⁵ 5 Cumâdeluhrâ târihi Nalma'dan alınmıştır, c. 1, «• 430. (Mütercim).

¹⁵⁶ Nalmâ'da «Papa tasarrufunda Sunburhel ve Karmend nâm kaleler.» (MÜtr.)

Transilvanya Prensiği'ni tasdik eden ve Macaristan tacını veren ve husûsî bir şartı hanedanında veraseti mutazammın olan berâtı almış idi (22 Ekim 1605).

Transilvanya Prensi Türkler nezdinde o kadar saygı gördü ki, Pâdişâh, Sultân Süleyman zamanında Avusturya'dan alınan Macar kale ve beldelerinin hepsini —içinde cami bulunanlar müstesna olmak üzere— îade etmeyi Boçkayı'ye vâad etti. Bu ahidnâmenin verilmesinden sonra, yeni mansıbı tantanalı bir surette tevcih olunmak üzere Boçkayı sadrâzam tarafından Budîn'e davet olundu. Ka-şo darülfünunu müdîri ve hâkimi Jan Bokatyus ile beraber 16 Manyat (asilzade) bulunduğu halde, Osmanlı ordusuna gidip top atılmak suretiyle selâmlandı. Sadrâzam, Öpmek üzere elini uzattı; başına 3.000 duka kıymetinde elması ihtiva eden ve bu merasim için İstanbul'da yapılmış bir tâc giydirilmiş ve yine taşlarla müzeyyen bir kılıç verilerek, bu suretle Macaristan Krallığı kendisine devredilip ve Osmanlılara bağlı olmak üzere Transilvanya Beği ve Macaristan Kralı unvanı tevcih edildi. Boçkayı vezîr-i âzamin elini öperek:

—«Biz pâdişâhın bendeleriyiz; para ile alınmış köleler gibi korku ile hizmet etmeyiz; ancak bol bol nail olduğumuz lütuflarından dolayı coşkunluk ve muhabbet ile sadâkat gösteririz¹⁵⁷» dedi.

Sadrâzam, pâdişâhın on sene önce kendisini her türlü vergiden muaf tuttuğunu, bu müddet geçtikten sonra da 10.000 dukadan ibaret bir «senelik hediye» ile iktifa edeceğini müjdeledi. Boçkayı, Pâ-dişâh'ın cömertliğine, Yeno ve Lippa kalelerinin Tamışvar beğlerbeği ne terk edileceğini taahhüd etmekle mukabele gösterdi. Sadrâzam ondan sonra Belgrad'a dönerek altı bölük ve Livây-ı Saadet süvârî muhafızlarına mukabeleci îbrâhîm Efendi nezâretiyle mevâcib taksitlerini tevzî ettirdi¹⁵⁸.

¹⁵⁷ Nalmâ'nın ibaresi: «Hâlâ biz Pâdişâh'a kul olduk- Akçe ile alınan kul ekseriya darb ü ta'nîf havfından (vurma ve azarlama korkusundan) kerhen kulluk eder. Amma biz abîd-i ihsan olduğumuz cihetden ez dil ü cân kemâl-î itaat ve meserret ile kulluk ideriz» diye cevâb verdi. (Mütercim)

¹⁵⁸ «Estergon seferi avdetinden sonra Belgrad'a geldi. Yeniçeri ağasına ve hep bölük ağalarına ruhsat verildi. Birkaç gün sonra mevâcib zamanı gelerek kıs-teyn tevzî'yi iktizâ eylediğinden bu câniblerde olan bölük halkı Belgrad'a îr geldi («ten geldi»). Mevâcib tevzî'yi içün attı bölüğe altı ağa, altı kftib, bir de nazır tâ'yîü mu'tâd olduğundan her taraf dan mülâzimln ricaya geldi; fa-ktr, süvari ve pçyftde mukabelesinin her ikisine memur ve dîvanda dahî meşgul idim. Sadrâzam huzuruna çağrıldım. Hakkımda hüsn-i zann üzere bulunan defterdar Bakî Paşa, sadrâzama •Şimdi altı bölüğe rcevftcib tevzfrae on-seklz adam lâzım; bu onsekiz hırsıza bizim hazinemiz veftt itmez; İbrahim Efendi iki kaleme birden mukaabelecedir, bütün mevâdbi bu tevzî itsün. Ne havale, ne nazır; cümlesi kendisi olsun, hemân tekeri ile canı diyelim» dedi-«Yâ Sultânım bu mümkün midir? Sipahi ulufe alıncaya kadar sflfihdar bekler mi?, dedim; «Beklerler- dedi. Şöyle tevzî' itdim ki, kimse şikâyet itmedi. Şimdiye kadar altı bölüğe böyle birden mevâcib tevzî' okmuştı. Tevzî itdiğimiz para yüzellî yük akçeden ve mevâcib alan sipâh üçfoinden ayvâde idi. Nakkaş Paşa Bursa'da 24 yükden tevzî itdirmiş. 12 yük mükerrer çıktı; D&vud Paşa Kütahya'da 48 yük dağıtdırmış, 15 yük mükerrer

Cağala'nın Hezimetı

Macaristan seferi bu muvaffakiyetli neticeye mazhar olurken Cağala'nın İran seferi, esef edilecek bir şekilde sona eriyordu. Cağala Diyârbekir valiliğini oğlu Mahmûd'a ve Şirvan valiliğini Ah-med Paşa'ya tevcih ettikten sonra 21 Rebûlevvel'de¹⁵⁹ Selmas üzerine gitmişti. Şâh c zaman Hoy'da idi. Dört gün sonra Osmanlı ordusu Hamle'ye vâsıl oldu; oradan Şebüster'i arkada bırakarak Tebriz Gölü civarına gelip Şâh'ın askerlerini üç bölük hâlinde karşılarında buldular.

Abbas da bizzat bîr tepe üzerinde mevkî almıştı. Erzurum beğ-lerbeğî Köse Sefer Paşa Tekeli, Râziye-zâde, Mustafa, Ahuveyn Ah-med, Haydar-zâde Ali Paşalar'la hepsi on-onaltıyı bulan beğlerbe-ğilerini ve yirmidört sancak beğini toplayıp, Anadolu âsîlerinden maiyyetine gelmiş olanları da onlara iihâk ederek —Cağala'nın ihtarlarına aykırı olmak üzere— mütehevvrâne düşmana hücum etti. Muharebe öğleden akşama kadar devam etti; İranlılar ric'at edince Sefer Paşa hücumda gösterdiğinden ziyâde şiddet göstererek kendilerini tâkîb etti. Şâh, bu sırada Osmanlı saflarında zuhur eden karışıklıktan istifâde ederek döndü ve büsbütün müdafaasız olan Osmanlı ordugâhı üzerine atılarak —tâkîbden yorgun yorgun dönmekte olan— Köse Sefer Paşa'yı esîr etti. Osmanlı tarafında, eşkiyadan gelme takımın ekserisi muharebe meydanında kaldı. Köse Paşa, Şâh'ın hizmetine girmesi için yapılan teklifi hakaretle reddetmesi üzerine Acemler tarafından öldürüldü. Karakaş, ordunun büyük bir kısmıyla Van yolunu tutarak Haleb Vâlîsi Canbulad-zâde'yi orada buldu. Canbulad-oğlu orduya iltihâk etmek üzere gitmekteyken serdârın bozgunluğu haberi üzerine ric'at etmişti. Cağala dahî ordugâhını terkederek yanında kalan piyadeleri develere bindirmek suretiyle Van'a gitti¹⁶⁰. Canbulad-oğlu, emri altındaki orduyu kurtarmış olmasından dolayı takdire mazhar olacağını ümîd ederek serdârın istikbâline çıktı. Lâkin Cağala, Canbulad-oğlu'nu şiddetle takbih ederek kılıçla öldürdü. Serdârın ordusuna gitmekten çekinen

zuhur itdi- Benim mükerrerim ise 7 bin akçe idi. Bu ahvâli zevîr-i â'zama Etmekci-za'rie arz İtdikde «İbratıtm Efendi'ye yedi htt'at giydirin, demiş; biriyle iktifa Udiler.» PeçevTden telhis, c. 2, s- 314 ve 315. (Mütercim).

¹⁵⁹ Naimâ'da Reblü'Î-abir'in yirmi biri'dir; bu tarih 5 Eylül'e tesadüf «der. (Mut)

¹⁶⁰ Fezleke, Naimâ. «Cigale (Cağala) geceleyin Erzurum'a ric'at etti, Cigala Van'a kaçtı- Venedik Münasebetleri Hülâsası, Eylül 1605.

bir müneccime ¹⁶¹ «Cağala, uyurken uyandıramaz» demişti. Bunun öldürülmesi Osmanlı Devleti için muharebenin kaybedilmesinden ziyâde zararlı oldu. Çünkü kardeşleri Alî ve Hızır Beğ-ler, onun maiyyetinde bulunan 30.000 kişi ile Haleb'e dönerek, Dev-let'e karşı alenen isyan ettiler. Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa dahî seferin başlangıcında serdârın husûmetine kurbân olmuştu. Cağala, Mehmed Paşa'mn Şâm hükümetini cebren ele geçirdiğinden şikâyet etmesi üzerine, Şâm eyâleti hâce-i sultanînin akrabasından Osman Paşa'ya verilmiş ve Mehmed Paşa İstanbul'a çağırılmış ve bir dîvân nihâyetinde —Valide Sultân'a ¹⁶² verilen söze aykırı olarak— îdâm edilmiştir ¹⁶³.

Cağala, son bozgunluğundan çok müteessir olarak Diyârbekir'e ric'at ederken vefat etti (21 Receb - 2 Aralık 1605). Cağaloğlu'nun Halku'l-vâd'da Osmanlılar tarafından esir edilerek hademe-i hassadan olmak üzere ha rem-i hümayûna girişinden beri 30 sene geçmişti. Sultân Süleyman'ın iki torunuyla evlenmiş, birbirini müteâkib kapdân-pâşa, tran ordusu serdârı, Bağdâd valisi, Haçova muharebesini müteâkib Macaristan'da sadrâzam olmuştu; yine kapdân paşa olmuş, tekrar teklif edilen sadâreti kabul etmeyerek îran üzerine sefer serdârlığı tercih etmişti. Faal ve müteşebbis bir fikir sahibi olmakla beraber, karadaki muharebelerinde hemen dâima talihsizliğe uğramıştır. Haçova firarilerini defterden çıkartmasından dolayı Anadolu'daki vahîm isyanlara sebep, Cağala olduğu gibi, vefatından az önce Canbulad'ın katliyle bu isyana yeni bir istismar sebebini alevlendirmiştir. Bundan dolayı hayâtını dolduran faaliyetler kendisine şiar edindiği «Karaların ve Denizlerin Mücâhidi» kelâmına muvafık değildi ¹⁶⁴.

¹⁶¹ Nalmâ'ya nazaran Canbulad-oğlu bizzat mahir bir müneccim olduğundan bîr kaza görüldüğünü kendisi anlamış, bunun Üzerine adandan Önlemeğe çahs-tilarsa da, gurura kapılarak gitmiş. (Mütercim).

¹⁶² Vâlîde-Sultta, gâm valisi Mustafa Pasa'nra affi hakkında taraf-ı şahaneden vâki' olan va'din hilâfına hareket edilmesinden kırılarak toprak altında saklanılan 30.000 zekni'yi pasa'nın zevcesi olan sultândan talep etmiştir.» Venedik Hlaftsebetteri HftUsan.

¹⁶³ Naîmâ, Fedeke. Yine o zamana doğru Mahmîd Paşa'mn zevcesi sultân vefat etmiştir. «Mahmutrt Pasa'nın tevcesi sultân vefat ederek bir milyon altın servet bırakmıştır.. Venedik Mtaâaebetlerl Httâsast

¹⁶⁴ Pikart tarafından 1668 senesinde neşr edilen bir tasvirin altında Cığala (Cağala) ailesi hakkında (İspanyolca) aşağıdaki tafsilât yazılıdır; ancak bir Cığala'nın Hristiyanlığa döndüğüne dâir olan ifâdeler, tamamen uydurmadır:

«Meşhur kapdân Viskonde Çığala, oniki yaşında bulunan küçük oğlu Don Sipyon ile beraber gemiye binerek 18 Mart 1561 târihinde Messina'dan İspanya'ya gitti.

Yolda Müslümanlar tarafından tutularak Sultân Süleyman'a takdim edildi. Birkaç mahbusluktan sonra Çığala İstanbul'da kendisini zehirledi. Oğlu Sipyon saraya alınarak zorla muhafaza altında bulunduruldu. Zamanın akışı ile kendisine «Sinan Paşa» unvanı verilerek Osmanlı Devleti'nde aşağıdaki muhtelif hizmetlerde istihdam olunmuştur:

1) Kadırgalar kapudânı; 2) îrân Şahı üzerine serdâr; 3) Sadrâzam; 4) Kapudân Paşa ve Cezâir-i Bahr-i Sefid amirali. Sultân Ahmed'in (Sadrâzam Ahmed Pa-şa'nın. Sultân Ahmed'in değil!) kızı ve Sultân Ahmed'e halef olan Osman ve Murad ile şimdiki pâdişâh îbrâhîm'in- in hemşiresi Ksano-Salie (Sâliha) Sultân ile izdivaç ey-

Eski Âsî Deli Hasanın İdamı

Eskiden Anadolu âsîlerinden biri olan Tamışvar beğlerbeği Deli Hasan şiddetli tutumuyla ahâlînin hoşnudsuzluğunu celbetmiş ve , bundan kurtulmak arzusunda bulunan sadrâzam, Deli Hasan'ı mahvetmek için bu hoşnudsuzluğu el altından körüklemiş idi; bir gün Deli Hasan ava giderken, halk üzerine hücum edip maiyyetindeki-lerin ekserisi öldürüldü. Bununla beraber kendisi —sadrâzamin o zaman İstanbul'da olması sebebiyle Belgrad'da serdârlık mevkiinde bulunan— Tiryâkî Hasan Paşa'ya sığındı. Tiryaki Hasan Paşa son Tamışvar olayları hakkında İstanbul'a bir mektup gönderdi. Dîvân-ı hümâyûn, Deli Hasan ile kardeşinin îdâmı hakkında fetva ile tasdikli bir ferman çıkarıldı. Tamışvar Paşası'mn bu mahkûmiyeti, 100.000 altın mukabilinde Dalmaçya kalelerinden birini ¹⁶⁵ Papaya satacağına dâir bir mektup ele geçirilmiş olduğu doğru ise —affedilmiş olan Anadolu isyanından ve valiliğinde yaptığı yeni zulümlerden dolayı değilse bile— kâfi bir sebebe dayanıyordu. Osmanlı müverrihlerine göre bu mektubu götürmek üzere Deli Hasan'ın 100 altın vermiş olduğu bir gemi kürekçisi kâğıdı sadrâzama vermiş, o da cevâbını kendisine getirip vermek üzere, verilen görevi yerine getirmesine müsâade etmişti. Kürekçi İtalya'dan Papanın ve İspan-ya Krah'nın iki kâğıdıyla, Romalı bir memur dahî yanında bulunduğu halde geri döndü. Klis'e vardığında bir yeniçeri refakatine verilerek Semi in'e gitti. Kâğıdlar sadrâzamin kethüdasına teslim edilerek 100.000 altının Fransız tacirler ma'rifetiyle ödeneceği anlaşıldı.

ledi. İki oğlu olmuştur ki: Biri Sakız adası hükümetinde bulunmuş olan Hüseyin Beğ'dir. Diğer olan Mehmed Beğ Arz-ı Mukaddes, Iskenderiyye, Antakya, Kızıldeniz'e kadar Fir'avn hükümeti memleketleri, bütün Keldaniye, Kıbrıs Krallığı, Trabzon vâlî ve murahhaslığında bulunmuştur. Kezâlik İsâ Mesih'in medfeni vergisi umûmî muhassılhında bulunarak o vakit Cenâb-ı Hak tarafından Katolik dînine davet olunmuş ve birçok zâtlar tarafından ta'lim ve Sen-Fransuva ve Sen-Dominik tarikat-leri ve özellikle Cizvit Cemiyeti râhibleri tarafından kendisine yardımcı olunarak onsekiz sene onlarla birlikte bizim dînimiz üzere yaşamıştır.

Bu müddet zarfında Türkiye'den kaçmaya fırsat gözetip, nihayet 1658 senesinde buna muvaffak olmuştur. Macaristan'a ve oradan Lehistan'a geçerek Varşova'da vaftiz edilmiş ve orada İmparatorlar ve İmparatoriçe tarafından özel iltifata nail olmuştur. Papa VII. Aleksandr-ın ve daha sonra Papa IX. Kleman'ın ayağını öpmek üzere Almanya'dan Roma'ya iki defa seyahat etmiştir. Papa Kleman tarafından kendisine bin altın tahsisat bağlanmış olduğu gibi, onun tarafından yapılan tavsiye üzerine Napoli'de Messina'da, Kalabria'da Papa'nın birinci kardinali ve Prens TViolo câniblerinden şerefle kabul edilmiştir. Bavyera elektörü ve eşi, İnsbruk Arşidukası, Venedik Cumhuriyeti, Toskana ve Savua Dukası, İngiltere Kralı da kendisine aynı şekilde muamele etmişlerdir. Oradan Ulandır mıntikasına geçerek bu mıntıkanın umûmî valisi ve Kastilya Konetablı tarafından büyük ihtiramla kendisine ziyafetler verilmiş ve ikramlarda bulunulmuştur. Prens Lini canibinden dahî muazzam cömertlik ve iltifat görmüştür. Ondan sonra metbû'amız kraliçe hazretlerine, Katolik dînine ihtida etmiş hakir bir tâbi' sıfatıyla hizmet arz etmek üzere Madrid sarayına gelmiştir.»

¹⁶⁵ Kestelnovo kürtünde Resen (t) kal'ası- Peçevt ve Naîmâ. (Natma'da, c 1, s. 440, Resne.)

Kethüda mektupları ortadan kaldırarak hâmillerini öldürdü.

Tütün

Osmanlı ordularının Avrupa'da gaalibiyeti, Asya'da mağlûbiyeti, Estergon'un fethi, Boçkayı'nın taç giymesi, Cağala'nın hezimetini ve Canpulad takımının isyanıyla dikkate şâyân olan bu sene, Osmanlı müverrihleri tarafından tütün'ün ilk ortaya çıktığı sene olarak işaret edilmiştir. Türkler bu yeni keyfe, ibtilâ ile nefislerini teslim edip, ayrıca yasaklanması hususunda şiddetli emirler çıkarmışlardır. Elli seneden ibaret bir müddet zarfında kahve ve tütün kullanımı Türkiye'de o kadar yayıldı ki, Avrupa'nın diğer taraflarında bu iki şey ile «Türk» mefhumları birbirinden ayırılmaz şekilde birleştirilmiş, kahve ve tütün içilecek yerlerin üzerine Şarklı resmi yapmak âdet hükmüne girmiştir. Kahve, tütün, afyon, şarâb Şark şâirleri tarafından «âlem-i safânın dört unsuru», «nişîmen-i ezvakın dört bâlîni» olarak teşhir edilmiştir. Fakîhler ise bunları «Şehvet-i nefsânîye çadırının dört direği», «Şeytânın dört muavini» olarak mahkûm ederler.

Bolvadin'de Eşkîyanın Askere Galebesi

Nasûh Paşa ile Gücdehân Alî Paşa, Anadolu eşkıyası reîsi Uzun Halil'in üzerine yürümek için kuvvetlerini birleştirdiler. Kütahya ve Konya beğlerbeğlikleri hududundaki Bolvadin (eski Dinias)'de âsîlere rastladılar. İki asker, eskiden Sultân Selîm'in 140 adımlık bir köprü attırması olduğu nehirle (kadîm: Obrimas) birbirinden ayrılmıştı: Nasûh Paşa zannediyordu ki eşkıya süvarisi köprü üzerinden geçmeye cesaret edemeyecektir. Lâkin onlar dört nala nehir kenarından geçerek Paşalar'ın askerini perişan edip birçoğunu esir ettiler. Büyük bir kısmının da Halil'in Önünde başları kesildi. Nasûh Paşa, atının kuvvetiyle Seydîşehri'ne kadar kaçtı. Asîler Bolvadin'i yakıp bütün mıntıkayı tahrib ettiler. Öfkeye kapılarak söylediği sözler Nasûh Paşa'nın düşmanlığını celbetmiş olan Gücdehân Alî Paşa, mağlûbiyete sebep olmak bahanesiyle Nasûh Paşa tarafından katledildi. Nasûh Paşa daha önce Konya'ya uğradığı zaman Mehmed Çavuş'u da îdâm ettirmişti. Kendisinin mağlûbiyetini uygun bir tarzda göstermeyecek olan ihbarlara mahal vermemek üzere, sür'atle Üsküdar'a giderek Sarayburnu'na çıktı ve huzûr-ı şahaneye kabul olunarak, Anadolu isyanının hatâsını vezirlere yükleyerek Pâdişâh'ın bizzat Anadolu seferine gitmesi fikrini telkîn etmeye

muvaffak oldu. Sultân Ahmed'in huzuruna davet edilen müftî ve hoca, Pâdişâh'ın Bursa'ya gitmek tasavvuruna karşı fikirler öne sürerek, mevsimin böyle ilerlemiş olduğu bir zamanda gemi ile seyahatin tehlikelerini arzetselerse de, ikna etmeye muvaffak olama-yıp, donanma, denize çıkmak üzere hazırlanması için emir aldı. Nakkaş Hasan Paşa, Bursa sarayını Pâdişâh'ın ikaametine muvafık bir surette hazırlamaya memur oldu, İstanbul'un muhafazası Bostancı-başı Derviş Ağa'ya bırakıldı.

Sultan Ahmed'in Bursa'ya Seyahati

Bu sırada Sultân Ahmed'in validesi vefat etti ve kocası Sultân III. Mehmed'in türbesine defnedildi (1 Receb 1014 - 12 Kasım 1605). Müftî ve hoca, bu irtihâlden fırsat bularak Sultân Ahmed'in Bursa'ya gitmesine mâni olmaya çalıştılar. Pâdişâh ise, matem haftasının ikmâlîni bile beklemeksizin, validesinin defn olunduğunun ertesi günü üç kadirga ile Mudanya'ya gitti ve büyük tantana ile Bursa'ya girdi. Dâvûd ve Nasûh Paşalar Anadolu hududunu müdâfaaya memur oldular, Üveys Paşa oğlu Mehmed Paşa, Pâdişâh'ın Bursa'ya gitmesinden Önce Güzelhisar'dan hocaya bir mektup yazarak, eğer kendisine vezâret verilir ise Celâfîleri yalnız başına ortadan kaldırmak üzere bildirmişti. Mehmed Paşa'ya derhâl vezâret rütbesi ve seraskerlik emri gönderildi. Lâkin bu iki rütbeyi aldıktan sonra vaadlerinin hiçbirini yerine getirmiyerek GüzelcehisarMan (Meander üzerine Mağnisa) (Gediz üzerinde Manisa) 'dan kıvılcımadı. Hoca, himayesindeki bu zâtın hareketsizliğinden mes'ûl tutularak, bu hâdiseden itibaren Sultân Ahmed'in emniyetini kaybetti. Yemişçi Hasan Paşa'nın defterden çıkararak ulufeden mahrum bırakmış olduğu dört-beş bin siyahi âsîlere iltihak etmiş buldukları halde, reislerinden dokuzu ¹⁶⁶ vâsıtasıyla Pâdişâh'a bir arzihâl takdim ederek, eski haklarının yeniden verilmesini istediler ve bu şartla tekrar hizmetlerine gireceklerini bildirdiler. Birikmiş maaşları verildi ve iki kısma ayrılarak bir kısmı Dâvud ve bir kısmı Nasûh Pa-şa'yı takviyeye memur oldular.

Sultân Ahmed, ilk altı Osmanlı Pâdişâhının türbelerim ve Bur-sa'nın meşhur olan kaplıcalarını ziyaretten sonra İstanbul'a döndü (16 Receb 1014 •. 27 Kasım 1605).

¹⁶⁶ GedOslı AM, Dell Derviş, Gerjimd&r (?). Köse Haraza, Kinbaş Mehmed, Ar-navud Hüseyin. Küçük Halı. Tepesi Tuğlu, Kumkapuü, Nalina, s. 225 (İstanbul tab'ı, c. 1, s. 4S5)

İstanbul'da Âsî Liderlerin Öldürülmesi

Kaymakam Sofu Sinan Paşa, Anadolu eşkıya reîsi Halil'e (Uzun Halîl) yazdığı bir mektupta, itaatine karşılık olarak bir beğlerbeği-lik verilmesinin mümkün olacağını bildirmişti. Halil, Anadolu, Sivas, Haleb eyâletlerinin verilmesi şartıyla itâet edeceğini imâ etti. Kaymakam paşa, bu arzunun yerine getirilmesi için bir telhis takdim etti (17 Şâbân - 28 Aralık). Pâdişâh, kaymakamın bu hususta şahsî menfaat saik asiyle ¹⁶⁷ hareket ettiğini zannederek, onu azledip yerine Hızır Paşa'yı tâyîn etti. O sırada sadrâzama da kâ-ğîd yazılarak Cağala'nın mağlûbiyetinden dolayı intikam almak için İran ordusu serdarlığını ele almak üzere, İstanbul'a dönmesi yâhud ikinci vezâret ile Belgrad'da kalmak üzere mühr-ü hümâyûnu göndermesi tebliğ olundu.

Pâdişâhsın İstanbul'a dönmekte olduğu sırada payitaht, yeniçeri ve sipahilerin isyanı muhatarasına mâruz kalmıştı. Elbise ve ulufeleri hakkında şikâyet eden bu asker, hoşnûdsuzluğun kesin göstergesi olmak üzere çorba içmekten uzak durmuşlar ve zabitlerinin üzerine taşlarla hücum etmişlerdir. Henüz 16 yaşında bulunan ve bu haber üzerine oldukça hiddetlenmiş bulunan genç Pâdişâh, İstanbul'a geldikten sonra (23 Ramazan -1 Şubat) Halife Hârünü'r-Re-şîd'in îdâm günlerinde yaptığı gibi, baştan ayağa kırmızı elbise giyerek vezirleri, ağaları, kâtibleri, askerinin ihtiyarlarını Sultân Bâ-yezîd Köşkü'ne çağırdı. Bizzat dedi ki:

— «Ben size hat gönderüp tahsile giden defterdârum birkaç güne kadar gelince ulufelerimiz çıkarılır ve kaanûn üzere harâc def' terleri de tevzi' olunur dimiş idüm; i'timâd itmeyüp de kapumun önünde edesizlik edilmesi niçündür? Mücrimleri teslim i din üz!»

Genç Pâdişâh'ın bu sözlerini hayret dolu bir sükût tâkîb ederek ¹⁶⁸ ondan sonra sağ-garîbler ağası Yûsuf ileri çıkıp:

— «Pâdişâhum, harem-i hümâyûnda yetişen kullanın böyle nâ-ma'kûl işler yapmazlar; bu cür*eti yapanlar, Kırım Hâm'nın arzıy-le gelerek

¹⁶⁷ Kaymakam Sofu Sinan Paşa. zikredilen üç eyâletin birleştirilerek kendisine tevcihi hakkındaki mektubunun .dürülmesi, ile. ailesinin su suretle deT olunmasının münâsib olacağını arzettiğinden kemâlî cehlû hamakmdan bir erar-i münkeri maslahat zannedip kaleme getirdiği töhmeüyle azl olundu. Nalmâ, s. 437. Hakikaten bu üç vOftyet, müstakil bir hükümet teşkil edebilecek kadar büyük olup, üçünün aynı şahısta toplanması uygun görülmemiştir. (Mütr-)

¹⁶⁸ Venedik sefirinin raporu: «Pâdişâh, kemâl-i meskenet ve ned&met-i aztme ile Şaşkınlık ve hayret içinde itaat arşeden âsileri affetti.» Aralık 1606 ve ayrıca Natma.

veyâhud sipahilik şartıyla ba'zı kal'alar muhafızlığında kapanarak bölüğe kayd olunan yabancılardır.» cevâbım verdi.

Pâdişâh, fesada ilk sebep olanların isimlerini zikrederek:

— «Bunlar kimlerdür?» deyince, vezir bunlardan hâzır bulunanları gösterdi. Silâhdâr-ağası Şahbaz Ağa, sipahiler kâtibi Karga-zâ-de, Yek-çeşm Mahmûd ve diğer birkaçı îdâm olundu. Atlı mukabelecisi Cûşî, mermer direğe sarılmış olduğu hâlde vezirlerin şefaatiyle kurtulduğu gibi, sipahiler kethüdası Müstedâm Ağa da şefaate mazhar oldu. Pâdişâh:

— «Yine haddinüzi tecâvüz idersenüz hepinüzi bilâ-istisnâ i'dâm itdirirem.» dedi.

Maktullerin na'şlarmın asker vâsıtasıyla kaldırılması emr olundu. Ağalar da değiştirildi. Defterdar Ekmekçi-zâde'nin vürûdunda, girmiş olan îyd (bayram) mevâcibi ile beraber adam başına üç altın gulâmiye dağıtıldı.

Lala Mehmed Paşa'nın Vefatı

Defalarca yapılan müşavereler neticesinde Kürd Beği Mir Şerefın damadı bulunan Nasûh Paşa'nın, o mintıkayı iyi bilmesinden dolayı, üçüncü vezâretle İran ordusu serdârlığına; vezir Murad Paşa'nın Macaristan ordusu başkumandanlığına tâyini ve sadrâzamın İstanbul'da bulunarak Şark ve Garb seferlerini idare etmesi kararlaştırıldı. Pâdişâh buna muvâfakat etmiş iken, Dervîş Paşa'nın entrikaları yapılan bu düzenlemeyi tamâmiyle değiştirdi. Dervîş Paşa, henüz bostancı-başı iken Sultân Ahmed'in teveccühüne nail olmuş ve Cağala'nın yerine «kapdân-paşahk» mansıbım ele geçirmişti. Es-tergon'un fethine başlıca sebep olan yeniçeri ağası Hüseyin Ağa'yı azlettirip sadrâzam buna Rumeli beğlerbeğilini vermek istediği hâlde, Dervîş Paşa, o memuriyetine de mâni olmaya imkân bularak, Haleb'e göndermiş ve yeniçeri ağalığına Maryol Hüseyin Ağa'yı tâ-yîn ettirdi. Haleb Vâlîsi Hüseyin Ağa ise, Adana yolunda âsî Cem-şîd'in eline düşerek öldürüldü. Yine Dervîş Paşa'nın telkinleriyle sadrâzamın bizzat İran seferine gitmesine dâir bir hatt-ı hümayûn çıkarıldı. Lala Mehmed Paşa, arza girdiği zaman Pâdişâh:

— «Acem'e serdâr olup gitmen lâzım gelmişdür» dedi.

Mehmed Paşa, gitmeden önce Avusturya ile muahede işini bitirmek istediğini arz etti; te'sîr ettiremedi. Ertesi gün Nasûh Paşa sadrâzama gelerek İran seferine gitmesi için teşvik etti ve kendisinin de seferin meşkakatine iştirak etmek istediğini bildirdi. Lala Mehmed Paşa dedi ki:

— «Biz Mûr vadisinden (Mekûmoriye'den) Viyana üzerine yürümüş olsaydık, bir taraftan da Boçkayı Presburg ¹⁶⁹ üzerinden yine Viyana'ya doğru hareket etseydi, bu iki ordu Viyana önünde birleştiği takdirde Avusturya'da bize karşı savunma imkânı kalır mıydı? ¹⁷⁰. Korkarım ki, şimdi Boçkayı'ye ve oniki seneden beri Osmanlı Devleti'ne sadâkatlerini kazanmaya çalıştığım Macarlar'a müdârâ edilmez de, oniki senelik mesâinin semereleri kaybedilir.»

Pâdişâh'a takdîm ettiği bir arzıda, Engürüs seferine çıkarak sulhu sağlamasına müsâade edilmesini istirham ettiyse de, hiçbir şeye nail olamadı. Derviş Paşa'nın tahriklerinin neticelerinden olmak üzere, Macaristan ordusu nüzl emînliğini (konakçı-başılık) kazanmış olan kapıcı-başı Mustafa Ağa, Kastamonu sancak-beğliğine tâyin olundu. Sadrâzam Mustafa Ağa'nın orduda bulunması gerektiğini, seferde yerini tutacak kimse olmadığından, onu ayırmak kendisinin kolunu kanadım kırmak demek olacağını zât-ı şahaneye arz eyledi. Pâdişâh ise buna cevaben telhisin üzerine «İhsan etdiğimiz sancağımızı beğenmez mi?» sözlerini yazıverdi. Lala Mehmed Paşa Üsküdar'a çadırını kurdurmaya mecbur oldu. Lâkin şiddetli ve derin bir keder hissetmiş olduğundan o haftanın içinde felce uğradı ¹⁷¹. Derviş Paşa, sadrâzamin hastalığının sahte olduğunu te'mîn etti. Onun hâince telkinleri üzerine Sultân Ahmed, Lala Mehmed Paşa'ya şöyle bir hatt-ı hümayûn gönderdi:

— «Teallül ve temanızı bırakup elbette otağa göçmelisin.»

Son nefesini vermesi yaklaşmış olan sadrâzam, i'timâd buyuruları bir me'murun gönderilmesiyle durumun hakikatinin anlaşılmasını zât-ı şahaneden istirham etti ¹⁷². Pâdişâh tarafından kapı-ağası gelerek Lala Mehmed Paşa'nın vücûdundan üçte ikisinin felce uğramış olduğunu arzetti. Üç gün sonra (15 Muharrem 1015 - 23 Mayıs 1606) sadrâzam İrtihâl etti; Eyüp'te Sokollu'nun türbesine defn-olundu. Sun'ullah Efendi'nin beyânına göre Derviş Paşa, sadâret makamına geçmek için, Lala Mehmed Paşa'yı

¹⁶⁹ Naîmâ'da .Pozonî-, s. 413- (Mütercim).

¹⁷⁰ Naîmâ'ya nazaran Lala Mehmed Pasa, Nemçe'de yalnız müdâfaaya kudret değü, memleket de kalmayacağı zannediyordu- (Mütercim).

¹⁷¹ «Bir gün ikinci dîvânı sürerken başından bir «nadde-i hâre nazil olup mefluç olarak bir şıkkı amelden kaldı.- Naîmâ, c 1, s. 444. (Mütercim).

¹⁷² Lala Mehmed Paşa, Pâdişâh'ın hiçbir vakit lûtfuna emin bulunmamış olduğu anlaşılır. Peçevt'yi Estergon'un fethi müjdesiyle İstanbul'a gönderdiği zaman on sene hudud muhafazasında bulduktan (ve Estergon'un geri alınmasına muvaffak olduktan) sonra hayatta kalması, yâhud ölmesinin kendi nazarında eşit olduğunu Padişah'a arz etmesini söylemişti. Peeevt'nin bu sözleri aynen an etmesi üzerine Sultân Ahmed: «Yok öyle dimesün, biz ondan daha çok hıdmeüer umanız, demiş İdi.

Portekizli bir tabîb vâsıtasıyla zehirlemiştir.

Dervîş Paşa'nın Sadâreti

Hakîkaten onun vefatında mühr-i hümayûn Dervîş Paşa'ya teslim edildi. Pâdişâh, Lala Mehmed Paşa'nın nakid paralarını ordunun sefer masrafları için hazîneden müsadere edilerek, geri kalan kısmının yetimlerine verilmesini emretmişti; lâkin Dervîş Paşa askerî ihtiyâçların pek çok paraya ihtiyaç gösterdiği bahanesiyle —Belgrad'dan getirilmiş bulunan— defterdar Ekmekçi-zâde'ye Lala Mehmed Paşa'nın yalnız 50.000 altınla 10 milyon akçeden ibaret olan nakidlerinin değil, diğer mallarının da müsaderesini emretti; talihsiz sadrâzamin yetimleri hemen büsbütün çıplak kaldılar¹⁷³.

Ekmekçi-zâde'nin tavsiyesi üzerine, süvârî ve piyade mukabelecisi Peçevî Ağrıboz, înebahtı, Karlili sancaklarının tahriri için sadrâzamin —înebahtı sancak-beği olan ve tecrübesizliğinden dolayı «Genç Beğ» diye anılan— kardeşinin refakatine verildi¹⁷⁴.

Dervîş Paşa vezîr-i âzamiik makamına tâyin olunduğu gün kap-dân-paşalığı Frenk asıllı olup üç defa Kıbrıs beğlerbeğliğinde bulunmuş olan Ca'fer Paşa'ya verdi. Riyaset ettiği ilk divânda çavuş-başıya:

— «Dîvân halkı beni şâir sadrâzamlara kıyâs etmesinler; bir işi ertesi güne bırakanın başını keserim!» dedi.

Şiddetli bir hükümet icrasına delâlet eden bu söz o gün öğleden sonra, azledilmiş bir beğlerbeğinin îdâmıyle te'yîd edildi¹⁷⁵. Dervîş'in il

¹⁷³ Peçevî, Dervîş Paşa'nın Civan Beğ nâmıyle mâruf olan kardeşine Ağrıboz sancağını tevcih ve Ağrıboz, İnebahtı, Karh-ili sancaklarının tahririne me'mûr ederek kendisini (Peçevî'yi) kâtib sıfatıyla maiyyetine vermiş olduğunu hikâye ettiği sırada der ki (aslından alındı):

«Karadan Ağrıboz'a varduk. (Cuvân Beğ) bir gün derya kenarında kasrında câlis iken koyunundan bir zî-kıymet murassa' saat çıkardı ve «Saate vukufunuz var-dur, görün!» dedi. El-hakk ondan iyi saat gördüğümüz yok idi. Fesend itdük. «Amma bunun sergüzeşti vardır, nakl ideyüm» dedi. «Buyurun!» didüm. «Bum, asr-ı Mu-râd Hânî'de Rüstem Ağa dirler bir üstâd-ı âlem sâatçı var imiş (bu hakir onu bilirdüm; ol asırda gayet şöhret bulmuş idi). Kapu ağası Gazanfer Ağa için o yapnuşdur; hattâ cevahirini kendisi virmiş. Gazanfer Ağa kati ohn-dukda koyunundan cellâd çıkarup fûrûht itmiş. Sonra Tırnakçı Hasan Paşa'ya değer; ol dahî kati olundukda yine cellâd alır, satar. Ondan Kaasım Paşa'ya değer. Bu da kati olundukda kardaşım cellâdlardan iştira ider. Şimdi bu tarafa gider olduğumuzda «Gemide lâzımdur» diye bir iki saat virdi; bum da beraber virdi.» dedi. He-mân saat elimde iken üzerine bırakdum ve «Böyle şümî, uğursuz adam düşmanına bile virür mi, ya eline alır mı?» didüm. Fî'l-hâl bir çekiç getirdi, ve cevahiri tefrik idüp saati hurdahaş itdi, ve çarhlarım deryaya atdı.4 (Dervîş Paşa saati kardeşine vermiş ise de kendisi şeametinden kurtulamamış, o da maktul olmuştur! Mütercim.)

¹⁷⁴ Peçevî, Lala Mehmed Paşa'nın yumuşak huyluluğunu Över; onun hizmetinde bulunduğu onbes sene zarfında Peçevî bir defa bile acı söz işitmemistir. Fezleke

¹⁷⁵ Beğlerbeğlikten ma'zûl ve salâh-ı hâl ile ma'rûf bir pîr-i nûr&nî tebrike gelmiş idi. Çıkdıktan sonra çağırıp «Semin oğlundan şâiltler (şikâyet edenler) var» dedi. Oğlu bir başka beğlerbeği imiş. İhtiyar

faaliyetlerinin göstermekte olduğu şiddetten ne kadar korkulursa, tebriklerin arzında o nisbette acele edilirdi. Hoca ile müftî dahî üçüncü gün Derviş Paşa'nın sarayına dolan tebrikçilere iltihâk ettiler. Sadrâzam bunlarla iki ordu kadısını ertesi gün hu-zûr-ı şahanede toplanacak bir dîvâna davet etti. Sultân Ahmed dîvânda şöyle konuştu:

— «Bu sene sefer geç kaldı; levazım tedâriki pek müşküdüdür, seferi gelecek seneye bırakmak daha münâsib olmaz mı?»

Pâdişâh'ın bu sözünü hazır bulunanların derîn sükûtu tâkîb etti: Üsküdar tarafında bayraklar dikilmiş olduğundan ve bu hâl ise öteden beri o tarafa sefer edileceğini göstermekte bulunduğundan, toplantıda hazır bulunanların hepsinin pâdişâhın bu kararından hayrete düşmeleri tabîi idi. Nihayet müftî, divânın hislerine tercüman olarak:

— «Bu kadar yabancı devlet elçileri karşısında diktirmiş olduğumuz tuğları şimdi payitahta avdet ettirmek tecviz olunur mu? Hiç olmazsa serdâr, kışlamak ve zahire tedârik etmek üzere Haleb'e kadar gitsin.» dedi.

Sultân Ahmed:

— «Haleb'e kadar gitmekten ne fayda hâsıl olur?» diye sordu. Müftî:

— «Dikmiş olduğumuz bayrakların şerefi muhafaza edilmiş olur.» cevâbını verdi ve şöyle devam etti: «Cedd-i muazzamınız Sultân Süleyman Nahcivân seferinde Haleb'de kışlamış ve düşman üzerine oradan ilkbaharda hareket eylemiştir.»

Pâdişâh müftî ile bir müddet mübâheseden sonra:

— «Ordu geri dönmüş olmamak için, Ferhâd Paşa askerinin bir kısmıyla gitsin.» dedi.

Müftî:

— «Mühimmat mubayaası için iktizâ eden akçeyi alacak mı?» diye sordu, bunun üzerine Sultân Ahmed:

— «Hazînede bir şey yok; parayı nereden alalım?» cevabıyla mukabele etti.

Müftî:

— «Mısır hazinesinden!» cevâbını verdi.

— «Mısır hazînesi benim husûsî vâridâtımdır; ondan nasıl verilebilir?»

— «Ceddiniz Sultân Süleyman Sigetvar'a azimet ettiği zaman ne kadar altın ve gümüşü varsa, sikke darb edilmesi için vermiştir.»

■Sultânım, onun hakkından gelmek beniim elümde değildir» cevâbını verdi. Sadrazam Paşa cBen şimdilik senün hakkından gelirem» diye bu adamın boynunu vurrdu. Peçevî'den telhis, c. 2, s. 325* (Mütercim).

Sultân Ahmed kaşlarını çatarak:

— «Efendi, sen benim sözlerimi anlamıyorsun; o zaman bu zaman değildir; o zaman yapılması lâzım olan şey bu zaman münâsib olur mu?» dedi.

Ondan sonra meclise dağılmaları için izin verdi ¹⁷⁶.

Derviş Paşa, kendisinin sefere gitmesi hususundaki ısrarından dolayı müftîye kızarak değiştirilmesi çârelerini düşündü. Onun yerine evvelâ Sa'deddîn Efendi'nin oğullarından birini tâyin etmek istedi. Lâkin iki kazaskerin de Sa'deddîn Efendi'nin oğlu olduğunu düşünerek, bunların birleşmeleri dîvânda kendi nüfuzunu zayıflatacağından, korktu. Bundan dolayı gözlerini Ebû'l-Meyâmin Mustafa Efendi'ye çevirdi. Ebû'l-Meyâmin, ikinci defa olarak en büyük teşrii makama yükseltildi. Ulemâ, vezîr-i âzami kendilerine raüsâid bulundurmak için, askerî harekâtı İstanbul'dan idare etmesi lâzım geleceğini beyân ederek, onun düşüncelerine revâc verdiler. Hattâ içlerinden biri:

— «Benim sultânım, sen bir âfitâb-ı âlem-tâbsın; yerinde otur ve etrâf-ı âleme neşr-i nûr edip cihandan zulmeti götür» dedi ¹⁷⁷.

Deli Ferhâd, İran ordusu seraskerliğine tâyin olunarak 4 Safer 1015 (11 Haziran 1606) târihinde Üsküdar'a geçti. Ferhâd Paşa'nın emri altında 10.000 yeniçeri, Pâdişâhsın ve Livay-ı Saâdet'in muhafız askerleri olan altı bölük, topçular, cebeciler, Karaman ve Sivas askeri bulunmaktaydı. Serasker cehaleti, hiddeti, müfrit muâ-meleleriyle, her hususta «deli» unvanının kendisine haklı olarak verildiğini isbât ederek, ordusunda disiplinin korunmasına muktedir olamadığını gösterdi. Bir gün sipahilerin ulufe istemeye gelmeleri üzerine:

— «Ben de sipahiyim, ben de ulufe almadım; ben almamış iken siz mi alacaksınız?» dedi.

Bu cevâb üzerine askerin çadırına taş atmaya başlaması üzerine, o da çıkıp kendi eteğine taş doldurdu; sipahilerin karşısında kendi çadırını taşladı ve âsîlerin âdeti olduğu veçhile, çadırın iplerini kesti. Bursa'ya vardığında

¹⁷⁶ Naîmâ, Peçevî. Osmanlı müverrihinin inkârı mümkün olmayan bu gehâdeti, Valieri'nin (Ranke, 5. 461) Sultan Ahiced'in «Sultân Süleyman'ı hatırlatan bir yüksek düşünceyle vasıflandırarak onu yalnız taklid değil, hattâ onunla yarışmak azminde* bulunduğu dair olan ifâdesini tamâmiyle yalanlamağa kâfidir.(Nalmâ bu konuşmayı yazdıktan sonra zülf-i yâre dokunduğunu hissederek «Fî'l-hakîka Sultân Süleyman asrının o aşıra uymı-yacağından ve 'El-Mülûk-i mülhemûn* k&aidesinden bahisle pâdişâhın sözleri sahih ve müstakim- olduğuna dâir zoraki olduğu besbelli bir mütalâa ilâve etmiştir, c. 1, s. «7) {Mütercim).

¹⁷⁷ Tercüme yerine aynen Nalmâ'dan nakledilen bu sözleri «ulema-i rfnde, bir mansıbı mevhum için bin müd&hene çalan yad-karlardan birinin bir gün es-nftı-ı kelâmda Derviş Paga'ya rls-hand ederek (bıyık altından gülerek)» söylediği, Natm&'da kayıtlıdır, s. 448. (Mütercim).

ahâlî, askerden bâzılarının kadın kaldırmakta olduklarından şikâyet etti. O da «Ya beni mi kaldırırsınlar?» diye cevâb verdi. Konya'da sefere gelen sipahiler, Kara Saîd ta-kuniyle cenk ederek yorgun orduya geldiklerinde, Ferhâd Paşa'yı Konya'ya çevirdiler. Ordunun hazînesi birikmiş olan dört maaşlık miktarı ödemeye yetmediğinden Ferhâd, sipahilere alacaklarını İstanbul'a gidip istemek üzere izin verdi. Sipahilerin tedirgin edici talepleri, Kalender-oğlu isyanının Anadolu'da günden güne büyümesi, Ebû'l-Meyâmin Efendi'nin vefâtıyla yerine tekrar Sun'ullah Efen-di'nin gelmesi —zâten sâdece ehliyetsizlikten dolayı düşmesi gerekecek olan— Derviş Paşa'nın geleceğini tehlikeye soktu.

Derviş Paşa'nın İdamı

Derviş Paşa'nın hizmetinde bulunan bir Yahudi'nin şahsî intikamı, bu düşüşün ilk sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Bu Yahûdi, bir saray inşaatından dolayı sadrâzâmın hesabına külliyetli para vermişti. Bir gün alacağına hesap defterini göstermesi üzerine Derviş Paşa kaşlarını çatarak: «Bu ne kadar para!» dedi. Sadrâzâmın hasetliğini, gaddarlığını bilen ve paşanın müdhiş kaş çatmasının kendisinin îdâm kararı olduğunu kavrayan Yahudi, hemen hesabı yırtarak: «Kölelerim ve bütün mülklerim efendinin malıdır; sizden para istemek hiçbir vakit hatırıma gelmiyeceği gibi, eğer siz hesap sormamış olsaydınız bu hesabı takdim etmezdim» dedi. Sadrâzâmı bu suretle yatıştırdıktan sonra, uğruna hazîne sarfetmiş olduğu bu sarayı, Derviş Paşa'nın mahvına vâsıta olmak üzere kullanmayı kararlaştırdı. Henüz bitmemiş olan binadan saray-ı hümâyûna doğru yer altından bir yol yaptırmaya başladı. Yol ilerleyince, kapı-ağasına bu işi haber verdi. O da bunu pâdişâha bildirdi. Sultân Ahmed bu teşebbüsü kendisine karşı bir cinayet addederek hoca ve müftî ile istişare etti. Ertesi sabah Dervîş. Paşa saray-ı hümâyûna geldiğinde, vaktiyle ağalıklarında bulunmuş olduğu bostancılar tarafından tutulup boğuldu. Dervîş Paşa boğulduktan sonra, Pâdişâh'ın bizzat eliyle başını kestiği zannedilmiştir. Devletin resmî müverrihi «re'sü'1-gûl» (hortlar başı) ¹⁷⁸ gibi «kubbe-i gerdûn me-sîl sarây-ı hümâyûnda gaitan oldı» diyor ¹⁷⁹. Dervîş Paşa'nın katlinden dolayı halkın

¹⁷⁸ (Yunan mitolojisinde kendisine bakanları taşa çevirme, hassasına mâlik üç periden biri olan) Medos'un başım Arab, Acem ve Türk şâirleri böyle isimlendirirler. (Yani «Re'sül-gûUe kargılık Yunan esatirinde tMegos» vardır.)

¹⁷⁹ Bostancılar ol gül-yabânı maktul, ve kelie-i maktu*um pişgâh-ı süreyyâ-bar-gâhda sftnt-i re'sü'1-gûl

duyduğu memnuniyet hicviyelerle tezahür etti¹⁸⁰.

Kuyucu Mubad Paşa'nın Sadâreti

Kafes içinde yaşamakta olan Türk kadınlarının her şeyi görüp işitmek merakında oldukları için, evlerde şahnişin bulunması mutlaka lâzım olduğu halde, bu sadrâzam her şahnişin için 1.000 akçe¹⁸¹ vergi koymakla halkın hoşnutsuzluğunu celb etmişti. Halka pek ağır gelmekte olan bu vergi, onun vefâtıyla (10 Şa'bân 1015 -11 Aralık 1606) kaldırıldı. Müftînin reyine uygun olarak, Sultân Ah-med, mühür'ü Macaristan'da Zitvatorok ahidnâmesini akdeden vezîr Murad Paşa'ya gönderdi ve şu hattı yazdı:

«Sen ki vezîrüm Murâd Paşa'sın, hâlâ kimsenün ilkaasıyla de-ğül ve bir ferdün ricası olmaksızın hassaten karîha-i hümâyûnumdan vezâret-i uzmâyî sana virdüm ve hâtem-i hümâyûnumı gön-derdüm; ümîddür ki Cenâb-ı İzzet her işünde muîn ve destgîr ola. Göreyüm seni, her umurda nice sa'y idersin ve atebe-i aliyyeme bir gün mukaddem irişmeğe ikdam idesin!»¹⁸²,

Daha önce Diyârbekir beğlerbeği ve sonraları vezîr ve Macaristan huûdunda serasker olan Murâd Paşa «Kuyucu» lakabıyla adlandırılmıştı. Çünkü Hamza Mîrzâ aleyhine yapılan Tebriz çenginde bir kuyuya düşmüştü. Hakkaniyetli düşünceleri ve askerinin arasında itaat ve intizâmı muhafazaya gösterdiği i'tinâ ile tanınmıştı. Sadrazamlık makamına yükseltilmesinden iki ay önce, pek çok zamandan beri neticesiz olarak müzâkere edilen ve Asya hududundaki muharebelerden ve dahilî isyanlardan dolayı şiddetle lüzumu hissedilen sulhu Zitvatorok'ta¹⁸³ akdetmişti. Şimdi burada son seferlerin askerî vak'aları sırasında cereyan eden müzâkerelerin hikâyesine devam edeceğiz.

Sulh Müzâkereleri Ve Zitvatorok Anlaşması

Boçkayı'nın siyâset sahnesinde ortaya çıkması ve Türkler'le ittifak

Udiler- «Naîmâ, s. 450. (Mütercim)

¹⁸⁰ Azmi zade Haleti Efendi'nin 80 beyiti ihtiva eden «Hudcmistân. unvanlı manzumesi- Naîmâ ve Hasanbeg-zâde Derviş Paşa'nın katlini 10 Şa'bân'da gösterirler. Hacı Kalfa, Defteri Vüzerâ'da (s. 178) bu ayın 15'inde yazar.

¹⁸¹ «Her taaddtsinden başka İstanbul halkından şahnişin başına bin akçe almağı kararlaştırılmış olduğu halde, katliyle halk bu teklîftden kurulu Hakk'a te sekkür Udiler.* Nalmâ'dan telhis- (Mütercim).

¹⁸² Hammer'in tercümesinden tercüme yerine, Naîmâ'dan aynen alınmıştır. (Mütr.)

¹⁸³ Bizim târihlerde «Zidve Boğazi, dır; .Ton*, mahallî lisanda (galiba Hırvatça) .boğaz, demek olacaktır. Orijinal imlâsı «Sitvatorok olup, metinde yazdığımız gibi okunur. (Mütercim).

etmesi, yapılacak olan sulh anlaşmasında onun da muvafakatini almayı gerektirmekte ve bu da müzâkerelere yeni müşkilâtlar ilâve etmekteydi. Tercüman ve kâtib Sezar Gallo, Grandük Matyas nâmına hareket eden Baron Dö Mular ve Kont Altan tarafından 1605 Ağustosunda Budin'e gönderilmişti. Osmanlı ordusu seraskeri Murâd Paşa da, Abdi Kethüda ile Budin kadısını terhis etmiş ve göndermiş olduğundan Sezar Gallo onlarda bulundu. İki tarafın birbirine aykırı talepleri, müzâkerelerin verimli geçmesine mâni oldu. Türkler Estergon'u istiyorlardı. İmparator'un memurları ise buna razı olmuyorlardı. Lâkin müzâkereler esnasında bu kale Osmanlılar'ın eline düştü ve bu vak'a Sezar Gallo'nun Viyana'ya dönmesine yolaçtı.

Bizzat Arşidük Matyas da sulhu kesin şekilde kararlaştırmak için İmparator Rudolf tarafından gerekli me'zûniyeti hâiz değildi; yazdığı îmalı mektuplarla me'zûniyet talebinde ısrar etti ¹⁸⁴. Nihayet, kendisinin husûsi memurlarına devredebilmek müsâade-siyle, me'zûniyet verilmesi üzerine Sezar Gallo Ekim nihayetine doğru Budin'e döndü. Arşidük, murahhas olarak tâyin ettiği Mular ve Altan'a şu ta'limâtı vermişti: Serdâra parlak vaadler edilerek senelik vergiden vazgeçirmeye çalışılması, daimî ve hiç olmazsa mümkün olduğu kadar uzun müddet için sulh akdolunması, mümkün olursa Boçkayî'nin muahedeye karıştırılmaması; her halde Transilvanya'nın Macaristan'a âidiyeti ve Eflâk'ın tarafsızlığı tasdik ettirilecekti. Bundan başka Arşidük Matyas'ın kendisine miras kalan müiklerdeki menfaatleri muahededen hissedar olacak idi. Budin Valisi Ali Paşa ve kadısı Hâbil Efendi sulhun ilk prensiplerini Sezar Gallo ile müzâkere ve tanzim etmek üzere Abdi Kethudâ'yı Ester-gon'a göndermeyi Mular ve Altan'a yazılı olarak teklif ettiler. Mular ve Altan, Sezar Gallo'yu Arşidük'e gönderip ¹⁸⁵, Budin vâlî ve kadısı da yol tezkirelerini talep ettiler.

Ertesi senenin Ocak ayında ¹⁸⁶ Sezar Gallo üçüncü defa Budin'e gitti ve

¹⁸⁴ Arşidük Matyas İmparator Rudolfa şöyle yazıyor: «Osmanlı serdârı muhabere ve istizanlarla vakit geçirilmesini istemediğinden zaman öldürmeksizin gerekli mezuniyeti hâiz bir murahhasın gönderilmesini birkaç defa talep ve temenni ettiğim halde, talebim henüz is'âf edilmedi. Bu te'hirden dolayı korkarım ki Macaristan kalelerinden bâzıları kaybedilecektir.»

Yine Arşidük Matyas'ın İmparator Rudolfa yazılmış 22 Ekim 1605 tarihli mektuptan: «Müteaddid arızalarla arz ve istirham etmiş olduğum mes'eleler hakkında bir an Krallığın aslı menfaatlarına muvafık kat'î bir karar ittihazına müsâade buyurulmasma kemâl-i tevazu ile südde-i haşmet-penâhlarııdan niyaz eylerim.»

¹⁸⁵ Alî Paşa ve Hâbil Efendi 7 Aralık târihiyîe Mular ve Altan'a şöyle yazıyorlardı: «Maximam difficultatem inter nos hane esse, quod nos magnis jura-mentis et promissionibus cura Ungaris confoederatt sumus. Itaque ut Caesar Gallus amicus, si cum Rege Botskaio, Sua Serenitate et cum al is dominis Ungaris pacem fecistis, hoe de re nobis sigillatas Utteras mittens.» İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

¹⁸⁶ Milâdi senenin bu aydan başladığı malumdur. (Mütercim).

Şubat içinde Viyana'ya döndükten sonra Arşidük'ün emri üzerine yeniden Budin'e gitti. Türkler Boçkayi'nin Avusturya ile muahedesinden evvel anlaşma olabileceğini ciddî surette düşünemezlerdi; Boçkayi ile İmparator arasında Viyana'da bir muahede imza edilince zât-ı şahane kendi nâmına hareket etmek üzere, Budin valisi olan damadı ¹⁸⁷ Alî Paşa'ya vezîr Murâd Paşa'ya, kadı Hâbîl Efendi'ye tam selâhiyet verdi. Evveleminde, 15 Harran'dan i'tibâren 32 gün devam edecek bir mütâreke akdedildi. O gün Sezar Gallo, Boçkayi ile akdedilen muahedeyi Osmanlı komiserine tebliğ etmek için, İtalyan Negroni ve Macar Silezi nâmında iki tercümanla beşinci defa olarak Budin'e gitti ¹⁸⁸. Budin valisi —Avusturya'nın yalnız bir defalık 200.000 gurus vermekle sulhu satın alabileceği hemen kararlaştırılmış gibi olmakla beraber— tercümanı Ömer ile eski hediyeleri istedi. Murâd Paşa ile İmparatorun komiserleri Mular, Altan, Pezen arasında fâal bir şekilde yazışmalar teessüs etmişti ¹⁸⁹. Murâd Paşa, Avusturyalılardan mütârekeyi ihlâl etmiş olmalarından şikâyet etmekle beraber, bunun uzatılmasını sağladı ve komiserleri mülakata davet etti.

Nihayet, 20 Ekim'de iki milletin komiserleri musaleha müzâkeresi için Komorn'da birleştiler. Osmanlı murahhasları şunlardı: Bu* din Valisi Ali Paşa, Budin kadısı Hâbîl Efendi, paşanın kethüdası Kadîm Âdem, Nasreddîn-zâde Mustafa Efendi ¹⁹⁰. Bundan Ester-gon'dan kayıkla çıkıp Kornom altında ve Tuna'nın sağ sahilinde Almaş mevkiinde çadır kurdular. İmparator'un murahhasları Ko-morn valisi ve topçu kumandanı Mular, topçu kumandan muavini Adolf Altan, Jorj Turço, Nikola Istoanfi, Sigfrid dö Kolloniç, Fransuva Batyani, Kristof Erdudi Komorn'a varışlarında istikbâllerine gönderilmiş olan Mustafa Efendi vâsitasıyla hoşgeldin merasimine nail oldular. Ertesi gün maiyyetlerinde 1.000 süvari ile bir ince donanmaya binmiş olarak küçük Zitva Deresi'nin Tuna'ya karıştığı yerin karşısında, nehrin sol sahilinde

¹⁸⁷ Naimâ'ya (s. 454) nazaran, Murâd Paşa'nın damadıdır. (Mütercim)-

¹⁸⁸ Sair Gallo Kranberg kraliyet müşavirine 2 Mart 1602 târihiyle Söyle yazıyordu: «İmcileri quoroodo missus sit Negroni, ut «t interpres et deacendat Budam ad inspiciendam plenipotentiam et nunus Sulanî; ille Joannes SzÜlesi. qui est Pragae, est etiara versatus in scripturiü turcids, quia servivft Transy/vaniae PrincipU

¹⁸⁹ Kraliyet ve imparatorluk Araivî'nde su evrak vardır: 1) Murâd Pasa'tun Cu-mâdelulâ 1015 tarihiyle (Eylül 1606) NadasdTy'e bir mektubu; 2) Arşidük Matyas'a aynı tarihle başka bir mektubu; 3) Murad Pasa'mn 4 Cumâdelulfl a Eylül) târihiyle Altan'a bir mektubu ki, kendisini Budin'e davet ediyor; 4) Yine Murad Pasa'mn 17 Cum&delula (20 Eylül) târihiyle, mütârekenin ihlâlinden gikâyetini bildiren İmparator'un murahhaslarına mektubu; 5) AB Pasa ile Hâbü Efendi'nin 4 Cumâdelutt (7 Eylül) târihiyle Altan'a mektupları, 6) Murâd Pasa'mn Budin'e azimetlerini ta'cil etmelerini bildiren Altan'a ve diğer murahhaslara mektubu*

¹⁹⁰ Budin beğlerbeği Kadı-zade Alt Pasa. Budin kadısı Hftbil Efendi, Budjn'de ayandan Nasreddfn-zâde Mustafa Etendi. Al! Pasa kethüdası Kadfcn (?) Ah-med kamuda. Natmft, 9. 451 (Mütercim).

karaya çıktılar. Boçkayı'nin murahhasları Trauçin Palatini, îlüye Shazi, Pol Navari, Misel Çobur, Jorj Hofman Zitva'nın karşı taraflarında çadır kurmuş idiler ki, bu suretle Türklerden Avusturyalılar gibi nehriyle ayrılmış idiler.

Üç hafta sonra, 11 Kasım 1606 târihiyle, 17 maddelik bir muahede akdedildi ki, belli başlı maddeleri bundan evvelki ahi d nâmelerden tamâmıyle farklı idi. Bu maddelerin en mühimmi «hediye-i iftihâriye» nâmı altında gizlenen senelik 30.000 dukalık verginin büsbütün kaldırılmasıydı. Muahedenin başlıca şartları şunlardır: Zât-ı şahaneye bir defa olarak 200.000 ekü (kara gurus) ¹⁹¹ ödenecekti; bundan sonra anlaşmaya taraf olan devletler her üç senede bir sefirleri vâsitasıyla kendi ihtiyarlarıyla hediyeler teâtî edecekler, hiçbir vakit bu hediyelerin kıymeti tâyîn olunamayacak; sulhun imzasını müteâkib vezir Murâd Paşa İmparatorca bir hediye götürecekti, Ahmed Kethüda dahî hediye götürmek için Arşidük Matyas'a gönderilecekti; istikbâlde Avusturya sarayı nezdindeki Osmanlı elçileri çaşnıgîr, müteferrika, çavuş gibi küçük zabitlerden olmayıp sancakbeği payesinde bulunacaklar; İmparator (ki bundan sonra Viyana Kralı ta'bîriyle yâd olunamayacaktır) ile Zât-ı Şâhâne birbirine tam bir müsavat ve oğul-baba muamelesi gösterecekler. Her iki taraf her türlü ceveâtından, her türlü yağmalardan vazgeçerek, ahidnâmenin ihlâlinden doğacak ziyatı tazmin ve elde bulunan esirleri karşılıklı olarak iade edecekler; Avusturyalılar tarafından Raab (Yanık Kale) kumandanı ve Türkler tarafından Budin vâlîsi ahidnâmenin ihlâli muamelelerinde hakem olacaklardır. İmparator ile Boçkayı arasında Viyana'da akdolunan anlaşmalar tasdik olunmuştu; iki tarafın mevcûd kaleleri tahkim etmek hakkında hâiz oldukları ihtiyardan Vayçen (Vaç) müstesna tutulmuştu. Daha önce Zeçeni ve Neograd'a âit olup da sonradan Eğri, Hatvan, Budin, Estergon kazalarına ilhak edilmiş olan köyler, vergilerini bu şehirlere ödemeye devam edeceklerdi.

Anlaşma, yalnız imza eden iki hükümdar için değil, evlâd ve ahfadları, kardeşleri, akrabalık râbitalanyyle bağlı bulunanların hepsi için geçerli idi. Eğer İspanya kralı sulhun'yararlarından hissedar olmak isterse, hiçbir müşkil çıkarılmayacaktı ¹⁹².

Türkiye'nin yalnız Macaristan'la değil, Avrupa'nın geri kalan devletleriyle de diplomatik münâsebette bulunması için yeni bir devreye

¹⁹¹ O zamanlar duka altınının takriben üçte birine eşit Osmanlı sikkesi. (Mütr-)

¹⁹² Anlaşma, NalmA'da dercedülmüştür. (Mütercim)

başlangıç olan Zitvatorok ahidnâmesinin mündericâtı işte bu idi. Bu anlaşmanın ehemmiyeti yazarlar ve tarihçiler tarafından kâfi surette takdir edilmemiş ve bir asır sonra akdedilen Karloviç (Karlofça) muahedesi önünde tabîatiyle nazardan kaybolmuştur. Bununla beraber Zitvatorok anlaşması Bâb-ı Hümâyûn ile Avrupa Devletleri'nin münâsebetlerinde geçerli olan beynelmilel kaaideler-e esas addolunabilir. Bu anlaşmadan itibaren, Avusturya'nın yarım asırdan beri sefirleri vâsıtasıyla İstanbul'a gönderdiği ve Türk-ler'in vergi nâmını verdiği «hediye-i mefhâret-bahş»¹⁹³ kaldırılmış, siyâset münâsebetleri tam bir eşitlik esâsı üzerine te'sîs olunmuş, Transilvanya Türklerle Boçkayı arasında akdedilen anlaşmalar mucibince Osmanlı idaresinden kurtulmak derecesine gelmiş, Macaristan'ın büyük kısmı henüz Osmanlı hükümeti elinde bulunmakla beraber, diğer kısmı o zamana kadar ödediği vergiden âzâde kalmıştı.

İlk defa olmak üzere anlaşma, diğer Avrupa milletleri münâsebetlerinde câri olan usûle göre ve Pâdişâh ile sadrâzam tarafından imza olunmuş vekâletnamelerin te'mînâtı altında akdedildi. Yine ilk defa olmak üzere Türkler, sefirlerinin payesini, diplomatik münâsebetlerin iktizâsına göre tâ'yîn ettiler. Avusturya elçileri ahid-nâmenin Türkçe'sini, mealine vâkif olmaksızın kabule mecbur tutulmadılar. İki tarafın tercümanları tekrar mütâlâa ettikten sonra Osmanlı komiserleri ve vezîr Murâd Paşa tarafından —kat'î kabul Pâdişâh'in tasdikine bağlı olmak kaydıyla— imzalanıp mühürlendi. Zitvatorok anlaşması, yalnız tâ'yîn ettiği şartlar ve imzalanış şeklindeki usûl ile değil, müzâkerelere vâsıta olan kişiler ve imza edildiği yer ile dahî dikkat çekicidir. Osmanlı komiserlerinden biri olan Pirşad Sale (?) Hâbil Efendi'yi Budin ve Avusturyalılar tarafından muhasara edilirken, muhafız askerlerinin hârice yaptıkları hücumlarda ilk saflar içinde görmüştük. Türkler tarafından müzâkerelere riyaset eden vezîr Murâd Paşa'nın «Kuyucusunun da biraz sonra sadrazamlığa geçerek, bu unvanına yeni seferlerinde müdhiş bir surette liyâkatini isbât edeceğini göreceğiz.

Avusturya murahhasları Macaristan'ın en asîl ailelerine men-sûb oldukları gibi, bunlar arasında Macarlar'ın «Tit-LiyÖ»sü olan Nikola îstoanfi'yi bilhassa zikretmek lâzım gelir. Bu müellif, târihini —siyâsî hayâtının da sonu olan— Zitvatorok anlaşmasına kadar götürmüştür. Zitvatorok anlaşmasının imzalandığı yere birkaç saat mesafede bulunan

¹⁹³ Hakikat-İ halde bunun «vergi* demek olduğu aşikârdır; NemçelUer'in «hedJ-ye-i mefhâret-bahş demeleri kendilerinin hÛsn-İ kuruntusudur. Hammer, ta-biatıyla bu zannı terviç eder (Müterci

Komorn Kalesi de Osmanlılar'ın taarruzlarına karşı bekâretini muhafaza ederek —istilâsının dalgalan Doğu'-da ve Batı'da Kafkas eteklerine ve Karpat tepelerine kadar bütün ülkeleri saran— Osmanlı hükümetine bir sed olmuştur. Zitvatorok anlaşması, XVII. asrın başlarında Macaristan'ın Osmanlı tahakkümünden kurtuluşuna ve Osmanlı Devleti'nin çözülüşüne ve yıkılışına bir işaret olmuştur; Osmanlı kudret ve saadetinin aşağıya doğru bu çekilişi —Karlofça Muâhede'sinin Avrupalılar nazarında resmî surette gösterdiği ve te'yîd ettiği âna kadar— muhtelif tecellîlerle (bazen ikbâl ve bazen idbâr şeklinde) o asrın sonuna kadar devam eder.

KIRKÜÇÜNCÜ KİTAP	
Ankara Kadısının Kalender Oğlını Şehre Sokmaması	
Yılanboğazı'nda Canpulad'ın Hezimetini	
Kalenderoğlu Bursa'yı Yakıyor	
Murad Paşa'nın Tavil Halil'in Kardeşine Galebesi	
Murad Paşa'nın Şahsiyeti	
Murad Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü	
Avusturya İle Müzâkereler	
Lehistan İle Anlaşma	
Venedik, Fransa, Floransa Ve İngiltere Elçileri	
Gürcistan Ve Mingreli Elçileri	
Kırım Hanları	
Mısır'daki Vak'alar	
Murad Paşanın Hileleriyle Muslu Çavuş Ve Yusuf Paşa Celalilerinin İdamları	
Zitvatorok Muahedesinin Tashihi	

Batori Ve Cizvitler	
Deniz Vak'aları	
İstanköy'e Hıristiyan Teşebbüsü	
İran Tarafından Sulh Teklifi	
Nasuh Paşanın Hîlesi	
Kuyucu Murad Paşa'nın Vefatı	
Düğünler	
İran Elçisi İstanbul'da	
Sultan Ahmed Edirne'ye Gidiyor	
Mukaddes Emânetler	
Nasuh Paşa'nın Hileleri	
İran Elçisi	
Felemenk İle İlk Muahede	
Lehistan Ve Avusturya Elçileri	
transilvanya (erdel) hakkında müzâkereler	
Deniz Vak'aları	
Kazaklar Sinofta	
Nasuh Paşa'nın Düşmesi	
Nasuh Paşa'nın Boğdurulması	
Şeyhülislâm Hocâzâde Mehmed Efendinin Vefatı	
İran Üzerine Sefer	
Moldavya Seferi	
Lehistan İle Sulh Anlaşması	
Cizvitler'in Atılması	
Endülüs Müslümanları İle İlgili Temaslar	
Venedik'in Osmanlı Hükümeti İle Münâsebetleri	
Viyana Anlaşması	
Avusturya Elçisinin Bayrak Açarak İstanbul'a Girişi	
Sultan Ahmed'in İktihali	

KIRKÜÇÜNCÜ KİTAP

(NOT: 1)

(NOT: 2)

(NOT: 3)

(NOT: 4)

(NOT: 5)

(NOT: 6)

(NOT: 7)

(NOT: 8)

(NOT: 9)

(NOT: 10) Naîmâ'ya nazaran pâdişâhın gidişi ve dönüşü şu suretle vuku bulmuştur:

8 Zi'1-ka'de, Dâvud Paşa'dan hareket, ve Florya'da veda ile Çekmece'ye varış, ertesi günü Büyük Çekmece'-ye; bundan sonra sırasıyla Silivri, Karışdıran, Burgos, Babaeskisi, Hafsa merhalelerine konularak Edirne'ye muvasalat; Zi'1-hicce'nin başında, Çömlek köyü taraflarında sürgün avına azimet; Sultân Murad Bağçesi; Edirne'ye dönüş; Edirne'den «Kurd Kapısı» nâm mahalle gidiş ve sayd (av) (evâhir-i fasl-ı kânun idi); Edirne'ye dönüş; 24 Safer, Gelibolu'ya teveccüh: Mehmed Paşa Çayırı; Değirmenlik; Cisir-j, Ergene (Ergene Köprüsü); Karapınar; Altuntaş; Ahmed Paşa Menzili Ma'lkara yakınında Kayganlı; Kogırı Dağı'ndan geçilerek Rodoscuğa (Tekfurdağı: Tekirdağı'na) gidecek asker ayrıldıktan sonra Orşe, Bolayır'da Gâzî Süleyman Paşa civarında konularak şikâr; Gelibolu; Kilidülbahir; Gelibolu'ya avdet; 19 Rebi'ül-evvel, pazartesi günü Gelibolu'dan dönülerek ve Bolayır'a uğranılarak Kavak Tuzlası, Balaban Köyü; İnecek; Tekfurdağı sahrası; Tekfurdağı; Köprücü Çayırı; Umurca; Silivri; orada istikbâl vukûyuyla Dâvud Paşa Bağçesine muvasalat; 24 Rebi'ül-evvel çarşamba günü Dârü's-saltana'ya duhûl. (Naîmâ, s. 99-103'e müracaatla izah ve tashih edilerek tercüme edildi.)

(NOT: 11)

(NOT: 12)

(NOT: 13) (NOT: 14)

(NOT: 15)

Murad Pasa'nın Anadolu Celâlîler'i üzerine seferi. — Ankara kadısının

Kalenderoğlu'nu şehre kabulden çekinmesi.

— Yılan Boğazı'nda Canpulat'ın hezimetini. — Kalenderoğlu Bursa'yı yakıyor, Göksün Yaylası Boğazı'nda bozuluyor-

— Murâd Paşa'nın Tavû'ün kardeşine galebesi ve İstanbul'a dönüşü. — Avusturya, Transilvanya, Lehistan, Venedik, Mekkîl, Gürcistan, Buhârâ elçileri. — Kırım ve Mısır'da olaylar. — Murad Paşa'nın entrikacı siyâseti, Mus-lu Çavuş Üe Yûsuf Paşa'nın idamı- — Zitvatorok muahedesinin tashihi. — Batarî ve Cizvitler. — Deniz vekaayü. — fstanköy üzerine teşebbüs. — Ahmediye (Sultân Ahtned) CârJi'nin yapılışı. — İran tarafından sulh teklifi. — Na-sûh Paşa'nın hileleri- — Murad Paşa'nın vefatı. — trân elçisi. — Felemenklilerle ilk muahede— Lehistan ve Avusturya elçileri. — Transilvanya hakkında müzâkereler. — Deniz vak'alan. — Floransalılar Ağa Limanı'nda Kazaklar Sinop'ta. — Sadrâzam Nasûh Paşa'nın düşmesi— Müftt Mehmed Efendi ile sadrâzâmın vefatları. — trân sefe-rindeki muvaffakiyetsizliğinden dolayı Mehmed Paşa'nın azli. ~ Moldavya seferi. — Lehistan ite sulh anlaşması-

— Cizvitler. - Venedik'in Bftb-ı Hümâyûn ile münâsebetleri. — Viyana Anlaşması. — Avusturya elçisi Baron Çer-ni'nin bayrak açarak İstanbul'a girişi. — Sultân Ahmed'in İrtihâB-

OSMANLI Devleti, Zitvatorok anlaşmasını, Macaristan seferinin musibetlerinden ziyâde, Haçova firarilerinin Anadolu'da tutuşturdukları isyandan dolayı kabule mecbur olmuştu. Murâd Paşa, Lala Mehmed Paşa'nın vefatından sonra sadrazamlık makamına yükselmesinden sonra, Anadolu ihtilâlcileri ve isyânıyla nasıl muharebe edeceğini düşünüyordu. İran ve Suriye hududundan Boğaziçi sahillerine kadar bütün Anadolu eyâletleri ihtilâl içinde kalmıştı. Bu karışıklıkların başlıca müsebbibi olan Karayazıcı¹⁹⁴ Ruha (Urfa) muhasarasında maceraperestlik arkadaşı Hüseyin Paşa'ya Osmanlılar'a teslim ettikten sonra, isyanın yedinci senesinde Cânîk'te hayâtı sona erdiği gibi, atifete mazhar olarak Bosna valiliğine tâyin olunan kardeşi Hasan da Beğrad'da öldürülmüştü. Irak'ta Tavîl Ahmed'in oğlu Mehmed —ki Nasûh Paşa ile bir muharebesinde Süh-rân Kürd aşiretinin ve Ebû Rîş Arablan'ın hıyaneti eseri olmak üzere, Osmanlı askerine galebe ederek Nasûh Paşa iki yerinden yaralanmış ve Velî Paşa maktul düşmüştü—. Beğrad'da hançerle öldürüldü.

¹⁹⁴ Bunun adı AbdüDialUra İdi. (Mütercim).

Aydın muhassılı Üveys Pasa'nın vefatından sonra, onun kethüdası olup efendisinin İnşâ ettiği kaleyi zabt etmiş bulunan Yusuf Paşa affedilerek beğlerbeği tâyin edildi. Lâkin yeniden isyan bayrağını kaldırdı. Bunlardan öldürülenlerin, yâhud telef olanların yerlerine diğerleri türeyerek bütün Anadolu'ya yayıldılar. Kalenderoglu ile Kara Saîd Saruhan'ı tahrîb ettiler. Kınalı, Bursa mıntıkasını baştanbaşa ateşe ve kana boğdu. Muslu Çavuş Silifke'yi karıştırdı ¹⁹⁵; âsî Cemşîd Konya'dan Adana'ya giden boğazları tuttu. Lâkin tehlikenin en büyüğü Haleb ve Lübnan'da idi. Bu iki memlekette bulunan Kürd Canpulad ve Dürzî emir Fahreddîn'in birleşik kuvvetleriyle Suriye'de müstakil bir hükümet teşkil edebilmelerinden korkuluyordu. Canpulad Kürd ailesi, Suriye'nin Yavuz Seîm tarafından fethinden beri Haleb yakınında Kilis sancağına tasarruf etmekteydi.

Cağala, Acem serdariğine tâyin edilince, Canpulad Hüseyin'e Haleb valiliğini vermişti; o zaman Haleb beğlerbeği bulunan Nasûh Paşa, ırsî sancak mutasarrıflarına eyâlet verilmesinin alışılmış usûllere ve kanun hükümlerine aykırı olduğunu İstanbul'a yazdıysa da faydası olmadı. Cağala'nın ısrarı üzerine Hüseyin'in yeni memuriyeti tasdik edildi. Cağala'nın İran seferinden dönerken himaye ettiği Canpulad'ı münâsib zamanda ordusunu kendi askeriyle birleş-tirmemiş olduğu için, şiddetli bir zamanında nasıl Öldürmüş olduğunu ve Canpulad'ın kardeşi Alî'nin bu kati hâdisesinden sonra Haleb'e çekilmiş bulunduğunu yukarıda anlatmıştık. İşte bu suretle Cağala'nın kaderinde Osmanlı toprağına iki defa ihtilâl tohumu saçmak hatâsı zuhur etmiştir. Birincisi Haçova firarilerinin defterden ihrâc edilmeleriyledir ki, bunlar Karayazıcı'nın başına birikerek Rûm (Sivas) ve Anadoluyu talan ettiler; ikincisi de Canpulad'ın îdâmıyledir. AH Canpulad, Trablus-ı Şâm hâkimi Seyfî oğlu Yu-suf'u ¹⁹⁶ Trablus'da muhasara edip ve «mâl-i âmân» diye pek çok nakidini aldıktan ve bir akrabalık bağı kurarak barıştıktan sonra, Şâm taraflarını yağma etmek ve kendisini müstakil addetmek suretiyle, hükümet sürmeye başladı. Birçok memleketin h aşeratından asker toplayarak «segbân» adını verip Osmanlı ordusu gibi kısımlara ayırdı. 16.700 piyadesini 162 bölüğe dağıtarak, herbirine üç'ten sekiz akçeye kadar yevmiye ve «koyun akçesi» nâmıyla üç ayda bir verilir

¹⁹⁵ Kıbrıs'ta dahi karışıklıklar vuku bulmuştu: «Pek şiddetli mezâlimlerden sonra Kıbrıs'ın ayaklanması», Venedik Hülâsası, 1606; kezâlik Orta Asya'da «Utoft-ml tahsildar (muhassü) otuzattibin zekini (altın) mukabilinde âsilerin elinden kurtulmuştur; âsiler daha sonra Tire ve Manisa'nın alt tarafından geçerek daha yirmibin »kini elde edebilmişlerdir.. Aralık 1606.

¹⁹⁶ Trablus etnîri Yûsuf Canpulad tarafından vurulan darbe», Venedik Htlftsası. Eylül 1606. «Hüseyin Paşa bin tüfenkçi ile Haleb'den geçtiği zaman Canpu-lad'ın hücumuna uğramıs.tır.> Venedik Hülâsası.

para tahsis etti; 18.000 süvarisini de 6 bölüğe ayırarak «hassa askeri» ve «sancak muhafızları» diye isimlendirdi¹⁹⁷.

Sadrâzam Murâd Paşa¹⁹⁸, Anadolu celâfilileriyle ve özellikle İslâm'ın iki hakk-ı saltanatını kullanmaya cür'et ederek nâmına hutbe okutup sikke kazdıran ve âsîlerin on tehlikelisi olan Canpulad-oğlu'na karşı sefer açmaya memur oldu¹⁹⁹.

Canpulad, Toskana hükümdarı Arşidük Ferdinand ile 10 Cumâ-deluhrâ 1016 (2 Ekim 1607) tarihli bir ahidnâme akdetmiş ve diğer Avrupa devletleriyle ittifaklar kurmaya çalışmakta olduğundan, Osmanlı hükümetince daha ziyâde endîşe duyuluyordu. Murâd Paşa, Tiryakı Hasan Paşa'yı Rumeli beğlerbeği, Maryol Hüseyin Paşa'yı Anadolu beğlerbeği, çakırcı-başı Halil'i yeniçeri ağası, Bakî Paşa'yı defterdar tâyin ettikten ve Bursa vâlisi Mustafa Paşa'yı sadâret kaymakamı tâyin ederek, sefere iltihakı için Kırım Hânı'na mektup yazdıktan sonra, 7 Rebûlevvel 1016 (2 Temmuz) târihinde Üsküdar'dan Haleb'e müteveccihen yola çıktı²⁰⁰.

Sadrâzam Murâd Paşa, Anadolu'nun isyan içindeki eyâletlerinden geçmesine mâni olabilecek müşkilâtı mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmak için, Kalenderoğlu'na affedileceğini îmâ eden kâ-ğid gönderdiği gibi, Kalenderoğlu'nun doğum yeri olan Ankara san-cak-beğliği berâtını da gönderdi. Kalenderoğlu (bilhassa Ankaralı-lar'dan intikam almak için bu atfet ve tevcihten dolayı son derece memnun olarak, Ankara yolunu serbest bıraktı. Konya'da sadrâzam, birçok âsîleri îdâm ettirerek kuyulara attırdı; ihtiyar M ur ad Paşa, Tebriz çenginde uğradığı kazadan yadigâr kalmış olan «Kuyucu» lâkabına istihkak kazınmak arzusundaydı. Sadrâzâmın af vaadiyle ordugâhına getirtmiş olduğu isyancılar arasında Sarac-zâde Ahmed Beğ nâmında biri vardı ki, Konya naibini hançerle katletmiş, Deli Ahmed Paşa'nın sarayını yakmış, zuhur eden karışıklıkların

¹⁹⁷ «Mezbûrun segbânlan atlı ve piyade iki fırka idi: Piyadesi yeniçeri kaaide-since yüz altmış İki bölük, herbirine bir çorbacı, ulufeleri ihtidadan üçer akçe, terakki ile bi'l-cümle 16-700 tüfenk endâz mevcûd ve ağaları Cum'a nâm kimse idi. Atlısı dahi sipâh ocağı tarzında altı bölük olup sağ ve sol cümle 18-000 adam; bunların ağası Hartavî İdi. Ba'de'l-istîsâl defterleri Haleb'de bulunup sicile kayd olundu.» Naîmâ, c 2, s- 7 ve S. (Mütercim).

¹⁹⁸ Natmâ, Nasûh Paşa üe cenk eden diğer celâl! reisleri sayar: «Deli Derviş, Beğzîde, Arnavud Hüseyin, Kurrjtapılı Ahroed Beğ, Gedüslî (Gedîzli) AH, Konyalı Tavîl Mustafa Çelebi, Gürz Divitdâr, Arnavud Sülevmân, Tepesi TQğlQ. Deli Arslan. Deli Kaplan, K8r Hüseyin. Kara Mîrahor. Bûvük ve Kûçük Haiti, Yağmur.» (Bunlar ve emsali Nasûh Paşa zamanında öldürülenlerdir) Naîmâ, c. 2, s. 5- (MÖterdm).

¹⁹⁹ Maritti. Tffrtfc-1 Fattrii'd-dln (Fransızca), s. 104, Gotha, 1790.

²⁰⁰ Sadrâzam Murâd Pasa'va serdâr unvanım veren ferman DÜstArtT-tnsa'da 132 numarada Yavuz Ali Pasa'mn Macaristan ordusu serdarlığına getirildiğini bildiren fermanın Önce dercedÜRdşUr.

arasında 1.000 kişi öldürmüştü ²⁰¹. Konya ileri gelenleri, memleketi fesada vermekte olan şerirleri ancak Sarâc-zâde'nin zabtedebileceğini söyleyerek, bu adamın öldürülmemesini Kuyucu'dan rica ettiler. Murâd Paşa, şefaatçiler hazır olduğu halde Sarâc-zâde'yi getirterek:

— «Ahmed Beğ, seni Konya'da alıkoymak isterim; ben Canpu-lad'dan intikam alıp dönünceye kadar şehri bir güzel muhafaza et! Lâkin imdâd lâzım gelirse, ne kadar asker toplayabilirsin?» dedi.

Ahmed Beğ, hiç emniyetsizlik göstermiyerek:

— «Pek kolay otuz bin kişi!» cevâbım verdi.

Murâd Paşa teşekkür ve tebrik ederek, Sarâc-zâde'ye ruhsat verdi. O çıkınca, âsînin şefaatçilerine dedi ki:

— «Böyle derhâl otuz bin kişi toplamaya muktedir bir adamı arkamda bırakıp gittikten sonra, askeriyle Konya hisarım zabteder; kaleye kapanır ise, hâl neye müncer olur?»

Hazır bulunanların sadrâzâmın bu mülâhazalarına hiçbir cevap bulamadıklarından, Serâc-zâde kuyuya atıldı.

Ankara Kadısının Kalender Oğlunu Şehre Sokmaması

Bu sırada Kalenderoğlu, rastladığı kervanları yağma ederek Ankara civarına varmıştı. Kendisinin geldiğini haber vermek üzere Ankara'ya 400 celâli ile, geçici olan muvakkaten işlerin idaresine memur olan mütesellimin! göndermiş ve kendisinin sancak beği olduğunu bildiren fermân-ı hümayûnu da ona vermişti. Lâkin Ankara ahâlisi bunlara karşı kapıları kapadılar. Ankara kadılığında, son seferde Estergon muhasarası esnasındaki harb meclisinde kendi fikirlerini oldukça cesur bir şekilde ifâde etmiş olan Vildân-zâde Mevlânâ Ahmed ²⁰² bulunuyordu. Vildân-zâde, Kalenderoğlu'nu şehre kabul etmekten çekindi. Kalenderoğlu'nun, kadıyı ordugâhına davet etmesi üzerine, Vildân-zâde âsî ile konuşmak için, birkaç süvârî ile Ankara hisarından çıkmaya cesaret etti. At üzerinde buluştular. Kalenderoğlu:

— «Bu memleketi Pâdişâh bana ve adamlarıma vermiştir; siz beni niçin

²⁰¹ Naîmâ, beğın bu 1.000 kişiyi «bi'nnefs. (bizzat kendisi) öldürdüğünü yazar: «Şemşîr-i yek-âvize üe gezüp İsteddiğini kati iderdi.» s. 9. .yek-âvize., yalnız bir kılıç taşırdı demek olacaktır- «Konya nâibi», Konya kadısı Çalık Abdur-'-rju Efendi'nin naibi idi. (Mütercim).

²⁰² Vildân-zâde Ahmed Efendi, ilmiye rütbelerinin üst basamaklarına yükselmiş, bir zât olduğu halde, inşftab bitmemiş olan Ankara kalesini tamamlamak ve celflttere karşı korunmasına ihtimam etmek üzere mevleviyet l'tibâriyle bu şehre tâyto olunmuştu. (Mütercim).

şehre kabul etmiyorsunuz? Mütesellimi mi niçin içeri almıyorsunuz?» deyince, kadı fütursuzca şu cevâbı verdi:

— «Gerçi sancak sana tevcih olunmuştur; lâkin siz buraya mîr-livâlar gibi gelmediniz. Delili budur ki, evvelâ Müslümanların tarlaları içine kondunuz; civardaki memleketlerden sürüp getirdiğiniz mevâşî (sığır-davar) sürülerim Müslümanların ekinleri içine bıraktınız. Celâîden gözleri korkmuş fakara, sizden ürktü; onun için hisar kapısını kapadılar. Şehre girdiğiniz vakit dahî kati ve gasb, ta'-zîb ve tahrib edersiniz diye vehme düştüler. Pâdişâh emrinde yazıldığı veçhile, sadrâzâmın ordusuna iltihak arzusunda iseniz, sefer levâzımatı her ne ise defter edip (bir listesini yapıp) mutemed bir adamınızı bizim yanımıza bırakınız; siz de halka vahşet vermemek üzere bir merhale öteye gidiniz.»

Kalenderoğlu, Vildân-zâde Mevlânâ Ahmed Efendi'nin teklifini kabul ederek arkadaşlarından birini 30 kişi ile Ankara'ya gönderdi. Gönderilen bu adam birkaç gün içinde halkı o kadar bîzâr etti ki, ahâlî, az kaldı kendisini öldürecekdi. Kadı, kan dökmek için bunu iç kaleye hapsedti ve beraberindekileri şehre taksim etti. Lâkin bunların her biri mihmandarı tarafından Öldürölüp, reisleri de hapiste îdâm olundu²⁰³.

Kadı bu suretle ahâlî arasında asayîşi sağladıktan sonra, bu olaylar hakkında sadrâzâma mufassal bir mektup yazdı. Lâkin buna cevaben Murad Paşanın Kalenderoğlu'nu tenkil için ordusundan bir fırka ayırdığını bildiren mektup, âsinin eline geçti. Kalenderoğlu hemen Ankara'yı kuşattı. Kadı Vildân-zâde, kahramanca mukaave-rnet etti. Sekiz hücum def edildikten sonra, sadrâzam tarafından gönderilen Kastamonu sancak beği Tekeli Paşa Bursa, Menteşe, Karesi askeri ve 40 top ile ortaya çıkarak şehre girdi. Bu imdâd kuvvetlerinin gelişi âsîleri ric'ate mecbur etti.

Yılanboğazi'nda Canpulad'ın Hezimetî

Sadrâzam, Suriye'ye gitmekte olduğu halde, Silifke ve Adana'yı istilâ eden Muslu Çavuş ve Cemşîd üzerine iki fırka asker göndermişti. Cemşîd takımı mahvedildi. Fakat talih, Muslu Çavuş'a o kadar müsâadesizlik göstermedi. Diğer taraftan Canpulad 20.000 piyade ve 20.000 süvârî ile

²⁰³ Kadı, Kalenderoğlu'nun adamını iç-kalede hapsedtiği gibi. arkadaşlarını da şehir Ayanından birer adama başka başka ziyafet virüp müstfirine riayet ve halkın fitnesinden sıyânet eyle diyü muhkem ısmarladı- Ba'dehu İşâret-I kadı ile her mtzbfîn, ırjhmâm olan bed-peymânı nftbûd ve başları olan habfs daht iç kal'ada roûrd-i beisü'l-makra vürûd eyledi, şehre giren şakilerden bir ferd halâs olmadı.> Naîmâ, c. 2, s. 12.

Bagras Boğazı'nda ²⁰⁴ müstahkem mevkilere girmişti. Murad Paşa bunu anlayarak «Arslan-ili» ²⁰⁵ yolunu tutup Güğercinlik sahrasına indi. Orada Mar'aş beğlerbeği Zülfekaar Paşa, 40.000 Dülkadiriyeli Kürd askeriyile sadrâzam ordusuna iltihak etti (29 Cumâdeluhrâ 1016 - 21 Ekim 1607).

Ordu, pek yorgun olan askere nefes aldirmek için üç gün bu sahrada kaldıktan sonra, Boğazları geçerek Kanak ²⁰⁶ ırmağı yakınında Dereme mevkiine kondu. Canpulad, sadrâzamin hareketi-nin yeni hedefini öğrendiği zaman çadırlarını kaldırıp onu karşılamaya gitti ve Oruç ovasında orduyu karşıladı. Âsîlerin öncülerinden pek ilerlemiş olan bir takımı ele geçirilerek hemen telef edildiler. Ertesi gün (3 Receb - 24 Ekim) iki ordu tutuştular. Canpulad, kethüdasını sadrâzamin Anadolu askerinden tertiplenmiş olan sağ cenahına karşı göndererek kendisi de son cenahın karşısına geçmiş ve Kanije kudretli müdafii Tiryakı Hasan Paşa ile harbe girişmiş İdi. Canpulad muharebeye girişmeden önce sadrâzamdandan anlaşma talebinde bulunduydu da, Murad Paşa; âsînin bütün tekliflerini reddetti. Sadrâzamlarla görüşebilmek ümidiyle Canpulad'ın safkların dışına çıktığını gören âsîler, reislerine küfür ve hakaret ederek sancakları altına gelmeye mecbur ettiler. Muharebe pek şiddetli oldu. Yeniçeri ağası Halil'in tercüme-i hâlinin yazarı o gün yeniçerilerin âsîler üzerine atmacalara hücum eden akbabalar, avlarına hücum eden arslanlar gibi yürüdüklerini hikâye eder. Osmanlılar tarafında 20 cellâd, askerinin takım takım getirmekte olduğu esirleri îdâm etmekle meşgul idiler. Sadrâzamin çadırı önünde harb armağanı olarak 20.000 baş dikildi ²⁰⁷. Lübnan prensi Maan-oğlu Fahreddîn, Benî Kelîb ve bütün Dürzîler'le beraber firar ederek Şakîk ²⁰⁸ kalesine kapandı. Canpulad da, doğum yeri olan Kilis'e ve oradan Haleb'e sığınmaya muvaffak oldu. Haleb'de ancak bir gece kalarak ertesi gün —halkın tahkir edici velveleleriyle, kadınların ve çocukların damlardan attıkları çamurlarla tâkîb edilmekte olduğu halde— oradan çıktı. Çoktan beri âsîlerden bizar kalmış olan ahâlî, bunlardan kalede kalanların üzerine hücum ederek binden fazlasını ele geçirip İdam sehvasına götürdüler.

Oruç ovası çenginden onaltı gün sonra, sadrâzam Murâd Paşa, zafer alayıyla Haleb'e girerek Haleb'in «Gök Meydanı» denilen büyük meydanına

²⁰⁴ Naîmâ'da «Derbend-i Bakras. (M&tercim).

²⁰⁵ Yılan Boğazı'dır. (Pytoe Syriae) (İskenderun'a birkaç saat mesafede).

²⁰⁶ Naîmâ'da .Kınık, nehri. (Mütercim).

²⁰⁷ Ordu defterdarı Baki Paşa -Bin on altıda kırıldı segbân» mısraını tarih dü-günnüştü. (Mütercim).

²⁰⁸ Naîmâ'da .Şaklf.. (Mütercim).

çadır kurdu. Kaleye kapanmış ve hayatlarını pahalı satmaya karar vermiş olan segbânlara âmân verdi. Buna rağmen bunlar çıkınca îdâm olundular. Rumeli beğlerbeği Tiryakı Hasan Paşa, Kubbealtı vezirlerinden olmak üzere, İstanbul'a gittiğinden, yerine Maryol Hüseyin Paşa tâyin edildi. Murâd Paşa yeniçerilerle Haleb'de kışlayıp sipahilere Şam'ı, silâhdârlara Trablus-ı Şam'ı, sağ garîblere Ayıntâb (Anteb)'ı, sol garîblere Birecik'i kışlak gösterdi. Rumeli, Anadolu, Karaman askerine yurdlarına dönmek üzere ruhsat verildi. Sadrâzam, Cağala-zâde'nin oğlu Mehmed Paşa'yı Bağdâd valiliğine tâyin ederek Tavîl Ahmed oğlu Mehmed'in ölümünden sonra Bağdâd'ı istîlâ etmiş olan kardeşi Mustafâ'nın oradan çıkarılması için emir verdi.

Mehmed Paşa, Anh ve Hadîse beği Ebû Rîş oğlu Ahmed'in ve Kürd beği Şeref Beğ'in askeriyle kuvvetlerini artırarak Bağdâd'da Mustafa'yı muhasara etti. Mustafa, serbestçe çekilip gitmek üzere kaleyi teslim etti. Mustafa'nın bindiği gemi, içindeki segbânların ağırlığına dayanamayıp battı. Segbânların ekserisi boğularak, Mustafa ancak az bir miktariyle sahile çıkabildi. Bunlar bu kazayı, gemiyi delmek suretiyle Osmanlıların tertiblediklerini zannettiklerinden tüfek atmaları üzerine, Osmanlılar da mukabele edip hemen hepsini Öldürdüler. Mustafa, bu defa da kurtuldu.

Kalenderoğlu Bursa'yı Yakıyor

Bu sırada Canpulad, Hâleb'den beraber kaçan segbânlarla birlikte Anadolu'ya girip Eskişehir'e kadar gelmişti. Af dilemek için ihtiyar amcası Haydar Beğ'i oradan İstanbul'a gönderdi. Ankara'dan çıkmış ve Kınalıoğlu ile beraber Bursa mıntikasını talan etmekte olan Kalenderoğlu, Canpulad'ın Eskişehir'den geçtiği sırada Haleb'deki hezimetini haber aldı. Birlikte aflarını dilemek üzere birkaç kişi ile davet etti. Lâkin Canpulad gelince Kalenderoğlu isyanda devam teklifinde bulundu. Canpulad görünüşte muvafakat ederek, bulunduğu hâne Kalenderoğlu'nun adamları tarafından muhafaza altında tutulduğu halde, bir gece duvarı delerek İstanbul'a kaçtı. Canpulad'ın yanındaki segbânlar başsız kalınca, Kalenderoğlu ile Kınalıoğlu'nun kuvvetlerine iltihak ettiler. Kalenderoğlu Bursa'yı yaktı²⁰⁹; lâkin kaleyi alamadığından çekilip Mihaliç üzerine yürüdü.

Mihaliç, Kirmastı, Biga arazîsi Bursa arazîsinden Uluâbâd (ülü-bad)

²⁰⁹ Venedik Hülâsası'ndan: .Âsî Bursa'yı aldı ve yaktı.» 22 Aralık 1607- «Kalenderoğlu Bursa'dan Mondania'ya (Mudanya) doğru geldi. > Aralık 1607

GÖLü'yle ayrılır ki, bu göl bir taraftan hemen hemen Olimp (Keşiş yâhud Uludağ) Dağı'na kadar gider ve diğer taraftan dağlardan inmekte olan Nilüfer (Rindaküs) ırmağı vâsıtasiyle Propon-tid sahiliyle (yâni Marmara sahiliyle) muvasalayı te'mîn eder ²¹⁰. Kalenderoğlu, Gol'ün Propontid mıntikasmdaki mansabına yakın bir yerde Nilüfer üzerine kurulmuş olan köprüden geçmek lâzım geldiği halde, burası birçok muhafızları olan bir kale ile savunulduğu gibi nehrin yukarı mecrası da İnegöl beği İlyâs'ın oğlu Alî Beğ, emri altında bulunan Kirmastı ahâlîsi tarafından muhafaza edilmişti. Kalenderoğlu, uzak olmayan bayram gecesini, kale muhafızlarının gevşeklik göstereceklerini tahmîn ederek, Tahtalı denilen yerde bayramın girmesini bekledi. Hakîkaten tahmîn ettiği gibi oldu: Kirmastı ovasına inmeye ve oradan Mihaliç'a gitmeye muvaffak oldu. Mi-haliç'ı da kan ve ateş içinde bıraktı.

Âsîlerin tenkili için İstanbul'dan gönderilmiş olan Nakkaş Paşa, Uluâbâd ovasında Kalenderoğlu'ua tesadüf etti. İki ordu kat'î bir cenge girişmeksizin, uzun bir müddet karşı karşıya bulundular. Şiddetli bir kış, Nakkaş Paşa ordusunda büyük bir telefata sebep oluyordu. Nihayet Silistre sancak-beği Dalgıç Mimar Ahmed Paşa'nın ve Dobruca Tatar gönüllülerinin iltihakıyla kuvvetini artırmış olan Nakkaş Paşa, Minas (Manyas) Gölü sahilinde âsilere hücum etti ve onları tam bir hezimetle uğrattı. Lâkin Dalgıç Ahmed harb meydanında kaldı.

Kalenderoğlu Aydın ve Saruhan sancaklarından geçerek Hamîd ve Karaman hududuna gitti ve «Ağaçdan Pırb nâmındaki âsînin Antalya'dan getirdiği 1.000 kişi ile yine kuvvetlendi.

Kalenderoğlu'nun elinden kaçmaya muvaffak olmuş olan Canpulad İzmit'e vardı; af dilemek üzere amcası Haydar Beğ'le beraber İstanbul'a göndermiş olduğu kethüdasını orada buldu. Pâdişâh, taleb olunan affı ihsan etmiş olduğundan, Canpulad İstanbul'a gitti. Sultân Ahmed kendisini atıfetlerle kabul etti. Âsînin sergüzeşt tını merak ederek, Boğaziçi'nin Anadolu sahilindeki Sultaniye KÖş-kü'nde bir hafta her gün kendisini huzuruna kabul etti ²¹¹. Can-pulad'ın küçük kardeşi —ki sonraları IV. Murad'la yakınlık peyda etmiştir— harem-i hümâyûn hizmetlileri arasına kaydedildi. Canpulad da Tamışvar beğlerbeğliğine tâyîn edildi. Lâkin

²¹⁰ Ravzatü'l-EbrAr. Venedik HOL&sası'ndan : -Kalender Tire ve Manisa'da. Tavil deniz kenarında», Mayıs 1608-

²¹¹ Fezleke. Venedik Münâsebetleri Hülâsası'ndan: «Canpulad dört kişi ile İstanbul'a gelip köşkte kabul olundu- Pâdişâh kendisine hil'at giydirip Derviş Pasa sarayım İkametgah gösterdi.. Ocak 1608.

Tamışvar'a gittiğinde ahâli —vaktiyle Anadolu âsîlerinden Deli Hasan hakkında yaptıkları gibi— kendisini tardettiler. Canpulad da Deli Hasan gibi Belgrad'a kaçarak, Murâd Paşa'mn emri üzerine orada îdâm edildi. Bu suretle Anadolu'nun iki isyancı elebaşısının ikisi de Tamışvar vâlîsi olmuş, ikisi de Belgrad'da öldürülmüştür.

Kalenderoğlu'nun Bursa civarında yaptığı hasar, İstanbul'da büyük yankılar uyandırmıştı. Vezir Dâvûd Paşa İzmit'e, Hızır Paşa Üsküdar'a gitmeye memur oldu. Pâdişâh, hepsinin cenge gitmesini emretti ²¹². Buna dâir çıkarılan fermân-ı âlîde bizzat gitmiyecek olan mansıb sahiplerinin kendi yerlerine silâhı mükemmel birer sü-vârî çıkarması emredilmişti. Birkaç gün asker toplandı, lâkin Kalenderoğlu güneye doğru yönelince endişe zail olarak, düşünülen tedbîr tâkib edilmedi. Yalnız divânın müzâkeresi üzerine gelecek baharda Rumeli muavin askerlerinin sadrâzam ordusunu takviye için Haleb'e gitmesi kararlaştırıldı. Gerek askerinin, gerek paranın Murâd Paşa'ya vaktinde ulaşması pek mühim olduğundan, Ekmekçi-zâde bu işin görülmesine nezâret etmeye memur olarak, uhdesine Rumeli eyâleti verildi.

Kalenderoğlu bu tedbîrleri öğrenerek Ekmekçi-zâde'nin Kara-man'dan geçerken gaafil bir ânında üzerine hücum etmek için, bütün kuvvetiyle o tarafa gitti. Murad Paşa, âsîlerin ve Ekmekçi-zâde'nin hareketlerinden haber alarak 1 Rebîü'l-evvel 1017 (15 Haziran 1608) târihinde Haleb'den çıkarak, Mar'aş havâlisinde Kansu*-nun kumandasında Mısır askerini ve Göksün Yaylalarında Emîr Yûsuf un oğlu Emîr Hüseyin'in Trablus-ı Şam'dan getirdiği Suriye fırkasını aldıktan sonra, Kalenderoğlu ve Kara Said kumandasındaki eşkiya üzerine yürüdü ²¹³.

Kalenderoğlu'na tabî eşkiya reislerinin akdettikleri bir meşveret meclisinde büyük ekseriyet sadrâzamin karşısına çıkılmak istikametinde oldu ve Kara Saîd'in Anadolu'da yağma ile vakit geçirilmesi hakkındaki ihtiyatlı düşüncesi reddedildi. Kalenderoğlu, özellikle Muslu Çavuş'un Lârende'den kendi aleyhine gönderilen askeri İç-il'de mağlûb ettiğinden beri cür'etkârhğı artmış bulunduğundan, Muslu Çavuş'a şu mealde bir mektup yazdı: «Sergüzeştim âleme malûmdur. Fitneci ve ahid-bozucu Osmanlılar tegallüb ederek gururları kemâle erip âleme cevr ü cefâyı

²¹² Bütün dirlik, yâni maaş sahiplerinin cenge gitmesi emrolunimistu- (Mütercim).

²¹³ Naîrafî. Kalenderoğlu ve Kara Said maiyyetindeki eşkiya ordusunun başUca reislerini sayar: Göynüklü Halil, Gürcü'dür. Güc Ahed. Agacdan Piri, Dağlar Delisi, Tann-bümei, Baldırı-kısa. Kör Mahmud, Köse Ahncad, Gedizli Akdar-ması. Uz Hüseyin. Kâfir Murad, Sakaloz Ahmed ve diğerleri, (c 1, s- 28)

mu'tâd ettiklerinden biz itaatlerinden yüz çevirip izhâr-ı hulûsu terk eyledikten sonra Mihaliç, Aydın, Saruhan illerini talan eyleyip ganâim-i bî-şümâr ile döndük. Cem'iyyetimiz yevmen fe-yevmen (günden güne) ziyâde oldu; Konya şehrine geldiğimizde Karaman beğlerbeğisi Deli Zülfe-kaar Paşa anda mevcûd bulunup kaleye kapandı. Üzerine varılıp etraf ve eknâf yağma ve gâret olundu. Ba'dehu göçüp Karaman'a nüzul eyledik. Bu âna kadar Âl-i Osman tarafından tamâmiyle kat'-ı ümîd olunmadığı cihetle serkeşlik edilmezdi. Lâkin Canpulad-oğlu vak'asından sonra Osmanlı tarafından kat'-ı ümîd olundu. Artık can tende oldukça ser-fürû etmek ihtimâli yoktur. Hakk Teâlâ muîn olursa yanımızdaki hesâbsız kârgüzâr dilâverler ile ol koca fertutu (Sadrâzam ihtiyar Murâd Paşa) ber- taraf edip Üsküdar'dan berisini Osmanlı'ya feragat ettirmek vardır; eğer fırsat koca'nın olursa, bizim ettiğimiz işlerin dillerde destan olduğu bize kâfidir.»²¹⁴

Sadrâzam, Kalenderoğlu ile Muslu Çavuş'un birleşmesini men* etmek için Muslu Çavuş'a iç-il sancağı berâtını gönderdi. Muslu, cenge gitmemek şartıyla bu berâtı kabul etti. Birkaç gün sonra da Karaman eyâleti vaadini aldı. Bununla beraber Kalenderoğlu Mus-lu Çavuş'un sancak beğliği haberini alınca, topladığı meşveret meclisinde sadrâzâmın üzerine gidilerek bir hile ile ceng edilmesine karar verdi. Kalenderoğlu, Murad Paşa'nın yanında yalnız kapıkulu (yeniçeriler) bulunup tımarlılar ve zeâmetliler bulunmadığını ve İstanbul'dan para ve erzak gönderilmiş ise de, bunların da kendi ellerine geçeceğini söylüyordu²¹⁵. Eşkiya baş-reîsi piyade ve sü-vârî 20.000'i bulan askerine geçit resmi yaptırdıktan sonra, bütün geçtiği yerleri yağma ederek boğazın girişini sadrâzam ordusuna kapatmak için, Elbistan'dan Göksün Yaylası'na indi²¹⁶.

Murad Paşa, Kaienderoğlu'nun tertibini öğrenerek derbend ağzını kendisinden Önce gelip almaları için Deli Piri Ağa'yı otuz takım yeniçeri ile ileri gönderdi. Bunlar aradaki dört merhaleyi sür*-atle kat'ederek üçüncü gûaü derbende ulaştılar ve iç tarafına kondular, sonra da ordu geldi.

²¹⁴ Naîmâ'dan alınmıştır, s. 29- (Mütercim).

²¹⁵ «Kalenderoğlu, yanında olan raüfsîdler ile istişare suretiyle nice güftâr-ı nâ-hemvârdan sonra şöyle karar verdi ki, hâlâ serdâr yanında çok leşker olma-yup ancak kapu-kuludur; onlar da Haleb'de kant ve berd çekmiş, zaif olmus.-lardur. Maa-zalık cümle hazine ve defterhâne kendii iledür. Maslahat budur ki bir cür'et ve celâlet gösterüp orduyu uralar ve kıyamete kadar yâd olacak kadar şecaat göstereler ve bu fırsat ile hazine ve cebe-hâneyi ele götürerel-» Naîmâ, c- 2, s. 30. (Mütercim).

²¹⁶ Kalender askerini 6.000 süvârî ile 12.000 piyadeye çıkararak Sakronova'da Osmanlı memleketleri serdârı olan Murâd Pasa'ya tesadüf etti; Murad Paça hayâtını tehlikeye koyarak Kalenderin yolunu kesmiştir.. Venedik Hulâsası, Göksün Boğazı bu isimdeki sahraya müntehidir. (Sakronova, Göksün olacaktır.)

Sadrâzâmın otağı yüksek bir tepeye kurulup yeniçeri ve sair kapıkulu tepenin eteğine kadar, Mısır askeri tepenin sağ tarafından eteğine bitişik olan sahraya yerleştirildi. Ordunun ağırlığı tepenin arkasına konularak lâzım gelen yerlere hendekler açıldı. Yeniçeriler metrise girdi (8 Temmuz 1608)²¹⁷.

Âsiler harb düzeninde ordu üzerine yürüdüler. Sağ cenahları Kara Saîd ve Ağacdan Piri kumandasında, sol cenahları Kalenderoğlu ile diğer reislerin emri altında idiler. Birincilere Malatya sancağı mutasarrıfı Karakaş Ahmed Paşa, serdârın kethüdası Ömer ve sipahiler; ikincilere Suriye askeriyle Seyfoğlu Mîr Hüseyin ve Mısır askeriyle Kansu Beğ mukabil oldular. Âsiler istihkâmlara ye Murâd Paşa'nın mâhirâne bir şekilde uyguladığı tabiyeye aldanarak, serdârın çadırından boğazın mahrecine kadar yayılan Mısır askerini ordunun toplam kuvvetleri sandılar ve büyük bir güvenle cenge giriştiler. İki taraftan o kadar şecaat ve gayretle muharebe edildi ki, bu vak'aların hikâyesinde defalarca sözlerini naklettiğimiz Devlet'in resmî tarihçisi «Merîh-i felek tahsîn eyledi»²¹⁸ diyor. Harb her dakika daha çok ortada gözükrken, sadrâzam safların hâricine çıktı. Kırk sene Önce Yemen vâlisi iken Arab şeyhlerinin duâ okumuş oldukları Hind kılıcını çekerek, üç defa düşmana karşı salladı. Zaaf göstermeye başlamış olan askerini bir daha hücum ettirerek, aynı anda toplar da hep birden ateş ettiler. Bu âna kadar hendeklerde gizlenmiş bulunan yeniçeriler de hep birden çıkıp büyük bir şiddetle düşman üzerine hücum ettiler²¹⁹. O sırada âsilerin arasında Murâd Paşanın, Zülfekaar Paşa kumandasındaki Karaman askeriyle kendi ordularının arkasını çevirdiği şeklinde bir haber yayıldı²²⁰. O andan itibaren eşkiya her tarafta bozulmaya başladı.

İki gün sonra Osmanlılar düşman ordugâhına girdiler. Murâd Paşa, Haleb beğlerbeği Hüseyin Paşa'ya ser-asker unvanı vererek ve Suriye Türkmen askeri ve 10.000 süvari ile Seyfoğlu'nu ve Trablus ve Sivas Paşalarını maiyyetine memur ederek Kaienderoğlu'nun takibine gönderdi. Firarilerin ekserisi piyade, yâhud atları işe yaramaz bir halde ve zahire ve

²¹⁷ Naîmâ'da 24 Rebûlâhir 1017 Sah. (Mütercim)

²¹⁸ Naîmâ, c- 2, s. 31. «Merih tahsîn etmesi» hunharlığı itibariyledir- (Mütercim).

²¹⁹ «Serdâr'ı âzam eli altında olan süvariye birkaç kadem ile sürüp eskiden Yemen vâltisi iken bâzı eizze-i meşâyih tarafından kendisine vâsıl ve şark ve garb çeliklerinde nice âsâr-ı yümn ve berekât hâsıl olan tîğ-ı Yemânî'yi siD edüp cânib-i â'dâya üç kerre İşaret ve leşkar-i islâm'a istûnâlet ve nusret ile begâret idicek, zümre-i asâkir defaten hücum etdiler...» Naîmâ'dan, c. 2, s. 32. (Mütercim).

²²⁰ «Meşhurdur ki eşkiyanın içinde bir sadâ kopdı: Siz kimün için ceng İdersî-niz? Murâd Paşa hile ile sizi aldadup Karaman askeriyle Zülfekaar Paşa'yı dağ yolunda ordugâhımıza göndürdi, ve bütün çadırları yağma itirdi.» Keza, (Mütercim).

silâhdan mahrum olduklarından Osmanlı kılıcıyla tenkilleri pek kolay oldu. Bayburd'da hafif bir mukaave-metten sonra Erzurum ve Ardahan yoluyla kaçıp, ancak birkaç bini Revân'a can attı. Revan kalesinde bulunan Acem Vâlisi Emîr Güne, Şâh kulu olmaları ve şîliği kabul etmeleri şartıyla bunları kabul etti. Sadrâzam, Kayseri ve Sivas'tan geçerek Ankara civarında —Yıldırım Bâyezîd ile Timur arasındaki harbin geçtiği yer olmakla meşhur olan— Çubuk Ovası'nda çadır kurmaya gitti.

Murad Paşa'nın Tavil Halil'in Kardeşine Galebesi

Çubuk Ovası'nda Murad Paşa'ya, Cağala-zâde'nin Tavil Halil'in oğlunu Bağdad'dan kovduğu haberi geldi. Oradan Sivas'a doğru geri giderek birkaç gün orada istirahat etti. Sivas'ta bulunduğu sırada Tavil Halil'in kardeşi Meymûn'un 6.000 âsî ile Kırşehir taraflarını yağma ederek, İran'dan Kalenderoğlu'na katılmak üzere Tokad'a gitmiş olduğunu haber aldı. Topladığı bir meşveret meclisinde reisler bunların birleşmelerine meydân verilmemesi re'inde bulduklarından Meymûn'un takibine karar verildi. Bunun üzerine bütün ağırlık defterdar Baki Paşa nezâretiyle Sivas'ta bırakıldı. 2.000 süvari yeniçeri²²¹, sipahiler, diğer timâr ve zeamet sipahileri bir haftalık yiyecek alıp, lâkin çadırlarını terketmiş oldukları halde yeniçeri ağasının kumandası altında hareket ettiler. Sadrâzam da yalnız hafif bir yaz çadırı (sâyebân) ve bir kilim alarak tâkîbçilerin başına geçti.

Altı gün ve yedi gece hiç çadır kurulmaksızın gidildi. Hemen hemen doksanlık bir pîr olan Murâd Paşa zaman zaman müteharrik bir ceset gibi attan iner ve birkaç dakika hiçbir hayât eseri göstermeksizin istirahat ederdi. Hattâ kendisini birkaç defa son nefesini verdi sandılar. Ondan sonra yeni bir gayret ile atına binerdi. Şarkî Karahisar*a varıldığında, âsîlerin bir gece evvel orada kalmış ve sabahın seherinde çıkıp Kara Hasan Gediği Boğazı'nda çadır kurmuş oldukları öğrenildi. Sadrâzam Çerkeş Piyâle Paşa'yı 2.000 kişi ile ileri gönderdi. Tâkîb edileceklerini düşünmeyen eşkiya, eşyalarını hayvanlarına yüklerken Piyâle yetişti. Eğer askerin bir takımı kumandanlarının emrine mugayir olarak yağmaya koyulmamış olsaydılar, âsîlerin hepsi mutlaka tutulacaktı. Eşkiya, akıllarını başlarına toplamaya ve mukaavemet vaziyeti almaya muvaffak oldu. Adana hâkimi Mustafa Paşa ve

²²¹ Venedik Hftl&ssası'ndan: .Murad Paşa ile âsîlerin reisi Meymûn arasındaki iBüsâdemenln İkinci gfiaC-, Elim 1608

birkaç yeniçeri zabiti maktul düştüklerinden, asker firar etti. Lâkin yeniçeri ağası firarileri topladığı gibi, müteakiben sadrâzam da yetişerek taze askerle kuvvet verdi. Eşkiya boğazdan Gelürât Sahrâsı'na ric'ate mecbur olup, orada bir daha cenge başadılırsa da yeniden bozularak, bütün ağırlıklarını terkedip kaçtılar. Üç gün tâkîb edilip birçoğu yakalanarak, sadrâzâmın bu üç gün müddet zarfında karargâh ittihaz etmiş olduğu sahrada harb âbidesi olmak üzere başları yığıldı.

Sadrâzam, Sivas hisarı önünde çadır kurmuş olan askerın kendi ordusuna katılmasını emretti. Defterdar Baki Paşa Bayburt'a bir meihale mesafedeki Sadaklı mevkiinde serdârın ordusuna iltihak etti (3 Cumâdeluhrâ). Murad Paşa Bayburt'ta âsîlerin başından pira-midler teşkil ettikten sonra, birçok muharebelerde kahramanlıkları görülmüş olan zabitlere hil-atlar dağıttı. Vezîr Nasûh Paşa dahî (15 Cumâdeluhrâ - 26 Eylül) serdâr ordusuna iltihak etti; bu iltihakta geç kalındığı için ehemmiyetten ârî olduğu halde, Nasûh Paşa orduya geldiğinde fevkalâde debdebe gösterildi: Kapısı halkı kırmızı çuka (çuha) giyer 1.000 süvari tüfenk-endâzdaı, sarı urbalı 500 ve siyah takyeli diğer 500 segbân ile 1.000 süvariden ibaretti. Vezîr-i âzam, bu askerın geçişini görmek üzere yaz çadırı (sâyebân) altında idi. Vezîr Nasûh Paşa bir ok atımı kalınca atından indi. Murad Paşa, çadırından yalnız dört adım ileri gitti. Nasûh diz çöktü, serdârın ayağını öptü. Murâd Paşa, Nasûh Paşa'nın gösterdiği gecikmeden dolayı öfkeli ise de, ordusu kumandanlarının haysiyetine halel vermemek istediğinden alnından öptü ve elinden tutarak çadırı altına getirdi ve:

— «Hoş geldiniz, oğul!» dedi.

Nasûh Paşa yere diz çökerek:

— «Devletli sultânım, kusurumuz çokdur, harekette teehtür edip geç geldik!» dedi.

Serdâr:

— «Geç gelmenize sebep ne idi? Elhamdülillah askeriniz mü-kemmeldir; biz Haleb'de iken beraber kışlayan askerın az olduğunu işitmişsinizdir. Haleb ile Diyârbekir arası uzun mesafe değil iken, yanımıza gelmemekle bize hürmetsizlik mi ettiniz zannında bulunuyorsunuz? Bu hürmetsizlik pâdişâhadır. Biz mağlûb olsa idik siz yalnız başınıza Kalender-oğlu'na karşı durabilecek miydiniz? Bir fetva istenilse ki, kuvvetli bir îslâm ordusu ondan zayıf olan bir ordunun imdadına gelmiyecek olursa şer'ân ne lâzım gelir? Acaba ulemânın cevâbı ne olur?» diye konuştu.

Nasûh Paşa başını eğmiş bulunduğu halde sükût ettiğinden, Murad

Paşa şöyle devam etti:

— «Benim oğlum, bu segbânları başına toplamaktan maksad nedir? Canpulad'oğlunun onaltı bin segbânı var îdi; ne yapabildi? Seg-bânlarının hepsi velî-i ni'metlerini bırakıp kaçtılar. Kalenderoğlu'-nun ahvâli ise malûmundur. Pâdişâh, Anadolu'da bir segbân bulunduğunu istemez. Eyâletine gidince bunlara ruhsat vermeğe bak!

Pâdişâhımız yed-i tûlâ (büyük kudret) sahibidir. Şu gördüğün altı tuğdan birini sana gönderip katlini ferman etse²²² ne yapabilirsin?»

Murâd Paşa, Nasûh Paşa'ya bu yolda nasihatler verdikten sonra, iki kat hil'at giydirdi. Nasûh Paşa ikinci vakti büyük hediyelerle gelip akşam yemeğinde bulundu, gece meşgalelerle çadırına gitti. Nasûh Paşa, daha önceleri Canpuladoğlu vakiasında serdâra im-dâd için Diyârbekir'den Haleb'e gelmemiş olduğu gibi, bu defa dahî yukarıda yazılan harblere iştirak etmemiş olduğu için, onu îdâm etmek serdârın düşünmediği bir şey değil ise de, İstanbul'dan verilen emirler mûtedilâne hareket etmesini icâb ettirmişti²²³.

Yine o sırada Karaman vâlisi Zülfekaar Paşa ile Ankara cihetinden hareket eden Ekmekçi-zâde, serdârın ordusuna iltihak ettiler. Umumiyetle beklenirdi ki, bunların gecikmelerinden dolayı haklarında şiddetle mücâzât olunacaktır. Lâkin Murad Paşa, «Affetmek, muzafferiyetin zekâtıdır» hükmüne riâyette, ikisine de birşey yapmadı. İntizâma riâyette vukua gelen en küçük kusurları işleyenleri cezalandırmakta gösterdiği şiddet sebebiyle herkesi korkutmuş olduğu için, sadrâzâmın bu âtîfetkâr hareketi halkın şaşkınlığına yol açtı. Vak'alarm bizzat şahidi olan bâzı zevatın düşünceleri, Murâd Paşa'nın Anadolu celâlîlerine gösterdiği ve «Seyfû'd-devle» (Devletin kılıcı) ve «Muhyîs-saltana» (Devletin, saltanatın koruyucusu, hâmisi) unvanlarına sayesinde hak kazanmış olduğu aşırı şiddetini, daha kuvvetli bir şekilde aydınlatıp açıklığa kavuşturacaktır.

Beğşehri'nde Emîr-Şâh nâmında bir beğ bulunuyordu ki, softa âsîleri te'dibde gösterdiği şiddetle şöhet kazanmış ve bu sayede Murad Paşa'nın iltifatına mazhar olmuş ise de, segbânları Beğşehri ve Seydîşehri mintikalarını bîzâr ederdi. Murad Paşa, şikâyetçilere karşı Emir Şâh'ı iltizâm

²²² Yâni, bir tuğlu beğ katline me'rcûr olsa. (Mütercim)-

²²³ Naîmâ'nıtı kaydına göre Muradhanlılar diye tanınan üç şahıs —ki biri Trabzon beğlerbeğitiğinde bulunan AH Paşa, biri yine beğlerbeğilerden Mustafa Paşa, biri de sancakbeğlerinden Abdurrahmân Beg idi— celâlîlerden ziyâde mezâlîm göstermekte buldukları halde, her üçü de ele geçirilerek Nasûlî Paşa* nın orduya iltihakı zamanlarında îdâm olunmuşlardır. (Mütercim).

ederdi. Canpulad'ın, Kalenderoğlu'nun, Kara Saîd'in, Meymûn'un hezimetlerinden sonra Emîr Şâh'ı Alâiye sancağıyla mükâfatlandırdı. Emîr Şâh, Çorum ordugâhında sadrâzama veda edeceği sıralarda Seydişehir ayanından ve kadılardan Fîl-zâde Abdurrahîm Çelebi, Emîr Şâh'm diğer zulümlerinden başka öfkeli bir ânında kendisine de topuz sapıyla vurduğunu söyledi. Murad Paşa:

— «Sabr et, efendi!» cevâbıyla mukabele etti.

Daha sonra sadrâzamin kethüdası huzuruna gelerek, Emîr Şâh'ın o gün harekete niyet ederek, veda için kendi çadırına gelmiş olduğunu söylemesi üzerine:

— «Boğ mel'ûnu, âmân verme!» diye ferman eyledi.

Kethüda çadırına gelip Emîr Şâh'a:

— «Yemek yiyelim, sonra beraber sâhib-i devlet hazretlerine gidelim!» dedi.

Çorba içildiği sırada kuvvetli bir hassa hadımı²²⁴ felâketli kemendi Emîr Şâh'ın boğazına geçirip, o kadar şiddetle sıktı ki, pirinç taneleri Emîr'in burnundan fırladı²²⁵.

Murad Paşa'nın Şahsiyeti

Murad Paşa, tam bir yumuşak görünüşlülük altında müfrit bir şiddeti gizlemesini bilir, vahşeti²²⁶ derecesinde hakîkî niyetlerini göstermemeyi becerirdi²²⁷. Yapüğü işleri haklı göstermek için Türkistanlı Azîz Hoca Ahmed Yesevî'nin «Hâkim, bâtinen Mûsâ ve zahiren Fir'avn olmalıdır» ve Hoca Bahâeddîn Nakşbendî'nin «Zahir halka, bâtın Allah'a âiddir» sözlerini dâima söylerdi²²⁸.

Canpulad ve Kalenderoğlu ile cenge girişmezden evvel atından inip

²²⁴ Bir şahbaz iç-oğlanı, Naîmfî, Lakin o saman •iç-oğlanı» tâbirinde hiçbir kötü mânâ yoktu ve «hususî muhafazaya memur gençler» demekten başka bir-şey olmadığını tekrar ederiz. (Mütercim).

²²⁵ Emîr Şâh ihtiyar idi- -Ol pîr zâlimin cezây-i ameli boyununa gecüp hûn-ı ct-ğeri fukara ve zuafâdan yidiğt burunundan geldi.* Naîmâ. Gâlibâ çorbaya ciğer de doğranmış idi! (Mütercim).

²²⁶ Sicilyalı papaz Ottavio Sapienza daht Türkiye'ye dâir 1622 de Madrid'de basılmış olan eserinde Murad Paşa'nın vahşetine şehâdet eder.

²²⁷ Murad Paşa'nın yaptıklarının neticesine göre «Celâli belâsını mahvetmek için şiddet yolunu tutması gerekiyordu; bu maksada varmak için hakiki niyetini gizleyerek isyancıların bir takımını vaad ve aldatmalarla ele geçirmekten başka çâre yoktu. Birçok politikacı böyle hareket etmişlerdir» demek lâzım gelir, sanırım. (Mütercim).

²²⁸ Hoca Ahmed Yesevî Hazretlerinin sözü: -İçi Mûsâ gerek, dışı Fir'avn. dur. Hoca Bahâeddîn Nakşbendî'rdn buyurdular: .Zahir bfi-halk, batın bâ-Hakk. dır. Fakat Natmfî, Paşa'nın işlerinin bunlara uymadığını yazar. O sözler Murad Paşa'nın dillind*n düşmediğini yazmaz. Hammer yanlış anlamıştır. (Mötr-)

harb meydânının tozlan üzerine gözyaşları dökerek, ağarmış saçını ve sakalını yerlere sürerek:

— «Allahım! Bugün düşman karşısında ben kulunu utandırma! Pîrliğime merhamet et! Dîn-i Mübîn ve Şer'-i Seyyidi'l-Mürselîn için hıdmetim ve nâmûs-ı Şerîati hetk eden müfsidlerin izâlesi hakkındaki garazsız niyyetim dergâh-ı ehadiade ma'lûmdur; Sen'den avn ve nusret isterim» diye yalvardıktan sonra atına binmiş ve Yemen yadigârı kılıcını sağa, sola, Öne doğru üç defa sallayarak askeri hücum ettirmişti. Harbi kazandıktan sonra çadırlarının önüne oturarak, mağlûbların cesedleriyle doldurmak üzere karşısında kuyular kazdırmak mûtadı idi. Bir gün hoş bir manzarayı seyrederken, bir sipahinin atının arkasında bir çocuk bulunduğu halde geçtiğini gördü. Çocuğu huzuruna getirterek, nasıl olup da âsîler arasında bulunduğunu sordu. O da, babasının kıtlık sebebiyle eşkıyaya karışmaya mecbur olduğunu, masumane söyledi. Kuyucu:

— «Babanın san'atı ne idi?» diye sordu. Çocuk:

— «Şeştâr çalardı» diye cevâb verdi.

Murâd Paşa hayra yorulmayacak bir tebessümle:

— «Haa! Celâlîler'i şevke getirirdi» diyerek çocuğun öldürülmesini emretti ve çocuk cellâdîlara verildi. Lâkin cellâdlar çocuğun döktüğü gözyaşlarından müteessir olarak:

— «Bu ma'sûmu niçin Öldürelim?» diye emri infaz etmediler. Murâd Paşa, celi adların muhalefeti üzerine çocuğun idamını hazır bulunan yeniçerilere teklif etti. Yeniçeriler:

— «Biz cellâd mıyız? Cellâdlar buna merhamet ettikleri halde biz cellâdlardan daha insafsız mı olacağız?» cevâbını verdiler.

Sadrâzam bu emri hademe-i hâssasına tekrar etti; onlar da uzağa çekilerek Murad Paşa'yı çocukla yalnız bıraktılar. Doksan senelik ömürle ihtirasları sükûn bulmamış olan inatçı ihtiyar, zavallı çocuğu kadîd elleriyle yakalayarak kuyunun kenarında başaşağı tutup boğdu ve kuyuya attı. Ondan sonra (kendi yerine geçip) hazır bulunanlara şöyle hitâb etti:

— «Kalenderoğlu gibi, Kara Saîd gibi eşkıya, analarının karnından at ile, mızrak ile çıkmadılar; onlar da bunun gibi çocuk idiler; bunun gibi yağma ve kati ile cinayet içinde terbiye gördüler. Bu çocuk onların tabîatlerinden almıştır; terbiyesine ne kadar çalışılsa tabîatmdaki fesadı izâle etmek mümkün değildir.»

Burada devletin resmî müverrihi, Murad Paşa'nın Hızır ve Gu-lâm kıssasına telmihte bulunduğunu yazar. Hızır Peygamberin bir Çocuğu

öldürmesi, beraberinde olan Mûsâ Peygamberin i'tirâzını celbetmiş. Bunun üzerine Hızır, bu çocuk büyümüş olsa kaatil olacağım söyleyerek Mûsâ Peygamber'in i'th'âzını bertaraf etmişti ²²⁹

Murad Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü

Kümeli beğlerbeği defterdar Ekmekçi-zâde, gelişinin gecikmesinden dolayı sadrâzam tarafından şiddetli bir cezaya uğramaktan korktuğu için, İstanbul'dan Pâdişâh'ın yakım olan hamilerine kâ-ğdılar yazarak kendisinin payitahta çağırılmasını rica etmişti. 7 Re-ceb 1017 (17 Ekim 1608) târihinde Padişah tarafından gönderilen bir memur Kalenderoğlu ile Uzun Halil'in kardeşi üzerine kazanılan galebeden dolayı pâdişâhın hoşnudluğuna alâmet olmak üzere ²³⁰ iki hil'at ve bir murassa kılıç ile şu mealde bir hatt-ı hümâyûn gönderdi:

«Rumeli valiliğini istediğin kimseye ver; defterdar Ahmed Paşa'yı âsitâne-i saadetime gönder. Sen ordu ile Erzurum'da kalıp baharda îran üzerine yürümelisin.»

Murad Paşa cevaben yazdı ki:

«Rumeli Valisi Ahmed Paşa'nın burada kal m a siyle kalmaması müsavidir; kendisinden orduya bir imdâd mı erişmiş idi? Kulunuzun Erzurum'da kışlam aklığma gelince, Anadolu celâlîlerden tamâ-miyle temizlendi mi ki, îrân ile muharebe edeyim? Celâli bakayası yine toplanırlarsa âsitâne-i saâdetdeki vüzerâ kullarınız onların define kaadir midirler? Ancak saâdetlü pâdişâh hazretleri ne buyurlarsa ona göre hareket olunur.»

Kasım ayı girerek arpanın kilesi beş filoriye, peksimedîn okkası bir guruşa çıktığını da arzetti. Bununla beraber fermân-ı pâdi-şâhîye imtisâlen Erzurum'a gideceğini göstermek için tuğlarını kaldırıncâ, asker arasında büyük hoşnudsuzluk görüldü.

«Kaht ve gala (kıtlık ve pahalılık) bu derecede iken Erzurum'da kışlamak nasıl mümkün olur? Pâdişâh bu diyarın ahvâlini bilmez; yanındaki hoş-âmed-

²²⁹ Naîmâ, bu münâsebetle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevisinde Mûsâ ile Hızır'ın mülakâtı hakkındaki beyitlerden şu mealde olanlarını nakleder: «Hızır'ın, çocuğu öldürmesi, kesmesi herkesin bileceği hikmetlerden değildi; denizdeki gemide delik açmasında da büyük faydalar mündemiç idi. Hızır zatî garazlerden müberrâ idi; iyilik yaptı, fakat fena görünür iyilik yaptı.»

Hızır ve Musa'nın mülakâtı Kurân-ı Kerîm'de de zik-redilmiştir. (Ra'd Sûresi).

²³⁰ Sultân Ahmed Kalenderoğlu'mm hezimete uğradığına dâir olan serdârın arıza-sını alınca saf Asından gelen adamı huzuruna getirip cenk ahvalini tafsîlen suâl etti- Sadrâzam Tavû oğlunun ühiz&mm da başkaca bûdinrek bulunduğ u mevkide yirmi gün kaldı. Nalmâ'dan telhis. (Mütercim).

gûların (dalkavukların) sözlerine inanır. Onlar ve serdârın avdetinde nüfuzları kalmayacak olan kaaim-i makaam-lar sadr-ı â'zamın İstanbul'a geldiğini istemezler. İki sene sefer ile bu kadar muzafferiyet kazandıktan sonra artık yurdlarımıza avdet etmek isteriz.» sözleri Oltaya çıktı.

Ordu kadıları bu şikâyetleri ve zahire fiatlarını tescile mecbur olarak sicil sureti ve sadrâzâmın yukarıda meali belirtilen telhisi, hatt-ı hümâyûnu getiren kapıcılara verildi.

Murad Paşa Şarkî Karaağaç sancağını Türkçe-bilmez'e Van eyâletini Tekeli Mehmed Paşa*ya, Karaman'ı yine Zülfekar Paşa'ya vererek, Ekmekçi-zâde'yi Rumeli askeriyle İstanbul'a, Nasûh Paşa'yı Diyârbekir'e gönderdi. Kendisi de Tokad'a gidip, orada şöyle bir hatt-ı hümâyûn buldu:

«Bu hatt-ı şerifimi aldığın yerde kışla!»

Payitahtta bulunmadığı zaman cereyan eden ahvâlden zâten haberdâr olan Murâd Paşa, Pâdişâhın yakınlarından kapdân Hafız Ah-med Paşa ve kaymakam Mustafa Paşa ile müftînin, kızlar-ağası Mustafa Ağa*yı kendi taraflarına celbetmiş olduklarını, Anadolu celâ-lîleri mahvedildiğinden artık sadrâzâmın o taraflarda bulunmasına lüzum kalmadığını ve bil'akis Acem hududuna gitmesinin gerekli bulunduğunu Pâdişâh'a arzemiş olduklarını öğrenmişti. Murâd Paşa bu entrikaları boşa çıkarmak için hatt-ı hümâyûna cevâb olarak şöyle bir arıza yazdı:

«Erzurum'da kışlayıp Şâh üzerine gitmem ferman buyurulmuş. Emir Pâdişâh'ındır; bu kulunuz doksan yaşında bir pîr-i fâniyim; gaza yolunda şehîd olmak isterim. Lâkin ben kulun, Şâh üzerine gittiğimde, henüz Anadolu'da der-kemîn olan (pusuda bekleyen) celâ-lîler fırsat bulurlar; bilhassa İç-il'de Muslu Çavuş, Aydın ve Saru-han'da Yûsuf Paşa ve diğerleri birleşerek Memâlik-i Mahrûseye el uzatırlarsa, İstanbul'dan yine serdâr mı çıkarılacaktır? Bizi kendi hâlimize bırakınız; iş sahibi işini bilir. Hoş-âmed-gûların sözlerine kalmayınız: Evvelâ kendi memleketimizdeki düşmanı bertaraf edelim, sonra İran'a gidelim.»

Hatt-ı hümâyûn hâmillerini bu cevâb ile iade ederek kendisi de Üsküdar'a doğru hareket etti. 18 Aralık 1608 (9 Ramazan 1017)'de, Murâd Paşa, mağlûb celâlîlerden alman ve üzerlerinde alındıkları celâli zorba-başlılarının kalın yazılarla isimleri yazılı bulunan dört yüz bayrak ile ve büyük bir tantana ile İstanbul'a girdi²³¹.

²³¹ «Murâd Paşa'nın İstanbul'a tantanalı bir şekilde girişi. Anadolu muhassılı hazîneye 60 yük para gönderdi» Venedik Hulâsası.

Pâdişâh, bu parlak hizmeti lâyük olduğu şekilde takdir ederek, serdâra iki hil'at giydirilmesini emretti ve kendi eliyle murassa bir sorguç ihsan etti. Sadrâzâmın muzafferiyetleri şehir ahâlisinin günlük sohbetlerine ve sairlerin kasidelerine mevzu oldu. Canpulad, Ka-lenderoğlu. Tavîl Halil'in kardeşi ile vukua gelen cenglerde 30.000 celâli harb meydânında kalmıştı. Köylerde ve ele geçirildikleri diğer yerlerde de bir o kadarı öldürülmüştü. 30.000 başın bir kısmından sadrâzâmın otağı önünde ehamlar yapılmış, bir kısmı İstanbul'a gönderilmişti ki, 48 eşkıya reisinin kesik başları bu otuz binin içindeydi. En mevsuk menbâ'lara, kesilen başların ve kuyulara atılan cesedlerin listelerine göre bu seferde 100.000'den fazla âsî telef olmuştur.

Murâd Paşa'nın İstanbul'a gelişinden biraz sonra, defterdar Bakî Paşa —Suriye bir milyon altın getirmiş olmakla beraber²³²— kendinin ve sadrâzâmın düşmanları ve özellikle Canpulad'ın harem-i hümâyûna alınmış olan oğulları tarafından müsadere ettiği eşyanın bir kısmını saklamakla itham edildi. Bakî Paşa Yedikule zindanına atıldı. Bu muameleden haberdâr edilmemiş olan Murad Paşa, dîvânda Sultân Ahmed'in diliyle durumu işitince, münâsib muamele edilmiş olduğunu ve kendi eline geçen kıymetli mücevheratın satılmasını men' ederek huzûr-ı pâdişâhîye takdim eylediğini ifâde etti. Buna rağmen, Bakî Paşa, birçok paralar feda ederek hürriyetini satın almaya muvaffak oldu²³³.

Murad Paşa, İstanbul'da geçirdiği kış esnasında iki sene Önce Avusturya ile akdetmeye muvaffak olduğu ahidnâmenin —ki bâzı durumlardan dolayı uygulanması geriye bırakılmıştı— ikmâl edilmesiyle meşgul oldu²³⁴. Lâkin sadrâzâmın yeni müzâkerelerini ve o zaman Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletleriyle dostâne münâsebetlerini güzel anlamak için, gözlerimizi bir an maziye çevirmemiz gerekir.

²³² «Başdefterdâr avdet ederek fevkalâde vergiden aldığı bir milyon altını getirdi. Bu para ile bayram mevâcibi verildi. Muharebeden gelen 3.000 sipahi, kendi aidatlarının defterdar tarafından alındığını söyleyerek isyan ettiler ve defterdarın başını talep ettiler.» Aralık 1608. Venedik Hulâsası.

²³³ «Vezirler huzura girdikleri zaman Pâdişâh *Bâkî Paşa'yı Yedikule'ye gönderdim; Ahmed Paşa yine defterdar olsun, Bâkt'yi teftîş eylesin; Canpulad-oğlu'nun mâlini ne yaptı, görelim.' deyince Murad Paşa 'Pek ma'kûl buyurulicua; bazı zî kıymet mücevherat ve esvâb saâdetlü pâdişâhıma lâyük idi; onları fü-mht etmiyerek getirüp huzûr-ı hümâyûna teslim eyledim; bakîlerinin cevâbını kendisi versin' dedi. Ahmed Paşa teftîşde i'tinâ eylediyse de Bakî Paşa pervasızca «Mühimmatı sefere hare etdim' diye cevâbını ve muhasebesini verdi. Kırkbir gün Yedikule'de yattuktan sonra çıkarıldı- Naîmâ'dan telhis, c. 2. s. 49. Ahmed Paşa rikfîb-ı defterdarı bulunduğu halde Bakî Paşa'nın gelmesi üzerine, tabiatıyla defterdarlıktan çekilmesi lâzım gelirdi. (Mütercim).

²³⁴ «Bu kış esnasında evvel-bahflr için sefer tedârîki görülyüdü- Kapûdan Hâ-nz Paşa donanma İle Rûm ili sevâhlîni berây-ı muhafaza devr itdikten sonra İskenderiyye'den Mısır hazînesini getirmiş idi. Ona Şflm eyâleti, yeniçeri ağası Halil Ağa'ya kapûdânlık, silflbdâr Mehraed Ağa'ya yeniçeri ağalığı verildi. Nalmft. (Mütercim).

Avusturya İle Müzâkereler

Zitvatorok ahidnâmesinin akdinden altı hafta sonra Boçkayı —durumun bütün cephelerden görünüşüne göre zehirlenmek suretiyle— vefat ederek, ahidnâme hükmünce, bundan böyle Osmanlı tahakkümünde bulunmayacak olan Transilvanya Kransilvanya Kral-lığı'na tasarruf mes'eiesi Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında ihtilâfa sebep oldu. Transiîvanya meclisi —Humoyani'nin kayınpederi olup onbeş aydan beri Boçkayı nâmına adalet ve insaf ile hükümeti idare etmiş olan— Sigismund Rakoçi'yi kendilerine hükümdar seçtiler. Lâkin Osmanlı Devleti Humoyani'yi kral yaptırmak istiyordu, işte iki devlet arasındaki karşılıklı şikâyetler bundan doğmuştur. Sadrâzam Murad Paşa, Arşidük Matyas'a gönderdiği mektupta İmparator'la Boçkayı arasında bir anlaşma bulunmakla beraber, Transilvanya tahtına kral tâyin edilmesi münhasıran Bâb-ı Hü-mâyûn'a ait olduğundan Humoyani'yi bu memlekete hükümdar yapmak, hükümet alâmeti olmak üzere kendisine tâc, bayrak, topuz göndermek istediğini ve hâlbuki Rakoçi «prens» unvanım alarak Avusturya'nın bir kapıcıbaşısı marifetiyle hükümdarlık makamına oturtulmuş bulunduğunu ve İmparator'un elçisiyle hâlâ gelmediğim bildirdi

235

²³⁵ Sadrâzam Murad Paşa'nın Arşidük Matyas'a Zilka'de'-nin son günü, 1015 (29 Mart 1607) tarihli mektubu tercümesi;

«İftihârü'l-ümerâ'î'l-îseviyye, üh...; makaamınıza lâıyk selâm-ı muhabbet-pîrâmızın kabulü ricasından sonra i'lâm ederiz ki, berât-ı hü-mâyûn mucibince nâil-i hü-kümdârî olan Macaristan kralı ve Erdel beği Etiyen Boçkayı zikr olunan berât müfâdıncâ halefini intihâb etmek-de muhtar olduğundan, tacı, bayrağı, topuzu, Valantin Homonayi'ye itâ eylemiştir. Homonayi, Boçkayı'nın vasi yetini bize ihbar etmiş olmağla kendisini berât ikti-zâsınca kral ve beğ nasb ittik. Hakk-ı hükümdarı nâ-kaa-bil-i i'tirâz surette Homonayi'ye âid olmağla krallık alâ-imî olan berât-ı hü-mâyûn ile alem-i şerifi topuzu, hilkatleri, atları Belgrad'da kendisine teslim etmek üzere bir kapıcı-başı ile gönderdik. Lâkin Homonayi, Belgrad'a vâsıl olmazdan Önce Erdel ahâlîsinin Sigismund Rakoçi'yi kendilerine beğ tâyin ettiklerini haber almağla, Erdel'e gitmiyerek arazîsine geri dönmüştür. Kapıcı-başının mezkûr memlekete vusulünde Rakoçi, Homonayi'ye âid olan berât ve diğer alâmetleri hîle ile elinden almış ve bundan dolayı kendisi (kapıcı-başı) ceza görmüştür.

Dostum, işbu mektub-ı muhibbânemizle i'lâm ederiz ki, kudretlü pâdişâh-ı şevket-penâh hazretleri Sigismund Rakoçi'nin intihabına muvafakat etmiyerek, onun kral ve beğ olmak üzere ancak hîle-ile vukua gelen nasbim reddetmekte ve mukaddema Boçkayı'ye verilmiş olan berât mucibince berât-ı hü-mâyûnun, bayrağın, topuzun, hil'atlerin Valantin Homonayi'ye irsalini irâde etmektedir. Bu mektubumuzun vusulünde, hırslarına hiçbir nihayet tanımaksızın sizinle Boçkayı arasında akdedilmiş olan muahedeye ve aramızdaki sulhe mugayir hareket edenlerden birkaç kişinin tahrik ettikleri şu fitneyi teskin edeceğinizi ve iki hükümetin tebeası olan fakirleri asayişe kavuşturduktan sonra da yemden fitne ve musibet tohumu neşr olunmayacağını ümîd eyleriz.

Dostum, malûmunuzdur ki, son ahidnâmenin müd-det-i mer'iyetinde üç hükümdardan, yâni Pâdişâh ile İmparator ve Erdel Beği'nden birinin vefatı vukua gelirse, sulhun halefi tarafından idâme olunacağı işbu ahid-nâmeye dere olunmuştur. Size îzâha hacet yoktur ki, dî^ nimizin ahkâmı mucibince yeminlerimizi sadâkatle icraya mükellefiz. Eğer siz böyle küçük bir işten dolayı yeniden fitne çıkarmak ve lûtf-ı îlâhî ile o kadar mesâiden sonra akdetmiş olduğumuz musâlehayı —ki devletin bu kadar erkânının mühürlerini ihtiva

İmparator, cevaben, elçinin gelişi Türkler'in yeni akınlarından ve ahidnâmenin son zamanlarda bozulmuş olmasından dolayı geciktirmiş olduğunu ve ahidnâme şartları mucibince haklı ve münâsib olan şeyleri Sultân Ahmed'den talep edebileceğinden Arşidük Fer-dinand'm re'yiine uygun olarak Estergon'u, Kam'je'yi, Eğri'yi istemekte bulunduğunu ve eğer müzâkereler esnasında zabtedilmiş olan bu üç kale iade edilir ve son olarak ahidnâme hilâfında yaratılan durumların müsebbibleri cezalandırılır ise, kararlaştırılan 200.000 ekü-yü (guruşu) hâmil bir sefirin İstanbul'a gönderileceğim zât-ı şahaneye yazdı²³⁶.

Üç Macar kalesinin iadesine dâir İmparator tarafından ileri sürülen her türlü ma'kûl taleplerin kabul edileceği hakkında ahidnâmede yazılı bir madde-i mahsûsaya istinâd ettirilen talep, ciddiyetle karşılanmaya lâyık değildi. Bu kalelerin fethi, Türkler için son seferin en güzel neticesi olduğu

etmektedir— bozmak isterseniz, Cenâb-ı Hakk'ın dediği olur; zîrâ Allah'ın her istediği vuku bulur. Mâahaza, aramızda akd olunan ahidnâmenin bütün maddelerinin icrâsiyle fukara ve zuafâmn ve umûmen iki memleket halkının kendilerine rahat sağlayanlar hakkında duaya meşgul olmak üzere âsâyîşde bırakılması münâsib olur; yemininizde sebat ile aramızdaki hüsn-i imtizaca mâni' bir şey ihdas eylemeyeceğinizi ümid ederiz.

Şurası dahî ma'lûm-ı dostâneleri olsun ki, son ahid-nâmede gönderilmeleri yazılmış olan elçiler, hediyelerle birlikte bir ay önce gelmesi gerekirdi. Sizden ve murahasalarınızdan onların hareketlerini bildiren mektuplar almış isek de temhirleri aksini isbât eder. Bu muamele, büyük devlet memurlarının mevkilerine muhaliftir. Bununla beraber vaadettiklerin ize uygun olarak bu sefaretin azimetini ta'cile himmet ediniz; zîrâ kudretlü pâdişâhımızdan aldığımız mektuplarda «Sefaret vâsil olmadı mı?» diye suâl buyurulmuştur. Cevaben arz eyledik ki, İmparator hazretlerinin biraderi Arşidük Matyas'ın bir mektubu sefaretin yolda olduğunu bildirmiş ve yakında gelmesi me'roûl bulunmuştur. Lâkin vürûdu gecikmekte olduğu cihetle, ne cevap vereceğimizi bitemiyoruz, eğer sefaret çıkıp gelmezse, söylediklerimizin hepsinin, yalan addedilmesi lâzım gelir. Lâkin dinimiz ve yeminimiz gerek bize, gerek size bu kadar mühim bir maddede verilmiş olan yemînli bir sözün nakzını men' eder. Eğer setirler gelecek iseler gelsinler, zira pâdişâhımıza hakikati arz etmek isteriz. Ahidnâmemiz bütün cihâna ma'-lûm olduktan sonra aksini iltizâm ile kendinizi halk-ı âlem huzurunda mahcûb etmek İstemezsiniz. Olabilecek ahvâli güzel düğünüz. Kendilerini bilmeyenlerin sözlerini dinlemeyiniz ve akıllı ve basîretkâr adamların na-sî ha ti an m reddetmeyiniz. İşlere hir iki memleket ve fukara için en fâideli surette nizâm verilmiş olduğundan, yeni karışıklıklar ihdas ederek halkın bed-duâsını cel-betmekten ihtiraz eylemelidir. Bundan dolayı sefirlerin hediyelerle birlikte bir an evvel irsaline himmetle her iki memleketin rahat ve emniyetini te'mîn ediniz. Şunu da ümid ederiz ki, her kumandanın kendi mevkiinde hâl-i sükûnda kalması ve musâlehaya muhalif bir harekette bulunmaması zımnında bütün hududa şiddetli emirler verirsiniz.

Size gelince, dostum, sizden muhabbet alâmetleri ve memleketlere zararlı olmayacak yardımlar bekler ve bu

mektuba cevâbınızı serîan bildirmenizi arzu ederiz. Doğru yola gidenlerin her veçhile nâil-i saâdet-hâl olmalarını temenni ederiz. Tahrîr fi Belgrad-ı Dâri'l-Cihâd, fi selh zî'l-ka'de 1016 (29 Mart 1607).

²³⁶ Sultân Ahmed'e Rudolf'un 10 Nisan 1607 tarihli mektubunda şu fikra yazılıydı:

«Quod ut Homonaius dominatum affectaret Regalia dona in signum Vassalagiae dari solita illi obtulerint, quod subtidos necarint et abduxerint, nova propugna-cula extrukerint, mitites in ordinem non redegerint, li-mitibus maximum damnum intulerint —quas arces, Stri-gonium, Canisam et Agriam, quae tempore pacificationis İnstitutae contra promissionem a Bassis et Beghis inter-positam fraudulenter interceptae fuere, quas si Nobis Serenitas Vestra restituerit, ac Transyivanium Nostri ju-ris ut est esse permi şerit, suorumque in Hungaria inso-lentiam contra pacta conventa exercitem castigaverit, Le-gatum cum munere apud Nos parato mittere parati su-mus et Nos ad ea, quae Nostra ex parte teneamur, praes-tando.»

(Bu fikranın meali tercümede yazılıdır. Mütercim)

için, onların iadesine muvafakat etmiyorlardı. Harb ateşinin yeniden tutuşmasından korkulduğu bir sırada împarator'un murahhasları îlleshazi, Turço, Preyner, Pueşhayn, Koloniç Türk memurları olan Budin valisi kethüdası Ahmed ve Hüseyin Beğ ve Mustafa ile Neuhausel (Uyvar)'de yeni bir mukavelename imza ettiler ki, buna göre, bir Avusturya elçisi Komorn'dan kırk güne kadar 150.000 ekü (guruş) ile hareket edecek, geri kalan 50.000 ekü onun dönüşünde tesviye olunarak Zitvatorok ahidnâme-si «hediye-i iftihâriye»nin ilk tediyesinden i'tibâren yürürlüğe girecekti (28 Mart 1608).

Türk ve Avusturyalı murahhaslar Estergon civarındaki köyler mes'elesini kararlaştırmak için 19 Hazîran'da bir daha toplandılar. Baron Töffel sefir tâyin edilmiş olduğu halde, Osmanlı Devleti'nin Transilvanya'daki tahrikleri yeniden gidişini te'hir etmesine sebep oldu. Neuhausel mukavelenamesi imza olunmaz, Budin vâlî-si, Segedin beği Zülfekaar'ı maiyyetinde 30'dan ziyâde adamla Arşidük Matyas'a gönderdi ve onun vâsi t as iyi e sırmalı kadifeden eyerler ve mükellef hüstlar hediye etti, Zülfekaar, elçinin İstanbul'a gidişini çabuklaştırmakla görevli idi. Kardinal Diritayn'ın tavsiyesine binâen, tâyin edilmiş bulunan Baron Töffel'in yerine İmparator —son muahedenin tasdiknamesini ve kararlaştırılan 200.000 ektiyü götürmek için— maslahatgüzar sıfatıyla Adam Dö Herberş-tayn ile Jan Rima'yı tâyin etti. Kendilerinin ta'llmâtı, payitahta vardıklarında vezirlerin ve müftînin ziyaret edilmesini, Prag'a bir Acem sefirinin gelmiş olmasına münâsib bir sebep gösterilmesini, Matyas'm Macaristan Kralı olmak üzere karar verilip verilmediği sorulacak olursa mübhem bir cevap verilmesini emrediyordu ²³⁷. Adam Herberş-tayn ve Jan Rima 6 Mayıs'ta Viyana'dan hare-keüe 17 Eylül'de İstanbul'a vardılar.

Huzûr-ı şahaneye kabullerinde hediyelerini takdim ettiler. Lâkin Rima'yın yaptığı uzun konuşmaya Pâdişâh bir kelime bile cevâb vermedi. Rima, oğul babasından ister gibi, împarator'un Pâdişah'-tan her şeyi

²³⁷ Adam Dö Herberş-tayn'a verilen 26 Nisan 1608 tarihli ta'-lîmâtın:

«Similiter quoque si supremus Vezirum ab oratore scrutaretur, quia rerum agatur Fragae cum Persianis, quid cum illis ibidem sentiatur aut conclusum sit, pote-rit illi mederate et cum discretionem humanitatis aliqua modeste respondere ad Serenissimam domum austriacam aditum legatis omnibus Hegum ac Principum patere quid autem sit actum se ignorare.— Si interrogaretur ulterius mim Ser. Archidux Mathias sit jam constitutus futurus Rex Hungariae, poterit respondere sie constitu-tum esse, ut Regnum Hungariae cum reliquii omnibus' vicinis provinciis arcta amicitia ac confoederatione aint conjuncta, ac faederis nexu ligata et constricta, ut omnes rumores et quivis tumultus atque turbationes sint sede-tae penitusque sublatae.»

(Bunun da meali tercüme metninde yazılıdır. Mütercim

isteyebileceği esası üzerine konuşmasını bina ederek, yine Kanije'yi. Estergon'u, Eğri'yi talep ediyor ²³⁸ ve Ustom-Belgrad'da alınan esirlerin iadesini temenni ediyordu. Sadrâzam tarafından tasdik ve imza edilen ve kaymakam Mustafa Paşa tarafından Avusturya memurlarına verilen ahidnâme, ilk ahidnâmeden o kadar farklı idi ki, Avusturyalılar bunu kabul edemeyeceklerini bildirdiler, ilk satırlarında împarator'un Murad Paşa'ya sulh teklif ettiği yazılı olup, lâkin müzâkereyi Kırım Hânı vâsitasıyla Türkler açmış olduklarından, bu ifâde büsbütün hakikate aykırı idi. Dördüncü maddede İspanya Kralı'mn sulhun menfaatlerinden yararlanmasının kabul edilebileceği hakkındaki fıkra unutulmuş, Transilvanya'-ya dâir olan altıncı madde anlaşılmıyacak derecede bozulmuştu. Dördüncü madde yeni bir şekle sokulmuş, Fülele, Somoskö, Duvin, Haynaçko kasabalarına tabî köylerin Eğri, Hatvan, Estergon kazalarına dâhil olacağını belirtiyordu. Halbuki bu köylerde KökÖ, No-vigrad, Vayçen kat'î surette Türk idaresinden çıkarılmıştı. Estergon civarında ve împarator'un elinde bulunan köylerin bile istenilmesi derecesine gidildi.

Elçiler, ilk yazılmış hâlden bu kadar uzak olan bu şekli şiddetle protesto ederek, kalelerin ve esirlerin iadesi talebinde ısrar ettiler. Reis efendi bunlardan soruyordu ki: Eğri, Kanije, Estergon kalelerinin terkinin ısrarla talep eden İmparator, Fülele, Raab, Kornom ile diğer mevkiilerin teslimine hazır mıdır? Türkler'in teslim şartlarına muhalif olarak Ustoni-Belgrad'da aldıkları esirlere gelince, şöyle söylüyordu: Hasan Paşa'nın bunların hürriyetlerini vaad ettiği kendisince malûm olup, lâkin İtalyalı Kaptan (Jan Dö Me -dici) Fülele muhafızlarını —serbest çekilip gitmelerine söz vermiş iken— katliâm etmiştir. Elçiler reîs efendinin bu son sözüne söyleyecek bir cevap bulamayıp 200.000 ekünün alındığına dâir alelade bir ilmühaber ile en mühim maddeleri değiştirilmiş bulunan ahidnâ-meyi alarak gitmeye razı olmak zorunda kaldılar.

İmparator sefaret hey'etinin İstanbul'da bulunuşu, Boçkayı'nin tahtına vâris Almanya İmparatoru'nun hükümetine âsî olan Macar ve Transilvanya memurlarının gelişine rastlamıştı. Bu memurlar, Homonayi (Humoyani)

²³⁸ İlleshazî dahî Bâb-ı Hümâyûna bir muhtıra getirmiştir ki, bunda Macaristan meclisi nâmına, Estergon, Kanije, Eğri'yi istiyordu; bunda şu fıkra dikkat çekicidir:

«Conquerendu etiam, quod Turcae Strigonium con-tra istas pacis condiciones Botskaio concessas çeperini, quod non effecissent, nişi Hungari arma capientes foe-dus ad finem perduissent. Quam etenim utilitatem gens hungarica experietur? Ulam sane quod nostra universa bona praeter propriam illorum conclusionem a nobis se movere et in şuam potestatem redigere conentur, quod certo nunquam de iis promeruimus, neque hoc osten-dunt litterae Imperatoris Turcarum.»

²³⁹,nin kral seçilmesini müzâkere etmek üzere gelmişlerdi. Macar âsîleri reîs Andre Griçi'nin ²⁴⁰ memurları, efendileri için hil'at ve başlıca reisler için seksen sorguç aldılar; sorguçlara nail olanlar, Osmanlılar'a tâbiyyetlerini belirten bu işareti kalpaklarının üzerinde bulundurmaya bir iftihar vesilesi addediyorlardı. Gabriel Batori, memurları vâsıtasıyla Transilvanya beğli-ğini istedi ²⁴¹.

Lehistan İle Anlaşma

Ertesi sene zarfında Osmanlı Devleti, Zitvatorok ahidnâmesi esaslarından daha kuvvetli esaslara müstenid olarak Lehistan ile bir muahede imzaladı. Bu ahidnâme, III. Mehmed zamanında akdedilen muahedeleri yeniliyordu. Bâb-ı Hümâyûn Lehistan'ı Tatarlar'm, Lehistan da Moldavya'yı Kazaklar'in akınlarından muhafaza etmeyi taahhüd ediyordu. Lehistan Kralı Kırım Hânı'na eski vergiyi ödemekte devam edecek, Kırım Hânı da buna karşılık onu düşmanlarına karşı destekleyecekti. Anlaşmanın tarafları, bundan evvel vukua gelen akınlardan dolayı her türlü tazminat talebinden vazgeçtiklerini beyân ediyorlardı. Bundan böyle, dinlerini değiştirmiyen esirlerin hepsi de serbest bırakılacaktı. Osmanlı ülkelerinde vefat eden Lehîlilerin mirasından Osmanlı hazînesi bir şey almayacağı gibi, Lehistan tarafından da aynı muamele uygulanacağı tensîb edildi.

Silistre ve Akkirman beğleri, Lehistan'a gitmek üzere tüccardan ve bunların götürebilecekleri beyaz kölelerden başkasına yol tezkiresi vermeyecekleri. Lehistan sikkesinin Osmanlı memleketlerine sokulmasında gümrük resmi alınmayacak, fakat kâfi ağırlığı ihtiva etmeyen arslanlı sikkelerin (guruşlann) sokulması men* edilmişti. Lehistanlılar, esarete inleyen hemşehrilerini satın almak hakkına mâlik idiler. Moldavya ve Eflâk'a Lehistan tarafından tecâvüz olunmayacaktı ²⁴². Bununla beraber, Moldavya

²³⁹ «Rakoçi'nin Transilvanya'dan çıkarılmasıyla Humonayi'nin Macaristan Kralı nasb edilmesini teklif edilmesi ve dâimi itaatini arzetmek üzere Macar âsîsi (imparator'a âsî) Andreas (Griçi)'in dört sefirinin İstanbul'a gelişi.* Mart 1608. Venedik Münâsebetleri.

²⁴⁰ «Andreas'ın elçisi kendisine kırk elbise (hil'at) ve Macaristan reislerine tevzi edilmek için seksen sorguç ve Andreas için şeci1 ve sâdık evâmîr-güzâr unvanını veren bir emirname ile murassa bir kılıç gönder.» Nisan 1608, Venedik Münâsebetleri Hulâsası.

²⁴¹ Bağlılıklarını arz ederek beglik taleb etmek üzere Gabriel Batori tarafından memur geknesi.» Mayıs 1606. «Kayser'in sefiri, Murad Paşa tarafından vaad edilmiş olmak üzere Kanije ve Estergon kalelerini talep etmekle beraber Mat-yas'ın, Macaristan'ın cüzlerinden bir vilâyetin kendi düşmanı elinde bulunmasına müsaade edemeyeceği cihetle, Batori aleyhindeki tenkil tedbirlerinin tekrarlanması istedi.» Ekim 1606. Venedik Hul&sas'ından.

²⁴² Naîmâ (c. 2, s. 26) ve Reîsülküttâb Sarı Abdullah Efen-di'nin Münşeât mecmuası, numara: 141. Bu.

muahedenin tasdiknamesi 21 Rebîülevvel 1016 (16 Temmuz 1607) tarihlidir.

1016 (1607) senesinde Lehistan ile akdolunan muaheden âm e (Münşeât-ı Feridun'dan, c. 2, s. 414-417, aynen alınmıştır):

«Hazret-i Hudây-ı Müteâl celle şânehu inne's-şibîh ve'1-misâl meyâmîn-i te'yîdât-ı ezeliyye ve tevfiakat-ı lemyezeliyyesiyle hazret-i sultân-ı taht-nişîn-i levlâk olan mufahhar-ı evlâd-ı benî Âdem, maksud-ı âferînîş-i halk-ı âlem, hatem-i cümle-ı rüsûl ve enbiyâ, pîşvây-ı zümre-i asfiyâ, mahrem-i harem-i lî-ma'Allah, Muhammeder Resûlullah aleyhi ve sellim efendimizin mu'cizât-ı kesîrû'l-berekâti mürâfakati ve çehâr-yâr-ı güzîn rıdvâ-nullahu aleyhim ecma'ın ve cemî-i evliyây-ı izâm-ı di-yânetkarîn ve ittikaay-ı kirâm-ı saâdet-rehînin ervâh-ı mükaddeseleri muvafakati ile,

(Tuğrâ-i garrânın bulunduğu kısım) «Ben ki sultân-ı selâtîn-i şark ve garb, sâhib-kırân-ı memâlik-i Rûm ve Acem ve Arab, tâc-bahş-ı husrevân-ı cihan, zıllullahi'l-mülûki'l-mennân, hâdimü'l-haremey-ni's-şerifeyn, sâni-i İskender-i Zü'1-karneyn, eşrefü'1-bül-dân ve'1-emsâr akdesü'l-memâlik ve'1-aktâr, Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'nin ve Kudüs-i Şerifin ve. Ak Dehiz'in ve Kara Deniz'in ve taht-ı Mısır-ı Nâdire-i Asr'm ve vilâyet-i Yemen ve Aden ve San'â'nın ve Dâ-rü's-Selâm Bağdâd ve Basra ve Lahsâ'nın ve diyâr-ı Azerbaycan'ın ve Deşt-i Kıpçak ve diyâr-ı Tatar'ın ve Di-yâr-ı Bekr ve Kürdistân'ın ve Sivas ve Gırcistan'ın ve Mar'aş ve Habeş ve Şâm-ı Dârü's-Selâm'ın ve Haleb ve Tarâbulus-ı Şam'ın ve Vân ve Erzurum ve Çıldır ve Şirvan'ın ve Anadoh ve Karaman vilâyetlerinin ve Eflâk ve Buğdan ve Erdel memleketinin ve ekaalim-i Türk ve Deylem'in ve hasretü'l-mülûk olan dârü's-saltanatı'l aliy-ye-i mahmiyye-i İstanbul'un ve dârü'l-cihâd ve'1-harb Cezâir-i Mağrib ve Tarabulus-ı Garb ve Tunus'un ve Cezîre-i Kıbrıs ve Rodos'un ve külliyyet Rûm-ili ve Ta-mışvâr ve Bosna ve Budin ve Eğri ve Kanije ve Siget-var ve Kefe ve Trabzon câniblerinin ve bunların emsali nice memâlik-i ma'mûre ve mesâlik-i gayr-ı mahsûrenin ve kılâ'-ı felek-irtifâ'nın pâdişâhı ve sultânı ve hâkaan-ı azîmü's-şâm (Sultân Ahmed Hân) ibnü sultân Mehem-med Hân ibni Sultân Murâd Hân ibni Sultân Selim Hân ibni Sultân Süleyman Hân'ım, kadîmü'l-eyyâmdan berü Leh kralı olanlar atebe-i aliyye-i selâtîn-penâh ve südde-i seniyye-i felek-destgâhımızza arz-ı sadâkat ve itihâd, ve ihlâs ve hemîşe iltica ve istinâd ve izhâr-ı ihtisâs idüp dostluk ve muhabbet ide gelmeğîn hâliyâ Lihyovaniye, ye Rusya ve Posta ve Orak ve Sunûre ve şâirlerin ulu dukası ve Sivunce vilâyetinin (Hammer: «Polonya (Lehistan), Litvanya, Rusya, Prusya, Moskoviye, Samojiti kral ve gran-dukası ve Gulm ve Elbingen hâkimi» diye tercüme eder. Mütercim) kralı olan iftihârü'1-ümerâ'i'l-izâ-mi'1-lseyiyye, muhtârü'l-küberâ'i'l-fehhâm fi'1-milleti'l-Mesîhiyye, muslih-i mesâlih-i cemâhîri'l- tâifeti'n-Nas-râniyye, sâhib-i ezyâli'l-haşmet ve'1-vakaar, sâhib-i de-lâil ve'1-mecd ve'1-iftihâr Jigmon, hatmet-i avâkıbuhu bi'1-hayr, melâz-ı ekâsire-i devrân ve melce'-i kayâsıra-i zaman olan âsitâne-i saâdet-âşiyâmm ıza mu'teber ve güzide beğlerinden Kidvetü'l-ümerâ'i'l-milleti'l-Mesîhiyye filân nâm elçisin göndürüp izhâr-ı sadâkat ve ihlâs ve arz-ı muhabbet ve ihtisâs eyleyüp müşârün ileyh ilci ile irsal eyledüğü nâmesinde yüce dergâhımızla kemâ-kân başıkkh babında dostluk olmasını rica ve istid'â idüp mukaddema Firdevs-mekân, alin-âşiyân merhum ve mağfûrûn-leh babam Hudâvendigâr-ı tâb-serâ zamanında kendülere virilen ahid-nâme-i hümâyûnda ahd ü şart olundığı üzere kendünün memleketine ve vilâyetlerine ve kafalarına ve varoşlarına ve cümle-i taht-ı tasarrufunda olan yirlerine bir veçhile Cenâb-ı Celâlet-meâbım tarafından ve emâret-meâb Kırım Hânı ve vüzerâ-i izam ve mîr-i mîrân-ı fehhâm ve ümerâ'-i kiram ve şâir asâkir-i mansûremden bir veçhile zarar ve ziyân irişdirilmeye; ve müşârün ileyh kral tarafından ve beğ-lerinden ve Kazak eşkiyasından ve tevâbi'inden ve gayriden benim il ve memleketime ve karalanma ve varoşlarıma ve bil-cümle kasabât ve kura ve taht-ı tasarrufumda olan yirlerime veçhen mine'l-vücûh zarar ve ziyân irişdirilmeyüp dostuma dost ve düşmanıma düşman olup mâbeynde iki canibin adamı ve elçisi varup gelüp kendülerine ve mallarına ve rızklarına zarar ve ziyân irişmeye; ve bundan akdem vâki olan fetretde bu cânib-den aldıkları esirleri müşârün ileyh kral dikkat ve ihtimam üzere teftiş idüp buldurup emin ve salim bu canibe gönderdikten sonra zikr olunan fetretde Leh vilâyetinden ahnup tslâma gelmeyüp küfr üzere olan esirleri dahi anların idüğü sabit olduktan sonra kraldan gelen âdemîsine teslim oluna; işbu ahidnâme-i hümâyûnum târihinden sonra iki taraftan bir tarikle esir ahnursa be-hâları taleb olunmayup Lehlü idüğü sabit olduktan sonra sahihleri salivireler; iki canibin bâzirgânları denizden ve karadan gelüp gideler; ve bey* ve şirâ' idenler buldukları yirlerde âdet ve kaanon üzere rüsûmü her ne ise vireler; kimesnenin mâline ve nefesine zarar ve ziyân olmaya; ve vilâyet-i Leh'den gelen bâzirgânlardan memâ-lik-i mahrûsemde fevt olursa müteveffây-ı mezbûrun muhâlefâtı bu cânibden ahnmayup kârbân basılarına teslim oluna ki vilâyetlerine alup gidüp vârislerine vi-re; ve eğer bizim bâzirgânlarımızdan Leh vilâyetinde fevt olursa kral dahî veç-i meşrûh üzere eyleye; bu ahid-nâme-i hümâyûnum tarihidenden sonra kral memleketine bu tarafa müteallik bir kiraesneden zarar ve ziyân olursa anın gibi yaramazlık iden bulunup hakkından gelinüp vâki' olan zararı yirine dördüreler, özr ve bahane itmeyeler; ve kral canibinden dahi Öyle ola; ve eğer memâlik-i mahrûsemden bir kimesnenin medyunu kral vilâyetine varsa her ne yirde ise ol hâkimi nezdinde murafaa olunup teftiş

olunduktan sonra sabit olursa sahibine hakkı alvirile; ve bir kimesnenin borcu ve günâhi için âharr kimesneyi zarar-ı mâle kefil olmayınca tutup rencide itmeyeler; ve iki canibin vilâyetleri babında anlar gibi bi-günâhlan üşendirmeyeler; ve bil-cümle-i abâ-ı kiram ve ecdâd-ı izamım zamanlarından berü mâbeynde vâki' olan ahd ü âmân mukarrer olup geçmiş zararlar için vekilleri bir yire gelmek ırçüyesser olmamağın ahid-nâme-i hümâyûn târihine gelince iki câ-nibde olan ziyandan geçüp istimâ* olunmaya; ve cenâb-ı emâret-meâb Kırım Hânı'na mâdâm ki kral-ı müşârünileyh tarafından kadîmden virile gelen âdetleri vaktiyle edâ olunup kral tarafından ahde mugâyır bir iş sâdır olmaya; Hân tarafından ve Tatar askerinden kralın memleketine ve adamlarına dahi ve taarruz olunmaya ve zarar ve ziyan irişdirilmeye; şöyle ki zarar irişdirilmeye, Fermân-ı şerifimle hakları alvirile; ve müşârün ileyh Kırım Hânı'na bir canibe sefer-i hümâyûn emrolunup asker-i Tatar ile ol hıdmete teveccüh itmelü oldukda Leh vilâyetine uğramayup münâsib olan âharr yirden geçüp gideler, Leh vilâyetini rencide itmeyeler; ve kral-ı müşârün ileyhın üzerine âharr yirden düşman müstevli olup mumaileyh tarafından Hân-ı müşârün ileyhe mektup ve adam varup muavenet ve imdâd taleb itdükde cânib-i şerifimizden fermân-ı hümâyûnumuz oldukda Hân-ı müşârün ileyh dahî asker-i Tatar ile münâsib gör-düğü üzere düşman üzerine iktizâ itdüğüne göre muavenet ve müzaheret eyleyüp dostluğu yirine getirüp Boğ-dân voyvodasından ve taifesinden kral-ı müşârün ileyhın vilâyetine ve âdemisine zarar irişdirilmeye; eğer zarar irişdirilürse sabit oldukdan sonra emr-i şerifimle yirine konula; ve kral tarafından ve adamlarından dahî Tatar halkına ve Boğdan memleketlerine ve adamlarına zarar olursa anlar dahî yirine koyup ehl-i fesadın haklarından geleler; ve Boğdan vilâyetlerinin bâzırgânları âdet ve kaanon üzere gümrüklerin virdükden sonra kimesne mâni* ve mezâhim olmaya; ve Boğdan vilâyetinden bâzı kimesneler kaçup Leh vilâyetine sığınup ba'dehu bir tarikle memleketine fitne birağup müfsidlik ideler; anın gibiler taleb olunup haklarından geline; ve şimdiye değın alınan esirleri kralın adamları memâlik-i mahrûsem-de buldukları yirde nice alduğına yemin virüp satun alanlar ziyâde bahâ taleb etmeyeler; ol esirlerden İslama gelmiş bulunanlar taleb olunmayup halâs olalar; ve Hristiyanlığı üzere kalanları gitmeye mâni* olmayalar; ve kral vilâyetinde olanları anlar dahî savhırüp yirleri-ne gitmeğe mâni' olmayalar, ve şerhadlere geldüklerin-de yarar adamlar koşula; öte tarafdân dahî böylece ola; ve bu tarafdân bir kimesnenin krala tâbî' olan kimesne-lerde hakkı olsa taleb etdükde memleket hâkimleri aû-vireler; ve hırsız ve haramiler zarar ve ziyan itdükle-rinde hâkimler buldırup muaccelen hakkından geleler; ve hırsız elinden alman esbabı ba'de's-sübüt bikusür sahibine vireler; ve tüccar taifesinin bir kimesne ile bey' ü şirâ'sı nizâ'ı sicil olma ve sicil ve hüccet olmayınca istimâ* olunmaya; eğer kefalet ve eğer karzdur, da'vâ ve taleb itdüklerinde sicil ve hüccete nazar olma, bu ikisinden biri olmayınca şahid-i zor ile telbîs ve tezvîr. itmeyefer; kral canibinden dahî memleket hâkimlerinin ma'lûmları olmayınca istimâ' olunmaya; ve Silistire ve Akkırman sancakları ve iskele eminleri ve bâcdârları sūdde-i saadetim kullarından ve iki canibin tacirlerinden gayrı kimesneyi Leh vilâyetine koyuvirmeyeler; ve eğer öteden ve eğer berüden gelüp kimesnelerin yanlarında esîr bulunursa tarafeynden ellerinden alup girü döndürelere; ve eğer öteden ve berüden gelüp giden çoban taifesi Leh vilâyetine geçdüklerinde memleket hâkimlerine kendülerin ve koyunların bildirüp n^ahfî vir-miyeler, ve otlak hakkı vireler, ve çoban taifesi kendülerin bildirdükden sonra koyunları zayı' olursa memleket hâkimlerinden taieb eyleyeler; gelüp gidenlerin bâr-girlerin ulak tut m ay al ar ve sefer üzerinde yeniçerilerin atların almayalar; voyvoda olanlar sabıka olan krallar ile ne veçhile dostluk üzere olgelmişler ise ol minval üzere dostluk eyleyeler; şartlarına muhalif iş sâdır olmaya; ve iki cânib tacirlerinin virgülerin ve gümrüklerin ziyâde almayup ne veçhile ve ne mîkdâr vire gelmişler ise ana göre vireler; Buğdan vilâyetine ve şâir memâlik-i mahrûsemize gelüp ticâret itmek istediklerin-de muhavvif yollardan gelmeyüp kadîmden bâzırgânlar ve âyende ve ravende geldüğü yollardan geleler; anın gibi birinin mâline ve canına zarar gelürse ehl-i fesâd olanlar ele getirilüp haklarından geline; ve istikaamet üzere gelüp giden bâzırgânlar rencide olunmayup gümrükleri kaanon üzere alına, ve getürdükleri metâ'larınm kaanon üzere gümrüklerin virdükden sonra İstanbul ve Edirne'de reft akçesi ve kasâb akçesi virmeyeler ve getürdükleri guruslanndan gümrük taleb olunmaya; lâkin Leh tarafında câri olan arslanlu gurusun ayarı kem olup hâlis olmayup zarrar-ı âmm olup sikke-i hümâyûnun ihtilâlîne bâis olmağla min ba'd memâlik-i mahrûsemde arslanlu ve nâkusü'l-ayâr gurusu câri ve râyic olmamak için hatt-ı hümâyûnumla fermân-ı âlf-şânım sâdır ol-muşdur, min ba'd memâlik-i mahrûsemde ol tarafdân kem ayar gurusu gelmeyüp sahîhü'l-ayâr gurusu ile em-ti'a-i mütenevvi'a gele; ve gayrı kimesnenin borcu için zarar-ı mâle kefil olmayınca tüccar taifesi tutumaya; ve çavuşlar ve sipahiler reayanın yolda bârgirlerin almayalar; ve kralın bâzırgânları memâlik-i mahrûsemde kendü ra'yetlerinden sâbıkda esîr olanları akçe ile satun alup halâs itmek istediklerinde kadılar mâni* olmayalar ve bahâsı virilüp halâs olanları girü ellerinden çeküp almayalar. Amma müsülmân olanları kral tarafından taleb itmeyefer; ve müşârün ileyh kralın tasarrufunda olan vilâyetine ve simden sonra sefer idüp şâir Hristi-yân vilâyetinden feth idecek yirlerine bu tarafdân dahi alınmayup cümle-i taht-ı yedinde ve kabze-i tasarrufunda ola diyü tasrîh olınan şartlar cenâb-

voyvodasının seçiminde Lehistan'ın oldukça faâlâne müdâhalesi vuku bulmuş ve Osmanlı Devleti, Lehistan'ın adayı Jeremi Mugila'nın yerine Simon Boğdan'ı voyvodalığa tâyin ettiği zaman, Lehistan Kralı defalarca zât-ı şahaneye şikâyette bulunmuş, fakat tesirsiz kalmıştır.

Venedik, Fransa, Floransa Ve İngiltere Elçileri

Venedik elçisi marifetiyle muahedenin yenilenmesinden sonra, Venedik'le Osmanlı hükümeti arasında dostâne yazışmalar başladı. Zât-ı şâhâne, Boçkayı'ye Macaristan Krallığını vermiş ve Transil-vanya'yı onun için irs! bir beylik yapmış olduğunu Doc'a bildirdi. Uskoklar*'ın haydutlukları, Venediklilerin Lakusta adasını Kaguza-hlar'a iade etmekteki ısrarlı engellemeleri, birkaç korsan gemisinin zabtı, ispanya'dan İslâm'ın çıkarılması yine çavuşların gelmesine sebep oldu. Pâdişâh, Frenk kıyafetine girmiş olup da Osmanlı memleketlerine gelmek isteyen Endülüs Müslümanlarının geçişlerine engel olunmamasını Doc'dan talep etti. Bostancı-başı, aslen Raguza'lı olduğu ve Raguza elçileri hemşire ve validesini Raguza'dan alıp getirmiş buldukları cihetle, Raguzalılar bostancı-başımın himayesine mazhar idiler.

ı celâlet-meâbım tarafından dahî mukarrer ve mu'teber tutulup bunlardan gayrı Leh bâzîrgânlan memâlik-i mahrûseme ticârete geldüklerinde metâ'lann Edirne ve Bursa'da ve her kime isterlerse satup bu hususda kimesne mâni' olmaya; tüccar taifesi yanında bir husus için yâ kıl ü kal vâki* olup da'vâları düşerse aralarında kârbân-başüan kim olursa ol göre, ve lâzım olana cevâb vire; ve Leh-lüden borç talep olundukda elinde mühürlü temessüki olmayandan borç talep olunmaya; ve Leh bâzîrgânlan kadîmül-eyyâmıdan gümrüklerin İstanbul'da vire gelmişler iken hâliyâ ba'zı yirlerde tekrar gümrük talep ider-lermiş, üslûb-ı sabık üzere amel olunup bir defa İstanbul'da gümrük virdükden sonra tekrar âharr yirde gümrük talep ohnmayup rencide itmeyeler; ve Leh bâzîr-gânları memâlik-i mahrûsemde ticârete geldüklerinde Tatar taifesi rencide iderler imiş; ol makûle Tatar taifesi memâlik-i mahrûsemizden her kangı vilâyetde olurlarsa ol vilâyetin hâkimi ve sancak-beği men* ve def idüp ahidnâme-i hümâyûnum mucibince ticâret tarikiyle gelenlere Tatar taifesi dahi itmeyüp eğer bir nesnelere alınmış ise bî-kusûr ahvirilüp hılâf-i ahid ve mîsâk bir iş itdirilmeye; ve reft ve kasâbiye ve sair ahidnâme-lerimizde tahrir ve mestur ve mukayyed olandan ziyâde nesne alınmaya diyü bu hususların cümlesi makbûl-i hümâyûnum olup müceddeden ahidnâme-i hümâyûnum virilmek babında inayet rica eyledüğü ecilden mezil-i inâyet-i şâhâne ve mezîyyet-i mekârim-i pâdişâhînemiz-den istid'a ve iltiması şeref-i kabule peyveste ve zikr oh-; nan uhûd ve şürût rişte-i devam ve istihkâm ile beste kılınup hâlâ cenâb-ı celâlet-meâbım tarafından rica ey-ledükleri cümle zikr olınan hususlar bi't-temâm makbûl-i şerifim olup müceddeden işbu ahidnâme-i hümâyûm virdüm ve büyürdüm ki müşârün ileyh kral tarafından ve beğlerinden ve gayrîden mücib-i inhilâl-i ahd ü pey-mân ve bâis-i ihtilâl-i şart ü ey-mân bir vaz' sâdir olma-yup zikr olınan şerâit-i emn ü âmânı dostluk üzere riâyet iderlerse cenâb-ı celâlet-meâbım tarafından dahî ey-mân-ı galîza ile yemîn iderem ki yiri ve göği yaradan perverdegâr hakkıyçün ve ulu azîz peygamberimiz efendimiz mu'cizâtı hurmetiyçün bu muahede olmanlardan tecâvüz ohnmayup müddet-i devlet-i rûz-efzûn ve za-mân-ı sebât-ı hilâfet ve saltanat-ı saâdet-makrûnumda bu sulh-u salâh mukarrer ve payidar ve bu dostluk ve barışıklık müebbed ve ber-karâr ola. Bu ahidnâme-i şerifimiz bizim ulu peygamberimiz Hazret-i Muhammed Mustafâ salleTlahü aleyhi ve sellim efendimizin hicreti târihinden bin on altı senesi rebül-evvelinin yigirmind gününde dârü's-saltanatı'1-aliyye-i mahmiyye-i Kostanti-niyye'de yazılmışdur.»

Toskanalı bir Yahûdî Floransa nâmına müzâkere kapısı açmak üzere, bu sırada İstanbul'a geldi ²⁴³. İngiltere, Osmanlı Devleti nez-dine yeni bir elçi tâî'n etti ²⁴⁴. Fransa dahî Baron Solinyak'ı göndermiş; ve bu elçi Pâdişâh'ın hizmetine giren vatandaşlarıyla, yâni Avusturya hududundaki kalelerden Osmanlı tarafına geçen Fransızlarla görüşmüştür ²⁴⁵.

Gürcistan Ve Mingreli Elçileri

Gürcistan ²⁴⁶, Mingreli (Mekril) ²⁴⁷ hâkimlerinin elçileri İran muharebesinin yeniden başlamasından dolayı, yeni bir ehemmiyet kazandılar. Sultân III. Mehmed'in Özbek Hânları Abdullah ve Ab* dülmü'min Hân'larla kurmuş olduğu iyi münâsebetler, bu hânlara halef olan Abdülbâki Hân ile de sürdürüldü ²⁴⁸.

²⁴³ «Abraim Benazor nâmında bir Yahûdî, Floransa için ticâretin serbestisi hususunda müzâkerede bulunmak üzere İstanbul'a gitti.» 1605, Venedik Hülâsası-

²⁴⁴ Yeni İngiliz elcisi geldi.. Aralık 1606. a.g.e.

²⁴⁵ «Maaşları dolgun ye elbise ve ikaametgâhlan muntazam ikiyüz kişi maiyyetinde olduğu halde Macaristan'dan gelen bir Fransız miralayının İstanbul'a girişi.» Mart 1616, Venedik Hülâsası. Flassan (c. 2, s. 172), Brev ma'rifetiy-le yenilenen kapitülasyonun metnini dere ediyor. Sicilyalı Sapienza, müverrih Selânikî ile müttefik olarak Brev hakkında şunları yazan

«Onbes. sene İstanbul'da Fransa sefiri olarak bulunmuş olan Mösyö Dö Brev, Türkçe'yi güzel bildiğinden Osmanlı memleketleri hakkında birçok eserler te'lif etmiştir. Fransa'ya döndüğünde birkaç Türkçe lisan muallimi beraber götürüp bunların yardımlarıyla Türk harfleriyle onbeş muhtelif kitap bastırılmış ve bunları Türkler tarafından memnuniyeti celbeder ümidiyle, satılmak üzere İstanbul'daki halefine göndermiştir.»

²⁴⁶ Gürcistan Prenslarından Davfd, kardeşi olan Gürcistan hâkimi prensin Türkiye'ye kargı husûmet göstererek, İranlılar'la birleşeceğini balyoza bildirdi.* Mart, 1608, keza.

²⁴⁷ İranlılar'la muharebenin yakında vuku bulacak olmasından dolayı bir Mingreli (Mekril) elcisi geldi.» 11 Aralık 1005- Acıkbaş Prensi tarafından İstanbul'a elci gelişİ, 1607. kezâlit

²⁴⁸ Sultân Murad'ın Özbek Hân'na nâmesi Sarı Abdullah Efendi'nin inşâsında 57 numaradadır. Bunda Abdülbâki'-nin iki sefeli, yâni Abdullah Hân ile oğlu Abdülmü'min zikr olunmaktadır. Adı geçen inşâ'da (Nu: 54) Mehmed Hân'ın Buhârâ hükümdarı Abdullah'a dahî mektubu vardır. Sankovskî tarafından tercüme edilen münşî Yûsuf -un eseri, Özbek hükümdarları sülâlesini Abdülmü'min ile kesilmiş göstererek Abdülbâki'den bahsetmez. Reîsü'l-küttâb Mehmed Efendi'nin inşâsı (Nu: 151), İmam Kuli Hân'ın pâdişâha gönderdiği Farsça mektubun Türkçe'ye tercümesini ihtiva eder. Bu mektupta İmam Kuli Hân, pederinin Acemlerle muharebesinde hezimete uğrayıp öldürülmüş olup, kendisinin Mâverây-ı Ceyhan'dan Deşt-i Kıpçak'a kadar bütün özbekler'e hükümdar olduğunu Sultan Ahmed'e bildiriyor. 152 numarada, elçi Hacı Ömer vâsıtasiyle getirilen mektuba cevaben, reisül-küttâb Hükmi (Hikemî) inşâsıyla ve 1026 (1617) târihiyle, «Tûrân hükümdarı» unvanı verilen -İmam Kuli Bahadır Muhammed Hân'a yazılmış nâme dercedilmiştir. Bahadır Hân cevâp-nâmesinde, Tûrân hükümdâr-ı sabıkının Bistâm ve Damgan dâhil olduğu halde bütün Horasan'ı feth etmiş olduğunu, onun vefatından sonra hükümdarlığın kendi hissesine isabet ettiğini pâdişâha bildiriyor; Özbek hükümdarı zât-ı şahaneye, bu cevâp-nâmenin hâmilî Hacı Ömer eliyle nâme-i hümayûnun kendisine geldiğini de bildiriyor. Yine bu mektup ondan sonra sadrâzam Halil Paşa kumandanlığı altında İran üzerine vukua gelen seferden ve Canbek Giray'ın akınlarından bahsederek, müşterek düşman üzerine muharebeye teşvik ederek son buluyor.

Yine zikredilen inşânın 153 numarasında, sadrâzam Ferhad Paşa'nın, İskender Hân'a halef olan Mâverây-ı Ceyhun pâdişâhı yâni Özbek hükümdarı Abdullah Hân'ın mektubuna Muharrem 999 (Kasım 1590) bir cevap-nâ-mesi vardır; Abdullah Hân, bu mektubunda Taşkend ve Türkistan üzerine asker göndermiş olduğunu Bâb-ı Hümayûna bildirmekteydi, tamam Kuli Hân'ın oğlu Alî Mu-hammed Hân —ki sekiz sene

Kırım Hanları

Arşidük Matyas nezdinde sulh müzâkerelerini ilk olarak başlatmış bulunan Kırım Hânı Gâzî Giray, Zitvatorok muahedesinin ak-dedildiğinin ertesi senesi vefat etmişti. Gâzî Giray birinci defa 8 sene ve biraderi Feth Giray'ın kısa hükümetini müteâkib ikinci defa 11 sene şanlı bir surette hükümet etmiştir. Âlim ve şâir unvanlarına müstehaktır. Fünfkirhen (Peçuy)'da bir kış mevsiminde boş vakitlerini geçirmek için büyük bir manzume yazmış olduğu gibi, sadrâzam'a ve Hoca Sa'deddîn Efendi'ye mektuplarını namzen yazmak i'tiyâdında idi. Gâzî Giray'ın ikinci cülusundan sonra (Kasım 1607) kardeşleri Selâmet, Mehmed, Şahin Giray'lar Asya'ya geçerek celâlîlerin sancakları altında Osmanlı Devleti'ne karşı silâh kullanmışlardı. Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hüseyin'in itaat göstermesi üzerine Kırım hân-zâdeleri de ertesi sene af talebi için İstanbul'a geldiler. Lâkin irâde-i şahaneye ve —talihlerinin muktezâsına göre— idama ve belki Kırım'da saltanat berâtına muntazır olmak üzere habse atıldılar. Gazi Giray'ın dört oğlundan ikisi babalarının hayâtında kalgay olmuşlar. Bunlardan Gâzî Giray'ın vefatında kalgay bulunan Tohtamış, dîvân-ı hümâyûn emrini beklemeksizin, intikal hakkına mâlik olduğu miras addettiği Kırım tahtına geçti.

Bu hareket şiddetle takbih edilerek —entrikacı defterdar Ek-mekçi-zâde'ye kanmış olan müftî Sun'ullah Efendi'nin muhalefetine rağmen ve kapdân Hafız Ahmed Paşa'mn²⁴⁹ benimsemesinden dolayı— Selâmet Giray Kırım Hânı ve kardeşi Mehmed Giray kalgay nasb olundu²⁵⁰. Selâmet Giray bir çaşnigîr-başı ile denizden ve biraderi Mehmed askerle karadan Kırım'a gönderildi²⁵¹. Tohtamış ile kardeşi Sefer, ikisi de, amcaları kalgay Mehmed

İran'da esir kaldıktan sonra İstanbul'a gelmişti— 1036 (1626) senesinde döndüğünde, pederine bir nâme-i pâdişâhîyi hâmil bulunmuştur. Naîmâ, c. 1, s. 441.

Özbek hükümdarlarının silsilesi hakkında işbu men-bâ'larm zenginliği ve bu hükümdarların târihi, San-kovski'nin tercüme ettiği yazmanın pek i'timâda şâyân olmadığım kâfi surette isbât eder.

²⁴⁹ Vefat eden Kırım Hânı'mn küçük biraderi olup bir kalede mahbus olan Selâmet Giray'ın dahî kardeşi olan Şahin Giray'ın elçisi, hanlık, Selâmet Gi-ray'a verildiği halde Edirne'ye kadar bir hayli Çerkeş süvârisiyle getirilerek Kefe'ye dahî onüü kadırğa ile gönderilmesi lâzım geleceğini zât-ı şânâneye arzetti.» Venedik Hulâsası,

²⁵⁰ «Sa'deddîn Efendî-zâdciler dahi Hafız Ahmed Paşa ile hemzebân idiler. Sun'ullah Efendi «Selâmet Giray'ı Tatar kabul etmiş, re'yinde bulunmuştu- Selâmet Giray'ın suhuletle makaanvî hânîye geçtiği haberi gelmesi üzerine Pâdişâh Sun'ullah Efendi'yi azl etdi.» Naîmâ, c. 2, s- 25 (Mütercim).

²⁵¹ Selâmet Giray'ın kardeşi. Canpulad'm Suriye'den İstanbul'a getirdiği anası, kardeşi, oğullan ve diğer akrabası kendi memleketine gitti.» Temmuz 1608, Venedik Hulâsası-

Giray ile bir muharebelerinde maktul düştüler. Mehmed Giray da az vakit sonra biraderi tarafından îdâm edildi. Selâmet Giray iki sene hüküm sürdükten sonra, rebülevvel 1019 - Haziran 1610'da vefat etti. Mehmed Giray'ın Öldürülmesinden sonra kalgaylık Mübarek Gi-ray'ın oğlu Canbeg Giray'a ve nûreddînlik, kardeşi Devlet Giray'a verilmişti. Selâmet Giray'in yerine Canbeg Giray Kırım Hânı oldu.

Mısır'daki Vak'alar

Mısır'da Kul-kiran Mehmed Paşa, küşûfiye, talebe, külfe nâm-larıyla Mısır idaresine girmiş olan büyük suiistimalleri şiddetli ve âdil tedbirlerle ortadan kaldırmıştı. Mehmed Paşa'nın valiliğinden birkaç sene Önce Hadım Gürcü Mehmed Paşa, askerinin bir isyanında ölen selefi İbrahim Paşa'nın intikamını alarak askerî intizâmı sağlamıştı. Fakat ona halef olan ve bütün işlerinde atâlet nünüûnu-si ve liyakatsiz görünen Hasan Paşa'nın valiliği zamanında idarenin muhtelif şubelerinde karışıklıklar görülmüştü. Hasan Paşa vaktini Ezher Camii avlusuna taş döşetmeye hasretmişti. İstanbul'a döndüğünde, Pâdişâh'a bütün zümrüd ile müzeyyen ve kadîm Teb Hânedânı'ndan (?) Melik Hasan'ın hazînesinden çıkma bir kılıç ve bir üzenği takdim etti. «Küşüfiyye», mal tahsili memurları demek olan kâşiflerin, memuriyetleri için, 20.000'den 40.000 altına kadar, valilere vermekte oldukları para idi. Kâşifler bu büyük fedakârlığa mukabil mirî malların mahsûllerine «külfe» diye büyük bir yük yüklediler. Asker de «talebe» nâmıyla ayrıca bir para alırdı²⁵². Mısır ordusunun yedi sınıf muntazam askerinden üç sınıfı, yâni gönüllüler, tüfekçiler, Çerkesler, bu suiistimali men' eden Pâdişâh emrine karşı alenen isyan ettiler. Mehmed Paşa, vazifelerine sâdik kalan diğer dört sınıf, yâni çavuşlar, müteferrikalar, yeniçeriler, azablar yardımıyla ötekileri itaat altına aldı; en söz dinlemezleri Kansu Beğ kumandasıyla sadrâzam Murâd Paşa'nın imdadına gönderildi;

²⁵² «Vâlî-i Mısır olanlar ibtidâ-i kudümlerinde her bir kâgıfden «küşüfiyye. lerine göre onbinden kırk bin altuna kadar alup kâşifliklerini ifâ edeler idî. Kâşifler ümenânın İltizâmılarını tezyif, onlar da ol mâli reâyâ fukarasına tahmil ederlerdi. Bu tarîk ile fukaradan, paşaya vîrilen mâlin iz'âfi alıur idi. Keg-Şâf ve ümenâ hırîmetlerinde olan kul taifesi dahî tama'a düşüp bi-gâre reayanın takatlerin tak iderlerdi. Külfe» ve «talebe» nâmındaki iki bid'ati kabi-lanın asl-ı vaz'ları bu idi ki, reâyâ zimmetlerindeki mâlin cem'i zamanı karib üldukda kâşifler hizmetlerindeki askere münâvebe tarikiyle metâlibeyi muta-zammın bir kâgıd virüp ehli kuraya göndürürlerdi; onlar da kaç pare karyeye ta'yîn olundular ise varup • külfe* ta'bir itdikleri ziyafetlerinden mâada «hid-met i taleb» diye her karyede hâli hâllerince iki üç altun «talebe* alırlardı. O mertebeye vardı ki «talebe» reayanın mirîye virecekleri akçeden ziyâde olurdu.» Naîmâ, s. 51. Hammer, • külfe» ve «talebe, yi pek İyi tarif edeme mistir. (Mütercim).

Göksün Yaylasında Tavîl Halil'in kardeşiyle yapılan cengde bunların verdikleri büyük telefât, Mısır'ın gelecekteki asayişine yol açmamış değildir. Muharebede sağ kalanlar, sadrâzamdan memleketlerine dönmek için ruhsat aldılar ve mükâfat olmak üzere Mısır idaresinde birer hizmete tâyin edilmeleri için vâlîye hitaben emir aldılar. Lâkin döndüklerinde Kul-kıran Mehmed Paşa taleb ettiklerinden hiçbirini yerine getirmede. Onlar da buna kızarak validen intikam almak üzere Mısır yakınında Hankaah denilen yerde cenge hazırlandılar.

Kumandanlardan Yûsuf Beğ ile Kansu Beğ sancakları altına kaçmış askerle Âdiliyye'de çadır kurdular. Âsîleri itaate teşvik için şeyhler gönderildiyse det bir te'sîri olmadı. Fakat Kaahire ahâlîsi ve Urban ile kuvvet kazanan Mehmed Paşa askerinin üstünlüğü anlaşılınca, âsîlerin ekserisi aman dilemeye mecbur olmuş ve diğerleri de kolayca mağlûb edilmişti. İçlerinden ellisinin başı kesilip üçyüzü tahsisatı kesilmek suretiyle cezalandırıldılar.

Mehmed Paşa, bu sağlam tedbirlerinde kazandığı başarı üzerine «Kul-kıran» lakabıyla anılmıştır²⁵³. Onun idaresi zamanında sikke ıslâh olunmuş, mîrî anbarı demek olan «şevne» (anbar) işine giren fesâd izâle edilmiş, yeniçeriler ve azablar için kışlalar yapılmıştır. Kabe direklerini güçlendirmek için gümüş ve altından yapılmış kuşakları ve hâlis altından yeniden yapılan su oluklarını —ki İstanbul'dan gönderilmiştir— mahalline ulaştırdı ve bâzı tamamlayıcı mâhiyette hayır eserleri inşâ etti. Mekke ve Arafat su yollarını tamir ettirdi. Her sene Mısır'dan gönderilen asker ve zahire kaa-filesinin Kabe'den gelen hacılarla buluştuğu yer olup Mekke ile Mısır'ın orta yerinde olan «Azlem» adlı yerde eskiden İbrahim Paşa'mn valiliğinde yapılmış ve sonra harâb olmuş olan kuyuları tekrar yaptırdı.

Hacıların korunması için eskiden yapılmış olan ve sonraları yıkılmış bulunan kaleyi tamir ettirdi. Kaahire'de Mevlevihane civarında dükkânlar yaptırarak o hankaaha vakf eyledi. Babû'z-Züveyle civarında Şeyh Ebû'n-Nûr'un merkadini yaptırarak, üzerine de bir hankaah inşâ ettirdi. Dervişlerine vezâif ve taam iyye ve her sene (Mevlid-i Şerîf-i Nebevi) okunmak üzere vakıf tâyin etti. Suriye hududunda El-Arîş ve Hân-ı Yûnus

²⁵³ Fransızca tercümeden anlatıldığına göre, Hatmcer bu lakabı hem (bâzugiken) KoMçıran», hem de (asker kırıcı) «kul-kıran» mânâsına gelebilir addetmiştir. Halbuki kelime, birinci sekle göre yol, sol vezninde; ikinci sekle göre dul vezninde olmak lâzûn gelir. Naîmâ, Mehmed Paşa'ya, Mısır'U zulmün tasallutundan kurtardığı için «Kul kıran- denildiğini yazar. c. 2. s- 58- O zamanlar askere, Pâdişâh'n kölesi, yâni taht emrinde olmak üzere «kul» denilirdi. Kasıl ki, «kapıkulu, tâbiri meşhurdur. .Kul-kıran. m doğru mânâsı «asker karan» olacaktır. Mehmed Pasa, Mısır'ı ellerinden kurtardığı zâlimlerin bir *4ü*fını yok etmişti. (Mütercim).

kalelerini ve Halîlü'r-Rahmân ile Gazze arasında vâki «Hubrîn»²⁵⁴ kalelerini, Halîlü'r-Rahmân beldesinin cami ve imaretlerini tamir ettirdi; «Sahretullah» üzerinde Sultân Süleyman'ın yaptırdığı kubbenin harâb olan kâşî (çini) lerini de yaptırdı. Bu eserlerin hepsi dört buçuk sene içinde yapılmıştır. Mehmed Paşa, bu kadar faydalı neticeleri görülen memuriyetinden, Mısır ahâlîsinin dualarını alarak İstanbul'a döndüğünde, Sultân Ahmed, kerîmesi Gevher Sultân'ı nikahlamak suretiyle onu mükâfatlandırdı.

Murad Paşanın Hileleriyle Muslu Çavuş Ve Yusuf Paşa Celalilerinin İdamları

Kışın nihayetine doğru, vezîr-i âzam Murad Paşa İstanbul'dan İran üzerine gitmeye hazırlandı. Lâkin evvelâ Kilikya'daki Muslu Çavuş ile Aydın, Saruhan, Menteşe taraflarına yayılmış bulunan Üveys Paşa kethüdası celâli Yûsuf Paşa'yı ortadan kaldırmak istedi. Bunun için hîle-kârca tedbirlere başvurarak Muslu Çavuş'a, Acem seferine gelmek şartıyla Karaman eyâletini kendisine vereceğini yazdı. Bunu yazdığı sırada Karaman beğlerbeği Zülfekaar Paşa'ya da şu mealde gizli bir mektup gönderdi: *îç-il sancağı verilen Muslu Çavuş'u ele geçirmek için sarf ettiğim ihtimamlardan bir fâide görülmedi; dağlık yerde bulunduğu için üzerine asker göndermek mü-nâsib olmadığından, senin mansıbın olan Karaman beğlerbeğliği vaad edildi. Sen de iş bitirici sözlerle aldat; yâni ki gelirse kemâl-i riâyet göster. Tamâmiyle emniyet edip de yalnız başına gelmeye başlayınca bir fırsatla başını kes, gönder; bu hizmet mukabilinde sana vezâret ile Anadolu eyâleti, oğluna da Karaman eyâleti verilecektir.»

Bir taraftan da Yûsuf Paşa'ya²⁵⁵ da şu mealde bir mektup yazdı: «Benim oğlum, senin bâzı vasıflarını işittim; berhudâr ol! Bu kadar adam toplamış iken hiç zulmün işidilmedi. İşte adalet bu kadar olur. Lâkin her ne kadar zulmün yoksa da adın yine celâlidir. Kâşki (keşke) şu «zorba» nâmını üzerinden kaldırsan... Bir taze yiğitsin, sana acırım. Asker çekip kızılbaş vuracak adamsın; üzerine asker gönderilmesi lâzım gelir, sonra peşmân olursun. Bu Osmanlı Devleti Allah vergisidir; bu devlete tuğyan ve isyan edenler felah bulmadılar. Canpulad-oğlu, Kalenderoğlu, Kara Saîd senden kuvvetli idiler. Ne oldular? Sözümü dinle, dünyâ ve âhiret oğlum ol; seni

²⁵⁴ Nalmâ'da «Beyt-i Cezla» (?) (Mütercim).

²⁵⁵ «Üç dört binden ziyâde tüfenk-endâza ve bir kaç bin atlıya mâlik bir celâli idi.. Nalmâ, s. 63 (Mütercim).

inandırmak için yemîn-i bilâh ederim ki, Pâdişâh'dan sana bir zarar gelmez²⁵⁶. Evvel-i baharda bu pîr-i nâtuvân, kızılbaş üzerine gitmek ferman olunmuştur. Sana benimle gel sefer eyle diyemem. O taraflarda muhassıl-ı mâl olup —Mağnisa sancağı arpalık, kapun mükemmel— yerinde dur, Pâdişâh'a kol kanad ol! İhtimâl ki kılıç artıklarından biri bir taraftan zuhur eder; onun izâle-siyle hizmet edersin. Bu nasihatimi tutmazsan Acem seferini bir tarafa bırakarak senin üzerine gelirim; ona göre basiret üzere bulun! Ettiğim yemine i'timâd et; birkaç gün sonra Üsküdar'a geçmek üzereyiz; gelip Üsküdar'da orduya mülâki ol! Seferli (muharebeye gitmeye memur) olmadığın için kapun (yâni: yanındaki asker) yerinde dursun. Çok hengâme ile gelmek lâzım değil; birkaç gün bizimle müşerref olup saâdetlü Pâdişâh hazretlerinin elini Öperek selâmet ve ikbâl ile gidersin! Eğer inadına musırr olup da bildiğini yapmaktan geri durmaz isen küfrüne ve katline fetva verilir; üzerine asker gider. Akıllı kişilerle meşveret et; sana faydalı olan ne ise sen bilirsin! Mektubuma cevâp ver!»²⁵⁷.

Yûsuf Paşa, ne yapılmak lâzım geleceğini kendileriyle müzâkere edip kararlaştırmak üzere, bu mektubu askerinin belli başlı reislerine okudu. Kanaatler değişik oldu. Bir takımı «Bu sözler birçok kimsenin ölüm sebebi olmuştur; ihtiyar Murad'ın yeminlerine inan-mamahdır; Anadolu oldukça geniştir. Düşman üzerimize gelirse başka tarafa çekiliriz; Osmanlılar da kış yaklaşınca geri dönerler.» diyordu²⁵⁸.

Diğerleri ise bilâkis, iddia ediyorlardı ki, Yûsufun hakkında bir fetva verilirse, bütün memleket aleyhine ayaklanacak, dağlar taşlar bile hasım olacaktır. Bundan dolayı Murad Paşa'mn vaadlerine 'iti-mâd etmek lâzım gelir; fakat tedbirli davranılmalıdır; Zülfekaar Paşa, Türkçe-bilmez Hüseyin, Tekeli Mehmed Paşa da celâli değil mi idiler? Murad Paşa, bunları ele geçirmiş iken kendilerine birşey yapmadı. Şu hâlde sadrâzamın tekliflerini kabul etmek evlâdır²⁵⁹.

Bu son düşünce kabul olunarak, Yûsuf Paşa bunun üzerine Murad

²⁵⁶ Kuyucu, üçüncü şahısların fiiline yemin etmenin hükmü olmayacağını elbette biliyor! (Mütercim).

²⁵⁷ Nalmft, s. 63 ve 64. Atlından telhtsen alındı. (Mütercim).

²⁵⁸ Bölük basları dediler İd: «Bu tatlı sözlere kim inandı ise akıbet tatlı candan oldu. Bu Nûhî kocanın (pek yaşlı ihtiyarın) yeminine İ'timAd caiz değildir. Özerimize gelirse Anadolu vâsi'dir, bir tarafa gideriz; Kasım (ayı) gelince onlar giderler, biz de sevfihilde kışlarız.» Natraâ'dan. (Mütercim).

²⁵⁹ «Bâzıları dediler ki: «Katlimize fetva verilir ise İl erleri (halk) ayağa kal-kup tağ ve taş bize hasım olur. İmdi re'y-i sevâb budur ki mektûb İle âmil olup gidelim. Anunfl begaayet ihtiyat üzere olmak gerekdir; ecel mukarrer değilse öldüremez. Zülfekaar Paşa nasıl celâli idi, onu öldürmedi, oğul dedi. Türkçe-bilmez Hüseyin, kezâlik. Karayazıca zamanından kalma şaki İdi. Kendi ayağıyla geldiğinde öldürmeyüp sancak verdi. Tekeli Mehmed Pasa serî eşkiya değil mi idi? Eline girmiş İken onu da İdim etmedi. H-hâsîf gitmek evladır.» Kezâlik (Mütercim)

Paşa'ya şöyle yazdı: «Madem ki bizi davet buyurmuşsunuz; asla emrinize muhalefetimiz yoktur. Yemininize i'timâd ederek Üsküdar'a geçtiğiniz zaman pâyinize yüz sürmek mukarrerdir.»

Yûsuf Paşa sadrâzâmın mektubunu getiren adama ziyâde hürmet ederek geri gönderdi. Sonra serdâr Üsküdar'a geçip, Pâdişâh da Üsküdar saray ve bahçesine naklederek, dîvânın, kendisi hazır olduğu hâlde kurulmasını emretti. Murad Paşa bunun usûl-i kadîme muhalif olacağı ve dîvân İstanbul'da kurularak kaymakam Gürcü Mehmed Paşa'nın âmmenin işlerini ve defterdar Ekmekçi-zâde'nin mâliye işlerini tesviye etmeleri ve onların Üsküdar'da kendisine müracaatta bulunmalarını ve kendisinin de rikâb-ı hümayûna arz etme-si lâzım geleceğini (bir protokol gereği olarak) ifade etti. Sultân Ahmed. Murad Paşa'nın re'yini kabul etti. Lâkin birkaç gün sonra gitmesini emreden bir hatt-ı hümayûn aldı. Murad Paşa, derhâl Pâ-dişâh'a giderek, husûsî bir mülakat talep etti ve bu mülakata dâir kimseye birşey söylemeyeceğine Pâdişâh'tan yemîn istedi. Sultân Ahmed'in yemîn etmesi üzerine, Murad Paşa, İran'dan Önce Anadolu'nun feth olunması lâzım geleceği için, evvelâ Yûsuf Paşa ile Muslu Çavuş'un başlarını kesmek tasavvur ve tertibinde bulunduğunu söyledi. Zât-ı şahane bu re'yetten pek mahzûz olarak, sadrâzâma pek büyük övgülerle ruhsat verdi

260

Bir ay sonra Yûsuf Paşa Üsküdar'a geldi; çadırı sadrâzâmın otağı yanına kuruldu. Sadrâzam husûsî bir riâyetle kendisini kabul ederek, yanında diz-dize oturttu. Kendisine iki mükellef hü'at, adamlarına yüz hü'at verdi. Yûsuf Paşa'ya Pâdişâhın da elini öptürdü. Birkaç gün sonra Murad Paşa'ya

²⁶⁰ «(Azimetine dâir hatt-ı hümayûnu alması üzerine) serdâr huzûr-ı şahaneye çıkarak •Padişahım, gizli bir sözüm vardır; huzûnunu&a kimse kalmayın ve kimse bu söze vâkıf olmasın!» dedi. Pâdişâh halveti hâss emriyle beraber «Kimseye söylemem» diye yemin eyledi. Aralarında şöyle bir mükâleme vuku* buldu:

— «Pâdişâhım biz bu sefere hızlıbaş seferi dedik; lâkin değildir. Acem'den kuvvetli düşmanımız vardır. İç-il gibi dağlık bir yerde Muslu'nun altı-yedi kal'ası var; üzerine asker gönderilse ceng etmek lâzım değil, dağdan taş yuvarlamakla askeri öldürür. Bir çok yeminlerle İçil'i kendisine verdiğim. «Ka-lender-oğlu seferine gelme» dediğim, iki celâli birbirine karışmamak içindir. Karaman beğlerbeği ile gel, Üsküdar'da orduya iltfak et; sana Karaman eyaletini verdim» diye yazdım. Bu tedbîr De ele girerse işimiz a'lâdır.»

— «Sen giderken geleceği konakta başını kesmek mümkün olurdu.»

~ «Biz Üsküdar'dan kalkup İran'a gidecek olursak Yûsuf Paşa celâmsini ne yaparsınız?»

— «Vallahi iyi dedin. O sakî benim hatırımdan çıkmış, ya ona ne tedârik gördün?»

— «Ona da muhabbet-nflme gönderdim; vaadler etdim, «Buraya gel. sana mansıb vereyim, dedim- O da geleceğini vaad etdi. Bu ikisi def olursa Anadolu tamam feth olunmuş olur.» Pflsah dofl «dip «Hakk Teâlâ isini rast getirsin* dedi.

Nalmâ'dan telhis, c 2. s. 66 (Mütercim)-

Zülfekaar'dan gelen mektupta Muslu Çavuş'un yapılan daveti kabul ederek Kararnan'a gelmek üzere yolda bulunduğu bildiriliyordu. Murad Paşa, cevaben yazdığı kâğıdda, bu işte yardımından dolayı teşekkür etti ve vaadlerini tekrarladı.

Bir ay geçti. Yûsuf Paşa, eyâletine gitmek üzere her gün sadrâzamdan ruhsat isterdi; sadrâzam bugün yarın diyerek geçiştirir^ di: Bir taraftan Yûsuf Paşa'yı elden kaçırmak istemez, diğer taraftan da onun sür'atle îdâm edilmesinin, Muslu'nun kurulan tuzağa düşmemesine sebep olabileceğinden korkardı. Bir gün, arpalık olmak üzere Manisa muhassılhğı emrini vererek, Yûsufun sabırsızlığını izâle etti ve bu suretle ordudaki ikameti müddetini uzattı. Yûsuf Paşa'mn memuriyeti işitilince, Anadolu kadıları homurdanmaya başladılar: «Bakınız şu ihtiyara, iki ayağı çukurda iken mala tama' ile bu âsîyi muhassıl tâÿîn ediyor. Âhoretini yıkmakla beraber memleketi de harâb ediyor» diyorlardı. Ekserisi Murad Paşa'-nın düşmanı olan Pâdişâhın yakın çevresi, bu sözleri Pâdişâh'a duyurdular. Nihayet Sultân Ahmed şu mealde bir hatt-ı hümayûn çıkardı: «Lala, sen ihtiyar oldun, muharebeye gidemiyorsun. Kimi serdâr edelim, cevap gönder; yâhud üç güne kadar kendin git.»

Murad Paşa bunun üzerine, Pâdişâhsın yanına giderek evvelki mükâlemeyi hatırlamasını, kadıların sözlerine ehemmiyet vermemesini istirham etti ve Muslu Çavuş'un başı kesilinceye kadar vakit kazanmak lâzım geleceğini arzetti. Pâdişâh, sadrâzamin hakkını teslim etti. Hiçbir karar verilmeksizin bir ay daha geçti. Zülfekaar Paşa, Muslu'ya daha ziyâde emniyet vermek için, dâvetine icabet ederek Konya'dan Lârende'ye gitmişti. Her biri bir taşlık arâztdde bulunan Mut. Mere, Günst, Tomruk kalelerini görerek birlikte Konya'ya geldiler. Bir gün Muslu Çavuş Konya'nın Meram Bağları'nda eğlenip işret ederken çoktan beri fırsat gözleyen Zülfekaar Paşa'nın adamları ansızın üzerine hücum ederek işini bitirdiler ²⁶¹. On kişi, Muslu'nun başıyla hemen orduya müteveccihen yola çıkarıldı. Bunlar yola çıkışlarının beşinci günü orduy-ı hümayûna vardılar. Murad Paşa bu haberi alınca «Elhamdülillah» diyerek başı getirenlere ertesi gün orduda teşhîr edilinceye kadar kimseye bir şey açmamalarını tenbîh etti. Kendisi huzûr-ı pâdişâhîye gitti. Zât-ı şâhâne bu muvaffakiyeti mahzûzâne bir şekilde dinledi ve sadrâzamin akıllıca hareketini takdîr etti. Yûsuf Paşa ertesi gün

²⁶¹ Dâima muntazır-ı işaret olan bir kaç şahbazdan biri arkasından kemend atdı: Mush bir eliyle hançere ve Stekt eliyle boğazının altından kerende yapışdı; ötekiler hücum idüp boğazladılar.» Nahnâ, c- 2. s. 70 (Mütercim).

sabah kahvaltısına davet olundu. Sadrâzam kendi çadırında büyük bir muhabbetle kabul etti.

— «Be hey oğul! Sana muhabbetimi bilirsin. Sensiz kahve içebilir iniyim? Gel, çadırın arkasına gidelim, yalnız oturalım, geleni de bırakmasınlar! İnşâallah size yarın icazet olur, gidersiniz.» dedi.

Kahvaltı geldi, lâkin henüz el sunulmadan —evvelce tertîb olunduğu veçhile— kapıcılar-kethudâsı girerek:

— «Sultânım, Avlonya beği Hüseyin Beğ şimdi geldi; ne diyelim?» deyince Murad Paşa, Yûsufa:

— «İnsanı bir dakika rahat bırakmazlar; ben biraz çıkayım.» diyerek ve kethudâsıyla birkaç ağasına;

— «Siz oturunuz, oğluma arkadaşlık ediniz!» emrini vererek çıktı.

Mertebânî bir tabak içinde paça getirmişlerdi; Yûsuf Paşa: «Buyurun» diyerek el sunduğu anda çaşnigîrlere kethudâsı arkasından elini uzattı, sarığını (dülbendini) başından aldı; bir diğeri de sofranın yanına yıkarak ellerini tuttu. Ötekiler üzerine üşüşüp başını kestiler. Sofra ortada pâymâi iken Murad Paşa girip cesedi otağının önüne bıraktırdı.

O gün ikinci zamanı, Konya'dan gönderilen on kişi serdârın emri veçhile Muslu'nun başını bir tîzeye dikmiş oldukları halde Maltepe yolundan zuhur ettiler. İki maktulün başları, ikisi birlikte, İki gün meydanda kaldı.

Murad Paşa Ekmekçizâde'yi de aynı cezaya uğratmak isterdi; Tavîl Halil'in üzerine gidildiği zaman Ekmekçi-zâde'nin orduya geç iltihak ettiğini sadrâzam bir'türlü aff edememiş t i. Bu hususta Pâdişâh'd an ruhsat almış²⁶², ve Yûsuf'a verdiği benzer bir kahvaltı hazırlamıştı. Defterdar Üsküdar'a gitmek üzere İstanbul'dan kayığa binmişti. Kayık sahile yanaşacağı sırada diğer bir kayık (altı kü-rekli bir pereme) yok gibi sür'atle yanından geçerek mühürlü bir tezkire attı. Ekmekçi-zâde, Murad Paşa'nın

²⁶² Ekmekçi-zâde'nin âdeti korkâuğunu in'âm ile teshir, korkmadığını İstihza ile tahkir idi- Kanije senesi Murad Paşa Dîyârbekîr beğlerbeğliğiyle orduda bulunup iki sene Dîyârbekîr'den para gelmediğinden yeniçeri ocağından ödünç para alarak geçinirdi. Sadrâzam İbrahim Paşa. Murad Paşa'nın ihtiyâcını bilir, bîfican ihsan ederdi. Defterdar Ahmed Paşa'ya «Murad Paşa'yı arasira gözett* demiş İken Ekmekçizâde «Böyle adamdan ne fâide me'mûldür?» diye iltifat etmezdi- Hatta Belgrad'a avdet edildiği zaman Murad Paşa'nın bir adamı serdârın buyruttusuyla Ahmed Paşa'ya geldiğinde Ahmed Paşa «Sizin paşanızdan dünyâ çoktan bezdi. Paşalık zöğürd işi değildir. Müflis paşaları hazmeden mi gözetmelidir?, demişti. Rûz-ı kar hâli, Murad Paşa sadrâzam olup da serhadden İstanbul'a doğru hareket edince Ahmed Paşa beğenmediği ihüyânın ayağına yüz sürmek için Edirne'den o kadar hedâyâ ve levflîzmi sefer ile karşı çıktı ki, hesaba gelmez. Amma Murâd Paşa'nın derûnunda ukde kalmış idi. Ahmed Paş'ın katlini arzetti. Ayak basıp «Pâdişâhım bunun izâlesi lâzımdır; evkaafi «• beytü'1-mali harâb eyledi. Sadrâzamın arzları dönmez-, diyerek, nihayet katlin* İrâde aldı. Natmâ'dan telhis, c 2. s. 73-74. <Mfitr>.

kanlı tasavvurlarından haber veren bu kâğıdı okur okumaz, kürekçilere İstanbul'a dönüş emrini verdi. Sadrâzam, avının kaybedilmiş olduğunu görerek pek hiddetlendi; lâkin renk vermedi. Ertesi gün Pâdişâh, Murad Paşa'ya mâzîyi unutturamamış olduğu için ihtiyatlı bulunmasını defterdara ihtar ettirdi. Ekmekçi-zâde, Sultân Ahmed'in bu suretle kendisine teveccüh göstermesinden cesaret alarak; «İmdâd, Pâdişâhım, Ahmed kulunu bunun elinden kurtar, Bakî Paşa benim yerime gitsin, hazır bulunan otak ve mühimmat onun olsun» yolunda niyazda bulundu.

Birkaç gün sonra hünkâr, sadrâzama saraya davet ederek:

— «Lala, otur, sen ihtiyarsın.» dedi. Murad Paşa yere kapanarak:

— «Pâdişâhım, kul oturamaz; haddini bilmelidir.» cevâbını verdi.

Pâdişâh:

— «Lala, senden bir ricam var» demesi üzerine Murad Paşa tekrar yere kapanıp:

— «Pâdişâh kulundan rica eder mi? Ferman sizindir.» dedi.

— «Rica ederim, Ekmekçi-zâde'yi bana bağışla, öldürmek niyetinden vazgeç!»

— «Emir pâdişâhımdır.»

— «Yarın sana gelecektir, lâkin bir zarar verme. Bakî Paşa Ek-mekçi-zâde'nin otağını, sefer eşyasını alarak defterdarlıkla sana refakat etsin!»

Bu konuşmanın yapıldığı günün gecesi Ekmekçi-zâde, sadrâzama 5.000 altın ile eski kinini unutturmak üzere istirhamını bildiren bir mektup takdim etti ²⁶³. Ertesi gece Murad Paşa, kendisini pek mühibbâne bir muamele ile kabul ederek giderken:

— «Şimdiden sonra aramızda herşey unutulmuştur» dedi ²⁶⁴.

Ekmekçi-zâde, Pâdişâh'ın tavassutuyla işte bu şekilde hayâtını satın aldı.

Murad Paşa, defterdarı intikamının pençesinden kurtaran hâinin kim olduğunu keşfetmek için düşünülebilecek her türlü gayreti gösterdi. Nihayet suçlu, sadrâzamanın iç-oğlanlarından iki delikanlı arasında meydana

²⁶³ Bunun (Ekmekçi-zâde'nin Pâdişâh'a müracaatı) üzerine birkaç gün mürur edip, ittifak, bir gün hünkârserdân da'vet etdi, Muad Paşa dahî Üsküdar Bağçesi'ne varıp huzûr-ı hümâyûnda yer Öpdü. Sultân Ahmed kerîmü'n-nefs pâdişâh idi, «Hoş geldin, baba lalam!» dedi; tekrar Murad Paşa yer öpdü-Ba'dehu Pâdişâh «Benim babam lalacığım, sen pîr-i fântsin, ayağ üzere durma, otur» dedi; Pâdişâhım, edeb değildir; kul olan haddîn bilmek gerekdir» deyicek (deyince) •Berburdâr ol, amma senden bir niyazım vardır» buyurdu. Paşa tekrar yer Öpüp Pâdişâhlar kullarından rica etmek olur mu? Ferman sizindir, buyurun!» deyicek «Ricam budur ki Ahmed Paşa'yı bana bağışlayanın, katlinden feragat edesin!» dedikte Murad Paşa neylesön nâçâr •Emir l'âdisâhımdır» dedi. Natmâ'dan. c. 2, s. 75 (Mütercim)

²⁶⁴ «Sîne-sâfâne muamele gösterüp •Şimdiden sonra bizimle hoş d!» dedi.» Ke-zâlik. (Mütercim).

gelen bir çekişme üzerine meydana çıktı. Bu delikanlılardan biri diğerini hıyanetle itham etti. Hazinedar çekişmeyi haber alarak her ikisinin de döğülmesini emretti. Fakat iç-oğlanlarından biri hazinedarın kulağına birkaç söz söylemesi üzerine, hazinedar bunu bir tarafa çekti. Beş iç-oğlanmın, sadrâzamın dâhildeki sırlarını haber vermek üzere Ekmekçi-zâde'den günde bîr altın aldıklarım ve defterdarın hayâtını kurtaran tezkireyi bunlardan birinin yazıp diğerinin kayığa atmış olduğunu, onun ağzından işitti, işi meydana çıkaran affolunarak diğer dördü derhâl katledildi.

Yûsuf Paşa ile Muslu*nun malları müsadere edildi. Hazîneye 700 katar deve mâl edildi. Pâdişâh, sadrâzamı dâima sitayişle yâd ederdi. Bir gün kızlar-ağası, sarayın bir entrikası sebebiyle, Murad Pa-şa'nın ihtiyar olduğunu ve seferin yorgunluklarına duçar olmamak için dâima gidişini te'hîr ettiğini arzedecek olması üzerine hünkâr:

— «Sus! habis! Senin ne haddindir? Murad Paşa gayretli bir mücâhid, müttekî bir hacı, ihtiyar ve tedbirli bir vezirdir. Anadolu'yu bana yeniden feth etti, başı ve koluyla ²⁶⁵ hizmet etti. Bir daha onun hakkında bir söz söyleme; ister gider, ister oturur.» dedi.

Sadrâzam beş ayı Üsküdar'da geçirdi. Ancak Ekim nihayetine doğru, iki celâli reisini —muhârebesiz ve fakat £sâr-ı hıyanetten ârî olmaksızın— bu suretle mahvetmiş olmakla iftihar ederek, İstanbul'a döndü.

Zitvatorok Muahedesinin Tashihi

Sadrâzamın Üsküdar'da ikaameti esnasında, împarator'un elçileri Herbeştayn ve Rimay 1609 Ocak ayının birinde Budin'e geldiler. Macarlar'ın Osmanlı arazisine akın etmiş olmaları bahanesiyle, dokuz ay o şehirde alıkonulmuşlardı. Avusturyalılar da, tasdik edilmiş Zitvatorok ahidnâmesi'ni ²⁶⁶ ulaştırılan Ahmed Kethüda hakkında mukabele-i bi'1-misil muamelesi ederek, Prag'da gözaltında bulundurdular. Yeni ahidnâme birçok noktalarda evvelkine muhalif olduğundan Ahmed Kethüda, Bâb-ı Hümâyûn'dan ilk metine muvafık bir vesika almak için mümkün olan mesaîyi sarf edeceği için söz vermeye mecbur oldu.

Avusturya tarafından iki elçi tâyîn edildi ki, bunların biri vesikaları

²⁶⁵ Müverrih, Naîmîâ'nın .cân ve baş ile» tâbirini «tedbîr ve şecâatiyle» mânâsında olmak üzere bu şekilde anlamıştır. (Mütercim)

²⁶⁶ Sultan Ahmed'in Matyas'a mektubu, Mehmed Çavuş vâsitasıyla Rudol'Ta ulaştırılan mektup gibi, 15 Reblülevvel (7 Haziran 1610) târihiyledir. Muahede tasdiknamesi 1 Safer 1019 (25 Nisan 1610) tarihlidir.

Viyana'ya getirecek ve diğeri rehin olmak üzere İstanbul'da kalacaktı. Bu yeni sefirler Piyer Boonoomo ile tercüman Andrea Negroni idi. İstirya Protestanlarından kâtib Misel Ştrazer de bunların beraberine verilmişti ki, İmparatorun memuru olmak üzere İstanbul'da kalacaktı. Herberştayn, Budin'de kaldığı müddetçe her türlü kötü muameleye uğradıktan sonra, nihayet Avusturya'ya dönebildi ²⁶⁷. Budin Vâlîsi Kadı-zâde Alî Paşa'nın yerine de Tırnakçı Ali Paşa tâyin olundu ²⁶⁸. İmparator Boonoomo ve Negroni ile Pâdişâh'a gönderdiği mektupta dördüncü, altıncı, onikinci maddelerin asıl ahidnâmede olduğu şekilde yazılmasını rica ediyordu ²⁶⁹.

İki elçi 1 Mayıs 1610'da İstanbul'a vâsıl oldular. Hediye getirmemiş olmakla beraber, sulhun başlıca sebebi olan Murad Paşa tarafından iyi kabul gördüler. Birlikte Üsküdar'a geçtiler ve elçi sı-fatıyla yanlarına bir çavuş konulmuş olduğu halde tashih edilmiş bir ahidnâme ile döndüler ²⁷⁰.

Batori Ve Cizvitler

O zaman Istoni, Beîgrad Vâlîsi bulunan Kaniye müdafii Hasan Paşa, elçilerin oradan geçişinde, ilk ahidnâmenin tahrifinin Alî Paşa ile müftî'ye yüklenmesi gerekeceğini söyledi. Birkaç gün önce Tiryakı Hasan Paşa, Lippa ve Yeno kalelerini Pâdişâh'a teslim etmek gerekip gerekmiyeceğini sormak için, Batori tarafından gönderilen temsilcileri kabul etmişti. Ertesi sene, Negroni, ahidnâmenin ilk şartlarının iadesinden dolayı teşekkür etmek üzere İstanbul'a geldiği zaman, Batori'nin bu hâinâne hareketinden şikâyet etti. Lâkin Forgaç, Batori aleyhindeki İmparator taraftarlarının başına geçmek üzere Transilvanya'ya geldiği zaman, dîvân-i hümâyûn bu hareketi, Sultân Süleyman zamanından beri devlete bağlı olan bir memleket aleyhine taarruz sayarak ve Batori voyvodanın bu beyliğe Osmanlı Devleti tarafından getirildiğini hatırlatarak şiddetli takrîatta (azarlamalarda) bulundu. Batori ise yanma 7.000 Heyduk alarak Eflâk'a bir akın yapmış ve o memleketi ateş ve kan içinde bırakmıştı. Evvelâ Arşidük Matyas'a, sonra Budin valisine iltica etmiş olan Eflâk Voyvodası Radul Şirban, vâlî tarafından desteklenerek Batori'nin akınlarından şikâyet etti. Batori de, Eflâk'a ancak Pâdişâh'a

²⁶⁷ Maiyyeti adamları bir gece hücumunda yaralandılar. İstanbul'daki Venedik balyosu bu husus için şöyle yazmıştır; «Budîn valisinin kâhyası elçinin yüzüne şarabla dolu bir testi atmıştır.* Eylül 1609.

²⁶⁸ Venedik Hülâsası.

²⁶⁹ İT. Rudolf Ambat Tihaja (Ahmed Kethüda) için f'Umfdnâme cevâbı, 16 Ekim 1609; Saray ve hükümet gizli kançılaryasında Arşidük Matyas'ın mektubu.

²⁷⁰ Boonoomo'nun 4 Nisân 1610 tarihli raporu, imparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi

hizmet maksadıyla akm yapmış olduğunu ve Moldavya'da dahî benzeri akınlar yapmak düşüncesinde bulunduğunu Bâb-ı Hümâyûn'a arz etmek üzere, 18 kişilik bir temsilciler hey'etini İstanbul'a gönderdi. Eflâk voyvodalığına kardeşini, Moldavya voyvodalığına Hâkim Etiyen'i teklif ederek yaptığı müzâkerelerde ingiliz sefiri tarafından desteklendi.

önceleri Eflâk voyvodasına nasîhat etmiş olan Fransız elçisi, bu defa nüfuzunu Cizvitler lehinde kullandı. Sinyor Kanyak'ın riyaset ettiği beş Cizvit, Musevî çocuklarını ve birkaç mu'tezilî Hıristiyan'ı Katolik yaparak bir riyaziyat mektebi açılmasına ve Patrik'i Rum ve Lâtin mezheplerinin birleştirilmesine teşvîk ettiler. Fransız elçisi Dö Brev, bunlara Beyoğlu'nda Sen-Bemıva Kilisesi'ni verdirmiş ve Sen-Jorj Kilisesi'ni de almaya çalışmıştı. Lâkin İngiliz elçisi ve Tine rahibi kendisiyle birleşmiş olan Venedik balyosunun tahrikleri üzerine, Sent-Marî-Draperi Kilisesi'nin Cizvitler'e verilmesine dîvân tarafından muhalefet gösterildi. Balyos, Cizvitler'e, kiliselerde hademe ve vaizler mevcut olup yalnız iyi ahlâk Örneği olabilecek ruhanîlere ihtiyaç bulunduğunu tebliğ ettirdi. Cizvitler, Osmanlı hükümetinin şüphesini çekerek İspanya'nın ve Roma'mn casusları gözüyle görülmeye başladıkları gibi, sadrâzam, Fransız se-fîriyle bir mülakatında Beyoğlu'nda yalnız bir Cizvit görmektense, on âdî ruhanî bulunmasına tahammül etmeyi tercih edeceğini söyledi. Cizvitler, Osmanlı hükümetine düşman olmak ve her tarafta nifak tohumları ekmekle suçlandılar ve muhakeme olunmak üzere dîvân-i hümâyûna çağırıldılar. Bunların alenî hâmîsi olan Fransız elçisi Solinyak, hükümetin düşüncelerinden haberdâr olarak, gecelik urbasını değiştirmek için bile vakit geçirmeksizin sadrâzamanın nezdine giderek, maznunların Fransız tebeası olmaları sebebiyle serbest bırakılmasına müsâade aldı ²⁷¹.

Yine bu zamana doğru bir Lehistan elçisi, Tatarlar'ın Lehistan hududundaki tahriblerinin Önlenmesi için, İstanbul'da görüldü ²⁷². Abdi Çavuş, bir hatt-ı hümâyûnu ve Fransa ve İngiltere sefirlerinin Fransız ve İngiliz konsoloslarına hitaben yazılmış mektuplarını hamilen, Hıristiyan esirlerinin serbest bırakılmasını talep etmek üzere, Berberiyeye eyâletine (Cezayir, Tunus, Trablus-ı Garb) gitmekle görevlendirildi ²⁷³.

²⁷¹ Bodiye, -Türkler'i» Târîki Umûmisi Hftfftsası», s. 751-752. Venedik Hulâsası, 1609. İstanbul'daki Venedik balyosunun 1609 senesi raporu.

²⁷² Lehistan Kralı asilzadelerinden Ciorcîo Mulih, sefir olarak değil, icahzl Tatarlar'ın hududdan çekilmeleri için istinbâmda bulunmak üzere gönderilmiştir.» Temmuz, Venedik Hulâsası.

²⁷³ Venedik Hulâsası, Ekim 1609. O zaman İngiltere elçisi Sîr Hanrî Lüö (LUleo) idi. 1611 senesinde yerine Tomas Glover tâyin olunmuştur.

Deniz Vak'aları

Kapdân Hafız Ahmed Paşa, hac kaafilesini nakle memur gemilerin birkaçını kaybetmesinden dolayı geçen sene azledilmişti (Not: 9). Onun yerine Kayserili Halîl Paşa tâyîn olundu. Halil Paşa, Eğri ve Haçova cenglerinden doğancı-başılıkla maiyyet-i şahanede hizmet ettikten sonra, yeniçeri ağası olmuş ve Murad Paşa ile birlikte Anadolu'da celâli seferinde bulunarak, özellikle Bagras ve Göksün cenglerinde kahramanlıklar göstermişti. Kapdân Halîl Paşa, Osmanlı deniz seferleri vekayinâmelerinde Malta ve Floransa donanmalarına karşı kâh gâlibâne ve kâh mağlûbâne muhârebeleriyle meşhurdur. Kıbrıs sularında Bafa (Bai) Önünde 10 Malta kalyonuy-la «Kara Cehennem» unvâmyle maruf bir muharebede bulunmuş-tur ²⁷⁴. Bu ismi Türkler, Komandor Fresine kumandasında bulunan ve Hıristiyanlar tarafından «Kırmızı Kalyon» adı verilen 90 toplu bir gemiye vermişlerdi. Eskiden Cezayir korsanı olup Sultân Ah-med'in Mora sancak beğliğini vermiş olduğu Murad Reis bir gün sabahtan akşama kadar Kara Cehennem'in ateşi altında kalıp, nihayet ateşi kestirmeye muvaffak olmuş ise de, gemi gemiye yanaştığı zaman vurulmuştur. 10 Malta gemisinden altısı zabt olundu; 50'-si şövalye rütbesinde olan 500 Hıristiyan, 160 top, 2.000 tüfek galib-lerin eline geçti. O zamamn en seçkin devlet ricali arasında bulunan meşhur Üsküdarlı Şeyh Ma hm û d —Yılanboğazı çenginden ve Haleb'in zabtından sonra yazmış olduğu gibi— bu defa da kapdân paşaya bir tebrîknâme yazdı. Halîl Paşa İstanbul limanına, Kara Cehennem'i gemisinin arkasından çekmekte olduğu halde, muzaffer bir şekilde dâhil oldu. Husûsî bir memur muzafferiyetinden dolayı tebriki bildiren hatt-ı hümayûn ve samur hil'at ile Kapdân Pa-şa'yı istikbâle çıktığı gibi, Saraybunu'na vardığında Pâdişâh'in elini öpmek üzere huzura kabul olunmuş ve vezâret, yâni üç tuğlu paşalık verilmiştir. Ertesi gün yapılan dîvan toplantısında düşmandan alman ganimetleri Sultân Ahmed'e takdim etti.

1610'da Malta Üstâd-ı Âzami Viyankor, Porto-Farino'ya _ki Sen Lui'nin Haçlı Seferi'nden sonra vefat ettiği yerdir— beş kadirge göndermişti. Bunlar hurma ağacı kerestesi almak üzere her sene Porto-Farino'ya giden Bizerte gemilerini zabt edeceklerdi. Buna muvaffak olamadılar, fakat dönüşte

²⁷⁴ Esfârüi-Bihar (Varak : 46)

Tunus korsanı Kara Sinan'ın gemisini tuttular. Amiral İngrami kumandasındaki Floransa donanması, teşebbüslerinde daha ziyâde başarılı oldu. Bir gece hücumunda Bisger şehrini zabtederek ateş ve kana boğdu. Zabtedilen 4 gemiyi Livorna'ya götürdüler (1 Ekim 1608).

Amiral Burager, kumandasında 4 gemi bulunduğu halde —her sene hazîneyi İskenderiye'den İstanbul'a getiren— Mısır donanmasının gelişini gözetlemek üzere o taraflara gitmekle görevlendirildi. İki sene önce Taşoz sularında yalnız 8 gemi ile, Murad Reîs'in 17 kadırgadan mürekkep donanmasına galebe etmiş ve Rodos yakınlarında Mısır donanmasına hücum ederek 700 esir ve 2 milyon duka ile Livorna'ya dönmüştü²⁷⁵. Sayda'da demir atarak Toskana Gran-dukasının müttefiki olan Dürzi emîri Fahreddîn tarafından hüsn-i kabul gördükten sonra, Kıbrıs'a yönelerek o sularda «Ejder-i Seyyar» adı verilen bir Hıristiyan gemisine tesadüf etmiştir. Dört Floransa gemisi Kıbrıs ile Karaman sahilleri arasında, Rum Mustafa'nın kumanda ettiği 40 Türk kadırgasıyla cenge tutuştular. Osmanlı amirali, donanmasını ikiye taksim etti ki, bunlardan yalnız biri harb edecekti. Bu hatâ, Buragar'ın galebesini kolaylaştırdı. Beş saat kavgadan sonra, beş Türk kadırgası battı; diğerleri Famagus-ta (Magosa) limanına iltica etti (1610). .Livorna'ya dönerken, Rodos'tan Kıbrıs'a giden bir Osmanlı karamürsel gemisini tuttu; 150 Türk Öldürüldü, 300'ü esîr oldu. Floransalılar, aralarında 40.000 ko-ronluk bir ganimeti paylaştılar.

İstanköy'e Hıristiyan Teşebbüsü

Balyoz Venunca kumandasındaki Malta ve Marki Dö Sent-Kroa kumandasındaki Napoli kadırgaları 6 Haziran 1610'da Langos (Kus) (İstanköy) adasına yanaşıp şehri tahrib ettiler; lâkin kaleyi almak ümidinde oldukları halde muvaffak olamadılar. Venunca ve Sent-Kroa dönüşlerinde —Hıristiyanlarıyla anlaşmış oldukları— Arnavud-luk sahiline çıkmak istediler.

Her sene Malta ve Floransa donanmalarının tamahkâr nazarları celbeden Mısır donanması ise, iki senelik bir vergi olan bir milyon ikiyüzbin altını hamilen Öküz Mehmed Paşa kumandasıyla İstanbul'a ulaştırılmıştı. Payitahtta bir nalbandın oğlu olduğu halde ha-rem-i hümayûnda terbiye

²⁷⁵ Marîtti, Târlh-1 Fahreddia, bftb : 7, s. 111- Ferdinand'ın Fransız kralına mektubunda söylediği bu rakam Mısır vergisinin senelik 600000 duka olduğu dü-sfinülünce mübalâğalı görünmez; donanma hazineden başka Hindistan malla-ryle tıka basa dolu İdi; ihtimal ki verginin de iki seneliğini taşıyordu*

görmüş olan öküz Mehmed Paşa, zikredilen hizmetinden dolayı Halil'in yerine kapdân-paşahğa tâyîn edildi ve 13 yaşındaki Pâdişâh'ın kerîmesine namzed kılındı.

Murad Paşa'nın Üsküdar'dan çıkmaksızın celâli âsileri reislerine galebe etmiş ve Halil'in Kara Cehennem'i almış olduğu yaz esnasında idi ki, Sultân Ahmed iki hayır eserinin temellerini attı. Birincisi Atmeydanı'nda eski sadrâzam Ahmed Paşa Sarayı'nın yerinde ve Sultân Kaanunî Süleyman'ın nedimi ve vezîr-i âzami îb-rahim Paşa Sarayı'nın karşısında yükselen ve kendi adına nisbet edilen camidir. 9 Receb 1018 (8 Eylül 1609)'da toprak kazılmaya başlanıp Mitras'ın doğduğu güne rastlıyan 8 Şevval (25 Aralık)'de saray müneccimlerinin tâyîn ettikleri mübarek saatte vüzerâ, ümerâ, ulemâ, meşâyih huzûruyle ilk taşı atılmıştır.

Kabe'nin iç örtüleri şimdiye kadar Kaahire'den gönderilirken, bu defa ve ilk defa olarak, İstanbul'da yapılmıştır²⁷⁶. Sultân Ahmed'in cülusundan evvelce mutâd üzere Kaahire'de îmâl olunmuş olan örtüler (dokumalar) gönderilmek üzere iken, Sultân III. Meh-med'in irtihâl ve Sultân I. Ahmed'in cülus ettiği haberi Mısır'a vâsil oldu. Yavuz Alî Paşa'nın gidişinden ve onun yerine bıraktığı Osman Beğ'in vefatından beri Mısır'ın idâri işlerine nezâret etmekte olan Mısır Kadısı Kara-çelebî-zâde, kumaş üzerindeki «Muhammed» ismini gizlice «Ahmed»e tebdil ettirdi. O zamandan beri Kabe'nin iç ve dış Örtüsü ile Ravza-i Peygamberi Örtüsü dâima İstanbul'da îmâl olunmuştur²⁷⁷. Yalnız birincisi için 40.000 dirhem ağırlığında 1060 zira' ipek kumaş kullanılmıştır²⁷⁸. Mekke-i Mükerrreme'-nin kuşağı —ki 51 zira' uzunluğunda, 5 çeyrek genişliğindedir—; Ravza-i Nebeviyye'nin örtüsü —ki 740 zira' ipekli kumaştan ma'-mûldür—; onun kuşağı —ki 50 zira' uzunluğunda ve altı çeyrek genişliğindedir.—; (Hazret-i) Peygamber'in kızı ve (Hazret-i) Alî'nin zevcesi (Hz.) Fâtıma'nın kabrinin örtüsü —ki 10 zira' ve bir çeyrek uzunluğunda ve üç çeyrek genişliğindedir—; yine İstanbul'da imâl edilmiştir. Bu muhtelif kumaşların terkibinde kullanılan altın tellerin

²⁷⁶ «Selâtîni Osmâniyye •hâdiroü'l-Harameyni's-Şerîfeyn» unvânıyla muanven ol-dukdan sonra her biri astâr-ı dâhiliyye-i Ka'be-i Mükerrreme ve Ravza-i Mu-tahhara'yi cülusunda techîd eylemek kaanun-ı kadîmleridir, bu âna gelince diyâr-ı Mısır'dan işlenilüp mahalline irsal olunurdu; lâkin tedkfk-i sanâatında nev'-i müsâheleden hâli olmadıkları etilden Sultân Ahraed Hân, dârü's-salta-na kâr-hânelerinde işlenmek ferman buyurdular. Nukûş-ı bî-bedel ile nesc ve anilinde bir mertebe tekayyüd ve tahsîn ve kemâli tekellüf olundu ki misli sebki itmemiş idi» Naimâ'dan, c. 2, s. 82- (Mütercim)

²⁷⁷ Bu örtülerin gönderildiği son merasim 1918'de yapılmış ve ondan sonra savaş-ve akabinde İmparatorluğun yıkılması sebepleriyle gönderilmemiştir. (Hazırlayan)

²⁷⁸ «Kâbe-i Muazzarnamın astar-ı dâhiliyyesi bin altmış zira' ve be-hesâb-i vezn kırsekiz bin dirhem harîr hartadan işlenüp sene-i mezbûre (1018) Cumâde'l-ulâ'sında mu'temedün aleyh adamlar ile Ka'be-i Muhtererae'ye irsal olundu» Naimâ. c. 2, s- 82- (Mütercim)

tamâmı 1692 miskal idi; Kabe sütunlarının, özürlerinde «Han-nân» ve «Mennân» ism-i ilâhileri işlenmiş olan sırmalı örtüleri 15 zira' uzunluğunda olup bunda kullanılan altın 459 miskal idi. Bu kumaşların hepsi bir sene zarfında hazırlanarak sandıklara konuldu ve mahalline gönderildi ²⁷⁹.

Ertesi sene Kabe'nin sallanmaya başlamış, yâhud çatlamış olan direklerinin sağlamlaştırılması iktizâ eden demir çenberlerin döktürülmesine mübaşeret olundu. Harem'in etrafını kuşatan 360 sütundan 244'ü gayet güzel bir sarı mermerden olup, bunların altın sarısı renkleri o sütunlara «güneş mermeri» nâmını verdirmiştir. 20'si Mısır granitinden ve diğerleri âdî mermerdendir; bu sütunların bâzısı yuvarlak ve bâzıları altı ve sekiz köşelidir. Bu sütunları saracak olan demir çenberlerin üzerine gümüş ve altın kaplandı. Sultân Süleyman zamanında gümüş kaplanmış olan mîzâb-ı Kabe, Sultân Ahmed'in husûsî emri üzerine bu defa altın kaplama ile îmal olundu. Zât-ı şahanenin her zaman imalâtını teftîş edebilmesi için Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde ve saray-ı hümâyûn yanında kuyumcu imalâthanesi kurulmuştu. Vezirler ve ulemâ kürek ve körük getirdiler ve çalışanları huzûrlarıyla teşvik etmekten hâli kalmadılar. Pâdişâh câriyeleriyle safâyâb olmak için Dâvudpaşa'ya gittiği zaman ²⁸⁰ altın oluklar oraya naklolunmuş ve Kabe'nin ah-şâbdan yapılan timsâli (maketi) üzerinde tecrübe edilmiştir. Bunun karşısında zât-ı şahane için mükellef bir otağ kurulmuş, -ve Pâdişâh som altından yapılmış bir taht üzerinde oturduğu ve vezirlerle çevrili bulunduğu halde mîzâbın (olukların) hayret verici görünüşünü seyredebilmiştir ²⁸¹.

²⁷⁹ «Ka'be-i Muaz&ama'un kuşağı ki dört kıt'a ve endâze-İ Halebî ile tûlen ellibir zira' ve arzen beş rub'dur, ve Ravza-i Mutahhara kisvesi ki ellibir kıt'a olup cem'an yediyüz kırkbeş zirâ'dır, kezâlik Ravza-i Mutahhara'nın kuşağı ki dört kıt'a olup cem'an, tûlen ellibeş zira' ve arzen altı rub'dur, ve kisve-i şerife-i merkad-i Fâtunâtü'z-Zehrâ rstâiyel^hu anhâ ki on kıt'a ve cem'an yüz zirâ'dır, ve ol darîhi münevverin kuşağı ki tûlen on zira' ve rub*-ı zira' ve arzen üç rûb' ve bir kerâhdır ve cünde-i masruf olan sırma cem'an onyedibin altı yüz toksaniki miskaldır; kezâlik dâhil-i Beytu'llahi'l-Muazzam'da olan üstüvanelerin zerbeft kisveleri ki üzerlerinde «Hannân» ve «Mennân» ismi şerifleri nakş olunmuşdur, üç kıt'a olup tûlleri onbeş zira' ve anlara sarf olunan sırmının mîkdân dörtyüz elli tokuz miskaldır. sene-i sabıkada (1018) ve işbu senede itmam olunup sanduklara vaz' ve mahallerine irsal olundu.- F! 15 Re-blülâhir 1019, Natmft. c. 2, s. 86 ve 87. (Mütercim)

²⁸⁰ «Pâdişâh, harereleriyle birlikte Davudpaşa sarayına gitdi, her vakıtden ziya* de onların tahakkümü altında idi» Venedik Hulâsası, Ağustos 1609. (Davudpaşa sarayına gidilmesi bahis konusu olan kumaşların ve örtülerin teşyîi maksadına dayanmaktadır, «cariyelerle safâyâb olmak» Hammer'in Venedik Hu-Hnlâsası'adan çıkardığı kendi düşüncesidir- Mütercim)

²⁸¹ «Mizâb-ı rahmet Sultân Süleyman zamanında tebdil olunmak lâzım geldikde tahta-i simin ile tezyin olunmuştu. Bu defa zerrin tahtalarla tahliye olunması murâd buyuruldu.» Pâdişâh İstavroz bağçesine geçüp orada üstâd zerkerler cem' olundu; zât-ı şâhâne ve şeyhü'l-islâm ile vüzerâ ve ulemâ huzurunda küre ve müneffeh getirilerek işe başlandı. (Hamroer, kürek ve körüğü yanlış olarak vüzerâ ve ulemaya getirmiştir). Az vakitte tamam olmağla Murâd Paşa'ya götürülmek ferman olundu. Nasıl konulduğu bilinmek için Beyt-1 Muazzam'ın ma'lûm olan tül ve arzına göre ahşâbdan timsâli tertib olunup nitaklar

Yine bu sene zarfında Tophane büyük çeşmesi yapılmıştır ki, zamanımızda dahî İstanbul'un en güzel çeşmelerinden biridir. Pâdişâh, bu şekilde, umûmî müesseselerle meşgul olarak ve dînî vazifelerle zamanını geçirerek, devlet işlerini sadrâzama terk ediyordu ²⁸². Sultân Ahmed, — kadınların hepsinin büyüleyici olduklarına ve babasını sihirleriyle büyüleyerek, bu şekilde devlet işlerine nüfuz ettiklerine ikna için tahta çıktığında vezirler tarafından yapılan ikazlara rağmen— tabîatinin olanca meyliyle kaptırmıştı ²⁸³. Lâkin vezirlerin bu yoldaki sözleri dayanılmaz derecede olan ihtilasına galebe edememişse de, hiç olmazsa, harem halkını hükümet işlerinden uzaklaştırmıştır. Bu zamanlarda zât-ı şâhâne bir şehzadesinin doğumundan memnun olmuş, fakat bu şehzade müteakiben ölmüştü ²⁸⁴. Ancak, 28 Cumâ-delulâ 1021 - 27 Temmuz 1612), diğer bir şehzade dünyâya gelmiştir ki, sonraları IV. Murâd unvânıyla saltanat etmiştir.

İran Tarafından Sulh Teklifi

Bahar mevsimi girdiğinde, Murad Paşa, nihayet ordu ile Üsküdar'dan İran hududuna yöneldi ²⁸⁵. Tebriz'e kadar Uerliyerek oraları tahrib ettikten sonra geriye doğru avdet etti. Şâh ise, Sürhâb Dağları'nda durumu gözetliyordu. Şemseddîn Ağa vâsıtasıyla Murad Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, sulhun bozulmasını Osmanlılar'a yüklüyor ve Acemlerin eski muzafferiyetlerini ve özellikle Kırım Hanları îslâm Giray ile Gâzî Giray'ın esaretlerini hatırlatarak, Tahmasb Şâh ile Sultân Süleyman arasında akdedilmiş olan sulh muahedesi esasları üzerine yine barış teklif ediyor ve

(çenberler) ve mîzâb vaz' olundu. Mukabelesinde bir sâyebân ve altında bir taht-ı zerrin kuruldu. Pâdişâh taht üzerinde ve müftî ve ulemâ ve vüzerâ etrafında karar iderek temâşâ olundu.» Naîmâ'dan telhis, c. 2, s. 9' (Mütercim)

²⁸² «Pâdişâh Davudpaşa'da haremleriyle zevk-ı safâyâ meşgul olarak hükümetin dizginlerini sadrâzamin eline bıraktı» Ağustos 1609, Venedik Hulâsası.

²⁸³ «Pâdişâhın gayet güzel cariyeleri vardır : Fakat bunların sihirbaz oldukları ve müteveffa pederini şuursuz bıraktıkları kendisine söylenildiğinden, onlardan ictinâb eylerdi* Venedik Hulâsası, Ocak 1604 ve Sagredo, s. 566. İki sene sonra Venedik Hulâsası «Haremlerine nefsinin teslim ettikten sonra pâdişâhda tahavvül» meydana geldiğini yazar- 1606.

²⁸⁴ Bu şehzadenin ismi Selîm idi. Naîmâ o vakit: «Sukuut etdiyse kevkeb, mühr-i filem ber karar olsun/Yere düşdiyse bir meyve, dırahtı payidar olsun.» beytinin hâle münâsib söylenildiğini kaydeder- (Mütercim.)

²⁸⁵) Serdârlık berâtu San Abdullah Efendi'nin inşâsında 132 numaradadır, Rumeli, Anadolu, Karaman, Sivas, Şâm, Haleb. Çıldır, Bâtûm. Erzurum, Kars, Van eyâletleri askeriyeye yeniçeriler, Kürd beğleri, altı bölük ağaları, çavuşlar, kırk nefer divân kâtibleri, onbeş nefer hazine kâtibleri, onbeş timarsız şâ-kird, alay-beğleri, çeribaşlar ve başka bir tâbirle timâr ve zeamet sahihleri miralayları, cebeciler, topçular, toparalacılar, gönüllüler, bin akçeden bir. akçeye kadar ulufe alanların cümlesi serdârın maiyyetine memur oldu

şunları söylüyordu:

«Pâdişâh'ın sâdık bendesi olan Şâh, düşmanhğındaki şiddetiyle dostluğunun kıymetini göstermek istemişti: Zîrâ kuvvetli düşmanlık edemiyen kuvvetli dostluk edemez. Eğer tekliflerime muvafakat etmezseniz verây-ı perde-i takdirde mahfî olan ahvâl ahvâl zuhura gelir.»²⁸⁶.

Murâd Paşa, Şemseddîn'in refakatine verilen Hayreddîn Çavuş ile şu cevâbı gönderdi:

«Tatar askeriyle mübâhât olunur demişsiniz; Tatar, Pâdişâhın sair kulları gibidir; Hânları esîr oldu ise mâat-tekaddümden ola gelen budur ki, bir defada mağlûb olan bir defa da gaalib olur. Eğer sizin taraftan esîr olanlar ta'dâd olursa tatvîle müeddâ olduğundan gayri bâis-i hacâletdir. Saâdetlü pâdişâhın hutbesi okunduğu memleketlerden kasr-ı yed ve i'tizâr olunur ise ben dahî pâdişâhın bir amel-mânde kuluyam, sözüm geçer ümîdindeyem; mabeyninize girerek, sulh ü salâha sa'y idüp kemâ-fi'1-evvel kat'-ı smur ve ta'yîn-i sügûr olunduktan sonra dönüp gidereni, ve illâ, pâdişâhın dünyâ sarayında Abbâs nâmına hâkim olduğma rızây-ı hümayûnu yokdur. Asker-i İslâm nice yıllar bu tarafda kışlayup verây-ı perde-i takdirde mukadder olan sûret-pezîr oluncaya kadar sa'y iderler. Be-inâ-yetullahu teâlâ intikam alınmak muhakkaktır.»²⁸⁷.

Sadrâzam, Erzurum kışlağına dâhil olunca, Hayreddîn Çavuş memuriyetinden döndü (27 Cumâdeluhrâ 1019 - 16 Eylül 1610). Getirdiği cevâbnâmede, o zaman her iki tarafça mevcûd olan ahvâle göre bir tesviye sureti teklif olunuyordu. Sadrâzam bu yeni tekliflere, daha önce cevâbnâmesinde yazdığı gibi, Şâh'ın Pâdişâh nâmına hutbe kıraat olunan mevkilerin hepsini iade etmesini talep ederek cevâb verdi. Şâh üçüncü bir mektubunda, zabt edilen memleketler için bir nevî tazminat olmak üzere, senelik 200 yük ipek ver-gi vermeyi teklif etti. Murad Paşa, bu mektubu

²⁸⁶ Naîmâ'ya nazaran mektubun mefhûmu şudur : «Ba'de'l-elkaab, mukaddema Şâh İsmâil-i sâni zamanında nakz-ı ahd itdîniz, diyÛ i'lâm olunmuş; o çok zaman saltanat itmedi ki ondan nakz-i ahdi mücib bir fl'l sudur ilsin. Sizin serhadlerde olan hukkâmıruz tüccarımızın emvaline tama' idüp nicesini kati itmeleriyle bi'd-defeât saâdetlü pâdişâh hazretlerine arz ve inha olundu; te-kayyüd edilmediği ve nâmus-ı saltanat buna mütehammil olmadığı cihetle muharebe idilerek mülk-i mevrûsumuz zabt olundu. Tatar askeriyle mübâhât olunmuş; mukaddema İslâm Giray ve Gâzj Giray, Şirvan üzerine asker çek-dikleri zaman buzilup esîr olmuşlar idi; yine gelirlerse cezalarını bulurlar. Âl-i Osman pâdişâhlannın kuvveti, askerinin vefreti ma'lûmumuzdur; lâkin bizim de gazilerimiz... kesretten endîşe itmezler- Hemân merhum Sultân Süleyman Hazretlerinin merhum dedem Şâh Tahmasb'a virdiği ahidnâme mucibince kat'-ı hudûd caiz ise ben saâdetlü pâdişâhın bir kuluyum, bir kimse düşmanlığına kavî olmasa dostluğuna dahî i'timâd yokdur, bizim dahî dostluğumuz müşahede olunur. Rızanız yoğise verây-ı perde-i takdirde (takdir perdesinin arkasında) olan zuhura gele. ve's-selâm,.. (Mütercim).

²⁸⁷ Naîmâ'dan alınmıştır, c. 2, s. 86- (Müterciro)

getiren Acem elçisini İstanbul'a göndermekle beraber, yeni bir sefer için her türlü tedâriki ikmâl etti.

Nasuh Paşanın Hilesi

Sadrâzâmın, ordusuyla Tebriz üzerine yürüdüğü zaman, Diyâr-bekîr Vâlisi Nasûh Paşa, zât-ı şahaneye 40.000 altın takdim etmek ve orduyu kesesinden beslemek şartıyla sadrazamlıkla serdârhğın kendi uhdesine tevcihini Pâdişâh'dan istirham etmişti. Sultân Ah-med, Nasûh'un buna dâir olan mektubunu Murad'a yolladı ve kendi yazdığı bir hattı da beraber gönderdi. Sadrâzam, Sultân Ahmed'-in bu şekilde hareket edeceğim hiç tahmin etmeyen Nasûh Paşa'yı yanma davet ederek, Pâdişâh'a yazdığı arızayı gösterdi ve:

— «Bu yazı kimindir?» diye sordu.

Nasûh pervasızca:

— «Benim yazımdır.» cevâbını verdi.

Murad Paşa:

— «Vaad ettiğiniz kırk bin altınla levazımı veriniz.» dedi. Nasûh Paşa, asla öfkeye kapılmaksızın «Semi'an ve taâten»

(başüstüne) deyip emri yerine getirdi ²⁸⁸, Sadrâzâmın mahremleri, Ölüme müstehak olmak için cinayetin bu derecesine bile lüzum olmadığını söyleyerek, hırslı şahsı îdâm ettirmemiş olmasından dolayı, sadrâzama hayret göstermekten kendilerini alamadılar. Murad Paşa şu cevâbı verdi:

— «Bu herîf silâh kullanmakta mahir olduğu gibi, devlet işlerini yönetmek bakımından da muktedirdir; bunun îdâmıyla Dev-let'e hizmet etmiş olmam. Vezîr-i âzam olmaya lâyük adamları Öldürmek vazifemize aykırıdır.»

Murad Paşa'mn mahremlerine verdiği cevâp bundan ibaret ise de, âtîfetkârâne hareketinin hakîkî sebepleri Nasûh Paşa'nın hayâtına kasdetmemesi hakkında Pâdişâh tarafından verilen emir, yâhud onun îdâmı vaad edilmiş şeylerin verilmesine mâni' olur korkusu olması muhtemeldir.

Kuyucu Murad Paşa'nın Vefatı

²⁸⁸ Naîmâ. Bâzı Avrupa müverrihlerinin, Murad Paşa'nın kendi makarını Nasûh Paşa'ya teklif ettiğine dâir olan ifâdelerine mugayir olarak ahvâl bu suretle cereyan etmiştir.

Sadrâzam Murad Paşa, kendisiyle İran Şahı arasında teâtî olunan muhâberâttan dolayı o zamana kadar te'hîr olunan tran seferi esnasında — doksan yaşında olduğu halde— (Diyârbekir'de) ansızın ecelin pençesine tutuldu (25 Cumâdelulâ 1020 - 5 Ağustos 1611). Na'-şı İstanbul'a nakledilerek yaptırdığı medrese yanına defn olunmuştur.

Nakşebendî tarîkatine mensup idi ve haftada bir Kur'ân'ı hatmederdi. Husûsî günlerde ²⁸⁹ Oruç tutardı. Osmanlı Devleti'nin en büyük hükümet ricalinden sayılabilir. Murad Paşa'nın vefatından sonra yeniçeri ağası Sipâhîzâde Mehmed, muvakkaten bir serdâr tâyîni için harb meclisi topladı, ekseriyetin Nasûh Paşa üzerinde fikirleri birleşerek, İstanbul'dan dahî serdârlığı tasvîb edilip sadrazamlık da uhdesine verildi (12 Cu-mâde'1-ührâ 1020 - 22 Ağustos 1611). İran elçisi, sözleşmeye konu olan ipekler için tedârik olunması için biraz müsâade istedi. Nasûh Paşa, mevsimin geri kalan günleri için seferden feragat ederek, askerinin yurdlarına dönmelerine ruhsat verdi.

Düğünler

1612 senesi, gerek Hıristiyan memleketlerinde, gerek Osmanlı memleketlerinde mutantan izdivaç düğünleriyle geçmiştir. XIII. Lui'nin Avusturya Hânedânı'ndan Enfant (prens) Anna ile ve İspanya hükümdarının da Fransa Kralı'nın büyük hemşiresi Burbon Hânedânı'ndan Elizabet ile izdivaçları vuku bularak, bu münâsebetle Fransa'da, İspanya, Portekiz'de, Almanya'da çifte düğün icra olundu. İstanbul'dan Çağala-zâde Mahmûd Paşa, müteveffa hâkaan III. Mehmed'in bir hemşiresiyle evlendi. Kapdân Öküz Mehmed Paşa, tahttaki sultânın büyük hemşiresini alarak, vezîr-i âzam Nasûh Paşa da bütün vezirler ve müftînin huzûnıyla Pâdişâhın küçük hem-şîresine nişanlandı. Sultân Ahmed'in iki hemşiresi evvelce Mustafa Paşa ile Kanije'nin şecî müdâfîi Tiryakı Paşan Paşa'yı ve kerîmesi Gevher-hân Mısır Vâlîsi Kul-kıran Mehmed Paşa'ya tevcih olunmuştur.

13 Haziran 1612'de Kapdân Paşa ile Sultân Ahmed'in büyük hemşiresininin düğünleri görülmemiş şenliklerle yapıldı. Defterdar Ekmekçi-zâde sağdıç vazifesini ifâ etti. Gelinin cihazı içinde murassa bir mücevherat

²⁸⁹ Eyyam beyz İd, her ayın onüçüncü, ondördüncü, onbeşinci, bir kavle göre onikinci, onüçüncü. Ondördüncü günleridir. «Eyyâmü'1-beyz., «Eyy&ümü'MeyâlFl -beyz. takdirindedir ki, rûşen olan gecelerin gündüzleri demektir. Eyyanvı beyz'de oruç tutulma» hakkında hadîsi şerif vardır. (Terceme-1 Kaamas'dan) (Mütercim)

mahfazası, firuze ve yakut ile müzeyyen ter-'likler, kenarları müzehheb Mushaf-ı Şerif; elmas kopçalar; 160 bin duka kıymetinde elmas ve inciye hâvî billurdan bir sandukçe; bilezikler, gerdanlıklar, kemerler, taşlar, küpeler, yüzükler; Osmanlı edîblerinin «Harem perilerinin derûnunda hareket eyledikleri devâ-ir-i seb'a» adını verdikleri halhaller ²⁹⁰ bulunuyordu.

27 kişi de başkaca hediyeler taşıyorlardı. Hizmetçi ve cariyelerle dolu onbir kafesli tahtirevanın her biri iki Zencî hadım tarafından götürülüyordu. 28'inci hadım, ata bindirilmiş olan ipek ur-balı yirmisekiz cariyeye refakat ediyordu. 200 büyük hayvana çadırlar, sırmalı ve kılâbdânlı mensucat, kalıçeler, şilteler yüklenmişti. Bütün bu hediyelerle gelinin maiyyeti mutantan bîr surette Kap-, dan Paşa'nın sarayına götürüldü. Birkaç gün sonra sultan da saw*-ya gitti. Kaafilenin önünde 500 yeniçeri bulunuyor, imamlar^ g6yh-ler, müderrisler, dânişmendler, kazaskerler, vezirler askerî tâkîb ediyorlardı. Onlardan sonra, gelinin sağ tarafında kaymakam, sol tarafında müftî geliyordu. Eski ve akıllıca usûl gereğince umûmî merasimde sağ taraf saray ve ordu ümerâsına, sol taraf ulemâya tahsis edilerek, bu suretle ulemâ ve ümerâ arasında tekaddüm çekişmelerine mahal bırakılmamıştır. Ondan sonra Osmanlı muzikası, def ve zilleriyle Mısır muzikası (bandosu) geçiyordu. Saz çalanlar, zurnaclar da düğün şarkılarına refakatçihk ediyorlardı. Bunlardan sonra, kaafilenin geçişine ve —cesametleri kuvve-i recûliyyeyi (cinsî kudreti) ve asılı duran birçok meyveleri bereket-i nisâiyyeyi (doğurganlık) temsil eden— büyük gelin nahıllannın hareketlerine mâni olabilecek dükkân ve haneleri yıkmak üzere, kazma, çekiç, kanca ve manivelayı taşıyan tersane amelesi geliyordu. 20 hassa hademesi sağdıç'ın önünden gidiyordu. Sağdıç tâtîben birçok köleler altın işlemeli tül ile örtülü gayet büyük üç şamdan götürüyorlardı ki, bunların en büyüğü güneşe karşı ışıklarını neşreden sayısız taşla-nyle, mumlarından ziyâde aydınlık veriyorlardı. Daha sonra akid-nâmenin kâtibi bulunan reis efendi, gelin olan sultânın sarayı zabitlerinden 50 kişi ile geliyordu.

Nihayet kırmızı kadifeden gelin sâyebânı ile altın kaplanmış diğeri bir sâyebân görülüyordu ki, sırmalı kumaştan yapılmış perdeleri her taraftan yere sarkmakta idi. Gelin at üzerinde ve zencî hadımlar etrafında olarak,

²⁹⁰ Osmanlı edîblerinin böyle bir tarifi hatırlanamadı; lâkin Türk şairinin : Igrûki elde. yÖki belde, yidekde dîvesÜ Ayağında hele Türkmen gızının halhali bah seklindeki tasviri beyti bunu hatırlatıyor. (Mütercim)

sâyebân altında idi. Sultânın dört kır at koşulmuş ve baştan başa altın kaplanmış süslü arabası, câriye, hizmetçi ve hadımlarla dolu sekiz tahtirevan, yüzleri örtülü, saçları dalgalı 25 güzel câriye alayın sonunu teşkil ediyorlardı.

Bu çeşit tasvirler abes olmayıp, Türkler'in ahlâkına dâir daha derin malûmat vermek ve Şark âdetlerinin değişmezliğim ve Yunan ve Roma âdetleriyle münâsebetini göstermek bakımından mühimdir. «Palofor»lar nahıllara, «Flamom»lar gelin sâyebânlarımn er-guvânî perdelerine, «Kupidon» ve «Hyrrien» mumları gelin mumlarına, kaba şarkılar ve «Koribanslar'ın raksları Mısırlıların defli, zilli çalgılarına müteradif şehvet-engîz tegânnîlere dönüşmüştür.

Bu düğünlerden sonra zuhur eden bâzı vak'alar bütün sarayı mateme boğdu. Pâdişâh'ın o zaman Anadolu'da bulunan Nasûh Pa-şa'ya nişanlanmış olan en büyük kerîmesi ²⁹¹ vefat etti. Sultân Ahmed de kapdân paşaya nikahlanan kerimesinin validesi sultâna, ziyâde hiddet gösterdi. Bu sultân, Pâdişâh'ın bir hemşiresinden hediye olarak aldığı ve pek sevdiği siyah bir cariyeyi (Habeşîye) boğduğu gibi, boğduğu bu cariyenin elbisesini başka bir cariyeye giydirmiş, o da bu kıyafet değişikliği sayesinde Pâdişâb'ın yatağına girdikten sonra bunu da boğdurmuştu. Diğer birkaç cariyeyi de gebe kaldıklarım öğrenir öğrenmez aynı akıbete uğratmıştı. Sultân Ahmed bu öldürmelerden dolayı oldukça hiddetlenerek zevcesini değnek darbeleriyle döğdükten başka, hançeriyle yüzünü yırtıp ayağı altına almıştır.

Yine bu sırada bir derviş cinnet şevkiyle, yâhud öldürmek kas-diyle Pâdişâh'a bir taş attıysa da, iyi bir tesadüf eseri olmak üzere yalnız omuzunu yaralamış ve dervişin başı kesilmiştir.

İran Elçisi İstanbul'da

Kapdân Paşa'nın düğününün mutantan manzarasını takiben Pâdişâh'ın İstanbul'a muhteşem bir girişi vuku buldu. O senenin Ey-lül'ünde Nasûh Paşa ile beraber gelmiş olan İran elçisi Kadı-hân'a, Osmanlı şevketi hakkında

²⁹¹ «Çok vakit geçmeksizin, Pâdişâh'ın Nasûh Paşa'ya va'd etmiş olduğu ikinci kın kabre götürüldü.» Grimston, s. 907- Lakroa, c. 2, s. 91, bu sultânı (yanlış olarak) -Kösem» diye isimlendirir. Naimâ ise, «Âişe. adını verir : ancak Natmâ, nişanlanmış (dan sultânın Nasûh Paşa sarayına gönderildiğini yazmış olmasına nazaran, iki sultândan birinin vefat etmiş ve diğerinin evlendirilmiş olduğu anlaşılır. (Natmâ'mn ibaresi şudur: «Şevvalde (1021) veztr-î âzam Nasûh Paşa'ya virilen Âişe Sultân mahalline tsâl olunup velîme-i azîme tertîb olundu.» c. 2, s. 95. Bizim târihlerde Ayşe Sultan'dan evvel bir diğer sultan nişanlanıp, onun vefat ettiğine dâir blrsey yazmaz. (Mütercim)

yüksek bir fikir vermek için, bu münâsebetle pek tekellüf gösterilmiştir. Yukarıda Kadı-hân'dan evvel gelmiş olan iki sefaret hey'etinden bahs etmiştik. Lâkin Derviş Paşa'nın sulh müzâkeresine memur etmiş olduğu bir Gürcî sefiresinin de bu aralık Bâb-ı Hümâyûn'da boy gösterdiğini zikretmemiz îcâb ej'er. Bâb-ı Hümâyûnca bir kadın elçi gönderilmesinin Osmanlı siyâsî münâsebetleri vak'aları arasında bu ikinci misâlidir. Birincisi Uzun Ha-san'ın vâlidesidir ki, Anadolu'da âsâyîşin sağlanması için Trabzon'a seferi esnasında Sultân II. Mehmed nezdine gönderilmişti. Gürcî sefiresinin, Pâdişâh'ı harbe devam etmeye kışkırtmakta olan Özbek elçilerine karşı uğraşması lâzım geldi. İran'ın, senede 200 yük ipek vergi vermek teklifiyle ortadan kaldırmaya uğraşıp da muvaffak olamamış olduğu düşmanlık da, üç sene uzadı. Yûsuf Paşa ile birlikte gelmiş olan İran elçisinin selefine — Osmanlı sanayiinin üstün gelişmişliğiyle gözlerini kamaştırmak ve servete dayanan büyük eserleri göstermek ve bu suretle harbe devam arzusundan vazgeçirmek için bir esnaf alayı tertîb olunmuştu. Bu elçi, kaymakam paşayı ziyaret ettiği zaman, Kırım Hânı'nın kardeşi mülakat salonuna geldi. Paşa ona hitaben:

— «Ne için geldiğinizi biliyorum; askerinizin aylıklarını isteyeceksiniz. Kendilerine söyleyiniz: Anadolu'da alacaklardır» dedi ve — Ceyhun sahilinde iken askere aylıklarının Suriye hududuna vardıklarında Ödeneceğini söyleyen Timur'un bir vezirini taklîden— İran hududunda bulunan bir şehrin ismini söyledi. Sultân Ahmed'in, sarayın bütün debdebesini kendisine göstermek istediği İran elçisi de, İstanbul ahâlîsine kendi milletinin ihtişamından bir nümûne ar-zetmek arzusunda bulundu: İkaametgâhın bulunduğu sokağın 400 zira* uzunluğu olan bir kısmına Pâdişâh'ın şehre girişindeki alayın geçmesi için yüz top ipekli kumaş döşettirerek, bunları Hünkârın hassa askerlerine hediye etti.

Kadı-hân, Sultân Ahmed tarafından resmî surette kabul olduğu zaman (16 Şa'bân 1021 - 12 Ekim 1612)^{292 293}, tahtın azameti hayret vermiş olmasından yâhud üstâd bir diplomat olmak ci-hetiyle Pâdişâh'ın etrafındaki şevket sebepleri kendisini şaşkırtmış gibi göstermek istemesinden dolayı, yalnız «Şâh Abbâs sizin kulu-nuzdur» sözlerinden

²⁹² Kadı-hân, Şfih'in kazaskeri makamında İdi, Kazvin ve Isfahan kadıları da beraber gönderilmişti. Naîmâ'dan. c- 2. s. 94 (Mütercim)

²⁹³ Zâtî şahnenin İstanbul'a girişi 16 Şa'bân'da, sefirin kabulü 21 Şa'bân'da vuku bulmuştur. Naîmfi, c. 2, s. 94 (Mütercim.)

başka bir şey söyleyememiş idi²⁹⁴.

Sultan Ahmed Edirne'ye Gidiyor

Yine bu senenin sonunda Sultân Ahmed, babasının ve ceddinin saltanatları zamanından beri unutulmuş olan sürgün evini ihya etmek üzere Edirne'ye gitti (8 Zilka'de 1021 - 31 Aralık 1612), Vezîr-i âzam Nasûh Paşa, ikinci vezir Dâvud Paşa, üçüncü vezîr Yûsuf, dördüncü Halîl Paşalar'la müftî Mehmed Efendi, hâlen makamlarında olan ve azledilmiş olan kazaskerler refakatinde olduğu halde, Da-vud Paşa'dan hareket etti. Vezirler Florya'da ayrılarak İstanbul'a döndüler. Pâdişâh yalnız sadrâzam ile iki kazaskeri alıkoydu. Bur-gaz'da Nasûh Paşa Pâdişâh ile cirit» oynamak şerefine nail oldu. Sultân Ahmed az daha cirdi sadrâzama isabet ettirecekti, hele yalnız elbisesine temasla geçti ve bütün maiyyet halkı Pâdişâh'a hitaben «Aleyke avni'llah!»²⁹⁵ diye bağırdılar²⁹⁶.

Edirne'de Pâdişâh, dârü's-saâde ağası ve şâir saray erkânı tarafından karşılandı. Dışkapıdan iç kapiya kadar bütün yol uzunluğun-ca yeni kesilmiş altın ve gümüş sikkeler saçılarak, bunlar hazır bulunanlara terk edildi. Dört sürgün ve 17 doğan avında 1.200*den fazla geyik ve 100'den ziyâde yırtıcı kuş öldürülmüştür²⁹⁷. Pâdişâh dâima avcılarının Önünde bulunurdu. Doğandan avı almak için on defa bizzat atından inmiştir.

Edirne'de ikaameti esnasında Cuma gecesi Kur'ân(-ı Kerîm)'i ezber bilen ve bundan dolayı hafız adı verilen kaar'ilere Kur'ân'ın onda birini okuturdu²⁹⁸. Bâzan memurlardan şikâyet etmek, bâ-zan da ta'zîmen kurban kesmek üzere huzûr-ı şahaneye gelen civar mahaller ahâlîsi, altın ve

²⁹⁴ «Huzûr-ı hümâyunda anlara (elcilere) bir mertebe dehşet arız oldu ki içlerinde a'lem ve akdemi olan kadîhân sevk-ı kelâma kaadir olamayup Pâdişâhım, Şâh Abbâs senün kulundur» demekden gayrı bir harf söyleyemedi; nâmesini vezîr-i â'zama, o da Pâdişâh'a teslim eyledi* Naîmâ, c 2, s. 94. (Mütercim)

²⁹⁵ «Aleyke avnillah ve rahmetuhu». Çavuşlar yalnız Pâdişâhı değil, dîvâna girdiği zaman sadrâzama da böyle alkışlarlar (idi).

²⁹⁶ Yolda cirdi oyunu yapıyordu, vüzerâ ve ümerâya sirayet etti. Nihayet (Bur-gaz'da) bu oyunun üstadı olan Nasûh Paşa meydana çıkınca Pâdişâh'a da şevk gelerek atım sadr-ı âzamin üzerine sürdü. Paşa kaçivor tavrı gösterdi. Pâdişâh arkasından yetişüp .elindeki cirdi vezirin koltuğuna temas ettirdi. Atsa idi ururdu. .Caba. kaaidesinde bağışladı. Her taraftan «Aleyke avnillah!»- sadftlan yükseldi. Sadr-ı âzam atundan inerde rikâb-ı hümâyûnu öpdü. (Natmft' dan telhis, c 2, s. 97) (Mütercim)

²⁹⁷ Avların defteri kemâl-î İ'tinâ ile tutulduğu anlaşılıyor, Naîmâ'mn kaydına göre avlananlar, Hasekî Hüseyin Ağa'nın tuttuğu listeye göre, 915 avdır-Yollarda ricây-ı İn'âmıla getirilmiş olanlarla beraber 1.200'e varmıştır. Bunlardan doğan avlarında doğancı-başı ile hademe-i hassanın aldığı avlardan başka, Pâdişâh'ın kendisi doğan salarak avladığı kuşlar, 100*e yakındır- c. 2, s. 99. (Mütercim)

²⁹⁸ «(Sultân Ahmed) İstanbul'da âdetleri olduğu gibi Edirne'de dahî on iki huffâz cem' ile alâ-tarîkil-cem' yâhud ferda ferda birer aşr-i şerîf kraat itdürüp ihyâ'-i beyne'l-aşâ'ın buyururlar idi.» Naîmâ, c 2, s. 99-Hammer «aşr.ı #öşr» zannetmiştir. (Mütercim)

gümüş para hediye edilmek suretiyle iade olundular.

Pâdişâh ertesi sene bahân başlarında Edirne'den hareketle (15 Nîsân 1613) avlanarak Gelibolu'ya gitti. Cebeci ve topçuları Tek-furdağı (Tekirdağ)'nda bırakarak, yalnız bir miktar yeniçeri ile Osmanlı ordularını birinci defa olarak Avrupa'ya geçirmiş olan ceddî Orhan oğlu Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki kabrini ziyaret etti. Süleyman Paşa'nın sandukasını yenileyerek üzerine sırmalı bir Örtü konulmasını emretti. Ondan sonra Boğaz'a gitti; gece iki sahildeki şenlik atışları (mum donanması) yapılarak, iki taraftaki kaleler birbirine müsabaka ile toplar attılar. Ertesi gün zât-ı şâhâne Gelibolu'ya dönsrek. Sultân I. Muvâd saltanatında zikr ettiğimiz Türk şâiri Ya-zıcı-zâde'nin türbesini ziyaret etti. Bugün (Hazret-i) Peygamber'in velâdetinin sene-i devriyesine rastladığından, Pâdişâh, Yazıcı-zâde*-nin medfûn olduğu yerde bir Mevlid-i Şerîf kıraat ettirdi. Tekrar ceddî Süleyman Paşa'nın kabrine giderek, sandukanın sırmalı örtüsü üzerinde kılıç kuşandı²⁹⁹; fukaraya sadakalar dağıttı.

Tekfurdağı'nda, Kırım'dan firar ederek Pâdişâhın himayesine sığınmak üzere gelmiş olan Selâmet Giray'ın biraderi Mehmed Gîray'ı kabul etti; 24 Rebûülevvel 1022 - 14 Mayıs 1613 târihinde İstanbul'a döndü.

Mukaddes Emânetler

Sultân Ahmed, payitahta vardığında, ilk icrââtı olmak üzere, Kabe'nin direklerinin sağlamlaştırılmasına, Kabe örtüsünün yenilenmesine; Ravza-i Mutahhara ve içindeki «Kevkeb-i Dürrî» İsmi verilen kıymetli mücevhere bedel diğer bir mücevherin konulmasına memur olan Hasan Paşa'nın getirdiği evvelki mukaddes eşyaların³⁰⁰ teslimi merasimi yapıldı. Hasan Paşa bu Kevkeb-i Dürrî-nin yerine —ortasında Sultân Ahmed'in babası tarafından 50.000 altına satın alınmış— gayet büyük bir elmas ile etrafında daha az kıymetli 227 elmas bulunan bir altın levhayı koydurdu. Kabe'nin eski örtüleriyle Kevkeb-i Dürrî'yi ve —ihtiyarlığında kullanması temennisiyle— sakaf-ı Mekke ahşabından yapılmış bir asayı zât-ı şâ-hâneye getirdi. Asâ ve Kevkeb-i Dürrî Harem Dâiresi içinde bulu-man ve Bürde-i

²⁹⁹ «Gazi Süleyman Paşa'yı tekrar ziyaret idüp nesc olman kisve-î tulâ-düzî ki Ka'be-i Muazzama kisvesi kuşağından işlenilmiş kîsve-i zertâr idi, sanduka-i kabre eksâ ve üzerinde kılıç kuşanup ve fi'sr-i şerife okudup bezli atâyfleyledi.» Nalmâ'dan, c. 2, s- 102 (Mütercim)

³⁰⁰ «Mîzâb-ı rahmet, kisve-i Ka'be ve Ravza-i Nebeviyye, Ravza-i Münevvere'deki kevkeb-i dürrî f levh-i kitâbe-i bâb-ı saadet ve şâir tuhaf-i celile tecdid olun_ mağla eskilerinin İstanbul'a getirilmesi irâde buyurulmuşıdi.» Nalmâ'dan, s. 104. (Mütercim)

Nebeviyye orada muhafaza edildiğinden «Hırka-i Saadet Odası» denilen mukaddes emânetler odasına konuldu. Sultân III. Mehmed Eğii muhasarasına bu mukaddes hırkayı beraber götürmüş, Haçova Muharebesinin en kritik zamanında arkasına giymişti.

Ka'b bin Züheyr ve Busayrî'nin ³⁰¹ kasidelerine övgü vesilesi olan bu mukaddes hırkadan başka, yine o odada Hazret-i Pey-gamber'in oku, Hazret-i Ebûbekir'in bir kılıcı ve bir seccadesi; Hazret-i Ömer ve Osman'ın kılıçları; Muâz bin Cebel, Şurahbîl bin Avs, Talha, Zübeyr bin Avvâm, Hâlid bin Velid, Ammâr bin Yâsir İbî İslâm'ın ilk kahramanlarının kılıçları bulunur. Bu muhtelif eşya —liva ve asây-ı saâdetden sonra— Devlet'in en kıymetli mübarek eşyâlarındandır. Peygamber'in sancağı kırk ipek örtü içinde bulunduğu gibi, Hırka-i Saadet dahî kırk adet kıymetli kumaş içerisinde muhafaza edilmiştir. Her sene, Ramazan'm 15'inci günü bütün saray erkânı huzurunda Hırka-i Saadet açılarak, hazır bulunanların öpmesine müsâade edilir. Silâhdâr, Mukaddes Emânetler'in yanında bulunarak, her öpüldükçe bir dülbend ile silerek dudakları bu dindârâne vazifeyi ifâ etmiş olanların hepsine, o dülbendlerden birini yadigâr olmak üzere verir. Bu merasimden sonra Hırka-i Saâ-deften mü'mînlerin öpmüş oldukları mahal büyük bir gümüş leğen içinde yıkanır; bunun için kullanılan suyu kızlarağası küçük şişelere koyar ve üzerlerini kendi mührüyle mühürleyerek hazır bulunanlara ulaştırır. Bu suyun birkaç damlası bir bardak suya konularak merasimin yapıldığı günün akşamı, onunla oruç bozulur. Bu suyun hastalıklara ve yangınlara karşı husûsî bir te'sîri olduğu gibi, ebedî saadeti de bahşeder ³⁰².

Mukaddes Emânetler Odası'nın kapısı gümüş kaplamalıdır, eski Bizans imparatorlarının sarayında da parlak bir gümüş kapı altın salonuna açılır, ve orada Bizans İmparatorluğu'nun kutsal eşyaları ve mücevherleri ve özellikle de Musa'nın asası ve İmparatoriçe «He-len»in Kudüs'ten İstanbul'a getirmiş olduğu Mukaddes Haç bulunurdu.

Sultân Ahmed, bu senenin yazını Boğaziçi sahilindeki saray ve kasırlarda ³⁰³ geçirdi. Halalarından yedisini rikâb-ı hümâyûn ağa-larıyla ve

³⁰¹ Ka'b b. Züheyr'ın kasidesi Lete ve Kuze Garten taraflarından ve Busayrî'nin kasidesi Öri ve Rozanvayg taraflarından basılmıştır. (Bunlar, Avrupa'da müverrihin zamanından evvel basılanlardır); Silvestr Dö Sesi ile bu târihin müellifi tercüme etmişlerdir. Müellifin tercümesi «İstanbul ve Boğaziçi» eserinin zeylindedir. Ka'b'm kasidesi .Bânet suâd... mîsrâiyle başlar. Şâir «inne'r-resul liseyf.ı ile başlayan beyt-i belîğe gelince, Peygamber bu me diliadan irahzûz olarak hırkasını ona verdi. Ka'b, hırkayı mukaddes tutarak, onu İçinde yıkadığı su ile hastalıkları tedavi ederdi. «İstanbul ve Boğaziçi», 1, s. 251.

³⁰² Su tevzii şimdi terk edilmiştir- (Mütercim)

³⁰³ Bunlar şimdi (müverrihin zamanında) olduğu gibi, Üsküdar'da, İstavroz'da (bugünkü Beğterbeği), Dâvud Paşa'da, Çatalca'da, Halkalıpınar'da, Beşiktaş'ta, Kâğıdhâne'de, Tersane yakınında İdi. Naîmâ (c- 2,

diğer ümerâdan birer zâtla evlendirdi. Saray imâmı bulunan ve Sâ'deddîn'in târihine zeyl yazmış bulunan Sofu Mustafa Efendi vâsıtasıyla 26 yetim ve yetîmenin ³⁰⁴ cihazını verdi. Şarâb hakkındaki Kur'ân hükmünü noktası noktasına muhafaza etmek isteyerek kendinden öncekiler tarafından bu hususta verilen emirleri yeniledikten mâada, hazînenin gelir kaynaklarından birini kurutmuş olacağı düşünmeksizin, şarâbdan alınan vergiyi kaldırdı. Fakat bu suretle, hiçbir vergiye tâbi olmayan şarâbın ucuz fiatla satılmasına hizmet etmiş oldu. Nasûh Paşa tarafından da daha şiddetli ve büsbütün başka bir şekilde tedbîrler alındı. Vezîr-i âzam, İstanbul'a geldikten sonra, Anadolu ihtilâllerinin İstanbul'a sevk etmiş olduğu gayrimüslim tebeamn, memleketlerine dönmelerini emretti.

Yine bu sırada yabancı devletler tercümanlarının dîvân-ı hümayûna girmeleri yasaklandı. Bunlar, dîvânda hazır bulunmalarını önlemek üzere Sokollu tarafından çıkarılan emrin icrâsız kaldığından beri mecliste bulunur, hattâ vezirlere mahsûs yerlere otururlardı. Hıristiyanların Kudüs'ü ziyarete gitmelerinin îdâm cezası ile yasaklanması hakkında dört sene önce müftî tarafından yapılan tek-lîf tekrarlandıysa da, kabul edilmedi. Sultân II. Mehmed'in fetih sırasında Galata sakinlerine bahşetmiş olduğu şartlar tasdiklendi.

Nasuh Paşa'nın Hileleri

Sultân Ahmed, Edirne avlarından o kadar hazzetmiş idi ki, ertesi kış yine Edirne'ye gitti (29 Şevval 1021 - 3 Ocak 1612) ³⁰⁵. Pekçok zamandan beri defterdar Ekmekçi-zâde'nin düşmanı olan vezîr-i âzam Nasûh Paşa, Pâdişâh'ın seyahatinden istifâde etti; Sultân Ahmed'in yolu üzerine hepsi defterdardan şikâyetçi olan birçok nâ-hoşnudlar çıkardı. Ekmekçi-zâde azledildi ve evvelâ Karaman'a ve daha sonra Haleb eyâletine tâyin edildi. Birinci defterdarlık Lonka-zâde'ye, ikinci defterdarlık Bakî Paşa'ya verilerek, üçüncü defteiv dârlıkta bulunan Kalender yerinde bırakıldı. Ekmekçi-zâde henüz İstanbul'dan gitmişti ki, cellâd Kayış Mehmed, sipahi kumandanı Beğ-

s. 107)

³⁰⁴ Bu 26 yetim ve yetime sadât'ın neslinden idiler- Sâdât'tan daha birçoktan evlendirildi. Naîmâ, c. 2. s. 107 (Mütercim)

³⁰⁵ Fransızca tercümede ve Almanca asıld* bu târih yazılıysa da, Nalmâ'da 9 Şevval (1022)'dir. 9'un doğrusu 29 okrtak muhtemel ise de, herhalde bu azimet 1022 vekayhnden olacaktır. 9 Şevval 1022, 22 Kasım 1613 târihine rastlar, ve metindeki 3 Ocak 1612 her hesaba göre de yanlıştır. (Mütercim)

zâde'nin ³⁰⁶ —yeniçeri ağası Muslu Ağa tarafından verilen amana mugayir olarak— îdâmı hakkında bir emir ulaştırdı. Kısa ibarelerle yazılmış olan bu mektup Ekmekçi-zâde'den, ya Beğ-zâde'nin, yâ-hud kendisinin başını istiyordu. Kayış Mehmed, bir ziyafette Beğ-zâde'yi öldürüp Nasûh Paşa tarafından sipâhî ağalığına tâyîn olundu. Bu adanı, yine cellâdlıkta devam ederek en sonra Şehîvi.Zor beğlerbeği iken Acemler tarafından katledilmiştir ³⁰⁷.

Edirne'de bostancılar, Tunca nehrinin bir tarafından bir tarafına uzanarak gemilerin seyrine güçlük çıkaran ağaçları ve çalılıarı kestiler. Bu sayede, Pâdişâh İstanbul'dan getirilmiş olan bir sandalla Tunca üzerinde bir av mahalline gitti. Zât-ı Şâhâne Edirne'den dönüşünde üç gün Dâvutpaşa'da kaldıktan sonra, büyük bir debdebe ile payitahta girdi. Şehzadeleri Sultân Osman ve Sultân Mehmed solakların önünde idiler. Eski Saray'da bir müddet kaldıktan sonra, Boğaziçi'deki İstavroz sarayıyla beraber, inşâatı bu sene sona eren Yeni Tersane Sarayı'na gitti.

İran Elçisi

Uzun zamandan beri müzâkere edilmekte bulunan îrân musâlahanâmesi bu sarayda ûnzâ edildi. Bu ahidnâme, mu'tâd olduğu gibi, reîsülküttâb veyâhud nişancı marifetiyle değil —ihtimâl ki, İranlı-lar'ın Peygamber'in bâzı ashabı ve imamlarla Ümmü'l-Mü'minîii Âişetü's-Siddîka hakkında her türlü şutumdan içtinâb etmelerini mu-tazammın şartları ihtiva etmesi cihetiyle— Sa'deddîn Efendi-zâde müfti Mehmed Efendi tarafından tanzim olunmuştur. Başlıca maddelerinden biri, hududu Sultân SeKm zamanında olduğu gibi tâyîn ediyor, yâni Osmanlılar III. Murâd ve III. Mehmed zamanında feth edilip de müteâkib muharebelerde kaybedilmiş olan yerlerin hepsinden vazgeçiliyordu. Sincâr-oğlu elinde bulunan nahiye, daha önceki gibi Bağdâd kazası dâhilinde bulunacaktı. Halvehân'dan Şehr-i Zor hükümeti ve Kürdistan'dan onun idaresi altında bulunan kısım geri alındığı zaman, İranlılar Halvehân'a yardım etmiyeceklerdi. İran hacıları, bundan böyle, Urbân'ın şekavetinden dolayı pek emniyetli olmayan Bağdâd

³⁰⁶ M&veraünnehr'den gelmiş gayet seçî ve tuvânâ bir adam İdi; on iki bin kadar sipahi kendilerine serçeşme bilirdi. Naîm&'dan, c- 2, s. 111 (Mütercim)

³⁰⁷ Kayış Mehmed, gidecek gibi ayakta bulunduğu halde, dönüp balta ile Beğ-zâde'nin kulağı tozuna vurmuştu; Beğ-zâde hemen yanı üzerine yıkıldı, can verdi. Kavis Mehmed, merhametsiz ve cellad-megreb bir adamdı; pekçok kişi kati etmiştir. Nasûh Pasa, Rumeli'nde taaddiyâta gönderirdi. (Naîma'dan, c. 2, a. 111) (Mütercim)

ve Basra yoluyla değil, Halep ve Dımeşk (Şam) yoluyla gideceklerdi. Osmanlı Devleti'ne tabî olan Şemhâl ve diğer Dağıstan hâkimlerine İran tarafından taarruz edilerek Rus-lar'ın Terek sâhilinde inşâ etmiş oldukları kalenin yıkılması hakkındaki Pâdişâh emirlerinin icrasına da İran tarafından hiçbir suretle engel olunamıyacaktı. Devlet'in doğu hududları valileri; yâni Bağdâd beğlerbeği Mahmfd, ve Van beğlerbeği Mehmed Paşa'lar Osmanlı hükümeti tarafından hududun tâyin ve tesbitine memur idiler. İşte İran seferi bu suretle —Osmanlı Devleti için Macaristan seferinden daha az şerefli olmak üzere— sona erdi. 200 yük ipek vergisi, 30.000 duka Macaristan hediyesi gibi, tayyedilerek, memleketleri iadeye değil, komşu hükümetlerin sanayi mahsûlleri üzerinden bir nevi vergi alınmasından da vazgeçmeye mecbur oldu.

Felemenk İle İlk Muahede

Anadolu ihtilâllerini ta'kîb eden ahvâl, Osmanlı hükümetlerinin siyâsetinde yeni bir hatt-ı hareket tutulmasını gerektirmiş, Macaristan ve İran ile musalaha talebini ve diğer devletlerle dostâne münâsebetlerin korunmasını zarurî hâle getirmişti. Kapdân Paşa'nın ve —sondan evvelki Fransız sefiri Brev Dö Sasi'nin büyük oğlu olup eski muahedevi³⁰⁸ yenilemiş olan— Baron Mollenin³⁰⁹ mesâisine rağmen, Osmanlı Devleti, 6 Haziran 1612 târihinde Felemenk Birleşik Krallığı ile³¹⁰ —Fransa ve İngiltere'nin nail oldukları mealde— bir kapitülasyon imza edildi³¹¹.

³⁰⁸ Paris'te Arab, Türk, Acem ve diğer Şark Lisanları Maatbaasuda, «Karm Sokağında Lombard Koleji'nde Astien Polin* tarafından 1615 senesi büyük kafada basılmış olan işbu muahedenin o zamanın Fransızca'sıyla unvanı sudur : «Fransa ve Navar Kralı Büyük Hanri ile Türk lıçgaratoru Sultân Amat (Ahmed) arasında, Kral'ın Şûrây-ı Devleti'ude ve Şur&y-ı Husûsiyye-sinde Müşavir Sinyor DÖ Brev Ma'rifetiyle 1604 senesi Akd Olunan Mevâdd-ı Ahdiyye.»

³⁰⁹ Bodiye, Türkler'in Umûmî Târihi Hülâsası, s. 761- Knolles de Gritnston, s. 901. Solinyuk'm 1610 senesinde vefatından sonra, oğlunun re'yiyle, sefaret işlerini Kapellano isminde bir râhib görmüş olduğu Venedik Hülâsası'ndan anlagıhr : «Müteveffa Mösyö DÖ Solinyak'm Oğlu Milo piskoposluğu râhiblerinden birini vekil tâyin etmişti; kâtib, bu rahibe ır.üşkilât çıkardı.», 1611.

³¹⁰ Grimston, Bodiye, Nalmâ. Mülakat Üsküdar bahçesinde vuku bulmuştur. •Fıyandar (Felemenk) nons'u Kapdân-ı Deryâ'ya ve Fransa sefirine rağmen müzâkeresine devam edildi.* Venedik Hülâsası, 1612. Eyâleti Müttehîde (Birleşik Krallık) Pâdişâh'tan şu unvanı istediler : «Altisimi potentissimi Du ces ordinum generalium liberarum confaederatum provinciarum inferiorie Germanîae, Dei gratia dominatores potentissimi multorum regnorum et prin-cipatum orientalium Indiarunv»

³¹¹ «Diyarı Frengin cânib-i şimalisinde bahri muhit kenarında Felemenk memleketine vâli olan Flandirya dukası tarafından tuhaf ve bedâyâ İle irsal ok nan kaasım ve tüccarın sefâin-i kibarı gelüp esnâf-ı emti'a-i ticâret getirüp yine diyarlarına tevcihe izin rica ildiklerinde Üsküdar bahçesinde İlcileri bi-sât-ı büsi-i atebelî aliyye ile serbüend olup izin virildi.» Naîcâ, c. 2, s. 108. (Mütercim)

Lehistan Ve Avusturya Elçileri

Lehistan, bir Moldavya prensinin tâyinine müdâhale etmek isteyerek, o zamana kadar Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında carî olan dostça münâsebetleri ihlâl etti. Pâdişâh, bir çavuşla Lehistan Kralı'na ferman şeklinde bir nâme gönderdi: Bunda Radul Şirba'-nın başıyla hazînelerinin hemen Bâb-ı Hümâyûn'a gönderilmesi ihtar ediliyor ve muhalefet gösterildiği takdirde Tatarlar'ın memleketi istilâ edeceği tehdidinde bulunuluyordu ³¹². Divân, Moldavya voyvodası Kostantin Mugila'yı azledip yerine Prenslar'ın Yaş'da-ki saraylarının bânîsi olan Etiyen Tomza'yı tâyîn etti. Kostantin, Lehistan'da kayınpederi Potokin'in yanına kaçarak, îdâmı için görevlendirilen kapıcı-başığı da cebren beraberinde götürdü. Osmanlı hükümeti, misilleme olmak üzere, Lehistan sefiri Samuel Targovski'-yi, iki kapıcı-başımın hürriyetlerinin iade edilmesine kadar, hapsetti ³¹³.

Avusturya elçisi Cenevizli Negroni —ki Zitvatorok muahedesinde geçen tâbirlerin tashihi için birinci defa olarak Boonomoo ile beraber İstanbul'a gelmiştir— ilk yazılan nüshaya göre, değiştirilen ahidnâmenin tasdiknamesini hamilen, yine Dîvân-ı Hümâyûn'a çıktı ve Radul Şirba'mn Moldavya Prensiği'ne tasdik memuriyetini taleb etti. Lâkin teşebbüsleri neticesiz kaldı. Çünkü, dîvân, împara-tor'un yalnız Moldavya ve Eflâk işlerine değil, Transilvanya işlerine de karışması hakkını reddetti. Negroni İstanbul'a vardığında, Fransa, İngiltere, Felemenk, Venedik elçileri tarafından kendisine «hoşgeldin» merasimi yapılmıştı. Sekiz gün sonra, İmparator'un mektubunu vermek üzere kaymakam ile mülakata kabul olunarak, Zitvatorok ahidnâmesinin dördüncü maddesi mucibince Transilvanya'nın (Erdel) efendisine terkedilmesini istedi. Lâkin kaymakam paşa gülerek ve başını sallıyarak dedi ki: «Sen, murahhasların Zitva-torok kongresinde ortaya koyamadıkları bir teklifi öne sürmekle çok cesaret gösteriyorsun ³¹⁴. Negroni, o zaman —Lehistan'ın son yapılan ahidnâmeye dâhil olmasına rağmen— Batori'nin dörtyüz Lehistan köyünü tahrîb etmesinden şikâyet etti. Ancak, ahdin bu suretle ihlâlinden dolayı lâzım

³¹² «Pâdişâh, bir çavuşla Lehistan Kralı'na gönderdiği nâmede Şirba'nın başıyla hazînelerinin Bâb-ı Hümâyûn'a gönderilmesini emretmiş, bu emir yerine getirilmediği takdirde Lehistan'a girmeleri için Tatarlar'a emir verildiğini bildirmiştir-> Venedik Hulâsası

³¹³ Knolles'de (s. 908) Grimston. Greguvar Ruhanski İsminde diğer bir Lehistan nons'u Tomza'nra ihracını taleb etmişti- Kostantin Mugila. Moldavya'nın senelik vergisini otuz bin ekOden otuziki bine çıkarmıştı.. Venedik Hulâsası 1609.

³¹⁴ Negroni'nin ifâdesi: «Kaymakam, gülerek ve başını sallıyarak bana dedi ki : Murahhaslarınızın Zitva'da istemeğe cesaret edemedikleri bir şeyi sizin benden istemeniz büyük cOr'ettir.»

gelenlere haber verilmesi hakkındaki talebi de neticesiz kaldı.

Nasûh Paşa'nın İstanbul'a varışında, Negroni, diğer yabancı devletler sefirleriyle birlikte Dîvân-ı HümâyûnMa kendisine arz-ı ihtiram etmeye gitti (3 Ekim 1612). Birkaç gün sonra vezîr-i âzam, Negroni ile Avusturya'nın son memuru Ştrazer'i dîvân'a davet etti. Dîvân'da, bir taraftan Davud, Hasan, Ahmed, Halil, Cağaloğlû Sinan Paşalar ve diğer tarafında müftî, kazaskerler, ulemâ bulunmakta idi. Diğer Hıristiyan devletleri elçileri de davet edilmiş idiler. Nasuh Paşa, Viyana Kralı'nın afiyetini sordu; Negroni Viyana Kra-ı'na değil Almanya împaratoru'na hizmet etmekte olduğunu söyledi. Reîs efendi, ondan sonra, Zitvatorok ahidnâmesinin metnini —yeni yapılan tashîhât ile değil, sadrâzam ve müftî, bu tashihleri Sultân Süleyman'ın kanununa mugayir olduğu cihetle kabul etmemiş oldukları için, Türkler tarafından değiştirilmiş haliyle— okudu. Negroni cevaben:

— «Biz Sultân Süleyman ile değil, Sultân Ahmed ile ve elimizde Kaanun-nâme değil, kılıç olduğu halde sulhu akdettik.» dedi.

transilvanya (erdel) hakkında müzâkereler

6 Ekim'de împarator'un elçisi zât-ı şâhâne tarafından mülakata kabul olundu. Aralık nihayetine doğru, o zaman Edirne'de bulunan Sultân Ahmed, Negroni'nin hemen oraya hareket etmesi hakkında emir gönderdi. Elçinin Edirne'de Sadrâzamlı yaptığı mülakatta, Nasûh Paşa —Transilvanya'ya müteallik maddeyi evvelce Pâdişâh'a haber vermeksizin ahidnâmeye soktukları için— selefi Murad Paşa hakkında «mecnûn» ve Kadı Habîl Efendi hakkında «serhoş» kelimelerini kullandı. Boçkayı'nın Transilvanya beğliğinde hiçbir hakkı olmadığını iddia etti. Sadrazam, Murad Paşa ile Budin Vâlîsi Alî Paşa'nın, Zitvatorok ahidnâmesinin akdi için İmparator'dan ne kadar para almış oldukları kendilerinin meçhulü olmadığını, her ne kadar orada bulunmamış ise de, Asya'da bulunduğu halde Avrupa'da geçen ahvâlden haberdâr olmuş bulunduğunu, İmparatorun Ra-tisbon'a giderek, orada etrafına Katolik müşavirlerini alıp Protes-tanlar'ı nâ-hoşnûd eylediğini ve Danimarka Krah'yla müzâkerelere girşerek, sonra Linç'e döndüğünün kendisince tamâmiyle malûm bulunduğunu ilâve ediyordu. O sırada Negroni, Edirne bahçesinde el öpmek üzere Pâdişâh'ın huzuruna kabul olunarak, mülakattan çıktığı zaman, anlaşmanın dîvân tarafından ta'dil edilen nüshasıyla iktifa etmesi tebliğ olundu.

Birkaç gün sonra Pâdişâh bir mektup aldı ki, Batori bunda Tran-

silvanya'da bulunan Hoşt, Gevar, Nagibani, Tasnak kalelerinin İmparator askeri tarafından zabt edildiğini haber veriyordu. Sultân Ahmed Negroni'yi çağırttı, Batori'nin mektubu onun karşısında okundu ³¹⁵. Batori, İmparator'un sarayından bu vak'alara dâir îzâ-hât gönderileceğini vaad etti. Negroni'nin dönüşünde imparator'a hitaben zât-ı şâhâne ve sadrâzam tarafından yazılıp verilmiş oları mektuplarda, Boçkayı'nin Transüvanya'yı tasarrufa hiçbir hakkı olmadığı; Zitvatorok ahidnâmesi, müftinin muvafakati olmaksızın akdedilmiş ve bundan dolayı hükümden ârî (geçersiz) bulunmuş olduğu; Viyana'ya iltica etmiş ve beyliğine iadesi için Negroni tarafından beyhude çalışılmış olan Radul Şirba'nın affedildiği ve İstanbul'a dönmesine müsâade edildiği yazılmıştı ³¹⁶. Negroni tarafından gönderilen arzu üzerine

³¹⁵ 1613 senesinde İstanbul'da Pâdişâh nezdine gönderilen Andrea Negroni'nin Takrîr-i Sahih ve Mevsuku ve Gerek İstanbul'da, gerek Edirne'de Zâtî Şâhâne VOzerâsı Huzurunda Cevaben Irâd Ettiği Nutuk.

³¹⁶ Bu zamanlarda Transilvanya işlerine dâir yazılan resmî yazışmaların en garibi vezîr-i âzam Nasûh Paşa'nın İmparator Matyas'a 1 Ramazan 1021 (16 Ekim 1612) tarihli yazısıdır ki, tercümesi sudur:

«Kıdvetül-ümerâ'î'l-tseviyye, muhtârü't-tâifeti'n-Nasrâniyye, Muslih-i mesâlihîl-cümhûr-i'l-Yesû'iyye, müstenid-i ashâbi'z-zünnâr ve'n-nâkuus, sâhib-i ezyâlî'l-haşmet ve'l-vakar, sâhib-i delâilî'l-mecd vel-iftihâr, mu-hibb-i hâlis ve muhteremimiz İmparator Matyas (hat-metü avâkıbuhu bi'l-hayr). Müslümanlar hakkında hâ-lisâne itaat etmek esâsına mübteni nuhbe-i ahbârın alınmasından ve ehl-i îmân için muhabbetinizi belirten sözlerin işitilmesinden (bu fıkra da tereddüdümüz vardır) sonra inhây-i dostânemiz oldur ki Zillullah fil-âlem, mültecây-ı ebnây-i âdem, penâh-ı eazım-ı selâtîn-i cihan ve ekâbir-i havâkîn-i zaman, saâdetlü kudretlü şevketlü pâdişâhımızın bütün hükümdarların koşup geldikleri ve bütün husrevlerin sahasında istâde-i hidmet buldukları bâb-ı hümâyûnlarına vürüd eden sefiriniz, sefir-i sâhib-i reviyet ve dirayet ve nâsih-i zî-basîret Andrea Negroni, halk-ı cihan kendilerine bende-i fermân-ber olan saâdetlü pâdişâhımız (eyedduhullahi bi'n-nasr) efendimiz hazretlerinin südde-i taht-ı hümâyûnlarına hâtem-i muhabbet ve safvet ile mahtûm nâme-i ihlâs-câmelerini vaz* eylemiş ve mevadd-ı mündericesi ma'lûm alem-i cihân-şümûl-i şâhâne ve muhâtt-ı fikr-i hurşid-i tâb-ı şehryârâneleri buyurulmuştur. Muhibb-i samım! ve zî-ihlâsları dahî elçiniz ile bi'd-defeât mülakat ve mektub-ı sıdk-üslûbları mealine kesb-i ittîlâ eyledim.

Mukaddema Bâb-ı Hümâyûndan irsal buyurulan nâme-i anber-şemîm mealinden beyân-ı hoşnûdî itmiş ve pâdişâh-ı rub-ı meskûn hazretlerinin musâleha-i amîmi'l-menfe'anm bekaasma muvafakat buyurmakda olduklarına emniyet göstermiş olduğumuz gibi tebea-i memâliki-mizin dūçâr oldukları mesâibe teessüf ile ihtilâf-ı dev-râdevrden neş'et eden tahribattan dolayı izhâr-ı elem ve sulhden müterettib hasenat nâ-mahdûd olduğu için devletiniz tebeasını o misi llü ahvâl-i müessif enin tekerrüründen muhafazaya sarf-ı mesâi edeceğinizi ifâde eyliyor-sunuz. BVI-hakîka hükümdarlara vedîa-i İlâhiyye-i Kaa-dir-i Mûteâl olan ahâlînin (yani: hükümdarlara Kaadir-i Mûteâl olan Allah'ın emâneti olan ahâlînin (emniyyet ve mes'ûdiyyeti her iki taraf hükümdarlarının hüsn-i vesayet ve adaletine mütevakkıf olup pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri ecdâd-ı izâmlannın eser-i şerifine ik-trfâen ve muâhede-i munsifâne şartlarına istinaden te-bealanmın iltizâm-ı saâdet-i hâlini kendilerine kanun-ı hareket ittihaz eylemiş, ve bu fikr-i hümâyûnlarına meb-nî muahedenin itmâm-ı ahkâmı maksûd-ı mes'ûd-ı şahaneleri olduğundan işbu ittifak-nâmeyi kararlaştırıldığı şekilde tasdik buyurmuşlardır. İki ahidnâmeden birinin miyâii sıdk ve ittihâd kemeri cevahiri ile müzeyyen bulundukça (yani ahidnâme hükümlerinin korunmasına öte taraftan tamâmiyle riâyet olundukça) Zillul-lah-ı fil-âlem pâdişâh-ı şevket-penâh hazretleri şerâit-i ahdiyyeye vaz'-ı hâtem icra edip ukde-i râbîta-i ittihâd günden güne iktisâb-i kuvvet ile rehîn-i sebat olacaktır. Hudud üzerindeki rüesâdan bâzılarının, Batori'nin Hey-dökleriyle ittifak ederek demir ve ateş ilkaa, kati ve yağma ile tahrib etmekte ve gâh Güfe'yi muhasara ve gâh hezâr teeddiyât ve mezâlîm ikaa' ile dâima muâhede-i hümâyûn hilâfında hareket göstermekte bulduklarını i'lâm ediyorsunuz.

Bizim haber aldığımız göre geçen sene bir miktar asker, Erdel civarındaki vezirinizi Turço maiyyetiyle emareti tahrib ve kumandanı tdâm etmiştir. Batori, oraya yeni bir reis tâyin etmek niyetinde bulunduğumuza muttali' olunca Budin muhafızı vezîr-i mükerrerem Hasan Paşa'ya arz-ı şikâyet ve istimdâd

eylemiştir. Erdel vilâyeti saâdetlü pâdişâhımızın cedd-i emcedlerinin seyfi-nusratıyla feth edilmiş bir memleket olduğu cihetle vezîr-i müşârün iley orasını taht-ı himayesine almayı muktezî görmüştür. Ancak Cenâb-ı Hak şahiddir ki, pâdişâhımızın Güle'yi muhasara için ümerây-ı askeriyeye-den hiçbirine nftm-ı hümâyûnlarına emir vermiş oldukları sahih değildir; ihtimâldir ki, Batori'nin gururu, kendisini yalnızca sizin memâlikinize karşı muhâsamaya sevk etmiştir. Ancak tarafımızdan bir ihtâr-ı şedîd, dostumuz imparator hazretlerinin zîr-i asây-ı hükümetlerindeki arazî ve ahâlîye ba'demâ taarruzdan içtin âb etmesi lâzım geleceğini kendisine i'lâm eylemiştir. Bundan böyle ayağı toprağımıza basmıyacak ve Heydökleri hududunuzdan tecâvüz etmeyecektir; fikr-i asilâneleri bu bâbda tamâmiyle def-i endîşe eylesin. Ahidleri bozanların ve cidal ateşini neşredenlerin varlık sahîfesinden isimlerini kazımak bizim için bir vazîfedir.

Bundan dolayı komşularımızın hukukuna eskisinden ziyâde riâyet ile hilâfında hareket edenleri te'dibe mü-sâraat etmesi için kendisine şiddetli emirler irsal olunmuştur. Hudûd beğlerbeğlerine, sancak-beğlerine, asker ağalarına, kale ve palanga kumandanlarına da bu emir verilmiştir. Bugüne kadar işbu rüesâdan hiçbir sulha mugayir harekette bulunmamışlardır. Bundan sonra da bulunmayacakları ma'ûmumuzdur, Mâahaza eğer onlardan biri aldığı emre muhalif hareket edecek olursa her ne rütbede bulunursa bulunsun emsaline mücib-i terhib olmak üzere asla himâlet ve merhamet gösterilmeksizin te'dib edilecektir. Zikr olunan mektubunuzda âkil seffriniz Groni (Negroni)'nin şahsına emniyyet-i tâmmeniz olduğu cihetle sözlerine i'timâd etmeliğimize iş'âr ediyorsunuz. Bize tebliğine me'mûr olduğu ifâdât-ı şifâhiy-yeyi suâl ettiğimizde mukaddema taraf-ı pâdişâhîden kabul buyurulan kapitülasyondan sonra, ahiren vefatı vuku bulan Erdel'e taalluk eden fıkrasını ileri sürdü. İşâ-ret olunan ibarelerin bu emarete âid olduğunu ve binâenaleyh memleket-i mezkûreyi talebde ısrar eylediğini söyledi. Lâkin Boçkayı'nın tarafımızdan vekâleti olma-yup bu memleketi terk etmeye me'zûn değil idi. Erdel, pâdişâh-ı şevket-penâh hazretlerinin kılıcıyla feth olunmuş olduğundan kendileri o memleketi himaye azmin-dedirler. Erdel memleket-i mevrûsesini Boçkayı'nın küs-tâhâne Almanya'ya terk etmesine hiçbir veçhile mezuniyet verilemezdi. Zîrâ, öyle bir terk, kanunlarımızda kat'iyen memnû'dur. Erdel, Boçkayı'nın istediği gibi isti'mâl edeceği bir memleket değildi; o da diğer valiler gibi bir eyâletimizin valisi idi. Şu halde, Boçkayı'nın sözlere i'timâd etmek lâzım gelmezdi.

Herkesçe malûmdur ki, bu türlü taahhûdât hilâf ve şikaakdan başka bir şeyle neticelenmez. (Burada mektup sahibi, bir Osmanlı sefiri marifetiyle akdedilmiş ve Negroni tarafından yemin ile te'mîn olunmuş olan Viyana ahidnâmesinin mevcudiyetini inkâr ediyor.) Meraâ-lik-i mahrûsedan olan Erdel hakkında mukaddema şey-hülislâm ve müftî-enâmın ve vezirlerin muvâfakatla-nyla akd ve rikâb-i hazret-i pâdişâhîye arz edilmiş olan sulh muahedesinde dinimize ve kanun-ı devlete mugayir birşey yoktur. Ne şevketlü pâdişâhın, ne şeyhülislâmın, ne de sadrâzamların mukaddema Alî Faşa ve Ah-med Kedhudâ taraflarından akd olunan muahededen malûmatları mevcûd değildir. Mâahaza, yalnız Ahmed Kedhudâ okuyup yazmak bilirdi; bu bakımdan, Erdel bir ' neticeye müncer olabilecek surette müzâkere mevzuu olamazdı.

Pek muhterem dostum, hükümdarlık sıfatınıza lâyık olan, bu türlü beyhude söz söylememek, Erdel nâmını bir daha yâd etmemek» devletin tebeasını kendi hallerine bırakmaktır, tâ ki saltanat-ı mes'ûdemiz zamanında fukara ve diğer ibâd-ı Rabbil-Âlemîn devâm-ı devletimiz için kemâl-i asayiş ile duâ edebilsinler. İmdi, ümid ederiz ki, tarafımızdan musâlehâya riâyet ile o taraftan nakzı arzu olunduğuna dâir ilâ-âhirü'z-zeraân bir şübhe ver-miyecek surette te'yîd olunacaktır. Zikr olunan mektuplarınızda Eflâk voyvodası Şirban'ın kusurunu affederek emaretinde bırakmaklığımızı dahî taleb ediyorsunuz. Âmmece ma'lûmdur ki, mesfûr-ı Şirbân memleketimizde terbiye görerek şevketlü pâdişâhımızın kölesi ve voyvodası olduğundan bahtiyar dostumuz imparator hazretleri bu işlere hiçbir veçhile karışamazlar; ancak bizi rabt eden dostluk mülâhaza olunarak ve Şirban'ın o tarafça olan teşebbüslerine bakılarak kusuru affedilmiş, zât-ı hazret-i pâdişâhî kendisinin Bâb-ı Hümâyûna gelmesine müsâade buyurmuştur. Binâenaleyh kendisine İstanbul'a azimet etmesini ihtar edebilirsiniz. Lâkin bunlar, ehemmiyeti az olan işlerdir. Dostumuz İmparator hazretlerinin tahminimize mugâyir bir hareket tarzı ittihaz etmeyip sulh müzâkeresi esnasında yapılan mukavelelere uygun olarak zât-ı hazret-i pâdişâhîye münâsib hediyeleri hâmil bir muteber sefir gönderceklerini ümid ederiz. Bundan sonra o sefirin muharrerâtıyla tafsîlât-ı vâsia alırsınız. Muhâfaza-i âsâyîş ve tevsîk-i sulhden başka bir maksadımız olmadığına şübhe etmeyiniz. Başka ne yazabilirim ki sizce ma'lûm olmasın? Cenâb-ı Hakk sizi makam-i hükümetinizde ber-karar eylesin. Tahriren fi gurre-i Ramazan 1021 (26 Ekim 1612.)»

Nasuh Paşa'nın mührü ortasında şu sözler okunur: «Râcî'-i lûtf-ı ilâhî Nasûh Paşa» (Osmanlı (yani Türk) okuyucusu, «paşa» lâfzının mevcûd olamayacağını bilir. Mütercim.) Etrafında da mealini aşağıya aldığımız Farsça bir nazım vardır: «Yârâb, varlık hakkı için bana altı şey ihsan buyur: İlim, amel, para çokluğu (ferâh-ı des-tî), îmân ve âmân, sıhhat»

(Nasûh Paşa'nın bu mektubunun bizim târihlerde sureti olmadığından Hammer Târîhi'nin Fransızcasında yazılı olan tercümesinden tercüme edilmiştir.-Mütercim).

sadrâzam, kendisine başka bir kâ-ğid daha verdi ki, bunda İmparator elçisinin yapılan bütün müzâkerelerde Macarların şerefine gölge düşürecek hiçbir şey yapmamış olduğu tasdik ediliyordu.

Zitvatorok ahidnâmesinden Karlofça ahidnâmesine kadar, yâni bütün bir asır zarfında Transilvanya'ya (Erdel) —Boçkayı ile İmparator arasında yapılan ve Zitvatorok ahidnâmesinin altıncı maddesinde mer'iyeti tasdik edilmiş olan— veraset muahedesine rağmen, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında dâima bir çekişme sebebi olmuştur. Bundan dolayı Transilvanya — sahne olduğu vak'-alardan ve şimdiye kadar meçhul kaldığı halde Avusturya arşivinden ve Osmanlı müverrihlerinden tedkîk edebildiğimiz ahi dnâ melerden dolayı— bir an nazar-ı dikkatimizi atfetmemize şayandır.

Batori, Ferenc Balasi'yi ve Tomas Borsus'u ³¹⁷ İstanbul'a göndererek Zitvatorok ahidnâmesine, Transilvanya'nın kendi sulbünden gelenlere intikal edeceğine ve 15 sene zarfında hiçbir şey vermekle mükellef olmayıp, bu müddetin sonunda Sultân Süleyman zamanında olduğu gibi 15.000 altın ödeyeceğine dâir bir madde ilâvesini rica etmişti. Ferenc Balasi ve Tomas Borsus, bundan başka, Heydukler'e ilişilmemesini ve eşkıyalıklarına son verilmek üzere bunlardan 30.000'inin Pâdişâh hizmetine alınmasını talep etmişlerdi.

Bir müddet sonra İstanbul'a Forgacz ile 100 esirin başlarını gönderdiği zaman da, Batori, Dîvân-ı Hümâyûn'a yeni tekliflerde bulundu. Senelik verginin azaltılmasını, 40.000 altın borç verilmesini, 4.000 süvârî ile birlikte Eflâk ve Moldavya voyvodalarının ve Ta-mış ve Eğri Paşalarıyla Gyula ve Solnok beğlerinin kendi emri altına verilmesini, Moldavya ve Eflâk vergisinden yarısının kendisine bırakılmasını talep ederek, bu şartlarla, Macaristan'ı 30.000 Hay-duk ile istilâ ve Boçkayı zamanını ihya etmeyi, Transilvanya hududunu Tuna ve Prensburg*a kadar çekmeyi, taahhüd ediyordu. Batori'nin tekliflerinin kabulü —Hadım Mehmed'e rüşvet vererek Batori'nin azl ve î d ânım a elinden geldiği kadar çalışacağına dâir kendisinden yazılı vaad almış olan— Misel Ştrazer. adındaki Avusturya memuru tarafından önlenmişti. Negroni, Ştrazer ile Mehmed ³¹⁸ arasında yapılmış olan mukaveleleri göstermesi üzerine, Mehmed Van'a sürüldü. Batori'nin elçisi Geçi'yi çavuş sıfatıyla İstanbul'a ge-tirnûş ve daha sonra yapılan

³¹⁷ Erdel Istvan 1614'de Betlen'in elçisi sıfatıyla Bâb-ı Hümâyûn'a gönderilmişti.

³¹⁸ Naîmâ'ya göre, Negroni'nin Betlen Gabor'u tutmuş olduğu zannedilebilir; hiç değilse, Naîma, Betlen'in hâmisî olan İskender Paşa ile Negroni'nin ikisini birlikte zikr ediyor. Negroni ile beraber İstanbul seyahati yapmış olan Peçevî hakkında da bu fikir vardır.

müzâkerelerde Ştrazer'e hizmet etmiş olan Dayak Mehmed, ancak Bosna'ya sığınmakla ölümden kurtulabilmişti. Bu iki Mehmed affolunup da İstanbul'a geldikleri zaman Misel Ştrazer pek muztarip bir durumda kalarak, hattâ hayâtı bile tehlikeye düşmüştü.

Türkler'in yalnız «Deli Kral» unvânıyla yâd ettikleri Batori, Osmanlı hükümeti tarafından şübheli görünerek, İskender Paşa'nın himâyesi, onun aleyhine asker gönderilmesine mâni olamadı. Bir müddet sonra, Batori'yî kendi adamları öldürdüler. Transilvanya meclisi Gabriel Betlen'i prens seçti (27 Aralık 1613).

Yaradılış olarak rahat durmaz ve hırslı bir adam olan Betlen, Yemişçi Hasan Paşa'nın Belgrad önünde ordu kurmuş bulunduğu sırada Osmanlılarca iltica etmiş ve bu sadrâzamdan «müteferrika» unvânıyla yevmî 120 akçe tahsisat almıştı. Kış Semendire'de geçirdikten sonra Transilvanya'ya gitti. Negroni'nin ikinci elçiliği sırasında yine oradan çıkarak İstanbul'a iltica etti. Osmanlı Devleti, daha Batori'nin hayâtında, Betlen'i Transilvanya beğliğine tâyin etti. Tiryaki Hasan Paşa'ya kethudâlık etmiş olan İskender Paşa, Eflâk ve Boğdan askerinin ve Şahin Giray emri altında bulunan Tatarların yardımıyla yeni prensi makamına oturtmaya memur oldu.

Batori'nin katlinden sonra İskender Paşa, Betlen ile bir mukavelename akdetti (17 Temmuz 1614); bunda şu fıkra görülür: «Bundan böyle Transilvanya'nın üç milletinin kendi beğleri olmak üzere seçecekleri kimse, Osmanlı Devleti tarafından aynen kabul ve tasdik olunarak, kendisi ve Pâdişâhın memleketine sâdik kaldıkça civar beğler ve voyvodalar hiçbir suretle taarruz etmeyeceklerdir. İstâm'ı kabul etmemiş olan esirler iade edileceklerdir. Solnok, Gyula, Yeno, Lippa, Tamişvar dâhilinde olup Sigismund Batori'nin isyanına kadar zikr olunan mahallere vergi vermiş olan köyler ve yine Solnok kazasına tâbi olan Diyuçek, yine o şehirlere vergi vereceklerdir. Viyana hududu ciheti eskisi gibi kalacaktır³¹⁹.»

³¹⁹ Ahidnâmenin bu fıkralarının Nalmâ'da yazılı bulunan aslı sudur : «Erdel hakiminin mevti ile veya bir hâl ile tecdidi iktizâ eyledikte fermanı âlî mucibince Erdel hukkama silsilesinden içlerinde büyümüş kimseyi cümle Erdel beğleri ve üç millet a'yam kabul ettiklerini arz eylediklerinde tarafı Devleti Alîy-ye'den hâkim nasb olunup a'yân ve reâyâ nzâsız hârice virünr-eye ve te-gallüb ile hükümete mütesaddî olanlar dahi ettirilmiye ve madem ki hâkimi ve ümerâ ve â'yân ve reayası inkyâdda olalar, hem civarları beğler ve şâir askerden bir ferd asla Erdel diyârma tecâvüz itmeye, alınan esirleri küfr üzere bulunursa red oluna, ve Solnok ve Güle ve Yanve ve Lipve ve Tamişvar serhadlerinde Batori Zigmond isyan İdinoe (edinceye kadar) Solnoğa ve Güle ve Yanve ve Upve ve Tamişvara bir kerre harfic ve virgü virüp itaat İden köylerin ve varoşların ve Solnoğa tâbi' Dirsek varoşu dahi mukaddema Erdel isyân idince virgüsün virmekle kemâ-kân bu tarafa müteallik olup mu'tâd üzere olan virgülerin vireler. Erdel tarafından asla dahi ve mümanaat olunmaya... Ve Bec tarafıyla Erdel hâkimleri kadîmden ne veçhile musâlehâ ve muahede İde gelmişler İse ve

Şimdiye kadar Macaristan ve Transilvanya müverrihlerince mec-hûl olan bu ahidnâme, Betlen'in elçisi Sigismund Balasi tarafından Macar âsîleri nâmına yapılan ve benden evvel hiçkimsenin mevcudiyetini bilmediği bir ahidnâmeden daha az garîbdir. Bu ikinci ahid-nâmenin bâzı maddeleri: «Yukan Macaristan asilzadeleri ve şefleri, Bâb-ı Hümâyûn'a sadâkat edip dostlarına dost ve düşmanlarına düşman olacaklardır. Bu şartlarla, malikânelerinin —muayyen vergileri artılmaksızın— bilâ-taarruz tasarrufunu Osmanlı hükümeti kendilerine te'mîn eder. Eğer Lehistan Kralı ve Eflâk ve Boğdan voyvodaları Transilvanya'da kale satın almak isterlerse, Osmanlı hükümeti muvafakat etmiyecektir. Eflâk ve Boğdan voyvodaları isyan ettikleri takdirde Macarlar'a yardımcı olmayıp bil'akis kendilerini İstanbul'a göndereceklerdir. Osmanlı esirleri bedelsiz olarak iade edileceklerdir. Eğer Macarlar Transilvanya voyvodasını prens tanırlarsa, cnu usûl-ı kadîmeye uygun olarak, tuğ, alem, topuz, hil'at gönderilecektir³²⁰,

Betlen'in elçisi bu ahidnâmeyi İstanbul'dan gayet gizli bir surette götürdü³²¹.

Batori'nin idamı hakkında Ştrazer ile mukavelenameyi imza etmiş olan Hadım Mehrr.ed Ağa, Erdel'i ve Betlen Istvan isminde diğer iki Transilvanya elçisine İstanbul'a kadar refakat etti. Negroni üçüncü defa olarak yeni müzâkereler için görevlendirilerek İstanbul'a geldi. Pâdişâh, Mehmed Çavuş'a tevdi ettiği bir mektupta³²² Macarlar'] n ahidnâmeyi ihlâl eden muamelelerinden dolayı İmparatora şikâyette bulunmakla beraber, sulhun devamına arzulu göründü. İmparator Matyas, cevâbında, Negroni'nin iadesini ve Transilvanya mes'elesine son verecek bir elçi gönderilmesini istedi³²³. Osmanlı hükümeti bunun üzerine Derviş Çavuş ile Alî Beğ'i

sunurları ne yüzden ta'yîn olunmuş ise girü ol minval üzere hudud ve sunurlarına dahi ve taarruz olunmaya.. Natmâ, c 2, s- 133 ve 134 (Mütercim)

³²⁰ «Madem ki Macar betleri ve kapudâolan ve şâir botatları derûn-ı düden tâbi* olup dosta dost ve düşmene düşmen ve Betlen Gabor ile ittihad ve İttifak üzere dalar, ve zuhur iden düşmen define sa'y ve ihtimam ideler, tâbi' olduklarını isbât için cümlesinin re'y ve ittifâkiyle memleketleri mahsûlünün tahammülüne göre Asitâne'ye bu sene piskeşjerin göndüreler, lazım gel-dikde her vech ile muavenet ve imdâd olunup ellerinde olan kal'alara ve nahiyelere kimse taarruz itmeyüp ftsûde-hâl olalar, ve vilâyet-İ merkumeden kadîmden ola gelenden ziyâde virgü taleb olunmaya, Leh Kralı Eflâk ve Boğdan hâkimleri tarafından Erdel kararlarından kal'a satın almak murâd iderse rızâ viribneye, Eflâk ve Boğdan voyvodalarından biri asî olup Erdel'e giderse fcondurmayup ahar canibine giderse alakonup Asitâne'ye pön-dürÜle, ve esirler akçesiz ıtlak oluna, ve kadîmden Erdel hakimi olanlar yeni oldukda Asitâne'den virile gelen sancak ve alem ve topuz ve hil'at kemâlcân virile.. Nalmfi, . 2, s. 135 ve 136. Ahldnflraenin haklkt tabirleri bunlardır. (Mütercim).

³²¹ Bu ahidnâmenin g'feli gönderildi» Nalmâ'da dahi kayıtlıdır. (Mütercim)

³²² Sultan Ahmed'in mektubu 1 Muharrem 1023 (II Şubat 1614) tarihlidir: ildn-cisi 30 Muharrem (12 Mart 1614) tarihlidir.

³²³ İmparatorun Linz (Unç)'den 27 Mayıs 1614 tarihli mektubunda şunlar okunur:

Viyâna'ya gönderdi: Lâkin Derviş Çavuş ve Alî Beğ hediye getirmemiş oldukları için- İmparatorun huzuruna kabul olunmadıklarından, İskender Paşa, kendi kethudâsiyle Gaspar Gratyani'nin elçilikle gönderilmesini sadrâzama teklif ederek, bunlar o sıfatla ve tam selâhiyetle Viyâna'ya gönderildiler.

Gratyani; doğum yeri itibariyle İstiryalı, yahut Hırvat idi ³²⁴. Evvelâ Arşidük Ferdinand'ın hizmetinde bulunarak sonra Napoli Kralı'nın hizmetine geçmiş ve kısa bir zaman Önce İspanya ile Osmanlı Devleti arasında müzâkerelerde bulunarak, nihayet Türk murahhası tâî'n olup, bu suretle Osmanlı Devleti tarafından bir Hıristiyan'ın elçi olarak tâî'n edilmesine ilk misâl olmuştur.

Deniz Vak'aları

Veîr-i âzam Nasûh Paşa'nın idamını takiben vukua gelen mu-salehanın tecdidinden bahsetmezden evvel, son üç senenin deniz vakıalarına bir göz atalım, ki bunlardan biri, bu sadrâzâmın düşmesinin sebeplerinden mühim bir tanesini teşkîl eder. Bir süredir Malta ve Floransa donanmaları Osmanlı Devleti donanmasıyla talihin muhtelif tecellileriyle harb ediyorlardı. Provans eyâleti komandom Vakeras kumandasında bulunan beş Malta kadirgası, Navarin'i taarruz olunanı ıyacak derecede müstahken bulduklarından, Korint berzahına yanaşarak şehri yağma ettiler, binlerce Türk'ün kargısında 500 esîr alıp götürdüler (1611). Ertesi sene, Floransa kadirgaları Is-tanköy adasına yeni bir sefer yaparak ilk taarruzlarında mukavemet edebilmiş olan kaleyi zabtedip 1200 esîr aldılar. Yeni kapdân öküz Mehmed Paşa —ki pâdişâhın yedi yaşındaki kerîmesi ile nişanlanmasından beri Dâmâd Mehmed Paşa unvanını almıştı— Hıristiyan donanmalarının taarruzlarına son vermek için 30 kadirga ile denize çıktı. Floransa kadirgası kapdânımn uğradığı mağlûbiyetin armağanı olmak üzere

«Nos ad Sertem. Vam. par supradictum Nigronium deferri deque üs istic tractare voluimus, sed quando quidem inhodiernum usque diem ille in Sertis. Vae. di-tione, quominus ad nos de omnibus ut istic açta tractata referre possit, tenetur et impeditur, nec satis comper-tum habemus, quo haec ardua negocia in cardine ver-tantur, difficile Nobis ad omnia litteratum Sertis. Vae. capita in praesenti quaemadmodum requiratur responde-re, ubi autem ad Nos una com Nostro Sertis. Vae. Orator devenerit plenius responsuri sumus.— De Transylvania vicinisque castris ac arcibus, quas Ser t as. Va. litteris us-que adeo suis urget ubi Commissarii nostri et Andreas Negronius una cum Sertis. Vae. Orators redierint, uîte-riori responso mentem Nostram aperturi sumus.» (Metnin özeti metindedir.)

³²⁴ Gratyani Türkçe mektublarını .Hırvat- diye imza eder; bu ise «Hırvat» olabilir; raûbrü «CG.D.G.» harfleriyle beş devir yapar. Graçta değü, Gra-diç'te doğmuştu. Balyos Nani .Fena, ahlaksız, Venedikliler'e düşman, okht-tunu yazar: «Uonco trtoto, scandaloso, nemico dei Vinezianí- Venedik H«-ttsui, 8 Aftosta* UU.

aldıkları 40 Fîransalı başım Silifke'nin Ağa Limanı hisarına koydurmuş olmalarından dolayı Gran-duka Kozma DÖ Mediçi'nin hiddetini bu liman üzerine çekmiş idiler.

Gran-duka, intikam almak vazifesini Amiral İngirami'ye vermiş, Sent-Etiyen tarikatından 40 şövalye ile İtalyan, Fransız, İngiliz serseri asîlzâdegânından birçok kimseleri (ki Pietro Do Mediçi, Kont DÖ Kandal, Dük dö Pernon da bunların arasındaydı) Amiral'in emri altına vermişti. Ağa limanının etrafında sekiz kulesi olup, Lisânü'l-Kahbe (kadîm Zefirium)³²⁵ Burnu yakınında az yüksek bir tepenin güney sırtında bulunurlar. İmparator Barbarossa'mn içinde boğulduğu Göksün (kadîm Kalikadnos) Irmağı bu burunun doğusunda denize ulaşır. Nehrin sahili boyunca Silifke harabeleri uzanır. Kaya içine oyulmuş antik bîr tiyatro, sonradan kiliseye çevrilmiş antik bir putperest mabedi, Rumca kitabeleri bulunan yeraltı mezarları ve sandukalar; büyük bir havuz³²⁶, taşlarında henüz oku-namamış Ermenice kitabeler kazılı bulunan eski bir kale, seyyahın nazar-ı dikkatini celbederler. Donanmanın tamesi Ağa Limanı kalesini zapt ettiler. Bunlar hayli zayiata uğradılarsa da, 200 Hıristiyan esîri kurtardıkları gibi, 350 Türk esir alarak, bunları ve diğer sekiz kadirga ile sekiz gemiyi alıp götürdüler.

İkibuçuk ay sonra, Sicilya İstolu³²⁷ kumandam Ottovio Dara-gon, kral Dük Dö Usona'nın emri üzerine sekiz kadirga ile Cezâir-i Bahr-i Sefîd sularına geldi (12 Ağustos 1613). Kapdan Paşa, 30 kadirga ile İstanbul'dan çıktıktan sonra Ağrıboz'a gitti; oradan 60 gemi daha alarak Dürzi âsîlerini vurmak için Suriye'ye asker çıkarmak üzere o tarafa yöneldi. Sakız'a 20 mil mesafede bulunan Kurov (Korvu?) burnunda, Üttovio Daragon — İskenderiye'den gelen birkaç gemiyi çekmek üzere Kapdan Paşa'nın kendi kuvvetinden ayırmış olduğu— 10 kadirgaya rastladı. Şiddetli bir muharebeden sonra bu kadirgaların yedisi zapt edilerek, kürek çekdirilmekte olan 1.000 Hıristiyan esirini kurtarıp, onların yerine Türk koydu. Ottavio'nun aldığı esîlor arasında Grinya Beği Sinan ve İnebahtı muharebesinde vurulmuş olan Piyâle Paşa'nın oğlu İskenderiye Beği bulunuyorlardı. Bu muharebenin kaybedilmesi Suriye'ye asker çıkarılmasını imkânsız bırakarak Dâmâd Mehmed Paşa'nın kapdânhktan azline yolaçmış

³²⁵ İtalyan gemicileri bu dili «Lingua di Bagascia. diye adlandırdılar- Bufor'a da müracaat- Karamanla, Londra, 1817.

³²⁶ Bufor, s. 217. Yüzelli kadem uzunluğunda, yetmişbeş kadem genişliğinde, 35 kadem derinliğindedir.

³²⁷ Birlikte seyr etmek, üzere tertiplenmiş birçok gemilerin hey'et-i mecmuası olan «FÜotte* mukabilinde «donanma»; münkasim olabileceği kısımların her-biri demek olan «Escadre» mukabilinde <Istol> keltaesi kullanılacaktır. (Mütercim)

ve bu memuriyet ikinci defa olarak Ermeni Halil'e verilmiştir³²⁸.

Ertesi sene Halil Paşa 45 kadirga ile Messina'ya yelken açarak Malta adasına yanaşmış ve köylerim ateş ve kana boğmuştur. Adanın başka bir tarafına daha yanaşmak istediği halde, Rodos Beği Memi Beğ bu niyetinden yazgeçirdi.

Suriye sahillerine gitmek hususundaki ilk tasavvurlarından vazgeçerek, isyan bayrağı kaldırmış olan Sefer Dayı'yı te'dîb etmek üzere Trablus Garb'a yöneldi. Trablus Garb limanına girdiğinde (2 Cumâde'1-uhrâ 1023 - 10 Temmuz 1614). âsîyi gemiye davet etti, o da gafilâne icabet ederek Dayı —ahâlinin kapalı tutmak i'tiyâdm-da bulunduğu— şehir kapısı önüne asıldı. Müsadere edilen malları 150.000 guruş tahmin olundu. Halil Paşa Navarin'e dönerken 1.200 kile buğday yüklü bir Hıristiyan gemisini zabtetti (29 Temmuz). Yasve'de üç Tunus kadirgası Halil Paşa'nın kuvvetine iltihak ettiği gibi, Mayna âsî Dağlılar'ı ile cenk edecek olan Arslan Paşa, donanmanın tâifesiyle kuvvetini artırdı. Maynalılar, dağdaki mevkilerinin ve eski Ispartalıları (Sparta) temsil eden cengâverliklerinin müsâid olduğu kadar itaat ettirildiler. Muvaffakiyetinin mükâfatı olmak üzere Kapdan Paşa, Pâdişâh'dan kılıç ve hil'at aldı. Mayna-lılar'la edilen cenkte Osmanlı bahriyesinin en şeci zabitlerinden Dimyat Beği Memi (Mamay) Ağa, Sapienza adası yakınında, kuvvetçe kendisinden fazla olan birçok Hıristiyan gemileriyle muharebe ederken şehid düşmüştür. Osmanlılar bu adaya meşhur gemici «Burak»ın ismini vermişlerdir. Kapdan Paşa Midilli önünden geçerken büyük bir şebek³²⁹ olarak, mevsimin ilerlemesi cihetiyle İstanbul'a döndü.

Kazaklar Sinofa

Halil'in Adalar Denizi'nde dolaştığı sırada, Karadeniz'de hiç Osmanlı gemisi olmadığından Kazaklar, Küçük Asya'nın en zengin ve en müstahkem limanlarından biri olan Sinop'u zabtederek tamâmiy-le tahrîb ettiler ve büyük bir servet yağmalamadıkça bırakmadılar. Karadeniz'i muhafaza etmek üzere derhâl 60 kayıkla gönderilmiş olan (20 Ramazan 1023 - 24 Ekim 1613) Şakşakî îbrâhîm Beğ, Ka-zaklar'ın aldıkları ganimetlerden bir miktarını Tatarların yardım-y-le Don nehrinin denize karıştığı mahalde geri

³²⁸ Bodiye, s. 762. Grimeton, s. 917 ve 918- Hacı Kalfa. Esfftrül-Bihâr, varak: 37. (Halil Paşa'nın Ermeni olduğuna Hanuner İspanyolca bir eseri Şâhid gösteriyor- Mütercim)

³²⁹ Akdeniz'de yelken veya kürekle gider uzun gemi, Kaanras-ı Fraiuevt (Mütercim)

aldı; 40'ını da esîr alarak İstanbul'a gönderdi. Sadrâzam, Sinop'ta meydana getirilen hasarları, buna dâir birbirini müteâkib malûmat getiren ulakları uzaklaştırmak suretiyle gizli tutmak "istediyse de, faydası olmadı. Sultân Ahmed, vak'ayı büyütmüş olan kuvvetle muhtemel olan müftî-den gizlice haber alarak Nasûh'un yalnız liyakatsizliğinden dolayı değil, bu işi saklamasından dolayı da oldukça öfkelenildi. Kazakların böyle muzaffer bir şekilde akın göstermiş olmaları, yine bunların Moldavya'daki akanlarına mukabil" olmak üzere Aksu (Buğ) nehrinin iki tarafında Pâdişâh'ın yapılmasını emrettiği iki kalenin inşaatını da ta'til etti.

Nasuh Paşa'nın Düşmesi

Nasûh Paşa'nın Sinop'un tahribini Pâdişâh'tan gizlemekte ihtimam göstermesi, düşmesinin sebeplerinden biri oldu. gururunun, irtikâbının epey zamandan beri başına indireceği darbe, nihayet vuruldu. Arnavudluk'ta Gümülcine³³⁰ Hıristiyanları'n-dan birinin oğlu olan Nasûh, gençliğinde baltacılıkla saraya girmiş, çavuşluk'la çırak edilmiş, kendisine Mehmed Ağa'nın himaye göstermesi sayesinde sırasıyla Zile voyvodası, kapıcılar kethüdası, ikinci emîr-i âhur, Fülele Beği³³¹ olmuştur³³². Kürd Mîr Şerefin kızıyla izdivacı³³³ o kadar servet ve kudret vermişti ki, sadâret için Sultân Ahmed'e 40.000 altın teklif etmiş ve Murâd Paşa'ya itaatte çekinmez davranmasıyla beraber Murâd Paşa taarruz etmemeye mecbur olmuştu.

Lâkin sadârete gelince ve Pâdişâh'ın 13 yaşındaki kerîmesi île nikahlanıp dâmâd olunca hırs ve tamâ'ının sonu gelmedi. Düşüncelerine ve tasavvurlarına mâni olanların hepsinden amansızca intikam alırdı. Müftî, kızla rağası, hoca kendisinin üç hasmı idi. Bunların zât-ı şahane hususiyetleri —ihtimâl ki, büsbütün esassız olmaksızın— Nasûh Paşa'nın tahtı gasbetmek düşüncesinde olduğuna dâir Pâdişâh'ın fikrine, hiss olunmayacak şekilde, telkinlerde bulunmalarına müsâid oldu. Nasûh'un

³³⁰ Nasûh Paşa gerek Naîmâ'ya (s.123) gerek Hadtkatül-Vftzer&'ya nazaran (s. 59) Gümülcine köylerindedir; fakat Naîmâ (s. 89) -Arnavud cinsi, olduğunu yazmış, ve ileride görüleceği üzere Nasûh Paşa bir aralık Arna-vudluğa kaçma düşüncesinde bulunmuştur. Bununla beraber Hammer iki rivayeti birleştirmek için —Güraülcine'nin Arnavudluk'tan olmadığını düşünmeksizin— .Arnavudluk'ta Gümüleine» demiştir. Birbirini tutmayan rivayetlere nazaran bu adam Gümülcine köylerinden midir, yoksa Arnavudluk'tan mıdır, yoksa Arnavud olup da Gümülcine taraflarında mı doğmuştur, belirsizdir. (Mütercim)

³³¹ Naîmâ ve Hadlbatfil-V&er&'da yazıldığı üzere Fülele Beği değil, Haleb beg-lerbegi. Doğrusu bu olacaktır (Mütercim)-

³³² Bodiye ve Grimston'â g5re, bir Rum papasının oğlu imiş; lakin Nalma Arnavud cinsinden olduğunu yazar.

³³³ Mîr Sererin babasına bütün Kürdİslan'ın tevcihine dair verilen berât Sarı Abdullah Efendi'de vardır.

şahsi özellikleri, halkın teveccühünü celbetmişti. Tavırları samîmi, şeci ve güzel konuşan, lâkin hiddetli, çabuk öfkelenen ve yumuşaklıkla muamele etmeye muktedir olmayan bir adamdı. Diğer vezirlerin de dâima kudretlerinin azaltılmasına çalışırdı. Onun nazarında insanların hayâtının hiç i'tibâ-rı yoktu³³⁴. Servetten, mansıbdan başka birşeye ehemmiyet vermezdi. Kendisine hizmet edenlerin bir kısmını muhassıl, bir kısmını müfettiş ve muharrir yaptı. Devlet memuriyetlerine o kadar karışıklık getirdi ki, sadâreti zamanında bir memuriyeti on defadan ziyâde verdiği vâki olmuştur. Diyârbekir vâlîsi iken âsîlere karşı Murâd Paşa'nın imdadına gittiği zaman Aşti Kürd aşiretinin bir kalesini alarak üç-dört bin nüfûs olan halkını, erkek, kadın çoeuk, büyük bir çukura doldurup dumanla boğmuştu³³⁵. Nişancı mansıbını verdiği Hızır Efendi'yi Anadolu'ya göndererek, peşinden de bir adam göndermek suretiyle îdâm ettirdiği zaman Hızır Efendi'nin geçmişteki hizmetlerini hatırlatan ve gösterdiği bu şiddete teessüf eden bâzı musâhiblerine:

— «Ben onu dünyânın cefâsından kurtardım, cennete koydum; benden asla intikam almak istemeyecektir»³³⁶ demiştir³³⁷.

Nasuh Paşa'nın Boğdurulması

Sadrazamlığa getirildikten sonra mutâd üzere müftî efendiye ziyarete gitmesi lâzım gelirken, gururundan dolayı gitmemiş ve Pâdişâh ise kadîm i'tiyâdlara uygun şekilde hareket etmesini emretmişti. Bunun üzerine başına, bulabildiği en küçük kavuğu geçirerek altı kürekli bir pereme ile müftînin Boğaziçi'ndeki yalısına gitti. Sahile çıkar çıkmaz müftî istikbâline geldi; lâkin Nasûh Paşa yalnız selâm vermekle iktifa ederek, arkasını dönüp kayığa bindi. Mu-rad Paşa'nın dâmâdı olan eski Budin Valisi Ali Paşa'nın idamını üç defa arzetti; Sultân Ahmed, kendisini Vize sancak beğliğine tâyin etti ve hemen çıkıp gitmesini bir haseki vâsıtasıyla emretmek suretiyle Ali Paşa'nın hayâtı korunabildi. Pâdişâh, son olarak Edirne'de bulunduğu zaman bâzı durumlar birçok defa Pâdişâhın gazabına sebep olmuştu. Sultân

³³⁴ Naîmâ (c. 2, s. 126) : «Katli inşân yanında zebh-ı dücâceden ehven ve kesr-i zücâceden eshel ve ahsen».

³³⁵ Bir dam içinde boğulan bu adamların miktarında Hammer'ın bir sıfır fazlası vardır (yâni 100 olacaktır). Naimâ'ya müracaat, s. 126 (Mütercim)

³³⁶ «Biz onu şefafd itdik. cihân-ı faninin zahmetinden kurtardık,' bizhn. sebebimizle cennete de girer* Artık bizden kanım ister mi?» Naîmâ'dan telhis, c-2. s. 126. 127. (Mütercim).

³³⁷ Natmâ .Ve illâ tekattelû'n-nefs ületiy harerou'Uahi illâ bi'i-hakk... xuumn-da bulunan fermanı ilâhiye muhalefet ukubetinden bihaber idi» der. (s-126, 127).

Ahmed avda iken çalılıktan bir doğan çıkıo avını almak üzere kendi doğanın üzerine hücum ettiğini birdenbire görünce:

— «Benim avımı aldırın küstah kimdir?» dedi; müteakiben doğanın gittiği yere doğru giderek —oralarda bulduklarından kendisinin hiç malûmatı olmayan— mükemmel surette silâhlanmış bir takım çerkes süvarisi gördü. Bu adamlar, Nasûh Paşa'nın Edirne'ye ve —Kırım Hanlığı'nın tevcihine bir fırsat düşer ümidiyle— Pâ-dişâh'ı takiben ava çıkmaya davet etmiş olduğu Mehmed Giray'm (Kırım Hâm'nın kardeşi) maiyyeti idi. Mehmed Giray sadrâzamın daveti üzerine gelmiş olduğundan bahisle özür beyân etti. Lâkin Pâdişâh'ın yakınları, Nasûh Paşa'yı Cengiz Hân sülâlesinden olan Tatar Prensi'ni Osmanlı tahtına oturtmak niyetiyle getirtmiş bulunmakla ithâl ettiler. Bu telkinlerin âcil neticesi olmak üzere, Mehmed Giray Yedikule'de habsolundu; Kili'de bulunan kardeşi Şahin Giray da hapsedileceken, kaçmakla furtulabildi. Bir müddet sonra Pâdişâh, Edirne'de, Cum'a namazı edâ etmek üzere camide iken, Nasûh Paşa'nın ağalarından (Cebrail nâmında) birinin hanesinde misafir olduğu ve zevcesini iğfal etmek istediği bir seyyîd, yeşil sarığını camiin ortasına atarak:

— «Pâdişâhım, Pâdişâh-ı Âl-i Osman'sın, Zıllullahsm; nedir bu zulüm ki, bir alay eclâf (baldın çıplak) şehre yayılarak ve Hakku celle ve alâ hazretlerinin mukarreb meleklerinin isimlerini takınarak envâ-ı fesâdâta cür'et ederler. Bilmem, Allahu azîmü-ş-şâna kimden şikâyet edeyim?»³³⁸, dedi.

Pâdişâh bu rezileden oldukça öfkelenildi, İstanbul'a döndüğünde Nasûh Paşa, Pâdişâh nezdindeki i'tibârım müftî ile hocanın günden güne azaltmakta olduklarını görerek bu iki düşmanını öldürmeyi zihninde kararlaştırdı. Ancak bu katmerli cinayetin yol açacağı gazab-ı şahaneden kurtulmak için, hoca ve müftiden intikam alır almaz binip Arnavudluk'a kaçmak üzere, kethüdası Behram'a İstanbul kapılarında 50 hayvan bulundurmasını emretti. Behrâm'in, Nasûh'un niyetini Pâdişâh'a haber vermesi üzerine, idamı kararlaştırıldı. Sadrâzam kudretini, iktidarını yeniden kazanabilmek için son bir tecrübede bulundu:

— «Ya benim dediğim icra olunsun, zât-ı şahaneniz benim akıllıca nasihatlerime uygun hareket ediniz, yâhud sadrazamlıktan istifa ederim; mührü bir başka kulunuza veriniz, ben de kendimi zehirlerim.» dedi.

Pâdişâh bu sözler üzerine hiddetini gizlemiyerek:

³³⁸ NaimA'dan alındı, s. 129, 130 (Mütercim).

— «Hâin, demek ki, söyledikleri gibi, Murâd Paşa Lalamı sen zehir vererek öldürmüşsün! Hoşundı (Hoş imdi?)!» sözlerini söyledi.

İlk cuma bünü (13 Ramazan 1023 - 17 Ekim 1614), camide Pâdişâh ile birlikte bulunması lâzım gelen sadrâzam, hasta olmasından dolayı vazifesini îfâ edemeyeceğini bildirerek özür diledi. Bos-tancıbaşı, yanına yüz bostancı alarak, hatırını sormak bahanesiyle Nasûh'un konağına giderek, Sultân Ahraed'den aldığı emir mucibince onu boğdu³³⁹.

Devletin resmî tarihçisi, Nasûh Paşa'nın ölümünün âleme yeniden hayât verdiğini yazar³⁴⁰. Hiç olmazsa hazînesi, Pâdişâh'ın boşalmış olan hazinesini doldurmuştur. İncilerle dolu sandukçeler, bir milyondan ziyâde duka, o miktarda gurus; altın ve gümüş işlemeli, murassa bin onsekiz kılıç (ki yalnız bir murassa kıt'ası 50.000

(Ellibin) altın tahmin olunmuştu); İnan ve Mısır kalıçeleri ve ipekli ve kadife mensucat ile dolu mahzenler; 400 Arab kısrağı olmak üzere 1.100 at, kısrak ve tay; altından yapılmış kırk çift geniş üzengi, 1.800 deve, 4.000 yük hayvanı, 6.000 Öküz, 500.000 koyun. İşte Na-sûh Paşa'nın iğtisablarının ve düşmanlıklarının semeresi bû idi. Servetinin büyük kısmı Pâdişâh'a âit olmuştur.

Şeyhülislâm Hocâzâde Mehmed Efendinin Vefatı

Sadrâzamlık Sultân Ahmed'in damadı Mehmed Paşa'ya verildi. Yeni sadrâzam, Murâd Paşa'nın damadı Kadızâde Alî Paşa'yı tekrar Budin Valiliğine, Kalender Paşa'yı Yûsuf Paşa'nın vefâtıyla açık kalan vezirliğe tâyin etti. Birkaç ay sonra (5 Cumâdeluhrâ 1024 - 30 Haziran 1615) Sa'deddîn Efendi-zâde Mehmed Efendi vebadan vefat ederek, Eyüp'te babasının yanına defo edildi³⁴¹. Bu zât, Osmanlı ulemâsının nazarında tam olarak bilinmesi mutlaka gereken üç lisanla, yâni Arabça, Farsça ve Türkçe'de büyük kudret sahibiydi. Bu lisanların hepsinde mensur ve manzum eserler

³³⁹ M-D'Ohsson, Osmanlı Devleti Tablosu, s. 408. Mezrey, 2, a. 186 -196- Laotrey. Nâimâ, Peçevt. Fezleke, Osmân-zâde Tâib, Hadîkatü'l-Vüzerâ. O zaman İstanbul'da bulunan Ottovio Sapienza, Nasûh'un düşüşünün, İnan ile hainine bir yazışmasının Çagaloglu'nun dul zevcesi olan hemşire-î sultanî tarafından ele geçirilmesinden kaynaklandığını söyler. Grimston'a da baknz. Venedik elcisinin raporu bu hususta şöyle diyor: «120 yük ipek satın almak üzere İnan'a bir tacir gönderdi. Bu tacir, dönüşünde, ipeklerin İnan hükümdarı tarafından gönderildiğini ve tran üe Nasûh Paşa arasındaki münâbetlerin İnkıtaa uğraması İnan tarafından arzu edilmediği söylentisini yayacak imiş» Mayıs, 1615.

³⁴⁰ «Nasûh Paşa'nın mevti ile âlem-i hayat taze ve efrâd-ı beni Adem sürür-1 bl-endfize buldı-» Naîma, c. 2, 3. 131 (Mütercim)

³⁴¹ «Müft! vebadan vefat ederek pek çok altın bıraktı; yerine Hristiyanlar'» düşman ve muamelelerinde gayet şiddetli ve mutaassıp olan kardeşi geçti.» Veudik Hulâsası.

bırakmıştır. Münşeât numunesi yazmış, Kasîde-i Bürde'yi tercüme etmiş ve pederinin Tâcü't-Tevârîh adlı eserine zeyl yazmıştır ³⁴². Dînî hükümler bakımından şiddet taraflısı ve Hıristiyanların düşmanı olan biraderi Es'ad Efendi, veba için (Okmeydâni'nda) duaya çıkıldığı gün Hac'dan dönmüş ve bu duaya, Mehmed Efendi'nin yerine müitî olarak riyaset etmiştir.

İran Üzerine Sefer

Nasûh Paşa'nın İstanbul'a göndermiş olduğu İran sefiri Kadı-hân, efendisi nâmına sulhu kararlaştırarak İncili Çavuş ³⁴³ ile birlikte İran'a dönmüştü. Ancak ahidnâmede şarta bağlanan senelik ipek vergisi, iki soneden beri henüz gelmedi: Bu şikâyet sebebine, Şâh Abbâs tarafından — Simon Luvarsab adlı eski hâkimi dört sene önce Yedikule hapishanesinde ölen ³⁴⁴— Gürcistan'a asker sevk olunması ³⁴⁵ inzimam etti. Abbâs, Nasûh Paşa'nın vefatından birkaç ay önce bu seferi Osmanlı Devleti'ne bildirmişti ³⁴⁶. Bu durumdan dolayı İran üzerine sefer kararlaştırıldı.

Sadrâzam, 23 Rebîülâhir 1024 —22 Mayıs 1615'de İstanbul'dan hareketle ancak Ağustos sonunda Haleb'e varabildi. Sultân Selim Camii müezzini Derviş Talib Efendi, ordunun harekâtını yıldızların durumuna göre tertîb etmişti. Onun tertibi serdâra o kadar te'sîr etti ki, bu sene hiç muharebe edilmemeye karar verildi ³⁴⁷. Bundan dolayı ordu Mar'aş,

³⁴² Pederlerinin Tâcî't-Tevârîh'inî tezyile şürû «idüp teknil müyesser olmadı.. Natmâ. c. 2, s. 141. (Mütercim)

³⁴³ Hammer İncili» kelimesinin «İncil'e mensup veyâbud «müjde getirici mâ'nasına olduğunu beyan eder* «İnci takınmış» mânâsında olması için o zamanki imlâsı «incilü» olması lâzım gelirken, târihlerimizde bâzan «incili, diye ka-yıthysa da bu lâkabın İmlâsının telâffuza uydurulmuş olması muhtemeldir-Hammer -İncite mensup mânâsım tercih ederek vermiş olacaktır- (Mü-tardın).

³⁴⁴ «İran Şâhı'mn kayın pederi Sinan (Simon?) Ciorciano'nun ölümü; bu adam uzun müddet Yedikule'de mahbus bulunmuştur» Venedik Hulâsası, Ocak 1611.

³⁴⁵ «İran hükümdarı. GUân eyâletinde Ferakbâd (Ferahâbâd veya Ferruhâbâti) ismiyle bir kale inşası tasavvurundadır. Geçen sene İran hükümdarının ellerinden aldığı memleketlerini geri almış olan Gürcü prenslerine Şah tarafından büyük hediyeler verilmişti.» İkinci balyosun 28 Kasım 1615 raporu-

³⁴⁶ İki mektup reîsülküttâb Sarı Abdullah Efendi'nin Münşeât'ında mevcuttur.

³⁴⁷ O vakit sadrâzam ve serdâr olan Mehmed Pasa, erbâb-ı rüyeten bir zât idi. Muharebeyi büsbütün sürüncemede bırakmak, yâhud Sultân Süleyman'ın yaptığı gibi İran seferini iki seferini İki senede yapmak tasavvurunda bulunmuş olduğu halde, kendisinin ağır davranmakla suçlanmaması için müneccim efendiyi işe karıktırmış olması muhtemeldir- Rivayet olunduğuna göre. Sultân II. Mahmûd zamanında Tersâne'de bir gemi indirilecekti. H-Mahtnud .eşref saat- gözetecek kişilerden değilse de, halkın telâkkilerine uygun olarak, daha sonra gemiye bir hâl olacak olursa, indirilip zamanının iyi seçilmediğine atfolunacağından, müneccim-bagiya mu'tâd olduğu Üzere münâsib bir zaman seçmesi irâde buyurulmuştu. Müneccim-bası her nasılsa Pâdişâh'ın yemek zamanına rasthyan bir vakit seçmiş olduğundan. Sultân Mahmûd bu zâtı huzuruna getirterek : «Benim yemek yiyeceğimi vakitten başka eşref saat yok mudur?- diye azarladi. Müneccim-bagi efendi derhâl kusurunun bağışlanmasına dileyerek yıldızların hareketleri ile beraber zâtı sahanenin i'tiyâdına muvafık «eşref saate1 çıkarmağa himmet eylemiştir. (Mütercim).

Malatya, Sivas, Karaman taraflarında kışladı; sadrâzam da kışı Haleb'de geçirdi. Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa, kaymakam olmak üzere, Mehmed Paşa tarafından İstanbul'a gönderildi. Bu sırada İran elçisi Kasım ile İncili Çavuş İstanbul'a gelmiş³⁴⁸ ise de, İran ile ceng haylî vakitten beri kararlaştırılmış olduğundan, Kasım huzûr-u şahaneye kabul edilmeyerek, hanesinde mevkuf kalmıştır.

Ertesi sene baharında, yâni 1616 Nîsân'mda ordu Haleb'den hareket etti. Göksün Yaylâsı'm geçerek Aksar Sahrasına vardığında Rumeli beğlerbeği Dâvud Paşa'nın askeri orduya iltihak etti. Di-yârbekir Valisi Dilâver Paşa ile Van Vâlîsi Tekeli Mehmed Paşa Revan üzerine gitmekle görevlendirilerek, Kürd Beği Seyyîd Hân Nahcivan (Nahcivân) üzerine yürüdü. Acemler tarafından tahrib edilmiş olan Kars kalesi yeniden inşâ edildi ve içine asker konuldu. Revân muhasarası sırasında Tekeli Mehmed Paşa dört han ile ceng ederek, büyük bir zafer kazandı. Nahcivan muhasara etmekte olan sadrâzama 1.000 baş ve 50 esîr gönderdi. Nahcivân 40 gün muhasaradan sonra, Osmanlı ordusunun ric'ate hazırlanmakta olduğu bir sırada, Nasûh Paşa ile akdolunan ahidnâmenin aynen kabulü ve kararlaştırılan ipeğin yarısının indirilmesi şartıyê teslim oldu.

Bu mevkii almaya çalışırken bütün zahirelerini tüketmiş olan ordu, teslimden sonra, ambarları boş bulduğundan, yiyecek kıtlığına uğramamak için hemen dönmeye mecbur oldu. Kış pek ilerlemiş olduğu için, Soğanlı Yaylâsı'ndan geçilirken askerin birçoğu soğuktan telef oldu. Yalnız Revân'ı bile ele geçirememiş olan bu seferin kötü neticesi Mehmed Paşa'nın azline yol açtı³⁴⁹.

Pâdişâh'ın, sadrâzama değiştirmek niyetini belli etmesi üzerine, kaymakam Ekmekçi-zâde bu makama kendisinin getirileceğinden asla şüphe etmiyordu. Yeni sadrâzamanın tâyini vezirlere ve ulemâyâ bildirileceği gün müftî saraya gitti. Pâdişâh kimi seçmek lâzım geleceğini sordu. Müftî:

—• «Kaaide-i teselsül icâbınca Ekmekçi-zâde'ye virilmek lâzım gelir.» cevâbını verdi.

³⁴⁸ İncili Çavuş'un Diyarbakir yalanlarında «İngl. nâmında bir köyden olduğu ve adının Mustafa olduğu isttilmistir. (Mütercim)

³⁴⁹ Grimston bu gazelden bahsettiği sırada, şu ibaresiyle büyük bir hatâ yapıyor: «İstanbul'da doğmuş, olup İstanbul'un zabtından beri aslen Türk olup da sadrâzam olan, yalnız budur.» Hâlbuki Karamanlı Mehmed Paşa, Dâvud Paşa, Mesih Paşa, İshak Paşa, Cendereli (Çandarh) İb-rahim Paşa, Hadım Alî ve Sinan Paşalar, Pîri Paşa, öz-demir (Osman) Paşa, Lala Mehmed Paşa, Hadım Hasan Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, aslen Türk olup müh-tedi değil idiler. Bununla beraber İstanbul'un fethinden beri, biri diğerini tâkîb eden 48 sadrâzaman yalnız 12'si Türk, diğerlerinin hepsi Arnavud, Hırvat, Macar, İskla-vonyalı, Dalmaçyah, Bosnalı, Rum gibi kavimlerden dönme, yâhud bu kavimlere mensup Hristiyan baba ve anadan doğmadılar.

Pâdişâh dedi ki:

— «Vakı'a kaaim-i makaamdır; lâkin birkaç defa yalan söylediğine muttali' oldum, sadr-ı a'zam yalan söylememelidir.»

Müftî:

— «Fi'1-hakîka hem yalancı, hem gaddardır.» dedikten sonra kap-dân Halîl Paşa'yı teklif etti. Pâdişâh tarafından tasvib olundu.

Müftî'nin dönüşünden sonra zât-ı şâhâne kaymakam paşayı huzuruna kabul etti ve ona da aynı suâli sordu. Harîs Ekmekçi-zâde:

— «Zât-ı şahaneleri irâde buyururlarsa yolunuzda canımı ve başımı feda iderem.» dedi.

Sultân Ahmed, hiçbir cevap vermedi. Ekmekçi-zâde bu sükûtu kendisinin sadrazamlığına zımnen bir vaad hükmünde telâkki ederek, o kanaatle hanesine döndü. Pâdişâh ise mührü Halil Paşa'ya gönderdi. Onun tarafından bir çavuş, kaymakamın hanesinde yemekte olan reîs Yazıcı-zâde Hamza Efendi'yi aramaya gelerek, ona hitaben:

— «Sadr-ı a'zam ister» dedi. Yazıcı-zâde, kaymakamı göstererek:

— «Sadr-ı a'zam iştel!» cevâbını verdi. Çavuş:

— «Sadr-ı a'zam Halîl Paşa'dır» sözleriyle mukabele ederek kaymakamla Yazıcı-zâde'nin ümîdlerini mahvetti.

Halîl Paşa, sadâretinin ilk günlerinde Ekmekçi-zâde'yi tahkirde hiç kusur etmedi. Aleyhindeki suçlamaların hepsine kulak vererek, bütün alacaklılarının taleplerini karşıladı. Ekmekçi-zâde, hiç olmazsa, sadrâzâmın İran'a gitmesinden sonra kaymakam sıfatıyla İstanbul'u idare edeceğini ümîd ederdi; bu ümidi de boşa çıkararak uhdesine kaymakamlık tevcih olunmak üzere, Budin Vâlîsi Sofu Sinan Paşa davet edildi.

Moldavya Seferi

Halîl Paşa, İran üzerine bir teşebbüste bulunmadan evvel, Moldavya'da asayişin sağlanması ve Kazaklar'ın memleket hududlarından uzaklaştırılmasına uğraştı. Moldavya prensi Jeremi Mugila'nın üç oğluyla ittifak eden Samuel Koreki ve Misel Viçinyevski Osmanlı Devleti tarafından voyvodalığa oturtulan Etiyen Tomza'yı, bir Kazak ordusu kuvvetiyle uzaklaştırmış ve Silistre mutasarrıfı Sarhoş tbrâhîm Paşa ile Bender ve Akkirman askerini bozmuş idi. Divân-ı Hümâyûn, Eğri Vâlîsi İskender Paşa'yı Bosna, Sirem, Semendire, Alacahisar, Volçetrin, Silistre askerleriyle Moldavya'ya gönderdi. İskender Paşa Moldavyalılar ve Kazaklar ile ceng

ederek, onları bozdu. «Domine», yâni Moldavya prensinin dul eşi, iki oğlu, Koreki'nin zevcesi olan bir kızı, bizzat Koreki esîr oldular³⁵⁰. Bir müddetten beri İstanbul'a esîr geldiği görülmemiş olduğu halde, bunlar 500 Kazak ile beraber zincirlere vurulmuş olarak harb armağanı olmak üzere İstanbul'a gönderildiler³⁵¹. Etiyen Tomza Moldavya tahtına iade edildi. Koreki'nin güzel karısı —ki Domine'nin kızı idi— yolda kaybedilmiş ve her kim getirirse 30.000 guruş fidye-i necat verileceği vaadiyle bulunabiünisti. Bir Tatar'ın eline geçmiş ve ikiz olarak iki kız doğurmuş olduğundan, bir müddet Türkler'in istihzâli şarkılarına mevzu oldu³⁵². Moldavya, Eflâk ve Transilvanya askeriyle kuvvet bulan İskender Paşa, yeniden Kazaklar üzerine yürümek için emir aldı.

Osmanlı Devleti, Osmanlı ordusunun Lehistan üzerine değil, devletin hududlarına tecâvülden ve Karadeniz'deki her türlü eşkıyalıktan hâli olmayan Kazaklar üzerine sevk edildiği hakkında Lehistan elçisine te'mînât verdi³⁵³.

Birkaç Türk gemisini zabtetmiş olan Azof Kazakları Rusya İmparatoru'nun tebeasmdan idiler. Bununla beraber, bu sıralarda hediyeler takdim etmek ve Tatarlar'ın Asya'ya taarruzlarını Osmanlı Devleti'nin men' etmesini teklif etmek üzere, İstanbul'a vâsıl olan Rus elçisi³⁵⁴, Boğaz'da bir Osmanlı kadırgası ve İstanbul'da ça-vuş-başı ve sipahiler ağası tarafından büyük bir ihtiramla kabul edildi (Ağustos 1616). Hediyeleri, samur kürklerden, dört doğandan ve 60 aded büyük balık dışından tertîb edilmişti. Pâdişâh, Lehistan elçisi Koşanski vâsıtasıyla Lehistan Kralı'na göndermiş olduğu bir mektupta, her türlü taarruzdan uzak durması için Kırım Hânı'na

³⁵⁰ «Alessandro'nun validesinin damadı olup Boğdan'da bütün Türk ordusuna karşı 1.600 süvâri üe muharebe etmiş olan Koreki geçen hafta Divâni Hü-mâyûn'a gönderilmiştir.» Venedik Hulasası.

³⁵¹ Naimâ- Venedik HuUuu'ndan : «Radul ile İskender Paşa arasında vuku bulan muharebe alınan 20 bayrakla esirlerden zincire vurulmuş 160rı Divânı Hüir.âyûn'a gönderilmiştir.. Ekim 1616.

³⁵² Naîmâ, Engel. Moldavya Târîhi, s. 255 (Eski Boğdan voyvodası Armie'nin zevcesi —ki .Domine» derlerdi— Lehistan'da geniş arazilerin sahibiydi. Lehistan ve Rusya esirlerinden Forski onun dâmâdı idi- Forski'nin dengi olan zevcesi Tatar eline düşerek, bulunması ve Tatar elinden alınması mümkün olmadığından, otuz bin guruş bahâ kesümeğle ele geçirilebildi. Gebe imiş; İki kızı birden doğurur. Muahharan Lehliler'e esir olup on sene esarete kalmış olan İskender Paşa kethüdası hikâye eder ki, «Yazık ki, oğlan doğurmadı- Tatar neslinden bahâdır yiğit olurlardı.» diye gülüşürler imiş- Pe-çevf'den telhis, c 2, s. 246 ve 347. .Şarkı-, bu gülüşmeden ibarettir. Mütercim)

³⁵³ Lehistan elçisi, İskender Paşa ordusunun yalnız Kazaklar üzerine hücum için toplanılmış olduğuna iyice inanarak gitti- Venedik Hulasası.

³⁵⁴ Tatarlar'm Asya'ya geçirilmeyip Lehistan üzerine gönderilmelerini talep etmek için gelen Rus elçileri Karadeniz Boğazi'ndan bir Türk kadırgası ile İstanbul'a götürüldü ve —maiyyetlerinde 100 kadar çavuş ve sipahi olduğu halde— çavuşbaşı ve sipahi ağası tarafından karşılandılar. Hediye olarak samur kürkleri, 4 doğan, halka ve bilezik yapılmak üzere 60 büyük balık dışı getirmiş idiler- 6 Ağustos 1616, Venedik Hulasası.

emir verdiğini iş'âr ederek Kazaklar'ın akınlarından şikâyet ediyordu ³⁵⁵. Ancak Lehistan Kralı, Kazaklar'ın taarruzlarına nihayet verdirmediğinden, ertesine sene Osmanlı ordusu, İskender Paşa ku-mandasıyla Dinyester üzerinde vâki' Bodila palangasına doğru yürüdü. Başkumandan Stanislas Zolkiyevski kumandasında bulunan Lehistan askeri Türkler'e mukabele etmeye çıktılar.

Lehistan İle Sulh Anlaşması

Umûmî bir savaş çıkacağı tahakkuk etmişken, 26 Ramazan 1026 (27 Eylül 1617) târihinde akdedilen meşhur Bosna muahedesi, iki memleket arasında sulhu te'mîn etti. Bu muahede mucibince Kazaklar «Oçakof» (Dinyester) nehrini tecâvüz edemeyeceklerdi. Lehistan hükümeti Moldavya, Eflâk, Transilvanya işlerine müdâheleden vaz geçiyordu. Buna mukabil Pâdişâh da Kırım Tatarları'nın Lehistan hududuna riâyet etmelerini taahhüd ediyordu. Ahidnâmenin Lehçe bir nüshası Hatman'ın mührüyle mühürlenerek Zolkiyevski'nin ordugâhında bulunan Manyatlar'a gönderildi, İskender Paşa derhâl geri çekildi.

Cizvitler'in Atılması

Kaza ki ar'ı a Acemler Devlet'in Asya ve Avrupa hududlarını hasara uğratmakta oldukları sırada, Galata'da Dîvân-ı hümâyûn'la ecnebi hükümetleri arasında ihtilâflar ortaya çıktı. Patrik vekilini kendi taraflarına çeken ve Napoli Kralı'na ve Papa'ya kendi lehlerinde mektup yazmaya ikna etmiş olan Cizvitler hapse atıldı; Patrik vekili asıldı ³⁵⁶; Fransız elçisi cizvitleri ancak 30.000 altın feda ederek kurtarabildi ³⁵⁷.

Zenci cinsinden bulunan Galata Kadısı, Yahûdîler'in ve Hiris-tiyanlar'ın serpuşları hakkında emir verdi. Kadı, Bakı Paşa ile müzâkere ederek yabancı bir devletin hizmetinde olsun olmasın, bütün Frenkler'den istisnasız olarak

³⁵⁵ Sadrâzâmın, elçi Gregorio Koşaç (Cochaz) vâsıtasıyla aldığı mektuba cevaben yazdığı mektup gâye-i sefer (18 Mart 1617) tarihlidir. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Ul. Sigismund tarafından internons Andrea'ya verilmiş 19 Mart 1614 tarihli bir i'timâdnâme vardır.

³⁵⁶ «Fransa sefirinin himaye ettiği mevkuף Cizvitler hakkında Napoli Kralı'na ve Papa'ya mektup yazmış olmasından dolayı. Patrik vekili boğuldu.. Eylül 1616.

³⁵⁷ «Cizvitler dört hafta mahpus kaldıktan sonra tahliye edilmişler ve Fransa sefirinin ikaametgâhına gönderilmişlerdir- Fransa sefiri bunların gönderilmemeleri (yâni Osmanlı topraklarından çıkarılmamaları) için 30.000 zekini vermiştir-» 4 Ekim* «Cizvitler tard edilmiş olarak gidiyorlar.» 19 Ekim 1616.

harâc almak istedi. Ecnebi devletler elçilerinin aileleri kadı tarafından vergi defterlerine dâhil edildiler ve elçiler bile bir müddet harâc vermeye zorlandılar ³⁵⁸. Ar d arda yapılan şikâyetler üzerine, sadrâzam, kadı'mn icrââtının haklı olup olmadığını anlamak üzere, Bâb-ı Hümâyûn ile olan muahedeleri görmek istedi. İlk Önce Fransız sefiri, Osmanlı Devleti ile temsil ettiği hükümet arasındaki muahedeyi gönderdi; diğerleri de ona uydular. Sadrâzam, bunlardan harâc alınmasına hiçbir hak olmadığını görerek, kadı'mn vermiş olduğu kararları iptâl etti ³⁵⁹.

Endülüs Müslümanları İle İlgili Temaslar

Yine o sırada Pâdişâh, İspanyol'dan dönme bir çavuşu, 28 Türk esirinin tahliyesini istemek ve Gırnatamdan çıkarılan Müslümanların lehinde iltimasda bulunmak üzere, Fransa sarayına gönderdi. Fas ve Merâkeş şerifinin bir elçisi de İspanya Müslümanlarının durumları hakkında nazarı dikkati çekmek ve İspanya ile ahidnâme akdine mâni' olmak üzere İstanbul'a geldi.

Venedik'in Osmanlı Hükümeti İle Münâsebetleri

Cizvitler'in ³⁶⁰ ve Galata Kadısı'mn en azılı düşmanı, mümtaz bir hükümet adamı olan Balyos Nani idi ki, ailesi, sahibi bulunduğu Şark meskukâtı ve yazmaları koleksiyonu ile meşhurdur; İstanbul'a vardığında, Pâdişâh'dan nail olduğu ilk mülakatta (Nisan 1615) kendisine, selefi gibi, sırmalı kaftan giydirildi ve maiyyetine sekiz hil'at tevzî edildi. Son zamanlarda Venedik hükümeti Malta ve Floransalüar'ın askerî hareketlerine asla iştirak etmemiş olduğundan dolayı, Osmanlı Devleti memnun idi. Bundan dolayı zât-ı şâhâne Santa Mavra, Preveze, Navarin, Koron, Malvezi, Modon hükümetlerine emirler göndererek, Venedik hududuna riâyet olunmasını ve Venedik gemilerine hiçbir mania çıkarılmamasını ihtar etti

³⁵⁸ Defterdar Baki Pasa, ve kötü şöhretli olan Zenci Kadı. Balyos, tevkif edilen Kayser elçilerini ziyaretten men' edildiler. Sefirler harâc vermek zorunda bırakıldılar.» 4 Ekim 1616.

³⁵⁹ Sadrâzam sefirlerin hepsinden bütün kapitülasyonları istedi- Fransa sefiri kendisine âid olanları verdiğiinden, diğerleri de aynı şekilde harekete mecbur oldular. Müftî, haracın men'ine ncu'teriz ve mütereddid idi- Müftî şe-riate ve Paşa da kapitülasyonlara istinâd ediyordu. Haracın lağvına (sefirlerden alınmamasına) Pâdişâh irâdesi çıkarıldı.» 8 Mart 1617.

³⁶⁰ «Cizvitler'in kendi aralarında yaptıkları toplantıda almış oldukları kararlara mâni' olması balyosa tenbû edilmmişti.» Mavis 1615, Venedik Hulâsa»

(Nîsân 1615) ³⁶¹.

Nani, Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethi sırasında akdedilen ve o zamandan beri yenilenmekle iktifa edilmiş olan kapitülasyonun bâzı şartlarına ilâveten, 14 madde hâlinde yazılmış ve mühr-i hümayûn ile mühürlenmiş berât şeklinde bir ticâret ahidnâmesine —pek büyük müşkilâtla— nail olabildi ³⁶².

Venedik balyosu, Fransızlarca, İngilizler'e sağlanan imtiyazların Venedik ticâreti hakkında dahî teşmili ve —Fransız elçisi tarafından kabul edilmesi Fransa menfaatlerine pek zararlı olan— meskukât üzerinden alman verginin (gümrük vergisi) kendi milletinden alınmaması hususlarının bu ahidnâmeye dercine mesâi sarfetti ³⁶³.

Pâdişâh, İspanya'dan çıkarılmış olan dindaşlarım ³⁶⁴ ve müttefiki olan

³⁶¹ Venedikliler aleyhine kayık teçhizini Önlemek üzere Karili sancak beğine; Preveze ve Aya-Mavra kadılarına emir verildi. Yine, hududda bulunan mahallere tecâvüz olunmaması için Modon, Koron, Malvezi, Hersek sancak-beği-ne emir yazıldı.» Venedik Hulâsamı.

³⁶² Bu ondört madde şunlardır: 1) Korsanlar tarafından hasarların tazmininin sağlanması, 2) Koron, Modon, San-tamavra, Preveze limanlarından korsanların ihracı, 3) Sulh esnasında tutulan esirlerin iadesi, 4) Venedik te-beası arasındaki münazaalarda balyosun hâkim olması, 5) Venedik gemilerinin kasâbiyye adı verilen vergiden muaf tutulmaları, 6) Tebea-ı şahanenin sefine kapdanla-rından hediye olarak çuka, şeker ve şâire talep etmekten memnû'iyetleri, 7) Dinlerini değiştirenlerin ihracı, 8) Venedik cumhurunun sefineleriyle yolculuğun emin olması, 9) Tebea-ı şahanenin gemilerini hediye bahanesiyle tecrîm etmekten (para cezasına çarptırmaktan) memnu' olmaları, 10) «Che delle botti di Moscati che vengono da Isola di Candia sia talto il dazio secondo l'an-tico canone» (Kandiye, yâni Girit adasından Moskati şarabı (tatlı şarab) fiçlarından kanun-ı kadîme göre vergi alınması.); 11) Tercümanlar için hukukî hürriyet, 12) Venedikliler'in İmparator tebeası olan Uskoklar tarafından Osmanlı memleketlerinde yaptıkları hasarların tazminine mecbur tutulmaması, 13) Kudüs ziyaretinin serbest olması ve Kabr-i Mukaddes Kiüsesi'nin ta'mîrine müsâade edilmesi, 14) Mısır ve Suriye'de Venedik konsolosları tarafından verilen hükümlerin incelenmesi; konsolos ve tercümanların başkasının borcundan mes'ûl olamaması (Muahedeye bu ilâve 1 Muharrem 1024 (31 Ocak 1615) târihinde yapılmıştır).

Nani, 19 Eylül 1615 raporunda Osmanlı hükümeti hakkında şunları yazıyor; «Bu, şiddetli bir hükümdür; bizce adalete muvafık görülmeyen bir muamele, cehillerinden dolayı onlarca öyle addolunmaz. Göçebe olduk-/ lan cihetle istibdâd içinde doğup büyürler. Bizim vahşilik dediğimiz şey, onların indinde hikmet-i hükümeti meb-nî yapılmış sayılır ve ekseriya sadrâzamlarına adamlarına işler havale olunarak, bunlar efendilerinin sayesinde herşeyi İcra ederler.»

Eylül raporunda da şöyle yazar: «Türkler, tebeamn hem en itaatlisi, hem de en itaatsizidir. Zât-ı şahanenin tebeası olan Müslümanlara dâir emirler verildiği takdirde birinci durum görülür, ve eğer Türk vükelâsına Hiis-tıyanlar'a m üs â id emir gönderilmiş ise, ikinci suret âşl-kâr olur; çünkü bu takdirde mezkûr emirlerin icra olunmak niyetiyle çıkarılmadığı bilinerek metruk tutulur, ve kaymakam, emrin çıkarılmasına yolaçan düşünceye ta-mâmiyle muhalif bir yol ittihaz eder» (Nani'nin ibaresinden bu kadar anlaşılabilmiştir; anlatmak istediğinin özeti, Venediklilik mukteziyâtundan ohnak üzere, Hıristiyanlar^ mağdur görmekten ibaret olacaktır. Mütercim)

³⁶³ Fransa sefirinin meskukât için gümrük alınmasına muvafakati kendi kralını mutazarrır etmişti-» 1615, Venedik Hulâsası. (Gümüş paralar Üzerinden gümrük resmi alınmaması ve gümüş paraların sokulmasına cevaz verilmesi vakit vakit ve hattâ pak yakın zamanlara kadar Avrupa'dan rayiç kıyret-leri hakîki kıymetlerinden az olan pek çok gümüş paraların İdhâline meydan vermiştir; Yemen'deki marya-Tereza riyalleri bunların bakayası idi, ki, bu riyaller Avrupa'nın hiçbir devletinin parası olmayıp bir takım ticarethanelerin kendi hesaplarına bastırdıkları şeylerdi. Mütercim)

³⁶⁴ Sultân Ahmed'in Doc'a (İspanyo Müslümanları hakkındaki) mektubu 15 Cu-mâdeülâ 1023 (23 Hazrân 1614) tarihlidir

Raguzalılar'ı ³⁶⁵ tavsiye etmek için Venedik Doc'una mektup yazdı ³⁶⁶. Nani, Venedik hududuna taarruz olunmasından dolayı şikâyet etmekle beraber ³⁶⁷ Cizvitler'e ³⁶⁸, Ermem ve Rumlar'a ³⁶⁹ Kudüs ziyaretini men' ettirmek, Zeytin Dağı'nda Müslümanlar'm inşâat yapmasına izin verilmemek ³⁷⁰ için çok uğraştığı gibi, Pâdişâh'ın ayak basmış olduğu bahanesiyle bir Beyoğlu kilisesinin camie çevrilmesine muvaffakiyetli bir şekilde muhalefet gösterdi ³⁷¹.

Uskoklar'ın hudud üzerindeki haydutlukları Osmanlı Devleti, Venedik ve Avusturya arasında daimî bir şikâyet sebebi teşkil ederdi. Nani, bunların mu'tâd ve girilmesi kaabil olmayan ikaametgâh-ları olan Senya'dan çıkarılmaları için her yolda çalıştı. Lâkin Im-parator'un elçileri Senya'nın Avusturya'nın irsî hükümdarının tan-sîsâtı olduğunu bildirerek, bu talebe muhalefet ettiler ³⁷². Buna rağmen Nani, birkaç bin duka fedâkârlık ederek Uskoklar'ın împa-rator'la akdolunan son muahedeye girmesi hakkında, sadrâzâmın muvafakatini sağladı ³⁷³.

Viyana Anlaşması

Alî Beğ ve Hırvat Gaspar Gratyani, Sitvatorok (Zitvatorok) ahidnâmesinin yeni tâdil şeklim İmparatora kabul ettirmek için Vi-yana'ya gittiler (12 Mayıs 1615). Bu hususta, vezîr Ekmekçi-zâde gibi bir ekmekçinin oğlu ve Avusturya İmparatorluğu hükümetinin ruhu olan Kardinal Klezel ile

³⁶⁵ «Venedik filusunun verdiği zararlardan dolayı Raguzalılar'ın. Pâdişâh'ın bir mektubunu ulaştırmak üzere Venedik'e bir çavuş (Mûsâ) gönderildi* 1617, Venedik Hulâsası.

³⁶⁶ Raguzahlar, devletin müttefikî değildi, himâyesi altında İdi. (Mütercim)

³⁶⁷ Sultân Ahmed'in 1 Cumâdelulâ 1021 (30 Hazîrân 1612) tarihli bir mektubu BOrton Emmo kadırgasından alman eşyanın iadesine dâirdir: İ Muharrem 1023 (11 Şubat 1614) tarihli bir mektubu Venedikliler tarafından İiesna'da yaptırılan kale hakkındadır. Cumâdelulâ 1026 (Mayıs 1617) tarihli Öcücü bir mektubunda, Pâdişâh, donanmanın İsnanya üzerine hareketin! Doc'a bildiriyor ve kendisini yardıma davet ediyor

³⁶⁸ «Haleb konsolosu. Cebeli Mukaddes'de bir cami İnşâsından dolayı Merkad-i İsâ (Kamâme Kilisesi) râhiblerinin Cebel-i Mukaddes'den mahrum edilmek tehlikesi altında bulduklarını yazıyor. Bu râhiblerin endîşe ve üzüntülerinin başlıca sebebi şudur kî, Rum rahibi kıyafeti giymiş iki Cizvit papası, Patrik ile beraber —Fransisken râhiblerini Mukaddes Topraklar'dan mahrum etmek maksadiyle— o tarafa geçmişlerdir.» Hazîran 1615.

³⁶⁹ Rum ve Ermeniler Merkad'i muhafaza etmek üzere emir aldılar.» 6 Haziran 1612.

³⁷⁰ Cuirâdeluhrâ 1024. «Müslümanlar tarafından Zeytin Dağı'nda binalar inşâ olunmaması hakkında Nani'nin Kudüs kadısından almağa muvaffak olduğu emir- Venedik Hullsasi

³⁷¹ «Pâdişâh'ın Beyoğlu'nda San-Pransisko Kilisesi'nin önünden geçerken içeri girmesi üzerine, Türkler tarafından zabtıyle, kilisenin ellerinden çıkmasından endîşe olunmaktadır. Bostancıbağı vazgeçmiştir.» Şubat 1612.

³⁷² Senya. Avusturya hükümdarının malikânesi olduğundan, fesat menbâ idi. Kavserfn sefiri, Uskoklar'ın oradan çıkarılmasını savunmuştur.» Venedik Hulâsası

³⁷³ Balyos, Uskoklar'a âid maddenin yazılması için sadrâzâma ikibin zekini vermiştir.» Aralık 1616.

müzâkerelere giriştiler ³⁷⁴. Macarların ve Linç'te toplanan umûmî meclisin reîsi Palatin Torzo'nun siyâseti, împarator'un Türkler'le yeni bir muharebe açmak hakkındaki çalışmalarını neticesiz bıraktı. Arzu edilen muhâsamaya onları ikna için, Zitvatorok ahidnâmesinin 15. ve 16. maddeleri ahkâmında Eğri, Flüek, Novigrad, Zeçeni kalelerine mülhak köylerin, vergilerini Eğri, Hatvan, Budin, Estergon'da tefdiye etmeleri lâzım geleceğini ortaya koyduysa da, faydası olmadı. Meclis, barışa temayül ederek, hattâ împarator*a Betlen'i büsbütün Osmanlıların kucağına düşmeye sevketmemesini ihtar etti.

Kardinal Forgacz, beraberindeki Klezel'e cevaben, bu köylerin ahâlîsi Hıristiyan olduğu cihetle Hıristiyanlık düşmanlarına vergi vermemeleri lâzım geleceğini ileri sürerek, ahidnâmenin hükümlerinin icrasına muhalefet ediyordu ³⁷⁵. Lâkin Klezel, împarator'un bile uzun müddet Türkler*e vergi verdiğini Öne sürdü. Ha-kîkatte henüz tam mânâsıyla icra mevkiine konulmamış olan Zitvatorok ahidnâmesine Türkler tarafından sokulan yeni değişikliklere göre, Macarlar tarafından son zamanda inşâ edilen palangaların yıkılması lâzım geleceği gibi bahis konusu olan köylere konulmuş olan Osmanlılar'a bırakılmış ve sulhu ihlâl eden Macar kale muhafızlarının yerine Alman muhafızları konulması kararlaştırılmıştı.

Osmanlı murahasları Budin Vâlîsi Alî Paşa kethüdası müteferrika Ahmed Ağa, Gaspar Gratyani ile împarator'un komiserleri Kardinal Forgacz ve Klezel, Müşavere Meclisi Reîsi Mular, Kont Altaym, Baron Sulmis (Sulms), Yüzbaşı Lâdislas Peç, Macaristan Hazîne Reîsi Aponi 20 maddelik bir ahidnâme imza ettiler. Her iki taraftan şunlar kararlaştırıldı: Zitvatorok ahidnâmesi yirmi sene için teedîd edilecek, bu ahidnâmenin akdinden beri iki hükümet tarafından yapılmış olan kaleler yıkılacak, o zamandan beri alınan. esirler geri verilecek, Osmanlılar'ın kendilerine vergi vermelerini istedikleri 158 köyden yalnız 60'ı Osmanlı Devletine tâbi olacak, her iki tarafça tâyin edilecek bir komisyon diğer köylerin vergileri mes'e-lesini bir

³⁷⁴ Türk naşalan ve müftî, Klezel'e yazdıkları mektupta kendisine sadrâzarr unvanını vererek, büyük te'sîrini tasdik ederler

³⁷⁵ Kardinal Klezel, İmparatora takdim ettiği raporunda Viyana ahidnâmesinden bahsederken, Zitvatorok Muâhede-i maddelerinin yeni müzâkerelere esâs alınmasının mümkün olmadığını, çünkü evveleminde bu maddelerin birbirine zıt şekilde tefsir edildiğini, bundan sonra bunların İstanbul'dan kamilen bozulmuş olarak iade edildiğini, bundan başka Osmanlılar'ın Zitvatorok Muâhede-si'nin Macarca ve Almanca vesikalarını imza etmediklerini, binâenaleyh Türkçe aslına müracaat etmek ve Osmanlı Devleti'nin istediği yetmiş köyü, müdâfaaları mümkün olmadığından, terk etmek lâzım geleceğini beyân ediyor. Bu muvafakatin Macaristan Diyet Meclisi'n-de izhâr edeceği feryadlardan piskopusun telâşa düşmesi gerekmiyeceğini, çünkü diyet feryadlanm tahrîk edeceği işler kadar hayırlı bir şey olamayacağını ve buna rağmen meclisin bâzı sebeplerle sonunda kabul edeceğini ilâve ediyor.

karara rabt edecek, iki milletin ticarî emniyetine nezâret etmek üzere konsoloslar tâ'yîn olunacaktı.

İmparator'un tasdknâmesi ³⁷⁶ sene sonuna doğru İstanbul'a geldi. Pâdişâh'ın tasdiknamesi yine birçok maddelerde Avusturya tasdiknamesinden farklı bulunduğundan, önceki murahhaslar, ertesi sene (1616) Mayıs'ın birinde, ahidnâmeye Osmanlılar tarafından yeniden sokulmuş bulunan değişiklikleri müzâkere etmek üzere birleştiler. AH Paşa ve Altaym, geçen seneden bu güne kadar her iki tarafça yapılmış olan palangaların yıkılmasını ve diğer bâzı müşki-l&tın giderilmesini sağlamak üzere, eklenen maddeleri kabul ettirdiler.

Avusturya Elçisinin Bayrak Açarak İstanbul'a Girişi

Kardinal Klezel İstanbul sefaretini için İmparator'a, yedi sene önce yine aynı görevle gitmiş olan Baron Töfel'i tavsiye etti ve Macar asilzadelerinden birinin refakatine verilmesini teklif etti. Sefaretin masraflarını ve hediyeleri 300.000 filorin hesâbederek, göstereceği cömerdliği devletin hazînesine yüklemenin makamına yakış-mıyacağı hatırlattı ve bu masrafı kendi üzerine almasını da beyân etti. Lâkin İmparator, Prag burjuvazi sınıfının reisi Baron Harman Çernin'i seçti. İtalyan Sezar Gallo da onunla birlikte gönderildi. Çernin ve Gallo İstanbul'a 150 kişiyle ve Osmanlı elçileri Ah-med Kethüda ve Gratyani ile birlikte vâsil oldular. Budin Vâlîsi Dâmâd Alî Paşa — ki aslen Macar'dır— Çernin'i mümtaz bir surette kabul ederek günlük masrafları için 125 filorin tâ'yîn etti (1 Haziran 1616). İstoni-Belgrad'da Kont İzolani ile birlikte Osmanlılar eline düşmüş olan üç esîr —ki Rudolf Laşenski de bunlardandır— sefire hürmetten salıverildi. Belgrad'da, o zaman hemen hemen 80 yaşına varmış bulunan Kadı Hâbîl Efendi Çernin'e gayet dostâne muamele gösterdi (28 Haziran).

Fransa, İngiltere, Felemenk, Venedik sefaretileri kâtib ve mî-rahorîan ve bir miktar çavuş, İstanbul'dan yarım mil mesafeye kadar Çernin'i istikbâle çıktılar. Çernin, bir tarafında Osmanlı elçisi ve bir tarafında çavuş-başı olduğu, önünde altı genç asilzade, sefarethanenin süvarileri, beş boru ve

³⁷⁶ Sulh Viyana'da 1 Temmuz târihinde akd olunmuştur- imparatorun Prag'dan yazdığı tasdiknamesi 1 Aralık tarihlidir. Pâdişâhın tasdiknamesi 15 Şa'bân 1024 (9 Eylül 1615) tarihlidir. Nalmâ ve Fezleke ile karşılaştırınız. •Confirmatū et ratificatō ttemque ertentio conditionum pacis Thorockiensis inter romanorum Imperatorem Mathiam et Turcarum Acomathem primum Sultanum, ut Ulae anno 1615 inter utramque partem tractatae conchisae sunt. 1615 senesi resmi vesfikalanndan alınmıştır.

davul ve bir tarafında Haç üzerinde îsâ ve Öteki tarafında Avusturya kartalını gösterir bir bayrak bulunduğu halde, şehre girdi. Hiçbir Hıristiyan sefirinin cüVet edememiş olduğu bu yeni usûl, bütün şehirde heyecan yarattı. İstanbul'da Haçlı bayrağı görüldüğü zaman, Devlet'in çöküş tehlikesi içinde bulunacağına dâir olan eski bir rivayet hatırlara geldi ³⁷⁷. Bütün ahâlî ve hattâ pâdişâh endişelendiler. Payitahtta birbirine zıt sözler dolaştı. Kiliseler, manastırlar, Hıristiyan haneleri silâhla dolu olduğu ve Rumlar'ın bunlarla isyan çıkaracakları söylenir oldu. Kazaklar yeniden Karadeniz sahilini istilâ etmek ve İstanbul'a girmek üzere oldukları, Cizvitler'in şehri zabt etmek tasavvurunda buldukları da rivayet edildi, Avusturya elçisi gözaltına alındı, Hıristiyan haneleri kontrol edildi. Galata'da Fransiskenler'in umûmî vekili olan râhib denize ve dört Cizvit Yedikule'ye atıldı. Pâdişâh, kendi muhafız askerleriyle geceleri bizzat kol gezdi. Lâkin bu rivayetlerin hepsinin asılsız olduğu anlaşılınca Çernin'in hürriyeti iade (4 Eylül) ve münâsib bir tarziye verileceği vaad olundu. Bu tarziyeye nail olamamıştır. Lâkin Hıristiyan elçilerinin içinde ilk olarak bayrağın açmış ve muzikasını önüne katmış olarak İstanbul'a girmiş ve Osmanlı Devletinin çöküşüne dâir olan keşfi bu suretle te'yîd etmiş olması, onun için kâfi bir mükâfat olmuştur ³⁷⁸.

Çernin, kaymakam Ekmekçi-zâde'ye, împarator'un ve Kardinal Klezel'in mektuplarını ve hediyelerini verdikten sonra, 4 Eylül 1616 târihinde huzûr-ı şahaneye kabul olundu. Avusturya elçileri Çernin ve Gallo, İstanbul'a, Osmanlı elçileri Ahmed Ağa ve Gratyani ile birlikte gelmişlerdi. Bunların şehre girişlerinde zafer armağanı olmak üzere 2.000 Acembaşı, İranlılardan alınmış 3 bayrak ve 7 takım muzika teşhir olunmuştu. Çernin ve Gallo'nun maiyyetinden 33 kişiye hil'at verildiği gibi, mızraklarının ucunda işkence ile öldürülen esirlerin başlarını getiren 12 kişi dahî bu suretle taltif edildiklerinden, her iki takım aynı derecede tutulmuş oluyordu. Avusturya elçileri bunu kendilerine hakaret sayarak mütehassis olmak zorunda kaldılar, özellikle bu başlar, o zaman Vân Vâlîsi olan ve dâmâd-ı pâdişâhî sadrâzam Öküz Mehmed Paşa'nın seferinde Osmanlı ordusunun şerefini

³⁷⁷ «İstanbul'da Haçlı bayrak dalgalandığı zaman Devlet izmihlale uğrayacağı hakkında Türkler kitabında bir rivayet buldular. Kayser sefirinin İstanbul'a girişinde açılan bayrak bu kötü fala (kötü yoruma) sebep olmuştur-Venedik Hulâsası, Hylüt 1616- (İstanbul'da bir Hıristiyan sefirin haçlı bayrağı açarak şehre girmesi, olsa olsa Devlet şerefi ve azametini düşünenlerin canını sıkmış ve bu yüzden idarecileri tenktd eder mâhiyette sözler sarfetmelerine yol açmıştır. «Eski bir rivayet» ve «fal» mes'elesi, herhalde Hammer'in veya Hıristiyan müverrihlerin bâtil i'tikadlarından veya yorumlarından bir başkası olacaktır. Hazırlayan)

³⁷⁸ Hamir.er, dini ve râhl taassubunu açıkça göstermiş oluyor. (Mütercim)

koruyabilmiş yegâne kişi olan Macar mühtedîsi Tökeli ³⁷⁹ tarafından gönderilmişti. Gratyani, huzura kabul edildiğinde, Pâdişâh'a hitâb etmek şerefine nazhar oldu. Avusturya elçileri resm-i dest-bûsîye (el Öpme merasimine) kabul olun-dularsa —yakınlarda tazelenmiş olan dostâne münâsebetlerin tamâ-miyle teessüs etmemiş olduğunu göstermek için gibi— kendilerine sadrâzam konağında mu'tâd olan ziyafet verildi ³⁸⁰. Bununla beraber împarator vaadinde sadâkat göstererek, Pâdişâh'a 50.000 filo-rinlik hediye göndermişti, ki bütün parçalan gümüşten seyyar bir eczâhâne dahî bunların arasında bulunuyordu.

Avusturya ve Osmanlı Devleti arasındaki münâsebetlerin güçlüğü Transilvanya mes'elesinden kaynaklanıyordu. Betlen, Tamışvar paşasına Arad ve Lippa'yı hâince teslim etmişti. Çernin, Tamışvar valisinin bu işte iştiraki bulunduğundan ve Türkler'in Ekerzek'i istilâlarından dolayı Transilvanya memuru Balastı Ferenc hazır olduğu hâlde, kaymakam paşaya şikâyetlerini bildirdi. Transilvanya memuru, bu mıntıkanın doğrudan Pâdişâh'ın himayesinde olduğunu ve împarator'un bu memleketin işlerine karışmaya hiçbir hakkı bulunmadığını iddia etti. Çernin, Lippa (Lipve), Arad, Yeno kalelerinin Macaristan veyahud Osmanlı Devleti menfaatlerine olmak üzere Transilvanya'dan ayrılamıyacağı fikrini öne sürüyordu. Kaymakam paşa da, împarator'un Homonayi'den Boçkayi'nin tacım kabul etmiş ve Avusturya toprağını terkedip silâhlı olarak Eflâk'a girmek üzere Radul'a yol tezkiresi verilmiş olmasından şikâyet etti. Çernin şöyle cevâp verdi: Avusturya, âsîlerin faaliyetlerini asla düşünmemiş; Macaristan tacı Honionayi'nin değil, Palatin'in elinden alınmış; Radul'a askerle Eflâk'a girmek için değil, seyahat etmek için yol tezkiresi verilmiştir.

Çernin, İstanbul'dan çıkıp gitmek istediği zaman, Osmanlı hükümeti mümanaat gösterdi. Sezar Gallo, 50 maddeyi ihtiva eden ve Çernin tarafından tanzim olunmuş bir ahidnâmeyi —ki Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında akdolunan bu türlü muahedelerin ilkidir— hamilen, yalnız olarak gönderildi. Naksos ve Paros dukası ³⁸¹ nasbolunmuş ve mukabeleten

³⁷⁹ İmparator elçisinin raporu. Naîmâ ve Fezleke, Tökeli Paşanın hizmetini tamamen tasdik ederler. Naîmâ diyor ki : «Bundan sonra Tekeli Mehmed Paşa bülend-iştihâr buldı.»

³⁸⁰ «Kayserin sefirleri, kendilerinin ümid ettikleri gibi, resmî ziyafete davet edilmediler; bu da yapılan müzâkerelerin sona ermediğine delâlet ederdi- Huzura kabul olundukları zaman zât-ı şâhâne Çemî'n'e el uzatmış, ve Galla'ya da aynı muamelede bulunmuşsa da, sonradan Gallo mevkiini Çernin'e terket-miştir.» Venedik Hulâsa».

³⁸¹ «Gratyani'nin dostu olan Rumeli kazaskeri Naksos dukalığının ona verilmesini teklif etti. Fakat Anadolu kazaskeri muhalefet ederek kadiya âid olan bir hizmetin gayrimüslime verilmesi (yâni hakkı kaza verilmesi)'nin şeriate mugayir olacağını söyleyerek, Gratyanl'nin İslâm'ı kabul etmesini ileri sürdü- Kezalik.

taraf-ı şahanedan împarator*a gönderilen hediyeleri ulaştırmaya memur olmuş bulunan Gaspar Gratyani, Avusturya elçisi Gallo ile beraber Viyana'ya gitti. Bu aralık Çernin, yeni ta'lîmât alarak, Boçkayı'nin isyanı sırasında Macaristan'ın Osmanlı Devleti'ne emirgüzarlığım tasdîk eden ahidnâmenîn —âsî Macarlar*! himaye edeceğini vaad eden pâdişâh mektubunun Presburg Diyet Meclisi tarafından ibtâl edildiği gibi— hükümsüz tutulmasını istedi ³⁸². Çernin'in ta'lîmâtında «İmparator, Heyduk-lar'dan dolayı harb etmek istemez ³⁸³; lâkin Alî Paşa'nın vefâtıyla münhal olan Budîn valiliğinin Kanije Vâlîsi Ahmed'e tevcihini arzu eder.» denilmişti. Ancak, AH Paşa, vefat eder etmez onun mansıbı Pâdişâh tarafından sabık Mısır Vâlîsi Sofu Paşa'ya, ondan sonra da Nakkaş Paşa'ya verildiği cihetle, împarator'un talebi yerine getirilmedi ³⁸⁴.

Türkler, Macarlar'ın sözünde durmayarak istilâ etmiş oldukları Fülele, Novigrad, Zekin kalelerini istediler. Yıkılmış olan Bolondvarın yerine de, bu hususta Sezar Gallo'nun İmparatorca bir rapor tak-dîm etmeye söz vermiş olduğunu belirterek, Vayçen'i talep ettiler. O zaman hükümetin ruhu olan kızlar-ağası, İmparator'un memuru Ştarzer'i (Ştrazer'i) çağırarak, Kont Altan'm Lehistan'a gitmesi Avusturya ile bu hükümet arasında Osmanlı Devleti aleyhinde bir ittifak akdi maksadından başka bir maksada yorul amıyacağından, onun oraya gönderilmesinden şikâyet etti. Betlen'in telkinleri üzerine müftî ve Ştrazer'e o yolda ihtarlarda bulundu.

Bu gibi şartlar altında, Çernin müzâkereleri ilerletmeye ve taf-lîmâtımın tavsiye ettiği veçhile, İstanbul'da ahidnâmeye uygun olarak, bir konsolosluk kurmaya muvaffak olamadığından, Pâdişâh'a, sadrâzama, müftîye veda ederek Viyana'ya gitmek üzere hareket etti (10 Haziran 1617). Budin'de, elçi bir genç Türk kızını alıp kaçırmış olduğu bahanesiyle ve bunun iadesi talebiyle tahkir ve eşyası yağma olunarak Paşa'mn hanesinde ahkonuldu. Piyer Boonoomo Budin valisine hitaben İmparator tarafından yazılmış bir mektupla gelmedikçe Çernin yola çıkamadı. Bununla beraber, satın almış ol-

³⁸² Çernin'in İ'tîmâd-nâmesi. Ahmed ve Gratyani için 18 Mayıs 1615 tarihli i'timâdnâme cevâbı.

³⁸³ Almanca talimatta Heydökler hakkında söyle denilmişti: Heydâkler'den dolayı, ki bunlar için, para verilince, Türkler'e yfthud Hıristiyanlar'a hizmet etmenin farkı yoktur; kendileri yağmagerlikle tanınmış ve dinden mahrum olup gâh o tarafta, gâh bu tarafta bulunurlar; ne Allah, ne de vicdan tanırırlar; harb san'atı bakımından bâzı maharetleri vardır, yağma ararlar, lâkin mukavemet görürlerse kaçarlar. Almanlar'a düşman, kendi milletlerine sadakatsizdirler. Vefasızlığa, hıyanete, sevkedilmeleri kolaydır- Hareketlerinde muayyen bir tasavvurları olmayıp dâima talihe, filân veyâhud falan tarafından imdada mazhar olacakları zanmna istinftd ederler»

³⁸⁴ Gevenholler. Fenfinand'm Kronift, 8, s. 1168; Venedik elçisinin raoru : .Bu-din paşası vefat etti. Mehmed Paşa onu vezir yapmıştı, eskiden Kaahire vâ-liliğinde bulundu- tyi tabiatlı bir adamdı, pek zengindi.»

duğu üç kızı —ki Hıristiyan dînine girmek üzere İslâm'ı terk etmiş ve tekrar eski dînlerine döneceklerini söylemiş idiler— bırakmaya mecbur oldu ³⁸⁵.

Sultan Ahmed'in İktihali

Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın hükümet işlerini yürüten iki devlet âdâmı, yâni Kaymakam Ahmed Paşa ile Kardinal Klezel, Zit-vatorok ahidnâmesini Viyana ahidnâmesiyle yeniledikleri sırada Sultân Ahmed, kısa bir hastalıktan sonra, 28 yaşında ve saltanatının 14'üncü senesinde irtihâl etti (23 Zilka'de 1026 - 22 Ekim 1617) ³⁸⁶. Na*şım yıkamak için Üsküdârî Şeyh Mahmud Efendi davet olundu. Şeyh bu vazifeyi îfâ edemeyecek derecede ihtiyar olduğundan, kendi yerine Şa'bân Dede'yi gönderdi. Sultân Ahmed, kendiliğinden hiçbir şey yapmıyarak ve birşey de yapmak istemiyerek, bütün hayâtı müeldetince hocanın, müftînin, haremünün, kızlarağasının boyunduruğu altında kalmıştır. Bu kararsızlık ve tabîatındaki bu zaaf, hükümdarlığı zamanındaki vak'alardan kâfi surette görülebilir. Naîmâ ile Valyeri'nin adalete muhabbetinden dolayı yaptıkları medhiyele-re liyâkatini, bâzı hareketleri isbât eder.

Avda hasara uğratmış olduğu bağlardan dolayı birkaç, bağ sahibine tazminat vermiş olabilir; om uzun a taş atmış olan bir dervişi rrecnûn saymayı tercih etmiş olabileceği gibi, bu ta'rîzkârca hareketin bu şekilde yorumlanması bazılarınca kendisi için bir meziyyet sayılmış olabilir. Lâkin akıldan mahrum olduğunu söylediği bir dervişi idam ettiren, bir çadır ipiyle boğulmuş olduğu hâlde henüz hayât emaresi gösterdiği için bir sadrâzâmın başını bizzat kesen, vezirlerden birçoğunu öldüren, hadımlarım zehirlemek ³⁸⁷ i'tiyâdında bulunan, vakia cülusu sırasında —saltanatın yegâne vârisi olduğu için— biraderinin hayâtını muhafaza etmişse de, sonraları onun îdâmı hakkındaki tasavvurunu ³⁸⁸ sadece kendisi için felâkete yol açacağı zan ve keşfinden dolayı icra etmemiş olan, elbette itham olunmak lâzım gelir.

Sultân Ahmed, hazînesinde bir milyon duka, kıymetli taşlarla müzeyyen

³⁸⁵ Elçinin birçok İslâm kızlarını birer hile ile ele geçirerek «Hıristiyan oldular!» iddiasında bulunduğu pek açık surette anlaşılıyor; kızların, elinden kurtarılması pek tabîî İdi. (Mütercim)

³⁸⁶ Zilka'de evâilinde pâdişâhın mizacı sû-i mi'deden mütegayyır olup gitdikçe iştîdâd buldı. Zilka'denin yirmi üçüncü gicesi nhlet eyledi.» Natmftdan (Mütercim)

³⁸⁷ Pâdişâh, Zencî hadım hadımlardan birine şerbet kâsesiyle zehir verirdikten sonra onun Eski Saray'a gönderilmesini emretti. Hadım yolda Esmeye başlayıp öldü.. Venedik Hulâsası.

³⁸⁸ Pâdişâh, biraderinin îdâmı için defalarca emir verdi; lâkin her defasında umulmadık bir mânla ortaya çıktı.- Kezalik.

18 kılıç, birçok servet bıraktı. Saltanatının hakikaten övülmeye değer faaliyetleri dindârâne müesseseler ve özellikle Atmey-danı'nda medrese, imaret ve dârü'lmeçânîn (akıl hastahânesi) ile beraber bir cami inşâsıdır. Mekke ve Medine'nin tezyinatı, camiinde her sene velâdet-i peygamberi manzumesini (Mevlid'i) büyük bir hürmetle okutturması, sarayda Hazret-i Peygamber'e âid Mukaddes Emânetler'in teşhiri, yine sarayda her cuma gecesi Kur'ân hatm etmek üzere hafızlar tâyini, şarâbın men'i hakkındaki emirleri, bihakkın takdîr olunması ancak Müslümanlarda mümkün olabilecek eserlerdir.

Lâkin o pâdişâh hem büyük, hem umûmî bir âbide bırakmıştır: Bu, adını taşıyan Kanunnâme'dir ³⁸⁹ki, vefatından iki sene sonra hazîne kethüdası Müezzîn-zâde Alî Efendi tarafından neşr olunmuştur. Bu Kaanon-nâme gerçekten hiçbir yeni kanunu ihtiva etmiyorsa da, o zaman Devlet'te carî olan kanunları bir usûl dâiresinde tasnîf; sancak ve eyâletleri timâr ve zeametleri daha güzel bir surette taksîm ve kara ve deniz kuvvetlerini tâyin, Pâdişâhın mâliye işlerine, timâr ve zeametlere dâir eski emirleri daha muntazam bir şekil altında tefrik eder ³⁹⁰.

Güya Sultân Ahmed'in biraderi olmak iddiasıyla, Yahya nâmında ve Hıristiyan papası kisvesi altında bütün Avrupa'yı dolaşarak kendisine Osmanlı hükümetini zabtettirmek için Varsve (Varşova)'-den, Prag'dan, Floransa'dan, Paris'ten, Napoli'den, Roma'dan yardım isteyen ve doğumu hakkında naklettiği efsâneleri zahîrî bir itimâda mazhar olan şahıs, bir Rum serserisi olmalıdır.

Sultân Ahmed'in bıraktığı yedi oğlundan üçü —ki II. Osman, IV. Murad, İbrâhîm'dir— saltanata çıkmış, Osman ve İbrâhîm yeniçerilerin isyânıyla terk-i hayât eylemişlerdir. Diğer dördü —ki Meh-med, Süleyman, Kaasım, Bâyezîd'dir— kardeşlerinin saltanatları sırasında ve onların emirleriyle îdâm edilmişlerdir.

³⁸⁹ Bu Kaanon-nârae şu isimle İtalyanca'ya tercüme edilmiştir: .Osmanlı Hükümetinin Ahvâli Urcûmiyyesiyle Bu Devletin Askeri Gücünün Mikdânı, Paşahlıkların, Beğlerbeğlüklerin, Sancakların İsimleriyle Varidatını ve İfcr-birinin Şevkiyle Mükellef Olduğu Askerin Ne Kadar Olduğunu Mübcyyin Olup Sultân Ahmed Hân'a Sadrâzam Tarafından Takdim Olunmuştur, Baş-reîs'in Emri Mucibince Mânâsına Hâlel Gelmeksizin Aynen Kelimesini Kelimesine Türkçe'den İtalyanca'ya Tercüme Edilmiştir.*

³⁹⁰ «Zâtı Şâhâne, varidat ve masraflarının cedvelini görmek istemiş olması üzerine, defterdarlar hâl-i hâzırda nmlhâbe dolayısıyla hazîneye üç milyon zekini girdiğini ve senelik masrafların altı milyon zekiniyi bulduğunu beyân etmişlerdir— Pâdişâh, askere dâir olan hesapların tedkikinde 55 bin yeniçeriye ve 20 bin sipahiye maaş verildiğini ve hâlbuki mevcut yeniçerilerin 36 binden ve sipahilerin 12 binden ibaret olduğunu müşahede ebcisUr. Maaş alan herkesin muharebeye gönderilmesini arzu etmişse de müftt ve kapı-ağa-sı bunun mitakûn olamayacağıu ifâde etmişlerdir.» Venedik Hıdmusu-

KIRKDÖRDÜNCÜ KİTAP	
Sultan Mustafa'nın Cülusu Ve Hal't; Yerine Sultan Osman'ın Cülusu.....	
İran İle Musalaha	
Diplomatik Münâsebetler.....	
Fas, Mekâkeş Ve İkan Elçileri.....	
Sadaret Değişikliği.....	
Safîyye Sultan Ve Ekmekçizâde'nin Vefatları.....	
Göktaş Ve Kuyruklu Yıldız	
Lehistan Seferi	
Manfredonya'nın Tahrîbi	
İstanbul'a Macaristan, Bohemya Ve Avusturya Elçilerinin Gelişi	
Sadrazam Alî Paşa'nın İcraatı.....	
Şiddetli Kış.....	
Sadrazam Ali Paşa'nın Vefatı	
Ohrili Hüseyin Paşanın Sadâreti.....	
Lehistan (Hotin) Seferi	
Lehistan'la Sulh	
II. Osman'ın İstanbul'a Dönüşü	
Yabancı Devlet Elçileri.....	
İngiltere Elçisi Sir Tomas Rue	
Ordunun Ve Halkın Hoşnudsuzluk Sebepleri.....	
II. Osman'ın Hacc İçin Mekke'ye Gitme Düşüncesi	
Yeniçerilebin Ve Sipahilerin Atmeydanında Ve Sarayda İhtilâlleri	
«Sultan Mustafa'yı İsteriz!»	
En Sağlam Tedbir, Anadolu'ya Geçip Beklemektir.....	
Sultan Osman'ın Şehîd Edilmesi	

KIRKDÖRDÜNCÜ KİTAP

Sultân Mustafa'nın cülusu ve hal'i. — Halefi II. Osman'ın İran ile sulh anlaşması. — Avusturya, Venedik, İngiltere, Fransa, Lehistan. Fâs, İran ile diplomatik münâsebetler. — Sadrâzam değişikliği. — Bafa Sultân'ın ve Ekmekçi-zâ-de'nin vefatları. — Gök taşı ve kuyruklu yıldız. — Grat-yani'nin ölümü. — • Manfredonya'nın tahribi. — İstanbul'a Macaristan, Bohemya, Avusturya sefaret hey'etlerinin gelmesi. —

— Şiddetli kış, Boğaz'ın donması. — Sadrâzam Alî Paşa'nın vefatı. — Lehistan üzerine sefer. — Sultân Osman Edirne'de, Tuna ve Dinyester sahillerinde. — Lehistan ile sulh, bir şehzadenin doğumu- — 21- Osman'ın İstanbul'a dönüşü. — İngiltere sefiri Sir Tomas Rue. — Ordunun ve halkın hosnudsuzluk sebepleri. — Pâdişâh'ın Hacc için Mekke'ye gitme düşüncesi. — • Yeniçeriler'in ve sipahilerin At-meydanı'nda ve Saray'da ihtilâlleri. — Sultân Mustafa'nın tekrar tahta çıkması. — Yeniçeri ağasının ve sadrâzamanın öldürülmeleri. — Sultân Osman'ın kışlaya götürülerek Öldürülmesi.

Sultan Mustafa'nın Cülusu Ve Hal't; Yerine Sultan Osman'ın Cülusu

OSMANLI saltanatının kuruluşundan, yâni üç asırdan beri on-dört pâdişâh hatt-ı nisâb-ı amûdî (babadan büyük oğula) olmak üzere birbirini tâkîb etmiş ve bu kaaide bu müddet zarfında asla bozulmamıştır. I. Selîm ve I. Süleyman (Kaanûnî) zamanlarında ilk defa olarak dahilî harb zuhur ederek, Cengiz Hân'dan Osmanlılar'a intikal eden veraset usûlü³⁹¹ ihlâl edildi³⁹². Kanun mucibince saîtanut en büyük oğul a, ondan sonra (yâni oğlu olmadığı takdirde) ölen hükümdarın akrabasından en yaşlısına intikal eder. Kanunun emrettiği «birâderkeşlik» her pâdişâhtan ancak doğrudan doğruya vârislerini (yâni evlâdını) hayâtta bırakıp, saltanattaki pâdişâhın

³⁹¹ Cengiz Hân'dan intikal etmiş olan veraset, saltanatın büyük evlâda intikalinden ibaret olmuş oluyor (Mütercim)

³⁹² Buraya kadar olan iki fikra, biraz açıklanmaya muhtaçtır: Osman Gazî'ye halef olan Orhan Gazi büyük oğul değilse de, onun büyüğü olan Alâeddîn Paşa hükümdarlık arzu etmiyerek kardeşine vezir olmayı tercih ettiğinden, rızâya müstenid kardeşine vezir olmayı tercih ettiğinden, rızâya müstenid olan Orhan'ın cülusu, kaaideyi bozmuş sayılmaz. Yıldırım Bâyezîd'den sonra Şehzadeler birbirinin yerine geçmiş iseler de resmi târih ve ona uygun olarak Hammer, Çelebi Sultân Mehmed'den mâada Bâyezîd evlâdından pâdi şâh tanımazlar. Onun cülusunda ise, ortada kendisinden büyüğü yoktu. Hâlbuki I. Selim, kendinden büyük kardeşleri varken tahta çıkmış ve onları mahvetmişti. H. Selim'in cülusunda kendinden büyük kardeşi yoktu, lâkin —evvelce Öldürülmüş olan şehzade Mustafa'dan ve vefat eden diğerlerin* den maada— Şehzade Bâyezîd bir dahilî harb neticesi olarak yokedilmiş olduğundan, H. Selim'in cülusunu da açıklanmış olan kaaideye mugayir olmak üzere sayar. (Mütercim)

amcalarını ortadan kaldırdığı cihetle, hatt-ı neseb-i müvâzî ³⁹³ den birinin hükümdarlık makamına gelmesi, henüz vuku bulmamıştı. Bu defa ilk olarak bir pâdişâha, kardeşi halef oldu. Ahmed'in kardeşi Mustafâ, saray gelenekleri hilâfına hayâtta bırakılmıştı. Zîrâ Sultân Ahmed'in cülusunda, genç pâdişâhın yegâne vârisi o idi. Sultân Ahmed'in büyük evlâdı Osman'dan 13 yaş büyük olan Mustafa, Cengiz Hân ailesinden Osmanlı Hanedanına intikal eden yaşça büyüklük hakkı mucibince saltanata davet olundu. Üç ay sonra hal' edilen bu hükümdar ise belâheti —vücûtça sakat olanlar gibi— «imamlık» sıfatından çıkarılmasına yeterli sebep olarak gören İslâm şerîati mucibince, zâten tahttan mahrum olması gerekirdi. Mustafa, gerçi biraderinin cülusunda hayâtma dokunulmadan kalmışsa da, 14 sene sarayın harem dâirelerinde mahbus bulunduğundan maneviyatı zaafa uğramış ve üzerine belâhet (bönlük, ahmaklık) çökmüştü. Bütün aklı melekeleri şehvanî nazlarla bozulmuştu. Pek seyrek ve siyah bir sakalın hafif surette gölgelendirebildiği dar ve mağmum çehresi, vahşice bakan gözleri düşünme melekesinin hâlini açığa gösterirdi ³⁹⁴.

Eyüb'de kılıç kuşandıktan, ecdadının türbelerini ziyaret ettikten, askere üçyüzmilyon akçe yâhud üç milyon altın kadar cülus bahşisi verdikten sonra, bâzı icrâatta bulundu ki, hükümdarlık faaliyetleri bunlardan ibarettir. Silâhdâr, Pâdişâh'ın dâyesini nikahlamak şartıyla Mısır valisi nasb olundu. Çukadar ağaya Şâm, doğancı-ba-şî'ya Karaman eyâleti verildi. Sultân Ahmed zamanında hududsuz bir iktidara mâlik bulunup şimdi hükümet dizginlerinin idaresini Sultân Mustafâ'nın validesine teslim etmek mecburiyetine düşeceğinden korkan dârüssaâde ağası (Mustafa Ağa), Boğaziçi'nin balıklarına altın atmakla vakit geçiren Pâdişâh'ın nelerle meşgul olduğuna, ilk olarak ifşa etti ³⁹⁵. Hünkârın belâhetini velayet alâmetlerinden sayan, yâhud bu velînin zamanında istedikleri gibi hüküm süreceklerini üraîd ettikleri için öyle sayar görünen büyük şeyhler, kızlar-ağasının uzaklaştırılmasını Vâlîde-Sultân'a ihtar ettiler. Lâkin kızlar-ağası, sözleriyle Valideyi iğfale ve işlerin idaresini kendisine bıraktırmaya muvaffak oldu. Bununla beraber, ihtimâl ki Sultân Osman'ın validesinin müsâadesine,

³⁹³ Baba oğul gibi değil de, amca-amcazâde gibi- (Mütercim)

³⁹⁴ Pâdişâh (Sultân Mustafa) 23 yaşındadır; bünyesi alelade ve zayıftır. Siması mağmum, çehresi solgun ve küçük, sakalı ve bıyıkları az ve siyahtır. Gözleri büyük, lâkin ruhsuzdur; müteveffa pâdişâhın gözlerini andırır ise de, bunlarda belâhet (bönlük) eserleri görülür. Bu belâhet eserleri, kısmen, müteveffa pâdişâhın tahsis ettiği iki üç odada 14 sene mahbus kaldıktan sonra, birkaç saat zarfında bu kadar ahvâli görmesinden doğan hayrete atf olunuyor.» 29 Ekim 1617, Nani'nin ifâdesi.

³⁹⁵ Nâircâ, «çesm-i giyân ve azûbet-i lisân ile» diyor. Nani der ki ; «Kızlarağası gerek pâdişâhın, gerek valide sultânın yakınlığını kazanmağa muvaffak oldu» Ocak 1618.

Sultân Mustafa'nın validesinin müsâadesinden daha ziyâde ümîd verici olduğu için, müftî ve kaymakam Sofu Mehmed Paşa ile birlikte, Mustafa'nın hal'iyle, yerine yeğenin oturtulmasına karar verdi.

Devlet büyükleri, raevâcib tevzii bahanesiyle dîvâna davet edildi. Sultân Mustafa dâiresine kapatılarak, Sultân Osman büyük memurlara ve askere tahttaki pâdişâh olmak üzere gösterildi (1 Re-bîülevvel 1027 - 26 Şubat 1618) ³⁹⁶. Ordu, yeni pâdişâhı büyük bir coşkununla alkışladı. Çünkü bu ikinci cülus, asker için mutlaka bir ikinci bahşişe alâmetti. Üç ay içinde altı milyon altın dağıtılması hazîneyi kuruttu.

Sultân Osman'ın cülusu günü, Edirne avından beri Yedikule'-de mahbus bulunan Kırım şehzadesi Mehmed Giray kaçmaya fırsat buldu. Sultân Osman'ın kılıç alayı için mirzaları atlandırmak bahanesiyle otuz kırk at ödünç alarak bunlara, hapishanenin avlusunda kendi adamlarını bindirmişti. Bu küçük birliğe manevralar yaptırdığı sırada Yedikule dizdarı açık bulunan kapının önüne oturmuştu. Mehmed Giray dizdara lâtife yollu:

— «Kaçacak olursam ne dersin?» dedi.

Dizdar, bu sözlerin ne demek olduğunu düşünmeye vakit bulmaksızın Mehmed Giray ve maiyyeti atlarıyla kapıdan fırladılar. Kaymakam Sofu Mehmed Paşa, şehir subaşısını hafif bir kayıkla gönderdiği gibi, İskender Paşa'yı da birkaç süvari ile karadan takibe çıkardı. İskender Paşa, Bulgaristan hududunda bulunan Pra-vadi'de bir sırt üzerinde Mehmed Giray'a yetişerek, İstanbul'a getirdi ve evvelkinden daha sıkı habs olundu. Mehmed Giray'ın kardeşi Şahin Giray İran'a firar etmişti; Sultân Ahmed'in vefatında Kırım'a dönmek üzere Şâh'dan ruhsat istedi. Şâh Abbâs büyük ih-

³⁹⁶ Hasanbeğ-zâde'nin yazdığına göre, dârüssaâde ağası Mustafa Ağa devri Ah-medî'de kemâli istiklal ile alup virreğe mu'tâd ve erkân-ı hükümet kendisine münkaad iken pâdişâh-ı cedîd lâ-kayd ve derviş-meşreb olduğu için eski iltifâtdan mührüm olduğu cihetle Sultan Mustafâ'nın kület-i aklini ve setri lâzım gelen evzâim halka ilân idüp «Bir müddet daha Pâdişâh olursa meskukâtı denize, sahraya atarak hazîneyi mahv idecekdür» yolunda sözler söyler oldu- Esrâr-ı devlete mahrem ba'zı meşâyih valide sultâna haber gön-derüp «Bu ağayı dârüssaâdeden dür kılmalıdır» didilerse de ısağa olunmayup ağanın çeşm-i giryân ve azubet-i lisâmına firifte oldular. Ağa ulemâyâ, a'yâna haberler gönderüp «Pâdişâh, bütün şehzadeleri Öldürecek; hânedân-ı Osmâ-nî'nin inkırazına sebep oluyor: siz mâni' olacağınız için mansıblaruuuzı edântyte veriyor.- dimekle can baslarına sıçrayup hal'ine ittifak itdiler. 1027 re-bîülevvefi guresinde kapukulunu tevzi'-i mevâcib bahanesiyle dîvânda âmâ-de kılup Sultân Mustafâ'nın üzerine meskeni kapusını sedd iderek Sultân Ahmed'in en büyük şehzadesi Sultân Osman'ı başka kapudân çıkarup idâs itdiler. Sultân Mustafâ itübâim ulufeye gelen asker için «Hal* için gelmişler» diyerek korkuttular. Hasan-begzâde bunları yazdıktan sonra «Şeyhlerin sözü tutulsa hu fitne çıkmazdı, bir cölüslük in'âm ve ihsan hazîneye kalırdı diyor- Lâkin Hacı Kalfa Fezleke'de, dâriissaâde ağasından hilekâr diye söz ederek der ki : «Pâdişâhın evzâ'-ı garibesi halk içinde şöret buldu; deryada balıklara para atdığıuu, yollara para saçtığıuu herkes gördü. Dâriissaâde ağası asrı Ahmedf'de müdebbir-i umur-ı cumhur olmağla bir muktezây ı gayret i hayırhahtık iderek şeybü'l-islâm Es'ad Efendi'ye ve kaaim-i ma-kaam Sofu Mehroed Paşa'ya "Pâdişâhın hâli gizlenecek dereceyi geçdi. İhmâl olunursa hazine itlafından başka netice virmez* diye haberler gönderdi. (Nalmâ'dan telhis) (Mütercim).

tiramla yola çıkardı ve hattâ bizzat üzenğini tuttu. Şahin Giray ata bindiği zaman, Abbâs, lâtime yollu:

— «Hânzâdem, eğer Osmanlılar seni serdâr ederlerse Acemler'le muharebe eder misin?» diye sordu.

— «Şübhesiz!»

— «Bana kılıç çeker misin?»

— «Şübhesiz!»

İran İle Musalaha

Sultân Mustafa'nın cülusundan sonra, İstanbul'da mahbus bulunan Acem elçisi serbest bırakılmıştı. Bir taraftan da İran hududundaki Osmanlı ordusuna müftünün damadı olan bir kapıcı-başı, cülûs bahşisi ve bir hatt-ı hümayûn ile gönderilmişti ³⁹⁷. Ancak, vak'alarım yazdığımız zamanda, Kırım Hanı Canbek Giray*'ın Tebriz yakınında Serav sahrasında bozulması, İran ile musalahayı icâb ettirdi ³⁹⁸.

Defterdar Bakî Paşa'nın ve tecrübe sahiplerinden diğeri bir harb adamının re'yelerine rağmen, Kırım Hânı timâr ve zeamet sahibi süvariler

³⁹⁷ Halil Paşa târihinde (varak: 185), münderic olan buhatt-ı hümayûn Sultân Mustafa'nın saltanata vâris olmasını kanuna muhalif göstermek cihetiyle pek garîbirdir; tercümesi (Mütercim bunun aslım bulamamıştır) şudur:

«Vezîr-i âzam Halil Paşa, vezirlerim, beğlerbeğile-rim, beğlerim, ağalarım, hassaten bâb-ı hümayûnumun ath muhâfizlarıyla (sipahiler) yeniçeri ağalan, zeamet ve timâr sahipleri bin akçeden bir akçeye kadar ulufe alan bütün askerim! Ba'desselâm, işbu hatt-ı hümayûnumun ahzında malûmunuz ola M: Osmanlı sülâlesinin teessüsünden beri, saltanat babadan oğula intikal edegel-miştir. Babam Sultân Ahmed'in İrtihâlinden sonra, saltanat, kaanun-i kadîme tevfiikan. bana tevarüs etmek lâzım gelirken benden birkaç yaş yaşlı olmasından dolayı Sultan Mustafa tahta çıkarılmıştır; lâkin Sultân Mustafa kendi ihtiyariyle mesâlih-i hükümetten feragat ve ih-tiyâr-ı uzlet etmesiyle bu gün —ki 1027 Rebi'ül-evveli-nin guresidir (26 Şubat 1618)— Allah'ın inayeti ve er-kân-ı devlet olan vezirlerin, â'yân-ı memleket ve ahâlînin, şeyhülislâmın, mevâlî ve ulemânın, büyük ve küçük ve ganî ve fakîr diğeri cümle-İ halkın muvafakati ile tahta cülusum vuku bulmuştur. Niyet-i hayriyyem tebeamın asayişini te'mîn ve fukara ve zuafâya şefkat etmektir. Siz ki kızılbaşlara (Acem'e) karşı cihâd eden gâ-zî kullarınısınız, bu sene geçen seneden ziyâde düşmandan intikam almaya ve şecâat-i mu'tâdenizle muharebe ederek nâmûs-ı devleti kurtarmaya gayret etmelisiniz. Âtiyyen muharebe yorgunluğundan bu suretle rehîn-i halâs olursunuz. Büyük, küçük, fakîr ve ganî cümleinin başlarına itaat etmeleri ve şu itaatleri hüsn-i teveccühüme ve dünyevî ve uhrevî saadete ihrâz-ı liyâkat etmeleri iktizâ eder. Başbuğlarınız olan paşa ve ağalar ile ittifak-ı tâm üzere hareket ederek asla gayretinize halel getirmemelisiniz. Benim i'timâdım askerimin, hazînelerimin, müihmmâtımın mikdârında değil, muzafferiyet ihsan buyurması me'mûlüm olan Cenâb-ı Hakk'ın lût-fundadır. Vezîr-i azamın ve bütün gâzî kullarım, sizi müyesserül-âmâl olan Kaadir-i Mûteâl'a ısmarladım. Orduya bahşiş olmak üzere segbân-başı ile elli sekiz kîse altun gönderdim ve amucam tarafından harfiyyen ten-, sîb olunan mevâdd-ı husûsâtm cümlesini kabul ettim. Bunları icra ile ibrâz-i gayret etmelisiniz. Cenâb-ı Hakç tevfiikatına mazhar buyursun.»

İkinci bir hatt-ı hümayûnda (varak: 180), zât-ı şâ-hâne orduyu yeniden İran muharebesine teşvik ediyor.

³⁹⁸ Düstfir-i İbşA, nu : 72, Sultan Mustafa'nın cülusu münâsebetiyle Şâh Abbâs'a gönderdiği nâmeyi ve nu: 73, elçi Burun Kaasım'ın getirdiği nâmeye Sultân Osman'ın cevflb olarak gönderdiği nâmeyi ihtiva eder.

Diyârbekir, Van, Sivas, Rumeli, Haleb, Erzurum beğlerbe-ğüeriyle Van'dan hareket edip, askerinin normal olarak ancak sekiz günde aldıkları bir mesafeyi iki buçuk günde katederek, Serav sahrasına varmıştı. Tebrîz kumandam Karçgay Hân Kırım Hanı'm bir tuzağa çekerek kanlı bir ceng açtı; Rumeli, Diyârbekir, Van beğ-lerbeğileri bu muharebede telef oldu. Hân ancak yeniçerilerin şecaati sayesinde kurtuldu. Hânın kazasker ve müftîsi de ceng meydânında kaldı. Karçgay Hân, 500 esirin başlarını keserek Şâh'a gönderdi.

Hân'ın hezimetini haberi Osmanlı ordugâhına gelince, sadrâzam Halil Paşa, askerinin şecaatini haleldar etmemek ve düşmanı korkutmak için, ric'at edecek yerde doğrudan doğruya —Şâh'ın ecdadının mezarlarını ziyaretle meşgul bulunduğu— Erdebîl'e yürümeyi azmetti. Bununla beraber, Şâh Abbâs, Halil Paşa'ya —burnunun büyüklüğünden dolayı «Burun Kaasım» diye yâd olunan— bir elçiyi, Osmanlıların yağma hırsına atfettiği mağlûbiyetlerini hatırlatan ve bununla beraber sulha temayülünü iş'âr eden bir mektupla gönderdi. Burun Kaasım, Osmanlı ordusuna gayet şiddetli bir rüzgâr estiği gün geldi. Dîvân'a çıktığı zaman Acemlerdin kazandığı muzaf-feriyet ve Halîl Paşa'nın bir taraftan sulh müzâkeresinde bulunurken, bir taraftan da memleketi tahrîb için Tatar askerini çıkarmak gibi avcâclı (dolambaçlı) siyâseti hakkında tafrafuruşluğunu bitirip tüketemedi. Vezîr Dîlâver Paşa, konuşmanın mecrâmı değiştirerek elçinin böbürlenmelerine son verdirmek için:

— «Bu taraflarda rüzgâr hep böyle şiddetli mi eser?» diye sordu. Dâima zehir saçan bir nükte atmaya müheyya bulunan Bakî

Paşa:

— «Yok, sultânım, bu rüzgâr şimdi Kaasım Beğ'in burnunun yelidir*³⁹⁹ dedi.

Bu zarîfâne cevabın yolaçtığı gülüşmeler, sefirin böbürlenmelerine son verdi.

Daha sonra, kendisi de güzel sözler söyleyen Şâh, bu latifeyi işitince, Bakî Paşa'yı bir haylî övmüş ve memnuniyetini göstermek için keten yüklü üç katar deve göndermiştir.

Osmanlı ordusunun komşuluğu, birçok evliya mezarlarının bulunduğu Erdebil mukaddes-şehri için bir tehdit teşkil ettiğinden, sulh müzâkereleri İranlılar tarafından büyük zorluklar çıkarılmadan yürütülüyordu. Nasuh Paşa tarafından son muahedede belirtilmiş olan, ve İranlılar'm senelik yüz yük

³⁹⁹ Bu söz aynen Nalm&'dan alınmıştır : c. 2, ■. 168. (Mütercim)

ipek göndermeleri taahhüdüyle ilgili şartlar mucibince, Serav sahrasında sulh akdedildi (6 Şevval 1027 -26 Eylül 1618).

Şâh, Osmanlı ordusuna zahire yüklü binsekizyüz katar deve hediye etti. Vezîr-i âzam helvalar, şekerlemeler, meyveler ve bilhassa limon ve nar, hassü'1-hâs un, piriç yüklü dokuz katar deve aldı. Sadrâzam kethüdası, yeniçeri ağası ile defterdar hissesine beşer katar deve ve o nisebte eşya düştü. İran elçisi Mîrzâ Mehmed Hân, Şâh'ın tasdiknamesini sadrâzama ve Cebeci-başı Mehmed Ağa, Halil Paşa'nın tasdiknamesini İran sarayına götürdü.

Sadrâzam, mevsimin bakiyesi için ordusuna Erzurum'da ruhsat verdi; kendisi de kışlamak üzere Tokat'a gitti (Zilhicce 1027 -Ekim 1618). Burada bir hatt-ı hümâyûn buldu ki, seferin neticesinden dolayı takdirleri bildiriyordu. Lâkin İstanbul'a vardığında azledilerek, üçüncü defa olmak üzere kapdân-paşalığa tâyin olundu⁴⁰⁰.

Diplomatik Münâsebetler

Kapıcı-başı Ahmed Ağa, Sultân I. Ahmed'in vefatı ve Sultân I. Mustafa'nın cülusu haberini Viyana'ya ulaştırmakla görevlendirilmişti⁴⁰¹. Belgrad kadısı Hâbil Efendi, Kanije beğlerbeği Ahmed Paşa, Budin valisi de bu iki vak'ayı Kardinal Klezel'e haber vermiş idiler⁴⁰². Kapıcı-başı Ahmed Ağa'nın împarator'a götürdüğü mektup, Türk elçileri Ahmed Kethüda ile Naksos dukası Gaspar Grat-yani'nin derhâl iadesini istiyordu. 9 Aralık 1617'de Ahmed Kethüda ve Gratyani, iki tarafından kendilerine âit olduğunu iddia etmekte oldukları köylere dâir bir mukavelename imza etmiş idiler. Bu mukavele, zikredilen değişikliklerden dolayı gözden geçirilmesi gereken Zitvatorok ahidnâmesinin yenilenmesine esâs kabul edilmiş ve bu gözden geçirme işi, Sultân Osman'ın cülusu sırasında Komorn*da vuku bulmuştur⁴⁰³.

⁴⁰⁰ Bu İran musalahası ve Karçgay'in Osmanlılar'a galebesi .Târfh-i Halil Pa-şa.da. s. 186-195, Natmâ'dan, Fezleke'den, Hasanbeğ-zâde'den, Peçevi'den ziyâde tafsilâtle nakledilmiştir- Nâdiri'nin Şan-nâmesi'ne müracaat.

⁴⁰¹ Sultan Mustafa'nın Matyas'a mektubu, Zilka'de 1026 (Ekim 1617).

⁴⁰² Kanije beğlerbeğinin, Budin vâlisi Nakkaş Hasan Paşa'nın Belgrad kadısının Kardinal Klezel'e mektupları.

⁴⁰³ Kornom kongresine memur Avusturya murahhaslarına verilen vekaletname Abersdorf'dan 28 Aralık 1617 tarihli olup, bunda murahhasların isim ve sıfatları Lâtince olarak şu şekilde gösterilmiştir:

«Ratione pogorum deditorum et aliarum differentiarura componendarum Camaronü habenda fiidelem spectafaiem Magnificum Joannem a Molard LI-berum Baronem in Reinek et Drosendorf, Intinraun Consiliarium Consilü aulici Praesidem, aulicum Cubicularium, supremum Civitatis Viennae Capi-taneum,

Avusturya birinci murahhası olan harb meclisi reisi Dö Mular, Sultân Osman'ı cülusundan dolayı tebrik ve Komorn'da te'yîd olunan ahidnâmenin tasdiknamesini takdim etmek üzere, İstanbul'a gitti (27 Şubat 1618). Elçinin maiyyetini teşkil eden alay, payitahta, önünde muzıka ile, fakat bayrak açmaksızın girdi. Baron Mullar'a, Cemin hakkında öyle bir bid'ate müsâade göstermiş olduğu için çavuş-başımın azledilmiş ve memuriyetine iade olunmamış olduğu söylendi. Mullar sulhun muhafazası için Budin, Bosna, Kanije, Ağ-ram paşalarına, Solnok ve Estergon beğlerine fermanlar çıkartılması hususunda muvaffak oldu. Boçkayı'ye âid olup Betlen'in Türkler'e verdiği Lippa'yı, Macaristan Krallığı'na âid olmak üzere, istedi. Lâkin Mullar'ın taleplerinin yerine getirileceğine delâlet edecek hiçbir hâl yoktu. Çünkü iğlerin idaresi, Betlen'in Sultân Ahmed zamanında entrikalarına âlet etmiş olduğu kızlarağasının elinde bulunmakta devam ediyordu ⁴⁰⁴.

Bir gün huzura kabulde Raguza memurlarına tekaddüm etmiş olan Betlen'in adamları geri bırakıldılar ⁴⁰⁵.

Uzun zamandan beri Venedik birinci tercümanı Borissi'nin kı-zını almaya boş yere uğraşan ve nihayet bu defa İngiliz elçisinin ara-cılığıyla maksadına nail olan Naksos (Nakşa-pâre) dukası Gratyani, Moldavya Prensi tâyin edildi (4 Şubat 1619). Eflâk voyvodalığına getirilmesine Avusturya elçisinin bütün kuvvetiyle çalışmış olduğu David Şirban bu sırada vefat etti. Mular, Radul Şirba'mın oğlu olup da Gabriyel Mugila'nın Eflâk'dan çıkardığı Aleksandr lehinde nüfuzunu kullanarak, David Şirban'ın mirasını ona verdimeye muvaffak oldu.

Bohemya âsîleri Mular'ın sefareti esnasında ilk defa olarak İstanbul'a temsilciler gönderdiler, ki Hanri Biter de bunlar arasındaydı. Bohemyahlar, temsilcileriyle Bâb-ı Hümâyûn'a gönderdikleri mektupta, Pâdişâh'dan

nec non Paulum Appony de Nagy Appon ea conditione ne vel minimo a conclusis in Sitvatorok articulis pacis et ab illis, quae Viennae 9 Dec. anni hujus 1617 conclusa sunt, nusquam recedant.» imparatorluk Arşivi.

⁴⁰⁴ Betlen'in kızlarağası ile muhaberesi hakkında Venedik sefirinin raporunda bazı tafsilât vardır: Betten Gabar tarafından kızlarağasına gönderilen bir mektubun suretini gönderiyor ki, bunda mektup sahibi Upve veya kalesiyle kendi muhafazasına tevdi olunan diğer kaleleri zât-ı şahane satmak arzusunda bulunduğunu bildiriyor. Mayıs 1615. Betten Gabor tarafından kızlarağasına Macarca yazılmış ve Türkçe'ye tercüme olunmak üzere Ştrazer'e gönderilmiş olan mektup; bu mektubun muhteviyatı imparator'un aleyhindedir; "imparator'u bîb-ı hümâyûna sahte muhibb -e kendisi*", yâni Beüen'e aleni hasım gösteriyor. 1618- Betten, bu eyâletlere flit vergi selefleri tarafından yirmibeş seneden beri gönderilmemişse de, kendisi Osmanlı Devlet-i Mes'ûdesi'nin sâdik bendesi sıfıbyle bu verginin gönderilmesi için çalışacağı yazıyor, Kasım 1019.

⁴⁰⁵ Transilvanya elçileri Raguza elçilerine tekaddüm ederek yerlerini almış idiler. Onların Raguza elçilerinin üst tarafında bulunmalarına Paşa tarafından emir verilmişti.» Ağustos 1619.

yardım talep ediyorlar ve buna mukabil Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyi arzediyorlardı.

Macaristan Millet Meclisi, Palatin vekili Emerik Lipta'yı» Avusturya elçisiyle müzâkere ederek Osmanlı valilerinden dolayı şikâyete ve özellikle Türkiye'ye vergi vermekte olup da vergi yükünden mecalsiz kalan köylerin daha iyi bir şekilde idaresini istihsâle memur etmişti. Mular'm Dîvân ile müzâkereleri sırasında Matyas Öldü. Yerine geçen İT. Ferdinand Mular'ı sefarette bıraktı. Mular, uzun seneler İstanbul'da ikaametten sonra, yeni İmparatora Pâdişâhın tebriklerini iletmeye memur bir çavuş refakatinde Viyana'ya gitti. Venedik'e, Sultân I. Mustafa'nın cülusunu bildirmek ve cumhuriyetin bâzı faaliyetlerinden dolayı şikâyette bulunmak üzere yazılmış mektupları vermek üzere Mustafa Çavuş gönderilmişti. Dört ay sonra, Senato, Mehmed Çavuş'un tebliğiyle, Osmanlı tahtına II. Osman'ın geçtiğini haber alarak, yeni pâdişâha mu'tâd olan tebrikleri îfâ etmek ve eski muahedeleri yenilemek için Fransisko Kon-tarini'yi görevlendirdi. Kontareni, otuz maddelik son ticâret anlaşmasını tasdik ettirmeye muvaffak oldu. Doc, kadife ve ipek hediyeleri ve övgü dolu mektuplarıyla, —Sultân Ahmed zamanında olduğu gibi, şimdi de— kızlarağasıyla beraber hükümetin ruhu olan müftî Es'ad Efendi'nin teveccühünü kazandı. Bundan dolayı, bu iki büyük ricalin te'sîri, sadrâzam Nasûh Paşa'nın tam bir muvafakat gösterdiği ve Sezar Gallo ile Gratyani'nin son olarak tekrar müzâkere mevkiine koydukları bir İspanya mütârekesini, Venedik'in lehine olmak üzere, reddettirdi- Pâdişâh, Kontareni'nin i'timadnâme-sine cevâbında, bir müddetten beri Venedik aleyhinde şikâyetlerde bulunarak mütemadiyen Bâb-ı Devlete müracâat etmekte olan Bosna tacirlerinin iddialarını îfâde etti. Kontareni'nin gitmesinden sonra, balyos Moro Nani, evvelki pâdişâhlarla akdedilen ve tuğray-ı hümâyûnu hâvî olmasından dolayı alâmet-i şerife» adı verilen ahidnâ-meyi yeniledi.

Bu sırada İngiliz elçisi Pol Pindar İstanbul geldi. Fransa, Ko-reki'nin firarını kolaylaştırmış olmaları bahane edilerek, tercümanları hapsedilmek suretiyle sefiri Mösyö DÖ Sansi'ye edilen hakarettten münfail görünmüş olduğundan, Hüseyin Çavuş XIII. Luî'nin sarayına Osmanlı Devleti'nin Özürlerini ve Sultân II. Osman'ın cülusunu tebliğ etti. Bu çavuş, cülûs'un tebliği için Fransa'dan İngiltere ve Felemenk'e gitti.

Lehistan hükümeti Kasova'yı tahkim etmiş ve bu suretle anlaşmaları

bozmuştu. Bunun üzerine 15.000 Tatar, hududu geçmişti ⁴⁰⁶. Lehistan, bu istilâdan dolayı sefiri vâsıtasıyla şikâyet etmiş ve sadrâzam Halîl Paşa Kırım Hânı Canıbeg (Canbeg) Giray Hân'a Lehistan hududuna riâyet etmesi için emir göndermişti ⁴⁰⁷. Ertesi sene, Koreki'nin firarından ve Kazaklar'ın Moldavya'da yeni bir akınlarından dolayı Dîvân'da hâsıl olan dargınlığı bertaraf etmek üzere, Lehistan Kralı'mn yeni bir elçisi istanbul'a geldi. Lâkin bunun teşebbüsleri bir netîce vermeyip, Gratyani, Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında aracılık etmiş olmakla beraber, İskender Paşa Kazaklar üzerine yürümeye emir aldı ⁴⁰⁸. Bununla beraber, III. Sigismund'un elçisi Beç dizdarı Stanislas Zoravinski ve Kral III. Jan'-ın kardeşi Jak Sobieski ma'rifetleriyle Hotiu'de sulh yapıldı.

Fas, Mekâkeş Ve İkan Elçileri

Lâkin bu Hıristiyan hükümetleri elçilerinin ehemmiyeti, Osmanlılar nazarında Fâs Sultânı ve îrân Şahı gibi tslâm hükümdarlarının Sultân Osman'ı tebrike yâhud eski muhedeleri yenilemeye memur ettikleri elçilerin ehemmiyetinden geri kalırdı. Fâs ve Merâ-keş Sultânı'nın sefiri Şeyh Abdülazîz, silâhlardan ve kıymetli kumaşlardan tertîb edilmiş hediyeleri ve Basra Körfezî'nde kâfirlerle Arablar tarafından yapılmış olan haydudluğun önlenmesini Dîvan'-dan talep etmek meniuriyetiyle istanbul'a geldi.

Iran Şâhı'nın elçisi, Bakî Efendi'nin zehir saçan lâtîfesine hedef olmuş olan Burun Kaasım idi ki, hiç şüphesiz istihzanın önünü kesmek için mektupta ismi «Yadigâr Alî» olarak değiştirilmiş ⁴⁰⁹ idi. Bu elçi, Fâs Sultânının hediyelerinden elbette daha kıymetliydi; yüz yük ipek, dört fil, bir gergedan, bir çadır, iki pars derisi, otuz yedi vaşak derisi, altı siyah tilki derisi, otuz iki sırmalı libâs, yirmialtı kadife ve dokuz kumaş elbise, onaltı top çuka ile ince mus-lîn olmak üzere kırkbeş destârdan tertib edilmiş hediye getirmişti. Halîl Paşa, gerçekten, sadrazamlık makamının kendisine

⁴⁰⁶ «Lehler Rasova'yı yeniden inşâ ettiler. Rasova'nın inşâsına mani olunmak için Bogdan'a emir verildi- 15-000 Tatar Lehistan'a girdi.» 4 Mayıs 1618, Venedik Hulâsası. «İstanbul'daki Lehistan nonsuna, Tatarlar'ın yaptıkları hasarlardan dolayı şikâyetleri bildiren yazılar geldi.» 23 Ağustos 1618.

⁴⁰⁷ Naîmâ, bu elçiyi Gregoroferi diye adlandırır. (İstanbul basımında «Gar-garofçı»)

⁴⁰⁸ «Yorga (Trambovala Straoaati —mutasarıfı— Raviç Aorga) denilen Lehistan elçisi istanbul'a girdi-Yeni beg intfhflb olunan Gratyani Lehler'in nez-dinde tavassut etmek teklifinde bulundu; iskender Pasa karadan Kazak memleketlerine girdi- 7 Şubat 1619. Venedik Hulâsası, imparatorluk Kütüphanesi.

⁴⁰⁹ «Burun Kaasım ki nâmesinde Yadigâr Al! Sultân Halfa yazardı*. Naîmâ. s. 172- Kaasun bu unvanı burnundan da pek çok büyük görünüyor; Hammer bu unvanın «kokusunu» almamıştır. (Mütercim)

verdiği hu-dudsuz mezuniyet mucibince, tran ile sulh akdetmiş ise de, Pâdişâh nâmına tasdiknamesi, yeni sadrâzam öküz Mehmed Paşa ile İran sadrâzamı Kadı Han ve Revan Vâlîsi Emir Güne arasında karşılıklı birçok mektuplar yazıldıktan sonra ⁴¹⁰ gönderildi. Bu ahidnâmeye göre, îranlılar'ın istemekte oldukları Ahışa (Ahıska) Osmanlılar*-da kalarak buna mukabil Bağdâd ve Deme ve Dertenk (Dertenek) eyâletleri terkedildi ⁴¹¹. İran, Hüveyze ve Mahân hâkimlerinin pâdişâh hizmetine geçmelerine muhalefet etmemeyi ve Dağıstan Şem-halı'na ⁴¹² hiçbir şeîûlde zarar vermemeyi taahhûd ediyordu. Bundan başka, iki taraftan alman esirlerin iadesi ve Acemler'in ilk üç halîfe ile Âişetü's-Siddîka (hazerâtı) haklarında sebb ve ta'n etmemeleri yazılıydı (19 Şevval 1029 - 29 Eylül 1619).

Sadaret Değişikliği

Bir müddet sonra Öküz Mehmed Paşa ancak on ay muhafaza edebilmiş olduğu sadâretten azledildi. Yerine Osmanlı müverrihlerinin bâzan «Çelebi» ve bâzan «Güzelce» adını verdikleri Alî Paşa tâyin edildi ⁴¹³. İran muahedesini akdeden Halîl Paşa, pederi Sultân Ahmed'in irtihâlinde Sultân Mustafa'yı tahta çıkarıp da kendisini üç ay saltanattan uzak bırakmış olan ve lüzumsuz yere bir cûlus için üç milyon altın sarfettirmiş olmasını Sultân Osman'ın bir türlü affedememesinden dolayı azledilmişti.

Sultân Osman, müftî Es'ad Efendi'den de yine o sebeple memnun değil ise de, azletmedi. Fakat silsile-i ulemâ tevcihâtım ondan alarak Hoca Ömer Efendi'ye vermek suretiyle, hissölunacak bir derecede muğber eyledi ve bu durumda, müftînin vazifesi fetvâ'dan ibaret kaldı.

Hayâtını tehlikede görmüş olan Halîl, Üsküdar'a vardığında şeyh-i a'zam Üsküdarî Mahmûd Efendi'nin tekkesine sığınmıştı. «Azîz» (Mahmûd HüdâyO'nin halk arasında mazhar olduğu saygı sebebiyle hükümet üzerinde bir kuvvet hâlini almış olan te'sîri, büyük memurlardan birkaçını îdâmdan

⁴¹⁰ Vezîr-i âzam Mehmed Paşa'nın Kadı Hân'a mektubu San Abdullah Efendi'nin inşâsında mevcuttur. Yine sadrâzamanın Emir Güne (Göne)'ye möktubu bu inşânın 10 m. smdadır. Öküz Mehmed Paşa'nın halefi sadrâzam Alt Paşa'nın Sultân Ahir.ed ve Sultân Mustafa zamanındaki müzâkerelere dâir ve Kartoel (Kârtıl?) Tiflis'ten bahseden mektubu Velî Çavuş, tna'rifetiyle ulaştırılmıştır.

⁴¹¹ Bunun doğrusu Ahışa eyâletinin ve ona bağlı olan yerlerin bu tarafta kalup, buna mukabil Bağdâd serhaddinde İran tasarrufundaki yerlerden Deme ve Dertenek sancaklarının öte tarafın olmasıdır. Natmâ'dan, e- 2, s- 173 (Mütercim)

⁴¹² Şemhal ve şâir Dağıstan Hâkimleri. Nairr.â'dan, c. 2, s. 173 (Mütercim)

⁴¹³ Reisülküttâb Sarı Abdullah Efendi'nin DâstAr-ı Ing&'sında nu : 91, Sadrazam Alt Paşa'ya 5 Cumâdeluhrâ 1029 (8 Mayıs 1620) tarihli bir temlikoame vardır.

muhafaza etmiş idi. Mahmûd Efendi'nin müdâhale etmesi üzerine Pâdişâh, Halîl Paşa'nın hayâtına kasdetmemeyi vaad ettikten başka, ikinci vezâret pâyesiyle kap-dân-paşalığa tâyin etti.

Bu sene içinde iştirâk-i nisvân (çok kocalılık) fikrini telkin ve icra etmekte olan 15 kişi Çeşmî Mahmûd Efendi'nin fetvası üzerine müdhîş işkencelerle îdâm edildi. Yine o sene ilk defa olarak 10 akçelik sikke kesildi. Güzelce yâhud Çelebî Alî Paşa —ki ince ve hîlekar unvanları da verilebilirdi— Celâlî Yahya tarafından bir isyanda öldürülmüş olan Tunus beğlerbeği îstanköylü Ahmed Paşa'nın oğlu idi. Evvelâ Dimyat sancak-beği⁴¹⁴, sonra Yemen ve Tunus beğlerbeği, Kıbrıs ve Mora eyâletleri idaresiyle birlikte vezîr olmuş ve o zaman ikinci defa olarak kapdân-paşalığa tâyin edilmiştir.

Az bir süre önce İstanbul limanına altı düşman gemisini, sefinesinin arkasından çekerek girmiş ve 200 esîr ile beraber getirmişti. Osmanlı amiralinin payitahta zafer alayıyla girişinde bu esirlerden her biri bir torba altın getiriyordu. Bu muvaffakiyet üzerine Pâdişâh, Alî Paşa'ya hil'atlar ve altından bir zincir ihсан etti. Pâ-dişâh'ın Alî Paşa hakkındaki iltifatı, kendisini çekemiyen sadrâzam Dâmâd Mehmed Paşa'yı, Hıristiyan elçilerini Alî Paşa hakkında şikâyet etmek ve onun açıkladığı ganimetlerin, ganimet olarak alınan şeylerin onda biri bile olmadığını Pâdişâhla telkîn etmek için tahrîk etti. Alî Paşa, yapılan bu gizli tahriklerden haberdâr olarak, sadrâzama beş kese altın göndermek suretiyle onun kırgınlığını izâle etti. Ondan sonra gurur verici hediyeler ve vaadlerle Pâdişâh'm o derecede teveccühünü kazandı ki, Sultân Osman kendisini sadâret makamına ve Mehmed Paşa'yı tekrar Haleb valiliğine tâyin etti (Muharrem 1029 - Aralık 1619). Lâkin Mehmed Paşa'nın gitmesine müsâade etmezden evvel, 30.000 altın vermeye icbar etti; o kadar da sıkıştırdı ki, kapıcılar kethüdasını bir günde beş defa göndererek, nihayet o paranın hepsini aldı. Bunun üzerine Mehmed Paşa, fakır ve soyulmuş halde Haleb'e gitti ve arası çok geçmeden vefat ederek Şeyh Ebûbekir Zâviyesi'nde inşâ ettirmiş olduğu türbeye defnedildi.

Alî Paşa'nın Sultân Osman üzerine nüfuzu o dereceye vardı ki, Pâdişâh'm yanından eski mahremlerini bir cezaya mâruz kalmaksızın uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Zât-ı Şâhâne, iktidarları sadrâzamin te'sîrine rekaabet edebilecek büyük memurların hepsinin azl edilmesine muvafakat

⁴¹⁴ Alî Paşa, babasının vefatında küçük kalmıştı. Sonraları celalî Yahya'yı mahvederek, buna mükafat almak üzere Dimyat sancağı ihсан olundu. Hadfka-tSI-Vfizerâ, s. 65. (Mütercim).

gösterdi. Defterdar Bakî Paşa'nın bütün malları müsadere edilerek Yedikule'ye hapis ve sonra Kızıl Adalar'a sürgün edildi.

Sultân Ahmed'in zamanında hükümete sâhib imiş gibi hükmünü yürüten, Sultân Mustafa'yı hal' ile Sultân Osman'ı iclâs eden, o herşeye muktedir kızlar ağası da bütün servetini kaybederek, Mısır'a uzaklaştırıldı. Silsile-i ulemâ tevcihâtım icra hakkım Pâdişâh'-ın kendisine vermiş olduğu Hoca Ömer Efendi, Mekke'ye gitmek emrini alarak Üsküdar'a geçmek üzere gemiye binmek üzereyken, Alî Paşa'nın vefat etmesi üzerine saraya dönebildi.

Safiyye Sultan Ve Ekmekçizâde'nin Vefatları

Sultân Osman'ın tahta çıktığı ilk sene, 28 sene zevci III. Murâd ile hükümete iştirak etmiş olan ve oğlu IH. Mehmed zamanında Dev-let'i idare etmekte devam etmiş bulunan ve fakat torunu Sultân Ahmed'in cülusundan beri 14 senedir, geçmişteki ikbâlinin hâtırası, yine iktidara nail olmak arzusu ile Eski Saray'da münzevî bir hayat sürmekte olan Bafa (Safiyye) Sultân vefat etti ⁴¹⁵. O zaman Eski Saray'da Sultân Ahmed'in sevgilisi Mâh-peyker, daha ma'ruf olan ismiyle «Kösem Sultan» bulunuyordu ki, Murâd, Süleyman, Kansım, İbrâhîm isimlerinde dört şehzadenin vâlidésidir. Kendilerini cezbedecek bir hüsn ü ân bulamadığı yâhud Vâlîde-Sultân ile Hasekî-Sultân'm rekabetleri aralarında soğukluğa yol açtığı için, Pâdişâhların hiçbir zaman —evvelki saltanatların solmuş güzelliklerine yâhud sukuut etmiş kudretlerine ikâametgâh olan— Eski Saray'a gitmek mu'tadları olmamakla beraber Sultân Osman, pederinin sevgilisi tarafından yapılan üç-dört günlük bir şenlikte kızlarağasıyla birlikte o sarayda bulunmaya razı oldu ⁴¹⁶. Anlaşıldığına göre Mâh-peyker Sultân, Osman'ın validesi olan Mâh-fîrûz Sultân'ın; yâhud hiç olmazsa kızlarağasının nazar-ı dikkatini çekebilmek için kendisinin hâl ve mevkiini iyi takdîr edecek bir zekâyâ mâlik idi.

Bafa Sultân'ın vefatından bir müddet sonra, Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın vefatı vukua geldi. Edirne'den bir ekmekçinin oğlu olan bu zât,

⁴¹⁵ Sultân Mehmed'in validesi. Sultân Ahmed'in büyük annesi otton büyük vâlîde-sultân vefat etti. Bu sultân, fikrî meziyetlere mâlik olduğundan hükümetin idaresine iştirak etmek isterdi- Lâkin Sultân Ahmed kendisini güzel bir surette Yeni Saray'dan çıkarmıştı- Ocak 1619. Venedik Hulâsası.

⁴¹⁶ «Pâdişâh, kızlarağasıyla birlikte Eski Saray'a çekilerek üç dört gün pederinin validesi tarafından iz'af olundu.» 17 Nîsân 1619.

birbirini müteâkib vergi tahsildarlığı⁴¹⁷, mültezim, defterdar, vezîr mertebelerine çıkmıştı. Sadrâzam öküz Mehmed Paşa'nın azlinde Ekmekçi-zâde kaymakam bulunduğu için, Pâdişâh'-ın, kendisini o makaama tâyin edeceğini ümîd etmişti. Lâkin kaymakamlıktan bile azledilerek, Halîl Paşa ona tercih edildi. Bu hakaretle kederinden vefat etti. Vefatından az evvel Ocakof (Özi) kalesinin tamiri ve bu şehrin karşısındaki Kılburun'da bir kale inşâsı için 10 milyon akçe tahsis etti⁴¹⁸. Vasiyetnamesinde zamanın müftîsini, dînî müesseselerine ve özellikle istanbul'daki medresesine, Edirne ve Ereğli'deki hanına, diğer birçok binaya nazır tâyin etti. Ekmekçizâde'nin hanesinde 100 milyon akçe (bir milyon altın) bulunarak bu paralar hazîneye alındı. Vakıa ihtirasla istediği sadrazamlık makaamma nail olamadı; fakat ikbâl gemisini iktidar der-yâsmın birçok girdablan arasından muvaffakiyetle geçirebildi. Mâlîye idaresine bakmakla görevli olduğundan, îbrâhîm, Murâd, Nasûh Paşalar gibi sadrâzamların husûmetine tabiatıyla maruz bulunduğu halde, gerek vazifesinde faal ve zekî oluşu, gerek büyük meblâğlar feda ederek mazhar olduğu pâdişâh himâyesi sayesinde onların kininden masun kalmıştır.

Ekmekçizâde'nin vefat ettiği sene, —ki aynı zamanda Bafa Sul-tan'ın vefat ettiği yıl olmakla ve yine Komorn'da imzalanan Macaristan anlaşması ve Serav sahrasında akdedilen İran anlaşmasıyla de işaretlenmiştir— bir ekmekçinin oğlu iken büyük bir devletin vükelâsından olmuş bulunan Kardinal Klezel de Arşidük Ferdinand'm emri üzerine ansızın, Kolalto ve Dampiyer tarafından tutuklanarak Tirol'de bîr kaleye sürüldü.

Göktaşı Ve Kuyruklu Yıldız

Yine bu 1618 senesinin Hazîrân ayında Budin Vâlîsi Karakaş Mehmed Paşa, Mur nehri sahilindeki mahallerde zuhur etmiş olan bir gök hâdisesi hakkında Dîvân'a arîza gönderdi: Bir kara bulut zuhur ederek bunun ortasından haç şeklinde şimşekler parlamış, birçok siyah taşlar çıkarak birbuçuk zirâ'a kadar yere girmiş ve bunların bâzıları üç kantar gelmiştir⁴¹⁹.

⁴¹⁷ Hıristiyanlar'dan alınan harâc tahsildarlarına -cizyedâr* ve bir sancakbeği yâhud befterbeği tarafından vekîl olan sancak ve vilâyet tahsildarlarına «muhassû» denilir.

⁴¹⁸ Ekmekçizâde, hastalığı ziyâdeleşince, bu parayı İstanbul'da defterdar Yah-nikapan'a teslim etmişti. (Mütercim)

⁴¹⁹ Budin muhafızı Karakaş Mehmed Paşa'dan gelen arzda şöyle yazılıydı: «Evt-sıt-ı şâ'bânda Hungarya şimalinde diyâr-ı Nemçe'den Morava ülkesinde vafct-i asrda bir siyah müdevver bulut zahir olup andan kan yağdı ve bir saika-i azîme kopup bulutdan şekli salîbîde bir ateş göründü. Ba'dehu bulut müc-temi' oldu; azfm duhân çıkup intişâr itdi. ve der-akab bir şedld saika dahî çatladı; {gidenlerin aklı gitdi- Dışarıda

Ertesi sene, Sultân Ahmed'in vefatının sene-i devriyesinde bir kuyruklu yıldızın zuhuru İstanbul'da daha derîn te'sîrler yaptı. Işığî ateş gibi parlak ve kendisi kılıç şeklinde olup kılıcın ucu doğudan batıya doğru uzanarak gûyâ payitahtı tehdit ediyordu. O zaman İran ile yeni muharebe gök hâdiselerine atf edildi. İki sene sonra, Lehistan muharebesine ve ondan sonra çıkan ihtilâle alâmet addedilmiş ve bir pâdişâhın Roma'yı fethedip de 10 sene sonra Hıristiyanların kinciyle öldürüleceğine dâir halk arasında dolaşan eski bir rivayetle münâsebeti olduğu zannedilmiştir.

Lehistan Seferi

Moldavya voyvodası Gratyani'nin hıyaneti, Lehistan muharebesinin ilk sebebini teşkil eder. Gratyani, Kazak ve Lehler'in akınlarına dâir Betlen Gabor'un Osmanlı hükümetine yazmış olduğu mektupları ele geçirerek, Kazak ve Lehler'e haber vermişti. Betlen, intikam almaya yemîn ederek, hakîkten Gratyani'nin azliyle yerine Eflâk voyvodası Aleksandr'ı tâyinine muvaffak oldu. Silistre vâlisî ve serdâr tâyîn olunan İskender Paşa, eskiden himaye ettiği Gratyani ve ona yardım eden Lehler'e karşı gönderildi. Rumeli beğler-beği Yûsuf Paşa, Niğbolu sancak beği Tiryâkî Mehmed Paşa, Vidin sancak beği Mihaloğlu neslinden ihtiyar Hızır Paşa, Kırım Hânı Can-beg Giray seferberlik emrini aldılar. Kırım Hânı'nın yanında kardeşi Kalgay Devlet Giray'dan başka, Mehmed Giray'm kızının oğlu Neberd (?) Giray, Mansûr oğullarıyla birlikte Kantemir Mîrzâ No-gay oymağı da beraberdi⁴²⁰.

İskender Paşa bu fırkaları kendi kuvvetiyle birleştirdikten sonra Prut'u geçerek ve Dinyester sahiline inerek, Lehistan ordusunun bulunduğu Yasi (Yaş) civarına gitti. Düşman karşısına varınca askerini harb nizâmına sokarak sağ cenaha Rumeli beğlerbeği Yusuf Paşa'yı, Yûsufun önüne ilk hatta Tatarlar'la Devlet Giray'ı; sol cenahına Niğbolu sancak-beğini, Nogaylar*m kumandasında Kantemir Mîrzâ'yı koydu. Kendisi de ordunun seçkin kısmıyla merkezi tuttu. Pişdar akıncıları kumandanı Mihaloğlu çok ilerlemiş olduğundan, bir an büyük tehlike içinde bulduysa da, Tiryâkî Mehmed Paşa serdârın emrini beklemeksizin mu'tâd silâhı olan baltasını (teber)

bulunan hayvanât dizleri Özerine çöküp başlarını göğe kaldırdılar, ve sonra sahralara kaçıp dağıldılar. Müteakiben gökde üç sayha-İ azîme İşidildi ki. heybetinden zühreler çak olurdu- O bulutdan siyah ve müdevver gülleler inüp bir buçuk zira' kadar düşdüğü yere gömülürdü. Bâzısı tartıldı, üçer kantar geldi.» Natmâ'dan, c. 2, s- 173. (Mütercim)

⁴²⁰ Naîmâ, Nogay reislerinin de isimlerini zikreder: Orak Mîrzâ Süleyman Şah, İnayet Şâh, Velî Şah. Fezleke, Peçevi. (Tiryaki Mehmed Pasa'nın lâkabı <Sannısak>dır. Naîmâ)

alarak, Mihâloğlu'nu kurtarmak üzere 500 kahramanla atını ileri sürdü. Bu cesûrâne hareketle onu kurtarmaya muvaffak oldu. Ertesi gün, 20 Eylül 1620'de bütün hatta cenk başladı. Kör Hüseyin Paşa, Osmanlı öncülerini sevketmekte ve arkasından ilerleyen Mi-haloğlu'na istinâd etmekte idi. İskender Paşa, Devlet Giray'a, Cengiz ailesinin yegâne mümessili olduğu için, kendisini tehlikeye koy-mıyarak dümdarda (artçıların yanında) bulunmasını ihtar etti; Devlet Giray ise:

— «Tığ-i düşmenin yetişebileceği yerden uzak durmak ordunun ruhu olan serdâr için lâzım gelir» cevâbını verdi.

Bu merdçe çekişme, ancak, Devlet Giray'm Tatarlarda birlikte ordunun tâ önüne konulmazsa çekilip gideceğine yemîn etmesiyle son buldu.

Mihâloğlu, Hüseyin ve Tiryakı Paşalar, düşmanın ortasına hücum ettiler. Her taraftan mahsur kaldıkları halde, Tatarlar'ın ve No-gaylar'm kahramanlıkları sayesinde kurtulabildiîer. 2.000 Lehli muharebe meydanında kaldı. Diğerleri ordugâhlarına çekildiler. Grat-yani, firara muvaffak olmuş, lâkin kethüdası Buçok Osmanlılar'ın eline düşmüştü. Leh esirlerin, serdârın otağı önünde başları kesildi. Leh serdârı, İskender Paşa'ya şu sözlerle bir görüşmeci gönderdi:

— «Biz, yalnız eski düşmanlarımız olan Tatarlarda uğraşacağız sanıyorduk; bizzat vezîr ile ceng edeceğimizi bilmiyorduk. Kral'ın yeğenini ve diğer asilzadeleri size rehin olmak üzere vermeye hazırız, şu şartla ki, siz de Kan t em ir Mirza ile Hüseyin Paşa'yı bize gönderirseniz, Dinyester'in öte tarafında rehinler mübadele olunarak herkes sükûnetle yerlerine döner.»

Görüşmeci, serdâra 100.000 duka ve Pâdişâh için senelik bir vergi vaad etti. İskender Paşa bunun üzerine harb şurası topladı. Kan-temir baştan ayağa mü s el l âh bir halde yırtık bir kalpakla «Gazaba gelmiş fil» gibi geldi. Lâkin Lehliler'in tekliflerini işitince hiddetten kanlanmış gözlerini ⁴²¹ serdârın üzerine dikerek şöyle bağırdı:

— «Gâvurların malına tama' ile gâvur mu olsun? Otuz senedir benim kılıcım onların babalarının ve oğullarının kanını içmektedir. Beni şişe geçirip kebâb etmek için kendimi ellerine mi vereyim? Bu gâvurlar için kılıcın keskin tarafından başka söz yoktur.»

Kantemir bu sözleri söyledikten sonra otağdan huşunetle çıktı. Hüseyin Paşa da rehin gitmeye muhalefet gösterdiğinden, görüşmeci olarak gelen

⁴²¹ «Dîdeleri câm-ı lebrfz-ti hamr gibi pürhûn olup* (Naîmâ.).

memur habsediüp, Gratyani'nin kethüdası (ministro-su) kazığa vuruldu ⁴²².

Bunun üzerine Lehler, daima Tatarlar tarafından taarruza uğrayarak ric'ate başladılar. Onyediy gün boyunca, iki ordunun kısımları arasında ceng devam ederek, Tatarlar birçok esir aldılar. Lehler Dinyester sahiline vardıklarında —Osmanlılar'ın rivayetine göre generallerinin evvelâ süvariye geçirip de piyadeyi kendi talihlerine bırakmak istemelerinden dolayı— saflarında büyük bir karışıklık yüz gösterdi (7 Ekim 1620). Tatarlar bu halden istifâde ederek düşman ordusu üzerine hücum ettiler ve Lehler tarafında yaygın bir hezimet meydana geldi. Kalinovski kaçarken Prut'ta boğuldu. Zolki-yevski'nin başı Osmanlı ordugâhına gönderilip, saray kapısında teşhir edilmek üzere İstanbul'a gönderildi. Konyakapolskî esir edilerek Boğaziçi Kulesi'ne atıldı. Gratyani, kaçarken yolda bir köylü tarafından öldürülerek, başı, halefi Aleksandr'a gönderildi. Bütün Lehistan ordusu mahvolmuştu ⁴²³.

Manfredonya'nın Tahrîbi

Geçen sene, Floransalılar birçok Türk kadırgalarını zabt etmiş oldukları halde, bu sene, denizde de, karadaki kadar Osmanlılar'a müsâid oldu ⁴²⁴. Kapdân Halil Paşa Navarin'de donanmasını tamir ettikten sonra, Dıraç sularında buğday, yüklü iki gemi zabt etmiş ve gemicilerini, gemilerini Manfredonya'ya götürmeye mecbur etmişti. Halil Paşa şehri ansızın zabt

⁴²² Bu roeşveret meclisi ve neticesini Naimâ su sebilde yazar :

.Serdâr:

— «tmdi biz dah! meşveret idelim» diye Kalgay Sultân ve sair ümerâ ve. a'yân ile söyleşüp vefret-i düğmene binâen ve iğtinâm-ı selâmet-i guzâta tamâ'en musalehâya meyyal göründükde ol mahalle Kantemîr Mirza geldi; gark-ı âhen, basında kalpak, mânend-i fil menkülüs (?), bir dilâver-i divzâd ve kühten. Heybet ile otağa girüp mu'tâdi üzere ref-i savt ile paşaya: .Salamalayk» yâni «Selâmün aleyke» diyerek cümle ümerâyâ tasaddur itdi, ve çak vezirin yanına oturdu. Kantemir ilciye bir nazarı kuhberendâz salup, ondan vezire bakup •Nedör bu kâfir» didi. Pasa dahi «İlcidir; sulha tâlib-dir, amfin dilerler, bac ve haracı müteahhid olurlar, suyu geçince (ye kadar) seni ve Hüseyin Paşa'yı renin taleb etmiş» didikde hemân Kantemlr'in dideleri cam-ı tebrîz-î bamr gibi pürhûn olup kemâli huşunet ile vezire «Baka, sen kâfirin mâline tapup kâfir oknuşsın; ben otuz yıldır bunlara kılıç urup ataların, oğulların öldürmüşens; niçün özümü ellerine vireyüm, tâ ki beni diri diri şişe sancup büryân itsinler? Bunlar kâfirdir, bizim bunlarla barışımız yokdur; bunlara hemân kılıç ururuz, gayrı sözümüz yokdur» diyü sıçrayup bübergıran gibi gümürdenerek dışarı çıkdı. Paşa dahi rehn gittcek-den a'râz İtdi* İlciyi habs idüp mukaddema giriftar olan Buçok Kethudâ'yı kazığa urdılar.» Naimâ, c. 2, s. 182, 183. (Mütercim)

⁴²³ Nalmft, Lehistan ordusunu ellüç bin, Osmanlı ordusunu yüzbin gösterir. Bir diğer raporda Lehistan ordusunun altmış bin olduğu ve bundan yalnız dörtyüzünün kurtulmuş olduğu zikr olunmuştur. TiUeviskî'nin Narratto de Praelüs gestto biter PoJonam et Tarcam, annls 1620 «t 1621 (Matriti, 1623, s. 13) eserinde Osmanlı ordusunda yetmiş bin Tatar, onüri bin Eflâklı, onbîn Bağdan, yedibm Macar, dörtbin Türk olup Lehistan ordusunda ancak yedibin kişi olduğu yazdmiabr! Bunlardan daha doğru sözlü olan Sir Tomas Rue (s. 11), Lehistan ordusunu 40-000 ve Tatar «duşunu 30.000 olmak üzere tâyin eder.

⁴²⁴ «Sen-Stefano tarikatine âid kadırgaların 1619 senesinde ilk seyahatlerinde birkaç Türk sefinesini nasıl zabtettiklerine dâir vekayînâme» isimindeki İtalyanca eser ki, 1619 senesinde Fransa'da basılmıştır.

ederek üç gün muhasaradan sonra da kaleyi almak suretiyle ateş ve kana boğmuş, ondan sonra ganimetleri yükleyerek gitmişti. Kaleye hücumunda Üsküdârî Aziz Mahmûd Efendi'nin verdiği hırkayı giymişti, Muhibbi ve manevî pederi olan bu zâta, seferinin mes'ûd neticesini bildirdi.

Öte taraftan Maltalılar Turens'i (Tunus?) istilâ ettiler.

İstanbul'a Macaristan, Bohemya Ve Avusturya Elçilerinin Gelişi

İskender Paşa, Moldavya'ya gitmek üzere yolda iken, Budin Vâ-lîsi Karakaş, kendisine Macaristan Kralı unvanım vermekte olan Betlen ile ittifak ederek —daha önce Macarlar tarafından vâki' olan ahdin bozulması hadisesine misliyle mukabelede bulunmak bahanesiyle— Vayçen'i zabt etmişti. İmparatorun generalleri, Betlen tarafından şiddetle sıkıştırılarak, bu yeni fethinde kendisini endîşeye düşürmemeye mecbur oldular. İmparator'un Baron Mular'a halef olmuş olan (2 Ağustos 1620) ve II. Hudolf tarafından Belgrad kadısı ihtiyar Hâbîl Efendi'ye hitaben kendisine bir mektup verilen elçisi Sezar Gallo, bu hususta hiçbir şeye muvaffak olamadı⁴²⁵.

Gallo, Macaristan, Bohemya ve hattâ Avusturya âsîlerinin İstanbul'daki entrikalarına kargı muvaffakiyetle uğraşabildiği için, kendisini bahtiyar addetmeye mecbur oldu⁴²⁶.

Macaristan Millet Meclisi mebuslarından Etiyen Korlat'ın maiyetindeki adamları arasında bulunan Piyerfay, bir gün sarhoşluk hâlinde bir Türk'ü kendi eliyle öldürdü. Halk toplanarak Fay'ın îdâ-mını istediler. Bu adam bir saat mühlet alarak, bu müddeti vasiyetnamesini yazmaya sarf etti

⁴²⁵ Nemçe Çâsân Ferdinando Belgrad kadısı Hâbîl Efendi'ye mektup gönderüp yazmış ki: «Bizün hizmetkârımız Çerz Gali (Sezar Gallo) Âsitâne'ye gönderdim ki sipariş olunan her ne ise bî-tekeliûf söyleye-Devletlü, azanietlü, her işe kaadir İslâm Pâdişâhı Sultân Osman Hân hazretlerine —ki, öteyaka ve beri yakanın pâdişâhıdır— aramızda olan iyi barışığı muhkem tutmak İçün ki bizim tarafımızdan dahî mu'teber tutulumdur. Mezbûr Çerz Gali'den ne işidirsenez sahih i'tikad idin. Bu mektubumuz milâdın 1620 Aprilinln İl'inde Beç kalesinde yazıldı ve biz Roma Çâsân olalı bir yıl, ve Macar Kralı olalı iki yıl, ve Çeh Kralı olalı üç yıldır. Mektub bu sal (1621) recebinin yirmi altısında vârid oldu. Naîmâ, s* 185, ve 186- (Mütercim)

⁴²⁶ «Bohemya ve Macaristan'dan elçiler geldi. Bunlar, hükümetlerinin 10 seneden 20 seneye kadar sulh ve dostluk te'sisi talebinde bulduklarını ileri sürdükleri gibi, gerekli şartların kararlaştırılması hususunda Osmanlı hükümetine büyük bir hey'et gelmiştir. Bu hey'et Bâb-ı Hümâyûn tarafından iyi karşılandı- Paşa, bu hey'etin murahhasına hil'atler giydirerek Davudpaşa Sarayı'nda huzûr-ı şahaneye çıkarıp Pâdişâh'ın elini öptürdü. Betlen tarafından gönderilen elçi dahi bu münâsebetle aynı lutufkârca muameleye mazhar oldu. Bu murahhaslar pek uygun cevaplarla dönmüşlerdir, gtrazer'in amcası, Ferdinando'ya Matyas'a hizmeti gibi hizmet etmediğinden bahisle, Ştrazer'e azarlayın mâhiyette bîr mektup göndermiştir.» Nisan 1620, Venedik Hulâsası*

ki, tafsilâtı, son zamanına kadar itidalini muhafaza ettiğini gösterir ⁴²⁷. Mühleti dolunca başını cellâda teslim etti.

Bohemya Millet Meclisinin memurları —Kont Palatin Fredrik'in de i'timâdnâmelerini hâmil olan— Kolonyalı Jan ve Bzediçli Samuel Gaşin idiler ⁴²⁸.

Yukarı Avusturya Millet Meclisinin elçileri arasında Baron Ştramberg ve Siraon Engel; Aşağı Avusturya Millet Meclisi memurları arasında diğer bir Engel ile İmparator'un memuru Ştrazer'in (veya Ştarzer'in) kardeşi bulunuyordu. Âsîlerin bu elçileri, kendilerini Dâvudpaşa Sarayı'nda kabul eden Pâdişâh'ın memnuniyetini mûcib olduğu kadar, İmparator Rudolf'un hoşnuds uzluğunu celb ettiler. Sezar Gallo, bunların mesâisini hükümsüz bırakmak için her tedbîri uygulayarak, hastalığı zamanında İmparatorun memur Ştra-zer tarafından yardım gördü: Homonayi'nin Türk kıyafetinde İstanbul'a gönderdiği kâtibi vâsitasıyla, Erdel Prensiği'ni almak için, Osmanlı hükümeti nezdinde gizlice yapılmış olan teşebbüslerini Ştra-zer şiddetle destekledi. Ştrazer ile ser kâtib Homonayi'nin memlekete dönüşünde İskender Paşa'nın kendisini Erdel Prensiği'ne oturtacağına dâir bir yazılı vaad almaya muvaffak oldular. Lâkin kâtib döndüğünde Homonayi'yi zehirlenmiş buldu ⁴²⁹.

⁴²⁷ Hurmayer, Coğrafya ve Târih İçin Arşiv, Nu : 59. 60; 1817.

⁴²⁸ Bohemya elçilerinin i'timâdnâmede zikredilen isimleri ve sair tafsilât:

«Domino Joanni a Köllin Regiae Magestatis Consili-ario eximium virum Samuelem Gschinium a Bezdiczy Adjunctum volumus. Pragae 19 Mai 1620.»

Sadrâzâmın mektubundan:

«Universo orbi et celsissimae Sublimitati Vestrae abunde constare putamus, in quas aerumnas perditae quorundam perfidorum patriae civium, qui clavum rei-publicae tenebant, libido florentissimum hoc regnum cum praestantissimis ei annexis et confoederatis provin-ciis praecipitaverit et tantum non libertates nostras et privilegia in universum omnia f unditus everterit, ac sub miserrimum jugum Hispaniae tyrannidis, quo omnia oeorum ibant consilia, nos miserit, quod ne fret mature nobis cavendum rati consilium ex re capere, patriam avi hostili defendere, libertatem avitam tutari et justa cum armis temere in nos sumtis opponere et pro fortu-nis cervicibus nostris strenue depugnare, devrevimus.»

⁴²⁹ «Es ist im Jahre 1620 des graven Georg Homonay Sec-retarius nach Kostantinopol in türggischen Kleidem verkleidet in compagnie des Scenderpassa Leuthen ange-langt, in mein Losament losirt, und umb des Fürster-tumb Siebenbürgen mit recommandation gedachtes Scenders Passa vor seinen Herrn Tribunt par 100.000 Thaler, vom gemelten; Hr. Homonay Chartae biancae mitbracht, welche aile von mir ausgetheilt, und were wie alles incemi nirt zu lang zu erzehlen, doch dahin kommen dasse so Homonay ihme in Siebenbürgen zu-kommen sich getraut und ihme die Stendt zu einem Fürsten annehmen, derselbe vom sultan confirmirt wer-den solle, —welche Traktation auch durch mich anfan-gen und soweit vollented worden, dass Hr. Homonay die Licenz von der Porten schriftUch, das seine Ankunft in Siebenbürgen von der Porten nicht geandt, dem Scen-der passa aber die Fahne, Sabel und Rockh samt der in-vestitur zugeschicht werden solle. Hr. Homonay wenn es Zeit damit zu begaben, wie dann Hr. Graf von Althann zu diesem endt etliche 100 Husaggi Heran Homonay zu-gefuert, est ist aber gedachter Secretarius 2 öder 3 Tag. nachdem Her Homonay, schon vergeben und bereit dodt gewest, zu spath ankommen, und alles blieben; Sonst man den Bethlehem zue Presburg in dem Sackh gehabt hatte.»

(Kadîm Almanca'dır, tercümesinin hulâsası metindedir.)

Sadrâzam, Ştrazer'in de huzurunda, Macaristan, Bohemya, Avusturya âsîleri memurlarına, kendilerini İmparator ile barıştırmak için tavassutta bulunacağını ve eğer bir tesviye sureti bulunamazsa Osmanlı askeri ile yardım edeceğini vaad etti ⁴³⁰. Son zamanlarda âsî tebeasına Hıristiyan hükümetleri tarafından gönderilmiş olan himaye ve dostâne müdâhaleleri protesto etmiş olan Osmanlı hükümeti, bu münâsebetle Macaristan, Bohemya, Avusturya âsîleri memurlarım resmî mülakatlara kabul etmekten, müdâhale ve hattâ yardım etmeyi alenen vaadden bir mahcubiyet hissetmedi ⁴³¹. Eğer bu vaadler yerine getirilememişse, ihtiyarından hâriç idi; çünkü Lehistan ile çıkan harb, nazar-i dikkatini geniş hududlanndan diğer bir tarafa davet etti.

Sadrazam Alî Paşa'nın İcraatı

Bu zamanda Osmanlı Devleti siyâsetinin ruhu, Hıristiyan hükümetleri mümessilleri hakkındaki soğuk muâmeleleriyle meşhur olan sadrâzam Sinan Paşa'nın tavırlarını hatırlatan ve hattâ onu geçen AH Paşa idi. Hakîkaten, İmparator tercümanlarının ve diğerlerinin vazifelerini tamâmiyle yerine getirmelerinden dolayı doğulmuş, dîvândan kovulmuş, hapis ve sürgün edilmiş olmaları, o zamana kadar görülmemiş bir şey değilse de, hiç biri, Sultân Osman saltanatında olduğu kadar, Moldavya Prensi Gratyani'nin kayınpederi olan Venedik birinci tercümanı Borissi gibi serbestçe konuş-

⁴³⁰ «Dann nimb auch ich den gerechten Gott zum Zeigen, wie hoch ich mich als die gesambte Potshafter A. 1620 vor diesem damals widrigen ErbkhÖnlgreichen und lan-den nach der Porten khommen, mich deselben Prakh-tikhen sowol mündlich a als schriftücht opponirt, un weil Alles mündlich nicht verricht werden khennen, mit grossen Spessen der Kebe Fieden erhalten, auch weilen die Truppen stolz und allerseits in Frieden auch soviel Störenfried an der Porten sich befunden, dass den Re-bellen auf deren grosse Offerte sonderlich @ach geschehener Prager Schlacht wirklich kheine Hülft geleist, venhuett - \vorden, zwar weniger nicht, als dass durch so grosse efferta die Türggen dahin bracht, dass sich diesel-be gegen gedachte Rebellen erbotet? dass Sultan sich derselben mit E. K. Majestat zu vergleichen sein Auro-ritat interpoiren, und so solches nicht verfangen, man ihnen hilf nicht wider Ihre Majestat sondern wider.die spanische, pabslich, florentisnische, und ahdere unter I. M. Armee hefindenden den Türggen feindliche Nati-onen geben wollte, welches der Oberste Wesir mir im Marsio 1620 im Namen des Sultans in Beisein aller re-bellischen Pothschafter I.K. M. anzuzaigen unverholen vermelt, ist es doch nochmals durch den polischen Zug ein Wort pravada auch die wirkliche Hilf vermittelt blieben.»

(Starezer'in raporu, meâîi metinde münderictir.)

⁴³¹ Hıristiyan hükümetleri —edilen protestolara rağmen— Osmanlı Pevleti'nin te-beasını himaye etmiş oldukları cihetle, dîvânı hümâyûnun da bu şekildeki muamelesi mukabele-i bilmisilden başka birşey sayılamaz. Yalnız Avrupa hükümetleri saman altından su yürüttükleri halde, Osmanlı hükümeti merdçe, açıktan açığa muamele ediyordu. Asıl hatâ. lüzumsuz, faydasız olan Lehistan seferinin yapılmasıyla, Macaristan, Bohemya, hattâ Avusturya'nın bir kısmı tarafından yapılan yardım taleplerine cevap verilememiş olmasıdır. (Mütercim)

masını hayatiyle ödememişti ⁴³². Gratyani'nin azlinden sonra Borissi, Pâdişâh'm emriyle boğulmuştu (Şubat 1620); tahkikat evrakında Borissi'nin şeriat ve kadılar hakkında fena sözler söylemiş olduğu yazılıyor; hâlbuki idam sebebi Osmanlılar tarafından zabt olunan bir Venedik kalyonunun iadesi hakkında hararetle ısrar göstermek suretiyle, sadrâzâmın üzerine çektiği kininden başka bir şey değildir ⁴³³.

Bir ay sonra, Alî Paşa ile Macaristan, Bohemya, Avusturya âsîlerinin elçileri arasında evvelce söylediğimiz müzâkereler yapıldı ⁴³⁴. Sadrâzâm, bu memurların talebi üzerine Ştrazer'in müzâkerelerde hazır bulunmasını istedi; onun karşı çıkması üzerine sadrâzâm, Venedik tercümanı gibi kendisini de boğduracağını, yâhud eşek gibi dayak altında öldüreceğini söyleyerek tehdîd etti ⁴³⁵.

Pek çok zamandan beri yeniçeri kışlarına et vermiş olan Skar-letto bir gün, teslim etmiş olduğu bütün koyunların derisinin hesabını vermeye ve derileri aynen îtâ edemediği için külliyetli bir akçe ödemeye mecbur oldu ⁴³⁶.

On sene zarfında Metropolid kiliselerinde 300 tevcihât icra etmiş olduğunu bahane ederek ve her biri için 1.000 dukadan 300.000 duka almış olması lâzım geleceğini söyleyerek, Rum Patriki'nden de 100.000 duka istedi. Buna rağmen Patrik 30.000 guruş Ödemekle kurtuldu. Hersek Ahmed Paşa'nın ahfadından biri Alî Paşa tarafından habs olunarak, 100.000 altın mukabilinde hürriyetini satın almaya icbar edildi ⁴³⁷. Mısır Vâlîsi Ca'fer Pasa'nın terekesinden bu paranın iki mislini, himâye-gerdesi olan Mustafa Paşa'dan bile 15.000 altın aldı.

⁴³² Bizim târihlerde «Gaşper» denilen Gaspar Gratyani'nin ne mâhiyette bir adam olduğunu Hammer de yukarıda ifâde etmişti. Hiçten Moldavya Prens-liği'ne çıkmış iken isyan ederek Lehistan muharebesine de sebep olan bu herifin kayın pederi olan Venedik tercümanı, başına gelen belâya bak kazanmamış, olamaz* (Mütercim)

⁴³³ «Paşa, kalyon için yüzbin taler istedi*, Venedik Hulâsası.

⁴³⁴ «Borissi (Paşa'nın rivayetine göre) kazaskerler ve şertat aleyhinde sözler söylediği için boğdurulmuştur. Cesedi, Holanda sefiri vâsıtasıyla satın alınmıştır.» Venedik Hulâsası, Şubat 1620-«Kalyonlar mes'elesini müdâfaa ettiği için paşa onun aleyhinde idi-» Venedik Hulâsası.

⁴³⁵ Yukarıda zikredilen sefirlerin yanında ve âsîlere yardımcı olunmasına dâir pâdişâhın irâdesini göstermiş olması üzerine (yukarıda ifâde ettiğim veçhile) hükümdarımın asî tebeasıyla birlikte bulunacağımı beyân ettiğim zaman, sadrâzâmın, bir ay evvel astırdığı Venedik tercümanı gibi olacağımı, yâhud eşek yavrusu gibi dayak yiyeceğimi nasıl bir azametle söylediğini nakletmek uzun olur.. Sefirin Almanca raporundan çıkarılmıştır.

⁴³⁶ «Birçok senelerden beri yeniçerilere et ır.ütehhdidliği eden Skarlatti nâtnuı-daki tacirden, tedârik ve itâ -etmiş olduğu koyunların dertlerinin hesabını İstedi- Bu hesaba hayvanların bağları, ayakları, bağırsakları dahi idhâl edilmekteydi- Venedik Hulâsası, 9 Şubat 1620, İmparatorluk Kütüphanesi.

⁴³⁷ Hersek-oğlu Ahmed Paşa'nın bir oğlu habse konuldu ve tahliyesi için 100.000 altın verdi» VeaMUK Hott*a»

Bu , sadrâzâmın yalnız hükümet sandıklarını doldurmasına değil, kıymetli hediyeler takdim etmek suretiyle Pâdişâhın mal hırsına düşmesini tahrik etmesine de hizmet ediyordu. Bîr bayramda ondört at, onsekiz Türk kıızı, yüz kat muhteşem libâs takdim etti ⁴³⁸.

Defterdar Bakî Paşa, Alî Paşa'mn mâlî tedbîrlerini dâima destekler görünmediği için azledildi ve Yedikule'ye habse atıldı. Bakî Paşa'nın bütün servetinden iki milyonu hazîneye alındı ⁴³⁹, Alî Paşa hoca ve müftî ile birlikte, Sultân Ahmed'in saltanatından beri te'sîri üstünlük kazanmış olan kızlarağası Mustafa Ağa'nın mahvına çalıştı. II. Osman'ın huzurunda hoca île kızlarağası arasında vukua gelen bir çekişme, kızlarağası aleyhinde tertîblenen entrikaların te'sîrli olmasına imkân verdi. Hocanın Edirne kadısı olan oğlu, kızlarağasının arzusuna muhalif olarak, Edirne bostancı-başısının azline sebep olmuştu. İki hasım, Pâdişâh'ın dâiresinde birbiriyle karşılıklı sözlerle cedelleştiriler. Kızlarağası, bu sözlerden öfkelenerek kalktı ve öfkeyle çıktı. Hoca bu fırsattan istifâde ederek, kızlarağasının edep dışı tavrını ve kendisine verilen hududsuz iktidarı tak-bîh ederek Pâdişâhın —saltanat edebilecek bir yaşta oğlu bulunan— üvey vâlideyi dârüssaâde ağası arasındaki sıkı muhabbetin taht için felâkete yol açacağı îmâ etti. Pâdişâhın aklına böyle mâhirâne bir surette giren bu fikir, neticesiz kalmıyacak bir tohum oldu.

Kızlarağası azledilerek Mısır'a sürüldü. Servetinin bir kısmını teşkil eden ikibuçuk milyon altın hazîne-i hümayûnu zenginleştirdi. Kızlarağasının — efendisinin mâlik olduğu diğer hazîneleri söylettirmek için sadrâzâmın sarayında göz habsine alınan— kethüdası, Üsküdar'da Azîz Mahmûd Efendi'nin yanına firar ederek, dervîş hırkası giyip, bundan sonra tâkîb edilmekten kurtuldu ⁴⁴⁰. Kızlarağasının himâyesi altında bulunan Diyârbekir Vâlîsi Dilâver Paşa azledilerek, yerine zât-ı şahanenin silâhdârı tâyîn olundu ⁴⁴¹. Dârüssaâde ağası aleyhinde gayretlerini birleştirmiş olan Hoca ve sadrâzam, yeniçeri ağasından dolayı bozuşmakta geç kalmadılar. Hoca, ağanın

⁴³⁸ «ondört at, 8 güzel Türk kıızı, 100 elbise takdim etti, Pâdişâhın haset tab'ı var idi.» Venedik Hulâsası.

⁴³⁹ «Teklif ettiği ehemmiyetli ehemmiyetsiz teşebbüslere dâhil olmak Özere, istemediği için (iki milyon altın dan) defterdar Bakî Paşa'yı Yedikule'ye attırdı.» Kezalik.

⁴⁴⁰ «Bu vak'anın sebebi hocadır. Hoca, Edirne kadısı olan oğlunun ısrarına binâen ve kızlarağasının arzusuna rağmen, Edirne bostancıbaşısının azline teşebbüs ettiğinden, kendisiyle kızlarağası arasında bir muhavere vuku bulmuştu. Zâtı şahane çekişmelerinin sebebini sorması üzerine, ağa dışarı çıkıp hocayı huzurda yalnız bıraktı. Hoca, kızlarağasının aleyhinde birçok söz* 3er söylediği gibi, devlette hâkim âmir olmak İsteddiğini ve büyük bir oğlu olan Pâdişâhın vâlideliğiyle samimî münâsebetlerde bulunmak cümlüyle Pâdişâh aleyhinde birşey yapması muhtemel bulunduğunu beyân eylemiştir.» Venedik Hulâsası, Temmuz 1620.

⁴⁴¹ «Kızlar ağasının himâyesi altında bulunan Diyârbekir valisi Dflâver Paşa azledildi ve yerine silâhdâr tâyîn edildi» Venedik Hulâsası.

azledilmiş olduğunu görmek arzusunda olduğu halde, sadrâzam yerinde bıraktı. Bu ihtilâf üzerine hoca mansıbını kaybettiği gibi, onun himâyesi altında bulunan büyük kañçları ⁴⁴² da, düşerken kendisiyle beraber çekti ⁴⁴³. Hoca, sadrâzaman üstün nüfuzu karşısında gözden düşmesi üzerine, üç gün evvel gözden düşmüş bulunan müftî makamına avdet etti ⁴⁴⁴.

Venedik tercümanını boğdurmuş olan Alî Paşa, Venedik hükümetiyle muharebe istiyordu. Vezîr Nakkaş ve Gürcî Paşalar ise, bil'akis Lehistan ile muharebe fikrindeydiler. Onlar bu kanaatlerinden ve fikirlerinden dolayı azledildiler ⁴⁴⁵. Balyos, 10.000 duka takdim etmek suretiyle sadrâzam ile Venedik cumhuriyetinin arasını bulmaya muvaffak oldu ⁴⁴⁶.

Para, ancak para! Tunus beğlerbeği ve kapdân-paşa sıfatıyla korsanlık ettikten sonra, o zaman sadrâzam sıfatıyla daha geniş bir çapta kanunlarını icra etmekte olan bu hırslı adamın hareketlerinin özeti bundan ibaretti. Ali Paşa, paradan başka bir şeye iltifat etmez, kendisi de Sultân Osman'a hiç olmazsa ayda iki defa hediyeler arz ederek, bu suretle makaamında tutunurdu ⁴⁴⁷. Bundan evvelki sekiz-on sadrâzam, Kıbrıs vergisini hükümet hazînesine alamamış idiler; Alî Paşa adaya 50.000 ekü (guruş) vergi koydu ⁴⁴⁸. Macaristan, Bohemya, Aşağı ve Yukarı Avusturya âsî şehirlerinin ⁴⁴⁹ hediyeleri 30.000 eküyü buluyordu. Bu hediyeler arasında boruları gümüşten bir organım, 72 saat, gümüş balıklar, altı hokka, altı büyük ayna, altı doğan, Palatin Frederik'in Bohemya Kralı sıfatıyla gönderdiği yalnız başına 1.000 duka kıymetinde zümrütlü bir saat nazar-ı dikkati celbediyordu. Bu muhtelif meclislerin temsilcileri yaptıkları cömerdliliklerle Osmanlı hükümeti nezdinde ancak hakîkî elçilerin mazhar oldukları

⁴⁴² Aşağıdaki haşiyeye göre, «defterdar- olacaktır. Defterdar Bâkl Paşa'nın azO ve hapsinden yukarıda bahsedildiği gibi, sadrâzam Ali Paşa'nın buna benzer ahvâlından de daha önceki sahtfelerde kısaca sözedilmiştir. (Mütercim!)

⁴⁴³ «Hoca'nın himaye ettiği büyük kañçlar azledildi ve Yedfinle'ye habs olundu. Sîpâhîlerin zeametlerinden hay!! para elde etmiş olduğu dhette paşa/ondan 60000 skodi istemişti. Raduî'u Eflâk voyvodaliğine tâyininden dolayı paşaya 50000 ve kethüdaya 25.000 skodi vermiştir. — Paşa tüccardan 10000 skodi aldı. Dilâver Paşa'yı Dilyârbekir'e göndermek içki 20.000 zekini İstedi.* Venedik Hulâsası.

⁴⁴⁴ «MOftî üç gün ma'zûliyetten sonra memuriyetine avdet etti, bu avdeti, paşa ile anlaşmış olmasından dolayıdır.» Venedik Hulâsası

⁴⁴⁵ Sadrâzam Lehistan 3e muharebe olunmasını istiyordu, hoca ve diğer vükelâ (dtvân fivelert) dahi bu arzuda idiler; Nakkaş ve Gürcî Paşalar harb aleyhinde oldukları içün sadrâzam tarafından azledildiler.» (Bu not, metne aykırı görünüyor. Hazırlayan) Vesedlk Hulâsası.

⁴⁴⁶ Balyos, paşaya 10000 sekini takdim etti.» Kezalik.

⁴⁴⁷ «Sadrâzam ayda lâakal iki defa pâdişâha akçe takdim eder ve memuriyetini bu suretle muhafaza edebilir. - Venedik Hulâsası, Aralık 1620. .

⁴⁴⁸ «Sadrâzam, Kıbrıs adasının 50-000 taleriye varan haracını Pâdişâh'a gönderdi; bu mtinesebetle, işbu haracın sekiz on vezîr zamanında saraya gönderilmediği söylenilmiştir. > Venedik Hulâsası, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

⁴⁴⁹ Öte tarafa âsî; bu tarafa tabî olmak arzusunda bulunan şehirler. (Mütercim)

müsâadelere nail oldular. O kadar ki, Tran-silvanya temsilcisi Balassi'nin vefatında yalnız Macaristanh, Bohem-yalı, Avusturyalı arkadaşları değil, İngiltere ve Felemenk elçileriyle Venedik balyosu da tâbutunu tâkîb ettiler (12 Ocak 1621) ⁴⁵⁰. Bununla beraber Venedik balyosu Linç'ten mühürlenmiş ve bu şehir panayırında te'diyesi gereken bir poliçe mektubunu, Yukarı Avusturya Millet Meclisinden altmış temsilcinin imzasını taşıdığı halde, te'diyeden imtina etti ⁴⁵¹.

Yine o sırada Acem elçisi Necef Kulu Beğ ⁴⁵², son muahdede kararlaştırılan yüz yük ipekten mâada 120 samur ve 12 siyah tilki kürkü, 40 vaşak derisi, 200 parça muslin, bukalemun renk kumaştan altmış, Şâm kumaşından otuz, diğer muhtelif kumaşlardan 824 kat elbise, 1250 parça boğâsî, 200 boyun sargısı, 1,000 fağfûri kâse, 40 ipek kalıçe, deve yününden 40 kalıçe, 2 at, 4 fil, bir gergedan, 2 kaplan getirdi ⁴⁵³. Buna mukabil Padişah da İran Şâhı'na, abanozdan bir hokka takımı, bir ayna, 2 saat, kıymetli taşlarla müzeyyen iki topuz, 2 kılıç, 4 ipek otak, 4 güzel câriye, sırma işlemeli 11 kat elbise, sırma dokumalı 2 kat yün libas, sırmalı kumaştan 4 elbise, 1.000 duka kıymetinde bir altın kâse gönderdi ⁴⁵⁴.

Şiddetli Kış

Bu sefaretlerin parlak nümayişlerini, kış esnasında matem sahneleri tâkîb etti. Osman'ın —fakat başka valideden— kardeşi olan ve büyük ümîdler veren Sultân Mehmed idam olundu (12 Ocak 1621); Sultân Osman bu irâdeyi, ya diğer biraderlerine hâkim kudretinin böyle müdhîş bir delilini göstermek için, yâhud Şehzade Mehmed'in seçkin hasletlerinden dolayı

⁴⁵⁰ 12 Ocak 1621'de Transilvanya elçisi Balast Sldii. Onun cenaze alayında İngiltere, Macaristan, Lehistan sefirleriyle Birleşik Krallıklar (Felemenk) elçileri, balyos, Flandra seffri dahî hazır bulunmuşlardır.» Venedik Hulâsası

⁴⁵¹ «Avusturya'ya flit İki memleketin elçileri Birleşik Krallık nâmına ve 60 muhtelif mühürle mühürlenmiş Onz kasabasından 22 Skim 1620 târihi ile târih-lenmiş bir poliçeyi balyosa (Justiniani) göndermişlerdir. Poliçede yazılı akçenin Linz panayırında Birleşik Kralhk tarafından tesviye olunmak üzere tedârik edilerek gönderilmesi rica ediliyordu. Kendilerine hizmet için hazır bulunduğunu beyân etmiş olmakla beraber, balyos, Llnz panavmndaki tüccardan hiebîrtvle muhaberesi olmadığım ileri sürerek Özur dilemiştir» 26 Ocak 1621, Venedik Hnlâsnsı.

⁴⁵² Sadrâzam AH Pasa'mn Şah'a iki mektubu Sarı Abdullah Efendinin mecmuasında 129 ve 130 numaralardadır.

⁴⁵³ Venedik Hulâsası'nda bu şekilde sayılmıştır.

⁴⁵⁴ Venedik Hulâsasında bu şekilde ve 26 Ocak 1621 tarihiyle sayılmıştır- (Şah Abbâs tarafından Necef Kulu nâm ilci gelöp Şâh'dan arz-ı hulûs ile dostluğa müteallik umurda bezl-i maddür itdi ve sulhde sâbit-fcadem olduğum İlâm eyledi. Lâkin nâme getirmemişdi. Mücerred o tarafa intisabı cihetiyle hu-zûr-ı şahaneye kabul ile iade olundu- Nalmâ'dan telhts, c. 2, s. 185* Mütercim).

onların hased etmeleri sâi-kasiyle vermişti. Yeni kızlarağası Süleyman Ağa, Pâdişâh'ın gizli niyetini desteklemek, yâni genç şehzadenin öldürülmesini tavsiye etmek suretiyle, Pâdişâh'ın teveccühüne nail olmaya çalıştı. Lâkin müftî Es'ad Efendi bu kardeş katlini meşru göstermek için istenilen fetvayı vermekte muhalefet gösterdi. Rumeli kazaskeri Kemâleddîn, müftînin yerine geçmek ümidiyle Pâdişâh'ın irâdesine muvafık bir fetva verdi; ancak ümîdi yerini bulmadı. Bedbaht Şehzade Mehmed, cellâdların hücumunu görünce:

— «Osman, Allah'dan dilerim ki hayât ve saltanatından mahrum ol! Beni nasıl Öldürüyorsan seni de Öyle öldürsünler!» diye feryâd etti ⁴⁵⁵.

Birkaç hafta sonra kışın fevkalâde şiddeti bir hâdiseye mahal verdi ki, Osmanlı târihi dokuz asır zarfında yalnız iki misâlini zikreder: Boğaz tamâmiyle dondu; Öyle ki Avrupa'dan Asya'ya yaya yürüyerek gidilebilirdi ⁴⁵⁶. Gemilerin seyredememesi zahire fiâtında büyük bir yükselmeye yol açmıştı. Yetmiş dirhem ekmek bir akçeye, etin okkası beş akçeye kadar çıktı. Kıtlik, şundan dolayı da vahim neticelere sebep olabilirdi: Sipahiler yine gürültü ile Dîvân-ı Hümâyûn'a gelmiş ve sadrâzam yeniçerilerin bunları itaat dâiresine sokacaklarını zannettiği halde, zannı beyhude olmuştu. Alî Paşa, birikmiş aylıklarından bir kısmını ödemek suretiyle kendilerini hoş-nûd etmeye mecbur oldu ⁴⁵⁷.

Sadrazam Ali Paşa'nın Vefatı

Bu işler olurken, sadrâzam, şahsî emniyeti için korkmaya başladı. Yukarıda gördüğümüz veçhile gözden düşen bâzı vezirlerin iltica etmiş

⁴⁵⁵ «Katline hücum olundukda. Osman, AUah'dan dilerem ki ömr ü devletin berbâd olup beni Ömründen nice mahrum eyledjn ise sen dahi behremend okoayasın» diye hatok-i kelâm idöp şehid olmuş; ol vakt-İ ye*sde süz-i d^ rûn ve inldsâr-ı kalb-i mahzun İle İtdlği beddua. İcabebe karin olup zamm-ı kainde mûcâzâü zuhur ibnisdir.» Nalmfl, c. 2, s. 188- (Mütercim)

⁴⁵⁶ «1030 Şitâsında rebîülevvel güneşinden onaltıncı gününe kadar azîm kar ya-ğup, giddet-İ sermâdan serâser derya müncehid olup, ancak akıntı ortasında bir nehr-i saglr nakdân mahal açık kalmış idi. Rebîülevvelin onyedinci günü —ki hamsinin onfairi idi— Sarayburnu ile Üsküdar arası cümle buz olup Galata'dan İstanbul'a, Hâs Bağçe'den Kireç Kapusu'na piyade adam geç-diginl görenler rivayet iderler. Hicretin yüz yiğirmi birinci sfilinde (739) bir dera daha vâki' olduğu Huristiyan târihlerinde ve Târihi Cenftbf'de mesturdur- Hattâ o zaman Üsküdar'dan İstanbul'a araba İle geçüp Kefe'den tüccar geldiğini yazarlar» Naîmâ, s. 186 ve 187. Nalmfi'nin bu rivayeti bizzat görenlerden işitme olmamalıdır; diğer târihlerden nakl etse gerekdir. Hâ-şiral'nîn söylediği donma tarihi, Peçevî'nîn kaafiyeye dikkat ederek doğrusunu zabtettiği gibi, şudur: -Yol oldı Üsküdâr'a/Ak deniz dondı bin otuzda.» (Mütercim)

⁴⁵⁷ «Kendilerine âid maaşların bedeli âmirlerinin eline geçmiş bulunduğu için sipahiler dîvâna gürültü De geldiler. Sipahileri yatıştırmak üzere yeniçerilerin «nühim bir miktarı dîvâna gönderilmesi, yeniçeri ağasına emredildi-Fakat bin kişi bile getirelemedl. Sadrazam, sipahileri birkaç kese dağıtmak suretiyle yatıştırabldı.» 22 Aralık 1620. Venedik Hulâsası-

oldukları Üsküdârî Azîz Mahmûd Efendi'yi ziyaret ederek, kurbanlık kırk koyun verdi ⁴⁵⁸. Hoca ile de uyuşmak ihtiyâtkârlığında bulundu. Lâkin yine bahar girerek Boğaz yine gemilerin seyrine açılıp, askerın isyanı korkusu kalmayınca, Ho-ca'nın Mekke'ye uzaklaştırılması için irâde çıkarttı. Hoca bu mecbûrî haccı îfâ etmek üzere Üsküdar'a geçmiş bulunduğu halde, sad-râzam «taş ületUnden vefat etti. Zât-ı Şâhâne'den başka kimse vefatından müteessir olmadı (9 Mart 1621) ⁴⁵⁹.

Ohrili Hüseyin Paşanın Sadâreti

Alî Paşa'nın yerine vezirler sırasının en sonunda bulunan Hüseyin Paşa tâyin edildi. Bu Hüseyin Paşa Arnavudluk'un Ohri kasabasının olup, Revan muhasarasında bostancı-başihktan yeniçeri ağalığına, daha sonra Rumeli beğlerbeğiliğine ve vezârete terfî ettirilmişti. Kürre-i Arz'da 'Pâdişâh'dan başka hükümdar yoktur, cihanın geri kalan İmparator ve kralları ancak onun keyfiyle hükümet eder fikrindeydi ⁴⁶⁰.

Onsekiz yaşında bulunan Sultân Osman, vezirlerin vesayetinden kurtulmak için çalışmaya ve onların nasihatlarına husûsî iradesiyle mukabele etmeye başladı. Harbçi düşüncelerine ve silâh kullanmaktaki maharetine rağmen ⁴⁶¹ cimriliğinden dolayı askerın nefretini kazanmıştı. Şimdiye kadar emsali görülmemiş bâzı muameleleri, bilhassa Hoca Ömer Efendi'nin telkinleriyle ilmiyye ricalinin arpalıklarını kesmesi yüzünden, ulemâ da kendisinden mün-fâil idiler. Vaziyeti kontrol için geceleri bizzat kola çıkmasından hoş-nûd olmayan payitaht ahâlîsinin de teveccühüne mazhar değildi ⁴⁶². Lehistan ile muharebe etmek Pâdişâhın kafasında öylesine yerleşmişti ki, ⁴⁶³ yeni sulh teklifleriyle gelen bir Lehistan elçisi,

⁴⁵⁸ «Kendilerine para verilen sipahiler hoşnudsuzluk eserleri göstererek birikmiş maaşlarının bakiyyesini de talep etmektedirler. Pâdişâh hasis olduktan başka, vezirine iktifâen para sarfetmemefe alışmış olduğundan, vezirin «arz» lanna cevap vermedi. HusûsMe ki, vezîr böyle bir teklifde bulunmamayı önceden taahhfid etmişti — Vezîr korkusundan Aztz Mahmûd*a flttcft ile kurban olarak kırk kovun kestirdi. Hoca davet edilerek kendisine mTat giydirilmiştir.» Venedik HolAsaa.

⁴⁵⁹ «Alî Paşa bu sabah (9 Mart) habs-i bevden vefat etmiştir. Pâdişâhdan başka kimse vefatına müteessir olmamıştır.» Keza.

⁴⁶⁰ Venedik Hulâsası, 2 Mart 1621-

⁴⁶¹ «Pâdişâhın silâh ta'limlerine istidadı vardı. Kendi düşüncesine göre harekete başladığından devletin büyük ricalini gücendirtrüştü.» 9 Nlsfin 1620, Venedik Hulâsası»

⁴⁶² «Padişah, tebdil-i kıyafetle gece gündüz devre (kol gezmeğe) çıkar, şehir dahilinde herşeyi araştırır ve ziyade şiddet gösterir.» Nisan 1621, Venedik Hulâsası.

⁴⁶³ «Lehistan elçisi Kfiçükcekece'ye kadar geldiği halde İstanbul'a girmekten men' edilmiştir; çünkü Pâdişâh, pederi Ahmed'in sözlerini hatırlatarak, Kazaklar tarafından yapılan hasarların müsebbibinin Lehler olduğunu ve onları cezalandırmak lâzım geleceğini düşünüyordu.» 1621, Veaedlk ffalltum*

payitahta giremiyerek, hiçbir şey kararlaştıramaksızın Küçükçekmece'den geri dönmeye mecbur kaldı . İngiliz elçisi Sir Con Eir, Kraliçe Elizabet zamanında vuku bulan bir arabuluculuk işine istinaden, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki ihtilâfi Kral Jak nâmına düzeltmek istedi ⁴⁶⁴; lâkin Pâdişâh'ın, Kazaklar tarafından Devlet'in hududunda yapılan akınların intikamını alması lâzım geleceğinden başka cevâba nail olamadı.

Lehistan (Hotin) Seferi

17 Cumâdeluhrâ 1030 - 9 Mayıs 1621'de ⁴⁶⁵, Pâdişâh'ın tuğlan Dâvutpaşa sahrasına dikilerek —bir güneş tutulması vuku bulduğundan ve kamerî ayın son gününün uğurlu sayılmamasından dolayı— Osmanlılar'm bâtil i'tikadlarına (evhâmpemliğine) göre katmerli bir uğursuzluk olmakla beraber, cumâdeluhrâ sonunda asker hareket etti ⁴⁶⁶.

Pâdişâh Edirne yolu üzerinde bir köprüden geçerken, sadaka istemek üzere bir tarafa gizlenmiş ve hassa askerleri tarafından def edilmemiş olan dört Hindli dervişin ansızın üzerine geldiklerini gördü. Bu anî ortaya çıkıştan ve atını şahlandırmış olan seslerinden öfkelenerek, dördünü de orada idâm ettirdi ⁴⁶⁷.

Payitahttan çıkışından on gün sonra (10 Receb - 31 Mayıs) Edirne'ye vâsil olarak, on gün de orada kaldı ve bu müddeti ceng sporlarıyla geçirdi. Onbirinci gün yeniçeriler Yanbolu'ya doğru hareket ettiler. Yağmurlardan dolayı Balkanlar'dan geçmek pek zahmetli oldu; birçok yük hayvanları telef oldu. Çadırların yüklendiği develerin geçemedikleri yerlerde, hediye olarak son defa İstanbul'a gönderilmiş olan filler kullanıldı. Yol esnasında Kazakların Karadeniz'de Ahiyoli'ye çıktıkları haber alındı. Lehistan hududu mevkilerine vukufundan dolayı çarhacı olmak üzere ileriye gönderilmiş olan Hacı Key Paşa birkaç esîr ve Lehlerdin üç muhtelif ordugâhda ka-leye kapandıkları haberiyle Kantemir Mîrzâ'yı gönderdi. Isakçı'da Tuna üzerine

⁴⁶⁴ «Pâdişâh İngiltere Krah'ndan bir mektup aldı. Evvelce ingiltere Kraliçesi tarafından Lehler'in İriline aynı mealde yazılan mektupta beyân olunduğu gibi, (Lehistan aleyhindeki) teşebbüsten vazgeçilmesi teklif ediliyordu^ Ve-nedik Hulâsası.

⁴⁶⁵ KtioUes, azimet günü (doğrusu: Otak kurma günü) için 29 Nisan tarihini tâyin eder ki, Naîmâ'nın gösterdiği 7 Cumâdeluhrâ ile muvafiktir,

⁴⁶⁶ 7 Cumâdeluhrâ "da (29 Nisan) Dâvud Paşa'ya otak kuruldu; dokuz gün sonra Pâdişâh geldi; 30 Cumâdeluhrâ'da Dâvud Paşa'dan hareket olundu- Cu-mâdelâhirenin 29'uncu cum'a günü salât-ı kûsûf kılınmış idi. kûsûfdan evvel ve sonra birkaçı gün, eyyâm-ı nahsâtdan ma'dûd olduğu gibi seHi-i şehri günü de nahs olduğu halde buralara dikkat edilmemiş idi-- Natmâ, s. 188 ve 180- (Mütercim)

⁴⁶⁷ Venedik Hulâsası, Haziran 1821.

köprü kuruldu. Bu sırada (22 Şa'bân - 12 Temmuz), yeniçeri ve sipahilere pâdişâhların ilk seferlerinde mu'tâd olan ellişer akçe bahşiş verildi ⁴⁶⁸. Mevzûatü'l-Ulûm sahibi Taşköprî-zâde'-nin oğlu olup Şehzade Mehmed'in katline fetva vermekle ilmî şerefini gölgelemiş bulunan Rumeli kazaskeri Kemâleddîn Efendi irti-hâl etti ⁴⁶⁹. Onun yerine, Galata kadısı bulunması itibariyle uzun müddet Hıristiyan hükümetleri elçileri için bir âfet kesilmiş ve kendilerini haraca kesmiş olan Habeşî hadım Molla Alî getirildi. Bu adam, doğru ve fukara hakkında hayırperver ise de şedîd ve mutaassıp olmakla beraber fıkıh ilminde de tamâmiyle câhildi.

Molla Alî gibi tslâm fıkından habersiz olan Tabîb Mûsâ —bir müddet sonra sahîh veyâhud sahte bir hastalıktan dolayı İstanbul'a geri dönen ⁴⁷⁰— müftî Es'ad Efendi'nin muhalefet göstermesine rağmen, Hocanın te'sîriyle Anadolu kazaskerliğine nasb olundu. Müftî Çelebî-zâde Abdülazîz Efendi, Habeşî ve Tabîb'in kazasker olmaları hakkında «İslâm'da ilk kırılmış şişe değildir» (darb-ı mesel olup «Bu hâl, ilk defa olan bir şey değildir» demektir) darb-ı meselini tatbîk ederek tesellîyâb olmuştur ⁴⁷¹.

Köprünün inşâatı bitinceye kadar ve seferin açılması için gerekli eşyanın gelmesini beklemek üzere, ordu onsekiz gün îsakçı mevkiinde kaldı. Bu esnada, özü beğlerbeği Hüseyin Paşa'mn sahilleri talan eden 18 Kazak kaygını ele geçirdiği haberi alındı. 5 Ramazan 1030 - 24 Temmuz 1621

⁴⁶⁸ Natmâ ve Venedik elçisinin raporu : «Pâdişâhın ilk seferi olmak münâsebetiyle yeniçerilere verilmesi mu'tâd olan biner akçe yerine tahsisatlarına birer akçe zammı teklif etmişse de asker bu teklifi red ile atıyye-i mu'tfi-denin talebinde ısrar etdiler.»

⁴⁶⁹ Atâyî, 769 tercüme-i hâl. Kemâl, babasının Büyük Mu-hît'ini (Ansiklopedik eser) ve Hüseyin Vfîiz'ın eserini Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bunlardan başka Sûre-i Kehfî Tefsîr-i Va'de nâmındaki kitabında Hidâye mesailini izâh etmiştir. «Kemâl» mahlâsiyle Türkçe ve Arab-ça şiirler yazmış, ve Sultân II. Osman saltanatına dâir bir Şâh-nâme bırakmıştır.

(Bahis mevzuu olan Taşköprî-zâde Mehmed Kemâleddîn Efendi pekçok eser sahibi bir zât olduğundan, Bursalı Tâhir Beğ'in «Osmanlı Müellifleri» eserinde ona dâir verilen malûmatın hulâsası aşağıya alınmıştır: Taşköprî-zâde Ahmed Efendi'nin oğludur. Babasından ve Ebû's-Suûd gibi üstâ di ardan ders alarak 1030'da Karaçelebî-zâde yerine kazasker olmuştur. O sene II. Osman ile birlikte Lehistan seferine giderken îsakçı'da vefat etmiş, na'sı İstanbul'a nakledilerek Aşık Paşa Camii naziresinde pederinin yanına defn edilmiştir.

Eserleri: On sene önce (yâni 1903-4'de) İstanbul'da basılmış olan Mevzûatü'l-Ulûm Tercümesi, ki Hammer'-ün Büyük Muhit dediği kitaptır(*); Tercüme-i Risâle-i Hüseyin Vaiz; Tercüme-i Târîh-İ Muhît-i Mısır; Sultân Osman Hân'ın emriyle yazdığı mensur Şeh-nfime (tabîatiyle eksik kalmış olacaktır; Hidâye* Mesailinin hulâsası olmak üzere İdde; Kasîde-i Bürde'ye tahmisi; Târîh-i Sâf; Tuhfetü'l-Ahbâr; Kemâl mahlâsiyle gürleri, bâzı risaleler. Târîh-i Sâf (ki basılmıştır), Osmanoğulları, Abbas-oğulları ve birçok hükümdarların vekaayinin hulâsasıyla bâzı hikâyeleri içine alır.

Sultân I. Ahmed'in emriyle, imâm-ı pâdişâhı Mustafa Efendi'nin başlayıp da «Ha» harfine kadar getirip burada bıraktığı İbrâhîm İsfahânî'nin Kitâbü'l-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb tercümesini, Kem al e dd in Efendi ikmâl etmek istediği halde, o da bitirememiştir (Mütercim).

⁴⁷⁰ Ravzrt'l-Ebrâr, hastalıktan dolayı donduğunu yazar. Venedik elçisinin raporu şöyle diyor: «Mottt ordugâhdan döndü. Harbin pek şiddetli bir surette aleyhinde bulunduğundan, Pâdişâh onun hakkında muğber idi.»

⁴⁷¹ EanaiYl-Ebrtr.

târihinde eski sadrâzam Kapdân Halîl Paşa, Karadeniz'de esîr etmiş olduğu 200 Kazak ile orduya geldi. Kendisine iki kat hil*at verildiği gibi, maiyyetinden 18 zabite de hil'atlar verilerek taltif edildiler.

Pâdişâh, karşı tarafı muayene etmek, yâhud ata binerek ok atarak bu iki türlü sporda maharetini göstermek için, küçük kayıklarla Tûna'yı geçirdi. Kendisine örnek almış olduğu Sultân Süleyman'dan yadigâr bir zırh dâima üzerinde bulunurdu ⁴⁷². Birgün Tu-na'ın öte tarafına bir ok yetiştirmeye muvaffak olarak, bunun düştüğü yere bir sütün dikildi ve Pâdişâhın kol gücünün hâtırası ebe-dileştirildi. Kasvetli bir zamanında gönül eğlendirme harbçi temâ-yillileriyle askerden kazandığı teveccühü yok etti ⁴⁷³. Isakçı'da yeni bir kale yapılmasını emretti ki, hâlâ (yâni Hammer'ın devrinde) mevcuttur. Ordu Yeniköy yakınlarında Tuna'yı geçince, Kefe beğ-lerbeğinin gönderdiği 300 Kazak'tan mürekkeb bir zincire tesadüf etti; bu bedbahtlarla Özü beğlerbeği tarafından gönderilen diğer 16 kişinin başları kesildi.

Boğdan'da, Tataran'da Diyârbekir beğlerbeği Dilâver Paşa, ordunun bakıyyesine iltihâk etti (20 Ramazan - 8 Ağustos).

Bu sırada Betlen Gabor'dan, İmparator askeriyle yaptığı birkaç müsademedede aldığı bayrak ve başlar geldi. Ahışa ve Silistre beğ-lerinin, Moldavya Prensi'nin, Lehistan toprağını çiğnemek üzere metbûu için ruhsat istemekte olan Kırım Hânı vezirinin gelişleri bayram şenliklerini artırdı (1 Şevval -. 19 Ağustos).

Eflâk voyvodası, yollan iktizâ ettiği şekilde tâmîr etmemiş olduğu gibi, Lehler'le anlaşmış olmasından şüphe edildiği için azl ve hapsedilerek, voyvodalık, ikinci defa olarak Lehler'in alenî düşmanı olan Etiyen Tomza'ya verildi.

Yeniçeriler firar etmeye başladıklarından, huzûr-ı şâhâne resm-i geçit yapılarak, herbirine yarım guruş ihsan olundu (6 Şevval - 24 Ağustos) ⁴⁷⁴.

Hüseyin Paşa ile Moldavya Voyvodası düşmanın 5.000 kişilik bir akıncı fırkasını mağlûb ettiler. Bunlardan bir mağaraya sığınmış olan 80 kişi» Pâdişâh'ın emri üzerine ve onun huzurunda dumanla boğuldular. Prut kenarında, orduya getirilen her Kazak için tâyin olunan mükâfat, hazînededen

⁴⁷² «Pâdişâh, her şeye bizzat nezâret etmek istediği gibi, kendisine örnek ittihaz ettiği Sultân Süleyman gibi arkasında dâima zırh bulundururdu- Venedik Hulâsası.

⁴⁷³ «Pâdişâh yakınlarına sû-i niyet ve şiddet ile oklar atarak kendilerini yaraladığı gibi, vükelâsına da şâir pâdişâhlar zamanında görülmemiş bir surette kötü muamele eder- İşte bu sebeplerden dolayı herkesin teveccüh ve muhabbetini kaybetmiştir.» Kasım 1621, Venedik Hulasası

⁴⁷⁴ «Bir müddet sonra, birikmiş maaşların ödenmemiş olmasından dolayı İstanbul'da yeniçeriler arasında bir münazaa çıkmıştır: «Şehrin muhafazasına memur olan yeniçeriler maaş almadıklarından dolayı ayaklandılar.» 31 Ağustos 1621, Venedik Hulâsası,

askere te'diye olundu. Ağustos nihayetlerinde Pâdişâh Hoşim (Hotin) yakınlarına vâsıl oldu. Lehistan Büyük Kañçılaryası, 4.000 Leh ve 8.000 Alman ile Dinyester sahillerine yerleşmişti; velîahd 60.000 askeriyle Kaminiék (Kamaniçe)*de istihkâm altına girmişti.

Bu sırada Kırım Hânı gelerek, zât-ı şahanenin elini öpmeye kabul olundu. Pâdişâh'ın otağına gireceği zaman sadrâzam belinden tırkeşini alınca Hân'a bir korku geldi. Lâkin murassa bir tırkeş, bir kılıç, bir murassa eyerli at ve bir samur kürk ihsan olunması üzerine emniyet hâsıl oldu.

Osmanlı ordusu derhâl harb nizâmına konularak, sadrâzam, Leh ordugâhını çevirmek üzere tedbîrlere aldı. Ucu nehre dayanmakta olan sağ cenah Diyârbekir, Anadolu, Karaman, Sivas beğlerbeğilerinden; merkez, yeniçeri ve sipahilerden mürekkep idi; sol cenah Şâm, Haleb askerinden, müteferrikalardan, dîvân yazıcılarından, Moldavya voyvodasıyla Kırım Hânı'ndan mürekkep olarak bir ormana dayanıyordu. İlk vuruşma bu ormanda vuku bularak, Bosna beği öldürüldü. Moldavya Voyvodası Dinyester üzerine köprü atmakla görevlendirildi. Müstahkem ordugâha birinci hücum tam bir muvaffakiyetle neticelendi (21 Şevval - 8 Eylül). 12 sahra topu, 32 bayrak, 2 büyük Alman bayrağı zabt olunup, 1.000'den ziyâde düşman muharebe meydânında kaldı.

Kırım Hânı'nın, Pâdişâh'ın kendisine teveccüh göstermesini çekemediği cesur Nogay beği Kantemir Mirzâ Özü valiliğine tâyin edilerek, Lehistan'a akın etmekle görevlendirildi. Kantemir, Dinyes-ter*i geçti ve 2.500 esir ile geri döndü.

Düşman ordugâhına ikinci hücum, Leh topçularının sıkı ateşiyle geri püskürtüldü. Üçüncü hücum —bütün beğlerbeğileri iştirak etmiş ve Doğancı Alî Paşa, ordugâhı öte tarafından top ateşine tutmuş olmasına rağmen— bir netice vermedi. Dördüncü hücum —ki bunda Pâdişâh, karşısında bulunan Kazak ordugâhına bizzat taarruz etmişti— hepsinden daha kanlı oldu. Osmanlılar çok zâyiât verdiler, en kahraman tengâverlerinden birkaç bini, özellikle bir gün evvel orduya gelmiş bulunan Budin Vâlîsi, Vayçen (Vaç) fâtihi Ka-rakaş Mehmed Paşa harb meydânında kaldı. Sadrâzam, Karakaş Pa-şa'yı ateşin en şiddetli yerine sevk etmiş ve sonra da imdâd etmemişti (27 Şevval - 14 Eylül).

Görülen mağlûbiyetten ve Budin beğlerbeğinin kaybından dolayı sadrâzama henüz şiddetle te'dîb tasavvurunda bulunmayan Pâdişâh, onun azliyle iktifa ederek yerine Diyârbekir Valisi Dilâver Paşa'yı tâyin etti (1 Zilka'de - 17 Eylül). Hüseyin Paşa ikinci vezir unvanını korudu ve

Dinyester*'in öte tarafında harekete memur askerin kumandanlığına getirildi. Yûsuf Paşa, Erzurum; Süleyman Paşa Diyârbekir Valiliğine tâyin edildi; Bakî Paşa defterdar oldu.

Dinyester üzerine köprü kurulunca Hüseyin Paşa nehrin öte ta--rafına gitti. İki gün sonra (7 Zilka'de - 23 Eylül) Lehler, Hüseyin Paşa'nın ordugâhına bir gece hücumu icra ederek Doğancı Alî Paşa ile Bolu Beği'ni yaraladılar. Ertesi gün nehrin diğer tarafında kalan asker, Leh ordugâhına beşinci bir hücumda bulundular. Rumeli beğlerbeği ve Kırım Hânı kahramanca savaştılar; lâkin yeniçeriler yardım etmediğinden geri çekilmek zorunda kaldılar. Altıncı ve son bir hücum yapıp, bunda dahi Osmanlılar büyük zâyiât vererek ordugâhlarına ric'ate mecbur oldular ⁴⁷⁵.

Ertesi gün Sultân Osman, bir harb meclisi toplayarak —çokdan beri cengden fütur getirmiş olan— kumandanlara hitaben bol bol iltifatta bulunarak:

— «Aksâ-yi amalim zaferdir; iktizâ ederse kış benimle geçirirsiniz.» dedi.

Ondan sonra 30 gün istirahat emredildi. Tatar Hânı'nın ikinci veliahdı demek olan Nureddîn Sultân o civardaki memleketleri vurmaya memur edildi.

Lehistan'la Sulh

Mevsimin ilerlemesi ve zayıatın karşılıklı olarak çok oluşu, iki tarafa da sulhu arzu ettiriyordu. Eflâk Voyvodası Radul Şirban ara-cılığıyla, eskiden> Sultân Süleyman'ın koymuş olduğu esâs, yâni Lehistan Tatarlar'a senelik 40.000 filorin vermek şartıyla bir anlaşma akdolundu ⁴⁷⁶.

Devlet'in bütün eyâletlerine fetihnameler yazıldı. Kaymakam paşaya, payitahtı ışklandırması için emir verildi ⁴⁷⁷. Hıristiyan müverrihlerine

⁴⁷⁵ Osmanlı müverrihleri Naîmâ ve Hacı Kalfa bu son hücumu 11 Zi'lka'de (27 Eylül)'de gösterirler; Titlevski ise 28 Eylül'de gösterir. Osmanlı müverrihlerine nazaran sulh 20 Zi'1-ka'de (9 Ekim)'de azimet etmiştir. Halbuki Titlevski 3 Ekim'de akdedildiğini yazar. Osmanlı müverrihleri Hotin'in-Moldavya'ya iadesinin kararlaştırıldığını ve Titlevski Lehistan'a bırakıldığını iddia ederler: Tit-levski'nin dercettiği ahidnâme tamamen yanlıştır.

⁴⁷⁶ Fezleke, varak: 221. Knolles'te Grimston, s. 964, ve Naîmâ, s. 342. Şu halde birbirinden tamâmiyle ayrı dört ahidnâme olmak lâzım gelir: Hacı Kalfa'da, Naîmâ'da, Peçe-vî'de bahsedilen ahidnâme ile Titlevski, Grimston, Bo-diye'nin söyledikleri ahidnâmeler. Ancak Venedik elçisinin raporlarında «Hotin'in Terki Ahidnâmesi» denilmesi, Osmanlı müverrihlerinin mevsûkiyetinde asla şübhe bırakmaz. Şah-nâme-i Nâdiri'ye de müracaat, varak: 65.

⁴⁷⁷ NeTl: «Aferin ey rftz-i kftnn sehsivfr-ı safderi/Ars'a as günden glrft tî|-l Sftreyyi-cevheri!» matlaında. ve : >Tliua n'ola, n'ota yemin eyleser rth-ı MnrUıA?/ Bir «axa ltdin İd hosnâd eyledin Peygamberi!- beytini

nazaran, Türkler bu muharebede 80.000 adam ve 100.000 hayvan zâyî etmişlerdir. Osmanlı müverrihleri ise, kendi milletlerini Lehler'e üstün göstererek bu sene «süyûf-ı mü'minin altında yüz bin bî-dînin. terk-i cân etmiş» olduğunu iddia ederler. Birinci rakam, ne kadar mübalâğalı olsa da, ikinciden daha çok ihtimâl dahilindedir. Lehistan seferinin netîcesizliğini sadrâzam Hüseyin Paşa ile Nakkaş Paşa'mn, Kırım Hânı'yle Kantemîr Mîrzâ'nın kıskançlıklarına ve Özellikle kızlarağası Süleyman Ağa'nın cehil ve gururuna atfetmek lâzım gelir. Pâdişâh huzurunda akdedilmiş olan bir harb meclisinde Süleyman Ağa, DeBfeçğ Mehmed Paşa'ya:

— «Leh Kralı bize karşı gelebilir mi?» diye sordu. Mehmed Paşa'mn «Şübhesiz» cevâbını vermesi üzerine, kızlarağası:

— «Ben seni akıllı ve tecrübeli bir adam sanırdım; Leh Kralı ne köpekdir ki Osmanlı Pâdişâhına karşı durabilsin?» dedi.

Mehmed Paşa, muhtelif kâfir memleketlerinin hepsinin tek bir millet teşkil etmekte olduklarını ve Lehistan'ın Avusturya'dan, Rusya'dan, Kazaklardan, Fransızlardan, Papa'dan imdâd alarak para ve asker bulmakta güçlük çekmiyeceğini beyân ederek, düşüncesinin doğruluğunu isbâta çalıştı. Kızlarağası, Mehmed Paşa ile istihza ederek, ona cevâb olmak üzere:.

— «Böyle ahmak bir ihtiyarın ^meşveretinden ne çıkar?» dedi.

Yeni sadrâzam da, bilhassa Rusya'ya gönderilmiş olan bir çavuşun bu hükümetle Lehistan arasında bir ittifak kurulduğu haberiyle dönmesinden dolayı, evvelkiler gibi sulh tarafında bulundu ⁴⁷⁸. Zâten ordu, Pâdişâh'ın cimriliğinden dolayı muğber olduğundan, sulhten başka selâmet yolu yoktu.

Sultân Osman, bu seferin felâketli neticesinden, ilk defa olarak babalık sevinciyle kendini teselli etti: Bir şehzadesi dünyâya geldi ⁴⁷⁹. Bu şehzade, —nâdir güzelliğe sahip bir Rus olup, vatandaşı Rokzelan gibi Pâdişâh'ın arzusunu te'mine ancak meşru zevce hakkını ve unvanını kazandıktan sonra muvafakat etmiş olan; hasekî-sultândan dünyâya gelmişti ⁴⁸⁰. Doğumdan

içinde bulunduran gaza kasidesini, bu lüzumsuz ve neticesiz Hotin seferi manft-Bebeüyto israf etomgti. (Mütercim)

⁴⁷⁸ Ruslar'la Lehler ittifak etmiş idiler. Rusya'ya gönderilmiş olan çavuş, ittifakın akdedüdüğü haberiyle, Dilaverden sonra avdet etti. Dilaver, harbin aleyhinde ve bütün birinci vezirler ve zâtı gfhâne dahi o fikirdeydiler.* Venedik Hulasası, 1621 Ekim.

⁴⁷⁹ Bir saltanat varisi şehzadenin doğumu, Nadir'nin Şataime'sinde, dörtbin beyitlik yirmibir nazmı teşkil eder

⁴⁸⁰ «20 Ekim 1621 gecesi zftt-ı çâhfinenin ilk oğlu dünyâya geldi. Validesinin ismi Mttiklia (Melek-SImft) (?)*dır. Aslen Rûs ve âdi (sıradan) bir ailedendi. Küçük yaşında ele geçerek vezir Murad Paşa'ya cârîye olmuş, Murad Pa-sa'nın vefatından sonra zevcesi tarafından, sabık kızlarağası Mustafa Ağa'-ya hediye edilmiştir. Ağa kendisini kızı gibi severek sonra âzâd etmiştir. Bir gün zât-ı şahane görerek güzelliğine hayran olmuştur. Rivayet olduğuna göre pek nâdir rastlanır bir güzelliğe sahip idi. Pâdişâh, buna

altı hafta sonra Hasekî Sultân, Pâdişâh'i istikbâl için Edirne'ye giderek vezirler tarafından karşılandı ⁴⁸¹.

II. Osman'ın İstanbul'a Dönüşü

Osmanlı târihinde ilk defa olarak bir Pâdişâh'ın katli ve bir hükümdarın yerine diğerrinin oturtulmasıyla işaretlenmiş olan 1622 senesi başlarında Sultân Osman, seferden dönerek Davudpaşa Sa-rayı'na inip Kapdân Halil Paşa tarafından mutantan bir ziyafet verildi ⁴⁸². Peygamber'in doğum gününe rastlayan 12 Rebülevvel'de —ki 1622 Ocak'ın in 25'idir— Pâdişâh İstanbul'daki sarayına dâhil oldu. Bu iki münâsebetle umûmî şenlik yapıldı.

Sultân Osman'ın ilk icrââtı saray müstahdemlerinden bir kaçını devlet memuriyetlerine tâyin etmek ve hükümet idaresinde bâzı değişikliklerde bulunmak oldu ⁴⁸³. O zaman en nüfuzlu adamlar şunlardı: Sadrâzam Dilâver Paşa ⁴⁸⁴ ki, aslı Hırvat olup son Acem seferinde bir dereceye kadar askerî şeref kazanmıştı, ve makamım hizmetlerinden başka servetini de Pâdişâh'a sunmak suretiyle almıştı; ikinci vezîr Kapdân Halîl Paşa ki, Ermeni asıllı olup önce sad-râzamhk etmiş, taassubsuz bir müslüman idi ve Hıristiyanlar hakkında tolerans sahibi olmakla vasıflandırılmıştı; defterdar Bakî Paşa; tevkîî Mustafa Paşa; yeniçeri ağası Alî Ağa; Şeriat hükümlerine mutlak riâyetle ⁴⁸⁵ ve serbest düşüncelikle ⁴⁸⁶ mâruf müftî Es'ad Efendi; Rumeli kazaskeri Habeşî Hadım Molla Alî; Anadolu kazaskeri câhil tabîb Mûsâ Efendi. Harem-

kızlarağasından İstedi- Ağa, kız âzâd edilmiş bulunduğu için, nikâh edilmedikçe verilmesi şer'an caiz olmayacağı söyledi. Nikâh akdedilerek, zâtı şahane onu diğer zevcelerinden daha çok sevmiştir. Üstün mevkiini muhafaza etmek ve vellahd validesi olmak için kendisine sultân muamelesi edilecek, ve zât-ı şahane üzerinde dâima büyük nüfuzu olacaktır.» Venedik Hulâsamı.

⁴⁸¹ «Aralık ayının 16'sında sultân (yâni pâdişâhın zevcesi), küçük şehzade ile birlikte Edirne'ye vâsıl olarak Pâdişâhın emri mucibince bütün vezirler tarafından karşılanmıştır. > Venedik Hulâsası, Ekim 1621.

⁴⁸² «Ocak ayının 4'ünde zâtı şahane Davudpaşa'ya vâsıl oldu. Orada Kapdân-Paşa büyük bir ziyafet çekti. Ocak'ın 6'sında Pâdişâh'ın mutantan alayla şehre girmesi kararlaştırıldı.» Venedik Hulâsası* Lâkin bu giriş, Naîmâ'yâ nazaran ancak 12 Rebülevvel (25 Ocak)'da vuku bulmuştur

⁴⁸³ Mere Hüseyin Paşa'nın yerine Biber (?) Paşa Mısır valisi; Abaza Mehmed Paşa Erzurum vâlîsi, Kalavun Mehmed Paşa Maraş valisi, Bostan Paşa Rakka vâlîsi. Tayyar Mehmed Paşa Sivas valisi- Naimâ

⁴⁸⁴ «Beyne'n-nehreyn vâlîsi (Diyârbekîr beğlerbeği) olup zengin ve İran muharebelerinde büyük nâm kazanmış olan Dilâver Paşa, yalnız nefsiyle değil, parasıyla de hizmet etmek üzere kendisini sadâret için arzetti. Pâdişâh teklifini kabul ederek mührü verip birinci vezîr yaptı.» Elcim 1621, Venedik Bnlâsash

⁴⁸⁵ «Pâdişâh'ın, dost olduğu iki hükümdardan birinin aleyhine, diğerrine yardım etmek caiz olup olmayacağına dâir müftiden fetva talep olundu (Ştrazer'in istediği zannedilir); müfti bunun şeriatle ilgili işlerden olmayıp hükümetçe halledilecek mes'elelerden olduğunu bildirerek, suâle cevap vermek istemedi.» 23 Temmuz 1616, Venedik Hulâsası.

⁴⁸⁶ Müftîlik sıfatının kendisini devlet işlerinin dışında bulundurduğunu mahir bir şekilde beyân ederek, Pâdişâh'm biraderinin katli hakkında talep edilen fetvayı vermekten imtina etmiş ve diğerr bir siyâsî mes'elede de yine aynı tarzda hareket ederek fikri istiklâlini isbât etmiştir

i hümayunda bir nevi' «İkili iktidar» geçerli olup, nüfuz ve kudret —eski sadrâzamların tevec-cühsüzlüğünü celbederek Mekke'ye gitmek üzere gemiye binmeye mecbur olmuş iken, sonradan yine ikbâle nail olan— kötü huylu ve hırslı Hoca Ömer Efendi ile Pâdişâh'a kardeşinin îdâmı ve Lehistan muharebesinin açılması nasihatini veren mağrur kızlarağası arasında paylaşıyordu.

Yabancı Devlet Elçileri

Sultân Osman'ın İstanbul'a gelişinden birkaç gün önce, zât-ı şâ-hâneye bir mektubu hâmil olarak, Beti en Gabor'un elçisi ile Felemenk elçisi (Hoca gibi Betlen'in hâmisini) Dîvân-ı Hümayûn'da görünmüş idiler. Bir Acem memuru da payitahta gelmiş idi. Lâkin sözleşmeye bağlanan harb vergisini getirmedigi gibi, son seferin hakîkî neticesi hakkında malûmat almaktan başka bir memuriyeti de yoktu.

İngiltere Elçisi Sir Tomas Rue

Yine o zamana doğru, İngiliz elçisi Sir Tomas Rue, Osmanlı Devleti ile eski kapitülasyonları yenilemeye, Lehistan esirlerinin ve Özellikle Korçaki'nin saliverilmesini, Berberiyeye hükümetlerinin (Cezayir, Tunus, Trablus-ı Garb) şekavetlerinin (korsanlıklarının) önlenmesini, Müslümanların bilcümle İngiliz tebeasına olan borçlarının kapatılmasını istemeye memur idi ⁴⁸⁷.

Sir Tomas Rue, Venediklilerin entrikalarından, Fransa hükümetinin son senelerde uğradığı felâketlerden, bu felâketleri müteâ-kib Fransa elçisinin hepsinden, son İngiliz sefirleri Pol Pindar ile Con Eyr'in ehliyetsizliklerinden dolayı, Avrupa devletleri elçilerinin nüfuzunun büsbütün zail olmuş bulunduğunu gördü. Sadrâzam Di-lâver Paşa, —ki Sir Tomas, kendisini pek mutedil ve pek akıllı, ciddî bir adam olmak üzere tasvir eder— muahedelerin yenilenmesine ve Berberiyeye hükümetlerinin deniz hırsızlığına karşı emniyetini sağlamaya muvafakat etti. Lâkin esir Lehler'in

⁴⁸⁷ Sir Tomas Rue'nin müzâkerât-nâmesi, s. 24-26, ve Knol-les'de Grimston, s. 969; Knolles «Sir Tomas Rue Ocak ayı başlarında İstanbul'a vâsıl oldu» demekle hatâ ediyor; Rue dahî Sultân Osman'ın vusulü hakkında «İstanbul'a Ocak nihayetine doğru vâsıl oldu» demekle hatâ etmiştir. Sir Tomas Rue'nin ilk raporu (Müzâkerât-nâme, s. 14) 19 Ocak 11622 tarihli olup, müzâkerât-nâmedeki bir matbaa hatâsından doğduğu zannedilebileceği gibi, 1621 târihinde değildir.

salıverilmesinden ve İngiliz alacaklıların —bundan evvel kendinden öncekilerin ileri sürmüş oldukları— iddialardan bahsedilmesine asla müsaade göstermedi. Kendisine ruhsat vermeden evvel, başkalarının işi için müdâhale etmek ve ölümlerin hâtıralarını karıştırmak münâsib olmayacağını; bununla beraber kendisi işbaşında bulundukça İngiliz tebeasm-dan hiçbirinin şikâyet için bir sebep bulamayacağını ve faaliyetlerini takbih etmiye sebebiyet verecek bir şey yapmayacağını söyledi⁴⁸⁸. Zât-ı şâhâne, Kral Jak'm sefîr vâsıtasıyla gönderilen mektubuna bu mealde cevâp yazdı.

Ordunun Ve Halkın Hoşnutsuzluk Sebepleri

Sultân Osman, İstanbul'a döndüğünden beri kendisini kederli ve hayalperest tabîatine teslim ederek, halkı şiddetle aleyhine çevirmişti. Bir-iki paşa ile beraber geceleri sokak ve meyhaneleri dolaşır, bu suretle polis gözcülüğü, subaşılık vazifesini görürdü⁴⁸⁹. Şarab ve tütün kullanılmasına karşı şiddetli emirler neşretti. İstanbul'da fiyatlar çok yükselerek, halk bunu Pâdişâhın tamâ'kârlığına hamî etti. Sultân Osman ise harem zevkim gittikçe artırıyordu. Aslı Rus olan Haseki Sultân'ın Pâdişâh üzerinde pek büyük nüfuzu vardı. Haseki Sultân'ın memnuniyetini celbetmek için şenlikler yapılarak, Lehistan muharebesinin bâzı vak'aları, bataryalar zabtı gibi bâzı cenk sahneleri temsil edildi. Bu oyunlarda hazır bulunan velî-ahd (Pâdişâh'ın oğlu) bir tüfeğin ansızın ateşlenmesiyle hâsıl olan yaradan öldü. Bu kaybı telâfi için Sultân Osman üç zevce daha seçti. Fakat mu'tâd olduğu veçhile cariyelerden değil, tebeasının hür kızlarından. Bu ise, tehlikeli ve kanuna aykırı bir şeydi. Çünkü, pâdişâhın akrabalık kurduğu kudretli ailelerin sonradan saltanat dâvasında bulunmalarından korkuluyordu. Osmanlı kanunu ister ki, padişâhın zevcesi çocukluğunda ailesinden alınmış, hamisiz, akra-basız bir cariye olsun; bu zevce ancak Haseki Sultân, yâni velîahdin validesi ve sonra Valide Sultân, yâni pâdişâhın validesi olmakla bir imtiyaz kazanabilirdi. Pâdişâh da, hür bir kadının değil, bir cariyenin oğlu olmak lâzım gelir; tâ ki hükümlerinde hiçbir aile nüfuzunun rolü ve te'sîri olmasın ve para ile alınmış olmayıp, fakat esaret boyunduruğu altına girmeye mecbur bulunmuş olan te-bea kulları, taht üzerinde bulunan bir

⁴⁸⁸ Sir Tomas Rue'nin Vekaayi-nâme'si. Kral'ın i'timâdnâmesi ve bunun cevâbı Grimstan'da (Knolles. s. 966) yazılıdır.

⁴⁸⁹ «Hergün sokaklarda yaya olarak ve değişik kıyafetlerle dolaşması tezytd-î sîr ve nüfuzuna hizmet etmişti.. Sir Tomas Rue, s. 20.

câriye-oğlunun karşısında hür bir valideden doğmuş olmak fâikiyyetine mâlik bulunsun. Diğer Müslümanlar'ı değil, fakat yalnız Pâdişâhı birden ziyâde meşru zevcesi olmaktan men' eden Osmanlı izdivaç hukukuna muhalif olarak, Sultân Osman, dört meşru zevce seçmek istedi; Pertev Paşa'nın kızını aldı ⁴⁹⁰, müftinin kızına nişan takıldı ⁴⁹¹.

Sultân Osman, son muharebede tamahkârlığıyla, haksız takbîh-leriyle yeniçeri ve sipahilerin de nefretini kazanmıştı. Her düşman başı için verilen mükâfatı bir altına indirmişti. Neferler bu tedbîrden dolayı ileri geri konuşarak:

— «Bir düşman başı için bir altın ne demektir? İnsanın, onu alması için kendi başını tehlikeye koyması lâzım gelir.» diyorlardı.

Lehistan seferinin müsâid olmayan neticesinden dolayı hoşnutsuzluğunu dahî, hiç gereği yokken, askere göstermişti. Bostancı-başu da gece meyhanelerde bulunduğu yeniçerileri denize atmak, ahâlîden sarhoş tesadûf ettiklerini kadirgalara (taş gemisi) koymak suretiyle, hükümet aleyhine husûmeti artırıyordu.

ii. Osman'ın Hacc İçin Mekke'ye Gitme Düşüncesi

Lâkin birkaç seneden beri istiklâlini ilân eden Dürzi Beği Emir Fahreddîn'i itaate getirmek için gelecek baharda Suriye'ye gitmeyi düşündüğünü ortaya koyduğu zaman, umûmî infial son dereceyi buldu. Vezirler, müftî, ulemâ Pâdişâh'a, bir âsînin üzerine kendisinin bizzat gitmesinin caiz olmadığını, son dereceye gelince Hıristiyan memleketlerine iltica edebilecek bir adamı tenkîl için karadan bir vezîr ve denizden kapdân paşa ile asker gönderilmesinin daha münâsib olacağını arzettiler. Sultân Osman, bu mülâhazaları dinledikten sonra, sadrâzamı kapdân paşayı, defterdarı huzuruna celbe-derek, yüz kadirga hazırlanmasını emretti ve bunların teçhizatı için 80.000 altın verdi. Tunus ve Cezayir beğlerbeğilerine de gemileriyle donanmaya iltihak etmeleri için emirler gönderildi.

Prens Filiber, gerek Fahreddîn'e yardım etmek, gerek Halil Paşa'nın

⁴⁹⁰ «Zât-ı şahanenin 12 gün önce, bütün vükelâsının tavsiye ve arzusu hilâfına, Pertev Paşa zevcesi olan bir sultânın büyük kızını sadece güzelliği sebebiyle her türlü merasimden ârî olarak izdivacı altına alması burada kötüye yorumlanmıştır- Çünkü pâdişâhın selefleri son zamanlarda bilhassa Türk ırkına mensup kız almazlardı.» 9 Şubat 1622.

⁴⁹¹ M. D'Ohsson, Osmanlı Devleti Tarihi, 7, s. 63. «Zât-ı sfinâne bir nikâhlı zevcesinden başka, De daha almak fikrindedir; bunlardan biri müftünin kızıdır. Müftl. evvelki pâdişâhlar zamanında böyle bir şey vuku bulmadığını, ve onların yalnız câriye aldıklarını söyleyerek muvafakat göstermemiştir. Şubat 1622, Vfoett

son olarak Manfredonya'da yaptığı hasarlardan dolayı intikam almak maksadiyle, Messina'da 60 kadirga ve 6 kalyonu silâhlandırmakta olduğu için, bu emirlerin verilmesi elzemiyet kazanmıştı. Donanma gelecek Nîsân'da yelken açacaktı.

Bu teçhizattan maksad, Pâdişâh'ın Hacc için Mekke'ye gitmesinden başka bir şey olmadığına anlaşılması gecikmedi. Bu seyahat için gerekli zahirenin tedâriki hususunda Suriye ve Mısır'a bir saray baltacısı gönderilmişti. Cidde'ye erzak nakli için istihdam olunmak üzere tedârik olunabilecek gemilerin Mısır valiliğine gönderilmesi Mekke Şerîfi'ne bildirildi. Pâdişâh'ın güzergâhında ki eyâletlerin valileri yüzbin erdeb buğday, pirinç ve sair zahire tedârikine memur oldular. Pâdişâh'ın refakatinde ancak 500 samsoncu ve 1.000 sipâhî bulunarak muntazam askerlerin bakıyyesi paytahtın muhafazasında kalacaktı. Sadrâzam, defterdar, nişancı paşa, rikâb ümerâsı, gedikliler, 40 müteferrika, 40 dîvân kâtibi, Hacc kaafilesinde bulunacaklardı. Devletin üç paytahtının, yâni İstanbul ile Edirne ve Bursa'nın muhafazası, kaymakam tâyin edilen eski sadrâzam Hüseyin Paşa ile vezîr Gürcî Mehmed Paşa'ya ve Receb Paşa'ya tevdi olunmuştu.

Yeniçerilebin Ve Sipahilerin Atmeydanında Ve Sarayda İhtilâlleri

Sadrâzam ile müftî, Pâdişâh'ı uygun olmayan bu tasavvurundan vazgeçirmek için her tedbîre başvurdular; lâkin Hoca ve kızlar-ağası bunların âkilâne nasihati annı te'sîrsiz bırakmaya muvaffak oldular ve maâsh Mısır askerinin şecaat ve itaat bakımlarından yeniçerilerden pek üstün olduğunu ve bir müddetten beri aralarında intizamsızlık çıkmış bulunan yeniçeri ve sipâhî fırkalarının yerine

Mısır ve Suriye'den aylıkla tutulmuş asker ikaamesinin daha iyi olacağını Pâdişâh'a telkîn ettiler.

Hoca'mn Pâdişâh'a Hacc tavsiye etmesinde şahsî bir menfaati vardı; Mekke kadılığına tâyin olunan biraderi Karakaş Efendi'nin vazifesine başlamasına mâni olan Belde-i Mükerrreme'nin Şerifinden intikam almak ister, kendisi Mekke'de bulunursa buna muvaffak olacağını ümîd ederdi. Bununla beraber Lehistan hükümetiyle sulh akdi için elçi Zbarovski'nin

gelmesinin beklenmesi re'inde olan sadrâzâmın⁴⁹² ihtarlarına ve Hacc'dan daha ziyâde sevab kazandıracağı ifadesiyle Pâdişâhın takvâ-perestçe niyyetini bir cami inşâsına çevirmeye çalışan müftünin mesâisine rağmen, Sultân Osman'ın gitmesi kararlaştırıldı⁴⁹³. Müftî, Pâdişâhı tasavvurundan vazge-çirebilmek ümidiyle, kızını 600.000 altın mehir ile⁴⁹⁴ evlendirmeye nihayet muvafakat etmişti; lâkin Sultân Osman bir türlü niyyetini değiştirmede. İstanbul'da her vakitki gibi Şubat ve Mart aylarında esen güney rüzgârları da kasvetli hâlini ziyâdeleştirmişti⁴⁹⁵ tebdîl-i kıyafet ederek, bir cirit oyunu seyrederken, seyircilerden biri istemeksizin koluna dokununca hadım ağaları tarafından fena muamele gördü; lâkin Osman, bu adamın serbest bırakılmasını emretmekle beraber 50 altın verdi⁴⁹⁶.

Müftînin kızıyla düğününü yapmış olduğu Eski Saray'da, pederinin güzellik ve zekâsıyla şöret kazanmış olan sevgilisini —kendisi Mekke seyahatinde iken yerine oğlunu tahta oturtamaması için— boğdurdu⁴⁹⁷. Bir aralık sarayın 200 cariyesini kocaya vermek tasavvurunda bulunduğu gibi,

⁴⁹² «Pasa, büyük elçinin gelmemesinden dolayı küçük elçisine ihtarlarda bulundu- Mart 1622, Venedik Hulâsası

⁴⁹³ Pâdişâh, sultanın (kadın) ikmâl etmek istediği büyük camiin ziyaretine gitti. Müftî. Mekke'ye gitmekten vazgeçirmek için, cami inşâsının Mekke'ye gitmekten sevab olacağını ifade etti.> Venedik Hulâsası, Mart 1622.

⁴⁹⁴ «Müftî, kızını vermemek için elinden geldiği kadar çalıştı; lâkin nihayet muvafakat gösterdi. Pâdişâh 600000 altın -kabin» üzerine nikâh akdettirdi. Üç gün sonra kın Eski Saraya gönderdi ki, hâlâ orada bulunuyor.» Kezâlik, 19 Mart. 1622

⁴⁹⁵ Sir Tomas Rue Sultân Osman'ı şöyle tasvîr eder: «Bu hükümdar her bakımdan nefrete düşürülmüştür. Askerin nazarında mahkûr, vüzerâ kendisinden yüz çevirmiş ve ürmüş, ulemâ nezdinde tel'in edilmeye lâyık görülmüştür. Kanunları ve âdetleri değiştirir ve ortadan kaldırır, dâima evham ve hayâllere gark olmuştur. Devleti ve ecdadını hafife alır. Türlü kıyafetlere girerek, meyhaneleri ve kötü yerleri dolaşarak polis memuru vazifesi görmesinden dolayı, kendisini âdi ve hürmete şâyân olmayan bir adam hükmüne koymuştur. Azamet-i saltanatının direği ve kuvveti olan kadırgalar, ta'mîrine asla ihtimam gösterilip bakılmadığından, perişan ve harâb bir hâle düşmüşlerdir, o derecede ki her sene denize çıkması mu'tad olan kapdân-paşa, hepsi fena kumanda edilmiş ve her türlü mühimmattan mahrum bulunmuş olmak üzere, 40 kadırğa toplayamamıştır.»

⁴⁹⁶ «Pâdişâh, yaya vaziyette Atmeydanı'nda iken bir şahıs bilmiyerek fena muamelede bulundu; lâkin zât-ı şahane bu adama 50 altın ihsan eyledi- Kezâlik, Nisfîn 1630.

⁴⁹⁷ Osmanlı müverrihlerinin pek çok kullandıkları Arabça darb-ı mesel «Fîr-Receb terî'l-aceb»dir ki «Receb (ayında) de şaşirtıcı durumlar görürsün» demektir. Arabî sene, kamerî sene değil, (21 Mart'ta başlayan) Şemsî sene (güneş yılı) olarak hesap olunursa Receb, Eylül ve Ekim aylarına tesadüf eder. Ancak senenin başı (Bizans-lılar'ın hesabı gibi) Eylül'den i'tibâr olunursa, Receb, Mart ve Nisân'a rastlar. Bu sene (metinde vak'alan söz-konusu edilen 1031 senesi) Receb'in otuz günü 2 Mayıstan (eski tarz) başlayarak Mayıs ayı günlerine rastlıyordu. Atâyî, bu müneccimin tercüme-i hâlinde hikâye eder ki: Sultân Ahmed'in vefatında müneccimin ahbabı o kadar mühim bir vak'ayı takviminde göstermemiş olmasından dolayı istihza ederler. Müneccim, pâdişâhın vefat ettiği günün hizasında «kuwet-i pâdişâh» yazılmış olduğuna dikkat etmemiş olduklarını cevaben söyler. «Kuvvet» kelimesi (Osmanlı yazısında) bir nokta ile yazılınca «fevt» (ölüm) kelimesi zahir olur.

Küsûf a gelince: Hakîkaten Sultân Osman'ın doğum gününde (29 Nisân 1604) ve ölüm gününde (10 Mayıs 1622) vuku bulmuştur. Bu iki küsûf (tutulma; güneş tutulması) arasındaki müddet (onsekiz sene on gün), eskilerin küsûflan tâyinde esâs aldıkları devre-i Keldâniy-ye'dir.

hemşirelerinden ikisini evlendirdi; yedi yaşında Nasûh Paşa'dan dul kalmış olan bir hemşiresini Van Vâlisi Hafız Paşa'ya ve diğerini Kaahire yeniçerilerinin turnacı-başısı olup donanma ile dönecek olan Bayram Ağa'ya verdi ⁴⁹⁸.

Sultân Osman bu aralık bir rüya gördü ki, birbirine zıt şekillerde tâbîr olunmakla beraber, ilk tasavvurunu te'yîd eylemiştir. Rüyasında bir taht üzerinde oturduğu halde Kur'ân okurken Haz-ret-i Peygamber (s.a.v.) göründü. Kur'ân'ı ve arkasındaki zırhı alarak bir tokad vurdu. Bu rüyadan telâşa kapılarak, Hoca'ya tâbirini sordu. Hoca, Hacc'a gitmeyi te'hîr etmiş olmasından dolayı Peygam-ber'in kendisini ayıpladığını söyledi. Bu hususta re'yini sorduğu vezirler Kur'ân «şeriat», zırh «dünyâ» demek olduğunu, söyleyerek, tevbe ve istiğfar etmesi lâzım geleceğini ifâde ettiler. Bu muhtelif tâbirlerden tamâmiyle hoşnûd olamıyarak Üsküdarlı Azîz Mahmûd Efendi'ye müracaat etti; O'nun kanaati, vezirlerin kanaatine tamâmiyle muvafık oldu ⁴⁹⁹.

Sultân Osman, kendisini istiğfara sevk eden Peygamber ihtarına uymak için ecdadının kabirlerini ⁵⁰⁰ ziyaret etti. Eyüb'e gittiği zaman (1 Receb 1031 - 12 Mayıs 1622) mu'tâd olduğu üzere Öküz ve koyun kurbân. etmek istedi. Ancak önceden tedârik edilmediği için Öküz bulunamadı. Bostancılar, şehrin kapılarında ve gümrükte buldukları arabaları durdurarak öküzlerini çıkardılar; sahiplerine fiyatının ancak dörtte birini verdiler.

Sultân Osman, iki gün sonra cum'a günü camie ⁵⁰¹ gitti. Halkın nazarında daha büyük, daha kuvvetli görünmek için pamuk doldurulmuş bir libas giymiş olduğundan, göğüs ve diğer azaları sun'î bir şişmanlık gösteriyordu. Nihayet Mayıs'ın 17'siride otağ-ı hümâyûnun Üsküdar'a

⁴⁹⁸ «Eski Saray'da bulunan nisvflndan ikiyüzünü kocaya vermek tasavvurunda bulundu; hemşirelerinden ikisini de tezvîc eyledi; birini, yâni müteveffa Na-sûh Pasa'nın zevcesini Van vâlisi Hafız Paşa'ya, diğerini Kaahire turnacı-basısına verdi.» Nafmâ (Natmâ, s. 206, yalnız Bayram Ağa'ya sultân verilir vüzerânın kanun Üzre Eski Saray'dan önüne düşüp götürdüklerini yazar.)

⁴⁹⁹ «İceri ve taşra halkının ihtilâf-ı ahvâlından pâdişâh mütehayyir olup gitmek emrinde tereddüd üzere iken bir gece Fahr-ı Âlem saüellâhü aleyhi ve senemi rü'yâsında görür. Kendi taht üzerinde tilâvet iderken gelüp andan Mushaf ve eğninden etibbe ve cevşeni alıp bir sille ururlar; tahtdan yıkı-htp nün ba'd kalkup mübarek kadem-f şerifine yüz sürmeğe sa'y ider; müyesser olmaz. Bu rü'yây-ı hâil dağdaga-endâz-ı pâdişâh-ı deryadil olup evvelâ hâce Ömer Efendi'ye söyler. Hâce ta'btr İdüp «Hacci şerife olan myyeti-nizde terk-i tereddüd için sÜret-İ tevbtidir; rü'yâda ayağına yüz sürmek müyesser olmadı ise İnşâ'Allahu Teâlâ merkad-İ münevverlerine yüz sürerr siniz. didi. Bu tâbirden pâdişâha gına gelmeyüp azfz-i vakt Osküdâr! Mah-mûd EfendTye varup ta*btr itdirir. Anlar bu veoh Ue ta'blr iderler ki «Ke-lâm-ı Kadim, hükmi şerM şerifdir; cübbe âlemi vöcüddur; pâdişâh-ı İslâm'a lâzımdır ki tevbe ve inâbeti kendilerine hemdem İdineler-Pâdişâh ziyâde müteessir olup tnerâkid-i kibar ziyaretine teveccüh eylediler.» Natmft, s. 211 ve 212. (Mütercim)

⁵⁰⁰ Doğrusu .büyük zâtların kabirleri, (merâfad-ı klbfir) olacaktır. Nâlrcâ, s-212. (Mütercim).

⁵⁰¹ Sultân Selîm Câmii'ne- Galiba o ayarda bir kahraman olduğunu göstermek isterdi. (Mütercim)

geçirilmesine emir verildi. Müftî, o zaman Pâdişâhlar* a hacc etmenin mecburî olmayıp, en birinci vazifeleri ihtilâlden korkulacak vakitlerde adaletten ayrılmamaktan ibaret olduğuna dâir bir fetva gönderdi. Bâzi müverrihlere nazaran, Pâdişâh bu fetvayı yırtmıştır. Üsküdârî Azîz Mahmûd Efendi bu yolda ihtarlarda bulundu ⁵⁰². Bir taraftan da saray müneccimi, uğursuzluğa, kötülüğe delâlet eden Merih ve Zuhâl'in bu sene Yengeç burcunda birbirine yaklaşması hâdisesi vuku bulduğundan, teşebbüsünde muvaffak olamayacağını haber verdi ⁵⁰³. Şurasını da ilâve etti ki, Pâdişâh'm velâdeti tâliine tesadüf eden burcda bir kûsûf (tutulma) vâki olduğundan, bir felâket zuhur edecek; ve gerçi bâzi iyiye alâmet şeyler varsa da, ancak iki ay sonra zuhur edebilip bu ay eski bir Arab darbimeseli mucibince acayip vak'alar cereyan edecekler ⁵⁰⁴.

⁵⁰² Şeyhülislâm «Pâdişâhlara hacc lâzım değildir; yerinde oturup adi eylemek evlâdır, mealinde sûret-i fetva göndermiş idi; Üsküdârî Mahmûd Efendi de «Caiz ki fitne zuhur ider» diye nasihat etmişti, lâkin def-i kazaya mecal olmadı» Naîmâ'dan telhis, s. 212. (Mütercim)

⁵⁰³ Natmâ, Hasanbeğzî'de, Ravratn'l-Ebrâr, .Sultan Osm&oin ŞetUdett Târihi», Nev'î- Peçevî, son rivayeti müneccimin ağzından nakleder- (Feçevf'nln İfâdesinin telhîsi:

1031 Recebinin sekizinci (Natmâ ve Hammer'e nazaran yedinci) çehâr-şenbitü günü defterdar Bakî Paga'nın yanında idik; Pâdişâhın otaklan yüklenilmek üzere kadirge yanaştı. «Siz de çadırlarınızı gönderin» diye divândan emir geldi. Bakî Paşa, kethüdâsı dan Mehmed Efendi'ye «Bizim de çadırlarımız kalmasın* dediler. Damadım Ramazan Çavuş ile beraber kethüdaya refakaten Bakî Paşa'nın hanesine gittik. O sırada müneccira-başî Mehmed Efendi geldi. Ramazan Çavuş «Şunu aramıza alalım, soyledelim (konuşturalım)» dedi. Aramızda yer gösterdik; Mehmed Kethudâ'nın çadır çıkarılmasıyla uğraşması için gülmeğe başladı. Pâdişâhın çadırları geçti» dedik; «Ne o geçmiştir, ne bu geçer! dedi- O aralık baş bakî hademesinden biri gelerek Sfilyemâniye'de azîm hengâme kopduğunu, Ağa-Kapısı'na güya dünyâ halkı toplanmış olduğunu haber verdi. Müneccim-başîya «Pâdişâha Ur keder İhtimâli var tra?» diye sorduk; «Bilmem anana Ramazana yetişmez» cevâbım verdi. Muahharan bu istidlalinin esbâbım suâl ettim; İzâh etmedi: «Pâdişâhın velâdeti tflî'i olan bureda kûsûf vâki' olmuş idi» diye cevâb verdi.» (Peçevt, c. 2, s. 383 - 84)

Naîmfî da şöyle yazar : «Manecdra-başî Mehroed Çelebi —ki ol asrın mahiri İdi, ankflm-ı nücûmda tevfilim mevlûd ve sinin ve «nsâH mesafle müteallik başka türkt risaleleri vardır, erbabı beyninde gayet makbul ve mu'teberdir— ol gün Bâkl Pasa kedhudâsmda bulunup bunların hareketine hande İderdi; ve «Abes yire zahmet çekmeyiniz, sefer yokdur, daha neler olsa gerekdir» dir İdi. Pâdişâh ahvâlerinden suâl eylediler. Cevâbında «Bu sâl kıranı nahsey-ni seretân! olduğundan mâada tâli'-i hümâyûnları olan burcda kûsûf vâki' oldı. Ba'zı suûdun nazarı vardır; lâkin kûsûf, katı'-ı kavidir; ber-muktezây-ı fenn möndefi' ofenayup ramazana ilişmemek iktizâ ider-> didi* Naînvâ, c. 2, s. 212 ve 213. (Mütercim)

⁵⁰⁴ «Zât-ı şâhâne Eski Saray'da ikaamet ediyordu. Orada pederinin en ziyâde sevdiği «Şiveza'yı boğdurmuştur. Bu kadın, muharebeye gideceği sırada idâm etmiş olduğu Mustafa'nın validesi idi.» Venedik Hulâsası. Lâkin Venedik balyosu yanlış ma'lûmât almıştı. Çünkü idâm edilen Şehzade, Mustafa değil, Mehmed idi. «Ondan sonra Mekke'ye gitme kararını aldı. Adı geçen kadın gibi vâsi' fikir sahibi ve iki biraderinin validesi olan bir kadını, kendinin yokluğunda İstanbul'da bırakmak istemiyordu. Mart 1622». Kösem Sultân'ın idâmını otuz sene evvel gösteren bu fıkra, Venedik elçileri raporlarının Osmanlı tarihleriyle karşılaştırılmasında ne derece dikkatli olmak gerektiğini gösterir. (Hammer, «Şiveza'yı Kösem Sultân olarak telâkki etmiş ise de, ihtimâl ki, başka bir isimden bozmadır. Yâhud bu fıkra büsbütün asılsızdır. Çünkü Kösem Sultân vak'asmdan, otuz sene önce bahsedilemezdi. Mütercim).

Venedik evrakı (Otuzsekizinci Cüz, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi), Sultân t. Ahmed'in oğlu zannedilmiş olan Yahya'ya, Toskana Gran-dukası Maria Madelina'nın Temmuz 1627, Sadua dukası Viktor Amede'nin Kasım 1623, Eflâk prensi Matteo Besaraba'nın 1647 tarihli mek-tublariyle iki Tamışvar valisinin, Silistre, Bosna ve şâir eyâletlerin valilerinin yazışmalarını ihtiva eder. Adı geçen evrakta Yahya'nın silsile-i nesebi de kayıtlıdır. Doğum tarihi 1585 olarak gösterilmiştir.

Pâdişâh'ın otağının Üsküdar'a geçirileceği günden bir gün önce, yeniçeri ve sipahiler —ki gizlice yapılan tahriklerden dolayı bu seyahatin kendi ocaklarının mahvedilmesi maksadından dolayı olduğundan korkmaktaydılar— yeni kışlalarda toplanarak ondan sonra Karaman mahallesinde Etmeydanı'na ⁵⁰⁵ gittiler (7 Receb - 18 Mayıs). Sadrâzamın emriyle kendilerini itaate davet için gelmiş olan çavuş-başı Halıcı-zâde'yi taşlarla kaçırdılar. Varlıkları bahis konusu olan bu tehlikeye karşı, ne yapacaklarını kararlaştırmak için, içlerinden birkaçını Pâdişâh'm müşavirleri aleyhine fetva istemek üzere müftîye gönderdiler. Müftîye sorulan suâl şu şekildeydi:

— «Pâdişâhı bir takım bid'atlere sevk ederek Müslümanların mallarını israf edenlerin katli meşru mudur?»

Müftî, tasdik eder şekilde cevâp verdi. Âsîleri vazifelerine davet etmek niyetiyle Etmeydanı'na gitmiş olan yeniçeri ağası ve yeniçeri bölük ağaları da taşlarla karşılandılar ⁵⁰⁶.

Bu karışıklık günü donanma Beşiktaş'tan çıkmış, Yedikule önüne demir atmıştı. Askerin ihtilâl çıkardığı haberi bu gemilere ulaşınca, bunlara bindirilmiş bulunan yeniçeriler derhâl karaya çıkarak Etmeydam'ndaki âsîlere iltihak ettiler. Asîler, istediklerini, Pâ-dişâh'a arz olunmak üzere, sadrâzam ve Hoca'ya söylemeye karar verdiler. Hoca, sarayının kapısını kapatarak pencereden bakıyordu. Bunlar Hoca'nın sarayı Önüne gelince:

— «Efendi, inf askerin sözünü Pâdişâh'a tebliğ et!» diye bağır* maya başladılar.

Hoca kıyafet değiştirerek firar ettiğinden, âsîler cebren haneye girdiler ve yağma ettiler. Ondan sonra sadrâzamın sarayına gittiler; sadrâzamın adamları bunlardan birkaçını Öldürdüler ve yaraladılar. Âsîler, o gün silâhlanmamış olduklarından, Çarşıdaki silâhçı dük* kânlarından silâh almak istediler. Lâkin silâhçılar önlerine çıkarak mallarına ilişmemelerini rica ettiler. Akşam yaklaşmakta olduğu için, niyetlerinden vaz geçtiler. Ertesi gün silâhlı olarak toplanacaklarını birbirlerine taahhüd ederek dağıldılar.

Pâdişâh, askerin isyanını ve Hoca'mn sarayının yağma edildiğini haber alınca, ulemâyı davet ederek karışıklığın sebeplerini ve buna çâre olmak

⁵⁰⁵ Etmeydanı (Atmeydanı değil) Fâtiş taraflarında, Kıztaşı civarında, pazar kurulan yerdir, lâkin Nafenâ ve Peçevî'ye nazaran bu toplantı, Etmeydanı'nda değil, Atmeydanı'ndaydı. (Mütercim)

⁵⁰⁶ «...Pâdişâhı ızlâl ve bu sevdaya düşürOp abes yire beytÜ'1-mâll itlaf ve fesada bâis olanlar hakkında şer'an ne lâzım gelir?» diye bir fetva suret! tes-vld klüp müftt-1 vakt Es'ad Efendi'ye gönderdiler ve lözüm-j kafi ile fetva alup bölftk ağalan ve yeniçeri ağası bunları «aen'e geldikçe taşlayup kaçırdılar.» Natmâ, s. 214. (Mütercim).

üzere ne yapmak lâzım geleceğini sordu. Ulemâ, yeniçeri ve sipahilerin Asya'ya seyahat tasavvur ve hazırlıklarından rahatsız olduklarını ve Hoca ile kızlarağasının uzaklaştırılmasını talep ettiklerini söylediler. Pâdişâh şöyle cevap verdi:

— «Gidiniz, askere söyleyiniz, Hacc niyetinden feragat ediyorum; lâkin Hoca ile kızlarağasım azletmek istemem.»

Ulemâ, bu emrin yerine getirilmesini ertesi güne bıraktılar. Gece, kışlalarda bir haber yayıldı ki, Sultân Osman bostancıları saraya toplamış ve kendilerine silâh dağıtmıştır. Diğer taraftan bostancılar da —aralarında yayılan asılsız bir habere binâen— yeniçerilerin donanmadan top çıkarmış ve bahçe tarafından hücum etmek üzere saraya doğru hareket etmiş olduklarını birbirlerine tekrar ediyorlardı.

Ertesi gün, 8 Receb 1031 - 19 Mayıs 1622'de⁵⁰⁷, yeniçeri ve sipahiler Fâtih Camii avlusuna toplanarak, kendileriyle müzâkere etmek üzere ulemâyı davet ettiler. Bunlar, Atmeydam'nda hazır bulunabileceklerini haber verdiler. Âsiler sabah namazını kıldıktan ve üç defa «Allah!» diye çağırdıktan sonra, mülakat yerine gittiler. Müftî Es'ad Efendi'yi, nakîbüleşrâf Gubârî'yi, Ayasofya vaizi Ömer Efendi'yi, yeni Sultân Ahmed Câmü vaizi Sivâsî Efendi'yi, Cerrah Mehmed Paşa Camii vaizi îbrâhîm Efendi'yi, müftî Zekeriyâ Efen-di-zâde Yahya Efendi'yi, müftî Bostan-zâde Mehmed Efendi mahdumu Mehmed Efendi'yi, Azmî-zâde Hâletî Efendi'yi, Kadı-zâde Fey-zî Efendi'yi, Dervîg Efendi'yi, kethüda Mustafa Efendi'yi orada buldular⁵⁰⁸. Bu oniki büyük şeriat memuruna müracaat ederek Hoca Ömer Efendinin, kızlarağası Süleyman ve segbân-başı Nasûh Ağalar'ın, kaymakam Ahmed, defterdar Bakî, sadrâzam Dilâver Pa-şalar*'ın katilleri meşru olduğuna dâir fetva talep edildi. Feridun ve Hayli nâmında iki kâtib⁵⁰⁹ asker tarafından Pâdişâh'a bir ar-zihâl yazdılar ki, bu altı kişinin başlarını talep ediyorlardı. Hoca ve kızlarağası, Suriye'ye seyahat tasavvurunun mucidi olmak üzere, umûmî bir nefret kazanmışlardı. Ancak ulemâ, diğerlerinin ne cürüm işlemiş

⁵⁰⁷ Receb'İN sekizinci pergeicbe günü- Nalma, s- 213. (Mütercim)

⁵⁰⁸ Naîmâ'da su isimler yazılıdır: Müftî, nakîb Gubfirt Efendi, Kaf-zâde, Bos-t&n-z&de, Azmî-zâde, kethüda Mustafa Efendi, Ayasofya vaizi Ömer Efendi, Dervîş Ef., Kadı-zâde Ef. Hammer «Kafzâde»yi unutmuştur. Naîmâ'nın saydığı on zâta meşâyih'ten Sivâsf Efendi ile İbrâhîm Efendi eklenince, 12 (dur (Mütercim)

⁵⁰⁹ Ulemâ «eheveyn-i şerrinin ihtiyarı lâzımdır; virilmezse daha ziyâde şerr ve fesada bâis olur; zararı ânımdan zarar-ı hâss tercih oluna gelmiştir» dediler; müfid olmadı. .Siz mukayyed olmayınız; onlar başsız askerdir; tiz dağılır- buyurdılar. Ulemâ ve vÜzerâ tekrar İkdam ve nush ile niyaz idfip:

Mekön sehrfyârâ, civfint mekûn Çünin her belâ kfımrfln! mekûn

(Mânâsı: Pâdişâhım bu kadar gençlik, tecrübesizlik yapma; bu suretle belanın üzerine kâmrânt, keyif kurma) diye rica eylediler ve kul taifesi cem'iy-yet itdikde İstediklerini alırlar; ecdâd-ı İzamımızdan ala gelmişlerdir; mukaddemce olmak evlâdır.* didiler.» Naîmâ'dan. (Mütercim)

olduklarını sordular. Sadrâzâmın, hanesinden asker üzerine ok yağdırmış olduğu; defterdarın maaşları düşük ayarlı sikke ile ödediği; kaymakamın askerlikten tekaüd edilmiş olan neferlerin maaşlarını vermediği; Nasûh Ağa'mn kaymakamla suç ortağı olduğu beyân edildi.

Ulemâ arzihâli ve askerinin arzularını tebliğ üzere saraya gittiler. Sultân Osman, bunların kanlı tasavvurlarını kabul etmiye-ceğini, cevaben söyledi. Ulemâ, iki serden hafifini seçmek lâzım geleceğini ihtar ederek tekrar rica ettjler. Pâdişâh:

— «Siz uğraşmayın, onlar başsız bir güruhtur, yakında dağılırlar.» cevâbını verdi.

Ulemâ, asker toplandığı zaman, istedikleri şeyi almak itiyadında bulunduğunu ve Pâdişâh'ın büyük cedleri bu türlü hallerde dâima onların arzusunu yerine getirmiş olduklarını söyleyerek ısrar ettiler⁵¹⁰.

Bu sözler üzerine Pâdişâh, hiddetlenerek:

— «İhtilâlin çıkmasına yol açanlar siz imişsiniz gibi söylüyorsunuz; âsîlerle beraber sizi de îdâm edeceğim.» dedi (110).

Ulemâ sustular. Sabık sadrâzam Hüseyin Paşa, Sultân Osman'ın ayaklarına kapandı:

— «Pâdişâhım, benim de başımı isterlerse ver, kendi selâmetini düşün» dedi.

Ulemâ, ısrarlarını tekrar ettilerse de faydası olmadı; huzurdan çıktılar; fakat sarayda kalmaları emredildi. Atmeydamnda toplanmış olan âsîler, ulemânın dönmemesi üzerine isteklerinin reddedildiğine hükmettiler. Bostancıların silâhlandırılarak sarayın müdâfaasına memur edilip edilmedikleri hakkında hâsıl olan umûmî Şübhe üzerine, âsîlerden biri meseleyi tahkik etmek için o sırada Ayasofya minaresine çıktı⁵¹¹. Ne ulemâdan, ne de bostancılardan kimseyi görmedi. Bu haber üzerine bütün halk Bâb-ı Hümayûn'a doğru hücum ederek, sarayın birinci avlusuna müşkilâtsızca girdiler. Kapı bekçileri, bostancılardan korkmalarını ihtar ettiklerinden, âsîler duvar bedenlerine birkaç yüz tüfekçi koydular; silâhsız gelmiş olan cebeciler, topçular, acemî oğlanları odun anbarından birer odun aldılar. Halk, birkaç saat birinci avluda kalarak yüksek sesle Hocanın, kızlarağasının, sadrâzâmın başlarını istediler. Hiçbir cevap verilmediğinden, ikinci kapıdan ikinci avluya girdiler. Ve iki saat kadar Dîvân-ı Hümayûn

⁵¹⁰ Pâdişâh gazaba gelöp .Bu fitne erbabını siz tahrik İtmiş benzersiniz, gibi. Evvel sizi kıranan, ba'dehu anlan. Ol taifenin tedârîki görötaüşdür» didi-Natmâ (Mütercim).

⁵¹¹ «Didebân Ömer beğ'in tedbiriyle Ayasofya minarelerine adamlar çıkardılar.* Naîmâ, s. 217 (Mütercim)

etrafını kuşatarak önceki isteklerini tekrarladılar. Ulemâ «Dârüssaâ»de denilen üçüncü kapının taş basamakları üzerinde idiler. Bâzı şehâdete göre Gubârî Efendi askere «Bizim sözümüz dinlenmedi; siz gidiniz, kendiniz söyleyiniz» demiş. Dâ-rüssaâdeyi korumaya memur birkaç ak-ağası, askerin dalga dalga is-tîlâsı önünden içeriye kaçtılar. Asker de bunları sür'atle tâkîb etti⁵¹².

«Sultan Mustafa'yı İsteriz!»

Bu anda, zahiren ehemmiyetsiz, fakat ekseriya ihtilâllerde bir hükümetin âkîbet-i hâline hâkim olan bir hâdise halkın düşüncesini başka bir tarafa çevirdi. İç avludan:

— «Biz Sultân Mustafâ'yı isteriz!»

Diye yüksek bir ses işitildi ve sadâ, derhâl, binlerce defa tek-râriandı. Âsîler, hiçbir zaman içlerinden kimsenin ayak basmadığı dâirelere girerek büyük-odayı, küçük-odayı, kırk hademe-i hâssaya mahsûs olan iç-odayı dolaştılar; durmaksızın «Sultân Mustafâ'yı isteriz!» diye bağırıştılar. Ulemâdan üçüncü avluda bulunan biri askere parmağıyla harem dâiresini gösterdi. Bunlar işaret edilen binaya koştular; ancak, bu dâirenin dışarıya kapısı olmadığından, kubbeden dâireye girmek üzere bir odun yığını yaptılar. Bir taraftan da yine sürekli olarak: «Sultân Mustafâ'yı isteriz!» diye bağışma-ya devam ediyorlardı. Ansızın aşağıdan zayıf bir ses işitildi: Bu ses «Sultân Mustafa buradadır» diyordu⁵¹³;

Derhâl kubbe delindi; saldırganların üzerine ok atan birkaç zenci öldürüldü. Kubbenin yukarısından içeriye merdiven olmadığını cihetle, divanhanenin perde iplerini kestiler. Âsîlerden biri kendisini buna kuvvetli bir şekilde rabt ederek arkadaşları ipi tutmak suretiyle, aşağıya indi. Sultân Mustafa'yı eski bir minder üzerinde oturur ve karşısında iki câriye ayakta durur vaziyette buldu ve:

⁵¹² Natmâ, Tûğî. Fezleke, Hasanbeğzâde. Peçevi, Târihi Abdurrahman, Ravza-tÖ'1-Ebrâr. Şu eserlere de müracaat: Sir Tomas Rue'nln Kroniği; Bodiye, Törkler'ia Umûmi Târihleri Hulâsası; Sagredo, Târihi Hâtûralar. Almanca bir Türk vekaayinâmesinden : «İstanbul'da sipahilerle yeniçeriler ve diğer asker tarafından işbu 1622 senesi Mayısın sekizinci (18'inci) günü aniden büyük bir ayaklanma ve isyan çıkmıştır. Bu isyanda sadrâzam ve diğer bâzı Türk erkânı katledildikten mâada, Pâdişâh Sultân Osman dahi yeniçeriler tarafından hapsedilmistir. Asiler uzun müddetten beri mahbûs olan Sultân Mustafa'yı 1622 senesi Mayısın dokuzuncu (19'uncu) mahbesden çıkararak saltanat tahtına oturtmuşlar ve ferdası günü selefi olan Sultân Osman'ı boğmuşlardır- Nümburg 1622.» Bunlardan başka 19-21 Mayıs, Venedik raporu.

⁵¹³ «Taşrada sopalar ile kubbe üzerine çıkup» Şer' ile Sultân Mustafâ'yı isteriz» diye çağışdılar. Aşağıdan «Sultân Mustafâ buradadır- diye bir âvâz-ı nerm zâhîr oldu.» Naîroft, s. 218. (Mütercim).

— «Pâdişâhım, dışarıdaki asker size muntazırdır» dedi.

Mustafa, cevap verecek yerde sâdece:

— «Su isterem» diyebildi.

Üç günden beri yiyeceksiz, içeceksiz bırakılmıştı. Yeniçeriler telâtin bir somak ile su indirdiler. İçlerinden birkaçı oğlunun bulunduğunu Mustafa'nın validesine haber vermek üzere Eski Saraya koştular. Mustafa, kubbenin üzerine çıkarılarak oradan avluya indirildi ve müftînin atma bindirildi. Ancak zayıf ve bitkin hâli at üzerinde durmaya müsâid olmadığından taht odasına (Arz Odası) götürüldü. Askerin parıldayan silâhlarını gördükçe titrerdi; korkacak bir şey olmadığı söylendiği halde bile, güçlkle inandırılabilir.

Sultân Osman, âsîlerin saraya girdiğini görünce Üsküdar'da Azîz Mahmûd Efendi'ye iltica etmiş olan Dilâver Paşa'yı oradan aldirarak saraya getirtmişti. Sultân Mustafa'nın içinde mahbûs ve mecalsiz bir halde bulunduğu kubbenin delinmesini müteâkib bir harem kapısı açılarak sadrâzamlı kızlarağası askere teslim edildi; ve müteakiben harem kapısı kapandı. Askerin şiddetine kurbân olunmak üzere arz olunan bu iki bedbaht derhâl parça parça edildiler. Âsîler ulemânın Mustafa'ya bîat etmesini istediler. Onlar şu cevâbı verdiler:

— «Rahat durunuz. İsteddiğiniz verildi; daha ne istersiniz? Sultân Osman'a ilişmeyiniz, bırakınız.»

Âsîler ise:

— «Biz aradığımız, Pâdişâhımız Sultân Mustafa'yı bulduk.» dediler.

Ulemâ tekrar cevaben:

— «Kardaşlar, arkadaşlar, Sultân Osman size selâm eder; istediğinizi size teslim etti; diğerlerini de teslim edecektir, biz kefiliz. Eğer Sultân Mustafa'yı tahta çıkaracak olursanız pişman olursunuz.» diye nâsîhat ettiler.

Âsîler:

— «Bunu evvel söylemek gerek idi; biz pâdişâhımızı bulduk, ona bîat etmelisiniz.» diye bağırdılar.

Ulemâ:

— «Sultân Osman tahtta buldukça böyle yapmak caiz değildir» mülâhazasını ileri sürdüler. Lâkin muhalefetleri üzerine binlerce kılıç sıyrıldığından, böyle bir tehdîd karşısında ulemâ, yeni pâdişâha bîat etmeye mecbur kaldılar. İçlerinden biri —ki Kaf-zâde*-dir— korkusundan öldü.

Minareler üzerinden, Sultân Mustafa'nın padişahlığı îlân edildi ⁵¹⁴.

Ata binmeye muktedir olamayan yeni pâdişâh, mahbusluğunda beraberinde bulunan iki câriye, silâhdar olmak üzere verilen Der-vîş nâmında bir köle ile beraber bir arabaya konuldu. Halk arabayı elleriyle çekerek, bu halde Eski Saray'a götürüldü.

Arası çok geçmeksizin, Sultân Osman'ın bostancılarla Eski Saray'a hücum edeceği söylentisi yayıldı. Perşembe akşamını, yâni cuma gecesini yeniçerilerin muhafazası altında geçirmek üzere, Sultân Mustafa'yı yeniçerilerin camiine götürdüler. Sultân Osman, bu isyan günü öğle zamanından ve sadrâzam ile kızlarağasını askere teslim ettikten sonra, sadâreti Hüseyin Paşa'ya ve yeniçeri ağalığını kapıcı-başı Kara Alî Ağa'ya tevcih etmişti. Kumandanlığına tâyin olduğu askerin —çavuş ve kethüda iken— nefretini kazanmış olan Alî Ağa, Pâdişâh'a bunları itaate alacağını vaad etti ⁵¹⁵. Yine Alî ismini taşıyan ve azledilmiş bulunan yeniçeri ağası, evvelce askerin isyanına iştirak etmemiş, Sultân Mustafa'nın yanma gitmekten imtina etmişti. Ancak bütün yeniçeri zabıtları yeni pâdişâha bîat için davet edince, camie gitmiş ve biat ederek sarayına çekilmişti. Âsîler, Baba Ca'fer Zindanî'nin kapılarını kırdılar; kadırgalarda ve tersanede zincire vurulmuş olan esirleri salıverdiler. Bu işlerle birlikte Pâdişâh'ın yeniçeri ağası yaptığı Kara Alî'nin, defterdar Bakî Paşa'nın, Sa'deddîn evlâdından Hoca-zâde nâmıyle yâd edilen İstanbul kadısının hanelerini yağma ettiler.

En Sağlam Tedbir, Anadolu'ya Geçip Beklemektir

Sultân Osman, birdenbire gelişen bu ahvâl içinde ne tedbîr alınması gerekeceği hakkında sarayda vezîr-i âzam Hüseyin Paşa ve bostancı-başı Mehmed Ağa ile müzâkere etti. Bunlar, yeniçeri ağası vâsıtasıyla yeniçerileri kazanarak onlara iltica etmek fikrinde bulundular. Sultân Osman:

— «Eğer yalnız yeniçeriler isyan etmiş olsa bu münâsib olurdu; lâkin sipahilerle ulemâ da onlara iştirak etmiştir. En sağlam tedbîr, Anadolu'ya geçerek padişahlığa getirdikleri adamın mâhiyetini gözleriyle görüp anlamalarını emniyet içinde beklemektir.» diye cevâp verdi. Saray

⁵¹⁴ Şehirde münâdılar nida Udi.» Naîma. Galiba müverrih Hammer «münâdiyi «minare- okumuştur. (Mütercim).

⁵¹⁵ «Alî Ağa'nın bu sözü, pâdişâha karşı söylenmiş bir vaad değildir; kendisinin memuriyetini tebrike gidenler «Bu ne haldir? Asker, Sultan Mustafa'yı pâdişâh itdik diyarlar» deyince yeni ağa gaafil olmağa «Bîrsey yok. Erâzilden birkaçı toplanmış., bu gece iş basılır» demişti. Sonra askerin ahvâline vâkaf olunca o da kaçtı.» Naîmâ'dan telhis, s- 221* (Mütercim).

kayıklarım hazırlattırmak istedi; fakat bunların kayıkçısı olan bostancıların hepsi kaçmıştı. Sadrâzamlı bostan-cı-başmın dediklerinden başka yapacak bir şey kalmamıştı.

Gece, Sultân Osman, yeniçeri ağası kapışma gitti. Ağa, Yeniçeriler camiinde ve Sultân Mustafa'nın yanında idi; ancak Sultân Osman'ın geldiğini işitince, döndü. Hüseyin Paşa 10 kese altın yanına alarak, zabıtlardan bâzılarıyla görüşüp de kendi tarafına celbetmek için, yeniçeri kışlasına yakın olan Şehzade Câmii'ne gitmişti ⁵¹⁶. Sultân Osman, itaat etmeleri sortıyla, her yeniçeriye 50 altın ve elbiselik ıskarlet (kırmızı) çuka, her sipahiye 10 akçe terakki teklif etmesini ağaya söyledi. Bu vaadden haberdâr edilen yeniçeri zabıtları, Sultân Osman'ın bu yeni niyetinden askere bahsedilmesini ağaya hatırlatarak, kendileri de muvafakat göstereceklerini söylediler.

Ertesi sabah, 9 Receb 1031 - 20 Mayıs 1622 günü, ağa, kendi kapısından yeniçeri kışlarına gitti. Lâkin yeniçeriler ağanın ne tek-lîfde bulunacağını haber almış ve kendisine ağız açtırmamak üzere sözleşmiş idiler. Ağa, askere hitaben söz söylemek için merdivenden yukarı çıkınca, aşağıdan: «Urun! Söyletmen» gürültüleri işitildi. Bir nefer arkasından iterek merdivenin alt başına düşürdü. Derhâl parça parça edilerek, cesedi Aksaray'da dörtyol ağzına konuldu. Ağa ile beraber bulunan çavuş ve kethüda camie güçlkle iltica edebildiler.

Yeniçeri büyük zabıtlarından zağarcı-başı ve birkaç zabıt, bir sadrazam tâyini hakkında Sultân Mustafa'nın validesinden emir almak üzere Eski Saray'a gittiler. Valide, Sultân'm —saray hademeliğinden Rumeli beğlerbeğiliğine ve kapdân-paşalığa yükselmiş olup Sultân Mustafa'nın eniştesi ve dolayısıyla onun validesinin dâmâdı olan— Bosnalı Dâvud Faşa'ya meyli yeniçeriler tarafından bilindiğinden, onun sadrazamlığa getirilmesini istediler; teklifleri derhâl kabul edildi. Valide Sultân:

— «İçinizde yazı bilen var mıdır?» ⁵¹⁷ diye sordu.

Kara Musâb ⁵¹⁸ nâmında bir yeniçeri Öne çıkararak, validenin dikte ettirmesi suretiyle on, oniki tevcih berâtı yazdı. Vezîr-i âzam-hk Dâvud Paşa'ya, yeniçeri ağalığı baş imrahor Derviş Ağa'ya, başçavuşluk Kara

⁵¹⁶ Hüseyin Pasa'nın eski tezkirecisi Sıdkı Efendi yolda efendisine der ki: •Yeniçeriler tahta bir başka pâdişâh iclâs etmiş oldukları hâlde Sultân Osman'ı Aga-Kapısı'na götürmek münfisib midir? > Hüseyin Paşa şu cevâbı verir: •Devlet hangisinin ise onun olur; nizâm-ı âlem bozulmasın da pâdişâh kim olursa olsun.» Natmâ.

⁵¹⁷ Mabeyninizde yavuz yazı yazar var uca?» (Naimâ, 224) (Mütercim)

⁵¹⁸ Bizim târihlerde «Kâra Muzak» dır. (Mütercim)

Musâb'a verildi ⁵¹⁹.

Bu sırada isyancılardan bir grup —tirkeşlerden vergi almış bulunan— gümrük emîni Murad Çavuş'un hanesini yağma ettikleri gibi, kürekten çıkarılmış olan şahıslar da vaktiyle kendilerine şiddet göstermiş olan Hacı Subaşı'mn hanesini harâb ettiler. Yeniçeriler, Sultân Mustafa'ya takdim ettikleri bir arzihâlde kanun-ı kadimi tağyir ederek Devlet'te yeni kanunlar ihdas edenlerin hepsinin başlarını istiyorlardı. Bilhassa kaymakam A lime d Paşa'yı, defterdar Bakî Paşa'yı, Hoca Ömer Efendi'yi» segbân-başı Nasûh Ağa'yı, Edirne'de kethüda iken manbûsların birçoğunu Tunca'ya atmış olan mü-tekaid Ayaş Ağa'yı gösteriyorlardı. Bundan başka, azledilmiş olan zabitlerin bir daha tâyin edilmemesini, yeniçeri ağasının ocak zabitlerinden olmamasını, sadrâzâmın tam selâhiyetle Devlet'i idare etmesini, rüşvetin şiddetle men' edilmesini talep ettiler. Pâdişâh'm bu muhtelif taleblere muvafakat göstermesi üzerine derhâl alkış sa-dâları her tarafı doldurdu. Yeniçeri ağası parçalandıktan sonra, henüz Ağa-Kapısı'nda bulunan Sultân Osman'ı ele geçirmek için âsilerden bir kısmı acele olarak o tarafa doğru gitmişlerdi. Saklandığı yeri buldular. Sultân Osman'ın arkasında beyaz bir entari olup başında arakıyye bile yoktu. Bir sipâhî kendi dülbendini Sultân Osman'ın basma geçirdi. Âsî bir beygire bindirdiler. Asîlerin beraber götürmek istedikleri Hüseyin Paşa ellerinden kurtuldu, kaçmaya çalıştı; elde kılıç onu tâkîb ettiler; elbisesinin altındaki zırha kılıç te'-sîr ettiremediler, lâkin nihayet başını keserek muzaffer bir şekilde Yeniçeri Câmii'ne (Orta Cami) götürdüler. Yeniçerilerin amansız husûmetlerine kurbân olan Hüseyin Paşa hayatını bu şekilde kaybetti.

Hotin Önünde yeniçerileri Lehler'in en şiddetli ateşlerine sevke-der, vazifelerini ifâ etmeleri için münâsib sözlerle teşvik edecek yerde «Pâdişâh'a asker mi bulunmaz? Eşek yerine at bağlarız» gibi tah-kîr edici sözlerle hitâb ederdi. Bostancı-başı Mehmed Ağa, gece kol gezerken meyhanelerde bulunduğu yeniçerileri Pâdişâhın emrine göre denize atacak yerde, müsamahakâr davrandığı için, hayâtını muhafaza edebildi. Sultân Osman, Hüseyin Paşa'nın sokak üzerine serilmiş olan cesedinin yanından geçerken gözlerinin yaşım tutamiya-rak:

— «Bunun kabahati yoktur; eğer onun nasîhatlarım dinlemiş olsaydım, bu felâketler başıma gelmezdi; Hoca ile kızlarağasının ısrarlı

⁵¹⁹ Kara Muzak'ın yazdığı —güya, hatt-ı hümâyûn idi. Naîmâ'ya nazaran Kara Muzak evvelâ vezîr-i âzâmin hattını, daha sonra onsekiz rcansib hattını ve kendisinin başçavuşluğu hattını yazdı. (Mütercim)

telkinleri beni iğfal etti.»

Bu pişmanlık ifâde eden i'tiraf, ihtilâl hâlinde bulunan intizamsız askere asla te'sir etmedi; Osman, yolda dâima hakaretlere mâruz kaldı. Bâzıları istihza ederek diyorlardı ki:

— «Canım Osman Çelebi! Meyhaneleri basıp da sipâhî ve yeniçerileri kadırgalarda zincire vurmak, denize atmak hoş mu idi?»

Bâzıları da:

— «Ecdadınız bu devlet binasını segbânlarla mı kurdular? Bu kaleleri Mısırlılar (Mısırlılar, yâni Mısır askeri), bostancılar mı yaptılar? Bostancılar Anadolu'yu ihtilâl ateşi içinde yakmadılar mı?»

diyorlardı.

Altuncu-oğlu adında bir alçak edebsez baldırlarını sıkarak daha galîz sözler söylemesi üzerine, Sultân Osman ağlayarak:

— «Edebsiz mel'ûn! Ben pâdişâh değil miyim?» dedi.

Osman, bu türlü hakaretler içinde kışlalara kadar yoluna devam ederek, orada Haseki Sarı Mehmed Ağa'mn muhafazasına verildi.

Öğle vakti olduğu için, minarelerin şerefelerinden ezan sesleri işitiliyordu; asker, Sultân Osman'ın vefatından sala veriliyor zannettiğinden, hepsi birden bağıriştılar ve:

— «Sultân Osman'a zinhar sû'-i kasd olunmasın. Şimdilik Sultân Mustafa pâdişâh olsun, Sultân Osman da muhafaza olunsun.» dediler.

Dâvud Paşa gürültüyü bastırmak isteyerek, hayatta olduğuna askeri ikna etmek için bedbaht Osman'ı pencereden gösterdi.

Bu sırada Sultân Mustafa, hapislik arkadaşı olan iki câriye yanında bulunduğu halde, camiin mihrabına oturmuştu. Dışarıda gürültü çoğaldıkça korkudan titrer, endîşe ve ıztırap içinde pencereye doğru koşup demir parmaklığa yapıştırdı. Bîçâre ve aklen zayıf (Sultân Mustafâ), «Gel! Gel arştanım!» diye kendisini teskine çalışan validesinin sözlerinden başka şeye emniyet edemezdi. Sultân Osman ise etrafındakilere te'sirli sözler söylerdi:

— «Bakınız, nasıl bir adamı pâdişâh yapmak istiyorsunuz?» Hem Devlet'in, hem Ocağınızın mahvına sebep olacaksınız.» derdi.

Ondan sonra başındaki eski dülbendi çıkarıp gözlerinden yaş dökerek ağalara dedi ki:

— «Bilmiyerek sizi gücendirdimse affediniz. Dün pâdişâh idim; bugün üryanım. Benden ibret alınız, siz de bu dünyânın inkılâbâtı-na uğrarsınız.»

Bu esnada, Dâvud Paşa ile birlikte gelmiş olan cebeci-başı boğmak için boynuna kemend attı. Lâkin ihtiyatlı bulunan Osman kemendi kuvvetle

tutarak bu defalık kurtuldu. Ağalar:

— «Durunuz! Böyle yaparsanız halk cümlemizi mahv eder» diye bağırdılar.

Sultân Osman Dâvud Paşa'ya hitaben:

— «Zâlim, ben sana ne yaptım? İki defa seni ölümden kurtardım, memuriyetine iade ettim; bana neden husûmet bağladın?» dedi.

Sultân Mustafa'nın validesi ise ağaları tahrîk etmeye çalışarak:

— «Bu yılandır; eğer elinizden kurtulursa hepimizi mahveder.» diyordu.

Dâvud Paşa, kemendi Osman'ın boynuna atması için ikinci defa olarak cebeci-başıya işaret etti; lâkin ağalar yine muhalefet gösterdiler. Osman, o zaman muhafızı olan hasekiye dönerek:

—* «Sana bu mansıbı kim verdi?» diye sordu.

Haseki:

— «Sultân Mustafa» cevâbını verdi. Osman:

— «Sultân Mustafa kendi adını bile bilmez bir delidir; gel şu pencereyi aç, kullarıma söyleyeyim.» dedi.

Hasekî merhamet ederek, camiin asker toplanma yeri olan haremine bakan pencereyi açtı. Osman, şöyle hitâb etti:

— «Sîpâhî ağalarım, yeniçeri ihtiyarları babalarım, gençlik be-lâsiyle fena nasihatlere kulak verdim; niçün beni böyle tahkir ediyorsunuz? Beni artık istemiyor musunuz?»

Umûmî bir sadâ yükseldi:

— «Ne padişahlığını, ne de katlini istiyoruz!»

Dâvud Paşa'nın bir işareti üzerine, cebeci-başı Osman'ın meşguliyetinden fırsat bularak üçüncü defa kemendi attı. Ancak Hasekî mâni* oldu.

öğleden sonra Sultân Mustafa iki câriye ve vâlidesiyle birlikte bir araba içinde saraya naklolunarak tahta oturtuldu. Asker dağıldı, Sultân Osman'ın muhafazasında yalnız birkaç kişi kaldı. Yeniçerilerin bir kısmı saraya, bir kısmı —Sultân Osman'ın bir gece evvel getirmiş olduğu oniki kese altını aramak üzere— Ağa-Kapısı'na gittiler. Lâkin yalnız birini bularak bunu kapıştılar; diğer onbirine el koyamadılar⁵²⁰.

⁵²⁰ «Sultân Mustafa'nın saraya azimetinden sonra Sultân Osman yeniçeri kapısına on kese filori getirmişti. Bunu işidenler geldiler. Bir takımı pâdişâhı yoklar, bir bölüğü filoriler arardı. Nâgâh bir kese filori ortaya atıldı». İşte getirdiği filori!» denilince kese paralanup filoriler san çiçek gibi ortaya yayıldı. Cumhur onu yağma idüp dağıldılar- Bakî kiseleri hazm İden devletlilere aşkolsun! Naîmâ'dan s. 230 (Mütercim)

Sultan Osman'ın Şehîd Edilmesi

Sultân Mustafa saraya gelince sadrâzam Dâvud Paşa, Osman'ı alıp Yedikule'ye götürmek üzere kethüdası Ömer, cebeci-başı, subaşı kethüdası Kelender Uğrusu⁵²¹ ile beraber yeniçeri kışlaları camiine gitti. Tahtından indirilmiş pâdişâhın güzergâhına pek çok halk toplanmıştı. Herkes dağılıp da Yedikule'nin kapıları kapatılınca sadrâzamlar üç yardımcısı celi âdi ık vazifesine başladılar. Pek kuv^ vetli ve genç olan Osman, kendinden daha zayıf olan dört saldırganı karşı uzun müddet mukaavemet etti. Lâkin nihayet cebeci-başı kemendi boynuna geçirdi, Kelender Uğrusu âlât-ı tenâsüliyyesini sıktı: O zaman Osmanlı târihini lekedâr eden ilk «pâdişâh katli» ikmâl olundu. Na'sınm bir kulağı kesilerek Sultân Mustafa'nın validesine götürüldü⁵²². tşte I. Osman'ın saltanatı te'sis etmesinin üçyüz yirmi ikinci⁵²³ yılında, II. Osman, 18 yaşında ve saltanatının dördüncü senesinde, bu suretle, yeniçerileri mahvetmek tasavvuruna kurbân oldu⁵²⁴.

Sultân Osman, saltanatta kaldığı kısa müddet içinde dâhilen ihtilâller, haricen muharebe ile meşgul bulunduğu için ancak birkaç inşâat ile, özellikle Karadeniz'in batı kenarında ve sahilden dört fersah mesafede bulunan Su Kulesi'nin (kadîm Pigos, şimdi Burgaz) binâsıyla iştigal edebilmişti. Bu su mahzeninin ilk bânîsi Rum İmparatoru Andronikos Komnen'dir ki —Sultân Osman'ın katli Osmanlı Devleti'nde ihtilâllerin sebep olduğu cinayetlerin en korkuncu olduğu gibi— Andronikos'un katli de Bizans vekaayinâmelerini kana boğan hallerin en dehşetlisidir. Andronikos ile Sultân Osman'ın talihleri birbirlerine pek benzer. Andronikos, —daha önce Aleksis Komnen'i görme hassasından mahrum ederek zindana atmış olduğu —«Hellayi» mevkiine (şimdi Bebek) götürüldüğü zaman, deniz, gûyâ

⁵²¹ «Kelender Uğrusu», çocuk hırsızı demektir. Fransızca'nın «ogre: gûlyabân, div» kelimesi «oğrı.dan geçmedir.

⁵²² Naîmâ, Venedik sefiri raporu- Bu raporun buna dâir fıkrası: -Öldüğünün nişanesi olmak Üzere Sultân Mustafa'ya bir kulak getirildi», İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi. (-Cebeci başı dedikleri la'in. derhal alâmet-j mevt olmak için kulağın, galiba bumun dahî kesüp valideye götürdü Peçevt, c 2, s. 388 (Mütercim)

⁵²³ Kameri sene hesabıyla, 332*ind senesinde. (Mütercim)

⁵²⁴ Şu esere bakınız: «Osmanlı Manzumesinin Serbest Tercümesi» (İtalyanca'ya). Bu tercümenin adı şudur: «Poema illirico di G. F. Condola patrizio di Ragusa, colla vita di lui scrîtta dal p. J. M. Appcndini per A. Mar-tecchini, 1827.»

İllirya lisânında yazılmış olan asıl manzumenin unvanı şudur:

«Osman, spievange vitescko Giva Gundulichja vlas-telina dubrovackoga. Osnanjegnem dijelaê Gundulichievich, i sci votom Osmanoviem priteceno sdârgojagnîma Pjevagnaa na resceno, Nadom, Feregnîma stvarji od Spjevaoza u kratko narecenieh i Isgovaragnem rjecji tkomugodi sumracnieh sljedjeno.»

defalarca dalgalarına birer leke teşkil eden idamları hatırlayarak, kendisini sahile husûsî bir şiddet ile atmıştır. Kavaslar tarafından zincir vurularak rakibi îsak dahî hazır olduğu halde en tah-kîr edici muamelelere dûcâr oldu; tokat ve tekme vuruldu; kocalarını kör bırakmış olduğu kadınlar, onun saçlarını yoldular, dişlerini kırdılar; bir eli kesildi, bir gözü çıkarıldı. Blahern Sarayı'nda Anemas Kulesi'ne atılarak büsbütün yiyeceksiz bırakıldı. Birkaç gün sonra henüz görmekte olan diğer gözü de çıkarıldı; halkın tahkir ve istihzasına mazhar etmek için şehirde bir uyuz deve üzerinde dolaştırıldı.

Halkın bir bölüğü topuzlarla başına vurdular; bir bölüğü de üzerine idrar doldurulmuş şişeler döktüler; burun deliklerine çamur doldurdular. Diğer bir takımı da ağzına m üz ah rafa ta batırılmış süngerler soktular. Ondan sonra Hipodrom'da (Atmeydam) iki sütün yanında ve dişi kurt ile sırtlan heykelleri arasında asıldı. Bu felâketler sırasında «Yârâb, bana merhamet et! Zâten kırılmış bir dalı kırma!» diye bağıyordu. Edebsiz bir takım kimseler elbiselerini çıkardılar; içlerinden biri boğazına bir harbe saplayarak bağırsaklarına kadar soktu- tki Lâtin, hangisinin demirinin daha keskin olduğunu anlamak için, yanlarından kılıç ile kestiler. Ondan sonra Andronikos — ihtimâl ki kanım emmek istediği için— kolunun yaralı ve kanlı tarafını ağzına götürerek hayâtını tamamladı. Bu işkence, tahtından indirilmiş bir hükümdara yapılan işkencelerin en alçakçası, en zâlimânesidir. Rum İmparatoru'yla Osmanlı

Pâdişâhı'nın katlinin hâtırasını Burgaz su mahzeninden ayırmak kabil değildir.

O mevkiin, bu dehşet manzaralarını hatırlatan görünüşü derîn bir mahzunluk duygusu verir. Şiddetli yağmurlar yağdıktan sonra, «tdrolis» deresinin kırmızımsı dalgaları mermer kuleye kanlı dalgalar gibi hücum ettiği zaman, bu âbidenin iki banisinin kanı, sanki intikam istemek üzere, köpük saçıp kaynıyor zannedilir. Eğer Osmanlı müverrihleri Andronikos'un âkîbet-i hâlini bilmiş olsalardı, elbette bu münâsebet nazar-ı hayâllerinde saklı kalmıyacaktı. Bu müver- ' rihler, bu târihî malûmata sahip olmadıkları için» Sultân Osman'ın fecî sonunu mersiyelerine mevzu ittihaz ettikleri sırada, ona bir takım deliller isnâd ediyorlar ki, milletin bâtil i'tikad ve telâkkilerini gösterecek şeyler olduğu için, burada nakledilmeye lâyük şeylerdir.

Şark âleminin iki büyük âfeti olan ceng ile veba, Türkiye'yi sık sık tahrîb etmekte olduğu için, vahim vak'alara mukaddeme olarak telâkki edilir. Bu zandan tabîatm bütün hercümerçleri, feyezanlar, yangınlar, fırtınalar,

zelzeleler, fevkalâde semavî hâdiseler de hissedar olurlar. Osmanlı müverrihi, Sultân Osman'ın katline delâlet etmek üzere şunları sayar: İstanbul bezâzistanındaki büyük yangın⁵²⁵; şehrin bir kısmını suya gark eden bir kasırga⁵²⁶; Halic'in donması ve bunun neticesi olarak kıtlık çıkması; gök taşı düşmesi ve büyük kuyruklu yıldız görünmesi. Bir de Sultân Osman'ın doğum yılını işâretdâr eden iki kûsûf^{527 528}.

KIRKBEŞİNCİ KİTAP	
Sultan I. Mustafa'nın Tahta Çıkması	
Davud Paşa'nın Azledilmesi	
Mere Hüseyin Ve Lefkeli Mustafa Paşaların Sadareti.....	
Sultan Mustafa'nın Aklî Dengesinin Bozukluğu	
Sadrazam Hadım Mehmed Paşa'nın İdarî Tedbirleri	
Donanmanın İstanbul'a Girişi	
Suriye'de Seyfeddinoğlu İle Ömer Paşa Çekişmesi	
Abaza Paşanın İsyanı.....	
Dâvud Paşa'nın İdamı	
Lehistan İle Sulh Anlaşması.....	
Transilvanya Prensi Betlen Gabor'un Elçisi.....	
İngiliz, Fransız Ve Venedik Elçilerinin Müzâkereleri	
Mere Hüseyin Paşa'nın İkinci Sadâreti	
Ulema'nın İsyanı	
Sultan Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi	
Devlet'in Temel Müesseselerinin Bozulması	
Osmanlı Edebiyatının Durumu; Ulemâ, Şairler, Edibler, Tarihçiler	
Ve Şeyhler	

⁵²⁵ 1027 (1618) senesindedir ki, Osman'ın tahta çıktığı yıldır Naîma (233).

⁵²⁶ 1029 (1619). Nalına (233).

⁵²⁷ 1604 senesinde, 29 Nisan, ve 1622 senesinde, 10 Mayıs.

⁵²⁸ Naîraâ'nın bu konuda yazdığı sudur: «Âtem-i esbîbda her şey'in nice ma'-nevi sebepleri vardır. Pâdişâh-ı mağfur ve merhumun tâli'i müsfid olmadığından gayrı sâat-ı pest ta "bir etdikleri vakt-i usretde, yevnî nash-i müste-min-de cülus idüp ol sene bezâzistân etrafı yandı; bin yiğirmi sekizde çar-şunun yanmayan yirî dahi yandı, yiğirmidokuzda üç gün kesret baran ve azîm seyller olup nice evler yıkıldı; Aksaray'da koğacı mahallesinde bir ay kadar mescidler su içinde kaldı* Der'akab bir azîm tâûn oldı ki misli gSrül-memiş idi; bin otuzda deniz donup azîm kant ve gala oldı; HoUn seterinde dahî bu kadar hasâret ve kesr-i ırz zuhur eyledi; hususa tali'-i hümâyûnları olan burcda kûsûf vâki' olmusidi ki, kaati'-i azîm ad itmişlerdir; Hotin seferine de eyyamı kûsûf da hareket itmişlerdi; kûsûf ise bu ma'nâya e&zlm delaildir dknisler. ...Hakikatde sems ftlenvi ulvîde padişaha nazir ve kamerin nûn semsden mükteseb olmağla mânend-i vezirdir, ve kamerin avftmn-ı nftssft delâleti olmağla semsin İnkışafı rezüe-l avamın hüdümüyle mOlk ve devletin izbrâbma dettkt idefehnisterdlr..

KIRKBEŞİNCİ KİTAP

Sultân I. Mustafa'nın cülusu. — Dâvud Paşa'nın azli. — Mere Hüseyin ve Lefkeli Mustafa Paşaların sadâreti. — Sultân Mustafa'nın belâbeti (akit dengesinin bozukluğu). — Sadrâzam Hadım Mehiced Paşa'nın İdâri Tedbirleri. — Donanmanın İstanbul limanına girişi — Bir Acem sefaretinin gelişi. — Suriye'de Seyfeddin-oğlu ve Ömer Paşalar arasında muhâsama. — Abaza, Sultan Osman'ın öldürülmesinden dolayı İntikam almak bahanesiyle isyan ediyor. — Dâvud Paşa'nın Idâmı- — Sadrâzam Mehmed Paşa'nın azli. — Lehistan ile sulh anlaşması. — Betten Ga-bor tarafından gönderilen sefaret. — İngiliz, Fransız, Venedik elçilerinin müzakereleri. — Aşçı Mere Hüseyin Paşa'nın tekrar sadrazamlığa getirilmesi. —

— Ulemânın ayaklanması. — Sadrâzamin azli va Pâdisâh'ın tahttan indirilmesi. — Devletin temel müesseselerinin bozulması- — Osmanlı edebiyatının durumu. — Müverrihler, edtbler, şâirler, şeyhler.

Sultan I. Mustafa'nın Tahta Çıkması

SULTÂN Osman'ın cenaze namazı, öldürüldüğü günün akşam üzeri kılındı. Mu'tâd olan usûllere göre bu cenaze namazında müftînin imâm olması lâzım gelirdi. Lâkin, damadının ölümünden hasil olan teessürü halk arasına çıkmasına müsâid olmaması sebebiyle, yâhud Sultân Osman'a olan kızgınlığı mezarı başında dahî sönmemesinden dolayı, cenazede görünmedi. Şiddetle takbih etmiş olduğu Hotin seferinden beri müftînin Sultân Osman ile arası bozulmuş, kızım ona nikahlamak mecburiyetinde kalması bu bozgunluğu artırmaktan başka bir şey yapmamıştı. Osman'ın Ölümünden sonra hizmetinden istifa etti ve müftîlik Yahya Efendi'ye verildi. Altı bölük ağasından ekserisi değiştirildi. Eyâletlerin valilerinden ekserisi yerinde bırakıldı. Sultân Mustafa'nın cülusundan, daha doğrusu asker marifetiyle tahta oturtulmasından iki gün sonra, (11 Receb 1031 - 22 Mayıs 1622) sipahilere cülûş bahşîşi dağıtılmakla beraber, evvelce terkedilmişken bu defa ihya olunan kötü b|r âdet gereğince, harâc kendileri tarafından alınmak üzere, bu verginin defterleri onlara verildi. Sipahiler bu defterleri Fâtih Sultân Mehmed Câmii'nde, kim fazla verdiyse ona sattılar. Yeniçeriler bahşîşlerini birkaç gün sonra aldılar. Çünkü, uf ak. para kabul etmeyip

mutlaka altın isterlerdi ⁵²⁹. Adam başına 25 altın verilerek cülus bahşışinin yekûnu birbuçuk milyonu buldu ⁵³⁰.

Yeniçerilerin ufak para almaktan imtina ettikleri gün, Sultân Mustafa ile validesinin bulunduğu Dâvud Paşa Sarayı'nın önünde sipahiler gürültü ile toplanarak, sadrâzama:

— «Biz sana Sultân Osman'ı emânet verdik; niçün öldürdün?» diye bağırıldılar.

Davud Paşa:

— «Ben Sultân Osman'ı pâdişâh-ı âlem Sultân Mustafa'nın emriyle öldürdüm.» cevâbını verdi.

Üç hafta sonra (1 Şa'bân 1031 - 11 Haziran 1622) yeniçeri ve sipahiler tekrar toplanarak, Sultân Osman'ın müşavirlerinden olup ihtilâl günü kızlarağasıyla sadrâzamin âkıbet-i hâlimden kurtulmuş olan Hoca Ömer Efendi'nin, kaymakam Ahmed Paşa'nın, eski ked-hudâ Hüseyin'in, Kara Alî, Ayaş ve Nasûh Ağalar'ın başlarını istediler. Ancak Sadrâzam Dâvud Paşa, tâkîb etmeleri için adamlar tâ* yîn etmiş olmasına rağmen, bunların hepsi firar etmiş idiler. 11-12 Hazîrân gecesi saray hademesi kapı-ağasını, yâni haricî sarayın idây recisi olan ak-ağalar reisini, pâdişâhın yeğenini Öldürmek istemiş olmak bahanesiyle îdârî ettiler. Lâkin bu katli, kapı-ağasının kendi haklarındaki şiddetli muamelelerine son vermek için yapmış olmaları büyük bir ihtimâldir ⁵³¹. Bu bedbahtın cesedi Atmeydanı'na asıldı. Bununla beraber, harem hademesi, yeniçeri ve sipahilere karşı kapı-ağasının şehzadeleri îdâm etmek hakkındaki tasavvurlarım isnâd mevkiine koydular. Yeniçeri ve sipahiler Dâvud Paşa'dan bu teşebbüsün sebeplerini sordular. Dâvud, hiç malûmatı olmadığına yemîn ederek, yeniçeri ve sipahileri ikinci defa yatıştırdı. Sultân Osman'ın öldürülmesine emir vermiş olmasından

⁵²⁹ Naîmâ- .Asker kendilerine verilen atiyeden memnun olmakla beraber daha birçok şey talep ederek içlerinden onbin müseHâh adamı paşayı parça parça etmek Özere hanesine göndereceklerini makaanvî tehdtde bildirdiler; bunun üzerine iç-hazineden para vermek mecburiyeti görüldü.* Hazîrân MBS. Venedik Hulâsası (Naîma'nın rivayeti müverrihin metinde yazdığından ibarettir. Mütercim)

⁵³⁰ «Adan: başına yirmibeş altın verilmiştir ki, cem'an birbuçuk milyon duka tutar. Bundan başka bir takımına günde bir-İki akçe, ve bir takımına beş akçe zamtn olundu ki, bunların da yekûnu senede 600.000 akçeye varır.* Venedik Hulâsası, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

⁵³¹ Bu hususta Sir Tomas Kue'den ve Venedik elçisinin raporlarından daha mevsuk olan Osmanlı müverrihleri, Vâlîde-Sultân'ın Dâvud Paşa'nın tahrikleri üzerine kapı-agasın şehzadeleri de td&ro etmek istemiş olduğunu müttefikaa beyfin ederler. Knolles'de Grimston. 2, s. 937. (Naîmâ, kapı-ağasını barenvî hümâyûn hademelerinin şehzadelere sû'-f kasd töhmüyle paralayıp cüssesini (cesedini) Atmeydara'nda ejder suretine (heykeline) astıklarını ve sabahla, beraber bunun aabnı anlamak için yeniçeri ortalarında toplantı olup iç-ot lanlanndan Aga-Kapısı*na kağıd gönderilerek sebebinin bildirildiğini yazdıktan sonra, .Meğer maktul kapı-ağası yolsuz gelmiş bir mağrur tavâşt olup iç-oğlanlarını rencide iderim; kati idöp. halâs İçön bu töhmeti isnâd İt: diler:» diyor. s. 235. (Mütercim)

dolayı yeniçeri ve sipahilerin nefretine düçâr olan Dâvud Paşa, askerın zulümlerine müsâade ettiği, vergi defterini onlara taksîm ettiği, evkaafın idaresini onlara bıraktığı için ahâlînin daha ziyâde nefretini kazanmıştı.

Davud Paşa'nın Azledilmesi

Bu türlü ahvâl üzerine müftî Yahya Efendi Valide Sultân'a kendisinin ve oğunun selâmetinin, damadının sadrazamlıktan azlinde olduğunu söyledi. Hakîkaten Dâvud Paşa azledilerek, vezîr-i âzam-lık Mısır Valiliğinden gelmiş olan Mere⁵³² Hüseyin Paşa'ya verildi. (3 şa'bân 1031 - 13 Hazîrân 1622)⁵³³.

Mere Hüseyin Ve Lefkeli Mustafa Paşaların Sadareti

Mere Hüseyin, en âdî sınıftan bir Arnavud'dur ki, devlet hizmetindeki mesleğine, yirmibeş sene önce, Macaristan üzerine gönderilen ordunun seraskeri Saturcı Mehmed Paşa'nın açılığından başlar. Açılıktan sırasıyla sipâhî, çavuş, kapıcı, ikinci imrâhor ve nihayet Sultân Osman'ın cülusundan sonra Mısır vâlîsi olmuştu. Bu ülkeyi idare ettiği 18 ay zarfında senelik vergi olan 600.000 altından başka, kendi hesabına da onun yarısını tahsil etmiş ve çocuklarının düğün masraflarını karşılamak bahanesiyle her türlü zulümlerde bulunmuştu. Mere Hüseyin, ancak devlette kaht-ı rical (rical kıtlığı) olmasından dolayı sadrazamlık mansıbına gelmişti. şiddeti, askerın ağzına gem vuracak sanılırdı. Ancak her şeyde, kendisinden önceki sadrâzam Dâvud Paşa'yi örnek aldı. «Koyun bahâsı» nâmıyle maaşlarına yüksek perdeden terakkî isteyen askerın homurtularını yatıştırmak için, Devlet hazînesini yağmaya verdi. 21 Hazîrân'da (11 şa'bân) Sultân Ahmed Câmii'nde silâhdâr ve sipâhî mülâzimlerine «koyun bahâsı» olarak beşyüz guruş tevzî olunduğu vakit, sipahiler, silâhdâr mülâzimlerinin azlığından dolayı bunu yarı yarıya paylaşmaya razı olmayıp, iki mülâzim grubu arasında münazaa çıktı. Gürültü arasında bir dîvâne elinde bıçak, halk içine girerek ve: «Sultân Osman'ı ne yaptınız?» diyerek, sağma soluna bıçak salladı, önüne geleni yaraladı. Mülâzimîer bu adamın üzerine üşüşüp öldürdüler.

⁵³² Hüseyin Paşa Arnavud olduğundan huzurundan kaldırılıp hapis veyfi kati olunmasını emrettiği şahıslar için kendi adamlarına hitaben Arnavudca «Mer-re!» derdi ki, «Al! demektir. 8u münâsebetle «Mere-» lâkabını almıştır. (Mütercim)

⁵³³ Nafmâ, Osmân-zfide, sadrâzamların tercüme-i hâlleri. (Kaahire valisi Kö-seiribassa (Hüseyin Paşa) Mısır'dan hazine için 600.000 (senelik Mısır varidatı), kendisi için de 300-000 altın çekti.» Venedik Holasası, Haziran 1622.

24. Hazîrân'da (14 Şa'bân) Sultân Mustafa cuma namazım kılmak için camie gitti. Bu münâsebetle eski Osmanlı debdebesini ihya etti. Sultân Osman gibi halkın karşısına ufak bir alayla çıkmıya-rak, bütün saray takımını yanında bulundurdu. Sultân Osman'ın o şekilde çıkışı halkın teveccühsüzlüğüne uğraması sebeplerinden biri olmuştu.

Altı gün sonra müftî, yeni Sultân Ahmed Camii Vakıflarının hazîneye alınması için kazaskerlerle müşavere etti (30 Hazîrân). Asker, Sultân Mustafa'ya bîat hususunda başlangıçta imtina göstermiş oldukları için, ulemâya hasım olduklarından vakif hâsılâtının fazlasının hazîneye bırakılmasını istediler. Bu ândan i'tibâren bu türlü vakıflar harâb oldu⁵³⁴.

Mere Hüseyin, muhtelif bahanelerle askerın büyük kısmını şehirden çıkarmaya çalıştı. Son saltanat değişikliğine en çok iştirak etmiş olanlardan yeniçeri ağası Derviş Ağa'yı Karaman vâlisi tâyin etti. Silâhdâr Bayram Ağa bir saray kayığında Mudanya'ya kadar Dervîş'e refakat etti (7 Temmuz 1622)⁵³⁵. Askeri yeniden ayaklandırmaya bundan daha fazlası gereksizdi. Yeniçeriler, sadrâzâmın ağalarını öldürmüş olduğunu, birer birer kendilerini de ortadan kaldıracığını söyleyerek bağırmağa başladılar. On yeniçeri ve sipâhî bu konuda Pâdişâh'a arzihâl verdiler; şöyle garîb bir hatt-ı hümayûn çıkarıldı:

«Sadrazamlığa Dâvud, Gürcî Mehmed Paşa, Lefkeli Mustafa Paşalar'dan birini tâyin ediniz; sizin İntihâb edeceğiniz bence makbul olacaktır.»⁵³⁶

Oğlunun nâmına saltanat eden Valide Sultân, bunu kendisi söyleyerek yazdırdı ve —hakîkaten bir yüz örtüsü ile mestur olarak— bizzat askere söz söylemeye cesaret etti. İşte o zaman, bir kadın, ilk defa olmak üzere, kanun hükümlerine aykırı olarak toplu halde bulunan askerlere görünmüştür.

Asker, üç namzedden birini sadrâzam seçmek hürriyetini kullanmak istemediği gibi, aralarında ittifak da edemiyerek, şu yolda cevap verdiler:

— «Pâdişâh, kimi isterse onu tâyin edebilir.»

Bunun üzerine sadrazamlık mansıbı Lefkeli Mustafa Paşa'ya verildi (1031 Şa'bânının sonu); çünkü zevcesi Pâdişâhın dâyesi idi.

Altı lıafta sonra (15 Şevval), Pâdişâh Dâvud Paşa Sarayı'nda iken,

⁵³⁴ O zaman, buna -•YuhribÜ'l-evkaaf. terkiibini târih düşürmüşlerdir. Nalmâ, s. 237.

⁵³⁵ Bunun doğrusu sudur: Silâhdâr Bayram Ağa yeniçeri ağalığına tâyin edfl-<&, selefi Dervts Ağa bir kayıkla Mudanya'ya uzaklaştırıldı. Nalmâ, s. 238. (Mütercim)

⁵³⁶ «Bir hstt çıkdı ki Dâvud Paşa. Güm! Mehn-ed Pasa, Lefkeli Mustafa Pasa, bunlardan kangısı ihtiyar olunur ise vezâretj virdim buyurulnng.» Natraa, s. 238* (Mütercim)

sipahiler Mustafa Paşa'nın tamahkâr ve mürfekib olduğundan bahisle, azlini talep ettiler. Mustafa Paşa, Ayasofya ve Sultânahmed müezzinliklerini bir eşekçi ile bir boru^zene vermişti. Pâdişâh, müf-tînin re'yi üzerine, sadâreti Gürcî Mehmed Paşa'ya verdi ki, dört ay zarfında askerinin baskısıyla tâyîn edilmiş üçüncü sadrâzamdı.

Sultan Mustafa'nın Aklî Dengesinin Bozukluğu

Sultân Mustafa'nın bel âh ati (aklî dengesinin bozukluğu) ikinci saltanatında, birincisinden daha çok aşikâr olmuştu. Sarayın içinde şuraya buraya koşarak her kapıyı vurur, gelip de kendisini saltanatın ağırlığından kurtarması için, ölü bulunduğunu unutmuş olduğu yeğeni Sultân Osman'ı çağırırdı. Bir gün kayığa at üzerinde girmek ve sarayına döndüğü zaman kayığı arkasından getirtmek istedi. Bayram münâsebetiyle yapılan el öpme merasimi sırasında Devlet erkânını oturmuş olarak değil, ayakta kabul etti. Bu hâlini bâzıları cinnetine hamlettiler, bir kısmı ise ilk halifelerin âdetlerini ihya etmek istediğini zannederek, şerefli bir tevazu saydılar. Sultân Mustafa'nın tavrı, gözlerinin dâima bir noktaya dikilmiş olmasıyla beraber his ve reaksiyondan mahrum bulunuşu büsbütün akıldan mahrûm bulunduğunu gösterdiği hâlde, birçok kimseler ve bilhassa şeyhler belâhet emarelerini velayet ve cezbe-i ulviyyet nişanesinden başka bir şey saymazlardı- Bir gün Üsküdar bahçesinde iken bostancı-başıya muayyen bir mahalle gitmesini emrederek, orada yere gömülmüş bir koyun bulacağını ve bunu alıp getirmesini söyledi. Bostancı-başı, tâyîn olunan mahalle giderek hakîkaten Pâdişâh'a ayakları bir yere getirilip bağlanmış ve ağzı, gözleri dikilmiş bir koyun getirdi. Mustafa, koyunun bağlarını çözer ve gözleriyle ağzındaki iplikleri çıkararak, iyice beslenilmesi için bostancıya verdi. Anlaşıldığına göre, Sultân Mustafa bu ayağı bağlı, gözleri, ağzı dikili koyunu kendi timsâli addederdi. Kimseye zararı olmayan bu delilikler onun veliliğine dâir bir şöhret kazandırmış ise de, bir Pâdişâh için gerekli olan hürmeti te'mîn edecek hallerden değildi: Şeyhler, bir taraftan velî olduğunu îlân ederlerken, asker de bir taraftan onu hafife alır ve Sultân Osman'ın katline her gün daha ziyâde teessüf ederlerdi.

Ramazan'm son günlerinde (son cumasında) Cerrah Paşa Camii şeyhi îbrâhîm Efendi bir vaazda şu sözleri söyledi:

— «Ümmet-i Muhammed, pâdişâh-ı velî üç gündür bir tenhâ odaya girüp kapanmış; namaz kılup ağlamaktadır. Hiç kimseye söz söylemez;

esrarına ancak kendisi vâkıfıdır. Sultân Osman Hân'ın mertebesini âlem-i rü'yâda müşahede eylemişler: Pek yüksek görmüştür; Hakk Teâîâ rahmet eyleye!»⁵³⁷.

Buna benzer şekilde verilen vaazlar dinleyenlerin gözlerini yaşartıldı. Bayramdan sonra, Sultân Mustafa, şarâb içilmemesi için bir emir neşretti. Meyhane açmış olan Hristiyanlar meyhanelerini kapattılar. Lâkin Edirne-kapısı'nda, Kumkapı'da şarâb satmakta olan yeniçeriler bu emre pek ehemmiyet vermiyerek, ticâretlerine devam ettiler. Yeniçerilerden birkaçı sadrâzam Mere Hüseyin Paşa'nın azlini isteyen sipâhîler arasında bulunmuş idiler. Mere'nin azlinin ertesi günü, tekrar ağalığa gelmiş olan Derviş Ağa, yeniçerileri toplayarak:

— «Sadrâzâmın azlini isteyen sipahilerin içinde siz de var mı idiniz?» diye sordu.

Zabitler:

— «Bizim vezirlerden şikâyetimiz yoktur, arkadaşlarımızdan hiçbiri sipahilerle birleşmemiştir. Eğer içimizden birkaçını Pâdişâh'a göndermek niyetinde bulunmuş olsaydık, Sultân Süleyman'ın kaa-nûnu mucibince eskilerimizi intihâb ederdik.» dediler.

Üç ay⁵³⁸ sonra, Derviş yeniçeri ağalığından azledilerek Budin valiliğine tâîîn edildi⁵³⁹. Onun azledilmesinin sebebi şu idi: Bey-tü'l-mâl dâiresine yeniçeri ocağından gönderilen adamlar, ocağın kadîm usûlü gereğince, yeniçerilerin gediklilerinden olmak lâzım gelirken, Derviş Ağa, kendi adamlarını me'mûr etmek istedi. Bundan dolayı çıkan çekişmede Derviş, yeniçerilere lanet okudu. Yeniçeriler, bu lanete o kadar ehemmiyet vermiyerek, ağanın azledilmesi gerektiğinde ısrar ettiler. Derviş Ağa hatt-ı hümâyûn ile azledîdiy-se de, onun tarafından tâîîn olunan memurlar ikinci bir hat ile yerlerinde bırakıldılar. Bu muamele daha iyi bir idare usûlüne doğru ayak atmak demek olduğu gibi, sadrâzam Hadım Mehmed Paşa⁵⁴⁰ birçok valiliklerde ve üç defa sadâret kaymakamlığında bulunarak, devlet

⁵³⁷ Aslına göre yazılmıştır- Nalmâ, c. 2, s. 239. (Mütercim)

⁵³⁸ Hammer üç «hafta- demişse de Derviş Ağa'nın Mudanya'dan dönerek tekrar yeniçeri ağası olması takriben «evâhır-i şa'bân» (Naîmâ, s. 238) ve ağalıktan çekilmesi 8 Zilhicce 1031 (Naîmâ, s- 239) olduğundan tercümede doğrusunun yazılması tercih edilmiştir (Mütercim).

⁵³⁹ Vak'ada Sultân Mustafa'yı bulmağa delâlet eden Dervîş Ağa'ya Tamişvar valiliği verilerek, orada attan düşüp boynu altında kalmıştır. Natma'dan, s- 236. Dervîş'in Tamişvar'da vefatım ileride müverrih dahi RavzatiT-Eb-râr'dan naklen açıklayacaktır. Budin vâKliği, Tamişvar valiliği zannıyla yazılmış olabilir- (Mütercim)

⁵⁴⁰ Hadım Mehmed Paşa, Gürct Mehmed Paşa, her ikisi de aynı adamdır. Mehmed Paşa tavâst idi. Nalmâ, s. 252. (Mütercim)

idaresinde tecrübe ve alışkanlık kazanmış olduğundan, hükümet idaresinde sebat ve metaneti yerleştirmek istiyordu.

Sadrazam Hadım Mehmed Paşa'nın İdarî Tedbirleri

Mehmed Paşa'nın ilk icrââtı, Devîet'i bulunduğu çöküş mailesinde tutacak adamın bu olduğu fikrini herkesin zihnine yerleştirdi. Bir müddetten beri geceleri hırsızlık ve adam Öldürmelerle iyice bozulmuş olan payitahtın asayişinin sağlanması hususunda vüze-râ ve ulemâ ile istişare etti. Mere Hüseyin Paşa'nın evkaaf müte-vellîliklerini sipahilere bırakmasından dolayı da ciddî intizamsızlıklar doğmuştu. Dîvân-ı hümâyûn kâtiblerinden ve diğer memurlardan bâzıları istifa ederek evkaaf mütevellîlikleriyle büyük menfâatler te'mîn etmek üzere sipâhî yazılmış idiler. Ağaların hademesinden bir takımı da, hiç sipahilik etmeksizin mülâzim yazılarak, bu sıfatla evkaaf mütevellîliklerini ele geçirdiler. Mehmed Paşa, bundan sonra mülâzimliklerin kanuna uygun olarak hizmette sakal ağartmış sipahilerden başkasına verilmemesini emretti. Eski sipahiler bu karardan hoşnûd olmadırlarsa da, yenileri şiddetle aleyhinde bulundular. Derviş Ağa Budin valisi tâ'yîn olunduktan sonra Sultân Osman'ın Öldürülmesinde katledilen yeniçeri ağasının vereseşi tarafından öldürülen ağanın mallarını zabt etmiş olmakla itham edilmişti. Derviş her ne kadar inkâr ettiyse de, ağalar aleyhinde şehâdetle bulduklarından, sadrâzam aldığı eşyayı iade etmesini emretti. Ancak, öldürülen yeniçeri ağası Alî Ağa'nın servetinin Derviş Ağa tarafından zabt olunması hakkında bir hatt-ı hümâyûn sâdir olmasıyla, sadrâzamanın emri uygulanmadı.

Donanmanın İstanbul'a Girişi

Gürcî Mehmed Paşa, donanmanın ve elçilerin mutantan surette İstanbul'a girişiyle de Devlet'in eski parlaklığını iade etmek istemişti. Ekim içinde Receb Paşa kumandasında Karadeniz ve kapdân Halil Paşa kumandasında Akdeniz donanmasının, bir de İran elçilerinin geldiği görüldü. On seneden beri Kazaklar Karadeniz sahillerini haydutluklarıyla harâb etmişlerdi. Hiçbir Osmanlı kumandanı bunlara karşı kesin bir zafer kazanamamıştı. Böyle olduğu halde Receb Paşa kendilerinden 18 kayık ve 500 esir almıştı; limana girişi top atılarak alkışlandı. Receb Paşa zât-ı şahanenin elini öpmek üzere kabul olunarak, kendisine kıymetli bir hil'at

verildi.

Oniki gün sonra (6 Zilhicce - 12 Ekim) Halil Paşa —dprtt büyük fırtınadan yara almış— donanma ile Akdeniz seferinden döndü ⁵⁴¹,

İran elçisi Ağa Rızâ, Sultân Mustafa'ya hediyeler ve cülusundan dolayı tebrikler getirdi. Sefir saraya giderken 400 kapıcı, 1.000 yeniçeri kendisine refakat ettiği gibi, maiyyetinden 24 kişiye hil'at verildi.

Viyana'ya, Venedik'e Sultân Mustafa'nın cülusunu bildiren mektuplarla çavuşlar gönderildi.

Suriye'de Seyfeddinoğlu İle Ömer Paşa Çekişmesi

Devletin Anadolu eyâletini harâb eden Celâlî ihtilâlleri, payitahtta askerinin baskı ve zorbalıkları tâklb etmişti. Eyâletlerin isyanından mı, yoksa askerinin isyanından mı daha fazla korkulması lâzım geleceği, Devlet için segbân ve levendler, yâni eyâlet askerleri mi, yoksa kapıkulu, yâni yeniçeri ve sipahiler mi daha tehlikeli olduğu bilinemezdi. Devletin müdâfaası için îcâd edilen ve bununla beraber bir rekabet hissiyle mütehassis olarak iki el gibi bir başa tâbi' olmaları lâzım gelen muntazam askerlerle gayri-muntazam askerler arasında o zaman bir tefrika çıkararak, birinci kısım payitahtta, ikinci kısım eyâletlerde hâkim oldular. Kapıkulu takımının kadîm kanunları ayaklar altına almak bakımından İstanbul'da gösterdikleri başıbozukça cüretkârlıklar, en uzak eyâletlerde bile umûmî efkârın alevlenmesine yol açarak, payitahtta şiddetin susmaya mecbur ettiği halk, yeniçeri ve sipahilerin yaptıkları hercümerce karşı Suriye ve Ermenîye hududunda açıktan açığa konuşmaya başladı.

⁵⁴¹ Bu inkişâbdan evvelki sene zarfında seyahat etmiş olan De Hais «Ba-irâde-i Kralı (S.D.S.)'in 1621 Senesi Şarkta Seyahati. Paris 1630» eserinde, o zamanki donanmanın durumu hakkında şu tafsilâtı veriyor: Evvelâ, Rodos is-tolü. 1) Rodos beğinin kadirğası ki kapûdâne, yâni amiral gemisidir, 2) Milus ve Santarin beğinin kadirğası ki patrona'dır, yâni ikinci amiral gemisidir; 3) Sakız karşısında Sığacak beğinin kadirğası; 4) Mentese beğinin ki, 5-7) Rodos beğinin masrafiyle techîz olunmuş üç kadirğa. İkinci olarak, Sakız beğinin istolü (filosu): 8-14) Yedi kadirğa. Üçüncüsü, Kıbrıs beğinin 6 kadirğası, yâni 15) Kıbrıs beğlerbeğinin kapudânesi; 16) Famagosta (Magusa) beğinin patronası, 17) Baf beğinin kadirğası, 18) Tuzla beğinin 19) Limasol beğinin, 20) Grinyo beğinin. Dördüncüsü, Mora istolü. 21) Mora beğinin kapudânesi, 22) yine o beğın patronası. 23) Mizitra (Misistre) beğinin kadirğası, 24) tnebahtı beğinin, 25) Santamav-ra beğinin, 26-31) Diğer altı kadirğa. Beşincisi, Mısır istolü. 32) Beğlerbeğinin kapudânesi, 33) Dümyât beğinin patronası, 34-39) Diğer altı kadirğa. Altıncısı Cezâir-i Bahr-i Sefid istolü. 40) Midilli beğinin kapudânesi; 41) Kal'a-i Sultaniye kadirğası, 42) Linini beğinin kadirğası, 43) Kavala beğinin; 44) Selanik beğinin, 45) Ağrıboz beğinin. 46) Andros ve Şire beğinin, 47) Naksos (Nakşa) ve Paros beğinin. Lâkin alelade 40 ve 42 kadirğa vardı. (MütercinVin ilâvesi: Bunlar Akdeniz sahilindeki eyâletlerin beğlerinin sefineleridir. Doğrudan doğruya kapûdân-paşa kumandasında olup her sene baharda Akdeniz'e ve Karadeniz'e çıkarak Kasım ayında donen do-nanmay-ı hümâyûn ile Garb Ocakları filoları bu hesaba dâhil değildir.)

İstanbul'da halkın yeniçerilerden hoşnutsuzluğu yalnız nefret ve istihza ile kendini gösterirdi. Bu intizamsız askerın isyanlarını mü-teâkib ağalan Derviş Ağa'nın hayâtı hakkında endîşeye düştükleri vakit halk:

— «Bu doğancı çelebiyi (Çünkü Dervîş' Ağa doğancılıktan yetişmişti) vezîr-i âzam niçin kati etti, diye dâva edersiniz; hâlbuki tuzunu ekmeğini yediğiniz ve rakibi Sultân Mustafa'ya mukaddes bir emânet olmak üzere tevdi' eylediğiniz bir pâdişâhın boğulmasına sağır şeytân⁵⁴² gibi karşıdan baktınız.» demiş idiler.

Trablus-Şâm ve Erzurum beğlerbeğileri ise, efkâr-ı umûmiyye-ye istinâd ederek, kendilerini kapı halkına hasım olmak üzere ilân ettiler ve bunları mahvederek, yerlerine segbân ve levendleri ikaa-me etmek üzere ayaklandılar. Trablus vâlisi şahsî menfaatlerinden dolayı harekâtını kendi hududlarına münhasır tuttu. Ancak tasavvurları daha geniş olan Erzurum vâlisi, Sultân Osman'ın katlinden dolayı bihakkin intikam almak bahanesiyle, Devlet'in topraklarında kan deryaları akıttı.

Maraş Türkmenleri'nden olup eskiden devencilik etmiş olan ve sonradan levend olan Yûsuf⁵⁴³ kalabalık ailesiyle birlikte Şâm ve Akkâ arasındaki münbit hatta yerleşmişti. Orada zora dayanan bir hâkim olmak üzere hüküm sürerek, zamanımızda (Müverrihin zamanında) Cezzâr Paşa'mn oynadığı rolü oynamıştır. Yûsuf a kadar Trablus, Suriye donanması beğlerinden birine malikâne tahsis edilmisti; Yûsuf, celâlîler reîsi Canpulad'ı mağlûb ettiği zaman Trablus bir eyâlet hâline getirildi. Vahşilikte ihtiyar Kuyucu Murâd Paşa'ya benzerdi; şu farkla ki Kuyucu, cinayetlerinden korkmayarak bunları alenen i'tirâf ederdi; Yûsuf ise cânîyâne fiillerini derin bir sır perdesiyle örter, şüphesini çeken şahısların ne suretle ortadan kaldırıldığına kimse vâkıf olamazdı⁵⁴⁴. Yûsuf, hazînelerini saklamak üzere kuyular kazdırdığı zaman, ameleyi öldürmek için kaatiller tâ-yîn eder, son kaatili de kendi eliyle öldürdü.

Kaasim ve Alî nâmında iki emîrlerinin idaresinde bulunan Benî Kelb aşiretini⁵⁴⁵ mahvetmek istiyerek, Emir Kaasim'a hitaben yazılmış ve güya biraderinin öldürülmesi hususunun aralarında uzun zamandan beri kararlaştırılmış bulunduğunu belirten bir mektubunu Emîr Alî'nin eline düşürdü. Alî, kendisini tehdîd etmekte olduğunu zannettiği tehlikeden

⁵⁴² «Şeytân-ı ahres-, Naimâ. s. 219- (Mütercim)

⁵⁴³ Naîmâ, Seyf oğlu Yûsuf Faşa'nın yasının 100'den fazla olduğunu yasar, s. 242. (Mütercim)

⁵⁴⁴ «Yûsuf Fasa ak sakallı, kara yağız, yüzü çöpür bir hüekâr ihtiyar İdi.» (Natma. Mütercim)

⁵⁴⁵ Kelb! Urbani. Nalmâ, * 241. (Mütercim)

kurtulmak için, Kaasım'ı öldürdü. Alî, kardeşinin taraftarlarınca öldürüldü. Reislerinden mahrum kalan aşîret, Yûsuf tarafından kolaylıkla itaat altına alındı.

Sultân Osman'ın katlini müteâkib Yûsuf, yeniçerileri arazîsinden çıkararak segbânlara İstinaden istiklâlini ilân etti. Sadrâzam Dâ-vud Paşa, Trablus eyâletini Ketenci Ömer Paşa'ya verdi; lâkin Me-re Hüseyin Paşa'nın sadâretinde Yûsuf, kedhudâsının aracüğüyle dîvândan yerinde bırakıldığı emrini aldı. Buna da kanâat etmiye-rek, rakibi olan Ömer'i Devlet nazarında suçlu göstermek istedi. Ömer'in casuslarından biri, Yûsuf un hazînelerinin güyû bir kuleye konulmuş olduğuna dâir düzme bir haber alarak, bu ma'lûmâtı alelacele efendisine yetiştirdi. Ömer, gösterilen kulenin kapılarını kırdı, fakat kum ve taş dolu sandıklardan başka bir şey bulamadı. Bu şekilde aldatılmış olduğuna Öfkelenerek, casusu öldürdü. Lâkin bu îdâm, İstanbul tarafından Ömer Paşa'mn, Yûsuf un hazînesini çalmış, hırsızlığın yegâne şahidini de ortadan kaldırmış olduğu zan-nını doğurdu.

Yûsuf, Venediklilere âit birkaç gemiyi zabt etmek için de buna benzer hileler kullandı. Konsolos, Venedik gemilerinin zabtından dolayı şehrin kadısına şikâyet edince, Yûsuf, Venedik Konsolosu'-nun tercümanını — muvafakat etmediği takdirde kendisini öldüreceğini söyleyerek— bu gemiler her ne kadar Venedik bayrağı altın-da iseler de, Malta gemisi olduklarını beyâna icbar etti; binâenaleyh gemileri satmaya me'zûn oldu.

Abaza Paşanın İsyanı

Erzurum Valisi Abaza Paşa, aslen, Karadeniz'in kuzey-doğusun-da oturan Abaza kabilesine mensup idi. Hazinedarı olduğu Celâli Canpulad'ın bozgunluğunda îdâm hükmü almak üzere Murâd Paşa'-nın huzuruna getirildiği halde, yeniçeri ağası Halil'in şefaatiyle kurtulmuştu. Halil, kapdân olunca, hizmetinden memnun olduğu Abaza'ya «derya beği» unvâmyle bir kadirga kumandanlığını verdi. Daha sonra Halil Paşa sadrâzam olduğu zaman Abaza Maraş valiliğine tâyin olundu. Hotin seferinde de Erzurum beğlerbeği oldu. Abaza'nın vâlî olduktan sonra, Sultân Osman ile gizlice muhabere ederek yeniçeri îdâm tasavvurunda bulunduğu zannolunur. Bu zan doğru değilse bile, İstanbul ve Erzurum'da böyle bir rivayet dolaşmıştır.

Abaza'nın yeniçeriler aleyhindeki düşmanca duygularının meydana çıkmasına en önce Ayıntâb kadısı Abdülbâkî sebep olmuştur. Abdülbâkî, yeniçerilerle bir münazaası üzerine, Sultân Osman'ın yeniçerilerin îdâmını

emretmiş olduğunu söyleyerek, Ayıntâb ahâlîsini bunların aleyhine tahrik etti. Birkaç yeniçeri Öldürüldü. Karışıklığın sebebini anlamak için Yeniçeri orta çavuşu Ayıntâb'a gönderildi. Erzurum'da da böyle karışıklıklar vuku bulmuştu. Yeniçerilerle Paşa takımı arasında çıkan bir çatışmada, yeniçerilerden üç ve beriki takımdan beş kişi öldü. Abaza, yeniçerileri te'dib etmek istedi, onlar kaleye sığınarak cezadan kurtuldular. Sabık Erzurum Valisi Hüseyin Paşa, şehir halkından başcalarının nüfûzuyla yardım görek iki takımın arasına girdi. Barışçı arabuluculuğu tam bir neticeye mazhar oldu. Yeniçeriler kaleyi tahliye ettiler; Abaza'nın eline geçti.

Bir müddet sonra vâî, sipahilerin sadâkatini te'mîn ederek yeniçerileri Erzurum'dan çıkardı. Bunlar İstanbul'a gelerek Abaza'dan şikâyet ettiler (13 Muharrem 1032 - 17 Kasım 1622). Yeniçerilerin suçlamaları üzerine Erzurum eyâleti sabık Diyârbekir beğlerbeği Mustafa Paşa'ya verilerek, Abaza'ya Sivas'a gitmesi için emir verildi. Lâkin Mustafa Paşa Erzurum'a bir mütesellim, yâni eyâletin idaresini geçici olarak eline almak üzere bir memur gönderdiği zaman, Abaza şehirden çıkmaktan imtina edip, Mustafa'nın mütesellimi çekilmeye mecbur oldu Erzurum'dan çıkarılan asker, belde eşrafını şâhid göstererek, Abaza'nın yeniçerilerden birçoğunu zehirlediğini, segbânları kendi tarafına celbettiğini, Kara ve Ahışa paşalarına da bu yolda hareket etmek üzere emir verdiğini Dîvân-ı Hümâyûna arz ettiler. Abaza'nın hâmesi olan kapdân Halîl Paşa kendisine mektuplar yazarak itaat arz ederek kaleyi teslim etmesini nasihat etti.

Yeniçeriler'in Abaza'ya olan infialleri bir ay müddetle İstanbul'da gizliden gizliye şiddet kazanarak, nihayet fiilen ve kavlen ortaya çıktı. Bir gün (19 Safer - 23 Aralık) ağa, sadrâzam kapısına giderken, yeniçeriler gürültü ile etârfını alıp:

— «Abaza'nın isyanına sebep İstanbul'da Gürcî Mehmed Paşa ile Halîl Paşa'dır; onlara istinâd eder; çünkü sadrâzâmın biraderi Hüseyin Paşa'nın dâmâdı ve Halîl Paşa'nın oğulluğudur.» dediler.

Zabitler, askerinin gürültüsünü yatıştırmak istediler. Bunlar sadrâzam kapısına varınca Halîl Paşa'ya rast gelip derhâl onun etrafım alarak:

— «Vezîr-i â'zam senin hatırın için Abaza'yı te'dîb etmez; Abaza sana istinâd ile böyle yapıyor.» diye bağırıştılar.

Sadrâzam kethüdası Çeşteci Alî Ağa bu sırada yetişip âsîleri dağıttı. Ertesi gün yeniden dîvânın pencereleri önünde gürültü ederek toplanıp, yine zabitleri devlet erkânı ile bunların araşma girdiler. Dâima tekrar edilen bu karışıklıklar üzerine: «Erzurum beğ-lerbeğini azl ettim. Halîl Paşa'nın bu

işte medhali yoktur, ona ilişmeyiniz» mealinde bir hatt-ı hümayûn sâdir oldu.

Bu aralık yeniçerilerin dört kumandan muavinlerinden biri demek olan segbân-başı Bayram Ağa ile Mehmed Ağa ve Kurd Ağa Rumeli'ne, baş-hasekî, yâni gönüllüler kumandanı ile yaya-başı Anadolu'da yeniçeri sancağı altına Hıristiyan çocuklarını toplamaya, Türkler'de câri olan bir tâbire göre «devşirme devşirmeğe» gittiler⁵⁴⁶.

Dâvud Paşa'nın İdamı

1623 senesi başında, Sultân Osman'ın katledilmesinin hâtırası sipahilerde bir vicdan azabı, yâhud utanma hissi uyandırmış ve bundan Dâvud Paşa'nın düşmanları mâhirâne şekilde istifâde etmişlerdir. Sipahiler, Dîvân etrafında toplandılar (28 Safer - 1033 - 1 Ocak 1623): Halkın bu husustaki ayıplamalarına tahammül edemediklerini, bu cinayeti kimler yapmışlarsa onların ceza görmesi lâzım geleceğini söylüyorlardı. Bölük ağaları dağdağayı bastırmaya muvaffak oldular. Dîvândan sonra sipahiler, Sultân Mustafa ile Sultân Osman'ın, biri tahta çıkmak, diğeri ölüme gitmek üzere çekilmiş oldukları camide toplandılar; zabitlerini şu mealde bir arzihâl ile Pâ-dişâh'a göndermeye karar verdiler: «Eğer pâdişâh Sultân Osman'ın katlini emretmişse, bunu ortaya koysun da bizim namusumuzu halkın iftirasından kurtarsın.» Müteakiben dağıldılar.

29 Safer (2 Ocak)'da Ahîzâde Hüseyin Efendi Rumeli kazaskeri, Bostanzâde Yahya Efendi Anadolu kazaskeri tâyin olundular. Ve sipahiler dîvânda yine, Sultân Osman'ın kaatiline kendilerine tes-lîm edilmesini istediler. Bölük ağaları dîvândan uzaklaşıp beş on ihtiyar sipâhî (kaatiller hakkında) niüftîden fetva talep ettiler. Şeyhülislâm, cevaben, bu hususun evvelâ Pâdişâh'a arz olunması lâzım geleceğini, eğer Sultân Osman'ın katli bir irâde-i şahaneye müste-nid değil ise, o vakit kaatiller hakkında adaletin hükmünün (yâni îdâmın) icra olunacağını söyledi. 1 Rebîülevvel 1032 (3 Ocak) de karışıklıklar tekrar etti. Sipahiler, Sultân Osman'ın kaatiline kendilerine teslim olunmasını bağırarak istediler. Gürültünün sebebi Sultân Mustafa'ya arzedilince:

— «Sultân Osman'ın kati olunmasını ben istemedim; Dâvud Paşa

⁵⁴⁶ Elimizdeki Naîmâ'da (c 2, s. 247), zikredilen ağalar «devşürtneğe gildiler» diye kayıtlıdır. «Devşürme devşürmeğe» tâbirinde musahhih bir kelimeyi fazla yazmış olacaktır. Hammer'in dikkati sayesinde tashih ediyoruz. (Mütercim)

Öldürdü; kaatiller kim ise haklarından gelinsin!» diye bir hatt-ı hümayûn çıktı.

Bunun üzerine, asker:

— «Tîz kaatiller bulunsun!» diye çağırıştılar.

O gece, Sultân Osman'ın kulağını Sultân Mustafa'nın validesine götürmüş olan cebeci-başı kaçarken karakol tarafından tutularak, Sultân Osman'ın mahbese giderken su istediği çeşme önünde⁵⁴⁷ boynu vuruldu. Dâvud Paşa saklanma ihtiyatında bulunmuştu. Sarayı mühürlenerek, kendisi iki gün aranıldı. Üçüncü günü Eyüp yakınında bir sipahinin hanesinde⁵⁴⁸ samanlık içinde buldular. Bir nefti kapama ile, pejmürde bir kıyafet içinde, bir arabaya konularak Yedikule'ye götürüldü; Sultân Osman'ın katli vak'asında —Ker-belâ çengini müteâkib Hz. Alî'nin oğlu Hz. Hüseyin'in kaatili olan İbnü Mülcem gibi— bütün herkesin nefretini davet etmiş olan Kelender-oğlu —ki bu sırada subaşı idi— da yine Yedikule zindanına kaldırıldı. Ertesi cuma günü (6 Ocak) asker Orta Câmii'nde toplandı. Namazdan sonra yeniçeri ağası kendilerine şöyle hitâb etti: — «Yoldaşlar, Dâvûd Paşa tutuldu; emîr pâdişâhındır; artık Dâ-vûd Paşa hakkında bir söz söylemeyiniz, diğerlerini istemek için cem'iyet ediniz (toplanınız).»

Yeniçeriler, sipahiler ağanın emrine itaat ederek dağıldılar. Lâkin Dâvud Paşa'nın zevcesi olan sultân ile kendisinin tarafdâr an sadrâzamı, bulunduğu tehlikeden kurtarmak için her surette çalıştılar. Bâzı odabaşılarım para kuvvetiyle celb ettikleri gibi, cellâddan dahî îdâmda ağır davranmak Jizgre vaad aldılar. Ertesi gün dîvândan Dâvud Paşa'nın katli emri sâdır olunca, cellâdlar kendisini îdâm kararını beklediği kapıcılar odasından alarak çeşme önüne getirdiler. Arkasındaki nefti kapama cellâdlar elinde paralanmış, başı açık kalmıştı. Dâvud Paşa diz çökmüş, felâket kılıcı başının üzerinde görülmekteyken, Sultân Osman'ın katli hakkında kazaskerlerin verdiği fetvayı ve me'zûniyeti belgeleyen Sultân Mustafa'nın hattını koynundan çıkardı. Birkaç sadâ «Durunuz!», diğerleri «Vurunuz!» diye bağırıldılar. Kuloğlu nâmında bir yeniçeri kendisini siyâset yerinden (îdâm sehpasından) kaldırdı; asker kendisini çevirerek ve bir ata bindirerek Orta Câmii'ne götürdüler⁵⁴⁹.

⁵⁴⁷ Naîmâ'da «Çeşme Önünde* denilmiştir- Sultân Osman'ın Yedikuleye giderken su istediği geçmediğinden, bu çeşme saray içindeki (Şimdiki Gülhane Parkı) çeşme olacaktır. Bu çeşmeden ileride de bahsedeceğiz- (Mütercim)

⁵⁴⁸ «Eyüp yakınında Topçular'da Hair.za Beğ nâmında bir sipahinin hanesinde. Naîmâ'dan. (Mütercim)

⁵⁴⁹ Naîma, bütün tasvir kudretiyle şöyle yazar: «Amma Dâvud Paşa zevcesi sultân ve itbâ'ı bezli mal ile ba'zı zorba odabaşılara ve neferlere ve sipahiden Feridun Efendi'ye ve Hayli Çelebi'ye müracaat itdiler, ve cellâd

Yeniçeriler ile sipahiler birbirine girecekti. Bir takımı Sultân Osman'ın katlinin intikamının alınmış olması için Dâvud Paşa'nın idamını, ikinci takım ise öldürülmeinesini isterlerdi. Eski sadrâzamı muhafaza etmek emelinde olanlar, onun sayesinde mal toplamak ve mansıb kazanmak düşüncesindeydiler. Saraydan Orta Câmi'e gidilirken birçok âsî Dâvud Paşa'nın etrafında toparlanarak kendilerine, üzerindeki elbiseden bir işaret vermesini istediler. Dâvud Paşa, kudretine kavuştuğu zaman, hayâtını kurtaranlardan olduklarını is-bât için bu alâmeti göstereceklerdi. Paşa'nın kuşağını, kapamasını parça parça ederek, gelecekteki hamilerinin teşekküllerine mazhar olmak üzere bu parçaları aralarında paylaştılar. Bu guruh, ekmeğe dağıtılan yerden geçerken bir sipahi kavuğunu Dâvud Paşa'nın başına geçirdi; bir diğeri kapamasını, bir üçüncüsü de atını verdi. Câ-mi'e vardığında yeniçeriler resmî kavuk (mücevveze) ve hil'at giydirip sadrâzam sıfatıyla alkışladılar. Ondan sonra aldıkları urba parçalarını arz ederek, Dâvud Paşa da bunlara mukabil mansıbları tev-cîh etmeye başladı. Her taraftan gördüğü tazyik üzerine onu ked-hudâ, şunu çavuşbaşı, bunu tezkireci tâyin etti⁵⁵⁰.

Usta Süleyman'a dahî acele itmemeğe düşündüler. Irtesî divân turdukda cellâdlar Dâvud Paşa'yı kapıcılar odasından çıkartıp katline işaret itdikde ma'hûd çeşme önünde meydân-ı siyâsete getirüp çökerdiler. Menkuldür ki, ol gün Dâvud Paşa'yı içeriden bir hey'et ile çıkardılar ki, arkasında olan nefti kapama tutanların çekişdirmesinden paralanup yer yer penbeleri çıkmış idi. Başında destan yok, hâsirü'r-re's; egerçi elleri bağlanmamış idi (Son anda koynundan kâğıdları çıkarabilsin diye); amma kemâlî dehşetinden harekete mecali kalmayupol üslûb ile çökerdiler. Cellâd yakasını kıvrup, şemsin ni-yâmmdan çıkarup çalacak mahalde Dâvud Paşa koyunundan hücceti —ki kendi vezîr-i â'zam oldukda Sultân Osman'ı kati itdikden sonra Rum-ili ve Anadolu kazaskerleri kethûda Mustafa Efendi, ve Yahya Efendi "den alup vücûb-ı katl-t Osman Hân babında ikisine de imza itdirüp temessOk idinmiş İdi ânı ve Sultân Mustafa Hân'dan husûs-ı mezkûr için aldığı hattı çıkarup, eliyle yokan kaldırım: «Ben bu temessükler ile ger'an kati ttdim» diye feryada başladı. Ol zaman zıkr olunan ihsan dldeler cellâda «Urma, görelüm aşmı!» didiler; yeniçeri ihtiyarlarından birkaçı «Ur! öldür!» diye çağınşdıar. Ol icahâlde yeniçeri ve sipahinin avamı ve muhrîk-i fesâdlan bu vâcibü'1-kat-Un ibkaasını kendilerine sebeb-i iğtinâm-ı emval ve neyli merâdât tasavvur itmeyle her taraftan: «Çalma- Urma!» diyüp na'ra ve hücumlar Udiler; ceUâd kılıcını gılâhna koy di; yeniçeri taifesinden Kul-oğlu nâm şahıs ileri gelüp Dâvud Pasa'yı siyâsetgâhdan kaldırdı ve leşker ihata idüp orta kapıdan tagra çıkardılar; bir ata bindirüp Orta Câmi'e götürdüler.» s. 249, 250 (Mütercim)

⁵⁵⁰ <O zaman yeniçeri ve sipâh birbirine gir ey azdı; zabitler araladılar; zîrâ iki ceriden ekserisi «Kati olunsun» ve sipâh zümresi «Görelüm; te'bir olunsun» dirlardı. Lâkin hakkı kelâm yeniçeri zabitleri Dâvud Paşa'nın katlini isterler İdi ki üzerlerinden katli Sultân töhmeti ref olup lühukk-i ardan halâs olalar; amma yeniçeri ve sipahin âmmesi —ki tasallut ile celbi mâle ve gâret ve yağmaya mu'tâd olmuşlar idi— anlar dâima nâire-i fiten mün-defî1 okusun diyü tahrikde olup Dâvud Paşa'nın ve şâir mebde-i fesâd olanların izâlesini istemezlerdi. Vaktâ ki Dâvud Pasa'yı meydandan kapup Orta Câmi'e götürdüler, vüzera ve ehli divân mebhût ve mütehayyir kaldılar-Dâvud Paşa'ya leşkerin her biri dâmen ve destmâlinden birer pare kat' idüp niş&ne virmeğe başladılar. Dâvud Paşa'da nigân binden ziyâde oldı. Ser-i bürhene ve hayran kelb-İ lflhis gibi feza* ve ru'b ile soluyup nfm cân ile giderdi. Nisan virmekden murâd bu ki Dâvud Pasa girü sadrı â'zam olup nişan sâhiblerinin tcültemis&Uarma müsâade eyleye. Ol hâl ile giderken hâsa furûn Önüne geldikde slpâfadan biri basından destârm çıkartıp giy-dürdt Biri dahi feracesini virdi; birisi dahî atından inüp Dâvud Pasa'yı süvâr iteii. Bu hengâme ile Orla Câmi'e gtdiler, ve anda başına mücevveze ve eğnine libâs ve hil'at giydirüp vezâretine and ve biat gösterdiler; ve nişan sâhtbleri izkâr-ı iltimasa mübâderet idüp

Bu sırada sadrâzam cellâdı Dîvân'a çağırarak, Dâvud Paşa'yı kimin kaldırmış olduğunu sordu. O da «sipahiler» cevâbım verdi. Dîvânda hazır bulunan sipahi zabıtları bu ifâdeyi yalanladılar. Kazaskerler vak'ayı tescil ettiler. Dîvân hiçbir şeye karar vermeksizin büyük ıztırap içinde dağıldı. Sadrâzam Gürcî Mehmed Paşa sarayına döndü. Kapıcılar kedhudâsı Rahîkî dâmâdı Ahmed Ağa sadrâzâmın huzuruna gelerek kendisine lâzım gelen emirler verilirse Dâvud Paşa'ın idâmı vazifesini üzerine alabileceğini söyledi. Sadrâzâmın muvafakatim aldıktan sonra, 200 kapıcı ile Orta Câmi'e gitti. Onun ansızın gelişi herkese dehşet saçarak, nev-zûhûr mansıb sahipleri kaçtılar. Dâvud Paşa, Sultân Osman'ın Yedikule'ye götürülmüş olduğu arabaya konuldu. Kendisinin celiâdhk hizmetini görmüş olduğu bu zindana vardığında Kelenderoğlu ile birlikte idâm edildi ve ikisinin de cesetleri beraberce denize atıldı (7 Rebûlevvel -9 Ocak 1623). Sultân Osman'ın katli cinayetinin diğer şerikleri olan Gudin beğlerbeği Derviş Paşa'ya⁵⁵¹ ve Köstendil beği Meydan Beğ'e idâm emriyle kapıcılar gönderildi⁵⁵². Bu idamların zahiren sebebi Sultân Osman'ın katlinden dolayı ceza vermek ise de, gerçekte sadrâzam Mere Hüseyin Paşa'nın entrikalarından kaynaklanmıştı. Mere, Valide Sultânın dâmâdı bulunan Dâvud Paşa'nın idamından sonra da yeniçerileri Validenin mahremi olan seksenlik sadrâzam Gürcî Mehmed Paşa aleyhine tahrik etti. Hükümet,

bir bölüğü dahî alel-ittisâl nî-şân virmeğe iştigâl gösterdiler- Dâvud Paşa dahî çâr ve nâçâr bu sipihir-turfakâre vücûd virüp tevcih-i menâsıba başladı. Kedhudâ ve çavuş-başı ve tezkireciler karşısında kıyam idüp almağa virmeğe meşgul oldı.» Nafmâ. c 2, s. 250-251. (Mütercim)

⁵⁵¹ Ravzatt'l-ebâr'a nazaran Derviş Paşa idâm emrinin vusulünden evvel Ta-mışvar'da atdan düşerek fevt etmiş (Ölmüş)tiç.

⁵⁵² «Berî tarafında vezîr-i â'zam cellâdı çağırup .Dâvud Paşa'yı meydândan kını götürdü didikde ceUâd «Sipahiler aldılar, diye cevâb viridi. Sipahiler «Hâşâ, bizim alâkamız yokdur» didiler. Kadî-askerler bu ahvSB sicile kayd İt-diler- Dîvân bozuldu. Leşkerin bu hareketinden hatırlar rencide ve kulûb-ı ekâbir remide olup vezîr-i â'zam Güre! Mehmed Paşa dahî sarayına geldi, ve nice ideceğini bilmeyüp mütehayyir kaldı. Ol mahal kapucular kedhudâsı Rahîkî dâmâdı Ahmed Ağa —ki bir merd-i âkil ve cerî idi— veziri â'zama gelüp bu veçhile hayr°tde buldukda «Nedflr tefekkürünüz? Bana söyleyiniz. Eğer bu vâki' olan ahvâlden ÖtÜrî ise bana bir ferman virin; farup bi-faz-lullahi teâlâ ol fitneyi ref' ve mel'ûmî kati İdeyim» dimesiyle Gürcî Mehmed Paşa dahî mütenebbih olarak cür'ete gelüp fi'l-hâl ferman yazıldı. Ahmed Ağa fermanı alup ikiyüz mîkdârı üsküflî kapıcı ile alel-gafle Orta Câci'e müteveccih aldı. Vaktâ ki Orta Cami cem'iyetine «Kapucular kedhudâsı geliyor!» diye haber virildi. Oradaki eşhasın kablerîne ru'b istilâ idüp medhÜş oldüar. Kapucular ile Ahmed Ağa'mn ol he/etle vusulünü «ördüklerinde vehâroet-i akıbet bavfî cümlesinin sâmu-i ahvâli olmağla ol cerr'iy-

: yet İden eşAs dağıMılnr. Ahmed Ağa cftmi'e girdi; Dâvud Paşa'yı yaka sından tutup ve âmân virmeyüp bey-nihâ Sultân Osman merhumun girdiği arabaya bindirdi; kapucular etrafını kuşadup ol hâl ile Yedikule'ye götürüp habs itdiler- Rebîölevvelin yedinci günü boğup pâdişâh-ı merhumun intikamını aldılar. Kelender Uğrısı didikleri hınzır dahi kati olunup lâşe-i habfsi deryaya atıldı. Kaatillerin biri dahî Budin'e giden Dervîs-i bed-endîş idi; katline bir kapıcı-başı gitdi. Biri dahî Meydân Beğ idi ki Dâvud Paşa'nın kendi arpalığı olan Köstendil! sancağım alup gitmiş idi; onun dahî katline adam gönderildi.» Kaimâ, c- 2, s. 251 ve 252 (Mütercim)

tamâ-miyle sadrâzam ile Valide Sultân'ın ellerinde bulunduğundan Hüseyin'in taraftarları «Devleti iki koca karı idare ediyor» derlerdi. Mere'nin en şiddetli taraftarlarından sipahi Arnavud Süleyman —ki para kuvveti ile gayreti artmıştı— asker arasında bir fitne tertibini taahhüd etti (4 Rebûlâhir - 5 Şuba). Sipahilerin zabıtları ve eskileri, ağalarının yanına giderek, Devlet'in harâb olmaya başladığını ve saraydan yetişme bir ihtiyara değil, akıllı ve faal bir vezire ihtiyaç olduğunu söylediler. Ertesi gün yeniçeri ve sipahiler Dîvân'a hücum ederek sadrâzâmın yüzüne karşı:

— «Sen eskiden bizim kardeşlerimizi Öldürdün; biz seni istemeyiz; tavâşîlerin hükümeti iktidarsız bırakmasına tahammül edemeyiz; itaat etmeyecek olursan hançerlerimiz seni parça parça edecektir.» sözlerini söylediler.

Mehmed Paşa, derhâl sadâretten el çekerek, artık kendi husûsî hayâtına dönmüş olduğu halde, sarayına gitti. Kapıcılar kethüdası mührü hazîne kedhudâsma, o da Pâdişâhla teslim etti.

Sultân Mustafa, asker kimi isterse mührü ona vereceğini bildirdi. Onlar da Mere Hüseyin'i seçtiler. Valide Sultân bu tevcihe mâni olmak için elinden geleni yaptı; daha önceleri sadârette bulunmuş olan Kapdân Halîl Paşa'yı⁵⁵³ yine vezîr-i âzam yaptırmak istedi; Halîl Paşa kabul etmedi.

Bu müzâkereler sırasında yakın bir yerde bulunmakta olan Mere Hüseyin, birden bire ortaya çıkarak Dîvân'da sadrâzam makamına geçti. Asker zâbitâm hil'atler giydiler, neferler «koyun bahâsı» nâmıyla bahşış aldılar. Ağa-Kapısı'na 1.000 kelle şeker gönderildi. Orta Câmî'e ipek kal içe döşendi.

Hükümet dizginlerini azimli ellerinde tutmak iktidarı kendilerine münhasır olan Güre! Mehmed ve Halîl Paşalar'dan birincisi Bur-sa'ya, ikincisi Malkara'ya sürüldü. Kapdân-paşalık Kazaklar galibi eski bostancı-başı Receb Paşa'ya verildi⁵⁵⁴.

⁵⁵³ «Valide Sultân, Hüseyin'in sadrı ftzâmha tâyinini men* İcra elinden geleni yaptı, ve bu makama Halil Paşa'yı teklif etti. Halil Paşa, sadâreti kabul etmediği İçin nefrete uğradı» Şubat 1623, Venedik Httlâsan.

⁵⁵⁴ Gürcü Mehmed, Paşa mâfa tedbîr-i umura mübaşeret ve hûn-ı nâhftkfc-ı pâdişâha dest-İ alay olanların kıyasına ihtimam ve eşkıyayı idam itmekle hânedân-i velî-İ ni'mete hidmet ve erâzilden ahz-ı sâre azimet eyleyûp umûr-ı devlet semt-i salâha yüz tutmak alâinü zahir obnuşiken meğer Mere Hüseyin Paşa keminde hileye derkâr olmuş; sipahi zorbalarından Arnavud Süleyman ki Konevtül asi ve erbâb-ı işret ve fitne kâran beyninde sâhib-i akd fi haU idi, ana ve anın emsaline bezl-İ mâl-i firâvân itmekle tahrik eyledi- Kebîö'-âhirin üçüncü günü oda-başılar cem' olup «Erzurum ve Bağdâd'da fitneler zuhur itdi. Kantemir, Leh Krah şapkalar yaptırdığını arz itmişken vezîr-İ fl'zam mukayyed değildir» diye müşavere itdiler. Ertesi dîvânda sipfth ihtiyarlar ve oda-başılar ittifak İle Ağa Önüne varup -Bize bir müdebbir vezir gerek-dir; âlem haraba varıyor, bu vezîr mukayyed olmuyor> didiler. Hasan Beğ-zâde dir ki: Sipâh ve yeniçeri tnüttefikan dîvâna hücum itdiler, vezîr-i müş-terî-nazîre müğâfehete bi-edeblik İdüp «Sen bizim, sabıka, İhvanımızı kati itmiş

Lehistan İle Sulh Anlaşması

Mere Hüseyin'in ikinci sadâretinde ve Sultân Mustafa saltana* tının son zamanlarında vukua gelen dahilî karışıklıkları ve tekrar tekrar yapılan değişiklikleri ifâde etmeden önce, burada Bâb-ı Hü-mâyûn'un- Avrupa Devletleri ile olan münâsebetlerini anlatmak lâzım gelir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin en mühim müzâkereleri Lehistan ile anlaşma yapılmasına dâirdi. Sultân Osman'ın katli sırasında Lehistan elçisi Zabarov Prensi Kristof İstanbul'da ortalığın yatışmasını bekliyerek Kaminiye (Kamaniçe) yakınında ve hudûd üzerinde bulunuyordu.

Yeni sadrâzam Hüseyin Paşa, Dâvud Paşa'nın idamından sonra, muahedenin akdedümesine mâni olduğu bahanesiyle Koreki'yi hapisnede öldürmüş olduğundan bu da elçinin gelmesi için başka bir te'hîr sebebi oldu. Sadrâzam Gürcî Mehmed Paşa, Prens Zba-rov'u Tomza ile Kantemir'in azilleri hakkındaki taleplerinden vazgeçirmek üzere, vergi istiyerek ve başka diplomasi hileleri kullanarak Lehistan elçisinin hudud üzerinde beklemesine sebepler hazırlamıştı. O zaman Silistre vâlîsi bulunan Nogay emirlerinden Kante-mir, eğer İstanbul'a gidişini daha fazla geciktirecek olursa, kendisi ordugâhını Varşova önüne kuracağını belirterek sefiri tehdîd etti. Zbarov, yumuşak bir cevap vererek yol hazırlığı gördü. Prut'un Öte tarafında Moldavya Prensi Tomza tarafından ve Moldavya ve Eflâk arasında tabîi hudud teşkil eden küçük ırmağın kenarında, Eflâk Prensi Radul tarafından kabul olundu. Nihayet Kasım ayı başlarında İstanbul'a vâsıl oldu.

Lehistan elçisinin maiyeti ihtişamlı ve bahâdirâne manzarasıyla dikkatleri çekiyordu. En önde Macar neferleri, onlardan sonra eşya ve Zbarovski'nin silâh arabaları, hafif süvariler, kırmızı çuka giymiş hademe, Lehistan'ın en asîl ailelerine mensup kırk delikanlı bulunuyordu. Bunları i'timâdnâm eleri taşıyan sefaret kâtibi tâktb etmekte ve daha sonra —Hotin

İdin; biz seni istemezüz, tavâşî taifesinin vezâretde alâkası olduğuna razı değiliz, yok dersen hançer üsürfip seni paralarız» demekle Mehmed Paşa sadâretten dest-keşân olup vekaarı ile azlini ihtiyar eyledi. Ve mflhr-î hü-mâyûra çıkarup kapucîar kedhudâsma teslim İtdî, kendfisi de teedîd-i vuzû' ider gibi nazikâne divândan kalkup sarayına pıtdî. Kapucular kedhudâsı mührü hazînedâr-başıva, o dah! Pâdişâh'a İsal itdi. .Kul kfmi İsterse ana virüsüm dinildikde Mere'yî İstediler, kapucular kedhudâsı mührü götürüp Mere Hösevin Paşa'va teslim İtdî. Hüsevin P»sa hâzır oluo haber jrözedirdl. Fjî-hâl divâna gelüp sadrda karâr İtdi. Zabitlere hîl'atler jdydirüp nefere koyun akçeleri ve ta'âmlar ve ağa-kâpusına bin kelle seker gönderdi. Orta Câmî'e ibrişim kalıçeler ddsetdi. GÖrcî Mehmed Pasa Bursa'ya. Hain Pasa Malkara'ya nefy olunup kapudânlık Receb Paşa'ya virildi.» Natmft, c. 2. s. 252-253. (Mütercim)

muahedesi mucibince Lehlere rehin verilmiş olan— Ahmed ve Mustafa'nın ortasında sefir gelmekteydi. Bu alaya Soliçev, Kulikov, Platenberg ile — Radul aracılığıyla imza edilmiş olan Hotin anlaşmasının müsveddesini tanzim eden— Hum asıllı tercüman Vevelli son veriyorlardı.

Beş hafta bekledikten sonra Dîvân-ı Hümâyûn'a kabul edildi ve orada yeni gelmiş olan Rus elçisine tesadüf etti. Bunlar vezirlerin huzurunda muhakkırâne sözler söylemeye kadar çıktılar. Rusya sefiri. Lehistan elçisine, Rusya'dan korktukları için Lehler'in Türk-ler'e baş eğmek mecburiyetinde kaldıklarını ayıplar bir üslûpta söyledi, öteki de Moskofların sulh müzâkerelerim ihlâl emelinde bulunmakla suçladı. Zbarovski'nin huzûr-ı hümâyûna kabulünde, sadrâzam, elçi nutuk söylerken sözünü keserek, Kral Sigismund'un dostluğunun Türkler için kıymetli olduğuna ve Kral ile Pâdişâh'in ecdadı arasında yapılmış ahidnâmelerin mer*î tutulacağına dâir te'-mînât verdi. Valide Sultân, dâmâdı Dâvud Paşa'nın, Kapdân Halîl Paşa'nın tevcihlerine hattâ İngiliz elçisiyle Venedik balyosunun müdâhalelerine rağmen, Zbarovski Gürcî Mehmed Paşa'nın muhalefe-tinden dolayı sulh akdinde karşı konulamaz manialarla karşılaştı. Nihayet Gürcî'nin azlinden sonra İngiliz sefiri Sir Tomas Rue'nin yardımıyla —Sultân Süleyman zamanında yapılan ve o zamandan beri defalarca yenilenmiş olan— kapitülasyonlar esası üzerine 19 maddelik bir ahidnâme kabul ettirmeye muvaffak oldu (18 Şubat 1623). Kazaklar'ın, Tatarlar'ın akınlarının önleneyeceği, yapılmış olan hasarların tazmin edileceği, esirlerin karşılıklı olarak âzâd edilecekleri her iki tarafça vaad edildi. Bundan başka Lehistan, —tekrar Moldavya'ya ilhak edilmiş olan— Hotin'den göndereceği muayyen bir miktardaki akçe ile Tatarların akınlarını satın alacaktı⁵⁵⁵. Az bir müddet sonra Lehistan elçisi İstanbul'dan gitti⁵⁵⁶. Müteakiben, son müzâkereleri te'hîr edememiş olmasından dolayı nâ-hoşnûd bulunan Rusya elçisi de memleketine döndü⁵⁵⁷.

Transilvanya Prensi Betlen Gabor'un Elçisi

⁵⁵⁵ Bu ahidnâme Knolles'de dercedilen Grimston'un eserinde tam olarak yazılıdır. Orada açıkça görülüyor ki, Kû-çeviç'in (s. 154-167) söylediği on madde —Tiüeviski'nin Hotin ahidnâmesi münâsebetiyle naklettiği maddeler gibi— tamamen yanlıştır. Kûçeviç'in daha birçok hatâları vardır ki, onlar târih metninde tarafımızdan tashih edilmiştir.

⁵⁵⁶ Veda için 10 Rebîfflâhir (11 Şubat)'da kabul olundu. Hasanbeğ-zâde

⁵⁵⁷ «Moskofların elçileri Lehistan ile musâlehayı men* etmeğe muvaffak ola* nnyarak az hoşnûdla geri döndüler.» 2 Nisân Venedik Hulâsası. M. D'Ohs-son, 7, s. 458.

Sultân Mustafa'nın cülusundan üç ay sonra Transilvanya Prensi Betlen Gabor'un elçisi, refakatinde Kont DÖ Torn bulunduğu halde İstanbul'a gelerek —zorlayıcı durumları mazeret sebebi sayarak ve Türkler tarafından da Hotin'de gösterilen muameleyi örnek alarak— İmparator ile muahede etmesinden dolayı efendisini temize çıkarmak istedi. Transilvanya Prensi'nin lâzım gelen imdadı aldıktan sonra muharebeye başlayacağım Bâb-ı Hümâyûn'a vaad etmeye me'mûr idi. Bu hususta Budin paşasının 30.000 kişi ile Transil-vanyalılar'la birleşmesini talep ediyordu. Lehistan ile muahedeyi kolaylaştırmış, Avrupa'da sulhu kesintiye uğratabilecek her türlü durumun önlenmesine çalışmak üzere talimat almış olan İngiltere elçisi, Betlen'in elçisine ve Kont Torn'a ⁵⁵⁸ beyân etti ki, Almanya'da Türk akınlarına son verecek bir teşebbüsünü ne İngiltere, ne de Bohemya Kralı (Kont Palatin Frederik) asla tezvîc edecek değildir. Bohemya Kralı Kont Palatin Frederik'in menfaatlerini muhafaza ile görevli bulunan Sir Tomas Rue, Kont için Pâdişâh'tan iki mektup almaya muvaffak oldu ⁵⁵⁹. Betlen'in elçisi Transilvanya vergisini Dîvân'a takdim ederek ⁵⁶⁰ Nîşân ayında efendisi muharebeye girişecek olursa Pâdişâh tarafından müzaheret göreceğine dâir vaad aldıktan sonra Lehistan ve Rusya elçileriyle birlikte gitti ⁵⁶¹.

İmparator, muhtelif Hıristiyan hükümetleriyle muahede etmiş olduğu isnadında bulunan Betlen Gabor'u tekzîb için, dostâne niyetleri hakkında te'mînâtta bulunmak ve yeni bir sefaret hey'eti gönderileceğini bildirmek üzere Pâdişâh'a bir mektup yazdı ⁵⁶². Hakîkaten, 8 Temmuz 1623'de, henüz Viyana'da bulunan Türk elçisi Ahmed Beğ ile birlikte Kurtz Dö Sanftenao'yı İstanbul'a gönderdi; İmparator'un elçisi, cülusundan dolayı Sultân Mustafa'ya tebriklerini arz ederek, Zitvatorok muahedesine aykırı olarak zabt edilen Lippa, Arad, Solimos, Vayçen kalelerini istemekle görevli idi. Ancak gizli talîmâtı, îbrâhîm Beğ kumandasıyla Macaristan'da akınlar

⁵⁵⁸ «Yedi Eyâletler Umûmi vekili sıfatını taşıyan Kont DÖ Torn (Coir.te de Thurn)>; Rue, s. 177. «Kont do Torn başladı : Intihâb olunan kral», Betlen' Gabor, s. 81-

⁵⁵⁹ «Pâdişâh tarafından prense yazılan iki mektuptan bahsettim.» Rue, s. 147. Kuçeviç o zaman İstanbul'da bulunan Bphemyablar'dan (Çekler'den) şikâyet eder : «Certe conipertum habeo, Boemos partim hoeresi corruptos, partim rebellionis suo metu ansios, intehdîsse vera, adgessls, se falsa. Legas tumque dolo simul casibus obsectasse-» s. 69.

⁵⁶⁰ «Elçi Gabor zât-ı şahnenin elini öptü ve 10.000 altından ibaret olan cnu'tâd vergiyi takdim etti.» Şubat 1623 Venedik Hulasası

⁵⁶¹ «Transilvanya elçisi ve Kont Dellatore, bağlı oldukları hükümet kıyam ettikleri takdirde yardım görecekları vaadiyle terhîs olundular. Lehistan ahid-nâmesi sadrâzam tarafından sefire teslim olundu.» 1 Nisan 1623, Venedik Hulasası, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi, Rue, s. 150.

⁵⁶² «İmparator tarafından buraya gönderilen elçi Gabor'un Bâb-ı Hümâyûn nez-dindeki teşebbüslerine vâkıf olduktan sonra sulhun devamını samîmî olarak İstedîğini bildiren halisane bir mektup yazmıştır.» 22 Ocak 1623, Rue, 127.

yapmakta olan Tatarlar geri çağılmazdan evvel, Komorn'dan Öte geçmemesini emrediyordu. Mukîm unvânıyla İstanbul'da kalacak olan Lostriye Dö Liyanştayn ile tercüman Damyin, Kurtz DÖ Sanftenao'nun refakatine verildi. Sefaretin İstanbul'a gelmesinden önce Sultân Osman hail' edilerek, i'timâdnâznelerin Sultan Mustafa nâmına tekrar tanzim olunması lâzım geldi.

İngiliz, Fransız Ve Venedik Elçilerinin Müzâkereleri

O sıralarda iki hâdise Fransa elçisi Sezi Kontu Harley⁵⁶³ ve İngiltere elçisi Sir Tomas Rue ile Venedik balyosu Cuistinani'nin na-zar-ı dikkatlerini davet etti. Donanma yeniçerileri tarafından, bu milletlerin İzmir'deki konsolosları hakkında vukua gelen taarruzlardan ve Patrik'in değiştirilmesinden bahsetmek isteriz.

Türkler, bir Venedikli'nin ehemmiyetsiz bir fiilini bahane ederek, o konsoloslardan ikibin'den onbin guruşa kadar vergi aldılar. O sırada Venedik tebeasından biri parçalandı. Hristiyan elçileri bu hatâların tamirini istemekte ve yağmacılıkla meşhur olan Kıbrıs beğ-lerbeğinin Haleb valiliğine tâyinini engellemeye gayret etmekte hepsinin menfaatları vardı⁵⁶⁴, Lâkin İngiliz ve Venedik elçileri Patrik'in değiştirilmesi mes'elesinde Fransız elçisiyle aynı düşüncede değillerdi. Harley, Cizvitler'in tahrikleri üzerine⁵⁶⁵ —büsbütün sebepsiz olmaksızın Kalvinistlik'le⁵⁶⁶ suçlanan Patrik Griilos'un azline sebep oldu⁵⁶⁷. Rumlar, Patrikleri iade olunursa 50.000 ekü vereceklerini söylediler⁵⁶⁸. Fransa elçisi Cizvitler'in iddialarım, İngiltere ve Venedik elçileri Rumlar'ın talebâlerini desteklediler.

⁵⁶³ Flassan, Fransa Diplomasi Târîhi, c. 2, s. 268- Rue, onun hakkında şöyle söyler : «Fransa sefiri, bütün faaliyetinde olduğu gibi, bana şikâyetini bildirmek hususunda da gayet acelecilikle hareket etmişti.* Rue, s. 112-

⁵⁶⁴ «Venedik ve Felemenk tacirlerinden ellibin ekü (guruş) gasbettikten sonra, tacirlerin kendisine vâki olan şikâyetlerine cevaben, Haleb'e gitmek üzere olduğunu ve orada yüzbin ekü daha aldıktan sonra eski borcunu te'diye edeceğini söyledi.» Sir Tomas Rue, s. 148, der ki: «Hâlimiz o kadar perişanlık içindeydi ki, her vâl! bir kurt gibi hareket ederek mallarımızı yağmalar ve yağr.alariyle servet toplayarak geri döner.»

⁵⁶⁵ -Patrik, kendisini düşürmek ve Fransa sefirinin müzâheretivle yerine kendilerine mensup bir rahip tâyin etmek üzere Cizvitler tarafından tertiplenmiş bir entrika keşfettiğini haber verdi.» Mart 1623. «Patrik Fransa'nın mfl-«âheretivie ve Cizvitler tarafından tertiplenmiş bir plân üzerine makamından düşürüldü.» Nisan 1623, Venedik Hülâsası.

⁵⁶⁶ Kalvinistlik, Protestanlığın bir şubesidir ki, .Kflvin» (Calven) isminde bir papasa nisbet edilerek bu isim verilmiştir. (Mütercim)

⁵⁶⁷ Bizzat Patrik'e gelince bunun fikren Kalvin Protestan mezhebine İnanmış olduğunda şüohe etmem: binâenaleyh bu taraflarda Cizvitler onun hakkında husûmet besliyorlar.» Rye, s. 102.

⁵⁶⁸ «Rumlar, makaimndtm dflsurtllen PatrikMerinİ arzu ettikleri için 50000 taleri teklif ettiler.» hnparatoriuk ve Kraliyet Arsm'nde Venedik Hülâsası.

Mere Hüseyin Paşa'nın İkinci Sadâreti

Mere Hüseyin, sadâreti, yeniçeri ve sipahilerden yüzbin altın vaadiyle almıştı. Bu gemi almanın zorbalıkları son derecesini bulmuştu. Yalnız taht değil, vezîr-i âzamlık makamı da altın ile satılıyordu. Bir taraftan yeni bir cülus bahşisine olan sürekli arzu ve bir taraftan en büyük memuriyetlerin müzayedeye konulması Devletli daimî değişikliklere ve tehlikelere mâruz kılıyordu. Mere Hüseyin, yeniçerilere «koyun parası» verdikten, takım başına beş kelle şeker tevzî' ettikten, Orta Camii zeminine ipek kalıçeler döşettikten sonra, her orta erkânının birinci zabitleri demek olan çorbacıları Atmey-dam'na toplayarak, onlara şöyle söyledi:

— «Yoldaşlar, saâdetlü pâdişâhımızın devâm-ı saltanatı için duâ ediniz ve kaanuna riâyet gösteriniz. Etinizi, mumunuzu, size lâzım olan eşyayı nerede bulursanız alınız. Hamd olsun, pâdişâhın bu şeylere hiç ihtiyâcı yoktur.»

Sadrâzam tarafından kendilerine 50.000 akçe tevzî edilen çorbacılar, bu sözleri alkışlarla karşıladılar. Bununla beraber hergün vuku bulan yangınlar, yeniçerilerin, hoşnûdsuzluğunu Hândan geri kalmıyordu. Yeniçeriler Abaza'nın isyanından dolayı infiallerini bu şekilde gösteriyorlardı. Abaza'ya gönderilmiş olan yeniçeri miralay (çorbacı), Anadolu'dan dönmüş ve Abaza'nın tam bir isyan olduğu, Erzurum eyâleti sancaklarını kendi adamlarına verdiği, bu mıntıkada hâne basma 1.000 akçe vergi tarh eylediği haberini getirmişti. Askeri Karayazıcı, Conpulad, Kalenderoğlu, Saîd, Tavîl kumandası altındaki serkeşlerden olup Kuyucu Murâd'ın takibatından kurtulabilmiş ve bu defa yeniçerilerin alenî düşmanı ve Sultân Osman'ın intikamcısı olmak üzere segbân sıfatıyla Abaza'nın sancakları altında toplanmış kimselerdi. Karahisar sancak-beği olup Abaza'nın emirlerine elde silâh mukaavemet etmiş olan Murtazâ Paşa, Karahisar kalesinde hücumla mâruz olması üzerine, on gün muhasaradan sonra teslim olarak âsilerin saflarına geçti. Abaza, Ankara ve Sivas üzerine yürüdü; o havali sancak-beği erine kendisiyle birleşme teklifinde bulunan mektuplar gönderdi. Maiyyetine iltihak eden ve fakat hıyanet edeceği hakkında şübhe hâsıl olan Mar'aş beğlerbeği Kala-vun Yûsuf Paşa'yı Abaza îdâm ettirdi. Sivas Vâlîsi Tayyar Mehmed Paşa, kendi rızasıyla Abaza'ya itaat etti. Kayseri şeyhi asker huzurunda Abaza'ya şunları söyledi:

— «Sen müeyyed min indellahsın; Allah Teâlâ seni bu kavim-i zâlimin

(Yeniçerilerin) üzerine musallat etmiştir; korkma, ruhsat senindir.»⁵⁶⁹.

Kengiri'ya vardığında Nogay Paşa kendisine mükellef bir ziyafet verdi. Abaza, geçtiği köylerde yeniçerilerin mallarını müsadere etti. Eline düşen yeniçerileri ya derhâl öldürür, yahut tabanlarına nal çakmak suretiyle işkence içinde can verdirirdi. Ankara'yı 40.000 kişi ile muhasara, ettiği vakit Anadolu ve Karaman beğlerbeğleri onun üzerine yürümele görevlendirildikleri gibi, Cağala-zâde Mah-mûd Paşa 4.000 yeniçeri ve 4.000 sipâhî ile serdâr unvanıyla Anadolu'ya gönderildi. Mahmûd, Beğpazan'na kadar ilerlediyse de, düşmanın çokluğunu öğrenerek Bursa'ya kadar geri çekildi.

Abaza, üç ay Bursa'yı muhasara etti. Suyunu keserek şehri zabt etti. Fakat kaleyi alamadı. Kış ilerlediğinden Niğde taraflarında kışlamaya gitti.

Yangınlar, Abaza'nın ilerlemesi, Budin ve Tamışvar beğlerbeği-lerinin, azilleri hakkında Pâdişâh tarafından emir olmadığı bahanesiyle, memuriyetlerinden el çekmeleri, her ikisi de henüz sürgün mahallerine gitmemiş olan eski sadrâzam ile Kapdân Halîl Paşa'nın⁵⁷⁰ İstanbul'da bulunmaları, birikmiş aylıklarını almadıklarından dolayı nâhoşnûd olan sipahilerin bir isyan çıkarmaları⁵⁷¹, Gürcî Mehmed Paşa ile Kösem Sultân'ın, Şehzade Sultân Murâd'ı⁵⁷² —ki Kösem Sultân'ın oğludur— tahta çıkarmak üzere fitne tertîb ettiklerine dâir güziden gizliye bir rivayet yayılması, bütün bu durumlar Sadrâzam Hüseyin Paşa'yı ziyadesiyle huzursuz ediyordu. Binâenaleyh Devlet'in inhilâlire karşı uğraşmaya muktedir iki devlet ricali olan Gürcî Mehmed Paşa ve Halîl Paşa'nın ihtiyatî bir tedbîr olarak kesinlikle Bursa ve Malkara'ya⁵⁷³ sürülmeleri icra edildi. Hüseyin, mevkiinde tutunabilmek için devamlı surette yeniçerileri ok-şardı; bunların ardı arkası kesilmeyen isteklerine rızâ göstermek için her türlü kötülüğü yapmak zorunda kalırdı⁵⁷⁴, Hemen hemen tamamen şuursuz bulunan

⁵⁶⁹ Natraa'dan aynen alınmıştır, s. 254. (Mütercim)

⁵⁷⁰ «Budin ve Tamışvar paşaları aldıkları emre itaatten ve memuriyetlerini terk etmekten İrr.tinâ ettiler; çünkü Pâdişâhın böyle emir vermeğe muktedir olmayıp, bunların sadrâzamin kötü muamelesi eseri olduğunu söylüyorlardı.» Şubat 1623, Venedik Hulâsası.

⁵⁷¹ Tahsisatlarından dolayı sipahilerin kıyamı». Mart 1623, Keza.

⁵⁷² «Sultân Murâd'ın validesinin parasıyla sadrazamlık makamını elde eden Gürcî Mehmed Paşa'nın, onunla ittifak ederek Sultân Mustafa'yı hal' etmek tasavvurunda bulunduğu dâir rivayetler yayılmaktadır.» 18 Şubat 1623.

⁵⁷³ «Gürcî Meluned Paşa'nın Bursa'ya sürülmesine dâir hatt-i hümayûn çıkması; Paşa'nın hanesinin mühürlenerek kendisinin Bursa'ya gitmesi-» «Haiti Paşa'nın azlolunarak Malgâre'ye sürülmesi.- 2 ve 29 Nisan-

⁵⁷⁴ «Hüseyin Paşa, mevkiini muhafaza için yeniçerilerin her türlü taleplerini destekler. Z&t-ı şahane ve idrâki mahdud olan Valide Sultân engellemeğe muktedir olamadıklarından, sadrâzamin en büyük meşgalesi öteden beriden para koparmaktır.- Mart 1623.

Pâdişâh, bu karışıklıklara tabîatiyle bir çâre bulamazdı. Fikri mahdûd olan Valide Sultân da itaate mecbur oldu.

Sultân Osman'a hacca gitmesini nasihat eden ve bir seneden beri sürgün bulunan Hoca Ömer Efendi tekrar ortaya çıkarak, ulemânın müdahalesiyle şeyhü'l-haremlîk'le Mekke'ye gönderildi. Ömer Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi'ye Menemen kazası arpalık verildi. Kırım Hânı Canbeg Giray azledilerek, Çirmen sancağı varidatı kendisine tahsis olunup Rodos'a gönderildi. Sultân Osman'ın cülusu günü Yedikule zindanından kaçmış olan Mehmed Giray, hanlığa ve kardeşi Şahin Giray kalgaylığa getirildi (23 Nîsân 1623) ⁵⁷⁵.

Mere Hüseyin, yeniçerileri cömertlikleriyle kendisine bağlamaya çalıştığı sırada, sipahiler, vezirlerin en sevgilisi olan Halîl Paşa'nın cebren gönderilmesinden ve muhassesâtları için verilen akçenin düşük ayarlı olmasından dolayı homurtu çıkarmaya başladılar. O zamanın hakîkî rayicine uygun olarak kendilerine guruş 100 akçe, altın 150 akçe hesabıyla verilirdi. Lâkin sipahiler Sultân Mehmed zamanında olduğu gibi rayice göre farkından kendileri istifâde etmek üzere, guruşu 80 akçeye, altın 120 akçeye almak isterlerdi ⁵⁷⁶. Sadrâzamı yeniçeriye taraftarlıkla itham ettiler. Bu hoşnûdsuzluklar, Mısır'ın son vâlisi olup o valilikten büyük bir servetle gelmiş ve askere bahşiş olarak 100.000 ve birikmiş tahsisatları için de ayrıca 200.000 altın vaad etmiş olan Biber Mehmed Paşa'mn etrikalarıyla ziyâdeleşti ⁵⁷⁷.

Sipahiler, ikinci defa olarak, dîvânın pencereleri altında toplanarak akçe rayici ve hizmetlerin tevcihi hakkında bâzı talepler ileri sürdüler; altın ve mültezimlikler tevzîyle yatıştırıldılar. Askerin ilk mevâcibinin te'diyesi için para olmadığından, sadrâzam ve Valide Sultân, darbhâneyi saraya nakl ederek, altın ve gümüş sahanları, gümüş at başlıklarını, üzengileri sikke

⁵⁷⁵ Naimâ. «Kırım Hanı azledilerek yerine Mehmed Giray gönderilmiştir. Aa-ledilmiş olan Hân'a ihbarlarda bulunan memur İdama mahkûm olmuştur.» 29 Nîsân 1623, Venedik Hulâsası, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi. Hue s 158.

⁵⁷⁶ Sadrâzam, mevkiini muhafaza etmekte ve kuvvet bulmak için askerlere taltifler-de bulunduğu gibi onlara paralar dağıtır- Fakat sipahiler, paranın mağsûs olmasından şikâyete bağlarlar. «Talaro. 100 ve .zekini. 150, «Aspero. hesap edildiğinden, bu fiyatla kabul etmuyerek, birincinin 80 ve ikiscinin 120 hesap edilmesini talep ettiler. Sadrâzam muvafakat eder. Lâzım gelen akçe zâten hayli açığı bulunan enderûn hazînesinden alınmıştır-. Mayıs 1623. Venedik Hulâsası

⁵⁷⁷ Bâzı hizmetlerin kendilerine verilmemesinden dolayı sipahiler ayaklandılar. Hizmetlerin en güzidelerinin yeniçerilere tahsis olduğu bahanesiyle, sadrâzamı taraf tutmakla itham ettikleri gibi, paşanın kendilerini teskin etmek için nakdi hediyeler verdiğini ve dîvânın toplantı yapmadığını şikâyet ma kamında ileri sürdüler. Bu ayaklanmanın tertibçisinin Kaahire beğlerbeği Mehmed Paşa olduğu zannediliyor. Mehmed Paşa neferlere bahşiş olarak 100.000 zekini, ve maaşlarına mahsuben 200.000 zekini vereceğini vaad etmiştir.» 12 Mayıs 1623. Venedik Hulâsası.

hâline getirdiler. Sadrâzam, yeniçerilere hoş görünmek için, kendisini yeniçeri yazdırdı ⁵⁷⁸. Eflâk voyvodası Radul'u —felâketten kurtulmak için külliyetli para verir ümidiyle— azletmeyi düşündü ⁵⁷⁹. Hakîkaten Radul, 30.000 ekü (guruş) fedâkârlık ederek kendisini yerinde bıraktırmaya muvaffak oldu. Voyvodalığı almak üzere Aleksandr tarafından gönderilmiş olan şahsa dayak atıldı. Sadrâzâmın, her türlü zulümlerine tahammül ettiği sipahiler, evlere yeni vergiler koydular; tahammül edilemez derecedeki askeri boyunduruk şiddetinden Hristiyan hükümetleri elçileri bile âzâde kalmadılar. Mere Hüseyin, ecnebî elçileri zevcelerinin belde duvarı hâricinde araba ile gezinmelerini men' etti; İngiliz tacirlerinin akçeyi ancak eski hesaptan kabul etmeleri hakkında İngiliz elçisinin bütün mesaîsi beyhude oldu ⁵⁸⁰.

Mere Hüseyin, sipahilerin her türlü zulümlerine müsâade göstermek suretiyle, hoşnudluklarını kazanmaya çalıştığı halde dahî, bu kaba askeri inzibat altına alamadı. Bir dîvân günü, yeni bir isyan çıkardılar ve Mere Hüseyin firara mecbur oldu. Bizans devrindeki «Maviler ve Yeşiller» firkalarının türlü fitnelerine sahne olan Atmeydam sipahilerle doldu. Müftî ile kazaskerler söz söylemedeki maharetleri sayesinde ancak geçici bir sükûn sağlamaya muvaffak olabildiler (2 Hazîrân 1623) ⁵⁸¹. Sipahiler sadrâzâmın mahvedilmesi için kendileriyle birleşmeye davet etmek üzere yeniçerilere temsilciler gönderdiler. Lâkin bunlar, onun cömertliğinin te'sîriyle Mere'ye mağlûb olduklarından, ne kendilerinin, ne de sipahilerin bu türlü işlere karışmamaları gerektiği cevâbını verdiler ⁵⁸².

Sadrâzâmın tahakküm ve gururu o mertebede idi ki, bu vak'a'ya dâir ne Pâdişâh'a, ne de Valide Sultân'a hiçbir arîza yazmadı ⁵⁸³. Yeniçerilerden

⁵⁷⁸ «Sadrâzam yeniçerilere hoş görünmek için, kendisini yeniçeri kaydettirdi, ve adamlarından birini ağa yaptı.» Hazîrân 1623.

⁵⁷⁹ «Sadâzam, 300-000 ekü mukabilinde 8flâk voyvodası Radul'un azlinden feragat etti ve Aleksandro lehinde teşebbüslerde bulunan Çipriyoto nâmında bir tercümanı hapsedirerek doğdurdu.» Hazîrân 1623-

⁵⁸⁰ Sipahiler sadrâzâmın teşvikleriyle bütün hanelere ağır vergiler koydular. Sefirlerin zevcelerinin şehir hâricine araba ile çıkmalarını yasaklamak için bostancibaşıya emir verildi. İngiliz sefiri, kapitülasyonlar hükmünce kendi tebeasmdan Osmanlı altınlarının 12 i'tibâriyle alınmasını talep ettiyse de muvaffak olamadı.» Ntsan 1623.

⁵⁸¹ Sadrâzam, Atmeydâm'nda toplanan sipahilerden korkarak divândan kaçtı; bunun üzerine müftî ve kazaskerler müdâhale ederek onları yatıştırmağa muvaffak oldular.» 2 Hazîrân 1623. Venedik Hulâsası

⁵⁸² «Sipahiler öyle bir zalimin elinden kurtulmak için kendileriyle birleşmeleri hakkında yeniçerilere adam gönderdilerse de, yeniçeriler sadrâzâmın mu'tâd semâhatiyle rceclüb olduklarından ne kendilerinin, ne de sipahilerin böyle işlere karışmamaları gerekeceği cevâbiyle mukabele ettiler» Haziran 1623, Venedik Hulâsası.

⁵⁸³ «Sadrâzâmın tahakkümü o derecedeydi ki zât-ı şahane ve vâlide-sultâna arîza bile yazmadı.» Haziran, 1623.

başkasına son derecede azametle muamele ederdi. Kendisinden evvel hiçbir vezir ve Pâdişâh'ın cür'et edemediği muameleleri yaptı. Beğlerbeğilerine, ulemâya değnek cezası icra etti. Bir beğlerbeği dîvânın ortasında değnek altında can verdi. Yaptığı işler kusursuz olan bir hâkim de aynı tahkir edici cezaya uğradı ⁵⁸⁴.

Ulema'nın İsyanı

Büyük memurların imtiyazlarına açılan bu gedikler, ulemânın asker tecâvüzlerine karşı pekçok zamandan beri beslemekte oldukları hoşnutsuzluğun galeyana dönüşmesine yol açtı. Bunlar, sâdece yeniçerilerin yalın kılıçlarının tehdidi altında biat etmiş oldukları Sultân Mustafa'nın cülusu üzerine Sultân Osman'ın katlini bir türlü unutamamış, meta' olmak üzere tanımağa mecbur oldukları şuarsuzu serbestçe kabul edememiş idiler.

Ulemâ, Fâtih Câmü'ne toplandılar. Orta Cami yeniçerilerin fitne ocağı olduğu gibi, Fâtih Camii de ulemâ için kıyam merkezi oldu. Bunlar meslekdâşlarına edilen rezilâne muamelelerden şikâyetle yetinmeyip, Mere Hüseyin'i, henüz Mısır valisi iken söylemiş olduğu bâzı bâzı sözleri delil kabul ederek küfür ve dalâlet ile itham ettiler. Daha önceden azledilen Anadolu kazaskeri Yahya Efendi'nin riyaseti altında toplanarak Mere Hüseyin'in bu töhmetinden dolayı îdâma mahkûm edilmesinin meşru olduğuna dâir bir fetva ver-

diler. Müfti'yi cebren camie getirterek, adaletin hükmü icra edilmek üzere, vezîr-i âzami huzuruna çağırmasını talep ettiler. Müftî:

— «Mere Hüseyin sadrâzam bulundukça buraya gelmez; azl olunmadıkça, şer'î hükmün icrası müşkil olur; bekleyiniz, ben şimdi Pâdişâh'a gider, keyfiyeti arz ederim; Mere Hüseyin'in azlinden sonra onunla olan dâvanızı hallederim» dedi.

Müftî gitmek istediği sırada âsî sipahilerin tahrikçilerinden Bı-çakçı-oğlu —ki ulemâya karışmış, mavi atlastan bir libas giyinmişti—:

— «Zinhar salıvermeyin, yoksa hepiniz kati olunursunuz!» diye bağırdı.

Fakat bu nida te'sîr etmedi; müftî saraya gitti. Sadrâzam ulemânın toplandığını haber alır almaz, Ağa-Kapısı'na iltica'etti. Kazaskerleri oraya

⁵⁸⁴ Naîma; Fezleke.

celbetti. Müftî de geldi. Sadrâzam şöyle söyledi:

— «Fâtih Câmii'ne toplanmış olan ulemânın dağılmalarını Pâdişâh ve bilhassa Valide Sultân arzu ediyor.»

Sonra ulemâya Deli Kaasım ve Pirincci Mehmed nâmında iki ağa gönderdi. Bu iki temsilci, Mısır'ın son vâlîsi Biber Mehmed Pa-şa'nın kardeşi olup o zaman İstanbul kadısı bulunan Hasan Efendi'-ye, âsîleri terke mecbur etmek, için, para yolladılar. Hasan Efendi. bu nasihatlere uyararak abdest tafcejemek bahanesiyle câmi'den çıktı.

İki ağa, camie vardıklarında azledilmiş kazasker Yahya Efen-di'yi mihrâb yanında oturmuş olan ulemâ ile müzâkerede buldular. Hasan Efendi Deli Kaasım ile Pirinççi Mehmed'i âsî addederek «Urun!» diye bağırdı. Ulemâ derhâl üzerlerine hücum ettiler. Kadı-zâde bunların dinlenilmesi lâzım geleceğini söyleyerek kendilerini himaye etmek istediye de, küfredilerek, tartaklanarak camiden çıkarıldılar. Bu sırada Bıçakçı-oğlu'yla ulemâdan bâzıları yeniçerilerle müzâkere için, onların kışlarına gitmişlerdi.

— «Sultân Mustafa meslûbül-akl (aklı başından gitmiş) dir, hükümet dizginleri başkalarının elindedir. Bırakınız da başka pâdişâhı tahta çıkaralım; buna ne dersiniz?» dediler.

Yeniçeriler:

— cUlemâ efendilerimiz ne tarafda iseler biz de onlara tâbiyiz» cevâbını verdiler.

Ulemâ bu sözlere aldanarak, onların muvafakatlerine inandılar. öte taraftan sadrâzam, yatıştırıcı sözlerle nakîbül-eşrâfı göndermişti. Lâkin yeniçerilerle acemî-oğlanlarına, eğer isyancıların ikna edilrnesi mümkün olmazsa cebren dağıtılmalarına hazırlanmak için emir vermişti, öğleden sonra camie gitti, serkeşlik edenlere hitabede bulunmak üzere, mihrâb ve minber arasındaki pencereye oturdu ki, Pâdişâh namaza geldiği zaman burada bulunurdu. Ulemâya hitaben, fakat boş yere, bütün konuşma kaabiliyetini kullandıktan sonra, cebinden bir hatt-ı hümâyûn çıkardı. Ulemâ:

— «Pâdişâh, bu yazıyı tanımaz bile; bunu başkası yazmıştır!» diyerek «Allah Allah!» âvâzeleriyle bağıştılar ve nakibi camiden çıkardılar. Ak-Şemseddîn'in ⁵⁸⁵ bir sırik üzerinde Müslümanların ihtiramlı nazarlarına arzedilmiş olan sarığını ⁵⁸⁶ alıp açarak, ondan bayrak yaptılar. Mendillerini,

⁵⁸⁵ II. Mehtned'in muzaffer askerlerini İstanbul'un fethine sevkeden ve (Hz.) Eyyûb'un kabrini uygun zamanda keşf eden zât. («Uygun zamanda» lâfzının imâ ettiği hafife aha mânâyı reddederiz. Mütercim)

⁵⁸⁶ Ak-Şemseddin tacım», Naîmâ, c- 2, s- 258. (Mütercim)

urbalarını bu muhterem yadigâra sürdükten sonra sarığı bir ağaç üzerine dikerek camiden çıkardılar. Bu nev-îcâd sancağı Hünkâr maksuresinin merdivenine dikerek, bulabildikleri emirleri topladılar. Nakîbi ve emirleri bu mukaddes toplantı işareti yanına oturmaya icbar ederek, Ak-Şemseddin*'in kavuğu etrafına dikeltiler.

Ulemâ, istedikleri kadar kıymetli ve toplayıcı bir sancağa mâlik iseler de, hiç silâhları yoktu. Zâten Naîmâ, kullanmaya iktidarları olmadığı cihetle, silâhları olsa da faydasız olacağını söylüyor. Bu sırada acemî-oğlanları, kışlarında sükûnet içinde kalmışlardı. Lâkin gece, ulemâ dağıtmadıkları için, yeniçeri ağası ve yeniçeri kedhudâsı Çeteci Ali Ağâ, kendi askerleriyle bunların üzerlerine yürüdüler. Serkeşler bu hareketten haberdâr olunca, vakit geç oldu bahanesiyle, yarın toplanırız diyerek çekildiler. Yeniçeri ağası akşam namazı kılmak üzere Şehzade Câmü'nde durdu; lâkin sabrede-nüyen birkaç yeniçeri ve acemî-oğlanı ve çavuş Karaman-zâde kumandasında bir takım Arnavudlar, henüz camide bulunan ulemânın üzerine, ellerinde kılıç, hücum ederek birçoğunu Öldürdüler⁵⁸⁷.

Ölülerin cesedleri, bu kıtalden iz kalmaması için eski bir mecraya dolduruldu. Birkaç gün sonra son karışıklıkların başlıca müsebbibi olan Yahya Efendi, Şerif Efendi, Alı Çelebî-zâde, sekiz müderris, birkaç kadı İstanbul'dan sürüldüler. Payitaht kadısı azledildi ve çiftliğine uzaklaştırıldı. Ulemâdan çoğu sadrâzâmın takibatından ve büyük kavuklu bir molla gördükçe «Sancak dibine! Sancak dibine!» diye bağırmaktan geri durmayan halkın istihzalarından kurtulmak için, bir müddet gizlendiler. Ayaklanmanın olduğu gün kazaskerlerle beraber Ağâ-Kapısı'na gidememiş olmalarından dolayı ma'ze-ret dilemek isteyen bir kısım ulemâyâ sadrâzam, müstehziyâne: — «Sultân Mehmed Cârâii'ne gitmeyi bildiriniz!» diye cevâp verdi.

Karışıklıklar sırasında halka nutuk atan bir derviş Küçük-Ka-raman'da asıldı. Yeniçeri ağası, ayaklanmayı yatıştırmak için uyguladığı tedbirlere mükâfâten Mısır valiliğine tâyîn edildi. Onun yerine Çeteci Alî geçti.

Bu vak'alar ulemânın ve şâir sınıftan olan ahâlînin hoşnudsuz-* luklarını

⁵⁸⁷ «Sadrâzâmın bir kadıyı döğdürmesi üzerine, ulemâ ayaklanarak camie toplandılar, ve sadrâzâmın azl ve katlini istediler. Sadrâzam yeniçeri kapısına iltica etti. Çerkeş Mehmed Paşa'ya sadâret tevcih olunmak İstenildi ki, İhtiyar ve iyi bir adamdır. Lâkin kabul etmedi. Sadrâzam ve yeniçeri ağası, sadrâzâmın memuriyetinde bırakılmasını belirten düzme bir hat okuttular-Ulemâ «Râyet-i Muhainmedi.yi açtılar. Sadrâzam birçok paralar sarf etmek suretiyle isyanı yatıştırmaya çalıştı. Acemîoğlanlarını camie göndererek kuvvetten ziyâde tehditle ulemâyı dağıtmağa muvaffak oldu.» 6 Haziran 1623, Venedik Hulûsası. (Ulemânın açtığı bayrak Râyet-i Muhammedi değildi. (Mütercim)

artırmaktan başka bir netice vermedi. Bunlar Sultân Os-mân'm Öldürülmesinden dolayı yeniçerilerden intikam almak üzere el altından Abaza'yı tahrik ettiler.

Ayaklanmanın böyle muvaffakiyetle bastırılması Mere Hüseyin'in gaddarlığını artırdı. Hergün daha zâlim, daha söz anlamaz kesilerek, devamlı olarak adam îdâm eder dururdu⁵⁸⁸. Değnek urdu-rurum diye tehdîd ettiği bir dîvân kâtibi istîfâ etti⁵⁸⁹; diğer bir takımı işkence içinde can verdiler. Bu mezâlimin arzusuna göre netice vermiş olması üzerine, düşmanları olan sipahilerden ve sipâhî oğlanlarından cesurca bir darbe-i hükümet ile kurtulmaya karar verdi. Mısır askeri kıyafetinde silâhlandırılmış olan saray bostancıla-ryle, kendisinin emîn olduğu bir miktar yeniçeri ilk fırsatta, vezirler elçi kabul ediyorlar bahanesiyle saraya giderek, matbah tarafından sarayın ikinci avlusuna girip orada bulunan sipahileri tek bir ferdi canlı kalmayınca kadar kıracaklardı. Lâkin bayram girdiğinden, bu kanlı tasavvurun icrası bayramdan sonraya bırakıldı. Bayram esnasında (ikinci günü) Hüseyin'in hazinedarı geçenleri görmek ve onlarla konuşmak üzere bir dükkâna gitmişti. Birkaç si-pâhî gelerek o dükkânda oturmak istediler. Hazinedarın arkadaşları «Burada sadrâzâmın mahremi olan büyük bir adam var» diyerek başka bir yere gitmelerini söylediler. Sipahiler:

— «Biz de Pâdişâh'ın mahremleriyiz, istediğimiz yerde otururuz» cevâbım verdiler.

Bunun üzerine, hazinedarın beraberindeki zâtlardan olup sipahilerin Önünden çekilmeye mecbur olan biri hiddetini zabt edemiye-reks

— «Oturunuz, bayramdan sonra sizi bitirecekler» dedi⁵⁹⁰.

Bu söz derhâl sipâjuler içinde yayıldı. Ertesi dîvânda bunlar Me-re'nin üzerine hücum ederek:

— «Sen bizi kırdırmak istiyorsun; biz de senin sadrazamlığını istemeyiz.» dediler.

Kızlarağasıyle Valide Sultân Mere'yi istifa etmesi için teşvik ettiler; Mere karşı koyarak, mührü verecek olursa yalnız yeniçerilere verebileceğini

⁵⁸⁸ «Ulemânın kıyamım yatıştırdıktan sonra sadrâzam her zamankinden ziyâde Şiddet göstermeğe başladı. Etrafındakilerden bir takımını nefy ettirdi. Bîr tatopvm denize attı, bir takımını sebepsiz yere doğdurdu.» 13 Haziran 1623, Venedik Hulasası.

⁵⁸⁹ «Sadrazam dîvân kâtiplerinden birini sopa altında öldürteceğini söyleyerek tehdîd eder, kâtip İstifasını verir; sipahiler bostanabaşı Mehmed'in te'slr-leriyle sadrazâmın aleyhine ayaklanarak o azlunmadıkça Abaza üzerine gitmeyeceklerini »Öylerler.» Venedik Hulasası.

⁵⁹⁰ Huddâro-ı vezirden biri gazaplanup tedârikiniz görümsüzdür; ba'de'Myd belânızı bulursunuz, diye keşfi rftz ide dfıfdl.» Naîraâ, c. 2, s- 261. (Mütercim)

söyledi ⁵⁹¹. Mere Hüseyin, Yemişçi Hasan'ın yaptığı gibi, yeniçerileri sipahiler aleyhine ayaklandırmak ve bu tef-rifâ sayesinde kendi sadrazamlığını uzatmak ümidiyle Ağa-Kapısı'-na gitti. Hakîkaten bir takım yeniçeriler Mere Hüseyin'in tarafını tutmuş oldukları halde, hilekârâne bir siyaset sahibi olan yeni ked-hudâ Bayram, bu ilk harekete karşı geldi. Yeniçerilere, sipahilerin kendilerine arkadaş olduklarını ve sadrâzâmın husûsî menfaatleri için kendilerini onların aleyhine sevkettiğini ihtar etti. Yeniçerilere dedi ki:

— «Zabitler dâima sadrâzâmın altınını alırlar; fakat bu cömertliğin neferlere ne lutfu vardır? Bütün sipâhî ocağına karşı husûmet Üân etmek ihtiyata muvafık olmaz. Eğer payitahtta yeniçeriler daha kuvvetli ise, eyâletlerde böyle değildir.»

Bayram, bu yolda sözlerle yeniçerilerin zabitlerine aldanmama-larını tavsiye etti ve eğer kendisinin fikrini sorarlarsa tarafsız bir vezîr istemelerini nasihat edeceğini ilâve etti. Yeni bir ayaklanmada sipâhîler Mere Hüseyin'in azlini isteyince, yeniçerilerin zabitleri Mere'den hoşnûd olduklarını ortaya koydular. Lâkin onların hasımları, kendilerinin para kuvvetiyle sadrâzâma meclûb olduklarını iddia ederek, yeni bir sadrâzam intihabının toplanmış olan askere âid bulunduğunu iddia ettiler. O vakit yeniçeri saflarından, Bayram'ın sözlerine muvafık olmak üzere, şöyle umûmî bir sadâ yükseldi:

— «Biz bî-taraf bir vezîr isteriz, arkadaşlarımız ne tarafta ise biz de o taraftayız.»

Mere Hüseyin, mühr-i hümâyûnu teslim etmeye mecbur oldu. O da bir mendil içinde Pâdişâh'a gönderdi (20 Ağustos 1623).

Sultan Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi

Sadrazamlık Kemankeş Alî Paşa'ya verildi. Yeni sadrâzâmın ilk işi, kazaskerleri ve devletin büyük memurlarını toplayarak —belâ-hatinden dolayı saltanata ehil olmayan ve zayıf elleri Devîst'i artık muhakkak bir izmihlalden kurtarmaya İktidarsız olan— Pâdişâh'ın hall'i hakkında müşavere etmek oldu. Sultân Mustafa'nın tahttan İndirilmesinin icâb ettiğinde herkesin düşüncesi aynı idi. Lâkin gerek mâliye hazînesinin, gerek hazine-i şahanenin askere mu'tâd olan cûlus bahşişini, yâni iki milyon altını

⁵⁹¹ «Kızlaragası. Mebmed (Pasa) İle bi'1-ittifâfc, vâlide-sultâm, nsühr-i hümâyûnun iadesi ida sadrâzâmı ikna etmeğe teşvik ederler, sadrâzam istmkâf ederek, eğer mührü vermek gerekirse, yeniçerilere vereceğini söyler.* Venedik Hulisa».

vermeye tahammülü olmadığından; bu tasavvurun icrası büyük müşkilâta mâruz idi. Askerin vatanperverliğine başvuruldu. Bunlar Devlet'i tehdîd eden tehlikeleri takdir ederek, cüluslarda verilmesi lâzım gelen ihсандan kendiliklerinden vazgeçerek, saltanatın değiştirilmesine muvafakat ettiler. Bunun üzerine, Dâvud Paşa Sarayı'nda bulunan Sultân Mustafa, saraya nakl olundu. O gece, sarayın ve devletin büyük memurları, Sultân Ahmed'in oğlu olup Murâd ismindeki pâdişâhların dördüncüsü olan ve henüz 11 yaşında bulunan şehzadeye biat etmeye geldiler^{592 593}.

Devlet'in Temel Müesseselerinin Bozulması

Sultân Mustafa'nın hal'i devlet bakımından kat'î bir lüzumdan kaynaklanıyordu. Zîrâ, bu pâdişâhın ehliyetsizliği tahtın hukukunu düşkünlüğe mahkûm ederek, hükümetin dizginlerini askerlerin pençesine bırakıyordu. Felâketlerin, muharebelerin Devlet'ten koparmakta olduğu eyâletlerin kaybı, umûmî bir surette nüfusun azalması, vergilerin çoğalması, her türlü zulümler, vezirlerin ve kadıların irtikâbları, yeniçeri ve sipahilerin elde ettikleri iktidar, Abaza'nın isyanı, eski kanunların bozulması... bunların her biri inhilâlin âmili olan unsurlardı. Ondokuz sancak teşkil eden Gürcistan, Gence, Revân, Bağdâd, Basra eyâletleri Acemler'in elindeydi. Devlet hazînesine âit varidat, vaktiyle 2.441 yük'e, yani 244 milyon 100 bin akçeyi buluyordu. Osmanlılar'ın ardarda arazî kaybetmelerinden dolayı 48 milyon 500 bin akçe azalmıştı. Mevcûd varidatın ekserisi arpalık nâmıyla nedimlere, yâhud yaşmak veya paşmak bahası nâ-mıyla sultânlara tevzî olunmuştu. Bu yüzden saltanat için ancak 10 milyon akçe kalırdı. Vâsil olduğumuz zamandan on sene önce Dev-lefin bütün nahiyeleri sayılarak 553.000'e balığ olmuştu. Lâkin Lehistan ile son muharebeden sonra yapılan sayımda, bu miktardan 70.000 eksildiği anlaşıldı.

Nüfusun böyle müdhiş bir surette azalması, devletin içindeki kötülüklerin zarurî neticeleriydi. İdâreye ânz olan intizamsızlıklardan evvel, her bir hâne emlak vergisi olmak üzere 50 akçeden ve avarız, yâni fevkalâde

⁵⁹² Naîmâ, Fezleke. Sir Tomas Rue, 31 Ağustos târihiyle «Sultân Murâd'ın bugün cülusu ilân olunmuş» diye yazar. Naîmâ, 15 Zi'1-ka'de (9 Eylül) târihini gösterir. Hacı Kalfa, 4 Zi'l-kade der; her ikisi de o günün pazar olduğunu yazarlar. Hâlbuki 4 ve 14 Zi'1-ka'de Cumaerte-si'ydi. Bu târih böylece tashih edilince (yâni 5 Zi'l-ka'de alınınca) Rue'nin ifâdesine ve Venedik elçisinin raporuna tamâmiyle muvafık düşer.

⁵⁹³ Sultân Mustafa Dâvud Pasa'da iken göç itdirüp ertesi zi'l-kadenin ondördüncü günü yevmül-ehadda duhye-i kübrâda —dîvân günü olmağla— a'ytâ vi erkân hazır olup tahtı hümâyûna cUcup padişahı seçfiat-nihâd Sultân Murâd Hân hazretleri cülûs idûp kanon üzere umûmen biat Udiler. Dediler: «Sultan Murfid-ı Rflbi' oldı pâdişâh» târih-i cüluslarıdır.. Natmft, c 2, s. 283 ve 264. (Mütercim)

vergi olmak üzere 40 akçeden ve iki koyun için 1 akçeden, gulâmiye (ücret-i tahsîliye) olarak 3 ve nihayet 5 akçeden ziyâde vermediği halde, sonraları hazîne için nüfusun her birinden 240 akçe ve her haneden 300 akçe avarız parası, diğer tâbirle fevkalâde vergi ve her koyundan bir akçe alınırdı.

Bu vergilerin tahsilini (yâni gulâmiye'yi) sipahiler kendilerine tahsis etmiş olduklarından, her sene Sultân Mehmed Camii avlusunda müzayedeye satılırdı. Bu nev-zuhûr vâridât-ı umûmiye mültezimleri haracı adam başına 700-800 akçeye, ağnam resmini hayvan başına 7-8 akçeye, kadar çıkardılar. Bu ağnam resmi Anadolu'da 26 ve 30 akçeye kadar vardı. Eski kanunların unutulması yeniçeri ile sipahiler ve sancak muhafızları demek olan kapu-halkı, yâni muntazam askerler arasına her gün daha ziyâde intizamsızlık girmesine yol açtı. Çavuşlar, hizmetten muaf demek olan mumcular, müte-kaid demek olan oturaklar sınıflan daimî surette çoğalıyordu. Aslında 43'den ibaret olan çavuşlar 50'ye kadar çıktı; mumcular 100'ü geçmişti. Vaktiyle Osmanlı ordularının istilâlarında kuvvetlerinin en müdhiş kısmını teşkîl eden akıncılar ise, sonraları iki-üç bine inmişti. Gayrı-muntazam asker, yâni yürükler, vergiden muaf demek olan Rumeli müsellemleri⁵⁹⁴, Anadolu piyadeleri, askerî hizmetleri ti-mâr ve zeamet sahiplerine bırakıyorlardı. Cebeliler (süvari), eskisi gibi para ile satın alınmış köle olmayıp, hükümet hizmetine kabul edilmiş aylıklı adamlardan ibaretti. Timâr ve zeametlerin büyük bir kısmı sepete düşmüş, yâni isimleri defterde yazılı olduğu halde hiçbir zaman ordu ile birlikte bulunmayan adamlara ihsan edilmişti.

Nasûh Paşa, intizamsızlığa bir çâre bulmak için Edirne'de timâr ve zeamet sahiplerini yoklama ettiği zaman, devlet büyüklerinin, kendilerine sepet timâr ve zeametleri verilmiş adamları sipâhî silâh ve elbisesiyle hazır bulduklarından, suîstimâl eskisi gibi devam etti. Silâhdar ve sipâhî askeri de bozuldu. Çünkü defterler ellerinde bulunan çavuşlar, bunların boşalttıklarını ulemânın uşaklarına ve hırfet erbabına verirdi.

Yeni muamelelerin en kötüsü, sipahilikte boşalan yerler için sl-pâhî-oğlanları sınıfında mülâzimlik ihdas edilmesi olmuştur ki, bunu yeniçeri kâtibi Aksaraylı Mehmed teklif etmişti. Bundan az zararlı olmayan diğer bir muamele de, timâr ve zeamet sahiplerine, kendi yerlerine vekîl gönderebilmeleri hakkında, yeniçeri ağası Mustafa'nın îcâd ettiği usûldür. Saltanat makamına âit olup eskiden geçici bir müddet için tasarrufları

⁵⁹⁴ Teslim masdanndan ism-î mef'ûl. (Mütercim)

büyük memurlara ihsan olunan birçok arazî de, vakıflara devredildi. Sipahiler, hükümet işlerinde nüfuz kurduklarından beri, vakıfların ve camilerin idaresini kendilerine tahsis etmişlerdi. İşte kavânîn-i kadîme, bu suretle mahv olup gidiyordu⁵⁹⁵.

Osmanlı Edebiyatının Durumu; Ulemâ, Şairler, Edibler, Tarihçiler Ve Şeyhler

Kanunlarda ve devlette meydana gelen inhitattan gözlerimizi başka tarafa çevirerek, o zamanlar Osmanlılar'da edebiyatın ve fıkıh ilimlerinin ne halde bulunduğunu görmek istersek, bunları, o dâimi katışıklık zamanının durumuyla bağdaştırmak kaabü olmayan bir te-rakkî hâlinde bulur ve hayret ederiz. Lâkin o vakit ulemâ zümresinin hâiz bulunduğu te'sîre dikkatimizi teksif ederek, bu hayret zail olur.

Müftü'e kazaskerlerin devletin her türlü işi üzerinde müessir surette hüfûz icra ederek, sadrâzamların, hattâ pâdişâhların değiştirilmesine sebep olabildiklerini ve Fâtih Sultân Mehmed Câmii'nde Şeyh Ak-Şemseddîn'in sarığını isyan bayrağı olmak üzere ortaya çıkardıklarını gördük. En büyük ismî makamlara yalnız tahsil sayesinde yükselinebilirdi. Binâenaleyh fıkıh ve ilm-i kelâm ile —mâba'-dü't-tabnyyât, riyâziyyât, hey'et, tıb gibi— Osmanlı telâkkisine göre fıkıh ve ilm-i kelâma bağlı olan ilimlerin tahsili baş-müderreslik, kadılık, kazaskerlik, saray müneccim ve tabîbliği ve imamlığı; ve nihayet her zâtın nail olabileceği müftülük mansıblanna vâsıl olmak için vâsita addolunurdu. İlmin muhtelif şubelerinde tahsil için, çok çalışılmasının hikmeti, ilmiye hizmetlerinin mazhar olduğu mükâfat ile pek kolay anlaşılır. Fâtih Sultân Mehmed'den bozuk-şuûrlu Sultân Mustafa'ya kadar şâirleri himaye etmiş, kendileri de şâir olan pâdişâhlar, Osmanlı şiiirinin terakkisini şaşılacak bir surette desteklemişlerdir. Sultân Mustafa'nın —âlem-i ulvî içinde kendisini kaybetmiş bir müfekkire gücünün hayret ve şaşkınlığından ibaret olmak üzere tefsir edilen— meczûbiyyeti, mutasavvıf şeyhler için bir teşvik hükmüne geçti.

Madem ki Sultân III. Mehmed'in vefatından, Sultân Mustafa'nın saltanatının sonuna kadar son 20 sene içinde Osmanlı edebiyatının

⁵⁹⁵ Koçi Bej Laylhası'na müracaat. İmparator tercümanı Damyani'nin 1 K&-nun-ı evvel (Aralık) 1623 târihinde İstanbul'da yazmağa başlayarak 5 Temmuz 1625'de Viyana'da bitirdiği İtalyanca rapor —ki Arşiv'de mevcuttur— Sultan Osman ve Suttan Mustafa'nın hallerinden doğan İnfalablenn ve İnhitatın sebepteriM dftir mfihim malûmat vermektedir.

(literatürünün) ne durumda bulunduğunu görmek isteyeceğiz, IV. Murad'ın hükümdarlık devresinden ileri geçerek, bu mahsûlsüz zaman içinde câlib-i dikkat olan birkaç meşhur ismi de zikr Meîim;

Fukahâ ve meşâyihin tercüme-i hâlleri znüntehebât mecmualarında Osmanlı târih, edebiyat ve fikhî için arzu edilebilecek her türlü malûmatı bulmak mümkündür. Ancak bu muhtelif eserler —ulemâ sınıfına mensub olmadıkça, yâhud şiir tanzim etmedikçe— müverrihler hakkında büsbütün sükûtle geçerler. Taşköprü-zâde'nin, Atâî'nin, onlara zeyller yazanların fukaha biyografilerinin nişancılık, defterdarlık, sancak-beğliği, paşalık gibi yüksek devlet mansıblann-da bulunup da aynı zamanda îmiye'ye mensub olmayan müverrihlere dâir bir şey söylememiş olmaları, her devirde, her millette muhtelif zümrelerin meşbû bulunmuş göründükleri inhisarcı ve infirad-çı düşünceye bir delildir. Roma ve Kartaca senatörleri, Anglikan Kiliseleri ile Osmanlı ulemâsından herhangi birisi, bu hususta diğerine bir kusur atfedemez. Osmanlı tercüme-i hallerinde yazılı olan ulemâ ve meşâyihin ekserisi edîblerden oldukları için, zikredilme-yip de isimlerinin kendinden sonrakilere intikali ancak kendilerinin yüksek ilmiye mansıblarında bulunmaları sayesinde mümkün olan, şâhid veya fail olarak karışmış oldukları v ak'alan nakl eden seçkin fikir sahihleri kamilen hâriç bırakılmıştır. Eğer müverrih Lutfî, Ha-sanbeğ-zâde, Âlî başka bir yolda şöhret bulmamış olsalardı; birincisi sadrâzam, ikincisi reîsü'l-küttâb, üçüncüsü şâir olmasaydı, Osmanlı tercüme-i hallerinde onlardan hiç bahsetmiyeceklerdi. Bunların isimleri, ancak sadrâzamların, reîsü'l-küttâblann, şâirlerin biyografileri himmetiyle unutulmaktan kurtulmuştur. Osmanlı biyografi yazarlarınca unutulmuş olan müverrihler şunlardır:

Peçevî, başka bir tâbirle Fünfirhen'li ki, evvelâ Lala Mehmed Paşa'nın kâtibi olarak Estergon'un iki tesliminde, yâni Osmanlılar tarafından kaybedilmesinde ve daha sonra geri alınmasında cereyan eden müzâkerelerde o sıfatla hazır bulunmuş, sonraları târihinin sonu olan IV. Murad devrinde Diyârbekir defterdarı ve Rakka beğler-beği nasb olunmuştur. Nişancı Mehmedoğlu kî, Alem'in yaradılışından Sultân Süleyman'a kadar «Mirâtü'l-Kâinat» adıyla bir umûm! târihin müellifidir⁵⁹⁶. Safî ki, Sultân Ahmed zamanını, yansı mensur, yansı manzum olarak yazmıştır. Sa'deddîn Efendi-zâde Mehmed ki, pederinin Tâcü't-Tevârîh'ine

⁵⁹⁶ 1031 (1621) senesinde vefat etmiştir. İki eser daha bırakmıştır: Nftrtt'1-Aya; Cânü'fiT-FüsMeyn. Hacı Kalfa, Nişancı Mduned'in vefatı münâsebetiyle, onun târihinin yansı tsrfiilyfttan. ve İslâmiyet zamanına fitt hurafelerden İbarett olduğunu yazar. Fedeke.

zeyl yazmıştır ⁵⁹⁷. Dîvân-ı hümâyûn kâtiblerinden Arnavud Mehmed ki, seksenyedi tslâm hükümdarlık hanedanının vakaayiini ♦Nuhbetü't-Tevârîh» ismiyle toplayarak, evvelâ Sultân Osman'a ve sonra, ilk eserine Osmanlıların husûsî bir târihini de ilâve ederek Sultân IV. Murâd'a takdim etmi|-tir.

Revân kadısı Cerrâh-zâde ki, Sultân Ahmed zamanında îran seferini ve onun Şah Abbâs tarafından zabtını yazmıştır. Bağdâd kadısı Nûrî ki, bu şehrin IV. Murâd zamaânmdâ fethedilişini hikâye etmiştir. Nev'î ki, Sultân Osman'ın hal'i vak'asını tasvir etmiştir. Nâdiri ki, bu bedbaht pâdişâhın zamanındaki vak'aları «Şeh-nâiue» unvânıyla kaleme almıştır. Hikemî, Hoca Hüseyin, Sarı Abdullah, eğer üçü de reîsü'l-küttâb. yâni haricî işler nâzın makaamında bulunup da bu sıfatla Resmî Ahmed Efendi'nin reîsü'l-küttâbların biyografilerine dâir eserinde, yerini almamış olsaydılar, ötekiler gibi sükûtla geçirileceklerdi. İki defa reîsü'l-küttâb ve bir defa nişancı olarak tâyîn edilmiş olan Hikemî, kezâlik —Sultân Süleyman tarafından îcâd edilmiş bir memuriyet olan— «şehnameci» tâyîn olunmuştur ki, bu hizmette îranh Ârifî'ye, Lokman'a, Ta'likci-zâde'ye halef olmuştur. Reîsü'l-küttâb Hoca Hüseyin, IV. Murad'ın emriyle «Ahbârü'd-Düvel» unvanlı umûmî târihi Arabça'dan tercüme etmiştir; bundan başka, «Bidâ'ü'l-Vekaayî» nâmiyle târihî bir eser yazmıştır ⁵⁹⁸. San Abdullah Efendi, —ki birçok tasavvufî eserin müellifi ve Mesnevinin şerhini yazmıştır— «Düstûrü'l-İnşâ*» ⁵⁹⁹ unvânıyla devlet yazışmaları mecmuası tanzim etmiştir; bunda pâdi-şâhlann 150 mektubuyle diğere vesikalar mevcuttur. Bu mecmua nişancı Feridun'un «İnşâ»sına lâyük bir zeyldir.

Osmanlıların takdirine göre ilm-i kelâm ve ilm-i fıkıh mütehasıslarını tâkîben meşâyihden bahsetmek lâzım gelirse de, biz mü-verrihler*den sonra muhîtü'1-ulûm muharrirlerinden, nahviyyûndan (gramer uzmanlan), ilm-î belagat (retorik) müntesiblerinden, şâirlerden bahsedeceğiz. «Netâicü'l-Fünûn» unvânıyla oniki ilimden bahseden bir eser sahibi olan NevTnin izinden yürüyen üçyüzyedi ilimden bahseden «Mevzûâtü'l-Ulûm» eserinin müellifi pederi Taşköprî-zâde'nin edebî şöhretine bihakkın vâris bulunan Kemâl, Arabça bir muhîtü'l-ulûmu (ilimler ansiklopedisi) Türkçe'ye tercüme etmiştir ⁶⁰⁰. Akkirmanlı Molla Alî ⁶⁰¹ beş ilim hakkında bir

⁵⁹⁷ 1024 (1615)'de vefat etaüfür- Fezleke, AtayS.

⁵⁹⁸ Viyana Kütüphanesi'nde mevcuttur.

⁵⁹⁹ Diğere eserleri: Nasihatü'l-Malûk, Semerâtfi'1-Foâd, Dtttrre, Cevhere.

⁶⁰⁰ Diğere eserleri: Tütl ve Zâg, Hasb-1 Hâl (divân), öl. 1007 (1598).

kitap'te'lif ederek, Kırım Hâm'na ithaf etmiştir. Bu zamanın en mümtaz gramercileri arasında şu zâtlar nazar-ı dikkati celbeder: Aydınli Molla Mehmed⁶⁰², ki Türkler'in klâsik eserlerinden bir hulâsa yapmıştır. Kastamonulu Molla Alî, ki bir nahiv yazmış, sarf ve nahve, nazım ve nesir usûlüne dâir Arabça eserler tercüme etmiştir⁶⁰³. Dâ-vud-zâde Mehmed, ki Cevherî'nin Arabça lügati hakkında tashîhâtı içine alan «Lakıt» nâmıyle bir lügat yazmıştır⁶⁰⁴.

Bu asır, Türkler'in yazışma üslûbu bakımından en parlak devridir ki, reîsü'l-küttâb San Abdullah Efendi'nin resmî yazışmalar mecmuasında delilleri görülür. Ulemâ ve nişancılar, mektuplarında ifâdenin ihtişamı bakımından birbirleriyle yarışmışlardır. Hacı Kal-, fa yazışma üslûbu hususunda en yüksek dereceyi, Arabça biyografi eseri tanzim eden ve onları Türkçe'ye çeviren Kerîm Çelebî'ye verir⁶⁰⁵. Kerîm Çelebî'nin yanında şu zâtların isimlerine yer verir: Nergisî⁶⁰⁶; şâir Ganîzâde, Azmî-zâde Hâletî⁶⁰⁷, Nev'î-zâde Atâ-yî⁶⁰⁸, Terâcim-i Ahvâl-i Şuarâ'nın şöhretli yazarı Kınah-zâde'nin biraderi Kerâmî; Nergisî'nin yazılarını toplayan Şeyhî⁶⁰⁹; reûsül-küttâb ve daha sonra Haleb vâlisî olan Okçu-zâde Mehmed Paşa'nın oğlu Mehmed Şâh⁶¹⁰, şâir Veysî⁶¹¹, ki IV. Murad saltanatı vak'a-larına karışmış olduğu cihetle defalarca nazar-ı dikkatimizi celbede-cektir; Dursunzâde⁶¹², ki Hamları hâlâ Türk mahkemelerinde nü* mûne ittihaz olunmaktadır.

Şâir Rızâ'nın tezkiresinde kayıtlı olan 250 şâir arasında, ulemâdan bin zâtın tercüme-i hallerini yazmış, İran'ın büyük şâiri Nizamî ve Türk şâirleri Sinan Muîdî ve Behiştî'nin⁶¹³ yolunda yürüyerek Hamse nazmetmiş olan Nev'î-zâde Atâyî nazar-ı dikkati celbeder. Şu zikredeceğimiz şâirler Nevzî-zâde Atâyî'ye rakîb addedilirler: Şarkta meşhur olan Leylâ ile Mecnûn'a dâir

⁶⁰¹ Öl. 1030 (1620).

⁶⁰² Yeşil Efendi narayla mâruf olan Molla Mehmed 1016 (1607)'da vefat etmiştir- M&nakkahât-ı Meşrâha nâmıyle bir eser yazmış, Mültelci ile GiUistâu'a serh bırakmış, Cevherî'nin lügatini, Birgivi'nin Tarikat I Hudummediyye'sinî, İmâm Sündüsî'nin Havza'sını hulasa etmiştir.

⁶⁰³ Kafiye ve Mukaddemât mütercimidir. Öl- 1028 (1618).

⁶⁰⁴ Öl. 1031 (1621).

⁶⁰⁵ Öl- 1038 (1628).

⁶⁰⁶ Mektupları, imparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde vardır, Nu : 58.

⁶⁰⁷ Öl. 1040 (1630). Menâr'a notlan, MugBî'l-Lebib'e şerhi vardır- Vefat ettiğinde 4000 kitabı kalmıştır ki, bunların kenarlarında kendisinin kayıtları ve mülâhazaları yazılıydı.

⁶⁰⁸ Öl. 1000 (1591).

⁶⁰⁹ Şeyhî'nin tıñ&'sı Viyana İmp. ve Kraliyet Kutüphanesinde. İkon'da Osmanlı Belagat Târihi'ne bakınız, s. 1680.

⁶¹⁰ Öl. 1039 (1629); bir «Menşe'fi'l-İnşa*» ve bir «Erbain, yâni kırk hadisi ihtiva eden bir eser müellifi.

⁶¹¹ Atât'de Veysl. Nu: 903; Rızâl'de. Nu: 368; Rıza'da, Nu: 249.

⁶¹² Öl. 1019 (1610).

⁶¹³ Öl. 1044 (1634).

bir manzumesi ve meyhaneler hakkında bir kitap müellifi olan Kaf-zâde ⁶¹⁴; Şah u Gedâ sahibi îştibli Hasan Adil ⁶¹⁵; Gazzâlî'nin Tebrü'l-Mesbûk fî Nasa-ihî'l-Mülûk eserinin mütercimi ve «Hayâl ü Yâr» ve «Şâhid ve Meâni» manzumelerinin nâzımı Vücûdî ⁶¹⁶; Leylâ vü Mecnûn», «Yûsuf ü Zelîhâ» nâzımı Rif atî, Arnavud Ahmed, Fuzûî'nin «Hadî-katü's-Suedâ»sını takliden hikâyeler tarzında bir kitap yazmıştır. Bosnalı Derviş, Dünyâî'nin «Semahat-nâme» (?!)'sini tercüme etmiştir. Bergamalı Kızıl Hayreddîn meşhur Kasîde-i Münferece'ye şerh yazmıştır ⁶¹⁷. Hasan Burinî ⁶¹⁸ Kasîde-i Harariyye ile Arab mutasavvif şâiri tbnü Fârid'in dîvânına şerh yazmıştır. Rüstem Paşa'-nm oğlu Molla Hüseyin ⁶¹⁹ —bir zamanlar Deli Biraderdin yaptığı gibi— manzum mektuplar, Niksârî ⁶²⁰ hicivler (Hicviyyât) yazmıştır. Siyâsî hayâtı IV. Murad saltanatı vak'alarına bağlı olduğu cihetle NefTnin hicivlerinden defalarca bahsedeceğiz. Nakîbü'l-eşraf Şerif Efendi ⁶²¹, Sa'deddîn Efendizâde müftî Es'ad ve Mehmed Efendiler, Busayrî'nin Hz. Muhammed'in vasıflarına dâir olan Ka-sSde-i Bürde'sini tahmis ettiler. Türk şâirleri arasında Gazâyî nâmını almış olan Kırım Hânı Gâzî Giray'ı, Ârifî mahlasını almış olan oğlu Saadet Giray'ı, Selâmet Giray'ın oğlu Bahâdır Giray'ı zikretmek lâzım gelir.

Bu devrin pâdişâhları da gazel yazdılar. Sultân Ahmed «Bahtı», Sultân Osman «Farsî», Sultân Murâd «Murâdî» mahlasım almışlardır. Saltanatı hüzün verici bir felâketin zorlamasıyla pek kısa sürmüş olan Sultân Osman, üç şâire Şeh-nâme, yâni saltanat devresi hakkında manzume yazmasını emretmişti. İran şâirleri îranlı Gûnâ-bâdî ve Hâtiff'nin liyakatli rakibi olan Nâdiri ⁶²² ikibin beyit yazarak, hikâyesini meş'um Lehistan muharebesine kadar getirmişti. Kemâl ⁶²³ —faaliyetlerini tasvir edeceği kahramandan, yâni Sultân Osman'dan bir müddet evvel ecelin pençesine düştüğünden— manzumesinin ancak mukaddimesini yazabilmiştir.

Sultân III. Mehmed saltanatından Sultân IV. Murad'in vefatına kadar geçen 40 sene zarfında Atâyfnin saydığı 500 âlim ve şeyh-den ancak birkaçı

⁶¹⁴ Öl. 1031 (1621).

⁶¹⁵ Öl. 1026 (1616).

⁶¹⁶ Öl. 1021 (1612).

⁶¹⁷ Öl. 1026 (1616).

⁶¹⁸ Öl. 1040 (1630).

⁶¹⁹ Öl. 1023 (1614).

⁶²⁰ Öl. 1025 (1616).

⁶²¹ Öl. 1040 (1630).

⁶²² Öl. 1036 (1626). AbdÜlgan! Efendî'nin oğlu olduğundan Gani zade denilirdi. Beyzavf'nin tefsirine taltkaü ve Djv&n'ı vardır.

⁶²³ Öl. 1030 (1620).

edebî şerefe liyâkat iddia edebilirler. Dâhil buldukları vak'alar münâsebetiyle müftülerden evvelce bahsettiğimiz gibi, bundan sonra da târihimiz, nazar-ı dikkat atfetmemizi emrettikçe bahsedeceğiz. Bu devrin, eserleriyle en mümtaz olan ulemâsı şunlardır: «Mi'râcû'n-Nebevî» ve «Nüzhetü'l-Cilân» mütercimi Altıparmak⁶²⁴; «Avdü's-Şebâb» unvanlı bir eserle bir ciltte on büyük fetva mecmuası toplamış olan Mekke kadısı Rızâyı Alî Çelebi⁶²⁵; birçok ilmî eserler bırakmış olan Hidâyet⁶²⁶; bir fetva mecmuası toplamış ve şiirler yazmış olan Üsküb Müftîsi⁶²⁷ Atâyî «Ne-fehâtü'l-Ezhâr»ında bu zâtın «Mahzenü'l-Esrâr»ından birkaç beyit zikr eder; Taşköpri-zâde'nin Terâcim-i Ahvâl'ine zeyl yazan Ha-mîdli Karaca Ahmed⁶²⁸; Kudûrî'nin kitabına dört cild üzerine şerh yazmış olan Molla Kadı⁶²⁹; «Ravzatü'l-Esihhâ ve Devhati'l-EHbbâ» nâmıyla tıbbâ dâir büyük bir eser bırakmış olan Tabîb-zâde Molla Mehmed⁶³⁰. Yıldızlarla ilgili keşifleri bahis konusu edilen zamanın müneccimi Çelebî'yi⁶³¹ zikretmiştik. Gubârî⁶³² ve Cer-râh-zâde Mehmed⁶³³ eserleriyle haklı bir şöhret kazanmışlardır. Mehmed Atufî kimyaya dâir bir eser yazmıştır. Nakîbü'l-eşrâf Al-lâme⁶³⁴ Sultân IV. Murad'a hoş görünmek için kahve yerine bakla kabuğu kullanılması hakkında bir risale yazmış ve tütün kullanmanın haram olduğunu beyân etmiştir. Kadı-zâde bir âlim vazifesi değil, bir mutaassıb vazifesi görmüştür.

Ancak şeyhler arasında hiçbiri Üsküdarlı Aziz Mahmûd derecesinde hürmete nail olmamıştır. Onun zaviyesi, ekseriya azil veya sürgün edilmelerinden sonra —çile çıkarmaktan ziyâde ikbâllerinin iadesi için uygun zamanı kollamak üzere— dervîş hırkası giyen vezîrlere iltica mahalli olurdu. Aziz Mahmûd Efendi⁶³⁵ Arabça ve Türkçe tasavvufa dâir eserler yazmış, yine aynı konuda şiirler nazm etmiştir.

İskender Paşa'nın Galata'da yaptırdığı Mevlevî Dergâhı postni-şîni

⁶²⁴ Öl. 1033 (1623).

⁶²⁵ Öl. 1039 (1629).

⁶²⁶ Tefsîr-İ Kadîm'in'a, Hîdaye'ye. Telvth'e, Dfirer ü Gurer'e, Miftâh'a şerh yazmıştır. Tercüme-i hâli Atâyî'de 922 numaradadır.

⁶²⁷ Öl. 1028 (1611). Atâyî'de Nu: 667

⁶²⁸ Öl. 1024 (1615).

⁶²⁹ Öl. 1025 (1616). Atâyî'de Nu: 713.

⁶³⁰ Öl. 1029 (1619).

⁶³¹ Öl. 1040 (1630).

⁶³² Öl. 1034 (1624). Gubârî Süre-i İhlas'a şerh ve Sa'deddîn'in târihine zeyl yazmıştır.

⁶³³ Öl. 1025 (1618).

⁶³⁴ Öl. 1016 (1607).

⁶³⁵ Öl. 1038 (1628). Tercüme-i hâli Atâyî'de Nu: 978.

Ankaralı tsmâil Dede ⁶³⁶ tarîkatinin kurucusu Mevlânâ Ce-lâleddîn-i Rûmî'nin emir ve işaretini üzerine Mesnevî'yi şerh etmiş ve bu esere yedinci bir defter ilâve etmiştir ⁶³⁷. Mevlevî dervişlerinin sedâsiyle semâ ettikleri kudüm ve nây hakkında İsmâil Dede'nin yazdığı esere Şeyh İbrâhîm tarafından reddiye yazılmıştır. Şeyh İb-râhîm ⁶³⁸, ilimlerle iştigâl etmeden önce yılan tutmakla mâruf olup rüya tâbirine dâir bir kitap yazmıştı. Yine meşhur zâtlardan İznikli Husrev-zâde Alî Beğ vardır ki, Edebali torunlarından olup Azız Mahmûd Efendi'den inâbe almış ve kimyaya dâir bir kitap yazmıştır. Alî Beğ Mahmûd Efendi'ye yazdığı bir mektubun unvanını «Mürîdânın en zâifinden Üstâd-ı Ekmel'e» şeklinde yazdığı halde, Mahmûd Efendi «Fukaranın en zâifinden ulemânın en âlimine» un-vâmyle cevâp yazmıştır ⁶³⁹ Mısır'ın en büyük ulemâsından Şeyh İbrâhîm Likaanî (?) vahdet-i vücûd, tütün kullanılması, diğer mevzular hakkında eserler bırakmıştır ⁶⁴⁰. Mısır'da Şeyh Gülşenî'nin halefi olan Ekmekçi-zâde Yahya, ömrü boyunca azizlerden addedilmiş ve Mantıku't-Tayr unvanlı eserinden dolayı olağanüstü ma'lû-mât sahibi olarak bilinmiştir ⁶⁴¹.

Tunuslu Şeyh Ebu'l-Giyâs —ki Buhârî'nin meşhur hadîs kitabını şerh etmiştir— muazzam servetini tekkeler ve niaktebler inşâsına sarf etmiştir. Buhârî'nin eserlerinden bin kadar nüshayı toplamıştır ⁶⁴². Tarîkat-nâme'si, yâni usûl-ı maîşet-i mutasavvifânesi şâkird ve canisini Seyyid Muhammed tarafından İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'da Bitpazarı'nda bir camiin imâmı Evliya Mehmed Efendi, zamanının en meşhur kaari-i Kur*ân'ı idi ⁶⁴³. Şeyhî tercümânının halifelerinden Şeyh Ömer Efendi, üstadının tekkesine defn olunmuştur ⁶⁴⁴. Mâba'dü't-tabî'yyât (metafizik; tabiat-ötesi)'in en anlaşılması güç meselelerine cüretkârca nüfuz etmekte olan mutasavvıfların ve nasscılarının mahdûd surette tefsîriyle iktifa eden mütekellimîn (kelâmcılar) arasındaki münazaa, gelecek saltanat döneminde, sûfilerle Kadızâdelilerin muhâsamalarıyla daha belirgin bir şekil alacaktır ⁶⁴⁵.

⁶³⁶ Öl. 1041 (1631). Atâyfde Nu: 967.

⁶³⁷ Yedinci defter ilâve etmiş olmayıp Hazret-t Pîrân eseri olduğu herkesçe kabul edilmeyen yedinci defteri dahi Mesnevî'nin cüzlerinden kabul ederek şerh etmiştir (Mütercim).

⁶³⁸ Cerrah Vâizî 1042 (1632)'de vefat etmiştir. Atâyfde Nu : 908-

⁶³⁹ Öl. 1018 (1609). At&yî'de Nu : 730.

⁶⁴⁰ Öl. 1040 (1630).

⁶⁴¹ Öl. 1014 (1605)..

⁶⁴² Öl. 1031 (1621).

⁶⁴³ Öl. 1045 (1635).

⁶⁴⁴ Öl 1033 (168)*

⁶⁴⁵ Zikr olunan müelliflerden Atâyî, şu isimleri derceder:

1) MoUa İbrahim Levh-hân, öl. 1014 (1605), Nazmü'l-Fe-râid fi-Silk-i Mecmâ'i'l-Akaa'id müellifi, Atâyî, Nu: 592;

2) Abdülcebbâr-zâde Derviş Mehmed, öl. 1023 (1614), Hidaye'ye şerh ve Miftâh ve Tecrîd'e haşiyeler sahibi, Atâyî, Nu: 688, 3) Belgradî Alî Çelebi, öl. 1029 (1619), Ferâiz'den Siraciyye'ye haşiye sahibi, Atâyî, Nu: 785; 4) Ahmed bin Hüsâm, Hidâye ve Telvîh üzerine birçok şerhler sahibi, Fetâvây-ı Kadî-hânî'yi şerh eylemiştir, Atâyî, Nu: 828; 5) Şeyh-zâde Molla Ahmed Efendi, öl.-1032 (1623), Fezleke; Telvîh ve Miftâh'a haşiyeler yazmıştır ve Sun'ullah Efendi'nin Keşşafına risale yazmıştır, Atâyî, Nu: 847; 6) Vahî-zâde Abdullah, ki «Hilmî» lakabıyla yâd olunurdu, öl. 1015 (1606), Fezleke, Mugnî'l-Lebîb'i şerh etmiştir; 7) Molla Mehmed Şa'bân, öl. 1020 (1611), Mecmâ'u'l-Bahreyn»i şerh etmiş ve Şeyh Abdül-gaais'in tercüme-i hâli için ma'lûmât toplamıştır. Fezleke.

Molla tbrâhîm Bergamalıydı r; hadîs'den Envâ'u'l-Bevfink fi Tertibi Teşrihi'l-Meşânk, eserinin de sahibidir. Tefsirlere ve şâir kitaplara şerhleri, açıklamaları vardır.

Ahmed bin Hüsâm, Sirozlu'dur, «Mollacık» nâmıyla mâruftu, öl. 1033, Hezargrad. Eserleri: Kitâbu Muallikaat min Fetâvây-ı Kadî-hân; Kitâb-ı Mevâtın, Mine't-Tefsîr, Hâşiyetü't-Telvîh ve'l-Hidaye, vs.

Sun'ullah Efendi'nin Keşşafı, Şeyhülislâm Sun'ullah Efendinin Keşşaf üzerine olan ta'likâtıdır. (Mütercim).

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 9

İÇİNDEKİLER

Bu Tarihin Beşinci Devresi İçin Başvurulan Şark Menbâ'larına Bir Bakış	7
KIRKALTINCI KİTAP	11
Sultan IV. Muradın Cülûsu	11
İki Bekir'ler	13
Bağdad Üzerine Sefer	16
İran'ın Bağdâd'ı İstilâsı	18
Vezir Mehmed, Kemankeş Ali, Ve Mere Hüseyin Paşaların Katli	25
Avrupa Devletleri Elçileriyle Müzâkereler	28
Abaza Paşa'nın İsyanı	32
Kalavun Paşa'nın İdamı	34
Abaza'nın Mektubu	35
Abaza İle Ceng	36
Kırım Hanının Azli Sebepleri Ve Kırım'da Osmanlıların Hezimetini....	39
Boğaziçi'nde Kazaklar	44
Cezayir Ve Tunus Arasında İhtilâf	45
Sadrızamın Vefatı	46
İran'ın Gürcistan'da Mağlubiyeti	47
Cennetoğlunun İdamı	49
Kazakların Karadeniz'de Mağlubiyetleri	50
Veba	51
Hafız Paşa'nın Bağdadi Muhasarası	52
Şâh'ın Elçisi Ve Mektubu	56
İran Şahı'nın Yeni Elçisi	58
Orduda Karışıklıklar	60
Bağdad Muhasarasının Kaldırılması	61
Murad Paşa'nın İdamı	62
İstanbul'da İsyân	64
Gürcü Mehmed Paşa'nın İdamı	64
İntizam Usulünü Ta'lik Edilen Bir Tedbir	66
Haleb'de İsyân	67
Hafız Paşa'nın Azli	67
Özbek Elçisi	68
Kırım Elçisi Ve Özü Kalesinin Tekrar İnşâsı	68
Lehistan Ve Kırım Elçileri İstanbul'a Geliyor	69
Abaza'nın Paşaları Bozması	70

Halil Paşa'nın Ric'ati	73
İran Elçisi	75
Bir Hindistan Timuroğlu Şehzadesi'nin Gelişi	75
Mekke Şerifi	76
Husrev Paşa'nın Abaza İle Cengi, Abaza'nın Teslim Oluşu	76
Husrev Paşa'nın İkbâli	79
Arabistan Ve Kırım	82
Hıristiyan Elçileri	84
Betlen Gabor	87
Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi	91
Sultan Murad'ın Tabiatı Hakkında	93
Üsküdarlı Azîz Mahmud Hudâyî Hz.'nin Ve Veysi'nin İrtihalleri	94
KIRKYEDİNCİ KİTAP	99
Husrev Paşa'nın Hemedan Seferi	99
Mihriban'ın Fethi; Hasan-Abad Ve Hemedan'ın Tahribi	105
Mihriban'ın Fethi; Hasan-Âbâd Ve Hemedân'ın Tahribi	107
Bağdâd'a Hareket	110
Bağdad Muhasarası	112
Bağdad Muhasarasının Kaldırılması	113
Osmanlıların Hille Ve Şehri Zordan Çıkarılması	114
İstanbul'da Fırtına - Mekke'de Seylâb	115
Şemsî Hânın Firarı	118
İdareciler Arasında Değişiklikler Ve Prevezeli Mustafa Paşa'nın Tedbiri	118
Transilvanya, Moldavya, Eflak İle Münasebetler	119
Kazaklar, Tatarlar Ve Lehler	120
Kapdan Hasan Paşa'nın Ve Azmîzâde Haleti Efendi'nin Vefatları ...	120
Husrev Ve Hafız Paşaların Azilleri	122
Yeni İsyandar	124
Hafız Paşa'nın Hunharca Katli	126
Yeni İsyandar	130
Askeri Fetret	133
« Tiz Şu Hâinin Başını Kesin! »	135
Sultan IV. Murad Han Dizginleri Ele Alıyor	136
IV. Murad Han'ın Ayak Divanı	137
Âsîlerin Elebaşlarının İdam Edilmesi	140
Dereli Halil Ve Deli (Yaycı) Hasanın Katli	142
Âsî İlyas Paşa'nın Sonu	143
İsyancılar Ve Zorbalar Teker Teker Temizleniyor	146

Arabistan'da Karışıklıklar	148
İstanbul'da Büyük Yangın	151
Kahvehanelerin Kapatılması.....	152
Tütün Yasağı.....	152
Kadı-Zade'nin Vaazı	153
Karaçelebizâde Mehmed Efend'tnin Vefatı	154
İran Üzerine Sefer.....	155
Müfti İle Asîlerin İdamı.....	158
Haleb'de Yeniçerilerin Kıyamı	160
Lübnan Emiri Fahreddin'in İtaati.....	162
Abaza'nın Bosna Valiliği	164
Rus Tahririyle Lehistan Üzerine Sefer	165
Lehistan İle Anlaşma	167
Şâir Nefî'nin İdamı	177
Abaza Hasan Paşa'nın İdamı.....	178
KIRKSEKİZİNCİ KİTAP	183
Sultan Murad'ın Erzurum Üzerine Kanlı Yürüyüşü	183
Revan'ın Fethi	190
Padişah'ın Kardeşlerinin Katledilmesi	194
İstanbul'a Dönüş	197
Tercümanların İdamı	199
Kamame Kilisesi'nin Durumu	201
Sarı Kâtib İle Defterdarın İdamı	203
Kadı-Zâde'nin Vefatı	204
Revan'ın Sükutu	204
Yeniçeri Katibi İle Canpulad-Oğlunun İdamı	205
Küçük Ahmed Paşa'nın Kahramanca Ölümü	207
Belgrad Ve Budin'de Önemli Vak'alar	208
Rakoçi'nin Zuhuru	209
Sadrazam Mehmed Paşa'nın Azli, Bayram Paşa'nın Sadâreti	211
Kırım Hanı Canıbeg Ve İnyet Girayların Ardarda Azilleri	212
Azak'ın Ruslar Tarafından Ansızın Zabtı	214
İran Sefareti	216
Veba Ve Sultan Kaasım'ın İdamı	218
Sultan Murad'ın Bağdad Seferi.....	218
Sakarya Şeyhi Mes'elesi	222
Yeni İdamlar	222
Emir Çelebi'nin Ölümü.....	224
Tütün İçenlerin Takibi	225

Sadrazam Bayram Paşa'nın Vefatı, Tayyar Mehmed Paşa'nın Sadâreti	227
Hînd Elçisi	229
Yeniçerilerde İhsan Tevzii Ve Top Nakli.....	230
Tımar Kavgası	230
Bağdad'ın Muhasarası Ve Fethi	230
Sadrazam Tayyar Paşa'nın Şehadeti.....	234
Urmiye Şeyhinin İdamı.....	241
Sultan IV. Murad'ın İstanbul'a Girişi	243
Sultan Mustafa'nın İrtihali	244
Sefirlerin Kabulü	244
Kaymakam Mehmed Paşanın İdamı	245
Sadrazamın İran Hududundaki Harekâtı	246
İran İle Kasrı Şirin Anlaşması	248
Sadrazamın Dönüşü.....	249
Piyale Kethuda'nın Kazaklar'la Muharebesi	250
Meşhed Türbedarı İle Bir Kimyacının İdamı	251
Arnavudlar'ın İsyanı	252
Bosna Hududunda Karışıklık.....	256
Venedik'le Barışın Bozulup Tekrar Sağlanması	259
Sultan Murad Köşkü: «Revan Köşkü»	262
Sultan Iv. Murad'ın İrtihali	263
Sultan Murad'ın Şahsiyeti	265
Göriceli Koçı Beğ'in Tesiri.....	269

Bu Tarihin Beşinci Devresi İçin Başvurulan Şark Menbâ'larına Bir Bakış

I- Coğrafya eserleri:

1- Târih-i Seyyah, Evliya Efendi'nin eseri.¹ İstanbul kuyumcu esnafı kedhudâsının oğlu olan müellif 10 Muharrem 1020 (25 Mart 1611) târihinde doğmuştur; henüz genç iken sesinin güzelliğiyle dikkati çekerek, bu sebeple IV. Murad'ın sarayında hademe-i hâssa mesleğine alınmıştır. Tahsilini ikmâl ettikten ve hattat olarak şöhret kazandıktan sonra, İstanbul ve civarında ilk seyahatine başlamıştır ki, bunların târifâtı eserinin birinci cildini doldurur. On sene sonra (1050/1642) Bursa'ya bir seyahat yaparak, daha sonra İzmit'e gitmiştir. İki ay sonra (1 Cumâdelulâ - 19 Ağustos) Karadeniz sahillerinde Trabzon valisinin maiyyetinde bulunmuş ve Azof (Özü) muhasarasını görmüştür (Muharrem 1052 - Mart 1642). 1052 senesinde dönerken, içinde bulunduğu gemi Kâlagra (Kelağra)'da kazaya uğramıştır; ondan sonra donanma ile Girid adasına giderek, Hanya'nın zabtında bulunmuştur. 1057 (1647)'de, rüsumat kâtibi ve müezzin sıfatıyla, Erzurum valiliğine tâyîn olunan vezîr-i âzam Salih Paşa-zâde'ye refakat etmiştir. Bu hizmette iken civarda müte-/iddid cevelânlar yapmıştır; Vardar Paşa'nın İpşîr Paşa aleyhine muharebesinde hazır bulunarak, Sultân İbrahim'in hal'i zamanında İstanbul'a dönmüştür.

Eserinin ikinci cildi bu felâkette hitâm bulur. 1058 (1648)'de Şâm Valisi Murtezâ Paşa'ya refakat etti. Ancak adı geçen şehre varır varmaz, efendisi tarafından nâmeberlikle (mektupçuluk) İstanbul'a gönderildi. Ertesi sene Murtezâ Paşa'nın yanına döndüğünde, onun Dürziler aleyhine seferinde beraberinde bulunarak, muhtelif me'mûriyetlerle Suriye'nin tamâmını ve Kürdistan'ı dolaşmış, Abaza'nın ailesinden bulunan validesi Evliyâ'nın annesinin kardeşi olan Melek Ahmed Paşa'nın sadâretten azli zamanında İstanbul'a avdet

etmiştir. Rumeli valiliğine tâyîn olunan Melek Ahmed Paşa'nın husûsî hizmetinde bulunarak, onunla birlikte bu eyâletin muhtelif kazalarını görmüş, daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Muahheran kaymakamlığa nasb olunan Melek Ahmed Paşa; kendisini yeni sadrâzam İpşîr Paşa'nın istikbâli için Konya'ya gönderdi. İpşîr, Melek Ahmed Paşa'yı Van vâfliliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırdığı zaman, Evliya, hamisinin Bitlis Hânı aleyhine

¹ Evliya Çelebi Seyahat-nAmen'dir ki, «ski ve yeni harflerle muhtelif basımları yapılmıştır. Üçdal Neşriyat arasında çıkmıştır ve halen mevcudu vardır. (Hazırlayan)

Kürdistân'a vuku bulan seferinde beraber bulunmuştur. 1065 (1654)'de görevli olarak Tebriz'e giderek, bütün Irâk-ı Arab'dan geçmiştir. Bu seyahat Evliyâ'mn eserinin dördüncü cildini ikmâl eder. Vefatı devamına mâni olmuş görünür. Müellif karada, denizde kırk senelik seyahatlerinin son on-beş senesine rastlayan yaşadığı zamânın vak'alan hakkında bâzı tafsilât yazmıştır. Seydî Ahmed Paşa maiyyetiye Transilvanya'da harb etmiş ve dağ şehirlerine akınlarında Tatarlar'la birlikte bulunmuştur. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinde Neuhausel muhâsarasm-cTa hazır bulunarak, Vasvâr Ahidnâmesi'nin imzasında, Osmanlı fevkalâde sefirinin kâtibi sıfatıyla Viyâna'ya gitmiştir,

împarator'un yol tezkiresiyle dört sene zarfında Prag, Dunkerk ile Holanda, İsveç, Lehistan, Kırım ülkelerini görerek, Kırım'dan bir Rus elçisiyle Moskova'ya gitmiştir. Azofa döndüğünde Kırım Hânı*-nın birçok hediyelerine nail olup, Ak Mahmud Paşa ile İstanbul'a gelmiş ve ikinci defa Girid'e gittiğinde Kandiye muhasarasında hazır bulunmuştur. Seyahatnamesi burada sona erer; bunu 60 ile 72 yaşları arasında yazmış olması lâzım gelir. Çünkü IV. Mehmed zamanına dâir yazdığı târihî vak'alar Kara Mustafa Paşa'nın sadâretinde kalıyor. Evliyâ'mn Seyâliat-nâme'si, gerek Osmanlı Devletinin Asya ve Avrupa eyâletlerine ait topografyayla ilgili ma'lûmât-tan, gerek kemâl-i basiretle müracaat olunarak, herşeyi süsleyen ve herşeyde mübalağa etmeye olan meyillerine karşı dikkatli bulunmalıdır.

1- Umûmî Târihler:

Bu târihin yedinci cildinin menbâ'larında zikr ettiğimiz Naîmâ Târihi'nin 1051 (1641)'den 1070 (1659) senesine kadar vekaayini ihtiva eden ve 1147 (1734)'de İstanbul'da basılan ikinci cildinden başka, şu eserlere de müracaat ettik:

2- Bidâyî'ü'l-Vekaayî, 1054 (1644)'de vefat eden reîs Hoca Hüseyin Efendi'nin umûmî târihi. Bu eser hakîkaten bir Osmanlı Devleti târihi olmaktan uzaktır. Hoca'mn kendi jgam'nına dâir bâzı muh-

tasar ma'lûmât ve mülâhazalardan ibarettir. Büyük boyda 66 va-raklık bir cild, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphânesi'ndedir.

3- Nişancı Abdurrahmân Paşa Târihi yâhud Vekaayî-nâme-i Tevfik Abdî Paşa, 1058 (1648)'den 1093 (1682) senesine kadardır. Koleksiyonumda orta boyda bir cild. Diğer bir nüshasında (büyük boyda 258 varaklık bir cild), 136'ncı varakda IV. Mehmed'in saltanatı başlar; ondan evvelki varaklar II. Selîm ve haleflerinin saltanatlarından ve Peçevî ile Hasanbeğ-zâde'nin

hulâsasından ibarettir.

4- Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrâr. müftî Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi. Büyük boyda 104 varaklık bir cild, benim kolleksiyonumda ve Graç'ta Yuvanum'da.

5- Târîh-i Hüseyin-i Vccîhî, 1048 (1638)'den 1070 (1659)'e kadar; müverrih, kapdân Mustafa Paşa'nın mühürdarı idi. Benim kolleksiyonumda orta boyda 188 varaklık bir cild.

6- Târîh-i Nasûh Paşa-zâde (vezîr-i âzam Nasûh Paşa'nın oğlu). Bu kıymetli eser Sultân İbrahim'in saltanatından 1081 (1670)'e kadar gider. Dresden Kraliyet Kütüphanesi (Nu: 13) nüshası, yalnız müellifin el yazısı değil (büyük kıt'ada 191 varaklı bir cild), mev-cud tek nüsha olarak görünür; zîrâ ne İstanbul kütüphaneleri, ne de İstanbul kitapçıları bu eseri bilmiyorlar.

III- Husûsî Târihler:

Sultân IV. Murâd Saltanatı:

7- Târîh-i Feth-i Revân ve Bağdâd, Müftî Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi; kolleksiyonumda küçük boyda bir cild.

8 - Târîh-i Feth-i Bağdâd, Nuri. Orta boyda 230 varak; kolleksiyonumda mevcuttur.

9- Târîh-i Mekke, Süheylî (İstanbul'da basılan Mısır-ı Cedîd ve Kadîm Târîhi sahibi); Kabe'nin IV. Murâd zamanında, onbirin-ci defa inşasına dâir tafsilât verir. Küçük boyda 99 varaklık bir cild;

kolleksiyonumda.

10- Zafer-nânie, Bağdâd fethine dâir, Müftî Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi. Kolleksiyonumda, orta boyda 54 varak.

Sultân İbrâhîm Zamfîm:

11- Târîh-i Mehîned Halîfe, kahveci (saray-ı hümâyûn hademesinden). Bu eser 1058 (1648) senesinde saray hademesinin ihtilâlini de hâvi olup müellif bu vak'ada bizzat şâhid bulunmuş ve eserini 1070 (1659) senesine kadar götürmüştür. Bunda İbrâhîm salta-natındaki devlet varidatı ve masraflarına dâir kıymetli istatistik! ma'lûmât vardır. Küçük boyda bir cild; kolleksiyonumda mevcuttur.

IV. Murâd, İbrâhîm, IV. Mehmed devirlerinde istatistik ve siyâ-siyyâta dâir şu üç eser intişâr etmiştir ki, bunlar pek kıymetlidir:

12- Risâle-i Görîceli Koçî Beğ. III. Murâd zamanından IV. Murâd saltanatına kadar memleketi kana boğan ihtilâlleri de hikâye eder. Kolleksiyonumda küçük boyda 38 varaklık bir cild; Berlin Kütüphanesi'nde

Diyez Yazmaları'nda 17 numarada dahî nüshası vardır.

13- Nasihat-nâme. Osmanlı pâdişâhlarının âyine-i ihsâiyyâtı; Sultân îbrâhîm devrinin ilk senesi yazılmıştır. İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphânesi'nde, Nu: 116.

14- Düstûru'1-Amel li-îslâhi'1-Halel. Küçük fakat .güzel bir istatistik kitabı olan bu eseri (orta boyda 4 varak) Hacı Kalfa yazmıştır; benim koleksiyonumda Veysî'nin mektupları mecmûâsında-dır.

Burada Devlet'in inhitatına ve idarenin kötülüğüne dâir IV. Murâd zamanında zuhur eden üç hic^iyyât-nâmeyi de ilâve etmek lâzımdır:

15- Nnsîliat-ı İsi,t m bol, Veysî'nin eseri, «Meâdin-i Şarkın birinci cildinde Diyez tarafından tercüme edilmiştir.

16- Vnk'a-nânîe-i Veysî. Bunda yirmisekiz peygamber ile büyük hükümdarlar görünerek, devletlerin yıkılış sebeplerine dâir karşılıklı konuşurlar.

17- NefTnin Sihâm-ı Kazâ'sı. Küçük boyda, 34 varaklık olan bu eser Gürcî Mehmed Paşa, Halîl Paşa, Alî Paşa, Ekmekçi Ahmed Paşa, Bakî Paşa, Receb Paşa ile Veysî, Fursatî, Ganî-zâde, Kaf-zâde, Hoca-zâde ve diğer meşhur kalem sahipleri hakkında hicviyyeleri ihtiva eder.²

IV- Tercüme-ı Hâller (Biyografiler):

18- Zeyl-i Atâyî, Uşşâkî-zâde'nin eseri. İbrâhîm, IV. Murâd, II. Süleyman, II. Ahmed zamanlarında yaşamış olan 527 fakîhin biyografilerini içine alır. Orta boyda 356 varaklık bir cildir; koleksiyonumdadır.

19- Terâcim-i Kibârî'l-Ulemâ veî-Vüzorâ. Abdülkerîm Efen-di'nin eseri. Orta boyda 30 varak teşkil eden bu eser benim koleksiyonumda müellifin inşâsıyla birleştirilmiştir.

20- Hamîletü'l-Kübrâ, Resmî Efendi'nin eseri. XVI. asrın başlarından XVIII. asrın ortalarına kadar harem en büyük mevkilerinde bulunmuş olan 37 kızlar-ağasının tercüme-i hâllerini ihtiva eder. 1160 (1747) senesinde dârüssaâde ağası bulunan oldukça büyük nüfuz sahibi Hacı Beşîr Ağa zamanında yazılmıştır. Küçük boyda 36 varaktır; benim koleksiyonumda yine Resmî Efendi'nin Terâcim-i Ahvâl-i Rüesâ'sıyla birleştirilmiştir.

V- Münşeât-ı Devlet Mecmuaları:

21- Abdülkaadir Efendi'nin tñşâ'sı. Benim koleksiyonumda küçük

² Sihâm-i Kazâ'nın mündericâtı unvanlarından : «Der hakk-ı Gürcî Mehmed Paşa. Der hakkı Kemankes AH Paşa, Der hakk-ı Ekmekçeteâde Ahmed Paşa, Der hakkı Himme, Derhakk-ı Veysî. Der hakkı Kalenderân, Der hakk-ı Fursatî, Der hakkı Nev'izâde. Der hakk-ı BMî Paşa. Der hakkı GîzH Nt-gâr ve Bahsi, Der hakk-t İtrî, Der hakkı RiySrt.» (Mütercim).

boyda 80 varaktır. Şu eserle bir cilt teşkil eder:

22- Nâdirî'nin İnşa'sı. Müellif, «Sultân Osmân-ı Sâni Kahramanları» hakkında bir şiirin nâzımıdır. Gayet nâdir hükümet yazışmalarını toplamıştır, 36 varak.

23- Viyana İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'ne konulmuş yazışmalar mecmuası, Nu: 52; büyük boyda 167 varak. «Belâ-gat-i Osmâniyye Târihî» eserinde îkorn'a müracaat, s. 1683-1687.

24- Düstûrül-İnşâ, Reîsülküttâb Sarı Abdullah Efendi'nin eseri. Bu kıymetli mecmua 141 resmî evrakı içine almakta ve orta boyda 271 varaktır; koleksiyonumda.

25- Reîs Mehmed Efendi'nin İnşâ'sı. Bu kıymetli mecmuada 175 kıt'a evrak-ı resmiye olup, bundan önceki iki eserin bakıyyesi sayılabilir. Orta boyda 194 varaktır.³

KIRKALTINCI KİTAP

Sultan IV. Muradın Cülûsu

Henüz 12 yaşında bulunan genç Sultân Murâd, yaşma nisbet-le uzunca boyluydu (15 Zi'1-ka'de 1032 - 10 Eylül 1623).⁴ Çehresi beyzî, rengi sarı, saçı kara, gözleri büyük ve tehdîd-âmiz idi, Dûcâr. olduğu rivayet edilen sar'a darbeleri düşünce kudretinin şiddetine ve nüfuzuna hiç halel getirmemişti. Genç Pâdişâh -halk arasında «Kösem» adı verilen- validesi Mâh-peyker (Ay çehreli) Sultân'ın vesayeti altında tahta çıkmıştı; Mâh-peyker henüz genç denilecek bir yaşta, olup, kuvvetli bir seciyyeye mâlik idi.⁵ Sultân Murâd, cülusunun ertesi günü mu'tâd olduğu üzere kılıç kuşanmak için Peygamber'in mihamdarı Eyyûb Ensârî Türbesi'ne gitti. Tertibatta istîcâl gösterilmesi, İstanbul'daki vezirlerin azlığı, hazînenin müzayakası merasimi her zamanki kadar parlaklıktan mahrum bıraktı. Diğer

³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/7-11

⁴ 14 Zilka'de 1032. pazar günü, kuşluk vaktinde cülus etmiştir. Târih: «Sultân Murâd-ı ftâbi* oldu pâdişâh., Naîmâ, c- 2, s. 263. Naîmâ'nın eldeki tab'ın-da «Murâd'dan sonra bir «Hân» lâfa vardır; bu ilâve hem vezni, hem târih hesabım bozduğundan ir.üstensih yâhud musahhîh çifte âferine hak kazanmıştır: (Mütercim)

⁵ Murad oniki yaşındadır; uzun boylu, dolgun yüzlü, beyaz tenli, siyah saçlı, gözleri büyük ve tehdîd-âmizdir. Rivayet olunduğuna göre sar'aya znübte-lâdır; oldukça faaliyet ve zekâya sahiptir; •Guse»den doğmuştur-Sultân Ah-ir.cd ile Guse'den iki hemşiresi vardır. Bunlardan biri Diyârbekîr vâlisi Ka fişe (Hafız Paşa'ya) diğeri kapdân Receb Paşa'ya verilmiştir. Bütün kuvvet ve iktidar vâlidesindedir. Bu kadın faaliyeti, zekâsı, fikrî vüs'atı, hükümet işlerine müdâhalesi cihetiyle. Sultân Mustafa'nın validesinden büsbütün başkadır.* 10 Eylül, Venedik Hulâsası, Naîmâ, Peçevî, Hasanbeğ-zâde.

şevket sebeplerinin yokluğuna mukabil -kan ve ihtilâl ile dolu bir saltanata delâlet etmek üzere- koyun kanı sel gibi aktı.⁶ Yeniçeri ve sipahiler, kendisini hissettiren sikke yoksulluğundan dolayı, evvelâ cülus bahşışinden vazgeçmişlerdi. Lâkin medyûn-ı himmetleri olan bir şehzade tahta çıkınca, cülus bahşışinin ancak geciktirilebileceğini iddia ederek, bunun mu'tâd olduğu üzere verilmesini gürültü ile talep ettiler. Sadrâzam ile yeniçeri ağası, hazîne de hiç para olmadığı ifâde ederek, âsîlere elli altın yerine yirmi beş altın teklif ettiler. Lâkin onlar, mütehakkimâne, mu'tâd miktarı istediler. Bu kesin zaruret üzerine husûsî (iç) hazîne açılarak, Sultân Murad'm cülusundan bir ay sonra tevzi edilen iki milyon altını çıkarabilecek kadar zengin olduğu görüldü⁷ Sırbistan ve Macaristan gibi ecnebî hükümetlerinin eski vergileri miktarına muâdil olmak üzere kendilerinden talep edilen 30.000 altınlık bir ödünç için ecnebî elçileri kaçamak cevaplar vermişlerdi.⁸

Cülûsdan beş gün sonra sünnet merasimi yapıldı. Çünkü yeni pâdişâh, kendinden öncekilerden Sultân Ahmed gibi, hükümet dizginlerini eline aldığı vakit daha sünnet edilmemişti. Son isyanda yeniçerileri sipahilerle aynı fikirde birleşmeye ikna etmiş olan eski ocak kedhudâsı Bayram Ağa'ya yeniçeri ağalığı tevcih olunarak, selefi Çeşteci'ye ağalığa bedel Mısır valiliği verildi.⁹ Bayram Ağa, Pâdişâh'm kızkardeşlerinden biriyle de evlenmişti; Pâdişâh'ın diğer iki hemşiresi Diyârbekir Vâlîsi Hafız Paga ile kapdân Receb Pa-şa'ya verilmişti. Yeni vezîr-i âzam Kemankeş Ali Paşa'mn ilk icraatı müftî Yahya Efendinin uzaklaştırılması oldu. Yahya Efendi, Kemankeş ile bir görüşmesinde tama' ve irtikâbinden dolayı âkilâ-ne ihtarlarda bulunmuştu.¹⁰ Vezîr-i âzam, müftînin nüfuzundan korkarak, Yahya Efendi'yi ulemâ ve Mere Hüseyin ile ittifak edip de Sultân Murâd'ın cülusuna

⁶ «Birçok hayvan kurban edildi- Ondan sonra Pâdişâh Edirnekapısı'ndan devlet erkânı ve milis askeri (yeniçeriler) refakatinde olduğu halde, saraya avdet etti. İcra edilen merasim, zamanın kısıtlılığına ve paşaların azlığına binâen, Sultân Mustafâ'nın râsimesinden az tantanalı olmuştur. Pâdişâh'ın gerek elbisesinde, gerek atlarında büyük ziyet görülmemiştir. Halk dahi alkışlamamıştır- Bundan hazîne de para olmadığı sonucu çıkarıldı.* Venedik Hulasası.

⁷ Naîmfî, öyle demiyor : «Enderûn-ı hümâyûn'da bulunan evânîl sikke haline getirilip, Zilhicce'de yeniçeriye verilmiş, diğerlerine de tedricen tevzi olunmuştur- (c. 2, s. 264) (Mütercim).

⁸ Milis nsferi cülus bahşışini velvelelerle istediler. Sadrâzam ve yeniçeri ağası ytrmibc* a ît m yerine o kadar Osmânî sikkesiyle iktîfâ edilmesini teklif ettiler. Asker bunu reddederek, o miktarı altın olarak talep ettiler. Hazine muayene edildiğinde cülus bahşışı olan birbuçuk milyondan başka ulufe terakkisi olarak verilecek akçenin de mevcûd olduğu anlaşıldı.» Venedik Ho-lâsası.

⁹ Kara Mustafa Paşa, Çeşteci'nin İskenderiyye'ye girmesine mâni olduğundan, Çeşteci Kıbrıs üzerinden İstanbul'a geldi. Naîmâ, s. 264 (Mütercim).

¹⁰ Naîmâ, Fezleke, Hasanbeğ-zâde, Ravzatü'l-Ebrâr.

muhalefet etmek istemiş olmakla itham etti.¹¹ Kemankeş, münhal olan fetva mansıbını kayınpederi Bostan-zâde'ye vermek arzusundaydı; lâkin halkı gazaba getirmek korkusu tamahkârca tasavvurlarına mâni oldu. Binâenaleyh şeriatın en büyük makamı eski müftî Es'ad Efendi'ye verildi ve onun kardeşi Salih Efendi de o sırada İstanbul kadılığına terfi ettirildi.¹² Bu ilk iktidar tecrübesinden cesaret alan Kemankeş, en muktedir iki vezir olan Gürcî Hasan ve Halil Paşalardı da, âsî Abaza'yı da Yeni-çeriler'in mahvı için teşvik etmiş olmakla itham ederek, pâdişâhın gözünden düşürmeye çalıştı. İkisi de tevkif edildi.¹³ Lâkin sabık rfiüftînin isyanı tasviben gûyâ vermiş olduğu fetvayı ibraza muvaffak olamadığından, mahbûsları bırakmak lâzım geldi.¹⁴

İki Bekir'ler

IV. Murâd'ın saltanatı, istihfaf olunan bir hükümdarın tahtını devirerek, çocukluktan henüz çıkmış bir şehzadeyi tahta oturtan itaatsiz askerlerin tehditleri arasında, oldukça kötü alâmetlerle başlamıştı. Bu devrin ilk günlerinde hazînenin büsbütün boşalması, Abaza isyanının kanlı tahrîpleri, Devlet'in Şark tarafında en büyük kalesi ve Irak'ın idare merkezi olan «Dârü's-Selâm» vasfıyla nitelendirilen Bağdâd'ın kaybıyla işaretlendi. Bu dehşetli İran seferinin ilk darbelerine yol açan durumlar, Sultân Mustafa devrine âit olup olayların geri kalanıyla irtibatı tarihçinin ve okuyucunun dikkat ve i'tinâsına şayandır. Roma İmparatorluğu târihinde Medi (Medler) ve Âsiir hududu karışıklıkları o devletin dahilî târihinin silsilesini defalarca sekteye uğrattığı, Neron'un felâketli deliliklerine Medi'H Pakros'un

¹¹ Naîmâ, Fezleke.

¹² Bostan-zâde'nin ta'limi üzerine bir gün Kemankeş, Sultân Murâd'a «Yahya Efendi'nin Pâdişâh'ı ielâsa rızâsı yoğidi. Daha Mere vak'asında ulemânın muradı siz idiniz. Yahya Efendi Mere ile birleşdi. ulemâyı kırdırdı, bu kadar hazîne telef etdirdi. Bu kulunuz sadrı â'zam bulunmasam, yine bir tarîk ile mâni' olurdu. Hâlâ tek durmuyor. Sultân Mustafa ile ortaya çıkarmağa çalışıyor. Ulemâyâ kılıç çekmek bu devletde olmuş bir şey değil ikpn, bu hâle sebep olduğundan dolayı ulemâ ona münkesirü'l-hftbrdr.» yolunda ükaâtda bulundu. Naîmâ'dan telhis, s. 264 ve 265. (Mütercim).

¹³ Rue (s. 173 ve 179), Halil ve Gürcî'yi Hüseyin'in öldürtmek İstemiş olduğunu yazar.

¹⁴ Kemankeş, Mehmed ve Halil Paşalar nâmına sahte mektuplar peyda etmişti. Müftî-i sabık Yahya Efendi'den de fctvâ vardır diye iftira eyledi. Paşalar «Dediğiniz mektupları görelim, mühürlerini tatbik idin (karşılaştırın); sahih ise müstehak-ı ukubet olalım» diye ısrar etdiler; Kemankeş mektupları çıkaramadığından, kati kasdıyla hanesinde habs etmiş olduğu iki vezîr, merhameti şâhâne ile ıtlak olundu-Naîmâ'dan. s. 265- Kara Muzak'ın Eyüb'de yaptırmış olduğu altıgen şeklinde yüksek bir binanın ayakta kalamayıp, bu aralık yıkılmasıyla, halkın bunu Eyüb'ün ruhâniyyetine hamî ettiklerini Naîmâ kaydediyor. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/13-16.

cengâverâne teşebbüslerinin karıştığı gibi,

IV. Murâd'ın dehşet saçan devrinde Şark payitahtını kanla lekeleyen vak'alar, Bağdâd'ın âsî vâlisî Bekir'in vahşiyâ-rie faaliyetleriyle karışırlar. Bununla beraber, adlarını, fiillerini birbirine kaçırtmadan târihlerini tâkîb etmek isteyen okuyucular için, Osmanlı Devleti'nin iki Bekir'i, Roma vekaayî nâmelerinin Pakros'-lanndan¹⁵ daha az dikkate muhtâc değildir.¹⁶

Bekirlerin birincisi Bağdâd'da su-başı, yâni zabita memuruydu; servet ve münâsebetleri kendisini o kadar nüfuzlu, o kadar korkulur bir hâle getirmişti ki, beğlerbeğinin kuvveti onun kuvvetine nis-betle hükümsüz kalırdı. Son beğlerbeği Yûsuf Paşa zamanında, ma-iyyetinde binikiyüz¹⁷ azab bulunurdu; Bağdâd'ın asıl kumandanı o idi.¹⁸ Bekir, zabitlerinden yine aynı isimde olan bir adamı Ur-ce ve Semâvât taraflarına göndermişti. Bunun vergiyi kendi hesabına toplamakta olduğunu haber alarak, oğlu bölük-başı Mehmed'i, avânesinden diğeri bir Mehmed Ağa'ya emânet ederek bin azab ve dörtbin yeniçeri ile öteki Bekir'in üzerine yürüdü. Yine Mehmed adında olan azablar ağası, Bekir Subaşı'mn eski hasmı olduğu halde, zahiren, barışmak ve birbirine zarar vermemek üzere yemin etmiş idiler. Bu ağa, eski öcünü almak zamanı geldi zannıyla, subaşı -nın kedhudâsı Ömer'e düşüncesini açmak ihtiyatsızlığında bulundu; yapılacak iş, subaşı'mn her türlü kötü ahlâk ile muttasıf olan oğlunu yakalayıp, babasına da Bağdâd kapılarını kapamaktan ibaretti.

Efendisine sâdik olan kedhuda, bu müfsidâne harekete ancak bu işte kurbân edilecek olanı haber vermek üzere girişti. Azablar ağası, «Allah Allah!» sadâları ile bayrakları ele geçirmek üzere görüldüğü zaman, Ömer'in tâbi'leri onun üzerine hücum ederek Bağdâd kalesi kapılarına kadar tâkîb ettiler. Beğlerbeği Yûsuf Paşa -ki hâdiselerin cereyanına göre bu tertiblerden habersiz olması gerekir- azablar ağası aceleci tabiatından dolayı ceza vermek üzere hapsetti. Bekir Subaşı'mn oğlu müteakiben Bağdâd'ın büyük meydânında (İç-kale'nin karşısında) görünerek, ve toplarını

¹⁵ Re\ Pnrthorum Pacorus Jıdaea politus interfetusque a ventidio.» Tasit (Taritus) Târihi. 5, s. 9. Nam Medos Pacorus anteparat., TasH Târihi, S'ne İS, s. 2.

¹⁶ Fakat Fâtih-i Sâni-i Bağdâd» tıvânıyla ondan ayrılır. (Mütercim) (Sultân IV. Murâd gibi. bütün kusurlarına rağmen büyük bir devlet adamı ve pâdi-şahi. Nöron* gibi manyak bir Romalıyla mukayese etmek âlim bir tarihçi mantığıyla dogil. yobaz bir Türk - İslâm düşmanı cenâletle bağdaşmlabi-lerek bir düşünce tarzıdır. Hazırlayan)

¹⁷ «Bağdâd'ın onikibin yerli kulına ve azabları üzerine ağa olan sü*-başı» (Eski yazı ile kelime oyunu yapmış : Kötü başı mânasına «Sü'-başı», aynı zamanda zabita görevlisi olan sü-başı). Naîmâ, s. 266. (Mütercim).

¹⁸ «İfrıtır milites Rotrani quasi vologesen aut Pacorum avito Arsaclardum solio depulsuri.- Tasit Târihi, kjitap : 1, s. 40.

kaleye doğru çevirerek, mahbûs olan ağayı teslim etmekten imtina eden vâlîyi muhasara etmek azminde bulunduğunu ilân etti.

Semâvât'ta galebe etmiş olan Bekir Subaşı, Bağdâd'daki ahvâli haber alınca, içlerinde hasmı Mehmed'in de oğlu bulunan 500 azabı kılıçtan geçirdi ve Bağdâd'a döndüğünde, müdâfaada ısrar etmekte olan vâlîyi muhasaraya devam etti. Yûsuf Paşa birçok günler kahramanca mukaavemet göstererek, azablara gönderilen bir zahire kaafilesini ele geçirdi ve Arslan Paşa'mn¹⁹ bir oğlunu kendi eliyle îdâm etti. Nihayet topçularını ta'lîm etmekte olduğu bir sırada bir kurşun tesadüf etmesi üzerine, birkaç saat zarfında vefat etti.

Hamisinin vefâtıyla dayanağı kalmamış olan Mehmed Ağa, serbest çıkabilmek için müzâkereye girişti; buna izin verildi. Ancak hıyânetkâr Ağa'nın, iki oğlunu beraber alarak, boğazında mendil, ^nnlibin 113'ağına kapanması beyhude oldu. Merhametsiz Bekir, kadîm kinlerinden başka bir şey dinlemiyerek, üç merhamet dilencisini kükürt ve zift ile²⁰ dolu bir kayığa koydurup, cellâdlar ateş verdikten sonra, kayığı Dicle'nin dalgalarına terkettirdi. Her yanı tuturan knyık üç bedbahtın yeis dolu âvâzeleri arasında nehirden aşı do »tu indi; Vahşî Bekir ise, bunlar dalgalar içinde kayboluncaya kadar sahilde temâşâ ile meşgul oldu. Subaşı, bir koro kaleye, hazîneye, tersaneye malik ve valinin taraf darlarını başından defenmvnflYık olunca. B^ğdâd valiliğinin kendisine verildiğini bildiren Hâb-ı Hünnüyın nâmına sahte bir yazı ibraz eyledi.

Bir Inraftnn da, şehri âsîlerin elinden nasıl kurtarmış ve Yûsuf Paşn'nm hilelerinden nasıl kurtulmuş olduğuna dâir Pâdişâh'n bir arıza yazarak, mükâfâten Bngdâd valiliğini istedi. Vezîr-i âzam Mc-ip Hüseyin Paşa, bu mühim me'mûriyetî Diyârbekir'den azledilmiş olnn Süleyman Paşn'ya verdi. Süleyman Paşa, Alî nâmında bir adamını. Bngdâd hükümetini eline almknk üzere mütesellim ünvanıyla ale'l-noelo gönderdi. Ali Ağa Bağdâd'a giremedi. Bekir Sııhnr.ıVm "Bize paşa.mn lüzumu yok» cevabıyla geri dönmeye mecbur oldu. Bu hnhnr mütpAkiben Süleyman Paşa'ya ulaşarak, o da Bâb-ı Hümayûn'a bildirdi. O anda. Diyârbekîr Vâlîsi Hafız Paşa, âsînin üzerine yürüme emriyle «serdâr» tâyîn olundu. Mar'ns. Sivns, Musul. Kerkük vâîleri askerleri ve Kürd ümerâsı ile birlikte Hafız Paşa'ya iltihak edeceklerdi. Kapıcı-bnşı tdrîs Ağa, Süleyman Pnşa'nın Bağdâd eyâletinde

¹⁹ Ol diyar scrvrrl erimlin Etvend ogh Arştan Paşa nUmmda bîrini Brkir Smii-ışı moifid ile getirtip, kendisine muavin idinmişidi.» NaımS'dan, 269. Mütercim.

²⁰ Naimada nef s. 270 Sonra Bekir Subaşı'nın da böyle yanacağı aşağıda görülecektir. (Mütercim)

vazifeline devam etmek üzere bırakıldığını belirten hatt-ı hümayûn ile serdâra kılıç, kaftan götürdü. O zaman Diyârbekir hazinesi defterdarı olan müverrih İbrahim (Peçevî). Hafız Paşa'ya, bu tselihüpün ne kndnr cür'etkârâne olduğunu, ekseriyeti şîi olan Bağ-dâd h.İlkımn şehir kapılarını mezhebndslnrı bulunnn Acemice açı-voınolorınrlen no kndnr korkulmak lâzım geleceğini Hafız Paşa'ya ihtar etmeye cesaret etti. Lâkin Hafız Paşa, sâdik bendesinin düşüncelerine yalnız «Bu mümkün değildir» sözüyle cevâp verdi. Defterdar, Budin'in isyan eden muhafızları vâlî Ferhâd Paşa'yi îdâm ettikleri zaman, III. Murad'ın, âsîlerin te'dîbini emrettikten sonra, vezir Sinan Paşa'mn akıllıca nasihatleri üzerine, hududun düşmana teslim olduğunu görmek korkusuyla emrini geri aldığını ihtar ettiyse de faydası olmadı ve Hafız Paşa bir daha «Bu mümkün değildir» diye cevap vermekle iktifa etti.²¹

Bağdad Üzerine Sefer

Hafız Paşa Diyârbekir'den Musul'a yönelerek, beğlerbeği Kör Hüseyin Paşa'mn emri altında toplanmış olan Kürdistan askeri Musul'da kendisine iltihak etti. Sivas Vâlîsi Tayyar Mehmed Paşa da eyâleti askeriyle birlikte katılmakta gecikmedi. İmâdiye Hâkimi Seyyid Hân sefer şerefinden hissedar olmak üzere davet edilmiş olduğundan, oğluyla beraber hareket ederek, Ninova harabeleri yakınında Yûnus Peygamber'in mezarı civarında çadır kurdu. Süleyman Paşa o zaman Kerkük'te bulunuyordu ve Kerkük Vâlîsi Bostan Paşa asker topluyordu. Serdâr Musul'da Mar'aş ve Urfa sancakları askerini beklerken, orduda çıkan hastalık telefatı mûcib olmaktaydı. Bulaşıcı hastalığa tutulan Tayyar (Mehmed) Paşa, Abaza üzerine yürümekte olan serdâr Mahmûd Paşa'ya yardım etmekle vazifelendirildi. O sırada Hafız Paşa, İstanbul'da kendi hakkında fena rivayetler dolaştığını ve âsinin parasıyla kazanılarak Bağdâd üzerine yürümek için tereddüd gösterdiği

²¹ Naîmâ (c. 2, s. 271) Bağdâd halkının Şîi olmaları cihe-tiyle, Bekir Subaşı aleyhine hareket edilmesi halinde Bağdâd'ın elden çıkmasına sebep olacağı bâzı erbâb-ı vukuf tarafından söylendiğini yazdıktan sonra, Hafız Paşa'nın bu sözü doğru bularak, şimdilik Bağdâd'ın Bekir'e tevcih olunmasını İstanbul'a iş'âr etmişse de, red cevâbı almış ve bunun üzerine hareket etmiş olduğunu bildirmektedir. Lâkin Hafız Paşa'nın yanında bulunan Peçevî, bundan bahsetmiyor. Onun ifâdesine göre, (Pe-çevi, c. 2, s. 392), Hafız Paşa'nın, Bağdâd'ın şimdilik Bekir Subaşı'ya tevcihi hakkında Peçevî, tarafından yapılan ihtarların cümlesine «Hiç kaabil değildir» sözlerinden başka cevap vermemiş olduğu halde, sonraları İstanbul'da, sadrâzam iken ve Peçevî'nin huzurunda «iş-te şu müslüman şahidimdir, Bağdâd'ı kızılbaş verdim diye feryâd ettim, sözüm dinlenilmedi» diyerek, Mere'den şikâyet etmiştir. (Peçevî şu sözleri ilâve eder: «Amma, hakikat, o sözü söyleyen fakir idim; muâraza iden kendisi idi.»)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/16-19.

yolundaki kanaatlerin umûmî surette yayıldığını haber aldı. Şerefînin muhafazasında hırslı olan serdâr, bu haber üzerine, Sehrân beğleri Mustafa ve Abdal Beğler ve Bostan ve Süleyman Paşalarda birlikte ileriye hareket etmesi için Kör Hüseyin Paşa'ya emir göndererek: kendisi de Kerkük'e doğru yola çıktı.

Kör Hüseyin Paşa fırkası Behrûz'a ilerledi ve oradan birkaç gün içinde Bağdâd'a vardı. Bunlar tmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Türbesi cî-vânında çadır kurdular; Subaşı Bekir'i meydân muharebesine çekmek için vâki* olan tahkir edici davetler cevapsız kaldı. Müteşebbis olduğu kadar da hîlekar olan Bekir, askerinin galeyân hâlindeki hiddetini teskin çâresini buldu; Paşalar da beklemekten usanıp, Dicle'nin batı sahillerinde çadır kurmaya gittiler.

Bekir, düşmanın ric'atinden fırsat bularak, bütün muhafızları alıp şehirden çıktı. Askerini nehrin doğu sahillerine yerleştirerek, toplarıyla Osmanlı ordugâhına bozgunluk verdi. Paşalar, Dicle'den geri çekilmeye mecbur olmaları üzerine, döndüğünde Bağdâd kapılarını kapalı bulur korkusuyla şehirden uzaklaşmaya cesaret edemi-yen Bekir Subaşı, gönüllüler ağası Mustafa Ağa'yı 3.000 kişi ile ayırıp tâkîblerine gönderdi. Ertesi günü vukua gelen bir conkte Süleyman Paşa'nın pişdarı mağlûb ve dağılmaya mecbur oldu, Kürdler'in kıymnndnnı Mustafa Beğ. barb meydânında maktul düştü. Bu bozgunluğu ve Sonran Beği'nin vefatını haber alması üzerine, bu âna kadar Kerkük'te kalmış bulunan Hafız Paşa sür'atli bir yürüyüşle imdada koştu. Hasta olmasından dolayı çadırından çıkamayan Sü-İnymân Paşa, kodhudâsım serdâra gönderdi. Bostan, Kör Hüseyin, Abdal Paşaların askeriyle Kürdistan'ın ırsî emirleri olan yedi beğ, yâni: Hnzo Bpği (Şeref Hân), Eğil Beği (Mii'min Hân), Tercil Beği (İbrâhîm Beğ), Palu Beği (Hasan Boğ), Ergani Beği (Başbüyük-zâdo Alî Beğ), Harput Beği (İbrahim Beğ), îmâdiye Beği (Seyyid Hân)²² Diyâle'nin öte tarafında çadır kurdular. Kadri Ağa ve Bostan Paşa, yedi topluk bir batarya ile şehrin karşısında nehrin muhafazasına me'mûr idiler.

Hafız Paşa, Kör Hüseyin ve Bostan Paşalarla İmâdiye beğine, başka bir geçide kadar nehirden yukarı çıkmalarını emrederek, kendisi de ordusuyla yakından onları tâkîb etti. Bağdâd askeri, öncülerle muharebeye girişmiş idiler. Lâkin serdâr, harb meydânında görünüp de, evvelce Abdal Paşa ile

²² Hu invfinlnr (Ettil, Palu... illi) kendi adr-dlerince küçük ırsî aileler göster-(Vu\ cihrMn çnvân-ı dikkafitir-(Fl'azo», eldeki matbû Naîmâ nüshasında «Me-7Ö.f)ur. Mütercim)

kararlaştırıldığı gibi, bayraklarını açarak işaret verince Abdal Paşa'nın topları muzafferiyeti te'mîn etti. Dörtbin âsî harb meydanında kaldı; başları gaalibin ayakları altına atıldı. Kör yâhud «Yek-çeşm» (tek gözlü) Hüseyin Paşa, korkuya kapılan ahâlînin kapılan açacağından şüphe etmiyerek, serdârî firarilerin Bağdâd'a kadar takibine teşvik etti. Lâkin bu mü-dobbirâno nasihat, biraz evvel defterdar tarafından ileri sürülen mütalâa gibi, istihkar olunarak, muzaffer ordu istihkâmlara çekildi. Hâ-fiz Paşa, ordu beğlerine mükellef hil'atler giydirdi ve askere her baş için 3'ton 10 altına kadar bahşış dağıttı. Esirler, başları kesilmek için hemen siyâset (idam) mahalline gönderilmişti ve güneşin doğuşundan batışına kadar 1.700 baş. Hafız Paşa'nın önünde yığılmıştı.²³

İran'ın Bağdâd'ı İstilası

Ertesi sabah, ordu Bağdâd üzerine yürümek emrini aldığı sırada, ansızın, segbânlar, Bostan Paşa'nın tahrikiyle ayaklandılar ve adam başına 10 guruş bahşış almadıkça gitmiyeceklerini söylediler. Hafız Paşa, ordu Bağdâd'a dâhil olunca askere dirlik²⁴ tevzî etmek ve askere daha çok mükâfat vermek vaadiyle askeri ikna edeceğini ümîd ediyordu. Asîler, kendi bayrağı altına gelenlere onar guruş vaadini mutazammın Bekir'in bir beyannâmesini göstererek, evvelâ imtina ettiler; lâkin nihayet beşer guruşa kanâat ettiler, Bağdâd Vâlîsi olarak tâ-yîn olunan Süleyman Paşa, ertesi gün vefat etti. Yine o gün Hafız Paşa bütün ordusuyla Dicle'yi geçti ve «Kuşlar Kalesi» tarafından şehri muhasara etti. İnadında ısrarla direnen Bekir, nâmûsuyle teslîm olmak için vuku bulan her türlü teklifi reddetti.

Dıştan kuşatanlar ve İçten kıtlık ile tazyik edilerek, nihayet Şâh Abbâs'a, kendisini Osmanlıları'n elinden kurtarırsa, Bağdâd'ı teslîm edeceğini vaad eden bir kâğıd yazdı. O kadar mühim bir eyâleti zabt etmek için fırsat gözeten ve Hanlar Hânı Karçgay'ı 30.000 kişi ile Şehrbân semtine göndermiş olan Şâh, Sofu Kulı-Hân ile Abbâs Ağâ*-yı, Bekir için mektup ve Acem kavuğu²⁵ ile Bağdâd'a derhal gönderdi. Bununla beraber Bekir Subaşı,

²³ 1î;j<m vt> tuK?!rı (tr.İkfiil ve eRîril olanlara üç altondan ona kadar virildi- «Dillerin cümle boyunları unıldı.» Bağdâdiyândan akşama kadar bin yedi yüz adam dahi kati olundu. Naîmâ'dan, s. 276 (Mütercim). Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/19-20.

²⁴ «Dirlik» kelimesi, İngilizler'in «Living» kelimesinin tam karşılığıdır. (Burada dirlik, iredâr-i maîşet, tahsisat demektir. Hafız Paşa, askere dirlik, zabıtlere sancaklar vaatmişti. Mütercim)

²⁵ Tac ve rakam Raima, Rakam mektup, yazı, işaret demektir. (Mütercim).

hareketini açıktan açığa ortaya koymadan, Bağdâd'ı bir beğlerbeğiyle birlikte müşterek düşmana karşı müdâfaa teklifiyle Hafız Paşa'ya bir adam gönderdi. Hafız Paşa'nın divânında elçi hazır bulunduğu halde, Bostan Paşa «Bağdâd valiliğini bana verin!» diye bağırdı. Elçi merdçe «Seni kabul etmezler!» cevâbını verdi. Öfkelenen Bostan Paşa kılıcına el uzattığı halde, Hüseyin Paşa kan dökülmemesi için aralarına girdi.²⁶

Ertesi gün Bekir'in elçisi orduya dönerek, dîvânın tekliflerine efendisinin cevâbını getirdi. Bu cevap, artık bundan sonra beğlerbeği kabul olunamayacağından, Bağdâd'in, caiz ise kendisine verilmesinden ibaretti.

Yine o zaman. Bağdâd içine bir Acem sefaretinin geldiği orduda şâyî' olarak, müteakiben Karçgay'ın²⁷ elçisinin Hafız Paşa'ya bir mektupla ordu Önüne geldiği görüldü. Bu mektupta, Bekir'in Şnh'a tâbi olduğu ifâde edilerek, Osmanlı ordusu sulhun inkitâasma sebep olmak istemediği takdirde, Bağdâd Önünden uzaklaşmaya davet ediliyordu. Serdâr cevaben dedi ki:

- «Biz îran ülkesinde değiliz; buraya ancak bir âsîyi te'dîb için geldik; me'mûriyetimiz iki hükümet arasındaki sulhu ihlâl edemez.»

Elçi:

- «Ağa giren kuş, avcıya âiddir.» diye cevâp verdi. Serdâr elini kılıcına götürerek:

- «Dediğiniz kuş, bizim kafesimizdedir; sizin ağınıza kaçarsa biz tâkîb etmeyiz.» dedi.

Elçi serbest bir tavırla:

- «Beyhude sözü bırakalım, Bağdâd Önünden uzaklasınız; yoksa Kırçgay Hân sizi tard etmenin yolunu bilir.» cevâbını verdi.

Hafız Paşa:

- «Eğer sulh bozulursa, bu bozulmanın cezası sizin başınıza düşer.» Dedi.²⁸

²⁶ Hüseyin Paşa, «Edebinle otur, dîvânda elçiye kılıç olmaz» demişti (Mütercim.)

²⁷ Kırçgay, Türkçe'dir, yırtıcı bir kuş olacaktır. (Mütercim)

²⁸ Bu m Oka1 İrmenin aslı şudur: Karçgay'ın mektubu «Bekir Hân, dahildedir: sulha imieflâyîr yazı' olmamak için Bağdâd'dan ?öçüip gitmelisiniz, ve illâ sulh bozulur- mealinde idi- Hafız Paşa der ki: Biz onların ülkelerinde değiliz: pâdişâhın bir kulu âsî oldu, hakkından gelmeğe geldik; sulh neye bo'ılncak? İ'çi: .Bekir Subaşı Şnh'dan İstimHAn ftdi; bir kuş bir çalıya sığınsa korunur; bu ise Şâh-ı Acem'dür.» El'ân. o kuş bizüm kafesimüV dedir: eger kurtulup sizün çalımıza varırsa, hıfz fdun. biz de tâlib olmayalım.» (Klini kılıcının götfirdiğini bilmiyoruz). Elçi buna cevap bulamayıp hrmftn 3Şik*re didi ki : .Vallahi, sözün doğrusu (yâni açıkçası) budur ki. ya kalkar gidersiniz, yâhud hânlar hflnı Karçgay otuz bin kişi ile üze-rinüze gelmelc mukarrerdiir: hâlâ Sehrbân'a gelmişdür, vaktinüze hâ^tr oh-nuz-> nhfız Pssa : .Onlar sulhu bozarlarsa. Âl-İ Osman mukabeleden fidz degiMtir cczAJarınt görürler.» Naîmâ'dan. tclhîs. s. 278. (MÖtercîm)

Serdâr, bunları söyledikten sonra elçiye ruhsat verdi; o da efendisine avdet etti.

O sırada üçyüz İranlı'nın gizlice Bağdâd'a girdiğini. Sofu-Kulî Hân'ın İlk emirde kendi üzerine yürümeye hazır bulunduğunu Hafız Paşa istihbar etmişti. Korkulu haberlerden ıztırâba gark olan serdâr, Bağdâd'ı Acemler'den kurtarmak için, Bekir'i vâlî yapmak sûretiyle, isyanına kabul edilebilir bir şekil vermekten başka çâre kalmadığını harb şûrasına beyân etti. Bekir'in adamı Alî Ağa tekrar çağırıldı ve matlûb olan cevâp ile iade olundu. Lâkin Hafız Paşa âsîyi başka bir anlaşma şekline razı kılmak ümidiyle, iki ferman yazdırmıştı, ki bunlar Bekir'i Rakka valiliğine, oğlunu da Hille sancağına tâyin ediyordu. Bu haberle giden İmâdiye Beği Seyyîd Hân, evvelâ büyük bir ihtiramla kabul olundu; fakat me'mûriyetini ifâdeye başlayınca, Bekir, serdârın tasavvurunu anlayarak, hiddet ve şiddet gösterdi. Hân'ın hemen huzurunda tevkif olunarak, başının kesilmesini emretti. Defterdar Ömer Efendi, bunun kendi hanesinde göz altında bulundurulması için birçok istirhamlarda bulunarak, muvafakatini sağlayabildi.

Ertesi gün Hafız Paşa, hilesinin nasıl bir elem verici neticeye yol açtığını öğrenerek, muhasarayı yeni bir şiddet ile tekrar etmeye hazırlandı. O sırada orduya iki mühim haber geldi: Biri IV. Mu-râd'ın cülûsuyle²⁹ serdârın İran aleyhine gönderilen ordunun başkumandanlığında bırakıldığını ilân eden, diğeri Bağdâd'da Şâh hesabına vâlî ilân edilen Bekir'in sikkeyi yeni efendisi nâmına darbet-tirmekte olduğunu bildirmekte idi. Uzun uzadıya oyalanmalarından nadim olmaya başlamış olan Hafız Paşa, derhâl fevkalâde bir meclis toplayarak artık reddedemediği durumu kabule karar verdi. Bunun üzerine Harput Beği, Bekir'in IV. Murâd Hân nâmına şehrin valiliğine tâyin edildiğine ve «Dârü's-Selâm» nâmıyla yâd edilen bu eski beldenin muhafazasının kendisine tevdi olduğuna dâir bir fermanla Bağdâd'a gönderildi.³⁰

Bekir Subaşı -bundan sonra Bekir Paşa diyeceğiz- Osmanlı memuruyla mülakatı üzerine, Acemler'i davet etmiş olmasından dolayı nadim oldu. Kat'ı cevap vermesi için sıkıştıran Sofu-Kuî Hân elçilerine fevkalâde

²⁹ Şâir olan Hafız Paşa. o zaman zahiri mesrûrîyyet ile : «Taht-ı sftadetde safft Sultân Muradındır bugün»' gazelini söylemişti. Naîmâ'nın eldeki matbu nüshasında, s. 280, .bugün* kelimesinin düşürülmüş olduğu Fezleke'nin matbu-uyla (c. 2. s. 44. İstanbul basımı) karşılaştırılınca anlaşılır- Hâlbuki Fez-leke'nin yine o satıfesinde ve az yukuradi dahî birkaç satırın döşürüldüğüB vak'alnrm- akışından anlatılır. FesubhSnallah: (Mütercim)

³⁰ Naîmâ. Fezleke. Peçevî, Hasanbeğ-zâde.

ikramdan sonra, kendilerine şu yolda sözlerle ruhsat verdi:

-«- «Şâh'm ve Hân'ın Ömürleri müzdâd olsun! Bizi Osmanlıların taziyikinden kurtardınız; aramızda komşuluk hakkı malûmdur. Komşuya yardım pâdişâhların mürüvvetleri gereğidir. Biz Şahın ednâ bendesiyiz; fakirane hediyelerimizle hazînemizi Şâh'a ulaştırınız ve ubudiyetimizi arz ediniz.»

Sofu-Kuh Hân, âsînin bu edebsizee istihzasından öfkelenerek,³¹ Bekir'in Pâdişâh ile uyuştuğunu efendisine bildirmekte acele ettiği bir sırada, yeni paşa. Acem Şahı tarafından gönderilen onur verici tacı hâmil 300 kişiyi huzuruna çağırıp, Şâh'm bu teveccüh nişanesini ayakları altına alarak hakaretle horladı. Ondan sonra, hepsini bnş-nşagı burcun duvarlarına astırdı. Bir taraftan da valiliğini Bngdüd sokaklarında ilân ettiği gibi, halkın emniyetini artırmak için, Bngdrîd'dan uzaklaşmasını rica etmek üzere, Hafız Paşa'-ya istirham ile dolu bir nrîza gönderdi. İki kıymetli pantolon³² ile iki güzel atı da arızası ile birlikte yolladı.

Ertesi gün Hafız Paşa Musul'a müteveccihen hareket etti. Ancak înmn Mûsâ Türbesi civarındaki ordugâhı henüz terketmiş idi ki, Karçgay, Bağdâd önünde görünerek, yeni vâlîyi sözünü yerine getirmeye davet etti.³³ Bekir, ilk verdiği cevâbı tekrar etti. Acem-lerMn mecbur oldukları yol masrafı için on katar deve ve 10.000 gu-ruş teklif etmekle beraber. Bağdâd'ı on Acem şahı gelse bile yine vermeyeceğini ilâve etti. İstihkâmlar üzerinden atılan birkaç top, İranîlar'ı uzaklaşmak zorunda bıraktı.

Bekir Pjîşa'nın, kendisini tehdîd eden taarruzu Hafız Paşa'ya bildirmesi üzerine, serdârın kapıcı-başî Osman kumandasında gönderdiği bir knafîle erzak. İnan ordusunun varmasından evvel şehre girebildi. Sür'atle gelmekte olan Şâh, hareketinin ondördüncü günü Bağdâd Önünde görüldü. Bekir bunu hemen Hafız Paşa'ya, o da sadrâzam Kemankeş Alî Pnşa'ya bildirdi; fakat Alî Paşa hiç ehemmiyet vermedi.³⁴ Bekir'in iş'ânını tekrarlaması üzerine, Hafız Paşa Kör Hüseyin'i muhasara altına alınmış olan şehrin

³¹ Naîma .Safi-Kth. der. Mütercim.

³² Hammpr'in «iki pantolon- dediği «iki donluk k-ıdlfe»dir. «Don» (ton) el biso drmrk'r: nasıl ki »Attı, donlu efendi- denilir ve libâs-ı fâhîr giydirmek mflnSsma «donatmak» kullanılır. «Mîl7eyyen», «Mücehhez» demek olan donanma dahî bu asıldandır. (Mütercim)

³³ Acemler .Rrkfr» İsminden hoşlanmadıkları için. Subaşı'nın adım değiştirmelerdi. Naîma'ya pnre (s. 282), Karçsay. Bekir'e söyle bir kâStd göndermiş: «(Vnâb-ı emftret-mMb Atfl Hfin, dflmetfl devtetfîhû, mukaddema güzelce Sflh'a «damınız RPİOp BaffHfld'ı size virirem. adam gönderiniz di-mefclp. bM ta'yn eyledi; MJH ffeldök. özinfize Âl-i Osmfln'dan grl^n asker dah! bî7İhn gpl^cpffüümüri haber alttp, havfımurdan kalkım firflr itmişler: gelip. bizümte ma^erref olup RaEdfid*ı trslîm İdesi?!» (Mütercim)

³⁴ Naima, Fezleke.

imdadına gönderdi. Kendisi de Diyârbekir'in Abaza tarafından muhasara edildiğini öğrenerek, Mardin'e yöneldi. Kör Hüseyin, Karçgay birliklerinin ânî bir hücumuna uğrayarak, Kızıl-Hân'a kapandı, ki Dicle'den uzak olduğu gibi, ortasında kazılan kuyudan da acı bir su çıktı. Karçgay, Osmanlılar'ın beğlerbeği olmak sıfatıyla kendisiyle sulhu yenilemeye hazır olduğunu Hüseyin Paşa'ya bildirdi. Aşırı derecede i'timâd gösteren Hüseyin Paşa,³⁵ bu habere aldanarak, eşyasını Musul'a gönderdi ve başlanılan müzâkereden serdârı haberdâr etti. Hafız Paşa, mevkiinden çıkmamasını ve hiç olmazsa gece ter-ketmesini derhâl cevaben bildirdi; fakat bu ihtar geç geldiği için bir te'sîri olmadı. Zavallı Hüseyin Paşa, kemâl-i emniyet ile müzâkere mahalline gitmekte iken, adamlarının ekserîsiyle beraber öldürüldü ve başları Acem Şâhı'nın ordusuna yollandı. Lâkin Şâh, hakîkten veyâhud rol icâbı hiddet göstererek, sağ bırakılan 15 esîri âzâd etti.

Bu üzücü haber, müteakiben Mardin'e ulaştığı gibi, Bekir Pa-Şa da mahsurların ellidört lâğım bulmuş olduklarını ve fakat şehirde yiyecek azaldığını yazdı.³⁶ Hafız Paşa buna dâir olan mektupları sadrâzama gönderdiyse de, evvelkiler gibi te'sîrsiz kaldı. Serdâr da, cevâbı beklemek üzere, Mardin'de kaldı. Muhasaranın üçüncü ayı başlamakta, şehir ehli hayvanların yenmesine mecburiyet görmekte idi. Ahâlîden bir takımı Acemler tarafına geçmişlerdi. Bunlardan vâlîye akrabalığı olan Derviş ve Rahman nâmında³⁷ iki kişi kalenin müdâfaasına memur bulunan Subaşı-zâde Mehmed ile Acemler arasında gizli bir münâsebetle aracılık ediyorlardı. Hâin Mehmed, gönderilen Bağdâd eyâleti menşuru üzerine, Bağdâd kapılarını ertesi gecenin başlarında Acemler'e açacağını vaad etti (5 Safer 1033 - 28 Kasım 1623). Ertesi sabah kale bedenleri üzerinde Acem kösleri çalınmakta, bir taraftan da dellâllar şöyle bağırırmaktaydılar:

- «Memleket Şâh'ındır; askerden, şehirliden, halkdan, kimse Serinden kımıldamasın. Gaalib umûmî af ihsan ediyor. Çarşılar açılacak, sünnî, şîî hiçbir kimse mezhebinden dolayı rencide edilmiye-

Hakîkten bu büyük beldenin içinde sükûnun hüküm ferma olması gecikmedi. Bekir Paşa ile kardeşi defterdar Ömer, gaalibin huzuruna

³⁵ Hüseyin Paşa şeci' ve namlı bir Çerkeş idi. SâdediHiğî dhetiyle herkesi kendi gibi yalan söylemez sanırdı. Naîmâ'dan, s. 284. (Mütercim)

³⁶ Bâbil şehri 25000 İranlı tarafından kuşatılmıştır. Bâbil'in kuşatılmış olması rivayeti te'yîd ediyor. Kafis (Hafız Paşa) roağlûb olmuştur- İran'a harb ilân olduğu Acem elçisine bildirilmiştir.- Şubat 1624, Venedik Hulâsası.

³⁷ Dervîş Subaşı, Rahman! bölümü bası- Naîmâ, s. 286 (Mütercim).

götürülerek, Mehmed'i Şâh'ın yanında oturur buldular.³⁸ Evlâdhk hissini kaybetmiş olan bu oğul babasını, alçakça hakaaret-Jere hrdef tutarak, verdiği sözde durmamasından dolayı payladı ve hayâtını kurtarmak isterse, hazînelerini teslim etmesini nasihat etti. Bekir bu mülakattan çıkınca zincirlere vuruldu (35).

Ertesi gün bütün ahalînin nüfûs sayımı (yazımı) yapıldı; âsâ-yîsîn sağlanması bahane edilerek bütün silâhlar toplandı. İki gün sonra silâhlar alınmış olan asker, gaalib Acemler'in muhafazası altına konularak, hanelerin kapıları mühürlendi, bütün malların defteri (listesi) tertîb edildi, sahipleri hapisaneyeye atıldı. Yedinci gün, şehrin kncıları kapatılarak, Şâh'ın bir beyannâmesi, mallarını ortaya çıkarmaları için yedi gün işkenceye konulmalarını emretti. Esirlerin ekserisi işkence altında ruhlarını teslim ettiler. Hayâtta kalanların da azasına noksan gelmişti. Gaalib, Bağdâd'ı ahâlîsinin ka-, nıyla boğmak istiyordu. Lâkin Bağdâd nakîbü's-şürefâsi ve Imâmi* Hüseyin Türbesi'nin muhafızı Seyyîd Dürrâc'm merhamet isteyici sözleri bu vahşiyâne niyetin icrasına mâni oldu. Bu fazilet sahibi îranh, şîlilerin affetirmesi üzerine,³⁹ gaalib için bunların umûmî bir defteri tanzim edilerek, birçok sünnîleri de Hz. Alî muhibbi olmak üzere listesine dâhil etti. Deftere girmeyenler ise son ferdine kadar katl-i idam edildi.

Bağdâd kadısı Ömer Nûrî Efendi ve Câmi-i Kebîr vaizi Mehmed Efendi, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a sebb etmeleri teklif olunduğu halde, bu iki büyük İslâm halîfesinin nâmlarını tahkir yerine, Şâh'a lanet eylediklerinden, gaalib gazaba gelip bunları çekelerinden geçirttiği bir ip ile hurma ağacına astırarak, bütün Hz. Ali muhiblerini de bu «dalâlet-rehînler»in üzerine kurşun atmaya davet etti. İki şehîd, müteakiben, vücûdları tüfenk dâneleriyle delik deşik edilmiş olarak ruhlarını teslîm ettiler. Bekir, bir demir kafese konularak altı gün altı gece fasılasız işkence edildi. Yedinci gün hazînelerinin saklı olduğu yeri söyletmek için büyük bir ateşin üzerine uzattılar. Alçak Mehmed, gaalibin yanında, elinde bir kadeh, babasının işkencesini seyrederdi. Nihayet cellâdlar, kurbanlarını zift ile dolu bir sandalın içine bağlayarak, ateş içinde bulunan bu sandalı Dicle'nin akıntısına bıraktılar. Hıyaneti, Bağdâd'ı Osmanlılar'ın elinden çıkarmış olan

³⁸ ŞSh. Bekir Sıbaşı'ya : «Niçi'm böyle yaman iş itdün?» didükde. Subaşı : «Şâ-hum. yamfin işi ben itrr.edüm, bu veled-i zina itdi» cevâbım virmişdi.. Nai-mâ'rian. s. 2<7. (Mütercim)

³⁹ Seyyîd Diîrrâo CDrac?), Şâh'a r «Beş altı bin askerin mallarım aldınız, bu kadar b.tlkı (asker ve şehirli) ne yapacaksınız?, diyerek •Öldüreceğim» ce-vSbint alması tzerlne. «Bunların tcfnde prkrö şif vardır- ;*emir vt* onların terkino muvafakat ahni's Mi pfffri Hr.frvH 'cvm' Mrrok nrümk'i?

Bekir mel'ûnu, bütün Bağdâdlılar'ın karşısında, Meh-nıcd Ağa hakkında yaptığı işkencenin aynıyle hayâtını tamamladı.

Oğlu Mehmed'in tabu duygulara aykırı hareketi Şâh'i da kendisinden nefret ettirdiğinden, Horasan'a sürülerek, firar için yaptığı semeresiz bir teşebbüs üzerine Öldürülmesi gecikmedi. Gaalib, tmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Şeyh Abdülkaadir Geylânî'nin -türbelerinin yıkılmasını emretti. Bunların gümüşten yapılmış kandillerini, müsmârlarını, kapılanın, diğer tezyinatını hep aldı.⁴⁰ Bağdâd hükümetini San Hân'a verdi, civardaki Kürd ve Arablar'ı, teh-dîd edici nâmelerle itaate davet etti. Karçgay Hân da Mardin'e kadar keşif yapmaya memur oldu. Karçgay'ın süvarileri Nusaybin vadisine inerek, Şakakî aşiretinden ikibin koyun aldıkları sırada Tayy kabilesinin (ki, Arabistan'ın en semâhatli kahramanı olan Hâtem Tayy'ın mensûb olduğu aşirettir) Arablan, 100 kadar güssîde süvarileriyle Acem ordusundan ikiyüz kadar deve ve diğer yük hayvanları alıp Mardin'e getirdiler.⁴¹

Bu aralık Şâh, imâm Alî ve Hüseyin Türbelerini ziyarete gitmişti. Merkad-ı Hüseyin'in karşısında bir kâse şarâb ister, ancak tür-bedâr Seyyîd Dürrâc'm huzurunda islâm şerîatine aykırı harekete cür'et edemiyerek, kâseyi bir müddet elinde tuttuktan sonra iade eder.⁴²

- «Bu taraflarda sünnî var mıdır?» suâline, Seyyîd:

- «Yalnız Konya'dan gelme bir ihtiyar vardır.» cevâbını verdiğiinden, Şâh istihfaf ile:

- «Bir kişi ne yapabilir?» diyerek ona ilişmedi.

Hafız Paşa, Bağdâd'ın zabtı haberi üzerine, Mardin'den Diyâr-bekir'e doğru çekilmiş olduğundan, Şâh, Kaasım Hân'ı Kerkük ve Musul'a karşı gönderdi. Kerkük beğlerbeği Bostan Paşa, kalenin mu-kravemet edemeyeceğini bildiğinden, Diyârbekir'e ric'at etmiş, Musul da kısa bir mukaavemeti müteâkib Kör Hüseyin Paşa'nın kardeşi tarafından teslim edilmişti. Kaasım Hân, Diyârbekirliler'in sadâkatlerini sarsmaya çalışırken, Hafız Paşa kaleye top sokmakta ve Dağ Kapısı'ndan Rum Kapısı'na⁴³ kadar yeni bir istihkâm inşâ ettirmekteydi.

Bu vak'alar sırasındaydı ki, İstanbul'dan Mardin voyvodalığını almış olan Küçük Ahmed nâmında şecâatli bir Arnavud geldi. Hafız Paşa da vezîr-i

⁴⁰ Naîmâ, Fezleke.

⁴¹ Peçevi.

⁴² Sakisinden -Çakır, ister ki bu kelime .şarâb kasesi.dir Naîraâ'dan. Galiba -Çalnr-keyf» tâbiri bir «çakır içmiş» demek olacaktır (Mütercîm)

⁴³ Hammer, Diyârbekir'in bir kapısının ismi olan bu kelimeyi Grek mânâsına olmak üzere tercüme etmişse de, «Rûm Kapısı» Anadolu tarafına açılan kapı demek olacaktır. (Mütercîm)

azamdan, Musul üzerine yürümek için emir aldı. Ahmed Ağa 500 segbân ile önden gitti. Acemler onu görünce kaçtıklarından, şehri sakince zabtetti. Sincâr Beği Hacı Beğ, mahsurların imdadına geç yetişmiş olduğundan, Ahmed Ağa Hacı Beğ'i kale bedenine asarak Sincar'ın yeğenine verilmesini arzetti. Serdânn İş'ârı üzerine teklifi kabul ol undu⁴⁴ Müverrih îbrâhîm de, Hafız Pa-şa'dan beğlerbeği pâyesiyile⁴⁵ Rakka hükümetini aldı.⁴⁶

Vezir Mehlmed, Kemankeş Ali, Ve Mere Hüseyin Paşaların Katli

Bağdâd, imdâd yetiştirilmediği için düşman ellerine düştüğü sırada, sadrâzam tehlikeli bir rakibi olan Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Sultân Osman zamanında bostancı-başılıktaki, yâni saray muhafızlığında bulunarak, sonra Mısır valiliğine tâyin olunmuş olan Mehmed Paşa vak'a-i Osmâniye'yi (Genç Osman hâdisesi) müteâkib Mısır Valiliğinden azledilmesi üzerine, eşyasını Karahisar-ı Sâhib'de bırakıp gizlice İstanbul'a gelmiş ve Mere'nin sadrazamlığı müddetince saklanmıştı. Kemankeş vezîr-i âzam olunca, Biber Mehmed Şâm Valiliğine getirildi. Sipahiler, Biber'in eski hizmetlerinde (bostancı-başılığında) gösterdiği şidde-ti hatırlayarak, bu tevcîhden telâş eder göründüklerinden, yeni vâlî hizmetkârlarından ikisini bunlara 20.000 altın dağıtmaya memur etti. Sedâkatsiz hizmetkârlar bu miktarın yarısını dağıtıp, diğer yarısını ceblerine indirdiler. Biber Mehmed'in gazabından kurtulmak için velî-i ni'metlerini hâince mahvetmekten başka çare bulamıya-rak, sipahilere, paşaların verdiği paraları geri istediğini söylediler. Bir şey iade etmemeye karar vermiş olan sipahiler vezîr-i azama şikâyet ederek, Biber'i, kendilerini fitneye tahrik etmiş ve tuğyanlarından faydalanarak sadârete çıkmak arzusunda bulunmuş olmakla itham ettiler. Kemankeş Alî Paşa, niyetlerini anlamak üzere, kayınpederi Rumeli kazaskeri Bostan-zâde'yi hemen Biberfe gönderdi. Bunlar konuşurlarken kazasker, imamesinden cifir işaretlerini

⁴⁴ Nalmft. Fezleke.

⁴⁵ Hafız Paşa, bu fakfre Karaman pâyesiyile Rakka beğlerbeğiliğn viröp, Bd-yüz seebân ile Mardin muhafazasına gönderdi.- Peçevî, c. 2, s. 394. «Karaman pâvesi» Karaman begterbeğilği derecesi demek gibi görünürse de, tb-râhtm Efendiye serdânn tevcîh ettiği bu pftye ile «paşa* tmvâm verflme-miş yfhtud rütbe-i mülkiye muahharan rutbe-i kalemiyeye tahvil edilmiş olacaktır ki. sonra efendi unvfimyle defterdarlıklarda İstihdam olunmuştur, (Mütercim)

⁴⁶ ppçovî (İstanbul basımı, s- «95) burada (Mardin'de bulunduğhı zamanın ff0-lîinç vak'aianndan otnvk üzere) bir Kiird karısıyla bir Acem arasındaki ftâikaanp hîlpyi Jiikflye eder: kan Acem'le müttefikanc kocamın öldürmek İst-trdiği halde, sâdık bir kara köpek mflni' olmuştur.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/21-28.

taşıyan bir kâğıd çıkararak:

- «Çoktan beri muvaffakiyetle tahsil ettiğim ilm-i nücûm ve dfr sizin hıdmet-i vezâret-i uzmâda damadıma halef olacağınızı gösteriyor.» dedi.

Biber evvelâ inkâr etti; lâkin hâin ihtiyar tebriklerinde ısrar ettiği için Biber, sözü kesmek üzere:

- «Mukadder ise hayr ola!» dedi.⁴⁷

Vezi-i âzam görüşmenin neticesinden haberdâr olarak, askere para dağıtmak suretiyle fitne çıkarmaya çalışan bir paşanın izâlesi gerektiğini Pâdişâh'a vakit geçirmeden arzetti. Bunun üzerine Mehmed Paşa, birlikte huzûr-ı şahaneye çıkmak üzere gelecek divân günü⁴⁸ sadrâzamın konağında bulunmaya davet edildi. Geldiğinde,

Kemankeş'in saraya gittiğini öğrenerek kendisi de saraya gittiğinde, çemşirlikle tevkif olundu.

Sadrâzam, huzûr-ı şahaneye çıkmadan evvel bostancıları toplayarak:

- «Pâdişâh, bir mücrimin katlini emretti; bu emri içinizden kim yapar?» demişti.

Biber Mehmed'in en gayretli çıraklarından olan bostancı Kara Mahmûd, bu arada kendisinin hasımlarından Bâb-ı Hümâyûn'da mahbûs bir şahsa müteallikdir zannıyla, bu hizmeti üzerine aldı. Diğer birkaç kişi ile birlikte Mehmed Paşa'nın nezd-i şahaneye dâhil olmak için çıkacağı merdivenin ayağında gizlendi. Biber merdivenden çıkınca, vezi-i âzam yukarı kapıdan ortaya çıkarak tahkîrâta başladı ve nihayet Biber'in göğsüne şiddetli bir muştâ vurarak yuvarladı. Kararlaştırılmış bir işaret olan bu hareket üzerine bostancılar saklandıkları yerden çıktılar. Kara Mahznud, efendisini görünce tereddüd etti; lâkin geri dönmeye zaman olmadığından, kanlı emir icra olundu (10 Zilhicce 1032 - 5 Ekim 1623).

Birkaç gün sonra yeniçeriler, -altı ay önce cülus bahşişi talep ettikleri gibi- mütehakkimâne ağalarının azlini isteyerek, İsyân ettiler. Pâdişâh, muvafakat göstermeye mecbur oldu. Yeniçeri ağası Bayram Ağa -ki Sultân Murâd'ın eniştesidir- mansıbını kaybetmesinden dolayı kendisine zengin

⁴⁷ Rue, s- 181. 3 (13) Ekim. Venedik Hulâsasının 9u fıkrası kâfi surette açık olarak gösterir : «Küçük Bayram'da (5 Ekim) Budin valisi Mehmed Paşa'nın boynu vuruldu; çünkü, gitmesi hususunda aldığı emre rağmen, sadrâzam olmak niyetiyle, askeri İsyana teşvik ediyordu. Pâdişâh tarafından davet edildiğinde, kurtulmak maksadıyla, 30.000 zekini alarak, huzûr-ı sflhft-neye gitmişse de, hemen İdamı için pâdişâh irâdesi sâdır oldu. Yine o gün, baş-defterdâr azl ve habs olundu.* 14 Ekim 1623.

⁴⁸ Kurban Bayram olmak münâsebetiyle; nasıl ki aşağıda 1 Zilhicce târihinden anlaşılır; Hammer'in Fransızcasında 10 Zilhicce yerine 10 Zoka'de denilmesi -Almancasına mugayir olarak yapılmış- bir sehivdir. (Mütercim)

hasılar verilerek,⁴⁹ yerine mî-rahûr Husrev tâyin olundu (Rebûlevvel 1033 - Şubat 1624). Müftî, yeniçerilere bir nutuk verdi, bundan böyle umûmî asayîşi bozmayacaklarına dâir vaad aldı. Sipahileri isyana teşvik eden Kavala Beği -zât-ı şâhâne kafesden temaşa etmekte olduğu halde⁵⁰ dîvânın ortasında bñş kesildi.⁵¹

Bir ay sonra, sadrâzam, müftî Es'ad Efendi ve Kemankeş'in Mısır'dan getirtmiş olduğu eski kızlarağası Mustafa Ağa kuvvetiyle yıkıldı. Müftî, makaamını Bostanzâde'ye vermek için Kemankeş Paşa'nın münâsib bir ân gözetmekte olduğunu pek iyi bildiğinden, hasmının şiddet ve irtikâbını Pâdişâh'a yetiştirmek için hiç fırsat öldürmezdi. Hattâ bir gün vezîr-i âzam aîeyhine bir îdâm fetvası yaz-dıysa da, kardeşi Salih Efendi bu fetvayı yırttı. Kemankeş, eski kız-larağasımlı celb etmek istediği zaman telhîs-nûvîs bulunan Alî Ağa nâmında akıllı bir zât, bunu yapmamasını ihtar ederek, paşanın ısrarı üzerine, ihtiyatlı ihtiyar dedi ki:

- «Düşmanın Bakî Paşa'yı defterdar yapma dedim, yaptın; si-pâh zorbaları içinde bir fitne tahrikçisi olan Feridun'u mukaabeleci tâ'yîn etme dedim, etdin; şimdi de hâin tavâşîyi getiriyorsun; o ise seninle müttetik olamayacak, düşmanların seni mahv edecektir.»⁵²

Alî Ağa*nm felâketi gören keşfi tahakkuk etmekte geç kalmadı: Vezîr, müftî ile hoş geçinemediği gibi, kızlar ağasıyla da uyuşamadı; müftînin değiştirilmesi arzusunda bulunan AH Paşa, Es'ad Efendi'nin çekilmek istediğini Pâdişâha îmâ etti. Sultân Murad, durumu tahkîk etmek isteyerek, müftînin lisânından o sözün aksini işitti. Her taraftan gelen arz-ı muhziirlarda Devlet'in hâli hüznün verici renklerde tasvir ediliyordu. Abaza tam bir isyan hâlinde, Mısır'ın itaati sarsılmış, Acemler hudûd üzerinde, Anadolu isyan içinde, payitaht zahîresiz, asker intizamsız, para i'tibârsız, hazîne harâb, gösteriliyordu. Lâkin Kemankeş Paşa'nın son raddelerinde bulunan nüfuzu,

⁴⁹ Fırlırc'ye nazaran dîvânı hümâyûnda vezîr oldu. Bu Nefî'nin katlinden dolayı Zivâ Paşa'nın şairane denilemeyecek bir surette tahkir ve Kemâl Brg'in müdâfaa ettiği Bayram Paşa'dır (Mütercim).

⁵⁰ Arslan alıştırılıyor- (Mütercim)

⁵¹ Yeniçeriler ayaklanarak, ağalarının azlını istediler. Pâdişâh çukadaruu (si-lâhliirni) tayin etti. Askerin teskini için müftî nutuk irâd etdi; yeniçerilerin ve sipahilerin metalinim ve itaate hâzır olduklarını tcutazammın bir hüccet yazdı. Kavala Brgi. sipahileri isyana teşvik etmiş olmasından dolayı, pencerenin arkasında bulunan zât-ı şahanenin gözü önünde başı kesildi. i? Şubat. Venedik Hulâsası. Nn imâda bu ayaklanma Mu'narretc'de gösterilmiştir, ki üç ay evvel demektir. Venedik Hulâsası'mn târihine na zaran, bu açık bir sehivdir. Ancak Venedik Hulâsası da Bağdâd'ın zabtım, vuku târihinden sonra gösterir.

⁵² Naîmâ (c. 2, s. 287), şöyle demiş olduğunu kaydediyor: «Üç nesneyi ben men* etdim; sözüm dinlemeyiip, ırusırır oldun- Biri bu ki Bakî Paşa düşmanın iken defterdar itme dedim, itdin; ve Feridun ki, zorba-i sipâh içinde bir fitne-engîzdür, mukaabeleci itene didim, itdin; hâlâ Mustafa Ağa'yı Mısır'dan getürme didin?, musırır oldun, ben hayr ideyim sandım, eslemedin.» (Mütercim)

büyük bir ihtimamla gizlediği Bağdâd'ın düştüğü haberi Pâdişâh tarafından duyulunca, son darbe ile tamamen yıkıldı. Vezîr-i âzam o gece saraya davet edilerek, başı kesildi; hazîneleri müsadere edildi.⁵³ Mühr-i hümâyûn, Pâdişâh'ın eski emîr-i âhûru ve daha sonraları Şâm Vâlîsi olan ihtiyar Çerkeş Mehmed Paşa'ya verildi. Mehmed Paşa bu muhataralı hizmeti isteyerek kabul etti: kendisine, âsî Abaza üzerine serdârlık unvanı da sadâretle beraber tev-cîh olundu (14 Cumâdeluhrâ-1033 / 3 Nîsân 1624).⁵⁴ Yeniçerilere baş olmak arzusunda bulunan ve kaymakamlığa göz dikmekle itham edilmekte olan Mere Hüseyin boğularak öldürülmeye mahkûm oldu (Ağustos 1624); ikaametgâhmda 50.000 duka, kıymetli taşlarla müzeyyen bir kılıç bulundu.⁵⁵ Bu vak'alar üzerine, halkı memnun etmek için, para rayici yeni bir emirle tanzim edilerek, duka'nın kıymeti 120 akçe, gurusun 80 akçe olmak üzere tâyin edildi.⁵⁶ İki gün sonra, Pâdişâh -Boğaz'ın Kazaklar tarafından tahrîb olunan sağ sâ-hili ahâlîsinin me'yûs âvâreleri arasında-istanbul'dan çıktı.⁵⁷

Avrupa Devletleri Elçileriyle Müzâkereler

Bu zamana doğru, Avrupa büyük devletlerinin fevkalâde elçileri, yeni pâdişâhın cûlusunun tebliği üzerine metbûları tarafından yazılan cevâpnâmelerle İstanbul'a vâsil oldular. Fransa, İngiltere, Venedik, Lehistan, Transilvanya ile akdedilmiş olan kapitûlasyonlar ve Avusturya

⁵³ «Alî Paşa sarayda abkonuldu; nakidlerinin ve mallarının listesi yapılarak 700.000 skodiye vardı. İdâm sebeplerinden birincisi İran ahvaline dâir P&-dişâh'a yanlış ma'lûn.ât vermesi; ikincisi' Rumeli kazaskerini müftî yapmak için, müftînin tstift etmek niyetinde bulunduğunu an edip, zât-ı &&• hâne müftîden bizzat sorduğu zaman, sadrâzâmın yalan söylediğinin tabak kuk etmesidir; Rumeli kazaskeri de azledilerek, yerine müftînin dâmâdı Ga-nîzâde getirilmiştir. Abaza'nın kıyamı, Acem mes'eleşi, Kâtların yüksekliği, para kıymetinin düşük olması, Anadolu isyanı, Mısır'da itaatsizlik ortaya çıkması, askerin disiplinsizliği, hazînenin boşalması, cebhânelerin boş kaldığı hakkında her taraftan ma'lûmât gelmesi de azil sebeplerindendir. Mühür, Çerkeş Mehmed Paşa'ya tevdi olundu. Mehmed Paşa, i'tizâr edecek olduysa da, kabule mecbur oldu.» 13 Nîsân 1624, Venedik Hulasası.

⁵⁴ Çerkeş Paşa, dîvânı hümâyûn vezirlerinden bulunuyordu, «Abaza Üzerine serdâr, Bağdâd fethine sîpehsâlâr» me'mûriyeti sadâret hizmetine ilâve edildi. Naîmâ. s. 298. (Mütercim)

⁵⁵ Hüseyin Mere, kaymakam olmak için, mücevherat ve para toplamakla İtham olunarak, pâdişâh iradesiyle idâm edildi. Hüseyin, idaresi zamanında birçok şeyler yapacağını vaad etmişti. Hanesinde icra edilen araştırmada 50.000 zekini ile gaayet kıymetli bir murassa kılıç zuhur etmiştir.» Ağustos 1624, Venedik Hulfctası, Rue, s. 215.

⁵⁶ Meskukâtın kıymetine nizâm verilerek, zekininonun rayici 120 asperi, ta-Inronun 70 olmak üzere tâyin olundu- Asperilerin darbı için dört ay müddet verildi. Bu münâsebetle, zâtı şflhâne ahâlîye ihsanlarda bulundu.» Ağustos, kezâlik.

⁵⁷ «ZAt-ı sabine, Ka?aklar tarafından tahrîb olunan Rumeli ahâlîsinin feryâd ve fificınları içinde azimet eyledi.» 27 Ağustos Ifi24, Venedik Hülâsası, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/28-32.

İmparatorluğu ile akdedilmiş musâlehanâme resmî surette yenilendi.⁵⁸ Üç büyük denizci devletin -ki, Fransa, İngiltere, Felemenk'tir- arzularının başlıca bir noktası üç korsan hükümeti olan Cezayir, Tunus, Trablus muamelâtına karşı Akdeniz ticâretinin te'mîni idi. Osmanlı Devleti'nin zaafı, ne deniz eşkıyalıklarına son vermeye, ne de müttefiklerin zayıflığının tazminine müsâid olmadığından, XVII. asrın Avrupa diplomasisi -onların metbûu olan Bâb-ı Hümâyûn hakîkî bir istiklâle delâlet eden bu durumdan endîşe eder görünmeksizin- bu deniz eşkıyâsıyla husûsî muahedeler akdinden utanmadı.

Fransa, Sultân Mustafa'nın ikinci saltanatında, Şark donanması büyük amirali Dük Dö Giz vâsıtasıyla Marsilya'da Kral XIII. Lui ve Cezayir Paşası arasında akdolunan bir ahidnâme ile buna misâl olmuştu.⁵⁹ Ertesi sene İngiltere, Amiral Monso'nun donanmasıyla Cezayir'e taarruz etmeye hazırlandı.⁶⁰ Lâkin onun tehditkârca tasavvurları elçi Sir Tomas Rue vâsıtasıyla Bâb-ı Hümâyûn ile kararlaştırılan bir tazminata müncer olarak, müteakiben Büyük Britanya ve Tunus hükümetleri arasında husûsî bir ahidnâme imzaladı.⁶¹ Bu misâle, onüç ay zarfında, 300 tonlato altın kıymetinde tahmin olunan 143 sefine kaybetmiş olan Felemenk de, müteakiben "uydu Daha sonra Felemenk için az şerefli bir ahidnâme akdedilmiştir ki, Cezayir bununla İspanya aleyhine yardım⁶² vaad ediyordu.⁶³ Katolik kral aleyhine deniz eşkıyâsıyla akd olunan bu yüz

karası anlaşmaya⁶⁴ ve Bâb-ı Hümâyûn'un metbûiyyetine rağmen,

⁵⁸ İmparator'un murahhaslarıyla Budin Paşası arasında müzâkerelerin başlıca vasıtalarından biri tercüman Jan Pot Damyanî idi. «Bir taraftan bizim komiserlerimiz ve bir taraftan Bâb-ı Hümâyûn tarafından sulh müzâkerelerine murahhas Budin veziri arasında ne müzâkere ve takrir olunması lâzım geleceğine dâir hadimimiz Sir Jan Pol Damyanî'ye ta'lâtnat» ve «9 Mart 1625 târihiyle Budin'de Yuvanni Paulo Damyan'a verilen talimat» unvanlı vesikalara bakınız. (Bunlardan birincisinin unvanı Fransızca. iM|J|^n*n U* tince olarak gösterilmiştir, (Mütercim)

⁵⁹ 21 Mart 1619- Flassan, Fransa Diploması Tarihi, 2, s- 249.

⁶⁰ Morgan, Cezayir Târihi (İng.); Cezayir Hükümetine Dâir Vesikalar ve Mülâhazalar (Alm-), 2, s. 746; Altona'da 1799'da basılmıştır.

⁶¹ Rue, s- 35, 60, 119, 129. Kapitülasyonu tasdik eden Pâdişâh ve sadrâzam tarafından İngiltere Kralı'na gönderilen mektuplara müracaat, kezâlik, s. 260-Naimâ'da, bir fıkra tamâiriyle İngiliz elcisi tarafından ileri sürülen şikâyetlere hasır olunmuş, fakat sefirin İsmi zikredilmiştir. (Naimâ, c. 2, s. 401)

⁶² Striziye, -Eyâleti Müttehîde (Felemenk) Umûmi Târîtt>, c. S, s. 489. 490.

⁶³ «Felemenk'in Cezayir ve Tunus korsanlarıyla son ahidnâmesi matbuat tarafından neşredilmiştir- Halbuki menfur bir hey'et ile mukaveleye girişilmesi. hu memleketin itibarıyla ve yaptığı mukavele memleketin menfaatleriyle pek do uyuşmaz.. Rue, s. 172. (Cezayir, ve Tunuslular, İngiltere sahillerini bile vurdularından, İngilizler onları menfur görürlerdi; mâahaza bir mu-küvrüyle İngiltere sefirinin muvafakati metinde ve aşağıda görülüyor- Mütercim) «Tunus vo Cezayir hükümetleriyle akdedilen mukavele suretine, İngiltere sefiri de kendi milleti için muvafakat etti-» 20- Ağustos 1620. Venedik Hatâ*a*t.

⁶⁴ ITnniTKT yine taassup gösteriyor. Malta Şövalyeleri Cezayirîliler'den geri kalıyorlar mıydı? (Mütercim)

Cezayir ve Tunus korsanları, Rodos, Kıbrıs, İskenderun limanlarında Felemenk sefinelerini ele geçirirler ve şehirleri tahrib ederek İngiliz Felemenk mağazalarını yağma ederlerdi.

İngiltere ve Felemenk elçileri, Yesûîler'in entrikaları ile raa-kaammdan mahrum edilmiş olan Rum Patriki Kirilos'un yerinde bırakılması için Bâb-ı Hümâyûn nezdinde faâlâne teşebbüslerde bulundular. Bunların birleşik mesaîsi nihayet Yesûîler'in i'tibârına galebe etti.⁶⁵ Bu mes'ele Felemenk elçisi ile Venedikliler'e husûmet için Yesûîler'i himaye etmekte olan Fransız elçisi arasında büyük bir ihtilâf sebebi oldu.⁶⁶

Fransa, Venedik': yalnız Kudüs ve Beytüllahı harimleri, Galata ve Beyoğlu kiliseleri himayesinden uzak tutmak niyetiyle iktifa etmiyerek, Fransiken râhibleri yerine Yesûîler'i ikaame etmek ve onlar için Beyoğlu'nda kolej açmak istiyorlardı.⁶⁷ Bu tasavvurlar, yoni Pâdişâh*! tebrik etmek,⁶⁸ kapitülâsyonları yenilemek ve Rum kilisesini muhafaza etmek için İstanbul'a gönderilmiş ve bu üç görevi de başarıyla İkmâl edebilmiş olan Venedik'in fevkalâde elçisi Simon Kontareni tarafından müdâfaa edildi.⁶⁹ Lehistan, Dük Dö Zbarav vâsitasıyla akdettiği musâlehânın tasdiknâmesiyle Bâb-ı Hümâyûn'a bir enternons gönderdi.⁷⁰ Betlen Gabor'un maslahatgüzârları efendilerinin împarator'la muahedesinden beri İstanbul'da hüsn-i kabule nail olmaktadır.⁷¹ Bâb-ı Hümâyûn siyasetindeki hodbinliği gizlemek bile istemiyen Betlen'e aklanmıyordu.⁷² Bununla

⁶⁵ Rue, s. 243. (fi.1)

⁶⁶ Rm\ a. 184.

⁶⁷ «fialyos, Beyoğlu mmtıkasmdaki çocukların ta'hm ve terbiyesi için Cizvitler tarafından mekteb açılmasına mâni olmuştur-. 15 Eylül 1623, Venedik Ho-İnşası.

⁶⁸ Pnriîşâh'm rülftsunu tebliğ için gönderilen me'mûr, geçen sene Sultân Mus-tTfâ'nm riilû-û münasebetiyle gönderilen Mustafa Çavuştur-» 15 Eylül 1623, Vencrlık Hulâsası.

⁶⁹ «Knntrpnî ma'rifetiyle akdedilen muahedenin Doe Kamaro tarafından tas-dîkn;\mp<îi.. Bu vesika, Venedik arşivindedir.

⁷⁰ Hük Dfj Zbrav vasıtasıyla akdpdilen TrupfilphnnSmenîn tasdiknamesini hâmil bir LHüstnn sefirinin gelmesi bekleniyor.. Haziran 1624; «Lehistan en ternonsu zâtı şahanenin elini öpmüş, ve musâlehanâmeyi takdim etmiştir» Temmuz. 1624, Venedik Hulâsası.

⁷¹ Rue, s. 242.

⁷² Naîmâ'da Betlen'in düşünceleri hakkında gayet garîb bir izâh yazılıdır. Naîmâ'nın bu fıkrasını yazıyoruz: «Mez-bûrun (Betlen) sa'yi ehl-i İslama imdâd ve hizmet için değil idi; belki kendi nefi ve maslahatı için idi. Fezleke yazar, Peçûylı demiş: Nice defa Betlen lisânından işitdim ki, «Benim ehl-i İslâm'a muavenetim, dînlerine meyi ve kendilerine muhabbetimden değil; ancak kendi maslahatım ve nefsimden zararı def içündür.» Cümle-i küffâr cân ve gönülden İslâm'a dost olur değildir; mahallinde adavetin izhâr eder. Fakir (Nâîmâ) dirim ki: Edyân-ı sâireden olan muhâlîfîn, umûm üzre ehl-i İslâm'a gelirler idi. Celb-i nefi' bi-def-i zarar için itaat iderler; fi-zamâninâ, cemî'-i halkın meyi ve itaatleri hafv ve ricaya mebnî olduğu katı zâhirdür; lâkin bu sûrette küffârın li-maslahatin inkıyâd gösterüp, hizmetde bulunmaları dahî fâideden hâlî düğüdür. Hazret-i Ömer ra-diyallahü anhin «Kâfirlerin bir kısmını bir kısmına mahvettiriniz» buyurdıkları minval üzere, müşrikinden bir fırkayı istimâlet ile, kula alıp, şâir küffâr üzerine taslît ile istihdam itmek re'y-i sâibdür, be-şart-ı ân ki zuhura gelen sa'y ve hizmetlerine mağrur olup, i'timâd-ı küllî husûliyle, şerr

beraber defterdar son beş senelik vergilerinin ba-kıyyesini emredici bir uslûbda talep etti; serbestçe dedi ki:

- «Entrikalarınız Pâdişâh'ın hazînesini harâb etmiştir; bugün onu doldurmak size düşer.»⁷³

Buna rağmen, nihayet, 15.000 dukalık senelik verginin üçte birini affettirmeye muvaffak oldular.⁷⁴ Avusturya elçisi Senfte Nauli Kürç -ki Sultân Mustafa'nın ikinci defa cülusunu tebrike gelmişti- Sultân Murâd saltanatının ilk senesi nihayetine doğru, yine o me'mûriyetle İstanbul'a geldi ve sulhun yenilenmesini, Türk-ler'in ahidleri hilâfına zabtettikleri Vayçen (Vaç) mevkiinin iadesini müzâkereden sonra,⁷⁵ ertesi sene baharında döndü.⁷⁶ Pâdişâh ile ikinci mülakatında İspanya ile bir musâleha lâyihası ortaya koymuştu. Bu hükümet, kadırgalarda zincirli olan 20.000 Müslüman esirini bırakmayı taahhüd ediyordu.⁷⁷ Lâkin, Kaahire'ye gitmeden önce müzâkerenin ilk taraftan olan kızlarağası Mustafa'nın mesâisine rağmen, bu müzâkereler neticesiz kaldı. Yine o sırada -Papa kadırgalarının Berberiyeye (Tunus, Cezayir) hükümetlerinden sürekli olarak gemi gasbetmekte olmalarına ve Floransa Gran-dukasının Osmanlı Devleti'ne karşı dâima alenî isyan hâlinde bulunan Dürzî emîri Fahreddîn ile ahidnâme akdetmesine⁷⁸ rağmen- Dîvân-ı Hümâyûn Floransa ile anlaşmayı sağlamaya çalışırdı. Avus-

turya ile müzâkereler bin müşkilât içinde geçmekte olduğundan, ertesi sene için bir kongre kararlaştırıldı. Gyarmat'da iki devlet ile Transilvanya elçileri⁷⁹ yedi maddelik bir ahidnâme imza ettiler. Birinci madde Zitvatorok anlaşmasını bütün müdericâtiyle yeniliyordu; diğer altı madde Vayçen'in

ve fesâdlarından gaflet olunmaya. Her hâllerinde teyakkuz ve intibah ile muamele lâzımdır.» (Hammer'in tercümesinden tercüme yerine, Naîmâ'dan aynen alınmıştır, c. 2. s. 299).

⁷³ A.g-e.

⁷⁴ «Prens Gabor, vergiden beşbin duka indirilmesi suretiyle, âtfet-i şahaneye mazhar oldu.* Mayıs 1625, Venedik Hulâsası.

⁷⁵ Rue, s. 181 -192- «üç mevkiin terkedilmesine dâir Avusturya imparatoruyla kaymakam arasında akdedilen anlaşmanın tasdiknamesi Vlyana'dan geldi.* Ağustos 1624, Venedik Hulâsası.

⁷⁶ Avusturya sefiri, maiyyetinde otu2 kişi bulunduğu halde, döndü.» 10 Mayıs 1624, Venedik Hulâsası. IV. Murad'ın ve sadrâzamanın KÜRÇ Dö Senfte Nav'a cevâbnâmeleri. 1613. tmp. ve Kraliyet Arşivi'nde. Hüseyin Çavus'un Viya-na'da takdim olunan i'timâdnâmesi, 15 Mart 1624, kezft.

⁷⁷ Rue, 197 ve 266.

⁷⁸ «Siroz sancağı. Bâb-ı Hümâyûn ile büyük-duka (Floransa gran-dukası) arasındaki münâsebetlerin te'yidi için Fransa'ya terk olunacaktır.» (?) Ağustos 1624. Venedik Hulâsası.

⁷⁹ İmparator'un alü murahhası şunlar İdi : Kont Misel Altan, Kont Nikola Es-terhazi. Baron Jak D5 Kürç, Tnsaç Kontu Nikola, Baron Sigisnaïnd Galer, Baron Moiz Dö Çiryaki. Osmanlılar'ın altı murahhası: Müfit İsâ, Budin kedhudâsı defterdar Mustafa Efendi. Kanije Beğlerbeği Yahya Paşa. Eğri Beğ-İrrbeğt Ahmod Paşa, Novigrad sancak-beği Derviş Paşa. Budin Paşası nâ-muna alay beft Bayram. Transilvanya komiserleri de şunlardır: Kamot, Volf-eang. Toldalaki, Misel, Tomas Borsus. Türk vesikalarında Wolfgang'ın isnü «Farkne. ve Toldalaki'ninki «Teodalaki,ye dönüştürülmüştür. Lâtinçe vesikalar IH» Mnn ile Hue (s. 245)'dedir.

"iadesinden, Hırvatistan kalelerinin yıkılmasından, münâzaalı köyler hakkındaki ihtilâflardan, son anlaşmanın karşılıklı olarak bozulmasından bahsederek, neticeye va-rılamayan noktaların kararlaştırılmasını elçinin maharetine ve bunlar için tâ'yîn edilen komiserlerin iyi niyetine bırakıyordu.⁸⁰

Abaza Paşa'nın İsyanı

Anadolu isyanının reisi Abaza, talihsiz Osman'ın intikamcısı olduğunu alenen söyleyip duruyordu. Sivas yeniçerileri, Sultân Osman'ın katline iştirak etmemiş oldukları ve masumiyetlerini şer'an isbât edebilecek kanaatinde buldukları cihetle, Abaza'nın o taraflara geleceğini haber aldıkları halde telâş etmiyorlardı. Abaza'nın Ca'fer nâmında müdhiş bir kedhudâsı gelerek (fakat onun geri dönmeye mecbur olması üzerine 40.000 kişi ile kendisi çıkagelip) yeniçeri zabitlerinden Kırkık Muslu, Hasan Çelebi, Mehmed nâmlarında üçünü işkencelerle öldürdü. Üçünün de omuzlarını deldirerek, bal mumları geçirip, develer üzerinde çarımha gerdirdi; mumlar yan-makta olduğu halde şehir içinde gezdirdi. Bir taraftan da dellâllar «Pâdişâhlarına kıyan hâinlerin hâli budur» diye bağırırlardı. Müteakiben, bütün yeniçeriler, topçular, cebeciler, acemi-oğlanları, hattâ asker oğulları merhametsizce katliâm olundu. Yalnız sipahilerle diğer süvari askerlerine ilişilmedi: Bu hâl süvarinin piyadeye, «Pre-toryon»in «Lejyonlara, «vahşî askerlerin «düzenli taburlar»a olan eski kinydi.⁸¹

Hunhar Abaza, Sivas'ta Seyyîd Hân nâmında birini vâlî olarak bırakıp, cenk için gönderilmişken âsîlere iltihak eden Mar'aş beğlerbeği Kalavun Paşa ile, birlikte Tokatla Erzurum arasında bulunan Şebinkarahisar kalesine doğru yoluna devam etti. 10.000 kişi ile mevkiî savunmaya me'mûr olan Murtezâ Paşa, Karahisar'a hâkim olan ve «Hacı Kayası» denilen (büyük yekpare) taş üzerine ikinci bir kale yaptırmak ihtiyatında bulunmuştu, iki tarafın da büyük kahramanlıklar gösterdiği bir muharebeden sonra müstahfizler kaleye çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Gaalib, Karahisar kalesini muhasara etti. Bu kale dik bir kaya üzerine yapılmış olup, içinde tarla ve bağlar bulunduğundan, kuşatanların bütün gayretlerini hafife almış gibi görünüyordu.⁸² Hâlbuki kale kumandanı, kendisini savunacak

⁸⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/32-36.

⁸¹ Romnhlar'ın askerî sınıfları : «Protorianus. Legionarius, Gregarius mDes, Al» et nianipull..

⁸² Naîmâ.

verde, teslim müzâkeresi için Abaza ordugâhına gitti. Lâkin sipahilerden en cesur olanlar, onun alçakça hareketinden nefret ederek, kalede kapanıp, kuşatanların üzerine kanlı hücumlar yap-tılar. Hareketlerindeki sür'atten dolayı «Tayyar» adı verilmiş olan Mustafa Paşa-zâde Mehmed Beğ Sivas önlerine gelmiş, varlığıyla ahâlîye güven vermişti. Abaza, orduy-u hümâyûnun tertibini tak-lîden, süvârîlerini altı bölüğe (fırkaya) taksîm etmiş olduğu ve ordusunun önünde sekiz tabl-hâne çalınmakta bulunduğu halde İstanbul'a yürümek niyetiyle, Karahisar'dan Tokat üzerine hareket etti.

Ordu, haylî günler Kazova sahrasında konup göçtü; müsterih bir şekilde cirid oyunları ile meşgul oldu.⁸³ Bu cengâverâne oyunlarda sipahiler segbânlarla o kadar üstünlük gösterdiler ki, segbân-lar hasımlarının maharetini kendilerine hakaret sayarak, silâha sarıldılar. Abaza, kuvvetinin ancak kumandasındaki askere dayandığını takdîr ederek, asker arasında nizâmı sağlamak için elinden geleni yaptı ve anlaşma bir yemîn ile te'yîd edildi. Bu yeminin icra edildiği merasim, ekmek ve tuz ile yapılan kadîm Şark misafirperverliği rumuzunu hatırlattığından, müverrihin riazar-ı dikkatine şâ-yândır. iki askeri ayıran mesafenin ortasına bir ağaç dikildi, üzerine ekmek ve tuz, bunların ortasına bir kılıç ve bir Mushaf konuldu.⁸⁴ İki takımın reisleri sıralarıyla gelerek, dâimi ve ihlâl olunamaz bir ittifak üzerine yemin ettiler. Yeminin tâbiri muhafaza olunmuştur: «Hâin, kılıca uğraşım, ekmek tuz kendisine zehir olsun!».⁸⁵ Bu merasimden sonra sipahiler hasımlarını memnun etmek için direğin altından geçtiler.⁸⁶ Sipahilerin kumandanı Ka-lavun Paşa⁸⁷ ve Bektaş, sekbanların sadâkatinden emin olmak için bu tevazün misâl göstermişlerdi. Tokat'ta, Abaza, Sivas'ın Tay-yar M^hmed Paşa eline geçtiğini haber alarak, hatt-ı hareketini değiştirdi. TTîlekâr Pnşa. zabitlerinden birini kıymetli hediyelerle Abaza'ya göndererek, Bâb-i Hümâyân*'un emrine itaat ediyorsa nefretle itânt ot ti Çine ve knlben âsîlerin dâvasına bağlı bulunduğuna Abaza'yı inandırmıştı.

⁸³ «Kazova didökleri sahrây-ı vasî'a gelindökde -ki bî- nflâyê ktrft ve mezar! var bir ovadur- konup göçerek, yiyüp İçerek celaltler ocağı ve azgınlar yatağı Çorum nâm diyara gelüp (şimdi Çorum en sakin yerlerdendir), anda nüzöl idöp, her gön (Abaza'nın) teskerinde oian fersfin cfrtö oyna-yup, at kovarları idi.» Naîmâ, s. 305- Hammer'in nüshasında ftazova'nın noktası düşmüş olmalıdır ki «Kar-ovası» diye tercüme etmiştir (Mütercim).

⁸⁴ Mushaf konulmamıştı, hattâ Naîmft. bu münâsebetle Farsça bfr beyit irâd eder. (Mütercim) (Bâ Musbaf-ı şerîf nedârend nisbeti/RindSn kaseb-7-ı i şimşir ve nân horend)

⁸⁵ Nnîmn". M. TVOh«ssnn ^Ormanlı Devleti Tnlilosn», 7. s. 361 ve 362 (.Birbirlerine paclr ilerlerse sol tuz ve etmek, ki bir arada yirler, canlarına tu-rup. snl kılıç ffordrnlcrine ugraFim!» Nnîmâ. s. 306. Mütercim)

⁸⁶ DiViion rîirrgi Hammor dâire sanmıştur- Tercümemizde doğrusu yazılmıştır. (Mütercim)

⁸⁷ Ah.17,7 Knraht^nr w Tokî»H'ı zabt etti. Haîeb vllîsi Kfiavnn Pn?a. S0.(W) kî*îi i)0 .Ahfiz^'va ittifmk rl'i-CieaîT Kalvnun aleyhine sevk oünrluysa da. prt!t*yn Hönriî-» Venedik TTnlAsası.

Sivas'ın kapıları nçık, fakat iyi korunmuştu. Abaza'nın askeri alış voris için şehre serbestçe giriyorlardı. Lâkin maharetli Tayyar, gece gündüz âsînin kuvvetinin yokedilmesine çalışıyordu. Evvelâ Ka-lavun Paşa'ya. müttefikinin kudretinin kendisiyle kaaim olduğunu ve bu kadar câniyâne İşlerin müsâid bir netîceye varmasının mümkün olmadığını îmn etti. Hiyânetkâr ikinci reis, bu telkinlere kulak vermekte gecikmeyip, iki yeni müttefik arasında bir gece baskını kararlaştırıldı. Birkaç gün sonra Abaza ve Murtazâ Paşa -muavinleri olmaksızın- mutantan bir ziyafete davet olundu. Hâin Tayyar Paşa bunlara:

- «Kalınvın Pn.şa, son Hotin seferinde defterdar ve vezîr mansıbının bulunmasına mağrur olduğu ve sizi ittifaka şâyân görmediği rihetle, bir gece baskım ile sizi mahv etmek niyetindedir -o dedi.⁸⁸

Kalavun Paşa'nın İdamı

Müteakiben Tayyar, kendisiyle hücum tertibatını kurmak üzere Kalavun'u çağırdı ki, bu suretle ya Abaza'yı, yâhud ondan korkunç düşman olmayan Kaîavun'u ortadan kaldırmak hesabında idi. Kılıcı gibi cesur, fakat çocuk kadar saf olan Abaza, cazibeli vezîr-i âzamlık hayâlini göstererek kendisini teşvik eden Kayserili bir şeyhin nasihatlarını kendisini kaptırmıştı. Tayyâr'ın ihtarlarına alda-narak, Knlavun'a, i'timâd edilemeyecek gizli bir düşman gözüyle bakmaya başladı. Bu sırada segbânlar arasında baskın şayiaları yayılması üzerine, şehri ateşe ve kana boğmak suretiyle düşmanlarından evvel davranmaya karar verdiler. Bu rivayet üzerine Tayyar Paşa. yanına muhafız almaksızın Sivas'tan çıkıp, Abaza'nın kuvvetli ordusu içinden geçerek, kumandanın (Abaza'nın) çadırına kadar gitti. Sekbanların reîsi Gürz Beğ'in nasihati üzerine, Abaza bunu hab-setti. Ancak mahbûs, hiç korkusuz ordugâhına gelmiş olan bir dost hakkında bu şekilde davranmak bir vezîr için değil, merd bir nefer için bile ne kadar yakışsız olacağını ihtar etti. Bunun üzerine Abaza, çekilip gitmesine müsâade gösterdi. Tertibatının bozulması kendisini korkuya, emniyetsizliğe düşüren Kaîavun ise daha güzel bir yer aramak bahanesiyle çadırlarını Abaza'nın ordugâhından çekti. Ramazan'ın son gecesi, birlikte iftar etmek için Abaza tarafından yapılan davet üzerine, kendisini misafirperverlik prensibiyle mahfuz görerek, icabet etti. Abaza, iftarda kendisini ikrama garliet-ti, fakat gece çadırında îdâm

⁸⁸ rs?l- piir>. (k ?W), Nii»Hr> ve Knvsprî vfk'atnrri! nakleder; Kalavun Paça orada .Kolnl'n'n P;ı^ı> hmiyli? Gnrülür.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/36-39.

etti. Birkaç gün sonra, yeniçeri ked-hudâsı Mihalıçlı Sarı Mehmed Ağa'nın İstanbul'da birçok asker yazdığını, ve 3Teniçerileri âsiler üzerine yürümek için teşvik ettiğini haber alması üzerine, ona şu mektubu gönderdi ki, milliyet fikrinin tabî alaycılığıyla karışık bir hakaareti ihtiva eder.⁸⁹

Abaza'nın Mektubu

«tzzptlû karındnşum yerine kedhudâsı Mehmed Ağa'ya, «Selâmdan sonra, evvel-bahârda Abaza üzerine seferimüz var-dur, sadr-ı âzam ile gideniz; bu sefer hemân yeniçeri seferidür; si-pâhî ve bejlerden bize imdâd yokdur; Abaza'nun derdi bizümledür. Göreyim ne kadar yeniçeri cıknr» diye oda-başılara muhkem tenbîh idermissin, berhırdâr ol. pâdişâhım ekmeği sana helâl olsun! Şimdi gayret çekmeden ise Pâdisâh-ı mnzîûm ocağınuzda dahîl düşdük-de gayrot çöküp. Yedikulc'ye göndürmeyüp sarayda habs olunsa, siz müttohim olmazdınız. Behey gayretsiz bî-ârlar! Kendi ağanzı Orta CâmFde kati ideler, siz bakup turasız! «Eğer sipâhî ile karındaşlarız» dirsenüz, sipâhî Kubbe altı manâsibmdan gayrı tevliyyet ve ribfiyete varınca bir şey komayup, hep aldılar; size ne değdi? Siz anlara yardım itmesenüz, yalımız anlar neye kaadir idi? Ehl-i ırzun ve â'yân-ı devletim hanelerini yağma itmeği fâide mi kıyâs itdinüz? Memâlik-i îslâmiyye'yi yıkmaya sebep siz oîdmuz. Sultân Osman Hân srpâhî kapısına varsa, böyle olmazdı. Eğer «în'âm için eyledük» dirsenüz, Pâdişâh-ı mazlum size «Ellişer altun vireyüm» didi. Gerçe Sultân Mustafâ'mın validesi Abaza olup bizümle karabeti olduğu hay-siyyetîen pâdişâhlığına biz mesrur olmak görünürdi; îâkin aynumda değüldür. Hakk alîmdür ki ancak Pâdişâh-ı mazlumun kanı için gayrct-i Hakk galebe ve zuhur eyledi. Hemân ne kadar neferim varsa cem'inde var kuvveti bâzûya getür! Buhtu'n-Nasr, Hazret-i Yah-yfty-ı mazlumun kanı için Benî îsrâil'den yitmiş bin Yahûdî kati it-dîği tfibi, ben dahî dâmen dermeyân idüp, Pâdişâh-ı mazlumun kanı için yeniçeri katlini yitmiş bine varınca irişdirmek üzereyem. Me-sâf cengi oldukda dahî verâ-ı perde-i gaybdan mukadder olan zuhur ider. Göreyüm, sipâhdan size yprdim olur mı? Anlar sizün imdadımız ile -bir ata kaadir değül iken- çifte yedek ve küçük sahibi oldılar; behey ahmaklar siz neye vâsıl oîdunuz? Ancak kaatil-i sultân oldu»umuz kaldı. Benüm ruhum, Halil Paşa yeniçeri ağası iken ben silnhdârı idüm. bilürsüz; imdi ma'lûmumuzdur ki, ağalık şöyle tursun, ocakda

⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/39.

söz yeniçeri kedhudâsınındur; bu bâbda bezl-i mak-dûr idüp, cümle neferimle gelesiz. Yâhûd «Kaatil Dâviid Paşa idi, bizüm moHhnlmüz yokdur» dirsenüz, ol maddede medhali olanlardan Mehmed Ağa, Ahmed Ağa, Hasan Ağa, neferden Altuncı-oğlı, Aşçı Hasan. Duacı Mehmed, Gürcî Alî, B..cu Murâd, Kuru-oğlı, Kayıkçı Mustafa, Çavuş-oğî, ve bunların emsali eşkiyayı kati idesin, cezalarını göröler. ve's-selâm.»⁹⁰

Melîmrîd Kodhudâ, bu garîb mektubu toplanmış olan yeniçerilere okuduğu zaman, şu alaycı mülâhazayı ilne etti:

- «Biz bütün yeniçerilerle yetmiş bin yoğuz; bu ne bülendper-vâz adamdır!»

Zariflerden hazır bulunan biri:

- «Sultân Osman merhum, Hotin seferinden avdet itdüğü za-mnn, nofer, mumct. mütekaaid. korıcı hepsi yiğirmibeş bin kişi iken, muhntnra günlerinde (akabe günleri) kırk bine irişdiren yitmiş bini He tekml ider. Hemân arada Öleceği görölüm!» diye lâtife etti.⁹¹

Abaza İle Ceng

Vezi-i âzam Hafız Paşa, Mayıs nihâyetinde (10 Şa'bân 1033 -26 Mayıs 1624) hareket etti. Gürcî Mehmed Paşa, kaymakam olarak, İstanbul'da kaldı. Kapdân Receb Paşa, donanma ile Karadeniz'e çıktı. Karaman ve Anadolu beğlerbeği ordunun Bayram için bekleyeceği Akşehir'de iltihak ettiler.⁹² Bu aralık Abaza, Çopur Bekir nâmında bir adamını Niğde'nin zabtına göndermişti. Karaman beğlerbeği Sefer Paşa'mn yanma topladığı segbânlan zulümleri halkı bî-zâr edince, sipahiler Konya'da Şerefeddîn Câmü'ne toplandılar ve zuhur eden gürültüde Paşa'nın kedhudâsı Mustafa öldürüldü. Sefer Paşa segbânlarıyla Konya'dan çıkarak Çopur Bekir'i def edip Niğde'yi kurtarmaya giderken, Çopur ılgarla yetişerek, Sefer Paşa'yı Niğde hisarına astı.⁹³

Vezi-i âzam, âsîlerle bir anlaşma yolu bulmaya çalışarak, yir-mibir gün Konya ovasında kaldı. Lâkin Abaza, Kayserili Şeyh'in ifsadına mağlûb olarak,

⁹⁰ Ftv.lekt» ic. 2. s. 53) ve Naîmâ'dan (c 2. s. 314) aynen atındı (Mütercim).

⁹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/39-40.

⁹² Fezleke- «Abaza üzerine cenk kararlaştırıldıktan sonra, Gürcî ve Hafız ve-zârete (sadârate) terfi olunmuş olup, Abaza, berikinin yetiştirmesi ve ötekinin kardeşinin damadı olduğu halde, her ikisi de münasebeti kesmişlerdir. Bununla beraber sadâretten azillerinde, şerefleriyle yerlerine iade olunmuşlardır. Abaza, Pâdişâh'a âsî olmayıp. Pâdişâh'ın biraderi Sultân Osman'ın kaatillerinden intikam almak istediğini, ve onları kamilen mahv edeceğini îlân etmiştir.» Venedik Hulasası, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

⁹³ Bu fıkra, Naîtr.S'ya nazaran biraz tzâh edilerek tercüme olunmuştur. Mütercim.

cege karar vermişti. Sadrâzam Çerkeş Mehmed Paşa, Ereğli'den ve Çopur Bekir'in kapandığı Niğde'den geçerek, Kayseri sahrasına yürüdü. 1 Zilka'de 1033'de (15 Ağustos 1624) ovanın batısından geçen Karasu Köprüsü'ne vardı. Sadrâzamin, yeniçerileri kırdırmak için Abaza ile müttefik olduğuna dâir asker arasında yayılan bir rivayet üzerine, yeniçerilerde bir galeyan zuhura geldi. Lâkin zabitlerinin ihtar ve nasihati üzerine yatıştırıldı.

Abaza. Türkmen reislerini gizlice birçok vaadlerle kendi tarafına celbetmeye çalışıyordu. Bunlar imdada söz verdiklerinden, Abaza da serdâra karşı Kayseri sahrasına gitti, tki tarafın çarhacıları karşılaştıkları zaman akşam yakm olduğu cihetle, serdâr Çerkeş Mehmed Paşa, kendi askerinin düşman üzerine yürümesini önledi. Sipahiler mızraklarını şakırdatarak ve sadrâzam aleyhine tehditler savurarak, serdârın çadırına hücum ettiler. Vezîr-i âzam serdâr Mehmed Paşa, mızrak seslerini çadırından işitebilirdi.⁹⁴ Tolgası başında, kılıcı elinde, «Nedir affınlr?» diyerek dışarı çıktı. Onun huzuru ortalığı yatıştırdı, düşman da geri çekildi, ceng ertesi güne kaldı. Şafakla beraber çatışma başladı. Sadrâzamin ordusu mu'tâd üze-ro mevki almıştı: Yeniçeriler, toplarla korunmuş olan merkezi işgal ediyorlardı. Sa# conâh dağa dayanıyor ve sol cenah sahraya yayılıyordu. Âsîlerin ilk hücumu şiddetli oldu. Yeniçeriler ric'at etmek üzere iken, yeniçeri ağası Husrev Aga topuzunu sallayarak çıkıp atını diişmnn saflarına sürdüğünden, askere yeniden cesaret geldi.⁹⁵ Ru adan itibaren ceng her tarafa yayıldı. Abaza, kendi takımını cesaretlendirmeye çalışırken, bir de gördü ki, muharebeyi kazanmak için güvendiği Türkmenler, sahranın nihâyetinde dağ üzorindon çe-Hlip gitmektedirler. Felâkete yol açacak olan bu hareketlerinin neden Meri grldigini sormaya tfiden çavırç-bası, menfi bir cevâb ile efendisinin yanına dönmekte iken, Murtazâ ve Tayyar Paşalar, or-Uuy-i hümâyûnla karşı karşıya gelir gelmez, evvelce kararlaştırdıkları gibi, bütün mniyyetleriyle beri tarafa geçtiler. Abaza, henüz cesaretini kaybetmiyordu Ancak, güzel bir yedok atının acemi seyis elindnn kurtularak, asker safları arasında süvârisiz koşmakta olduğu görülünce, harbin neticesi belli oldu. Abaza, talihin müsândn.siz-ligino emîn olunca, her ihtimâle karşı hazır bulundurduğu yüğrük atına binerek ve hazîne

⁹⁴ Anadolu muhasebesi şakirdlerinden olmak sıfatıyla o zaman babasıyla be r.fhrr sÜâhrtArlnr arasında vı* sarirâ7amm yakınında bulunan Kâlih Çolcbî, bi77.1t muharebeyi eonmıHÜir; .Mızrak ş.ıkrrhsı ol'Sn Itulfiifimdadır» diyor--(tsffinbnl hasımı c, 2. s. 55)

⁹⁵ Fnlckr. Nnîmâ.

sandıklarını önüne katarak, askerinin önüne uğraşmakta olan kısmını terkedip kaçtı. Atı kuvvetli olanlar da kaçtılar. Segbnnlar ise, yeniçerilerin amansız intikam pençelerine düştüler. Bütün esirlerin başları kesildi, sadrâzâmın etrafında kanlı baş tepeleri yük^Mi.

Serdâr. Kayseri sahrasını bütün gece aydınlatarak, zaferini teş-hîr elti. Daha harb akşamından Anadolu ve Rumeli beğlerbeği, No-gav Vns*. İranlı Dâvıd Hân, Abaza'nın harem ve hazinesini zabt etmek üzere, bin süvari ile Niğde'ye gönderilmişti. Bunlar Niğde'ye ynkbttıklnrındfl. büyük bir karaltı şeklinde rastlamış oldukları Türk-menlor'den. Cnptıp Bekir'in ılgarla Niğde'ye gelerek Abaza'nın haremeleri, conuklan, hazineleriye beraber, Sivas'a doğru gittiğini öğ-rendilor. Ru haber üzerine, İlyas Paşa, derhâl atlan seçme 300 sü-v-trî ile Sivas yolunu tuttu. Kırksekiz saatte kaçaklara yetişti. Colâ-lîler bizzat sadrâzâmın arkalarından yetişti zanmyle pek de müdâfaaya kalkışmadılar. İlyas Paşa'nın tüfekçisi ve baş-sâkîs,⁹⁶ dört yeniçeri yardımıyla cellâdik işini gördüler. 300 baş ile birlikte mağlûbun çoluğu çocuğu sadrâzâma gönderilerek, Sivas valiliğinde bırakılan Tayyar Paşa'nın muhafazasına verildi.

Abaza, Erzurum'a çekilmiş, serdâr da Tercan sahrasına kadar tâkîb etmişti. Lâkin mevsimin ilerlemiş olması Erzurum'un muhasarasına müsâid olmadığından, sadrâzâmla Abaza tarafından gelen Küçük Abaza arasında yapılan bir anlaşma gereğince, Abaza Paşa, -bir haseki, on bölük başı, kâfi miktarda yeniçeri Erzurum kalesine konulmak şartıyla -Erzurum valiliğinde bırakıldı. Yirmi gün ikaametden sonra serdâr Tokat'a yönelerek, kışı orada çıkardı.⁹⁷

Bu sene, Sultân Osman'ın kayınpederi olan Müftî Es'ad Efendi irtihâl etti. Es'ad Efendi, bu mühim mevkii işgal eden en faziletli kişilerden biridir.⁹⁸ Sabık Yahya Efendi, ikinci defa olarak Şeyhülislâmlık mevkiine getirildi.⁹⁹

⁹⁶ Mataracısı. (Mütercim)

⁹⁷ Fezleke- Naîmâ- Venedik Hulâsası, bu i'tilâf mukavelenamesini 17 Ağustos'ta gösterir, ve Fezleke'nin cengi Ağustos ortasına doğru göstermesinde hatâ var gibi görünür : «Abaza ile yeniçerilerin büyük reisleri olan Yûsuf ile akdedilen katî i'tilâf. Lâkin Hulâsa'nın bu ibaresinde bahis mevzuu olan mukavele bir i'tilâf teşebbüsünden ibaret olup. bir netice vermemiştir, çünkü Hulâsa şöyle devam eder : «Yeniçeriler, i'tilâfırlan şüphe hâsıl etmeleri üzerine. İttifak bozulup. Bağdâd üzerine hareket edilmiştir.

⁹⁸ Naîmâ. Feileke.

⁹⁹ Atâyî'de tercüme-i hâline müracaat. Müverrih Tayyib Beğ-zâde, Es'ad Efen-di'nin vefatı münâsebetiyle, kendisine «Mahlasf* mahlasını vermiş olduğunu yazar.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/41-43.

Kırım Hanının Azli Sebepleri Ve Kırım'da Osmanlıların Hezimetini

Yine bu sırada Kapdân Paşa, sabık Kırım Hânı Mehmed Giray aleyhine sevk olundu (1033-1624). Bir hân'ın pâdişâh irâdesine, silâhla karşı koyması, ilk defa olarak vuku bulmuyordu. Kırım Han-ları'nın isyanları Osmanlı vekaayinâmelerinde mühim bir yer tuttuğu gibi, biz de bu eyâletin I. Gâzî Giray ve II. Gâzî Giray zamanlarındaki karışıklıklarını yazmış idik. Ancak ilk defa olmak üzere görüyoruz ki, bir Kırım Hânı, kendi neslinin Osmanlı neslinden daha necîb olduğunu dâva ederek, asâkir-i şahaneyi mahv etmiş ve hükümetini, Devlet'in zaafından istifâde ederek cebren tasdik ettirmiştir.

Bâb-ı Hümâyûn'un, Mere Hüseyin'in meydana çıkarmış olduğu Mehmed Giray'dan ve oğlu Kalgay Şahin Giray'dan hoşnûdsuzluğu-nun sebepleri çok ve mühimdi. Okuyucular unutmamıştır ki, bu Mehmed, vezîr Nasûh Paşa'nın bütün kudretiyle hanlık makaamına gelmiş olduğu halde, sonraları Sultân Ahmed zamanında Yedikule zindanına atılmış. Sultân Mustafa'nın birinci cülusu günü kaçmış, Rodos'a sürülmüş, nihayet Mustafa'nın ikinci defa cülusunda Can-beg Giray yerine Kırım Hantığı'na iade olunmuştu.¹⁰⁰

Mehmed Giray'ın biraderi Şahin Giray -ki uzun müddet Şâh Abbâs'ın sarayında mülteci olarak bulunmuştu- kardeşiyle beraber Kırım'a giderek «kalgay», başka bir deyişle «velâhd» tâyin olundu. Bir müddet sonra, iki biraderin mezâlimi başlamıştı¹⁰¹ Muhalif fırkalardan birçok mirzalar ve özellikle Gâzî Giray zamanında sürülmüş olan Şâhîn Giray'ı tâkîb eden ve Şark'ın «El-Me'mûr-ı ma'-zîir» darb-ı meşeliyle nefsinin kurtuluşunu başaramayan Hacı Ahmed, îdâm olundular. Hotin seferinden beri Canbeg Giray Hân ile Silistre Vâlîsi ve Nogaylar'ın mirzası Kantemir Paşa arasında yekdiğerini çekememezlik vardı ve seferin sonunda Şahin Giray, Kantemir'in Nogay çöllerindeki yurdunu tahrîb etmekle görevlendirilmişti. Meczûb Sultân Mustafa'nın ikinci saltanatı, iki kardeşin kibir ve amellerini ziyâdeleştirdi. Pek de şöhretli olmayan bir müneccim Şahin Giray'a demişti ki, âlemin sultanlığı, kuş ismi taşıyan bir adama müyesser olacaktır. Şahin Giray, isminden dolayı, bu keşfi kendisine yakıştırmıştı.

İki kardeş Edirne üzerine bir teşebbüs plânı yaptılar ki, icrası

¹⁰⁰ Ri' târihin sekizinci cildine bakınız.

¹⁰¹ Naîmfî.

muvaffakiyet bulursa, kendilerine Osmanlı tahtına doğru bir yol te*-mîn edecek; muvaffak olunamaması hâlinde, İran toprağı son iltica mahalleri olacaktı. Bu niyetle bir Tatar ordusu toplandı. Mehmed ve Şahin Giray'ın hükümetlerinden nâhoşnud bulunan Selâmet Giray'ın çocukları¹⁰² ve Gâzî Giray'm çocukları.¹⁰³ ikinci velâhd-lîk demek olan «nûreddîn» mansıbının, Moldavyalı bir kadın esirden dogma bir piçe verildiğini görerek, dedikoduya başladılar. Bu «PİÇ» (Şayn meşru çocuk) fıkrasını, târih. Koreki'nin zevcesi hikâyesinin tetimmesi addedebilir.¹⁰⁴ Gâzî Giray'ın kalgay'ı Feth Giray'a,¹⁰⁵ Tatarlann Lehistan'dan aldıkları bir genç kız hediye edilerek, Hân bunu, babası olan Boyar'a göndermek üzere sâdık dostu ihtiyar Hacı Ahmed'e tevdi etmişti.¹⁰⁶ Bir akşam Feth Giray uyumak üzere iken, mahremlerinden biri, mütebessimâne, Lehistanh esî-renin bir oğul dünyâya getirmiş olduğunu haber vererek, genç prensin mes'ud doğumundan müstehzîyâne temennilerini sıraladı: Efendisi buna kızarak pabuçlarını mahreminin yüzüne attı. Valideyi, bü-yük-babayı, çocuğı öldürmek üzere emniyetli adamlar gönderildi. Lâkin üçü de alelacele firar edip saklanarak, k a ati ilerin elinden kurtulmuş olan çocuk Mustafa ismiyle çobanlar arasında terbiye olundu. Çocuk büyüyünce Fetih Giray'ın oğlu olarak meydana çıkardılar; Mustafa ismini Ahmed Giray'a çevirerek nûreddîn yaptılar. Bu tâyîn - bundan böyle kadın esirlerin meşrûiyyeti tasdik edilmiş gay-nmeşrû çocuklarının kendilerine tekaddümüne rızâ göstermeye mecbur olan-Selâmet Giray ve Gâzî Giray oğullarım ziyâde infiale uğrattı. Bundan dolayı genç nûreddîn ile Hüsâm Giray arasında şiddetli bir görüşme vukua gelerek, Hüsâm Giray, hasmına alenen: «Boğdân Çobanı» diye hitâb etti. Ahmed Giray, meşru sülâleden tefrik olunmak için, o zamandan beri «Çoban Giray» adı verilen meşru olmayan Giraylar sülâlesinin aslı oldu.

İki kardeş aleyhine hâsıl olan hoşnutsuzluk sebeplerine ilâve olmak üzere, yeni pâdişâhın cülusunu tebrik için gönderilen iki Rus elçisi Kırım'dan

¹⁰² Bnhâriir Giray. Ahmed Giray. Safa Giray, İslâm Giray. Es-SeVö's-Seyyâr. varak : 90.

¹⁰³ İnayet Giray, Hıfcam Giray, SaSdet Giray, İvaz Giray.

¹⁰⁴ Bu târihin sekizinci cildine bakınız. İlk bakışta iki hikâye bir görünürse de, bu zanna vak'alann târihleri muhalif olmakla beraber, Koreki'nin zevcesi bir oğul değil, İki kız doğurmuştu. (İki fikra arasında biz hiçbir münâsebet görmüyoruz. Mütercim)

¹⁰⁵ Es-SeVü^s-Seyyâr müellifi (varak : 90, satr: 1) Gâzî Giray'a -Bure Büre Gâzî» unvanını veriyor.

¹⁰⁶ Es-Seb'&'s-Seyyâtr'm üslûbundaki Türk - Tatar tezyinatından bir fikir vermek üzere (varak : 90), bir fikranın aynen tercümesini yazacağız : «Fetih Giray semerât-ı dîn-i hidâyet iktiran ve letâfet-i hüsn ü ân ile resîde-i kemâl olan câriye-i mesfüreyi feraş-ı sultanîye lâyıq görmediği için, zer- meşkük İle mübadelesini tensîb iderek, rîş-i sefidî hnây-ı riya ile mesbûğ ve vücûd-ı irel'ümm setr iden libâs-i sebzi envâ'-ı hud'a ve htlekârt İle menkus. olup mertebe-i vilâyete vâsıl zann olunan Hacı Ahmed Ağa nâmında birine tevdi* İtmiş, idi.»

geçerlerken, beraberlerinde getirdikleri hediyeleri gasbetmek üzere, vahşî Şahin Giray tarafından îdâm olunmuş idiler.¹⁰⁷

Açıkça görülen ahvâle binâen, Bâb-ı Hümâyûn Mehmed Giray'ı azl ve yerine Canbeg Giray'ı nasb etmişti (1624), Dört devlet kadırgası ile yeni hânî Kefe'ye götürmeye me'mûr olan vezir Hasan ve İbrahim Paşnar mukavemetle karşılanmaları üzerine, Canbeg Giray Kefe'de Alî Kadfnın hanesinde kalarak, iki biraderin dîvân-ı hümâyûn emirlerine karşı koydukları İstanbul'a bildirildi. Cezâir-i Bahr-i Sefîd'e gitmeye hazırlanan Kapdân Receb Paşa, Kefe'ye doğru yelken açmakla görevlendirildi. Ve Kırım müftîsi Şeyh Bekir ile Mirzalar vft Şîrîn Beğlere yeni ta'lîmâtı hâmil olarak az vakit zar-fmdn Kırım'a muvasalat etti. Receb Paşa, vezir Hasan ve İbrâhîm Paşalar, Kefe beğlerboğî Mehmed Paşa ittifak ederek iki biradere mektup yazdılar, itaate ve Mora ve Hersek vilâyetlerinden birini kabule davet ettiler. Şahin Giray mağrûrne şöyle cevap verdi:

- «Mülk-i mevrûsemizle beş on gün ârâm etmeden müfsîdle-rin güft ü gûsıyla hanlık Canbeg Giray'a verildi; Canbeg bu tarafa geleli, nice bin fukara at ayağı altında kaldı. Bizden ne cürüm sudur etti ki, bu hakaarete müstehak olduk? Bizi isteyen dört beş mîr-zâ iki üç binden ziyâde asker ile; Kantemir kardeşleri ve Akkirman'-dan beş bin asker ile; mukaddema Rusya'ya giden Yûsuf oğlu mirzalar bütün aileleriyle; Alî Mîrzâ ve bütün Nogay Mirzaları ve Sul-tân-zâdeleri Taman'dnn geçerek bin kadar adam ile bugün buraya geleceklerdir. Bu taraftan da birçok top ve tüfek ihzar olunmuştur. Bütün vilâyet halkı arabalarını koşup gitmek üzeredirler; bu diyarı ecdadımız küffârdan alarak, kılıç ile tasarruf etmiş iken, evlerimizi, köylerimizi ateşe urup bizi eski yurdlarımızdan göçürmek insaf mıdır? Biz cümleten terk-i vatan edip de Kırım küffâr eline düşerse. Kefeniz ve şâir kaleleriniz kalır mı? Bu ahvâl hep vukua gelecektir, Ümîd ederiz ki bu memâlikdeki mescid ve medreselerin harabına sebep olmayıp, ahvâlimizi

¹⁰⁷ Gecen sene (1623) Bâb-ı Hümâyûn Moskova gran-dukasına bir elçi gönderdi. Bu elçiye, döndüğünde, gran-dukann hediyelerini taşıyan iki sefir refakat ediyordu. Sefirler Şâhin'in huzuruna götürüldü. Geliş sebepleri, ve şimdiye kadar mu'tâd olduğu üzere Tatarlın'a müracaat etmeyip de, Osmanlılar'a müracaat etmelerinin sebebi kendilerinden sorularak, ve Osmanlılarla Mos-koflar arasında Tatarlar aleyhinde müzâkereler cereyan ettiği isnârf edilerek, her ikisinin bağlan kesildi. Ahmed Çavuş, (Osmanlı sefiri olarak) bu muamelenin Pâdişüh'a karşı büyük bir hakaaret olacağını, ve binâenaleyh tarafî şahanedan buna tahammül edilemeyeceğim beyân ederek, önlenmesine çalışmış ise de, Çâliin onun da hasmı kestirdi ve Pâdişâh'a âid hediyelerle elçilerin kıymetli elbiselerini gasbetti ve bunların adamlarından birini îdâm etti. Bununla beraber On^iz H^nedâm'ndan olup kendilerini daha ne-cî.b addeden iki kardeş tarafından (Mehmed ve Şahin) vuku bulan şu tah-kîr. htırarn pl7li tutulmaktadır,, fi Kkim 1fi?j1. Venedik Hulâsası. cMoskof elci'e' »'tin irifımı habpri burada tn'kîd edildi., Rue. 21 Eylül 1624.

İstanbul'a arz edersiniz.»¹⁰⁸

Kapdân Paşa, ta'lîmâtına göre, hareket mecburiyetinde olduğunu beyân ettiğinden, ceng kararlaştırıldı. Muharebe iki aydan beri devanı etmekte olduğu halde, Receb Paşa artık kat'î bir harekete mecburiyet gördü. Osmanlı askeri 100.000 Nogay ve 800 Kazak kar-şısında bulunarak, çokluğa mağlûb oldu. Gece metris kazılmaya başlandı. Lâkin askerde kazma ve kürek olmadığından, bundan vazgeçildi. Nihayet bir zabıt, son kurtuluş çâresi olmak üzere, Mehmed Hân'a hanlığının tasdiki iş'âr olunmasını teklif etti. Korku saikası ile zarurî olarak gösterilen bu müsâadenin utanç verici olmasına rağmen, bu teklif kabul edildi ve hâna yazılan mektup o zabite verildi.¹⁰⁹

Canbeg Giray Hân ile kardeşi Devlet Giray Hân Kefe'ye avdet etmişlerdi. Dönüş haberi Nogay ordusunda duyularak, hücumla başlanılmıştı. Osmanlı ordusunun tamamen hezimete uğramasıyla neticelendi. Hamisine hoş görünmek için düşman saflarına ilk hücum etmiş olan Çoban Giray¹¹⁰ şecaatinin kurbanı olmuş ve onun vefatı Tatar ordusunu mukaavemet edilmez bir şiddetle işgal etmişti. Birçok Osmanlı askeri muharebe mevkiinde kalarak, ekserisi gaalib-lerini eline geçti. Bir Türk bir «çapçak boza» (çamçak?) ya satılır oldu. Arabalar, eşya, ordu hazîneleri Tatarlar'ın elinde kaldı. Hasan Paşa, zabıtlarının ekserisiyle birlikte ceng meydânında maktul düştü, îbrâhîm Paşa yaralandı ve Kefe'de vefat etti. Bin gemici ve on-yedi ağır top düşman eline düştü.¹¹¹ Kurtulabilen donanmaya kaçtı. Ertesi gün Kefe Tatarlarla mâlâmâl olarak, Şahin Giray üç gün zarfında gemilere binmelerini Osmanlı ahâlîye ilân etti. Bunlar hep birden donanmaya doğru gittilerse de, kabul olunamadılar.

Nihayet Kapdân Paşa, hiç olmazsa Kefe'nin muhafazası için subaşılarından¹¹² Mehmed'i gaalibe gönderdi. Mehmed Giray, Osmanlı Devleti'nin kendisine gösterdiği haksızlıklardan uzun uzadıya şikâyet

¹⁰⁸ Bu cevap, Hammer'den tercüme yerine Fezleke ve Naîmâ'dan (s. 333) tel-hîsen alınmıştır- (Mütercim)

¹⁰⁹ Naîtr.â. Fezleke.

¹¹⁰ Hasanbeğ zâde'den naklen Naîniâ-Noîmâ, biraz yukarıda meçhûl bir men-bâdan naklen, gaynmeşrû Çoban Giray'ı Mehmed Giray ve Şâhîn Giray'a kardeş yaparak, Sultân I. Ahmed saltanatında ve Nasûh Paşa zamanında vuku bulan, bir cengde maktul göstermiş olduğu halde, burada daha mevsum görünüyor. «Es-Soh'ü's-Seyyar-ın mufassal ifâdesi olmamış olsa, Naîmâ'daki bu tenakuzun içinden çıkmak mümkün olamazdı. Lâkin Es-Sch'â's-Sey.vâr, Osmanlı'nın Canbeg Giray aleyhine talihsiz seferini derin bir sükûtle ge-Çer. (Naîmâ'nın ilk fıkrası, c 2. s- 327*dedir.)

¹¹¹ Ccm'fin yirmi yedi top ve beşyüz havan. Rite'ye. nazaran Türkler'in ifâdesi, s- 2?73.

¹¹² Çorbacı, yânj yeniçeri zabıtidir. Hammer'de «subaşı» denilmesi Naîmâ'mn bir ibaresinden gelen hatâdır. (Mütercim).

ederek, öfkeyle ilâve etti ki: gözden düşmesine asıl sebep, bu hainliği yapmak için Canbeg'den 200.000 guruş almış olan Mısır'dan avdet ettirilmiş kızlarağası Mustafa Ağa'dır. Gönderilen me'mûr, sükûnetle dedi ki:

- «Pâdişâhım, hiddetinizde haklısınız, benim bu bâbda bir şey söylemeye me'mûriyetim yoktur. Lâkin şimdi iş Kefe'de kalmıştır, ki, iade olunmaması sizin için pek felâketli ahvâlden başka bir şeyle neticelenmez. Artık yeniden Kırım Hânı oldunuz; kudretli Osmanlı Hânedânı'nın nazarı teveccühüne avdet ediniz; toparımızı, esirlerimizi iadeye muvafakat gösteriniz; Kefe kalesini de sel gibi hücum eden Tatarlardan Kazaklar'dan kurtarınız.»¹¹³

Mehmed Giray, kardeşi Şahin Giray'a baktı; o da Tatar beğle-rinden, Nogay Mirzalarından bir umûmî meclis toplamak fikrini ileri sürdü. Birçok acîbü-ş-şekîl adamlardan meydana getirilmiş olan bu meclis, Kapdân Paşa'nın teklifini kabul ettiğinden, elçi bu haberi donanmaya ulaştırmak üzere geri döndü ve müteakiben Mehmed Giray, Şahin Giray ile başlıca rüesâ için hiVatlerle geldi. Bir sultân kumandasında 300 süvariden mürekkeb bir muhafız alayı berât-ı hümâyûnun istikbâline me'mûr oldu. Mehmed Giray fermanı Öpdü, başına koydu, kaftanı giydi. İki taraftan karşılıklı olarak uğurlu olması ve mes'ûd bir gelecek için dualar edilerek, meclis dağıldı. 67 yeniçeri, 70 cebeci, 33 azab esiri, gaalibin ihlâsmı arzettiği bir mektupla Kapdân Paşa'ya gönderildi.

Sokiz gün sonra Mehmed Giray Kefe'den çıktı, Kapdân Paşa İstanbul'a doğru yelken açtı.

İki kardeş, mukavemetlerinin iyi netice vermesinden cesaret alarak, zulümlerini iki kat artırarak hükümrân olmakta devam ettiler. Kırım'ın en gözükara adamlarından Mirza Beğ Kedhudâ nâmında biri, cebinde Canbeg Giray'm bir mektubu bulunmuş olduğu için, merhametsizce îdâm edildi. Kantemir ailesinin hepsi katliâm olundu, hâmile zevcesi şişe sokularak ateşte kebâb edildi.¹¹⁴ Müteâkiben, Şahin, Tatarlar'ıyla Tuna,¹¹⁵ Akkirmân, Kili, İsmail, Yer-kökü (Yerköyi) sahillerini talan etti. Baba Dağı'na taarruz niyetinde iken, Kantemir 30.000 sūvârî ile Dobruca Tataristanı'ndan yeti-şerek, öyle kanlı bir ceng yaptı ki, Tuna Tatar kanından kıpkırmızı kesildi. Mağlûblardan az bir miktarı öte tarafa kaçabildi. Şahin Giray da bir sandalla

¹¹³ Naîmâ, (s- 338)

¹¹⁴ Naîmft: Vrnedlk Hnlâs:ısı 20 TVn-.muz târihiyle Kapdân Paşa'nın felâketli tp^ohbüüü hakkmd.ı şiylyp diyor : .Kaymakam, müftî ile diğcr vükelânın mü-

¹¹⁵ Rue, s. 289 : «Yeni prens (Kırım Hânı) Boğdan'ı yağma etti. 362 s. ye de müracaat

kurtulabildi.¹¹⁶

Boğaziçi'nde Kazaklar

Osmanlı Devleti vekaayinâmelerinde defalarca dikkate değer bir devr-i senevi ibtidâsı olan 21 Temmuz'da Kazaklar, ilk defa olarak İstanbul önlerinde göründüler. Boğaziçi her birinde yirmi kürekçi ve silâhları mükemmel yirmi cenkçi bulunan elli uzun ve hafif sandalın akın sahası oldu* Bu sandalların baş ve kıçları olmayıp, çevirin eksizin ileri ve geri harekete müsâid olduklarından,¹¹⁷ İmparator Vitelius zamanında Trabzon sahillerini harâb eden Pont barbarlarının sür'atli gemilerini hatıra getirirlerdi.¹¹⁸ Beşyüz sene sonra, Bizans İmparatoru Anastazi saltanatında, Vitalianus Trakya ve Muzi'yi itaat altına aldıktan sonra, Hun ve Bulgarlar'dan mürekkebe önüne durulmaz bir ordu ile Sustenius (bugünkü Sedeyna) (Is-tinye) Körfezi'ne kadar gelerek orada sulh akdetmişti.¹¹⁹ Bu vakiadan, iki asır sonra da Bardanes Pilippikus zamanında Bulgarlar Sedeyna'ya kadar gelerek, Kostantiniyye'nin Altınlı Kapısı'na kadar

zâkerelerinde. Pâdişâh hükümetinin haysiyetini muhafaza hususunda daha önce Pâdişâh tarafından gönderilen yeni kralın (Kırım Hânı Canbeg) kabul ettirilmesine karar verilerek, bununla beraber, yolunda devam etmesi Bayram Paşa'ya emrolundu. Mehmed Giray,- ve kardeşi, maiyyetlerinde yfızbin Tatar ile. Pâdişâhın yeniçerilerinin harekâtına mâni olmayı kararlaştırdılar. Kefe, Çan'ın (Canbeğ) ileriye gitmesine muhalefete karar verdi. Kapdân Paşa, ve daha sonra Bayram Paşa, Kefe'ye kara yoluyla vâsıl oldular- Mehmed Giray ve kardeşi, kendilerinin hanedanının Osmanlı hanedanından daha eski ve necîb olması sebebiyle, saltanatın kendilerine âid olması muhakk olacağını dâva ediyorlar.» Venedik Hulâsası, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi her yere hasar vermişlerdi.¹²⁰ Bir asır sonra Ruslar, Dir ve As-kold kumandalarında 200 sandalla ilk defa olmak üzere Boğaziçi'nde görünerek, Kostantiniyye'nin ma'mûr ovalarını ateş ve kana gark ettiler (712).¹²¹ Sedeyna, daha sonra İmparator Romanus zamanında

¹¹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/43-49.

¹¹⁷ «Adpositis utrimque gubernaculis conrersa ut repente hine vel İlline adpelle-rent» Tasit (Tacitus), Kronik, c. 1, s. 2.

¹¹⁸ Quin et Barbari contemptim vagabantur fabricatis repente novibus Camaras vocant, pari utrimque prora et mutabili retniglo, quand ohinc vel İlline appelere indiseretum et et innoxium est» Tasit, Târih, 1, 3, 3- W.

¹¹⁹ Zedernos, 1, 448.

¹²⁰ Karamsin, 1, s- 96.

¹²¹ Teofanes, sene 23; Anastazi, s. 137, sene 712.

tekrar Bulgarlar tarafından yağma edilerek (921),¹²² 20 sene sonra da İgor kumandasındaki Ruslar tarafından talan olundu (942).¹²³

Bu defa da Kazaklar Sitler'in, Bulgarlar'ın, Ruslar'ın izinden gidip kendi nöbetleri olmak üzere Boğaziçi'ne yayılarak, Avrupa sahilini tahrib etmekte ve Büyükdere'yi» Yeniköy'ü, Sedenya'yı ateşe vermekteydiler.¹²⁴ Bu müdhış istilâyı durdurmak için İstanbul'dan 500-600 sefine çıkmıştı. Fetihden beri muhafaza edilen meşhur zincir, kanalın ağzını kapatmak için Boğaziçi kalelerine götürüldü: Devletin payitahtından çıkarılan 10.000 cengâver, tehdit edilen sahile yayıldılar. Kanalın ortasında yanm dâire şeklinde dizilmiş ve yağmaladıkları şeylerle dolu olan Kazak donanması, Karfadeniz'e dönmek için gecenin girmesini bekledi. Birkaç gün sonra, bu korkunç müstevliler, daha fazla bir miktarda yine Boğaz'ın medhâlin-de görünüp - yedi asır evvel İgor kayıklarının, önünde demir atmış buldukları- Fener'i yaktıktan sonra, Osmanlı Devleti payitahtını titretmiş olmak iftihârıyla muzaffer bir edayla çekildiler.¹²⁵

Cezayir Ve Tunus Arasında İhtilâf

Bâb-ı Hümâyûn, Arko kalesinden dolayı çıkan bir anlaşmazlık için müracaatları üzerine, Tunus ve Cezayir emaretleri¹²⁶ arasında hakem olmak suretiyle, zaafına karşı bir teselli bulmuş oluyordu. İki beğlerbeğinin memurları¹²⁷ bu mühim mes'ele için İstanbul'a gelmiş olmalarıyla, müftî ve kazaskerlerin de hazır bulunduğu bir alenî mecliste, dâva halledildi. O zamana kadar Tunus emaretine vergi te'diye etmiş olan Arko kalesinin bundan sonra Bâb-ı Hümâyûn memuruna 2.000 guruş vermesine ve

¹²² Leo Gramatikos, 921.

¹²³ Simon Logoteta, Kayser Rmnanos 28. Saltanatı Senesi, 952 senesi.

¹²⁴ Karamsin, 1, s- 121. Rigo'nun Osmanlı Devleti Târîhi (İngilizce) eserine Knolles'in zeyli, s. 4. izmir konsolosluğunda bulunmuş olan bu zâtın Seden-Asiam side Stenia». Fezleke. Naîmâ.

¹²⁵ Fezlekç'nin ve yalnız bir iki kelimenin değiştirilmesiyle on yazılmak suretiyle Naîmâ'nın bu konudaki ifâdesi şundan ibarettir : -Donanma Kefe maslahatına meşgul iken Ten (Don) Kazağı Karadeniz'i hâil bulup yüz elli kıt'a şayka ile Şevvalin (1033) dördüncü günü Boğaz Hisan'na gelüp, Yeniköy'ü gâret ve birkaç dükkân ihrâkıyle hasâret itdükleri ma'lûm oldukda, İstanbul'dan Bostancılar ve segbân-başı neferâtıyla gemilere binüp, hücum i'licok. Kazak çşkjfâsı bir an tunmayup. girü denize firar itdiler-Melâînin hu mertebe ikdam ile Boğaz'a hücumu bir târihte mesmû* değildir.» (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/49-50.

¹²⁶ İfanımr'in -Ergence» tâbirine mukabil emaret» denilmiştir. Lâkin o zama nm bizce i'tibâna göre emaret değil, her ikisi de eyâlet idi. Bu tabiri, tasallut vesilesi olarak kullanmak için Avrupalılar çıkarmışlardır- (Mütercim)

¹²⁷ Tûnus'dan: Müfû Şeyh Ebû/1-Hasan, eski yeniçeri ağası Abdurrafamân Ağa, Süleyman Kapdân; Cezayir'den: Azledihmiş iki yeniçeri ağası, iki bölük başı, iki yayabaşı, iki odabaşı, birkaç nefer gönderilmişti. (Mütercim)

akçenin her sene Mekke ve Medine fukarasına tevzi' olunmak üzere saraya ilâveten gönderilmesine karar verildi.¹²⁸

Anadolu'da vezîr-i âzam ordusunu takviye için teçhizatlarına faaliyetlerine devam edilmekte idi. Muharremde (1034) Erzurum muhafazasına 2.000 yeniçeri konuldu, Diyârbekir valisinden 40.000 keçi derisi tulum, mühimmâtıyla 10 (bedluşka) top, 400 kelek, 120.000 kile arpa, 40.000 kile buğday ile yeniçeri için peksimet, Aziz, Kilis, Türkmân voyvodalarından 225 katar deve, 50.000 koyun istenildi.¹²⁹

Sadrâzâmın Vefatı

(Milâdi) senenin son günlerinde vezîr-i âzam Çerkeş Mehmed Paşa, uzun bir hastalıktan sonra vefat etti (18 Rebûlevvel 1034 - 29 Aralık 1624).¹³⁰ Yeniçeri ağası Husrev Ağa ve defterdar Bakî Paşa, serdârın irtihâlini Reis Turak Efendi vâsıtasıyla İstanbul'a bildirmekle beraber, İstanbul'dan yeni serdâr gönderilmesine kadar vakit geçeceğini, Diyârbekir Valisi Hafız Paşa'nın büyük bir askerî kuvvete mâlik, eski ve Bağdâd' ahvâline vâiuf bir vezir olduğunu ilâve ettiler. Sadâret mührü, serdârın emriyle beraber kapıcılar ked-hudâsıyla Hafız Paşa'ya gönderildi. İstanbul'da «Husrev Afa sadâreti niçin kendisine istememiş?» yolunda sözler olduğundan, Husrev Ağa öyle yapmamış olmasından pişmanlık duymuştu. Ona da vezâ-ret verilerek, Murat Suyu'nda berâtı kendisine yetiştirdi.¹³¹ Seçkin ve ehliyetli kişilerden olup, mâliye hizmetinde ihtiyarlanmış olan Bakî Paşa da, müteakiben irtihâl etti.¹³² Onun makamı Tokat defterdarı

¹²⁸ Bu hüküm, Lâfonten'in «İstiridy ve Dâvâalar» hikâyesini hatırlatır. (Galiba istiridyeye hâkim efendi kendisine hütüm etmiş olacaktır. Lâkin bu hüküm onun gibi değildir. Çünkü Şeyhülislâm ve kazaskerler ve yeniçeri ağası (zîra yeniçeri ağalığı kalelerin işlerine bakan mercî idi) huzurunda akd-i meclis olup, tarafeynin temessükâtı görüldükde, mezbûr kal'a arzû-i Cezayir hu-dûdına elli atmış merhale baîd ve Tunus eyâletine on merhale karlı olup, şimdiki kadar rüsumum Tunus hazînesine teslim idgelmekle bu-hesâbü's-şer* ve'l-kaanun Tunus eyâletine hüküm» olunduktan sonra, husûmet ve rızâ'n ortadan kaldırılması için Tunus beğlerbeği zabt edip, mahsûlü için her sene varan mübaşire ikibin riyal gurus vererek, bunun saraya ilâve olunmasına tarafeyn vükelâsı karar ve rızâ vermişlerdir. Naîmâ, s. 342. Es-Sulh-İ Sey-yidi'LAhkâm. Mütercim) Sarı Abdullah Efendi'nin Münşeatinde (Nu : 4) Mekke Şerfi'ne 1032 (1622) tarihli bir'pâdişâh mektubu. Nişancı Mehmed Efendi kalemiyle yazılmış 1033 (1623) tarihli diğer bir mektub-ı şâhâne vardır.

¹²⁹ Naîmâ (c 2, s. 343)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/50-51.

¹³⁰ Bu vefatın haberi İstanbul'a ancak üç haftada gelebilmiştir. Zîrâ Venedik balyosunun raporunda şöyle okunuyor: «Şubatın sekizinde Tokat'tan Dîvân-ı Hümayûn'a gelen haberden, sadrâzam Meîmed Paşa'nın taş illetinden vefat ettiği anlaşıldı- Mehmed Paşa en önde çalışırsa da, yeniçeriler kendisini sevmezdi- Onun yerine tâyin olunan Hafız Paşa altmış yaşındadır., tab'ında huşunet ve gurur vardır.»

¹³¹ Naîmâ- «Bu paşa ziyâde namus ve hamiyet gösterdi >, Rue, s. 376

¹³² Ravzatü'l-Ebrâr, «Mudihika» unvânıyla nakleder ki: «Defterdar Bakî Paşa Kemankeş Alî Paşa'nın emvali

Osman Elendi'ye,¹³³ Tokat defterdarlığı müverrih Begki-liseli (Fünfkirhenli - Peçevî) İbrâhînr Efendi'ye verildi.¹³⁴

İran'ın Gürcistan'da Mağlubiyeti

Mayıs başlarında (27 Receb 1034 - 5 Mayıs 1625) yeni sadrâzam Hafız Paşa, Diyârbekir yakınında Çölek sahrasına ordu kurdu: sefer davetiyle ilgili emirler neşretti. Husrev Paşa dahî yeniçeri askeri ve altı bölük ağalarıyla Tokat kışlağından çıkarak, Ramazan başlarında sadrâzamlı birleştiler. Bu sırada Karamn beğlerbeği Çerkeş Hasan -ki Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) taraflarında kışlamaktaydı- Acem ordusunun Kürdistan'da Altunköprü ve Kerkük taraflarına gelen bir fırkası üzerine yürüyordu. 10.000 Acem 4.000 Osmanlı'ya mağlûb oldu ve Kerkük'ten tardedilerek Kerkük Bostanpaşa tarafından zabtedüdi. Bu aralık Acem Hânı Karçgay Gürcistanda, Mar-grau Hânın İranlılar'a hıyânetiyle, kanlı bir hezimete uğruyordu. O vakitler Zaküm (Zeküm) Ham, eski Gürcistan hükümdarı ailesinden Tahamurs Hân nâmında bir adamdı, ki bu mühim memuriyete Şâh Abbas tarafından tâyin olunduğu halde, Van beğlerbeği Türkçe-bilmez Hüseyin Paşa'dan yardım istemiş ve onun yardımı üzerine Osmanlı saflarına geçmişti. Bu hareketinden öfkelenen tran Şahı, Gürcî Margrau Hân'a, isyan eden eyâleti tahrîb etmesini emretmiş, Tahamurs da Açıkbaş'a (Mingreli-Mekril Hâkimi) sığınmıştı.

Bu müdhiş intikamdan sonra, Şâh Abbâs, Zaküm şehrini yeniden î'mâr etmek ve üç sene vergiden muaf tutmak emriyle, Peyker Sultân'ı Gürcistan Vâliliği'ne tâyin etti. Kısa bir müddet zarfında o taraf ahâlîsi o kadar çoğaldı

kabza me'mûr olmasıyla, sarayını su be-su cüst ü cu ederek, bî-tehâşî hareme vaz'-ı kadem eyledi, Bostân-zâde kerîmesi (maktul vezirin dul bıraktığı) tesettür murâd edince. Bakî Paşa bî-ih-tiyâr, «A canum bizümle nâ-mahrem muamelesin itmek ne içündür? Bizden hod sizün hakkımızda henüz ne tatlık ve ne ta'lik vâki' oknişdur; bu muamele Ali Paşa ile gerek İdi» diye latîfe eylemiş. (Bakî Paşa'nın -Burun Kasım fıkrasında olduğu gibi- nükteli sözleri varsa da, öldürülmüş, ve tâ haremine girilerek emvali müsadere olunan bir sadrazamın zevcesine böyle sözler söylemesi küfe değil, en büyük kabîhadır. Hammer fıkrayı tamâmıyla anlamamış olduğundan, biz aslından naklettik- Bakî Paşa, Naîmâ'nın «Eşedd erbâb-i istifâ idi» sözüne Şu fıkra ile liyâkatini isbât eder. Galiba Naimâ daha söz söyleyecek idiyse de «Ezkürü...» emrini hatırlamıştır- Nefî, Bakî Paşa'nın bu sefere defterdar oluşunda :

İşte oldun yine hâlâ sefere defterdar İstikaamet yoluna gitmeğe himmet eyle!

demmişti. Bakî Paşa'nın selefi İstikaamet Efendi seferde vefat etmişti. Naimâ, Bâkî'nin İstikaamet Efendi'ye iktifa etmesi üzerine, Nefî'nin tevriye ettiği ölüm duasını şairane bir kehânet sayar. Mütercim)

¹³³ Naîmâ'da Osman denümişse de, müteâkib fıkraya nazaran Abdülkerîm okunması lazımdır.

¹³⁴ Peçevî. Sadrâzâmın vefatından Önce Tokat darbnânesinde bulunup, üç mil yon hâlîs akçe kesdirmiştir. Peçevî, ihtiyarlığı bahanesiyle başdefterdârhğı kabul etmediğini söyler.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/51-52.

ki, vâî bunları nasıl zabtedeceğini bilemiyerek, endişesini efendisine arz etti. Şâh Abbâs, korucu-başı-sı Karçgay Hân'ı ve Gürci Margrau'ı birkaç bin kişi ile birlikte -saraya genç kız almak bahanesiyle- gönderdi. Korucu-başısına verdiği zahirî emir, her işte Margrau (Magrav) ile istişare etmesini bildiriyordu. Bu emir mucibince 12.000 Gürcî'yi (in*âm tevzii için) tantanalı bir resm-i geçid icrasına davet edecekti. Fakat gizli ta'lîmâ-tında, topladığı Gürcîler'i son neferine kadar, Margrav'ı bile istisna etmeksizin, kitfe hâlinde îdâm etmesini emretmişti.

Bu mektubu götürüne, kâğıdı Margrav'a göstermeyip, korucu-ba-şî han'a vermesi tenbîh edilmişken, mektubu götüreren yanlış anlıya-rak, Margrav'a tebliğ etmesi üzerine, o da Gürcî reislerine haber verdi. Şefler, Kertil (Kâtil, Kârdnel) Hâkimi Margrav, Zaküm Hâkimi Tahamurs ile Guriel (Guril), Dâdyân (Kolhis), Açıkbaş (Min-greli), Karakalkan beğleri idi.¹³⁵ Bunlar mektuba inanmak istemediler; Margrav, askerini -fakat büyük bir ihtiyatla- geçit resmine sevketmeye mecburiyet gördü, öncüler, sahrada dar boğazı geçmekte olduğu sırada, Acemler bunun üzerine hücum ettiler. 400 Gürcü parça parça edildi. Asıl ordu boğaza ric'at etti. Artık Karçgay'm Gürcîler'e hıyanet ettiğine şüphe kalmadı. Gürcî beğleri Karçgay'a: - «Hanım, ne durursun? Tahamurs geldi, bastı.» diyerek onunla muharebeye teşvik ettiler. Acemler kendilerine sıra geldiğinden boğaza girince, intikam hırsıyla tutuşan Gürcîler'le mâlâmâl oldu. İran ordusu mahv edildi. Bunun mürekkebe olduğu 30.000 cengâver-den ancak onda biri halâs oldu. Karçgay ve oğlu, Emirgûne, Kazgan Han oğlu, Şirvan Hânı Yûsuf, Mehmed ve Süleyman Hânlar ordunun başlıca sultânlarından (yâni zabitlerinden) on kişi ile birlikte muharebe meydânında kaldılar. Altı-yedi bin baş Diyârbekir yakınındaki ordugâha gönderilerek, Gürcî mızrakları üzerinde zafer alâmeti olarak dolaştırıldı.¹³⁶ Margrav Hân hemen vezîr-i azama yazdı ki, Gürcistan'da görünür görünmez, Gence, Karabağ, Şirvan, Erdebil düşecektir. Lâkin müverrih Peçevfnin şiddetli ihtarlarına rağmen, Hafız Paşa, Bağda d'a gitmeyi emreden ta'lîmât hâricine çıkmamakta ısrar

¹³⁵ İranlılar tarafından kendisine sahip çıkıldıktan sonra hıyanet ve hakaret görmüş olan Gürcî prensleri tarafından elçi gelmesi her gön beklenmektedir. Oç prens tarafından idare edilmekte olan batın millet... Rue, s. 429. Fedeke, Peçevî, Naîmâ.

¹³⁶ Bir Gürcübeği, cengde maktul olan altı bin Acem başı üe gelerek, başlan divânda teşhir olundu. Göre! beği pâdişâhın elini öperek, hil'at aldı- 19 Eltiic 1625, Venedik Hulâsası, fenparatorluk ve Kraliyet kütüphanesi. .Gürcî ve Acemler arasında muharebe vuku bularak, İranlılar'dan yirmibirbin kişi, ve başlıca reislerinden öcû maktul düşmüştür.» Venedic Hulâsası. «Bir Kürd beği tarafından Övüz Acem'in kesik başı divâna geldi.» 28 Aralık 1625- Ke-zâlik. (Naîmâ, öldürülen reislerin başlarının al yaftalara sarılıp, sancakları, kerrenâylan, kösleri Üe serdâra gönderildiğini yazar. s. 347)

eyledi;¹³⁷ yeniçeri ağası Husrev de, sadrâzâmın muhakkak görünen muzafferiyete nail olmasına hasedinden dolayı, Hafız Paşa'nın plânını destekledi.

Bununla beraber Margrav Hân kendisini müstakil hâkim îlân ederek «Şahin bendesi Magrav» (Margrav)¹³⁸ diye sikke darbettirdi.

Bu vak'alar üzerine Şâh Abbâs, korucu-başı îsmâk (?) Hân üe Emîrgûne Hân'ı âsî dediği Margrav üzerine yolladı. Acem cengâ-verlerinden pek azı Gürcîler'in kılıcından kurtulabildiler. Emîrgûne aldığı yaralardan öldü. Gaalib, bürda* (??) iklimini talan ve Gence*-3T ateşe verdikten sonra, kendi eyâletine döndü. Gürcistan ihtilâli haberi üzerine, dâima Kars eyâletinde serseri gezmekte olan Tahamurs Hân, ikaametgâht olan Zakûm'a dönmüştü. Gürcistan'ın hükümdarları sülâlesinden olmayan Margrav, Tahamurs'a kıymetli hediyeler gönderdi. Lâkin Tahamurs'un, kendisini tehlikeli bir rakîb görmekten başka bir şey yapamayacağını bildiğinden, entrikalarına yenilerini ekleyerek yardıma davet etmek üzere, sadrâzam ordusuna çekilmeyi kararlaştırdı.¹³⁹

Cennetoğlunun İdamı

Sadrâzamı Bağdâd'a kadar tâkîb etmeden evvel, payitaht kapılarında cereyan eden ahvâle bir göz atacağız. Karesi sancağı, Truva sahralarını ve îda Dağı köylerim harâb eden Cennetoğlu¹⁴⁰ nâmında bir âsînin sığınağı olmuştu. Cığala (Cağala) kardeşlerin ked-hudâsı bunların üzerine gönderildiği halde, 2.000 zâyîât vererek geri geldiler.¹⁴¹ Bu haber üzerine, sadrâzamın kedhudâsı Kanlı Mehmed, Dişlinin oğlu Hüseyin Paşa üe birlikte

¹³⁷ Hasanbeg-z&de. Peeevî'nin kanaatine mtihattf olarak. Gürcistan'ın ele geçirilmesi Bağdâd'ın geri alınmasını bir saat bile ta'cîl efeniveceği cihetle. Hafız Paşa'nın o muntıkaya girmek İstememekte haklı olduğunu ihtar eder.»

¹³⁸ Magrav (Margrav), Natmfl'mn tâbirince «Müslüman olmazdan evvel râfirf şiarım ittihâz ederek, ve şahlık iddiasına kalkışarak «Bende-i şâh-i vilâyet Magrav-şâh» diye sikke kazdırımştı; Hammer, şâh-ı vilâyet'den maksad Haydar cenahları olduğunu bilemeyip, Magrav'ı Acem Şâhı'na bende yapmıştır. (Mütercim)

¹³⁹ Naîmâ.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/53-55.

¹⁴⁰ Naîmâ'nın .Cennet Kan oğlu» demesine göre, bu Cennet'in bir kadın olduğu anlaşılır. (Mütercim)

¹⁴¹ Fezleke, Ravzatfil-Ebrâr, Naîmâ. «Bir sipâhî olan Cennetoğlu süvarilerle Bursa'ya doğru yürüyor.» Hazîrân 1625- «Cennetoğlu yeniden İzmîr üzerine gitmiştir^ Kahya üçbin kişi Üe mukabelesine gelerek, bir sahrada kahramanca harb etmiş ise de, kâhyanın ve maiyyetinden ikibin kişinin telef olması üzerine, Cennetoğlu galebe etmiştir.» Rue, s. 431. «Cennetoğlu İzmîr'e beş mil mesafede bir mahal olan Tire'de bulunmaktadır. Sancak mutasarrıfı Cığala kardeşlerin iki kâhyası, Cennetoğlu'nun üzerine yürüdüler. Cennetoğlu binaltıyüz piyade ve bin süvari toplayarak Triyan-dâde mukabeleye çıktı. Kâhyaların ikisi de, adamlarından ikibin kişi ile maktul oldular-» 0 Temmuz 1625. Venedik Hulâsası.

âsînin üzerine harekete memur oldu. Cennetoğlu Manisa sahralarında hezimete uğrayarak, işkence içinde can verdiği gibi, başlıca taraftarları kazığa vuruldu.

Bu sırada İstanbul'un asâyîşi sipahilerin bir isyânıyla bozularak, tama' ve hırsan dolayı «Yahni-kapan» lâkabı verilmiş olan defterdar Abdülkerim Efendi'nin işkence altına alınmasıyla karışıklığın önüne geçilebüdi. Selefleri Ekmekçi-zâde ve Bakî Paşa kadar talihin müsâadesine mazhar olamıyan Yahnikapan, büyük serveti kendisinin felâketine sebep olarak, işkence içinde can verdi.¹⁴²

Kazakların Karadeniz'de Mağlubiyetleri

Kazaklar'la muharebe etmek üzere Kapdân Paşa kumandasında gemilere bindirilmiş yeniçeri ve cebeciler, sipahilerin gösterdikleri cür'etten örnek alarak, Varna'yı aralarında çıkan kanlı bir anlaşmazlık ve çatışmanın gürültüsüyle dolduruy"orlardı. Cebeciler, kaleye çekilerek hasımları üzerine ateş açtılar; her iki taraftan birkaç kişi öldü (10 Zilhicce 1034 - 13 Eylül 1625). Mücrimlerin ileri gelenlerinden ikisi îdâm edilerek, Kapdân Paşa Kilgrad, Balçık, Mankalya. Kara-harmân, Soluna, Kili, Akkirman yoluyla Özü'de bulunan Kılburun'a müteveccihen yelken açtı. Kılburun'a varıldığında, sahil boyunca üç-yüz Kazak kayığının (şayka) Trabzon'a doğru gitmekte oldukları görüldüğü haber alınarak, Kapdân bunları tâkîb etmek arzusunda bulundu. Lâkin Özü ahâlîsi, onlar behemehal bu tarafa gelecekle-rinden, pek uzaklaşılmasını ve geceleri kenara yakın yatılmamak-la beraber hazır durulmasını ihtar ettiler.

Altı hafta hareketsiz vakit geçirildikten sonra, Kazaklar yine İstanbul'a hücum ederler korkusuyla, donanma Rumeli sahillerinde gezmeye başladı. Karada yedi sekiz mil alargada iken, Gürcüler düşmanın yaklaştığını habfer verdiler.¹⁴³ Donanmayı teşkil eden 43 kadırgadan -dokuzunun içinde yeniçeri bulunan- yalnız 21'i Kapdân Paşa ile birlikte idi. Diğerleri su

¹⁴² Kapdân Paşa gemisinin direk başında olan gözcü «Köseler göründi. diye haber verdi. Onların istilâhında «Köseler, şeyka ve Kazak'dır. Cümle-i halk ayağa kalkdı, sefinelerin «çaştaklanm açdılar, levendier soyunup cenge ha-ar oldular.. Naîmâ, s. 3CT (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/55-56.

¹⁴³ Yahnikapan talebeden idi; Bâyezîd İmaretine mülâzemeti sırasmda, yemeğe hücumundan dolayı o lâkabı almıştı. Sonra hatlb ve nihayet Ekmekçi-zâde'e intisâb ile mal memuru oldu. Hakkında «Ekmekçi-zâde kıldı dünyâyı nâna muhtâc/Ahir siraât-i devlet yahni kapanın oldı. demişlerdir- Defterdarlığında nezaret de almıştı. Malim işkence ile söyletip kamilen aldılar.. (Naîmâ'dan s. 355 ve 356) (Mütercim)

itmelerinden ve hasar görmelerinden dolayı geri kalmışlardı.¹⁴⁴ Kazaklar denizin sükûnetinden istifâde ederek, müteferrik gemilerin üzerine kürek kuvvetiyle hücum ettiler.¹⁴⁵ Herbir kadirga yirmi-otuz kayığa mukabele mecburiyetinde idi. Her kayıkta 50 Kazak bulunuyordu, gemilere yanaşmak için vahşiyâne bir şiddetle ilerliyorlardı. En şiddetli ceng, üç fenerinden tanınmış olan Kapdân Paşa kadirgası etrafında oldu. Birkaç yüz Kazak, dışlerinde kılıç¹⁴⁶ gemiye yanaşarak, büyük direğe kadar geldiler.¹⁴⁷ Hemen hemen tamâmiyle Kazaklar'dan ibaret olan kürekçiler kürekleri bırakarak, cenge iştirak etmiş idiler.¹⁴⁸ Düşman güçlkle def ediliyordu. Nihayet kıçtaki toplar, etraftaki kayıkları batırarak, gemiyi kurtardı. Tersane kedhudâsı Memi Beğ'in kadirgası az daha ele geçecekti. Piyâle'nin kadirgası da şiddetli bir hücumu uğradı. Muzafferiyet belki Kazaklarda kalacaktı, ancak ceng esnasında bir rüzgâr koparak, kadirgaları etrafındaki kayıkların dehşetli hücumundan kurtardı.¹⁴⁹

Kayıklar pek hafif şeyler olduklarından, bunları batırmak hemen hemen muhal denecek derecedeydi. Ceng bütün gün boyunca devam etmiş ve kayıkların ancak yetmiş batırılabilmişti. Ertesi gün yüzyetmişiki kayık tutulmuş, 781 Kazak esîr edilmiş olduğu anlaşıldı. Bu galibiyet, şu korkunç düşmanlar üzerine Osmanlı bahriyesinin kazandığı en parlak muzafferiyet idi. Balçık yakınında donanmadan dört sefine bir fırtınada zayi olarak, bakiyesi İstanbul'a girdi (Safer 1035 - Kasım 1625).¹⁵⁰

Veba

¹⁴⁴ «Kürekçüeri zebûn, rüzgâr yok, geri kalup, henüz ilişmediler.» Naîmâ, (Mütercim).

¹⁴⁵ Rüzgâr var iken bir kadirgaya yüz sayka çatamaz; limanlık havada bir sayka bir kadirgaya sarılmak mümkündür. Naîmâ, (Mütercim)

¹⁴⁶ «Canlarını dışlerine alup» tâbirini Hammer böyle anlanuştur- NaîmS'da Ka-zaklar'ın kılıçları olduğuna dâir bir işaret yok. (Mütercim)

¹⁴⁷ Fezleke, Naîmâ, Hacı Kalfa'nın Esfârül-Bihâr'ı, Tayyîbbeğzâde.

¹⁴⁸ Bereket versün ki ayakları bağlı idi, onun için yalnız kürek çekmeği bırakarak, cenge kaşansamış idiler- (Mütercim)

¹⁴⁹ Tayyîbbeğ-zâde ve Rue, s. 426. «Üçyüzelli firkate (kayık)'dan roürekkeb bir ince donanma cenge girişdi; bu kayıkların her birinde kırk elli tüfek-endâz var idi. Otuz kayık batdı ve yedi sekiz yüz kişi denizden toplandı. İki taraf-dan muharebe pek şiddetli oldu; yeniçeriler hemâh kamilen mahv oldular» («Bir rüzgâr zuhur idüp, kadirgaların yelkenleri doldu: güya ki her biri mürde iken zinde oldu.» Naîmâ. Naîmâ'nın bu deniz cengi ile ilgili olarak verdiği îzâhat ve tafsilâtı hattâ Fezleke'nin ihtiva ettiği müddet boyunca târihinin mündericâtının ekserisini Kâtîb Celebi'den aynen istinsah ettiği unutulmamalıdır. Fezleke, c-2, s. 73 ve 74).

¹⁵⁰ Naîraâ; EsfârîT-BihAr.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/56-58.

O yaz istanbul ve havâlisinde dehşetli bir tâûn zuhur etti.¹⁵¹ Ölüm miktarı bine vardığı zaman, mu'tâd olduğu üzere, Tersane arkasında duaya çıkıldı.¹⁵² Mısır vekaayinâmelerinde «Bayram Paşa tâûnu» diye yâd olunan bu âfetten dolayı Mısır, vergisinin ancak yarısını¹⁵³ gönderebildi.¹⁵⁴ Veba duasını müteakiben, vezîr-i âzam Hafız Paşa'ya tevdi olunan Bağdâd seferinin muvaffakiyetle neticelenmesini için duâ olundu.¹⁵⁵

Hafız Paşa'nın Bağdadi Muhasarası

Az önce işaret edildiği gibi, sadrâzam Mayıs'ta Diyârbekir'in Çö-lek sahrasına çadır kurmuştu. O zaman Diyârbekir vâlîsi, eski Ha-leb beğlerbeği olup, uhdesine vezâret tevcih edilerek, yerine Şâm Vâlîsi Mustafa Paşa tâyin olunan Murad Paşa idi. Bağdâd muhafızlarından bir kısmının Meşhed-i îmâm Alî'yi ziyarete gittikleri haber alınması üzerine, vezîr Murad Paşa serdâr tâyin olunarak, Anadolu beğlerbeği İlyas Paşa, Abdal Paşa, birkaç sancak beği 15.000 askerle Hille ve îmâm Mûsâ semtlerinden Bağdâd'ı muhasara etmek, ziyarete giden muhafızların dönmesine mâni olmak üzere, ileri gönderildi. Yeniçeri ağası da tuğlarını gönderdi. Toplanan bir askerî müşavere meclisinde, Hafız Paşa yalnız dört kıt'a hafif top (badaluşka topu) ile Bağdâd üzerine yürümeye karar verdi. Vezîr-i âzam, tecrübeli bir kumandan olmaktan ziyâde iyi bir şâirdi; yol esnâsında askerinin şecaat ve heyecanını artırmak için beyitler inşâd ederek giderdi.¹⁵⁶

Ordu, Mardin'den sonra, eski Musul altından Dicle'yi geçerek, Büyük ve Küçük Zap (Zabatos ile Kapros) sularını da geçerek, Kerkük'e vâsıl oldu. Bir

¹⁵¹ «Temmuz'da üleU müstevliye o derece ziyâdeleşti ki Türkler umûmî bir duaya çıktılar. Hayvanâta bir hastalık olduğu, yâhud veba onlara da sirayet ettiği için, yine o gün şehirde hiç hayvan kesilmemesi emredildi.. Rue.

¹⁵² «Okmeydanı köşesinde, Beyoğlu semtinde ve suyun öte tarafında bir küçük cami., Rue, s. 420-

¹⁵³ Süheylî, s. 64, yalnız ildyüzbin altın tenkîs olunduğunu yazarsa da, Venedik Hnlâsası'nı şu ifâdesi buna muhaliftir: «Kaahire'den, her vakit gelen hazînenin yansı olmak üzere, ancak üçyüzbin duka gelerek. Pâdişâhın ziyâde teessüfünü müciib oldu.. Eylül 1C25, İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi.

¹⁵⁴ Muhammed bin Yûsuf, Mısır Târîhi.

¹⁵⁵ Bağdâd'ın istirdadı için birçok habn toplamasıyla umûmî dualar edildi. 13 Eylül, Büyük fırtına, Venedik Hnfâsası. İhtimâl ki Karadeniz'de dört gemi kaybettiren fırtına, şu nakledilmiş olan İbarede bahis konusu olan fırtınadır. Eylül 1625. Dfistûrfil-tnsâ'da, bu senenin Târîhiyle, Mevlevî şeyhlerinden birine verilmiş bir berât dercedümiştir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/58.

¹⁵⁶ Naîmâ, s. 354- Hafız Paşa'nın, kendi gürlereinden aşağıdaki İki beyit! okuduğunu yazar, fakat bunlar askerinin anlayacağı şey olmamakla beraber, kendisinin «lâf fi güzâf. Oe uğraşmağa alışık olduğunu belirtir:

Bizimle Kerbelâ vadisine hem-derd olan gelsin

Sınansın arsa-i ferzânelerde ferd olan gelsin!

Adüvden intikam almak için azm itdük, ey Hafız

Ko bu lâf ü güzâfi, iste meydân, merd olan gelsin! (Mütercim)

meclis daha toplanarak, Murad Paşa'nın mesâisine rağmen, Saru Hân ile Mir Fettâh'ın yedi sekiz bin îranlı ile içeri girmiş olduğuna göre, Bağdâd'a topsuz hücum edilmesi münâ-sib olup olmayacağı müzâkere olundu (Muharrem 1035 - Ekim 1625). En ciddî îtirâz -ki mevsimin ilerlemiş olmasıdır- yaz sıcaklığında harbetmenin imkânsızlığına nazaran, kuvvetsiz kalıverdi. Bu aralık bir Acem elçisi gelerek, mektup getirdi. Bunda müstehziyâne¹⁵⁷ «Bağdâd kendi memleketinizdir; harâb etmezden evvel Şâh'a mektup yazarak isteyiniz, belki verir.» deniliyordu. Şâh'ın nerede bulunduğu elçiden sorularak, «Yirmi güne kadar sizinle mülakat eder» cevâbı alındı. Musul Vâlîsi zahire toplamaya ve Bostan Paşa Kerkük muhafazasına memur edilerek, vezîr-i âzam Bağdâd hisarı altında îmâm-ı Azam Türbesi civarında kondu (10 Safer 1035 - 11 Kasım 1625).

Muhasara toplarının yokluğu hissedilmeye başlanıyordu. Diyârbekir*deki meşveret meclisinde, Hafız Paşa «Bağdâd'm anahtarı cebimdedir» demiş olduğundan, ordu halkı sadrâzam ile istihzadan geri kalmıyorlardı.¹⁵⁸ Mevcud olan dört top, etrafına sepet çevrilerek, batarya hâline konuldu. Safer*in 12*inde asker metris inşâatını tamamladı. Haleb Vâlîsi nehir kenarını, yeniçeri ağası Karanlık-kapı'dan Acem Burcuna kadar olan mahalli işgal ediyordu. Rumeli Vâlîsi Gürcî Mehmed Paşa, Anadolu Vâlîsi Hacı İlyâs Paşa, Mar*aş Vâlîsi Nogay Paşa, Sivas Vâlîsi Tayyar Mehmed Paşa, Karadan Vâlîsi Çerkeş Hasan Paşa dahî seğbanlarıyla daha ötede metrîse girdi-

ler.¹⁵⁹ Hafız Paşa geceleri metrislerde kalarak, askeri sözleriyle, îhsânlanıyla teşcî' ederdi. Altı bölük usûl-i kadîme mucibince gece metris beklerdi.

İki ay zarfında muhâsırlar elli iki lâğım kazmış idiler. Muhafızların ihtimâmıyla hepsi keşf olundu. Gece gündüz, kale, îran ordusunun güzide askeri olan Mâzenderânlılar tarafından muhafaza olunmakta, binlerce meş'ale bütün gece Ak-kapıTyâ kadar nehir sahillerini aydınlatarak, karakollar mu'tâd olduğu üzere «Yekdir Allah!»¹⁶⁰ âvâzesiyle, duvar

¹⁵⁷ Maksad, istihzadan ziyâde bile He vakit kazanmak olduğu anlaşılır- beride dahi Şâh'ia buna benzer bir ağız kullandığı gömülecektir. (Mütercim)

¹⁵⁸ Serdâr alay İle giderken, kal'adan bî-hadd toplar atıldıkça, «Ala, Bağdâd'ın anahtarlarını!, diye serdara İsjtdirirlerdL Nalına, c. 2, s. 36! (Mütercim>

¹⁵⁹ «Paşa (Hafız Paşa) altmış bin azab, on bin yeniçeri, yirmi bin sipâhî üe, muhasara için Bağdâd altındadır. Kapıların birine Rum-ili beğlerbeği Meh-med, birine Anadolu beğlerbeği İlyâs, üçüncüsüne Sam Valisi Mustafa Paşa tâyin olunrouşdur. Lâİim kasnak vazifesi yeniçeri ağasına verflmişdir, sekiz bin sipâhîsiyle güç itaat etznekte olan Diyârbekir vâlîsi Murâd Paşa ile aralarfbozuktur.» 12 Ocak 1626, Venedik Hulâsası.

¹⁶⁰ Karakolların bu sadâsı, Müsflmanlar'la harb etmiş, yâhud -1800 senesinde Hodos'da bulunan müverrih

boyunca yavaş yavaş yürümekteydiler. Mu-hâsırîann toplarıyla açılan hafif gedikler derhâl çalı ile doldurulu-yordu. Osmanlı ordusunun, hendekleri doldurmak için kesmiş olduğu hurma ağaçlarını ahâlî alıp götürüyordu. İmâm-ı Âzam Türbe-si'yte Karanlık Kapı arasındaki mesafeden bir gece birkaç yüz Acem atlısı kaleye girmeye muvaffak oldu.¹⁶¹

Muhasaranın yetmiş ikinci günü lâğımdan birkaç zira gedik açılması üzerine, umûmî bir hücum emredildi. Osmanlılar «Allah!» sa-dâsını tekrar ederek, duvara doğru yürüdüler; lâkin Acemler istihkâm arkasında oldukları ve derin bir hendek ile mahfuz buldukları cihetle, derhâl yapılan hücumun şiddetini kırmaya muvaffak oldular. Yeniçeri ağası elinde kılıç, firarilerin Önüne atıldı ise de, bir faydası olmadı. Ertesi gün gedik, hurma dallanıyla doldurulmuş olarak bulundu. İran Şahı 30.000 kadar askerle bizzat Bağdâd üzerine yönelerek, Şehrbân'a geldiği gibi, Zeynel Hân kumandası altında 10.000 kişilik öncü kuvvetleri Diyâî'e'yi geçerek, Osmanlı ordusuna zahire getirenlerden 3.000 kişiyi Şehrbân taraflarında ele geçirdiler. Vezîr-i âzam Bağdâd ordugâhında bir meşveret meclisi kurdu. Ha-leb beğlerbeği, artık Bağdâd almamıyacağı cihetle, ya Şâh üzerine gidilmesi, yâhud geri dönülmesi lâzım geleceğini söyleyerek, kendisinin ikinci şikkın seçilmesinden yana olduğunu söyledi ve fikrinin Pâdişâh huzurunda dahî müdâfaa edilebileceğini ileri sürdü. Lâkin yeniçeriler ric'at sözünü dinlemek istemediler:

- «Biz hep kınılsak, Bağdâd alınmayınca metrîsden çıkmak ihtimâlimiz yokdur» cevâbını verdiler.

Sipahiler dahî:

- «Siz metrisleri muhafaza ederseniz, biz dahî dışarıda durmak-dan geri kalmayız» dediler.

Bunun üzerine muhasarada devam edilmesi kararlaştırıldı. Ordugâhın arkası istihkâmlarla, hendek ve burçlarla çevrildiğinden, müstahkem bir şehir hâlini almıştı. İstanbul'dan top, mühimmat ve imdâd taleb olundu. Basra'dan 49 okka (110 livre ve bir çeyrek) taş atar büyük topla, oradan ve diğer yerlerden mühimmat getirmek için adamlar gönderildi. Tayyar Mehmed Paşa, iki intizamsız sipâhî bölüğüyle Zeynel Hân üzerine sevkolunduysa da, öncüleri olan Tatarlar öldürülerek, Paşa, dönmeye

gibi- bir Türk kalesinde gecelerini geçirmiş olanların hepsi tarafından bilinir.

¹⁶¹ Bunun üzerine «Bağdâd tamâmiyle muhasara olunmadıkça alınmaz» diye İmân-ı Azam semtinden Şatt kenârınca çadırlar kurularak, Bağdâd kusa-t&h. Ve karşı yakaya köprü kurularak Kuşlar Kalesine de biraz asker konuldu. Naîmâ'dan, s. 363. Mütercim.

mecbur kaldı. O esnada bir delinin sözleri bütün orduda karışıklıkları mücib olarak, defterdar Ömer Paşa'nın hayâtına zarar gelmesine de ramak kaldı. Diyârbekir'den oniki kelek cebhâne, yirmidört kelek zahire gelerek, îmâm-ı Âzam kalesine konulmuştu. Ertesi gün orduda defterdar Ömer Paşa'nın Bağdâd'a barut vermiş olduğuna dâir bir şaya çıktı. Hâin zannedilen defterdar, evvelâ ordu kadısının, sonra sadrâzâmın huzuruna getirilerek, Bağdâd'a verildi denilen şeylerin Hafız Paşa'nın adamlarıyla nakledilen mühimmâtdan ibaret olduğu anlaşıldı. Yalan sözün sahibi îdâm edildi. Lâkin defterdarın haysiyeti zedelendiğinden, mâ-sûm olmasına rağmen, azledilip yerine Tokattı Osman Efendi tâyin edildi.¹⁶²

Şâh Abbâs'm Diyâle kenarına ordu kurulduğu haber alındığı gece (Receb'in ilk gecesi), bütün Bağdâd muhafızları, sayılarının çokluğu ve cesurca hareketleriyle kuşatanları korkuya düşürmek niyetiyle, duvarlar üzerinde göründüler. Bağdâd'm muhasaradan kurtulmakta olduğunu îlân için üç gün üç gece toplar, tüfekler atarak şenlik yaptılar.

Sadrâzam bir müşavere meclîsi toplayarak, burada yeniçeri ağasını kaymakam sıfatıyla orduda bırakıp, kendisi Diyâle'nin bu tarafında bulunan Zeynel Hân üzerine hücum etmeye karar vermiş olduğunu beyân etti. Bu tasavvur uygun görülmedi. Murâd Paşa ile îlyâs Paşa, yedi top ve birkaç bin azab ile ileri gönderildi. Lâkin bunlar intizamsız bir halde ric'at ederek, kendilerini tâkîb eden İranlılar istihkâmlara kadar geldiler. Hafız Paşa geceyi hendekte geçirdi. Tercil hâkimi Telli İbrahim ile Diyârbekir çavuşları kedhudâsı bu cengde telef olmuş idiler. O esnada bir gece Şâh'm en- iyi mühendislerinden¹⁶³ Berhurdâr, Küçük Ahmed Ağa tarafından esîr edildi. Berhurdâr, Bağdâd'a para ve zahire kaafilesi götürmeye memur olduğu halde, ordunun meş'alelerini şehrin meş'aleleri zannetmişti. Kendisinin ve maiyyetinin attan, çadır iplerine çarpıp çadırlar yıkıldıklarından Osmanlıların eline düştü. Adamları îdâm edildi ve kendisi Musul kalesine gönderildi. Orduda para azaldığından, îmâm-ı Âzam kalesine darbhâne kurularak, Bağdâd işaretiyle dinarlar (Bağ-dâd şâhîsi) kesilmeye başlandı.

Muhasara altı aydan beri devam ediyordu. İlk ceng şu suretle vukua geldi: Hafız Paşa, bir sabah (2 Şa'bân), îmâm-ı Âzam'da iken, Diyâle sahilinden bir toz kalktığı görülerek, jnüteâkiben Acem alayları zühûr etti.¹⁶⁴

¹⁶² Nalmfi (s. 365. Mütercim)

¹⁶³ Lâğımçı ve topçu. Naîmâ, s. 368 (Mütercim)

¹⁶⁴ Riko (Knolles'in zeyli) 1626 senesinde Bekir'i hâlâ Bağdâd'a sahip addetmekle büyük bir yanlış yapar; buna dâir ifâdesi : .Abaza'nın isyanı, Bekir hadisesiyle birleşti-, s. 5, Fezleke'ye de müracaat.

Osmanlılar atlandılar. Hafız Paşa, aldığı haber üzerine gelmekte iken, Şâh tarafından bir piyade gelerek, elindeki kâğıdı Paşa'ya verdi. Paşa, kâğıdı okuduktan sonra, yanındaki atlılara cirit oynamalarını emretti. Bu emrin homurtulara yol açması sebebiyle, Paşa öfkeli bir halde gelerek:

- «Bir beğlerbeği ona cevap verir, biz âlemimizden kalmayız, cevâbını verdi, ve aheste aheste cirit oynayarak geldi. Serasker çadırına geldiğinde, mektubu getirenin cevab istemesi üzerine:

- «Cengden sonra seninle gönderirim» dedi. Asker muzıkası (mehter-hâne) de askeri silâh başına davet etti. Paşa'nın maiyyeti halkı, Abdal Paşa ile çarhacılığa gönderildi. Karaman vâlisi Çerkeş Hasan Paşa, ve Murad Paşa sadrâzâmın sağ yanında, Sivas vâlisi Tayyar Paşa sol yanında idi. Sağ cenâhda silâhdarlarla Rumeli ve Ha-leb askeri, sol cenâhda Anadolu askeri dahî bulunmakta idi. Bu ter-tib, niu'tâd tertibe uygun değilse de, askerin mevkiine nazaran böyle düşmüştü.¹⁶⁵ O gün çarhada biraz ceng edilerek bir kaç kişi öldü, birkaç da esîr alındı. Bu aralık Basra'dan ceng salları¹⁶⁶ ve bir büyük top geldiği gibi, İstanbul'dan da ağır toplar gelmişti. Diyâle sahiline hâkim olan düşman, muhasara ordusundan mütemadiyen at ve adam almakta olduğundan, vezîr-i âzam Arnavud Ömer Paşa'yı Tekrit taraflarını muhafazaya gönderdi. Ömer Paşa'yı Acemler çevirdiler. Adamları kaybolarak, kendisi de ancak atının yürüklüğü sayesinde kurtulabildi. Vezîr-i âzâmin yirmidokuz katar devesi kendi çiftliğinden zahire almağa giderken İranlılar'ın eline düştü. Filû-ce iskelesindeki zahire mağazaları da tahrîb olundu.¹⁶⁷

Şâh'ın Elçisi Ve Mektubu

Müteakiben Şâh'dan elçi ve mektup geldi:

- «Ben Bağdâd'ı bir celâlî elinden aldım; Pâdişâh hazretlerine elçi ve mektup gönderip, oğluma rica ederim, eğer vermezse, yine size teslim ederiz; şimdilik siz ceng zahmetine katlanmayınız!» denilmiştir.

Hafız Paşa:

- «Pâdişâh'ın vekîl-i mutlakıyız; onların cevâbı bizdedir, kendilerine

¹⁶⁵ Naîmâ, Fezleke.

¹⁶⁶ Bunlar üç «gırâb. idi. Gırâb'î Kâtib Çelebî şöyle tarif eder: «Kadırga tarzında, nihayet kanadları yok; yukarı yüksek tahta kaldırıp, mazgal de likleri koymuşlar, kürekleri de deliklerden çekilir, direği, sereni kadırga gibi» Şu hâlde, bunlara sal denilemez. Bu gemilerle haylî burma da getirilmişti. (Mütercim)

¹⁶⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/58-63.

nâme göndermeğe hacet yokdur. Böyle sözlerle Bağdâd'dan el çekmeyiz. Pâdişâhın fermanı budur ki, Şâh îmâm Alî ziyaretine gelmiş, biz de Erdebîl'de Şeyh Safî'yi ziyarete gidelim.» yolunda cevap verdi.¹⁶⁸

İkinci ceng, Acemler'in zahire koymak istedikleri «Kuş Kalesi» duvarları altında oldu. Yalnız Karaman ve Rumeli beğlerbeğilerinin dâhil oldukları birkaç çarpışmadan sonra, iki ordu akşama kadar karşı karşıya bulunarak, ancak gece vakti istihkâmlarına döndüler. Ertesi gün Bolu beği (sultân-zâde) Osman Beğ, Hafız Paşa ile birlikte îmâm-ı Âzam Türbesi'nden geri dönerken, top ile vurularak vefat etti. Bağdâd kapılarını petrol ile yakmak isteyen Murâd Paşa'nın delice teşebbüsü (gece ateşin aydınlatmasından dolayı içeri girmeğe hazır bulunan levendlerden yüz kadar segbânı Acemler'in vurup düşürmeleri üzerine) Paşa'nın deliliğini meydana çıkarmaktan başka bir netîce vermedi. Birkaç gün sonra, bir yeniçeri, Bağdâd valisine pek yakında zahire gönderileceğini haber veren bir mektupla bir posta güvercini ele geçirdi. Zahire iki tarafta da az idi; lâkin bir müddetten beri mahsurlar hurma yapraklarını yemeğe başlamış, Bağdâd'daki hurma ağaçları (Naîmâ'nin tâbiri veçhile) «seren direkleri gibi giryân» bir şekl-i hazîn arzietmekte bulunmuştur. Zahire ile dolu gemilerin birkaçı muhâsırlar tarafından tutularak, geri kalanları mahsurların imdadına yetişti.*

Üçüncü ceng (12 Ramazan 1036 - 27 Mayıs 1627)¹⁶⁹ Osmanlı istihkâmları eteğinde vukua geldi.¹⁷⁰ Bu kavgada, 1.500 kişilik bir İran firkasının şecaati görülmüştür. Bunlar, elinde kadeh,¹⁷¹ kendilerini teşcî eden Şâh'ın huzurunda yâ gaalib gelmek yâhud ölmek üzere yemîn etmiş idiler. Bu kanlı yemîne işaret olmak üzere, dirseklerine kadar kırmızıya boyanmış kollarını -düşman kanıyla boyanmak üzere- çıplak buldukları halde¹⁷² ilerlemekte idiler. Acem ordusu, nehirle istihkâmlar arasında mevki tutmak üzere, üç taraftan birden hücum etti. Yeniçeriler, bir dizlerini yere koyarak, her taraftan tüfek kurşunlan yağdırmakta, sipahiler uzun nîze (mızrak, kargı) leriyle cesûrâne harbetmekteydiler.¹⁷³ Ansızın Şâh'ın çadırı

¹⁶⁸ Şâh'ın nâmesi ve sadrâzâmın cevâbı mealleri Naîmâ'dan alındı (s. 372)-Mütercim.

¹⁶⁹ Bunun doğrusu 12 Ramazan 1035-7 Haziran 1326 olacaktır. (Mütercim)

¹⁷⁰ Kâtib Çelebi bu cengde hazır bulunmuştur : «Sabah yeri ağarmazdan önce düşman askeri su kenarından Rumeli koluna yürüdü- Vezîr-î azama istim-dâd için adam vardığında, borular çalındı, bütün asker dışarı çıktı- Râkî-mü'1-hurûf (müellif) silâhdar kulu ardında bir yüksek kule üzerinde idim.» Fezleke'den telhis, c. 12, s. 83- (Mütercim)

¹⁷¹ Şâh .elinde kâse, hân-ı hânân ile tolu içerdi», Naimâ, s- 375. (Mütercim)

¹⁷² Naimâ'ya nazaran bunlar sağ ellerine, kollarına kadar, hına (kına) yakmış idiler, ki eğer yeminleri hilâfına firar ederlerse, inkâra mecalleri olmasın.» (Mütercim)

¹⁷³ «Yeniçeri zanû üzere gelüp, bârân-ı bahâr-âsâ sufûf-i düşman üzerine merg-i bâr, ve süvârân nîze-güzâr, â'dâyı fevc fevc rehrû-ı dârtt-bevvâr eylediler.» Naimâ, c. 2, s- 376. (Mütercim)

toplandı. Şâh, kendilerine yemîn ettirmiş olduğu 1.500 cengâ-verle ric'at eder gibi göründü. Sadrâzam bunun Osmanlilar'ı tehlikeye atacak bir hîle olduğunu ihtar ettiyse de, te'sîr ettiremedi. Mu-rad Paşa, fırkasıyla düşman üzerine yürüdü. Lâkin yeminli alayın mukaavemet edilemez savunması üzerine ric'ate mecbur oldu. Acemler, askerlerinin ortasında bir nevi teskere bulundurarak, ölülerini -edilen yemîn uğrunda şehîd saymak üzere- bu teskerenin üzerine alırlardı.¹⁷⁴ Sipahiler bozuldular. Sarı bayraklı silâhdar bölüğü, kahramanca bir mukaavemetden sonra, istihkâmlarına kadar

ric'at ettirildiler. Daha önce yeniçerilere korkaklık isnâd etmiş olan Rum Mehmed, bunların saflarına sığınmaya mecbur oldu. Asker Mehmed'in tahkirini hatırlayarak, evvelâ kendisini öldürmeye kal-kıştılsa da, utanmadan kaçmasına vâsita olan ayaklarını kesmekle iktifa ettiler. Bu seçkin fırka dahî, sarsıntı geçirmeye başladığı halde, sadrâzâmın şahsî kahramanlığı ve elinde harbe:

- «Yoldaşlar! Merdûğünüzü bu gün için değil de, hangi gün için saklıyorsunuz?» diye yüksek sesle hitâb eden yeniçeri ağası Husrev Paşa'nın sözleri, yeniçerilerin kırılmış olan cesaretlerini iade etti. Nihayet, Anadolu beğlerbeği İlyas Paşa askerini toplamaya muvaffak olarak, yeminli alayın üzerine hücum etti. Bunlar, hemen hemen son neferine kadar, hepsi canlarını feda ettiler. O zaman Osmanlı ordusu kurtularak, her iki taraf büyük zâyîât verdikten sonra, ric'at borusu çalındı.¹⁷⁵

İran Şahı'nın Yeni Elçisi

Beş gün geçmişti ki, îrân Şahı, müzâkerelere başlanılmasını ta-leb etmek üzere, sadrâzâma yine bir elçi ve mektup gönderdi. Selâm çavuşu Mustafa ile sipâhdan silâhdar mülâzim-başısı İbrahim Çelebî, düşman ordusuna doğru yola çıktılar. Ertesi gün Mustafa Çavuş Tohta Hân nâmında

¹⁷⁴ «Acemler aralarından düşenleri yerde bırakmazlardı; çevgân şeklinde temür çengelli ağaç ile çeküp alarak, bir İki kişi ile arkada ordugâhlarına göndü. rürlerdi.» Naimâ. Bu, büyük bir intizam eseridir (Mütercim).

¹⁷⁵ «El-hâsıl serdâr yanında asker kalmayup, ancak bir kaç sancakdâr ve iç-oğlanı bir de yeniçeri ağası kalmış idi. Bunlar toz içinde nihân olmağla, düşman askerinin hakikat-i hâlden haberi olmayup, kendileri münhezim oldular i'tikadıyla, Şâh giriye rücû' itdi- Beri taraftan perişan asker, sancakları ve serdârı toz içinde turur görünce, herkes yerli yerine geldi. Toz açıldı. Bizim asker evvelki yerlerinde kalarak, leşker-i düşman çekildi- Hafız Paşa bu ma'rekede sebat göstermiş, ve elinde ok yay olduğu halde, bağırmeden sesi kısılmış idi- Toz imdada yetişerek, askerinin inhizâmını düşmana göstermedi ve illâ-hâl müşkl olurdu. İki taraftan zâyîât-ı kesire vuku' bularak, ba'de'z-zuhr çadırlara dönülmüştür.» Kâtib Çelebî'den (Fezleke, c. 2, s- 84) telhis, (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/63-65.

bir diğer elçi ile döndü.

İran elçisi ihtiramla kabul olundu: Tekliflerini dinlemek için dört mutantan dîvân toplantısı yapıldı. Birinci dîvân, Şâh'ın mektubunun elçi tarafından sadrâzama verilmesiyle geçti. İki gün sonra toplanan ikinci dîvânda, elçi, efendisinin Bağdâd hakkındaki eski ta-lebelerini tekrarladı. Tekrar toplanan dîvânda, elçi Bağdâd'ın Meş-hed-i Alî mukabilinde iade olunabileceğini beyân etti. Sadrâzam:

- «Onun her taşına bin baş fedadır; biz de Bağdâd'ı onun için isteriz» diye mukabele etti.

Elçi İmâm Alî, Hille, Cuvâzer, Filûce ile nehrin bütün sol sahilini talebde ısrar göstermesi üzerine, ^ezîr-i âzam, bu türlü tekliflere kendisi rızâ göstermiş olsa bile ordunun muvafakat etmiyeceğini ileri sürerek, toplantıyı dağıttı. Lâkin ertesi gün, dün reddettiğini kabul etmekle beraber, şu sözleri de ilâve etti:

- «Arazî sahipleri vermeye razı olmadıkları takdirde, bizim İmâm Alî toprağım vermemizden ne hâsıl olur?»¹⁷⁶

Tohta Hân'ın beraberinde bulunan dayısı:

- «Siz Şâh'a âid olanı Şâh'a veriniz, ötesini biz düzeltiriz.» cevâbım verdi.

İranlılar'ın arazî sahipleri ile uyuşmaları karar altına alınarak, elçi, efendisinin cevâbını beklemek üzere, orduda kaldı. O esnada bir gece sadrâzam elçiyi ziyafete davet etmişti. Ertesi gün sadrâzam otağının etrafında üç köşeli, akçe kadar karkılmış âbâdî kâğıdlar bulundu ki, her birine bir «şin» (ş) harfi yazılmış idi. Elçiyi sihirbazlıkla itham ettiler. «Şin» (ş) harfi Kur'an'ın Fâtiha'sında bulunmayan bir harftir ki, İranlı Bahâeddîn Âmulî'nin kitabında şiddetli te'-sîri isbât olunmuştur.¹⁷⁷ Hile pek açık olduğundan, dîvân, işi derhâl anlayarak, büyücünün üçgen şeklindeki varakaları alenen yakıldı.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Nâimâ, Fezleke.

¹⁷⁷ İranlıların muktedâsı olan nân ve helva sahibi Bahâeddîn Âmulî havâss-i hurûfa müteallik bir risalesinde Fâtiha-i Şerîfe'de bulunmayan hurûfun -ki sevâkit-ı Fatiha derler- havâssını zikr edip, bu makûle kıaa-ı şerr ve fitneye müteallik nice â'mâl dere etmiştir.. Nâimâ'dan, s- 384. Nâimâ, Tohta Hân'ın Şâh tarafından ta'lim olunarak, Hafız Paşa ordusunu ifsâd için bu işi yapmış olacağı ihtimâlini ilâve eder. Kâtib Çelebi, her birine bir «şin» yazılmış üçgen şeklinde kâğıdlar bulunup, «Sihirdir- diye toplanıp yakıldığını zikretmekle iktifa eder- (Mütercim).

¹⁷⁸ Nâiraâ- Bu şark sihri Pizon tarafından Yermatikus aleyhine yapılmış olan hileden daha garîb değildir, bu hileyi, Tasit şöyle yazar : -Semiusti cineres ac tabe obliiti aüaque mateficia, quibus creditur animas numinibus infernis sacrari.» Tasit (Tacitus), Kronik, 2, 60.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/66-69.

Orduda Karışıklıklar

Ertesi gün orduda bir isyan zuhura geldi. Asker «Yiyecek cinsinden bir şey yok; at ve eşek kalmadı. Daha ne kadar burada duracağız?»¹⁷⁹ diye bağmyorlardı. Sadrâzâmın otağı parça parça edile-

rek, kendisi, Acem elçisinin gözleri önünde, hapsedilmek üzere İmam-ı Âzam Kalesine gönderildi. Murad Paşa tarafdârları «Alem-i Şerîf»i onun otağı önüne götürüp de oraya dikmek istediler. Lâkin şecâatli bir adam olan Alemdar Osman Ağa:

- «Veziri pâdişâhdan başka, kim azl edebilir? Bu otağ pâdişâhındır; ben hayâtda oldukça Alem-i Şerif buradan kalkmaz. Vezir kim ise bu otağa gelir.»¹⁸⁰ dedi.

Mukaavemetine galebe etmek mümkün olmadığından, âsîler kılıç darbesiyle ellerini keserek, Alem'i muzaffer bir edayla götürdüler.¹⁸¹ Bununla beraber, birkaç ihtiyar nefer, galeyanda bulunan askerin önüne geçerek, ve:

- «Bu nasıl habs olunur? Düşman hücum ederse, baş yok; kim cevâb verir?» diyerek, sadrâzamı yoldan çevirdiler. Derhâl yeniden otağ kurularak, Hafız Paşa oraya getirildi. Vezîr-i âzam, kuvvetli bir sesle dedi M:

- «Yoldaşlar! Muradınız nedir? Bağdâd hisarı altında ya gale-bet etmek, yâhud ölmek isteyen şecâatli cengâverler nerededirler?»

Paşa'mn sözünü kestiler. Ordu, feryâd ederek ric'at talebinde bulundu. Yine Hafız Paşa dedi ki:

- «Askerler, iki gün daha sabr ediniz, elçi gönderdiğimiz Mus- tafa'nın dönmesini bekleyiniz...»

Yeniçerilerin istihkâmlarda ekserisi telef olduğu gibi, kalanların da çoğu ayak sızma uğramışlardı. Hafız Paşa Tohta Hân'dan Mustafa Çavuş'u sorduğunda:

- «Artık kılıcınız var ise Bağdâd'ı alabilirsiniz; ve illâ Acem-ler*e yalvaranın, sizi incitmesinler de kalkıp gidiniz.» demeye başladı.

Sözün te'sîri kalmadığından, üçüncü gün dönülmek üzere karar verildi. Son bir ümîd kalmıştı ki, o da üçyüz torba barut konulmuş ve gece gündüz

¹⁷⁹ Naîmâ'dan (Mütercim).

¹⁸⁰ Kezalik. s. 385 (Mütercim).

¹⁸¹ Naîraâ ve Fezleke'nin burada ibareleri muztaribdir. Bizim anladığımızı göre Osman Aga'nın eü kesilmiş değildir; kavga arasında (seyirci (dan) Acem elçisinin atına kılıçla vurulup düşürülmüş, kendisi baygın halde çadırına götürülmüştür. Bu akramın başı ve başlangıcı da asli me'haza müracaatla, ona göre yazılmıştır. (Mütercim)

kazılmaya çalışılmış olan büyük lâğımda başarı gös-terilmesiydi. Yeniçeriler dönüş için istihkâmlardan çıkmakta ve seg-bânlar vezîr-i âzamin etrafında toplanmaktayken, lâğım, ameleden birinin ihtiyatsızlığından dolayı, geri tepmek suretiyle patladı ve lâğımcılar telef oldu. Bu vak'a umûmî bir karışıklığa sebep oldu. Yiyecekler yağma edildi, ağır eşya yakıldı, toplar îmâm-i Âzam Kalesine götürüldü. Sadrâzam da oraya gitti.¹⁸²

Bağdad Muharasasının Kaldırılması

Bu isyan başladığı sırada, Şâh, Hafız Paşa'ya yazdığı mektubu vererek, Mustafa'ya ruhsat vermişti. Mustafa ordudan ayrıldığı esnada birkaç-süvari gelerek, kendisim" tekrar Şâh'ın huzuruna götürdüler. Şâh Abbâs istihfaf ile:

- «Geri çekilen bir orduya Bağdâd'ı teslim etmek şanıma yakışmaz» diyerek, vermiş olduğu kâğıdı yırttı.

Çavuş efendisinin yanına döndüğünde, birkaç gün daha beklenilmemiş olduğu için teessüf etti. Hafız Paşa:

- «İş bana kalsa aylarca beklerdim; lâkin tuğyana, sihre karşı uğraşılabilir mi?» cevâbını verdi.

Çadırlar kaldırıldı. İntizamsız bir halde Musul üzerine ric'at edildi. Ordunun birlikte götüremediği eşya yakılmış yâhud Dicle'ye atılmıştı. Topları paraladılar. Sultân Süleyman'ın güzel bir topu -ki alelacele kuma gömülmüştü- düşman tarafından derhâl bulunarak, Acemler'in zafer armağanı olmak üzere, İsfahan'a gönderildi.¹⁸³

Ric'at evvelâ tehlikesizce yapıldı. Çektikleri uzun ıstıraptan cesaretlerini kaybetmiş olan gaalibler, eşyalarının bakıyyesini kaldırmak için kollanyle yardımcı olarak ve hırslarını celbeden eşyayı cebir göstermeksizin alarak, mağlûblarla kardeşçe karışıldılar.¹⁸⁴ İkinci merhalede bir Acem müfrezesi geldi. Tohta Hân'ı istedi. Sadrâzam, düşmanın civânmerdliğini tahrik eder ümidiyle, Tohta Hân'ı ve Acem esirlerinin geri kalanlarını gönderdi. Lâkin

¹⁸² Ric'at Şevvâl'in sekizinci cum'a günü vuku bulmuş idi- Naîmâ'dan, s. 386 (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/66-68.

¹⁸³ «Bir musanna şeş-hâne Sultân Süleyman topu -ki otak ardında turur gaayet uzun ve münakkaş, ağırlığı kadar altun değer bir bî-nazîr top idi- asker içinde bulunan bir Şâh-seven defn olduğu mahalli haber verdi.» Naîmâ; % s. 388 (Mütercim)

¹⁸⁴ Ordu İmâm-ı Azamda iken, İrânîler çıkup, hüsn-i muamele gösterdiler; hattâ İrânîler bizim orduda ve bizimkiler onların ordusunda gezerleridi. Ba'zı Acemler bizim çadırlara girüp gördükleri eşyaya yapışarak «Gaazî, hû! Şunu apanr mısın?» dinlendi. Eğer sahibi götürürüm derse, «Pes, apar, apar» diye ref ve tahmine yardım iderleridi- Eğer sahibi «Bana gerekmez, senin olsun!» derse, «Pes. mum men apanram, ziyâdebâd!» diye götürürlerdi-Naîmâ'dan, s. 388. (Mütercim)

vak'alar ümîdini boşa çıkardı. Üçüncü geceden itibaren Acemler ordunun arkasında idiler. Murad Paşa, Şat kenarından hendek gibi bir yarın çöle doğru uzandığı bir menzilde, ordunun arkasını muhafazaya memur olduğu halde, sadrâzâmın emrini dinlemedi, ileri gitmiş olduğundan, Hafız Paşa düşmanla muharebeye mecbur oldu. Orduda kalmış olan yedi top dizilerek, düşman saflarına karışıklık verdi.¹⁸⁵

Murad Paşa'nın İdamı

Bu çengin ertesi günü, ordunun Bağdâd'dan çekilmesinin başlıca müsebbiblerinden olan ve bu defa da gösterdiği itaatsizlikle askerini selâmetini tehlikede bırakmış bulunan Murad Paşa, Hafız Paşa'nın emriyle idâm edildi.

Kızılhan'dan zahire ile dolu birkaç kelek Urban tarafından yağma edildi. İntizamsızlık ve kıtlık son derecede idi. Bir okka peksimet 10 guruşa alınamaz, bir şeng (şinik?) arpa 100 filoriye bulunmaz oldu. Kalmış olan beygirler kesilerek, açlık birkaç gün onunla hafifletildi. Askerin çoğu palamuta benzer yemişlerden başka yiyecek bulamadı.¹⁸⁶ Birçokları bir hafta yalnız birkaç damla su ile iktifaya mecbur oldu. Altunsu nehrinin öte tarafında Zap kenarında ordunun ıztırâbı biraz un ve et dağıtılmak suretiyle teskin edildi. MusuTa varıldığında, oraya gelmiş plan hazînedeki askere maaşları verildi. Bu sırada sipâh mülâzim-başısı isyan eden asker tarafından parça parça edildi.

Musul Valiliği Basra'dan ordunun imdadına koşmuş olan Kara Bekir Ağa'ya verilerek, Çerkeş Hüseyin Paşa bu mühim mevkiin muhafazasına tâyin olundu. Diyârbekir'de, vezîr-i âzam Şâm Valiliğini Gürcî Mehmed Paşa'ya ve Rumeli Valiliğini Süleyman Paşa'ya tevcih ettikten sonra, orduya ruhsat verdi. Ric'atini Hadım Alî Ağa vâsıtasıyla Pâdişâh'a arzetti. Sultân Murâd, ordunun Bağ-dâd önündeki uzun ıztırlarını Alî Ağa'nın lisânından işittikten sonra, hadımını, Haleb'de kışlamasını emreden bir hatt-ı hümayûnla Hafız Paşa'ya iade etti. Seferin felâketle neticelenmesine rağmen, kahramanlığının mükâfatı olarak vezîr-i azama hil'at gönderildi. Bununla beraber ümîd olunmayan bu iltifat, Pâdişâh'm şahsî temayüllerinden ziyâde, vezîr-i âzamm kayın validesi olan Valide Sultân'ın te'sîrli

¹⁸⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/68-69.

¹⁸⁶ «Bir cins mazû ve kestane gibi hürde diken ucunda biten yemişleri me'kül degöl iken- nâçâr yirler idi.» Naîmâ, (Mütercim)

himayesinden kaynaklanmıştı.¹⁸⁷ Hafız Paşa'nın hasunlan, kendisini münhal olan timâr ve zeâmetîerUadamlarına tevzî etmekle itham ettiklerinden ve ordunun Bağdâd önlerinde uğradığı perişanlığın ilk müsebbibi olmak üzere gösterdiklerinden, onların telkinlerine galebe etmek için, Valide Sultân'ın müessir nüfuzunu kullanmak lâzım gelmişti.

Pâdişâh'ın Hafız Paşa'ya infiali, muhasara esnasında yardım talebini bildiren gazele cevaben, gönderdiği gazelle ile pek açık bir şekilde iletmişti. Macaristan seferinde Kırım Hanı Gazı Giray tarafından sadrâzama gönderilen manzum bir arızadan bahsetmiştik. Ancak bu defaki nazım, gazelle şeklinde yazılmış askerî bir raporun ilk misâli olup, satranç oyunundan iktibas edilmiş temsilî bir şekil verilmiş ve buna yine onun kaafiyesiyle cevap yazılmıştır. Vezîr, kendisine «Süvariler getirecek bir kraliçe (general) (ferz) yok mudur?» diye sormak hatâsında bulunmuştu. Buna cevaben, IV. Murad da, Hafız Paşa'nın Şâh'ı mat etmeye kudretinin yettiğini ilân edip dururken, şimdi at oynatmaya yer mi bulamadığını sormuştur.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Bu fıkraya bizim târihlerde tesadüf edemedik- Mütercim.

¹⁸⁸ Avrupa satrançcılarının yanlış olarak «kraliçe» dedikleri taş Şarklılar indinde «ferz» yâni baş-geseral yâhud vezîr-i âzam ismini hâizdir. Bu «ferz» den Fransızlar «viyerj» yapmışlar ve «fil» kelimesini «fû» (Mecnûn)'a çevirmişlerdir. Harbi temsil etmesi lâzım gelen bir Sark oyununda başlıca vazifeyi bir kadına tahsis etmeğe, hangi fikri sapıklıkla varıldığını anlamak müşküdür. «Tor. (kaleler) hakikaten te'vü olunabilir- Çünkü, bu taş, aslında «Rût» denilen bir ceng arabasıdır, ki üzerinde bir kule bulunurdu. Acemler, Hîndçe «rut» lâfzım «ruh» kelimesine tebdil etmişlerdir ki, hem hayâli büyük bir kuş, hem de kahraman mânâsına gelir. Avrupa lisanlarında «roquer» (ruh fle şâfa'nın yerlerinin değiştirilmesi, atlatma) tâbirini icad etmiş olan bu kelime münâsebetiyle, Ş&lu&ae'de 12 ruh, yâhud kahraman hikâyesi bulunduğunu ve «Tablavend-în 12 şövalyesinin bundan geldiğini beyân ederiz. Rusya'dan gelen bân satranç oyunlarında ruhların yerine filler konulmuştur. Bu da başka bir hatâdır. Çünkü Hînd ve Acem satranç oyunlarında filler AvruDaldar'ın kılavuzlar, deliler adan verdikleri bayraklardır. Şark isimlendirmesinden batıda yalnız piyade (piyon) ve süvari kelimeleri kalmıştır. En garlb olan temsil, hiç şüphesiz ki, vezîr-î âzamin kraliçe ve fillerin tngflizler'de olduğu gibi piskopos (pishop) olmasıdır. Hafız Paşa'mn gazeli (Hammer'in Almancasında bunların manzum tercümeleri yazılıdır; Fransızcasında kaldırılmıştır) :

Aldı etrafı adüvv, imdada asker yok mudur?

Dîn yolunda baş verir merdâne, server yok mudur?

Hasmı bir kişi oyunda ruh-be-ruh şehmât ider Cengde at oynadır ferzâne, bir er yok mudur?

Ne aceb girdaba düşdük, çaresiz kaldık, meded! Âşinâlar zümresinden bir şinâver yok mudur?

Cengde hempamız olup baş alup baş vermeğe Arsa-i âlemde bir merd-i hünerver yok mudur?

Def-i bidâda tekâsül den garaz ne, bilmezüz

Derd-i mazlûmân suâl olmaz mı, mahşer yok mudur?

Âteş-i süzân-ı â'dâya bizümle girmeğe

Dehr içinde imtihan olmuş semender yok mudur?

Der ki Sultân Murâd'a nâmemüz îsâline

Bâd-ı sarsar gibi bir çâbükbükbüter yok mudur?

Sultân IV. Murâd'ın cevâbı:

Hâfızâ, Bağdâd'a imdâd itmeğe er yok mudur? Bizden istimdâd idersin, sende asker yok mudur?

Düşmem mât itmede ferzânem ben dir idün, Hasma karşı şimdi at oynatmağa yir yok mudur?

Gerçi lâf urmakda yokdur sana hempa, bilürüz Lîk senden dâd alr bir dâd-güster yok mudur?

Merdiik da'vâ idersin, bu muhanneslik neden? Havf idersen, bari yanunda dilâver yok mudur?

Râfîziler aldı Bağdâd'ı, tekâsül eyledin;

İstanbul'da İsyân

Bağdâd muhâsarasındaki elîm neticeden dolayı çıkan isyanı Kap-dân Paşa'nın tahrik etmekte olduğu sözünün İstanbul'da asker arasında yayılması gecikmedi. Sipâhî ve yeniçeriler, Gürcî Mehmed Pa-şa'yı akçe rayicini değiştirmiş¹⁸⁹ ve orduyu Bağdâd'da yardımsız bırakmakla itham edip başını istiyorlardı. Zorbalar Sultân Mehmed Câmii'nde toplanarak, arızhâllerini, Pâdişâh'm o sırada bulunduğu İstavroz Sarayı'na gönderdiler. Gayrimemnûnların talebi Pâdişâh'ı ve Validesini büyük bir endîşeye düşürdü. Gürcî Paşa ile kendi kuvvetlerinin en metin dayanağının kaybolacağı hissettiklerinden, hiç olmazsa hayâtını muhafaza etmek isterlerdi.¹⁹⁰

Gürcü Mehmed Paşa'nın İdamı

Derhal kaymakam tâyin edilen Receb Paşa, nâhoşnûdlan teskin etmek için camie gitmeye memur oldu. Zorbaların Gürcî Mehmed Paşa'nın azli ve mallarının müsaderesi ile memnun edilecekleri zannediliyordu. Lâkin Sultân Murâd'ı, Sultân Osman'ın hâline uğrayacağını söyleyerek tehdîd etmeye

Sana hasm olmaz mı Hazret, rûz-ı mahşer yok mudur?

Bu Hanîfe şehrin ihmâlimle vîrân itdiler;

Sende ayâ gayret-i dîn ü peygamber yok mudur?

Bî-haberken saltanat ihсан iden perverdekâr Yine Bağdâd'ı ider ihسان, mukadder yok mudur?

Rüşvet ile cünd-i islâm'ı perişan eyledün! İşidilmez mi sanırsın, bu haberler yok mudur?

Avn-i Hakk'la intikaam almağa â'dâdan meğer Bende-i dîrîn, vezîr-i dîn-perver yok mudur?

Bir AH sîret veziri şimdi serdâr eyledüm

Hızır ü peygamber muîn olmaz mı, rehber yok mudur?

Şimdi hâli mi kıyâs eylesin ayâ âlemî?

Ey Murâdî, pâdişâh-ı heft-kişver yok mudur?

Naîmâ, Hafız Paşa'nın gazelinin vusulünde «tehdîd-âmiz» cevâb-ı bâitâb irsal buyurulduğunu zikreder. Pâdişâh'm gazeli serdârın değiştirilmesini iş'âr etmekteyken, Hafız Paşa, bu müşâerenin zamanına rastlayan Bağdâd muhasarasından hayli zaman sonra azl olduğuna göre, bu şairane tehdidin o vakit icra edilmediği anlaşılır. Bu sıralarda Sultân Murad henüz onbeş yaşlarında olduğundan; bâzı beyitleri, ince bir fikir sahibinin tecrübeli kaleminden çıkmış görünen cevâba, başkalarının da yardımı olmadığına hükmedilemez.) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/69-70.

¹⁸⁹ Nalmâ'nın zütrettiji bu râyic değişikliği, atann 120 ve gurusun 80 akçeye İndirilmesinden ibaretti. Nasıl ki Venedik Hulâsası'nda şu sözler dercedfl. mistir: «Kaymakamın arzu ve tasavvurlarına aykırı olarak, zekino (altın) 120 ve talero (guruş) 80 aspero (akçe)ya ve Osmanino (para) dahî, büsbütün lâğv olunmamak için. 3 aşere (?) düşürüldü.» 25 Kasım 1624. Daha aşağıda, 1626 târihinde dahî şunlar okunur : «Raguzablar, vergilerini, bir buçuğu bir zekino hesabıyla riyal (guruş) olarak te'diye ettikleri halde, kaymakam zekinsonun kıymetini 128 ve riyalin 80 olmak üzere muhâfazasıyla iktifa ettiğinden, şehrin bân Ermenîler'i, zekinoyno accio üe değiştirdiklerinden dolayı ceza görmüşlerdir.»

¹⁹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/70-71.

başlamış olan zorbalara Paşa'nın mutlaka îdâmını istiyorlardı. Gürültü o derecelere vardı ki, Pâdişâh'm ve Valide Sultânî'm hayatı bakımından da endişeler hâsıl oldu. Gürcî Mehmed, yetmiş seneden beri dokuz pâdişâhın¹⁹¹ saltanatı zamanında Devlet'e hizmet etmiş iken, bu ihtiyarın ak saçları kendisini kurtaramayıp, deliye dönmüş olan şekavet erbabı tarafından' îdâm olundu.¹⁹²

Kapdân-paşalık, kızlarağası Mustafa Ağa'nın saraçlığından başlayarak, matbah-emîni ve daha sonra çavuş-başı olan ve şimdi mî-rahor bulunan Hasan Ağa'ya verildi; Sultân Murâd'ı hemşiresi Ayşe Sultân da ona verildi.

Bu isyan, altı bin kadar yeniçeri ve sipahinin işi olup, Pâdişâh taleb ettiklerini kabule mecbur olmuştu.¹⁹³ Birkaç gün sonra, limana, yeniçeri ile dolu iki kadirga girdiği görüldü: Bunlar Gür-cî Mehmed Paşa'nın katlinden dolayı hiddetlenerek, segbânbaşı Mi-haliçli Sarı Mehmed'in başım istiyorlardı. Bir fermân-ı pâdişâhî, istediklerine muvafakat ettiğinden, segbânbaşı 16 zorba ile beraber cellâda teslim edildi. Fitnenin başlıca tertipçilerinden olan Lofçalı Ömer ile Camcı-zâde Ahmed gece ele geçirilerek, boğulup denize atıldılar. Segbânbaşığa Hüseyin Ağa getirildi.¹⁹⁴

¹⁹¹ Kaanûnî, n. Selim, IH. Murad, m. MehmedJ. Ahmed, L Mustafa, II Mustafa, IV- Murad olması gerekir. (Mütercim)

¹⁹² Natmâ. (Naîmâ'da Gürcî Mehmed Paşa'nın. zorbaların talebi üzerine çıkarılan ferman mucibince, sarayında «mahnukan âlem-i âhirete» götperüdiSi yazılıdır, s- 3M). Türkçe'nin Naîmâ'da dercedüen «âlem-î âhirete gönderildi» tâbiri İngilizce'nin «Launched into eternity. (ebediyete Htihak etti) tâbirine muâdildir-

¹⁹³ «Kaymakam yeniçerileri, mahv edip de, Devlet'i bunların elinden kurtarmak için (sadrâzamı) ikna etmişti. Yeniçeriler, onun mektuplarını görerek ve aralarında büyük nüfuz sahibi olan segbân-başı Mehmed Ağa'yı teşvik ederek Pâdişâh'la birlikte kendi aleyhlerine hareket eden kaymakamdan intikam almak için sipahilerle ittifak ettiler. Müftinin nezdine giderek, kendilerini mahvetmek için entrikalar çevirmeye çalışan Gürcî'nin azlını o aralık Üsküdar Sarayı'nda bulunan zât-ı şâhâne-ye söylemesini teklif ettiler ve cevabı beklemek üzere Sultân Mehmed Câmîi'ne gittiler. Bu teklif ve ısrar, Pâ-ckşâh'a ve validesine hoş geldiği gibi, hükümetin başlıca medâr-ı istinad olan bir adamı kaybetmekte olduklarını bildikleri halde, bostancı-başını Gürcî'nin habsi-ne ve sipahilerin yağma etmek istedikleri emvalinin müsaderesine me'mûr eylediler. Pâdişâh, eniştesi olan kap-dân Receb Paşa'ya hemen asker arasına giderek ve Gürcî'nin azlını bildirerek, onları teskin etmesini söyledi. Receb Paşa tersaneye gitti; Sultân Mehmed Câmîi'nde-ki âsilerin yanlarına uğramadı. Daha sonra hanesine döndü. Yeniçerilerin büyük bir kısmı Gürcî'nin mahbûs bulunduğu saraya doğru gittiler. Heceb tehlikeyi gördü. Zât-ı Şâhâne yetmiş seneden heri altı (sekiz) pâdişâh zamanında mühim hizmetlerde bulunmuş ve doksan yaşına varmış olan Gürcî'nin katline ve emvalinin müsaderesine muvâfkat göstermeye mecbur oldu vâ yeniçerilerden küçük bir azınlığın fanrak altının) zorlamasıyla, ma'rûf bir adamın idamına mecburiyetinden dolayı, zamanın ahvâlini düşünerek ağladı. Pâdişâh, biraderi (Sultân Osman) hakkında vukua gelen ve yeniçeriler arasında övünme vesilesi sayılan hâlin elim te'sirlerin-den dolayı, İstanbul sarayına gidemedi.» Venedik Hu-lâsası'ndan.

¹⁹⁴ «İstanbul'un Beşiktaş tarafında bulunan arkadaşlarının ekserisiyle uyuşmuş oldukları halde, 20 kadirgaya binerek gelmiş olan yeniçeriler, segbânbaşı Mehmed ile Gür-cî Paşa'nın îdâmına sebep olan isyanın diğer muharrıklarının başlarını Pâdişâh'dan ısrarla istediler. Zât-ı şâhâne buna muvafakatle, Üsküdar'dan İstanbul sarayına gitti ve divân akdettirerek segbân-başı Mehmed ile diğer onaltı kimsenin yeniçerilere teslim edilmesi için bir hatt-ı hümâyûn gönderdi. 20 kadirga ile gelmiş olan yeniçeriler, îdâm cezası icra olunmadıkça gitmeye razı olmadıklarından ve birçok zulümlerde bulduklarından, isyanda en

İntizam Usulündü Ta'lik Edilen Bir Tedbir

Bu sırada, sipâhî ve yeniçeri mülâzimlerine kolaylıkla tevcih olunmakta olan emvâl-i umûmiyye iltizamlarının bundan böyle verilmesi men' edildi. Hafız Paşa, bunlara «emânet», «mukata'ât», «tev-liyyet», «evkaafa müteallik nezâret kitabet ve cibâyet» tevcih eylediği vakit, adı geçen iltizamların üçer senelik olmak üzere kefil ile verilmesi hakkındaki kanun-ı kadîmeye riâyet etmemişti. Bu hizmetler kefilsiz verilir, müddet altı aya indirilirdi. Bu suretle Devlet'in hakîkî varidatı bilinemez olmuş, hazîneye dâir olan işlere büyük karışıklık gelmişti. Varidatı bu yeni mültezimlere ihale olunan birçok camiler, ibâdet edenlere kapalı kalmıştı. Pâdişâh, İstanbul sokaklarında atla yaptığı bir gezintide bu yakışıksız hâle vâkif olarak¹⁹⁵ vezirleri davet etti ve teessürlerini beyân etti.¹⁹⁶ Sadrâzama şiddetli bir emir yazılarak, yeniden mülâzim tahrîri ve mâliye hizmetlerinin yeniçerilere verilmesi yasaklandı. Hizmette bulunan yeniçerilerin defteri dîvâna gönderilmek, münhal olan sipahilikler, evvelki gibi hîleye değil, istihkaka verilmek lâzım geliyordu. Bu fermanın askerî karışıklıklardan dolayı gecikmiş olan icrası, daha sükûnetli bir zamana talik olundu.¹⁹⁷

ziyâde medhali bulunan seksen kişinin hemen gösterilmesini emrederek, sipahiler ağasına hatt-ı hümâyûn geldi.» Venedik Hulâsasından.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/71-72.

¹⁹⁵ «Zât-ı şâhâne bâzı câmfleri ziyaret için atla şehirde gezmeye çıkarak, sipahilerin zulûmlerinden dolayı, bunlardan birçoğunun kapanmış ve muattal ol duğunu gördü.. 30 Kasım 1626, Venedik Hulâsası, tmp. ve Kraliyet Kütüphanesi.

¹⁹⁶ «Hafız, irâde-i seniyye (pâdişâh irâdesi) hilâfına olarak, camilerin idare. sini yeniçerilere tevdi ettiğinden, zât-ı şâhâne bütün vüzerâyı ansızın Arz Odası'na davetle ve adliye nazırının (çavuş-başı?) da hazır bulunmasını emrederek, onları, ve Özellikle zikredilen hizmetlerin sipâhîlere verilmesine muvafakat etmekte olan kaymakamı azarladı.» Kasım 1626, Venedik Hu-Usasi,

¹⁹⁷ Bunun tafsili Naimâ'nın, bâzı ibareleri meâlen alınan aşağıdaki fıkrasından daha güzel anlaşılır:

«Serdâr Hafız Paşa'ya gelen emirde «Seferden avdet esnasında sipâh taifesinden bu canibe gelenlerin ellerine birer ikişer rûûs ile hizmetler kadimden mülâzimîne müteallik olmayup, kimi mansib ve emânet, kimi mukata'ât ve tevliyyet ve evkaafa müteallik nezâret ve kitabet ve cibâyettür. Mâl mukataaları kadimden üçer sene, birbirinin zararını beslemek üzere, men'am (muktedir) kefil ile ümenâ tarafından deruhde olunurken, mülâzimîne her altı ayda bir hizmet olmak üzere mukata'âta vaz'-ı yed edilmekle, bir senenin mahsfilî ma'lûm olmayup, mâl-i mukatâ'at bilküllüyye telef ve hazîneye külli noksan terettüb itmişdür. Evkaaf mukataaîan dah! üçer sene bir tahvil ile verilirken, onlar ve meşrutalar bir elden bir ele fûruht edilmekle, mâl-i evkaaf zayi' ve cevâim" ve mesâcid muattal olmak mertebesine varup, bu hâl nâmûs-ı saltanata muhali olmağla, ba*de1-yevm kadimden ziyâde mülâzım yaz-mayasın; hizmetlerin bundan sonra mülâzimîne verildiğine kat'â rızâm yokdur. Tevcih edenlere ve alanlara envâ-ı akaab olunmak mukarrerdür; bu hükm-i hümâyûnu kendilerine okuyasın; sefere teveccüh esnasında bölük halkı ve yeniçeri ve şâir kul taifesini ve ba'dehû mürdelerini defter idüp, rikâb-ı hümâyûnuna gönderesin; min ba'd bölük ve yeniçerilik ve şâir dirlik tevcih itmeyüp, muhkem zabt idesin» diye buyurulmasıyle, zabitleri davet ve hükm-i hümâyûn ilâm olundu. Lâkin mülâzemet vech-i meşrûh üzere yazılmak ve zikr olunan hizmetler memnu* olmak sefer üzerinde mümkün olmayup, ba'dehû İstanbul'da icra olundu.» c. 2, s. 396.

Müftî, Sultân Mustafa'nın îdâmı hakkında taleb olunan fetvayı vermedi. Yeniçeriler hal'edilmiş sultânın üçüncü defa tahta çıkarılması teşebbüsünde bulunmalarıyla beraber, müftî, aklen zaaf içinde olan bir adamın idamına fetva verilmesinin şer'ân caiz olmadığı beyân ederek, reddinde ısrar ediyordu. Bu mukaavemeti, hakkındaki teveccüh-i pâdişâhînin zevaline yol açtı.¹⁹⁸

Haleb'de İsyân

Yeniçerilerin İstanbul'da isyanı, Haleb'de sadrâzam ordusunda da yeni bir kıyama Örnek ve işaret oldu. Asker, yeniçeri kâtibi Malkoç Efendi'yi parçalamak istediler. Malkoç, hemen kaçmak suretiyle ellerinden kurtulabildi. Kara Muzak -ki Sultân Mustafa nâmına birçok hatt-ı hümayûn yazmış olan fitnedir- âsiler tarafından îdâm olundu; cesedi teçhiz ve tekfin edilmedi.¹⁹⁹

Hafız Paşa'nın Azli

Bu iki isyan ile Abaza'nın Erzurum'da yeniden harekete geçmesi, sadrâzâmın azline yol açtı. (12 Rebülevvel 1036 - 1 Aralık 1626), Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin ve ulemâ ve vüzerânın hazır bulunması suretiyle kaymakam Receb Paşa'nın sarayında akdedilen bir dîvânda, eskiden kendisiyle münâsebeti bulunan²⁰⁰ Abaza'yı itaat ettirir ümidiyle, sadrazamlığın Halîl Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı. Yeniçeri ağalığı, mu'tâd hilâfına, çavuş-başlı Alî Ağa'ya verildi, defterdarlık da Bekir Paşa'ya tevcih edildi.²⁰¹ Eski sadrâzam Hafız Paşa ve sabık yeniçeri ağası Husrev Paşa, kubbealü vezirleri olmak üzere, İstanbul'a çağıldılar. Hafız Paşa'nın geldiğinde, evvelce kararlaştırılmış olduğu üzere, Pâdişâh'm genç hemşiresiyle evlen-dirilmişti.²⁰²

¹⁹⁸ «Amcası Sultân Mustafa'nın katli için müftiden fetva istedi» müftî aklen zayıf olan şahısların îdâma mahkûm olmasını şeriatın tecvizi etmeyeceği cevâbını verdi.* Kasım 1626, Venedik Hulâsası.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/72-73.

¹⁹⁹ «Yeniçeri bunu dahî kati murâd iderler, firar ider, ardından irişüp bıçak Ue kellesini hurd idüp, hendek mezbelesine İaşesini atdılar. Sultân Osman ve câmi'-î Ebü'l-Feth vak'alarında etdiği fesâdâtın cezasını buld» Naîmâ s. 397 (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/73.

²⁰⁰ Halîl Paşa. Abaza'nın efendisi idi. (Mütercim)

²⁰¹ Bekir Paşa İstanbul'da defterdar bulunduğu halde, sefer yâni ordu defter, dân olmuştu. (Mütercim)

²⁰² Peçevî. «Hafız İstanbul'a vâsıl oldu; kendisine tezvici kararlaştırılan pâdişâhın hemşiresinin sarayına gitti. Ve onunla izdivaç eyledi.» 13 Mart. Venedik Bnlâsası Sir Tomas "Rue, İspanya müzâkere memurunun

Özbek Elçisi

Yine o sene Buhârâ Hânı ve Özbekler Pâdişâhı Bahâdır îmâm Kulı Hân'ın kardeşi Alî Muhammed Hân,²⁰³ İstanbul'da huzûr-ı şahaneyeye kabul oklundu. Bu zât, sekiz senedir Acemler'in elinde esîr iken, Bağdâd muhasarası münâsebetiyle bir fırsat düşürerek, hürriyetine kavuşmuştu. Bir sene İstanbul'da kaldıktan sonra, Hacc'a ve oradan memleketine gitmek üzere, Özbek hükümdarına ve Hind Pâdişâhı Selim Hân'a nâme-i hümayûn alarak, payitahttan ayrıldı.²⁰⁴

Kırım Elçisi Ve Özü Kalesinin Tekrar İnşâsı

Bu sırada Kırım Hânı'nın emîr-i âhuru Zülfekaar, zât-ı şâhâne-ye efendisinden bir bağlılık arızasını hamilen, İstanbul'a geldi.²⁰⁵ Hân, Kazaklar'ın istilâsına mâni olmak için Sultân Süleyman tarafından Doğan Geçidi Boğazı'nda yaptırılarak sonraları harâb olan Oçakof (Özü) kalesinin Devlet tarafından tekrar inşâsını iş'âr ile, öteki sahilde dahî kendisi tarafından ikinci bir kale yapılmasını taah-hüd ediyordu. Bu münâsebetle, Bosna Vâlîsi Mehmed Paşa, Özü kumandanlığına tâyin olundu; Kefe beğlerbeğine Kırım tarafından gelerek Özü önünden akmakta olan nehrin yatağını kurutmak için, her köyden kazma ve kürekleriyle on kişi göndermesi emredildi.²⁰⁶ Şimdiye kadar mâlî idaresi Tuna defterdarlığına bağlı olan Özü şehrine dahî ayrı bir defterdar tâyin edildi. Mehmed ve Şahin Giraylar taraf-ı pâdişâhîden kılıç ve hil'at aldılar.

mın zevcesi olan pâdişâh hemşiresini, ve onun vâsıtasıyla diğer iki hemşirenin zevcesi bulunan Receb ve Kapdân Paşa'laria sabık yeniçeri ağası

entrikaları hakkında şöyle söylüyor: «Biderûn kapı-ağasını, Bağdâd'da bulunan sadrâza.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/73.

²⁰³ Bunun ismi Nalmâ'da «Ay Muhammed Hân» dir. Fezleke'ye nazaran, Buhârâ Hân'nın amcasıdır. (Mütercim)

²⁰⁴ Naîmâ. San Abdullah Efendi'nin münşeatında Sân Selîm*'in .Moğol pâdişâhı» Şâh Abbâs'a bir mektubu (Nu : 23) ve Şâh'in cevâbnâmesi (Nu: 24) dere edilmiştir- Şâh bu mektubunda Ahmed-i Gîlânî'ye muzaffer olduğunu tebliğ ediyor.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/74.

²⁰⁵ Naîmâ. «Tataristan hükümdarının baş mîrâhoru, Pâdigâh'ın elini öpmek için. Hasan Kapıcı-başı ile birlikte İstanbul'a geldi.. Venedik Hulâsası.

²⁰⁶ «Evvelbahârda donanma fle o tarafa giderek, Hızır günü kalenin binasına başlaması için Kapdân Paşa'ya emir verilmiş, levazımın hazırlanması Eflâk ve Buğdan voyvodalarına, ve hizmette bulunmaları Tatarlar'a iş'âr kılınmış idi.» Naîmâ'dan telhis. (Mütercim)

Bayram Paşa'yı kendini taraftar yapmıştı.» s. 452. Şu halde. Sultân Murad'ın dört eniştesi Hafız, Receb, Bayram ve Kapdân Hasan Paşalar olduğu anlaşılır. (Hafız Paşa bu defa ikinci vezîr olmuştu)²⁰⁷

Lehistan Ve Kırım Elçileri İstanbul'a Geliyor

Uzun bir müddetten beri Kırım ve Lehistan'ın menfaatleri birbirine ziyâde temas eylediği için!, Kırım işleri Lehistan işlerinden ayrılamaz olmuştu. Geçen sene son Lehistan elçisine hüsn-i kabule rağmen,²⁰⁸ Kırım Hânı'na bir fermân-ı hümâyûn yazılarak, Lehistan'ı istilâ etmesi emr olundu.²⁰⁹ İstilâcı kuvvetlerin ric'ate hazırlandığı sırada, müdhiş bir fırtına intizamsızlığa sebep olarak, Leh* ler'in şiddetli bir hücumları da hezimetini ikmâl etti, 40.000'den fazla Tatar muharebe meydânında kaldı.²¹⁰ Bu felâketten sonra kaymakam Gürcî Mehmed Paşa, mağlûblann hareketlerini takbih ederek, müzâkerelere başlanılmasını talep etmek üzere, Lehistan'a bir çavuş göndermişti.²¹¹ Bunun üzerine, iki tarafın karşılıklı taarruzlarına nihayet verilmesi için, İstanbul'a bir Lehistan nonsu (elçisi) , bir de Kırım elçisi geldi.

Yine bu sırada, 60 Kazak kayığı yeniden özü havalisini ve evvelce takibe gönderilen Osmanlı donanmasından kurtulmuş olan kayıklar Karadeniz sahillerini tahrib etmekteydiler.

Bununla beraber iki Kırım Hânı (Hân ve Kalgay), elçileri vâ-sitasiyle, eğer Lehistan senede 40.000 ekü (guruş) vergi vermeyi taahhüd etmezse, kendilerinin anlaşmaya dâhil edilmesine muvafakat etmeyeceklerini ileri sürüyorlardı.²¹² Nons (elçi), ilkönce açık surette, Lehistan'ın hiç değilse yazılı

²⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/74.

²⁰⁸ «5 Ocak (1625) divânında Lehistan elçisi kabul olunarak, yemeğe dâvet edilmiş, ve bundan Lehistan ile bir anlaşmaya varmanın ziyâde arzu edilmekte olduğu neticesi çıkarılmıştır.* Venedik Hulâsası.

²⁰⁹ «Tataristan hükümdarı, Lehistan kralı nezdinde ma'zeretini isbât etmek zımnında, Lehistan'ı istilâ için Pâdişâh tarafından aldığı emrin asimi krala göndermiştir.* Ekim 1626, Venedik Hulasası.

²¹⁰ «Tataristan hükümdarı, Mehmed'in 64-600 kişi ile hiçbir hasar vermeksizin Lehistana girdiği haberini te'yid ediyor.* Şubat 1626, Venedik Hulâsası. «Tataristan hükümdarının kardeşi Şahin Giray, zannedildiğine göre, Bağdâd muhasarasının neticesini bekleyerek, diğer bir ordu ile Tataristan'da bulunmaktadır.» Venedik Hulâsası. «Tatarlar, Podolya'dan çıkıklaında Lehler tarafından büyük mağlûbiyete uğratılmış, ve müdhis bir fırtınaya tutulmuş olmaları üzerine. 75.000'den ziyâdesi telef olmuştur. Mehreed Boğdan'a kaçmış, ve Eflâk prensi Pimohi'den 5.000, Radul'dan 20-000 taler almıştır.* 1626. keza-«Tatarlar'ın Lehler'den gördükleri büyük hezimet; Lehler, büyük ganimetler elde etmiş olan Tatarları ta'kib ettiler; Borıştoe Geçidi'nde 40.000 Tatar öldürülerek, pek azı kurtulabilmiştir.» Venedik Hulâsası.

²¹¹ «Son İstUanm taraf-ı şahanedan verilmiş bir emre dayanmamış olduğunu beyân etmek, ve Lehler tarafından gönderilecek bir elçi fle müzâkerelere başlanılmasını talep etmek üzere, Gürel Mehmed tarafından gönderilen çavuşun dönüşü- 1626, Venedik Hulâsası.

²¹² «Kazaklar'ın Lehistanlılar'a ve Kazaklar'ın Karadeniz'deki tecâvüzlerine son vermek üzere, Lehistan

olarak, bu türlü şartlara rızâ gös-termiyeceğini öne sürdü.²¹³ Ancak muahede, teklif edilen esâslar dâiresinde akdedilerek, Hân'a dahî müteakiben sureti tebliğ edildi. Kazakların teşebbüslerine karşı ihtiyat olmak üzere, Karadeniz'de Boğaz'ın giriş kısmında bulunan Büyükdere Kalesi istihkâmlarının tamamlanmasına emir verildi.²¹⁴

Abaza'nın Paşaları Bozması

Yeni sadrâzam Halil Paşa, İstanbul'da fevkalâde şiddetli bir kış hükümrân olmakla beraber, tâyin edilışinden üç gün sonra, Üsküdar'a geçti (15 Rebülevvel 1036 - 4 Aralık 1626).²¹⁵ Unsurların gösterdiği bu şiddet, Osmanlı ordusunun uğrayacağı felâkete işaret idi.

Halil Paşa, ilk azlinde nezdine iltica etmiş olduğu Üsküdârî Şeyh Mahmûd Efendi'nin muhlisânından olduğu cihetle, Üsküdar'a geçince, Şeyh'i ziyarette kusur etmedi. Şeyh ise Halîl Paşa'ya: «Bir defa daha serdâr olmuştun» sözlerinden başka bir şey söylemedi. Vezîr-i âzam me'yûs bir halde döndü. Maiyyeti, Şeyh'in bu kısa kelâmını pek de müsâid görünmeyen bir şekilde tefsir ettiler. Kapıcılar ked-hudâsının Haleb'de Hafız Paşa'dan alınmasına me'mûr olduğu mühr-i hümayûn, Konya'da Halîl Paşa'ya teslim edildi. Adana'da Vâlî Küçük Hüseyin Paşa, âsî Abaza ile gizlice münâsebette bulunduğu zan-niyle îdâm olunarak, yerine Bostan Paşa tâyin olundu (20 Cumâdel-uhrâ 1036 - 8 Mart 1627). Sadrâzam, Adanadan hareketinin ondör-düncü günü Haleb'e dâhil oldu (7 Receb 1036 - 24 Mart 1627). Ha-leb'de silâhdârlar ağası Mustafa Ağa'yı îdâm ettirdi. Mustafa Ağa'nın yegâne cinayeti, Halîl Paşa'nın itimâdına mazhar olamamasıydı.²¹⁶

Haleb'de üç ay kalındıktan sonra, vezîr-i âzamin çadırları Haleb hâricine kurularak, orduya hareket emri verildi (20 Şevval 1036 -4 Temmuz 1627).

elçisinin ve bir gün sonra -hediye olarak gönderilen Çerkeş çocuklarını ihtiva eden iki kadırğa ile- bir Tatar elçisinin gelişi; eğer Lehler tecâvüzlerini ta'til etmek için 40.000 taler ödemeyi kabul etmezlerse. Tatarlar Osmanlı Devleti ve Lehistan arasındaki anlaşmaya dâhil olmak istemiyor.» 18 Ekim 1626, Venedik Hulâsası.

²¹³ «Nons (elci) alenen beyân etti ki, Tatarlar'ın haracgûzârı olmağa -hiç olmazsa tahriren-- hiçbir vakit muvafakat etkiyeceklerdir.» 18 Ekim 1626, Venedik Hulâsası.

²¹⁴ Karadeniz medhalinde, ordunun bulunduğu mahalde inşâ olunan kale, Ka-zaklar'dan korkulmasından dolayı, bir kat daha tahkim edilmiştir.- Venedik Hulâsası, 1626; FavzatfiT-Ebrâr. Ravzatft*LEbrâr, yalnız Kazaklar'ın Avrupa sahilinde îstinye'yi ve Anadolu sahilinde Beykoz'a hasar verdiklerinden söz eder. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/75-76.

²¹⁵ Soğuk ve kışın şiddetinden her taraf karla kaplanmış, güyft kara kış yere inmişti. Hattâ alaylar dizilüp vezir Halü Pasa Üsküdar'a geçtiğinde, yeniçerilerin ve şâir üniformalı olan alay mensuplarının sakallan kar ile kan. şarak donup, güyâ ki bir buz parçası olmuştu.* Naîmâ'dan, s. 402. (Mütercim)

²¹⁶ «Askeri ifsâd etmek töhmetiyle-, Naîmâ, s- 403 (Mütercim)

Yeniçeri ağası Alî Ağa hastalanarak vefat ettiğinden, ağalık, süvârî mukabeleciliğinden usûle aykırı olarak bölük ağalığına tâyin olunmuş bulunan «Demirkazık» lâkabıyla anılan Halîl Ağa'ya tevcih olundu. Halîl Ağa'nın bu defaki memuriyeti usûle muhalifti. Sultân Osman'ın hal'ine kadar yeniçeri ağası olmak için büyük mîrâhor, mîr-i alem, yâhud kapıcı-başı olması lâzım gelirdi.²¹⁷

Uhdesine vezâret verilen sabık Anadolu beğlerbeği Dişlenk Hüseyin Paşa'nın getirdiği asker, Haîeb'de sadrâzam ordusuna iltihâk etti. Zi'lka'de başında (14 Temmuz) ordu hareket etti. Yedinci günü Fırat sahiline ulaşılarak, yirmibeşinci gün Diyârbekir önüne çadırlarını kurdu (25 Zi'lka'de 1036 - 7 Ağustos 1627). Ahîsha'nın İranlılar tarafından tehdîd olduğuna dâir alınan haber üzerine, Diyârbekir, Haleb, Mar'aş, Rumeli valileri ve Çalık Mehmed Ağa maiyetinde dört-beşbin asker, Dişlenk Hüseyin Paşa serasker olmak üzere, derhâl Ahîsha'ya gönderildi (5 Zi'l-1-hicce 1036 - 17 Ağustos 1627). Yine o zaman, Bostan Paşa'ya da, müştereken hareket etmek üzere Abaza Paşa'nın yanına gitmesi için emir verildi. Abaza, Bostan Paşa'ya ihtiramla kabul etmekle beraber, sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Halîl Paşa'ya şu mealde bir mektup yazdı:

«Ben pâdişâhın bir kem ter bendesiyim; lâkin levendlerin askerden, özellikle yeniçerilerden korkmakta olduğunu bilirsiniz. Siz lûtf edip kapıkulu ile Muş canibinden teveccüh ediniz ki, mutmain olşunlar. Ben de bu taraftan paşalarla Ahîsha üzerine gideyim. Seraskerliği de bana ihsan ediniz.»

Sadrâzam, bu cevaptan pek memnun olmayarak, Abaza'ya şöyle yazdı:

«Asker senin ser-asker olmağına razı değildir. Sana emredilmiş olduğu veçhile sefere çıkıp, bir hizmet göstermeye çalış; tâ ki nezd-i pâdişâhîde makbul olabilesin.»²¹⁸

Abaza itaate mecbur olarak ve fakat ele geçirdiği mektuplardan kendisinin mahvına karar verilmiş olduğunu anlayarak, ihtiyatlı bulunuyordu. Ahîsha üzerine yürümek bahanesiyle, Erzurum yakınında (iki saat mesafede) vâki Ilıca'da ordusunu kurarak, Erzurum kadısını paşaların ordusuna gönderdi. Dişlenk Paşa cesur bir muharip olmakla beraber, tab'an

²¹⁷ «Bu devre gelinceye kadar yeniçeri ağalığı kâh mîr-i aleme, kâh kapıcı basıların nâmdârlanna ve ekser mîrâhor-ı kebire verüegelmişken, böyle ol-di. Sultân Osman vak'asından beri, ihtilâl-i ahvâl ve tasallut-i edânî ve erâ-zil sebebiyle, asla tarîk- istihkak gözedilmeyüp, kimi rüşvet ve kimi şefî-i mücbir sebebiyle tekaddîm ider oldı.. Naîmâ. s. 404- (Mütercim)

²¹⁸ Abaza'nın ve sadrâzâmın cevapları nceâlen Naîmâ'ya da mürâcaatle yazılmıştır. (Mütercim)

hadîd ve öfkeli olduğundan, kadiya şu yolda bir hitâbda bulundu:

- «Bu Abaza dedikleri kimdir ki bu kadar zamandır itaat etmiyor? Git efendine söyle, ki ben Cennetoğlu gibi mülûk sülâlesinden olduğumu iddia eden bir adamın hakkından geldim; efendimiz olan pâdişâh için kılıç çekmek iktizâ ederse, Abaza gibi meçhul bir âsînin hakkından gelmek bence pek kolaydır.».

Abaza zahirî bir itâatkârlık göstermeye karar verdi. Erzurum kapılan, şehir önünde çadır kurmuş olan yeniçerilere açıldı.²¹⁹ Dişlenk Paşa'nın ordugâhı da Ilıca havâlisinde idi. Abaza, casusları vâsıtasıyla, Ahisha üzerine yapılacakmış gibi tertîblenen bu seferin, hakikatte kendi aleyhine tertîb edilmiş olduğunu ve sadrâzamin, hî-lekârca tasavvurlarını icra etmek için müsâid zamanın girmesini beklediğini anlamıştı. Daha evvel davranmak lüzumunu hissederek, karanlık bir gece içinde yeniçerilerin üzerine hücum ederek, büyük kısmını Öldürdü ve kalanlarını esir edip, Dişlenk Paşa ordusu üzerine yürüdü.

Dişlenk, Abaza'nın hareket tarzından şüphelendiğinden, ertesi günü Diyârbekir'e dönmeye karar vermişti. O gece bir Kürd cengâveri ordugâha gelerek, ser-askeri hemen görmek istedi. Dişlenk'in adamları sabah vakti gelmesini söyleyip reddetmeleri üzerine, Kürd olduğu zannedilen şahıs siyah sarığını çıkarıp yere vurarak:

- «Paşamza söyleyiniz ki, hâin Abaza'nın kılıcından kurtulmuş bir yeniçeri gelmiştir.» dedi.

Hemen ser-asker çadırına götürüldü. Ser-asker hareket emri verdi. Ertesi gün sabah zamanı, Ilıca'dan Diyârbekir'e giden yol üzerindeki boğazın girişine varıldı. Dişlenk Paşa dur emri verdi. Mar'aş mutasarrıfı Ziver Paşa, boğazın öte tarafında çadır kurmanın daha ihtiyatlı olacağını hatırlatması üzerine, Dişlenk:

- «Oğlum mahfede hastadır; istirahatata muhtacdır. Burada çadır kuralım.» diye ısrar etti.

Ziver Paşa:

- «Sizi Allah'a ısmarladık» diyerek, adamlarıyla beraber gitti.²²⁰

²¹⁹ Abaza ile ittifak vifâka mübeddel oldu diye İstanbul'dan sekiz yüz yeniçeri sabık ta'limhânci-başı olan ağa maiyyetinde kadirge ile Trabzon'a gönderilmiş idi. Bunlar, birlikte Ahisha'ya gitmek üzere. Erzurum'un Gürcü kapı-smda Abaza ordusunun bir canibine alarga konmuşlardı. İstanbulun ve sadr.ı âzamin muradı Abaza'yı hile çıkarup, öldürmek idi-» Naîmâ'dan. s- 406. Hammer'in bahsettiği yeniçeriler bunlardı. (Mütercim)

²²⁰ Naîmâ, Husrev Faşa'ya hizmet eden Süleyman Çelebi'nin -Târib-1 Naîmâ'ya me'haz olan- eser sahibine verdiği ifâdesinden nakleder- (Mütercim)

Bütün gece yağmur yağmıştı. Serasker bütün elbiselerini çıkarmış, bunları çadırda kurutmakta iken, Abaza'nın süvarileri büyük bir sür'aüe Dişlenk Paşa takımının üzerine hücum ettiler. Dişlenk zırhsız, yeşil bir ipek zıbın ile atına sıçradı; Abaza'nın hazinedarı silâhsız cengâverin üzerine hücum ederek, mızrağını boynunun bir tarafından Öte tarafına geçirdi.²²¹ Dişlenk ve Husrev Paşalar'ın oğulları birkaç paşa ile beraber ceng meydânında kaldılar. Çalık Mehmed, atının sür'ati sayesinde kurtuldu. Trabzon beğlerbeğiyle Bostan Paşa esîr oldular; düşmanın kılıcından kurtulabilenler Hısn-ı Keyfe iltica ettiler.

Abaza, ser-askeri kan içinde görünce atından indi; can çekişmekte olan ser-askerin başını dizinin üzerine alarak, şefkatli bir sesle:

- «Paşa kardaş, aç gözünü; işte oğlun sağdır.» dedi. ,Paşa'nın cevâbı derin bir ah çekmekten ibaret kaldı. Dişlenk

Abaza ile birlikte Erzurum'a gitmek üzere, ata bindirildiği halde, yolda ruhunu teslim etti.

Erzurum'da kıtal başladı. Yeniçeri zabitleri parça parça edilerek, vücûdlanm kanlı parçalan şehrin mazgallarına asıldı. Beğlerbeği Husrev Paşa ile esîr olan paşalar, beğler cellâda teslim edildi. Yalnız Bostan Paşa öldürülmedi. Yeniçeriler her ne kıyafete girerlerse girsinler, kurtulamadılar; bilinmek için üstlerinden elbiseleri çıkartılıyordu. Yeniçeriler, silâh atmak için diz çöktükleri zaman serbest hareket edebilmek maksadıyla, diz yerleri çıkarılmış çakşır giyerlerdi. Bu çıkarılmış diz yerleri kendileri için ölüm işareti oldu.²²² Birçok ma'sumlar da, îdâm mahkûmu olan asker gibi elbise kullandıkları için, onlara karıştırıldılar. Cellâdının merhameti sayesinde kurtulmuş olan bir yeniçeri, ordunun uğradığı fecî vaziyetin kederli haberini İstanbul'a ulaştırdı.²²³

Halil Paşa'nın Ric'ati

²²¹ «MahalLi cengde Abaza'nın hazinedarı karşı cânibden irişüp, elinde olan mızrağı havale eyledi. Hüseyin Paşa silâbsorlukda ve süvârilikde piyade olmağla, tedârik idemeyüp, mızrak boğazından girüp, ensesinden bir karış yelmân gösterdi. Hazinedar nizeyi çeküp aldıkda, Dişlenk Hüseyin Paşa yıkıldı.» Naîmâ, s. 408 (Mütercim)

²²² «Rast geldikleri adam, yeniçeriliğini İnkâr itdükde, yeminine i'titnâd itme-yüp, ayağından çakşır ve çentiyâtını çıkarup, dizlerine bakarlardı. Eğer dizge yeri müşâhid ise tahkik yeniçeridir diye âmân virmeyüp, kati iderler idi. Yeniçeri ekseriya diz çakşır giyroegel, bu alâmetle istidlal iderleridi-Şâir nâssdan yeniçeri olmayup, diz çakşırına i'tiyâd idenlerden katı çok kimse dizge yeri beüidür diye meccânen kati olundılar.» Naîmâ, s. 410 (Mütercim)

²²³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/76-80.

Utañ verici olan bu hezimet ve Ahışa'nım İrānlılar tarafından zabtı, sadrâzāmin vaktiyle ErdebiTde uğramış olduğu mağlûbiyeti hatırlatarak, hakkında şiddetli istihzaları davet etti. Sadrâzam, umûmî bir me'yûsiyyet arasında askerini Erzurum yakınındaki İlica'ya sevk ederek, Erzurum tepelerine ordu kurdu (1 Muharrem 1037 - 12 Eylül 1628). Lâkin eski silâhdârı (Abaza) Erzurum Kapıları'nı kapattı.

Halil Paşa'nın topu yoktu. Evvelâ Tortum'dan ağır çapta birkaç top getirtmek lâzım geldi. Şu sırada Gürcî prensi Magrav Han'ın gelişi, cesaretini kaybetmiş olan orduya, biraz güç verdi. Magrav'ın yanında büyük bir muhasara topu bulunduğu gibi, müteakiben Oltu'dan da iki top geldi. Yetmiş gün neticesiz muharebeden ve metris açmak için uğraşıldıktan sonra, muhasara ilk günden daha fazla îerliyememişti. Kesretle yağın bir kar; kuşatanları ric'ate mecbur etti (16 Rebûlevvel 1037 - 25 Kasım 1627) Osmanlılar kar ve buz ile örtülü yollardan Tokat üzerine yönelip, yirmi beş gün türlü zorluk ve musibetlerle merhaleleri kat ederek, nihayet bu şehre vâsil oldular (11 Rebûlâhir 1037 - 20 Aralık 1627).

Hiçbir Osmanlı ordusu kışın böylesine şiddetlisine uğramamıştı. Hattâ «Evbaş Yolu»²²⁴ denilen dağlık yerden geçilirken, takım takım asker soğuktan telef oldular. Yalnız soğukla açlığa mukaave-met edilecek değil, uçurumlar ve çığlar arasında meçhul bir yolun muhâtaralanyle de uğraşılacaktı. Ordunun hareketinden dolayı yerinden oynayan buzlar, büyük kütleler hâlinde harekete gelerek, bütün taburlar, hiçbir selâmet ümîdi olmaksızın, etrafları bunlarla çevriliyordu.²²⁵

Tokat'a gelindikten sonra, ikisi de Abaza tarafdân olan Erzincan muhafızı Pîr Solak ve Bayburd muhafızı Atâullah gelerek, itaatlerini arzedip, hizmet talep ettiler. Sadrâzam tarafından hüsn-i kabul gösterilerek, bir süvârî fırkasına kumandan tâyîn edildiler. Bu atıfet misâli, iyi neticeler vererek, ordugâh, af talebine gelmiş âsîlerle "baştanbaşa doldu. Yine o sırada Abaza'nın İstanbul'da ele geçirilen iki adamı, işkence edilerek îdâm olundular.

Erzurum seferinin elem verici neticesi Halil Paşa'nın azlini gerektirerek, dördüncü vezîr olmak üzere, İstanbul'a çağrıldı (1 Şa'-bân 1037 - 6 Nîsân

²²⁴ Bizim nüshada «Evbaş Beli.dir, ve doğrusu bu olacaktır (Mütercim).

²²⁵ Naîmâ. Trabzon'dan itibaren sahilden Gürcistan ve Kürdistan'a kadar uzanan dağ silsilelerinin çığları hakkında dikkate şâyân tafsilât verir (Bu «çığ. kelimesi Meniski'nin lûgatinde yoktur). Naîmâ, Tokat ve Sivas'a yaptığı bir seyahatinde çığlardan birinin altında kalmak tehlikesi atlatmıştır. (İstanbul basımı, c. 2, s-418-419).

1628).²²⁶ İhtiyar, bu düşkünlükten sonra çok zaman yaşamayıp, Üsküdar'da defn olundu. Halil Paşa, sadrâzam makaamma gelmiş zevat içinde en mu'tedili, en insaflısı olmakla mâruf bulunanlardandır.²²⁷

İran Elçisi

Halil Paşa'nın sadâretinin son günlerinde, İstanbul'a Tahmasb Kuli Sultân nâmında bir elçi gelmişti. Getirdiği mektupta Bağdâd valiliğinin, Şâh'ın velâhdi olan oğluna verilmesi ve Kaanûnî zamanında iki hükümet arasında akdedilen muahedenin yenilenmesi taleb ediliyordu. Müzâkereler sadrâzama havale edildi.²²⁸

Bir Hindistan Timuroğlu Şehzadesi'nin Gelişi

Bu sıralardadır ki, Moğol hükümdarlarının birincisi ve en meşhuru olan Ekber Şâh'ın evlâdından Danyal'm oğlu Hind Pâdişâhı Baysunkur (Sungur Beğ) payitahtta görünmüştür. Hind Pâdişâhı Selim Cihangir, 20 sene saltanattan sonra, bu sene vefat ederek, yerine geçen oğlu Şehryâr'ın şîliğe meyyal olmasından şüphelenilerek, aradan beş ay geçtikten sonra îdâm edilmişti. Ekber'in torunu olup Şehryâr'a halef olmak üzere, hükümdarlık makaamma davet edilen Baysunkur, her türlü sû-i istimale mübtelâ bir şehzade idi. Sekiz ay saltanattan sonra, Cihangir'in oğlu Hurrem Sultân (Şâh-ı Cihan) eliyle, tahtından indirildiğinden, bir ilticâgâh aramak üzere İstanbul'a gelmişti.²²⁹ Saray-ı hümâyûnda umduğu teveccüh ve ianeye nail olamadığından, Arabistan ve İran yoluyla Hindistan'a dönmekte gecikmemiş

²²⁶ Haa Kalfa, Takvimüt-Tevârih. Defter-i vüzerâda (s- 178), Halil'in' azlini Receb'de yâni vukuundan birkaç gün evvel gösterir.

²²⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/80-81.

²²⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/81.

²²⁹ Hindistan'la ilgili bu malûmat ve Baysungur Mîrzâ'nın İstanbul'a gelişi haberine birçok kaynakta yer verilmemiş olmakla beraber, Naîmâ bunu zikreder. Adı geçen Baysungur Mîrzâ, Ekber Şâh'ın torunu olup, Danyal'in oğludur. Cihangir Şah (1605 _ 1627) ile Şâh-ı Cihan (1627 -1658) arasında. Şaha Cihan henüz Hindistan Timuroğulları tahtına sağlam bir vaziyette oturmadan önce çıkan şehzadeler arası çatışmalar esnasında, Sehryâr ile birleşip Lahor'da ordunun İdaresini ele alan ve Şâh-ı Cihân'in tahta geçmesi için çağışan ricalden Âsâf Hân'ı bozguna uğratan, fakat Şâh-ı Cihan karşısında diğer bütün şehzadeler gibi tutunamayan bir hanedan mensubudur. Şâh-ı Cihan, bu taht mücadelesinde, Şehryâr dâhil olmak üzere, bütün şehzadeleri îdâm etmiştir.

İkinci bir nokta da şudur: Ekber Şâh, Hindistan Timuroğulları devletinin birinci hükümdarı değil, üçüncü hükümdardır- Birincisi Bâbur Şâh. (1526.1530) ikincisi oğlu Hümâyûn Şâh (1530-1540 + 1555-1556), üçüncüsü Ekber Şâh (1556 -1605) olmak üzere devam eder ve 4.12.1858'de İL Bahâdır Şâh'ın İngilizler tarafından Delhi'de tahtından indirilmesiyle bu Türk devleti sona erer. (Hazırlayan E-K.) (Ayrıca bk. Deguignes ve Naîmâ, İstanbul basımı, c. 2, s. 414)

ve Hindistan'a varışında kati edilmiştir.²³⁰

Mekke Şerifi

Zulümleriyle şöhret bulan Mekke Şerifi îdris, nakledeceğimiz sebeplerden dolayı bu sırada azledilmişti. Sadrazam Ferhâd Paşa kölelerinden olup, sonraları Tırnakçı Hasan Paşa'ya da kedhuda olan sabık Habeş beğlerbeği Gürcî Ahmed Paşa, Yemen beğlerbeğüğüne tâyin olunarak Mısır'a vardığında, valileri Bayram Paşa'dan hoşnûd olmayan ahâlî, onun Mısır'da kalmasını teklif ettiler. Tehlikeli bir rakîbden kurtulmak arzusunda bulunan Mısır Valisi, Ahmed Paşa'yı Süveyş'ten bir an evvel geçmesi için acele etmekle beraber, katli hakiunda Mekke Şerifi'ne kâğıd yazdı. Şerif de, yeni beğlerbeğini, hazineleriyle birlikte Yemen'e ulaştıracak olan geminin reisine emir verdi. Sahile yakın bir yerde reîs, gemiyi karaya oturttu, gemideki mallar tamâmiyle mahvoldu. Lâkin içindeki insanlar kurtuldu. Ahmed Paşa, gemi reisini öldürmek istedi; reis, Şerifin kendisine yazmış olduğu mektubu göstererek kendisini temize çıkardığından, Ahmed Paşa, keyfiyeti İstanbul'a yazdı. Bunun üzerine Mekke Şerifinin yerine Zeyd bin Muhsin nasb olundu. Ancak, yeni Şerif dahî, selefinin tahriki üzerine, Ahmed Paşa'yı mutantan bir ziyafette zehirledi. Bu cürüm, mesafeden uzaklığından dolayı cezasız kalmış ise de, dîvân-ı hümâyûn, hükümet merkezine daha yakın olan yerlerdeki intizamsızlıklar hakkında icrâatta bulunmuştur. Eskiden yeniçeri ağası ve sonra Mısır valisi olup, dîvân vezirlerinden iken, asker toplamak üzere Anadolu'ya gönderilen Kara Mustafa Paşa, memuriyetini Hamîd sancağında GÖlhisan taraflarını yağmaya vesile ittiğinden, ahâlînin şikâyetleri üzerine, derhâl İstanbul'a çağrılarak îdâm edildi.²³¹

Husrev Paşa'nın Abaza İle Cengi, Abaza'nın Teslim Oluşu

Sadrâzam Halîl Paşa'nın yerine, önceleri silâhdâr ve sonra yeniçeri ağası ve vezîr olan Bosnalı Husrev Paşa geldi. Husrev Paşa, Diyârbekir valisi sıfatıyla Erzurum ordusu kumandanlığına tâyin edilmişti.²³² Mühr-i

²³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/81-82.

²³¹ Naîmâ (412 ve 413) ve Fezleke.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/82-83.

²³² Abaza'nın Osmanlı müverrihleri tarafından yeni kötülükleri Venedik vekaa-yi-nâmesinde yazılıdır:

hümâyûn, Halîl Paşa'nın azli üzerine, vezirlerin en kıdemlisi olan Receb Paşa'ya tercihan, sadârete tâyin olunmazdan az önce İzmit üzerine giderken, kendisine gönderildi.²³³ Haziran başlarında, vezîr-i âzam Tokat'a girerek (27 Ramazan 1037 - 1 Hazîrân 1628), idare tarzının şiddeti oradaki kanlı icrâatıyla meydana çıktı. Hamîd muhassılı Emîr Defterdar, ordu nişancısı Tokatlı Osman Efendi, Manisa beği sultân-zâde Hacı Paşa Husrev'in ilk kurbanları oldular²³⁴ vezîr, emrettiği idamları, çadırı önün-

de kurdurduğu sandalye üzerinde oturarak seyredirdi. Cellâd, sul-tân-zâde olmasından dolayı Hacı Paşa'nın idamında biraz tereddüt gösterdiği için, insafsız Husrev Paşa cellâdın ayağının altına beşyüz değnek vurdurdu.

Birkaç gün sonra mükâfat, mücâzâtı tâkîb etti. Karçgay'a galebe eden Gürcî Magrav (Margrav) Hân ihtida ederek, kendisine mâ-beyncilik (kapucı-başılık) rütbesi verildi. İsyân etmiş olan sipahiler, yeniden bir miktar mülâzim yazılmak suretiyle yatıştırılarak, meşhur Malkoç ailesinden Mehmed Efendit ikinci defa olmak üzere, yeniçeri kâtibliğine tâyin olundu. Mehmed Efendi, gitmek için ruhsat almak üzere huzûr-ı şahaneye girdiği zaman, Pâdişâh:

- «Senin ayrılmandan beri yeniçerilerin esâmî defteri intizamsızlığa, karışıklığa uğradığını biliyorum, ölüleri defterden çıkar, ve benim irâdem olmadıkça yeniden isim yapma; emre mugayir hareket edecek olursan başın cevâb verecektir.» Dedi.

Malkoç kıdemli bir memur idi. Sadrâzam için bir milyon guruş alarak, derhâl Tokat'a gidip vazifesini ifâya başladı.

Bu aralık Samsun'a çıkarılan orta boyda oniki top Tokat ve Sivas'tan Erzurum yolunu tutuyordu.²³⁵ Rumeli, Anadolu, Mar'aş, Sivas, Karaman beğlerbeğüeri de Erzincan'a varmışlardı. Sadrâzam, Erzurum'da Bağdâd'm hâline uğrar korkusuyla azimetini ta'cîl eyledi (20 Zi'1-ka'de 1037 - 22 Temmuz 1628). Sivas'da askere yiyecek dağıtılarak, ordu, Türkmenler'in

«Abaza ile yeniçeriler arasında akdedilen İ'tüâfın icrasında, Abaza'nın ordugâhına iyi niyetle gitmiş olan yeniçerilerin kötü muamele görmüş olmalarından dolayı, yeniçerilerin, cür'etkârca tavırlarıyla inkuta' vukua gelmiştir- Abaza, bu sırada intikam alamıyacagun görerek, başka bir İ'tilaf teklifine kulak vermeksizin, ve zannolunduğuna göre İran. Ularla birleşmek üzere, adamlarıyla birlikte, valisi bulunduğu Erzurum'a doğru yönelmiştir.» Venedik Hulâsası.

²³³ Şeyhul-islâm Yahya Efendi'nin teklifi üzerine Halil Paşanın azliyle Husrev Paşa'nın ta'yini takarrür idüp, lâkin yakın bir zamanda vezir olmuş bulunduğundan, kudemay-t vüzerâ, husûsiyle Receb Paşa gücendirilmemek için, evvelâ uhdesine Diyârbekir eyâleti tevcîhiyle tzmide gönderilmiş, rauahha-ran mühr-i hümâyûn İsal edilmiştir.. Naîmâ, c 2. s. 420 (Mütercim)

²³⁴ Naîmâ (s. 421); Fezleke; Târîh-i Abdurrahmân.

²³⁵ «Tophaneden on iki badaluşka, gemiler ile Samsun'a çıkup, andan her biri yigirmişer çift camus ile Tobad ve Sivas üzerinden Erzurum'a teveccüh it-di.» Naîmâ, s- 423 (Mütercim)

reisi olan müfsid Koçur Beğ'in îdâ-mıyle etrafa dehşet saçtı. Husrev Paşa, bayram merasimi için Koç-hisar'da bekledi (10 Zi'1-hicce 1037 - 11 Ağustos 1628).

Ordu Afşar sahrasına vardığında, Haleb Valisi Nogay Paşa, ateşli silâhlar ve Mısır'dan gönderilen bin kantar barutla iltihak etti. İki hafta sonra, sadrâzam, Abaza tarafından Hasankale'de şiddetle sıkıştırılmış olan Yûsuf Paşa'dan bir mektup, ki âsilerin askerin ancak yirmi gün sonra gelmesini beklediklerini, ve hemen Erzurum önüne gelinirse, kolaylıkla muvaffakiyet kazanılacağını bildiriyordu (26 Zilhicce - 27 Ağustos 1628). Bu haber üzerine, vezîr-i âzam, kendisi vardktan üç gün sonra toplar Erzurum'a yetişmediği takdirde başını cellâda vereceğini topçu kumandanına haber vererek, hafif askerle hemen yola çıktı.²³⁶ Osmanlı ordusu Çamurlu ile Mama Hâtun'u sür'atle geçerek, Mama Hâtun'dan Erzurum'a kadar olan dört günlük mesafeyi²³⁷ iki günde katedip, Erzurum önüne vardı. Abaza, bu sür'atli harekete karşı gaafil bulunarak, ne kaleye girmeye, ne de şehir için zahire tedârik etmeye vakit bulabilmişti. Bu defa âsilerin müşaviri olan Kayserili Şeyh de, kalenin mukaavemet edecek bir halde olmadığını açıkça beyân etmişti.²³⁸

Toplar gelince, sadrâzam ordugâhını Deveboyunu Tepeleri'ne kurdu; Erzurum muhasara edildi (6 Muharrem 1038 - 5 Eylül 1628). Varoş tarafından yedi topluk bir batarya kurularak, Ahmed Paşa Künbed tarafından, Magrav Mehmed Paşa Gürcî Kapısı tarafından gedik açtılar.

Bu sırada şehirle ordu arasında da Abaza'nın hemşehrilerinden biri vâsıtasıyla müzâkerelere girişildi. Muhasaranın ondördüncü günüydü ki (19 Muharrem 1039 - 18 Eylül 1628) Kayserili Şeyh ile me-şâyîhden diğer altı kişi, kefenleri boyunlarında, vezirin huzuruna gelerek, atıfet talebinde bulundular. Abaza, ordunun başlıca zabitlerinden ve sadrâzâmın sâdik adamlarından Musliheddîn Ağa, âmân verileceğine delil olarak kaleye gönderilirse, şehri teslim hazırladığını beyân ediyordu. Bu talebi yerine getirildiğinden, Abaza, müteakiben gaalibin huzurunda arz-ı vücûd eyledi. Sadrâzam kendisini müteveccihâne kabul etti ve hil'at giydirdi. Ağalarına bölük ve maiyyetinin en mümtazı olan 600 kişiye cebencilik verdi.

²³⁶ Fezleke, Peçevî, Rarzâtü'l-Ebrar.

²³⁷ Ordunun ağırlığı ile gitmesi i'tibâriyle dört günlük olabilir; normal olarak iki günlüktür. Mütercim, diğer bir adı Tercan olan Mama Hâtun'dan Erzurum yakınına Nisân sonlarında bir günde gelmiştir.

²³⁸ «Abaza'nın kendisine inandığı Kayserili Şeyh Erzurum kalesinin bedenlerine çıkıp, Husrev Paşa ile gelen askeri seyrederek Abaza'ya : «Bu "gelen asker bu kaleyi alırlar; gayrı çâre yoktur» diye sûretâ mükâşefede müşkilleri hal eyledi. Naîmâ'dan telhis, c 2, s. 435 (Mütercim).

Bütün hazîneleriyle birlikte şehirden çıkmış olan Abaza, çadırını sadrâzamın çadırı yanına kurdu. Sadrâzam kaleyi tftslîm olarak Tayyar Mehmed Paşa'ya verdi. Mısır valiliğinin yeniçeri ağası Halil Ağa'ya verilmesini İstanbul'a yazdı. Lâkin her ikisine de müsâade edilmedi. Mısır Valiliği Kızlar-ağası Mustafa Ağa'nın yetiştirmesi olan Mehmed Paşa'ya verilerek, Erzurum Halîl Ağa'ya tevcih edildi, Bakî Paşa kedhudâsı Mehmed Ağa yeniçeri ağalığına tâyin edildi.

Bu vak'alar üzerine haber alındı ki, Erzurum'un -fakat pek geç olmak üzere- imdadına gelmekte olan Şemsî Hân, Kars Vâlîsi olupda arazîsine Şemsî Hân'ın taarruz etmiş olduğu Köse Sefer Paşa tarafından mağlûb ve esîr edilmiştir. Mükâfâten talep ettiği Ardahan ile diğer sancaklar ona ve Kars İbrahim Paşa'ya verildi. Hasankale muhafızı kahraman Yûsuf Paşa, mühim in'amlara mazhar olarak, Ahîsha şehrini zabtetti ve hududu muhafaza etmek üzere oraya bir de beğlerbeği gönderildi.²³⁹

Husrev Paşa'nın İkbâli

Ekim ayı ortalarına doğru (15 Safer 1038 - 14 Ekim 1628) sadrâzam, üç seneden beri payitahtı görmemiş olan orduyla birlikte İstanbul yolunu tuttu.²⁴⁰ Abaza ile İranlı Şemsî Hân beraber olduğu halde, Aralık ayı başlarında Üsküdar'a vâsil olmuştur (13 Re-bîülâhir 1038- 9 Aralık 1628). Yolculuk esnasında Abaza dâima hürmet görmüş ve Husrev Paşa, bütün devlet erkânına bir sadrâzamın bir âsiye verdiği yemine «âdık kalması şeklindeki görülmemiş misâli göstermiştir.²⁴¹

Husrev'in muzafferiyeti ne ganimetlerin zenginliğiyle şöhret buldu, ne de Şark gaaliblerinin mu'tâd debdebesiyle; zaferinin en güzel armağanı -bu kadar zamandır yeniçerilere dehşet vermiş, bu kadar zamanlardan beri kendisini Sultân Osman'ın intikamcısı olmak üzere îlân etmiş olan- mağlûbun şahsı idi.²⁴² Sadrâzam, sarayın bahçe kapısına vardığı zaman, onun önünde bulunan Abaza atından inip, önde girdi.²⁴³ Husrev Paşa huzûr-

²³⁹ Nairaâ, Fezleke, Peçevî.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/83-86.

²⁴⁰ Naîmâ'mn burasında büyük bir basım hatâsı vardır: «Üç. yerine «otuz üç» denilmiştir (Bizdeki basımda bu hata aynen görülmektedir. Mütercim) (c. 2, s. 440).

²⁴¹ Riko, Abaza'nın bu son teslim oluşunu, âsinin Çerkeş Mehmed ile teslim mukavelesiyle karıştırmıştır. İzmir'de konsolos olarak bulunmuş olan Riko'nun hâtıralarına daha ziyâde intizam vermemiş olması teessüfe şayandır.

²⁴² Naîmâ. (s. 440).

²⁴³ Bahçe kapısından, Abaza önde olduğu halde, girilerek Kösk'ün altına va. nldıkda, sadrâzam üç kere

ı şahanede, Abaza'nın affını almış ve kıymetli hediyelere mazhar olmuş olduğu halde çıktı: Parlak muvaffakiyetine mükâfâten, cevahir ile müzeyyen muhteşem bir kılıç ve mücevher iğneli iki sorguç îhsân olunmuştu.²⁴⁴ Birkaç gün sonra, Abaza -Tamişvar'ı Küçük Asya âsîlerine vermiş olan eski politikanın îcâbı olarak- Bosna Valiliğine nasb edildi. Bununla beraber, yeni Vâlînin idare edeceği yerler hakkındaki kesin cehaletine nazaran, Bâb-ı Hümâyûn'un bu hareketi ve akıllıca güveni yerinde idi. Bu hususta kanâat hâsıl etmek için, Abaza'nın İmparator elçisi Baron Dö Kûfeştayn ile bir görüşmesini hatırlatmak yeterlidir. Abaza sefire, büyük bir ciddiyetle, «Lehistan ile Viyana Macaristan hududunun iki kalesi değil midir?» diye sormuştu.²⁴⁵ Müstakbel Bosna Valisinin coğrafya bilgisi işte bu mertebede idi.²⁴⁶ Âsînin tarafdârları da kendisinden aşağı hüsn-i muamele görmediler: Kayseri'deki doğum yerine gitmiş olan Kayserili Şeyh yevmi yüzelli akçe ile vazifeye nail oldu.²⁴⁷

Husrev Paşa, gelişinin dördüncü günü (16 Rebîülâhir 1038 - 13 Aralık 1628), vezirlerin sırasını tertîb etmekle meşgul oldu. Çünkü dîvânda o zamana kadar bu kadar çok vezîr görülmemişti.²⁴⁸ Kaa-liunî Süleyman zamanında, vezirlerin adedi evvelâ dört olduğu halde, sonraları altıya çıkarılmıştı. Onun halefleri sekize yükseltiler. Şimdi ise, nişancı ve defterdar dâhil edilmemek üzere, dokuz idi.²⁴⁹

selâmladıktan sonra huzûr-ı şahaneye gitti.. Naî. mâ'dan. (Mütercim).

²⁴⁴ İki toplu mücevher sorguç ki, mücevzezesinin biri sağ ve biri sol tarafına konulmuş olarak, elmaslarının parlayışı göz kairaştırmırdı. Natmftdan (Mütercim)

²⁴⁵ Baron Kûfeştayn'ın sefâret-nâmesi Viyana Şark Akademisi Mecmuası'ndadır. Bu sefâret-nâme, Akademi'nin ilk müdürü olan II. Jozef e mürebbîlik etmiş olan Cizvit Fran-suva'nın terekesinden alınmıştır. 1748 senesinde, Fran-suva, Viyana'da bir Osmanlı sefirinin bulunmasından istifâde ederek, öğrencisine o sefâret-nâmeden kıraat öğretmiştir. Bunun okuma kitabı olarak seçilmesi, II. Jozef in Şark'a dâir tasavvurlarının nereden kaynaklandığını kısmen îzâh eder.

²⁴⁶ Viyana Arşivi'nde 1630 târihiyle Abaza'nın bir mektubu vardır ki, «Strezia del Sangiaco di Lacisna» (Lâçin sancağı arazisine) asker şevkinden şikâyette bulunmaktadır.

²⁴⁷ Abaza, İstanbul'da ikaameti esnasında Atmeydanı'nda harb ta'lîmi yapar; Pâdişâh da Osman'ın kanının kahraman davacısı olan bu adamın cengâverlik oyunlarını İbrâhîm Paşa Sarayından seyrederek mahzûz olurdu. Gareze ve kin ile dolu olan kalemi ekâbirden ve vüzerâdan kimseyi esirgememiş olan Neft Husrev Paşa hakkında bir istisna yaparak, onun İstanbul'a dönüşünü bir kasidesinde dile getirmiştir. (Neft başkalarını da medh etmiştir: fakat hem zemm, hem de medh ederdi. Husrev Paşa'yı zemm etmeğe meşguliyeti müsâid olmamış olmalıdır. Hammer'in bahsettiği kaside Aferîn ey alem-i efrâhte serdâr-» dîfir Safder-i kal'a-güşâ, saf-şiken-i kişver-gîr raatlandıdır, ki vakia en güzel kasîdelerîndendir. Mütercim)

²⁴⁸ Naîmâ'da Rebîülâhir yerine rebîulevvel görülür, halbuki Husrev Paşa'nın 12 Rebîülâhir'de duhûlünü evvelce yazmıştı.

²⁴⁹ Vezirlerin tertibi şu idi : Vezîr-i âzam, Husrev Paşa; ikinci Vezîr Receb Pa^a (pâdişâhın eniştesi); üçüncü vezir Ahrced Pasa (eski sadrâzam ve pâdişâhın eniştesi); dördüncü; Halil Pasa; besinci, Mahmûd Pasa; altıncı. Bavram Paşa (pâdişâhın eniştesi), yedinci. Ken'an Pasa. sekizinci, Hüseyin Paşa; dokuzuncu, Kapdân Hasan Pasa f pâdişâhın eniştesi); tevkîî Yûsuf Paşa; defterdar Bekir Paşa. Naîmâ (c. 2, s. 441).

Bu sırada, evvelki bir fermana mugayir olarak, sipahilere mülâ-zimlik verilmesi usûlünü getiren bir ferman sâdır oldu; bundan yal-mz pâdişâh vakıfları istisna ediliyordu.

Bu kadar muvaffakiyet ve ikbâl, sadrâzamın gururlanmasına sebep oldu. Artık hükümdarca yetkileri varmış gibi tavırlar takındı. Emrine en küçük bir muhalefetin cezası îdâm idi. Sözleri fermân-ı hümâyûn kuvvetindeydi. Pâdişâh irâdelerine, onun irâdelerinden az itaat edilirdi. Vergi toplanmasına dâir emirlerinin bir çoğu müftî Yahya Efendi'nin talebi üzerine çıkarılan fermanlar Osmanlı Devleti kanunları arasında kalmıştır.²⁵⁰ Umûmun itaatkârca davranışları arasında, târih, yeniçeri kâtibi Malkoç Mehmed Efendi'nin cesûrâne istiklâlini unutmamalıdır. Mehmed Efendi, velî-i ni'meti olan Pâdişâhın emirlerine sadâkatle, ikbâl sahibi vezirin irâdelerine şiddetli bir mukaavemet göstermeye cesaret etti. Bir gün mağrur vezîr:

- «Yaz, hizmetkâr; Pâdişâhın vekîl-i mutlakı, kendisinden sonra devletin en büyük adamı değil miyim? Yaz, diyorum sana, emrettiğim veçhile.» dedi.

İhtiyar, sadrâzamın eteğini hürmetkar bir edâ ile öperek, şu cevâbi verdi:

- «Devletli vezîr! Elin yazdığından baş mes'ûldür; lütfen beni me'mûriyetimden azl ediniz. Ben bunu ni'met telâkki ederim».²⁵¹

Pâdişâhın emri mucibince isimleri defterden çıkarılmış olan asker, ihtiyar kâtibin bu icrâatını haber alarak, Mehmed Efendi'nin çadırını çevirdiler, ve onu çadır kapısında îdâm etmek istediler:

- «Zâlim, efendimiz Pâdişâh'a yaranmak için ekmeğimizi kesmek ve aylıklarımızı kendi hesabına geçirmek²⁵² istersin; lâkin biz intikamımızı alacağız.» dediler.

Sadrâzam'ın, yeniçerilerin kâtiblerini istemediklerini Pâdişâh'a arz etmesi üzerine, dürüst bir adam olan Malkoç Mehmed Efendi'nin görevi, Husrev Paşa'nın adamlarından olup efendisinin sözünü Pâdişâhın sözünden muhterem tutan Osman Efendi'ye verildi.²⁵³

²⁵⁰ Bu emirler, Sultân Süleyman'ın büyük kaanon-nâmesinde (1034.1624) ve (1038-1628) yazılıdır.

²⁵¹ Na'îmâ'ya nazaran (s- 442), (vezirin bâzı isimleri kaydetmesini emretmesi üzerine) Mehmed Efendi, «Devletli vezîr, ben kulunuza Pâdişâh hazretleri şöyle emir buyurdılar ki : Kendilerinin malûmı olmadıkça, deftere vaz*-ı kalem itmeyeyim.» dedi- Vezîr gazab ederek : «Bre harîf! ben pâdişâhın mutlak vekili ve veziri değü nâyem? Elbette yaz!, dedikde, Mehmed Efendi hemân isti'fâ eyledi.» (Mütercim)

²⁵² Na'îmâ'da esâmi 'çalmak' tâbiri yazılıdır. Hammer buna hırsızlık mânâsı vermiştir. Hâlbuki esâmi çalmak sirkat (hırsızlık) değil, defterden düşmektir.

²⁵³ Na'îmâ, yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi'nin istifa ve te-kâüdlüğü seçmiş olması hususunda şu mütâlâyı yazar: «Hafî olmaya ki her sırda böyle istikaamet satup, cumhura muhalefet iden, husûsâ vüzerâya ve

Son Mısır Valisi Bayram Paşa ile son defterdar vekîli Prevezeli Mustafa Efendi Yedikule'ye hapsedildiler. İdareleri esnasında halk-dan gasbettikleri paralan fidye-i necat olarak vermedikçe kurtulamadılar.²⁵⁴

Arabistan Ve Kırım

Abaza'nın itaat etmesi, Osmanlı memleketlerinde sükûneti başlatmış iken, Bâb-ı Hümâyûn, Kırım ve Arabistan işleriyle meşgul bulunuyordu. Hakkında birkaç söz söylediğimiz Zeydiyye tmâmı «Emîrül-Mü'minîn» unvanım almış, Kevkebân'da kendi nâmına sikke darb ettirmeye başlamıştı. Yemen Vâlîsi Haydar Paşa, San'â hisarında mahsur ve kıtlık felâketine mâruz kalarak, İstanbul'dan şiddetle yardım talebinde bulunuyordu. Sabık Habeş Valisi olup Yemen Valiliğine me'mûr olan Gürcî Ahmed Paşa (daha önce yazıldığı veçhile) Mekke Şerifi tarafından zehirlendiğinden, onun yerine Mısır'ın en şecî, beğlerinden Kansu Beğ tâyîn olunmuştu. Bir taraftan da İstanbul'da baldıncıplak takımından onbin kişi asker yazılarak, biri kırmızı bayrak, diğeri san bayrak altında iki fırka olmak üzere, gönderildiler. Bunlar, Muha'da Kansu'ya iltihak edecek idiler. Aydın Paşa, Haydar Paşa'ya yardım etmek üzere Yemen Vâlîsi-ğîne tâyîn olunduğu halde, bu da birçok tacirlerden ödünç para alarak, kendisiyle beraber gelen zengin tüccarı zehirlemiş olmakla itham ediliyordu.²⁵⁵

Emîr Kansu, Rumeli askeriyle Muha'ya vâsıl olunca, beğlerbeği Aydın Paşa'yı boğdurarak işe başladı. Ondan sonra bir müddet Ye-men'de kalarak, San'â'yı yeniden Zeydiyye İmâmî'na terk edip Mısır yolunu tuttu. Cidde'ye geldiğinde, Mekke Şerifi Ahmede halef olan Şerif Mes'ûd'un yerine, az zaman sonra Şerif Zeyd geldi.²⁵⁶ Yine bu sırada, Felemenk korsanlarının Kızıldeniz'deki hasarlarının tazmini için, selefi Fazlı Paşa'nın almış olduğu yüzbin guruşu²⁵⁷ Haydar Paşa'dan talep etmek üzere, İngiliz gemilerinin himayesinden istifâde etmiş olan birkaç Felemenk gemisinin cür'eti, İngiliz

nâfizül-kavl vükelâya karşı koyanlar, mansıbından mahrum ve mahzun ve melûl olagelmışlerdir. Böyle umûr-ı müşki-lede hüsn-i tedbîr ile muamele, ve hiyel-i hekimâne ile çâre-sâzlık mümkün iken, izhâr-ı salâbet İdüp, istikametini izhâr ve azlini ihtikâr itmek de egerçi nîk-nâm tahsili mutasavverdir; lâkin nice mahzûrât ve mahzû-râtı (yasaklanmış şeyler ve sakınılacak şeyler) müstel-zim olduğu emr-i mukarrerdir.» (Hammer'in tercümesinden tercüme yerine aslından aynen alınmıştır,*c. -2, s. 443). (Naîmâ'nın ahlâk ölçüsü müsâadelicedir! -Mütercim)

²⁵⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/86-89.

²⁵⁵ Nalmâ- (s. 446).

²⁵⁶ Naîraâ.

²⁵⁷ Felemenkilerin bu husustaki muameleleri «Yavuz hırsız ev sahibini bastırır» meseline tamamen muvafık olduğu, Naîmâ'nın metnin bu sahifesinde özetlenen sözlerinden anlaşılır.

elçisi Sir Tomas Rue hakkında şiddetli şikâyetlere sebep oluyordu: Hattâ bu hususta Pâdişâhın İngiltere Kralı'na husûsî bir mektubu vardır.²⁵⁸

Kim dahî bir inkılâba sahne oluyordu. 1037 Ramazanının sonunda (1628 Haziran ayı başlan), Kapdân Hasan Paşa kumandasında bulunan donanma ile vezir Ken'ân ve Banalukalı Hüseyin Paşalar kumandasında bir ordunun yardımıyla Mehmed Giray azledilip yerine Canbeg (Canıbeg) Giray nasb olundu. Silistre Valiliğinden azlinden sonra Gümülcine beğliğine tâyin edilen Kantemir Mîrzâ, hanedanının zevale uğrayan kudretini ihya için Nogaylar içine döndü. Bununla beraber Mehmed ve Şahin Giray Hânlar Kazaklar'a sığınarak, daha sonra Kırım için rakîbleriyle çekişmek üzere, 20.000 kişilik bir ordu ile ortaya çıktılar. Canbeg Giray, kardeşi Kalgay Devlet Giray, Kantemir, onun akrabasından Selmân Mîrzâ fevkalâde bir şecaatle muhâsamayı başlattılar. Tatar ve Moğol cinslerinin ta-bîi vahşeti bu kanlı cengde görüldü.²⁵⁹ Mehmed Giray, bir kurşun mermisiyle vurularak, can verdi. Şahin Giray kaçtı; Kazak Hat-manı'nın başı Kefe burçlarına asıldı. Bu mühim muzafferiyetin neticesi olmak üzere Kırım'da âsâyîş yerine geldi.²⁶⁰ Ken'an Paşa ondört sancak-beği ve Dobruca'nın bütün akıncısı ve askeriyle, Şahin Giray'ın firar eden taraftarlarını tutup İstanbul'a göndermek üzere, Oçakof (Özü) muhafazasına memur oldu. Ken'ân Paşa, Kazakları da te*dfib edecek olduğu gibi, Kapdân Paşa'nın donanması dahî bu maksatla Karadeniz'de gezmekteydi. Kılburun'a gelmiş olan Canbeg Giray, Özü Körfezi'nde Anadolu sahillerini tahrîb için hazırlanmış 14 gemi bulunduğunu Kapdân Paşa'ya haber verdi. Hasan Paşa, kedhudasını 30 kadar Tuna kayığıyla takibine görevlendirdi. Bunlar az bir müddet sonra 400 esirle muzafferâne İstanbul'a girdiler.

²⁵⁸ Naîmâ (c. 1, s. 449). Onun ifâdesi elçi Rue'nin Jnrnal'i (s. 602 ve 641) ve Pâdişâh'ın 15 Cumâdelulâ 1036 (1 Şubat 1627) tarihli mektubu ile tamamen muvafıktır. (Naîmâ'nın bizdeki tab'ında c. 2, s- 412'deki ifâdesi telhisen şudur : «Yemen beğlerbeği Haydar Paşa'dan arz ve vilâyet ahâlisinden muhızır geldi. Mukaddema Yemen muhafazasında olup vefat eden vezir Fazlı Paşa zamanında Filandıra Kralı'na müteallik burunlar (sefâin) ahidnâmeye mugayir, Hind'den gelen tüccar gemileri üzerine düşüp, ceng ederek gemilerini alıp, altı kere yüzbin guruş zarar eylediklerini Fazlı Paşa'ya ilâm ettiklerinde, tazmin iktiza etmişti. Fazlı Paşa burtonların sâhiblerinden ancak yüzbin guruş tahsil ve sahiplerine teslim edip, beşyüzbin guruş daha zimmetlerinde kaldığı halde, onlar bu defa dahi yedi burton donatarak, Hind'den Yemen iskelelerine gelen tüccar gemilerinin ondört tanesini basıp, sahiplerini esir ve mallarını yağma ettikleri, ve İngiliz tâifesiyle Muha İskelesinde demir bırakıp, müteveffa Fazlı Paşa'nın aldıc yüzbin guruşu taleb ederiz diye behâne eyledikleri üâm olunmuştur. Devletten Filandıra (Felemenk) Kralına yazılıp irsal olundu (Mütercim).

²⁵⁹ «Kavm] MoBul ve Tatar, cibfletlerinde komlan hunrtzligi eblag vech üzere izhâr İdüp. Naîmâ (c. 2, s. 427).

²⁶⁰ İmparatorluk kötÜDhânesinin 184 numarasındaki el yazmasında Kırım'ın ahvâline dâir Wr cedvel vardır ki, adı sudur: «Gecen Sene TRi»mn7mida Mehmet Girav Hân ile Sfihl» Giray Snltan'm (Hân ve Kalgay) Jtfikflmetten nwlurftmfyettl Üzerine, İcfode bnlmıdınıuz senede (1887) Caahef Giray Hân İTe Devlet Giray Saltan'in İdareleri altında bulunan Kmmm Ahvali.

Müteşebbis bir vezir olan Hasan Paşa, zevcesinin ve kayın validesi olan Valide Sultân'm himayeleri sayesinde, donanmanın ıslâhı için her türlü gayreti gösteriyorlardı. Kıbrıs ve Mora eyâletlerinden on sancağı ayırarak Cezâir-i Bahr-i Sefîd eyâletine ilhak ettirmek tasavvurunda idi. Bu tedbîrle donanma 38 kadırgadan 51'e çıkacaktı. Lâkin taifesinin tahsisatını Ödemekle mükellef bulunan sadrâzâmın ve kaymakamın mukaavemetleri yüzünden, bu tasavvur uygulanamadı.²⁶¹

Hıristiyan Elçileri

Kırım vak'aları ve Şahin Giray'm Lehistan'a kaçıışı, bir Leh el-çisiyle²⁶² bir Rus elçisinin gelmesine vesile oldu. Âsînin çıkarılması için Lehistan'a bir çavuş gönderilmişti. Çavuş Kral'ın huzuruna çıktığında, yalnız, Lehistan'ın Şahin Giray'a hiçbir şekilde yardım etmemiş olduğu cevabıyla iktifa olundu. Kral ve Kazak Hat-manı tarafından İngiliz elçisine tavsiye edilmiş olan nons (elçi), sefirin nezdinde seleflerinin mazhar olduğu müzaheretini göremedi. İngiliz diplomasisi, Tatarlar'ın kudretten düşmelerinden dolayı, Lehistan'ın, Betlen Gabor'u veyâhud İsveç KraU'nı endişelendirecek bir hâle gelebilmesinden korkuyordu. Rus elçileri kışı ve ilkbaharı İstanbul'da geçirdiler.²⁶³ Fransız elçisine gelince, onun bütün politikası, Yesû'ileri, Devlet'in payitahtına sokmaktan, Rum ve Roma Kiliseleri'nin eskiden beri süregelen anlaşma teşebbüslerini ihya için, yedi madde üzerine yazılmış bir tâlîmât ile Kardinal Bandini tarafından İstanbul'a gönderilen propagandacı bir Rum'un mesâisini desteklemekten ibaret idi.²⁶⁴

Bu talimatın ikinci maddesinde şöyle deniliyordu: «Roma Kilisesi, bütün kiliselerle, ale'l-husûs mukaddema Katolik hemşiresi hakkında pek müsâid

²⁶¹ Kapdân Paşa, Kıbrıs'ta kara livalarından olan yedi sancağı deniz livalarından yapmak (yâni bunların askerini kara sınıfından deniz sınıfına naklet-inek) ve Mora'da ve şâir mahallerde onüç livayı bu hâle dönüştürmek tasavvurunda bulunuyor. Bu suretle, Bağdâd (??) korsanlarının tecâvüzlerine son vermek için. kadırgaların mikdân otuzsekizden eHibire çıkarılacaktır. Lâkin bu kolay olmayacaktır. Zîrâ sadrâzâm bu tasavvura muhaliftir. Kaymakam, askerın tahsisatlarını ödemekle görevlendirilmiştir. Halil, Kapdân Paşa'nın vftlide-sultândan gördüğü destekten dolayı, birçok hususları kendi idaresi altına aldığından şikâyet etmiştir. > Bu sözler, Naîmf't'nın sehâdetine uymaktadır: .Hakkaa ki re'y ve kıyaset sâtöbi vezir idi.»

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/89-91.

²⁶² «Şahin Giray'ın İstanbul'a gönderilmesini talep etmek üzere Lehistan'a Çavuş, gönderilmiştir. Çavuş'a, Şahin Giray hakkında asla muavenet edlme-difti cevâbı verilmiştir.- Natmâ'mn bu sefaretten bahseden fıkrasında Lehistan nonsunun adı «Koriçki» olarak gösterilmiştir (s. 428).

²⁶³ «Moskof elçileri bütün kışı İstanbul'da geçirdiler. Eylül 1627 Venedik Ha-Usmst.

²⁶⁴ Rum kilisesiyle Papa'yi anlaşdırmayı taahfaüd eden Kanakio Rossi isminde bir Buma verilen ta'lîmât» Sir Tomas Rue'nin Müzakereleri, İtalyanca nüshasından (aslî nüshada), s- 470.

bulunmuş olan Şark Kilisesiyle sulh ve ittifak hâlinde bulunmayı her vakit arzu etmiştir; Cenâb-ı Hak şâhiddir ki, yalnız geçmiş asırlarda değil, hattâ son olarak Patrik Yeremi (Peremi?) zamanında, Roma, arzu edilen bu neticeye ulaşmak için ne zahmetten, ne masraftan hiç çekinmemiştir. Dâima bu maksâdda bulunarak, genç Rumlar için kolejler te'sîs etti ve bunları günümüzde büyük bir i'tinâ ile idare etmektedir. Tâ id, bu necîb ve zekî millet, dîn ve ilimce, mazideki şerefli zamanında, olduğu kadar, feyiz verici olsun.»

Fransız diplomasisi tarafından desteklenen ve İngiltere ve Venedik sefirlerinin mesaîsine rağmen, İstanbul'da yerleşmek isteyen beş Yesûî, Rum Kilisesi'ne 12.000 ekü masrafı yükledikten sonra, nihayet kalevyer (kilise mütevellisi) Metaksa'mn hanesinde kuru-îan Rum matbaası aleyhinde bir gürültü çıkmasına ve matbaanın, içindeki kitablann cümlesiyle birlikte zabt edilmesine sebep oldular.²⁶⁵ Bununla beraber, îki elçinin müdâhalesi sayesinde Me-taksa, müteakiben bırakılarak, kitablar da sahihlerine iade edildi.²⁶⁶ Bütün bu karışıklıklara sebep olan Yesûîler ise, hemen İstanbul'u terk ederek gemiye binmek üzere ihtar aldılar. Kardeşi Asil Dö Harley'e halef olan Fransız elçisi Filip Dö Harley, eğer kendilerinin himaye ettiği bu kimseler uzaklaştırılırsa, pasaportlarını isteyeceği tehdidini ileri sürdüğünden, zât-ı şahanenin Fransa kralını sâdık ve kadîm bir dost olarak bildiğini, ve bu kadar eski bir dostluğun birkaç hâinin te'dîbinden dolayı yıkılacağına inanmadığını sadrâzam ve kaymakam cevaben sefire ifâde ettirdiler.²⁶⁷

Yesûîler'in tertibi, Akdeniz adalarına ayak atmak ve Kudüs Kilisesi yakınında yerleşmekti.²⁶⁸ Naksos'da Koca-başılan (?) kazanmış iseler de,

²⁶⁵ «İçinde matbaa kurulmuş olan Kalviyero Metaksa'nın evi basılarak matbaadaki kitaplar ve Metaksa'ya fiit eşya müsadere edilmiştir.» 22 Ocak, Ve. netfk Hulûsası*

cBurada yerleşmek isteyen Yesûîler çıkarılmıştır. Matbaadan dolayı çıkardıkları gurultu özerine, Rum Patrikhânesi 12.000 dolar te'diye ve istikrazına mecbur olduğu gibi, Patrik'in hayat ve namusu tehlikeye uğramıştı- Bundan böyle Patrikhanenin bunlardan âzâde kalması umulmaktamr.* Rue, s- 742.

²⁶⁶ «Metaksa bırakılmış, ve eşyası kendisine iade edilmiştir. Bütün bu kaşık-ıklara sebep, Cizvitler olmuştur» Şubat 1626, Venedik HnlftsaSı.

²⁶⁷ «Zât-i şahane, Fransa kralını hakikaten eski ve iyi bir dost bildiği ve birkaç hâinin te'dîbine mecburiyet hâsıl olmasından dolayı, hükümdarlık kaidelerine aykırı olarak, bu dostluğun ihlâl olunacağını zannetmediği cihetle-» Rue.

²⁶⁸ «Cizvitler'in asıl maksadlan, bu şehre (Haleb) ve Kıbrıs'a girmek, ve İçinde pek çok altın bulunmasından dolayı, ve fakat güyâ kendilerinin mukaddes mahallere muhtâc oldukları bahanesiyle, bu mukaddes mahallere girerek orada yerleşmektir. Mukaddes mahalleri işgal etmekle mâhirâne entrikaları sayesinde bütün Hıristiyanlık âleminde menfaatler sağlamak emelindeydi-ler. Bundan dolayı adı geçen memleketlerden kendilerinin uzaklaştırılmasına her suretle çalışmak gerekir. 27 Şubat 1627, Venedik Hulûsası. «Cizvitler'in İstanbul Patriki Grillos aleyhine entrikaları ve uzaklaştırılmalarının sebepleri

Sakız'da hapse atıldılar.²⁶⁹ Tardlarından bir müddet sonra İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Baron Kûefştayn'a müracaatla, Viyana Anlaşması'nın yedinci maddesinin mâhirâne bir tarzda yorumlanmasına istinaden, kendilerinin tekrar Osmanlı memleketlerine kabul ettirilmesini istediler. Bu madde, Hıristiyanların kiliselerini tamir etmelerine ve papaslanmn mezhepleri mucibince İncil okumalarına müsâade edildiği hakkındadır.²⁷⁰ Yesûîler anlaşma metninde yazılı «İsevî» kelimesini alarak, bu maddenin ancak kendileri hakkında olduğunu iddia ediyorlardı. Lâkin bütün gayretlerine rağmen, İspanya casusu olarak, kat'î surette Osmanlı ülkelerinden çıkarıldılar. Osmanlı Devleti ile hiçbir hükümet İspanya kadar sıkı müzâkerelere girişmemiş ve fakat hiçbir hükümet de maksadına erişmek için, onun kadar karanlık bir yol tutmamıştı. Buna rağmen Yesûîler'in, Yahûdîler'in, kadınların elbirliği ile gösterdikleri gayretler, İspanya'nın ısrarlı siyâsetini, bu hükümete hasım olan hükümdarların siyâsetine galebe ettirememişti. Bahsimize mevzu olan zamanda, İspanya ile anlaşma müzâkeresinde bulunmak üzere, Napoli hıdivi, tarafından gönderilmiş²⁷¹ ve İmparator se-fîri ve mukîm elçisi Kurç ve Lostriye taraflarından desteklenmekte olan Bolonyah Civvoanni Batista Montalbano'nun²⁷² memuriyetini neticesiz bırakmak için, diğer bütün sefirlerin birleştiklerini görüyoruz.²⁷³

Montalbano, Pâdişâh'm hediyele ve vaadlerle kazanılmış olan üç hemşiresinin nüfuzuna ve bunların kocaları olan sadrâzam Hafız, Kapdân Receb, sabık yeniçeri ağası Bayram Paşalar'ın kuvvetine istinâd ediyordu. İngiltere sefiri sadrâzama bir nota vererek, bunda İspanya muahedesinin beş maddesini gülünç ve yalan bir nok-ta-i nazardan göstermeye çalıştı: (Onun îzâhına göre) Evvelâ, İspanya'nın bütün İslâm esirlerini âzâd edebilmeyi taahhüd edebilmesi imkân dışı bir şeydi; zîrâ Malta ve Floransa tarikatleri, kendi esirlerini bırakmaya asla müsâade etmiyeceklerdi. İkinci

hakkında kronolojik hulâsa.» Rue, s. 758.

²⁶⁹ «Fransız sefiri, Sakız'da hapsedilen Cizvitler'in saliverilmeleri için kaymakam nezdinde müdâhele ediyor. Cizvitler, Naksos İleri gelenleri tarafından müsâade görerek, orada yerleşmişlerdir.. Haziran 1628, Venedik Hülâsası.

²⁷⁰ «Memâlik-i mahrûsede olan İsevüer ve papaslar, kiliselerin meremmet idüp, âdetleri üzere İndilerin okuyalar.» Naîmft.

²⁷¹ «Napoli hıdivi, her türlü fitneci tahriklere alet olmak üzere, diğer iki asilzade ile bir Yahudi (Kormaro) gönderdi. Rue, s. 422.

²⁷² «Bu aralık, müzâkerelere girişmek üzere, İstanbul'a Napoli Kralı tarafından bir asilzade geldi. Bu asilzade Civvoani Batista Montalbani ismindedir. Maiy-yetinde, Cizvitler tarafından terbiye olunmuş Kanakî nâmında bir Rum genci vardır ki, buna Fratello Antonyo Paoli ismi verilmiştir- 20 Temmuz, 1625.

²⁷³ Venedik Hnlâsası'nda bu hususa dâir tafsilât vardır.

olarak, İspanya, Tarikat kadırgalarının teşebbüslerine karşı Akdeniz'in emniyetini te'mîn edebilecek halde değildi. Ağır idhâlât resmi vererek Osmanlı memleketlerine Kızıldeniz yoluyla bol mikdârda Hind mallarının girmesi bahsine gelince, İspanya'nın Surat'ta, Goa'da, Hürmüz'de mağlûb olarak, İngiltere ve Felemenk hükümetlerinin kendilerini Hindistan adaları sahillerinden attıkları bir sırada, bu da mânâsız idi. Türkiye'nin İspanyol fabrikaları mahsulleriyle ihtiyaçlarının karşılanması da daha az mânâsız değildi; çünkü bu mahsûller, İspanya'nın Hind ve Brezilya müstemlekelerinin ihtiyaçlarına bile ancak yetebiliyordu. Lâkin en garibi Katolik Kral'm (İspanya Kralı'nm), Osmanlı hududunu Kazakların tecâvüzlerine karşı te'mî-ni taahhüd etmesiydi.²⁷⁴

Müzâkereler kesildi ve Montalbano'nun gitmesinden bir ay sonra, onun ve Napoli hıdivinin (kralının), Kazaklar'ı Osmanlı memleketlerinde yeni bir akma teşvik için yazılmış mektupları ele geçirildi.²⁷⁵

Betlen Gabor

Bu esnada îsveç, Patrik Kiril'in zât-ı şahaneyle bir mektubuyla İstanbul'a gelmiş olan Pol Strasburg vâsıtasıyla, Osmanlı Devleti nezdinde Betlen Gabor lehine çalışıyordu.²⁷⁶

Geçen son yedi sene zarfında, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı politikasının bağlıca maksadı, bu Betlen Gabor'un doğmakta olan hükümeti idi. Üç sene önce akdedilen Gyarmat Musalehasına kadar, onun tarafından girişilen teşebbüsleri tâkîb etmiştik. Osmanlı Pâdişâhı'nın metbûiyeti altında, Transilvanya Prensi ve Macaristan'dan bir kısmının hâkimi olan Betlen Gabor, nihayet bu unvanını İmparator'a da tasdik ettirmişti. Kilise hürriyetinin gûyâ mü-dâffî ve işinin başlangıcında aleyhlerine hizmet arzettiği âsilerin en muktedir istinâdgâhı, harb ve ihtilâlin yorulmaz bir san'atkân, îcâd fikri ve iktidar hırsıyla dolu olan Transilvanya Prensi, Avusturya eyâletlerini yutmakta olan bu felâketle fetretin ruhu idi. Macaristan tacını arzu ettiği halde, bunu giymeye cür'et edemiyerek, tamâ'-ını sahte bir dîn hürriyeti perdesi altında gizlemekte olan Betlen Gabor,

²⁷⁴ İspanya ile zât-i şâhâne arasında ittifak akidnâmesi hakkında, sadrâzamlı 2 Ekim 1625 tarihli görüşmem.» Rue, s. 455.

²⁷⁵ «Fratello Bazüinin, geçiş sırasında, Silistre beği Dayak Mehmed Beg tarafından tutularak, Türkiye eyâletlerine gittikçe artan derecelerde tecâvüz et.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/91-94.

²⁷⁶ 11 Temmuz 1632 tarihini taşıyan bu mektubun sureti, İmparatorluk kançılıryası evrakı arasındadır.

Müslümanların teveccühüne nail olmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Askerî iktidarı ve bir dereceye kadar da siyâsî mahareti görünüyordu. Ancak ahbine vefası ve sebatı olmadığından, dâima İmparator ile âsîler, itâatkârlıkla ihtilâl, sulh ile ceng arasında mütereddid, hem dostlarını, hem dostlarının şüpheleri altında düşmanlarını sürekli talepleri ve tasavvurlarıyla, düşmanlarını nihayetsiz faaliyetleriyle bitkin düşürmekteydi.

İstanbul'da en büyük gözeticisi İngiliz elçisi Sir Tomas Rue idi ki, bunun uzun memuriyeti Transilvanya Prensi'nin iddiaları hakkında daimî bir müdâf îlikten ibaret kalmıştır.²⁷⁷ Bu kadar dikkate şâyân hususiyetin şimdiye kadar Macaristan müverrihlerince görülmemesi hayret vericidir. Betlen Gabor, murahhası Toldolaki²⁷⁸ vâsitiyle, Zitvatorok Muâhede'sini yenileyip de, İmparator

meleri için para vaadiyle Kazaklar'ı teşvik eden, üzerinde Montalbano'nun ve Napoli hıdivinin mektubları bulunmuş olduğu haberi tahakkuk ediyor. 14 Aralık 1625. Bir itilâf akdi için gönderilmiş olan Montalbano, kaymakamla görüşme bile nail olmaksızın, geri dönüyor.» 16 Kasım 1625, Venedik Hulâsası*

ile Gyarmat'da ikinci sulhu akdeder etmez,²⁷⁹ İstanbul'a bir sefir (Pol Kerestesi) göndermiş, ve Avusturya'ya hasım olan hükümetlerle ittifak etmek için müsâade istemiş, Brandenburg elektörü-nün hemşiresi K a terin a ile üçüncü izdivacının tensibini talep etmiştir. Kerestesi talep edilen müsâadeyi²⁸⁰ ve kaymakam paşanın hediyelerini hâmil olan Yûsuf Mutahhar ile birlikte geri döndü (25 Aralık 1626).²⁸¹

Bununla beraber, Betlen Gabor'un hareketlerinden aşın derecede şüphelenildiği için, müttefiki olan dört hükümet (İngiltere, Fransa, Felemenk, Venedik) elçileri, muahedelerle te'mîn edilen aylık 40.000 ekü

²⁷⁷ Sir Tomas Rue İstanbul'a 1622 Ocak ayında ve halefi 19 Mayıs 1628 tarihinde gelmiştir- Venedik Hulâsası: «Yeni İng. sefiri.

²⁷⁸ İngiliz ve Venedik elçileri dâimî Teodolaki derler.

²⁷⁹ Geveholler, Ferdinand Vekaayl, kitap : 10, s. 509. Muahedenin kat'i olarak akdi Viyana'da 8 Mayıs'ta olmuştur. «İmparator ile Betlen Gabor arasında akdolunan musalehanın bu devlet (Osmanlı Devleti) için ne şâyân-i emniyet, ne de faydalı olmadığı kanâatini verecek sebepler-» Rue, s. 304, »Gabor isleri Buda Musalehası (Gyarmat Musâlehası mükaddemâti) hakkında kaymakam ve Dayakmat (Dayak Mehmed) (? Paşa ile görüşme». Ocak 1624, Rue, s. 339 ve 342.

²⁸⁰ Gabor'un talep ettiği veçhile, Hıristiyan hükümdarları aleyhinde ittifak etmesine müsâadeyi ihtiva ederek Venedik sefirinin tashîhiyle kendisine nâ-me-i şahane yazıldı.. 17 (27) Ağustos 1625- Rue, s. 434.

²⁸¹ Gabor'un mukîm elçisi, nihayet, efendisinin Hıristiyan hükümdarları aleyhine ittifak etmesine müsâadeyi mutazammın bir nâme-i şâhâne istihsâl eyledi, ki bu nâme Yûsuf Mutahhar Ağa vâsitiyle gönderilmiştir.» Eylül 1625, Venedik Hulâsası. İzdivaç düğününde bulunmak üzere hediyelerle gönderilen Yûsuf Ağa ile birlikte, Transilvanya elçisi efendisine döndü.» Aralık 1629.

ianenin ödenmesine pek güç muvafakat ettiler. İlk olarak Fransız elçisi kendi hissesini ödemeye hazır olduğunu söyledi ve fakat Transilvanya Prensi'ni hükümdarlar ittifakında dâhil görmekten imtina etti. Betlen, mukîm elçisi Bornemisa'nın entrikalany-le, sulh taraftarı olan Budin Vâlîsi Sofu Mehmed Paşa'yı azl ve onun yerine savaş taraftarı olan Bosnalı Murtazâ Paşa'yı tâyin ettirmeye muvaffak oldu. Transilvanya Prensi, yeni vâliden yardım görerek, 8.000 kişi ile Notra Palâtinliği (eyâleti) arazisine girdi; yirmi altı köyü yaktı ve ahâlîsini soydu. Lâkin Verbeli'ye vardığında, Azız Dimitrus Günü²⁸² bahanesiyle Murtazaâ'mn çadırına hücum eden, muhafızlarını öldüren Müslümanlar'ın bu isyanından dolayı, zaferin semerelerini kaybetti (15 Ekim 1626). Bununla beraber Betlen, o ânda, kılıcı elinde, âsîlerin arasına gelerek, bundan sonra Azîz Dimitrus Gününü kendisinin tâyîn edeceğini²⁸³ beyân etti. Murtazâ Paşa, Budin'e döndüğünde, müttefikinin telkinleri üzerine, Eğri beğlerbeği Ahmed Paşa ile Budin, Eğri, Alacahisar zeamet ve ti-mâr sahihlerinden bâzılarını fesad tahrikçisi olmak töhmetiyle, îdâ-ma karar verdi.²⁸⁴

Bu sırada Betlen Gabor, kaymakam Gürcî Mehmed Paşa'nın îdâ-miyle, İstanbul'daki en güçlü dayanağını kaybetmişti. İmparator da, Transilvanya Frensi'nin muhâberâtını dîvâna tebliğ ederek, Betlen'-in itibârını mahv etti.²⁸⁵ Lâkin Transilvanya elçisi Toldolaki tekrar İstanbul'da görünerek, Budin valisine taraf-ı şahaneden talimat gönderilmesini, İspanya ile muharebenin kesilmesini, Tatarlar'ın yine Lehistan eyâletlerine girmeleri hakkında emir verilmesini istedi (Temmuz 1626).²⁸⁶ Avusturya ile yakın bir zaman önce yenilenecek muâhede-nâmeye Betlen'in dâhil edilmesi hakkında Budin valisine kat'î emir verilmesini sağlayarak döndü (Kasım 1626). Betlen'in maslahatgüzarı Tomas Borsos, 10.000 altın vergiyi

²⁸² Kasım eünü ordunun kışlaya dönmesi mu'tâd olduğundan, gürültü. Aya Di_milrus yâni Knsırn Giinü'nün tâyininden değil, o gün kışlağa dönülmek istenilmesinden kaynaklanmış olacaktır. (Mütercim)

²⁸³ Yâni kışlağa dönme zamanını. (Mütercim)

²⁸⁴ «Buda (Budin) vâlîsi. Eğri beğlerbeği Ahmed Paşa'nı hiyanetine ger't usûller dâiresinde kanâat peyda ederek, onu boğtine ger'î usûller dâiresinde kanâat peyda ederek, onu boğdurdu.» 19 Kasım 1626, Venedik Halâsası, Rue, s. 565, 572, 579-

²⁸⁵ «İmparator, Osmanlılar aleyhine ittifak için tahriki mutazammın olarak, Gabor'un kendisine yazdığı -ya gerçek, ya sahte- mektupları, kaymakamın ve diğer vezirlerin ellerine ulaştırarak, onu Bâb-ı Hümayûn'un gözünden düşürmeğe çalışıyor.» Nisan 1626, Venedik Hulâsası*

²⁸⁶ 5 Temmuz'da Teodolaki buraya vâsil olarak, su hususları talep etti: 1) (Pomeranya'da) Harekâta müsâade, 2) Budin muhafızına bir emr-i pâdişâht, 3) İspanya ile i'tilâfın kapanması, 4) İsveç kralı aleyhine hareketlerin men' için Lehliler'in hududu üzerinde hazır bulunmaları hususunda Tatarlar'a emir verilmesi.» 5 Temmuz 1626, Venedik Hulâsası, imparatorluk Arşivi-

getirmek için senenin sonunu beklemedi.²⁸⁷ Ta'limâtı, üçüncü defa olarak Prensburg'da İmparator ile Transilvanya Prensi arasında nakdedilen muahedeyi haklı göstermeye (yâni efendisini ma'zûr addettir-meye) çalışmasını mutazammın idi. Felemenk elçisi bu muahedeyi dikkate almayarak, aylık 30.000 ekü ianeyi te'diye etti. Lâkin İngiliz elçisinin iknâi o kadar kolay olmadı.²⁸⁸

Betlen, Prensburg anlaşmasını imza ettiği zaman bile müttefiklerinin elçilerini yeni harb plânlarıyla aldatmak istiyordu.²⁸⁹ Ancak, tecrübe, kendilerini çekimsizliğe sevk etmişti. Bununla beraber onlar, Zitvatorok muahedesinin yenilenmesine Osmanlı Devleti'nin dostu olan hükümetleri dâhil etmek ve Almanya'nın dînî hürriyeti te'mîn olunmadıkça, muvafakat etmemeyi taahhüd etmiş olan Pâ-dişâh'ın vaadlerini yerine getirmesi talebiyle meşgul oldular. İngiliz elçisi bu muamele tarzına, Betlen Gabor'dan ziyâde i'timâd ettiği Brandeburg elektörünün²⁹⁰ yazışmalarıyla imâle olunmuştu. Bu esnada Betlen'in memuru Mikoferenç, İstanbul'da, efendisinden sonra, Transilvanya tahtının zevcesi Brandeburg prenseslerinden Ka-terina'ya intikalini talep ederek, bu hususta bir berât aldı (8 Receb 1036 - 25 Mart 1627).²⁹¹

Entrikacı Betlen, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki müzâkerelerden hissedar olmak üzere «Son»a elçisi Toldolaki'yi göndermiş ise de, İstanbul'daki entrikalarıyla bu müzâkereleri ihlâl etmeye çalıştı. Sulh akdedildiğinde, Toldolaki, Moldavya ve Eflâk beğli-ğinin «Daçya Kralı» nâmiyie efendisine verilmesini talep etmeye memur oldu.²⁹² Nihayet, Öldürücü bir istiska (karında su birikme şeklindeki hastalık) Transilvanya

²⁸⁷ «Gabor'un elçisi el Öptü ve 10.000 zekino vergiyi getirdi.» 30 Kasım 1626, Venedik Hulâsası.

²⁸⁸ «Gabor'un elçisi İmparator ile akdolunan İ'tilâfi ve sulhun akdini düşünmeksizin, memleket büyüklerinin göndermekte tereddüd etmedikleri otuz bin taleri aldı.» Ocak 1627, Venedik Halâsası.

²⁸⁹ Rue. s. 615, 616. 630, 631, 640: burada Toldolaki -Toldsaları. adıyla kaydedilmiştir- s- 655. 656. 665. Betlen'in Sir Tomas Kue'ye mektubu, s. 681.

²⁹⁰ Şimdiki Almanya tncparatorluğu'nun (Hammer çağındaki) menşei. (Mütercim)

²⁹¹ Macaristan vekayi'leri, Naîmâ'da târihi gayet açık olan bu berâtın ve Transilvanya prensinin istid'ftlanndan bahsetmezler. Sir Tomas Rue, Miko-ferenç'den az miisaid bir lisanla bahs ediyor : «Böyle bir sefâfet için iyi seçilmiş bir adamdır ki, ne İsa'ya inanır, ne de Yehvâ'ya (yâni ibranî \L sanında olduğu üzere, Allah'a)», s. 724; daha aşağıda, s. 694: «Üç muhtelif mezhebe yâni biri Papa, biri Kalvin, biri Aryan mezhebine tâbi olmak üzere, benim zamanıma rastlayanların Öçüncüsüdür. Fransisko Mikoferenç'in müzâkereleri 7 Kasım 1627, Sir Tomas Rue'de. s. 707 : «Transilvanyahlar benimle dahi İstihza ettiklerinden» Rue. s- 708. (Buna dâir Naîmâ'nın fıkrası şudur : «Betlen, vilâyetine vardıktan sonra, kapu kedhudâsını mektûb ile Könderüp. oğlu olmamakla. Erdel hükümeti, üç milletin ittifâkıyla, kendüden sonra menkûhası olan Katarina Brandeburgî nâm avrata tevcth olunmasın murfid idinüp. mfacebince sene-i mezbûre (1036) Recebinan sekizinci Cüni ahid-nâme yazılıp gönderildi.» c 2, s. 415)

²⁹² Transilvanya elçisi Teodotaki, 1628, Venedik ffalasaai.

prensinin hırslı tasavvurlarına son verdi.²⁹³

Avusturya İle Sulhun Yenilenmesi

Murtaza Paşa'nın Macaristan'daki son akını, Gyarmat'ta kısa bir zaman önce akdedilen muahedeye rağmen ve alenen ihlâl edilen Zitvatorok muahedesinin bir daha yenilenmesinin ne kadar gerekli olduğunu kâfi surette gösteriyordu. İstanbul'da Avusturya mukim elçisi (zât-ı şahaneyeye Gyarmat Musalehası tasdiknamesini ulaştırmağa memur Sebastiyen Lostriye),²⁹⁴ o zamana kadar İspanya müzâkerelerini desteklemiş ve Transilvanya prensinin entrikalarını tesirsiz kılmaya çalışmıştı. Zâten, sulhun son yenilenmesinde ihtilafı kalan noktalar kat'î bir şekilde halledilmediği gibi, Bosna Valisiyle Hırvatistan umûmî kumandanının insiyatifine bırakılmış olan Bosna hududunun tanzimi mes'elesi de düzenlenmemişti. Bu madde, tm-parator'un müşavere meclisi reisi Kont Altan ile Bosna'ya birbirini müteâkib vâli olan Sofu Mehmed ve Murtaza Paşalar arasında sıkı bir yazışmayı icâb ettirdi.²⁹⁵

Nihayet Kornom Palâtinliğinde bulunan Son'da²⁹⁶ toplanan murahhaslar.²⁹⁷ ihtilafı noktaları, yâni iki tarafın sahip çıktığı köylerin hangi tarafa âid olduğu mes'elesini, Vaç'ın iadesini ve Bosna palankalarının yıkılmasını elçilerin görüşlerine ve hudud komisyonu nâmını alan özel bir komisyonun çalışmalarına bırakarak, Zitvatorok, Viyana, Kornom ahidnâmeleri esasları üzerine, yirmibeş sene için sulhu yenilediler (13 Eylül 1627). Akidlerden her biri tarafından tâyin olunan elçiler, muahedenin birer suretini almakla görevlendirildüler. Tasdiknameler husûsî memurlar vâsitasıyla dört ay zarfında karşılıklı olarak alınıp verilecekti. Büyük sefaret

²⁹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/95-98.

²⁹⁴ 16 Ağustos 1626, Sefirin sefâret-nâmesi.

²⁹⁵ Reîsülküttâb Mehmed Efendi'nin. sulhun bozulmasından şikâyet ettiği hakkında, Kont Altan'a mektubu, 29 Receb 1035 (26 Nisan 1626); Murad Paşa'nın Kont Altan'a mektubu; Receb Paşa'nın mektubu; 28 Receb (25 Nisan), Ah-med Kedhuda'nın Kont Altan'a mektubu; Budîn valisi Mehmed Pasa'nın mektubu, 27 Receb (24 Nisan), Arşiv; Betlen'in Macaristan ve Transilvanya Kralı olmak üzere tanıdığı sahih olup olmadığına dair Murtaza Paşa'nın Son ordugahından Doc'a mektubu, 1 Safer 1036 (26 Ekim 1626), Türkiye yazışmaları, kezâlik; Venedik'le iyi geçinmeyi emreden, Sultan IV. Murad'ın Bosna beğlerbeğine fermam, 30 Zilka'de 1035 (25 Ağustos 1626), Arşiv.

²⁹⁶ Bizim târihlerde «Sonbur» yâni «son kasabası». (Mütercim).

²⁹⁷ Türk murahhasları şunlardı: Eğri beğlerbeği Mehmed Pasa; Budîn ıcttf-ttsi işft Efendi; Estergon sancak-beği Ahmed; Solnok beği Muharrem; Bu-din azablar-ağası Cihan Ağa ki, Lâtince evrakda «Gzrihan Fosab ağa bu-densis. denilmiştir. İmparator murahhaslar: Müşavirlerden Vaç piskoposu Etiyen Senyey DSvegütey, Gerard D5 Günstenberg, Baron Dantel Ester-hazi. Baron Piyer Koharlı; Betlen'in murahhası Misel Toldolaki. Natmft, Arşiv'de Türkiye evrakı.

ve hediyeler, zikredilen bu muamelelerden sonra gönderilecekti.²⁹⁸ Alınan bu kararlara uygun olarak, îslâm elçisi Mehmed Beğ ve Macar Bolog İstvan, Son ahidnâmesinin asıllarını hemen İstanbul'a ulaştırmak için seçilerek, büyük sefaretler ertesi sene başında vuku buldu. Osmanlı Devleti, Bolog İstvan refakatinde olduğu halde Receb Paşa'yı gönderdi. Avusturya da, elçi olarak, Aşağı Avusturya Nâib-ler Meclisi reisi Baron Kûefştayn'ı²⁹⁹ seçti. İmparatorun hediyeleri 10.000 eküden ziyâde tahmin edilen gümüş üzerine altın yaldızlı bir sofrta takımı idi. Yeni sefirin ta'limâtında Fransisken ve Cizvit papaslarına müteallik birkaç madde vardı: Birincilerin namlarına olarak, Avilak'da Rumlar'ın eline düşmüş olan Sen Jan Ka-pistra'nın na'sını, ikincilerin nâmına da, Viyana ahidnâmesinin yedinci maddesi mucibince Osmanlı memleketlerine kabullerini istiyordu. Elçi gerek bu iki hususta, gerek iki kilisenin birleştirilmesi teşebbüsüyle bir Rum matbaasının te'sisini men* etmek hakkında İstanbul Patrik'i nezdindeki mesâisinde başarısızlığa uğradı. Avusturya Lippa (Lepve) ve Vaç hakkındaki taleplerinden de bir netice çıkaramadı. Müslümanlar, bu şehirlerden birincisinin zabtının muahedeye aykırılığını inkâr ettiler ve ikincisi Bulundvâr'a karşılık tuttular. Anlaşmazlık konusu olan köylere dâir müzâkereler de neticesiz kaldı. Sefaretin İstanbul'a davul çalarak, bayrak açarak girmesi müsâadesi -ki şimdiye kadar yalnız Baron Çernin'e verilmişti- yeni Avusturya sefaretini için de reddedilerek, İmparator da, misilleme olmak üzere, Müslüman elçisi Receb Paşa hakkında aynı muameleyi yaptı. Bir Katolik Patrikliği'nin ihdası hakkında, İmparator'un i'ti-râf rahibi Lamorme'nin telkinleri üzerine, sefirin ta'limâtına yazılmış olan talebinde dahî, Avusturya muvaffakiyete nail olamadı.³⁰⁰ Viyana'daki Osmanlı ve İstanbul'daki İmparator elçileri günde yüzonar ekü tahsisat aldılar (Temmuz 1629).³⁰¹

Ertesi sene bunlar avdet ederek, Kudüs'e gönderilen Avusturya elçisinin yerine mukîm elçi olmak üzere, Rudolf Şmid gönderildi.³⁰²

²⁹⁸ Onbir maddeyi ihtiva «den ahidnâmenin aslı.

²⁹⁹ Aşağı Avusturya Saltanat Naibi.

³⁰⁰ Baron Kûefştayn'ın Seyahatnamesi, Encümen-i Dâniş-i Şarkî.

³⁰¹ Baron Kûefştayn, altı aylık sefaretini için ayda binaltıyüz ekü maaşından ve İkbin ekü zamime (ödenek)'den başka yirmi bin «riksdaler» almıştır. Yüzon ekü yevmiyesi 9000 akçeye muâdil idi. Çünkü 110 ekü 9.900 krayçer tutar (1 krayçer 3 liyar hesabıyla)- Şu halde 1 akçe, 1 krayçer ile 1 krayçerin onda birine muâdildir. (8u fıkra Fransızca'da yanlıştır; Almandasfna bakılarak doğrusu yazılmıştır- Mütercim)

³⁰² O zaman İstanbul'da İmparator'un tercümanı «Askiye» idi; birinci tercüman Damyani, ikincisi Maryanı idi- Tercümanlık şâkirdleri arasında Yuames Diyeç bulunuyordu ki, İmparator'a 12 Nisân 1623 tarihli raporda «zât-ı haş-jret-neâblarının Şark lisanlarını incelemek için İstanbul'da bulundurdıkları gençlerden biri* diye tarif edilmiştir. İmparatorluk Kütüphanesinde el yazan, 585.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/99-101.

Sultan Murad'ın Tabiatı Hakkında

Sultan Murad'm bu birinci saltanat döneminde -ki Abaza'nın itaati ve Zitvatorok Anlaşması başlıca vekayii dendir- şimdi 17 yaşına gelen genç hükümdara bir nazar atfetmek faydasız değildir. Mu-rad uzun boylu idi. Çehresi, ırkına mahsûs zeytuni bir renk (esmer) almıştı. Gözleri kara, çehresi şiddetini gösteriyordu. Kabul zamanlan muntazam, her şeyi Öğrenmeye meraklı olup, kendisi için yeni olan her şeye ehemmiyet verir ve etrafında cereyan eden her türlü ahvâli Öğrenmek isterdi.³⁰³ Kardeşi Osman gibi, tebdîl-i kıyafet ederek, payitaht sokaklarını dolaşmayı severdi.³⁰⁴ O vakte kadar en sürekli iştigâl mevzuu timâr ve zeamet tevziatında islâhattır ki, bu hususta ilân edilen emirler, Sadrâzam Husrev Paşa'nın veyâhud defterdarın himmetleri eseri olmakla beraber, «Murâd-ı Râbi Kaa-nunu» ismini almıştır.³⁰⁵

Artık genç hükümdar, o zamana kadar -himâyesi altındaki kız-larağası Mustafa ile birlikte- kendi nâmına saltanat eden validesinin vesayetinden bıkmaya başlamıştı. Bunların iltifat ettikleri yeni kişi. Sultân Murad'm hemşirelerinden biriyle evli bulunan Kapdân

Hasan Paşa idi. Bunların Hasan Paşa'yı alâkadar eden dedikoduları ve ona sahip çıkışları, Pâdişâh'ı kızdırıyordu.³⁰⁶ Hoşnudsuzluğu-nu izhâr etmiş olmak ve onun taraftarlarını korkutmak için, Sultân Murad, Kapdân Hasan Paşa'nın elinden genç zevcesini aldı. Bu vak'a, Pâdişâh'ın -Anadolu vîâyetlerindeki zulümlerinden dolayı îdâm olunan- ikinci eniştesi Kara Mustafa'nın Öldürülmesinden az evvel olmuştur.³⁰⁷ Harem, mukaddes bir

³⁰³ «Zât-ı şâhâne onyediyi yaşındadır; uzun boylu, iri kemiklidir; gözleri siyah, rengi zeytunidir; çehresi, daha ziyâde, sert ve şiddetlidir. Kabul sırasında metanet göstermiş, ve balyosu mütecessisâne nazar-i dikkatten geçirmiştir-Kabul zamanına tamâmiyle riâyet eder. Denilebilir ki, kabul vaktinde bulunabilmek için, safâsını terk edip, müteakiben safa sürdüğü yere geri döner. Fikri dâima Devlet işlerinin idaresiyle meşguldür; herşeyi bilmek, her-şeyden haberdâr olmak ister- Bundan dolayı büyük muvaffakiyetlere nail olması kuvvetle üncfd olunur.» Venedik Hulâsası, Mayıs 1628, İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi-

³⁰⁴ «Zât-ı şâhâne, birfderi gibi. tebdîli kıyafet ederek istanbul sokaklarını ge-zerdi> Eylül 1628, Venedik Hulâsası.

³⁰⁵ Bu emirler. Kanunlar mecmuasında Sultân Süleyman kanununa lahika teşkil eder.

³⁰⁶ «Valide Sultân, Pâdişâh için mutantan bir eğlence yapmış, bu uğurda 10.000 zeklno sarfetmiştir. Bundan başka Pâdişâh ile barışabilmek için, murassa eğerler vurulmuş atlar hediye etmiştir- Pâdişâh, VftUde-Sultân'ın Kapdân Ha-Snn Paşa hakkında gösterdiği tesfihübden nefret etmektedir. Bundan dolayı, Kapdân Paşa'nın zevcesi olan suKanı onun elinden almıştır {tatille etmiştir, bosandırmıştır}.* 2 Eylül 1628, Venedik Hulâsası-

³⁰⁷ .Pâdişâh'ın eniştesi Mustafa. Asya'da işlediği zulOm ve kötülüklerden dolayı tdâm olunmuştur.* Venedik Hulâsası, 1627 Aralık ayı.

sığınak sayılarak, müttehimin hayâtını muhafaza etmesi lâzım gelirken, bu defa Sultân Murad'm gazabı bu hürmete dahî riayet etmemiştir.

Bu müdhiş gazabı teskin için, Valide Sultân, oğluna bir şenlik yaptı ki, masrafı onbin altını buluyordu. Valide, mükellef surette donatılmış atlar da hediye etti. Yine bu sıralarda, genç pâdişâhın hayâtını şiddetli bir hastalık tehdîd etti.³⁰⁸ Sultân Murâd, kötü yaşayışıyla hastalığı davet etmiş olduğu halde, tıbbın tedavilerini de reddediyordu. Sihatine kavuştu.³⁰⁹

Üsküdarlı Azîz Mahmud Hudâyî Hz.'nin Ve Veysi'nin İrtihalleri

Fakat o sene zamanın en meşhur siyâsî adamlarından ikisi irti-hâl etti. Biri, hayât-ı mütehayyirâne tarikatının en büyük üstâdla-rından olan Üsküdârî Şeyh Azîz Mahmûd Efendi'dir,³¹⁰ ki, birbirini müteâkib müderris ve kadı olduktan sonra, rüyasında birçok kadıların cehennemde ateşler içinde kaldıklarını görerek, Üsküdar'da inzivaya çekilmişti. Şeyh'in kuds! şöhretinin nezdine iltica eden birkaç vezîr ve defterdarı nasıl kurtarmış olduğunu okuduk. İkincisi, Üveys, yâhud Veysi'dir ki, Alaşehir kadılarından birinin oğlu olduğu halde, kazaskerlik makaanuna yükselmiş, Münşeât'ı ve Si-yer-i Veysi nâmındaki eseri ile kazandığı şöhret, siyâsî hicivleri ve kendinden önce yaşamış büyükler arasında mükâleme tarzında kaleme alınmış siyâsî ihtirâtı ve Devlet'in inhitat sebeplerine dâir derin mülâhazalarını içine alan Hüb-nâme'siyle kazandığı şöhrete muâdil bulunmuştur.³¹¹ Şiddetli ve hunîn

³⁰⁸ PARIISAH'dan iki defa kan alınmıştır. Hayatından şüpheler hâsıl olmuştu, irt vlcflldluriur; maişeti İntizamsızdır. Kendi heves ve arzusuna göre ömör sürer. Gençliği sayesinde saftlı&ına kavuşmuş, ve artık İstanbul sarayında kntmnkla İktifa etrnİstlr.» 30 Eylül 1R28, Venedik Hulâsam.

³⁰⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/101-102

³¹⁰ 1038'de (Cenk İff?8) irtihal «rtmfştlr. AtM'de ve Ferfeke'nin o sene vekaayiin-defcl tercime] hftlfne bakınız. Tasavvuflla Hftfl eserleri Bnlonya (Bologna) Külliyesi Kütüphanesinde vardır.

³¹¹ Vâkıa-nâme, Veysi, İdarenin islâhı hakkındaki tasavvurlarını o zaman saltanat tahtında bulunan Pâdişâh'a (I. Ahmed'e) arz etmek arzusunda bulunduğu halde, bir gece rüyasında kadim zamanların bâzı büyükleriyle müs-tebidlerinden mürekkeb bir meclis huzurunda bulunduğunu söyleyerek, aşağıdaki isimleri sayar: Âdem, Hâbil, Şit, Hüd, Salih, İbrâhîm, Mûsâ, Muhammed (Peygamberimiz Efendimiz), Kelîb bin Vâil, Ebû-Bekir, Ömer, Osman, Alî, Muâviye, Amr, Ömer bin Abdülazîz, Yezîd, Veîd, Haccâc, Me'mûn, Mansûr, Mu'tasım, Hâkim bi-Emrillah, Cengiz, Kaytbay. Vâkıanâme'siyle birlikte yazılmış olarak mâluk olduğum İnşây-ı Veysi'de ancak on-dört mektup vardır. Hicviyyâtı «Şark Simaları» eserinde dere edilmiştir. (Hammer'in bu ifâdesi izâha muhtaçtır: Kâtib Çe-lebî'de öyle yazılı olduğundan Vâkıa-nâme dediği «Hâb-nâme-t Veysi» dir. Hâb-nâme'nin özeti şudur: Veysi, Sultân Ahmed'e, bir tesadüf ettiğinde, âlemin perişanlığından, zamane eşkıyalarının zulümlerinin son dereceye geldiğinden bahsederek, memleketin islâhına dâir bâzı tedbîrlere arz etmek tasavvurunda bulunmuş. Bir gece âlem-i menâmda, İskender-i Zülkarneyn başta oturmak üzere, geçmişteki Osmanlı sultanlarından mürekkeb bir meclis huzuruna çıkarılmış. Sultân Ahmed gelerek, o da İskender'in karşısında bir tahta oturmuş. Sultân Ahmed ile İskender konuşmuşlar: Sultân Ahmed, III. Murad zamanından beri kırk senedir Şark ve Garb'a sefer yapılarak reâyâ ezilmiş, askerinin intizâmı bozulmuş olduğunu, ve kendisinin müşkil durumlar içinde saltanat tahtına geldiğini söyleyerek, üzüntüsünü belirtmiş. İskender-i Zülkarneyn, cevaben «Dünyâ eğer benim bildiğim

(kanlı) olan hicivleri zamanın bozulmuş ahlâkını samimiyetle tasvir eden bir levhadır.

Her türlü cinayetlere, her türlü âfetlere sahne olan bu Onye-dinci Asrın ilk senelerindedir ki, Avrupa payitahtlarının ekserisini isyanlar tehdîd etmiş, taassubun hançeri hükümdarları öldürmek için kınından çıkarılmış, İstanbul ile Fransa ve İngiltere'de³¹² binlerce adamı veba alıp götürmüş, «Union» ve «Liğ»³¹³ orduları Almanya'nın kalbini parçalamış, Fransa ve Türkiye pek mühim birer mevkillerini (Bağdâd ve Roşel) kaybetmiş, kanla lekelenen Osmanlı tahtı -saltanatı pek felâketli işaretlerle başlayan- bir intikamcının eliyle eski metanetini bulmaya başlamıştır.³¹⁴

dünyâ ise. ne bir pâdişâh zamanında âbâdân olmuştur, ne de âlem halkı onun şerrinden bir vakit Âmân bulmuştur.

Zamanımızda harâb dediğimiz dünyâ, ne vakit ma'mûr ve âbâdân idi?» mukaddimesini söyledikten sonra, Âdem, Şit, Nûh, Hûd, Salih, İbrahim, Mûsâ, Şuayb, Yahya, Aş'iyâ, îsâ Peygamberler hazerâtıyla Hazret-i HatemiT Mürselîn Efendimizin zamanlarında ve Ebû-Bekir, Fâ-rûk, Osman, Alî hazerâtıyla Muâviye, Emevî melikleri, Abbasî ve Fatımî halifeleri, Hârezm Şahı Sultân Muhammed asırlarındaki fitne ve ihtilâlleri ve bâzı zâlimleri ve ezcümle Kaabil ve evlâdı, Al-i Semûd, Nemrûd, Mûsâ zamanının Firavunu, Buhtu'n-Nasr, Kelîb bin Vâil, Müseylemetü'l-Kezzâb ve emsali, Mugire bin Şi'be, Yezîd, Velîd, Haccâc, İbnü Alkamî Hâkim bi-Emrillâh, Cengiz taraflarından yapılan kötülükleri zikreder ve her vak'ayı yâd ettikçe «O zaman mı âlem ma'mûr ve âbâdân idi?» suâlini sorar. Zülkarneyn nihayet, «Musibetler ve belâlar, her asırda reayanın fesâdçı niyetlerinden zuhura gelmiştir; pâdişâhların bu hususta medhali yoktur; nitekim Cenâb-ı Rabbil-Âlemin Kur*ân-ı Bâhirül-Bür-hânında buyurmuştur: «fnnellahe lâ-yugayrin mâbekav-mi hattâ yugayyirû bi-nefsihim» dedikten ve bunun İşaret ettiği gerçeklik bakımından, pâdişâhların şer-i şerife sıkıca tutunmaları, mansıblan ehline vermeleri, kadıların ehlini seçmeleri lüzumunu söyledikten sonra, bu konuşmanın tafsilâtli olarak yazılmasına rüya sahibini memur eder.)

³¹² 1611'de İstanbul vebası, ki 200.000 kişiyi telef etmiştir; 1625'de İngiltere vebası; 1628'de 60.000 kişi götürülen Lyon vebası.

³¹³ Sâml Beğ Kaamns'ı birinci kelimeyi tlttihad», İkinciye *l'tü&f» kelimesiyle tercüme etmiştir. (Müterdm)

³¹⁴ (NOT: 8) Riko, «Osmanlı Târihi»nde «Üç ay zarfında üç imparator (hünkâr), yedi sadrâzam, iki kapudân paşa, dört yeniçeri ağası, üç defterdar, altı Mısır valisi» demekle hatâ eder. Lâkin Sir Tomas Rue —ki Riko ve ondan naklen diğer Avrupa tarihçileri bu ifâdesini iktibas etmişlerdir— şöyle yazar: «Sultân Osman'ın vefatından beri beş aydır bir inkulâb (ihtilâl) safhası görülmekteydi.— Şu zaman içinde ben üç imparator (hünkâr), yedi sadrazam gördüm.» Ve sonra yukarıdaki gibi devam eder. Bununla beraber onbeş ay zarfında, birbirini müteakiben; hepsi aynı zamanda değil. Lâkin Rue de bir yerde aldanır; çünkü o zaman Mısır'da ancak dört kişi vâfilik etmiştir ki şunlardır: Biber Mehmed, vâliliğe oturduğu 21 Rebülevvel 1031 (3 Şubat 1622); İbrâhîm, Kara Mustafa, Çesteci Alî. Çesteci Alî Paşa, mansıbına gitmedi; Kara Mustafa 1035 (1625)'e kadar valiliği idarede devam etti. Hacı Kalfa'nın Takvîmü't-Tevârîh'ine bk. s. 220.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/102-103.

KIRKYEDİNCİ KİTAP	
Husrev Paşa'nın Hemedan Seferi.....	
Mihriban'ın Fethi; Hasan-Abad Ve Hemedan'ın Tahribi.....	

Mihriban'ın Fethi; Hasan-Âbâd Ve Hemedân'ın Tahribi.....	
Bağdâd'a Hareket	
Bağdad Muhasarası	
Bağdad Muhasarasının Kaldırılması.....	
Osmanlıların Hille Ve Şehri Zordan Çıkarılması	
İstanbul'da Fırtına - Mekke'de Seylâb	
Şemsî Hânın Firarı	
İdareciler Arasında Değişiklikler Ve Prevezeli Mustafa Paşa'nın Tedbiri.....	
Transilvanya, Moldavya, Eflak İle Münasebetler	
Kazaklar, Tatarlar Ve Lehler	
Kapdan Hasan Paşa'nın Ve Azmîzâde Haleti Efendi'nin Vefatları.....	
Husrev Ve Hafız Paşaların Azilleri	
Yeni İsyânlar	
Hafız Paşa'nın Hunharca Katli	
Yeni İsyânlar	
Askeri Fetret	
« Tiz Şu Hânın Başını Kesin! »	
Sultan IV. Murad Han Dizginleri Ele Alıyor	
IV. Murad Han'ın Ayak Divanı	
Âsîlerin Elebaşlarının İdam Edilmesi	
Dereli Halil Ve Deli (Yaycı) Hasanın Katli.....	
Âsî İlyas Paşa'nın Sonu	
İsyancılar Ve Zorbalar Teker Teker Temizleniyor	
Arabistan'da Karışıklıklar	
İstanbul'da Büyük Yangın.....	
Kahvehanelerin Kapatılması	
Tütün Yasağı.....	
Kadı-Zade'nin Vaazı.....	
Karaçelebizâde Mehmed Efendî'nin Vefatı	
İran Üzerine Sefer	
Müftî İle Âsîlerin İdamı	
Haleb'de Yeniçerilerin Kıyâmı	
Lübnan Emiri Fahreddin'in İtaati	
Abaza'nın Bosna Valiliği	
Rus Tahriiriyle Lehistan Üzerine Sefer	
Lehistan İle Anlaşma	
Şâir Nefî'nin İdamı.....	

Abaza Hasan Paşa'nın İdamı

KIRKYEDİNCİ KİTAP

Husrev Paşa'nın Hemedan Seferi

Baharın ilk günlerinden itibaren, sadrâzam Hemedan seferi hazırlıklarına başladı. Ordu çadırları Üsküdar'da kurulmakta (9 Ramazan 1038 - 2 Mayıs 1629), Receb Paşa İstanbul'da kaymakamlık makaamma geçerek. Kapdân Hasan Paşa'nın donanması Akdeniz'e çıkmakta idi. Müteakiben, askerın tahsisatlarının ödenmesi sipahiler arasında bir isyana sebep oldu: Bunlar akçe yerine £u-ruş istiyorlardı.³¹⁵ Sadrâzam, 6n-ayak olan Rum Mehmed, Dağlar

Delisi, Mütesellim Mehmed ile emsalini îdâm etmek istedi. Mukabele defterlerini huzuruna getirterek, bunların isimlerini bizzat ib-tâl etti. Lâkin zorbarlar birbirleriyle müttefik olduklarından, ele ge-çirilemedüer. Husrev Paşa, yeniçerilerin hoşnudluğunu kazanmak için, sipahileri mahvetmeyi hayli vakitten beri arzu ediyordu. An* cak, sefer açılmak üzere olduğu için, tasavvurunu te'hîr ederek, hat» tâ ibtâl ettiği isimleri bile yerinde bırakarak, sipahilerin telifine mecburiyet gördü. Kandökücü Husrev Paşa'nın böyle bir davranışta bulunması sâdece durumun öyle icâbettirmesinden dolayı olması sebebiyle, vahşîyâne tabîati hükmünü icra etmekte gecikmiyecekti. Yeni sadrâzam, sebat ve şecaat sahiplerinden ise de, şefkate bigâne olduğundan, herkes kendisinden korkar ve nefret ederdi. Hatırına bile getirmezdi ki, kibir ve hiddet saikasıyla açılan yaralar ancak merhamet ve atıfet merhemiyle hafifletilebilir ve tama' ve denâet, tatlılık ve tevazu perdesine muhtaçtır.³¹⁶ Bununla beraber bütün gönüller aleyhinde idi; Üsküdar seferinin ilk adımlarında da felâket nişaneleri görüldü. Şiddetli bir fırtınanın birkaç çadırı yıkması üzerine, umûmî i'tikad Halil Paşa'nın uğursuz seferini hatırlamak için bir vesile buldu. Halil Paşa zamanında kar yağması, orduyu ihata edecek çığlar sukuutuna delâlet sayıldığı gibi, bu defa da, znüdhiş Üsküdar fırtınası Osmanlı ordu için uğursuzluk sebebi sayılabilecek yağmur sellerine bir alâmet gibi görüldü.

³¹⁵ Başdefterdâr Bekir Paşa'nın askere verdiği mevâcib züyûf ve mağşuş akçe olduğundan sipâh zümresi kabulünden imtina edip «guruş ile hâlisül-ayâr ak-çe isteriz» diye cem'iyet etdiler. Naîmâ, c. 2, s. 447 (Mütercim).

³¹⁶ Bu mülâhaza Naîrcâ'nındır. (Naîmâ, Husrev Paşa'nın Ferhâd Paşa ve tb-râhim Paşa emsali serdârlar gibi semahat göstermediğini, ve kendinden önceki hikmet sahiplerinin kanaatler mucibince gazaba uğramışların ve kızgın bulunanların ihsan sahibi, ve âdf ve alçakların mütevazı ve yaltakçı olmaları lâzım geleceğini tafsil eder. c- 2, s. 449- Mütercim)

Bununla beraber, askerin sarsılmış olan cesareti İran'ın büyük hükümdarı Şah Abbas'in vefatı haberiyle yerine geldi. Şâh Abbas, 44 sene hüküm sürdükten sonra, kendisinin torunu ve Safî Mîrzâ*-nm oğlu bulunan Sam Mîrzâ'ya tahtım terketmiş ve bu mîrzâ, «Şâh Safî» unvânıyla büyükbabasının yerine geçmiştir. Abbâs, parlak saltanatını lekeleyen katiller, cinayetler olmamış olsa, büyük bir hükümdardı.³¹⁷ Tahta cülusu sıralarında, o vakitte saltanat için seçme hakkım hâiz olup da, kendisine itaat etmeyen Kürd ve Türkmen reislerini katliâm etmekle yetinmiyerek, adının şerefini oğlunun îdâ-miyle, kan dökücü taassubuyle mahv etti. O asrın ve gelecek asırların (ta'lîk yazıda) en büyük hattatı olan İmâdü'l-Hüseynî, Ömer mezhebinden olduğu için³¹⁸ büyük şöhretine rağmen, Şâh Abbâs'm emriyle öldürülmüştür.³¹⁹

Üsküdar ordugâhı Temmuz başlarında kaldırıldı (18 Zilka'de 1038 - 9 Temmuz 1629). Ordunun güzergâhında uzun bir îdâm silsilesi görülmüştür M, Husrev Paşa, muamele tarzında efendisine öncü olmaktan başka bir şey değildi.³²⁰ Akşehir'de Kadı Avnî Osman Efendi hapsolünmüş, ve hapisten çıkarıldığı gün korkusundan vefat etmiştir. Konya'da altmış sene önce Kanunî Süleyman zamanında. hizmete girmiş ve sonradan Rumeli'nde Mehdî nâmına zuhur eden bir adamı, kendi eliyle Öldürmüş olan Arnavud Koca Durmuş Beğ hiTat aldı. Lâkin, müteakiben, Husrev Paşa'nın Abaza seferinde arkadaşı ve Durmuş Beğ'in hasmı bulunan Yûsuf Paşa'nm iftirası üzerine, servetinin hesabını vermek için vezirin huzuruna çağırıldı. Durmuş Beğ, cevaben:

- «Devletli! Ben bu kadar levend ve asker sahibiyim; bende para mı kalır? Bugün gelen yarına durmaz.» dedi.

Sadrâzam hiddetlenerek:

- «Malını ver, yoksa başın gider» demesi üzerine, ihtiyar beğ

³¹⁷ (Şâh Abbas) kırk üç sene şahlık sürdü; 1038 Cumâdelulâsında Mâzenderân'da istiska'dan helak olup, Erdebtî gûrhânesinde (makberesinde) Şeyh Safî Tür-besi'ne defn olundu- Sini yetmişden mütecaviz idi. Kendi oğlum kati ifeniş idi. Oğlunun ogh Safî Mîrzâ, yerine geçti.* Nalmâ, c. 2, s- 450- Naîmâ. Üçüncü CÜ'd'in başlarında Safî Mîrzâ'mn, Şâh Abbâs'm nebiresi olduğunu (kız torunu?) yazar. (Mütercim).

³¹⁸ «Sünnî, demek olacaktır. (Mütercim)

³¹⁹ «İkiyüzeüi sekiz ressam ve hattat tercüme-i ahvâH» eserinin müellifi Alî'den daha sonra olduğu cihetle, tmâd'ın tercüme-i hâli bu eserde bulunamazdı. Ancak bende ki nüshanın kitabı ikmâl eden fıkrası sonunda «İmadü'l-Hüseynî» İsmi okunmaktadır.

³²⁰ Naîmâ, Husrev Paşa'nın Haccâcâne bir bir tarzda gittiğini, suçlu suçsuz korkarak: Gelir ol vezîr-i hûnl kılıcı elinde kanlı Savul ey gönül yolundan ki yaman gelmiştir bu! mealindeki beyti tekrar ettiklerini, ve şerrinden kurtulanların sadakalar verip, kurbanlar kestiğini hikaye eder. c. 2, s- 36 Hammer'in Almanca'smda bu beytin manzum tercümesi yazılıdır. Fransızca'sından beyitten bahsetmez. (Mütercim)

(Naîmâ'nın tâbirince «pîr-i dilîr») sükûn ile şöyle cevap verdi:

- «Ecelim gelmedi ise, senin tehdidin beyhudedir; eğer nâ-hak olarak benim kanıma girersen, rûz-ı mahşerde iki elim yakandadır. Yaşım seksenden ziyâdedir, vücûdumda da dîn ve devlet yolunda açılmış o kadar yara vardır; senin gibi kana susamış bir zâlimin zamanında ölmek, yaşamaktan iyidir.»

Keskin kılıç, ihtiyarın vakarlı cevâbını kesti; çıplak vücûdu üzerinde sayılan yara izleri sözünün doğruluğunu isbât etti.

Sadrâzam Konya'dan geçmiş olduğu hâlde, Karçgay'ın gaalibi olup, Gürcüler'le birlikte Konya etrafında her türlü kötülüğü icra etmekte olan Magrav aleyhinde bir takım şikâyetler kendisine geldi. Husrev Paşa, Anadolu beğlerbeğini ve Niğde beğini Magrav'm mezâlimine nihayet vermekle görevlendirdikten sonra, Haleb üzerine yolunda devam etti. Müteakiben Magrav, oğlu ve 40 Gürcü ile beraber Haleb'de sadrâzâmın cadın önüne getirildi.³²¹ Magrav, orta boylu fakat gayet kavî bünyeli bir ihtiyar olduğundan, kendisine «Boğa» derlerdi.³²² Geçmiş hizmetlerine bakılmıyarak, talihsiz ihtiyar cellâda teslim edildi. Oğlu ve 40 arkadaşı da aynı akıbeta uğradılar.

HalebMe 17 gün kaldıktan sonra, ordu hareket etti. O zamanlar Urfa ve Birecik civarında bulunan «Bigdeli» (Beğdili), Türkmenleri aleyhine, sol cenah ulûfecilerle birlikte, sevk olunan Anadolu Vâ-lîsi Zor Paşa, 10.000 koyun ve 100 katar deve getirdi. Bu muazzam ganimet orduda bolluğu te'mîn etti. Antikçağ târihinde Birte nâmıy-le meşhur ve Roma ve Bizans vekâyiinde birçok defa zikredilmiş olan ve Fırat'ın geçit yeri durumundaki Birecik'e varıldığında, sadrâzam toplan ve zahireleri «tsa» (Aysa) nehrinin, yâni eski Anaçep-rakta kanalının mansabı bulunan Filuce (kadîm Tilota) iskelesine kadar ulaştırmak için, 100 sefine inşâsını emretti. Diyârbekir*de orduya maaş ve zahire dağıtıldı (15 Rebîülevvel 1039 - 2 Ocak 1629).

Diyârbekir beğlerbeği Halıcı-zâde Mustafa Paşa, çarhacı fırka-sıyla

³²¹ Magrav'ı, oğlunu, beraberindekileri bağlayarak, 14 saferde Haleb'e getirdiklerinde, sadrâzam, otağı önünü açıp iskemle üzerine oturdu. Magrav ak sakallı, orta boyluydu. Elinde bilekcik, san kaftan giymişti. Bir beygire buu dinnişleni. (Nafenfi'dan telhis, c 3, s. 7) (Mütercim)

³²² Naîmâ, uhdesine Karaman eyâleti tevcîh olunan Magrav'ın gaayet şecT, cfls-sede fSe benzer olduğunu, fakat hükümet islerinde râcil (bilgisiz, yaya) ve taaddlye (zulüm ve kötülüğe) mail bulunduğunu beyândan sonra, hakkında bazı zarif kişilerin lisânından şu kit'ayı nakleder:

Meykesem bade, meyhûram be-pilâv Hayfttum gedftzân sebeb cün gflv Men ne gebrem, ne raüslimem, ne cühûd Mtr-i mtrfin-1 Karaman Magrav

Magrav, münasib hizmette istihdam olunmamıştı. Fezleke ve Naîmâ, onun katlini Husrev Paşa'ya büyük hatâ savarlar. Ve Pasa'nın bu hareketiyle İran Şfht'nın Magrav'dan intikamını aldığı söylerler, Haromer'in Alman-ca'sında bu kit'a nazmen yazılıdır. (Mütercim)

ordunun önünden Mardin üzerine sevkedildi. Ruha (Edessa) ile Nusaybin arasında bulunan Koçhisar kalesinde ordunun en ihtiyar ve en muhterem vezirlerinden olan defterdar Bekir Paşa, kazasker huzuruna getirilerek, kısa bir soruşturmadan sonra, Mardin kalesinde hapsedildi. Bekir Paşa'nın bu duruma düşmesinin sebebi şudur: Cebeli Dürûz hâkimi Mâanoğlu tarafından orduya gönderilmiş olan 80.000 guruştan defterdar 30.000 guruş alarak, sadrâzâmın kedhudâsı Hacı Ayvaz Süleyman Ağa'ya vermişti. Kedhudanın telkinleri üzerine, sadrâzam 30.000 guruşu Bekir Paşa'dan isteyerek, o da kedhudaya verdiğini söyledi. Süleyman Ağa, kendini temize çıkarmak için defterdara iftira ederek³²³ sadrâzâmın gazabını tahrik etti. Mardin'den Musul'a gönderilen Ebûbekir Paşa, yolda îdâra edilerek mallan müsâadere olundu, makamı Rumeli beğlerbeği Niğdeli Mustafa Paşa'ya verildi. Musul'da, son olarak Payas'tan çıkarılan ve Koçhisar ve Nusaybin yoluyla nakli için birkaç bin öküz kullanılan toplar orduya vâsıl oldu.³²⁴

Şiddetle yağın yağmurlar Beyne'n-nehreyn (Mezopotamya) kinasını bir deniz hâline getiriyordu. Dicle ve Fırat, mecralarını birleştirerek, bu iki nehri birbirinden ayıran sahraya yayılmakta olduğundan, bütün bölge, baştan başa su altında kalıyor, en yükseklerde kurulmuş köyler dahi su üstünde yüzüyordu. Dalgalar çekilince, o kadar kalın bir balçık bıraktı ki, bir çadırdan bir çadıra gitmek muhal oldu. Bununla beraber, bu felâketli kış içinde, bu memleket için hiç işitilmemiş şiddetle başlaması gecikmeyen bir kışı geçirmek lâzım geliyordu. Musul'da kar yağdı; şehrin en yaşlı adamları ömürlerinde böyle bir şey görmemişlerdi. Diyârbekir'de dahi kar sokakları kapamıştı. Sahrada dokuz kaş kalınlığında kar vardı.

Askere mevâcib (maaş) tevzii, sipahiler arasında bir kere daha isyan çıkmasına vesile oldu: Sipahiler, silâhdâr mülâzim-başısının zulümlerine tahammül edemiyerek, onu hançerlerle pare pare ettikten sonra, sükûnetle çadırlarına çekilip gittiler. Musul'da, yetmiş gün yağmur yağmasına devam etti. Ancak Ocak ayı nihayetine doğru hava açıldı ve (oradan hareket edildi) (13 Cumâdeluhrâ 1039 -28 Ocak 1630).

Osmanlûar'ın yaklaştığı haberi üzerine, Delük (Delik) ve Kerkük kalelerinin İranlı muhafızları Bağdâd'a çekildiler. O havalinin Kürd aşiret

³²³ «Ebûbekir Paşa hıderoât-ı müstakime sahibi ve şeyhöt-vüzerâ mesabesinde olduğundan, Husrev Paşa kendisini istirkaab ederdî- Kedfaurâ, defterdarın orduyu tahrik eylediğini söylemek suretiyle iftira etmiştir.» Naîmâ'dan (Mütercim)

³²⁴ Mukaddema İstanbul'dan topçu-bası toplarla Payas'a gönderilmişti. Toplar Payas'dan Fırat'ı geçtikten sonra, Koçhisar ve Nusaybin yolundan Musul'a kadar îsâli için birkaç bin camus telef oldu. c. 3, s- 10. Naîmâ'dan (Mütercim)

beğleri de, el öpmek üzere, ordugâhda görünmekte gecikmediler. Sultân Süleyman zamanında, beğliği hanedanına mîrâs olmak üzere nasb olunan İmâdiye hâkimi ihtiyar Seyyîd Hân ve Suh-rân Kürd aşireti reîsi Mîre Beğ ile Kürd Türk ve Arab karışımı³²⁵ olan Baclan aşiretinden 40.000 kişi Osmanlı ordusuna gelenler arasında idi.

Ordu, topların nakli için gereken gemilerin îmalâtıyla faal bir şekilde meşgul oluyordu. Sadrâzam, Zab Suyu sahiline geldiği zaman, bu nehir o kadar kabarmıştı ki, asker ancak yardımcı Kürd-ler'in alenacele yaptıkları keleklerle geçebildiler. Buna rağmen bu geçiş, birkaç insan ve yük hayvanının dışında, ordunun eşyasının bir kısmının zayi olmasına sebep oldu. Zab geçildikten sonra, üçüncü merhalede, Husrev Paşa ve Kürdistan beğleri büyük bir askerî şûra topladılar. Özellikle ordunun arkası Erdelân ve Suhrân Kürd aşiretleri reîsi Ahmed tarafından tehdîd edildiği bîr sırada, nehirlerin taşmasının Bağdâd muhasarasını imkânsız bıraktığına karar verildi. Binâenaleyh, askerî Şehr-i Zor üzerine yürütülmesi ihtiyata muvafık görüldü. Biri emniyetsizlik göstererek ordugâhdan ayrılmış ve diğeri açıktan açığa İran'a tarafgirliğini îlân etmiş olan Kürd aşiretleri reislerinden Mîre ve Bistam Beğlerin arazîsi merhametsizce talan edilerek, ordu bunların hayvanlarını ganimet olarak aldı. Et o kadar boldu ki, kimse bir koyunu 10 akçeye almak istemezdi. Lâkin buna mukabil, Zab ve Altun Suyu arasında zahîre kıtlığı o derecede idi M, arpanın okkası 10 guruştan fazla fiata satılırdı. Nihayet Ahmed Hân'ın emmizâdesi Murâd Hân altı-yedi hân-zâde ile birlikte ordugâha gelerek, bir zahire kafilesi de getirmiş olduğundan, kıtlık bertaraf edildi.

Ahâlîsi İranlılar'a meyyal olan Hoy sancağından³²⁶ alman 10.000 koyun³²⁷ ordu için kıymetli bir ganimet teşkil etti. Bunların derilerinden Altun Suyu'nu geçmek üzere tulumlar yaptılar. Bu ihtiyata rağmen, birçok yük ve binek hayvanları nehrin suları altında kaldı.³²⁸ Altun Suyu geçilirken ilk olarak geçirilen cebehâ-neyi karşı yakada yüksek bir yere yerleştirmesi sadrâzam tarafından kendisine tenbîh edilen cebecibaşı Hamza Ağa, bunları

³²⁵ «Baclân Kürdi didükleri tâifedür ki Kürd ve Arab beyninde mûtecânisdür.» Naîmâ. s. 13, (Mütercim)

³²⁶ Hoy sancağı değil, Kûy sancak köyleri. Naîmâ, c- 3. s. 15 (Mütercim).

³²⁷ «Amma lağaruğundan ekle kaabil olmayup. her biri fânûsa benzedi, isühân ile derisinden gayrı nesne yogidU Naîraâ (Mütercim)

³²⁸ «Asker sâlifü'z-zikr tulumlar ve dağlardan kesdikleri ağaçlarla kelekler yaptılar, ol âb-ı deryâ-şitâbdan. onlarla geçtiler. Çârpâ kisanımı yıldırmağla (yâni yüzdürerek) geçirdiler; lâkin bir çok hayvanât ve süvari olarak ubûr eden kimseler gark oldu. Bir yeniçeri delikanlısı keresteden bir kayık yaptı; zift bulunamadığından, üzerine birkaç sığır postu çekti, vezir-i âzam ve ekâbir Altun Suyunu bununla mürur ederek, yeniçeri de hayil altun kazandı.» Nalma (Mütercim)

nehir kenarında bırakmıştı. Gece esnasında su ziyâdeleşti, bütün cebhâne sandıklarını su alıp götürdü. Cebeci-başı, bu ihmâlinin cezası olmak üzere başım kaybetti. O gün, o saatte İstanbul'da dahî hanesi alevlere lokma olmuştu.³²⁹

Altun Suyu geçildikten sonra, ordu, Logan ve Sebz-Çınar yolundan Erdelân ve Suhrân aşiretlerinin arazisine teveccüh etti. Erde-lân hâkimi Ahmed Hân, kardeşi Mü'min Hân ile birlikte gelip de itaat arz etmekte gecikmedi. Mü'min Hân, Sünnî olduğu için, husûsi iltifata mazhar oldu. Yine o sırada Suruç hâkimi Timur Hân ile Hazo hâkimi İbrahim ve Mehmed Hânlar da el öpme şerefine nail oldular. Zab Suyu'ndan Şehr-i Zor'a kadar Erdelân'ın otuz dokuz sancağı mukaavemetsiz itaat ettikleri gibi, Kürdistan'm yirmiden fazla hânları istekli veya isteksiz itaat ettiler.

Bu fetihler üzerine, Osmanlı ordusu Şehr-i Zor'a (kadîm Zia-zoros) çadır kurdu. Şehr-i Zor, Kürdistan'ın en eski payitahtıdır. Azerbaycan (Tebriz) ile Medâyin'in ortasında olduğu için, vaktiyle «Nîm-râh» (Yan-yol) diye isimlendirilirdi. Kurucusu olan Sâsânî hanedanından Kubâd bin Fîrûz «Şehr-i Fîrûz» nâmını vererek, sonra bu isim «Şehr-i Zor» diye anılmıştır. Sonraları, Sultân Süleyman, şehrin kapılarında vâki münferit bir tepe üzerine bir kale yaptırmıştı; valilerin ikaamet merkezi olan bu kale «Gülenber» nâmını almıştır.³³⁰ Yirmi sene önce Şâh Abbâs'ın yıktırılmış olduğu bu kaleden henüz birkaç kule, ve mevkiin haricî istihkâmlarını çevreleyen nehir boyunca birkaç duvar parçası kalmıştı. İstihkâmların inşâsını müzâkere etmek üzere, bir dîvân toplanarak, müzâkere neticesinde, eğer burada kale inşâsı faydalı olmasa, Sultân Süleyman bunu yaptırmamış ve düşman için tehlikeli olmasa Şâh Abbâs yıkmamış olacağı cihetle, ihyâsı lâzım geleceğine karar verildi. Yedi hafta zarfında ikmâl olundu (23 Ramazan 1039 - 6 Mayıs 1630).

Giriş kısmında Şehr-i Zor'un bulunduğu boğazın nihâyetinde «Ezrak

³²⁹ Asker sâlifü'z-zıkr tulumlar ve dağlardan kesdikleri ağaçlarla kelekler yaptılar, ol âb-ı deryâ-şitâbdan, onlarla geçtiler. Çârpâ kisanını yıldırmağla (yâni yüzdürerek) geçirdiler; lâkin bir çok hayvanât ve süvari olarak ubûr eden kimseler gark oldu. Bir yeniçeri delikanlısı keresteden bir kayık yaptı; zift bulunamadığından, üzerine birkaç sığır postu çekti, vezir-i âzam ve ekâbir Altun Suyunu bununla mürur ederek, yeniçeri de hayil altun kazandı.» Nalma (Mütercim)

³³⁰ Cihân-nümâ, s. 445. Naîmâ «Gülenber» yerine yanlışlıkla «Kelgırı* yazar (Naîmâ'da, c. 3, s. 17, «Kelgâr» matbu'-dur ki «Gülenber»in tertîb hatâsına uğradığı anlaşılır. Mütercim). Peçevî «Gül-ahmer» yâhud «Kel-Ahmer» adını verir. Fezleke bu münâsebetle, beğleri Husrev Pa-şa'ya itaat arzeden Türk (Kürd?) kalelerinin isimlerini derceder: Havar, Kesâne, Kelâş, Şehripazar, Demürka-pu, Çınar, Hosper, Hezârmürd, Lâhavrân, Merkade, Ha-rîr, Dûpîz, Yenel (Yenel veya Yinel), Tâvî, Zincir-kapu, MenziM Acem, Erivan, Pelengân, Bâseki (Baski?), Ve-dân, Kızılca Kale, Pavabrend (?), Kal'a-i Gâzî, Kulâb-Parıl, Çınar Gedüğü, Mihribân. (Fezleke, c. 2, s. 119. Bu isimlerde İstanbul matbuu biraz farklıdır. Lâkin bu basım pek dikkatsiz olduğundan, itimâda şâyân değildir. Yalnız, ona nazaran, «Vedân»ın «Davan» ve «Nulât (?) PanHın «Lâ'l-i Leb-Parıl» olması muhtemeldir.)

Cadu Mağarası» nâmiyle meşhur bir mağara vardır. Mağaranın önünde dik bir kayanın üzerinde bulunan ve «Zâlim Kalesi» adı verilen kale, Sultân Süleyman zamanında büyük müşkilâtle fethedilmişti. Şimdi bu kalenin hâkimi olan Şeyh Abdullah, sadrâzama itaat arz ederek, oğlunu rehin bıraktı. Gülanber Kalesi'yle Zâlim Alî Kalesi arasında Çarh Kalesi'yle Şehr-i Zor ırmağının menbâi olan dağ üzerinde Yezdicürd'ün harâb kalesi bulunur. Şehr-i Zor yakınında diğer bir harab mağara vardır ki, adını taşıyan şehre nakl olunmazdan evvel Büyük İskender'in na'sının gömülmüş olduğu rivayet olunur. Husrev Paşa, bu vahşetler bölgesinde bir kaleler silsilesi kurmak istedi. Lâkin hiç mîmâr bulunmaması ve amelenin cehaleti, bu teşebbüsü akıl-dışı olduğu kadar, faydasız da bıraktı. Duvarlar toprak üzerine çıkar çıkmaz yağmurların meydana getirdiği sellerden yıkılırdı. Beğler, beğlerbeği dizlerine kadar çamur içinde ameleme nezâret ederlerdi. Sefer için kıymetli olan zamanlar, bu suretle Kürdistan'da beyhude inşâatlarla geçirildi.

Sadrâzam, Şehr-i Zor hatlarında kapanıp kalmakta iken, İran kumandanı Zeynel Hân, Hemedân bölgesine yerleşmekte, ve hududun müdâfaası için hazırlanmakta idi. Karmatîler*den (Fedâyîler) 42 kişi, tarikat reisi Ahmed Dezd kumandasında Şemîrân arkasında Nefsîd³³¹ kalesinde birleşmiş idiler. Bunlar gece vakti tebdîl-i kıyafet ederek, birer birer çıkıp Osmanlı ordusuna girip kati ve yağma ile meşgul olurlardı. Nihayet biri Hindu kıyafetinde tutularak, üzerinde hançer, bıçak, ipler sanatlarına mahsûs şâir âletler bulunduğundan, diğer arkadaşlarının yerini söyletmek güç olmadı. O anda ordunun en şecî zabitlerinden sipahi Rûmî Mehmed³³² 70 süvari ile Nefsîd boğazını temizlemeye memur edildi. Gece karanlığında yapılan ceng bir gece baskını karışıklığı verdi. Güneşin doğuşu sırasında Ahmed Dezd, beraberinde 36 kişi ile tutuldu. Rûmî Mehmed 30 süvari ile dönerek, bunlar zaferlerinin mükâfatı olmak üzere bölüklere kaydedildiler. Rûmî Mehmed'in askerî şöhreti, hatırlarda kalmış olan bu geceden başlar.³³³

Mihriban1n Fethi; Hasan-Abad Ve Hemedan'ın Tahribi

Bu sırada Trablus beğlerbeği Parmaksız Mustafa Beğ, maiyye-tindeki Haleb ve Diyârbekir yardımcı kuvvetleriyle Musul'a gelmiş ve sadrâzam ordusunun yolunu değiştirdiğini bilmediğinden, Dicle'nin sağ sahilinde

³³¹ Naîmâ'da «Tefsîd.. c. 3, s. 21. (Mütercim)

³³² .SipSh taifesin ün namdır zorbalarından silfihdar bölüğünde Rûm Mehmed* Naîma (Mütercim).

³³³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/104-112.

ilerlemişti. İmâm Hüseyin'in şehâdeti vak'asıyla meşhur olan Kerbelâ karşısında ve İmâm'ın türbesi yakınında, kendisine mukabele için gönderilen 600 kişilik bir Acem fırkasını hezimete uğrattı. Diğer taraftan Arab emîri Mühennâ-oğlu (Mehnâ-oğ-lu?) Bağdâd sahrasında düşmanı taciz ederek büyük zayıat verdirdi. Bu galebelere dâir alman haber üzerine, Husrev Paşa Necefe doğru, eskiden Abaza'nın silâh arkadaşı olan Genç Osman nâmm-daki cengâveri gönderdi. Genç Osman Meşhed-i Alî'yi, Hille'yi, Ra-mâhiyye'yi aldıktan sonra. İmâm Hüseyin kasabasında mevkî aldı.³³⁴ Nihayet sadrâzam dahî o zaman Hasan-âbâd ile Ahmed Hân'ın ikaametgâhı olan Bağ-ı Cinân üzerine yürümeye karar verdi.

Akkoyunlu hanedanının büyük hükümdarı Uzun Hasan'ın yaptırdığı şehir olan Hasan-âbâd, Şehr-i Zor ile Hemedân'm ortasında ve her ikisinden sekizer merhale mesafededir, Şehr-i Zor'dan Hasan-âbâd'a giden yolda Mihribân kalesi vardır ki, sadrâzam Haleb beğ-lerbeği Nogay Paşa'yı 10.000 kişi ile kalenin üzerine gönderdi. Rumeli, Şâm, Sivas, Adana beğlerbeğleri Deli Yûsuf, Küçük Ahmed, Halil, Sûhte (Softa) Sevündük Paşalar'la ta'lîmhâneci-başı ve şimdi turnacı-başı olan Mustafa Ağa kumandasında bir yeniçeri fırkası Nogay Paşa maiyyetine me'mûir edildiler. Kale teslimiyet gösterdiğinden, turnacı-başı, muhafazasına memur oldu; beğlerbeğleri, sadrâzamin gelmesini beklemek üzere, civardaki sahrada çadır kurdular.

Zeynel Hân ise, 40.000 kişi ile Mihribân üzerine yürüyordu. Osmanlı ordusunu ansızın basmak üzere, doğru Şehr-i Zor'a koşmasını tavsiye eden Çopur Bekir'in akıllıca sözüne kulak vermedi. İki ordu karşılaştılar; ceng. Çaldıran muharebesi kadar kanlı oldu; beğlerbeğleri, kendi kuvvetlerinin dört misli olan düşmana karşı fevkalâde kahramanlıklar gösterdiler ve bu unutulmaz gün Halîl Paşa'ya «Demir-kazık» şerefli lâkabını vermiş ve Paşa bu unvanı bundan sonra da muhafaza edebilmiştir.

Husrev Paşa'nın Mihribân kalesi imdadına gönderdiği bir Paşa, muzafferiyeti Osmanlılar'* te'mîn etti. Her noktadan geri sürülen Zeynel Hân, 3.000 maktul ile, 2.000 esîr vererek, geri çekildi.³³⁵ Şah'ın Beşparmak'taki ordugâhına vardığında başı cellâda teslim edifdi ve uhdesindeki «hân-ı hânân» unvanı Rüstem'e verildi.³³⁶

³³⁴ Naîmâ. s. 20 ve 21.

³³⁵ Serdâr Paşa bu esirleri de öldürmüştür. Nalma der ki: «Kıyma mana, men bir ocak oğhyam, latifesi o zamandan kaldı.» Esirlerin ricalarına bakılmamak, târih nazarında latife mehazı değil, takbih edilecek bir İstir. (Mütercim)

³³⁶ Bozulan Acem ordusunu Tayyîb beğ-zâde ellibin tahmin eder.

Sadrâzam, kumandanlarının kahramanlıkları sayesinde zafer kazanmakta iken, Şehr-i Zor ordugâhı zahire ve iki kat ulufe isteyen sipahilerin yeni bir isyanına sahne oldu (14 Ramazan 1039 - 27 Nî-sân 1630). Bununla beraber, bir kat ulufe ve nefer başına iki akçe terakki verilerek fitne bastırıldı.

Sadrâzam, Şehr-i Zor'da 53 gün kaldıktan sonra, Nihayet Mihribân üzerine yürüdü (22 Ramazan 1039 - 5 Mayıs 1630). Altıncı gün Mihribân'a varıldı.³³⁷ Ertesi gün dîvân kurulup, hil'atler tevzi edilmişti. Halıcı-zâde, kibir ve gururu kendisini öfkelen diren Hazo hâkimi Kürd Mîr Mehmed'den defalarca şikâyet ettiği gibi, verilen vazifeleri lâıkiyle yerine getirmediğini ileri sürerek, yeni sadrâzam nezdinde onu itham altında bırakmaya çalışıyordu. Husrev Paşa, Mîr Mehmed'i îdâm ile tehdîd ettiği ve beğ sadrâzamin sözünü icra eder bir adam olduğunu bildiği cihetle, huzuruna çıktıkça, elbisesinin altında zırh bulundururdu.³³⁸ Husrev Paşa, yeniden aldığı şikâyetler üzerine, boğaza girildiğinde. Mir Mehmed'i huzuruna getirterek azarladı ve nihayet cellâdı çağırdı. Beğ, gizlediği silâhları çıkardı; otak sütunu altında bir kürsü üzerinde oturmakta olan sadrâzamin üzerine hücum etti. Vezirin kedhudâsı Süleyman Ağa, Husrev Paşa'yı tehdîd eden darbenin önüne atılmak için, ancak vakit bulabildi. Kılıç, sâdik hizmetkârın üç parmağını düşürdükten sonra, sütunu ikiye böldü. İç-ağalan kaatilin üzerine yürüyerek, hançer darbeleriyle parça parça ettiler. Efendilerini müdâfaa için kılıçlarını sıyran yedi Kürd cengâver, Mîr Mehmed'in akıbetine uğrandılar. Otağın önüne atılan sekiz cesed, serdârın kanlı adaletinden orduyu haberdâr etti.

Ertesi gün, ordu boğazı geçti; Şeyh Ayyâr deresinde çadır kurdu. Husrev, en meşhur beğlerinin katlinden dolayı infial gösteren Kürdler'i yatıştırmak lüzumunu hissederek, Diyârbekir beğlerbeği-nin îdâmını emretti. Diyârbekir eyâletini Demirkazık Halîl Paşa'ya. onun mansıbı olan Sivas'ı, Sünbüllü (Naîmâ'da «Besnili») Alî Paşa'-ya verildi.³³⁹

Mihriban'ın Fethi; Hasan-Âbâd Ve Hemedân'ın Tahribi

Osmanlılar, müteakiben, Erdelân aşireti hâkiminin (Halo Hân oğlu

³³⁷ Zeynel Hân'ın bozgunluğu haberini sadrâzam İkinci merhalede almıştı. (Mütercim)

³³⁸ Kürlci ve abası altında hançer saklandı. Naîmâ, s. 29 (Mütercim).

³³⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/112-114

Ahmed Hân) ikaametgâhı olan Hasan-âbâd³⁴⁰ Önünde görün-düler. Hilekâr Ahmed Hân ordu yaklaşınca kaçmıştı. Muhteşem sarayı yağma edildi. O günün akşamı, Hân'ın ziynetler içindeki ikaa-metgâhından bir harabeden başka bir eser kalmadı. Ahmed Hân'ın biraderi Mü'min Hân -ki Osmanlılar'ın alenî taraftarı idi- Pelen-kân kalesini zabt etti ve on Acem esirini ordugâha gönderdi. Bunlar da Mihribân'dan alınan 2.000 esîrin hâllerine uğradılar. Acem-ler'in muhafız buldukları «Naysir» kalesine ilişilmedi. Ma'mûr ve kalabalık köyler içinden geçen bir yol, orduyu Hemedân'a³⁴¹ ulaştırdı (28 Şevval 1039 - 10 Hazîrân 1630). İlkçağ târihinde «Akbatan» diye yâd olunan Hemedân -ki Herodot zamanında yedi kat duvarı olduğu halde Polip zamanında bize duvarsız ve kalesi?, olarak gösterilmiş ve İran İmparatorüğü'nun en ma'mûriyetli zamanlarında uzunluğu 2 fersaha varmıştır- birbirini müteâkib üç istilâya ma'-rûz kalmıştı. Büdeyl bin Verka, Deylem hükümdarı Merdâvîc, nihayet müdhiş Cengiz Hân duvarlarını yıkarak, ahâlisini katliâm eylemişlerdir. Ondan sonra, o harabelerden tekrar vücûd bularak, meydana çıkmış ve gelen seyyahlar parlak duvarlı saraylarını ve -eski bir keşif iktizâsı ne a şehrin mukadderatı kendisine bağlı bulunan- binbir direkli camiini hayret dolu gözlerle seyretmiş idiler. Osmanlılar'ın varışından az önce, Camiin büyük sütunu kırılarak, Câ-mi'inde yıkılmasına yol açmıştı.³⁴² Binbirdirekli Câmi'nde sütu-

³⁴⁰ Natir.fi tHasan-âbâd»ı (s. 32) şöyle tavsif eder : "Tarafeyni hafif bayır. Kft-gıdhâne vadisi gibi bir latif ve vasi' vadi, ki vasatında zülâLndsâl bir nehri sağır akar; Bâğ-ı Cinân nâmında bir saray, ki kule şeklinde murabba'ü'Ler-kân murtefi* bir binâdur, önf azım bahçe; kavak ve diğer sâyedâr eşcfir ile müzeyyen bir muazzam havz, ki su bir tarafından mansab olup, taraf-ı ahardan cereyan ider gider; kasnın İki tarafı küşâde, eyvân-ı sukûfi âb-ı zer ve lâciverd ile mûnakkâş hurde-i hâllkârt; tahtânisinun ortasında bir müseddes oda ve kuşelerinde birer murabba' kâşane; fevkaantsi müteadrld odalar, ki revzenleri etrafına ve bağçeye nazır, birbirinin fevkinde üç tabaka; oda-larun direv divan beyaz kâfur! mermer ve alçı ve yumurta sürilmiş bir cins berrak ve lâtif kagid sıvalı, ki âbadt kağıdı gibi şeffaf mirâta benzer: kiminün divftrlan ser-levfia misâl hude-i envâ'-ı elvan ve nttkuuş ile mûnakkâş ve musavver, kiminde ceng ve harb tasvirleri ve kiminde env&'-i raecftlis-i fl şıka a ne tasvir olunmuş; her dtvan reşk-i erjeng-İ çln ve nigar-hane4 bukalemun idi.»

³⁴¹ «Azamî bilâd-i İrân olan Hemedân» Nalmfl, s- 33.

³⁴² Nalmâ'dan telhis olunan şu fıkradadan çıkarılan bu rivayet daha çok efsâneye benzer: «Seyyah zümresinden bir Horasanlı natt eyledi: O sene ihtidasında o vilfyetde idim; Hemedân'da eski bir mesdd var idi, ki ku. demây-ı Fars'dan bir haktm-i MmIHn binası imiş. Sakafı bin attan faerti» bünyâd olunmuş, o bin sütunun da ayaklan bir üstüvane üzerine tasnif olunarak, sakatı bir sütün üzerine durdurulmuştu. Ve buna «Menctd.İ hezfr-yak sütün» derlerdi. Halk lisanında mütevatfcr idi İd, ne zaman bu mesdd yıku hrsa, bu şehir de harâb olur. Gûyft mescidin banisi bir vakit İhtiyar ederek. muktezivyat-ı fenni hikmet (1) ve hendes! kaideler üzerine, fiyle Ur bin* kurmuş ki. onun yıkılmasına illet dan semavi deffl, şehrin de tamamen harabına delalet eyteye. O sene sütün kırıldı. Mesdd yıkıldı; müteakiben Husrev Paşa gelerek, Hemedân harâb oldu.» c. 3, s. 34- Burada sfirÜ edilen hikmet, felsefe veyahud hikmeti tabüyye dejidir; Neftnin |u beytinde tarif etüğü şeydir:

Hikmet ger o Um İse kj ahkam-ı fetekden Endiše-i aklı beşeri ba-baber eyler.

Eskilerin bir kısmı buna as çok vfcfid verirlerdi İd, NalitA da bu zümredendir. (Mfiterdm)

nu, kadîm İran Devleti'nin üç büyük beldesi olan Sus, Akbatân, Babilon'da inşâ olunan üç meşhur Anaitos (Venüs, Zühre) mabedinin şöhretinden daha az değildi.³⁴³ Bu büyük camide, Yahudiler Ester ile Merdûşa'nın kabirlerini, Müslümanlar da büyük tasavvuf şâiri Ebû'l-Alâ Hâfız'ın türbelerini ziyaret ederlerdi. Şehrin raüte-bessim bahçeler ve ma'mûr köyler içine tesadüf eden mevkii gönül okşayıcı bir ikaametgâh teşkil ederdi. Ahâlîsi dâima her zaman oyunlarla, eğlencelerle vakit geçirirlerdi. Hemedân'ın yazın şiddetli sıcaklığında lâtif serinliği Arab ve Acem şâirlerine ebedî bir övgü sermâyesi olmakta iken, kışının şiddeti birçok şâire şikâyet konusu olmuştur.³⁴⁴

Arabistan'ın dâima şöhretli olan şâiri Harîri'den sonra, bilinci tasavvuf şâiri olan Bedî'ü'z-zamân-ı Hemedânî, Hemedân'da çocuklar, ihtiyarlar kadar bilgili ve ihtiyarlar ise çocuklar kadar yaramaz diyerek, hicivdeki kudretini hemşehrileri aleyhine sarfetmiştir. Her ne hâl ise, ahâlîsi kendilerini tehdîd eden felâkete karşı ihtiyatlı davranıp Osmanlılar yaklaştığında firar etmiş ve bu zengin ve ma'-mûr belde galibin pençesine düşmüş, bu ihtiras Türk Husrev Paşa'yı, târihte Tatar Cengiz Hân'ın yanına kaydetti rmiştir. Balta ağaçları kesti ve alevler evleri yuttu; ve o bölgenin üzerine haylî uzaktan bir toz ve kül bulutu çörekledi.³⁴⁵ Yangına mukaavemet eden duvarlar balta ve çekiçle yıkıldı; kendilerini muhafazaya yeter zannettikleri sığınaklarında ele geçirilen talihsiz ahâlî, sayılan binlere ulaştığı hâlde cellâda teslim edildi. Tahrîb, muttasıl dört gün devam ederek, «Husrev Hân-ı bî-âmân» ismini tran'ın en uzak hududuna kadar duyurdu.³⁴⁶ Yedinci gün, ordu Kazvîn'e gitmek üzere Dergüzîn'e yöneldi.

Üç gün sonra Dergüzîn'e³⁴⁷ varılarak, orası da Hemedân'a benzedi³⁴⁸ Kazvîn'e henüz on merhale vardı; yolda ise hiçbir su yoktu. Bundan dolayı bir askerî şûra toplandı. Kazvîn'in fethi, seferin asıl maksadı olan Bağdâd fethine doğrudan doğruya taallûk etmediği cihetle, Kazvîn'den vazgeçilmesi

³⁴³ Akbatân Mâbedi'nin altından sfitünlan, gümüşten kiremitleri vardı.

³⁴⁴ İbni Halveyh Hemedân hakkında «yazın cennet, bsm udımm* der*»

³⁴⁵ Hacı Kalfa, Husrev Paşa ile birlikte bulunduğundan, bu tahribattan tarafsız bir müşâhid gözüyle bahseder. Cihânnümâ s. 300 ve Takvîmî't-Tevârih'in başlarındaki tercüme-i hâline bakınız.

³⁴⁶ «Serdarın şöhreti îrân ülkesini tutup en uzak gark memleketlerine kada* Acem ülkesinde «Husrev Hân-ı bî-âmân» diye ün saldı.» Naimâ'dan (Mütercim)

³⁴⁷ Ravzatül-EbrSr bu tahribatı Nihâvend'e atfeder. Fezleke ve Cmân-nömâ'ya (s. 301) müracaat. Hacı Kalfa şehrin Husrev Paşa tarafından tahrîb edilmiş hazır bulunmuş olduğunu söyler.

³⁴⁸ .Dergözîn de Homedân gibi akar sulı, bağlı bağçeli düz yirde bir lâtif ka_ sabadur; ortasında bir cami var; halka ekseri sünnîdür; mânend-i Hemedân hâk ile yeksan itdiler» Bu iki şehirden nakli müirkin olmayan ganâim-i nakli mümkün olmayan ganâim-i bi-nazîr, Acem nihâlîleri. münakkaş ağır kepçe ve bisât-ı fâhire mnkulesi tefârik-i zî-kıymet ve emtia-i nefise peşte peşte yığılarak ateş ile yakarlardı.» Naîmâ- (Mütercim)

kararlaştırıldı. Bâzı kumandanlar İran Şâhları'nın mezarlarının bulunduğu Erdebîl'e gidilmesi fik-rindeydiler. Reîsülküttâb Muslu Efendi Bağdâd'ın muhasarasını emretmekte olan Pâdişâhın irâdesine uygun olarak hareket edilmesi lüzumunda ısrar ederek, bu fikre muhalefet gösterdi. Bunun 'üzerine geri dönülerek, Beşparmak yoluyla Bağdâd'a hareket edilmesi kararlaştırıldı. Ordu bu karar mucibince yola çıktı (10 Zilka'de 1039 - 21 Haziran 1630).³⁴⁹

Bağdâd'a Hareket

Dergüzîn'den, serdâr konağıyla altmış merhale olarak tâ'yîn edildi. Ordu Elvend (Orvent) Dağları boyunca gittikten sonra, Serâbâd ve Gecova'ya, daha sonra Sicilyalı Diodor'ün «Bâğistân» dediği³⁵⁰ Bîsütûn Tepesi'ne, nihayet eski İran hükümdarlarının -şimdiki Acem şâirlerinin hikâye tarzındaki eserlerinde mahir heykeltıraş Ferhâd'a işnâd ettikleri hayret verici bir eser olan- kabirlerini ihtiva eden Tâk-ı Bustân³⁵¹ denilen meşhur mağaraya varmakta gecikmedi. An'aneye göre, Ferhâd, Şîrîn'e olan aşkına ebedîlik vasfı vermek isteyerek, dağı dikine olarak yarmış, büyük divanhaneler, garlar, kanallar yerleştirmiştir. I. Semiramis, Akbatân Dağı sularını getirmek için Orvent (Elvend) i delmiş, ve Bâğistân (Bîsütûn) Dağı arasından bir güzergâh açmak gibi gayet büyük bir fikri göz-önünde bulundurmuydu. Daha sonra, bu eski zamanlarda memleketin bereketi, pek meşhur idi. Yeni şiire göre, Semiramis'in kanalı, sevgili Şîrîn'in dudaklarına kadar süt ırmağı getirmek üzere, Fer-hâd'ın açtığı bir süt mecrasından başka bir şey değildir. Sahranın o güzel narları da ferhâdın kazmasının kırıklarıdır ki, kayanın üze-jinden fırlatılarak, henüz üstadın kaniyle karışmış olan toprağın içi-ne\ gömülmüş ve her dânesi bir kalb-i giryân (gözyaşı dökken bir kaîb) olan o lâtif meyveyi istihsâl eylemiştir.³⁵² Yine aynı an'aneye göre,

³⁴⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/114-116.

³⁵⁰ «Bayistani», Sicilyalı Diodor, kitap: 17.

³⁵¹ «Tâk-ı Bustân» «Bâğistân. kelimesinden mi bozmadır, ve hiç olmazsa değil midir, bunda ittifak edilmiş değildir: Bustân, ağaç bahçesi; bâğistân, üzüm kütüğü bahçesi. («Bostan Kasrı» demek olması lâzım gelen «Tâk-ı Bustân» başka, ve «Bâğistân»' başka olmalıdır. Bústân» da *bû> yâni «büy» (koku) lâfzına nazaran aslında çiçek bahçesi olacaktır. Türkçe'de büsbütün değış-irir. Mütercim)

«Bîsütûn» denilen âbideyi, kendisine medfen olmak üzere, Keyhusrev muazzam bir kayanın ortasında kazdırmış ve kapısının etrafını Zerdüş'tün ve kendisinin hayatlarıyla ilgili târihle süslettirmiş olduğundan, bunun heykelleri, sair temsilleri ve Keyhusrev'in hayâtı ile şekil ve vaziyeti itibariyle ne kadar mühim olduğu ve «direksiz» mânâsına «bî-sütûn» kelimesinden ismini aldığı aşikârdır.

³⁵² .Şîrîn», Şl'r 1 Hayftl (Romantik Şiir), Leibzig, 1809.

Konkubâr (Kengâver) deki³⁵³ Diyan Mabedi, güzel Şîrîn'in kocası olan Husrev-i Pervîz'in sarayı olduğu gibi, Artemida ve Destacerd harabeleri bugün o melikenin ismini taşırlar ve «Kasr-ı Şîrîn» diye yâd olunur. Hemedân'ın Kirmânşâhî'na, Bîsütûn ve Tâk-ı Bustân'a, Orvent'den Zağros Dağı'na Kasrilsûs (Konkubâr)'dan Kasr-ı Şîrîn'e (Artemita) kadar bütün mıntika güzel bir bahçeden ibaret olup, eski îrân esatirinin ve yeni Acem şiirinin ananelerinin cilvegâhıdır. En vakarlı târihler bile, bu büyüleyici te'sîri zikretmekten kendini alamaz.³⁵⁴

Sadrâzam yolda iken. Baba Hân ile Lûristân hâkimi Hüseyin Hân Lûri'nin 8.000 süvari ve 4.000 Mâzenderân tüfekçileriyle Der-tenek ve Çemhal sahralarında çadır kurduklarını haber alarak, Rumeli, Anadolu, Adana, Şâm beglerbeğilerini bunların üzerine gitmek üzere ayırdı ve Karaman beğlerbeğini de daha sonra 6.000 kişilik bir kuvvetle gönderdi. Hüseyin Lûrî güç kurtuldu. Baba Hân esîr oldu. Lâkin güler yüzlü ve açık sözlü olması kurtuluşuna sebep olarak, Husrev Paşa'nın yanında hoş-sohbet bir refik olmak üzere kaldı.³⁵⁵

Sadrâzam, vaktiyle Sultân Süleyman'ın geçtiği «Şâh-köprü»sü-nü geçerek Bağdad'a otuz merhalede «Deşt-i Mâhî» sahrasında çadır kurdu. Ordu, bereketli ve ahâlîsi çok bir memleketten geçtiği cihetle, pirinç, srpa, buğday oldukça bol ise de, diğer yiyecekler kat'-iyyen yoktu.³⁵⁶ Hârûn-âbd'da, Husrev Paşa Trablus beğlerbeği-n! 500 yeniçeri ile Dertenek muhafazasına ayırdı. Nihayet Osmanlılar Kasr-ı Şîrîn ve Hilvân'ı arkalarında bırakarak sahraya girdiler ve orada külliyetli imdâd buldular; topların da Musul'a geldiğini haber aldılar. Bundan sonra Nu'mâniyye Kb'prüsü'nü geçerek, îmâm-ı Âzam yakınlarında ve Şatt sahilinde Başdolap mevkiine ordu kurdular (28 Muharrem 1040 - 6 Eylül 1630). Asker iki mevâcib ve sipahilere onbire güruş gulamiyye verildi, toplar da geldi (12 Safer 1040 - 20 Eylül 1630) Vezîr-i âzam, topların tabiyesini beklerken, îmâm-ı Azam Türbesi'ni ziyaret etti, camiinde cuma namazı kılınarak, hutbesinde Dört

³⁵³ İzidor'un «Konkuvar-sı- Kîneir'in Hâtırlı'tı, s. 129. Döpre, Acemstftn Seyâ-. hatt, s. 254.

³⁵⁴ «Ut conquîreYe fabulosa et fictis obleçtare legenb'um animos procul gravi... tate coeptt operis erediderim. ita vulgavis traditisque fidem demere non misim. Tasit (Tacitus) Tarffa, 2, s. 50.

³⁵⁵ Şfth ve Bagdâd'a müteallik nice esrar söyledi. Birçok şeyler taahhöd etti, amma hiç birinin aşlı çıkmadı. SerdSr'in iltifatını Şah*a yazarak, oğlunu da getirtmiş İdi. Husrev Pasa bir defa bunu elçilikle Şâh'a da gönderdi. Nal. rnA'dan, s. 40 hülâsa, (Mütercim)

³⁵⁶ Bu yollarda her eün tarlalar, köyler geçilir, ekinler biçilirdi. Tarla-lar'ın içine konulurdu. Arpa. buğday, çok; herkes menzile vardıği zaman, çadırın önönfi harman edip. arpa ve buğday döger, el değlrmeniyle çekerdi. Bngdad'a kadar rjtMre bakımından sıkıntı duyulmadı. Lâkin bir giyim (takım) nal dört gunısa. bir okka kahve bes güruşa, bir oMta et yanm güruşa. peksimet iki güruşa idi. Kâtib Çelebî. Ferieke, s. 125. (Mütercim)

Büyük Halife ile Sultân Murâd'm isimleri zikr olundu. Saferfn 20'sinde îmâm-ı Azam'dan kale tarafına nakledildi. Metris, ayın ancak sonlarında³⁵⁷ (28 Safer 1040 - 6 Ekim 1630) açıldı. Neticenin iyi olmasını ay başlarına tahsis eden Şark'ın yıldızlarla ilgili ftikadlarına göre, musîbetli bir tesadüf.³⁵⁸

Bağdad Muhasarası

Osmanlılar'm yedi büyük topu,³⁵⁹ îmâm-ı Âzam kalesinden Şatt kenâna kadar Sultân Süleyman Kulesx*ne ve saraya karşı yerleştirildi ve Kuşlar Kalesi tarafından ateş açıldı. Osmanlı topları şehre günde beş yüz top mermisi gönderir, içeriden İranlılar da müdâfaadan geri kalmazlardı. Mevkî, Bağdâd Vâlîsi Safî Kulı ve eskiden tsfahân damgası bulunan Emîr Cemâl ve Emîr Fettâh taraflarından kahramanca muhafaza edilmekteydi. Sadrâzam, yaptığı hücumların hiçbir netice vermediğine öfkelenerek, ordugâhı - kanuna ve harb usûlüne aykırı olarak- metris kenâna nakl ettirdi. Toprak dolu tulumlarla yapılmış bir duvarın arkası mukaabele kalemi ittihaz olundu. Bu hafif istihkâmın arkasındadır İd, sonraları «Hacı Kalfa» nâmiyle şöhret kazanan ve o zaman mukabele kaleminde müstahdem bulunan meşhur tarihçi ve coğrafyacı Kâtib Çelebî, ordu defterlerini tutardı. Bu müverrihin, muhasaradaki işleri bizzat şâhid olarak nakl ettiğini görmekteyiz.³⁶⁰

Şehrin topları, artık istihkâmın ateşine mâruz kalan Osmanlı saflarında büyük karışıklıklara yol açıyordu. Geceleri, kuşatanlar (kuşatılanlar olmalı) o kadar çok meş'ale ve fanus yakarlardı ki, karanlıktan istifâde edip de metrîsde bir teşebbüste bulunmaya imkân kalmazdı. Bir ay zarfında onyedi lâğım, Acem mühendislerinin ma-hâretiyle ibtâl olundu. Bununla beraber, içeridekilerin toplan fenalaşmaya başlamış, Türklerin ateşi hemen her tarafta şehir istihkâmını hendek seviyesine indirmişti.

³⁵⁷ Naîma, sadr^amın îir.ftm-î Aznm'a varisim 28 Muharrem'de ve toplann ge-Hsinl 12 Sflfrr'de gösterdikten sonra, burada ordu naklini 20 Muharremce gösterir ki. baskı hatası olacaktır. (Bu yanlışlık, elimizdeki basımda da vardır, s. 50 Mütercim.)

³⁵⁸ Halkın inancına göre. iyi netice ayın başında ise başlamağa bağlı degU isa de, o gön ayın son gönü olduğundan uğursuzluk delilleri var İmîs. Nat-mâ (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/114-115.

³⁵⁹ .Kflşî-i münakkaş İle yapılmış Sultan Süleyman kulesine ve saraya karşı yedi «bedaluşka» topu kuruldu.- Natmâ, s- 50. (Mütercim)

³⁶⁰ «Herkes çadır önüne metris yapup, çukur kazdı. Kelek tulumlarını yığup, mukabele defterlerini ardında açar, otururduk; ve kabir gibi çukur kazup, gice içinde yatarduk. Topdan orduda çok at ve adara helak oldı. Rûz-named Mansûr Efendi, çerkesinde yatarken, gice urulup. vefat İtdî. Rebt*CLfthlr bu hâl özere geçüp, Rebt'u'1-âhîr gurrei ROZ-ı Kaasıra oJdı.» Kâtib Çelebi, Fezleke, c. 2, s. 129 (Mütercim)

Umûmî bir hücumla karar verilerek (3 Rebûlâhir 1040 - 5 Kasım 1630), Osmanlı ordusu ilk boruda (yâni ceng-i harbî çalındıkta) Bağdâd hisâna doğru «Allah! Allah!» sadâlarıyla hücum ettiler. Lâkin, hücum edenler için kolay bir yol olması gereken istihkâmın bakıyeleri, ayaklar altında çökerek ve askeri takım takım birlikte çöküntünün içine düşürerek, bunları müdafaasız bir halde kaledekilerin darbelerine teslim etti. Bu sırada gemilerle hisara yaklaşmak üzere nehirden istifâde etmiş olanlar da, oraların sığılığında dolayı, istihkâmlara kadar gidemiye-rek, yüzlercesi Acemlerin sıkı ateşi altında telef oluyorlardı. Hâsılı öyle bir tehlikeli durumdu ki, bunda şecaat bir fayda vermezdi. Ce-beci-başı Abaza (Küçük Abaza) bir top güllesiyle vuruldu. Genç Osman, bir kurşunla topuğundan yaralanarak, nehrin dalgalan arasında boğuldu. Zor Murtaza Paşa, istihkâmlara bayrak dikmek üzere, birbirini müteâkib gönderdiği iki alemdarının vurulup düştüklerini gördükten sonra, hançerini duvarın taşlarına saplayarak ve bunun üzerine basıp çıkarak, Osmanlı sancağını muzaffer elleriyle Bağdâd hisarına dikeceği sırada göğsüne bir kurşun isabet etti. Sadrâzâmın muhafızları (karakullukçular) ve meş'alecileri dâima ilk saf-ta bulunarak, bir teki kalmayıncaya kadar semeresiz bir şecaat şevkiyle telef oldular. Ahmed Paşa da ağır surette yaralandı.

Artık gece yaklaşmış, ric'at zarurî olmuştu. Husrev, kudurmuş gibi köpükler saçarak çadırına girdi. Hiddetinden başka bir şey dinlemiyerek, evvelâ mahbûs ve mahremi olan Baba Hân'ın'ba-şım kestirdi. Baba Hân, bu felâketli günde hayâtı terkeden Osmanlılar için kurbân edilmiş oldu. Arnavud İskenderiyye'si (İşkodra) be-ği ceng esnasında:

- «Eğer burada kalırsam, beni îmâm Mûsâ toprağına defn ediniz!» diye vasiyyet eylemiş olduğu için, sadrâzam:

- «Bu hân Şîî midir; başı Önümde yuvarlansın!» diyerek, onu da îdâm ettirdi.³⁶¹

Bağdad Muharasasının Kaldırılması

Naklettiğimiz felâketli hücumdan beş gün sonra toplanan bir harb şûrasında (8 Rebûlâhir 1040 - 14 Kasım 1630) ric'ate karar verildi. Kendinden öncekilerin tecrübelerine rağmen, Husrev Paşa muharebenin başındaki hatâsını tekrar etti. O vakit, en kıymetli vakitleri Şehr-i

³⁶¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/119-120.

Zor\etrâfındaki faydasız inşâatle heder, etmiş olduğu gibi, bu defa da ordusunun büyük bir kısmını Haîl Paşa kumandasında ayırarak, Arapların telkinlerine aldanıp, Hille ve Cevâzer tayflarına sevkettiğini görmekteyiz.³⁶²

Osmanlıların Hille Ve Şehri Zordan Çıkarılması

Müteakiben vezîr-i âzam Dicle'yi geçti. Arkasında kalan köprüleri de yıktırdı. Toplarının büyük kısmını-bu memuriyetleri için altışar akçe ile sipahi bölüklerine yazılan- bin kişilik muhafız kuvvetiyle Musul üzerine gönderdi. Ordu bir ay yürüdükten sonra, Musul'a varılarak (7 Cumâdelulâ 1040 - 12 Aralık 1630), askere yol yorgunluğunu çıkarmaları için, istirahat etmek üzere ruhsat verildi.

Bu aralık Erdelân hâkimi Ahmed, 30.000 kişi ile Şehr-i Zor üzerine hücum etti ve zafer kazandı. Ömer Paşa, Abdal Paşa, Parmaksız Mustafa Paşa, Bekir Paşa, «Kör Hazinedar» unvâmyle mâruf 1b-râhîm Paşa bozgun hâlinde Musul'a gelerek, alelacele firar etmiş olduklarından dolayı, bâzi sebepler öne sürüp mazeret dilemeye kalkıştılar. Husrev, bunları güler yüzle kabul ve hilkatlerle taltif eyledi; bu merasimden sonra başka bir çadıra davet olundular. Müteakiben, sadrâzamın delileri, ellerinde kılıç içeri girdiler. Mustafa Paşa, kendini atının sür'atine teslim ederek, kurtuldum sandı, lâkin derhâl yetişilip talihsiz arkadaşlarına iltihak ettirildi.³⁶³ Tarabulus-ı Şâm (Trablusşâm) eyâleti Çerkeş Dilâver Paşa'ya verildi. Dilâver Paşa, başı korkusuyla kabule mecbur oldu.

İranlılar muvaffakiyet cereyanlarını tâkîb ediyorlardı. Diyârbe-kir Vâfisi Halil Paşa, Adana ve Karaman beğlerbeğileri birbirini mü-teâkib Hüle'den, Felûce'den, Cevâzer'den çıkarıldılar. Bu mağlûbiyetler, Husrev Paşa'yı, Osmanlılarca Acemler arasında dâima mü-tereddid bulunan Arab emîri Ebû Rîş (oğlu) Müdlîc³⁶⁴ üzerine bir fırka asker göndermekten men' etmedi. Bu emir, cengde atından düşerek ölünce, emîr Sa'd bin Feyyaz, Bâdiye Urbanı emirliğine tâyin olundu. Husrev Paşa Diyârbekir eyâletiyle Musul muhafazasını Tayyar Mehmed Paşa'ya vererek, Sincar, Hatuniye, Çakırpazan yoluyla "Mardin'e teveccüh etti. Ruha (Urfa) ve Diyârbekir

³⁶² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/120.

³⁶³ Sadrâzam kedhudâsı Macar AH Aga'mın cŞurada biraz teneffüs ediniz! > diye paşaları küçük bir çadıra aldığı, sonra sadrâzam delilerinin, berftt-ı necat saydıkları MTatleri arkalarında olan paşaları nasıl Öldürdüklerini -Muhcbr Kara Alt Aga'dan naklen- Naîmâ, s. 59, 60'da tafsüâtıyla yazar. (MÖterchn)

³⁶⁴ Nalına, bunların «ABahu yünsuri'l-gaalib!. dediklerini nakl eder. c S, s. Ot (Mütercim).

istihkâmları inşâatı için Musul'a birçok amele gönderdiler. Sadrâzam da Adana ve Mar'aş'dan hayli Öküz satm aldırdı. O sırada, gelecek bahar mevsiminde, yardımcı olmak üzere bir Tatar ordusu gönderilmesi talebiyle İstanbul'a bir mektupçu gönderildi. Osmanlılar Mardin'i kışlak yaptılar.³⁶⁵

İstanbul'da Fırtına - Mekke'de Seylâb

İran seferinin ilk iki senesi esnasında Husrev Paşa'yı tâkib ettikten sonra, meşhur Bağdâd seferi sırasında, İstanbul'da ve devletin diğer köşelerinde cereyan etmekte olan vak'alara bir göz atmamızın zamanıdır. Bu müddet zarfında iki büyük ve fevkalâde tabîi hâdise zuhur etmiştir ki, bunların târihî neticeleri müverrihin bütün dikkatini celbetmeye şayandır. Mekke'deki büyük sel felâketiyle, bütün İstanbul'u dehşete veren korkunç fırtınadan (14 Zilka'-de 1039 - 29 Haziran 1630) bahsetmek isteriz.

Sultân Murad, Beşiktaş yazlık sarayında Sultân Ahmed Köş-kü'nde Nefî'nin «Sîhâm-ı Kaza» unvanlı hicviyyâtını okumakta iken, birden bire, ayaklan dibine bir yıldırım düştü. Maiyyeti halkı taht-ı hümâyûn önünde hareketsiz, yüz-üstü kaldılar. Murâd, dehşete kapılmış bir halde, o kitâb-ı kâfirâneyi parça parça etti ve göklerin gazabını yatıştırmak için birçok sadakalar dağıttırdı.³⁶⁶ Bu defa-ki yıldırım,³⁶⁷ şâirin başım bir kazaya uğratmadan geçtiyse de, dahn sonraları başına isabet edecektir.³⁶⁸

Bir ay sonra, korkunç bir fırtına, Kabe'deki Beyt-i Mükerrremi su altında bıraktı (19 Şâbân 1039 - 3 Nîsân 1630).³⁶⁹ Nakîbü'l- eşraf Seyyîd Mehmed

³⁶⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/121-122.

³⁶⁶ Sultân Murad, 14 Zilka'de Sah günü, Beşiktaş'ta Sultân Ahmed Köşk'ünde idi. Elinde NeTnin mecmua-i hicviyyâtı var idi. Ser-tabîb Emîrl Çelebi huzurda idi. Meclis-i hümâyûna sâifce nüzul idince, Enderun ağalan yüz üstüne döşerek meclise havli azîm geldi. Pâdişâh mecmuayı paraladı; NeTni tevblh ile, tevbe ve istiğfar iMi, sadakalar virdi. O asrın zürefftsından biri, NeTnin tevbih olduğunu îmâ için

Gökden nazfre İndi Slhftm-ı Kaz&'sma

Nef'I diliyle uğradı Hakk'ın belâsına!

beytini söyledi. Naîmâ'dan hulâsa, s. 43 ve 44. SOı&ra-ı Kasâ'ya nazîre.i âsumânî nözûia Nen için ne büyük övünç vesilesidir! (Mütercim)

³⁶⁷ Beşiktaş köşkGne yıldırım İsabet etti.. Venedik Hulâsası, 30 Haziran 1630. «Pâdişâhın mahremlerinden olan dilsiz Rodos'a sürülmüştür. Müftî zât-ı şâ-hâneye. dilsizin kötülükleri ve yıldırımın isabeti hakkında bâzı beyanlarda bulunmuştur.» Venedik Hulâsası.

³⁶⁸ (Müverrihin Almanca nüshadaki bu notu, o zaman Nef î için zamanın zarif kişilerinden biri tarafından irâd olunan beytin tercümesidir. O beyit, metinde, bu notun bulunduğu paragrafa âit dipnotunda mütercim tarafından yazılmıştır.)

³⁶⁹ 19 Şaban 1039 çarşamba «ünü. Mekke civarındaki dağlarda Hicaz* mıntıkasında en»AH görülmemiş surette gök gürültüsü, şimşek ve sürekli yağmur zuhur ederek. Mescidtt'l-Harnm'a seyU arim gibi su hücum etti ve Kabe'nin kilidi hizasından iki arşın yukarı su çıktı.» Mirâtö'l-Harameyn'den hulâsa, c. 1, s-508, (Mütercim)

Efendi, Mukaddes mahallin duvarlarını tamirle vazifelendirildi.³⁷⁰ Mısır Kıbtî hazînesi lâzım gelen meblâğî ödeyecekti. Bu husûsî me'mûra verilen emirler mucibince, Kabe'nin esâsı olan Yeşil Taş³⁷¹ görününceye kadar toprak kazıldı, müteakiben yeni duvarlar Beyt-i Mübârek'i ihata etti. tslâm müverrihlerine göre, Kabe'nin bu inşâsı, onbirinci defadır.³⁷² An'-aneye nazaran, Beyt-i Mükerrrem, evvelâ, Beyt-i Âsumânî'ye misâl olarak. İydf-i Melâike ile inşâ edilmiştir.³⁷³ Âdem (Peygamber), meleklerin Cibâl-i Hamse'den (Beş dağdan) yâni, Lübnan, Cûdî, Sî-nâ, Zeytûn, Hıra dağlarından topladıkları taşlarla bina eyledi. Bina tamamlanınca, semâvt mi'mârlar, Arş-i Âzam-ı İlâhî gibi Kabe'yi de yedi defa tavaf eylediler.³⁷⁴ Birinci insan olan (hz.) Âdem'in Kabe'si, kendisiyle beraber gök yüzüne kaldırılınca,³⁷⁵ Şît (Peygamber), taş ve balçıktan bir yenisini yapmıştır ki, bu da bütün yeryüzü binâlarıyla birlikte Tûfân altında kalmıştır. Kabe'nin dördüncü mîmârı olan İbrâhîm (Peygamber) âsumânî bina etrafındaki tavafını tecdîd eyledi.³⁷⁶ Ondan sonra, Mekke etrafında sakin olan Amâlika ve Cerâhime inşâ ettiler. An'ane bu surette olup,³⁷⁷ târih de şöyle söyler: Kabe'nin ve Arab kabileleri arasmda en necîb olan Kureyş'in yeni mimarı olan Kusayy İbni Kellâb, Beyt-i Mükerrrem'in muhâfazasıyla hacca âid³⁷⁸ iftihar edilecek vazifeyi Kureyş'e tevdfi etti. Bu vazifeler, anahtarların muhafazası (Hicâbet), sulara nezâret

³⁷⁰ SÜfci Emir demekle ma'rûf nakîbü'Leşrâf Ankaralı Seyyîd Mehmed Efendi. Medine mollahığıyla Beyt-İ Şerîfin müceddeden binasına me'mûr olda.» Nal-mâ, s. 44. Ankara'nın sülâri o zaman dahi meşhur olduğu anlaşılır. (Mütercim)

³⁷¹ «seng-i salb-i ahdar» Naimâ (MötercTm)

³⁷² Ravzati'l-Ebrar. Fezleke ve Naîmâ, dokuzuncu defa derler; fakat bu bir hatâdır; Târîh-i Abdurrahmân (varak: 70) onuncu der. Târîh-i Mısır müellifi Süheylî Kabe'nin onbir defa inşâsını tafsilâtıyla yazar. Onun eseri beş bâb'a taksim olunmuştur: 1) Kabe'nin onbir defa binası; 2) Kabe'nin selleri; 3) Kabe'nin ashâb-ı hayratı; 4) Kabe'nin civarındaki mebânî; 5) Kabe'nin puşîdeleri. (Kâbe-i Mükerrreme'nin kaç defa tâmîr olduğu muhtelif suretlerde rivayet olunmuştur. Metinde, bu nottan az sonraki kısımda, mütercimnin dipnotuna bakınız.)

³⁷³ Yeryüzü halkı için, asumandaki Bevt-i Ma'mûr'un hizası altında melflike-nin bir buk'a bina etmeleri tarafı İlâhîden ferman buyurulmuşdur-. Mirftt, c. 1, s. 137 (Mütercim)

³⁷⁴ Zikredilen dağların isimlerindeki ihtilâf ile Beyt-i Mükerrrem'in Adem aley-hisselâm tarafından binası ve melâike tarafından tavaf edilmesi hakkında Mh-ftfl*-Haranwın'e müracaat (Mütercim)

³⁷⁵ «Kendisiyle beraber» değil- Asumân'a çekilen haymenin yerine Ştt aleyhis-seîâm tasdfn bir bevt yapmıştı. Mirftt, s. 152. (Mütercim)

³⁷⁶ Bunun doğrusu : -Hazret! İbrâhîm Kabe'yi tecdîd eyledi.» (Mütercim)

³⁷⁷ Mh-ftHn-ir*rnmeynMe dahî tafsilâtu yazıb olduğu veçhile. Beyti Muazzamın onbirinci defa inşâsı rivâfvetine göre, su terttb üzere buif olunmuştur: 1) Melflike tarafından. 2) Ebû'l-beşer. 3) Stt ve evMdi. 4) İbrâhtm. 5) Amal lika. (t) Cerahîn», 7) Kusavv bin Kelâb. 8) Kabe'Tbaise Kureyş. (Fahr.m.mOrspnn efendimiz bu defa Hacer_î Esved'î mevkiine vaz' buym*dular), 9) Abdullah bin Zübeyr. 10) Haccâc. Tt) Sıftfln TV. Murfld. Sekiz defa tecdtdi rivSyetme göre. siylefir: MelflOte. İbrâhîm. AmAKlcv. Cerfthlme. Knreys. İhtü Zöbeyr. Hnccflc. IV. Mitrfld. Mirftt, s- 135- İbrftMm Aieyhisse-lSm'm Bevt-i Munz*flm'tn kn'ftidelerini yı*selttiffi ve inşâ eylediği Kur'ân'da-ki nass-ı celîli ile sabittir. Hammisr'm ifâdesi, kendi zatıdır. (Mütercim)

³⁷⁸ Ö vazifeler Hac mevsimine münhasır değildir- (Mütercim)

(Sakayet), yiyeceğe nezâret (Rifâde), dâr-ı şûraya riyaset (Nedve), alemdârlık (Liva), kumandanlık (Ki-yâdet)'tir.³⁷⁹

İsâ'dan sonra VII. asırda, Kureyş, ateş ve sudan harâb olan Kabe'nin yeniden inşâsıyla meşgul iken, gökten nüzul etmiş olan meş-hîir Hacer-i Esved'in konulması şerefının kime âid olacağına aralarında ihtilâf çıktı. Safa Kapısı'ndan ilk girecek olan zât hakkında karar verildi. Bu zât, islâmiyet'in müessisi olacak olan genç Mu-hammed (Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve'sellem efendimiz hazretleri) oldu.³⁸⁰ Müteakiben, Abdullah bin Zübeyr, Yezîd bin Muâviye'nin esâsından harâb etmiş olduğu Kabe'nin tekrar inşâsını üzerine aldı. Bu takva sahibi mimarı, Emevî halîfeleri valilerinin en kan dökücüsü olan ve efendisi halîfe Abdülmelik'in emirlerine sadâkatle, Kabe'ye Kureyş zamanındaki çerçevesini vermek üzere, İbnü Zübeyr'in binasını ortadan kaldırmış bulunan Haccâc-ı Zâlim Mekke'den ihraç edildi. Beyt-i Mükerrrem'in son yapılışı, esâsından yenilenmeye muhtâc olmaksızın 937 sene³⁸¹ kalmıştı. Hakikatte , halîfeler ve sultanlardan bâzıları, kısmen tâmîriyle meşgul olmuş oldukları gibi, Osmanlı hanedanı tarafından dindârâne müesseseler te'sîs edilmiştir. I. Selim, Kanunî Süleyman, III Mehmed, I. Ah-med zamanlarında Beyt-i Mükerrrem muhteşem tezyinatlarla renklendirilmiştir. Ancak bu halîfe ve pâdişâhların hiçbiri, Kabe'nin ta-mâmiyle yenilenmesini düşünmemişler ve onbirinci Beyt-i Mükerrrem bânisi olmak şerefi IV. Murad'a kalmıştır.

Sultân Murad'ın Allah korkusundan kaynaklanan nedametine âtf olunacak bir vak'a olmak üzere, kaydedelim ki, Kayseri ahâlîsinin, mezâlimine tahammül edemedikleri sancak beğini öldürmüş olmalarından dolayı teftişe gönderilen (rikâb kapıcı-başılannndan) Nasûh Paşa-zâde'nin ahâlîden .cerime olarak alıp İstanbul'a gönderdiği 70.000 gurusun -vaiz Kadı-zâde Efendi'nin ihtarlarından dolayı- iadesi hakkında ferman sâdir olmuştur. Para gönderildi, lâkin bir kısmı sahiplerine verilerek bakıyyesi kadiya, mübaşire, şehrin ileri gelenlerine kaldı.³⁸²

³⁷⁹ Kusayy, hlcfibet, sakayet, livâ, nedve, nezâret.' sâhibü'l-kubbe, yâhud rek-zfi'Unıbbe, ezlâm, hâzinü'l-emvât. rifâde, kiyâde mansıblannı kendisinde cem' etmişti. Mirftt. s- .VI2. TafsiMh için oralara müracaat, (Mütercim)

³⁸⁰ Vakt-İ muayyende Bâb-ı Safâ'dan, ve bir kavle göre Bâb-i Benî Şeybe'den girecek «Atın, sûret-i vaz'-ı Hacer hakkında hökm-J intihabı kararlaşırdırak. Hozret-I Peygamber diihTII buyurmuşlardı. Peygamberimiz. Hacer-i Es-ved'İ fAte gibi bir şeye koyarak, ve uçlarını dört kabile reisfne vererek, zemînden rer He, bizzat mevkîine vaz* buyurdular. Mîrât. s. 35S (Mütercim).

³⁸¹ Kaccâr'ın binası 74 ve Sultân IV. Murâd'ın İnşâsı IMO'da olduğundan, arada flifi knmprî rene vardır. Son yapılı? .Ref'uîlahı kavftidfl-beyt» tflrih-i tamdır. (Mütercim)

³⁸² Kayseri mutasarrıfı olan bir muteseyyid, makaasid-İ ahlâkıyyesiyle vâcibül-katl olmuş idi. Meşhur Kadı-zâde o zaman Sultân Murâd nezdJnde hâiz-İ İhtiram ve i'tibâr idi. Nalmâ'diui, s. 47 (Mütercim)

Şemsî Hânın Firarı

Bu sıralarda, Kars Vâlîsi Sefer Faşa'nın son muharebede esîr etmiş olduğu tranlı Şemsî Hân, diğer altı Acem esîriyle beraber, mahbûs buldukları İstanbul Boğazı kalesinden (Rumeli hisarı, Boğazkesen Kalesi) - bir Ermeni'nin şarâb dolu bir varil içinde göndermiş olduğu ip vâsıtasıyla-firar etmişlerdi.³⁸³ Şemsî Hân, derhâl muhafızları tarafından yakalanarak, kaymakam paşanın huzuruna götürüldü. Firarının sebebi "sorulduğunda:

- «Biz tutsağız; bize düşen kaçmak, size düşen arayıp bulmaktır»,³⁸⁴ demekle iktifa etti.

Cesur firari, Yedikule'ye nakledildi ve şiddetli bir surette hapsedildi. Cinayet ortağı olan Ermeni, mahbûsların kaçmış oldukları pencere önünde asıldı.

İstanbul ahâlîsini meşgul eden diğer bir yenilik, kaymakam Re-ceb Paşa'nın halîlesi (Gevher) sultânın doğurduğu çocuk için yengesi olan Pâdişâh'ın halîlesi tarafından hediye edilen meşhur «Elmaslı Beşik»tir.³⁸⁵ Kaymakam paşa, bundan dolayı bütün devlet büyüklerinin tebriklerine mazhar olmuştur. Bir vezirin çocuğu için böyle bir şey hediye edilmesi ve bu suretle tehniyet (mübârekleme) yapılması Şark vekaayinâmelerinde şimdiye kadar görülmemiş bir-şeydi.³⁸⁶

İdareciler Arasında Değişiklikler Ve Prevezeli Mustafa Paşa'nın Tedbiri

O zamanlarda idare memurları ve kadılar seviyesinde büyük değişiklikler yapıldı. Saray hademesi seviyesinde yapılmış olan mühim terakkileri de zikr etmek lâzım gelir: Bunlardan 20 kadarı müteferrika, çaşnigîr, bölük sipahiliği ile çıkarıldı. Meşhur Haleb âsîsi Canpulad Hüseyin Beğ'in oğlu -ki saray hademesi arasında terbiye olunmuştu- büyük mirâhor tâyîn edildi. Bosna ve Budin valileri değiştirildiler. Acem Hasan Ağa, özü'ye gönderilen Murtaza Paşa'nın yerine Budin'e tâyîn olunarak, Murad Paşa

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/122-125.

³⁸³ Şemsî Hân siyah kaba bıyıklı, sakalı kırkık, ak çehresi kini idi. Firar için sakalını uzatmış olduğundan, tutulup da kaaim-makaam Receb Paşa huzuruna getirildiği zaman, aji sakalı kuşağına kadar inmiş idi. Natmft, s. 49 (Mütercim)

³⁸⁴ Naîmâ'dan aynen, s- 49- (Mütercim)

³⁸⁵ Naîmâ'da (s. 48), «kehvâre-i murassa'a'yı vâlîde-sultânın gönderdiği yazılıdır. (Mütercim)

³⁸⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/125.

dahi Bosna valiliğini bir Rum papasının oğlu olan Mehmed Paşa'ya terketti.³⁸⁷ Bu değişiklikler, umûmî bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Mat-bah emînliğinden defterdarlığa terfî eden Prevezeli Mustafa Paşa'ya vezâret verildi. Bunun ilk icrââtından biri harâc kâğıdlarını il-zâm etmek oldu. Bu zayıf bir tedbîr ise de, ahâlînin fakirlerini (Hristiyanlar kastedilmiştir) - menfur kötülükleri için dâima yeni isimler bulmakta mahir olan-mültezimlerin tahakkümlerine tes-lîm etmek demektir.³⁸⁸

Transilvanya, Moldavya, Eflak İle Münasebetler

Bâb-ı Hümâyûn'un vergi verir emaretleri olan Transilvanya Moldavya, Ulahya (Erdel, Boğdân, Eflâk), Betlen Gabor'un ölümüyle hâkimlerini değiştirdiler. Prense, evvelâ kardeşi Etiyen Betlen³⁸⁹ halef oldu. Müteakiben, Transilvanya millî meclisi tarafından seçilmiş olan Rakoçi³⁹⁰ onun yerine geçmiş ve Rakoçi ailesi bir asırdan fazla Macaristan'da (Avusturya'ya karşı) her isyanın ruhu olmuştur. Transilvanya ahvâli Viyana ve Budin arasında hareketli bir yazışmayı gerektirdi.³⁹¹ Moldavya ve Ulahya Daçya tahtına göz diken Rum serserilerinin entrikalarına teslim edildi. Ulahya prensi Leon Etiyen ismindeki Rûm, İstanbul'dan getirdiği hemşeh-rilerine gösterdiği menfur müsâadelerle, memlekette şikâyetlere yoî-açtı. Ulahya prensliğine geçen Radul'un Moldavya'dan çekilmesi üzerine, boş kalan Moldavya tahtı, ikinci defa olarak Aleksandr tl-yaş (Aleksis tlia) adındaki Rûm tarafından işgal edildi, ki bu adam İstanbul gümrüğü veznedarlarından iken, 20 sene Önce, Gratiani'-nin halefi olmak üzere, Moldavya'yı idare etmiş birkaç ay da Ulahya prensliğinde bulunmuştu.³⁹² Hîlekar Rum, tacı için 60.000 ekü (gu-ruş) vermiş olan genç Radul'u³⁹³ ve altın kuvvetiyle bu tacı oğlu için satın almak ümidinde bulunan Messinah

³⁸⁷ Papas-oglu dimekle ma'ruf Belindi Mehmed Paşa- Naimâ, c. 3, s. 48. (Mütercim)

³⁸⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/126.

³⁸⁹ «Transilvanya prensliğine seçlin-ış bulunan Stefan» Betlen Osmanlı Devle-U'ne itAat paad etti.. 17 Eylül, 1630, Vene^tk Hulasası.

³⁹⁰ .Transilvanya prensliğine seçilmiş olan Rakoçi, Kapı'dan (Babı Hürâa-yûn'dan) tasdik olundu- 6 Ocak 1631. Katona'da tasdik berâtına müracaat, 1, b. 468.

³⁹¹ Şu evraklara bakınız : Budin paşan Murad'ın 25 Ocak 1629 ve halefi Hasan Paşa'nın 5 Kasım 1630 tarihli mektuptan, bir de Bosna vâlisî Asi Ab»-| zft'ran LAçfcne sancağında Strezya'ya yapılan taarruz hakkında mektubu. Vi* yana Arşivi.

³⁹² Engel'in Moldavya Târîhi, s. 263: .HUekâr bir Rum..

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/126.

³⁹³ Küefştayn'ın siyâsî muhabereleleri; bu elçi İmparator'un bu eyâletleri zab. tetmek için fırsattan istifâde etmesi lâzım geleceği fikrindeydi.

Çikala'yı³⁹⁴ mahrum bıraktı. Bu suretle, şimdiye kadar yerliler tarafından idare edilmiş olan bu iki emaret, vezirlerin tamâma ve Saksonyalı, Hırvat, Leh, Rum, İtalyan ve birkaç yabancı serserinin³⁹⁵ ihtiraslarına oyuncak olmak üzereydi.³⁹⁶

Kazaklar, Tatarlar Ve Lehler

Rusya ve Lehistan ile olan musâleha, Kazaklarla Tatarlar tarafından bozuldu. Kalgay'ın Kantemir ile yeğeni Selmân Şâh Mîr-zâ'mn kumandası altında ve Rus toprağında mağlûb olan Tatarlar, intikam almak için hazırlanmakta iken, sadrâzama imdâd için İran yolunu tutmak üzere emir aldılar. Özü'nün yeni valisi Murtazâ Paşa, Lehistan ile yedi maddelik bir ahidnâme akdetti. Lehistan hükümeti, Adalar'ı talan eden Kazakların defini, Tatar esirlerinin iadesini, bunun için gönderilen mübaşir Alî Ağa'ya yardım ve himaye göstermesini, ordusuna ruhsat vermesini, Kırım Hânına rau'-tâd verginin ödenmesini taahhüd ediyordu. Bâb-ı Hümâyûn da Tatarlar'ın zabtını ve Kantemir, Aytemir ve Ovak Mirzalarla Akkir-man ahalisine bu hususta emirler çıkarmayı vaad ediyordu (1 Safer 1040 - 9 Eylül 1630).³⁹⁷

Kapdan Hasan Paşa'nın Ve Azmîzâde Haleti Efendi'nin Vefatları

Kapdân Hasan Paşa, donanmasının bir kısmını Kefalonya ve Santa Mavra'da zâyî etmekte iken, vezîr Ken'ân Paşa, Kili, Meydi-ye (Midye), İsmail, Balçık, Varna, Suzeboli limanlarını ve bütün Karadeniz sahillerini vurmakta olan intizamsız Moskof askerini te'-dîb için 14 kadırğa ile dolaşıyordu. Herbirinde 50 kişi bulunan 300 düşman gemisi Manastır adası

³⁹⁴ «Don Karte Çifcala, sadrâzamanın himâyesi ve para kuvveti ile Ulahya fe Moldavya prensliğini kaydı hayât üzere oğlu için istihsâl etmek ümidinde idi- 13 Ekim 1630, Venedik Hulâsası. İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi.

³⁹⁵ Moldavya'da Sakson Yankol (1585), Hırvat GraUani (1618), Leh BernavsU

³⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/126-127.

³⁹⁷ Muahedenin hulâsası Natmâ ve Fesfeke'de ve bütön tafsilâtı ile sureti bu cildin başında dercedilen menbâlar arasındaki msâ'da yazılıdır. (NaİncA, c ^ s. 69) «Tuna mansablanndaki Kazak ve Tatarlar hakkında Murtaza Paşa ile müzâkere etmek üzere. Lehistan Kralı tarafından bir şahıs (kendisin, de sefir sıfatı yoktur) İstanbul'a vâsıl oldu-» 14 Ağustos 1630, Venedik Hulâsası. İmparatorluk Arşivi'nde Vladislâs'ın Ferdinand'a bir mektubu vardır ki, tmparator'dan bir mektup alınması hususundan, yeni şâh'ın cülusundan dolayı tebriklerini arz etmek için İran'a bir Lehistan seftri gönderilmiş almasından bahsedilmektedir- 29 Ocak 1630. Şah Sûfî (Saffi) kendi el yazı-siyle yazılmış bir mektupla cülusunu II. Ferdinand'a tebliğ etmişti.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/127.

karşısında güründüler. Lâkin bunlar alelacele bataklığa doğru çekildiklerinden, Osmanlı donanması yalnız 8'i ile cenge tutuşarak, bunların yedisini muzafferâne şekilde İstanbul'a getirdi. Ertesi sene, Kapdân Paşa bizzat Özü'ye giderek, Vâlî Murtazâ Paşa'ya ve Kantemir Mîrzâ'ya hil'at giydirdi. Bu taraflarda Müslüman donanması Kazaklar'ı tamâmiyle dağıttı. 25 gemi ile 800 esir, galib tarafından payitahta getirildi. Kapdân Paşa*-nın bu seferi esnasında, Fatma Sultân'm kocası bulunan bacanağı Kaymakam Receb Paşa ile Özü muhafızı Murtazâ Paşa, onun mahvına çalışıyorlardı. Kuyucu Koca Murad Paşa zamanında boğulmuş olan Sarâc-zâde Ahmed Beğ'in kardeşi olup, Hasan Paşa'mn kapı kedhudâsı bulunan Konyalı Abdülfettâh Ağa, fesada dâhil oldu. Lâkin Abdülfettâh, kendi fesadına kurbân olduğu gibi, Murtazâ Paşa da hemen Akkirman'a kaçmakla yakasını kurtarabildi.³⁹⁸ (Haz-reti) Peygamber'in doğum günü (12 Rebûlevvel 1040 - 19 Ekim 1630) Hasan Paşa kapdânlıktan azledilerek, mansıbı, geniş malûmat sahibi ve özellikle hüsn-i hattıyla meşhur olan büyük-mîrâhor Can-pulad-zâde'ye verildi.

Bu aralık bir şehzade doğuran Hasekî-Sultân³⁹⁹ nezdindeki itibârına rağmen, herkesin şaşkınlığı arasında, gözden düşmüş olan sabık kapdân, asker toplamak memûriyetiyle Rumeline gönderildi. Ancak Yenişehir'den Tırhala'ya giderken, «Doğan Köprüsü» merhalesinde ansızın vefat etti. Umûmî zanna göre, bacanağı Receb Paşa tarafından zehirlenmiştir (1 Ağustos 1631).

Yine bu şiarlarda büyük şâir Azmî-zâde Haleti Efendi ile hey'et-şinâs ve müneccim Mehmed Efendi vefat eylemişlerdir. Birincisinin münşeati ve dîvânı, ikincisinin «Eyyam» ve «Takovîni hâlâ makbul eserlerdendir. Azmî-zâde, kendi eserlerinden başka, hepsi kalemiyle tahsise edilmiş (tashih edilmiş) 4.000 cilt kitap bırakmış-tn.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Nafmâ (s. 42 ve 70). İmparator'un mukim elçisi Rudolf, İmparator'a 9 Temmuz 1632 târihiyle takdim eylediği takdirde vezîrde ve Receb Paşaları şöyle tasvîr eder : .1629 senesinden bugüne kadar Devlet hemen dâima iki kişi tarafından idare olunmuştur. İkisi de Boşnak oldukları halde, sarayda terbiye görmüş olan bu iki şahsın biri Osref (Husrev) Paşa ve diğeri Regeb (Receb) Paşa'dır. Birincisi müdhiş, raûtekebbir, gaddar, buna rağmen d-vânmerd, eliaçıktır. İkinci hırslı, İkiyüzlü, kötü kalbli, hasistir.» İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi ve İmparatorluk Kütüphanesi.

³⁹⁹ «Pâdişâhın oğlunun validesi olan sultân, bâzı devlet büyüklerini ve özellikle son. isyan kendisine isnâd olunan Kapdân Paşa'yı himaye etmektedir. Mart 1631. Hasan Paşa vâlîde-sultânın nüfusuyla kaymakam olmağa çalışıyor; lâkin kurduğu dolap anlaşılmıştır. Mehmed Ağa, defterdar olmak isterken başını kaybetmiştir. > Nisan 1631, Venedik Hulâsası.

⁴⁰⁰ Fezleke bütün ulemânın vefatlarını büyük bir İtinâ ile zabt eder. Naîmft bunlardan hiç söz etmeden geçerken, Azmî-zâde Haleti hakkında bir İstisna yapmıştır. Bu büyük sâhib-i kalemin gürlüğünde hüznün verici olmasını, kadılık mesleğinde pek az muvaffakiyete nail olmasına atfeder. Aaml-zâde'nin başlıca eserleri şunlardır Divan* İnşâ, Rubâlyât, Dfaer'e ve Menâr'a haşiyesi, Mustdl-lebib'e şerh. ffid&ye ve

Husrev Ve Hafız Paşaların Azilleri

Geçen senenin kışım Mardin'de çıkarmış olan Husrev Paşa, yaz mevsiminde Mardin'den Koçhisar'a geldi (Zilka'de 1040 ortaları -

Hazîrân 1631 ortalan).⁴⁰¹ Bağdâd Çölü medhâlinde, Erzurum tarafına mı dönmek, yoksa Musul cihetine mi gitmek lâzım geleceğinde tereddüd ederek, bir müddet Tatar ordusunun gelmesini bekledi. Bu ahmaklık örneği beklemelemlerden kızan sipâhî ve yeniçeriler, alenen isyan ederek:

- «Geçen sene bu kadar sefer ettik; bu yıl da şu sahrada aylarca kaldık. Şimdi ,Musul ve Bağdâd'a gidilse yorgun asker ne işe yarar? Bu sene rahat etmeli, gelecek sene gitmeli» dediler (9 Safer 1041).⁴⁰² Sadrâzam mecburen muvafakat göstererek, askerini Di-yârbekir'e tevcih etti (12 Rebîülevvel 1041 - 8 Ekim 1631). Diyâr-bekir köylerinden Çanklı*da ordu haylî vakittir beklemekte olan Tatar yardımcı kuvvetini gördü. Osmanlı askeri, yarı çıplak, yarı giyimli ve elbiseleri kaba, tertîb ve intizâma da yabancı olan ve o bölgeye yıkıcı bir sel gibi yayılan bu adamlara şaşkınlıkla bakarlardı. Kasım ayı başlarına yakın, Husrev Paşa Diyârbekir kendisine kışlak ittihâz ederek, Tatarlar'a da, kışlak olmak üzere, Erzurum'a yakın Hasankale'yi gösterdi (13 Rebîülâhir 1041 - 8 Kasım 1631).⁴⁰³

Sadrâzam bu yeni tedbîrleri Bâb-ı Hümâyûn'a arzettiği sırada, sipahiler, silâh arkadaşları nâmına, eski sadrâzam Hafız Ahmed Paşa ile defterdar Mustafa Paşa'nın -ki ikisi de Husrev Paşa'nın ve o vakit hükümet dizginlerini elinde bulunduran Kaymakam Receb Paşa'nın hasımları idiler- orduya gönderilmesini dîvândan istirham ediyorlardı⁴⁰⁴ Hafız ve Mustafa Paşalar,

Miftâh'a ta'lîkler. (HâleÜ Efendi. Azmi Mehmed Efendi'nin oğlu olup, babası gibi kazaskerliğe kadar yükselmiştir. Hem âlim, hem şâirdi. Robâiyft'ı kendisini Osmanlılar'ın Hay-yâm'ı yapmıştır. İfâdesinin akıcılığı* birçok sözlerini zamanımızda söylüyor gibi gösterir.

Bakma yâ Râb suvâd-ı defterime

Onu yak âteşe benim yerime!» beyti bunun delilidir.

Müneccim Mehmed Efendi'nin eserleri hakkında Nalmâ şöyle der: «Takvim ve Ahkâmı düstûr.ı zamane idi. Türkî Ahkâm kitabı vardır, bîrûc ve kevâkibün mensûbâtı ve ahvâli tâli* 1 yazmışdır.- Metinde -Eyyam» ve «Tak-vim. denilen kitfîblar, bunlar olacaktır. Sultân Ahmed'in ölüm yılında takvimine «Pâdişâhı îslânun kuvvetine» diye yazmış, fakat kafın bir noktasını kırmızı mürekkebi© koymuş; vukuundan sonra göstermiştir! Nalmâ, c. 3. 75 (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/128-129.

⁴⁰¹ Naîmâ (c. 3. s. 67

⁴⁰² Naîraâ (c 3, s. 75)

⁴⁰³ Naîrr.â'mn İstanbul matbuunda, s- 76, <3 Rebîülâhir» (Mütercim)

⁴⁰⁴ «Asker, tahsisatları kendilerine ödenmedikçe ve Husrev'in rakîb ve düşmanları def edilmedikçe, muharebede devam etmemiş yemin ettiler. Sipahiler İstanbul'a gitmek, evvelce istedikleri adamlar atılıp uzaklaştınlmadıkça İstanbul'dan çıkmamak, hattâ icâb ederse zâU şahaneyi hal1 etmek için

Husrev Paşa'nın gizliden gizliye yaptığı teşviklerden kaynaklanan bu talebin kendi başlarını uçurmak için kurulmuş bir tuzaktan başka bir şey olmadığını anladıklarından, onlar da müftünün ve pâdişâhın musahiplerindedden Hasan Halîfe'nin yardımıyla sadrâzam aleyhinde tahriklere baş- ladılar. Pâdişâh'a, Husrev Paşa'nın kan dökücü bir zâlim olduğunu, askerî tedbîrlerin delilikten ibaret olduğunu, askerî Şehr-i Zor'dan Hille'ye, Dertenek'ten Musul'a dağıtmak suretiyle, bu şe-câatli ordunun kısmen inhizâma ve Bağdâd muhasarasının kaldırılmasına sebebiyet verdiğini arz ettiler.⁴⁰⁵ Bu mâruzâtan endişeye kapılan Pâdişâh, sadrâzama azlederek, Devlet'in bu en büyük makamına, ikinci defa olarak eniştesi Hafız Paşa'yı getirdi (29 Rebiül-evvel - 25 Ekim).⁴⁰⁶ (Musâhib-i şehryârî) Hasan Halîfe, yeniçeri ağası,⁴⁰⁷ Mustafa Paşa baş-defterdâr, başka bir deyişle mâliye nazırı oldu.

Bir çavuş, Husrev Paşa'nın azli emriyle ordugâha gitti. Dîy&r-bekir'e vardığında dîvân toplayarak, emirlerin okunması kararlaştırılıp, kâğıdda azil yerine gelindiğinde, yeniçeriler:

- «Bu kadar belâ ve mihnet çekip de düşmandan intikam alacağımız zaman senin azline sebep olan kimdir? Biz senden başkasını istemeyiz!» diye gürültü çıkardılar ve:

- «Bu emri getiren kimdir?» diyerek, parçalamak üzere çavuşu aramaya başladılar,⁴⁰⁸ El altında ihtilâli teşvik etmekte olan Husrev Paşa, askere mutedil bir üslûpla hitâb etti:

- «Pâdişâha âsî olmaktan ihtiraz edelim; sizi gücendiren emir omin tarafından gelmiştir. Pâdişâh istediğim nasb ve azl eder. Vazifeniz çerçevesine avdet ediniz.»

isyancılar reisleri:

- «Öyle ise biz pâdişâha bir arz-ı hâl yazarız» dediler.

müzâkere ettiler. Arz, yâni umûm nâmına biristjdanârce tanzim edildi, ki bunda, kumanda etmek ve fikir vermek iktidarında olan bâzı zevat. Özellikle, İstanbul'da az hizmet görmekte itham ettikleri, baş-defterdâr ve İsimleri zikredilmiş olan devletin büyük memurları taleb olunmaktaydı. Bu adamların bir an evvel orduya gönderilmesine Pâdişâh tarafından müsâade buyu-rulması. istirham tarzında ifade ediliyordu.» Avusturya elçisi Şimid'in Ve_ kai'.vinâmcs. imparatorluk ve Kraliyet Arşivi ve Kütüphanesi.

⁴⁰⁵ Nalmî, Husrev Paşa'nın zulüm ve kötülükleri hakkında tafsilât vererek, kendisinden gikâyet eder-(Husrev Paşa'nın rcütekebbir ve mütehevvir. kandÖ-küçq olduğu malûm İse de, gaalibâ Natmâda patanın düşkünlüğünü fırsat saymıştır- Mütercim)

⁴⁰⁶ Hâliz Paşa'nın faa 2. sadâretine dört târih tesadüf ettirilmiştir: .Batini. (1041), «Be-Hafız ftmide. «Be-zıU-ı Hakk* Mahfûz-bad* (1041). Ne çare ki, duâ karîn-i icabet olmamış. Hafız Paşa az vakit teinde asker elinde maktul düşmüştür. Husrev Paşa'mn azlinde ahvalin akışını beğenmeyen şâir, bilahare bir fitne kopacağını, hatta Pfidiş&h'a kadar erişmek İstidadını göstereceğini hissetmiş olman ki, öyle bir duaya İfizûm görmüştür. (Mütercim)

⁴⁰⁷ Natmâ- Şimld'in Vekaayln&me'sinde Hasan gah musahfb, gah muharrtn. gah muallim gösterilmiştir.

⁴⁰⁸ NaîmA, (s- 80).

Husrev Paşa'nın istediği bu idi. Hazîneyi mühürledi, muhafaza altına aldı. Diyârbekir Valiliğini Tayyar Mehmed Paşaya, Musul Valiliğini Bekir Paşa'ya verdikten sonra, yeğeni Alî Ağa ve eski kedhudâsi Süleyman Ağa îfe birlikte ordudan çıktı. Malatya'da Fırat'tan geçmeye hazırlanırken, kapıcılar kedhudâsi Ahmed Ağa, fermân-ı hümâyûnu hamilen,⁴⁰⁹ mühr-i pâdişâhîyi istirdada geldi. Husrev Paşa, birkaç dakika düşündükten sonra, elini göğsüne koydu, vezîr-i âzamlık kudretne alâmet olan mühr-i hümâyûnu:

- «Pâdişâhımın emrine mutî'im!» diyerek, kapıcılar-kedhudâ-sına teslim etti. Memuriyetinden dolayı henüz titremekte olan ked-hudâ, bir samur kürk, bir kese altın (birkaç keselik altın), kıymetli eyer vurulmuş bir at aldı. Bir fermân-ı pâdişâhîyi hâmil olan memur, gerek ikbâl, gerek idbâr, gerek hayât, gerek memat getirsin, ikram ve ihtiram görmelidir. Zîrâ başını kurtarmak isteyen kul, yalnız kendisine vuran eli değil, bu elin vurmak için kullandığı değneği de öpmelidir.⁴¹⁰

Yeni İsyanlar

Husrev Paşa'mn azli Diyârbekir'de ve Küçük Asya'da bütün or-âunun umûmî bir isyanına işaret oldu. Diyârbekir'de asker, defterdar Ömer'den mevâcib isteyerek, kendilerini hoşnûd etmek iktidarında olmamasından dolayı onun firarı üzerine, taşkınlıklarını hanelere, çarşıya yönelterek, her tarafı yağmaya koyuldular. Beğşeh-ri, Seydişehri, Bozkır, Lârende sipahileri Orta Anadolu'nun eski zorbası olan «Dağlar Delisi Süleyman» nâmında ihtiyar bir sipahinin akrabasından «Deli îlâhî»nin emri altındaydılar. (Abaza'nın muhasarası zamanında) şehre kapanıp da teslim etmemiş olan Konya'nın güçlü müdafii Kâtib Mustafa Çelebî hayât macerasını tamamlamıştı. Onun zevcesi ile evlenen Rûm Mehmed, Çelebî'nin hazînelerini eline geçirip, saray gibi konağına kurulmuş, Konya'da âmir-i mutlak kesilmişti. Karahisar'da Baba Ömer, Aydm'da Kmalı-oğlu, Eskişehir ve İnönü'nde Kör Alî, İskilip'te Köse Şâbân isyancılar tarafına geçerek, Husrev Paşa'yı sadrazamlıkta bıraktırmadıkça, rahat durmamaya yemîn etmiş idiler.

Pâdişâh, her taraftan çıkıp gelmekte olan istida sahiplerinin rızâsını kazanmak için umûmî bir dîvân akdettirdi. Bu dîvânda Şehr-i Zor, Hemedân,

⁴⁰⁹ Şimid'in yazdığı gibi bfiytik mîrfihor değil.

⁴¹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/129-132.

Bağdâd seferlerini icra ederek yorulmuş olan askerinin İstanbul'a getirilmesi kararlaştırıldı. Yeniçerilere dönüş emri gelmesi üzerine (23 Rebûlâhir 1041 - 18 Kasım 1631), ihtilâlciler bunu ve mevâcib verilmemiş olmasını bahane ederek, taraf taraf İstanbul yolunu tuttular.⁴¹¹ Darbhâne civarında Kurşunlu Hân'da ve diğer mahallerde yerleşerek, Han'ı toplanma merkezi yaptılar. Bir müddet gizli tahriklerde bulunduktan sonra, «Aş receban, ter acebân» darb-ı meselinin garîb vak'alara mazhar olacağım beyân ettiği Receb içinde fitne zuhura geldi (15 Receb 1041-6 Şubat 1632).

Sipahiler üç gün sürekli olarak Atmeydanı'nda toplaşarak, sadrâzam Hafız Paşa, müftî Yahya Efendi, Mustafa Paşa, yeniçeri ağalığına tâyin olunan Hasan Ağa, pâdişâhın nedimi Mûsâ Çelebî ile diğer yakınlarının başlarını istediler. Dükkânlar kapandı. Şehir, saray dehşet içinde kaldı. İkinci gün, isyancılar sarayın kapılarına kadar nüfuz ederek, taraf-ı şahaneden: «Bugün sabr eden, yarın ce-vâb verilir» denilmedikçe çekilmediler. Ertesi gün, sarayın birinci avlusu daha sabahtan âsîlerle dolup taşı. Vezîr Bayram Paşa, fitne basılıncaya kadar saklanması için sadrâzama haber göndermiş idi. Hafız bu haberi, dîvâna gitmek üzere yolda iken alarak;

- «Başıma geleceği ben bu gece rüyamda gördüm; ölmekten korkmam!» dedi, yoluna devam etti.⁴¹²

Hafız Paşa'nın atı saraya girince, halk, güya yol verecekmiş gibi açıldılar, fakat bu hareket, üzerine üşüşüp de öldürmek için plânlanmış bir hareketti. Yağmur gibi taş yağdırdılar, Paşa'yı attan düşürdüler. Satırlar hemen koltuğuna girerek hastalar odasından (?) sarayın içine kaçtırdılar. Sipahiler iki sâdik hizmetkârının üzerine hücum ederek, birini öldürdüler ve diğerini yaraladılar. Hafız, karışıklık esnasında resmî kavuğuyla (mücevveze)

⁴¹¹ Nalmâ, s. 84. İstanbul'da toplanan isyancı elebaşlarını sayar: Saka Mehmed, Cin Alî, Mahmudağa-oğlu, Salih Efendi, Emir Halife, Cadı Osman, Bı-çakçı.oğû, Kütahyalı Kalem Beğ, Nazlı Muslı, Rum Ahmed ve emsali. Bosna ve Arnavudluk âsîlerinin liderleri Salih Efendi ile Saka Mehmed idi. «Yakında İstanbul'a gelmiş olan sipahiler böyle söylüyorlardı; diğerleri, Husrev Paşa'nın vusulünde maüublanna nail olamazlar ise, korktukları darbeyi icraya hazırlanıyorlardı.» Şimid'in Vekaayinâmesi.

⁴¹² Bayram Paşa'nın gönderdiği adam, Arslanhâne önünde sadrâzama tesadüf ederek, yanaşup, ihtarı tebliğ itdükdfe Hafız Paşa gülerek -Git, benden selâm söyle. Zuhur idecek kazâ-i mübremi rî'yâmda gördüm; ölmekten gam çekmem» dedi- Naîmâ, s. 86, bunu yazdıktan sonra, bu türlü zorlu durumlarda çâresâzlık etmek lâzım gelen sadrâzamanın vezirlik debdebesiyle saray-ı hümâyun yanına geldikten sonra, hâtem-i vekâleti teslim etmeden sarayına dönmesinin ölümden beter olacağını söyler. Vaktiyle Bağdâd'in anahtarlarını elinde bilmiş olmasından da anlaşılacağı üzere. Hafız Paşa biraz mağrur ve övünme ve kendini medhetme duygusuna meyyal ise de, encSm-i hâlfî de is_ bāt eder ki, gözünü ateşten sakınmaz derecede cesurdu. Nasıl ki sür üslûbu da yüksek perdedendir. Eğer saklansa, ve bulunduğu yer bilinmemiş olsa, fitne alevinin saltanat tahtına kadar sarması ihtimâli vardı. Aşağıda görüleceği üzere. Hafız Paşa, Pâdişâh uğrunda çekinmeden canını feda etmiş, er_ bâb-ı fitne onun şehâdetiyle gayz duygularını yatıştırarak, IV. Murad mahfuz kalmıştır. (Mütercim)

kaftanını (üst kaftanı) kaybetmişti. Bostancıbaşı'dan yenilerini alarak, mühr-i hümayûnu vermek üzere, huzûr-ı şahaneye çıktı. Sultân Murâd, Hafız Paşa'nın çehresindeki tedhiş alâmetlerini görerek, kendisi de mahzun olduğu halde...

- «Haydi git, Allah muhafaza etsin!» diye gitmesine izin verdi. Bunun üzerine Hafız Paşa, Üsküdar'a çıkmak maksadıyla, (tebdîl-i kıyafet) bir kayığa bindi.

Bu sırada isyancılar, sarayın ikinci avlusuna girerek, dîvân odasının kapısına kadar ilerlemiş, Pâdişâh'ın görünmesini âmirâne bir tarzda istemeye başlamışlardı. Saray muhafızları, Sultân Osman'ın hal'indeki facialar tekerrür eder endişesiyle, silâhlanmış idiler. Nihayet Pâdişâh dışarı çıktı. Bir ayak dîvânı yaptı. İsyancılardan ne istediklerini sordu⁴¹³ isyancıların cevâbları pek edepsizce oldu. İki günden beri kendilerine verilmekten imtina olunan 17 başı isteyecek:

- «Bunları veriniz, paralayalım; çünkü devlete ve pâdişâhımıza dost değüllerdür. Eğer devlete hayırhah olsalar, Musul'da düşmen ağzında bulunduğumuz vakit, bizi dağıdıp da bu kadar mü-himmât-ı seferim telef olmasına sebep olmazlardı.»⁴¹⁴ dediler.

Pâdişâh mâkûl cevap vermek istedikçe bağırıyorlar; nihayet teh-ditkâr bir üslûpla:

-r «Elbette virürsünüz; yoksa iş başkalaşır» demeye kadar vardılar ve. Pâdişâhın üzerine doğru hücum ederek, el uzatmak derecesine çıktılar. Sultân Murâd:

- «Siz söz anlar adamlar değilsiniz; beni niçün dışarı çağırıyorlar?» diyerek, enderûn ağaları etrafım çevirmiş oldukları halde, sarayın iç tarafına döndü. Zorbalar, azgın bir sel gibi Pâdişâh'ın arkasından yürüdüler. Lâkin harem-i hâss hademesi, Bâbü's-Saâde'yi bunların yüzüne kapamaya vakit buldular. Gürültü, sesler korkunç bir tehdîd hâlini almıştı. Her taraftan:

- «Ya hâinlerin başı! Yâhud biz işimizi biliriz!» diye bağırarak, Pâdişâh'ı tahttan indirmek niyetinde olduklarını gösterdiler.⁴¹⁵

Hafız Paşa'nın Hunharca Katli

Fitnenin gizli tahrikçisi olan Receb Faşa, ihtilâle son vermek için

⁴¹³ Natmâ, Pâdişâh'ın vakiirflne suâlini şSyfo yazar: «Nedür kullanım, murâtımız?. (Mütercim)

⁴¹⁴ Matmâ'dan alındı, s. 87. (Mütercim)

⁴¹⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/132-134.

zorbaların sözüne muvafakat etmenin zarurî olduğunu Pâdişâh'a nasihat ederek, kadîmden beri asker kumandanlarının isyana mecburiyet tahtında kurban olduklarını, zincirden boşanmış kullara Pâdişâh'ın başını vermektense, sadrâzâmın başını vermenin herhalde evlâ olacağını söyledi.⁴¹⁶ Sultân Murâd,⁴¹⁷ mecburen, Hâfız'ı geri getirmek üzere, Bostancıbaşı'yı Üsküdar'a gönderdi; bostancıbaşı yolda yetişti.

tç dâire kapıları ikinci defa olarak açıldı; Pâdişâh yavaş yavaş tahtına çıktı. Bir işaret yaptı; ikisi sipâhî, ikisi yeniçeri olmak üzere içlerinden dört kişi yaklaştılar.⁴¹⁸ Sultân Murâd kendilerine hitâb ederek, kanlı tasavvurlarında ısrar edip de nâmûs-ı hilâfete hâlel getirmemelerini rica etti.⁴¹⁹

Bu aralık Hafız Paşa iç kapının arkasında olup abdest alıyordu. Merd ihtiyar, Pâdişâh'ın sözlerinin dinlenilmediğini görerek, huzûr-ı şahaneye yaklaştı ve dedi ki:

- «Pâdişâhım; Hafız gibi bin kulun tahtının selâmeti için feda olsun. Yalnız istirham ederim ki, beni sen öldürme; bu azgınlara teslim et ki, şehîd olayım; ma'sûm kanımın günâhı onların üzerine olsun. Na'sım da Üsküdar'a defn edilsin.»

Ondan sonra yeri Öperek ilâve etti:

- «Bismillahirrahmânirrahîm, velâhavle velâ kuvvete illâ billâ-hi'l-aliyyi'-la2Îm; innallâhe ve innâ ileyhi râci'ûn.»

Bu sözleri ikmâl eder etmez, o celfâdlara karşı metin adımlarla ilerledi.⁴²⁰ Pâdişâh ağlıyordu.⁴²¹ Hademe-i hâssa gözyaşları döküyorlardı, vezirler buğulu gözlerini yere doğru çevirmişlerdi. Yalnız sipahiler,

⁴¹⁶ Nafrnâ, Receb Paşa'nın riyakârca nasihatları şöyle yazar : (s. 88) : «Sultân Murad'un ayağına düşüp, *Pâdişfthum bu müfsllderi teskin itmek lâzım-dur; ve illâ bir vech ile cevâbları mütnkin değüldür; eğer ben kulum da isterlerse vir; kul, efendisi yoluna kurban olagelmişdür; kul, İstedüklerini alırlar; eslâfmuzdan dahi alagehnişlerdür; birkaç bendenöz gitmeğÜe blrşey lâzım gelmez, amma, Hakk saklasın, bu huysuzlar teskin olunmazsa ahvâl müşkil olur, nızâm-ı Devlet bozulur' diye hayli ntyflz eyledi.» (Mütercim)

⁴¹⁷ «Receb Paşa'mn sözlerinden cümlesinin yek-dil olduklarım ve şu hâlde haklarından gelinenayeceğini anlayarak» Natmâ (Mütercim)

⁴¹⁸ Pâdişâh, parmagıyla işaret ve tâyin ederek, dört kişiyi mOcavebe için huzuruna istedi ki, ikisi sipahi, ikisi yeniçeri ocağından çorbacı idi. Nalmft'dan telhis. (Mütercim)

⁴¹⁹ Asker «Devietinüze bed-hfthları virmelisinÜz; yoksa bu deryây-ı bt-pfiyânun çekilmesi mümkün degöldür. diyerek, ısrar itdiler. Nafmâ'dan telhis. Kadı-zâde kürsfde nakl eder ki, o esnada Receb Paşa huzûr-ı hümâyûnda «Hafız Pasa'yı Pâdişâh nâmına, saka Mthmed Ağ'a'dan rica edelüm, belki makbul olur» diye şân-ı saltanata mugayir sözler söyledi. Fezleke'den telhis, s. 140. (Mütercim)

⁴²⁰ Hftfız Paşa, Pâdişâhın sözü geçmediğini görünce, hemftn Bâbüsafide*den çıkararak, huzûr-ı hümâyûna geldi; Hezâr Hafız gibi kulun yoluna fedâdur, ancak bunu ricft iderem, ki beni sen öldörlme! Bu zâlimler hün-ı nâ-Hak-kumı akıdarak şehfd itsinler. Beni Üsküdar'a defn itdir, yetimlerime inayet buyur!, diye yer öperek, ve (metinde yazılı olan âyeti kerîmeyi okuyarak, arsa-i Kerbalâ'ya mShend olan meydâna yürüdü. Kezâlik.

⁴²¹ Pâdişâh, makremesini (mendilini) yüzüne tutup ağladı», Nalmâ, s. 89. (Mütercim)

kurbânlarının üzerine yürümeye cür'et ettiler. Hafız Paşa, şehîd olarak hayâtına son vermeyi kararlaştırmış olduğundan, ilk önüne geleni başına vurduğu kuvvetli bir darbe ile ortaya serdi; o zaman diğerleri hançerleriye üzerine hücum ederek, 17 yerinden yaralı olduğu halde, Hâfız'ı yere düşürdüler. Bir yeniçeri, ölünün göğsüne diz-üstü oturarak, başını kesti (18 Receb 1041 - 9 Şubat 1632).⁴²²

Saray hademesi -daha sonra vasiyyeti üzerine Üsküdar'a defn olunmak üzere- na'şma bir ipek setre örttüler. Pâdişâh:

- «înşâ'llah, dehşetli bir intikama uğrayacaksınız, Allah'dan korkmaz, Peygamber'den utanmaz hâin kaatiller!» diyerek harem dâiresine gitti.

Zorbalar, Pâdişâh'ı bırakmazdan evvel, suistimâlleri, mansıbla-: rın satılmasını men' etmek, suçsuz olanları azl etmemek, timâr ve' zeametler boş bırakılmamak («sepete girmemek»), yâni müstehaklar-dnn başkasına verilmemek, satılmamak) halkı bîzâr eden vergiler kaldırılmak üzere, yemin ettirmişlerdi. Bu azgınlara, bütün kötülüklerin birinci sebebi kendileri olduğu halde, hepsini vaad etmek zorunda kalmıştı.⁴²³

İkinci bir kıyamda, zorbalar:

- «Müftî, îlyâs Paşa'nın havadarı ve kapı kedhudâsıdır (yâni onun tarafını tutar)» diyerek, onun da îdâmını istediler. Şeyhülislâm, azledilerek, yerine Ahî-zâde Hüseyin Efendi nasb edildi. Anadolu kazaskeri Çeşmî Efendi, Rumeli kazaskerliğine getirildi. Lâkin Anadolu ve Rumeli kadıları, irtikâblarından şikâyet etmeleri üzerine, müteakiben azl olundu. Defterdar Mustafa Paşa kaçmıştı; sipahiler yeniçeri ağası Hasan Ağa'nın başım istedilerse de, ocak tarafından kendisi savunuldu ve bundan dolayı iki takım asker arasında çekişme vukua geldi.

Pâdişâh, bütün bu isyanların gizli tertîbcisinin eski sadrâzam Husrev olduğunu bildiğinden, onun yok edilmesine karar vermişti. Ancak itham altındaki kişinin uzakta bulunması, nüfuzu, bu teşebbüsü müşkil vaziyete sokuyordu. Özü Vâlîsi Murtazâ Paşa, Pâdişâh nezdine davet edildi; Pâdişâh Diyârbekir valiliğini ona verdi ve Husrev'in îdâmı emrini de teslim etti.⁴²⁴

⁴²² «HSftz Paşa, emfinetillatı olan rûhın, iktidarın son derece-i mOsaidesfne kadar muhafazası vecâibden olduğunu bildiği cihetle, ibtidâ gelen sipâhîyi öyle bir .mttş-tı kahrâmânî- ile urdı ki harif yere serilerek, destan yuvarlandı... (Onyediyerinden vurulduktan sonra) henüz ramak bakı idi. Bir yeniçeri göğsüne cıkup, bıçağıyla boğazını kesti.» Naîmfl'dan telhîs (Mütercim)

⁴²³ Sadâret Receb Paşaya verildi. (Mütercim)

⁴²⁴ «1632 senesinde Murtaza Paşa İstanbul'a gelmiş, pek tantanalı ve parlak bir alayla şehre girmiştir. 6 top getirtmiştir ki, bunların üzerinde Kont Mans-feld'in arması ve unvanı yazılı olup, Murtaza Paşa Buda valisi İken Kont tarafından ona hediye edilmiştir. Kont Mansfeld, geçen yıl Venedik'e geçerken Bosno'da vefat etmiştir- Rudolf Şırjd. ve Kraliyet Arşivi.' .Murtaza Paşa, İstanbul'da bulunduğu az müddet zarfında, Husrev

Murtaza Paşa, Husrev'in muazzam serveti, îdâm emrini uygulayacak kimse hakkında yanlış zanların çıkmasına sebep olur korkusuyla, i'tizâr eyledi. Pâdişâh;

- «Ben onun yalnız başını isterim, serveti senin olsun!» dedi. Lâkin entrikalarıyla Devlet'in en büyük makamına geçmiş olan Receb Paşa, kendisini tehdîd eden muhataradan Husrev'i haberdâr etti. Tokat'ta nîkrîsden hasta bulunan azledilmiş sadrâzam, daha önceleri kedhudâhğında ve yeniçeri ağalığında bulunmuş olan Süleyman Ağa ile şimdiki kedhudâsi Macar AH Ağa'yı, Murtaza Paşa'yı sûretâ karşılamak üzere gönderdi. Murtaza Paşa'mn gönüllü levend-leri, bunları sû-i niyetle geliyorlar sanarak, üzerlerine şiddetle hücum etmeleri üzerine, kanlı bir ceng vukua geldi. Murtaza Paşa'nın arkasından ikinci bir îdâm fermanı ile gönderilen bostancı Lâz Ah-med, bu emri Tokat kadısına verdi. Bostancı ile kadı Bedevî Çardağı denmekle mâruf Tokat kalesine çıkararak, Husrev Paşa'nın konduğu (misâfiren kaldığı) haneye top atmasını dizdara söylediler. Dizdar tereddüd ettiyse de, hatt-ı hümâyûn gosterilince, emri icra edildi. İlk top seslerinde ahâlî silâhlarını teslim ettiler ve Murtaza Paşa'mn askeri Husrev'in hanesini kuşattılar. Adamları mukaaveme-te çalışmakta olduklarından, Murtaza Paşa:

- «Husrev Paşa'nın başı Pâdişâh'm; malı yağma edenin!» diye bağirttirdi; Süleyman Kedhudâ'nın hanesi hemen yağma edildi; Macar Alî Ağa, Murtaza Paşa'nın yanına geldiği sırada, hademedden biri onu öldürmek istediysede, Paşa men* etti. Husrev Paşa, Pâdişâh'm emrini kabule hâzır olduğunu hücum edenler vâsıtasıyla Murtaza Paşa'ya tebliğ etti. Lâkin Murtaza Paşa'nın gelip de eve gireceği sırada kapı arkalarında adam sakladı. Murtaza Paşa, tesadüfen yâ-hud ihtiyaten, emri, kedhudâsi Zülfekar Ağa ile gönderdi. Husrev bunu okuduktan sonra, sükûnetle:

- «İnnallâhe ve innâ İleyhi râci'ûn. Emir Pâdişâhın!» diyerek ve yavaşça:

- «Yolsuz nâdân, çünkü hakkında hat getirdin, niçin bana göstermedin? Ömrümün sonunda beni âsî göstermek için evimi topa tutmakta ne ma'nâ var? Maazallah, Pâdişâh'a isyan -mı edeceğim? Lâkin inşâ'allah sen de sağ kalmazsın; daha çok başlar kesilir.» diyerek, abdest aldı, namaz kıldı. Ondan sonra kemâl-i nedametle kibleye dönerek, boynunu kemende teslim etti. O gün namazı kılınarak, büyük camie defn edildi. Murtaza Paşa, Husrev'in

Paşa'nın İdamı maksadıyla ilüffit-ı şahaneye mazhar olup ve Husrev'i Öldürmek Özere hattı şerif almıştır.» Kezflfk.

mallarını mühür altına aldı. 80.000 altın,⁴²⁵ 100.000 guruş, bütün malları, Fe-rîdûn Efendi ile İstanbul'a gönderildi. Şâbân ayının başında Husrev Paşa'nın başı gizlice huzûr-ı pâdişâhîye getirilmişti.

Hafız Paşa'dan dul kalan sultânın tezvîciyle mükâfatlandırılan Murtaza Paşa,⁴²⁶ eyâletinin merkezi olan Diyârbekir'e doğru yoluna devam etti. Erzurum'un muhafazası Halî Paşa'ya verilmişti. Karaman Vâlîsi Çerkeş Ahmed Paşa'nın yerine Dilâver tâyîn edildi. Dilâver Paşa Konya'da adaletle icrâatta bulunarak, ahâlî üzerindeki vergileri hafifletmiştir.⁴²⁷

Yeni İsyanlar

Husrev Paşa'nın başının İstanbul'a geldiği Şâbân'ın 19'unda duyularak,⁴²⁸ ertesi gün (20 Şâbân 1041 - 12 Mart 1632) yeni bir isyan çıktı. Çarşılar üç gün kapalı kaldı. Sadrâzam Receb Paşa'nın gizlice tahrik etmekte olduğu asker, Husrev Paşa'nın haksız yere öldürülmesinin kefareti olmak üzere, defterdar Mustafa Paşa'nın, yeniçeri ağası Hasan Ağa'nın, Pâdişâh'm has nedimlerinden genç Mû-sâ Çelebî'nin îdâmım istediler (22 Şâbân 1041 - 14 Mart 1632).⁴²⁹ Ertesi gün yağın kesîf kar, kalabalığı dağıttı. Daha ertesi gün ise, zorbalara azgınlığı âdî bir isyan hududunu aştı. Verilmesine muvafakat olunmayan üç kişinin başlarından başka, Pâdişâh'm kardeşlerinin, hayatta olduklarının anlaşılması için, kendilerine gösterilmesini talep ettiler. Pâdişâh yine görünmeye mecbur oldu ve bizzat hitâb ederek, Hasan Ağa'nın ve Mustafa Paşa'nın bilinmeyen bir yere gizlenmiş olduklarını söyledi. Halk:

- «Biz şehzadeleri isteriz!» cevâbını verdiler.

Karşı koyulmasının bir faydası olmadığından, dört şehzade dâ-rüssaâde

⁴²⁵ Murtaza, «ftt-i sfthâne tarafından sıkıştırılarak. Husrev'in terekesi olmak üzere 80.000 zekini göndermişti- Lakin Pâdişâh bununla kanâat etmiyor. Venedik Hulasası.

⁴²⁶ Hfifiz'dan dul kalan sultân, Murtaza Paşa'ya verildi; sadrâzam olacağı söyleniyor.. Mart 1632, Venedik Hulasası.

⁴²⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/135-138.

⁴²⁸ «Husrev Paşa'nın katli haberi gelince o gece akşamdan halk arasında "bir şûr ve gavga ve bir nugalata ve fitne» hfiveydâ oldu. Güyft İstanbul bir kovan sepedi İdi, köse köse vızılı ve her cânibten bir türlü sızıntı kesilmedi. Yeniçeri odalarında (kışlalarda) ve sokak baslarında vestir mecmâ'nftss olan yerlerde aşikâr, hattâ yüksek ses ile: «Hursev Paşa'nın dirisinden korkardınız; bakınız, size ölüsü ne yapacak?, derlerdi. Husrev Pasa bir cesur adam olduğundan, halkın gönlüne girmiş idi; katline kOçfik bÖyük herkes dilgtr oldu.. Peçevî'den telhis, c 2, s. 426. Fakat Peçevî, Husrev Pasa'mn katli haberinin gelişini Hafız Paşa'nın şehfidetinden önce gösterir, İd bu Fezleke, Natmâ ve Hammer'ln nakline aykırıdır. (Mütercim).

⁴²⁹ «Receb Pasa, Husrev Pasa'mn katlinden mesrur idi; lâkin temşiyet-İ garazı İçOn «zorbalara dil sokup* onları tahrik eyledi.* Natm&'dan telhis, c. 2, s. 96. Nalmâ'mn bu vak'a için Fezleke'ye atfen «Mâh-j sılıftnm yiğir-mi ikinci gönü İdi ki> demiş olmasından dolayıdır ki Hammer, bu târihi gösteriyorsa da. Fezleke'de Şa'bftn*'ın yirmisi tarihi yazın olduğunu ve vak'amn cuma günü olduğu Nalmâ'dan da anlaşıldığına ve cuma, 30 Şa'-bftn'a rastta&ğına göre, bunun doğrusu 20 Şa*b4n v» 12 Mart olacaktır. (Mütercim)

önünde göründüler ki, Sultân Bâyezîd,⁴³⁰ Sultân Süleyman, Sultân Kaasım, Sultân İbrâhîm idi. tki büyük şehzade ilerleyerek, halka şöyle hitâb ettiler:

- «Bizden ne istersiniz? Bizi kendi hâl-i inzivamızda bırakınız; adlarımızı lisânınıza almayınız, bu bizim hakkımızda şübhe cel-betmektedir. Siz ne Allah'dan korkuyorsunuz, ne de Pâdişâhınızdan utanıyorsunuz. Bize sizin cümleliz lâzım değildir.»

Zorbalar, şehzadelerin hayatlarına ilişilmemesi için, ısrarla kefil istediler. Müftî Ahî-zâde Hüseyin Efendi ile sadrâzam, büyük bir ihtiyatsızlık ederek, Pâdişâh'ın sözlerini te'mîn için kendileri de söz vermeleri üzerine, şehzadeler sarayın iç dâiresine döndüler.

Bu vaValar üzerine, mel'ûnca tasavvurları henüz tamamlanmamış olan Receb Paşa, tehdîd altında bulunan üç kişinin kurtarılabilmesi için, Mûsâ Çelebî'nin kendi hanesine gönderilmesini Pâdi-şâh'a ihtar etti. Onun düşüncesine göre, Musa'nın görülmesi askerinin hiddetini teskin edecekti. Hattâ fesâdcılara defterdar ile yeniçeri ağasının da bunun gibi getirileceklerini söyleyerek, bunların da hakikatte hükümetin elinde bulunduğunu gösterip, böylelikle Mûsâ Çelebî'yi ötekilerin hayâtım kurtarmak için kullanabileceğini zannediyordu. Sultân Murâd, pek sevdiği bu delikanlıdan⁴³¹ ayrılmak için epey tereddüd gösterdi. Lâkin sadrâzam, kapdân Canpu-lad-zâde'yi de kendi fikrine imâleye muvaffak olduğundan, bunların -nedimin hayâtım kendi hayatlarıyla garantiye almak şartıy-le- vâki olan ricaları üzerine. Pâdişâh muvafakat göstererek:

- «Sizin muhafazanıza tevdi ediyorum; lâkin bir kılı zayi olursa, başınız cevâb verecektir» dedi.

⁴³⁰ «Cümlesinin büyüğü olan Sultan Bîtyezîd «Bir ten-aver-l mültehl civan İdi. Nalroft. Kasfn (Hadn)İB eterinde manzum Bâyerid trajedisinin mevzftn olan tehstdartfe. (Mtercta)

⁴³¹ Mûsft Çelebî gaayet güzel idi. NefTnin buna dâir kıt'an Mütercim'in İlâvelerinde görülür. Her türlü merdlik vasıflarım hâiz olan Sultân Murâd-ı RSbi'nin Çelebî'ye muhabbetinde ahlâka aykırı bir duygu aramak lüzumsuz bir gayret olup, bunu Mûsâ Çelebî'nin yüz güzeliğiyle beraber ifâde güzelliğine de sahip edîb bir nedîm olmasına atf etmelidir. (Mütercim)

Nefî'den: «Kıt'a-i der ta'rif-i Mûsâ Çelebi»

Yûsuf-ı İsfî şiyem Mûsâ Ağa kim tal'ati Gün gibi bir şu'ledir gûyâ çerâğ-ı TÛr*dan
Tıynet-i pâkinde yok asla küdüretten eser Cismini halk eylemiş Bârî-i Teâlâ nurdan
Böyle zîbâ-sûret ve pâkize-sûret görmedim Bir melekdir gûyiyâ itmiş tevellüd hurdan
Cebhe-i berrak ile ol gerden kâfûr-ı kevn Zahir oldukça girîbân-i siyeh samurdan
Seyr iden kimse tulü' itdi kıyâs eyler hemân Âfitâb-ı âlem-ârâyı şeb-i deycûrdan
Hemdem-i şâh-ı cihan olsa aceb mi rûz ü şeb Zâtı bir mecmûadur ahlâk-ı nâ-mahsurdan
Münderic zâtında envâ'-ı mekârim ol kadar Fark olunmaz tab'ı bir gencine-i mesturdan
Cebr-i hatır itmedür lûtfiyle dâim âdeti Budur aminçün duâ ana dil-i meksûrdan
Kurb-i sultân cihanda ola dâim kâmrân Hakk vücûdım hıfz ide asyeb-i devrâdevrden
Mûsâ Çelebî'nin güzel ahlâkı, Sultân Murad'a pek edî-bâne nedîmlik ettiği, Pâdişâh'ın Çelebi için, ölümünden sonra pek çok zamanlar ağlayıp gözyaşı döktüğü Evliya Çelebî'nin Seyâhat-nâme'sinden anlaşılmalıdır. Nefî, Çelebî'nin bir «Asyeb-i devrâdevre» uğrayacağını gâlibâ şâirâ-ne bir kehânetle anlamıtl.

Ertesi gün, fesadçılar, sadrâzâmın sarayı önünde toplanarak âmirâne bir tavırla nedimi talep ettiler. Receb Paşa, Mûsâ Çelebî'ye:

- «Evlâdım, Pâdişâhın hayâtını kurtarmak için, senin ve benim gibi bin kişinin hayâtı bir şey değildir;"bununla beraber, ne yapılmak lâzım gelirse şimdi yaparız.» diyerek, -kendi adamlarına delikanlıyı arkasından itip, merdivenden düşürmelerini gizlice ten-bîh ettikten sonra- (merdiven başına) getirtti. Merdivenden düşü-rülür düşürülmez, bin hançer yarasıyla yaralandı. Receb Paşa ise, hâinâne bir me'yûsiyetîe:

- «Durunuz! Ben onun hayâtına tekeffül ettim.» diye bağıırıyordu.⁴³²

Bebek'teki muhteşem sarayın iç taraflarına çekilmiş olan yeniçeri ağası, saklandığı mehterhaneden alınarak, bir beygire bindirildi. Zorbaları yumuşatmak için yaptığı bütün niyazlarına rağmen, At-meydam'nda idâm olundu. Ayağından bir ağaca asılmış olan cesedi şunun bunun tahkirlerine mâruz kaldı. Vefa meydanı yakınında bir evde yakalanan defterdar Mustafa Paşa, Atmeydanı'nda sadrâzâmın sarayına getirildi. Receb Paşa, pâdişâh huzuruna giderek katline ferman aldı. Mustafa, elleri arkasına bağlı olarak, meydana götürüldü, cellâd marifetiyle başı kesildi. Sipahiler, Ölünün ayaklarını bağlayıp bir ağaca kadar götürdüler ve bîçâre Hasan gibi, bunu da astılar. Süleymâniye'deki hanesi oğluna bırakılarak, hazineleri müsadere edildi.⁴³³

⁴³² «Eclâfm Receb Paşa sarayında .Mûsâ Çelebî gelmiş; elbette İsteriz* diye hücumları üzerine Mûsâ Çelebî Receb Paşa'nın yanına glrüp, «Yâ sultânım, şefaati itmeği taahhit İtmî? idiniz bana kıymak reva imdir?- dedikde Receb Paşa «Ofnl. ne isleyelim? Pâdişâhın vücûdunu muhafaza için senin ve benim gibi hezar huddâm feda olsun! Hele görelim, belki def mümkün olur» diye kendisi İçeriye girdi. Mûsâ Çetebî'yi nerdib&n başına çağırıldılar. Receb Paşa iç-ağalanna ta'lim eylemiş: Bîçâreye bîr omuz urup, nerdibân-dan aşağı düşdükdde, «Bre, elinizi çekin tarafl şahaneden benim kefaletim ile, gelmişdir; bu ne olmaz işdir?» diye ca'li bir iki feryâd eyledi. Musa'nın zahm-ı hançerden sûrflh sûrâh olan cesedî vezir sarayı divânndan At-meydam'na atıldı. Pâdişâh Mûsft Çelebî'nin katlini işidince, bir âh-ı âteşin çekerek, «Yârâb! Bu mazluma kıyanların hakkından gelmeğe sen iktidar ver!» diye zârî zârî ağladı- (Sultan Murâd, Mûsft Çelebî*yi Receb Paşa'ya teslim ettiği zaman da ağlamıştı. Mütercim).

tiklerinden, ihtilâle sarayla birlikte engel olmakta tereddüd göstermediler.

⁴³³ Yeniçeri ağası Hasan'ın ve bas,-defterdar Mustafa Pa-şa'nın mallarının müsaderesine me'miir olan Peçevî, bu münâsebetle alonî düşmanı olan Mustafa Paşa'nın idâmından onbeşgün önce, kendisini pek ağır hakaretlerle rencide etmiş olduğunu hikâye eder: Mustafa Paşa, baş-defterdâr bulunmasından dolayı Peçevî birkaç zât ile birlikte bağılıklarını arzetmeye gitmişti. Mustafa Paşa, herkese gülbeşeker tevzî ederek", hademesine bile verdiği halde, Peçevî'ye hiç iltifat etmemiş. Mustafa Paşa henüz saklanmaktayken, geride bıraktıklarının satışı için görevlendirilerek, otuz kırk kavanoz şekerleme defter etmiş ve iki kavanoz gülbeşekeri «Bu bizim inkisarımıza Allah indinde bir mükâfattır» diyerek, kendisine alkoymuş. Peçevî şu mülâhazayı ilâve eder: «Hâliyâ on seneden mütecâdür ki (târihini 1642/1052 senelerine doğru yazmış demektir) bu vak*a vâki olmuşdur, henüz bakıyyesini teberrük için hıfz itmişem; her tenâvül it-dükce (alıp yedikçe) ve hâtıra geldikçe Hazret-i Hakk Teâlâ'ya şükür ve hamd itmekdeyüm, ve bin yıl ömrüm olup da başımı secdeden kaldırmasam şükri ni ifâ ide-meyeceğime mu'terifem.» (Peçevî, c. 2, s. 424).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/138-141.

Askeri Fetret

Artık zorba askerin edepsizliğine nihayet yoktu. Sultân Osman'ın saltanatının son günleri tekrarlanacak zannedildi. Sultân Murad'-ın hal'i, sipahilerin belli başlı reisleri tarafından alenen ortaya atıldı. Duruma göre, yeniçeri ağası Köse Mehmed⁴³⁴ ile sipâhî Rum Mehmed'in şiddetli muhalefeti olmamış olsaydı, bu iş de o dereceye gelecekti. Zorbaların en te'sîrli reislerinden olan bu entrikacı Rum, kendi istikbâlini Sultân Murad'm biraderlerinden birinin tahta geçirilmesiyle tehlikeye atmaktansa, Pâdişâhın iktidarını kuvvetlendirmek suretiyle ikbâlini garantiye almayı ihtiyata daha muvafık buldu; Çünkü, Sultân Murad'ın tabîatmdaki sebatı tecrübe etmiş ve bu sebata haklı olarak istinâd etmişti. Köse Mehmed ile Rum Mehmed, halkın ihtilâlcî tasavvurlarına mâni olmak hususunda birleştiklerinden ihtilale sarayla birlikte engel olmakta tereddüd göstermediler.

Şâbân ayı çıkıp Ramazan girmişti. Malûm olduğu üzere, gündüzün oruca karşılık, her türlü nefsânî nazlarla dolu olan Ramazan gecelerinde zorbaların yaptıkları hareketler, bütün hududları geçmişti. Her türlü hayvanları temsil eden kâğıd heykellerle uzun maskara alayları şeklinde ve uzun meş'alelerle müsellâh buldukları halde, sokakları dolaşarak, ev ev gezip, bu garîb temâşâ için her haneden vergi isterlerdi. Azıcık muhalefet gösterilse meş'alelerle şah-nişînleri tutuştururlardı. Salıncaklar kurdular. Ve ekâbir eğlencelerinden hissedar olmaya davet etmek üzere, her tarafa nahıllar gönderdiler. Her nahılda bir tezkire bulunur, herkes tâyin olunan salıncağa, istenilen akçe ve eşyayı göndermeye mecbur olurdu.

Bayramdan sonra ulufe tevzîinde, Receb Paşa'nın el altından tahrik etmekte olduğu birkaç yüz fesadçı yerine, birkaç bin zuhur ettiği görüldü. Mülâzimlikler tevcih olunduğu gün de yeni namzed-ler ve baş-mülâzim olmak iddiasında bulunan adamlarla birlikte" birçok halk ortaya çıktı. Bu kalabalıkların ne kadar gürültülü şeyler oldukları şundan anlaşılır ki, komşu komşusunu tanımayarak, herkes «Menem dîger nîst» dâvasında bulunurdu.⁴³⁵

⁴³⁴ «Köse Mehmed Ağa akîbet endîşâne hareketle, cülusa rızâ vermedi; harfîy-yen Pâdişâha ilâm-ı keyfîyyet ile,, fitnenin asıl mürettibi Receb Paya olduğunu, Canpulad-oğlu Mustafa Paşa ile muvazaasını tafstlen bildirdi. Köse Mehmed ile Rum Mehmed ademi mûsftideleri sebebiyle bal'~ ve ielâs meşvereti bâtl oldu.. Nalma'dan hulâsa, s. 106. (Mütercim)

⁴³⁵ Natmî'nın bu durumu tasvîr eden makaleside özetlenmiştir.

Ramazan gelince İstanbul'da sipâhî kılığında eşkıya ve reziller çoğalmıştı. Geceleri takım takım m üs eli âh gezerler, iş ü işretler ve her türlü şeniatler yaparlardı. Cemmâller (gâlibâ bu kelimenin doğrusu «nahıllar» olacaktır? Müt.) devler, garib heykeller, mahyalar tertîb etmiş oldukları halde, dalga dalga davul zuma

Bu durumlarla beraber, birkaç elebaşı da, Rum Mehmed gibi imâle edildi (Pâdişâh tarafına kazanıldı). Bu Rum Mehmed, Mevlevî tarikatine girerek, daha sonraları gizlice yaptığı hizmetlere mükâfat olmak üzere Mar'aş beğlerbeği olmuştur. Lâkin her gün yeni tahrikçilerin ortaya çıktığı görülmekte ve şimdiye kadar yeniçeri ve sipâhî saflarında kalan isyan, Devlet'in diğer askeri sınıflarına da sirayet edeceğinden korkulmaktaydı. Son fitnede kurbân olan iki şahsın na'şlan henüz Atmeydam'nda asılı bulunduğu halde, cebeciler de yine o cesedlerin asıldığı ağaca, kendi başlarından katletmiş oldukları birini asmak istediler. Ancak sipahiler buna müstâde etmeyerek, müstehzi bir ifâdeyle:

- «Cebeciler çorbacısı şâyân-ı hürmet bir adam ise de, bu zâtlara refakat edecek derecede değildir.»⁴³⁶ dediler.

Cebeciler bu istihzadan kızarak:

tr «Biz adam değil miyiz? Onlar gibi ehemmiyetli erbâb-ı fe-sâd olamayacak kadar âciz miyiz?» diye bağırıştılar.

Sipahilerin cinayetlerine duyulan hasedi ifâde eden bu edepsiz-ce gıpta

çalarak ve «Allah Allah» diye bağırarak, meş'alelerle bütün İstanbul sokaklarını dolaşırlardı. Halktan «seyir parası» topladıkları gibi, vezirler, ulemâ, erkân, ekâbir ve zengin konaklarından her birinin Önünde, cemmâllerini davullarla, nekkarelerle oynatarak, çuka, kumaş, akçe surreleri (çıkınlan, keseleri) alırlardı. Yüz gu-ruşa kanaat etmiyerek bin'e kadar çıkarlardı. Az verilir, yâhud geciktirilirse, meş'aleleri şahnişinlere doğru kaldırarak, saçakları tutuşturulurdu. Bir guruh geçer, Öteki guruh gelirdi. Büyükler ve zenginler şöyle dursun, meçhul şahısları bile böyle hakladılar; bu suretle pekçok servet edindiler.

Bayramda dahî geniş sokaklarda salıncaklar kurup, sadrâzamdan itibaren bütün devlet büyüklerini balmumları-yle, düğüne çağırır gibi, salıncağa davet ederek, «saçı» nâ-miyle birçok mal alırlardı. Her mumun üzerinde hangi salıncağa âid olduğu ve ne kadar şey gönderileceği yafta ile yazılmış olduğundan, her devletli taleb olunan yük yük kumaş ve çukalan, kese kese akçeleri gönderirdi. Gönderme-yenlerden cebren alınırdu.

Ramazan günleri alenen oruç yedikleri, zikrinden haya olunacak şeyler yaptıkları gibi, bayramdan sonra da ulufelerini alarak, ve nice mekruh işlere yeltenerek, vaktiyle pabuç almaya kudreti olmayan heriflerin her biri bir kaa-run oldu.

Vak'adan sonra sipâhî zorbaları otuzar kırkar kişi ile dîvâna ve devlet erkânına teklifsizce giderek, dediklerini yaptırırlar, iş sahiplerinden para alarak onların da işlerini gördürürlerdi. Bunların kışkırtıcısı olan Receb Paşa, İktidar ortağı üç-beş kişi iken bin olduğunu gördü. Hazîne ne kadar kesilmiş ulufe var ise. nakden aldılar; bereket versin ki Mehmed Efendi nâmında bir mukaabeleci bu hususta tedkîkât yapılması için sadrâzamdan me'zûniyet aldı da, defterden düşülenlerin yalnız altıyüz kadarının isimleri iade olundu. Bu adam olmasa üç-dört bin nefer (sanki defterde kaydı devam ediyormuşcasma) doğrulanmış olurdu.

Şu bir iki sene içinde eskilerden başka, birçok yeni zorbalı ve ağalar peyda olmuştu; her biri «Menem diğer nîst» dâvasında bulunarak, kendisini mülâzim-başı yazdırır, voyvoda mansıblanna göz dikerdi. (Naîmâ'dan telhis, c. 3, s. 106-109).

⁴³⁶ Cebeciler de faaliyetten kesilmiş bir çorbacılarını öldürerek, o ağaca asmak istediler. Sipahiler 'Cebeciler çorbacısı bir adam imdir ki, bunlar gibi kibar ile birlikte asılsın diye iren' ettiler. Zurefâdan biri nakl eder ki, o vaktt yeniçeri ve sipahilerin bu kadar â'yânı kati ederek, kesb-i İstiklâl ettiklerini gören cebecilerde bir takım erbâb-ı tuğyan «Bre canım biz adam değil miyiz? Biz de zabitlerimizin hakkından gelip, kulluğumuzu isbfit etsek ne olur?» diye birbirini tahrik ile oraklarında Meşhur Sftihb namında bir ağanın hanesine hücum ile kati etmişler.» Nalma'dan telhis, c. 3. s. 104. Hammer, bazı farklarla nakletmiştir; aslı budur. (Mütercim).

üzerine, ağaları olan Salih Ağa'nın hanesine gürültü ile hücum ettiler; onu cansız vaziyette ayaklarının altına serdiler.

İki ay müddetle bu askerî ihtilâl payitahtta devam etti, ve ya-tıştılmasma teşebbüs edilemedi. Nihayet Sultân IV. Murâd, sadrâzam Receb Paşa'nın idam edilmesini emrederek, ihtilâl ağacının köküne baltayı indirdi. Pâdişâh, gerek payitahttaki, gerek Anadolu'daki karışıklıkların, özellikle Aydın'da İlyas Paşa isyanının tahrikçisinin Receb Paşa olduğunu bilmez değildi. Nedimi Mûsâ Çelebî'nin katlinde de Receb'in hâinâne iştiraki olduğunu Rum Mehmed'den, Köse Mehmed'den Öğrenmişti.. Receb Paşa, kapdân Canpulad-zâde ile birlikte Mûsâ Çelebî'nin ve müftî ile birlikte şehzadelerin hayâtı için kefalet etmişti. Her iki kefalet Pâdişâh'a karşı bir cinayet olduğundan, Sultân Murad'm intikam arayan düşüncesi, bunları unu-tamıyacaktı. IV. Murad, sevdiği adamların başlarını isteyen fesâd erbabı arasına götürmek üzere -eniştesi Receb Paşa'nın kendisini haremde çıkardığı sırada hâlis îmân sahiplerinin ölüme hazırlandıkları vakit aldıkları abdeste işaret olmak üzere:-

- «Pâdişâhım, abdest alın!»⁴³⁷

Demiş olmasını affedemezdi.⁴³⁸

« Tiz Şu Hâinin Başını Kesin! »

Bu intikam arzusu, Sultân Osman gibi taht ve hayâtını kaybetmek korkusu, Pâdişâhın gayretini son derecelerde tahrik etmişti. Bir dîvân günü, Receb Paşa hanesine döneceği sırada, bir mâbeynci gelerek, kendisini saraya davet etti (28 Şevval 1041 - 18 Mayıs 1632).⁴³⁹ İkinci havluya vardığında hadımlar orta kapının sol tarafında küçük bir kapıyı göstererek, Pâdişâh'm orada kendisini beklemekte olduğunu söylediler. Girdiğinde Cenzî hadımlardan başka kimse göremeyince, bunların korkunç çehreleri

⁴³⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/143-144.

⁴³⁸ «Pâdişâhum, abdest alun, dyle taşra çHcun» Nalmft (s. 111).

⁴³⁹ Mâbeynci, Receb Paşa'yı saraya davete geldiği zaman, Rudolf Şnrid bâzı İşler için sadrâzaman sarayında idi. Buna rağmen 9 Temmuz tarihli İfâdesi İdamın tafsilâtı doğru vermez: Çünkü bunda Receb Paşa'yı Zend! hadımlara İdam ettirdiği halde. Nalraâ. beyaz hadımları (zülüflü baltacılar) sarîhen zikr eder. Rudolf Çmid'in Vekaaynâmesi'nden: «18 Mayıs'ta, sabahleyin erken orada bulunduğum halde, vezir (veziri âzam) göründü (Haremde çıktı demek olacaktır). Tercümanım vezirin odasında iken, bir ka pia basa (kapıcı başı) gelerek, pâdişâhın kendisini istediğini söylemesi üzerine, Receb hemen ata binip saraya gitti. Vezirin ikinci büyük kapıdan girmesi mu'tâd olduğundan, oradan girmek istediğinde, kapının muhafazasında bulunan birkaç hadım, diğer bir kapıdan girmesini, ve zâtı şâhâne ye mülâki olacağını söylediler. Pasa dönüp, gösterilen kapıdan girince, pâdişâh hizmetinde bulunan ağalardan, yâni Zencilerden bir çoğunun orada bulunduğunu gördü.- İmparatorluk Arşivi, ve İmparatorluk Kütp.

kendisine pek fena endişeler verdi. Kendisine ıztırab veren nikrîsden dolayı, oraya bitişik olup Pâdişâh'ın bulunduğu salona kadar topallayarak gitti. IV. Murad, Receb Paşa'yı görünce:

- «Gel beri, topal zorba-başıU dedi.

Sadrâzam günahsız olduğuna dâir bir takım kelâm etmeye başladığı halde, Pâdişâh:

- «Bre kâfir, abdest al!» kelâm-ı müdhîşiyle, Receb Paşa'mn sözünü kesti ve bu emre uymasına vakit vermeksizin:

- «Tîz şu hâinin başını kesin!» fermanını ilâve etti.⁴⁴⁰ Cellâd hazır bulunmadığından, onun vazifesini ak-ağaları⁴⁴¹

gördüler. Bû}ük bir kısmı Receb Paşa ile birlikte saraya gelmiş olan zorbalar, maktulün -saray-ı hümayûnun kapısı önüne atılan- cesedini görür görmez şaşırarak dağıldılar.⁴⁴²

Sultan IV. Murad Han Dizginleri Ele Alıyor

Receb Paşa'nın son nefesini vermesiyle, artık zorbaların boyunduruğundan kurtulmuş olan Sultân Murad'ın hakikî saltanat devri başlar. On senedir IV. Murad, validesinin ve sadrâzamlarının vesayeti ve zorbaların demir boyunduruğu altında iktidarın ancak bir gölgesine mâlik idi. Lâkin çocuk büyüdü, bizzat hükümet etmek istedi. Uzun müddetten beri taziyik altında kalmış olan gelişmekte olan bir ruhun pek derin ve yok edilmesi mümkün olamayacak derecede kökleşmiş intikam arzusu IV. Murad'ı, Osmanlı tahtını kana boğan müstebidlerin en korkuncu hâline getirmesi gerekirdi.⁴⁴³

Pâdişâh, -vaktiyle kızlar-ağa» Mustafa Ağa'nın himâyesi altında olup saraydan büyük-mirâhorlukla çıkmış ve sonraları vâlî bulunduğu Mısır'dan getirilmiş olan- Arnavud Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı kendisine sâdik bir hizmetkâr buldu.

29 Mayıs, IV. Murad'ın kudret yıldızının isyan bulutlarından sıyrılarak, daha saf bir ufuk ortasında parlamış, hâtıralarda kalacak bir gündür (10

⁴⁴⁰ Bu naklolunan sözler hep Nalmâ'dan aynen alınmıştır. (Mütercim)

⁴⁴¹ Naîmâ'da (s. 111). «zülüflü baltacılar.. (Mütercim)

⁴⁴² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/143-144.

⁴⁴³ IV. Murad'ın şiddeti malûmdur; lâkin üç hal* ile büsbütün gemi azya almış olan yeniçeri ve sîpâbtleri yola yatırmak başka türlü mümkün değildi. Ondan evvelki pâdişâhlara gelince bunlardan lüzumsuz kan dökülenler olmamış değilse de. meslekleri umumiyetle mülâhaza olundukta, Hammer*ın ifâdesi tamâmiyle haklı görülmez, (Mütercim)

Zilka'de 1041 - 29 Mayıs 1632).⁴⁴⁴ Sipahiler, zorbalıkla ele geçirmiş oldukları hizmetlerin tevcihâtını talep etmekteydiler. Bu taleplerin arzını isteyen, sadrâzâmın takdim etmiş oî-duğu telhis, pâdişâhın el yazısı ile yazılmış olan şu:

«Min ba'd ecdâd-ı izamım zamanında müdâhale etmedikleri hizmetler verilmeye»

iradesiyle zuhur ettiğinden, bu hizmetlerden men' olunduklarından haberdâr olan sipahi takımı, Atmeydara'nda toplandılar. Pâdişâh, derhâl saray-ı hümayûn sahilindeki Sinan Paşa Köşkü'nde ayak dîvânı akdini ferman eyledi.

IV. Murad Han'ın Ayak Divanı

Sadrâzâm, müftî, iki kazasker -ki biri Karaçelebî-zâde Mehmed EfahdS ve diğeri Hoca-zâde Abdullah Efendi'dir-, nakîbü*-l-eşrâf Al-lâme Şeyhî Efendi, Ayasofya vaizi Kadî-zâde, diğeri ulemâ, yeniçeri ağası ve zabıtları, altı hassa süvari bölüğünün ağaları, huzûr-ı şâ-hânede toplandılar.

Sultân Murâd, kendisi için hazırlanmış olan tahta çıkararak, şu sözleri söyledi:

- «Sipahilerim bana mutî ve münkaad iseler, aralarından birkaç ihtiyarı buraya göndersinler.f

Bu irâde-i şâhâne, Atmeydanı'ndaki sipahilere tebliğ edildi. Suç işlemiş olanlar gelmeye cesaret edemiyerek, nihayet birkaç nefer sipâhî intihâb olundu. Bunlar tahtın karşısına geldiler. Sahildeki dî-vân-hâne halkla dolmuştu. Her tarafı kuşatan yeniçeriler sadâkatlerini taahhüd ediyorlardı. Pâdişâh yeniçeri ağasına, ihtiyarlara, ocak ağalarına hitaben:

- «Allah'a, Peygambere, içinizden uTül-emr olanlara itaat ediniz» mealindeki âyeti okuyup açıklayarak, Kur'ân-ı Kerîm mucibince, Pâdişâhlarına itaat etmelerini nasihat etti. Yeniçeriler Pâdişâhın uzun ömrüne ve saltanatının mes'ûdiyetine dualar ederek, sadâkatlerini te'mîn ettiler. Sultân Murâd, daha sonra:

- «Emir, bir Habeşî köle de olsa, ona itaati emr eden ha-dîs-i şerifi bilirsiniz;⁴⁴⁵ şu halde zorbaları himayeden vaz geçiniz, tâ ki pâdişâhınız

⁴⁴⁴ Naîmâ'da (s. 112), sipâhüerin bu defa W gürültüleri için mükerreren 20 Zî1-ka'de târihi gösterildiği gibi, cereyan eden münâkaşa üzerine alınan husûmetin kapanması hücceti dahi, Naîma (s. 119), aynı tarihle belirlenmiş olduğundan, doğrusu bu olacaktır. Zikredilen tartı & Haziran * 1632'ye rastlar* (Mütercim)

⁴⁴⁵ «Velev abeden habeşiyen..

Devlet'in uğradığı musibetlere nihayet verebilsin, ve siz de babalarınız gibi sadâkatinizle iftihar edebilirsiniz.»

demesi üzerine, bütün yeniçeriler hep bir ağızdan:

- «Biz pâdişâhın kullarıyız; zorbaları himaye etmeyiz; onun düşmanları bizim de düşmanlarımızdır.»

diye bağırıştılar. Hemen bir Mushaf-ı Şerif getirildi; yeniçeriler bu Mukaddes Kitâb üzerine «Vallahi, Billahi, Tallahi!» diye yemîn ettiler.⁴⁴⁶ Yeminleri tescil olundu. O zaman Sultân Murâd, si-pâhîlerin -tanınmış fesad erbabından göndermiş olsalar hapis ve tevkîf olunurlar korkusuyla- en akli başında ve sükûn perver takımdan seçip dîvâna gönderdikleri⁴⁴⁷ temsilcilere dönerek, dedi ki:

- «Siz sipahiler, garîb bir askersiniz; size doğruyu anlatmak mümkün değildir; kırk bin kişisiniz; hâlbuki bütün hizmetleri istiyorsunuz ki, onun mikdân da bütün devlette beşyüzü bulmaz. Haddini tecâvüz eden istekleriniz Devlet'i alt üst etmiş, taaddiyâtınız her tarafı tah-rîb etmiştir. Bu hizmetlere geçmek arzusu aranızda nâ-hoşnûdlan artırmıştır. Bu adamlar, sizin gibi ihtiyarlan, âkilleri dinlemiyerek, halkı bîzâr ve evkaafi bel' etmekle (yutmakla), nefret edilecek bir zâlim ve âsî şöhreti kazanmakla vakit geçiriyorlar.»⁴⁴⁸

Sipahiler şöyle cevap verdiler:

- «Biz âsî nâmını kabul etmeyiz; biz senin dostların»» dost, düşmanlarına düşmanız. Pâdişâhın emirlerini hafife alan edebisizleri tahsîn etmeyiz; lâkin bunları zabt etmeğe iktidarımız yoktur.»

Pâdişâh, şöyle devam etti:

- «Hakkınız var; Yaramazların kesret-i mikdâna göre hüküm edecek kuvvetiniz yoktur. Sözüünüzde sâdik İseniz, onları aranızdan çıkarınız; bundan böyle hizmet (mevki) istemeyiniz, yeniçeri kardeşleriniz gibi, siz de bunun için Kitâbullah üzerine yemîn ediniz.»

⁴⁴⁶ Pâdişâh bizzat «Vallahi mi? Billahi mi?» diye bütün yeniçeriyi tahlif etti. Nataâ. s- 114 (Mütercim)

⁴⁴⁷ Allame Şeyhî Efendi elinde kalem ve kSğid tutardı; Pâdişâhın emri üzerine bu fRuhfltabfıtı, bu yeminleri kazaskerler ve erkân-ı dîvân huzurunda tes-cil eyledi. Naîmâ. s. 115. (Mütercim).

⁴⁴⁸ Pfdiştın nutku Naîma'da biraz daha naifassaldır. özetle şöyledir: «Siz ne acâlb taifesiniz. Size söz anladılmaz ki, inkiyâd edesiniz. Sizin muhâlefeti nizden, fitnecûluğunuzdan dolayı Devlet'e zaaf geldi, teklif-î roalayukatınıza tahammül edilmez oldu. Hem kuluz dersiniz, hem de hizmet nâmiyle bütün v&ridât-ı devlete istila edersiniz. Aranızda hakka kaail olmayanları himaye ettiğiniz için serkeş, İnsafsız eşkıya çoğaldı; sizin gibi İhtiyar ve fitilleri dinlemez oldular- Raiyyeti (yâni bütün tebeayı) soyup dağıttınız; raiyyet olmayınca hazine nereden toplanır? Ulufe nasıl verilir? Şu denizden mi Ulufenizi vereyim? Bununla da kanâat etmediniz: Ecdadımın ve şâir ashab-ı hayratın evkaafi tevliyyetlerine istilâ ettiniz; bunlar da yetişmedi. Bütün ehl-i cihanın cihetlerini hizmet diye size vereyim, yine yetişmez. Dünyada âsi olmaktan, fthirette gazab-ı tlfhl'ye uğramaktan kortanuyormusumuz.» Naîma, c 3. s. 115 ve 116. (Mütercim)

Yeniçeriler kadrosu içerisinde bulunan sipâhî ihtiyarlar itaatten başka bir şey yapamazlardı. Kalabalık arasına karışmış olan birkaç müfsid muhalefet zemininde söz söyleyecek oldularsa da, pek büyük ekseriyet, kendilerini meclisten dışarı çıkardı.⁴⁴⁹ Nakibül-eşrâf sipahileri tahlif etti (onlar nâmına yemîn etti). Ondan sonra kadılar Pâdişâh huzuruna davet edildi. Rumeli ve Anadolu kadılarının en eskilerinden birkaçı tahtın ayağına kadar ilerlediler. Pâdişâh onlara şu şekilde hitâb etti:

- «Siz rüşvetle hüküm vermek ve tebea-i Devleti harâb etmekle itham olunuyorsunuz; buna ne cevap vereceksiniz?»

Onlar dediler ki:

- «Cenâb-ı Hakk şâhiddir ki, hiçbirimiz adaleti satmaz, ve halka zulmetmez. Lâkin hüküm-i adalete serbest ve müs-

takil bir cereyan vermek esbabına mâlik değiliz. Eğer tebeanızı, sipahilerin, tahsildarların mezâlimine karşı himaye azminde bulursak, rüşvetle halka tarafdarlık ettiğimiz iddia olunur; bilâ-tahkikat azl olunuruz. Fesâd er-bâbma mukaavemet edemeyiz.»

Rumeli kadılarından biri, şu sözleri ilâve etti:

- «Sipahilerin taaddîyâtına mukaabele etmek istediğim için mahkemeyi bastılar, emvali yağma ettiler.»

Pâdişâh:

- «Bundan ma'lûmâtını var.» cevâbını verdi.

O sırada Arab asıllı olan bir Anadolu kadısı kılıcını çekerek:

- «Pâdişâhım, bu sû'-i istimâlâta çâre kılıçtan ibarettir.» dedi.

Bu şiddetli söz üzerine, Pâdişâh ve hazır bulunanlar kadıya öfkeyle baktılar; kadı, başka bir söz söytemeksizin, kılıcı kınına koydu. Kadıların sözleri de, tahliften sonra, tescil olundu. Sipahilerin tevliyyet (vakıf mütevelliliği), nezâret, cibâyet, kitabet hizmetlerine mülâzim yazlamamalarını ve umûmun asayişinin muhafazası için sipahiler, yeniçeriler tarafından yemin edilmiş olduğundan, hilâfına hareket edenler Hakk Teâlâ'nın, Peygamberlerin, melâikenin, ümmet-i Muhammedin lanetine mazhar olacağını mutazammın bir hüccet tanzim olunarak, Pâdişâh, vezîr-i âzam, müftî, vezîr Bayram ve Bahâdır Hüseyin Paşalar, nakîbü'l-eşrâf tarafından imzalandı.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Yeniçeriler, fitne olmak ihtimaliyle o müfsidler kapup havaya kaldırdılar; halkı yazmak roûm]dn olmadığından, başlan öterinden elma gibi elden ele vererek, medlstden çAardılar.» Natma, s. 116 (Mütercim)

⁴⁵⁰ Hücceti şer'iyyeye, -zâtı şahaneden başka- zikr olunan zevat şâhid yazılmışlardır. Pâdişâh tarafından imza olunmuş değildir; orası Hammer'in yanlışıdır.

Âsîlerin Elebaşlarının İdam Edilmesi

Üç gün sonra, Pâdişâh silâhdâr ve sipahilerin kumandanı (bölük ağalarından) olan Ca'fer ve Ahmed Ağalar'ı dîvâna getirterek, âsîlerin reislerinin teslimini talep etti.⁴⁵¹ Ahmed'in emre uymamaktaki ısrarından dolayı, cellâd eliyle cezasını görmesi üzerine, arkadaşı itaat gösterdi. Bir iki gün sonra, yine bir takım sipâhîler Atmeydanı'nda gürültü yaptılar. Ertesi gün vezirler, ulemâ, yeniçeri ihtiyarları sadrâzâmın sarayında toplanarak, müftî Hüseyin Efendi, sipahileri vazifeleri dâiresine sokmak için ne yapılmışsa faydasız kaldığından, bu fitneci asker sürüsünün kamilen mahvı lâzım geleceğini beyân etti. Yeniçeri ve sipâhî ihtiyarları, onların bu hâllerine kendilerinin rızaları olmadığından, Pâdişâh her ne ferman ederse muhalefet etmeyeceklerim söylediler. Bu söz üzerine bir tel-hîs yazılarak Saka Mehmed, Gürcî Rıdvan ile emsali zorbalardan sa-ray-ı hümâyûn kapısında başlarının kesilmesi için hatt-ı hümâyûn çıktı. Derhâl sadrâzam huzuruna çağırılan Saka Mehmed, şiddetli bir muamele göreceğine ihtimâl vermiyerek, büyük bir gurur ve emniyetle geldi. Hemen yakalandı. Sadrâzama hitaben:

-- «Devletli paşa, kavi ü karârımız böyle mi idi?» diyecek olduysa da ,vezîr:

- «Tîz hınzırı boğun, söyletmen!»⁴⁵² diye emredince, Cin Alî ile birlikte hemen katledildi, tki cesed denize atıldı. Kadı Osman hanesinde şarâb içerken⁴⁵³ tutularak, o da boğuldu. Yemişçi Mustafa kayboldu. Salih Efendi Mısır'a kaçmış ve sonra (Sultân İbrâhîm devrinde) isyanının cezasını görmüştür. Mahmud-oğû, San Mustafa, Kel Abdî tâkîbâtan kurtularak, saklanmaya muvaffak oldular. Bıçakçioğlu Mehmed, doğum yeri olan İlbasan'a kaçtı. Kumn dedikleri şakî asıldı.

Bu zorlu tedbîrler üzerine Devlet en korkunç zorbalardan kurtulduğu gibi, mâruf ve meşhur olmayanları da reislerin mahkûmi-yetleriyle ortadan kalktı.⁴⁵⁴ Bu defalık ehemmiyetsizlerinden kırk-elli hizmet sağ ve sol cenah

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/145-148.

⁴⁵¹ 12 Hazîrftnda müteaddid karışıklıklar vukua geldi. Birçok sipâhîler büyük bir meydana toplanarak, kendilerine verilmesi mu'tâd hizmetlerden başkalarını istediler. Saraya malftmât verildi. Başlıca vükelâ saraya davet edile-. rfk sipahilerin isteklerini i M de etme* üzere reislerinin huzûr-ı çâhâneye ça-ftunlması kararlaştırıldı- I-âklın başlan, yâni ölüm korkusuyla kimse gchno-di.» Çmidin raporu. Arşiv.

⁴⁵² Saka Mehtned ve sadrâzâmın sözleri Naîmâ'dan, s. 123, alındı. (Mütercim)

⁴⁵³ Cadı Osman Gelibolu'dan İdi; Çardak kasabasındaki hanesinde tutulmuştur. (Mütercim)

⁴⁵⁴ Meşâhir-i erbâb-ı fesâd cümleten ta'rae-i şemşîr-i hunriz oldu; zorba iâmı unutuldu. Kaçaklar ileride

bölüklerine tevzî edildi. Lâkin cizye defterleri teslim edilmiyerek, ulufeden başka bir şey verilmez oldu.

işte IV. Murâd, on sene saltanattan sonra, bu suretle tahtını zorbalar elinden tekrar fethetmiş ve Osmanlı Pâdişâhlannın en heybetlisi unvanını almıştır. İktidânnın ilk adımları güçlü fakat kanlı

olmuştur. O zaman, Hicret'in onbirinci asrının ortasında bulunulmaktaydı.⁴⁵⁵

Zorbaların en nüfuzlularından biri, Deli îlâhî idi ki, Bağdâd ordugâhında isyana Ön-ayak olarak, muhasaranın mahcubiyet verici bir surette kaldırılmasının başlıca sebeplerinden olan «Dağlar Delisi* nâmındaki eşkiya reisinin yeğenidir. Sipahiler hücumu hazırladıkları sırada Dağlar Delisi bunların önüne çıkarak:

- «Nereye koşuyorsunuz? Osmanlılar Bağdâd'ı aldıktan sonra size ihtiyâçları kalmayacaktır; hepinizi mahvetmekte geç kalmıya-caklardır.» diye bağırmişti.

Bu hainâne sözler sipahilerin gayretini kırmış, ordunun ric'atıy-le neticelenmişti. Deli îlâhî, amcası Dağlar Delisi'ne lâyük bir yeğen olduğunu gösteriyordu. İcraatının merkezi olmak üzere, Seydî-şehri ile Beğşehir'inde ikaamet ederek, bütün Karamandı zulmü altında titretiyordu. Kendisi hem hükmeder, hem de hükmünü bizzat icra ederdi. Kedhudâsı San Mustafa Seydîşehri'nin muteber ailelerinden Hoca Receb'i: «Sen bana ayağa kalkmadın!» diye döğdür-müştü. Delî îlâhî de ayrıca 1.000 akçe cürümiyyeye mahkûm etti. Bir yeniçeriyi, üsküfû başında, astırdı. Âsînin kuvveti o kadar müd-hiş bir dereceyi bulmuştu ki, Karaman beğlerbeği Çerkeş Ahmed P4Şa vergi tahsîli için onun lütfün a müracaata mecburiyet gördü. Deli îlâhî fırsattan istifâde ile, bütün vilâyeti devr ederek⁴⁵⁶ mu*-tâd

birer birer tutuldu; bundan sonra, defter ir.ûce-., bince eşkiya ve erfzil tedriç ile İzale edildi.* Naîm&'dan, s. 124 (Mütercim)

⁴⁵⁵ «Şâhib-i mi'e-i ehaddî aşer», Onbirinci asrın sahibi (Sultân IV. Murad) Naîmâ (c. 3, s. 124). Naîmâ bu münâsebetle «Bâtl ancak bir müddet savlet gösterebilir; sonra perîşân olur» kavlini îrâd ile, isyanı müsebbiblerinin kanı içinde bastırmak lüzumunu belirten bâzı mülâhazalardan sonra, Buhtu'n-Nasr*'ın mühründe mahkûk idi derler ifadesiyle, şu mealdeki Arabça beyitleri îrâd eder: «Allah'ın âlemde birkaç hâtemi vardır ki, makdûrât onun nakşına göre cereyan eder. Şerri gömülü olduğu mezardan çıkarma, çıkaracak olursan, kendine ona tutulursun, îsyân, bir savletiyile sultânı tahtından ayırır. Koç, böbreği yağlanınca azacak olursa, başı bağırsağının içine sokulur (başı bağırsakla bağlanır). Onu başıyla beraber pişirip yerler. (Yâni azgınlık, helake sebep olur.) Eğer biz bundan korkmayacak, yâhud çekinmeyecek olursak, tabuta konulmuş ölü hâline geliriz.»

⁴⁵⁶ Natma. eyâletin beldelerini sayar: Konya, Seydîşehrf, Beğşehir, Bozkır, Lâlende, Niğde, Aksaray, Herafcllye (Ereğli). Karapınar. Kski-îi. Kayseri, tsaklı, Akşehir (ve şâir yakın ve uzRk) kasabalar), (istanbul basımı, c 3, s. 128).

olan verginin iki üç mislini istedi. Ancak bu kaba Türk⁴⁵⁷ eski arkadaşı Rum Mehmed'in akıllıca nasihatlerine kulak vermiye-rek, bir müddet sonra, kendi umudunra hizmetlerinin mükâfatına nail olmak üzere, İstanbul'a gitmeye karar verdi. Payitahta vâsıl olur olmaz, vilâyeti ahâlîsinden onun zulüm ve kötülüklerine mâruz kalmış olan birçok adamlar, hepsi birlikte etrafını çevirerek, haklarını aramak üzere dîvâna götürdüler. Kazaskerler huzurunda, usûlü mucibince muhakemesi görüldü. Lâkin alacaklıların paralarını ödemediği gibi, verilen hükümleri îfâ edemediğinden, îdâmına karar verildi.⁴⁵⁸ Sipahiler bu hükmün gündüz icra olunmamasını istediklerinden, subaşı, gece hapisaneyeye götürerek kanlı vazifeyi yerine getirdi.⁴⁵⁹

Dereli Halil Ve Deli (Yaycı) Hasanın Katli

Seydîşehri'nden pek uzak olmayan ve Bozkır'a komşu bulunan «Dere Köyü» adlı mahalde, daha Sultân Osman⁴⁶⁰ zamanında alenen isyan bayrağı kaldırmış Dereli Halil nâmında bir zorba vardı ki, Deli îlâhî'nin barışmaz düşmanı olmuştu. Deli îlâhî'nin izâlesi üzerine, Türkçe'nin «Humarın mevdi kelbe düğündür»⁴⁶¹ darb-ı meseli tam bir tatbik yeri buldu. îdâm haberi Dere Köyü'ne gelir gelmez, Dereli Halil, maktulün Hidâyet ismindeki oğlunu emvalinden mahrum etmek üzere, Deli îlâhî'nin ev ve arâzisini gasbetti. Hidâyet, babasının adamlarından Şâh Unsur, Çavuşpğlu Süleyman, Nûrullah ve emsali haşerât ile bir sığınak bulmak üzere -henüz dîvânın gözünden düşmemiş olup, Mar*aş valiliği emrine muntazır bulunan- Rum Mehmed'in ikaamet etmekte olduğu Konya'ya gitti. Rum Mehmed, delikanlının uğradığı bu felâketten müteessir olarak, babanın hatâsından oğul mes'ûl tutulmaması için, dîvâna bir arîza gönderdi. Hakîkaten, Bolvadin'de beklemekte olan Karaman Valisi Ahmed Paşa, Dereli Halil'in üzerine yürümek için emir aldı. Deli îlâhî'nin tarafdârı olan Şâh Unsur ve diğerleri, eski efendilerinin düşmanı ile cenge çıkmış bulunuyorlardı. Seydîşehri

⁴⁵⁷ Bu tabir, Nâimâ'nın kullandığı ve Hammer'in haşiyede aynen gösterdiği «Türk-İ sütflrg» (iri Türk. büyük, Türk) tâbirinin metinden kaynaklanan tercümesidir. Nâimâ'nın -o devrin bir gaflet eseri olan- bu tâbirini bû-tün Türklüğümüzle reddederiz. (Mütercim)

⁴⁵⁸ Katli için verilen şer'i hüküm «Bâzı kaba yihından bir kaç dem. sabit olmasından dolayıdır. Yoksa alacak ve emsali şeyler îdâm cezasına çevrile-ezdi. Nâimfl'ya müracaat, s. 130. (Mütercim)

⁴⁵⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçüncü Neşriyat: 5/148-151.

⁴⁶⁰ Nâimfl'ya nazaran Sultân Ahmed zamanı. (Mütercim)

⁴⁶¹ Nâimâ'dan menküldür. Gâlibâ bunun Türkçe'si «Eşeğin ölümü ite düğün dür» olacaktır. Haleblî Nâimâ, kelimelerin Türkçesini beğenmiyerek, darbimeselin tadını bozmuştur. (Mütercim)

dellâUarı minarelerin üstünden şöyle bir nidada bulundular: «Halîl Ağa Kavak'da Şâh Unsur Çavuşoğlu'yla ceng etmeğe gidiyor. Bütün şehir halkı silâhlarını alarak beraber gitmelidir. Kim gelmezse kendi kâfir, karısı boştur.»

Bu vak'ayı nakleden Osmanlı müverrihi o zaman Seydîşehri'n-de amcalarından birinin evinde bulunarak, Halîl ile birlikte gitmeyen kimsenin küfür ve talâka mübtelâ olması hususunun hangi ki-tabtan çıkan fetvaya dayandığını sormuş, ihtiyar amca gülerek...

- «Haydi git, bu sözü kendisine söyle!» demiş.⁴⁶²

Yeğen, Konya'ya gitmek suretiyle yakasını kurtarmış, amca Halil'in tehdidine uğramış, bu tehdidin gecesi Ahmed Paşa, şehre gire-Jrek, asker, âsinin hanesini çevirmiş ve kendisi dört parça edilerek, her parçası çarşının, şehrin ortasına atılmıştır. Arkadaşlarından Yayı Hasan dahî o anda tutularak, bir muhakemeye lüzum görül-meksizin, başı kesilmiştir. Ahmed Paşa, zorbanın hazîneîeriyle beraber zevcesini de almıştır.⁴⁶³

Âsî İlyas Paşa'nın Sonu

Şimdiye kadar durumlan anlatılan zorbalardan sipahilerden, seyislerden, yâhud hiç kadri olmayan kimselerden ibarettir. Ancak Osmanlı ülkesinde sipahilerden daha tehlikeli, korkulu bir âsî daha vardı ki, bundan sipahiler de titrerlerdi. Karesi Vâlîsi Vezîr İlyâs Paşa'dan bahsetmek istiyoruz. İlyas Paşa Balıkesir'de doğmuş, So-lakoğlu nâmıyla mâruf bulunmuş olduğu halde, gençliğinde Karesi zorbalarının tenkilinde askerlik etmiş, daha sonra Anadolu beğler-beğiliğiyle ilk Bağdâd seferinde bulunarak sadrâzam Hafız Paşa'ya parlak hizmetler göstermişti. Husrev Paşa'mn sadrazamlığında gözden düşerek, maiyyetine çekmiş olduğu bir takım levend askerleriyle; Pergam (Bergama) havâlisinde vâki Karesi ile îda Dağı'na çekil-' misti. Daha sonra istanbul'da hüküm süren askerî fetret sırasında güç kazanarak, üç tuğlu vezîr unvânıyla, bu rütbenin mu'tâd alâmetleri olan altın zincire nail olmuştu. Muvaffakiyetinden cesaret alan İlyas Paşa, Kara Mahmud ve San Osman isimlerinde iki adamını birçok levendle Midilli'ye göndererek, adayı

⁴⁶² Naîmâ, ekseriya Hacı Kalfa'yı, Hasanbeğzâde'y". Pecevl'yl aynen istinsah la beraber, şftid dknak özere nakleden zâtın kim olduğunu tasrih etmediğinden, söylenen Nalma mıdır, yoksa bu Öç müverrihten biri icidjr, bunu anlamak için asıl me hazlarla tatbik etmek İktitA eder. Bu fıkra ihtimâl kç* Ş&rHı81-Mei&r-z&de'nindir. Zira Hasanbeğzade'nİN eseri bu târihe kadar gitmez; Peçevt Üe Fedeke'de de buna dâir bfr bahis yoktur.

⁴⁶³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/141-152.

hükmü altına almak istemişti. Lakin ahâlî mukaavemet göstererek, İlyas Paşa'nın iki adamı bütün maiyyetleriyle öldürüldü. Bir emrine itaat etmemiş bulunan Manisa beği Bıçakçioğlu İbrâhîm aleyhine ise daha başarılı oldu. Vezirin askeri Manisa'yı muhasara ve zabt ederek üç gün yağma ettiler. Hatırlanmaya değer olan bu günden sonra, İlyas kendisini mağlûb olmaz sandı. Geceleri Şâhnâme ve Timur Târihi okudurdu, yâhud tercüme ettirirdi.

Müftî Yahya Efendi, İlyas Paşa'nın hayâtını tehdîd eden bir hastalığı esnasında, tedâvî etmek için İstanbul'un meşhur tabîble-rinden Ömer Efendi'yi göndermişti. İlyas Paşa hastalıktan kurtulduktan sonra. Ömer Efendi'nin dönüşünde Müftî'ye ve birçok devlet büyüklerine ağır hediyeler gönderdi.⁴⁶⁴ Bu durum, İstanbul'da askerin müftî aleyhine dedikodusunu davet etmiş ve azledilmesi mevzuu konuşulduğunda da kendisi için en büyük töhmet addedilmiştir. Sonra İlyas Paşa Şâm Valiliğine tâyin olundu. Lâkin bizzat Dımışk'a gidecek yerde, idareyi kendi nâmına eline alması için adamlarından Yûsuf nâmında birini mütesellim olarak gönderdi. Bu haber üzerine, Küçük Ahmed Paşa ile Karaman Vâlîsi Çerkeş Di-lâver Paşa âsî aleyhine yürümek için emir aldılar. İlyas Paşa, Lâ-çin isminde bir ağasına, hazînelerini saklamış olduğu Bergama'nın savunulmasını emânet etti; kendisi ve arkadaşları,⁴⁶⁵ Sanca ve Atlı Segbân adındaki tâbîlerinden başka, «cebeli» adıyla 10.000 kadar adam yazarak, Alaşehir sahrasında ceng etmeye gittiler. İlyas Paşa, Anadolu ve Karaman beğlerbeğlerinin hücumuna mâruz kalarak mağlûb oldu ve en sâdık taraftarlanıye Bergama hisarına kendini atmaya mecburiyet gördü. Bu suretle Antik Çağ'da Skûlab'ın ilticâgâhı olarak mâruf bulunan Bergama şehri -ki Osmanlı an-anesine göre Nemrûd'un ikaametgâhıdır- muhteşem harabelerini, kendilerine savunma şeddi yapan âsîlere sığmak olmuştur.

İki vezîr, kalenin zorla ele geçirilmesinin mümkün olmadığını görerek, haberleşme ve yazışma yolunu tercih edip, İlyas Paşa'ya kale içinde bulunmayan kiraz ve diğer meyveler, lezîz yiyecekler gönderdiler. İstanbul'a da bir ulak çıkararak, âsînin affedilmesini mutazamm bir ferman getirttiler. Üç paşa birleşerek, bir sözleşmeye imza ettiler ki, bununla Anadolu ve Karaman VâUleri, Pâdişâh nâmına olarak, İlyas Paşa'ya, mâzînin

⁴⁶⁴ Gfilîba Neft bu hediyelerden hissedar olmuştur ki, İlyas Paşa'yı bir kasî-deslye över, ve .Kerîm ve kflmver var ise ger İlyas Paşa'dur» der. Bu-nunla beraber Farsça'da «sağır» mânasına gelen «ger» kelimesinin kullanıl' mis olmasını gizli bir maksada bağlayanlar vardır. (Möterdm)

⁴⁶⁵ Koca Hızır kedhudâ. Mâhl Hftun oğlu diye meshîr Hasan Ağa, KuteH Sefer Ağa, Mehmed Zaman Ağa, Şemsî Paja ollu Murftd. Natraft, Fezleke, Kavzftftl-Ebr&r.

tamâmiyle unutulmasını garanti ediyorlardı. Bu anlaşma, Manisa, Karesi, 1da Dağı (Kaz Cağı) tarafları, Bergama, Balıkesir, Edremit (Adramitum), Alaşehir (Füâdelfi), Menemen (Maynomenus), Foça (Fuçea) beldelerinin âsâ-yîşini iade ediyordu. Firârî âsîlerden birçoğu,⁴⁶⁶ Bolvadin'de ikaamet eden Ahmed Paşa'nın eline düşerek, müstehak oldukları cezayı acilen görmüşlerdir.

Dilâver Paşa Karaman'a gitti. Küçük Ahmed Paşa da, İlyas Paşa'yı Pâdişâhın atıfetine arz etmek üzere, onunla birlikte İstanbul'a gitti. IV. Murad, Boğaz'ın Anadolu sahilinde İstavroz Sarayı'nda⁴⁶⁷ idi. Orada huzuruna kabul ederek, İlyas'a hitaben:

- «Bre kâfir, sana Şâm eyâletini verdim; niçin gitmedin?» dedi.

Âsî, özür olmak üzere, o zaman hasta bulunduğunu söylemesi üzerine, Pâdişâh:

- «Mel'ûn yalancı, ecdadımın ikaametgâhı olan Manisa'yı tah-rîb etmek için hasta değildin! Bu hâinin başı kesilsin!» diye bağırdı.

Bostancılar suçluyu yakaladılar; içlerinden «Tuluzcu» lâkabıyla anılan biri bıçakla boğazını kesti. Tutuklunun hayâtını te'mîn etmiş olan Küçük Ahmed, şimdi kendi hayâtı için korkarak, titremeye başlamıştı. Çünkü Germiyân ahâlîsinin kendisinden yüksek seviyede şikâyet etmiş olduklarını biliyordu. Birkaç dakika sükûttan sonra, Pâdişâh ona şu yolda hitâb etti:

- «Kâfir, senden şikâyetçiler geldi; niçin tebeamıza zulm edi-yorsun?»

Küçük Ahmed de şu yolda cevâbını arzetti:

- «Kerametli, inâyetli hünkârım! Cenâb-ı Hakk vücûd-ı şahanenizi muhafaza buyursun! Vâkiâ, bâzı teklîfât (vergi) tarh ettim, cürmümü Ttirâf ederim; lâkin aldığımı orduya hare ettim. Eğer bu para olmamış olsaydı, asker toplayamazdım, bu âsî de huzurunuzda cezasını görmezdi. Halktan aldığım paralardan başka hâlâ 60.000 guruş borcum vardır ki, bunu da orduya sarfettim. Beni ister öldür, ister affet; ikisi de elindedir. Ferman şevketli hünkân-mindir.»

Nutuk, başarılı oldu. Sultân Murâd, ilerisi için bâzı ihtarlardan sonra, hil'at giydirdi ve hizmetlerine mükâfâten Şâm eyâletini tev-cîh eyledi. Bu

⁴⁶⁶ Natmâ (İstanbul tab'ı. s. 141} nakleder ki: Bu firarilerden kır ata binmiş bir şah», tâfcfb ohmdutonu (Örerek, ata: .Üç gündür senün titandayım; göreyim seni, kır at, eğer kOheylân isen beni hasım eline virme!» diye hitâb ile atın boyununa düşüp mahmuz urur. kaçır; koğalayanlar bu sözü İştdecek kadar ilerlemiş oldukları ve atlan daha kuvvetli bulunduğu halde, o kadar gayret gösterdikleri halde, yetişmeleri kaabil olmaz.

⁴⁶⁷ Naîmf'l'da .İstavroz bağcesl» kî. bugün Beğlerbeği Saray-ı hümâyûnunun bulunduğu yerdir. Bunun ismi Sultân II. Mahmud zamanında değiştirilmiştir, (Mütercim)

tevcih üzerine, eski sadrâzam Husrev Paşa'nın kedhudâsı Hacı îvad⁴⁶⁸ Süleyman Ağa Tamışvar Valiliğine, Dilâver Paşa Sivas Valiliğine tâyin olundu; Ahmed ve Nogay Paşalar Karaman ve Haleb Valiliklerinde bırakıldılar.

Yine bu sıralarda, Eflâk ve Moldavya voyvodalıklarında mühim değişiklikler oldu. Eflâk'da, isyanı daha önce anlatılmış olan Abaza -ki Bosna valiliğinden Özü valiliğine getirilmişti (25 Ekim 1633)- kendi himâyesi altında bulunan Eflâklı Matyas Besaraba'ya, dîvân-ı hümâyûndan prens tâyin olunan tliya oğlu Radul'a karşı alenen müzaheret göstermişti. İki taraf büyük bir cengde birbiriyle tutuşarak, bunun neticesinde Radul Moldavya'da sığınacak yer aramaya mecbur olmuş, galib düşmanına gönderilen beğlik alâmetlerini eline geçirerek, kendisini Eflâk voyvodası îlân etmiştir.

Moldavya'da, aslen Leh olduğu halde, artık Moldavyalı halini almış olan Miron Bernavski -ki üç sene önce prenslik makamına geçmişti- Aîeksandır Iliya nâmındaki Rum'dan hükümeti koparmak için mesaî sarfetmişti. Miron, harîsâne tasavvurlarını tâkîb etmek üzere, İstanbul'a geldiği zaman Yedikule hapishanesine atılarak, fesadlıkla dolu olan başı cellâd tarafından kesildi.⁴⁶⁹

İsyancılar Ve Zorbalar Teker Teker Temizleniyor

Gerek payitahtta, gerek vilâyetlerde kılıç ve kemend, zorbaların yok edilmesi için sürekli olarak işlemekteydi. Sipâhî reislerinden Çerkeş Alî Ağa, Atmeydam'nda Arslanhâne karşısında asıldı.⁴⁷⁰ Yeni defterdar Niğdeli Mustafa Paşa, maiyyeti hakkında gösterdiği kötü muameleler yüzünden Pâdişâhın gözünden düşerek, bir gün Hâss-Furun önünde⁴⁷¹ maktul bulundu (12 Zilhicce 1042 -20 Hazîrân 1633). Sadrâzam Hafız Paşa'nın katlinde medhali bulunan Mahmud-oğlu boğularak cesedi denize atıldı. Yeniçeri ağası Mehmed Ağa'nın herkes üzerine saldırdığı korku o derecedeydi ki, huzuruna davet edilenler abdest almadıkça gelmezlerdi.⁴⁷² Her sabah

⁴⁶⁸ Daha önceleri yazıldığı üzere, Hacîvâd Türkler'in pek hoşlandıkları Çin'den gelme gölge oyununun şahıslann-dandır ki, ahlâkı düzgün, iyi, herşeyi tasdik eder, ma1-lûmât sahibi, fakat aldatılması kolay bir insandır.

⁴⁶⁹ Nalmâ'da bu Miron Bernavski .Boğdân banı Bertuska. diye geçer, doğrusu Hammer'in yazdığı gibi olacaktır. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/152-155.

⁴⁷⁰ Çerkeş AH Ağa samur kürküyüyle asılmıştı. Nalmâ'dan (Müter).

⁴⁷¹ Hâs-Funun Dfvânyolu'nda bulunduğundan, dîvânda görevli zevat sabahla beraber bu manzarayı görmüş idiler. (Mütercim)

⁴⁷² Ahtrete abdestsiz gitmemek için. (Mütercim)

deniz, geceleri dalgalarına bırakılan cesedleri atar ve bunların yeniçeri yâhud sipahi oldukları kolayca anlaşılırdı. Pâdişâhın şahsî cesareti ve şiddetli siyâseti, fesâd erbabına (mülk için) selâmet demek olan, bir dehşet vermekteydi. Her gün -mükemmel silâhlarla mücehhez olduğu ve i'timâda şâyân bir takım süvari maiyyetinde bulunduğu halde- sokakları dolaşarak, atını, arbede çıkaracakmış tarzında toplanmış bulunan sipahilerin arasına cesurca sürer, bu toplulukları mevcudiyetiyle dağıtırdı. Ekseriya Atmeydanı'nda o\ ve cirit tâlimi yaptığı görülürdü. Bizzat iyi bir kemankeş (okçu) olduğu gibi, iyi ok atanları ulufe terakkîsiyle mükâfâtıandırırdı.

İkisi de büyük fitnecilerden olan Köse Alî ile Feridun Efendi, mazideki suçlarının cezasını çekmekte gecikmediler. Feridun, Diyâr-bekir Vâlîsi Murtaza Paşa'ya şal hediyesi götürmeye memur oldu; şallardan biri, getirenin îdâmını emreden bir hatt-ı hümâyûnu ihtiva ediyordu; emir merhametsizce icra olundu.

Şâm Vâlîsi Küçük Ahmed Paşa, Cebel-i Lübnan Dürzîleri'nin isyanını bastırmakla görevlendirilerek, yolu üzerindeki Suriye geçitlerini isyancılardan temizledi. Çalık Derviş, Ladik (Laodise)'de Öldürüldü. Kayseri havâlisinde Türkmen âsîlerinden Boynu înceî Beği Hacı Ahmed ve oğlu Ömer, Erciş (Argüz) dağlarındaki sığınağından hîle ile çekilerek, Haleb'de develer üzerinde hakaretle gezdirildikten sonra, çarmıha gerildi. Karahisar-ı Sâhib'de zorbalık eden Baba Ömer'in başı orada kesilerek, İstanbul'a gönderildi. Rum Meh-med'in izâlesi daha güç göründü. Sipahilerin isyanında en önde gördüğümüz bu eşkıya reîsi, eski arkadaşlarına hıyanetinin mükâfatı olmak üzere, Mar'aş beğlerbeğliğini almıştı. Eskişehir taraflarında Keskin Köyünden olan bu Rum Mehmed, vaktiyle bir defterdara hizmetkârlık ettikten sonra, muhassıl Karakaş-zâde maiyyetinde Alaşehir'e gitmişti; daha sonra, Husrev Paşa zamanında, başlıca fesâd erbabından biri oldu. Husrev Paşa, hizmetlerin bir takımını si-pâhîlere tevzî ettiği vakit, Rum Mehmed Zile voyvodalığını aldı. Oradan Kastamonu bakır mâdenleri idaresini eline geçirdi. Bu memuriyetle Kastamonu eyâletini tahrib etmiştir; Kastamonu tarafları, savunmasız, bunun taraftarlarının elinde kalmıştı ki, bunlardan Oruç Gaz! nâmında biri, 70-80 kişi île uzun müddet bütün memleketi dolaşarak, heryerden vergi alırdı.

Sadrâzam Hafız ^asa'nın katlinden sonra, Rum Mehmed, -eski arkadaşlarının Sultân IV. Murad'ı tahttan indirmek tasavvurlarına şiddetle karşı koyarak, sonunda umûmî tenkilden kurtulmuş bir takım âsîlerle Konya'da kapanmıştı. İstanbul'a yakın bulunan bu

tehlikeli adamı uzaklaştırmak için Mar'aş eyâleti verildi; Rum Mehmed, Aymtab'ı kendisine karargâh yaptı. Şâm valiliğine tâyin olunan diğer âsî Deli Yûsuf Paşa, Karaman hududuna yaklaşıncâ, Rum Mehmed, levendler arasında çarpışma çıkmaması için, gidiş yolunu değiştirmesi hususunda, ona bir görüşmeci gönderdi. Yûsuf Paşa, bu ihtiyatkârca ihtarı kolayca yuttu; daha sonra Suriye'ye gitmek üzere yolda bulunan Küçük Ahmed Paşa'ya da öyle bir ihtarda bulundu. Ahmed Paşa, bu ihtân vesîle ittihâz ederek, eğer Rum Mehmed'in izâlesi isteniyorsa, İran seferinde İmâm Hüseyin kasabası çenginde iyi bir şöhret kazanmış ve Baytaroğlu nâmıyla mâruf bulunmuş olan cesur muhârib Behisnili Alî Beğ'in bu vazifeye tâyininin pek münâsib olacağını İstanbul'a bildirdi. Alî Beğ, bu tehlikeli vazifeyi üzerine aldı. İki paşaya tebliğ edilen ihtarın aynını almış olan Alî Beğ, kendi adamlarından iki kişiyi, yatıştırıcı ve dostça sözlerle gönderdi. Mar'aş vâlisine, kendisini hiçbir surette rahatsız etmeksizin Behisnî'ya gitmekten başka bir niyeti olmadığını söylüyordu. Rum Mehmed haber getirenleri idam ederek işe başlayıp, sür*atje Ayıntab'da kendisini takviyeye girişti. Müteakiben Alî Beğ, o taraf ahâlîsinin yardımlarıyla, Rum Mehmed'i muhasaraya geldi. Şehir alındı; âsî ile bütün taraftarları öldürüldü. Gaalib, hizmetine mükâfâten, Rum Mehmed'den boşalan Mar'aş valiliğini aldı.

Şâm valiliğinde Küçük Ahmed Paşa'nın, yerine geçmiş olduğu Deli Yusuf Paşa, bu aralık İstanbul'a gelmişti. Yûsuf Paşa cesur bir cengâver idiye de, zulümleri şikâyetlere yol açtığı gibi, Husrev Paşa'nın çıraklarından olması sebebiyle, Pâdişâh kendisinden nefret ederdi.⁴⁷³ Bir Ramazan gecesi saraya getirtilerek, cellâda verildi (7 Ramazan 1042 - 18 Mart 1633). Gasli ve kefenlenmesi için cesedi Ayasofya Câmii'nin harîmine götürülenler, Şehr-i Zor*da Lûrî Hüseyin Hân ile cengde kolunda açılan tüfek yarasının hâlâ işlemekte olduğunu gördüler.⁴⁷⁴

Arabistan'da Karışıklıklar

İstanbul ve Küçük Asya'da âsîler imha edilmekte iken, Arabistan dahilî muharebelere mâruz kalarak, hem Yemen, hem Hicaz ateş içinde kalmıştı. Habeş valiliğinden Yemen valiliğine naklolunarak, Zeydiyye İmâmı Şerif Kaasım bin Şerîf Muhammed ile muharebe etmek üzere Muha'da kaleye

⁴⁷³ Natmft, s. 153. Dell Yûsuf Faşa için .paçalar içinde böyle conttÜ'1-vech. adam görülmediğini yazar. (Mütercim).

⁴⁷⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/155-157.

kapanmış olan Aydın Paşa, Arablar tarafından terkedilmişti. Ahmed Paşa'nın Şerif Ahmed'i Mekke emaretine tâyin ettikten sonra, Mısır beğlerbeği Bayram Paşa'nın hıyâ-netiyle hayâtım kaybettiğini yukarıda anlatmıştık. Ahmed Paşa'nın, ortadan kalkmasıyla hâmîsiz kalmış olan Şerif Ahmed, yeni Yemen Vâlîsi Kansu Paşa tarafından îdâm edilerek, onun yerine eski şerif geçti. Kansu, Aydın Paşa'yı da öldürdükten sonra, Zebîd'e doğru hareket etti. İmâmın askeriyle Kansu kumandasında bulunan Osmanlı ordusu Cinân vadisine yakın bir yerde karşılaştılar. Arablar 100.000'i buluyordu; sağ cenahlarına Zencî Sünbül, sol cenahlarına îmâm'ın Hasan ve Hüseyin adlarındaki iki biraderi kumanda ediyorlardı, îmâm merkezde yer almıştı. Kansu Paşa, sağ cenaha ked-hudâsi Yûsuf Ağa'yi, sol cenaha «sipâhî mülâzımı» nâmiyle İstanbul'da yazılan askerin reîsi İdrîs Ağa'yi koymuştu. Osmanlı generali de, merkezi bizzat idare ediyordu.

Harbin neticesi Osmanlı ordusu bakımından felâketli oldu. Yûsuf Kethüda, Zebîd'e kaçtı. Kansu, kedhudâsının kendi yerine geçmek istediğinden şüphelendiğinden dolayı, arkasından gönderdiği bir katil vâsitasıyla onu hançerle öldürttü. Yûsuf havadarları bu haber üzerine ayaklanarak, Paşa'yı Zebîd kalesinde hapsedip, katil olarak suçlanan del i basısı ile kâtibinin başlarını büyük bir şiddetle talep ettiler. Paşa, bunları teslim etmek zorunda kalmış iken, İstanbul'dan gelen sipâhî mülâzimleri onları himayelerine alarak, hayâtlarını kurtardılar. Sipâhî mülâzimleri nin çıkardıkları gürültü de, Paşa'nın he-diyeleriyle bastırıldı,

İdrîs Ağa'nın vefâtiyle yerine kırmızı bayrak ağalığına geçen Kör Mahmud, piyade ve süvariden mürekkeb kalabalık bir birlikle -uzun harbeler ve balık derisinden siperlerle müsellâh olarak harbe giden- Zeranik aşireti Arabları üzerine yürüdü.⁴⁷⁵ Arablar hezimete uğradılar. Gaalib Zebîd ile Ta'iz'i zabtetti; lâkin Kansu, San'â'yı ele geçiremedi. Üç sene neticesiz harblerden ve emsali görülmemiş yorgunluklardan sonra, srpâhî mülâzimlerinden ancak 900 kişi kalmıştı. Kansu Paşa bunların aylıklarını vermekten âciz kalarak, kendilerini, vaad edilen hizmetleri istemek üzere İstanbul'a gönderdi.

KÖR Mahmûd, bu 900 kişi ile karadan Hicaz'a gelerek, Cidde gümrükçüsü elindeki emvali yağma ettikten sonra, Hacc için Mekke'ye yöneldi. Osmanlı askeri yaklaştığında Şerif Zeyd bunlardan korkarak, 20-30

⁴⁷⁵ Bu siperler <sahîfe> ve harbeler •Rantook» tesmiye olunur- Natmâ («Kurs-i nân kadar balık derisinden siper ki, sahîfe dirler; ve birer harbe İd ana rankok dirler» c 3, s. 156).

bin Arab ile bunları karşılamaya çıktı. Cidde'den Mekke*ye olan yol üzerindeki kuyuların hepsi Şerifin emriyle doldurulmuştu. Kör Mahmud Ağa ile yanındaki 900 asker bu kuyuları bulup da açincaya kadar helak olacaklarından, kuyuların doldurulması onlar için bir felâket olmuştu. Nihayet umûmî bir cenge girişilecek iken, Arablar*ın tecrübesizliğinden dolayı, barut mühimmatları berhava oldu. Patlama, Şerif Zeyd'in sağ kolu mesabesinde bulunan Şerif Muhammed'in vefatına sebep olduğundan, Şerif Zeyd, çöle kaçmayı tercih etti. Mekke'ye gaalib bir şekilde giren Kör Mahmûd ve muhâribleri, şehri yağma ile işe başladılar. Bu cidal 1631 Martına rastlayan 1040 Şabanında vuku bulmuştu. Zilhicce'de bunlar dînlerinin ahkâmı mucibince Kabe'yi yedi kere tavaf ettiler.

Bu vak'alar üzerine Kör Mahmûd, şerifliğe, kendisiyle birlikte gelmiş olan Yemen Şerifi'ni nasbetti ki, onun şerifliği üçüncü defadır. Mahmud Ağa Mekke'nin yağma edilmesinin İstanbul'da kendisi için iyi kabul edilmeyeceğini bildiğinden, yalnız kafadarı olan üç dört yüz askerle Basra yolunu tuttu. 300 kişi de Mustafa Beğ ku-mandasıyla İstanbul'a gitmek üzere ağalarından ayrılmış idüer.

Arabistan karışıklıkları haberi üzerine Mısır Vâlîsi Halil Paşa, Şerîf Zeyd'i Mekke'ye iade etmek üzere, Mısır ümerâsından Koca (İhtiyar) Kaasım Beğ bir fırka askerle görevlendirdi. Tecrübeli bir cengâver olan Kaasım Beğ, Mustafa Beğ'in maiyyetindeki 300 azimkar kahraman ile harbetmek istemediğinden, Şâm emîrû'l-haccı İb-râhîm Beğ'i onlarla anlaşmaya gönderdi. Müzâkereden sonra Mustafa Beğ hil'at giyerek, Suriye yoluyla İstanbul'a doğru yoluna devam etti; Şerîf Zeyd de şeriflik makamına döndü.

Kör Mahmud Arablar tarafından tâkîb edilerek, Vadî'l-Abbâs'ın ortasındaki türbe kalesine can atmıştı. Maiyyetinden bir takımı daha Mustafa Beğ'e iltihak etmek üzere ayrıldılar. Emîrû'l-Hacc İb-râhira Beğ, 600 kadar olan bu Mustafa Beğ takımına rehberlik ederek, bunlar selâmetle Şam'a vardılar. Eski kumandanları ise, Basra yolunda devam etmek istediği halde, Arablar tarafından çevrilmesi gecikmiyerek, esîr olarak Mekke'ye götürüldü. Taraftarları îdâm edildi; kendisi de işkence ile ayakları kırıldıktan sonra, maktele⁴⁷⁶ bırakıldı (Muharrem 1041 - Ağustos 1631). O sırada bir şerif, birâ-deriyle birlikte, Cidde Beği Mustafa Beğ'in kaatili olmak üzere kısasa mahkûm oldu.⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ Naîmfî'da .Muallfî.. s. 1» (Mütercim)

⁴⁷⁷ Nalmâ, bu şerifi *Nâm!> diye isimlendirir, s- 160. (Mütercim)

Mustafa Beğ kumandasındaki Osmanlı askeri Suriye'ye gelirken, hacı kaafilerine hücum eden çöl Arablanna karşı büyük yardım gösterdiler. Urban kuyuları doldurarak ve yollan mugaylân (devedikeni) ağaçlarıyla kapatarak, hacıları durdurmak istemişlerdi.⁴⁷⁸ Asker Urbân'ı perişan etti; ağaçları da yaktı. Bu güzel hizmetleri Yemen'de ve Mekke yağmasındaki eski cürümlerini unutturmaya sebep olarak, reîsleri Mustafa Kastamonu sancak-beğliğine tâyin edildi.⁴⁷⁹ Bununla beraber askerin geri kalanı, Arabistan'a sevk olunmadan önce kendilerine vaad edilen sipahilikleri talep etmek üzere, İstanbul'da göründükleri zaman, sadrâzam Mehmed Paşa bu istekleri hiç kaale almıyarak, istek sahiplerini dîvândan kovdu (1043 -1633). Daha sonraları Kansu Paşa da İstanbul'a gelerek, Yemen müdâfaa edilmeksizin tamamen Zeydîler'in eline bırakıldı.⁴⁸⁰

İstanbul'da Büyük Yangın

Devletin muhtelif eyâletlerinde bu vak'alar cereyan ederken, İstanbul, bir şehzadenin doğumundan dolayı sevinçle coşuyordu.⁴⁸¹ Lâkin bu şenlikleri, o zamana kadar İstanbul'u tahrîb eden yangınların en müdhişlerinden biri tâkîb etmekte gecikmedi. Ateş, Ci-bâli kapısı hâricinde techîz edilmekte olan bir gemi kalafatçısının dikkatsizliğinden zuhura geldi (27 Safer 1043 - 2 Eylül 1633).⁴⁸² Yangın, oralardaki gemilere sür'atle sirayet etmiş ve Aya Kapısı'-na kadar sahili tâkîb ederek, Mustafa Paşa Çarşısını, Kara Mûsâ Efendi'nin ikaamet ettiği Hamza Paşa Sarayı'm, ona bitişik Yahya Paşa Sarayı'm, Âşık Paşa'da Çeşmî EfendPnin muhteşem sarayını yaktı.⁴⁸³ Oradan üç dehşetli kola ayrıldı; biri Sultân Selîm Câ-mii'ne doğru gitti; biri sahil boyunca yayılarak Haydar Paşa'ya (Fâtih civarındaki Haydar), Üsküblü Câmii'ne, Unkapanı'na, Zeyrek Câmii'ne yöneldi ve yol üzerinde Kurşuncu-başı-zâde Mustafa Pa-şa'nın değerli ikaametgâhını yuttu. Üçüncüsü Âşık

⁴⁷⁸ Urban, hacılar geceleyin içine düşünler diye kuyular kazarak, mugaylân ağaçlarıyla üzerlerini örtmüşlerdi.» Naîmâ s. 161 (Mütercim)

⁴⁷⁹ Başlan Mustafa Beğ Kastarooniyye salâhasına gitdi.» Naîmâ (Mütercim)

⁴⁸⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/157-160.

⁴⁸¹ «Safer 1633 evfilinde Kandilli bağçede bir şehzade vücûda gelmekle, deryada ve kenâr-t bahrde mum donanmaları ve fisenkler Ue azîm senlikler iddi.- Naîmâ, s. 166 (Müterc.)

⁴⁸² Yangın, 27 Safer cum'a gönü sabah vakti zuhur ve o günö, söndürülmüştür. «Oldt bin kırk üçde ahrek-i kebir» mısraı târih düşürülmüştür. Naîmâ'dan, -s- 167. Şâyân-ı dikkattir ki mısram sahibi, târihe uydurmak için, ihrâk'ın elifini de feda ederek imlâ kasidesini, mânft'yi, vezni bozmaktan çekinmemiştir.» (Mütercim)

⁴⁸³ Naîmâ. bu sarayların birbirinin dört beş tabaka kadimi binalar olduğunu, ve özellikle Çeşmî Efendi Sarayı'mn tavanları zer4 lâciverd ile pervîz bulunduğunu kaydeder. (Mütercim)

Paşa'dan Sultân Mehmed Camii yolunu tutarak, Câmi-i Şerifin sağında ve solundaki iki caddeyi, sarayları, Büyük ve Küçük Karaman'ı, Sarachâne*-yi yaktı, Sarıgürz'e (Sangüzel) yürüdü.

Pâdişâh, bostancılar ve vezirler maiyyetinde bulunduğu halde, Sultân Selîm Camii tarafında yangının söndürülmesine çalışırken, ateş onların arkasındaki yeniçerilerin yeni ve eski kışlalarını (odalarını) ve askerî ihtilâlin daimî merkezi olan Orta Camii istilâ ediyordu. Tahribat, oradan da uzunluğuna limandan Molla Gürânî'ye kadar -ki bütün İstanbul demektir- ve genişliğine Fener kapısından Balipaşa ve Lütî Paşa Camilerine, Şâh Hûban Sarayı'na, Un-kapanı yanından Atpazarına kadar uzandı. Yalnız iki mahalle iki hâne kurtuldu. Yanan ev sayısı 20.000 olarak tahmin olundu.⁴⁸⁴

Kahvehanelerin Kapatılması

Bu büyük felâket halk arasında hoşnûdsuzluğa yol açarak, kahvehanelerde alenen hissiyatını izhâra başladılar. Umûmî efkârın bu temayülü yeni bir fitneye bahane olur endişesiyle, hükümet bütün kahvehanelerin derhâl kapatılması hakkında bir emir çıkardı (Re-bî'ü'l-evvel 1043 - Eylül 1633). Emir şiddetle icra olundu. Daha önceleri Sultân III. Murad ve Sultân I. Ahmed zamanlarında dahî bu türlü emirler çıkarılmış, lâkin yalnızca birkaç gün şiddetle icra olunmuştu. Bu defa ise, bilakis, payitaht ve devletin şehirlerinin kahvehaneleri; Sultân Murad'm ve halefi Sultân İbrahim'in saltanatları boyunca kapalı kaldı. Nihayet Sultân IV. Mehmed devrinde açılmalarına müsâade alınabildi.⁴⁸⁵

Tütün Yasağı

Kahvehanelerin kapatılmasından sonra, tütünün -hilâfına hareket edenler îdâm cezasına uğramak üzere- kullanılmasının yasaklanması hakkında bir emir çıktı. Yeni bir yangın çıkar düşüncesi bahane ittihâz edilmişti. Lâkin hakikatte, işsizlerin toplanmalarını Önlemek, umûmu ilgilendiren işlerden bahs olunabilecek toplanma yerlerini kapatmak üzere

⁴⁸⁴ Bu tahmin Riko'nundur; ancak bu müellifin diğer ifâdeleri gibi bu da ihtiyatla karşılanmalıdır. Riko, yangını İKH'te, hakiki oluş tarihinden biraz sonra gösterir. Riko. Knolles'de, s. 25. (Kâtib Çelebf, o zaman İstanbul'un beşte birinin yandığını söylüyor. Fezleke, ş. 154.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/160-161.

⁴⁸⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/161.

yüksek zabıta ile alâkalı bir tedbîr idi.

Şiddetle korunan bu inzibatî tedbîr, sebebiyet verenler hakkında bedhâhâne sözlere, birçok hicviyelere yolaçtı. Halk lisanı, «Geceleri uykumuzu kaçıran zencî hadımları def ediniz; zencîyi (kahveyi) men etmezden evvel mazlumların kalblerinden yükselen kanlı dumanı dağıtınız» diyordu.⁴⁸⁶

Bu türlü sözler dolaşadursun, kılıç, yeni emre itaat göstermeyenler hakkında şiddetli çalışmasına devamdan geri kalmıyordu. Pâdişâh bizzat kola çıkıyordu. Sokakta fenersiz tutulan, bir çubuk ve-yâhud bir fincan kahve ile yakalanan kimse cellâda teslim ediliyordu. Her sabah, sokak üzerlerine bırakılan mazlum cesedleriyle, gecenin merhametsiz siyâsetine (idamlarına) şehâdet ediyordu. Edirne'de, emir hilâfına hâlâ kahvehane bulunduğu dâir alman haber üzerine, bunları kapatmak ve sahihlerini astırmak için, bostancıba-şısı derhâl Edirne'ye gitti. Her gün yasaklanmış olan bu şeylere müb-telâ olanlardan birkaçı, bu felâket getiren tiryakilikler uğrunda başlarını verirlerdi. Sultân Murad, gece gündüz tebdîl-i kıyafet şehri ve köylerini dolaşır. Bir yerde toplanmış adam bulursa, Pâdişâh'ı görünce dağılırlardı. Bir gün şeyhü'ş-şüyûh, şöhretli mutasavvıf Si-vâsî-zâde, Kâğıdhâne'de Mîrâhor Köşkünde bâzı muhibbânıyla tasavvufa dâir sohbet etmekteyken. Sultân Murad ansızın sandalla gelmiş ve hazır bulunanların kitâblarını, toplantıdaki eşyalarını istemişti. Ki tablan, ortada bulunan teşbihleri götürdüler. Pâdişâh bir cildi açıp Yahya Efendi'nin Dîvân'ı olduğunu görünce:

- «Bu bizim efendinin (yâni şeyhülislâmın) dîvânıdır.» demiş ve öteki kitâbları ve şeyleri gördükten sonra:

- «Kitâblarıyla seyre giden ulemâya, tesbîh ve seccade ve ridâsıyla giden dervîşâna, divât ve kalem ve levâzım-ı kitabet ile giden küttâba bizüm sözümüz ve bir veçhile taarruzunuz yokdur, âlemlerinde olsunlar!»,⁴⁸⁷ sözlerini ilâve etmiştir.⁴⁸⁸

Kadı-Zade'nin Vaazı

⁴⁸⁶ Nnîmfi'da yalnız bir beyit yazılıdır ki, şudur:

«Zararsız bir dühân hakkında neyler bunca dikkatler Dühân-ı âh-ı mazîûmâtı men* eylen, hüner oldur» Nnîmfi'ntn «bir tünbâkû ki Türkçe tütün didükleri yaprağı mekruh» demesine bakılırsa, o zamanın lisanında tütüne 'tonbeki' de denildiği anlaşılır-s. 1R9. Mütercim.

⁴⁸⁷ Nalmfl. s. 172. (Mütercim)

⁴⁸⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/162-163.

Şeyh Sivâsî-zâde Efendi, Şeyh-i Ekber Üsküdâri Mahmûd Efendi'nin vefatından beri İstanbul'daki tasavvuf erbabının reîsi olduğu gibi, Kadı-zâde mütekellimîn (ilm-i kelâm âlimlerinin) reîsi idi. Kadı-zâde, sırf ahkâm-ı şariat naşiri, diğeri şerh hükümlerin daha az şiddetle tefsirine tarafdâr olan tasavvuf erbabının savunucusu idi.⁴⁸⁹ Mevlûd-ı (Hazret-i) Peygamberi münâsebetiyle (12 Rebûl-evvel 1042 - 27 Eylül 1632)⁴⁹⁰ birbirine muhalif olan iki fırkanın reisleri, biri diğeri tâkîben, Atmeydanı'ndaki Sultân Ahmed Câ-mii'nde vaaz ettiler. Evvelâ Sivâsî-zâde kürsüye çıktı. Ondan sonra -Fâdisfth'ın husûsî iltifatına mazhar olan- Kadı-zâde kürsüye gelerek, bu iltifattan istifâde ile, serbestâne bâzı sözler söyledi, özellikle devlet büyükleri aleyhine konuşmak suretiyle canlı bir konuşma yaptı. Kürsünün üzerinden (Müslümanların Ezop'u olan) Nas-reddîn Hoca'nın bir latifesini nakletti: .

Hoca bir gün bir büyük ve bir de küçük öküz ile tarla sürerken, arkadaşının sabanı iyi sürmemesinden dolayı, büyük öküzü düğmeye başlar. Bu garîb hareketinin sebebi sorulduğunda:

- «Böyle yaptığım şunun içindir ki» büyük öküz hareket etmedikçe, küçük öküz hareket edemez!» cevâbını verir.

Ekâbirden ve ulemâdan bâzılan vaazın sözlerinden alınarak, kürsüden indirmek istediler. Lâkin Kadı-zâde'nin hasmı⁴⁹¹ olan şeyhülislâm, huzûr-ı şahanede böyle bir şey yapılmasının münâsib ola-mıyacağını söyleyerek, duruma mâni oldu.⁴⁹²

Karaçelebizâde Mehmed Efendî'nin Vefatı

Üç ay önce⁴⁹³ (6 Zilhicce 1042 - 14 Hazîrân 1633), III. Mu-rad zamanında Rumeli kazaskeri Karaçelebî-zâde Hüsâm Efendî'nin oğlu olup yine Rumeli kazaskeri bulunan Mehmed Efendî'nin vefâtıyla, ilmiyye tariki en mümtaz erkânından birini kaybetmişti. Hüsâm Efendî'nin pederi, kadı

⁴⁸⁹ Tasavvuf erbabına dair sözler Hammer'in kanaatidir. Sivftst-zfide ve Kadı-zâde, Natmâ'nın tâbiri veçhile «mütebağız. (yekdiğeriye buğz besleyen) idiler. (Mütercim)

⁴⁹⁰ Bu tarihin doğrusu 12 Reblülevvel 1043 - 18 Ağustos 1633 olacaktır. (Mü-terdm).

⁴⁹¹ .Düşman, demek olan bu kelime Hamncer'İ sağtrtarak, «hasım kelimesini •hısım» zannettirmiştir. (Mütercim)

⁴⁹² Fıkranın nettcesindeki latifeyi Hanvner anlayamam^ olacaktır ki, geçmiştir. Kfltib Çelebi'nin ve ondan naklen Natmâ'nui İlâvesine göre, bu men'et-me meselesini Kadı-zâde'ye naklettikleri zaman vaiz efendi .fesübüti'l-müd-det (dftvâ sftbit oldu) demiştir. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/163.

⁴⁹³ Metinde, az yukarıdaki 12 Rebûlevvel 1042 - 27 Eylül 1632 târihine nazaran, «üç ay Önce» değil, «sekiz buçuk ay sonra» olacaktır. Hammer burada, 1042 Zilhiccesini, 1041 Zil-hicce'si sanarak, hatâ etmiştir.

Karaçelebî idi, büyük pederi Mev-lânâ Hüsâmeddîn Efendi, Fâtih Sultân Mehmed zamanında sadrâzam olan Rum Mehmed Paşa'nın biraderi olduğu gibi, Karaman'ın en muteber ailelerinden biriyle de akraablık kurmuştu. Hüsâmed-din Efendi'nin iki oğlu vardı ki, birincisi Rumeli kazaskeri olan zikrettiğimiz Mehmed Efendi, ve ikincisi müftîlik makamına kadar yükselen ve bu târihin daha aşağıdaki sayfalarında defalarca kendisinden bahsedilecek olan Abdülazîz Efendi'dir. Mehmed Efendi, «Zu-hûrî» mahlasıyla bir dîvân bırakmıştır. Hanesine bitişik bir camii ve Bursa ve Edirne'de birçok hayratı vardır.⁴⁹⁴

İran Üzerine Sefer

Saltanat merkezinde bu hâdiselerin cereyan ettiği sıralarda Di-yârbekir Vâlîsi Murtaza Paşa, segbân-başı Mûsâ Ağa'nın yardımını* ile, Musul kalesini ikmâl ediyordu. Mûsâ Ağa'ya Van eyâleti verilerek mükâfatlandırıldı.⁴⁹⁵ Muazzam bir eser olan bu Musul kalesi ikmâl edilince, Murtaza Paşa Mardin civarında kâin Sultân Yay-lâsı'nda asker toplamakla meşgul oldu. İranlılar ise kendilerine mu-kaavemete muktedir olmayan Tahamurs Hân'ı Gürcistan'dan ihrâc ediyorlardı.⁴⁹⁶ O zaman İran, dahilî ihtilâflarla çalkalanıyordu.

Şîrâz Vâlîsi îmam Kuli Hân, yirmi sene önce büyük Şah Ab-bâs'dan hediye olmak üzere bir câriye alarak, müteakiben bu cariye'den doğan ve Abbâs adı verilen çocuk saltanatın tabîi vârisi (yâni Şâh Abbâs'ın oğlu) olarak şöhret bulmuş olduğundan, bu defa îmam Kuli ve Abbâs, îmam Kuli'nin yirmidört evlâdiyle beraber hep birlikte katledilmiştir.⁴⁹⁷ Devletin

⁴⁹⁴ Naîmâ. Fezleke. Şakaalîm Nn'mânlyye'de mevlânâ Karaçelebî'nin ve Atâî'de oğlunun tercüme-i hâllerine müracaat Son zikrolunan zâtı, Atâî'de Kadî Hüsâmeddîn Hasan Efendi ile kanştnmamahdır. Bundan sonra da Atâî'de Ka-raçelebîz&de Mehmed Efendi'nin (Karaçelebî'nü torunu) tercüme-i hâline müracaat. Karaçelebî-zâde Mehmet Efendi'nin biraderi müftî Abdülazîz Efendi, 1006 (1597) senesinde cediti Kara Çelebî'nin ve 1042 (1632) senesinde kardeşinin vefatından haylî tafsilât ile bahseder. (Bendeki nüshalarda, s. 328 ve 399). Bu şöhretli ilim hanedanının silsilesi şudur: 1) Büyük cediti Hüsâmeddîn, n. Mehmed ve I. Selîm zamanı. 61. 920 (1514); 2) Kara Çelebi, Kaanunî Süleyman zamanı; 3) Karaçelebî-zâde Hiisfimeddîn Efendi, m. Murad zamanında kazasker, doğ. 940 (1533); öl. 1006 (1597); 4) Karaçelebî-zâde Mehrced Efendi. IV. Murad zamanında kazasker ve biraderi jnüftî Abdülazîz Efendi.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/164.

⁴⁹⁵ 1032 vekaaylinden. Naîmâ, s- 144 (Mütercim)

⁴⁹⁶ Naîmâ. 146 (Mütercim)

⁴⁹⁷ Hamtner, bu fıkrayı pek sıkı hulâsa ettiğinden, biraz açıklamak gerekir : Şâh Afabâs'ın vefatında, kız tarafından torunu olup Şâh Safî nâmıyla İran tahtına geçen Sâni Mîrza, meirjeketinde kendisine âsi olanların fzatesiyle meşguldü. Dedesi Abbâs Mîrza'nın Şîrâz hâkimi İnam Kuli Hân'a hediye ettiği bir cariyesi hâmile imiş. İmam Kuh'nun hanesinde bir erkek çocuk doğar, adını Ab-bîts korlar. Çocuk simaca Şâh Abbâs'a benzediğinden, onun oğlu olduğundan şüphe edilmez, neseb İddiasıyla ayaklandığından, bu defa

kuzey hududundaki Gîlân, vaktiyle müstakil ve tîrendâzlanyle şöhretli bir eyâlet iken, Kanunî Sultân Süleyman'ın ilk Acem seferinden beri (iranlılar tarafından) Osmanlılarla münâsebette bulunmakla suçlanıyordu. Bu eyâletin son Hân'ı Sultân III. Mehmed zamanında zincir altında vefat ederek hükümetin idaresine birbirini müteâkib iki birader geçmiştir ki, birincisi Garîb Şâh, ikinci Adil Şâh'dır. Bir gün Şâh Safî, Gîlân'm en mahir tirendazlarından 400 kişinin orta parmaklarını kestirmişti. Buna sebep olarak:

- «Bir ağacın arkasında on tanesi 10.000 îranh'ya karşı muvaffakiyetle savunma yapabilen bu tirendazları (okçuları) bu düşmanları niye saklamalı?» diyordu.

Şâh'ın Gîlân (Geylân) vâlîsi bulunan Arslan Beğ, bir dervişi îdâm ettirerek, Âdil Şâh'ı ortadan kaldırmış olduğunu yaymıştı.⁴⁹⁸

îranlılar'ın Van'a doğru yürümekte oldukları haberi üzerine, ve-zîr-i âzam Mehmed Paşa, hemen hududa doğru hareket etmek için emir aldı. Kapdân Canpulad-zâde, Rumeli eyâletine tâyin olunarak, Sofya'da askeri toplamakla vazifelendirildi. Bayram Paşa rikâb-ı hümâyûn kaymakamı, eski kaymakam Ca'fer Paşa kapdân, Ömer Efendi defterdar tâyin edildi.

Ekim ortasına doğru, vezîr-i âzam Üsküdar'a geçti (11 Rebîül-âhir 1043 - 15 Ekim 1633). Kavak'da, İran Şahı tarafından firar ederek bu tarafa gelmiş olan Şirvan Hânı 200 süvârî ile görünerek, evvelâ Kengiri, daha sonra Alâiye sancağı verilerek kendisine ikram edildi. Maltepe'de Pâdişâh, son defa olmak üzere resm-i geçi d icra ettirerek, orduya kâfi miktarda ve istenilen teçhizatta asker getirmemiş olmalarından dolayı, dört vezir⁴⁹⁹ gazab-ı pâdişâhîye uğradılar. Bostancıbaşı, malları müsadere olunan bu dört veziri bir kadırgaya bindirerek, sürüldükleri yerlere bıraktı. Bunlardan Mahmûd Paşa, azl edilip, Hacc'a gidip gelerek, mütekaaid oldu. Mehmed Paşa Rodos'a sürülerek, daha sonraları affolunmuştur. Mustafa Paşa'-ya Silifke sancağı, Yûsuf Paşa'ya (Bosna hududu müntehâsmda) Kilis sancağı tevcih

Şâh Safî, fedailer göndererek, İmam Kuh ve onun yirmiiç evlâdı ile birlikte, 6töürrcöştür. Na-İroâ, s. 162 (Mütercim)

⁴⁹⁸ İranlılar, Osmanlılarla müttehid bulunmalarından dolayı, Gîlân pâdişâhlarını mahvettikten sonra, GÜânblar *-tl Acemler tarafından «Geyli. adı verilir- ittifakla Gllftn meliklerinin neslinden Garîb nâmında bir çobanı pâdişâh tanıdılar- îranlılaç'- tarafından bunun dahf öldürülmesi Özerine kardeşi Âdil Şâh zuhur etti. O«6a mağlûb olup derviş hırkası giyip saklanması özerine, Arslan beg, Jjfrçofc dervişi îdâm ettiği sırada, birini de «İşte hu Âdil Şâh'dır» diyerek kazığa vurmuştur* Bu vak'alar, 1042 târihlerinde İdi. Nalmâ'dan, s. 164. (Mütercim)

⁴⁹⁹ ÇağalazAde Mahmud Paşa. nişancı Yûsuf Paşa, Mostarlı Mustafa Paşa. Civan Kapıcı-bap diye maruf Stmln Mehroed Paça. Nsîmâ'dan, s. 175. <Mütercim.

edilmiştir. O sırada bdlük-ağası Ca'fer Ağa'ya Kıbrıs eyâleti ve yeniçeri ağalığından çıkan hattat Hasan Ağa'ya Bosna eyâleti verildi. Yol esnasında, Acemler'in Van'dan çekilmekte oldukları haberi gelerek, ordu, şevk ve meserretle coştı. Zât-ı şâhâne, izmit'ten ötede Kazıklı'ya kadar orduya refakat ederek, askerin disiplininin muhafazası hakkında şiddetli emirler verdikten sonra, İstanbul'a döndü (25 Rebûlâhir 1043 - 29 Ekini-1633).

Yenişehir'de haylî yeniçeri ile beş sancak askeri kışlağa gönderildi. Daha sonra Konya'da, Rum Mehmed'in eski arkadaşlarından Yırtık Hasan ve zorba Gürcü Alî Ağa îdâm olduğu gibi, Karapi-narh tslâm Beğ korkusundan Ölmüştür.

Veziir-i âzam, İstanbul'dan ayrıldıktan iki ay sonra, Haleb'e girdi (15 Cumâdeluhrâ 1043 - 17 Aralık 1633). Haleb beğlerbeği No-gay Paşa, Bakras'a kadar karşılamaya gelmişti. Mehmed Paşa'nın Haleb'e varışının yedinci günü Haleb'de, İstanbul'daki gibi mutantan bir dîvân toplandı. Üç gün sonra, Nogay Paşa'nın katli hakkında çıkarılmış olan hatt-ı hümâyûnun hükmü icra edildi, Nogay Paşa, âsîlerin takibinde ve mallarının müsaderesinde ihmâl göstermekle suçlanıyordu (25 Cumâdeluhrâ 1043 - 27 Aralık 1633). Devlet hizmetinde saçları ağarmış olan başı İstanbul'a gönderildi. Haleb vâ-lîliği, vezâret rütbesi ile, bu defa saraydan çıkarılan Silâhdâr Ah-med Paşa'ya verilerek, Anadolu beğlerbeği Tayyar Mehmed Paşa,

Diyârbekir beğlerbeğiliğine tâyin olundu; eski Diyârbekir Valisi Murtaza Paşa İstanbul'a çağırıldı.

Sultân IV. Murad, Aralık ayı başlarında kapdân Ca'fer Paşa'yı, vezîr Gürcü Mehmed Paşa'yı, büyük mîrâhor Yenişehirli Hüseyin Ağa'yı, kapıcılar kedhudâsı vezîr-i âzam Nasûh Paşa-zâde Hüseyin Ağa'yı maiyyetine alarak, İzmit'e ve oradan Bursa'ya gitmişti. İzmit'ten geçerken, şehrin kalesiyle oradaki sarayın tâmîrâtındaki ihtimamından dolayı hoşnûdluğunu göstermek için, İzmit kadısı Gü-müşî-zâde'ye ömrü boyunca bu memuriyetten azlolunmamak üzere bir hatt-ı hümâyûn verdi.⁵⁰⁰

Ancak İznik taraflarında yolları fena bulduğu için, Gürcü Paşa ile Nasûhpaşa-zâde'yi gönderecek, İznik kadısının asılmasını ferman eyledi. Bu husustaki ihtarların faydası olmadı; hattâ zât-ı şahanelerini muhafaza

⁵⁰⁰ Hammer, bu frkayı yanlış nakletmiştir: Zât-ı şahane, İzmit'in mevkiini güzel bulmuş olduğundan, sur, kale, bir de kasır yapılmasını emretti ve az vakit içinde bunlar yapıldı- Gümüşi-zâde'nin hizmetinden memnun olarak, ömrü boyunca memuriyetinde kalması için hatt-ı hümâyûn yazdı. NalknA'-dan, s. 188... (Mütercim)

etmeleri hakkındaki ma'rûzât da Sultân Murad'ı men' edemedi.⁵⁰¹ Fermanın icrasından evvel, mağdur

olan kadı, yüzünü toplanmış olan halka çevirerek, alenen şu sözleri söylemiştir:

- «Müslümanlar, ma'sûmen terk-i hayât ettiğime sizi işhâd eylerim (şahit gösteririm).»⁵⁰²

Zavallı kadı, üç gün, kavuğu ve me'mûriyet alâmetleriyle şehrin kapısı önünde asılı vaziyette kaldı. Dördüncü gün indirerek yıkayıp kefenleyip defn ettiler. Mazlumun kanı, hayret ve ızdırap dolu halkın bakışları altında, ma'sûniyetinin kat'5 alâmeti olmak üzere, mezara kadar dinmemiştir.

Sultân-Murad'ın İnegöl'den geçerek Bursa'ya varışında, halk parlak bir surette kabul gösterdi. Evvelâ ecdadının ve ondan sonra Emîr Sultân'ın türbelerini ziyaret ettiği gibi, kaplıcaları da gördü. Bursa'da bulunduğu sırada, Mehmed-i Hısmkeyfî (Hasankeyfli Mehmed) nâmında servet ve tamâiyle uzun zamandan beri halkın kıskançlığına ma'rûz bir tacir, düşmanları tarafından murabahacılıkla itham edilerek, îdâm cezasına lâyık görüldü. Bunun Osman ismindeki kardeşi, dost edinmek ve kapıcılar kedhudâsı Nasûh-zâde'-nin iltifatını kazanmak için para sarf etmiş olduğundan, hayatına dokunulmadı.⁵⁰³

Müftî ile Asîlerin İdamı

Bu sırada İznik kadısının îdâm haberi İstanbul'a gelerek, ulemânın heyecanına ve ileri geri birçok söylentilere sebep olmuştu. Müftî Ahî-zâde, özellikle son hâdiseden beri umûmî efkârın bulunduğu hâl içinde, ulemânın nefretim çekmenin ne kadar tehlikeli olacağını Pâdişâh'a hissettirmek üzere, ihtarlarda bulunması için, Vâ-İlde-Sultân'a hemen bir tezkire yazdı. Müftî için bir felâket sebebi olmak üzere, nakîbüleşrâf Allâme Efendinin vermiş olduğu ve anlaşma maksadı güdülen bir ziyafette, sez bu fecî kadı vak'asına intikal etmiş olduğundan, Ahî-zâde'nin iHidâlsiz bir surette kelâm ederek, hattâ «hail» sözünü vehmettiği bedhâhlar tarafından Valideye duyuruldu. Vâlîde-Sultân, Müftî Efendi'nin mektubunu:

- «Arslanım, çabuk avdet et; hail' sözleri oluyor» mealinde bir muhtasar

⁵⁰¹ Nalma'ya nazaran, kimse şefaate cür'et edememiştir- (Mütercim)

⁵⁰² Hammer, asılmış olan İznik kadısını, yanlış, olarak, İznik kadısı olup iltifata mazhar edan Gümûgt-zâde zanneder. Tercümemizde doğrusu yazıldı. (Mütercim)

⁵⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/164-168.

kâğıdla Pâdişâh'a gönderdi.⁵⁰⁴

IV. Murad, validesinin kâğıdını aldığı zaman, avdaydı. Zihni karmakarışık oldu. Kimseye bir şey söylemeksizin, şehre de dönmek-siziri, birkaç bostancı ile,⁵⁰⁵ hiçbir yerde durmayarak, Samanlı yakınında bir köye kadar geldi. Orada birkaç saat istirahat etti. Ertesi gün Katırî'ya gelerek, kadırğa bulamadığı için, bir kayığa bindi; şiddetli bir fırtınaya rağmen Gegbüze'ye geçti. Üçüncü (cumartesi) günü akşam üzeri Üsküdar'a gelip de bir gemi ile saray-ı hümayûn bahçesine (Hasbahçe'ye) geçtiği saat, bostancıbaşıyı da müftî ile İstanbul kadısı bulunan oğlunu derdest edip Kıbrıs'a sürmekle görevlendirdi. Emir gece icra olundu. Bu şiddetli tedbîr üzerine, Yahya Efendi, üçüncü defa olarak şeyhülislâmlık makamına ve Kara-çelebî-zâde Abdülazîz Efendi İstanbul kadılığına getirildi. Ertesi sabah bostancı-başı, eğer boğazdan çıkmış iseler, tâkîbden vazgeçerek geri dönmek; daha evvel yetiştiği takdirde îdâm etmek emriyle, sürülenlerin arkasından gönderildi. Bir karar ki, Şerîat'ın en büyük memuru hakkında icrası bu zamana kadar devletin vekaayinâ-melerinde görülmemiştir ve genç pâdişâhın gadr ve intikam hırsından başka bir yolla tefsiri mümkün değildir! Sultân Murad, tahtını tehdîd eden son isyanda müftînin, Receb Paşa ile birlikte şeh-zadelerin hayâtı için kefalet arzetmesini affetmemiştir.

Müftînin oğlu Emîr Çelebî tâliön müsâadesine mazhar olarak, bu emrin yerine getirilmesinden önce açılmış bulundu. Lâkin babasının kayığı rüzgârın muhalefeti ile Ayastefanos civarında çalkalanıp kaldığından, bostancı-başı ona yetişti. Pâdişâh Yedikule kapısından çıkarak, sahili tâkîb etmek suretiyle geminin durduğu yere gelmişti.⁵⁰⁶ Eliyle bostancıbaşıya gelmesi için işaret ederek, geldiğinde emri te'kîd ve tacil etti. Zavallı müftî, bir saman arabasıyla Ayastefanos'tan Kalabraya (Kalatarya?) köyüne götürülerek, bir yeniçerinin hanesinde hüküm yerine getirildi. Na's, sahil kumlan İçine defn olunarak, Ahî-zâde'nin İstanbul'da (medresesi civarında) yaptırmış olduğu kabir, ahvâl-i âlemin kararsızlığına ve insanların nereye gömüleceklerini bilemediklerine yeni bir delîl olmak üzere, boş kalmıştır.

⁵⁰⁴ Motfî efendinin tezkiresi su mazmunda İdi: .Ulemâ ve kuzât, vâcibü'r-riâye ve lânmü'r-riâye dâileridir; cenâb-ı celâdet-meâb-ı pâdişâhî, anlar hakkında mflcâmele ile muamele buyurup, izhfik-ı rûh jnisillö hâlât zuhur itmek ve ecdfid-t kirâmlan itmediği kârdan ictinâb buyurmatnak nâ-münâ-sibdür. Kendilerini bedduadan sakınırız; me'mûldür W, siz nasihat buyurup ulemanın hayır duasını alalımız! Zîrft henüz âlemün herefl merci indifa'a yflz tutmuş. İken, klüü kaale mOeddl olacak ahvâlden cenâb-ı hilâfet-penâ-htyl sıyftnet ideriz* Valide Suttftfn çByte yazmıştı: «Benfrını Arslanum, acele Kelesiniz. Cûlus tedbîri için sözler ve cem'iyetler ohnaktadır.. Pâdişâhın tezkireyi aldıftı gön persenbe İdi. Naîmâ. s. 192 ve 193. (Mütercim)

⁵⁰⁵ «Bostancı-başı Duçe'yl klaguz İderek» Natmâ (Mütercim)

⁵⁰⁶ O sırada karaya çıkmış İdi. Natmâ. s. 195 (Mütercim)

Bununla beraber Ahî-zâde, bir pâdişâh emriyle îdâm olunmuş yegâne müftüdür. En büyük şeriat memurunun bu suretle vefatı, Sultân Osman'ın katlinden sonra, Osmanlı devleti vekaayi-nâmelerini lekeleyen ahvâlin en kanlılarından biri olarak görülebilir (1 Receb 1043 - 1 Ocak 1634).⁵⁰⁷

Haleb'de Yeniçerilerin Kıyımı

Bahar başlarında Suriye tarafları yeni bir askerî ihtilâle sahne oldu. Haleb yeniçerileri, mevâcibleri için akçe yerine gurus almak⁵⁰⁸ bahanesiyle ayaklandılar ve yeniçeri ağasının, kedhudâ-sının, kâtibinin azlini istediler. Fesâdcîâr ağanın evini kuşatarak:

- «Biz seni istemeyiz!» diye bağırdılar. Haneden de:
- «Biz de sizi istemeyiz!» diye cevap vererek, birkaç ok attılar.

Bunun üzerine hiddetlenmiş olan asker, sadrâzama gittiler. Sadrâzam resmî kavuk ile («selîmî» ile) dîvâna giderek, bunları uygun sözlerle yatıştırılmaya çalıştıysa da, faydası olmadı. Her taraftan «Bu hâinleri istemeyiz» diye bağırdığından, sadrâzam sipâhî ocağı ağasını yeniçeri ağalığına, zağarcı-başığı kedhudâlığa tâyîn etmeye mecbur oldu. Asîler bununla iktifa etmiyerek, «Dört adamımızı öldürdüler» iddi âsiyle azledilmiş olan ağa ve kedhudânın başlarını istediler. Sadrâzam:

- «Onlar kaçmışlar; lâkin aratacağız.» diye cevap verince, onun üzerine bir taş yağmuru yağdırdılar.

Ertesi gün yeniçeriler tekrar toplanıp, firarileri istediler. Bu defa sadrâzamin adamlarıyla âsîler arasında kanlı bir gürültü koptu, iki taraftan elliden ziyâde adam öldü. Bununla beraber kavga, fesad erbabının bozulmasıyla basıldı. Bütün ocak halkı sadrâzama müracaatla, kendilerinin bu işlerde medhalleri bulunmadığını yemîn ile te*mîn eylediler (1 Ramazân 1043 - 1 Mart 1634). Sadrâzam, bir taraftan üç firarinin malını müsadere etmekle beraber, bunların kaçtıklarını vak'anın tafsîlâtıyla arzetti.

⁵⁰⁷ «Menkûldür ki. pâdişâh hazreüeri bir gece (nakîbül-esrîf) Şeyhî Efendi'nin hanesine ugrayup, dışarı çıkararak ve piyade önüne katarak «O gece meş-veretde ne söyleşdinüz?» diye. elinde hışt (mızrak), suâl itdl, ve dunnayup yürürdt. Şeyh! ETendi, rlıkâbına düşüp, «Şevkettü pâdişâhura, bizüm o ka-aâyeden haberimüz yokdur, da'vetimüz İstanbul kadısı De sâf olmak için ' idi.» diye hikâyeyi tafsil İdüp. hezftir yemîn ile güç İnanırabilî. Hem söyleşirler, hem giderlericH. Şeyhi Efendi rikâbda mesâfe-i ba'ldede gidüp, bî-tâb kaldı. Pâdişâh İstanbul sokaklarını biçâre pîre dolaşdırup nefes almağa takati kahnadıkda vftfir tehdîd İdüp, «Kocaman (İhtiyar adam), yurt var git. sana İzin virdüns.. diye geri döndürdi. Seyhl Efendi nakî İderdl W: «O gece. Sultân Murad. elinde hışt, ben rikâbında giderdüm; havfumdan zeh-rem çak olayazdı (Korkumdan az daha ödüm kopacaktı); yapım sâatde al-dıgım mesafeyi güç ile İki buçuk sflatde kat* idüp, haneme geldüm, ve o hafvun te'sirlerinden bir kaç gün mahmûm olup yatdum.» Natmfı, s. 196 (Môt.)⁵⁰⁷

⁵⁰⁸ Ayan bozulmuş olan akçe ve daha küçük paralar yerine, daha hâlis olan sikkesi abnak için. (Mütercim)

Firarilerden yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa, gerçekten zorbaları korkutmuş ise de, birçok .kimselerin ve özellikle orta çavuşunun günahsız yere idamına sebep olmuştu. Pâdişâh, Köse Mehmed Ağaf-nın izâlesini münâsib görerek, kapıcıâr-kedhudâsı Nasûh-paşa-zâ-de*yi, her nerede rast gelirse öldürmek emriyle Anadolu'ya gönderdi.⁵⁰⁹ Bununla beraber mahkûm, yaptığı hizmetlere mükâfâ-ten Pâdişâh'in kendisini îdâm ettireceğine bir türlü inanamıyarak, kapıcılar kedhudâsım kendisini İstanbul'a sağ salim ulaştırmak için ikna etti. Ramazanın 21'inci gecesi -ki ertesi gün jievruz (21 Mart) idi- İstanbul'a vâsıl olarak, hemen huzûr-ı şahaneye çıkarıldı. Ağa, hizmetlerini sayarak, gözlerinden yaşlar dökerek, * kendisinin îdâm edilmesinin adaletine uygun olmadığı gibi, böyle bir mükâfattan sonra hiç kimsenin pâdişâh hizmetine vücûdunu vakfetmeyeceğinden bahisle, bu muamelenin maslahatın gereğine de muvafık olmayacağını arzetti. Lâkin IV. Murad, büyük bir öfkeyle:

- «Bre mel'ûn! Hem fitneyi çıkarırsın, hem de şimdi zeytûn yağı gibi üzerine çıkarırsın! Tîz kâfirim başını kesinüz, söyletmeyinüz!» demesi üzerine, cellâd, vazifesini ifâ etti. Kedhudâsı Mustafa, Sa-manlı'da tutularak, ağanın hâline uğradı. Baş, İstanbul'a gönderildi. Kâtib, başı üzerinde asılı duran kılıçtan bu defalık kurtuldu.

Husrev Paşa kedhudâsı Hacı Ayvad (Hacivad) Süleyman, efendisinin sadâretindeki kıyamın tahrikçisi sayıldığından, Haleb'de serdâr tarafından idam olundu. İstanbul'da, Hafız Paşa'nın kaatillerin-den San Mustafa -ki Pâdişâh bizzat hatırında tutmuştu- cellâda teslim edildi. Hafız Paşa vak'asında Pâdişâh'in huzurunda «Biz ağayı istemeyiz!» diye bağırarak ve küçük mîrâhoru, koltuğuna girerek, ağa olmak üzere yeniçerilere arzetmiş olan sipâhî Ekşi Uzun Hasan'ın boynu vurulduğu gibi, ağayı istememek feryadında arkadaşı olan Kel Abdî, saç bırakarak Üsküdârî Mahmûd Efendi tekkesinde inzivaya çekilmiş olduğu halde, Bayram Paşa tarafından tuturularak, îdâm edildi (Ramazan 1043 - Mart 1634). Osmanlı edebiyatında Şeyhî nâmıyla mâruf olan nakîbüleşrâf Allâme Efendi, müftî Ahî-zâde'ye vermiş olduğu felâkete sebep olan i'tilâf yemeğinden dolayı Mekke'ye uzaklaştırılarak, Yenbu'da vefat etti. Pâdişâhın arzusuna muvafık hizmet etmek maksadıyla tütünün haram olduğuna dâir verdiği fetva, payitahtta ikaamet edebilmesini sağlayamadığı gibi, yasak olan içki (kahve) yerine

⁵⁰⁹ Naîmâ, (c. 3, s. 185) bu münâsebetle «Fenalık etmiş isen mutlaka bir belâya uğrarsın; zîrâ tabiatta herşeyin bir karşılığı vardır» mealindeki farsça beyti ve «Zâlim yeryüzünde Allah'ın düşmanıdır; Cenâb-ı Hakk onu intikamına vâsita eder, sonra ondan da intikam alır» kavlini îrâd eder.

kaşr-ı menkû'a (haşlanmış kabuk)⁵¹⁰ yi îcâd etmiş olması da hayâtım muhafazaya yetmemişti. Bu sırada bir müddetten beri gözden düşmüş bulunan Galatalı tabîb Seyyîd Mehmed -ki oniki fenne dâir küçük bir muhîtül-ulûm (ilimler ansiklopedisi) sahibidir⁵¹¹ yine Pâdişâh'in yakınlarından biri oldu. İstanbul, Üsküdar, Galata, bir şehzadenin doğumundan dolayı, üç gün aydınlatıldı. Lâkin bebeğin müteakiben ölmesi umûmî sevinci sona erdirdi.⁵¹²

Lübnan Emiri Fahreddin'in İtaati

Ocak ayı ortalarından sonra (19 Receb 1043 - 19 Ocak 1634), Şâm Vâlîsi Küçük Ahmed Paşa Haleb ordugâhına gelerek, Dürziler ve Lübnan Beği olup otuz seneden beri alenî isyan hâlinde bulunan Maanoğlu Fahreddîn aleyhine yapacağı sefer hakkında son emirleri aldı. Fahreddîn, Canpulad'ın isyanından ve kendisinin Toskana Büyük-dukası'yla ittifakından sonra, Lübnan ve Floransa hükümetleri arasındaki bağlan kuvvetlendirmek için bizzat Floransa'ya gitmiş ve Avrupa hayât ve âdabını kabule çalışmıştı. O zamandan beri Baalbek sahrasında ve Anti-Lübnan Dağları'nda⁵¹³ hükümetini takviye için, İran muharebelerinden ve İstanbul'daki askerî isyanlardan istifâde etmişti. Oğlu Alî'yi yerine tâyin etmiş ve kendisi de Lübnan'daki Deyrül-Kamerî (Mondkloster) ikaametgâh ittihâz etmişti.

Fahreddîn'in, sadrâzam Husrev Paşa tarafından Suriye'de kışlamak üzere gönderilen sipahileri düşmanca kabul ederek hepsini katletmesi, Pâdişâh'm gazabına sebep olmuştu. Binâenaleyh Şâm vâlîsi ve kırk gemiden mürekkep bir donanma ile kapdân paşa bu yeni İsyanı bastırmaya gitmek için emir aldılar. Küçük Ahmed, ked-hudâsı İbrâhîm ile bir miktar asker ayırarak, Fahreddîn'in aleyhine gönderdi. Bunlar Müzeyreb'de mağlûb ve kumandanları esîr oldular. Bu mağlûbiyet üzerine, askerî fırkaların kumandanlığı emîrû*-l-hacc Ferahoğlu'na verilerek, bunlar müteakiben Fahreddîn'in oğlu Emîr Alî kumandasında onbin⁵¹⁴ kişilik bir kuvvet karşısında bulundular (15 Ekim 1634) Arablar mağlûb olarak, reisleri ağır surette

⁵¹⁰ Allöl-mizâc olmağla. müdâvfitâ iştigâli ziyâde ve roeTriÜât ve meşrubata İ'tlnflsı fevkalade İdi- -Kahve, yerine .kagve» peyda idüp. tabhu terkebîne dâir mahsûs risale yazdı. Fedefce, s- 162 (Mütercim)

⁵¹¹ Hektm-başî tdl; -Eomfaec- Ohlbi olup, mahlası -Veffct- İdi. Fedeke'den, s. 162 (Mütercim)

⁵¹² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/170-171.

⁵¹³ .Kırk yıldan beri emareti Arab'ı tasarruf idüp, nâhiye-i Zeydânî maverasında Baalbek Dağları'ndan akaasl-t Şâm*a kadar Cibâlu'1-Yetm ve Nedm ve bir çok nevaht ve kıl&'a tegallüb eylemlşidi.* Nalmfi'dan, s. 176. (MÖtr.)

⁵¹⁴ Nalma'da «Oniki Hn.. s. 177 (Mütercim)

yaralandığı halde, harb meydanında başı kesildi. Bunun başını kesen Şamlı yeniçeri Deli Hüseyin 100 altın, 100 baş hayvan ile Tarabulus-ı Şâm (Trabûsşâm) hükümetini almıştır.⁵¹⁵ Ked-hudâsının muharebede öldürülmesinden kederlenen Küçük Ahmed Paşa, bizzat Safed'de Fahreddîn üzerine yürüyerek, Maanoğlu'nu bozdu; Dürzîler'den bir çoğuyla Şihâboğullan telef oldu.

Mağlûb, ele geçirilmesi çok güç olan Şûf Mağaralarına iltica etti. Ahmed Paşa da geldi; muhasara etti. Müslüman generali kayalar arasından yol açmak için Annibal'in usûlünü-kullandı: Taşların kesilmesini kolaylaştırmak için ateşle kızdırdıktan sonra, üzerlerine sirke döktürdü.⁵¹⁶ Nihayet kayalar açıldı; dağlardan kesilen çalılar yakılarak, mağaralar duman içinde kaldığından, âsî itaate mecburiyet gördü. Ahmed Paşa, Maanoğlu'nun hazînelerini müsadere etti; kendisiyle Hüseyin ve Mes'ûd nâmında iki oğlunun hayâtına ilişmiyerek, bunları muzafferiyet haberiyle İstanbul'a gönderdi. Fahreddîn Pâdişâhın huzuruna getirtildiğinde, husûsî bir nezârete alınarak, iki oğlu Galata Sarayı hademesi arasına («gilmân-ı hâssa»ya) kaydedildi. Hüseyin Beğ daha sonra Hasoda'ya girmiş, hazîne kedhudâsı olmuş, IV. Mehmed zamanında (Köprülü Mehmed Paşa zamanında) elçilikle Hindistan'a gitmiştir. Muhâdarâtta (Faydalı bilgilerle dolu hikâyeler serisi) «Temyîz» nâmında bir eseri vardır.⁵¹⁷ İhtiyarlığında müverrih Naîmâ'nın dostu olmuş ve Naîmâ, Sultân îbrâhîm ve Sultân IV. Mehmed zamanları vakıalarının büyük bir kısmını onun lisanından dinlemiş ve zabt etmiştir. Târihin vekaayiini zabtetmekten haylî zaman önce ismi Hamilton'un «Dört Fahreddînler» unvanlı hikayeleriyle Avrupa'da tanınmış olan Fahreddîn'in son oğlunun sonu, işte bundan ibarettir.⁵¹⁸

⁵¹⁵ «Emir Ali'nön hayli tutanına nail olmuş bulunan bu Dell Hüseyin, Ali'yi mecruh görünce. «Ya Emtrel-Arab! Senön başun mfi&rek bir başdur; onun sebebiyle bir adam nâil-î devlet olur. Bu kadar ihsanımı gördüm, başımdan gelecek ihsana,da ben nftil olayım!» diyerek Dürzi beğfin basura mişdür.> Nalma'dan. s. 177 (Mütercim)

⁵¹⁶ Naîmâ'nın rivayetine nazaran, mağarayı çevreleyen yekpare taş üzerine bir çok odun yığıp, yaktılar. Kaya epeyce kızdıktan sonra, pek çok cerftr ile (Hairmer'in tercümede harf ettiği bu kelimenin .firar. (?) yâni ctve-(ava) olması hâtıra gelir) sirke döktüler; sirkeden rehabet kesbeden taşm zirvesini balta ve külünk ile kırdılar; evvelki ameliyâtda devam ile, nihayet mağaraya delik açdılar. s. 178. (Mütercim)

⁵¹⁷ Naîmft, bu kitabın, cevâhir-i hikmet ile memlû bir hazîne-i bl-nazir olduğunu, müellifimn dakaayık-ı ulûma vâkîf ve Bermekt-haslet bulunduğunu yazar, s. 180. (Mütercim)

⁵¹⁸ «Şövalye Darvio'nnn Hatıratı» (Paris, 1735, c. 1, s. 357 ve 359), bu hususta —Maritti'nin «Dürziler'in Büyük Emîri Fahreddîn'in Târihi» adlı eserine me'haz olan— Toskana Konsolosu Veraïço'dan daha çok olarak, mümkûn ve doğru tafsîlât verir. Gota Salnamesi, 1791. Ma-ritti, özel isimlerdeki pekçok bozuklarından başka, İstanbul'da şerefli bir şekilde yaşamakta olan Fahreddîn-zâde Hüseyin'in başını Şam'da teşhir ve Emir Mansûr'u îdâm ettirmekle, bijyük yanlışlar yapmıştır. Maritti'nin, Hüseyin'in küçük kardeşleri olup da boğdurulmuş olduğunu söylediği «Hasan ve Dadara dâir.(galiba Dadar*-dan maksad «Dâder» yâni birâder'dir. Müt.) Osmanlı târihlerinde hiçbir işaret yoktur. Arovio da Fahreddîn'in, oğlunu

Abaza'nın Bosna Valiliği

Bu zamanda Fahreddin ismi Avrupa ve Asya'yı -uzun süren isyanına mükâfâten Bosna valiliğini almış olan Abaza adının daha evvelce yayıldığı derecede- tutmuştu. Yeni Bosna vâîsi ise vaktiyle Erzurum yeniçerilerine gösterdiği şiddeti devam ettirmekle beraber, kanlarını dökmekten çekiniyordu. Bununla beraber Taşlıca, Hersek, Prepol sancaklarından bir takım yeniçeriler haksız vergiler tarh etmek ve başka zulümlerde bulunmak gibi muamelelerle Abaza'nın idaresini müşkilâta bırakmaya çalışıyorlardı. Lob-oğlu Süleyman Ağa nâmında yerliden biri de zorbaca hareket etmekte idi. Bir gün Abaza Gaçka taraflarında avlanmakta iken, Lob-ogul-ları'ndan Mustafa Beğ ile Osman nâmında cür'etli bir yeniçeri ansızın Abaza'nın üzerine atıldılar. İyi kemankeş olan vâî ve maiy-yeti, hücum edenleri bir ok dolusuna tutarak, ric'at ettirdiler. Yeniçeri Osman, Abaza'nın okuyla öldü. Lob-oğlu kaçtı; bütün malları müsadereye uğradı. Prepol yeniçerileri son derecede şiddetli muamele gördüler. Abaza, uyuşup kaynaşmak hakkında evvelce taraflarca verilmiş olan ahdin bu suretle bozulmasından memnun olarak, intikam hirsına revâc vermek üzere fırsat buldu.

Bu esnada Mustafa Beğ'in kardeşi Lob-oğlu Hacı Süleyman No-vi kalesinde kapanmıştı. Abaza, hâince entrikaları ve Bosna'nın en nüfuzlu ailelerinden Şâbânlılar'ın yardımıyla Hacı Süleyman'ı az zaman içinde oradan çıkardı. Şâbânlılar, düşmanları olan Lob-oğul-ları'nı mahvetmek şartıyla, Novi askerinin mevâcibi olan 500.000 akçeyi Abaza Paşa'ya vermişlerdi. Süleyman'ın oğlu Ömer'i ele geçirmiş bulunan Abaza, onu ve babasını kendilerine ilişmiyeceğine ve bil'akis dost sayılacaklarına dâir vaadlerle o kadar iknâa muvaffak oldu ki, Ömer, babası Süleyman, amcası Mustafa, üçü de Abaza'nın huzuruna geldiler. Bunlar saklandıkları yerlerden çıkınca, kendilerinin zulüm ve zorbalık yaptıklarına dâir iki yalancı şâhid tedârik edilerek, Abaza tarafından îdâma mahkûm edilmeleri hususunda müşkilât görülmedi. Süleyman Ağa, oğlu Ömer Çelebî'nin gözü önünde îdâm edilmek üzere bulunmasından müteessir olunca, Ömer pederine:

- «Ne ağlıyorsun, baba? Bu gün Muharrem'in on'u (Hüseyn'in şehâdetinin yıldönümü) değil midir? Düşün ki biz de Yezîd gibi bir zâlimin

darbeleri altında terk-i hayât ediyoruz» sözleriyle teselliye çalıştı (İ0 Muharrem 1040 - 19 Ağustos 1630).⁵¹⁹

üç mağdurun idamından ve mallarının müsaderesinden sonra, Novi muhafızları Şâbânli Hacı Hasan'dan birikmiş maaşlarını istediler. Bu parayı valinin aldığını söyler söylemez, kendisini taş altında boğdular.

Bir müddet sonra, Abaza, Zara yakınında -eskiden İnehan'in muhasara ettiği- Klis⁵²⁰ önüne giderek, Venedikli kumandan kaleye ziyarette bulunmak üzere müsâade istedi. Bu tehlikeli ziyaretten korkmakta olan kumandan, muhalefet gösterdi. Abaza, bunun üzerine Zara'yı⁵²¹ muhasara etmiş olduğu halde, İstanbul'daki Venedik balyosunun şikâyetleri üzerine harîsâne tasavvurlarını terke mecbur oldu.

Bu şikâyetleri müteâkib memuriyetinden azlolunan Abaza Paşa, Belgrad'a giderek bir müddet orada ikaamet eyledi. O sıradadır ki, Belgrad'ın güneyinde «Hünkâr Tepesi» denilen yerde *Abaza Köşkü» nâmındaki kasrı yaptırmıştır. Budin valiliğini almak için hayli çalıştıysa da, muvaffak olamadı. Nihayet Silistre ve Oçakof (Özü) hududunda toplanmış bulunan askerin kumandanlığıyla beraber Vidin valisi sıfatıyla Tuna sahillerine gitti.⁵²²

Rus Tahririyle Lehistan Üzerine Sefer

Memuriyetinin ilk gününde, Lehistan üzerine büyük harb hazırlıkları yapıldı. Rusya elçisi, Almanya İmparatoru'nun yardımına muktedir olamadığı bu sırada, Osmanlı Devletimin Lehistan'a taarruz etmesini teklif ederek, onun talebi üzerine düşmanlığa başladı (1633).⁵²³ Pâdişâh, Rusya hükümdarı Mihail Romanofa yazdığı cevâbnâmede, îsveç ile dostça muharebelerde devam etmesini ve kendisi yardım edecek bir halde bulununcaya kadar Lehistan ile zahiren sulh çerçevesinde hareket etmesini tavsiye ediyordu.

Osmanlı Devleti, işte bu sıralarda, îsveç ile ilk diplomatik mü-

⁵¹⁹ NalmA'nın İstanbul basımında dahi, c. 3, s. 200, 1040 Muharremi gösterilmişse de, vafe'alann gelişine göre, 40'dan sonra «1», *2>, «3» rakamlarından biri unutulmuş olması muhtemeldir. (Mütercim)

⁵²⁰ Natmfl'nın kaydına göre, Klfs serhaddinde daha eskiden İnehân Beğ'in muhasara ettiği .Zadre. kalesidir; Klis zaten bizim tarafta idi. (Mütercim)

⁵²¹ Nafm&'da yine .Zadre» (Mütercim)

⁵²² Nalmft, s. 201.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/175-177.

⁵²³ Smid'in vekaayinâmesi: «Osmanlı Devleti'nin Lehistan aleyhine yardımını» talep etmek üzere kıymetli hediyelerle bir Rus elçisinin gelişi. 14 Haziran 1632.

nâsebetlere girişmiştir. Geçen sene İstanbul'a gelmiş olan İsveç enternonsu Pol Strasburg⁵²⁴ eğer İsveç Kralı Macaristan tacını alacak olursa, Osmanlı Devleti ile Macaristan arasındaki kapitülasyonları muhafaza etmeyi taahhüd ile beraber, İstanbul'a bir sefaret gönderilmesine müsaade verilmesini, efendisi nâmına taleb etti. Enter-nonsun müzâkereleri İmparatorun mukîm elçisi tarafından sekteye uğratılmış, Kırım Hânı nezdine gönderilen diğer bir şahsın memuriyeti de, yine onun mesâisiyle faydasız kalmıştır.

Bu vak'alar sırasında Abaza Paşa, memleketinin timâr ve zeâmet sahibi süvarileri ve sair askeri Dobruca Tatarları, Moldavya ve Eflâk yardımcı kuvvetleri Mîrza Orak ve Hüseyin ve KantermVin nogaylan ile Lehistan'a girerek, Sultân Osman'ın Kamyenyak (Ka-mieniak) muhasarasında çadırlarını buldurmuş olduğu yere ordu kurdu (15 Rebûlâhir 1043 - 19 Ekim 1633).⁵²⁵ Üç gün sonra, fCamyeniak tepelerinden birinde bulunan Konyekpolski müstahkem ordugâhına taarruz etmek üzere eşyâsız ve topsuz Dinyestr nehrim geçti.⁵²⁶ Hücum edenler evvelâ 5.000 zayıtla Mokşa vâ-dîsine kadar ric'at ettirilmiş oldukları halde, yeni bir şiddetle hücum için döndüler (18 Rebûlâhir (Naîmâ'da Rebûlevvel) 1043 - 22 Ekim 1633). Sağ cenah Tatarlardan, sol cenah Moldavya ve Eflâk-lılar'dan mürekkebtî. Abaza, zaîmleri ye timârlılarla merkezde bulunmaktaydı. Tatarlar beş saatlik bir hücumdan zayıf düşerek, Prens Viyesnovyeki tarafından ric'at ettirilmiş ve Osmanlılar Konyekpolski Önünden çekilmiştir.

Abaza, çalışmalarının sonuçsuz kaldığı görerek, muhafız kuvvetleri Osmanlı ordusuna telefât verdiren Studzienyek palangasına doğru Dinyestr nehrinin sağ tarafına yöneldi. Bu nehrin bir adası içinde bulunan palanganın sekiz kulesi derhâl göründü.⁵²⁷ Kazaklar ilk yedi kuleyi terketmek zorunda kalarak, sekizincisinde şiddetle müdâfaaya devam ettiler. Bunları oradan

⁵²⁴ İmparatorluk Arşivi'nde. elçi Pol Strasburg'un getirmiş olduğu yazışmalara cevaben Patrik KirÜ'ün İsveç Kralına 11 Haziran 1632 tarihli bir mektubu vardır.

⁵²⁵ Tuna kenarında Hotin kalesinin sağ tarafında Kamanîçe kalesi mukabelesinde Sultân Osman'ın ceng ettffci Eski Tabur denilen mevzie ordu kurulmuştu. Nattna'da târih 15 Rebûfevverdir. s. 202 (Mütercim) Osmanlı menbâlanmn ve özellikle Naîmâ'nın Lehistan kaynaklarıyla ve bilhassa «Dzeje narodu Polskiego zapa-novvania Wladislavva 17 Krôto Pol.» unvânıyla 1823 senesinde Varşova'da basılmış olan eseriyle karşılaştırılmasından anlaşılır ki, Naîmâ (c. 3, s. 202), 15 Rebûlâhir yerine 15 Rebûlevvel demekle yanılır. Naîmâ'nın zikredilen sahifesinde «Mâh-ı mezbûrun on sekizinde, ki yevmü's-sebt (cumartesi) dir» denilmiş olup, hâlbuki 22 Eylül'e rastlayan 18 Rebûlevvel, cumartesi değil perşem-be'dir. Lâkin 22 Ekim 1633'e rastlayan 18 Rebûlâhir cumartesi idi.

⁵²⁶ Natmâ'da Turla Suyu. (Mütercim)

⁵²⁷ Nalma sekiz kuleli palangayı Istoriç diye adlandırır ki, «Studzinyek. den bozulmuş olsa gerektir. (Mütercim)

çıkarmak için (Abaza'nın sabık kedhudâsı) Süleyman Ağa ve (hemşîre-zâdesi) İpşîr Mustafa Beğ çok miktarda saman toplamakla görevlendirilerek, toplanan samanlar palanga kenarına yığılıp ateşlendi. İçeriye kadar girmiş bulunan Osmanlılar, mevkii müdâfaa edenlerin kahramanlık-lanyle üçüncü defa ric'at ettirildi. Edirne yeniçerileri kedhudâyeri Paşa Beğ maktuller içinde kaldı. Dördüncü gün Abaza birçok ganimetler almış bulunduğu ve Tatarlar'ı yağma ve çevreyi yakmak için her tarafa göndermiş olduğu halde, çekildi. Dinyestr'in öte tarafında bulunan Yeni Palanga ile Raşkova palangasına taarruz için hazırlanmakta iken, Lehler barış teklifiyle İstanbul'a bir sefaret hey'eti göndereceklerini Moldavya ve Eflâk voyvodaları⁵²⁸ vâsıtasıyla vaad etmiş .olduklarından, müzâkerelerin neticesini beklemek üzere bir mütâreke akdedildi. O sırada Abaza, İstanbul'a 100 esîr gönderdi ki, bunlara gurur verici elbiseler giydirilmiş ve Abaza tarafından Leh asilzadeleri olarak gösterilmişti. İçlerinde bulunan bir genç kızı Abaza, Hatman'ın kızı olarak bildiriyordu; lâkin Hatman'ın hiç evlâdı olmamıştı. 100 esîr Pâdişâhın huzurunda îdâm olunarak, başları, düşmanlığın başlangıcında ordudan gönderilen kesik başlarla birleştirildi.⁵²⁹

Lehistan İle Anlaşma

Lehistan elçisi Aleksandr Terzebinski, Moldavya voyvodası Moiz Mogliye tarafından iyi kabul edildiyse de, Abaza Paşa, zât-ı şâhâne için hediyesi olmadıkça yoluna devam edemeyeceğini ve Sultân Süleyman zamanında akdedilen muahede esâsına göre değil, Sultân Osman zamanında vergi te'diyesini mutazamm akdolunan muâhe-denâmeye göre, anlaşma yapılmak lâzım geleceğini beyân ile, elçiyi alıkoydu. Buna rağmen Terzebinski, seyahate devam etmek üzere, ferman almaya muvaffak oldu. Abaza dahî İstanbul'a çağırılmış ve Sultân Murâd müftî Ahîzâde'nin îdâmı emrini vermek üzere Ye-dikuîe kapısından çıktığı zaman, pâdişâhın yanında bulunmuştur (1 Receb - 1 Ocak 1634).

Terzebinski nihayet huzûr-ı pâdişâhîye kabul olundu. Pâdişâh niçin gelmiş olduğunu sordu. Sefîr, Sultân Süleyman zamanında akdedilmiş olan

⁵²⁸ «Eflâk ve Moldavya prensleri Lehistan ve Türkiye arasında afcd-i sulh için tavassut ettiler.» Kasım 1633, Venedik Hulâsası.

⁵²⁹ «Abaza tarafından gönderilen 81 esirin de pâdişâhın emriyle başları kesildi» 11 Aralık 1633, Venedik Hulâsası.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/175-177.

ahidnâme esaslarına uygun olarak, eski ittifakı yenilemek maksadında bulunduğunu beyân etmesi üzerine, Pâdişâh öfkeyle sözünü kesti:

- «Sulhden, ittifaktan değil, sefer ve harbden bahsetmelisiniz. Lehistan Kralı vergi vermeye muvafakat ve Dinyestr istihkâmlarını tahrîb ve Kazaklar'ı imha etmedikçe, onunla bizim aramızda dostluk olamaz.» dedi.⁵³⁰

Elçi bu kadar aşağılayıcı şartlara razı olmaktansa, harbetmeyi tercih ettiğini söylemesi üzerine, Pâdişâh elini kılıcına götürerek:

- «Kılıcının önünde milletlerin titrediği bir pâdişâh olduğumu bilmiyor musun?» dedi.

Sefîr şöyle cevâp verdi:

- «Senin büyük bir hükümdar olduğunu biliyorum; fakat beni gönderen efendim de senin gibi bir hükümdardır»⁵³¹ (Ramazan 1043 - Mart 1634).

Bunun üzerine Sultân Murad:

- «O halde sayısız askerlerim Lehistan'ı istilâ ile kan ve ateşe gark edecektir!» dedi.

Terzebinski:

- «Ordularının hâkimi sensin; lâkin zaferin hâkimi Allah'dır. Kral Vladislas da muzaffer kılıcını çekecektir; Hotin'de kendisini bırakmamış olan talihe i'timâdı tamdır.» sözlerini söyledi.

Sefirin necîb vakarına hayran olan Pâdişâh, hazır bulunanlara dönerek:

- «Ben de böyle hizmetkâr isterim!» demiştir.

Pâdişâh, Lehistan aleyhine harb hazırlıklarını hızlandırmak için Edirne'ye gitmeye karar verdi. Daha önceleri Budin ve Özü valiliğinde bulunmuş olan Diyârbekir Vâlîsi Murtaza Paşa, Lehistan hududu hakkında geniş bilgisi olduğu için, İstanbul'a getirildi. Mühimmat ve köprüler tedârîki için Belgrad'a kapıcılar gönderildi. Üsküdar sarayı bahçesinde inşâ olunan köşkün tamamlanmasından sonra (20 Ramazan 1034 - 20 Mart 1634) üç tuğlu sancak cebehâne önüne dikildi: Üç hafta sonra da Pâdişâh Terzebinski'ye, harb ilânını bildirip gitmesine ruhsat verdikten sonra, Edime-Kapısı'ndan çıkarak payitahtı terketti (9 Şevval 1043 - 8 Nîsân 1634). Kenan Paşa kaymakam sıfatıyla, Karaçelebî-zâtfe Abdülâzîz Efendi kadı

⁵³⁰ Lehistan müverrihlerinin ifâdesine göre, Sultân Murad, ük şart olmak üzere Kral'tn ve bütün tebeasının İslâm'ı kabul etmesini teklif etmiştir. Hâlbuki cizye ancak gayrimüslimlerden alınabileceği cihetle, ikinci şart bu rivayete aykırı düşer. Sultân Murad'ın, bu birbirine zıt iki şartı birden teklif etmesi uydurmadır. Riko'nun ifâdesi daha doğrudur: «Bütün Hıristiyan Kralları ya Osmanlı kaanunlarını kabul etmek, yahud vergi vermek lâzım gelir.» s. 24. Şmid'in Vekaayinâmesi'nde, 15 Mayıs 1634, okunduğuna göre, Sultân Murad elçiye şu cevâbı vermiştir: .Kanunumuz mucibince, senin kralından vergi isterim.*

⁵³¹ Tlammer'in Almanca'sında bu konuşmanın me'hazı Naicnâ görünüyorsa da, ki NnimâMa bu sözU- r yoktur. (Mütercim)

sıfatıyla İstanbul'un asayişini için görevlendirildiler. Maiyyet-i şâhâne, Bayram, Murtaza, Halil, Ca'for adlı dört vezirden, müftî ile kazaskerlerden, defterdar Ömer Efendi ile segbân-başı Mustafa Ağa'dan, bir de Abaza Paşa'dan mürekkep idi. Abaza, Pâdişâhın husûsî emniyetini sağlamakla şereflendirilmişti. Zât-ı şâhâne 1634 Nisanının 15'inde (16 Şevval 1043) Dâvud Paşa'dan hareketti ve ayın sonuna doğru Edirne'ye ulaştı.⁵³²

Sultân Murad'ın Edirne'ye girişinden az evvel, Lehistan'a elçilikle gönderilmiş ve Terzebinski'nin geldiği sıralarda vasıl olmuş bulunan eski mîrâhor Şâbân Ağa dönerek, düşmanın Ruslar tarafından şiddetle taarruza uğramaları sebebiyle, hemen anlaşmadan başka bir arzulan olmadığını ifade etti.⁵³³ Temmuz nihâyetinde Murtaza Paşa,⁵³⁴ 20.000 kişi ve Süleyman Paşa kumandasındaki Boşnak askeri ile Lehistan'a doğru yürüdü. Canpulad-oglu vezir Mustafa Paşa da Rumeli askeri ve 25 top ile onları tâkib etti (1 Safer 1044 - 27 Temmuz 1634). Rusçuk'ta Murtaza Paşa Tuna üzerine köprü attı; Curcuh (Yerkökü; Yerköyi)*da Eflâk voyvodası İltihak etti. Ancak Lehistan tarafından görevli olarak gelen Etiyen, hükümetinin yine sulh akdine hazır bulunduğunu ifade etmesi üzerine, Murtaza Paşa orada durdu.

Devletin eyâletlerinde birçok ve sür'atli değişiklikler oldu. Kap-dân Ca'fer Paşa Selanik taraflarında Ksendire'de hezimete uğramasını müteâkib⁵³⁵ azledildi ve yerine büyük mîrâhor Yenişehirli Hüseyin Ağa getirildi. Nasûhpaşa-zâde Hüseyin Ağa büyük mîrâhor, baltacılar kedhudâsı Hasan Ağa, onun yerine kapıcılar kedhudâsı oldu. Silâhdâr Hüseyin Budin Valiliğine gönderilerek, silâhdârîk Pâ-dişâh'ın husûsî emniyetini kazanmış bulunanlardan Bâzîrgân-zâde Mustafa'ya verildi. Bir müddet sonra yeni Budin valisi Bosna'ya gönderilerek, Budin valiliği vezîr-i âzam Bayram Paşa'ya tevcih kılındı. Hüseyin Paşa Bosna mansıbından memnun olmadığı ve Budin valiliğine de dönmeye muktedir olmadığını için, arpalık nâmıyla Kastamonu sancağını aldı. Bu sırada İstanbul'a dönen Ca'fer Paşa Budin valiliğine tâyin olunarak, Bayram Paşa divân-i hümayûn vezirleri arasına

⁵³² Orduda mükemmel altmış tane top olduğunu Nalmft kaydeder. (Mütercfer)

⁵³³ Naîmâ. mîrâhor Şahin Ağa'mın «Leh tâffesinin Moskova ile cengi ve niza'ı olup beri canibe itaat ve inkiyadı olduğu haberini getirdiğini» yazar- (İstanbul basımı. 3- 3, s. 206).

⁵³⁴ Hammer'de «Murtaza. yerine yanbç olarak «Mustafa* yazılmıştır. (Mütr.)

⁵³⁵ Naîmâ: Esffirtt'1-Bilîr, s. 51- Naîmâ, 200 ölü ve 200 yaralı olduğunu ve amiral gemisinin battığını söyler- Nalmâ'nın o taraflarda fesâd De meşgul olduklarını zikrettiği iki pare gemi «Vilyam. ve -Hektar- ismindeki Od İngiliz gemisi idi. Knolles'de Riko: s. 21. Riko'da bu vak'anın hikâyesi, İfadelerinin itimada şayan olmadığını yeni bir delildir. «Kaptân Paşa'yı, bizzat öldürdü, diyerek, bu çatışmada Kaptân Paşa'nın zayı olduğunu yazar. Riko. Osmanlıların zayıyatını 1.200'e çıkarır.

geçti.⁵³⁶

Sultân Murad İstanbul'a doğru yola çıkmakta gecikmedi. Vezirleri ile Abaza refakatinde olduğu halde, Edirne-Kapısı'ndan mutantan bir surette İstanbul'a girdi (5 Ağustos 1634).⁵³⁷ Resmî kavuğu (mücevveze) mücevherlerle parlamaktaydı. Elinde bulunan kırbaç altın yaldızlı ve kabzası inci ile müzeyyendi.⁵³⁸ Büyük küçük bütün ahâlî, Silivri'ye kadar Pâdişâh'ı istikbâle çıktılar. Dönüşünden sonra, şarab içilmemesi hakkında bir irâde çıktı. Meyhaneler kapandı, tahrîb olundu. Kahve gibi şarâb da îdâm cezâsiyle men1 edildi.⁵³⁹ Sultân Murâd, şorâb içenleri gece gündüz tâ-kîb eder, sarhoşları kendi eliyle öldürürdü (Cumâdelulâ 1044 - Kasım 1634).⁵⁴⁰

Lehistan elçisi Terzebinski'nin Murtaza Paşa nezdinde bulunmasına mukabil, Paşa tarafından da Lehistan'a gönderilmiş olan elçi Şahin Ağa, yedi madde üzerine Lehistan ile akdolunan anlaşmanın tasdiknamesini almak üzere Ekim ayında İstanbul'a geldi. Bu ahid-nâmeye göre Osmanlı Devleti, Kantemir'in emri altında Bolgorod çöllerinde yerleşmiş olan Tatarlar'ı oralardan kaldırmayı, Lehistan Kralı da Zaparog Kazakları'm zabtlemeyi taahhüd ediyordu. Din-yestr üzerindeki kalelerin yıkılması talebinden vazgeçilmişti; şimdiki Moldavya ve Eflâk voyvodaları yerinde bırakılıyorlardı. Her iki taraftan esirler karşılıklı olarak mübadele ediliyor ve eski ticarî münâsebetler tekrar sağlanıyordu. Mu'tad olan verginin de Tatarlar'a ödenmesine devam edilecekti.⁵⁴¹ Şahin Ağa, Lehistan'da yedi sene esaretten sonra, Murtaza Paşa'nın tavassutu üzerine hürriyeti geri verilen Tatar Prensi îslâm Giray'ı beraberinde getirdi. İslâm Giray Yanbolu'ya gönderildi.⁵⁴² Daha önceleri Kırım'da karışıklığa sebep olan ve nihayet af

⁵³⁶ Naîmâ : Bu suretle birkaç hafta zarfında Budin'e dört vali tâyin olunduğu görülüyor: Mûsâ Paşa, Hüseyin Paşa, Bayram Paşa, Ca'fer Paşa.

⁵³⁷ Pâdişâh Safer ayının birinci günü Edirne'den hareket etmişti. Naîmâ İstanbul'a giriş târihini göstermez. Hammer'in gösterdiği 5 Ağustos 1634 târihi 10 Safer 1044'e rastlamak gerekir. (Mütercim)

⁵³⁸ «Pâdişâh kemâl-i azamet ve ihtişam ile mülebbes idi; mücevvesinde ca-galı (ca'lı??) soguç var idi; sağ elinde «kabzası incüden safi işlenmiş talâ-baf bir tâziyâne tutarlardı. Naîmâ, s. 224 (Mütercim)

⁵³⁹ M. D'Ohsson, 4, s. 68, doğru olarak «1043 senesinde şarabın yasaklanmasına dâir olan kanunları yemledi» der; Kantemir ise «Meyhanelerin alenen şarâb satmalarına izin verdi» demekle aldanır.

⁵⁴⁰ Bizzat kendileri gece gündüz girüp, buldukları serhoşları kati iderlerdi. Hattâ birini bizzat ok ile urup, deryaya düşdükdü, helak oldı diye geçdiler. Ba'-dehu o bîçâre çıkup, halâs buldı-» Naîmâ. s. 234. Fakat son fıkraya nazaran evvelki fıkraya «bizzat öldürdü» mânâsı verilmemelidir. (Mütercim).

⁵⁴¹ IV. Vlariias Zamanına Dâir Târih (Lehçe), bâb. 87. Fezleke. Naîmâ'ya nazaran bu anlaşmanın yedi maddesi Murtaza Paşa'nın 1630'da akdettiği muahedenin yedi maddesinin aynıdır. Bu yedi ir-adde Nalmâ'a yazılıdır; Reis Mehmed Efendi'nin tñşâ'sında dahî, t627*de akdedilmiş muahedenin başlıca maddeleri olmak üzere mevcuttur. Bahsedilen maddeler bu defaki muahedelerde dahî mezkûr ve şu kadar ki, vergiye dâir olan yedinci madde 7,eh vesikalarında yoktur. Riko, Knolles*de, 2- s. 27.

⁵⁴² Ravzatı'l-Ebrâr. Naîmâ'da (İst. b-, i. 3, s. 233) görülüyor ki, Lehistan'a gönderilen Şahin Ağa, hudud üzerinde kalarak, bilvasita elçilik edip. Kral ile karşılıklı görüşmemiştir. Murtaza Paşa bunu Pâdişâh'a duyurmamış. yedi seneden beri Lehistan'da esir iken. Şahin Ağa ile birlikte gelen İslâm Giny Hânı da,

taleb etmeye karar vermiş olan Şahin Giray da, Rodos'a gitmek için emir aldı. Murtaza Paşa İstanbul'a davet edilerek, sadrâzam Nasûh Paşa'dan dul kalan sultan kendisiyle evlendirildi. Lâkin sultân, bu yeni nikâha nefretle muvafakat etmiştir.⁵⁴³

Pâdişâh'ın Edirne'ye gitmesi ve Lehistan ile anlaşmanın yapılması vak'alarına sahne olan bu sene, Osmanlı Devleti ve Eyâlât-ı Müttehîde (Felemenk) arasında dahî kapitülasyonlar yenilenmiştir.⁵⁴⁴ Son defa yapılan «Son» anlaşması tasdiknamesinin împa-rator'a ulaştırılması için Kanije Paşası görevlendirilmişti. Ancak müftî o kadar mühim bir zâtın seçilmesine i'tirâz ettiğinden, Viya-na'ya eski sadrâzam Receb Paşa'nın kedhudâsı Rıdvan Ağa⁵⁴⁵ gönderilmiştir ki, eski sadrâzâmın adamlarından hayâtım kurtarabilmiş olan yalnız budur.

Macaristan halk meclisi müşaviri Kont Jan Rudolf Poşemb, Osmanlı Devleti nezdine sefir nasb olundu.⁵⁴⁶ Onun ta'lîmâtı -îs-veç Kralı Kristin ile yaptığı yazışmalar mukîm elçi Şmid tarafından dîvâna tebliğ olunmuş olan-Budin valisinin azlini talep etmesini; Zitvatorok anlaşmasının onbeşinci maddesi mucibince, Fû-lek, Somakov, Seçen, Gyarmat kalelerinin ele geçirilmesinden beri Osmanlı Devleti'ne vergi vermeleri lâzım gelmeyen köylerin terki için ısrar göstermesini; hududu huzursuz eden yağmaya ve esîr alınmasına bir nihayet verdirilmesini âmir idi. Tam selâhiyetli murahhas olarak Viyana'dan 1634 senesinin ikinci pünü hareket eden Avusturya elçisi Osmanlı elçisiyle Son'da -tasdiknamelerini mübadeleye me'mur oldukları ahidnâmenin akdedildiği yerde- karşı karşıya geldi. Budin'de, hudud üzerinde karşılıklı olarak vukua gelen akınlar ve arada çekişme konusu olan köylerin terki hakkında, mu'-tad olduğu üzere faydasız uzun sözler söylendi. Maamafih Avusturya elçisi şehir ve palangaları, bayrağı açılmış ve bandosu önde, geçerek yoluna devam etti. Ancak mihamdarın ve tercümanı Raablı Arnst Hazi'nin talebi üzerine payitaht kapılarında bayrağını toplayıp, bandosunu susturmaya mecbur oldu (26 Mart 1634). Venedik, Fransa, Hollanda, Lehistan elçileri kendisine husûsî memurlar gönderdiler. İngiltere elçisi, adamlarının biraz evvel silâhları alınmış olduğu cihetle, gerekli şekilde

ağzından bir söz kaçırır diye, Pâdişâh ile görüştürmeyerek, Yan-bolu'ya göndermiştir. «Lehistan elçisi pek memnun olmayarak avdet eyledi», Kasım 1634, Venedik Hulâsası. «Rusya'nın Lehistan ile Sulh akdetmesinden dolayı, Rus elçilerine serzenişte bulunuldu» Venedik Hulâsası.

⁵⁴³ Böyle alîl bir koca verilmesinden dolayı, hemşiresi olan sultâna şikâyet etmiştir.» Venedik Hulâsası, Mart 1635.

⁵⁴⁴ 20 Şubat 1634, Martens, «Diplomasi Rehberi», Şark Akamisi Vesikalar Mecmuası.

⁵⁴⁵ «Kapitülasyonun tasdiki için sefir Rıdvan Ağa» Venedik Hulâsası-

⁵⁴⁶ Riko, İkinci Kısım, s. 25, bunu «Kont Busen» diye adlandırır.

hazır bulunamayacaklarından bahisle, özür beyân etti. Kont Dö Poşemb, dîvân-ı hümâyûndan kendinden öncekiler gibi, kendi yiyeceği için günlük 9.000 ve ondan fazla olarak hayvanları için 1.000, ki cem'an 10.000 akçe aldı.

Gelişinden sekiz gün sonra (4 Nîsân 1634) huzûr-ı hümâyûna ka-bûl olunarak, Almanca bir nutuk îrâd etti. Josef Barbatti tarafından da tercüme olundu. Getirdiği hediyeler altın yıldızlı araba ile mutantan bir surette dîvânın avlusuna nakl edildi (8 Nîsân 1634). İki gün sonra Pâdişâh Edirne'ye müteveccihen yola çıktı. Sefirler gidişinde hazır bulundular. Bu münâsebetle, Osmanlı vükelâsından biri Fransız elçisi Marşvil'i. başım açarak kendisini selâmlaması lâzım geleceğini beyân ederek, şapkasını çıkarmaya mecbur etmiştir. Fransız, diplomatlara has bir tarzda gülererek, kendisini îkâz etmiş olmasından dolayı teşekkür etmiştir. Yine bu Fransız elçisi, urbasına nazaran, împarator'un elçisi değil. Macaristan Krallığının âdî bir memuru gibi telâkki olunabileceği bahanesiyle, kilisede Kont Poşemb'e tekaddürn etmek istemiştir. Poşemb tarafından reddedilen bu yeni İddia. Marşvil hakkında kaymakam paşanın tevbihini celbedrek, Fransız elçisi lyd-j Fesah pazarı Avusturya elçisinin te-kaddüm etmesi lâzım geleceğine dâir bir çavuş ve altı yeniçeri marifetiyle tebliğ olunan kat'î emre itaat etmemiş olmamak için, hastalığını bahane etmeye mecbur kalmıştır.

Kont Poşemb. vezîrleri ve beraberindeki elçileri ziyaretten sonra. Edirne'de bulunan Pâdişâhın nezdine giderek, onüç madde üzerine yazılmış bir lâyiha ile şikâyetlerini arzetmiştir.⁵⁴⁷ Az bir zaman sonra vuku bulan veda mülakatım müteâkib zât-ı şahanenin Edirne'de bulunmasından dolayı mızıkasız ve bayraklarını açmaksızın Edirne'den çıktı (16 Mayıs 1634). Gayet barışçı te'mînatla, fakat hakikatte, kat'î bir şeye nail olmaksızın döndü.⁵⁴⁸

Sultân Murad'm Edirne'de bulunduğu sırada bir takım eşkıya İzmit, İznik, Zemlik Kırk-geçit yollarını tutarak, Koca ili sancağını istilâ etmiş idiler. En sonra da Karamürsel yakınında bir fırka yeniçeri kumandanını (serdârını) mağûb etmişlerdi. Bostancı-başı Duçe kumandasıyla gönderilen bir bostancı müfrezesi, bunların şerrinden mıntıkaı temizledi. O esnada İstanbul'da sade yağın az bulunması halkın hoşnudsuzluğunu ve Pâdişâhsın İstanbul kadısı olup, memuriyeti icâbından olarak narh işi de uhdesine

⁵⁴⁷ Tafsilâtı ve cevâbı için «Ferdinand Vekayii» ne müracaat, 12, 1634.

⁵⁴⁸ İmparatorun mektubuna cevaben Poşemb'in Edirne'den getirdiği 15 Mayıs 1634 tarihli mektubun İtalyanca tercümesi İmparatorluk Arşivi'ndedir. - Bu-din vâlisi Ca'fer Paşa'mn 18 Temmuz 1633 ve Hüseyin Paşa'nın 1634 tarihli mektupları için de oraya bakınız.

bırakılmış olan Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi hakkında infialine sebep oldu. Ka-dî'yı bir gemiye bindirerek, adalardan birine götürüp denize atması hakkında bostancı-başı Duçe'ye hatt-ı hümâyûn çıkarıldı. Gemi Kızıl Adalar'dan birine yaklaşmakta iken, Abdülazîz Efendi'nin hâ-mîsi vezir Bayram Paşa'mn çıkarmaya muvaffak olduğu ikinci bir hatt-ı hümâyûn, kadının mes'ûd talihinin eseri olmak üzere, vaktinde yetişti. İdam cezası, Kıbrıs adasına sürgün şekline çevrildi.⁵⁴⁹ Kısa bir müddet sonra, Bosna Valisi bulunan sabık Kapdân Hattat Hasan Paşa, Pâdişâh'ın gazabına uğradı. Bosna tacirlerinden birinin oğlu olup, vaktiyle pâdişâh nedimlerinden bulunan Mûsâ Çe-lebî gibi makam tevzîinde nüfuzu te'sirli ve şunun bunun îdâmına veyâhud îdâm cezasından affına muktedir olan silâhdâr Mustafa, Hattat Hasan Paşa aleyhinde telkinlerde bulunmuş idi.⁵⁵⁰ Mustafa bîr zamanlar Hattat Hasan'a hizmet etmiş ve her nedense efendisinin mahvına yemîn etmişti. Hattat Hasan Paşa'mn îdâmı ve Bosna valiliğinin Süleyman Paşa'ya verilmesiyle. îdâmın da icrası hususunda görevlendirilmesi için bir irâde aldı.⁵⁵¹ Hasan Paşa'nın Şâbân adında bir hizmetkârı, Süleyman Paşa'mn gidişinden sonra, Efendisinin ne türlü tehlike içinde bulunduğunu anlayarak, onu haberdâr etmek üzere, Süleyman Paşa'nın arkasından koştu. Lâkin hangi mahalle varırsa, Süleyman Paşa'mn oradan kalkıp gitmiş olduğunu öğrenerek, daha ileri geçip de ondan evvel yetişememekten me'yûs olmuşken, Bosna sarayından evvel son merhale olan Glasınçe Köyü'nde yakalamaya muvaffak oldu. Ramazan olması cihetiyle, Süleyman Paşa, bir sipahinin ısrarı üzerine, orada kalmıştı.

Sâdik hizmetkâr, Bosnasaray'ında efendisini camide teravîh namazında bularak kulağına doğru eğilip, idamına irâde çıkmış ve icrasına me'mtir olan şahsın neredeyse gelmek üzere olduğunu söyledi. Hasan Paşa, bir dakika kaybetmeksizin, hemşiresinin hanesine kaçarak saklandı. Bir saat sonra Süleyman Paşa geldi. Vâlî sarayını boş bularak, hazîneyi, zabtettiyse de, Hasan Paşa'yi ele geçiremedi. Hemşiresinin hanesini araştırdı. Lâkin Hasan Paşa kadın kılığına girerek kurtuldu. Bununla beraber kendisini orada emniyette göremediği cihetle, kadılardan Reîs-zâde Alî Efendi'nin hanesine gizlendi. Süleyman Paşa'nın adamları oraya da gelince, kadı kapıyı açarak:

⁵⁴⁹ Abdülazîz Efendi o zaman Şu beyti söylemiştir: Hattı mensOh gelmedi amele Hatt-ı nftsih anı giderdi hele (Mütercim).

⁵⁵⁰ «Süleyman Paşa. Bosna Paşasını îdâm etmek üzere kırk kişi ile gönderildi.» 24 Şubat 1634, Venedik Hulâsası.

⁵⁵¹ Naîmâ'nın «derler ki» diye yazdığına göre, bu Hattat Hasan Paşa haremi

- «Aradığınız kimse burada değildir. İsterseniz içeri giriniz; lâkin dîvân-ı hümâyûnda vezirler, kazaskerler huzurunda şikâyet hakkını muhafaza ediyorum; elbette onlar bir kadının hanesine cebren girildiğini lâkaydâne tecviz etmezler. Bakalım, zâlimler, o zaman Sultân Murad'ın gazabından yakanızı nasıl kurtarırsınız?» dedi.

Kadı'mn cür'eti ve hazırcevaplığı himaye eden ve edilenin hayâtını kurtardı. Askerler haneyi aramaksızın çekildiler. Bir müddet sonra Hasan Paşa Arıgan Dağı'nda bir mağarada saklanırken, tesadüf eseri oradan gecen bir Eflâklı tarafından haber verildi. Eflâklı kendisini tâkîb edenlere kılavuzluk etmek üzere geri dönmüştü. Dâima gözetlemede bekleyen Haşan Paşa bir okla Eflâklı'yı öldürerek, ormanın en sık yerine kaçtı. Kışın üç ayında daimî tehlikeler içinde serseri dolaştıktan sonra İstanbul'a gelerek, bütün araştırmalara rağmen saklanmaya muvaffak oldu. Avını elinden kaçırın vâ-lînin ihmâlîne ceza olmak üzere. Pâdişâh şu mealde bir hatt-ı hümâyûn çıkardı:

Hattıssa iken Sultân Mustafa devrinde Toraman Hasan nâmında bir dârüs-saâde ağasının şehzadeleri îdâm etmek kasdında bulunduğunu haber alarak, birkaç arkadaşıyla birlikte Toraman Hasan'ı öldürmüş, fakat bu hizmetiyle fazlaca gururlanılmış. Bundan dolayı. Sultân Murâd'a fitlemişler. (Mütr.)

«Sen ki Süleyman Paşa'sın, yigirmi binden az adam ile gelersen başını keserem; yedi yaşından yukarı Bosna askeriyeye gelüp Edirne sahrasında ma'asker-i hümâyûna mülhak olasın».⁵⁵²

Hakîkaten Süleyman Paşa, daha fazla asker getirerek, övülmeye yolaçan bir alay gösterdi.

Hattat Hasan Paşa'mn ortalıktan kaybolması Danyal'ın⁵⁵³ oğlu ve Ekber Şâh'm torunu Hindistan şehzadesi Mîrzâ Baysungur'-un gıybette bulunduğu zamana rastlar. Danyal'ın vefatından sonra Moğol tahtına «Cihangir» lâkabıyla anılan Selîm Şâh cülus etmişti ki, kendisinin ve veziri Hoca İ'timâdü'd-Devle'nin faziletleri şâir Örfî-i Şîrâzî ve Tâlib-i Amulî ve diğer şâirler tarafından manzumelere konu olmuştur. Seîm Şâh, Lâhor'u ikaametgâh ittihaz etmişti. Oğulları Husrev Mîrzâ ve Hurrem Mîrzâ Agra ve Behrâmpûr*-da vâlî idiler. Husrev'i, büyük babası Ekber Şâh ziyâde sevdiğinden, velîahd olmasını vasiyyet etmişti. Hurrem b* tercîhden

⁵⁵² Nalmâ'dan aynen, s. 222. (Mütercim)

⁵⁵³ Moğollar «Danşâh. adım verirler.

hoşnûd olmayarak, (Selîm Şâh zamanında) askeriyle biraderinin üzerine hücum edip, onu hezimete uğrattı. Husrev, «Nehr-i Mehrân» denilmekle" meşhur olan Sind suyu kenarında ele geçerek, babasına gönderildi. Hurrem, esîri istedi. Selîm evvelâ buna muvafakat etmedi; lâkin bir zarar gelmiyeceğine dâir verilen vaad üzerine nihayet tes-lîm etti. Fakat bu sözde durulmadı. Hurrem, biraderini öldürmek cinayetine, babasına isyan suçunu da ilâve etti. Pederinin Keşmir ve Kabil dolaylarında bulunmasından istifâde ederek, Behrâmpur'un zabtına teşebbüs etti. İki sâdik emîrin mukaavemetiyle şehir kurtuldu; âsî, Sind suyunun öte tarafına geçmek mecburiyetinde kaldı. Baba, oğulu tâkîb ederek hezimete uğrattı. Bununla beraber, Selîm Şâh oğluyla barışarak, 30 seneye varan saltanatı âsâyîş içinde geçti.

Yukarıda söylediğimiz veçhile, onun yerine Şehriyâr tahta oturdu. Fakat ordunun bir kısmı Danyal'ın beş oğlundan birini tahta geçirmek istediklerinden, bu cür'etkârca teşebbüs, dördünün hayâtını kaybetmesine sebep oldu. Beşincileri olan Baysungur Mîrzâ, birkaç aylık bir saltanattan sonra, kaçmaya mecbur olarak, tekrar pederinin tahtına geçebilmesi hususunda asker ve para yardımı istemek üzere Sultan Murad nezdine gelmişti. Lâkin garîb istekleri ve Timur'un hanedanından olması dolayısıyla ahmakça gururu,⁵⁵⁴ Pâdişâh/m teveccühsüzlüğüne sebep oldu. Resmî mülakatında Pâdişâhın verdiği ihsanı, giderken, Enderun ağalarına, baltacılara, kapıcılara dağıttı. Pâdişâh'm huzuruna çıktıkça, bir hizmetkârına getirttiği ceylân postunun üzerine otururdu. Bu hâller üzerine Sultân Murad, kendisini ayakta karşılamaz oldu. Nihayet Pâdişâh, Hurrem Şâh'ın iki devlet arasındaki iyi münâsebetlerin korunması için bir iki defa kıymetli hediyelerle sefirler göndermiş olduğunu ve bu derece şüpheli bir muvaffakiyet umûdiyle o kadar uzak bir hududa Osmanlı ordusu gönderemiyeceğini kendisine anlattı. Şunu da ilâve etti:

- «Elbise verilmiş olsa, onu giyecek vücûd nerededir?»⁵⁵⁵

Şehzade bu ifâdeden hatırı kırılarak, huzurdan çıkıp, bir daha görünmemiştir.⁵⁵⁶ Bâzılarının rivayetine göre, derviş olduğu halde vefat

⁵⁵⁴ Huzûr-ı şahanede cedit Timur'u anıp •Sâhib-kırân-ı zaman» diye yâd eder-

⁵⁵⁵ Naîmâ'dan anlaşıldığına göre. Pâdişâh bu sözleri bizzat Mîrzâ'ya söylemiş deftitdir; metinde belirtildiği gib. Hurrem Şâh'ın iyi niyetini arzetmesi ve-o kadar uzak bir yere asker gönderilmesi münâsib olmayacağını, «tenhâlarında» yâni bâzı mahremlerine söylemiş ve «Farz edeyim ki, Allah libfis vermiş; endam nerede?» mazmununu söylemiştir. Naîmâ, s- 225 (Mütercim)

⁵⁵⁶ Şeh7ftde, Pâdişâh'm -kendisine söylemiş olmadığı- o sözden değil, sözlerinin yerine getirilmemesinden gücünerek gitmiştir. Naîmâ, s. 216 (Mütr.)

etmiş, bâzılarının rivayetine göre de yolda giderken, gönderilen adamlar marifetiyle îdâm edilmiştir.

Gerek harb ve sulh zamanında, gerek İstanbul ve Edirne'de IV. Murad'ın şiddeti devam ediyordu. Yeknesak bir kati ve işkence görölüyordu ki, vâsıtalar muhtelif olsa da, hepsinde netice bir idi. Tem-kîn ve hiffet, akıllıca ve ihtiyatsızca hareket, cinayet ve ma'sûmi-yet, iktidar ve zaaf hep kılıç ve kemend ile mükâfatlandırılıyordu. Ölüm bâzan bir kişinin îdâmıyle, bâzan katliâm suretiyle dâima yıldırım gibi seri, dâima veba kadar şiddetli olarak hükümünü icra etmekten geri kalmıyordu. Pâdişâh Edirne'ye seyahatinde bir köprüden geçiyordu; otuz Hindli derviş, zât-ı şahaneyi görmek arzusunda bulunarak, hâssa askerleri ve dilencilerle Serseriler tarafından ızaklaştırılmamak için, köprü'nün kemerleri altında gizlenmişlerdi. Sultân Murad yaklaşınca, bu zavallılar gizlendikleri yerden birdenbire çıktıklarından, Pâdişâh'm atı ürküp, süvarisini düşürdü. Birkaç

di. Naîrr.a. Osmanlı memleketinde ve Osmanlı Pâdişâhı huzurunda Topal Timur'dan bahs ve Öyle bir mel'ûn-ı gaddar ile iftihar itmek büyük münasebetsizliktir. (Mütercim).

dakika sonra otuz dervişin başı yol üzerine konulmuştu (Haziran 1634).⁵⁵⁷ Gümölcine naibinin zulümlerine dâir bir şikâyet geldiğinden, Edirne bostancıbaşısı suçlunun başını getirmek üzere gitti. O sırada nâib değiştirilmiş olduğu halde, haksız yere ve başka biri tahkikat yapılmaksızın îdâm edildi.

Pâdişâh, İstanbul'a döndüğünde bostancı-başının araştırmalarını, bizzat beraber bulunduğu gece gündüz kol dolaşmasını, kahve, tütün, afyon, şarâb hakkındaki emirlere aykırı hareket ederken yakalananların idamım mevkî-i icraya koydu. Sarayda bir elmas kaybolduğu için, bir çavuş bunu çalmış olmak zannından dolayı kazığa vuruldu.⁵⁵⁸ Hassa hizmetkârlarından biri cirid oyununda Pâdi-şâh'ın bir darbesini savuşturmuş, ondan sonra da gazabından kurtulmak üzere gizlenmiş olduğu için, İstanbul kapıları, firarı bulunup da îdâm edilinceye kadar kapalı kaldı.⁵⁵⁹ Galata sarayında yangın çıkması üzerine, ağa (saray muhafızı) darağacına götürüldü; Galata voyvodası, yangından doğan zararı tazmin etmek üzere ölümden

⁵⁵⁷ «Zâtı şâhâne, Edirne'de şiddete dayanan metoduna devam etti.-Birkaç Hind hacısının ortaya çıktırması üzerine Pâdişâh attan düştü.. 24 Haziran 1634, Venedik Hulâsası; Riko, s. 38.

⁵⁵⁸ «Bir çavuş, bir elmas kaybolmasından dolayı sarayda boğulmuştur.» Venedik Hulâsası.

⁵⁵⁹ «Pâdişâh'm bir cirid darbesini savuşturmuş olan "bir delikanlıyı ele geçirmek için İstanbul kapıları kapandı.. 8 Mart 1635, Venedik Hulâsan.

kurtulabildi.⁵⁶⁰

Şâir Nefî'nin İdamı

Hazîran'da Üsküdar'da yeni bir yangın çıktı; bir de zelzele oldu (14 Haziran 1632). Eğer bu defa şu iki tabiat hadisesi yeni işkencelere sebep olmamışsa, Murad'ın saltanatını kanla lekeleyen ve en çok dikkati çeken iki îdâmın mukaddimesi sayılabilir müverrihin nazar-ı dikkati, yalnız başlıca katliâmı, yâhud mağdurun isminin şöhretinden dolayı nazar-ı dikkatleri celbetmiş olan katiller üzerinde durabilir. Şâir Nefî ile vezîr Abaza'nın idamları bu son

kategoriye girdiğinden şüphe yoktur. Hasankale'de doğmuş olan Nefî -ki Osmanlılar'ın en büyük hicviye şairlerindendir- Pâdişâh'ın husûsî mahremiyetine nail olmuştu; tâ o zamana kadar ki, bir gün Sultân Murad, şâirin Sihâm-ı Kazâ'sım okurken, ayaklarının dibine düşen yıldırım semavî bir ihtar sayarak, sarayından uzaklaştırdı. Bununla beraber Nefî çok geçmeksizin dîvân-ı defterî'de (mâlîye nezâretinde) bir memuriyete geçerek,⁵⁶¹ yine Pâdişâh'ın husûsî meclisine dâhil olmuştu.

Sultân Murad'ın Edirne'ye gidişinde sürülen diğer üç vezîr ile beraber, bu defa Rodos'daki menfasından dönen Bayram Paşa hakkındaki şiddetli bir hicviyesi, zamanın en büyük Türk şâirinin hayâtını kaybetmesine sebep oldu. Saldırıya uğrayan zât, tarziye istemesi üzerine, suçlunun başı kendisine ihsan edildi.⁵⁶² Hicivlerinin oklarına ekseriya kendileri hedef olmuş bulunan ulemâ, Nefî'nin katline sevinçle fetva verdiler.⁵⁶³ Onlara göre, evvelce âteş-i asumânî (yıldırım) tarafından tehdîd edilmiş olan bu hicivcinin -ki son derece tesirli bir kılıç olan kalemi istisnasız bütün vezirlere

⁵⁶⁰ Ravzattl-Ebrfr. Acem-oglam sarayında yangın; muhafız ağa Pâdişâhın iadesiyle asıldı. Galata voyvodası Alî Çelebî, îdâm cezasından kurtulmak için yangından doğan hasarın tazminine mecbur oldu.» 14 Ocak 1635. Üsküdar'da başka bir yangın, zelzele.» Venedik Hulâsası.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/177-187.

⁵⁶¹ Cizye, başka bir tâbirle harâc defterdarlığı ki. gayrimüslim kavimlerden alınan nakit vergiyle İlgili muhasebe şubesi demektir. (Mütercim)

⁵⁶² Taht-ı hömSyûn yanına yıldırım düştüğünde. Pâdişâh Nefî'yi me'mûriyetin-den azlederek, hidve tövbe ettirmiş idi. Sonra yine mflttefit olup, pâdigâh yakınlarından oldu. Bir gün Bayram Paşa'yı uzun bir kasîde ile hicvetmişti. Pâdişâh, husûsî meclisinde «Nefî, târe bir hicvin yok mu?» diye ağzını arayıp. Bayram Paşa hicviyesini vermesi üzerine, bunu paşaya göstererek Nefî'yi katlettirmiştir. Nefî, Bayram Paşa'yı Sultân Murad'ın emriyle hicvettiği halde. Bayram Paşa'nın ısrarı üzerine katline izin verdiği hakkında halk arasında dolaşan rivayetin aslı yoktur.» Naîmâ'dan telhîs, c. 3, s. 235 ve 239. (Mütercim)

⁵⁶³ «An şâir-i hecâgû ki nftm-ı ost Nefî / Katleş becâr mezheb vâcis çü katli efil» (Bir hiciv şairi ki adı Nefî'dir / Dört mezhebe göre onnn yılan gibi katli vâcibdir) mefhumu üzere ulemây-ı vaktin ibâha-ı demini tecviz itdikleri -Nefî...» Nafmâ, s- 236 (Mütercim)

isabet ediyordu- katlini emretmek için bir hakkaniyetti.⁵⁶⁴ Bedbaht şâir saray odunluğunda⁵⁶⁵ hapsedilip, orada îdâm olunarak cesedi dalgalara bırakıldı. Çavuş-başı kendisini siyâset mahalline (îdâm edileceği yere) götürürken:

- «Nefî, beni tâkîb et, oklannı kesebileceğin (Sihâm-ı kaza; yâni kaza okları tedârik edilebilecek) bir ormana gideceğiz.» demişti.

Nefî:

- «Mel'ûn! Sen de mi hicve karışyorsun?» diye cevâp vererek,⁵⁶⁶ vezîr hakkında bir küfür seli döktürmeye başladığı,⁵⁶⁷ ancak son nefesini verdiği⁵⁶⁸ sona erdi.

Abaza Hasan Paşa'nın İdamı

Abaza'nın îdâmı, Osmanlı memleketlerinde daha ziyâde yankı yapmıştır. İlim ve irfandan behresiz, fakat tavırları bahadırâne olan sabık Bosna Vâlîsi, Tuna'dan dönüşünden beri Pâdişâh'ın oldukça itimâdına mazhar olmuştu. Sultân Murad, Abaza yanında olmadıkça, ne piyade, ne süvari olarak dışarıya çıkmazdı.⁵⁶⁹ Zât-ı şâhâ-ne ve ondan sonra bütün saray halkı elbise biçiminde, kılıç bağlamakta, kavuk sarmakta Abaza'yı örnek tutarlardı. Kaftanlar, kavuk* lar, at takımları hep «Abaza-vâri» idi.⁵⁷⁰ Abaza,

⁵⁶⁴ Fakîhler, Nefî'nin katli hükmünü «Nefî nâmında olan o şâir-i heccâvın katli, yılanın katli gibi, dört mezhebe caizdir» demek olan:

Ân şâir-i heycâgû ki nâm-ı nâm-ı ost Nefî Katleş beçâr mezheb vâcib çü katl-i efi
Farsça beytiyle te'yîd eylediler.

(Naîmâ (c. 3, s. 236), beyt-i mezkûr «mefhûmu üzere ulema-i vakt, ibâhet-i demini tecviz itdikleri Nefî» demiş olduğundan, Hammer, fakîhlerin, o beyitle şâirin katline ceVap verdiklerini zannetmiştir. Hâlbuki, şerh! hükmün Farsça beyitle te'yîdi mümkün olmadığı gibi, Nefî hakkında îdâm kararı şerhi dahî çıkarılmış değildir. Naîmâ'nın maksadı «Bu beyit mefhumunca, Nefî'nin katlini mübâh addedenler bulunmuş ki, bunların içinde ulemâ dahî vardır» demektir, tsâm şerîati, hiciv için adam öldürmekten münezzehtir. Mütercim)

⁵⁶⁵ Bayram Paşa sarayının odunluğunda. (Mütercim)

⁵⁶⁶ Bu konuşmanın Hammer'in yazdığı gibi zarîfâne olmaması teessüfe şayandır. Çavuş-başı boynu eğri bir kaba adam olduğundan, Nefî'nin önüne düşüp, götürürken «Gel, odunlukta hicv edecek biri var» demiş; o da «Yörü, bildiğinden kalma, mel'ûn!. cevâbım vermişti. (Mütercim)

⁵⁶⁷ Zîr ve bâlâya vâfir şütüm-ı galîza itmiş» Nalmâ, s. 236 (Mütercim)

⁵⁶⁸ .Ah kim kıydı felek Nefî gibi üstada!. 1044 (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/187-189.

⁵⁶⁹ «Abaza, Pâdişâh'a bir derecede takarrüb hâsil etmiş İdi ki Pâdişâh her ne vakit seyr tarikiyle bir tarafa gitse Abaza elbette haber alarak, yoluna çıkardı; beraber giderlerdi.» Naîmâ'dan, s. 229 (Mütercim)

⁵⁷⁰ «Fetva emânî Şeyh-zâde efendi rivayet eder ki, Abaza Eflâk tarafında serdar iken, mezâlîminden şikâyet edildiğinde. Pâdişâh katline yemin etmiş olduğundan, muahharan aman verilerek, getirilmesi üzerine, yemin yerini bulsun diye, kılıçla ensesine vurmuştu- Yarası kapandıktan sonra, aralarında bir yakınlaşma husule geldi. Abaza bahâdır, şekil ve şemâli güzel bir adamdı. Libas ve destarda (elbise ve sarık hususunda) latif ihtirâlan olup kendisini ve atlarını tezyin ederdi. Elbisesinin tenasübü, yiğitçe tavırları Pâdişâh'a hoş geldiğinden, Abaza nasıl giyerse Pâdişâh da öyle giyerdi. Hattâ bir gün İki birlikte giderlerken, ikisinin de

moda hüküm* darıydı. İran aleyhine düşünülen muharebe hakkındaki plâni Pâdi-şâh'ı tamâmiyle cezbetmişti. IV. Murad'a diyordu ki:

- «Pâdişâhım, Acem ikliminin bütün yollarını bilirim; güç kolay bütün hududuna vukufum vardır. Zât-ı şahanenizi üçbin süvâ-rî ile Ejderhân ve Demirkapı semtlerinden Şirvan'a çıkarayım; mu-tâd olduğu üzere ordu dahî Erzurum'dan gelsin; az müddet zarfında Şirvan'ı ve bütün İran'ı zabt ederiz.»

Bu düşünceler Pâdişâh'ın tabiatına muvafık görüldüğü kadar, kaymakam Bayram Paşa'ya, müftî Yahya Efendi'ye, Pâdişâh'ın nedimi olan silâhdar Mustafa Ağa'ya, uygunsuz görünüyordu. Özellikle Silâhdâr, Abaza aleyhine ancak ölümüyle sükûn bulacak derecede kin bağlamıştı. Çünkü Abaza, Bosna Valisi iken, büyük servetinden dolayı Mustafa Ağa'nın babası hakkında her türlü baskıyı reva görmüştü. IV. Murad'ın dâima kanlı olan kılıcı gölgesinde hükmünü yürüten «üçlü koalisyon», mîzâcî itibariyle sû-i zanna mail bulunan Pâdişâh'ı, o koalisyona hasım görünen Abaza hakkında tahrikte hiçbir suretle kusur etmediler. Zât-ı şahanenin şüpheleri, ma'-tûf olduğu şahsa emniyet verici olmayacak bir tarzda aleniyet kazandı. Pâdişâh bir gün Topkapı civarında mutadî veçhile dolaşırken. Abaza Eğrikapı'da tesadüf ederek, eteğini öpmek üzere atından inmek istedi. Pâdişâh at üzerinde kalmasını emrettiyse de, bir müddet sonra az bir mesafeden kendisini tâkîb etmekte olan bostancı zabitanı:

- «Tiz buraya gel!» diye çağırarak, «Abaza'yı hemân atından indir, kılıcını al!» emrini verdi.

Abaza derhâl attan inerek, kılıcını kendisi teslim etti. Bostancı:

- «Pâdişâh'ın yanında kılıç ile gitmek usûle mugayir olduğunu bilmez misin?» dedi.⁵⁷¹

Abaza bu sözlerden endîşeye düşerek, Anadolu'ya firarını çabuklaştırmak üzere, Üsküdar'a gizlice 50 at gönderdi. Mühim bir tasavvurla meşgul olduğu vakit mutadî olduğu üzere, geceleri tenhâ bir yerde enine

aba cepken giymiş olduklarını gördük. Abaza'dan sonra da Abaza kesimi kaftan, Abaza-vârl kavuk. Abaza tarzı rant ve kılıç halk arasında birçok seneler sürdü.» Natmâ'dan telhis, s. 231 (Mütercim)

⁵⁷¹ Bostancı oria-başısı, sonra bölük ağası, daha sonra çavuşbaşı olan Acem İbrîhîm Ağa nakleder ki: Bîr gün Pâdişâh yalnızca ata bindi: ben beraber gitmeğe me'mûr idim; başka kimse yoğidi. Topkapısı'ndan çıktı. Topçular tarafına teveccüh eyledi. Meğer Abaza Paşa, âdeti veçhile haber almış; Eğ-rikapı'dan çıkarak, selâma durmuş. Pâdişâh irişince Abaza atından indi; ri-kftbî öpmek istedi. Pâdişâh inmemesi için and virdi. Dizgin beraber gidiyorlardı. Biraz gidildikten sonra, Pâdişâh Abaza'ya bakarak «Bre bostancı. ttz gel!» diye beni çağırdı. «Buyur, hunkârıro» diye vardım, «Tiz Abaza'yı atından indir, kılıcını al, sen kuşan!» dedi. Abaza fit'hâl atından inüp, kılıcı belinden çözerek, bana verdi. «Devletlü Paşa! Pâdişâhlarla kılıcı belinde - hem-inân olmak olmaz, bu kaaideyi bilmez misiniz?» diyerek kılıcı aldım; PâHîşflh «Sakin virme!. dimis olduğu içim. tuhfe-î rüzgâr olan o kılıcı temellük eyledim.» Naîmâ'dan telhis, s. 229230 (Mütercim)

boyuna gezer, elindeki sedef teşbihi çekerdi. Pâ-dişâh'a naklolunan bu tafsilât, tabîî olan emniyetsizliğini ve hakkındaki şübhelerini artırdı. Ermenîler'le Rumlar'ın Kudüs-i* Şerif de Kamâme Kilisesi'nin temellükü mes'elesi⁵⁷² Abaza'ya son darbeyi vurdu. Ermeniler, Abaza'yı kazanmak için 20.000 gurus göndermişlerdi. Sultân Murad bundan haberdâr olarak, Abaza'yı çağirtip da, onlara yardım için ne kadar para almış olduğunu sorunca, Abaza kekeliyerek, 12.000 gurus aldığını söyledi. Bu yalan, Pâdişâh'ın gazabını son dereceye çıkardı. Mukaddes mahal hakkında Dîvân-ı hümâyûnda kaymakam Bayram Paşa ve kazaskerler tarafından karar verileceği gün, güneş doğmadan evvel, Sultân Murâd -bostan-cıbaşı Duçe'nin ikaametgâhında geceyi geçirmiş olduğu- Anadolu Köşkü'nden, Duçe ile beraber ikisi yalnızca Rumeli Köşkü'ne müteveccihen kayığa binmiş idiler. Sahilden İstanbul'a gitmek üzere ata bindi. Beşiktaş'ta bir köylüye rastladılar ki, öküz koşulu araba-sıyle yolu kapatmıştı. Sultân Murad derhâl bir ok attı; köylünün düştüğünü görerek, bostancıbaşıya başım kesmesini emretti. Bostan-cıbaşı:

- «Pâdişâhıma uzun ömürler! Terbiyesizin canı daha ok değdiği zaman bedeninden ayrılmıştır» cevâbım verdi. Bu işbitirici söz, yalnız yaralanmış olan köylünün hayâtını kurtardı.

Sultân Murad güneş doğmadan önce, Ayasofya Camii kapısında idi. Dîvâna gelecek Ermenüer'in hepsini îdâm ettirmesini kaymakam paşaya tebliğ etmek üzere, tebdil-i kıyafet ederek Dîvân'a girmesini Duçe'ye emretti. Duçe tesadüf ettiği bir Rumeli neferiyle elbisesini değiştirerek ve nefer sıkı bir muhafaza altına alarak, derhâl bir arzihâl yazdırdı. İstidamesi elinde, Rumeli neferi urbasıy-le Dîvân'a girdi. Bostancıbaşıyı pek güzel tanımış olan Bayram Paşa, ehemmiyetsiz bir tavırla arzihâl olarak tezkireciye verdi. Tez-kireci istidameyi okumakta iken, Duçe'den saray dilsizleri lisa-nıyle göz ucundan sür'atli bir bakış atfederek, «Ne var?» diye sordu. Diçe dişlerini sıkarak; yine o lisânla cevap verdi ki: «Pâdişâh pek hiddetli» demektir. Bunun üzerine Bayram Paşa, nefer kıyâfe-tindeki Duçe'ye yanma gelmesini işaret ederek, o da aldığı kanlı emîri ona söyledi. Bayram Paşa, bunu hemen kazaskerlere tebliğ etti. Onlar da dehşetle dinlediler. Daha sonra cellâd ve subaşıya dîvânda hazır bulunan birçok Ermenîler'den birkaçının başını kesmelerini emretti; emir derhâl icra

⁵⁷² Naîmâ'ya nazaran Ermenîler'le Rumlar'ın münazaası Kızıl Yumurta Günü'-ne müteallik idi. O günü tftiyin için Kudüs-i Şerifte Kamâme Kilisesi'ne adam gönderilip, onun dönüğüne kadar beklemeğe karar verilmiş İken, Ermeniler daha önce Abaza kuvvetiyle işi bitirmek istemişlerdi. (Mütercim)

olundu.

Bu sırada Pâdişâh saraya vâsil olmuştu. Abaza'yı çağırıp, Güvercinlik yakınında bir bahçede hepsine emir verdi. Duçe, dîvândan döndüğünde, Pâdişâhtan Abaza'nın îdâmı fermanım alarak, bir bostancı ile kendisine gönderdi. Sultân Osman'ın necib intikamcısı tam bir teslimiyetle:

- «Pâdişâhımın emridür»⁵⁷³ cevâbını verdi.

Bu söz üzerine, namaz kılarak, ruhunu Cenâb-ı Hakk'a, cismini cellâda teslim etti (29 Safer 1044 - 24 Ağustos 1634). Ertesi gün na'sı kaldırılarak, vezirlere mahsus resmî kavuk ile (mücevveze) tabuta konuldu: Müftî, vezirler, bütün devlet büyükleri cenazeyi teşyî ettiler. Sultân Bâyezîd Camii avlusunda namazı kılınarak, tâbut, Kuyucu Murad Paşa'nın türbesine götürüldü.

Âsî Canpulad'ın askerleri arasındayken, Halil Paşa'nın şefaatiyle⁵⁷⁴ kuyu içinde can vermekten kurtulmuş ve nihayet ebedî ikâa-metgâhında Kuyucu Murad Paşa'ya komşu olması mukadder bulunmuş olan meşhur Abaza, sonunda bu suretle ortadan kaldırıldı. Sultân Murad dahî, biraderinin intikamını alan, yeniçerileri öldüren, İran ve Lehistan'a karşı Devlet'in yerinden oynatılmaz müdafii olan bir adama ancak bu kadar mükâfat verebildi. Müstebid hükümdar, isyana karşı isyan ile zafer bulmak şeklindeki iktidar prensibini, bu suretle kılıçla parça parça ediyordu.⁵⁷⁵

KIRKSEKİZİNCİ KİTAP	
Sultan Murad'ın Erzurum Üzerine Kanlı Yürüyüşü	
Revan'ın Fethi	
Padişah'ın Kardeşlerinin Katledilmesi.....	
İstanbul'a Dönüş	
Tercümanların İdamı.....	
Kamame Kilisesi'nin Durumu	
Sarı Kâtib İle Defterdarın İdamı	
Kadı-Zâde'nin Vefatı.....	
Revan'ın Sükutu	
Yeniçeri Katibi İle Canpulad-Oğlunun İdamı	

⁵⁷³ Abaza, hattı okuyunca. Allaha hamd ederek, ve «Dünyâda bir muradım kalmadı; emir pâdişâhın, hiç gam değildir» diyerek, itbâmn muhafazasını Pâ-dişâh'a sipariş etti, namaz kıldı, sonra bostancılar kemend attılar. Naîmâ, s. 229. (Mütercim).

⁵⁷⁴ Halil Paşa, o vakit yeniçeri ağası, ve Abaza genç bir yiğit idi. (Mütercim)

⁵⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/189-192.

Küçük Ahmed Paşa'nın Kahramanca Ölümü	
Belgrad Ve Budin'de Önemli Vak'alar.....	
Rakoçi'nin Zuhuru	
Sadrazam Mehmed Paşa'nın Azli, Bayram Paşa'nın Sadâreti.....	
Kırım Hanı Canibeg Ve İnyet Girayların Ardarda Azilleri.....	
Azak'ın Ruslar Tarafından Ansızın Zabtı.....	
İran Sefareti	
Veiba Ve Sultan Kaasım'ın İdamı	
Sultan Murad'ın Bağdad Seferi	
Sakarya Şeyhi Mes'elesi	
Yeni İdamlar	
Emir Çelebi'nin Ölümü.....	
Tütün İçenlerin Takibi	
Sadrazam Bayram Paşa'nın Vefatı, Tayyar Mehmed Paşa'nın Sadâreti	
Hînd Elçisi.....	
Yeniçerilerde İhsan Tevzii Ve Top Nakli	
Timar Kavgası.....	
Bağdad'ın Muhasarası Ve Fethi	
Sadrazam Tayyar Paşa'nın Şehadeti	
Urmiye Şeyhinin İdamı.....	
Sultan IV. Murad'ın İstanbul'a Girişi	
Sultan Mustafa'nın İrtihali	
Sefirlerin Kabulü	
Kaymakam Mehmed Paşanın İdamı	
Sadrazamın İran Hududundaki Harekâtı.....	
İran İle Kasrı Şirin Anlaşması.....	
Sadrazamın Dönüşü	
Piyale Kedhuda'nın Kazaklar'la Muharebesi.....	
Meşhed Türbedarı İle Bir Kimyacının İdamı	
Arnavudlar'ın İsyanı	
Bosna Hududunda Karışıklık	
Venedik'le Barışın Bozulup Tekrar Sağlanması	
Sultan Murad Köşkü: «Revan Köşkü»	
Sultan IV. Murad'ın İrtihali	
Sultan Murad'ın Şahsiyeti	
Göriceli Koçı Beğ'in Tesiri.....	

KIRKSEKİZİNCİ KİTAP

Sultan Murad'ın Erzurum Üzerine Kanlı Yürüyüşü

Sultân Murad, saltanatının ilk oniki senesindeki yürüyüşlerinden Bursa ve Edirne'den öte tarafa geçmemişti. Lehistan muharebesi hazırlıklarını - kendisi ordunun başına geçmeksizin- süratlendirmekle iktifa etmişti. Şimdi ise, Devlet'in hudud kalelerini İranlılardan kurtarmak için açılan büyük seferi bizzat idare ettiğini göreceğiz. Şubat ayında (4 Ramazan 1044 - 21 Şubat 1635) Pâdişâh'ın otağı Üsküdar'a kuruldu. 48 cemaata ve 600 esnafa ayrılmış olan İstanbul ahâlîsi Pâdişâh'ı ve orduyu teşyîe çıktılar. Bu savaş manzarası yüksek bir siyâsî maksadı gösteriyordu. Bu suretle ahâlînin hakîkî kuvveti ve vaziyet müşkilât kazanıp da mecburiyet görüldüğü takdirde, payitaht cemâat ve esnafından ne kadar yardım görülebileceği anlaşılacak isteniyordu. «Esnaf»⁵⁷⁶ usûlünün te'sîsi Osmanlı Devleti'nden daha eski olup, Hilâfet'in bahtiyar senelerine, yâni -an'anelerin Peygamber zamanına ve onun ashabından ilk Dört Halîfe zamânlarına kadar çıkardığı- uhuvvet-i dîniyyenin (dîn kardeşliğinin), şehirlerin esnaf kısmında tarîkatlere âid emirler derecesinde müessir olduğu bir devreye tesadüf eder. Her cemâat, bir peygamberi, yâhud bir velîyi üstâd bilmiş ve Mi'râc gecesinde Cibril tarafından Peygamber'e takdîm olunan beyaz ipekten dokunmuş önlüğe - fakat kabaca- bir işaret olmak üzere, esnafın deriden yapılmış önlükleri dînî cemiyet ve tarîkatlerin kemer ve seccadeleri kadar mukaddes bir içtimaî alâmet sayılmıştır.⁵⁷⁷

Sultân Murad, esnaf, asker, hassa askerleri, vezirler, ulemâ, En-, derûn ve Bîrûn ağaları refakatinde, İstanbul'dan ayrıldı.

Otağı-ı hümayûnun Üsküdar'a kurulduğunun onyedinci günü, Pâdişâh, kararlaştırılan hedefe doğru hareket etti. O zaman Mart başları idi (22 Ramazan 1044 - 11 Mart 1635).⁵⁷⁸ Bayram Paşa kaymakam sıfatıyla

⁵⁷⁶ Almanca'ran «Zunft» ketitnesi Arabça'nın «Sınıf» kelimesinden bozmadır ve «Esnaf» demektir.

⁵⁷⁷ 48 cemâat ile 600 esnafın ne sıra ile tertîb edildikleri hakkında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne ve müverrihin (Hammer'in) İstanbul ve Boğaziçi eserine bakınız, c. 2. s. 394-425. Dikkate şayandır ki, Evliyâ'da zikredilen 48 takımın 15'i cemâat ve diğer 33'ü esnaf diye isimlendirilmiştir. İhtimâl ki bu bir sehivdir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin basılmış olan birinci cildinin 511. sahifesinde «İstanbul ve tevâbiinde bulunan asâkir ve esnaf» hakkında tafsilât başlar. Ulemâ, meşâyih, askerinin her sınıfı, hâsılı her türlü meslek erbabı dâhil olmak üzere 57 fasılda 1100 sınıf yazılıdır. Bu tafsilât incelenmeye şayandır.

⁵⁷⁸ Naîmâ (c. 3, s. 237), «Ramazanın yigirmi ikinci sebt günü» diyor; lâkin 1635 Mart'ının onbiri cumartesi değil, pazar'dı. (Ramazan başının şer'at sübûti, takvim hesabından bir pün sonraya teehhür etmiş demektir) (Mütercim).

İstanbul'da kaldı. Yeniçeri ağalığı -birbirini müte-âkib dört defa Abaza nezdine gönderilerek, Abaza'nın bundan böyle yeniçeri Öldürmiyeceğine dâir onunla anlaşma yapmış olan- Mus-liheddîn Ağa'ya verildi. Yol esnasında, bundan sonra zât-i şahanenin malûmatı olmaksızın, hiçbir yeniçerinin mütekaaaid (oturak) ve me'zûn (korucu) nâmıyla ordudan geri kalamıyacağını bildirir şiddetli bir irâde çıkarıldı. İzmit ve İznik arasında kâin Kazıklı Der-bendi'nde, bu emre muhalif ilk hareket, ordunun en iyi ve en eski neferlerinden Galatah Çelebi'nin îdârıyla merhametsizce cezalandırıldı.⁵⁷⁹

Asîlerden Karayılan-oğlu nâmında Tiki kardeş îdâm edildi. Bu İki kardeşten Sefer Beğ orduya gelmek üzere emir alarak, Pâdişâhı uzaktan görür görmez bahadırılığını gösterip de merhamet-i şahaneyi tahrik etmek için soyunmaya başlamıştı. Lâkin Pâdişâh iki parmağıyla katlini işaret etti. Diğeri olan Hamza da öldürüldü.⁵⁸⁰ Bardakh'da, eskiden Karaman beğlerbeği ve şimdi Manisa sancak-beği olan Tûtîci (Duducu) Hasan Paşa, mükemmel şekilde teçhiz edilmiş ve muntazam hareket eder 2.000 asker ile orduya iltihak etti. Ancak Tûtîci, son Manisa karışıklıklarında istenilen şekilde ha* reket etmemiş olduğundan, Sultân Murad kendisim görünce:

- «Bre mel'ûn! Birkaç düşmanın hakkından gelemedin, şimdi bana alay gösterirsin! Kesilsin başı!» dedi ve emir yerine getirildi.

Ordu, Eskişehir'den öte Ilgın'a vâsıl olduğu zaman, Karaman beğlerbeği Celeboğlu Alî Paşa karşıladı. Daha önceleri isyancılar takımından bulunduğu için, o da Argıdhâm'nda îdâm edildi. Bolvadin'de Gürcî Mehmed Paşa'nın oğlu Hamîd Beğ ile Aydın Beği No-gay Paşa'nın oğlu aynı akıbete uğrayacaklarken, Pâdişâhın yakınlarından bâzılarının te'sîrli şefâatleriyle kurtuldular (1 Zilka'de 1044 - 18 Nîsân 1635). Lâkin Karaağaç kadısı, yalnızca ilgisizliğinden şüphe edilmesi yüzünden, tshaklı'da cellâda verildi.

Konya'ya bir merhale kala, Sultân Murad ileri geçti. Şehre vardığında, kalede mahbûs olan Araboğlu Mustafa ile hapishane arkadaşı katledildi. Maktullerin cesedleri, «hoş geldin» dercesine Pâdi-şâh'm atlarının ayaklan önüne konuldu.

Sultân Murad Konya'ya girer girmez, «Ahmedek» (Ahmedin) adı verilen kaleyi ziyaret etti, ki Selçuklu Keyhusrev'in oğlu İzzed-dîn Keykâvus

⁵⁷⁹ Galatalı Çelebi solak-başılardan idi; bir ihtiyar yeniçeriyi İstanbul'da bi-raktırmıştı. Naîmâ'dan (Mütercim)

⁵⁸⁰ Naîmâ (c. 3, s. 238, İst- basura).

tarafından yaptırılmıştır.⁵⁸¹ Ondan sonra, büyük tasavvuf şâiri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Türbesinin yanında bulunan ve Osmanlı memleketlerinde ilk defa olmak üzere te'sîs edilmiş bulunan Mevlevihane'yi ziyaret etti. Şeyh'in hazırlamış olduğu sofraya müteşekkiren, Sultan Murâd, hankaaha yeni varidat ve özellikle

Suğla voyvodası tarafından te'diye olunmak üzere 1.000 guruş ilâve etti.

Nogay Paşa'nın oğluna kedhudâlık eden Koca Arslan Ağa'nın başını getirmek üzere, îsmâil Ağa mübaşir unvâmyle Beğşehir'i gönderildi. Sipâhî Gürcî Osman, Sultân Osman'ın katlinde medhal-dâr olmak üzere, îdâma mahkûm oldu. Bor yakınında Nekkaarezen Çayın'nda zeâmetli çavuşlardan Cevherî-zâde, bir çubuk tütün içmiş olduğu için, merhametsizce katledildi. Kayseri'de, Kadı Gökde-reli-zâde, zahire tedarikindeki kusurundan dolayı, şiddetle azarlandı; lâkin hakkında gösterilen şiddetten alenî şikâyetle bulunduğu ve ağzına geleni söylediği için kılıçla susturuldu. Beğşehir sancak-beği Keskinli Alî Paşa kötülük ve zulümlerinin cezasını gördü.

Sultân Murad, Develihisar'dan araba ile giderken, bir yaban keçisinin atların önünden olanca sür'atiyle kaçmakta olduğunu gördü. Derhâl at istedi, göz açıp kapayıncaya kadar atma bindi, keçinin arkasından koştu ve bir okta vurdu. Hayrete düşen ordu hep bir ağızdan «Aleyke avnullah!» diye bağırıştılar,⁵⁸² Sultân Murad'ın bedenî gücü fevkalâde ve en zorlu pehlivanlarla gürleşebilecek derecede idi. Bir gün, ordunun en iri cüsseli ve en kuvvetli adamlarından biri olan vezîr Mûsâ Paşa'yı kemerinden tutarak birkaç dakika havada bulundurmuştu.⁵⁸³

IV. Murad, asker arasına şiddetiyle ne kadar korku ve dehşet verirse,

⁵⁸¹ Sultân Murad, .Ahmedek» (veya Ahmedin) diye meşhur olan bu iç kaleye yalnız başına giderek, hendek üzerindeki ağaç köprüye at sürmesi Özerine. Hrtiyâr bir Arnavud olan kale muhafızı: -Bre Ağa! Attan fn, pty&de yürüt Bu pâdişâh kal'asıdır; at İle çıkılmaz!» diye bağırmiş İdi. Pâdişâh muhafızın bu hareketinden pek mahzflz oldu. Nafmâ'dan, s. 239 ve 240 (Mütercim),

⁵⁸² Peçevt, bizzat gören ve bu sırada silâhdar, daha sonraları Budin vâlîsi olan Mûsâ Paga ile bu seferde otağ-ı hümâyûn hizmetine me'mûr olarak, sonradan bir anlaşma için Budin'e gelmiş bulunan Osman Ağa'dan rivayet eder ki : Pâdişâh Kayseri'den Develihisar sahrasını gidişi esnasında arabada İdi. Bir gebeşi-i deştî çıktı. Hemati «Bre at!» buyurdu. Ata o kadar sür'at-le siivâr oldu ki, sanki evvelden at üzerinde idi. Eline bir mızrak aldı. Berk-ı hâtf gibi irişdi, mızrağı gebeşe o kadar şiddetli urdu ki. bir taraftan bir tarafa geçüp yire saplandı. Bî-pâyân olan asker-i İslâm «Aleyke avnullah. diye bağınşdılar. Telhîsen, c 2, s. 431-432 (Mütercim).

⁵⁸³ Mûsâ Paşa nakl eder ki: «Ben harem-i hümâyûnda silâhdar iken. Pâdişâh nice defalar .Gel silâhdar!» diyerek, ve sağ eliyle kuşağumdan tutarak, bir eliyle başınun üzerine kaldırır, sarayda ise hâsodayı, ve bağçelerden birinde ise bulunduğu safâyı bu hâl ile devr ederdi. Yüksekden mermer merine bırakıverir, diye korkardım. Kaldırdığı gibi bırakırdı. «Mûsâ Paşa Rumeli tâbirince «kemikli» bir adam idi. Peçevî'den telhis, s. 432 (Mut.)

seferin bütün zorluklarına iştirak etmekle de o kadar emniyet telkin ederdi. Birkaç ay atının eyerinden başka yastık, atının gâşiyesinden başka örtü görmemiştir.⁵⁸⁴

Zilhicce'nin 6'smda (23 Mayıs 1635) Sivas sahrasına inildi. Kurban Bayramı'nda silâhdar Mustafa Ağa, ikinci vezirliğe yükselmesinden dolayı, ordu halkının tebriklerine nail oldu. Şimdiye kadar hiçbir silâhdân vezâreti ilâve mansıb olarak aldığı görülmemiştir. Yine Sivas'ta bir bostancı, hatt-ı hümayûnu taklîd ederek beğler-den, beğlerbeğilerden para çarpmış olduğu için derisi yüzüldü. Na-sûh Paşa-zâde Hüseyin Ağa Budin valiliğine tâyin olunarak, me'-mûriyet ve vezâret berâtıyla beraber, selefi Ca'fer Paşa'nın katli için hatt verildi. Sabık vâlînîn başı kısa bir müddet sonra rikâb-l hümayûna geldi. Konya kadısı Şehlâ Mehmed Efendi, husûsî bir memur gönderilerek, Konya pazarında asıldı.⁵⁸⁵

Sivas'ta ondört gün kalındıktan sonra, ordu Erzurum'a yöneldi. Pasin sahrasında geçit resmi ve büyük bir askerî tatbikat icra olunarak, Pâdişâh da iştirak etti. Bayram Paşa'nın İstanbul'da kaymakam olduğu gibi, rikâb-l hümayûnda dahî sadrâzâmın bulunmaması sebebiyle kaymakamlık görevini îfâ eden Murtaza Paşa, İzmir kadısı Tevkîl-zâde'nin o aralık katline emir aldı.⁵⁸⁶

Pâdişâh otağı Üsküdar'a kurulduğu gün, Dürzî emîri, iki oğlu Mes'ûd ve Hüseyin ile beraber, esir olarak İstanbul'a gelmişti. Yukarıda yazıldığı veçhile, kendisi muhafaza altına, oğulları Galata Sarayı hademesi arasına alındı. Pâdişâh'm gidişinden iki ay sonra (13 Nîsân 1635), kaymakam paşa, emîri ve iki oğlunu ortadan kaldırmak üzere bir kapıcı-başı⁵⁸⁷ vâsıtasıyla emir aldı. Orduda haber alınmıştı ki, Fahreddîn'in torunu Mülâhha, Şâm Valisi Ahmed Pa-şa'yı⁵⁸⁸ hezimete uğratarak, Sayda, Beyrut, Akkâ, "Ur (Sûr) şehirlerini yağmalamıştır. Fahreddîn'in başı, bir mızrağın ucuna saplanılarak «Âsî Fahreddîn'in başıdır» kitâbesiyle saray kapısında teş-

hîr olundu. Büyük oğlu Mes'ûd boğuldu, denize atıldı; diğer oğlu

⁵⁸⁴ «Ayluca atının eğerinden başka yastığı, gâşiyesinden başka örtüsü yok idi.» Riko. s. 30.

⁵⁸⁵ Şehlâ Mehmed Efendi'den şikâyetçiler, gelmişti. Bu idâtn ve katiler ekseriya şikâyetlere istinâdendir. Vakia tahkiksiz, bilhassa cürüm ile nisbeti olmayan cezalar hoş karşılanamaz; fakat bu cildin sonunda müverrihin muhakemesinde dahî görüleceği üzere, Sultân Murad bu şiddetle Devlet'te intizâmı geriye getirmiştir. (Mütercim)

⁵⁸⁶ İznâr kadısının Murtaza Paşa ile eski düşmanlığı olduğundan, bu defa onun da şikâyetçileri geldiği zaman, Paşa fırsatı ganimet bilerek eski düşmanını tdtm ettirmiştir. Nafmâ'dan s. 243. (Mütercim)

⁵⁸⁷ Maritti, s. 283, .kapıcı-başı »yi «kapudan paşa» yapar.

⁵⁸⁸ Mağlûb, fakat Maritti'nin (s. 263) yazdığı gibi maktul değil çünkü bir ay sonra, bu Ahmed Paşa'mn Erzurum valisi olduğunu Nafmâ'da görüyoruz. Onun Şam'da halefi de Silâhdar Paşa'dır. Maritti'niri dediği «Alifî. paşa değil, zâten .Alin» Türk İsmi değildir.

Hüseyin, sonraları Galata Sarayı'ndan İstanbul sarayında Enderun hademesi arasına geçmiştir.

Kış Haleb'de geçirmiş olan vezîr-i âzam Mehmed Paşa, Pâdi-şâh'ın Üsküdar'dan hareketi esnasında oradan çıkmış ve taşkın hâlinde bulunan Murad Çayı'ndan geçmek için köprüler yaptırmaya mecbur olmuştu. Mayıs nihâyetinde -en son olarak Lehistan'a elçi giden- Şahin Ağa, Erzurum beğîrbeği Halil Paşa'mn idamını emreden bir irâde-i şahane ile sadrâzam nezdine geldi. Rikâb kaymakamı Murtaza Paşa, geçen sene kendisiyle Erzurum'un kahraman beğîrbeği arasında ortaya çıkan ihtilâftan dolayı intikam almak için, bu irâdeyi istihsâl etmişti. Geçen sene Halil Paşa, Erzurum Vâlîsi sıfatıyla îranlılar üzerine serdâr tâyîn olunarak, Murtaza Paşa'nın da Diyârbekîr'de ikaameti emr olunmuştu. Murtaza Paşa, zevcesi olan sultânın himayesine ve İstanbul'daki hamilerinin nüfuzuna güvenerek, kendisine yazılan emri saklayıp, orduya, başkumandanlığın uhdesine verildiğine dâir sahte bir ferman okudu. Askeri bu tevcihin doğruluğuna inandı. Mustafa Paşa da, hiylesine meşru bir şekil vermek üzere, serdârlık emrini almak için İstanbul'a hemen özel bir arıza gönderdi.

. Ordu düşman karşısında bulununca, muharebe günü, iki rakîb - gerçekte Halîl Paşa'ya âit olması lâzım gelen- serdârlık unvanından dolayı birbiriyle çekiştiler. Ceng esnasında idi, ki Murtaza Paşa'nın, gasbetmiş olduğu serdârlıgım tasdikini bildiren emir geldi. Halîl Paşa bu defa, irâdenin muhatabını savaşın sonuna kadar tevkif etmekle beraber, Dîvân-ı hümâyûna zafer müjdesini ve Murtaza Paşa'mn serdârlık dâvasında bulunmasından gizli entrikalarından şikâyeti hâvî arıza yazdı. Sultân Murad, o kadar gazâb etti ki, sevdiği kimselerin müessir müdâhaleleri olmamış olsa, Murtaza Paşa'nın başı kesilmiş gitmişti. Pâdişâhın hiddeti geçiştirildi. Daha sonraları Murtaza Paşa kaymakam olunca, rakibini mahvetmek için hiç fırsat kaybetmedi. Halîl Paşa'mn idamına me'mûr olan sadrâzam, müteakiben Erzurum'a vâsıl oldu. Beğîrbeği Halîl Paşa, hiçbir şüphesi olmadığı için. sadrâzama karşılamaya çıktı. Sadrâzam, ertesi gün sabahla beraber, bâzı işleri gizlice söyleşmek üzere. Halîl Paşa'yı bir çadıra çağırdı: girer girmez, sadrâzamin adamları hücum ederek uğursuz kemendi boynuna geçirdiler. Kıpıcılar kedhu-dâsı maktulün mallarını müsadere etti ve başını PâHişâh'a takdîm eyledi. Erzurum vâ1îliEi Fnhrpddîn'in gnnlibî Küçük Ahmed Paşa'-ya. Şnm valilimi Silâhdâr (Rezîrgân) Mustafa Paşa*ya verildi.

Bu emrin icrasından sonra, sadrâzam kendi kedhudâsıyla yeniçeri

kedhudâsını orduda bırakarak, zahire tevzii için, generallerle (bölük ağaları ve ocak ağaları) birlikte hafifçe Bayburd'a gitti (28 Zilhicce 1044 - 14 Haziran 1635). Arpanın kilesi 20 akçe, unun kilesi 30 akçe olmak üzere tâyin olunarak, her nefere beş kile arpa, iki kile un verildi. Üç gün sonra (2 Muharrem 1045 - 18 Haziran 1635), sadrâzam, Pâdişâh'ı karşılamak için Sinür ovasına kadar gitti. Mu-harrem'in üçünde «Sadak» menziline, Canpulad-zâde Hüseyin Paşa, kapıcılar kedhudâsı Şahin Ağa tarafından Silâhdâr Paşa'nın çadırına götürüldü. Huzûr-ı hümâyûna çıkarak, Bayburd'a dönmek emrini aldı ve oradan Erzurum'a geldi.

Pâdişâhın Erzurum önünde Ilıca'ya vardığı esnada (16 Muharrem 1045 - 2 Temmuz 1635), otağ-ı hümâyûn karşısına bir taht kuruldu. Dîvân erkânı, asker generalleri, beğlerbeğileri, beğler rütbelerine göre takım takım taht önünden geçerek, selâm alıp selâm verdiler. Sadrâzam, sancak-ı şerif alemdarının önünde olduğu halde gelince, zât-ı şâhâne dört beş adım ilerliyerek, sancağı birkaç dakika kendi elinde tuttuktan sonra, Enderun ağalarına tevdi ederek, yine tahtına oturdu. Sadrâzam, Pâdişâhın ayağını öperek, birkaç dakika yüzüstü kaldı; daha sonra Pâdişâhın memnuniyetinin ifâdesi olarak hil'at ve kürk alıp, kendi otağına gitti. Müftî, kazaskerler, müteferrikalar, çavuşlar, Pâdişâh'm fermanı mucibince, resmî kavuk-lanyle sadrâzamı karşılamak için bir saatlik mahalle kadar çıkmış idiler. Pâdişâh'la buluştuktan sonra yine sadrâzamin önüne düşerek otağına götürdüler.

Ertesi gün (17 Muharrem 1045 - 3 Temmuz 1635), Pâdişâh mutantan bir surette Erzurum'a dâhil oldu. Ilıca'dan şehre kadar iki saatlik mesafede yeniçeri ve sipahiler Pâdişâh'm iki tarafında birer saf teşkil etmiş idiler. Beğlerbeğileri ve beğler, eyâletleri askeriyle onların arkasında idiler.⁵⁸⁹ Ertesi gün, bizzat Pâdişâh askere kumanda ettiğiinde verilmesi mu'tâd olan sefer bahşisi tevzi edildi. Adam basma 1.000 akçe verilmesi lâzım gelirdi; ancak gerçekte yansı verildi; çünkü i'tibârî kıymeti hakîkî kıymetinin yansı derece-

sinde olan bir para ile Ödeme yapıldı (18 Muharrem 1045 - 4 Temmuz 1635).⁵⁹⁰

Muharrem'in 19'unda hediye-i kudûmiyesini takdim etmeye me'~ zûn

⁵⁸⁹ Bu seferde bulunmuş olan Hacı Kalfa «On sene âli Osman askeriyle seferlerde ge2dim, bu mertebe kesret ve cetn'iyyetl bir daha gütmek nâ-sîb olmadı. Lâkin bu menzilden sonra böyle gösteriş irâesine pek çok çalışıldı İse de. olmadı. Zira ondan sonra asker dağılmış ve Pâdişâhın adem-i iltifatından Ürküp kimi gitmiş, kimi alaya gelmez olmuş idi-, diyor. (Aslından telhis, c. 2, s. 170)

⁵⁹⁰ Natmfl. Binâenaleyh bu zamanın râytcine göre en asandan 5 altın; M. D'Ohs-son'un (7, s. 412) dediği gibi 1 aîtm değil.

oldu. Bu hediye (50 kese akçahk altın), dört murassa rahth (eyerli) at, otuz dört diğer at, otuz beş bohça çuka kumaş, iki murassa hançer ve sâireden mürekkeb idi. Ertesi gün (20 Muharrem 1045 - 6 Temmuz 1635), yeni Erzurum Vâlîsi Ahmed Paşa merasimle Pâdişâh'm elini öpmeye kabul edildi ve mahbus bulunan Sivas beğlerbeği Bosnalı Alî Paşa da cellâda teslim olundu.⁵⁹¹ Sivas eyâleti kör hazinedar îbrâhîm Paşa'ya verildi. Sipâhî zorbalarından Tşık Yahya -ki zorbaların salıncak vergileriyle fstanbul ahâlîsini bunalttıkları sırada fitneye karışmıştır- o gün alay göstermişti. Mükâfat beklerken «Büyük âhiret yolculuğu icrasına me'mûr»⁵⁹² oldu. Yeniçeri ocağından sakabaşı Çavuş-zâde yine o gün öldürüldüğü gibi, birçok mazlumun kanına girmiş olan Behîsnîli Alî Paşa da îdâm cezasına çarptırıldı.

Yeni Erzurum vâlîsi -ki Silâhdâr Paşa'ya 20.000 altın verdiği halde, eski eyâleti olan Şam'ın uhdesine geri verileceğine dâir (Pâdişâh tarafından) îmâda bulunulmuştu- bu parayı verip de orduy-i hümayûnun felâketli çerçevesinden hâriç bulunmayı canına minnet bildi. Pâdişâh'm Erzurum'dan hareketle (24 Muharrem 1045 - 10 Temmuz 1635) Revan'a yöneldiği gün, Ahmed Paşa, esîr almak üzere öncü (pişdar) tâyin edildi. Yedi gün sonra, orduy-ı hümayûn Kars Önlere inerek, iki gün orada kalındı. Burada her beğlerbeği dörtbin sepet çubuk, yirmi kazık hazır bulundurmaya me'mûr oldu (1 Sa-fer 1045 - 17 Temmuz 1635). Ertesi gün, ırmaktan geçildi, fakat daha ertesi gün bir defa daha geçilerek öte tarafa dönmek lâzım geldi ve bu yanlış hareket, otakçıbaşı'nın idamına sebep olacaktı. Mesî-hiyye⁵⁹³ geçidinde, Pâdişâh otak kuruluncaya kadar hafif bir sâ-yebân altında kalmaya mecbur oldu. Sadrâzam, vezirler, kazaskerler, müteferrikalar, çavuşlar at üzerinde buldukları halde, zât-ı şahanenin etrafını çevreleyerek, bunların arkasında da altı bölük ağaları, sancak-ı şerif muhafızları kendi askerleriyle yerlerini almış idiler. Ordunun geri kalanı Pâdişâh'm otağının kurul-

ması ikmâl edilinceye kadar askeri mızıkâ ile tepelerde manevra yaptı (5 Safer 1045 - 21 Temmuz 1635). Ertesi gün Guriel (Guril) Prensi'nin hediyeleri geldi.

Üç-Kilise'de, asker birçok çubuk kesmek üzere emir aldı (10 Safer 1045 - 26 Temmuz 1635) ve Revan yakınına konuldu. Ertesi gün Gök-Künbed'e

⁵⁹¹ Alt Paşa. İşlediği • cürümlere karşılık olarak îdâm olunmuştu; bu suretle Ahmed Paşa da korkutulmuş oldu- Naîmâ, s. 252 (Mütercim)

⁵⁹² Bu tabir İnjriHzce'nin «Lauched into eternity. tâbirine muâdildir.

⁵⁹³ Nafmâ'da «Mesîhiyye» ise de, Ferteke'de «Meshme.dîr. (Mütercim)

varılarak, Revan kalesi topları altına gelindi. Şiddetli bir rüzgârın kaldırdığı kalın bir toz şehir ile orduyu setrediyor-du. Osmanlılar istihkâmın eteğine vardıklarında, Pâdişâh'm önünden gitmekte olan kılavuz:

- «Şevketli Pâdişâhım, Revan kalesi bu vadidedir; pek yakın geldik; dumandan görünmüyor. Tevakkuf buyurunuz (durunuz) ki asker gelsin» diyerek, durdu.

Sultân Murad:

- «Bre korkak, ne durursun, insan ecelsiz ölür mü?» cevabıyla karşılık verdi (11 Safer 1045 - 27 Temmuz 1635).

O sırada idi ki, şiddetli bir rüzgâr dumanı kaldırdı; istihkâmın topları, hepsi birden atıldı. Top mermileri solakların ve Pâdi-şâh'a ait atların başının üzerinden geçiyordu. Sultân Murad geri dönmeye mecbur olarak, orduya iftihak etti. Zengî Suyu ayaktan geçilerek, hisardan biraz uzak konulmuş İken, Pâdişâh daha yakın varılmasını emrettiğinden, ertesi gün (12 Safer) «Hünkâr Tepesi» denilen mahalle konuldu. Burada Pâdişâh bütün askere kazma, kürek, barut, fitil dağıttırdı. Safer'in onikinci gecesi mehtâbda metris açılmaya başlandı; ertesi sabaha kadar iş bitirildi. Metris açılırken yaralanan birkaç yüz yeniçeriye Pâdişâh tarafından otuzar gurus ihvan verildi.⁵⁹⁴

Revan'ın Fethi

Revan Hisarı İstanbul'daki Eski Saray'dan (Şimdiki İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) daha geniş olmadığından, kuşatanların attığı güller ekseriya şehrin Öte tarafına düşerdi. Kalenin kumandanı «Emîr Güne» idi ki, Acemler'in «Vilâyet-i Ârân» adını verdikleri bu eyâleti babasının vefatında irsen almıştı. Şâh, Bağdâd'ı Os-manîliler'a karşı kahramanca savunan Mir Fettâh kumandasında 12.000 Mâzenderân tüfekçisini yardımcı kuvvet olarak göndermişti. Kapdân Hasan Paşa ve Şâm Vâlisi Ahmed Paşa Gözcütepe denilen

yüksek mevkinden kaleye yıldırım gibi gülle yağdırdılar. Revan'ın kuzeyinde nehir sahilinin muhafazası Erzurum ve Çıldır beğlerbeği-Jerine tevdi olundu. Köprü'nün muhafazası Rumeli askerine verildi. Sadrâzam'la yeniçeri ağasının kuvvetleri sahil boyunca uzanıyorlardı. Öteki sahili zağarcı-başı

⁵⁹⁴ Pftdisâh, bazılarının yaralarını cerrahlara huzûr-ı hümâyûnlarında bağlattılar. Nalma'dan (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/193-201.

işgal ediyordu. Anadolu askeri ardçı (dümdâr) idi. Murtaza Paşa Sivas, Mar'aş, Adana askeriyle «Toprak Kalesi» denilen kaleye gedik açmakla görevli idiler.

Muhasaranın yedinci günü (19 Safer 1045 - 4 Ağustos 1635), serdâr suyu geçti. Gözcü Tepesi'nin öte tarafındaki boğazda bulunan köprüyü znbtederek, o tarafta kaleden suya doğru kaya arasında bulunan yarığı kapamak için, bir sed inşâ edildi. Pâdişâh bir dîvân toplayarak, kumandanlarından her birine ayn ayrı hitâb etti.⁵⁹⁵ Evvelâ Küçük Ahmed Paşa'ya hitâb ederek:

- «Baka,⁵⁹⁶ Küçük Ahmed! İlyas'i tuttuğun ve taşları delerek Maan-oğlu'nı çıkardığın bir şey değildir; erlik zamanı bu gündür. Göreyim seni! Dîn-i mübîn hizmetine uğur-ı hümayûnumda nasıl merdârS çalışacaksın.» dedi.

Ahmed Paşa yer öperek:

- «Baş üzerine, Pâdişâhım! Ahmed kulun cümle askeriyle uğurunda canını, başını feda etmekten kaçmaz.» cevâbını arzetti.

Pâdişâh ondan sonra Canpulad-zâde'ye dönerek:

- «Baka Kürdistan beğzâdesi! Canpulad-oğulluğu vakti şimdidir; erlik hükmünü verip de nâmus-ı vezâreti ikmâl edecek gün bu gündür. Çan'ın pulad (çelik) gibi olmalıdır.» dedi.

Ondan sonra Murtaza Paşa'ya dönerek:

- «Murtaza! Zahire ve ulaf için giden gençlerin burunları bile kanamasın! Eyi dikkat et! Göreyim seni, hizmet vaktidir.» diye teşvik etti.

Nihayet yeniçeri ağasına hitâb ederek:

- «Baka, ağa! İstanbul'da kol gezip de şehirli, serhoş döğmek hüner değildir. Erlik bunda belli olur. Bütün yeniçeri kullarımla metrisde nasıl ceng edeceksin, Revan'ı almakda ne kadar hizmet edeceksin, göreyim seni!» dedi.

Sultân Murâd. askere karşı başka türlü bir belagat kullanıyordu, İki tarafında altın ve gümüş keseler açtırdı. Asker, getirdiği her düşman başı için otuz-kırk guruş alırdı. Altlarında atlan telef oianlar ellişer altın, yaralılar yirmibeş guruş (yaralıları huzûr-ı hümayûna getirenler onar guruş), düşman toplannın attığı gülleleri toplayanlar birer altın alırlardı. Pâdişâh:

«Koman (Durmayın) kurdarım! Gayret vaktidir, şahbazlarım!» diye

⁵⁹⁵ Sultân Murad'ın bu hitahlarını hemen hemen aynen Natmâ'dan alıyoruz. (Mütercim)

⁵⁹⁶ «Bak. sözü yerine kullanılmıştır. (Mütercim)

şevk verir ve cömertliği sözlerine yeni bir kuvvet ilâve ederdi. Hademe-i hassa, baş getirenlere, hararetlerini yatıştırmak için vermek üzere, şeker şerbetleriyle pâdişâhın etrafında idiler. Cerrahlar, yaralılara mesleklerinin gerektirdiği yardımları bol bol yapmak üzere, takım takım ayakta bulunuyorlardı.

Bir hafta, kuşatanların toplan şehir ve istihkâmlar üzerine gülle dolusu yağdırdılar. Büyük kule yıkılmış, her taraftan geniş gedikle açılmıştı ki, ordugâha Tahmasb Kulı Hân'ın bir adamı gelerek, sekiz günlük bir mütâreke akdini teklif edip, bu müddetin sonuna kadar imdâd gelmezse, kalenin teslim olunacağını bildirdi. Bu haberden Pâdişâh Öfkelenerek, gelen adamın katlini emretti, lâkin sadrâzâmın şefaatiyle kurtuldu (21 Safer 1045 - 6 Ağustos 1635). İran-lılar gedikleri doldurmaya hararetle çalışmakta iken, hücum edenler de aynı derecede gayretle hücum hazırlanmaktaydılar. Ertesi gün, Emîr Güne'nin kedhudâsı Murad Ağa, Ahmed Paşa*ya gelerek, onun tarafından sadrâzâma, oradan da huzûr-ı pâdişâhîye çıkarıldı. Derhâl umûmî bir dîvân (büyük, kalabalık dîvân) toplandı. Pâdişâh elçiyeye:

- «Niçin kaleyi teslim etmediniz?» diye hitâb etti.

Hîlekar bir Acem ve kalben sünnî olan Murad Ağa şu yatıştırıcı sözlerle cevap verdi:

- «Biz âciz kanncalann zamanın Süleyman'ına mukaavemeti-miz, Pâdişâh'ın âvâze-i celâdeti Şâh'm kulağına varmak, velvele-i kahramânîsi İran'ın en uzak köşelerine kadar ulaşmak içindir.»

Pâdişâh, hakimane bir seda ile:

- «Affmızı isterseniz kaleyi hemen teslîm ediniz!» dedi. Ertesi gün sadrâzam, kale muhafızlarına bahş olunması münâ-

sib olacak teslîm şartlarını bir daha müzâkere etmek üzere huzûr-ı şahaneye geldi (23 Safer 1045 - 8 Ağustos 1635). Nihayet, Revan kapıları açıldı, Emir Güne Hân'ın kaleden çıkarak -derinliğine yedişer kişi olmak üzere, iki saf dizilen askerin arasından- otağ-ı hümâyûna kadar geldiği görüldü. Tahmasb Kulı Hân, Mâzenderân tüfekçileri reîsi Mîr Fettâh, kışçlarını boyunlarına asmış olarak, Emîr Güne Hân'ı tâkîb ediyorlardı. Sultân Murad, Emîr Güne Hân'a mül-tefitâne:

- «Müteallikâtım (adamîanı) sana bağışladım» dedi.

Emîr Güne'nin mahcubiyetini arzetmek yollu söz söylemesi üzerine, Pâdişâh tarafından birbiri üzerine üç hil'at, vezâret payesi ile murassa bir sorguç, kılıç ve hançer ihsan edildi ve «Yûsuf Paşa» unvanı verildi.

Pâdişâh görüşme esnasında:

- «Ben dört aydan beri seferde bulunduğum halde, Şâh'ınızın kadın gibi saklanıp kalması neden lâzım geliyor?» dedi.

Yeni Paşa:

- «Pâdişâhım, çünkü sizin kılıcınız keskin, atınız yüğrüttür; Şâh, sâhib-kırâna nasıl mukaavemet edecek?» cevâbını verdi.

Mîr Fettâh'ın özel muhafızlarını teşkil eden 1.500 tüfekçi, reislerinin eşyası ve dört haremi ile birlikte çekilip gitmek müsâadesini aldılar. Oğluna da bu izin verilerek, silâh ve eşyâsıyla 2.000 kişi alıp götürdü.⁵⁹⁷ Emîr Güne, otuz seneden beri şehirde toplanmış olan mühimmat ve hâzinelerin defterini gaalibe takdim etti. O gün yeniçeriler kaleyi idareleri altına aldılar. Vezîr Güne Yûsuf Paşa, Ha-leb eyâletine, kedhudâsı Murad Tarabulus-ı Şam beğliğine tâyin olundu. Her ikisi mansıplarını idare için mütesellim gönderdiler, kendileri de aheste aheste gittiler.

Herkesçe aşikâr idî ki, Revan Emîr Güne'nin hıyânetiyle tes-lîm olunmuştu. Bununla beraber, birçok adamlar îranlılar'ın silâhlarıyla ve eşyâsiye çekilip gitmelerine müsâade edilmesini münâsib görmiyerek, Pâdişâh'a mağlûbların katliâm edilmesini tavsiyeye cesaret gösterdiler.⁵⁹⁸ Sultân Murâd, bu merdliğe yakışmayan telkinleri evvelâ reddetti. Lâkin daha sonra, îranlılar'm çekildikleri esnada, memleket halkını katlettiklerini ve atlarını gassettiklerinî haber alması üzerine, Şâm ve Karaman valilerini tâkîblerine gönderdi. Bunlar düşmana bir boğazda taarruz ettiler; ancak tam bir hezimete uğrayarak, büyük zâyîât ile⁵⁹⁹ ordugâha döndüler.

Revan'ın fethini tâkîb eden Cuma günü, kapıcılar kedhudâsı Salih Ağa ve musâhib Beşîr Ağa, orduy-i hümâyûnun muzafferiyeti

şerefine şehrin yedi gün aydınlatılması emriyle İstanbul'a gittiler (25 Safer 1045 - 10 Ağustos 1635). Bu iki haber götürücü, alenî resmî görevlerinden başka, kaymakam Bayram Paşa ile bostancıbaşı Duçe'ye, şehriyâinden istifâde ederek Şehzade Bâyezîd ve Süleyman'ın îdâm edilmesi hakkında gizli talimatı da hâmil idiler.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Naîmâ'da tüfenk-endâzlar oniki bin denilmiş ise de, biraz sonra «iki bin» gösterilmiştir- Doğrusu bu olsa gerek. Mîr Fettâh'ın kendi askeri ve adamları da Nafmâ'da 500 kişidir.

⁵⁹⁸ Kale fetihlerinde tfârî olan kanun, çıkan askerin hepsinin silâhlarını almak iken, bu defa öyle yapılmaması itiraza yolaçmıştı, (Mütercim)

⁵⁹⁹ Bu hezimet. Küçük Ahmed Paşa ile Beğşehri begü Rıdvan Beg'in yaralanmasından ve zâyîât da 15 kişinin yaralanmış olmasından ibarettir. Fakat Acemler, mevkilerinin elverişli vaziyetinden istifâde ederek çekilip gitmiş idiler. (Mütercim)

⁶⁰⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/201-205

Padişah'ın Kardeşlerinin Katledilmesi

Kardeşlerinin ihtilâl hâlinde bulunan asker tarafından istenilmiş ve sadrâzam ile müftînin onların emniyetine kefalet etmiş olduğunu unutmamıştı. Yalnız mağdurların feryadı muzafferi-yet sevincinin çılgınlığı içinde kaybolacak zanniyle, başarılı olduğu ve dolayısıyla arzusunun sağlanmasını daha emîn ve daha tehlikesiz yapacak bir zamanın girmesine kadar intikamını geciktirmişti. Ancak aldanmıştı: Şehzadelerin îdâm haberi umûmî şevke üstün gelerek, herkes keder ve üzüntüye gömüldü, Yüzlerinden istikbâle dâir ümîd ışıklan parlayan iki genç şehzadenin felâketli sonları, cel-lâdlanna bile gözyaşı dökdürerek, şehrâyîn, mateme dönüştü.⁶⁰¹

Bu kanlı tedbiri emreden ferman hâmillerinin gidişlerinden sonra, Sultân Murad otağı önüne kurulan yüksek sâye-bânı çıkararak, müftînin, sadrâzâmın, Rumeli ve Anadolu beğlerbeğüerinin, kapdân paşanın, nişancı paşanın, kazaskerlerle ordu kadısının, baş-defterdâr-la Anadolu defterdarının, altı bölük ağasının, azledilmiş olan beğ-lerin tebriklerini kabul etti. Bunlar teşrifat usûlü mucibince sıra-sıyle Pâdişâh'ın elini öptüler. Bütün asker, de el öperek, kösler çalındı; Acem memleketinin geri kalan kısımlarının fethi için duâ ve Fatiha okundu. Bundan sonra Murtaza Paşa otağı hümayûna çağırılarak, Revan muhafızlığına memur oldu. Pâdişâh bu merasimden sonra, Cuma namazının edası için Camie gitti ve hutbe Sultân IV. Murad nâmına okundu. İmâm-ı Şehryârî Evliya Efendi birkaç gün önce vefat etmiş bulunduğundan, imamet vazifesi Müftî (Yahya) Efendi tarafından îfâ olundu.⁶⁰²

Revana varıcak Sultân Murâd Hân-ı Ömer heybet
Müeyesser eyledi ana Hudây-i Müsteân fethin

⁶⁰¹ Ravzalü'l-Ebrâr; Naîmâ. Sezi'nin raporunda Rasin tarafından «Bajazet» (Bâyezîd) faciası mukaddimesinde efsâne hâline konulmuş olan iki şehzadenin idamının tarihî gerçekliği budur. Şöhretli şâir, vak'alan ve şahısları bilmediğinden, güzel fakat târihî kıymetten âri bir nazım yazmıştır. O zaman (Rasin'in dediği gibi) «Akomat (Ahmed)» nâmında bir sadrâzam yoktu. Sadrâzam Ta-b a m yassı Mehmed Paşa ordugâhda idi; İstanbul'daki sadrâzam kaymakamı da Bayram ismindeydi. Sadrâzama söylettirilen şu mısra':

«Viens, suis-moi, la sultane en ce ilen doit serendre.»
(Gel, beni tâkîb et, sultan (kadın) buraya gelecektir.)

Harem'in ve Saray'ın her türlü protokolüne aykırıdır. Bundan başka, iki şehzadenin îdâmı ilk İran seferinden, yâni Revan fethinden sonra vuku bulmuş olup, (Rasin'in zannettiği gibi) Bağdâd fethiyle neticelenen ikinci İran seferinden sonra değildir. Bundan dolayı Sultan Murad' -ın:

«Je laisse sous mes lois Bopylone asservie» (Bağdad'ı, emrime mahkûm olarak, terk ediyorum)

sözlerini ihtiva eden mektubu pek garîb düşmüştür. Yalnız Venedik raporu şöyle yazıyor: «Zât-ı şahanenin büyük kardeşlerinin îdâmı için kapıcıbaşı ile kaymakama gelmiş olan mektup, 7 Eylül 1635.»

⁶⁰² Yahya Efendi Revan fethine şu târihi söylemiş idi:

Cemt'-i ehli sünnet, asker-i İslâm şâd oldı

Didî Yahyft amin târihini: «Gördük Revân fethin» (1045).

İstanbul'da Müslüman ve Hristiyanlar tarafından edilen umûmun dualarını nasıl yerine getirilebilir olarak kabul edebilirdi!⁶⁰³

Sultân Murad camiden çıktığında, yaya olarak, Emîr Güne'nin sarayına gidip, günün geri kalanını orada geçirdi. Otağına ancak akşam döndü. Ertesi gün metrisler doldurularak, gediklerin tamirine başlandı. Hisarın çevresi ondokuzbinyediüyüztmiş zira' uzunluğunda idi. Dokuzbin ikiyüz seksen zirâ'i Rumeli ve Haleb üzerine, silâhdâr ve sipahilere; sekizbinbeşyüz altmış Anadolu askerine ve yeniçerilere; bindokuz yüz yirmi zirâ'ı Erzurum, Kars, Karaman askerine verildi.⁶⁰⁴ Sekiz günün sonunda iş de tamamlanarak, Pâdişâh kaleye zahire, toplar, mühimmat ile birlikte 12.000 muhafız bıraktıktan sonra, Revan'dan hareket etti (6 Rebûlevvel 1045 - 20 Ağustos 1635).

Erzincan'a bîr merhale mesafede bulunan Keşîş Hanı menzili fecî bir vak*aya mâruz oldu. Sarhoş ve ahlâksız bir Acem iken Pâdişâhın iltifatına mazhar olmuş bulunan Emîr Güne, Murad Paşa nâmıyla Tarablus beğliğine tâiyn olunan eski kedhudâsına hakaretler etti. Hattâ «Revan'ın teslimine sen sebep oldun!» diyerek, Murad Paşa'yı öldürdü. Sultân Murad, aceleci olmakla beraber, cânîyi hemen cezalandırmadı; fakat af da etmedi. Tarablus sancağı, çukadarlıktan çıkma, Kastamonu sancak-beği Mustafa Paşa'ya; Hateb eyâleti eski vâlh Ahmed Paşa'ya verildi. Ahmed Paşa, diğer irâdeyi beklemek üzere, Emîr Güne ile oğlunu İzmit'e ulaştırmaya da me'mûr oldu.

Pâdişâh, Tebriz havalisini yağmalamak üzere, Araş nehrini geçti. Su, atların göğsüne kadar çıkıyordu. Su akıntısının alıp götürmekte olduğu bir solak, bizzat Pâdişâh'm yardımıyla hayâtını kurtarabildi. Sultân Murad, dalgalara mukaavernet edebilmesine yardımcı olabilmek için elini solağa uzatmıştı.⁶⁰⁵ Nehrin karşı sâhillerinde Zeyneli aşiretinden 1.000 aile

⁶⁰³ Pâdişâh'ın m«i'üdiyeti temennisini rruzazammın olarnk Türkçe, Rumca, Fransızca Beyoğlu tarafları halkının Usanınca dualar tertîb olundu. Venedik Hülasası, 21 Temmuz 1635.

⁶⁰⁴ Naîmfî'ya nazaran birinci rakam 8-800, ikincisi 8.560, üçüncüsü 1920'dir ki. yekûnu 19.280 olur. Nalmâ. c. 3. s. 264 (Mütercim)

⁶⁰⁵ Peçevî, bu vak'ayı Revan'ın muhasarasından evvel göstererek, şu tafsilâtı verir: Kale (Revan kalesi) yakınında bulunan Zengî nehri -ki büyük nehirlerdendir- o zaman, ziyâde tuğyan üzere idi. Köprü kurmak mümkün olmadığından, bütün asker-i İslâm ayakdan ubûra İkdâm etdjler- Saâdetlü pâdişâh, bindikleri at ile geçmeğe çalıştıktan esnada ir.evkeb-i hümâyûnlarında giden solaklardan biri nehrin bir sa*b yerine tesadüf eder- Su alup götürür ve gark olması muhakkak bilinirken. Pâdişâh bu hâli görünce, atını mahrruczlayarak, suyun ortasında erişir; sağ eliyle solağın yakasına yapışır, bir elma imiş gibi sudan çıkarır ve bir daha bırakmaz. Solagm ayağı karaya basınca. Pâdişâh kendisine bir avuç da altın verdi. Asker

kaldırılarak, meskûn olmayan Erzincan, Tercan, Pasin taraflarına yerleştirildi. Ordu, Baku'ya vardığında, bir şehzadenin doğduğu haberi alınarak, buna «Alâeddîn» adı verildi.

Araş geçildikten sonra, Pâdişâh yoluna devam ederek Cürs şehrine kadar mıntıka tahrîb olundu. Bu şehrin hisarı Osmanlıların darbesiyle yıkıldı. Kalenin kapısı o kadar sert bir ağaçtan idi ki, balta ancak oduna nişane bırakabilirdi.⁶⁰⁶ Bedenî tâlimlerle gücü ve kuvveti günden güne artmakta olan Sultân Murad, birkaç kişinin güçlükle getirebildiği bir ağacı alarak, kapının üzerine o kadar şiddetle vurdu ki, kapı parça parça olup düştü.

Cürs'den Kumla ve Merend üzerine hareket edildi. Ordu burada herşeyi bol buldu. Çünkü meyve mevsiminde bulunuluyordu. O tarafların bütün ağaçları kırıldı, yakıldı. Pâdişâh hafîf surette rahatsız olduğundan, bir tahirevân ile Hoy'a götürüldü (7 Rebîülevvel 1045 - 21 Ağustos 1635).

Rüstem Hân Murtaza Paşa'ya sulha rağbetini bildirmek üzere Hızır Beğ vâsitasıyla bir kâğıt gönderdiği gibi, Sofyân'm öte tarafında Hacıharâmî mevkiinde Rüstem Hân'dan Ahmed Paşa'ya bir mektup geldi ki, sulh müzâkeresi için adam gönderileceğini işaret ediyordu. Ordu yoluna devam ederek, Tebriz önlerinde Sa'dâbâd sahrasına indi. Pişdar hattının müdâfaası Küçük Ahmed Paşa'ya tevdi kılındı. Yeniçeriler müteakiben haber getirdiler ki, Şâh, orduya ancak beş merhale ötededir ve Rüstem Hân'ın sulh teklifine dâir olan sözleri hileden ibarettir (28 Rebîülevvel 1045 - 11 Eylül 1635).

Ertesi gün Sultan Murad Tebriz'e girdi. Uzun Hasan Camiini ziyaretten sonra, Şâh'ın sarayıyla bütün şehrin yıkılmasını emretti. Evlerin lâciverd ile, altın suyuyla nakışlı ahşâb süslemelerini asker, çadırının deliklerini kapamakta kullanır yâhud bunlardan ateş yakardı. Tatar (İlhanlı) hükümdarı Gâzân Hân'ın mezarının bulunduğu Şenb-i Gâzân -ki Sultân Süleyman zamanında sadrâzam tb-râhîm Paşa orada bir kale yaptırmıştı- baştan başa yıkıldı. Sultân Murad, Uzun Hasan'm güzel camiini de yakmak isterdi; lâkin şeyhülislâm Yahya Efendi, bu camiin bir sünnî tarafından yaptırılmış olduğuna dâir ihtarlarda bulunması üzerine, vazgeçildi. Eşyası yağma edilen binalar, alevlere yem oldu. Yangın bütün sarayları, haneleri yuttu. Sanki bütün Tebriz etrafı bir ateş ve duman deryası içinde kalmıştı. Bununla beraber asker, o kadar şiddetli davrandığı halde, Tebrîz civarındaki

başlarını açarak ve bir kısmı gözlerinden sevinç yaşları dökerek, Pâdişâhın uğruna canlarını, başlarını feda etmeğe peymân ettiler.. Telhtsen, c. 2. s. 436. (Müt.

⁶⁰⁶ Natmâ, bu ağacın «taban-gerân» nev'inden olduğunu yazar (c. 3, s- 266). (Mütercim)

bahçelerin ancak onda birini tahrîb edebildiler.

Sulh teklifi üzerine Riistem Hân'a gönderilmiş olan Osman Ağa, Acem kumandanının refakatine verdiği Kâmrân Ağa ile birlikte orduya döndü. Fakat bunun bildirdiği şartlar kabul edilemez görüldüğünden, reddedildi. Kış yaklaşımda olduğu gibi, Osmanlı ordusu, tahrîbâtıyla bütün zahire menbâlarını mahvetmiş olduğundan, Sultân Murad dönmeye karar verdi (2 Rebîülâhîr 1045 - 15 Eylül 1635). Ordu, Şebüster denilen büyük köyü geçerken, ahâlîsi ümid-sizce ceng ettiler. Ondan sonra «Gûzekünân» ve «Benuy» karyelerinden geçildi. Pek dağlık olmasından dolayı güçlüklerle dolu bulunan Selmas yolunda (9 Rebîülâhîr 1045 - 22 Eylül 1635) haylî adam ve hayvan kaldı. Bu zamanda İrân sınırını teşkil eden tepe geçil-diRten sonra, «Albak» ve «Koyun Kalesi» üzerinden Kotur'a gelindi. Lâkin kar yağmaya başlamasından dolayı, muhasarasından vazgeçilerek, Van'a inildi (17 Rebîülâhîr 1045 - 30 Eylül 1635).⁶⁰⁷

İstanbul'a Dönüş

Van Vâlîsi Dilâver Paşa Pâdişâh'ı istikbâle çıkararak, Pâdişâh tarafından iltifat ile kabul edilip birkaç yük akçe ihsan buyuruldu. Rumeli valiliği Canpulad-zâde'den alınarak, «aralık» nâmıyla sadrâzam Mehmed Paşa'nın mansıbına ilâve edildi. Sadâret makamı ile Rumeli valiliğinin birleştirilmesi daha önce de, özellikle Sultân Süleyman zamanında vuku bulmuştu. Pâdişâh, yeniçerilerle dört bölük halkının ve tımarlıların yoklama edilmesini sadrâzama emretti. Van'da birkaç gün kalındıktan sonra, zât-ı şâhâne Diyârbekir'e hareket etti. (21 Rebîülâhîr 1045 - 4 Ekim 1635). Onsekiz günde Diyârbekir'e varıldı (9, Cumâdehîlâ 1045- 21 Ekim 1635). Sultân Murad bu şehirde iken Mısır vâlîliği Kapdân Hüseyin Paşa'ya verildi. Silândâr Paşa tarafından Şâm mütesellimi bulunan Osman Ağa ile hoş geçinmediği için hakkında şikâyet edilerek, Pâdişâhın gözünden düşmüş olan Şâm eski kadısı Mantıkî'nin îdâmı hakkında Hüseyin Paşa'ya hatt-ı hümayûn verilmiş olduğundan, Hüseyin Paşa Şâm tar raflarından geçerken adam göndererek, Mantıkî'yi îdâm ettirdi.⁶⁰⁸

Şiddetli bir nıkris darbesi Pâdişâh'ı ondört gün Diyârbekir'de alıkoydu

⁶⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/205-208.

⁶⁰⁸ Ne'î, medhiye tarzında bir kasidesinde çağdaş şâirlerden bâzılarını hicve giriştiği sırada -Mantıkî hakkında: «Bu gûna kâfirin katli niçün muhtacı fetvâdur?» demiş idi. Ne'î'nin arzusu -fakat kendisi de onun gibi îdâm oldunduktan sonra- yerine gelmişti. Mantıkî, asrının en seçkin şâirlerinden idi. (Mütercim)

(13 Cumâdelüa 1045 - 4 Ekimi 1635). Şâh'm elçisi Kâmrân Beğ'e dönmesi için ruhsat verildi ve 4.000 guruş ihsan edildi; Duka-kin alay-beği de mektupla onun refakatine verildi. «Vastân» menziline Pâclişâh, Zeynel Beğ'e ocaklık suretiyle, Hakkâri hükümetini vererek, Revân'ın muhafazasına me'mûr etti. Sadrâzam Malatya'nın iki merhale altında bulunan Hısn-i Patrik'e⁶⁰⁹ kadar Pâ-dişâh'a refakat ettikten sonra, Diyârbekir*e müteveccihen dönerek, Kasım ayı nihayetlerinde oraya vard) (14 Cumâdeluhrâ 1045 - 25 Kasım 1635).

Sultân Murad Malatya'da iken, meşhur zorbalardan Nûh Halîfe yakalanarak îdâm olundu. İzmit'te Emir Güne oğlu rikâb-ı hümâyûna yüz sürerek, bu suretle hakkında Pâdişâh'in hüsn-i nazarı avdet etti. Revan'm fethinden sonra Ahîsha'nın zabtına me'mûr olarak, orasını ve civardaki küçük kaleleri ele geçirmiş olan Ken'an Paşa, Pâdişâh İzmit'te iken mevkeb-i hümâyûna iltihak etti. Birkaç ay önce Kıbrıs'a sürülmüş olan Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi, o sırada affa uğradı.

1045 Recebinin onbeşinci gecesine -ki Aralık 1635 Noel gecesine tesadüf eder- Sultân Murad İzmit'ten İstanbul'a müteveccihen gemiye bindi. Ertesi gün Üsküdar'a geldi. Tebrik merasiminin icrasından sonra, daha ertesi gün muzafferâne İstanbul'a dâhil oldu.⁶¹⁰ Pâdişâhın etrafında bulunanlardan yalnız kaymakam paşa mahrûti şekilli resmî kavuğu giydi. Diğer vüzerâ ve vükelâ Pâdişâh'ın husûsî emri mucibince ipekten ve keşmîr şalından âdi kavuk giymişlerdi. Yeniçeri ağası, arkasında zırh, miğferinde sarı ipekten bir kavuk bulunduruyordu. IV. Murad, baştan ayağa silâhlı vaziyette, tam bir şevketle geliyordu. Altın miğferinin etrafında tâc şeklinde hafif bir kavuk vardı; kavuğun üzerinde parlak siyah renkte, altın iğne ile tutturulmuş bir sorguç görünüyordu.⁶¹¹ Şâhnâme kahramanlarından iktibas olunmuş ve o zamana kadar Osmanoğlu sülalesince nâ-mâruf bulunmuş olan bu cengâverâne heybet, ondan sonra da tekrarlanmamıştır.⁶¹²

⁶⁰⁹ Naîmâ'da .Hasen Badrîk>. Hamtner'in imlâsı doğrudur; nasıl ki Fezlekc'de dahî Kâüb Çelebî böyle yazmıştır.

⁶¹⁰ «Saâdetlü pâdişâh Şühûd Kapısı dimekle ma'rûf «lan dervâzedden alay-ı ce-lâdet-nümâ İle İstanbul'a dâhil oldılar.. Naîmâ. s. 271 ve 272 (Mütercim)

⁶¹¹ «Zâtı şahane, geniş bir üst libas giymiş baştan ayağa demire mûstağrafe bir halde, şehre zırh içinde girdi- Başında altın miğfer, onun etrafında İran biçiminde küçük sarık, sangın üzerinde sorguç vardı. Atı da demir içindeydi.* Şmid.

⁶¹² .Etaîr Güne oğlu kaymakam Bayram Paşa üe hem-inân idi. Yalnız Bayram Paşa (Kaymakam) mücevveze giyüp, şâir vükelâ ve vüzerâya tenbîh-i hümâyûn olmağla, cümlesi tağyîrzî ederek hartavi destârlar, ekserisi rengâ-miz gâl ve harîrden serbendler sannirjglardı. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, zırh ve zer külah giyinmiş olarak, demirden tolga üzerine bir san harîr-i mukaddem sarınmış İdi. Cümle iç ağalan kezâlik harîr-i mukaddem sarınmış İdiler. Pâdişâh hazretleri ise, bizzat zırh ve âhenîne müstağrak olarak,

Pâdişâh'ın kahraman ve civanmerd silâhdârı Mustafa unutulmamıştı. Sultân Murad, dönüşünden Önce, has nedimi için iki İbrahim'in (birincisi Süleyman zamanında, Bağdâd Fâtihî; ikincisi III. Mehmed zamanında Kanije Fâtihî) sarayının hazırlanılmasını emretmişti. Pâdişâh irâdesinin tam mânâsıyla infazı için altın ve kıymetli Şark halıları bol bol kullanıldı. Kaymakamla vezirler Pâdi-şâh'ı saray kapısına kadar götürdükten sonra, bahtiyar nedime refakat ederek, yeni muhteşem menzilinden dolayı tebrik ettiler. Son derecede vakarlı paşa, Roma fâtipleri gibi kırmızı manto ile örtülü bir zırh giymişti. Altın miğferinin üzerinde kırmızı bir kavuk olduğu gibi, savaş kıyafeti çelik, altın, erguvanı renk içinde parlamaktaydı.⁶¹³ Pâdişâh'ın dönüşünden dolayı yapılan şenlik ve donanma, yedi gün yedi gece sürdü.⁶¹⁴

Payitahtın, Fâtih Hükümdân'nı bayram kıyafetleri ile karşılaması için, Sultân Murad, şehrin duvarlarına beyaz boya vurdurarak, tamir etmesini kaymakam Bayram Paşa'ya Revan'dan emretmiş, Bayram Paşa bu emrin icrası için, duvara yakın emlak sahipleri ile bütün vakıfları bir vergi altına almıştı.

Memleketlerinin dâhili ihtilâllerden canlarını kurtarmak için otuz kırk seneden beri İstanbul'a yerleşmiş bulunan Kayseri ve diğer Anadolu eyâletleri ahâlîsinin eski yurdlarına dönmesi hususundaki meşhur emri Sultân Murad, işte bu İran seferi esnasında neş-retmişti. Emrin yerine getirilmesi Bayram Paşa'ya bırakılarak birkaç ay oldukça tahammül edilemez ve faydasız zulümler ve teftişler vuku buldu. Çünkü neticesi, şehrin sakinlerini azaltmadığı gibi, bu işe memur olanların keselerini doldurmaya yol açıyordu.⁶¹⁵

Tercümanların İdamı

Sultân Murad Hristiyanlar'a, Frenkler'e, Beyoğlu ahâ-lîsiyle ecnebi

toğulga (tolga) üzerine beyaz dülbend sarınmış, başına bir siyah sorguç mücevher sokmuş, ziy-i Keyhusrevî ile (Keyhusrev kıyafetiyle) arzı dîdâr etmiş idi- Ol günedek ecdâd-ı kirâirJanndan hiç birinin ol ziyde (kıyafette) alaya binmesi mesmu1 değil idi-» Naîmâ, s. 272. Fezleke, IV- Mu-rad*'ın İstanbul'a girişini 9 Receb'de gösterir. (Mütercim)

⁶¹³ SilâhdSr Paşa dahî çığal (?) giyüp çıgal üzerine kabay-ı âl başına zer-en-riûd miğfer koymuş ve üzerine ibrişimden bir al şal sarınup kemâl-i übbe-het ve iclâl göstermiş İdi. Kendisinin bin kadar mahsûs segbâm varidi, ki cümlesi tüfenk-endâz bir muhtera' (yeni icâd) gürûh-i nâ-sâz idiler. Naîmâ (Mütercim)

⁶¹⁴ Peçevî. Peçevî'nin bendeki nüshası burada sona erer- Ulmoç (Uknoltz) hü yfik piskoposhanesi kütüphanesindeki nüshanın daha birkaç sahlfesl bulunmaktadır.

⁶¹⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/208-211.

elçilerine bulaşmaksızın duramazdı. Bunlar Pâdişâh'ın ' ömrünün uzun olması için umûmî mâhiyette dualar etmekte oldukları sırada, hayâtları, sürekli olarak, Allah'ın koruyuculuğunu temenni ettikleri kimse tarafından tehdîd edilmekte idi. Fransız elçisi Marşvil'in bir tercümanı, bir Fransız gemisinin haksız yere hacz edilmesinden ve sefirin oğlunun hapsedilmesinden dolayı, muahedelerle te'mînât altına alman hakları ve muafiyetlerini şiddetle müdâfaa etmiş olduğu için kazığa vuruldu.⁶¹⁶ Sultân Murad Üsküdar'daki sarayına gideceği zaman emrin icra olduğunu haber almadıkça kayığa girmek istemedi (1632). Bir Venedikli tacir, ikaa-metgâhının balkonundan saraya, yakın gösterir bir gözlük (dürbün olmalı) tevcih etmiş olduğu için, Sultân Murad tarafından, haremın güzel kadınlarına cür'etkârca bakmış olmakla suçlanarak, asılarak îdâm cezasına çarptırıldı.⁶¹⁷ Bedbaht, gömleğiyle balkona asıldı; arkadaşları olan bazı İngiliz ve Fransız tacirlerinin mağazasında, onun nâmına birkaç balya bulunduğundan, bunlar da tutuklanarak, hangi millete mensup olurlarsa olsunlar, hazîneye 40.000 gurusu ödemedikçe kurtulamadılar.

Ralf ve Hektor isimlerindeki İngiliz gemilerinin Vula Körfezi'n-de Osmanlı gemilerine verdikleri hasardan dolayı da aynı miktar-

da para alındı.⁶¹⁸ Bu defa da Fransız ve Venedik tacirleri para vermekten müstesna tutulmadılar. Sultan Murad'ın adalet anlayışına göre, istisnasız bütün Frenkler, içlerinden kendisinin gazabını celbedenlere karşı, mal ve şahısları itibariyle zincirleme olarak mes'-ül idiler. Alınacak 40.000

⁶¹⁶ Biko (Knolles'de, s. 20), İstanbul'da bulunan tercümanlar hakkında, o zamanki gibi şimdi de doğru olan şu sözleri yazar:

«Hakikat şudur ki, İstanbul'daki ecnebî sefaretlere tercümanlarının terbiye görmüş, cesaretli olmaları, Türkçe'ye, Rumca'ya, Arabça'ya vâkıf, Farsça'ya, da oldukça âşinâ bulunmaları, bu lisanları seri ve fasih söyleyebilmeleri gerekir. Hristiyan hükümetleri elçilerini kabul ettikleri vakit, tıpkı bizim hizmetkârlarımıza, kölelerimize karşı kullandığımız hâl ve tavn andıracak surette, pek mağrûrâne ve soğuk bir vaziyet almayı alışkanlık hâline getirmiş olan hükümet mensupları ve devlet erkânı ile görüşmelerinde, tercümanlarımız dâima metanetli, akıllan başlarında olması elzemdir. Tercümanlarımız ise. bu vasıfları hâiz olmadıklarından, şimdye kadar sefirlerimizi, konsoloslarımızı temsilen, bu vükelâ ve ricalin huzurlarına çıktıkları zaman, telâş ve cebânet göstermekten başka bir meziyyetleri görülüş değildir. Herhalde bunlar vâki olan beyanât ve ifâdelerinde o kadar şaşırarak, sözlerini o kadar değiştirmek hatâsına düşmüşlerdir ki, metanet ve cesareten mahrum olan bu türlü konuşmalar ve haller ile, mantık ve hakkaniyet dâiresine sokulması istenilen bir Türk'ün üzerinde hiçbir faydalı neticeye ulaşmak ihtimâli olamayacağı aşikârdır, tşte bu sebeplerden dolayı, kendisinden beklenen vazifeyi hakkıyla yerine getirebilmesi için her sefirin bizzat Türkçe okuyup anlayabilmesi, yâhud hiç ol- , mazsa maiyyetinde İngiliz tâbiyyetine mensup ve Osmanlı resmî muhitleriyle ülfet peyda etmiş bir genç bulundurarak, Osmanlı tebeasından olanlar vâsıtasıyla tebliğ edilmesi kendileri için mahzuru davet edecek bâzı mes'eleleri, o genç vâsıtasıyla izâh edip neticelendirmesi kat'î şart olduğu kanaatindeyiz.»

⁶¹⁷ Anlaşıldığına göre. Venedikli tacir -belki merak sftikasryla- sarayın İcini görmek üzere dOrbn İle bakıyordu. (Mütercim)

⁶¹⁸ Bu gemilerden birisinin Kesendire taraflarındaki haydutluğu daha önce görülmüştü. (Mütercim)

guruşun tahsiline silâhlı olarak mukaa-vemet ederler bahanesiyle, yalnız tacirlerin hanelerinde değil, elçilerin ikaametgâhlarına kadar araştırma yapılarak, kanunlar ve ahidler hilâfına, bütün silâhlar zabtedildi. İngiliz elçisi Sir Peterviş'-den, İngiltere Kralı'nın şövalyelik alâmeti olmak üzere verdiği kılıç alındı. Selefî Mösyö Dö Sezin'in, borçlarından dolayı henüz bırakılmamış olduğu bir sırada İstanbul'a gelmiş olan Marşvil, Sakız'da sancağının kapdan paşa tarafından tahkir olunduğunu görmüş, ve amiralin hareket tarzı şikâyetlere sebep olmuştu.⁶¹⁹ Karadeniz'de birkaç Kazak şalopası alarak döndüğünden beri fevkalâde teveccühe nail olan Kapdan Paşa,⁶²⁰ elçiden intikam almak için bu yeni teveccühdan istifâde etmekten geri kalmadı. Sultân Murad, kendisini memnun etmek üzere Fransız tercümanının başını vaad etti. Birkaç saat sonra bedbaht tercüman, samur kalpağı başında, darağacına asılmıştı. Elçinin isteği, Pâdişâh'ın -Fransa Krah'nın yahut elçisinin evvelce me'zûniyetini talep etmeksizin- kendi memleketlerinde adaletin hükmünün icrasına serbest bir mecra vermek hakkına mâlik bulunduğu ifâdesinden başka bir cevâba nail olmadı. Fransız elçisi, o saatte saraydan çıkarken, evine dönmeksizin, beraberine hiç kimseyi ve eşyasını alamadan yalnızca üzerindeki elbise ile gemiye bindirildi. Muhalif rüzgârlardan dolayı hareketsiz kalan gemi, iki kadirga ile açık denize kadar çıkarıldı.⁶²¹

Kamame Kilisesi'nin Durumu

Marşvil, Şark'taki bütün Katolik kiliselerinin himayesinin kendisine münhasır olduğu hakkındaki iddialarıyla, İmparatorun mukîm elçisi Rudolf Şmid'in de husûmetini celbetmişti. Bütün elçilerin ilki olmak üzere, kiliselerde efendisi olan kral için dua ettirmek misâlini göstermişti.⁶²² İmparatorun elçisi de onu taklîd etmek istediğinden, Fransız elçisi, kendi efendisinin Şark kiliselerinin yegâne hâmisi olduğunu iddia ederek, protesto etti. Daha sonraları Şmid'in Eflâk üzerinden İstanbul'a Fransisken papasları

⁶¹⁹ Hâlbuki ecnebler buna benzer muamelelere karşı Şark ile münâsebetlerini kesecek veyahut en az bir seviyeye indirecek yerde, peyderpey genişlettiler- Maamafih Hammer'in bu mâlûmâtda istediklerine göre kalem oynatan Frenkler'i irehaz edinmiş olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. (Mütercim)

⁶²⁰ Naîmfî, 1(M4 (1634) senesinde Kazak donanmasının Giresun üzerine neticesiz bir teşebbüsünü kaydeder. 1045 (1635) senesinde dahî Özü'den çıkıp Kefe taraflarını tahrîb eden oniki gemiden birkaçını tersane kedhudâsı Piyâle tarafından zabt olunduğunu yazar, (c 3. s. 245 ve 276).

⁶²¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/211-212.

⁶²² Yine bu Marsvil, IV. Hanri'nin vefatında, ilk defa olarak, Beyoğlu'nda bir katafalk yaptırmıştır: 1637'de ikinci Fenfinand'ın vefatında dahî Şirid bu misâle uymuştur.

gönderdiği sırada, Marşvil, Fransiskanlar'ın yerine Fransız Kapuçin râhiblerinin ikaamesi lâzım geleceğini iddia ederek, Fransiskanlar'ın gönderilmesine karşı koymak için bütün mesaîsini sarfetti. Hristiyan devletleri memurları arasındaki bu ihtilâf, Hristiyanlar'm ve özellikle Katolikler'in hakkında felâkete sebep olmaktan geri kalamazdı. Daha önce kaymakam Receb Paşa bu hâlden istifâde ederek, İstanbul'daki «Azra» ve «Aziz Yahya» (Sen Jan) Kiliselerini kapatmış ve bunları camie çevirmek niyetini alenen beyân etmişti (1634). Kudüs'de, Rumlar Kamame Kilisesi'ni, İsa'nın doğum yeri olan Beytü'l-Lahm'ı, Nâsırıyye zaviyesini, Jetsmana Bahçesi'ni ellerinden almak suretiyle Fransiskanları Mukaddes Mahaller'in tasarrufundan tard etmişlerdi (Nisân 1636).

Hakikaten iki sene sonra, bir berât-ı hümâyûn⁶²³ mutantan bir ferman, Fransiskanlar'e gasbedilen haklarını iade etti. Ancak ertesi sene de Rumlar bir ferman almaya ve Mukaddes Mahaller'in muhafazasını münhasıran kendilerine iade eden kat'î bir imtiyaza nail oldular. Şurası garîbdir ki, gerek bu ferman, gerek hasımlarının nail olmuş buldukları evvelki ferman, Halife Ömer (Hazretleri) tarafından verildiği iddia olunan bir muafiyet mektubuna istinâd ediyordu. Pâdişâh'ın irâdesi de, kendi eliyle yazılmış olarak, «Emr-i şerifim mucibince amel idesin, hilafı hareket idersen başını keserem, şöyle bilesin» şeklindeki kat'î tâbiri ihtiva ediyordu.⁶²⁴

⁶²³ Bu ferman, Sultân T. Süleyman (Kaanûnî)' tarafından 972 ve 973 (1563 ve 1564) senelerinde verilen muafiyetnâmelere ve 1041 ve 1042 (1631 ve 1633) senelerinde yazılmış şer'î vesikalara müstenid olup, sözü edilen evraklar dahî Mısır sultanlarının Mukaddes Frenkler'in sahip olmalarını te'min eden fermanları mübeyyindir. Berât, zikredilen Makamlar'ı şu şekilde sayar:

«Rumlar tarafından bâzı düzenbazlık ve tahrifat ir-tikâb edildiği malûmumuz bulunduğu halde, buna benzer sakat muamelelerin dışında bulunan Frenk ruhbanının «Prezeپیو» nâmı verilen ve Hazret-i İsa'nın doğum yeri olan Beytü'l-Lahm mağarasıyla bu mağaranın anahtarlarına, yâni batı cihetindeki iki kapının anahtarlarına ve mağaranın sair müştemilâtına tekrar sahip olmalarını irâde ve o Frenk râhiblerinin Kamâme denilen Büyük Kilise'de mevcûd olup, üzerinde Hazret-i İsa'nın Zeyt-i Mukaddes ile yağlanmış olduğu taş ile asılmış olduğu tepede bulunan kemerler ve Meryemü'l-Azrâ Kiiî-sesi'nin kemerlerini ve merkad-i mübârekini örten büyük ve küçük kubbelere öteden beri sahip oldukları cihetle, şimdiye kadar hiçbir taraftan i'tirâz ve engelleme yapılmaksızın yine idarelerinde kalmış olan Kudüs-i Şerif de kâin «Müncî-i Mukaddes» Manastırı'yle müştemilâtına ve Nâsırıyye beldesindeki kilise ve manastırlara tamâmiyle adı geçen ruhbanın sahip olmalarını ve Rumlarca Ermeniler ve sair Hristiyanlar tarafından zinhar müdâhele edilmemesini ferman ederim.» (Hammer*'in aynen naklettiği İtalyanca tercümeden tercüme ettirilmiştir. Bu vesikaya, Feridun Beğ Münşeati'nda rastlanılmadı. Mütercim).

Fransiskanlar, başarılı zamanlarında mukaddes tasvirlerle süslenmiş, ve «Zât-ı akdesin çocukluk devresinde geçen hayâtını» gösterir matbu ve büyük ebadda bir varakayı her tarafa dağıtmışlardır. Bununla ilgili mektuplar, Kudüs'ten 12 Ağustos 1636 ve Galata'dan 9 Nisân 1636 tarihleriyle târihlenmişlerdir.

⁶²⁴ Bu emrin CumftdelulA 1047 tarihli Türkçe sureti İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi «Vesâik-i Devlet» (Ostnanlı-Türkiyesi Vesikaları) arasındadır.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/212-213.

Sarı Kâtib İle Defterdarın İdamı

Bir Fransız tercümanının kazığa vurulduğunu, bir arkadasının da asıldığını gördükten sonra, Eflâk Beği'nin kedhudâsı Kurd nâmında bir şahsın, Naîmâ'nın deyişiyle «Kurd nâmında bir kelb-i zeminin», irâde-i şahane üzerine⁶²⁵ darağacına çekilmesini acâib karşılamayız. Yine, gümrük emîni Mehmed Çelebî'nin de, sipâM ulufelerini nakit yerine eşya ile ödemek istemiş olmasından dolayı⁶²⁶ boynu vurulması şaşkırtıcı değildir. Yine o zamanlarda ağnam resmi tahsildarı (koyun kâtibi) Sarı Kâtib -ki daha önce de iki milyon akçe tahmin olunan bütün mallarının müsâderesiyle Rodos'a sürgün edilmişti- eğer defterdarlık mansıbı Pâdişâh tarafından kendisine ihsan olunursa bakaayada olan 50 milyon akçeyi nakid mevcudundan tesviye edeceğini arza cür'et etmiş olduğu için idam olundu.⁶²⁷

Buna benzer bir tama* da defterdar İbrâhîm Efendi (Paşa) yi mahv etti. İbrâhîm Efendi, sadrâzâmın ordugâhında bulunduğu halde, sipahiler ağası Mataracı Mehmed ile ittifak ederek, vezîr-i âzam-lığı almak için külliyetli para arzetmişti. Sultân Murad, iki mücrimin arızalarını sadrâzâma gönderdi. Vezîr-i âzam Mehmed Paşa bu kâğıdları alır almaz, ikisini de davet ederek, huzurunda îdâm ettirdi, idamdan sonra Mehmed Paşa, defterdarın mahremi ve muhibbi olan muhasebeci Alî Efendi'yi çağırarak, dostunun arızasını, gösterdi. Alî Efendi, uğursuz varakayı iade ederek:

- «istemmiş, bulmuş» cevâbım verdi.

^Fikir ve şöhret sahiplerinden olan defterdar babasının, kardeşinin ecel-i kazaya uğramış, validesinin de kendisini doğururken vefat etmiş olduğunu bir gün söylemiş ve sözün oracığında sükût etmesi kendisinin de eceî-i kazaya uğrayacağına delâlet eder gibi görünmüştü. Naîmâ der ki: «Herkes, kendiyeye tefe'ül eylediği ma'nâ-ya elbette mazhar olmalıdır.»⁶²⁸

⁶²⁵ «Maslahat-ı mülke bînfien.... Nalıma, c. 3. s. 276.

⁶²⁶ Seferden gelen sipahilerin bâzılarına gümrük mahsûlünden eşya verilmesi emr olunmuştu. Mehmed Çavuş eşyayı vermekten taallül etti; iki katına vermek istedi. Sipahiler rikâb-ı hümâyûna nk'a (yazı) sundular; Mehmed Çavuvun Bâb-ı Hftmâyûn'da boynu vuruldu. Naîmâ'dan (Mütercim)

⁶²⁷ .tbrftm MesîM-zâde unvanıyla ma'rûf olan Sarı Kâtib defekt ile koyun kitabında bulunarak, yigirmi yök akçeden ziyâde bel' etmişidi. Celeb esnafından biri ma'rifetiyle iş anlaşıldı; Bayram Paşa on iki yök akçeye bedel emvalini müsâdere ile Rodos'a nefy eyledi. Muahharan diğer bir defa daha Rodos'a nefy edildi. Bayram Paşa hakkında Pâdişah'a bir şikâyetname vererek, .mâl memurları «immetlerinde beç yflz yük akçe vardır, beni defterdar ederseniz cümlesini tahstt ederim ve daha nice menafi' gösteririm» diye yazmış olması üzerine, kâğıdı Bayram Paşa'ya verildi: o da Mesöit-zarie'yl huzûr-ı hümâyûnda astırdı.» Naîmâ'dan. s. 278 (Mütercim)

⁶²⁸ Natmâ. (c. '3, s- 290).

Kadı-Zâde'nin Vefatı

Edirne kadısının naibi Yahya Çelebi, İstanbul'a kürekçi götürürken, vazifesinde ihmâl göstermiş olmak, töhmetiyle îdâma mahkûm olarak, bostancılar tarafından tutuklandığı halde, Bulgar çobanı kıyafetiyle kaçmaya ve İstanbul'da gizlenmeye muvaffak oldu.⁶²⁹ Koyun Dede nâmında bir dervîşti İstanbul kadısı Karaçe-lebî-zâde Mahmûd Efendi'ye gelerek:

- «Rü'yâda gördüm ki, Ayasofya vaizi Kadızâde münkir-i evliya olduğu için (Hazret-i) Peygamberin emriyle boyunum urdı-lar. Bum mutlaka sicile kayd et!» deyip ısrar ederek tescil ettirmişti. Altı gün sonra (26 Rebûlâhir gecesi, 1045), Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi vefat ederek, halka tavsiye eylediği usûl veçhile, cenazesini tekbîr ve tehîlsiz götürüp defn ettiler.

Bir müddet sonra Abdülaziz Efendi'nin yeğeni olan Mahmûd Efendi Anadolu kazaskerliğine tâ'yîn olundu. Bu Anadolu kazaskerliği Rumeli kazaskerliği ile birleştirilerek, Ahmed-zâde Nûh Efendi'ye verilmişti. Mahroud Efendi'den münhal olan İstanbul kadılığı, vezîr-i âzamin nüfûzuyla, onun iltifatına mazhar olan Muîd Ah-med Efendi'ye tevcih edildi.⁶³⁰

Revan'ın Sükutu

Sultân Murad'ın zafer alayıyla. İstanbul'a girdiği günlerde Acem ordusu Revan önlerinde görüldü (14 Receb 1045 - 21 Aralık 1635). Evvelce Dilâver Paşa tarafından, Şâh'ın Tebriz'e geldiğine ve Revan üzerine geleceğine dâir alman ma'lûmât üzerine, İstanbul'dan dört vezîr, asker toplamak için eyâletlere gönderilmişti. Son haber üzerine de sadrâzam, Anadolu, Karaman, Sivas, Mar'aş, Halep, Şâm, Tarablus, Erzurum, Trabzon, Çıldır, Kars eyâletlerine, askeri kışlalarından çıkararak Erzurum'a gelmek için emirler çıkardı. Kendisi de Diyârbekir'den Erzurum'a gitti (22 Şâbân). Yol esnasında, Revan'ın muhasarasına başlanıldığını bildiren mektup aldı. Ancak yirmi-otuz süvari ile Harput, Portuk (Pertek), Çemişkezek, Kemah, Erzurum yolundan Hasankale'ye gitti (9 Ramazan - 16 Şubat 1636). Lâkin

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/213-214.

⁶²⁹ «Yanuk, Çoban fisâsıyla kaçmışdı. Naîmâ, s. Z79. Efendi olan Edirne kadısı da nefy olunmuştu- (Mütercim)

⁶³⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/215-216.

Sivas ve Trabzon taraflarından gelen bir miktar askerden başka kimse bulamadı. Mart başında Karaman ve Anadolu paşaları yalnız yirmişer adamla gelebilmişlerdi. Erzurum yeniçerilerinden imdâd için gönderilenlerden dokuzu soğuktan dondu kaldı; bir takımının da elleri, ayakları donmuştu

Bu sırada birkaç Acem hân ve sultânı Selmas'tan 6.000 kişi toplamışlardı. Birkaç bin İranlı Bâyezîd'de kaleye kapanarak, Rüstem Hân'ın kardeşi de 4.000 muhâribe Hoy'u işgal etmişti. İstanbul'da yeniçeri ağalığına tâyîn olunan Şahin Ağa, askeri toplamak için her türlü mesaîyi sarfetti. Hattâ Parmakkapı'da çengeller yaptırılarak, birkaç yeniçeri, ağanın emrine itaat göstermedikleri için asıldılar.

Mart'ın sonundan bir gün evvel (22 Şevval 1045 - 30 Mart 1636), sadrâzam. Sivas ve Anadolu beğlerbeğileriyle bir müşaveresi neticesinde, derhâl Kars üzerine yürümeye karar verdi. Ertesi gün öğleden sonra haber geldi ki, Revan'ın beş-on günden ziyâde dayanmaya tahammülü olmadığı gibi, Murtaza Paşa, aldığı yaraların te'-sîriyle irtihâl ederek, kumandayı kedhudâsı Zülfekaar Ağa'ya bırakmıştır. Anadolu ve Karaman paşaları derhâl yola çıktılar. Lâkin bu aralık, Revan şehri her taraftan gördüğü tazyik üzerine teslim olmuştu (24 Şevval 1045 - 1 Nîsân 1636). Murtaza Paşa'mn na'sı reîsü'l-küttâb Bekir Efendi ve kedhudâsı Mehmed ile İstanbul'a gönderildi. Muhafız askerleri bütün kış, mevsimin görülmemiş şiddetine rağmen, kahramanca müdâfaa etmişti. Gaalib olan Şâh, Zülfekaarı, Sevindik Paşa'yı, Memiş Paşa'yı ve daha birkaç yeni, birkaç nam-dâr şahısları alıkoyarak, geri kalanını serbest bırakmıştı.

Sadrâzam Erzurum üzerine ric'at etti. Haîeb Vâlîsi Hasanka-le'de kaldı. Sultân Murad, Revan'ın teslimi hakkındaki felâketli ha-bpri zahiren sükûnet göstererek ve hiç ehemmiyet vermiyor gibi görünerek karşıladı. Hattâ sadrâzama iltifat dolu bir mektup yazarak, hiçbir surette kendisini azarlanmaya lâayık görmediğini ve vâki* olan mağlûbiyetin me'mûriyetinden çekilmek gibi bir düşünceyi aklına getirmemesi lâzım geleceğini bildirdi.⁶³¹

Yeniçeri Katibi İle Canpulad-Oğlunun İdamı

Revan'ın sokuutundan az önce (Ramazan başı 1045) yeniçeri kâtibi^ Osman Efendi îdâm olundu. Yeniçeri ağası tarafından husûsî tezkire

⁶³¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/216-217.

gelmedikçe ölenlerin yerine kimsenin yazılmaması Pâdişâh tarafından defalarca tenbîh edilmişken, çocuklara kadar bir takım kişiler yeniçeri yazılmaktaydılar. Pâdişâh, kâtibin doğruluğunu sınamak için, bir adam gönderdi. Bu adam, eğer kendisini yeniçeri yazarsa yü* gurusu vereceğini söyledi. Kâtib biraz mukaavemet gösterdi; Pâdişâh bu defa o adam ile yüz altın gönderdi. Altınlar reci*

dedilemedi. Pâdişâh derhâl yeniçeri ağasını saraya çağırarak, defteri istedi ve yeni yazılan şahsın kim olduğunu sordu. Ağa bu hususta malûmatı olmadığına yemîn etti. Yeniçeri kâtibi derhâl getirtilerek, bir Osmanlı müverrihinin İfâde ettiği gibi, nâmı dest-i cellâd ile sahîfe-i hestîden silindi. Yeniçeri kâtibliği, evvelce de üç defa bu hizmette bulunmuş olan ihtiyar bir kâtibe verildi.

Mısır'dan azledilmiş olan Kara Ahmed Paşa, Mısır askerini geç göndermiş ve neferlere terakki vermemiş olmasından dolayı Pâdişâh'ın gazabım üzerine çekmiş olduğundan, İstanbul'a geldiğinde bostancı-başınm muhafazasına verildi. Malları müsadere,olundu, hazîneleri hakkında sorulan sorulara da mağrûrâne cevâp verdiğiinden, cellâd eliyle ağzı kapatıldı. Ancak buna mukabil, Pâdişâh'm geçen sene tütüne müteallik bir cürümde bulunmuş oldukları zanmyle biri Gümölcine'ye, diğeri Kıbrıs'a sürölmüş olan, Haleb ve Edirne kadıları⁶³² affa mazhar oldular.

Sadrâzam onyedi mahalde yetmişer, yüzer deve almak üzere deve ahırları inşâsına emir aldı. Binaların üst katı deveçilerin ikaa-metgâhı olacak ve bunların her tarafına arpa ve saman anbarları inşâ olunacaktı (10 Muharrem 1046 - 16 Haziran 1636).

Payitahtta bu vak'alar olurken, Erzurum'a varmış olan Canpu-lad-zâde Mustafa Paşa, yeniçeri ağası tarafından «Sultân Sekisi» denilen yerde mutantan bir ziyafete davet edildi. Bu, bir ölüm ziyafetiydi; îdâmı hakkında çıkmış olan Pâdişâh irâdesi derhâl icra edildi. Pâdişâh'ın hassa nedimlerinden Mûsâ Çelebî'nin zorbaların şekavetti pençelerine verilmesi için Mustafa Paşa'mn Receb Paşa ile birlikte kefalet etmek suretiyle, Pâdişâh'a karşı işledikleri affedilemez hakareti, askerî hizmetleriyle ve son olarak* Hasan PaşaMan dul kalan Ayşe Sultan ile izdivacına rağmen, Sultân Murad bir türlü unutamamıştı. Canpulad-zâde'nin Karaman'da birçok masumu yok etmiş olduğuna dâir vuku bulan suçlama, Pâdişâh'ın uzun

⁶³² Haleb kadısı Bahayî Efendi, idi. Valî paşa. .Elinden tütün çubuğu düşmez» diye sürgüne göndermişti. NalmA'dan (Mütercim)

müddettir geciken intikamının alınmasına bahane olmuştu (28 Muharrem 1046 - 2 Temmuz 1636).⁶³³

Küçük Ahmed Paşa'nın Kahramanca Ölümü

Kürdistan'da Acem hânı Rüstem 20.000 kişi ile Şehr-i Zor ve Kerkük üzerine yürümüştü, tran Şahı ise, Revan hükümetini Kelb AH Han'a tevdi ettikten ve Şirvan ve Gence hanlarına 4.000 kişi ve 10.000 tuman (tümen) para vererek, bunları Revan istihkâmlarının tekrar inşâsına memur eyledikten sonra, îsfahan yolunu tutmuş idi. Hotin önünde yeniçeri kumandanı sıfatıyla defalarca şanlı bir ölüme arz-ı vücûd etmiş,⁶³⁴ ondan sonra da Mardin voyvodası ve Türkmen reîsi sıfatlanyle tehlikeli bir âsî olan İlyas Paşa'yı ve Kay-seri'de Hacı Ahmed oğlu Ömer Beğ'i mahvetmiş, Şâm Vâlîsi iken Suriye'de Dürzi Emîri'ni itaate mecbur eylemiş ve bu üç parlak hizmetine mükâfâten üç tuğlu paşalık almış olan kahraman Arnavud Küçük Ahmed Paşa, Musul'dan Eyyûbî Kürdleri'nden Erdelân Kürd-leri Beği Hallo Han-zâde Ahmed Hân ile dostça yazışmaya devam etmişti.⁶³⁵ Şâh Abbâs, hemşîre-zâdesîyle evlendirmek suretiyle Ahmed Hân ile akrabalık kurdu. Lâkin Şâh Safî, büyük babası tarafından ikaame olunan beğlerin yok edilmesiyle sürekli olarak uğraştığı gibi, Ahmed Hân hakkında da o kadar entrikalar çevirdi ki, nihayet bu zât Osmanlıların kucağına atılmaya mecbur oldu. Zeynel Hân'ın Hindistan'dan Şah'a getirmekte olduğu bir filin ele geçirilmesinden dolayı, Ahmed Paşa aleyhine beş Acem hânı gönderilmişti. Ahmed Han, bunu vaktinde öğrenerek, Ahmed Paşa'ya bildirdi. Ahmed Paşa'nın işareti üzerine, Ahmed Hân'a, Osmanlı Devleti tarafından beğlerboğî pâyesiyle iki hil'at, iki tuğ, murassa bir kılıç verildi. Ahmed Hân Ahmed Paşa ile birleşerek, Rüstem Hânı karşılamak üzere çıktılar ve kuvvetleri düşman kuvvetinden az olmakla beraber, Mihribân Sahrâsı'nda cenge giriştiler. İki gün iki gece süren kanlı bir muharebenin neticesinde Osmanlı ve Kürd ordusu bozuldu. Hastalığından dolayı at üzerinde duramayan Ahmed Paşa, bir pralık yere inerek, kum üzerine oturmaya mecbur oldu. Abdest aldıktan sonra, tekrar atına binerek, ceng arkadaşlarına:

⁶³³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/

⁶³⁴ Natmft'nın tftbirince .hyâz-i mevte gavs» etmişti (ölüm havuzlarına dalmıştı).

⁶³⁵ Küçük Ahmrd Paşa. en sonra yine Şam valisi bulunduğu halde Musul muhafazasına gönderilmişti. (Mütercim)

- «Ben şehâdete muntazırım; cihanda şehâdetden başka bir arzum kalmamıştır. Siz başınızın tedârikini görünüz!» dedi.

Adamlarının ekserisi dağılmıştı. Ahmed Paşa, at üzerinde olduğu halde, alemdarın yanına gelerek sancağın direğine dayandı, durdu. Bir Acem neferi, bir kılıç darbesiyle alem ve alemdarı düşürdü. Bayrak, mecalsiz vaziyetteki Ahmed Paşa'yı da atından düşürdü. Acemler derhâl Paşa'yı öldürdüler. Başî Hân'a götürülerek, o da bir ipekli kumaş içinde Şâh'a gönderdi. Şâh, bu kadar kahraman bir cengâverin kesik başına hürmet göstererek, elçilikle o tarafa giden Sarıca îbrâhîm Ağa*ya verdi; onun ma'rifetiyle Şam'da türbesine defn olundu. Ahmed Hân, Mihribân'daki uğursuz günden sonra Musul'a döndüyse de, çok zaman yaşayamadı. Salâhaddîn Eyyübî ahfadından olmaya liyâkatini isbât eden bu gayretli yiğit, kederinden vefat etti. Kışı şiddetli olan Ermeniye mıntıkasında sonbahar ilerlemiş olduğundan, sadrâzam Ekim ayı başlarında (6 Cumâdelulâ 1046 - 6 Ekim 1636), Erzurum'dan Diyârbekir kışlağına müteveccihen hareket etti ve Kasım ayı başında oraya vardı.⁶³⁶

Belgrad Ve Budin'de Önemli Vak'alar

Şayet nazarımızı bir dakîka tran cengi safhasından ve İstanbul'dan ayırarak Macaristan eyâletlerine çevirsek, yeni matem ve taz-yık safhalarına tesadüf ederiz. Bosna ve Macaristan'da, Kazak kayıklarına karşı askerî hizmet bedeli olmak üzere yeni bir vergi konulmuştu.⁶³⁷ Bosna'da ahâlî şiddetli bir mukaavemet meyli göstererek, defterdarın hiddet sâikasıyla halka karşı kılıç çekmek ihtiyatsızlığında bulunması üzerine, bir ihtilâl zuhur etti. Bu memurla kadı azledilerek, defterdarlık, İstanbul'da ikinci defterdar bulunan müverrih Peçevî îbrâhîm Efendi'ye ve kadılık ŞârihiTI-Menâr-zâde unvâmyle mâruf müverrihin babası Şârihü'l-Menâr Efendi'ye tevcih olundu. Niş taraflarında da çıkarılan bu yeni vergi şiddetli muhalefetle karşılanarak, Raşna (Rajne) palangası yakılmıştı. Bel-grad'da «Kan Çeşmesi» denilen⁶³⁸ hapisanedeki Macar esirleri zincirlerini keserek, ve muhafızlarını öldürerek, istihkâmların toplarını şehre çevirmeye başladılar. Belgrad mütesellimi Ömer Ağa, Macarca'ya vâkif olan Budinli

⁶³⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/

⁶³⁷ Natmâ'da verginin ismi «Şayka (gemi) akçesi, dir. (Mütercim)

⁶³⁸ Naîinâ'da «Kanlu ve harami habs İtdikleri çâh (kuyu)» diye yazılıdır; «Kan Çenesi» unvanı Hamner'in yanlış tercümesi olsa gerektir. (Mütercim)

kadı Mustafa Efendi'yi bu mahbus-larla görüşmeye gönderdi. Bunlardan ikisi görüşmenin nereye varacağı düşünerek, ve teslim sözünü işitmek istemiyerek, nehre atıldılar. Biri yüzerek Sava nehrini geçti: Sirmi'ye ulaşabildi; oradan bir ata binerek kaçtı. Diğer Tuna'da yakalanarak, kazığa vuruldu. Kaleyi teslim eden sekiz mahbusdan da ikisi kazığa vurulmuş, altısının başları kesilmiştir.

Nasûh Paşa'nın oğlu Hüseyin Paşa, Budin valiliğine gitmek üzere yoldaydı. Bu Belgrad vak'asım haber alınca, kıyafet değiştirerek yolundan döndü; kale kumandanı -ki eskiden babasının hizmetkârı idi- kendisini kabul ettikten sonra, merhametsizce, dizdar (kale muhafızı) ve mütesellimin idamını emrederek, kendisi Budin'e gitti. Nasuhpaşa-zâde, eyâlet merkezine vardığında adamlarından birini Budin yeniçeri ağalığına tâyin etti. Hâlbuki o mansıb İstanbul'dan Bosna-saraylı Homo oğlu Osman'a verilmişti. Valî, bir sancak vaadiyle, Hono-oğlu'nu susturmak istedi; Hono-oğlu, kendisine verilen hizmeti istemekte ısrar gösterdi ve hakkını aramak dâvâ-sıyla İstanbul yolunu tuttu. Lâkin takibine gönderilen bir mübaşir vâsitasıyla, ikinci merhalede durdurularak, tutuklu olarak Belgrad'a gönderildi; Nasûhpaşa-zâde'nin emriyle orada îdâm edildi.⁶³⁹

Rakoçi'nin Zuhuru

Yine o sene, Macaristan ve Transilvanya, Rakoçi'nin entrika ve ihtirâsiyle mühim karışıklıklara uğradı. İsmi Türkçe'de «Rakoçi»⁶⁴⁰ yazılıp okunan bu şahıs Osmanlı Devleti ve Avusturya târihinde kanlı bir yer tutmaktadır. Macaristan ve Transilvanya eyâletlerine dahilî harb tohumlan ekmiştir. Betlen Gabor'un vefatından sonra. Pâdişâh tarafından Viyana'ya müteferrika Ahmed Ağa derhâl gönderilerek, onunla gönderilen mektupta Transilvanya Kralı ve Macaristan hâkimi Betlen'in vefatından dolayı⁶⁴¹ bu mıntikalara yeni bir hâkim tâyini hususunun Dîvân-ı Hümâyûn'a âit olduğu

⁶³⁹ Natmft (c. 3, s. 300), bu hususta şu mülâhazayı yazar: «Her halde vüzerây-ı İzama, belki şâir hufckâma karşı komak hatây-ı azîmdür.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/219-220.

⁶⁴⁰ .Ra» yahud .Ray. hflkiidâr demek olan Hindçe «Râcâ» kelimesinden gelir. «Koç» erkek koyun demek olan Türkçe kelimedir. (Kelimenin Erdel lisânına nazaran Türkçe telâffuzundaki fark «ç. harfine aittir ki, asbnda «ç» ile «s. arasında bir telâffuzu olacaktır (Rakoczi). (Mütercim)

⁶⁴¹ Erdel Krnlı ve Macar Hakimi. Arçiv'de 15 Rebffilâhir 1389 (2 Aralık 1629) tarihli mektuba müracaat-Müteferrika Ahmedv bu mektupta mektubun hâmilî olarak gösterilmiştir. Ancak tercümenin aslının 7-arfı üzerine Alm.m harfleriyle yazılan bir kayıt, mektubun Mustafa Bey vâsitasıyla verildiğini beyân eder.

împarator'a ihtar olunmuş ve:

- «Bir zaman gelir ki gülünç bir haset büyük fenalıklara sebep olabilir; bil'akis zahirî bir fedâkârlık kıymetli faydalara menbâ' olur» sözleri ilâve edilmişti.

O vakit -üçü de ecnebî nüfuzuyla himaye edilmekte olan- üç Transilvanyalı rakîb, memleketlerinin hükümetini ele geçirmek için birbirleriyle uğraşıyorlardı. Etiyen Betlen Osmanlı hükümetine, Se-

gel Mozes 'İsveç'e istinâd ediyordu; Rakoçi, Viyana sarayında başlarında Anibal Konzaga bulunan nüfuzlu bir fırka tarafından desteklenmekteydi.⁶⁴² Rakoçi'nin elçileri kıymetli hediyelerle Bâb-ı Hümâyûn'a gelmişlerse de, diğer sefirler hakkında mu'tâd olduğu veçhile, Pâdişâh'ın eteğini öpmek şerefine nail olamadılar. Yeni teşrifat kanunu gereğince, tahttan üç adım Ötede yer öpmekle yetinmek zorunda kaldılar. Rakoçi, Osmanlı hükümeti tarafından kâfi derecede desteklenmediğini hissettiği gibi, İmparator tarafından da kuvvet bulamadığından, Etiyen Gabor ile bir dostluk anlaşması akdetmişti. Ancak memleketi rakibine terk etmesi gerektiği sırada, onu yakalamaya teşebbüs etti. Etiyen evvelâ Eğri'ye, sonra Budin'e iltica ederek, Budin Vâlîsi Nasûhpaşa-zâde'yi kendisine hâmî buldu. Nasûhpaşa-zâde, Bâb-ı Hümâyûn'a durumu bildirerek, Etiyen Bet-len'i silâh kuvvetiyle Transilvanya'ya yerleştirmek için aldı. Ta-mışvar Vâlîsi Bekir ve Bosna Vâlîsi Salih Paşaları davet ettikten sonra, onlarla Gyula sahrasında bulunan Solnok üzerine yürüdü.

Oradan Tamışvar ve Bosna beğlerbeğini 12.000 süvari, 12.000 yeniçeri, birkaç sahra topu ile Transilvanya hududuna gönderdi. Osmanlı öncüleri yer yer göller ve bataklıklar içinde bulunan bir memlekette zahmetli bir yürüyüşten sonra, Rakoçi'nin Gyula ve Tamışvar arasında Salâtina mevkiinde topladığı askerle karşılaştı. Macar askeri, mu'tâd usûle göre, saflarını yarım ay şeklinde tertîb ederek, ya galebe etmek yâhud ölmek karârıyla hücum ettiler.⁶⁴³ Betlen 600 Macar'ın düşman saflarında harb eden vatandaşlarından ayır-dedilebilmek için, sağ kollarına bir mendil bağlamalarını tenbîh etmişti. Rakoçi bu ihtiyattan haberdâr olarak, kendi Macarlar'ından o miktarına öyle bir işaret takdirmişti (3 Cumâdelulâ 1046 - 3 Ekim 1636). Bu harb hilesi, Betlen'in askerine tehlikesizce yaklaşp da

⁶⁴² Riko'da (s. 29), Konzaga'nın bu hususta împarator'a arzettiği düşüncelerine müracaat.

⁶⁴³ Naîmâ, bu hususta, Türk tarihçilerine has bir zerâfet ile «Üngürüs resmi üzere öküz boynuzu alay tertîb idüp hınzîr sürisi gibi oğradılar» diyor.

onları dağıtmasına sebep oldu: Gece de intizamsızlığı, karışıklığı artırdı.⁶⁴⁴

Hakikaten Nasûhpaşa-zâde, mâhirâne bir hareket sayesinde Ra-koçi'nin ordugâhını zabtetti ve yağmaladı; lâkin yine Budin üzerine ric'ate mecbur olduğu gibi, Bekir Paşa Tamışvar'a ve Salih Paşa Banaluka'ya döndüler. Nasûhpaşa-zâde İstanbul'a gönderdiği arızada ilk bozgunluğun hatâsını Bekir Paşa'ya yüklemişti; Bekir Paşa bir kapıcı-başı ile payitahta çağırıldı. Dîvâna girdiği sırada başı yere yuvarlandı. Buna rağmen aleyhinde suçlamalarda bulunan Nasûhpaşa-zâde de azledilerek, Budin valiliğine ikinci defa olarak Mû-sâ Paşa tâyin edildi. Zeamet sahiplerinden Belgradî Âteşî Mehmed, TransilvanyalılarMn Rakoçi'yi istediklerine dâir Transilvanya meclisleri tarafından yazılmış bir istidâ-nâme ile birlikte son olarak Na-sûhpaşa-zâde'nin bir arızasını getirmişti. Dîvân tercümanı Zülfe-kaar'ın -yalan, gerçek- bu istidâ-nâmenin sahte olduğunu beyân etmesi üzerine, Âteşî Mehmed muahharan Pâdişâh'm gazabına uğramıştır.

Bu vak'alar üzerine Rakoçi, Osmanlı Devleti tarafından Transilvanya hükümeti makamında tasdik edildi. Bosna Vâlîsi Salih Paşa, kısmen yeni kayık resminin tahsilinden dolayı çıkan karışıklığın ve Salâtina'daki son bozgunluğun kendisine yüklenmesi ve kısmen, Pâdişâh'ın izni olmaksızın ahâleden «tüfekçi akçesi» adı altında bir vergi tahsil etmesi sebebiyle, azledildi. Onun yerine, -Sultân Murad'ın o zaman kanlı emirlerinin infazı için görevlendirdiği zekî ve sessiz bir icracı olan- Bostancı-başı Duçe getirildi. Salih Paşa istanbul'a döndüğünde hayâtını güç kurtarabildi. Malları müsadere olunmakla beraber kendisinden 40.000 guruş istenildi; muktedir olduğu kadarım verdi; üstüne de senet yazdı. Daha sonraları, bir merhamet olmak üzere, Şebinkarahisar! sancağı verilerek, umûmî zanna göre zehirlenerek, orada vefat etti.⁶⁴⁵

Sadrazam Mehmed Paşa'nın Azli, Bayram Paşa'nın Sadâreti

Roma imparatoru Tiber gibi, Sultân Murad da, daha sonra mahsûlünü toplamak üzere, intikam tohumunu evvelden ekmek i'tiyâ-dında idi. Zahiren pek iltifâtkârâne affolunmuş olan sadrâzam da, Revan'm kaybı

⁶⁴⁴ Nafcnâ'ya nazaran, (c. 3, s. 313), gündüzün galebe Osmanlılar tarafında kalmış iken, geceleyn •düşman baskın edecek» diye yayılan bir söz üzerine, Paşa'nın ric'ate kalkışmasıyla, ordu, yok yere dağılıvermiştir. Fakat Nasûhpaşa-zâde'nin gelişinden sonra, düşman ordusu da yine öyle bir şayia ile bozulmuştur. Galiba o şayiayı Nasûhpasa-zâde neşr ettirmiştir. Hammer' İn iki satır sonra yazacağı • mâhirâne hareket» den maksad bu olacaktır. (Mütercim)

⁶⁴⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/

hatâsının cezasını çekmekte gecikmedi. Büyük emîr-i âhur Halil Ağa, mühr-i hümâyûnu almak ve hazîne sandıklarını⁶⁴⁶ mühürlemek memuriyetiyle Diyârbekir'e müteveccihen yola çıktı; kaymakam Bayram Paşa, sadrazamlığa getirildi (7 Ramazan 1046 -2 Şubat 1637).⁶⁴⁷

Azledilen sadrâzam Mehmed Paşa, İstanbul'a vardığında⁶⁴⁸ Naîmâ'mn tâbiri veçhile «müsâfirhâne-i vüzerâ» olan Sırça Saray'da⁶⁴⁹ muhafaza altına alındı. 10 Şevval 1046 (7 Mart 1637)'da yeni sadrâzam Bayram Paşa, tuğları ile Üsküdar'a geçti. Onüç gün orada kaldıktan sonra, Haleb'e yöneldi.

Altı ay Cezâir-i Bahr-i Sefid'te dolaştıktan sonra, Girit adası açıklarında ele geçirdiği iki gemi ile İstanbul'a dönen kapdân (Mustafa Paşa) huzûr-ı şahaneye çıktığında, kapdânlığa ilâveten kaymakam nasb edildi.⁶⁵⁰

Kırım Hanı Canıbeg Ve İnyet Girayların Ardarda Azilleri

Eski sadrâzam üç ay muhafaza altında kaldıktan, Diyârbekir'-den gelen eşya ve parası müsadere edilerek hazîne-i hümâyûna alındıktan sonra, affa uğradı (17 Muharrem 1047 - 11 Haziran 1637). Birkaç gün sonra da Kırım'daki son karışıklığın, faal bir adamın varlığına ihtiyaç gösterdiği Özü valiliğine tâyin edildi, iki sene önce, o zaman kapıcılar kedhudâsı bulunan Şâhîn Ağa, mu'tâd üzere 40.000 altın «çizme» parasıyla, İranlılar aleyhine cenge davet etmek üzere, Kırım Hânı Canıbeg (Canıbeg) Giray'a gönderilmişti.⁶⁵¹ Kadın tabiatlı ve harbden çekinen Canıbeg, emre itaat etmiyerek, parayı reddetmişti. Muhalefetine ceza olarak azledilip Rodos'a sürgüne mahkûm edilerek, yerine Gâzî Giray'ın büyük oğlu İnyet Giray tâyin edildi.⁶⁵² İnyet Giray'ın küçük kardeşi Hüsâm Giray kalgay, daha küçük kardeşi Saadet Giray nûreddîn, yâni ikinci ve-lâhd oldu. Gençliğini İslimye'de geçirmiş bulunan yeni Hân, ümîd edildiği gibi çıkmadı. Acemler

⁶⁴⁶ DeflorhAnryi. Naîmâ. s. 300 (Mfiterdm)

⁶⁴⁷ Mehmed Paşa bu târihte sadâretten azl olunarak, Halil Ağa 21 Ramazan'-da Diyârbekir'e varmış, sabık vezîr-İ âzam otuzkırk atlı ile hemen o gece İstanbul'a ilgar eylemiş. Bayram Paşa'nın gelişine kadar muhafaza işi Di-yâr.bekir valisi Tayyar Paşa'ya tevdi olunmuştur. (Mütercim)

⁶⁴⁸ 12 Sevvâl 1046 (Mütercim)

⁶⁴⁹ Sırça Saray, Saray-i Hümâyûn dahilindeki «Camlı Köşk» demek olduğu halde, Hairmer bunu «Sırça Kuşlar Kuşhanesi» anlamıştır. Biz tercümemizde doğrusunu yazdık. (Mütercim)

⁶⁵⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/

⁶⁵¹ Reis Sarı Abdullah Efendi'nin Münşeatinde, nu: 87, Budin valisinin Canıbeg Giray Hân'a teşvikte bulunduğu bir mektubu ve nu: 88'de cevâbı der-cedilmiştir.

⁶⁵² Naîmâ'da (c. 3, s- 234) -Selâmet Giray'ın oğlu İnyet Giray, yazıyor. Halbuki Selâmet Giray'ın oğlu değil, yeğenidir. Naîmâ (c. 3, s- 301) İnyet Giray için -Gazi Giray oğlu» der, ki bu doğrudur. Es-Seb'Ss-Seyyfir ve Tay-yibbeğ-zâde.

üzerine yürüyecek yerde Nogay Beği Kantemir ile münazaalar çıkararak, hudud ahvâlini bozdu.

Nogaylar üç fırkaya ayrıldılar: Biri Büyük Tataristan'da bulunan «Ulu Nogaylar»dır ki, hiçbir Pâdişâh'a tabî değillerdir. Diğeri olan «Küçük Nogaylar» zahiren Kırım Hânı'na tâbi iseler de, onların hükümetine barışmaz düşmanlardır. Üçüncü fırka «Mansûrîler» dir ki, bütün Tatarlar'm en şecîdirlir. Bunların beği olan ve son Hotin muharebelerinde cengâverliğiyle şöret kazanan Kantemir, Kırım Hânları ile daimî düşmanlık hâlinde bulunuyordu. Kırım'da Mansur-oğulları'na muhalif olanlara «Şîrîn Beğleri» denilmiştir ki, bunlar Giray hânedânıyla akrabalık kurarlar, hân sefere gittiği zaman 30.000 süvariye kadar çıkarırlardı. Hânlar bunların yardımıyla Mansûrîler'i zaafa uğratırlardı. Şedîd, çabuk öfkelenen ve mağrur, bir genç olan yeni kalgay Hüsâm Giray, Hân'ı Kantemir fırkası aleyhine o kadar tahrik etti ki, Kırım ordusu Acemler üzerine yürüyecek yerde, Akkırman'a giderek, oradan düşman olan Nogaylar'ı mahvetmek üzere Dinyester nehrini (Turla Suyu'nu) geçtiler.

Kantemir, kuvveti kuvvetle ric'at ettirmek için, İstanbul'dan ruhsat istedi. Ancak Lehistanlılar, tam bu sırada, Nogaylar'm muahedeleri ağır surette bozduklarından şikâyet etmeleri üzerine, Kan-temir'in istediği ruhsat verilmeyerek, İstanbul'a gelmesi emredildi. Hazîneleri, ailesini Kili'de bırakarak, hemen emre itaat gösterdi. Müteakiben kardeşleri Selmân Şah ile Orak Mîrzâ ve ailesinin diğer mirzaları⁶⁵³ Kırım Hânı'na tebaiyyet etmeğe mecbur olmaları üzerine, Hân, Akkırman havalisini merhametsizce tahrib ederek, Kili'den Kantemir'in hazînelerini ve ailelerini aldığı gibi, Kefe'yi hücumla zabtederek, beğlerbeği bulunan Bıçakçı İbrâhîm Paşa'yı ve kadı Hâmîd Efendi'yi idâm etti ve şehri yağmaladı. Gaalib, bu muvaffakiyetlerle iktifa etmiyerek, Bucak (Besarabya) Tatarları'm Kırım'a naklederek, Kırım Hânları'ndan başkasına itaat etmiyecek-lerine dâir kendilerinden yemîn istedi. İnayet Giray, kolayca nail olduğu muzafferiyet gururuyla, müftî Yahya Efendi'ye yazdığı mektupta, Kantemir'in kendisine teslimini, Osmanlı askerinin çekilmesini, sulhu te*mîn için bâzı Osmanlı ulemâsının rehin olmak üzere gönderilmesini iş'ara cüyet etti.⁶⁵⁴ Bu edepsizce istekler derhâl azline yol açtı. Kırım Hanlığı Selâmet Giray'ın oğlu Bahadır Giray'a verildi. O da kalgaylık ile nûreddînliğe kardeşleri İslâm Giray ile Safa Giray'ı

⁶⁵³ Nafmâ bunları şöyle sayar: Selmân Şâh Mirza, Orak Mîrzâ, Velt Şâh Mîrzâ, Nebrîd (?) (Nrtuerk?) Mîrzâ, Kutlug Şîh Mîrzâ, tnâyet Şâh, Ali Beğ, Aytimür, Kelem Beğ.

⁶⁵⁴ Mektup, Naîmâ'da tafsîlâbyle yazılıdır, (s. 304).

nasbederek, «Küçük Sultan» denilen üçüncü kardeşi Kerîm Giray'ı yanında alıkoydu..

Bahâdır Giray Kırım Hânlığı'na tâyini haberinin gelmesi üzerine, İnayet Giray sahile indiği gibi, eğer yeni hân Kırım'a karadan gelecek olursa engel olmak için, kardeşleri kalgay Hüsam Giray ve nûreddîn Saadet Giray, Özü yakınında ordu kurdular.

-3u vak'alar sırasında -itaatleri ancak zahirî olan- Kantemir'in kardeşi Selmân ve Orak Mirzalar yedi-sekiz bin Nogay ile Tatar-lar'a hücum ederek, kalgay ile nûreddîni öldürdüler ve maiyyetle-rindeki askeri katliâm ettiler. Bu haber, 5 Zilhicce 1046 (30 Nîsân 1637)'da İstanbul'a ulaştı.

înâyet Giray kuvvetsiz kalarak, yegâne kurtuluş çâresi olmak üzere, Kantemir'den şikâyette bulunmak için İstanbul yolunu tuttu. İki hasım, Pâdişâh'm huzuruna çıkarıldı: IV. Murad, Hân'ı, küfrân-ı ni'met ve hıyanetinden dolayı, payladı. Yaktığı kötülükleri saydıktan sonra, bostancı-başıya bir işaretle bulundu. Hân'ın cevâbı dudaklarında kaldı. İnâyet Giray'ın na'sı gömüldüğü yere kadar vezirler ve kazaskerler tarafından götürüldü.

Kantemir'e Karahisar sancağı verildi. Oğullarından Tortemir Mîrzâ ile Celâl Mîrzâ, Nogaylar arasında kalmış, üçüncü oğlu ba-basıyle İstanbul'a gelmişti. Bu delikanlı sarhoşlukla bir müslümanı öldürmüş olduğundan, Sultân, kısâsen îdâmım emrederek, na'sı babasının hanesine atıldı. Müteakiben Pâdişâh, Kantemir gibi bir cen-gâverin, oğlunun îdâmını uzun müddet intikamsız bırakmıyacağını düşünerek, onun da öldürülmesini emretti (11 Safer 1047 - 5 Temmuz 1637). Kantemir'in îdâmı Nogaylar için keder ve Kırım Hânları ailesi için sevinç vesilesi oldu. Mansûroğulları, kudretli ve sebatlı reislerinin idamından dolayı, Hân'a itaat ettiler ve sâdik duracaklarına and içtiler.⁶⁵⁵

Azak'ın Ruslar Tarafından Ansızın Zabtı

Kırım karışıklıkları Azof (Azak) kalesinin kaybıyla neticelendi. Hüsam Giray'm Tatar ordusuyla hududda bulunduğu sırada Kazaklar⁶⁵⁶ bu şehri ansızın zabt ettiler ve muhafızlarını öldürdüler.

Yeni Hân, kendinden önceki Canıbeg Giray ve İnayet Giray Hânlan

⁶⁵⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/223-225.

⁶⁵⁶ Miokioiv kralı imHSHıylf K^nlc eşkıyası. Naîmâ, r- 3, s. 322 (Mütercim)

takliden, cülusunu ilân için II. Ferdinand'a, Lehistan Krah'-na, Rusya Çarı'na elçiler gönderdi, l'timâd-nâmeler Hân ile kardeşleri kalgay ve nûreddin ve üçünün bir olan valideleri nâmına yazılmıştı.⁶⁵⁷

Pâdişâh'm vehim esâsına dayanan siyâsetine kurbân olduğunu gördüğümüz iki büyük Tatar beğinin idamını takiben başka idamlar da vukua gelerek, şerîat me'murlarıyla diğer me'mûrlar arasında üzüntü ve mateme yolaçtı. Haseki Sultan'ın paşmaklığı olan Menemen kazası naibi, voyvoda ile geçinemediğinden, voyvoda, sultân kedhudâsı Kara Abdi'ye şikâyet etmişti. Naîmâ der ki: «Şikâyet-nâ-me gönderüp ba'zı iftira itmeğle gazab-ı pâdişâhı alevgîr olup hükûm-i hümâyûn mucibince nâib-i fakır Menemen'de selb olundu».⁶⁵⁸

Aslen Mısırlı ve tefsire dâir miteber bir eser sahibi olan Gü-mülcine kadısı Arab Şahâb, hâmisî Kara Mustafa Paşa vâsıtasıyla, te'lîfini zât-ı şahaneye arz ederek, Seîânîk kadılığına me'mûr olmuştu. O zaman Selanik vergi tahsildarı, önceleri zorba İlyas Paşa'nın taraf darlarından olan ve daha sonra sadrâzam Bayram Paşa'ya in-tisâb eden «Kuleli Sefer» adh şahıstı. Yeni kadı Şahâb Efendi, tahsildar tarafından şiddetle hakarete uğradığından, onun hakkında Pâ-dişâh'a bir arıza takdim etti. Kuleli Sefer'i yakalamak ve İstanbul'a göndermek emriyle Selânîk'e mübaşirler gönderildi. Mahbûs, payitaht kapısına vardığında, şehre bağlı girmemek için zincirlerinin açılmasını niyaz etti; serbest bırakılır bırakılmaz eline bir topuz alarak mübaşirlerin Önüne düştü; topuzunu sallayarak bindiği atı sürdü. Bu vaziyette Hasbahçe önüne gelince Pâdişâh haberdâr olarak. Kuleli Sefer'i huzuruna getirtti ve Bayram Paşa'nın gelip de şefaatine meydan kalmaksızın:

- «Kesin şu kâfirin başını!» diye emretti.

Mücrimin, hüsnühâline dâir Selanik ahâlisinden aldığı muhtıra koynunda kalarak, başını uçurdular.

Kayseri şeyhi bir müddetten beri İstanbul'a gelmiş ve daha önce

⁶⁵⁷ Viyana Arşivi'nda (Cüz: 46), 1633 senesinden 1680 senesine kadar İmparatorluk sarayında görülen birçok Tatar elçilerinin i'timâdnâmeleri ve i'timâdnâme cevâbları vardır.

Bu evrakın birinci takımı 1633 senesinde Cambeg (Canbek) Giray'ın murahhası Karagöz'e aittir. Karagöz, şu i'timâdnâmeleri hâmil idi: 1) Hân tarafından; 2) Hân'ın kardeşi Nûreddîn Gâzî Giray tarafından; 3) Nazır Kaytağa tarafından; 4) Başhazînedâr Mirza tarafından, ikinci sefaret, 1636'de İnyet Giray; üçüncü Bahâdîr Giray tarafından gönderilmiştir. (Diğer) Elçi Karagöz, Hân ile, kardeşi kalgay İslâm Giray'ın, diğer bir kardeşi Sefer Giray'ın, Vâlîde-Sultân'm mektuplarını hâmil idi. Bunların hepsi 15 Safer 1047 (9 Temmuz 1637) tarihliydi. Hân bu mektuplarda «Kırım Tatarıstam saltanatı ve Deşt-i Kıpçak ve muharrib ve felâket-âver Nogay ordusu hükümdarı, yüzbin Çerkeş ve Kafkas Dağlıları tü-fek-endâzı İmparatom» unvanlarını kullanıyordu.

⁶⁵⁸ N.îmîx c. 3, s. 317. (Mütercim)

taassup sâikasıyle bedbaht Abaza'yı fitneye tahrîk ettiği gibi, şimdi de Pâdişâh*! korkutucu rüyalarla tâcîz ediyordu. Yeniçerilerdi mahvetmenin mümkün olamayacağına kanâat getirmiş olduğu için, bu askerin serpuşlarını değiştirerek, yeni bir şekle koymak istiyordu. Fitneci pir, kanlı tohumlarını ancak iki asır sonra açılacak tasavvurlarına kurbân oldu.⁶⁵⁹

İran Sefareti

Az kaldı ki, IV. Murad'm dehşeti, beynelmilel hukukun en mukaddes prensibini ihlâl ederek, İran sefiri Maksûd Hân'ı da İdam edecekti. Elçi sulh teklifi ve kıymetli hediyelerle payitahta gelmişti. Pâdişâh'a takdimine me'mûr olduğu hediyeler şunlardı: Gayet ağır kıymetli sekiz Hind atı, kırk hecin devesi, keseleri Şâh'ın müh-rüyle mühürlenmiş halde hâlis nevinden yfzelli miskal misk ve o kadar da hâlis anber, otuz yük zerdâve kürk, altın ve gümüş işlenmiş sekiz kalıçe, birçok ipek kaîçeler, dülbendler, muslinler, Keşmir şalları, diğer kıymetli kumaşlar, gayet musanna işlenmiş sekiz ok. Dâvud Paşa Sarayı elçinin ikaametine tahsis edildi ve birkaç gön sonra huzûr-ı şahaneye kabul olundu. Lâkin elçinin Üsküdar'a varışında (17 Rebûlevvel 1047 - 9 Ağustos 1637) teklifleri kabul edilebilir gibi görünmediğinden, bulunduğu dâirede hapsedildi ve esaret altına alındı. Kapılar, pencereler, ocaklar büyük bir dikkatle kapatıldı. O suretle ki devletin sarayı elçi için hakikî bir «dârü'z-za-lâm»⁶⁶⁰ Buna rağmen, yeni Hâleb Vâlisi Mehmed Paşa, me'mu-riyeti merkezine gittiği zaman, elçi, kendisinin adamlarından ikisini levend kılığında paşanın hademesi arasına sokuşturmaya muvaffak olmuştu. Mehmed Paşa bunları meydana çıkararak, elçinin Şâh'a yazdığı mektuplarla birlikte kuvvetli bir muhafaza altında İstanbul'a gönderdi. Sultân Murad, elçiye kızdı; lâkin milletler hukukunun mukaddes hükümlerini elçinin şahsında nakzeta cesaret edemediğinden, intikamını mektup hâmillerinden aldı. Bu bedbahtlar, burunları ve kulakları kesildikten sonra, elçinin ikaametgâhı karşısına asıldılar. Felâketli mektuplar kısmen kesilmiş yüzlerine dikilerek, bu cezaya uğramalarının sebeplerini îlân eyledi.

Milletler hukukunu cesurca ayaklar altına alan bu müstebid

Rum kilisesinin ruhanî reisine nasıl riâyet edecekti? Ciz-vitler'in büyük

⁶⁵⁹ Naîmâ, s. 323. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/226-227.

⁶⁶⁰ Teofan, sene 17. Harakliî, İranın Kadim Adeti.

düşmanı olan Patrik Kiril cebren makamından alınarak, Yedikule'de boğuldu. Perhiz Bayramı'nın pazar günü, gündüzün, ruhanî alâmetleri hâiz bir mahkûm görmek isteyen halk karşısında vukûâ gelmedi. Bu aşın istibdâd ve tahkir, başka bir zamana ve başka mağdurlara kalmıştı.⁶⁶¹ Cizvitler'in alenî hâmisî olan Yeni Patrik Karfila, me'mûriyetiyle ilgili berât için hazîne-i hümayûna 50.000 altın vermeye mecbur oldu.⁶⁶²

Sultân Murad, İran sefirini huzuruna kabulünde, Bağdad muhasarasının kararlaştırılmış olduğunu beyân etmişti. Bizzat bulunmak istediği bu seferin hazırlıklarıyla yakından meşgul oluyordu. Sadrâzam Bayram Paşa, ileri gitmeye emir alarak, İzmit, İzmit, Akşehir yoluyla Tokat üzerine hareket etti. Bolu sancak-beği bulunan -Abaza taraftarları artıklarından ve yeniçerilerin uzlaşmaz düşmanlarından- Sarhoş Mehmed, sadrâzâmın yanına gelmesi üzerine, hemen boynu vuruldu. Ordu Amasya'da durdu. Bayram Paşa, bir su yolu inşâsı için kendi kesesinden 15.000 guruş verdiği gibi, daha, sonra 5.000 guruş daha ilâve etmiştir. O zaman bir guruş 9 dirhem gümüş tutardı. Bundan başka bir Mevlevihane te'sîs ve şeyhine yev-mî 70 akçe tahsis eyledi. Dervişlerin yemek masraflarını da cömertçe tâyin etti. Niğde'de civânmerd sadrâzam, harâb olan bir hânı kendi masrafiyle tâmîr etti ve bir pazar ihdas eyledi.

Ordu, 1047 hicrî senesi Muharremi (Mayıs, Haziran 1637) Sivas'ta geçirdi. Orada ulufe verildi. Sonra Ayıntâb üzerine hareket olundu (1 Saf er 1047 - 25 Haziran 1637). Sadrâzam ordudan evvel süVatle Birecik'e (kadîm Pirta) giderek, iki büyük topu muayene etti ki, bunların orada dökülmesi için cebeci-başıya 18.000 altın verilmişti. Bayram Paşa, Kars ve Erzurum hududunu te'mîn eyledikten sonra, Rebûlâhir'de (Eylül) Amasya'da kışlamaya döndü.

Budin ve Özü beğlerbeğliklerinden azledilmiş olan Nasûhpaşa-zâde Hüseyin Paşa ile Ken'an Paşa, Dîvân-ı Hümayûn veziri tâyin olundular. Eflâk voyvodası Matyas Besaraba Eflâk voyvodalığı için kendisinden ziyâde akçe teklîf etmiş olan rakibi Radul Stridya'nın burnuyla kulaklarının kesilmesi için İstanbul'dan emir almaya muvaffak olmuştu.⁶⁶³ Ancak Özü Valisi Mehmed

⁶⁶¹ Hammer'in başka zamana kalmış dediği rr.uâeife. Yunan ihtilâlinin başlıca mürettiblerinden olan Rum Patriki'nin idâmı meselesidir. Bir hükümet, te-beasını fiilen ifsad edenler hakkında ne yapar? Ruhânîyet kisvesi, ne masumiyet berâtı ne de her cürmü cezasız yapabilemeğe mezuniyetin alâmetidir. (Mütercim)

⁶⁶² Riko, s. 38. Sagredo'ya nazaran, s. 634: -Rum patriki tarafından 40.000 ekü verildi.» (Berât-ı me'mûriycti için 40 000 duka takdüm eden Patrik efendinin nihânî idaresinde bulunan halktan ne kadar para aldığı düşünmeyi ge-rHtürmez. (Mütercim)

⁶⁶³ Naîmâ'da bir tertîb hatâsı olarak yanlış yazılmıştır (s. 326).

Paşa, Besaraba'yı îdâm etmek için emir aldı, Paşa, Besaraba'yı ele geçirmek için kendisini Tolçı'ya davet etti. Lâkin anlaşıldığına göre, Besaraba yol esnasında, hakkında kararlaştırılan muameleden haberdâr olarak, geri dönmek ihtiyâdında bulundu. Bunun üzerine Mehmed Paşa, Be-saraba'ya me'mûriyetinde bıraktığını bildiren bir berât göndererek, kendisi de kışı çıkarmak üzere Silistre'ye gitti.⁶⁶⁴ Kıbrıs Vâlîsi Yûsuf Paşa, yaptığı zulümlerden dolayı, adanın kadısı Acem-zâde Mustafa Efendi ile birlikte İstanbul'a getirtildi. Koz bekçisi keyfiyetin araştırılması için Kıbrıs'a gönderildi. Silâhdâr Ağa Eski Yûsuf Paşa'nın hâmisi olduğundan, onun tarafından Koz bekçisine yapılan tenbîh üzerine, kabahat Acem-zâde'ye yüklendi; Yûsuf Paşa serbest bırakıldıktan başka, Kefe Valiliğine de nail oldu.

Bu aralık askerî idarede büyük bir canlılık görülüyordu. İstanbul'da yeniçerilerin miktarı beşbin nefer artırıldığı gibi, Hristiyan delikanlılardan devşirme toplamak için memurlar gönderildi. İki seneden beri birçok yerlerde dâne (mermi) dökmekle meşgul olunuyordu. Bosna Vâlîsi yirmibeşer okkalık, yâni ellişer livrelilik 5.000 gülle döktürmek ve Bağdâd muhasarası için hazır bulundurmak üzere emir aldı.⁶⁶⁵

Veba Ve Sultan Kaasım'ın İdamı

Sonbaharda veba zuhur ederek, ilkbaharda dahî, genci ihtiyarı, zengini fakîri ayırdetmeksizin isabet etmekteydi. Sultân Murad ise, mağdurlarım seçerken emsali görülmemiş bir hava estirmiştir ki, Bu defa da muttasıf olduğu zekâdan dolayı⁶⁶⁶ korkmakta olduğu Sultân Kaasım nâmındaki biraderini îdâm ettirdi (2 Şevval 1047 -17 Şubat 1638).⁶⁶⁷

Sultan Murad'ın Bağdad Seferi

Sultân Murad'ın, kardeşinin îdâmıyla endişelerini def ettiğinin yedinci

⁶⁶⁴ Engel'de buna dâir hiçbir şey görülmüyor.

⁶⁶⁵ Peçevî, HM5 (1635)'de, enirin çıktığı sırada Bosna defterdarlığında bulunduğu cihetle, bunu bizzat şahid olarak rivayet eder. Daha sonra Musa Paşa Budin vâlîsi bulunduğu zaman Peçevî'ye otuz altı okkalığa kadar yâni 80 Üvrelikten 90 livrelığe kadar güller göstermiştir ki, bunlar Budin'in son muhasarasında Almanlar tarafından atılmıştı.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/227-229.

⁶⁶⁶ Bizzat şâhid olmak üzere rivayet eden Tayyibbeğ-zâde'ye müracaat- Tayyib-befc-zftde o zaman saray hademesindendi.

⁶⁶⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/229-230.

günü (8 Şevval 1047 - 23 Şubat 1638) tuğ-ı hümâyûn Cebe-hâne ve Tersane önüne dikildi. Ondan sonra da sefere me'mur paşa ve ağaların kapılan önüne dikildi. Birkaç gün sonra Kâğıdhâne yakınındaki baruthanede 20 kantar barut ateş alarak, baruthanenin damı uçtu; altı kişi telef oldu, on kişi de, kimi hafif kimi ağır, yaralandı. Budin Vâlîsi Mûsâ Paşa kaymakamlıkla istanbul'a davet olunarak, onun yerine özü muhafazasında bulunan Mehmed Paşa tâyîn olundu. Nasûhpaşa-zâde. onun yerine Silistre Vâlîsi oldu. Pâdişâh'ın tuğu, istanbul'da dikildikten bir hafta sonra, Üsküdar'a geçti (15 Şevval 1047 - 2 Mart 1638). Zilka'denin 23'ünde, zât-ı şâhâne, bütün saray memurları ile birlikte Üsküdar'a geçti.⁶⁶⁸ Sultân Mu-rad demire bürünmüş bir ata binmişti. Başında bulunan demir tolga üzerindeki sangın iki ucu Arab usûlü üzere arkasına doğru sarkmıştı.⁶⁶⁹

Ordu yirmidokuz gün Üsküdar'da kaldı; kapdân paşa ile geçen seferde kudümü uğurlu sayılan müftî efendi de askere refakat emrini aldılar. Rumeli askeri, Rumeli eyâletine tâyîn olunan Arslan Paşa-oglu Alî Paşa ve Anadolu askeri. Anadolu beğlerbeği Vardar Alî Paşa kumandasında idiler. Tersane kedhudâsı Piyâle, donanma ile Karadeniz'e çıkmaya memur oldu.

23 Zilhicce 1047 - 8 Mayıs 1638 Cumartesi günü ordu Üsküdar'dan Bağdad'a teveccüh etti. Aradaki mesafe 110 merhaleye taksim olunmuştu. İzmit beşinci merhale idi. Pâdişâhı buraya kadar uğurlamaya gelmiş olan azledilmiş mevlevîler ile müderrisler ruhsat alarak, istanbul'a döndüler. Bunların gitmelerinden önce, kadınlara sorular sorarak ilmî derecelerini ve liyakatlerini tahkik etmek itiyadında bulunan Pâdişâh'ın huzurunda kadılığa namzed birkaç zâtın imtihanları yapıldı. Bursa'dan azledilmiş iki kadı ile Mısır ve Yenişehir'den ma'zûl diğer iki kadı, münhal olan Edirne kazası için korkunç imtihancimn huzurunda boy ölçüştüler. Sultân Murad bunlara şu iki suâli sordu: «îmân cevher midir, araz mıdır? Ve Makû-lât-ı aşere (on kategorinin) 'nin hangisindedir?- Ekl-i lahm terkine yemin eden balık yemekle hânîs olur mu?»⁶⁷⁰

Namzedlerden üçü kitaba müracaat etmek üzere ruhsat istediler;

⁶⁶⁸ Natmfl bu 23 Zilka'de'nin persenbeye rastladığım yazıyor. Fakat yukarıda 8 Şevvel'in 4 Şubat ve Carsanba gününe tesadüf ettiftini bildiriyor ki, bu yanlıktır. 8 Şevval, 23 Şubat'a tesadüf eder ki çarşanba değil, salıdır. Bu 23 Şubat yeni tarzdır, eski tarz hesabınca da 4 değil, 13'tür.

⁶⁶⁹ «Kendileri bir esb-i ejder peykere gücüm ve bir ldstvân (?) givdirmişlerdi. Başlarına migfer-î âhentn koyarak, özerine bir kırmızı şali imame sarmış. ve taydanım menkib-i şeriflerine İrsal etmişlerdi. Bu hey'etde resmi Arab üzere fersân-ı sahâhe-i kirama teşbih kasd evlenişlerdi. Miğferi âheninle-rine sotruç-i hasrevflnî ve ntaka-ı sShib-kırant takup kemâli mehabetle pâ-der-l ritiâb olmuşlardı.* Naîmâ'dam s. 327. (Mütercim)

⁶⁷⁰ Suâl ve cevab Naîrrâ'dan alınmıştır. (Mütercim)

dördüncüleri olan Edhem-zâde, ikinci suâle şu cevâbı verdi:

- «Eymânda (Yeminlerde) örf mu'teberdir; örf-i nâssda lahm denilse balık murâd olunmaz ve zihin ona münsâk olmaz (onu kastederek yemîn etmiş olmaz); ekl-i lahme yemîn eden balık yemekle hânis olmaz (yeminini bozmuş olmaz)»

Birinci suâl için de bir risale yazarak münâsib cevâbı verdi. Namzedin müdekîkane cevâbı Pâdişâh'ın tebessümüne yol açarak, münhal olan mansıb ona tevcih olundu. Edhem-zâde'nin bu yolda idâre-i kelâm etmesi Anadolu kazaskeri Ahmed Muîd Efendi'nin katı ve dosdoğru oluşuna delâlet eden sözlerinden ziyâde, Pâdişâh'ın tab'ına muvafık idi. Ahmed Muîd Efendi müftînin himaye ettiklerinden ve medrese mülâzimlerinden birini haklı olarak tekdîr ettiği sırada, devlet büyüklerini asla gözetmeksizin, adam kayırma ve rüşvet aleyhinde ağır sözler söylemişti. Silâhdâr Mustafa Paşa ve Pâdişâh musahibi Hüseyin Paşa, bu sözleri değiştirerek, Pâdişâh'a arz ettiklerinden, kazaskerin Belgrad'a sürgünü hakkında irâde çıkarıldı. Ondan sonra da IV. Murad otağından çıkarken, mahkûmun çadırına gözü ilişerek öfkesi bir kat daha arttı. Hüseyin Paşa'ya hitaben:

- «Şunun çadırını başına yık da bir an evvel çıkıp gitsin!» dedi. Derhâl ipler kesildi, çadır yıkıldı. Kazasker çadır altından çıkar çıkmaz, sürüldüğü yere gönderildi.⁶⁷¹

Pâdişâh izmit'ten gittikten sonra, oraya kadir beraber gelmiş olan bir sultânın o şehirde bir şehzade doğurduğunu bildiren bir mektup aldı. Lâkin doğanın oğlan olmasında aldanılmıştı. Bedbaht haberci, haberin tahakkukuna kadar muhafaza altına "alınarak, hakikat anlaşılınca, cezâen kazığa vuruldu.⁶⁷² Üsküdar'dan itibaren ondördüncü merhale olan İnönü'nde, Konya'dan Pâdişâhın istikbâline koşup gelmiş olan vezîr-i âzam mevkeb-i hümâyûna ulaşarak, Sidâhdâr Paşa'nın çadırına indi. Altın zencir, mükerrer samur hiPat, murassa eyerli at, murassa hançer ihsanına mazhar oldu. Maiyye-tinden yirmidört ağaya hiPat giydirildi. Eskişehir'de -ki Haçlı târihinde pek meşhur olan Dorîom'dur- Sultan Murad, kızı güzel Mal Hâtûnu devletin kurucusu Osman Gâzî'ye vererek, Osmanlı hanedanının ana tarafından ceddî olan Şeyh Edebalı'nın kabrini ziyaret etti.

⁶⁷¹ İstanbul kadısı tsâ Efendî. Anadolu kazaskeri ve onun yerine Körd Kaasım Efendi tâyin olundu. Nafmâ, Fezleke, Tayyibbeğ-zâde, Ravzatül-Ebrâr.

⁶⁷² «Sagredo, bu muameleyi vahşet alâmeti görerek tenfîd eder. Sagredo. s. 706. Rîko (s. 41). (Riko'daki) «mustalufe- kelimesi «rnfijdelik- olacaktır. (Naîmâ'da. s. 329, bir şehzadenin doğum haberi geldiği kayıtlıysa da, do-ftan çocuğun oğlan olmadığı anlaşıldığına ve bu haberi getirenin öldürüldüğüne dâfir bir rivayet yoktur- Mütercim).

Seyyîdgâzî'de dahî, Küçük Asya ve İstanbul'da Rumlar'a karşı mücâhedeleriyle meşhur olan korkusuz kahraman Seyyîd Battal Gâzî'nin türbesini ziyaret etti.⁶⁷³ «Kızıl Kilise» denilen mahalde Husrev Paşa'nın yaptırdığı handa Silâhdâr Paşa'nın kedhu-dâsı Çiftelerli Osman Ağa Pâdişâhla ziyafet çekerek, kıymetli hediyeler takdîm etti.

Bir müddetten beri arkası kesilen îdâm cezası Bolvadin'de tekrar başladı. Bolvadin -kırmızı benekli mermeri, eski rivayete inanılacak olursa rengim Atis'in kanından almış⁶⁷⁴ olan Sinada mmttkasmdadır. Mihaîç naibi hakkında şikâyetler olduğundan, hu-zûr-î şahaneye getirilip, müdâfaası dinlenerek, îdâma mahkûm oldu. Osmanlıların Kzop'u olan Nasreddîn Hoca'mn medfûn bulunduğu Akşehir'de ordu iki gün kaldı. Pâdişâh, şehrin civarında kâin ve san'ath bir çağlayanı ihtiva eden tekyeyi ziyaret etti. Sultân Murad. mevkiin letafetinden ve suyun safvetinden mülhem olarak, bir pencerenin üzerine dört mstrâ yazdı ve müftî efendiye tanzîrini emretti. Efendisinin hoşnudluğunu kazanmaya ihtimam gösteren müftî, gurûb-ı şpmsden evvel. Sultân Murad'ın medhini işleyen birkaç beyit yazarak, emri yerine getirdi.⁶⁷⁵

Ondan sonra durulan Akıd Çayırı mevkiinde hademe-i hassadan ikisi bir miktar para alarak firar etmiş olduklarından, ikisi de tutulup ordugâha getirilerek îdâm olundular. Ertesi gün ordu Ilgın (İlgun)'da çadır kurdu. Selçuklular zamanında, Ilgın, Eskişehir gibi «Abgerm» yâni «Sıcak Su» nâmiyle anılırdı. Sultân Alâeddîn'in babası Sultân Gıyâseddîn, suyun üzerine müzeyyen kubbeler yaptırmıştı. Bunlardan henüz ayakta duranları Pâdişâh musâhibleriyle birlikte ziyaret etti.⁶⁷⁶

⁶⁷³ 122 (759) senesinde harb meydâranda kalmıştır. Hacı Kalfa. TakvîmS't-Tevarih.

⁶⁷⁴ Yunan mitolojisine göre, Atis, kadîm Frigya'nın genç ve güzel bir çobanı olduğu halde, Yer tanrısı Kübel buna âşık olmuş; sonra vefasızlığından dolayı Öldürmüş ise de tekrar hayât vermiş; o tarafların mermerlerindeki kırmızılık bunun kanından gelmiş oluyor.

⁶⁷⁵ (a"t) Sultân Murad'm beyitleri:

pihiştiden kîfadir bakkaa M bı İsrergeth-I sîbâ Buna dâhil olan tnürde olubdur zevk İle İhya Murâdt feth-i İnan'dan kaçan kim gitdi Bagdâd'a Tene'üm eyledi, içdi bu kevserden şarfib-ftsâ.

Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin naziresi:

Zehî cây-ı ferahbâhş-İ safa göster, hayât-efzâ Nebatından yise bir murg, olur t0tf gibi gûyfi. Biniştin kıt'ası dirdirc velt reşfc-i bihişt olmuş Kudûm-i pâdişâh ile bu nüzhetgâh-ı bf-hemtâ Suyın kevser diyü nazmında ögmûj ol seh-İ âdil Hoşa pâkize nazro-ı rûh-bahg, fib-ı hayât efzâ ilâhî Hazret-i Sultân Murad'a fimir-i sermed ver Mûsahhar ola ana tâ ebedi dünyâ ve mâ fiht Diye İhlfis ile yerde beşer gökde melek âmin Duft etdikçe ol şâh-ı cihâna sîdk ile Yahya.

Natmâ (c 3, s. 334); Fezleke, c 2, s- 195. Nalma 9u fıkrayı ilâve eder: Mahall-i mezbûr bir nice taşdan yapılmış sedler üzere bir niştmen, her bir şeddin.kenârmda nice İzftb gibi firfivftn âb-i zülâl revân olur-ferttC me-<İre idi.» Bu mahal, «Bftktekyt» nâmiye mâruf imiş. (Mütercim)

⁶⁷⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/230-232.

Sakarya Şeyhi Mes'elesi

İlgin'da, Eskişehir kadısı orduy-ı hümâyûna gelerek, Mehdîlik iddiasında bulunan Sakarya Şeyhi denilen mutaassıb bir dervişin hezeyanlarından hâsıl olan karışıklığı Pâdişâhla arzetti. Silâhdâr'ın kedhudâsı ile dört beğlerbeği Şeyh'in üzerine gönderildi. Şeyh Sakarya, Mudurnu, Kocaili taraflarından derviş nâmıyla yedi-sekiz bin kişi toplamış, evvelce Anadolu beğlerbeğiyle cenge girişerek, Tırha-la ve Karahisar sancakbeğleri muharebe meydanında kalmıştı. Bunun üzerine Silâhdâr'm kedhudâsı, Silâhdâr Paşa'nın kapısı halkı ve üç dört bin sanca, segbân ve şâire ile beraber muharebe ederek, âsîyi mağlûb etti; ve oniki adamıyla birlikte tutuklayarak orduy-ı hümâyûna getirdi. «Şeyh'e silâh işlemez» diye müridleri arasında yayılmış olan î'tikâdı ortadan kaldırmak için, cellâdlar vücûdundan deri parçaları çıkardılar, ondan sonra birer birer parmaklarını kestiler. Şeyh asla şikâyet etmiyerek, cellâda:

- «Cclâd ağa, ivme (acele etme)!» demekle iktifa etti⁶⁷⁷ Sultân Murad:
- «Sen Hazret-i îsâ'yım, der imişsin; gerçek midir?» diye sorduğunda

Sakarya Şeyhi:

- «Hâşâ, ben Ümmet-i Muhammed'denim ve îsâ aleyhi's-selâmı bekleyenlerdenim.» cevâbını verdi.⁶⁷⁸

Yeni İdamlar

Pâdişâh'ın Konya'ya vâsıl olduğu gün (4 Safer 1048 - 17 Haziran 1638), Bolu beği Abdî Paşa ile Yenişehir beği Şemsîpaşa-zâde, haklarındaki şikâyetlerden dolayı, îdâm edildiler. Konya Mevlevîhânesi postnişînî Bekir Çelebi -ki Sultân Murad'ın Konya'dan ilk geçişinde iltifata nail olarak, matbah masarifi olmak üzere Suğla varidatından da 100.000 akçe tahsisat almıştı- Suğla ahâlîsine yaptığı zulümlerden, vakfiye gelirlerini vakfedenin şartı mucibince sarf etmi-yerek kendi sandığına koymuş olmasından dolayı, haklı olarak efendisinin gözünden düştü. Sultân Murad Bekir Çelebî'nin îdâmını emredeceği sırada, müftî ile diğer devlet büyüklerinin şefaati üzerine, îdâm cezası sürgüne çevrildi. Bekir Çelebî'nin yerine Karahisar'-da bulunan Arif Çelebi postnişîn oldu. Bekir Çelebî'nin düşmanları ve onu

⁶⁷⁷ Naîmfî'lain aynen alındı, c. 3. s. 337. (Mütercim)

⁶⁷⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/233-234.

çekemiyenler. evinde birçok hazîneler saklamış olduğu suçlamasında bulundular. Sultân Murad, gerçeği anlamak için, Şeyh'in irfan sahibi olan zevcesi Şîrzâd Hâtun'u huzuruna getirterek, kendisinden sorması üzerine, karim, hemen güzel bir cevâb bularak:

- «Her nesi var ise Pâdişâhımın manzûru oldu; Revân seferine azimet buyumldngıı vakit, sandetli hünkârımın verdiği kürkler vardır, ferman bu vurulur ise onları da verelim.» dedi.

Pâdişâh sükût ederek, affetti. Şeyh istanbul'da sadrâzam Bayram Paşa'nın konağında sükûn içinde hatm-i hayât, eylemiştir.

Ordunun Konya'da bulunduğu bir gün, Fahreddîn-zâde (Naîmâ onun lisânından rivayet eder), yeniçeri çorbacılarından Husrev Subaşı ile ordugâha yakın bir mevkide idi. Bu sırada Pâdişâh, kıyafet değiştirip oradan geçerek, bunlara doğru gazabla baktı. Husrev Subaşı bir çavuş ile yeniçeri keçîhudâsı Bektaş Ağa'nın çadırına çağırıldı. Vakitsiz davet edilmesi, o gün Pâdişâh'ın korkunç bir sûrette bakmış olması Husrev'in şübhesini celb etti ki, daha sonra vak'a dahî zannındaki isabeti göstermiştir. Hakîkaten bir hatt-ı hümâyûn Husrev'in îdâmını emretmiş ve yeniçeri kedhudâsı bu işi uhdesine almıştı. Husrev Subaşı, akıllıca bir ihtiyat olmak üzere, urbasının altına demiri kısa bir kılıç (koltuk gördesi) alarak, ked-hudânın dâvetine icabet etti. Çadıra girdiği zaman çavuşları toplanmış bularak, selâm verdi. Ancak bir ikisi selâm alarak, diğerleri, kötüye alâmet olmak üzere sükût ettiler. Çünkü bir Müslüman mu'-tâd olan «Es-selâmü aleyküm» sözüne cevaben «Ve aleykümü's-se-lâm» demezse, kardeşi hakkında bir felâket temennisinde bulunduğunu, yâhud onun hayâtından ümîd kesmiş olduğunu gösterir. Husrev, bir dakika bile kaybetmeksizin, kılıcını çıkardı; başçavuşun felâketli emri vereceği sırada ona bir darbe yetiştirdi. Çadırın perdesi arasından kendisine bir yol açarak -şaşırmış olan çavuşların kendilerini toplamasına vakit bırakmadan- dışarı çıktı. Gecenin karanlığı ve birkaç sâdik dostunun yardımı kaçmasını kolaylaştırdı. Bu Husrev, vaktiyle Receb Paşa'nın matarcısı idi. Büyük ve kanlı fitne sahnelerinden beri kendisini görmemiş olan Pâdişâh, bu defa yanından geçerken görmüş, tanımış ve geçmişi hatırlayarak îdâmını emretmişti.⁶⁷⁹

Çakıt Ham menzilinde, -Dürzî beğine galebe eden Küçük Ah-med Paşa'nın yetiştirmesi- sabık Tarablus beği Bulgar Ahmed Paşa orduya iltihâk

⁶⁷⁹ «Prorupere concepta pridem odia et sununum supplicium decernebatur Tacitus (Tasit), Vekaayin&me, 6, 3. (Roma târihinden bir fıkradır).

etmek üzere gelmişti. Pâdişâh'ın ayağını öpeceği sırada idi ki, dehşetle gözleri açılan arkadaşlarının karşısında başı yere yuvarlandı. Beğliği zamanında zulümlerde bulunmakla itham edilmişti.

Sadrâzam Bayram Paşa, Çakıt Hâm'nda yaptırmış olduğu handa Pâdişâh'a ziyafet çekerek, hanı da efendisine takdim etti. IV. Murad Adana'ya vardığında sekiz kişi, Ada'ya beği Ca'fer Paşa'mn mezâliminden bîzâr olduklarını göstermek için, kale duvarından nehre atladılar. Ca'fer Paşa huzûr-ı şahaneye çağırılarak, me'mûriyeti-ni kaybetmekle -kurtuldu. Payas limanında Mısır valisinin sefer için gönderdiği hediyelerle dolu iki gemi Pâdişâh'ın gelmesini bekliyordu. Antakya'da Auront (Âsî) nehri köprüsü üzerinde Pâdişâh'ı beklemekte olan kalabalık bir halk bulunduğundan, Sultân Murad -ihtimâl ki Adana vak'asının tekerrüründen çekinerek- nehrin başka bir tarafından at ile geçti. Zât-ı şahanedan ayrılmamaları lâzım gelen alemdarlar, rikâb ağaları, solaklar, hayatlarını tehlikeye koyarak geçtiler. Pâdişâh'm güzergâhında kimsenin bulunmamasına dikkat etmekle görevli olan çavuş-başıya o akşam değnek vuruldu.

Üsküdar'dan ellibeşinci menzil ve yolun ortası olan Haleb'e 11 Rebûlevvel (23 Temmuz)'de varıldı ve onaltı gün burada kalındı. Burada bulunduğu sırada, Karamsar mütesellimi Saraçoğlu, or-düy-ı hümayûndan dönerken, Silâhdâr Paşa'nın hanesinden kaçmış gayet güzel bir delikanlıyı beraber götürmüş olduğu için, huzûr-ı şahaneye çağırılarak, mübtelâ olduğu bu cürmünden dolayı îdâm edildi. Yine Haleb'de bâzı kadılıkların tevcihâtı icra kılındı. I. Se-lîm'in Sultân Gûrî (Gavri) ile olan meşhur muharebesinin vuku bulduğu Merc-i Dâbık'ın alt tarafında ve Dâvûd Peygamber'in kabri olduğu rivayet edilen yerde Ohri sancak-beği Deli Pîrî Paşa cezalandırıldı. Pîrî Paşa. orduy-ı hümayûna geç kalmış olmasından başka, birçok zulümlerle de suçlanıyordu; özellikle Atlı Beğ-zâde Zülfekaar Paşa'yı haksız yere öldürmüştü.⁶⁸⁰

Emir Çelebi'nin Ölümü

Nizib'de Sultân Murad, hekimbaşı Emîr Çelebi'yi fazla miktarda afyon yemeğe mecbur ederek, öldürdü. Silâhdâr Paşa, bu mansıbı kendi adamlarından birine tevcih ettirmek isterken muvaffak olamadığı için, Emîr

⁶⁸⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/234-236.

Çelebi'nin can düşmanı kesilmişti. Hekimba-şî'y* Pâdişâh nezdinde, afyon tiryakisi olmakla suçladı. Hakîkaten, hekimbaşmın Pâdişâh ile satranç oynadığı sırada, abdest almak bahanesiyle huzûr-ı şahaneden her çıkışında afyon yediğini bir hizmetkârından haber almıştı. Sultân Murad, evvelâ Silâhdâr Paşa'ya inanmak istemedi; lâkin Nizib menziline hekimbaşı yine abdest almak üzere kalkınca, Silâhdâr Paşa, afyon yemeye gittiğini söyledi. Emîr Çelebi döndüğünde Pâdişâh -göğsünde saklı olduğu hizmetkârdan tahkik edilmiş olan -afyon hokkasını çıkarmasını emrederek, hokka meydana çıkınca:

- «Bu nedir?» diye sordu. Tabîb:
- «Zararsız bir afyon tertibidir» diye cevâp verdi. Sultân Murad:
- «Öyle ise ye!» emriyle karşılık verdi.

Hekimbaşı birkaç tane yedikten sonra durarak, bu kadarı kâfi olduğunu ve daha fazlası, panzehir de olsa zehir te'sîri yapacağım söyledi. Ancak geri kalanını da yemeye zorladığı gibi.

bir mahzûziyetle seyretmek üzere, kendisiyle satranç oynamasını teklif etti. Üç oyundan sonra, ruhunu teslim etmek üzere olan tabîb, hanesine nakledildi. Şâkirdleri kendisine ilâçlar hazırlamış idiler.

_ «Bana ilâç lâzım değil, Silâhdâr gibi güçlü bir hasım zamanında ölüm sağlıktan iyidir.» diyerek ve çok miktarda alınan afyondan sonra zehir tesiri yapan bir kâse buzlu şerbet içerek, büyük bir sükûnet içinde ruhunu teslim etti. Silâhdâr*'ın himaye ettiği Zeynel-âbidîn tabîb-i şehriyârî oldu.

Birecik'te ordu nehri kırk parça gemiden oluşturulmuş bir köprüden geçti. Zât-ı şâhâne ayrıca bir kayıkla geçti. Husûsî bir hürmet olmak üzere müftî Yahya Efendi'yi beraberine almıştı. Birecik'te cebeci-başı, ikisi 50 ve üçü 40 librelîk* (20 ve 18 okkalık) gülle atan beş büyük top döktürmüştü. Felûce iskelesinde dahî zahire nakli için 800 parça gemi yaptırılmıştı.⁶⁸¹

Tütün İçenlerin Takibi

Tütün içenler hakkındaki kanlı takibatın arkası kesilmemişti. Üçpınar'da ondört, Ruha'da on, Haleb'de yirmi, HaccagüVde altı tütün tiryakisi îdâma mahkûm oldu. Birtakımının başları kesildi, birtakımı asıldı, birçoğu parça parça edildi, birtakımı da elleri ve ayakları çekiçle kırılarak otağ-ı hümâyûn

⁶⁸¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/236-237.

medhaline asıldı.⁶⁸²

Ruha'da Tarablus-ı Şâm Valisi Şahin Paşa tarafından tütün içer ve sihir yapar diye itham olunduğu cihetle, getirilmesi için mübaşir gönderilen Tarablus kadısı Ünsî Efendi, mübaşir ile birlikte orduya geldi. Pâdişâhsın seferde bulunduğu esnada ve me'mûriyetinin ilk günlerinde, Şahin Paşa, vaktiyle o taraflarda büyük nüfuza sahip bulunan meşhur Seyf-oğlu'nun iki oğlundan Mır Âsâf ı nezdine getirterek, maiyyetiyle birlikte katletmiş ve maktule sâdik bulunan Arablar*ı dağıtarak, bu suretle Devlet'e mühim bir hizmet görmüştü. Kadı Ünsî Efendi, yeni vâlînin bâzı şiddetli tedbîrlerini takbîh eylediğinden, o da kadıyı tütün tiryakisi ve büyücü olarak gösteripde, Pâdişâh'ın gözünden düşürmek istemişti. Sultân Murâd tarafından gönderilen mübaşirle birlikte (Paşa), kadının hanesine ansızın girdiğinde tütüne dâir bir eser bulamadıysa da, piş tahtası içinde, bir hanesi açık⁶⁸³ bırakılmış bir vefk-ı murabba (dört köşe, duâ yazılı bir muska) ele geçirildi. Bunu, kadının kitâbları huzûr-ı hümâyûnda açılınca nazar-ı dikkati çekmek maksadıyla hâince, kitab sandığının en üstüne koydurdu. Ünsî, öyle bir zamanda geldi ki, on-•sekiz tütün tiryakisinin cesedleri otağ-ı hümâyûn Önüne konulmuştu. Sultân Murad, elinde bir kamçı, otağının içinde enine boyuna geziniyordu. Mübaşir ile kadının geldiği haber verilince, bir tebessümle Silâhdâr'a:

- «Herif korkmuştur, hâ!» dedi. Silâhdâr:

- «Pâdişâhım, korktuğunda şübhe yoktur; belki canı ağzına gelmiştir; onsekiz na's dehşet içinde bırakmaya kifayet derecesinden ziyâdedir» dedi.⁶⁸⁴

Pâdişâh:

- «Yarın gelsin!» dedi.

Ertesi sabah kadının sandıkları getirilerek, kitab sandığı açıldığında, Pâdişâh'ın nazar-ı dikkati vefka (muskaya) takıldı. Pâdişâh:

- «Acaba bu vefk kimin içindir?» dedi.

Silâhdâr Paşa derhâl:

- «Pâdişâhım vefk sultanlara mahsustur; siz sefere gidiyorsunuz, sizin

⁶⁸² Naîmâ burada su fıkrayı ilâve eder: .Defterdar beğ merhum naH etmiş, bir gün bir ağır raht ve zî-kıymet busat ile zîbinde bir yedek boşalup, ta orduya pâdişâhın otağı yanma geldi. Tuttular, ve «Sahibi gelsin- diye nida ettiler. «Benimdir, der kimse zuhur etmedi; meğer yedeğin üzerinde bir du-hân lülesi ile bir kese tütün var İmiş, sahibi başından korkup yedeğe sahip çıkmadı, c. 3, s. 348-349. (Mütercim)

⁶⁸³ Kutub hanesi. Naîmfl (Mütercim)

⁶⁸⁴ Pâdişâh bu stiz üzerine kakhaha ile gülmüştü. Bayram Paşa, bunu haber alınca •Etendi, alflmet-i hayırdır- diyerek, kendisine çadır tâyin etmişti. N.îmAVlan (MİHrrciml)

için tertîb ederek, bir armağan olmak üzere göndermek istemiştir. Bir hanesini (kutub hanesini) açık koşmuş ki, altın hull ile nâm-ı pâdişâhîyi yazacaktır» sözlerini sarfetti.

Sultan Murad vefk'ı Silâhdâr'a vererek:

- «Yazsın, göndersin!» dedi.

Ünsî, Pâdişâh'ın ismini yazdı ve Bağdâd seferine beraber gitti. Bağdâd'ın fethi müyesser olması üzerine, Pâdişâh'ın o kadar teveccühünü kazandı ki, Sultân Murad İstanbul'a döndüğünde taun (veba) zuhur etmiş olduğundan:

- «Ünsî Efendi, kızlarıma vefk yazsın!» diye emretmiş, geçtiği farzedilen hizmetlerine mükâfâten 200 altın vermiştir. Bu suretle Tarablus kadısına suçlama sebebi sayılan bahane, İkbâline vesile olmuştur.⁶⁸⁵

Sadrâzam Bayram Paşa'nın Vefatı, Tayyar Mehmed Paşa'nın Sadâreti

Veziir-i âzam Bayram Paşa, Cülâb'da eceliyle vefat etti (6 Re-biülâhir 1048 - 17 Ağustos 1638). Şâyân-ı dikkattir ki Bayram Paşa tedbirlere alenî düşman ve şiddetli îdâm cezalarının hafifletilmesi-ne her zaman hazır idi.⁶⁸⁶ Zeydiyye tarikatından idi.⁶⁸⁷ Bu tarikat için bir tekke ile bir de medrese yaptırmış ve onların yakınında defnedilmiştir. Sultân Murad, vefatından sonra sadrâzamın otağına giderek, konaklanacak yerlerin isimleri yazılı hayli sandık buldu ki, bu mevkilerin her birine ulaşıldıkça, Pâdişâh'a takdim olunacak kürkleri, silâhları, elbiseyi ihtiva ediyordu. Bunun üzerine teessüründen gözyaşı dökerek:

- «Emsali nâdir bulunur bir sadrâzam kaybettim!» diye teessüf etmiş ve ona rahmet okumuştur.

Bayram Paşa'nın vefâtıyla boşalan sadâret makamı, Kapdân Mustafa Paşa'ya tevcih edilmek lâzım gelirdi; ancak o zaman Pâdişâh nezdinde pek ziyâde makbul olan rûznâmçeci İbrâhîm Efendi ile Silâhdâr'ın entrikaları, onun hakkım ibtâl ederek, mühr-i hümâyûn, kapıcılar kedhudâsı vâsıtasıyla

⁶⁸⁵ Ünsî, büyük şâirlerdendir. Nef'i hakkında bir kasidesi vardır ki, bununla NefTye en çok yaklaşmış bir şâirdir denilmeğe hak kazanmıştır. (Mütr.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/237-239.

⁶⁸⁶ Bayram Paşa'nın Nef'i'yi îdâm ettirmiş olmasından dolayı. Ziya Paşa: «Bayram gibi har-ı zamane kıydı o yegâne-i cihâne» demiştir. Hammer, bu konuda Kemâl Beğ'in müdâfaasını te'yid eder. Âcizane kanaatimce. Bayram Paşa eşek değil ise de, Hammer'in dediği kadar da insaniyetli değildi; Pâdişâh'ın mizacına uygun hizmet etmeyi bilir bir sadrâzam idi. (Mütercim)

⁶⁸⁷ .Sûtiyye-i NORiyye-i Zeyniyye'den Şeyh Ahlalî'ye mu'tekid idi.» Naîmâ, s. 349. (Mütercim)

Musul Vâlisi Tayyar Mehmed Paşa'ya gönderildi.⁶⁸⁸

O sırada eski Erzurum Vâlisi Gürcî Mehmed Paşa'mn Curd⁶⁸⁹ taraflarında icra ettiği bir akında almış olduğu beş esîr ve yüzon baş orduya geldi. Esirler sorguya çekildikten sonra îdâm edildiler.

Karacadağ'da iki tütün tiryakisinin karınları deşildi. Diyârbekir'de on gün konaklandı. Yeni sadrâzam büyük bir debdebe ile orduya iltihâk etti. Pâdişâh tarafından kendisine «hayme ve hargâh, otağ ve bargâh» ihsan olundu.⁶⁹⁰ O gün bâzı eyâlet valileri arasında değişiklikler yapıldı. Çöl hâkimi olan Arab emîri Ebû-Rîş oğlu ile Ha-leb ve Tarablu-ı Şâm paşaları askerî harekâta öncü tâîn edilerek, Diyârbekir Valisi Derviş Paşa kumandasında Musul'a doğru sevk olundular. Pâdişâh yeniçerilerin ihtiyarlarını bizzat gözden geçirerek, günde dörder akçe ile tekaüd etti. Cerrâhlî mevkiinde -ki Nusaybin'den sonra ilk merhaledir- Ruznâmçeci İbrahim Efendi vefat etti. İbrâhîm Efendi, gerek kendisinin, gerek Silâhdâr ile Pâdişâh musahibi olan Deli Hüseyin Paşa'nın nüfuzu sayesinde onbeş seneden beri Pâdişâh nezdinde i'tibâra hâiz olup, dîvân hâceliği payesinde iken, bütün mühim müzâkerelerde kafi söz hakkına sahipti. - «Gösteriş yapmaktansa mevcut bulunmak ve büyük bir mevkide halkın nazar-ı istirkaabını (çekememezliğini) celbetmektense, mechûliyet içinde yavaşça iş görmek daha tercihe şayandır» diyerek, hocalık unvâmyle kanaat edip, ilerisini arzu etmemişti. Sultân Murad'ın müşaviri olması sebebiyle, onun faaliyetlerini bütün zorbaların imhası için yönlendirir, ve herkesçe Pâdişâh'ın mahremi ve tahtının istinâdgâhı⁶⁹¹ olarak telâkki edilirdi.

Keferzamân menziline Dicle, koprüsüz geçildi. Burada Mar'aş beğlerbeği Bıyıklı Mustafa Paşa vefat etti. Beğşehir beği Abazalı Küçük Beğ de zulümle suçlanmasından ve belki Abaza'ya olan eski yakınlığından dolayı îdâma mahkûm oldu.

Asker Musul'a vardığı gün (29 Cumâdeluhrâ 1038 - 7 Kasım 1638), yeniçerilerin ikinci derecede kumandanlarından turnacı-başı Derviş Ağa, meşru olmayan yollardan para toplamasından dolayı katledildi. Derviş Ağa, Hristiyan gençlerinden devşirme toplamak için yaya-başı Kazgancı-zâde ile beraber Rumeli hududuna gönderilmişti. Derviş Ağa sağ kolda, yâni Tuna

⁶⁸⁸ Naîma. Târlh-î Nuri'de nasbına dâir olan hattı hümâyûn vardır. Tayyîbbeg-zâde

⁶⁸⁹ Naîmâ'da «Çurs kaVası- (Mütercim)

⁶⁹⁰ Hayme. âdi bedevî cadın, hargâh. ahırlı çadır, otağ. büyük çadır, bargâh resmî çadır.

⁶⁹¹ «Mu'temedü'd-devle*, -Röknî's-saltana». Na'ime (352). Ravzatâ'l-Ebrîr sâ- hibi, İbrahim Efendi'nin aleyhinde bulunur. Hacı Kalfa da öyle. Naîmâ onların suçlamalarına kargı savunmada bulunur.

sahilinde; Mustafa Ağa ortada, Bosna ve Arnavudluk'ta; Deveci Mustafa Paşa sol kolda, Yunanistan'da devşirme topluyorlardı. Turnacı-başı görevinden dönerek Pâdişâh huzuruna çıktığında, Pâdişâh:

- «Bre mel'ûn! Nedir bu senin zulmünden gelen şikâyetler!»
diyerek «Ala, bre kâhya!» emrini vermişti.

Yeniçeri kedhudâsı Bektaş Ağa, bu emrin kendisine verildiğini anlamayıp hareketsiz kalmışsa da, ocak erkânından birine kedhu-dâdan başkası el uzatamayacağı cihetle, muhatabın kendisi olduğu etraftan işaret edilmesi üzerine, Bektaş, turnacı-başığı tuttu ve Pâdişâh'ın emri gereğince cellâda teslim etti. İkinci memur Kazgancı-zâde'nin îdâmı için İstanbul'a emir gönderildi. Üçüncü memur, ancak sadrâzâmın şefaatiyle hayâtını kurtarabildi. Hristiyan gençlerinin bu toplanışı, Osmanlı târihinin son kaydettiğidir.⁶⁹² Bu çocukları babalarının i'tikadından ayırıp da -dîn ayrılığı ailelerini unutturduğundan dolayı- sâdık köle yapmak şeklindeki⁶⁹³ âdetin terkedilmesi, vukua gelmiştir.⁶⁹⁴

Hînd Elçisi

Musul'da, efendisinin Kandehâr üzerine yürüdüğünü belirten bir mektup ile⁶⁹⁵ bir Hind elçisi geldi. Getirdiği kıymetli hediyeler arasında 150.000 guruş değerinde murassa bir kemer ile fil kulağından yapılmış ve üzerine gergedan postu geçirilmiş, tüfek ve kılıç kâr etmez diye i'tikad olunur bir siper (kalkan) vardı. Sultân Murad bu siperi önüne koydurarak, haşt (mızrak) ile öyle kuvvetli bir darbe vurdu ki, haşt siperin bir tarafından öbür tarafına geçti. Siper, içine 500 altın konularak, elçiye gönderildi. Hind sefiri, Mekke fukarası için epeyce sadaka da getirmişti.⁶⁹⁶

⁶⁹² Bu vahşiyfîne âdet ile onu uygulanış tarzının nasıl sona erdiğini Tutto Mog-lîo şu şekilde anlatır: -Bugün (1669) bu hizmete (yeniçeriliğe), delikanlılar tedârik etmeğe mecburdur- Biri Bosna'ya, ikincisi Yunanistan'a, üçüncüsü Anadolu'ya üç ağa gönderilmiştir. Bu usûl Sultân Murad zamanından bu vakte kadar tekerrür etmemiştir.»

⁶⁹³ Zamanımızda en medenî olarak kabul edilen memleketlerin, Müslümanları birçok yalanlarla muharebeye göndermeleri ve en hâinâne muamele olmak üzere bunları ilk saflara koymaları, devşirme usûlünden geri kalır bir durum değildir. Bununla beraber, vaktiyle yeniçerilik pek rağbet edilen ve üstün bir hizmet olduğu için, Hristiyan çocuklarının yeniçeri olmaktan pek de nefret etmediklerini de düşünmek lazım gelir. (Mütercim)

⁶⁹⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/239-241.

⁶⁹⁵ Hind pâdişâhı, mektubunda demiş ki: «Pâdişâhı Gâzînin Bagdâd tarafına teveccüh ve azimetini iştikde biz dahi Kandehâr'ı eyâdî-i rafazadan almak için asker göndermek üzereyiz; ümüddir ki. Cenabı Hafck iki memleketin dahi teshfirini ihsan eyleye.» Filhakika, İkisinin dahî fethi kuvveden fiile gelmiştir.. Naîmâ, s. 357 ve 358. (Mütercim)

⁶⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/241-242.

Yeniçerilerde İhsan Tevzii Ve Top Nakli

Musul'dan çıkılmadan önce yeniçeri ve sipahilere biner akçe ihsan olundu. Topların ne şekilde nakledileceği hakkında toplanan bir askerî müşavere meclisinde, ordunun yirmi topu beraberine almasına ve bakiyyesinin de Dicle'den gönderilmesine karar verildi. Gülleler zeamet ve timâr sahiplerine dağıtıldı. Mar'aş beğlerbeği düm-dâr (artçı) kumandanlığına tâyin edildi. Pişdârhk (öncülük) Diyâr-bekir valisinde bırakılarak, Nogaypaşa-zâde toplara nezâret etmekle görevlendirildi.⁶⁹⁷

Tımar Kavgası

Musul'dan bir menzil beride, boş bulunan bir zeametın tasarrufundan dolayı iki ihtiyar arasında şiddetli bir kavga çıktı: Kavga o kadar büyüdü ki, sadrâzam huzurunda dahî bir neticeye bağlanamıyarak, Pâdişâh'ın huzuruna çıkıldı. İki ihtiyar «İkimizden biri bu dünyâdan gitmedikçe, aramızda anlaşma mümkün değildir» dedikleri için, Pâdişâh ikisini de îdâm ederek, bunları kabir asayışı içinde birleştirdi,

Ali Hamamı karşısında bir şahsın üzerinde iki zeamet bulunduğu tahkikat neticesi anlaşarak, bu şahıs îdâm cezasına çarptırıldı.

Çubuk-Köprü mevkiinde ordu çubuk toplamaya me'mûr oldu. Bu duraklama esnasında bir muvaffakiyet haberi geldi: Ahışa hâkimi Sefer Paşa, Revân üzerine yürüyüşünde, Osmanlı askerine hücum etmek üzere kaleden çıkan Kelb Alî Han askerini bozmuş ve Hân yaralanmıştı. 400 baş ve bir miktar esîr muzafferiyet hediyesi olarak orduy-ı hümâyûna gönderildiği gibi, Acemler'in kerrenây ve kösleri de harb meydânında kalmıştı. Birkaç saat sonra da Şehr-i Zor havalisine gönderilen fırkanın biraz esîr ve büyük bir mühimmat kaafilesi ele geçirdiği haberi geldi.⁶⁹⁸

Bağdad'ın Muhasarası Ve Fethi

Kerkük'te bulunduğu sırada, tuğlar, an'ane gereğince, ancak düşman hududuna kadar orduy-ı hümâyûnun önünden, ondan sonra arkasından

⁶⁹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/242.

⁶⁹⁸ Nnîmâ (s. 361 ve 362), hüis<W bir b/iMa Kınınım valisi Ken'an Pasa'nın da Tatar askerîyle bu kavgada brrâher bulunduğunu yazar. (Bu haberler Çubuk Köprüde değil, Bağdâd Önünde gelmiştir. Mütercim).⁶⁹⁸

gelmesi iktizâ ettiğinden, ordunun ilerisinden göde-rilmekte tereddüd edildi. Lâkin Kapdân Paşa, Husrev Pasa'nın Bağ-dâd seferinde düşman görülünceye kadar tuğlan geri bıraktırmamış olduğunu ve şimdi eski âdete uygun hareket edilmesinin korkaklık ve çekingenlik olarak yorumlanacağını zât-ı şahaneye arz etmesi üzerine, alemdarlara ona göre emir verildi. İstanbul'dan hareketin yüzdoksanyedinci günü, 110 konaktan ve 86 gün de konak yerlerinde kalındıktan sonra, orduyu hümayûn Bağdâd altına çadır kurdu (8 Receb 1048 - 15 Kasım 1638).⁶⁹⁹

Bağdâd'ın Büyük Sultân Süleyman'ın saltanatı zamanında İbrahim Paşa tarafından ilk fethinde, bu mühim beldenin kurucusu ve fâtiplerinden, saraylarından, orijinalliklerinden haylî tafsilâtla bahsetmiştik. Şimdi şehrin mevki, duvarlarının muhiti, kuşatanlara göre kapılarının nerelerde bulunduğu hakkında malûmat vermekten başka bir şeye lüzum yoktur. Dicle'nin doğu sahilinde kurulmuş olan Bağdâd, nehre bakan tarafından dahî, duvar ve kulelerle çevrilidir. İstihkâmın bu kısmı o vakit 97 kule bulunduruyordu, diğer üç kısmında da 114 kule bulunduğundan, hepsi 211'i buluyordu. Bağdâd muhasarası müverrihi Ziyâeddîn-oğlu Nuri'nin ifâdesine göre, bir kuleden diğerine altı mazgal ve her mazgal arasında bir adım mesafe farz edilerek, duvarlarının çevresi 10.000 kadem tahmin olunabilir.⁷⁰⁰ Dicle'nin batı yanında ve şehrin karşısında «Kuşlar Kalesi» mahallesi vardır. Daha uzakta sağ sahile doğru bakılırsa İmâm Kâzım Türbesi görülür.⁷⁰¹ Bu binanın karşısında, nehrin sol sahilinde ve bundan dolayı Bağdâd tarafında Sultân Süleyman'ın inşâ ettirdiği tmâm-ı Âzam Kalesi⁷⁰² bulunur ki, İmâm Ebû Hanîfe'nin kabrini içine alır. Bu taraftan şehrin ilk kapısı «Âzamiye» ismiyle yâd olunur; bunun yanında, kalenin

⁶⁹⁹ Nalmâ (s. 362). Bu fıkrada bir matbaa yanlışlığı ağır bir hesap yanlışlığına sebep olmuştur. Nalmâ, 110'u yürüyüş, ve 86 yerine 66'sı konaklama olmak üzere 197 gün der- (Nalmâ'mn ibaresi şudur: c'Üsküdar'dan hareket olunduğu günden yüzdoksanyedinci günde varıldı ki altmış altısı oturak İdi.) Burada yürüyüş günleri gösterilmemiştir. Fakat Nalmâ (s. 328) Üsküdar'dan Bağdâd'a kadar yüzonbes konak yazıldığını, yân! tertib olunduğunu gösterir. Yüzdoksan yedi günden yüzonbes gün yürüyüş günleri çıkarılınca, seksen İki gün konaklanmış olur. Lâkin Hammer'ın zannettiği gibi, konaklama günleri miktarı olan 66'da hatâ edilmiş olabileceği gibi, 115 merhalenin tertibi de yol esnasında artırılmış olabilir. Fezleke'de 66 yerine 76 yazılmıştır. Kbnafc ve tevakkuf (durma) günleri toplamı, Nalmâ'ya mutabık olarak, Feifeke'de de 197-dir. (Mütercim)

⁷⁰⁰ Târih-i Nûrî, varak: 140. Müellif 211 kule, 52 mazgal, sayar, t ki mazgal arasındaki mesafeyi bir adım hesab ederek, tamâmını 10.972 yerine 28.309 adım olarak bulur. Niebuhr'un plânına göre, şehir yalnız hatve-i hendesi-dir.

⁷⁰¹ Niebor'da «İmam Kadem.- Kineir'in Coğrafya Muhtırası'na nazaran (s. 252), Bağdâd muhiti bugün beş saattir. Nehrin her tarafında üçerden altı kapısı, onyediy büyük ve yüzonüç küçük kulesi vardır. Sultan Murad'm girdiği Ak-Kapı kapatılmış olup «Tılsım Kapısı» diye yâd olunur; bu taraftan açılan kapı .Vastânî» ismiyle mâruftur.

⁷⁰² Niebor'da yine «Maadem».

kuzeybatı zaviyesinde Vâlî Konağı vardır. Kapının hizasında, Bağdâd'm güneybatı zaviyesinde Karanlık Kapı görülür.⁷⁰³ Nihayet Dicle'ye müvâ-zi olan üçüncü tarafta Ak-Kapı, dördüncü tarafta nehre nazır Köprü Kapısı vardır.

Burada şehri Kuşlar Kalesi'ne bağlayan bir köprü bulunduğu için, o kapıya «Köprü Kapısı» denilmiştir. Hafız ve Husrev Paşa-lar'ın her iki muhasaralarında Bağdâd, kuzeybatı müntehâsında Âzamiye Kapısı'na doğru ve sonra güneybatı müntehâsında Karanlık Kapı'ya doğru taarruz görmüştü. Osmanlı askerleri tarafından açılmış olan gedikler, o zamandan beri kapatılmış ve duvarların bu iki kısmı, hiç hasar görmemiş gibi, tamir edilmişti. Sahraya açılan Ak-Kapı tarafı ise, bil'akis ihmâl edilmişti. Sultân Murad, iki kardeşiyle birlikte tutulmuş ve onlar gibi îdâmı kararlaştırılmışken Silâhdâr Paşa'nın ricası üzerine hayât ve hürriyetini kurtarmış olan tranh Mîr Mehmed'den bu tafsilâtın tamâmını almıştı.⁷⁰⁴

Pâdişâh'm otağı Dicle'ye yakın bir tepenin üzerinde, îmâm-ı Âzam Kalesi karşısına dikildi. Sultân Murad, Bağdâd'ı fethetmeden evvel îmâm-ı Muhterem'in türbesi eşliğinden atlamaya kendisini lâıyk görmüyordu. O gün (otak kurulduğu gün), otağa girecek yerde, her fırkaya işgal edeceği mevkîi göstermek üzere, asker arasına karıştı. Akşam, hemen o gece gedik açılmak üzere, orduya kazma, kürek vesâir muhasara levazımı dağıtıldı.⁷⁰⁵

Sadrâzam, yeniçeri ağası, Rumeli beğlerbeği Ak-Kapı Önünde yerleşmiş idiler. Ak-Kapı'dan Karanlık Kapı'ya⁷⁰⁶ kadar Kapdân Paşa, Sivas beğlerbeği, kırk zabıt (yeniçeri çorbacısı) ile samsoncu-başı (yeniçerilerin yeniçeri ağasından sonra gelen ikinci derecedeki ümerâsından dördüncüsü), KÖstendil ve Avlonya beğleri, Mısır askeriyle beraber Anadolu beğlerbeği, diğer kırk zabıt ile zağarcı-başı (ümerânın üçüncüsü) dizilmişlerdi.

Pişdar mevkilerinin muhafazası Gürcî Paşa ile Nogaypaşa-zâ-de'ye verilmişti. Bağdâd'ın muhafazası Vâlî Bektaş Han'a havale olunmuştu; 12.000 güzide süvari ile tüfekçi kumandanı Halef Hân ve Revan fethinde

⁷⁰³ Niebor'da «Karaulug kapı».

⁷⁰⁴ Bağdâd'ın ekser ahvâlini ve Ak Kapı semtinin tedârikden hâli olduğunu Mir Mehmed haber vermişti; vezîr-i âzam bunu hu2ûr-ı hümâyûna arz edip Ak Kapı semtinden muhasara olunmak babında fermân-ı pâdişâh! sudur etti.-Naîmâ'dan, s. 362 ve 363. (Mütercim)

⁷⁰⁵ Otağı pâdişâhî. İmâmı Âzam ziyâretgâhı Önüne kuruldu, İd Dicle suyu otağın cânib-i yemininden cereyan İderdi- Bir yüksek tepe üzerine temâşây-ı cengi hisar için kasr-ı seferi furdılar, ve ol vakit kırk kurbân zebh olunup fukaraya tasadduk itdiler. Pâdişâh hazretleri «Ser-i mezhebimiz ziyaretine blfethu zafer duhûl itmekden hayft İderem. diyüp tmâm-ı Âzam hazretle rinin merkad-i mübareklerine girmeyerek, ve otağı hümâyuna dahî inmiye-rek, doğn kasr-ı seferiye gitdiler.» Naîmâ, s. 363. (Mütercim)

⁷⁰⁶ «Döluvar.ın Paris'te 1654'de basılmış Fransızca seyahatnamesinde Osmanlı târihlerine mutabık tafsilât vardır.

Sultân Murad'ın serbestçe çekilip gitmesini te'-mîn ettiği Mîr Fettâh, Bektaş Hân'ın emri altındaydılar.⁷⁰⁷

tik gece gedik açıldığından, ertesi gün gelen toplar şu şekilde tevzî edildi: Sadrâzama 10, kapdân paşaya 6, Hüseyin Paşa'ya 4 top verildi. Üç taraftan derhâl ateşe başlandı. Dördüncü gün Silâhdâr Paşa ile Tarablus-ı Şâm beğlerbeği Şahin Paşa 12.000 kişiyle Dicle'yi geçerek, narlarının büyükleri meşhur olan Şehribân toprağını vurmaya gittiler. Bu narlardan 400 dirhem çeker bir adedi Pâdişâh'a getirildi. Silâhdâr Paşa, Şehribân akınından sonra, şehri o cihetten topa tutmak üzere, Dicle'nin doğu sahilinde bulunan Kuşlar Kale-si'ni zabtetti. Hücüm tertibatını kedhudâsının himmetine bırakmış, Pâdişâh'm yanından ayınlamaz olduğundan, ilk günlerde, vekilinin tertibatım teftişle iktifa etmişti.⁷⁰⁸

Muhasananın sekizinci günü (16 Receb 1048 - 23 Kasım 1638), metrisler hendek kenarına kadar vardı, kuleler Osmanlı toplarından sarsıldı; kuşatılanlar gedikleri hurma dallanıyla, toprakla doldurdular. Acemler üzerine kazanılan galebenin armağanı olarak Ken'an Paşa'nın orduya gönderdiği 12 esirden sekizinin başı kesildi. Bunların hepsi mızıkacı takımından idiler. Maktuller, Pâdişâh'm huzuruna «kerrenây»larıyla getirildiği gibi, henüz Öldürülmeyen dördü de gece kerrenâyı çalarak, arkadaşlarının mağlûbiyetlerini haber verip mahsurları dehşete düşürmek için metrise gönderildiler. Ondan sonra bunlar da îdâm olunarak, 12 baş metris önünde teş-hîr edildi. Mahsurların şiddetli ateşinden muhafaza etmek için askerlere koyun postu giydirilerek, gah civardan hurma dalları

⁷⁰⁷ Nûrî, târihinde, İran ordugâhında cereyan eden hallere, Osmanlı ordusu vekaayinden ziyâde vâkıf görünür. Lâkin İran'dan gelmiş denilen mektupların ekserisi Türkçe yazılmış olduğundan, pek de itimâda şâyân değildir. Bununla beraber, Sultân Murad'ın Bağdâd üzerine hareketini Şâh'ın haber aldığı bildirilen birinci mektup, sancak altına çağırılan onaltı Türk aşireti hakkında ihtiva ettiği malûmattan dolayı, bir dereceye kadar dikkate şâyandır: Tekeli ve Ustaclîlar, Çekerli ve Kapanlı-lar, Karçarlı ve Rustailler, Şam, Bayatı, (Suriye'de Pa-yas Türkmenleri) ve Zulkadiriyyeliler, Soğanlı ve Al-paklılar, Kozaklılar (Türk aşireti olmak üzere Kazaklar) ve Akkoyunlular (Türkmen), Çinizlerve Kumlular, Bed-reddînliler (Sivas'ın eski hâkimleri) ve Paydarlılar; Revan, Gence, Şirvan, Nahcuvân, Çaldıran, Derbend, Şi-mahı askerleri, Tatarlar üzerine yürümek için emir alıyorlar; ondan sonra, Azerbaycan, Kazvîn, Erdebil, Horâ-sân, Gilân, Şîrâz, İsfahan, Kandehâr mıntıklarında asker toplanmasına emir veriliyor. Nûrî (varak: 75), emri altında tüfekte müsellâh yirmibeşbin (Naîmâ, bu mik-dîrm yarısını söyler) ile üç hân ve onyedî sultân bulunan Bektaş Hân'a, Şâh tarafından yazılan bir mektubu derceder ve aşağıda gösterilecek olan beş mektubun okunduğu bir İran müşavere meclisinden bahseder: 1) Bağdâd'dan Mîr Fettâh-zâde'nin bir mektubu; (varak: 98); 2) Revan'dan yazılmış diğer bir mektup (varak: 101); 3) Azerbaycan'dan gelmiş bir mektup; 4) Kande-hâr'dan Korucıbaşı ile gönderilmiş bir mektup; 5) Ga-rîk'dan gelmiş bir mektup (s. 106). «Stuschvech l'Otto-man» (Osmanlı Pâdişâhlarının Muhtasar Terceme-i Hâlleri) (Amsterdam, 1655, s. III'de). Vezirin şehitî 19 Ekim târihinde muhasara etmiş, fakat Pâdişâh'ın ancak Ka-sım'da varmış olduğunu yazar. Birinci fıkra doğru olabilir; ikincisi, eski tarza göre yanlış bir hesaba dayanır.

⁷⁰⁸ .Silâhdâr Paşa günde İki defa Kuşlar Kal'asına geçüp, askerinin ahvâlini yoklardı.» Nalmâ. s. 365. (Mütercim)

naklinde, gah metrislerde istihdam olundular. Bütün ordu, daire şeklinde hatlar yapmakta ve bunlar toz bulutları içinde, asumanı bulutlar içinde dağlar gibi yükselmekte idiler.⁷⁰⁹

Sadrazam Tayyar Paşa'nın Şehadeti

Sadrazam Ak-Kapı kulesinin ve Kapdan Paşa Cağala'nın hükümeti zamanında yapılan kuleyi yıkılmış idiler. Diğer iki büyük kulede Hüseyin Paşa'nın toplarıyla yıkılmış, sekiz yüz arşın mesafede duvar yerle bir olmuştu. Bunun üzerine umumi bir hücum emredildi; lakin bu tasavvurdan vazgeçildi; çünkü dahilde hanelerle istihkamlar arasının metrisler ve hendeklerle dolu olduğu haber alındı. Bundan dolayı yeni bir gayretle metrislerin daha ileri sürülmesine karar verildi. Sonunda Dicle'den gelen 9 top muhtelif bataryalara tevzi olundu. İranlılar ise Şah'ın 12.000 kişi ile Diyale'ye geldiği sevindirici haberinden dolayı şenlikler yapıyorlardı.

Çöl emiri Ebu Riş, erzak yüklü 10.000 deve ve mühim bir esir ile, yani Ali Han ile Osmanlı ordusunua döndü. Arab adetlerinin göre, cengaverlerin mızrakları ortasında bir tahtirevana binmiş olduğu halde, vasıl oldu (2 Şaban 1048 – 9 aralık 1638). Sultan Murad birkaç adım ilerliyerek, hususi bir ihtiramla kabul etti ve maiyetinden 47 kişiye hil'at giydirdi.

Dört gün sonra orduya 260 torba tevzi olundu. Bunlara kum doldurularak, toprak ve dallarla dolu olan hendeklere konuldu (6 Şaban Murad Haleb ve Tarablus valilerini, Çöl hükümdarı ile birlikte, İranlılar'la ceng için Diyale'ye gönderdi. Bunlar yaklaşınca, düşman çekildi. Ertesi gün kanlı bir müsademe oldu; serdengeçti ağgasıyle Çirmen alay-beği harb meydanında kaldılar. Padişah bu mağlubiyetlerden öfkelenerek, hendekler doldurulmuşken umumi hücum işinde yavaş davranmasından dolayı, sadrazamı şiddetle azarladı (16 Şaban 1048 – 23 Aralık 1638).

Vezir-i azam:

- Tayar kulun lömekle bir şey olmaz; heman Ceanab-ı Hakkal'ayı ihsan buyursun! Diyerek, ertesi gün umumi hücum kararlaştırıldı. Bütün gece Osmanlı kahramanlarının gözüne uyku girmede; güneş doğar doğmaz. Allah Allah! Sadalarıyle yürüdüler. Vezirler, yeniçeri ümerası beğlerbeğileri hendeklerden çıkarak, en önde kuleler tarafına gittiler. Sadrazam daima ilk

⁷⁰⁹ Sen dağları durgun görürsün, fakat o bulutlar gibi yürür hükmünü doğrulayarak Naima'dan s. 366. Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/243-246.

safta olmak üzere, kılıcıyla Acemler'in başlarını uçurmakta iken, alınına bir kurşun isabet ederek, ensesinden çıktı. Ağaları hendek kenarında gönüllü çadırına göturdüler (17 Şaban 1048 – 245 Aralık 1638). Naima bu zat hakkında: Mürg-ı rûhî kafes-i bedenden gülzâr-ı bihişt cânibine tayyâr oldu ve Saî d olarak yaşadı, şehîd olarak öldü cümlelerini kullanır. Tayyâr, İmâm-ı Âzam Türbesi'nde, eskiden Bağdâd Vâlîsi olan pederinin ayak ucuna defn olundu. Elinde silah, harb meydanında can vermiş olan ikinci Osmanlı sadrazamıdır.⁷¹⁰

Sultan Murad:

- Ah Tyyâr! Bağdad gibi bin kaleey değerdin! Diye teessür göstererek, rahmet okumuştur.

Bu sözlerden sonra mühr-i hümayunu Kapdan Mustafa Paşa'ya tevdi ederdek:

Göreyim seni! Cenab-ı Hakk'ın inayetiyle Bağdad fethini senden beklerim. Bu hizmet için can ile çalışmalısın! Allah muinin olsun! Dedi.

Mustafa Paşa yer öperek:

- Padişahın teveccüh-i kalbilerini ve hayır dualarını isterim, dedei: ağlayarak çıktı.

Tayyar Paşa'nını düşmesiyle hücum edenlerin bir an için kesilen kahramanlıklarını yeniden alevlendirmek için hendek ürzerine yürüdü. Mustafa Paşa'nın, levendlerinin ve ağalarının önünde bu şekilde ölüme doğru koşmakta olduğunu görünce, bütün ordu: milli bir haykırışla:

- Ölmek ne gün içündür? Diyerek, bir sel gibi arkasından akıp gitti. Sadrazam dahiliye nazırı demek olan kedhudasının ve Enderun ve Birun ağalarından birçoğunun kendi etrafında düşüp, ruhunu teslim etmekte olduklarının görünce, bütün kuleler alınıcaya kadar duraklama eseri göstermedi.

Ertesi gün (18 Şabana 1048 – 25 Aralık 1638) – ki muhasaranın kırkinci günü ve 116 sene önce Kanuni Sultan Süleyman'ın Hristiyanlığa ve Arab şövalyeliğine sığınak olan Rodos'u fethetmesinin yıldönümü günüydü- Sultan Murad, İran hududuna ve Hilafet'e sedd-i sedid olan Bağdad'ın muzaffer silahlarına teslimiyet arzettiğini görmüştür.⁷¹¹ Bu mühim belde,

⁷¹⁰ Birincisi Yûsuf Sinan Paşa iidi ki, Mısır'da Reydâniye (Ridaniye) muhârebesinde şehîd olmuş ve Yavuz Sultân Selîm onu esefle takdîr etmişti. Bu târihte bundan sonra da emsâli görülecektir. (Mütercim)

⁷¹¹ Bağdad'ın bu fethine Sultân Murad «Gazam» (1048) lâfzım târih düşürmüştür- Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin târihi:

Hazret-İ Sultân G&rt Hân-ı Murâd-ı İcâmâyâb Eyledi çon ferh-i Bafcdâd'a saâdetlü hücum Halele Teflâ Hazretî anı müyesser eyledi.

onbeş sene tran tahakkümüne zebûn olduktan sonra, Osmanlı Devleti'nce geri alınmış ve zamanımıza kadar (Devlet'in son zamanlarına kadar) memleketin parçalarından biri olmakta devam etmiştir.⁷¹²

Bağdâd Hânı, muhafızlardan bir Acem vasıtasıyla Sultân Mu-rad'a teslîm olmayı teklif etmesi üzerine, çavuş-başı (Torak Ağa) ve Niğde mutasarrıfı Hasan Ağa, Hân'ı orduya getirmeye gittiler. Hân geldiğinde sadrâzâmın çadırından -iki sâf sjlâhdâr ve sipahilerin arasından geçerek- otağ-ı hümâyûna alındı. Sultân Murad bir altın taht üzerinde oturuyordu. Başında levendvârî bir Keşmir şalı bulunmakta, onun üzerinde murassa iğne ile tutturulmuş bir sorguç görülmekteydi. Dizlerinin üstünde murassa bir kılıç vardı. Sağında ve solunda kıymetli taşlarla müzeyyen altın kemerli genç hademe el bağlamış idiler.⁷¹³ Şeyhülislâm, vezirler, şâir erkân muayyen mevkilerinde durdular. Dîvân'ın muhteşem manzarası, «înnâ feteh-nâ» sûresinin (adetâ) tefsîri idi.⁷¹⁴

Vezi-i âzam, Bektaş Hân'ı huzûr-ı şahaneye getirdi. Hân, uzun süren mukaavemetinden dolayı i'tizarda bulunarak, Pâdişâhın ayağım öptü.⁷¹⁵ Sultân Murad büyük bir şevketle:

- «Bugün kuleyi boşaltmak şartıyla âmân verdim; daha evvel gelmiş

Didi târihin lisân-î feth -Gül Hflkan-ı Rûm» (1048) (Mütercim)

⁷¹² Muhasara 15 Ekim'de başlamıştı. Kırkıncı gün 25 Aralık, yâni 18 Şaban idi. Natma'da (s. 371) görüldüğü veçhile 8 değil. (Naîmâ'nın eldeki baskısına da intikal eden bu hata, hesap edilmek suretiyle açıkça görülür.) Müteakiben yine ağır bir hata görülüyor ki, fetih gününün «Curra ertesı, yerine «Cuma» gösterilmesidir. Muhasaranın kırkıncı günü (dan 25 Aralık 1638, cumartesiydi, cuma değil. Nuri'de Bağdâd'ın 17 Şabân'da teslim olunup 18'de zaot olduğu yazılıdır. Nûrt, Bağdâd fethi hakkında dokuz şâirin dokuz târihini yazar. Sagredo: «Velâdet-î mukaddese günö» diyor, s. 714. (Gâlibâ Berât gecesi dercek İstivecek; fakat o da doğru değil-) Mezere, yanlış olarak, 6 Ekim'den 22 Aralık'a kadar diyor.

⁷¹³ Otağ-ı hümâyûnda rûz-ı hasrden nişan bir dîvân akd olunmuştu- Pâdişâhı Gfurf dâroe-î lâlln İle taht-ı zerrin üzerinde karâr edip, levendâne destâr Üzerine cevahir İle müzeyyen otogalar sokmuş, ve dizleri Üzerine bir sera-ştr-i âbdâr konulmuş İdi- Mehâbet-i Röstemâne gösteriyorlardı. (Nâîtnâ'dan telhfs, s. 372, Mütercim)

⁷¹⁴ NMmft. (Naîmâ'mn İbaresi şudur : «(Erkân-ı devlet) bâlby-ı serlerinde cr-vâh-I ricâlullah Innâ fetehnâ hân idi.. (Devlet erkânının başları üzerinde Allah'ın sevgili kullan tnnâ fetehnâ okuyorlardı.) (s. 373). Naîmâ «Lisanı halk bu ebyfti ile müterennim ve ratbü'l lisân olduğunu» da yazar ki, beyitler şunlardır: (Müverrihin tercümesi yerine aslından):

Şâh ı hümâ-sâye ki simurg-ı feth Beyzfi-i tlgânân olur aşikâr

Arsa-İ âlemde dahi çeşm-i çarh Görmedi bir böyle kılıcı şehryftr

Secde-geh-t gâzt-i şemşlridür Kelle-i şâhân-ı husûmet-şlâr

Bu beyitler, Sultân IV. Murad'ın nedimlerinden, şiiri NefTnin takdirlerine roazhar olan Sabrî'nin bir kastdesindedir. (Mütercim)

Tâ cevr-1 dehr ide bin yıl seni Pâdişâha âlem-i bejden hezflr Olsun o şemşlr per ez der neyâm Geçdi kılıçdan flten-İ rüzigftr

(Bu beyiOer de o kasidedendir- Kasideyi Receb Paşa ve emsalinin İdamı sıralarında tanztrn ettiği zannedilen şâirin. vell-İ ni'metine kan dökmekte biraz imsak edilmesini zartftne İhtar ettiği görünüyor. Müterdto)

⁷¹⁵ Natmâ, su beyitleri de Baktaş Hân'a söylettirir:

olsan bu kadar zahmet çekmez idin. Amma velî-i ni'metinin uğrunda bu kadar çalışmakta ma'zûrsun.» dedi.

îranh hân, bir murassa sorguç, serâsere kaplı bir samur hil'at, bir mücevher hançer îhsan aldı.

Sultan Murad yine söze başlayarak:

- «Hanlar, sultanlar hemân bu gün kaleden çıksınlar; isteyen Şâh'a gitsin, isteyen bize tâbi* olsun, kimseye cebrimiz yoktur.» dedi.

Bu söz üzerine, Bektaş Hân sadrâzâmın çadırına giderek, Mîr Fettâh'a, Yâr Alî ve Halef ve Nakid Hanlar'a, kumandan ve zabıtlere kâğıd yazdı, kalenin öğleden evvel teslimi lâzım geleceğini bildirdi. Sadrâzama da, dâhilden altlarına lâğım konulup da, gaalib-lerin ayağı altında berhava olur korkusuyla, kulelere dikkat edilmek lâzım geleceğini haber verdi.

Hâlbuki muhafızları metrisleri bırakmak istemediler.⁷¹⁶ Kuleler ve duvarlar üzerinde muharebe başladı. O gece Mîr Fettâh ile Yâr Alî ve Halef Hanlar «Narin Kule»ye iltica ettiler. Osmanlılar her taraftan şehre giriyorlardı. Karanlık Kapı'dan çıkacak olan îran-lılar⁷¹⁷ bu dar yerlerde birbiri üzerine yığılmakta, gaalibler ise saraya ve bezazistana yürümekteydiler. Mağlûbların can ve malını te'mîn eden teslim şartına rağmen, mukatele ve yağma umûmîleşti. Sadrâzam, asayişin iadesi için bizzat geldiye de, gayretleri neticesiz kaldı. Mahsurlar daha birkaç kulede, elde silâh savunmada bulundular. Reîsülkiittâb îsmâîl Efendi bir ok isâbetiyle sadrâzâmın ayaklan önüne düştü. Bir îranlı Silâhdâr Paşa'nın üzerine kılıç sıyırmış olduğu halde, Paşa bir delikanlının gayretiyle hayâtını kurtardı.

Bağdâd bu kanlı vak'alara sahne olmaktadır, Rumeli askerinden bir genç, Sultân Murad'ın huzuruna çıkarak:

- «Pâdişâhım, siz âmân verdiniz; lâkin biz âmân vermeyiz» dedi.

Pâdişâh bunun cür*etîne hayret ederek:

- «Ne demek istiyorsun?» deyince, delikanlı sözüne şu şekilde devam etti:

- «Pâdişâhım, kaç yıldır Bağdâd'a sefer ediyoruz.⁷¹⁸ Akçe,, pul şöyle

⁷¹⁶ «Bektaş Han'ın mektubu içeriye vâsıl oldukça. Mir Fettâh, Yâr Alt Hân, Halef Hân havflanndan «Bu gün hamama girmek isteriz; yarın seher vakti çi-kup gelelim» diye taallül ederek, gece kabnışlardı.» Nâimft'dan, s. 3*0. jgt« bu taallül (bahane) dür ki, sonraki roukateleye ilk sebep olmuştur, (fcj

⁷¹⁷ Osmanlı tarafına geçecek olanlar imSm-1 Äzan\ Kapısı'ndan, tran'a, gidecekler Karanlık KapıMan çıkacaklardı. (Mütercim)

⁷¹⁸ «Sefere eşmek», «muharebeye gitmek» demektir. Nitekim eskiden bir sınıf askere «eşkini» denilirdi. At hakkında «eşkini yok» ve «eşkini açık» tâbirleri hâlâ kullanılır.

dursun, ne babam kaldı, ne amucam, ne de kardeşle-

^îm; "hepsi bu uğurda gittiler. Şimdi fırsat bulmuş iken, niçin intikamımızı almayıp da âmân verelim? Doğrusu budur kî vermeyiz.» Delikanlı bu sözleri söyledikten sonra çıkıp gitti. Pâdişâh kahkaha ile gülüyordu. Bağdâd meşâyihinden birinin zincire vurulmuş iki tranlı getirmesi üzerine, Pâdişâh hiddetle:

- «Ben onj,ara âmân verdim; sen niçin bağladın?» dedi. Şeyh:

- «Bunlar testimden sonra, kendilerine verilen âmânı reddederek, tekrar silâhlandılar» cevâbını verdi,

Sultân Murad bu c&vâbı işitince, şehir içindeki ahvâli görüp de haber getirmek üzere, küçlfck bir tatar çocuğunu ata bindirerek gönderdi. Çocuk döndüğünde, fcqranlık Kapı'dakî cengi, reîs efendinin Öldürüldüğünü, Silâhdâr Paşa'hjn tehlikeye düştüğünü anlattı. Sultân Murad. îranlılar'ı durdurmak- ve mukaavemet ederlerse son nefere kadar hepsini katliâm eylemek ^üzere, Anadolu beğlerbeği Hüseyin Paşa'yı gönderdi. Hüseyin Paşa ile Silâhdâr Narin Kule'de

kapanan hanları teslim olmağa davet ettiler. Mir Fettâh ile Halef ve Yâr Ali Hanlar'ın mukaavemetsiz teslim olmaları üzerine, hu-zûr-ı şahaneye götürülerek, Silâhdâr'm muhafazası altına verildiler. Mir Fettâh'm iki oğlu müdâfaaya devam ettiklerinden, Osmanlı topçuları İranlılardan birçoğunu müdhîş surette katlettiler. Diri tutulanların, son nefere kadar, Pâdişâh'ın otağı önünde başları kesildi. Sultân Murad, Mîr Fettâh'ın iki oğluna âmân-nâme gönderdi.⁷¹⁹ Bu defa da âmân-nâmeyi kabul etmemeleri üzerine, Anadolu beğlerbeği Narin Kule'ye girerek, îranlılar'ı topuz darbeleriyle oradan çıkardı önlerine gelenleri Öldürdüler. Birkaç yüz îranlı Karanlık Kapı'dan firar ederek, Diyâle kenarına kadar kaçtılar. Mısır askeri bunları tâkîb ederek ekserisini parça parça etti. Bir takımı Şehribân'da geniş bir mağaraya sığındılar. Mağara ansızın yıkılıp, onlar da altında kaldılar. Bağdâd muhafızlarını teşkil eden 30.000⁷²⁰ cengâverden ancak 300'ü Şâh*'ın ordusuna varabildi. 10.000'i muhasarada telef olmuştu; bakiyyesi kapitülasyon (teslim) günü katliâm olundu.⁷²¹

⁷¹⁹ Mîr Fettâh'ın oğulları âmân istemişlerdi. (Mütercim)

⁷²⁰ Sagredo, (s. 712), seksen bin diyor. (Bu söz mübalağadan ibarettir. Mütr.)

⁷²¹ «Kapitülasyon* sözünün umûm! olarak «testim» mânâsına da geldiği lügatlerde yanlış ise de, ekseriya mukaavele ile vuku bulmuş teslimler hakkında kullandır. Bağdâd tesliminde mukaavelenâme yapılmış değildir- Kale o gün teslim olunmak şartıyla, Sultân Murad Bektaş Hân'a âmân vermişti. Hâlbuki îran kumandanları, kaleyi teslim etmiyerek, Narin Kule'ye kapandılar, ve İranlılar savunmalarına devam ettiler. Bunun özerine, Sultân Murad'ın arzusu hilâfına, mukatele vuku buldu. Bu tranlılar'ın kılıçtan geçirilmesinde asıl sebebin kendileri olduğunu görmek için. vak'anm cereyanına yukarıdan aşağı tarafsız bir gözle bakmak

Sadrâzam, şehir Osmanlılar'ın eline geçince, Bağdâd beldesini ahâlîden hâlî bırakmamak için, kendi hâlindeki ahâlînin can ve malının korunmasına dâir bir emir ilân etti. Sultân Murad, zaferin sağlanmasından sonra tmâm-i Âzam'ın Türbesini ziyaret ederek,⁷²² orada bir zafer dîvânı topladı. Fethin müjdesi için İstanbul'a gönderilen büyük-mirahor Halil Ağa'nın arkasından, Özü muhafızlığı me'mûriyetiyle vezirlik rütbesi gönderildi. Handânağa-zâde, fetihname ile Viyana'ya gitti.⁷²³

Aslen Ermeni olan Bektaş Hân, kocası ile birlikte İstanbul'a gitmek istemiyen kansî tarafından zehirlenerek, ansızın vefat etti.⁷²⁴ Suçluya bütün hazîneleriyle birlikte, Diyâle'nin öte tarafında Men-deli toprağı hâkimi olan babası Lûr (Lûrî) Hüseyin Hân'a teslim olundu. Teslim günü, Bektaş Hân, Kürd Karçıgay vâsitasıyla Sultân Murad'a, altın hamâiliyle birlikte güzel bir Acem kılıcı göndermişti. Karçıgay, hamailin kıymetine kapılarak, ustaca değiştirmişti. Silâhdâr Paşa, bu kılıca münâsib bir hamail olup olmadığını sordurması üzerine, hîle meydana çıkarak, hırsız cellâda teslim edildi.⁷²⁵

Bağdâd Valiliğı yeniçeri ağası Küçük Hüseyin Ağa'ya verilerek, yeniçeri kedhudâsı Bektaş Ağa 8.000 kişi ile⁷²⁶ Bağdâd muhafazasına me'mûr oldu. Silâhdâr Paşa*ya kapdânlık verildi. Melek Ahmed Paşa silâhdâr mansıbına getirildi; kendisiyle evlendirilen Kaya Sultân, Osmanlı târihinde yegâne sayılabilecek bir cihaz, Mısır varidatının iki misli olarak 80.000 altın⁷²⁷ getirdi. Kırk gün sonra (20 Şâbân 1048 - 27 Aralık 1638), Melek Ahmed Ağa -ki sonraları sadâret makamına yükselmiştir- Diyârbekir Valiliğı ve üç tuğlu vezâret ile Harem-i Hümayûn'dan çıkmış ve onun yerine, Sultân IV. Mehmed devrinde iki defa sadrâzam olan Siyâvuş silâhdâr olmuştur.

kâfidir. (Mütercim)

⁷²² «Pâdişâhı enam hazretleri «işte şimdi ser-î mezhebimiz İmân-ı Âzam Hazretlerini ziyaret borcumuz oldu» diyerek, varup ziyaret etti.» Naîmf. s. 378-(Mütercim)

⁷²³ Rets San Abdullah ETendi'nin MBnşeft't mda mı: «6, fetihnamenin aslı vardır.

⁷²⁴ Hacı Kalfa bu zehirlenme hakkında bir şey yazmıyorsa da, Nûrt, husûsî blr tafsilatla bahsediyor, s. 96 ve 97. (Neimâ .Bektaş Hfln kendü sarayında ba'-de'l-işâ föcçeteti vefat, eylediğini yazıyor. Zehirleme, doğru olsa gerektir. Mütercim)

⁷²⁵ Hammer bu fikrayı çok kısa geçmiştir. Bektaş. Hân'ın fetih gününde ~-gÜ-zel söz söylemesi yüzünden affolunarak. Pâdişâhın rousâhibleri arasına dâhil edilen- Kürd Karçıgay vâsitasıyla gönderdiği kılıcın hamaili Karçıgay tarafından değiştirilmişti- Pâdişâh Silâhdâr Paşa'ya: «Güzel kılıç! Keski hâ-mfiilt de kılıcına uygun olsa idi! Bektaş Hâna haber gönder, münâsib hamaili varsa göndersin.* demiş; işte bunun üzerine Silâhdâr Paşa haber göndermiş; Bektaş Hân: «Kılıcın kendisine münâsfb hamaili var idi, var ise tebdil olunmuş!* cevâbını vermesiyle, Karçıgay fdân» cezasına uğramıştır. Ceza, cürüm ile mütênâsib değil ise de, Pâdişâh'ın estetik dikkati göze çarpıyorj (Mütercim)

⁷²⁶ Nuri'de onikibin kişi.

⁷²⁷ Bu 40.000 altın cihto değil, mihr-i muaccel ve müecceldir. Saltanat hanedanında mihirler alınıp verilir birgey değil. isn>l bî-müseromâ kabilinden-dir. Bununla beraber Mısır vergisi 40,000 altından çok daha fazla idi. (MBt,)

Bağdâd'ın fethini tâkîb eden günlerde -rivayete göre bir dervişin evvelce haber verdiği- ânî bir tuğyan vuku bularak, bütün muhasara sedlerini alıp götürmüş, Osmanlıların dönüşünü ta'cîl etmiştir. Müftî Yahya Efendi, îmâm-i Âzam ve Abdülkaadir Geylânî (Hazretleri) türbelerinin tâmîr edilmesiyle görevlendirildi. Türbeler altın ve gümüş kandillerle süslendi; sandukalar üzerine yeşil çukalar, kıymetli imameler konuldu.

Sultân Murad'ın arzusu Bağdâd muhafızlarının katliâmı ve birincisi Rafîzî ve ikincisi adî bir irtikâb şübhesi altında bulunan sabık Bağdâd kadı ve defterdarı gibi birkaç kişinin îdâmı ile sükûn bulmuş gibi görünmüyordu,⁷²⁸ Ancak bu zahirî sükûnet, kaplanın uykusundan başka bir şey değildi. Sultan Murad, müteakiben Bağdâd baruthanesinin yanmasıyla uyandı. 800 Öküz ile o kadar adam telef olmuş veya yaralanmış, birçok evler yıkılmış yâhud tahribata uğramıştı. Kızgın müstebid, îranlıların hepsinin idamını emretti. Deliâllar ordugâhda her kimin çadırında Acem var ise öldürsün; öldürmeyen onun yerine öldürülür, diye nida ettiler. Bu bedbahtların birçoğu, tam bir emniyet bulmak ümidiyle, ordugâha sığınmışlardı. Birçok esîr ile fetihten sonra İmâm Musa'ya gitmek yâhud İmâm Alî'den gelmek üzere bulunan 300 kadar da İranlı ziyaretçi vardı.

Sultân Murad, bunlardan 1.000 kişi getirtti. Ölümüne mahkûm olan bu adamların* otağ önüne dizilmesinden sonra Pâdişâh çıktı; cellâdlar hepsinin birden başlarını kestiler. Osmanlı müverrihleri, irâde-i sultanî ile şehirde ve ordugâhda îdâm edilen îranlıların 30.000'e çıkarırlar.⁷²⁹ Bağdâd'da bu defa vukua gelen dehşetli manzaranın emsali, ancak Timur ile Cengiz Hân'ın katliâmalarında görülür. Lâkin müverrih, kapitülasyon ile teslim olunmuş şehrin fethinden sonra, 30.000 kişinin idamını ve söndürülmek bilmeyen kati ve yağma arzularıyla yâhud millî nefret ve dinî kinden kaynaklanan cinnetler sâikasıyla yayılan kan sellerini, kendi varlığında bir titreme hissetmeksizin tasavvur edemediği halde, iki sene sonra İrlanda'da 40.000 İngiliz'in Katoliklik taassubuyla öldürüldüklerini tel'în için ne söz bulacaktır⁷³⁰ Otuz Sene Muhârebesi'nin vuku bulduğu asır yalnız Avrupa

⁷²⁸ «Şah tarafından Bağdâd kadısı olan Rafîzî ete girüp kati olundu. Musul defterdarı olan Bağdâdh Abbâs'ın irsâl-i mühimmâtında İhmâli ve rafza müteallik ahvâli katiline bâis oldu.» Naîmâ, s. 381 (Mütercim)

⁷²⁹ Târihi Abdrrahmftn, son cild, varak: 78: «Yevm-i mezkûrda otuz bin kızıl-başı bed-maîşın kelle-i bî-devleti dendân-ı tîğ-i sertfs ile terrâg olundu.» (Bağdâd'da İranlıların bütün zayıatının 30.000 kişi olduğu diğer müverrihlerin İfâdelerinden anlaşılmalıdır. Mübalağalı görünen nakledilmiş olan İfâde diğer rivayetleri tezkibe kâfi değUldr. Mütercim)

⁷³⁰ «En mu'tedil ve belki hakikate en yakın bir tahmine göre, kırkbin raddelerine çıkarılmaktadır, eğer buna da her zaman görüldüğü veçhile mübalâğa karışmamış ise» (İngiliz tarihlerinden alınan bir fıkranın İngilizce'den tercümesi). Hume, târihinde, (bâb: 55, 1641 Vekaayii), diyor ki: «Henüz herhangi bir tehlikeye

için değil, Asya için de kanlı bir devre olmuştur-

tur: isyan, zulüm, dahilî muharebeler, dînî muharebeler öldürücü seli Şark ve Garb'in havasını zehirleyerek, bir kan deryası gibi Dicle kenarlarından Şanon sahillerine kadar gelmekte idi.

Ocak ayı ortalarına doğru Sultân Murad, Bağdâd'dan Diyârbe-kir'e müteveccihen hareket etti ve 22 Ramazan 1048 - 27 Ocak 1639'-da Musul'a vâsil oldu. Muhasaradan evvel gelmiş, zafer-nâmeyi birlikte alıp göndermek üzere orada beklemiş bulunan Hindistan sefiri, Tekrit'te huzûr-ı şahaneye kabul olunarak, elçi sıfatıyla yanına katılan kapıcı-başı Arslan Ağa ile beraber Hindistan'a gitti. Evvelâ Üsküdar'da hapis ve sonra Payas'da tevkif olunmuş olan Acem elçisi Mnksud dahî Musul'da huzura kabul edildi. Sultân Murad, elçinin çekilmesine ruhsat verdiği sırada, hil'at ihsan etmekle beraber, efendisine ulaştırmak üzere «Şah Safî Bahâdır ersedühul-lahi'l-kaadir» hitâbiyla başlayan bir nâme de verdi. Bu mektubunda henüz İranlılar elinde bulunan mahaller .Osmanlı beğlerbeğilerine teslîm olunmadığı takdirde baharda yine muharebeye başlanılmak için orduy-ı hümâyûnun hudid üzerinde kışlayacağını bildiriyordu. Hakaretle biten son kısmı, baş kısmına uygun olarak:

- «Er isen meydâne gel, serverlik dâvasında olanlara perde-nişînlik nâ-sezâdır; attan korkan, ata binip kılıç kuşanmak hatâdır. Ezel-i âzâldc mukarrer olan zuhura gelir, elem çekmeyip, karşı gelesin. Ve's-selâm alâ mine't-tebe'l-Hudâ.» sözleriyle son bulmaktaydı. «Ramazan {geTrie*i semâne ve erbain ve elf (1048-1639)» târihiyle târihlenmişti.⁷³¹

Urmiye Şeyhinin İdamı

Ordu bayram merasimi için Diyârbekir'e yakın Müderris köyünde durdu. (1 Şevval 1048 - 5 Şubat 1639). Yine o gün Diyârbekir'e girildi. Diyârbekir kuyumcularının mahareti meşhur olduğundan, tmâm-ı Âzam Türbesi için gümüşten kapılar, pencereler, kandillerle diğer tezyinat ısmarlanıldı. Büyük-emîr-i âhur Mustafa Ağa'ya Budin vâlîliği, kapıcılar kedhudâsı Hüseyin Ağa'ya büyük-mirâhor-luk verildi. Diyârbekir'de

mâruz bulduklarının farkına varmaksızın, yâhud nefislerini müdâfaa için bir şehre yâhud bâzı mahfuz binalara sığınmaya fir-^ sat bulmaksızın, kati olundular» (İrlanda'da ingiliz mez-j hebinin mutaassıblannoa îdâm edilen Katolikler hakkında).

⁷³¹ Naîma'dan alındı, c. 3, s- 384. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/2546-254

bulunulduğu sırada «Mahmûd-ı Urmev» nâmında adî (yâni, kendisini başkalarından ayıran bir sıfatı olmayan) bir şeyhin îdâmı,⁷³² otuz-kırk bini bulan tarafdarlarının -ki o miktarda İranlı'nın katliâmına karşı te'sîrsiz kalmış idiler- ayaklanmasına yol açtı.⁷³³ Şeyh Mahmud, Tebriz, Revân, Erzurum, Musul, Ruha, Van mıntıklarında kutsal vasıflı bir zât olarak meşhurdu. Kendisinden hiçbir itaatsizlik emaresi görülmediği için, vefatı onu şehîd addettirdi. Lâkin en iyi malûmatı olan iki muasır tarihçi, Hacı Kalfa ile Fahreddîn-oğlu iki gizli hatâ isnâd etmektedirler.⁷³⁴ Fahreddîn'in ailesi Suriye'de îdâm olunduğu sırada, bir kızı kurtularak Urmiyeli Şeyh'e iltica etmişti. Revan seferi esnasında Şeyh, bu kızı -ister hayâtını kurtarmak için olsun, ister hakîkaten kıza aldanmış bulunsun- altın yapmak san'atında pek mahir olmak üzere Sultân Murad'a tavsiye etti. Pâdişâh bu genç simyacıya, imalâtına sermâye olmak üzere 1.000 altın ve kendisine harçlık olmak üzere 1.000 guruş verirdi, imâlâtına nezâret için bir de mübaşir tâyin etti. Lâkin kız, vadeddiği altın yapacak yerde, Diyârbekîr'in yeni yetme mûsikîşinâslarıyla sefasına baktı. Mübaşir, simya âletlerini mühür altına alarak, vaziyetten Pâdişâh'a malûmat verdi. Kız, Sultân Murad'm emri mucibince suya atıldı. Hiddetinin eserleri, Pâdişâh'ı kasden yâhud kasıdsız olarak aldanmış olan Şeyh'e sirayet etmekte gecikmedi. Bununla beraber asıl îdâm sebebi, avam üzerinde nüfuzunun te'sîri ve Osmanlı saltanatının ilk zamanlarındaki Börklüce Mustafa ile daha yakın zamanlarda Küçük Asya'yı isyan ateşi içinde bırakan Sakarya Şeyhi'nin izinden gitmesi endîşesi olmak gerekir. Zâten Şeyh Tûmert, eskiden Mağrib diyarında bir hükümdar ailesi ve bir asır önce Şeyh tsmâîl İran'da Safevî hanedanını te'sîs etmemiş miydi? İşte Şeyh'in başı, bu türlü harîsâne tasavvurlar doğurması muhtemel olduğu için düşürüldü (kesildi).⁷³⁵

Sadrâzam, İranlılarla sulh akdetmek için hududda kalmıştı. Sultân Murad İstanbul'a doğru yolunda devam etti. Malatya'da, giderken

⁷³² Natrcâ İranlılar'ın katliâmını birkaç satırda yazmış iken, Urmiye Seyhi'nin katli için birçok sahifçler (384-392) tahsis eder.

⁷³³ Şeyh Mahmud-u Urmevî'nin o taraflarda büyük bir şöreti, kendisi bir taraftan da ticâretle meşgul olduğundan misafirlerinin ve sadakalarının çokluğu sebebiyle, îdâmı pefçok kimselerin canı gönülden kırılmalarına yol açmış ise de, taraflarının ayaklanması vâki olmamıştır. Bu ayaklanma, gönül kalmasından ibaret olacaktır. Şeyh'in pederi -Koç Baba. unvânıyla mâruftu. (Mütercim)

⁷³⁴ Yânt İdamı için iki sebep bulmaktadırlar. Yoksa Şeyh'e kötü bir davranış isnâd etmezler. (Mütercim)

⁷³⁵ Peçevi, Ulmoç (Ulmoltz) imparatorluk Kütüphanesindeki nüshada (İstanbul raatbuunda da vardır), Harezmi Hân'ın felâketine, fevkalâde güzellik sahibesi olan validesini (Hanefi mezhebi üzere, yâni kendisinin velayet hasebiyle, ms'zûniyetini almaksızın) nikâhı altına alan Ürgenç vaizinin (Mecded-din) katlinin sebep olduğu gibi. Sultân Murad'ın da çok geçmeksizin vefatına Unriye Şeyhi'nin katlini sebep gösterir (Peçevî, c. 2, s. 464).

Pâdişâh'm gördüğü ve bânîsi Silâhdâr Paşa tarafından ikmâl olunan büyük hân Sultân Murad'm takdirini celbettiğinden, şükran ve mînnetdârlık nişanesi olmak üzere, Silâhdâr, hânı, lutufları sayesinde inşâ ettirmiş olduğu Şehriyâra armağan etti.

Sivas yakınındaki Ilıca'da, o zaman Açmiyazin⁷³⁶ taraflarını vurmakla meşgul olan Ken'an Paşa'mn gönderdiği 15 baş ile 3 esir Pâdişâh'ın eşğine vâsil oldu (3 Muharrem 1049 - 6 Mayıs 1639). Büyük-mîrâhor İbşîr Mustafa Paşa'mn Budin Valiliğine tâyininde selefi Tabamyassı Mehmed Paşa'mn acilen gelmesi emr olunmuştu. Ankara'da rikâb-ı şahaneye vardığında kaymakam tâyin olundu (17 Muharrem 1049 - 20 Mayıs 1639).⁷³⁷ Ankaralı olan Şeyhülislâm Yahya Efendi, Pâdişâh'a mutantan bir ziyafet çekti. Ankara'nın lâ-tîf orman kebabı⁷³⁸ bu ziyafetin başlıca yemeklerindendi. Lala Çaym'nda Nasûhpaşa-zâde Hüseyin Paşa Erzurum valiliğine, Kastamonu'dan ma'zûî defterdâr-zâde İbrahim Paşa defterdarlığa nasb olundu.⁷³⁹

Sultan IV. Murad'ın İstanbul'a Girişi

İzmit'te ulemâ ve İstanbul'un ileri gelenleri Pâdişâh'ı istikbâle gelmiş idiler (6 Safer 1049 - 8 Hazîrân 1639). Pâdişâh'a refakat etmiş olan halîle-i sultânî (pâdişâh zevcesi), kadirga ile zât-ı şahaneden evvel Sinan Paşa Köşkü'ne geldi. Bağdâd muhasara olunurken bu sultan Diyârbekir'de kalmış ve Osmanlı silâhlarının muzaffe-riyeti üzerine şehrin fakirlerine otuz kese altın dağıtmıştı. Ertesi gün, oğlunu istikbâle çıkmış bulunan Vâlide-Sultân, saraya girdi. Maiyyetinin binmiş olduğu on iki arabanın önünde, muhteşem atlarla vezirler ve ulemâ gidiyorlardı. Vâide-Sultân'ın arabası sırmalı kumaşlarla kaplanmış, tekerlekleri gümüşle süslenmişti (7 Safer 1049 - 9 Hazîrân 1639). Yine o gün Sultân IV. Murad, 48 kadirga ile İzmit'ten İstanbul'a gelerek, ertesi gün alayla saraya girdi (8 Safer 1049 - 10 Hazîrân 1639).⁷⁴⁰ Yüz kadar İranlı, Acem mûsikî aletleriyle (kerranay) millî havalar çalıyorlardı; 22 han, zincire vurulmuş olarak, rikâb-ı hümâyûnda yürüyorlardı. Zât-ı Şâhâne İran silâhlarıyla müsellâh idi ve bir pars derisi

⁷³⁶ Nalmâ'da «Kars'dan öte Üç-Kilise*. (Mütercim)

⁷³⁷ San Abdullah Efendi'nin MfinseâCmnda Mekke'ye hediyelerle gönderilen mu'-tâd mektuplar arasında Kaymakam Mehmed ve Mûsâ. Paşalar'ın mektupları da dercedilmiştir. Türkçe münşeatta, nu: 10, ve Arabça münşeatta Nu: 5. İbşîr Paşa'mn me'mûriyet fermam için yine o münşeatta 90 numaraya mû-rftcaat.

⁷³⁸ Orman kfbftbf İstanbul'u ziyaret eden seyyahların hepsi tarafından bilinen bir ytsnektir.

⁷³⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/254-256.

⁷⁴⁰ Riko. s- 44, DÖlular, Venedik Hulâsası bu târihte müttefiktiler. Şu halde Naimâ'daki 10 Safer târihini 8 okumak lâzım gelir. (Fezleke'de de 10'dur. Mütercim).

giymişti. Hazîneler alayda değildi, 10 kadirga ile saraya gönderilmişti.⁷⁴¹

Sultan Mustafa'nın İrtihali

Sultan Murad'ın İstanbul'a girişinden önce, meczûb Sultân Mustafa, gerek bir hastalıktan dolayı olsun, gerek -hükümdarların ir-tihâli bahsinde dâima en fena rivayetlere rağbet etmeye hazır bulunan halk arasındaki dedikoduların belirttiği gibi- zehirlenerek olsun, irtihâl etmişti (Ramazan ortalan 1048).⁷⁴²

Sefirlerin Kabulü

Pâdişâh'm İstanbul'a gelişinden 12 gün sonra, İran ile sulh akdolduğu haber alındı. Sultân Murad, iltifatlarını bildiren bir hat ve murassa bir kılıç göndermek suretiyle, sadrâzama hoşnudluğunu teb-lîğ etti. İran elçisi Mehmed Kuh Hân Eylül'de İstanbul'a geldi (21 Cumâdelulâ 1049 - 19 Eylül 1639); Bağdâd üzerinde hiçbir hak iddia edilmemek kaydıyla Revan'ın Şâh'a terkini mutazammın anlaşmanın tasdi knâmesiyle geri döndü. Elçinin huzûr-ı şahaneye kabulü günü bir zafer dîvânı kuruldu. Pâdişâh, Mısır⁷⁴³ askerinin me-vâcibini tevzî ettirdi. Dîvânda hazır olan yabancı devletler elçileri arasında, İmparator'un enternonsu Baron Kinski'ye⁷⁴⁴ tekaddümünü 15 kese altına⁷⁴⁵ satmış olan İngiliz sefiri⁷⁴⁶ nazar-ı dikkati çekiyordu. Enternons ile yeni Venedik sefiri, Bağdâd ordugâ-

hmdan İmparator'a, Venedik Doc'una fetihname göndermiş olan Pâdişâh'a, muzafferiyetini tebrik için gelmişlerdi. Sultân Murad için altın levhalar ve dört gümüş sütün ile müzeyyen bir taht kurulmuş, bu tahtın üzerine şâir Cevrî'nin Bağdâd fethine dâir kasidesi, hattat Mahmûd Çelebî'nin gönül okşayıcı nefis hattı ile yazılmıştı. Pâdişâh, gayet kıymetdar bir surette inciyle süslenmiş bir yastığa yaslanıyordu, îmâmesinin etrafında

⁷⁴¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/256-257.

⁷⁴² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/257-258

⁷⁴³ Naîmâ'da «Mısır mevâcibi» denilmiş olup, bundan mak-sad, Muharrem, Safer. Rebiülevvel aylar maaşları demek iken, müverrih «Mısır askeri» mânâsına hamletmiştir ki. aynı imlâ ile yazılmış kelimeler olduğundan, bir ecnebi için ma'zûr görülecek hatâlardandır.

⁷⁴⁴ Huzura kabulünde, lâyük olmayan tarzda yapılan icbar dolayısıyla. yere kapanmıştır. Enternons tsdansi'ye verilen ta'limâtta Kinski hakkında şöyle yazılıyor: -İnsaniyet ve nezâkete muhalif bir surette kabul olunarak, el kuvvetiyle, yere kapanmağa mecbur edilmiştir.* Kinski, 25 Kasım'da vedft etti. Sen-Fransuva Kitisesi'nin inşaası için 600 ekü getirmişti.

⁷⁴⁵ Riko (s. 47), bu pazarlığı inkâra çalışırsa da, Sagredo tarafından te'yid. olunmuştur, s- 724.

⁷⁴⁶ «İran elçisinin kabulü günü halk karşısında hüsn-î muamele gördü», Şmid'in Hulâsası, 1 Aralık 1639.

bir altın zincir vardı. Elçinin i'ti-mâdnâmesini muhteşemâne bir tarzda ehemmiyetsizce alarak -gû-yâ îran sefiri af ve merhamet talebine gelmiş gibi- küçümseyici bir bakış atfetmekle iktifa etti.⁷⁴⁷

Kaymakam Mehmed Paşanın İdamı

Bir müddet sonra Silâhdâr Paşa ile Şeyhülislâm ve Hüseyin Pa-şa'dan mürekkebe olan üçlü gücün devam etmekte olan iktidarı, Sultân Murad'dan kaymakam Mehmed Paşa'mn îdâm hükmünü çekti, aldı. Pâdisâh'ın gözdesi durumunda olan bu üç zât, İstanbul'a dönüşünü kendi iktidarları bakımından tehlikeli olarak gördükleri sadrâzam Kara Mustafa Paşa'mn azlini planlamışlardı. Bundan dolayı Mustafa Paşa'yı -îran ile yapılan anlaşmayı Devlet için şansız, ve faydasız göstererek- Pâdişâh'ın gözünden düşürmeye çalıştılar. Yaradılış i'tibâriyle vesveseli olan Sultan Murad, kaymakama bu yolda söz açarak, sadrâzama döndüğünde öldürmek mi, yoksa Yemen'e göndermekle iktifa etmek mi lâzım geleceğini sordu. Dürüst ve aynı zamanda sadrâzamin dostu olan kaymakam paşa, akdedilmiş olan anlaşmanın maslahata muvafık olduğunu isbâta ve zât-ı şahanenin kanlı tasavvurunu değiştirmeye çalıştı. Üçlü hey'et, Sultân Murad'ın niyetini değiştirdiği emarelerini görür görmez, zavallı Mehmed Paşa'yı:

- «Kara Arnavud'un İstanbul'a dönüşünde sen bizi, ellerimiz, ayaklarımız bağlı olarak, ona teslim etmek istiyorsun!» yolunda tak-rîata boğdular.

Diğer taraftan sadrâzam, düşmanlarının hâinâne entrikalarını hissettiğinden, kaymakam paşaya bir mektup yazarak serzenişte bulundu. Mehmed Paşa, cereyan eden ahvâli en küçük tafsilâtına varıncaya kadar anlatan mpktuplarla kendini temize çıkardı. Üçlü hey'et, bu haberleşmeden gizlice haberdâr olarak, yeni bir tuzak kurup da kaymakamı, sahte bir muhabbet gösterisiyle o tuzağa düşürmeye karar verdi. Mehmed Paşa'mn, Eflâk voyvodalıgım Moldavya, voyvodası T,eopoi'un oğlu olan ve kendi himâyesi altındaki bîr adam

için arzu etmekte olduğu malûmları idi. Kaymakam Paşa iğfale kapılarak, ikinci mîrâhor Siyâvuş'u, Matyas. Besaraba'yı azletmek emriyle Eflâk'a gönderdi. Matyas ise, kendisinin azl olunmaması hakkında Boyarlar'ın -kıymetli hediyelerle birlikte- bir istidânâme-siyle Siyavuş'un

⁷⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/

iadesi için üçler hey'etinden hafif bir nasihat aldı. Mirâhor ile birlikte seyahat eden kapıcı-başı Süleyman, Silâhdâr'-dan Voyvoda Matyas'a gizli bir tâlîmât da götürüyordu. Siyâvuş vazifesini ifâ edemeden geriye dönünce, bu hâin müşavirler, mâhi-râne bir surette Pâdişâh'ı gazaba getirdiler.

- «Böyle neticesiz kalmış bir azl teşebbüsünün Besaraba'yı Misel veyâhud Râkoçi gibi âsî yapmasından korkulura diyorlardı.

Müteakiben, kaymakam paşanın Yedikule'de habsine emir verildi. Mehmed Paşa'mn elinde, Besaraba'nın azline teşvikine dâir Silâhdâr tarafından yazılmış bir mektup vardı; kendisini tevkifle görevlendirilmiş olan mübaşir vâsitasıyla bunu Pâdişâh'a takdim etmek isterdi. Lâkin Silâhdâr'ın korkusu herkesin kalbinde öyle yer tutmuş idi ki, ne mübaşir, ne de başkası mektubu alıp da götürmeye cür'et edemedi. Silâhdâr ise Mehmed Paşa'mn katlini çabuklaştırmak için Üsküdar'da huzûr-ı şahaneye çıktı; bostancı-başınm îdâm emrini icra ettirmek üzere gönderilmesi gecikmedi. Kaymakam boğuldu; onun ev halkından Bergamalı Fazlî Ağa, kedhudâsı Macar Alî Ağa, reîsülküttâb Kadrî Efendi, hazinedarı, kâtibi tevkif edilerek bütün mallan müsadere edildi. Lâkin yalnız Fazlî Ağa velinimetine sadâkatini hayatiyle ödedi ve ötekiler saliverildiler. Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesini beklemek üzere, Hüseyin Paşa kaymakam oldu (20 Şâbân 1049 - 16 Aralık 1639).⁷⁴⁸

Sadrâzâmın İran Hududundaki Harekâtı

Pâdişâh'ın hükümetteki son faaliyetlerinin hikâyesine girişmeden evvel, sadrâzâmın Asya'daki harekâtına kısaca bir göz atmak münâsib olur. Kara Mustafa Paşa, askerinin mevâcibini ödedikten sonra (14 Ramazan 1048 - 19 Ocak 1639), Mar'aş beğlerbeğliğini Nogay Paşa'nın oğlu Arslan Paşa'ya, Karaman beğlerbeğliğini Niğde mutasarrıfı Hasan Paşa'ya vermişti. O zamana kadar orduda mevcudiyetini hissettirmiş olan fiatların yüksekliği, çöl develeri ve kelekler vâsitasıyla nakledilen zahire sayesinde ortadan kaldırıldı. İran elçisi, Musul taraflarında huzûr-ı şahaneye kabul olunduktan

⁷⁴⁸ Naîmâ, Hacı Kalfa'ya, sadrâzâmın mühürdfin VecHî, 5ar1hü'l-Menâr-zâdcfye atfen kaymakâmın tdâtm hakkında hayli tafsilât verir (s. 421-428). Şmid'ın raporunda ise şunlar okunur: «Kaymakam Mehmed Paşa, 15 Aralık'ta îdâm olundu. Adamı Fazlı Ağa, sadrâzâmın aleyhinde bulunduğu için îdâm edildi • (Mehmed Pasa'mn .müsteşarı ve cümlete'l ir'ûiki» (?) Fazlı Ağa. Sultân Murad'ın huzuruna getirilerek, boynu vuruldu.» Nalntâ'dan telhis, c. 3, s. 428. Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/258-259.

sonra, Bağdâd'a geldiği vakit, Hamza Paşa-zâde kendisinin refakatinde idi.

Ordu, Bağdâd duvarlarını tamirden sonra, Mart ortasında hareket ederek Başdolab'a kondu (10 Zilka'de 1048 - 15 Mart 1639); burada kapıcılar kedhudâsı orduya gelerek sadrâzama hatt-ı hümâyûn, kılıç, kaftan ve 15 milyon akçe (150 yük akçe) getirdi. Zilka'-de'nin 18'inde (23 Mart 1639) İran'a doğru yönelinerek, Lokman Hekim Menzilî'ne doğru hareket edildi. O gün 12.000 Bağdâd askeriyle 8.000 muhafız yeniçeri, 1.000 kadar sipâhî İmâm-ı Âzam Kapısı'y-la Sultân Murad'ın muzaffer bir şekiJde girişinden beri Tılsım Kapısı denilen Ak-Kapi arasına dizildi. Sadrâzam sağına, soluna selâm vererek, asker saflarının Önünden geçti. Müteakiben, Çubuk Köp-rü'de duruldu (28 Zilka'de 1048 - 1 Nîsân 1639); Diyâle üzerine köprü kurulduktan sonra, ordu Şehribân'a doğru yürüdü (10 Zilhicce 1048 - 14 Nîsân 1639). Mısır Çerkeş beğlerinden Mustafa Beğ ile diğer bir şahıs, zirâat yapılmış arazi içine konmuş oldukları için, îdâm edildiler.

Şehribân yakınında Rüstem Hân'ın mektuplarını hâmil üç İran-lı geldi. Müteakiben, Şâh'ın büyük-mîrahoru Mehmed Kulı Hân ile Hamzapaşa-zade'nin gelmekte oldukları anlaşılarak, elçinin karşılanması için Revâye mevkiine kadar yalnız çavuşlar gönderildi (19 Zilhicce 1048 - 23 Nîsân 1639) Kızıl Ribat'ta vezîr-i âzamin dîvânına kabul olunan İran sefiri. Sultân Süleyman zamanında yapılan hudud anlaşmasında Kars'ın İran'a terki yâhud tahribi yazılı olmasına sözü getirerek, böyle yapılmasının arzu olduğunu söylemesi üzerine, sadrâzam:

- «Bu muhaldir; sen de Dertenek anahtarlarını beraber getir-mediysen, beyhude gelmişsin. Eğer sulh üzerinde isen, Dertenek anahtarlarını getir, Rüstem Hân da Bağdâd hududundan çekilsin; ve illâ biz yine muharebeye başlamaya hâzırız.» cevâbını verdi.

Mustafa Paşa, Rüstem Hân'a ve bizzat Şâh'a bu mealde mektup yazdı. Klçt Rüstem Hân'dan üç güne, Şâh'dan altı güne kadar cevap gplr-ceğine söz verdi. Sadrâzam, ileri gitmek isteyince, elçi lâ-tîfe voilu:

- «Bir elçimizi kılavuz ederek Bağdâd üzerine yürüdünüz, gâ-îbâ bu defa da bu kulunuzu kılavuz ederek, İsfahan fethine gidiyorsunuz. Lâkin mukaavele ettiğimiz (sözleştiğimiz) veçhile, Şâh'ımın cevâbım bekleyiniz.» dedi.⁷⁴⁹

⁷⁴⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/259-261.

İran İle Kasrı Şîrin Anlaşması

Sadrâzam bu sözü dinleyerek, ordunun harekâtını durdurdu. 1 Muharrem 1049 (4 Mayıs 1639)'da Rüstem Hân'ın Dertenek'i terket-tiği haberi geldi; ertesi gün, sadrâzam «Hankah-Küçük» mevkiinde Bağdâd beğlerbeği Hasan Paşa'yı Van beğlerbeğliğine tâyin etti ve Bağdâd beğlerbeğliğini Mehmed Paşa'ya verdi. Ordu Bağdâd muhasarası sırasında Şâh'ın bulunduğu yer olan Rahâr (Zehâb?) sahrasında vâki Kasr-ı Şîrîn mevkiinde iken (5 Muharrem 1049 - 8 Mayıs 1639), Dertenek'in tahliye olduğunu ve sulh akdiyle görevli Sarı Hân'ın yakında geleceğini bildiren Rüstem Hân'dan bir kâğıd geldi. Hakîkaten San Hân, altı gün sonra orduya iltihak etti (11 Muharrem 1049 - 14 Mayıs 1639); çavuşlarla bir miktar Mısır ve Rumeli askeri tarafından karşılandı. İki İran elçisiyle bunların kırk elli kişiyi bulan maiyyetlerine dîvânda hil'at giydirildi; askere de onların huzurunda son üç aylık maaşları dağıtıldı.

Üç gün sonra, bütün beğlerbeğleri, beğler, ağalar, ordunun eskileri hazır bulunduğu halde, sadrâzâmın otağında anlaşma işi neticelendi. Bu yeni anlaşma mucibince, Bağdâd eyâletinden Hassan, Bedre, Mendelcin, Deme, Dertenek ile tâ Sermedi! denilen yere kadar aradaki sahralar, Caf aşiretinin Ziyâüddîn ve Hârûnî kabileleri, Zencir kalesinin batı tarafındaki köyler ve Şehr-i Zor yakınında Zâlim Alî kalesinin yukarısmdaki dağların kaleye bakan tarafları Şehr-i Zor*a çıkan gediğe kadar, bir de Kızılca Kale ve ona bağlı yerler Pâdişâh tarafından zabt olunarak, bunlardan başka Ahıs-ha, Kars, Van, Şehr-i Zor ile Bağdâd ve Basra'nın şâir yerleri dahilindeki kaleler, mintikalar, nahiye, arazî, dağ ve tepelerine şâh tarafından asla müdâhele olunmaması, Mendelcîn'den Dertenek'e varıncaya kadar olan kaleler. Bîre ve Zerduvî -ki «Zümrüd-i Me'vâ» dahî denilir- Zencir kalesinin doğu tarafındaki karye ve kaleler, orman ve ona bağlı olan karyeler, Mihribân ve taallukâtı Şâh tarafından zabt edilerek, bunlara da Osmanlılar tarafından müdâhale edilmemesi; dağ tepesinde bulunan Zenoir kalesiyle Van serhaddin-de Kotur, Makûr ve Kars canibinde Magazberd adlı kalelerin iki tarafça yıkılması kararlaştırılmıştı.

Bu ahidnâme Muharrem'in 14'üncü⁷⁵⁰ günü saat 4'te (zevali) Kasr-ı Şîrîn yakınında bulunan Sehâb mevkiinde imza ve teâtî olundu (14

⁷⁵⁰ Hammer'öv Muharrem'in dördüncü günü yazılmış olması yanlıştır; doğrusu gösterildi. (Mütercim)

Muharrem 1049 - 17 Mayıs 1639).⁷⁵¹ Üç gün sonra, Şâh'a gönderilmiş olan ahidnâme, el yazısıyla imzalanmış ve mührüyle mühürlenmiş olarak gelip, İstanbul'a ulaştırmakla görevlendirilmiş bulunan Mehmed Kulî Hân'a tevdi edildi. San Hân İran'a döndü; sadrâzam Diyâle'yi geçerek, Kerkük'e yöneldi. Kerkük Paşası Aş Mehmed, hakkında şiddetli şikâyetler olduğundan dolayı, kalede hab-sedildi; Mısır askerinin memleketlerine dönmesine izin verildi. Ordu Zab nehrine köprü atmakta iken, Ayntâb beği Osman Beğ hap-sedilerek mallan müsadere edildi. Seyyîd Hân memleketinin idaresi, oğullarından birine verildi. Ordu, Musul'dan Diyârbekir'e doğru yoluna devam etti.⁷⁵²

Sadrâzâmın Dönüşü

Sadrâzam Kara Mustafa Paşa 27 Safer 1049 - 29 Haziran 1639'da Musul'dan çıkmıştı. Eski Musul'da, Receb Ağa vâsıtasıyla, akdedilmiş olan muahedenin Pâdişâh'ca makbul olduğuna dâir bir hat aldı. Üç menzil Ötede, Bağdâd'ın fethi haberini ulaştırmak için Eflâk ile Bogdân'a gönderilmiş olan vezîr-i âzam mftteferrika-başısı' (orduya döndü; ve bu eyâletlerde⁷⁵³ zulümler yapmış olmasına dâir haber alındığından, hemen îdâm edildi. RebûlevvePin 15'inde (15 Rebûlevvel 1049 - 16 Temmuz 1639) ordu Diyârbekir'e kondu. Tarablûs, Mar'aş, Haleb askerine yolda izin verilmişti. Dokuz gün sonra, Derviş Paşa'mn Bağdâd eyâletine me'mûriyetini tasdiğe ve Anadolu eyâletinin mirâhor Hüseyin Ağa'ya verildiğine dâir, İstanbul'dan iki berât geldi. Lâkin vezîr-i âzam, Gürcî Mehmed Paşa'ya merhameten, bu son berâtı bir ay meydana çıkarmadı.

Bu vak'alar sırasında idi ki, sadrâzamın Diyârbekir taraflarında beklemesinden endişeye kapılan Şâh tarafından,⁷⁵⁴ ahidnâme-nin kat'î

⁷⁵¹ San Abdullah Kfendi'nin Mtnşeât'ında (nu: 34), Sultân Murad'ın tasdiknamesine bakınız. Bunda İsimlerin yanlış bakımından bâzı ihtilâflar vardır: Bilhassa «Serdin» denilen mevki bu tasdiknamede «Dizûli» diye adlandırılmış, Caf aşiretine <Cak>, Sermenil mevkiine «Şerhini denilmiştir. Asıl isimler acaba nedir? Bunlar ileride seyyahların bulacağı şeylerdir. Bendeki Farsça Münşeft'ta -ki ahidnameyi bütününüyle içine almaktadır, nu: 134, varak: 104- akld mahalli «Şâb» gösterilmiştir. Sermenil, Naimâ'nın bizdeki nüshasında «Sermene!» şeklindedir; bunun doğrusu «Sermil» olmalıdır, «Mîl», bir yere dikilen işaretidir: Fuzûlt'den:

Mezflrmı özre mfl koyman, eğer kûyinde cân vîrsem Koyun bir saye düşün kabrime ol serv-kaametden.

⁷⁵² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/261-262.

⁷⁵³ Hainmer. bunu kendi nüshasında .İllerde, okuyarak, ve mânâsız görerek, «İllerde, şeklinde düzeltip «bu eyâletlerde, mânâsıyla tercüme etmiştir. Bizdeki nüshada «yollarda, şeklinde basılmıştır. (Mütercim)

⁷⁵⁴ İran tarafından ahde aykırı bir vaziyet çıkacağından endişe edildiği için, ordu, hareketinde ağır davranmayı tercih etmişti. Naimâ'ya bkz: c- 3, s- 432. <Möterciro)

tasdiknamesini almak memuriyetiyle yeni bir sefir geldi. Daha önce Revan'da esîr düşmüş olan Murtaza Paşa kedhudâsı Zül-fekaar, Urfa'dan azledilmiş Memi Paşa, Çıldır*dan ma'zûl Murtaza Paşa, birkaç sancak beği, 200 kadar asker, anlaşmanın sağlamlığına medar olmak üzere, sefir ile iade olunmuştu. Elçiye pek ehemmiyet verilmedi.

Aşti Kürd aşireti hâkimi Alî Paşa, Pâdişâh'ın Bağdâd'a gidişi esnasında itaat muamelesi göstermemiş olduğu için, bu defa husûsî bir tedbîrle orduya getirildi ve katledildi. Hakkâri hâkimi Mîr İmâ-meddîn de Van beğlerbeği Hasan Paşa'mn sevkedilmesiyle ortadan kaldırıldı.

Ekim ayı sonlarında, sadrâzam İstanbul'a gelmek üzere emir aldı (1 Receb 1049 - 28 Ekim 1639). Sivas ve Tokat arasında olup harâb olmuş bulunan Mehmed Paşa Hâm'mn tâmîri için me'mûr bırakıldıktan sonra, Bolu sahrasına gelindiğinde, acele etmesini bildiren bir emir geldi. GÖynük'de İstanbul'dan dönmekte olan İran elçisi Mehmed Kulu Hân'a tesadüf olundu. Ocak ayı başlarında (11 Ramazan 1049 - 5 Ocak 1640) Kara Mustafa Paşa Üsküdar'a vâsıl oldu. Vezirler, ulemâ yan merhaleden kendisini karşıladılar. Sultânın imrâhoru murassa eyerli bir at getirdi. Şeyhülislâm Yahya Efendi ile vezirler Alay Köşkü'ne kadar sadrâzama refakat ettiler. Kara Mustafa Paşa, Livây-ı Saâdet'i (sancağ-ı şerifi) bizzat Pâdi-şâh'a teslim eyledi; hâk-i pâ-yi şahaneye yüz sürdükten sonra, ellerini bağlayıp, huzûr-ı hümâyûnda durdu.

Sultân IV. Murad sadrâzama:

- «Lala, hoş geldin! Ekmeğim sana helâl olsun!» sözleriyle ve birçok hil'atlerle taltif etti.

Mustafa Paşa, saray-ı hümâyûndan kendi sarayına gitti. El Öpmeye gelmiş olan bütün me'mûrlara hil'atler giydirerek, iltifatlar göstererek, ruhsat verdi. Bilhassa kaymakam büyük övgüye nail olmuştu. Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın idamından, yâni yirmi günden beri kaymakamlığı idare eden Hüseyin Paşa, defterhâneyi aç-mıyarak ve mühim devlet işlerini sadrâzamin gelişine bırakarak, sâdece günlük işlerle uğraşmıştı.⁷⁵⁵

Piyale Kedhuda'nın Kazaklar'la Muharebesi

Bu senenin yaz mevsiminde ve Bağdâd seferi esnasında, tersane kedhudâsı Piyâle, 40 kadırgadan mürekkeb bir donanma ile Karadeniz'de

⁷⁵⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/262-264.

Kazaklar üzerine bâzı zaferler kazanmıştı. Tatarlar'ı ve Kırım Hânı Bahâdır Giray'ı Tamân adasında «Han Geçidi» denilen Sabaç Boğazı'na çıkardıktan sonra, Piyâle Kerç'e (Kerş) çekilmişti. 1.700 Kazak'ı taşıyan 53 kayık (Sinob'u vurmak üzere) Taman önünden Tuzla Burnu'na gelerek, oraya adam çıkarmışlardı. Lâkin tesadüf eseri orada bulunan Kefe beğlerbeği Yûsuf Paşa fırkası, Piyâle kedhudânın da yardımlarıyla bunları defetti. Mağlûb Kazaklar Kuban'ın denize karıştığı yerde Arhon Körfezi'ne sığındılar. Yorulmak bilmeyen Piyâle, Körfez'in ağzını kapadıktan sonra, Kerç'-ten 40 nakliye gemisi ve 40 sandal getirterek, bunlarla düşmana hü-cûm etti. 500 Kazak'tan bir kısmı öldürüldü ve bir kısmı boğuldu, beş kayık Osmanîîâr'ın eline geçti; geri kalanları Kuban Çayından yukarı çıktılar. Piyâle, 20 parça yeni gemi ile düşmandan alman beş kayığa asker ve top koyarak, dehşete kapılmış olan Kazaklar'm üzerine yeniden hücum etti (4 Rebîülâhir 1049 - 4 Ağustos 1639).⁷⁵⁶ Kazaklar, nehrin denize karıştığı yeri sandallarla kapanmış bulduklarından, sahil kenarındaki bataklıklara kaçtılar; bu son kaçtıkları yerde dahî tâkîb edilerek, 250 kişi esir ve geri kalanları öldürüldüler. Gaalib, 60 kayığı (şayka'yı) beraber çekerek, esirlerini İstanbul'a getirdi ve zât-ı şahanenin gelmesinden Önce limana girdi.⁷⁵⁷

Meşhed Türbedarı İle Bir Kimyacının İdamı

Bağdâd'da Bektaş Hân'ın yaptırdığı sarayı ikaametgâh ittihâz eden yeni Vâlî Derviş Paşa. Meşhed-i îmâm Hüseyin türbedân Sey-yîd Dtrâc'ı îdâm etti. Seyyîd Dırâc, kendisi Şîî olmakla beraber, Şâh Abbâs'ın Bağdâd'ı fethinde, pek çok Sünnî'yi kurtarmıştı. Daha Önceleri eski Tarabltis beglerbeği Şahin Paşa tarafından tâkîb olunan Seyf-oğlu Emîr Süleyman îlo kardeşi btı defa yine oralarda ayaklanmış oldukları halde, o taraf ümerâsından Hüseyin Paşa v.âsitasiyle tenkil olundu.

Sultân Murad, Diyârbekir'de Fahreddîn'in kızı tarafından arz edilen hayâlperestâne vâadlerin hakikatle alâkasızlığını görmüş olmakla beraber, İstanbul'a döndüğünde Mağribî'nin, yâni Afrika'nın garbı (batı) tarafı

⁷⁵⁶ Bu muharebe, Naîmâ'da 1048 vekaayîinde yazılıdır; Naî-mâ'mn 3. cildinde 397. sahîfeden kaynaklanmış olmak lâzım gelen bu târihin doğrusu 4 Rebîülâhir 1048 - 16 Ağustos 1638 olmak gerekir. Muharebe, Hammer'in yazdığından daha mühimdir. Sultân Murâd'm İstanbul'a dönüşünden sonra, Piyâle Kedhudâ Karadeniz'e bir sefer daha yaparak, Özü Kalesi'ne kadar gitmiş ve orayı sağlamlaştırmış, döndüğünde Osmanlı memleketlerine hasar veren 10 şaykayı tutmuş, içindeki Müslüman esirleri memleketlerine göndererek, kendisi 1049 - 1639 Kasım gününden evvel İstanbul limanına gelmiştir. Naîmâ. c. 3, s. 420-421.

⁷⁵⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/264.

ahâlîsinden birinin altın yapmak san'atına mâlik olduğu hakkındaki iddiasına kapıldı (Receb 1049 - Kasım 1639). Simyâgere her ne lâzım ise tedârik edilmesini bostancı-başıya em-rettinden sonra, bir gün bizzat Sinan Paşa Köşkü'ne giderek, Mağribî'yi aletleriyle ve kuyumcu-başıyla beraber getirtti. Mağribî potaya bir miktar gümüş atarak, üzeri altın ile kaplı bir mâden çıkardı. Lâkin bu mâden ölçüye vurulunca, hâlis altın olmadığı anlaşıldığından, simyagerin ikinci bir ameliyede daha iyi bir netice alınacağı hakkındaki te'mînâtma rağmen, Pâdişâh, silâhdârâ cellâdi getirmesini emretti. Cellâd sofa merdiveni yanında hazırды. Mağribî'yi çöktetti; boynunu vurdu. Maktulün başı ve cüssesi bornosu-na sarılarak Köşk'ün penceresinden denire atıldı.⁷⁵⁸

Kısa bir zaman önce zât-ı şahane Diyârbekir'de Urmiye Şeyhi*-nin idamından sonra⁷⁵⁹ şiddetli bir nıkris darbesine ma'rûz kalarak, bu ıztırâbında Şeyh'in haksız yere uğradığı durumdan mü-tevellid semavî bir gazab eseri görölmek zamanında bulunulmuştu. İstanbul'a gelişinden sonra ve Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde Beykoz'da bir av sonrasında, hastalık yeniden o kadar şiddetle nükzetti ki, on gün kadar Pâdişâh'ın hayâtı bakımından endîşeler hâsıl oldu.⁷⁶⁰

Arnavudlar'ın İsyanı

Bağdâd seferi esnasında Arnavudluk hududunda asayişsizlik zuhur ederek, Venedik hududunu tehdîd etmişti. Evvelâ, Selanik ile Üsküb arasında Arnavudluk âsîleri ve Klemantin Dağlan⁷⁶¹ eşkıyası tarafından meydana getirilen karışıklıkları beyân etmek lâzımdır. Yenipazar, Vişgrad'dan Rogoşna Boğazı ile ayrılmıştır ki, o boğaz Tulyane ve Selânîk-Kavaklı'ya gider. Arnavud eşkıyası bu tehlikeli geçide hâkim olarak, kervanları yağma ederlerdi. Müteakiben Bosna hududunda bulunan Podgoriçe Arnavudları da isyan bayrağını kaldırdılar. İşkodra mutasarrıfı, isyanı başlar başlamaz söndürmekte ihmâl gösterdiği gibi, Ohri beğinin de kuvveti yetişmediğinden, bir vezirin gönderilmesine ihtiyaç duyuldu. Daha

⁷⁵⁸ Naîmâ; Fahreddîn (Maan-oğlu) o zaman hademe-i hassa arasında bulunarak Mağribî'nin îdâtnı vak'asında o nakl etmiştir. Nahnft der kii: «Maan-zade» Sultân Murâd Hân hazretleri vefat etdikten sonra, hazîne kedhudftı oldukda, merhum Sultân Murad'ın kendi çekmecesinde ol mağribinin ma'-mflü olan terkibi bir kutu içinde buldum, hiddet ve harâkatle zarfını çürüt-miş idi. diye hHtâyet iderdi.- s. (392).

⁷⁵⁹ Naîmâ ve EvByfl'ya nazaran. Evliya. Şeyh'in şehâdetini büyük bir incelikle yazar. Ancak Evliya, topografik tafsilâttan çıkıp da, tarihi tafsilâta girdikçe olduğu gibi, bu hususta dahi tamfimiyle i'timâda şayan değildir.

⁷⁶⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/264-265.

⁷⁶¹ Na'ûma'da «Kilemetete». s- 399. (Mütercim)

evvel bostancı-başı ve şimdi Bosna Valisi olan Duçe Paşa, Tatarlar'ın teh-dîd ettikleri Tuna hududunda asayışı sağlamış bulunduğundan, mühim bir hizmet olan Arnavudluğu yatıştırmak işine me'mûr oldu. Duçe Paşa, Edirte'den hareketle Filibe'den geçerek, Yenipazar'a vardı. Orada Zârâ ile Sebeniko'yu⁷⁶² ele geçirmiş olan Venedikliler otuz iki köyü istilâ ettiğini ve hudud muhafazasına memur askerin kumandanı Burak-oğlu Mustafa'nın bu hususta dîvân-ı hümâyûna verdiği malûmat üzerine İstanbul tarafından tahkikat yapılmasının kararlaştırıldığını haber aldı.⁷⁶³ Duçe Paşa, bir müddet sonra, Bosnasarayı kadısı ile birlikte bu tahkikatın yapılmasıyla vazîfelendirildiğine dâir, Yûsuf Çavuş marifetiyle aldığı emîr üzerine, doğruca Bosnasarayı'na gitti. Ancak vardığında, Molla Efendi'yi, evvelce aldığı emir üzerine, tahkikat için Klis'e gitmiş bulması üzerine, Yûsuf Çavuş'u Zârâ'ya doğru yoluna devam ettirerek, kendisi «Kılaftuz-sfide Bahçesi» denilen çayıra çadır kurdu. Bosna Sarayı ileri gelenleri tarafından verilen bir ziyafette, doğu tarafından şehre bakan Tirepoyek⁷⁶⁴ Dağı'ndan korkunç bir fırtına çıktı; çadırlar devrildi, sâyebân (gölgelik) altında paşa için kurulan sofrayı rüzgâr alıp götürdü. Bu hâî Duçe Paşa'mn bu mansıbdan istifâde edemeyeceğine delîl sayıldı.

Yûsuf Çavuş ise Zârâ'da Venedik Vâlîsi (general Prokürotar) tarafından tevkif olunmuş idi.⁷⁶⁵ Bosnasarayı kadısı, Gerşuh (Kerşova) (Krasua) nahiyesinde Peşince üzerinden yoluna devam etmişti. Mu'tedil miktarda tuz ihtiva eden⁷⁶⁶ bir mâden suyu menbâını gördükten sonra, Yenihan, Neter, Akhisar, Yebükşe ile

Köprü Yaylağı denilen yüksek dağı geçtikten sonra, Klis beğlerbe-ğinin ikaametgâhı olan Ehlûne sahrasına vâsıl olarak, orada yirmi gün müddetle, kadîm misafirperverliği ihya eden iki kardeş tarafından ziyafetler verildi. Kadı Efendi, Yûsuf Çavuş'tan bir haber almadığı cihetle, Klis kalesine ve

⁷⁶² NataA'da «Zadre. ve .Sebenik». (Mütercim)

⁷⁶³ Venedik balyosu hayli mal arz i der ek, Burak-oğlu'nun idâm ettirilmesine çalışmış idi, fakat müsmir olmadı. Naîmâ'dan. s. 400. (Mütercim)

⁷⁶⁴ Sesli harfler mevcut olmadığı takdirde. hiçbir Şarklı özel ismin telâffuz şeklini bilemez; meğer ki iştmiş ola. (Bu kelime Natmâ'da «Tirpovik» şeklindedir; cTre-po-vik olması da muhtemeldir. Mütercim)

⁷⁶⁵ Naîmâ, Venedik hükümeti hakkında şu malûmatı verir: «Resm-i kabinleri budur ki, içlerinde mülûk, irs ile ol-mayup, istihkaak-ı arızî ile *Doçluk' yâni «melik'lik rütbesine vâsıl olurlar.» Konsolosların «balyos», general (prokûratore, generale), ve generallerin 'doc* rütbesini aldıklarını beyân ederek, ilâve eder ki: «Baş doc olan hmzîr mürd oldukda, ceneral doc olur» (Naîmâ'dan aynen alındı). Anlaşıldığına göre doc olan Venedikliler, Naîmâ'nın teveccühünü kazanmışlardır.)

⁷⁶⁶ «EDçsi-Su didikleri çyn-ı hamızı anda temaşa idüp. Katma (402). (Memle ketimizde mahalli halkın ve genel olarak ticâret erbabının yüzlerini gpldü-recek birçok «ekşi sular» vardır ki, Frenk sularından âlâ oldukları !alde bosyere akıp gitmektedirler. Mütercim).

oradan derya kenarında Visiteç⁷⁶⁷ kasabasına geldi. Vaktiyle Ferhad Paşa,;- ki sonraları Budin'de bir askerî ihtilâlde telef olmuştur- burada deniz kenarında durarak, topuzunu havaya atmış ve topuzun beri tarafında kalan yerlerin Osmanlı Devleti'ne ait olacağını söyleyerek, hududu bu şekilde tâyin etmişti.

Venedikliler, tahkikat komisyonunun Kerka (Karka) sancağı tarafından (Odovina ve Derlika Türkleri bu cihetten hududu tecâvüz etmişlerdi) vazifesine başlamasını istemiş idiler. Cumhur, bu suretle vakit kazanmak ve otuz iki köyün arada çekişme konusu olduğu⁷⁶⁸ Klis tarafına Türk memurlarının gitmesini geciktirmek arzusunda idi. Molla Efendi, birkaç defa Duçe Paşa'ya kâğıd yazdı; Duçe Paşa ise (Venediklilerin ne hîlekar olduğunu bildiğinden) bu can sıkıcı memuriyetten yakasını kurtarmak için Ösek valiliğini istemiş, ve nail olmuştu. Bosnasaray'ında yirmi gün bekledikten sonra Visoka nahiyesinde Dravandak kalesi üzerinden Banaluka'ya ve oradan yeni me'mûriyetinin merkezi Ösek'e gitti. Yûsuf Çavuş ise nihayet esaretten kurtularak, hududun ahvâlini, Venediklilerin ne cevap verdiklerini Kotar (Kataro) ve Klis kadılarına tescil ettirmiş ve bu evrakla komşu eyâletler ahâlîsinin muhdırlarını alarak Bosnasarayı yolunu tutmuştu.

Duçe Paşa, Ösek'e gider gitmez Arnavudluk âsîlerini tenkile memur oldu; Gacka sahrasında Hersek, îzvornik, Karka sancaklarını askerlerini alarak, Ösek'ten Banaluka'ya gitti. Podgoriçe'ye vardığında Bidlobalık⁷⁶⁹ ve Pîr nahiyeleri itaatlerini arzettiler. Kış ortası idi; Arnavudluğun dağlıktan ibaret olan bu havâlisinde ancak bu mevsimde yapılacak bir askerî harekâttan netice ümîd edilebilirdi. Duçe, Karka tüfekçilerini Klemantin Dağlarına gönderdi. Bu dağlar dört kola ayrılır ve ortalarından «Cem Nehri» denilen ve suyunun letâfetiyle meşhur olan su akar. Oraların ahâlîsi bir nevi vahşidirler; aralarında hükümet ve intizam bilinmez. Harbe ve sapan kullanmakta, «meç» tâbir olunan iki yüzlü kılıç kullanmakta mahirdirler; en dik kayalardan tırmanıp çıktıkları gibi, öyle uçurumlardan yuvarlanırlar ki, bir başkasının bunu yapması muhaldir. Dağ keçisi gibi çeviktirler. Bunlar, bütün mallarını, hayvanlarını mağaralara koyarak ve pusular kurarak, savaş

⁷⁶⁷ Nalmâ'da «Verine», s. 402 (Mütercim)

⁷⁶⁸ Ferhad Paşa'mn topuzunun vâsıl olduğu yere nişan konulmuş İken, Venedikliler beri tarafa geçerek. 'Sultân Süleyman'ın tayin eylediği eski stnur» diye otuz iki pfire köye tegallfib etmişlerdi.* Naîmft,v403. (Mütercim)

⁷⁶⁹ Bizdeki Nalmâ'da (s. 406) -Bilonadlık.. (Mütercim)

için beklediler.⁷⁷⁰

Gönderilen tüfekçilerin reîsi Halil Beğ, Duçe Paşa'nın bizzat imdada geleceğini ümîd ederek, o dağlara girmekte tereddüd etmemişti. Lâkin Duçe, eşyasını kedhudâsıyla Podgoriçe'de bırakarak, İşkodra'ya gitti. Oralarda bir iş göremiyerek, Halîl Beğ'le birleşmek üzere döndüğünde ise, Klemantin Dağlıları her taraftan yolları kapadılar. Boğazların üstünden Duçe'nin maiyeti üzerine büyük taşlar yuvarladılar. Ancak vuku bulan bir muharebede Knezleri olan «Vukododm⁷⁷¹ vurulup öldürülmesi üzerine, Dağlılar cesaretlerini kaybettiler. Bir kısmının eski gibi harâc vermek ve dağlardan inip yurt tutmak şartıyla, itaatleri kabul olundu; geri kalanları dağıldı. Klemantin ahâlîsi, dağlarının dört kısma ayrılmasına benzeterek, saçlarından dört perçem yapıp bunları gümüş zincirlerle kılakîardaki küpeleriyle İstanbul'a gönderdi. Sultan Murad bunları görünce, içlerinde asılları Arnavud bâzı saray büyükleri dahi bulunan huzzâra:

- «Bu zencirli Arnavudları Duçene⁷⁷² kıyafete koymuş, gördünüz mü?» demiştir.

Duçe Paşa'nın bu suretle devlete hizmeti ve kış ortasında ve zahîresizlik içinde gösterdiği kahramanlığı Pâdişâh nezdinde takdir olunduğuna dâir kendisine mektup yazıldı. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya'daki muharebelerinden beri bu kadar müşkîlâtli sefer görülmemişti. Duçe Paşa bile zeytin yağıyla pişirilmiş pirinçten başka bir şey bulamazdı.⁷⁷³ Tirgoşna kazâsındaki Rozay kalesi harâb olduğundan, Arnavudlar'ın oradan Tirgoşna, Volçetrin, Yenipazar, Dukakin taraflarına ve Alacahisar'a kadar her tarafa hasar verdiklerinden bahisle, kalenin tamiri hakkında Duçe Paşa tarafından vâki olan iş'âr iyi karşılandı. Mübtelâ olduğu nikrîse rağmen, kimsenin gözüne kestiremediği kayıklara çiviler çakarak çıkmaya alışmış olan Duçe⁷⁷⁴ muharebeyi kahramanca bir darbeye bitirmeye azmetti: Hotaş namıyla

⁷⁷⁰ Naîmâ'da. s. 399-407- (Mütercim)

⁷⁷¹ .Bibdmje.yi hatıra getirir; özellikle ki bâzı lisanlarda vav ile ba'nın ibdâli yaygındır. Naîmâ. bunun başının kesildiğini tâkîben şu fıkrayı ilâve eder: •Yasam Çam denilen mel'undur ki, gümüş araba ile meclisinde kadeh dev-rettirir ve -Kimseden korkmayız: bu cebeli azîmin sahibiyiz, diye lâf urur imiş.* (Mütercim)

⁷⁷² Hammer «Duçe» lâfzım hop «c» ile yarar: Naîr.â'da bâzan -Duce., bazen -Duçe» olarak görülüyor. Bizim tercih ettiğimiz şekil daha doğru olsa ge-rrktir. (Mütercim)

⁷⁷³ Kış sebebi ilr ziyâde kaM olup, bir kurs ekmek elli akçeye, o da İta ahi 1i ek! d'ffil idi. H.ıkkaa ki, asker ol seferde merhum Özdemir oğlu Temür-kapuda çektiğin çekdiler. Paşa zeyt ile pilâv pişirdüp, gayri n~.at'ümât bulunmaz İdi.» Natmâ, s. 407 (Mütercim)

⁷⁷⁴ Naîmâ, askerın çıkamadığı bir kayalıktan, Duçe'nin bir öküzü nasıl tutup getirdiğini nakleder (s. 40&-409).

anılan Knezlerini ansızın ele geçirdi,⁷⁷⁵ öldürdü; karısını çocuklarını, ahâlînin birçoğunu -kendisine me'zûniyet verilmiş olmadığı halde- esîr olarak sattı. Müteakiben, Rozay kalesini* yaptırdı ve içine kâfi miktarda muhafız koyduğu gibi, ulaşımın emniyeti için Izlip Tepesi üzerine bir ka-rakolhâne yaptırdı (Muharrem 1048- Mayıs 1638). Bu zincirleme icrââtta sonra Podgoriçe, Certice, Gaçka yoluyla me'mûriyeti merkezine gitti.⁷⁷⁶

Bosna Hududunda Karışıklık

Duçe Akodya'ya⁷⁷⁷ vardığında, kapıcıbaşılardan Dâvudpaşa-zâde Mustafa Beğ eliyle bir fermân-ı hümâyûn aldı ki, mealî bâzı izahlara muhtaçtır. Karloviç kumandanı Gaspar'ın oğlu Tire, hu-dud muhafazasında bulunan bir miktar Macar ile Sava nehrini geçerek, nehrin sağ sahiline yakın Bihke (Behaç) kalesi etrafında akınlar yapmıştı. Bihke muhâfızlarıyla bir muharebesinde sarhoş olarak atından düştü; Osmanlılar düşmanı kaçırdıkları sırada, yerliden cenk meydanında bulunan birkaç kişi, Macarların başı olan Tire'yi yakalayarak, evvelâ Korvovya'ya sonra Sazine, oradan Kos-taniçe'ye ve nihayet Una'nın öte tarafında Bazin kalesine götürdüler. Bihke kumandanı İdrîs, esîri Korovya (Korvovya)lılardan istedi. Lâkin bunlar onun talebine kulak vermediler; söylediğimiz diğer kale muhafızlarına müracaat olunduysa da, bundan da bir netice çıkmadı, tdrîs ise Bosnasaray'na gelerek, defterdar ile mütte-fikan, tutulan esîrin împarator'un birinci alemdarının oğlu ve 40.000 kişinin kumandanı olduğunu ve bundan dolayı değerinin pek çok olacağını îmâ etti. Bu yanlışı malûmat üzerine, bir taraftan Budin Valisi Mûsâ, bir taraftan da Bosna Vâlîsi Duçe, bu ehemmiyetli esîrin kendilerine teslimini talep ettiler. Korovya ahâlîsinin muhalefeti üzerine de İstanbul'a müracaat ettiler.

Pâdişâh bu keyfiyeti anlayınca, böyle büyük esirler tutulduğu zaman dîvân-ı hümâyûna gönderilmesi kanun gereği olduğunu söyleyerek, esiri kendisi için istedi. Hâlbuki Duçe Paşa, Mûsâ Pa-şa'nın malûmatı olmaksızın, esîrin babası Gaspar ile pazarlığa girişmişti. Fidyeye necat 12.000 gurus ve

⁷⁷⁵ Pîr nahiyesi Arnavudları, askerinin çektiği meşakkatlere bakarak «Duçe'nin açlıktan soğuktan dişleri, pençesi kalmadı; meğer ki bundan sonra avı kuyruğuyla vursun!, demiş idiler; Duçe bu sözden Öfkelenerek, ve -Bakınız, kurd kuyruğuyla nasıl çarpar!» diyerek, son darbeyi vurmağa yazıldığı veçhile azmetmiş, ve Hotas'î tutmazdan evvel Pir nahiyesini vurup, baş knez-lerinin başını kulağında altın küpesiyle Pâdişâh'a göndermişti. Naîmâ'dan, s. 409. (Mütercim)

⁷⁷⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 265-269.

⁷⁷⁷ NnfmA'Hnn Hersek, s. 413 (Mütercim)

btr miktar gümüş evânî olmak üzere kararlaştırılarak, esîr bırakıldı. Bihkeli îdrîs ve Bosna-sarayı defterdarı bu hileden dolayı öfkelenerek, İstanbul'a, Kosta-niçe ve diğer kaleler ahâlîsinin esîri 40.000 guruşa satmış olduklarını yazdılar. Zât-ı şâhâne bu işe ehemmiyet vererek, Korovya, Ostroniç, Kostaniçe ileri gelenlerinden altı âsînin başını kesip, 40.000 guruşu da İstanbul'a göndermesini Duçe'ye bildirdi. Kalelerin muhafızları bu adamların başlarıyla paraları vermeyecek olurlarsa, Du-çe*nin bütün memleket yerlilerini toplayarak (nefir-i âmm tarikiyle) üzerlerine varup, muhafızları kılıçtan geçirmesi, yerlerine başka asker yazması emrin gereklerindendi. Sultân Murâd fermana kendi eliyle şu sözleri ilâve etmişti:

- «Eğer başları ve kırkbin guruşu göndermezsen, ve emrime muhalif hareket olunursa cümlenizi kırarım (yâni îdâm ederim)».

İşte Duçe Paşa'nın Akodya'da kapıcı-başı Mustafa'dan aldığı emir, bu idi. Duçe, hatayı, o yakınlarda azletmiş olduğu ve henüz Mostar'da bulunan kedhudâsına yıktı. Ancak Rûz-nâmeci îbrâhîm Efendi'nin adamlarından olan kedhudâyı cebren yakalamaya cür'et edemiyerek, yanına çağırarakla iktifa etti. Kedhudâ, davete icabet etmemek için hastalık bahanesini ileri sürdü. Bu sırada Pâdişâh'in kanlı irâdesi her tarafta duyuldu ve tehdîd olunan kaleler ahâlîsini telâşa düşürdü. Duçe, büyük bir sür'atle Bosnasarayına giderek, defterdar Mahmûd'u beraberine aldı ve Banaluka'da İbrâhîm Paşa Sa rayı'na indi (Muharrem 1048 -Mayıs 1638). Âsîleri korkutmak için fermân-ı hümâyûnun suretini kendileriyle gönderdi. Lâkin beş-altı bin kişi toplanarak, ferman suretini getiren adamı tard ettiler ve hattâ üzerine top attılar. Askersiz, yalnız kendi maiyyetiyle gelmiş olan paşa, segbanlarına zinhar taarruz tememelerini ihtar ederek, saraya kapandı. Kapıcı-başı Mustafa, Sofya Valisi iken vefat eden Hüseyin Paşa'nın kardeşi Banaluka müftisi Beşir Efendi, Banaluka kadısı Murad Efendi, şehrin ileri gelenleri Duçe'nin yanında idiler. Müteakiben asiler sarayı istila ederek, Padişah'a kendilerini çekiştirmiş olan defterdar Mahmud'un teslimini talep ettiler. Duçe Paşa'nın, eline bir mektup vererek, gece bırakmış olduğu defterdar, iki gün ve iki gecelik bir mesafeyi on saatte alarak⁷⁷⁸ evvela doğumyeri olan Visince'ye, sonra Bosnasarayına iltica etmişti. Asiler ubunun kaçtığı haber alınca, dört taraftan Duçe'nin bulunduğu sarayı tutuşturdular. Paşa'nın maiyeti halkının hemen cümlesi kaçtılar. Birtakımı da sarayın önünde akan

⁷⁷⁸ NaimaDya göre kırkbeş saatlik yolu sekiz saatte almıştı. Hammer bunda mübalağa görerek, düzeltmiştir. (Mütercim)

Verbas ırmağına atılıp boğuldular. Duçe, evvelce çekişmeden uzak tutmak maksadiyle ahırda habsetmiş olduğu segbanları çıkarıp da, onlarla birlikte hücum etmekten başka bir çare bulamadı. Yesuki Derviş namında bir bölük-başı, Paşa'nın sancağını alarak ileri vardı; duçe de onu takib ediyordu. Bunlardan bir nefer kurşunla vuruldu. Lakin cesur segbanlar öyle tüfek serptiler (kurşun yağdırdılar) ki, asiler birkaç dakika içinde dağıldılar. Şehir ahali derhal yangının söndürmeye gittilerse de, sarayın matbahı ve Paşa'nın kürkleri yanmıştı.⁷⁷⁹

Duçe Bdosnasarayı kadısına birmektup yazarak, saray halkını derhal nefir-i amm ile kaldırıp imdadına gelmesini bildirmişti. Kadı, Paşa'nın emrine uyararak, hemen Goriçe Tepesi'ne çıktı, ahali ve esnaf da geldi (1 Safer 1049 – 3 Haziran 1639). Ancak halk toplanınca defterdarın aleyhinde ileri geri konuşarak, yürümekten imtina ettiler. Sükunun iadesi için ne yayıldıysa faydası olmadı. Ertesi gün Husrev Paşa Camii'ne çekilmiş olan kadı, az kaldı, halkın hiddetine kurban olacaktı:

-Bizimle gel, defterdarı elimizle turalım; kavga bertaraf olsun! Diyorlardı.

Kadı, ateşe zeytinyağı atmanın akıl karı olmadığını bildiğinden:

-Merakınız ne ise onu izah ediniz; tescil edelim; ondan sonra şer'-i şerifin muktezasına göre size cevab verelim sözüyle mukabele etti.

Halk biraz sükûn buldu. O gece Banaluka'dan bir ulak gelerek, âsîler dağılmış, nefir-i amma hacet kalmamış olduğunu haber verdi. Bu güzel netice ile kadı efendi ıztırabdan kurtuldu. Duçe Paşa, Banaluka sarayının henüz tütmede olan enkazı üzerine çadır kurdu. Müftî Beşîr Efendi ile diğer birkaç kişiyi fermân-ı hümâyûn mealini serhad ahâlîsine hatırlatmaya memur etti. Âsîler akıllarını başlarına toplayarak, defterdarın iftiralardan şikâyet ile 12.000 guruşu vermeyi, yâhud mahbusu yeniden ele geçirmeyi teklif ettiler. Bu suretle âsâyîş sağlandığından, Duçe Paşa Saraybosna yolunu tuttu; ahâlî de kendisini muzafferâne şehre girmek üzere istikbâline çıktılar.

Biraz sonra Pâdişâh irâdesinin başını istediği âsîlerden Dizdar Ömer ile âsîlerin başlıca önderlerinden Nasûh Ağa, vak'anın cereyan şekline dâir kadı tarafından yazılan hüccet-i şer'iyeye ile ahâlînin istidanamesini ve vâlînin arzını hamilen istanbul'a gitti. Sultan Murad, Bağdâd seferinde iken bu

⁷⁷⁹ Padişah'ın bizzat arkasından çıkarıp da verdiği ve Paşa'nın tebrükten sakladığı birkaç kaftan yanmıştı; Duçe en ziyade bunlara yanyordu. Naima'dan, s. 416. (Mütercim)

kâğıdın alınca, evvelâ Du-çe'yi Bosna valiliğinden azl ederek, onun yerine Şahin Paşa'yı tâ-yîn etti. Duçe de bir taraftan âsîlerin ileri gelenlerini mahv etmiş, fakat defterdar Mahmud, Silâhdâr Paşa*nm himâyesi altındaki kişilerden olduğu için, ona ilişmemişti. Bağdâd fethinden dolayı Bosna'da yapılan şenlikler sona ermek üzereydi ki, Duçe Paşa, kendisinin azl olunduğunu, Bosna'nın Çelebî-Pazarı ahâlîsinden olan halefi Şâhîn Paşa'nın yakında geleceğini haber aldı. Ümerâ arasında carî olan bir i'tikada göre, Bayrak direğinin üzerindeki hilâli değiştiren vâlî azl olunageldiğinden, Duçe Paşa da, azil ümidiyle aleminin mahçesini değiştirmişti.

Bosna taraflarında vâki Radne adlı mahalde her sene kurulan panayırdan gelen tacirler, Abdurrabmân Voyvoda nâmında bir eşkiya sergerdesiyle arkadaşı Zoko tarafından vurulmuştu. Âsîler 19 müslüman öldürdükten sonra, Akhisar yolunu tutmuş idiler. Orada bunlardan yirmidört yük çalınmış eşya geri alındı. Şahin Paşa ilk icrââtı olmak üzere Akhisar'da araştırma yaptırdı. Bu ise ahâliden birçoğunun mağduriyetine sebep oldu. Ondan sonra yeni vâlî Bos-nasarayı'na yöneldi.⁷⁸⁰

Podgoriço'cîe bir dîvân toplayarak, mağrur ve nüfuzlu defterdar Mahmûd'u îdîm etti ve bu muamele herkesin memnuniyetine yol açtı (14 Rebîütevvel 1049 - 15 Temmuz 1639). Osmanlı mâliyesinin en menfur adamlarından olan bu adam, Devlet hazînesini doldurmak için bin türlü zulüm yapmıştı. Özellikle «Müftî beytû*l-mâl» nâmıyla bir memuriyet ihdas ederek, o müftîden aldığı fetvalarla hükümet menfaatına türlü türlü zulümler yapar ve birçok terekeleri zabt ederdi. Bu zorbaca tedbîrlerle zâten halkın gayz ve kinini davet etmiş olduğu halde, serhad ahâlîsinin ahvâli hakkında iftira yollu imâlarda da bulunmuştu. Bununla beraber, bunun idamında, Avlonya vak'alarıyla târihiyle husûsî irtibatı olan bir sebep daha vardır.⁷⁸¹

Venedik'le Barışın Bozulup Tekrar Sağlanması

Geçen sene (1637), Cezayir ve Tunus gemilerinden mürekkep Ali Piçenino kumandasında 16 gemilik bir donanma, Loreto hazînesini yağma etmek kasdiyle Adriyatik Denizi'nde görünmüştü. Teşebbüste muvaffakiyet

⁷⁸⁰ Akhisar kadısı Sîm-zâde nrfiri fîmm çrkararak. haydutlardan birkaçını tc-pelemig, birkaçını diri tutmuş, gasbedilen eşyadan yirmidört yükü alarak, . fsShiptmne iade etmişti. Şahin Paşa, *teftîş» nümüyle lbfidillaha belâ olmuş idi. Nainâ'dan, s. 4.T7. (Mütercim)

⁷⁸¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/269-273.

görülemedi: Berberiyeye donanması Polya sahillerine asker çıkararak, Nikona (Nikota) havalisini tahrib ve Ka-taro önünde bir Venedik gemisini zabt ettiler. Malta, Floransa, îs-panya harb gemileri o zaman muhtelif mahallerde bulduklarından, 28 kadırgadan mürekkeb bir Venedik filosu korsanlardan intikam almaya kalkıştı (1638). Berberiyeye gemileri şiddetle sıkıştırılarak, Osmanlı limanı olan Avlonya'ya sığındılar ve muahedeler hilâfına kabul ve himaye gördüler.⁷⁸² Ali Piçenino'nun topları Venedik gemilerinden birinin direğini kırdı; Venedik donanması da şehrin bir minaresini yıktı.⁷⁸³ Venedik donanması kumandanı Ka-pello, Berberiyeye donanmasını bir ay mahsur bulundurduktan sonra, Avlonya kalesinin topları altında zabtetti.⁷⁸⁴ 15 Berberiyeye gemisi Korfu'da batındı; amiral gemisi, harb armağanı olarak, Venedik tersanesine gönderildi. Sultân Murad, Bağdâd seferi esnasında bu vak'ayı haber aldı; Osmanlı memleketlerinde bulunan Venediklilerin hepsinin îdâmını emretti. Silâhdâr ile sadrâzam, on üç

gün bu kanlı itfâdeyi götürmeye memur olan ulağı alıkoydular; nihayet îdâm hükmünü mahbusluk hükmüne çevirmeye muvaffak oldular. Balyos Luiçi Kontareni, evvelâ sadâret kaymakamı kedhu-dası dâiresinde, daha sonra, Avrupa elçilerinin elbirliğiyle taleb etmeleri üzerine, kendi hanesinde dört çavuş ma'rifetiyle göz habsi-ne alındı..

O sırada bir taraftan da Spaletro⁷⁸⁵ limanının kapanmasına ve Venedik ile Bosna arasında her türlü ticarî münâsebetlerin kesilmesine emir verildi. Bosnasarayı defterdarı, Spaletro gümrüğünden hazîneye en az beş milyon akçe sağlandığını hatırlatarak, bu tasavvura şiddetle muhalefet gösterdi. Pâdişâh, buna dâir takdim olunan arıza okunduğu zaman:

- «Venedik mel'unlarından intikam almak murâdımdır; ben o paradan geçdim; böyle bir şeyi bana kim arz ederse, husûsî menfaa-tına hizmet eyler ve îdâma müstehak olur.» cevabıyla iktifa etti.

Bu tehdide rağmen, defterdar, bir kere daha kaymakam paşaya kâğıd yazarak, bu yanlış tedbîrin Bosna ahvâlini bilmeyen acemi bir beğlerbeği oân Şahin Paşa'nın iş'ârmdan dolayı alınmış olması lâzım geleceğini

⁷⁸² Hammer bu ftkrayî kısmen Avrupa târihlerinden almıştır- Cezayir donanmasının kabulünün ahidlere aykırı olması, kendi zannıdır. Asıl muahedeye aykırı olan şey, ileride görüleceği üzere, Venedikliler tarafından Osmanlı limanının ve Osmanlı limanındaki Berberiyeye gemilerinin vurulmasıdır. (Mütr.)

⁷⁸³ Natmâ'da «îspelet-. s. 440- (Mütercim)

⁷⁸⁴ İtalyanlar'm selefleri olan Venedikliler, yalnız .kalenin» minaresini değil, birçok yerlerini de yıTonişlardı. Naîmâ'dan, s. 440. (Mütercim)

⁷⁸⁵ Mağribîler, yüklerini esirlere yükleyerek karadan Selfnik'e gittiler. Kezâlık. (Mütercim)

bildirdi.⁷⁸⁶ Defterdar, Pâdişâh'm beş milyon akçeye ehemmiyet vereceğini ümîd ederek, düşüncesizce birçok jhtarlarda bulunmuştu. Mektup Şahin Paşa'ya gösterildiğinden, o da defterdara kızarak, Bosna serhadlilerinin şikâyetlerini destekleyerek, defterdar hakkında îdâm fermam aldı.

Berberiye donanmasının kaybı, Cezayir'de endîşeye yol açtı. AH Piçenino orada îdâma mahkûm olarak, İstanbul'a iltica etti. Pâdişâh 10 kadirga yaptırıp da bunlara Mağribîleri bindirmek isterdi. Lâkin Piçenino, daimî surette donanma hizmetinde kalacağından korka- rak, bu teklîfe muvafakat göstermedi; kendi akçesiyle iki kadirga inşâ ettirdi. Mağribîler payitaht ortasında mu'tâdlandan vazgeç-miyerek, İstanbul limanında bile hırsızlık ve yağmaya cesaret ettiler. Geceleri Yahudi hanelerini yağma eder, Rum çocuklarını alıp götürürlerdi. Cür'etî o dereceye çıkardılar ki, kolundaki bileziği almak için bir Türk kadınının elini kestiler. Balyos, bu kötü hallerden fırsatı ganimet bilerek, zâten iyi Hristiyan olmayan bir takım

mühtedîlerin ancak her iki dîne düşman fena müslüman olacaklarını ortaya koydu. Balyos:

- «Bu deniz haydudlan hırsızlıktan başka bir şeye tapmazlar; dîvâna bir elleriyle verdiklerini öteki elleriyle alırlar.» diyordu.

Balyos, mahbûs olmakla beraber, XIV. Lui'nin doğduğunu Fransa elçisi Kont Sezi'den evvel haber almıştı (5 Eylül 1638). Bu müjdeyi elçiye haber vermesi üzerine, o da hemen bir «Tede'um» duası okuttu, top attırdı. Bu alışılmamış gürültüden endîşeye kapılan sultanlar (kadınlar) bostancıbaşı vâsitasıyla sebebini sordular. Bostan-cıbaşı sefirin oğluna tesadüf etti; bu delikanlı Türkçe olarak:

- «Pâdişâhımızın (Kralımızın) ilk çocuğunun doğumunu îlân ediyor» dedi.

Bostancı-başı:

- «Nasıl nevzâd? Nasıl pâdişâh? Dünyâda ancak bir pâdişâh vardır, o da Osmanlı Pâdişâhı'dır» diyerek, sefir-zâdeyi birlikte götürdü. Lâkin müteakiben elçi bizzat gelerek, ya oğlunun verilmesini, yâhud kendisinin de birlikte habs edilmesini ve bu takdirde efendisi nâmına Devlet'e harb îlân edeceğini beyân etti.⁷⁸⁷

⁷⁸⁶ Bosna defterdarı «Bu sfl'-i tedbir, brglerbegi Şahin Paşa'nın olmak gerek; o acemi beglerbegi bu tarafın ahvîli'ni ne bilir? Hazîneye bu kadar zarar olfıftı, siz lütfen zâtî şahaneyeye arz ile. bir çâre bulunuz!» meali' ile kaymakam MıWâ Papaya uzun kâğıd yazmıştı. Naîmâ. c 3, s. '•JO. C .tercim)

⁷⁸⁷ I. Fransuva'nın istîtâfanâmesi o târihlerde büsbütün unutulmamış olduğundan, Fransa elçisinin böyle kahramanlık göstermesi hayalî olsa gerekdir. (Mütercim)

Sultânlar, Pâdişâh'ın İstanbul'da bulunmasını gerektirecek bir deniz muharebesini hoş gördüklerinden, Venedik mes'elesini ağırlaştırmak için ellerinden geleni yaptılar. Bununla beraber henüz Bağdâd'da bulunan Sultân Murad, tazminat kabulüne haylî müsâid görünüyordu. Binâenaleyh Venedik'e, Bağdâd fethinin haberi ve i'ti-lâfçı mektuplarla bir çavuş gönderildi.⁷⁸⁸ Pâdişâhın dönmesinden ve balyos ile Mûsâ Paşa arasında bâzî müzâkerelerden sonra, ihtilâf düzeltildi ve bir mukaavele-nâme imza olundu: Eski kapitülasyonların ahkâmı tamâmiyle muhafaza olunacak, Mağrib gemilerinin Venedik tebea ve gemilerine ilişmiyecekleri te'mînâtına istinaden bu gemiler Osmanlı limanlarına kabul edilecekti. Muahedeye mugayir hareket edecek kumandanların cezalandırılması kararlaştırılmıştı. Venedikliler açık denizde korsanlara taarruz edebilecek olup, tazmînât dahî sekizer akçelik beş milyon sikke, yâni 250.000 altın olmak üzere tâyîn olunmuştu.⁷⁸⁹ Venedik ile Dîvân-i Hümâyûn arasında bu suretle münâsebetler eski hâline döndürüldü.⁷⁹⁰

Sultan Murad Köşkü: «Revan Köşkü»

Dîvân, bu senenin başında yanan Galata Kilisesi'nin tekrar inşâsı için Hristiyanlar'a müsâade etmedi (15 Rebûlevvel 1049 - 16 Temmuz 1639)⁷⁹¹ lâkin, buna mukabil, İstanbul iki köşkün tamamlandığını gördü, ki Pâdişâh Bağdâd'a azimetinde saray içinde Enderun odaları yanında büyük havuzlar karşısında yapılmalarını emretmişti. İki köşkün en güzeli ve en büyüğü, Sultân Murad'ın Revan seferinden dönüşünde ilk taşını koymuş olduğu için «Revan Köşkü» adı verilen kasırdır ki, sarayın en yüksek noktasında yapılmış ve iki denize nazırdır. Duvarları altın levhalarla ve oymalı minelerle süslenmiş; İstanbul'un birinci hattatı Tophaneli Mahmûd Efendi Kur'ân-ı Kerîm'in bâzî âyetlerini ve bilhassa «Ve iz yerfeu îbrâhîmü'l-kavâ'id»⁷⁹² kelâmı ile başlayan âyeti yazmaya me'mûr olmuştu.

⁷⁸⁸ Gerek Bağdâd fetihnemesi, gerek 1034 (1624)'de balyos Kornaro'nun İtimâd nâmesi cevabıyla Sultân Mustafa'nın 1032 (1622)'de ikinci ve 1026 (1617)'de birinci cülusuna dâir mektupları İçin Venedik kütüphanelerine müracaat. Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde Türkçe Vesikalar Mecmuasında Sultân IV. Murad'ın tarziye talebi hakkında (15 Zilhicce 1046 - 10 Mayıs 1637) nâme-siyle hudud münazaalarına müteallik (1047) nâmelerine müracaat.

⁷⁸⁹ Riko (s. 46), «Beş milyon» diyecek yerde, «Beşyüz bin sikkelik, ki ikiyüz elli bin altın zekiniye muâdildir» diyerek, büyük bir hesap yanlışlığı yapar.

⁷⁹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/273-276.

⁷⁹¹ SaRtvdo, s. 724. Riko, s- 4fi. Hor ikisi, yanlış olarak. 15 Rebûlevvel hicri târihini Eylül'e rastlamış gösterirler.

⁷⁹² NnifnA, r. 3. s. 447 ve UR. (Mütercim)

Sultân Murad, bu köşkün tezyinine böylesine mesaî sarfetme-sinin, pek yakında Osmanlı tahtında kendisine halef olacak olan kardeşi İbrahim'in zevklerine hizmet olduğunu hatırına getirmiyordu.⁷⁹³

Sultan Iv. Murad'ın İrtihali

IV. Murad, Bağdâd'dan döndüğünden beri arakü'n-nisâ (siya-tik)'dan pek muztarip idi; bu marazdan ilk hissettiği darbenin, Şeyh Urmevî'nin haksız yere îdâm olunmasından dolayı, bir gazab-ı âsu-mânî olmak üzere telâkki olunduğu zikredilmişti. Tabîblerin nasî-hatlarmdan dolayı üç dört aydan beri perhizkârâne hareket ediyordu. Bununla beraber Ramazan esnasında daha şiddetli bir darbeye dûçâr olarak, hayâtından korkuldu. Bayramda (1 Şevval 1049 - 25 Ocak 1640), sıhhî vaziyeti, Devlet büyüklerini el öpme merasimine kabulüne müsâid oldu. Merasim son bulunca, mu'tâdı veçhile Sinan Paşa KÖşkü'ne giderek, hassa hademelerinin askerî oyunlarını ve cirid oyunlarını seyretti. Ondan sonra Silâhdnr Paşa'mn Atmeydanı'ndaki sarayına giderek, sağlığına dönmesinin şükranı olmak üzere, bermu'tnd, beraberliklerinden haz duyduğu kimselerle bir «sefâhat-ı şebâne» (gece sefahati)⁷⁹⁴ icra eyledi. Bu kimselerden biri eski Revan Hânı olan Emîr Güne idi: Sultân Murad, İran'a ilk seferinden beri bunu husûsî meclislerine kabul etmiş, hâs-âhır yanında bir sarayla İstinye Körfezi'nin nihâyetinde, vaktiyle Kiparo-dos denilen yerde ve kadîm Hekat Ma'bedi'nin bulunduğu mahaldeki Feridun Kö'skü'nü ihsan etmiş idi. Emîr Güne, vatanının zevkine göre tezyin olunan ve bugün nâmını taşıyan (Emirgân) bu sarayın içinde, uzlete çekilmiş, Acem çalgıcıları arasında sefihâne ve rezî-lâne bir ömür sürmekte idi. Pâdişâh Bağdâd fethinden döndüğünde arkadaşlarına birçok ihsanlarla teveccüh gösterdi: Emirgüne on kese, Acem Alî Yâr Hân beş kese altın aldılar. Az evvel Pâdişâh'ın kızma nişanlanmış olan Silâhdâr Paşa, Biyanki nâmında bir Venedik mühtedîsi, Emîr Güne IV. Murad'ın şahane meclîslerinde bihakkin yerlerini alıyorlardı. Tuzu çok yemeklerden, bol baharattan aldıkları harareti malovazî ve rozoglio üzümünün sarhoş edici usâreleriyle teskîn ederlerdi.⁷⁹⁵

⁷⁹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/276.

⁷⁹⁴ Naîmâ'ya nazaran Sultan Murad köşkte gündüz kalarak saraya gelmiş olduğundan «şebâne. kaydı doğru görünmez. (Mütercim)

⁷⁹⁵ Rosoglio, aslında .Rosaelis., Riko, s. 47. Osmanlı müverrihleri. Sultan Murad'ın sekkerât kullanmasındaki ifratını teslim ederler. Lâkin zarîfane bâzı tabîrlerle. Özellikle Naîmâ der ki. (s. 445): «(Atmeydam'ndaki köşkte ziya-fet günü) SUâhdâr Paşa ve ba'zı mahreman-ı sohbet-i dilârâ. tahrîk-i şevk ve

Bu son işret gecesinden beri Sultân Murad'ın sıhhati bozulmaya devam etti. Geçen senenin yazında doğumunun rastladığı burçta vukua gelen bir kûsûf (tutulma) da evhamlı korkularını tahrik etmişti. Bu gök hâdisesini ölümünün yakınlığına alâmet olarak telâkki etti. Ne saray münecimlerinin, ne de îâmâm-ı sultanînin sözleri, kendisini daha ma'kûl bir fikre irca ettiremedi. İlâçlardan bir fayda görmediğini müşahede ederek, doktorları eğer kendisini kur-tamazlarsa öldüreceğini söyleyip tehdîd etti. Bunların mesaîsinden . şüphelenmeye başlayarak -Osmanlı tahtını Osmanlı hanedanının ta-mâmîyle bitirilmesiyle nedimi Silâhdâr Paşa'ya teslim etmek azminde bulunmasından yâhud karanlık tabiatı te'sîriyle Dev-let'in tahtını kendisiyle birlikte mezara götürerek, arkasında here ü mereden başka bir şey bırakmamak istemesinden dolayı- kardeşi îbrâhîm'in de vücûdunu ortadan kaldırmak istedi. İhtimâlki hayâtının sonunun o kadar yaklaştığını zannetmeyerek, hastalığının yeni tasavvurlara bahane ve İbrahim isminin Devletinin düşmanları için bir alem olabilmesinden korkuyordu. Belki de yeni bitmiş olan köşkünde kardeşinin ismini ihtiva eden âyet-i kerîmeyi hâvi olan kitabeyi hatırlıyordu. Yâhud biraderinin îdâmı hükmü kendisini mahvetmekte olan ateşli bir hummanın sarsıntısı eseri idi. Herne hâlise. Sultân IV. Murad'm son saatleri, saltanatının son yedi senesi gibi geçti.

Sultân İbrahim, Vâlide-Sultânın muhâfazasıyla kurtulabilmişti. Lâkin Sultân Murad'a, irâdesi icra edildiği bildirilerek, çehresine iltica eden Ölüm karanlığının memnuniyet verici son bir şulesi ile mukabele etmeye çalışmıştır. Hasta kardeşinin na'şim görmek istiyordu. Bu arzusuna muhalefet olduğu ve tabîbler bu manzaranın hastalığının şiddetlenmesine yol açacağını söylediklerinden, yatağından fırladığı halde, Silâhdâr Paşa, zaafından istifâde ederek kollar arasında tutabilmiştir.⁷⁹⁶

neşât ve isticlâb-ı inşirah ve inbisât kasdıyle, âyine-î câtn-ı gülfâme ni-gâh-endâz obualarım rica ve niyaz etdiler; reüferrah-ı kuvây-ı nefsanîyye, ve muharrik-î şâhiyye (ba...?) ve harâret-î azîztyye olmak zu'miyle, kenr.iy-yet-î sebk-1 seyr-i sahbâyı meydân-ı rağbete sevk eylediler.» Ravzat8*1-Eb-râr'da dahî şöyle kayıtlıdır (s. 608): «Sultân-ı Cem-haşem hazretleri şifte-i ışk u muhabbet ve dildâde-i iş ü işreti oldukları duhter-i rez sohbetinden te-nefför ve tevbe ve inabetle izhâr-ı nedamet ve teessür buyurup, bir kaç sene minnasa-ı safa-i safâda cflve-s&z olan sfigir-i sahbâ, öç dört aydan berû mir'ât-ı nazar-ı rağbet ve iltirâtlannda rûnümâ olmamış iken, ycvn-i evveli idy-i şevvalde Atmeydam'na nazır Silâhdâr Paşa Sarayı'nda galiba ba'zı mahremânı sohbeti hassü'1-hâs recâslyle ol fahişe verâ-1 câm-ı billû-rînden pertev-endâz-ı ireclis-î şâhâne olup, belki sâktyâfl-ı slmînber îbrâ-miyle bûs-i leb-i la'Hni câm-ı gülfâme dahî ikdam buyurulmuş idi. ki rûzi diğder derd-i ser-i hurcâr-ı tevbe-şikeni pâdişâhı cemştd-tneniş gül-i pîrfiheni üftâde-i bister-i bîmârı idöp, akıbet virdi mutray-ı rûy-ı zjbâlan te'slr-i bâdsarsar-ı fenft ile hemgfne-i berki hazân ve sahn-ı sarayl âlemşiven ve mâtem-i girân ile nice eyyam beytû'l-ahzân oldu.» (Hammer'In tercümesi yerine asıllarından alındı. Mötterchn)

⁷⁹⁶ DustfrîM-tnşa, mı: 92. Sultan Murad'm bir hihe?ine dâir 1040 (1639) tarihli bir vesikasını şâmindir. Bu hibe Silâhdâr'ın Pâdişâh ile birlikte büyütmüş olmasına dayanmaktadır.

Saray İmâmı Yûsuf Efendi -ki hastalığında birkaç defa Sultân Murad'ı tevbeye teşvik etmeye cesaret göstermiştir- son hizmetini ifâ etmek üzere dâimi surette girişteki odada hazır bulunmaktaydı (16 Şevval 1049 - 9 Şubat 1640). Hastalığının onbeşinci günü⁷⁹⁷ güneş battıktan sonra can verme hâline gelmesiyle, hepsi gözyaşı dökken hademe, imamı, efendilerinin yatağı yanına götürdüler. Murad, ruhunu teslim edinceye kadar Yûsuf Efendi, ölmek üzere olanlara okunan «Yâ-Sîn» Sûresinin kıraa-tiyle meşgul oldu.⁷⁹⁸

Sultan Murad'ın Şahsiyeti

Sultân Murad, Orta boylu fakat kuvvetli idi.⁷⁹⁹ Saçları kara, sakalı siyah ve gür, gözleri siyah ve parlaktı. İki kaşının arasındaki derin çizgiler, çehresini bir kat daha müdhiş gösteriyordu.⁸⁰⁰ Kaşları hareket eder etmez, binlerce kol yukarı kalkardı, bu tehdîdkâr hatların sıkışmasıyla binlerce baş toprağa düşerdi. Emsali nâdir derecede kuvvetli ve çevik olduğundan, ok ve yay oyunlarında fevkalâdeydi. Demirden pazusu okları tüfek kurşunundan daha ileri götürürdü. Bir cirid darbesiyle dört parmak kalınlıkta tahtaları ve kuvvetli topuzu (haset) ile fil derisinden yapılmış ve gergedan derisiyle kaplanmış Hind miğferini delmeye muktedir idi. Geyik, karaca, tavşan, yaban domuzu, keçi, yabanî keçi avını severdi; fakat en çok hazzettiği yirmi-

⁷⁹⁷ Sullân İbrahim'in cülusu teblt£ pden namerlerde Sultan Murad'm ölitm târihi . Plnrafç yazılmış olan 16 Şevval 1049. 9 Şubat İ640, persenbeve tesfldtif eder-Hastalığı 26 Oeak'tan 9 Subat'a kadar, yâni 15 gün sürmüştür. Bundan dolayı Doluvar'ın şu iki ifâdesi yanlıştır: 1. s. II: «Hastalığı onbir günden faz la sürmedi.» 2, s. 118: «Şubafın ve hastalığının onbirinci günü hayâtının otuzaltıncı senesinde akşam saat altıya doğru ruhunu teslbn^etti...» (Ancak yirmisekiz yaşındaydı). Venedik balyosu da Pâdişâh'ın ölüm gününden ve yaşından daha çok haberdâr değildi: tSultân Murad, 7 Şubat'ta 32 yadında vefat etmiştir.» Şmid'in eserinde vefat târihi 8 Şubat gösterilmiştir. (Sultân Murad, Şevval'ın onbeşinci çarşamba akşamı ve perşembe gecesi yatısı vakitleri irtihfil ederek, ertesi perşembe günü Sultân İbrahim'in cülus merasimi yapılmıştır- Natmâ. c. 3, s. 450 ve 452. 16 Şevval 1049, 9 Şubat 1640 ile aynı güne rastlar. 9 Şubat gecesi 8 Şubat akşamı dernektir. Mütercim)

⁷⁹⁸ Sultân Murad'm son hastalığı ve ölüme karşı insanın elinden birşey gelemi-yeceği hakkında Naîmâ, İran şâirlerinden (birinci beyit Mesnevi-i Şerif beyitlerinden, ikincisi Kaani'den) iktibas olunmuş beyitler kaydeder ki birisi şudur: (Meâlen):

O gördüğün adalet diyarı harâb oldu O işittiğin kerem ırmağı da serâb oldu.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/276-279.

⁷⁹⁹ «Devletin en güzel adamı, en seçi neferi idi: zîrâ bünyevî kuvvete mâlik olduğu gibi, çehresinden şevket ve mehabet nümâyfin idi.. I. Osman'dan IV. Murad'a kadar Osmanlı Pâdişâhlarının Muhtasar Tercftme-l Hâli, Amster-dam, 1666.

⁸⁰⁰ «Sultan Murad, orta boylu, kalın kemikli, mülahham fakat çevik, koyu kumral saçlı, sakalı (siyah), adetâ büyükçe gaga burunlu idi; bâzan kaşlarını çattığı vakit tehdîd saçan latif kara gözleri, çatik ve geniş alnı, beyaz teni ile şâir âzası, endamı o kadar mütenâsib idi ki, bunların teşkil ettiği hey'et-i mecmuaya (vücüd kadrosuna) ciddî ve müdhiş tâbiri pek yakışır. Çok mahir binici olan Murad, icâbında, yere inmeksizin, bir eyerden başka eyere sıçramak suretiyle at değiştirebilirdi.» İstanbul Venedik Sefarethanesi Vekaayinâmesi'nden. Arşiv.

otuz bin kişi ile sürgün avı idi. Bu şiddetli mümârese (askeri oyun) İran seferinden getirmiş olduğu arakü'n-nisâ (siyatik) illetini unuttururdu. Her sözünden, her hareketinden korkulur; her sözü, her hareketi hükm-i kaza gibi- karşısında itaat edilirdi. Fırtına yaklaştığı zaman kuşlar susup yaprakların arasına gizlendiği gibi, o yaklaşırken herkes sükût eder, kaçardı. Sultân Murad'ın huzurunda özellikle meramını hissettirmek ihtiyâcı, dilsiz lisânını son derecede genişletti. Göz kırpmaları, dudak kımıldatmaları, diş gıcırdatmaları söz yerini tutmuştu. Casusluğun mükemmelliği de, IV. Murad zamanındadır. Kovuculara en parlak mükâfatlar kâfi görülmezdi.⁸⁰¹ Sultan Murad at ile çıktıkça, yeniçeriler halkı değnek ve taş darbeleriyle yolundan uzaklaştırırlardı. Hademe-i hassası, maiyyeti halkı, vaktiyle Şeyhül-Ce-bel karşısında Haşîşîler gibi, en hafif işaretime dikkatle bakarlardı. Bir gün Sultân Murad, bulunduğu balkondan zemîne bir kâğıd düşürdü. Hademesi birbirleriyle yarışircasına merdivene doğru koştular; lâkin içlerinden biri daha kısa bir yol buldu: Pencereden atladi: Her ne kadar bir bacağı kırıldıysa da, kâğıdı muzafferâne getirdi; hasâret derecesinde gösterilen bu gayyûrâne sadâkat, kendisine devletin en yüksek mevkilerine kadar yol açtı.

IV. Murad , eniştesi Receb Paşa'nın idamında bîr milyon altının maktulün hazînesinden kendi hazînesine intikal ettiği zaman uyanmış; nediminin katli suretiyle ortaya çıkan sipahiler isyanı dahî kan dökmeye olan meylini şiddetlendirmişti. Rica ve istirhamların, kanun ve adaletin alamadığı şeyi. Devletin sahibinden bir mikdâr hediye sağlayabilirdi.

Altın ve gümüş evânî, erkeklere ipek kullanılmasını yasaklayan Şeriat hükmü, Tiber asrında olduğu gibi, şiddetle câri idi. Raks eden kadınları; lâubâlî tavırları hoşuna gitmediği için, suda boğdur-muştu. Diğer bâzı kadınların da çarşıda pazarlıkla uğraştıklarını görerek, bundan böyle kadınların çarşılra çıkmalarını yasakladı.

kadınlar bulunan bir kayık, sarayın duvarı kenarına pek yakın gelmiş olduğu için batındı. İran hududuna gitmeden önce, Devlet düşmanlarının şecaatini öven bir Acem şarkısı söylemiş olmak bahanesiyle, bir saray müezzininin, huzurunda başını kestirdi. Hâlbuki kendisine mühim bir sır söyleyeceğini haber veren Şâh Kulu nâmında bir Acem çalgıcısının canından vazgeçti. Şâh Kulu Sultân Murad'ın huzuruna getirilince:

- «İstirhamım, kendi hayâtım için değil, benimle beraber lah-de girecek

⁸⁰¹ «Stc delatores, gomıs hotrinum pnMion exito rpphim et poenis qui<tem nun-quam eoercitum, per proemia eliciaeantur.. Tasit. Vekayf. 4. 50. «Kendisince hiçbir şey meçhul kalmaması için. her şehirde casusları vardı.» Sagredo, 12. s. 750.

olan san'at içindir» dedi; altı kırıklı bir mûsikaar isteyerek, bununla evelâ hüzün verici bir şiir, sonra Bağdâd katliâm ve fethi hakkında bir zafer manzumesini tegannî etti. Sultân Murad, san'atkârın hünerini takdir ederek, beraberinde İstanbul'a getirdi. Acem mûsikîsinin Osmanlı payitahtına girişi, Şâh Kulu zamanından başlar.

Sultân Murad, şarâb kullanılmasını men* eden irâdeyi yeniledikten az bir müddet sonra, bir gece kol gezerken, halk arasından Bekrî Mustafa nâmında⁸⁰² birine tesadüf etti. Bekrî Mustafa, sarhoşluk sâikasıyla İstanbul'u ve câriye-oğlunu (yâni «bir çerkes kızından doğduğu için» Pâdişâhı) satın almak teklifinde bulunuyordu. Ertesi gün Pâdişâh, Mustafa'yı huzuruna getirterek, gece yaptığı teklifi hatırına getirdi. Bekrî, koynundan bir şişe şarâb çıkararak, bir dilenciye cihangir ve en nasîbsîz bir şahsı Zülkarneyn⁸⁰³ yapan bu zeheb-i mâyi'in (altın suyunun) cihânîm bütün hazînelerinden üstün olduğunu te'mîn etti. IV. Murad, sarhoşun şetâ-retli sözlerine şaşırarak, şişeyi boşalttı. Bekri Mustafa bundan sonra Pâdişâh'ın başta gelen işret arkadaşlarından biri oldu. Günde bin-beşyüz kişinin ölümüne yol açan büyük tâûn (veba) sırasında Sultân Murad, gecelerini nedîmleriyle işret meclisi teşkil ederek geçirir, ve:

- «Bu yaz. Allah kötülerin cezasını veriyor; bu kış da iyilere sıra gelecektir» diyerek, her türlü kederli düşünceyi terketmek için, Beyoğlu'nda bulunabilen en büyük kadehleri boşaltırdı.

Sultân Murad'ın son yedi senelik hayâtı müddetince, husûsî iradesiyle 50.000 kişi telef olmuştu.⁸⁰⁴ Saltanatı süresince öldürülenlerin umûmî yekûnu 100.000 tahmin olunur. Ve bu târihte görülen yüz bin maktul⁸⁰⁵

⁸⁰² Türkçe'de yâhud Arabça'da -Bekrî. keliesinin sarhoş mânâsına geldiği doğru değildir; bil'akis bu kelimenin mânâsı «perhîzkâr» mefhûmuna muâdildir.

⁸⁰³ İskender-i Zülkarneyn, iki asrın sahibi, yâni (banlarına göre) I. Büyük Alek-sandr (Büyük İskender)'dir. Oziris Yâhud Bakûs «Comua addit puaperi.*

⁸⁰⁴ 1632'den 1637'ye kadar tahmin olunan 25.000 ve Bağdâd'daki 30.000 zâten 55.000'i bulur. (Bağdâd fethinde öldürülen İranlılar, kendilerinin mukabele ve mukatelesinden dolayı öldürülmüş olduklarından, onlar çıkarıldığı ve mübalağadan sarf-ı nazar olunduğu takdirde, bu 100.000 rakamı oldukça eksilir. IV. Murad*m kan dökücü olduğu ma'lûmdur- Fakat onun bu şiddetinin Dev-let'in bünyesini sağlamlaştırdığı, bir iki sahife sonra, bizzat müverrih tarafından da itiraf edilecek olmakla beraber, 100.000 adedinde pek büyük mübalağa vardır. Mütercim)

⁸⁰⁵ (Müverrih bu haşiyede, Murad zamanında îdâm olunan ve târih metninde zikr edilen şahıslardan yüzünün isimlerini sayarak, Almanca nüshadan anlaşıldığı üzere, bunlardan her birini Karaçelebî-zâde'nin «Ravzotü'l-Ebrâr»-ında tabii surette vefat ettikleri, yâhud Öldürüldükleri kaydedilmiş olan tanınmış Müslüman kişilerden yüzüne tekabül ettirir, ve bunların her birinin vefatını, yâhud katlini —hüner göstermek için süslü bir üslûb kullanan— Karaçelebî-zâde'nin nasıl ifade etmiş olduğunu nakleder. Ancak, Murad asrında îdâm olunan adamların, islâtn târihinin büyüklerinden müverrihin seçtiği adamlarla ek-seriya hiçbir münâsebeti yoktur. Meselâ Biber Mehmed Paşa'yi, Emîrü'l-Mü'minîn Hazret-i Ömer ile, Kavala Be-ğî'ni Osmân-ı Zi'n-nüreyn hazretleriyle karşılaştırıyor ki, bu kıyasların hakikatten ârî olduğunu beyâna bile hacet görülemez. Karaçelebî'nin süslü üslûbu ise bizce ma'-lûm ve Ravzatü'l-Ehrâr basılmış ve mevcut

başlarında kardeşleri ve kuvvetli ihtimâle göre amcası Mustafa⁸⁰⁶ bulunan-bu yüzbinlik maktuller ordusundan bir numunedir.

Sultân Murad'ın, Türkçe'ye tercüme edilmiş olan⁸⁰⁷ Makyavel'li okumuş Makyavel'den kalan: «İntikamın saçı sakalı ağarabi-lirse de, kocamaz» sözünde şâyân-ı hayret bir surette tasvir olunmuştur. Murad'ın taht üzerinde geçirdiği 17 sene zarfında, bizzat saltanatı, son yedi seneden ibarettir. Vâlîde-Sultân ve vezirlerin idaresiyle, yeniçeri ve sipahilerin kanlı vesâyetiyle dolu olan diğer seneleri çocukluğunda, yâhud bedenen ve fikren gelişmekle meşgul olduğu devrede geçirmiştir. Şiiri sever, kendisi de şiir söylerdi. Arabaya, ata da pek meraklı idi. Sultân Murad'ın atları, altın eyerli dokuz attan, silsileleri mazbut ve en asîl 40 Arab atından,⁸⁰⁸ üç-dört yüz koşu hayvanından az değildi.⁸⁰⁹ Bu ihtişamı, sonra merasime müteallik emirlerinde bile muhafaza etti.⁸¹⁰ Her sefere gittikçe, üç ahırk at, bayraklarla beraber ordunun Önünden gider, diğer üç ahırk at da ordugâhda bulunurdu. Her ahırda yedi sekiz tavla at vardı. Pâdişâhın ahırlarından ekserisinde yemliklerle atla-rın bağlandıkları zincirler gümüşlendi. Bundan başka, Sultân Murad'm -dört yüzü yeniçeriler, sekiz yüzü hazîne için olmak üzere- 1.200 katar devesi ile 700 katar katırı vardı;

olduğundan, aynı mânâyı ihtiva eden yüz ifâde şeklinin naklinde târihî ve edebî bir fâide yoktur. Yalnız nümüne olarak, birkaçını, mezkûr târihin metninden aynen nakl ediyoruz:

Hz. Ömer hakkında: «Hañcer-i zehr-âbdâr ile zahm-dâr ve ser-nihâde-i baln ihtizâr» oldu. (Ravza, s. 134)

Hz. Osman hakkında: «Hazret-i Zi'n-nüreyn şehîd, ve fülk-i vücûd-ı mes'ûdeleri deryây-ı rahmetde nâ-bedîd oldı». s. 138.

Hz. Alî hakkında: «İbnü Mülcem... vücûd-ı mes'ûde-lerine alâ gafletin zahm-ı şemşîr-i zehr-âlûd irişdirüp, şehâdet ile şehd-kâm eyledi.» s. 140.

Rubûbiyyet (Allahîk) iddia eden İbnü Mukanna* hakkında: «Ol bedgirdâr, def-i âr kaskına kendüyi ve evlâd u ayalını semm-i sâ*a ile (derhâl te'sîr eden zehir ile) ihlâk ve vücûd-ı bedbuudından arsa-i hâki pâk eyledi.» s. 164. Hammer, İbnü Mukanna'yı Receb Paşa'ya tekabül ettirir; «Topal zorba» mağrur bir hilekâr ise de, ulûhiyyet dâvasında bulunmuş değildir.

Murad zamanında öldürülmüş olan yüz mâruf zâtı, aşağıdaki şekilde icmal eder: 3 şehzade, Sultân Murad'ın biraderleri: Bâyezîd, Süleyman, Kaasım; 5 sadrâzam: Kemankeş, Mere Hüseyin, Husrev, Receb, Mehmed Paşalar; 6 defterdar; 5 yeniçeri ağası; 1 sipâhî ağası; 1 müf-tî; 1 şâir; 16 paşa; 7 sancak-beği; 10 kadı; 4 kâhya; 20 meşhur zorba; 2 kâtib; 3 vergi muhassılı; 1 tabîb; 3 şeyh; 1 Dürzî beği ve 1 oğlu; 1 Nogay beği ve 1 oğlu; 1 patrik; 1 Kırım Hânı; 1 Gürcî hânı; 1 Moldavya voyvodası; 2 Fransız tercümanı; 1 Eflâk voyvodası kapı kâhyası; 1 Venedik taciri; Yekûn 100.)

⁸⁰⁶ Bu ihtimâl zayıftır. Meczûb olmasından dolayı iki defa halledilen Sultân Mustafa'nın, ikinci hal'inden 17 sene sonra üçüncü defa tahta çıkarılmasına ihtimâl verilebilir mi ki. Sultân Murad onu idâm ettirsin? Sultân Mustafa hal' edildikten sonra o kadar yaşadı: aklın feabül edebileceği en kuvvetli ihtimâle göre, ihtiyar sayılacak bir senede ve maluliyet içinde eceliyle vefat etti; acaba hiç mi ölmeyecekti? (Mütercim).

⁸⁰⁷ «Makyavel'den mirâs kalan kitâb, Türkçe'ye tercüme ediniştir. Sagredo, 1, 12. s. 734.

⁸⁰⁸ Cîrid atı.

⁸⁰⁹ YeHcendest

⁸¹⁰ Sultân IV. Murad'm binip de gazaya gittiği üç at, oenâze alayında tersine eyerlenerek, tâbutu Önce götürülmüştür. Nafmâ. c. 3, s. 453- Galiba müverrihin maksadı buna işaret olacaktır. (Mütercim)

hademe-i hassadan her birinin yirmi-otuz hayvanı bulunuyordu.⁸¹¹

Göriceli Koçı Beğ'in Tesiri

Kabe'de sel felâketi vukuuna ve askerinin umûmî isyanına doğru, Murad'ın Neff'nin Sihâm-ı Kaza'sını okurken ayaklarının önüne yıldırım düşmesi üzerine, baygınlıktan uyanır gibi silkindiğini görmekteyiz. Beşiktaş fırtınasından sonra, müftînin nasihati üzerine, dilsizleri ve iltifatına mazhar olan diğer kişileri uzaklaştırdı. Ertesi sene, Pâdişâh'ın mahremi Göriceli Koçı Beğ, Devlet'in ve müesseselerin inhitatına dâir kıymetli bir eser yazmıştır,⁸¹² ki Osmanlı edebiyatında, MonteskiyÖ'nün Roma Devleti inhitatına dâir olan ölümsüz eserinin yerini tutar. Müellif, Devlet'in kanlı yaralarını açıktan açığa gösterir; ondan sonra, Osmanlı hükümetinin eski kuvvet ve ma'mûriyetinin sebeplerini sayar ki, ona göre, sadrâzamların mutlak iktidarından, mansıb sahihlerinin azledilemez olmasından, adaletin (emr-i kazâ'nın) serbestçe uygulanmasından, gerek maaş, gerek timâr ve zeamet ile istihdam olunan asker saflarında mutlak itaatin muhafazasından ibaretti.⁸¹³ Göriceli, bu fikrinin tafsilini, Şâh Abbâs'm cülusunu müteâkib etrafına davet edip toplamış olduğu Acem hanlarının lisânına vaz' ederek, ondan sonra, Şâh Abbâs'm tezyinat bakımından uyguladığı tasarruflar sayesinde 12.000 kişilik ve maaşlı bir muntazam ordu tedârik etmiş ve hanlarından 40.000 kişilik ikinci bir ordu istemiş olduğunu zât-ı şâ-haneyeye arz ederek,⁸¹⁴ paşaların

⁸¹¹ 1637 seferi sırasında kendisine malûmat veren Halil Paşa'dan naklen Pe-çevi. (Peçevi'nin -c. 3, s. 422- İfâdesinin meali şudur : -Merhum Pâdişâhın ciridcilikte üstadı ve Bağdâd seferinde emir-1 âhuru olup. ben Tamışvar defterdarı iken, vezâretle Tamışvar muhafızı olan Halil Paşa nakl eder ki: Sultân Murad'ın hademesi, hayvanları hesabsız İdi. Hademesinin de hademe ve hayvanları bulunurdu- Osmanlılar'ı yerleşmiş âdeti mucibince mevkeb-İ hümâyûnda çekilmesi mutâd olan altın ve murassa takımlı dokuz yedekten başka, «cirid atı» nâmiyle ata ve baba tarafından şecereli kırk atı vardı. Üç-dört yüz de «yelkendest* denilen seçme atları sayılırdı ki, cirid oynadıkları vakit onlara binerlerdi. Bunlar güneşten, rüzgârdan, yağmurdan muhafaza olunmak için konak yerlerinde üç ahır, önden giden tuğ-ı hümâyûnun ineceği yerde dahî üç ahır tertîb edilirdi. Her ahırda yedişer sekizer tavla at dururdu. En has atların yemlikleri gömüştendi- Pâdişâh atlarını o kadar severdi ki, otağ-ı hümâyûnun sâyebanı önünde gümüş zincirli yirmi otuz hayvan bulundurmak mu'tâd idi. Bin ikiyüz katar devesi vardı; bunların dortyüz katan yeniçerilere, küsuru hazine ve levazım ve mühimmat ve şâire nakline tahsis kılınmıştı. Yedi yüz katar da ester bulunurdu. Bunlardan mâada, iç halkı tâbir olunan haremî hümâyûn hademe ve ağalarının yigirmişer otuzar atı, ona göre maiyyetleri vardı. Mütercim.)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/279-283.

⁸¹² Koçı Beğ Risalesi, Berlin Kütüphanesinde Diez el yazmaları arasında, nu : 17, varak: 37. Beşiktaş saikasının ve Mekke sel baskınının ertesi senesi, yâni 1040 -1630 senesinde yazmıştır. (Birkaç defa basılmıştır. Birisi, taş-basmasıdır, İstanbul 1294, s. 70. Bir de ince hurufatla Londra ir.atbuu var-dır. Sonraları merhum Ebuzziyâ basmıştır. Mütercim.)

⁸¹³ Müverrih bu fikrayı Risâle'nin muhtelif sahîfelerinden hulâsa etmiştir. (Mütercim)

⁸¹⁴ Koç! Be* FİsAlesİ, varak : 31. (1284 Taşbasmasında 48. 49, 50).

husûsî muhafız askerleri, aylıklı askerden alınmayıp, kanun mucibince, gayrimüslim milletlerden mü-bâyaa edilir ve alınan esirlerden terkîb edilir, timâr ve zeametler, evvelki gibi beğlerbeğiler tarafından tevzî edilir, ilmiyye hizmetleri iltimasa göre değil, ehline verilir, rüşvet ortadan kalkarsa, Devlet'in eski şevketinin tekrar avdet edeceğini ifâde eder.⁸¹⁵

Diğer bir fıkrada kendinden Önceki pâdişâhların yatıştırılmaya muvaffak olduğu büyük gailelerden birçok misâller nakl eder. II. Mehmed zamanında, kırk bin kişilik bir kuvvete mâlik olan âsî Mustafa'nın Dobruca Tataristanı'nda Ahmed Beğ tarafından nasıl ten-kîl olduğunu; II. Bâyezîd zamanında Bosna Vâlîsi Yâkûb'un Hir-vatlık kumandanının isyanını nasıl bastırdığını; III. Murad zamanında Knznklar'ın Gâzî Turhan Beğ tarafından nasıl itaat altına alındığını: ITI. Mehmed zamanında Hasan Paşa'nın İstanbul kapılarını kapayarak ve başlıca mücrimleri yakalayıp, yeniçerilerin isyanını nasıl yatıştırdığını Pâdişâh'a ihtar eder.⁸¹⁶

Göriceli, eserini, İran seferi ve Bağdâd'ın kurtarılması hakkında akıllıca nasihatlerle bitirir: Düşmana, gerek Kars tarikiyle Revan üzerine yürüyerek, gerek ÇUdır'dan doğru Tiflis üzerine giderek, iki suretle hücum etmenin mümkün olduğunu; ne suretle hareket olunursa olunsun, ordunun Bağdâd'da kışlaması lâzım gelmeyip, Diyârbekir ve Erzurum taraflarında kışlak tertîb edilmesi iktizâ edeceğini; ser-asferin harekâtını nazar-ı dikkat altında bulundurmamak için, vezirlerden birinin kedhudâ olarak yanına verilmesinin ihtiyat gereği olacağını isbât eder.⁸¹⁷

İşte Koçî Beğ'in bu akıllıca nasihatları ve Rûznâme'ci İbrâhîm Efendi'nin ma'rûzâtı üzerinedir ki, iki sene sonra mülâzimlikler lâğv edilerek, timâr ve

⁸¹⁵ Bu da muhtelif sahîfelerden hülâsa edilmiştir. (Mütercim)

⁸¹⁶ Koçî TV#. sancak hejşlerinin ve beğlerbeglerinin, istikaametle uzun vakitler mansıplarında bekaalarından Mayı. pek kuvvetli bulunarak, etrâf-ı mereâ-Hkfe dü-jman zuhur etse, bunun haberi gelmeden, düşmanların rous-ı mak-tuâsı geldiğini ve ezcümle BAvezfd-i sâni zamanında, Bosna henüz sancak iken, Bosna vâlîsi Yâkûb Beğ'in. ale'l-gafle taarruz eden Hırvat hâkiminin muknabelesine «şitâb ederek, onu münhezim eylediğini: Eb'ül-megaazî Sul-tfln Sflpyntftn-ı Kaanûnî. asrında (Hammer'in bunu Tl. Mehmed asrında demesi yanlıştır, vak'a bu tariftin altıncı cildinde Süleyman zamân vak'alarında gösterilmiştir) Dobruca'da otuz kırk bin kişi ile zuhur eden Düzmece Mustafa'yı Render mirlivası Ah-med Beg'ln perişan ettiğini; Selîm-i sâni asrında İspanya ve Venedik donanmalı donanmay-ı hümâyûna galebe ede-rok. Ay.ımıvra'yı muhasara ettiği vakit, Oâzî Turhan (Turahan) nSlu Mustafa TVj?'in düşman donanmasını nerîs.An ederpk. kaleyi kurtardığını; Mn-rad t sâlis zarrântnda dahî yfne o Mustafa Bfg'in, Akkîrman özerine yürü-yım Kaz;ıklnr"i tenkil ettiğini beyân eceler, 12fl4 Tagbasması. s. 7 ve 8. Ye mişçi Hasan Paşa «Yeniçeri ocağını kola alup» yâni taltif ile gönüllerini cezb edip, ale'lgafle İstanbul kapılarını kapadıktan sonra, eşkıya ve eşrârini bir anda ifna ile haklarından geldiği halde, paşanın erbâb-ı hased ilkaasıyle idâm edilmiş bulunduğunu da, bu türlü erbâb-ı istikaamet ye hizmetden ba'-zılarının uğradığı avâkıb-i vahîmeyi ta'dâd sırasında tezkrl eylemiştir, s. 18 (Mütercim) (195) Bu fıkraya eldeki nüshada rastlanılmadı. (Mütercim)

⁸¹⁷ Bu fıkraya eldeki nüshada rasdtlanılmadı. (Mütercim)

zeamet ve askerinin esâmî defterleri yoklanmış ve bu zâtların gizlice yaptıkları te'sîr Sultân Murâd'a, hükümet dizginlerini kuvvetle ele almak azmini telkin etmiştir. Mutantın surette icra edilen bir yemin ve daha ziyâde kılıç korkusu askeri itaat dâiresinde tutmuştur. Bağdâd seferinden az evvel, zeamet ve timâr defterleri kamilen yoklama edildi. Tezyinatın men'ine müteallik kanunlar icra mevkiine konuldu. Ulûfeli, ulûfesiz, muntazam ve gayri muntazam askerinin miktarı 200.000'e çıkarıldı: Şu suretle ki, 162 ye- niçeri ortasında 30.000 kişilik ve 60.000'i bulan cebeciler arasında 1.000 kişilik seçkin bir fırka teşkil olundu. Devletin varidatı sekiz milyon altına, timâr ve zeametlerin varidatı altı milyona çıkarıldı.⁸¹⁸

Harem'de, her ikisi de aslen Rum olan Vâlîde-Sultân ile Hasekî-Sultan hüküm sürmekteydi. Haseki, Sultân Murad nezdinde, yüksek fikirli ve siyâsî düşünceye sahip, ihtişama meyilli ve cömert olan Vâlîde-Sultân kadar nüfuzlu değildi.⁸¹⁹ Vâlîde-Sultân, zekâsı, güzelliği, beşi erkek, beşi kız on çocuk anası olması sayesinde, zevci I. Ahmed nezdinde elde ettiği nüfuzu, oğlunun saltanatının ilk beş senesinde muhafaza etmiştir. Sonraları, nüfuzunu Si-lâhdâr Mustafa'ya terk etmeye mecbur olmuş, Silâhdâr ise IV. Mırad'ın son nefesine kadar iktidarda kalmıştır.⁸²⁰ Sultân IV, Murad, ne kadar bir istibdâd icra etmiş olursa olsun, târih onun hakkında şu şekilde şehâdette bulunmaktan istin-kâf edemez: Sultân Murad, zayıf olan kendisinden öncekiler zamanında paslanmış olan İslâm kılıcına kan içinde yeniden su vermiş; ihtilâl ejderini öldürmüş; Osmanlı memleketlerinin

⁸¹⁸ «Mısır varidatı 600.000 zekino (altın); Şâm 60.000; Ta-rablus 50.000; Diyârbekir 120.000; Haleb 50.000; Kıbrıs 50.000; Erzurum 105.000 Zekino; Anadolu, 325.000 hâne itibarıyla ve her haneden takriben 3 zekino demek olan 3 sultanino vergi alınmak hesabıyla 975.000 zekino; Rûm mıntkasından (Sivas eyâleti) Karasu 430.000; ondan maada (yine Rûm mıntkasında) her biri 3 sultanino verir 130.000 hâne bulunduğu rivayet olduğundan, bu da 390.000 zekino tutar; Karesi'den 150.000 sultanino ve diğer memleketlerden 836.000 zekino; kısacası, diğer vergiler, âşâr, mâdenler hâsılatı, zahîre bahâsı, rûsum vesaire bütün ülkede 10.000 yük akçe'yi bularak hepsi 8 milyon sultanino'ya varır ve her sultanino 15 «ciofi» kıy-metindedir. Timârlar hâsılatına gelince, bunlara mutasarrıf olan sipahiler kılıç başına bir adam çıkarmaya mecbur olup, her kılıç için 50 riyal varidat tahmin olduğundan (Timârlar hâsılatından her 5.000 akçesi veyâhud yerine göre buna yakın mikdârı için bir cebeli çıkarılmak hesabıyla) demek istiyor. Mütercim), Timarlar'm toplam hâsılatı 6 milyon sultaninodur.» İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphânesi'nde Venedik Hulâsası.

⁸¹⁹ Vâlîde-Sultân aslen Rum olup, takriben 45 yaşındadır. Gayet güzel, tavırları nazikâne, iyi tabiatlı, tenezzüh ve eğlenceye meyli ziyâde, faziletli, akıllı, ihtiyatlı, son derecede âlicenâb ve cömerd, bütün parasını sarfetmeye alışık, istisnasız her türlü hayır işlerine râğbetkârdır. Benim zamanımda iki defa hapishaneleri (mahbus borçluları) tahliye ettirmiştir.

⁸²⁰ «IV. Murad'ın has nedimidir. Bu Türk, uzun zaman Venedik şehrinde ticâretle iştigâl eden babasının halen oturmakta olduğu Saraybosna'da doğmuş ve henüz pek genç iken bence malûm olmayan bir suretle saray-ı hümâyûna intisâb ederek, silâhdârlık mertebesine kadar yükselmiştir, Yirmialtı yaşını ikmâl etmemiş olduğu halde, ve-zâret rütbesini hâizdir. Merdâne tavırlı, oldukça çok ve Itümrâl bıyıklı olup, yürürlükteki âdete râğmen, sakal koyvermemiştir. Sadrâzam olması kendisi bakımından pek kolay iken, vazifenin ağırlığından çekinerek, o makama geçmeye heves etmemiştir.» Venedik Hulâsası (İtalyanca'nın o zamanki şivesine göre yazılmış olan muğlak aslından meâlen tercüme ettirilmiştir. Mütercim).

serhadd-i kadîmi olan Bağdâd'ı, yâni İslâm'ın selâmetini ve hiç olmazsa Devlet'in şark hududlarındaki emniyetini muhafaza eden «Dârü's-Selâm»ı iade etmiş, birçok sû-i istimalleri ortadan kaldırmış⁸²¹ vâridâ-tı artırmaya ve orduyu güçlendirmeye muvaffak olmuş; sipahilerden vakıfların idaresini, diğer hükümet hizmetlerini almış; yeniçeri esâmî defterlerine ve timâr ve zeamet sâhibleri arasına fuzûlî olarak geçenleri kayıttan düşürmüş; kahvehaneleri, meyhaneleri, tütün içilen yerleri kapatmasıyle her vakit tehlikeli olan işsiz adamlarla bid'at erbabı için toplanacak yer bırakmamıştır. Valilerin ve vergi muhassıllarının başlarına inmeye hazır bulunan Pâdişâh'ın kılıcı, halkı gaddarca ezmekten onları men* etmiştir. Kısacası, Sultân Murad'ın kanlı saltanatı devresinde, kendinden Öncekilerin zaafı ve ehliyetsizliği ile kuvvetten düşen, III. Murad'ın atâleti, III. Meh-med'in iktidarsızlığı, I. Ahmed'in tecrübesizliği, Mustafa'nın belâ-hati (meczûbluğu) ile harâb olan, dahilî muharebelerle, halkın ve askerinin isyânıyla her taraftan yaralanmış bulunan Osmanlı Devleti yeni bir hayat buldu. Şimdi bu Devlet'in -hakîkî çöküşünün başlangıcına, yâni felâketli Karlofça Muâhadesi'ne kadar kudretli ve her taraftan hürmete mazhar olarak, iki asır daha, mevkiinde kaldığını (durumunu muhafaza ettiğini) göreceğiz.⁸²²

⁸²¹ «Sipahileri intizam ve itaat altına almak ve fesâd çıkarmak arzusunda bulunanların toplandıkları yerler olan kahvehaneleri tamamen kapattırarak emir hilâfına böyle yerlerde toplananları îdâma mahkûm etmek suretiyle asayîşi te'mîn ve yeniçerilik tahsisatının şuna buna peşkeş çekilmesi tarzındaki kötü alışkanlığı kaldırarak yeniçerilerin ahvâlini islâh eylemiştir. Varidatı artırmakla beraber, Enderun hazinesinde hesaba sığmayacak derecelerde para birikmesine muvaffak olmuştur. Ancak şiddetli muameleleri yi e umûmî nefreti celb ettiği gibi, askerden bir takımının îdâm korkusuyla şurada burada saklanmasından dolayı, ordunun kuvveti azalmıştır,

«Kendisi son derecede cimri olduğu gibi, gerek şahsı, gerek ailesi efradı hakkında halkın ihtiras ve düşmanlığı celb edip, tehlikede kalmamak için, kölelerinin bile giymek istemedikleri derecede pejmürde esvâb ile gezer ve içinde yaşadığı karışık zamanda ihtiyaç duyulduğunda can kurtarabilecek yegâne vâsitanın para olduğunu bildiğinden, servetini büyük bir ihtimamla muhafaza ederdi.» Venedik Hulâsası.

⁸²² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/283-286.

İÇİNDEKİLER

KIRKDOKUZUNCU KİTAP	7
Şark'ta Erkek Ve Kadın.....	7
Sultan İbrahim'in Cülusu.....	10
Cülusun Tebliği Ve Anlaşmanın Yenilenmesi.....	11
Birkaç Şehzadenin Doğumu; Zelzele Ve Yangın	14
Sikke'nin Yenilenmesi Ve Umumî Tahrîr	15
Azak Kalesinin Zabtı.....	17
Silahdar Mustafa Paşa'nın İdamı.....	20
Bazı Zorba Ve Şakilerin Cezalandırılması.....	21
Nasuhpaşa-Zade'nin İsyanı Ve İdamı	21
Mısır Valileri.....	25
Zülfekaar Ve Faik Paşaların İdamı.....	26
Cinci Hoca.....	28
Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın İdamı	30
Yeni Sadrazamın Gelişi.....	35
Pîyale Paşa'nın İdamı	36
Narhacı Hasanın İdamı	37
Deli Kaasım	37
Mevlid-î Peygamberi Şenlikleri	38
Bazı Olaylar.....	39
Cinci Hoca Ve Şekerpare İçin Saray İnşâsı.....	40
Padişahın Edirne'ye Seyahati	41
Kırım Hanlığı'na İslam Giray'ın Tâyini.....	43
Lehistan, Rusya, Transilvanya İle Diplomatik Münasebetler.....	46
Baron Dö Çernin'in Sefareti	48
ELLİNCİ KİTAP	53
Sultan İbrahim'in Sefihâne Hayâtı.....	53
Kızlarağası Sünbül Ağa'nın Esareti.....	58
Padro Ottomano.....	58
Girit Adası.....	61
Aya Todori Ve Hanya'nın Fethi.....	68
İstanbul'da Hâdiseler.....	73
İngiltere Ve Fransa Elçileri	78
Elçi Greyfanklau	79
Kırım Hanı, Lehistan Ve Rusya.....	81
Mehmed Paşa'nın Vefatı	84
Kesmo'nun Zabtı.....	85

Kapdan Paşa'nın Şehâdeti.....	86
Fazli Paşa'nın Düğünü Ve Cinci Hoca'nın Gözden Düşmesi.....	87
Sahte Abaza	88
Kırım'da, Kıbrıs'ta Ve Anadolu'da Karışıklıklar	88
Kandiye Muhasarası Hazırlıkları.....	89
Dalmaçya'da Osmanlı - Venedik Mücadeleleri.....	90
Sadrâzam Salim Paşa'nın İdamı.....	92
İdarî Değişiklikler.....	92
Harem Saltanatı Ve Düğünler	93
Anadolu'da Ve Bağdad'da İsyandar	94
Kandiye Muhasarası.....	96
Vardar Alî Paşanın İsyanı.....	98
Ahmed Paşa'nın Düğünü	105
Kırım Aleyhine Lehistan Ve Rusya'nın Şikâyetleri.....	108
Samur Kürk Ve Anber Vergisi.....	109
Valide Sultan'ın Sürülmesi.....	110
Uğursuzluk Belirtileri	111
Yeniçeri Ve Ulemanın Orta Camiinde Toplanmaları.....	111
Sadrazam Ahmed Paşa'nın Boğulması.....	114
Rumeli Kazaskerinin Öldürülmesi.....	117
ELLİBİRİNCİ KİTAP	126
Yeni Pâdişâhın Eyüp Câmii'nde Kılıç Kuşanması.....	126
Sofu Mehmed Paşa Sadrazam	126
İhtiyar Ve Genç Valide-Sultânlar	127
Cinci Hoca'nın İdamı	128
Cülus Bahşişi	130
Hademe-i Hassa Odalarının Tanzîmi	130
Hademe İsyanı.....	133
Sipahilerin İsyanı.....	136
Sipahileri Yeniçerilerin Mahvetmesi	138
Eşkiya Reisi Haydaroğlunun İdâmı	143
Sadrazamın Müzakereleri	145
Sofu Mehmed Paşa'nın Azli Ve İdamı	148
Asya Ve Avrupa Hükümetleri Elçileri.....	150
Gürcî Nebi'nin Üsküdar'da İsyanı	153
Girit'te Askerin Kıyamı.....	157
Kandiye Muhasarası.....	158

İlmîyye'deki Gelişmeler	159
Katircioğlu'nun Affedilmesi	162
Kara Murad Paşa'nın Sadarettten Azledilmesi	164
Yeni Tayinler Ve Aziller	167
Girit'te Ve Akdeniz Boğazında Deniz Vakaları	169
Bosna Vekaayii	171
Melek Ahmed Paşa'nın Sadâreti	172
Zarar Verici Mâlî Tedbirler	172
Van'da, Ayıntab'da, Suriye'de Karışıklıklar	174
İzmir Ve Selanik Kadılarının Azli	176
Sadrazam'la Ağalar Arasında İhtilaflar	176
Sofra İsrafları	177
Kadıızâdeliler'le Tarikat Ehli Arasındaki Çekişme	178
Şeyhülislâmın Değişmesi.....	180
Melek Ahmed Paşanın Azli	184
Esnaf Kıyamının Bastırılması	185
İhtiyar Valide Sultanın Öldürülmesi	187
ELLİİKİNCİ KİTAP.....	198
Sadrazam Siyavuş Paşa'nın Azli	198
Venedik, İspanya Ve Avusturya İle Siyasî Münasebetler	200
Abaza Hasan İle İbşir Paşa'nın İsyanı.....	202
Sipahiler Kanununun İhlâli.....	205
Derviş Mehmed Paşa'nın Kapdan Paşalığa Getirilmesi	205
Mes'ûd Efendi İle Sadrazam Gürcî Mehmed Paşa Rekabeti.....	207
Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Sadâreti.....	208
Malî Tedbirler	210
Kızlarağası İle Şeyhülislâmın Azledilmeleri.....	213
Kadıızâdeliler'le Şeyh Müridleri	215
Zelzele	216
Sarıkamış Kazakları (Zaporog Kazakları).....	216
Kırım Hânı.....	217
Tarhuncu'nun İdamı	218
Sadrazam Derviş Paşa'nın İdaresi	220
İdamlar Ve Müsadereler	222
Hindistan Ve Lehistan Elçileri	226
Kırım Hanı'nın Moldavya'daki Akınları	228
Venedik'le Deniz Muharebesi	229

Karadeniz Sahillerinde Moskoflar'la Yeniçerilerin Hasarları	231
Yeni Sadrazam İbşir Paşa	237
Dervîş Mehmed Paşa'nın Ölümü	241
İbşir Paşa'nın İstanbul'a Girişi	241
Sadrazam İbşir Paşa'nın İcraatı	245
Yeniçeri Ve Sipahilerin Ayaklanması, İbşir Paşanın İdamı	247
Murad Paşa'dan Sonra Süleyman Paşa'nın Sadareti	252
Yeniçerilerin Kıyımı	255
Siyavuş Paşa'nın Sadrazamlığa Getirilmesi Ve Vefatı	257
Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın Sadâreti	259
Hindistan Elçisinin Kabulü	260
Lehistan Elçileri	261
Çanakkale'de Deniz Muharebesi	263
Bozcaada Ve Limni'nin Venediklilerce Zabtı	264
Müftî Mes'ûd Efendi'nin Azli Ve İdamı.....	264
Melek Ahmed Paşa'nın Uzaklaştırılması, Diğer Değişiklikler	266
Köprülü'nün Sadârete Getirilişi.....	267

KIRKDOKUZUNCU KİTAP

Şark'ta Erkek Ve Kadın

Sultân Murad saltanatının kanlı dehşetlerinden Sultân îbrâ-hîm'in pek de merdçe sayılmıyacak olan tecrîd edilmiş hayâtına geçilirken, sarp dağlardan aşarak, incecik yolların keskin taşlarından ayakları şerha şerha olduktan sonra, kendisini birden bire sefahatin göbeğinde bularak kendini istirahat yastığına koyuveren seyyahın hislerine benzer bir his, inşam istilâ eder.

İbrâhîm, I. Mustafa gibi meczûb değildi; III. Murad gibi, bedenî kudretine hüccet olmak üzere yüz evlâd bırakmadı; târihte onun nâmını belirleyen, sâdece dizginlenemez sefahatidir. Şiddetli mizaçlar, kuvvetli tabîatler -hükümet işlerini haleldar etmeksizin- zevklerin sihirli cazibesine kapıldıkları zaman muasırları, hattâ şiddetli bir münekkid olan târih. Devlet üzerinde hiçbir vahim te'sîre yol açmayan bu ahlâkça kötülüğü kolayca affederler. Lâkin zevk işlerinde ifrata dalarak, hem cismini, hem ruhunu bîtâb

etmekle beraber, kadınların, nedimlerin tahakkümlerinden kendisini kurtarmayı da bilmeyen bir hükümdar, çağdaşları ve haleflerinin haklı olarak ağır istihkak altında kalır. Hanenin asayişini, ailenin vahdetini harâb eden taaddüd-i zevcât, en eski zamanlardan beri Asya ve Afrika'da erkekler, özellikle hükümdarlar için mutlak bir üstünlük vesîlesi sayılmıştır. Vakıa, erkeğin muhabbeti birkaç kadına inkısam edince, hiçbiri onun yegâne zevcesi ve hayât arkadaşı değildir; hepsi aynı aşağı dereceye düşmüşlerdir. rfiu i'tiyâd, zâten târih bakımından te'yîd edilmiş olan i'tirâz olunamaz muhakemelerle sabit olduğu üzere, katmerli bir yanlışlığa dayanmaktadır. Çünkü, ekserîyâ vâki olur ki, taaddüd-i zevcâta cevaz veren kaanun hükümleri hilâfına olmak üzere, bir zevce bütün nedimelere üstünlük sağlayarak, hakikatte bir melike gibi addolunur (Bu târih, Roksalan'da bunun parlak bir misâlini gösterir); bâ-zan da vâki olur ki, kadınların zayıf bir hükümdarın sebatsız muhabbetinde birbirlerine düşerek, saltanat kudretini aralarında parça parça taksim ederler. Nasıl ki, İbrahim'in saltanatı bunu isbât eder. Kadının erkeğe karşı bulunduğu dereceyi Asya ve Avrupa lisansları açıkça tâyîn etmişlerdir. Lâkin Asya dillerinde ev sahibesi, evin idarecisi için husûsî bir kelime yoktur. Yalnız aile reisini tâyîn eden

kelimeleri vardır ki, Acemler «kedhudâ»¹ derler; kadının erkekle diğer münâsebetlerindeki mâhiyetlerin belirlenmesine delâlet eden kelimelere gelince, bunlar, mutlak bir mecburiyet yâ-hud yabancı gözlerin nüfuzuna tamâmiyle kapalı bir ikaametgâh mânâsını mutazammındırlar. Avrupalıların yanlış olarak «safa sürülen yer» mânâsını verdikleri «harem» kelimesi, asla girilmesi caiz olmayan muhterem bir mesken demektir. Acemlerdin «şebistân»lan gece odası, başka bir ifâdeyle yatacak yer demektir. Türklerin «odalık» kelimesi, Almanca'nın kadınlar odası demek olan «Frauenzim-mer» kelimesine muâdildir.

Kısacası, Şarklı, kadını insanî bir şahıs değil, yabancılar için nüfuzu kaabil olmayan bir harîm-i huzuzât (her türlü nazların içinde toplanmış olduğu yasak ve mukaddes bir şey), yalnız zevce'e münhasır bir oda² sayar. Hükümdarın vâlidesiyle en çok sevdiği sultân (kadın) ise başka türlü telâkki olunur. Bunların birincisi Vâ-lide-Sultân'dır ki, hükümdarı doğurmuş olan kadındır. İkincisi, Ha-sekî Sultân,³ yâni «en samîmi» demektir. Birincisi Harem dâiresini idare eder, ikincisi pâdişâhın husûsî hayâtına iştirak eder: Her ikisi, hükümdarın düşüncesinde gerek birlikte ve gerek ayrı ayrı icra eyledikleri husûsî te'sîrlerle saltanat melikesi olurlar.

tstibdâd ve esaretin beşiği olan Eski trân, yalnız harem dâirelerinde ve zevçlerinin üzerinde âmir durumunda olmuş değil, devlet ve kavimler üzerinde saltanat sürmüş birçok kadınlar arz etmektedir, islâmiyet'in meşru zevceler için tâyîn ettiği dört adedi, Dârâ'nın dört karısında görülmektedir: Atûsa, İrtîstûne, Pârmîs, Fâi-dîme;⁴ Türk Roksalan'ından evvel Acem Roksalan'ı, yâni parlak demek olan «Ruşen» vardı. Bir periden doğmuş demek olan Pâzî-zatîs'in kanlı saltanatı Şark vekaayinüvislerine nazaran Perîzâde'-nin hükümetine tekaddüm eylemiştir. Düşmanın yaklaştığını ansızın haber alarak perîşân bir kıyafetle ata binmiş ve ancak galebe ettikten

¹ Hâlbuki Farsça'da İcedbâml' kelimesi vardır ki, evin hanımı demektir: 'kez-bAV İsmi bundan bozulmadır. Türklerin de «hayme ana.sı vardı ki, Osman Gflzfnfn validesine nfsbet «ftldlfcî zannedilen -Haymana, kazasının İsmi bu keTfcneoVndfr. K)*i yanda bu Jtelfrrenîn «ha. hflrffyte yazılması bir imlâ yanlışlığıdır, noHaî .hı. »e yazılması lâzımdır; çünkü türkçede «ha. harfi yoktur. (Mütercim)

² Müverrihin bu ifâdesi «odalık- kelimesine verdiği mânâdan dolayıdır. »Odalık», aynı odada birlikte yaşanmaya abgıhıñş kadın demektir; hâlbuki Ham-mer «oda ittihâz olunan şey. mânâsı vermiş görünüyor. (MtHercim).

³ Haseki, .Hâs -eski* dir M, bu unvan eskiden pâdişâhların ilk nikahlandıktan kadına tahsis olunurdu- (Osmanlı harem teşkilâtı ve saray kadınları hakkında daha sıhhatli ve şümüllü malûmat için bkz : Ord. Prof. 1- H. Uzunçar-şih, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, İkinci basım. Ankara 1984; M. Zeki Pahalm, Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, 3 dld; İslâm Ansiklopedisi ilgili maddeleri, vd.)

⁴ Herodot, 3, 88. Atusa ve Fâidîme, Şahn&me'nin «Ateş» ve «Fatma, isimlerinde görülür.

sonra endamına çekidüzen vermiş olan «Rûdûgûne»nin⁵ ordu kuvvetiyle kudretini muhafaza eden Kösem Sultân'm cesareti tanzîr eder. Türkmen, Tatar, Türk târihlerinde birçok şöhretli kadınlar vardır ki. valide yâhud en sevgili olmak üzere oğullan, yâ-hud zevceleriyle saltanatı paylaşmışlardır.⁶ Ancak Arab vekaayi-nâmeleridir ki, siyâset safhasında görünen bir yâhud iki kadın gösterirler.⁷ Lâkin buna mukabil, birçok takva sahibesi, âlime, şâire⁸ zikr ederler ki, güzellik ve aşkın en mükemmel timsâlidirler.⁹ Emevî ve Abbasî halîfelerinin İstibdadı, «şehenşâh» unvanını alan İran hükümdarlarından geri olmamakla beraber, Arablar, huyları i'tibâriyle, kadınlar hakkında daha nazikâne muamelede bulunurlardı ki, bu hâl Ehl-i Salîb ve Murâbitlar ma'rifetiyle Avrupa'ya yayılarak, Frenk şövalyelerinin kabalığı ta'dîl etmiştir.

Bu vak'alardan şu neticeler çıkarılır ki, bir taraftan kadınların hükümetteki iştiraki en mutlak istibdâd ile kaabil-i i'tilâftır ve diğer taraftan kadınlara düşkünlük sâikasıyla kendilerine gösterilen saygı ve ihtiram, kadınların hükümet işlerine karışmalarına hak vermez. Bundan başka, Asya istibdadı, bazı mu'teber tarihçilerin düşündükleri gibi, kadınlar hakkında, harem dâiresinde kapanıp kalmaları suretiyle yapılmış olan baskı usûlünden kaynaklanmadığı gibi, bu tazyik usûlü de istibdadın îcâbı değildir. Bunun da delili şudur ki: Cumhuriyet teşkil eden Yunanlılar'da kadınlar «Ginese» tâbir ettikleri yerlerde birer mahbûs hâlinde bulundurulmakta iken, Halîfeler ve Emirlerin devirlerinde civânmerdce bir nezâket şu küfesi açılarak, nisbeten yakın bir zamandan beri bu durum Avrupa'ya intikal ederek, letafeti artırılmıştır.

Arab ahlâkına göre meşru kadınlar, erkeğin en necîb duygularından kaynaklanan ihtiraamlara, muhabbetlerinin cazibesıyla kocalarının bütün heveslerine hâkim olmak hakkına, rakîbleri üzerinde inkârı kaabil olmayan bir üstünlüğe mâliktirler. Lâkin hükümet hakkı «El-hükmi limen galebe» kaidesi ve eskiden beri gelen ftiyâdin' eseri olmak üzere erkeğe aittir ve

⁵ PolienDs, 8; 27. Polienos'un .Rûdûgûne.si Herodot'un «Fronogûne.si ve Şâh-nflme'nin <Rûdâbe> (Rûdâbih) si olmak gerekdir.

⁶ Timur'un dokuz zevcesinden başka, Türk melikelerinin meşhutları şunlardır: Cengiz Hân'ın torunu Kayuk Hân'm atası Turagine; Emîr Çoban'ın kız torunu ve Olcayto'nun Eb'û Saîd'in zevcesi Dilşâd Hâtûn (Bağdâd Hâtûn); onun kın Zâtı Bîg (Satı-Bîg) ki. Çoban Hanedanından Arpa Hân'ın zevce-sidir.

⁷ (Hazret-İ) Peygamber'in zevcesi Aişe (R.A.). Hâkim bl-EmriHah'ın herçst-resi Sittü'1-mülk; Mısır'da Türk cariyesi Şeceretü'd-Dürr.

⁸ Endetüs şâiresi olan Rabia-i Adviyee (Endelüs değil, Irak'ta Basra'da ya-gairas. ve birçok mutasavvıf ve âlimlerin yetişmesinde rol oynamış olan va evliyadan sayılan Hz. Rabia'dır. Hazırlayan) ve Sitt-I Nefise.

⁹ Abîle (Abla?), Selmâ. Leyla. Belkis.

bunda kadınların hissesi yoktur. Arablar'ın kadınlara hürmet zerâfeti Türkîer'ce meçhuldür; bununla beraber Osmanlı târihi bize birçok defalar pâdişâhların cariyelere ve dîvân-ı hümâyûnun kadınların nüfuzuna mahkûm olduğunu göstermektedir. Rus Roksalan'ın, Venedikli Bafa'nın, Rum Kösem'in Süleyman, III. Murâd, I. Ahmed zamanlarında ve onlarla Devlet üzerinde saltanat ettiklerini gördük: Ancak öyle yalnız bir kadının saltanatının neticeleri, İbrâhîm zamanında birçok nedimelerin müştereken nüfuzlarını kullanmalarından hâsıl olan hallerle kıyasla sa, bir saadet idi.¹⁰

Sultan İbrahim'in Cülusu

IV. Murad'ın irtihâlinden sonra, Devlet'in ileri gelenleri, yeni Pâdişâh'ın cülusunu haber vermek için, sevinç çığhklanyle şehzadelerin ikaametgâhı demek olan kafese koştukları zaman, İbrahim, hükümdarın dünyâdaki soluğunu tamamlamış olmayıp da» henüz hayâtta olan yegâne biraderi bulunması hatâsına mukabil, kendisini, ömrünün geri kalan günlerinden mahrum etmek cezasına uğratmak için, böyle bir hileden istifâde etmek istiyor korku-suyle, kapısının sürmelerini çektirdi. Kapıyı kırmak için zor kullanmak mecburiyeti hâsıl oldu. Fakat ne kadar hürmet gösterilmek mümkünse gösterildi; İbrâhîm, Murâd'ın vefatını validesi Kösem Sultân'ın bizzat tasdik edip de, müteveffa hükümdarın na*şını dâiresinin önüne getirmek suretiyle kat'î bir delil göstermesine kadar, kendisine arz olunan tebriklerin halisane olduğuna inanmak istemedi. Ondan sonradır ki, Sultân İbrâhîm taht odasına giderek, dîvân erkânının, ulemânın, ağaların ta'zîmâtım kabul ederek, biraderinin na*şını saray kapısına kadar götürdü. Sonra, an'aneye göre, Eyüb Câmii'nde kılıç kuşandı. Kösem Valide-Sultân, vaadi gereğince vezirleri makamlarında bırakarak, sönmüş olan iktidarını yeniden alevlendirmek için, birbirini müteâkib güzel cariyeler tak-dîm etmekten başka bir şeye bakmadı.

Kadîm zamanlardan beri şehvet-engîz Zühre'ye tahsis edilen ve isminden de anlaşılacağı gibi. İslâmiyet'te affâne ve dindârâne bir içtimaa mahsûs ve münhasır sayılan her cum'a günü Kösem Sultân, vezirler kendisine refakat etmekte buldukları halde, oğlunun akametine yeni kurbanlar getirirdi. İbrâhîm, bir tek kadının bezm-i sohbetinde bulamadığı iktidarı, kadınların çokluğunda bulmak ümidiyle teselli buluyordu. Saray

¹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/311-315.

büyüklerini her cum'a günü Pâdişâhın yatağına yeni bir câriye getirmeye mecbur eden haftalık teşrifat, yalnız İbrahim'in saltanatı zamanında mer'î olmuştur; bu Pâdişâh'ın vefatından sonra, eski bir âdet iade olundu: Senenin yedi mukaddes gecesinden¹¹ Kur'ân'ın nüzulü gecesini olan Leyle-i Kadr*'de Pâdişâh'ın Ayasofya'dan saraya dönüşünde, devlet ileri gelenleri ellerinde renkli gerdek fenerleriyle kendisine refakat eder; o gece zât-ı şahane bir câriye takdim olunurdu.¹²

Cülusun Tebliği Ve Anlaşmanın Yenilenmesi

Dîvân-ı hümâyûn Sultân İbrahim'in cülusunu ecnebi hükümetlerine haber verdi. Bir çavuş, Fransa'ya, Felemenk'e, İngiltere'ye gitmek için emir aldı; Müteferrika Mehmed Venedik'e gitti; bir ağa, 60 süvari ile Viyana'ya gönderilerek, varışından yedi gün sonra İmperator*'un huzuruna kabulünde, Lehli'ler'e asla yardım edilmemek şartıyla sulhun bekaasını arzetti. Sultân Murad henüz hayâtta iken Lehistan hükümeti, Devlet'in hududunda Kodak Kalesi'nin inşâsından dolayı çıkan ihtilâfın halledilmesi için, Adalber Myaskovskfyi sefaretle İstanbul'a göndermişti. Sefir Osmanlı payitahtına vardığında saltanat tahtında Sultân İbrahim'i buldu. Yeni Pâdişâh kendisine arz edilen sulh teklifini kabul etti. Ruslarla bir ittifak akdinden vazgeçilmesi için bir çavuş ve Lehistan'a dönmek üzere bulunan Pzandota Dziriski nâmmdaki mektupçu vâsıtasıyla Vladislas'a bir nâme gönderildi.¹³

Ruslar tarafından da, Sultân İbrahim'e cülusunu tebrik ve Azak Kalosi'nin istilâsından dolayı harb hâlinde bulunan Kazak ve Ta-, tarlar arasında efendilerinin tarafsız kalacağını te'mîn eylemek üzere iki elçi gelmişti. Balyos Aloizio Kontarini yerine gelen Venedik maslahatgüzarı Pietro Foskarini kapitülasyonları yeniledi.¹⁴ Kont Dö Sezi ile sefir Peter Vik'e halef olan Fransız elçisi Mösyö Dö Lâ-hey ve İngiliz elçisi Sakvil eski muahedelerin devam etmesi hususunda te'minât aldılar. Lehistan ile anlaşma, evvelce malûm olan ve başlıcası hududun Kazak ve Tatarlarda

¹¹ Bu yedi gece Regâib, Mî'râc, Berât, Kadir, Mevlidi Saadet üe iki bayramın ilk geceleri olmak gerekir (Mütercim).

¹² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/315-316.

¹³ IV. VlaiHftla* Tarihi. Kuynfcovskrnfn eseri. Varşova tab'ı 1823, s. 241 1679'da basılmış bir eserden naklen. Sultân İbrahim'in cülusunu bildiren, Lehistan Kralına yazılan narne Relsülküttâb Mehmed Efendi'nin inşasında dercedil-mıslir. nu : 40.

¹⁴ Venedik Arşivi'nde bulunan ve Rets Mehmed Efendi'ntn İnşasında yazılı olan bu kapitülasyon, Martens'te yoktur.

karşı karşılıklı olarak muhafazasını ve Lehliler tarafından Tatarlar'a senelik bir vergi Ödenmesini mutazammın bulunan şartlarla tasdik edildi. İran elçisi İbrâhîm Hân alenî bir kabul töreninde zât-ı şahaneye hediyelerini takdîm ederek, döndüğünde kendi milletinden Yedikule'de mahbûs olan esîrleri alıp birlikte götürmek ve İran'a karşı defalarca hıyanet gösteren TV. Murad'm arkadaşı- Emîr Gûne'nin îdâm

olunduğunu görmek¹⁵ (14 Temmuz 1641) tesellisine nail oldu. Emir Güne, Boğaziçi'nin Avrupa sahilinde bir köye ismini bırakmıştı ki, rezîlâne hayâtını sürdürdüğü yer olan muhteşem saray buradaydı. Sultân İbrâhîm, Emîr Gûne'nin IV. Murad için koydurmuş olduğu tahtı kaldırdıktan sonra, bu sarayı vezîr-i azama verdi.¹⁶

Avusturya ile siyâsî münâsebetler ve dâima yeni taarruzlarla sarsılan sulhun yenilenmesi haylî büyük güçlüklerle mâruz kalmaktan geri kalmadı. Türkler Aşağı İstirya'yı istilâ ettiler; Kont Draş-koviç Lutenberg'in malikânelerinden yalnız Mûr Innağı'yla ayrılan İmelnizn ve tstrahof köylerini itaat ettirdiler. Lutenberg'den yarım mil mesafede Vistiça'yı işgal ederek, hububat ve un olarak vergi aldılar; Ratisbon'a kadar bütün mıntıkayı yağma ederek bu şehre yakın olan Dominzen ve Dordrinzen karyelerini Osmanlı hükümetine tâbiyyetlerini tanımaya mecbur ettiler. Graç'ta toplanılan meşveret meclisi, bilhassa bağ bozumu mevsiminin yaklaşmakta olduğu; Ratisbon ve Lutenberg'deki gayet güzel bağların düşmana şikâr olmak tehlikesinde bulunduğu için, Osmanlıların ilerlemelerinden dehşete kapıldı. Bu vak'alar üzerine, Ratisbon Diyet meclisi, yeni Pâdişâhî cülusundan dolayı tebrik için bir Macar'ın yâhud bir Al-man'ın entornons sıfatıyla Dîvân-ı hümâyûna gönderilmesi hakkında Kestenberg hâss müşaviri tarafından yapılan teklifi kabul etti. Bu memuriyet îzdenç nâmında bir Macar'a verilerek, İzdençi 26 Nîsân 1641 târihinde İstanbul'a vâsıl oldu. Dîvân tercümanı Zülfe-kaar hasta olduğundan i'timâdnâmelerin tercümelerine İtalyan ta-bîbi Grassi memur oldu.

Bilmukabele Pâdişâh tarafından Ratisbon'a gönderilen Mehmed Ağa -ki ömrünün otuz senesini Osmanlı saflarında vatanı aleyhine kullanmıştı- Ratisbon'a elli kişilik bir maiyyet ile varıp, Diyet Meclisi tarafından alenî ve resmî surette kabul edildi (7 Ekim 1641). Sadrâzam, İstirya'da son olarak

¹⁵ Naîmâ. Ravzatnl-Ebrar. Venedik Hulâsası'ndan : «Emir Güne 7 Ekimde sadrâzamin sarayında boğuldu.» Ferieke'de İdamına sebep olarak: «Vücûdu lâzım olmamakla* der.

¹⁶ Emîr Güne oğlunun katil Acem elçisinin desisesine hamî olundu. Kâğdhâne'-de bina etdigf kasr ve baĒçeyi pâdişâh aldı. Naîmâ. c. 4, s. 5.

yapılan akınlar hakkında enternons îzdençi ile mukîm elçi Şmid'in ileri sürdükleri şikâyetlere mukabil, «olan olmuş» cevabıyla iktifa etti. Bununla beraber Kanije, Ve-senz, Voboç akıncıları Eğersek kalesini ansızın ele geçirmiş, yaşlarına bakmaksızın kadın ve erkek bütün ahâlîsini öldürmüş, 300 esîr almış, kale dışındaki evleri baştan başa yakmış idiler. Sokollu'-nun torunlarından Kanije beğlerbeği Hasan Paşa, -muhalefet ettikleri takdirde hepsinin burunlarını, kulaklarını kesmekle tehdîd ederek- Mûr ve Raab sahilleri üzerindeki köyler ahâlîsine vergi vermelerim emretti (5 Ocak 1641). Kostanviç ağası Petrinya genel kumandanına şikâyet zemininde yazdı ki, Bosna valisi kendisine her türlü taarruzdan uzak durmasını emretmiş olduğu halde, geçen kış Dobiça'ya Avusturyalılar tarafından taarruzlar vuku bulmuş ve genç Kont Tersaçnovi'ye asker sevk etmiştir. Mûsâ Paşa da kralın müşaviri Baron Kestenberg'e ve meşveret meclisi reîsi Kont Şlik'e bir kâğıd göndererek, hududun tahdidi için tâyin edilen komiseri beklemek üzere akdedilen mütâreke esnasında Batyani'nin Balaton Gö-lü'nü geçip Kopan mülhakatından tğol Palangasını yakmış ve dört köyü tahrîb etmiş olduğunu bildirdi (4 Nîsân 1641).

Bu daimî endişe verici durum sulhun yenilenmesini Avusturya'ya şiddetle arzu ettiriyordu. Lâkin sadrâzam, «hediye-i ihtirâ-mîyye» nâmı altında 200.000 ekü (guruş) verilmedikçe, muvafakat etmek istemiyordu. İmparator, diplomatik evrak arşivinden son ahid-nâmeyi çıkardı ki, bunda Avusturya'nın 200.000 guruşu «yalnız bir defalık» te'diye edeceği tasrîh olunmuştu. Sadrâzam son kapitülasyonların tasdikinde Sultân Murad'ın yaşının küçüklüğünün kötüye kullanıldığını, emr-i İlâhî mucibince Osmanlılar'ın üç şey, yâni İslâm'ın kabulü, cizye yâhud kılıç teklif etmeleri lâzım geleceği cevabım verdi. Buna rağmen sulh anlaşması İmparator nâmına -refakatinde iki Macar olduğu hâlde- Baron Kestenberg ve Pâdişâh nâmına kapıcı-başı Osman Ağa ile diğer üç ağa tarafından imza olundu. Bunun akdedildiği yer Son beldesidir kî, onbeş sene önce Zit-vatorok Muahedesi de burada yenilenmiş, Zitvatorok ahidnâmesi bu defa dokuz madde üzerine tasdik olunarak, şu kadar ki Bulundvar ile son defa Türkler tarafından feth olunan köylerin hududlarına dâir olan ihtilâf mevzuu meseleler bir hudud komisyonuna bırakılmıştır. Dikkate şayandır ki, Latince nüshanın yedinci maddesi yalnız Cizvitler'e âit iken, Türkçe nüshanın buna karşılık olan maddesi umumiyetle «dîn-i İseviyye» râhiblerine şâmildir.¹⁷

¹⁷ İhtimâl ki CizvRler'in1 «Yesüiyyûn» sftretinde tercümesi bu hataya yol açmış yâhud Cizvitlere verilen

Avusturya ile anlaşma yapıldıktan birkaç hafta sonra, İstanbul'a bir Rus elçisi geldi: Bunun ta'lîmâtı, Dîvân-ı Hümâyûndan Moskova'ya gönderilen çavuşun katlinden dolayı, Osmanlı Devleti'ne mazeret arzetmek ve Tatarların Rusya toprağına akınlarının durdurulması için taraf-ı şahaneden taahhüde bulunması şartıyla Çar'ın Azak kalesini terk etmeye hazır bulunduğu hakkında te'mînât vermesini âmir idi.

Bir Raguza elçisi ile Transilvanya'dan gönderilen dört memur Mayıs içinde mu'tâd vergileri getirdiler. Transilvanya'nın üç maslahatgüzarı memleketlerinin üç milletini, yâni Macarlar*, Sakson-lar'ı, Segelileri (Çehler) temsil ediyorlardı. Dördüncüsü Rakoçi tarafından gönderilmişti. Rakoçi, mevkiinin oğluna bırakılmasını garantiye almak istiyordu. Senenin sona ermesinden evvel, Rakoçi'nin Varadlı Etiyen Karosi nâmında bir elçisi bir vergi ve hediyeler getirdi. Bu elçi, -İmparator elçisinin ancak ikiyüz ekü vermiş olduğu- Macar'dan dönme Devlet tercümanı Zülfekaar*a da ayrıca 2.000 ekü getirmişti.

Maksûd Hân isminde yeni bir Acem elçisi 150 kişilik bir maiy-yetle 22 Kasım târihinde İstanbul'a geldi ve istikbâline gönderilen 84 çavuş ile şehre dâhil oldu. Bu sefir Şah II. Abbâs'ın -pederi Şâh Safî'yi îdâm ettirdikten sonra-¹⁸ 14 Mayıs 1642 (14 Safer 1052) târihinde tahta çıkmış olduğu haberini getiriyordu. Mevcud muahedeler hükümlerine göre, Van Dağları'nda bulunan Millet (Milt veya Melt?) yıkılmasını talep etmekle görevli idi. Büyük bir iltifatla kabul edilmesine yol açan kıymetli hediyeleri aşağıdaki şeylerden ibaretti: Herbiri iki zira' olmak üzere yetmiş parça sırmalı kumaş, kadife çiçeklerle menkuş yirmi parça sırmalı kumaş, sırma işlemeli altmışbeş parça ipek kumaş, imame için yetmişdört dül-bend ve başka bir tâbirle Hind muslini, yetmişdört parça ipek ve canfes kumaş, anber ve misk dolu yedi şişe, otuz dört kabza kılıç, kırkdört ipek gâşiye, yirmisekiz ok kemani, altmış fağfûrî tabak, yirmialtı büyük kalıçe, üzerlerine sırmalı örtü örtülmüş elli deve, on hecin devesi, ondört cins at.¹⁹

Birkaç Şehzadenin Doğumu; Zelzele Ve Yangın

2 Ocak 1642 (30 Ramazan 1051) târihinde Sultân İbrahim'in bir oğlu

müsâadelerin ta'mirr.inde beis «Örülmediği halde, Avusturyahıların maksadı anrak Cizvitler'in imtiyâzı olduğundan, ahidnâme-nin LATincesi. ona göre yazılmıştır (Mtitorcim).

¹⁸ «Şâh-ı Acem Sam bin San mevt olup oğh, Abb&s nâmı sabî Şâh. olmuştu, Naîmâ. s. 14. (Mütercim)

¹⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/316-319.

dünyâya geldi ki, daha sonraları IV, Mehmed nâmiyle saltanat etmiştir.²⁰ O sene Nîsân'm 15'inde dahî bir şehzade doğmuş,²¹ o da biraderi Sultân Mehmed'den sonra tahta çıkmıştır. Şehzade Mehmed'in dünyâya gelişi haftanın en mes'ûd günü sayılan Perşembe'ye rastlamış olmakla beraber, doğusundaki talihi keşfe memur olan müneccimler, o gece Teravîh Namazını müteâkib İstanbul'da bir yer sarsıntısı hissedilmiş ve birkaç gün önce yeniçeri kişi asındaki barut mahzeninin alev almasına sebep olan bir yangın vuku bulmuş olmasını, hayra alâmet saymadılar. Sultân İbrahim'in cülusunda dahî zelzeleler, yangınlar vukuu, kuyruklu yıldızlar doğması, yıldırımlar düşmesi (yıldız kayması zannedilen gök hâdiseleri) halk efkârını ürkütmüştü. Tebriz şehrinin büyük bir kısmını ve Moğol imparatorunun Şen-bi Gâzân adını taşıyan ve harabesi seyyahlar için henüz bir hayret konusu teşkil eden türbesini baştan başa yıkan bir zelzele, Sultân İbrahim'in hemen hemen cülusu anına rastlamış ve üç ay sonra Galata'da bir yangın zuhur etmiştir.

Bu muhtelif ahvâlin telkin ettiği kötü fallar, Şehzade Mehmed'in doğumu üzerine, şehirde üç gün süren ve Türkçe'de «donanma» tâbir olunan umûmî şenliklerle bir dereceye kadar unutulmuştur. Bu «donanma» kelimesi, Türkçe'de bayram, deniz kuvveti, şenlik olmak üzere üç mânâyâ geldiğinden, bir muzafferiyet, yâhud bir şehzadenin doğumu münâsebetiyle yapılması îlân edilen umûmî şenliklerde şehir hanelerinin süslenmesine, gemi direklerine bayraklar çekilmesine, toplar ve fişekler atılmasına da böyle denir.²²

Sikke'nin Yenilenmesi Ve Umumî Tahrîr

Sadârette bulunan Kara Mustafa Paşa -ki aslen Macar olduğu halde, yeniçeri neferliğinden kul kedhudâsı ve segbân-başı, Revan muhasarasında yeniçeri ağası, Bağdâd muhasarasından sonra, hücum sırasında vefat eden Tayyar Mehmed Paşa yerine vezîr-i âzam olmuştur- Devlet'i intizam ve askeri itaate büyük bir dikkat ve riâyetle idare etmiştir. Lâkin vak'alar, islahatçı teşebbüslerinin verdiği ümîdleri te'yîd etmedi. Kara Mustafa,

²⁰ Doğumuna târih : -Nurdur geMi Muhaimr.ed sulb-i İbrahim'den» (1051) Şâ-nî-i Vâñ (Mütercim).

²¹ Sultan Süleyman'ın velâdeti târihi Naîmâ'da şöyle kayıtlıdır : 15 Muharrem 1052. (Mütercim).

²² «Ton» (don) astında at kısmının rengiyle berSher libas ve zînet mflnâsına-dır. «Donanma» (tonanma) gemilerin teçhizi, şehirlerin tezyini demektir- Mâ-lfrndur ki bayramlarda dahi donanma yapılır; fakat bayrama donanma de-nilrrez. (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/319-320.

bütün nazar-ı dikkatini üç müthiş şeye atfetti: Sikkenin ıslâhı, is'ârın (zaruri ihtiyaç maddelerine fiat artışlarını kontrol altında tutmak için narh konulması işleri) tanzimi, Osmanlı memleketlerinin tahriri (umûmî sayım ve istatistik! kayıtların tanzimi). î'tibârî bir fiatla tedavül eden guruş ve duka -ki birincisi 120, ikincisi 250 akçeye çıkmıştır- yeni bir sikkenin tedavüle çıkarılmasıyla aslî rayiçlerine irca olundu. Guruş 80 akçeye, arslanlı guruş 70 akçeye, duka 160 akçeye geçmek üzere fiât tâyin edildi. Yalnız yiyecek eşya pazarları değil, at ve esîr pazarları da husûsî nizâmlar altına alınarak, müfettiş Hasan bu nizâmları o kadar şiddetle icra etti ki, hilâfında hareket edenleri tokmak cezasına çarptırarak, yâni başlarına ağır bir ağaç parçası vurmak suretiyle yere yıkıp ezerek, öldürdü. Avrupa ve Asya eyâletlerini tahrîre memur mübaşirler, vazifelerini daha az bir şiddetle yerine getirdiler. Nüfûsu tamâmiyle tahrîr ederek -Sultân II. Mehmed zamanında Rumeli ve Anadolu'da yapılmış olan son tahrîrden bu yana bâzı mahallerin nüfûsu azalmış, bâzıları bilâkis çoğalmış iken, vergileri vuku bulmuş olan bu değişikliklere göre değiştirilmemiş bulunduğundan- vergilerin daha âdilâne tevziine çalıştılar.

Bununla beraber bu sırada vergilerin tarhı için yapılmış olan faydalı ıslâhat uzun müddet devam etmedi. Çünkü otuz sene sonra müverrih Mehmed bin Hüseyin bin Nasûh, vüzerâ ve selâtîn vakıfları hakkında verilen muafiyetlerden dolayı, vergilendirme usûlünün haleldar edilmesinden şikâyet eder. IV. Murad'ın mükerrerler hakkında îdâm cezası da dâhil olmak üzere, içenlere en ağır cezalar tertîb etmiş olduğu tütün memnûiyyeti kanunu kaldırılmadığı için, tütünün verdiği tiryakilik keyfinin mübtelâları enfiye çekmek suretiyle cezadan kurtulmak yolunu buldular ki, «Müntehebât-i Tevârîh» sahibi, bunların şu alışkanlığını aksırmak maksadına hamleder. Osmanlı vekayînâmeleri Osmanlı memleketlerinde buruna çekilecek tütünlerin kullanılmasını bu 1642 (1052) senesinde kaydederler. Sadrâzamın tarafsızca hakkaniyeti, kadı Hocasâde Mes'ûd Efendi'nin tahrıkları üzerine Bursa ahâlîsinin tahrîb etmiş oldukları- bir Hristiyan kilisesi hakkında da zuhur etti. Bu kadı, tslâm şerîatine mugayir olduğunu iddia ederek, yeni bir Rum kilisesinin inşâsına engel olmuştu. Sadrâzam kadıyı azletti ve Hristi-yanlar'ın yapmaya başladıkları kilise ve manastırda meydana getirilen tahribatın failleri hakkında tahkikat açtırmak üzere bir hey'et tâyin etti.

Kara Mustafa'nın gösterdiği şiddet, mutaassıb Müslüman ahâlî arasında umûmî bir hoşnudsuzluğa yol açarak, diğer üç kilisenin tahrîb

edilmesine sebep oldu. Azledilmiş olan Kadı Hocasâde Mes'ûd Efendi, sürgüne mahkûm edilmiş iken, sâhilhânesine çekilip ikaa-met etmesine izin verildi. Hocasâde, Sultân I. Ahmed'in hocasının oğlu idi. 20 sene müderris olmuştu; Haleb kadılığına tâyîn edilmişken, azledilerek, Bursa kadılığı nasb edilinceye kadar, 10 sene ma'-zûl kalmıştı. Kadılık berâtlarını 50.000 akçeye satmak i'tiyâdında bulunan mflftî Yahya Efendi, Hocasâde Efendi'nin uzun müddet mansıbdan mahrum bulunduğunu gözönüne alarak, Bursa kadılığı-nı meccânen tevcih eylemişti.²³ En büyük ilmî mesned olan me-şîhat-ı îslâmiyye'de (şeyhülislâmlik makamında) üç defa bulunan Yahya Efendi, ertesine sene, gayet faal bir müftî ve hüner sahibi bir nâzım şöhreti bırakarak, irtihâl etmiştir. Bir Dîvân'ı olduğu gibi, Kasîde-i Bürde'yi tahmis etmiş; mîrâsa dâir bir eser ve Cinân nâ-miyâe tıbbâ dâir bir kitap yazmıştır. Bunlardan başka Gaffârî'nin Nigârîstân'ını tercüme etmiştir. Te'sîs etmiş olduğu medrese yanında medfûndur. Yahya Efendi'nin yerine Sa'deddîn Efendi'nin torunu, Es'ad Efendi-zâde Ebû Saîd Mehmed Efendi şeyhülislâm olmuş, bu zât da üç defa o makamda bulunmuştur.²⁴

Azak Kalesinin Zabtı

Sultân İbrahim'in saltanatının ikinci senesinde, beş seneden beri Kazaklar'ın elinde bulunan Azak Kalesi üzerine karadan ve denizden asker sevk edildi. Kapdân-paşahka bulunan Hüseyin Paşa'nın yerine Siyâvuş Paşa tâyîn edildi. Hüseyin Paşa Özü Valiliği ile ordunun serdârlığına tâyîn edilerek, Bahâdır Giray idaresindeki Ta-tarlar'la birlikte hareket etmek emrini aldı.²⁵ Cezâir-i Bahr-i Sefîd beğleri tarafından tedârik olunan ve içlerinde birkaç bin yeniçeri ve sipahi²⁶ bulunan sekiz büyük kadırga, muhalif rüzgârdan dolayı onüç gün Kavak'da kaldıktan ve sadrâzâmın

²³ İstanbul ve Edirne kadılıklarına tâyîn olunan iki zâttan elliser bin akçe «müjde» almış iken, Mes'ûd Efendi'nin çektiği şiddetli azle merhameten, mansıbının menşurunu Yahya Efendi kendi eliyle vererek, «rr.Gjde» alınmamıştır. O vaktin usûlüne göre, bu türlü akçeler Bâb-ı Fetva memurlarının âidât (îrâd) lanndandı. Mevlevîyetlerin. niyabetlerin tevcihi sırasında bir mikdâr para alınması yakın zamanlara kadar devam etmiştir: nasıl ki Bâb-ı Âlî'de dahî teşrifat harcı alınırdı. Hammer bu hususta Yahya Efendi'ye haksız bir sû-i zanda bulunmuştur- (Mütercim)

²⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/320-322.

²⁵ Naîmâ'ya nazaran (c. 3, s. 458), kapdan paşanın dpgiştirilmesi ve Hüseyin Paşa'ın Üzü'ye me'mûriyeti 105(1 senesi vak'alarındandır. Azak üzerine sevkîyat ve müverrihin bundan sonra hayan edeceği vak'alar ertesine seneye aittir: yâni Sultân İbrahim'in saltanatının ikinci senesindedir. (Mütercim)

²⁶ Natmâ, 500 yeniçeri ve bir nrikdar slpftl der. Leves (4, s. 26), yirmi yeniçeri der. (?). Mübftlfiğa İ'tiyâdında dan Evliya Çelebi elli firkateyn, iklyüz kayak, yirtisekiz sancak askeri, kırkbln Besarabya Tatarı, kırkbin Efttkh ve Boğdanlı, yirmibln Erdelli, seksen bin Kırım Tatarı gönderildiğini yazar. Maa-haza, Osmanlı askerinin sayıca çokluğuna rağmen, ric'atini söyler.

kilercilerinden bir Rus esîri vatanına dönmek ümidiyle donanma kürekçileri arasına karışmış olduğu halde ele geçirilerek, İstanbul halkının gözleri önünde Aksaray çarşısında asıldıktan sonra, Boğaz'dan Karadeniz'e çıktılar. Sarayın bütün bostancıları ve tersane adamları, tersane kedhudâsı Uzun Piyâle'nin kumandası altında olmak üzere kadırgalarda idiler. Rumeli timâr ve zeamet askeri -Valide tarafından bir sultân (kadın) in torunu olduğu için- «Sultân-zâde» denilen Silistire Vâlîsi Mehmed Paşa kumandasında bulunuyorlardı.

Azak kalesi, silâh taşımaya muktedir 14.000 erkek ile kocalarının savaşçı duygularına iştirak eden 8.000 kadın tarafından müdâfaa ediliyordu. Lâkin mahsurlar, Kırım Hânı'yle Osmanlı kumandam arasındaki ittihadsızlık ve Osmanlı ordusunda telefata yol açan kıtlık ve bulaşıcı hastalık gibi hallerde, daha kuvvetli yardımcıları bulmuş oldular. Bundan dolayı üç ay muhasaradan sonra Osmanlılar -telef olan Eflâkh ve Moldavyalılar*-dan ve Tatarlar'dan başka- yeniçerilerden 7.000 ve diğer askerden 800 zayi ât vererek, çekilmeye mecbur oldular. Donanma Boğaziçi'ne /doğru yelken açtığı zaman, kadırgaların bir takımı Don mansabın-da karaya oturarak Kazaklar'ın eline geçti, İstanbul'a ulaşılınca Siyâvüş Paşa azledildi. Yerine Uzun Piyâle tâyin edildi. Kırım Hânı Bahâdır Giray Azak'dan döndükten az sonra vefat etti. O vakte kadar Rodos'ta mahbûs tutulmuş olan küçük kardeşi Mehmed Giray, ona halef oldu. Yine Rodos'ta tutuklu bulunan Şahin Giray, Pâdi-şâh'ın emri üzerine, memuriyet mahalli olan Mısır'a giderken, Cezire önünde bekleyen Mustafa Paşa mârifetiyle kati edilmişti.²⁷

Ertesi sene (1642) Azak üzerine yeni bir askerî kuvvet gönderildi. Mısır valiliğinden Silis tire valiliğine nakledilen ve o valiliği seferde dahî bulunmuş olan Sultân-zâde Mehmed Paşa -ki «Cuvan Kapıcı-başı» unvânıyla de yâd olunurdu- kara ordusu serdârıhına ve Uzun Piyâle Kapdân deniz kuvvetleri kumandanlığına getirildi.²⁸ Zât-ı şâhâne, sefer masrafları için Kırım Hânı'na

²⁷ NatmS'nın Veclhf'den naklen rivayetine göre, Şahin Giray kendi hâlinde oturmaktaiken, bir câhil-i mechfil, Osmanlı Devleti'nin kus isimli bir şahıstan ziyan göreceğini haber vermekle, onun bu bflbl sözüne İtimâd edilerek Şahin. Giray kati olunmuştur. Fakat şurası garlbhdh* ki, birbucuk asır sonra yine Şahin Giray nftmuıdaki Kırım Hânı. Kırım'ın Rusya eline geçmesine sebep olarak, o zaman Rodos'a sürülüp fdâimna ferman çıkarılmış ve kendisi Fran sız konsoloshanesine ağındığı halde, Rodos kadısı bulunan Siinbülzâde Vehbî konsoloshaneyi topa tutacağını söyleyerek Şahin Giray'ı oradan çıkarıp, bir kasidesinde söylediği üzere, «Gök gözlü mükâri» İdâm etmiştir- Konsoloshaneler chflric ez mülk» hakkına mâlik olmadığından şâir kadının tehdidi, milletler hukuku ahkâmına da mugayir değildi. Devletin büyük zarar göreceği kuş isimli kurse, anlaşılın bu sonraki Şahin Giray'dır! (Mütercim).

²⁸ Sultân İbrahim'in saltanatının ikinci senesinde* diye başlayan fıkralarda yazdı olan Azak vak' alan karışmış görüldüğünden, Naîmâ'ya nazaran bu vak'a-lann tertibi aşağıdaki şekilde tashih olunur :

mu'tâd olduğu üzere «çizme parası» nâmiyle 12.000 altın gönderdi.

Baharın ilk günlerinde Mehmed Giray, Sultân-zâde'nin gelişini beklemek ve muhasaraya başlamak üzere 100.000 Tatar ile Azak'a gitti. Kazaklar Osmanlı ve Tatar birleşik kuvvetlerine mukavemet edemeyeceklerini bildiklerinden, şehre bir taraftan su bastırdıktan ve bir taraftan da ateş verdikten sonra, bırakıp gittiler. Bunun üzerine Azak hem su ile, hem ateşle tahrîb olunmuştur. Üç gün sonra Sultân-zâde Mehmed Paşa, Tatar ordusuyla birleşti. Hernekadar Azak kalesini fethetmediyse de, tamir etmeye muvaffak oldu. Kırım târihi, Azak'm Deli Hüseyin tarafından muhasarasını, Tatarlar tarafından fethini, Sultân-zâde tarafından tamir edilmesini Şarklılar tarafından birbirine muâdil vak'alardan olarak kaydeder. Sultân-zâde, bu suretle «Altun Ordu» Hânlarının Kırım Hânlarının, üç asır evvel Azak'a gelip yerleşen Cenevizlilerin izinden gitmiştir. Kalenin muhafazasına yirmi takım yeniçeri, altı topçu, on cebeci, yedi-bin Tatar, yedi sancak beği, cem'an 20.000 kişi ile pekçok top bırakıldı.

Azak'ın Hüseyin Paşa tarafından muhasarasında ve Tatarlar tarafından fethinde Osmanlılar'ın en meşhur seyyahı olan Evliya Çelebi, müezzin sıfatıyla Hüseyin Paşa'nın ve Kırım Hâm'nin maiyetinde bulunuyordu. Evliya, Sultân İbrahim'in cülusu senesi seyahate çıkmış ve macerası yirmi sene sürmüştür. İran ve Arabistan'a kadar Anadolu'yu, Habeş memleketine kadar Afrika'yı dolaşmış, Almanya'nın ve İsveç'in bir kısmından geçmiştir. Seyahatinin hikâyelerini dört ciltte yazmıştır. Müezzin ve kâtib sıfatıyla valilerin maiyetinde idarî işlerle uğraşarak, mahir bir idare memuru sıfatını almıştır. Evliya, bizzat şahid olduğu vak'alar hakkında kıymetli vesikalar bırakmıştır. Lâkin açıkça mübalağaya temayülü ci-hetiyle ihtiyatla başvurulmak ve bilhassa târîh-i kadîm hakkındaki ifâdelerini oldukça ihtiyatkârça kabul etmek gerekir. Bil'akis gördüğü yerlerin tarifleri tamâmı

1050 senesinde Siyfüvüş Paşa kapdânı ve sabık kapdân Hüseyin Paşa özü valiliğine tâyin olundu. 1051 Muharreminde Hüseyin Paşa Azak fethine ve Hân ve Kapdân ile birlikte gitmeğe memur oldu. O sene Azak alınmadı; bozgunluk zuhura geldi. Donanma döndü. Kırım Hânı Bahâdır Giray Azak'ta hastalanmıştı, Gözleve'ye geldiğinde vefat ederek, yerine Mehmed Giray tâyin edilip kara tarafından gönderildi. Bozguna uğramış donanmanın İstanbul'a girmesine müsaade olunması için Şeyhülislâm Yahya Efendi tavassutta bulunarak, «Seferlerde bâzan fetih husul bulamaması asri Peygamberîde dahî görülmüştür; egerçi Azak fethi gelecek seneye kaldı; fakat düşman da çok rahnedâr edildi* suretinde mâruzâtta bulunması üzerine, müsaade gösterildi. Yine 1051'de, Mısır'dan azledilmiş olup Silistîre valiliğine değil, darbhâne nezâretine tâyin edilmiş olan Sultân-zâde Mehmed Paşa, serdâr-lıkla Azak fethine memur oldu. Siyâvüş Paşa dahî kapdânlıktan azl edilip, kapdânlık bir müddet kimseye verilmeyerek, sadrâzam bir zaman bizzat donanma işleriyle meşgul oldu. Daha sonra Sultân-zâde Azak seferine gitmiştir . ki, Hammer'in «Cezâir-i Bahr-i Sefîd beğleri. sözleriyle başlayarak verdiği tafsilatın tamâmı bu sefere aittir. Buna göre Sultân-zâde'nin Azak seferine me'mûriyeti yalnız bir defadır. (Mütercim).

tamâmına hakikate uygundur.²⁹

Silahdar Mustafa Paşa'nın İdamı

Azak'ın fethedildiği sene sadrâzam Kara Mustafa Paşa, IV. Mu-rad'ın nedimi olan Silâhdâr Mustafa Paşa'mn defiyle tehlikeli bir rakîbden kurtulmuştu. Kudretli Silâhdâr Mustafa'nın i'tibârdan düşmesinin ilk alâmeti, himâyesi altındaki Kına-oğlu'nun îdâmı olmuştur. Kına-oğlu'nun Teke ve Aydın taraflarındaki isyanları IV. Mu-rad devrinde cezasız kalmıştı. Lâkin sonra Sivas valiliğine nakledilmesi üzerine ahâlînin şikâyetlerine binâen İstanbul'a getirilerek, emlâki müsadere olundu ve Ayasofya karşısında bir kasab dükkânı önünde asıldı (20 Ocak 1642 - 18 Şevval 1051). Himaye ettiği kişi hakkında vukua gelen bu muamele, Silâhdâr'ın da akıbetini hisset-tirebilirdi. Sultân İbrahim'in cülusunu müteâkib Silâhdâr Mustafa Paşa Budin Valiliğine tâÿîn edilmişti. Ancak eyâleti merkezine gitmeden önce Mûsâ Paşa ile becayış olunarak, Mûsâ Paşa bu suretle üçüncü defa olarak, Devlet'in en mühim hudud eyâletlerinden olan Budin'e memur olmuştur ki, bu zât yeni istihkâmlar ilâve ettiği «Mûsâ Paşa Palangasında nâmını zamanımıza kadar muhafaza etmiştir. Mustafa Paşa, bu târihin içine aldığımız vak'alannda gördüğümüz üzere, Canpulad ve diğerleri gibi kudretli ve korkunç nedimleri için bir felâket kapısı olmuş olan Tamışvar'a gönderildi. IV. Murad'ın eski mahremi ikbâl günlerinde büyük servet top-îamıştı. Sû-î istimleri cümlesinden olmak üzere askerî maaşlarına mahsûs olan ve senede 80.000 guruş tutan Kıbrıs vergisini üç dört senedir cebe indirmişti. Vezîr-i âzam Mustafa Paşa, mîrîye ait mallarını kötüye kullanmasını sebep ittihaz ederek, hakkında tahkikat açılmasını emretti. Tahkikata şiddetle devam olunarak, Kaya Sul-tân'm kedhudâsı Mevkufâtçı Mehmed Efendi'nin yaptığı entrikalar da Kara Mustafa Paşa'nın mesaîsini kolaylaştırdı. Mehmed Efendi, Silâhdâr Mustafa Paşa'nın dönmesi müsâadesini almak ve IV. Mu-rad'ın tasavvur etmiş olduğu veçhile, onun kerîmesi olan Kaya Sultân ile izdivacım kolaylaştırmak için Vâlîde-Sultânı ikna etmeye çalışıyordu. Tahkîkatin neticesi, Silâhdâr*'ın i'tirâf ettiği 50.000 guruş servetinin hükümet hazînesine alınmasından ibaret oldu. Lâkin ! sadrâzam, Vâîide-Sultânın ağzından kaçırıldığı birkaç sözden izdivaç plânını anlamış olması üzerine, Silâhdâr hakkında îdâm emri almak için bunu fırsat

²⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/322-325.

bildi. Edirne bostancı-başısı Sinan Ağa kırk cellâd-la birlikte kanlı irâdenin icrasına memur oldu. Silâhdâr'ın İstanbul'daki hanesinde saklamış olduğu beşbin kese kıymetinde altın ve gü-Jmüş bir sofrâ takımı ile birçok nakid hazîneye alındı. Kara Mustafa Paşa, daha sonra vaktiyle Münşeât sahibi tevkii Ferîdûn'a âit bulunmuş ve Emîr Gûne'nin îdâmında kendisine hediye edilmiş olan muhteşem sarayda Pâdişâh'a parlak bir ziyafet verdi (1 Safer 1052 -1 Mayıs 1642). O sırada, Valide Sultânın Üsküdar'da yaptırdığı câ-l mi ve hamamın inşâsı hitâm bulmuştur. Silâhdâr, Vâlîde-Sultânın rızâsı olmaksızın boğdurulmuş olmakla beraber sadrâzam, bir müddet daha güçlü iktidarını muhafaza edebildi. Ertesi sene -ki üç hafta zarfında iki şehzadenin yâni ileride tahta çıkacak olan Ahmed ile on aylıkken vefat eden Murad'ın velâdetlerini görmüştür- Kara Mustafa Paşa'nın düşüşüne şâhid oldu (1 Muharrem 1053 - 22 Mart 1643).³⁰

Bazı Zorba Ve Şakilerin Cezalandırılması

Sadrâzâmın îdamından az evvel, silâhlı bir vaziyette yakalanan zorba bir âsî ile eyâletlerinde zulüm icra ettikleri tahakkuk eden birkaç vâlî kati edilmişti. Kara Mustafa'nın şiddeti o zamana kadar gerek eyâletlerde, gerek İstanbul'da isyan fikrini bastırmaktı. Si-listre'den Bosna'ya gönderilen Hüseyin Paşa yeni eyâletinde isyâm te'dîb etmiş, ve Bağdâd Vâlîsi Derviş Mehmed Paşa Arab sergerdelerini mağlûb ederek, eyâletinin merkezine 600*den ziyâde baş göndermişti.

Edirne ve Selanik arasındaki yollarda eşkıyalık eden ve «Hey-dök» (Hayduk) denilen haydutların üzerine, esasen avda Pâdişâh'a refakat etmek üzere ihdas olunan ve muahharan Belgrad, Kanije, Eğri, Budin arasında «nöbetçi» unvânıyla hudud muhafazasına memur edilen avcı yeniçeriler gönderilmişti. Bu askerin, bostancıların ve segbânların yardımlarıyla, Edirne bostancı-başısı Kırkkilise'de Heydökler'e hücum ederek onları hezimete uğrattı.³¹

Nasuhpaşa-Zade'nin İsyanı Ve İdamı

³⁰ Şehzade Ahmed. İkinci haseki Muazzez Hamm'dan 6 Zilhicce 1052 ve 15 Şubat Rûmt Çarşamba günü ve Şehzade Murâd. 1053 senesi Muha irem'inin ilk günü doğmuşlardır- Nalmâ (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/325-326.

³¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/326-327.

19 Ağustos 1642 (23 Cumâdelulâ)*de İstanbul'da büyük bir zelzele vuku bularak, ağır siyâsî vak'aların meydana geleceğine alâmet sayılmış ve bu kehânet, müteakiben, asalet ve servetine pek mağrur olan Devlet askeriyle sadrâzam Nasûh Paşa'nın oğlu arasında cereyan eden öldürme hadiseleriyle te'yîd edilmiştir. Babasıyla gurur duyan Nasûhpaşa-zâde Hüseyin Beğ, sadrâzam hakkında hakaretâ-miz sözler sarfetmiş, yeniçerinin en aşağı sınıfından yetişme olduğu için «Çorbacı» diye lâkab takmış, okuma yazma bilmediğini söyleyerek tahkir etmişti. Bundan başka, hudud valilerinin tuğrây-ı hümayûnu ihtiva eden ferman vermelerini yasaklayan emirlere itaat etmek istemiyordu. Bu husustaki nizâma itaatkâr davranmasını ihtar için gönderilen sadrâzam ağasına:

- «Tuğra çekmek bana mirastır; ben vezîr oğlu vezirim, senin paşan gibi Arnavud serserisi değilim!» cevâbını vermişti.

Bu şekilde alenen tahkire uğrayan ağa, İstanbul'a döndüğü zaman, eğer Nasûhpaşa-zâde, Erzurum'da Abaza'nın yaptığını yapacak olursa, Devlet için bir muhatara olacağını sadrâzama ihtar etti. Bunun üzerine Kara Mustafa, Nasûhpaşa-zâde'yi Erzurum'dan Haleb'e gönderdi. Lâkin Nasûhpaşa-zâde memuriyet mahalline varır varmaz, Haleb eyâleti Kalahk Siyâvuş Paşa'ya tevcih edildi. Daha o zamanlar Devlet'in mansıbları muntazaman satılmakta olduğundan, Nasuhpaşa-zâde:

- «Ben bu memuriyet için elli kese verdim» diyerek, Haleb'i halefinin mütesellimine, yâni vekiline teslim hususunda engel çıkardı. Mütesellim, vazifesini ifâ edemedi İstanbul'a dönerek, Nasûhpaşa-zâde'nin muamelesinden şikâyet etti. Nasûhpaşa-zâde'nin Sivas'a nasbim ve muhalefet gösterirse silâhla tenkil olunmasını mu-ta zam m in bir hatt-ı hümayûn çıkarıldı. Sadrâzam da, Nasûhpaşa-zâde'nin- Sivas valiliğinde yerine geçeceği İbrahim Paşa'ya -ki Abaza Paşa'nın yetiştirmesi olup «Kör Hazine» unvânıyla anılırdı- şu mealde bir kâğıd yazdı:

«Senin memuriyetin Nasûhpaşa-oğlu'na ancak lüzûm-i âcile meb-ni sûret-i zahirede tevcih olunmuştur; Sivas'ı zabt etmeye gelirse ne suretle olursa olsun kendini mahv et.»

İbrâhîm Paşa, askeriyle, Haleb'de topladığı segbân ve sancala-nyle gelmekte olan Nasûhpaşa-zâde üzerine yürüdü. İki rakîb Kayseri civarında karşılaştılar. İbrâhîm Paşa mağlûb oldu ve Öldürüldü. Nasûhpaşa-zâde Sivas'ı zabta tenezzül etmeyip, daha yüksek ve harîsâne bir emelle, İstanbul'daki dostlarına ve payitaht yolu üzerindeki eyâletlerin paşalarına, sadrâzam ile dâvasını Pâdişâh'ın huzurunda halletmek üzere devlet

merkezine gitmekte olduğunu yazdı. Bu haber İstanbul'u heyecana düşürdü, dükkânlar kapandı, fe-sâd erbabı şehirde yayılan korku ve telâştan istifâdeye kalkıştılar. Kara Mustafa Paşa dükkânları açtırdı, Nasûhpaşa-zâde'nin gelişi hakkında söz söylenilmesini yasak etti, birçok kimseyi tevkif ettirdi. Belâlıların en ileri gelenlerinden oniki kadarını, emsalinin gözünü korkutmak için, payitahtın muhtelif sokaklarında astırdı. Anadolu beğlerbeği Çiftelerli Osman Paşa, serdarlık ile Nasûhpaşa-zâde üzerine gönderildi.

Nasûhpaşa-zâde ise îzmit civarına kadar gelmişti. Bu haber üzerine sadrâzam, yeniçeri ve bostancıları İzmit'e gitmek üzere gemilere bindirdi, kendisi de âsînin cür'etkârâne maksadına mâni olmak için, İstanbul yolu üzerinde bir mevkî tuttu. Payitaht ihtisâb ağası Şâbân Aga, Tmva sahrasında (Kazdağı semti) Anadolu'dan levend toplamaya gönderildi. İstanbul'dan Kaytas Ağa kumandasıyla gönderilen asker İzmit yakınında Hoca sahrasında Hamîd sancak-beği Şehsuvar Beg askeriyle birleşti. Osman Paşa'nın Nasûhpaşa-zâde üzerine hücum etmekte gösterdiği tereddüd âsî ile müttelik olduğu hakkında şübheye yol açarak, Kaytas'm adamları alenen suçlamaya başladılar. Osman Paşa umûmun gösterdiği sabırsızlığa bakarak Alî Pakîh K'âyî civarında cen^e girişti. Lâkin Kaytas Ağa ve birkaç yüz neferle birlikte öldürüldü. Nasıl hpaşa-zâde, esîr alınmasını ve firarilerin tâkîbine men' ederek müşkilâta rastlamaksızın Üsküdar üzerine yürümeye devam etti. 30 Hazîrân İÖ43 (Rebîülevvel 1053)'de

Bulgurlu Tepesi'ne³² çadır kurdu. Bu mevkî öyle muhteşem bir noktadır ki, Karadeniz'i, Marmara'yı, Boğaziçi'ni, yedi tepe üzerine kurulmuş İstanbul'u, payitahtın sinesinde gönül okşayıcı uzantılar teşkil eden «Altın Boynuz» tâbir edilen limanı gözler önüne sererdi.

Eğer Nasûhpaşa-zâde, Osmanlı generallerinin tereddüdlerinden istifâde ile hemen Üsküdar üzerine yürümüş olsaydı, İstanbul'un uğradığı hayret o kadar büyüktü ki, Üsküdar'ı birkaç süvari ile zapt edebilecekti. Ancak hîle ve entrikalarla çevriliydi. Kendisini mahvetmekte faydaları olup, Üsküdar karşısına vâsil olunca mühr-i hümayûnu alacağını yazmış olan adamların sözüne fazlaca güvenerek, galebesinden istifâdeye bakmayıp üç haftayı o yalan vaadleri beklemekle geçirdi. Kedhudâsı Bekir, kendisini o beyhude

³² Rebîülevvelin evâitında vezîr-i âzam Üsküdar'a asker ve toplar geçirüp yeniçeri ağası ve altı bölük neferatıyla geçttip Görçî Mehmed Paşa ser-asker tâyîn olundu. Safidetlî Pâdişâh ve maiyyeti Üsküdar bağçesine varup karar İtdfler. Nasohpaşa-zâde dahî gelGp askeriyle Bulgurlu havâlisinde Seyrân Be-devtyesi nâm mahalle nâzfl oldu. Naîmâ, s- 24, ve 25 (Mütercim).

ümîdlerle oyalatmak için güç sarfetti. Nasûhpaşa-zâde, kedhudânın hıyaneti hakkında İstanbul'da bulunan kardeşi Alî Beğ'den kurtulmasına vesile olabilecek ihtarlar almış ise de, bunlara inanmamış idi. Bununla beraber kardeşinin endişe ve ıztırâbmı teskin için Bekir'i azletti, fakat hayâtına ilişmedi. Onun yerine, vaktiyle Abaza'nın hizmetinde bulunmuş olan Müsellim Mehmed Ağa nâmında fesatçı bir herifi getirdi.

Sadrâzam, Nasûhpaşa-zâde'ye gönderilen aldatıcı mektuplarla kanâat etmiyerek, onun mahvı için başka vâsıtalar da kullandı. Asînin eski adamlarından birini buldurarak, Nasûhpaşa-zâde'nin, öte tarafa geçtikten sonra Rumeli valiliğine tâyin edileceğini söyleyip, ikna etmek üzere gönderdi. Nasûhpaşa-zâde bu tuzağa tutuldu: Kara Mustafa Paşa'ya bir itâat-nâme yazarak Boğaziçi'nden Rumeli'ne geçti. Ancak sâdedilliğinden dolayı ümîd ettiği Rumeli eyâletinin berâtının gelmediğini, kendi askeri kumandanlarının terk ettiği or-dugâhdâ bayraklarını başaşağı çekerek sadrâzâmın ayağına kapanmaya gittiklerini görünce, yalnız on kişi ve oğlu ile birlikte kaçıp Pravadi'ye iltica etti. Oğlunu Sevne (Süne)³³ Çiftliği'nde bırakıp Kırım Hâm'nm nezdine gitmek ve ona dehalet etmek niyetiyle Ruscuk'a doğru gitti. Ruscuk'a varacağı sırada 40 bostancı ile bos-tancı-başı yetiştirdi; zincire vurularak İstanbul'a götürüldü. Henüz on-altı yaşında bulunan oğlu da sadrâzâmın kedhudâsı tarafından Sûne (Sona; veya Sevne?) Çiftliğinde tutuldu (Temmuz 1633 - Rebûl-âhir 1653). Nasûhpaşa-zâde, Kara Mustafa Paşa'mn huzuruna getirilerek, bâzı müverrihlerin rivayetlerine göre ağır hakaretlere uğradı ve işkence içinde îdâm edildi. Ertesi gün başı, saray kapısında teşhir edildi. Kardeşi Alî, Çekmece'ye gitmek üzere kayığa bindirildi ve orada ortadan kaldırıldı; diğer iki kardeşi Yûsuf ve Ömer habsolundu. Eski kedhudâsı Bekir Gelibolu'da tutulup öldürüldü ve ondan sonraki kedhudâsı Deli Müsellim ve kâtibi Bakî Ağa³⁴ zincire vuruldu. Nasûhpaşa-zâde'nin oğlu Mehmed ve biraderi Alî Beğ1-in oğlu -pederlerinin idamından sonra Canpulad ve Fahreddîn'in çocukları hakkında yapıldığı gibi-saray hademesi arasına alındı.

Nasûh Paşa'nın torunu ve Nasûhpaşa-zâde'nin oğlu Mehmed³⁵ sonraları pederinden ve büyük-pederinden daha mütevâziâne ve tehlikesiz bir şerefe nail olmuştur: Sultân îbrâhîmin cülusundan başlayarak otuz

³³ Nafcnft'da Prevadi kürtünde Zona nâm mahalde olan çiftliğini. (Mütercim).

³⁴ Urfalı Bfıkt Efendi, sonra şefaitle kurtulmuştur. Natmâ, s. 30 (Mütercim).

³⁵ Ele Seçtiği vakit yukarıda yazıldığı gibi onaltı yaşında olmakla bprAber güze! imiş. Seyyidliğinden dolayı nakibSleşrfifin şefaatiyle kurtulmuştur. Nai-' mît'dan.

senelik bir târih yazmış ve buna «Müntehabât-i Tevâ-rîh» nâmını vermiştir. Mükemmel malûmatı ve emsali nâdir bîr bîtarafılık ile temayüz eder; pederinin idamını naklettiği sırada kaa-tîler hakkında babasının kinini güdecek hiçbir şiddetli tâbîr kullanmadığı gibi, dâima kendisince tabîi olan veyâhud ihtiyatın gerektirdiği bir i'tidâl gösterir.³⁶

Mısır Valileri

Nasûhpaşa-zâde'nin idamından sonra vukua gelen idarî değişiklikler sırasında, Mısır valiliğinde bulunmuş olan Bostancı Mustafa ve Sultân-zâde Mehmed Paşa'ların Kubbealtı vezâretine tâyin edilmeleri dikkat çekicidir. Sultân-zâde Mehmed Paşa'dan Azak seferi münâsebetiyle bahsetmiştik. Mısır eyâletinde halefi olan Bostancı Mustafa Paşa, Sultân İbrahim'in cülusu sıralarında İstanbul'a çağrılarak hapse atılmış ve hazîneye sekiz milyon akçe nakid cezası vermeye mahkûm edilmişti. Serbest bırakıldıktan ve üç milyon akçesi daha müsadere olunduktan sonra affedilerek Kubbealtı vezirliğine getirildi. Mustafa Paşa'nın yerine, Vâlîde-Sultân'ın rızası hilâfına, Mısır valiliğine gönderilen Maksûd Paşa, eyâleti tam bir adâletle idare etti ve Önceki yıllarda İran seferi ihtiyaçları için veya kendinden Öncekilerin tama'ıyla konulan vergileri kaldırdı. Bu vergilerden kaldırdıkları, kırk çeşitten az değildi. Lâkin Maksûd Paşa'nın iyi idaresine veba salgını tekabül etti. Bu âfet o kadar şiddetle hüküm sürdü ki, bir gün Kaahire'de yalnız Câmi'ü'l-Ezher'de 92 defa cenaze namazı kılınmış ve zamanın müverrihlerine göre, meydanda tabutlar bir kervanın birbirine sıkışmış develeri gibi yekdiğerini tâkîb etmiştir.

230 köy büsbütün boşaldı; askerden de birçok telefât vukua gelerek, hazîneye bunların birikmiş maaşlarından 172.000 altın kaldı. Bu durum, müfettişlerin ve mültezimlerin isyanına yol açtı. Bunlar senelik mukaataalardan peşin verilmesi gereken üçte birini ödemekten imtina ederek, bunun vebadan zuhur eden telefattan dolayı hazîneye kalan meblâğdan mahsûb edilmesini istediler; ancak istekleri kabul olunmaması üzerine vâlî Maksûd Paşa'yı azlettiler. Maksûd Paşa'nın idaresi zamanında bir cuma günü denize bir gemi indirilmişti; halk camilerde namaz kılmakta iken tersanede çalışan 600 Hristiyan esirinden 150'si zincirlerini kırarak

³⁶ Pek nadir tarihlerden olan SuHan-zade Mehmed Paşa Tîrihi'nin yazma bir nüshası Dresden Kütüphanesinde Şark Yazmaları arasında mevcuttur.
Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/327-330.

büyük bir kadırgayı zabtedip sahilden açılmış ve tâkîblerine gönderilen kayıklar yetişememişti. Pâdişâh Maksûd Paşa'nın asker tarafından azledildiğini haber alınca, Sultân Murad'ın dâyesinin kocası olup hazır bulunan ihtiyar vezîr Eyyûb Paşa'ya³⁷ dönerek:

- «Mısır valiliğini sana tevcih ettim» dedi.

Eyyûb Paşa yer öperek kendisinin bu hizmete lâîk olmadığı beyân ile lûtf-ı şahaneyi kabul etmemek istedi. Lâkin Sultân tbrâ-hîm:

- «Verilmiş verilmiştir, git faâlâne hareket et!» cevâbını verdi.

Binâenaleyh Eyyûb, Kaahire'ye gitmeye mecbur oldu. Fakat kâtibi ile kedhudâsının elinde oyuncak oldu ve bunlar eski vâlî zamanında lâğv edilen vergileri tekrar koydular. -Kedhudâ, az önce idâm olunan Silâhdâr'ın nişanlısı Kaya Sultân'in işlerini idare eden Mev-kufâtçı Mehmed Efendi idi. Kara Mustafa Paşa, Eyyûb Paşa'nın ma-iyyetine tâîin etmek suretiyle bu entrikacıyı İstanbul'dan uzaklaştırdığına memnun idi.³⁸

Zülfekaar Ve Faik Paşaların İdamı

Nasûhpaşa-zâde'nin başlıca taraftarlarından Zülfekaar Paşa, bu aralık, isyanının cezasını gördü. Safed sancağından azledilmesi üzerine Nasûhpaşa-zâde'nin gönderdiği mektuplara kanarak, suç orta-ğıyle birleşmek üzere Konya'ya kadar ilerlemişti. Lâkin Dîvân-ı Hümâyûn, kendisini Kıbrıs valiliğine tâîin etmek ve derhâl memuriyet mahalline gitmesi için emir vermek yolunda tedbîr alınca, hareketini durdurdu. Bu tedbîr, daha önce Nasûhpaşa-zâde'ye Sivas eyâletini tevcih etmek ve bir taraftan da Sivas valisine şehir kapılarını açmamasını bildirmek yolunda alınmış olan aldatıcı muameleye benzer bir hareketten ibaretti. Bununla beraber, bu defa da Zülfekaar Paşa'nın Ada'ya girmesine mâni olunması için kadıya ve Kıbrıs askeri ağasına gizli tâlîmât tebliğ olundu. İstanbul ihtisâb ağası (belediye

³⁷ Eyyûb Paşa nişancı idi. Nalmâ'dan (Mütercim).

³⁸ Pâdişâh, sadrâzamı saraya çağırıp : «Mısır'ı Eyyûb lalama verdim, dedikde Kara Mustafa Paşa : «Güzel olmuş pâdişâhım, amma benimle birlikte Mısır'da bulunan Mevkufâtçı Mehmed beraber giderse iyi olur, yalnız giderse emvAl-İ amiriyyenbî tahsilinde fütur göstermesi melhuzdur» dedi. Pâdişâh derhâl divât ve kalem isteyip : «Sen ki Mevkufâtçı Mehmed Efendi'sin, seni Eyyûb lalama divân efendisi İtmişem, gidesin» diye hatt-ı hümâyûn verdi. Mevkufâtçı gerçi Mısır'a bir dereceye kadar rağbet göstermişti; ancak bu irâde çıkınca düşündü. Kaya Sultân hâslarından ve mevkufâtçıktan her sene birçok paralar aldığı halde, bunları bırakıp da uzak bir yere gitmeyi mü-nâsib görmedi; istifa için pâdişâha müracaat etü. Sultân İbrahim ise çin-i cebin gösterip: «Başını keserem, git, Mısır emvalinin hesabım senden İs-terem» cevâbım vermesiyle, mecburen azimet eyledi. Naitmâ'dan, s. 70. Hammer'in Pâdişâh İle Eyyûb Paşa arasında yazdığı konuşma bundan galat olsa gerektir (Mütercim).
Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/330-331.

reîsi, şehremini) Şâbân Ağa da, zahiren Ada'daki yeniçerilerin kumandasını uhdesine almak ve hakikatte Sultân fbrâ-hîm'in Zülfekaar Paşa hakkında sâdır olan irâdesini infaz etmek üzere Kıbrıs'a gitti. Şâbân Ağa, Kapdân Piyâle Paşa gelinceye kadar yeni valinin emniyetsizliğini izâle edecek surette hareket etti. Piyâle Kalabra sahillerinde altı ay dolaştıktan sonra, ganimet olarak aldığı iki hırsız gemisi, iki tartana,³⁹ 200 esîr, birçok eşya ile Kıbrıs'a geldi.⁴⁰ Şâbân Ağa'mn teklifi üzerine, Kapdân Paşa Zülfe-kaar'ı amiral gemisine (bastarda) davet etti. Ziyafet esnasında Zül-fekaar'ın başı bedeninden ayrılarak Şâbân Ağa, Pâdişâh irâdesinin icra olunduğunu isbât eden bu kanlı hüccetle döndü.

Bundan az mühim olmayan bir îdâm da Rumeli Vâlîsi Faik Paşa'nın ortadan kaldırılmasıdır. Faik Paşa Sultân II. Mehmed zamanında Mora'ya sevk edilen ordu kumandanı olup kabri hâlâ Malkara'da görülmekte olan Turhan (Turahân) neslindendi. Defalarca hakkında irtikâb suçlaması yapılmış ve hattâ IV. Murad zamanında sadrâzam Husrev Paşa zulüm ve kötülüklerinden dolayı kendisine bin değnek vurdurmuştu. Senede 30.000 guruş îrâdı olduğu ve ihtiyarlığı sebebiyle artık para biriktirmekten vazgeçmesi lâzım geldiği halde, yine de zulümlerine nihayet yoktu. Sofya Kadısı Muizzeddîn Sincârî Mehmed Efendi, Faik Paşa'nın azli için, memleket ahâlîsinin şikâyetlerini hamilen İstanbul'a geldi. Pâdişâh'ın emri üzerine Faik Paşa, kapıcı-başî Şahbaz Ağa vâsitasıyla, mukayyiden (tutuklu, bağlı olarak) getirildi; Nasûhpaşa-zâde aleyhine kendisinden faydalı hizmetler görmüş olan sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın her türlü mesaîsi semeresiz kaldı. Faik Paşa, Kadî'mn suçlamalarına mukabil, ancak Rumeli valiliğinde selefi olan Dilâver Paşa'nın şehâ-detine dayanıyordu. Lâkin Dilâver Paşa, ya hakîkata bağlılığından dolayı, yâhud sadrâzâmın yakında sukuut edeceğini anladığı için, Kadî'mn bütün memleket ahâlîsine hürmete mazhar olmuş namuslu bir adam olduğunu tasdik etti. Kendisinden fetva talep olunan Şeyhülislâm Yahya Efendi dahî:

- «Bunun katli vâcib olalı otuz yıldır»⁴¹ cevâbını verdi.

Bununla beraber Turhan (Turahan) neslinden olan Faik Paşa'nın başı saray avlusunun ortasında kesildi (16 Mart 1643 - 25 Zilhicce 1052).⁴²

Bu idam ne kadar haklı olursa olsun, ne Pâdişâh'm, ne de sadrâzâmın

³⁹ Üç köşeli bir yelkenli gemi.

⁴⁰ Kapdân Piyâle Paşa'ya da Zülfekaar Paşa'mn tdâmı için emir verilmiştir. Nalmft'dan (Mütercim).

⁴¹ Nalmft'dan aynen, c. 4, s. 40 (Mütercim).

⁴² Naîmâ «âşîM zilhicce- târihini gösterir- (Mütercim)

adaleti eseri değildi; hattâ sadrâzam, Faik Paşa'yı kurtarmak için yapılan teşebbüslerin akim kaldığını görünce, istifa etmek derecesine kadar koruduğu şahsın tarafını tuttu. Faik Paşa'nın cezalandırılmış olması Kara Mustafa Paşa aleyhine kurulmuş bir tertibin neticesi idi. Çünkü sadrâzâmın düşmanları, himayesinde bulunan Faik Paşa'nın îdâm edildiğini görüp de kendi başının da kesileceği korkusuna düşmesini arzu ediyorlardı. Bu fesâd o zamandan beri Valide Kösem Sultân ile beraber devlet işlerinin idaresine iştirak ederek ortak olan üç kuvvetli şahıstan kaynaklanıyordu. Bir kadının te'sîri altında ve merdlik vasıflarından tecrid olmuş bir Pâ-dişâh'ın nâmına hareket eden bu üçlü kadro, Kubbealtı vezîri Suî-tân-zâde Mehmed Paşa, Pâdişâhın mîrâhoru Yûsuf⁴³ ile -Osmanlı Devleti'nde Pâdişâh hocalığında bulunanların hepsinden ziyâde kötü şöhret kazanmış olan- Cinci Hoca'dan teşekkül etmişti.

Kaanûnî Süleyman zamanından, Rüstem Paşa'nın ve II. Selîm zamanından Piyâle Paşa'nın zevceleri bulunan sultânların neslinden bulunduğu için «Sultân-zâde» diye anılan Mehmed Paşa, Sultân II. Osman'ın Hotin seferine gidişi esnasında saraydan çıkmış, insan mî-zâcına aşinalık vasıflarından dolayı «Sultân-zâde Cuvân Kapıcı» lâkabını muhafaza etmiştir. Sultân İbrahim saltanatında Mısır valisi ve daha sonra Rumeli beğlerbeğliğiyle Azak kalesi üzerine ikinci defa sevk edilen askere serdâr olarak, nihayet Kubbealtı vezirliğine tâyin olunmuş ve haksız olmaksızın kendisine rakîb addeden Kara Mustafa Paşa tarafından Şâm valiliğine gönderilmişti. Kara Mustafa Paşa için vazifesi gereği dâima huzûr-ı şahanede bulunan mîrâ-hor Yûsuf, daha korkunç bir rakîb idi. Sultân tbrâhîm, biraderi Murâd'ın ihtiyata aykırı olan cömerdliğini tamâmiyle taklîd ederek Yûsufa (silâhdârlık'la beraber) musâhiblik memuriyetini ve üç tuğlu vezir rütbesini vermişti. Murâd'ın nedimi olan Silâhdâr'a ne türlü atıfetler cömertçe verilmişse Yûsuf Paşa da onlara nail oldu, hattâ kedhudâ tâyin etmesine de müsâade edildi.⁴⁴

Cinci Hoca

Lâkin sadrâzâmın en kudretli düşmanı, Osmanlı üçlüsü (trium-vira) nün dikkate şâyân târihî şahsiyeti -Anadolu'da Zağferânbolu (Safranbolu) kazası

⁴³ Nalm&ya nazaran, bu târihte rikâbdfir Yûsuf Ağa silâhdârlık ve ikinci ve-ztrlikle musfthib-i aehryari olmuştu ki, bu zât Girit fâtihî Yûsuf Paşa'dır. (Mütercim)-

⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/332-334.

köylerinden birinin ahâlîsinden ve büyük tasavvuf şeyhi Sadreddîn Konevî ahfadından olan- Cinci Hoca Hüseyin'dir. Birâderiyle beraber İstanbul'da öğrenim görmüştü. Ancak şer'î ilimlerden ziyâde, sihirle ilgili ilimler ve hastalıkların tedâvîsi için efsunla iştigâl ettiğinden ilmiyye merâtibinde yükselemedi. Hattâ muallimleri onun bu hâlinden dolayı utanırlardı.⁴⁵ Fakat Cind Hüseyin'in ulemâ nazarında hakîr görülmesine en ziyâde yol açan durum, sarayda nail olduğu ikbâl idi. Cind'nin validesi, oğlunun babasından irsen devraldığı efsunlarla hayret edilecek şifâlar vermekte olduğunu ve uğradığı nüzul ve iktidarsızlık darbelerine karşı ta-biblerin yoğun mesâisinden bir fayda görmeyen Pâdişâh'm sıhhatine kavuşabileceğini sarayda bulunan bâzı tanıdıkları vâsitasıyla Vâ-lide-Sultân'a telkin etti. Pâdişâh, Cinci Hüseyin'in mâlik olduğu ta-biatüstü kudreti haber alarak tecrübede bulunmak istedi. Sultân 1b-râhîm, -gerek kendi hayâline aldanmış olsun, gerek hakîkaten hâlinde bir değişiklik vuku bulsun-büyücünün ilminden daha ilk tecrübede bir iyilik müşahede etmesi üzerine, bahtiyar tabibi atflara boğdu. Gümüş evânî⁴⁶ ve kıymetli kumaşlar verdi ve münhal olan kapıcı ve müteferrika mansıplarının tahsisatlarını, Cinci'ye tah-sîs etti. Henüz «kırklı», yâni günde 40 akçe alır müderrislerden değilken «altmışlı» payesini de tevcih etti. Müftî Yahya Efendi bu tevcihin kurulu düzene tamâmiyle aykırı olduğunu arzetti; lâkin birkaç gün sonra, bir hatt-ı hümâyûn, bu ihtara rağmen, Cinci'yi müderris rütbesine ve daha sonra «hâce» (hoca; muallim-i sultanî) ma-kaamina terfî eyledi. İşte Cinci, o zamandan itibaren ulemâ ve halk lisânında «Cinci Hoca» lâkabını almıştır. Nâmı bize kadar vâsü olmamış ve ancak «Nasihât» adlı eserinde o zaman Osmanlı saray ve idâresinin teşekkül şekli hakkında kıymetli vesikalar bırakmış olan bir vezirin akıllıca arızaları, Pâdişâh'm kuvvetini yok etmeye çalışan bu üçlü kadronun te'sîrine karşı uğraşmaya muktedir olamamıştır.⁴⁷

⁴⁵ Cinci Hüseyin Efendi mukaddema Şeyh Mehmed Efendi'ye dftnişmend ol-musidi. (Yâni onun talebelerindendi); Çelebi, Süleymâniye Medresesinden Iz-mir kazasına çırdıkda Molla Hüseyin'i istihkar ile mülâzım yapmadıktan başka mansıba da beraber götürmedi. Hüseyin, efendisinin bâzı ihvan ve ehib-bâsından istişfâ' idüp onlar da Çelebi'den : .Bu zavallıya yazıkdır; bu kadar vaktidir size dânişmendlik itdi, birlikde alınız, diye rica itdiler. Çelebi : .Bizim namusumuz vardır; kadınlara, çocuklara afsun okur bir adamı beraber götürüp de mansıbdan rezîl mi olalım» cevâbını virmişidi.» Nafmâ^ s, 36-37- Naîmâ bunu yazdıktan sonra : -Cenâb-ı Hakk'm hikmetine akıl İrmez; efendisinin âr eylediği efsûngerlik Cinci'ye sermâye-i izzet oldı.. mü-tfilâasmı Srfid eder. (Mütercim)

⁴⁶ «Cinci'ye defaten 4sahn medresesi' virilmiştirU. Nafma, s. 36. Hairaner bunu «gümüş evânî» anlamıştır. Cinci'ye sahn medresesiyle birlikte vazifeler, muayyenât ve mükemmel döşemesiyle büyük bir saray ihvan olunmuştu. (Mütercim).

⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/334-335.

Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın İdamı

Sadrâzâmın üç düşmanı, onu mahvetmek için birleştiler; kendisi de gerek Sultân İbrahim'e, gerek Harem'e hoş gelmeyen faaliyetleriyle onlara yardım etmiş oldu. Hattâ hasımlarının düşmeleri için gereken sebepleri hazırlıyor zannında bulunurken, kendi düşüşünü hızlandırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Yeniçeri ocağında münhal olan mansıblann kaldırılması, o kadar zararlı olan avarız vergisinin iadesi, vergi tahsilinde gösterilen şiddet (Bundan dolayıdır ki Menemen kadısını şehir ahâlîsi öldürmüşlerdi),.hâsılı bütün bu birikmiş hatalı hareketler, Kara Mustafa Paşa hakkında asker ve ahâlînin kinini celbetmişti. Nasıl ki, Sultân Murad'ın eski nedimi Silâhdâr'm îdamı da Valide Sultân'ın düşmanlığını gerektirmişti. Kara Mustafa, Harem-i Hümayûn'daki kedhudâ kadını da incitmek bedbahtlığına uğradı. Kedhudâ kadın beşyüz araba odun istemiş idi; sadrâzam, mühim işlerle meşgul olduğundan, odunun tedârikinde gecikti. Bir gün dîvânda bulunduğu halde, ta'tîl için belirlenmiş olan vaktin girmesinden iki saat önce, huzûr-ı şahaneye gelmek üzere emir aldı. Pâdişâh kendisini görünce:

- «Kâhya kadın için emrettiğim odun bu vakte kadar niçin verilmedi?» dedi.

Kara Mustafa Paşa:

- «Pâdişâhım, tenbîh edelim, verilsin.» dedikten sonra, ihtiyat-kârlıktan ziyâde cür'etkârlık göstererek:

- «Pâdişâhım, ben senin vezirinin; böyle küçük bir şey için dîvânı bozdurup da beni çağırıyorsun. 500 çeki odun 15.000 akçe eder; bunun için mühim devlet işlerini ta'tîl ettiriyorsunuz da tebea, hazîne, serhadler ahvâlinden bir şey suâl buyurmuyorsunuz?» sözlerini ilâve etmişti.

Müftî Yahya Efendi, Hüseyin Efendi⁴⁸ vâsıtasıyla bu görüşmeden haberdâr olunca, sadrâzama, ihtiyat ve basiret üzere bulunmasını ve Pâdişâh'a mühim görünen hususları ehemmiyetsiz görmemesini gizlice ihtar etti. Kara Mustafa Paşa ise bu ihtara:

- «Benim hakîkat-i hâli söyleyişim, Pâdişâh'a muhabbetimden dolayı değil midir? Müdâhene mi edeyim? Esir olarak yaşamaktansa hür olarak Ölmek evlâdır» sözleriyle mukabele etti.⁴⁹

⁴⁸ Hüseyin Efendi, sadrâzâmın mahremlerinden olup bu fıkrayı nakleden zâttır. Naîmâ. (Mütercim)

⁴⁹ Naîmâ diyor ki : «Hüseyin Efendi Pâdişâh ile vezirin mükâlemesini Kara Mustafa Paşa'dan işitdikde akli başından giderek Şeyhülislâm Yahya Efen-di'ye müracaatla arz-ı mâcerâ itmiş, Yahya Efendi hemân gözlerini açarak ve ellerini kaldırarak «Âmân sakınsun! Pâdişâhlara böyle söylenmez. Umûr-ı mühimme

Kara Mustafa Paşa, Silâhdâr Yûsuf Paşa'yı mahvetmeye karar vererek - sarayda ilk yapılacak geçit resminde çorba yemekten imtina ederek silâhdânın sadrâzamına nüfuz bakımından üstünlüğünü hoşnudsuzluk sebebi olarak göstermeye ikna etmek için yeniçeri zabıtlarına dağıtmak üzere yeniçeri kedhudâsına yüz kese akçe verdi. Lâkin bu entrika, onu îcâd edenin aleyhine döndü. Epeyce zamandan beri sadrâzamdaki memnun olmayan yeniçeri zabıtları, en akıllı müşavirlerinden olan Muslihiddîn Ağa'ya başvurular; o da yeniçeri ağasını bu işten haberdâr etti. Yeniçeri ağası Kara Mustafa'nın entrikasını zât-ı şahaneye haber verince, Sultân îbrâhîm, Muslihiddîn Ağa'yı huzuruna getirterek, tasavvur edilen fesadı naklettirdi; ondan sonra şunu sordu:

- «Ben şimdi lalamı öldürsem, kullarım bana incinirler mi?»

Muslihiddîn Ağa şöyle cevâb verdi:

- «Hâşâ Pâdişâhım, cümlesinin boynu kıldan incedir, hepsi mu-tî'dirler; sadrâzâmın katli onları memnuniyete gark edecektir.»

Ertesi günü (22 Mart 1643 - 1 Muharrem 1053), Pâdişâh kafes arkasından dîvânı gözlüyordu. Sadrâzâmın bâzı iş sahiplerine kabalık ve şiddetle muamele ettiğini görerek dîvânın ta'tîli için eliyle iki defa kafese vurdu. Kara Mustafa Paşa, dîvân sonunda mu'tad olduğu üzere huzûr-ı şahaneye girmek istediği halde, kabul olunmadı. Mahremlerinden biri, Muslihiddîn Ağa'nın Pâdişâh'a macerayı haber vermiş olduğunu bildirmesi üzerine, Kara Mustafa Paşa koynuna bir Mushaf-ı Şerif alarak saraya gitti; demir kapıdan içeri girip: Pâdişâh'ı yürüyerek gezinir buldu. Sultân îbrâhîm hiddetle:

- «Lala! Ne acâîb ki babanın evine gider gibi da'vetsiz geliyorsun!» dedi.

Sadrâzam, hareketini haklı göstermeye çalıştı.⁵⁰ O zamana kadar yeniçerilerin dizginlerini zabtetmeye çalışmıştı. Şimdi itaatsizlik göstermeleri, kendisinin iktidardan düştüğünü anlamış olmalarından kaynaklanıyordu. Sultân îbrâhîm:

- «Yalan söylüyorsun! Fitneyi çıkarmak isteyen sensin; mühr-i

dediği hep olur biter- Pâdişâhın emirlerini îcrâ etmelidir; umûr-ı muazzama pâdişâhın söylediği işlerdir. Bizden oğlunuza selâm söyle, böyle huşunet göstermesin,» demiş. Hüseyin Efendi Şeyhülislâm'm selâmını ve ihtarını teblîğ etükde sadrâzam cevaben : cMansıb için yalan söylemek ve müdârâ itmek bana güç gelir. Benim sa'yım kendi devleti içündür- Herkes bir taraftan söz söyleyerek pâdişâhı ağzâb içim nifaka başladılar, hangi birine müdârâ ideyim? Böyle yaşamaktan ölmek yegdür.» demiş.» Naîmâ, s. 50. (Mütercim)

⁵⁰ «Kara Mustafa Paşa. getirdiği Mushaf üzerine de yemin etmiş ise de Pâdi-şâh'a kanâat gelmemiş idi. Naîmâ'dan (Mütercim).

hümâyûnuma senden lâîk birini bulurum» dedi ve hazır bulunan bostancıbaşıya dönerek: «Al şunu!» diye seslendi.

Bostancı-başı bu emrin mühüre mi, yoksa sadrâzamin şahsına mı âit olduğunu bilemiyerek, Kara Mustafa'ya en rnüsâid olan şık-

kın lehinde tefsir etti. Bunun üzerine sadrâzam, ölüm korkusuyla, hanesine döndü.⁵¹ Hemen kıyafet değiştirerek harem dâiresinin damından kaçtı.

Bostancı-başı yalnız mühürle huzûr-ı şahaneye dönünce, Pâdişâh bu yanlış yorumlamaya şiddetle öfkelenerek: - «Hâinin başını şimdi getir!» diye bağırdı.⁵²

Bostancı-başı derhâl 500 bostancı ile sadrâzamin konağına gitti. Kapıları kapalı bulması üzerine cebren açtırdı ve adamlarını firâ-rîyi takibe gönderdi. Kara Mustafa, harem dâiresinin arka tarafındaki Nalli-Mescid tarafında bir ot yığını altında saklanmıştı. Gece kaçmayı düşünüyordu. Lâkin sadrâzamin sarayı duvarı üstünden bakmakta olan bir bostancı, yığının hareket etmekte olduğunu görerek, arkadaşlarından birkaçıyla şüphe edilen yere koştu. Kara Mustafa kılıcını çekti; fakat faydasız bir müdâfaadan sonra, saldırganların sayıca çokluğuna mağlûb oldu. Pâdişâhın mükerrer emriyle, bağlı olarak Hocapaşa Çarşısı'na götürülüp çeşme önünde cellâd Kara Ali tarafından boğuldu.⁵³ Cesedi Sultân îbrâhîm'in yanına götürüldü; sonra, yaptırmış olduğu türbeye gömdüler.

Bedbaht vezîr-i âzamin sarayı aranarak bir heybe içinde otuz-bin duka (filori) bulundu. Lâkin başka kıymetli bir şey bulunmadı. Şu kadar ki, bir odada gizlenmiş bir taht ve bunun üzerinde Kara Mustafa Paşa ile devletin büyük memurlarından diğer dört zâ-tm çelik çivilerle mihli tasvirleri bulundu. Halkın bâtil inançları bu tahtı bir sihir mahsûlü şeklinde değerlendirdi. Hattâ sadrâzama sihir dersleri verdiği zannedilen bir mağribî yakıldı. Bu tasvirlerin bir sihir maksadıyla toplanmış olması -o zaman sihre, ilm-i nücû-ma, tılsımların kuvvetine dâir yalnız Asya'da değil, Avrupa'da da hî mevcûd olan i'tikada göre- pek muhtemeldir. Bununla beraber resime meraklı olan Mustafa'nın bu tasvirleri, yasak şeylerden olması cihetiyle bir odada saklamış olması da mümkündür, islâm, insanı tasvir eden her türlü

⁵¹ «Kara Mustafa, adamlarına silâhlanmalarını emretmiş ise de onlar emre itaat etmediler. Naîtnâ'dan- (Mütercim)

⁵² Sultan îbrflhîm, bostancı-başıya : «Tîz kâfir! Ya başı. ya başın!» demişti. Keza.

⁵³ Hocapaşa Çarşısı*nda Tırnakçı Sarayı Kapısı ve Sebilhane önünde, alâ-me-lâi'n-nâs Kara Ali tarafından kemend ile boğulmuş idi. Keza.

şeklî eserleri men* eder; bu resimleri Hil-kat'm yaratıcılığını istihfaf ve tahkir addederek, rûz-ı mahşerde tablo ve heykellerin bunları yapanlardan dünyâda verememiş oldukları canı isteyeceklerini telkîn eyler.⁵⁴

Kara Mustafa'nın çizdiğimiz tasvirine birkaç hat daha ilâve edeceğiz. Tabiatı, en çok kininin şiddetinde görülürdü. Akrabasından zulüm işlemiş olan birini Arnavudluk'ta îdâm etmiş olan Na-sûh Paşa'ya can düşmanı olması bu tabîatından dolaydır. Kara Mustafa, memuriyetleri satmazdı; yalnız mu'tâd olan aidatı alırdı. Hüseyin Efendi, bir gün kendisini - memuriyet berâtlarından para almaya cür*et eden- tezkirecisi Ahmed Efendi'ye pek Öfkelenmiş bir halde buldu. Ahmed Efendi'nin oldukça mahir ve bütün gün yorulmaksızın çalışmaya muktedir bîr kâtib olduğunu söyleyerek, affı için tavassutta bulundu. Kara Mustafa, bu şefaata üzerine, Ahmed Efendi'yi. yerine diğeri tâyin edilmişken, vazifesinde bırakmaya muvafakat etti. Hüseyin Efendi çıkmak üzere iken vezîr-i âzam çağırıp dedi ki:

- «Dur, bu haramzadenin bir ayıbı daha var: Dîvâna, yâhud benim sarayıma geldiği zaman libâsı o kadar perişandır ki, kapamasının altından uçkuru görünür. Rica ederim, Allah aşkına söyle, münâsib surette giyinmeyi öğrensin!»⁵⁵

⁵⁴ İslâm'da tasvir (resim)'in men'i, putlara ibâdeti kaldırmak hükmüne mebnî olduğu ve hâlâ Hıristiyanlık'ta bazı mezheplerde kilise resimlerinin hangi bâtlı itikadlara yer verdiği, izaha muhtaç değildir. (Mütercim)

⁵⁵ Naîrcâ bu fıkrayı, Hüseyin Efendi'nin lisânından şöyle nakleder: .Bir gün Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna duhûl için saraya vardığımda tezkireci Ahmed Efendi'yi içeriden mer'ûb çıkar gördüm : Beşerî inütegayyır ve perişan olmuş. Bu ol Ahmed Efendi'dir İd sonra defterdar ve veztr-i âzam olup kati plunmusdur. Tegayyür ve telâşından suâl itdftm. Vezir kendisine gazab itdiğt cihetle havf-ı cana düşdüğünü beyân ile şefaata istedi; «Var, odana sabr eyle. nice dur görelim» diyüp içeri girdim. Vezlr-İ âzami münfail ve gazabnâk buldum. Beni gördükde : «Neredesin behey adam!, dedi. Beni dahi : «Buyurun sultânım; Simanızda flsâr-ı melal görülüyor; aslı nedir, ne makule emri müşkil zuhur itiraşdır?. diye mütecfthilâne suâl ildiğimde «Şul veledî'z-zinâyâ ne dirsın? Benim virdiğim berâtları derkenar idüp begler-begilerini haklar imi;; simdi kati itsem gerekdir. dfdi. «Ya yirine istihdam içfn kimi tedârik buyurdunuz?» didiğimde «Göynüklü MahmOd'a haber gönderdim, şimdi gelir* didi. Ben «Aman sultânım! Evvelâ Göynüklü Mahırûd pîr-I zaîfdır; huzurunuzda ayak. Özere durmağa kaadir değildir, tez-kirecUlk güç hıdmetdir; ammf bu haramzade bütün gön ayakda dunnak-dan âciz değildir, ve birden otuz mektûb buyursamz bir saatde yazmağa zahmet çekmez: sorî'öl-kalem. râsîh kâtibdir. Sanıyen bunca zamandır siz bum istihdam İderefc kftffe-1 umflnıza mahrem Udiniz; simdi Öldirirseniz kan itmiş olursunuz. Bu makûle adamların kanı ne şeydir ki onunla eteğinizi tel vîs ideceksiniz? Eğer azl iderseniz mahrenvi esrarınız mahrem-i â'dâmz olmak lâzım gelir, didim. «Yâ itdiği yanına kalsın ıra?» didi; «Ma'kuli budur ki rûsûh-ı kitabetine nazaran yine tenbîh ve atâb ile iktifa ve hıdmetinds ibkaa olunsun» didim. #Sen bu veledü'z-zinâyâ baskı ol! Senin hatırın için öyle idelim- didi. Ahvâline nezâreti taahhud ile getirüp el öpdürraek için Çıkmak istedim. Arkamdan çağrup didi ki : «Hüseyin Efendi, bu haramzadenin bir büyük ayıbı daha vardır: Dîvânda ve burada ayakda dururken uçkun sarkup karşımızda görünür. Esvabı perişân; kapaması açılıp uçkun göründijinden haberi olmaz. Allah'ı seversen şu edebsîze tenbîh eyle! Uç-kurımı saklayup libâsım adam gibi geysün!» Ahmed Efendi "ye buralarını an-latdıktan sonra getirüp el öpdirerek htdmetinde ibkaa itdirdim.. Vak'amn nakledicisi Hüseyin Efendi, daha sonraları bu Ahmed Efendi'nin sadrâzam olup huzuruna gittiğinde sıkılıp istiskal gösterdiğini (varlığından huzursuzluk duyduğunu) ilâve etmiştir. (Mütercim).

Kara Mustafa'nın idarî işlerde mahareti, müesseseleri, yaptırdığı binalar nâmına şeref vermiştir. Sultân İbrahim'in cülusunda, Venedik sefinelerinin minarelerini yıkmış oldukları Avlonya şehrine verdikleri zararların tazminatı olmak üzere, Venedik hükümetinden 250.000 duka talep etmiştir⁵⁶ Henüz kapdân-paşa iken mühim tasarruflarda bulunarak Akdeniz'de bulunan kadırgaların adedini kırk'a çıkardı. Sadârete yükseldiğinde sipahilerin miktarını 12.000'e, yeniçerilerin miktarını 16.000'e indirdi. Yukarıda zikr olunduğu üzere tahrîr ile, sikkenin ayarlanması ile meşgul oldu. İdaresi zamanında her üç ayda bir, asker, maaşlarını çifte guruş (80 paralık) olarak muntazam alırdı; yeni saray hademesine dîvândan akçe tahsis ve her sene hazîneden «kaftan parası» tâyin etti. Beş sene zarfında 6.000 kese tasarruf etmiştir.⁵⁷ Okur yazar olmamakla beraber sadrâzam için bu türlü mâlûmât-ı asliyyenin ne kadar lâzım olduğunu takdir etmez değildi: Dâima şöyle söylerdi:

- «'tirâf ederim ki, şu bulunduğum memuriyete lâayık değilim; daha muktediri bulunmadığı için geldim.»

Yalnız kendisinden sonrakilere hareket düstûru olan müesseseleriyle değil, hayır için yaptırdığı binalarla da nâmını ebedîleştir-miştir. Mekke'de, Arafat'dan gelen suyun mecrasında bulunup ancak dört parmak miktarı kesilmiş olan siyah taş bir o kadar daha kestirerek suyu çoğalttı. «Ayn-ı Zerka» üzerine bir kale bina ettirdi ki .muhafızları için Mekke'ye senelik 2.500 altın gönderdi.⁵⁸ Galata'da Kurşunlu Mahzen bitişiğinde olup kapatılmış oân kiliseyi camie çevirtti. Tokad ve Sivas arasında, harâb olmuş olan Meh-med Paşa Hanı'm yeniledi. Burada cami ve hamam yaptırarak ve etraftan dört-beş yüz hâne getirterek «Sivas Yenişehiri» nâmıyla mâruf bir kasaba ihya etti. Edirne'de Mihâl Beğ Köprüsü'nün tâmî-ri için 20.000 guruştan ziyâde harcadı ve Çorlu'da bir ve Filibe ile Tatarpazarcığı arasında Kuruçay üzerinde bir köprü inşâ ettirdi. Eğ-ri'de, hamam, mekteb, baruthane yaptırdı. İstanbul ve Üsküdar'da çeşmeler ve Rumeli'de geçilmesi çok güç yollarda kaldırımlar (yaya kaldırımını değil, taş döşeli yolun kendisi) ve su bulunmaz yerlerde çeşmeler inşâ ettiği gibi, Parmakkapı'da

⁵⁶ Naîmâ'ya nazaran alınan tazminat «elli bin müşa'sa' kırmızı filori. olup 45-000'i Pâdişâh'a teslim olunmuş, ve 5-000'i sadrâzama kalmıştır. (Mütercim).

⁵⁷ Yâni beş sene zarfında bütün maaşları ve masrafları (.dedikten sonra 6.000 kese akçe artırıp hazîne-i âmireye (iç-hazîne) teslim etmiştir. Naîmâ'dan. (Mütercim).

⁵⁸ Matmfl «Kal'a-1 mezbûre müstahfazlanna mevftcib ve hayrat* sâlsresi leva-ziraiyle evkaafından beher sene fldbîn begyüz sikke-i hasene irsal olunur.» diyor, c 4, s. 58. (Mütercim)

medresesi, çeşmesi, türbesi vardır.⁵⁹

Yeni Sadrazamın Gelişi

Sadâret mührü, o zaman Şâm Vâlîsi bulunan Sultân-zâde Meh-med Paşa'ya gönderildi. Ken'ân Paşa, onun gelişine kadar kaymakam tâyin olunup fakat günlük işlerle meşgul olarak, mühim işlere bakmadı ve defterhâne açılmadı.⁶⁰ Kara Mustafa Paşa zamanındaki kedhudâ beğ yeniçeri ağası kapısında kahve içerken boğulup, cesedi kapı önüne bırakıldı. Mîmâr Kaasım, tersane emini Narhici Hasan, kapıcılar kâtibi Hüseyin Efendi⁶¹ tezkireci Ahmed Efendi, yeni kedhudâ Mehmed, kapıcı Receb -ki hepsi eski sadrazamın mahremlerinden olmak üzere maruf idiler- habse atıldılar. Lâkin Mehmed ve Receb hemen müteakiben salıverildiler. Müftî Yahya Efendi, verdiği fetvadın yahud Kara Mustafa Paşa'mn katli hakkında sükûtu tercih etmesinden dolayı bir samur kürk ve bin altın aldı. thtiyâr tavâşî Dilâver Ağa, Vâlî Maksûd Paşa aleyhine şikâyetlerle, Kara Mustafa Paşa'mn idâmmdan iki gün evvel İstanbul'a gelmişti. Lâkin sadrazamdan korktuğu için, üzerindeki arzihâlleri verememişti. Bu kâğıdlar hakkında kendisine Pâdişâh tarafından suâl sorulduğunda, yakında gelecek olan birkaç Mısırh'nin ellerinde bulunduğunu söylemişti. Ancak Mısırlılar, arzihâllerin Dilâver'de bulunduğunu söylediklerinden, ihtiyar harem ağasının hayâtı tehlikeye düştü. Düşmanları dârü's-saâde ağasının yerine tâyin edilmek üzere Kara Mustafa Paşa tarafından getirildiğini yaydılar. Mısırlılar, Dilâver Ağa'mn zorlama neticesinde gönderildiğine şehâdet etmeleri üzerine kurtulabildî.

Bu aralık vukua gelen birçok idarî değişiklikler arasında Ha-leb Vâlîsi Siyâvuş Paşa'nın azlını zikretmek lâzım gelir ki, zulümlerinden dolayı İstanbul'a celb olunmuş ve müteakiben Receb Paşa zevcesi Gevher Hân Sultân'ın kızı Safiyye Hanım ile izdivaç etmiştir. IV. Murad zamanında, Pâdişâh aleyhine hıyanet ile suçlanmış olanları sürgün etmekle görevli olan Edirne bostancı-başısı Sinan Ağa, bunların dört binden ziyâdesini -ellerindeki malları almak için- boğmuş olduğundan, bu türlü alçaklıklarla

⁵⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/335-341.

⁶⁰ Defterhâne: Bu tâbir idfirt istihlaldan olup malların tasarruf muamelelerinin yapıldığı ve kayıtlarının muhafaza edildiği yer demektir. Arfizt ile ilgili işler, timâr, zeamet ve haslara alt kayıtlar burada tutulur. Tahsis sırasında has. Umar ve zeamet kaydedilen köylerin tescili, bunların ahâlisinin miktarı. Aşar vs. rösûmât, bunlarla figf! tevcih berâtları her türlü kayıtların tutulduğu yerdir. (Hazırlayan)

⁶¹ Baz» vak'alan naklettiği yukarıda zikredilen Hüseyin Efendi'dir. (Mütercim)

elde ettiği servetten dolayı sorguya çekilerek (sürülmek suretiyle) Tırhala san-cak-beğliğine gönderildi. Yeniçeri ağası Bosna'ya sürgün edildi; bunun kedhudâsı efendisiyle birlikte Edirae-kapısı'ndan çıkarken geri getirtilip, üçyüz değnek vurularak, yarı ölü hâlinde bir kilim içinde götürüldü.

Yeni sadrâzam Şam'dan İstanbul'a vâsıl oldu (10 Mart 1644 -1 Muharrem 1054). Şehre girişinin üçüncü günü dîvânda bulunarak bâzı idâri tevcihâtta bulundu. Gürcî Mehmed Paşa Şâm Vâlîsi, kaymakam Ken'ân Paşa Anadolu Vâlîsi, çavuş-başı Torak Ağa Karaman Vâlîsi, vezir Osman Paşa Budin Vâlîsi oldular.⁶²

Piyâle Paşa'nın İdamı

KapdAn Piyâle Paşa Tarabulus-ı Garb'e son seferinde Mehmed Davı'yı davet etmişti. Lâkin Mehmed Dayı⁶³ Kapdân Halîl Paşa'nın Sefer Dayı'yı davetinde ettiği muameleye uğramak korkusuyla, davete icabetten kaçınarak, kendisinin ziyaretine bedel oğlu Mehmed Kapdân vâsıtasıyla kıymetli hediyeler gönderdi. Gelen eşya içinde iki sofralık altın ve iki sofralık gümüş sahan ve hâlis altından birçok gülleler vardı. Altın sahanların kenarına Pâdişâh'ın adı yazıldığı gibi gümüş sahanlardan bir takımının kenarına yine Pâdişâh'ın ve bir takımının kenarına da sadrâzamin isimleri yazılmıştı. Piyâle İstanbul'a vardığında bir takım altın ve bir takım gümüş sahanları Pâdişâha, bir takım gümüş sahanları da sadrâzama vererek, altın sahanlardan bir takımını Sultân İbrâhîm için gönderilmiş bulunan altın gülleleri kendine saklamıştı. Humâr-oğlu -askerî disipline aykırı bir hareketinden dolayı kendisine değnek vurdurmuş ve tâlib olduğu tersane kedhudâlığını engellemiş olduğu için • bir müddetten beri, velî-i nimeti olan Piyâle'ye kızılıyordu. Naîmâ'nın tâbiri veçhile «Humâr-oğlu eşeklik idüp» hırsıyla istediği mansıbı Galata kadısı bulunan Cinci vâsıta3iyle ele geçirmek için velî-i nimetinin sahan ve gülleler hakkındaki muamelesini haber verdi. Humâr-oğlu'nun bu hıyaneti üzerine, Piyâle huzûr-ı şâ-hâneye getirildi, bir taraftan da hanesi araştırılarak üzerlerinde Pâdişâh'ın adı yazılı sahanların

⁶² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/341-342.

⁶³ Dayı: tdftrt bir ıstılahtır. Tunus'ta, Barbaros'un kurduğu ve Yemen fâtihi Sinan Paşa'nın tamamladığı idare teşkil Atında, İdarî işler «dîvân» a bırakılmıştır. Dtvfln, kendi Üyeleri arasından birini «dayı. unvânıyla reis seçer ve memleket! İdare ederdf. Dayılık, eski Türkler'deki «Alplik, müessesesine benzerdi. Dayılar Akdeniz'in açık sularında denize boyun eğdiren. Hıristiyan donanmalarım dize getiren ve bu suretle isimleri etrafında bir şeref hâlesi meydana getiren kimselerden seçilirlerdi. Tunus'ta ayrıca bunların dışında bir de İstanbul'dan gönderilen vAUler de bulunmakla beraber, gerçekte İdare dayıların elinde yürütülürdü. Vâlîleç, bir nevi Pâdişâh'ın oradaki mümessili idiler. (E. Kiunç)

ele geçmesi üzerine, derhâl boğuldu. Piyâle'nin mansıbına Bekir Paşa vâris oldu; fakat bu da tersane ked-hudâhğım Humâr-oğlu'na vermiyerek vardiyân-başî (yâni liman muhafızı) Kurd Çelebî'ye verdi. Rekir Paşa'nın nasbindan birkaç gün sonra Pâdişâh, onun için bir iltifat olmak üzere, tersaneyi ziyaretine gitti. Sultân İbrâhîm döndükten sonra Bekir Paşa, Naîmâ'nın ifâdesine göre «bir resm-i pâ-y-endâz-ı teşrif» dörtbin altın ve on kese çil akçe gönderdi.⁶⁴

Narhçı Hasanın İdamı

Son sadrâzâmın zamanında merhamet tanımaz şiddetiyle fena bir şöhret kazanmış olan emvâl-i emîriyye tahsildarı Narhçı Hasan Efendi, velî-i nimeti idam olunduğu vakit, silâhdânın şefaati sayesinde, öldürölmek yerine Rodos'a sürölmekle kurtulmuş iken, defterdar Mevlevî Mehmed Paşa'nın telkinleri üzerine îdâma mahkûm oldu. Buna rağmen, yetimlerin mallarının müsaderesinin caiz ola-mıyacağı hakkında müftî tarafından yapılan ihtardan dolayı, met-rûkâtı sekiz yaşında bulunan bir oğluna bırakıldı.⁶⁵

Deli Kaasım

Şimdiye kadar saray ve şehir mîmârlığı kayd-ı hayât ile verilirdi. Bu âdet, Sultân İbrâhîm zamanında, Mîmâr Kaasım'ı azliy-

le, ilk defa olmak üzere bozuldu. Mîmânn «Deli» lâkabıyla anılan bir nâmdaşı kendisi için bîr bahtiyarlık olmak üzere, Pâdişâh'ın na-zar-ı dikkatini celbetti. Dâvudpaşa'daki yazlık sarayda ikaamet etmekte bulunan Sultân İbrâhîm, bir gün at ile gezerken Deli Kaa-sim'in Silivri-kapısı önündeki çiftliğinin önünden geçti. Bu çiftlik, evvelce PâSişâh'ın emriyle tahrîb edilmişti. İhtiyâr Kaasım, Pâdişâh'ın ayaklarına kapandı; Sultân İbrâhîm dedi ki:

- «İhtiyâr deli! Şu Kara Mustafa dedikleri Arnavud tuhaf bir usta değil mi idi?»
- «Pâdişâhım, gençliğinden beri Öyle idi.»
- «Gençliğini nereden biliyorsun?»
- «Ahır hizmetkârı olarak altı ay yanında bulunmuştur.»

⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/342-343.

⁶⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/343.

- «Ya sen ne vakitten beri benim hizmetimdesin?»
- «Pâdişâhım, seksen senelik ömrümden altmışım hizmetinde geçirdim. Bununla beraber bana haksızlık ettin, bahçemi yıkırdın. Senden kime şikâyet edeyim?»
- «Keder etme, bahçeni yaptıracağım; Kaasım nâmında Pâdl-gâh yok ise de, bundan sonra Kaasım Bahçesi nâmiyle yâd olunacaktır.»
Hakîkaten, Silivri-kapısı karşısında «Kaasım Bahçesi» nâmiyle anılır ki, burasını Sultân I. Selîm'In vezirine nisbetle «Kaasım Paşa» denilen mahal ile karı ştırm amalıdır.⁶⁶

Mevlid-İ Peygamberi Şenlikleri

19 Mayıs 1644 (12 Rebûlevvel 1054) (Perşembe) (Sultân Ah-med Câmiî'nde) Mevlid-i Hazret-i Peygamberi cem'iyyeti oldu. Ulemâ arasında carî olan usûl-i tekaddüm bu cem'iyette bozuldu. Henüz Anadolu kazaskeri payesinde olan ve bundan dolayı Rumeli kazaskerlerinden sonra gelmesi lâzım gelen Cinci Hoca, bil'akis onlara tekaddüm ederek mihrabın sol tarafında müftînin yanında bulundu. Sağ tarafında sadrâzam var idi; zât-ı şahane yukarıdaki maksurede bulunarak⁶⁷ orada müftîyi, Sultân-zâde'yi (ayn ayn) huzuruna davet etti. Pâdişâh, birincisi ile oturduğu yerden, ikincisi ile ayakta görüştü, Sultân-zâde zât-ı şâhâne ile musâfaha şerefine nail oldu. Rumeli kazaskeri Muîd Ahmed Efendi, Cinci Hoca'nın protokol sırasında kendisine tekaddüm etmesinden bozularak, cem'iyet-ten sonra kedhudâsım sadrâzama gönderip hoşnudsuzluğunu izhâr etti. Sultân-zâde,

⁶⁶ Bu karşılıklı konuşma Naîmfl'da şöyle kayıtlıdır: (c. 4, s. 71) ; .Deli Kaasım Ağa'ntn Silivri kapısı hâricinde olan bahçesi hasbe'l-fermân yer He beraber ohnış iken Pâdişâh Dâvddpasa'dan araba ile geliyorken çiftliği önüne uğradıkda karşı çıkup atınm ayağına düşüp marfiar-ı letâif ve eltâf-ı bî-hisâb olup (Pâdişâh) «Ne dfrsln, koca deli! Şu Arnavud aceb muârmid değil mi İdi?» diyü Kara Mustafa Paşa'yi yfid itdiler. Deli Kaasım cevâb virüp «Pâ-dişfihum, U kfcükden beri böyle muânnid idi» didi. tYâ sen anım küçüklüğün! ne bilürsin?» didikde .Pâdişâhuma, evvel benüm hidmetkörüm id« altı ay atum umar itmışdür» didi. «Yâ sen ecdâduma kaç yıldır hıdmet idersin?» didikde «Altmış yıldır eedâd-ı izâmuna hıdmet iderem, hâlâ seksen yaşındayım didikde .Behey deli! Koca (İhtiyar) ma'tflh imişsin (bunamışsm). diyB buyurdılar. O mahal Deli Kaasım yir öpüp «Pâdişâhum, zulöm gören pâdlşâhuma se&rdür, şekva İder; bana sen zurnı itdfn, bağçeciğümü harâb İtdördln: brn İdme varayım?» didikde -Elem çekme! Yine yapıdınram. diyüp tekrar ta'mîrine tenbîh eyledi. Ve Deli Kaasım'a İltifâten «Yolda bfr gelecek vardur: egerci Kaasım adhi pâdişâh ohnamışdur; amma senön hâtrın İçön anun ismini Kaasım koyayım» diyü mezîd HUFât idfip Deli Kaasım yine merei-l enam oldu.» (ımlası dahi aynendir, yalnız noktalama işaretleri konulmuştur) Gdrölüyor ki, Hammer «yolda gelecek: var. tâbirinin bir çocuk doğ masını beklemek demek olduğunu anlamayıp, çiftliğe .Kaasım. ismini verdir-miştir. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/343-344.

⁶⁷ Pâdişâh, maksûre-İ fevkaanfın kafeslerini açup cem'iyete üç defa selâm virerek sonra oturmuş idi.» Nafr.â'dan (Mütercim).

kazasker efendinin infialinden istifâde edip de lâyük olduğu makamı kendisine para ile satın aldirabileceğini düşünerek:

- «Bunun müftî olmaktan başka çâresi yoktur» cevâbını verdi.

Muîd Ahmed Efendi, sadrâzâmın sözlerinin mânâsını anladı, yetmiş kese akçe hediye etti. Lâkin Sultân-zâde vâdinin icrasını ebe-diyen te'hîr ej'ledi. Bununla beraber sonraları (sadâretten azlinden sonra) Girit'e gittiğinde, bu işi Sultân İbrahim'in kendisine dâima iltifâtkâr davrandığı Silâhdâr Yûsuf Paşa'ya tavsiye etti. Yûsuf Paşa daha otuz kese aldı. Muîd Ahmed Efendi müftîliğe yükseltilerek Cinci Hoca'ya tekaddüm etti.⁶⁸

Bazı Olaylar

Yûsuf Paşa, bir müddetten beri Şâm eyâletine tâyin olunmuş ve eyâletini bir mütesellim vâsıtasıyla idare etmekteyken, Bekir Paşa'nın yerine kapdânlığa getirildi. Sabık samsoncu Hamza Ağa ve tersane kedhudâsı Hüseyin, Sakız'a sürüldüler: Birincisi, kendisine verilen yaya beğliğini (piyade zabıtlığı) kabul etmeyip bu haksız rütbe tenzilinden dolayı münasebetsiz sözler söylemiş; ikincisi, Kap-dân Paşa'nın tersaneye geldiği bir gün vazifesi başında bulunmamıştı. Tersane kedhudâsının bir günlük yokluğu, uzun müddetten beri olan hizmetlerinin semerelerini kaybettirmişse de, sonraları affedilerek İstanbul'a getirilmiştir. Üç defa Budin Vâlîsi olan Mûsâ Paşa (azledilerek İstanbul'a gelmiş olduğu halde) sadrazamlığa tâ-Hb olmuş olmakla suçlanarak, Sivas Valiliğine gönderildi.

Çoktan beri te'dîb edilmeyi hak eden üç âsî -ki biri Husrev Paşa hizmetinde bulunan Uzun Yûsuf, biri bostancı ocağından yetişme Matrakçı Selîm, üçüncüsü âsîlerin kâhyası olup saklandığı yerden erken çıkmış olan Kma-oğlu'dur- îdâm olundular.

Azak kalesinin fethinden sonra Kazaklar'a karşı parlak muvaffakiyetler kazanmış olan cesur Kefe Vâlîsi İslâm Paşa dahî aynı hâle uğradı. Kendisi Azak'ta iken Kefe'de bulunan oğlu Çerkeş Ağa'-nın yaptığı zulümler ölümüne bahane oldu. Fakat katlinin hakîkî sebebi Pâdişâh'm, ihmalkâr ve safâ-perest hayâtından dolayı, affe-demediği kadr ü kıymeti idi.

Tunuslu Şeyh Mehmed nâmında bir mağribî, Kara Mustafa Pa-ga'ya intisabı dhetiyle Mağrib'de ganimetlerin taksimi vazifesini görmek üzere bir

⁶⁸ Naîmâ'nın (s- 76) İfâdesine göre, Muîd Ahmed Efendi'den alınan paralar bilâhare Sultan İbrahim'e verilmiş, Ahmed Efendi fetva makaamua gelebil' mek İcîn yüz keseye kadar fedâkârlık etmiştir. (Mütercim) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/345.

emir almış, Mağrib ocak halkının engellemeleri üzerine İstanbul'a gelerek. Kara Mustafa'nın düşüşüne rastlamış olduğundan bir tarafa sürülmüş idi. Yine Mağrib'e giderek eski vazifeyi araştırmaya başlaması üzerine, payitahta getirilerek katlolundu.⁶⁹ Belgrad yeniçerileri serdârı Alî Beğ, dîvânın bâzı emirlerini uygulamamasından dolayı, zincire vurularak İstanbul'a getirildi. Pâdişâhın ikaametgâhı olan Dâvudpaşa Bahçesi, Alî Beğ'in idamına şâ-hid olmuş ve işkence yapılmıştır. Yeniçeri acemî-oğlanlanmn-

bu kanlı ibretten itaat dersi alsınlar diye, kesilmiş başı onların kış-lalarına atıldı.

Mısır Vâîsi olup birçok vergileri kaldırmış olmakla beraber, askerin her istediğini yapamamış olduğu için, hakkında şikâyetler zuhur eden Maksûd Paşa, Pâdişâh'ın Yalı Köşkünde bulunduğu sırada gemi ile sahile çıktı. Sultân İbrâhîm birkaç defalar:

- «Maksûd Mısır'da o Arnavud'a sihirbazlar arar imiş; görünce öldürürüm» demişti.

Bu defa Maksûd Paşa'nın gemisi, gelişine işaret olmak üzere top atınca, Pâdişâh:

- «Maksûd geldi!» demiş ve karaya ayak basar basmaz, cellâd tarafından yakalanarak, bir söz söylemesine müsâade olunmaksızın boğulmuştur.

Kırkkilise ve Çatalca taraflarında ortaya çıkarak bir çiftliği basıp, mallarını ve gizli mücevherlerini söyletmek için sahibini şişte kebâb etmiş, zevcesini kızgın bakır tepsi üzerine yatırmış, kızının memesine kezâlik kızgın at nalı koymuş olan haydudlar tâkîb edildi ve İstıranca Dağları eteğinde yakalandılar. Ekserisi kati olunup, bir takımı kazığa vuruldu.

Tayy kabilesinin bir şubesi olup Ebû Rîş takımından Hâlid Ac-câc. yâni Topal Hâlid nâmında bir Arab şakisi, Bağdâd ve Haleb yolu üzerinde yer tutarak birkaç kervanı durdurmuş ve yağma etmişti. Bu şaki genç bir Çerkeş kölesi tarafından öldürülmüş, bunun vücûdunun ortadan kaldırılması Devlet'in bu taraflarda âsâyîşini te'mîn etmiştir.⁷⁰

Cinci Hoca Ve Şekerpare İçin Saray İnşâsı

⁶⁹ Bu fıkra. Nnitr.â'ya (s. 110) müracaatla düzeltilerek yazıldı. (Mütercim)

⁷⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/345-347.

Cinci Hoca'nın te'sîri günden güne artmakta, onun müntesib-leri - yaşları ve mertebeleriyle pâdişâhın lutûflanna müstehak zevata tercihân-terakkilere nail olmaktadır, özellikle Cerrah şeyhi müteveffa İbrâhîm Efendi ile Cinci Hoca'nın pederi arasında tanışıklık bulunduğu için Şeyh'in oğlunu mühim bir hizmete tâyin ettirmiş, Şeyhülislâm Efendi'nin Hayreddîn Paşa Medresesi'ni tevcîh etmiş olduğu Osman Çelebî'yi, müftînin malûmatı olmadan, arada birçok medreseleri atlatarak, Süleymâniye Medresesi'ne kadar terfi ettirmişti. Mustafa Paşa'nın idamında muvakkaten Gelibolu'ya sürdürmek suretiyle hayâtını koruduğu Mîmâr Kaasım'ı da me'mûri-yetine iade ettirdi. Cinci, vaktiyle kendisine 100 altın hediye etmek ve sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna kabul ettirmek suretiyle lutufta bulunmuş olduğu için, Mîmâr Kaasım'a minnetdâr idi. Kaasım Ağa'nın me'mûriyetine iadesi şu şekilde vuku bulmuştur: Zât-i şâhâne, yeni mîmâra, daha Önce Kaasım Ağa'nın yapmış olduğu ahır gibi bir ahır yapmasını emretmişti. Yeni mîmârın masraf listesi 15.000 guruşu buluyordu. Hoca, öteki ahıra bundan çok daha az para sarf edildiğini Pâdişâh'a ifâde etti. Eski ahırın masraf defteri 3.050 guruştan ibaret olduğu tahakkuk etmekle, mîmâr değiştirildi ve Kaasım Ağa yine tâyin edildi.

Hoca için masrafı hazînedan verilerek muhteşem bir saray yapıldı. Bu saraya iki milyon akçeye kadar para sarfedilmesi ne izin çıkarılmıştı. Pâdişâh'ın gözdelerinden Şekerpare de bir saray ve bir bahçe aldı: Şehremini kedhudâ sıfatiyle hizmetine verilerek, bu zât müteakiben sipâhî generali, yeniçeri generali, vezîr unvânıyla defterdar, musâhib-i şehriyârî mansıplarına nail oldu. Yeni vezîr damadını Şekerbolî (Şekerpare)'ye kedhudâ tâyin ettirdi; o da birkaç gün sonra kapıcı-başı ve vezîr unvânıyla yeniçeri ağası oldu; bu da yeni bir şeydi: Çünkü o zamana kadar hiçbir yeniçeri ağası vezîr olmamıştı.⁷¹

Padişahın Edirne'ye Seyahati

Cinci Hoca ile Şekerpare Sultân İbrahim'i bir Edirne seyahatine ikna ettiler. Hoca'dan, reîs Hasan Hilmî Efendi'den, kapudâr (?) ve silâhdâr Kapdân Yûsuf Paşa'dan başka kimse Pâdişâh ile beraber bulunmayacaktı. Sultân İbrâhîm, İstanbul hâricinde birinci merhale olan Haramîderesi'ne vâsil olduğunda, sadrâzam maiyyet-i şâ-hâneye iltihak ederek, birlikte

⁷¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/347-348.

bulunmasına müsâade istedi; lâkin Pâdişâh şu cevâbı verdi:

- «Ben sayd ve teferrüce gidiyorum; vezîr ve kazaskerler birlikte, bulunursa her taraftan halk gelir; onlar dîvâna müracaat etsinler; en mahrem yakınlarımdan başka kimse beraber gelmesin!»

Ereğli civarında Ranklı köyüne varıldığında, musâhib Mir Acem Anevkebden ayrılarak ileri gidip, otağ-ı hümâyûn kurulan mahallin hem havasının ağır, hem de susuz olduğunu Pâdişâhla arzetmesini Ereğli naibine söyledi, Nâib efendi böyle şey yazmak vazifesi hâricinde olduğunu ifâde ettiyse de, Acem:

- «Eğer Pâdişâh oradan hoşlanmazsa sonra sen pişman olursun» dedi.

Tehdîd üzerine nâib, bir kâğıda taleb olunan mülâhazaları yazdı; lâkin Sultân İbrâhîm bundan haberdâr olunca, naibi getirterek yazılan bu satırların kendisi tarafından yazılıp yazılmadığını sordu. Nâib tasdik cevâbı vermesi üzerine İbrâhîm gazaba gelerek:

- «Sen bir nâib parçası iken beni mülkûme kondurmazsın, alın şunu öldürün!» dedi.

Bostancılar irâdeyi infaz etmek üzereyken, silâhdâr PâdişâVm ayağına kapanarak naibin canını kurtardı. Çorlu naibi (Balı-zâde mahdumu) bu vak'adan o kadar korktu ki, İbrahim'in gelmesini beklemeksizin kaçtı: Pâdişâh onun mansıbını, hatt-ı hümâyûn ile, işe yaramaz bir ihtiyara verdi.

Edirne'de Pâdişâh yakalanmış olan birkaç hırsız öldürttü. Bunlardan biri, cellâdın dprdest edeceği sırada:

- «Ben yeniçeriyim!» dedi.

Pâdişâh:

- «Ben de pâdişâhım!» diyerek ve bu adamın ellerini, ayaklarını kırdırarak çarşı içine attırdı.

Sultân İbrâhîm, Edirne odununu İstanbul odunu kadar güzel yanmaz bularak, veyâhud bunu birinden işiterek, İstanbul'dan odun getirilmesini emretmiş, bu irâde halkın dedikodusuna sebep olmuştur.⁷² Sadrâzam bu fırsattan istifâde ederek, Pâdişâh'a sür'atle geri dönmesi gerektiğini arzetti; sokaklarda, meydanlarda -yeniçerilerin isyanlarında mu'tâd prensipleri olan Orta Câmii'nde bir fesâd zuhuru korkusunu verecek- fitne uyandıracak kâğıtlar bırakıldığını bildirdi. Mehmed Paşa, bir isyan zuhuru ihtimâli hakkında yaydığı rivayetleri tasdik ettirmek için, hapishaneden onbeş-yir-mi

⁷² Naîmâ bu odunların İstanbul'dan hamallar arkasında gönderildiğini kaydeder ve çıkan dedikodudan bahsederken «Pâdişâh Edirne'ye giderken yeniçeriler Sdet-i tnustemirreleri üzere bahşiş isterler; avda bana yeniçeri lâzım de3Ü-dir. diyerek geri çevirmiş bulunduğunu ilâve eder. (s. 32) (Mütercim).

cânî çıkardı, Pâdişâh'ın dönüşünde tasavvur olunan karışıklıkların tertibçisi olarak bunları gösterdi. Bu bedbahtların başları kesilerek cesedleri denize atılıp kesilmiş başları şehrin çarşılarında teşhir olundu.

Pâdişâh av ve harem safâsıyla vakit geçirmek üzere Edirne'de iken Haleb Valiliğini İbrâhîm Paşa'ya vermişti, İbrâhîm Paşa Haleb'e vardığında, çölün müstakil hâkimi olan Ebû Rîş aşiretinden Emîr Assaf ı, ziyafet bahanesiyle bir tuzağa düşürmüştü. Emîr, Paşa'nın çadırına gireceği esnada, valinin muhafazasına me'mûr maiy-yeti halkından -tüfeklerine çifte kurşun koymuş olan- dört kişinin dördü birden ateş ettiler; ancak kurşunlar, emîrin elbisesi altına giymiş bulunduğu üç kat zırhın ancak birinden geçerek diğerlerini delememişti. Emîr Assaf in sâdik adamları her taraftan onu kuşatarak hayâtım kurtardılar. Assaf pek uzak olmayan çadırlarına döndüğünde, Paşa'nın ordugâhını maiyyeti askerine terketti. Bunlar çöl çocuklarının harblerine mahsûs naralarla hücum ettiler.⁷³ İbrahim Paşa, berâberindekilerden birçoğunu ve ziyafet takımlarını bıraktıktan sonra, Haleb'e güç kaçabildi. «Paşa çöl pâdişâhına ziyâ-fet veriyormuş» diyerek seyre çıkmış olan Haleb ileri gelenleri de Arablar'ın yağmasına uğradılar. İbrâhîm Paşa Assafa ziyafet vermiş olmasından, yâhud daha doğrusu muvaffak olamamasından dolayı azledildi. Emir, Pâdişâh tarafından bir hil'at ve hayâtı mabfûz kaldığından memnuniyeti belirten bir kâğıd aldı (Ağustos 1644 - Cu-mâdelâhir 1054). Sultân İbrahim Edirne'den döndüğünde, eskiden büyük nüfuz sahibi olan, Sultân Murâd'ın silâhdârına nişanlanmış bulunan kardeşinin çocuğu Kaya Sultani, Erzurum muhafazasından getirtilen Tırnakçı Melek Ahmed Paşa'yla nikahladı. İki şehzadenin doğumu (Selîm ve Osman) Osmanlı hanedanının bekaasına yeniden iki te'mînât vermiş oldu.⁷⁴

Kırım Hanlığı'na İslam Giray'ın Tâyini

Yukarıda yazdığımız gibi, Selâmet Giray'ın küçük oğlu Mehmed Giray Kırım Hanlığı tahtını işgal ediyordu. Mehmed Giray'ın, kendisinden daha yaşlı kardeşi olan İslâm Giray, büyük biraderleri Bahâdır Giray zamanında «kalgay» mansıbında bulunmuştu.⁷⁵ Cengiz Hân'ın irsî kaidesi gereğince

⁷³ Naîmâ .zlfîit didükleri velvele, diyor, c. 4. s. 108. (Mütercim)

⁷⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/348-350.

⁷⁵ İslâm Giray, daha önce Leh ve Moskoflar'la cengde esir olarak Lehistan Kralı kendisini yedi sene hapsedmişti. Naîmâ'dan, s. 82- (Mütercim)

İslâm Giray, Bahâdır Giray'ın vefatından sonra kendisinin tahta çıkacağını ümîd edebilirdi. Lâkin sadrâzam Kara Mustafa Paşa, onun hanlığına karşı konulamaz bir mania olmuştu. İslâm Giray, ümidini kaybettiğinden beri Akdeniz ' Boğazı'nın Avrupa tarafında Sultaniye Kalesi'nde⁷⁶ İkaamet ediyordu. Orada İkaamet ederken Şârihü'1-Menâr-zâde⁷⁷ kendisini ziyaret etti. Bu zât, İslâm Giray'la konuşurken, babası Selâmet Gi-ray'ın tahtına nail olması ihtimâlinden bahsetti. Selâmet Giray Lehistan'da pederinin bulunduğu hapisanede İkaamet etmiş olduğu cihetle Şârihü'1-Menâr-zâde:

- «înşa*allah pederinizin tahtına vâsıl olursunuz» mülâhazasında bulunmuştu.

İslâm Giray müteveffa biraderinin ki tabi arın dan, onun yazısıyla yazılmış bir Hafız Dîvânı'nı muhatabına verip o da'bundan fal açtı. Hân'ın arzusuna ve evvelki temenniye muvafık bir mısra tesadüf etti.⁷⁸ Lâkin sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra İslâm Giray, adamı Sefer Ağa vâsıtasıyla, pederinin tahtına tâlib olduğunda, Mehmed Giray, bunların Kırım'da ihtilâl çıkarmak istediklerini bildirerek İstanbul'daki adamlarını aleyhlerine sevket-tiğinden, gerek Hân, gerek Sefer Ağa Rodos'a sürüldüler. Mehmed Giray, bir taraftan kardeşinden, bir taraftan da Volga (Etil) nehri tarikiyle Kırım'ı istilâ etmek isteyen Kalmuklar'dan korkuyordu. Kalmuklar, Büyük ve Küçük Kabartay aşiretleri reîsi Alayık Beğ tarafından mağlûb edildi. Bu cengde, Kırım Hfini'nin Kalmuklar aleyhine Çerkesler'e imdâd için gönderdiği Salanış Mirza⁷⁹ bir ok ile telef oldu. Hakşamak Beğ ve Antunak Beğ nâmında iki kardeş Çerkeş beğliği için çekişiyorlardı. Bunların husûmetleri Bahâdır Giray zamanından başlamıştı. Bahâdır Giray, ikisine de şeref vermek isteyerek herbirine ellişer segbân ile birer ağa göndermiş, fakat henüz çocuk bulunan kendi oğlunun terbiyesini Antunak Beğ'e tevdi etmişti. Antunak silâh elde, Hakşamak üzerine yürüdü; Hakşamak, Azak Valisi Siyâvuş Paşa'ya sığındı. Antunak'm taleplerine rağmen, Siyâvuş Paşa,

⁷⁶ Naîmâ'da «Hisâr-ı Sultaniye» denilmiştir; Anadolu tarafında bulunan «Kal*a-i Sultaniye»dir- İslâm Giray'ı 7iy3ret ettiği şimdi görülecek olan Şârihü'1-Me-nfir-zftde Gelibolu'da idi. Hammer bundan Rumeli yakasında Sultaniye kalesi olduğunu zannetmiştir. Şârihü'1-Menâr-zâde' Gelibolu'dan karşıya geçmiş olacaktı. (Mütercim)

⁷⁷ Naîmfl'nın mehzazlarından olan müverrih.

⁷⁸ Naîmâ bunun «Yûsuf kem Rosto bâ-zâid be-Ken'an gamm-ı mihver. (?) cms-râi olduğunu tasrîh ediyor. Hafızdan fal açma alışkanlığında olanların hepsi elbette buna tesadüf etmiş, ve herkesin dönmesini beklediği bir Yûsuf'u olacağı cihetle, mısraı ve gazelin geri kalan kısımlarım hâle muvafık bulmuşlardır. Hüner, o gazel gibi hâl-i fşin&yâne söz söyleyebilmektedir. Bunu keramet addetmek de pek mübalâğa olmaz. (Mütercim)

⁷⁹ Natmft'da bu isimler cKalmak», «Alayok», «Saltanaşdır.

rakibini Antunak'a teslim etmekten çekindi. Hakşamak İstanbul'a gönderilerek Sultân I. Ahmed'in berâtiyle verilen «Çerkeş Beği» unvanı tasdik olundu. Kefe Vâlisi İslâm Paşa, Çerkeş toprağına taarruz etmiş olmak bahanesi yâhud sebebi ile kati edildi. Kırım Hânı Mehmed Giray, İslâm Paşa'nın teşebbüslerine ortak olmak töhmetiyle azledilerek -yarımada'nın hükümdarlığı uhdesine verilmek üzere davet edilen- biraderinin yerine Rodos'a sürüldü. Yeni hân, Pâdişâh'ın huzuruna çıktığı zaman, Pâdişâh bir havuz kenarında, altın işlemeli bir yastığa bir yanıla dayanmış, başında bir takye ile oturuyordu. Hân, yer öperek ayağa kalktı; Sultân İbrahim hiç hâlini bozmayarak:

- «Bak, İslâm, seni işte hân etdim. Göreyim seni, benim dostuma dost, düşmanıma düşman olmalısın.» dedi.

Hân tekrar yer öpüp kalktı:

- «Cenâb-ı Hak saâdetli hünkârımın vücûdunu hatâlardan saklasın, inşâ'allah hizmette kusur etmem; hemân hünkârımın duası benimle beraber olsun.» cevâbını verdi.

Pâdişâh;

- «Benim duam seninle beraberdir. Bana sadıkane hizmet et, benden başkasının sözünü dinleme!» dedi.

Ondan sonra kaç yaşında olduğunu ve inip binmekte nasıl olduğunu sordu. Hân:

- «Kırk yaşındayım; inmeğe, binmeğe henüz başlamışım; devletinde iyiyim, pâdişâhım.» dedi.

Sırmalı kumaşa (serâsire) kaplı bir samur kürk verildi, yakasını öpüp giydi; bir de murassa kılıç verildi, onu da kuşandı (Haziran 1644 - Rebûlâhir 1054).

Hân, huzûr-ı şahaneden çıkınca, Pâdişâh'sın sözlerine mağrûri-yetle sadrâzama dedi ki:

- «Madem ki beni Kırım Hânı yaptınız, ümîd ederim ki, yazdıklarımı nazar-ı i'tibâra alırsınız, düşmanlarla ne muamele edilmek lâzım geleceğini bildirmekle uğraşmazsınız. Memleketin işlerine karışmayınız, ben ne yapacağımı bilirim. Benimle düşman arasında ittifak korkusu yoktur. Onlarla benîm aramda yalnız kılıç vardır.»

Sultân-zâde Mehmed Paşa, yüze gülücü olduğu için bu gereksiz sözlere şöyle cevap verdi:

- «Cenâb-ı Hak tevfiik ihsan buyursun, biz sizin hiçbir işinize karışmak istemeyiz.»

Hân, GÖzleve'ye vardığında Şehremini Selmân Çelebî'yi öldürdü; Antunak'ı himaye ederek, onu «Çerkeş Beği» olarak tanıdı. Hak-şamak'ı îdâma mahkûm etti. Biraderi Kaasım Giray'ı kalgay tayin etti ve Gaazî Giray'ı nûreddînlikte bıraktı. İslâm'ı Kırım tahtına oturtmak için İstanbul'da birçok entrikalar çevirmiş olan Sefer Ağa, baş-ağahğa, yâni asker başkumandanlığına geçti. Kalgay az zaman içinde vefat ettiğinden onun mansıbı nûreddîn Gaazî Giray'a, nû-reddînlik de biraderi Âdil Giray'a verildi. Mehmed Giray'ın ve fs.-lâm Giray'ın kardeşi olup hailesi Hanzâde Hanım ile beraber irfanı ve manzum eserleriyle imtiyaz kazanmış olan Bahâdır jGiray zamanında Kırım müftîsi Hâfizeddîn'in vefatına işaret etmeyi unutmuşuk. Bu Hâfizeddîn'dir ki bir fetvasıyla Mansûr kabîlesinin imhasının meşru olduğunu beyân etmiş ve bu imha işinde o zaman Bahâdır Giray'm kalgayı bulunan îslâm Giray, en'fazla gayret göstermiştir.⁸⁰

Lehistan, Rusya, Transilvanya İle Diplomatik Münasebetler

Devlet'in Avrupa hududunda Lehistan ve Rusya ile yapılan anlaşma, Kazak ve Tatarlar tarafından yeniden bozulduğu gibi Avusturya ile iyi münâsebetler dahî hakîkaten bir nifak ateşi olan Traiv-

silvanya Prensi Rakoçi'nin entrikalarıyla daha ziyâde bozuldu. Sultân İbrahim'in cülûsmdan sonra, Kırım Hân'ı Kral Vladislas*a bir sefaret göndererek III. Sigismund zamanında mukaveleye bağlanmış ve 2.000 koç postu ile ince kumaşlardan ve 6.000 çift çizmeden tertîb edilmiş bulunan hediyeyi istemişti. Vladislas, Tatar memurlarını Gusdin'de alıkoyarak Hân'ın tahkir edici muamelesinden dolayı Aleksandr Ufjinovski vâsıtasıyla Pâdişâh'a şikâyet etti. İbrâhîm cevaben, isteklerinden vazgeçmesi için Hân'a emir verdiğini tebliğ etti. Bununla beraber Rusya aleyhine gidecek bir Türk ordusunun Lehistan toprağından geçmesine müsâade istedi. Lâkin bu teşebbüsten bir netice çıkmadı. Üç sene sonra, Krakovia kalesi kumandanı, Tatarlar'ın akınlarından şikâyet etmek ve Zaborok Kazakları tarafından mukabele-i bi'1-misil ile tehdîd edilmek üzere Şimyeleki nâmında bir zabitini İstanbul'a gönderdi. 1644 senesinde Nikola Bi-yeganovski Ohamtovo'da Tatarlar'ın aleyhine kazanılan galebeyi haber vermek üzere, yine kale kumandanı tarafından İstanbul'a gönderildi. Biyeganovski payitahta, yüzseksen kişilik bir maiyyet ile girdi. Lâkin takdim edecek bir

⁸⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/350-351.

hediyesi olmadığı için soğuk kabul edildi.

Kazaklar Azak'ı terkettikleri zaman, Çar Mişel, sadrâzama gönderdiği mektupta sulhun bekaasını te'mîn ve Tatarlarla Kefe'deki Türk askerinin kendi arazîsi üzerindeki akınlarından şikâyet etti. 1645*te yeni çar Aleksî Mihailoviç, hediyeleri ve cülus haberi ile, İstanbul'a Etiyen Vasili'yi ve bir mâliye memurunu gönderdi. Sefirler ihtiramla kabul olunarak dönüşlerinde, Çar'a Pâdişâh'ın tebriklerini tebliğ ve dostluğun bekaası te'mînâtını yenilemek üzere, bir müteferrika kendilerine refakat etti. Sultân İbrâhîm, mektubunda, Kazakların Karadeniz sahillerindeki faaliyetlerinin kontrol altına alınması ve Moskova Carlan tarafından eskiden beri verile-gelen verginin Kırım Hânı İslâm Giray'a te'diye edilmesi lâzım geleceğini yazıyordu.⁸¹

Avusturya ile bir i'tilâf daha müşkilâta uğruyordu. Son (şehri) musâlehasını tâkib eden sene Kakoçi ile İsveç ordusu baş-generalî Törstenson arasında, Rakoçi'nin kaçıları Jan Hanri Bisterfeld ve İsveç memuru Jak Rebinstok vasıtalarıyla, İmparator Ferdinand aleyhine yedi maddelik taarruzî ve tedâfûî bir ittifak⁸² akdedilmişti. Rakoçi, kendi maslahatgüzarı ve İsveç ve Fransa sefirleri vâ-sitasıyla, Avusturya memleketlerinde harb etmesi için Bâb-ı Hümâ-yûn'dan müsâade istemişti. Transilvanya Prensi Kaşav ile Eper'i ve Levençi'yi eline aldığı zaman, 10.000 duka Transilvanya vergisinden mâada bunun iki misli diğer bir vergi ve yedi vezir için senelik hediyeler vaad ederek, Yukarı Macaristan hükümdarlığını almak için İstanbul'da müzâkereye girişmişti. Sultân-zâde Mehmed Paşa, kararlaştırılan 20.000 dukanın ilk defa ödenecek olan kısmı te'diye olunur olunmaz hükümdarlık berâtının gönderileceği cevâbını verdi. Zeamet ve timâr sâhibleri, Macaristan hududuna gönderilmek üzere çağırıldılar.

Rakoçi'nin harîsâne tasavvurlarının husulü, Moravya ve Ostrîa'-dan geçerek Viyana kapılarına kadar muzafferâne ilerlemiş olan Törstenson'un muvaffakiyetleriyle de kolaylaşmıştı. Lâkin Rakoçi'nin Buşîamb tarafından mağlûb edilmesi İmparator'dun Son Muahedesi tasdiknamesini İstanbul'a

⁸¹ «Kırım Hftm tsİSm Giray Hân dânetO selâmetühüye kad'mden Moskov çar-lan tarafından gönderilen vfrgöleri mu'tfld üzere vakt ü zemâniyle İrsal cy-leyeslz.»

⁸² Katona'da (32, s. 211), dercedilrr.iş ve Avusturya Arşivi'nde mevcut bulunun bu ahidnâme Lâtin, Alman, Macar lisanlarında yazılmış ve Veysamburg'da 16 Eylül 1643 tarihli olup Törstenson tarafından Moravya'da kâin Tobicao'daki ordugâhında tasdik olunuruştur. Arşiv'de Rakoçi ve Törstenson arasındaki muhabere evrakının tamamı ve Rebenstok, Dölahey ile Bisterfeld'in ele geçirilen mektupları vardır. Şu mektuplara bakınız: Rakoçi'den Törstenson'a, Veysamburg. 4 Mayıs 1643; Bisterfeld'den Törstenson'a. 12 Mayıs 1643; Törstenson'dan Rakoçi'ye, Tobicao. 8 ve 11 Temmuz 1643; Rbenstok'dan Törstenson'a Fogaraş. 10 ve 26 Eylül 1643; Rakoçi'den Törstemon'a, 16 Kasım; Re-brn«-trtk'f)an Torstenson'a. yine aynı tarihte, vs.

gönderdiği sefaretin, uzun zaman bekledikten sonra şu aralık gelmesi durumu değiştirdi. İmparatorun memurları Avusturya menfaatlerine kazanılan Boğdân Prensi Le-pol tarafından gösterilen muavenet üzerine, Rakoçi'yi bundan böyle tutmaktan vazgeçmeleri için hudûd valilerine ve her türlü taarruzdan beri durması için Rakoçi'ye emir verilmesi başarısına nail oldular. Avusturya ile Rakoçi arasında Viyana'da anlaşma imzalandı. Şu şartla ki, Erdel Prensi'nin istediği ondört komitelik (kaza) yerine Betlen'in mâlik olduğu yedi komîtelik ölünceye kadar kendisine terk olunacak; bunlardan ikisi, yâni Zatmar ve Sabolic komiteleri evlâdı intikali kaabil olup onlar tarafından hayatları boyunca tasarruf olunacak; bunlardan mâada Macaristan'da Tokay, Tarçal, Rekeç, Eçed gibi birçok emlâkin tasarrufu kendisine bırakılacaktı (8 Ağustos 1645). Bâb-ı Hümâyûn da yakında 15.000 dukaya çıkarılan Transilvanya vergisinin 10.000 dukaya indirilmesi hakkında Rakoçi tarafından yapılan teklife muvafakat gösterdi.⁸³

Baron Dö Çernin'in Sefareti

Son Muâhedesi'nin yenilenmesini müteâkib, Bâb-ı Hümâyûn Avusturya'dan büyük bir sefaret gönderilmesini istemişti. Ancak Rakoçi'nin hâli ahidnâmesinin bekaasım henüz şüpheli gösterdiğinden İmparator, İstanbul'daki mukîm elçisi Şmid'in yerine Volvatlı Alek-sandr Grayfanklao'yu tâyin etmekle iktifa etti ki, bu elçi bütün karışıklıklara ve diğerleri arasında Valastayn ittifakına dâhil olmuştu. Transilvanya işlerinin düzeltilmesi hususunda râhib Felâvar ve Selepçenili Jorj, Grayfanklao'nun refakatına verildi. Sefire verilen ta'lîmât zabtedilmiş olan kalelerin iadesi ve mütekabilen bir sefaret için müzâkere etmesi hakkında idi. Getirdiği hediyeler, 1.300 ekü kıymetinde gümüş bir sandıktan ibaretti: Elçinin huzura kabulü günü, Hüseyin Paşa'nın başı bîr mızrak üzerinde payitahtta teşhir edildi (10 Haziran 1643). Sultân İbrâhîm, İmparatorun nâmesine cevaben, Osman Ağa vâsıtasıyla mektup gönderdi (2 Ağustos 1643). Selepçenili Viyana'ya döndüğünde palatinin (valinin) elçileri Jan Sem-leki ve Etiyen Hanko ile beraber, Rakoçi'ye yardım etmekten vazgeçirmek için, Budin Vâlîsi Mûsâ Paşa nezdine gitmeye memur oldular (Nîsân 1644).⁸⁴ Mûsâ, cevâb olarak, Rakoçi'nin Macaristan'ı zapt etmek için değil,

⁸³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/352-355.

⁸⁴ Mûsâ Pasa bu sene içinde azl olunmuş ve halefî Osmftn Pasa, Budln'e gel* iriig olduğunu 1644 Ağustosunda İmparator*» bildirmiştir.

Homonay'ın kendisine «Arabacı» ve «Arabacı-oğlu», karısına «fahişe» demek suretiyle vâki olan tahkirinden dolayı intikam almak için silâha sarılmış olduğunu, ve bununla beraber împarator'un Devlet'e tâbi prenslerle sulh hâlinde bulunup bulunmamasının Budin valisine bir taallûku olmayıp Pâdişâh'ın Peş-te'de, Sofya'da, Belgrad'da, Eğri'de bulunan 50.000 askeriyile bütün Roma împaratorluğu'na haddini bildirmeye muktedir bulunduğunu söyledi.

Rakoçi'nin adamları Misel Maurer ve Baltazar Sedesi'nin entrikalarına galebe etmek için müşavere meclisi kâtibi Sanler, fevkalâde sefaretle İstanbul'a gönderildi. Nihayet Baron Dö Çernin -ki 28 sene önce Viyana Muahedesi tasdiknamesini hâmil olarak mızıkası önde, bayraklarını açarak İstanbul'a girmiş olan ilk sefirdir- şimdiye kadar dört defa yenilenen Komorn ahidnâmesinin bekaasına çalışmak ve Budin Vâlisi Mûsâ Paşa tarafından şiddetle desteklenen Rakoçi'nin teşebbüslerine karşı uğraşmak vazifesiyle, Bâb-ı Hümâ-yûn'a gönderildi. Baron do Çernin'in getirdiği hediyeler arasında suyu bittikçe asma saat gibi anahtarlarla kurulur bir çeşme, 30 gümüş sahan, yine gümüşten leğenler, ibrikler nazar-ı dikkati celbe-diyordu.⁸⁵

Baron Dö Çernin'in kabulü için belirlenen gün yağmurlu idi. Hediyeler saraya gönderilmişti. Çavuş-başı yola çıkması için sefiri sıkıştırdı. Sefir yağmurdan dolayı muhalefet ederek çavuş-başıya:

- «Böyle çamur ve yağmur içinde hediyeler o kadar nazar-ı dikkati celbetmez; benim için değilse kendiniz için bu merasimi te*-hîr etmelisiniz.» dedi.

En eski çavuşlardan pervasız konuşması ile mâruf olan Pîrî Çavuş şöyle cevap verdi:

- «Alay ve hediyelerin güzel bir havada, fena bir havadan ziyâde halkın gözüne daha hoş görüneceğini biz de biliriz; kabul resmi için bu günü tâyin etmiş olan Pâdişâhsın sözü dönmez. Sizin bir mülakat talebinde bulunduğunuz kendisine arz edilince «Sefir haylî zahmet çekmiştir; onun gibi bahçelerde, kırlarda serbest yaşamaya alışmış bir adam hanenin

⁸⁵ «Pişkeş gümüşden masnû* bir şadırvan idi ki kum saati gibi çevrilerek aşağıdan yukarı su sıçrayup tâ sakafını döğerdi; saat miftâhı gibi miftâhlanyle bunlup mflnflsîb fiskiye velveleleri vaz* olundukda gSh bir, gâh üç, gâh beş, gâh onbeş defadan ziyâde su sıçrayup akardı; tamam suyu dökdükde evvel bir canibi döndirilerek yine hemfln ol su san'at ile sıçrayup habbesi zayi' olmazdı, ve kunlurdu, yine bozjlurdu. Burma mihlar ile saat şeklinde zabita ve rabitaları var idi. Bu şadırvandana mâada otuz aded sîm sahan kî tilâ ile endüde idi. Kezâlik bir çînî, bir leğen ve ibrik ki glâflar içinde evânî-î ficHa idi.» Naîmü, c. 4. s- 99 ve 100- {Mütercim}

duvarları içinde daha fazla sıkılmamalıdır; salı günü mülakata gelsin, ondan sonra rahatla seyahatine devam eder.» sözlerini söylemek lûtfunda bulunmuştur. Şimdi Pâdişâh sizi bekliyor; eğer siz bizim ricalarımıza muvafakat göstermiyecek olursanız, ısrarınız sadrâzâmın başının düşmesine yol açar.»

Sefîr:

- «İstediğiniz gibi yapalım; lâkin beni böyle sıkıştırmanız gerekmezdi.» dedi.

Pîrî Çavuş, tercümanın yardımıyla söze başladı:

- «Pâdişâh sizi çoktan beri bekliyor; daha fazla gecikmek, sizin hayâtınızı tehlikeye koymak demektir. Sizi sıkıştırdığımız faydanızadır.»

Baron Çernin, Sultân İbrahim'e Almanca bir nutuk îrâd etti. Pâdişâh, Avusturya sarayının kendisini göndermekte uzun müddet gecikmiş olmasından dolayı şiddetli ta'rîzlerde bulunarak, dedi ki:

- «Bu ne demektir? Niçin daha evvel gelmediniz? İmparatorunuz bilmiyor mu ki beş seneden beri cülus ettim? Bu hâl, dostâne muamele değildir. Bari, müzâkerelere başlamak için tam bir me'zû-niyete mâlik inisiniz?»

Sefire yardıma memur mâbeynciler, hareketlerini Pâdişâh'ın sözüne uydurdular. Yere kapanması için o kadar şiddetle icbar ettiler, o kadar acele hareketler yaptırıldılar ki, 4.000 duka kıymetinde bir yüzüğü parmağından düştü.

Ertesi gün, bir saray zabiti gelerek yüzüğü elçiye getirdi. Bir gün evvelki kabulüyle ilk me'mûriyetindeki kabulü arasında bulunan farktan şikâyet göstermekten kendisini alamadı. On gün sonra, Çernin, isteklerini yazılı olarak arzetti. Bu teklifler şunlardı: Karşılıklı olarak mutantan birer sefaret gönderilmesi; İsveç ile ittifakını kesmesi için Rakoçi'ye emir verilmesi; Son*da yenilenmiş olan anlaşmanın tasdiki ve bir hudûd komisyonu tâyini. Bu muhtelif istekler kabul olundu. Lâkin veda kabulünde Beyt-i Mukaddes anahtarları hakkında ileri sürdüğü talepler reddedildi. Bizzat Hazret-i Peygamber'in temellükünü Rumlar'a bırakmış olduğu Mukaddes Mahaller'in, onlardan alınamayacağı cevâbı verildi. Rumlar, temellük haklarını Hazret-i PeygamberMn verdiğiğine inanılan ve yedi sene önce İstanbul'da yenilenen ahidnâmeye bina ediyorlardı.

1645 baharında Çernin, İbrâhîm Paşa nâmında bir sefir refakatine verilmiş olduğu halde, Viyana'ya döndü.⁸⁶ İmparator bu elçiye kendisinin ve maiyyetinin yiyeceği için 200 florinlik zahire ve çeşitli eşya ve 230 filorin nakid tâyin etti. Bâb-ı Hümâyûn'un Avusturya'ya dostâne nümayişleri ve Rakoçi'nin entrikalarının kesilmesi, Venedik ile bir muharebenin başlamasından kaynaklanmış olmak gerekir ki, bunun sebebini ve nasıl cereyan ettiğini gelecek kitabta nakledeceğiz.⁸⁷

⁸⁶ Çernin, 5 Mart 1645 târihiyle İmparatora şunları yıyor : -Dan Ich bis hero dreyen R. Kaisem getreulichen zur hechster Regulatur gedient und niemals von dessen leibichsten Erzhaus gewünscht, wie auch alhler grossen namen verlassen, und solite ich anjezo in E. M. Diensten zu Kostantlnopel di Suppen versehöten, das wolle Gott nlt.»

Çernin'in İtimftdnâmesi cevâbları Şark Encümen-i Dânişi İnşfısı'nda derce-dilmiştir ki, Pâdişâh'ın cevâbı 7 ve sadrâzâmın cevâbı 22 numaradadır- Reis Efendinin inşasında 52 numara ile kayıtlıdır. Mukîm elçi Şmid tarafından yazılan ve bu Mtabta zikredilen çeşitli raporlardan başka yine bu elçinin memuriyetinin sonuna doğru; İtnparator'a takdim ettiği umûmi rapordan bahsetmeliyiz ki, «Târih İçin Hazîne-i Evrak» mecmuasının 20. yayın yılında Mart sayısında mevcuttur.

⁸⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/355-358.

ELLİNCİ KİTAP	
Sultan İbrahim'in Sefihâne Hayâtı	
Kızlarağası Sümbül Ağa'nın Esareti	
Padro Ottomano	
Girit Adası	
Aya Todorı Ve Hanya'nın Fethi	
İstanbul'da Hâdiseler	
İngiltere Ve Fransa Elçileri	
Elçi Greyfanklau	
Kırım Hanı, Lehistan Ve Rusya	
Mehmed Paşa'nın Vefatı	
Kesmo'nun Zabtı	
Kapdan Paşa'nın Şehâdeti.....	
Fazlı Paşa'nın Düğünü Ve Cinci Hoca'nın Gözden Düşmesi	
Sahte Abaza	
Kırım'da, Kıbrıs'ta Ve Anadolu'da Karışıklıklar	
Kandiye Muhasarası Hazırlıkları.....	
Dalmaçya'da Osmanlı - Venedik Mücadeleleri	
Sadrâzam Salim Paşa'nın İdamı	
İdarî Değişiklikler	
Harem Saltanatı Ve Düğünler	
Anadolu'da Ve Bağdad'da İsyanlar	
Kandiye Muhasarası.....	
Vardar Alî Paşanın İsyanı	
Ahmed Paşa'nın Düğünü	
Kırım Aleyhine Lehistan Ve Rusya'nın Şikâyetleri.....	
Samur Kürk Ve Anber Vergisi.....	
Valide Sultan'ın Sürülmesi	
Uğursuzluk Belirtileri	
Yeniçeri Ve Ulemanın Orta Camiinde Toplanmaları	
Sadrazam Ahmed Paşa'nın Boğulması.....	
Rumeli Kazaskerinin Öldürülmesi.....	

ELLİNCİ KİTAP

Sultan İbrahim'in Sefihâne Hayâtı

Mütemadiyen yenilik peşinde koşan arzulan her ân yeni bir zevk aramakta olan Sultân İbrahim, muhayyile gücünün îcâd edebildiği ve saltanat kudretinin sağlanmasına müsâid olduğu her türlü sefihâne durumlara gark olup gitmekteydi. Padişahlığının başlangıcında Osmanlı hanedanının yegâne mümessili bulunduğu vakit, bütün vezirler, kadınlara olan temayüllerini teşvik ederek güzel cariyeler takdiminde birbirine rekabet etmeyi vazife saydılar. Kendisi de şehir hâricinde atla bir gezinti yaptığı veyâhud bir eğlenceye gittiği zaman, evlâd ihsan etmesi için Cenâb-ı Hakk'a dua etmek üzere kapıcılara dört-beş kese para verirdi. Altı kadar şehzadenin doğması nesilsiz olarak ölmek hakkındaki korkusunu izâle etmekle beraber, zevklere olan meylini asla azaltmadı; kadınların te'sîri kuvvet buldukça da kendi kuvveti zaaf buldu. 24 yaşına gelmiş olan hararetli ve bünyesi kuvvetli delikanlı, birçok kadına mâlik bulunduğu vakit tabîi gücü i'tidâl haddi bilmeyen arzularına o kadar sadıkane hizmet ederdi ki, yatağım' yirmidört saat içinde birbirini takiben yir-midört câriye ziyaret edebilirdi.⁸⁸ Bu türlü ifratların neticesinden bütün bünyesinin müteessir olması gecikmedi. Sefahatin sonucu olarak uğradığı zaaf ve hüzün ve iz tır âba düşkünlük vs. hakkında fikrine müracaat ettiği tabîb Hammâl-zâde Efendi, kendisine i'tidâl ve istirahatın başka bir ilâç tavsiye etmediğinden, gözden düşerek Büyükada'ya sürüldü. Hammâl-zâde'nin mansıbı -şüphesiz ki daha hoşgörülü bir ilme sahip olan- tsâ Efendi'ye verildi.'

Sultân İbrâhîm herşeyden ziyâde kadınları, kokulan, kürkleri severdi. Onun için harem dâiresi tıbbî kokular neşreden güzel ve yumuşak kürklerle müzeyyen bir safa yatağından başka bir şey değildi. Câriye, anber, kürk satın alınacağı vakit hiç para hesabı kaydında bulunmazdı; saltanatında cariyelerin kıymeti o kadar arttı ki, hiçbiri 500 Kuruştan aşağı satılmaz, en güzelleri ise 2.000*e kadar Çıkardı. Kokladığı yâhud asabına kuvvet vermek için kaynar kahve içinde hallettiği anberin miskaji 15-20 guruşa kadar yüksek fiyata çıktı. Bir gece, geç vakit haremde anber bulunamadı; saray ümerâsından biri Galata'daki bir İngiliz tacirinde piramit şeklinde bir anber

⁸⁸ Zübde, .Hattâ İm» geldi..

parçası olup ömründe bundan daha büyüğünü görmemiş olduğunu söyledi. Derhâl Galata'ya gönderilen adamlar, taciri korku ve heyecan içinde uykudan kaldırdılar ve henüz sabaha iki saat varken saray kapısına getirdiler. İngiiz güneşin doğuşunu beklemeye mecbur oldu. Lâkin ondan sonra huzûr-ı şahaneye kabul olunarak anber parçasını pek istifadeli bir surette, yâni 13.000 guruşa sattı, îbrâhlm kürk israfını o dereceye götürdü ki, Sibiryâ sincabı, vaşak, kakûm moda oldu, samurun kıymeti on misline çıktı. Pâdişâh'ın kadınlara, itriyyfita. mükeltet rubalara, oyuna ibtilâsı gittikçe arttı. Sultân îbrâhlm -nezâketleri, revnakları, diltû kokulan ile kadınların misâli olduğu İçin- çiçekleri severdi. Padişahlık imamesinin mu'tfid ziyneti olan mücevher iğneli sorguç yerine saçlarına, kulak-larimm arkasına çiçekler takardı; bu ise Osmanlılarca hoş görünmezdi.

îbrâhfm. zevk zamanları için, içi dışı samur kürk ile müzeyyen bir libas icâd etti. Yalnız kendisine mahsus olmak üzere diğer bir elbise daha icâd etti ki, kıymetli taşlarla süslü kopçalarının her biri 8.000 guruş tutardı. Harem kadınlarının elbiselerindeki ihtişam o zamana kadar ve o zamandan beri görülmüş olanları gölgede bıraktı. En güzel İngiliz çukalan, en yumuşak Fransız ipeklileri, en kıymetli Venedik kadife ve sırmalı çukaları sarayda gözleri kamaştırarak bir bollukta idi. Akdeniz Boğazı'na nefis kumaşlarla dolu bir gemi geldiği İstanbul'da işitilince, eğer tesadüfen kuzey rüzgârları girmesine mâni olursa, Pâdişâhın cariyeleri beklenen gemiye mahsûs adamlarını gönderirler ve bunlar emtiayı para vermeden cebren alırlardı. İngiltere elçisi, milletinden birkaç İngiliz tacirin uğradığı bu türlü taarruzlardan dolayı tazminat almak istedi. Şark'ta, memurların yaptığı zulmünü halk nazanna kapalı olan hükümdânın şevketli huzuruna ulaştırmak için, kulun müracaat edebileceği iki vâsıta vardır. Vaktâ ki şâh, yâhud pâdişâh, atına binerek sarayından çıkar, mazlum kâğiddan yapılmış bir kaftan ile ortaya çıkar. Demektir ki, kâğid kaftanî şahsın şikâyetleri bunun üzerine yazılacak olsa sığdırmak mümkün değildir. Yâhud baş üzerinde yanar bir fanus ile ortaya çıkılır ki, Şarklıların mecazî lisanlarına göre, intikam istemek üzere göğe yükselen elem feryâdanm tasvir eder.⁸⁹ İngiliz elçisi, hoşnûdsuzluğunu göstermek için bu ikinci yolu seçti.

Limanda bulunan onüç geminin toplannı aldırdı, lombarlanı kapatarak, serenlerine fanuslar yaktırdı. Bu suretle donanmış olan şu küçük

⁸⁹ «Dûd-i ahları göklere çıkmakta» (Amasından kinaye olmak Özere, mazlumların başlarına hasır konarak tutuşturdukları «Başıma hasır yakar da şikâyet ederim- tarzında eskiden kalmış bir tâbirden anlaşılır. (Mütercim)

filo, saray önüne demir attı. Dalga dalga etrafa yayılan ışıklar ilk önce görmüş olan gümrük emîni, hemen sadrâzama haber verdi. Sadrâzam, İngiliz tacirlerinin isteklerinin yerine getirileceğine dâir mutantan vaadlerle gemilere memurlar göndermekte sür'at gösterdi. Elçi, vatandaşlarıyla görüşükten sonra, ateşleri sön-dürttü. Gemiler saraydan görülmeksizin, yâhud görülmek istenilmek-sizin Galata'ya döndüler.⁹⁰

Sultân İbrâhîm, kadınlarla geçirmedığı zamanı kemancı, tram-petci gibi mugannilere ve rakkaslara tahsîs etmişti. Pek neş'eli bir vaktinde Ahmed nâmında bir çingene soytarıyı yeniçeri ağası nasb etmiş ve bir muhasara ile muharebe tasvir eder Kör Musullu-oğlu nâmında bir ateşbaza kapdân-paşa unvanını vermişti. Lâkin Ahmed ve Musullu-oğlu ihsan olunan bu tehlikeli şerefleri -yeniçeriler ve gemiciler tarafından parça parça edileceklerinden haklı olarak korkup- kendilerinin selâmeti için reddettiler. Bununla beraber, IV. MehmedMn cülusunda, tevcih olunmak istenilen makamları kabul ettikleri için değil, yalnızca Sultân İbrâhîm'in böyle bir niyette bulunmuş olmasından dolayı, hükümet kadırgalarında küreğe vurulmaktan kurtulamadılar. İşte Sultân İbrâhîm, gündüzlerini bu türlü adamların refakatiyle geçirirdi. Geceleri, önünde meş'aleler, Davud Paşa Sarayı'ndan çıkıp şehrin sokaklarını dolaşır ve dâima bir yerden bir yere, bir safadan bir safâya intikal ederek büyük saraya giderdi. Harem kadınlarından yedisi «hasekî» unvanını almış ve son olarak bu unvan, meşhur «Telli»ye verilmiştir.

Bu yedi gözdesinden her birinin husûsî sarayı, kedhudâsı bulunur, her biri «paşmak bahâsı» olmak üzere bir sancağın varidatını alır, kendilerine kıymetli taşlarla ziynetîenmiş sandallar, arabalar tahsîs edilirdi. Pâdişâh nazarında iltifata mazhar olan sultanlardan (kadın) başka, ayrıca gözde cariyeleri vardı ki, bunların en şöhretlileri «Şekerpare» ve «Şeker-bolî» idi. Sultanların paşmak bahâsı olmak üzere sancakları bulunur⁹¹ cariyeler ise

⁹⁰ «Yedi pare İngiliz kalyonu Galata önünde derya ortasında ak bayrak diktin etrtff-ı seftne her İngiliz birer bakraç zift yakup gayr-ı ma'tuûd vaz İle cânib-İ saltanata bes-İ şekva gösterdiler. Meğer elli bin guniş mukaabilesin-de ahld-n&me virilöp yüzde üç gümrük ile iktifa meşrut iken yBzde altı gu-rus istenüp ve takriben beş bin guruşluk roetâ'lan İştira ile akçesi te'hlr olunduğundan gayrı harbde angarye şeklinde gitmeleri ferman buyurulduğundan mfiteezl olup cümle ingiliz taifesi palyoslanyle sefinelere girerek, H sâ-nı hâl ile .üzlerimizden bu mezâlim ref buyurulsun, yâliûd sefinelerimizle umûmen âteşlere vanam» demek isterlerindş. Ba'de*1-istifsâr ma'lûm-ı hümayûn oldukda çavuş-başı gönderilüp illetleri İzâle ve irzâ olundılar.» Naî-mâ, c. 4, s. 372-373. (Mütercim)

⁹¹ Zühde, varak : 3. Bu tafsilât hakkında hiçbir vesîka -pederinin vefatından sonra hademe-i sultanî arasına kaydedilerek sarayın husûsî ahvâline şahid olmuş bulunan- Nasûhpaşa-zâde oğlunun eserinden ziyâde izahlı ve wsîka değerinde değildir. Muttali olduğumuz tafsilâttan başka, daha tafsilât yazmış olması mümkündür, çünkü Dresden Kîtiİlhânesi'ndeki kendi el yazısından çıkma nüshada üçüncü varakanın ikinci

devletin en büyük makamlarının satışını inhisar altına alırlardı.

Sultân tbrâhîm, zevklerini mütemadiyen değiştirmekle beraber kuvve-i muhayyilesi yine tatminsizlik içinde bulunurdu. Bir gün Üsküdar civarında atla gezerken, zevkin derecesinin şeklin genişliyiyle mütenâsib olması lâzım geleceğini düşünerek, oldukça büyük cüsseli ve son derece şişman bir kadın araştırılması için derhâl memurlar gönderildi. Gayet iri yapılı bir Ermeni kadın bularak saraya getirdiler. Bu yeni gözde, Pâdişâh'ın gözünde öyle sür'atle itibâr kazandı ki, kısa zamanda bütün rakîblerini geçti. Lâkin Vâlîde-Sultan bu kadın Ermeni'nin her gün artan nüfuzunu kıskanarak, bir gün kendisini bir ziyafete davet edip boğdurdu. Pâdişâh ânî bir nüzul inerek öldüğüne kanaat getirmekle beraber, kaybindan dolayı asla avunamıyor göründü.

Sultân İbrahim'in cülusunda sarayın en mühim mevkîlerinden bulunan ve safa esîri bir pâdişâh zamanında elbette te'sîri fazla olacak olan kızlar-ağası mevkîi ihtiyar hadım Sünbül*de⁹² idi. Sün-bül, hadımlarda en sık görülen isimlerdendir. Çünkü bunlara sün-bül, lâle, nergis gibi çiçeklerin, yâhud anber, misk, kâfur gibi itriyatın adları verilmesi mu'tâd olmuştur. Anlaşıldığına göre kadınlarda muhafazalarına memur hadımların çehrelerini görmekten hâsıl olacak te'sîr tamâmiyle isimlerinin hâtıra getireceği hoşlukla karşılanmak istenmiştir. İhtiyar hadım Sünbül'ün bir haremi vardı ki, îzâha hacet olmadığı veçhile, tabîatiyle zevcine bir faydası olamazdı. Ancak hadımların evlenmeleri, pek eski zamanlardan beri Şark'-da yerleşip kalmış düşüncelere göre, buldukları yüksek mevkie münâsib bir debdebe hükümündedir.

Arab, Acem, Türk rivayetlerine nazaran Firavunun büyük hazinedarı «Potifar» da bir hadım idi ki, bu hâl zevcesi Zeliha'nın güzel Yûsufa aşk-ı sûzânım⁹³ tamâmiyle îzâh eder. İran'da Şe-heşâh sarayında yalnız saray ve harem kedhudâlıkları değil, baş hazinedarlık ve baş-mâbeyncilik de yalnız hadımlara verilirdi. Çünkü kadîm Şark âdetlerine göre, hazîne odası yatak odasının yanında bulunur ve bu dâirelere girmek için hadımlardan başkasına müsâade edilmezdi. Sarayın en büyük dört mansıbına hadımlardan başkasının tâyîn olunamamasını îcâb ettiren bu kadîm şark

sahffesinin yansı yırtılmıştır.

⁹² Hammer, bu hadıma «SOnbGllü. nâmını veriyorsa da, bizim târihlerde hep •Sünbül Ağa. diye kayıtlı olduğundan, tercümede doğrusu tercih edildi. (Mütercim)

⁹³ Almanlar'm «aşkı sûzân» dedikleri -Lychnis chalce donica» çiçeği Şark'tâ «Hüsn-i Yûsuf- İsmiyle mâruflar.

usûlü, baş-mâbeyncilik makamı müstesna olmak üzere, Osmanlılarca dahî intikal etmiştir. Zîrâ sarayın büyük idarecisi (kapı-ağası), haremın idarecisi (kızlar-ağası) pâdişâhın hazinedarı (hazinedar) mutlaka hadımdır. Bu büyük memurların pâdişâh nezdinde mahremiyete nail olmak için dûçâr oldukları mahrumiyet, Özellikle âzâ noksanlıklarına rağmen manevî güce mâlik bulunurlarsa, vezirlerin dahilî dâirelere onlar gibi serbest girme hakkına nail olmamalarına mukabil bir teselli konusu addedilebilir. Hadımlarla kadınlar arasında, dâirenin daha da daraltılmasıyla, pâdişâhın gözdesi durumundaki kadınlar ve Valide Sultan arasındaki üstünlük mes'elesi rakîblerin maharet dereceleri veyshud hükümdarın tabîat ve hevesleri ile hallo-lunmuştur.

Pâdişâh üzerinde hükümünü icra eden kadın (valide veyâhud iltifât-gerde) hadımların reîsi ile iyi uyum içerisinde oldukça, haremın rahatı emniyet altındadır. Lâkin Sultân İbrâhîm gibi zevk müb-telâsı bir hükümdarın zamanında gözdelelerin Pâdişâhın fikirlerini tesir altına almak için birbiriyle yâhud Vâlide-Sultân ile uğraşırlarsa, ekseriya hadımlar reîsi (kızlar-ağası) mağlûb olan tarafla birlikte düşer. Sünbül Ağa da bu hâlde uğradı. İbrâhîm'in cülusundan az sonra, 450 guruşa bir güzel câriye almıştı. Bunu kız olmak üzere aldığı halde, erkek çocuk dünyâyâ getirdi. O cariyeyi, bu sırada doğmuş olan Şehzade Mehmed'in süt-nineliği için tavsiye etti. İbrâhîm genç süt ninenin çocuğu için öyle muhabbet besledi ki, alenen kendi oğluna tercih etti, Pâdişâh'ın bu temayülü, ilk oğlu olan Şehzâde'nin validesini gerek câriye, gerek hâmisi olan Sünbül Ağa hakkında öfkeye düşürdü. Bir gün Sultân İbrâhîm, kadınları ve ço-cuklanıyla birlikte -bunları birbirini müteâkib havuza atmalctan ibaret olan- sevdiği eğlence ile meşgul iken, Hasekî Sultân oğlunun süt ninesi hakkında uzun müddetten beri sakladığı kîni tahkîr edici sözlerle açığa vurdu. İbrâhîm, hiddetli bir darbeyle, oğlu Meh-med'i Hasekî Sultân'ın kucağından çekti, küfrederek bir attı ki, derhâl imdadına yetişilmemiş olsa orada mutlaka telef olacaktı. Şehzâde'nin düşerken yaralanmış olan alnında -pederinin izâle edilemez bir delîl olmak üzere- yaranın izi kalmıştır. Kızlar-ağası, bu gibi ahvâl içinde, memuriyetinin felâkete yol açabileceğini düşünerek, Hac için Mekke'ye gitmek ve harem yöneticilerinin mu'tâd inzivâgâhı olan Mısır'a çekilmek üzere müsâade istedi. Hadımlar reîsi mevkîi Taşyatar Ağa'ya⁹⁴ verildi. Sünbül Ağa, üç pâdişâh zamanında toplamış olduğu hazîneleri, câriye ile oğlunu, Kaahire kadısı tâyin olunmuş olan Bursalı Mehmed Efendi'yi. diğer

⁹⁴ Taşyatar Alt Ağa. Naîmâ, c, 4. s- 92 RavMtöl Ebrâr, s. 625 (Mütercim).

bir takım hacıları alarak reîs fbrâhîm Çelebî'nin inşâ etmiş olduğu bir gemiye bindi.⁹⁵

Kızlarağası Sünbül Ağa'nın Esareti

Sünbül Ağa o kadar aceleyle gitti ki, geminin tamâmiyle teçhiz edilmesini beklemedi. Bunun içine ancak dört top konulmuş, diğer iki gemi ile yedi kayık beraberinde olduğu halde yola çıkmıştı. Altı Malta kadırgası bunları tâkîb ederek Karpatos açıklarında gemilere taarruz ettiler. îbrâhîm Çelebî ve Sünbül Ağa vurularak öldüler. Hadımın hazîneleri, 30 kadın, 350 esir, Kaahire kadısı, süt ninenin çocuğu gaaliblere av oldu.⁹⁶ Kadı ile çocuk sonraları muhtelif yollarla şöhret kazanmışlardır.⁹⁷

Padro Ottomano

Kaahire kadısı fidye-i necat ile kurtularak derece derece şeyhülislâmlık makamına kadar çıkmıştır. Maltalılar'ın Osmanlı şehzadesi dedikleri süt nine oğlu, Malta tarikatının ve Pâdişâhın mas-rafiyle⁹⁸ büyütülerek Domihiken papası rubasına girdi ve Osmanlı hanedanı saltanatı neslinden olmak üzere «Padro Ottomano»⁹⁹ adıyla bütün Avrupa'yı dolaştı. Bu adam, Avrupa tarihçilerinin Osmanlı şehzadesi olmak üzere istihale ettirdikleri üçüncü serseridir, ihtiyaç zamanında Osmanlı tahtına iddaci çıkarmak üzere bu türlü düzmece işlere revâc vermek, o zaman hükümdarlarının siyâseti bakımından mühim bir şeydi. Otuz sene önce (Hammer'in târihi kalemeye aldığı zamana göre) bir Rum kadının Yahya adı verilen oğlu, Sultân I. Ahmed'in biraderi olmak üzere ortaya çıkarak, bu sıfatla Varşova'yı» Prag'ı, Floransa'yı Napoli'yi ve Roma'yı ziyaret etmişti. XV. asırda dahî Fâtih Sultân

⁹⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/359-364.

⁹⁶ İbrâhîm Çelebî reisin sefinesi Ağa'nın acelesinden top ve barutunu ve şâir harb gereçlerini tekml edemeyip yalnız on top koymuştu. Bunu pekçok mallarla tedariksiz çıktığını haber alan altı Malta çekdirnesi Girit'te saklanarak beklediler. Bunların gemiyi beklemekte oldukları Rodos'ta Sünbül Ağa'ya haber verildi. Rodoslular bir müddet eğleşmelerini istediler, sefine reisi bu Malta gemileriyle başa çıkılmıyacağım hatırlattı. Sünbül Ağa ile kadı efendi ısrar ederek yola çıktılar- Girit'e varıldıkta düşman gemileri zuhur ederek Ağa ve reis şehîd ve kadı ile sefinede bulunan altı yüz kişiden sağ kalan altmış kişi estr oldu. Gemi de zabt edildi. Kadı bu vak'adan dolayı «Esîrt* lakabını almıştır. (Naîft'dan telhis, s. 93). {Mütercim}

⁹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/365.365.

⁹⁸ Bu fıkranın bizim târihlerde tatbik edildiği yer yoktur. «Süt ninenin oğlu» mes'elesi esasen sahtî olsa bile, terbiyesi için Pâdişâh tarafından para sar-fedilmesi Avrupalıların bu serseri üzerine kurdukları efsânedan dolayı uydurulmuş olsa gerektir. (Mütercim)

⁹⁹ Yâni «Osmanlı Papası!-. (Mütercim)

Mehmed'in gûyâ oğlu olan bir gahsın Papa III. Kaîkat'in eliyle vaftîz edilmiş, İmparator III. Frederik tarafından gaayet müsâadekâr bir şekilde kabul görmüş, bütün seyahatlerinde ona refakat etmiş, Leyta nehri üzerinde Brük arazîsi varidatına nail olarak Hohenfeld ailesinden bir kız almak üzereyken ölmüş olduğunu görüyoruz. İmparator'un iltifatı, pâdişâh ile sözde akrabalığı, Papa ile mânevi yakınlığı cihetiyle meşhur olan bu serseri, târihte «Kalikstus Ottomanus» ismiyle mâruftur.

Malta donanması, Sünbül'ün gemilerini zabtettikten sonra, peksimet almak ve atları çıkarmak için, o zaman Venedikliler elinde bulunan Girit adasının güney sahilinde Kalismen limanında demirlemişti. Bu hâl, Pâdişâh'ın Venedik'e harb ilânına karar vermesine yol açtı. Venedik'e harb ilân edilmesini silâhdâr ile kapdân-paşa çoktan beri teşvîk ediyorlardı. Doğrudan doğruya Malta'ya aleyhine olmayan bu intikam, Pâdişâh'ın siyâsî maksadlarına daha uygun geliyordu: Zira Girit'in fethi, Malta'nın fethinden daha kolaydı. Bununla beraber Osmanlı atlarının Kalimsen'e çıkarılması, Pâdişâh'ın Girit toprağı üzerinde muzafferiyete nail olacağına yanılmaz bir işaret sayıldığından, halkı Girit çengine teşvîk için kâfi bir sebepti. Rodos'un ve Kıbrıs'ın fetihlerinden az bir zaman önce, her iki adaya bir Osmanlı gemisi yanaşarak at çıkarmıştı. Osmanlı Devleti ve Venedik arasında husûmetin yenilenmesi sırasında dahî aynı hâl vâki' olduğundan, halk efkârı Osmanlı atlarının çiğnedikleri toprağın İslâm'ın muhafızlarına âit olması gerekeceğine hükmederek, Girit'te Osmanlı ordusunun yakında muzafferiyete nail olacağı neticesini çıkarmıştı. Bu târihte gördük ki, Kıbrıs adasının fethi arzusunu, II. Selîm'e Yahûdî Don Josef Nassi telkîn etmiştir.¹⁰⁰ Girit'in Osmanlı Devleti'ne intikali de, Dalmaçya'da Verane denilen mahal halkından iken Yûsuf nâmı ile kapdânlık makamına kadar yükselen Josef Maskoviç isminde bir ecnebinin teşvîkleriyle olmuştur.

Verana ile Zara ve Sebeniko arasındaki arazîye reâyet olmak üzere mutasarrıf bulunan Alî Ağa'nın kölesi olarak doğmuş bulunan Josef Maskoviç, hayâtının ilk zamanlarında haylî meşakkatler görmüştür. Nadin beğı Sinan'ın ahır hizmetkârlığında iken, o kadar zaruret içinde idi ki, bir gün ihtiyar bir kadın, hâline acıyarak bir çift ayakkabı verdi. Bosnasaray'da ikaameti esnasında, çehresindeki güzellik ve zekâ, oradan geçen bir kapıcı-başının nazar-ı dikkatini celbetti. Onun vâsıtasıyla, günde yedi akçe ile saray

¹⁰⁰ Kıbrıs fethiyle ilgili bu yanlış mülâhazaya dair, bu kitabın o bahsinde gerekli not konulmuştu. Girit fethiyle ilgili olarak, Türk atlarının çiğnediği toprağın fethedileceği şeklindeki halk efkârı da, irdlî vicdânın bu fethi arzuladığı şçk-linde yorumlanabilir. (Hazırlayan)

kapıcısı hizmetine geçerek, daha sonraları baltacı, bostancı oldu. Pâdişâhın lûtfu sayesinde silâhdâr Mustafa'ya halef olarak, sadrâzam Mustafa Paşa'nın idamından sonra vezârete ve kapdân-paşalığa tâyin edilmekle şöhreti arttı. İlk efendileri olan AH ve Sinan beğler, verdikleri yanlış ma'lûmât ile Venedik hakkındaki husûmetini ziyâdeleştiriyor-lardı. Nadin'de kendisine ayakkabı vermiş olan velinimetine, ihsanının cezası olmak üzere beşyüz guruş gönderdiği gibi, doğum yeri olan Verana'da bir cami inşâsını emretmişti. Caminin üzerine dönecek kiremitlerin Pulya'dan mı, yoksa Macaristan'dan mı getirileceği sorulması üzerine, gerekli olan kiremitleri vaktinde bizzat getireceğini söyledi. Venedik balyosu bu cevâbı, dîvâna, sulhun bozulacağına delâlet eder bir söz olarak arzetti. Yûsufun Venedik aleyhine kini bir kat daha şiddetlendi ve Sünbül Ağa gemilerinin zabte-dilmesi, Venedik hakkındaki kötü niyetinin husulüne bir vesile oldu. Ada'nın fethi hususundaki düşüncesini icraya her zaman hazır bulunan Yûsuf, zahiren Malta üzerine toplanan kara ve deniz kuvvetlerinin serdârlığına getirildi. Pâdişâh da, geçmişteki lütuflanna ilâve olarak, henüz ikibuçuk yaşında olan Fatma nâmındaki kızını nişanladı.

Baharın ilk günlerinde yardımcı kuvvetleriyle birlikte Selanik'te bulunmaları için Rumeli beğlerine emir verildi. Devletin Asya kıt'asında Kastamonu, Saruhan, Hamîd, Teke, Ankara, Aydın, Kır-şehri, Niğde, Aksaray, Sivas, Çorum, Amasya, Bozaduk (Yozgat) sancak-beğleri, Sakız karşısında Çeşme limanında toplanmak için ferman aldılar. İstanbul'da donanmaya 15.000 kantar barut, 50.000 gülle, 50 büyük top, kazma, kürek, her türlü muhasara gereçleri konuldu. Garb Ocakları dayıları (Mahallî askerlerin reisleri) -ki ayrılıkçı fikirleriyle son zamanlarda Bâb-ı Hümâyûn'un hoşnûdsuzlu-ğunu davet etmiş ve kendilerim intizam dâiresine sokmaya memur olan valileri, itaate bedel mahbûs veya rehin olmak üzere alıkoymuş idiler- pâdişâha hizmetlerinde sadâkatlerini arzetmek üzere elçiler gönderdiler. Dayıların son gönderdikleri adamlar, Sultân îbrâhîm tarafından iyi kabul edilmemişlerdi. Pâdişâh onlara:

- «Foça ve Karaburun nahiyelerinde vergi verir köylü olduğunuz halde memleketlerinizi terkederek Mağrib sahillerinde yerleştiniz de şimdi firavunluk ediyorsunuz?» diye hitâb etmişti.

Bu azarlamaya rağmen, Mağrib Ocakları ve Dayılar Bâb-ı Hümâyûna daha ziyâde itaat gösterdiler. Vâlî İbrahim Paşa'nın kedhudâsı Hızır Ağa'yı 50 gün Cezayir'de tevkif ederek, dönmesine müsbade etmemiş idiler; muharebeye hazırlanmak üzere bir çavuş vâ-sıtasıyla emir alır almaz, Hızır

Ağa'yı bıraktılar. Bunların ganimete nail olmak ümidi, Pâdişâh'ın şiddetli sözlerinden daha çok tesir etti. Cezâyirliler'in sekiz kadırgası, istanbul limanında yelken açmak üzere hazırlıklarda bulunan 73 kadırgaya iltihak etti. Bu kuvvete iki mauna ile «Sultâne»¹⁰¹ isminde büyük bir kalyonu, 10 İskenderiye sefinesini, 2 Tunus gemisini, Felemenkliler ve İngilizler tarafından kiralanmış olan 10 gemiyi, nakliye hizmetlerinde kullanılan 300 karamürsel kayığını ilâve etmek lâzım gelir.¹⁰² içinde 7.000 yeniçeri, 14.000 sipâhî, 50.000 timâr ve zeamet sahibi, 30.000 piyade bulunan donanma, 30 Nîsân 1645 (4 Rebülevvel 1055) târihinde istanbul'dan çıktı.¹⁰³

Girit Adası

Mâlikiyeti için. yirmibeş senelik kanlı bir mücâdele başladığını göreceğimiz Girit Adası'nın vaziyeti, ahâlîsi ve târihi hakkında burada bâzi tafsilât vermek faydadan hâli olmayacaktır. Avrupa arazîsinin en güneyinde bulunan Girit'in genişliği 9, uzunluğu 36 mildir. Yunan mitolojisine nazaran, Girit ismi Hesperidler'in¹⁰⁴ birinden yâhud Jüpiter'in «tde» adlı periden hâsil olan oğlu «Kres»den gelir. Bu adaya, Girit Jüpiterinin medfeni olmak itibariyle, Jüpiter'in süt anası «Makaronezos» yâni «Mes'ûd Ada» denildiği gibi Aeria, Ka-tonia, Dolihe, Idea ve Küretis yâhud Telhinia, Daktilos yâhud Ko-ribantes dahi denilirdi. Girit, madencilik mûcidleri olan Ida Dağı Yüz Daktileri ile meşhurdur. Adanın yüz şehri arasında şunları zikredeceğiz: Knossos, Gortinia, Kidonia ki birincisi okları, ikincisi yayları, üçüncüsü ayvaları ile mâruftur; Prezus, ki Epimenid ve Fisa-gor hakimlerin ziyaret etmiş oldukları meşhur Dikte Dağı Mağara-sı'nda doğmuş olan Dikte Jüpiteri şerefine bu şehirde bir mâbed yaptırılmıştır; Kaeno, kî Jüpiter'le - Minos'un aşkının takibinden kurtulmak için kendini denize atmış ve Diana tarafından balık ağıyla kurtarılmış olduğu için Diana Diktina yâni «Balık ağı atan» nâmına kurtarıcısına izafeten bir mâbed inşâ ettirmiş olan- peri Karina'mn kızı, avcı peri Britumartis'in¹⁰⁵ vatanıdır; Amnizus, ki Lu-sin

¹⁰¹ Hammer'de böyle yazılı ise de doğrusu «Sultaniye» olacaktır. (Müt)

¹⁰² Sultân İbrâhîm, tedârikât-ı umûr-ı gazada kemfîM i'tinâlan cihetiyle her gün bizzat tersfine-i âmireye giderek donanma sefâininin ve muhasara levazımının ihzarına kendilerini ikdam ve ihtirâm iderleridi. Nâimâ'dan. c. s. 4. s. 120 (Mütercim).

¹⁰³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/365-368.

¹⁰⁴ Jüpiter'in ofihı Atlas'ın üç kızının ismidir. (Mütrrcim)

¹⁰⁵ Britomartis yalnız doğumu Kaeno'da değil, Girit'm diğer iki şehrinde yâni Keronezos ile Olus'da dahi tebcil edilirdi. Bu şehirlerde perinin Girit lâbirenti raimân olan Daidake tarafından tahta üzerine işlenmiş heykeli görülürdü.

mağarası ve mabedi ile Minos tersanesi burada bulunurdu. Apet-ra, ki sanatkâr perilerin bir tegannî mücâdelesinde mağlûb ettikleri deniz perileri kanadlarını burada çıkarmışlardır; bir de Festos, ki Knossos ve Kidonia gibi Minos tarafından inşâ edilmiştir ve Laton Fitia¹⁰⁶ (Kesîrû'l-Evlâd) ile Afrodite Skotia'ya (Esrarengiz) burada ibâdet edilirdi; Festos ahâlîsi oldukça şiddetli nükteleriyle tanınmış olup, daha çocukluklarından itibaren istihza ve hicve alıştırdı.

Girit'in yeni şehirlerinden Osmanlılar tarafından fethedildiklerini söylediğimiz sırada bahsedeceğiz. Girit'in meşhur dağları şunlardır: Ida Dağı, ki takriben ortada bulunur ve senenin büyük kısmında karla örtülüdür; Dikte Dağı, ki doğu kısımda bulunur ve Britomaris'in validesi peri Dikte'ye izafeten böyle isimlendirilmiştir. Daha doğuda bulunan Beyaz Dağlar (bugün Sfakia), ki ahâlîsi hürriyetleriyle övünür ve savaşçı ahlâklarından dolayı Maynotlar'a benzetilebilir. Adanın denize doğru 16 burnu olup, bunlar dört yöne dağılmışlardır: Kuzeyde, Psakon, Kiamon, Drepanon, Ritimna, Dion, Zefirion, Ketion, bugünkü isimleriyle Kapospada, Meleka, Drepano, Retimo, Sassoso, Sansuan, Sidero burunları; doğuda, Karpa-tos (Skarpanto) adasından dolayı böyle isimlendirilmiş olan Karpat Denizi'nde Samoniom, Ampelos ve Eritreum, bugünkü isimleriyle Salomo, Ksakro ve Diagodro burunları; güneyde Afrika'ya karşı Leondi, Matala ve Trivadi burunları; batıda Yunan Denizi'nde ise, burunların en büyüğü olan ve denize karşı geniş ve yassı bir veçhe gösterdiği için Krio Matapon yâni «Teke aln» diye isimlendirilmiş olan burun. Bu münâsebetle şuna da nazar-ı dikkatleri celbedeceğiz. Boğaziçi'nde Tophane burnuyla Torid burnu dahi buna benzer bir sebeple o isimle isimlendirilmiştir. Ve bu yarımadanın şimdiki ismi olan Kırım'ın Sember isminden ziyâde Kriomatapon isminin birinci kısmından gelmiş olması mümkündür. Kriomatapon burnu karşısında ve dört-beş mil mesafede Klod Adası bulunur, bu ada son-

radan Gozoro ve zamanımızda Gavdos diye isimlendirilmiştir. Kapakrio burnundan sonra hemen Keronezos burnu gelir ki, buna zamanımızda Kapokurbo derler. Bundan sonra Kimaros burnu gelir ki, bunun da yeni ismi Kapokaraboza'dır.

Girit adası mahsuldar olması sebebiyle, yağlı, mer'aları bol, bereketli diye vasıflandırılmıştır. Çamlarının, ayva ağaçlarının, bağlarının, incir

¹⁰⁶ Laton mabedinde nikab bayramı kutlanırdı- Çünkü Galate erkek çocuk hâline girdiği vakit nikahını (yüzündeki örtüyü) orada atmıştı.

ağaçlarının ve buğdaylarının bolluğu bu vasfı haklı gösterir. Giritliler, ilk ekinleri ekmiş olmak şerefi için Atinalılar ve ateşi îcâd etmiş olmak şerefi için de Promete ile kendilerini ra-kîb sayarlardı. Onların iddiasına göre, Demetrius, ilk defa olarak adada, toprak içerisinden bol mahsûl çıkarmış ve Daktiler de ilk defa olarak Berekintos Dağı üzerinde çakıl taşları arasından ateş çıkartmışlardı.

Girit'in şarablan ve bilhassa kaynamış şarabları pek makbuldü. İda Dağı'ndaki anlar, ballarının lezzeti itibariyle Hibla Dağı anlarının rekabetinden hiçbir veçhile korkmazlardı. Ada yüzeyinin hâsıl ettiği kokulu nebatlardan bilhassa -yılan zehirine karşı kuvvetli bir panzehir olduğu sanılan ve hakîkten örümceklerin husûsî bir cinsinden başka zehirli bütün hayvanları adadan kaçirtmış olan- Girit otu (bakletü'l-gazâl) şâyân-ı dikkat idi. Bilakis keçi ve köpek gibi ehîleştirilmiş hayvanlar boldu. Yunan hurafelerine nazaran Dikte Dağı mağarasında Jüpiter'in keçiler süt anası, köpekler bekçisi oldukları için bunlar hurâfâttaki an'aneye göre, takdîs edilirdi. Adada ne tilki, ne de kurt vardı (Herkül bunların hepsini bitirmişti); fakat Kidonia'da geyik ve yaban domuzu ile Gortinia'da kırmızı tüylü ve dört boynuzlu koçlar bulunurdu. Girit'in atlan Tos-kana, Sicilya ve Asya atlan ile kıyaslanabilirdi. Adada bir de örümcek ve akreb sokmasına karşı bir tılsım sayılan, altın benekli kıymetli bir taş vardı.

Omiros'un Eteokretler adı altında tanıdığı, Girit'in en eski ahâlîsi, kendilerini adadan (adanın kendisinden) neş'et etmiş sayarlardı. İda'nın Daktiler*i ile onlann torunlan olan Küretler ve Kori-bantlar -Frigya'da dahî bir İda Dağı ve Rea Frigya'nın hizmetinde Daktiler ve Koribantlar bulunduğu için- Frigya'dan hicret etmiş olduklan zannedilir. Bunlar adanın ilk sahiplerine, mızrakla avlamayı, hayvanları terbiye ve toprağı sürmeyi öğretiler. Traklar, Felajlar, Elinoslar, belki de Fenikeliler adaya çıkararak, herbirinin ayrı ayn mezhebelerini müşterek bir hurafeler mezhebi olarak bir-, leştirdiler.

Bilâhare Minos ile Radamante'nin isimleri adanın kanunlarına bağlandı. Fakat bunların akıllıca kurdukları müesseseler, Girit sâkinlerinin, gerek Yunan gerek Roma hâkimiyetleri zamanında yalancılık ve hıyanetle fena bir şöhret kazanmalanna mâni olamamıştır. «Giritlileşmek» yalan söylemenin müteradifi ve «Giritli ahdi» eski Tunus ahâlîsi olan Kartacalılar nazarında ahdinden hiçbir surette dönmez demektir.

Demir, ilk defa olarak İda Dağı üzerinde izabe edilmiş, kılıç ve miğfer ilk defa olarak orada imâl edilmiş, Girit akrebi denilen harb maki naşı orada

îcâd edilmiştir. Girit ahâlîsi vücûtlarını cimnastik oyunlarıyla idman ettirirler, tegannî ve şiir mücadeleleriyle meşgul olurlardı. İlk defa olarak şiirlerini hurma yapraklarına yazanların kendileri olduğunu iddia ederlerdi. Jüpiter'e şu nâmlarla ibâdet ederlerdi: Heteros, yâni ittifaklar hâmîsi, Hekatombeos (Ahâlî kendine her sene -belki de adanın yüz şehri olduğu için- yüz hayvan kurbân ederdi); Arbius, Taleus ve Biennius; Dikte Dağı üzerinde Jüpiter'in kulaksız ve sakalsız heykeli görülürdü. Hermes, Edas yâni bütün mallan tevzi eden nâmiyle; Febos Dromayos yâni koşucu nâ-miyle tebçil olunurdu. Hekatomfonia bayramlarında Mars'a, Elliotia bayramlarında Oropa'ya âyîn ile kurbanlar keserlerdi. Mitras ile Kadmos, Epimenid ve Diogene'nin dahî mâbedleri vardı. Bütün bu mezheblere ve adanın idaresi için konulmuş olan akıllıca kanunlara rağmen, ahlâk pek bozuktu. Erkek ve kızkardeşler arasında izdivaca müsâade edildikten başka, erkek çocukların kaçırılmasına bile izin verilmişti. Bu çocuklar iki ay kendilerini kaçıran efendilerinin zevklerine hizmet ettikten sonra ebeveynlerine merasimle geri verilirdi. Ahâlînin muhtelif sınıflan, esirlerle hür adamlar arasında fark kat'î bir şekilde tâyîn edilmişti.

Esîrler ya mîrî mal yâhud husûsî şahıslann mülkü olurdu; birincilere Menuitler, ikincilere Afamiotlar ve ahâlîye kur*a ile da-ğıtıldıkları için Klarotlar denilirdi. îlotlar Sparta'ya nisbetle ne ise, Afamiotlar yâhud Klarotlar da Girit'e nisbetle o idi. Romahlar'da-ki Saturnal bayramlarına rastlayan Merkür bayramlarında esirler emrederler ve efendileri itaat ederler, sofrada hizmet ederlerdi. Hür adamlar, genç delikanlılar, burjuvalar, şövalyeler, ihtiyarlar ve memurlar diye tabakalara ayrılmıştı. Delikanlılar muhtelif sınıflara (Akele) ayrılarak sıkı bir terbiye görürler ve yay ile taş atmaya mahsûs ipi oldukça maharetle kullanırlardı. Burjuva sınıflan He-tair (cemiyetler) diye isimlendirilerek her şehirde -biri Andreion yâni hemşehriler için erkeklere mahsûs hâne, diğeri Koimetrion yâni yabancılara mahsûs hâne denilen- iki hâne bulunurdu. Şövalyeler ile ihtiyarlar yâhud müşavirler Sparta'daki şövalyelerle müşavirler aynı haklara ve imtiyazlara nail olmuşlardı. Kozmoslar da bu şehirdeki Eforlara mukabil idi, şu kadar, ki, birinciler ikincilerin iki misli yâni on taneydi.

Girit'in muhtelif kısımlarındaki ahâlî hemen dâima aralarında muharebe ederlerdi. Fakat müşterek düşmana karşı müdâfaa gerektiğinde şahsî husûmetleri tamâmiyle unutarak Sinkra Tismos nâ-miyle bir cemiyet teşkil ederlerdi. Giritliler'in, adada doğmuş olduklarını iddia ettikleri ilâhlardan ve büyük kanun-koyucu olan Minos ile Radamante'den,

Agamemnon'un müttetikleri olan îdomene ile Merio'dan ve Sicilya'da, Dardani'de, Mile'de, Manisa'da, Sakız'da, Peparetos'ta Ksantos'ta müstemlekeler te'sîs etmiş olan reîs Otinos, Tuser, Dardanus, Miletus, Sarpedon, Stafilos'dan mâada, Girit'in târihî isimlerinden şunları zikretmeliyiz: Yedi Âkil'den biri Nilon; Antik çağların en büyük filozoflarından Epimenid; Yunan şehirlerine dâir bir târihin müellifi Heraklid: kendi ismiyle adlandırılan dans ve ahengin icâd edicisi Pirikius; ilk defa olarak ve bayram kıyafetiyle, Febos'a bir payan tegannî etmiş olan Krisotemis; Efes'te Diana mabedinin mîmârı Ktezifon; yüz düşmanı katlettikten sonra, ilk defa olarak, Ares'in şerefine Hekatomfonia bayramını icra etmiş olan Aristomen; İran hükümdarı Keykâvus'un tercih eylediği râkıs (dansçı) Zeno ve Büyük İskender'in postacısı Filonides.

Ada'd'a ahâlînin Sen Pol tarafından Hristiyan edilmesinden sonra piskoposlar ve din uğrunda kendilerini feda etmiş adamlar olup bunların isimleri kilise târihinde Fedaîler defterinde kayıtlıdır.

Truva'nın fethinden itibaren, bütün Yunan hükümetleri gibi, Girit târihi ve hurafelerin bulutlu örtüsü ile daha az kapalıdır. îdo-mene'nin ve Merio'nun vefatından sonra hükümet şekli aristokrasiye dönüştü. Likörg ile Zalokus Sparta ve Lukris'e vermiş oldukları kanunları kısmen kısmen bu aristokrasiden almışlardır. Adanın kanun koyucuları olan Minos ile Radamante'nin şanı bu dünyâdan öbür dünyâya geçmiş ve bunlar cehennemde hâkimlik vazîfesini üzerlerine almışlardır. Onların kanunları savaşçı ve bundan dolayı Giritlilerin ahlâkına uygun idi. Giritliler cengden evvel, genç çocuklarının en güzelini süslerler ve Eros için kurban ederlerdi. Târih bize Giritliler! gâh haricî düşmanlara karşı, gâh yekdiğerleriyle muharebe hâlinde göstnirir. Onların savaşçı telâkkileri istirahatı razı olamazdı. Altı Hnhili nmhArebv vnrhr: Birincisinde Knoslar

hemen tekmil adayı zabt ederek Liktos'u, mukavemetinin cezası olarak, tahrîb ettiler. İkincisi Knoslar ile Goritinienler arasında olmuş, fakat Roma'dan gönderilmiş olan Apius'un müdfthelesi umûmî bir sükûn husule getirmiştir. Üçüncüsü yine aynı milletler arasında vuku bularak, konsolos Moisius'un aracılığıyla geçici olarak teskin edilmiş ise de, altı ay sonra yeni bir şiddetle tekrar başlamıştır. Dördüncüsü Spartalı Garamides, beşincisi de Atina sefirleri tarafından itmam edilmiştir. Altıncısında Knoslar ile Goritinienler Ravkos ahâlîsini yok etmek için onlara karşı aralarında ittifak etmişlerdir.

Giritlilerin yekdiğerini müteâkib harb ettikleri ecnebi düşmanlar,

evvelâ, -Truva muhasarasında Yunan kumandanlarından biri olan Androgen'in vefatı intikamını almak isteyen- Atinalılar ile Dedal'ın ihracına mecbur etmek istedikleri Sicilyalılarıdır. DedaTin Minos'u katletmesi üzerine, Giritliler, Palihni ve Prezus ahâlîsi müstesna olmak üzere, Sicilya'ya akın etmişler ve Kamikos'u beş sene muhasara etmişlerdir. Fakat kıtlık kendilerini ric'ate mecbur ettiğinden, tekrar gemilerine bindiler; bir fırtına donanmayı dağıttı ve sahile atılarak Girit'e dönemeyenler Kaïabra'da Yapisria ve Mesa-pia (zamanımızda Mesania) müstemlekelerini te'sîs ettiler. Prezus ahâlîsi ile diğer Yunanlılar, sekeneden mahrum kalmış olan Girid'i işgal ettiler. Giritliler, Yunanlıların iranlılarda karşı muharebelerine hiç iştirak etmemişlerdir. Çünkü istişare eyledikleri Delf Kâhini, îran altını ile satın alınmış olması muhtemel bulunan şu cevâbı vermişti: «Sersemeler, Menelas'ın müdâfaası için Minos'un size gönderdiği musibetleri ancak kendinize atfediniz!»

Giritîiler'in Spartalılar'la yaptıkları bir muharebede Epimenid esîr edilmiş ve öldürülmüştür. Giritliler Rodoslular'a karşı da harp etmişlerdir. Fakat Yunan tarihçilerinin söyledikleri diğer iki akını kime karşı yaptıklarını söylemek müşküldür. Suriye hükümdarı An-tiokus'un iki torunu arasındaki muharebede Giritliler, korkak Alek-sandr'a karşı cesur Demetro'ya taraftar olmuşlardır. Mitridâd'a götürmüş oldukları imdâd, Romalıların kinini celb etmelerine sebep olmuştur. Triumvir'in babası Antuan adada bir akın yapmaya memur olduğu vakit, muzafferiyetten o kadar emîn idi ki, alacağı esirler için zincirlerle dolu bir gemiyi birlikte götürmüştü. Fakat Giritliler bu hodpesendâne gururun intikamını aldılar; adalılar Antuan'ın donanmasını batırdılar, muharebe esnasında esîr aldıkları Romalıları*! gemilerin serenlerine astılar ve bu suretle muzafferen döndüler. Bir müddet sonra Metellos bütün adayı demir ve ateşle tahrîbetti; özellikle Knossos'u, Eritre'yi ve beldelerin anası olan Kidonia'yı yağma etti. Zülmü o derecedeydi ki, zafıt edilmiş olan mevkiler ahâlîsinden bir çoğu, uğradıkları işkencelerden kurtulmak için, kendilerini zehirlediler; diğer bâzıları da Pompe'ye itaat ettiler. Bu suretle Metellos gaalibiyetten ancak zafer şerefini ve -zâten Antuan'-ın mağlûbiyetine rağmen ona dahî verilmiş olan- «Giritli» unvanım kazandı.

Romalılar fethettikleri adaya nezâret için, orada bir müstemleke te'sîs ettiler. Knossos Romalı valinin hükümet merkezi oldu. An-tuan, Giritlileri esîr etmek istemiş olan büyük pederinin aksine olarak, onlara serbesti vermek istedi. Brutus ve Kassius, Oktav'm kudretinin artmış olduğunu

gördükleri vakit, Suriye'ye mukabil Girit'i bıraktılar. Antuan, evvelâ Girit'i serbest bırakmak istemiş olduğu halde, Fenike, Filistin. Suriye ve Kıbrıs adası gibi Girit'i dahi Kleo-patra İle münâsebetlerinden doğmuş olan çocuklarına malikâne olarak verdi. Tiber istibdadını emîn olarak te'sîs ettikten sonra, senatoya sözde bir iktidar vererek -ilâhî Ogüst'ün kanununu istihsâl ve bu suretle taarruzdan ma'sûn melce' olmak payesini elde etmek için- İmparatorluk şehirlerinden gelen talebler hakkında karar vermesine mü'sâade ettiği vakit, Giritliler, kul olmak isteyen herkesin istediği inayeti istirham ettiler. Her mutasarrıfın vefatında, idareyi muvakkaten «kestor» ile muavinleri üzerlerine alırlardı. İhtilâf konusu olan hürriyetin son müdâfîlerinden biri, Petos Trazea, Neron zamanında, pek kudretle ve mütekebbir Klodius Timarkos'u itham etmek cesaretini göstererek, onu adadan sürdürdü. Konstan-tin zamanında Roma İmparatorluğumun taksimi sırasında, Girit Konstantin'e düştü.

Müslüman vekaayin âmel eri Hristiyanlık târihini 653. senesinde, Halîfe Osman'ın generalı Muaviye'nin emri altında olarak, Arablar'ın ilk. defa Girit'e çıktıklarından bahsederler. Misel Balbus zamanında, Kurtuba'dan tard edilmiş olan Rabz kabilesi Arablar'ı, bir müddet İskenderiye'de kaldıktan sonra, Girifte teessüs ederek, orada 834 sene futundular. İhraçlarından 5 sene evvel (345/956), Arablar Girit sularında bir Yunan donanmasını mağlûb ettiler; fakat Makedonyalı BazıTın torunu Romanos zamanında general Nikefor Fokas, onları Girit'ten tamamen çıkardı. Kostantiniyye'nin Boduan ve Dan-dplo tarafından zabtından sonra ada, birincisinin hissesine isabet etti.

Daha sonra Çneviz korsanlarının avı oldu; Monfera dukası Bo-nifas Girit'i korsanlardan alarak bilâhare Venediklilere sattı. Cumhûriyetin (Venedik) senatosu Girit'i iki zeamete ayırdı. Zeametlerden 132'si süvarilere, 48'i piyadelere verilmişti. Venediklilerin hâkimiyeti vakit vakit isyanlarla zedelendi. Bunların en tehlikelisi Aleksis Kaleragos'un isyanı olup hakîkî bir harpti ve ancak Cumhuriyet ile mes'ûd âsî arasında kat'î bir sulh ahidnâmesi ile sona erdi. 50 sene sonra Venedikliler, beş sene zarfında yekdiğerini müteakiben zuhur eden iki isyanı daha bastırdılar. Ada Yunanlılar ve Cenevizliler tarafından yardıma mazhar olmakla beraber, itaate mecbur oldu ve onu müteâkib üç târihî asır, adanın Osmanlılar tarafından fethine kadar, dikkate şâyân hiçbir şey göstermez.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/368-375.

Aya Todori Ve Hanya'nın Fethi

Sultân İbrâhîm Anadolu ve Rumeli askerini nakledecek gemilerin ilk toplanma yeri olmak üzere Sakız'ı ve ikinci toplanma yeri olarak İnebahtı'nın güneydeki en ur noktası olan Karistos'u¹⁰⁸ tâ-yîn etmişti. Sakız ve Karistos arasında Osmanlı gemileri bir fırtına ile dağılarak bir takımı Mikona'ya ve diğer bir takımı Tine'ye düştüler. Midilli beği Velî Beğ, Donanmayı yemden Mora'da Sikla Bur-nu'nun batısındaki Termis¹⁰⁹ limanında toplamak üzere emir aldı. 98 gemi Rumeli askeriyle Termis'e yanaştılar. Serdâr Yûsuf Paşa, ordunun beğlerine, ağalarına el Öptürdükten sonra ve bir Frenk gemisini yakalayan Karabatak Beğ'e kaftan giydirerek mükâfat verdikten sonra, Girit'e müteveccihen yola çıktr. Monembazia, diğer adıyla Malovazi Napolisi açıklarında poyraz o "kadar şiddetle esti ki, donanma limana sığınmaya mecbur oldu. Bu manevrayı yapamayan gemilerin bir takımı Mayna Burnu'na, bir takımı Çerigo'ya doğruldular. Çerigo¹¹⁰ önlerine demir atan dokuz kadirga ve bir kalyon Venedik proveditoruna¹¹¹ bir memur göndererek, mu'tâd olan kahve ve şeker hediyesini istediler. Talepleri müşkilâtsizca karşılandı. O zamana kadar donanmanın nereye gideceğine dâir bir şey hissedilmemişti. Ancak Venedik'ten mühimmat ile Retmo'ya (Reti-mo; Resmo) gönderilen bir sefinenin¹¹² zabtı -her ne kadar îtiraz olunmamış ise de- sevkıyatın maksadını sezdiriyordu. Tutulan geminin taifesi esîr edilerek kadirgalara taksim olundu. 28 Mayıs 1645'-de (2 Rebîülâhir 1055) sabık kapdân paşanın oğlu Bekir, Yûsuf Paşa tarafından beğlerbeğilikle Tunus'a gönderildi. Ondan sonra donanma muazzam bir debdebe ile Navarin¹¹³ limanına girdi. Serdâr, şehrin önünde demir atmış olan 17 kalyona, Malta'ya doğru yelken açmaları için emir verdi. Askeri istirahat etmek üzere karaya çıkardı. Tunus ve Trablus beğlerbeğileri 8 kadirga ile vâsıl olunca ordu ümerâsını el öpmek merasimine kabul etti ve hepsine hü'at-ler giydirdi.

Üç hafta ikaametten sonra 20 Haziran'da (25 Rebîülâhir) Yûsuf Paşa

¹⁰⁸ Naîmâ'da .Kızıl Hisar., s. 121 (Mütercim).

¹⁰⁹ «Morada sevâhili âbdâr ve sahrası letafetle meşhur olan Nermiş nâm hisar limanı.» Naîmâ'dan (Mütercim).

¹¹⁰ Bizim eski târihlerde «Çuka ada sı» dır. (Mütercim)

¹¹¹ Venedik mülkiye memuru, vfilî. mutasarıf. (Mütercim)

¹¹² Sabâ-reftâr, içi barut, dâne, kurşun, bumbara, tüfek, fitil «e mâlamâl gemi» Natmfl. (Mütercim)

¹¹³ Nafmâ'da .Navftrin.. (Mütercim)

yeniden yelken açtı. Ancak açığa çıkmadan evvel, donanma kapdânlarını toplayarak seferin Girit adasının üzerine olduğuna dâir olup o zamana kadar gizli tutulmuş olan hatt-ı hümayûnu okudu ve Hanya Burnu üzerine yönelmelerini emretti. Donanma müsâid rü»gâr ile sevk olunarak, Çerigo önünden büyük bir intizamla geçip demir attı (23 Hazîrân - 28 Rebûlâhir). Ertesi günün akşamı ufukta Girit dağları görüldü; gemilerin fenerleri yakıldı. Rüzgâr arzu edilen cihette şiddetle esmekte olduğundan, Yûsuf o gece -Venediklilerin gözetleme noktası yapmış oldukları- Sıkal-ya nâmındaki boş adaya.¹¹⁴ Sahile çıkarılan bir miktar asker, Venedik karakol neferlerini tutarak gemilere getirdiler.

24 Hazîrân'da Osmanlılar Kospada Burnu'nu dolaşarak Hanya'nın 18 mil alt tarafında bulunan Goniye Körfezi'ne girdiler. Gece esnasında Hanya üzerine yürüyerek ertesi gün -ânî olduğu kadar büyük bir tehlikenin başladığını gören ahâlîyi muazzam bir dehşet içinde bırakarak- şehrin karşısındaki tepelere çadır kurdular.¹¹⁵ Hanya'nın kuzeybatısında ve az bir mesafede, çevresi üç-dört milden ibaret küçük bir ada vardır ki, eskiden «Koite» ve şimdi

«Azîz Todero»¹¹⁶ nâmiyle mâruftur. Bu ada, biri diğerinden bir mil uzak ve her ikisi 12 zira' yüksekliğinde, 6 zira* kalınlığında, içine top konulmuş bir sed ile çevrili iki kule ile müdâfaa edilmekteydi. Osmanlı ordusunun sahile çıkarak Hanya'ya yöneldiği gece Amasya sancak-beği Ahmed Paşa, Tırhala beği Ahmed Beğ, yeniçeriler ve Mağrib Ocakları askerleriyle birlikte Todero'ya ayak basıp Venediklilerin terketmiş oldukları yukarı kaleyi zapt ettiler. Güneş doğarken ikinci kaleyi de aldılar. Mu'tâd olduğu üzere 40 kişiden ibaret olup proveditor Navaciero'nun imdâd kuvveti olarak kendilerine 25 kişi göndermiş olduğu muhafızlar, miktarları pek fazla olan Osmanlılar'a karşı mukaavemet edemezlerdi. Venedik zabiti Biacio Gioliani teslim olmak istemiyerek bir lâğıma ateş verdi ve bunun üzerine hücum edenlerden 500 kişi telef oldu. Todero'nun zabtından sonra, 80 kadırgadan müteşekkil olan

¹¹⁴ Girit yakınında Skelya nâm ada. Naîma, s. 123. (Mütercim)

¹¹⁵ Nafmfi'nin tayinine göre 25 Rebûlâhir, çarşamba günü Avârin'den çıkılıp o gece Çuka adasına pelindi; cuma akşamı Girit dağları seçilip cuma ertesi seheri, GirtVin Kılıç Burnu dolaşarak, Girit ile Todori arasında liman misâli bir mevzide (Hammer'm Goniye dediği yer olacaktır) karaya çıkıldı. Serdarın gflzel bir tedbiri olmak üzere köylerin ahâlîsinden ve özellikle kadın ve çocuklardan tutulanlar fa&d edilmekte ve asker yakıp yıkmaktan men' edilmekte olduğundan memleketin ahftlîsi her taraftan zahire getirmeğe ve adamn blftm eline düşmesini nrzû etmeğe başladılar. Bu durum, Venedikli-ler'In adada iyi şöhret bırakmadıklarını gösterir. (Mütercim)

¹¹⁶ Hammer'de «Sen Todero. denilen bu mahal Naîma'nın Aya Todori ve Todori suretlerinde yazdığı mahaldir- (Mütercim)

bütün donanma -Osmanlıların zabt etmiş oldukları müstahkem mevki ile korunmakta bulunan- Hanya limanına girdi.

27 Hazîrân 1645*de muhasara topları ve bütün mühimmat sahile çıkarılarak, şehre hâkim olan Konstantin Tepesi üzerine metris açılmaya başlandı.

Rumeli beglerbeği Hasan Paşa, Alaca Hisar, Avlonya, tıbasan beğleri ve 7 büyük muhasara topu ile Konstantin Tepesi üzerine yerleşmişti. Yeniçeri kedhudâsı Murad, bu topların muhafazası altında, metrisleri işgal ediyordu. Sağ cenâhda Tırhala, KÖstendil, Is-kenderiyye (İşkodra) beğleri 4 top ile, denizin karşısına düşen sol cenâhda Üsküb, Selanik, Ohri, Vulçetrin beğleri 6 top ile bulunmakta idiler. Haseki Alî Ağa ve samsoncu-başı yeniçerilerle ilk hatlarda idiler. Dukakin sancak-beği Alî Beğ ile sipahileri serdengeçtiler, Tunus askeri, kaleye adam ve mühimmat ile yardım verilmesini önlemek üzere Süde Körfezi'ne konuldular.

Kane (Hanya), yâni kadîm Kidonia -ki Girit adasının üçüncü payitahtıdır- bu ismini İspanya Arabları'nın adaya geldiklerinde vermiş oldukları «Hendek» nâmından almıştır. İspanya Arabları bu hususta Hicret'in beşinci senesi Medîne-i Münevvere'de büyük bir muharebeye mevki olan Hendek'i açtırmış olan Hazret-i Peygamber*! örnek almışlardır. Rabz ismiyle mâruf olan Endelüs Arabları, zikredilen «hendek» kelimesini sâdece tahkîm etmiş oldukları şehre değil, bütün adaya vermiş ve ada Ortaçağ'da genel olarak Korîpsus ismiyle yâd olunmuştur. Sekiz asır önce îslâm bayrağının dalgalandığı bir noktaya asker çıkarılması, Osmanlılar için bütün adanın fethine delâlet eden bir hayır alâmetiydi. Venediklilerin idaresi altında, Hanya ehemmiyet ve istihkâmlarıyla adanın dördüncü mevki ve Kazalia adıyla anılıp Aprikorna, Kisamo, Selino, Aya-nikita, Sfakia (İsfakiye) şehirleriyle 244 köyü ihtiva eden bir kazanın merkezi idi. Kale, paralelkenar şeklinde bir dörtgen teşkil ederek herbirinin üzerinde 20 top bulunan 7 burç ile müdâfaa edilmekteydi. Her istihkâmın arkasında, herbirinde 15 top bulunan 9 tabya vardı. Sedlerin Önünde ve arkasında dolmalar yapılmıştı ki, bunların her biri 20 top ile muhafaza edilirdi. Bodrumlarda pekçok kurşun ve barut bulunurdu. Duvarları, beş süvârî yanyana geçecek kadar penis olduğu gibi, bu duvarlara istinâd eden dolmaların üzerinden 20 süvârî geçebilirdi. Hendek 15 zira* derinliğinde ve 72 zira* genişliğinde idi. Deniz tarafında bulunan tersane kurşun ile örtülü 23 mahzen ve tezgâhı ihtiva ediyordu. Venedikli proveditor, mahir mühendis Voeret'in muâvenetiyle müdhiş bir savunma hazırlığında bulundu. Sabionera ve Retmo kapıları

kapatılarak toprak duvar çekildi. İstihkâmların iyi halde bulunmayan kısımları tamir edildi. Lâkin siperler her tarafta barâb idi. Osmanlılar, Retmo kapısını yıkmak için Kostantin Kilisesi'nin karşısında 6 topluk bir batarya kurdular. Üç gün sonra, diğer üç batarya -ki biri Yahudi mezarlığında, ikincisi Aya-Lazari'de, üçüncüsü yine Kostantin Te-pesi'nde ve fakat şehrin daha yakınıdaydı- istihkâmlara karşı ateş açtılar.

Muhasaranın 11'inci günü (13 Temmuz 1645 - 19 Cumâdelulâ 1055) Osmanlılar'a yardım getiren 50 Cezayir gemisi ada açıklarında görüldü. Osmanlı donanması birçok selâm topları atarak istikbâle çıktı. Cezayir askeri, Süde limanında demirlemek üzere, istihkâmların ateşi altından geçti.

17 Temmuz (23 CumâdelulâVda, ada serdârı Kornaro'nun. Kont Fenarolo kumandasında mahsurların imdadına gönderdiği 500 kişi, Türkler'e mağlûb oldular. Muhasara edenler. Ayadimitri istihkâm-larımın dış hendek duvarına yerleştikten sonra, şehrin proveditor-lar.Morosini, Badero, Kornaro -Osmanlıların başlıca kuvvetlerinin yönelmiş bulunduğu-Retmo, Sabionera, Ayadimitri istihkâmlarını kahramanca savundular.

Girit adasına asker çıkarılmasından dolayı memnuniyeti beyân için Pâdişah'ın, samur kürklü ve sırmalı iki kaftan ile birlikte serdara göndermiş olduğu bir hatt-ı hümayûnun gelişi, Osmanlı askerinin şecaatini artırdı.

27 Temmuz'da, Ayaditritri istihkâmının altına ustalıkla konulmuş olan bir lâğım ateşlenerek, bir gedik açtı. Türkler şehre girmek için buradan hücum gösterdilerse de, muvaffak olamadılar. Üç gün sonra diğer bir lâğım atıldıysa da, bundan daha fazla bir ne-tîce görülemediği gibi, mahsurlara teslim ihtarını mutazammın olarak Hanya dâhiline bir okla düşürülen mektuba da cevap alınamadı.

6-17 Ağustos târihleri arasında Osmanlılar iki defa daha şiddetli hücum ettiler. Bunlara da mukaavemet gösterildi. Serdâr, birbirini tâkîb eden zayıat üzerine Şâbân Ağa'nın kumandası altında, yardım istemek için İstanbul'a kadırgalar gönderdi. Lâkin muhafızlar bir üçüncü hücumu bekîemiyerek teslim bayrağı çektiler. Rehin mübadelesinden sonra, sekenenin serbest çekilip gitmelerini, can ve mallarının mahfuz bulunduğunu belirten bir teslim mukavelenamesi imzalandı (17 Ağustos - 24 Cumâdelâhire). Yûsuf Paşa, proveditor Navaciero'nun şehir anahtarlarını teslim etmek üzere bizzat gelmesini istediğinden, serdârı bu talepten vazgeçirmek üzere mâlikâ-neli süvariler kumandanı Antonin Zankorolo Osmanlı ordugâhına gönderildi. Yeniçeri ağası tarafından Osmanlı kumandanına takdim edildi. Çadıra girdiğinde, iki gümüş kupa ile nefis

şarap verildi, 22 Ağustos'ta 3 Türk kadırgası ve 2 Cezayir gemisi mahsurların eşyasını aldı. Ertesi gün, mahsurlar kadınları ve çocukları ile şehirden çıkıp iki saf hâlinde yollarına dizilmiş olan Osmanlı ordusu arasından, asla hakarete uğramaksızın, geçtiler (25 Ağustos 1645 - 3 Re-ceb 1055).

Hanya'nın Santa Nikola Baş-Kilisesi ile diğer iki kilise camie tahvil edildi ve birincisi «Hünkâr Camii» ve diğer ikisi «Yûsuf Paşa Camii» ve «Mûsâ Paşa Camii» (26) diye adlandırıldı. O gün, kapıcılar kedhudâsı Hüseyin Ağa ile yeniçeri ümerâsından Ömer Ağa, kalenin teslim olduğu müjdesiyle, İstanbul'a gönderildi.

Hanya'nın fethinden dolayı İstanbul'da üç gün üç gece şenlik ve donanma yapıldı. Kapıcılar kedhudâsı, Pâdişâh tarafından samur kürklü bir hil'at ve bir murassa kılıç götürmek üzere, serdârın nezdine dönmekle görevlendirildi, Kırım Hânı'na ve bütün eyâlet valilerine zafer-nâmeler yazıldı. Yûsuf Paşa, Hanya'da asker, silâh ve yiyecek, mühimmat bırakarak şehrin Osmanlılar elinde bekaa-

sini temin etmekle meşgul oldu. Osmanlılar'ın muzafferiyeti münâ-sebetiyle yapılan tevcîhât arasında Pîrî Beğ torunlarından Hanya fethi müverrihi Fahrî Beğ'in Rumeli defterdarlığına tâ-yîn edildiğini zikretmeliyiz.

Kalenin tesliminden bir ay sonra (26 Eylül - 5 Şâbân) kapıcılar kedhudâsı şeref hediyeleriyle gelerek, bunlar mutantan bir dîvânda tevzî olundu.

Venedik gemileri ancak o zaman görünmeye başladılar. Maren Kapello kumandasında bulunan Girit donanması, uzun müddet Sü-de limanında hareketsiz kaldıktan sonra, nihayet yelken açtı. Amiral Ciorolamo Morosini kumandasında bulunan kuvvetli bir donanma Miîo ile Arkentiera ve înebahtt ile Malovazi arasında dolaştı ise de, tesadüften dâima kaçınan Osmanlı donanmasını bulamadı. İstanbul'dan gönderilen yardım kuvveti, birkaç küçük Öncü çarpışmasından sonra, ciddî bir muharebeye tutuşmadan Hanya'ya vâsıl oldu. 4.000 sipâhî. yeni yazılan 4.000 yeniçeri, topçular, cebeciler, istihkâmları tutmakla görevli 4.000 asker. Hasan Paşa kumandasında Hanya muhafazasına tâ-yîn olundu. Askerin diğer kısmı gemilere bindirilerek Cezayir, Tunus, Tarablus yardımcı kuvvetleri -başlıca reislerine hiPatler giydirilmesinden sonra- terhîs edildiler.

21 Ekim 1645 (1 Ramazan 1055)'de, serdâr donanmaya yelken açtırarak. Karistos'a gitti ve orada askere ruhsat verdi. Yûsuf Pa-şa'nın, muhalif rüzgârlardan dolayı Karistos'ta kaldığı sırada Ah-med Paşa, pirinç, buğday, peksimed ve diğer levazım ile dolu 2 kadırga ve 8 kalyon'la

Hanya'ya geldi. Mısır gemileri de o kadar yiyecek getirdiler ki, pirincin kilosu 28 akçeye indi. Gemi taifesi ve asker arasında hastalıklar çıkarak bu erzak bolluğu ile bir tezâd teşkil etti. Müteakiben haber alındı ki, sabık Budin beğlerbeği Deli Hüseyin Paşa Hanya Vâlîsi tâyin olunarak (karadan) Monembazia'-ya gelmiştir. Yûsuf Paşa, Karistos'dan Sakız'a yelken açtı. Hava mü-sâid olmadığı için donanmayı bu adada bırakarak, kendisi iki kadirga ile İstanbul'a gitti. Bayram günü İstanbul'a vâsıl olarak Sultân İbrâhîm tarafından iltifatlarla kabul edilip rikâb-ı hümâyûnda bulunmak şerefine nail oldu. Altı gün sonra, Sakız'da kalmış olan donanma, Mûsâ Paşa kumandasıyla İstanbul'a geldi ve zât-ı şâhâne donanmayı ziyaret etti.

Budin valiliğinde. Hanzndo Rultân'm kocası bulunan sabık Di-yârbokir Valisinin yerine geçmiş olan Deli Hüseyin Paşa, çıkan bir fırtınadan dolayı Monembazia'da durmaya mecbur oldu. Denizin şiddetine bakmıyarak çıkmak istemesi üzerine birkaç gemi kaybederek dönmeye mecburiyet gördü. 60'tan ziyâde eşkıya kadirga ve gemilerinin Girit ile muvasalayı tamamen kesmiş buldukları hakkında alınan haber üzerine, Monembazia'dan Romania Napolisi'ne döndü ve müşkül bir vaziyette bulunduğunu oradan Bâb-ı Hümâ-yûn'a arzetti. Tersane kedhudâsı Ammâr-zâde 7 kadirga ile imdadına gönderildi. Akdeniz Boğazı'ndan çıktıktan sonra fırtınaya tutulmuş olmakla beraber Ammâr-zâde, 28 Ocak 1646 (11 Zilhicce 1055)*-de Romania Napolisi'ne vardı. Hüseyin Paşa derhâl Girit'e doğru yelken açtı. Beş gün sonra. Hanya muhafızlarının sevinç tezahüratı arasında, adaya vardı. Adada kıtlık o dereceye gelmişti ki, peksimed'in okkası 40 akçeye, tuz 90 akçeye çıkmıştı. Lâkin 25.000 kile buğday ile un ve peksimed tevzî olunarak refah hâsıl oldu. Eski vâlî Hasan Paşa İstanbul'a gitmek üzere gemiye bindi. Halefi Hüseyin Paşa ertesi günü Süde tarafına bir akın yaparak, adaya dehşet saldı.¹¹⁷

İstanbul'da Hâdiseler

Hanya seferi sırasında İstanbul'da Şeyhüslâm Ebû Saîd Efendi azledilerek yerine kazasker Saîd Ahmed Efendi getirilmişti. Venedik ile muharebenin başlıca tahrikçilerinden olan Cinci Hoca, harbin başlangıcında ordu ve donanmanın yiyecek noksanından ıztırâ-ba düşmesi üzerine, itibârını kaybetmişti. O dereceye kadar ki, yaptığı bâzı tevcîhâtı sadrâzam

¹¹⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/375-381.

hükümsüz tuttu. Lâkin Hanya'nın fethi yeniden ikbâline sebep oldu. Haremin nüfuzu Pâdişâh'tan, şimdiye kadar yürürlükte bulunan usûlün hepsine aykırı olarak, bir takım terakkiler için müsâade aldı. Yeniçeri ağası, askerin bir isyanından dolayı azledilince Pâdişâh'm gözdelerinden Şekerpâre'nin kedhudâsı Mûsâ Ağa onun yerine geçti. Bundan mâada üç tuğlu vezîr rütbesini alarak eskiden Siyâvuş Paşa'ya verilen hâsslara nail oldu. Evvelce Mûsâ Paşa'ya verilen hâsslar dahî musahibe Hadîce Hâtun'un mâbeyncisi Baltacı Hüseyin'e verildi.¹¹⁸ Kızlar-ağası Taşyatır (Alî) Ağa'nın yerine, Celâli İbrâhîm Ağa getirildi. Kadırğa beğlerinden Turgud Beğ boğuldu. Nasûhpaşa-zâde'nin Üsküdar üzerine yürümesinin başlıca tahrikçilerinden âsî Galatah Müslim'in başı kesildi.

Bu sırada, 30 saat devam eden şiddetli bir yangın İstanbul'un büyük bir kısmını yaktı. Unsuriar'm bu merhametsizliği bununla

kalmadı; kötü hava şartları, fırtınalar, su baskınları da şehre dehşet verdi.¹¹⁹ Mekke'de Beyt-i Muazzam'ı su istilâ ederek, üç gün içine girilemedi.

Bu aralık, müftî Ebû Saîd Efendi'nin azlinden sonra, devlet idaresinde vukua gelen en büyük değişiklik, sadrâzam Sultan-zâde Meh-med Paşa'mn düşmesidir. Mehmed Paşa, sadâretinin başlarında, kendisini unutmamakla beraber, zât-ı şahaneye külliyetli paralar tak-dîm ederek hizmet arzetmişti. Önceleri, Silâhdâr Mukbil Yûsuf Paşa ile iyi geçindi. Lâkin müteakiben, onun nüfuzunu kendisi kazanarak, ona zarar vermek için fırsat kollamaya başladı. Silâhdâr Paşa'mn Cinci Hoca ile ittifak edip de, kendisinin düşüncesine aykırı olmak üzere Girit seferini açtırmış olduğundan beri, Yûsuf Paşa'ya husûmeti artmıştı. Muharebenin muvaffakiyete mazhar olması üzerine, yeni bir muzafferî yetin bahşettiği nüfuz ile dönmekte olan Yûsuf Paşa'yı uzaklaştırmayı düşündü. Lâkin valilikle Mısır'a göndermek isterken, buna muvaffak olamadı. Yûsuf Paşa, hediye olmak üzere, Pâdişâh'a ancak birkaç esîr ile Mısır granitinden iki sütün getirmiş olduğu cihetle, sadrâzam, muhafızların bütün hazîneleriy-le birlikte çekilip gitmelerine müsâade için, Venedikliler'den pek çok paralar almış olduğu suçlamasını yaptı ve muhafazası her sene büyük masrafları îcâb ettiren âdî bir kalenin zabtı için devlet hazînesinin tüketilmiş olduğunu ilâve etti. Sultân İbrâhîm, Sultân-zâ-

¹¹⁸ Bu da -Şekerpâre gibi- Pâdişâh'ın geceleri tatlı tatlı masallarla eğlendiren tatlı dilli bir kadındır. Baltacı Hüseyin de. onun mâbeyncisi değil, kocası-dtr. (Mütercim)

¹¹⁹ Bu aralık. Avrupa'da Tunus Dayısı Âmân (Ahmed) Dnyı'mn büyük oğlu Ma-met'in (Mehmed) Palermo'da Hıristiyan dînini İcabûl ettiğinden bahseden iki kitap neşrolunmuştur.

de'nin telkinlerine kapılarak, gûyâ suçlu olan Yûsuf Paşa'mn hapsini emretmişken, Valide Sultân ile Cinci Hoca, Devlet'e büyük bir ülke ilâve eden bir adamın hapisle mükâfat görmesinin ne kadar haksızlık olacağını arzettiler ve sadrâzamı, Girit seferine muhalefet için, Venedik balyosundan 60.000 duka almış ve Yûsuf Paşa'ya adam ve akçe gönderilmesine muhalefetle başka fütuhâtı İmkânsız bırakmış olmakla suçladılar.¹²⁰

Sultân İbrâhîm, karşılıklı şikâyetlerini dinlemek için, silâhdâr ile sadrâzamı huzuruna çağırdı. Sultân-zâde, makamının kendisine vermekte olduğu tam selâhiyete güvenerek, hasmına, kibirli ve tah-kîr edici sözler söyledi. Ve ezcümle -Pâdişâh ile nedimi arasında cereyan etmiş olan münâsebetlere telmih olmak üzere- «Genç efendi gibi muamele etmekten vaz geç!» mealinde bir söz söyledi.¹²¹ Hâlbuki Sultânzâde Civan Kapıcı-başı lakabını hak etmiş olduğu cihetle, bu söz onun ağzına yakışmazdı. Sadrâzam, ondan sonra dîvâna gitti. Pâdişâh yemeğinin gelmesini beklerken, kapıcılar kedhu-dâsı gelerek mühr-i hümâyûnu istedi. Yûsuf Paşa'mn kabul etmemesi üzerine sadrazamlık, vezirlere henüz yemek verilmeden, defterdar Salih Paşa'ya tevcih olundu (17 Aralık 1645 - 28 Şevval 1055). Bosna'da doğmuş ve Kara Mustafa Paşa'mn himâyesi altında bulunmuş olan Salih Paşa, dâhili idarede sür'atle terakki ederek def-ter-emîni olmuştu. Kanuna mugayir olarak muahharan yeniçeri ağası olmuş ve daha sonra şark usûllerine alenî surette aykırı olmak üzere defterdarlığa geçmişti. Salih Paşa'dan kalan memuriyet, zevcesi Şekerpâre'nin te'sîri sayesinde yeniçeri ağası Mûsâ Paşa'ya verildi. Yine Şekerpâre'nin nüfûzuyla yeniçeri ağalığı Pirinçizâde'ye tevcih olundu. Samsoncu-başı, kedhudâ beğ oldu.

Salih Paşa'mn sadârete yükselmesinden beri, henüz bir ay geçmişti ki, Devlet'in payitahtı, Hanya fâtihi Yûsuf Paşa'mn fecî ölümüyle çalkalandı (21 Ocak 1646 - 4 Zilhicce 1055). Sözünde îtidâl-sizlik ile tanınan Silâhdâr Paşa Pâdişâh ile bir münazaasını hayatiyle Ödedi.

Sueto'nun Tiber hakkında kullandığı «kanla pekleştirilmiş çamur» sözüne tâm mânâsıyla uyuyordu. Bir gün Yûsuf Paşa'yı çağırarak Girit adasının fethini ikmâl için 30 gemi ile gitmesini emretti. Silâhdâr, gemilerin

¹²⁰ Bu suçlamayı Valide Sultân'la Cinci Hoca dfgil. bizzat Yûsuf Paşa'mn İleri sttrdüftii Naîmâ'nın ifAflpsinrfen anlaşılmalıdır, s. 175 (Mütercim).

¹²¹ Bu söz, Naîmâ'da aynen dercedildiği üzere, «Çelebilîği taoya»dır. «Koya-, «bırak, bırak ya!, demektir- «Celeb (i) İlk ise, Hammer'in verdiği mânâya göre «çelebilîği* demek gibi görünüyorsa da, maksad «acemiliği, devlet işlerinden anlamazca söz söylemesini» demek olsa gerektir. Hammer'in bulduğu telmih bir zandan ib&rettir. (Mütercim)

tersanede bulunduğunu, ve henüz kış ortasında bulunulduğunu cevaben söyledi. Bu muhalefetten öfkelenen îbrâhîm, eski kızgınlıklarını da hatırlayarak, Hanya'daki kâfirleri, mütemeddîn bir Müslüman'ın vazifesi olduğu veçhile, kamilen îdâm etmeyip de hazîneleriyle birlikte çekilip gitmelerine müsâade etmiş olduğunu şiddetli bir dille ihtar etti. Yûsuf Paşa:

- «Ben elimden geldiği kadar hizmet ettim; bir başka kulunuz da gitsin, benim kadar yapsın!» dedi. Pâdişâh, gazaba gelerek:

-• «Git diyorum, yoksa seni öldürürüm.» sözlerini sarfetti. Lâkin Yûsuf, şimdiki hâlini unutup zât-ı şahaneye bağlılığına, eski münâsebetlerine ve aralarında akrabalık bulunmasına bakarak:

- «Pâdişâhım, siz deniz işini bilmiyorsunuz; kürekçilerimiz yoktur, kürekçisiz ise denize çikılmaz.» dedi.

Sultân îbrâhîm:

- «Mel'ûn! Deniz işini sen mi bana Öğreteceksin!» deyip bostancıbaşıya dönerek: «Çabuk, başını bana getir!» dedi.

Bostancı-başı, irâde-i şahaneyi derhâl infaz etmedi. Lâkin bedbaht Yûsufu -sürgüne yâhud îdâma mahkûm olan vezirlerin götürüldüğü mu'tâd yer olan Çamlı Köşk'e götürdü. Sadrâzam Salih Paşa ve defterdar Mûsâ Paşa, îbrâhîm'in ayağına kapanarak silâh-dârın affını istirham ettilerse de, te'siri olmadı. Pâdişâh'ın dâmâdı bulunan Yûsuf Paşa dahî o gece bir çocuğu dünyâya geldiğini bildirmek ve Sultân îbrâhîm'in kızı olan zevcesi ve torunları olan evlâdı nâmına affını¹²² ve bir eyâlete gönderilmesini istirham etmek üzere bir arîza yazdı. Bostancı-başı kendi hayâtını tehlikeye koyarak, bu kâğıdı Pâdişâh'a arzetti. Lâkin, kendisine rica ve istirham kâr etmeyen îbrâhîm irâdesini tekrar ettiğinden, Yûsuf boğuldu! Boğulmuş olanın cesedini huzuruna getirterek ve üzerinde henüz terâvet görünmekte olan yanaklarını görerek:

- «Yazık! Ne güzel gül gibi yanakları var imiş! Yazık! Yazık!» diye defalarca âh çekti.¹²³

Pâdişâh'ın eski nedimi olan silâhdâr, kapdân paşa, Girit fâtihi, sözü doğru, taassubdan âzâde bir adamdı. Kara Mustafa'nın azlinden ve îdâm

¹²² Sultân îbrâhîm'in Yûsuf Paşa ile evlendirdiği kızı, henüz pek küçült olduğundan, bu ifâde Avrupa vesikalarından geçmiş bir yanlışlık olacaktır; yal-ntz YOsuf Paşa bîr istirham arızası yazmış olabilir. (Mütercim)

¹²³ Pâdişâh. Yûsuf Paşa'yı boğduktan sonra, nadim olup meyyitini huzuruna getirterek nigâh-ı merhamet ile nazar eyledittide «Ne güzel kırmızı elma gibi yanakları var imiş; yazık oldu ki kıydım» diye girye-i hay hây ile vâfir buna ve sebep olanlara beddua eyledikleri tevatür mertebesinde şayi' olmuş idi.» Naîrnl, s. 1R0. (Mütercim)

edilmesinde methaldâr olmaktan başka bir hatâ ile ayıplanamaz olan Yûsuf Paşa, hayâtının son nefesini bu şekilde verdi. Sultân îbrâhîm'in bunu îdâm etmesi, serbest sözlülüğünden dolayı cezalandırmasından ziyâde, hanesinde büyük hazîneler bulmak ümidinden kaynaklanıyordu. Yûsuf Paşa'nın haremdeki hasımları Girit'ten dönüşünde birçok hediyeler getireceğini ümîd ettikleri halde, bir şeye nail olamayınca, Pâdişâh'a iki mermer sütün verip kendisine altın bir sütün saklamış olduğu rivayetini yaydılar. Silâhdâr idamından sonra bu altın sütunun kırmızı benekli bir san mermer olduğu anlaşılmış ve IV. Murad'ın validesi tarafından yapılmakta olan Yeni Camii minberine payanda olmak üzere kullanılmıştır.

Sultân îbrâhîm'in taassubu hacı gemilerinin Maltızlar tarafından ele geçirilmesi sırasında ve Venedik muharebesinin başlarında dahî görülmüştü. Bir Venedik donanmasının sırasıyla Patras'a, Modon'a Koron'a yanaşarak 5.000 esir aldığını haber alınca, ilk hiddet esnasında, Hristiyanlar'ın katliâmını emretmişti.¹²⁴ Ebussuud Efendi'nin II. Selîm zamanında Kıbrıs muharebesini tecvîz eder fetvasına benzer şekilde, Girit seferi için bir fetva vermiş olan müftî Ebû Saîd Efendi, Devlet'in bütün memleketlerinde Hristiyanlar'ın katlinin meşru olacağını beyânda muhalefet gösterdi. Ve yalnız İstanbul'da, 200.000 Rum ve Ermeni bulunduğunu vergi defterleriyle Pâdişâh'a isbât etti. Cellâdın satırına bırakmak istemiş olduğu bu kurbanlarının miktarından dehşete kapılarak, tebeası olan Hristiyanlar'ın hayatlarının muhafazasına muvafakat etmekle beraber, Venedik balyosundan başlamak üzere bütün Frenkleri öldürtmeye karar verdi. Bu kanlı irâde, sadrâzam, müftî, bostancı-başı, yeniçeri ağası tarafından vuku bulan ihtarlar üzerine geri alınabildi. Galata ahâlîsi, henüz kendilerinde kalan iki kilisede iki defa muhakkak bir ölüme hazırlanmış idiler.¹²⁵ Hristiyanlar*'ın ve Frenkler*'in katliâmı tasavvurunun verdiği korku ortadan kalktıktan sonra, Sultân îbrâhîm, gemilerinin Maltızlar tarafından zabt olunmasından dolayı, bütün kilise memurlarını habsetmek suretiyle intikam almak fikrindeydi. Çünkü onun ^düşüncesinde, Papa, kilise reisi olmak sıfatıyla, muhtelif Hristiyan tarikatleri şövalyelerinin de reîsi idi.

¹²⁴ Greyfanklao'nun raporu. Naîma, Ballobadra'ya (Patras) gelen kuvveti kırk kadirge dört mauna ile otuz firkatayne çıkarır. Fezleke, Greyfanklao' otuz beş kadirge diyor. Hristiyanlar'm veyâhud İleride görüleceği üzere Frenk-ler'in katliâmı tasvirlerine dâir bizim tarihlerde bir rivayet görülememiştir. (Mütercim)

¹²⁵ Sent Antonyo Kilisesi Murad zamanında kapatılarak mühürlenmişti, Sultân İbrahim zamanında, saray kadınlarından biri müfirtt kırıp Ayazrna'da yıkanarak tekrar kapıları mühürledi. O vakit sadrâzam bulunan Kara Mustafa Paşa fermân-ı hümayunun bu surette İhlâlden dolayı öfkelenerek bu kiliseyi eflmie çevirttiği gibi, Sen Fransisko Kilisesi'ni de jefimie çevirtmiştr.

Mukaddes mahalleri Fransiskanerlerin elinden almak isteyen Cizvitler bu karara bigâne değil gibi görünmekteydiler. Fransiskanerlerin ekserisi, İspanyol veyâhud Venedikli ve bununla beraber Türklerin doğuştan düşmanı oldukları için Cizvitlerin bunlar aleyhine entrikalar kurmakta kolaylıkları vardı.¹²⁶

İngiltere Ve Fransa Elçileri

Bu sıradadır ki, Hristiyan hükümetlerinin mukîm elçileriyle sefirlerinin ikaametgâhları Galata'da ve Beyoğlu'nda olması kararlaştırıldı. O zamana kadar yabancı milletler sefirlerinin işgal ettiği Elçi Hanı¹²⁷ vergi veren Boğdân, Eflâk, Transilvanya, Raguza hükümetleri maslahatgüzar!anna hasr ve tahsis olundu. Pâdişâh'ın bu kararı, müftî ve sadrâzâmın azledilmiş olmalarından dolayı, bir kat daha mânîdâr idi. Bu iki büyük memur dâima Hristiyanlar'ı müdâfaa etmiş ve bunların haklarında gösterdikleri bîtaraflık sebebiyle defalarca kendi nüfuzlarını tehlikeye koymuş idiler.

Fransa ve İngiltere seyr-i sefâin ticâreti büyük darbeler yedi; lâkin İngiliz elçisi Şamvil Krev ile Şark Ticâret Kumpanyası arasında meydana gelmiş olan ihtilâftan müteessir oldu. Her iki taraf Bâb-ı Hümâyûn'a karşılıklı olarak şikâyette bulundular. Ancak Dî-vân'ın müsâadesi en çok para veren taraf için mümkün olabildiğinden, iki hasım müzayedeye çıktılar. Eğer sefir, sekizer akçelik 60.000 sikke teklif ediyorsa, Kumpanya 200.000 arz ediyordu. Nihayet, bu müz'ic münâkaşalar Şakvil'in geri çağılmasıyla sona ererek, yerine I. Şarl'm murahhası Sir T. Bandiş tâyîn olundu ve Şakvil zevcesi ve çocukları ile beraber İzmir'e müteveccihen hareket etti. Fransa, Avusturya'nın düşmanı olmak sıfatıyla, el altından Türkler'e müsâid bulunmuş olmakla beraber, müteaddid hakaretlere hedef oldu. Mösyö Dö Veren'in (Fransız elçisi) Osmanlı Devleti ve Venedik arasında tavassutu, halisane olmadığı için, muvaffakiyete mazhar olamadı. Fransız sefirinin muvasalatı sırasında, pek çok para getirdiğine dâir bir rivayet yayıldığından, bütün sandıkların içlerinde bulunan 10.000 ekü zabt edilmişti. Bunları ancak sadrâzâmın müdâfaası üzerine geriye alabildi.¹²⁸

¹²⁶ Fransiskanerleri Cizvitler'e karşı desteklemek için Greyfanklao'ya verilen emir.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/381-386.

¹²⁷ Çenberlitaş karşısında Matbaa-ı Osmaniye'nin bulunduğu yer olacaktır ki. •Verir Hanı. da Cenberlitaş'a yakındır. (Mütercim)

¹²⁸ Greyfanklat'nun raporu. Flassan bu fevkalâde sefaret hakkında bir şey söylemez. Pâdişâh'ın ve sadrâzâmın Fransa Kralı'na cevâbları Şark Encümen-i Dânişi İnşâsının 10. 14. 15 nu. larındadır.

Elçi Greyfanklau

Don Juan Meneses nâmında bir İspanyol serserisi bu aralık İstanbul'a gelerek, hakikatte ahâlîsi Yahûdîler'den ibaret olan bir Ermeni eyâletini Bâb-ı Hümâyûn'a teklif etti. Bu arz ve teklife rağmen, habsolundu; ancak bir müddet sonra İslâm'ı kabul etmesi sebebiyle saliverilmesi üzerine, hanesinde, İmparatorun mukîm elçisi Greyfanklau tarafından öldürülmüştür.¹²⁹ Greyfanklau ve Çernin'-in sefaretinden beri tercümanlık sıfatıyla İmparatorun hizmetinde bulunan Rum Panayoti hapse konuldu. Panayoti, mahareti sayesinde, gerek kendisinin ve gerek felâket arkadaşının serbestisini sağladı.¹³⁰ Sadrâzâmın şikâyetleri Don Juan'ın katlinden dolayı Viyana sarayından ceza verilmesini sağlamazdan önce, bir tesadüf insanî bir adaletin yerine getirilmesine sebep oldu.¹³¹ Greyfanklau bir gün atla gezerken, öldürücü bir nüzul darbesiyle hayata veda etti.

Venedik seferi Sultân İbrahim'i Avusturya ile anlaşmayı bozacak durumlardan kaçınmaya ve Rakoçi'nin împarator*a Karşı her türlü taarruzdan men'ine karar verdimişti. Pâdişâh'ın Rakoçi'ye mektuplarını götüren Çavuş Mehmed Beğ-zâde Budin'e gelerek, Bu-din Valisi Deli Hüseyin Paşa, çavuşun refakatine subaylanndan birini koymak suretiyle Eğri valisine gönderdi. Mehmed Beğ-zâde, sî-pâhîler ağası Muhtar ile buradan hareket etti ve Rakoçi, Sandrof u tahrîb ve Fülele üzerine teveccüh etmiş bulunduğu için sür'atli davrandı. Bâb-ı Hümâyûn ile Budin ve Eğri valilerinin memurları Ri-ma Sombat'ta¹³² Transilvanya prensine rastladılar. Prens, İsveç ile İttifakını ortaya sürerek, hareketine hakkaniyetli bir şekil vermeye çalıştı ve tahribatında devam etti. Rakoçi'nin haydutluğu Osmanlı Devleti için elem verici neticelere yol açtı: Neograd, Solnok, Hatvan, Seçeni¹³³ kalelerine bağlı köyler dağıldılar ve artık vergi vermediler; bundan dolayı Budin ve Eğri mal-sandıkları bir milyon akçeden, tüccar ve zirâat erbabı varidatlarının mühim bir kısmından mahrum oldular. Kokoçi, İmparatorun murahhası Jan TÖ-rös vâsıtasıyla Avusturya ile anlaştıktan sonra müşaviri

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/386.

¹²⁹ Panayoti'nin raporu; Valfero'nun .Kandiye Muharebesi Târîhi*, 64.

¹³⁰ Sadrâzama onbesbîn gurus hediye vaadiyle.

¹³¹ Argiv'de, VA11 Mustafa Paşa tarafından Çavuş Alt vfisitasıyla fizel müşavir AnÖMİ Gonzaga'ya gfloderilmî}} 23 Ağustos 1046 tarihli bir mektup vardır.

¹³² Naîmft'da Rime Soynub, s. 181. (Mütercim)

¹³³ Naîmft'da Eftri, Hatvan. Novigrad, Solnok. Sincan, kezflilk. (Mütercim)

Sant-Ta-maslı Etiyen Saıancı'yi Transilvanya vergisi ve vezirlerin hediyeleriyle İstanbul'a gönderdi.¹³⁴ Salancı'nin saraya huzûr-ı şahaneye kabulünde Pâdişâh, Macaristan'ın yedi komitaîğı (kazası) için anlaşmaya bağlanan 20.000 gurusu getirmemiş olmasından dolayı kızarak, şu acı sözleri söyledi:

- «Senin efendin, pek çok zaman oluyor ki, yedi Macar komitalığm tefriki için yirmi bin gurusu vaad etmişti; kendisine söyle ki, Venedik ile muharebeme mağrur olmasın, ve bu ceng bütün kuvvetimi işgal ediyor sanmasın; bir gün kendisine ansızın hücum edeceğim ve Erdel'i başkasına vereceğim. İmparator kardaşıma karşı da düşmanlıkta devam etmemelidir. İyice anladın mı?»

Sultân İbrahim'in bu sözlerindeki öfke elçiyi o kadar korkuttu ki, hastalandı. Pâdişâh'ın Venedik hizmetinde casus olmakla itham ettiği bir Ragusa memuru dahî, korkusundan ondört gün sonra hayâtı terk etti. Sadrâzam Salih Paşa, yedi komitalığm vergisini teşkil eden 20.000 gurusu istemek için RakoçPye birbiri ardınca mektuplar yazdı. Bunlardan birinde diyordu ki:

«Bu 20.000 gurusun te'diyesinde gösterdiğin gecikmeyi gönderdiğin hediyelerle unutturacağını mı zannediyorsun? Sadrâzam Meh-med Paşa zamanında defterdar bulunduğumdan ve devletin mâlî idaresine tamamen vâkif olduğumdan başka, bu işe dâir akd edilmiş olan ve hukukumuzu açıkça belirtmekte olan ahidnâmelerin hepsi elimdedir.»

Açıkbaş, nâm-ı diğerle İmeret prensi Aleksandr, vergisi olan 4.000 gurusu (o zamanın rayicine göre 500.000 akçe)¹³⁵ yerine 3.000 gurusu gönderdiğinden Salih Paşa, bakıyyesi olan 1.070 gurusu ısrarla talep etti. Buna mukaabil Gûril ve Mingreli (Mekril) beğleri-ne hududa riâyetlerini emretmeyi vaad etti. Vaadini de yerine ge-, tirdi.¹³⁶ Lâkin Mingreli prensi İmeret prensinin arazisiyle Osmanlı memleketlerine zarar vermeye devam ettiğinden, o civardaki paşalar, âsî üzerine bir sefer açmışlardır ki, coğrafya mütehassısı Evîi-yâ bu seferde bizzat bulunarak, buna dâir dikkate değer tafsilât yazmıştır. Muharebeye iştirak eden paşalar yediden aşığı değildi. Sadrâzam Salih Paşa'nın oğlu Erzurum Vâlîsi Mehmed Paşa ki, az sonra

¹³⁴ «Expédientes adfulgidam Portam Ottorranicam cum anualı rehnipensione et oonsttetis honoaris nostris ftdelem nabis sincere dilectum Generasum Oteb-hanum, ete.»

¹³⁵ Ref.tülküttâb Mehnvd Efendi'nin İnşâ'sında 20 numarada dercedüen mektup 4.070 gurusu yAnı 500.000 akçedir. Şu hâlde o zaman 120 akçe yerine 123 akçeye geçiyordu.

¹³⁶ Dadyan'tn mektubu Şark Encümen-! Dftnîs Mecmuası'ndadır.

ondan bahsedeceğiz; sabık Urfa Vâlîsi Ketenci Ömer Paşa, ki güreşçilikte meşhur olup bir gün -şiddetli bîr bedenî sporla nefesini açmadan evvel sofraya oturmamaktan ibaret olan- eski İran âdetine uygun olarak; Evliyâ'nın karşısında Seydî Paşa ile güreşmiş; Seydî Paşa,¹³⁷ ki Dağistan'da bir Çerkeş kabilesi ndendir; Ken-geç (?) Ahmed Paşa ki, Poltkay nâmmdaki Çerkeş aşiretinden olup Suriye'de Hama, Tarablus, Humus sancak-beğliklerinde bulunmuş, çöl Arablarını Oront nehri üzerinde kırıp kemiklerinden tepecikler yaparak, bunlarla nâm yapmıştır; İmeret Gürellerinden Dilâver Paşa ki, IV. Murad zamanında yeniçerilerin bedenî eğitimlerinde bulunmuş ve Tortum sancağında Kengaç Paşa'ya halef olmuştur; Bakî Paşa; Çıldır Vâlîsi Sefer Paşa. Yedi paşanın toplam kuvvetleri Mingreli prensini kısa sürede itaat altına aldı.¹³⁸

Kırım Hanı, Lehistan Ve Rusya

Moldavya voyvodası Leopold, İmparatorun memleketlerinde akınlar yapmaktan ictinâb etmesi için, Bâb-ı Hümâyûn'dan Rakoçi'ye kat'î emir verdirerek, Transilvanya'da âsâyîşi sağladı (1645). Leopold, İstanbul Patrikhane Kilisesi'nin 200 keseye varan borçlarını ödemeyi taahhüd ettiğinden, Aya Paraskü-nün cesedinin Moldavya'ya iadesine müsâade aldı. Bu cesedin Yasi'ye nakli için de başkaca üçyüz kese sarfetmiştir. Cesed bugün orada hürmete mazhar olmaktadır. Sadrâzâmın husûsî mektupları Leopold'ü hudûdda faâilâne bir nezâret İcrasına teşvîk etti.¹³⁹ Kazakların' bütün hareketlerine dikkat etmesi de Kırım Hanı*na tavsiye olundu.¹⁴⁰ Hân, Rus toprağında bir akın yaparak 100'den fazla Kazak esîr etmiş olduğunu mübeyyin, Bâb-ı Hümâyûn'a bir arıza göndermesi üzerine, Salih Paşa, olan olmuş olduğunu ve fakat Rusya'nın yeni çan Aleksî Mi-hailoviç

¹³⁷ Cîrid atmalrta pek mahir İdi- Bir gün sarayda ebîd oynarken Sultân tbrft-hfñVln nedimlerinden birini az daha öldürecekti. Bu yüzden Pâdişâh, katlini emretti. Saray hademesi 13 vahşî atı yalnız başına terbiye etmiş; olan b3yfe bir şahsın ma'sOrn olarak katledilmesinin ne kadar teessüfe şayan otecağm İhtar ettillerse de söz geçiremediler,^ Ancak Pâdişâh, dilsizlere meş'üm işA reü verdiği zaman Seydî bir atın üzerine atlayarak şehrin bir mahallesinde gizlendi, bir kaç gün sonra affedilerek Sîmonottnmi sancağmı aldı ve oradan Kroya. Akruva, Palaton Gölü etrafında endişe vermekte devam etti. Daha sonra Stuhveysenburg sancağı begllğine tâytñ olunup Raab ve RabHniç sft-hiKerine kadar akınlar yaptı. Ve Tata, Papa, Vesprim, Uyvar, Sen-Martón, Raab (Yanık Kale), Kornom taraflarından estr aldı. Ancak Seydt Paşa'nın mütemadiyen suDıfl bozmasından dolayı Bâb-ı Hümâyûn'a şikâyetler geküğín-den, sancak-begUSİyle İran hududunda Tortum'a gönderilmiş ve bu me*mft-riyette iken Mingreli seferinde bulunarak Sussek ve Goniye kaleler] mahto»-ralarmda büyük ün sağlamıştır.

¹³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/387-389.

¹³⁹ Rets Mehmed Kfendi'nln inşfi'sında 59 numaraya bakınız-

¹⁴⁰ Salih Pasa'nın Kıran Hanına ım mektubu Recep 1066 (Ağustps J646) tarihiyledir.

zât-ı şâhâne ile sefir teâtî ettiğinden, bundan sonra taarruzdan ictinâb etmesi lâzım geleceği hususunu cevaben bildirdi. Bir müddet sonra Kırım Hanı, Rusların Çerkeş Kirman istihkâmlarını tamire başlamış olduklarını bildirerek, silâhlanarak üzerlerine hücum etmek için müsâade istedi. Tuğrây-ı hümâyûn ile süslenmiş bir hat ile me'zûniyet verildi. Hân'ın Çerkes-Kirman muhafızlarına hücumunda muvaffakiyete mazhar olduğuna dâir arzısı üzerine, kendisine bir tebrik-nâme-i hümâyûn yazıldı.

Lehistan Kralı Tatarların akınlarından şikâyet ettiğinden, bu türlü katışıklıkların tekerrür etmemesi için münâsib tedbîrlerin alınacağı ve akdedilmiş olan muahedelerin sadâkatle icra olunacağı ve vergileri vaktinde ödedikleri müddetçe hiçbir şeyden korkmaması cevâbı verildi. Çar tarafından şikâyetlerini tebliğ'e gelen elçiler bu suretle iyi kabul olunmadılar. Sultân îbrâhîm bunların kendi huzurunda başlarını kestirmek istedi; lâkin sadrâzam hapisleriyle iktifa olunmasına muvaffak oldu. Kırım Hanı'ndan gelen mektuplar Pâdişâh'm infialini arttırdı ve elçilerin tutukluluk müddetlerini uzattı.¹⁴¹ Bu sırada İstanbul'a iki Rus serserisi geldi: Biri Jan Grias Vlôdomirski nâmında idi ki, büyük prens Sinski'nin -III. Sigismund zamanında bir Rum metropolidiyê beraber hapse atılmış ve ihtimâl ki zincir altında Ölmüş olan oğlu olduğu iddia ediliyordu; ikincisi de Dimitrius'un altı sene Kırım Hânı hizmetinde bulunan torunu olduğu iddiasında idi. İkisi de kendilerine Rus hükümdarlığının verilmesini taîeb ile Ludomirski (?) bilmukabele Kazan ve Ejder-hân'ı Osmanlı Devleti'ne vaad etti.

Bu aralık sadrazamlıktan azl olunduktan sonra, Hasan Paşa'nın yerine Girit seferine serdâr tâyîn olunan Sultân-zâde Mehmed Paşa ile yeni kapdân Mûsâ Paşa Hanya'ya doğru yelken açmaya hazırlanıyorlardı. Mûsâ Paşa kapdânlıkta silâhdâra halef olmuştu. Ancak musâhiblik vezîr Fazlı Paşa'ya verildiği gibi, Fazlî Paşa henüz üç yaşında bulunan Fatma Sultân'a nişanlanarak dâtnâd oldu. İbrâ-hîm Paşa Sarayı denilmekle mâruf olup Yûsuf .P^a'dan kalan saray -ki vaktiyle birbirini müteâkib birkaç sadrâzam, yâni Sultân Süleyman'ın nedimi Îbrâhîm, Kaniye fâtihi Îbrâhîm, Rüstem Paşa*-nın dâmâdı Ahmed, IV. Murad'm silâhdâr ve nedîmi Mustafa Paşa'ya ikaametgâh olmuştu- Fazlî Paşa'ya verildi. Sultân-zâde'den evvelki sadrâzam Mustafa Paşa'nın sarayı Receb Paşa'mn zevcesi Gevher-Sultân'a tahsis edildi. Şekerpâre'nin yeniçeri ağalığına yükselttirmiş olduğu Pirinççi-oğlu ağalığa ilâveten musâhib ve üçüncü vezîr oldu. 5 yaşında bulunan

¹⁴¹ Bu husustaki mektup 1056 (Mayıs 1646) tarihlidir.

Şehzade Mehmed'e Manisa eyâleti tevcih edildi; vefâhd olan şehzadelerin bu eyâleti bizzat idare etmeleri mu'tâd ise de, şehzadenin yerine bir mütesellim gönderildi. En son azledilen sadrâzâmın her işte gösterdiği mutlak muvafakatten dolayı pâdişâhın gözdesi olan sultânların (zevcelerin) aldıkları sancaklar için de bu idare usûlü seçildi.

Bütün Osmanlı müverrihleri Sultân-zâde'yi en kınanacak temayüllerini desteklemek suretiyle Sultân İbrahim'in ahlâkının bozulmasına asıl sebep olmuş olmakla itham ederler. Kara Mustafa Paşa sadrâzam iken bazen Sultân İbrahim'in çılgınca heveslerine muhalefete cesaret etmişti. Bundan dolayı Pâdişâh, Kara Mustafa Paşa'nın engellemelerini hatırlayarak, bir gün Sultân-zâde'den, kendisinin iyi kötü bütün hareketlerini nasıl olup da dâima tasvîb ettiğini sordu. Utanmaz köle şu cevâbı verdi:

- «Pâdişâhım, siz Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünde gölgesi olan halîfesiniz, hatırınıza her ne gelirse iîhâm-ı Rabbânî'dir; sizin nâ-ma'-kûl görünen emirleriniz bile bir hikmete dayandığı için, kullarınız hikmeti bilmedikleri halde dahî infazına müsâraat etmelidir (koşmalıdır).»

Sürekli olarak tekrarlanan bu Övgüler, Sultân İbrahim'e hatâların da iîhâm-ı âsumânî olduğu İ'timâdını verdi. Harem hal* kından bâzılarının, özellikle Vâlîde-Sultân'ın bâzı nasihati an na sadrâzâmın sözleriyle cevâp vermeyi âdet edinmişti. Bu türlü kölece davranışların teessüfe şâyân neticeleri olmaması mümkün değildi. Bir gün Sultân-zâde Mehmed Paşa, müverrih Şârihüfl-Menâr-zâde'-nin pederi kazasker Abdurrahîm Efendi'yi tenhâca davet ederek, gizlice birkaç lüle tütün içmekte buldukları sırada, kazasker bir hatt-ı hümâyûn gösterdi ki, Sultân İbrahim'in ahlâkî kötülüğüne, bütün müverrihlerin şehâdetinden ziyâde, reddedilmesi kaabil olmayan bir delildir. Osmanlı mektupları arasında yegâne olan bu mektubun tamâmını yazmak mümkün olmayıp, sadrâzama şu kaba hitâbları ihtiva ediyordu:

«Bre mütevellî yapılı..., bre karpuz kıyafetle...» Namusu ilgilendiren birçok şenî lâflardan sonra: «Ecdadım Medine'ye bu kadar cevahir ve emval göndermişler; adam gönderip emval ve cevahiri cümle getirdesin, ve illâ sehün derini soyup saman doldurmam mu-karrerdür, şöyle bilesin.» denilmişti.¹⁴²

Sadrâzam mahremi olan kazaskere:

- «Bak, bir alay Rus, Leh, Macar,- Frenk keferesinin kızları olan akılları

¹⁴² Nafmâ'dan alınmıştır, s. 203: naklini caiz görmediğimiz kelimelerle beraber

eksik cariyelerin şevkiyle ne hâle geldim; bunun neticesinin ne olacağıın Allah bilir.»¹⁴³ diye şikâyet etti.

Lâkin Pâdişâhın bütün çılığınca hareketlerine uğursuzcasma itaat etmek suretiyle kendisini yine kendisinin düşürmüş olduğu bu ıztırab girdabından, müteakiben vuku bulan azliyle kurtuldu.¹⁴⁴

Mehmed Paşa'nın Vefatı

Venedikttler'in Tenedos ve Tnıva sahillerine çıktıkları istanbul'da işitilince kapdân paşa ve Girit seferi serdârı Sultân-zâde derhâl donanma ile gittiler (20 Safer 1056). Sultân-zâde, Boğaz'ın Anadolu sahilindeki Sultaniye kalesine girerek, adam başına 5 guruş vermek üzere kendi marifetiyle 500 tüfekçi toplayıp, bunları Vene-dikliler'i gemilerine geri döndürmek için Tnıva sahrasına gönderdi. Tüfekçiler vazifelerinde muvaffak oldular. Ancak Sultân-zâde, hâlâ sadrâzam imiş gibi tam bir istiklâl ile hüküm sürmek istediği için, Mûsâ Paşa ile aralarında İmtizacsızhk olduğundan, Osmanlı gemileri ile Venedik gemileri arasında birkaç ehemmiyetsiz müsademededen başka ciddî muharebe olmadı. İki donanma kat'î bir cenge girişmekten kaçınarak birbirinin yanından geçip gittiler. -

Osmanlılar 26 May» 1646 - 10 Rebîülâhir 1056 târihinde Girit'e yanaştılar, tki ay sonra serdâr sıtmadan vefat etti.

Sultân-zâde Mehmed Paşa'nın gelmesinden evvel, Girit'te, Kias-mo'nun teslim olmasıyla muharebe başlamıştı. Bu tesîim, ihtiyarî karşılaştırmak isteyenler olmakla beraber, kadın ve kız olarak 400 esir alınmıştır. Başkaptan Jerom Moresini'nin emri üzerine Kandiye askeri reisi Kornaro Girit donanmasını, Hanya önünde bulunan Osmanlı donanmasıyla muharebe etmek üzere, Süde limanına götürmüştü. Ancak ihtiyattan, yâhud korkudan dolayı her iki taraf cenge girişmedi. Bu hâl ise, o zamanın düşüncesine göre, bir büyü te'sîri olarak yorumlandı. Süde ve Hanya arasında birkaç havuz civarında müstahkem bir manastır¹⁴⁵ vardı ki, öncüler bunun önünde

¹⁴³ Nafmî ve Fetele'ye bakınız. {Mütercim}

¹⁴⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/389-392.

¹⁴⁵ «SOde'ntn Hanya tarafında olan karsısında düşmanın Esteml nam metin kal'a mesabesinde bir arfm manastın var idi; Süde'ye havale olmagla etrafa metrisler fculup İçine öç- dört bin töfenk endftz girmiş İdi.. Natrc&, s. İM. Ham-merIn Fransızca'sında «ctoitre foriffâ pres de quekjue ctternes» diye yan-tan ve -birkaç havuz civarında müstahkem manastır* diye tercüme edOen yer, Natma'ran «Esterni. dediği yer olacaktır. Bu muharebelere Girit'te bulunan Hüseyin Paşa kumanda ediyordu. Hüseyin Paşa'nın kahraman tabiatı bGyük yankılar uyandırarak hattâ musavvirler Kistas nam esb-1 sabft-reftâr ile tasvtrin yapıp Frengistan'a ve etrafı bÜada* gönderdiklerini Naîmâ kaya eder. s. 190. (Mütercim)

defalarca çarpıştılar. Bu küçük muharebelerin birinde Türkler 75 baş keserek 23 esir aldılar. Ve büyük Sen-Mark bayrağıyla sancaktar olan zabiti ele geçirdiler (8 Nisan 1646 - 21 Safer 1056). Üç gün sonra, bir Felemenkli kapdân 70 kişi ile manastırdan çıkarak Türkler tarafına geçti,¹⁴⁶ bu istihkâmın teslimini vaad etti. Lâkin manastır içinde bırakmış olduğu birkaç Arnavud Venediklilerde sâdik kalarak bu sözün icrasına mâni oldular.

Sen Mark bayrağı, Girit müstahkem mevkileri plânı, Felemenkli kapdân İstanbul'a gönderildiler. Müverrih Naîmâ'mn rivayetine göre, mevkuf bulunan Venedik balyosu mühtedîyi bir ziyafete davet ederek zehirlemiş ve bu cinayetten dolayı hükümet tarafından ceza görmüştür. Aprikorno ve Gladissio civarında birkaç müsademe oldu. Segbân-başı Murâd, Aprikorno muhafızlarının yaptığı bir hücum hareketini geri püskürttü (27 Nîsân 1646 - 11 Rebülevvel 1056). Hanya'dan güneye doğru 4 fersah mesafede bulunan bir dağ üzerindeki Gladissio civarında Osmanlılar düşmandan beş bayrak ve 3.000 tüfek aldılar. Havuzlar Manastırı Venedikliler tarafından tahliye ve yer ile yeksan edildi. İki taraf, Hanya değirmenlerine sâhîp olmak için kahramanca, fakat büyük zâyîât vermeksizin ceng ettiler (8 Temmuz-5 pumâdeluhrâ). Hanya limanında Osmanlı ve Süde limanında bulunan Venedik donanmalarından her ikisi de yeni gemilerle kuvvetlerini artırarak karşılıklı olarak birbirlerini gözetlediler; birincisi Süde sahillerini, ikincisi Hanya sahilini abluka altına aldı. Aprikorno ile Gladissio'nun teslimlerinden sonra, Türkler Züde mev-kîni muhasara ettiler, fakat çok ilerleyemediler. Mehmed Kedhudâ ile segbân-başı Murâd, Gizano karşısında Karaboza nâmındaki adacığın kalesini zapt ederek içine top ve mühimmat koydular ve Ap-rikorno'yu yeni bir hendek ile çevirdiler (16 Eylül 1646).¹⁴⁷

Kesmo'nun Zabtı

Serdâr Sultân-zâde Mehmed Paşa'mn vefatından sonra, Hanya vâlîsi ile adadaki Osmanlı askeri baş-kumandanlığma tâyîn olunan Hüseyin Paşa, "Retmo'nun zabtını kararlaştırdılar. Retmo (Retimo; Resmo) -ki ilk Çağ'da Ritimna ismiyle mâruftur- Girit'in kuzey tarafında Hanya ve Süde gibi bir şehir olup, adanın başlıca belde-lerindedir. Kumdan yapılmış dolmalar ve

¹⁴⁶ Nafmfl, bu adatmn İsmi «Kardinal- diye kaydeder. Esternl'de mühim Ur kuvvetin kumandam olduğu anlaşılır, s. 193. Kardinal ismine bakıhna rahîb-ler sınırından elması gerekir. Harnirer'in -Felemenkli kapdân» ifâdesinin me*-han, Avrupa târihleri olacaktır. (Mütercim)

¹⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/392-394.

birkaç kule ile, özellikle bir kaya üzerine yapılmış ve denize n&n bir kale ile savunulmaktaydı. İçinde 50 kilise, 150 saray vardı. 7 Ekim 1646 (26 Şâbân 1056)'-da Osmanlılar hendek açtılar. Mahâsaramn ondördüncü günü şid-detli bir hücum yaptılar ki, Venedik generali Komaro bu hücumda kahramanca can vermiş olduğu gibi, proveditor Molino da yaralanarak birkaç gün sonra ölmüştür. Ahâlî, mevkiin muhasarasından önce, kıymetli eşyalarını adanın iç kısımlarına göndermiş yâhud gemilere koymuş olduklarından, hücum edenler şehirde alacak bir şey bulamadılar. Lâkin limanda ele geçirdikleri bir gemide 500 kantar barut. 3(10 kantar fitil. 100 kantar kurşun, 2.000'den ziyâde gülle ve şâir mühimmat buldular. Muhasaranın otuzdokuzuncu günü bir lâğım kalenin büyük kulesini havaya uçurdu.

Osmanlılar bundan istifâde ederek derhâl hücum ettilerse de, ric'at ettirildiler. Ertesi sabah istihkâmın üzerinde beyaz bayrak dalgalandığı görüldü. Müzâkereye girildi. Serdâr, muhafızların bütün mallarıyla serbestçe çekilip gitmelerine müsâade göstermeyi vaad etmekle beraber, esir olmuş olan bir Venedikli zabiti salıverdi.¹⁴⁸ 10'u kapdân, 20'si zabıt olmak üzere 110 esîr ile 10 genç kız tstanbul'a gönderilerek, kalenin fethi müjdesi dahî verilip, payitahta üç gün üç gece şenlik ve donanma yapıldı. Retmo baş-kilisesi Sultân İbrahim Camii nâmiyle îslâm mabedi hâline dönüştürüldü ve 5 karyenin vakfı bu cami için tahsis edildi. O civarda bulunan Milopo-tamo kalesi de Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Aprikorno, Gla-dissio, Kisamo mevkilerine muhafızlar konuldu.¹⁴⁹

Kapdan Paşa'nın Şehâdeti

Altmış kadirga, iki kalyon, onsekiz kayıktan ibaret olan kapdan-paşa donanması Hanya'ya pek çok mühimmat ve 150 at çıkardı. Kapdân Paşa, Hanya'dan Mora'ya döndüğünde Ağrıboz taraflarında bir Venedik gemisine tesadüf etti. Vukua gelen cengde gerek Kapdân Paşa,¹⁵⁰ gerek Venedik kapdâm Tomas Morosini telef oldular. Sultân îbrâhîm, serdâr Hüseyin Paşa'ya sırmalı kaftan ile kıymetli bir kılıç göndermişti. Hüseyin Paşa

¹⁴⁸ «Retmo şehir ve kaKası pek çok âsâr-ı şecaat îbrâziyle teshîr olunmuş ve esnftı-ı muharebede Hüseyin Pasa dahî yaralanmışdır. Şehr-i Ramazânım on üçünde ve ka]*a takriben yigirmi gün sonra alınmışdır.» Naîmâ. s. 205 -210. (Mütercim)

¹⁴⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/394-395.

¹⁵⁰ Şehid olan kapdftn MÛsâ Paşa'nın yerine sabık yeniçeri ağası ve defterdar olan kapıcı-başı diğer bir MÛsâ tâyin olunmuştur. Naîmâ, s. 217. (Mütercim)

Pâdişâh'a 100 kese akçe, yânî 50.000 guruş ve sadrâzama 5000 guruş göndermiştir ki, Girit'in Osmanlı hükümetine gönderdiği ilk para budur.¹⁵¹

Fazlı Paşa'nın Düğünü Ve Cinci Hoca'nın Gözden Düşmesi

Musâhib Fazlı Paşa'mn Pâdişâh'ın klızı ile olan mutantan nikâhı münâsebetiyle sadrâzam Salih Paşa sağdıç olarak bu uğurda 50.000 guruş sarfetti. Vezirler hediye takdiminde birbirlerine rekabet ederek, altından, gümüştan nahıllar yaptırdılar (11 Mart 1646 - 22 Muharrem 1056). Bu düğün esnasında, evvelce azl edilmiş olan Pâdişâh'ın süt ninesinin dâmâdı, büyük mirâhor hizmetine iade olundu. Altı hafta sonra, Sultân Ahmed Câmii'nde Mevlid-i Hazret-i Peygamberi kıraati merasimi icra olundu (28 Nîsân - 12 Rebûlev-vel). Şeyhülislâm mihrâbda bulunarak, sağ tarafı vüzerâya, sol tarafı memuriyet mevkilerine ve hizmette kidemlerine göre sırasıyla kazaskerlere tahsis olunmuştu. Rumeli kazaskeri birinci, Karaçelebî-zâde ikinci, Cinci Hoca üçüncü bulunuyordu. Zât-ı şâhâne, mahfelden, altıncı derecede bulunan Bahâyı Efendi'nin Cinci Hoca ile beraber Karaçelebî-zâde'ye tekaddüm etmesini emretti. Ehemmiyetsiz gibi görünebilecek şu vak'ayı yazışımız, Cinci Hoca'mn hakîkaten gözden düşmüş olduğunun işaret olmasındandır. Vâkiâ hîcâb duymadan yaptığı irtikâblar hakkındaki defalarca edilen şikâyetler, Pâdişâh'm düşüncesini değiştirmeye başlamıştı.

Cinci Hoca kadılıkları 3.000'den 4.000 guruşa kadar satmak îti-yâdında idi. Gelirlerinin menbâim artırmak için, memuriyetlerini para sayarak almış olan kadıları -henüz bir sene sona ermeden- azl eder, şikâyete kalkışacak olurlarsa şiddetli bir değnek cezâsiyle cevap verirdi. Kayseri kadısı îsmâîl, bu memuriyet için 3.000 guruş vermiş, iki ay sonra azledilmişti. Cinci Hoca'ya müracaatı üzerine 1.000 guruşu iade olundu. Azledilmiş kadı ise, iki ay memuriyeti için, verdiği paranın 800 guruş, yâni yüzde 60 olarak tahmin ettiği faizinin kâfi olacağını iddia ederek, geri kalan 2.000 guruşu da istiyordu. Bu iş müftî ve sadrâzam huzuruna getirildiğinden, Cinci Hoca 3.000 guruşun tamâmını iade etmeye ve yaptırdığı yeni sarayı da Sultân İbrahim'in kızı Gevher Sultân'a bırakmaya mecbur gνştu.¹⁵²

¹⁵¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/395.

¹⁵² Cıncf Hoca. Anadolu kazaskeri olduğu halde. Mevlîd-i Nebvi kıraatinden önce, yâni RebtGlevvel başlarında gözden düşmesinin başlangıcı olmak üzere bu memuriyetten azledilerek Bahâyı Efendi tâyin ohınmustu. Bahfiy Efen-«B'ren CftmM Şerifte ezellikle yukan çıkarılması. Hoca'ntn ikbalini muhafaza eden

Sahte Abaza

İran hududunda Van beldesi şiddetli bir zelzele ile sarsıldı. Erzurum'da ortaya çıkan bir serseri, IV. Murâd zamanında îdâm edilen Abaza Paşa olduğunu ve katline memur olan cellâdların elinden kurtularak, o zamandan beri Afrika'da ve Arabistan'da bulunduğunu iddia ederek, oraların asayişini ihlâl etti. Erzurum valisi, her türlü karışıklığın önünü almak üzere, Abaza olduğunu iddia eden şahsın başını kesip İstanbul'a gönderdi. Serserinin sözleri araştırılmak istenildiğinden. Abaza'nın imâmı Mehmed Sincârî, başı muayene etmek üzere davet edildi. Sincârî. çehre bozulmuş olduğu cihetle efendisini tanıyamadığını beyân etti. Cellâd Kara Alî sorguya çekildiğinde, karanlık bir köşkün köşesinde yüz-üstü yatmış bir adanı gösterilerek kendisine «Abaza'dır» denildiğini söyledi. Nihayet Dîvân-ı Hümâyûn. Abaza'nın îdâmı hakkındaki emrin infazına memur olan ve şimdi başka sancakta mutasarrıf bulunan Duçe'yi getirtti. Duçe, IV. Murad'ın, henüz kendisinde bulunan hatt-ı hümâyûnunu göstererek, bu emre tamâmiyle uygun hareket etmiş olduğuna yemin etti.¹⁵³

Kırım'da, Kıbrıs'ta Ve Anadolu'da Karışıklıklar

Tatarlar'ın Rus toprağına tecâvüz ederek, 3.000 esîr alıp Pre-kop'ta¹⁵⁴ satmış olmaları üzerine, bir Rus ordusu, bu taarruzun intikamını almak için Azak üzerine yürüdü. Defterdar vezîr Mûsâ Paşa Azak'ın müdâfaasına memur oldu. Kırım Hanı bizzat külliyetli asker ile yürüyerek ve birçok muharebede galebe eyleyerek İstanbul'a 800 baş ve 400 esîr gönderdi.

Kıbrıs beğlerbeği Köse Alî Paşa, adada her türlü zulüm ve kötülükleri icra etmekle beraber, sekiz ay ahâlînin hâriçle muhaberesini öylesine kesti ki, Paşa'nın hakkında payitahta hiçbir şikâyet gelememi. Buna rağmen

cinlerin dağılmağa başladıklarına yeni bir alAnoet İdi' (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/395-396.

¹⁵³ Duçe'nin cevabı Pâdişâhım, bu hat ile ben anı helak eyledim, bu gelen bas Abaza'nın başı degfildör.» sözlerinden ibarettir. Hatt-ı hümâyûn ise Abaza'nın îdâmına memur edildiğini isbât eder. Yoksa Abaza'nın yerine başkasının öldürülmemiş olduğunu göstermez. Duçe bu cevâbı maharetli ve metanetli bir surette vermiş olmalıdır ki, mes'ûliyeti üzerinden atmıştır. Asıl dikkate değer olan. cellâd Alî'nin «Vallahi - Pâdişâhım, akşam namazından sonra karanlık bir köşede yüz üstüne yatmış bir herifi bana Abaza'dır diye gösterdiler; boğdum, ve şemailini görmedim* sözleridir. (Nalma, s. 223, 224) ki baştan sona şüphe celbedicidir. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/396-397.

¹⁵⁴ «Otuz bin esfir çıkarup Ur boğazında satmakla meşgul oldular- NatmA, s. 225. (Mütercim)

adanın durumu Dîvân'a aksederek, azledildi. Ali Paşa İstanbul'a gelip hayli fedâkârlıklar yaparak gasbettik-lerinin büyük bir kısmını muhafazaya muvaffak oldu.

Bu sıralarda Sultân tbrâhîm valilikleri, vezirlikleri para ile satmaya başladı. Anadolu valiliğine tâyîn edilen Derviş Paşa 10.000 guruş gönderdiği gibi, 20.000 daha talep olundu. Bunun üzerine Derviş Paşa isyan ederek bütün Germiyan taraflarını tahrîb etti. Nihayet Sultân îbrâhîm 20.000 guruştan vazgeçmekle beraber, Derviş Paşa'nın memuriyetini değiştirerek Silistre'ye gönderdi.

Gelibolu naibi, Gelibolu kazasından 400 yerine 1.000 guruş avarız akçesi tahsiline kalkışmıştı. Eşrefli köyünün imamı 400'den fazla para alınmaması hususunda aldığı emri ibraz edince, nâib bunu döğdü. Köylüler de toplanarak naibin ve adamlarının üzerine hücum ettiler. Nâib efendi, o taraf ayanının müdâhelesiyle, yakasını güç kurtarabildi.¹⁵⁵

Kandiye Muharasası Hazırlıkları

Retmo'nun fethini tâkîb eden sene zarfında Girit'te adanın payitahtı olan Kandiye'nin muhasarası için faydasız teşebbüslerden, ehemmiyetsiz çarpışmalardan, Ziropetra (Prepetre) yakınında Mi-rabeîlo¹⁵⁶ kalesinin zabtından başka mühim bir ceng vukua gelmedi. Defterdar Şâbân Efendi bütün adayı tahrîr etmek istedi. Lâkin serdâr Hüseyin Paşa, sadâkatleri henüz şüpheli olan tebeayı, adanın tamâmiyle fethinden evvel, mâlî tedbirlerle korkutmanın siyâsete muvafık olamayacağı söyleyerek muhalefet gösterdi. Yeni asker aîmak üzere Girit'ten Mora'ya gitmiş olan kapdân Mûsâ Paşa, Romania Napolisi limanında, Sen-Marko Preküratoru¹⁵⁷ Grimani kumandasındaki Venedik donanması tarafından abluka altına alınmıştı. Bu abluka ve Osmanlı kadırgalarının fena halde buldukları haberleri Alî Beğ vâsıtasıyla İstanbul'a bildirilmesi üzerine, sadrâzam ve şeyhülislâm, Bâb-ı Hümâyûn ile yabancı devletler arasındaki muahedelere ve barışçı münâsebetlere bakılmaksızın, Osmanlı limanlarında bulunan bütün Hristiyan devletleri donanmalarına ambargo koyulmasına (yâni zabtına) karar verdiler. Bu hususta bütün limanlara, bütün konsoloslara fermanlar gönderdiler. İstanbul'da bütün yabancı gemiler, hattâ -Fransa'nın

¹⁵⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/397.

¹⁵⁶ Natırfî'da, s. 234, «Mernilo nâm kastel- denilen mahal olacaktır. (Mütercim)

¹⁵⁷ Venedik hükümetinde büyük rütbeyi İfii?, memur. (Mütercim)

Osmanlı Devleti ile Venedik arasında arabuluculuk teşebbüslerine rağmen Fransız gemileri zapt olundu. Lâkin İzmir'de bulunan ecnebi gemilerinin hepsi kaçıp kurtuldu. Bunun üzerine İzmir limanının, Frenklerin teşebbüslerine engel olunabilmek üzere, hükümet merkezine yakın olmamasından dolayı, tahrîb ve ibtâli düşünölmüş ve İstanbul'un bütün yabancı memleketler ile olan dış ticâreti için yegâne depo olarak ittihazı teklif edilmiştir.

Ancak bu tasavvur, teveccühe mazhar olmaktan ziyâde müşki-lâta uğradığı cihetle, kendisini Romania Napolisi'nde (Anabolu) muhasara ettirmiş olan kapdân paşanın azliyle yetinilerek, onun mev-kîi dâmâd-ı şehriyârî Fazlî Paşa'ya verildi. Bir taraftan da, donanma, içine 15.000 yeniçeri¹⁵⁸ konulan 30 kadirga ile takviye edildi. Sakız'da, el konulan gemiler kapdân paşaya iltihak ederek Anadolu askerinin naklinde görevlendirildi. Fazlî Paşa, Sakız önlerinde bulunan Venedik, Malta, Roma harb gemileriyle - mühim bir neticesi olmayan- bir cengden sonra, Girit adasına yanaşarak, Anadolu askeri ve sahra toplan Kandiye'nin biraz alt tarafına çıkarıldı (25 Eylül 1647 - 28 Şâbân 1057).

Çatışmanın başlangıcından beri, Venedik orduları, Dalmaçya hududunda dahî Girit'ten ziyâde başarılı olamamışlardı.¹⁵⁹

Dalmaçya'da Osmanlı - Venedik Mücadeleleri

Lika sancak-beği Alî Beğ, 20.000 kişi ve 7 top ile -daha önceki muharebelerde Osmanlılar'a kahramanca mukaavemet etmiş olan-Novigrad üzerine yürüdü. Yolu üzerinde Krapano şehrini muhasara altına aldı. Bu mevki, Katara'ya doğru yelken açmış olan «La-padovana» adındaki kadirga tarafından vaktinde yardım gördü. Ma-karaska veya Çinice ahâlîsi Venedik'e itaat ettiler. Lâkin Novigrad Osmanlılar'ın eline düştü. Morlaklar'ın arazisi hududunda ve deniz kıyısında bulunan Kazanza şehri Alî Beğ'in kuvvetine mukaavemet etti. Grokke ahâlîsi Osmanlılar*! ric'ate mecbur ettiler. Proveditor Katorta, Ponkura Morlakları'mn Venedik birliklerine iltihakları için müzâkerelere girişti: Bunlar kendilerini Osmanlı tâbiyyetinde bulunmaya mecbur eden Duare kalesinin yıkılmasından sonra Venedik ile birleşeceklerini vaad ettiler. Proveditor*un bu kaleyi zapt et

¹⁵⁸ Nafrrâ'da (s. 234). binbeşyüz'diir ki. doğrusu da bu olacaktır. (Mütercim)

¹⁵⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/398-399.

mesi üzerine, Makaraska'ya mutantan surette girişini müteâkib Venedik'e sadâkat göstereceklerine yemîn ettiler. Venediklilerdin Vo-diça, Razanza, Toratta, Zara, Vekiya "ahâlîsi Osmanlılar'a itaat ettiler. Venediklilerin Skardona üzerine bir taarruzları akim kaldı; lâkin Türkler Venedik askerleri tarafından muhasara olunan Zeme-tiko önünde mağlûbiyete uğradılar. Zara'dan 7 mil mesafede bulunan Zemetiko Sultân II. Selîm zamanında zabt edilerek o zamandan beri Dalmaçya hududu ahâlîsi bu mevkiin kuvvetiyle âsâyîş hâlin-de bulundurulmuştu. Alî Beğ'in oğlu Duraç Beğ, Zemetiko*nun müdâfaasında şehîd oldu ve şehir Venedikliler'e teslim olmak zorunda kaldı. Bu mevkiin düşmesi üzerine Polisato, Islâm, Sukovar mevkileri de düştüler. Venedikliler Darlina'da sebat ederek, Novigrad'ı geri aldılar ve -bir tepe üzerinde kâin ve ortasında büyük bir kule bulunan istihkâmlarla çevrili olan- Nadin'i zabt ettiler. Lâkin kuleyi havaya uçurduktan sonra burayı terk ettiler. Tampliyeliîer (Hris-tiyanlığın Mâbediyyûn tarîkati) büyük bir duacasının eski ikaamet-gâhı olan Vrano ile Velino ve Rakiniça Türkler tarafından terk edildi.

Venedikliler Skardona ve Saîona'yi zabt etmeye teşebbüs ve KhV-le Knin'i tehdît ettiler. Lâkin yeni Bosna Vâlîsi Tekeli Paşa, Mart'-ta İstanbul'dan hareketle -yolda Çatalca ve Lostraniçe taraflarında yaygaracılık ve kötülük eden eşkıya fırkalarını mahvettikten sonra- 2.000 yeniçeri ve 2.000 sipahi ile geldi. Ağustos içinde bütün, kuvvetiyle Zemetiko önünde görünerek, bu mevkîi üç hafta muhasara etti. Lâkin hiçbir fayda te'mîn etmeyen bir hücumda çok zâ-yiât verdiği için ric'at etmek zorunda kaldı (8 Eylül 1647).

Venedikliler Klis île Knin arasında bulunan Dernis kasabasını zabt ettiler. Bir kaya üzerinde bulunan ve iki nehirle çevrilmiş olması cihetiyle ele geçirilemez zannedilen Knin kalesi önünde Venedik askerinin görünmesini müteâkib, Osmanlı muhafızları mukaa-vemet göstermeksizin Setina'ya firar ettiler. Biri 1598 senesinde Arşidük Şarl tarafından dökürülmüş olan 800 ateşli silâhla birçok mühimmatı ihtiva eden tersane gaaliblerin ellerine düştü. Bu muharebeye general Sabino ve Fuskolo ve Zara Vâlîsi Baron Dekenfeld ile birlikte iştirak etmiş olan Kont Skotto'nun nasihatlerine rağmen, tersane, şehir istihkâmları yakıldı.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/399-400.

Sadrâzam Salim Paşa'nın İdamı

Girit ile Dalmaçya'yı tahrib eden muharebeler esnasında, Sultân İbrâhîm Tahtırevan, at yâhud araba ile payitaht sokaklarında gezdiği zamanlarda yük arabaları defalarca yolunu kesmiş olduğundan, İstanbul'a hiçbir arabanın girmesine müsâade edilmemesini sadrâzama tenbîh etmişti. 18 Eylül 1647'de hastalıklar için okur bir imamın Dâvudpaşa'daki hanesine giderken, bir yük arabasına rastladı.¹⁶¹ Bu suretle emrine muhalif hareket edilmesine gazab ederek derhâl sadrâzam Salih Paşa'yı çağırıttırdı, sadrâzama, hukuk-ı şahanelerine muhalif hareket etmiş olmaktan, hemen îdâma mahkûm etti. Salih Paşa özür beyânına kalkıştı ise de faydası olmadı. Pâdişâh:

- «Boğun! Boğun!» diye bağırdı.

Ne cellâd, ne de kemend bulunamadığı için, Salih Paşa imamın, hanesinde bir kuyu ipiyle boğuldu. İbrâhîm, mühr-i hümâyûnu, bftş-mâbeynci (kapıcılar kedhudâsı) marifetiyle kapdân Mûsâ Paşa'ya gönderdi.¹⁶²

İdarî Değişiklikler

Kara Mustafa Paşa'nın sadâretinde tezkireci ve şimdi defterdar bulunan Ahmed Paşa'yı da kaymakam nasb etti. Ahmed Paşa gayet entrikacı bir adam olduğundan, 300.000 guruş hediye takdîmiyle Pâdişâh'ı Mûsâ Paşa'nın nasbmdan vazgeçirtmeye muvaffak oldu. Dört gün içinde ne yaptı ise yaptı, kendisi sadrâzam oldu. Adamlarından Şahin nâmında birini, baş-mâbeynciyi alıp getirmek üzere, gönderdi. Ancak Şahin, yolculuğu sırasında vebaya tutularak Öldüğünden, baş-mâbeynciye yetişemedi. Mûsâ Paşa, müteakiben mühr-i hümâyûnu hâmil ve yeni me'mûriyetine başlayacağından emin bulunduğu halde İstanbul'a geldi. Lâkin ümîdi boşa çıkarak Dîvân'da mührü Ahmed Paşa'ya verdi ve ikinci vezirliğe indirildi. Salih Paşa'nın kardeşi Murtazâ Paşa, Mustafa Paşa'nın yerine Bu-din Vâlîsi

¹⁶¹ Pâdişâh hazretlerinin mizAc-ı lâtifî hareket ittihâz idüp gâhî taht-ı revân ve gftl esb-i sabâ-reftflr ve gâht koçlara süvâr olup şehirde sejr ü sülük âdet' Jeri olmağla bir kaç defa arabalar karşı gelerek sokaklarda müzayaka vir-diğünden «Arabalar şehre gelmesün ve şehirde bir ferd arabaya süvâr olma-sun, İstanbul içinde bir dahf gürmeyem* diye yasağ itmişlerdi. Yürek sıkılmasına ve sevdâvt illetlere mübtelâ olduklarından ba'zı meşâyihden erbâb-ı garâyime (itlizyonistler) kendilerini okutmakla müsterih olurlardı. Mâh-ı Şa'-bânun on yidinci isneyn günü Dâvûd Paşa semtinde meşhur çınar ağacı yanında sflMn erbflb ı garâyimden bir imfima giderken kazfıy-ı İlâhî önlerine bir araba geldi-. Naîrâ, s. 241. (Mütercim)

¹⁶² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/400-401.

nasb olundu. O zamana kadar Murtaza Paşa'nın işgal ettiği büyük-mîrâhorluk mansıbı kedhudâsına verildi. Kastamonu Vâlîsi Eğri Torak .Paşa'ya, çavuş-başı memuriyeti verilerek, Torak'm paşalıktan ağalığa indirilmesi düşmanlarının memnuniyetini celbet-ti. Geniş omuzları idare yükünden başka her yükü kaldırmaya mü-sâid görünen Arab hamal-başı mâbeynci tâyin edildi. Hamal bu makama geçer geçmez, Peygamber sülâlesinden olduğunu iddia ederek yeşil sarındı. Yeniçeri ağası, sipahiler ağası, diğer zabıtlar de aynı izden yürüdüler.¹⁶³

Harem Saltanatı Ve Düğünler

Bu idâri değişikliklere ilâveten, birçok valilikler harem kadınlarının menfaatlerine olmak üzere dağıtıldı. Arpalık nâmıyle Sul-tânzâde'ye tâhsîs olunan Bolu ve Niğbolu sancakları, onun vefatından sonra, paşmak bahâsı nâmıyle üçüncü ve altıncı hasekiye verilmişti. Beşinci haseki Hamid sancağını aldı. En sevgilileri olan yedinci haseki de Şâm eyâletini kendisine ihsan ettirdi. Vaktiyle İran ve Mısır meliklerinin zevceleri de kendilerine «terlik», «yüz örtüsü», «kemer bahâsı» nâmıyle verilen bâzı beldelerin varidatını alırlardı. Sultân İbrahim'in gözdeleri en çok varidat veren mansıbları kendi kedhudâlarına veya eyâletlerinin mütesellimlerine tevcih ettirirlerdi. Saray-ı hümayûnda kar'a ihtiyaç görülmesi üzerine Keşîş Dağı'ndan getirilmek üzere irâde-i seniyye çıkarılmıştı. Bursa kadısı İdrîs Efendi bu vazifeyi îfâda kusur etmiş olmak töhmetiyle azarlandığından, kar kestirmek için dağa çıktı. Kar altında kalıp vefat ettiği haberi yayılmış ve musâhibelerden çamaşırıcı Şam'ı bir mahmîsi için istemekte olduğundan şeyhülislâm, boşaldı zannedilen Bursa'yı ona teklîf etmişti. Daha sonra İdrîs Efendi Keşîş Dağı'ndan dönerek mansıbında bırakılmış ve çamaşırıcı kadın zikredilen mahmîsi ile evlenerek, Kara Mustafa Paşa'dan dul kalan sultânın vefatından sonra, onun sarayı Sultân İbrâhîm tarafından bu kadına ihsan edilmiştir.

Pâdişâh'ın en küçük kızına nişanlanmış olan Cafer Paşa'nın vefat etmesi üzerine, sultânın hassa rikâbdârı Ken'ân Paşa'ya nikâh-lanması kararlaştırıldı. Pâdişâh'ın hemşireleri Ayşe, Fatma, Hân-zâ-de sultanlar,

¹⁶³ İşbu kapıcılar kedhudâsı, yeniçeri ağası. Mısır paşası, sarı bayrak ağası, kızıl bayrak ağası cümlesi sâdât olup yeşil sarındılar.» Naîmfî, s. 242. (Mütercim).
Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/401.

Edirne sarayında ikaamet etmek üzere gönderildiler.¹⁶⁴ Sultân İbrâhîm üçüncü haseki için mücevherlerle süslenmiş bir araba îmal ettirerek, Dâvudpaşa'da halkın seyretmesi için konuldu.¹⁶⁵

Nihayet. Haremdeki birçok cariyeleri ve yedi gözdeyi kâfi gör-miyerek çok karıllığı bu derecelerde tecviz etmeyen îslâm şeriatına aykırı olarak, sekizinci bir zevce aldı. Bu şer'î hüküm Hokze-lan'ı izdivaç etmesiyle Sultân Süleyman tarafından ve müftünin kızıyla evlenmesi sebebiyle Sultân II. Osman tarafından ihlâl olunmuştu.¹⁶⁶ Kızlarağasıyla sadrâzam vekil olarak izdivaç mukaavelenâmesini Pâdişâh nâmına imza ettiler.¹⁶⁷ Düğün Dâvydpaşa'-da yapıldı. Vezirlerden her biri bir nahtl ve birer câriye tedârik ederek zevç ve zevceye takdim ettiler.¹⁶⁸

Anadolu'da Ve Bağdad'da İsyanlar

Pâdişâh/in kadınların ağûşunda hayâtını geçirdiği düşünülürse, Devlet idâresinin bozulması ve hükümetin zaafından dolayı eyâletlerde isyanlar çıkması şaşılacak bir durum olmaz. Haydaroğlu, AH Baba zaviyesinde ansızın tutularak bütün adamlanıyla birlikte kılıçtan geçirilmiş olan pederi Mehmed'in intikaammı almak dâvâsıy-le Teke sancağında isyan işaretini verdi. Pâdişâh, Sivas Vâlîsi Var-dar Ali Paşa'dan «lyd harçlığı» nâmıyla 30.000 guruş istemiş ve 1b-şîr Paşa'nın Sivas'da bulunan nikâhlı karılarından birinin gönderilmesini iş'âr etmişti. Alî Paşa, bir taraftan parası olmadığını ve bir taraftan da bir Müslüman'ın nikâhlı karısını bir başkasına teslim etmek şer'ân men' edilmiş olduğunu söyleyerek bu emirlere itaatte mazeret gösterdi. Bâb-ı Hümâyûn bu işi daha ileri götürmeyerek âsî olan paşayı teskin için, eyâletinde bırakıldığına dâir bir berât gönderdi. Ancak Alî Paşa, doğru ve hür fikirli bir adam olduğundan halkı dayanılmaz bir

¹⁶⁴ «Pâdişâhun hemşireleri olan Ayşe ve Fatma ve Hân-zâde Sultân Edirne'ye nefy olundular.» Naîmâ, s. 242 (Mütercim).

¹⁶⁵ «MSH-i Receb'de üçüncü haseki için mücevher toplu bir araba işletüp Dâvud Pa-sa'ya gidildikde alay misâl ol arabayı temâşâ için halk cem' olup seyre çıktılar.» Naîmâ, s. 246. (Mütercim)

¹⁶⁶ De'b-i kadîmi hânedân-ı Osmânî babında akdi nikâh olmayup teserrî ile zindekânî iken- Sultân İbrâhîm'in cevârîden birini nikâh ettirdiği Naîmâ'da dahî (s- 250), yazılı ise de. sekizinci zevce aldığı aslı olmayıp, bu söz Hammer'in gözdenin duhûke demek olmadığı fark etmemesinden kaynaklanmıştır. Keza, Sultân Süleyman'ın ve Sultân it. Osman'ın dahî zevcelerin miktarını tahdîd eden şer'î hükme muhalif hareketleri mümkün değildir; çünkü beşinci zevceye şer'î akid icri olunur- (Mütercim)

¹⁶⁷ «DârüssaAde ağası kız tarafından, sadrâzam PAdisâh tarafından vekil olmuşlardı. Bizde izdivaç mukaavelenâmesi yapılması Adet olmayıp, izdivAcm şartları şer'ân bellidir. Yalnız mihrinin miktarları kararlaştırılır. Müverrihin mu-kaavelenAme sözü Avrupa ahlakına nazaran yakıştırılan bir şeydir. (Mütercim)

¹⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/401-403.

dereceye gelen mezâlim boyunduruğundan kurtarmak azmine düştü. Vardar Alî Paşa ile birkaç beğlerbe-ğinin harem kadınlarının tahriklerine ve valilerin sık sık değiştirilmelerinden dolayı Devlet'te zuhur eden fetret hâline daha fazla tahammül etmeye mecalleri kalmayarak mülkîye ve askerîye memurlarının üç seneden evvel değişti rilmemeleri hakkında Sultân İbrâ-hîm'den bir hat istemek üzere birleştiler. Vardar Alî Paşa, Pâdişâh'a takdîm olunan istidâ-nâmeyi te'yîd etmek için bir miktar asker toplamıştı. Bunları bir müddet intizam altında tutarak kasaba ve karyeleri taarruzlarından muhafaza etti. Lâkin askerlerinin yavaş yavaş firar edip gitmekte olduklarını görerek bunlan gasb ve yağma ihtiraslarına terketti. Bu hâlden doğan karışıklıklar ise, valilerin ne kadar fasılasız olursa olsun değiştirilmelerinden doğacak kötülükleri aşmaktaydı. İbşîr Paşa, Vardar Ali üzerine gönderildi.

Bağdâd eyâleti de Anadolu'dan daha sükûnetli bir halde değildi. Eski sadrâzam Salih Paşa, Bağdâd eyâletini hazinedarı İbrahim'e vermişti. İbrahim Paşa, hamisinin vefatından sonra, kendi yerine tâyîn olunan Mûsâ Paşa'ya şehrin kapılarını kapadı. Lâkin daha sonra, Pâdişâh emrine itaat etmek istiyor gibi görünerek, Mûsâ Paşa'yı içeri alıp hapsetti. Bu haber İstanbul'a varınca -daha önce işaret edildiği gibi- Salih Paşa'nın biraderi Murtazâ Paşa Bağdâd Valisi tâyîn olundu. Murtazâ Paşa, âsî tbrâhîm Paşa'nın katli fermanını taşıyan ikinci mîrahorun hareketi sırasında İstanbul'dan çıktı. Murtazâ Paşa'nın yeni memuriyetine tâyîn edilmesinden sonra, onun başını İstanbul'a getirmek üzere, haseki Murad arkasından gönderildi. Murad Diyârbekir'de, ikinci mîrâhor Bağdâd'da vazifelerini îfâ ettiler: Gerek İbrâhîm Paşa'nın, gerek ona halef tâyîn edilen Murtazâ Paşa'nın başlan ikisi birden İstanbul'a gelerek Saray-ı Hümâyûn kapısına asıldı. İbrâhîm Paşa'nın katliyle hapisten kurtulan Mûsâ Paşa, selefinin taraftarlarından birkaç kişiyi îdâm ettirerek vazifesine başladı. Lâkin o birkaç kişinin akıtılan kanları, birçoklarının İran tarafına kaçmalarıyla sonuçlandı.

Âsî Haydaroğlu'nun adamlarından oîup Hamîd sancağını ihtilâle boğduktan sonra oranın hükümeti berâtını istemek üzere İstanbul'a gelmiş olan bir şahıs, bu suretle gösterdiği cesurca güvenin cezasını bularak zincire vuruldu. Anadolu ve Karaman valileri Hay-daroğlu üzerine yürümek için emir aldılar. Pâdişâh'ın damadı Fazlî Paşa, -durumun gerektirdiğine nazaran bu vazifede bir deniz adamının bulunması lâzım geldiği için- hizmetinden azledilerek, onun yeri tersane kedhudâsı Himâr-oğlu'na (Ammâr-zâde)

verildi (8 Zil-ka'de 1057). Vaktiyle Kalabrah Ohiali, kapûdânlık makamına terfi olunduktan sonra, «Uluç» lakabına bedel, daha münâsib olan «Kılıç» unvanını almış olduğu gibi, Himâroğlu'nun lakabı da («iyi terbiye görmüş adam evlâdı» demek olan) Ammâr-zâde' olarak değiştirilmişti.¹⁶⁹

Kandiye Muharasası

Kapdân Paşa'nın değiştirilmesinden biraz sonra Venediklilerin Akdeniz'deki deniz kuvveti şiddetli bir fırtınaya uğradı: Başkapdan Grimaniyi¹⁷⁰ taşıyan amiral gemisi ile beraber 18 kadirga ve 8 kalyon İpsara'da mahv oldu (9 Mart 1648).¹⁷¹ Venedik donanmasının mahvı haberi, Girit'te Karaboza (Gerbüze)'yı harâb etmiş olan Habîb Ağa'nın getirdiği 70 başın gelişi sırasında İstanbul'a vâsıl oldu. Girit adasında, serdâr, Kandiye'nin muhasarası için ilk faaliyetlere başlamış ve Venedikliler Mirabello (Mernil)'yu geri almışlardı. Kandiye önünde metris açılması, dokuz aylık tahsisat, birçok yiyecek ve mühimmat getirecek olan Osmanlı donanmasının dâima beklenen gelişine bırakılmıştı. Lâkin Amiral gemisine binmiş olan Alî Ağa, yalnız üç aylık mevâcib ve bir senelik çuka ile yetersiz mühimmat ve yiyecek ile gelince, ümidlerin beyhû olduğu anlaşıldı. Bununla beraber serdâr, Nîsân nihayetine doğru Lazart karşısındaki tepe üzerine 8 top yerleştirmekten geri kalmadı.

5 Mayıs 1648 (11 Rebülevvel 1058)*de Türk vekaayinâmelerin-de «Ak tabya» diye zikr edilen büyük Aya Dimitri istihkâmı üzerine doğru metrisler açıldı. Mahsurlar bir gece hücumunda Osmanlıların inşâatından bir kısmını tahrîb ettiler. Hattâ ölümü gözüne almış beş kişi serdârın çadırına kadar girdiler. Bu cengde telef olanların arasında, Hanya muhasarasında dahî temayüz etmiş olan mühendis Devert de vardı (20 Mayıs 1648 - 26 Rebülâhir 1058).

Osmanlıların Azîz Lusiya Tepesi üzerine yerleştirdikleri bataryalara Yesû' ve Meryem istihkâmına ateş açtılar. İhata hatlarının solunda Anadolu askeri ve altı büyük top ile Kengiri ve Adana sancak-beğleri mevkî tutmuş; sağ tarafta altı muhasara topuyla Rumeli askeri dizilmişti; serdâr merkezde idi. Dört hafta sonra vuku bulan bir hücumda Hüseyin Paşa'nın alt çene kemiğine iki kurşun isabet ederek, biri bir taraftan Öte tarafa geçti,

¹⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/403-404.

¹⁷⁰ «Patrona kapudâm olan Grmani, Naîmâ. s. 251. Grimani'nin i*si düşmüş olmalıdır. (Mütercim)

¹⁷¹ Naîrr.a. Muharrem 1056 târihi™ gösterir. (Mütercim)

öteki etinde kaldı. Hüseyin Paşa yaralarına ehemmiyet vermedi. Bir mendil ile çenesini bağladı, düşman ric'ate mecbur oluncaya kadar askerin içinde bulunarak varlığıyla onları teşcî etmeye devam etti.

İstanbul donanmasının 470 lâğımcı getireceği ümîd ediliyordu. Lâkin keşif maksadıyla gönderilen birkaç gemi donanmanın Akdeniz boğazında (Çanakkale Boğazı) Venedikliler tarafından abluka edildiği haberini getirince, muhâsırlann cesaretleri kırılmaya başladı. Serdâr askerin şecaatini yeniden alevlendirmek için her ne yapmak mümkün ise yaptı. Yakında konulan lâğımların açtıkları gedikler, Kont Livio Noris'in Korona-Azîze Marya haricî istihkâmlarını tüfek patla tmaksızın bırakarak hayâsızca geri çekilmesi, Yesû' Kulesi'yle altı top, 500 tüfeği, 100 bombayı, hayli bayrağı Osmanlıların zapt etmesine yol açtı (3 Temmuz 1648 - 11 Cumâdeluhrâ 1058).

Osmanlılar yeraltı faaliyetlerine devam ettiler. Lâkin -Avru-palılar'ın nazarında Tunus, Tarabulus, Cezayir korsanları her ne ise

Türkler'in nazarında da onların aynı olan- Roma, Malta, Floransa dînî hükümetlerinin 17 kadırga ve 8 kalyonu imdada gelince, mahsurlar yeniden cesaretlendiler. Rumeli askerinin bulunduğu taraftan 14, Anadolu askerinin bulunduğu taraftaki metrislerin önünde 16 lâğım patlatılmıştı. Buna rağmen serdârın emrettiği umûmî hücumu Venedikliler kahramanca geri püskürttüler. Aya Dimitri, Gre-vakura, Aya Andria tabyaları etrafındaki arazîde Türk süvarileri sürekli olarak dolaşıyorlardı. Muhâsırlar Martinego tabyasını zab-tettilerse de, daha sonra terk etmeye mecbur kaldılar.

Mil o pota mo kalesi üzerine Venedikliler bir hücumda bulunarak, Osmanlılar'ı muhasarayı kaldırmaya jnecebûr edeceklerini ümîd ettikleri haldo, bu taarruzları akîm kaldı. Kiropetre (Prepetre) üzerine hücumlarında da bir şeye muvaffak olamadılar. Aya Vasili ve Kisamo ahâlîsi Türkler'e itaat arzemişken, papaslanm teşvikiyle isyan ettiler. Fakat isyan askerî kuvvetlerle bastırıldı, papaslar da boğuldu. Lâkin bu sırada tstanbu'nda ortaya çıkan az sonra nazar-ı dikkatimizi Devlet merkezine davet edecek olan karışıklıklar, adada Osmanlılar aleyhine zuhur edebilen her türlü hâdiselerden daha çok Kandiye muhasarasının devamını müşkilâta düşürdü. Bu sebeplerle Velî Kedhudâ'nın ihmâlleri bu sene zarfında Osmanlılar'm Girit adasının zabtı hususunda ilerlemelerine mâni oldu. Donanmanın henüz ne adam, ne de mühimmat getirmedişine dâir Hüseyin Paşa'mn Bâb-ı Hümâyûn'a takdim ettiği arıza, Kapdân Paşa'nın îdâmından başka bir netice vermedi. Donanma baş-kumandanlığı (kapdân paşalık) Boğaz

kumandanı Voynuk Ahmed Paşa'ya verildi.¹⁷²

Vardar Alî Paşanın İsyanı

Asker tarafından bir muvaffakiyet kazanılıp da İstanbul'a kılıç mahsûlünün hasadı olarak kesilmiş Venedikli başları gönderileme-diyse de, Sultân İbrahim'in birkaç vâlinin ve birçok âsinin başlarını düşürdü. Donanmaya kâfî surette yardım etmemiş ve idaresi altındaki ahâlîye zulm etmiş olmakla itham edilen Şâbân Paşa, bir bostancı hasekisi marifetiyle îdâm olundu. Anadolu'da asker toplamaya memur olduğu halde, bu iş için tahsîs olunan paralan zimmetine geçirmiş olan vezîr Kavanoz tbrâhîm Paşa. Yediku-le zindanına atıldı ve îdâma mahkûm edildi. Bağdâd valiliği için birbiriyle uğraşmakta olan San Mehmed Ağa ile Çolak Hüseyin Paşa ve kapdân Ammârzâde'nin başları -üçü birden- saray kapısı önüne konuldu.

Körü körüne husûmet nâmına, mücrim ve mâsûm ayrılmaksız-îdâm cezalan icra ediliyordu. Sadrâzam Ahmed Paşa, kendinden önceki Salih Paşa'nın akrabasını bu suretle mahvetti. Salih Paşa'nın kardeşi Murtaşâ Paşa'yı Bağdâd'a giderken yolda öldürttükten sonra, ihtimâl ki evvelce mallarını müsadere etmiş olduğu ikinci kardeşi Zülfekaar Ağa'nın da idamına irâde aldı. Salih Paşa'nın oğlu Erzurum Valisi Mehmed Paşa. düşmanının zorlu pençesini henüz hissetmemişti. Ahmed Paşa, onu da yok etmeye karar vererek, Kars valiliğine tâyin etti. Ve Kars muhafızlarına da, Mehmed Paşa'yı oraya vardığında katletmeleri için emir yazdı. Mehmed Paşa, sadrâzâmın tasavvurunu anlayarak Kars'a gitmeyip, hâdiselerin akışına bakmak üzere, Aksaray'a iltica etti. Orada son olarak îdâm olunan amcasının babasının eski hizmetkârlarını etrafına toplamakla beraber, levendleri de kendi tarafına çekerek, Ahmed Paşa'nın kendi hakkında tasavvur etmekte olduğu intikama mukabeleye hazırlandı.¹⁷³ Mehmed Paşa, vaktiyle Abaza'nın yaptığı gibi, Erzurum'da mukaavemet göstermek istemişse de, yeniçerilerin muvafakat etmemeleri sebebiyle bu tasavvurundan vazgeçmeye mecbur olmuştu.

Erzurum eyâletini yeni vâlî Gürcî Mehmed Paşa nâmına zabta gönderilen mütesellim, me'mûriyetini ilân ettiği takdirde Mehmed Paşa tarafından reddedileceğinden korktuğundan, bir sebzeçi kıyafetinde kale

¹⁷² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/404-406.

¹⁷³ Hammer. Mehmed Paşa vekaayini boraya kadar Naîmâ'dan almıştır- Bundan sonra, Vardar AK Paşa'nın İstanbul'a gönderilmesine kadar olan tafsilâtı Evliyî Seyâhat-nfime'sinden nakletmiştir- (Mütercim)

içerisine girdi, ilk toplanan dîvânda, yeniçeri ağasının huzurunda, Erzurum vilâyetini Gürcî Mehmed Paşa'ya veren hatt-ı hümayûnu okudu. Mehmed Paşa, yeniçeriler kendisine tarafdâr olmadıkları için, çekilmeye mecbur oldu. Pek şiddetli bir kış içinde -evvelâ Kemah'a, oradan Erzincan'a gitti. Orada Sivas Valisi Vardar Alî Paşa'dan bir ulak geldi. Alî Paşa, tbşîr Paşa'mn nikâhlısı olan, Marok Han'ın kızı Perihan'ı Sultân İbrahim'in sarayına göndermiş olduğu için. sadrâzam Ahmed Paşa'nın husûmetini celbetmiş bulunduğunu; Valide Sultân'ın kendisine yazdığı mektuplarda külliyetli asker ile Üsküdar'a gelerek sadrâzâmın, müftînin. Cinci Hoca'nın, kazasker Mülakkab'm, Bektaş Ağa'nın, Çelobî Kedhudâ'nın, Mus-lihiddîn Ağa'nın, Kara Çavuş'un başlarını istemesini bildirdiğini yazıyor ve bayrağı altında üç vezîr ile on beğ toplandığını söylüyor; İstanbul'a gitmek ve Ahmed Paşa'dan intikam almak üzere, Mehmed Paşa'mn Tokad'a gelerek kendisine katılmasını teklîf ediyordu.

Mehmed Paşa bu mektuptan ağalara ve levendlere malûmat verince, hepsi birden:

- «Muvaffakiyet rehberin olsun. Allah deyip yürüyelim. Şahin gibi cenge girişelim; ya öldürelim, ya ölelim.» dediler.

Mehmed Paşa teşebbüste muvaffakiyet elde edilmesi için derhâl Sûre-i Fâtiha'yı okutarak, Vardar Alî Paşa'nın dâvetine uygun olarak, Çoban Köprüsü, Şebînkarahisan, Lâdik (kadîm Laodiçea) yoluyla Merzifon üzerine yürüdü. Merzifon, eski Fazemonitis şehridir ki, Sultân I. Mehmed ile oğlu Sultân Tl. Murad burada camiler, medreseler, hamamlar, bir de han yaptırmışlardır. Mehmed Paşa Merzifon'da iken Murtazâ Paşa'nın îdâmına memur olup maktulün başıyla İstanbul'a dönmekte olan hasekî Murad ile Horozcu (?) Çavuş'a rastladı. Etrafında muhafızları bulunduğu halde bunları yanına getirterek, evvelce yol esnasında üzerleri araştırıldığı zaman, Murtazâ Paşa'nın kapdân-paşalığa tâyinine dâir olan berâttan başka bir şey çıkmamış olduğu cihetle, amcasının îdâmına dâir olan hatt-ı hümayûnu nereye saklamış olduklarını sordu. Bu meş'ûm irâdeyi bir kurşun şişesi içine koyarak hayvanın terkisine asmış olduklarını ve kendilerinin o pâdişâh emrini infaz etmeye me'mûr ve mecbur bulduklarından bahisle i'tizâr beyân ettiler. Mehmed Paşa, pederinin bedbaht biraderi için birkaç damla yaş dökerek Hasekî çavuşla Horozcu çavuş yollarına devam etmelerine izin verdi. Amcasının idamından kendisinin de ne hâle uğratılmak istenildiğini an-îayarak, mümkün olduğu kadar çok segbân ve sanca (gayrimunta-zam sùvârî) yazmakta acele etti. Bununla beraber ne şekilde hareket edileceğini

müzâkere etmek üzere, çaşnigîrini Vardar Alî Paşa*-ya ve imâmı Evliya Mehmed'i birinci hâsekînin sancağını idare etmekte olan Köprülü Paşa'ya gönderdi.

Köprülü, Vardar Alî Paşa üzerine yürümek üzere Bâb-ı Hümâ-yfm'dan emir almıştı. Evliya, memuriyetinde tamâmiyle muvaffak olamadı. Bununla beraber birkaç yüz segbân ve sanca yazarak, efendisi Mehmed Paşa'nın bulunduğu Merzifon'a götürdü. Mehmed Paşa Direkli Beli, Gümüş Dağlan, Bardaklı Baba köyü yoluyla Çorum ve Tokad'a doğru yoluna devam etti. Çorum'da 40 kapıcı ile bir ka-picı-başı Mehmed Paşa'ya Diyârbekir eyâleti emrini getirdi. Bâb-ı Hümâyün. Murtazâ Paşa'yı Bağdâd valiliğine tâyin etmekle nasıl şüphesini izâle etmiş ise, yeğeni Mehmed'i de bu tedbîr ile kandıracağını ümîd etmişti. Lâkin Mehmed Paşa kapıcı-başığı kabul etmeden önce etrafına segbân, sanca, gönüllü kendi adamları olmak üzere 300 kişi yerleştirmişti. JÇapıcı-başıt bu kalabalığı görünce, Pa*şa'nın huzurunda titremeye başladı. Mehmed Paşa kapıcı-başığı ve maiyyetini döğdürmek istediği halde, Çorum ahâlîsi eşrafının ricaları üzerine, bundan vazgeçti. Mehmed Paşa karla kaplı olan yollardan Ankara'ya doğru giderken Evliya yolunu şaşırılmış ve o taraflarda dolaştığı sırada Haydarzâde ve Katircizâde nâmlanıyla mâruf olan eşkıya ile karşılaşmıştır.¹⁷⁴

Engürü'de. Bâb-ı Hümâyûri'dan gönderilen bir kapıcı Salih Pa-şa-zâde'ye Kars eyâleti emrini getirdi. Mehmed Paşa'nın o aralık Vardar Alî Paşa'dan aldığı mektupta Tokad'a gitmekte acele etmesi işaret edildiğinden ve İbşîr Paşa'nın birçok askerle kendisine katılacağı haber verilmekte olduğundan, Kars tevcihi de Diyârbekir tevcihinden ziyâde emniyet verici olmadı. Pederinin Sultân IV. Mu-rad'a defterdarlığı zamanından beri mektuplar inşâ'sında zarif us-lûbuyle meşhur olan Mehmed Paşa, tstanbuî üzerine yürümenin tehlikelerini ve İbşîr Paşa'ya güvenmemesini hatırlatmak üzere, Var-dar'a mektup yazdı. İbşîr, diyordu, alçak ve korkak olan Abaza hal-kmdandır. Revan'da Sultân IV. Murad'ın büyük mirâhoru iken üç-yüz kişi ile yetmiş Acem'in önünden kaçmıştır. Mektubunun sonunda Engürü ahâlîsini kendi tarafına celb edememiş ve müttefiki olan üs paşa ile birlikte ordugâhım Astenozi köyünde ve Murtat-ova vâ-dîsinde kurmuş olduğunu bildiriyordu. Evliya, Körkezâr'da bulunmakta olan Alî Paşa'ya, bu mektubun ulaştınlmasına m em uç oldu. Tirkeşini ve kılıcını dışanda bırakarak

¹⁷⁴ Evliya bu evelâmnda, bir eşkıya yatağının hanesine misfifir olarak, herifin yağmalamasından gerek kendisi, gerek maiyyetinin hissedar olduğunu yazar-Seyyah da zamanın iktizâsınca eşkıyalık ediyordu demek olur. (Mütercim)

Vardar'ın huzuruna girdiğinde, yer öperek efendisinin mektubunu takdim etti.¹⁷⁵ Alî Paşa:

- «Hoş geldin, sen o Evliya değil misin ki, sekiz saatde Kur*ân'ı ezber okudun da Sultân Murâd seni hâssa silkine aldı. Şimdi Mehmed Paşa oğlumun yanında ne hizmettesin?» dedi.

Evliya:

- «Mehmed Paşa Erzurum valiliğine tâyîn olunduğu zaman müezzini olarak kendisine refakat ettim; Erzurum'da bana gümrük kâtibliğini verdi ve üç defa beni İran'a gönderdi. Şimdi imamıyım, çocukluktan beri beni bildiği için esrâna en ziyâde mahrem olan benim.» cevâbını verdi.

Vardar mektubu okudu ve Engürü'yü zabt edememiş olmasına teessüf etti. Evliyâ'ya 100 altın, bir mercan teşbih, bir samur kürk, bir mücevherli saat verdi.

O gün haber alındı kî. Köprülü Mehmed Paşa, yedi beğ refa-katıyla, Sarmaşıklı Bogazı'nı ve Amasya Valisi Hüseyin Paşa da Direkli Beli'ni zabt etmiştir. Bu haber üzerine Vardar Alî Paşa Kızılırmak (Halis) geçidine doğru gidip, ne bir adam, ne de bir yük hayvanı zâyî etmeksizin, nehirden geçti.¹⁷⁶ Irmağın sol tarafını tâkîb ederek, Ayrak, Durdak köylerinden ve Kum Baba Tekkesinden geçti. Zaolide Bâb-ı Hümâyûn'dan gönderilen üç paşanın, yâni başkumandan Köprülü Paşa'nın, Amasya Valisi Kör Hüseyin Paşa'nın, Divriği beğlerboğî Kara Sefer Paşa'nın öncüleri görüldü. İki ordu Kengiri'mn yedi saat güneyinde çarpıştılar. Üç paşa mağlûb ve esîr edilerek başlarından kavukları ve arkalarından hil'atleri alınıp boğazlarından gaalibin çadırının kazıklarına zincirle bağlandılar. Evliya, bunların eyâletleri halkını hayvan sürüsü gibi idare ettikleri için. kendilerinin de âdî hayvan muamelesi gördüklerini ve segbân ve sarıcaların, her dakika ölümü beklemekte olan paşaların başları etrafında devamlı olarak kılıç sallamakta bulduklarını nakleder. Seyyah. Kengiri'ya yakın Bozoğlan köyünde Vardar Alî Paşa'ya tebriklerini arzetti. Vardar. nâîf olduğu galebeye mağrur olarak «oğul» dediği İbşîr Paşa. Küçük Çavuş, Şehsûvâr Gaazî Paşa askerinin iltihakından sonra, vukuunu muhakkak bildiği muzafferiyetler hakkında harîsâne hülyalarla meşgul oldu. Evliyanın mağlûblar hakkında af ile muamele etmesi hakkındaki temennilerine, Mehmed Paşa'nın ihtiyatlı davranması hakkındaki ihtarlarına hiç ehemmiyet vermedi.

¹⁷⁵ Vardar Alî Paşa'fım otağı bir serâperde-i Süleyman! idi. dört tarafını binlerce segbân ve sanca neferfiti kat kat ihata etmiş oldukları halde, pür silâh dururlardı. Evliyâ'dan, c. 2, s. 444. (Mütercim)

¹⁷⁶ Pasa. nehri geçebilmek için Evliyâ'ya bir güzel Arab atı ihsan etmişdi. (Mütercim)

Evliyâ'ya. para dolu bir kese. Köprülü ordusundan yağmalanmış olanlardan bir küheylân at ve bir Gürcî köle ihsan ederek, ruhsat verdi.¹⁷⁷ O da üç gün zarfında Murtat-ova'da bulunan efendisinin yanına döndü. Mehmed Paşa, kendisiyle emellerini birleştirmiş olduğu Alî Paşa'nın gaafilâne muamelesini anlayınca kendi kendine esef etti. Mehmed Paşa'ya da bir hatt-ı hümayûn gelmişti, Paşa bunun ihtiva ettiği mâhirâne iğfal fikrine göre, Sâdedil Alî Paşa'nın mutlaka aldatılacağına hükmetmişti. Evliyâ'ya, Siyâvüş Paşa'nın kedhudâsının hazinedarı tarafından ulaştırılmış olan bu mektubu gösterdi. Mektup şu mealde idi:¹⁷⁸

«Eğer başını kurtarmak istersen, İbşîr Paşa, Çavuş Paşa, Bakî Paşa. Ketgaç Paşa, Şeydi Ahmed Paşa, Şehsûvâr Gaazî Paşa kardeşlerinde birlikte âsî-i mel'ûn Vardar Alî Paşa üzerine yürüyüp bütün emvalini zabt et ve başını Bâb-ı Hümayûn'a gönder. Seni Mısır Vâlîsi nasb ettim; şimdiden ve bana hiçbir hediye göndermeksizin yeni mansıbını en çok güvendiğin ağalarından biri vâsıtasıyla idare edebilirsin.»

Mehmed Paşa bu hatt-ı hümayûnu Evliya ile Alî Paşa'ya gönderdi. Vardar'ın fikr-i selim sahibi olan kedhudâsı Halil, kendi efendisine de buradan şu mealde bir hatt-ı hümayûn geldiğini haber verdi:¹⁷⁹

«Vezirim, lala Vardar Paşa. senin kusurun affolunmuştur; Def-terdâr-zâde isyan bayrağım kaldırmakla evvelâ Erzurum'da ve sonra Ankara'da yerleşmek istedi; onun takibine git; nerede bulursan öldür ve başını bana gönder. Buna mükâfâten, sana Mısır eyâletini tevcih ediyorum; bundan dolayı bana hediye de gönderecek değilsin.»

Bâb-ı Hümayûnunun siyâseti bu suretle her ikisine de itaatlerine mükâfat olmak üzere Mısır valiliğini vaad ederek, birbirini aleyhine sevk etmekte ve ihtimâl ki, hükümet merkezi, müttefiki üzerine galebe edecek ve böylece zaafa uğrayacak tarafa da kendisi hücumla hazırlanmaktaydı. Kedhudâ Halîl, Mehmed Paşa'nın adamım efendisinin huzuruna gönderdi. Vardar Alî Paşa,

¹⁷⁷ AH Pnsa'nın bu rruzunffpripriyptindrn pvvelce Evliyâ'nın avdete ruhsat istediği zaman Rmşnak olan Vnrrinr'in kendine maMus bir edâ ile : -Benim ofcltim, katlana bir kaç run (birkaç Sün sahr et)» dediğini ve sonra «Görelöm âyi-"ne-İ devrfln ne suret gösterir- mısramı terennüm ettiğini Evliya nakl eder, s. 447. (Mütercim)

¹⁷⁸ Buraları bizdeki basılmış Evliya Seyahatnamelerinde yoktur. İstanbul nÜ3hası eksik olmalıdır. (Mütercim)

¹⁷⁹ Bu hattı hümayûn dahi EvHyâ'nın İstanbul baskısında yoktur. Mamafih o zamanların bilumum hatt-ı hümayunları için okuyucunun hatırında olmalıdır ki. bir ferman-i hümayûnunun pâdişâh imzası demek olan tuğrası, pâdişâh tarafından yazılmadığı gibi, büyük tevcihât ve idâm gibi mucâzat için varlığı o zaman Devlet'in usûlü iktizâsından olan ve bununla beraber pekçok emsali bulunan hattı hümayûnlar pâdişâhın kendi yazısı değildir. Ekseriya sadrâzamların arzı ve hattâ onların gönderdikleri müsvedde üzerine bu işle görevli kâtibler tarafından yazılırdı. (Mütercim)

yalntz Pâdişâhın hatt-ı hümâyûnunu değil. Valide Sultân'ın, Cinci Hoca'nın, kazasker Mü-lakkab Muslihiddîn'in, müftînin, Bektaş Ağa ile diğer ağaların mektuplarını da gösterdi ki, bu mektuplar payitahtta hükmünü yürütmekte olan irtikâblara, karışıklıklara, nihayet vermek için, Vardar'ı İstanbul üzerine yürümeye teşvik ediyordu.

Vardar Paşa, seyahat masraflarına tazminat olmak üzere, Evliyâ'ya 300 altın, bir saat, bir mercan teşbih, bir samur kürklü kaftan, bir kılıç, bir tirkeş, eğerleriyle üç Arab atı, dört yük hayvanı verdi. Evliya gitmek üzere iken, İbşîr Paşa askerinin öncüleri görüldü. Gözü açılmak mümkün olmayan Vardar, Evliyâ'ya:

- «Biraz daha bekle; İbşîr Paşa ile mülakatımızdan sonra daha çok yazacak şeyler olur; İbşîr Paşa'dan da mektup alırsın.» dedi.

Aldığı hediyeleri Çerkeş kadısına emânet bırakmış olan Evliya, bir tepe üzerine çıkarak İbşîr'in gelişini bekledi.¹⁸⁰ İbşîr'in kabulü için her türlü hazırlıklar yapılmış, sâdedilligine nihayet olmayan Alî Paşa da istikbâline çıkmıştı. Bütün Çerkeş ovası atlarla dolu idi. İbşîr'in ordusu küçük Çerkeş ırmağını geçtikten sonra, «Allah Allah!» sadâlanyle Vardar'ın ordugâhı üzerine yürüdüler. Yûsuf nâmında bir nefer, bir değnek darbesiyle Vardar'ı atından aşağı düşürerek bağladı. Yedi saat cengden sonra galebe İbşîr tarafında kaldı.¹⁸¹ Vardar'ın galebe edip de çadırının kazığına bağlamış olduğu üç paşa kurtarılarak, kendilerine hil'atler giydirildi. Vardar, onlar hazır oldukları halde, İbşîr'ın önüne götürüldüğünde, İbşîr Paşa'ya ta'rizlere başlayıp:

- «Zevcenin ırzını sıyânet ettiğim için bana böyle mi mükâfat ediyorsun? Ben onu Pâdişâh'ın emirlerine rağmen muhafaza ettiğim içindir ki, bu alçaklar, Köprülü Mehmed Paşa, Kara Sefer Paşa, Hüseyin Paşa benim üzerime yürüdüler. Eğer senin sözlerine îtimâd etmemiş olsaydım, onların başlarını çoktan kestirirdim. Senin hıyanetine karşı bana ihtiyat tavsiye eden Mehmed Paşa'ya niçin inanmadım? Şimdi başımı kes ve istediğin yere koy.» dedi.

Köprülü Mehmed Paşa, Vardar ile İbşîr Paşa'nın, bunları birbiri aleyhine sevk eden hiddetlerini teskîn için beyhude uğraştı. Vardar, ordusunun başlıca zâbitleriyle birlikte boğuldu, başları değneklere geçirilerek İstanbul'a gönderildi. Evliya, zaferini tebrikle berâber mektup ve emir almak için

¹⁸⁰ Evliya. Vardar Mî Paşa ta kimiyle hayli gittikten sonra güya kalbine bir ilham vâki' olarak «Ben bu kalabalığın içinde ne yapacağım?» diyerek, üç kölesiyle dönmüş ve sonra o tepeye çıkmıştı. (Mütercim)

¹⁸¹ Evliya, bu mağlûbiyet Üzerine hayli zahmette mahkemeye kapağı atmıştı. (Mütercim)

İbşîr'in huzuruna çıktı. İbşîr, Vardar'ın cesedini göstererek:

- «Sen de cesedinin bunun yanına konulmasını istemezsen git!»
demekle iktifa etti.

Evliya cevâb olarak dedi ki:

- «Ben ne âsîyim, ne de sancak beği! Kılıç kullanmasını bilmem, isyan bayrağı altında da gitmem.»

Bu cevap İbşîr'in dudaklarında bir tebessüme yol açtı; dedi ki:

- «Defterdâr-oğlu'nun yanında ne yapıyordun? Niçin hala-zâden Melek Ahmed Paşa'nın yanında bulunmazsın?»

Evliya şöyle cevâb verdi:

- «Sultanım ben, vesîle-i seyahat olduğu için vüzerâ hizmetinde bulunuyorum. Defterdâr-zâde ile Erzurum'a gidişimden maksad budur. Bu hizmet sayesinde İran'a da bir seyahat ettim. Madem ki siz şimdi Şâm valisi oldunuz, sizin de hizmetinizde bulunmak ve beraber Suriye'ye gidip, oradan da Arabistan'a kadar seyahat etmek

arzusundayım.»

- «Seni ben beraber götürmem; Melek Ahmed Paşa'nın yanına git!»

- «Sultânım, ben üçünüzün de bir derecede akrabamzdanım.

Efendim Mehmed Paşa'nın validesi gerek sizin, gerek Melek Ahmed Paşa'nın yakın akrabasındandır; benim validem de Melek Ahmed Paşa'nın validesinin hemşiresidir; ikisi de sizin gibi Abaza'dırlar.»

- «Bak beni defterdarın oğluyla barıştırmak için ona akraba yapıyor.»

Gayet hasîs olan İbşîr Paşa, Evliyâ'ya hediye olarak ancak bir at, bir çadır, 70 altın vererek, bu cimriliğiyle mensub olduğu menfur Abaza kabilesine liyâkatini isbât etti. Evliyâ'ya bir mektup verdi ki, bununla Defterdâr-zâde'ye, dostâne, İstanbul'a gitmesini nasihat ediyordu.

Evliya, efendisi Defterdâr-zâde Mehmed Paşa nezdine dönerek, o da Ayaş, Beğpazarı, Torbalı, Taraklı, Geyve, Ağa Denizi denilen orman tarikiyle İstanbul'a doğru gitmekte fazla gecikmedi. Vardar'ın başının gönderilmesi, İstanbul'da çeşitli yorumlara sebep olmuştu. Bir takım halk, kendi fikirlerine göre, her türlü teline lâyük olan bir âsînin ortadan kalkmasından dolayı memnun olmuşlardı; bir takımı da Devlet'te intizâmın yeniden sağlanmasına muktedir olabilecek yegâne adamın İbşîr tarafından yok

edilmesine teessüf ettiler.¹⁸²

Ahmed Paşa'nın Düğünü

Harem'in istibdadı, Pâdişâh'ın çılgınca israfı ve sefihâne vaziyeti, sadrâzamın zulmü günden güne artıyordu. Bir Rum papasının oğlu olan Mustafa Çavuş sülâlesinden bulunan sadrâzam Ahmed Paşa, evvelâ reîsülküttâb Nûrî Efendi'nin maiyyetinde bulunarak, sonra Kara Mustafa Paşa'ya tezkireci olmuştu. Onun idamından sonra Harem kâhyası oldu. Emvalini idare ettiği Hasekî Sultânın nüfuzu sayesinde birbirini müteâkib sipâhî ağası, yeniçeri ağası, defterdar, nihayet sadrâzam oldu. Dâmâd-ı şehriyârî olmak şerefini arzu ederek eski hâmisi Handan-zâde Ağa'nın kerîmesi olan zevcesini boşa-mış ve vâlidesiyle beraber payitahttan uzaklaştırarak, fakat daha sonra dönmelerine müsâade etmiştir. Pâdişâh, Ahmed Paşa'nın boşadi-ği zevcesini Harem'e aldırılmış ve Ahmed Paşa'ya en küçük kızı olan Bîbî Sultân'ı nikahlamıştır. Bu münâsebetle yapılan düğün pek parlak oldu. Ziyafetler Saray-i Hümayûn'da onsekiz gün devam etti. Sultân îbrâhîm, düğün nahıllannda emsali işitilmemiş bir israf gösterdi. Bunlardan minare kadar yüksek ve baştan aşağı altın ve gümüş kaplanmış olan iki tanesi, revnak ve letafette Atene'nin bize söylediği Mısır fallosforilerinin hepsinden üstündü. Pâdişâh, Atmeydanı'n-daki îbrâhîm Paşa Sarayının içini yegâne nikâhlı zevcesi olan sekizinci hasekî Telli için kürkle tefriş etmek garîb fikrine düştü. Sadrâzam ve defterdar Halıcı-zâde, kâfî miktarda kürk bulmak için her türlü mâlî tedbirleri kullandılar ve her türlü zulümleri icra ettiler. Lâkin bununla da istenildiği kadar kürk bulunamadığı için, sarayın yalnız bir köşkünün samur ve vaşakla tefrişine karar verildi. Pâdişâh köşkü ziyaret ettiği zaman gördü ki, bir yerde birbirine dikilmiş olan iki derinin renkleri, dikiş yerini göstermeyecek kadar münâsib düşmemiştir; bu kusur, bütün mefruşatı gözünden düşürerek kendisini öfkelenendirip mâliye nazırını azl ve haps ettirdi.

Harem kadınları Sultân îbrâhîm'i o kadar büyülemişlerdir ki, bunlardan biri kendisini sakalını mücevheratla süsleyerek halkın karşısına bu şekilde çıkmaya ikna etti. Bu ise pek fena te'sîr etti.

Çünkü Şark rivayetlerine göre, bu şekilde süslenmiş olan ancak firavundur, îbrâhîm, güzel cariyelerinin heveslerini uygulamak için dükkânların

¹⁸² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/406-413.

bütün gece açık kalarak, meş'aleler yakılmasını emretti. Bu suretle zâten malları parasız alınan tacirler, yağma sırasında dükkânlarını aydınlatmaya mecbur oldular. Bir gün Eski Saray'dan bir sü-vârî çıkararak bütün Çarşı'yı dolaşip «Dükkânları kapatınız!» diye bağırdığı görüldü. Yalnız dükkânlar değil, İstanbul'un kapıları da kapandı. Lâkin müteakiben dellâllar dükkânların açılması için bağırdılar. Pâdişâh'ın yâhud bir gözdenin arzusu gereği olduğu muhtemel olan bu hâdisenin sebebi anlaşılamadı.

Sadrâzamın kardeşi îbrâhîm Ağa, bu yakınlarda musahibe Hûb-yâr Kadın ile evlenmiş ve dahilîye nezâreti demek olan sadâret ked-hudâhına tâyîn edilmişti. Ahmed Paşa'nın kardeşlik muhabbetine ve memuriyetinin verdiği itibâra tamâmiyle mağrur olarak, nefsinin müskirat tiryakiliğine terketti. Bir gün sarhoş iken, kendisine gönderilmiş olan bostancının başına bir tabak vurarak kırdı. Sadrâzam bunu haber alarak, bostancının bir kese altınla gönlünü almakla beraber, îbrâhîm Ağa'yı huzuruna getirterek ve kardeşi olduğuna bakmayarak tabanlarına ikiyüz değnek vurulmasını emretti. Bu değnekler vurulduktan sonra, cezasını bu derecesini de kâfi görmeyen Ahmed Paşa, İbrahim'in arka üstü çevrilerek daha vurulması için emir veriyse de, baş mâbeynci (kapıcılar kedhudâsı), yan âlü hâline gelen zavallı kedhudânın üzerine kapanarak, ilâve edilen cezaya kendisini arz etti. Ahmed Paşa, bu kadarla iktifa edilmesine pek güç muvafakat etti ve bununla birlikte kardeşini memuriyetten azl etti, îbrâhîm Ağa bir ay kadar mehcûr kaldıktan sonra, bezirgânbaşı Yahudî Harun'un ısrarı üzerine sadrâzam kendisiyle barışarak, Mû-sâ Paşa'nın azliyle boşalan Bağdâd valiliğini ona verdi.

Bu aralık Valide Sultan ile musahibe Şekerbolî arasında münâkaşa zuhur etti. Şekerbolî'nin bütün malları müsadere olunarak, ekseriya görüştüğü ebe kızı Hamide ile birlikte Habeşistan'a sürüldü. Ancak Hâmide'yi sâdik bir câriye sürgünden kurtardı: Sürgün emrini icraya memur mübaşirler geldiğinde bu câriye, kendisini Hamide olarak gösterdi, bu hiyle ile Hamide İstanbul'da kaldı. Şekerbolî'nin iki mahremi olan Süteymân Dede ve İbrâhîm Çelebî tevkif olunarak, Şekerbolî'nin hazînelerinin nerede bulunduğunu söyletmek için tazyîk olundular. 250 kese akçe, birçok kıymetli elbise, 200 yor-

gan ortaya çıkarıldı. Süleyman Dede boğuldu, İbrahim Çelebî'nin boynu vuruldu.¹⁸³

¹⁸³ Şekerpare (Şekerbolî) hakkında Naimâ'nın ifâdesi daha ziyâde malûmatı ihtiva etmekte ve okunmağa

Fazlı Paşa, sadrâzâmın şâhâne denilecek kadar geniş olan iktidarına karşı uğraşmak tecrübesinde bulundu. Dîvân-ı hümâyûnda ikinci vezirlik memuriyetinde devam etmek üzere Rumeli'nden döndüğü zaman Bosna hududunun sıkıntılı durumu ve Venediklilerin Dalmaçya'da ilerlemeleri hakkında Pâdişâh'a hakikati söylemek cür'-etinde bulundu. Gerçekten, Tekeli Paşa'mn Sebeniko muhasarasını kaldırmasından sonra Kerka sancağından birkaç kale, hattâ Devlet'in Dalmaçya hududunda mühim bir hisarı olan Klis, düşman eline düşmüştü. Pâdişâh Fazlî Paşa'mn sözlerinden hayrete düşerek dedi ki:

- «Bu nasıl şey? Sadrâzam lalam bana kat'iyen söyledi ki, kâfirler yalnız bir kilise ile birkaç palanga almışlar; bunlar da zâten onların imiş. Sen o söylediğin sözleri lalamın karşısında söyleyebilir misin?»

Osmanlı müverrihinin tâbirince «Vezîr düşmanın olursa Pâdişâhın dostluğu fayda vermez» darbimeselini unutmuş bulunan Fazlî

«Musâhibelerden Şekerpâre, birçok devlet işlerine karışarak adamları ve adamlarının adamları eliyle rüşvetler abp haddini tecâvüz etmişti. Şâir mo-sahibelerle ziddiyet peyda ederek. Valide Sultân ile de muhavere ve münâkaşaya girişmiş, hattâ Vâlide'nin Şekerpâre'yi kırbaçla doğdurduğu şâyî olmuştu. Nihayet durumu Pâdişâh tarafından işitilerek, cumâdelâhîrenin üçünde hanesinde tutularak bir kayığa konuldu; Sakız'a sürüldü. Haleb'den azl edilmiş olan Hasan Paşa'mn hanımı ile kızı Hamide Hâtûn, ekseriya Şekerpâre ile görüştüğünden, o da Şekerpâre'nin sarayında bulunarak, birlikte sürülmesi ferman olundu. Lâkin Hâmide'nin fedakâr bir cariyesi Hamide Hâtûn benim» dediğinden, onu Hamide sanarak. Şekerpâre ile beraber kayığa koydular. Şekerpâre'nin bağlularından olup, onun kuvvetiyle Kaarun gibi mala sahip olmuş bulunan sebzeçi ve Süleyman Dede'den Şekerpâre'nin emvali suâl olunarak, Valide Sultan'ın yaptırdığı handa bir odada bulunan onaltı sandığın anahtarlarını, sebzeçi teslim etti. Şekerpâre'nin mührüyle mühürlü olan bu sandıklar pâdişâhın huzurunda açıldı, lebâleb mücevher, inci, altın, riyal, kıymetli taraklar, Hind yadigârları, şâir kıymetli eşya ortaya çıkınca. Pâdişâh : «Hay kâfir! Bana akşama ekmek alacak akçem yoktur diye yemin ederdin. Bak, neler çıktı, hep benim mahmdır.ı buyurmuşlar. Hanesinde dahî kürkler, biri incili, ikisi zerdûz olmak üzere 200 yorgan ile 250 kese parası çıktığı söylenmiştir. Sebzeçinin boynun vuruldu; Süleyman Dede boğuldu. Şekerpâre sürgüne giderken,

değer bulunmuştur. Burada onun ifâdesini özetleyeceğiz :

meğer yanına harçlık alamamış olduğundan, mübaşire ihtiyâcını söylemiş, o da fiOO akçe vermiş; beraber ağlaşmışlar, İbrim'e (Yukarı Mısır'da, Saîd mıntıkasında) kadar götürmüş.» s. 283 -285. (Mütercim)

Paşa Pâdişâh'm teklifini kabul ederek, Sultân İbrahim'in ve sadrâzâmın huzurunda Bosna ve Rumeli'nin durumunu tafsilatlı olarak anlattı. Sadrâzam hepsini inkâr etti. Aralarında şiddetli bir münâkaşa oldu. Fazlî Paşa, Ahmed Paşa'yı irtikâb ile, devletin mansıbla-ınni satmakla suçladı; Ahmed Paşa da Fazlî Paşa için «Yalancı ve müfteridir» dedi. Kendisini tekzîb eden şahsın Pâdişâh'dan hakikati nasıl sakladığını ortaya koydu. Sadrâzam Pâdişâh'ın kulağını elem verici haberlerle doldurmanın doğru olmadığını söyledi. Sultân 1b-râhîm, sadrâzam'ın tercih ettiği akıllıca sükût yolunu pek takdîr etti. Dışarı çıkılacağı zaman Ahmed Paşa'yı gayet müteveccihâne iltifatlara garketti. Müteakiben Fazlî Paşa bir hatt-ı hümayûn aldı ki, Girit'e gönderilen orduda bir kumandanlık almasını emrediyordu. Bu memuriyeti kabul etmemesi üzerine, beş gün cellâdın îdâm mahkûmu olan vüzerânın başını kesdiğî ve ecnebî sefirlerinin Dî-vân'a kabul edilmeyi bekledikleri yerde, yânî sarayın birinci ve ikinci sofaları kapı aralığında hapsedildi. Azak valiliğine muvafakat etmedikçe oradan çıkamadığı gibi, çıkar çıkmaz dört kadirga ile harekete mecbur oldu.¹⁸⁴

Kırım Aleyhine Lehistan Ve Rusya'nın Şikâyetleri

Lehistan ve Rusya hükümetleri, Tatarlar*ı o taraflara akın ederek her iki devletin tebeasından 40.000 kişiyi esir etmiş olmalarından dolayı şikâyet etmişlerdi. Bir kapıcı-başı ile Hân'ın elçisi (kapı ked-hudâsı) Cemşîd Çavuş, anlaşmalara aykırı olarak alınan esirlerin memleketlerine iade olunmak üzere İstanbul'a gönderilmelerini emreden bir pâdişâh emri ile Kırım Hânı'na gönderildi. Kırım Hânı İslâm Giray, bu azarlayın mâhiyetteki irâdeyi okuduğu zaman hiç bozuntu emaresi göstermeyerek:

- «Biz pâdişâhın bendeleriyiz; Ruslar ancak zahiren ve bizim muzaffer silâhımız altında kaldıkça anlaşma isterler; fakat biz nefes almalarına meydan verince Anadolu sahillerini kayıklarıyla tahrîb ederler. Burada metruk iki kale olduğunu ve bunlan işgal etmek maslahata muvafık olacağını defalarca arz eyledik; şimdi ise onları Ruslar istilâ ettiler, yirmi palanga yaptılar. Eğer bu sene de hareketsiz kalırsak Akkirman'ı ve bütün

¹⁸⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/414-417.

Moldavya'yı (Boğdân) zapt edeceklerdir.» dedi.

İki memur bu cevabla İstanbul'a döndüler.

Sadrâzam İstanbul'da harb vekaayünden bahsedilmesini şiddetle yasaklamıştı. Venedikliler'in Akdeniz Boğazını (Çanakkale Boğazı) yasaklamıştı. Venedikliler'in Akdeniz Boğazını (Çanakkale Boğazı) abluka ettiklerini Pâdişâhtan saklamak istediğinden, Venedik donanmasının Venedik'e dönmek üzere yelken açtığına dâir te'mî-nât vermişti. İbşîr Paşa da -Haydar-oğlu ormanlık olan Sb'ğüd taraflarında Osmanlı askerlerinin her türlü mesâisine mukaavemet etmekte iken- Anadolu'nun ahvâli* hakkında sadrâzam paşanın ifâdeleri kadar hakikate yakın bir arıza göndermişti. İddiasını isbât için âsî nâmiyle tevkif ettiği reayadan yüz kişiyi gönderdi; bunlardan yirmisi İstanbul sokaklarında asılıp, sekseni kadırgalara konuldu. Gü-zelhisarlı Alî Çelebî Haydar-oğlu'nun isyan bayrağı altına mecburiyetin şevkiyle gitmiş ve ilk fırsatta İbşîr'in ordugâhına gelmiş olduğu halde, sadâkatine mukabil ceza gördü. İbşîr kendisini İstanbul'a gönderdi ve İstanbul'da başı kesildi. Gerek Alî Çelebî'nin, gerek onu müteâkib diğer bir takım şahısların îdâmı. kanun hükümlerine muvafık sayıldı. İâkin Vezîr Kavanoz İbrahim Paşa'nın na'sı hakkında reva görülen muamele halkın nefretini celbetti. Pâdişâh'ın husûsî emri üzerine İbrahim Paşa'nın cesedi bir atın kuyruğuna bağlanarak Yedikule'den saraya kadar sürüklendi ve Cellâd Çeşmesi önüne atılarak 10 gün oradın durdu.¹⁸⁵

Samur Kürk Ve Anber Vergisi

Sadrâzam, mansıbların satılması yoluyla, Devlet idaresinde bir haydutluk te'sîs etmiş, zât-ı şahanenin sonu gelmez kürk sevdası en zalimane kötülöklere vesile olmuştu. Kedhudâsı Arnavud Ahmed, tezkirecisi Şâmî-zâde Mehmed, çavuş-başı (Kejgerd: Eğriboyunlu) Torak, selâm çavuşu Mustafa, Ahmed Paşa'nın cinayet şerikleriydiler. Paşa'nın bina inşâsına merakını. Pâdişâh'ın kürk toplama hastalığı bir dereceye kadar ma'zûr gösteriyordu. Boğaziçi'nin Anadolu Hisar'ında, Incirli'de, İstanbul'un birçok yerlerinde, Çekmece'de mükellef köşkler yaptırmıştı. Bu muazzam masrafları kapatmak için devlet memuriyetlerini alabildiğine satıyordu.

Girit serdârı Hüseyin Paşa boşalmış olan sipâhî timar ve zeametlerini,

¹⁸⁵ Oseri on günden ziyâde FAB-ı Hümâyûn'da kalup râyiha i kerîhasi halkı mü)ec*7zî itmiş idi.» Npima, s. 285 (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/417-418.

en fazla fedâkârlık gösterenlere vermekten, sadrâzam paşa da en çok para verene satıyordu. Bu kabilden olmak üzere, Erzurum valiliğini 65 kese mukabilinde Hamamcı Paşa'ya verdi; Küçük Paşmakçı-zâde'den 18 kese alarak Edime pâyesiyle Selânik'i vaad etti. Pâdişâh, «Kürk ve anber vergisi» nâmıyla yeni bir vergi koydu. Sultân İbrahim'in kürk merakı akıl almaz bir dereceyi bulmuş olmakla beraber, harem kadınlarına masal söylemekle gecelerini geçiren Eyüplü bir falcı karı, zamanında kürk meraklısı büyük bir pâdişâhın bütün elbiselerini, sarayının mefruşatını, yastıklarını, kali-çelerini hep samur kürkten yaptırmış olduğunu Sultân İbrahim'e hikâye edince, bu merak bir kat daha arttı. O zamandan itibaren İbrahim'deki bu fikr-i sabit, hakîkî bir cinnet hâlini alarak, kürk göndermeleri için bütün eyâlet valilerine umûmî emirnameler çıkardı. Ne ulemâ, ne ağalar bu mâlî tekliften (vergiden) âzâde kaldılar. Yalnız birkaçı bu verginin herkes nezdinde doğuracağı hoşnûd-suzluğu ortaya koymak cesaretinde bulundular. Galata kadısı Mehmed Çelebî, dervişane kıyafetiyle sadrâzâmın huzuruna giderek, birçok taVizâttan sonra, Pâdişâh'ın huzuruna kabulünü ısrarla talep ederek dedi ki:

- «Ben ancak üç halden birine uğrayabilirim: Ya beni öldürürsünüz; ben de şehâdeti minnet sayarım. Ya beni İstanbul'dan sürersiniz; buna da müteşekkir olurum, çünkü burada iki aydır hareket-i arz oluyor. Yâhud beni azl edersiniz; hâlbuki bu zahmete hacet yok, ben bugün Galata'ya nâib gönderdim ve kadı libâs ve imamesini bu dervişane kisveye, bu dervişane serpuşa tebdil eyledim.»

Sadrâzam, kadı'nın bu cesaret ve serbestisinden daha elem verici neticeler doğabileceğini düşünerek, öfkesini hazmedip sustu. Yeniçeri miralaylarından (yeniçeri ağalarından) Kara Murad'a -ki 500 yeniçeri kendisine körü körüne bağlı idiler- hazîne tahsil memuru demek olan baş-bâkî kulu vâsitasıyla, Dîvân'ın bir kararına uygun olarak, samur kürk, anber, bir miktar para vermesi ihtar olundu. Kara Murad, böyle bir talebde bulunulmasına hiddetlenerek, dedi ki:

- «Ben Girit'ten ancak barut ve kurşun ile geldim; samur kürkü, anberi yalnız işitmişimdir; parayı ise, borçla alıp sarf ediyorum.»¹⁸⁶

¹⁸⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/418-419.

Pâdişâh, bu kadar varidatını artırdığına kanâat etmiyerek, birçok muhaliflerinin mallarını müsadere etti. Dâima israf pençesinde zebûn olarak, mücevherle müzeyyen bir sandal inşâsı için 40.000 guruş sarf etti. Hasekilerden ikisi için ağır kıymetli tâclar yaptırdı. Sultân İbrâhîm ve sadrâzam, Devlet'in sânını öylesine unut-

tular ki, iki fil, beşyüz parça altınlı kumaş, kürk istemek üzere İran Şâhi'na, elçi unvanlı bir adam yerine, bir bostancı gönderdiler. Oğluna, umûmun nefretini celbetmekten kaçınmasını tavsiye eden Vâ-lide Sultân, saraydan İskender Çelebi bahçesine sürgün edildi.¹⁸⁷

Uğursuzluk Belirtileri

16 Receb 1058 - 6 Ağustos 1648 târihinde, sadrâzam Ahmed Paşa, küçük oğlu Bakî Beğ'in müteveffa Kara Mustafa Paşa'nın sekiz yaşındaki kızıyla düğününü icraya başladı. Düğün Ahmed Paşa'nın Topkapı'da Kara Kedhudâ'dan cebren aldığı bahçede yapılıyordu. Yeniçerinin en nüfuzlu kumandanlarından olan Kara Murad, Mus-lihiddîn, Bektaş, Kara Çavuş davetlilerden idi. Ahmed Paşa, bu düğün vesilesiyle onları îdâm etmek istiyordu. Lâkin ziyafet odasında haklarında plânlanmış olan tuzaktan haberdâr olarak, cellâdın kılıcından hemen kaçmak suretiyle kurtuldular. Bütün bu karışıklıklar, o sırada vukua gelen ve halk telâkkîsınca uğursuzluk sayılan kırân-ı kevâkib (yıldızların birleşmesi), kûsûf (güneş tutulması), hareket-i arz (zelzele) gibi durumlardan daha fazla, hakîkî bir ihtilâlin belirtileriydi.¹⁸⁸

Yeniçeri Ve Ulemanın Orta Camiinde Toplanmaları

Kara Murad, Muslihiddîn, Bektaş, Kara Çavuş sadrâzamanın kurduğu tuzaktan kurtulur kurtulmaz, yeniçerilerin toplanma mahalli olan Orta Câmi'e gittiler. O akşam askerın zabıtları ve eskilerini toplayıp Ahmed Paşa'nın azlini kararlaştırdılar. Sultân Mehmed Câmü vaizini müftiye göndererek, Ocak'ın ittifakını haber vermiş ve müf-tînin de ulemâ ile sözbirliğı edip hazırlanmasını ihtar etmiş idiler. Ertesi cuma günü ağalar müretteb ve müsellâh Orta Câmi'de toplandılar ve ulemâya davet

¹⁸⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/419-420.

¹⁸⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/420.

tezkireleri gönderdiler. Daha sonra Fâtiḥ Câmii'ne gidildi. Ocak ağaları Câmî'in iç kapısı yanındaki safalara oturup, neferler karşılarında eî bağladı. Müftî mihrâbda oturmuş, kazaskerler ve mollalar, müderrisler mihrâbdan kapıya kadar müf-tînin sağ ve sol tarafında iki saf olmak üzere rütbeleri itibariyle yerleşmiş idiler. Kara Murad söze başlayarak, sipahilerin muvafakatlerini istemeye lüzum kalmaksızın bir karar verileceği düşüncesini ileri sürdü. Lâkin ağalardan bâzıları bu işin âmme maslahatına müteallik olduğunu ihtar etmeleri üzerine, onların da çağırılmasına karar verildi. Sipâhî zabıtları do gelince, ibadullahın ahvâli söylenmek üzere Câmî'e gelmesi için Ahmed Paşa'ya haber gönderildi. Sadrâzamın yerine çavuş-başmm geldiği görülünce:

- «Vezire git, mührü iste!» diye bağırdılar.

Çavuş-başı bunları intizama girmek üzere davette bulunmaya cesaret edemeyerek kaçtı ve bir daha görünmedi.

Pâdişâh tarafından müftîye bir haseki gelerek toplantının sebebi soruldu. Müftî:

- «Pâdişâh bize sadrâzâmı teslim etsin; başka suretle dağılmayız» cevâbıyla iktifa etti.

Hasekînin cevap vermeye kalkışması üzerine, parça parça edilmek muhatarasına düşerek çenesi yaralandı ve güçlkle kurtuldu. Kara Çavuş cem'iyetin Orta Câmî'e gitmesini teklif ederek, bu teklifi kabul edildi. Halkın en çok nefret ettiği kazasker Muslihiddîn camie gelmek işemedi. Müftî:

- «Gelmesin, sonra kendisi bilir» diye haber gönderdi.

Orta Câmî'de sadrâzam Ahmed Paşa'nın azliyle ihtiyar Mehmed Paşa'nın tâyîni kararlaştırıldı. Bu Mehmed Paşa aslen sipâhî olduğu halde, defterdar Bakî Paşa'nın kedhudâliğinde bulunarak yirmi sene önce yeniçeri ağası olmuş, birkaç eyâlet valiliğinde ve Kara Mustafa Paşa zamanında defterdarlıkta istihdam edilmişti. O zamandan beri Yenikapı yakınındaki bahçesine çekilerek Mevlevî dervîş-leriyle birlikte vakit geçiriyordu. Bundan dolayıdır ki «Dervîş» ve «Sofu» Mehmed Paşa unvânıyla yâd olunur. Mehmed Paşa, Câmî'e gelince, halk «sadrâzam» diye alkışlayarak el öptüler, Mehmed Paşa'nın sadârete geçtiğini haber vermek üzere, Sultân İbrahim'e de adam gönderildi. Sultân İbrâhîm mahremlerinden Tavukçu Mustafa Paşa'yı göndererek cen'viyyetin dağılmasından sonra isteklerinin karşılanacağını tebliğ ile müftî ve yeni sadrâzamı saraya davet etti. Topluluk müftînin gitmesine izin vermeyerek, yalnız Mehmed Paşa'yı gönderdiler.

Mehmed Paşa huzûr-ı hümayûna cebren getirildiğini beyân ederek mazeret arzetti. Sultân îbrâhîm, mühr-i hümayûnu kendisine vererek:

- «Ahmed Paşa'yi azl ettim! Lâkin dâmâdımdır, nasıl teslîm edeyim? Onun kurtarılmasını senden beklerim» dedi.

Mehmed Paşa, cevâb veremeyerek Sultân İbrahim'in eteğini öpmekle iktifa etti. Arkasına bir hî'at giydirildi; Pâdişâh dönmesine izin verdiği zaman, kapı-ağasıyla hazinedar, koltuğuna girdiler. Câmi'e döndüğünde Pâdişâh'ın sözlerini topluluğa bildirdi; hepsi birden:

- «Hayır, devletli (vezirlere verilen resmî lâkab), bu olacak iş değildir» diye cevap verdiler.

Mehmed Paşa Pâdişâh'ın yanına dönmeye mecbur oldu; halkın arzusunu, titreyerek ve gözlerinden yaş akıtarak, beyân etti. Sultân İbrahim gazaba gelerek:

- «İhtiyar kopekî Vezir olmak için askeri kıyam ettirdin; sonra sırası gelir, sen de görürsün!»¹⁸⁹ diye bağırdı.

Ondan sonra üzerine yürüyerek, bizzat yumrukla döğdü. Mehmed Paşa, büyük bir korku ve heyecan ile hanesine döndü, mührü ve kaftanı müftîye göndererek, istifasının kabulünü rica etti.

Yeniçerilerin ayaklanmasına en ziyâde sebep olmuş olan Bektaş ve Muslihiddîn ağalar. Mehmed Paşa'ya koşarak, bu işi üzerlerine almış olduklarını söylemek suretiyle, Paşa'ya Câmi'e getirdiler.

İsyancılar, şehir kapılarını kapatarak, şehzadelerin hayatlarının muhafazası için Valide Sultân'a tezkire yazdıkları gibi, kapt-ağasıyla bostancı-başıya da adam göndererek Ahmed Paşa'nın îdâimna. Sultân îbrâhîm'i indirerek şehzadeyi tahta oturtmaya karar vermiş olduklarını tebliğ ettiler. Büyük mîrâhor Mustafa Paşa, cem'iyete gelerek, Pâdişâh tarafından olmak üzere:

- «Bu cem'iyetin aslı nedir, niçin dağılmazlar? Benimle on bine yakın kul vardır; dağılmazlarsa hepsini kırarım, vezirim kan-dedir (nerededir), ne bileyim, bulsunlar»¹⁹⁰ sözlerini tebliğ etti.

Bir Arnavud¹⁹¹ ilerliyerek:

- «Biz veziri kendisinden isteriz, eğer pâdişâh ise çıksın, ayak dîvânı yapsın! murâdlarımızı arz edelim. Evvelâ böyle gaflet ile saltanat olmaz.

¹⁸⁹ Bre kftpek koca; Ve7îr-i Aram olmak için kulu tahrîk Udun: bu cem'iyet bertaraf olduktan sonra. göre. seniin hakkundan jtelirem.» Kâb'b Çe'ebî Ve Naîmâ. (Mütercim)

¹⁹⁰ Hammer'den tercüme yerine. NnîmVrian alınmıştır (Mütercim).

¹⁹¹ Naîmft'da .Koca Arnavud. yâni «İhtiyar Arnavud» der ki. Bektaş Afta olaçaktır. Mrrm>

Elbette veziri verir, Vardar Alî Paşa bir yarar ve sâlih ve dindar adam idi; onun başı ve îbrâhîm Paşa'nın cesedi Bâb-ı Hü-mâyûn'da nâ-hak yere yirmi gün yatmak hangi kitâbda vardır?»¹⁹² dedi.

Ondan sonra ihtiyar Muslihiddîn mîrahora hitâb ederek:

- «Baka. nga. Pâdişâh bir zâlimi âleme taslît edip cem-i mâl ve irtişa ve terk-i şeriat ile dünyâ bu hâle geldi. Kadınlar mesâlih-i devlete musallat; hazîne yalnız isrâfâta yetişmez; reâyâ perişan; küf-

fâr Bosna serhaddinden kırk pare hisar aldı; hâlâ bu kadar küffâr kalyonu boğazda yatıyor; define tekayyüd yok; İstanbul mahsur kaldı; bu ahvâli niçin görmez? Evvelâ istikşâf-ı ahvâl için Boğaz'a giden sen değil mi idin?»¹⁹³ sözlerini söyledi.

Mustafa Paşa:

- «Pâdişâh bu ahvâli bilmez ve bildirmedğim için ben suçluyum. Vezirin rızâsı olmadığı için, başımdan korkup söylemedim. Şimdi muradınız ne ise söyleyiniz, Pâdişâh'a tebliğ ederim» dedi.¹⁹⁴

Muslihiddîn Ağa, cem'iyet nâmına, dört teklif ileri sürdü: Evvelâ, rüşvetin ortadan kaldırılması; ikinci olarak kadıların uzaklaştırılması; üçüncü olarak, sadrâzamın îdârm.¹⁹⁵ Mîrâhor, bu cevâb ile saraya gitti. Sarayda bostancılar silâhlandırılmış, toplar yerlerine (saray barularına. duvarlarına) yerleştirilmişti. Akşam olunca, ulemâ hanelerine gitmek istediler. Lâkin ağalar:

- «Eğer bu gece cem'iyet dağılırsa, yarın sabah toplanmak muhal olur; Sultân îbrâhîm cümlemizi kırar. Ya hepimiz telef olalım, yâhud âlemin hâlini islâh edelim de öyle dağılalım. Bu geceyi sizinle birlikte camide geçiririz.» dediler.

Ulemâ bu fikre uydular. O gün cuma olduğu halde, cuma namazı kılınmadı; ulemâ yeniçeri odalarına dağıldı ve onlar tarafından kendilerine ziyafet verildi.¹⁹⁶

Sadrâzam Ahmed Paşa'nın Boğulması

Sadrâzam Ahmed Paşa, idamlarım düşündüğü ağaların gitmesinden

¹⁹² Nftünâ'dan nlmir.tşlr. (Mütercim)

¹⁹³ Keza.

¹⁹⁴ Keza.

¹⁹⁵ Teklif dört ise de. Naîmâ dördüncüsünü .filân îtsün» diye mübhem bırakmıştır; galiba teedîd-i îmân olacaktır. (Mütercim)

¹⁹⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/420-423.

sonra Topkapısı'ndaki bahçesinde kalamamıştı. Bunların intikam alacaklarından korkarak, mühürdarı, hazinedarı, telhîşçisi (pâdişâha yazılan arızaların kâtibi) ile birlikte sarayına çekilmişti. Gece yarısına, doğru, yeniçerilerin 81. bölüğü zabitlerinden biri -ki Ahmed Paşa'nın mahremlerindendi- ağaların Orta Câmî'de toplandıkları haberini vermeye geldi. Ahmed Paşa derhâl kalkıp namaz kıldıktan sonra (mu'tâdı üzere teheccüd namazı kıldıktan sonra) mühürdar ve hazinedarını çağırdı; hazinedara, hazînesinde bulunan 6.000 altını bir ata yükletmesini emretti. 10.000 guruş kıymetinde iki yüzükle diğer bir büyük yakut yüzüğü ve bir Mushaf-ı Şerifi¹⁹⁷ beraber alarak, hademesinden en ziyâde güvendiği Abdi ve Halil ile birlikte ata bindi; muhiblerinden Deli Birader nâmında bir adam hanesine gitti. Mühürdar ile hazinedar, paşalarının nereye gittiklerini sadrâzâmın sarayı muhafızlarından olup arkasından merak sâikiyle gitmiş olan bir muhızardan öğrenebildiler. Bunlar Deli Bi-râder'in hanesine gelerek efendilerini sordular. Deli Birader, serse-riyâne dolaşmakta bulunan dostunu saklamış olduğunu inkâr etmekle beraber, artık Ahmed Paşa'yı hanesinde daha fazla bulundurmaya ihtiyata muvafık görmedi. Zavallı sadrâzam. Uzun Ahmed nâmında birinin hanesine gitti; orada dahî kendisini emniyette göremediği için Hacı Behrâm isminde birinin evine iltica etti. Hacı Behrâm, hıyanet ederek Ahmed Paşa'yı; Sofu Mehmed Paşa'ya teslim etti. Ahmed Paşa, kırk adam vâsıtasıyla inzivâgâhından çıkarılarak (adamları ve altınları ile birlikte) yeni sadrâzâmın huzuruna götürüldü. Mehmed Paşa ayakta karşılayarak kucakladı. Ahmed Paşa, hayâtının muhafazasını ve Mekke'ye gitmesine müsâade verilmesini rica etti. Sofu Mehmed Paşa. askerini para kuvvetiyle yatıştınlabileceği-ni söyleyerek tesliyyeye çalıştı. Bununla beraber bir taraftan da, mahbûsun hakkında ne muamele yapılabileceğine dâir müftîden bir fetva verilmesini istemişti. Ahmed Paşa, yalnız ve büyük korku ve heyecan içinde kalarak birkaç bardak buzlu su içti. Çok geçmeden Mehmed Paşa'mn kedhudâsı Bergamalı Hüseyin-ağa-zâde Mehmed Ağa gelerek eteğini öptü ve hayâtı kurtanlabilmek üzere, hazînelerinin defterini istedi. Ahmed Paşa, bir kalem alarak kendi eliyle bir hesap yaptı ki. bütün servetini 300 keseye çıkarıyordu.¹⁹⁸ Mehmed Kethüda, büyük bir soğukkanlılıkla dedi ki;

- «Benim sultânım, üçyüz kese bu yakında topladığınızdır; bununla

¹⁹⁷ Şeyh hattıyla. Naîmâ. (Mütercim)

¹⁹⁸ «Ahmed Paşa. arkasındaki samur kaplı kırmızı havrânîsinin sağ canibini yire serpüp kâftud ve divit istedi; kendi eliyle üç yüz kise defter idüp .budur* didi.. Naîma. s. 312. <Mütercim)

olmaz; bütün malınızı askere vermedikçe kurtulamazsınız; malınızı canınıza siper etmelisiniz.»

Ahmed Paşa, yekûna bir sıfır ilâve etti. Lâkin kedhudâ, bunun da pek az olduğunu söylemekte olduğundan, kendi koynundan 1.000 altın çıkardığı gibi, iki adamı üzerlerindeki 3.000'er altın vermeye mecbur oldular.

Ahmed :

- «Bunları al. sâhib-i devlet babamıza bizden hediye olsun, başka bir nakçe nakdim yokdur» diyerek, yemîn etmeye başladı.

Mehmed Kedhudâ:

- «Yok, sultânım, paşa babanız sizden kendisi için bir habbe istemez; onun muradı asker gâilesini def etmektir» deyip, o paraları da deftere yazdırdı.

Hüseynağa-zâde çıkınca, Ahmed kavuğunu Abdi'ye vererek ve iki hizmetkârını ayak ucuna oturatarak, kendisi de yere yattı. Ancak henüz uyur uyumaz bir haberci gelerek, uyandırdı¹⁹⁹ ve askerın kendisini istemekte olduğunu, sadrâzâmın kurtarmaya çalıştığını haber verdi (8 Ağustos 1648 - 18 Receb 1058).

Merdivenden indiğinde bir adamın, kendisinin koltuğu altına girdiğini hissetti. Derhâl döndü, elbette titremeksizin değil, pek çok defalar istihdam etmiş olduğu Kara Alî'yi gördü:

- «Hay kâfir kahbe oğlu!» dedi.

Kara Alî, istihza ile gülerek, sadrâzam paşanın göğsünden öperek:

- «Hay benim devletli efendim» hitâbıyla karşılık verdi.

O sırada cellâdın muavini Hammal Alî sol koltuğuna girdi, ikisi birlikte ahır kapısına götürdüler.²⁰⁰ Orada cellâd, Ahmed Paşa'mın sarığını başından aldı, bir yumruk ile yere yatırdı, boynuna uğursuz kemendi geçirdi.²⁰¹

¹⁹⁹ «Ahmed Pasa defter ve altını gönderdikde yine v&fir karlı buzlu su içdikden sonra başından haraavt sangını çıkarup Abdi Çelebt'ye virdi, «kendi sangın gibi kafes sar- didi. Sarık bozulup sankhkdan sonra Abdi ve Halil'e «Sız yorgunsunuz, istirahat idiniz- diye izin vererek, onlar da ayağı Ocuna baslarım koydriar. Kendisi esner, gâh belinleyflp gözini açar, gâh yumardı. O zaman ba'zı zurefâ şu kıt'ayı söylemişlerdür. Uğradı çfîn sitalcama (?) düstür Tuttlup ziyk-ı sadrdan nefesi Kafes İçinde kuş gibi kalcak Bozdi destânn. eyledi kafes!.

Saat yediye gelmişdi (Hesaba göre sabaha iki üç saat kadar kalmıştı). K8-tib Potur Alt Veztr-İ hab-filûdun dizine yapışdı. Got açdukda zanûsnu öpüp «Buyurun sultânına» didi; Nereye?» diye havl-i can İle sıçradı.» Nalmâ. s. 313 ve 314. (Mütercim)

²⁰⁰ Sadrâzam Mehmed Paşa'mın hanesinin ahır kapısıdır; Hamrner. istanbul kapılarından birine «Ahurkapu» denildiği için, Ahmed Paşa'yı şehrin bu kapısına götürüldü sanmıştır. (Mütercim)

²⁰¹ «Veztrün ahun kapusına teveccüh itdüklerinde Ahmed Paşa bir kerre ge-rilüp turdı; o zaman Kara AK kemendi başındaki kırmızı fes takiyeyl beline sokup veztrün destânnı kendi başına geçirdi. Zor ile kapudan İçeri sokup ka fasına bir yumruk urarak yire çökertdi. Müheyya olan kemendi belinden çıkardı, veztrin gerdanına takdi. uçlarım kendisi ve şakirdi sıkdılar.» Naîmâ'-dan, s. 314. (Mütercim)

Sadrâzâmın emriyle maktulün na'şı bir al üzerine konularak, Atmeydânı'na atıldı. Güneş doğarken ulemâ ile asker ağalan Atmeydânı'ndan geçerek Ahmed Paşa'nın ruhsuz cesedini gördüler ve Sultân Ahmed Câmii'nde sadrâzam Sofu Mehmed Paşa'nın yanına gittiler.²⁰²

Rumeli Kazaskerinin Öldürülmesi

Rumeli kazaskeri²⁰³ -ki gerek sefihâne ahlâkından, gerek irtikâblarından dolayı kendisinden nefret edilirdi- resmî elbisesi sırtında olduğu ve üstüvane şeklinde kavuk giymiş muhızlıları yanında bulunduğu halde, ulemâ silsilesi içindeki yerine katılmak üzere yola çıkmıştı. Anadolu kazaskeri Memik-zâde'nin yanına gitmek isterken, Memik-zâde atını mahmuzlayarak uzaklaştı; diğer ulemâ da öyle yaptılar, Rumeli kazaskeri yalnız kaldı (Ulemâdan Gejdehâ dâ-mâdı) Abdullah Efendi halk ortasına çıkmamasını tiasîhat ettiyse de te'sîr ettiremedi. Rumeli kazaskerinin en şiddetli hasımlarından birkaçı miiftînin yanına giderek:

- «Sultânım, bu mel'ûn burada ne arar? Niçin geldi?» dediler. Müftî Efendi:

- «Biz dönsün, bu gün gelmesin diye haber gönderdik; gelmiş; kendi bilir!» diye cevap vermesi üzerine, ulemâ, bu sözü kazaskerin mahvına işaret sayarak, lanet ve tahkire hedef ettiler.

O sırada, kazasker Mes'iid Efendi'yi tâkîben, Câmî'in merdivenleri yanında atından indi. Müderrislerden Muslî Çelebî nâmında cesur bir genç kavuğunu başından aldı, Mes'iid Efendi, kazaskerin açık başına bir yumruk indirdi. Kudsî-zâde nâmında bir üçüncüsü de, kazaskeri, atını yanaştırmış olduğu taştan aşağı düşürdü.

Muslî Çelebî askere hitaben:

- «Ne duruyorsunuz? Urun şu mel'ûnu!» deyince, asker hücum ederek, bunlardan biri başına bir bıçak, biri de tüfek kundağı vurdu. Kazasker, başı iki yerinden yarılmış, kan içinde kalmış olduğu halde o aralık çıkagelen müftinin üzengisine sarıldı ve başından akan kan müftî efendinin câme-i beyzâsım la'l-i gûn eyledi (beyaz elbisesini kızıla boyadı). Müftî Abdurrahîm

²⁰² Bu Ahmed Paşa'nın parça parça edilmesinden dolayı ismi târihte «Hezâr-pflre Ahmed Paşa» kalmıştır. Mufilsır olan Evliya1 Çelpbî cümle asker Ahmed Paşa'nın laşesine kılıç urup pare pflre iderek yajhını sızıya ilâç olmfk üzere yafcma itdüklerini yazar. c. 1. s. 274.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/423-426.

²⁰³ Bu kazaskerin ismi Muslin iddin'dir- KitSba nakti caiz olmayan bir lâkabi oldu için Naîma ondan bahsettikçe «Mülakkab k.-ızasker» der. (Mütercim)

Efendi, onu bir işaret ile, bir söz ile kurtarabilirken, üzengisiyle yüzüne vurarak atını ileri sürünce, bedbaht, asker tarafından parça parça edildi. Başı kesildikten sonra, cübbesi çıkarılarak yüzükoyun yere yatırıldı. Arkasından şalvarı yırtılarak kana boyanmış olan başı oraya konuldu ki, bu tahkir edici muamele, ancak îdâm olunan Hristiyanlar'a müstehak görülür ve onlar için cevaz verilirdi.²⁰⁴

Ondan sonra na'şî Atmeydam'nda sadrâzâmın na'şî yanına götürüldü.

Cinci Hoca, daha az menfur olmamakla beraber, kayınpederi marifetiyle askerinin pençesinden kurtuldu. Câmfin bir tarafında resmî imame ve cübbesini daha küçük bir sarık ve bir ferace ile değiştirerek Çavuş Mustafa Ağa delaletiyle kedhudâsiyle birlikte Câmî'in arka tarafındaki bir kapısından kaçtı.

Müftî, kazaskerin kanıyla lekelenen beyaz sofuyu çıkararak menekşe renginde bir sof giydi. Ağalar, kazaskerin katli hatâsını ulemânın üzerine, haklı olarak atarak:

- «Efendiler, bu şey bizden olmadı; yine sizden oldu» dediler.

Murad Ağa, Câmî'den dışarı çıkarak askeri sükûta davet etti ve her kim bir taarruza kalkışacak olursa şiddetle ceza göreceğini ihtar etti. Bu müessir tedbîr sayesinde, Fâtih Câmî'nin Semâniye Medresesi müderrislerinden olup da maktul sadrâzâmın himâyesi altında bulunan Köse Alî -düşmanları kendisini görür görmez «Bre Köse mel'ûn, sen neye geldin? Seni de tepelemeli» diye bağırması olmalarına rağmen- hayâtına dokunulmadı.

Mekke'de kadılık etmiş olan Beyâzî Hasan Efendi, askerinin kendisini görmek istediğini söylemek üzere Pâdişâh'a gönderildi. Fakat memuriyetinde muvaffak olamadı. Mısır'dan ma'zûl Es'âd Efendi ve müderris Uşşakî-zâde Fasîhî Çelebî, şehzadelerin büyüğü Sultân Mehmed ile birlikte Câmî'e gelmesini tebliğ için Valide Sultân'a gönderildi. Sultân îbrâhîm'in hal'ine ve Sultân Mehmed'in iclâsına karar verilmiş ve bu iki kararın meşrûiyeti hakkında fetva alınmış olduğunu da bildirmekle görevliydi.

Valide Sultân:

- «Şimdiye kadar camide cülus vuku bulmamıştır ve ağalar, ulemâ saraya gelsinler» diye cevap gönderdi.

Sabık Medine kadısı Seyrek-zâde Abdurrahmân Efendi, mukaa-veletin

²⁰⁴ «Husemfısından çukadarian ve şâir erâzil serâvîlinün ardını çâk idüp yüzi koyı mekşûTü'1-evre bırakdılar; ba'dehu sürüp vezir Ahmed Paşa'nun cüssesi yanına götürdiler.» Naîm&'dan, c. 3, s. 318 (Mütercim).

faydasız olduğunu ve böyle bir hâl vukuunda maiyyetinde-ki bostancılarının tamâmiyle kılıçtan geçirileceğini bildirmek üzere, bostancı-başıya gönderildi, Bostancı-başı bostancılara sükûn üzere bulunmalarını ihtar ettikten sonra camie giderek, saraya dağdağsız girebileceklerini ağalara te'mîn eyledi.

Sultân İbrahim hademeleri, bostancıları toplayarak silâh tevzî' ettirmiş ve sarayı muhafaza teşcî eylemişti. Lâkin teşvik edici alkışlar yerine «Pâdişâhımızın emridir» şeklinde âcizane bir tâbirden başka söz edilmemişti. Müftî, kazaskerler, Muslihiddîn, Bektaş, Mu-rad Ağa'lar saraya gittiler. Valide Sultân siyah ibrişim örtü örtünmüş, bir Zencî hadım yelpaze sallıyordu. Ulemâ ve ağalar kendisini hürmetle selâmladılar. Valide Sultân ağalara hitaben şöyle söze başladı:

«- Böyle fitne çıkarmak olur mu? Siz bu hanedanın perverdesi değil misiniz?»

İhtiyar Muslihiddîn teessür içinde ağlayarak²⁰⁵ dedi ki: - «Benim devletli sultânım, gerçeksiniz, cümlemiz bu devletin pek çok ni'metine mazhar olduk. Husûsîyle kulunuz kızıl abâ ile geldim, seksen yaşına geliyorum, bu kadar lutûflar gördüm. İşte bu ni'metlerin şükrünü edâ etmek üzerimize vâcib olduğu içindir ki, efendimizin hanedanının karîn-i ihtilâl olmasına takat getiremiyoruz. Keski bu günleri görmeseydim! Böyle işlere ön ayak olmayı ben ister miyim? Neye tamâm, kime ihtiyâcım var? Artık rütbe ve man-sıb talibi değilim; hepsinden el çektim, devlete hayır dua hizmetindedim. Lâkin, benim devletli sultânım, elhamdülillah Müslüman'ız. Pâdişâhımızın tavir ve mesleği şer1 ve akıldan hâriç olduğu cihetle âleme karışıklık geldi; yaramaz adamların mukaarenetiyle şu hâle çâre bulunamayacak dereceye varıldı. Her taraftan kâfirler baş kaldırdılar; serhadlere düşman istilâ etti. Boğaz'da yetmiş seksen parça kale gibi harb gemileri yatıyor; Akdeniz'in yolunu kapatmış, gece gündüz ceng ediyorlar. Pâdişâh bu hallerin cümlesinden gaafil, eğlenceyle, sefahat ile. mal toplamak, israf ve irtişa ile meşgul. Şeriat terkedilmiş; âlem harâb! Hazîne israflara gidiyor. ŞerM Şerifin hükmü her ne ise onun icrası için ulemâmız fetva verdi; onun üzerine geldik. Şehzade tahta lâyıktır; cülus olmadıkça cem'iyyet dağılmaz ve pek çok kanlar da dökülür. Lutûf buyurunuz da fesada bâis olacak bir muhalefet göstermeyiz! Hüküm ŞerM Şerifindir!»

Valide Sultân, Pâdişâh'a gücenmiş olmakla beraber, analık mu-

²⁰⁵ «Gfırg-i bârftn-dfde, pfr-î köhne koca MusHhiddîn giryân giryftn söze geldi.. Natmfl, s. 322. (Mütercim)

habbetiyle teessür içindeydi. Sultân İbrahim'e verdiği nasihatler, hoşnûdsuzluğunu mücib olmuş, haseki sultânların entrikalarıyla -yukarıda yazıldığı gibi- İskender Çelebî bahçesine sürülmüştü. Hattâ Rodos'a sürülmek tehlikesi de vardı. İbrahim, kızkardeşleri Ayşe, Fatma, Hân-zâde ile birâder-zâdesi Kaya Sultân'a fena muameleler etmiş, onları hasekilere câriye gibi hizmet etmeye ve leğen tutmaya kadar icbar eylemişti.²⁰⁶ Valide Sultân için bu türlü tahkirleri unutmak mümkün değildi. Bununla beraber Sultân İbrahim'in ulemâ ve vüzerâ vesayeti altında olmak üzere saltanatta bırakılmasını teklif etti.²⁰⁷

Müftî ve Abdülazîz Efendi, Valide Sultân'ın bu teklifine mu-kaabil uzun uzadıya mütalâalar serd ettiler. Nihayet Anadolu kazaskeri Hanefî Efendi dedi ki:

- «Benim sultânım, biz sizin lûtf unuza ve ibadullaha merhamet ve şefkatinize i'timâden buraya geldik. Ümmü'l-mü'minînsiniz (Müslümanların atlasısınız); bütün Müslümanlara acıyarak, bu işin bir ân evvel bitmesine himmet buyurunuz! Zîrâ hâl müşkil oldu; düşman etrafa hücum etti; müsadere ve rüşvetle devlet nizâmı elden gitti. Pâdişâh hevây-ı nefis ile meşgul olmaktadır; saltanat işleriyle ilgili tedbîrde âtıldır; Şer'i âdaba merâî (ayna) değildir. Davul, zurna, çeng, şeştâr (altı telli)sesi Ayasofya minarelerinde müezzinlere ezanı yanıltıyor. Kimse nasihat edemez; herkes can korkusundadır; hattâ sultânımı bile defalarca gücendirdiler. İnsaf hâricinde salgınlar, bedestânı basıp tüccar malını gasben almalar, nâ-hak katiler, kadınların tasallut ve ricâsiyle müstehak olmayanların âleme yayılması bunun zamanında haddi geçmiştir, hiçbir şekilde islâhı kaabil değildir.»

Valide Sultân tekrar cevâp vererek:

- «Efendi, doğru söylüyorsunuz; lâkin kötü etrafın şerrine uğradı; yaramaz sözüne uydu. Bundan böyle musâhibleri atılsın, akıllı nasîhatcılann sözünü tutsun.» dedi.

Hanefî Efendi:

- «Ya sultanım, mukaarın olan (kendine yakın olan) iyileri niçin öldürdü; Kara Mustafa Paşa gibi bir veziri heveslerine tâbi olmadığı için

²⁰⁶ «(isimleri geçen) sultânlara kahr ile muamele idüp emlâk ve mücevheratlarını almış idi, taht-ı nikâhındaki Hümâşâh Sultân tesmiye itdükleri Telli Hasekî'ye o sultânları câriye makamında koşup meselâ hasekî yemek ye-dftkde sultânlar ayakda durur, elini yıkayacağı zaman Kaya Sultân sabun vi-rüp diğerleri leğen ve ibrik getirirlerdi.- Nafmî'dan, s. 323-324.

²⁰⁷ Bu konugmalar, Hammer'ın tercümesinden tercüme yerine, Nafmâ'dan nakledilmektedir. (Mütercim)

îdâm edildi. Hanya fâtihi Yûsuf Paşa'yı «Sen bana Girit'ten mal getirmedin» diye haksız yere öldürttü. Bunları gören, bundan sonra, nasıl emîn olur ve nasıl ona yaklaşmaya ve nasîhata cür'et eder?» cevâbını verdi.

Valide Sultân :

- «Amma yedi yaşındaki ma'sûmun saltanatı nasıl olur?» mülâhazasını İleri sürmesi üzerine, Hanefî Efendi cevaben:

- «Mezhebimizin imamları olan Hanefî âlimleri «Kebîrî muh-teli'l-aklın saltanatı caiz değildir; sabî-i âkilin caizdir» (Aklı bozuk olan büyük evlâdın saltanatı caiz değildir; akıllı olan çocuğun saltanatı caizdir) buyurdıkları kitaplarımızda yazılıdır; buna göre fetvalar verilerek iş bitmiştir. Ma'sûm cûlus eder; veziri işleri yürütür; amma meslûbü*I-akl (aklı alınmış, akli bozuk) oturursa kan dökülür, ii*za tecâvüz olunur, müsadere, zulüm ve tasallut, ibtâl-i şeriat sebebiyle âlem fenaya gider, düşman girer, saltanat ecnebilere intikal eder. Muhalefet buyurmayınız, hemân şehzade hazretlerini getiriniz.» sözlerini söyledi.

Karaçelebî-zâde dahî Valide Sultân'a birkaç söz söylemişse de, pek münasebetsiz olduğu için Devlet tarihçisi Naîmâ onları nakle cesaret edememiştir. Azîz Efendi bile bu sözlerden utanmış gibi görünmektedir; çünkü o kadar faal bir rol oynamış olduğu bu sahneye dâir târihinde hiçbir şey yazmamıştır. Valide Sultânın nihayet:

- «Gideyim şehzadenin sancağını sardırayım, çıkarayım.» dedi. Bu sözü ulemâ, ağalar teşvik edercesine alkışladılar. Dârüssaâde önünde bir taht hazırlandı, henüz yedi yaşında bulunan Şehzade Sultân Mehmed, saray ağaları etrafını çevirmiş oldukları halde, içeriden çıktı²⁰⁸ (8 Ağustos 1648 - 18 Receb 1058). Güneşin batmasından üç saat evvel yeni pâdişâha vezirler ve ulemâ dest-bûsî merasimini îfâ ettiler. Lâkin çocuk kalabalıktan korkar diye, bütün devlet büyükleri bu merasime kabul olunamadılar.

Pâdişâh'in muhafazası Valide Sultân ile bostancı-başıya sıkıca tenbîh olunduktan sonra, vezirler ve âlimler -silâhdâr, çukadar, bos-tancı-başı önlerinde bulunduğu hâlde- hal'ini tebliğ için Sultân tb-râhîm'in yanına gittiler. İhtiramla:

- «Pâdişâhım, ulemâ ve âyânın re'ylere mucibince içeri buyurunuz!» dediler.

Sultân İbrâhîm:

²⁰⁸ Başında münftsib mücevveze, arz «galan etrafım almış. Kuşane Kapısı semtinden zuhur idüp muntaartne arz-i didâr eyledi.» Nalmfl, s- 326. (Mütercim)

- «Bre hâinler! Ben sizin pâdişâhınız değil miyim? Bu nasıl iştir?» diye feryada başladı:

Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi cesurlanarak söze başlayarak:

- «Hayır, sen Pâdişâh değilsin; umûr-ı şer'iyye ve dîniyyeye tekayyüd etmeyerek, cihanı harâb ettin. Vakitlerini eğlence ve gaflet ile geçirip rüşveti ta'mîm, zâlimleri âleme musallat, beytü'1-mâli telef ve israf ettin.» dedi.

İbrâhîm, müftî ile, Azîz Efendi ile, Muslihiddin ve Bektaş Ağalar ile uzun uzadıya mücâdele etti; dâima:

- «Ben sizin pâdişâhınız değil miyim? Bu ne demektir?» sözlerini tekrar ederdi.

Enderun ağaları:

- «Evet pâdişâhsınız; birkaç vakit istirahat ediniz» dediler.

Sultân İbrâhîm:

-• «Lâkin niçin tahttan ineceğim!» dedi.

Yine Azîz Efendi cevap verdi:

- «Çünkü ecdadının mesleğine sülûk etmediğin için tahta lâyük değilsin.»

İbrâhîm, Azîz Efendiye, müftîye, diğer hazır bulunanlara: «Hâin» diye hitâb ederek, hepsini azarladı. Ondan sonra elini yere doğru indirerek dedi ki:

- «Şu kadar çocuğu mu pâdişâh edeceksiniz? Öyle bir çocuğun padişahlığı nasıl caiz olur? Demek ki (Sofu Mehmed Paşa'yı işaret ederek) bu ihtiyarı pâdişâh edeceksiniz? Hiç vezir pâdişâh olur mu? Bu çocuk benim oğlum değil mi?»

Abdülazîz Efendi, Pâdişâh'a Önce söylediği elem verici sözleri tekrar etti; başka sözler de söylemiştir ki. Devlet tarihçisi, padişahlık şevketine saygısından dolayı nakline cesaret edememiştir. Azîz Efendi de bunlardan utandığı için târihinde yazmamıştır. Sultân İbrâhîm o zaman kendi yetiştirmesi olan yeniçeri ağasıyla müftîye hi-

tâb ederek, gördükleri iyiliklere mukabil hıyanet ve küfrân-ı ni'met etmiş olduklarını söyleyerek, özellikle müftîye, o makama getirenin kendisi olduğunu ihtar etti. Müftî:

- «Beni müftî yapan sen değilsin; Allah'dır» deyince, Sultân İbrâhîm, ellerini göğe kaldırarak büyük bir hüznün ve inkisar ile beddua etti.

Silâhdâr ve çukadar koltuğuna girerek birkaç adım ileri götürdüler; lâkin yine durdu ve söze devam etmeye başladı. Kendisi çekenleri tâkîbe

mecbur olarak, hazır bulunanlara daha birkaç söz söyledi. Nihayet, mukavemetin faydası olmadığını anlayınca, bir elini diğerine sürerek:

- «Alnımın yazısı bu imiş; emir Allah'ın!» deyip gitti. Kuşhane mahbesine götürülerek, yalnız küçük bir pencereden aydınlık alan iki odaya kapandı.

Nefsinin iştah duyduğu şeylere kendini teslim etmiş olan Sultân İbrâhîm, daha dün sarayında herkesin müfrit ta'zîmâtı ile kuşatılmış iken, bugün hakarete uğramış ve nefret edilen biri olarak saltanatı müddetinin uzun sefahatinin cezası olmak üzere, utanç duyulacak bir hal*e ve ağır bir mahbûsiyete dûcâr oldu.

Sultân İbrahim'in hapsinden on gün sonra, sipahiler, babasının tahtından cebren indirilmiş ve saltanat makamına küçük bir çocuk getirilmiş olmasından şikâyet ederek, halledilmiş hükümdarın lehine seslerini yükselttiler. Müftî Abdurrahîm, sadrâzam Sofu Meh-med, kazaskerler, yeniçeri ağası, Murad Ağa, Kara Çavuş, eski hâlin iadesi devletin ve kendilerinin selâmeti için felâkete yol açacağından korkarak, İbrahim'in hemen idamına karar verdiler. Tasavvur edilen katle meşru bir şekil vermek için müftîye şöyle bir suâl soruldu:

«İlmiyye ve seyfiyye mansıplarını ehline vermeyip, rüşvet ile ehil olmayanlara tevcih etmekle nizâm-ı âleme hâle veren pâdişâhın hal' ve izâlesi caiz olur mu?»

Fetva «Olur» muhtasar cevâbını verdi. Müftî kararını şu şer'î hükme bina etmişti: «İki halîfe içtimâ ederse, birisini öldürünüz.» islâm hukukunun müdhiş kaidesi, ki indirilmiş olan bütün hükümdarların değil, hattâ saltanat tahtında bulunan hükümdar için tehlikeli görünen bütün prenslerin idamına cevaz verir.

Vaktâ ki müftî. sadrâzam, kazaskerler, ağalar Sultân İbrâhîm'i Öldürmek için saraya gittiler, saray hademesinden hiçbiri, işlenecek cinayete karışmak istemeyip hepsi kaçtılar (28 Receb 1058 - 18 Ağustos 1648). Sadrâzam ve müftînin adamları mahbes kapılarını kırdılar. Cellâd Kara AH bile kendisine düşen vazifeden dehşete düşerek gizlendi. Sofu Mehmed bizzat:

- «Cellâd nerede, şu mel'ûn nerede?» diye araştırıyordu.

Kara Alî ağlayarak Sofu'nun ayaklarına kapandı; bu işi yapamayacağını ve elinin ve dizlerinin titremekte olduğunu söyleyerek, kendisinin Öldürülmesini istirham etti.

Sadrâzam:

- «Gel mel'ûn!» diye başına bir değnek vurdu ve müftî ile Kara Alî'yi ve

yardımcısı Hammal Alî'yi arkasına alarak mahbese girdi. Kazaskerlerle ağalar Sultân İbrahim'in odasına açılmış olan pencereden îdâmını seyrettiler. Bir atlas entari giymiş, kırmızı çakşırının sırmalı uçurları dışarıda kalmış, başında bir takye, sol elinde Mushaf-ı Şerif bulunduğu halde, sadrâzam ve müftînin -defalarca hizmetine müracaat ettiği cellâd ile birlikte- içeri girdiklerini görünce:

- «Ekmeğimi yiyenlerden kimse yok mudur ki, bana merhamet etsin de muhafaza etsin! Bu zâlimler beni Öldürecekler! Aman, Aman!» diye bağırdı. Ondan sonra müftîye dönerek: «Bak Abdurrahîm, Yûsuf Paşa senin fitneci ve hâin olduğunu söyleyerek öldürmemi tavsiye etmişti. Ben seni öldürmedim. Meğer sen beni öldürecek imişsin. İşte Kitâbullâh! Beni ne hüküm ile öldürüyorsunuz, zâlimler!» diye feryâd etti.

O zaman cellâdın elini omuzuna koyması üzerine, birçok lâ'n ve nefrin ederek, pâdişâhlarına sadakatsizliklerinden dolayı Türk milletinin intikaam-ı îlâhi'ye uğramasını istedi.²⁰⁹ Nihayet uğursuz kemend, sözlerine ve hayâtına son verdi. Na'sı Hasoda Önündeki avluya çıkarıldı. Muallim ve imâm-ı sultanî Şâmî Hüseyin Efendi gasl ettikten sonra, Ayasofya Kapısı yanında Sultân Mustafa'nın türbesi yanında defn olundu. Küçük ve büyük oda zabitleri Türbesinde Kur'ân okuyarak, od ve anber yaktılar, tâ ki -Şarklıların tasavvurları veçhile- iyi ruhların teşkil ettiği bulut ve duâ dalgaları içinde titreşen ruhu nûr-ı ebedî ve râhat-ı ebediyyeye doğru aheste aheste yükselebilin.²¹⁰

ELLİBİRİNCİ KİTAP	
Yeni Pâdişâhın Eyüp Câmii'nde Kılıç Kuşanması	
Sofu Mehmed Paşa Sadrazam	
İhtiyar Ve Genç Valide-Sultânlar.....	
Cinci Hoca'nın İdamı	
Cülus Bahşişi	
Hademe-i Hassa Odalarının Tanzîmi.....	
Hademe İsyanı	
Sipahilerin İsyanı.....	
Sipahileri Yeniçerilerin Mahvetmesi.....	
Eşkiya Reisi Haydaroğlunun İdamı.....	

²⁰⁹ Sultân İbrâhîm'in. mensup olduğu Türk milleti hakkında böyle bir söz söylediğine bizim târihlerde tesadûf edilmedi. Onun lanet okuması ve nefret ifâdeleri, kendi eliyle yetiştirdiği adamlara idi. (Mütercim)

²¹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/426-433.

Sadrazamın Müzakereleri	
Sofu Mehmed Paşa'nın Azli Ve İdamı	
Asya Ve Avrupa Hükümetleri Elçileri	
Gürcü Nebi'nin Üsküdar'da İsyanı.....	
Girit'te Askerin Kıyımı	
Kandiye Muhasarası.....	
İlmîyye'deki Gelişmeler.....	
Katırcıoğlu'nun Affedilmesi	
Kara Murad Paşa'nın Sadarettten Azledilmesi.....	
Yeni Tayinler Ve Aziller	
Girit'te Ve Akdeniz Boğazında Deniz Vakaları	
Bosna Vekaayii.....	
Melek Ahmed Paşa'nın Sadâreti.....	
Zarar Verici Mâlî Tedbirler	
Van'da, Ayıntab'da, Suriye'de Karışıklıklar	
İzmir Ve Selanik Kadılarının Azli.....	
Sadrazam'la Ağalar Arasında İhtilaflar.....	
Sofra İsrafları.....	
Kadızedeliler'le Tarikat Ehli Arasındaki Çekişme	
Şeyhülislâmın Değişmesi.....	
Melek Ahmed Paşanın Azli	
Esnaf Kıyamının Bastırılması	
İhtiyar Valide Sultanın Öldürülmesi.....	

ELLİBİRİNCİ KİTAP

Yeni Pâdişâhın Eyüp Câmii'nde Kılıç Kuşanması

Sultân Mehmed tahta çıktığı zaman²¹¹ Öyle bir yaşta idi ki, gerek Müslüman ve gerek Hristiyan takvimleri hesaplarına nazaran her türlü kehânete ve fala sermâye olabilirdi.²¹² Cülûsundan sekiz gün sonra Pâdişâh, kılıç kuşanmak üzere Eyüp Câmii'ne gitti (16 Ağustos 1648 - 26 Receb 1058).²¹³ Büyük mîrâhor Pâdişâh'ın bindiği atın dizginini tutuyordu. Sultân Mehmed, içeriden sarı renkte bir libâs giymiş olup, onun üzerinde altın işlemeli kırmızı bir cübbe vardı. Sultân Selîm usûlü îmâl edilmiş destânnda bir mücevher iğne parlamakta ve onun üzerinde bir sorguç bulunmaktaydı.²¹⁴

Sofu Mehmed Paşa Sadrazam

Ulemânın ve ağaların Sultân Mehmed'i tahta oturttukları günün ertesinde, sadrâzam Ahmed Paşa'nın ve kazasker Muslihiddîn'in na'şları Atmeydam'ndan kaldırılmıştı. Bir yeniçeri Ahmed Paşa'nın etlerini sızıya gayet faydalı bir deva olmak üzere parçası 10 guruşa satmaya kalkıştığından, halk bıçaklanyle koşarak gerek sadrâzamin, gerek kazaskerin na'şlarını parça parça ettiler.²¹⁵ Bundan dolayıdır ki, bütün Osmanlı müverrihleri Ahmed Paşa'ya «Hezâr-pâre» lâkabını verirler ki, «Bin parça edilmiş» demektir. Hayâtında da bu lâkabı almıştı; fakat başka mânâda, yâni Sultân İbrahim'in ve etrâ-fındakilerin her an yeni bir surette görülen mânâsız heveslerini icra etmek üzere parça parça (bin parça) olduğu için. Haremın ihtiyaçlarına ve zevklerine gerekli olacak her türlü eşya için evini

²¹¹ «filûs-ı Hâmı Mehmed eyledi âs\1de dünyâyı. Cevrî. (Mütercim).

²¹² Müslüman takvimleri hesabına göre IV. Mehmed yedi yaşından 71 gün eksikti. Hirîstîyanlar'a göre G sene. 7 ay. 7 günlük idi. Naîmâ. cülûsunu 28 Receb ve Hacı Kalfa 8 gösterir, doğrusu İH Receb'dir. (Baskı yanlışlıkları bir yana Sultân IV. Mehmed'in 18 Receb 1058 cumaertesi günü ikinci vakti (saat 9) cülûs ettiği bizim târihlerde ittifakla belirtilir. Mütercim.)

²¹³ Pazar günü idi, şeyhülislâm kılıç kuşatmış idi.. Naîmâ, c. 4, s. 335. (Mütr..)

²¹⁴ İçeri libâstan kibriti zer-beft (altınlı kumaş) İdi; üzerine bentü (benekli) erguvan! zer-beft giyüp başlarına selim! mücevveze, üzerine iki arûze (?) sorguç vaz' olunup tepe sorgucunda nîm beyza-î deccâce (yanm tavuk yumurtası) kadar bir zümrüd var idi. Sinn-i şerifleri yedi, gözleri mükemmel, cebin-i mübîninde bir elif resp olunup halkdan dufiy-ı «aleyhe avn'uûâh» feleke çıkmış idi.» Nalmâ, s. 335. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/434-435.

²¹⁵ Naîmâ'nın bu fıkraya me'haz olan ifâdesi biraz sonra nakledilecek. (Müt).

âdeta bir mahzen hâline koymuştu: Anberle dolu atlas torbalar, kırk elli livrelilik birçok od parçaları, inci ile dopdolu keseler. Hasekilerden biri 1.000 miskal kılâbdân isteyecek olursa, birkaç bohçe gönderirdi; bir diğeri gülyâğı isterse 200-300 miskallik bir şişe verirdi.²¹⁶ Ahmed Paşa 30-40'dan ziyâde câriye, muganniye, rakkaase.

tedârik etmişti ki, Pâdişâh şâyed isterse diye hanesinde hâzır bulundururdu. Bunlar vefatından sonra Sofu Mehmed Paşa tarafından âzâd edildi.

Eyüp'te kılıç kuşanma merasiminin yapıldığı gün, sadrâzam Sofu Mehmed Paşa resmî hil'at ve vüzerâyâ mahsûs altın telli kumaştan küllî kavuk giyecek yerde -Devleti idare eden bir derviş olduğunu açıktan açığa göstermek maksadıyla- kasden, mevlevî dervişlerine mahsûs hırka ve külah giyinmişti. Ancak dervişlik elbise ile değil, nefsanî temayüllere tahakküm ile olurken, Sofu Mehmed Paşa tarîkatin yalnız hârici şeklini iltizâm ederek, manevî esâslarına hiç riâyet etmezdi.²¹⁷

İhtiyar Ve Genç Valide-Sultânlar

Sultân İbrahim'in haseki ve cariyeleri eski usûller gereğince Eski Saray'a nakl olundu. Sultân Ahmed'in zevcesi, IV. Murâd validesi Kösem Möhpeyker Sultân'ın da saraydan çıkması lâzım gelirdi. Lâkin torunu Sultân Mehmed'i tahta çıkarmış olduğu için, onun nâmına saltanat etmek üzere sarayda kaldı. Aslı Rus olan genç valide sultân Turhan da sarayda bulunuyordu.

²¹⁶ «(Sadrâzâmın sarayında) her nevi libâs ve tuhaf ve egyâ hâzır bogça bogça tururdu: her gün her gece hünkârdan bir kaç defa adam gelüp eşyfly-ı muhtelif ve mütenevvi'a isterdi. Meselâ hasekiler İçün biri gelüp bin miskal kılâbdftn isterdi; bir iki bogça kangal kılâbd&n gönderirdi- Biri gelir, irt-ı Ş&hf ister; revgan-ı zeyt gişesi kadar raemlû züccfceler İle yüzer İkişer yüzer miskal gönderirdi. Kezâlik anber-i şemftta atlas kiseler İle od yiğirmi şer otuzar okka ve lü'lü' kezâlik kiseler ile hemân gönderirdi. Bilcümle ha-ttra gelmez nevâdir eşyayı cem ve ihzar ve istenildikçe lâyenkati' tesyâr iderdi.» Naim, s. 310. (Mütercim)

²¹⁷ «Cülus gönünün ertesi pazar günü vezîr Ahmed Paşa'nın ve Mülakkab'ın cüsseleri çınar altından kaldırıldı; fakat yalnız kemikleri kalmıştı. Bu esnada iki garîb hâl müşahede olundu: Evvelâ müftî-zâdenin vezîr sarayına hırka ve mevlevî külahı getirmesi ve vezîr-i âzamlığın mevlevî Mehmed Paşa'ya intikal etmiş obnasına berâet-i istihlâl sayıldı. İkinci olarak, Ahmed Paşa mansıblan ve nâssm erzakını akçe ile satardı. Kendisi ten-perver, müfrit derecede yağlı ve şişman olduğu için «İnsan yağı mafsâl ağrılarına faydalıdır- sözü avâmm arasında meşhur olduğundan yeniçeri kıyafetinde bir şakî vezîrin bütün yağlarını ve etlerini bıçakla kesip halka beşer onar akçeye parça parça sattı. Bundan dolayı maktul, .hezâr-pâre» denmekle meşhur oldu.. Naîmâ'dan teHîs, s. 335. (Sofu Mehmed Paşa'nın taklîd-i seyf (kılıç kuşanma) alayında resmî elbise yerine hırka ve külah giyinmesi fıkrası. Naîmfi'nın sözlerinin birinci parçasından galat olacaktır. Halk Müiftî-zade'nin vezîr sarayına hırka ve külah götürmesini, vezâretin bir mev-leviye İntikal ettiğine alâmet bilmiş İken, Hammer, sadrâzamı dervîş kıyafetiyle İle alaya çıktı sanmıştır. Bir kimsenin iki lisâna bihakkin vâkif olması mümkün değildir; bizim tercümelerimizde görülecek hatâlara büyük ma'zrrettir, (Mütercim.). Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/435-436.

Fakat devlet işleri üzerinde hiçbir te'sîri yoktu. İbrahim'in zamanında Kösem Sultân'ın nüfûzu hasekilerin nüfuzlarına tabî olduğundan, sultânların (yânî pâdişâh kızlarının) izdivaç usûlleri bakımından bâzı değişikliklere gerek duyulmuştu. Kanun iktizâsınca, paşalara nikahlanan sultânlar derhâl saraydan çıkardı; ondan sonra îâşeleriyle ilgili masraflarını kocaları olan paşalar ifâ ederdi. Kösem Valide, ekseriya iki-üç yaşında nikâhlanmakta olan sultanların bulûğ çağına varışlarına kadar sarayda ikamet ederek lâzım gelen masrafların «yaşmak», «paş-mak» yâhud «kemer bahâsı» nâmıyla Devlet hazinesinden karşılanması usûlünü koydurdu. Müverrih Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi -ki İbrahim'in tahttan indirilmesinde o kadar tahkir edici sözler söylemiş ve TV. Mehmed'in cülusunda Rumeli kazaskeri olmuştur- büyük-vâlîde tahsisatının Osmanlı târihinde görülmemiş yüksek bir miktara varması hakkında ihtarlarda bulunmuş ve Harem'in israflarını şiddetle takbih etmiş olmasından dolayı düşmanlığı cel-bettiğini bize haber veriyor. Onun ifâdesine göre, şeyhülislâmın ve-fâtıyla açılan fetva makaamına kendisinin tâyîn olunmaması, bundan "kaynaklanmıştır."²¹⁸

Cinci Hoca'nın İdamı

Harem'in çılgınca israflarından dolayı hazine boşalmıştı. Hâlbuki askere cülus bahşîşi dağıtılması gittikçe müstaceliyet kesb ediyordu. Bu sıkışık durum içinde Cinci Hoca'nın mallarının müsaderesi tam zamanında imdada yetişti. Sadrâzam, cülus bahşîşine yardımcı olmak üzere Cinci'den 200 kese istemiş, kayın pederi Mahmûd Efendi vâsıtasıyla Cinci'ye ma'zûl kazaskere verilmesi mu'tad olan tahsisatı vaad etmişti. Cinci ise Sofu Mehmed Paşa'nın arzusuna uygun şekilde hareket etmekten imtina eyledi: Lâkin bîr gün hanesine, istenilen akçeye mukabil vermek üzere, birkaç kese ayan bozuk para aramakla meşgul 200 keseyi talep etmek üzere, çavuş-başı Abdülfettâh'ın içeri girdiğini gördü. Cinci Hoca arka kapıdan kaçtı; on arşın yüksekliğinde bir duvardan atladığı halde, Devlet müverrihinin ifâdesine göre «âzası şikest olmadı; kaviyül-bünye ne garîb Türk-i sûtürg idî», Dursun Çavuş'un hanesine sığınarak bir hasır altına gizlendi. Çavuş-başı Cinci'yi aramaya başlayarak, saklandığı yerde bulunca, gülerek hasır kaldınp:

- «Efendi hazretleri evvel ervâh-ı ulviyye davet ederdi; şimdi ecinne-i

²¹⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/436-437.

süfliyye daveti için hasır altına girmiş»²¹⁹ dedi.

Cinci:

- «Bre asılacaklar, ben kazasker ve ulemâdan değil iniyim? Çekiniz elinizi bre habisler!» diye bağırıyordu.

Lâkin çavuş-başı, adamlarına:

- «Şunun ağzını kapatın!» dedi.

Cinci, çavuşlardan hakaret görerek, sadrâzamin huzuruna götürüldü. 200 keseyi rızâsıyla vermesini sadrâzam tekrar teklif etti. Cinci ısrarla karşı koymaya devam ettiğinden, kedhudâsıyla beraber hapse atıldı, mallarının listesi çıkarıldı ve müsadere edilmek üzere hanesi arandı. Cinci'nun sattığı mansıbları kaydettiği deftere nazaran, serveti 3.000 keseyi geçtiği anlaşıldı.

Sofu Mehmed. Kara Ali'ye, korkunç işkence âletlerini Cinci'nin önüne koymasını ve bu hazinelerin nerede saklanmış olduğunu söyletme üzere, gerekirse işkenceye başvurmasını emretti. Cinci, göz-yaşlan dökerek yeni akçelerle dolu oniki güğüm olduğunu ve yeni ve eski paralardan 70.000 guruşu bulunduğunu -her i'tirâfı ağzından birer birer çıkmak üzere- haber verdi ki, bunlar cülus bahşışı olarak askere dağıtılmış ve hazîne bunları toplayıp da kendi men-faatına yeniden darbettirinceye kadar «Cinci parası» nâmıyla tedavül etmiştir.

Cinci'nin evinde nakit olarak 3.000 keseden ziyâde bulunduğu gibi, 200 kese kıymetinde altın ve gümüş evânî ele geçti. Mefruşatı müsadere edilmedi. Cinci, Süleymâniye Evkaafı'ndan kanuna aykırı olarak günde 500 akçe. kedhudâsı da 200 akçe almışlardı. İlk verildiği günden beri 15.000 guruşu bulan bu para, Süleymâniye Vakfı'na iade olundu.

Sadrâzam. Cinci'nin kayın pederinden, kızının mihr-i müeccelinin ne kadar olduğunu sorarak, 1.000 altın olduğu haber verilmekle, bunu gönderdi.

Bir aylık bir hapislikten sonra Cinci, sancak-beği nâmıyla Habeş eyâletinde İbrim'e gitmek üzere emir aldı. Mihaliç'ta nikrîse tutularak birkaç gün orada kalmak için müsâade aldı. Bu duraklama, kendisi için uğursuzluğa yol açtı: Kendisinin kabahatsizliğinden bahsederek ağzına geleni söylediği gibi, İstanbul'da dahî bâzı taraftarları hakkındaki muamelenin haksız olduğunu yaymaya başladılar. Rıı düşüncesizce sözler ve hâmîsi olan Kırım Hanı'nın, İstanbul'a dönmesi için müsâade alabileceğinden korkulması, idamının kararlaştırılmasına sebep oldu. Bunun için Lîmnili Hüseyin Çavuş

²¹⁹ Nakledilen söz Hammer'in tercümesinden tercüme yerine. Naîmâ'dan alınmıştır. a. 341 (Mütercim).

Mihaliç/a "ardığı zaman. Cinci, çavuşu, davet haberi getirmiştir diye sevinerek kabul etti.²²⁰ Osmanlı müverrihi, vâkiâ bunun bir davet haberi olduğunu, fakat İstanbul'a değil, Kur'ân-ı Kerîm'in «înnallâhe ve innâ ileyhe râic'ün» kelâmı gereğince toprağın toprağa, ruhun ruha davet edildiğini söylüyor.²²¹

Cülus Bahşîşi

Cinci Hoca'nın 3.000 kesesini almış olan Devlet hazînesi cülus bahşîşi için 3.80 kese, hazîne-i hâssa (iç-hazîne) yalnız 1.000 kese verdi: Her kese 500 guruş itibariyle, bunun yekûnu 2 milyon 40 bin guruşu buluyordu ki, her guruş 120 akçe itibariyle 244.800.000 akçe; 125 akçe 1 duka itibariyle 1.958.400 duka tutardı. Paradan 50.000 yeniçerinin herbiri 3.000 akçe aldığı gibi, ayrıca (günlük) 5 akçeye kadar tahsisatlarına terakki de aldılar. Büyük ve odalar 24 zabiti iç-hazîneden 1.000 ve dış hazîneden 1.000 akçe aldılar.

Bir ay sonra ulemâya, II. Selim zamanından beri verilmesi mu'tâd olan atıyyeler (bahşîşler, hediyeler) verildi. Lâkin kırklılar, yâni aşağı derecedeki müderrisler âtifet-i şahaneden hissedar olamadılar.

Her cülusta Galata Sarayı ile İbrâhîm Paşa Sarayı'ndan ve Sa-ray-ı Hümâyûn'dan muayyen bir miktar iç-oğlanlarının²²² sipâhî kayd olunması veyâhud diğer hizmetlere yükseltilmesi mu'tâd idi. Mu'tâd olan bu terakkiler yapılmadığından Galata Sarayı iç-oğlan-ları gizli entrikalar çevirdiler. Ancak bunların ve akıbetlerinin naklinden evvel, Sarayı Hümâyûn hademesinin nasıl tanzim edildiklerini tamâmiyle tarif etmemiz gerekir.²²³

Hademe-i Hassa Odalarının Tanzîmi

Üç saray vardı: Biri Edirne'de, biri Galata'da, biri de İstanbul'da, İstanbul Sarayı Sultân Kanunî Süleyman'ın musahibi İbrâhîm Paşa

²²⁰ Nakledilen sözler, Hammer*'ın tercümesinden tercüme yerine, Naîmâ'dan alınmıştır, s. 341 (Mütercton).

²²¹ Naîmâ'nın buna dâir makaalesi pek güzel yazılmıştır. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/437-439.

²²² «oğlan» tâbirinin şimdiki mânâsıyla değil, delikanlı mânâsına alınması lâzım geleceği, tekrar tzâh olunur. (Mütercim)

²²³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/439.

zamanında te'sis edilmiş ve en çok Bosna ve Arnavudluk'ta ebeveynlerinin ellerinden alınan Hristiyan çocuklarına tahsis edilmişti. Hademe-i hâssa, bu üç saraydan çıkarak sîpâhî sınıfına girerler. Yâhud sarayın altı odasından en aşağı derecede itibâr olunan ve «Büyük Oda, Küçük oda» denilen iki odaya dâhil olurlardı. Dâhil

hiyerarşisinin bu ilk iki derecesini kat ettikten sonra Pâdişâh'm şahsına bağlı olan, yâhud Enderun'da diğer hizmetleri îfâ eden zabıtlere mahsûs dört odaya kabul olunurlardı.²²⁴ Herbirinde 300 hademe olan Edirne, Galata, İstanbul saraylarının, hakikatte, askerî ve idarî meslekler için talebe yetiştirilen birer mektep olduğu, bu malûmattan anlaşılır. Büyük ve küçük odalar henüz kaydolunmuş hademeye tahsis edilerek, birincisinde 200, ikincisinde 100 hademe vardı. Daha yukarı olan odalarda zât-ı şahnenin şahsına bağlı olan zabıtlar taksim olunmuştu. Bu dört odanın en aşağı derecesinde «Se-ferliler» yâni süvariler²²⁵ bulunuyordu ki, başlarına «kedhudâ» adı verilerek, pâdişâhın çamaşırına bakarlardı.

Sarayın mugannileri, rakkasları, berberleri, ütücüleri, yıkayıcıları bu odada idiler. Baş kullukçu haftada iki defa gümüş leğen içinde destâr-ı şâhâne dülbendlerini yıkar ve esnada seferliler hep birden tegannî ederlerdi. Üçüncü oda (yâni seferli odasından bir derece yukarı) kiler idi ki, erzak, daha doğrusu tatlı yiyecekler orada bulunuyordu. Çünkü şekerlemeler, şerbetler, her türlü tatlılar bu odada hazırlanırdı. Bu odanın hademesi pâdişâh dâiresi ile saray camii için balmumlan îmâl eder, pâdişâha duâ etmeleri için yaralardan muztarip olan bedbahtlara yarım arşın boyunda yakılar hazırlar ve dağıtırlardı; birde anber ve misk şekerleri (hurze) yoğu-rurlar ve misk ve anberden muskalar yaparlardı ki, bunlar tılsıma karşı koruyucu sayılmıştır. Üçüncü odanın başı yâni kilerci-başı, yâhud (vazifesi itibariyle) tatlıcı-başı matbah-ı şâhâne adamlarına nezâret ederdi. Matbah adamları tavukçu, aşçı, tatlıcı, ekmekçi, sütçü, dondurmacı vesaire gibi on iki sınıfa ayrılırlar.

Sultân Süleyman'ın bir kanunu mucibince bu muhtelif matbah adamları 1.350'den aşağı olamazdı. Bu oda hademesi (üçüncü) Sü^ leymân zamanında 40'ı aşmazken, İbrâhîm ve IV. Mehmed zamanlarında 70'e kadar çıkmıştır. Yine Kanunî asrında 40 olmak üzere tâyin edilmiş bulunan

²²⁴ Viyana İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesinde Naalhat^ îâme, nu: 96. He-zâi Tenn'fn ftnâlyvât'ı. Devleti Offtn&nlyyenin IMM Teskfl&t ve tdAresi, c. 2, s. 13-30. M. D'Ohsson, Devleti Osmaniyye Tablosu, 7. s. 34. 44.

²²⁵ SeftTİUye Hnmmer slvflrt mânâsım vermiş fse de, sefer zamanı pâdişâhla birlikte gitmeğe memur demek olacaktır. (Mütercim).

hazîne hademesi sonraları 140'a varmıştır. Hazîne odasının²²⁶ başlıca memurları hazinedar, onun yardımcısı demek olan hazîne kedhudâsi; pâdişâh her gezmeye çıktıkça bir gügüm buzlu su ile tâkîb eden gügüm-başı; hâfız-ı miftâh demek olan anahtar oğlanı; hazîne kâtibi; altın ve gümüş para dolu bir meşin çanta ile zât-ı şahanenin arkasından giden çantacı; elmaslı sorguçları muhafaza eden sorguçu-başı; pâdişâha ancak od ile ıtırlanmış olarak hademenin şarkılarıyla taksim edilen siyah tilki ve samur kürk kaplı hû'atlerin muhafazasına memur kapanıçeci-başı; fağfurlar muhafızı tabak eski başı; bülbül ve tûtî (papağan) muhafızı bül-bülcü ve tûtîci-başı; nihayet, teferrüc sırasında zât-ı şahaneye takdim olunmak üzere tüfek hazır bulunduran iki tüfekçi idi. Çavuşlar (Devlet emirlerinin ulaştırılmasına memur olanlar), müteferrikalar, çaş-nigirler bu üç odadan seçilirlerdi. Dördüncü, üçüncü, ikinci odaların başları 40 kişiden mürekkep olan birinci odaya (Has-oda) geçerek, bunlar yalnız sarayda ve devlet idaresinde en büyük mevkilere nasb olunmak üzere çıkarlardı.

Birinci odayı teşkil eden 40 kişiden diğerlerine tekaddüm eden memuriyetlerine göre birer unvan alarak, şöyle isimlendirilirlerdi: Silâhdâr, çukadâr (pâdişâhın üst libâsını götüren), rikâbdâr (üzengi tutan), dülbend ağası (destâr muhafızı), anahtar oğlanı, pîşkir ağa (havlular baş-muhâfızı), biniş²²⁷ pîşkir ağa (ikinci havlu muhafızı), ibrikdâr (ibrik götürenlerin başı), göze-başı (birinci ve ikinci müfettiş),²²⁸ baş müezzin, sır kâtibi (pâdişâhın kâtibi), baş-çu-kadâr (birinci oda hizmetkârı) sarıkçı-başı (destâr-ı hümâyûnu sarmaya memur), kahveci-başı tüfekçi-başı (avda pâdişâha tüfek tak-dîm eden), berber-başı. Bu memuriyetlerin son yedisiyle üç hademenin ilk beşine Harem ile Saray'ın haricî dâireleri arasında bulunup «mâbeyn» denilen dâiresinde hizmet ettikleri için, «mâbeynci» denilir. Dördüncü oda hademesinin dâiresinde çamaşırlar; üçüncüde tatlılar; ikincide hazîne bulunur. Birinci odadakiler zât-ı şahanenin nefsine hizmet edip Hırka-i Şerif Odası'na bitişik olan hâbgâh-t sultanînin (pâdişâhların uyumasına mahsus yerin) muhafazasına memurdurlar. Hırka-i Şerif odasında Bürde-i Hazret-i Peygamberi, Hazret-i Peygamber'in mukaddes sancağı, kılıcı ve ilk üç halîfenin ve ashâb-ı kiramdan pek çoklarının kılıçları vardır.

Birinci oda hademesi ilk zamanlarda yevmi yirmibeş, ikinciler on, diğer

²²⁶ İltincî oda, yâni kilerden daha yüksek olması lâzım gelfyor. (Mütercim)

²²⁷ Yâni pâdişâhın ata binip çıktığı zaman yapılan vazifeye memur. (Müter.)

²²⁸ «Müfettiş*» sözünde yanlışlık vardır; «göze-başı» pâdişâha bardakla su ve şerbet takdimine memur olsa gerektir. (Mütercim)

dört oda hademesi yalnız sekiz akçe alırlardı. IV. Murad birincilerin günlük tahsisatlarını 30 akçeye, ikincilerin 12'ye, diğer

dördünün 10'a çıkardı. Altı odanın her birinde 12 eski vardı ki, kemer, kaftan, külah, astar bahâsı nâmiyle birçok paralar alırlardı.

Bütün bu odaların reisi «kapı-ağası» (saray baş-nâzırı) ve beyaz hadımların reisi olup saray idarecisi demek olan saray ağası, onun maiyyetinde bulunurdu. Edirne ve Galata sarayları iç-oğlanlarıyla, İstanbul sarayının büyük ve küçük oda iç-oğlanları, daha yukarı derecede olan dört oda hademesinden başka tarzda elbise giyerlerdi: Birinci takım çukadan urba giyerek kaftan giymezlerdi; ikinci takım ipekli elbise ve kaftan kullanırlardı. Her iki takım Şark'ın itiyadı na muhalif olarak başlarını tıraş etmeyip, fakat tepelerinde bıraktıkları bir tutam saç kulaklarının üzerine inerdi. Bunlar bu âdette, Yûsuf un Firavun'a köle iken saçlarını bu halde bulundurmuş olduklarına dâir olan kadîm rivayete bağlı kalıyorlardı. İşte Sultân İb-râhîm zamanı saray hademesinin teşkilât usûlü bu şekildeydi.²²⁹

Hademe İsyanı

Galata Sarayı hademesi isyana ilk misâl oldular. Culus günü bunlardan bîr takımı terakkiye nail olmak için sadrâzam, müftî, asker abaları nezdinde usûle aykırı teşebbüslerde bulundular. İstanbul Sa-rayı'nın büyük ve küçük oda hademesi bundan haberdâr olunca, öteki saraylardaki arkadaşlarının mesâisine iştirak etmek isteyerek kapı-ağasma müracaat ettilerse de, bir cevap alamadılar. Bir haseki vâ-sıtasıyla müftîye gönderdikleri istidâ-nâme saray müdürünün (saray ağası) eline geçerek, onun tarafından kapı-ağasma gösterildi. Kapı-ağası bu intizamsızlığı bastırmak üzere müdüre emir verdi. Kapı-ağası RO zülüflü baltacı (beyaz hadımlar), 40-50 saray kapıcısı ve yeniçeri acemî oğlanları ile büyük odaya giderek, hademeye şöyle çıktı:

- «Mel'ûnlar! Bu gürültü ne demektir? Tabanlarınıza değnek vurarak sizi cezalandırırım.»

Bu sözler o vakte kadar korkudan sükût hâlinde bulunan isyâm zincirden çıkardı. Hademe «Mel'ûn» sözünden dolayı bağınsarak, ka-pı-ağasıyla çekiştiler. Ağa. çekilmemiş olsaydı hançerle vuracaklardı. Ondan sonra kapıları kapatarak aralarında meşveret kurdular. Kapı-ağası tekrar geldi; lâkin içeri giremiyerek, kapı aralığından şu şekilde bağırırmaya mecbur

²²⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/439-442.

oldu:

.- «Evi adları m, ben size mâni* olmak, ayaklarınızın altına değnek vurmamak istemem; yalnız, bırakınız da zahirî te'dîbât yapayım, tâ ki nizâm yerini bulsun. Olmadığı halde Pâdişâh'a haber veririm, hepinizi öldürür.»

Bu sözlerin cevâbı olmak üzere hepsi birden:

- «Git oradan!» diye bağırıldılar, kapı-ağası da itaate mecbur oldu.

Hademe, odalar camiinde toplanarak asker ağalarına mektup yazıp gönderdiler. Ertesi gün, baltacıların başı ve kedhudâsı, bu karışıklıkları çıkarırları intizâm dâiresine davet etmek üzere, kapı-ağası nâmına geldiler. Bu suretle dört defa haber gönderildiyse de te'sîri olmadı. Sadrâzam, kendisinin müdâhalesi lâzım geldiğini görerek, mâbeynciler vâsıtasıyla hademeye bir kâğıt gönderdi ki, istedikleri terakkilerin bayramda verileceği vaadinde bulunuyordu. Gürültü kesildi; lâkin hademededen biri:

- «Dikkat ediniz, arkadaşlar! İşte kapı-ağası bostancılarla geliyor!» diye bağırıldığından güçlükle yatıştırılabilmiş olan kapıcılar, derhâl kılıç, tüfek, yay, sapan, topuz, çekiç, değnekle silâhlanarak sofaya doğru koşular. Odaların yeni ağası olmak üzere önlerine çıkan birini taşlarla kaçırdılar. Bununla beraber kapı-ağası yatıştırıcı sözlerle intizâmı sağlamaya muvaffak oldu. Üçüncü odanın başı (ki-lerci-başı) ve seksenden fazla hademe saraydan çıkarıldı. Diğerlerine bayramda hizmetler verileceği vaad edildi. Valide Sultân, sadrâzam, ağalar bütün hademe için birden terâkkiler yapmanın ihtiyata muvafık olamayacağını düşündüler. Bayramın dördüncü günü, içlerinden 200'ünü sipâhî sınıfına kaydetmekle beraber, Şâm Vâlîsi Murtaza Paşa ile birlikte Suriye'ye gitmek üzere hazırlanmalarını emrettiler.

Aslı Bosna'dan olan Murtaza Paşa IV. Murad zamanında Gürcî prensi Marul tarafından Mehmed Paşa'ya köle olarak verilmişti; saraya kabul olunarak-23 sene zarfında birinci odanın en büyük memuriyetine, yâni silâhdârlığa terfi etmişti.²³⁰ Seyyah Evliya, Suriye'de ona refakat etmiştir. Evliya ile Murtaza Paşa'nın gençliklerinde tanışıklıkları vardı; daha sonraları bu şekilde münâsebetlerini yenilediler: Cinci'nin düşmesinden az evvel Evliya, İstanbul'da yeni yapılmış bir sarayı dışardan seyrederken adıyla çağırıldığı işitti; ve sarayın sahibi olan Murtaza Paşa'nın vaktiyle

²³⁰ Murtaza Paşa bu defa silâhdârlıktan Şim valiliğine tâ'yîn ohmmuşdur ki, saraydan birçok adamların vakti muayyende hep birden çıkmalarına «büyük çıkma» ve çıkanların en büyük rütbelisine -büyük çıkma başı. denildiği cihetle, Murtaza Paşa da bu unvanı almıştır.» Evliya, c. 2, s- 468.

Safranbolu'daki

(Zağferanbolu) mektep arkadaşı olduğunu gördü. Murtaza Paşa kendisini büyük bir sevgiyle kabul etti.²³¹

Evliyâ'nın eski efendisi Defterdâr-zâde Mehmed Paşa, Sultân tbrâhîm'in tahttan indirildiğini İzmit'te haber alarak, derhâl İstanbul'a gidip Sofu Mehmed Paşa'mn huzurun* çıkmıştı. Sofu, sabık sadrâzamın, valiliğine tâyîn ettiği Kars'a niçin gitmemiş olduğunu hiddetle sordu. Mehmed Paşa, bu azarlamanın, kendisi için kurulmuş bir tuzaktan ibaret olduğunu söyledi. Sofu Mehmed :

- «Git, yoksa seni Öldürürüm.» dedi.

Mehmed Paşa hiddetine galebe edemeyerek elini hançerine götürüp:

- «Allah senin belâm versin, ihtiyar mel'ûn!» sözlerini mırıl-danmasıyla sadrâzam bir müddet teessür duymaksızın ve sükûnet içinde kaldıktan sonra, şu cevâbı verdi;

- «Paşa, eğer sadıkane hizmet etmek istersen senin için bir şey yaparım. Pâdişâh, Malatya sancağını sana arpalık olmak üzere veriyor.»

Mehmed Paşa :

- «Cenâb-ı Hakk mükâfatını ihsan buyursun, paşa hazretleri; şahsî vergü (harâc), fevkalâde vergü (avarız) ile muhassıllığını da veriniz; bu suretle bana lûtf etmiş olursunuz.» dedi.

Sadrâzam da:

- «Peki, Öyle olsun!» diyerek mukabele etti. Defterdâr-zâde Mehmed Paşa, bunun üzerine sadrâzamın elini öperek veda etti.²³²

²³¹ Galiba müverrih Şark menbâlarından aldığı malûmatı evvelâ «not» hâlinde kayıd ve sonra onları tafsil eylediğinden, bu tarzda yazı yazılmasında birçok yanlışlıklar yapmıştır- Bu fıkrada dahî yanlışlık vardır: Evliyâ'nın münâsebetlerin yenilendiği Murtaza Paşa değil. Cinci Hoca'dır: Evliya Güvân Kupıcı başı Saray'tna nazır güzel ve yeni bir saray görerek hayranlıkla seyrederken saray sahibinin huzuruna davet olunmuş, ve bunun sahibinin kim olduğunu sorduğunda «Hünkâr hocası, olduğunu anlamıştır. Yukarıda yetmiş seksen kadar samur kürklü hademeler arasında küçük bir ulemâ destânyle kara sakallı çelebiyi görüp bunun *yâr-ı kadîmi, şeriki Şeyh-zâde» olduğunu bilmiştir. Cinci. Safranbolu'da değil. İstanbul'da Hâtnîd Efendi Medrese-si'nde Evliya ile birlikte ders arkadaşı imiş. Cinci, Evliya'ya pek çok iltifat ve bizim tasavvurumuza sığamiyacak kadar İhsanlarda bulunmuştur. Cinci, ders arkadaşına gösterdiği bu güzel muflmeleye nazaran zannedildiği kadar mayası bozuk bir adam değilmiş. Evliya, c. 2, s. 467. (Mütercim)

²³² Evliyâ'nın bu mülakâtı ve mükâlemeyi bildiren fıkraları aşağıya özetlenerek alınmıştır, s. 470: .Mehmed Pasa, ben kendisinden ayrıldıktan sonra İstanbul'dan aldığı mektuplar üzerine Çinî-Iznik'de (Iznik'le) bulunan çiftliğine gelerek, orada cülus haberini alınca, Yalova'dan kayıkla İstanbul'a geldi. Doğru Şehzade Camia yanında İhtiyar vezirin hanesine giderek el öptü. Ben de hazır idim. - Sadrâzam hemen azarlamaya başladı. Aralarında şöyle bir konuşma geçti: Sadrâzam: «Çelebi Paşa, destursuz neye geldin? Yoksa mühre mi geldin?» -- «Hâşâ, ben mühre lâyük değilim; babamın eski dostu ve benim pederim makaamında bulunan ve beni Sultân Murâd-ı Râbî* devrinde nâil-i merâtib eden bir zâtın sadrâzam olduğunu haber alarak hâk-i pâyine yüz sürmeğe geldim.» - tbrâhîm Hân sana Kars mansıbım verdi; neye gitmedin?» ~- »Yâ sultânım, Kars emriyle beraber katlime ferman da var idi.» Sadrâzam «tavşancıl gibi

Sipahilerin İsyanı

İsyânın yayılma sahası, sâdece hademeye münhasır kalmadı. Sipahiler de isyan edip Mehmed Paşa'dan memnun olmadıklarını, eski taleplerini tekrarlayarak çocukları için terakki verilmesini, gulâ-miyelerinin ödenmesini, IV. Murad zamanında olduğu gibi Bâb-ı Hü-mâyûn'da istihdam edilmelerini istediler. Sipâhî ocağından yetişmiş bulunan sadrâzam, gelecek senenin başlamasıyla yeni terakkiler verileceğini vaad etmişti; fakat bu müsâade âsîleri 25 Eylül (7 Ramazan 1058) târihinde Üsküdar'da toplanmaktan men edemedi. Bu yeni isyanın sebepleri sipahilerin teşkilât biçimlerindeki noksan ile beraber, Sofu Mehmed Paşa'nın münasebetsiz hareketleridir. Yeniçeriler sipahilerden iyi tanzim edilmişti: Yeniçeriler'de ağa, kul ked-hudâsı, sebgân-başı, zağarcı-başı, samsoncu-başı, turnacı-başı ile er-kân-ı harb hey'eti teşkil eden diğer zabitlerden başka, her alayda (orta) o alaya mahsûs reisler vardı: Miralay (çorbacı), aşçıbaşı, sakn-başı, vekîl-harc, yüzbaşı (oda-başı), bayrakdâr, en kıdemli yeniçeri (baş-eski), bnş-karakollukçu. İlk zamanlarda sipahilerde idare işleri böyle şube şube ayrılmamıştı. Yalnız bir ağaları, bir kedhu-dâları ve bir çavuşları bulunuyor ve binâenaleyh on-onbeşbin kişi için onbeş kadar zabitle idare olunurdu. Sadrâzam da gururu ve hükümet idaresinde tabî olacağını vaad ettiği kaaidelerden sapması ile sipahilerin hoşnûdsuzluğunu celbetti. Ulemâdan bâzı düşüncesiz kimseler çocuk bir hükümdarın zamanında sadrâzâmın hakîkî hükümdar demek olduğuna kendisini ikna ettiler. Tamâmiyle bu fikre tabî olarak dîvânla ilgili işleri ihmâl etti ve kendisini saltanat kudretine mâlik saydı.²³³ Mansıbların satılmasına son vermeyi vaad etmiş olduğunu

bağırarak* - «Bre git, yoksa seni şimdi katlederim» -- «Allah ve Resule, hâlîme merhamet et» Evlâd ü ayal sâhibiyem; bir yıldır kî onsekiz sancak yerde bu kadar sebgân ve sanca haserâtiyle ibadullah üzere konup hâne-berdüş oldum.» («Sorsalar mağdurun gaddar kendin gösterir.- Râgıb Paşa. Sofu'nun -müteakiben görüleceği veçhile- kızmakta hakkı vardı. Mütercim). Sadrâzam, (daha ziyâde kızarak) - Bre çık diyorum.* Defter-zâde «Bre canın çıksın!» diye hançere el ettikte sadrâzam asla söz söylemeyip hayli düşündü. Sonra dedi ki - «Paşa, eğer istikaamet edersen seni bir hizmette kullanırım; hele şimdiki halde kapu halkını dağıt. Saâdetli pâdişâh sana arpalık olmak üzere Malatya sancağını ihsan eyledi.» - «Teşekkür ederim, kabul ettim. Avarızını, haracını, muhassıUğımı dahî ihsan buyurursanız minnetdâr olurum.» - «öyle olsun! Sabah emirlerini al.» Defterzâde Mehmed Paşa bunun üzerine duâ ederek el öpüp çıktı. Süleymâniye'deki sarayına giderek ailesini Hisar'daki yalıya nakletti. Bütün adamları kendisine gözcülük ediyorlardı. Ben hacca gideceğimi söyleyerek güçlkle ruhsat alıp hacc-ı şerife gitmek üzere Murtaza Paşa'ya müezzîn-baş.ı oldum; sadrâzam da Mahmel-1 Şerif imametini yüz altın ile birlikte ihsan etti.» (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/442-444.

²³³ Bu büyük fitneye birkaç madde sebep oldu: Biri budur ki, bâzı ulemâ-zinde eşhas. Sofu Mehmed Paşa'yı

unutarak, kendinden Öncekiler gibi davrandı ve Sultân Mehmed'in cülusu münâsebetiyle bir şey alınmaksızın vâlî tâyîn edilmiş olanlardan para istedi.

Hârîçte görevler vermek suretiyle hademelikten çıkarılanların adedinin 200'e hasr edilmesi, üç sarayda intizâmın iadesine kifayet edebilmekten uzaktı. 24 Ekim 1648 (6 Şevval 1058)'de, Galata Sarayı hademesi -ki şehremini kendilerine kâfi miktarda yiyecek vermiyordu²³⁴ muhafızlarının ellerinden kurtularak îbrâhîm Paşa Sa-rayı'nın önüne geldiler. Bu sarayın hademesi de onlarla birleştiler. Yeniçeri ağası, şehirde kol gezen askerle gelerek kendilerini itaate davet etti; lâkin düşmanca nümayişleri üzerine çekilmeye mecbur oldu. Galata Saraylılar'm, kendileriyle birlikte harekete davet için kâğıd yazmış oldukları Saray-ı Hümâyûn Küçük ve Büyük Oda hademesi bu vak'ayı işitince arkadaşlarına katıldılar. Hepsi birden, vaktiyle sefirlerin ikaametgâhı olan Elçi Hanı'nı işgal ettiler. Bu vak'alar sırasında, hizmetlerinden çıkarılmış ve Girit'e gitmek üzere sadrâzam tarafından kaydedilmiş olan 1.000 sipahi, içlerinden Bıyıklı Mahmûd nâmında birinin tahrikleri üzerine isyan ederek Silivri'den İstanbul'a döndüler. Durum, acele hareket edilmesini icâb ettirdiğinden, ulemâ Dîvân'a çağırıldı. Kışlarında silâhlanmaları ve kavgaya hazır bulunmaları için yeniçerilere emir verildi. 24 Ekim'de öğleden sonra kazaskerle diğer ulemâ iki defa Sofu Mehmed'in yanına gittiler. O gün iki hatt-ı hümâyûn çıkmış, bir haseki beş defa gelerek sadrâzama nezd-i şahaneye, daha doğrusu Valide Sultân'ın nezdine çağırılmıştı.

Ertesi gün sadrâzam ile müftî yeniden dîvâna davet edildiler. Bunlar, karışıklık basılmadıkça çıkamayacaklarını bildirerek, Valide Sultân'm arzusuna uygun hareket etmek hususunda mazeret ileri sürdüler. Sabık Bursa kadısı Mûsâ Efendi elçi olarak sipahilere gönderildi. Lâkin sipâhîler, Saray ve Dîvân'ın kendilerinin karşısında titremekte bulunduğunu görerek cür'etlerini bir kat daha artırdılar ve Pâdişâh'ın bir ayak dîvânı yapmak suretiyle suçlamakta oldukları sadrazam ve müftî ile münazaalarını halletmesini talep ettiler. Sipahilerin ileri gelenlerinden birkaçı, ihtiyar Muslihiddin Ağa'ya giderek, Sultân İbrahim'in katlinde hiç medhalleri

acele düşürüp husûsâ Câmî'n'I-Füsâl'ünde -Ka-çan sultân sagîr olsa reâyâ bir vâlî-i azîmü's-şâna biât iderler; ol sagîrden vekâlet ile hüküm ider; lâikn hakikatde sultân ol vâlî i azîmdür» diye yazılmış olan mes'eleyi nakl etmekle tblis gibi derd-mend paşayı ızlâl itdi-ler. pâşay-ı sâdedil bu devletin askeri ancak şeref-i nesebe i'tibâr itdikleri-ni anlaroyup ve İstiklâl i mücerrede halkın tahammülü olmadığını bilme-yüp nice zaman o sevda ile dîvânı terle eyledi; kendisini veliahd-i müebbed makaamtına koyup ittibâ'ı bu söz ile iftihar itmek mertebesine vardı.. Naî-mâ'dan telhis, s. 354.

²³⁴ «Sultân İbrâhîm zamanında şehremini, maişetlerini te'mîn edemediği için Galata Sarayı'ndan her gün «Allah. Allah!» sesleri gelir, fukarası kun ekmek ile geçinirdi.» Naîmâ'dan, s. 356. (Mütercim)

olmadığına dâir hüccet istediler ve kendilerinin yeniçerilerle bir nizâ'ları olmadığını söylediler. Muslihiddin:

- «Vallâh, bizim de o hususta rızâmız yok İdi; gidiniz, müftî 'ile vezirden sorunuz!» dedi.

Ertesi gün (26 Ekim 1648 - 8 Şevval 1058) hademelerle, sipahiler Atmeydanı'nda, ulemâ ve büyük devlet memurları sadrâzamın ikametgâhında toplandılar. Âsiler Sofu Mehmedin yanında müzâkereler yapıldığından haberdâr olarak, Sultân İbrahim'in katlinde med-hâli olanların hepsinin idamını istediler. Sadrâzam ve müftî o zaman yeniçeri kışlalarına gidip isyanın bastırılmasını en müessir vâsıtalarla ihtar ettiler: Toplanan meclise, dünkü gün âsiler hakkında sâdır olan bir fetva gösterildi ki, dostça nasihatten sonra itaat etmemelerine ve serkeş takımı itaat dâiresine avdet edinceye kadar kendilerinin katline cevaz veren Kur'ân hükmüne bina edilmişti. Bu fetva müftî ile beş kazasker, İstanbul kadısı ve selefi, büyük molla ve müderrisler tarafından imza edilmiş idi. Ulemânın bu kararı, sipâhî ve hademenin teskin edilmesinde te'sirsiz kalmadı. Diğer taraftan, yâ sipâhî kaydeden veyâhud diğer saraylardan Saray-ı Hü-mâyûn'daki Büyük ve Küçük Odalar'a nakleden Galata Sarayı hademesi arasında bir Abdurrahmân, yâhud Abdî vardır ki, pâdişâhın lutfu ile daha sonraları nişancı vezîr derecesine yükselmiş ve Pâdişâh'ın emri üzerine zamanının târihini yazmıştır. Vak'alan bu zâtan birkaç defa naklettik. Lâkin bundan sonraki 36 sene zarfında bize bilhassa rehber olacaktır.²³⁵

Sipahileri Yeniçerilerin Mahvetmesi

Sipahilerin sebep oldukları karışıklık, eğer sadrâzam ve müftî, âsilerin Üsküdar'a dönmeleriyle iktifa edip de, ertesi günü (27 Ekim 1648 - 9 Şevval 1058) reisleri Mahmûd'un teslimini istememiş ve son ayaklanmada haklarında şübhe hâsıl olan birkaç ulemâya sürgün emriyle çavuş göndermemiş olsa idiler, bastırılıp bitecekti. Zikredilen ulemâ vaktiyle haberdâr edilerek, hanelerinden kaçtıklarından, çavuşların araştırmaları faydasız kaldı.

Bu iki hâdisenin tekrar alevlenmesine yettiği ihtilâl ateşi, üçüncü bir sebeple de şiddetlendi: Sadrâzam kedhudâsı (efendisinin emriyle) şehirde kol gezerken, Atmeydanı'nda bulunduğu üç sipahinin (Şehzade Camii yanında

²³⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/445-448.

herkesin gözü Önünde> başlarını keserek, kesik başlarını çarşı ortasına atmak ve kendi mızraklarını ayaklarına sokmak gibi çılgınca bir harekette bulundu. Bu vahşet, sipahileri, kendilerini birer birer tutup öldürmek istiyorlar düşüncesine sevketmekle beraber bedbaht maktullerin cesedlerine reva görülen tahkirler de kendilerini az kızdırmadı. Çünkü kanun îcâbınca yeniçeri ve sipahi na'şları Çarşı ortasına değil, denize atılmak ve îdâm emrinin icrası payitahtta ve Boğaziçi'nin iki tarafına bir top ile haber verilmek lâzım gelirdi.²³⁶ Kanuna muhalif hareket edilmesinin sipahilere kötü te'sîr ettiği görülünce, hemen üç sipahinin na'şları kaldırıldı ve kanla lekelenmiş olan kaldırımlar (yollar) temizlendi; lâkin bunun vakti geçmişti.

Sadrâzam, ihtiyaten İstanbul'un kapılarını kapattı. Lâkin sipahiler Üsküdar'dan beri tarafa geçerek Ahır Kapısı denilen kapıyı kırdılar ve isyan bayrağını Atmeydamna diktiler,²³⁷ Geceyi birçok meş'alelerin aydınlığında orada geçirdiler. Şiddetli, bir rüzgâr estiğinden İstanbul ahâlîsi bir yangın çıkmasından korktular. Sipahilerin reisleri, yeniçerilerin kesinlikle tarafsız kalacaklarından emîn idiler. Ümîdlerinin gerçekleşmediğini görünce kendilerini takviye ve efkâr-ı umûmiyeyi celbetmek için ulemâdan bâzılarını davete karar verdiler. Has-ahır'daki at hizmetçilerinden bayrakları altına yazdıkları gibi, sabık müftî Ebû Saîd Efendi'yi ve Atmeydam'nda cami karşısındaki hanesinde ikamet eden Hanefî Efendi'yi husûsî hey'etler gönderip davet ettiler. Dört defa Ebû Saîd Efendi'yi hanesinden cebren çıkarıp müftî yapmak istediler. Ebû Saîd Efendi bu hizmeti kabul etmeyeceğini söyledi. Nihayet, yarın sabah Saray-ı Hümayûnca giderek, sipahilerin şikâyetlerini pâdişâha arz edeceğini vaad etmekle ellerinden kurtuldu. Hanefî Efendi zorla getirilmişti. Onların fikirlerine tabî gibi görünerek, o gece sükûnet üzere kalmalarını ve ertesi gün sabahla beraber döneceğine dâir yumuşak sözlerle döndü.

Bu suretle âsîler kendilerini emniyet içinde zannetmek hatâsına düştüler ve ertesi gün mansıblar ve para dağıtılacağını hayâl ederek, beklediler.

Sadrâzam ve müftî ise Orta Câmi'e gitmiş olduklarından, geceyi orada

²³⁶ Bu vak'alara me'tîaz olan Naîmâ'da aşağıdaki fıkra yoktur; ihtimâl ki, birkaç satır sonra zikr olunacak Panayoti'nin eserinden alınmıştır. Bu son fıkranın hakikate uygun olduğu şüphelidir. Yalnız şurası malûmdur ki, İstanbul'a gelen sipâhîlere delâlet eden ve ekseriyetle Panayoti'nin hemsinlerinden bulunan tercümanlar, İstanbul'da pekçok olağanüstü durumu görmek ve madamlara tabî bu ahvâl içinde kendilerinin kahramanlık gösterdiklerine delil olabilecek birçok kelimelerle tatlı tatlı nakletmek sevdasında bulunan seyyahlara her yangın topu atıldıkça «İşte Türkler bir adam daha astılar; bu top ona alâmettir» derler imiş. Bu tercümanların me'hazlan Panayoti olsa gerektir. (Mütercim)

²³⁷ Nafmî; Panayoti'nin Vtkayf-nimesî.

geçirdiler. Yeniçerileri vazifelerini îfâya teşvik için müftî kendi civarında kol dolaşmakta olan Ellinci Orta neferlerine 10.000 guruş verdi. Ve mensup buldukları ortaya 500 akçe vakfetmeyi vaad etti.

Güneş doğunca sipahiler eskilerinden Kara Abdullah nâmında birini şikâyetlerini Valide Sultân'a arz etmek üzere Harem-i Hümâ-yûn'a gönderdiler. Bir gün evvel de bu müracaatta bulunmaları üzerine şöyle bir hatt-ı hümâyûn verilmişti:

«Yeniçeri ve sipâhî kullarımın birbiriyle ceng etmelerine nzây-ı hümâyûnum yoktur. Siz cen'viyyeti dağıtınız, sonra ben ikisini de az ederim.»

Bu defa Kara Abdullah şu hatt-ı hümâyûnu getirdi:

«Ben kullarımın birbiriyle niza' ettiklerine ve birbirlerine kılıç çekdiklerine razı değilim, ma'kûl ve münâsib kim ise onu vezir eylesinler.»

Sipahiler bu hatt-ı hümâyûnu hamilen bir temsilciler hey'etini Orta Câmi'e gönderdiler. Pâdişâh'm, daha doğrusu Valide Sultân'ın kendisini terkettiğini gören Sofu Mehmed, şu cevâbı verdi:

- «Emir pâdişâhındır; eğer ağalar münâsib görürler ise ben mühr-i hümâyûnu iade ederim »

Lâkin ağalar öfkelenerek:

- «Biz vezir ve müftînin idamlarına değil, azillerine bile razı değiliz; sipahiler dağılımlar ve illâ haklarında sâdır olan fetva mucibince cümlesini öldürürüz.»

Yeniçeriler Beşinci Deveciler Alayı miralayını (orta çorbacısı) bu cevâbı âsîlere tebliğ etmeye gönderdiler: Lâkin bu miralay At-meydanı'na varmadan sipahiler üzerine hücum ettiler ve öldürdüler. Bu katli, sadrâzam tarafından verilen emre dayanarak sipahi kılığına girmiş adamların yapmış olmaları muhtemeldir. Çünkü sipahiler kan dökmedikçe yeniçerileri silâh kullanmaya ikna etmek müşkil olduğundan, bu saldırganca hareketin istenilen neticeyi ta'cîl için hesâb ve icra edilmiş olması lâzım gelir.

Yeniçeriler, bu kati haberini alınca, artık intikamdan başka bir şey düşünmediler. Ağalar, yeniçerileri ve acem î-oğlan lan m Önlere katıp, ulemâyı ve sadrâzama arkalarına takarak, yürüdüler. Şeyhülislâmın oğlu olan Galata kadısı ahâlînin teveccühünü kazanmış bir gençti; mükemmel silâhlı 20 kişi ile yeniçerilere iltihak etti. Konstantin Sütunu (Forum'da kadîm, kırmızı somakiden sütun) (Çemberlitaş) karşısındaki Elçi Hanı yanında yeniçeriler iki takıma ayrılarak, paralel iki sokaktan sipahilerin

toplanmış buldukları At-meydanı'na doğru yürüdüler. Kavgaya başlamadan önce Fâtiḥ Camii vaizi Velî Efendi ile Ken'ân Paşa'yı sipahilere nasîhat ve itaate davet için gönderdiler. Bunlar Sultân Ahmed Camii haremine vardıklarında lâzım gelen ihtarda bulundularsa da:

- «Öldürünüz şunları!» gürültüsünden başka cevâp alamadılar. Velî Efendi kaçmaya muvaffak oldu. Lâkin Ken'ân Paşa'nın

önünde koşan adamı (şatır) ve mataracısı ile sabık Kefe Valisi îs-mâîl Paşa'nın tesadüfen orada bulunan oğlu parça parça edildi. Bunun üzerine yeniçeriler Ayasofya'dan Atmeydam'na yürüdüler, si-pâhîlerin şiddetli bir taarruza uğramaları üzerine eğer ihtiyar Mus-lihiddîn, yeniçeri ağasını gösterdiği' korkaklıktan dolayı ayıplayıp azarlayarak yeniçerilerin zaafa uğramış olan cesaretlerini tahrik ve tekrar Atmeydam'na sevk etmemiş olsaydı, bunlar mağlûb olacaktı. Musliniddîn'in bu hareketi neticesi olarak, yeniçerileri sipâhîlere karşı koyulamaz bir surette saldırdılar; darbeleri altında vücûd-lar parça parça olmakta, yorulmak bilmeyen kılıçları hem sipahilerin ak saçlı başlarını, hem de genç hademenin kara turreli başlarını düşürmekteydi. Câmî'in haremde siper almış sipahiler içinde birkaç maharetli ok atıcısı vardı. Bunlardan Maksûd nâmında biri yedi yeniçeriye birbirini müteâkib öldürmüş, sonra kendisi de öldürülmüştür. İsyancıların başlan olan Hüseyjn Kâhya ile Kara Ağa camide namaz kılmak bahanesiyle kaçmaya çalıştılar.

Bıyıklı Mahmûd kolayca kaçmak için şehrin kapılanndan birini birkaç sipahi ile tutturmuştu. Üsküdar'a geçmek üzere adamlarıyla birlikte iki kayığa girdiler. Lâkin kayıkların biri fazla yüklü olduğu için yolda battı. Bununla beraber âsîlerin cami avlusunda ve içinde öldürülmeleri devam ediyordu. Mihrâb üzerinde ve minber altında bile'sipâhî ve hademe kati olundu.²³⁸ Pencere ve kapılar kurşunlarla delindi. Sipahilerin ileri gelenlerinden Dalaklı Ahmed, Oruç Beğ, Bengi Mehmed Efendi, 300 arkadaşıyla beraber öldürülmüştür ki, bunlardan 50(si henüz sipâhî yazılmış at uşaklarıydı. Mağlûbla-ın bir takımı minarelere sığındılar; şerefelerden «Allahu Ekber» sadâlan yerine «Âmân! Âmân!» sesleri, işitildi. Muslihiddîn, âmân dileyenlerin hayâtına ilişilmeyeceğim söyleyerek, sipâhî ve hademe

²³⁸ Câmî'de kalan derdznendler taşra hânimde ve iç haremde ve şadırvan tarafında kapu pencere içinde, minber ve mihrâb önlerinde katl-i mert' ile kı-lıcdân geçdiler. Cftmi'-i Şerifin ol nazentn ve musanna* kapulan ve camlan tüfenk fındıkıyla delik delik oldu. Ôâ-elân ba'zı yirlerinde ratüşfihiddür.* Naîmâ, s. 371. (Mütercim)

katline son verildi.²³⁹ Ölülerin akrabası, son hizmeti edâ için ceng sahasına geldiler. Lâkin 200'den fazla kimseye sahip çıkan olmayıp, namazlan kılmaksızın denize atıldı. Bu hâl ulemâ arasında şiddetli bir mübâhaseye sebep oldu. Bunlardan birçoğu -ki müverrih Hacı Kalfa da bunlar arasındaydı- Kahistânı tarafından ileri sürülen kaideyi destekliyorlardı ki, bu kaideye göre, «Ceng tuğyanı mahv edeceğinden silâh bedest olanlar âsî addolunmak lâzım gelmez».²⁴⁰ Ancak sadrâzamın taraftarları ve özellikle kazasker müverrih Karaçelebî-zâde Azîz Efendi muhalif re'yyede bulunarak, bunların fikri üstün geldi.

Yeniçerilerin âsîlere sağladığı galebe sayesinde hayâtlarını kurtarmış olan sadrâzam ve müftî, bundan sonra sipahi kardeşleriyle iyi geçinmelerini yeniçerilere nasihat ettiler.²⁴¹ Sâdece ağaların müdahalesiyle sadârete gelmiş ve onların yardımıyla makamında kalabilmiş olan Sofu Mehmed, tabiatıyla yeniçerilerin vesayetine katlanmaya ve ne arzu ederlerse yerine getirmeye mecbur idi. Sipahilerden büyük bir kısmının isimleri defterden çıkarıldı ve maişetleri kesildi. Diğerleri «veledeş»lerinden²⁴² veyâhud çocuklarının tahsisatlarının terakkisinden vazgeçmek zorunda kaldılar ve bunlara bir yeni kedhudâ nasb olundu. Firar etmiş bulunan Kara Kedhudâ ve Randur Çolebî dostlarının te'sîriyle îdâma mahkûm edilmekten kurtuldular; ancak azledilerek, çavuş ve müteferrika hizmetlerinde istihdam edildiler. Fesadın tahrikçisi olan Bıyıklı Mahmîd, takibine gönderilmiş olan Osmanpaşa-zâde Hüseyin Beğ tarafından Bursa yolunda yakalanıp îdâm edildi. Hüseyin Beğ mükâfâten Karaman valiliğine tâyin olundu. İsyanı bastırmak şerefi kendisine isnâd olunan sadrâzama Pâdişâh'ın huzurunda bir hil'at giydirildi.²⁴³

²³⁹ Katma, bir yeniçerinin merdçe hareketini nakleder ki, iki hademeyi Nümden kurtarmış ve bunların vermiş olduğu parayı yalnızca saklamak için aldığını beyan ile kurtulmalarından sonra iade etmiştir.

²⁴⁰ «Bu husûsda ulemâ beyninde vâfir kil G kaal oldu; taakkub-ı cerigde yfl'nt oknaz diyünce fuzala taraf-ı hilâfa z&hib olup Kahfetânt'de mestur olan nakl ile İstidlal itdiler; Fezleke sahibi KâÜb Celebi dahi ol sôîÜ söylemiş İmiş.» NalMA, s. 371. (Mütercim)

²⁴¹ Naîmâ'mn bu mütalâası duruma uygun ve dikkate şayandır, s. 771: »Hâsılı gerek dhân-dîde iki piri dilîr (sadrâzam ve şeyhülislâm) cenâh-ı devlet olan iki kul arasında desîse-i mükerrer ve hîle-i şikaak ve husûmet ilka idüp kendiüer bâdire-i beliyeden emîn ve masun oldılar.. Sultân İbrâhîm, hal'ine yel açan fesadı Sofu Mehme^ Paşa'nın tertiplemiş olduğunu söylemekte haklı ve Abmırrahîm Efendi'yi şeyhülislâm tâyin etmekte pek hatâlı idi gibi görünüyor. (Mütercim)

²⁴² Velw!e\$: Askerî bîr tâbir olup yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin ocağa yazdırdıkları evlâd ve akrabaları hakkında kullanılır. (Hazırlayan E.K.)

²⁴³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/448-452.

Eşkîya Reisi Haydaroğlunun İdâmı

Payitahtı bu askerî ihtilâller hercümerc etmekte iken, Anadolu'da dahî isyan yayılıyordu. Haydaroğlu ve onun muavini durumunda bulunan Katırcıoğlu İlgin ve Akşehir arasındaki mıntıkayı harâb ettiler. Haydaroğlu, katledilen sadrâzam Ahmed Paşa'nın bir sancak için kendisinden 30.000 guruş aldığını iddia ederek, bunu isyanına vesîle ittihaz etmişti. Anadolu Valisi Ahmed Paşa, bunun üzerine gönderildi. Karahisâr'a yakın vukua gelen bir cengde eşkıya mağlûb oldu. Lâkin Ahmed Paşa Sandıklı ovasında hiçbir ihtiyat tedbîrinde bulunmaksızın çadır kurmuş bulunmakla, Haydaroğlu ansızın basıp kendisini esîr etti. Lâkin:

- «Bayır aşmazlara (korkaklara) îtimâd idüp de başından geçmiş bir adamun Önüne çıkdığın için seni acemîliğüne hurmeten bi-rakdum; haydi git, bir daha kullanamadığım askerle gaalib geleme-yeceğün hasım önüne çıkma.» diyerek soydu, başında yalnız bir külah bırakarak atına binip gitmesini emretti.

Ahmed Paşa ordugâhdan çıkar çıkmaz Katırcıoğlu geldi; münâ-sebetsizcesine göstermiş olduğu merhametten dolayı eşkıya reisini azarlayarak Paşa'nın takibine çıktı; yetişip Öldürdü; bütün levendle-rini kendi sancağı altına aldı (1648-1058).

Ahmed Paşa'nın felâketle neticelenen macerası İstanbul'a aks edince, sabık Bosna Valisi Ketenci Ömerpaşa-zâde Mehmed Paşa'ya Anadolu valiliği verildi ve Haydaroğlu'nu her kim öldürürse kendisine bir sancak verileceğine dâir etrafa emirler yazıldı. Eşkîya Anadolu boğazlarında kervanlar soymaktan geri durmuyordu. Haydaroğlu birkaç şehri yağma ettikten sonra, Karahisar sancağının merkezi olan aynı isimdeki şehir üzerine yürüdü. Eskiden yeniçeri ocağında tâlimhâne-başı ve şimdi zeamet erbabından olup Karahisâr'a yakın Çay köyünde ikamet etmekte olan îsâ Ağa, İstanbul'a gönderdiği bir arîzada Haydaroğlu'na bir mansıb verilmesini sadrâzama ve ağalara tavsiye etmiş ve bir memleketi eşkıyaya harâb ettirmek-tense, şakiye mansıb vermek iki şerrin hafifi olduğunu, arızayı getiren bir kadı îzâh etmişti. İhtiyar Muslihiddîn:

- «Eşkîyaya tuğ ve sancak vermek iki şerrin hafifi değil, ağırıdır!» diye, bağırarak cevap verdi.

Haydaroğlu Karahisar'ı talan etti. Bunun üzerine, Dîvân, IV. Mü-rad'ın silâhdân Sinân-zâde'nin kardeşi olup Haydaroğlu'nun kökünü kurutmakla görevlendirilmiş olan Mehmed Paşa'ya, bütün kuvvetiyle eşkıyanın üzerine

yürümesini emretti. Abaza Hasan, Mehmed Paşa tarafından müteselîmlikle Hamîd sancağı merkezi olan İsparta'ya gönderilmişti. Karahisar*m yağmasından sonra, Haydaroğlu İsparta üzerine yürüdü. Ahâlîden 3.000 guruş vergi istedi. Is-partalılar, Haydaroğlu'nu kendisini emniyette zannettirerek kandırmak için emrine itaat edeceklerini vaad ettiler. Eşkiya reîsi İsparta'ya yakın bir ovada gaflet içinde paraları beklerken, Abaza Hasan ansızın bastırdı, Haydaroğlu'nu kavga esnasında yaraladı, esîr etti. Haydaroğlu galib tarafından İstanbul'a gönderildi. Evliya Çelebi -ki Erzurum'dan döndüğünde Engürü yakınında Balınhisar köyünde Haydaroğlu takımı tarafından tutulup, bir zarara uğramaksızın bırakılmıştı- Abaza Hasan'ın; esiriyle birlikte Üsküdar'dan geçtiği sırada orada bulunuyordu. Evliya nakleder ki, Haydaroğlu iki kat koşulmuş bir tahtirevan içinde götürülüyor imiş; başına bîr sarı ipek mendil sarılmış, henüz genç ve kuvvetli olmakla beraber yaralarından muztarip görünmekte imiş.²⁴⁴ Validesi Abaza olan Evliya, evvelâ Abaza Hasan ile görüşüp sonra Haydaroğlu'nu da görmüştür. Haydaroğlu'na, galib tarafından, Girit'te Deli Hüseyin Paşa maiyye-tîne gitmek üzere hayâtına ilişilmeyeceğim vaad etmiş; Haydaroğlu da eğer yaralarından ifakat bulursa bu teklifi memnuniyetle kabul edeceği cevâbını vermiş; lâkin getirilen cerrah yaralarının kapanmasının kabil olmadığını bildirmiş. Haydaroğlu, sadrâzamın huzuruna götürüldü; Sofu Mehmed Paşa, Haydaroğlu'nun niçin eşkiyalık ettiğini sordu. Haydaroğlu sadrâzama Mevlevî külâhıyla görünce:

- «Dede efendi! Kurd oğlu kurd idim, kişi aldığına göre satar. Babasından anasından gördüğünü işler. El-hükmilillâh!» dedi.

Sadrâzam, hazînelerini nerede saklamış olduğunu sordu. Haydaroğlu şu cevâbı verdi:

- «Bu mahşerde olacak suâldir. Bu kadar kan döktüğüm, bu kadar şehirler yaktığım, bütün menhûbatımı (yağmaladıklarım) birer birer itiraf etmek için midir? Koca (yâni ihtiyar) vezir! Gün akşamlıdır; dün doğdum bugün ölürem. Hemân sen işini gör!» dedi.²⁴⁵

²⁴⁴ Haydaroğlu'nun uyluğunda ağır yarası olduğunu Evliya tafsîl eder, s- 477. (Mütercim)

²⁴⁵ Haydaroğlu'nun sözleri, rengi bozulmamak için, Hammer'ın melhazı olan Evüyâ'dan alındı. Mürfi! sadrâzama «Dede Efendi» diye hitâb eden Hay-daroğlu'mm sözlerindeki belagat dikkate şfiyfin ve «Gün akşamlı* olduğunu genç Haydaroğlu'nun ihtiyar Sofu'ya ihtfir etmesi bilhassa ibrete şayandır. Sofu Mehmed Paşa, görüldüğü gibi değildi; Haydaroğlu ise olduğu gibi görünüyordu. Haydraoğlu asıldığı zaman «Sakalsız, henüz san bıyıklan gelmiş bir tfize yiğit olduğunu* Natmâ söylüyor. Evliya Çelebi de (asılmak üzere) ParmakkapTya götürülürken İki yanma arslan gibi göz gezdirdiğini naklederek, nihayet Haydaroğlu'nun birçok İyiliklerini gördüğünü beyan edip rahmetle anıyor. Haydaroğlu'nun babası Kara Haydar, yirmi sene önce Ev-lyift CelPbl'den bir saat gasbetmiş. saat Kaya SultAn'ın yftdigân imiş: EV-lyift

Sadrâzam:

- «Baş üstüne!» cevâbını verdi, cellâda Haydaroğlu'nun idamını emretti.

Haydaroğlu bir at üzerine konularak Parmakkapı'ya götürüldü, orada asıldı. Abaza Hasan'a hil'at giydirildi; arzusuna uygun olarak

iki yıl için²⁴⁶ Türkmen ağalığına, yânî Anadolu Türkmen aşiretleri ağalığına tâîn olundu. Ocak ağalan bu mansıbın Abaza Hasan gibi âdi bir sipahiye verilmiş olmasından dolayı şikâyet etmiş iseler

de Sofu Mehmed Paşa:

-«Bu adam bize büyük bir hizmet etti; tevcihi bozmam; muhalefet olunursa mühr-i hümayûn başkasına verilsin.» diye karşılık vermiştir.²⁴⁷

Sadrazamın Müzakereleri

Sadrâzam, Valide Sultân ve yeniçeri ağalarının nüfuzundan korkmakla beraber, makamının kendisine verdiği mutlak iktidardan kolayca el çekmek istemedi. Kapdân Voynuk Ahmed Paşa bir fırtınalı günde İstanbul limanına girmişti; Dolmabahçe önünde bir kadirga kaybederek yalnız taifesini kurtarabildi. Payitaht Önünde ve Pâdişâh ile Valide Sultân'ın gözleri Önünde bir kadirganın kaybedilmesi, vü-kele-yı devlet için uzak denizlerde birkaç gemi kaybedilmesinden daha tehlikeli idi. Çünkü Öyle bir hâli saklamak yâhud mazeret sebepleri bulmak mümkün olurdu. Diğer taraftan Ayşe Sultân'ın zevci bulunan Kapdân Paşa -pâdişâh hanedanına hiçbir akrabalık bağıyla bağlı bulunmayan- sadrâzam kadar Harem-i Hümayûn'un öfkesinden sakınacak bir durumda değildi. Sofu Mehmed Paşa korkusundan birkaç gün sarayından çıkmadı. Lâkin bu inziva, Fazlî Paşa'nın sadrâzam olacağına dâir bir rivayete meydan verdiğinden, ef-kâr-ı umûmîyenin çıkarmış olduğu bu rakibi, Tamışvar valiliğine gönderdi. Bununla beraber Harem-i Hümayûn ile aralarında uyuşma sağlamak arzusunda bulunduğu için, Cinci Hoca'nın sarayın Fazlî Paşa'nın zevcesine hediye etti.

Sadrâzam, şehremînlüğünden azledilmiş olan Bolulu Mecdî Mehmed Efendi'yi huzuruna getirterek azli emrini aldığı zaman kendisinin Yemen

saati bu defa oftundn görünce -Bre beftim! Bu saat benim idi* demiş-Haydaroftlu «Gerçektir; babam senin malından bana vermiş idi. Hasan Ağa'-dan rot: Yolda gelirken Ahmed Paşalı Evliya Çelebt'nindir, der idim* ce-vftbım vererek, saati Evliyfi'ya iade etmiştir. (Mütercim)

²⁴⁶ «Yeni İl. Türkmen ağalığı tevcih olunmuş idi. Hatnmer «İki yıl» anlamıştır. (Mütercim)

²⁴⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/452-455.

akîkinden olan mührünü göndermeyip de, altın bir mühür göndermiş olmasının sebebini sordu. Mehmed Efendi:

- «Akîk mührü, meşhur hakkak Ahmed Beğ hâkk ettirmiş olduğu için göndermedim; bununla beraber benden mühür istenilmesi garaz sebebiyledir; benden evvelkilerin hiçbirinden istenilmemiştir.»

cevâbını verdi.

Bolulu doğru söylüyordu; şehir ve tersane eminlerinin ve diğer eminlerin azillerinde mühürleri alınmak ve hesap görülmesi de iktizâ ederse jcullanılmak kanun icâbından iken, bir zamandan beri emînler sık sık değiştirildiğinden mühür istenilmez olmuştu. Sadrâzam, Bolulu'ya öfkeyle:

- «Devlet hizmetinde saç sakal ağartmış olduğum halde, beni yalancı mı çıkarmak istiyorsun?» dedi; mukabele defterim getirterek azledilmiş eminin kayıtlı bulunduğu «Kırmızı bayrak» takımından ismini çizdi ve haps ettirdi. Nihayet ağalar ve müftînin şefaatiyle bir milyon sekizyüzbin akçe (180 yük) aldığı gibi, gaddarca görülen muhasebesi için de otuz sekiz gün hapisle bir milyon akçe alındı.

Müteveffa sadrâzamin kardeşi İbrahim Kedhudâ'dan da 100 kese istemiş ve yalnız 80 kese verdiğinden kusuru için hapsedirmiş-tir. Kardeşi Oruç Atmeydanı'nda îdâm edilmiş olan (Bosnevî San Ahmed Ağa), Melek Ahmed Paşa yerine Diyârbekir Vâlîsi tâyin edildi ve müteakiben Mısır valiliğine gönderildi. Son karışıklıkların tahrikçilerinden sipâhî San Mehmed denize atıldı. Sadrâzam isyana iştirakinden dolayı Hüseyin Kedhudâ'yı da îdâm etmek istiyordu; lâkin yeniçeri ağası Kara Mırad'ın şefaati üzerine, istemeyerek hayâtını bağışladı. Hüseyin, affedilmesi üzerine. Sofu Mehmed'in yanına gitti. Sadrâzam memuriyetinin hesaplarını sordu. Hüseyin Ağa, sadrâzamin huzurundan çıktığı zaman, Sofu Mehmed Paşa'mn ked-hudâsı Ağa-zâde, Hüseyin'i yakalamak istedi. Hüseyin, azim sahibi bir adam olduğundan hançerini çıkarıp:

- «Bre sefih oğlan! Sen mi kaldın benim yakama el uracak?» diyerek Ağa-zâde'ye yardım etmek isteyen adamlarından birini yaraladı. Lâkin birçok kimseler birden hücum ederek Hüseyin'i boğdular. Cesedini denize attılar. Bu îdâm, yeniçeri ağasının sadrâzama karşı hoşnûdsuzluğuna yol açtı. Sofu Mehmed'in o zamandan itibaren askerinin dâima artmakta olan nüfuzuna karşı, te'sîri azalmaya başladı.

Sadrâzam, müftî ile ittifak ederek Ya'kûb Efendi'ye Anadolu payesi vermek istemediği halde, yeniçeri ağası Murad'ın ısrarı üzerine tevcihine mecbur oldu. Haydarağa-zâde, Murad Ağa'nın te'sîriyle İstanbul'a gelmeye

müsâade almışken, sadrâzam, hanesinden çıkmasını ve kimseyi kabul etmesini yasak etti. Lâkin Haydarağa-zâde'nin dostları tarafından vâki olan şefaât üzerine bu yasaklamadan vaz-

geçti.

Bosna Vâlisi Derviş Mehmed Paşa, İstanbul'a geldiğinde sadrâzam tarafından iyi kabul edilmedi. Kapıcı-başı Boyacı Hasan, Tabam-yassı Mehmed Paşa arkadaşlarından Cündî Halîl Paşa'nın yanına dostça

girerek:

- «Bir iş rica edecek» diye bir cellâd soktu ve Cündî Halil'i boğdurdu. Bu îdâm ise, yalnızca sadrâzamin garazından olmak üzere telâkki edildi. Bu durumların hepsi, ağalarla Sofu Mehmed arasında uyuşma olmadığına delâlet ederdi. Vâkiâ sadrâzam da şeyhülislâmla ulemâyı kendi tarafına çekerek ağaları, hattâ bizzat Valide. Sultânı göze aldirmayı düşündü. Sadrazamlık hayâlleri kuran yeniçeri ağası Murad, ve onun yerine geçmek arzusunda bulunan Kara Çavuş, Valide Sultân ile sadrâzamin azli için bir tertîb kurdular. Beş pâdişâh zamanında hizmet etmiş ve 20 sadrâzamin nasbim ve azlini görmüş olan ihtiyar Muslihiddîn'in yardımını da sağladılar. Muslihiddîn rüzgâr gelen taraftan dönüvermek hususunda mahir bir eski tilki idi. Tasavvurları uygulamak için müsâde bir vesile çıkmasını beklemekte oldukları halde, donanmaya dâir bir hâdise zuhur etti:

Girit'ten Deli Hüseyin Paşa, adam ve mühimmat olmadığı için muhasarayı kaldırmaya mecbur olduğunu bildirdiğinden, Sofu Mehmed Paşa fevkalâde bir meclis akdetti. Bu mecliste hazır bulunanlardan bâzıları, 100 gemi ile kapdân paşa'mn imâdada gönderilmesini istediler. Lâkin sadrâzam bu teklîfe muhalefet ederek:

- «Seksenden ziyâde gemi donatamadım» dedi.

Kapdân Paşa:

- «Ben de yüzden aşağı gemi ile denize çıkamam» cevâbını verdi.

Sadrâzamin sarayında bu şekilde çekişilirken, yeniçeriler Ağa-kapısı'nda silâhlı vaziyette bulunuyorlardı, ki bu hâl, Sofu Mehmed ile yeniçeri ağası arasında ihtilâf doğmuş olduğunda, halkça şüphe götürmez bir delîl idi.

1 Mayıs 1649 (18 Rebûlâhir 1059)'da donanma -yalnız 6 mauna ile 65 kadırgadan mürekkep olarak- İstanbul limanından çıktı, Gelibolu'ya yöneldi. Venedik donanması da Gelibolu yakınlarındaki Eceâbâd yakınında Kerte karyesindeydi. Silistre beğlerbeğiliğine tâyin olunan sabık Bosna Valisi Derviş Paşa, İstanbul'dan Gelibolu'ya gitmiş ve bir batarya kurarak Venedik donanmasını demir alıp Anadolu tarafında Eski İstanbul'un

(Aleksandriatras) alt tarafına çekilmeye mecbur etmişti (7 Mayıs 1649- - 24 Rebülâhir 1059). Kap-dan paşa, Venediklileri def ederek Finike gemileriyle birleşti ve Sakız'a uğradıktan sonra Eski Foça karşısında durmakta olan düşman donanmasıyla muharebeye gitti. Kapdân paşa, bilhassa yeniçerilerin binmiş buldukları gemilere istinâd ederek, zafer kazanmak ümîdindeyken, deniz çengine pek alışık olmayan bu asker, daha çarpışmanın başlangıcında ve kumandanları bulunan zağarcı-başıya karşı isyan ettiler ve gemileri demirde tutmakta olan halatları kesip kaçtılar. Kapdân paşa, Midilli limanında demir atmış bulunan en büyük gemilerinin yardımından mahrum olduğu hâlde, yeniçerilerin bu hareketi üzerine birçok adam ve kadirga kaybederek Rodos'a çekildi. Oradan, 18 Mısır gemisinin ve 10 kadirga ve 10 kalyondan mürekkep Cezayir Garb Ocakları donanmasının ihtihakından sonra, Gi-rit'e yelken açtı.²⁴⁸

Sofu Mehmed Paşa'nın Azli Ve İdamı

Yeniçeri ağasıyla silâhdâr. Valide Sultân'a telkin ettiler ki, donanmanın başına gelen felâket, bu sefer için gerekli görünen 100 gemiyi techîz etmemiş ve kapdân paşaya gönderilecek 100 kese akçeyi cebe indirmiş olan sadrâzâmın hatâsından kaynaklanmıştır. Sofu Mehmed Paşa, aleyhinde tertiblenen entrikalardan habersiz, ağaları ve ulemâyı saraya davet etti ki, Pâdişâh'ın ve Valide Sultân'ın huzurunda kendileriyle birlikte donanmanın mağlûbiyetini tâmîr etmenin yolları hususunda müzâkere olunsun. Henüz yedi yaşında bulunan Pâdişâh, tahta oturduğu ve büyük validesi sağ tarafında bulunduğu halde, onun öğrettiği birkaç söz ile meclisi açtı ve donanma zayıatından dolayı Sofu Mehmed Paşa'yı 1 payladı. Sofu özür beyânına kalkıştı; lâkin Pâdişâh kaşlarını çatarak:

- «Sen sadrazamlık edecek adam değilsin; ver mührü!» dedi.

Sadrâzam hayret ve dehşet içinde, bir zaman başı Önünde suskun kaldıktan sonra, mühr-i hümâyûnu Pâdişâh'ın eline teslim etti. Sultân Mehmed, mührü bir müddet elinde sakladı; hazır bulunanlar içinde birini seçmek İstiyor gibi gözüyle meclisi süzdükten sonra, yeniçeri ağa«îi Kara Murad'ı çağırıldı:

- «Gel, ağa'.» dedi. «Al mührü! Seni vezîr ettim; bakayım nasıl hizmet edersin?»

²⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/455-458.

Kara Murad mührü alınca Pâdişâh'ın elini öperek sadrâzam makamına oturdu. Valide Sultân şöyle bir konuşma yaptı:

- «Bu kadar hazîneler sarf olunmuş iken nihayet şu hâl görüldü. Beni öldürmek sevdasına düşüldü; ben dört saltanat gördüm ve elhamdülillah, bunca zamandır devlet sürdürdüm; ben Ölmekle dünyâ ne ma'mûr olur, ne de harâb olur. Bâzan beni öldürmek isterler, bâzan pâdişâhım bir husus ferman ettikçe, «bunu sana kim öğretti, canım» derler. Pâdişâhlarla böyle istihza olur mu? Ya öğretilmiş olsa

ne lâzım gelir?»

Bu son söz, sadrâzamin bir keşidesi ve dayanağı olan kazasker Karaçelebî-zâde Aziz Efendi'ye aitti. Çünkü Pâdişâh'ın bir gün Aziz

Efendi'ye:

- «Niçin rüşvet alıyorsun?» diye hitabına mukabil:

- «Canım, bunu sana kim öğretti?» demişti.

Meclisten sonra, Kara Murad, yeni mansıbının verdiği gururla kasrın dışında, selefini azarlayarak:

- «Donanmaya gönderilen o 50.000 guruşu niçin geri getirttin?» diye sordu ve hapsedilmek üzere bostancı-başıya verdi. Sarayı mühür altına alındı; birçok vüzerâdan, büyük devlet memurlarından, gasbedilmiş olmak üzere, 20 milyon akçeye varan emvali müsadere edildi. Müftînin tevkifi için emir çıkarıldığına dâir bir rivayet yayıldığından, adamları kaçıştılar; öyle ki, şeyhülislâm efendi dışarı çıktığı zaman seyisiyle birkaç kişiden başka kimseyi bulamadı. Kazaskerler saraydaki demir kapıdan geçerlerken, yeni tâyin edilen yeniçeri ağası Kara Çavuş:

- «Efendiler, gözlerinizi açınız! Geçen geçti, artık donanma için kürekçi tedârikiyle meşgul olunuz!» diye bağırды.

Sofu Mehmed Paşa, hapsinden altı gün sonra, pâdişâh iradesiyle Malkara'ya sürülmüştür ki. münecimine göre, bir gün evvel Yay burcunda vukua gelen bir tutulma buna delîl idi. Sofu'nun kedhu-dâsı Ağa-zâde Mehmed, defterdarı Şâmî-zâde Murad Efendi -efendilerinin hazînesi işkence ile söyletildikten sonra- boğulup denize atıldılar. Kapıcı-başı Telhîsî Mehmed Ağa. sürgündeki Sofu Meh-med'e refakat etmeye me'mûr oldu. Tâlîmâtı îcftbınca, Dîvân-ı Hümâyûndan emir gönderilir gönderilmez sabık sadrâzamı îdâm edecekti. Sofu, evvelâ bunun gönderilmesinden korkuya kapıldı, fakat Telhisci Mehmed. kendisini, paşanın muhafazasına memur kapıcıla-nn tâyînâtlannı ahâlîden tahsil etmekle görevli gösterdiğinden. Sofu Mehmed Paşa korkuyu bir tarafa bırakarak, kapıcı-başıya emniyet

etmeye başladı. Hattâ bir defa mahremâne bir sohbet esnasında:

- «Ağa-zâde Mehmed dedikleri mecnûnu kedhudâ yapmakta hatâ ettim: İnşaallah yakında sadrâzam olduğumda bu mansıbı ehline tevdi edeceğim.» demişti.

Kısa bir müddet sonra Frenk Ahmed Telhisri Mehmed'e sabık sadrâzamin îdâmi emrini getirdi. Bedbaht Sofu Mehmed hemen boğuldu.²⁴⁹

Çağdaşı olan Osmanlı müverrihleri Sofu Mehmed Paşa hakkında birbirine zıt yorumlar bırakmışlardır. Karaçelebî-zâde Aziz ile Vecîhî takdîr etmek hususunda Kâtib Çelebi ve Şârihü'l-Menâr-zâ-de'ye nisbetle ileri giderler. Ancak Sofu'nun 15 milyon akçelik bir serveti ne şekilde sağladığı düşünülürse, Hacı Kalfa ile Şârihü'l-Menâr-zâde'nin düşünceleri daha bîtarafâne görünür. Bu sadrâzam, umumiyetle, sert ve merhametsiz bir adam olarak telâkki olunmuştur. Kara Mustafa Paşa zamanında defterdar iken gemleri sıkı tutulmuş olan tamahkârlığı, bir müddet dervişlik kisvesi altında örtülü kaldıktan sonra, sadrâzam olunca alabildiğine meydan bulmuştur. Her ne zaman Dîvân'a şikâyetle bir adam getirilse, haksız mı yoksa haklı mı anlamaksızın değnek vurdurur ve malını müsadere ederdi. Bu insaniyetsizce hükümden sonra da, kimse şefaata edeme-sin diye, namaza durup, bu şekilde insafsızlığını mürâice bir takva ile gizlerdi.²⁵⁰

Asya Ve Avrupa Hükümetleri Elçileri

IV. Mehmed'in saltanatının ikinci senesinde. Avrupa ve Asya hükümetlerinden birkaçının elçileri, yalnız genç pâdişâhın cülusunu tebrik için değil, sulh ahidnâmeîlerinin yenilenmesini de müzâkere etmek için Dîvân-ı Hümâyûn huzuruna çıktılar. Özbek elçisi Seyyid Abdül-Mennân Pâdişâh'a, mutantan bir kabul resminde 5 kâse, murassa bir kılıç ve hançer, 27 top zerdûz kumaş. 10 asîl at, bir sırmalı sofrâ örtüsü, 5 sırmalı gaşiye takdim eyledi. Takriben 10 sene önce îmam Bahadır Kulî Hân'ın vefatından sonra tahta çıkmış ve oğlu Abdülazîz Hân'a saltanatını terketmek zorunda kalmış olan Özbek Pâdişâhı Nezîr Hân, saltanata tekrar geçmek için gerekli yardımı stemek üzere bu Seyyid Abdül-Mennân'ı göndermişti. Nezîr Hân,

²⁴⁹ «(Yakında sadrâzam olup da iyi bir kedhûda intihâb etmek gibi) mâli hülyalarla mesRûliken ÂsitAne'den Frenk Ahmed Afta hatt-ı şerif Üe geîöp içe-ri hanefe girdiikde vezîr-I pîr yirİnden sıçrayup başı üzerinde oİan gaddâ-reye (küçOk tabanca) yapışayım dir İken kemend atİup işini tamam itdi-ler.> Nafmfl, s. 408-Sofu Mphmed Paşa, bir elinde Kitâbullah olan Sultân İbrahim'e cellâd Ali kadar merhamet etmemişti. (Mütercim)

²⁵⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/458-460.

oğlundan intikam almak emeliyle, evvelce Hind Pâdişâhı Dâniş Hân'dan yardım isteyerek, yardımına karşılık olmak üzere Tûrân'ın bir kısmını vaad etmişti. Lâkin Dâniş Hân'ın oğlu Mîr Mâhâl yirmi-otuz bin kişi ile Buhara hududuna yaklaşınca, Nezîr Hân Hindliler'e arz-ı minnet etmiş olduğuna pişman olarak, müttefikleri aleyhine İnan Şâhî'nden meded diledi. Ancak Nezîr Hân'ın oğlu Abdülazîz Hân, dokuz gün muharebeden sonra Hind ordusunu çıkardı. Babasına, Ceyhun ötesine Acemler! çağırmanın Hindliler'i çağırarak kadar tehlikeli olduğunu yazdı. Nezîr Hân, bu nasîhata kulak vererek trân Şâhî'na olan müracaatından vazgeçerek Osmanlılar tarafına teveccüh etti.

Özbek elçisiyle İstanbul'a İnan Şâhî'nin elçisi Mahmûd Hân da gelerek mutantan bir surette kabul edildi ve Pâdişâh'a iki fil tak-dîm etti (2 Haziran 1649 - 21 Cumâdelulâ 1059).

Dîvân, Sultân Mehmed'in cülusunu Rusya ve Lehistan'a bildirdi. Bu münâsebetle, üç seneden beri İstanbul'da tutuklu bulunan Rusya elçilerinin hürriyetleri geri verildi. Lâkin ne Lehistan, ne Rusya tebrik için sefaret gönderdiler. Bununla beraber Osmanlı Devleti bu iki devletle harb hâlinde değildi. Hattâ Sultân İbrahim'in hal'în-den az evvel kapıcılar kedhudâsı, bir Lehistan elçisinin talebi üzerine, Tatarların Kersun'da aldıkları esirlerin saliverilmesini tebliğ için Kırım Hânı nezdine gitmişti.

Bâb-ı Hümâyûn ile alenî muhâsama hâlinde bulunan Venedik hükümeti -Cumhuriyeti Monster Kongresi'nde temsil eden ve on sene Önce Cezayir Garb Ocakları gemilerinin Avlonya'da ele geçirildiği zaman İstanbul'da balyosluk vazifesini ifâ eden- Kontari-ni'yi, fevkalâde sefir sıfatıyla Dîvân-ı Hümâyûn nezdine göndermek istediye de, bu tasavvur gerçekleşemedi. Kâtib Çelebî Ballarino'-nun, Tine ve Parga'nın terkiyle mukabilinde Girit'in alınması hakkında yapılan teklifinin, Osmanlılarca kabul olunmayıp, bir ağa, Kandiye'nin boşaltılmasını Senato'ya teklîf etmek için Venedik'e gönderildi. Lâkin onun yaptığı müzâkereler bir netîce sağlamadı. Balyos tarafından yine bu maksatla Venedik'e gönderilen bir ulak; Hanya ve Retmo'mm yıkılması teklifiyle döndü.

Bu faydasız teşebbüsler sadrâzamı o kadar öfkeliendirdi ki, balyosu Hisar'daki Kara Kuî'e'ye hapis ve -Bâb-ı Hümâyûn nezdinde uzun müddet süren hizmetleri ve Moldavya prensi Leopold ile akrabalığı kurtuluşuna vesîle olamayan- Venedik baş-tercümâmını astırdı.

Jorj Rakoçi'nin oğlunun Murahhasıyla prensliğinin ihtiva ettiği üç millet (Saksonlar, Ulahlar, Macarlar) temsilcilerinden mürekkep Transilvanya

sefaretini için 15.000 ve Kaşo için 20.000 duka senelik vergi te'diye etti. Yapılan bir muahede mucibince zât-ı şahane Ra-koçi'yi hükümdarlığında tasdik ediyor ve Transiivanya'yı Tatarların, Eflâk ve Boğdan voyvodalarının ve hudud paşalarının taarruzlarına karşı müdâfaa etmeyi taahhüd ediyordu. Gyula, Yenoe, Solnok, Levenç (Lewenz/Lwencz/Tr. Leve) ve Tamışvar kazalarında kâin olup Batori'nin isyanına kadar Osmanlı Devleti'ne vergi veren köylerin yine vergi ödemeleri ve Jorj Rakoçi'nin Barakat ve Helmas işlerine asla karışmaması hususları, karar altına alınan maddelerdendi.²⁵¹

Müddeti sona ermek üzere olan Avusturya musâlehanâmesi son iki sene zarfında. İlisitria (?) hududunda akınlar yapılması,²⁵² Gyarmat'ın hücumla zabt edilmesi, Raab (Yanık) kalesine taarruz olunması sûretleriyle dokuz defa bozulmuş olup İmparatorluk müşavere hey'eti reisi ile Budin vâlisî arasında oldukça sık bir yazışmaya sebep olmuştu.

Sabık Avusturya mukîm elçisi Şvarzhornlu Şmid, Sultân Meh-med'in cülusunu Viyana sarayına tebliğ memur kapıcı-başı Hasan Ağa ile Viyana'dan hareket etti. Şmid'in talimatı, ancak üç sene müddeti kalan Zitvatorok muahedesinin 20 sene için yenilenmesini ve yalnız bir defalık olmak üzere 100.000 ekü (guruş)'den başka bir şey verilmemesini ve bu akçenin senelik olmadığı ve vergi nâmını almayacağı tasrîhini mutazammındı. 40 sene önce Zitvatorok anlaşmasının «yalnız bir defalık» sözlerini unutmakla tahrif etmiş olan Macar dönmesi ihtiyar Zülfekaar, yeni ahidnâmenin yazılmasına ve îslâmî âdetlere ve saray âdetlerine dâir bâzı mu'teber eserlerin sahibi olan Lehistan mühtedîsi Bobovski, Zülfekaar'a yardımcılıkla görevlendirildi. Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı Panayoti (Morozi) çiçek hastalığına tutulmuş olduğundan, müzâkerelere iştirak edemedi. Sad-râzam Kara Murad, sulh ve harb arasında kararsız ve mütereddid iken, Venedik muharebesi ve dâhili ihtilâli fikrini te'yîden ortaya süren kazasker Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi'nin re'yi mucibince İmparator'un tekliflerini kabule karar verdi. Şmid'in İtimâdnâ-meleri arasında Rum Patriki Partenius'a hitaben, dînî işlere müdâhalesinden dolayı teşekkür beyânını bildiren bir mektup vardı.²⁵³ Sulh 1 Haziran 1649 târihinde, 22 sene için

²⁵¹ Transilvanya voyvodasının tasdikiyle prensliğin hududuna Civardan riâyet edilmesini emreden ve yukarıda yazılı bir takım köylerin Devlet'e bırakılmasını bildiren bir emri pâdişâh! verilmiş olmak şeklinde anlaşılmalıdır. Yoksa Osmanlı Devleti, kendisinin bir prensliği olan Erdel ile muahede akdetmezdi. (Mütercim)

²⁵² J, Nikola Viyerzeri'nin 20 Mayıs tarihli raporu.

²⁵³ Patrik efendiye olan mektubun itimâdnâmeler arasında karıştırılmasında elbette münâsebet olamaz- Şark HırısUyanlanna sahip çıkmak şeklinde öteden beri yürütülen siyâsetten olmak üzere, Hammer buna ehemmiyet vermez-lik edememiştir, fakat Avusturya'nın şimdiki siyâseti bu değildir (Mütercim).

tecdîd olundu. İhtiyar Zülfekaar'ın dâmâdı kapıcı-başı Hasan, Pâdişâh'ın tasdîknâmesiyle gitti ve Viyâna'ya kadar kendisine arkadaşlık eden Şmid, İmpara-tor'un tasdîknâmesiyle döndü. Panayoti'nin Pâdişâh'ın mektubundaki «sen»leri «siz» şeklinde değiştirilmesi hakkındaki bütün mesâisi faydasız kaldı. Divân-ı Hümâyûn kâtibleri, zât-ı şahanenin teklik bildiren zamirlerini kullanarak, tekil olarak «ben» diye yazarken, tmparator'a çoğul sigasıyla hitâb edemeyeceğini ileri sürdü. Panayoti bu mektupta Macaristan Kralı unvanım bile kullandıramadı. Şmid, Osmanlı Devleti ile İspanya arasında dostâne münâsebetler tesisi hususunda daha başarılı oldu. Fransız elçisinin muhalefetine rağmen -Doktor Alva nâmıyla ma'rûf Portekizli Yahûdî iken ihtida etmiş olan- Ahmed Çavuş, yeni pâdişâhın cülusunu tebliğ vazifesiyle Madrid sarayı nezdine elçi gönderildi. Madrid'de husûsi ve ihtiramkârâne bir törenle kabul olunarak, dönüşünde İstanbul'a bir sefaret gönderileceği vaad edildi.²⁵⁴

Gürcî Nebî'nin Üsküdar'da İsyanı

Gürcî Nebî, yâni Gürcî Peygamber²⁵⁵ -ki iki kardeş olan ve-zîr Gürcî Mehmed Paşa ile Adana Vâlîsi Ca'fer Paşa'nın akrabâsın-dandır- Anadolu'da isyan bayrağını açıp payitaht üzerine yürüyerek heyecana yol açtı. IV. Murad zamanında âsî iken affedilerek, o zamana kadar para kuvvetiyle eyâletlerde hüküm sürmüştü; sadrâzam

Ahmed Paşamdan 30.000 guruşa Safed voyvodaliğım almıştı. Sultân Mehmed'in cülusunda bu parayı bir defa daha ödemesi ihtar edildi. Bundan imtina ederek Niğde taraflarına çekilip kendisini mazlum sipahilerin hâmisi îlân etti. Karahisar-ı Sâhib'de Çay köyünü yakmış ve Akşehir'e²⁵⁶ vergi tarh etmiş olan âsî Katıreoğlu, kendi kuvvetiyle Gürcî Nebî'nin kuvvetini birleştirdi. Kara Murad, yeniçerileri ve sipahileri topladı. Gürcî Nebî'nin, sipahilerle saray hademesinin öldürülmelerinden ve bu münâsebetle

(Mütercimim bu mütalâası 1914-1919 I. Cihan Harbi'nin neticelerinden çok önce yazılmıştı).

²⁵⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/460-463.

²⁵⁵ Hammer burada kelimeye aidanmıştır. Vâkıâ .nebi» peygamber demek İse de, burada kastedilen şey «Güre! Peygamber* değildir. Müslüman isimlerinde «Nebî» kelimesi «Nebîl-, yâhud Naîmâ'nın yaptığı gibi Abd'ünneblî mânâ-sıyla te'vil olunur. Bununla beraber ikinci te'vil pek doğru sayılamaz, çünkü tslâm ttjkaadınca ubudiyet mânâ-sıyla kulluk yalnız Allah'a olur. Fakat daha doğrusu, âmme *neb!> kelimesinin yalnız güzel bir şey olduğunu görerek, mânâ-sına dikkat etmeksizin, çocuklarım bununla isimlendirirler. .Gürcî Nebt>nln isi bu suretle verilmiş bir şeydir. Yoksa nübüvvet iddiasında bulunmuş değildir. (Mütercim)

²⁵⁶ Fransızca nüshadaki «Akhisar, yanlışdır; tercümede doğrusu yazıMı. (Miitr.)

verilen fetvadan dolayı hesap sorulmasını mutazammın olup, sadrâzam ile müftînin şeriat nâmına te'dîblerini talep eden mektubunu²⁵⁷ okudu. Meclis bunu sükûtle dinledi. Lâkin yeniçeri ağası Kara Çavuş, sipahilere hitâb ederek, âsîlerle müttefik oldukları suçlamasında "bulundu. Sipahiler, rûznâmecî ve sadrâzam Salih Paşa biraderi Zülfekaar Ağa'-yı tebliğ vâsıtası ittihaz ederek, bu suçlamayı reddettiler ve:

- «Allah'ın keskin kılıcı olan Kelâmullah üzerine yemîn ederiz» dediler.

Ağalan da emirleri altında bulunan sipahilerden dolayı mes'ûli-yeti kabul edeceklerini, fakat mezarda bulunanlar hakkında bir şey diyemeyeceklerini söylediler. Yeniçeri ağası:

- «öyle ise bizimle beraber âsîler üzerine gider misiniz?» dedi.

- «Sizle beraber gideriz» diye cevâp verdiler. Kara Çavuş:

- «Haydi, İzmit'e gidiniz, biz de arkanızdan geliriz» teklifinde bulundu.

Sipahiler hep birden:

- «Hayır, bu olamaz. Eğer Gürcî Nebî bize itaat etmezse, siz bize onunla müttefiksiniz diye iftira edersiniz; biz ancak yeniçerilerle birlikte gidebiliriz» diye bağırdılar.

Yeniçerilere:

- «Siz gider misiniz?» diye sorulması üzerine:

- «Ağamız nereye giderse biz de gideriz» sözleriyle mukabele ettiler.

Derhâl yeniçerilerle sipahilere birleşmeyi tavsiye eden bir hatt-ı hümayûn çıkarılarak, Nebî ile arkadaşlarının öldürülmelerinin vâ-cib olduğuna dâir bir fetva -imza olunmak üzere- ulemâ arasında dolaştırılmaya başlandı. İki Karaçelebî-zâde, Adbülazîz ve Mah-mûd Efendiler, evveleminde Gürcî'nin taraftan olan şahısların duyması lâzım geleceğini ve silâhlarını bırakmaya barışçı yollarla davetten önce kendilerini mahkûm etmenin meşru' olamayacağını ileri sürerek, imzadan imtina ettiler. Lâkin ulemânın ekserisi imza ettiler. Tavukçu Paşa, sipâhî ve yeniçerilerle beraber âsîlerin, Katireoğlu kumandasında buldukları halde, öncülerini yerleştirmiş oldukları İzmit'e gönderildi. Katireoğlu sahile ilk çıkan yeniçerilere dostça hitâb ederek, silâha sarılmalarının onlara karşı olmadığını söyledi.

²⁵⁷ -Evvelfî Gürel Nebî tarafından gelen muhdtır kıraat oîundu. Mazmununda «Elhamdülillah biz de müselmânlarız, ve padişahın harem-i hâssından çık-mışız. Ol zalim ve kaatil Mehmed Paşa, nahak yire biri kırup hususa bunca zaman harem-i hâssda hizmet itmiş celb yigitlerinün, kaanûn üzre etmeklerin istedikJeriycön, kanlarına girüp kati eyledi ve hakkımızda kâfirler gibi vâcibö'I katUerdür diyfi fetvalar virildi. Kangî kitâbdan ve ne makûle cürme bina İdüp, ne mes'ele ile virilmişdür? Hâlâ bize beyân itsün; ve ne sebep ile katilerim Özün üzerlerine namaz kaldırmayup kâfirden turti-lan diller Ribl kati dhnup İaşelerini arabalar ile deryaya dökdiler. Ve küfr ve katlimöze ne mes'ele ile hükm itdi? Şer"uUah! ger'ullah (Allah'ın gerîati) diyfl yazmışlar. Natmâ, s. 4!4- (Mütercim)

Yeniçeriler âsîlerle kardeş oldular, birlikte kahve içtiler. Tavukçu Paşa geri dönmeye mecbur oldu.

Bu haber İstanbul'a gelince Haydarağa-zâde, Gürcî Nebî üzerine gönderilecek askerin serdârlığına tâyîn olundu. Sadrâzam da 6.000 yeniçeri ve 4.000 sipâhî ile bizzat Üsküdar'a geçti, Bulgurlu Tepelerinde istihkâmlar yaptırdı (2 Temmuz 1649 - 21 Cumâdeluhrâ 1059). Bu sırada kendilerine henüz görev verilmemiş olan acemî-oğlanları bile istihdam edildi. İstanbul'da oturak koruculardan, yânî mütekaaid ve eskilerden başka yeniçeri kalmadı. Köylerden gelenlerin istanbul'da silâhla gezmesi yasaklandı. Her gün payitahttan Üsküdar'a 10.000 ekmek götürülüyordu.

Gürcî Nebî Tuzla ve Maltepe'den yeniçeri ve sipahilerin ordugâhları karşısına kadar ilerlemişti; yeniçeri ağası mutlaka ceng edilmesini istiyordu (6 Temmuz 1649 - 12 Cumâdeluhrâ 1059). Kızıl bayrak ve sarı bayrak sipahilerine şu mealde bir hatt-ı hümayûn okundu:

«Siz ki sipâh kullanırsınız, lalama (sadrâzama) itaat ile muhalifler ile ceng edesiniz; âdî bir adam sipâhî yazarak memleketime asker çekmiş; benim mülkümde ne alâkası vardır? Elbette hakkından gelesiniz.»

Hakîkaten Gürcî'nin sipâhî bölükleri teşkil etmek istediğine dâir bir söz işitilmişti. Yeniçerilerin düşmana karşı yürümekte pek de sür'atli davranmadıkları, asılsız olmaması muhtemel olan bâzı rivayet ve şühelerden kaynaklanıyordu. Valice Sultân ile kızlar-ağası, yeniçeri ağasının nakîb vâsıtasıyla istemiş olduğu Alem-i Şerifi²⁵⁸ vermekten imtina ederek, bu mukaddes yadigârın Müslümanlar aleyhine değil, ancak kâfirler aleyhine kullanılabileceğini söylemiş idiler. Birçok kimseler, saray hasekilerinden ikisinin gece âsîlerin ordugâhına gittiğini görmüş bulduklarını iddia ederler ve sadrâzam ile Gürcî Nebî arasındaki eski münâsebetlerden de kapalı bir şekilde bahsedilirdi. Haydarağa-zâde, Kara Murad Paşa'ya âsîlerin tekliflerini getirdi: Gürcî Nebî, artık evvelki gibi müftînin idamını değil, yalnız azlini istemekte ve dostça niyetlerle geldiğini te'mîn etmekteydi. Hakkında yapılan suçlamaların hepsini reddederek, tehlikeli bir eşkıya reisi olan ÎCatırcıoğlu'nu kendi yanına çekip de, bu suretle verdiği zararı hafifletmiş olmasını bir hizmet saymaktaydı. Nihayet yanındaki adamların başcaları için sancak-beğliği, kendisi için de Türkmen ağalığını talep etmekteydi.

²⁵⁸ Naîmâ'da (s. 421), Aiem-i Şerifin kendisi değil, resmi istenildiğinden bahsedilmiştir. Hammer-in Fransızca nüshasında Alem'in istenilmesine tasavvut eden için «nâib» denilmesi hatâdır, doğrusu «nakîb.dir. (Mütercim)

Sadrâzam, bu tekliflerin kabulüne haylî müsâid idi; lâkin Gürcî Nebî ile sadrâzam arasında anlaşma hâsil olmak üzereyken, Bursa beğlerinden birinin bütün adamlarıyla kaçıp düşman tarafına geçmesi, âsîlerle hiçbir surette uyuşmayı kabul etmeyerek, sadrâzama cenge mecbur etmek isteyen muhalif tarafın üstünlüğüne sebep oldu. 7 Temmuz 1649 (26 Cumâdeluhrâ 1059)'da iki ordu, muharebe etmek üzere, saf kurdular. Kara Murad, sol cenahı teşkil eden kendi kapısı halkıyla Bulgurlu Tepeleri'ni tutmuştu; Haydarağa-zâde merkezde idi; sipâhî ve yeniçeriler sağ cenahı işgal ediyorlardı ve bu cenahın sonu denize uzanmaktaydı. Tavukçu Paşa, akıncılarla Ka-yışpınarı tarafından pişdârlık ediyordu. Gürcî Nebî, kendi kaymakamını İzmit'te bırakmış ve Katırcioğlu'nu 400 kişi ile ileri göndermişti, Katırcioğlu bir orman içinde Tavukçu Paşa ile tutuştu. Osmanlı ordusundan birkaç paşa ve beğ telei Toldu. Eğer galibler, kaçanları kovalamış olsalardı, sadrâzamanın bütün öncü fırkası mahv olacaktı. Lâkin Katırcioğlu ve Gürcî Nebî, Tavukçu Paşa'nın arkasından yeniçeriler imdada yetişecek diye korktukları için, gece Geg-büze (kadîm Libissa; bugün Gebze)'ye çekildiler. Bu yanlış hareket, Osmanlı öncü fırkasına kendisini toplamak için vakit kazandırdı. Askerler, ber-mutâd mükâfat, almak için ordugâha birçok baş getirdi-

ler. Fakat sadrâzam, bunların içinde kendi adamlarından Kasım nâmında birinin başını tanıdığından²⁵⁹ artık başka baş getirilmesini yasakladı.

Bu müsademe üzerine Gürcî Nebî Niğde'ye, Katırcioğlu Söğüd Dağlarına, Kazaz Ahmed Akşehir'e, sadrâzam da İstanbul'a gitti. Âsîlerle cenge yalnız paşaların askeri girişmişti; yeniçeriler yerlerinden hareket etmediler. Bundan dolayı sipahilerin tamamen ortadan kaldırılarak yerlerine yeniçeri konulmasını isteyenler susmaya mecbur oldular, sipahiler efkâr-ı umûmîyeyi kendi taraflarına celb ettiler.

Gürcî Nebî'yi, Katırcioğlu'nu, Kazaz Ahmed'i öldüreceklerine mükâfat vâad eden yeni fermanlar çıkarıldı. Âsîler arasında tefrika çıktı. Katırcioğlu Gürcî Nebî'ye: «Muhârebesiz çekildik» diye çıkışıyordu. Mudurnu civarında Ada kasabasını Katırcioğlu takımı basarak, dağlara çekilmiş olan ahâlînin kasabada bırakmış oldukları 200 kadın hakkında türlü şenaatlerde

²⁵⁹ Sadrâzam paşa, bas getirenlere bahsis veriyordu. Bağlara dikkat edince bir tanesinin kendi levendlerinden Kaasım'ın bağı olduğunu anladı. «Bre kah-be oğullan! Bu bizim Kaaam'un bapdur. diye bağırđı. Getirilen basların ekserisi beri taraftan olduğu anlaşılıp artık bahşff verilmedi. NalmA'dan, s. 428. (MÖterdm)

bulundular ve gayet güzel iki kızı, saçlarını keserek erkek kıyafetine sokup Söğüd taraflarına kaçırdılar. Gürcü Nebî de bu kavgalarda beraberdi. Kazaz Ahmed Akşehir'de ele geçirilerek, İstanbul'a gönderildi ve Parmakkapı'da asıldı. Kırşehir beği tshâk, Gürcü'yi ansızın basarak başını İstanbul'a gönderdi; mükâfâten Karaman beğlerbeği oldu.²⁶⁰

Girit'te Askerin Kıyımı

Girit'te kapdân paşanın vefatı ve askerinin bir isyanı Osmanlı zaferlerini sekteye uğratmıştı. Serdâr Hüseyin Paşa'nın şiddetli ısrarlarına rağmen, muharebeye girişmekten çekinmiş 'olan kapdân Ke-zargradlı Voynuk Ahmed Paşa'ya Sude limanında bir top güllesi isabet etti. Kapdânlığa Bıyıklı Mustafa Paşa'nın tâyin olunduğu haberi, Dîvân-ı Hümâyûn'ân gönderilen bir memur vâsitasıyla adaya ulaştırıldığında, asker gürültü çıkararak İstanbul'dan istenilen lâğımçı ve cebeciler gelmedikçe Kandiye muhasarasına başlamayacaklarını bildirdiler. Bu isyan, muharebe müddetince boşalmış olan sipâhî timâr ve zeametlerinin tevcîhâtını kendisine hasretmek isteyen serdârın muarız bulunan segbân-başı Mahmûd ile, Rumeli Vâ-lîsi Sûrnâzen Mustafa Paşa tarafından tahrik edilmişti.

İsyân eden asker Hüseyin Paşa'nın çadırını yıktılar, hademesini oklarla öldürdüler, bütün eşyasını yağma ettiler. Hüseyin Paşa, elinde kılıç âsîlerin içine girerek, bir yeniçeriye bir kılıç darbesiyle ikiye biçti.²⁶¹ Rumeli valisiyle segbân-başı, alevlendirdikleri fitnenin kendilerini de tehlikeye koyduğunu görerek, durumu yatıştırmaya çalıştılar. Askerden vâki taleplerine İstanbul'dan cevap verilinceye kadar sabretmek vaadini vermeye güçlükle ikna edebildiler.

Donanma kapdânlarının muhasaraya başlamak üzere piyadeler, gemiciler, levendlerle Cezayir Ocakları'nın kendi emirleri altına verilmesi teklifinde bulunmaları üzerine serdâr, müzayakadan kurtulmuş oldu ve askeri toplayarak şöyle hitâb etti:

- «Siz bana düşmanla birlik oldu diyorsunuz. Meramınız kaleyi feth

²⁶⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/463-467.

²⁶¹ İleride Köprülü vezîrin nüfuz ve tecrübesine feda ettiğini göreceğimiz Hüseyin Paşa, bir kahraman idi- Bu defaki kahramanca darbesini Naîmâ şöyle tarif eder : «Bizzat kasd iden yeniçerilerden birini serdâr orauzundan kiline ile şöyle muharref (eğriliğine) çaldı ki bir omuzundan geçüp cânib-i âhara uyulğma inince(ye kadar) ayrılıp iki pare eyledi.» Hüseyin Paşa muharebede zırh giymezi; sarığını da başından çıkarıp atardı. Düşman kumandanlarından Marko nâmında iri cüsseli birini de kılıç ve topuz kullanmaksızın bağına bir yumruk vurarak atandan düşürmüştü. Naîmâ, s- 440. Benzer revîşin haydare bir şanlı fetâsın» Nâcî. (Mütercim)

etmekdir de piyade noksandır iddiasında bulunuyorsunuz? işte top, işte piyade, işte asker, işte kale, işte metrisler! Vazifenizi icra ediniz!»

Ağalar karşı durmaya cesaret edemediler. 2.000 yeniçeri, 4.000 levend -mevsim haylî ilerlemiş olmakla beraber- Kandiye muhasarasına başladılar (20 Ağustos 1649 - 11 Şâbân 1059).²⁶²

Kandiye Muhasarası

İki ay süren bu ikinci Kandiye muhasarasında, yetmiş lâğım ateşlendi. Muhâsırlar en iyi askerlerinden 1.000 kişiden ziyâdesini kaybettiler ve mahsurlar -kelimenin en necîb mânâsıyla- hakîkî bir Hristiyan bahadırı olan²⁶³ vâlî Kont Kolorode'nin vefâtıyla esef duydular. Hücum, başlıca, Beytüllahm ve Panigra istihkâmla-nyle, bunların arasında ve yarım ay şeklindeki Moçenigo istihkâmı

üzerine vuku bulmuştu. Askerî isyanın gizli tahrikçileri olan segbân-başı Mahmûd ile Rumeli valisinden birincisinin ayağım bir gülle götürmüş ve bu yaradan ifâkat bulamamış, ikincisinin de patlayan bir bombadan eli parçalanmıştır.

Bu vak'alardan sonra, Kör Hüseyin bir hatt-ı hümayûn ile adaya geldi: 1.500 yeniçerinin dönmesine müsâade ediliyordu. Sefer ordusunda bu tedbîr ile yüz gösterecek boşluğu doldurmak için, payitahtta 3.000 yeniçeri ve 1.000 sipahi yazılmıştı. Kör Hüseyin'in geldiği duyulunca, ondördüncü, onaltıncı, ondokuzuncu, ©tuzsekizinci, ellibirinci, elliüçüncü yeniçeri alayları (ortalan) metrislerden çıkarak zabitleri yalnız kaldı. Serdâr Hüseyin Paşa hatt-ı hümayûnun belirttiği zararlı tedbîre karşı bütün gücüyle mukaavemet etmek istediye de muvaffak olamadı. 1.500 yeniçerinin gitmesi, geri kalanlarının mutlaka dönmelerine yol açacağını tamâmiyle tahmin etmişti. Hatt-ı hümayûn ise, Hüseyin Paşa'nın askerî şerefini kıskanan ağaların ısrarıyla alınmıştı. Serdâr, ordunun zabitlerini, eskilerini toplayarak, kendisinin hareketleri hakkında onların şehâdeti-ne müracaat etti. Hepsini birden serdârın akıllıca tedbîrlerini, kahramanlıklarını ve sebatını; fakat askerinin daha fazla durmak istemediğini beyân ettiler. Bu tasdîk, bütün zabitlerin imzasına açılarak İstanbul bakımından serdârın muhasarayı kaldırmakta mâzûr olduğu tahakkuk etti ve düşmanlarını

²⁶² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/467-468.

²⁶³ Hammer Hıristiyanlık cihetiyle Venedikli'yi göklere çıkarmak ister. Asıl bahâdır olan, Yûsuf ve Hüseyin Paşa'lar idi. (Mütercim)

sükûta mecbur etti.

KÖr Hüseyin segbân-başılıkla Girit'e gönderildi ve Hüseyin Paşa'nın kendisiyle imtizaç edemediği Bıyıklı Mehmed Paşa'nın yerine Haydarağa-zâde kapdân-paşalığa getirildi. Sadrâzam, Haydarağa-zâde'yi sadrazamlığa arzulu olduğundan şübhe ettiği için İstanbul'dan uzak bulundurmamak istemişti. Adadaki askerin temsilci olarak İstanbul'a göndermiş oldukları Prizin alay-beği, döndüğünde, yakında 4.000 asker gönderileceğine ve tersane beğlerinin gemileriyle Cezayir Garb Ocaklan'nm da yakında asker taşımaya başlayacaklarına dâir Dîvân-ı Hümâyûn'dan bir kâğıd getirdi. Lâkin orduyu uzun müddet metrislerde tutmak mümkün olmayıp, serdâr muhasarayı kaldırarak kışlasına çekilmeye mecbur oldu. Rumeli askeri, geçen seneki gibi Köprü yanında yerleştiler; Hasan Paşa Anadolu askeriyle Karantinehâne (?) karşısında ordu kurup zaman zaman Karantinehâne'yi topa tutmaya ve bir kale inşâ etmek üzere ordugâhına levazım celbine başladı. Hüseyin Paşa, yazdığımız sebeplerden dolayı muhasarayı kaldırmaya mecbur olduğuna dâir payitahta bir ariza gönderdiği gibi, Kandiye'ye dâir malûmat da verdi. Kandiye'nin büyük bir askerî mevki olduğunu tasvir ederek, kuzeyde denizle, diğer üç cihetten de derin hendekler ve ileriye doğru yapılmış oniki istihkâm ile savunulmakta bulunduğunu* bunlardan yaran ay şeklindeki Moçenigo'nun Osmanlılar tarafından zabt edildiği halde, tekrar kaledeküerin eline geçtiğini ifâde ediyordu.²⁶⁴

İlmîyye'deki Gelişmeler

Gürcî Nebî ile âsîlerin Dîvân'dan şeyhülislâmın azlini istediklerini, yukarıda söylemiştik. Sadrâzam bu tedbire nâ-müsâid değildi. Lâkin asker ağalarının, Muslihiddîn ve Bektaş Ağalardın ihtarları üzerine bundan vazgeçmesi lâzım geldi: Muslihiddîn ve Bektaş, haklı olarak düşünüyorlardı ki, eğer müftî âsîlere feda edilecek olsa, âsîler bu neticeden gururlanarak başka taleplerde bulunmaya cesaret edip, ağaların ve hattâ sadrâzâmın azlini de istemekte gecikmeyeceklerdir. Bununla beraber Gürcî Nebî Üsküdar taraflarından uzaklaşınca, Kara Murad müftî Abdurrahîm'i azletti (18 Temmuz 1649 - 8 Receb 1059); evvelâ bir çiftliğine gönderdi; lâkin daha sonra oğlu genç Galata kadısı ile birlikte Hacc için Mekke'ye müteveccihen

²⁶⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/468-470.

gemiye binmeye mecbur edildi. Abdurrahîm ile oğlu, birincisi kaba tavırlarıyla, ikincisi tafra-furuşluğu ve tamahkâr-lığıyla çok düşman kazanmışlardı. Galata kadısının hükümlerini para ile satın alanlardan çoğu İstanbul kadısı Sun'î-zâde'nin huzurunda dâva açarak, alınan akçelerin geri verilmesini talep ettiler. Mü-râfaa günü genç kadı, kendisini müdâfaa edecek yerde Sun'î-zâde'yi tahkirlere boğdu;

- «Bu nasıl hükümdar?» dedi. İstanbul kadısı:

- «Behey çelebî, bu senin bildiğin mes'ele değildir; ver şu Müslümanlar'ın hakkını!» deyince, müftî-zâde:

- «Okuduğum bana yetişir; hele ... sıfat, rezîlesiyle²⁶⁵ mev-sûf değiliz.» cevâbını verdi.

Sun'î-zâde:

- «Çelebî! öyleleri kendi müstehak oldukları sıfatı başkalarına isnâd ederler; yirmi otuz güzel delikanlı istihdam ettiğin halde, sen de böyle yapıyorsun!» mukabelesinde bulundu.

Mağrur kazasker Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi'nin ümîd ettiği fetva makamı, henüz İstanbul kadısı ve bundan dolayı ulemâ silsilesinde rakibinden sonra sekizinci olmakla beraber, Bahâyî Efendi'-ye verildi. Karaçelebî-zâde'ye inanmak lâzım gelirse, Bahâyî Efendi'nin intihabı, ziyâde afyon kullanmakla mecalsiz düşmüş olduğundan sadrâzam ile Valide Sultanın kendisinin istedikleri gibi istihdam edebileceklerini ümîd etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu suçlama, mağlûb bir rakibin lisânında şüphe edilmeye şâyân iken, vak'alarla da tekzîb olunmuştur.

Bahâyî Efendi'nin nasbmdan az sonra mühim mansıbları, sadrâzam, arkadaşları olan saray müneccimi ve Valide Sultân ile kız-larağasının himayesindeki «Eşek Hüseyin» lakabıyla mâruf bostancılar hocası gibi ehliyetsiz adamlara vermek istediği için, sadrâzamlı yakınları arasında hoşnutsuzluk doğdu. Abdülazîz Efendi, müf-tîyi düşürmek için bunu fırsat ittihaz etmek istemişse de, sadrâzam iki ay içinde iki defa şeyhülislâm değiştirilmesini münâsib görmemiştir. Lâkin Bahâyî Efendi'ye husûmet için, Karaçelebî-zâde'nin, kendisine şeyhülislâmlık ^payesi verilmesi hakkındaki garîb istidasını destekledi ki, şeyhülislâmlıktan azledilmiş olanlar bile bu itibâra nail değillerdi. Sadrâzam kendisi bu hususu telhis ile arz etmeyeceğini Azız Efendi'ye ifâde edip, ancak kazasker efendi Pâdişâh*-tan bir

²⁶⁵ Hamtner bu cümleyi «Ben 'sined değilim» diye zartfâne tercüme etmiştir. Sined, Roma târihinde meşhur bir şahıstır. Nalmfi, müftî-zâdenin sözünü aynen dere etmekte beis görmemiş ise de, biz buna cevaz vermiyoruz. (Mütercim).

paye isterse buna mâni olmamasını kızlarağasma bildirdi. Karaçelebî-zâde, fıkihtan bir eserini takdim için huzûr-ı şahaneye kabul olununca, Valide Sultân ve kızlarağası vâsitasıyla Pâdişâh'tan müftî payesini aldı ki, bilfiil şeyhülislâm'dan başka bütün ulemâya tekaddüm hakkım veriyordu (14 Eylül 1649 - 7 Ramazan 1059).

Sekiz gün sonra, vezirler ve kazaskerler mu'tâd üzere Dîvân-ı Hümâyûn'a geldiklerinde Karaçelebî-zâde vüzerâyâ tekaddüm etmek istedi; ikinci vezîr Ken'ân Paşa:

- «Efendi, kazasker isen aşağıda Anadolu kazaskerinin yanına git, müftî isen vezirlerin arasında ne işin vardır? Biz bu rütbeye nail oluncaya kadar kaç defa başımızı tehlikeye koyduk!» diyerek omuzuyla geri sürdü.

öteki vezirler de aynı harekette bulduklarından, nev-zuhûr şeyhülislâm pâyesiyile yüceltilen Karaçelebî-zâde Anadolu kazaskerinin yanında Rumeli kazaskeri mevkiine kadar atıldı.²⁶⁶

Ondört gün sonra bayram için el öpmek üzere huzûr-ı şahaneye girildiği vakit de bu hâdise tekrarlandı. Yine bu kabîl ahvâlden olmak üzere, bayram merasiminde Bursa kadısı Beyânî Efendi -kanunen Mekke kadıları Bursa kadılarına tekaddüm eder oldukları halde- sabık Mekke Kadısı tsmâil-zâde'ye tekaddüm için çekişmiş-tir. Müftî ile kazaskerler Beyânî Efendi'nin tekaddüm dâvasında bulunacaklarını bildikleri için onu davet etmemeye karar vermişlerdi. Lâkin Beyânî Efendi davetsiz olarak geldiğinden îsnâil-zâde ile aralarında çekişme ve küfürleşme oldu. Şeyhülislâm müdâhale ederek, kanun mucibince Beyânî Efendi'nin Mekke kadısından sonra gelmesi lâzım geleceğini söyledi. Mahzun olarak:

- «Öyle ise biz gidelim mi?» diye sordu.

- «Cehenneme!» cevâbı çıktı.

15 Ekim 1649 (8 Şevval 1059) *da Azîz Efendi (fetva payesi verildiği sırada müddeti uzatılmış olan) Rumeli kazaskerliğinden -ihtimâl ki hâmisi bulunan kızlarağasınm hayâtı sona erdiği için- azledilerek, yerine Anadolu kazaskeri Memik-zâde, ondan boşalan makama da Kabakulak-zâde tâyîn olundu. Bu münâsebetle de yine tekaddüm çekişmesi çıktı. Kabakulak-zâde, Rumeli kazaskeri Memik-zâde'nin tekaddümüne razı olmayıp, Dîvân'a

²⁶⁶ «Aziz Efendi cüssesiz bir adam idi; Ken'-ân Paşa omuz uranca mütezelzil olarak öteki vezirlerin de ileri geçmeleriyle cüssesiz kazasker hareketi kas-riyye ile tâ aşağıya düşdi.» Nalmâ, s. 452. Karaçelebî-zâde ağalara yaranıp da şeyhülislam olabilmek için Sultân İbrahim huzurunda gösterdiği cür'eti bu defa gösterememiştir- (Mütercim)

gelmediğinden, Kabakulak-zâde nasbinin onuncu günü ayrıldı ve o makama Tulumcu-zâde Abdurrahmân Efendi getirildi.

Bu esnada sipahiler ulufelerinin tevzîinde gecikme gösterilmesinden dolayı, ağaları aleyhine ayaklandılar. İsteklerini bildirebilmek için büyük bir sür*atle avarız akçesi (fevkalâde vergi) toplandı ve şimdiye kadar cereyan eden ahvâl hilâfında yeni defterdar tbrâ-»Mm, mevâcib tevziine memur oldu²⁶⁷ İbrahim'in selefi tsmâil Paşa kubbealtı vezîri olmuş, sonra muhafaza nâmîyle Tenedos adasına (Bozcaada) sürülmüştür.

Bu sırada Sultân Murad'ın kızı Kaya Sultân'ın Haydarağa-zâde Mehmed Paşa'yla izdivacı vuku bulmuş ve defterdar îbrâhîm Paşa sağdıç olmuştur. Bir ay sonra da, Sultân IV. Mehmed ile üç biraderinin sünnet düğünü yapıldı. Sünnet düğününü rnüteâkib, kız-larağası Îbrâhîm Ağa, Pâdişâhî' kucağında tutarken kanı dindirmek üzere mevzû-ı hitana konulan şeyler oynadığından, yeniden kan akarak, Sultân IV. Mehmed bayılma derecesine varmış olduğu için, bu hâdise ağanın kusuruna hami edilerek azledildi.,- Onun yerine Eski Saray ağası Mahmûd Ağa nasb olundu. Valide Turhan Sultân'ın baş-ağası kapı-oğlanlığına getirilerek, selefi Eski Saray ağalığına gönderildi.

Sadrâzamı düşürüp yerine geçmek emeliyle İstanbul'a gelmiş olan Bağdâd Valisi Mûsâ Paşa, Yedikule'de hapis ve îdâm olundu. Eski Anadolu vâlisi olup isyan bayrağı kaldırarak sürülmüş olan Boynu-yarah Mehmed Paşa, takibine memur edilen ihtiyar Köprülü Paşa'nın merhamet-i şahaneye dehalet etmesi hakkında vuku bulan ihtarı üzerine, payitahta gelip affa uğradı.²⁶⁸

Katırcıoğlu'nun Affedilmesi

²⁶⁷ Müverrih Şârihü'1-Menar-zâde Galata kadısı bulunduğu cihette, etrafıyla 1.500 haneye varan Galata avarızını beş gün tahsil ve teslim etmiştir. Vergilerin tahsilindeki sür'at, mutedil olmasına ve tahammül hâricinde bulunmamasına delâlet eder.

²⁶⁸ Köprülü Pasa Boynu yaralıya gayet müdebbirine ve hakimane nasihat vermişti: «Paşa, Üzerinize me'mûr olduk. Asker toplamanız beyhudedir. Bu devlete isyan edenlerin hangisi felah buldu. Bunun çâresi kendi kendinize gidip İstanbul'da Valide SuKftn'a üticfl etmektir.» mealinde bir kâğıd yazmıştı ki, en hayırlısı olduğunda şüphe yoktur. Boynu-yaralı da hemen İstanbul'a koşup boynunu eğerek: «Beni Pâdişâha celâli oldu diye anlatmışlar; isidince geldim, iste boynum kıldan incel, demiş, ve Büyük-Vâtide Sul-tftn'a mücevherat, ocak ağalarına da biraz hediyeler vermiştir. Vâfaâ bu son muamele takdir olunacak bir şey değilse de, şjhfib olunca vehhâb da olmak zaruridir, o kadarım zamana bağışlamalıdır. Hâsılı hem Boynu-yaralı boynunu kurtardı; hem ortada kan dökülmedi; Boynu-yarah'nın kusurundan dolayı özür dilemesine bakılmayıp hemen tdftm ohmsaym, bu da onun İÇİo dahi birçok adamın kanı döküldükten sonra öldürülmekten daha iyi bir netice olurdu. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/470-473.

Katırcı oğlu, Hamîd sancak-beği Topal Mehmed Paşa'ya mağlûb olarak Karahisar yakınında Çay kasabasında İsâ-oğlu'nun çiftliğine konmuş:

- «Ya beni affettirirsin, yâhud hânümânını yakar, Acem Ş&hı'-na kaçarım!» diye ağaya haber göndermişti.

İstanbul'da dahî îtibâr sahibi olan îsâ, sadrâzam nezdinde şefaathçilik etti. Kara Murad Paşa:

- «Ben Katırcıoğlu'na kâğıd yazmam; lâkin devlet erkânı yazsınlar.» dedi.

Onun tarafından itaate teşvik etmesi hususunda mektup yazıldı. Katırcıoğlu İstanbul'a geldi. Kara Murad, Katırcıoğlu'nu Pâdişâh'a takdim ederek:

- «Hünkârım, işte Katırcıoğlu dedikleri domuz budur; af istir-hâimyle Bâb-ı Hümâyûnunuza yüz sürmeye gelmiştir.» dedi.

Pâdişâh Katırcıoğlu'na Beğşehri sancağını, adamlarından onse-kizine sipahilik verdi. Katırcıoğlu Beğşehri'ne mütesellim gönderdi; kendisi İstanbul'da kalarak cirid oyunundaki maharetine sadrâzâmı, ağaları hayran bıraktı.²⁶⁹ Müftî'yi, kazaskerleri de ziyaret ederek, Pâdişâh'ın heybetli bakışlarının kendisini korkutmuş olduğunu ve sadrâzam yere kapanmasını emretmemiş olsa, kendisi ayakta duramayıp düşeceğini hikâye etti.²⁷⁰ Bir

²⁶⁹ «Her kime hamle itse elbette cirid ururdi, değme adam ona cirid uramaz-dı.. Naîmâ. s. 450

²⁷⁰ Naîmâ, burada Kaürcioğlu'nun taklidini yapar. Anadolu şivesiyle: «Saadetti hünkârımın garaca garaca (karaca) gözlerini gördüğüm gibi o dem hine yazdı; paşa «düş» didi, yüz Gstine düşdüm; enime düş dimese hemen yıkı-lırdum; Allah hünkârımın yaşuu uzun eylesin deye yir öpdüm» der İmiş. Kabrcioğlu, Pâdişâh'ın gözlerinden nasıl korkmaz ki. sadrâzam, iki hayvan adıyla takdîm etmişti: Katır kullanılırsa da domuz öldürülür; İhtimâl ki bostancı-başının gölgesi de oralarda görülüyodu. Pâdişâh sekiz yaşında ise de cedit Fâtih'in, Yavuz'un, amcası XV. Murad'ın kanı damarlarında dolaşıyordu. Binaenaleyh Hammer, Naîmâ'nın ifâdesini anlayamayıp hüsn-i zanda bulunmuştur. Fâzıl Ahmed Paşa, Girit'in kabartma haritasını değil, Girit femine vardukda oğhlyle bir gün bir mahalden geçerken Ahmed Gi-ridün serbend dağlarını- gösteriyordu- O vakft bizde Girit'in dağlarını, bayırlarını gösterecek kabartma haritalar bulunduğuna inanmak şöyle dursun Katırcıoğlu'nun böyle ince işlerden anlayacağını farz etmek kendisine tahammülünden çok fazla irfan yüklemektir. Hammer fukaranın alt tarafını da zlrü zeber etmiştir: Fâzıl Paşa «Ne güzel bekleyecek dağlardır!» demiş. Katırcıoğlu bu sözün eski haramiliğine imâ olduğunu anlamış, «Efendim, iyi- dağlardır; amma kârbâm işlemez» cevâbım vermişti. Böyle ince kinayelerin ve onlara verilen cevâbların biri de sudur: Şimdi darülfünun olan konağın eski sahibi Yûsuf Kâmil Paşa sergi açılması münâsebetiyle 1280 (Hicrî) târihinde İstanbul'a gelmiş olan Ayıntâblı Hasırcı-zâde Mehmed Ağâ'ya «Ağâ, sizin tarafların sebzesi çok mudur?» diye sormuştu. Mehmed Alt Paşa zamanı uzun müddet Mısır'da bulunarak Zeyneb Hanımla evlenmiş ve Mehmed Alî'ye dâmâd olarak «Mısırlı* lâkabını almış olan Yûsuf Kâmil Paşa gaayet ince fikirli ve müstehzi idi; fakat tereciye tere satılmaz. Mehmed Ağâ, Kâmil Paşa'nın hakikî fikrine intikal ederek; «Çokdur efendim, lâkin teresi azdır» demiştir. Keçeci-zâde Fuâd Paşa da, Mehmed Ağâ'ya «Sizinle münâsebetimiz kadîmdir* ' demiş, Kasırcı-zâde «Evet, efendi, lâkin siz sudan kurtuldunuz; biz ayak altındayız» cevâbım vermiştir. Şu kadar kâ, Katırcıoğlu nihayet fincan naklettiği zaman hayvanlarını ürküt-miyecek kadar dirayete mâlik bilgidен nasıbsiz biri olduğu halde, Hasırcı-zfide irticalen şiir söyleyebilen nâdir şâirlerdendi. Ayıntâb hanedanından-* biri için söylediği bir bahar kasidesinin matlaî bilenlerin, s mutlaka her mart ta hatırlarına gelir ki, şudur: «Deli mart' fasl-ı bahardan sayılır / Mir Rastın de kibardan sayılır.. Dîvânının basılmaması Ayıntâblıların için ayıp' ve utanılacak bir

gün Fâzıl Ahmed Paşa Girit adasının kabartma bir plânını gösteriyordu ki, dağlar, tepeler pek güzel resmedilmişti. Katırcıoğlu eski hayâtını hatırandan geçirerek:

- «Tuzak kurmak için ne güzel dağlar, ne güzel bayırlar!» dedi.

Fâzıl:

- «Evet, lâkin kervanı yok!» cevâbını verdi.²⁷¹

Kara Murad Paşa'nın Sadarettten Azledilmesi

Âsîlerin îdâmı, affı ile karışıklık sükûn bulduğundan, İstanbul serbest nemes almaya başladı. Lâkin vezirler, özellikle aslı Arnavud ve yeniçeri neferliğinden yetişme olup zevklerinde ve arkadaşlarının seçiminde pek dikkat etmeyen Kara Murad, eğlencelere, sefahatlere dadandılar. Yeniçerilerin kışlaları yanında olan Sofular mahallesi müezzini her ziyafette ve her defa atla gezmelerde hazırды.²⁷² Kara Murad'ın ve kendisine lâyük olan arkadaşının birlikte yaptıkları eğlenceler o kadar ileri gitti ki, bir gün Valide Sultân sadrâzama şöyle bir hatt-ı hümayûn gönderdi:

«Ben seni bağlarda, bahçelerde ıyş-ü işret etmek için mi vezîr ettim? Memleket işleriyle güzelce tekayyüd et, bir daha ayyaşlığını işitmiyeyim; yoksa senin başım keserim.»

Sadrâzam bu hitâbdan infial ederek reîsülküttâb Sıddıkî Efen-di'ye:

- «Ben ne vakit vazifemde kusur ettim? Bu, düşmanlarımın; rakîblerimin iftîrâsıdır.» dedi.

Kısa zaman önce Medine'den gelip Pâdişâh'a yazı hocası olan Beşîr Ağa'yı çağırarak:

- «Böyle şeyler yazmayı Pâdişâh nereden bilecek? Sen öğret-mişsindir» diye azarladı.

Beşîr Ağa, hatt-ı hümayûnlarda pek çok kullamlagelen «başını keserem» sözünün nasıl yazıldığını Pâdişâh'm kendisinden sormuş, o da öğretmiş olduğunu îtirâf etmekle beraber, bu hatt-ı hümayûnun gönderildiğinden ve ne olduğundan malûmatı olmadığına yemîn etmişse de, Kara Murad'ın hiddeti zail olmadı. Dargınlığını Harem-i Hümayûn'a

şeydir. (Mütercim)

²⁷¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/473-475.

²⁷² «Sadrâzam paşa, ocak ağalarından nice meşâhîr ile kadîmden münâsebeti olan âdi eşhas üe hem-söhbət olurdu. Hattâ Sofular mahallesinin müezzini Mehmed Çelebî nânundaki zarif eski bildiği olduğundan, oradan geçdüke debdebe-i ve-zâret ile evine uğrar, orada şerbet ve kahve içer, müezzini bir ata bindirüp gitdiği ziyafetlere beraber götürürdü.» Naîmâ, s. 46. (Mütercim)

hissettirmek için Beşîr Ağa'yı yazı hocalığı etmekten, hattâ sarayda durmaktan men' ederek, o hizmete başka bir hadım ağası tâyin olundu.

Hüsn-i hat (güzel yazı yazma sanatı), pâdişâhların kazanmaları lâzım gelen san'atkârca vasıfların başlıcalarından sayılırdı. IV. Meh-med zamanında hüsn-i hat olgunluğunun zirvesine ulaştı. O zamanın en meşhur hattatı Kadızâde'dir ki, Bursa kadısı olmuştur. Mûsikîde dahî birkaç mümtaz san'atkâr yetişmiştir; en mârufları Hayalî Hafız, Solak-zâde, Vâkîf Halhâlî unvânıyla mâruf Nasrullah idi.²⁷³ Mi'mârî san'atı da bu terakkiden nasibini almıştır: İstanbul, o vakitki kadar çok köşk yapıldığını görmemiştir. Kara Murad, Siyâvuş Paşa-zâde Mustafa Paşa'nın sarayını satın aldı; vakf olduğuna bakmaksızın baştan aşağı yeniden yaptırdı; kendi sarayını da İspadân paşaya terketti.

Sadrâzam, ile yeniçerilerin başkumandan muavini demek olan kedhudâ arasında, zıtlık hâsıl oldu. Bu hâl, Harem-i Hümâyûn'da imtizâcsızlığa yol açtı. İhtiyâr Büyük-Valide Sultân sadrâzâmın, genç Valide Sultân kedhudânın tarafını tuttular. Kul kedhudâsi, Kara Mü-radın re'yi hilâfına defterdar İbrâhîm Paşa'yı azlettirmişti. Kedhudâ ile defterdar arasındaki çekişme, İbrâhîm Paşa'nın yanından birkaç delikanlıyı kendi hizmetine aldırmasından çıkmış, İbrâhîm Paşa bundan dolayı vezire şikâyet ederek:

- «Ben Pâdişâhın mal vekiliyim; vezâret payem de var. Yeniçeri kedhudâsınm benim hizmetkârımı ayartıp alması ne demektir? Makamın nâmûsu yok mudur?» demişti.

Kedhudâ bunu haber alarak İbrâhîm Paşa'nın yerine Surnazen Mustafa Paşa'yı nasbettirdi. Azledilmiş olan defterdar ile halefi arasında dahî sadrâzâmın ikametgâhında akdedilmiş olan dîvânda mücâdele çıktı: Yeni mâliye nâzın:

- «Bre serhoş! Kendi keyfünle sarf itdiğün yüz milyon²⁷⁴ akçe nerede?» demiş, eski nazır da:

- «Defterdarlık zurna çalmaya benzemez!» diye mukabele etmiştir.

Çavuş-başı bu mücâdeleye güçlkle son verebildi. Müteakiben Pâdişâh Surnazen Mustafa Paşa'ya şu mealde bir hat gönderdi:

²⁷³ Musikişinasların en şöhretlisi ve en âlimi Mevlânâ Vâkîf Halhâlî'dir -ki adı Nasrullah'dır- «Dertene der nâ dil leyli» diyerek vefat etti. Naîmâ, sene 106, c 5, s. 7. Edebîyât-ı Cedîde'nin tarz-j nevlncüeri şimdi «Dertene... yerine «re-mi-fa-sol-lâ-si-do» dedirirlerdi. Fakat son nefesinde böyle bir söz söylenirse gâvurca bir duft zannedilerek, ne Yftsın okurlar, ne zemzem verirler. (Mütercim)

²⁷⁴ Nalmâ'da «On bin yük akçe» denilmiştir; bu ise bir milyar akçedir. Anlaşıldığına göre Hammer, bunun hesaba sığnyacağı görerek yüz milyona indirmiştir; bundan da hayli miktar inecektir : İbarenin doğrusu «on bin kese akçe. olmalıdır ki. beş milyon akçe demektir. (Mütercim)

«Selefinin hesabını gör, mâl-i mîrî lalamda (sadrâzamda) olsa dahî tahsil et!»

Kara Murad bu hatt-ı hümayûnun çıkarılmasını kedhudâdan bilerek, onun uhdesine vezâret ile Budin valiliğini tevcih etti. Kul

kedhudâsı:

- «Budin'de benim ne işim var? Vezâret benim haddim mi?» diyerek bu me'mûriyeti kabul etmedi.

Sadrâzam kul kedhudâsını böyle şerefli bir sürgünle uzaklaştıramayınca, ilk cirid oyununda ağaları vâsıtasıyla öldürmeyi kararlaştırdı. Kedhudâ^ Kara Murad'in dâiresinde bulundurduğu casuslarından biri vâsıtasıyla haber alarak, cirid oyununa çıkmadı, kendi taraftan olan 300 sipahi vâsıtasıyla sadrâzama ilk dîvân günü öldürmeye karar verdi. Sipahilere, Kara Murad'ın Bağdâd'dan getirip de dâmâd edinmiş ve bu suretle kul kedhudâlığına hazırlamış olduğu Tophaneli Mustafa Ağa'nın kanlı bir adam olup vaktiyle birkaç bin arkadaşlarını îdâm ettiğini söyleyerek, onları ayartmıştı. Kara Murad kul kedhudâsının tasavvurunu Öğrenerek, tersanede görülecek işi olduğunu söyleyip dîvâna gitmedi.

O gün sipahiler:

-«Ulufemiz var!» diyerek, şeyhülişlâma müracaat ettiler.

Şeyhülişlâm'ın ihtarı üzerine Kara Murad Paşa, birkaç kese akçe dağıtmak suretiyle sipahileri susturdu. Kul kedhudâsının kabul etmemiş olduğu Budin valiliği IV. Murad'ın kızı Kaya Sultân'ın kocası Melek Ahmed Paşa'ya tevcih olundu. Kul kedhudâsı, yeniçeri ağasıyla Bektaş ve Muslihiddîn Ağalar*ı bahçesine davet ederek, sadrâzamanın azil ve îdâmı hakkında onlarla bir meşveret kurdu. Bektaş Ağa, Kara Murad'ın katline-muhalefet ederek:

- «Bilirsiniz ki bu adam benim düşmanımdır; lâkin, rica ederim, canına ilişmeyiniz. Siz istediniz de sadrâzam oldu; istemediğiniz halde çekilmezse, o zaman bildiğinizi yapınız.» deyip, sadrâzama da: «Artık senin sadâretinde revnak kalmadı; mührü Pâdişâh'a teslim et de, kurtul» diye haber gönderdi.

Sadrâzam, kul kedhudâsının hâmisî olan genç Valide Sultân'ın düşmanca nüfuzuna artık mukavemet edemeyeceğini idrâk ederek, Bektaş Alî Ağa'nın nasihatini yerinde kabul edip huzûr-ı şahaneye çıktı:

- «Şevketli hünkârım, bir devlette dört sadrâzam olamaz. İşte mühr-i hüriâyûnunuz. Fakat yeniçeri ocağından birine vermeyiniz, zîrâ devletinizin zevaline sebep olur.» dedi.

Pâdişâh, sadrazamlığı Melek Ahmed Paşa'ya teklif etti. Ahmed Paşa

evvelâ kabul etmemek istediye de, nihayet yeniçeri ağalarından hiçbirinin hükümet işlerine müdâhale etmemeleri şartıyla kabul etti.²⁷⁵

Yeni Tayinler Ve Aziller

Kara Murad Budin valiliğine gönderildi. Onun sadâretten ayrılması, himaye ettiği kişilerin de azline yol açtı. Osmanlılar arasında en çok yayılmış olan fıkıh kitâblanndan Mülteka mütercimi olup ilim erbabından ve devlet işleri bakımından maharet sahihlerinden olan ve Sultân İbrahim tarafından Mısır Vâfisi ihtiyar Eyyûb Pa-şa'mn refakatine verilerek, gerek Eyyûb Paşa ve gerek Haydarağa-zâde zamanında Mısır'ı idare etmiş bulunan reîsülküttâb Sıdkî Efen-di'nin yerine Mevkufâtçı Mehmed Efendi getirildi. Mahrem-i esrarı bulunduğu Kara Murâd Paşa tarafından kapdânlığa tâyin olunmuş olan Budak-zâde azl ve hapsedildi. Saray müneccimi Hüseyin sürüldü. Osmanlı müverrihleri, saray müneccimleri içinde devlet iş-, leri bakımından en ziyâde nüfuz sahibi olan bu Hüseyin Efendi hakkında bâzı tafsilât verirler. Ondan evvelki müneccim Mehmed Çe-lebî'nin talebesi bulunan Hüseyin Efendi'nin takviminde dercedil-miş olan bâzı keşifler halkın ve IV. Murad'ın teveccühünü celb ederek, Sultân Murad tarafından arpalık nâmıyle muazzam bir varidat tahsis edilmişti .IV. Murad'ın vefatı senesi, takviminde (Hz.) Hüseyin'in şehâdeti gününü «Hüseyn-i nâ-murâd» diye işaret etmiş olduğundan, IV, Murad'ın yakında vefat edeceğine alâmet sayılmıştı. Müneccim Hüseyin Efendi Sultân İbrahim'in de vefatını keşf etmiş olduğunu iddia etti, çünkü takviminde bâzı harflerin yerleri değiştirilerek «vefât-ı İbrahim» terkibi çıkabilirdi. İstikbâl husûsunda bu derece kesin malûmata sahip bulunması, sarayda kendisine büyük bir nüfuz verdi.

Eskiden beri arkadaşlığı bulunan baltacılar vâsıtasıyla Kara Murad'ın yeniçeri ağalığına ve daha sonra sadârete tâyini için Büyük-Vâlîde Sultânı ikna ettiği gibi, daha sonra sadrâzama, müfti Ab-dürrahîm Efendi'yi azledip yerine Bahâyı Efendi'yi tâyin ettirdi. İl-miyye mansıblarını istediğine tevzi ettirdiğinden, yeniçeri ocağından bulunduğu halde kendisine de Medine payesi tevcih ettirip, bütün ulemânın husûmetini davet etti. Devletin dahilî işlerinde olduğu gibi yabancı devletlerle olan münâsebetlerine de müdâhale ederdi. İm-parator'un elçisi Şvarzenhornlu Şmid'den, kendi nüfuzunun vezirlerin nüfuzundan aşağı olmadığını iddia ederek, onlar

²⁷⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/475-478.

derecesinde hediye istedi. Talebinin reddedilmesi üzerine, îtimâdnâraenin cevâbını Öyle yazdırdı ki, Pâdişâh împarator'a hitaben tekil hitâb sigası kullanıyordu. Birincisi parlamentoyu, ikincisi kralı temsil eden ve her ikisi de asıl sefirin kendisi olduğunu iddia eden İngiliz elçileri Sir Tomas Bendiş ve Sir Sakvil Kruv arasına girdi. Teraziyi Sir Tomas Bendiş lehine ağdarak İngiltere hükümetinin sefiri olmak üzere telâkki ve huzûr-ı şahaneye kabul ettirdi. Lehistan, Transil-vanya, Boğdân, Eflâk işlerini o halletti. Bu muhtelif hükümetler de hepsi müneccim-başınm güzel tavassutuna minnettârâne mukabele ettiler. Lâkin âlim müneccimin kırk sene sadâret edecek demiş olduğu sadrâzâmin²⁷⁶ azlini keşfedemediği gibi, kendi gözden düşmesini de keşfedemedi.

Evvelâ Mekke'ye, sonra Ankara'ya sürülmesi kararlaştırıldığı halde, îstinye'de kalmasına müsâade edilerek, orada silâhdârlar kâtibi bulunan şakirdi İsmail Efendi'nin hanesinde bulunmaktaydı. îs-tinye'den, pâdişâh haremının kadınlarına, özellikle ihtiyar Valide Sultân'a müracaat ederek, dönmesi için müsâade almaya çalışıyordu. Bj^na. dâir mj^rtuplgrından biri ^asımlarının eline geçerek, kendi aleyhine bir silâh olduğu gibi, o senenin takviminde dahî bâzı harflerin yerlerinin değiştirilmesiyle «vefât-ı Mehmed» terkibi bulunarak, bunun da Sultân IV, Mehmed'in irtihâline işaret ve bizzat Pâdişâh'a karşı bir cinayet olduğu kabul edildi.²⁷⁷ JJüfti Bahâyî

Efendi Hüseyin Efendi'nin himmetiyle şeyhülislâm olmuş olduğu halde, vâki olan taleb üzerine eski hamisinin katline fetva verdi; cellâd bu felâketli kararın icrasına memur oldu. Cellâdın geleceği günün gecesini takvimine başvurarak, ertesi günün felâketli bir gün olduğunu anlayıp, sabah için bir

²⁷⁶ Sâdedil Kara Murad Paşa, bu keşfe o kadar kanmıştı ki, kapıcı vezir Mûsâ Paga'mn İdamına emir verdiği zaman «Bu dünyâdır, bir vezirin katli mûna-sib değildir- diye şefaath etmek isteyenlere «Ben tam kırk sene sadrazamlık edeceğim» diye bağırıyordu. Feriye'ya bakınız (Mütercim).

²⁷⁷ Hammer bu keşifleri iyi anlatamamıştır. Kâtib Çelebi güzel tarif eder. Sultân Murad, bâzı vekayf'de Hüseyin Efendi'yi imtihan ederek istihracı düriist gelmekle Edremid arpalığını vermişti. Müneccim, IV. Murad'ın vefatını o senenin takviminde «Hüseyin-i nâ-mûrâd. lâfzı ile istihrac etmişti. Sultân IV. Mehmed'in cülusu yılının takviminde ilk aylara âit bükümlerinde pâdişâh lâkabları olan lâfızlarda birer harf tâmiyesi tarîki üzere «takvîm-i sâl-i cûlus vefât-ı îbrâhîm* lâfzını dere edip, bu gerçekleştikten sonra «siz nasıl oldu da bunu bilemediniz idi?» dediklerinde takvimi getirip, tâmiye tarzım göstererek, gehre tantana vermişti. 1060 senesi takviminde dahî evvelki üslûbtaki gibi «Vefât-ı Mehmed» lâfzını dere etmiş olduğundan, tâmiye tarzım kendisinden öğrenenler, bunu halka yaydılar. Fezleke. Meşhur bir tabl fikrası vardır : Hekimbaşı tedâvî ettiği hastaların mutlaka iyi olacağını söyler, fakat kapının arkasına tebeşirle -İflâh bulmaz, yazar imiş- Hasta elbette iki rahmetin birine vâsıl olacağından ifâkat bulmuş (tedâvî olmuş) ise «Ben söylemedim mi?» diye iftihar eder, vefat vuku bulursa «Biz onun muktezây-ı fenn ile anlamış idik. Lâkin sizi kederlendirmek istemedik. İşte kapının arkasına bakınız., diye tafra satarmış. Müneccim Hüseyin Efendi Sultân îbrâhîm'in vefatında taf-rafurûşluk edebilmiş ise de, ikinci defada kapının arkasındaki yazı başkaları tarafından okunmuş, bu defa ise pâdişâh kemâli afiyette kalmıştı. (Mütercim)

sandal hazırlatmış ve Boğaziçi'nin Anadolu tarafında at hazır bulundurulmasını emretmişti.²⁷⁸ Ancak müneccim çıkar çıkmaz ev cellâd ile ağalar tarafından istilâ edilerek, Anadoluhisar'na varmadan evvel yakalandı; hemen boğuldu, denize atıldı (24 Temmuz 1650 - 28 Ramazan 1060).

Ertesi gün defterdarlar, müneccimin metrukatıyla meşgul olmakla vazifeli olanlar, mallarının müsaderesine giriştiler; 150 kese-lik kadar mal alınarak 200 keseden fazlası da yağmaya uğradı. Yedi-sekiz yüz kese kadar serveti olacağı hakkında yapılan ihtar üzerine sadrâzam, -müteveffanın hanesinde misafir bulunduğu- şakirdi İsmail'i tevkif ettirdi; ondan 30 kese alıp bıraktı.²⁷⁹

Girit'te Ve Akdeniz Boğazında Deniz Vakaları

Ahmed Paşa'nın sadâreti zamanındaki hâdiseleri anlatmaya başlamadan önce, Venediklilerin Girit'te ve Dalmaçya'da Osmanlı Devleti aleyhine devam ettirmekte oldukları muharebelerle, Osmanlı donanmasının seferlerine bir göz atmak gerekir. Dîvân-ı Hümâyûn Girit'te Kandiye'nin karşısında -biri Lazaret önünde, ikincisi Kastro Kulesi civarında, üçüncüsü askerin sahile çıkarıldığı yerde- üç kale inşâsını emretti. İnşâat için gerekli olduğu anlaşılan 250.000 guruş, adanın varidatından alınacaktı. Adanın cizyeden 30.000 guruş varidatı olup, varidatın bundan gayrisinin yeniçeri maaşlarına ancak yetebildiği serdâr tarafından arz olunduysa da, faydası olmadı. Bununla beraber askerin karaya çıkarıldığı yerdeki kalenin yapılmasına başlanılmadan geri duruldu. Hanya ve Retmo'dan 200 taş kesici usta 150 kireççi toplandı (27 Nisan 1560 - 25 Rebûlâhir 1060). Serdâr bir hamam ve hisar içinde dokuz kubbeli bir cami yaptırdı. İkinci kale de birincisinden 4000 adım mesafede inşâ edildi. Bu inşâatın haberi İstanbul'a, Venedik generali Moçenigo'nun zabt edip de muhafazasını Kont Pompeo Strasveldo'ya bırakmış olduğu Sen-Todero Kalesi'nin kaybı haberiyle birlikte geldi. Başlanılan inşâatın bitmesinden sonra, serdâr, Kandiye'nin doğu tarafında bulunan ve eskiden İstinia (ihtimâl ki kadim Setia) kalesinin zabtını tasavvur etti. İstinia tarafları evvelce Habîb Ağa marifetiyle ele geçirilmişti:

²⁷⁸ «Kati olunacağı günden mukaddem akşamda dahi zâyicesin eline alup teem-mül-î tât itdükden sonra didi ki: «Tâli'slüzün ta'bîri yarın bir nass-i kaaü'a gelmek üzeredür; kalbümde dahi bum müeyyed vehm ve haşyet İstilâsı (hiss kablelvuku) vardır»- Kezalik.

²⁷⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/478-480.

125 süvari ve 800 Dalmaçyalı ile takviye edilmiş olan Kandiye muhafızları dışarıya bir hücum yaparak, bu hücumda Habîb Ağa Ziropetra (Prepetre) istihkâmı önünde düşmüş ve bundan dolayı İstinia üzerine olan teşebbüs gecikmeye uğramışsa da, Ağustos nihayetlerine doğru İstinia duvarları altında cenge girildi: Osmanlılar Venediklilerden 20 zabıt ve bir general öldürüp 500 esîr aldılar (29 Ağustos 1650 - 2 Ramazan 1060).

Birkaç ay önce Bıyıklı Mustafa'nın yerine kapdân-paşa olan Haydarağazâde, Mayıs ayında İstanbul limanından çıkmışsa da, Akdeniz Boğazı Venedik donanmasıyla kapalı olduğu Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale)'de durmaya mecbur oldu.

Girit'ten İstanbul'a gelen sipahiler birikmiş maaşlarını büyük bir şiddetle istediler; Dîvân adanın malları üzerine ödemenin havale edilmesi teklifinde bulundu. Lâkin yalnız 150'si buna muvafakat ederek diğerleri vezirleri sıkıştırmakta devam ettiler. Bu usanmaz istek sahipleri, Hadım Abdurrahman kumandasıyla Boğaz müdâfaasına gönderildi. O sırada zeâmetii ve timarlı sipahileri toplamak üzere Anadolu'ya çavuşlar çıkarıldı. Toplanacak olan bu asker, diğer kol-orduların Venedikliler üzerine vuku bulacak hareketlerinde müzaherete memur idi. Kapdân Paşa ile Abdurrahmân, Boğaz sahillerini yağma etmekte olan donanma yeniçerilerini itaat altında tutmanın mümkün olmadığını bildirdiler; bundan başka 32 kalyon, 7 kadirga ve maunadan mürekkep olan düşman donanması tarafından mahsur bulduklarını bildirdiler.

Bu haberler geldiğinde Dîvân, Akdeniz Boğazı'nı biri Yenişehir burnunda ve diğeri öteki sahilde Baba Yûsuf burnunda inşâ olunmak üzere, yeni kalelerle müdâfaa etmek lâzım gelip gelmeyeceği mes'elesini ortaya çıkardı. Valide Sultân, Feridun Ağa'yı oraların muayenesine memur etti. Ancak Feridun Ağa, iki burunun birbirine uzaklığı cihetiyle, oralarda yapılacak kalelerden açılacak ateşlerin, boğazdan içeri girilmesine engel teşkil edemeyeceği kanaatinde bulunduğundan, kara askerinin harekâtını muhafaza etmek üzere Soğan Deresi'nde batarya konulmakla iktifa edildi ve sadrâzam, 29 kalyon inşâsı için bütün Karadeniz tersanelerine emir gönderdi. Yeni kesilmiş ağaçlardan yapılan gemilerin açıldığı tecrübeyle anlaşıldığından, kuru kereste kullanılmasını tavsiye etti. Bu teçhizatın masrafı Trabzon, Sinop, Gönnye'den verilecekti. «Çadır vergisi» tâbir olunan resmin bu sene için iki misli olmak üzere artırılması ve tevzî edilmesi için umûmî tahrîrât yazıldı. Sonbahara doğru, Girifte üç sene hizmet etmek üzere 1.000 sipâhî yazılarak bunlara 60'ar akçe bahşiş verildi. Kapdân-

paşalığa tâyin olunan Rodos Paşası Hüsâm-zâde Alî Paşa, gemilere 1.000 sipâhî, dört alay yeniçeri, sağ ve sol cenah ulûfecülerinden 4.000 kişi aldıktan sonra, Venedik gemilerini ric'ate mecbur eden bir fırtınalı havada Akdeniz Boğazı'ndan çıkarak Sakız yoluyla Girit üzerine yürüyüp bir hafta gittikten sonra Girit'te Ayakasra limanına yanaştı. Adaya imdâd kuvvetlerini ulaştırmada gösterdiği maharete mükâfat olmak üzere üç tuğlu paşa, başka bir deyişle «vezîr» unvanı verilmek istenilmişse de, bunun mukabilinde verilmesi icâb eden 400.000 guruşu te'diyeye kudreti yâ-hud arzusu olmadığı için, bu rütbeyi kabulden imtina gösterdi.

Sipâhî kedhudâsı Allahverdi, Girit muharebelerinde kendi eliyle 60'tan ziyâde düşman Öldürmüş veya esîr tutmuş, altında 15 at telef olmuş ve aldığı yaralardan elleri sakat kalmıştı; serdâr, bu adamın yaptığı hizmetleri sayarak 30 akçe tekâüd vazifesi tahsisini yazmıştı. Cesur kedhudâ ancak 5 akçe terakkiye nail olabildi. Hâlbuki mütekaid yeniçeriler yevmi 40-50 akçe alırlardı.²⁸⁰

Bosna Vekaayii

Bosna ve Hersek Vâlisi Hasan Paşa ile Hacı Memik-zâde, Ve-nedikliler'e karşı başarılı müdâfaalarda bulundular. Hasan Paşa, aslen Tekeli olan Deli Mahmûd nâmında bir âsîyi -ki Çelebipazan kazasında Galasicye yakınında Konih köyünü zapt etmiş ve bütün o tarafları dehşete vermişti- kendi safları arasına almak maharetini göstererek, Deli Mahmud'u düşman toprağında akınlar yapmak ve esîr getirmek hususunda istihdam edip istifâde etmişti. Hasan Paşa azledildi ve Preveze defterdarı Mehmed Paşa onun yerine tâyin olundu. Bunun üzerine Bosna'nın payitahtı olan, Saray'da bir isyan çıktı. Mehmed Paşa bir miktar tüfekçi silahlandırılmasını emrettiği halde, aralarında salma yaparak 5000 akçe toplayıp, bununla birkaç segbân tedârik ettiler. Paşa segbânlarla kanâat etmedi, para istedi. Lâkin sarıcalar, bu ihtilâftan istifâde ettiler, karışıklık vukuunda istifâde etmeleri muhakkak olduğu için ahâlî üzerine silâh attılar. Mehmed Paşa ile beldenin kadısı, bu isyana sebep olmak hatâsını birbirine attılar. Mehmed Paşa'nın idaresi altında nail olamadıkları derecede hürriyet arzusunda bulunan birkaç beğt bu gürültü fırsatından istifâde ederek Mehmed Paşa hakkında Bâb-ı Hümâyûnca şikâyet ettiler ve adamları vâsıtası ile uğraşarak, nihayet paşayı

²⁸⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/480-482.

azlettirdiler.²⁸¹

Melek Ahmed Paşa'nın Sadâreti

Melek Ahmed Paşa Abaza kabilelerinden olup daha üç yaşındayken süt kızkardeşiyle beraber IV. Murad'ın haremine girmişti. Kız-kardeşi daha sonraları İstanbul kuyumcu esnafı kedhudâsıyla evlendirilerek Evliya Çelebî'yi dünyâya getirmiştir. Güzelliğinden dolayı «Melek» adı verilen Ahmed, hademeliğinden silâhdârhğa kadar yükselerek sırasıyla Haleb, Diyârbekir, Bağdâd Valisi olmuştu. İstanbul'a döndüğünde yine Bağdâd valiliğine tâyin olunarak gitmek üzereyken, ihtiyar Valide Sultân ile halîlesi (hanımı) Kaya Sultân'ın nüfuzları, kendisini Devlet'in en büyük mansıbı olan sadrazamlığa yükseltti. Melek Ahmed Paşa, cömert güzel ahlâk sahibi, doğru bir adamdı. Lâkin öyle bir siyâset fırtınası zamanında devlet gemisinin dümenini idare etmeye muktedir değildi. Hazîne" para yokluğuna çâre olmak üzere aldığı tedbîrler hem doğruluğunun, hem de ehliyetsizliğinin parlak delilidir. Bu tedbîrler Devlet'e faydadan ziyâde zarar verdi. Mûcidlerine payitahtın ve eyâletlerin emniyet ve teveccühünü ve nihayet mevkilerini kaybettirdi. Bu tedbîrlerden birin-

cisi «bedel-i timâr» nâmiyle bütün timâr sahiplerine konulan fevkalâde vergidir ki, her timârın senelik varidatının yarısı derecesinde olması kararlaştırılmış ve tahsili Anadolu'daki karışıklıkların ve Girit'teki timâr sahipleri isyanının ilk sebebini teşkil etmiştir.²⁸²

Zarar Verici Mâlî Tedbirler

Melek Ahmed Paşa mansıblann satışı sû-i istimalini ortadan kaldırmak mümkün olmadığını görerek, alınan paralan hazîneye îrâd kaydettirmek istemesi üzerine de doğruluğunu ve ehliyetsizliğini göstermiştir. Memuriyetlerin hazîne menfaatına satılmasını emrederek, bu alış verişten hâsil olan meblâğların kaydedilmesi için husûsî bir kalem teşkil edildi. Bu sûremle o satışın hükümetçe meşruiyeti tas-dîk olunmuş oldu, fakat hazîneye ümîd olunanın onda biri derecesinde varidat getirmede. Sadrâzam, gelecek iki senenin varidatım alıp sarfetmiş olan hazîneden asker

²⁸¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/483.

²⁸² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/483-484.

maaşlarının te'diyesini kolaylaş-tırabilmek üzere vezirlerin hâsılarından almakta oldukları ve Dev-let'in iki seneliğinden vazgeçmelerini teklif ettiği zaman dahî, Dî-vân'da az heyecana yol açmadı. Vezirler, doğrudan doğruya kendi keselerine dokunacak bir tedbîr karşısında kaldılar: Gürcî Paşa, Melek Ahmed Paşa'ya dedi ki:

- «Bu ekmek parası bizim hizmetimize nisbetle çok mu sayılıyor? Siz sadrâzamsınız, sizin için böyle söylemek kolaydır; siz bir memuriyeti elli keseye satarsanız yirmi kesesi size gelir; hâslardan vazgeçmenin sizce bir ehemmiyeti olamaz. Lâkin düşününüz ki, bizim gibi diğer vezirleri geçindiren, ancak bu varidattır.»

Yûsuf Paşa da şöyle söyledi:

- «Benim on yük akçe hâssım var; bayram tekaddümesine ve Sultânın masrafına yetişmez; hâslar kaldırılırsa, zahir, bu masraflar da kaldırılacaktır.»

Ken'ân Paşa, söz sırası kendisine geldiği hâlde susuyordu. Melek Ahmed Paşa onun da re'yini sordu. Ken'ân Paşa, yeniçeri ağalarının en nüfuzlusu olan Bektaş Ağa'ya dönüp sağ elini kaldırıp avucunu yumarak dedi ki:

- «Cihan büsbütün avucunuzdadır; istediğinizi yapınız. Yeniçeri mevâcibi üçyüzbün guruş ile kapanırken sekizyüzbün guruş oluyor; üçyüzbünden mâadası sizin yanınıza kalır. Bu türlü para alanların ulufeye yardım etmeleri lâzımdır; yoksa bu kadar ayal ve etbâ' sahibi olan vezirlerin yirmişer, otuzar keselik hâsırlarını almakla ne fayda olur?»

Ağalara, kendi aldıkları paralardan bahsedilmesinden dehşet geldi, muhâtab olan Bektaş Ağa:

— «Benim yevmî dörtyüz akçe ulufem vardır; başka işlerde medhalim yoktur» diyebildi.

Sadrâzâmın teklifinden bir netice hâsil olmadı. Vezirlerin sırtlamak istemedikleri yük, devletten «mevâsât maaşı»²⁸³ alan ulemâya, şeyhlere, dul ve yetimlere yüklendi. Defterdar Emîr Paşa, mevâsât tahsisatlarının baliğ olduğu 70 milyon akçenin tevkîfiyle, hazîne açığına karşılık satılmasını teklif etti. Zevci Sultân Ahmed zamanında siyâsî zekâsını takdir ettiğimiz Valide Sultân vezirlere:

— «Siz otuz bin kişiyi ekmeklerinden mahrum etmek istiyorsunuz;

²⁸³ Mûtekaidlere, dul ve yetimlere, muhtaçlara verilen maaşların hepsine şâmil olmak üzere «pension. mukabili olarak kullanılmıştır. Ücretten sayılmayan bu makule tahsisatlar için böyle bir ıstılahın kabulüne lüzum vardır (Mütercim).

bunların tel'înleri kimin üzerine olacaktır?» diye haber gönderdi.²⁸⁴

Müneccim-başının vefatından beri Devlet'in umûmî müsteşarı olan ve buna benzer tedbîrleri icâd eden San Kâtib ise, bu ihtara şu yolda cevap vermekten çekinmedi:

- «Filân molların, filân dervişin duâsıyla kale fethedildiği işitilmiş şey değildir; bu muharebeyi kim kazandı, şu kaleyi kim aldı diye sorarsanız ya sarhoş İbrahim Paşa, yâhud filân zâlim paşadır. Fakir dervişlerin lanetleri de duâlan gibi te'sîrsizdir. O lanetleri ben üzerime alınm.»

Hâsılı devlet hazînesinden verilen bütün mevâsât maaşlarının bir seneliğinin kesilmesi kararlaştırıldı. Lâkin bu tedbîr de kâfi gelmediğinden Melek Ahmed Paşa, sikke ayannın düşürülmesi gibi zararlı bir tedbîre başvurarak, mâliye işlerinde ehliyetsiz olduğunu is-bât etti. Belgrad'da, hakîkî değerleri îtibârî değerlerinin ancak üçte biri derecesinde olmak üzere, ayan düşük akçe darbettirdi; o surette ki, bir Macar altını almak için 50 akçe yerine 160 akçe vermek lâzım gelirdi. Şimdi böyle teessüfe şâyân bir idare usûlünün doğurduğu neticelerden bahsedeceğiz.²⁸⁵

Van'da, Ayıntab'da, Suriye'de Karışıklıklar

Anadolu vilâyetlerinde «bedel-i timâr» tahsiline memur olan Na-sûh-paşazâde kapıcı-başı Ömer, vazifesinin bir kısmını Kastamonu

alaybeğine yükleyerek, bu alay-beği de -Rumeli bedellerinin tahsiline memur edilen Uzun Yûsuf derecesinde- hoşnûdsuzluk icâd etme san'atında muvaffakiyet gösterdi: Bunların sayılamayacak derecedeki zulümleri, zulüm gören memleketlerde şikâyet üzerine şikâyet gelmesine yolaçtı. Yine o sıralarda Devlet'in doğu hududlarm-dan elem verici haberler geldi: Huveyza yakınında Kûçe nâmında-ki küçük bir ırmak kenarına ordu kurmuş olan 12.000 Acem Bağ-dâd ile her türlü bağlantıyı kesiyorlardı. Van şehrinde dahî kale muhafazasına memur yeniçerilerin ağası Sinan -hayli parası alınarak Van beğlerbeğiliğine getirildiği halde, bu defa azl olunması üzerine-kaleyi yeni vâlî İbrahim Paşa'ya teslimden istinkâf eden Mehmed Emin Paşa'ya itaatten yüz çevirmişti. Yerli muhafızların başı olan Hüseyin Ağa ise Mehmed Emin Paşa ile birleşerek İbrâ-hîm Paşa'ya, muhalefet gösterdi. İki fırka, o civardaki kuvvetli Kürd aşiretlerinin iltihakıyla kuvvetlerini artırdılar:

²⁸⁴ «Bunların beddualarını hangimiz cilave-i mâff'l-a'nâk. idersiniz?. Natmft, o. 5, s. 71 (Mütercim).

²⁸⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/484-485.

Hüseyin Ağa Van kazasına bağlı Hakkâri aşiretini, Sinan Ağa da birçok İran kervanlarını yağma ve Avnik, Erciş, Ahlat, Âdilcevaz köylerinden 15.000 hayvan gasb etmiş olan Hoşap Kürdleri beğini kendi tarafına celbet-miştı.

Emîn Paşa, taraftarlarıyla kaleye kapanarak şehri topa tuttu, İstanbul'dan bu üzüntü verici duruma nihayet vermek üzere Cündî Mehmed Ağa Van'a müteveccihen yola çıkarıldı. Cündî Mehmed Ağa, Emîr Azîz'in oğluyla beraber bulunduğu Bitlis'ten Hoşap ve Hakkâri aşiretlerinin aralarını bulmaya çalıştı. Hüseyin Ağa vâsı-tasıyle Mehmed Emîn Paşa'yı kaleden çıkarttı. Emîn Paşa İstanbul'a geldi. Hüseyin Ağa ve taraftarlarından bir takımı daha sonra o taraflarda îdâm edilerek cezalandırıldıkları halde, Emîn Paşa'ya ilişilmedi.

Hoşap Kürdleri'nin beği asâyîş durumunda kalacağına yemîn etmiş iken, bu durumda uzun zaman sebat etmeyerek, âsî Çomar ile birleşti. Çomar denilen bu adam Ayıntâb havâlisinde 700 levend toplayarak İstanbul'dan tâyîn olunan Türkmen Ağasının Türkmen-^ler'den vergi toplamasına şiddetle muhalefet gösterdi. Toprak mahsûllerinden alınan 6.000 guruş vergiyi yanında bulundurarak İstanbul'a yönelmiş olan Türkmen kadı vekili, yânî nâib, yolda Çomar'ın taarruzuna uğrayarak öldürüldü, Çomar nâibdeki 6.000 guruşu aldı; fakat kervandan kıymeti 20.000 guruşu geçen eşyaya el uzatmadı.

Gürçî Nebi ile Katireoğlu Üsküdar üzerine yürürken bu Çomar onlarla beraberdi. Sonra Dürzîler'in bayrakları altına girerek Şâm Valisi Murtaazâ Paşa ile Dürziler arasında vukua gelen cenglerin hepsinde başkumandanlık vazifesini görmüştü. Murtaazâ Paşa'ya halef olan İbşîr Paşa-zâde zamanında Dürzî muharebesi daha fazla ehemmiyet kazandı. İstanbul ağaları hesabına Sayda ve Beyrut iltizamları bedellerini tahsile gönderilmiş olan Topkapılı Mustafa Voyvoda Maan aşîreti reîsi Emir Mülhem'e, kardeşi ve düşmanı olan Alî Beğ'i teslim etmek istememişti. Bunun üzerine Mülhem, Çöl Urbani emîri Ebû Rîş neslinden Asâf ile ittifak" ederek İbşîr Paşa ile muharebeye çıktı. İbşîr, cengde Dürzî şeyhi Şahin tarafından yaralandı. Diyârbekir ve Haleb valileri İbşîr'e yardım etmekle görevlendirildiler. Lâkin Mülhem, İstanbul ağalarını para ve hediye takdîmiyle celbeylediğinden, İbşîr kendi kendine kaldı. Topkaptlı Mustafa Voyvoda her türlü uyuşma yollarına müracaat etmek üzere Mülhem'in yanına gitti. İbşîr Paşa'ya tazminat nâmıyla 10.000 guruştan fazla para aldı. Lâkin İbşîr'e ancak birkaç at vererek, paraları ağalar için sakladı (Aralık 1650 - Zilhicce 1060). Müteakiben Mülhem İstanbul'a müracaatla, İbşîr Paşa'nın kendisinden

tazminat olarak ancak 8.000 guruş alması gerekirken 80.000 istemiş ve ancak 30.000 guruş alabilmiş olduğu için, kendi rakibi olan Ahmededdîn'in oğluna yardım etmiş olmasından dolayı şikâyet etti. Ağalar en ileri geleni olan Bektaş Mülhem'i himaye ettiğinden, İbşîr Haleb'e tâyin olunarak, onun yerine Mostarlı Paşa gönderildi. Dürzî Emîri olan bu Mülhem riyaziyeci ve tarihçi Mülhem'den başkadır ki, o da 1650 senesinde vefat etmiştir.²⁸⁶

İzmir Ve Selanik Kadılarının Azli

tbrâhîm Paşa'nın bâb-ı devletten aldığı emir üzerine, Venediklilerde buğday ihracını men etmesinden dolayı İzmir'de bir isyan çıktı. İzmir kadısı, İzmir'in ileri gelenleriyle Paşa'nın nezdine gitti. Fakat bu müzâkere karşılıklı küfürleşmeden başka bir netice vermedi. İbrahim Paşa kadı aleyhine Bâb-ı Hümâyûn'a şikâyetinde bulundu. Sadrâzam, şeyhülislâmdan kadının azlını talep ederek, bâzı müşkilâta rağmen sözünü yürüttü. Selanik'te vergi tahsiline memur Cühûd Yahya da aynı şekilde Selanik kadısı Mehmed Çelebî'yi az-lettirmişti. Yahya, Van'a gönderilen Cündî Mehmed'in de geçmiş hizmetlerine rağmen, kapı cı-başılığını ve tahsisatını kendisine vermeye muvaffak olmuştu.²⁸⁷

Sadrâzam'la Ağalar Arasında İhtilâflar

Sadrâzam ile ağalar arasında ağır ihtilâflar çıkması gecikmedi. Melek Ahmed Paşa (Zurnacı) Mustafa Paşa'nın sadâret talebine dâir

Harem-i Hümâyûn'a gönderdiği bir tezkireyi ele geçirdiğinden, bu cür'etkâr talibi azletmişti. Ağalar Sürnazen'in bu düşüşünü, reîsül-küttâb olan Mevkûfâtçı ile sadrâzam kedhudâsı Diyârbekirli Meh-med'in işi olarak bildiler. Yeniçerilerin altı kumandan muavinlerinden biri olan samsoncubaşı, bir gün reîs efendinin elinde bir takvim görerek, bunu gelecekte haber verir bir şey zannettiğinden, ağalara, reîs efendi ilm-i nücûm ile uğraşıyor diyerek, onları Mevkû-fâtçı aleyhine tahrik etti.²⁸⁸ Melek Ahmed Paşa'nın yakında yeniçeri ağasını ve yeniçeri kedhudâsını

²⁸⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/485-487.

²⁸⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/487.

²⁸⁸ Baş-hasekîlikten samsoncu-başı olan Ömer Ağa bir gün reîs efendiye varır; reîs çekmecesini üzerindeki takvimi alıp «Gurre filân gündür, dir, ve müzâkere olunan İş için ma göre cevap verir. Ömer Ağa doğru sâhib-zuhûr kedhudâ beğe giderek «Behey sultânım, ne oturuyorsun? Elinde takvim, şöyle olacak, böyle olacak diye haberler veriyor- der. Naîmâ'dan telhis, c. 5, s. 34 (Mütercim).

azledeceğine dâir bir rivayet çıktığından, yeniçeriler çorba yemekten imtina ettiler. O zurnan her türlü işi ziyafetlerde kararlaştırmakta olan ağalar kedhudâ beğın çektiği bir ziyafette toplanarak, kendi aleyhlerine olan tertibatı nasıl bozabileceklerini müzâkereye giriştiler. Lâkin sadrâzâmın muhibleri çıkarılan bu yalan rivayeti Melek Ahmed Paşa nâmına tek-zîb ettiler. Ertesi gün (3 Ekim 1650 - 17 Şevval 1060) sadrâzam, kendilerinin azilleri hakkında hiçbir tasavvuru olmadığını Dîvân'da kendilerine söyledi. Daha ertesi gün kul-kedhudâsı Topkapısı Bahçesi'n-de bir ziyafet düzenleyerek - Osmanlı teşrifatına göre görülmemiş bir muamele olmak üzere-^ bizzat sadrâzam paşa ile kâhya beğ (dâhiliye nâzın) bundan hissedar oldular: Aradaki soğukluk şarâb dalgaları²⁸⁹ içinde boğuldu. Surnâzen Edirne'ye sürülmüşü; tutulan kâğıt sahte olup düşmanları tarafından tanzim edilmiş olduğunu bilvasita sadrâzama anlatarak, zimmetini temize çıkarmaya çalıştı. Sadrâzam d?..

- «Ben de inanmadım; lâkin düzmece lâfların ortadan kaldırılması için gönderilmesi lâzım geldi» diyerek mülâyemetle geçiştirildi.²⁹⁰

Sofra İsrafları

Sofra israfları hiçbir vakit bu zamandaki kadar ileri gitmemişti. Evliyâ'nın, ilk efendisi Defterdâr-zâde Mehmed Paşa'nın -ki Osinanlıların Loçellus'u ve Apioçius'u²⁹¹ demektir- mutfağı hakkındaki hikâyeleri o zamanın sofrası, yemek âdetleri hakkında bize bir fikir verebilir. Mehmed Paşa'nın gümüş ve fağfûrî birçok evâ-nîsi, kılâbdânlı ve sırmalı birçok kıymetli sofrâ örtüleri vardı. Aşçıları 40'ı buluyordu ve Paşa sofrada bulunduğu zaman 20 neferi sofracı-başî önden gider, 20'si paşa ile beraber bulunurdu. Bu 40 aşçının eşyasını nakletmek için 5'i ahır uşağı, 10'u çadırcı olmak üzere, 20 hizmetkârdan aşağı kullanılmazdı. 7 aşçı-başî ve bunların herbirine mahsûs bir çadır bulunur ve en ilerideki aşçı-başının maaşı günde 1 guruşu bulurdu.²⁹²

²⁸⁹ Böyle yan resmi ziyafet için «mevcâtı sahbâ. (şarab dalgaları) Hammer'ılı zannından ibaret olacaktır; bizim târihlerde bu yoktur. (Mütercim).

²⁹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/487-488.

²⁹¹ Loçellus, serveti ve oburluğu ile meghûr bir Roma general ve konsolosudur (M.Ö. 109-57). Apioçius da yine Eski Roma'nı zengin oburlarından'biridir.

²⁹² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/488-489.

Kadızâdeliler'le Tarikat Ehli Arasındaki Çekişme

Paşaların debdebesi, ulemâ ve kadıların rüşvetçi likleriyle atbaşı beraber gidiyordu. Kadıların hüküm verirken rüşvetle hareket ettikleri, ortaya çıkan rezilcesine dâvalardan lüzumundan ziyâde anlaşılır. Tasavvuf erbabı ve mütekellimîn arasında ortaya çıkan çekişmeler de işlerin akışına te'sîrden hâli olmamıştır: Sa'deddîn Efendi torunu müftî Bahâyî Efendi'nin azlinden bahsetmek isteriz. Mü-tekellimîn, mesleklerini kabul ettikleri Kadızâde ve Birgili tabileri olmak üzere nâm almış, Ötekiler de «Sûfîye», «Evlîyâiyye» unvâmy-le mâruftuk kazanmışlardı. İşlemiş olduğu bir kati cinayetinin cezasından kurtulmak için Şam'dan İstanbul'a gelmiş ve ders-i âmm suretiyle Ayasofya'da direkdebinde tedaris etmekte olduğu cihetle «Üstüvânî» lâkabı verilmiş olan bir Arab şeyhi, mütekellimînin bir rüknü idi. Bostancılar, helvacılar ile saray hademesi arasında kazandığı taraftarlar vâsıtasıyla Hâs-oda'da kürsî kurdurarak vaaza başladı. En meşhur şeyh ve vaizlerden 12 kadarı Üstüvârü'ye bağlanarak Sûfîye ve Evliyâiyye aleyhine ve Özellikle Mevlevî ve Halvetî dervişlerinin nây sadâsıyla raks²⁹³ etmeleri hakkında kınamalara başladılar. Bu iki tarîkatin alenî hâmisi olan müftî, yalnız fetvalarla değil, pâdişâh emriyle de men' edilmiş olan tütün ve kahvenin kullanılmasının mübâh olduğunu²⁹⁴ beyân etmiş olmasından dolayı, Kadızâdeliler'in nefretini kazanmıştı.

Müftînin taraftarları yeniçeri kedhudâsi çelebi ile diğer asker ağaları idi. Lâkin tütün ve kahvenin bütün düşmanları, devlet tarihçisinin tâbiri veçhile «Dühân içmeyen bî-müzâklar» Şeyh Üstü-vânî ile hem-fikirlerini desteklerler idi.²⁹⁵ Müftî'nin düşmanları, dervişlerin raks ve tegannîlerinin

²⁹³ Aleyhinde bulunanların raks dedikleri ve Hammer'ın de ona göre tercüme ettiği, devran.dan ibarettir. (Mütercim)

²⁹⁴ Naîmâ'dan (s. 63), anlaşıldığına göre, tütün hakkında Bahâyî Efendi'nin fet vâsi tabâ*-i selîmeye mülayim olan eşya tayyibâtından olup haramlığına kat'î delil olmadıkça eşyada asi olan ibâha olduğunu beyândan ibarettir. tHaram olduğuna dâir delil bulan getirsin* denilmiş olmasına rağmen, muhalifler delil bulmaktan âciz kalmışlardır. İşittiğim bir rivayete göre Bahâyî Efen-di'ye «Sizden öncekiler tütün hakkında böyle bir fetva vermedi idi?» diye bir mülâhaza beyân olunması üzerine, zarif müftî hakimane bir cevap yolunu tercih ederek : «Tütün halk arasında yayılmış, men'i kaabil olmadığına şüphe yoktur. Murad-ı Râbi zamanında birçok kanlar da dökülmüş, yine ortadan kalkmamış. Bu kadar yüzbinlerce halkı mübâh olmayan bir şeyi içirip de günâha sokmaktan ise, mübâhdır diyerek onları günahdan kurtarıp yalnız kendimiz günâha girmeği daha hafif gördüm* diye bahsi kesmiştir. (Mütercim)

²⁹⁵ Vaktiyle müftî Yahya Efendi :

Mescidde riyâ-pişeler itsin ko riyâyı Meyhaneye gel kim ne riya var, ne mürâyî!
matlaında bir gazel söylemişti. Onu o zaman kâfirlikle ithama kalkıştılar; lâkin Yahya Efendi gayet vakur ve mütehammil olduğundan böyle şeylere ehexo-iniyet vermezdi. Mutaassıplar giderek gelişigüzel söylenmekte ileri gittiler: Naîmâ'dan telhis, c. 5, s. 55 ve 56 (Mütercim).

önlenmesi hakkında sadrâzama emir çıkarttılar; bunu silâh olarak kullanarak Demirkapı yakınında' Halveti tekkesine gidip, âyînle meşgul olan dervişleri doğup dağıldılar. Müteveffa Şeyh Ömer Efendi'nin müridlerinden olan samson-cu-başı (Ömer Efendi'nin meşîhatında bulunmuş olduğu) Ekmel tekkesinin de Demirkapı tekkesiyle aynı hâle uğramasını engellemek üzere maiyyetinden 15 kişi ile birlikte, elde silâh, muhafazaya hazır bulundu. Hattâ mutaassıplara rağmen, kaftanını çıkarıp zikir halkasına dâhil oldu. Samsoncu-başı ile kedhudânın ısrarları üzerine sadrâzam, dervişlerin zikir ve devrânına saldırılmaması için bir emir çıkardı. Bu emir, öncekini tabîatiyle ıskat etmiş oldu. Ka-dızâdeliler bir müddet sükût üzere kaldılarsa da müteakiben, Ke-mâlpaşazâde ile Ebussuûd Efendi'nin dervişlerin âyinleri aleyhine (raks ve devr'in haram olduğuna dâir) vermiş oldukları fetvalara benzer bir fetva almak için her faaliyeti göstermeye başladılar. Bu teşebbüslerinde muvaffak olamamaları üzerine, müftî hakkında kin ve husûmetlerini açığa vurdular. Beyanlarına vâsıta ve reisleri olan Üstüvânî, bir tekkenin postnişîni olan Şeyh Abdülkerîm Çelebî'ye şu mealde bir tezkire yazdı:

«Raks ve devrân ettiğin için seni men' etmek vâcib olmuştur. Tekkeni basıp seni ve sana tâbî' olanları katlederiz ve tekkenin temelini birkaç arşın kazıp toprağını deryaya dökeriz. Bu dereceye gidilmedikçe o tekkede namaz kılmak caiz olmaz.»

Abdülkerîm Efendi bu tezkireyi müftîye götürdü. Müftî oldukça hiddetlenerek Üstüvânî'ye bir kâğıd yazdı:

«Sen ki Üstüvânî'sin, bu varakayı alınca huzuruma gelmelisin; muhalefet edersen hakkında vahim olur.»

Üstüvânî, hareketinin neticesinden korkarak, sadrâzama başvurup müftînin teskin edilmesini istirham etti. Reîs efendi bunun için şeyhülislâmca gönderildi. Müftî, reîs efendi ile görüşmesinde azarlar gibi hitâb ederek:

- «Baka efendi! Bu devletde şimdi rüşvet alınup mansıblar «bey'-i men yezîd» suretiyle satılmakda, münkirât ve kabâyıhdân bu kadar ef âl icra olunmakda iken böyle fitne-engîz vâcibü'1-katlı adamların himâyesi neden lâzım geliyor? Mutasavvıfânın devrânı, fukahânın efkârı eski bir hikâyedir; biz de zâhir-i şer'e göre hareket ederek raksın hürmetine (haram olduğuna) dâir fetva vermekde es-lâfımıza imtisal eyledik. Lâkin nice büyük pâdişâhlar, sadrâzam hazretlerinden büyük vezirler -bizden daha âlim ve daha hakîm müf-tîlerin fetvaları olmakla beraber- sofiları döğmeğe, Öldürmeğe, âyin-

lerinden men* etmeğe ikdâm etmediler. On yaşındaki ma'sûm pâdi-şâh-ı islâm'ı bir bölük habîsü'n-nefs fitnecûyâmn ihata edip de halkın bed-duâsına uğratması neden iktizâ ediyor? Ya Üstüvânî mutlaka te'dîb olunur, yâhud sakalını tıraş ederek küreğe korum» sözlerini spyledi.

İstanbul kadısı Es'âd Kfendi, muhalif taraf şeyhlerini ayrı ayrı çağırarak sûfîleri kürsîde tahkirden ve âyinlerini ihlâlden men' etmeye memur oldu. Müftî Bahâyî Efendi gibi, Sa'deddîn'in torunu olan Ebû Saîd Efendi dahî, ailelerinin duaları sayesinde mes'ûdiyete nail olduğu meşâyîh ve dervişlerin, zamanında bunca haksız muamelelere uğratılmalarınınm lâyük olmadığını, beyân ederek, şeyhülislâmı fikrinde sebat için teşcî etmişti.²⁹⁶ Dervişler Fâtih Câmii'nde kendi lehlerinde vaaz eden Zâkir-zâde Mehmed Efendi ile halk arasında tam bir ihtirama, mazhar olan Şeyh Erdebîlî-zâde'yi kendile-

rine kuvvetli müdâfî buldular. Kadızâdeliler'in taassubu şimdilik hârhangi bir tâkîbâta uğratılmadı.²⁹⁷

Şeyhülislâmın Değişmesi

Kadızâdeliler, .düşmanlıklarını gösterebilmekten mahrum olunca, hasımlarının hâmesi olan müftî Bahâyî Efendi'nin azli için gizlice çalıştılar. Tasavvurlarının icrasında tütünün alenî düşmanı olan Bek-taş Ağa'ya kuvvetli bir yardımcı olarak buldukları gibi Karaçelebî-zâde'yi de kendi taraflarına celbetmekte zahmete uğramadılar. Ka-raçelebî-zâde, çoktan beri fetva makamına geçmek için hırslı olduğundan, bu makamdaki zât hakkında her türlü entrikayı çeviriyordu. Bahâyî Efendi'nin duruma aykırı olarak icra ettiği kadılık ve müderrislik tevcihâtınm bir defterini yaparak, Bektaş Ağa vâsita-sıyla Pâdişâh'a ve Valide Sultâna gönderdi. Valide Sultân Azîz Efendi'nin kendisi ve Devlet hakkında can düşmanı olduğuna kanaat etmiş olduğundan, isteğini yerine getirmekte muhalefet gösterdi. Azîz Efendi'nin ve mutaassıbların entrikalarıyla hâsıl olamayan şey, İzmîr İngiliz konsolosundan dolayı müftî Bahâyî Efendimden sâdır olan ihtiyatsızlar bir

²⁹⁶ Şeyhülislâm Bahâyî Efendi, Ebû Saîd Efendi'nin halifesi olan hemşiresini ziyarete gitmişti. (Mütercim)
²⁹⁷ Üsküdârî Mabmud Efendi halifelerinden olan Zâkirzâde, esnây-ı vaazda eizze-i din devrân ve zikr-i ilâhîyi erkân-ı tarîkatdan olmak üzere tavsiye etmişler-dur; efal-i tevhidi ikfâr idenler, ikfâr olunur zemininde söz söylemiş; Hacdan avdet itmiş olan Erdebîlî-zâde dahî «Devr&n-ı sūfiye hakkında sözi olan gelsin bizden cevâbını alsın» diyüp Ostüvân! «Bîzüm sözümüz onların hakkında de-tûldür; ehli leh ve hevft olanlaradur» diye i'tizfra mecbur olmuş İdi.. Naî-mfl'dan Mütercim, s- 59.

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/489-492.

hareket ile meydana geldi. Bahâyî Efendi, kap-dân paşanın^azli hakkında ecnebî devletlerin sefirleri tarafından yapılan teklifleri desteklemekten imtina gösterdiği zaman, ağaların ^e,jsadrâzamm hoşnûdsuzluğunu celb etmişti. O zaman böyle bir tedbîrin alınmasının Devlet'e karşı bir hıyanet ve Hristiyan elçilerinin para sayesinde muvaffak oldukları bir haksızlık olacağını söylemişti. Sonra, İzmir kadısı, 200.000 akçelikten ziyâde bir dâvanın muahedeler mucibince İstanbul'da görülmesini talep eden İngiliz Konsolosu²⁹⁸ hakkında şeyhülislâma şikâyet etti. O da konsolosun azlettirilmesi için sadrâzama haber gönderdi. Sadrâzam, hiddetiyle kendisini tehlikeye atmaya hazır bulunan müftîye bir hile tertîb etmiş olmak için, daha mühim işlerle meşgul olduğunu bahane ederek, İzmir mes'elesinin tesviyesini Bahâyî Efendi'ye havale etti. Konsolosun iddiası haklı olmakla beraber, müftî efendi vâki olan talebten dolayı İngiliz sefirini nezdine davet ederek, onun karşısında şu ateşli hitâbda bulundu:

- «Bu mel'ûn elçiler, husûsiyle İngiltere sefirleri inatçı bir ta-bîata mâliktirler. İngilizler söylemiş oldukları sözlerden dönmeyip hayatları tehlikeye düşse de karşı koyarlar; kabalık bunların tabiatının bir ihtiyâcıdır.»²⁹⁹

Sefir, vakur bir şekilde, müftînin istediği gibi konsolosun azletmenin kendi elinde olmadığını söyledi. Kuvvetli bir edâ ile telâffuz olunan bu sözler üzerine Bahâyî Efendi, hakaret etmeye başlayarak:

- «Bre dinsiz mel'ûn! Siz nasıl muvahhid geçinirsiniz ki dîn ve Devlet'e dâima hıyanetden hâli değilsiniz? Venedik kâfirlerine niçin kalyon ve imdâd veriyorsunuz? Sizin bu fesatlıklarınız bilinmedi mi sanırsınız?»³⁰⁰ dedi.

Sefir haylî soğukkanlılıkla şu cevâbı verdi:

- «Bizden her kim kalyon (ve soltat) isterse icar ederiz. Siz de isterseniz veririz, bununla ahidnâme bozulmaz»³⁰¹

²⁹⁸ Bir İngiliz'in diğer bir İngiliz'den iki yük akçeden az dâvası olursa/ Osmanlı memleketlerinde Müslüman kadılar tarafından dâvası görülüp, daha; ziyâdesi olursa İngiltere'ye havale olunması ahidnâme iktizâsındandı. NatmflVla yazıldığı gibi, İzmir İngiltere konsolosu dâvanın İstanbul'da görüleceğini, İzmir'de görüleceğini beyân ediyordu. Naîmâ'ya müracaat, s. 65 (Mütercim).

²⁹⁹ Nalmâ, Şeyhülislâm Efendi'nin İngiliz sefirine konsolosun azli çdn baskı yaptığını söyledikten sonra. IngCHzler sözlerinde sabit olup sitelerinden dönmez ve inatçı oldukları gibi, işlerinde ve sözlerinde ruûnet (sünepelik) tabiatlarının bir gereği olduğunu kendi tarafından irâd edip, daha sonra sefirin mollaya huşunetle cevâp verdiğini yazar. Hammer bu fıkrayı Naîmâ'dan yanlış tercüme etmiştir. Metinde «bu mel'ûn elçiler* diye- başlayıp «İhtiyâcıdır» sözüyle sona «ren fikra, Hammer'in zannettiği gibi tnuftinfo sözü olmayıp, bunun doğrusu Nalmâ'nın yazılmış olan ifadesidir. (Müter&ün)

³⁰⁰ Naîmâ'dan alınmıştır, s. 66 (Mütercim)

³⁰¹ Kezalik, Naîmâ'da aynen yazılı olan .soltat. sözü Hammer'âe. geçilmiştir. •Soltat» asker demektir. (K'f*rcim)

Şeyhülislâm:

- «Götürün bu mel'ûnu paşaya! Haps etsin!» deyince elçi:
- «Sen beni hapsedmeye muktedir ve me'mûr değilsin»³⁰² dedi.

Çekişme gittikçe kızıştı. Nihayet müftî kendini zabtedemiyerek adamlarını çağırıp:

- «Şu mel'ûnu huzurumdan çıkarınız!» emrini verdi.
- Elçi yumruklarla odadan çıkarılarak ahırda hapsedildi.

Ağalar, bir ecnebi devlet elçisinin bu muameleye mâruz kalmasından dehşete kapılarak kedhudâ beğın hanesine toplandılar ve sefirin saliverilmesini ihtar etmek üzere müderris Altıparmak İbrahim Efendi'yi müftîye gönderdiler. Bahâyı Efendi Altıparmaktı:

- «Ağalar dediğin heriflerin bu tasallutu nedir? Böyle kalır mı zannederler? Bir gün onları da, seni de Öldürürler» diye azarladığı cihetle müderris bir şeye muvaffak olmaksızın geri döndü. Kedhudâ beğın mahremi olan San Kâtib de şeyhülislâm nezdine gelerek:

- «Ağalar dualar ederler; diyorlar ki: Bu kadar senedir Venedik dedikleri bir balıkçı kâfiriyle uğraşılıyor. Bu kadar mal, bu kadar can telef oldu; henüz tamâmiyle galebe ol un ama di. İngiltere Kralı ise Frengistan hükümdarlarının büyüklerinden bu kadar mal ve askere, harb gemilerine sahiptir. Bize mazarrat-ı azîme terettüb ettirebilir. Onunla iş çıkarmak münâsib midir?»³⁰³ sözlerini söyledi.

Müftî, cevaben, mûtedilâne:

- «ŞKâtib Efendi! Eğer bu mel'ûnlann muahedeye riâyeti olsa, düşmanımıza yardım etmezlerdi.» dedi.

San Kâtib ise:

- «Behey efendi! Hangi müftî hanesinde elçi³⁰⁴ hapsetti?» diye mukabele etti.

Müftî bundan ve Sarı Kâtib'in diğer buna benzer sözlerinden hiddetlenerek:

- «Ağaların olacak herifler ne demek isterler? Alemi rüşvetle harâb ediyorlar; burada şeriat hükmü nasıl icra olunur?» dedi.

Hazır bulunan kazasker Kudsî-zâde bu kadar şiddet gösterilmemesini hayırhâhâne ihtar ettiğinde, Bahâyı Efendi onu da azarlayarak:

³⁰² Naîmâ'dan alınmıştır, s. 66 (Mütercim).

³⁰³ Naimâ'dan alınmıştır, s- 67 (Mütercim).

³⁰⁴ Venedik elçilerine balyos denilir. O zamanlar İstanbul'da diğer hükümet elçilerine de bu unvan verilirdi. San Kâtib de «balyos» tâbirini kullanmıştır. (Mütercim)

- «Sen kazasker olduğun halde küffârı himaye eden adamların zamanında nasıl dîvâna gidersin? Yarın hanenden çıkma, dîvâna gitme!» sözlerini söyledi.

Sarı Kâtib bu sözleri kendi hayâline göre birçok ilâveler ve süslemelerle ağalara götürdü. Ertesi gün (2 Mayıs 1651 - 11 Cumâdelulâ 1061) ağalar, - son olarak Karadeniz tersanelerinde inşâ edilip de limana gelmiş olan gemileri ziyarete gitmek bahanesiyle- Atmey-danı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'nda toplandılar. Müftînin azlini ta-leb için saraya haber gönderdiler. Valide Sultân muvafakat etmediği cevâbını verdi. Ağalar ise sözlerinde ısrar ederek Bahâyı Efen-di'nin azli suretiyle istekleri yerine getirilmedikçe, yerlerinden ayrılmayacaklarını bildirdiler. Saray, bu kadar kuvvetli bir nümayiş üzerine, ric'at gösterdi: Karaçelebîzâde Azîz Efendi saraya davet edilerek şeyhülislâm nasb olundu.

Bu tevcih Azîz Efendi'nin târihinde tamâmîyle gizlenememiş bir gurur ile beyân ettiği gibi, ilmî ehliyeti hâiz başka zât bulunama-masından değil, Valide Sultân'ın tam güvenini kazanmış olan nüfuzlu Bektaş Ağa'nın te'sîrinden kaynaklanmıştır. 50 çavuş ve 20 kapıcı-başı Azîz Efendi'nin saraya gidişinde kendisine refakat ettiler. Çamaşırılıkta kapı-ağası, kilerci-başı, saray ağası tarafından karşılandı. Kapı-ağasının odasında bir samur kürk giydirildikten sonra huzûr-u şahaneye çıkarıldı; Pâdişâh bir altın enfiye kutusu verdi. Huzurdan çıktıktan sonra 50 çavuş ile 20 kapıcı-başı hanesine kadar götürdüler. Azîz Efendi'nin bu memuriyete yükselmesi birçok tebriklere sebep olduysa da, hakkında bâzı hicviyeler de söylenmiştir ki, bunlar da -İngiliz elçisinin azlinden dolayı o makama nail olduğu için- «elçi müftîsi» denmiştir.³⁰⁵ Paradan ziyâde şân hırslısı olduğu için o zamana kadar kendinden öncekilerin «arpalık» nâmıyla aldıkları Mihâlîç ve Kirmastî kazaları varidatından sarf-ı nazar etmiştir.

DîvânMa müftînin eli öpülmesi merasimi 40 seneden beri terkedilmiş olduğu halde, Azîz Efendi bunun iadesinde ısrar etmiş ve o merasimin icrası vesilesiyle huzûr-ı şahanede şeref hil'ati giydirilmiştir.

Bahâyı Efendi bir gemi ile Gelibolu'ya gönderildi: Gelibolu'dan da Lampsaki (Lapseki)'ye gitti. Orada sürgün bulunduğu müddetçe Birguş (Burgaz) köyünde Fethîçelebî-zâde Mehmed Efendi'nin (havuz ve selsebil ve yüksek kasırlarla müştemil olan) hanesinde ikamet etmiştir.³⁰⁶

³⁰⁵ «Balyoz müftîsidir Abdülazîz. mısraî târih düşürülmüştü. Bahâyı Efendi de Azîz Efendi'den söz açıldıkça «balyoz müftîsi» dermiş. Naîmâ'ya müracaat, s. 69 (Mütercim).

³⁰⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/492-495.

Melek Ahmed Paşanın Azli

Müftî'nin azlinden dört ay ve Naksos (Nakşa)'da Osmanlı donanmasının hezimetinden altı hafta sonra Melek Ahmed Paşa -akçeleri yaptığı gibi-guruşları da, 1.000 kesede 300 kese kazanacak surette, ayardan düşürmeyi düşündü. Belgrad'da, Bosna'da, Arna-vudluk'ta değeri düşük guruşlar darbettirerek ticarî 118 akçe hesabıyla kabule icbar etti. Bu muameleden 120.000 altın hâsıl olarak, bu altınları da, askerin maaşlarını karşılamak üzere, Yahudiler vâ-sitasıyla 240.000 korona çıkardı. Düşük ayarlı paralar tedavüle konuldu. Bezâzistan kedhudâsı, esnafı sadrâzam tarafından yeni mâlî karara uygun davranmaya davet etti. Esnaf kedhudâları pek zâlimce olan bu karara razı olmayıp Melek Ahmed Paşa'nın nezdine giderek adalet istediler. Sadrâzam bunların hepsine «kâfir» diye hitâb ederek, devlet müverrihinin ifâdesinden anlaşıldığına göre:

- «Yıkılın, gidin!» sözleriyle kovdu. Esnaf:
- «Hâşâ bu sözleri kabul etmeyiz! Biz müslümanız» diye bağırıştılar.

Melek Ahmed Paşa'dan gördükleri muamele üzerine, şikâyet için müftîye gittiler. Azîz Efendi bu işe karı şamaya çağır m söyledi. Saraçhane kedhudâsı Ramazan Dede ile birkaç söz eri:

- «Kendinizden kürk istenildiği vakit ayağa kalkıp Sultân 1b-râhîm'i ye sadrâzaminı öldürdünüz de şimdi sıra bize gelince niçin karışmıyorsunuz? Emir şeriatındır. Ya kalk önümüze düş, yâhud ki ne olacaksa olsun!»³⁰⁷ dediler.

Azîz, Melek Ahmed Paşa'ya tezkire yazacağını söyleyerek bunları yatıştırmak istedi; faydası olmadı. Ondan sonra abdest almak bahanesiyle savuşmak istedi. Lâkin esnaf müftîyi aralarına alarak bir ata bindirip saraya doğru götürdüler. Önlerinde biri dellâl gibi:

- «Ümmet-i Muhammed. Bize olan zulüm nedir? Aramıza kılıç girdi; kapayın dükkânlarınızı.» diye bağırıyordu.

Hakîkaten bütün dükkânlar kapandı, 50.000'den ziyâde esnaf³⁰⁸ müftînin etrafını kuşattılar. Dârüssaâde'ye kadar sarayın ilk iki avlusunu istîlâ ederek:

- «Pâdişâhım, dâd!» diye sloganlar attılar.

³⁰⁷ Naîmâ'dan alınmıştır, s. 100 (Mütercim).

³⁰⁸ Naîmâ'da onbin; doğrusu bu olacaktır (Mütercim).

Pâdişâh, Dârüssaâde önünde taht üzerinde bulunuyordu. Esnaf kedhudâları bu sene zarfında on türlü teklife (vergiye) uğradıkları halde, şimdi de züyûf akçe tevzî olunmak istenildiğini zât-ı şahaneye tafsîlen arz ettiler.³⁰⁹ Pâdişâh:

- «Size böyle zulüm edilmesine benim rızâm yoktur» dedi, derhâl huzûr-ı pâdişâhiye gelmek üzere Melek Ahmed Paşa'ya bir ha-sekî gönderildi.

Ancak sadrâzam, halkın düşmanca bakışları karşısına çıkmaya cür'et edemeyerek, saraya bir telhis takdîmiyle iktifa etti. Melek Ahmed Paşa bu arzıda kendini temize çıkarmaya çalışıyordu. Kâğıdı getiren şahıs (telhîsci) az daha parça parça ediliyordu. Müf-tî, Sultân Süleyman kanunuyla konulmuş olanlardan mâada vergilerin kaldırılmasını mutazammın bir hatt-ı hümâyûn ile gelerek, hattı verip:

- «Artık dağılınız!» dedi.

Esnaf kedhudâları hatt-ı hümâyûnu aldıktan sonra aralarında müzâkere ettiler. Daha sonra başlarına toprak savurarak:

-«Pâdişâhım, âlem zulüm ile harâb oldu. Hakikat-i hâli sana bildirmezler; sadrâzâmın saklar. Onaltı kimse vardır ki, sana Padişahlık ettirmezler; beytûlmâl'e, mîrîye âid emvali hep budarlar: Kara Çavuş, Bektaş Ağa, kedhudâ beğ, samsoncu, Sarı Kâtib, Deli Birader, filân ve filân devletini istîlâ eylediler: Âl-i Osman Devleti düşmüş ocağa, yanıyor! Bunlar öldürülmedikçe padişahlık edemezsin! Memleketten fitne ve fesâd def edilemez!» diye bağırdılar.³¹⁰

Esnaf Kıyamının Bastırılması

Esnafın ayaklanması haberi üzerine ağalar askerlerini kışlalarda toplamışlardı. Zât-ı şahane, daha doğrusu Valide Sultân biraz müsâid davranılmaya ihtiyaç duyulduğunu anlayarak, sadrâzamı azletmeye karar verdi. Harem erkânından ağalara taraftar olan bâzıları, Melek Ahmed Paşa'ya halef olmak üzere Kara Çavuş'u teklîf ettiler. Valide Sultân sadâreti tevcih etmek üzere onu davet etti. Lâkin Kara Çavuş bir türlü emniyet edemeyerek:

³⁰⁹ Bu tafsîlâtdan sonra da «Pâdişâhım, bu zulme takatimiz yokdur; lalana var-duk, bize kafirler diye söğdi. Şimdi sana gejdük: Halîfe-i rfty-i zeminsin, hakkımızı hakk idüp üzerimizden zulmî kaldır* diye feryâd itdfler, müfti dahî maksûdlanm tefhim eyledi.- Natmâ, s. 101 (Mütercim).

³¹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/496-497.

- «İlühür bana teslim olunmadıkça saraya gitmem» cevâbım verdi.

Pâdşâh en mahrem zevat ile müzâkere ederek bunların ve özellikle Zaicî hadım Süleyman Ağa'nın düşüncesini alarak, Devlet'in mührünü Siyâvuş Paşa'ya verdi. Abaza kabilesinden ve meşhur âsî Abaz'ın kölelerinden olan Siyâvuş Paşa, saray hademeliği mesleğî*- alınarak sühâdârlığa kadar yükselmişti; 10 sene önce kapdân-jaşalığa tâyin edilerek Azak Kalesi'nin fethi için vuku bulan ilk seferinde muvaffak olamamasından dolayı azledilmiş, valilikle Bu-din'e gönderilip, oradan azlinden beri kubbe vezîrliliğiyle Divân'a memur olmuştu.

Yeni sadrâzam ile müftî isyancıların nezdine giderek, ertesi gün Dîvân-ı Hümâyûn'un menfaat ve arzûlarıyla en muvafık şekli tercih edeceğini söyleyip, halkı dağılmaya teşvik ettiler. Bu yatıştırıcı sözler herkesin dağılmasına yol açtı. Valide Sultân'm emri üzerine, Siyâvuş Paşa ile müftî kışlalara gittiler ve ağaları sükûnete davet ettiler. Bektaş Ağa sadrâzâmın ihtarlarını misli görülmemiş bir gurur ile telâkki ederek:

- «Paşa kardaş! Sen fena bir iş yaptın. Niçin mühr-i hümâyûnu kabul ettin? Ve seni kim sadrâzam yaptı?»

Siyâvuş Paşa cevaben dedi ki:

- «Talebim olmadığı halde pâdişâhım beni sadrâzam etti; bana teklif olunan bu me'mûriyeti iki defa reddetmişim,»

Bektaş:

- «öyle ise güzel! Cenâb-ı Hak mükâfatını versin; lâkin bizimle istişare etmezsen hiçbir iş göremezsin.» cevabıyla mukabele etti.

Siyâvuş Paşa:

- «Ben pâdişâhın emrine göre hareket ederim; benim ve sizin boynumuz pâdişâha karşı kıldan ince olmalıdır.» dedi.

Sadrâzâmın metaneti ağaların ısrarına galebe etti; yeniçeriler emre itaat ettiler ve ertesi gün esnafın yeni bir kıyamını bastırmak üzere silâhlandılar. Zabıta müdürü (ases-başı) kıyam erbabının gitmesini önlemek için, askeriyeye birlikte saraya giden sokağın girişini tuttu. Saraya gitmek için üç talâka şart etmiş olduğunu beyân ile, hiç olmazsa saray kapısına kadar gidip de dönmek isteyen bir âsîyi, yeniçeriler zabıta müdürünün emri üzerine kılıçla vurarak elini kestikten sonra Öldürdüler. Birkaç kişi daha kati olundu. Dükkânlar açılış emriyle sokaklarda dolaşan dellâllan halk taşlarla kovdu. Lâkin sadrâzam ve müftî, nihayet esnafı sükûnet hâline döndürerek alışverişleriyle uğraşmaya ikna ettiler.

Bununla beraber bu fasıla ancak zahirî idi. Esnaf, ağaların kendilerini

itaate mecbur etmiş olmalarından dolayı, onlara karşı kin bağladıkları gibi, ağalar da kendilerinin başlarını istemiş oldukları için esnaftan intikam almak arzusunda idiler, tşte Osmanlı târihinin zikretmekte olduğu ilk esnaf kıyımı, hiç olmazsa muvakkaten, bu suretle sona erdi.³¹¹

İhtiyar Valide Sultanın Öldürülmesi

O zamana kadar ağalar Harem ile uyum hâlinde bulunmuş ve ihtiyar Valide Sultân, hissedilir bir surette, dâima Bektaş Ağa'nın telkinlerine göre hareket etmişti. Yeniçerilerin muvafakati olmaksızın sadrâzam tâyini Harem'de bir münazaa sırrını ve o zamana kadar hükümet dizginlerini elinde bulunduran Büyük-Vâlîde Sul-tân'ın kuvvetinden üstün bir kuvvetin varlığını ortaya koydu. Sarayda ortaya çıkan bu yeni nüfuz, IV. Mehmed'in validesi Turhan Sultân'm, daha doğrusu hadım Süleyman Ağa'nın te'sîridir ki, hadım Süleyman Ağa Enderun erkânının yardımıyla ihtiyar Vâlîde-Sultân'dan saltanatı koparmış ve ağalarla mübârezeye girmiştir. Melek Ahmed Paşa'mn azlinden on gün sonra, çoktan beri birbirini tehdîd etmekte olan ihtiyar ve genç valide sultanlar fırkaları, sonunda açıktan açığa husûmet göstermeye başladılar (2 Eylül 1651 -16 Ramazan 1061).

Müverrihlerin ortak şehâdetlerinden vâzihân anlaşıldığına göre, ihtiyar Valide Sultân,- yeniçeriler arasında fesadı alevlendirmeye çalışarak, genç Valide Sultân'm başlıca istinâdgâhı olanların, yâ-nî kapıağası Süleyman ve muallim-i pâdişâhı Reyhan ve musâhib îsmâîl Ağaların idamını talebe teşvik etmiş ve ilk muharrik Kösem Sultân olmadığı halde hiç olmazsa yeniçerileri bu kararda sebata teşcî etmiştir. Lâkin Turhan Sultân'm ve fırkasının saltanatına son vermek için, torunu IV. Mehmed'in katliyle, validesi kolaylıkla ta-tahakküm altına alınabilir bir kadın olduğu için,³¹² Sultân Mehmed'in kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarmak tasavvurunda bulunmuş olması muhakkak bir şey değildir. Hiçbir delile dayanmayan bu suçlama, Kösem Sultân'dın yüksek şahsiyeti ve cömerdliği hakkında bütün müverrihler tarafından ileri sürülen takdirlerle kaabil-i telif

değildir ve hakîkaten bu kadın dört pâdişâh, yânî zevci Ahmed, oğulları Murad ve İbrahim, torunu Mehmed zamanlarında nüfuz ve kudretini

³¹¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/497-499.

³¹² Sultân Süleyman'ım validesi Dilagûb Sultân bir sAf-dil, meczûb mesreb Ur hfttundur; vâlidelik makaamının hükümünü virmek sevdasında olmaz: Hail ve akdi umur... kendülerin (ağaların) İstiklâlinde kalır diyü.... Naîmâ, s. 106 (Mütercim).

cömerdçe işlere ve hayır teşebbüslerine sarf etmiştir. Hiçbir müverrih Kösem Sultânı -men'ine muktedir olamadığı- îbrâhîm'in hal'i ve katli dâvasından mes'ûl tutmuyor. Ancak ihtiyarlığında Pâ-dişâh'ih değiştirilmesiyle işlerin idaresini yine elinde tutmaya çalışmış olsa bile IV. Mehmed'in zehirlenmesi tertibinin, fırkasının ele-. başlarına, yânî baş-kapıoğl ânına, bostancı-başı Alî'ye, kireççi-başıya atf olunmaması lâzım geleceğinin isbâtı gerekir. Helvacı Üveys Ağa'-nın hazırlamış olduğu bir şerbetle genç pâdişâhın zehirlenmesi tasavvuru sırrına mahrem olan Melekî nâmındaki cariyenin, bu fesadı genç Valide Turhan Sultân'a haber vermiş olduğu rivayet ediliyor ki, Turhan'ın Kösem Sultânı öldürmek fikrinde bulunması da bundan kaynaklanmıştır. Herhalde, eğer ihtiyar Valide Sultân rakî-besini destekleyen Enderun erkânından kurtulmak için yeniçeriler arasında bir kıyam tertibi kurmamış olsa bile, hiç olmazsa bu kıyama müsâid bulunmuş ve Bektaş Ağa ile ittifak ederek icra mevkiine konulmasına olanca kuvvetiyle çalışmıştır.

Birkaç gün önce sadrâzam Siyâvuş Paşa'ya 10.000 yeni asker yazmak gibi zararlı bir teklifte bulunmuş olan yeniçeri ağaları kışlalarda toplandılar. Genç Valide Sultân'ın müşaviri olan üç hadım ağasının (Süleyman, Reyhan, İsmâîl)³¹³ Mısır'a sürülmelerini istemek üzere, Dîvân'a temsilciler³¹⁴ gönderdiler. Saray, ağaların toplandıklarını ve ne müzâkere ettiklerini casusları vâsıtasıyla haber almıştı. Hademe uykuya yatmışlardı, lâkin hadımlar Pâdişâh'm nezdinde uyanık idiler. Hadım Süleyman Ağa, kendisinin ve taraftarlarının hayâtını tehdîd eden tehlikeye vâkıf olarak -askerin isteklerde bulunması kendisinin tahrikine atf edilen- Valide Sultân'ı Öldürmek için diğer 14 hadım ile ittifak edip bu hususta hepsi yemîn ettiler. Kendisine tamâmiyle sâdık olan 120 beyaz hadımı (zülüflü Baltacı'yı)³¹⁵ silâhlandırarak, hademenin birinci odası (Hâsoda) penceresinden:

- «Siz uyuyorsunuz; yeniçeriler ise hepimizi öldürmek için sarayı istilâ ediyorlar, Büyük-Vâlide Sultân ile ittifak etmişler, Pâdişâh'ı öldürecekler, Bektaş'ı tahta çıkaracaklar, Valide de ona va-_ racak» diye bağırdılar.

Hassa hademeleri gürültü ile uyandılar. Silâhlanarak sofaya çıktılar, yine aynı şekilde uyanmış olan diğer odalar mensubu arkadaşlarını orada

³¹³ Naîmâ'da dört denilmiş ise de dördüncünün ismi gösterilmiyor; ihtimâl ki lala İbrâhîm Ağa'dir. (Mütercim)

³¹⁴ Naîmâ'ya nazaran, bunun için dîvâna tezkire değil, saraya haber gelmiş, sadrâzama da puslası gönderilmişti. Naîmâ. s. 116 (Mütercim).

³¹⁵ Hammer zülüflü baltacıları hadım, tavâşî zannediyorsa da, öyle değildir. (Mütercim)

buldular. Birinci oda hademesi yeniçerilere daha ziyâde düşman idiler. Çünkü son derecede arzu ettikleri yeniçeri ağalığı bir müddetten beri hep ocaktan yetişenlere verilerek, kendileri terakkiden mahrum kalmışlardı. Fakat bu odanın reîsi, yânî Hasoda-başı ihtiyar Valide Sultân'ın şiddetle taraftan idi: Âmirleri bulunduğu hademelerin gürültüye karışmamalarını tenbîh etti. Lâkin kendisi için bir felâkete yol açmak üzere, elinde bir değnek bulunarak onunla hademeye dâirelerine dönmelerini işaret ediyordu. Meş'âlelerin verdiği kararsız aydınlık içinde hademe, has-oda-başının bu hareketini bir tehdîd olarak telâkkî edip üzerine hücum ederek parça parça ettiler.

İsyânın başlaması demek olan bu kanlı hâdise üzerine memnun olan Süleyman Ağa, bunların başına geçerek Büyük-Vâlîde Sultânım dâiresine gittiler ki, bu dâireyi üçyüz hadım muhafaza ediyordu. Baş-kapıoğlanı, saldırganların kılıcı altında cansız yıkıldı. Diğerlerinden bâzıları az çok yaralandılar, Ötekiler de kaçtılar. Süleyman Ağa takımı Valide Sultân'm dâiresi Önüne koştı. Kösem, yeniçerileri bekliyordu. Ayak seslerini işitince içeriden:

- «Geldiler mi?» diye bağırdı. Süleyman:

- «Evet geldiler, siz dışarıya buyurunuz» diye cevap verdi. Valide Sultân o zaman gelenlerin kim olduklarını anladı. En içerideki odalardan birinde bir dolap içine saklandı. Hadımlar, hademeler Süleyman Ağa ile birlikte Valide Sultân'ı aramakla uğraşırken, sadakatli bir cârîye önlerine atılarak:

- «Valide Sultân benim!» dedi. Hadımlar:

- «O değildir!» diyerek, bir tarafa çektiler.

Kapılar, dolaplar kırıldı; bedbaht Valide Sultân saklandığı yerden çıkarıldı. Üzerindeki altınları, mücevherleri avuç dolusu dağıttı; lâkin bir te'sîri olmadı. Mehmed nâmında bir baltacı bir perdenin iplerini keserek, Valide Sultân'ı onunla boğdu. Kuvvetli ve kanlı bir yapıda olduğu için haylî zaman ölümle pençeleşti. Burnundan, kulaklarından kan seylâbeleri akarak, cellâdlannın elbisesini leke-dâr etti.

Sadrâzam Siyâvuş Paşa samsoncu-başının, yeniçeriler üç hadim başını istediklerini ve kendisini yanlarına davet ettiklerini bildirmek üzere geldiği zaman, reis efendi ve iki kazaskerle kahve içiyorlardı.³¹⁶

³¹⁶ «Akşam, vezîr-i azam kazasker Kudst-zâde ve Sabân Efendi'yi iftara E*-ğırışdı. Esnây-ı taamda içoglanlan, mehterler, çâşnîğîrler birbirine bakıgup bir muvahhaş vflz' ile İşâretleşrais olduklarından erbâb-i meclise dehşet geldi. Meğer ağalar toplanmış ve samsonci Ömer istenilen adamlarım defter-leriyle gelmiş. Nalmâ'ya müracaat, s. 116 ve 117 (Mütercim).

Siyâvuş ne yolda hareket edeceğinde mütereddid idi. Reîs efendi ağaların dâvetine icabet edilmesini nasihat ederek, sonraları bunun şiddetli cezasını çekmiştir. Sadrâzam yeniçerilerin is,-tekleri hakkında bir arıza takdim etti, kendisi de saraya koştu. Her tarafta kıtal ve karışıklık hüküm sürmekte olduğundan, Pâdişâh'ın irâdesini beklemezsizin derhâl ikametgâhına döndü. IV. Mehmed bir adam vâsıtasıyla hemen nezdine gelmesini emretti. Siyâvuş Paşa saraya vardığında Süleyman Ağa'dan Valide Sultânın vefatıyla ilgili tafsilâtı alarak huzûr-u hümâyûna götürüldü. Pâdişâh:

- «Lala, ahvâl ma'lûmun olmuştur. Sadâkat ile hizmetine devam et; devlete hıyanet üzere bulunanların cezası verilsin!» dedi. Sadrâzam, sarayın etrafını dolaşarak birkaç gizli kapıyı (Oğrın-kapı, Küçükkapı) açık buldu ki, yeniçerilerin girebilmesi için Valide Sultân'ın emriyle böyle bırakılmıştı. Kösem Valide Sultân'ın emrine uymuş olan bostancı-başı ile kireççi-başı boğuldu.

Seher vakti ulemâ huzûr-ı hümâyûna getirildi. Sultân Mehmed Dîvân-ı Hümâyûn'da kurulan tahtta oturuyordu. Sağ tarafında sadrâzam bulunuyordu; hademe mabeynciler, bostancılar, baltacılar ellerinde yalın kılıç, Pâdişâh'ın etrafını çevirmiş idiler. Siyâvuş Paşa'nın yanında gece Valide Sultân'ın baş-ağası lala Süleyman Ağa duruyordu. Müftîliğe tâyin olunmak ümidiyle arkasında beyaz bir sof ile gelmiş olan Hanefî-zâde, Sancak-ı Şerif çıkarılarak bütün ehl-i İslâm'ın sancak altına davet edilmesini teklif etti.

Ulemânın bir takımı ile müftî Azîz Efendi, Pâdişâh'm irâdesi veçhile saraya mı, yoksa yeniçerilerin yanına mı gitmek hususunda epeyce mütereddid buldukları halde, nihayet ikinci şıkkı tercih etmişlerdi. Gece yeniçeri ağası kapısında toplanmış ve görüşmek istedikleri iki kazaskeri alıkoymuş olan ağalar ile ittifak ederek, isyanın merkezi olan Orta Câmi'e gitmeye karar verdiler. Yeniçeri ağası ata bindiği zaman askerini hadımların boyunduruğundan kurtarmaya ve Valide Sultân'ın idamından dolayı intikam almaya teşvik ile:

- «Biz mutlaka Vâlide'nin kanını isteriz» demesi üzerine:

- «Sen Valide Sultân'ın vârisi mi oldun?» diye bir seda işitilmesi ve bu ustaca cevâbı derin bir sükûtun tâkîb etmesi, ağaların tertibini yeniçerilerin kabul etmemekte olduklarını kâfî surette gösteriyordu. Ağaların davet etmiş oldukları ulemâdan bir kısmı da, kendilerinin azledilmiş bulduklarından bahsederek veyâhud başka sebepler göstererek i'tizâr etmişlerdi. Ulemâdan büyük bir kısmının saraya gitmesi üzerine âsîlere iltihak etmiş olan müftînin yerine kimin tâyin olunacağı bahis mevzuu oldu.

Süleyman Ağa ile Turhan Valide Sultân taraftarları Ebû Saîd Efendi için, sadrâzam da Bahâyî Efendi için re'y verdiler. Bahâyî Efendinin hasımları hid-detini ve kırıcı sözlerini ortaya koyarak, onun münâsib olmadığını söylediler. Ancak Ebû Saîd Efendi ilk davete icabet etmemiş olduğundan Siyâvuş Paşa, şeyhülislâmlığın Hanefî-zâde'ye verilmesini ve Bâkî-zâde'nin de Rumeli kazaskerliğine getirilmesini mutazammın iki hatt-ı hümayûn yazdırdı. Ancak Bâkî-zâde bu mansıbı kabul etmediğinden, onun yerine Hoca-zâde Mes'ûd Efendi tâyîn olundu.

Bu sırada -müftî Es'âd Efendinin oğlu ve müftî Hoca Sa'ded-dîn Efendi'nin torunu bulunan- Ebû Saîd Efendi, Süleyman Ağa'nın ikinci bir daveti üzerine saraya gelmişti. Davete icabette gösterdiği tereddüd üzerine, ne suretle karar verilmiş olduğunu anlamaya ehemmiyet vermeksizin Hanefî-zâde'ye tekaddüm etti; o da kendisinde mukabeleye kudret görmeyip mu'tâd makamına döndü. Ebû Saîd, müftî sıfatıyla Pâdişâh'ın elini öperek, Hanefî-zâde Rumeli ve Hoca-zâde Anadolu kazaskeri tâyîn edildi. Hanefî-zâde müf-tîlik hatt-ı hümayûnu istenildiğinde hanesine göndermiş olduğunu ifâde ederek, iade etmediğinden Hoca-zâde kendisindeki Rumeli hattını evvelce iade etmiş bulunduğuna teessüf etti. Pâdişâh irâdesi üzerine dellâllar şehrin her köşesinde halkı Peygamberdin sancağı etrafına davet ettiler. Bütün ahâlî Alem-i Şerîf altına geldikleri gibi, sipâhîler, cebeciler ile yeni odalardaki yeniçerilerden ayrılmış olan eski odalar yeniçerileri de ahâlîye iltihak ettiler. Bu yardımcı kuvvetlerin gelmesi taht-ı saltanat müdâfîlerinin cesaretini artırdı. Ebû Saîd Efendi'nin re'yi veçhile, Orta Câmfdede toplanan âsîlere şöyle bir hatt-ı hümayûn yazıldı:

«Siz ki yeniçeri ağalarından yeniçeri ağası ve kul kedhudâsı ve Bektaş Ağa'sız, gerekdür ki, huzuruma gelüp ayak dîvânına hâzır olasız; muhalefet idersenîz hakkımızdan gelürüz».³¹⁷

Yeniçeri ağası Kara Çavuş hatt-ı hümayûnun hâmiline şu cevâbı verdi:

- «Bizden oraya giden yoktur, burada dururuz. Pâdişâhımıza âsî değiliz; üzerimize gelirlerse müdâfa edip döğüşürüz.»

Hâlbuki Pâdişâh'ın irâdesi ağaların cesaretlerini sarsmış, taraftarlarının çekilip gitmelerine sebep olmuştu. Yeniçeriler toplu olarak saraya gittiler. Bektaş, yeniçeriler arasına girmiş olan fikr-i karara (herhangi bir harekette bulunmamak düşüncesine) mukavemet edebilmek ümidiyle, altın ve gümüş torbalar getirmişse de, bunlara kimse el sürmedi. Kul kedhudâsı, yeniçeri

³¹⁷ Aynen Na imâ'dan, s. 126 (Mütercim).

ağasına, sâdece pintiliği sebebiyle işi bu hâle getirmiş ve artık vakit geçtikten sonra birkaç kese yi feda etmeye karar vermiş olduğunu söyleyerek, payladı. Bütün ulemâ ya saraya, ya hanelerine gitmişlerdi. Azledilmiş olan müftî Azîz Samatya'daki bahçesine çekilmişti.³¹⁸ Böyle herkesin kendilerini terk etmesi âsîlerin reislerini şaşırttı. Ağalar kul kedhucJâsı, sadrâzam ve Süleyman Ağa'ya gizlice itâat-nâme yazdılar. Ebû Öaîd Efendi'nin İhtan üzerine, kabul etmiş gibi gösterilerek, âsîler ile hükümet arasındaki mes'ele ancak kılıçla hallolunabilecek gibi görünmekteyken, hiç olmazsa muvakkaten bir anlaşma şekli aldı. Sadrâzam, evvelâ silâhdârı yeniçeri ağası yapmak niyetinde bulunduğunu izhâr etti. Lâkin Ebû Saîd Efendi, ağa aralarından seçilmez-se yeniçerilerin endişeye düşebileceklerini ortaya koydu. Bundan dolayı segbân-başî Hüseyin, ağa tâyin edilerek, üç yeniçeri kumandan muavinliği, yâni kul kedhudâlîği, segbân-başîlık, samsoncu-başîlık da yeniçeri zabitlerinden üç kişiye verildi.

Sadrâzam, azledilen ağa Kara Çavuş'u tamışvar valiliğine göndermeyi tensîb ederek, fesadın başlıca muharriki olan eski kul kedhudâsı Bosna valiliğine; Bektaş Ağa Bursa sancağına nasb olundu. Üç ağa, Boynuyaralı Mehmed Paşa Orta Câmî'e giderek fermanlarını kendilerine verdi; onlar da itaat etmeye mecbur oldular. Sadrâzam ve müftî ihtiyaten sarayda kalarak, yeni ağa ve kul kedhudâsı şehirde karakollar tertîb ettiler. O günün akşamı, yânî Saray-ı Hü-mâyûn'a gelmeleri için yeniçerilere emir verdiğinden 24 saat sonra, ihtiyar Valide Sultân'ın na'sı bütün saray erkânı refakat ettikleri halde Eski Saray'a nakledilerek, gasl edilip zevci Sultân Ah-med'in camiinde, onun kabri yanına defn olundu. Kösem Sultân, yüksek karakterli ve necîb yaradılışlı bir kadın idi. Anadolu'da Menemen, Zile, İzaz, Kilis ve Rumeli'de Azdin haslarının seneliği ellişer bin guruşa varan varidatını en ziyâde sitayişe lââyık bir surette sarfederdi. Bugün Valide Sultân Hanı denilen büyük bir han³¹⁹ yapmış, Üsküdar'da bir cami inşâ ederek kendi ismini vermiş, İstanbul'da dahî bir cami yaptırmaya başlayarak, daha sonraları bu cami IV. Mehmed'in validesi tarafından ikmâl olunmuştur. Mısır'da, Kahire Halveti tekkesine Nil suyu getirecek bir su yolu yaptırmıştır. Mekke fukarasının iaşesine, kudreti olmayan borçluların hapisten çıkarılması için, onların borçlarının ödenmesi için pekçok paralar verir, dul ve yetimlere maaşlar

³¹⁸ Müftî Karaçelebî-zâde erbâb-ı isyânın husrânj üzerine kemâli heyecanla Yalı Köşküne gelmiş idi. Arz olundukda kabul olunmayup bostancı-başuun yanında ahkonuldu. Sonra bırakılmakla bağçesine gidüp kapandı.» Natmâ'dan, s. 132 (Mütercim).

³¹⁹ Mercan'dan İran tüccarının bulunduğu Valide Hanı. (Mütercim).

bağlardı. Sadaka dağıtmak için adiymlarına itimâd etmeyerek hastahânelere, hapishanelere bizzat gidip şefkatine lâıyk derdlileri, kudretsizleri araştırırdı.

Hizmetinde bulunan kadınları, cariyeleri cömertçe mükâfatlandırır, onları saray zâbitleriyle evlendirirdi. Cömertliği saraydaki kadın ve erkekleri inhisar etmez, cihazını verdiği fakır kızlara da uzanırdı. Bu hayırseverlik yalnız müverrih Mehmed Halîfe'nin değil, -Valide Sultânı devlet hazînesi zararına kendi hazînesini doldurmuş olmakla ayıplayan- Şârihül-Menâr-zâde'nin şehâdetiyle de sabittir. Kösem'in vefatından sonra hanında altınla dolu on sandık bulundu. Dairesindeki eşyası arasında 50,000 guruş kıymetinde 2.700 şal çıktı. Valide Sultân, adamlarına oldukça tatlılıkla muamele ederdi. Hadımağalardan mağrûrâne muamele görmeleri, hattâ dayak yemeleri mu'tâd olan hademe Valide Sultân'm sarayında haftanın yalnız beş günü muhafızlık hizmetinde bulunarak, iki gün serbest kalırlardı. Bu derecelerde cömertlik ve seçkinlik, -bâzı müverrihlerin düşündükleri gibi- torununun katlini tasavvur etmiş olmasına imkân vermeye müsâade etmez. Ancak böyle bir tasavvura vukufu olup da zımnen muvafakat göstermişse, bu hususta diğer büyük hükümdarlarla aynı vaziyette olarak, her hususta fazîletli bir kimse iken yalnız şân hırsla ile cinayete cür*et etmiş demek olur.

Bir nevî ihtirâm-kârâne sürgüne mahkûm edilmiş olan ağalarla taraftarları, beklenildiği gibi çok geçmeden îdâm edildiler. İdare merkezi olan Bursa'ya gidecek yerde şehirde saklanmış olan Bektaş, kapıcı-başı Boyacı Hasan'ın araştırmasından kurtulamadı. Boyacı Hasan Bektaş'ı bir eşeğe bindirip de, bu suretle halkın alaycı bakışlarına arz etmek isterdi; lâkin Hamza Çavuş, bu muamelenin yeniçerileri muğber edeceğini hatırlatması üzerine bir lagar beygire bindirilerek, halkın dilleriyle, elleriyle tahkîrâtı arasında saraya gönderildi.³²⁰ Bâb-ı Hümâyûn önlerinde Bektaş; Valide Sultân'm katili olan Kuşçu Mehmed'e tesadüf etti. Mehmed:

- «Hâin, ben sana ne yaptım ki beni de başı kesilecekler listesine yazmışsın?» demesi üzerine, ağa kaşlarını çatarak:

- «Alçak katil, yıkıl karşımdan!» demekle iktifa etti.

Bektaş, Pâdişâh'm iradesiyle boğuldu, cesedi denize atıldı, malları

³²⁰ «Çocuklar «Hani bunun şapkası?» diye bağışsırlardı. Şapkanın aslı şu ki, vak'adan birkaç ay önce, zulmünden bîzâr olan bâzı esnaf kapısına bir şapka mıhlamışlardı. Adamları bunu haber verdikleri zaman Bektaş Ağa. Bizim Altıparmak İbrahim Çelebi'nin geceliğidir, ona verin, demişti. Altıparmak müderrislerden ağalara mensup biri olup, onları tuhaf sözlerle eğlendirirdi. Naîmâ'dan, s. 137. (Mütercim)

müsadere edildi. Hanesinde, kemer üzerinde bulunan bir havu? zun altında altın mücevheratla dolu bir iki güğüm bulundu.³²¹

Kara Çavuş, tâyinini müteâkib Tamışvar'a müteveccihen yola çıkmıştı. Takibine memur edilen Boyacı Hasan Burgaz'da yetişti. IV. Mehmed'in huzuruna çıkarıldığında Pâdişâh'ı, hıyanetini yüzüne vurması üzerine titredi, ağladı; bostancı-başı müstehziyâne:

- «Ağa hazretleri! Bu ağlamak evvel gerek idi; son pişmanlık fayda vermez!» dedi ve katline işaret verdi.

Kara Çavuş Kmîr Buhârî kabrine defn olundu (14 Eylül İJ651 -28 Ramazan 1061).

Bosna'ya doğru gitmekte olan kul kedhudâsı Malkara'da Kara Çavuş'un katlini öğrenerek, kendisinin de encâm-ı hâlini idrâk etti. O zaman Malkara taraflarında bulunan vezîr Defterdâr-zâde Mehmed Paşa, kul kedhudâsmı yakalayarak idam etmek için emir aldı. Kedhudâ, Ferecik'e doğru gitti; ancak hakkındaki ferman Ferecik'te okunmuş ve ilân edilmiş olduğu için, Orhan Suyu'na kaçtı. Orada, îdâm hükmünü taşıyan Şeyhoğû yetişerek, mıntikanın köylüleriyle üzerine hücum etti. Kedhudâ beğ şecaat sahihlerinden olduğu cihetle tirkeşindeki son oka kadar saldırganlara karşı koydu. Nihayet çoğunluğa mağlûb olup Karasu Yenicesi'nden Orhan Suyu'na gelmiş olan Defterdâr-zâde Mehmed Paşa'nın huzuruna götürülerek cellâda teslim olduğunda, necîbâne ve cesûrâne hayâtına son verdi. Başî İstanbul'a gönderildi. Bâb-ı Hümâyûn önüne konuldu.³²²

Mallarının müsaderesinden ancak 700 kese akçe hâsıl oldu: 1.000 keseden ziyâdesi yağma edildi, lâkin daha sonra defterleri mucibince dört milyon akçe daha bulundu. Son karışıklıklarda hissiyatına al-danarak yeniçeri tarafını tutmuş olan müftî Azız Efendi, Samat-ya'daki hanesinden kaldırılarak Sakız'a gönderilmiş ve hayâtının geri kalanını sürgünde geçirmiştir.

Ağaların itaat etmelerinin ertesi günü, Anadolu muhasebecisi San Kâtib -iştihzâlî nükteleriyle meşhur idi- hapse atıldı. Bütün malları müsadere edildi. Bu yüksek makama ağaların te'sîriyle nail olmuştu. Fakat Siyâvuş Paşa'nın sadâretinde olanların ikbâli sönmeye yüz tutunca, gizli ittifaklarını

³²¹ «Emvâl-i firâvânî miriye kabz olunup cümleden sonra oğhnun delaletiyle menzilinde olan navz-ı âb kal'e alınup altında bir havz misâli mahzende dög-me riyal ve iki mersûs (ağzı kurşunlanmış) güğüm flori ve nice eşyây-ı zî-kıymet buhnup ahz olındı.. Naimâ, c S, s. 138 (Mütercim)

³²² «Saka-zâde Mustafa Ağa nakl ider ki : Vezîr-i âzam Siyâvuş Paşa'nın huzû runda idüm : Vezîr meşgûl-i kelâm idi. Ansızın bir tabakçe içinde nenüşi (?), sakalı taranmış kedhudâ beğün re's-i maktûm önüne getirdiler, müsemfe olup huzûr-t hümâyûna gönderdi.» Natmâ, s. 143. (Mütercim)

paşaya haber verdi. Siyâvuş Paşa, bu hıyanetine mükâfâten, ağalarla olan eski münâsebetini affediyordu; Sarı Kâtib, eskiden yapmış olduğu bir lâf hatâsının kurbânı oldu. Ağalar bir gün kendisine:

- «San Kâtib, nereden geliyorsun?» diye sormuşlardı. Bunun üzerine, vezirlerin ekserisi aslen köle olduğu cihetle, dîvândan kinaye olma: üzere:

- «Esîr pazanndan geliyorum» demişti.

Kendisi de Abaza kölesi olan Siyâvuş Paşa'ya bu sözden mâlû-mât verildiğinden, derhâl idamını emretti. San Kâtib bu emrin ic-râsım beklemeyerek, hançeriyle kendisini öldürdü.

Bir memuriyette bulunmayan, fakat umûmî irtikâblar sayesinde mansıb dellâllığı eden t>eli Birader, sadrâzama 120 kese akçe ve 2.000 altın kıymetinde bir kuşak takdîmiyle hayâtını kurtardı.³²³

Reîsülküttâb Mevkufâtçı azledildi. Memuriyeti tezkireci Şâmî-zâde Hüseyin Efendi'ye verildi.

Eski sadrâzam Melek Ahmed Paşa Silistre Valisi oldu; Gade* Kedhudâ, memuriyeti zamanının hesabını vermek için İstanbul'a getirildi. Bektaş Ağa'nın emvali arasında samur kürklü seksen kaftan ve mücevherli elbise içinde kırk câriye bulundu.³²⁴

Ulemâdan, müftî Azîz ile beraber yeniçeriler tarafını tutmuş olan Kudsî-zâde nefy ile haber gönderdi. Nakîbüleşrâf Seyrek-zâde Abdurrahîm Efendi ve Bosnalı Altıparmak îbrâhîm Çelebi müftî ile Ebû Saîd Efendi'nin himayesiyle sürgünden ve hapisten kurtuldular.

Sadrâzam -Melek Ahmed Paşa zamanında kendisinin sürülmesine muvafakat etmediği için minnettar olduğu- eski müftî Bahayî Efendi'yi İstanbul'a getirtti.

Et fiatlarının düşürülmesi halkın refahına ve hoşnudluğuna sebep oldu. Eskiden ağalar, koyun satışını inhisar altına almak için birçok dükkânları kapatmış, etin okkasını sekiz akçeden on akçeye çıkarmış idiler. Ağaların hezimetinden sonra, sekiz akçeye düşüp, daha sonraları yine on akçeye çıktı. Sadrâzam bundan dolayı gümrük ve koyun emininini mes'ûl tutarak, ayaklarının altına ikiyüz değnek vurdurdu.

³²³ (Mütemevvüleriñ eşbehi Deli Birader firar idüp bulana bin altın ca*1 va*d ohnup münâdîler çağırdı, bulunmadı. Maldârün muini çok olur. Hafıyyen Gürcî Paşa'ya otuz kise ve anun yediyle verfr-î azanla yüz yiğirmi kise ve iki bin altın kıymetli bir kuşak virüp. Gürel Paşa ricftıyla afiv ohndı. (Bu şahıs eğerçl ağalara varırdı, amma bir mansıba karısdığı yok; bey'ü şirftıya meşgul, hıdmeüer ahr, satar, kâriyle teayyüş ider bir ehl-i ırz (!) adamdur, ara incitmek lâyıık değüldür) diye beyaza çıkardılar.. Naîmâ, s. 150 (Mütercim).

³²⁴ «Ve kırk câriye ki her biri terbüş-ı rengâreng üzerinde cevahir dikiñmiş al sof feraceler ile, cümlesi mîrîye kabz ohndı.» Nattnâ, 154 (Mütercim).

Bayram günü askere mevâcib tevzi olundu. Ödemede gösterilen intizamdan dolayı -ağaların cebe indirmelerinin mutâd olduğu akçenin yekûnu olmak üzere- hazînedede 50.000 guruş fazlası kaldı (17 Eylül 1651 - 1 Şevval 1061).

Sultân IV. Mehmed sünnet edilirken fazla kan kaybederek bayılmasına sebep olan ve bundan dolayı Mısır'a uzaklaştırılan kızlar-ağası îbrâhîm, Pâdişâh'ı öldürmek niyetinde bulunduğu bahanesiyle îdâma mahkûm oldu.³²⁵ Zât-ı şahaneyi hazırlamış olduğu şerbetle zehirlemek istediğinden mübhem bir surette şüphe edilen saray tatlıcısı, Saray-ı Hümâyûn'dan uzaklaştırıldı³²⁶ Kızlarağası Mehmed azledilerek, makamı Valide Sultân'ın katli cinayetinin faili Hadım Süleyman'a verildi ve Süleyman Ağa topladığı dîvânda devletin büyük memurlarının tebriklerine nail oldu.³²⁷

ELLİKİNCİ KİTAP.....	
Sadrazam Siyavuş Paşa'nın Azli	
Venedik, İspanya Ve Avusturya İle Siyasî Münasebetler	
Abaza Hasan İle İbşir Paşa'nın İsyanı	
Sipahiler Kanununun İhlâli.....	
Derviş Mehmed Paşa'nın Kapdan Paşalığa Getirilmesi	
Mes'ûd Efendi İle Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa Rekabeti.....	
Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Sadâreti.....	
Malî Tedbirler	
Kızlarağası İle Şeyhülislâmın Azledilmeleri	
Kadızedeliler'le Şeyh Müridleri	
Zelzele	
Sarıkamış Kazakları (Zaporog Kazakları)	
Kırım Hânı	
Tarhuncu'nun İdamı.....	
Sadrazam Derviş Paşa'nın İdaresi	
İdamlar Ve Müsadereler	

³²⁵ İbrâhîm Ağa güya üç defa pâdişâha suikast etmiş : Birincisi sünnet vak'ası ki, Frenk'ten müslüman olmuş cerrahlık bilir bir içoglanı tedavisini yaparak kanı durdurmuştur. İkincisi Sultân Cem için kullanılan ustura gibi bir ustura hazırlamış, fakat ağalar işi anlayarak, bununla bir adana tıraş ettiklerinde başı şişmiş; üçüncüsü de ağaların zevaline sebep olan son vak'a. Nal-raâ'ya müracaat, s. 155-156. (Mütercim)

³²⁶ Helvacı-başı Üveys Beğ eski validenin re'yiyle pâdişâhı Öldürmeyi tasarlamış, zehirli şerbeti içirmeyi taahhüd etmiş. Kezâlik (Mütercim).

³²⁷ Dârüssaâde ağası Şevvalin onbirinde azim divân İdüp rehâm-ı azim İle ten-niyet olındı. Kezâlik (Mütercim).

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/499-508.

Hindistan Ve Lehistan Elçileri	
Kırım Hanı'nın Moldavya'daki Akınları.....	
Venedik'le Deniz Muharebesi	
Karadeniz Sahillerinde Moskoflar'la Yeniçerilerin Hasarları.....	
Yeni Sadrazam İbşîr Paşa	
Dervîş Mehmed Paşa'nın Ölümü	
İbşîr Paşa'nın İstanbul'a Girişi	
Sadrazam İbşîr Paşa'nın İcraatı	
Yeniçeri Ve Sipahilerin Ayaklanması, İbşîr Paşanın İdamı	
Murad Paşa'dan Sonra Süleyman Paşa'nın Sadareti	
Yeniçerilerin Kıyımı	
Siyavuş Paşa'nın Sadrazamlığa Getirilmesi Ve Vefatı	
Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın Sadâreti.....	
Hindistan Elçisinin Kabulü.....	
Lehistan Elçileri	
Çanakkale'de Deniz Muharebesi	
Bozcaada Ve Limni'nin Venediklilerce Zabtı	
Müftî Mes'ûd Efendi'nin Azli Ve İdamı	
Melek Ahmed Paşa'nın Uzaklaştırılması, Diğer Değişiklikler	
Köprülü'nün Sadârete Getirilişi.....	

ELLİİKİNCİ KİTAP

Sadrazam Siyâvuş Paşa'nın Azli

Sadrâzam Siyâvuş Paşa, makamının kendisine verdiği muazzam kudreti tamâmiyle kullanmak isterdi; lâkin kızlarağası Süleyman Ağa'nın baskısı, kendisine rakîb bir te'sîr altında kalmayı kabul etmiyordu. Bununla beraber Süleyman Ağa, bir müddet emirlerine rica tarzı vermeye tahammül etti. Ancak sadrâzam Defterdar Emin Paşa'yı hapsedip emvalini müsadere etmek isteyince, bundan vazgeçmesini bilvasıta âmirâne bir surette tebliğ etti. Siyâvuş Paşa bu haberi alınca:

- «Bu nasıl sadârettir ki, ben bir Arab'ın mağlûb ve mahkûmu olayım!» dedi.

Münafıklar, Süleyman Ağa'nın nezdinde Siyâvuş Paşa'yı ağaların mallarının müsaderesinde 500 keseden ziyâde akçeyi cebe indirmiş olmakla itham ettiler. Hükümetin evvelki istiklâlini iade için birlikte hareket etmesi zımında sadrâzamin tbsîr Paşa'ya yazdığı mektuplar, Süleyman Ağa'nın eline düştü. Süleyman Ağa bunları Valide Sultân'a ve Pâdişâh'a göstererek Siyâvuş Paşa'nın azlini ve sadâreti zamanında istediği gibi hareket edeceğini ümîd ettiği doksanlık ihtiyar Gürcî Paşa'nın sadârete tâyinini teklîf etti. Valide Sultân salim fikirli ve tecrübeli olan kedhudâsı ihtiyar Mi'mâr Kaa-sım ile istişare ederek, Gürcî Mehmed Paşa'nın ehliyetinin derecesini sordu. Kaasım Ağa şu cevâbı verdi:

- «Siyâvuş Paşa, Ahmed Gürcî'dsn bin derece daha muktedirdir; eğer sadrâzam değiştirilecek ise geniş fikirli, doğru ve metîn bir adam intihâb edilmek lâzım gelir.»

Kaasım, Valide Sultân'ın o evsâfı hâiz bir adam tanıyıp tanımadığını soracak zanneder ve Köprülü Mehmed Paşa'yı göstermek isterdi. Lâkin ümîd ettiği suâl sorulmadı. Bu konuşmaya şâhid olan bir kimse tafsilatıyla kızlarağasına ve Siyâvuş Paşa'ya yetiştirdi. Kaasım Ağa'nın sözleri sadrâzamin nezdinde zararlı görülmemiş ise de, onun müstakbel halefinin hoşnudluğunu celbedecek surette değildi, Siyâvuş Paşa, vuku bulan davet üzerine saraya gittiğinde, kız-larağası mühr-i hümâyûnu istedi. Siyâvuş mührü Pâdişâh'dan başkasına teslim etmekten imtina gösterdi; lâkin Süleyman cebren aldı ve kendisini mahbese gönderdi. Valide Sultân, Siyâvuş Paşa'nın Süleyman Ağa'nın keyfine kurbân olmasına muvafakat etmedi; yalnız malı müsadere edildi ve kendisi Malkara'ya sürüldü. Gürcî

Ahmed Paşa sadrâzam oldu (30 Ekim 1651 - 10 Zilka'de 1061). İlk işi, kendisi gibi iktidarsız bir ihtiyar olan kardeşi Cafer Paşa'yı -Şâm Valiliğine tâyin etmek oldu.

Boynuyaralı Mehmed Paşa Şam'a tâlib olarak, kardeşinin ehliyetsizliğini ağır tâbirlerle sadrâzamin yüzüne vurduğundan, Gürcî Paşa hiddet ederek:

- «Senin başını keserim!» dedi.

Boynuyaralı da:

- «Sen benim başımı kesemezsin; eğer sen halkdan utanmış olsaydın kardasın gibi bir ahmakı Şâm Vâlîsi yapmazdın.» cevâbını verdi.³²⁸

Bunun üzerine, Boynuyaralı Malkara'ya sürüldü.³²⁹

Yeni sadrâzamin iradesiyle zulümler başladı. Gürcî, eski sadra zam Melek Ahmed Paşa'nın kedhudâsı Gade'den 1.000 kese akçe istedi. Bunun 600 kesesi Melek Ahmed Paşa'nın, 400 kesesi kedhudâ-sının malından alınacaktı. Siyâvuş Paşa zamanında hayâtını 120 keseye satın almış olan Deli Birâder'den tekrar 50 kese alınarak, eski mansıbı olan Çingene voyvodalığı verildi. En saygıdeğer vezirlerden olup eskiden Mısır Valiliğinde bulunmuş olan Tarhuncu Ahmed Paşa, kendisinden istenen 100 keseyi vermeye mecbur olur ümî-diyle Yedikule hapisanesine atıldı. Kara Çavuş'a îdâm hükmünü tebliğe memur olan Boyacı Hasan, maktulün mallarından 100 kesesini saklamış olmak bahanesiyle³³⁰ Gyula'ya sürüldü. Mîmâr Kaasım Ağa'nın sadrazamlığa en lâyük olmak üzere Valide Sultân'a tavsiye etmiş olduğu vezir Köprülü Mehmed Paşa'ya da böyle bir muamele yapılması kararlaştırıldı.

Valide Sultân, kendi kendine bir şey yapmaya karar veremediğinden bu tavsiye üzerine Köprülü Mehmed Paşa'nın Gürcî Paşa'ya muavin yapılmasını kızlarağasına teklîf etti.³³¹ İktidarından dolayı Köprülü'den korkmaya başlamış olan Gürcî Paşa, Mehmed Paşa'yı Köstendil'e sürdü; Mîmâr

³²⁸ Ca'fer Paşa, sipahi çavuşlarının başına sardığı sarık gibi yassı bir sarık sa rardı. Köşeleri dibalarla müzeyyen bir okçuoğlu kürkü giyerdi. Heriki sözde bir «faraza» yerine «pırasa» derdi. Naimâ'ya müracaat, s. 175. (Mütercim)

³²⁹ Boynuyaralı Malkara'ya sürülmeyip Kanije eyâletine tâyin edilmiş ve koruma altına alınmıştır. Nalmâ'ya müracaat, s. 174. (Mütercim)

³³⁰ Bektaş Ağa'nın kedhudâsı Gürcî Ömer mukaddema saklanmış, bu defa meydâna çıkmış idi; «Boyacı yüzelli İtisemi aldı» diye da'vâ itdi. Kara Çavuş'un mâlinden de Bpıacı'nun cbir heğbe filon» aldığı şayi' - olmuş idi.» Naimâ'dan, s. 176. (Mütercim)

³³¹ Validesinin Kaasım Ağa'nın tavsiyesine cevaben, «Halk arasında ismi ma'-lûm olmayan bir adam nasıl sadrâzam olur» demesi üzerine, Kaasım, «Evvêlâ kubbealtı veziri yaparsınız» demişti. Valide bu sözü Pâdişâha söyledi. Pâdişâh ise kızlarağasını çağırıp ihtiyatsızca «Köprülü nâmında biri var imiş, muktedir ve sâhib-i re'y imiş, onu kubbealtı veziri edelim» dedi. Süleyman Ağa «Münâsib, ben de bir sorayım» dedikten sonra hemen Gürd'ye haber gönderdi. Naimâ'dan, s- 178. (Mütercim)

Kaasım'ı da Köprülü'den 500 kese almış diye itham ederek, evvelâ YediküVye hapsetti, sonra da Kıbrıs'a sürdü.³³²

Zayıf ve alîl olduğu için «Mumya» diye lakaplandırılan yeniçeri ağası Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa azledilerek, yerine saraydan rikâbdâr Süleyman Ağa tâyin edildi. Kızlarağasma maskaralık eden Galatah Mustafa emîr-i âhur, müteakiben kapıcılar-kedhudâsi oldu. Eski reîsülküttâb Mevkufâtçı Mehmed Efendi Hoca Reyhan'ın himayesinde olmak ve Reyhan Ağa için hanesinden bir Mülteka nüshası yazmakla meşgul bulunmakla beraber. Melek Ahmed Paşa'nın sadârete dönmesi için oğlu vâsıtasıyla uğraşıyordu.³³³ Bu yüzden Midilli'ye sürüldü. Defter-emîni bulunan Kaya Sultân'ın kedhudâsi Mustafa Ağa da Manisa'ya gitmeye mecbur oldu. Mevkufâtçılık'ta bulunan Pâşa-zâde nâmında, serveti ve abâ ve ecdâdiyle iftihar eden bir şahıs da, sadrâzâmdan aynı tarzda şiddetli bir muameleye uğradı. San Alî, vazifesinde müstakilen hareket edemediği için, defterdarlığa nasbmdan kırkdokuz gün sonra istifa ederek, yerine Emîr Paşa tâyin edildi. El altından Tarhuncu'nun sadrazamlığına ve Sur-nazen'in defterdarlığına çalışan kul kedhudâsi Küçük Kaasım azl ve sürgün edilerek, Gürcî Paşa'nın:

-«Ben doksandört yaşındayım; devlette benden ve ocakta bundan eski adam yoktur» dediği Kebeci Alî Ağa Küçük Kaasım'ın yerine, yâni bu askerinin en büyük kumandan muavinliğine getirildi. Gürcî Paşa, hep sadârete rakîb gördüklerini İstanbul'dan uzaklaştırmakta olduğu için, İstanbul'un zarif kişilerinden bâzıları kendisine «habbü's-selâtîn» lakabını verdiler.³³⁴

Venedik, İspanya Ve Avusturya İle Siyasî Münasebetler

Gürcî'nin sadâreti senesinde Osmanlı târihi fevkalâde bir vak'a olmak üzere, İran Şahı ile Lehistan Kralı arasında bir sefaret teâtî edildiğini kaydetmektedir (1651). İstanbul'da mevkuf olan Venedik elçisi: Bâb-ı Hümâyûn ile Venedik arasındaki muharebeyi bitirmek üzere müzâkerelere başladı. Balyosun serbest bırakılması'sağlanarak Venedik'e gitmesinden

³³² Dârüssâade ağasıyla Gürei Mehmed Paşa, Köprülü'yü Köstendü'e gönderdikten sonra, müteakiben Valide Sultân'a gidip : .Halk, Kaasım Ağa mührü Köprülü'ye almak için sultanıma beşyüz kese para vermiş diyorlar» dediler; derhâl Kaasım Ağa'yı Yedikule'de Kanlı-kuyu'ya indirdiler; bütün ma hını müsadere edip, fakat Vâlîde'den korkdukları için öldürmediler. Nalmâ'ya müracaat, s. 179. (Mütercim)

³³³ Mevkufâtçı yazdığı nüshanın cüzlerinden bir kısmını oğluyla Reyhan Ağa'ya göndermişti. Görenler Melek Ahmed Paşa için uğraşıyorlar sandılar. NaS-mâ'dan, s. 1*2. (Mütercim)

³³⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/509-512.

sonra, müzâkerelere Fransız elçisi Lâ-hey devam etti.³³⁵ Müteferrika Ahmed'in gönderilmesine müteka-

bilen İspanya'nın Bâb-ı Hümâyûn nezdinde görevlendirdiği Ragu-zah Alegrati bir İspanyol sefareti gönderilmesinin esaslı şartı olmak üzere Katolik kiliseleri ve Mukaddes Mahaller için himaye hakkı verilmesini; Arnavutluk'ta 6.000 ve Berberiyeye taraflarında 6.000 kişi asker yazılmasına müsâde edilmesini; Venedik ile sulh müzâkerelerinin kendi eline bırakılmasını Dîvân-ı Hümâyûn'dan talep etti. Zât-ı şâhâne İspanya Kralı'na yazdığı cevapnâmede evvelce müteferrikanın söylemekle görevli olduğu dostluk hislerini yenilemekle iktifa ederek, bir sefaret gönderilmesini iş'âr eyledi.³³⁶ Yapılan tekliflere dâir hiçbir şey yazılmadığı için Madrid sarayı sefir talebine muvafakat göstermedi.

12 Nisan 1652 târihinde Jan Boris nâmında bir Transilvanya elçisi İstanbul'a Prens Rakoçfnin kurtulamayacak kadar ağır hasta bulunduğu haberini getirdi ve Dîvân-ı Hümâyûn'a hançer ve çadırlar takdim etti. Jan Boris'in gelişinden beş hafta sonra, Transilvanya tahtında hak iddia eden Segel Mozes, uzun müddetten beri tutuklu bulunduğu Yedikule'de ömrünü tamamladı (24 Mayıs 1652).

Fransız elçisi Lâhey, payitahta gelmek üzere yola çıkmış olan Venedik fevkalâde elçisi Kapello için yol tezkiresi istedi. Sadrâzam, Kandiye anahtarlarını getiriyor mu diye sordu. Ancak Kapello bu şehrin resmî surette Osmanlı Devleti'ne terkedilmesiyle görevli bulunmadığı cihetle, mu'tâd protokolün hiçbiri uygulanmadan kabul edildi ve daha sonra Edirne'de tutuklandı (20 Ocak 1653).

Venedik elçisine gösterilen şiddetli muamele -Zitvatorok Muâ-hedesi'nin tecdidine nail olduktan sonra efendisinin tasdiknamesini ve 100.000 filorin kıymetinde hediyelerini getirmiş olan- İmparator elçisi Şvarzenhornlu Şmid'in tantanalı kabulünü bir kat daha hissettirdi.³³⁷ Şmid'in kâtibi, Breyaş ilm-i hukuk müntesiblerinden Jan Meçker sefaretin seyahatini tasvir eden bir kitap yazmıştır. Şmid'in maiyeti 42 kişiden mürekkebtir. Panayoti birinci tercüman vazifesini yapmıştır.³³⁸ Sadrâzam,

³³⁵ Fransız elçisinin Venedik Docu'na 1650 ve 1651 seneleri raporları İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Venedik Evrakı arasındadır.

³³⁶ 12 Receb 1060 (11 Temmuz 1650) târihi olan bu mektup Reîs Mehmed Efen-di'nin İnşasında 39 numaradadır.

³³⁷ tnp. ve Kraliyet Arşivi'nde IV. Mehmed'in İmparator'a cevâbnâmesi vardaki, elçi Şmid'in gittiğini beyân ediyor

³³⁸ İki sene sonra Panayoti Kantakuzen ailesinden bir genç Rum kıızıyla izdivaç etmiştir.

veda mülakatında Şmid'e, şu (29 Sabân 1060-27 Ağustos 1650); Hasan Pasa tarafından teslim olunan İstanbul muahedesi tasdiknamesi (20 Aralık 1650) ve sadrazam Murad Pasa tarafından IH- Ferdinand'a gönderilen Hasan Paşa'nın i'timâdnâmesi de arşivdedir.

balıkçı ve camcıların (yânî Venediklilerin) Fransa Kralı'na müracaat etmektense, împarator'un tavassutuna müracaat etmelerinin kendi menfaatlerine daha uygun olacağını söylemiştir. Türkçe tasdikname zât-ı şâhâne İmpâtor'a evvelki gibi müfred muhâtab si-gasıyla (yânî «sen» diye) hitâb etmiş, fakat bütün unvanlarına «Macaristan Kralı» ilâve olunmuş ve bunun evvelki ahidnâmede unutulması Bâb-ı Hümâyûn'câ eski reîsül-küttâba atfedilmiştir.

Saray tercümanı Askiye, Budin valisine gönderilmiş olan vesikanın münâsib surette tashih olunduğuna emîn olmak için iki defa Budin'e gitti. Paşa mührü bozmayıp, fakat herşeyin muntazam olduğuna başı üzerine yemîn etmiştir. Şmid, zât-ı şahaneden bir berât almıştır ki, Kudüs ruhbanlarını Bâb-ı Hümâyûn'un husûsî himâyesi altına koyuyordu. Şmid'in gitmesinden sonra Reninger, berât hükümlerinin icrası zımında, Dîvân-ı Hümâyûn'dan gerekli fermanları aldı. Sınırların belirlenmesi için her iki taraftan komisyon tâyin olundu. Fakat komisyon hiçbir şeye karar vermeksizin, 3.000 Türk Raab (Yanık Kale) mıntıkasında bir akın yaptığı gibi, 2.000 akıncı Kopraniç üzerine yürüyerek birçok esîr ve hayvanât alıp dönmüştür. Meçker, bu karışıklıklardan şikâyet etmek için Budin Va-lîsi nezdine gitti. Vâlî, bu husustaki hatânın Parahan üzerine önce asker göndermiş olan Forgaç'a âit olduğu cevâbını verdi. Hâlbuki bu akın, Türkler'in daha önce yaptıkları ve bu esnada 17 köy yaktıkları diğer bir akına misilleme olmaktan ibaretti. Ancak bu muahedenin bozulması, Venedik muharebeleri ve payitaht ihtilâlleri ile meşgul olduğu için Macaristan hududunda asayişin korunmasından başka bir şeyi arzu etmeyen Bâb-ı Hümâyûn'un emir ve malûmâ-tıyla vuku bulmuş değildi.³³⁹

Abaza Hasan ile İbşir Paşa'nın İsyanı

Anadolu'da Abaza Hasan'm isyanı payitahtı heyecana düşürdü. Abaza, Kara Haydar mes'elesindeki hizmetinden dolayı, Anadolu Türkmen voyvodalığıyla mükâfatlandırılmıştı. Ancak ağalar, idarenin dizginlerini

³³⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/512-514.

ellerinde bulundurdukları zaman (Melek Ahmed Paşa kedhudâsı) Gade Kedhudâ ile ittifak ederek, eski bir eşkiya sergerdesi olan Ak Alî'yi tâ'yîn ettirmişlerdi. Abaza Hasan, boş yere adalet istedikten sonra Anadolu'da bir isyan tertîb ederek, Gerede ve Bolu arasında Bektaş Ağa'ya âit 30.000 guruh ile bir takım deve ve atlan yağma etmiş, Kastamonu sancağında Ifkaanî nahiyesinde ele geçirdiği yeniçerilerin burun ve kulaklarını kesmiş, KÖle-oğlu

nâmında eski bir şakiyi bayrağı altına almıştı. Ancak Köle-oğlu Abaza'ya uzun müddet yardımcı olamadı; Bolu sakinlerinden Süleyman Ağa nâmında biriyle cengde yaralanarak İstanbul'a getirildi; sadrâzamın huzuruna çıkarıldığı zaman:

_- «Biz şehir vurmadık; kervan basmadık, zulüm define çalıştık» diye kendisini temize çıkarmaya çalıştı; lâkin bu sözlere rağmen asıldı.

Bu esnada kendisine Bolu sancağı verilmiş olan Canpolad Deli Hasan -ki Benli Hasan unvanıyla mâruftur- Abaza aleyhine sefer etmek üzere Üsküdar'a tuğ dikmiş olduğu halde, bir gece bâzı adamlar tuğları kaldırıp Abaza tarafına kaçtılar. Üsküdarlılar:

«A Benli Hasan! Tuğlar nice oldu» diye türküler çağırdılar.

tbşîr Paşa Abaza üzerine yürümek için emir aldıysa da âsî ile kadim dostluğundan dolayı, harekâtında ağır davrandı. Bunun üzerine sadrâzam ordu kumandanlığını îbşîr'den alarak, kendisini, askeri tarafından katledilmiş olan Bağdâd Valisinin yerine gönderdi; Abaza üzerine gidecek askerin kumandanlığını da Karaman Valisi olan eski âsî Katırcı-oğlu'na verdi.

Zile'de (Anaitis adındaki ilaheye nisbet edilen mâbediyle ünlü kadîm Zela) bulunan Abaza, Katırcıoğlu'nu karşılamaya ; giderek onu hezimete uğrattı ve Konya üzerine çekilmeye mecbur etti.

* Bu zamanlara doğru, Merdaseni (Mürdâsnî?) Kürd aşiretinden Mirza Paşa -ki İran muharebesinde aşireti halkından yedi Kürd ile birkaç yüz Acem'i perişan etmişti- İstanbul'da uzun müddet bir mansıb talebiyle vakit geçirerek, adamlarını doyurmak için kahve ibriğini bile satmaya mecbur olması üzerine, yine onun gibi zarurete düşmüş olan sabık Karaman defterdarı Nesîmî Efendi ve si-pâhî Yeğen Beğ ile beraber Anadolu'ya gitti. Sadrâzam, bunların Abaza'ya iltihak etmelerinden korkarak Van valiliğinden azledilen Mehmed Paşa'yı, Ohri beğinin ağalarından biriyle diğer birkaç kişiyi, askerle tâkîblerine gönderdi. Bunlar, kaçaklara Lefke'de rastladılar. Merdaseni Mîrzâ, Abaza'ya gidilecek yolun Lefke'den değil, Sapanca'dan geçmekte olduğunu söyleyerek, Abaza'yla birleşmek arzusunda olmadığını

söylediyse de, faydası olmadı; mutaassıplar Mîr-zâ'yı ele geçirmek istediler. Merdaseni hasımlarından birini mızrakla belinden öylesine vurdu ki, mızrağın ucu öteki taraftan bir karış dışarı çıktı. Lâkin kaçarken atıyla bir batağa saplanarak, Nesîmî Efendi ve Yeğen Beğ ile birlikte tutuldu. Üçü de İstanbul'a getiri-

lirken Maltepe'de çıkagelen bir emir mucibince îdâm edildiler. Başları saray önüne konularak halkın kîl ü kaalini mûcib oldu, îbşîr Paşa ise, Bağdâd valiliğine gidecek yerde Abaza ile birleşmişti, iki âsî reîsi cebren Ankara'ya girdiler. Beği bulunan Kürd Abdûh -Bektaş'ın atlarını şehre girmekten men' etmiş olan Kadı Kederoğlu'nu öldürmüş bulunduğu için- îdâm olundu.³⁴⁰ Kalenin yeniçerileri 15.000 guruş mukabilinde hayâtlarını satın aldılar, îbşîr ve Abaza, halkı sancakları altına davet etmek için Eskişehir ve havalisine emirler yazdılar; İstanbul'a gönderdikleri bir mektupta dahî Bektaş Ağa, Kara Çavuş, Kedhudâ Beğ, Sarı Kâtib, Deli Birader, Gade Kedhudâ, Samsoncu Ömer ile tezkireci Gassâyî'nin başlarını istediler. Ağalann isyânıyla âsîlerin istedikleri sekiz baştan altısının düşmesi üzerine, sadrâzam Siyâvuş Paşa ve müftî Ebû Saîd Efendi, îbşîr ile Hasan Paşa hakkında ne yapılması lâzım geleceğini müzâkere ettiler. Müftî, meşâyîhden birinin gönderilmesi fikrini ileri sürdü; lâkin sadrâzam muhalefet gösterdi. Telhîsci (sadrâzamin arzlarını Pâdişâh'a götüren) ile bir haseki, hatt-ı hümâyûn ile âsîlere gönderildi. Sadrâzam tarafından yazılan mektup:

- «Dediğiniz adamlardan sekizi öldürülmüştür; artık fitneden vazgeçip dağünüz!» diye nasihati ihtiva ediyor ve hatt-ı hümâyûn cem'iyet dağılırsa istekleriniz yerine getirilir tarzında ürkütücü bir vaadi içine alıyordu.³⁴¹

Dîvân, Anadolu beğlerbeği Mehmed Paşa, silâhdâr Parmaksız Hüseyin, ile Samsoncu Mustafa'yı iki âsî reîsi ile anlaşmak üzere müzâkere için görevlendirdi. Ulemâdan biri de beraber gönderilmek istenildiği halde, müftî muvafakat göstermedi. îbşîr Paşa Bursa üzerine doğru yürümeye başlamıştı. Bu haber üzerine Anadolu eyâletine tâyin olunan Silistre'den azledilmiş Derviş Mehmed Paşa, Gelibolu Geçidi'nden askeriyle Bursa'ya gönderilerek, onbeş alay (orta) yeniçeri de yollandı. îbşîr, İstanbul'dan gönderilen zâtları Eskişehir'de mutantan bir toplantıyla kabul etti. İtaatlerine mukabil Abaza Türkmen voyvodalığını, îbşîr de Dürzîler'e olan

³⁴⁰ İbşîr Paşa. Abdûh Beg'ün emr İtdüğü zaman beğ bastını kaldırıp «Hey paşa hey! Ur boynını dersen; ururlar, amma ben egegâmi bağlamazdan evvel sen de gelirsın» dfmîş idi. İbşîr de cevaben .Keder-ogh eşegüni bağlamadan işte sen varıyorsun!» didi. Naîmâ. s. 159. (Mütercim)

³⁴¹ Naîmâ, c. 5, s. 160 ve 161. (Mütercim)

eski kininden dolayı intikam almak için istediği Haleb valiliğini aldı. Âsîler tarafından imza edilen hüccet³⁴² daha sonraları Köprülü Paşa'nın eline geçmiş ve Köprülü buna imza koyan âsîleri birer ikişer mahvetmiştir, İbşîr Paşa, itaatine delil olmak üzere -kızlarağasma âit evkafdan geçen senelerde tahsil edilip Kayseri'de kendisine gönderilmiş bulunan- 40.000 gıuşu İstanbul'a gönderdi. Bu para nihayet kızlarağası Süleyman Ağa'nın hazînesine girdi.³⁴³

Sipahiler Kanununun İhlâli

Girit'te üç sene hizmet şartıyla kaydedilen 2.000 sipâhîye gündelik 6 akçe tahsîs edilmesi askerî kanun bakımından mühim bir bozulmaya yol açmıştır. Osmanlıların askerî usûlleri gereğince si-pâhîlik, iyi hizmeti görülen yeniçerilere ve saray hademesine mahsûs olduğundan, yeni kaydedilen şahısların yeniçeriler gibi muamele görmeleri, bunca zamandan beri riâyet edilen usûlü bozan bir yeniliktir.³⁴⁴ Saraydan da -Pâdişâhın etrafından uzaklaştırılması, tam bir nüfuza sahip olan kızlarağasının memnun olmasını sağlayan- Muslu Ağa³⁴⁵ maiyyetinde olmak üzere, sipâhî unvânıyla ve altışar akçe tahsisiyle 120 hademe çıkarıldı. Sadrâzam Gürcî Mehmed Paşa gerek askerî kanunun bu suretle bozulmasından, gerek Bosna hududunda Mostar'da vukua gelen ve 300 kahraman Osmanlı'nın ölümüne, firar eden 300 kişinin de soğuktan dağlarda donmasına sebep olan bozgunluktan pek az müteessir oldu.³⁴⁶

Dervîş Mehmed Paşa'nın Kapdan Paşalığa Getirilmesi

Kapdân Paşa, Akdeniz'de dolaşmak üzere, 40 gemiyle çıkmakla görevlendirildi. Muhasıllar (vergi tahsil memurları) ve mukaddim-tutularak aslı İbşîr'e gönderilmiş, bundan böyle yeniçeri ocağından

³⁴² Bu hüccet kazaskerle şeyhülislâm tarafından imza edilerek sureti İstanbul'da

³⁴³ Bu evkaaf Kösem Valide Sultân'a aitti. Gelen akçe 48.000 riyal olup (bak. Nalına, c. 5, s. 164) kantar 0e tartılıp Haremeyn dolabına (Vakıf idaresine) konulmuştur. Naîmâ, s. 165- (Mütercim) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/514-517.

³⁴⁴ Daha önce yazılan 3.000 nefer hakkında da böyle muamele edilmişti. Kaakle-i kadime mucibince bu şekOde sipahi yazılanlar için ayrı defter yazılıp idare hizmetinden sonra bakiyyesi asıl deftere geçirilirdi Bu yeni yazılan sipahiler en alt derecedeki bölüklçre alınırken, devletin nizâmı bozularak haklarında böylesine mOsâadekârca davrandmıştır. Naîmâ'ya müracaat, s. 181. (Mütercim)

³⁴⁵ Muslu Ağa'ya vezâret de verilmişti. Natmâ, s. 100. (Mütercim)

³⁴⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/517.

hizmet mansıblarına müdâhale olunmaması ve sipahilerin eski hizmetlerinin ve vele-deşjerinin verilmesi yolunda birçok şartlan içine alıyordu. Natmâ'ya müracaat, s. 164. (Mütercim)

ler (gemici toplamaya memur olanlar), sefer için gereken adam ve akçeyi topladılar. Kapdân Paşa Boğaz'a varınca sadrâzama bir mektup yazarak, 19 gemiden mürekkep bir Venedik donanmasının Eski İstanbul (Aleksandria-Truas) önünde durarak yolunu kapatmış olduğunu bildirdi. Buna cevaben, yoluna devam etmekte sür'atli davranmasını bildiren bir emir aldığından, karanlık bir gecede gemilerinin bütün fenerlerini söndürerek Boğaz'dan çıktı. Tine (îstendil) adasını vurmaya düşündüğü halde, rüzgârın muvafık olmamasından dolayı Sakız*a doğru yelken açmaya mecbur oldu. Bir taraftan düşman donanması da görünerek, bir fırtınada iki kadirga ve üç mauna kaybetti. Kapdân Alî Paşa, hiçbir mühim teşebbüste bulunmamasından dolayı azledilerek, zincire vurulmuş olarak istanbul'a getirildi ve 100 kesesi müsadere olunduktan sonra bırakıldı. Yerine Der-vîş Mehmed Paşa kapdân oldu.

İbşîr Paşa Haleb'e vardığında, ahâlîden kıymetli hediyeler aldı. Yeniçerilerle sipahiler arasında bir sözleşme yapılarak, her iki taraftan Kur*ân-ı Kerîm üzerine yeminler edildi. İdârî bir ıslâhat yapılmasına kani olarak, yeni bir idare usûlü kanunu yaptı ki, buna göre, bundan böyle mansıblar en çok para verene değil, en ehliyetliye verilecek, irtikâb şiddetle te'dîb olunacak, eyâletler ve kadılıklar ancak üç senede bir tevcih edilecekti. İbşîr, Ömer Paşa'yı Ta-rablus-ı Şâm eyâletini idaresi altına almaktan men'etti. Ondandan sonra, gelecek sene baharında (yâni 1062 Rûz-ı Hızırında) Maraş çayırlarında atlarını otlatacağından bahsederek, orada toplanılması hakkında civar paşalara yazılar yazdı. Karaman Vâlîsi Katırcıoğlu bu kâğıdlardan birini kendisine getiren adamı tahkîr ederek kabul edip, İbşîr*ı mahvetmek için boğazlarda 6.000 kişi ile bekleyeceğini efendisine bildirmesini söyledi. Katırcıoğlu, evvelki isyanlarında, tabî-atiyle vahşet ve hiddete mail olan seciyesini değiştirmemişti. Lâ-rende ahâlîsi, sipahilerden biri için istediği saraydan çıkma dul bir kadını teslim etmekten imtina ettiklerinden şehri kuşattı ve bahis konusu kadını cebren aldı. Bir gün Katırcı'nın bu türlü kötülüklerine tahammül edilmesinden dolayı taacüb eden müftîye, sadrâzam:

- «O..... oğlu için saklıyorum»³⁴⁷ diyerek, (onu) İbşîr Paşa üzerine sevk

³⁴⁷ Naîmâ, s. 199 (Mütercim).

etmek jûyetinde olduğunu işaret etti.³⁴⁸

Mes'ûd Efendi İle Sadrazam Gürcî Mehmed Paşa Rekabeti

Her türlü karışıklıklar ve idâri hatâlar Mısır hazînesini zarurete düşürmüştü. Hüseyin Ağa-zâde Mahmud Paşa idaresinde Kansu ve Memi (Mamay?) beğlerin isyanı, Mısır'ı tam bir fetrete sokmuştu. Haydar Ağa-zâde'nin ikinci halefi Tarhuncu³⁴⁹ lâkabiyle yâd olunan Arnavud Ahmed Paşa, büyük bir servete mâlik olmak şüb-hesiyle, Devlet'e 150 kese tediye etmesi ihtar edildi. Ahmed Paşa bu paranın tediyesini vâad etti, fakat sözünde durmadı. Sadrâzam ve Rumeli kazaskeri, dîvânda, Ahmed Paşa'nın bu akçeyi mutlaka ödemesi lâzım geleceğim söylediler. Serbest ve cesur olan Anadolu kazaskeri Mes'ûd Efendi'nin, ne sebeple vermesi gerekeceğini sorması üzerine, Rumeli kazaskeri Vasfı Efendi «Kul ve onun malî efendisindedir» mealindeki hadîsi okudu. Mes'ûd Efendi o hadîsin bu maddeye münâsebeti olmadığını ileri sürdü. Bununla beraber Tarhuncu Yedikule'ye, yirmi kadar adamı da zindana³⁵⁰ atıldı.

Bir müddet sonra Pâdişâh, Mısır işleri hakkında müzâkere için, İstanbul'daki vezirlerin hepsini huzuruna getirtti; Valide Sultân kafesli pencere arkasından müzâkereleri dinliyordu. Sadrâzam Mısır valiliğinin kayd-ı hayât şartıyla verilmesini teklif etti. Lâkin Mes'ûd Efendi', bu fikre muzaffer bir edâ ile karşı koyarak, bu şeklin kabul edilmesi hâlinde az çok yakın bir zamanda Mısır ülkesinin istiklâlîne yol açacağını îsbât etti.³⁵¹ Ondan sonra zarurî ihtiyâç maddelerine narh konulması hakkında Gürcî Paşa ile şiddetli bir münâkaşaya girişti.³⁵² Gürcî Mehmed Paşa, sözlerine delü göstermekten âciz kaldıkça, ihtiyarlığından ve sakalının devlet hizmetinde ağardığımdan bahseder, duruma düştüğünden, Valide Sultân bu garîb delîl-getirme tarzından bıkarak, bir gün kendisini setr eden perdenin arkasından:

³⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 517-518.

³⁴⁹ Hammer «Tarhundun «Dracunculus Hortensis» demek olduğunu yazıyor. Bnr-hân-ı Kaaü'da ctarhun», başka bir mânâyla açıklanmış ise de asıl mânâsı hakkında her İki açıklama da yetersiz kalmaktadır, {haz.}

³⁵⁰ 1062 Muharreminde Gfircî Mehmed Paşa Mısır'dan azledilmiş Tarhuncu Ahmed Paşa'yı divâna getirterek, şu kadar malî taahhüd etmiş olduğuna dâir bir hüccete istinaden 150 Mısır kesesini hazine için istemişti. Mes'ûd Efendi bunun kanunen tahsil lâzım gelirse, dîvanda şer'an görülmesi lâzım gelmeyip; şer'an görülecek ise, mültezim ancak makbuzundan sorumlu olduğundan senedin kâfi olamayacağını ileri sürüyordu. Nafmâ'ya müracaat, s. 180. (Mütercim)

³⁵¹ Baba Ca'fer Zindanı ki Asmaaltı taraflıdır. (Mütercim)

³⁵² Mısır kendi kendisini muhafaza edemeyeceğinden, bilâhare yabancıların istilâsına uğrayacağını da ilâve etmeliydi. (Mütercim)

- «Baka Paşa, bak, ak sakal, kara sakal hesapta değil; tedbîr ak sakal ile olmaz, akü ile olur; efendi ne derse hemân onu yap» demişti.

Mes'ûd Efendi, Pâdişâh'ın ve Valide Sultân'm himayesine dayanarak, sadrâzamın bütün delillerini şiddetle çürüttü ve bâtil oluşunu isbât etti, o surette ki, kendisi haysiyetini yükseltti ve hasmının itibârını mahvetti. Artık Gürcî'nin azledilmesi lüzumu aşikâr oldu.³⁵³

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Sadâreti

Kızlar ağası, müftî, mîrâhur yine Siyâvuş Paşa'nın davet edilmesi teklifinde bulundular. Mes'ûd Efendi, bunların istedikleri adam sadrâzam olacak olursa, iktidarın dizginlerinin onların eline geçeceğini ihtar ederek, biraz evvel Yedikule'den çıkmış ve Selanik'te ikamet etmekte olan Tarhuncu Ahmed Paşa'yı tavsiye etti ve İstanbul'a dönmesi için müsâde aldı. Tarhuncu'nun ansızın İstanbul'a gelmesi Gürcî Mehmed Paşa'yı şübheye düşürdü. Lâkin zât-ı şâhâne, 12 Receb 1062 - 19 Haziran 1652 târihinde, ertesi ber-mutâd Surre çıkarılıp Ahmed Paşa'ya Şâm eyâleti için hil'at giydirileceğine dâir bir hat çıkarıldığından, sadrâzamın telâşî sükûnete dönüştü. Bu hatt-ı hümayûnun yazıldığı gün Yalı Köşkü'nde dîvân toplanarak, Mes'ûd Efendi, donanmanın mühimmatını tedârik etmediğine dâir sadrâzama haylî sözler söyledi. Dîvân esnasında Has-oda-başı Gürcî Paşa'ya bir hatt-ı hümayûn getirdi. Gürcü:

- «Ben okumak bilmem; reîsi çağırırsınlar» dedi. Müftî hattı okudu:

- «Sen k-i vezîrünsün, mührimi viresin» sözlerini ihtiva ediyordu.

poksanbeş yaşındaki ihtiyar, heyecandan titrediği halde, mührün bağlı bulunduğu kaytanı çözemedi; has-oda-başı önüne oturup çözdü, mührü eline verdi, sadrâzam yaşından ve hizmetlerinden bahse başladı. Lâkin, kendisine «ma'tûh» (bunak) diye hitâb eden Mes'ûd Efendi'nin, tahkirlerinden başka, kimseden cevap alamadı. Hasoda-başı, dîvânda hazır bulunanları Pâdişâh'ın nezdine davet etti. Gürcî Paşa da birlikte gitmek istediye de, bostancı elini paşanın göğsüne koyarak mâni olmakla beraber, dîvâna mahsûs olan sangını çıkarttı. Dîvân üyeleri, Pâdişâh'ı tahtında oturur buldular. Valide Sultân da perde arkasında hazırды. Sultân Mehmed:

- «Vezîr kimi idelüm? Ne dirsünüz?» sözleriyle müzâkereyi açtı.

Müftî, uzun bir nutukla sadrâzam seçmenin Pâdişâha âit olduğunu

³⁵³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/519-520.

söyledi. Mes'ûd Efendi, bu kadar mühim bir mes'eleye karar vermek için hazır bulunanların dışarı çıkmasına müsâade istedi. Hu-zûr-ı şahaneye tekrar girdiğinde müftî evvelki cevâbını tekrarladı. Pâdişâh:

- «Ben mührü Girit'te serdârım Hüseyin Paşa lalama gönderirim.» deyince, müftî bunu tasvîb etmekle beraber, kaymakamlığa kimin tâyin olunacağını sorduğundan, Sultân Mehmed:

- «Ahmed Paşa lalamı kaymakam nasbettim» cevâbını verdi. Mes'ûd Efendi, hazır bulunanların yine istişare için ikinci defa

huzurdan çıkmasına müsâade aldı. Dîvân erkânının aralarındaki müzâkerede, Defterdar Paşa ile yeniçeri ağası ve bölük ağaları:

- «Eğer Hüseyin Paşa sadrâzam olursa, Girit'e en azından on-bin asker ve dörtbin yük akçe lâzım gelir» diyerek, Hüseyin Paşa'nın sadârete yükselmesine i'tirâz ettiler.

Müşavirlerin huzûr-ı hümâyûna dönüşlerinde, ortaya çıkan düşünceyi müftî efendi, Rumeli kazaskeri olmak sıfatıyla Sultân Meh-med'e arzetti. Bunun üzerine Valide Sultân perde arkasından yeniçeri ağasına ve altı bölük ağalarına hitâb ederek, hazîne sıkışık durumda olduğundan paranın sonra gönderilmesini söyledi. Bu şekil imkân dâhilinde değildir cevâbı verilmesi üzerine, müşavirler diğer birinin seçilmesi için aralarında müzâkereye mecbur oldular.

Uzun bir müzâkere cereyan etti. Nihayet Mes'ûd Efendi'nin fikri kabul edildi. Mes'ûd Efendi şöyle söyledi:

- «Sadrâzamdán üç şey beklenir: Donanmanın techîzi, Girit seferinin devamı, askerinin masraflarına gerekli olan paranın tedârîki. Hüseyin Paşa sadrâzam olsa da kaymakamın onun gıyabında bu tedbîrleri alması gerekecektir. Eğer kaymakam bu üç şartı icraya taah-hüd ederse, niçin mührü ona vermemeli?»

îlazir bulunanlar cümleten aynı fikirde bulunması üzerine Ahmed Paşa'ya:

- «Bu üç şeyi taahhüd eder misiniz?» denildi. O da':

- «Taahhüd ederim» dedi.

Meclîs tekrar huzûr-ı hümâyûna döndü. Ahmed Paşa yukarıda yazılı şartlarla sadâreti kabul etmekte olduğunu tekrar etti. Sultân Mehmed mührü Ahmed Paşa'ya verdi; Fatihâ okundu.

IV. Mehmed, Ahmed Paşa'ya:

- «Dikkat et, her vezîr yalnız azl ile kurtulmaz; fena idare edersen başını keserim» dedi; Ahmed Paşa yer Öpererek, kendisi de şart olarak,

alacağı mâlî tedbîrlerin uygulanmasına kimse tarafından muhalefet edilmeyip, nerede para bulursa almakta serbest olmasını, ikinci olarak, kimsenin müdâhalesi olmamak üzere tam bir istiklâl ile idaresine müsâade edilmesini öne sürdü. Pâdişâh, iki hatt-ı hümayûn vererek, ikisini de vaad etti. Yeni sadrâzam hanesine giderek, orada vezirler, müftî ile kazaskerler kendisini tebrik ettiler. Ahmed Paşa bunlara hitaben:

- «Madem ki liyâkatim olmadığı halde Cenâb-ı Hakk beni bu makama getirmiştir, Devlet'te intizâmı iade edeceğim, yâhud bu uğurda hayâtı terk edeceğim.» demiş olduğundan, bu son sözler, umûmî olarak uğursuzluk alâmeti sayıldı.³⁵⁴

Malî Tedbirler

Aslen Arnavud olan³⁵⁵ Tarhuncu Ahmed Paşa hademelikle saraya girmiş ve sipahilikle çıkmıştı. Mûsâ Paşa ile birlikte o sıfatla Mısır'a giderek, daha sonraları Mûsâ Paşa'nın Budin valiliğinde ve İstanbul'a dönüşünde kedhudâsı olmuştu. Halkın vücûdunu bin parça eylediği Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın da kedhudâlığında bulunarak, sipahilerin Atmeydanı'ndaki hizmetlerinden sonra müftî Ab-durrahîm Efendi'nin himâyesi sayesinde başını kurtardı. Daha sonra Diyârbekir ve Mısır Vâlisi olmuş ve her tarafta doğru ve şiddetli bir adam şöhreti bırakmıştı. Sadrâzam olur olmaz ilk icrââtı, bu husustaki umûmî i'tikadı takvîye etmek oldu. Geceleyin hapishane bânı suçluları boğdurarak, halkın bunları nüfuzlu ve zengin şahsiyetler zannetmesi için, na'şlarını işlemeli gömlek ve kemerlerle³⁵⁶ sokağa attırdı. Bu suretle kuvvetlilere selâmet sağlayıcı bir korku telkin etmek ve zayıflara tarafsız bir adalet devri başladığını bildirmek istiyordu.

Mutbah, tersane, diğer umûmî hizmetler eminlerinin hesaplarını muayene ederek, her tarafta masrafları kıstı. Ulemâ ve büyük

memurların tebriklerini îfâ eyledikleri gün, müftî'nin gümrük eminini takdim etmesi üzerine sadrâzam:

- «Matbah ve koyun emâneti de sende değil midir?» diye sordu.
- «Evet» cevâbı vermesi üzerine kaşlarını çatarak:

³⁵⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 520-522.

³⁵⁵ Debre sancağının Mat kazasından, Hadkattl-Vfizera. (Mütercim)

³⁵⁶ «Kenarlı gömlek ve don ve sırmalı uçkur giydirilmiş idi. Fakat halk bunların tabanları altına bakarak ve cüsselerinin cesametlerini nazar-ı f tib&ra alarak ne türlü şahıslardan olduklarını anladılar.» Naîmâ'ya müracaat, s. 226. (Mütercim)

- «Ya niçin payitahta gelen koyunlar bu kadar zayıftır? Ben Selanik'ten gelirken her tarafta semîz koyun sürüleri gördüm; bunlar kimindir diye sordukça hep 'Gümrük ve koyun emininin malıdır' cevâbını aldım.» dedi.

Koyun emîni:

- «Sultânım, kasaplar için şehre zayıf veyâhud' semîz koyun satmak müsavidir, koyunun semizi olsa zayıfını niçin keserler?» cevâbını verdi.

Sadrâzam:

- «Mel'ûn, semîz koyunları da zayıf koyunlar fiatma vereceksin; yoksa seni öldürürüm.» dedi.

Müftî gümrük-emîninin lehinde müdâhale edip iyi hizmet için uğraşacağını söylemesi üzerine, sadrâzam zahiren yatışmış göründü ve eteğini öpmeye müsâade ederek:

- «Pek güzel, bundan sonra vazifeni daha iyi görürsün; fakat şimdilik üçyüz kese akçe vereceksin» dedi.

Gümrük emîni:

- «îmkâm yoktur; buna mâlik değilim» dediyse de, Tarhuncu, acı acı gülerek:

- «Ben biliyorum, sen kendine şefaatçi bulacağını ümîd ediyorsun, nüfuz sahiplerinin himayesine istinaden param yoktur diyor* sun. Asılacak herif! Himaye zamanları geçti, bugün üçyüz keseyi defterdara teslim et, eti de ucuzlat, yoksa seni dört pare ederek her pareni şehrin bir kapısına asarım!» sözlerini söyledi.

Ondan sonra hazır bulunan kapıcı-basilara hitâb ederek: .

- «Siz P&dişâh'ın rikâb ağalarısınız; fakat ahlâksız derme-çat-ma askere dönmüşsünüz;³⁵⁷ sizin ahvâlinize mukayyed olarak asıl vazifenizde istihdam ederiz,» dedi.

Bütün büyük memurları, rüşvetçilikleri hakkında ve dolayısıyla ta*rîzleri ve bundan böyle birşeye muktedir olamayacaklarına dâir

olan açıklamalarıyla gücendirdi. Gürcî Paşa'nın verdiği bütün memuriyetleri ibtâl etmek istedi. Lâkin:

- «Gürcî Paşa'nın bütün tevcîhâtı yerinde bırakılmıştır, birine muâraza ve vakti hulul ve bir sebep hudûs etmeden azl ve tebdil ile müdâhale etme!» mealinde hatt-i hümayûn çıkarıldığından, bunları feshedemedi.

Tarhuncu Ahmed Paşa, bütün vâlî ve memurlara «irsaliye» nâ-mıyla bir

³⁵⁷ «Siz pâdişâhım rikâb ağalarısınız, amma bu şehirde hemân miklecî levende dönmüksiz. Natmfî, s- 228. (Mütercim)

vergi tarh ederek, kendisini de 20.000 guruş ödemekle mükellef kıldı. Bu suretle umûmî varidatı 700.000 guruş artırmaya muvaffak oldu. Her değirmene bir guruş (bundan da hazîneye 100.000 guruştan ziyâde hâsılat olması lâzım gelirdi) ve her haneye iki guruş koydu. Ancak bu son iki verginin tahsili büyük müşkilâta uğradı. Sipahiler diyorlardı ki:

- «Bizim tahsisatlarımız verilmediği halde, değirmenlerimiz için nasıl vergi vereceğiz?»

Eğer bu tedbîrde ısrar edilse istanbul'da, Galata'da, Üsküdar'da mutlaka bir isyan çıkacaktı. Binâenaleyh bundan vazgeçilmek zorunda kalındı. Sadrâzam tarafından çıkarılan diğer birkaç emir de hayalî kaldı. Bu cümleden olmak üzere, mumun okkası 22 akçeye indirilip, fakat mumcular Sa'dî-zâde Efendi'nin himayesiyle 400 dirhem olan okkanın mum satışında 340 dirhem olmasına müsâade aldılar. Ağırılığının bu surette indirilmesi, fiatımın indirilmesine eşit olduğundan, eski hâl değişmemiş oldu.³⁵⁸

Sadrâzamin hazîneyi zenginleştirmek için vâki' olan mesâisi bütünüyle faydasız kaldığından, devletin gelirlerinin ve masraflarının miktarlarını belirlemek için huzûr-ı şahanede büyük bir meclis toplandı (17 Şubat 1653 - 19 Rebûlevvel 1063).³⁵⁹ Birkaç senenin bütçeleri çıkarılarak on sene önce varidatın masraflardan çok fazla ve sadrâzam Kara Mustafa Paşa zamanında varidat ile masrafların denk bulunduğu ve fakat o zamandan beri masrafların mütemadiyen arttığı anlaşıldı. Vak'asını yazmakta olduğumuz şu zamanda ise, devletin varidatı iki milyardan dörtyüz akçe ve masrafları bu miktardan yüzyirmi milyon fazlaydı.³⁶⁰ Karışık bir müzâkere vuku buldu ve hiçbir netice çıkmadı.³⁶¹ Çünkü kimse tasarruf çârelerini göstermek istemez, yâhud gösteremezdi. Bu meclisde hazır bulunan müverrih Hacı Kalfa, bu müzâkereden fırsat bularak «Düstûrül-Amel fi- la-lâhi'l-Halel» adındaki kitabını yazıp, bunda birkaç senenin isfetisü-kî bilgilerini dere etmiş ve idarenin her türlü kötülüklerini gister-miştir. Ancak gösterdiği çârelerin tatbikine hiçkimse cesaret edemeyeceği için, eserini neşretmedi. Üç sene sonra müftî Hüsâm-zâd**ye vererek, o da mütalâa buyurulmak

³⁵⁸ *Bu hâl herkese sermaye-i istihza oldu. Herkes hıdmetkârına birşey almasını ismarladukça «sakın paşa okkasıyla, Sa'dî-zâde okkasıyla ofenasun!» dilerdi.» Nalmâ, s. 253. (Mütercim)

³⁵⁹ Meclis tersane bağçesinde toplanmıştı, Naîmâ 19 RebKBflhir çarşamba târihini gösterir, s. 281. (Mütercim)

³⁶⁰ Naîmâ'nın tâbirince «Cümle memâlikl mahrûsenün senevt îrâdı yigirmidört bin yiSc akçe olup alü bin kadarı der-i devletde bakisi şâir memleketdedür; hâlâ îrftddan masraf bin ikiyüz yük kadar ziyâdedür-. s. 282. (Mütercim)

³⁶¹ Huzûr-ı şahanedeki ilk mecliste yalnız birkaç îrâd ve masrafın çıkarılmasına karar verilmişti; sonra Defterdar Paşa sarayında toplanıldı ki, bu karışık müzakere orada oldu. Naîmâ, s. 282. (Mütercim)

tavsiyesiyle zât-ı şahaneye Uk-dîm eyledi.³⁶²

Kızlarağası İle Şeyhülislâmın Azledilmeleri

Tarhuncu'nun, kendisinin serbestçe işleri yürütmesini sağlamak için, i'tinâ göstermesi, kızlarağası Süleyman'a, ikbâl ve iktidarının sona erdiğini haber vermişti. Süleyman Ağa, o vakitten itibaren, gözden düşmüş büyük hadım-ağalarının son ilticâgâhı olan Mısır'da kendisine bir uzletgâh hazırlamaya başlamıştı. Himaye ettiği Gala-talı Mehmed'in³⁶³ Mısır valiliğine tâyini için sadrâzam nezdinde her türlü teşebbüslerde bulundu. Lâkin Tarhuncu gerek bunu, gerek Hüseyin'in yeniçeri kâtibliğine iadesini reddetti. Süleyman Ağa, bu suretle nüfûzsuz kalmasına müteessir olarak, Teke Sultân'ın (Ken'ân Paşa'dan dul kalmış olan sultân) nikâhı günü toplantıda bulunan vüzerâ ve ulemâ için hil'atler istenildiği zaman:

- «Bende ne altın var, ne kürk!» diye infialini Valide Sultân'a göstermeye cesaret etti. Bu ihtiyatsız sözleri üzerine Mısır'a sürüldü ve yerine saray ağası (Bayram Ağa) getirildi.

Süleyman Ağa'nın azlinden bir müddet sonra şeyhülislâm efendi makamından ayrıldı. Müftînin gözden düşmesine, usûle aykırı olarak icra ettiği ve alenî düşmanı kazasker Mes'ûd Efendi'nin defterini Pâdişâh'a takdîm eylediği tevcihât değil, efendinin gösterdiği hiddet sebep olmuştur. Karakterindeki şiddete galebe etmesi mümkün olmadığından bir gün eski İstanbul kadısı Es'âd Efendi'yi tah-kîr etmiş ve döğüp sakalını yolmuş idi. Bu durum, hazır bulunan kişilerin nefretini celbetti. Bu hâdiseyi bastırmak üzere, Tarhuncu'nun sarfettiği mesaî semeresiz kaldı. Müftî, sadrâzam tarafından himaye edilerek, hareket tarzının neticelerini Önlemek üzere Pâdişâh'a yalanlarla dolu bir arıza takdim ettiği halde, bunlardan da fayda görülmedi.³⁶⁴

³⁶² Kâüb Çelebi'nin ifadesine nazaran Hûsîm-zâde risaleyi Kâtib Çelebi den istemiş ve «Pâdişâh'a okuduk ve cktuduk» demiş. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 522-525.

³⁶³ «Kendi terbiyesiyle kapıcılar kedhudâsı olup hâlâ ma'zûl olan Bıvıku Men med kí Galatau Kel Hasan ofclu dedükleri bî-hayâdur.. Naîmâ. s 23. (Mütercim)

³⁶⁴ Naîmâ müftî efendinin kâğıtlarından birini aşağıdaki şekilde kaydediyor : «Benüm şevketlü pâdişâhtım, bu duâcınız abâ en cedd Pâdişâhumun müstakim ve müteşerri' duacısı olup dahi icâb ider hal yoğiken mahzâ nevalarına mu-tabaat itmediğümüz için Es'ad nâm râşî ve mürteşi gelüp bir şeyhü'1-is-lâm iken terki edeb ve hetk-i hürmet idüp bize müşâfeheden zâlim ve dinsiz diyüp bu makûle elfâz-ı kabîha İle atâle-i lisân idüp ve sakakmuza yapışup bizi darb idüp meclisden ihrftc olundukda şâir ulemâ rinde olan zorbaları - &i merhum babanızı kati iden mücbirilerdür- ayağa kaldırup tehezzüb ve oem'iyet idüp bir alay ehl-i garaz bize eziyyet uzeredürler; ve asıl murâd-ları bu bahane ile tecemmu' idüp Pâdişâh'a hücum ve sût-i

En ileri gelen ulemâdan yirmi zât ile yine ulemâdan ikîyüz kişi, hep birden saray-ı hümâyûna gitmek üzere, reîsü'l-ulemâ Kara-çelebî-zâde Mahmûd Efendînin hanesinde toplandılar. Bu toplantı haber alınır alınmaz yeniçeri ve sipahiler ulemânın isteklerim si-lâhlarıyla tevsik etmek üzere hizmet arz ettiler. Muhtelif esnaf da, tamâmiyle isyanı kendi menfaatlerine hizmet ettirmek düşüncesiyle, onlara iltihak etmek teklifinde bulundular. Ulemâ, esnafın ve askerinin yardımlarını reddettiler. Lâkin dükkânların kapanmasını ve birçok ahâlînin kendi arkalarından saraya doğru gelmelerini men' edemediler. Saray-ı hümâyûna doğru yolun yansını katetmiş oldukları halde, karşıdan kırmızı çuka dolamalı ve serâser kuşaklı bir haseki gelerek atından inip Matjmûd Efendî'nin üzengisini öptü. Ve şöyle bir hatt-ı hümâyûn sundu:

«İzzetli ulemâ efendiler, benüm abâ en cedd devletlim duacıları, ulemâ-i devletümsiz (devletimsiniz); ve size zulm ve cevr oldu-ğuna ve en ednânuzun hatırı rencide oldu-ğna kafan rızây-ı hümâyûnum yokdur ve her birinüze inayet ve riâyet murâd-ı hümâyû-numdur; elem çekmeyesiz. İmdi hatt-ı hümâyûnum vüsûl bulduk-da cem'iyetle bir kadem dahî ileri geîmeyüp menzilinüze dağılasız, ve her muradımız ne ise yazup bildiresiz, ve bir iki gün sabr idesiz; murâdmuz ne ise bir hâl iderüz. Zinhar mazmûn-ı hatt-ı şerîfûme mugaayir iş itmeyesiz, ve's-selâm.»³⁶⁵

Ulemâ buna itaat ettiler ve bostancı ile birlikte Mahmûd Efendînin hanesine geri döndüler. Müftî aleyhine yalan gerçek suçla* malarla dolu bir mufassal arıza yazıldı.³⁶⁶ Şeyhülislâm üç gün sonra azl olundu. Bahâyı Efendî ikinci defa olmak üzere makaam-ı me-şîhat-ı islâmîyeye geldi (17 Ağustos 1652 - 12 Ramazan 1062). Malları müsadere edilerek kendisi bu zamana kadar Yedikule'de mahbûs bulunan Gürcî Paşa'nın yeni müftî ile eski dostluğu olduğundan, onun nüfuzu te'sîriyle serbest bırakıldı ve Ohri sancağı verildi.³⁶⁷

kasddur. Bun-larun haklarından gelinüp te'dîbleri vâcib olmuşdur; ve illâ yine fitne-i azime İkaz itmeleri mukarrerdür.» s. 340. (Mütercim)

³⁶⁵ Naîmâ'dan aynen. (Mütercim)

³⁶⁶ Ulemâ, arızalannı yazdıktan sonra, hasekiye yanıp yakılarak vak'ayı pâdişâha arz etmek üzere yemin verdiler. Bir aralık, kâğıdın sadrâzam ve müftî tarafından aldırılması korkusunu İzhâr etmeleri üzerine haseki «Behey efendiler, bu nasıl sözdür? Ben pâdişâh tarafından geldim, yine efendime giderim ve memur olduğum hizmeti müstakülen edâ ederim. Benim elimden kâğıdı almağa kim kaadirdir? Ya ben başımdan korkmaz mıyım?» demeğe mecbur olmuştur. Elbette bu efendilerin çoğu haseki ağadan bu yolda sözler işitmek derecesinden yüksek bir iz'âna mâlikdiler; lâkin buna benzer topluluklarda çenesinde kuvvet olan zihni durumlarının diğerlerine te'sîr etmesi umûmî kaaide olduğundan haseki ağa, halktan bir yığın câhillere akıllıca nasihatlar verecek ahvâle vâkaf bir filim mertebesinde bulunmuştur. (Mütercim)

³⁶⁷ Gürcî Pasa, Köprülü'nün sadâretine çalışmasından dolayı ihtiyar Mîmâr Kaasım'ı Yedikule'de

Türkmen voyvodası Abaza Hasan hakkında bu esnada şikâyetçiler geldi. Sipahiler, arkadaşlarından birinin bir yeniçeri tarafından katledilmesinden dolayı isyan edecektiler. Kan için kan isteriz diyerek zabitlerini taşa tuttular ve fitnenin başı olan Cinci Yûsuf ile Arab Selîm'in arkasına takılarak Üsküdar'a geçtiler. Lâkin ulemâ, kati cinayetine karşı diyet alınabileceğini söylemeleri üzerine, sipahilerin ekserisi itaat ettiler. Suç ortakları tarafından terkedilmiş olan Yûsuf ve Selîm kaçtılar. Yûsuf Eskişehir'de yakalanarak boğuldu, Selim ise Haleb'e kadar giderek kurtuldu.³⁶⁸

Kadızeliler'le Şeyh Müridleri

Bahâyî Efendi'nin müftülüğünde Kadızeliler'le Şeyh Sivâsî'ye bağlı olanlar arasındaki çekişme hortladı. Kürd ulemâsından Molla Mehmed ile Tatar ulemâsından «Tatar İmam» lakabıyla ma*rûf diğer bir zât Birgili Mehmed Efendi'nin eseri olan «Tarîkat-i Muhammediyye»ye i'tirâzlara dâir kitaplar yazdılar. Zuhur eden galeyân üzerine Bahâyî Efendi Kürd Mehmed'i kendisini hayrına olan ihtarla tevbih etti ve bir müddet ortadan çekilmek üzere 20 altın verdi. Kadızeliler'in katlini talep ettikleri Tatar İmam, şeyhülislâmın nezdihe giderek düşmanlarının arzusu yerine getirilmek için katle mahkûm olursa hükm-i tlâhî'ye razı olup, ancak muhaliflerin düşüncelerine aykırı olan beyanatının isbâtına hazır olduğunu söyledi ve bir katıra kitap yükletip bunları Fâtiî Câmiî'ne götürdü. Bu korkunç ilmî istihkâmın arkasında siper alarak hasımlarına: - «İşte meydân!» diyerek, hücumu davet etti.

Kadızeliler Tatar İmam'ın delillerine üstün gelecek deliller arayacak yerde, Birgili'nin Tarîkat-i İUhanımediyye eserini redd ve inkâr etmenin dîne bir taarruz olduğunu ve buna karşı yazılan ki-tabların hepsinin yakılması için şeyhülislâma emir verilmesi lâzım geleceğini zât-ı şahaneye arzetmeyi, kendilerince daha münâsib gördüler.

Bununla beraber, Pâdişâh'ın emri üzerine ulemâ bir meclis akdederek Tarîkat-ı Muhammediyye'ye karşı yapılan taarruzların bâtil olduğuna karar verildi. Ve Tatar İmam'a da selefin büyüklerinin eserlerine taarruzdan kaçınması ve aksi halde şiddetli cezaya uğrayacağı İhtır edildi (11 Ocak 1653

Kanukuyu'ya attığı zaman, zavallının burnunu akreb sokup, açılan yara burnunun bir tarafını götürmüştü. Gürel Paşa da bu defa Yedikule'de mahbûs iken başını akreb sokarak amelî nev'inden cezasını görmüştür. Naîmâ, s. 250. (Mütercim)

³⁶⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/525-527.

- 11 Safer 1063).

Taassup fikri bu tezahürat ile iktifa etmedi. Pâdişâh köşkünden iki kişinin tütün içtiklerini görmesi üzerine bunları idam ettirmek istedi. Lâkin müftî bunlar için şefaât ettiğinden, değnek cezâsiyle ve bir de tütün hakkındaki yasağın yenilenmesiyle yetinildi.³⁶⁹

Zelzele

Bu sırada Anadolu'da şiddetli bir zelzele oldu: Tire, Nazilli, Gev-şak,³⁷⁰ Denizli, Sultanhisarı kasabalarında birçok binalar harâb oldu, altlarında birçok adam kaldı; Güz el his ar'da şehrin yansı yerle bir oldu. 3.000 kişi enkaz altında hayâtı terketti (23 Şubat 1653 -25 Rebülevvel 1063). Kırk gün yer sarsıntısı devam etmiş ve siyah sular kaynamış ve devlet müverrihinin tâbirine göre, güya toprak sâkinlerinin isyanından dolayı titreyerek insanoğulların haksızlıkları sebebiyle yeryüzünde büyük bir yara açılmıştır.³⁷¹

Sarıkamış Kazakları (Zaporog Kazakları)

Bu zamanda payitahtın en ziyâde dikkatini çeken ahvâl Venedik muhârebesiyle Hatman'lan Hemielniki kumandasında Lehistan'a karşı ihtilâl çıkaran Kazaklar'm taarruzları olmuştur. Kazaklar kısa bir zaman önce Karadeniz'in şark ve garb sahillerine taarruz etmişlerdi. 15 kayıkla Varna'nın alt tarafında balçığa çıkarak mıntıkayı yağma ettiler ve yaktılar. Misiuri, Terkof, Lehile'de meydana getirdikleri hasarlar üzerine sadrâzam yeniçeri mütekaaidlerini sahilin muhafazası için Boğaziçi'ne gönderdi. Kazaklar Akkirman'a çıkarak ahâlden bir kısmını da esîr alıp götürmüşlerdi. Şahbaz Pa-şa'nın büyük bir gemi ve dört kadirga ile yaklaşması üzerine bütün esirlerini îdâm ettiler ve îstefan Burnu altında cenge hazırlandılar. 16 kayıkları, yeniçerilerin yalnız bırakmış oldukları Şahbaz Paşa'yı çevirdi. Şahbaz Paşa, iki kayığı batırmaya muvaffak olarak, oradan kurtuldu. Sinop'ta kadirgaların kumandanı Mehmed'i asmak istedi. Lâkin Mehmed yeniçeri ocağından olduğu için, şehirdeki yeniçeri miralay (çorbacısı) muhalefet etti. İstanbul'a dönüldüğünde Şahbaz Paşa Mehmed'den şikâyet

³⁶⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/527-528.

³⁷⁰ Natmâ'da «Köşk.tür (Bugün de aynı ismi taşıyan yerdir).

³⁷¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/529.

etti. Sadrâzam, kapdânı Tersane Dîvân-hânesi önünde astırdı; Şahbaz Paşa'yı da habsetti.

1652 Aralık ayında (Muharrem 1063) müftî, Dinyepr³⁷² Kazakları Hatmanı ve Lehistan'a karşı isyan eden Hemielniki'den bir mektup aldı ki, emri altında bulunan 300.000 Kazak'tan 40.000'ini Osmanlı Devleti hizmetine vermeyi tekîf ediyordu. Hemielniki, Osmanlılar elinde esîr bulunarak Türkçe ile ülfet peyda ettikten başka Kur'ân-ı Kerîm'i tettebbu' etmişti; öyle ki yan Müslüman bulunduğu, hattâ tamâmiyle Müslüman olduğu zannedilirdi. Şeyhülislâma mektup yazdıktan bir müddet sonra, Osmanlı usulünce kendisine hükümet berâtı verilmekle beraber, Moldavya'dan bir kısmının terkinin talep etmek üzere İstanbul'a dört sefir gönderdi. Hemielniki'nin murahasaları huzûr-ı hümâyûna kabul edildiler. Hükümetine" dâir de bir berât verilir, bunda Moldavya'dan arazî terkinin dâir bir söz dere Edilmeyerek, yalnız Kazaklar'ın işgal etmekte oldukları araziden bahsedildi. Elçiler Tatar Hanı tarafından İsmail kadısına yazılmış ve kadı tarafından kendilerine tebliğ olunmuş olan bir mektubu da takdim ettiler.³⁷³

Kırım Hânı

Kırım Hânı, himâyesi altındaki birinin İsmail evkaafı mütevellî-liğine tâyin olunmasını tekîf etmişti. Lâkin yeni kızlarağası, bu vazifeyi murâd ettiği bir şahsa vermişti. Kırım Hânı kendi adamının reddedilmesinden kızarak, îsmâîl kadısına:

- «Kızlarağası tarafından nasb olunan mütevelliyi def et, yoksa seni de, mütevelliyi de öldürürüm» diye yazmıştı.

Sadrâzam bu mektubu okudu, bir şey demeksizin aldı, sakladı. Biraz önce Kırım Hânı'na kılıç ve kaftan gönderilmişti. Bunları götüreren mîr-i alem Ahmed Ağa, döndüğünde, Hân'ın kılıcı hiç bakmaksızın yanına koymuş, kaftana yalnız sol kolunu sokmuş, sağ kolunu yere doğru bırakmış olduğunu ve kendisinin İstanbul'a firar eden iki esîri, İstanbul'da vükelâ tarafından satılmış olmasından şikâyet ederek, artık Pâdişâh'a esîr göndermeyeceğini

³⁷² Bu Kazaklar Zaporog ismini almışlardır ki, Dinyepr şelâlelerinden birinin adıdır. Türkler Dinyepr ve Buğ nehirleri arasında Sarı-su denilen bir bataklık münasebetiyle «Sarıkamyş Kazakları» derler, edilmeyerek, yalnız Kazaklar'm işgal etmekte oldukları araziden bahsedildi. Elçiler Tatar Hânı tarafından İsmâîl kadısına yazılmış ve kadı tarafından kendilerine tebliğ olunmuş olan bir mektubu da tak-dîm ettiler.

³⁷³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/529-530.

ifâde ettiğini sadrâzama haber verdi.³⁷⁴

Tarhuncu'nun İdamı

Sadrâzam, mâlîye ile ilgili tedbirleriyle Kırım Hânı'nın, bütün büyüklerin, özellikle huzûr-ı şahaneye girip çıkanların husûmetini celb ettiği gibi, kapdân Derviş Paşa'nın da düşmanlığını tahrik etti. Geçen senenin sonbaharında, Derviş Paşa, Ahmed Paşa'nın sadâretinden beri misli görülmemiş bir debdebe ile İstanbul'a girmişti: Der-vîş Paşa'nın arkasında 2.000 süvari ve piyade ve 7.000 atlı vardı ki, bunlar Silistre'de, Bursa'da, Anadolu'daki irtikâbların semereleriydi. Tarhuncu Ahmed Paşa, elindeki parayı en çok sipahilerin tahsisatlarının Ödenmesinde kullanır ve bahriye hizmetlerini ihmâl ederdi. Kapdân paşa bundan dolayı birkaç defa şiddetli çıkışlarda bulundu. Bir gün Tersâne'de sadrâzam ve defterdar Surnazen Mustafa Paşa'yla devlet işleri hakkında görüşürken, defterdara:

- «Mutlaka bana para vermelisin» demesi üzerine, defterdar:
- «Sana parayı taştan kesecek değiliz» cevâbını verdi.

Çekişme büyüdü. Nihayet defterdar, kendisinin de onun gibi ve-zîr olduğunu ve fakat onun gibi celâk olmamış bulunduğunu ve kapdân paşanın zulümleriyle âlemi harâb eylediğini söyledi. Kapdân paşa:

- «Ben mi celâliyim? Sultân IV. Murad gibi bir kahraman zamanında hududun durumunun tanzimi bana bırakılmadı mı?» diye bağırды.

Ancak hiddetinden nefesi kesildiğinden, sözünde devam edemedi. Sadrâzam konuşmaya müdâhale etmek istediğinden, kapdân paşa hiddetini ona tevcih ederek, vaad ettiği paraların te'diyesini te'-hîr etmek suretiyle kendisiyle oynamış bulunduğunu söyledi ve bundan sonra havale kabul etmeyeceğini, kendisine nakden 300 kesenin verilmesi lâzım geleceğini beyân etti.

Bu çekişme, üçüncü şahıslar tarafından, ağırlığı artıracak tafsilâtla Pâdişâh'a yetiştirildi. IV. Mehmed sadrâzamlı kapdân paşayı huzuruna getirtti. Kapdân paşa, nakden 20 kese almamış olduğunu isbât etti. Sadrâzam da, cevaben, havalelerin nakid hükmünde olduğunu, bunların ödeme zamanlarının girmesine kadar bekleyerek askerinin maaşını kendisinin verebileceğini ileri sürdü. Pâdişâh bu izahattan memnun olmayıp, o vakitten itibaren Tarhuncu Ahmed Paşa'nın azline karar verdi. Lâkin

³⁷⁴ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/530.

sadrâzâmın düşmanları, kendisinin düşmesinden sonra tekrar hükümet dizginlerini ele almak üzere dönebileceğini düşünerek, katlinden başka şekilde hoşnûd olamazlardı. Tarhuncu'nun kapdân paşa ile düşmanlığının saltanat tahtında bir ihtilâl tertîbleyerek Şehzade Süleyman'ı tahta oturtmak tasavvurunda bulunduğu halde, bu hususta Derviş Paşa'nın muvafakat göstermemesinden meydana geldiğini Pâdişâh'a telkin ettiler. Sultân Mehmed'in şübhelerini te'yîd etmek için eski yeniçeri ağası Süleyman Paşa'yı kullandılar. Süleyman Paşa'nın sâdedilliğinden istifâde ederek, kendilerinin tahayyül ettikleri tertibin doğru olduğunu Pâdişâh'a söyleyecek olursa, sadârete yükselebileceğine ikna ettiler. Bu entrika hemen hemen tamâmiyle muvaffak olarak, Sultân Mehmed, Tarhuncu'nun bertaraf edilmesini kararlaştırdı; bununla beraber kendisine görünüşte bir emniyet vermiş olmak için, Nev-rûz'dan beş gün önce sadrâzâmın idaresi hakkında övgü dolu bîr hat ile bir samur kürk ve murassa bir hançer gönderdi.

Müneccim-başının Nevruz için hiçbir hayırlı haber vermemiş olduğu sadrâzam, Pâdişâh'ın iltifatının bu yeni delillerinden dolayı tebriklerini arzeden hey'ete:

- «Siz pâdişâhların lütuf ve kahırlan muamelelerini bilemezsiniz! Bunlar hep benim idamıma mukaddimedir.» dedi.

Bir gün kazasker Hüsâm-zâde, böyle uğursuz saymanın münâ-sib olmadığını söyleyince, ona da:

- «Efendi, ben Pâdişâh'a hizmet etmek için bütün dünyâ ile bozuştum; böyle herkese mukaavemet etmekle kendimi harâb edeceğimi düşünmedim. Şimdi ekdiğimi biçiyorum.» cevâbım verdi.

Hatt-ı hümayûnun çıkmasından üç gün sonra, yâni Nev-rûz'dan evvelki ilk dîvânda, sadrâzam fena rüyalar görmüş olduğunu beyân ederek, hazır bulunan memurlara bir daha görmeyecekmiş gibi veda etti. Nev-rûz'da, Pâdişâh'a mu'tâd hediyeleri gönderdi. Zât-ı şâ-hâne bunları getiren şahsa hil'at giydirecek memnuniyetini izhâr etti. Tarhuncu, Nevruz girdiğinde hiçbir elem verici hâdise vuku bulmamış olduğu için³⁷⁵ biraz emniyet bularak, bâzı işlerin düzeltilmesi için tersaneye gitti. Ancak oraya gider gitmez hemen saraya gelmesini emreden bir kâğıd aldı. Hemen abdest alarak, yanında bulunanlara:

- «Sizi Allah'a ismarladık; âhiret hakkım helâl ediniz! Bize gadr edenler

³⁷⁵ Çünkü müneccim-başı Nev-rûz'da bâzı .kutûât ve mahâzîr, vardır demişti, Naîmâ, s. 297. (Mütercim)

de muammer olmazlar, inşâ'ali ah!» dedi ve namaz kılıp istiğfar eyledi.

Yolda, tezkirecisine:

- «Çelebi! Şimdi beni alıkoyup öldürseler, korkar mısın?» deyince, tezkireci:

- «Bu nasıl sözdür? Böyle vehimlere kapılmayınız!» tavsiyesinde bulunmuş olduğu halde, Tarhuncu, şehâdetin canına minnet olduğunu ifâde etmiştir.

Huzura girince Pâdişâh kendisini azarlayarak kaldırılmasını emrettiğinde, Tarhuncu:

- «Pâdişâhım beni gadren öldürüyorsun; Rûz-ı Mahşerde iki elim yakandadır.» sözlerini söylemiştir.

Pâdişâhın işareti üzerine bostancı-başı, talihsiz veziri boğdu; cesedi Saray'dan Demirkapı önüne atıldı (20 Mart 1653 - 20 Rebülâhir 1063). Müteveffa Mûsâ Paşa'nın nikâhlısı olan Tarhuncu'nun kızı, babasının na'sını kaldırmak için izin alarak, Üsküdar'a defn olundu.³⁷⁶

Sadrazam Derviş Paşa'nın İdaresi

Kapdân Derviş Mehmed Paşa sadâret makamına tâi'n olunarak, işlerin idaresine başlamasını kötü mâlî tedbîrlerle ve bir takım idamlarla ilân etti. Kendisini ağır surette tahkir etmiş olan Surna-zen Mehmed Paşa'dan intikam almaya bilhassa can atmakla beraber, mâlî müzayaka şiddetli ve hazînedede para mevcut olmadığı için, iki ay hizmetinde bıraktı. Lâkin bu müddet geçtikten sonra azlederek³⁷⁷ yerine ba-bâkî kulı Mustafa Ağa'yı tâi'n etti ve uhdesine beğlerbeğilik payesi verdi.³⁷⁸ Surnazen Tamışvar valiliğine ve Tamışvar vâlîsi bulunan Emîr Paşa Kanije'ye gönderildi. Eski reîs-ülküttâb Mevkûfâtçı Mehmed Efendi baş-muhâsebeci ve dâmâdı Bolulu Mecdî Mehmed Efendi cizye muhasebecisi oldu. Tarhuncu'nun düşmanlarıyla suç ortaklığı etmesine mukabil sadâreti ümîd etmiş olan Süleyman Paşa Girit'e gönderildi ve fakat Pâdişâh'a müracaatı üzerine Malatya sancağı has olarak uhdesine verildi. Derviş Paşa'nın henüz kapdân

³⁷⁶ O zaman müverrihlerinin hepsinin şehâdetiyle anlaşılır ki. Tarhuncu Ahmed Paşa doğru ve devlet hazînesinin islâhına çalışmış bir sadrâzamdır. Kendisine yüklenebilecek yegâne kabahat «msâk.dir ki, bu da «nehhâb» (çapulcu, yağmacı) ve «vehhâb» (bağışlayıcı, cömert) olmadığına delâlet eder ve lehine şehâdet eder. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 530-532.

³⁷⁷ Nalmâ, Surnazen'in defterdarlıktan azline cumâdelulanm birinci gününü târih gösterdiğine nazaran, Derviş Paşa zamanı defterdarlıkta pek az kalmış olmalıdır- Nalmâ, s. 301- (Mütercim)

³⁷⁸ Nalmâ, «emtrü'l-ümerâhk» diyor, s. 302. (Mütercim)

iken kendisinden bir Arab atı isteyip de alamamış olduğu segbân-başı, bu cimriliğinin neticelerinden kurtulabilmek için, istenilenle birlikte diğer dokuz atı eyerlenmiş olarak takdim etmekte sür'atli davrandı. Lâkin Derviş Paşa, vaktinden sonra ve menfaate müstenid olan bu cömertliği kabul etmeyerek, segbân-ba-şığı Ohri sancağına gönderdi.

Sadrâzâmın aslen Macar olan çaşnigîr-başısı bir mektup götürmek üzere Viyana'ya giderken Karînâbâd'da bâzı kötülöklere tevessül ettiği halde, kadı müsâade etmemişti. Döndüğünde kadıyı döğ-müş olduğundan, İstanbul kadısı tarafından katline fetva verilerek, müftî de bunu tasdik etti. Ancak silâhdâr, vaktiyle hademeden olan çaşnigîri sahiplenerek, îdâm bedeli olarak 500 gurus alınmasına müsâade aldı. Sadrâzam bu şekli kabûî etmemek istediye de, Enderun halkının isrâriyle anlaşma kararlaştırıldı. Ancak daha sonraları silâhdâr vezâret rütbesiyle çıkarılmak istenildiğinde, müftî efendi si-lâhdârlara vezâret verilmesinin otuz yıl Enderun'da hizmet etmeye bağlı olup, biri sekiz yıllık bir silâhdâr çıkmak isterse müteferrika-lık, yâhud kapıcı-başılık ile kanâat etmesi lâzım geleceğini arzede-rek, silâhdârın ümidinin gerçekteşmesine mâni oldu.

Maktul sadrâzâmın kedhudâsı Mü'min Ağa hapsolunmuştu. Kurtulmak ümidiyle 90 kese verdiye de, bunun da faydası olmadı. Nihayet kayınpederi Siyâvuş Paşa şefaate ederek 90 keseyi 130'a çıkarmak üzere kefil îtâsiyle kurtulabildi. Mü'min" Ağa'nın kabahati şu idi ki, Valide Sultân'm kahveei-başısı Şa'bân Ağa, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 130 akçe ile tekaüd olmak istemişti; Şa'bân Ağa bu haberle kedhudâ Mü'min Ağa geldiği zaman, Mü'min Ağa baltacılar kedhudâsının bile 80 akçe ile tekaüd edildiğinden bahsederek, meşrebi malûm olan sadrâzâmın 130 akçeye muvafakat etmeyeceğini kendisine ifâde etmiş ve hakîkaten Şa'bân Ağa daha sonra Tarhuncu'nun huzuruna çıkınca, o da kedhudâsının dediğini söylemişti.

Adana Vâlisi tbrâhîm Paşa nâmında bir zâlim belde kadısını Öldürmeye kalkıştığı halde bunu yapamamışsa da, daha sonra adamlarından birinin ve sonra kendisinin kötü hareketlerinden dolayı, ahâlî kendisini öldürmüştür.

îbşîr Paşa, Haleb valiliğinde tehdîdkâr bir tavır göstermeye devam etti. Bu zâlim riyakâr, gaddarca hallerini takvâ-fürûşlukla Örtüyordu. Pazartesi ve perşembe günleri oruç tutar, fakat mahbûs-ları açlıktan öldürürdü. Gecenin bir kısmını namazla geçirir, fakat bütün gün halka zuhnederde. Asla kahve içmez, mezâlîm şaraba nûş ederdi. Hiç tütün kullanmaz, fakat mağdurlarının kanından çıkan dumanlarla keyif çatardı. Takva sahiplerinin

kutbu olmak isterdi, fakat istibdadın mihveri idi. Sadrâzâmın İstanbul'a gelmesi için yazdığı dâvetine karşılık itaatkârca cevap yazmakla beraber, askerini takviye etti.³⁷⁹

İdamlar Ve Müsadereler

IV. Murad zamanında îdâm edilen Urmiyeli meşhur şeyhin hem-şîre-zâdesi Şeyh Mahmûd -ki Saçlı diye yâd olunurdu- bu aralık İstanbul'a gelerek ibâdet ve tâatı ve hükümet aleyhine sözleriyle şöret kazandı. Aynen söylerdi ki, Devlet'e her musibet, Valide Sultân'm hükümet işlerine karışmasından kaynaklanmakta olduğundan, saraydan def edilmedikçe Devlet iktidarsızlık içinde kalacaktır; binâenaleyh ya Eski Saray'a gönderilmeli, yâhud eyâlet paşalarının biriyle evlendirilmelidir. Bir valide sultânın kocaya verilmesi gibi yeni bir fikir pek garîb görüldüğünden, Şeyh'in kendisine böyle şeyler söylemiş olduğu nakîbü*-l-eshrâf ile sadrâzam arasında cereyan eden müzâkere üzerine, böyle bir mukaddes sıfat taşıyan şahsı, her-

şeyden masun olması lâzım geleceği hakkındaki umûmî fikiri yaramaksızım dedikoduya son vermek için, Şeyh Mahmûd mecnûn sayılarak, zincirler içinde Süleymâniye Camii yanındaki timârhâne-ye konuldu. Ancak dostları ve taraftarlarını toplamaya imkân bularak, onlara hakikati söylemiş olduğu için zincire vurulmuş olduğunu söyledi. Dîvân, bunun üzerine, Şeyh'i def etmeye karar vererek doğum yerine sürdü.

Mora'da beğlerbeği Kürd Ahmed Paşa ile Trapoliçe muhassıllığına gönderilen kapıcı-başı Yûsuf, eyâlete girmelerine mâni olmak isteyen Halîl Ağa nâmında biriyle biraderini îdâm ettiler. Halil Ağa'-nın diğer bir kardeşi İstanbul'a müracaat ederek Uzun Yûsuf'un gadrinden ve sarıcaların zulümlerinden şikâyet etti. Yûsuf tevkif edildi ve daha sonra 130 kese vereceğini vaad etmesi üzerine parasız tah-lîye edildi. Fakat yeniden şikâyetler vuku bulması üzerine, Yûsuf:

- «Bana zâlim ve gaddar diyorlar, öyle olmasaydım me'mûri-yetimde dört yüzbin akçeyi nasıl kazanabilecektim?» demiş ve bu söz sadrâzama yetiştirilmiş olduğundan, Yûsuf boğuldu. Bu suretle sadrâzam, Yûsuf'un vaad ettiği 130 keseyi kaybetmiş ve şikâyet edenler de ümîd ettikleri tazminattan mahrum olmuşsa da, maktulün hak-etmiş olduğu şu muamele,

³⁷⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/533-534.

halkı memnun etti.

Boyacı Hasan'ın da bu aralık îdâmı umûmî hoşnudluğa sebep olmuştur. Boyacı Hasan, ağaların katlinde cellâdlık vazifesini gördükten sonra, Gyula (Güle) sancağı mutasarrıflığına gönderilmiş ve bu sene kapıcı-başılıkla Surre-emîni olmuştu. Bulunduğu yerde gaddarca zulümler yaptı. Vergi tahsiline çıktığı zaman erkekleri bulamazsa kadınları zincire vurdururdu. Hattâ zincirdeki kadınlardan biri mihnete tahammül edemeyerek can verdiğinde:

- «Ölüyü beraber taşıyıp da muazzeb olsunlar; fena koku kendilerini bir an evvel paralan ödemeye mecbur eder» diyerek, zincirin kilidini kendisi alıp saklamıştı. Zindancı daha merhametli olup, Ölünün başını keserek, vücûdunu zincirden çıkarmıştır. Babasının zeametini gasbetmiş olduğu bir çocuk Üsküdar'a gelip de Pâdişâh'a bir arzihâl takdim etmenin yolunu bulmamış olsaydı, Boyacı Hasan zulmünü daha ileriye götürecekti. Lâkin bu zeamet mes'elesi îdâma mahkûm olmasına sebep oldu.³⁸⁰

Kastamonu sancağı beği Kara Şatır da zulümlerinden dolayı İstanbul'da îdâm edildi. İsyân eden ağaların icrââtına vâsita olmuş, sonra gizlenmiş olan Türk Ömer Ağa, inzivaya çekildiği yeri terk etmek ihtiyatsızlığında bulunarak, o da sadrâzamın huzurunda Öldürüldü.

Fakat bu idamların hiçbiri sabık kapı-ağası ak-ağalardan Abdurrahmân'ın îdâmı kadar dikkate değer ve ehemmiyetli olmamıştır. Abdurrahmân, Sultân İbrahim'in boynuna takılan felâket kemendini eliyle çekmiş³⁸¹ ve Sultân Mehmed'in cülusundan sonra valilikle Mısır'a gitmişti. Selefî Tarhuncu Ahmed Paşa'ya kötü muamelede bulunduğundan, Tarhuncu sadrâzam olunca, hakaretlerinin intikamını almak üzere kendisini İstanbul'a davet etmişti. Abdurrahmân Paşa, bin türlü bahanelerle yollarda kalarak, henüz Konya'ya geldiği sıradaydı ki, Tarhuncu'nun düştüğü haberini

³⁸⁰ Bu çocuğun babası Anadolu zatmlerinden idi; zalmin vefatında çocuk Pâ-dişâh'a arzihâl verdi, babasının zeameti hatt-ı hümâyûn üe kendisine ihsan edildi. Tarhuncu'nun sadâretinde Boyacı Hasan sadrazamı sıkıştırıp zeameti zabt etmişti. Çocuk bu defa Üsküdar'a gelerek. Pâdişâh câmi'e giderken arzihâl sundu. Pâdişâh çocuğu tamdı. «Benfim zeamet viröp çerâğ itdüğüm çocuk degül mi?, diye sordu. «Evet, odur» dediler ve tafsîl-i mâcerâ eylediler. Pâdişâh Boyacı'nın hemen îdâmıyla zeametini çocuğa iadesi için hat yazdı-Nalmâ'ya müracaat s. 324. {Mütercim}

³⁸¹ Sultân İbrahim'in tahttan indirilip hapsedildiğinin dördüncü günü Sofu Mehmed Paşa divândan hanesine gelip attan ineceği sırada, Abdurrahmân'ın babalığı olan kaba sakal bir kapıcı beygirle geldi, «Sultânım, kapı-ağası dualar eder, Sultân İbrahim mahbesden çıkmış, dedi. Sadrâzam hemen saraya giderek ve şeyhülislâmı davet ederek, kat! vak'asi zuhur etü. Kati sırasında cellâd Kara Al! imtina ederek feryâd ettikçe -vücûdunun bütün parçalan pâdişâhın ni'metiyle müteşekkil olan- bu hâin kocaman vücûduyle cellâda hücum ederek «Tfe bre roel'Ûn! işini gör?» diye Kara Al'nin ensesine yumruk vurur, cellâd yumruk yedikçe yerlere kapanırdı. Naîmâ'ya müracaat, s. 326. {Mütercim}.

aldı. Artık kendisini tam bir emniyet içinde addederek, büyük bir sür'atle İstanbul'a geldi ve sadrazamlığı satın almak için saraydaki muinleri vâsıtasıyla Pâdişâh'a 500, Vâlide'ye 100 kese arzetti. Derviş Mehmed Paşa bu entrikadan haberdâr olarak, Abdurrahmân'dan Mısır hazînesine borcu olan 2.000 keseyi talep etmekle beraber, Pâdişâh'a bir arîza yazıp Sultân İbrahim'in cellâdı olduğunu ve cinayetinin hâtırası olmak üzere Sultân İbrahim'in kanlı bir kaftanını saklamakta bulunduğunu ve Pâdişâh'ı 500 kese para ile iğfal etmek istediğini bildirdi. Valide Sultan'a da bu yolda bir kâğıd yazdı. Pâdişâh'a ve Vâlide'ye olan kâğıdlarla, sadrâzâmın beraber göndermiş olduğu Mısır'dan gelme defter saraya vardığında, sadrâzâmın telhisi üzerine: - «Hemen kati eylesin!» diye hatt-ı hümayûn yazıldı. Derviş Paşa başka bir arîza daha takdim ederek, Abdurrahmân Paşa vezîr bulunduğu için kanun hükmü gereğince ancak sarayda cezasını görmesi lâzım geleceğini bildirdi. İşte Osmanlı Devleti târihlerinin kendisinden bahsetmekte olduğu nüfuz ve kudret sahibi hadım-ağalardan birinin sonu budur.

Abdurrahmân Paşa'nın îdâmı ve Süleyman Ağa'nın uzaklaştırılmasıyla sarayda hadımların te'sîri mahvedilmiş ise de, kadınların te'siri zeval bulmamıştı. Hâmisi bulunan Büyük-Vâlide Sultân'ın kahveci-başı Şa'bân Halife'yle evlendirdiği Sultân Mehmed'in dadısı (Melekî Kadın) ile yine Büyük Valide Sultân'ın teveccühünü kazanmış bulunan ve Erzurum beğlerbeği Murtazâ Paşa'nın zevcesi olup kocasına Bağdâd valiliğini alan Anber nâmındaki câriye, Ha-rem'in son nefesini vermekte olan nüfuzunu ihya etmek tehlikesini gösterdiler.

Sipahilerin ulufe istemek üzere İstanbul'a gelecekleri, Abaza Ha-san'm da büyük bir kalabalıkla ortaya çıkacağı söylentileri yayılmıştı. Sipâhî zorbaları bakıyyesinden Yûsuf Ağa'nın Üsküdar'a gelip konduğu anlaşıldığından, kızıl-bayrak ağası Şa'bân Ağa, bölük çavuşları ve üçyüze yakın silâhlanmış sipâhî ile gönderilerek, Yûsuf Ağa tutuldu ve sadrâzama getirildi; boğuldu, cesedi denize atıldı (30 Ağustos 1653 - 6 Şevval 1063).

Müteakiben Abaza Hasan da yalnız kendi adamlarıyla İstanbul'a gelerek söylentiler kesildi.

Sadâretten ayrılmasından sonra Bu din valiliğine gönderilmiş ve bu defa yerine Ken'ân Paşa tâyîn edilmiş olan eski sadrâzam Murad Paşa kapdân-pagalığa tâyîn olundu ve kendisine sadrazam Derviş Mehmed Paşa tarafından kaftan giydirildi. Geçen sene vuku bulan. hezimetten beri Patras (Balyabadre)'da sakin bir hayâtı tercih etmiş olan eski kapdân Hüsâmbeğ-

zâde Alî Paşa, Karlı-ili sancak beği genç Abdi Paşa tarafından tutularak İstanbul'a gönderildi. Kendisinden 200 kese akçe istenilerek Yedikule'ye atıldı. Sonra hürriyeti ve malları iade edildi. Abdî Paşa, ma'hûd Yûsuf'un mezâlimini geçen vâki' zulümlerinden dolayı, az daha îdâm olunacak iken, hâmisi olan Morali defterdarın şefaatiyle yakayı kurtardıktan başka, hakkında tahkikat yapılmasından da vazgeçilerek Tamışvar valiliğine tâyin olunmuş olan eski defterdar Surnazen Paşa'dan 200 kese tahsil etmek göreviyle Budin vâlisi nezdine mübaşir olarak gönderildi.

Sadrızamlık ümidiyle Tarhuncu'nun azline yardım etmiş olan eski yeniçeri ağası Süleyman Paşa, memuriyet mahalli olan Girit'e gitmek üzere emir almıştı. Malmövazi'ye³⁸² vardığında vefat ederek malları hazîneye geri verildi.

Bu sırada zât-ı şahane biraderi Şehzade Süleyman'ı sarayda Şim-şirlik Kasrı'nda ikame etmiş ve bundan böyle bir dâire velâhd şehzadelerin ikametine tahsis edilmiştir. III. Mehtned zamanına kadar velâhdler valilik ile Anadolu eyâletine gönderilirdi. O zamandan beri velâhdlere sancak tevcih olunur ve fakat kendileri gitmeyip mütesellim ma'rifetiyle idare edilir idi. IV. Mehmed'den itibaren pâdişâhın oğul ve kardeşleri yalnız her türlü unvan ve me'mûriyetten değil, hürriyetlerinden de mahrum edilerek «mahbûsîn-i devlet» (devlet mahbûsları)*e benzetilmiştir.³⁸³ IV. Mehmed başka bir tedbîr daha aldı: Tek bir şahısta muhtelif memuriyetlerin menfaatlerinin birikmesini men' etti. Bu karardan ve bâzı ulemânın vefatından dolayı birçok ilmiye hizmetleri açık kalarak, yeni terfiler uygulamaya konuldu.³⁸⁴ Vefatları vuku bulan ulemâ arasında, Hacı Kalfa'nın bir müddet kendisinden ders almış olduğu Ârac Mustafâ Efendi'yi; Hazret-i Peygamberin irtihâlinden sonra ilk defa olmak üzere recm cezasını tatbik etmiş olan Bâyezîd-zâde'yi; Azîz Efen-di'nin biraderi ve birçok cami ve medreselerin banisi Karaçelebî-zâde Mahmûd Efendi'yi³⁸⁵ ve taassubtan

³⁸² Naîmâ'da Menekşe, s. 326. (Mütercim)

³⁸³ Avrupa'da hâkim kararına istinaden değil de, siyâsî sebeplerden dolayı devletçe tevkîf olunan hükümdar ve prenslere «devlet mahbûsları» denilir. (Mütercim)

³⁸⁴ Bunu Hammer yanlış anlamıştır. Kazalara müddetlerini tamamladıkça, birbirini müteâkib zabt etmek üzere birçok hâkimler tâyin olunduğundan, zuhur eden hatt-ı hümayûn .erdâf-ı kuzât» hususunu men' ile yalnız bir hakimin müddetinin bitimine dört ay kaldığında yerine diğerinin tâyin olunabilmesini ve bir de kazaların imtihan ile verilmesini emrediyordu. Bunun boşalan yerlerin çokluğunda rolü olacağı tabiidir. Naîmâ'ya müracaat, s. 373. (Mütercim)

³⁸⁵ Naîmfî, s. 264. Karaçelebî-zâde Mahmûd Efendi'nin bir latifesini nakleder. Ulemâdan Orman! Mustafa Efendi bir gün Mahmûd Efendi'nin hanesine giderek «Bağçenizi görelim* demiş; birlikte dolaşmışlar. Bahçeye iyi bakıla-manuş olmasından Mustafa Efendi «Bağçeniz ormana dönmüş» deyince, Mahmûd Efendi «Ya sizi niçin gezdiriyoruz?» cevâbını vermiş. (Mütercim)

âzâde bulunan müftî Bahâyî Efendi'yi³⁸⁶ zikir etmeliyiz. Hoca Sa'deddîn Efendi'nin torunu Ebû Saîd Efendi, ilmîye mansıblarm en üst kademesi olan bu mansıbdâ Bahâyî Efendi'ye halef olmuştur.³⁸⁷

Hindistan Ve Lehistan Elçileri

1653 senesinde Osmanlı payitahtı Hindistan hükümdarı Cihân-şâh'tan bir elçi gelmesiyle fevkalâde temaşasını görmüştür. Osmanlı Pâdişâhlanyle Hindistan Şahları arasında mevcûd olan eski dostluk birçok durumlarda yenilenmişti. Sultân Süleyman'ın saltanatı za-mânmda Delhi Hükümdarı Bâb-ı Hümâyûn'a iltica etmiş ve Güce-rat Hükümdarı, sefaret vâsıtasıyla Sultân Süleyman'dan yardım istemişti. IV. Murad zamanında Moğol hükümdarı Baysungur Mîrzâ Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş ve Cihân-şâh'm gönderdiği bir sefiri IV. Murad Bağdâd seferi esnasında Musul'da kabul etmiştir. IV. Murad'm Cihân-şâh'm sefirine verdiği mektupta ihtiram ifâde eden bâzı tâbirlerin unutulmuş olmasından dolayı, Delhi sarayı pek müteessir oldu. Sultân îbrâhîm'in saltanatının başlarında ve Kara Mustafa Paşa'nın sadâretinde Moğol hükümdarı Bâb-ı Hümâ-yûn'a gönderdiği yazıda, hakkında kullanılmış olan tâbirlerden şikâyet ederek kendisinin mutlak iktidarını, memleketinin genişliğini tantanalı bir surette tafsil etmiştir.

Üç sene önce Hindistan'a seyahat için giden bir Türk Şâh'a hitaben bir nâmeyi hâmil idi kî, bundan Sultân IV. Mehmed'in cülusu haber veriliyordu. 11 Şubat 1653 târihinde yine bu Türk, Seyyîd Hacı Mehmed nâmında bir Hind elçisiyle birlikte İstanbul'a döndü.³⁸⁸ Hind sefiri, 30.000 gurus kıymetinde hediyeler getiriyordu. Kabul gününde, Seyyîd Hacı Mehmed Pâdişâhla bir nâme takdim etti ki, Özbekler'in çıkardıkları karışıklıklar hakkında tafsilâtı ihtiva ediyor ve Nezîr Hân'ın vefatı, onun oğlu Abdülazîz'in itiraz edilmeksizin hükümeti kabulünün bu duruma son verdiğini belirtiyordu. Sultân Mehmed Seyyîd Hacı'ya Cihân-şâh için bir nâme, zümrüd ile müzeyyen bir hançer, 20 güzel câriye ve rantları ve dizginleri 90 kese kıymetinde bir at verdi. Sefir, kendisi için de kıymetli kürkler, bir at,

³⁸⁶ Hoca Sa'deddîn Efendi'nin mahdumu Azîz Efendî-zâde'dir. Sırasıyle tahsflini ikmâl etmemiş ise de, tabfatı hiddetli olmakla ve zekâ ve fetânetle mevsûf, şiir yazmakta mahir idi. Fezleke'ye bakınız. (Mütercim)

³⁸⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/534-539.

³⁸⁸ «Bundan akdem tarafî saltanatdan nâme-i hümâyûn ile Seyyîd Muhyiddîn Hind pâdişâhı tarafına ilçilik ile gönderilmiş idi. Hâlâ Hind pâdişâhı olan Ş&h-Cihfin'dan dahî Seyyîd Hacı Mehmed^ nâm ilçî mükellef bedâyfiy-ı girân-bahâ ile gelüp evâhir-i Receb'de âsitâneye vusul bulmuşidi.» Naîmfî, s. 342, 343. (Mütercim)

6.000 altın aldı. Hacı Mehmed, vezirlerin, müftînin verdikleri ziyafette ilim ve irfandan haberdâr olduğunu gösterdiğinden, Osmanlı medeniyetini Şâh'ın sarayında temsil edecek bir elçi seçilmesi için müşavere olundu. Lâkin liyâkat sahiplerinden birinin seçilmesi hakkında öne sürülen deliller, yapılacak işe karşı te'sîrsiz kalarak, müteveffa sadrâzam Salih Paşa'nın biraderi olup kaba bir adam olduğu halde sefaret masraflarını kendisi halledeceğini taah-hüd eden Zülfekaar Ağa bütün rakîblerine tercih edildi. Zülfekaar Ağa'nın hamâkatini anlamakta zahmet çekmemiş olan Seyyîd Hacı Mehmed Öyle bir arkadaş ile seyahat etmek istediğinden, Yemen imamı Osmanlı Devleti ile pek iyi münasebetler içinde bulunmadığından, Zülfekaar Ağa'nın kendisine refakat edemeyeceğini ifâde etti. Bu mülâhazanın asıl sebebi bilinmeyerek yâhud bilinmiyor gibi gösterilerek Osmanlı sefirinin Mekke'ye kadar Hind elçisine refakat edip, oradan deniz yoluyla devam etmesine karar verildi.

29 Mart 1654 (10 Cumâdelulâ 1064) târihinde istanbul'a bir Lehistan elçisi geldi. Nikola Grizmata Bieganovski adını taşıyan bu sefirin vazifesi, geçen sene Lehistan ile Kırım Hânı arasında akdo-lunan ahidnâmeden kaynaklanmıştı. Üç hafta sonra, maiyyetlerin-de on kişi ile Kazak temsilcileri çıkageldiler. Bunlar Bâb-ı Hümâyûnun himayesini talep etmekle beraber, Lehistan ile muharebeleri sona erdirdiği ve Fodolya kendilerine terk olduğu takdirde 40.000 altın vergi ödemeyi teklif ediyorlardı. Huzûr-ı şahaneye Lehistan elçisiyle birlikte kabul edildiler. Elçi bu muameleden şikâyet etti. Sadrâzam, Kazaklar'ı; giymiş oldukları koyun postlarından tecrîd ederek kendilerine hü'at giydirdi. İki temsilci kırmızı çukadan yapılmış birer kapaniçe, iki kâtib kırmızı Şâm kumaşından birer kapaniçe, maiyyetlerindeki on kişi de yine aynı kumaştan birer hil'at aldılar.

Eflâk Voyvodası Matyas Basaraba, Moldovya Voyvodası Leopol'ü ve onun dâmâdı THmote Hemielniki'yi mağlûb etmiş ve Timote'yi Suçava'da kurşuna dizmiş olduğu gibi, Moldovya Prensiği'ne Lo-gotet Gürgiz'i bırakarak, 20.000 altın mukabilinde himaye ettiği kişinin beğliğini tasdikine dâir bir berât almıştı. Eski Moldovya Prensibin istanbul'da bulunan oğlu tarafından yapılan müracaat ve iddianın bir faydası olmadı. Silistre Vâlîsi Siyavuş Paşa Besaraba'ya, birincisinde sekizbin ve ikincisi beşbin gurus mukabilinde iki sahte Radul satmak istihzasında bulunmuştu.³⁸⁹

³⁸⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/539-540.

Kırım Hânı'nın Moldavya'daki Akınları

Kırım Hânı, Hemielniki'ye göndermiş olduğu mahremi Sefer Ağa vâsıtasıyla, Lehistan Kralı'nın külliyetli bir ordu ile Bar'da bulunduğunu ve bu ordunun içinde yalnız Almanlar'm sayısının 20.000'i bulunduğunu haber alarak, düşman toprağını istilâya karar verdi. Bah-çesaray'dan gidişinden beş gün sonra, hükümetinin hududunda bulunan Frenk-kirman'a vardı (25 Eylül 1653 - 3 Zilka'de 1063). Bfr gün istirahat ederek, ertesi gün Tatarların öz Gölü (özü Gölü) adını verdikleri Dinyepr'e vasil oldu. Ertesi gün Türklerin Aksu dedikleri Buğ nehri sahillerine geldi. Burada Pâdişâh tarafından Hân'a kılıç ve hil'at getirmekte olan Bekir Ağa, Tatar ordusuna mülâki oldu. Çarograd'da yerleştikten sonra leşkerini Bar ve «Kambinek'e (Kapaniçe) kadar bütün mıntıkayı talan etmek üzere gönderdi. Müverrihler birçok cengler yapıldığını yazarlar ki, bunlarda nöbet nöbet gah galib ve gâh mağlûb olmuşlardır. Orini'de Telezinski kumandasında bir Lehli fırkasına galebe ettiler. Fakat Zinkovçe'de Semberg ve Mikiesa kumandasında bulunan Leh ve Macarlar'a mağlûb oldular.

Hohula nâmındaki kumandan, Smankovçe'de yapılan çarpışmada üstün geldiği gibi, bir Eflâk palatini Pötöki dahî Smonriça geçidinde Tatarlar'ı bozdu. Jan Sapieha, Tatarları Barçkova'dan çıkardı ve Klodinski 2.000 süvari ile Hân'ın bulunduğu Gûdrençe'ye kadar ilerdi. Lâkin hayvanlar için ot bulunamaması ve kışın yaklaşması, her iki tarafın düşmanlığa ara vermesine sebep oldu. Hân atalığı, başka bir tâbirle veziri Sefer Ağa'yı Leh ordusu generaline gönderdi, Lehistan Kralı da bilmukabele Voynikoviçi'yi görevli olarak Kırım Hânı nezdine gönderdi. Ancak gidişinden sonra üç gün geçtiği halde memur dönmediği için, ansızın Tatarlar üzerine hücum etti (4 Aralık 1653). Voynikoviçi Ocak ayının sekizinde, sulh için Kral'dan murahhas tâyinine gelen Osman Ağa ile birlikte geldi. 16 Aralık 1653 (25 Muharrem 1064) *de Lehistan murahhasları Brusîçe Palatini, Stanislas Lankoranski ve büyük-mareşal Jorj Lobomirski ve Lehistan Krallığı büyük-kañılan Etyen Koriçinski ile maiyyet-lerinde on ağa bulunduğu halde Hân'ın memurları Atalık ve Şîrîn Beğ Kaminiek Ovası'nda birleştiler. Bu mülakatta bir netice hâsil olmadığından Kral tekrar Tatarlara hücum edip, ertesi gün Lehistan'ın her sene Hân'a muayyen bir miktarda akçe te'diye etmesi ve iki rehin vererek, bu rehlinin her sene hediyeleri teslim etmek üzere gelecek diğer iki rehin ile değiştirilmesi şartıyla sulh akdedildi.

Lehistan generalinin oğluyla bir voyvoda rehin olarak Tatarlar'a teslim

edildi. Hân derhâl Osyatin'den hareket etti. Bu seferden ga-nîmetsiz geldikleri için şikâyet eden askerlerine mıntıkanın yağma edilmesi için izin vermeye mecbur oldu. Eski Kostantinof şehri zabt ve talan edildi. Sefer Ağa ve oğlu İslâm Ağa Dinyester Sırt sahillerine kadar bir fırka ile bu şehirde Hân ordusuna iltihak etti. Be-saraba'ıun adamı Etyen Gürne asla müdâhale etmemesi ve bunların Moldavya'ya, Eflâk'a, Transilvanya'ya (Ulah, Boğdan, Erdel) taarruzlarının önünü almakla iktifa etmesi zımnında, Dîvân-ı Hümâyûn'dan emir verildi.³⁹⁰

Venedik'le Deniz Muharebesi

20 Mart 1654 (1 Cumâdelevvel 1064) târihinde Bosna Vâlîsi Fazlı Paşa, Venedikliler'in Fetih üzerine taarruzlarında kazandığı zaferlerin hâtırası olmak üzere İstanbul'a iki yüzbaşı ve 200 esîr gönderdi. Osmanlı donanmasının pek mühim teçhizatı tersane kedhu-dâsımn cimriliğinden ve sadrâzam ile kapdân paşa arasındaki im-tizacsızlıktan dolayı gecikmişti. Fakat Tunus ve Tarablus-ı Garp donanmalarının gelişi Osmanlı gemilerinin tedâriklerini hızlandırdı. Ve Tarablus beğleri defalarca huzûr-ı şahaneye kabul olundu, kendilerine Pâdişâh tarafından paralar verildi. Tersane kedhudâsı kendilerine teslim etmekle görevli bulunduğu teçhizatın bir kısmını vermemek ve Pâdişâh tarafından ihsan olunan meblâğların bir kısmını da kendisi almak istediği halde, muvaffak olamadı. Deniz savaşının ne suretle cereyan edeceği hakkında kapdân paşa nezdinde birkaç defa müzâkereler olunarak, kanun hükmünce Tunus ve Tarablus gemilerinin sağ ve sol cenahı teşkil etmesine ve amiral gemisinin merkezde bulunup son derecede lüzum görülmedikçe kavgaya girişmemesine karar verildi. Mu'tâd olduğu üzere zâbitâna hil'at tevzi edildikten sonra, kapdân paşa donanmayı Barbaros'un kabri yakınından toplayarak Yedikule'ye doğru açıldı ve fakat her zaman yapıldığı gibi, geceyi geçirmek için oraya demir atmadı; kedhudânın sözlerine bakmayarak hemen Gelibolu'ya yöneldi.

Limandan üç kadirga ile çıkmış olan Alı Paşa, Akdeniz Boğa-zı'nı (Çanakkale Boğazı'nı) muhasara etmekte olan Venedik gemileri arasından muvaffakiyetle bir yol bularak Tenedos (Bozcaada) sahillerine varmıştı. Mısır gemileriyle Cezâir-i Bahr-i Sefîd beğle-rinin gemileri de orada toplanmıştı. Osmanlı donanmasının tamamı 45 kadirga, 6 mauna, 22

³⁹⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/540-542.

birigantinden müteşekkil olup, Venedik donanması yalnız 16 büyük gemi ile 8 kadirga ve 2 galeas'dan ibaret idi Osmanlı donanması Beşiktaş'tan hareketinden beş gün sonra, He tapon mansabında Venedik donanmasına hücum etti (13 Mayıs 1654 - 25 Cumâdeluhrâ 1064). Kapdân Murâd Paşa, âdî bir gemici urbasiyla, elinde yaya ve ok amiral gemisini terk ederek bir firkateyne bindi, bütün hattı dolaştı. Her nereye gerekiyorsa yardım eder, bir taraftan da düşmana ok atardı. Ceng altı saat devam etti. Venedikliler'in kapdân gemisiyle en büyük gemilerinden biri yandı. Venedik bu muharebede 3.000 kişi ile Adriyatik Körfezi Genel Kap-dânı Françesko Morosini'yi kaybetti. Venedik müverrihleri Osman-lılar'ın zayıatlarını kendi zayıatlarının iki misline çıkarırlar; fakat Osmanlı müverrihleri ancak 500 kişinin Öldüğünü yazarlar. Kapdân Paşa, zaferini müjdelemek, asker ve mühimmat istemek üzere ked-hudâsını İstanbul'a gönderdi. Kendisine hemen 500 yeniçeri, 500 cebeci, 500 topçu, mühimmat, askere dağıtılmak ve âcil olan masraflara sarf edilmek üzere 40 kese akçe gönderildi.³⁹¹

(Ağrıboz'dan) donanma Tine'ye (İstendil'e) doğru yelken açarak, iki gün orasını tahrîb ettikten sonra, Venedik donanmasının bulunduğu Milo'ya (Değirmenlik) yönelindi. Venedik gemileri gece limandan çıkıp, ertesi gün iki donanma, rüzgârın şiddetinden yâ-hud her iki tarafın karşılıklı olarak korkmasından dolayı top ateşi teâtîsiyle birbirinin yanından geçtiler. Seydî Ahmed Paşa muhalif rüzgâr ile Malovazi'ye (Menekşe) giderek, daha sonra Sakız yoluyla Foça'ya giden kapdân paşaya iltihak etti. Çerigo (Çuka) ve Kefa-lonya adalanna gidilmek hakkındaki tasavvurdan vazgeçilerek mamur Tine (İstendil) şehrinin yağmasına karar verildi. Kapdân Paşa, yine mühimmat ve imdâd istemek üzere kedhudâsını İstanbul'a gönderdi (12 Temmuz 1654 - 26 Şa'bân 1064). Sadrâzam, kedhudâyı huzuruna kabul ederek şöyle söyledi;

- «Bir çavuşun görebileceği iş için donanmayı terk edip de yapılması lâzım gelen şeylerin hepsini yapmış olduğumuz halde, yeniden mühimmat ve asker istemek için gelmeye utanmaz mısın?...»³⁹²

Kedhudâ korkarak, tebliğ etmekle görevli olduğu hususlardan vaz geçti.

³⁹¹ Naimâ'ya nazaran (s. 403 ve 404). buraya şu fıkra ilâve edilmelidir: «Osmanlı donanması bu muzafferiyetten sonra Sakız'a vardıkta 11 Cezayir kalyonu iltihak etti. Venedikliler vuku bulan hezimet üzerine tekrar 18 çekdiri, 6 mauna, 22 porten donatarak ve yeniden bir general tâyin ederek, bunları adalar arasına gönderdiği haber alındı. Donanma Sakız'dan Iskri adasına, oradan Ağrıboz tarafına teveccüh eyledi.» (Mütercim)

³⁹² Dahası var: «Bu kadar mal ve mühimmat virdük; henüz ne iş görüldi; emir bekle, otur, bir daha paşana gitme. Yoksa sen bilirsin!» Naimâ s. 405. (Mütercim)

Kapdân Paşa, Foça'da donanmayı tâmîr ettikten sonra, Selanik, Imiroz (İmroz), Skiroş (İskri) ve Sakız'a giderek, Sakız'da Garb Ocakları gemilerine ruhsat verdi; tâ Girit'e kadar bütün Cezâir-i Bahr-i Sefid'i dolaşarak Rodos yoluyla İzmir'e gelip bayramı (Kurbân Bayramı) İzmir'de çıkardı. Oradan yine demir alarak, birkaç korsan ve tacir gemisi zabt ettikten sonra, muzaffer bir şekilde İstanbul'a girdi. Huzûr-ı şahaneye kabulünde alınan esirlerin beşte biri olmak üzere 800 esîr takdim etti ve üç hil'at giydi. Maiyyetin-deki memurların gelecek sene için de görevlerinde yerinde bırakılmasını isteyerek, isteği yerine getirildi.³⁹³

Karadeniz Sahillerinde Moskoflar'la Yeniçerilerin Hasarları

Donanmanın Akdenizde bulunduğu sırada İstanbul'da, Kazak-lar'ın Karadeniz'in sol ve sağ sahillerinde Ereğli ve Balçığa çıktıkları haber alındı. Başka harb gemisi olmadığı için birkaç Üsküdar gemisi alelacele techîz edildi ve içine yeniçeri neferleri bindirilerek Sevündük kedhudâsı Mahmud Paşa kumandasına verildi. Silistre Valisi Siyâvuş Paşa Balçığa çıkan Kazaklar*! vurarak bir kayıklarım almıştı. Yeniçeriler'in bindikleri gemiler Ereğli'ye vardı; yeniçeriler burada o kadar kötülükler yaptılar ki, ahâlî Kazaklar'ı aradı. Dönüşte bir gemi ile bütün bir orta neferatı battı. Mahmûd Paşa, Sarayıurnu Önünde gemilerini durdurdu. Soyulmuş ve yapılan zulümlerden dolayı şikâyete gelmiş olan sahil ahâlîsi, Paşa'nın mu-zafferiyet alayında hazır bulunmaya mecbur oldular.

Osmanlı müverrihlerinin başka başlık bulamayıp da «müteferrik vak'alar» nâmıyle sıraya koydukları hâdiseler fasılasız sürüip giden şu mezâlîm ve idamlardır: Pek zengin olmak töhmetiyle suçlanan Kesendire Ağası Kayıkçı Mehmed Ağa Venedikliler'le yaptığı meşru olmayan bir ticâret sayesinde hazîneler topladığı bahanesiyle idam olundu. Eski âsî Abaza Hasan'ın hoşnûdluğunu celbet-mek için sadrâzam Sivas'ın eski sipahilerinden İstanbul'da bulunan Deli Sipâhî ile Haleb'den gönderilen Ömerbeğ-zâde Mehmed Beğ'i îdâm ettirdi. Deli Süleyman, Deli Mehmed ve geçen sene bir kervandan 20.000 guruş gasbetmiş olan bir sarıca ağası atlarını Mal-vaziya'da çayırlatmakta olan Rumeli beğlerbeği Haydarağa-

³⁹³ Hâlbuki evvelce bir takım şahıslar caizelerini verip bu mansıbları almışlardı. Sadrâzam paşa'nın kapdân paşanın muzafferiyetini ve bu caize alınmış adamların mahrumiyetini son nefesinde bile affedemedi» ileride görülecektir. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 542-544.

zâde Mehmed Paşa'nın yanına giderek kendilerinin himayesini istediler. Lâkin Haydarağa-zâde bunları zincire vurdurarak İstanbul'a gönderdiğinden, payitahtta boyunları vuruldu, Mısır Vâlisi Mehmed Paşa, donanmaya Mısır'dan gemi göndermemiş olmasına mazeret olmak üzere göndereceği gemilerin teçizatına tahsis etmesi gereken meblâğı, Mısır kadısı Molla Abdullah'ın cebe indirdiğini ileri sürdü. Kadı zimmetini temize çıkarmak için bütün memleketten şahadetname gönderdiği halde vazifesi, sadrâzam paşaya mükellef rantlar takdim etmiş olan Ebussuûd-zâde'ye verildi.

Kızlarağası Bayram Ağa'nın nüfuzu Süleyman Ağa'nın derecesine varmıştı. Morali defterdar, kendisi sadrâzam tâ'yîn olunmak üzere Pâdişâh'a 600 kese teklif etmesi için Bayram Ağa'yı aracı olarak kullanmıştı. Ağa, aleyhinde çevrilmek istenilen entrikayı sadrâzama haber verdi. Derviş Mehmed Paşa, defterdarı huzuruna davet ederek, bu işi sordu. Morali, bunun düşmanları tarafından uydurulmuş bir şey olduğuna yemin ederek, hareketinin müstehak olduğu cezadan bu defa yakasını kurtardı. Bir müddet sonra, kızlarağası bizzat Pâdişâh ve Valide Sultân aleyhine nüfuzunu kullanmak istediğinden, az daha me'mûriyetini kaybedecekti. Bayram günü Sultân Mehmed, Enderun'da kurulan taht üzerine oturarak an'aneye uygun surette hademe-i hâssanın icra etmekte oldukları oyunları seyrederek, gençliği sebebiyle bundan pek büyük haz duymaktaydı. Pâdişâhın hocası ihtiyar hadım Reyhan Ağa, hademedden biri Pâdişâh'ın iltifatına mazhar olur da Harem-i Hümayûn'da nüfuz kazanır düşüncesiyle, Sultân Mehmed'i hademenin içinden çekip çıkarmak için kız-larağasına ihtarlar buldu. Bayram, bu akıllıca nasihatleri takdir ederek, tahtın yanına gelip yerleşti ve Pâdişâh'a kendi dâiresine çekilmesini âmirâne bir şekilde işaret eyledi. Pâdişâh:

- «Lala, ecdadımız, hademenin mümârese (spor oyunları) ve maharetlerini gösterebilmelerine vesile olmak için, bayram günlerini burada geçiregelmişlerdir; biz de bu temaşadan mahzûz oluyoruz» dedi.

Kızlarağası mınıldanarak Valide Sultân'm yanına gidip dedi ki:

- «Pâdişâh ne için geceyi hademe ile birlikte geçiriyor? Bilmez misiniz ki, bu delikanlıların arasında, Pâdişâh'ı sizin nüfuzunuzdan kurtarmak için onun yakınlığı kazanmaya çalışanlar vardır?»³⁹⁴

Valide Sultân:

³⁹⁴ Nafmfi'nin tâbirine göre «Veli-i ni'meti kıskanmak gayretine mağlûb olarak sinesi tabl-ı şâhi gibi gürlereyerek, dışarı çıkup Valide Sultân'a üst perdeden söylemeğe bağladı.» s. 421. (Mütercim)

- «Ağa» dedi, «Benim arslanım ma'süm bir çocuktur. Bu oyunlardan hoşlanıyor. Gece yarısına kadar bırak otursun!»

Bayram Ağa hemen Has-oda'ya koşarak yer öptükten sonra Pâdişâha:

- «İçeri buyurunuz, Valide Sultân böyle istiyor» dedi. Sultân Mehmed validesine itaate alışmış olduğu için hiddetini

bastırarak tahttan indi. Fakat oyunlarına ve vukua gelen bu ânî müdâhaleden dolayı mu'tâd olan ihsanları kaybeden hademe-i hassa kızlarağasının etrafını kuşattılar ve kendisini tahkir hedefi yaptılar. Hattâ içlerinden biri ağaya karşı hançer çekti, Bayram, ölümden güç kurtularak baltacıların himâyesi sayesinde yakasını kurtarabildi. Hademe, son ulufe tevzîinde verilen paraların mağşuş (bozuk ayarlı) olmasından dolayı çorba içmekten imtina ederek, defterdarın hanesini yağma etmiş olan yeniçeri ve sipahileri kendi taraflarına celb etmek için onlara haber gönderdiler,³⁹⁵ hadımların tahakkümlerine daha ziyâde tahammül etmemeyi teşvik için kâğıdlar yazdılar. Sipahiler, yeniçeri ağasının tütün içenler ve tütün satanlar hakkında gösterdiği şiddetli muameleden dolayı son olarak bâzı karışıklıklara cür'et etmişlerdi. Yeniçeri ağası Ken'ân Paşa, kahvehanelerin kapatılmasını ve ele geçen çubukların kırılmasını emrettiği halde, sipahiler adamlarını döğerek:

- «Eğer bir isyan dumanı çıkartmak istemezseniz bizi, tütünlerimizi içmekte rahat bırakınız» demişlerdi.

Bunlar, aldıkları kâğıdın hakîkaten hademe tarafından mı gönderildiğini tahkik etmek için adamlar gönderdiler. Sadrâzam ve şeyhülislâm casusları vâsıtasıyla bu hareketten hemen haberdâr oldular. Ebû Saîd, bu türlü durumlarda hademenin tehdîdleri üzerine boyun eğilmesinin ne kadar tehlikeli olacağını söyledi; öte yandan

hademenin de öfkesini yatıştırmaya çalıştı. Nihayet, vahim neticelere müncer olması muhakkak olan bu hâdise, daha ziyâde müşkilât görünmeksizin basıldı. Hademedden dârüssaâde ağasına hançer çekmiş olan şahısla, en ziyâde tahriklerde bulunanlardan birkaçı tard edildi.

Bu sene içinde devlet hazînesi Mısır'ın en zengin adamlarından (vâris bırakmadan vefat eden); birinin servetiyle zenginleşti. Cürçeli Alî Beğ nâmıyla mâruf olan bu adam (emlâk ve akarından mâada), oldukça verimli elli kadar köyden senede 500 kese alır, her gün 4.000 eşek işletirdi.

³⁹⁵ Hademe-i hâssa Bayram Ağa'nun yüzine karşı «Hânedân-ı saltanata hıyanet fikrinde aldığımı duymaduk mı sanırsın?, diye şehzadelere sû-i kasd iftirasında buymuş oldukları gibi yeniçeri ve sipahilere yazdıkları kâğıda dahî bu iftirayı ilâve etmişlerdi. Naîmâ'ya müracaat, s. 432 ve 433- (Mütercim)

Kızıldeniz sahillerindeki³⁹⁶ zümrüt mâdenlerinden senede 1.000 kese alırdı. Servetinin büyük bir kısmı Mısır vâlî ve mollası ve âyân ve kibarı tarafından gasb olunmakla beraber, devlet hazînesine oldukça büyük bir meblâğ girdi.

1654 Eylülünün 30'unda (18 Zilka'de 1064) mızrak şeklinde bir göktaşı³⁹⁷ payitaht ahâlîsini korkulara düşürdü. Bir takımı tâûnun artmasına, bir takımı da indifâna alâmet saydılar; fakat bâzıları da daha korkunç bir mânâyâ hamlederek, Osmanlı memleketlerini yalnız tâûnun değil, kıtlığın da şiddetini artıracığını haber verdiler.

Osmanlılar'a göre «Eflâk Voyvodası» diye mâruf olup müverrihlerin «Hınzır» dedikleri Matyas Besaraba'nın vefâtıyla hazîneye intikal eden 700 kese akçe, askerinin maaşlarının kolaylıkla ödenmesine sebep oldu (8 Nisân 1654).

Üç ay sonra (Temmuz 1654), Kırım Hânı İslâm Giray irtihâl etti. Eskiden hanlıkta bulunmuş olan biraderi Mehmed Giray Rodos'ta olduğu halde, Pâdişâh tarafından İstanbul'a davet edilerek, yarımada'nın hükümdarlığına nasb olundu. Hân Tarabya'dan geçerken gümrük emini tarafından karşılanarak mükellef bir ziyafet çekildi. Tekrar gemiye binmek üzereyken, Kazakların kendisini ele geçirmek için denizi tutmuş olduklarını haber alarak, karadan gitmeyi ihtiyata daha muvafık buldu.

Mısırlı beğın ve Eflâk Voyvodasının terekeleriyle hazînesi mâ-lâmâl olan Pâdişâh, Derviş Paşa'ya eski sadrâzam Halîl Paşa'nın Alay Köşkü yakınındaki sarayını verdi. Sadrâzâmın kendi kesesinden tefriş ettiği bu güzel ikametgâh o zamandan beri -yüzyetmişiki senedir- Sadâret Dâiresi, Bâb-ı Âlî olarak kalmıştır.

İrtikâb, idarenin her şubesini ihlâl eylediği gibi, ulemâyâ da sirayet etmişti. Anadolu ve Rumeli kazaskerleri Memikzâde ve Kadı-zâde seleflerinin işledikleri kötülükleri fersah fersah geçmişlerdi: Tevcih etmiş oldukları kazaları, mutasarrıfı vefat etmiş diye satarlardı. Öteki kadı gelip de şikâyet edince -uygulanması hiç mümkün olmayacak- vaadlerle savuştururlardı. Bir dîvân günü Mevkufâtçı Kara Abdullah iki kazasker hazır iken dîvâna girip işini arzettikten sonra lâtife yapar gibi ellerini kaldırıp, sadrâzâma duâ etti ve kazaskerleri övdü. Sadrâzam,; Kara Abdullah'ın bu övgüden maksadını sordu. O da:

- «Sultânım, bir ciğer köşem kulunuz hummaya tutulmuş idi; bin ilâç

³⁹⁶ Naîmâ'ya nazaran bu mâdenler Satd içindeydi, s. 440. (Mütercim).

³⁹⁷ Aksam namazından sonra «bir mızrak kadrından uzun kol kalındığında beyaz ve berrak âteş-raisâl bir şule beynel-fDagnk vel-cenCb nftzÛ otup gündüz gibi dünyâyı rûjen eyledi.» NatmA, s. 441. (Mütercim)

yaptım, fâide vermedi. Nihayet hummaya «Ey sıtma, şu çocuğu bırakmazsan Anadolu efendisi İmam-zâde*nin bütün günahları senin boynuna olsun!» dedim; hemân o saat çocuğu bıraktı.» cevâbını verdi.

Bütün dîvân gülmeye başladı. Sadrâzam:

- «Ya niçin Rumeli kazaskerinin günahlarını havale etmedin?» deyince, Kara Abdullah şu cevâbı verdi:

- «Yok sultânım, onu böyle küçük şeylere sarfetmem; çocuğun tâûna (vebaya tutulmasına) saklarım.»

Bu kadar alenî bir tahkire karşı iki kazaskerinin memuriyetlerinde bırakılmaları kabil olmadığı için, azledilerek, yerine Sinan-zâde ve Kudsî-zâde getirildi. Azledilmiş olan kazaskerler kendilerine verilen arpalıkları kabul etmeyip, şeyhülislâm hakkında ağır sözler söyledikleri gibi, ortada azledilmiş olan Esîrî-zâde müftînin irtikâbla-rına, yaptığı haksızlığa dâir kendisine bir kâğıd yazdı. Memuriyetlerini kaybetmiş olmalarından dolayı hoşnûdsuzluk içinde bulunan oniki kadar kadı, şeyhülislâmın kötülüklerine dâir bir kâğıd yazarak, Harem-i Hümayûn'a gönderdiler. Pâdişâh, bu sırada imzasız bir arzihâl aldı ki³⁹⁸ birçok isnâdlar ve şiddetli şikâyetlerle dolu olarak, idarenin bütün kötülükleri acı bir surette tasvir olunmuştu. Sultân Mehmed, bu yazının gözü önüne serdiği tablodan müteessir olarak, ulemâdan mürekkep umûmî bir meclis topladı. Müftî ile kazaskerler Öyle tertîb ettiler ki, ulemâdan yalnız sâdedillikleri cihe-tiyle kendilerinden korkulmayanlar meclise kabul edilerek, şikâyetlerini beyâna muktedir olanlar, sıraları geldiği zaman kendileri de girecekleri vaadiyle dîvân hâricinde alıkonulacaktı.

İmzâsız kâğıd meclis huzurunda okundu. Şeyhülislâm bunu reddetmek üzere uzun bir nutuk çekti. Ondan sonra sadrâzam söze başlayarak hased erbabı için mukaddes sayılır bir şey olmayıp Meryem'in ismetine bile lânetli iftiralarda bulunabilecekleri mealinde, Farsça bir beyit ile sözlerine son verdi.³⁹⁹ Tâyin edilmiş olan kazaskerler, sadrâzam paşa ve şeyhülislâm efendi hazretlerinin iyilikleri hususunda döktürerek, bununla beraber varakada nakîb efendi hakkında yazılan sözlerin de iftiradan ibaret olduğunu söylediler. Kadılarından içeri girmelerine müsâade edilmiş olan iki

³⁹⁸ Bunun yazısı «zenne yazısına müşabih muhtelit nesih hat» imiş. Nalmft s. 431. (Mütercim)

³⁹⁹ Bu Farsça beyit:

Çûn hasûdân-ı dîde-i şerm ü haya berbem nehend

Töhmet ftlûdegî ber d&men-i Meryem nehend

beytidir. Natmâ'da bunu sadrâzama söyletirse de, İfâdeyi süslemek için Naîmfî veyâhud ona mehaz olan müverrihlerden biri söylemiş olmalıdır. (Mütercim)

ihtiyar adam, «ah-feşin keçisi gibi» başlarını sallayıp:

- «Biz de böyle biliriz» diye tasdik ettiler.

Müftî yeniden söze başlayarak, bu suçlama varakası, azledilmiş olan kazaskerlerle, verilen arpalıkları azdır diye kabul etmeyen diğerlerinin işi olduğunu söyleyip, Memik-zâde ve Esîrî-zâde'nin sürülmeleri gerektiğini söyledi. Sıralarının gelmesini beklemek üzere saray kapısı önünde kalmış ve müftî ile kazaskerler aleyhine nutuklar hazırlamış olan kadılar, sadrâzam ve müftî ile ve kazaskerlerin at üzerinde ve bütün maiyyetleriyle çıkıp gelmekte olduklarını gördüler. Derviş Mehmed Paşa ile şeyhülislâm, atbaşı beraber giderek zât-ı şahanenin o gün mecliste gösterdiği hakimane ve âdilâne tavırdan yüksek sesle bahsetmekte ve adamlarının gürültüleri, kandırıldıkları için öfkeli bulunan kadıların homurdanmalarını bastırmaktaydı. Azledilmiş olan iki kazasker ile taraftarlarından mâhûd varakanın kâtibi oldukları zannedilen iki kişi sürüldüler. Dîvândaki nutkundan sonra sadrâzama bir kırıklık gelmiş ve sofada mermer üzerine oturması sebebiyle fceyfsizliği artmıştı.⁴⁰⁰ Ertesi gün dîvânda makamında bulunurken üzerine bir titreme geldi, hanesine döndüğünde felce uğrayarak, bir tarafı hareketten kaldı.⁴⁰¹

Bu haber üzerine Pâdişâh Üsküdar'dan İstanbul'a dönerek başhekimi, sıhhî durumundan malûmat almak üzere Derviş Mehmed Paşa'ya gönderdi (12 Ekim 1654 - 30 Zilka'de 1064). Sadrâzama bir halef tâyin edilmesi gerekiyordu. Lâkin bayram münâsebetiyle diğer devlet büyükleri gibi sadrâzamanın da takdim edeceği hediyeleri kaybetmemek için, değiştirilmesi, on gün sonra girecek olan Kurban Bayramı'na te'hîr edildi. Sarayda Pâdişâh'm bizzat Derviş Mehmed Paşa'ya bayram tebrikine gideceğine dâir bir söz çıktı. Sadrâzam böyle bir şerefe nail olmasından dolayı lâyük olduğu şekilde arz-ı teşekkürde bulunabilmek üzere yeni hediyeler hazırlamak lüzumunu gördü. Lâkin rivayet doğrulanmayıp, sadrâzam şöyle bir tezkire aldı:

«Benüm lalacığum, Allah rızâsı için bana doğru haber vir: Has-talığın kaabil-i ilâç mıdır, değül müdür? Zira dîn ü devlet umun ta'tîl kabul itmez. îlâç kaabil ise madem ki sen hayâtdasın sana azl yökdür. îlâç kabul itmezse

⁴⁰⁰ Vak'a-i şikâyet Üsküdar Bağçesinde okunurken huzûr-ı hümayunda ziyâdece kıyam itmiş, yorgun dışarı çıkdıkda mermer sofa Üzerinde yarım saat oturarak bîfirtdet te'sîr eylemiş idi, akşam yünekte dahi «Galatadan gelme müz'a-ferfin balık çorbasını vâtar-ı eki -eylediler.» Natmâ, s. 442. (Mütercim)

⁴⁰¹ «Dîvânda humma ile bir titreme hadis olup sarayına geldükde başdan bir canibine bir inme inip, bir eli bir ayağı hareketsiz kaldı; neuzübillâhi Teâlâ , tdc didükleri sadrâzama möbtelâ oldı.. Naîmâ, s. 442. Zilhicce evâflinde sahih olan tarafına da inme inûp tarafeyni amelden kaldı. s. 443. (Mütercim)

i'lâm eylesin.»

Derviş Mehmed Paşa, şu şekilde cevap yazdı: «Benüm şevketli, kerametli hunkârım, mizâcum dürüstdür ve akl ü fikrümde ihtilâl ve tağyir yokdur; amma bir elümle bir aya-ğum hareket itmez. Hukemâ felcdür, dirler; lâkin ba'zı hâzik tabîb-ler kaabil-i ilâcdur, didiler; hâlâ (şimdi) muâleceye meşgûllerdür. Ferman pâdişâhimundur.»

Sarayın ser-tabîbi, Valide Sultân ve Pâdişâh tarafından dinle-nildiğinde:

- «Derviş Mehmed Paşa'nın hastalığı nâ-kaabil-i tedavidir» cevabı verildi.⁴⁰²

Yeni Sadrazam İbşir Paşa

Bundan dolayı yeni bir sadrâzam seçilmesi düşünöldü. Azledilmiş olan dört sadrâzamdanda -ki Murâd, Melek, Ahmed, Siyâvuş, Gür-cî paşalardır-doksanaltı yaşında bir pîr olan Gürcî Paşa, yaşı sebebiyle hizmet kudretinden mahrum bulunduğundan, diğere üçüyle, Morali defterdardan ve Haleb Valisi İbşir Paşa'dan herbirinin sarayda taraftar ve muhalifleri vardı. Müftî Siyâvuş Paşa'yı tutardı. Lâkin Dervîş Paşa'ya halef seçilmesi için yapılan bir toplantıda, Sultân Mehmed'in nedimlerinden biri Siyâvuş Paşa'yı anmca, Valide Sultân perdenin arkasından:

- «Siyâvuş'un azameti benim arslammdan ziyâdedir, öyle mü-tekebbir adam nasıl kulluk eder ve ne hizmet vücûde getirir?» dedi.

Siyâvuş'u sevmeyen kızlarağasıyla diğere hadımlar da bu yolda söylediler.

Valide Sultân Morali Defterdar, hadımlar Melek Ahmed Paşa için rey verdiler. Lâkin Ahmed Paşa'nın düşmanları, eski Valide Sultânın katilleri hayatta ve mansıbdanda oldukça, bir sadrâzamanın tam bir istiklâl ile işleri idare edemeyeceğine dâir bir söz söylemiş olduğunu ustaca yayararak, onun seçilmesine mâni oldular. Has-odallı takımı, hademelikten yetişmiş birinin sadârete gelmesini arzu ettiklerinden -kendisine Ayşe Sultân'm tezvici de vaad olunmuş olan- İbşir Paşa için rey verdiler. Ayşe Sultân'ın baş-ağası Mercan Ağa, hadımağalarını parlak vaadlerle İbşir'in tarafına çekmek isterdi. Pâdişâh ve Valide Sultân İbşir ile Murâd Paşa arasında kararsız idiler. Sadrâzam bu müzâkerelerin hepsinden haberdâr olarak ve kendisinin kîni olan kapdân Murâd Paşa'nın sadâretine mâni olmak isteyerek, mührün

⁴⁰² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/544-550.

İbşîr'e gönderilmesini şeyhülislâm vâsıtasıyla Pâ-dişâh'a tavsiye etti. İşte bu suretledir ki, sadrazamlık, bu yüksek makama arzulu olanların en iktidarsızına tevcih olundu.

Büyük mîrâhor, refakatinde yalnız altı kişi olduğu halde, başında bostancı zabitlerine mahsûs külah ile⁴⁰³ mühr-i hümayûnu Ha-leb'de İbşîr Paşa'ya ulaştırdı. Mîrâhor vardığında İbşîr Paşa ayağa kalkıp kendisini karşılayarak mührü aldı ve başına götürerek Öptü, ondan sonra yerine oturup kaşlarını çatarak, mîrâhora hiddetli bir tavırla dedi ki:

- «Müher-î şerifi dergâh-ı âlî kapıcıbaşısının kırk nefer üsküflü kapıcı ile getirmesi mu'tâd olduğu halde, bre hovarda seyis, sen kendi akranın birkaç erâzil ile menzile binüp bu levend kıyafetiyle mühür getirmek neden iktizâ etti? Başına sardığın kırmızı mukaddemi, levend libâsını çıkarmadan bu hey'et ile huzuruma gelmekten niçün utanmadın?»

Büyük mîrâhor bu şekilde kabul edilmesinden dolayı başından ayağına kadar titredi ve cevap olacak bir söz bulamadı. İbşîr devam etti:

- «Doğru söyle, mührü getirmek hizmetini kaçâ aldın? Doğrusunu söylemezsen seni öldürürüm.»

Büyük mîrâhor kekeleyerek sekiz keseye aldığını söyledi. İbşîr:

- «Doğru söyledin, sen gelmezden evvel ben haber almıştım: Ya büyük mîrâhorluk mansıbını kaçâ almış İdin?» dedi.

Bedbaht muhatabı:

- «Yiğirmi keseye» cevâbını verdi.

İbşîr, mîrâhora kendi ağalarından sonra en aşağıya oturmasını işaret ederek, artık bir daha ona hitâb etmedi. Mirâhorun İstanbul'a dönmesine izin vermedi. Pâ-dişâh'a, memlekette zuhur eden karışıklıklar kendisinin vücûduna lüzum gösterdiği için, asâyîşî iade etmedikçe gelemeyeceğini yazdı. Bu cevap umûmî bir dedikoduya yol açarak, öyle bir sadrâzâmın seçilmesi için rey verenleri pişman etti. İbşîr'in hemen gelmesini emreden bir hatt-ı hümayûn ile bir haseki Haleb'e gönderildi. Sadrâzâmın muhibleri de haseki ile aynı mealde mektuplar yolladılar.

Haseki vardığında İbşîr Paşa, hatt-ı hümayûnu dîvânda okuyarak, daha sonra hattı getirene dedi ki:

- «Baka bre bostancı, siz beni şâir vüzerâ gibi mî kıyâs ider-sinîz? Hemân İstanbul'a gideyim de zimâm-ı idareyi ellerine alan nüdemân

⁴⁰³ «Başında kırmızı mukaddem, bölük başı bey'etiyle, yol libâsıyla İbşîr'ün huzuruna girdi.» Naîmâ, c- 6, s. 4. (Mütercim)

fermân-beri olarak otur derlerse oturayım, kalk derlerse kalkayım, öyle mi? Suriye, Mısır, Bağdâd, Anadolu bütün ihtilâl içindedir. Bu ihtilâlleri def etmedikçe İstanbul'a gitmenin fâidesi nedir? Bunlara gereği gibi nizâm verdikten sonra İstanbul'a gider, devlet mansıblarını satan irtikâbları ortadan kaldırıyorum.»

İbşîr Paşa, hasekiye bu suretle ruhsat vermesi üzerine, hasekî İstanbul için mektup verecek mi diye sormak için, büyük mîrâhora gitti. Mîrâhor ağa:

- «Maazallah! Kaç başım var ki mektup vereyim! Git, gördüğünü söyle.»

İbşîr civardaki eyâletlerin bütün alay-beğlerine, sancak-beğleri-ne, yeniçeri ve sipâhî zabitlerine umûmî yazılar göndererek, devlette rüşveti ortadan kaldırmak ve hakkaniyeti iade etmek için alınması lâzım gelen tedbîrlere hakkında müzâkere edilmek üzere, ilkbahar başlarında Konya'da toplanmalarını emretti. Sipahilere «ve-ledeş» ve «gulâmiye» vererek yeniçerilerin istihkaklarını kanuna göre düzeltmeyi, altına 120 ve guruşa 80 akçe râyic tâyîn edeceğini vaad etti. Bütün Anadolu büyük yekâyii bekleyerek İbşîr'i -yeni bir intizam şekli kuracak ve devlet binasını sağlamlaştıracak- bir Mehdî olarak telâkki ediyordu.

Hasekinin İstanbul'a getirdiği¹ haber, sarayı ve şehri heyecana düşürdü. Artık herkesçe anlaşıldı ki, sadrâzam, Pâdişâh'a itaatten imtina etmekte olup yakında alenî isyana tevessül edecektir. Bunun seçilmesi mes'ûüyeti en ziyâde müftî ile⁴⁰⁴ Mercan Ağa'ya yüklendi, hâlen baş-muhâsebeci olan eski reîs (reîsülküttâb) Mevku-fâtçı, kaymakam mansıbına terfi ettirilmiş olan Melek Ahmed Pa-şa'ya⁴⁰⁵ hazînedeki 250 kese alarak en âcil ihtiyaçların karşılanması ve bütün eyâlet valilerine umûmî yazılar gönderilerek, İbşîr'in isyanının ilân edilmesini teklif etti. Melek Ahmed Paşa,

⁴⁰⁴ Müftî Ebû Saîd Efendi kararlılık gösterdi, şüyu bulan sözlere hiç ehemmiyet vermeyerek kimseye izhârı ızdırab etmezdi. Meclisinde İbşîr Paşa'ya dâir söz söyleyenlere tumturaklı ve korkusuzca sözlerle mûkaabele ederde «Râ»yı «Gayn» suretinde telâffuz ettiği için «Şimdi fi-nefsll-etng taşğa deyince ihtilâl'i umûğ ve ızhğfib vağdıg. Bu asiğda müh-g-i şeğtfun tağğada bu-lunduğı raa'kûl oldu. Etgafda olan umûğı göğüp ba'dehu gelöğter» demekten başka söz söylemezdi.» Naîmâ, s. 12- Sultan Abdülhamîd Hân-ı Sâni devri şeyhülislâmlarından Üryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi merhum da bu şekilde «ra»yı «gayn» söylediklerinden --gençliğinde pederiyle arkadaşlık etmiş olduğu- ilmiye ricalinden merhum eniştem Paşmakçî-zâde Aziz Beğ'e taltif-i vefâkârâne olarak .Neğde de o gençlik zamanları? Meghûm pedegta&le ağa-balağâ bineğdik, Çığpıcı Çayığ'ndan 'gğğ' diye gideğdik!« (Nerede o gençlik zamanları? Merhum pederinizle arabalara binerdik, Çırpıcı Çaym'ndan 'gn*!' diye giderdik.) dediklerini Aziz Beğ müteşekkîrftne hikâye ederdi. Aziz Beğ Sultân V. Murad Hân'ın saltanatı semâhesinde İmameti hizmetiyle şerefyftb olmasıyla devri-i Hamîdî'de İstanbul'da bulunmamağâ mahkûm Olup, fakat Oryfln!-zâde Aziz Beğ'i bir niyabetten bir niyabete tahvil ederek •menfi» bulunduğunu hiss ettirmemeğâ çalışmıştı. Üryânîzâde'nin İrtihâlinden sonra AzU Beğ, ondört sene Hateb'de ikaamete mecbur kalmıştır. Es'ad Efendi merhumun vefakarlığı bizi bu vesile ile kendisini rahmetle yâd etmeğâ mecbur eyledi. (Mütercim)

⁴⁰⁵ Melek Ahmed Pasa, Melekî Hatun'a melek ber-hfinesim temlik ile bey* ve kabz-ı semen hüccetini göndermiş oMiğundan kaaim-i ro»k*amhk onun şefaatiyle Ahmed Paşa'ya teveccüh İtmış idi- Natmft, s. 4.

bu cesaret isteyen harekete cür'et edemedi. Kendisi sadârete geçmek istiyor denilmesinden korktu. Valide Sultân'ın nasihati üzerine Mercan Ağa, avdeti ta'cîl ricasında bulunmak üzere, 20 baltacı ile îb-şîr'e gönderildi. İbşîr Paşa, 1654 Aralık ayı başlarında Haleb'den Antakya'ya gitti; her uğradığı yerde Morali defterdarın icra ettiği iltizâmı feshetmekte ve İstanbul'da satılan eyâletleri kendi adam* larına vermekteydi. Bu cümleden olarak, Pâdişâh'a 8.000 altın ve Valide Sultân'a «paşmak bahâsı» nâmıyla 2.000 altın vermek üzere Haleb'i Tayyar Paşa'nın oğluna verdi. Hâlbuki Haleb eyâleti 100.000 guruş caize ile İstanbul'da başkasına satılmıştı.

İbşîr, en iyi dostları olan eski âsî Abaza Hasan'ı, Kürd Mehmed'i, Beğ-zâde İsa'yı, yanına getirmiş ve Antakya'ya kısa merhalelerle yürümüşü. Antakya'da haklarında şikâyet vâki olan kadıları azletti ve dâvalara bizzat baktı. Şâm beğlerbeği Defterdâr-zâde'yi de azlederek yerine kendi himâyesi altındakilerden Çerkeş genç Şahsuvar-zâde'yi getirdi ve onu bu münâsebetle vezârete yükseltti. Adana'ya vardığında vâlî Mahmûd Paşa'yı, belde halkının bâzı şikâyetlerinden dolayı, hapsetti. Karaman defterdarına da aynı muameleyi yaparak, sonra îdâm etmiştir. Baş-mirâhor, dönme müsâadesine maz-har olması üzerine, İstanbul'a geldi. İstanbul'da mâliye memurları, Morali Defterdar, gümrük emîni Hasan Ağa, kedhudâsı Deli Birader İbşîr'in icraatından dolayı büyük bir endîşe duyuyorlardı. Morali Defterdar, eğer kendisi serdâr tâyin olunur ve çarhacılık Katircioğ-lu'na verilirse, İbşîr'i mahvetmeyi taahhüd ederek, sadrazamlığa tâ-lib oldu. Bu teklif, Pâdişâh'a ve Valide Sultân arz edildi. Lâkin kap-dân paşa, Morali'nin sadrazamlığı Devlet'e İbşîr'in yerinde bırakılmasından ziyâde zarar vereceğini düşünerek, buna karşı koydu. İb-şîr Konya'ya girdiği gün, bir Kürd beğiyle sabık Şâm valisinin ked-hudâsının başlarını kestirdi. Lâdik, Bolvadin tarikiyle gelerek Kara-hisar'ın öte tarafında bulunan Çobanlı'da, memuriyetini tebrik için yeniçeri kurmaylarının göndermiş olduğu Süleyman Ağa'yı kabul etti ve buna kanuna aykırı olarak kürklü hil'at ve iki kese para ihsan eyledi. Kütahya civarında, ihtiyar Köprülü Mehmed Paşa, İb-şîr'i istikbâle geldi. İbşîr, Mehmed Paşa'yı iltifatlarla kabul etti ve uhdesine Tarablus sancağını tevcih ile İznik'e beraberinde getirdi. İznik'te Köprülü, oğulları Ahmed ve Mustafa Beğlerden ayrılıp Ta-rablus'a gitti; lâkin Tarablus, evvelce Pâdişâh tarafından başkasına verilmiş olduğu için, Mehmed Paşa vazgeçmeye mecbur oldu.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/550-554.

Dervîş Mehmed Paşa'nın Ölümü

Dervîş Mehmed Paşa, nüzulün neticesi olarak İstanbul'da vefat etti.⁴⁰⁷ Alî Paşa yanına defnedilmiştir. Terekesi, hazîneye 95.000 altın ve 800 kese akçe soktu. Dervîş Mehmed, aslen Çerkeş'ti. Boyu uzun ve heybetliydi, çehresinin iki tarafından yakasından aşağı iner cesîm bir bıyığı vardı.⁴⁰⁸ Dârât ve debdebeyi pek sever, fakat masraflarını, taaddiyâtından ziyâde servetini mâhirâne idare etmek suretiyle tesviye ederdi. Bağdâd'ın Sultân IV. Murad tarafından fethinden sonra, bu eyâletin ilk valisi olup, muharebeden dolayı harâb olan mintikanın zenginleşmesine ve nüfusunun artmasına görevli kılınmıştı. Basra üzerinden Hindistan ile ticâreti kendisine senede bin keseden ziyâde getirirdi. Şehr-i Zor Acem çobanlarından ehven fiatla koyun alarak Bağdâd'daki mezbahalarında büyük kazançlarla satardı. Bu yolda zahire alışverişi de yapardı. Dâiresi halkı için gerekli olan kumaşları Haleb'den kendisi getirtirdi. Bu emtiaya hiç gümrük vermediği için, hiçbir tacir paşa ile rekabet edemezdi. Dicle'nin eyâletin bir kısmını basması üzerine su altında kalan arazîye kavun ve karpuz ekdirerek, bu felâketten de şu şekilde istifâde etti. Parasını yüzde beş ile borç verirdi. Hayâtı müddetince -bir siyâset adamına yakışmıyacak surette- ticâretle uğraşmıştır.⁴⁰⁹

İbşîr Paşa'nın İstanbul'a Girişi

İstanbul'da bütün zihinler İbşîr Paşa'nın gelişi mes'elesiyle meşgul idi. Gelecek mi, gelmeyecek mi; ve geldiği takdirde vergi vermeye mahkûm edeceği adamlar ne olacaklardır, azil mi, sürgün mü, yoksa îdâm mı edileceklerdir, diye sorulurdu. Akıllılardan geçinen bir adam, halkın İbşîr'den bahsetmesini men' etmek ve bunun sadrazamlığa getirilmesi vahim neticelere yol açacak yollu sözler söyleyenlere ceza verilmesi münâsib olmaz mı diye, müftî efendiden sordu. Müftî, bu türlü tedbîrlerin hiçbir faydası olmayacağını beyân etti ki, devlet müverrihi de bunun

⁴⁰⁷ Rebülevvel 1065. Nalmâ, s. 23. (Mütercim)

⁴⁰⁸ Dervîş Mehmed Paşa köse imiş. Bir gün nedimlerinden biri hüminden kinaye ve bir taraftan da köseliğine telmih olmak üzere İstanbullulara sakal saydırdınız, demiş; sadrâzam paşa da o uzun bıyığını göstererek: «Lâkin bunu sayamazlar» karşılığını vermiş. Hadkatn-VÜzera, s. 99. (Mütercim)

⁴⁰⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/554-555.

hakikate hikmete mebnî ke-lâm-ı sahîh⁴¹⁰ olduğunu söyler. İbşîr'in kedhudâsıyla rûz-nâmecî sadrâzamı karşılamak üzere Anadolu'ya gönderildiler. Reîsülküttâb Şâmî-zâde bir hatt-ı hümâyûn aldı ki, Bâb-ı Hümâyûn'dan vücûdunun lüzumu sebebiyle İbşîr Paşa'yı çavuş-başı ile birlikte Üsküdar'da karşılamasını emrediyordu. İbşîr îshakhya teveccüh etmişti; orada -kapdân Murâd Paşa'nın hakkında şefaât etmiş olduğu- eski hasımı Hamîd sancağı beği Katırcı-oğlu'nu iltifatla kabul etti. Ka-tırcı-oğlu, yalnızca sadrâzâmın otağına giderek ve toğulgasıyla kılıcını yere koyup ayağına kapanarak:

- «Devletli vezir, ben cürmünü i'tirâf eden bir kulunum; sana hizmet etmek için koşup geldim; işte kılıç, işte boynum; dilersen affet, dilersen katlet.» dedi.⁴¹¹

Eski bir rakibin bu şekilde bir tavır göstermesi gururuna hoş gelen İbşîr Paşa, toğulgasını ve kılıcını Abaza'ya iade etmekle beraber bir hil'at giydirek taltif etti.

İbşîr izmit'e geldiği zaman, korku ve ıztırâb son dereceyi bulmuş ve herkes korku ve ümîd arasında mütereddid kalmıştı. Zât-ı şahane bir meclis topladı ki, müftî, kaymakam, kapdân paşa bunda hazır idiler. İbşîr'in itaatsizlik gösterdiği için mühr-i hümâyûnu ondan geri alarak sadâkatini takdir ettiği Morali Defterdarca vermek istediği Pâdişâh tarafından beyân olundu. Müftî ve kaymakam bir rey beyân etmediler. Kapdân Murâd Paşa, acele edilmemesini ve sadrâzâmın gelmesiyle bütün müşkiller düzeleceğinden o zamana kadar bir şey yapılmamasını söyledi. Padişah, müftî ve kaymakama bakışlarım çevirerek:

- «Siz ne dersiniz?» diye sorduğunda, her ikisi de:

- «Emir pâdişâhımızdır» demekten başka bir söz bulamadılar. Kızlarağasıyla diğer hadım-ağaları -ki Morali'ya dost, Murâd Paşa'ya düşman idiler- müftî ile kaymakamın sükûtlarını, kendi himaye ettiklerine müsâid bulduklarına delîl sayarak:

- ' «Pâdişâhım, Murâd Paşa'yı dinlemelisiniz; pederiniz Sultân İbrahim'in katline iştirak edenlerden biri de budur» dediler.

Bu sözler kapdân paşa ile hadımlar arasında şiddetli bir çekişmeye yol açtı. Pâdişâh toplantıyı dağıtarak çekişmeye son verdi. Meclis odasının hâricinde hadım-ağaları Murâd Paşa'nın üzerine hücum ederek, onu

⁴¹⁰ Naîmâ, s. 30. (Mütercim)

⁴¹¹ Katıraoğlu'na Kapdân Murâd Paşa tarafından öğretilmişti s. 31. (Mütercim)

hakaretlerine ve darbelerine hedef yaptılar ve han-çerleriyle gözdağı vererek, Murâd Paşa'nın yanındaki baltacıya:

- «Öldür şunu!» diye bağrdılar.

Kuvvetli ve azminde sabit bir adam olan kapdân paşa hançerini çekerek, sarayın kapısına kadar kendisine yol açtı. Orada maiyyeti adamları kendisinin çevresini aldılar. Murâd Paşa:

-- «Siz Pâdişâh'ı aldatmanızın cezasını yakında görürsünüz; bana hakikati söylemek düşer, Pâdişâh istediğini icra eder» diye bağırarak çekilip gitti.

Bostancılar^ bu gürültünün sebebini bilmeyerek, Murâd Paşa'yı tutmak istediler. Hattâ içlerinden biri Murâd Paşa'nın başına bahtasını kaldırmıştı. Bostancı-başı yetişerek, bostancıyı men' etti. O zaman bizzat Pâdişâh'ın riyaset ettiği mecliste hürriyet bundan ibaretti. İbşir Paşa'nın samimî dostu ve hâmisi olan Reyhan Ağa, son hâdiselerden dolayı endişesini defederek yatıştırmak üzere, iltifat dolu bir hatt-ı hümâyûn ve kıymetli bir hil'at ile sadrâzama gönderildi, İbşir, Reyhan Ağa'yı büyük bir hürmetle ve dostça kabul etti ve mahremâne görüşerek dedi ki:

- «Bak ağa! Bilirim ki Pâdişâh bâzı hâinlerin telkinlerine kapılarak benim idamıma karar vermiştir. Lâkin ben Allah'a istinaden dîn ve devlete hizmet etmek isterim; onlar sonra istediklerini yapsınlar.»

Reyhan Ağa, üç türlü yemîn olan «Vallah, billah, tallah» tâbirlerini söyleyerek, Pâdişâh'ın ve Valide Sultân'ın kendisine karşı bir kötü niyetleri bulunmadığını ifâde etti. Payitahttan çıkmamak üzere emir almış olan çavuş-başı ve reis efendiyi, sadrâzam nezdine davet etmesi üzerine, bunlar ansızın çıkagelen bu emirden hayret içinde kaldılar. Fikrini almak üzere Murad Paşa'ya müracaat ettilerse de:

- «Kalmanız mümkün değildir» cevâbını aldılar.

İster istemez yola çıkarak bir gün sonra gümrük emini Hasan Ağa ile sipahiler kâtibi Kalender Mahmud Efendi kıymetli hediyelerle onları tâkîb ettiler. Gümrük emini, İbşir Paşa korkusuyla, sadrâzam tarafından iyi kabul edilmelerine delâlet etmek üzere Abaza Hasan'a Üsküdar'daki hanesini ve Kürd Mehmed ile Beğ-zâde'ye ikişer yüz altın ve diğer kıymetli şeyler hediye etti. Defter-emîni ve Murâd Paşa'nın kedhudâsı Alagöz Mehmed Efendi, efendisinden dolayı, hediyesiz de olsa iltifata mazhar olacağını ümîd etmişti. Lâkin İbşir Paşa Mehmed Efendi'nin yüzüne bile bakmadığı gibi, bir söz de söylemedi, maiyyetinden birine misafir verdi. Çavuşbaşıyı azlederek memuriyetini nişanlısı olan Ayşe Sultân'ın kedhuciâsına verdi. Bütün sipahi

ağalarını (altı bölük ağaları) da azlederek yerlerine kendi adamlarını getirdi. Reis efendi sadrâzâmın otağına girdiğinde «Otur!» emrini almayıp, hil'ati de giydirilmeksizin soğuk bir kabule uğradığından, oda azlini muhakkak bildi. İbşîr Maltepe'ye kadar geldi. Kul kedhudâsı, ertesi gün sadrâzâmı karşılamak üzere has ağaları için bütün yeniçerilere haber verdi. Lâkin yeniçerilerden hiçbirinin Üsküdar'a geçmemesi için Valide Sultân'dan bir tezkire aldı. Herkesin hayretine yol açan bu emir, aşağıdaki durumlardan kaynaklanmıştı:

Pâdişâh, İbşîr Paşa'yı debdebesiz, maiyetsiz girmeye davet etmiş; İbşîr Paşa da makamına lâyük bir ihtişam ile girmek istediği cevâbını vermiş; yeniçeriler bundan haberdâr olarak ve sadrâzâmın kendi aleyhlerinde bir niyeti olduğunu zannederek, kışlarında silâhlı bir vaziyette durmayı kararlaştırmışlar; Valide Sultân'ın tezkiresi sâdece bunların arasında çatışmayı men' etmek için yazılmıştır. Yeniçeri ağasıyla dört muavini, yâni kedhudâ, zağarcı-başı, sam-soncu, turnacı gediklilerle beraber - Maltepe'den hareket etmiş olan- sadrâzâmın istikbâline çıktılar. Müftî, vezirler, kazaskerler Üsküdar'da beklediler. İbşîr Üsküdar'a büyük bir tantana ile girdi. Alayın önünde kapıcı-başılarla yeniçeri erkânı bulunuyorlardı. Onlardan sonra iki kazasker, vezirler, beyaz elbise ile şeyhülislâm, kırmızı urba ile sadrâzam geliyorlardı. İbşîr Paşa'nın arkasında, sırmalı külâhlarıyla mahremleri olan Abaza Hasan, Kürd Mehmed, Beğzâde İsâ ve diğer zorba-başılar vardı. Sadrâzam Üsküdar'da nişanlısı Ayşe Sultân'ın sarayına indi. Orada mükellef bir ziyafet hazırlanmıştı. Sofrada müftîyi sağ tarafına, kaymakam Melek Ahmed Paşa'yı sol tarafına alarak, şeyhülislâma eski zorba olan arkadaşlarını takdim etti. Müftî efendi söz söylemekte kudret sahibi olduğundan herbiri hakkında münâsib güzel sözler buldu; İbşîr Paşa'ya:

- «Bu şahbaz ağaların şecaatlerine sizin şehâdetiniz kâfidir; hemân berhûrdâr olsunlar!» dedi.

İki gün sonra sadrâzam Edirne-kapısı'ndan İstanbul'a girdi. Altmış üç ulemâ alayı küşâd ediyorlardı. Onların nihâyetinde iki kazasker, daha sonra mâliye memurlarıyla defterdar paşa, kapdân paşa, kaymakam paşa geliyorlardı. En sonra sadrâzam ile müftî atba-şı beraber diler; Teşrifat kanunu mucibince sağda sadrâzam, solda şeyhülislâm bulunuyordu. Sadrâzâmın arkasında sipahiler, yeniçeriler, sarıcalar, levendler vardı.

Sarayına vardığında İbşîr, ulemâya ruhsat verdi. Ertesi gün,⁴¹² nişanlısı Ayşe Sultân ile düğünü icra olundu.⁴¹³

Sadrâzam İbşîr Paşa'nın İcraatı

Sadrâzâmın ilk icraatı düşmanlarının azli ve mallarının müsaderesi oldu. Geldiği gece -sadârete göz diktiği muhakkak olan- Morali Defterdarı azl ve hapsedmişti. Defterdarın mallarını müsadere için Kürd AhmKî Paşa'yı Mora'ya gönderdi. Müteveffa sadrâ-

zam Derviş Mehmed Paşa'nın druluk ve iffetiyle meşhur olan ked-hudâsı Alî Ağa'yı getirterek hiTat giydirmek istedi. Alî Ağa:

- «Devletli efendim, ne için olduğunu beyân buyurunuz ki, liyâkatim olan hizmet midir, bileyim» dedi.

Lâkin İbşîr, ısrar ederek, hil'ati arkasına giydirdiler. Sadrâzam da:

- «Pâdişâhımız seni baş-defterdâr yaptı» sözlerini söyledi.

Alî Ağa ayağına kapanarak bu hizmete asla liyâkati olmadığını beyân edip Allah ve Resul aşkına affını istirham eyledi. Lâkin İbşîr Paşa kaşlarını çatarak:

- «Pâdişâhımız seni bu hizmete lâyük gördükleri için tâyin buyurdular.» cevâbını vermekle iktifa etti.

Kaymakam Melek Ahmed Paşa birçok sebeplerden dolayı İbşîr'in husûmetini celb etmişti. Vaktiyle Abaza Hasan'a Türkmen Ağa-ılgı'nı kaybettirmiş, sonra sadrazamlığa tâlib çıkmış, bu memuriyeti alamadığı için Morali Defterdarın sadrâzam olmasına çalışmıştı. Kaymakam sıfatıyla idaresi sırasında ihtiyat hududlarını aşarak, yalnız âcil mes'eleleri değil, sadrâzama bırakması lâzım gelen işleri de tesviye eylemişti. Kendisini sevenlerin daha akıllıca hareket etmesini tavsiye etmelerine cevaben:

- «Ben de sadrazamlık etmedim mi? İbşîr Paşa kardaşımız be-ğenmediğini bozar. Bostan korkuluğu gibi oturup duralım mı?» demişti.

Sadrâzam Melek Ahmed Paşa'ya davet ederek, Van valiliğini verdi ve hemen gitmesini emretti. Hattâ zevcesi Kaya Sultân'a veda için sarayına gitmesine bile müsâade göstermedi. Vâkıâ haksız da değil, korkuyordu ki, Kaya Sultân, kocasının İstanbul'da kalması için emir çıkartabilecektir. Melek Ahmed Paşa, seyahat tedârikâtı-nı görmek üzere hemen Üsküdar'a geçti

⁴¹² Rsbîülâhîrin yigirmibirinci pazar günü. Naîmâ, s- 48. (Mütercim)

⁴¹³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/555-558.

İkisi de Melek Ahmed Pa-şa'nın mahremi olan Mevkufâtçı ve reîsülküttâb Yedifeuîe mahbe-sine konuldular. Daha önce de riyasette bulunan Sıdkî Efendi, yine o makama geldi. Deli Birader ile Çingeneler vergi tahsildarı bulunan dâmâdı ve Melek Ahmed Paşa'nın sadâretinde kethüdası Gade (dâhiliye nâzin) hapsedildiler.

İbşîr gerek şiddetiyle ve gerek sikkenin islâhı hakkındaki vaadini yerine getirmemesiyle herkesi kendisinden nefret ettirmişti. Vâkiâ gurusu, aslî rayici olan 80 akçede idi. Lâkin terkinde gümüş kadar bakır da bulunduğu için bu kıymeti caiz değildi. Valide Sultân Morali Defterdânn hayâtına zarar verilmemesi hakkında bir hatt-ı hümayûn çıkarttırmıştı. İbşîr, defterdarın Kıbrıs'a sürülmesi hakkında başka bir hat aldı. Morali, sekiz çavuşla karadan yola çıktı. Çavuşlara samur kürkünü vererek bir nâfe kürk giydi. Dil Geçidi'nden geçerken, o kürkü de alıp bîr kebe verdiler. Küçük Dragon Irmağının Dört Geçit Tepesi'nden geçerlerken⁴¹⁴ Morali'nin hizmet için Anadolu'ya gitmiş adamlarından biri rastlayarak, kendi kürkünü vermek istediye de, çavuşlar:

- «Sen hâlâ elbise derdindesin!» diyerek mâni oldular. Güya şimdi kara toprak altına girecek vücûda elbise lâzım olmadığını anlatıyorlardı. Filhakika müteakiben sadrâzâmın îdâm emriyle gönderdiği iki tatar yetişti. Bu Morali hâlinin neticesini anlayarak, koynunda bulunan hüsn-i hat ile yazılmış ve müzehheb bir Kelâm-ı Kadîm'i ve diğer kıymetli eşyasını - cellâdlann ellerine düşmemesi için- çavuşlara verdi. Bundan sonra kanlı emir icra olundu. Morali, azledildiği gece, mahremlerinden birinin hanesine İki harar göndermişti ki, ağırlıklarına nazaran içlerinde para vardı. Hamalların itirafı üzerine bunların kime gönderildiği anlaşılaraq, alındı. Ve içlerinde yirmibeşer bin altın bulundu.

Melek Ahmed Paşa'nın uzaklaştırılmasından sonra iki mahremi olan Mevkufâtçı ile Gade Kedhudâ, dört levend ile karadan Kıbrıs'a gönderilmek üzere Üsküdar'a geçirildiler. İznik'e varılmadan Önce, Gade'nin adamlarından görevli olarak Anadolu'ya gönderilmiş bir ağa, yirmi adamıyla bunlara rastladılar. Ağa, yeniçerileri öldürüp kendilerini kurtarmayı teklif etti. Gade Kedhudâ'nın ısrarına rağmen Mevkufâtçı muvafakat göstermedi. İdam emrini hâmil tatarlar yetişerek, ikisi de öldürüldüler.⁴¹⁵ İdâm emrini Mevkufât-çı'ya vermişlerdi. Gade Kedhudâ'nın bunun ne olduğunu sorması

⁴¹⁴ Natmâ'da Kırk Geçit Dağlan, s. 56. (Mütercim)

⁴¹⁵ Naima İzmir'de idam olunduklarını ve daha sonra VedhTye göre Hersek'te -boğulduklarım ve mezarlarının orada bulunması lâzım geleceğini yazar s 64. (Mütercim)

üzerine, Mevkufâtçı:

- «İbşîr Paşa âhirette ikaame edeceğimiz hak dâvası için bize temessük göndermiş» dedi.

Gade İbşîr'e küfretmeye başladı. Mevkufâtçı:

- «Beddua etme, elbette onu da bizi müteâkib öldürürler; fakat bununla cezasını bulmaz, Cenâb-ı Hak onu âhirete îmânsız göndersin!» dedi.

Hazîneye 180 kese vermeye mahkûm olan reîs, bu parayı vermek için bütün eşyasını sattı. Şâmî-zâde, ikbâl zamanında birçok dost kazanmış olduğundan Morali defterdarın îdâm olunurken:

- «Allah belâsını versin! Ben sadârete reisin iğvâsıyla tâlib oldum» dediğine dâir bir iftira İbşîr Paşa'ya yetiştirilmiş olmakla beraber, dostları sayesinde idamdan kurtuldu. Şâmî-zâde hacca gitmek için emir aldı. Lâkin bir nikris darbesini bahane ederek Üsküdar'da kaldı.

Nevruzda İbşîr Paşa, zât-ı şahaneye güzellikte emsaline nâdir tesadüf olunur üç at takdim etti ki, eyerleri kıymetli taşlarla parıldadığı gibi, üzenği ve şâir eşyası altından yapılmıştı. Yine bohça bohça şâl ve güzel kumaşlar ve bir araba dolusu altın gönderdi. Valide Sultân'a da 20 keselik hediye takdim etti. Lâkin bu gibi hallerde sadrâzâmın cömertliğinden hissedar olan silâhdâr ve diğer ku-renâ (pâdişâhın yakınında bulunanlar) -müneccimlerin istihraç etmiş oldukları veçhile- hediyelerden mahrum kaldılar.⁴¹⁶

Yeniçeri Ve Sipahilerin Ayaklanması, İbşîr Paşanın İdamı

İbşîr'in ikbâli, kendi yetiştirdiği sipahiler, sarıcalar, segbânlar tarafından tersine çevrildi. Sırdaşı olup uhdelere Anadolu'da voyvodalıklar tevcih etmiş olduğu Seydî Paşa, Kürd Mehmed, Tayyar-oğlu memleketi günden güne artan zulümlerle tazyik ettiler. Bu mıntikalardan birçok şikâyetçi İstanbul'a geldiler. Bir taraftan da şunu ilâve etmelidir ki, İbşîr Paşa'nın sipahilere «gulâmiye»lerini ve «veledeş»lerini vermek ve hizmetler tevzî etmek hakkında yaptığı, vaadleri, hazînenin müzayakasından dolayı, yerine getirilmesi mümkün olmadığı için, sipahilerin hoşnutsuzluğu son dereceye

⁴¹⁶ Naîmâ (s. 65) : cCumadelulânun onikinci sebt (cumartesi) güm ba'del-gurûb şems evvel hamele tahvil idûp nevrüz oMı. Tâli'-î sâl mizanım yigirminci derecesi idi. Şems, müşteri, zübre, utârid, cümlesi sâbi'de -ki burc-ı intifaft-dur- vâki' olraağla ahkâmını «helâk-i vüzerâ ve muznbân ve ağayfin-i harem ü hâss» diyü istihraç İtmişlerdi ve zuhal-i sfln! aşerde, sünbfilede, merîn s&lisde kavsde. beyinlerinde terbi'-i nazar olmakla «hfinedAn-ı kadim ve büyüt-ı ekâbir yağma olana, diyü yazmışlar İdi. (Mütercim)
Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 558-561.

varmıştı. Sipahiler sadrâzama şikâyetlerini arz ettiler. Buna dâir mektupları Orta Câmi'de okundu. Lâkin Vaiz Hüseyin Efendinin ve yeniçeri zabitlerinin nasîhatları matlûb olan ittifakın doğmasına mâni oldu. Bunun üzerine sipahiler, kendilerine yapılan vaadlerin sağlanmasına delâlet etmesi için Abaza Hasan, Kürd Mehmed ile İbşîr'in diğer sevdiklerine müracaat ettiler. İbşîr, arada vâsita olanlara, bâzı sipahilerin kendi sözlerini anlamamış olduklarını, Pâdişâh'ın, isteklerinin yerine getirilmesine müsâade etmeyerek, tevkiflerini emretmiş bulunduğunu, fakat kendisinin bunları himâyesi altına almış olduğunu ifâde ederek, donanmanın azimetine kadar sabretmelerini ve o zaman isteklerinin yerine getirilmesine çalışacağını beyân etti.

Sözün böyle uzatılıp dolaştırılmasına nazaran İbşîr'in en nüfuzlu zorbaları mahvetmek düşüncesinde bulunduğunu Abaza Hasan ile arkadaşları pek güzel anladıklarından, bu cevaplardan endişeye düştüler. Bununla beraber İbşîr Paşa, eyâlet askerlerinden bir takımına sipahilik vererek, bunları Katırcıoğlu maiyyetinde Girit'e göndermişti. Sadrâzam, yalnız sipahilerin değil, def etmek istediği Kapdân Murâd Paşa'nın da husûmetini celbetmişti. Vücûdundan hoşlanmadığı bu zâtı bir an evvel uzaklaştırmak için, donanmanın tec-hîzâtını hızlandırdı. Bir gün tersanede bulunurken:

- «Paşa, bu hafta içinde donanmayı mutlaka çıkarmanız Pâdişâhımızın kat'î emri iktizasındandır» demesi üzerine, Murâd Paşa, teçhizatın ikmâli için lâzım gelen 400 keseği almadıkça yelken açmanın mümkün olamayacağını söyledi. İbşîr dedi ki:

- «Sadâretiniz zamanında hazîneden 400 kese borç almışsınız. Senediniz Pâdişâh'ın kâğıdları arasındadır; bu paranın tahsilini defalarca emrettiler; hatırinize riâyeten «şimdi donanma mühimmâ-tıyla meşguldür; birazını mühimmata mahsûb ederiz, küsurunu sonra verir» diyerek geçiştirdik. Ben şimdi Pâdişâhımızdan donanma için para isteyemem: Dört yüz keseği siz veriniz.»

Murâd Paşa, bu parayı çoktan ödemiş ve fakat senedini istemeye cür'et edememiş olduğunu beyân etti. Lâkin İbşîr, behemahal paranın ödenmesi hususunda ısrar etti. Kapdân Paşa, sadrâzaman kendisini mahvetmeye karar vermiş olduğunu anlayıp, İbşîr'in sözlerine inanmış gibi görünerek donanmanın yakında çıkacağını te'mîn eyledi. Hakîkaten teçhizatı süratlendirerek, bununla beraber hasmının sukuutu için elinde bulunan bütün vâsıtaları kullandı. Bir gece Kürd Mehmed, 'i ikametgâhına getirterek

onu kendi tarafına aldığı gibi, sipâhî ağalarıyla Valide Sultân üzerinde ziyâde nüfuzu olan Melekî Kalfa'mn kocası Şa'bân Halîfe'yi de kazandı. İbşîr Fa-şa'nın eyâlet askerleriyle sipahileri Anadolu'da toplayarak, onların

yardımıyla yeniçerileri ortadan kaldırmak niyetinde olduğunu ve kendisinin de Üsküdar tarafına geçmek için hazırlıklarda bulunduğuna dâir şehirde bir rivayet çıktı: Bu sözleri, yeniçerileri ayaklandırmak için Murâd Paşa yayıyordu. Kürd Mehmed'e, Üsküdar'a çekilmiş olan nâ-hoşnûd sipahilere İbşîr Paşa'nın düşürülmesi tasavvurunu açarak, onlardan 500 kişiyle -Bizans İmparatoru zamanından beri- kadîm ihtilâllerin sahnesi olan Atmeydanı'na gitti (8 Mayıs 1655 - 2 Receb 1065). Yeniçerilere gönderilen adamlar -zorla getirilmiş gibi gösterir- birkaç yeniçeri zabiti ile Atmeydam'na geldiler. İki askerden iki ihtiyar, aralarında ittifak akdi olduğuna delâlet etmek üzere, halk huzurunda birbirini kucakladılar, derhâl her tarafta eyâletlerde ve İstanbul'da hükmünü yürütmekte olan irtikâblara dâir sözler söylenmeye başlandı. Yapılan mezâlimin sebepleri hakkında ne lâzım geleceğine dâir Anadolu vilâyetleri müftî-lerinden alınan birçok fetvaların okunması üzerine âsîler, kendileri ihkaak-ı hak etmeye karar verdiler. Oradan, Kürd Mehmed'in delaletiyle müftînin hanesine giderek, kendileriyle birlik olmasını istediler. Şeyhülislâm, kendisinden istedikleri her türlü şeyleri vaa-detti. Ve İbşîr'in sarayına giderek, hazırlanmakta olan isyandan kendisini haberdâr etmekte süVat gösterdi,

İbşîr, hemen zât-ı şahaneye bir arıza yazarak yardım istedi. Sultân Mehmed baş-mâbeynciyi (kapıcılar kedhudâsını) zorbalara göndererek dağılmalarını ve meşru yollardan hallerim arz etmelerini ihtar etti. Kürd Mehmed:

- «Emir Pâdişâhımızdır; sadrâzâmın îdâmı hakkında arz-ı hâlimiz hâzırdır» cevâbını verdi.

Bu fesadın ruhu olan Kapdân Murâd Paşa'nın tertibi veçhile, yeniçeriler bir gece sipahileri kendi kışlarında misafir ettiler. Evvelki isyanlara dâhil olmayan ve fakat bu defa nâ-hoşnûdlara iltihak eden topçu ve cebeciler Atmeydanı'nda kaldılar. Ertesi gün (10 Mayıs - 4 Receb) zât-ı şâhâne Murâd Paşa'nın nasihatlerine uygun olarak, Tersane Bahçesi'nden çıkıp saraya gitti. İki gün sonra bütün şehir tam bir heyecan içinde idi. Anadolu eyâletlerinden başlarına hasır yakmış bir takım şikâyetçilerle segbânlar, sarıcalar, sipahiler, yeniçeriler Atmeydanı'nda toplandılar. Sadrâzam ile kedhudânın başlarını ister arzihâl yazıldı. Yeniçeri ağası Ken'ân Paşa, Pâdişâh nâmına olarak, İbşîr'in azledileceğim beyân edip zorbaları

dağılmaya dâyet etti. Lâkin halk:

- «Zâlim, mahlûl olmayan bu kadar yeri başkalarına veren, birçok yiğitlerin ekmeıklarını ellerinden alan sen değil inisin?» diye bağıştılar.

Her taraftan üzerine hücum edilerek, Ken'ân Paşa güç hâl ile atını koşturup saraya kaçtı.

Müftînin sipahiler ve yeniçeriler hakkında bir fetva vereceği söylentisi yayılması üzerine, bunların şiddeti son dereceyi buldu. Sadrâzam ile müftî saraya sığınmış idiler. Bunların haneleri, kendileri çıkar çıkmaz zorbalardan tarafından muhasara edildi. İbşîr Paşa'nın hanesinden 400.000'den ziyâde altın ve müftînin hanesinden üç batında Hâce-i Ekber Sâ'deddîn ailesinden toplanmış olan kıymetli eşya yağma edildi. Halkın kör hiddeti, hiçbir şeye hürmet etmeyerek, yolu üzerinde her ne bulduysa kınp döktü.⁴¹⁷ Müftî ve sadrâzâmın hanelerinin yağma edildiği haberi saraya ulaşınca, Pâdişâh, hazır bulunanlara:

- «Ne yapmalı?» diye sordu.

Ulemâ ve vezirler sükût ettiler. O zaman -saraydan çıkmadığı ve isyanı tertîb etmiş olduğu halde, zorbalarla gizli ittifakı bilinmeyen- Murâd Paşa'nın bir işareti üzerine, yeniçeri, başka bir tâbirle kul kedhudâsı Kiçeci-oğlu huzûr-u şahaneye kadar ilerleyerek:

- «Kulların senden hoşnûddurlar; lalanı istemezler» dedi ve İbşîr Paşa'yı gösterdi.

Pâdişâh:

- «Daha kimi istemezler?» diye sordu. Kiçeci-oğlu:

- «Müftî'yi» dedi.

Yeniçeri ve sipahilere nasihat etmek üzere gidip gelmiş olan Velî Efendi:⁴¹⁸

⁴¹⁷ Velî Efendi'ye, askerle ihtilâuna mebnî «Velî Ağa. dirlerdi. Nas&ata gitdiği sırada onların amaline muvafık sözler söylemiş, hattâ Kürd Mehmed ve diğerleri birbirine «Ehli hak ulemâyı gördünüz mü? Hey babam efendi, Allâhu azîmü'ş-şân ilmini artırsın* demişlerdi. Naîmâ, s. 94. (Mütercim)

⁴¹⁸ «Yağma girân asker cerâd-ı münteşir gibi sarây-ı vezîre dolup yağmaya başladılar. Bu kadar seneden beri İbşîr'ün cem* ve iddihâr itdiği ve mühre nail olahtan beri cem' eylediği bî-had filori vesâir nukuud ve cevahir ve tefârik ve emü'a ve menfur u samur-ı nevadır -ki hadd ü hasrdan efvân idi- umû-men yağma ve talan itdüer. Her şahıs götürebildiği kadar şey aldıktan sonra hamal-vârî arkalarına tahmîl idüp öyle götürdiler. İbşîr'ün hazîne kâtibi Mehmed Çelebî'den menkûldür: «Kable'l-vak'a vezir filori defterin istedi, dört yüz bin guruşluk filorisi der-hazîne olduğu arz olundukda yüz kiselik filori ayırup hareme götürdi. Gâtibâ Sultân hazretlerine hibe itmiş, Sultân akiddeden olmağla filoriyi kendi nukuud ve cevahiri ile defin yâhûd bir ahâr yire nakl itdi dirler, ve yüzbin guruşluk fûoriyi dahi dört muhtazır sanduka yerteşdirüp sanduklan birbirine rabt ile dehlizde bir nakli asan yire vaz' itdimüşidi. İrtesi gaaib oldu, TCim götürdi, kime virildi?' malûm olmadı. Baki kalan bu kadar tuhaf ve nevâdir ve nukuud yağmacılar elinde talan okh.» diyü nakl eyledi- Hulâsa-i kelâm; vakti asradek kâr-ı yağma tamam olup vezir sarayında kun hasır büe kalmadı. Andan çıkup müftînin hanesine varmak istediler; lâkin şikârını alanlar ketm ü ihfâ için perakende olup

- «Sadrâzam ve müftî îdâm olunmadıkça asker dağılmaz» diye, yeniçeri kedhudâsınm sözlerini takviye etti.

İbşîr, artık makamında durmanın imkân dâhilinde olmadığını görerek, Pâdişâh'ın huzurunda yere kapanıp mühr-i hümayûnu tes-lîm etti. Sultân Mehmed derhâl Murâd Paşa'yı sadrâzam ve Hüsâm-zâde Abdurrahmân Efendi'yi şeyhülislâm nasbetti.

İbşîr Paşa ile Ebû Saîd Efendi'nin azilleri askeri razı etmeye yetmediği için, Pâdişâh bunların îdâmına karar verdi. Lâkin bütün ulemâ, nakîbüleşrâf Zeyrek-zâde'nin teşvîki üzerine, müftînin îdâ-mma muhalefet gösterdiler. Sultân Mehmed, İbşîr'in boğulup cesedinin saray önüne atılmasını emretti.

Ne zaman ki İbşîr'in başı Atmeydanı'na getirildi, toplanmış olan halk arasından gök gürültüsüne benzer bir sevinç çığılığı koptu. Baş, elden ele gezdirilerek, sonra bir harbeye geçirdiler.⁴¹⁹ Sipâhî ve yeniçeriler, ertesi gün dağılmayıp başka başlar istediklerinden, ulemâdan Bolevî ve İsmeti gelerek, Pâdişâh ile sadrâzam ve müftî nâmlarına, kendilerinin itaat dâiresine girmelerini ihtar ettiler ve verilen vaadlerin yerine getirileceğini söylediler. İbşîr tarafından verilip Murâd Paşa tarafından yenilenen bu vaadler, #gulâmiye»nin verilmesi, «veledeş»lerin yânî sipahi evlâdının kaydedilmesi, «çalıkların, yânî isimleri defterden çıkan sipahilerin hizmete iadesi idi. Buna dâir bir mukavelename tanzim edildi ve Fatiha okunarak, Kürd Mehmed, sipahilerle beraber Üsküdar'a geçti. Yeniçeriler, topçular, cebeciler kışlarına döndüler.-

Birkaç bin segbân ve sanca ile Üsküdar'da bulunmuş olan Abaza Hasan, Kürd Mehmed'in birlikte hareket edilmesi hakkmdalçı tekliflerini reddetmişti. Ancak adamlarından yarısı sipahilere iltihak ettiğinden, yanında ancak bin kişi kalmıştı. İbşîr'in idamından sonra Kürd Mehmed, artık mânâsız kalmış bir sadâkatten vazgeçmesini ihtar etmesi üzerine,

akşam dahi karîb olmağla ol işi irteye kaydılar. Ol gice alelade sipahiler yeniçerilerde zâtf, ve şâir asker meydanda yatup irtesi bu guruh müftnün hanesini yağmaya vardılar. Yüz elli seneden beri hânedân-ı Hasan Çan'da müddehir olan nakaayış ve emti'a ve busât ve kütüb-i nefise tuhaf ve nevâdir-ı nâdîde ftn-ı vâhidde târâc gerde-i dest bî-edbân oldu. Menkuldür ki: Ref ü nakle kaabü olan eşyadan eser kalmadukda mimderleri paralayup yol ortasına bıraktılar; mahzenlerin timür kapulanm ve pencerelerini ve su yollarını ve hamaili ve bâzi sufufun kadd-i sütunlarını, hattâ müftnün kfitübhânesi ve mahsûs odası olan mekânun sedefkârî ve Halebkârl munakkaş dolab kapaklarını koparup götürdiler. Haremde olan nisvân mühimmatı ve busat ve evânlye varınca gaa-ret itdüer. Serhoş erâzü gaaret itdükleri eşyayı yolda rast geldüklerine cüz'î bahâ ile fûrûhta adam ararlardı- Asker bu mezada cür'et itdükden sonra git-dükçe cem'lyetleri kesret bulup meramlarına müsâade olunmaksızın refleri rütbe-i muhale vardı-. Naîmâ, c. 6, s. 90-91. (Mütercim)

⁴¹⁹ İbşîr*ün lûtuf-dîdesi olan Kürd Mehmed'ün emriyle bir sipâhî, başı bir harbe uc\ma geçrüp bütün meydânı gezdirdi. Sonra müsterfthlarun tavanına rezk itdüer. Gice Murâd Paşa aldırup cüssesine flsâk ile Kara Mustafa Paşa türbesine gomodürdi.. Natmâ. s. 98. O vakit mOcevzeveli seng-i mezarı görölüyor imiş. (Mütercim)

Abaza Hasan, Kürd'ün yüzüne tükürüp:

- «Yüzün mor olsun!» demiş, yânî «boğulasın» diye temenni etmişti.

Abaza Hasan, îbşîr'in intikamını almak üzere, levendlerinin ba-kiyyesiyle Anadolu'nun içerisine çekildi. Sipahilere verilen vaadlerin yerine getirilmesi ve eski sadrâzam tarafından tâyîn edilen memurların azli, Murâd Paşa için bin türlü müşkülât doğuruyordu. Defterden çıkarılan sipahilerin iadesi ve sipâhî evlâdının münhal mahallere namzed kaydı üzerine, Tarhuncu Ahmed Paşa zamanında sipahi 25.590 ve yeniçeri 55.000 kişiye indirilmiş iken, bu defa sipâhî 50.000'den ve yeniçeri 80.000'den ziyâde olmuştur.⁴²⁰ Bunların maaşlarının ödenmesi ise hazînenin tahammülü hâricindeydi. Bir zamandan beri müdhiş surette birbirini tâkîb eden vâlî değişiklikleri dahî hazînenin sıkışıklığını ziyâdeleştirmişti.⁴²¹

Murad Paşa'dan Sonra Süleyman Paşa'nın Sadareti

Murâd Paşa, sadârete getirilişi henüz üç ayı bulduğu halde, başını tehlikeye koymaksızın idarenin dizginlerini daha fazla elinde tutamayacağını görerek, tekaüde ayrılarak, hac için Mekke'ye gitmesine izin verilmesini istedi. Sadrazamlık, Ayşe Sultan'ın kocası Süleyman Paşa'ya verildi. Süleyman Paşa'nın asli Ermenî olup,⁴²²

IV. Murad zamanında hademe-i hassaya kaydedilmiş^ Sultân İbrahim zamanında silâhdârlığa kadar yükselerek, daha sonra eyâlet valiliklerinde bulunmuştu. Sadârete tâyininden evvel Kubbealtı vezîrli-ğiyle Dîvân-ı Hümâyûn'da idi.

Murâd Paşa hacca giderken hummâ-yı muhterika (ateşli humma) *ya tutularak vefat edip, oraya defn olunmuştur.⁴²³ Payitahttaki karışıklıkların neticeleri Devlet'in bütün memleketlerine te'sîr etmekte gecikmedi. Murad Paşa'dan Türkmen Beğliği'ni almış olan Kürd Mehmed, Abaza Hasan ile dostluk münâsebetleri olan Karaman Vâlîsi Seydî Ahmed Paşa'nın Konya'ya

⁴²⁰ Hammer'in Fransızcasındaki rakamlar yanlıştır. Me'hazi olan Naîmâ'ya göre, (c. 6. s. 108), tercümede doğrusu yazılmıştır. (Mütercim)

⁴²¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/561-566.

⁴²² Ermeni olduğu malûm değil. Hadtkat'ül-Vftzerâ'da (s. 101), Malatyalı re kapı- ağam İsmâil Aga'nın akrabasından denilmiştir. Bu akrabalık daha ziyâde MBalüman-oğlu olduğuna delâlet eder. (Mütercim)

⁴²³ «Payas'da hastalanup hummadan vefat itmiştir. «Hummây-ı muhterika, ve «humma» Hammer'i şaşırtmış olsa gerektir. Naîmâ, s. 110. Murad Paşa sadrâzam iken Arnavud Mehmed Paşa'nın Hama'da kendisine türbe yaptırdığını işitip Mehmed Paşa'yı sevmediği cihetle «Ben oraya hınztr (domuz) defn itdirirem. demiş; sonra Hama'da Mehmed Paşa'ya misafir iken vefatı vuku bulması üzerine, Murâd Paşa'nın domuz defnettirecek olduğu mezarı, misafirine ikram etmiştir. Hadîkatü'l-Vüzerâ, s. 91. (Mütercim)

yerleşmesine muhalefet etti. Sadrâzam Süleyman Paşa, her türlü karışıklığın önünü almak arzusunda bulunarak, Türkmen Voyvodalığını, levend-lerin başında kendisini (İbşîr Paşa'nın) intikamcısı olarak ilân eden Abaza Hasan'a vererek, Seydî Ahmed Paşa'yı Haleb valiliğine tâyin etti. Kürd Mehmed, Seydî'nin memuriyetini öğrenince Haleb'e gitti; ahâlîye, valileri olacak zâtın zulümlerine dâir bir mezâlim tablosu yaparak, kendilerini kapılarını kapatmaya ikna etti. Bundan dolayı, Seydî Ahmed Paşa şehri muhasara ettiyse de muvaffak olama-yıp, bu vak'alar üzerine uhdesine tevcih olunan Sivas valiliğini zab-tetmek üzere, o tarafa gitti. Seydî Ahmed Paşa daha Haleb önünde iken, Kürd Mehmed, kedhudâsıyla beraber Tarablus'a gidip, oradan İstanbul'a doğru hızla yola çıkmıştı. Adana'dan geçerken vâlî Ca'fer Paşa'nın emriyle hapse atıldı ve daha sonra idam olunarak başı -diğer bir âsî reîsi olan Cinci Mehmed'in kesik başı gibi- İstanbul'a kadar gönderildi.

Abaza Hâsan'ın, yanındaki 12.000 sarıca ile, Seydî Ahmed Paşa'yla müttefikan Suriye taraflarında yapmakta oldukları zulümler, Dîvân'a her ikisinin de vücûdlanm ortadan kaldırılması fikrini dü-şündürmüşse de, sadrâzam Süleyman Paşa, Abaza Hasan'ı Türkmen Beğliği'nde bıraktı ve Ahmed Paşa'ya vezâret rütbesi vererek, her ikisini de Akdeniz Boğazı'nın işgal ve muhafazasına memur etmeyi ihtiyata daha muvafık buldu.

Basra'da Afrâsyâb Arab aşireti vâlî Murtazâ Paşa aleyhine ayaklanmıştı. Basra emirleri Ahmed ve Fethî'nin davetleri üzerine, Murtazâ Paşa oraya gitmişti. Ancak belde ahâlîsinin kendisine getirmiş oldukları kıymetli eşyayı kâfi görmeyerek, Arab ve Hindistan tacirlerinin pazarını⁴²⁴ yağma etti; suçlu üzerlerine atacak mücrimler bulmak gerektiği için, iki emîri îdâm ettirdi. Lâkin Arablar*m kendisini Basra'dan çıkarmaları üzerine, maiyyetinde kimse olmaksızın, yalnız basma, Bağda d'a güçlkle kaçabildi. Murtazâ Paşa, bunun üzerine Haleb valiliğine tâyin olunarak, bu eyâletten geçtiği sırada 70 çingene rakkaseden mürekkeb bir çalgıcı takımı arkasında bulunduğu halde, her türlü kötülöklere cesaret etti. Haleb ahâlîsi, şikâyetlerini bildiren bir arzihâl düzenleyerek Pâdişâh'a göndermek için, Câmî-i Kebîr*de toplandılar, Paşa'nın sarıca ve segbânları derhâl Halebliler'i kuşatarak ve Câmî'in kudsiyetine hürmet etmeyerek, içlerinden 500 kişiyi Öldürdüler.

Bu sırada Mısır ve Habeş'te dahî başka karışıklıklar oluyordu. Sevâkîn ahâlîsi, kese mukabilinde Habeş eyâletini satın almış olan Mustafa Paşa'nın

⁴²⁴ Mansab-ı Dicle'de vâki' Kapan Hanı ki bir kal'a-i azimeti'1-bünyândur, tuc-çâr-ı be&enün ekseriya emvali anda mahfuz tururdi. Katma, s. 114. (Mütercim)

iki mütesellimin! öldürdükten ve bîr cengde Mustafa Paşa'yı da mağlûb ettikten sonra, «Ebû Nûr» lâkabı verilen Mısır Valisi Haseki Mehmed Paşa'nın Boşnak Ahmed Beğ kumandasında gönderdiği askere mağlûb olmuşlardır. Lâkin Habeş'te asayişin devam etmesi için, Kahire muhafızlarının gönderilmesini gerektiriyordu. Mısır askerlerinin zabitleri, kendileri memleketin veya kervanların muhafazasına memur olup, Habeş'in muhafazası -içlerinden 30'ü o zaman Kahire'de bulunan- hadım-ağalanna aittir bahanesiyle gitmekten imtînâ ettiler. Bundan dolayı asker zâbitleriyle badım-ağaları arasında çekişmeler, kavgalar ortaya çıktı. Zabitlerden bir takımı hıyanetle veyâhud bir cengde öldürülerek, bir takımı da îbrim'e sürüldü. Kızlarağalığından azledilmiş olarak Mısır'da bulunan Taşyalar Alî ve Mes'ûd Ağalar istanbul'a kaçarak, Mısır Valisinden şikâyetle îdâmı için emir çıkarttılar.

Sikke ayarının düşürülmesinin bir kat daha şiddetlendirmekte olduğu mâlî müzayaka, sadrâzam Süleyman Paşa'yı kendisinden öncekilerin uğradığı müşkilâtın içine attı. Hazîne, guruşun nizâm! rayici olan 80 akçeye ve arslanlı ekü (esedî guruş) 70 akçeye kabul edilmekteyse de, halkta hoşnûdsuzluk bakî idi. Çünkü yeni darbedi-len sikkeler, evvelce söylediğimiz gibi, gümüştan ziyâde bakırı ihtiva ediyordu. «Çingene, Meyhane akçesi» nâmıyla mâruf olan bu sikke, itibarî değeriyle değil, ağırlığına göre kabul olunmaya başladı.⁴²⁵ İbşîr Paşa zamanında defterdar olmak istemediği halde kabul etmeye mecbur olmuş olan Alî Ağa, akıllı bir adam olduğundan, istifa etti ve sadrâzam da arkasından gitti. Mîmâr Kasım, daha evvelce bir vesile ile Valide Sultân'a Köprülü'nün jadârete getirilmesini ihtar etmiş olduğu gibi, bu defa da Süleyman Paşa'ya, kendisinin halefi olmak üzere onu tavsiye etti. Süleyman Paşa:

- «Köprülü gibi servetten mahrum bir adam, bu gün devleti nasıl idare edebilir?» cevâbını verdi.

Sadrâzam, paranın, metanet ve doğruluktan ziyâde iş görür olduğuna inanmış bulunduğunu gösteriyordu. Pâdişâh'ın ve Valide Sultânın mahremleri olan hadım-ağaların reyleri mucibince, sadâ-i ret mührü, on

⁴²⁵ Nasnat-n&me sahibi daha Sultân İbrahim zamanında sikkenin taşşışından şikâyetle der kî, bir guruş dokuzbuçuk düfaem gômüş ihtiva eder; eğer gümüştan dirhemi yalnız sekiz akçe tutacak yerde on akçe tutsa idi, bir fora» dok-sanbes akçeye geçmek lâzım gelirdi. Şimdi İse yüzvirmibeg akçeye çıkmıştır. (Demek ki o zaman guruşun hakîkî kıymeti 8xİta&>, yetmiş altı para iken hükümet buna yfizyirmfces akçe fiat koymuştur. Güatitf akçe yalnu kü*Ûr tÇ&> kabul olunacak ojsa, bundan mahzur çıkmayabilirdi; F**at tablatıyla o zamanlar «vahdet-i sikke» (para birliği) kaaidesi cari olmak göyle dursun, mi-lûm bile değildi. Teessüf olunur ki, bizde öteden beri sikke mes'eiesi anla-metnkket muharebelerden ziyâde bundan zarar görroüçftlr. (Mfttercim)

seneden beri Girit'te Venediklilerle ceng etmekte olan Hüseyin Paşa'ya gönderildi. Onun gelmesini beklemek üzere, Kapı dâni Surnazen Mustafa Paşa, kaymakam sıfatıyla işlerin yürütülmesine memur oldu.⁴²⁶

Yeniçerilerin Kıyımı

Askerlerin, uzun bir müddetten beri açığa vuramayarak içlerinde kalmış olan hoşnûdsuzlukları bu aralık meydana vurdu. Girit'ten gelmiş olan birkaç yüz yeniçeri ulufelerinin bir kısmını talep ederek, cihâd esnasında taşları yastık, toprağı yatak yapmış oldukları bağıra bağıra söyleyerek, sokaklarda dolaştılar; kul kedhu-dâsi, bunları intizâma sokmaya çalıştı ve hapisle tehdit etti. Lâkin tahsisatlarının verilmesinden şikâyetçi olan sipahilerin iltihakıyla âsîlerin miktarı çoğaldı. Bu sipahilerin başları Mehter Hasan, Şamlı Mehmed, Karakaş Mehmed idi. Zorbalar, güneş doğarken Atmey-danı'na toplanıp, saraya bir adam göndererek ayak dîvânı istediler. Pâdişâh, biraz müsâade göstermek suretiyle isyanın önünü alabileceğini ümîd ederek, yeniçeri ağası ve yeniçeri erkânından bâzılarını azletti. Lâkin bu tedbîrlerden hiçbir netice çıkmadı.

tsyân ateşi, gizlice bâzı devlet büyükleri ve özellikle ^-çıkarcığı karışıklık sayesinde sadrazamlığa, yükseleceğini ümîd etmeüö*» olan kaymakam paşa tarafından körüklenmekteydi. Pâdişâh nâmına, âsîlere giden ihtiyar nişancı, bunları itaate getirmeye muvaffak olamadı. Ertesi gün vezir Tavukçu Paşa ile kazasker Bolevî dahî, daha ziyâde bir şey yapamadılar. Âsîler, üçüncü gün dahî ayak dîvânı talebinde ısrar gösterdiklerinden, Sultân Mehmed mutavassıt olmak üzere kendisini teklif eden Mevkufâtçı Kara Abdullah Efen-di'yi gönderdi. Bir takım sipahiler Mevkufâtçı'yı öldürdüler. Pâdişâh, halkın (yâni isyancı askerlerin) münasebetsiz isteklerinden çekinerek, benzer hareketlerde olduğu gibi, sarayda Bâbüssaâde Önünde değil, Saray-ı Hümayûn'un şehir tarafında olan köşesindeki Alay Köşkü önünde bir ayak dîvânı topladı. Bayram vb. günlerde pâdişâh bu köşkün penceresinden dışarıyı seyrederdi. Âsîler Alay Köşkü altında toplandılar. Pâdişâh, içeride demir parmaklıklı pencerenin arkasına oturdu. Dışarıda umûmî bir sadânın demir parmaklıklı pencerenin açılmasını istemesi üzerine, IV. Mehmed buna muvafakat ederek, sağında müftî, solunda kaymakam, arkasında kızlarağasıyla (kara hadımlar ağası)

⁴²⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/566-569.

kapı-ağası (ak hadımlar ağası) olduğu halde askere göründü. Ancak halk, Pâdişâhın telkinlerine göre değil, kendi fikrine göre söz söylemesi için, bunların çekilmesini istediler. Müftî ve kaymakam çekilip, iki hadım ağası Sultân Mehmed'e vereceği cevâbları telkîn etmek üzere pencerenin kenarında yere oturdular.

Mehter Hasan Ağa ilerleyip idaredeki sû-i istimallere, memuriyetlerin satılmasına, iltizam bedellerinden hazînenin vaktinden evvel aldığı paralara, maaşların ödenmesinde gösterilen sonu gelmez gecikmelere, hadımların devlet işlerine te'sîr etmelerine, sikkenin bozulmasına dâir uzun bir nutk-ı mezemmet (kınama nutku)⁴²⁷

îrâd eyledi. Listesini gösterdiği başlar kesilmedikçe, bu fenalıklara çâre bulmanın kabil olamayacağını ifâde ederek sözlerini bitirdi.

Köşk'ten bir ip sallandırılıp, gösterilen defter buna bağlandı. Mehter Hasan, eşyây-ı müsbite olmak üzere bir torbadan da bir avuç kırmızı akçe aldı. Pâdişâh, Mehter Hasan'a hadımların telkîn ettikleri girizgâhlı sözleri Söyledi; kaymakam pencereye doğru ilerleyerek, Pâdişâh nâmıria olmak üzere, halka şunları söyledi:

- «Kullarım, bu defterde isimleri yazılı olanların malları müsadere ve kendileri nefy olunacaktır (sürülecektir); canlarına ilişilmesin.»

Bu müsâade faydasız kaldı. Halk gürültülü bir sadâ ile kaymakam paşaya:

- «Biz artık seni de istemeyiz!» diye bağıştılar.

Genç Pâdişâh, bu dehşet verici sadâdan korkarak hemen, samî-mî mahremi olan iki hadım ağasının idamlarına emir verdi. Ağalar boğularak köşkün altına atıldılar. Kapı-ağası ve kızlar-ağası gibi defterde isimleri geçen has-oda-başı, hazinedar ağa, Pâdişâh'ın hocası Bilâl Ağa saraydan kaçarak

⁴²⁷ Nalmâ'ya (s- 151-153) nazaran Mehter Hasan'ın nutku muntazam bir şey olduğu gibi, Devlefin o zamanki ahvâlini tasvir eder ve şâyân-ı dikkattir. Hasan Ağa'nın hamd ve senadan ve Pâdişâh'a duadan sonra dediklerinin hulâsası : «Devletli Pâdişâhım, kullarının dergâhınıza yüzler sürerek istirhamları budur ki: Artık olgunluk yaşına eriştiniz; saltanat İğlerini bizzat idareye muktedirsiniz. Girit'teki asker bu kadar zahmetler çekiyorlar. Düşmanın verdiği hasarlar size arz olunmuyor. Memleket harâb oldu. Reayanın çoğu dârülharbe kaçtı. Pâdişâh kul De, kul hazine ile kaaimdir; hazine reayadan hâsıl olur, reâyâ adalet ile mes'ûd olur. Asker ulufe yüzü görmüyor; verilen para safi bakırdır; bu da payitahtta bile geçmiyor. Vezirler, defterdarlar Devlet'e ortak çıkanların tasallutundan para tahsil edemezler. Hakl-kat-i hâli size de arz eyleyemezler- Ağalar, musâhibler bu kadar israflarla beraber Kaarun'un servetine mâlik oldular. Taşrada ehl-i hizmet dedikleri bir takım tamahkârlar da züyûf akçeyi müzâyakalı vakitlerde hazîneye vererek, hileli tezkirelere mahsûb ederler. Doğru yoldan birkaç ay sonra gelecek paraları ham meyve gibi itlaf ederler- İti senelik mevâcib (maaşlar) birikti. Hazine harfib oldu. Bunların izâlesi dîn ve Devlet'e nâfi ve başka tartka müracaatın imkânı olmadığı için, bu küstahlığa cesaretinizi af buyurunuz. (Bir defter, liste göstererek) İşte o adamlar bunlardır; (cebinden de bir avuç züyûf; değeri düşük, ayarı bozuk akçe çıkararak) verdikleri para da budur. > (Mütercim)

Üsküdar'a geçmeye muvaffak olmuşlardı. Pâdişâh bunların hayâtını âsîlerden kurtarmaya çalıştıysa da, bir şey elde edemedi; boğuldular, cesedleri, diğer iki ağanın cesed-leriyle beraber Atmeydanı'na sürüklenerek, meydandaki çınara asıldı. Bursa'da sikkenin ayarını düşürmüş olan Gümrükçü Hasan, saray baş-muhâfızı, nüfuzlu musahibe Melekî ile kocası Şa'bân Halîfe de bu isyanda kurbân oldular.⁴²⁸

Siyavuş Paşa'nın Sadrazamlığa Getirilmesi Ve Vefatı

Müihri-i hümayûn, Girit'teki ordu baş-kumandanına gönderilmiş olmakla beraber, Sultân Mehmed, sadrazamlığı, son karışıklıkların gizli tahrikçisi olan kaymakam Mustafa Paşa'ya verdi. Zorbalar bu terfi'den memnun olmayıp, Mustafa Paşa'ya:

- «Bizi, yalnız sen sadrâzam olmak için mi isyan ettirdin?» diye bağırıldılar.

Yeniçeri ve sipahiler, Surnazen Mustafa Paşa'nın kendisine tev-dî olunan bu mühim vazifeyi îfâyâ muktedir olmadığını ve yerine ondan daha ehil birinin tâyini lâzım geleceğini Pâdişâh'a arz etmek üzere, Rum Hasan'ı görevlendirdiler. Bundan dolayı Mustafa Paşa, tâyin edilmesinden dört saat sonra sadâretten azlolunarak,⁴²⁹ yerine ikinci vezîr⁴³⁰ Siyâvuş Paşa tâyin edildi.

Memik-zâde müftî olduysa da, üç saat sonra Mes'ûd Efendi ona halef oldu.

Maktullerin cesedleri asılan çınar ağacı, pekçok zamanlar devletin büyük memurlarını dehşete düşürmüştür. Bu naklettiğimiz vak'alar Osmanlı târihinde «Çınar Vak'ası» başlığıyla zikr olunmuştur.⁴³¹ 171 sene sonra bu târihî ağacın altında Sultân Mahmûd, yeniçerileri imha ederek başlarını kestirecektir.

Ancak 8 Mart 1656 - 12 Cumâdeülâ 1066 tarihindedir ki, zorbalar

⁴²⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 569-572.

⁴²⁹ Surnazen Mustafa Paşa'nın dört saatten ibaret (dan sadareti müddetinde icraatı «Karagöz Mehmed. i defterdar yapmaktan İbareti olmasıyla, o karışıklık zamanlarında dahî «inazmûn»dan başka birgey düşülmeyen asrın zarifleri tçalıcak (çalınca) zurnasını çıkm cebinden Karagöz» mısraını söylemişlerdir. Hadikatfil-VÜMrâ, s. 108. (Mâtcrdm)

⁴³⁰ Siyâvug Pasa ikinci vezîr degü, Silistre beglerbeği İdi. İkinci vezir Yûsuf Paga Siyâvuş Paşa'nın gelişine kadar kaymakam oldu. Naîmâ, s. 55. (Mütercim)

⁴³¹ Naîmâ, İstanbul'un şiir tarzı beğenilen bir şâirinin, şu kit'ayı nazm ettiğini yazar :
Gûş-ı Merih'e irûp tantana-i cflh-ı celâl Lerzenâk itdi bu gftvgaa-gede-i âfâkı Oldı mahmur nice mest-i müdâm-ı devlet Cftn'ı ikbâle ne tarh itdi bilinmez sftk! Bağbftn-i felek-i kîne-güzân seyr it At Meydânı'na dikdi şecer-i vakvâb

defterde yazılı başların hepsinin kesileceğine dâir olan vaad üzerine dağıldılar. Bütün büyük memurların değiştirilmesi, idareyi yeni esaslar üzerine kurdu. Yeni müftî Hoca-zâde Mes'ûd, el Öpmek için huzûr-ı şahaneye müftîlere mahsûs kisve yerine vezirlere mahsûs şeref hil'atı olan kapanıçe ile çıktı. Bu yenilik kimsenin hoşuna gitmeyip, fevkalâde hallerde söylenegelen «Filden korkmamT velâ-kin zurnapadan korkarım» darb-ı meseli tatbik olundu.⁴³² Defterdar Halıcı-zâde Mehmed, sikke tağşışinde parmağı olduğu zannedilmesinden dolayı, Yedikule'ye konulmuştu; îdâm edilerek cesedi meclis kapısına atıldı. Hahcı-zâde'nin halefi olan Karagöz, tâyininden beş gün sonra Defterdâr-zâde Mehmed Paşa'ya mevkiini terketti ve îdâm edildi. Gümrük ve tersane emînleriyle Deli Birader Ahmed Ağa, Topkapüi Mustafa ile Mimar Mustafa'nın haneleri mühürlenerek malları müsadere edildi. Yeniçeriler, kedhudâyı saklandığı hanede bularak boğup, cesedini çınara astılar. Yerine Halıcı-zâde'nin dâ-mâdı Kara Mustafa Paşa tâyîn olunmuş olan eski kapdân Surnazen Mustafa Paşa ile eski sadrâzam Süleyman'dan ilki Erzurum ve ikincisi Bosna valiliğine gönderildi. Eski sadrâzamlardan Gürcî Mehmed Paşa, Siyâvuş Paşa'yı îdâm etmek istemiş olduğu halde, Siyâvuş onun Kıbrıs'a sürülmesiyle iktifa etti. Azledilmiş olan müftî Memik-zâde ve nakîbüleşrâf Zeyrek-zâde Bursa'nın iskelesi olan Mudanya'ya sürüldüler. Daha önceleri bir defa daha sürülüp Valide Sultân'ın nedimesi Melekî Kalfa'ın nüfuzu sayesinde kurtulmuş olan Ebû Saîd, Gelibolu'ya gönderildi. Mes'ûd Efendi, Bursa'da bulunan Azîz Efendi'nin uhdesindeki Sakız arpalığını, hâsılatı daha az olan Mudanya ile değiştirdi. Azîz Efendi'nin bu haksız tevcîhden şikâyet ederek, hakkında şiddetli bir muameleye fırsat vereceğini ümîd ediyordu. Lâkin Azîz Efendi, men' edemeyeceği şeye itaat göstererek o hesabı bozmuştur.

Yeni sadrâzam Siyâvuş Paşa, tâyininden on gün sonra İstanbul'a gelmişti. Bir ay sonra, ölümüne yol açacak olan nikrîsten muz-tarip olduğu halde, yeni defterdar Mehmed Paşa hakkındaki kinine tam bir canlılık verdi; öldürülen yâhud sürgün edilen büyük memurlardan müsadere edilen malların onda birini hazîneye teslim etmemiş olduğunu ileri sürerek,

⁴³² Karaçelebî'Zâde'nin bu fıkraya me'haz olan ifâdesi, fikramn/ açtfttk kazanması için, naklolunur : «Müftî-i cedld kanûn-ı kadimi tecdîd: içün arz odasında dest-bûs-ı sultân! ile müşerref olmak için izn-i hümâyûn ricasına tefA nk'a-ı niyaz idüp ricası nazar-ı kabul ile i'zâz olunmağın Rûm-Ui valilerine mahsûs kapanıçe ta'blr ohtnur kuşakdan aşğa yakalı beyaz çuka dîvânı teşrif ve ol tavr-ı acib ve şekli garib ile erkânı devleti tahfif eyledi. Sâbıkaa biraderleri merhum ve cenâb-ı mahdum kasdı ile söylenen «Filden korkmam velâkin zur-napâ'dan korkaram» mazmûni derece-i aynı'l-yakîne... vâsıl oldu.» Hammer, mezkûr mısraı darbimesel olarak naklettiği yerde zurnapfi>yı <zûrâfa> diye tercüme etmiştir. Vaktiyle «balyos müftisi ta'rlzine hedef olan Azîz Efendi, bu defa Hoca-zâde için *Müftî-i fitne» terkiibini târih düşürmüştür : 1066- (Mütercim)

bundan dolayı cezaya çarptırılması gerekeceğini arzetti. Halin hakikati, Mehmed Paşa'nın şahsî düşmanı olan müftîden sorularak, o da sadrâzamı tasdik etti. Defterdâr'ın ihtiyar validesi -ki bir sadrâzamdandır dul kalmıştır- Mes'ûd Efen-dî'nin hanesine giderek, oğlu için ricada bulunmuşsa da, faydası olmayıp, müftî:

- «Behey hâtûn! Senin oğlun ilim ve faziletten bahseder durur; onun şerrinden yerlerimizde duramaz olduk. Katli lâzımdır.» diye kadını reddetti.

Defterdarın îdâm edildiği gece, sadrâzam da bir nıkris darbesiyle öldü. Garîb bir tesadüf, katil ve maktulü mezarla birleştirdi. Defterdarın cenaze namazı Süleymâniye Câmii'nde, Siyâvuş Paşa'nın Sultân Ahmed Câmii'nde kılındı. Nüfuzu büsbütün itibarî bir sadrâzâmın zamanında işlerin idaresini kendi eline almak isteyen müftî Mes'ûd Efendi'nin telkinleri sebebiyle, mühr-i hümayûn Şâm Vâlîsi Mehmed Paşa'ya gönderildi.⁴³³

Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın Sadâreti

Mehmed Paşa, Canik taraflarındaki Türkmenler'den olup Demirkazık Halil Paşa zamanında İran seferlerinde şöhret kazanmış ve kırk yara ile dönerek, bunlardan boynunda olan bir tanesi kendisine «Boynuyaralı* unvanını aldirmıştı. Daha sonra sadrâzam Kara Mustafa'ya kedhudâ, Karaman'a vâlî olarak İbşîr Paşa'nın payitahtı titretmekte olduğu sırada vâki olan hizmetlerinden dolayı ve-zârete nail olmuş, sonraları birbirini müteâkib Kanije ve Şâm valiliğine gönderilmişti.

Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa tâyininden sonra kaymakam Yûsuf Paşa reîs Şâmî-zâde'nin ve defterdar Sarı Alî Efendi'nin yar-dımlarıyla şehri zorbalardan temizlemeye çalıştı. Bunlar Çınar Vak'-ası'ndan beri, takım takım tehdîd edici bir tavırla şehri dolaşırlardı, içlerinden ileri gelenleri, «Enderun ve Bîrûn ağalan»na mukabil «Meydan ağaları» unvanını alarak, her işe karıştırlardı. Yeniçerilerin en çok itibâr ettikleri Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa'ya mürâcaat olunarak,⁴³⁴ onun fikriyle Keçecioğlu Yeniçeri kedhudâlığına tâyin olundu. Kara Hasanoğlu'nun yardımıyla kaymakam, müftî, defterdar, zorbaları o kadar aldattılar ki, onları kendi maksatlarına göre hareket ettirdikleri halde, arzularına muvafakat ediyor gibi göründüler; bu suretle zahiren onlar tarafından mecbur edilerek güya Seydî

⁴³³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/572-574.

⁴³⁴ Nalmâ, kaymakam paşanın Kara Hasan-oglu ile görüşmesini yazar. Hüseyin Ağa. «Fitneleri kerih görmeyiniz, zirâ münafıkların hasadıdır» mealinde olan hadîs-İ şerifi söylemiştir. (Naîmâ, s. 171).

Ahmed Paşa aleyhine bir sefer için Sancağ-ı Şerifi' çıkarttılar. Asker, tamamen hayâli olan bu maksatla toplanarak, zorbalanın başları olan Rum Hasan, Şamlı Mehmed, Yamak Alî, Kara Osman tutulup, taraftarlarını dehşete düşürmek için kesik başları saray kapısına konuldu ve taraftarlarının dağılması payitahtın asayişini iade etti (8 Mayıs 1656 - 14 Receb 1066).⁴³⁵

Hindistan Elçisinin Kabulü

Fitne tahrikçilerinin idamından sonra Hindistan elçisi Kaaim Beğ huzûr-ı şahane kabul olundu. Elçinin hediyeleri 250 kapıcı vâsıtasıyla Dîvân-ı Hümâyûn'a getirilmiştir. Bu hediyeler içinde büyük mücevherlerle müzeyyen bir kılıç ve bir hançer vardı. Elçi üç teklifte bulundu: 1) Hindistan Şâhi'nin Kandehâr'ı fethetmesine yardımcı olmak üzere, bir fırka asker gönderilmesi (Kandehâr, bir asır önce, pederi Bâbûr Şâh'ın vefatından sonra, biraderi aleyhinde almış olduğu imdâd karşılığında, Hümâyûn Şâh tarafından Şâh Tahmâsb'a terk edilmiş ve Şâh Abbâs'ın vefatında Hindliler tarafından zabtedildiği halde, tekrar İranlılar eline geçmişti); 2) Hindistan hacılarının içinde namazlarını eda edebilmeleri için Mekke'de bir bina yapılması;⁴³⁶ 3) Hâlen Hindistan mimarisinin medâr-ı iftiharî olan Nûr Mahal kubbesinin inşâsı için Ahmed-âbâd'a bir mîmâr gönderilmesi.

Bu üç tekliften yalnız son teklif kabul edilerek, binâenaleyh Nûr Mahall'in muhteşem kubbesi Hind san'atından ziyâde Osmanlı yâ-hûd Rûm san'atının⁴³⁷ eseri olmuştur.

Dîvân-ı Hümâyûn, Kaaim Beğ'in sefaretine mukabil, meşhur Dürzî bedbaht prens Fahreddîn'in oğlu Maan-zâde Hüseyin'i, Hindistan Şâhi'na elçilikle gönderdi. Maan-zâde Hüseyin, gençliğinde sarayda hazîne kedhudâlığı ve kitabet vazifelerini îfâ etmiş ve daha sonra mâbeynci (kapıcı-başı) olmuştu. Çınar Vâk'asi'nin şâhid-lerinden olduğu için, buna dâir yazdığı eser, dostlarından Şârihül-Menâr-zâde'nin iktibas ettiği kaynaklardan biridir. Pâdişâh'ın Şâh'a hediyeleri yekpare büyük zümrüdü bir sorguç, ucuna serâser (sırmalı) çullar ve birine murassa eyer vurulmuş

⁴³⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/574-575.

⁴³⁶ Bu binanın, Hindliler'in namaz kılmasına mahsûs olması bittabi doğru değildir. (Mütercim)

⁴³⁷ Osmanlı mimarî san'atı Bizans mimarîsinden iktibaslarda bulunmuşsa da ikisi aynı şey demek değildir; Osmanlı mimarîsi, diğer mimarilerden te'sîr almış olduğu halde, tamâmiyle Türk - İslâm zevkine uygun orijinal bir üslûp ve müstakil bir mimarî olarak eserler vermiş ve târihe damgasını vur-muştuE. (Hazırlayan)

dört arap atı idi. Kaaim Böğ dönüşünde Haleb'den Basra yolunu tutup, Maan-zâde bir müddetcik sonra DiyârbekirMen Basra'ya giderek, iki sefir oradan Hindistan'a müteveccihen gemiye binmişlerdir.⁴³⁸

Lehistan Elçileri

Hindistan elçisinin İstanbul'a gelişi, Osmanlı Devleti'ni Lehistan aleyhine tahrik maksadında olan Kazak elçileriyle Lehistan elçilerinin gelişine tesadüf etmişti. Zbarad Anlaşması'nı müteâkib Lem-berg Palatinliği bayrakdârı Nikolayie Ganovski muahedenin tasdiknamesini aramak üzere İstanbul'a gelmişti. Biyeganoveski'nin sefaret, fakirliği sebebiyle, son Lehistan elçisi Zbarovski'nin mağrû-râne ihtişamı karşısında sönük kalmıştı. Lâkin o sefaret, müstakil Lehistan Kralı olup bir ecnebi ismi altında - mağlûbiyetleri kendisinin en büyük şeref unvanı olacak- bir milletin âdetlerini ve seciyesini tedkîk etmek üzere gelmiş olan Jan Sobiyeski'nin⁴³⁹ bulunmasından dolayı, şâir sefaretlerden ziyâde dikkate şâyân olmuştur.

Vak'alarmı yazdığımız şu zamanda, Alber Razboski, otuz kişilik bir maiyyet ile şehre girdi. Pâdişâh'ın huzuruna kabul olunarak, geçen sene Lehistan'a bir sefir (Mustafa Ağa, ki yolda İsveç Kralı tarafından ele geçirilmişti) gönderilmesinden dolayı teşekkür etti ve Kırım Hanı'yle Moldavya, Ulahya voyvodalarına tesadüf ettiklerinde Lehlerde yardım etmeleri için emir verilmesini talep etti. Razboski'yi Nabianski ve Bieganski tâkîb ettiler ki, her ikisi de selefleri gibi Dîvân'ı Rusya ve İsveç aleyhine kışkırtmaya memur idiler. Zât-ı şâhâne de, Rakoçi'yi Lehistan toprağına taarruz ettirmiş ve Osmanlı Devleti'ni Lehistan ile muharebe ettirmek arzusunda bulunmuş olan İsveç Kralı'nın açmak istediği müzâkerelere kulak vermedi. Üç sene önce Zbarov Anlaşması'nın tasdiknamesini Kırım Hânı'na götürmüş olan Marios Yaskolski Rakoçi'nin akınlarından şikâyet etmek için İstanbul'a müteveccihen yola çıkarılmıştı. Lâkin Rakoçi, validesinin telkinlerine uyararak, YaskolsteTyi, haydut kıyafetine soktuğu birkaç kişiye tutturarak, talimatını elinden aldı ve Silistre valisi tarafından tehdîd edilinceye kadar salıvermedi. Yaskolski İstanbul'da iyi kabul edilerek, Rakoçi'nin te'dîb edileceğine dâir vaad aldı.

Venedik elçisi Kâpello, Edirne hapishanesinde duruyordu. Onun yerine

⁴³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/575-576.

⁴³⁹ Jan Sobiyeski, Viyaria'nın Osmanlılar tarafından .ikinci mrôâsarasında orduyu iz'âc ve tâkîb etmiştir ki, tafsilâtı ileride anlatılacaktır. (Mütercim)

kâtib Bellarino, Fransa elçisi Do Lahey ile müzakere ederek, Girit adasının Venedikliler'e iadesi için müzâkerelere girişti. Ancak orada yapılan camilerin, adayı, hiçbir şekilde değiştirilmemek üzere, İslâm fütuhâtının içine dâhil etmiş olduğu cevâbından başka birşeye nail olamadı.

Sadrâzam Derviş Mehmed Paşa'nın Araş muzafferiyetinin (?). Fransa Kralı tarafından tebliği üzerine, köpeklerin domuzlan ye^ yâ domuzların köpekleri parçalamalarının zât-ı şâhâne için müsâvî olduğunu söylemesi Mösyö Dö Lahey'e vuku bulmuştur. O zaman-, daki Osmanlı diplomasisinin nezâket derecesini bize takdir ettirebilen bu cevap «Allah köpeğe domuz üzerine kudret vermiştir» hadîsine⁴⁴⁰ istinâd ediyordu. Bu müsâmahasız taassup⁴⁴¹ fikri, mü-tekellimîn fırkasından ulemâda görünmekte olup, sabık, ve hırslı müftî Aziz Efendi, bunların başındaydı.

Azîz Efendi, târihinde hikâye eder ki, müftîlikten azl olunduktan sonra ve Kıbrıs'ta sürgünde bulunduğu sırada Dîn-i İsevî'nin Dîn-i Muhammedi'ye üstünlüğünü iddia etmek gibi bir küfre cesaret eden bir şahıs îdâma mahkûm olarak, îdâm edileceği meydanda halk tarafından hançerle yaralanmıştı. Bu yaradan kan kaybetmekte olan bu bedbahtın üzerine Azîz Efendi bizzat hücum ederek, bir kançer darbesiyle geri kalan ömrünü imha etmiş ve bu suretle cihâdın sevâblanna nail olmuş olmakla iftihar eder. Mükâfata lâyük olan bu hareketten onbeş sene sonra Azîz Efendi yine Bursa'da sürgündü; çarşıda bir tacir müşteriye:

- «Bu kadar az fiat vermek için Peygamber'den utanmaz mısınız?» demiş, o da Hazret-i Peygamber hakkında münasebetsiz söz söylemişti.

Müşteri bu söz üzerine yakalanarak şehrin hâkimi huzuruna götürüldü. Hâkim, insaniyetli ve müsamahakâr bir adam olduğundan, ihtiyatsızlığının tehlikeli neticelerinden kurtarmak için mecnûn (deli) olduğunu beyân ederek hapsedirdi. Lâkin mutaassıp Azîz Efendi, bu herif asılmayınca rahat edememiş ve Peygamber'e bu şekilde hizmet etmeyi kendisi için şeref saymıştır.

Rum Patriki Jivanişio -Mösyö Dö Lâhey'e meşhur cevâbını vermek için, dindaşlarının vahşet dolu fikirlerinden hissedar olan- sadrâzamdan güzel muamele bekleyemezdi, Jivanişio, selefi Parte-nius'u altın mukabilinde azlettirmiş ve Rusyalılar ile gizlice mektuplaşmakla itham ederek idamına

⁴⁴⁰ Hammer'de «SultaDahül-keleb alel-hinzîr. sözü tercüme edilmiş olacaktı: fakat bu sözün hadîs olmadığı aşikârdır. (Mütercim)

⁴⁴¹ Hristiyan ve özellikle Katolik âlimleri .müsaadesiz taassup» (fanatisme into-lerant) fikrinden âzâde oldukları için (!) Endülüs'deki milyonlarca Müslüman ve Yâhudîler'den bir tek fert kalmamıştır! (Mütercim)

sebebe olmuştu. Derviş Mehmed Paşa, sâdece yeni bir aday ortaya çıkararak Patriklik için daha külliyetli akçe arzetmiş olduğu için Jivanişio'yu îdâma mahkûm etmişti. Lâkin metropolitler Jivanişio için araya girince, sadrâzam hayâtına ilişmedi. Jivanişio bir müddet sonra azledilerek, Venedik ordusuna katılıp, Rumları Pâdişâh aleyhine isyan ettirmekle Vene-dikliier'e büyük hizmetler etmiştir.⁴⁴²

Çanakkale'de Deniz Muharebesi

Kapdân Mustafa Paşa, 400 kese mukabilinde Mısır valiliğini satın almıştı.⁴⁴³ Yeni kapdân Ken'ân Paşa 26 Hazîrân 1656 (4 Ramazan 1065) târihinde, 45 kadirgadan, 27 gemiden, 7 maunadan mürekkep bir donanma ile İstanbul'dan hareket etti. Beş gün sonra Venedik donanması karşısında Boğaz'dan çıktı. Venedikliler'in (müennes olmak üzere) «sultânlar»⁴⁴⁴ adını verdikleri Türk genülerinin en büyüklerinden ikisi David ve Goliat⁴⁴⁵ nâmındaki iki Venedik gemisine hücum ettiler ki, bu sırada diğer Osmanlı gemileri de çıkmak üzereydiler. David ve Goliat ile Lazar ve Moçe-niko'yu hâmil olup, onun emriyle Osmanlı gemilerine diğerlerinden evvel hücum eden gemi, öte tarafın ateşi altında mahv oldular. Moçenigo'nun bir gözü çıktı. Umûmî kapdân Marsello telef oldu. Lâkin Türk donanması baştanbaşa mağlûbiyete uğradı (14 Ramazan 1066 - 26 Temmuz 1656). Yetmişten ziyâde geminin bir takımı battı ve bir takımı da Venedikliler'in eline düştü. Yalnız -birinin üzerinde kapdân paşanın bulunduğu- 14 kadirga kurtuldu.⁴⁴⁶

⁴⁴² Bir rûhânî reisin, velev ki pek haksız bir muamele görmüş olsun, tebeası bulunduğu bir hükümete karşı bir ecnebi devletine hizmet etmesi dünyânın her kavminde «hıyanet» sayılır. Bir hâin ise, zâten hâin olmamış olsa, hâin olamaz. Bundan dolayı Derviş Mehmed Paşa, hainlik emareleri üzerine haklı olarak öldürmek istemiş vefakat sonra parasına tamâen değil, metropolitlerin ricasına ve şehâdetlerine kapılarak, sâdedilâne bırakmış olması daha muhtemeldir, (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/576-578.

⁴⁴³ Kapdân Mustafa Paşa, kendisinde bu hizmete liyâkat ve tersanede intizam görmediği için bu işten kurtulmayı münâsib bularak, donanma teçhizatı için sarfedilmesi lâzım geldiği kendisince anlaşılan 400 keseyi sadrâzama ve nüfuzlu kişilere takdim ederek Mısır valisi olmuştur. (Mütercim)

⁴⁴⁴ İhtimâl ki bunlardan bâzdan Valide Sultân tarafından inşa olunduğu için böy le isimlendirilmiştir. (Ri&âle-i Mevkute-i Bahriye'nin Mart 331 tarihli nüshasının I. sn. ne nazaran bizde bahriye gemilerine isim vermek 1240 târihlerinde zuhur etmiştir. Müverrihin imâli üslûbundan mütercimin çıkardığına göre eskiden gemiler ıMemi kapdânın süvâr olduğu gemi» gibi süvarilerinin isimleriyle tefrik olunurdu.)

⁴⁴⁵ Dâvûd ve Câlût. Câlût, Hıristiyan kutsal târihine göre de bir serîr olmakla beraber, onlar, Câlâf'un bedeni kuvveti sebebiyle gemilere bu ismi vermekten çekinmiyorlar* (Mütercim)

⁴⁴⁶ Naîmfî ve Abdi. <Nalmâ'nın ifâdesinin hulâsası şudur : Abdurrahmân Paşa, tersane gemisi, yedi kalyon düşman eline düştü. Abdi Pasa, Manca Çarık 1b-râhîm Beğ, onbeş kadar tersane gemisi, iki mauna, yirmi kadar borton battı. Bilcümle yetmişten ziyâde gemi Venedikliler'in eline düştü. Düşman bin kadar top, pekçok mühimmat, yedi-sekiz bin kadar tuvana Rus esiri aldı.) Va-Hero, bi'Takis, 30 gemi, 8 mauna, 50 kadirga" 40 galiona der.

Lepanto (İnebahtı) muharebesinden beri Osmanlı donanmasının uğradığı en büyük hezimet bu idi.⁴⁴⁷

Bozcaada Ve Limni'nin Venediklilerce Zabtı

1 Ağustos târihinde Moçenigo, 360 esirle, mağlûb donanmanın sancaklarını arkasından sürükleyerek, Venedik'e muzaffer bir şekilde girdi. Geçen sene Volo (kadîm Demetrius) (Glos)'yu ansızın zabta muvaffak olan Venedikliler, Türkler'in Menekşe yâhud Be-nefşe adını verdikleri Malvaziya'yı aynı şekilde kolaylıkla ele geçirmeyi ümîd ediyorlardı. Bir Venedik deniz kuvveti Malvaziya'yı muhasara etti. Lâkin kapdân paşa, Napoli di Romania'dan getirdiği büyük çapta topların yardımıyla muhasaradan kurtardı. Boğaz Önünde kalmış olan Venedik donanması birbirini müteâkib Bozcaada'yı (Semâdirek), Limm'yi zabt etti (13 Temmuz 1656 - Ramazan 1066).

İstanbul'da gayet mahsuldar tuzlaları olmakla beraber, Bozcaada'dan ziyâde, mâlik olduğu tîn-ı mahtumdan (mühür balçığı?) Linini için büyük üzüntü duyuldu. Limni kalesi muhasaranın dördüncü günü teslim olmuştu. 150.000 koyun ve diğer her eşyadan başka, yeniçeri kumandanına âit 70.000 gurus Venedikliler'e av oldu.⁴⁴⁸

Müftî Mes'ûd Efendi'nin Azli Ve İdamı

Bozcaada ve Limni'nin kaybedildiği haberi, yeni sadrâzam Meh-nîed Paşa'nın gelişinden az sonra İstanbul'a ulaştı. Mehmed Paşa'nın düşmanları bu hezimetini vesile addederek azlini istediler. Yeni sadrâzam Şam'dan İstanbul'a gelmekte iken, müftî Mes'ûd Efendi, kaymakam Yûsuf Paşa'yı istiklâlinin muhafazasına fazlaca çalışır görerek azlettirmiş ve yerine

⁴⁴⁷ Sultan II. Selim zamanında 879 senesinde vukua gelen ve Sımfeyn donanması unvıyla meşhur olan hezimetten beri islâm bu şekilde hezimete uğramamış ve düşman bu kadar sevinmemiştir. Nafmâ'dan telhtsen, s. 191. tşte görülüyor ki, Osmanlı müverrihleri mağlûbiyetleri sükûtle geçiştirmezler. Gala-beleri büyümek, hezimetleri küçültmek san'atı bizim tarafta Avrupa'daki kadar revAcda değildi Bunu bilhassa şunun için habrlatınız İd. gelecek ciltlerde görüleceği üzere, Monte KokoHo İçin büyük bir muvaffakiyet sayılan ve nihayet bir masaldan başka birşey olmadığı asrımızda Alman müverrihleri tarafından dahî meydana çıkarılan «Sen Gotar» hezimetini, bizim ordudan küçük bir kıs-mm uğradığı mağlûbiyetten İbarete olup, müverrihleriiniz onu da bakkiyle yazmış, iken, Avrupa müverrihlerinin Yunanlıyâne mübalâğalarla doldurmuş oldukları, Osmanlı müverrihlerinin bu defaki donanma mağlûbiyetleri hakkındaki doğru ifadeleriyle de sabit olur. (Mütercim)

Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/ 578-579.

⁴⁴⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/579-580.

Haydarağa-zâde'yi tâyin ettirmişti. Yeniçeri ağası Mahmûd, Çınar'a asılmış olan yeniçeri kedhudâımn servetinin büyük bir kısmını almış olmak isnâdıyle îdâm olundu. Meydan ağalarının üzerine asker göndermek istemiş oldukları Sey-dî Ahmed Paşa, hakkında gösterilen affedici muameleyi sevinçle kabul ederek İstanbul'a gelip Silistre valiliğine tâyîn olundu.⁴⁴⁹ Sadrâzam Boynuyaralı Mehmed Paşa, Haleb'den geçerken Abaza Hasan'a Diyârbekir valiliğini vererek, Türkmen kedhudâlığına da Abaza'nın kedhudâsını getirmişti. Mehmed Paşa'nın İstanbul'a gelişinden henüz onbeş gün geçmişti ki, Mes'ûd Efendi bu doksanlık ihtiyarın zamanında istediği gibi işleri idare edebileceği ümidinin kırıldığını görerek, sadrâzama düşürmek için uğraşmaya başladı.

Lâkin Mehmed Paşa'nın düşmesine çalışırken kendi düşüşünü hazırladı. Haydarağa-zâde, kul kedhudâsı Keçecioğlu, Şehzade Süleyman'ın validesinin kedhudâsı ile ittifak ederek, Pâdişâh'ı tahttan indirmeyi tasavvur etti ki, bu tasavvurun icrası için herşeyden evvel sadrâzama uzaklaştırmak gerekiyordu. Lâkin Mehmed Paşa bu fesaddan haberdâr olarak, Valide Sultân'a bildirdi. Müftü, ilk toplanan dîvâna kabul olunmadı, Bursa'ya gitmek üzere gemiye bindirildi; oradan da Diyârbekir'e gönderilecekti. Şeyhülislâmlık, yeniçeri ağalarının çıkardığı karışıklık esnasında ve Azîz Efendi'nin azlinde bir gün ve az bir müddet huzûr-ı şahanede müftîlik makamında bulunmuş olan Hanefî Efendi'ye tevcih kılındı. Bursa kadısı Sadreddîn-zâde Rûhullah Efendi -ki Mes'ûd Efendi'ye şahsî düşmanlığı vardı- sabık müftînin Diyârbekir'e gitmek için segbân yazmakla⁴⁵⁰ uğraşarak gecikmekte olduğunu İstanbul'a bildirdi. Mes'ûd Efendi, gerek azîmet etmiş olsun, gerek henüz Bursa'da bulunsun, îdâmını emreden bir hatt-ı hümâyûn geldi. Rûhullah Efendi hatt-ı hümâyûnu aldığı günün akşamı Mes'ûd Efendi'nin ikametgâhını mahkeme hademesi vâsıtasıyla kuşattı. Efendi, bir köşkte ay aydınlığında meyve yemekte olduğu sırada, ele geçirilmesine teşebbüs edildi. Mes'ûd Efendi cesur bir adam olduğu için elinde kılıç, saldırganların üzerine atıldı. Lâkin çokluğa mağlûb oldu. Bu zât, îdâm olunan ikinci Osmanlı şeyhülislâmıdır. Ertesi gün Müslümanlar şehîd gazi

⁴⁴⁹ «Seydî Ahmed Paşa, mükemmel kapısıyla (muntazam ve çok sayıdaki maiy-yetiyle) SÜistre'ye giderken Vize kurbünde donanmanın hezimetini haber alarak bir emir olmadığı halde Boğaz'a gelerek «Küidû'l-Bahir» muhafazasına müsâraat eylediği ve gemilerden çıkan Venediklileri basarak baş ve esir aldığı anlaşılmasıyla taraf-ı pâdişâhidin samur kürk ve mücevher kılıç irsalimle taltif ve muhafazada devamı emr olunmuş idi. Naimâ. 193. Seydl Ahmed Paşa, Bogaz'm İstanbul için en mühim nokta olduğunu büyük bir kumandana yakışır nüfûz-ı nazarla takdir ederek, bunun için emir beklemeğe lüzum görmemişti. (Mütercim)

⁴⁵⁰ Yollar emin olmadığı için bir bayrak segbân yazıyordu. Naimâ, s. 200. (Mütercim)

sevabından istifâde etmek için, (onların iki misli olmak üzere) Hristiyanlar da üç kiliselerini yıktırdığından dolayı, uğradığı mücâzât-ı ilâhîyeye teşekkür için⁴⁵¹ na'şını görmeye gittiler.⁴⁵²

Melek Ahmed Paşa'nın Uzaklaştırılması, Diğer Değişiklikler

Mes'ûd Efendi'nin îdâmını İstanbul'da sabık kaymakam Haydarağa-zâde ile, hal* ve iclâs fesadında dahî parmağı bulunan Sultân Süleyman validesinin kedhudâsınm ve Karaçelebî-zâde kedhu-dâsınm katli tâkîb etti. Kara Hasan-zâde Hüseyin Ağa*nm Valide

Sultân'dan şefaati sayesinde, yeniçeri kedhudâsı hakkında kararlaştırılmış bulunan îdâm cezası değiştirilerek, Mihaliç'taki çiftliğine gönderilmekle cezalandırıldı. Eski sadrâzam Melek Ahmed, Van valiliğinden dönüşünde, son karışıklıklarda eli olduğu zannedildiği için Silistre Valiliğine gönderildi. Van'da o mıntıkanın Kürdler'i ve özellikle kendisine itaatten imtina eden Bitlis Hânı Abdal üzerine birçok muzafferiyetler kazanmıştı. Hân'ın sarayı yağma edilerek gümüşten sofrta takımı ve birçok kıymetli mefruşatı ve bunlardan başka da birçok Farsça kitaplar ele geçirilmişti. Abdal'ın oğlu babasının yerine hân tâyîn olundu (Temmuz 1655 - Ramazan 1065). Ahmed Paşa yedi Kürd beğini esîr ederek, diğer yedi beği de Dtvân-ı Hümâyûn nâmına kendi nahiyelerine beğ yapmıştı. Evliya Çelebi Melek Ahmed Paşa tarafından, Dünbüllü Hân'dan gasbedilen koyun sürülerinin iadesini talep etmek ve Murtaza Paşa'nın biraderinin serbest bırakılmasını ihtar etmek için, Rusya Hânına gönderilmişti. Evliya, bu memuriyetten istifâde ederek o mıntıkada azîz mezarlarını ve Katırcioğlu'yla birlikte İstanbul üzerine yürümüş ve daha sonra Bitlisi Hân'ın hizmetine girerek Hakkâri Kürdleri aleyhine bir cengde mertçe telef olmuş olan Çomar-başı'nın kızını ziyaret etmişti. PâöUşâh'm tersaneyi görmeye geldiği bir gün, sadrâzam su-i istimal ile itham edilen tersane kedhudâsıyla tersane kâ-tibinin ve Çınar Vak'ası'na karışmış bulunan Türkrnen Hacı Ah-med'in îdâmmı seyretti.

Boynueğri⁴⁵³ Mehmed Paşa'nın sadrazamlığının başlangıcını işaret eden bu şiddetler, donanmanın Boğaz karşısındaki hezimetinden Limni ile Bozcaada'nın istilâsından zuhur eden umûmî hoşnud-suzluğu izâle edecek

⁴⁵¹ Kendi kanaatlerine göre. (Mütercim)

⁴⁵² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/580-581.

⁴⁵³ Hadikattil-Vözerâ'da, s. 103, .Boynueğri.. Naîmâ'da, s. 167, «Boynuyaralı.. (Mütercim)

bir mâhiyette değildi. Ancak Venedik donanmasının Boğaz girişinde görünmesinin kendisi bakımından hiçbir endîşeyi mûcib olmadığını halka göstermek için, şehrin hisarlarını yeniden boyattı ve Ahırkapısı'yla Yedikule arasındaki haneleri, şehri güzelleştirmek için yıktırdı.⁴⁵⁴ Boğaz'ı Venediklilerin muhâsara etmesi, yiyecek şeylerin fiatlarının artmasına sebep oldu. Pirincin okkası 150 akçeye çıktı; şâir zahire fiatı o nisbette arttı. Pâdişâh bu durumlara çâre bulabilecek vesilelere itinâ etmek üzere, Üsküdar'daki sarayından İstanbul'a geçerek (13 Zilka'de 1066), iki gün sonra bir meclis topladı. Sadrâzam ve hem-fikirleri eskiden ha-vass-ı hümâyûna iltihak olunan Aydın ve Saruhan sancaklarının ve Anadolu ve Karaman eyâletlerinin -İzmir, Sakız, İstanköy vesâir mühim mevkilerin muhafazası şartıyla- bir vâlîye verilmesini tek-lîf ettiler. Bundan sonra tersanede büyük gemi (kalyon) inşâ olun-mayıp, yalnız kadirga yapılmasını teklif ettiler.

Saray hazînesinden pekaz bir şey alındı. Büyüklerden harb ver-, gisi olarak («imdâdiyye» nâmıyle) para toplandıysa da, 100.000 guruşu geçmedi.⁴⁵⁵

Köprülü'nün Sadârete Getirilişi

Kararlaştırılmış olan tevcîhâtta faydalı bir netice çıkmadı. Sadrâzam Aydın ve Saruhan sancaklarını birer adamına verdi. Anadolu ve Karaman eyâletlerini de para mukabilinde sattı. Zahire ve asker toplamak için kapıcı-başılardan mürtekb kimseleri tâyîn etti. Bu tevcihlerin hepsi memleketin asayîşi için kötü tefsirleri mû-,cib oldu. Zât-ı şâhâne bir hafta sonra bir meclis daha akdederek sadrâzama:

-1 «Bizzat sefere gitmek isterim; lâzım gelen tedârikâtı gör» dedi.

Lâkin Mehmed Paşa, ellerini uğuşturarak:

- «Şevketli, kerametli Pâdişâhım, Hak Teâlâ ömür ve devletinizi memdûd buyursun, ortalığın karışıklığı ve askerinin intizamsızlığı zamanında sefer etmek pek müşkildir. Hazînenin zarureti ise tarif olunmaz derecededir. Azîmet-i hümâyûn kararlaştırılmış olduğu takdirde taraf-

⁴⁵⁴ Hammer'in hûsn-i zannıdır. İstanbul hisarının deniz tarafında bulunan duvarı düşmana yeni ve heybetli görünmesi için bina edilmiş ve hisar üzerine biniş olan binaların -hisar duvarını yıktı diye» yıkılmıştı. Naîmâ, (s. 213), ikinci tedbir için «Malcul idi, fakat böyle düşmanın hücumu sırasında değil» kabilinden bir mütâlâa ileri sürer. Halk ise bu haller üzerine dehşete kapılmış, korkaklar hanelerini ucuza satarak kaçmışlardır. Naîmâ'ya. bakınız. İstan, bul ahâlsinden bir takımı 1333 Rebülevvelinde İngiliz ve Fransız donanma sının -Allah'ın inâyetiyle az vakit içinde tam bir hezimetle uğramış olan- taarruzları sırasında yüzelli şene evvelki tabletlerini değiştirmediklerini göstermişlerdir. (Mütercim)

⁴⁵⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/581-583.

şahanelerinden yirmi bin kese imdâd buyu-rulması lâzım gelir.» cevâbım verdi.⁴⁵⁶

Zât-ı şâhâne bu mülâhazalardan memnun olmayarak, sustu ve meclisi dağıttı. Valide Sultân'm hazinedarı, Solak Mehmed,. Hoca Mehmed Efendi eski reîs Şâmî-zâde, Mîmâr Kaasım Bozcaada ve Limni'nin kaybından kaynaklanan hoşnudsuzluktan istifâde ederek, Boynueğri Mehmed Paşa'nm azline ve Köprülü'nün sadâretine çalışmayı düğündüler. Bpynueğri Suriye'den İstanbul'a gelirken Eskişehir'den geçtiği esnada, Köprülü'yü ihtirâmkârca kabul ederek, beraberinde İstanbul'a getirmişti. Lâkin aleyhindeki teşebbüsleri si-l&hdâr vasıtasıyla haber alarak, Köprülü Paşa'yi Tarablus'a tâyîn etti ve yeni memuriyetine hemen gitmesini emretti.

Köprülü'yü sevenler, tasavvurlarını ortaya koymanın henüz vakti gelmediğini düşünerek mâhirâne bir manevra çevirdiler. Valide Sultân vasıtasıyla silâhdârı Şâm beğlerbegiliğine tâyîn ve Şâm Vâ-lîsi vezîr Haseki Mehmed Paşa'yi İstanbul'a davet ettirdiler. Bu çifte tedbîr Haseki Mehmed Paşa'nm sadrâzam olacağına dâir bir rivayet yayılmasına sebep oldu. Boynueğri Mehmed Paşa, bu söylenti üzerine, rekabetle alâkalı dikkatlerini Köprülü'den ayırdı. Boy-nueğri'nin Pâdişâh nezdinde hâmisi olan silâhdâr bu suretle uzaklaştırıldı. Lâkin Köprülü'nün daha bir kudretli düşmana, yeniçeri ağasına galebe etmesi lâzım geliyordu. Bununla beraber ustalıklı idare edilen hileler sayesinde ağa azledildi ve yerine Köprülü'ye taraftar mirâhor Sührâb Ağa getirildi.

Yeniçeri ağasının azl olunduğu gün, Köprülü, kızlarağası vasıtasıyla gizlice Valide Sultân'ın huzuruna götürüldü. Valide, sad-râzamlık vazifesini uhdesine almaktan çekinip çekinmediğini sordu. Köprülü muvafakat şartları olmak üzere şunları beyân etti:

- 1) Kendisinin arzları, bilâ-istisnâ kabul olunacak;
- 2) Hizmetleri istediğine vermekte serbest olacak.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ Naîmâ'dan (s. 217) alınmıştır. (Mütercim)

⁴⁵⁷ «Köprülü Mehmed Pasa dilfrâne söze âgaaz idüp : «Devletlü Pâdişâhtım (Bu sözler Valide SuHan'a hitâb olduğundan «sult&nim. olsalar gerektir) evvelâ huzûr-ı hümâyûna her ne telhis idersem tenfiz ohnup hilâfî buyurufanaya; saniyen ednâdan â'lâya varınca manâsib ve merâtib ve şâir tevcih&t hususunda kafa bir taraftan sevk ve şefaate bu kullarına ibram Duyurulmaya ki, Devleti padişAhlyç enfa' olan ricali istihdam kaabil ola. Zîrft .Kl-âffit tete-velledü mine'ş-şefaate» (yâni: «âfetler şeffiatlardan doğar») mefhumunca cümle ihtilâlün sebebi şefaati nâ-maltuledür. Sâlisen vüzerâ ve vükelâdan birini ya malına ragbeten veyâhûd hüsn-i i'tikaada binâen garîm ve şerik ma-kaamina vaz' idüp bu kullarımın istiklâlîne halel virifeneye; râbian bu kulları baklanda ashâb-ı i'tirâz; olan münâfikme ruhsatı kelâm virilmeye; zira cümle âlem devletden hissemend olmak ister: âlemi cümleten irtâ kaabil değü-dür,' id cihetden bu mafcaam sahibine husâd ve husmâ kata (pek) çokdur, hÛ-cÛm-ı. nâssı kat* ve fesadı def itmeğe zemm S mesâvî fcapusını sedd it-mekden gayn çâre yokdur. Bu dört şurûta riâyet ile müsâade buyurulursa avn-i Hakk fle ve duamız

3) Hiçbir vezir ve nazar-ı iltifâtda olan büyük memur, kendisiyle nüfuz mücâdelesine çıkmayacak;

4) Şahsı hakkında yapılacak iftiraların hiçbiri Pâdişâh nezdinde i'tibâra şâyân görülmeyecek.

Köprülü Mehmed Paşa, bu şartlar üzerine, Cenâb-ı Hak'ın muaveneti ve Valide Sultân'ın duası berekâtiyle Devlet'i eline alabileceğini beyân etti. Valide Sultân, bu arzularının kabul olunacağını söyleyerek, vaadinin yerine getirileceği hakkında nâm-ı Hudây-ı Müteâl'i yâd eyledi.⁴⁵⁸

Ertesi gün, - (Cuma, Zilka'de 1066 - 15 Eylül 1650) cuma namazından iki saat evvel Köprülü saraya davet olundu. Pâdişâh, Boynueğri Mehmed Paşa'yi idaredeki hatâlarını sayarak azarladı ve mührü istedi, bostancı-başıya da habsini emretti. Ondan sonra Köprülü'nün taht odasına alınmasını irâde ederek, kendisine şu sözleri söyledi:

- «Beyân ettiğin, benim de kabulünü taahhüd ettiğim şartlarla, seni kendime vezîr ettim; göreyim, bana nasıl hizmet edeceksin!»

Köprülü, Cenâb-ı Hak'dan muvaffakiyet temenni ederek yere kapanıp teşekkür etti.⁴⁵⁹ Saray müneccimi, Köprülü'ye sadâretin tevcihi için öğle namazı vakti yükselen minarelerden «Allahu Ekber» sadâlannın tanîn-endâz olduğu vakit olacağını söylemişti. Ahkâm-ı Şer'iyye mucibince öğle namazı dâire-i nisfu'n-nehâra girdiği sırada îfâ olunamaz. Çünkü Peygamberlerin ifâdelerine göre, her gün yıldızların batışı ânında Şeytân Güneş'i boynuzları içine alır ve âlemin hâkimi tacı olmak üzere onunla kendisini süsler; lâkin

berekâtiyle hıdmeti vezâret uhdesinden gelmek mömktodir. didi. Nafmâ, s. 223.

Hulâsası şudur ki, 1) Arzları kabul olunacak; 2) Kimse hakkında iltimas olunmayacak; 3) Kimse şerik tutulmayacak; 4) Aleyhindeki telkinlere iltifat olunmayacak. Bunlar gaayet etraflı düşünülmüştür, ilk Üç şart birbirine bağlı ve birbirinin tekrarı gibi görünürse de, değildir. Arzları kabul otunu* da, kabulden önce biri hakkında şefaât edilebilir; yine arzları kabul olunmak ve şefaât edilmemekle beraber başkasının da arzı desteklenebilir. Köprülü üç şart ile istiklâlî muhafaza ediyor, dördüncü şartla rekaabeti mahvediyor-Köprülünün rü'yeü bu şartlarla nümâyan otur. SuKân IV. Mehmed. bu rüyetkâr adama emniyet ederek Devlet'e büyük hizmet etmiştir. O zamanın ahvâl ve hâdiselerine nazaran Köprülüler sadârete getirilmemiş olsaydı, memlekette ihtilâller devam edecekti, Sultân IV. Mehmed'in saltanatı da devam edemeyecekti. (Mfiterdm)

⁴⁵⁸ Köprülü, lâfzı murâd söz ile kanaat etmiyordu; Valide Sultân «Vallâhu'KArfm. bu ricalarıma müsâade olunur, cümlesini üç kere söyledi. Naimfi'dan, s. 223. (Mütercim) .

⁴⁵⁹ Köprülü Mehmed Paşa huzûr-ı hümâyûna davet olunup salât-ı cum'ada ha-Ub minberde iken hâtem-i vekâlet kendüye inayet buyuruldi, ve sabıkan rik-rolunan dört şartı Pâdişâh-ı âlem-penftb hazretleri ttsânen birer birer zıkr eyledi; «bu şurûta riâyet olunmak üzere seni müstakiUen vezîr eyledöm; gö-reyüm seni nice mdmet idersin* diyüp hayır duây-ı mülûkâne fle mesrur bu-yurdılar ki. Köprülü Mehmed Paşa dahî giryan olup incu dâoesi gibi gözyaşu münevvir sakallan üzerine rtzân olarak «Şevketlü kerâmeüü pâdisAhum. Hakk Teâlâ ömr Ü devktin(W ber-devâm eyleye, sıdk ve isükaametle hıdnuC-İ se rlfînüzde sarf-ı iktidar ve uğur-ı hümâyûnunda bezi- cân iderem. Devletlü pâttişahuniun himroet-i aliyyesi ve hayır duası berekâtiyle Hakk Teâlâ tev-Rfc ihsan eyleye.. diyü zemin bûs itdi.. Naîmâ, s. 224. (Mütercim)

«Allahu Ekber» sadâsını işidince bırakır.⁴⁶⁰ Osmanlı müverrihleri de hırs, sefahat, isyan ifritleri hunrîz Murad'm, sefih İbrahim'in saltanatlarında ve IV. Mehmed'in çocukluk yaşlarında o suretle semt-i re's-i cenuba vâsıl olmuş iken, şu kadar felâketten sonra, Devlet'in bir kan selinde yıkanarak, zaafa uğramakta olan yaşama gücü yeniden tecellî etmiş ve bir adam zuhur ederek hükümetin tacını isyan İbîs'inden kurtarmış olduğunu beyân ederler.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Hammer bunu kimbüir nerede görmüş ise garîb bir şey zannıyla ehemmiyet vermiştir- Köprülü'ye sadâret tevcihi hatlb minberde iken vâki* olduğu faalde, bu söze uymak için onu da ezan zamanına tahvil etmiştir.

⁴⁶¹ Osmanlı müverrihlerinin düşüncelerinin özeti bir zamandan beri yıkılmağa yüz tutmuş olan Devlet'in, Köprülü Mefatned Paşa'nın hakimane tedbîrleri 3e yeniden yükselişe madıar olduğunu beyândan ibarettir. Hammer, geçtiğimiz fıkraları en veciz şekilde özetlemek için onu bu süslü üslupla ifâde etmiştir. (Mütercim) Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 5/583-586.

İÇİNDEKİLER

Bu Tarihin Altıncı Devresi İçin Müracaat Edilen Şark Kaynakları	7
I- Umûmî Târihler	7
II- Hurisi Târihler	7
III- Tercüme-i Hâller ve Müntehabfit Mecsnalan	8
IV- Devlet Kanunları ve Muhâberâtı Mecmuaları	8
ELLİÜÇÜNCÜ KİTAP	9
Köprülü Mehmed Paşanın Aslı	10
Kadızedeliler'in Gürültüsü.....	12
İran, Avusturya, Lehistan, İsveç Ve Transilvanya Elçileri	16
Zorbaların İdam Edilmesi	18
Köprülünün Hasımlarının Uzaklaştırılması.....	19
Asılan Patrik	20
Osmanlı Donanmasının Akdeniz Boğazında Hezimete Uğraması..	22
Çanakkale Önünde Zafer	23
Mükâfat Ve Mücâzât.....	24
Bozcaada'nın Fethi.....	25
Asker Maaşının Enderun Hazînesinden Alınan Borçla Ttfdiyesî....	27
Limni'nin Fethi	29
Kırım Hantının Moldavya, Transilvanya, Eflak'ta Akınları	32
Transilvanya Voyvodası Babcsay	34
Abaza Hasanın İsyanı.....	35
Köprülü'nün Makyaveliği.....	37
Fransız Elçisi Ve Oğlunun Hapsi	38
İdarede Değişiklikler, Aziller, İdamlar	39
Şâir Cevrî, Rızai, Karaçelebî-Zâde Abdülaziz Efendi Ve Kâtib Çelebî'nin Vefatları	42
Pâdişâhın Üsküdar'a Geçmesi	44
Abaza'nın Murtazâ Paşa'ya Galebesi	46
Haleb'de Âsî Paşaların İdâmı	47
Deli Hüseyin Paşa'nın İdamı	49
Şeyhülislam Bolevinin Azledilmesi	51
Osmanlı Donanmasının Atalya Önünde Hezimetini	53
Mısır'da İhtilâl	54
İsmail Paşanın Şiddetli Hareketleri.....	55
Timak Tesisatı	57

Akdeniz (Çanakkale) Boğazında Yeni Kaleler İnşası	57
Eflak Voyvodasının Tayini	59
Rakoczy'nin Sonu	61
Avusturya Elçisi Bursa'da	61
Rusya'da Tatar Ve Kazakların İstilasını	68
Kazak, Rus, Lehistan, Cezayir Ve İngiliz Sefaretleri	71
Girit Muharebeleri	73
Yangın Veba Ve Kıtık	74
Don Ve Dnieper Nehirleri Üzerinde Kaleler İnşası	76
Valide Sultan Ve Köprülü'nün Camileri	77
ELLİDÖRDÜNCÜ KİTAP	82
Köprülü Ahmed Paşa'nın İdaresinin Başlaması	82
Kemeny'nin Ölümü	85
Pâdişâhın İstanbul'a Dönüşü	88
Venedik'le Müzakereler	93
İngiltere, Fransa, Transilvanya Ve Avusturya Memurlarıyla Diplomatik Müzakereler	94
Macaristan Üzerine Sefer	95
Avusturya Murahhasları İle Müzakereler	96
Osmanlı Ordusu Uyvar Üzerine Yürüyor	98
Uyvarın Zaptı	99
Reîsülküttâb'ın Ve Damadının İdamları	102
Apafy Osmanlı Ordugâhında	104
Lewenz, Neutra Ve Novigrad'ın Zaptı	105
Tatarlar Moravya Ve Silezya'da	106
Lehistan Elçisinin Gelmesi	107
Zriny'nin Harekâtı	108
İdarî Değişiklikler	110
Yağmur Duası	111
Vani Efendi	111
Şehzade Mustafa'nın Doğumu	113
Sadrâzâmın Azîmeti	113
Neutra'nın Düşmesi	114
Kanîje Muhasarasının Kaldırılması	115
Serinwar'ın Muhasarası, Zaptı Ve Yakılması	116
Sadrâzâm Raab (Yanık-Kale) Üzerine Yürüyor	118
Lewenz Muharebesi	120
Yeni Sulh Teklifleri	122

Sen-Gotar (Saint-Gotthard) Muharebesi	123
Vasvar Anlaşması	127
Pâdişâhın Avlanması.....	129
Viyana'ya Fevkalâde Bir Sefir Gönderilmesi.....	131
Kaahire'de Bir Asker! İsyanın Bastırılması	132
Kıbrıs Ve Sakız Sakinlerine Vergi Konulması	134
Cezayir İle İngiltere, Hollanda, Fransa Arasında Müzakereler	135
Bir Dinsizin (Ateist - Dehri) İdamı.....	137
IV. Mehmed'in Edebiyatla İştigali	138
Pâdişâh Dimetoka'da	140
Padişah Çanakkale Boğazı'nda.....	142
Valide Sultan Câmii'nin Açılması.....	142
Kont Leslie'ntn Sefareti.....	143
Viyana'da Osmanlı Sefareti.....	146
ELLİBEŞİNCİ KİTAP	151
Avrupa Devletleriyle Siyasî Münâsebetler	151
Yeni Kırım Hânı.....	155
Girit'e Yeniden Asker Gönderilmesi.....	155
Padişahın İhtişamı Ve Ava Olan Düşkünlüğü	157
Yahudi Moiz Sabatay Ve Kürd Mehdi	159
Basra Ve Mısır'da Karışıklıklar	161
Âfetler	164
Vânî Efendi Vaazlarının Te'sîri	165
Pâdişah'ın Avlanması.....	166
Pâdişah'ın Halasının Nişan Ve Düğünü.....	167
Diplomatik Münâsebetler	168
Pâdişâhın Edirne Ve Yenişehir'e Gitmesi.....	178
Venedik Elçisi.....	180
Rusya Elçisi'nin Kabulü.....	182
Fransa Elçisi	184
Müteferrika Süleyman Ağa Paris'e Gidiyor	184
Dahilî Karışıklıklar	186
Budin Yangını.....	187
Veliâhdın Terbiyesi.....	188
Sultan Mehmed Uludağ'da (Teselya Uludağı)	190
Köprülü Mehmed Paşa'nın Kandiye'ye Girmesi.....	190
ELLİALTINCI KİTAP	215
Pâdişahın Edirne'ye Dönüşü.....	215

Şarap Yasağı	217
Manyotlar	218
Venedik Hududunun Tâyini	219
Fransız Sefiri M. De Nointel.....	221
Macar Âsîlerinin Takdimi.....	226
Rusya, Lehistan, Venedik Ve Ceneviz Sefaretleri	234
Rus Kazakları	237
Selim Giray'ın Kırım Hanlığına Getirilmesi	239
Padişah Despot Dağı Yaylasında	240
Elsiz Ayaksız Hattat.....	241
Köprülü Ahmed Paşa'nın Dahilî Tedbîrleri	241
Kamenîçe Seferi	243
Sadrâzamın Lehistan Kralı'na Mektubu	244
Osmanlı Ordusu Kamenîçe Önünde	247
Lehistan İle Sulh Akdi.....	249
Hotin Ve Laçin'in Fethi.....	255
Human'ın Zaptı.....	257
Macar Âsileri	260
Fransa İle Lehistan Arasında Anlaşma.....	261
Velâhd Şehzadenin Sünneti Ve Hatice Sultanin İzdivacı Düğünleki	261
İngiliz Sefareti Ve Berberîye Hükümetleri	268
Rumlar Kudüs'te Kamame Kilisesinin Muhafazası Hakkını Kazanıyor	270
Macaristan Hududu	271
Mısır'da İhtilaller.....	272
Pâdişâh İstanbul'da	273
Lehistan İle Sulh	274
Köprülü Ahmed Paşa'nın İrtihâli.....	275
Şâirler, Fakîhler Ve Müverrihler.....	276
Sokollu Mehmed Paşa İle Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Arasında Bir Mukayese.....	280

Bu Tarihin Altıncı Devresi İçin Müracaat Edilen Şark Kaynakları**I- Umûmî Târihler**

1) Tfrlh-i Rfişid: Büyük boyda üç cilt, 1153/1740'ta istanbul'da basılını*, birinci cildi 1071/1661'den 1115/1703 senesine kadar olan vak'alan ihtiva eder. 227 varaktır ¹.

2) Bilinmeyen bir müellifin târihi ki, Berlin Kraliyet Kütüphanesinde, (Piez El Yazılan arasında Nu: 75) mevcuttur; orta boyda 309 varak. Bizzat sâhid olan müellif 1099/1687'den 1116/1705 senesine kadar olan zamandaki vak'alan yazar.

3) Ztibdetti'l-Vekaayî'; Defterdar Mahmûd Pasa'nın eseri. 1060 / 1650'den Sultân IH. Ahmed'in 1115/1704 senesinde cülusuna kadar. 436 varak; benim koleksiyonumda ².

II- Hurisi Târihler

4) Ovfihirû't-Tevârîh: Köprülü Ahmed Pasa'nın mühürdarı Hasan Aga yazmıştır. Bu eser Macaristan ve Venedik seferlerini hikâye eder ki» Girit fethi de dâhildir. Benim koleksiyonumda büyük boyda 481 varak; Viyana Sarayı'nda, İmparatorluk Kütüphanesi El-yazıları arasında Nu: DIV ve DV, Lâtince tercümesi vardır; adı şudur: Annalium Gemma authore Hasauaga Sibilli Custode Kupurli, sen Cypri Ahmed Bassae, supremi vizirii Ahmed Qaarti Turcarum Tyranni eş turcico-arabtco-persico idiomate in htinum fronslata et diversis hotis ac. reminiscentus illustrata a Joanne Podesta S.C.R. Majestatis a acretis 1680. (Müterciminin saray kâtibi olduğu ve haşiyeler ilâve ettiği anlaşılıyor.) Bu kitabın üçte birinin mütercimi Podesta, kitabı Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın kitapçısı olan bir imamdan (ulemâdan bir zât) almıştır. Zannederim M, bendeki nüsha Podesta'daki nüshadır; zîrâ Viyana'da başkası yoktur; bundan başka bendeki nüshada, onyedinci asırda yazılmış Almanca haşiyeler vardır.

¹ Nafanâ'nın âünd cildi (mütercimdeki baskısında fi. cildi) 1070 senesinin ilk yansında gecen vak'alaria sona ermiştir. Ra&id'in birinci cifta" İse, 1071 senesinin son yarısındaki vak'alarla başlar. Şu halde devletin resmi tarihinde bir senelik bir fasıla okluğundan, bu müddet için başka müelliflere başvurulmak gerekmiştir.

² Lariasalı (Yenişehirli) Sadi Efendî'nin Vantemir'in eseri olarak -Synopsh Nvhbetrt-fevarllı'l vardır. Lftkin bu eserin tedariki biice mümkün olamamıştır. <Müverrih bu «Zübde» vey& cNuhbe» ismini tercüme şeklinden çıkarıyor; ba eser, Sultân n. Osman zamanında yaalmif matbu Nmhbefit-Teva-rftten başka olmak iktizâ eder.)

5- Târîh-i Mehmed Giray: Kırım'a âit bir husûsî târihtir ki, 1096/1684'ten 1114/1702 senesine kadardır. Bendeki kolleksiyonda 124 varaklık bir cildir.

6- Târîh-i Kamaniçe: 1082/1671'de Kaminiye (Caminec) fethi târihi. Nâbî'nin eseri. KoUeksiyonumda 39 varaklık orta boyda bir dildir.

7- Mecmua-i Sûr-i Hümâyûn: Bu eser, 1086/1675'teki, şehzadelerin - sünnet ve Hadîce Sultân'ın izdivaç düğünlerini tasvîr eder. Küçük boyda 45 varaklık küçük bir cildir. KoUeksiyonumda mevcuttur.

8- Târîh-i Abdullah Mehmed Şefik: Yalnız III. Ahmed'in 1115/ 1703 senesinde cülusunu tâkib eden senenin vak'alarını ihtiva eder. 1063/1652 ihtüâü târihiyle birlikte ciltlenmiştir.

9- Edirne Vak'ası: Bu eser 1073 ihtilâlini hikâye eder; Berlin Kraliyet Kütüphanesinde Diez Elyazılan arasında,

10- Mîzâdü'l-Hakk fî-thtiyârî'l-Ehakk: Hacı Kalfa'nın eseri olan bu nefis kitab, mütekellimîn ve mutasavvifîn arasındaki ihtilâfin sebeplerinin hulâsasını ihtiva eder. Orta boyda 34 varaklık bir cilt; kolleksiyonumda mevcuttur.

11- Târîh-i Zülfekaor: Viyana'da 1689 senesi musalehası müzâkerelerinin târihi; sefir Zülfekaor Efendi yazmıştır. Küçük boyda, 97 varaklık bir cilt; kolleksiyonumda mevcuttur.

III- Tercüme-i Hâller ve Müntehabfit Mecsnalan

Bu târihin onuncu cildindeki kaynaklar listesinde belirttiğimi?, eserlerden başka, şunlara da başvurduk:

12- Tezkire-i Şuarfi: Saffiyî (ö. 1138/1725). Bu eser, bu târihin sekizinci cildinde beyân edilen Riyazi, Rızâ, Kaf-zâde Nazmî'nin müntehabât mecmualarının zeyli olup beşyüz şâirin tercüme-i hâlini ihtiva eder. Büyük boyda 309 varaklık bir cilt; kolleksiyonumda mevcuttur.

IV- Devlet Kanunları ve Muhâberâtı Mecmuaları

13- Mekâtibât-ı Nâbî: Orta boyda 147 varaklık bir cilt, 294 yazışmayı içine alan bu eser, Kont Rzewuski'nin kolleksiyonundadır.

14- Fransız tercümanı Le Grand'ın inşâsı; 37 parça hükümet yazışmasını içine alıp, Viyana Sarayı Kütüphanesinde 425 numaradadır. Orta boyda 42 varaklık bir cilt.

15- Münşeât-ı Dîvân-ı Hümâyûn: 1687/1108 senesine kadar 66 kit'a hükümet yazısı ve berâtı ihtiva eden mecmuadır. Orta boyda, 99 varaklık bir cilttir; koleksiyonumda mevcuttur.

16- 1087/1669 senesinde Reîsülküttâb Mustafa Efendi zamanında yazılmış timâr ve zeamet defteri. Viyana İmparatorluk Kütüp-hânesi'nde, Nu: 92.

17- Siget Sancağı Defteri: Dresden Kraliyet Kütüphanesinde,

18- Gran (Estergon), Vizegrad ve Novigrad sancakları defterim Dresden Kraliyet Kütüphanesi'nde, Nu: 8.

19- Memâlik-i Osmâniyye Kazaları Defteri: Dresden Kraliyet Kütüphanesi, Nu: 9.

20- Defter-i Manâsıb-ı Kaza: Anadolu ve Rumeli'yi içine alır. Küçük boyda, 88 varaklık bir cilt; koleksiyonumda mevcuttur.

21- Defter-i Manâsıb-ı Kaza: Bu eser, evvelkinden az farklıdır. Küçük boyda, 55 varaklık bir cilt

22- Defter-i Teşrifatı: Küçük boyda, 63 varak; koleksiyonum-da mevcuttur.

23- Kaanûn-nâme-i Hezârfenn: Sultân IV. Mehmed zamanında neşredilen hükümetin esâsî kanunlarını ihtiva eder. 1080/1669 senesinde yazılmıştır. Onüç bâb'a ayrılmıştır. Kont Rzewuski'nin koleksiyonundadır. İstatistik! malûmatı ihtiva eden bu kitap, pek nâdir olan şu eserin hulâsasıdır: Della letteratura dei Turchi da Gio-vanni Battista Donado Senatör Veneto tu bailo in Constantinopoli, Venedik 1688. Küçük boyda 140 sahife. (Müellifi İstanbul'da Venedik balyosluğunda bulunan Giovanni Battista olduğu anlaşılıyor.)

24- Kaanûn-ı esasiler, berâtlar, fermanlar, diğer hükümet evrakından tertîb edilmiş mecmua; birçok arşivden toplanmıştır. Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'nde, Nu: 442.

25- Onyedinci asım nihâyetinde ve Onsekizinci asrın başlarında yazılmış 546 kit'a devlet yazışmasından mürekkeb bir mecmua. Küçük boyda, 156 varaklık bir cilt; koleksiyonurada.

ELLIÜÇÜNCÜ KİTAP

Köprülü Mehmed Pasa'nın aslı. — Kadızâdeliler gürültüsü. — Avusturya, tran, Lehistan, tsveç, Transilvanya elçileri. — tdâm edilen zorbalar. — KÖPRÜLÜ'nün hasımlarının uzaklaştırılması. — Asılan patrik. —

Osmanlı Donanmasının Akdeniz Boğan'nda (Çanakkale'de) hezimete uğraması. — Bozcaada ve limni'nin fethi. — Müftl'nin azli.

— Kara Hasanoglu Hüseyin Ağa'nın vefatı. — Kırım H&-nı'nın Transilvanya, Moldavya, Eflak'ta akınları. — Transilvanya twf Barcsay. — Abaza Hasan'ın İsyanı. — Kö> rûlü'nün makyavalistliği. — Fransız sefiri De La Haye ile oğlunun hapsi. — Şâir Çevri ve RiyâzThin, müftt Aztat Efendi'nin. Hacı Kalfa'nın vefatları. — Pftdişâh'ın Üsküdar'a geçmesi. — Murtaza Paşa'ya Abaza'nın galebesi. — Haleb'de âsi paşaların idamı. — Hüseyin Paşa'nın İdamı-

— Şeyhülislâm Bolevi'nin azli. — Osmanlı donanmasının Atalya önünde hezimetı. — Mısır'da ihtilâl- — ismail'in zâlimce tazyikleri. — Timâr te'stsfih., Akdeniz Bogaa'nda yeni kaleler yapılması. — Mihne'nin yerine Ghika'nın Eflâk Beğüğü'ne tayini. — Rakoczy'nin ölümü. — Avusturya elçisi Msyern Bursa'da. — Kont de Souches, Szathmar ve Szabolcz'u zabtediyor. — Seyyîd Ali'nin Grosvaradin (Grosvardein)'ı fethi. — Rusya'da Tatar ve Kazaklar'ın İstilân. — Kazak, Rus, Lehistan, Cezayir, İngiliz sefaretları. — Yangın, veba ve kıtlık. Don ve Dinyepr nehirleri üzerinde İnşâat — Valide Sultân'ın ve Köprülü'nün camileri.

Köprülü Mehmed Paşanın Aslı

KÖPRÜLÜ Mehmed Paşa, Devlet'in mührünü Pâdişâh'ın elinden alırken, minarelerden «Allâhu Ekber» sadâları kulaklarda tanîn-endâz oluyordu ³. Köprülü'nün sadâretini hiç kimse münâsip görmedi. Devlet'in sönmeye başlayan kudret ışığını yeniden parlaklaştıracâk olan bu devlet ricalinin gelecekte kazanacağı büyüklüğü, o zaman ne saray keşfedebiliyordu, ne de İstanbul halkı. Ulemâ takımı:

— «Bu okuyup yazma bilmez bir câhildir» diyorlardı. Ağalar:

— «Bu, âsî Vardar*a mağlûb olmuş, liyakatsiz bir adamdır» derlerdi, Hükümet ricali ise:

— «Bu müflis herîf, Devlet'in mâlî müşkilâtına hiçbir şekilde çâre bulamayacaktır.» mülâhazasında bulunurlardı.

İçeride her tarafta isyanlar ortaya çıktığı, hâriçte hududların muharebelerle kana boyandığı ve Devlet gemisini musibet dalgalarına

³ Onuncu cildin sonunda işaret olunduğu gibi, Naîmâ'ya nazaran. mühr-İ hümâyûn ezftn okunurken değil, hattb minberde Üten verilmiştir. Galiba müverrih minare ve minberi karıştırmıştır. (Mütercim)

gömülmekle tehdîd eden fırtınalardan kurtarmak için, pek cesur ve pek maharetli bir adama ihtiyâç bulunduğu bir zamanda, Pâdişâh'ın zayıf, istirahatete âşik, metanetsiz, servetsiz bir ihtiyarı seçmesinden, herkes şikâyet etmekteydi. Lâkin Köprülü'nün o vakte kadar kadri bilinmemiş, devletin idarî işlerinde hâiz olduğu yüksek meziyyeti göstermeye fırsat bulamamıştı.-Vâkıâ hükümet işlerine Sokoîlu gibi kuvvetinin kemâl noktasında değil, 70 yaşında gelmişti. Sokollu gifii üç Pâdişâh devresinde değil, ancak 5 sene hükümet etti. Bununla beraber, şu kısa müddet târihte yalnız büyük bir devlet ricali olarak yer almasına değil, hanedanının büyüklüğünü te'sîs etmesine de yetti. Sokollu, sadrazamlık nüfuzunun — Budin vâlîsi iken cellât eliyle îdâm olunan— yeğenin kanı içinde söndüğünü görmüştü. Köprülü ise, sadrazamlığını oğluna nakletti. Anadolu'ya göçmüş bir Arnavud'un oğlu olan ⁴ Köprülü Mehmed Paşa, «Köprülü» unvanını, doğum yeri olan «Köprü» kasabasından almıştır ki, bu kaza Merzifon'a altı, ve Amasya'ya ⁵ oniki fersah mesafede ve Kızılırmak'a (Halys) dökülen iki küçük ırmak arasında ve Taşan Dağı'nın eteğindedir. Bu ırmaklardan birinin üzerine ahşap bir köprü inşâ olduğundan, kasaba, eski adı olan «Kara-gede» yi ⁶ «Köprü» şeklinde değiştirmiştir. Lâkin Köprülü'nün şöhret kazanmasından sonra «Vezîrköprüsü» (bugün: Vezirköprü) ismini almıştır.

Onuç cami, birçok hanlar, hamamlar, tekkeler, saraylar ⁷, Vezîrköprüsü kazasına bağlı 40 köy, bu kasabanın vaktiyle ne kadar mâmur olduğuna delâlet eder, O zaman bu kasabada 6.000 aile mevcuttu; şimdi ise 3.000'den ziyâde değildir ⁸. Ziraî mahsûlleri armut, üzüm, elma; sanâyî mahsûlleri boyalı mensucat, yün ve pamuk bezleriydi. Bir küçük merhale

⁴ Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa ve Köprülü Ahmed Paşalar'ın, son üç pâdişâhın, onların sultanlarıyla (zevceleriyle) başlıca nedimelerinin târihleri ve sarayın en gizli entrftalarıyla Dalmaçya, Transilvanya, Macaristan, Girit, Lehistan muharebelerine dit bâzı husûsî şeyler» adıyla Paris'te 1676 senesinde basılmış olan (Fransızca) bir esere İtimâd ederek Avrupa müverrihlerinin uzun müddet zannettikleri gibi, Köprülü Fransız değil, Arnavud idi. (Frasarlı Sâmî Beğ Kaamnsfi'I-Âlfim'da «Köprülü, kelimesinde Köprülü Mehmed Paşa'nın Arnavudtuğun Berât sancağında, Timoriçe kazası köylerinden birinde dünyâya gelerek, oradan İstanbul'a geldiğini ve Köprü kazasını daha sonraları mesken ittihaz ettiğini yazıyor. (Mütercim)

⁵ KauMttfil-Alâm, «Köprü» kasabasının Amasya'nın 70 km. kuzeybatısında olduğunu gösterir. (Mütercim)

⁶ Hammer'in Fransızca'sında «kede» lâfzına, kalbur, sepet, kafes, çit demek olduğu Sâmî Beğ'in Kaamos-ı Fransevî'sinde gösterilen «daie» mânâsı verilmiş ise de, câteşgede» ve «meygede» lâfızlarından da anlaşılacağı üzere «gede», hâne, ev, yurt demektir; binâenaleyh «Karagede», .Karaytn-tı tur. (Mütercim)

⁷ Başhcalan Sultân Mustafa, Yûsuf Ağa saraylarıyla, Köprülü'nün çağdaşı zengin bir yeniçeri tarafından yapılan saray ve bizzat Köprülü İle Abaza Ha-san'ın saraylarıdır. (Eskiden bütün büyük hanelere saray denirdi.)

⁸ 1314 senesinde basılmış Kaamusfl'I-A'lâm, Köprü kasabasından 8.600 ahâli (1-000'i gayrimüslim) kaydeder; Köprü kazasında da 8 nahiye, ve 100 karye (altıda biri gayrimüslim) gösterir. {Mütercim}

(mesafede) ve Kızılırmak'ın denize karıştığı yerde bulunan Bafra iskelesi, Vezîrköprüsü'nün zengin tüccarına mahzenlik ederdi. Sarp bir dağın zirvesinde ve bütün mıntıkaya hâkim bulunan kale, hükümetin takibatından kurtulmak için Kızılırmak dağlarında isyan bayrağını kaldıran Haçova firarilerini zaptetmek maksadıyla, Köprülümünden ve Evliya Çelebi'den 50 sene önce yapılmıştı. Köprülü, gençliğinde saray-ı hümâyûn aşçı çıraklığında ve sonra aşçılığında bulunarak, 25 yaşında Husrev Paşa'-ya hazinedar ve Kara Mustafa Paşa'nın sadâreti zamanında büyük-mîrâhor olmuştu; daha sonra (iki tuğlu vezir olarak) birbirini mü-teâkib Şâm, Kudüs, Tarablus vâlisi ve sonra Kubbealtı veziri oldu. Lâkin daha sonra ehemmiyetsiz olan Köstendil sancağını kabule mecbur olup, azledüdüğü zaman doğum yerine dönmüştü. Vardar Paşa üzerine harekete memuriyetinde mağlûb ve esir düşerek, îbşîr tarafından kurtarılmıştı ki, bunlar evvelki ciltte tafsil olunmuştu.

tbşîr Paşa, sadrazamlığı sırasında, Köprülü'ye Tarablus-ı Şâm sancağını verdi; ancak memuriyetine başlamadan önce İbşîr'in halefi tarafından azledilip, yine Köprü kasabasına çekildi. Boynueğri Mehmed Paşa Şam'dan İstanbul'a gelirken onu maiyyetine aldı. Fakat Köprülü'nün kendisine tehlikeli bir rakîb olduğuna hükmederek, uzaklaştırmak için var kuvvetiyle çalıştı. Köprülü Paşa, sadrazamlığı ele geçirmek için hileye başvurmadı; lâkin kendisinin değerini takdir ederek Devlet'i kurtaracak bir adam olduğunu keşfeden dostlarının ısrarları üzerine —yine geçtiğimiz ciltte yazıldığı veçhile— arzlarının takdîmiyle beraber Pâdişâh tarafından kabul edilmesi, hiçbir türlü tavsiyeye bakmaksızın memuriyetleri münâ-sib gördüklerine tevcih edebilmesi, kendi arzusuna göre mükâfât-landırabilmesi ve cezalandırabilmesi, kendi nüfuzuna rakîb olabilecek devlet büyüklerinin ve pâdişâh yakınlarının te'siri altında kalmaması ve bütün tedbîrlerini zât-ı şahanenin mutlak güvenle kabul etmesi şartlarıyla, idarenin dizginlerini eline almaya muvafakat eyledi.

Kadızadeliler'in Gürültüsü

Pâdişâh, sadrazamlıktan azledilen Boynueğri Mehmed Paşa'nın mallarının müsaderesini ve katlini emretmişti; lâkin Köprülü'nün şefaati üzerine hayâtını bağışladı. Mehmed Paşa'nın geriye kalan kısa müddettik hayâtı içi Köprülü, kendisine Kaniye eyâleti varidatını tahsis etti ⁹.

⁹ Naîmâ'ya nazaran (s. 226), Boynueğri birkaç gün Yed&ule'de hapsedildikten sonra Malkara'ya sürüldü;

Defterdarlıktan azledilmiş olan Saçbağı Mehmed Paşa (eski sadrâzam zamanında) 150 kese mukabilinde îdâm-dan kurtulmuştu; lâkin bu aftan ancak bir gün istifâde edebildi: İdâm cezasından korkusu neticesinde, ertesi gün vefat etti. Köprülü'nün sadrazamlığa yükselmesinden bir hafta sonra (3 Zilhicce 1066 - 22 Eylül 1656) minarelerde namaza davet demek olan ezan okunurken ¹⁰ Kadızâde'nin mutaassıp taraftarları olan baĝnaz düşünceli mü-tekellimîn, tasavvuf erbabı ve dervişler hakkındaki taarruzlarına ihtiyar bir adamın idaresi zamanında devam edebileceklerini ümîd ederek, Sultân II. Mehmed Câmii'nde toplandılar. Tarikatlara âit bütün tekkeleri yıkmaya, dervişleri tecdîd-i imâna zorlamaya ve muhalefet edenleri Öldürmeye, her camide yalnız bir minare bırakarak diğerlerini faydasız bir israf eseri olmak üzere yıkmaya, altın ve gümüş evâni, ipekli elbise, tütün, kahve afyon kullanılmasını, ilâhi söylenmesini, kudüm ve ney sesiyle semâ İcrasını menetmeye karar verdiler. Kısacası, Kadızâde'nin telkin ettiği yoldan gitmeyenleri teline mahkûm ederek, bu hastalıklı fikirler lehinde. devam edenleri ellerinden gelen dünyevî cezalarla cezalandıracaklardı. Bu toplantıyı tftkib eden gece, bütün şehir heyecana düştü; müderrisleri mütekellimîn kısmından olan talebe-i ulûm (yüksek öğrenim öğrencileri) değnek ve bıçaklar alarak, esnafı ve onların çıraklarını ve kölelerini kendi taraflarına celbederek mevlevî, halveti, şemsî dervişleri aleyhine tehdîkâr bir üslûpla bağırıp gürültü ederek, Fâtih Camii'ne gittiler ¹¹.

Sadrâzam, bu karışıklıkları haber alınca, bu duruma sebep olan vaizlere, sükûnetin muhafazası ve asayişe teşvik için, adam gönderdi. Bundan bir netice çıkmaması üzerine, bir telhis takdim ederek, fitneye sebep olanların yok edilmesi gerektiğini arzetti. Fesat tahrikçisi olanlar hakkında Pâdişâh tarafından çıkarılan îdâm cezasını, Köprülü, sürgüne çevirdi. Üstüvânt, Türk Ahmed, Dîvâne Mustafa derhâl Kıbrıs'a gitmek üzere gemiye bindirildiler. Şeyhlerin kürsüden savurdıkları sözler, sadrâzamin ıslahat Ve yeniliklerine karşı eblehçe küfürlerden ibaret kaldığı sürece, mutaassıpların vahşet taraftarları olduğunu ortaya koymayı ve her türlü eserleri mahvetmek için sarfettikleri mesaîyi gülünç hâle getirmeyi, hükümet, halkın sağduyusuna bırakarak bizzat hareket etmemişti. Hattâ birgün kabalığınan dolayı

aradan epeyce günler geçtikten sonra kendi-disine Kanije eyaleti verildi. Hadlkatfî'l-Vftzeri (s. 104), on sene kadar Eyüp'te tekaOd tahsîsaüyle geçinerek. 1076'da 90 yaşında vefat ettiğini yazar. (Mütercim)

¹⁰ Böyle deĝi; o gün cuma olduğundan müezzinler mahfilde na't-i nebevî okurken «faküerden» yâni Kadızâdeliler'den birtakımı müezzinleri susturmak için çıkışarak, bir gürültü çıktı. Nalmâ'ya müracaat, s. 230. (Mütr.)

¹¹ Semsî dervişleri tarlkaU. o aarm basında Şeyh Şemseddin-i Sîvftsi tarafından to'aU ohmmuftur.

«Türk»¹² unvanı verilen Vaiz Ah* med'e hazır bulunanlardan biri:

— «Çakşır ve don giymek de bid'attir; onlan da kaldıracak mısınız?» diye sordu.

Ahmed:

— «Evet, onu da men' ederiz; zar ve peştemâl kuşansınlar!» diye cevap verdi.

Kargımadaki:

— «Tarak ve kaşık kullanılması da bidattir; onu ne yaparsınız?» deyince, vaiz:

— «Onu kaldırırız; parmaklarınızı tarak, ellerinizi kaşık yapınız» mukabelesinde bulundu¹³.

Bu Türk Ahmed, dilenci bir derviştir. Lâkin mensûb olduğu fırkanın ileri gilenleri, onun telkin ettiği kaaidelerin aşırılarını bizzat tatbik etmezlerdi. Kendilerine bağladıkları genç delikanlılar, kaba elbisenin altında ipekli kumaşlar kullanırlar¹⁴, hanelerinin içinde birçok tezyinat bulundururlardı. Aşırı ahlâkçılık gösteren bu adamlardan birine Fahreddîn oğlu Maan-zâde:

— «Be hey efendi, nefsânî lezzetlerden olan şeyleri herkesten gizli yapıp görünüşte cüz'iyât makulesi (ufak tefek şeyler) şeylerde taassup gösterirsiniz; bunun aslı nedir?» demesi üzerine, aziz söze gelip:

— «Beğim, sen gaayet ahmakmışsın; insan bir haramı irtikâb ettiği zaman, zımında ya mal sağlamak, ya nefsânî zevk ve cismânî lezzet bulunmağa muhtaçtır ki, günahkârlığı abes olmaya; yoksa altın ve gümüş evânî kullanmak, harbe gitmek, tütün içmek, müzik dinlemek ve şâir buna benzer şeylerde ne lezzet vardır? Akıllı kişi odur ki, buna benzer cüz'iyâtı terkedip, hattâ zahiri surette inkâr ve men edilmesi için taassup göstererek avâmmı nâs (halk) ahmaklarını hâlinin iyiliğine îtimâd ettirir. Yine mahrem-i esrar olanlarla perde arkasından dünyevî işleriyle ve nefsânî zevkleriyle meşgul olmağa mân! yoktur.»¹⁵ cevâbını vermiştir.

Müverrih Naîmâ'nın zamanı hakkında bize yadigâr bıraktığı bu târihî levha isbat eder ki, gerek Batı'da, gerek Doğu'da mürâîler her vakit aynıdır.

Köprülü Mehmed Paşa, şimdiye kadar îdâm cezası emri almak için iki

¹² O zaman birtakım şahıslara Türklüğü tafcdır edememiş elmalarına borada dahi tettsflf «deriz. (M««rcün)

¹³ Tarak sonradan İcâd ohmmus birsey ofanadığından, Naimâ'da yalna kasık bahsi vardır. Müverrih <tarak>ı başka me'hazdan almıg değilse, kendisinin ilavesidir. (Mütercim)

¹⁴ Hammer'in de iyi anlamamış olduğu bu fikrayı biz de tashih ve İzahtan teeddüb eyledik. İyice araştırmaya lüzum görenler Nalma'ya müracaat edebilirler, s. 227. (Mütercim)

¹⁵ Bu sözler tercümeden değil, Natmâ'dan alındı. Mûsiki ve emsalinde has olmadığı sözünün incelenmesine elbette hacet görütaez. (Mütercim)

telhis takdim etmişti ¹⁶. Vakıa sonra îdâm cezasını sürgünle değiştirdi. Bir taraftan gösterdiği şiddet, nüfuzunun derecesini anlamak içindi; diğer taraftan âtîfetkârca muâmelesiyle —sadrızamlığı kabulü hakkında ortaya koyduğu dört şart için Pâdişâh adına yemîn eden— Valide Sultân'ın içten içe duyduğu endîşeyi yatıştırmak istiyordu. Yine bu atıfet ile, üçüncü bir teklifine, yâni Vâlîde'nin gözde danışmanı olan sabık defterdar Karagöz Mehmed Paşa'mn îdâmına da onun muvafakatini kolayca almayı ümîd ediyordu. Telhîs, tasdik edildiğine dâir olan irâde-i şâhâne ile iade olundu; îdâm cezası hemen icra edildi (18 Zilhicce 1067 - 7 Ekim

Kapdân Ken'ân Paşa'nın hemşehrisi olup, gösterdiği gevşekliliği, donanmasının Akdeniz Boğazı önünde hezimete uğramasının başlıca sebeplerinden biri olan Abaza Ahmed Paşa, Valide Sultân'ın husûsî himayesine mağrûren, İstanbul'a gelmekten kor kınamıştı; gelir gelmez öldürüldü. Bu yeni îdâm Vâlîde'nin bütün dostlarını dehşete düşürdü (23 Muharrem 1068 - 11 Kasım 1657). İhtiyar müfö Hakkı Efendi, yerine allâme kişilerden fıkîh ve hadîse dâir eserlere birçok şerhler yazmış olan Bâlîzâ<|e tâyîn edildi ¹⁷. Defterdar Divrikli Mehmed Paşa, maaşlarını vermediği için hanesinin camlarını kıran asker tarafından tâkîb edilmesi üzerine, titreyerek sadrâzâmın huzuruna geldi, şikâyetini arzetti. Köprülü, bu intizamsızlıktan Öfkelenmekle beraber, tebessüm ederek:

— «Böyle olur. Sen âlemin ahvalini bilmez misin? Senden önceki defterdarlar da birçok defalar camlarının kırıldığını görmemişler midir? Hattâ birkaç takım camlan ihtiyaten hazır bulunurdu. Cenâb-ı Hak ahvâlin tanzimi için ihsan tevfiîk.buyuruncaya kadar tahammül etmeliyiz» ¹⁸ dedi.

Defterdar, o zamana kadar sabretmeye pek mütehammil görünmediğinden, Köprülü ertesi gün ¹⁹ onun yerine baş-bâkî kulu Ahmed Ağa'yı tâyîn etti. Pâdişâh'ın husûsî teveccühüne mazhar olan has-odabaşısı Halil Ağa, günde 200 akçe tekaüd maaşıyla saraydan uzaklaştırılarak, yerine Galata Sarayı Ağası Kürd Sefer Ağa tâyîn olundu. En nüfuzlu vezirlerden olup, saraydaki taraftarlarının sadrâzam yaptırmak istedikleri kapdân Seydî Ahmed Paşa ²⁰ Bosna eyâletine ve oradaki askerın başkumandanlığına

¹⁶ Galiba biri Boynueğri İçindi. (Mütercim)

¹⁷ Kenz üzerine bir şerh, Miftâh Şerhi üzerine haşiyeler, Kasîde-i Bürdeye şerh, bazı hadîslere dâir bir şerh yazmıştır. Uşşâkî-zâde'de tercüme-i hâline müracaat, 175. varak.

¹⁸ Nalmâ'dan alındı, s. 248. (Mütercim)

¹⁹ Naîmâ'dan anlaşıldığına göre, az bir müddet sonra. (Mütercim)

²⁰ Seydî Ahmed Paşa'ya şecaati sebebiyle Hıristiyanlar cDeli Türk. unvanını vermişlerdi. Teberdârhtan yetişmiş olduğundan, baltacı ocaklıları onu tutarlardı. Köprülü'nün tam İ'timâd ile getirildiğini, azlinin mümkün olmadığını onlar tabtatiyle bilemezlerdi. Naîmâ*ya müracaat, s. 249. (Mütercim)

getirilerek, hemen hareket etmesi için kendisine emir verildi. Donanma başkumandanlığın Tamışvar valiliğinden azledilmiş olan Topal Mehmed Paşa'ya tevcih edildi (24 Safer 1067 • 12 Aralık 1656).

İran, Avusturya, Lehistan, İsveç Ve Transilvanya Elçileri

İki devlet arasında dostâne münâsebetlerin devam etmesi arzusunu belirten bir nâme-i Şâhî'yi hâmil Pir AH adlı İranlı sefir, birkaç katar deve ile bir fil hediyesini huzûr-ı şahaneye takdim etti. Elçiye veda gününden az önce, sadrâzam tarafından kendisine Eyüp'te Yûsuf Paşa Bahçesi'nde bir ziyafet çekildi. Acem elçisiyle birlikte gitmek üzere îsmâîl Ağa sefir tâyin edildi (13 Rebûlâhir - 30 Aralık). Pâdişâh, Şâh'a iki asî! Arap atı —ki birine kıymetli elmaslarla müzeyyen eyer vurulmuştu—, güzel kumaşlardan w ıpa çuhalarından birkaç yük hediye etti. îsmâîl Ağa, İsfahan payı V tmda bu hediyeleri II. Abbas'a takdim ederek, İran'da üç ay & '-diktan sonra İstanbul'a dönmüştür ²¹.

Dört ay sonra, İmparator'un İstanbul'da mukîm elçisi İstiryalı Sinion Reninger, sadrâzamin ve pâdişâhın huzuruna kabul olunarak, Almanya tmparatorluğun'a yeni intihâb olunan I. Leopold'un î'timâd-nâmelerini verdi. İki devlet arasında mevcut sulha rağmen, hudûd üzerinde yapılan tahribat hakkında şikâyetler, her iki taraftan da aralıksız devam etti. Reninger'in İstanbul'a gelişinden üç sene önce, 4.000 askerden mürekkep bir Türk fırkası Prens Eggen-berg'e âit Radkesburg'a kadar akın etmişlerdi; diğer bir fırka da Neuhâusel yakınlarında 64 Heydük Öldürmüşlerdi. Bu hâl, Budin valisinin, Bathyany ve Forgacz'm akınlarından ve Hüsâr ve Heydökler'in Komorn ve Gran arasında yaptıkları eşkiyâhtan dolayı şikâyet etmek üzere Viyana'da feldmareşal Puechhaim'a çavuşlar göndermesine manî olmadı.

İmparatorun mukîm elçisinin geldiği gün, Transilvanya ve İsveç elçileri de huzûr-ı şahaneye kabul olundular. İsveç Kralı Şarl Güstav —efendisi nâmına Transilvanyahlar'la Ve Kazaklar'la ittifak ahidnâmesi akdetmiş bulunan— elçisi Claude Sohalam vâsıta-sıyla, İsveçlilerdin Rusya'ya kuzey eyâletlerinden hücum edecekleri sırada Kırım Hânı'na güney eyâletlerinin istîlâsı için emir verilmesini talep etti ²². Şarl Güstav, o zaman Lehistan ile

²¹ İstanbul'a gelirken Bağdâd'da vefat etmiştir. Naîmâ, 250. (Mütercim)

²² Şehir arşivinde Reninger'in raporu. Kral'ın Zât-ı Şâhâne'ye mektubu 23 Eylül 1656 târihiyledir

harb ediyordu. Köprülü şu cevâbı verdirdi:

— «Osmanlı Devleti Şarl Güstav'ın Lehistan ile anlaşmasını müteâkib kendisinin dostluğunu kabul edecektir.»

Bir ay sonra Liliencron ve Gotthard Wellig'den mürekkep olan ve Rakoczy tarafından da yanlarına François Szepessi ve Nicolas Tordai konulmuş bulunan yeni bir İsveç sefaret hey'eti İstanbul'a vâsıl oldu. Bu da evvelkiler gibi, Osmanlılar'ı Lehistan aleyhine tahrikle görevliydi. Divân tercümanı ihtiyar Zülfekaar, İsveç Kra-ı'nın Lâtince mektubunu tercüme edemediğinden, İmparator tercümanı Panayoti Nikusi'ye tercüme ettirildi²³. Lehistan elçisi Nicolas de Leszczye Jaskolski, sadrâzamı Rusya ile münâsebetlerin kesilmesine karar verdirmek için, Çar'ın Rum mezhebindeki Osmanlı tebeasını, Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırmak tasavvurunda bulunduğunu söyledi²⁴. Bu entrika hiçbir netice vermedi; bununla beraber Jaskolski Transilvanya elçileri François Tordai, Etienne Tes-sai ile Jean Hersanji'nin —kısmen verginin ödenmesindeki gecikmeden ve kısmen Rakoczy'nin pâdişâh fennine aykırı olarak Lehistan aleyhine İsveçliler ve Kazaklar'la ittifak etmesinden dolayı— Ye-dikule'ye gönderildiğini görmek memnuniyetine nail oldu. İsveç elçileri, kendileri de aynı hâle uğrar korkusuyla, fırtınayı geçiştirmek için sadrâzama acele 500 altın hediye verdiler. Wellig bir müddet sonra öldü. Liliencron cevapsız geri gönderildi (15 Ağustos 1657)²⁵;

Rakoczy, sefirlerinin hapsedilmesinden telâşa kapılmayıp, Moldavya ve Ulahya voyvodalarını kendi tarafına kazanmaya muvaffak olduysa da, bu ittifakın akdedilmesinden az sonra inkıtaya uğradı. Tacının rakibi Dikoğlu (?)'nun burnunu kesmek ve hükümeti elinden almak isteyen Chrice'i asmakla beğliğine başlamış olan Eflâk voyvodası Kostantin Scherban, Rakoczy'den —Mathias Besara-ba'nın borç olarak almış olduğu— 8.000 altını istedi. Rakoczy parayı Ödedi; lâkin intikam almak için memleketin mahallî askerlerini (zâimleri) Scherban aleyhine ayaklandırdı. Daha sonra Lehistan aleyhine yeniden Konstantin ile ittifak etti, yine ondan ayrıldı. Kendisi de Moldavyalılar ve Kazaklar tarafından terkedildi. Lehler tarafından mağlûb edildi ve dîvân-ı hümâyûn tarafından da azledildi. Transilvanya millî

²³ Kra'nın mektubunda şu ibare okunur: «Oonfidinus fore ut omnia et singula pensientur et nobis pro nostra et rei necessitate respondatur» Reninger'in 12 Haziran 1657 raporu.

²⁴ Bu pek doğrudur. Rusya'nın bu tasavvuru gelecekte ve Özellikle Mora isyanında tâmiyle zahir olmuş; ne hacet! Zamanımızda dahî devam edegelmig-tir. ~"

²⁵ Kazak-Lehistan Muharebesi Târîhi, Grondski'nin eseri. Peşte. 1789. s. 408. 409. {İtalyanca}

meclisi onun yerine François RhedeTyi seçti. Rhedel, beyliğinin tasdiki için derhâl Sigismund Banfi'yi Budin vâ-lîsine ve François Keresztesi'yi İstanbul'a gönderdiyse de, ikisi de birşeye muvaffak olamadılar.

Zorbaların İdam Edilmesi

Yeni bir isyan çıkmak üzereyken Köprülü, hükümet idaresindeki basireti sayesinde, vilâyetlerin hepsinde bulundurduğu casuslar vâsıtasıyla, Çınar Vak'ası'nı yapmış ve Hasan Can (Sa'deddîn'in pederi) ailesinin hazînesini yağma etmiş olan zorbaların her yola başvurarak fesâd çıkarmaya çalıştıkları ve ayaklanmak için bir fırsat bekledikleri haberini aldı. Bunlar Seydî Ahmed Paşa'nın uzaklaştırılmasını fırsat sayarak, onun sadrazamlığa tâyinini, hiç olmazsa kapdânlığa iade edilmesini mütehakkimâne talep ettiler. Sadrâzam müftînin nezdine giderek hareketlerinin hepsinin şeriate uygun olduğuna dâir Pâdişâh'a bir arıza yazmasını teklif etti. Müftî, reis (reisülküttâb) Şâmî-zâde tarafından kaleme alınan bu arızayı Köp-rülü'nün eline verdiği sırada, taaccüb göstererek:

— «Buna ne ihtiyaç var?» diye sorması üzerine, Köprülü:

— «Şimdilik lüzum yoktur; lâkin vefakârlığınızı tecrübe edeceğiz; hem hasımlarınızın, sizden öncekiler gibi sizi de kendi taraflarına çekmeye çalışmalarına mâni olmak ve zamanı geldiğinde isti-nâd etmek için sizi şahid göstermek isteriz.» cevâbını verdi.

Müftî, Köprülü'nün islâhat tedbîrlerinin hepsinde, bütün kudret ve samîmiyetiyle çalışacağına yemin etti²⁶. Köprülü, oradan Hacı Bektaş post-nişini Kara Hasan-zâde'nin hanesine gitti; ihtiyar Hüseyin Ağa —ki Çınar Vak'ası tahrikçilerinin yakalanması için evvelki sadrâzamlara yardım etmişti— zuhur etmek üzere olan ihtilâlin bertaraf edilmesi için de Köprülü'ye yardım vaadinde bulundu. Yeniçeri ağası» yeniçeri kedhudâsı gizlice oraya davet edilerek, umûmî asayişin sağlanması için yardım edeceklerine onlar da yemin ettiler.

Ertesi perşembe günü (18 Rebûlevvel) sipahiler Atmeydanı'n- . da toplanarak gürültü çıkardılarsa da, sadrâzamin arzı mucibince çıkarılan irâde-i şâhâne üzerine, yeniçeri ağası ve kedhudâ beğ, yeniçerileri intizam dâiresinde tutmaya muvaffak olduklarından, si-pâhîler dağılmaya mecbur

²⁶ Köprülü «müceddeden müftî ile eymân-ı gallâz (ağz yeminler)le ahd ü misâle itdiler.. Natraft, s. 255. (Mütercim)

oldular. O günü tâkîb eden gece, sadrâzam yeniçeri ağasıyla birlikte, çıkmasından korktulan fitneyi bastırmak için bütün şehirde kol gezdi. Ertesi gün (Cuma, 19 Rebûlevvel 1067 - 5 Ocak 1657) vezirler, kumandanlar, ağalar —irâde-i pâdişâhı mucibince vezîr-i âzam sarayında toplanan— mecliste buldukları halde, şu mealde bir hatt-ı hümâyûn geldi:

«Cülusumuzdan bu zamana kadar sipâh eşkıyasının taaddîle-ri haddi tecâvüz etti. Hakk-ı ni'meti ve saltanata hürmeti büsbütün bıraktılar. Bu türlü eşkıyanın vücûdlannın izâlesi dîn ve devletin en mühim işi olduğundan te'dîbleri sadrâzama havale olunmuştur. Ebâ-an-cedd hayırhâh-ı devletimiz olanlar vezîr-i azama muavenet ile hayırlı duama mazhar olmağa çalışmalıdırlar.»

Köprülünün Hasımlarının Uzaklaştırılması

Mecliste hazır bulunanlar, fesâd tahrikçisi olanların cezaya çarpıtılmalarını her gün beklemiş olduklarını ve Pâdişâh'ın emrine sadâkatle itaat edeceklerini ifâde ettiler. Saraya takdîm olunan ve devletin büyük memurlarının aynı fikri paylaştıklarını bildiren tel-hîs üzerine, Sultân Mehmed «Rüesây-i erbâb-ı fesadın derdesti ve îdâm olunmaları» (fesatçıların reislerinin yakalanması ve öldürülmeleri) kat'î emrini ihtiva eden bir irâde çıkardı.

Hemen o gün, silâhdârlıktan azledilmiş olan Ahmed Ağa, cebeciler kedhudâsı Halîl Ağa, baş mâbeynci (kapıcılar kedhudâsı) Ha-sekî Mustafa Ağa Alay Köşkü Önünde —ki Pâdişâh'ın îdâmı istenen rüesânın isim listesini zorbaların elinden aldığı ve saray hadım-ağalannın ikisinin boğulmasını seyretmeye mecbur bulunmuş olduğu yerdir—, başları kesilmek suretiyle hayâtı terkettikleri gibi, İstanbul'da, Üsküdar'da hanlar basılarak altmış kadar zorba tutulup îdâm edildi. Yenicâmi Hanı ile bir zamanlar Hristiyan sefirlere ikamet yeri olan Elçi Hanı —ki ikisi de sipahilerin toplandıkları yerlerdi— boşaltıldı. Sadrâzam ve yeniçeri ağası geceleri kol gezerek, yeniçeri,, sipâhî, cebeci, topçu, mehter ocaklarına ve şâir takımlara mensup zorbaları yakalayarak îdâm eder ve devlet müverrihi Naîmâ'nın tâbiri veçhile «İaşeleri nafaka-i hayvânât-ı derya» (leşleri deniz hayvanlarının nafakası) olmak için denize atılırdı²⁷.

²⁷ Natmfî, bu bahiste kaafiye-perdâzhgı unutmamıştır: «Vahiden ba'de vfihid ele getirilüp katileri âleme ibret-nümâ ve İaşeleri nafaka-i hayvânât-ı derya ofch.» s. 257. (Mütercim)

Son isyanda çalınan eşyayı ucuzca satın alan 20 kişi Atmeydanı'nda idam olundular. Defter-emîni Elâgöz Mehmed Efendi Bosna defter-dârılığıyla İstanbul'dan çıkarılarak, Edirne'de başı kesilip İstanbul'a gönderildi, Surnazen Mustafa Paşa da Erzurum valiliğinde eceliyle öldü. Şâm valiliğinden azledilerek Mar*aş'a tâyin edilen, silâhdâr-ıktan yetişme Siyâvuş Paşa, sarayın himayesine istinaden, verilen kat'î emirlere aykırı olarak, yeni memuriyetine gitmekten imtina gösterdi. Köprülü böyle bir mel*ûnun kötü misâl olması mahzurlarından bahsederek, katlini arzetti. Pâdişâh yakınlarının entrikalâ-nyle irâde-i pâdişâhînin gecikmesi üzerine, sadrâzam, kabul edilmiş olan şartlar îcâbınca telhisi karşılığında derhâl irâde çıkarılmadığı için, mührü vermeye hazır olduğu halde, bir elinde mühür, huzûr-ı şahaneye çıktı. Pâdişâh:

— cSenin işine karışanların cezasını sana bıraktım; nasıl bilersen öyle yap!» dedi.

Köprülü Paşa, zât-ı şahaneye ihtirâmen Siyâvuş Paşa'nın hayâtını muvakkaten bağışladığı gibi, devlet idaresine müdâhale etmek isteyen kurenânın (pâdişâh yakınlarının) uzaklaştırılması için birkaç ay bekledi. Lâkin bu müddet sona erince en nüfuzlu hasımlarından olan rikâudâr Anber Mustafa, dülbend ağası Gürcî İbrahim, doğancı-başj Ömer, silâhdâr Mustafa ağalan birer görev veyâhud tekaüd maaşı vererek, saraydan uzaklaştırdı. Terbiyesizce muamelesini yazdığımız âdetâ vecde gelircesine mürailik eden Mağribî Salim, maaşının azaltılmasından dolayı söylenmeye cesaret ettiği için, Köprüü'nün emri üzerine cellâd (ases-başı) Zülfekaar ma'rifetiyle boğulup denize atıldı. Bu Zülfekaar (ihtiyar zamanında yeniçeri ağası ve vezir olarak) 4.000'den ziyâde mağduru bu suretle Boğaziçi'nin dalgalarına teslim ettiğini i'tirâf etmiştir.

Asılan Patrik

İstanbul ahâlîsinin keşif sahibi addettikleri Şeyh ²⁸ hakkında gösterilen

²⁸ Bu şeyhin kallesliği Naîmâ'dan telhîs olunan şu fıkradan anlaşılır:

«Beldenin büyüklerinden bâzıları şeyhin yanında ikçn rengârenk dolamalı bir iki baltacı gelerek Valide Sultân'ın bir hüküm tezkiresini (Valide Sultânların kâğıdlanna hüküm tezkiresi, hüküm-nâme. denilirdi) birkaç yüz altınlık bir surre ile şeyhe teslim ederlerdi. Şeyh tezkireyi naz ve istiğna ile okur, nirreye yapılmaz, onu dervişleri kaldırdı. DftrÜlâmire ağalarından, sadra zamdan, büyük memurlardan da ara sıra böyle tezkireler gelirdi. Hâlbuki baltacılar, tezkireler, altınlar hep düzme şeylerdi. Halk İse bu dolapların farkına varmayıp şeyhe intisap etmek için paralan yoksa borç alarak takdim ederlerdi.» Köprülü Mehmed Paşa gümrükten vazifesi olanları (bir#nevi muhtaçlık maaşı alanları) yoklama edip, başka maişet kaynakları bulunanların maaşlarını kesti, mahlûlâtan da iki akçeden fazla vermezdi. Şeyh Efendi, maaşının

şu muamele, hıyanetle suçlanan Rum Patriki hakkında gösterilecek olan şiddeti yeteri kadar hissettirdi. Köprülü, Patrik'in Eflâk voyvodası Konstantin Besaraba'ya bir mektubunu ele geçirdi ki, şu fıkrası dikkate şâyân idi ²⁹ :

«İslâm devrinin müddetinin bitmesine az kalmıştır; tsâ dînînin velvelesi tekrar âlemgîr olacaktır; ona göre tedârikte olunuz. Pek yakında bütün vilâyetler Mesîh taraftarlarının eline geçip Haçlılar ve çanlar tamamen ülkelere mâlik olsalar gerektir.» ³⁰ .

Köprülü, Patrik'i huzuruna getirterek mektubun mânâsı hakkında ³¹ sorguya çekti. Patrik, cevâp olarak, Hristiyanlar*ı sadaka vermeye teşvik için her sene böyle umûmî tahrîrât yazmakta olduğunu söylediye de, bu tefsir Parmakkapı'da asılmasını önleyemedi ³² . Bu, îdâm edilen patriklerin üçüncüsü oldu. Son zamanlarda bir takım Hristiyanlar'ın yeniçeri külâhı ve mavi dolak giyerek yeniçeri kıyafetine girmiş oldukları iddiasına istinaden, dindaşlarını ateşe atılmaya teşvik etmiş olmakla suçlanan ruhban gibi, ihtimâl ki, Pat-, rik de günahsızdı. İleri sürülen iddia üzerine sadrâzam tarafından emredilen tahkikat neticesinde 40-50 kadar külâh (fes ve yeniçeri üsküfü) ve dolama ortaya çıktı; lâkin bunlar Patrikhâne'nin muhafazasına memur yeniçeri müfrezesine aitti ³³ .

Şeyh Sâlim'in ve Patrik'in îdâmıyla halkın nefretini kazanmış olan Köprülü, işte bu sebepten dolayı ³⁴ —sefer açma mevsimi de girmiş olduğu için— husûsî bir duâ tertîb etti. Kastamonulu Meh-med Sâdik nâmında bir şeyhin ihtarı üzerine, enderûn ağalarından Mehmed nâmında 92 adamın herbiri, bir haftada 92 kere Fetih Sû-resi'ni okuyarak sala vaktinde tamamlayacaklar ve hepsi birden fetih ve nusret için duâ edeceklerdi. Bu zamanın müverrihi olan Bosnalı Hüseyin-oğlu kahveci-başı Mehmed Halife

kesilmemesi için sadrâzama gelip berâtlarını ortaya döktü. Köprülü cömertlikle muamele ederek İstanbul gümrüğünden 200 akçe bırakarak ba-kıyyesi olan yedi-sekizyüz akçeyi: «Şimdi sefer var; müzayaka var; inşâ'al-lah ileride yine ikram ederiz» diyerek kesti. Şeyh Efendi ise sadrâzamanın yanından fırlayıp: «Bak biz sana neler yaparız!» diye mırıldanarak gitti. Olmug bitmiş vak'a- Köprülü Paşa, Mağribî'nin hakkındaki muamelesi gibi —Ham-mer'In biraz teveccühüne mazhar olan— Patrik'in hakkındaki aşağıda yazılacak muamelesinde dahi haklı olduğundan biz şüphe etmiyoruz. Naîmâ'ya bakınız, s. 261-263. (Mütercim)

²⁹ Naîmâ'ya nazaran, mektubun mâhiyeti budur. (Mütercim)

³⁰ Tercümeden tercüme yerine, Naîmâ'dan alındı, s. 246. (Mütercim)

³¹ Köprülü, mânâsı için değil, mektubun kendisi için sorguya çekiyordu. Ham-mer, mektubun mânâsını — aşağıdaki tefsir sözünü yakıştırmak maksadıyla— müphem saymak istemiştir. (Mütercim)

³² Te'vîl makbul olsa, tekrarlanan suçu i'tirâf demek olurdu. Bunu Hanuner, dînî taassubunun şevkiyle, hoş görebilir. Fakat tebeanın isyan için tahrik edildiğini gören Köprülü, elbette öyle görmez. (Mütercim)

³³ Elbise Patrikhâne'de bulunmuştu. Naîmâ'nın tâbirince .Fener kapısını bekle yen çorbacı nefer&tımındur deyu def-i töhmet itmışler.» Hakikat Öyle miydi? Burası meçhul. Hanmer «etmişler» fiilinin çoğul şeklinde olmasına bakarak —bir taraftan da Patrik'in töhmetlerini artırmamak için— bunu râhiblere at-fetmişse de, Naîmâ'da râhibler kanşınlmamıştır. (Mütercim)

³⁴ Bu fıkra Hammer'in kendi mülâhazası olacaktır; bizim târihlerde böyle birsey görülüyor. (Mütercim)

de bu doksaniki kişi arasındaydı. Sadrâzamın sefere gittiği günden itibaren vazifelerini îfâ ettiler. Bundan başka Şeyh'in talîmi veçhile, enderûn ricâ-linden 101 adam günde 1001 Feth-i Şerîf okudular ve seferden dö-nülünceye kadar devam ettirdiler ³⁵.

Sadrâzam teçhizat ve levazım tedîriki için bütün vilâyetlere emîrlere gönderdi. Saray kapısında, cebehâne karşısında tûğ-ı hümâyûn dikildi (9 Cemâziyelevvel 1067 - 23 Şubat 1657). İnşâ edilmekte olan gemilerden 60'ı donanmaya katılacaktı. Kapdân Topal Mehmed Paşa Venedikliler'in Boğaz'ı muhasaralarından az evvel, kışın şiddetine bakmayarak, 36 kadirge ve 4 mauna ile Boğaz'dan çıktı.

Osmanlı Donanmasının Akdeniz Boğazında Hezimete Uğraması

Osmanlıların deniz harekâtına dâir alınan malûmat üzerine umûmî kapdân Mbçenigo 19 kadirge ve 16 galea (kalyon) ile hemen Kandiye limanından çıktı; Sakız yakınlarında Spermadori adalarında birkaç kayık yakalayarak Sisam'a doğru gitmekte olan Osmanlı donanmasına tesadüf ettiv. Üç gün sonra (2 Mayıs 1657) Venedikliler Cezayir gemileriyle tutuştular; galib gelerek amiral gemisini zaptettüer. Cezayir gemilerini Kapdân Paşa'ya götürmek üzere para ve emirname ile İstanbul'dan Sakız'a gönderilmiş olan Aydın Çavuş, yeniçeri miralay Mehmed Ağa, Cezayir gemileri kapdânı Cezayirli Hüseyin esirler arasındaydı. Venedikliler'in zayıatı 117 ölü ve 346 esiri buldu, 300.000 gurug kıymetinde Mısır emtiası galiblerin (Venedikliler'in) eline düştü ³⁶.

Venedik donanması, ondan sonra, Scala-Nova Körfezi'nde Sığacık önüne giderek kaleyi zaptetti ki, içinde —hepsi de Saint-Marc arslanıyla süslenmiş olup Kıbrıs'ın fethinden sonra oradan Sığacık'a getirilmiş— 30 top vardı. Bu suretle umûmî kapdân Moçenigo, iki aydan az bir müddet içinde 44 Türk gemisi ³⁷ ve Asya sahilinde bir kale zaptetmiştir ³⁸.

³⁵ Bfl tñâlûmât da Naimâ'dan alındığından, Naimâ'ya göre tasrîh edilmiştir, (ftöterdm)

³⁶ Naimâ'ya nazaran (s. 265-267), kapdân paşanın donanması, bu Cezayir gemileri vak'asından önce tñanköy yalanında İncirli ve Lerboz adaları Önünde birkaç Venedik gemisine rastlayarak bunları tutmuş ve bu muzafferiyet, seferin başarıyla sonuçlanacağı şeklinde yorumlanmıştır. Hammer bunu geçiştiriyor! (Mütercim)

³⁷ Bu miktar, sırf Venedikliler'in sözü olacaktır. (Mütercim)

³⁸ Boğaz muharebeleri hakkında şu eserlere bakınız: Lettera di raguaglio del combattimento tra l'armata veneta e torca ai DardaneOi sotto fLazar Mocenlgo nei di 11, 18 et 19 LugUo 1657. Venedik. 1657; Lettera di rapia^Ü© della ctta e fortezza oli Snazich tatta deUa armi venete sotto Lazaro Mocenigo nei * İS Maggio 1657. Venedik, 1657.

Venedikliler'in bu muvaffakiyetine ve Osmanlular'ın Spalato (Adriyatik'te tsplit) üzerine yaptıkları teşebbüslerin bir netîce vermemesine mukaabil ³⁹, Osmanlı askerleri Girit'te Venedik askerleri aleyhine bir muzafferiyet kazanmıştır ki, kısmen Katırcı Meh-med'in (Mehmed Paşa) parlak şecaatinin eseridir ⁴⁰.

Çanakkale Önünde Zafer

Sadrâzam, donanmanın son mağlûbiyetinin intikamını almak için 19 kalyon, 10 mauna, 13 kadirga, 1 bastarda (amiral gemisi) teçhiz etti ve Şemsî Paşa-zâde kumandasında 150 kadirga ve firkateyn gönderdi. Bunların içinde iki üçbin yeniçeri ile, muharebeden, sonra sipâhî ve silâhdâr kaydolunmak şartıyla kaydedilmiş ikibin gönüllü vardı. 23 Şa'bân (ö Haziran) târihinde Pâdişâh, Köprülü'ye serdârlik tevcih ederek kavuğuna murassa iğne ile müzeyyen iki sorguç taktı, biri kürklü ve diğeri sâde iki hü'at verdi. Sancâğ-ı Şerîf i kendi eliyle Mehmed Paşa'nın eline tevdi etti. Sadrâzam Çırpıcı Çayırı civarında ordugâhım terk ederek, yeniçeriler, muntazam süvârî sınıfını teşkil eden altı bölük halk ve timâr ve zeamet sahipleri ile karadan Akdeniz Boğazı'na gitti. İlk merhale olan Kara-kaldmm'da askerine bir geçit resmi yaptırarak mevcut olmayan çavuşların hizmetlerini müteferrikalara, zeamet sahiplerine verdi. Beş günde Gelibolu'ya vararak Asya tarafına geçip, Kal*a-i Sultâniye'yi karargâh yaptı. .Boğaz'ın her iki tarafında, yâni Rumeli tarafında Soğanlıdere'ye ve Anadolu tarafında Küçük-Kipos'a (Kepez'e) bataryalar konuldu. Venedik donanması da Büyük-Kipos ve Kâfir-Bucağı Koyu arasında Rumeli sahillerine demir attı. Osmanlı filosuna karada bulunan kapdân paşanın yerine Çerkeş Osman Paşa kumanda ediyordu. Temmuz'un 17'sinde (5 Şevval) iki deniz kuvveti birbirine tutuştular: 7 Osmanlı maunası cengi başlattı. Bunlardan biri zapt olundu; üçünün taifeleri maktul veyâhud direkleri kırılarak içlerinde yeniçeri bulunan diğeri üçü de firar ettiler.

Yeniçeriler Kâfir-Bucağı Koyu'na çıkıp cenge lâkaydçe seyirci kaldılar. Alâiye Beği Küçük Mehmed Beğ, elli altmış kişi ile iki kayığa girerek, Türk

³⁹ Su esere müracaat: Spalato sostenuto contra l'Ottomana Potenza l'anno 165J sotto gü anspicil delta Seren Rep. di Venezia con l'aasistenza del S. Angeolo Orto Conte e Proveditore di Lecîna da Glov. Giorglo NicoHni. Venedik, 1655'

⁴⁰ Natma (s. 267) .Taraf-ı İslâmiyandan ancak bin kadar merd-î meydân-ı hüner sermest-î hûn-i şehftdet» olduğunu beyandan sonra «onbinden ziyâde ha-nâzır ftzim-i bi'se'l-mastr» olduğunu yazıyor. Bu daha doğru görünür, çünkü Venedik tarihçileri bu muharebeden hiç bahsetmezler.

maunasını çekip götürmekte olan 4 düşman maunası üzerine hücum ederek mucizevî kahramanlığı sayesinde hasmın bu avını pençesinden aldı. Sahilden yeniçerilerin korkaklıklarını görmüş olan Köprülü, gemiyle Kâfir-Bucağı Koyu'na giderek, yeniçerileri gemilerine dönmeye ikna edebilmeye güçlükle muvaffak oldu. Malta ve Floransa filoları Boğaz'a girerek, hücumu yenilediler. 17 Türk kadırgası Küçük-Kipos (Kepez) yakınında Anadolu tarafındaki kale altına sığınmaya çalıştı. Diğer 15% düşman yollarını kestiğinden Büyük-Kepez'e doğru giderek tayfalarını oraya çıkardılar. Sadrâzam, kaçkınlara ateş edilmesini emretti ve 800'ü sahilde Öldürüldüler. Derhâl, donanmanın Büyük-Kepez yakınma çekilmiş olan kısmını korumak için bataryalar kurdurdu. Küçük-Kepez'e doğru yelken kürek kaçmakta olan 17 kadırga rüzgârın muhalefeti ile Anadolu tarafında çok aşağıya düşerek, Kumburnu kalesi yanına demir attılar. Oradan, sahilde kurulan bataryaların himayesiyle ertesi gün düşmanın yeni hücumuna karşı koydular. Üçüncü gün ⁴¹ Mo-çenigo*yu taşıyan ve filolarını Venedik donanmasına gönderen muhtelif hükümetlerin bayraklarıyla süslenmiş olan amiral gemisi, güneşin batışından bir saat evvel, bütün yelkenlerini açmış olduğu halde Kumburnu kalesi önünden geçti; topçu Kara Mehmed, büyük çaptaki toplardan biriyle o kadar güzel nişan aldı ki, amiral gemisinin cebhâneliğine isabet ettirdi ve gemi berhava oldu. Boğaz bir saat kadar bir duman bulutuyla karanlık içinde kaldı ve bu duman açılınca, geminin dalgalar arasında dağılmış binlerce parçası seyredenlerin gözleri önüne serildi: Türkler, amiral bayrağını ve fenerini ele geçirmek üzere koştular; lâkin Trevizeli Şövalye Avogaro bu harb armağanlarıyla bayrakları, defterleri, kasayı, Moçenigo ile amiralin kardeşi ve muavini Francesco'nun cesedlerini, 357 asker ve gemiciyi kurtardı.

Sâdece bir topçunun maharetinin semeresi olmak üzere, Osman-lîâr'm hezimetini, ümîd edilmemiş bir muzafferiyete dönüştü.

Mükâfat Ve Mücâzât

Köprülü, donanmanın göstermiş bulunduğu hezimetin, yeniçerilerin gevşeklikleri neticesi olduğunu takdir ederek firarileri cezalandırmayı ve aynı zamanda düşman amiral gemisinin yanmasına sebep olarak, bu mahâretiyle muzafferiyeti te'mîn eden topçuyu mükâfatlandırmayı

⁴¹ 7 gevval, perşembe. Naîmâ, s. 283. (Mütercim)

kararlaştırdı. Kahramanlığı mükâfatlandırmayı usûl edinmişti; lâkin, haklarında âmme efkârını yanlış yola götürmek maksadıyla iltimas görenleri hak etmedikleri şekilde mükâfatlandırarak onların hatâlarını gizlememek ve bizzat yapılan kötü seçimlerin akıbetlerini örtbas etmeye çalışmamak gerekeceğim haklı olarak düşünürdü. Venediklilerden ele geçirdikleri maunayı kurtaran genç Mehmed Beğ'i huzuruna çağırıldı. Mehmed Beğ içeriye girince:

— «Gel şahbazım, Pâdişâhın ekmeği sana helâl olsun! Senin gibi gayretli dilâveri Allahu Teâlâ berhudar eylesin!» diyerek, alnından, gözlerinden öptü, başına kendi eliyle iki kıymetdâr çelenk soktu, kendi samur kürkünü çıkarıp arkasına giydirdi, (kendisine 200f-den fazla altın vererek), "arkadaşlarına dağıtmak üzere 1.000 kese guruş verdi.

Ustaca nişanlarıyla amiral gemisini berhava^ eden topçuyu da huzuruna getirterek ⁴², 70 akçelik bir sipâhî ulufesi, 100 attın, bir kıymetli libas verdi. Son muharebede temayüz eden diğer kahramanları da mükâfatlandırdı.

Ceng başlamadan önce sahile kaçıp gemisi yakılmış olan Fer-hâd Paşa, takibine gönderilen gönüllüler tarafından yakalanarak hemen boynu vuruldu. En önce kaçış örneği gösteren yeniçeri kedhu-dâsı ve yeniçeri miralay (çorbacısı) vezîr-i âzamm cadın arkasında boğularak, cesedleri denize atıldı. Hatâları, donanma için vahîm neticelere yol açmış bulunan Sivas beğlerbeği Çerkeş Osman Pa-şa'nın başı kesildi. Maunası düşman tarafmdan yakılmış olan kap-dân Sipâhî-zâde Mehmed, kapdân Pusulacı, kadırgalar kapdânı Kaa-sım, ibret olmak üzere, asıldı. Sadrâzâmın kadîm dostlarından olan yeniçeri ağası Sehrâb, hayâtını değilse de me'mûriyetini kaybederek, bu me'mûriyet kapıcı-başılardan orduda bulunan Alî Hoca'ya verildi.

Bozcaada'nın Fethi

Köprülü, meydana gelen hasarları mümkün olduğu kadar sür'-atle tâmîr etmek için İstanbul'a ve vilâyetlere emirler çıkardı. Muharebeden dört hafta sonra Boğaz'dan hareketle Bozcaada karşısında, Eski İstanbul (Aleksandria Troas) yanında Çayağzı mevkiine ordu kurdu (4 Zilka'de 1067 ^ 14 Ağustos 1657). Hâiz olduğu mevkiin kendisini sadrâzâmın şiddetinden

⁴² Ve «berhüddâr d, kerametli pâdişâhımızın ni'meti sana helâl olsun!» diyerek. Naîmâ, s. 288. <M0terdm)

kurtaramayacağından korkan Kapdân Paşa, Köprülü'nün yanma gitmeyi, bu hususta mükerrer olarak aldığı ihtarlara rağmen, bir günden öbür güne talik etmekteydi. Vezîr-i âzamm intikamından kurtulmak için, donanma kapdânlany-le beraber Cezayir, Tunus yâhud Tarablus-ı Şark taraflarına iltica etmeyi kurmuştu. Köprülü bundan haber alarak, kendilerini yatıştırmak için iltifat dolu kâğıdlar yazdı. Kapdân Paşa bunun üzerine Behrâm mevkiinde sadrâzâmın yanma gitmeye karar verdi. Sadrâzam, gerçekten, büyük iltifatlarla kabul etti. Köprülü, Bozcaada'nın zabtı için gerekli hazırlıkları emretti. Anadolu sahilinde Çakmak denilen yerde 3.000 sipâhî topladı. Bunlara, adanın fethinden sonra yevmî 5 akçe terfî vaadedildi. Yeniçeri, cebeci, topçulardan isimleri defterden çıkarılan 2.000 kişi de iade şartı ile, fetih için görevlendirildi. Bunların hepsi Kurt Paşa'nın emri altına verildi. Kapdân Paşa, bu kuvveti 25 Ağustos'ta (15 Zilka'de) Bozcaada'da, De-ğirmendere arkasında Kemer Deresi mevkiine çıkardı. Ertesi gün güneş doğmadan evvel Santinel Tepesi (Tekfur Bahçesi) üzerinde metrisler açıldı. 27 Ağustos'ta (17 Züka'de) kuşatılanlardan adanın güneyinde bulunan Tekfur Bahçesi'ne gitmiş olan kısmı 2.000 kişilik bir Türk müfrezesi tarafından mağlûb oldu. Kale muhafızları bir hücum yaptılarsa da, 500 Ölü ve 200 esîr verdiler. Köprülü, askeri, gayrete getirmek için gece vakti adaya iki büyük top ve askerle dolu 8 kadirga getirtti. Bunları Venedik filosu tâkîb ötmüşse de, bir zarar verememişti. 31 Ağustos (21 Zilka'de) —ki muhasaranın altıncı günüdür— Venedikliler adayı terkederek, kuleleri behava ettikten ve adada bıraktıkları otuz-kırk topu çiviledikten sonra, kaleyi terkettiler⁴³.

İstanbul'da üç gün genlik yapılarak zafer bayramı îlân edildi. Pâdişâh'ın hazînedân Solak Mehmed, Pâdişâh tarafından sadrâzama bir kılıç, bir kaftan, bir de takdir bildiren hatt-ı hümayûn getirdi. Venedikliler, bir zamanlar hükümleri altında bulundurdıkları Bozcaada'yı, bu defa bir seneden fazla muhafaza edemeyerek, ada bu suretle yeniden devletin ülkesine dâhil edilmiştir. İmparator An-dronikos, bu adayı —yardımları sayesinde babası Jean Paleologue'-nun tahtını başına yıkmış olduğu— Ceneviz dostlarına hediye edilmişti. Jean Paleologue'a sadâkate devam eden ada muhafızları ise, Venedikliler'e teslim ettiler. Rumlarla Cenevizliler, Venediklilerden almak için ittifak ettiler. Venedikliler bu ittifaka karşı

⁴³ Nalmâ, Zühde, Abdi Paşa; Köprülü'nün bzlar-ağası Me^njed Halife'ye mektubu; La Crobt'da (Lakrova), c. 2, s. 199. tercüman Paft Homero'nun jurnali.

savunmaya güç yetirebildilerse de, bilâhare Türkler'e vermeye mecbur oldular. Tenedos (Bozcaada) İranlılar'ın ele geçirdikleri adaların en önce zaptedilenlerinden biridir ki, Yunanlılar'ın Milet karşısında Lada yakınında hezimetlerinden sonra, birbirini müteâkib Hıyos (Sakız) ve Lesbos (Midilli) adalarını da almışlardır. Daha sonra, Atinalılar tarafını tuttuğu için Lakedemonyalıların tahribine uğradı. Romalılar zamanında Verres adayı yağma etmiş ve ismini kaynağı olan Te-nes ilâhına nisbet edilen heykelleri almıştır. Tenedos'ta Lucullus Mihridâd'a galebe etmiş, İmparator Justinien İstanbul zahiresi için burada büyük anbarlar te'sîs etmiştir. Tenedos'un en büyük mabedi Apollon Siminthe ibâdethânesidir ki, bu Apollon köstebekleri mahvetmiş ve adanın paraları üzerinde bir balta ile resmedilmiştir.

Asker Maaşının Enderun Hazînesinden Alınan Borçla Ttfdiyesi

Köprülü'nün fesâd tahrikçisi olanları te'dîb ve tenkilce gösterdiği şiddet, sükûnlarının devamına ulufelerinin hâlis meskukât (ayarlı bozuk olmayan para) ile ödenmesini şart ittihaz etmiş olan askerin düşüncelerini henüz tamâmiyle elde edememişti. Mâliye işleri bakımından ittihaz olunan intizama rağmen, zamanı gelmiş olan üç aylık mevâcibin (maaşların) ve şâir masrafların te'diyesi için 300 kese⁴⁴ noksan görünüyordu. Sadrâzam bu açığı kapatmak için, kendinden öncekilerden Sinan Paşa'nın kullandığı vâsitaya müracaat ederek, müftînin ve kazaskerin kefaletiyle enderûn hazînesinden borç aldı. Bu tedbîr sayesinde askerin tahsisatları ödendi. Mücevher bir hançer ve bir samur kürk hediye etmek suretiyle, Pâdişâh, memnuniyetini gösterdi (8 Şevval 1067 - 20 Temmuz 1657).

Müftî Bâli-zâde, Köprülü'ye hizmet ve yardım etmiş, olmakla beraber tevcihatta onun arzusundan başka bir şeye tevessül ettiği için azledildi (21 Temmuz), Ulemânın merâtib silsilesine tâbi olan terakki usûlüne riâyet etmediği gibi, delikanlılara, sakalara, odun yarıcılarına müderrislik vermişti⁴⁵. Daha ihtiyatlı hareket etmesini tavsiye edenlere:

— «Memuriyetim zamanında bana en sadık olanları, tanıdıklarımı elimden geldiği kadar memnun etmeye çalışırım; halk ne derse desin!» cevâbını vermek itiyâdaydı.

⁴⁴ Naîmâ'da 3.000 kesedir. (Mütercim)

⁴⁵ Bâli-zâde yeni bir silsile tertîb etmesinden ve İstanbul'da olan 50 kadar sakaya ve terbiye-i hâriç (yâni iptîdâ-i hâriç müderrisliği unvânıyla) yaşlı bü-lûğdan küçük olan çocuklara taksîra etmiş olmasından Kara Çelebi Aziz Efendiyi şikâyet eder. Fakat Aziz Efendi bitaraf değildir. (Mütercim)

Bolu tacirlerinden birinin oğlu olan Anadolu kazaskeri Bolulu Mustafa Efendi ilmiye tarîkinin müftîden sonra en büyük mansıbının sahibi olduğu için kanun gereğince Bâlî-zâde'nin yerine geçti.

Sabık kapdân firari Kara Mustafa Paşa —ki daha Önce memuriyetinden istifa etmiş Mısır valiliğini satın almıştı— Mısır ahâlîsinin hakkında ileri sürdükleri şikâyetlere cevap vermek üzere Mısır'dan İstanbul'a müteveccihen hareket etti. Mustafa Paşa'nın katli için irâde alarak, bunun icrasına büyük-mirâhor görevlendirildi. Köprülü*nün Kara Mustafa Paşa'ya düşmanlığı, bu adamın, dîvânın emirlerine muhalefet ederek Haleb Vâlîsi Seydî Ahmed Paşa'nın şehre girmesine engel olmuş olmasından başlar ki, Köprülü Mehmed Paşa o târihte Seydî Ahmed Paşa'nın ordusunda bulunuyordu. Büyük-mirâhor, gidişinin asıl maksadını gizleyecek bir resmî görevle sabık Mısır valisini karşılamaya gönderilmiş ve gizli görevinin icrasına yardım etmeleri için Şâm Vâlîsi Tayyaroğlu Mehmed Paşa'-ya ve Haleb Vâlîsi Abaza Hasan'a emirler verilmişti. Firârî Mustafa Paşa, Suriye'de Cisir-i Yâkub Köprüsü'nde kendisini tehdit etmekte olan tehlikeden haberdâr oldu. Mîrâhoru, terbiyesine lâîk bir hürmetle ve fakat tam bir ihtiyatla kabul etti. Mîrâhor, avını tetik üstünde görünce elindeki talimatı hemen uygulayamayacağını anlayıp, zahirî memuriyetini tebliğ ile iktifa etti. Firârî Mustafa Paşa, zahirî duruma inanıyor gibi görünerek, lâkin, katli hakkındaki fermanı mîrâhordan cebren almasını tavsiye eden dostlarını dinlemekten imtina etti. Konya'ya vardığında öğrendi ki, Abaza Hasan kendisini tâkîbe çıkmıştır. Kara Mustafa Paşa kıyafet değiştirerek İstanbul'a sığınmış ve pek gizli bir yerde saklanarak sadrâzamanın araştırmalarından kurtulmuştur. İhtimâl ki Mustafa Paşa'ya kaçmasını tavsiye eden Abaza idi. Hakikatte. vezirler, bir îdâm hükmünün icrasına memur oldukları zaman, gözden düşmüş olan memurları gizlice haberdâr ederek ve mahkûmların saklandıkları yeri bilmiyor gibi görünerek, vazifelerini infaz edememiş olmalarından dolayı özür beyan ederlerdi ki, devlet müverrihinin kanaatine göre övülecek bir harekettir.

Firârî Mustafa Paşa ve Seydî Ahmed Paşa derecesinde memurlar hakkında gösterilen bu şiddet ve bundan ziyâde Boğaz çenginden sonra yeniçeri zabitlerinin birçoğunun îdâmı, uzun müddetten beri bütün ihtilâllere karışmış olan yeniçeri şeyhi ihtiyar Kara Ha-san-zâde Hüseyin'in şahsında Köprülü için, yeni ve tehlikeli bir düşman çıkarmıştı. Mühim durumlarda Valide Sultân ve Pâdişâh tarafından zorlu bir tasavvurun icrası lâzım geldikçe, vezirler tarafından Hüseyin'in re'iyine başvurulacak, âsî

ağaların bozulması konusunda müessir yardımları görülmüş, ondan sonra Harem ağa-larıyla ittifak ederek İbşîr'in sükutunda, onun halefi Murâd Paşa'nın uzaklaştırılıp Süleyman Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde ve Köprülü zamanında dahi Çınar Vak'ası tahrikçilerinin te'dibinde fiilen katkıları bulunmuştu. Ancak Hazret-i Ömer'in içtihadı ve bir hadîs-i şerif mucibince hakîkî i'tikad sahiplerinden birçok şahısların sâdece bir cengde firar etmiş oldukları için îdâmlan lâzım gelmeyeceğini düşünerek, kendisi ansızın Köprülü'ye husûmetini îlân etti ⁴⁶, Hz. Ömer bir gün, Kudüs'e gönderilip düşmandan firar eden Müslümanlara ta'n ettikleri için halkı azarlamıştı ⁴⁷. Diğer taraftan hadîs «Takat getirilmez bir kuvvet önünden kaçmak, Peygamberlerin ihtiyar etmiş oldukları ahvâldendir» ⁴⁸ diyordu. Kara Hasan-zâde Hüseyin, sadrâzâmın azli hakkındaki talebini bu sebeplere bina ederek, mahremlerinden Bakî Çelebî'yi, Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'yi bu hususta ikna edip kendisinden fetva almak ⁴⁹ üzere gönderdi. Lâkin, müftî, bu ânı teklif üzerine ga-rîb bir heyecana düşmüş olduğu bir sırada, kedhudâsı gelip Kara Hasanoglu'nun vefat ettiğini haber verdi. Köprülü bu suretle en tehlikeli düşmanlarından birinden kurtulmuş oldu. Eski sadrâzam Tar-huncu Ahmed Paşa'nın kedhudâsı Mü'min Ağa ⁵⁰ ve segbânbaşı Çoban Kaasım Ağa, Köprülü'nün emriyle Öldürülen şahısların listesini Kara Hasanoglu'nn vermiş olduklarına kanaat getirilerek, ikisi de îdâm edildi.

Limni'nîn Fethi

Akdeniz Boğazı'nda Köprülü, bu kadar zamandan beri, Osmanlı sancakları tarafından unutulmuş olan muzafferiyeti, hilâl altına iade etmekte iken Bosna, Arnavudluk, Hersek valileri Seydî Ahmed, Fazlı Paşa,

⁴⁶ Hasan Ağa'nın Köprülü'ye husûmeti, sıra kendisine gelecek mülâhazasından kaynaklanmış olup, firarilerin te'dibi bahane İdi. (Mütercim)

⁴⁷ Hz. Ömer (r.a.) vaktinde Kudüs-i Şerife gönderilen asker bi-hasbel-iktizâ firar edüp geldüklerinde halk kendülere firariler deyü ta'n itdüklerind Hazret-i Ömer işidüp: cBöyle ta'netmen; bunlar firârî değüllerdür; kerrârâdurlar» deyü halkı ta'n ve teşnî'den men* itmişdi. Naîmâ, mecbûriyet gormeksizin kaçanlar arasındaki farkı aşağıda beyân olunacak konuşmada Bakî Çelebî'ye ihtar etmişti. (Mütercim)

s. 297. Şeyhülislâm Mustafa Efendi Kudüs'e firar ve kerrârlerle daha muharebe bağlar başlamaz bir

⁴⁸ Hadis için bk. Naimâ, c- 6, s. 291.

⁴⁹ Fetva değil, sadrâzâmın azli ve yerine kaymakam Ankebut Ahmed Paşa'nın tâyini sarayca kararlaştırılmış olduğunu beyan ederek, şeyhülislâmdan muhalefet etmemesini ve yardıma olmasını İstiyordu, Naimâ, s. 298 (Mütercim)

⁵⁰ «Kibâr-ı zuamâdan idi, yâni zîâmının büyüklüğü sebebiyle yanında birçok sipahi vardı. (Mütercim)

Ali Cengiz-zâde Zara, Spaletto, Kataro önlerinde birbirleriyle kahramanlık yansında bulunmakta ve fakat hiçbirisi bu kalelerden birini zabta muvaffak olamamakta idiler. Köprülü, Limni adasının fethi teşebbüsünde daha ziyâde talihin saadetine nail oldu. 4.000 kahraman, kapdân Topal Mehmed Paşa kumandasıyla adaya çıkarıldı. Kale bir kayanın üzerine yapılmış olduğundan⁵¹ lâğım açılması mümkün olmadığı gibi, muhafızlar 17 gemiden mürekkep bir Venedik filosundan imdâd almış buldukları için muhasara 63 gün uzayarak, kapdân paşa ile yeniçerilere kumanda etmekte olan samsoncu-başı yaralandı. Nihayet muhafızlar serbestçe gidebilmek ve fakat eşya alamamak şartıyla, kalenin teslimi kararlaştırıldı. Ancak 100 yâhad 200 adam katledildi. Osmanlı kadırgalarında bulunup da Venediklilerin muzafferiyet kazandıkları sırada kurtarmış oldukları 500 esirin bir kısmı, daha müştereken bağlı buldukları zincire gönderildiler, bir kısmı kapdân paşanın adada bırakacağı işgal kuvvetlerine ilâve edildi. Orada bulunan 400 kişiden birkaç Rum, devlet müverrihinin tâbiri veçhile, «şâire ibret olsun diye» îdâm olundu.

Venedik müverrihleri bu defa Limni'nin Türkler tarafından fethi hakkında derin sükûtlarını muhafaza ederler. Osmanlı müverrihlerinin şehâdeti gösterir ki, galibler hakîkaten bir «Limni muamelesi» göstermişlerdir⁵². Rumlar, vahşiyâne ve hâinâne hareketlere «Limni muamelesi» derler. Çünkü vaktiyle bu adanın kadınları —fena bir koku neşrettikleri ve Pelâjlar*ın hicretinde zevcelerini ve onlardan olan çocuklarını öldürmüş buldukları için— kocalarını katliâm etmişlerdir. Bir zaman sonra adanın tarlaları, hayvanları, kadınları akamete uğrayarak Pitiya —bundan dolayı gazab eden ilâhları teskin için— Atinalılarda bu arazinin devredileceğini vaad etmişti. Lemnos (Limni), Hefâista ve Hisirne ahâlîsinin biraz mukavemetinden sonra, Kimon'un oğlu Miltiyadi'ye teslimiyet göstermiştir. Şimdi Kohina'ya çevrilmiş olan Hefâista, bu ismi —gökten adaya inmiş ve ilk olarak demiri dövmek için ocakta kırmızı renk alıncaya kadar kızdırmış olan— Hefaistos'dan almıştır. Bu hurafenin te'vîli Lemnos'un mâdenlerinde ve Mosihle yanardağında kâfi derecede görülür ki, bu

⁵¹ limni kalesi gaayet dik ve sarp bir kaya üzerinde olduğunu, mütercim görmüştür. Limni'nin kaymağı meşhurdur derler. Maksat bu kayadan kaymak'-tır. {Mütercim}

⁵² «Dört yüz mîkdârı reâyânun şâire ibret olsun diye cengâver tuvanalanndan bir mîkdârı kati olup kûsuru cezirede îbka olundu Naimâ, s. 319. Hangi hükümettir ki, düşmana yardım edene tebeasım idamla cezalandırmaktan vazgeçebilsin. Bu âdilâne hareketi hıyanet saymak Hammer'e yakışmıyacak bir mütâlâadır. Hakikatte Osmanlılar, Venediklilere yardım eden ada ahâlîsini tamamen îdâm etmedikleri için hatâ etmişlerdir. Bu türlü kötülüğe İyilik etmek, iyiliğe kötülük etmekten fenadır. (Mütercim)

yanardağdan dolayı bir zaman «Sûzân» ve «Fürûzân» diye isimlendirilmiştir. limni'nin mühür mumu —hele hele adada yedi türlü bulunan yılan ısırmasına karşı Özel bir ilaç olmasından dolayı— eski devirlerde büyük şöhret kazanmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa, Edirne'de bulunan zât-ı şahaneye, bu yeni fethi bildiren bir arıza gönderdi ⁵³. Köprülü, Sultân Mehmed'e, aşırı derecede meyil göstermiş olduğu av eğlencesi cazibesıyla payitaht hâricinde bulundurabilmek ümidiyle, Edirne'ye gitmesini tavsiye etmişti. Sultân Mehmed, cülusundan bir sene sonra Kâğıdhâne'de bir doğan avında hazır bulunmuştu. Naîmâ bunu olağanüstü bir vak'a olarak zikreder; çünkü genç Pâdişâh bir tavşanla bir kartalın doğanların gagalan altında mahvolduklarını görerek, zavallı mağdurların hayâtlarının muhafazasını istemişti. Üç sene sonra kendi eliyle bir güvercin avlayarak sadrâzam Tarhuncu Ahmed Paşa'ya hediye ettiği zaman, İstanbul pâdişâhın bu avı hakkında kasîde ve târihlerle doldu ve devlet müverrihi, bunu, o zaman Osmanlı siyâsetini gösteren hâdiseler arasında ve kronolojik sırada yazdı. Sultân Mehmed, yolda, av zevklerinden hissedar olarak, İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan mesafe üç günlük yol olduğu halde ⁵⁴, on günde vâsıl oldu. Avusturya elçisi ile tercüman Pana-yoti berâberindeydi. Sultân İbrahim'in oğlu olan şehzadeler, haremın kadınlarını takiben kafesli tahtirevanlar içindeydiler. Edirne'ye bir fersah mesafede bulunan Karabayır'da ahâlî karşılamaya geldi. Müftî, Valide Sultân, kazaskerler, dîvân ve saray erkânı, Pâdişâh'm maiyyetinde İstanbul'dan gelmişlerdi. Dört hafta sonra, Limni fethi fener alaylarıyla îlân edilerek, sadrâzam da Pâdişâh tarafından husûsî iltifatlarla kabul olundu (25 Ekim 1657).

Asker Gümölcine, Şumnu, Hezargrad, Karaferye ile Tekfurda-ğ'ını karargâh ittihaz etti. Kış pek şiddetli oldu. Odun bulunama-masından ve Tunca'nın taşmasından dolayı Edirne'de daha şiddetle hissedildi. Birçok emlâk sahipleri, tahtalarını satmak için evlerini yıktılar. Bu ticâret kendileri için çok istifadeli oldu. O derecede ki, meskenlerinin yıkılması kendilerini zengin etti. Asker, mîrîye yâ-hud şahıslara ait ormanların en güzel ağaçlarını acımadan kestiler. Tunca, saray bahçelerini kuşattı.

⁵³ Köprülü. Umiü'ye Kapdân Paşa'yı gönderip kendisi Edirne'ye davet olunmuştu; Gelibolu'da iken fetih haberini alarak, Pâdişâh'a telhis ile müjdelemişti. Naimâ, s. 315 ve 320- «Limni ve Bozcaada feth-i Mehmed Paşa. (1068), Hadtkatfi'lrVflzerâ, s. 105. (Mütercim)

⁵⁴ 44 saat; üç günde gitmek için sür'ate ihtiyaç vardır. Vaktiyle karadan araba ile altı günde varılırdı. Orduların mu't&d merhaleleri yedi idi. (Müterdmt)

Kırım Hanının Moldavya, Transilvanya, Eflak'ta Akınları

Köprülü, kış mevsiminin boş günlerinden istifade ederek, Rakoczy aleyhine bir sefer hazırlıklarına girişti ki, bizim de ifademizin sırası, —sükûn bulmaz fikriyle Transilvanya'yı bir hayli felâkete boğan— bu şahsın ahvâlinin yazılmasına gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin hârîcî münâsebetlerinden bahsederken münâsebet düştükçe belirtmiş olduğumuz veçhile, beğlikten azledildikten sonra Rakoczy ve müttetikleri bulunan Eflâk ve Moldavya voyvodaları ve Kazak hatmanı ile korkunç düşmanları olan Kırım Hânı arasında cereyan eden vak'alar, bâzı tafsilâtla naklolunmak ister.

Mehmed Giray, Kırım Hanlığının idaresini eline alır almaz kal-gay Gazi Giray ve nûreddîn Âdil Giray'ı makamlarında* ve vezîr Safer Ağa'yı görevlerinde bırakmıştı. Daha sonra Mübarek- Giray ve Bahâdır Giray evlâdı arasında ihtilâf çıktı. Safer Ağa, Bahâdır Giray hanedanı tarafını tutarak, Selim Giray'ı —Mübarek Giray hanedanı tarafım tutan— nûreddîn Adil Giray'a karşı himaye etti. Selîm Giray Şîrîn, Âdil Giray Mansûr kabilesinden yardım istedi. Bir müddet sonra, Âdil Giray attan düşerek vefat ettiğinden, Mübarek Giray nûreddîn makamına çıkarıldı. Mehmed Giray, ki birinci hanlığında Avusturya İmparatoru'na elçi göndermişti, bu defa da cülusunu tebliğ etmek göreviyle Meydan Gaazî Beğ'i⁵⁵ Viya-na'ya gönderdi. Ertesi sene bu sefîr Leopold'ün Bohemya ve Macaristan Kralı olarak tâc giyme töreninde ve iki sene sonra III. Fer-dinand'ın vefatında, yine Leopold'ün Avusturya İmparatoru sıfatıy-le takdisinde hazır bulundu. Meydan Gaazî Beğ yeni İmparator için yalnız tebrikleri -değil, Hân'ın bir de mektubunu taşıyordu ki, şu satırları dikkat çekicidir:

«Rakoczy maskesini atmıştır, vezîr-i âzam Köprülü Mehmed Paşa onu tenkil etmek üzere yola çıkmıştır. Ben de Pâdişâh tarafından Köprülü'ye gerektiğinde yardımcı olmak üzere emir aldım. No-gaylar*'ın başında Transilvanya'yı tahrîb ve Rakoczy*'yi Teis nehrine kadar tâkîb ettim. Lâkin sizin hükümetinizin hududunu geçmemek için durmaya mecbur oldum. Dîvân-ı hümâyûn Transilvan-ya Prenslîği'ni Acate Barcsay'a vermiştir. Eğer siz Pâdişâh'ın ve benim dostluğumuzu gerekli görüyorsanız, Rakoczy'ye âsî muamelesi edersiniz.»

⁵⁵ Bu elçi, İmparator sarayında gözüken Tatar sefirlerinin dokuzuncusu tur.

imparator, mektubun, hükümetinin hududundan bahseden firkasına cevâp olarak, Hân'ın, hududun hakîkî işaretlerini bilmediğini ve Avusturya hududunun Teis'in öte tarafına kadar uzandığını beyân etti. Meydan Gaazî Beğ, imparatorun atıfeti olarak 5.000 riks-dal, bir altın zincir, 2.060 filorin gümüş evânî aldı.

Kazak hatmanı, idare etmekte olduğu memleketlerin hükümdarlığının uhdesine verilmesini Bâb-ı Hümâyûn'dan istirham etmişti; lâkin herhangi bir anlaşma bulunmaksızın böyle bir inayette bulunması Kırım Hânı'nı muğber eder düşüncesiyle, müsadde olunmadı. Hatman, bu müzâkerenin neticesinden hoşnûd olmayarak Ra-koczy'ye iltihak etmekle, Itakoczy ile yardımcılarının birleşik kuvvetleri 60.000 kişiye yükseliyordu. Kırım Hânı, yarısı kalgay'an emri altında olan 2.000 atlı ile Transilvanya'yı istilâ etti. Bu seferde 20.000 Hristiyan telef oldu. Takriben 20.000 de esir alındı kif bunların içinde Transilvanya; asilzadelerinden 700 adam vardı. Ganimetlerle dolu birkaç bin araba ve 150 top galiblerin ardısına çekilip götürülüyordu. Bundan başka Hân, Rakoczy'nin en yakın akrabasından kendi eline düşen şahısların fıdye-i necatı olmak üzere, memlekete 300.000 gurus vergi tarh etti. Pâdişâh, Hân'a, pek memnun olduğunu belirterek murassa bir hançer ve bir samur kürk hediye etti Lehistan aleyhine muharebeye iştirak eden Eflâk ve Moldavya voyvodaları, bu hareketlerinden dolayı hesap vermek üzere İstanbul'a çağınıldılar. Lâkin voyvodalar muhtelif bahanelerle gidişlerini te'hir ettikleri ve Eflâk voyvodası Kostantin Besaraba, eğer bir gün İstanbul'a gidecek olursa mutlaka kılıcı elde gideceğini söylemek ihtiyatsızlığında bulunduğu cihetle, Dîvân-ı Hümâyûn ikisini de azletti. Bir çilingirin oğlu olan Rum Mihne, Eflâk voyvodası ve sadrâzâmın memleketlisi olup 60 yaşında bir ihtiyar olan Arnavud Kiğa Moldavya voyvodası oldu.

Pâdişâh Kırım Hânı'na «çizme bahâsı» nâmiyle 10.000 altın ve 40.000 kişiyle Akkirman*m işgalini emreden bir hat gönderdi. Si-listre Valisi Fazlı Paşa'ya sipâhî ve yeniçerileri, zeamet vo timâr sahiplerini alarak Rusçuk'tan Eflâk'a geçmesi için emir verildi. Fazlı Paşa ise hemen gidecek yerde onyedî gün bugün yann diyerek gidişini te'hir edip Besaraba'ya, Tergovişte'nin dış mahallerini yakarak Transilvanya'ya kaçma fırsatı vermiş oldu. Söylendiğine göre, hoşnûdîuk sebebi olan bu gecikmesinin bedeli olmak üzere Fazlı Paşa'ya tercüman vâsıtasıyla 20.000 duka verilmiştir. Tatar ordusu başkumandanı olan kalgay, bunun üzerine Fazlı Paşa ile birlikte hareketten imtina etmiş ve Fazlı Paşa Edirne'ye getirtilip idâm olunmuştur. Zât-i şâhâne bir mâbeynci (kapıcı-başı) vâsıtasıyla kalgaya bir altın zincir ve murassa bir

hançer göndererek memnuniyetini izhâr etti (1069/1657).

Transilvanya Voyvodası Babcsay

1658 Nîsân'ının 13'ünde, Transilvanya üzerine yine sefer açıldığını ilân için, Edirne sahrasına otağ-ı hümâyûn kuruldu. Vezîr-i âzam, ancak dokuz hafta sonraydı M, Pâdişâh tarafından mutantan bir surette serdârlık unvanı verilmiş ve bizzat Pâdişâhın eliyle başına murassa iki sorguç takılmış olduğu halde hareket etti. Budin ve Silistre valileri Ken'an ve Kadri Paşalar askerlerine ve Tatar Dobrucası levendlerine 12.000 Lehli'yi vaktinde ilhak ederek Yano-va (Jenoe) üzerine yürüyüp yirmidört saat muhasaradan sonra zab-tettiler (30 Ağustos)⁵⁶. Tatar ve Kazak süvarisi Rakoczy'nin ikametgâhı olan Weissenburg'a (Alba Julia) gitti, tahrib etti. 200.000 Tatar bu güzel mıntıkayı kül yığınınâ çevirdiler; 150.000 nüfûsu yerlerinden kaldırıp üçte birini kılıçtan geçirip, geri kalanını esir ettiler. Transilvanya millet meclisinin talebi üzerine Barcsay, Osmanlı Devleti'ne eski vergi olan 15.000 duka yerine 40.000 duka vergi vermek şartıyla, bu eyâlete voyvoda olarak tâyin edildi. Bu yıkıcı şart üzerine, özel olarak İstanbul'dan gönderilmiş olan kapıcı-başî ber-mu'tâd Barcsay'a bir kaftan, bir kuka, bir topuz teslim ederek Transilvanya tahtına alenen cülusu merasimini, bu suretle ikmâl etti. Ancak hakikatte Transilvanya tahtı değil, iskemle denilmesi gerekir: Çünkü Eflâk ve Moldavya gibi Transilvanya vilâyeti de Pâdi-şâh'm ayağım koyacağı bir iskemleden ibaretti. Cengiz-zâde Alî Paşa, Tamışvar vâlîsi bulunması cihetiyle, Transilvanya'nın işgali için emir aldı. Budin vâlîsi Ken'an Paşa Yanova'nın muhâfazasıyla görevlendirildi. Pâdişâh, Osmanlı silâhının mes'ûd muvaffakiyetlerinin haberini getiren kapıcı-başîya küçük-mîfâhorluk vererek, sadrâzama baştan aşağı mücevherle süslü bir kılıç ve bir samur kürk gönderdi. Köprülü'nün muzafferiyeti Edirne'de ve devletin bütün memleketlerinde yedi gece fener alaylarıyla ilân edildi. Transilvanya'nın yeni voyvodası Acate Barcsay⁵⁷ ile Budin vâlîsi arasında aşağıdaki beş şart kararlaştırıldı:

1) Varıdatı Mekke ve Medine'de sadaka olarak tevzi olunmak üzere Logos (Logosch) ve Sebes (Şebeş), kendisine bağlı köylerle birlikte Osmanlı arazisinden sayılacak;

⁵⁶ «Mülki pîk Yenova fethi Mehmed Paça. (1068), Hadîkatöl-VflzerA, %. 105. (Mütercim)

⁵⁷ Naîmfi'da Barçakay, s. 357. (Mütercim)

2) Yanova (Jenoe) eski hududlarıyla bundan böyle Osmanlı Devleti'ne tâbi olacak;

3) Daha Önce timâr ve zeamet ve vakıf ittihaz edilmiş olan Szolnoc (Solnok) arazisine de aynı şekilde muamele edilecek;

4) Voyvoda ve Transilvanya'nın üç milleti Rakoczy'den ayrı bulunmayı kat'î şekilde taahhüd ediyorlar;

5) Son muharebenin masrafları, iktidarlarına göre o masraflara fiilen iştirak etmeyi vaad etmiş olan devletlere yüklenecek⁵⁸.

Abaza Hasanın İsyanı

Anadolu'da ortaya çıkan isyan, sadrâzâmın o tarafta bulunmasını ve bu yüzden de Osmanlıların muzafferiyetlerinden daha fazla istifâde edememelerini mücbib oldu. Transilvanya üzerine sefer hazırlıkları esnasında Abaza Hasan, bu «her türlü şikaakın mâyesi; her türlü fesadın muharriki», Anadolu'da, Osmanlı târihinin kaydettiği en büyük isyanlardan birini tertîb etmişti. Etrafına yalnız ihtilâl ile geçimlerini sağlayan zorbaları değil, Şâm Valisi Vezîr Tayyar-zâde Ahmed ve beğlerbeği Can Mirza gibi paşalarla elliden fazla sancak-beği toplanmıştı. Yerli askeri demek olan ve gerçekte her isyanın dayanağı bulunan bir ordu kadar sanca ve segbândan başka, bir takım beğlerbeğiler ve sancak-beğleri yardımcı kuvvetleriyle ordu-ı hümâyûna iltihak etmek üzere aldıkları emirlere itaat ediyor gibi görünerek askerlerini toplamış ve payitaht üzerine doğru yürümüşlerdi. Pâdişâh'ın bu durumdan endîşeye kapılarak gecikmelerinden dolayı azarlama mâhiyetinde çıkardığı hatt-ı hümâyûn üzerine, Köprülü'nün 1.000'den fazla sipâhî ve daha fazla yeniçeri idâm ettirmiş olduğundan bahisle, sadrâzam azledilmedikçe yola çıkmayacaklarını beyân ettiler. İçlerinden Hasan⁵⁹«

⁵⁸ Naîmâ'ya nazaran Bütün vâlisi vezîr Ken'ân Paşa ile Erdel banı arasındaki mükâlemenin özeti sudur:

1) Darat kalesi tahliye ve teslim olunmak ve Şebiş ve Logos ve Ferib yerleri de memâlik-i mahrûseye iltihak edilmek teklifine mukaabü. Sultân Süleyman ahidnâmesinde bundan böyle Erdel'den kale, toprak istenilmemesi yazılı bulunduğu Şebiş ve Logos reayasından da Medîne-i Münevvere için senevî 3-500 altın tahsil olunmakta ve hazîneye verilmekte olduğundan bahisle, bu vergiden vazgeçilmesi istenmiştir.

2) Yanova'nın eski hududuyla terkedilmesine muvafakat edilmiştir.

3) Yanova kalesine Solin sancağında zeamet, timâr ve vakıf kaydedilen karyeler itaat altına girecekler; bunların hayduşak takımından olan ahâlîsine Erdel tarafından nasihat edilerek» müessir olmadığı takdirde, Devlefe gereken yapılacaktır.

4) Rakoczy oğlunun ortadan kaldırılmasını Erdel banı ve üç millet ayamı taahhüd ederler.

5) Harb masrafları kudretleri derecesinde tesviye edilecektir.

⁵⁹ Bu Hasan, kayıkçı-başılardan «Sancaklı Hasan Ağa'dır ki, hatt-ı hümâyûnu getirmişti; zorbalardan cevâbi ona tevdi olunmuştu. Naîmâ, s. 346. (Mütercim)

nâmında birini bu cevapla Pâdişâh'a gönderip, kendileri Bursa üzerine yürüdüler. Bu yürüyüşte âsî reisleri, emirleri altındaki askerin yağmacılığına müsâade etmediler, fakat yolları üzerindeki şehirlere 10.000 guruştan 20.000'e kadar vergi koydular ve kendi sancaklarına sadâkat vaad edenlere tevzî ettiler. Bursa kadısını, ikinci bir mektupla Pâdişâh nezdine gitmeye zorladılar. Sultân Mehmed, bu yolda bir cür'etten Öfkelenerek, kadiya şöyle hitâb etti ⁶⁰ :

— «Leh Kralı Müslüman değil iken bu büyük gazaya imdâd eyledi; bunlar mü'min ve muvahhidiz ve Pâdişâh-ı İslâm kuluyuz derler; ehl-i dîn ve ehl-i islâm'a lâyük olan bu mudur ki, vesvese-i şeytaniye ile başı korkusuna düşerek, bu kadar adamı kendisine uydurup, küfrân-ı nîmet etsin! Daha önceleri af ve âmâm mutazam-mın hat gönderdim; bu fesaâdlık fikrinden feragat ve fakat bu tarafa gelmekten havf ederlerse, Bağdâd muhafazasına gitsinler, yâ-hud cem'iyetlerini dağıtarak herkes mansıbına azîmet etsin, vezîr-i âzam azlolunacak zaman değildir, dedim. Bu dereceden sonra ulû'l-emre itaat etmemek Müslümanlık mıdır? Allah ile ahdim olsun, katliâm ile cümlesini kılıçtan geçireyim, birini sağ bırakmıyayım. Sizi de öldürürdüm; lâkin elçiye zeval yoktur. Yıkılın, gidin!»

Sadrâzam, Abaza Hasan'ın bir mektubunu ve kıyamın zuhuru haberini getirmiş olan Kayıkçı-başı Hasan Ağa'yı, ordugâhta bir söz yayılır korkusuyla, îdâm etti ⁶¹.

Abaza Hasan'ın maiyyetinde olan yeniçeri ve sipahiler, kendilerinin itaatinin Köprülü'nün azline bağlı olduğunu tekrar Pâdişâh'a bildirdiler. Sultân Mehmed, sadrâzamin hamisinin kendisi olduğunu alenen beyân ederek, bu isyandan istifâde etmek ümidinde bulunan Köprülü düşmanlarının ağızlarını kapadı. Bütün eyâletlerde birçok fetva suretleri neşredildi ki, bunda müftî ve bütün ulemâ, âsîleri umûmî hukuk hâricine çıkarıyorlardı ⁶². Diyârbekir Vâlisi Murtaza Paşa, bütün Kürdistân beğleri ve Erzurum askeriyle Abaza'nın üzerine yürümek için emir aldı. Bursa'nın müdâfaası Ken*ân Paşa'ya» Mudanya'nın Çavuş-oğlu'na verildi. Anadolu Vâlisi Konakçı Alî Paşa, muvakkaten serdarlığa getirildi. Murtaza Paşa'nın

⁶⁰ Bursa kadısı Hâştm-zâde ile beraber Bursa ayanından bâzılarını kendi aralarından birkaç kimse ile beraber göndermişlerdi. Pâdişâh bunları huzuruna getirterek «Sizi kim gönderdi?» diye sorduğunda «Abaza Hasan Pasa kulunuz ile yanındaki kullarınız- dediler. Zat-ı şâhâne hışm ile itâb edip (azarlayıp): «Hâşâ, onlar benim kullarım değildir, şeytan kullandır, diyerek, metinde yazıldığı şekilde devam etti. Naîmâ, s. 541. (Mütercim)

⁶¹ Hasan Ağa huzûr-ı hümayûnda .Vezîr azlolunmadıkça bu fitnenin ortadan, kaldırılması muhaldir, demiş, bu suretle Abaza'ya tarattârMk etmiş. Nai-mâ'ya müracaat, s. 348. (Mütercim)

⁶² Tahakkümü ale's-suKân itmelerimle demleri» hedr edilmedi. Naîmâ, s. 349. (Mütercim)

gelişini beklemek üzere, sabık kaymakam (Kırkayak) Sinan Paşa Üsküdar'ın muhâfazasıyla görevlendirilerek, metrisler yaptırdı.

Bu tedbîrlerin hepsi hakikatte niünâsib idi. Lâkin Bursa Vâlîsi Ken'ân Paşa'nın âsîlerle gizli münâsebetinden dolayı faydasız kaldı.

Köprülü'nün Makyaveliği

Oniki seneden beri Venediklilerle cihâd etmiş, Hanya'yı düşmanın hücumlarına karşı muzaffer bir şekilde müdâfaa etmiş ve Kandiye'yi yine aynı şecaatle muhasara etmiş, askerinin ihtilâlini muvaffakiyetle bastırılmış olan Girit serdârı Deli Hüseyin Paşa⁶³, adadan dönüşünde, Köprülü Mehmed Paşa'nın husûmetinden başka bir mükâfat görmedi⁶⁴. Sadrâzam, Deli Hüseyin'i, büyük servet biriktirmiş, Kandiye'yi fethetmemiş olmak bahanesiyle îdâm etmek isterdi. Hüseyin Paşa'yı, devletin en büyük mansıbı için kendisine rakîb görerek, bir defa olduğu gibi, sadrazamlık mührü ona gönderilir diye korkardı. Deli Hüseyin'in sarayda ve hükümetteki birçok dostları, vezîr-i âzamin tasavvurlarını fiil hâline getirmesine mâni oldular. Hazinedar Solak Mehmed Ağa, Valide Sultân'a Hüseyin Paşa'yı affettirdi. Reis Efendi ve Gürcî kedhudâ, Solak Mehmed ile ittifak ederek, bir vezirin âdî bir şübhe üzerine ve fet-vâsız îdâm edilemeyeceğini Köprülü'ye ihtar ettiler. Fakat azminden kolay kolay dönmek bilmeyen Köprülü, reîs efendiye şeyhülislâm'dan bir fetva istemekle görevlendirdi. Şeyhülislâm, kendisinin âhîret işlerine karışıp dünyâ işlerine kaşamayacağını söyleyerek reddetti. Reîs efendi bu cevâbı Köprülü'ye tebliğ etti, lâkin Köprülü'nün ısrarından endîşe duyduğu için' dostu olduğu Hüseyin Paşa'yı korumak için, sadrâzâmın fikrine hizmet ediyor görünerek, Hüseyin Paşa'dan bir sebep yaratarak intikam almak üzere birçok şikâyetçi ortaya çıkmasına meydan verecek bir göreve tâyîn etmesini tavsiye etti ve kapdân-paşalık'ın bu maksada en iyi hizmet edecek bir memuriyet olduğunu, bahriye komutanlarının ve ada valilerinin yeni âmirlerinden şikâyet için İstanbul'a koşuşmakta gecikmeyeceklerini îmâ etti. Reîs efendi bu suretle Köprülü'nün mu'tâd hâli olan güvensizliğini yönlendirerek, hattâ Deli Hüseyin Paşa'ya

⁶³ Kahramanlığından kinaye olmak üzere «Deli. lakabını almıştı. (Mütercim)

⁶⁴ Bu babın başında Hammer'in mündericât hülâsasında KSprÜIÜ'ye Machiavel'-lik isn&d olunması, Hüseyin Paşa hakkındaki muamelesinden dolayı olması itibariyle tarafsızlığa aykırı sayılamaz. Vaktâ bu kahraman mücâhidin İdamını bütün Osmanlı müverrihleri ve tercüme-î ahvâl müellifleri de KSprülü Meh- ~ med Paşa için bir leke sayarlar. (Mütercim)

kapdânlığı alabilecek surette husûmetinden istifâde etti. Bir taraftan da Hüseyin Paşa'ya, kurulan tuzaktan haber verdi.

Hüseyin Paşa, Girit'ten pek zengin gelmiş ve İstanbul'da servet ve debdebe ile yaşayabilmek için zulme başvurmaktan âzâde bulunmuş olduğu cihetle, bu tuzağa tutulmaması ve hareketlerinde şikâyete yolaçabilecek şeyler yapmaması kolay oldu. Hattâ rivayet olunduğuna göre, donanma kapdânlarının hediye ettikleri genç delikanlıları, kıymetli kumaşları ve emsali şeyleri kabul etmemek derecesinde ihtiyat gösterdi. Devlet müverrihi bunu tasdik etmeyip —bir vezirin hayâtı tehlikede olduğu zaman bile böyle bir şeyden kaçınması kendisince i'timâd edilemez görüldüğü için— bir rivayet ihtiyatıyla nakleder.⁶⁵ Kısacası, Reîs efendinin mahareti Köprülü'nün azmine engel oldu. Kapdân-paşalığı esnasında Deli Hüseyin hakkında hiçbir şikâyette bulunulmamasından dolayı, îdâmı, zarurî olarak gecikti.

Fransız Elçisi Ve Oğlunun Hapsi

Son bir çizgi, Köprülü'nün intikamcı tabiatının nirengini⁶⁶ tamamlayacaktır⁶⁷. Fransa elçisi de La Haye, hükümetin başında ancak bir ân kalıp hemen değişen sadrâzamların sür'atle değişen akıbetlerine bakarak, Köprülü'nün de selefleri gibi olacağı tahmin edip, sadrâzamların memuriyetlerinin başlangıcında sefirler tarafından vergeldikleri hediyeleri takdimde gecikti. Daha sonra, hesâbında yanıldığından şüphesi kalmayınca, öfkesini çekmemek için hediyeleri ulaştırdı ise de, vakit geçmişti. Sadrâzâmın kini, ortaya çıkmak için, müsâid bir fırsatı kolluyordu ki, bunun da çıkması gecikmedi. Kandiye'deki Venedik askeri başkumandanının Fransız sefirine ve Venedikli kâtib Ballarino'ya hitaben yazılmış şifreli mektuplar vermiş bulunduğu Vertamont adında biri, taşıdığı mektuplardan sadâret kaymakamına haber verdi. Fransız sefaretî kâtibi, Venedikli bir tercümanın şifreli bir muhabere anahtarını verememiş olduğu için işkenceye konulduğunu hatırlayarak hayâtından endîşeye düştüğü için,

⁶⁵ Naîmâ'mn sözü şudur: «Hattâ ümerây-i derya adetâ vergeldükleri gulim ve saat ve çuka ve kumaş ve ehram makûlesi hedyeyty dahi kabul itmedi deyü menkûldür!» Vâkâ Hammer «Hakîkiyyûmdan olduğu için Zamftnunn bu türlü ahvâlini ayıplamadıktan başka, «mu'tedü» derecesini tecviz dahi eder. (Mütercim)

⁶⁶ Resim taslağı mânâsına «esquise» kargılığında kullanıldı. (Mütercim)

⁶⁷ Hâlbuki aşağıda beyân olunacak Fransız elçisi hâdisesi, Köprülü'nün intikam-olğma değil, tam bir hamiyet sahibi olduğuna delâlet eder. (Mütercim)

Monsieur de La Haye'den saklanması için müsâade istedi. Monsieur de La Haye Edirne'ye davet edildi, hasta olduğundan bizzat gidemediği cihetle, oğlu Monsieur de Vantelet'y,i gönderdi. M. Vantelet Köprülü'nün suâllerine fikrî kıvraklık ve cesaretle cevap verdi. Bununla beraber Köprülü çavuşlara dövdürdü. Köprülü:

— «Bir elçinin gönderdiği adamın bizzat sefirden sūdûruna tahammül olunamayacak muamelelerine, tahammül olunamaz» diyerek, şehir istihkâmlarından birinin kulesine hapsini emretti (Nisan 1658).

M. de La Haye, bizzat Edirne'ye geldi; şifreli mektupların anahtarlarını veremediği cihetle o da hapsedildi. Köprülü, Erdel seferinden dönüp kendisine M. de La Haye'den ve oğlundan bahsedildiği zaman:

— «Hâlâ orada mıdır?» demiştir ki, başka bir tâbirle serbest bırakılacaklar demektir.

XVI. Louis, Berlin sarayındaki sefiri BlondeH M. de La Haye'in hareketi hakkında tahkikat yapmak ve zât-ı şahaneden tarziye istemek için İstanbul'a gönderdi. Köprülü, Blondel'i kabulünde —kendisi bir sofa (kanape) üzerine uzanmış olduğu halde— onu arkasız bir iskemleye oturttu. Müzâkereyi — Bâb-ı Hümâyûn'un düşman-larıyla muhaberede bulunmakla suçladığı M. de La Haye'in hıyanetinden şikâyetle açtı. Huzûr-ı şahaneye kabul edilmek daimî elçilere münhasır olup, fevkalâde görevle gelmiş maslahatgüzarlara şâmil olmadığı bahanesiyle, Blondel'in bu şerefe mazhar olabilmesine kat'iyen muhalefet gösterdi.

Blondel, sadrâzâmın kendisini böyle düşmanca kabul etmesi üzerine, XVI. Louis'nin, sefirine yapılmış olan tahkirin tarziyesi olmak üzere, başvekilinin (yâni sadrâzâmın) azlini talep eden, Pâdişâh'a hitaben yazmış olduğu mektubu Köprülü'ye vermeyi ihtiyata muvâfık bulmadı. Bu mektubu Sultân Mehmed'e takdim etmek tehlikeli vazifesini verebilecek bir kimse de bulunmadığı için, M. de La Haye ile oğlunun bırakılması ve İstanbul'dan çıkıp gitmelerine ruhsat verilmesi ile iktifaya mecbur oldu.

O sırada, Fransız bayrağı altında bir gemi Türk malları ile limandan çıkmış olduğundan, bunlar yeniden hapsedilerek, hürriyetlerini satın almaya mecbur kalıncaya kadar tutuklu kaldılar.

İdarede Değişiklikler, Aziller, İdamlar

Anadolu âsîleri üzerine memur askerî kuvvetin hareketlerine tâkîb etmeden evvel, vak'alann biraz öncesine dönerek, o zaman devlet işlerinin

mutlak hâkimi olan Köprülü'nün erişilmez nüfuzuna feda edilen büyük memurların azil ve idamlarım, oluş târihleri sırasıyla hikâye edeceğiz.

Bu sırada, Sultân İbrahim'in cülusundan bu zamana kadar 20 senelik bir müddet içinde, Osmanlı ilim ve edebiyatının şerefi olan meşhurların tabii ölümlerinden bahsetmek fırsatına da nail olacağız.

Kumandanları ile birlikte 200 Venedik askerini esir etmek suretiyle Limni fethinde temayüz eden kapdân Topal Mehmed Paşa, Boğaz muharebesinden sonra Köprülü'den aldığı ilk davete icabet etmemiş olması sebebiyle, mevkiini Çavuş-zâde Mehmed Paşa'ya terk etmeye mecbur oldu. Sadrâzam, Limni'nin geri alınması hâtırasını zaman biraz unutturmadan önce, kapdân paşanın idamının ihtiyata muvafık olamayacağını düşünerek, tam mânâsıyla intikam almayı daha münâsib bir vakte erteledi. Görevli bulunduğu mevki zât-ı şâhâne üzerinde bir dereceye kadar nüfuz kazandırmakta olan kızlarağası Dilâver Ağa, onun yerine hazinedar Solak Mehmed Ağa'nın tâyîni hakkında Köprülü tarafından IV. Mehmed'e takdim edilen arıza (telhis) üzerine, Mısır'a gönderildi. Hazinedarlık, musâhib Şahin Ağa'ya ve onun memuriyeti Alî Ağa'ya verildi. Doğancı-başı İbrâhîm de, büsbütün başka bir sebepten dolayı uzaklaştırıldı. İbrahim —adaşının (yâni Azîz-i Mısır Yûsuf) hüsnünü hatırlatmakta olan— Yusuf isminde bir doğancıya Pâdişâh'ın muhabbeti olduğunu, haset sâikösiyle ⁶⁸ Valide Sultân'a yetiştirmişti. Bu söz, Sultân-Mehmed'e ana olarak bâzı ihtarlarda bulunmayı gerektirdiğinden, İbrâhîm saraydan çıkarıldı ve sancak-beğliği ile Kefe'ye gönderildi. Doğancı-başılıktaki İbrahim'in yerene geçen Süleyman Ağa, Pâdişâh'ın ibtilâsı hakkında münâsib düşmeyen istihzada bulunmasından dolayı, tâyîn edildikten dokuz gün sonra Erlau'a (Eğri'ye) gitme emrini aldı ⁶⁹.

Has-oda-başı Frenk Mehmed Ağa, huzûr-ı şahanede ahâlîye konulan fevkalâde vergiyi takbihe cür'et etmesinden dolayı ⁷⁰, bu memuriyeti —Pâdişâh ile sık sık görüşmesine müsâid olmayan— hazinedarlıkla değiştirmeye mecbur oldu; fakat bir müddet sonra sarayın haricî kısmında en büyük memur demek olan kapıağalığı-na geçti. Sabık yeniçeri ağası ~^ki Boğaz'dan geçerek Edirne'ye giden askerinin Gümülcine'de ayaklanmış

⁶⁸ İbrâhîm Ağa, Nalmft'da «Tiryaki. lâkabı Üe detcedilmiştir. Naîma'da zikredilmeyen aşk mes'desU doğru olduğu takdirde, İbrâhîm Ağa'nın hasedi Yû-sufiia kazandığı n&fûzdan dolayı olacaktır. (Mütercim)

⁶⁹ Naîmâ'ya göre Tiryaki İbrâhîm Ağa Eğri'ye gönderilmiş, Süleyman Ağa saraydan «hâlbü hâsir. çıkmıştır, s. 328. (Mütercim)

⁷⁰ «Zu'munca taraf-ı saltanatı aliyenin avarız ve mesâvtsinden batış itmesinden dolayı» Natmâ, s. 327. Hammer, avarız kelimesini fevkalâde vergi mânâsına almıştır. (Mütercim)

olmalarından mes'ûl tutuluyordu— Edirne'de îdâm olundu. Bir müddet sonra, her gece otuz kırk yeniçeri boğulup cansız cesedleri Tunca*ya atılır, sabahları saray bahçesi duvarları altında görülürdü. Eskiden zulümlerinden doğan birçok şikâyetlere karşı Morali defterdar tarafından himaye görmüş ve Köprülü'ye tercihan Tarablus-ı Şam'a tâ'yîn edilmiş bulunan Mora vergi muhassılı Abdi Paşa, yaptığı zulümlerden dolayı katledildi. Bir zaman İstanbul-ağalığı'nda bulunmuş ve epey zamandır boşta kalarak gâh ^gümrük emînliğini ve gâh Türkmen ağalığını istediği halde alamamış olan sipahi gönüllüsü (serdengeçtisi) Nakkaş Hasan —isteğinin .gerçekleşmesini kolaylaştırır zannı ile— sadrâzamı Öldürmeye birkaç sipâhî ile karar vermişti. Tasavvurunu tamâmiyle plânlamış olduğuna emîn olduktan sonra, (Edirne hâricinde) taraftarlarının toplanmış oldukları bir mahalde:

— «Bu kadar kan dökücü bir vezirin bize lüzumu yoktur; âlemi bunun elinden kurtarmak isteyenler arkamdan gelsinler!» diye bağırdı.

Birkaç yüz kişi kendisini tâkîb ettiler. Lâkin yeniçeri ağası ile kul kâhyası bunları dağıttılar. Nakkaş Hasan ile arkadaşlarından beşini sadrâzamanın çadırına götürdüler. Nakkaş Hasan'ı gizlice himaye eden silâhdâr ağası:

— «Nakkaş Ağa yoldaşımızdır» diyerek ellerinden almak istedi» fakat kul kâhyası teslimden imtina etti.

Nakkaş Hasan ve beş suç ortağı o gün îdâm edildiler ⁷¹ (16 Ramazan - 17 Haziran).

Deli Hüseyin Paşa yerine Girit ordusu serdârlığına getirilmiş olan (sabık kaymakam) Kor Hüseyin Paşa, Nakkaş ile birkaç defa görüşmüştü. Bu kadar ehemmiyetsiz bir emareden dolayı, sadrâzam onun da fesâdda parmağı bulunmasından şüphelenerek —ancak intikamını başka bir zamana bırakarak— görev yerine hemen gitmesini emretti. Bilâkis, o zamana kadar Pâdişâh'a ihtirâmen öldürmemiş olduğu sabık Şâm Valisi Siyâvuş Mustafa Paşa'yı îdâm ettirdi. Siyâvuş Paşa, birkaç defa davetten sonra Edirne'ye gitmiş ve Köprülü'nün mu'tâdı olduğu üzere zahirde muhabbetle kabul olunmuştu. Köprülü asıl niyetini gizlemekte o kadar mahir idi ki, gösterdiği hissiyat yalan mı, yoksa gerçek mi olduğunu kimse anlayamazdı. Hükümetin dizginlerini elinde bulunduran bir adam için infial göstermenin, muhatabını tahkir etmenin faydasız, hattâ tehlikeli olduğunu bir kaaide olarak telâkki etmişti ⁷².

⁷¹ Silâhdâr ağası Mustafa Ağa da o gün huzûr-ı şahanede idam olundu, Naîmâ, s. 334. (Mütercim)

⁷² Natmâ. Vecdî Çelebt'den rivâyeten nakleder. (Naîmâ'dan telhis: Sadrâzam Edirne'de Mustafa Paşa'yı kabulünde ayakta ve ta'zîmle: «Paşa kardaş, hoş geldiniz, safa geldiniz. Teşrifinize çokdan beri muntazır

Şâir Cevrî, Rızai, Karaçelebî-Zâde Abdülaziz Efendi Ve Kâtib Çelebî'nin Vefatları

Sultân İbrahim'in cülusundan beri irtihâl eden seçkin kişilerden hattat ve şâir Cevrî'yi, şâir ve edîb Riyâzî'yi, şeyhülislâm ve müverrih Azîz Efendi'yi, Kâtib Çelebi, başka bir deyişle Hacı Kal-fa'yı zikredeceğiz. Reîs San Abdullah Efendi'nin muhibbi, Arifin⁷³ vefatından beri Osmanlılar'da birinci hattat olan Cevrî, muammaya dâir bir risale, tıb müfredatına dâir bir manzume, ahkâm-ı felekiyye (meteoroloji) hakkında yine bir manzume bırakmıştır⁷⁴. tlmîyye tarîkına mensup olup en sonra Kaahire kadılığında bulunmuş olan Hiyâzî⁷⁵, bir terâcüm-i ahvâl-i şuarâ (Riyâzü-Şuarâ) ile Farsça ata sözlerini ihtiva eden bir mecmua (Durûb-ı Emsâl-i Fâ-risiye) bir Dîvân, İbnü Hallikân'ın meşhurlarının hal tercümelerinden bahseden eserinin Türkçe tercümesini (İhtisâr-ı İbn-i HalUkân) yazmıştır. Müftî makamında gösterdiği taassup ve tekebbür ile meşhur hırslı ve entrikacı kazasker Karaçelebî-zâde Azîz Efendi'den bahsetmek için birkaç defa vesile bulmuştuk. Fıkha dâir Sultân Mehmed nâmına yazdığı risaleden başka iki eser kaleme almıştır ki, bunlarla kendisine Osmanlı müverrihleri arasında şerefli bir yer açmıştır: Birincisi Ravzatü'l-Ebrâr unvanlı umûmî târihtir; ikincisi Sultân İbrahim'in

idik. Sizin iktidarınız pâdişâha malûmdur; umulan inayeti şahaneye mazhar olursunuz. Biz sefere gideceğiz, sizin gibi vezirin her suretle lüzumu vardır. Sâninize lâyük ahvâl ile tekayyüdde alimallah kusurumuz yokdur- diye güler yüzlülük ve rahatlık gösterdi. Köprülü'nün meşrebini bilmeyenler, Mustafa Paşa'nın bütün cürümlerinden vazgeçti sandılar. Tezkireci Vecdî Çelebî'den menkuldür ki, sadrâzâmın bu sözleri hep iki cebheli olduğundan düşünenler hakîkt mânâsını anlarlar. Dâtmâ meşrebi bu idi ki kahredeceği yâhud katledeceği adama rûy-ı dil gösterirdi. Sürgünleri ve katilleri sırasında asla gazaba gelmezdi ve darûmazdı. Bilâkis lütfedeceği adama yüz vermezdi. Mahreklerinden biri bunun sırrını sordukta: ■Cezalandırılacak kimsenin yüzüne karşı gazab eserleri göstermek hem cahâlet, hem muhataradır. Zîrâ gazab, acezenin kândır; vezirin hükmü nafizdir. Diğer taraftan böyle gazab görüp de me'yûs olan-1 lardan bir fenalık hudûsu me'mûldür. Lütfedilecek adama da mülâyemet gös-terilmemeU ki, haddini tecâvüz etmesin» demiştir. Mustafa Paşa görüşmeğe geldiği saat Köprülü, relsülküttâba kati telhisini yazdırmıştı. Sadrâzâmın yanından çıkıp da merdivenden ineceği sırada koz bekçisi geldi ve mabeyne davet etti. Köprülü Paşa: -Gidiniz, Pâdişâhımızın sualleri olmak gerekdir. dedi. Pâdişâh, Mustafa Paşa'nın geçmiş suçlarını birer birer, özellikle Şâm askeriyeye ittifakım zikrettikten sonra «Kaldırın» dedi; hapis ve sonra kati olundu (7 gevval 1606) (Köprülü, Mustafa Paşa'ya olan sözlerinde S^u anlatmak istiyordu: «Ma'sallah! Paşa kardeş, hele geldiniz. Biz sizi birkaç defa davet etmiştik. Sizi pâdişâh sever, biz de sefere gideceğiz; -vücûdunuza her suretle ihtiyaç vardır; hiç olmazsa sadâret kaymakamlığını alırsınız, değil mi? İleride de sadâreti... Buralarımı düşünerek artık bu defa gelmezlik edemezsiniz; biz de sizin gibi bir rakibin defî için ne yapmak lâzım gelirse Huda bilir ki, onu yaptık!»)

⁷³ Abdülbâkî Arif, 1025/1616'da ölmüştür. Birçok şiirler ve özellikle bir Mirâciy-ye nazmetmiştir. Safâl'nin Terâcîm'i Abvâl'inde, nr: 289; Nâbl'de 492.

⁷⁴ Abdülbâkî Arif, 1025/1616'da ölmüştür. Birçok şiirler ve özellikle bir Mirâciy-ye nazmetmiştir. Safâl'nin Terâcîm'i Abvâl'inde, nr: 289; Nâbl'de 492.

⁷⁵ Nâimâ, c 6, s. 127. Fezleke'ye nazaran 1065'te vefat etmiştir

hal'inden sonra, müellifin vefatından ⁷⁶ yedi hafta evveline kadar Osmanlı memleketlerinde cereyan eden vak'a-lan anlatan bir târihtir. Abdülâzîz Efendi dâima kendinden mağ-rûrâne, müftilikte rakibi olanlardan ve özellikle ikbâl ve nüfuzunu medhedenlerin nazarlarından kiskandığı Sa'deddîn Efendi torunundan kindarca bahseder. Bu fikrî temayülleri pekçok düşman kazanmasına sebep olmuştur. Övünmesi, servet ve debdebesi, hakkında tahkir edici ve fakat ekseriya haksız dedikodulara mahal vermiştir. Evinde, kış zamanı Hind'in bogas kumaşlarından elbise ve şal kuşak, yazın da ipekten elbise, Kırım kesimi sırmalı kumaştan kuşak giyen birçok delikanlılar bulunurdu. Bunlar normal günlerde beyaz ketenden (çintiyân) ruba giyerler ve çakşır kullanmazlardı. Göğsünden açık ve altın iğneler veyâhud kopça ile süslenmiş rubaları tenlerinin — mücevherlerindeki revnak ile rekaabet-ten— göz kamaştırıcı beyazlığını görmeye müsâid olurdu ⁷⁷.

Muhasebe kalemi zâbitânından olan meşhur müverrih Hacı Kal-fa'nın tercüme-i hâli, safa düşkünü ve hırsh müftî Azîz Efendi'nin tercüme-i hâli kadar parlak değilse de, daha şereflidir. Kâtib Çele-bî, bir sipahinin oğlu olup 1039/1629 senesinde baş-mukaabele kalemine şâkird olarak dâhil olmuş, bu sıfatla Hemedân ve Bağdâd seferlerinde Osmanlı ordusuyla birlikte bulunup, döndüğünde Ka-dizâde'nin dersine devam etmişti. Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın sadâreti zamanında asker Haleb'te, kış karargâhında iken Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek «hacı» unvanını almış ve nihayet 1045/ 1653 senesinde Revân muhasarasında hazır bulunmuştur. Bu târihten itibaren hayâtını ilim ve irfana hasretti. Payitahtın en seçkin müderrislerinin derslerine devam etti. On sene fıkıh, mantık, belagat, tefsir ve Kur'ân ile meşgul olduktan sonra riyaziyat ve coğrafya ile uğraşmış ve Girit seferi coğrafyaya olan meylini artırmıştır. Rahatsızlanması üzerine tıp öğrenmiş ve sonra ilm-i hurûf ve esma ile uğraşmıştır. İlim yolunda sarfedilmiş olan bu otuz senelik hayâtın mahsûlü ondört mühim eserdir. Levâmî'ü'n-Nûr nâmıyla küçük atlas; Cihân-nümâ ismiyle coğrafya; âlemin yaradılışından müellifin vefatına üç sene kalıncaya kadar arapça umûmî

⁷⁶ 6 Rebiülâhir 1068 - U Ocak 1658'de ölmüştür. Târihi Köprülü'nün Edirne'ye gelişyle sona erer. 18 Saf er - 25 Kasım.

⁷⁷ «Eyyâm-ı şitâda Hind alacası ve mirzay boğazı kapama ve şal kuşak ve ey-yâm-ı sayfa ince Kırım kesimi beyaz sâde ve som sırma kolan kuşak ku-şadup eyyâm-ı m'tedilede süt mavisi ince bez çintiyânlar giydirüp çakşır giydirmez İmiş» Naîmâ, s. 364. Naîmâ, Azîz Efendi'nin eteği teiniz (namuslu) ve sâlih olduğunu kaydeder ve bunları istihdamdan maksadı, terbiyeleri olduğunu kendisinden menkûl olmak üzere derceder. (Mütercim)

târih; 1000 Hicrî senesinden vefatı târihine kadar (1068/1685) kadar Osmanlı Devleti târihi (Fezleke, II); Türklerin deniz seferleri târihi Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfâril-Bihâr; İstanbul târihi; Takvîmü't-Tevâ-rîh, ki her ne kadar bâzı hatâları varsa da vak'aların târihlerinin tashihi için pek kıymetlidir; bir fetvalar mecmuası; ihsâiyât (istatistik) ve lisân ilimlerine dâir iki risale; Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'ü'l-Kütüb ve'l-Fünûn unvanlı bir bibliyografya kitabı ki, müellifi bunda Taşköprülü-zâde'nin Mevzuâtü'l-Ulûm nâmı ile te'lîf ettiği büyük maârif ansiklopedisinin hece usûlünde olduğu gibi ilimleri tertîb ederek, Arap, Acem, Türk ilimlerinin karanlık denizine ışık tutmuştur⁷⁸.

Pâdişâhın Üsküdar'a Geçmesi

Anadolu ihtilâli haberi üzerine Sultân Mehmed, Köprülü'yü hemen Edirne'de huzuruna gelmek üzere davet etti. İstanbul'a dönmek üzere otağ-i hümayûn Edirne hâricine kurulduğundan, on gün sonra —ki Köprülü'nün Yanova'ya gitmesinden beri on gün geçmişti— sadrâzam Mehmed Paşa, fevkalâde bir tantana ile Edirne payitahtına dâhil oldu (15 Muharrem - 13 Ekim). İki gün sonra, Pâdişâh bizzat riyaset ettiği bir meşveret meclisinde (ayak dîvânı) asker zâbitâmna hitaben şöyle söyledi:

— «Kullarım, Abaza mel'ûnu emirlerime itaatten imtina ediyor; bu sene zaferlerimin devamına mâni ve düşmana yardımcı olarak isyanını tamâmiyle açığa vurmuştur. Şimdi Anadolu'yu bir fırka eşkiya ile harâb ediyor. Kendisiyle muharebeye karar verdim. Ümîd ederim ki siz de gidirsiniz. Gidecek misiniz?»

Bütün hazır bulunanların cümlesi hep bir ağızdan:

— «Yaşasın Pâdişâhımız!» diye bağırarak, âsîleri te'dîb etmedikçe kılıçlarını kına koymayacaklarını beyân ettiler. Yalnız, henüz âsîler arasında bulunan yeniçeri ve sipahiler hakkında umûmî af ilân olunmasını Pâdişâh'tan istirham ve bu af üzerine nedamet duyanları affedip, itaat etmeyenlerin haklarından gelinmesini ilâve ettiler. Sultân Mehmed bu istirhamı kabul etti. Bu hususta irâde çıkaracağı sırada —Köprülü'den tâlîmât almış olan— zağarcı-başı, birkaç yeniçeri ihtiyarı ile ilerleyerek:

⁷⁸ Kâtib Çelebi'nin kısa bir hâl tercümesi, bu târihin mukaddimesinde mütercim tarafından ilâve edilmiştir. Burada sayılan eserler ondördü bulmuyorsa, da, orada bütün eserleri dercedümiş olup, daha ziyâde malûmat verilmiştir. Yalnız buradaki kitaplardan ihsâiyata dâir risalenin hangi eseri olduğu anlaşılmalıdır. Lisân ilimlere dâir olan risale Tahfetti'l-Ahbâr olmalıdır. (Mütercim)

— «Onlar da bizim gibi beş vakit namaz kılıyorlar, böyle Müslümanlar arasında vukua gelen muharebede telef olanların hâli nasıl olacaktır?» diye sordu.

Derhâl müftî Bolulu Mustafa Efendi'nin âsîlerin katli meşru olduğuna dâir verdiği fetva okundu ⁷⁹.

20 Ekim (22 Muharrem) târihinde Valide Sultân İstanbul'a gitti. Pâdişâh bir günlük mesafe ile validesini tâkîb etti. O sırada, Softa Mehmed Paşa'ya Haleb valiliği emrini götürmüş olan bostancı geri döndü. Askerleri ile Haleb'i işgal etmekte olan Abaza dâmâdı Hamamcioğlu, Mehmed Paşa'nın mütesellimine şehri teslim etmekte kat'iyen mümanaat gösterdi. Bostancı, oradaki ahvâlin fena bir şekil aldığını saklamayarak kızlarağasına, hattâ bizzat sadrâzama Anadolu'nun kaybedilmiş olduğunu ve Köprülü azledümedikçe asâ-yîşin sağlanmasının mümkün olamayacağını söylemek ihtiyatsızlığında bulundu. Müstebidin bir işareti üzerine bostancı, sadrâzamin cadın önüne götürüldü. Düşüncesizce gösterdiği cür'etin cezasını başı ile ödedi ⁸⁰.

Zât-ı şâhâne onyedî günde mesafeleri katederek İstanbul kapılarında Dâvudpaşa mevkiine geldi. Kâğıdhâne yanında askerinin ulufesi dağıtıldı ve geçit resmi yaptırılarak, hazır bulunmayanlar defterden çıkarıldı (3 Safer - 31 Ekim). Sekiz gün sonra Sultân Mehmed, Üsküdar'a müteveccihen gemiye bindi. Vâîleri âsîlere iltihak etmiş olan Şâm, Sivas, Karaman, Anadolu, Ankara eyâletlerine yenileri tâyîn edildi. Üsküdar'da Yûsuf Paşa serdâr tâyîn olunarak düşman üzerine hareket emri verildi. Kütahya'yı muhasaradan kurtardı ki, bu şehir, 4.000 segbân ve sarıcaya kumanda etmekte olan Canmirzâ Paşa'ya iki ay mukaavemet etmişti. Bir taraftan da (Neyzen) Hasan Paşa Ankara'ya girmeye muvaffak olarak, 80 segbânı katliâm etmişti. Softa Mehmed Paşa'nın mütesellimi Haleb kapılarını açtırmaya muvaffak olup, Halebliler, Abaza'nın damadı ile levendlerini şehirden çıkardılar.

⁷⁹ Bolevl Efendi'nin Abaza Hasan hakkında verdiği fetva faurûc-ı alessultân (pâdişâh üzerine baş kaldırmak) ve fesada mes'elesine dayanıyordu. Bu kategoriye giren zâlim ve müfsideğin kanlarının dökülmesinin mübâh olduğuna dâir sadrazamin eline verdiği fetvada Fetâvây-ı Beyâdye, Kitâb-i Siyer'den «Fetret günlerinde zâlim ve âsîlerin avânelerinin katli mubahtır, çünkü onlar yeryüzünde fesâd için çalışırlar, öldürülmeleri de sevaba nail olur, çünkü hafta şefkat etmek, meserretleri mesrur, hüzünleri ile mahzun olmak islâm'ın şartlarından iken, onlar (yâni bâğî ve zâlimler) bunun aksine hareket ederler.- sözlerini yazmıştı. Hammer bu nakli almış ve tercüme etmişse de, hata dolu olduğundan aslından sadeleştirilip tercüme edilerek alındı. Fetvanın okunmasını müteâkib herkes .Semian ve tâaten> (işittik ve itaat etr tik) demiş ve eşkıya öldürülmedikçe dağılmamak üzere bir ahid ve misâfc yazılmıştır. (Mütercim)

⁸⁰ Bostana ağa, âsîlere taraftarlığa çıkmış gibi görünür. Fakat Naîmâ'ya nazaran hamâkatine kurbân olmuş, yâni Abaza'nın bertaraf edilemeyecek bir belâ olduğuna inandığı için gevezelik etmiştir. Ne Çâre ki, gevezelik hâriçte kötü te'sîr göstereceği cihetle idârai, o zamana göre, siyâsî bir zaruret hâlini almıştı. (Mütercim)

Abaza ise ordugâhını, İstanbul'a beş günlük mesafesi olan İnegöl'e kurarak, oradan —askerine toplanma yeri olarak tâyin ettiği— Eskişehir üzerine yürümüştü.

Anadolu beğlerbeği Konakçı Alî Paşa İznik mıntıkasının mü-dâfaasıyla görevli olduğu halde, Abaza'nın öncülerini kendisini ansızın basarak tam bir mağlûbiyete uğrattılar. Anadolu'nun güneyinde âsîler üzerine sefere serdâr tâyin edilmiş olan Murtazâ Paşa, Konya'da kuşatılmıştı. Abaza, askerinin Kâğıdhâne'de ulufe aldıklarını ve bundan dolayı bunların içinde yeni bir isyan çıkmasına imkân kalmadığını görünce, sipahilerinden 5.000 kişiyi, nedamet duymuş ve dehalet ediyorlarmış gibi göstermeye karar verdi. Bunun için birbirini müteâkib o'ldu-yı hümayûna giderek, devlete sâdik olan askeri gizlice kendi tarafına çekmek üzere, onlarla kardeşlik akdi kurmalarını ve zuhur edecek ilk fırsatta sadrâzâmın katli mümkün olmazsa azlettilmesine çalışmalarını emretti. Lâkin Köprülü, casusları marifetiyle bu düşünceden haberdâr olarak, Abaza Hasan'-ın bayrağı altına girmiş olan 7.000 sipahinin isimlerini ilân etti. Bunlardan orduya dâhil olmuş bulunan 3.100'ü yakalanıp îdâm edildi. Bu 7.000 kişinin defterden çıkarılması⁸¹ ve yakalananların îdâmı, asker arasında homurdanmalara sebep olduğu için, sadrâzam, âsîler üzerine bizzat yürümek tasavvurundan vazgeçip Üsküdar'a döndü ve baş-kumandanlığı Murtazâ Paşa'ya vermeyi münâsib gördü.

Abaza'nın Murtazâ Paşa'ya Galebesi

Murtazâ Paşa, kendi sancağı altında bulunan üç paşanın Abaza ile gizli muharebede bulduklarını keşfederek, üçünün de başlarını kesti, sadrâzama götürdü. Sadrâzam bu şiddetli muameleden dolayı Murtazâ Paşa'yı tebrik etti. Gizlice aldığı haberler sayesinde Murtazâ Paşa'nın her harekâtından haberdâr olan Abaza, İlgın tarafında orduyu ansızın basarak kesin bir mağlûbiyete uğrattı (15 Rebülevvel 1069 - 11 Aralık 1658). Devletin resmî tarihçisi bile bu muharebede 8.000 kişi kaybedildiğini itiraf eder⁸².

Bu kanlı hezimet, Köprülü'nün nazarında —o zamana kadar sadâkatinden şüphe etmiş olduğu— Murtazâ için bir meziyet oldu; onu serdârhtan azledecek yerde, yerinde bıraktı.

⁸¹ il soprano Vezir h* fatto tevar la paga a tntti i Sipahi che non si sono trovatt presentl rauegna. Panayoti.

⁸² Aldığı vüs'at ile pek tehlikeli olan bu isyan hakkında en güzel rapor, Pana-yotti'nin eseridir.

Osmanlı silâhının uğradığı bu musibetlerin verdiği heyecan sırasında, Pâdişâh'ın kışı Üsküdar'da geçirmesini ihtiyata muvafık bulmadı. Sultân Mehmed «erbainsin⁸³ şiddetli günlerini sarayında geçirmek için, Köprüla'nün fikri ve nasihati veçhile, İstanbul'a geçti.

Haleb'de Âsî Paşaların İdâmı

Mağlûbiyetinden beri Köprülü'nün itimâdını kazanmış olan Murtazâ Paşa, o zamandan itibaren sadrâzâmın Machiavel'ce politikasının korkunç bir âleti olarak görüldü. Şecaatin bir iş göremediği yerde hıyanet yardımı gelir, ekseriya en cesurların alt olması pek kolaydır; harb meydânında muvaffakiyet, kati işindeki muvaffakiyetten' güçtür. Abaza kışı geçirmek ve eğer zahîresizlikten dolayı mecbur kalırsa Fırat'ın Öte tarafına geçmek üzere, Ayıntâb'a gitmişti. Ancak Birecik sancak-beği, teşebbüslerinden birini semeresiz bırakmıştı. Haleb'e hâkim olan Murtazâ Paşa, yazdığı umûmî emirlerle Türkmen, Kürd, Arab askerini dâima faaliyet hâlinde bulundururdu. Âsîlerin ordugâhında ustaca neşrolunan beyânnameler, isyan eden yeniçeri ve sipahilerin yalanda itaat dâiresine döneceklerini ve hiç olmazsa segbân ve sarıcalardan ayrılacaklarını kendisine ümîd ettiriyordu. Özellikle, büyük vaadlerle levend reislerini, kazandı. Bunlardan şeytânca zekâyâ sahip bir entrikacı⁸⁴, Abaza'nın sâdedillîğinden istifâde ederek, kendisini mahvetmeyi taah-hüd etti. Haleb gibi bir kaleye sahip olmadıkça mevkii itibariyle tehlikeden hâlî kalmayacağına Abaza'yı ikna ederek, madem M bu mevkii cebren zabtedemiyor, öyleyse hileye müracâat etmesini tavsiye etti. Kılıç ve Kur*ân üzerine yemîn ettirerek, sadâkatlerine emin olduğu levendleri, firari şeklinde Haleb'e gönderip, kendisinin de müteakiben serdârdan mezâ mâ roezâ (olan oldu, geçen geçti, bağışla) muamelesi talep etmek bahanesiyle bizzat giderek, bu fırsattan istifâde suretiyle şehri idaresi altına almayı tasavvur etti.

Abaza, Kilis kadısı ile Ayıntâb müftîsinin Murtazâ Paşa ile müt-tefikan hazırladıkları tuzağa düştü. Askerlerinin Haleb'e gitmesine heyecansız baka kaldı, hatırına bazen bir şüphe geldiyse de, kadı ile müftî kendisine güven verdiler. Haleb'e giden zabitlerin gönderdikleri birçok mektuplar da körükörüne emniyetini artırdı. Çünkü hepsi de serdârın kendisi hakkında iyi

⁸³ Erbaîn, 25 Araldc'tan 2 Şubat'a kadar devam eden ve 40 gün süren karakış demektir.

⁸⁴ Şeytân ve gaddar herif, Naîmâ.

temayüllerini ve Pâdi-şâh'tan affının sağlanması için himmetini bildiriyordu. Nihayet Mur-tazâ ve Haleb Vâlîsi Konakçı Alî Paşa'ların gayet kat'î vaadleriyle Ayıntâb'a döndü. Bir murahhas vâsıtasıyla ve Pâdişâh nâmına olarak, Abaza'nın şahsî ve tam masuniyete mazhar olacağına yemîn etmeye hazır idiler. Abaza, bu teklifi kabul ettiğinden Murtazâ, Ahıs-ha Vâlîsi Aralan Paşa'yı, Nâin-ı Üâhî'yi yâd ederek ve Kur'ân'ı şâ-hid göstererek tam güvenliğini taahhüd etmek ve affının sağlanması için Bâb-ı Hümâyûn'da tavassutta bulunmak şeklinde kat'î vaadini ihtiva eden bir mektupla, Abaza'nın istikbâline gönderdi ⁸⁵.

Evvelce gizlice söyleşilmiş olduğu üzere, Arslan Paşa rehin olarak levendler reisine bırakılarak, Abaza, bu adamın kendisi hakkında tasavvur ettiği hıyanetten asla şübhe etmeksizin, Ayıntâb'dan Haleb'e gitti. Orada büyük bir ihtiramla kabul olundu. Murtazâ Paşa, Abaza'ya kendi sarayım ikametgâh olarak gösterdi, maiyyetini şehir ahâlîsinin hanelerine yerleştirdi. Hemen bütün Haleb âyânı huzurunda sadrâzama, müftîye, kızlarağasına hitaben Abaza lehinde bir arz-ı mahzar (muhtıra) tertîb edildi ve Abaza'nın gözü önünde tatara teslim edildi. Abaza, sabık Budin Vâlîsi Ken'ân Paşa ve Tayyaroğlu Ahmed Paşa ile beraber, serdârın konağında mükellef bir ziyafete davet edildiler. Abaza'nın maiyyetinin yerleştirildikleri evlerin sahipleri ise, kale üzerinden işaret makamında atılacak topu müteâkib misafirlerini katliâm etmek üzere emir aldılar (24 Cu-mâdi'l-evvel 1069 -* 17 Şubat 1659). Ziyafetin sonunda Murtazâ Paşa adamlarına dönerek:

— «Paşa kardeşlerimize abdest verin!» ⁸⁶ dedi.

Bu söz, idamları için evvelce kararlaştırılmış işaretti. Vaktâ ki hepsi ömürlerini tamamladılar, şehirdeki âsîlerin katline işaret olmak üzere bir top atıldı. Köprülü ile Murtazâ'nın adaletlerine şâhid olmak üzere 30 paşa ve beğîn ⁸⁷ başları İstanbul'a gönderildi. Pâdişâh, serdârın gayret ve

⁸⁵ Naîmâ'dan telhis: Murtazâ ve Konakçı Alî Paşalar şu yemin tu yemin diyerek inandırıcı tarzda mektuplar yazıp müftî ile gönderdiler. Ebü'l-hîyel (Hileler babası) olan müftî ve bölükbaşı (levendler reisi) Abaza'ya: cVâkiâ serdârın yeminleri doğrudur; lâkin hatminiz pek emin olmuyor, serdâr-ı ekrem ve maiyyetindeki paşaların mührü ile bir sened, bir Kelâmullah ve yemin etmek üzere size bir vekil göndersinler de ondan sonra Haleb'e gidiniz, dediler; sâdedil Abaza bu samîmi ihtardan memnun oldu. Arslan Paşa, Murtazâ Paşa'ya vekâleten, Kelâmullah ve ahd ü âmân mektupları gelerek Murtazâ Paşa tarafından ve kendi tarafından kerrâren ve merrâren yemin etti. Arslan Paşa, güya levendlere misafir verildi;» s. 387 ve 388-

⁸⁶ Murtazâ Paşa'ran bu sözü iki manâli düşmüştü. (Mütercim)

⁸⁷ Naîmâ, Murtazâ Paşa tarafından gelen Üste mucibince otuzbir maktulün isimlerini sayar ki, zuhur eden isyanın ehemmiyetine tâyîne kâfidir. İsimler şunlardır: 1) Abaza Hasan Paşa, 2) Tayyaroğlu vezîr Ahmed Paşa, 3) Vezîr San Ken'ân Paşa, 4) Ali Mirza Paşa, 5) DeH Ferhâd Paşa, 6) Oğlu Yahya Beğ, 7) Tayyaroğlu kardeş Mustafa Paşa, 8) 9) Kâhya ve oğlu. 10-13) Hadım kardeşi Hasan Ağa ve üç oğlu. 14) Abaza Hasan'ın kâhyası Kefeli Ali Ağa, 15) Kapıcılar kedhudâsı Mahmûd Ağa, 16) Abaza Hasan'ın Türkmen ağalığında çırağ ettiği Beğ-zâde, 17) Abaza Hasan ordusundaki yeniçeri ağası Mîr AH, 18)

sadâkatini takdir ettiğini bildirir hat ve misafirlerinin kanı ile boyadığı kılıca karşılık murassa bir kılıç göndererek mükâfatlandırdı.

Bu kanlı hâdiseyi tâkîb eden gece, güya unsurlar (dört unsur) bu korkunç duruma isyan etmek istemiş gibi, zelzele Haleb şehrini ⁸⁸ bir harabeye çevirmekle tehdîd etti. Bu yer hareketi ve bir müddet sonra İstanbul'da çıkan bir yangın, genel olarak, az önce işlenen cinayetler için ilâhî bir ceza olarak telâkki edildi ⁸⁹.

Deli Hüseyin Paşa'nın İdamı

îsyân reislerinden bu suretle alenî bir intikam alınması, Köp-rülü'nün sadrazamlıkta rakibi olan Deli Hüseyin Paşa'ya olan şahsî kînin muktezâsım uygulamasını kolaylaştırdı. Hüseyin Pasa'mn hayatma ancak Valide Sultân'ın şefaati sayesinde dokunamamış ve Köprülü'nün onu îdâm etmeyi bir şikâyet zuhur ederek haklı görmesine talik etmiş olduğunu, evvelce beyân etmiştik. Lâkin Deli Hüseyin Paşa, dostlarının ihtarları üzerine, kapdânlıkta şikâyete mahal vermediğinden, bir sene geçmeden, daha kolay mes'ûl tutulmasına fırsat bulunur düşüncesiyle, uhdesine Rumeli valiliği tevcih olundu. Yeni vâlîye Edirne, Filibe, Sofya şehirlerinden istediğini ikametgâh seçmesine müsâade edilmişti. Hüseyin Paşa, sadrâzâmın zahirî sükûnetine güvenerek ve dostlarının ihtarlarını unutarak, boş kalan hazînesini doldurmak için yâhud tamahkârlık sâikasıyla, aynî olarak alınacak bâzı eşya yerine, bir miktar nakid tahsil etti ⁹⁰. Eğer Köprülü, Filibe kadısı Süleyman Efendi'yi, vâlînin haksız muamelesi hakkında ahâlî tarafından arzihâl suretinde Dîvân-ı Hümâ-yûn'a gizlice şikayetler gönderilmesine teşvik etmemiş olsaydı, ha-kîkatte bu para, alışlagelen şâir valilerin zulmen

Ordu kadısı Tekeli Abdülvehhâb, 19) Mardin voyvodası Maan'ın Siyâvuş, 20) Tekeli zorba Satılmış, 21) Erzurumlu Bakî 'zade Nebî Ağa, 22) Bektâş Tokmak Ömer Ağa, 23) Şâm zorbalarından Reşid Çorbacı, 24) Körbey, 25) Mar'aş Osmanbeğ-zâde, 26) Ken'ân Paşa imâmı, 27) Konakçı Abaza Mustafa, 28) Kilis kedhudâsı, 29) Hicâzîoğlu Ahmed, 30) Rimmâl Bekir, 31) Eski zorbabaşılardan Hasan.

⁸⁸ Bu yer hareketi Naîmâ'ya nazaran (s- 395) Haleb'de değil, İstanbul'dadır; şâir yerlerde dahî hissedilmiştir.

⁸⁹ Naîmâ, Aristo'nun Edvârü-Ekrâr risalesinden naklen büyük cinayet (mel-hame)lerle semavî ve arzî kazalar arasındaki rabıttan bahseder. (Müter-cim'in ilâvesi: «Melhame- kavga ve ceng mânâsına olup Hammer'in cinayet mânâsı vermesi doğru değildir. Naîmâ'mn bu konudaki ifâdesi şudur:

«Aristo Edvar tt Ekrâr nâm risalesinde der ki: Her ne zaman nâs beynine bir sebep ile fitne düşüp rûy-ı arzda nfl-hak yere sefk-i dimâ ve ishak-ı ervah oluna, elbette ya zelzele veya hüsûf veya gayrı cihetden bir beliyeye-i azîme zuhuru ve cflnib-i semâdan adetâ muhalif bir dâhiye ve beliyeye nüzulü emr-i mukarrerdir»

⁹⁰ Hüseyin Paşa «Filibe ve Sofya'ya varup hazînesinde nukûd kalmamakla le-vend ulufesine ve bâzı masarîfine imdâd zu'mu ile ol etrâfdan bir mıkdfir zahîre-bahâ cem' idfip ağniyâdan birkaç kimseyi gar&met-i mâliye için tec-rlm eyledi.. Naimâ. s. 393.

aldıkları akçelere nisbetle o kadar azdı ki, kimse şikâyet etmeyi hatırına getirmeyecekti.

Süleyman Efendi'nin şikâyetleri ulaşır ulaşmaz Deli Hüseyin Paşa İstanbul'a davet edildi. Hiçbir şeyden şüphelenmeksizin sadrâzâmın sarayına gittiğinde, Köprülü tarafından iltifatla kabul olundu ve kendisine samur kürk ikram edildi. Ertesi gün huzûr-u şahaneye çıktığında Pâdişâh kendisine gazâbâne hitâb ederek, ihmâl ve tama ile suçladı ve azarlamalara boğdu. Sadrâzâmın telkin ettiği şeyleri şiddetli tâbirlerle tekrarladı. İşte bu suretle Köprülü, hükümdarın elini kendi düşmanlarının îdâm kararım imzada kullanmakla yetinmeyerek, onları Pâdişâh lisânıyla tahkir etmek istiyordu. Bu vak'ada haksız bir hükmün vahşetini, öğretilmiş bir hitabenin istihzası ile ağırlaştırmaktan haz duydu. Kul —intikam almak için— efendisinin yalnız zaafını değil, talâkatini de kötûye kullandı.

Hak etmemiş olduğu bu azarlamaların hepsine, merd muhârib sâdece şu cevâbı verdi:

— «Pâdişâhım, bana edenleri Allah'a havale eyledim; çoktan öldürmek isterlerdi, bu arz-ı mahzarları (şikâyetnameleri) ismarlayıp getirirler.»⁹¹.

Yedikule'ye konularak kızlarağasının ve Valide Sultân'ın-şefaatine, askerin tehdîd edici tavırlarına rağmen, iki gün sonra îdâm olundu⁹².

İşte, birbirini müteâkib baş-mîrâhor, Mısır, Kıbrıs, Bağdâd vâ-lîsi mansıblarında bulunduktan sonra, dîn ve devlet için cihâdda muvaffakiyetle çalışmış olan Deli Hüseyin Paşa, bu suretle heder öldü. Girit seferi serdârlığında gösterdiği liyâkat ve kahramanlığın bedeli ve uzun hizmetlerinin mükâfatı olmak üzere, Hüseyin Paşa, başını cellâda teslim etmeye mecbur oldu. Hüseyin Paşa Yenişehir'de doğmuş, IV. Murad devrinde baltacılıkla saraya girmişti. Ancak fevkalâde bedenî kuvveti ve ok atmaktaki mahareti Pâdişâh'ın nazar-ı dikkatini çekti. Bir Acem elçisinin getirmiş olduğu yayın kirişini İstanbul pehlivanlarından hiçbiri çekemiyerek, silâh, kız-larağası dâiresinin bir köşesinde kalmıştı. Deli Hüseyin bir kış günü odaya odun getirmiş olduğu sırada, orada yalnız bulunarak, yayı çekmekle eğlenirken kızlarağası geliverince korkup kaçmaya tevessül etmişti. Kızlarağası kemanı (yayı) eski hâlinde görmeyince, kimin el dokundurmuş olduğunu sordu⁹³. Deli Hüseyin'e dolama giydirilerek huzûr-

⁹¹ Naîmâ, s. 399-

⁹² Panajotti (Panayoti)'nin raporu. Valiero, I, VI. s. 497, Deli Hüseyin nâmını bozarak «Chîreassam- yazar-

⁹³ Kızlarağası: «Bu kemana kim yapığdı?» diye suâl eder. Nöbetçi Yahya Ağa korkusundan «Baltacı Deli Hüseyin ocağa odun getirdi ve kemanı alup birkaç kere çekti. Sizin geleceğinizi işidince birakup kaçdı»

şahaneye götürüldü. Sultân Murad, her türlü cengâverlik sporlarında mahir olmakla beraber, baltacının maharetini, Acem elçisinin meydan okumasına muzafferâne cevâp vermesi ümidini verdiği için bilhassa takdir etti. Deli Hüseyin hemen mîrâhorluğa getirilerek, Revan fethinden sonra Mısır vâlîliğine ter-fî olundu. İnce ve tabîî fikirliliği ve hazırcevaplıkları IV. Murad'ın gizli ziyafetlerinde neş'e kaynağı olmuştu. Bedenî kuvveti ile şöhret kazanmış olması ve necîb ve heybetli çehresi özellikle kadınların bakışlarını üzerine çektiğinden, İstanbul sokaklarından atla geçtikçe kadınlar, Girit cenglerinde dînin kahraman mücâhidi olan şûh-tabîat Hüseyin Paşa'yı görmek için yoluna koşarlardı. Hüseyin Paşa gezerken takım takım kadınları gördükçe:

— «Selâmün aleyküm kadınlar, cennet çiçekleri, yer melekleri! Ulemâ, sulehâ ve yarar kucak yiğitler sizden doğar, Allahti Teâlâ sürünüze bereket versin. Bizi duadan unutmayın!» derdi ⁹⁴. Erkek ve kadın o vakit feryâd ederek:

— «Allahü Teâlâ seni Pâdişâh'a bağışlasın! Kahraman vezîr olunca böyle olmalı!» diye duâ ederlerdi.

Şüphe yoktur ki halkın Hüseyin Paşa hakkındaki muhabbeti, intikam adamı olan Köprülü'yü, onun yokedilmesini hızlandırmaya sevk ediyordu.

Şeyhülislam Bolevinin Azledilmesi

Müftî Bolevî ⁹⁵ Köprülü tarafından en büyük ilmîye makamına tâyin edilmiş olmakla beraber, Deli Hüseyin Paşa'nın idamının meşru olduğuna dâir fetva vermekten ısrarla imtina etmişti. Sadrâzâmın ısrarlarına dâima şu cevâbı verirdi:

— «Bu adamın ne hatâ işlediğini bilmiyorum; bununla beraber hâlâ dîn ve devlete faal bir şekilde hizmet edebilir.»

Bundan başka Bolevî, Köprülü'nün son olarak Pâdişâh'a tavsiye etmiş olduğu Bursa seyahatinin münâsib olmadığına dâir bir arî-za takdîm etmişti: Bolevî bu arîzada Anadolu'ya gitmektense, Girit adasında Venediklilerle başarılı bir savaş için lâzım gelen tedbîrlerin alınmasının daha doğru

dedükde ağa mesrur olup: «Tiz Deli Hüseyin'i çağırın» dedi. Baltacı kâhyası ve eskileri: «Asılacak- Ağanun odasına girersin, tek durmazsın, ona buna yapıyorsun; senin turnaklarını döğötmN diyerek inciderek getirdiler. Ağa kem&m eline verdi; •Çek imdi göreyim,» dedi.

⁹⁴ Natmâ'dan alındı, s. 401. (Mütercim)

⁹⁵ Bolulu Hüseyin Efendi. Hammer, bizim târihlerin Bolevî tâbirini aynen nakl ve tekrar eder. (Mütercim) (Bolevî, Bolulu demektir. Haz.)

olacağını î mâ ediyordu ⁹⁶. Pâdişâh, müftî'nin arzısını sadrâzama vererek:

— «Şimdiye kadar senin himaye etmiş olduğun mollayı sürmeyi, yâhud katletmeyi senin re'yine bırakıyorum.» dedi.

Köprülü, müftînin azliyle Mihaliç'a sürülmesi ile iktifa etti. Onun yerine Rumeli kazaskeri olmak szfatiyle, kanunî usûle göre, diğerlerine tercihân müftî makamına, çıkma hakkına sâhib olabilen Bursalı Mehmed Efendi ⁹⁷ tâyîn olundu.

Hüseyin Paşa'nın vefâtiyle açılan Rumeli Valiliği Hısım Mehmed Paşa'ya, Bosna valiliği eski sadrâzamlardan Melek Ahmed Paşa'ya ⁹⁸ ve îdâm edilen Fazlı Paşa'dan boşalan Budin valiliği Sey-dî Ahmed Paşa'ya verildi.

Bu vakıalardan sonra, Girit serdârı bulunan sabık kaymakam KÖr Hasan Paşa —ki Nakkaş Hasan isyanında parmağı bulunmasından kuşkulaniılmakta iken yalnızca memuriyet mahalline gitmek üzere olması sebebiyle hayâtını muhafaza edebilmişti— müftî Bolulu Hüseyin Efendi'ye göndermiş olduğu ve onun da Pâdişâh'a takdîm edip, zât-ı şahanenin Köprülü'ye vermiş bulunduğ u bir mektupta, îdâm hükmünü tacil etti. KÖr Hasan Paşa, düşüncesizce, eğer sadrâzam bizzat Girit'e gelemmezse, adanın fethinin ümîd edilemeyeceğini söylüyordu ⁹⁹. Köprülü, bu mektupla mühr-i hümayûnun kendisine gönderilmesini î mâ eder sandı, derhâl îdâmını bildiren bir emir gönderdi; lâkin Hasan Paşa, fermanın gelmesinden iki gün evvel eceliyle vefat etmiş olduğundan, katline hacet kalmadı. Ser-dârlık hizmeti Tavukçu Mustafa Paşa'ya verildi.

Limni'nin ele geçirilmesi ile devlete yaptığı hizmetinden dolayı îdâmı geciktirilmiş olan eski kapdân Topal Paşa da, îdâm edildi. Halefi olan Hüsâm-zâde Alî, paşa'yı Sakız'da amiral gemisine (baştar-deye) gelip kendisini görmeye davet ederek, hatt-ı hümayûn okunur okunmaz

⁹⁶ Az aşağıda okunacağı gibi, Hüseyin Efendi, sadrâzamanın Girifte bulunması lâzım geleceğine dâir Girit serdârı Hasan Paşa tarafından gönderilen mektubu arzısına eklemiş, Köprülü bu mektuba sadâret talebi mânâsı vermiştir. (Mütercim)

⁹⁷ Uşşâkî-zâde'nin Terftüm-î AhvATine müracaat, nr: 379-

⁹⁸ Melek Ahmed Paşa bu münâsebetle I. Murad'ın Kosova sahrâsındaki türbesini yeniden yaptırdı. Evliya Çelebi'ye bakınız. (Evliya o vakte kadar türbenin muhafaza edilmemiş olmasından şikâyet eder. Mütercim)

⁹⁹ Mektupta: «Girit adasının tamamen fethi sadrâzamanın bizzat bu tarafa gelmesine muhtaçtır. Mühr-i şerif gelmedikçe buranın fethi mümkün değildir, diye durum bildirilmişti. Köprülü, Müftî Efendi Hasan Paşa'yı sadrâzam olarak görmek istiyor fikrinde bulundu. Naîmâ, s. 404. Anlaşılan «mühr-i şerif gelmedikçe» sözünden şüphelenmişti. Vâkiâ mühr-i şerif, onun hâmuî olan sadrâzamdan kinaye olabilir; nasıl ki daha önceleri İbşîr Paşa'nın gelişinin gecikmesinde şeyhülislâm «Mühr-i şerifin bu sırada taşrada bulunması İsa-bet oldu. demişti. Lâkin Köprülü'nün verdiği mânâya da geldiğinden, KÖr Hasan Paşa'nın kâtibî dikkatsizlikle yazmış olsa bile, şeyhülislâm efendi farkına varmalıydı. (Mütercim)

kadırgadaki esirlere boğdurdu. Hüsâm-zâde, almış olduğu kapdânlık makamında uzun süre kalamadı; vebadan vefat ederek, makamını oğlu Abdülkadir Paşa'ya bıraktı (16 Mayıs 1661)¹⁰⁰.

Osmanlı Donanmasının Atalya Önünde Hezimet

Yeni amiral, ilk icrâatı olmak üzere, Attalya (Antalya? Adalya?) sancağı beği olan Kör Bey unvânıyla mâruf Mustafa Paşa'yı ten-kîl etti. Kör Bey, sonradan Haleb'de Abazalılarla birlikte îdâm edilen kadı Abdülvehhâb ile beraber birkaç defa isyan çıkarmış, bu sefer de şehre kapanarak kıyam etmişti. Abdülkaadir Paşa Atal-ya'ya gitmek üzere Sakız'dan Rodos'a yönelmiş olduğu halde, George Morosini'den Priuli'ye yazılmış olan mektupları taşıyan bir brîk se-finesinin ele geçirilmesi üzerine, Sakız'a döndü. Oradan Zea ve Uzunada'ya doğru yelken açtı. İki deniz kuvveti karşılaşır karşılaşmaz bir fırtına çıkararak iki donanmayı ayırdı ve Osmanlı gemilerini birçok kadırgaların kaybı ile dağıttı. 26 Ağustos 1661 günü güneşin doğmasıyla beraber, Venedik donanması Milo yakınında Osmanlı donanmasını tam bir intizamsızlık içinde görerek, hücum etti. On kadırğa direksiz olmak üzere Milo limanına kaçtılar. Altısı battı. Diğer ikisi Venediklilerin kapdân gemisi ve Malta kadırgaları tarafından rampa edilmek suretiyle zabtedildi. Bu cengde Os-manlılar'ın zayıtı 4.000 Ölü ve yaralı olarak tahmin olunmuştur. Venedik amirali de bir kalyonun kaybindan dolayı müteessif olmuş ve bunun içindeki 110 Müslüman esîr Türkîer'in eline düşmüştür¹⁰¹.

Bu mağlûbiyetine rağmen Abdülkaadir Paşa Atalya'ya doğru yoluna devam etti. Toplarını karaya çıkardıktan sonra şehri muhasaraya başlamak üzere iken ahâlî' tarafından husûsî bir hey'et gelmiş ve karşılık olarak paşayı teslim edeceklerini vaad ederek, şehre top atılmamasını istirham etti.

¹⁰⁰ De Lacrobt'nın Devlet-î Osmâniyyenin Ahvâl-î UmAmtyesi'nde «Osmanlı Deniz Kuvvetleri Rûznâmesi, n, s. 215. Naîmâ, kapdânlıgm bu değışmesinden hiç bahsetmez. Haa Kalfa'nın Takvımt't-Tev&rlh'ine nazaran Hüsâm-zâde 1072/1662'de vefat etmiştir. Lâkin donanma tercümâm Paul Omero'nun Rûz-nâmesinde (ki Kûsâm-zâde'ye «Mazamama» adını verir) (1661'de vefat ettiği yazılıdır. [Râsid Târihi'nde, (İstanbul matbuu, c. 1, s. 23) 1072 vekayiinden olmak üzere. Hüsâtn-bey-zftde'nin vefatı ile kapdânlık oğlu Abdülkaadir Paşa'ya verilmişken, bemen ardından Diyârbekir eyâletinden ayrılmış (dan Mustafa Paşa'ya verildiği yazılıdır. (Mütercim)

¹⁰¹ Hammer bu tafsilâtı Venedikliler'den almıştır. Naîmâ .Üç dört saat ceng olunarak bi-nihâye kimseler mecruh ve şehid» olduğunu yazar. Fakat müteakiben, düşmanın otuzsekiz top çeker büyük bir kalyonuna rast gelinip içindeki ikiyüz düşmanın öldürüldüğü ve yüzon nefer esir ile kalyonun zab-tolunarak telâfi-î mâfât edildiğini ilâve eder. Osmanlı donanmasının yoluna devam etmesinden de anlaşılır ki, bizim tarafın zayıtı pek çok değildi. Naîmâ bu bahiste Abdülkaadir Pasa ismini hiç anmaz. (Mütercim)

Hakîkaten şehir ileri gelenleri Kör Bey*ⁱ, birkaç bin duka vererek affa nail olabileceğine inandırmış idiler. Kör Bey, kardeşleri, kâhyası ve bölük-başısıyla birlikte şehri terk edip amiral gemisine gitti. Bunlar gemiye girer girmez boğularak cesedleri denize atıldı. Âsîlerin başları ile Kör Bey'in müsadere edilen malları İstanbul'a gönderilerek, sadrâzâmın Milo yakınındaki çengin kaybedilmesinden doğmuş olan hiddetini teskin etti. Kapdân Paşa kendisi için de ahâlîden 100 keseden fazla almıştı. Sadrâzam, donanmanın uğradığı kazadan dolayı ta'zîyet bildiren bir kâğıdla, hakkında Pâdişâh'ın duyduğu infiali bertaraf etmeye çalışacağını kapdân paşaya îmâ etti ve donanmayı İstanbul'a getirmesini emretti. Köprülü sözünde durdu: Abdülkaadir'in hayâtına dokunulmadı, fakat makaamı, sadrâzâmın dâmâdi Mustafa Paşa'ya verildi.

Mısır'da İhtilâl

Anadolu, Abaza'nın isyanı ile umûmî bir ihtilâl içine düşmek tehlikesinde iken Yukarı Mısır'da da isyan ateşi alevlenmişti. Memleketin başlıca reislerinden ve nüfuzu derecesinde zengin olan Cir-ce beği Mehmed, uhdesine emîrül-hacck (hacc kabileleri kumandanlığı) verilmesine muvafakat etmemesinden dolayı intikam almak için, Mısır Vâlîsi Şehsüvâr Mehmed Paşa'yı taretmek tasavvur ve tertibinde bulunmuştu. Beğîik memuriyetinin yenilenmesi için kendisine kaftan giydirileceği gün, bu tasavvuru uygulayacaktı. Bu maksatla yeniçerilere, azablara, Kaahire'nin yedi ocak yerli askerine avuç avuç altın dağıtmıştı. Şehsüvâr, vaktinde haber alarak askerini topladı. Mehmed Beğ*ⁱ bizzat görmekten imtina ederek kaftanını gönderip, Circe'ye dönmesini emretti. Şehsüvâr tarafından gönderdiği arz üzerine, Mehmed Beğ*ⁱin azlini ve yerine Ahmed Beğ*ⁱin tâ-yinini emreden bir hatt-ı hümayûn geldi. Memlûklerin reisleri, yedi ocak ağaları, kâşifler, eskiler bu emirlere itaat gösterdiler. Lâ-idn Mehmed Beğ, kendisinin Habeş eyâletine tâ-yîn edildiğine dâir olan hatt-ı hümayûna muhalefet ederek, kuvvete kuvvetle karşı koymaya azmetti. Toplar döktürdü ve hattâ Naîmâ'nın rivayetine göre sikke kestirmek ¹⁰² derecesine kadar gitti.

Şehsüvâr, isyanı bastırmak için yeni askerler topladı. Mukaddes Sancağı

¹⁰² Naîmfî. s. 307, sikke kestirdiğini değil, nâmına hutbe okuttuğunu mesmû'dur (İşitmiştir) diye naklen rivayet eder. (Mütercim)

¹⁰³ emîrül-hacclığa getirilen Kaytas Beğ'e vererek, Kaahire'nin yedi fırka muntazam askeriyle âsîler üzerine yürümesini emretti. Mehmed Beğ Menfalût'a kadar ilerlemişti. Havvâre aşireti şeyhi, onun yokluğundan istifâde ederek, Circe Beği'nin an-barlarını yağma etti. Menfalût yakınında Milo denilen mahalde iki asker karşı karşıya geldi. Mehmed Beğ, kesin bir mağlûbiyete uğradı ve —evvelce hazînelerini taşıyan 500 hecin devesini ve 300 kısrağı vahalar tarafına göndermiş olduğu gibi— kendisi de o tarafa doğru kaçtı. Kaytas Beğ peşinden koşarak vahalara biraz mesafesi olan Kasr boyunda yetişti. Hecinlerden canlı metrisler yapmış olan Mehmed Beğ, cesurca karşı koymasına rağmen, gerek kendisi, gerek belli başlı zabitleri esîr düşerek, zincirler içinde Kaahire'ye gönderildiler ve orada îdâm edildiler. Başlı harb armağanı olmak üzere İstanbul'a gönderilerek, Anadolu'dan takımı ile gelmiş olan başlara ilâve edildi.

Bir seneden beri, her gün saray girişinde başlıca âsî reislerin den yirmi otuz kişinin başlarının teşhir olunduğu görülmüştür. Osmanlı müverrihleri cellâdın satın altında isyanlarının cezasını görmüş olanların miktarını birkaç bine çıkarırlar. Circe beğliği has-oda hademesinden Turna Mustafa Ağa'ya verilerek, onun yerine seferli odasından şâir Abdi Halîfe geçmiştir. Abdi Halîfe, Kâğıdhâne'de doğmuş olduğundan, bu şahane mevkî kendisini şâir yapmıştır; daha sonraları bu istidadı müverrihliğe dönüşmüştür ¹⁰⁴.

İsmail Paşanın Şiddetli Hareketleri

8 Şâbân 1069 - 1 Mayıs 1659'da, Pâdişâh —mahırları günden güne ilerlemekte olan âsîlerin bakıyyesi aleyhine yapılan askerî hareketlere daha yakın olmak için— Bursa'ya gitti. Üsküdar'a geçtiğinde, otağ önünde Abaza'nın o zamana kadar saklanmış olan dîvân efendisinin, Surre'den akçe çalmakla itham edilen Şâm emîrül-1-hacc kahyasının başlan teşhir edildi. Sabık Anadolu Valisi Canmirzâ Pa-şa'nın, Abaza'ya ihanetle Devlet'e yapmış olduğu hizmet, birincisinde affına sebep olmuş ise de, hakkında ortaya çıkan yeni şikâyetler îdâm hükmüyle neticelendi ve başı kesildi. Diyârbekir kah-yâyeri (kâhyanın müracaat olunacak adamı) olan ve eskiden sadrâzam îbşîr Paşa'nın silâhdârlığımda bulunan Parmaksız Alı Ağa, Circe beği maktul Mehmed Beğ'in mahremi Hasan, Suriye ve Ta-rablus ahâlîsini isyan

¹⁰³ Aynı eser-

¹⁰⁴ Vezâretle nişana mevkiine kadar yükselmiştir. Hâs-odaya girdiği zaman şu târihi söylemiştir: Böyle ilham oiundu târihtim Hâs-oda, Abdiyâ, mübârek-bâd (1069)

ettirmiş olan Softa Mehmed Paşa'nın yeğeni de aynı akibete uğradılar. Edirne kadısı iken zulümlerinden dolayı Bursa'ya sürülmüş, fakat âsîlere karşı şehri savunmuş olmaktan dolayı affedilmiş olan Şâmî Numân Efendi, Bursa'da dahi zulümlere cür'et ettiğinden îdâm edildiği gibi, Atmeydanı ağalan aleyhine asker gönderildiği zaman yavaş davranmasının cezası olarak sabık bostancı Pir Ama (Hasan Ağa) da ortadan kaldırıldı. Bursa'daki hazî-ne-i hümayûna âit mukaddes emânetlerin en kıymetlisi olan Hz. Peygamber'in hırka-i şerifi (Bürde), saray halkının ihtiramla temâ-şâ eylemeleri için bir taht üzerine konulmuştu ¹⁰⁵. Pâdişâh, İstanbul kaymakamı İsmail Paşa'yı getirterek kendisine müfettiş (büyük inquisiteur) ¹⁰⁶ unvanını verdi. Paşa, vezirlik vazifelerinin yerine getirilmesinde faal ve gayretli olduğu halde, erkeklik ve kocalık balonundan bünyesinin zaafından dolayı, haremının ve özellikle Ken'ân Paşa'dan dul kalmış olan zevcesi sultânın hakaretlerine hedef olmuştu. Müfettiş sıfatıyla bütün Anadolu'yu ve Arabistan hududuna kadar Suriye'yi dolaşarak, son isyanda en az parmağı olanlar hakkında bile ve suçluların mertebelerine asla riâyet etmeksizin, son derecede şiddetle muamele etmişti. Tâlîmâtı gereğince sipâhî, sâdât ve reâyâ defterlerini de muayene edecekti. Bir takım şahıslar, sâdât'tan denilerek, usulsüz muâfiyetnâmelerle vergiden kurtulmuş idiler. Ereğli'de yeşil sarık sarmak hakkını almış olan 200 kişinin 20'den fazlası, Peygamber neslinden olmanın alâmet-i farikası olan bu kıyafeti terketmek zorunda kaldılar. Konya'da sekiz mevlevî dervîşi, şüpheli şahıslardan olduklarından, tevkif edildi. Bunlar huzuruna getirildiği zaman İsmail Paşa:

— «Seyahatte olan mevlevîler ya Mesnevi okurlar, ya ney çalar, yâhud semâ* ederler; siz de bu üç şeyden hangisini bildiğinizi isbât ediniz» dedi.

İçlerinden yalnız dördü ¹⁰⁷ iddiâlannı isbât edebilerek, diğer dördü —ki hakîkaten kıyafet değiştirmiş âsî idiler— îdâm edildi.

Bu kadar büyük memurlann harîsâne tasavvurlanni yerle bir eden birçok idamlar arasında, eski sadrâzam Gürcî Mehmed Paşa'nın 110 yaşına vâsü olup da, tabîî Ölümle Ölmesi hayretimizi mûcib olur. Otuz sene müddetle Asya'da Şâm, Haleb, Diyârbekir, Erzurum valiliklerinde

¹⁰⁵ Hırka-i şerife-i Hazret-i Resûl-i Ekrem (s.a.v.), sil&hdâr ağa şakin olduğu odanın penceresine muttasıl bir suffe-i mürtefi'anun kuşesinde kürsî üzerine vaz' olunmuşdu. Her gece mu'tâd-ı kadîm üzere hâs-oda ağalarından nöbetçi olanlar öd ve anber ile tebhîr idüp kurb-i şerifimde mukîm olurlardı.» Natmâ, s. 414. (Mütercim)

¹⁰⁶ İsmail Paşa'nın teftişleri ne kadar şiddetli olursa olsun, papazların inquisitian (engizisyon)'una benzemek ihtimâli yoktur. (Müterdin)

¹⁰⁷ Biri Mesnevi okudu, biri ney çaldı, ikisi semâ eyledi; Naîmâ, s. 417. (Müter-)

bulunduktan sonra, hemen hemen 100 yaşında iken sadrâzam olmuş, fakat yaşının pek ilerlemiş bulunmasından ve ehliyetsizliğinden dolayı, uzun zaman geçmeden mevkiini terketmeye mecbur kalmıştı. On sene daha yaşayarak, bu müddet içinde on sadrâzam değişikliği görmekte kendini teselli etmiştir.

Anadolu'da âsâyîş henüz istikrar bulmuş olduğu halde, Köprülü, prensip edindiği ıslâh ve tenkil kaaidelerini yeni bir faaliyetle ele aldı. Vilâyetlere üç sene için gönderilerek «nöbetçi» unvanını alan ve sonraları «yerli kolu» denilen yeniçeriler, Şam'da Bâb-ı Hümmâ-yûn'un emirlerine itaat etmek istememişlerdi. Köprülü, payitaht yeniçerilerinden bir fırkasını yeniçeri ağası Alî Ağa'nın emri altına vererek, âsîlerin İstanbul'a gönderilmesini ve diğer fesâd tahrikçilerinin idamını emretti. Alî Ağa'nın vazifesini yerine getirmede gösterdiği şiddet, kendisine Sayda eyâleti verilmekle mükâfatlandırıldı. Bu valiliği sırasında Dürzi emirlerini yakalamaya çalıştı ise de, mümkün olmadı. Halefi Mehmed Paşa daha başarılı oldu: Arnavud Hasan'm yardımıyla Maan (Kırmızı Bayrak) aşireti reislerinin en nüfuzlusunu esir ederek, sonra Maan aşiretinin yeminli düşmanı olan Ak-bayrak ümerâsi ile ittifak etti.

Timak Tesisatı

Süvari tîmâr ve zeametlerinde ortaya çıkan suistimâllere çâre olmak üzere Köprülü, gerek Avrupa'da, gerek Asya'da olan timâr ve zeamet mutasarrıflarının berâtlarını yenileme zaruretini emretti. Berât yenilenmesi şimdiye kadar pâdişâh değişikliğine münhasır olduğundan, bu tedbîr büyük dedikodulara yol açabilirdi. Lâkin sadrâzam, bu münâsebetle ödenmesi gereken akçenin yarısını terketti.

Akdeniz (Çanakkale) Boğazında Yeni Kaleler İnşası

Köprülü Paşa, gözlerini ordudan Akdeniz Boğazi'na çevirerek, yeniden birçok kaleler inşâ edip de Boğaz'ı ecnebi donanmaları için geçilmez bir hâle koymayı düşündü. Murad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Valide Sultân bu tasavvuru bütün gücüyle desteklemişti. Lâkin hazîne bu inşâatın gerektirdiği 40.000 guruşu Ödeyemedikten başka, onlarda muhafız kuvvetleri bulunmasını menfaatlerine muvafık görmeyen civar köylerin ahâlîsi tarafından şikâyetler ortaya çıkması üzerine, terk olunmuştu. Şu bahane

ortaya konulmuştu: Boğaz girişinin iki tarafındaki burunların arasında bulunan mesafe pek çok olduğundan, bataryaların top ateşleri karşılıklı olarak birbiriyle buluşamayacak, bir de su bulunamayacaktır. Köprülü'nün sarsılmaz azimliliği önünde bütün bu müşkilât ortadan kalktı: Donanma kış mevsimini Boğaz girişinde geçirmek için emir alarak, taifesi, Boğaz kumandanı Frenk Ahmed Paşa'nın nezâretinde mimar Mustafa Ağa tarafından yapılan inşâatta istihdam edildi. İki kale muntazam bir dörtgen (kare) teşkil etti ki, her cebhesi 300 zira' uzunluğundaydı; biri Kilidü'l-Bahir, diğeri Seddül-Bahîr adlarını aldı. Hâlbuki Sultân II. Mehmed tarafından Anadolu sahilinde inşâ edilmiş olan kale, yakınında çömlek imâlethânesi bulunmasından dolayı Çanakkalesi mütevâzi ismini almıştı. Yine o sahilde diğeri bir kaleye Kumkalesi ismi verilmişti.

Civar köyler ahâlîsi, kalelerin inşası için gerekli levazımı tedârikle mükellef oldukları için, Frenk Ahmed Paşa ve mîmâr, yaptıkları zulümlerle büyük meblâğlar toplamaya muvaffak oldular. Özellikle mimarın ahâlî hakkında insanlığa sığmaz surette gösterdiği şiddetten ve aşın tamâmdan, ziyâde kin ve nefrete yol açmıştır. Bir gün Frenk Ahmed, kabahatsiz bir müslümanı öldürünceye kadar niçin doğmuş olduğunu sorduğunda mîmâr: «Böyle iktizâ eder» demekle yetinmiştir. Zât-ı şâhâne Bursa*dan Edirne'ye dönerken (Muharrem 1070 - Eylül 1659), yeni inşâatı ziyaret etti ve çok miktarda top konulmasını emretti. Anadolu tarafındaki kalenin muhafazası için daha önce ibtâl edilmiş olan Bolu, Kastamonu, Hüdâven-digâr, Biga, Karesi sancakları timarları üçer bin akçelik gedik ti-mâra tahvil edildi. Rumeli kalesinin muhafazasına Silistre, Niğbo-lu, Çirmen, Kırkkilise, Vize, Doğancı timârları sahipleri görevlendirildi. Yine bu sene Fahreddîn oğlu Maan-zâde Hüseyin Ağa Hindistan pâdişâhı Cihân-şâh nezdindeki sefaretten avdet etti. Üsküdar'a vardığında, Cihân-şâh'ın oğlu ve halefi Murad-bahş'm mektuplarını Pâdişâh'a takdim eyledi. Bu mektuplarla birlikte gönderilen hediyeler şunlardır: Ortasında elli kıratlık tulânî bir elmas ve etrafında küpe şeklinde asılmış büyük elmaslar bulunan bir sorguç, bütün kılıfı ve bendleri murassa bir altın kılıç; on bohça Hind şâl ve kumaşları ¹⁰⁸. Pâdişâh, gittiği memlekette en güzel olarak ne görmüş olduğunu sorunca, Hüseyin Ağa, Boğaz'm mevkiine kıyâs olunabilecek hiçbir şey olmayıp bu letafetin Hindistan'ın mahsûllerine ve sînâî mucizelerinin cümlesine üstün bulunduğunu söyledi. Hüseyin Ağa'nın Hindistan'a varışı,

¹⁰⁸ Zübde, varak: 136.

Cihân-şâh'ın dört oğlu arasında çıkan dahilî muharebe zamanına tesadüf etmişti. Dört şehzadeden en büyüğü olan Murad-bahş'm eline düştü. Murad-bahş, Osmanlı sefirini ve beraberindeki hediyeleri alıkoymuş ve babasının vârisi olmak sıfatıyla Pâdişâh'ın nâmesine cevap yazmıştır. Lâkin bir müddet sonra tahtı, kardeşi Evrengzîb'e bırakmaya mecbur olmuştur.

Eflak Voyvodasının Tayini

Yukarıda görmüştük ki, Köprülü, Yanova'dan döndüğünde Bu-din Valisi Ken'ân Paşa ile Silistre Vâlîsi Can Arslan Paşa'yı, Tran-silvanya'da asayiş muhafaza etmek için bırakmıştı. Eflâk voyvodası Mihne, Can Arslan Paşa'ya müracaat etmeksizin, Ken'ân Paşa'-dan memleketine dönmek için ruhsat almıştı. Ahmed Paşa, Mihne'-nin göğsüne şiddetli bir darbe indirerek:

— «Bre mel'ûn! Ben Silistre Vâlîsi bulunduğum için, memleketine dönmek için yalnız benden izin alacak değil miydin?» diye bağırды.

Bu tahkir, Prenslük tahtına yükselişinde Eflâk arşidükü olmak üzere bir papaz tarafından tâc giymiş olan Mihne'nin, bu mağrur Rum'un kalbinde sönmez bir husûmet doğurdu. Mihne, o zamandan itibaren Bâb-ı Hümâyûn'dan bu unvanını tasdik eden bir berât almak için elinden geleni yapmıştı. Mâahaza ihtiyat, kendisine bu hareketi geçiştirmesini emreylemiş, fakat ilk fırsatta intikam almayı tasarlamıştı ¹⁰⁹. Bir müddet sonra Silistre yolunda Mihne'nin adamları, Arslan Paşa'nın üzerine hücum ettiler. Paşa, Zinestova'-nın karşısında, Tuna'nın öte tarafına kaçmak suretiyle ancak kurtulabildi.

Mihne, Konstantin Kantakuzen (Constantin Cantacuzene)'in ve Moldavya Prensi Ghika nezdinde mülteci bulunan damadının amansız düşmanı olduğundan, gerek Ghika'yı, gerek mültecisini mahvetmeye karar vermişti. İstanbul'da Ghika aleyhinde suçlamalarda bulunmak ve Bâb-ı Hümâyûn'un Rakoczy'ye halef tâyin ettiği Barcsay aleyhine Rakoczy ile ittifak akdetmekle işe başladı. Konstantin Kantakuzen İstanbul'a davet edilerek Mihne'nin suçlamalarından zimmetini temize çıkardı ve kendisine atfolunan sadakatsizliğin kendisini suçlayan şahsa âit olduğunu kesin bir şekilde isbât etti. Bunun üzerine Mihne, yüzünden maskeyi kaldırarak, Bâb-ı Hümâyûn'a sâdik olan Boyarlar*! îdâm ntmek suretiyle açıkça isyan etti ¹¹⁰.

¹⁰⁹ Engel, Eflâk Tmîti'hde Mihne'nin isyanı sebebinden bahsetmez. Nalmft, (c. 6, s. 434) tafsîten söyler.

¹¹⁰ Engel, Eflâk Târîhi, s. 305. Mihne Bulgar piskopos ve papazların Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırdı; saflarında beyaz haçlı altı kırmızı bayrak vardı. Relat. di Constaotinopoîl'de şunlar okunur: .İl Michne

Boyarların bir takımı boğuldu; diğerleri sarayın pencerelerinden avluya atıldı. Mızraklı nefarlerin ayakları altında çiğnenen cesedle-ri, dînî merasim yapılmaksızın gübre yığınları üzerine bırakıldı. Maktullerin zevceleri, kocalarının servetlerinin nerede bulunduğunu söyletmek için, en korkunç işkencelere tabî tutuldu. Tergovişne, Mihne'nin süvarileri tarafından muhasara edilerek, orada bulunan Türkler'in cümlesini piyade askerleri kılıçtan geçirdiler. İbrail ve Yergök (Yerköki; Yerköyi) yağma edilerek ateşe verildi. Mihne 10.000 Eflâklı ve Miges kumandasında 100.000 Macar'la Ghika'nın üzerine yürüyerek Yaş önünde onu hezimete uğrattı. Ghika, Ben-der'e kaçmaya mecbur oldu. Bâb-ı Hümâyûn'un emri üzerine 50.000 Tatar'la imdadına gönderilen kalgay Gaazî Giray*ı orada bulacağını ümîd ediyordu ¹¹¹. Lâkin kendisini emniyette görmeyip, Ben-der*'den Edirne'ye iltica etti.

Eflâk ve Transilvanya'da cereyan eden vak'alara dâir ilk alman haberler üzerine Pâdişâh, Kırım Hânı'na sefere çıkıp Eflâk'ı zab-tetmesini emretmişti. Bu yeni sefer bâzı idarî değişiklikleri icâb ettirdi. Bosna Vâlîsi Seydî Ahmed Paşa Budin Valiliğine, Moldavya ve Eflâk cenglerinde yıldızı parlayan Elbasan sancak-beği Mehmed Beğ de Silistre Valiliğine getirildi. Hâmisi ve memleketlisi olan Köp-rülü'ye iltica etmiş bulunan Ghika, Eflâk voyvodaliğine oturtuldu ve Lupul (Leopol)'un oğlu olup o zamana kadar Yedikule'de tutuklu bulunan Stepan, Moldavya Prenslğine terfî kılındı.

Tatarlar, bir fırka Leh ve Kaçak ile takviye bulmuş oldukları halde, Moldavya hududunu aşarak Yaş civarında Başluyî sahillerinde Eflâk ve Sziklet birleşik kuvvetleriyle harbetmişlerdi. Bu ceng, ancak üç gün sonra, Tatarlar lehinde sona erdi. 12.700 Macar ve Eflâkh, muharebe meydanını cesedleri ile örttüler. Bunlardan bir-çoğu Başluyî sularında ve bataklıklarında sefilâne can verdiler. Ahıs-ha fâtihi ihtiyar Ken'ân Paşa tarafından içoğlanı olarak terbiye edilmiş olan entrikacı Mihne, Arapça'ya, Farsça'ya, Türkçe'ye vâkıftı; uzun müddet babalarının dînîni değiştirip müslüman olmak istiyor gibi görünmüş, buna herkesi inandırmak için îslâm âdetlerini ve elbisesini ihtiyar etmişti ¹¹². Mağlûbiyeti üzerine

Voivoda di Valechia disgustato delta Porta si mise in penslere di caddare Ìl Turco da Constan-tinopoli havendo fatto corrisponzenza colli vescovî e ecclesiastici di Bulgaria.»

¹¹¹ Engel, yalnız 20.000 Tatar der. Naîmâ, tUâkis 50-000 yazar, s- 432.

¹¹² isyân eden Eflâk voyvodası Miline dedikleri müfsîd ki tazeliği eyyamında Ahîshâ .fâtihi Koca Ken'ân Paşa'nın yirmi seneden müteceviz içoğlanları arasında terbiye olunmuş bir tâze-rû idi, samur kalpak ve elbise-i fâhire ile müzeyyen ve nînü ni'mete müstagrak olarak arabî ve fârisi ve türki ki-tâblar okuyup yazar¹ ve «ileride Müslüman durum, derdi. Murâd-ı Râbi zamanında Eflâk beğliğine (alışırdı. Muahharan beğ obnuşiken küfrân-ı ni'met ile bu kadar fitne ve fesada bâis oldu. (Naîmâ'dan, s. 434, Mütercim)

Transilvanya'ya sığınmaya mecbur oldu. .Eflâk voyvodasının ikaametgâhı olan Ter-govişne hisarı Pâdişâh'ın emri ile yıktırılıp, Eflâk Prensi'nin sarayı Bükreş'e nakledildi. Rokoczy, Deva yakınında, Siyavuş Paşa'nın biraderi Eğri sancak-beği Sarı Hüseyin Paşa'ya ve Budin Vâlîsi Seydî Ahmed Paşa'ya mağlûb olarak (22 Kasım 1659) —harp meydanında 3.700 ölü ve galiblerin eline 60 bayrak ve 6 top bıraktıktan sonra— Szasvaros'a (Broos) kaçmıştı.

Rakoczy'nin Sonu

Ertesi sene bahân başlarında (5 Şâbân 1070 - 16 Nîsân 1660) kapdân Âlî Paşa'ya Edirne'de, Erdel üzerine gidecek ordunun ser-dârlığı tantanalı bir surette verildi. Derhâl Belgrad'a gitti; orada Dîvân-ı Hümâyûndun bundan sonraki emirlerini bekleyecekti. Za-ğarcı-başı onbeş alay yeniçeri ile hemen serdâr ordusuna iltihak etmek üzere emir aldı. Seydî Ahmed Paşa'nın kendi üzerine gelmekte olduğuna dâir aldığı haberden sonra Kakoczy, Hermanstadt muhasarasından vazgeçerek, silâh taşımaya muktedir adamlarını yanına alarak Clausenburg'a doğru kaçtı. Kapus ve Gyula arasında mevkiine tahkim ederek, bir muharebeye girişmeye karar verdi. Muharebe, Clausenburg ve Szamosfalya arasında Szamos şehrinin sağ sahili üzerinde vuku buldu. Rakoczy yine mağlûp oldu ve bu sefer ağır surette yaralanmış olarak Grosswardein (Varat) hisarına firar etti, onsekiz gün sonra orada öldü. Rakoczy'nin mağlûbiyetinden alınan 4.000 baş, mızraklar üzerine saplanarak harp armağanı olarak Rum ve Ermeniler vâsıtasıyla Edirne'ye ulaştırıldı ve sadrâzamın huzurunda ayaklar altına atılarak köpeklerin Önüne terkedildi. Bu muvaffakiyet haberleri üzerine Pâdişâh, üçüncü defa olarak Edirne'ye gitmek niyetinde bulundu; lâkin Köprülü, Erdel'den beklenen paranın henüz gelmediğini beyân ederek muvafakat göstermedi.

Bir hatt-ı hümâyûn Seydî Ahmed Paşa'ya, esîri olan Barcsay'ın Erdel Prenslîğine oturtulmasını emreyledi.

Rakoczy'nin vefatını tâkîb eden ve Avusturyalılarla OsmanU-lar'ın yeni bir sefere girişmelerini gerektiren vak'aların hikâyesine devam etmeden önce, iki devlet arasında son üç sene zarfındaki siyâsî münâsebetlere bir göz atmamız lâzım gelir.

Avusturya Elçisi Bursa'da

Cevelânlar ve haydutluklar yapıldığına dâir mûtâd şikâyetler, her iki taraftan devam etmekteydi. Budin Vâlîsi Ken'an Paşa» Bu-rîin'den ancak beş fersah mesafede bulunan Ercseny (Erçeni) köyünü hasara uğratan Weszprim muhafızlarından şikâyet etmek üzere, Viyana'da Comte de Puechhaim'a defalarca çavuş göndermişti. Bundan başka Kopan sancak-beğine ansızın yapılan bir taarruzdan, Szegedin (Segedin) hisarı altında bulunan Pankota'ya bir akın yapılarak otuz kişinin ve sekizyüz hayvanın kaldırılmasından şikâyet etmişti ¹¹³. Sadrâzam dahi, İmparatorun mukîm elçisi Reninger'e yazdığı bir notada Yukarı Macaristan'da Nadasdi (Nadaşdi), For-gacz (Forgaç), Zriny, Bathyany'nin hâin Rakoczy'ye, Lehistan'la olan çarpışmalarında alenen yardımda bulunmalarından şikâyet etti. Avusturya hükümeti, Rakoczy ile Osmanlı Devleti arasında ortaya çıkan ihtilâfî mümkün olduğu kadar düzeltmek için Doktor Metzger'i Budin'e ve Heinrich Woggin'i, yine öyle bir vazîfe ile, sadrâzâmın ordugâhına gönderdi. Woggin, Tamışvar'da sadrâzâma tesadüf etti ve mutâd dışı bir tantana ile şehre girdi. Sadrâzâmın arkasından Yanova'ya gittiği cihetle İmparator tercümanı Panayoti ona iltihak etti; Reninger İstanbul'da Pâdişâh nezdinde kalmıştı.

Bu defa Osmanlı Devleti'nin Transilvanya beğliğine tâyîn etmiş olduğu Barcsay, mukîm elçinin tavassutuna nail olmak için elinden gelen gayreti gösterdi; lâkin Yukarı Macaristan ahâlîsi Rakoczy'nin tarafını tuttuklarından imparator da, onun ricasını kabul ederek kendisine yardımcı olmayı gerek siyâseti bakımından, gerek dînî menfaatleri bakımından gerekli buldu. Beş ay önce sadrâzam, saray sofrâ nâzın ¹¹⁴ Porcia'ya yazdığı mektupta, Almanya memleketlerinde asker yazmak için Rakoczy'nin validesine İmparator tarafından müsâade edilmiş olmasından şikâyet etmişti. Viyana kabinesi buna cevaben, yeni prens olan François Rhedei'nin seçilmesini uygun bulmamış olduğu için Rakoczy'nin hareketini münâsib görmesinin mümkün olduğunu, bununla beraber hiçbir vakit yardım etmediği gibi, eğer Osmanlı Devleti Transilvanya'da belli bir tarzda değişiklikler yapmayacak olursa, tuttuğu yolda devam edecektir.

Daha sonra, Yanova düştü, Rakoczy'de kaçtı; işte o zaman Tran-silvanya

¹¹³ 3 Recep 1067 (17 Nisân 1657). İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Ken'ân Pasa'dan Puechhaim'e ve Sagan'a Zilhicce 1067 (4 Ekim 16&) târihi Üe. Weszprim kumandanının hududu tecâvüzüne ve Rakoczy'nin isyanına dâir iki mektup daha vardır. Metzger'in Komorn'dan tebligatına cevaben ve 21 Temmuz târihinde Stuhthoeissenburg arazisindeki cevelânlara müteallik yazılan Lettera del Vezir di Bada Kenaanbassa al S. Prtedpe Gunzago portate di Hasan Class 26 Aguto 1657 ile Lettera del Vezir Kenaanbassa a S. Abesti Caes. portata dal Anuad A1Î Aga «n'atidienia del 21 Marzo 1659 unvanh mektuplara bakınız.

¹¹⁴ İmparator sarayının en büyük memuriyetlerinden biri. (Mütercim)

muhafazasına memur olan Ken'ân Paşa¹¹⁵ Palatine yazdı ki: «Rakoczy Pâdişâh'a itaatsizlik gösterdiğinden, kendisi onun te'dîbine memur olmuş ve fakat Rakoczy Teis'in öte tarafına iltica ettiğinden buna muvaffak olamamıştır; son sulh ahidnâmesine riâ-yeten, eğer Palatin de anlaşma hükümlerine uygun hareket ederse, bir tek adamın bile nehirden geçmesine müsâade etmeyecektir.»

Sadrâzâmın İmparator'a gönderdiği ağa, kendisi Viyana'da kalmaya mecbur tutulduğu halde, Rakoczy ile Moldavya ve Eflâk prenslerinin İmparator'dan yardım istemek üzere Frankfurt'a gitmelerine müsâade edildiğini haber verdi. Köprülü, Reninger ile Panayo-ti'ye şiddetle çılararak Sultân Süleyman'ın, Transüvanya Prensine vermiş olduğu ahid mucibince, Prens'in hiçbir yabancı devletle münâsebette bulunamayacağı, Rakoczy'nin bu ahdi üçüncü defa olmak üzere bozduğunu, İmparator ile yapılan muahedenin özünün Moldavya ve Eflâk prenslerinin devlete teslîm edilmesini gerektirdiğini söyledi.

Ertesi sene August von Mayern, İmparator Leopold'un tâc giydiğini haber vermek üzere enternons (internonce) sıfatı ile İstanbul'a ve oradan Bursa'ya gitti (23 Züka'de 1069 - 12 Ağustos 1659). Yıldırım Bâyezîd'in Niğbolu muharebesinde tutulan esirlerin fidye-i necatını kararlaştırmak üzere Macaristan, Fransa, Kıbrıs elçilerini kabulünden sonra Bursa'da hiçbir sefir huzûr-ı şahaneye dâhil olmamıştır. Mayern, i'timâd-nâmesini ve hediyelerini takdim etti¹¹⁶.

Ancak İmparator'un mektubunun cevabsız kalacağını öğrendiği için, müftîye, ona verilmek üzere gönderilen parayı vermekle iktifa etmeyi haysiyetine muvafık buldu. Sadrazam ile yaptığı görüşmede enternons, Rakoczy'nin açıkta bırakılmasına sözü getiren Köprülü*-ye, Rakoczy'nin İmparatorun elinde olmadığını olsa bile, şâm gereği teslimine mâni olacağını cevaben beyân etti. Köprüjü'nün sırdaşı ve müşaviri olan reisülküttâb Şâmîzâde, elçinin şerefine verdiği bir ziyafette, İmparatorun Rakoczy hakkında eskiden Papa'nın Cem ve İran Şâhı'nın Sultân Süleyman'ın şehzadesi Bâyezîd hakkında yaptıkları gibi hareket edebileceğini îmâ etti. Enternonsun bu durumlar arasında fark olduğunu ve

¹¹⁵ Ken'ân Paşa'nın Yanova'dan Palatin'e mektubu, 13 Aralık 1658.

¹¹⁶ Elçi, hediye ve namesiyle huzura kabtt dundu; nâmesi tercüme olundukta Hakoczy'ye şefaati mutazamm olması ile Padişah kabul etmedi: «Çılsar'ın maksadı sulh ise Rakoczy'yi tutup göndersin, diye cevap verim, elçinin gitmesine ruhsat verildi- Naîmâ'dan telhis, s. 415. Ancak Hammer'in yazdığı veçhile, i'thnâdnâme verilmiş, İmparator'un Rakoczy'ye dair olan mektubu "kabul edilmemiş olacaktır. (Mütercim)

Papa ile Şâh'ın, kendilerinden sonrakiler nazarında nefret kazandıklarına dâir olan cevâbı üzerine ¹¹⁷, Şâmî-zâde o sözü kesti.

Mayern'in memuriyetine cevap vermek için Osmanlı Devleti, tmparator'un tâc giymesinden dolayı tebrikte bulunmak üzere, Süleyman Ağa'yı Viyana'ya gönderdi. İkinci bir mektupta Pâdişâh ve Köprülü, Rakoczy'nin Osmanlı Devleti'ne haraç veren eyâletlerden olan Transilvanya'da cinayetler işlemiş olduğunu, Devlet'in onu silâhli kuvvetlerle tâkîbe karar vermiş bulunduğunu, tmparator'un Rakoczy'yi uzaklaştırarak güçlü ve uzun bir sulha mâni olabilecek bir hâli ortadan kaldırması lâzım geleceğini işaret ediyorlardı. Mayern, veda için huzûr-ı şahaneye girdiği sırada, dolayısıyla bu teh-dîdleri bizzat Pâdişâh'ın lisanından da işitmiş ve Fransız elçisi, tm-parator*u Osmanlı Devleti ile yeni bir muharebeye sevketmenin yegâne çâresinin, Rakoczy'ye te'sîrli bir şekilde yardım etmek olduğunu sarayına, büyük bir süVatle bildirmişti.

Transüvanya ise 80.000 guruş vergi ve 50.000 guruş harb masrafları altında takatsiz kalıyordu. Barcsay'ın enternonsu Michel Sza-ra, bu paranın yalnız yansı ile İstanbul'a geldiğinde, ayrıca 20.000 guruş kıymetinde mücevher hediyeler getirmiş olmakla beraber,

Yedikule'ye atıldı. Senelik verginin bakiyesi ile harb masraflarım kapamak üzere konulan 5P.000 guruşa mahsuben 5.000 guruşu hâmil bir tatar gelmedikçe, Yedikule'den çıkmadı. Bu paralar, haraç veren diğer memleketlere konulan akçelerle asla nisbet kabul etmezdi. Zîrâ Moldavya ancak 20.000, Eflâk 30.000, Raguz, üç senede bir 25.000 guruş verirdi.

Barcsay'ın memuru Sigismund Buday, Viyana'da Türk elçisi Süleyman Ağa ile bir sohbeti esnasında, Seydî Ahmed Paşa ile Kırım Hânı'nın Rakoczy'yi tenkil için emir almış olduklarını öğrenmişti. Süleyman Ağa'nın istanbuTa dönüşünde, reîs efendi İmparator'dun «Taht-ı şahanemize takarrüb etmesine müsâade ettik» kelimelerini ihtiva eden i'timâd-nâme cevâbının üslûbundan rahatsızlık duydu. Avusturya'nın bu alışılmamış gururundan tercüman Panayoti'ye şikâyette bulundu. Panayoti, pâdişâhın mektubundaki şu «rikâb-ı hümâyûnunuza vaz'ı cebîn eyledikten sonra» şeklindeki tahkir edici ibarenin de dinleyenlere pek hoş gelmediğini ihtar ederek sarayını mazur gösterdi.

¹¹⁷ «Che l'esempio del Sofi di religione e costumi totalmente da lui lontanö e inefficace a persuaderci, e che quellö d'Alessandro VI e molto diverso per la qualita del soggetto tradito, e poi e stato biasimato da tutt gll Stafci, ch'a ponto di do la sua memoria debbe esser bastevole a dissuadere ogni Prin-dpe di simile attentato.» Panayoti ve Retünger'in raporu ve Hayern'in sefa-retnâmesi. Viyana, 25 Aral* 1659.

Bu konuda yapılan görüşmeden kısa bir müddet sonra, yeni Budin Vâlîsi Serdâr Seydî Alî Paşa'mn ¹¹⁸ Viyana'da Dük De Sagan'a bir nâmeberi geldi. Beraberinde getirdiği mektupta, şâir ahvâl sırasında, Weszprim muhafızlarının Jassols'ı yakmalarından, Raab (Yanık-Kale) ve Papa muhafızlarının 1.500 hayvan kaldırmalarından, Gran, Kornom ve Totis askerlerinin 1.500 müslümam öldürmelerinden, Somlyo hayvanlarının gasbedilmesinden, Gyarmath ve Szecseny (Zeçeni) kumandanlarının 800 süvari ve 400 piyade ile Gran (Usturgon-Estergon) kalesi önlerine, Hatvan ve Füle kumandanlarının Putnok havalisine kadar olan akınlarından ve Papa Kalesi askerlerinin Simontornya civarında meydana getirdikleri hasarlardan şikâyet ediyordu ¹¹⁹

Bu vak'alar üzerine Macaristan'daki İmparator ordusu başkumandanı Comte de Souches, Rakoczy ile akdedilen anlaşma mucibince, Szathmar, Kallo ve Tokay kalelerini teslim almış ve Macaristan Krallığı'nın Szathmar ve Szabolcs palatinliklerini zaptetmişti ki, sonradan Barcsay bunları İstanbul'da kendisi için talep ediyordu. Budin Vâlîsi Seydî Alî Paşa ile anlaşmak üzere gönderilen Visc-her von Rampelsdorf bir mektup ile döndü ki, bunda Alî Paşa, Ra-koczy'nin mağlûbiyetini anlattıktan sonra, Szathmar ve Szabolcs pa-latinüklerinin İmparator askeri tarafından istilâ edilmesinden şikâyet ediyordu. Souches, süvârî bölüğü kumandanı Lambach'm Seyyîd Alî'ye ulaştırdığı ikinci bir mektupta, ordusunu hudud üzerine getirmesinin ancak sulhu te'mîn ve civardaki eyâletleri Tatarların yapacakları hasarlardan korumak maksadına dayandığını cevaben bildirdi. Dük de Sagan'm mektubu da aynı mealde idi. Alî Paşa görünen bu vaziyet karşısında sessizliği tercih etmeyip, Varat muhasarası için hazırlıklar yapıyordu.

Transilvanya'ya konulan 50.000 guruh tutarındaki harb masraflarının geri kalanını affetirmek üzere, Barcsay tarafından görevli olarak serdârın huzuruna gitmiş olan Haller, efendisinin muhafazasına tevdi edilmiş olan Varat kalesini Osmanlılarca teslim hususunda muhalefet göstermiş olmasından dolayı zincire konuldu. Bu haber üzerine milletler hukukunun bu suretle haleldar edilmesinden şikâyet etmek üzere Barcsay, Lippa (Lipoya) ve Yanova arasında kurulan Osmanlı karargâhına bizzat gitti. Ancak

¹¹⁸ Hammer, Seydi Ahmed Ve bir de Seyyid Alî Paşa'dan bahseder/Seydi Ahmed Pasa, Budin vâlîsi idi; 1071 h. senesinde serdâr Alt Paşa marifetiyle Idftm edümiştir. Gaî&â Seyyid Alî Paşa, yalnız «Alî Paşa» olacaktır M, serdârdır; bu zâtm' «Seydî» veya «Seyyid» diye. bir isim veya lakabının bulunduğunu bilmiyoruz. (Mütercim)

¹¹⁹ L etten A Seid AH Bassa de Buda al Ece. doca di Sağan presentata dal alfler Zemper D 17 Aprila 16»

Seyyîd Alî Paşa, Rakoczy'nin imdadına asker göndermiş olduğundan dolayı kendisini iyice azarladıktan sonar esîr olarak tevkif etti ve Varat üzerine yürümekte devam etti. Onun yaklaşması üzerine François Gyu-lay, Rakoczy askerinin bakıyyesi ile Patak'a kaçtı. 950 kişiden ibaret olan muhafızlar, şehri Osmanlılara karşı savunmanın imkânsızlığını görerek kale haricindeki mahalleleri yaktılar ve kale içine kapandılar. Alî Paşa, sakin bir seyirci durumunda kalan İmparator ordusu başkumandanının karşısında mevkii derhâl zaptetti. Osmanlı serdârı, bir hiyânet sayesinde, hendeklerin suyunu akıttı ve barut mahzeninin ateş alması da kaleden bir kısmını harâb etti. Muhasaranın başlamasından altı hafta sonra, yapılan ilk hücumda zâ-yiât ile ric'at ettirilmiş olan Alî Paşa, muhafızların serbest çekilip gitmelerine müsâade etti. Osmanlılar, muhafızların hakîkî miktarı-?* m iki üç misli tahmin etmiş olduklarından, karşılarında ancak ,fer-mopil'in nâmı ebediyeti tutmuş olan askerleri kadar adamları geçişlerini görünce, kendilerini hayretten alamadılar.

Bu esnada dâima Osmanlı ordusunda tutuklu bulunmuş olan Lambach, serdârın bir mektubu ile iade olundu M, bu mektupta» Varat muhasarası ile meşgul olunması sebebiyle elçinin gönderilmemiş olduğu belirtiliyordu ¹²⁰. Bu fetih, şu sefer için pek mühim olup Transilvanya'da Yanova'nın zabtı ile birlikte Bahr-i Sefîd'de Bozcaada ve Linini'nin zabtına bir lahika teşkil ediyordu. Eski sadrâzam Nasuphaşa-zâde târihinde Varat'ın kiremitli ve harçlı üç duvarla çevrili ve su dolu hendeklerinin 21 zira' derinliğinde ve 100 zira' genişliğinde olduğunu beyân ederek der ki: «Bürc u bârûları o kadar yüksekdir ki hiçbir kuş zirvesine suûd edemez ve hendekleri o kadar derindir ki hiçbir kuvve-i hayaliye onu geçmek tasavvuruna cür*et eyleyemez.» Ve şu sözleri ilâve eder: «Keres kenarlarında mebnî olan bu kale, Kafkas yalçın kayalarında bina olunmuş olan kale derecesinde nâ-kaabil-i teshirdir.»

Bir sancak-beği vâsıtasıyla ¹²¹ Szathmar kalesi kumandanı Kont Adam Karoly ve Kallo kumandanı Kont Ladislas Karoly'ye gönderilen mektup, bu müverrihin kullandığı mutantan uslûpda olmamakla beraber, efkârı tasvir etmek bakımından ondan aşağı değildir. Bu mektup şöyle başlar:

¹²⁰ «Başka meşguliyetimiz olduğu için size cevap yazamadık, mealinde bir is-tftza. (Mütercim)

¹²¹ Ortelius'un ve ondan naklen bütün Macar kroniklerinin yazdıkları gibi, kale - kumandanı değil, ihtimâl ki Sarı Şafa'nın kardeşidir. Çünkü Zttbde (s. 148). sârihan, kumandanın Arnavud Sinan Paşa olduğunu yazar' (Yâni bu mektubu yazan, kumandanın kardeşi demek olacaktır).

«Ben ki en mağlûb olmaz şehen-şâhm bende-i mücâhidi Hü-seyin'em, sana ki Bihar, Szathmar, büyük-palatini Adam Karoly'sin, selâm ederim. Sana acırım, çünkü Szathmar en mağlûb olmaz pâdişâha âiddir ve KaJlo'yu kıyam ettirmeye beyhude çalışıyorsun. Pâdişâhın lûtfuna dehalet edenler, inâyâtına nail olurlar. İyice düşün ki, Koevar ve Backo, Transilvanya'nın hudududur ve Munkacz, Patak, Tokay memâlik-i pâdişâhîdir... Kaİlo reîsi, nasılsın? Nasıl uyuyorsun? Yakında gelüp seninle görüşeceğiz. Szathmar valisi, kör köpek, niçin hamakat edip de Gusdin valisi ile birlikte sükûnetle mahsur kalıyorsun? Senin «efendim» dediğin adam ölmüş, Gusdin de Pâdişâh'ın eline düşmüştür. Bunu biliniz ve ona göre harekete mü-sâraat ediniz. Varat'da yazırmışdır. Ben Hüseyin Ağa ki, üç seneden beri kılınç kuşandım ve o zamandan beri silâhlarımı Macarların kam içine sokmaktayım.»

Seyyîd Alî Paşa, Varst üzerine seferinde, o zamanlar Ruslar ve Kazaiûar ile savaş hâlinde bulunan Kırım H&ni'mn ianesinden vazgeçmeye mecbur olmuştu. Osmanlı müverrihlerinin Uzu Kralı

(Ocakof yâhud Dnieper Kralı) adım verdikleri Zaporof Kazakları hatmanı Kırım Hânı'na, kendisini müşterek düşmanı Tatarlar'la ceng ettirmek maksadıyla bir sefir gelmiş ve onun gibi Hristiyan ve vatandaş bulduklarını hatırlatarak teşvik etmiş olduğunu haber vermişti¹²². Kırım

¹²² Çar'ın Zaporog Kazakları hatmanına göndermiş olduğu mektup, M. de Ham-mer'in Naîmâ'nın metnine müracaatında karşılaştığı bir hatâ münâsebetiyle, Mirza Alexandre (İskender) Kaaim Beğ tarafından tercüme edilmiştir. Ancak bu hatâ, Kaaim Beğ'in de beyân etmiş olduğu veçhile, Türk müstensi-hine, yâhud İstanbul basımına aittir. Naîmâ'nın dediği şudur:

Moskov kiral-ı mezkûra (Zaparoyiski Kazakları hatmanına). mahsûs elçi gönderip mazmûn-nâmesinde: 'Aksây-ı murâd ve neüce-i amalimiz metnâ-lik-i Islâmiyyeye azimet edip hem-dem ve hem-malletimu olam tavâifin ahz-ı İntikamları ile mukdiyü'l-merâm olmakdır; evvelâ mühimmât-ı dlnîyemiz-den olan asâkir-i bî-girân ile Tatar üzerine varıp ol sedd-i sedld ehlini faa-râb ve vîrftn etmekdir. Anların kân tamâm otökudan sonra mesâKha şÛrû' tasmin olunmuşdur. İmdi gayret-i dîn ve hünâyet-i mesâlihâyîn muktezfism-ca bizimle mâan bulunup hizmetimizde bir veçhile tekâsül ve ihmâli tecviz etmiyesiz.' deyu va'd-i valdi müş'îr kelim&t ile kat'-ı kelâm ve irsâU peyâm eylemiş. Mezkûrlar dahî teşvîşe düşüp hân-ı mek&rim-nişân İle sulh ü salâha istihkâm verdiklerinden kat'ı nazar, bu kadar küâ' ve bika' ve arâzî-î pür-İntifâa hânân-ı Cengiziyye imdadı ile nail oldukları cihetden nakz-ı. ahde rızâ vermeleri ile mutazarrır olacaklarına câzim oldukdan sonra b«nu mft'kûl gömmüşler idi iki hân-ı fillşânı agâh edip anlar yerinden hareket etmesin; as-ker-i deryâ-misâl ile mukaddemce üzerine varıp göz açtırmayıp cem'lyyetle-rin perişan ve memâliki yağma ve talan eyleyeler. Bu minval üzere vâki-i beyân eyledikte hân-ı âlişân dahî ale'1-fevr cem'-i asker-i bi-şümâr idÛp mütevekkilen alellah sene-î mezkûre ramazanında hareket ve küffâr-ı hâksâr üzerine azîmet eylediler. Kiral-ı Moskov dahi Kazak askerinin Tatar hânı tarafından inhıraf etmeyip kendi tarafına meyi ve i'ttbâr eylemediğinden kendisi serhadd-i Kazağa karîb ba'a kılâ'ım intizâ ile gûşmâl vermek için asker irsal etmiş idi. Ol cümleden Mancalı nâm kal'a üzerine onyedî bin asker ile iki boyarı gelip etraf ve cevânibi yağma ve gflret etmeleri ile beşbin mık-dârı Kazak askeri dahî anlara tâbi' olup kal'ay-ı mezkûreyi muhasara etmişler idi; şevvalin gurrasinde ba'de salâte'1-iyd askeri Tatar-ı adû-şikfir Arel nâm nehri azimden ubûr edip Moskov canibine azîmet üzereler iken muhasara olunan kal'adan haber aldıklarında inan-ı azîmet-i ol canibe tahrik eylemek münâsib görölüp mukaddem onbeşbln asker-f cerrfr-ı sabâ-reftâr ile Cıraş Beğ nâm bir emîr-î nâmdan serdâr edip İlgar üe irsal eylediler. Ertesi ale's-seher bârân-ı belâ gibi

Hânı derhâl düşman üzerine yürüdü. Rusya Çarı'nın 17.000 kişiden ¹²³ mürekkep bir fırkası ile Çar*a sâdik olan 5.000 Kazak, iki boyar kumandasında Maihli'yi ¹²⁴ muhasara ettiler. Hân, Arel ¹²⁵ nehrini geçmek üzereyken, kalenin Ruslar tarafından kuşatıldığına dâir haber aldı. Hareketini hızlandırmakla beraber kuşatılmış olanlara yardım etmek üzere Fıraş Beğ'in emri altında 15.000 Tatar gönderdi. Fıraş Beğ ertesi gün Rusların büyük bir fırkasına hücum ederek, bunlardan ancak 1.000 kişi, üç savaş muharebeden sonra kamilen telef olmaktan kurtulabüdi; kaleyi kuşatanlarla birlikte muharebe eden 5.000 Dnieper Kazağı mah-voldular.

Rusya'da Tatar Ve Kazakların İstilas

Bu muvaffakiyet haberi üzerine Mehmed Giray hareketini tatil edip esirleri huzuruna getirterek ihtiyaç duyduğu malûmatı aldıktan sonra, hepsini îdâm etti. Zaporog Kazakları hatmanı, Hân'ın elini Öpmek üzere kabul oldundu. Bu vak'alan müteâkib Osmanlı ordugâhına getirilen altı esir, 50.000 kişilik bir ordunun Konotop kalesini muhasara etmekte olduğunu ve 50.000 kişilik ikinci bir Rus ordusunun da Tatar ve Kazakların geçmesine mâni olmak üzere Tisna geçitlerini korumakla bulduklarını haber verdiler. Mehmed Giray, evvelâ geçitlerin muhafazasına bırakılan Ruslar'ı mağlûp edip de ondan sonra Konotop önünde bulunan orduya taarruz etmeye karar verdi. Kazaklar, Tatarlar'ın yardımı ile, düşman üzerine en önce atıldılar.

bâlây-ı kundan ser-i küffitra nüzul eylediler. Karîb oldukları gibi âhengt ceng idip üç sfly mîkdân bâzftı-ı barb fi darb revflc bulup meded-kârf-i avn-i Bârî Üe leşker-i çeyâh-rehber münhezim olup onbin kâfirden bin mîkdân ancak kurtulup mâadası cümle akabgir olan dilâverftı-ı Tatar'ın darb-ı semşiri üe üftâde-i çah-ı suayr oldular. Uzu Kazağından mezbûrlara tâbi' olup muhâsara-t kal'ada bulunan beş bin nefer den dahi bir ferd vâsıl-i serhadd-î necat olmayıp derekât-ı dûzahda mekân buldular. Taburları yağma olunup diri ahz olunan birkaç nâmdârlann müjde-i feth ile hân-ı âlişân tarafına irsal edip ol vazıda karar kıldılar.» Fransızca-ya tercüme edenin haşiyesi- (Bu haşiyede Naîmâ'nın ifâdesi, tercümesinden tercüme yerine aslından alınmıştır, c. VI, s. 424-426).

¹²³ Nafnâ onbin Türk diyor; bu ise hatâdır. Çünkü Mirza Alexandre Kaaim Beğ'in isbât ettiği veçhile Hân, Maihli muhasarasını haber alınca Fıraş Beğ'in emri altında onbeşbin hafi askerden mürekkep bir imdâd kuvveti göndermişti. (Fransızca-ya tercüme edenin haşiyesi)

¹²⁴ Nalmâ burada bir hata daha yapıyor ki, M. de Hammer'i de hatâya sevk-etmiştir. Ne Ukrayna'da, ne de Volga civarında Maihli nâmında kale yoktur. Lâkin Poltava vilâyetinde Keremençuk nahiyesinde Mangeieya nâmında bir kasaba hâlâ mevcuttur ki, LihesÛn Oe akdedilen bir anlaşma mucibince Rusya'ya terkedilmiştir. Bununla beraber burada Ukrayna vilâyetinin başka bir kalesi bahis mevzuu olmak gerekir. Zira bu vilâyet o zaman topyekûn askerî harekâtın sahası idi. <Fransızca-ya tercüme edenin haşiyesi> (İstanbul basımı Naîmâ'da, s. 425, Mancalı nâm kal'a denilmiştir ki, bunun Mangeieya olacağı ve Hammer tarafından «Maihli» okunmasının hatalı olduğu açıktır.)

¹²⁵ Kaaim Beğ isbât etmiştir ki, Volga yerine Arel okunması lâzım gelir. Zira o zaman muharebe Ukrayna'da vukua geldi ve Hân, Kırım'ı Ruslar'ın taarruzlarına karşı açık bırakıp da Volga üzerine gidemezdi. Tatarlar Arel'i Pe-reçepina yakınında Mangeieya'ya takriben 160 verst mesafede geçtiler (Fransızca mütercimim hftşfyesi) (İstanbul basımında dahi, s. 425: «Arel nam nehr-i azîm. denilmiştir. Mütercim)

Bir tepe üzerinde bulunan Hân, oradan muharebeyi seyrediyor ve atar silâhlarına Allah'tan yardım temenni ediyordu. Bütün Rus ordusu mahvoldu. 20.000 kişi harp meydanında kaldı; 30.000'i de esir düştü ¹²⁶.

¹²⁶ Hammer, Kaaim Beg'in muhtırasına cevaben bu muharebenin, Hân'ın resmi raporundan alınmış Türkçe bir hikâyesinin harfiyyen tercümesini vermiştir. Bu vesikanın gerek ehemmiyeti, gerek üslûbındaki hususiyet, onu buraya ta-mâmîyle dercetmemize saik olmuştur : .1069 (165») Senesi

Tatar Hânı Mehmed Giray'ın Cengi ve Moskof Ordusunun Bozgunluğu

O esnada rikâb-ı şahaneye Tatar Hânı Mehmed Giray tarafından muzaf-feriyeti bildiren bir mektub gelmiştir ki muhteviyata atıdaki veçhiledir :

«Lâin ve bed-ıf al Moskof kralı hatâya düşerek birkaç seneden beri müs-lüraanlara zarar irâs etmek niyetiyle mağlûbiyete düşmesi mukadder bir ordu toplamıştı; yansı bin türlü hile ve hud'a ile celbetmiş olduğu Dnieper Kazakları'na hâkim olmak üzere bu orduyu seferber halde tuttu. Kazaklar'a reis olmak üzere Seke nâmında bir âsî Kazağı teklif etmiştir. Kazakların mütebakisi de bu nüfuza aldanarak isyan ettire. Bu haberler üzerine nû-reddîn, düşmanlar için korkunç olan Tatarlar'ın bir kısım ile birlikte, o put-perestler fırkasına ve hâinler sürüsüne karşı gönderildi. Aynı zamanda Kazaklar hatmanı tarafından adamlar geldi; hatman da Hân'ın yanına iltica etti- Bu adamlar düşmanın Konotop şehrini muhasara ettiklerini ve bu şehrin Moskoflar'ın eline düştüğü takdirde bütün fi&l Kazaklar'ın Moskof Çarı'-na tebaiyyet edeceklerini haber verdiler. Şöhret-şîâr Hân, o' tarafa teveccühi etmeğe hazırlandığı sırada bed-erâl kiralın müşkilât İkaa edeceğini tahayyül ederek Azof şehri karşısına birkaç Kazak göndermiş olduğu haber ahn-ch. Bu haber üzerine Antned (Mehmed) Giray Sultan maiyyetinin bir kısmı, Çıtak Tatarları'nın hepsi, Nevruz Mîrzâ'nın askeri ve Çerkeş ordusu üe birlikte Azof üzerine yürümüşü. Alçak Kazak âsîleri bunu haber alınca, karargâhlarının bulunduğu mevkie çekildiler ve oraya girdiler. Şöhret-şîâr Hân bu haberi alınca hiç vakit kaybetmeksizin ve avn-i îlâhiye sığınarak besabsız Tatar ordusu ile merhaleleri ve menzilleri geçti. Kazaklar memleketinden çıkan büyük nehirlerin üzerindeki kasabalar ve köyler itaat altına alınmaksızın Tatar ordusunun geçmesi kaabü olamayacağından, bir mîkdâr Tatar askeri ile Çatal (ÇUak?) atılları, Ergele şehrine muvfişalet olununca, muhasara altında bulunan Kazaklar'ın imdadına gönderildi; fakat Moskoflar tarafından Kazak hatmanı nasbedilmiş. olan Serge nâm bî-dîn ve M-şuûr, otuz bin Kazak ve Moskof ile Agela nehri üzerinde kalelere geçit veren bil'umum mevkiileri işgal ve Hovaltova kalesini muhasara etmişti; orada şiddetle muharebe edildiği sırada, İslâm Pâdişâhının {Cenâb-ı Hak kendisini kıyamet gününe kadar muzaffer etsin} lütuf ve berekâtı ile gönderilmiş olan ordu vâsıl oldu ve eller kılıçlara konur konmaz kahrolacak mel'ûnlar mağlûb oldular ve düşmanlarının kahnâr kdnçlan ile ekserisi kurbân edildiler; yalnız birkaçı esir edilerek zincirlere vuruldular- Serge mel'ûnu ile âsî dayılardan birkaçı gaaliblerin İndi İlahîde müeyyed ellerine düştüklerinden, düşmanın Konotop kalesi muhasarasından sonraki niyetlerine dâir malûmattan sonra, üçyüz ellibin piyade ve süvariden mürekkeb olan Moskof ordusunun hey'et-i umûmiyeleri ile baş-kumandanlarının yanına gitmek, Dnieper Kazakları'm itaate almak, kırallarma telhîs göndermek, yeniden emir alıncaya kadar yerlerini değiştirmemek ve kiralın kendilerine lâzım olan muavenet ve zahireyi göndereceği cihetle şecaatlerini görmek istediği ve iki cihetten müslü-manlara karşı yürüyerek Konotop kalesini behemehal zabtettmeleri için kiral-ılanndan emir almış oldukları öğrenildi. Bu haberler alınca mahsur kalenin kurtarılması için bütün mesâi sarfedildi. Bâzı mahallerden gelecek olan askere bakılmaksızın nüreddîn üe hatman avn-i îlâhî'ye sığınarak hem kalabalık, hem muzaffer bir ordu üe Moskof askerine karşı yürüdüler. Yolda giderken her gün esirler alındı; hakîki haberler ümidlerin fevkinde idi. Şöh-ret-şîâr Hân, kırkbir gün yoldan sonra Moskoflar ordugâhına yakın geldiğinden ağırlığım arkada bırakıp hafif ve sebûk-bâr olarak, nedamet getirmiş olan kâfirlerin ordugâhına vâsıl oldu. Korkuya tutulmuş olan bu leşker karargâhının yakınında iki yerde bataklık vardı. Bu batakıklan köprüden başka vâsita ile geçmek mümkün olmadığı gibi düşmanın dört ordugâhı ve her ordugâhın bir kumandanı vardı. Kumandanların birincisi Durbinski (Trubeç-koy), ikincisi Poşarski, üçüncüsü İkilce tlbanski (Hulyeniçki), dördüncüsü de Ramdanoski idi. Tekmil piyadeleri, süvarileri ve topçuları köprüleri tutmuşlar ve kollan, geçitleri kapamak üzere birleşmişlerdi. Bu cihetle Tatar ordusu ile hatman ordusunun diğer asâkiri köprülere varmışlardı; İki taraftan şiddetli toplar teâtî edildiği esnada, bu köprülerden üç saat uzakta bir mahalde, deniz gibi vâsî ve ka'n görülmeyen bir bataklıktan geçmek üzere hazırlıklar görüldü, süvariler ile toplar bin müşkilâtle geçtiler ve Moskof kâfirlerinin hiç haberi olmaksızın ordu saflarını teşkil ederek ve Fâtih-i Mutlak olan Cenâb-ı Hakk'ın avni Üe ve Allah Allah sadâlan ile kâfirlere birdenbire hücfm ettiler. Cennet süvarilerinin zikri ve AUahm inayeti sayesinde kâfirler mağlûb ve dîn hadimleri muzaffer oldular; mağlûblar firara mecbur olarak gaalibler onların ta'kibine koyuldular. Kâferlerin menfur leşkeri önlerindeki

Derhâl bunların kurtuluş bedelleri tâyin olundu. Taksim de Hân'ın hissesine düşen belli başlı esirlerin kıymetleri yüzbin duka altını tahmîn edildi. Tatarların meclisinde hazır bulunanların en ihtiyarlan, düşmanla müttefik bulunan Kazakların sözüne tamâmiyle inanmak hususunda kâfi bir tecrübe bulunmadığı cihetle, bir katliâm ile bunlardan kurtulmanın daha iyi olacağı teklifinde bulundular. Bu fikir üstün gelerek bütün Rus zabitleri Hân'ın çadırı önünde îdâm edildi ve bundan sonra otuz bin esir askerîn şiddetli

bataklığa, o çamurlu suya vâsıl oldular ve yaralanmış canavarlar gibi hepsi çamura battılar ve Allanın intikamına uğrayarak ayaklan çamura saplanıp kaldılar. Onları ta'kîb eden ve kana susamış olan Tatarlar bunu görünce intikam kılma darbeleri üe adalet icra ettiler ve kâfirlerin en büyük kısmı esir edüdi. Ordugâhta kalmış olan general Trubeçkov, bed-eTâl kiral tarafından maiyyetine verilmiş olan hazinedar, köleler, prensler ve diğer havas bu muharebeyi gördüklerinden ve gelen ordunun kendi orduları olduğuna emin bulunmadıklarından, kırkbin kâfiri imdâd olarak gönderdiler ki, bunlardan hiçbirisi kurtulmadı. Şeci' Tatarlar harb meydanım dört kanatlı oklarla, sineleri yırtan mızraklarla, kafaları yaran topuzlarla kana buladılar; o surette ki, kan sellerinden bütün meydan kızıl söğütlerle mestur gibi oldu. Bu suretle büyük bir muharebe cereyan etti, cesedler dağ gibi tepeler halinde çölde yıkıldı. Harbe agâh olan Tatarlar ne arkalarına, ne de önlerine bakmaksızın ve dizginlerini hiç rahat bırakmaksızın, parçalanmağa lâyık olan bu hâinlere hücum ederek ordugâhın nihayetine kadar girdiler ve orada daM durmadılar; ordugâhın içine dalarak bu bed-mâye-lerin çadırlarını ve hazînelerini yağma ederek binlerce zarar ve hasar irâs eylediler. İslâm ordusu (tabiati haşin ve fitne arayan) düşmandan lâykiyle intikam aldığından dolayı mesrûren akşama doğru istirahatâ çekildi Fakat bakıyyetü's-süyûf olanlar bir mahalde cem' olundular ve ertesi sabah yine orada buldukları halde hiçbirinin kurtulamıyacağı anladıklarından en kıymetli eşyalarını, toplarını orada bırakarak kararı firara ve muharebenin mevcudiyetini her türlü cidalin mefkûdiyetâne tebdü eylediler. Bu tebdilden kârlı çıktıkları Üe iftihar ederek nehre civar ordugâhtan uzakta ve girilmesi müş-kü bir mahale İltica etüler. Sabahleyin ordugâhın boşaldığı görülünce ordunun reisleri meclis hâlinde toplandılar ve istişare eylediler; neticesi şu oldu: Allah'a hamd olsun ki en mükemmel intikamdan maada bu kadar prensler ve generaller elimize düştüler; mal arıyorsak iyice zengin olan bed-ef'âl kiral bu esirleri âzad ettirecektir; diğerleri kaçarak kurtulacaklar ve bir müddet sonra kuvvetle intikam almağa geleceklerdir; intikamımızın tamam olması ve kıyamet gününe kadar nâm almamız için hepsinin kihnç darbesi üe olması müreccahtır. Mala hiç tama* edilmedi; Trubeçkov ve Poşarski nâmlarındaki iki general, felahları için hazîneler vaad eyledikleri halde onlara da ne âmân, ne rahat verilmedi; hepsi künçla kahredildiler. Yüzbinden ziyâde kişilik bir ordu bu suretle mahv oldu; bunlar kâfirlerin ordusunun güzideleri olduklarından öteki dünyâya gönderilmekte müsâraat edildi; üçüncü general bataklık içinde çamura batmış olduğundan yabani domuz gibi telef edüdi; dördüncü firara müracaat ettiğinden tutulamadı; ordugâhtan kaçarak geçilmesi müşkü nehrin yanına iltica etmiş olanlar bir taraftan nehre istinâd etmişler, diğer taraftan yük arabaları ile kendilerine sed yapmışlardı. Kazaklar'ın hatmanı kendi toplan ve kâfirlerin ordugâhından zabtedümiş toplarla onlara karşı yürüyerek kendilerini dört taraftan perişan etti. Kâfirlerin yarısından ziyâdesi topla tahrib edilerek telef oldu; kaçmış olanla, kihnç arkalarında, ta'kîb olundular ve tsamarcık nehrine ve Toboli kalesine kadar firar esnasında telef olanlardan mâada kâfirlerin büyük; bir kısmı kurtuldu. Şevvalin onbirinde parlamış olan harb ateşi yirmibl^pci günü söndü. Hulâsa İslâm ordusu, fâsikların kütleleri arasında bir noËta, gibi olmakla ve kâfirlerin ordusu hesabsız olmakla beraber, bahtiyar adamların büyük şecaatleri neticesi olarak ve büyük hâkaanın sayesinde, kâfirlerin ordusundan ancak onda bir kısmı kurtuldu. Allah'a hamdü sena olsun! Bu kadar parlak bir muzafferiyet ve bu kadar parlak bir fetih dünyânın halk edüdi-ginden beri vâki' olmamıştır; en ihtiyar ve en malûmatlı adamlar bu hususta müttefiktiler. Bu pek büyük inayetten başka, Moskoflan itaat etmiş ve meş'üm kiralın kuvvetini artırmış olan kale sahihlerinin altmıştan ziyâdesi bu büyük muharebeden sonra, kendi menfâatlerini kiralın menfâatlerinden ayırdılar. Moskof zabitlerini öldürdüler, palangalardan bâzılarını yafcdı-lar, Dnieper'i geçerek itaat ettiler. Hân bu tafsilatı vererek. Pâdişâh tarafın dan bu mümtaz hizmetten dolayı teşekkür edildi; mültefitâne mektuplarla birlikte kendisine hediyeler gönderildi. Nemçe elçisi bu haberleri öğrenince muztarr ve mahcûb kaldı, tavrını değıştirerek itizar eyledi; kendisi artık bir dakika tutulmadı; bütün adanılan ile birlikte ona yol verildi ve Süleyman Ağa. zât-ı hazret-i şehen-şâhî tarafından Viyana'ya elçi nasb olundu.» (Fransızca mütercimim ilavesidir).

pençelerine teslim olundu. Mehmed Giray, baştan ayağa kan içinde olduğu halde, Konotop Önündeki Rus ordusu üzerine yürüdü.

Öncüleri teşkil eden Kazaklar muharebeye başladılar. Ceng üç gün boyunca sürdüğü halde sayıca üstün olan Tatarlar henüz galebe edememişlerdi (17 Haziran 1660). Dördüncü gün Ruslar firar ederek, o kadar şiddetle tâkîb olundular ki, büyük bir ırmağın kenarına vardıklarında dalgalar arasında telef olmayanlar Tatarlar'ın kılıcı altında can verdiler. Muzaffer olan ordu, yaralılarının tedavisi için birkaç gün orada kalarak, daha sonra Rumya kalesi üzerine yürüdü ki, bunun muhafızları müdâfanın faydasız olduğuna hükmederek, hatman ile teslim müzâkeresine girişti. Ancak kumandan, Hân'ın Önüne götürülerek emri altında bulunan 500 kişi ile beraber îdâm edildi. Civardaki kaleler muhafızları da bu hâle uğrayacaklarından korkarak ya kaçtılar, yâhud şartsız teslim oldular. Mehmed Giray, Poson nâmındaki kumlu dağa vardığında Rusya içine doğru kuvvetli Tatar fırkaları ayırdı; bunlar hiçbir yerde mukaavemet görmeyerek onbeş gün, ellerinde ateş ve kılıç, bütün memleketi ha-râb ettiler ve büyük ganimetlerle orduya döndüler, Rusların bu muharebede zayıtı 120.000 ölü tahmîn olundu. 50.000 kişi —«rkek, kadın ve çocuk— esir götürüldü. Bu muvaffakiyetin haberi İstanbul'a ulaştığı zaman, Bosna Valisi Melek Ahmed Paşa'nın 3.000 Macar'a karşı vuku bulan cengde kesmiş olduğu 100 baş da gelmişti. Silâhlarının Macaristan ve Rusya'da muvaffakiyetini öğrenmekle Pâdi-şâh'ı izhâr etmiş olduğu sevinç, payitahtta yedi gün yedi gece süren şenlik ve donanma ile ilân olundu.

Kazak, Rus, Lehistan, Cezayir Ve İngiliz Sefaretleri

Kazak ve Tatarlar'ın Ruslarla muharebesini müteâkib savaşıyan taraflar İstanbul'a birçok sefaretler gönderdiler. General Vikovski, Kazakların nâmına, Osmanlı Devleti'nin Ruslar aleyhine yardımını istirham etmeye geldi; yine bu maksatla bütün millet tarafından gönderilmiş bir elçi ona refâkan ediyordu. Çar'dan Pâdişâh'a yazılmış bir nâmeyi getiren Rus sefiri, Tatarlar'ın akınlarından şikâyet etti. Bu elçi Dîvân-ı Hümâyûn'un Rus ve Tatarlar arasındaki çekişmeye müdâhale etmesini ve Kırım Hânı'nı, Rus eyâletlerini hasara uğratmaktan men' etmesini talep ettiyse de bir faydası olmadı.

Lehistan Kralı'ndan gelen elçi de, efendisinin Rusya ile muharebesinde Hân'dan görmüş olduğu yardımdan dolayı teşekkürlerini ve Grosswar'dein

(Varat)'ın fethinden dolayı tebriklerini arz etmek-î görevliydi. Sefirin huzûr-ı şahaneye kaÖülü günü, Don nehri üzerine yeniden yaptırılan kaleleri ansızın zabt etmek isteyen Kazaklardan alınmış 100 baş, Divân girişinin önünde mızraklara dikildi. Elçi Szomowski ¹²⁷, Pâdişâh'a hitaben yaptığı konuşmada Lehistan'ın —onun ifâdesine göre Tatarlar'ın ianesi ve Çar'ın nüfuzunun kırılması sayesinde hâsıl olan— memnuniyetinden uzun uzadıya bahsetti. Sempatik olan bu sözlere rağmen sadrâzam tehdîd edici bir tavırla, Kaminić'e sığınan Eflâk Voyvodası'nın tard edilmesini talep etti.

Lehistan elçisi, genç Rakoczy'nin Lehistan tahtına oturtulmasını protesto etmekle görevli bir çavuşla birlikte vatanına döndü.

Üç ay önce zât-ı şâhâne, Cezayir Dayı'sı Ramazan Beğ'in 10.000 altın kıymetinde hediyelerle gelen bir sefirini huzuruna kabul et* misti. Bunun gelmesi bilhassa şundan dolayı payitahtın nazar-ı dikkatini celbetti ki, bu dayı —Devlot'in üç senede bir o vilâyete tâyîn ettiği vâlîyi ülkeden çıkardıktan sonra ilk olarak Cezayir Dayısı ün-vânını iktisab etmiş olan— amcazadesi âsî Halil'e halef olmuştu. Ramazan işlerin görülmesi için, her biri yirmidört nefere kumanda eden yirmidört bölük-başı ile yirmidört yüzbaşı ve onsekiz eski'den mü-rekkeb bir dîvân teşkil etmişti. Geçen senenin sonuna doğru, Ramazan, İngiltere Kralı II. Şarl'ın elçisi Kont Winchelsea ile İngiliz ticâretinin Berberiyeye korsanlarına karşı korunması hususunda yedi maddelik bir anlaşma yapmıştı. Winchelsea Cezayir'den —elçi Sir Thomas Bendysh'e halef olmak üzere— İstanbul'a gitti. Sadrâzam, ondan Öncekine verilen hoşgeldin hediyesini tecdîd eyledi. Bu hediye; on koyun, elli tavuk, yüz ekmek, yirmi şekerli çörek ile onu beyaz ve onu sarı olmak üzere yirmi balmumundan ibaretti. Hu-zûr-ı Pâdişâhî'ye kabulünde, Avrupa devletleri sefirlerine verilmesi mutâd olan onsekiz kaftan yerine ondokuz aldı. II. Şarl'ın Şark Kumpanyası'nın kesesinden takdim ettiği hediyeler —onu kadife, onu tafta (canfes), onu sırmalı, onu ipekli, onu diğer ince İngiliz kumaşı olmak üzere— elli takım elbise ile dört dog köpeğinden mürekkepti.

Elçinin tercümanı bir nâme okudu ki, İngiltere Kralı bunda cülusunu tebliğ ederek, babasının katilleri hakkındaki esirgemediği affı bildiriyordu. Sözlerinin sonunda Büyük Britanya ile ticâret yapmayı tavsiye ediyor ve Özel bir teveccüh nişanesi olmak üzere bütün İngiliz esirlerinin ücretsiz

¹²⁷ Szomowski, Lemberg'e kıymetli bir Hediye nüshası getirerek, memleketin divitlerine hediye etmiştir ki, bu nüshayı mdhtevî Bobowski, bir sene önce İstanbul'u tahrlb eden büyük yangından kurtarmıştı. Bu yazma, bugün Viyana İmparatorluk Kütûphanesi'nde 535 ve 526 numaradadır.

olarak saliverilmesini istiyordu. Dî-vân-ı Hümâyûn bu talebi kısmen yerine getirerek sefiri İngiltere'ye geri götüren firkateyne üç İngiliz esîri gönderdi.

Fransız elçisi, sadrâzâmın şahsî husûmetinden ziyâde Fransa hükümetinin Girit adasında Venediklilere yardımda bulunması sebebiyle Dîvân-ı Hümâyûn'un gösterdiği hoşnûdsuzluktan dolayı gemiye binip gitmeye mecbur oldu.

Girit Muharebeleri

Eğriboz'un kuzeyinde Sciathos kayalarının François Morosini tarafından istilâsından ve sekiz gün muhasara edilerek şehrin zapt edilmesinden sonra, Venedik, Malta, Papa, Fransa gemilerinden mü-rekkeb donanma birdenbire Suda önünde görünmüş ve Santa-Vene-randa kalesini zapt etmişti (22 Ağustos 1660). Osmanlılar, Venedik amiralinin Hanya'yı ansızın ele geçirmek ümidinin gerçekleşmesine meydan vermediler; lâkin Prens Almerich kumandasındaki kara askeri Calojero, Çalama ve Apricorno kalelerini zabtederek duvarlarını yıktılar; orada bulunan 14 topu aldılar. 6 Eylülde Venedik başkumandanı Cicalaria yakınında, kuvvetini Girit serdârı Katırcıoğ-lu'riun kuvveti ile imtihan ettirdi ve Osmanlıları toplan ile arkadan doğerek haylî zâyiât verdi. Bir müddet sonra Katırcıoğlu Kandiye*-den, Venediklilerin şiddetle sıkıştırdıkları Hanya'nın imdadına 4.000

asker gönderdi. Lâkin epeyce hasar görmüş olan şehre bunlardan ancak 3.000'i girebildi. Eğer 900 Venedikli süvârî, vazifelerini îfâ etmiş olsalardı, hiçbiri giremeyecekti. Venedikliler'in bütün gayretlerine rağmen, Türkler daha sonraları yarısı süvârî ve yansı piyade olmak üzere kaleye 1.200 kişi sokmaya muvaffak oldular. Bunun üzerine Venedikliler. Osmanlılar'ın Kandiye karşısında yeniden yap-fcdıkları ve Katırcıoğlu'nun muhafız kuvvetlerinden 4.000'ini eksiltmesi sebebiyle ele geçirilmesinden bir dereceye kadar kendilerinin ümîdli bulundukları Candia-Nova (Yeni-Kandiye) kalesi üzerine yürümeye karar verdiler. Lâkin fcirkaç zabit ile bütün neferlerin yağma fikrinde bulunmalanndan dolayı, bu teşebbüs bir ne-tîce vermedi. Mevkii tehdîd eden ilk haberi aldıktan sonra, Katırcıoğlu yetiştirdi. Venediklileri gemilerine dönmeye mecbur etti. Tavukçu Paşa'nın îdâmı ve Katırcıoğlu'nun onun yerine tâyîni, Os-ıranlı müverrihlerinin, Türkler'in muzafferiyeti hakkındaki ifâdelerini her bakımdan tasdik eder¹²⁸.

¹²⁸ Vecîh!, (s. 119 ve 120), ancak 10.000 Müslüman'ın miktar bakımından üç misli üstün olan kâfirler

Yangın Veba Ve Kıtık

Sonralan Avusturya ve Türkiye arasında bir muharebeyi îcâb ettiren Varat muhasarası haberi, İstanbul'a, kazaen vukua gelen bir yangının üç gün süreyle payitahtın büyük bir kısmını tah-rîb ettiği zaman gelmişti. Ayazma Kapısı'ndan başlayan yangın, içten ve dıştan bu kapının yakınında bulunan haneleri baştanbaşa yakmış ve yeniçeri ağası sarayını, Sultan Bâyezîd ve Sultân II. Meh-med (Fâtih) Camilerine kadar mahalleleri kül haline getirmişti. İkinci gün yangının Mahmûd Paşa Bedesteni'ne ve Tahtül-Kal'a (Tah-takale)*ya sirayet ederek, bir taraftan da Atmeydanı'na kadar bütün evleri ve diğer taraftan un anban karşısında yeniçeri kışlalarını mahvetti. Ertesi gece bir kat daha şiddetle Kumkapı ve Samatya taraflarına ve Dâvudpaşa sahillerine kadar gitti. Ancak üçüncü günün akşamı sönebildi. 40.000 kadar halk, en kıymetli eşya ve mefruşatları ile Cerrah Mehmed Paşa, Mahmûd Paşa Camilerine yâhud Langa bostanı ve bodrum mahzenlerine sığınmış oldukları halde, alevlere yem oldular, yâhud her taraftan yıkılan hanelerin altında kaldılar. 280.000 hâne (?), 300 saray, 100 han ve kervansaray, bu büyük felâkette kaybedildi. îhmâli ve disiplinin korunması hususundaki kayıtsızlığı ile yangının genişlemesine sebep olan yeniçeri kâhyası Süleyman Ağa, Kubbe-altı vüzerâsından Dabbâğ Mehmed Paşa'nın zât-ı şahaneye takdim ettiği arızada bu üç gün süren musibetlerin sorumlusu olarak gösterildi. Köprülü, kanun gereğince bu hususta Pâdişâh'a ancak kaymakamın arıza takdimine me'zûu olması sebebiyle, arıza sahibinin gayretine îdâm ile mükâfat verdi.

Hemen hemen aynı zamanda idi ki Bursa, Tokat, Sofya, Silis-tre, Yaş, Kanije şehirlerinde dahî yangınlar çıktığı haber alındı.

Bu sene yangınlar olduğu gibi ertesi sene de veba ve kıtlık oldu. Edimekapısı'ndan hergün bin cenaze çıktığı görüldü. Rumeli'de bâzı köyler büsbütün sekencesiz kaldı. Anadolu da vebadan, kıtlıktan ve yangından zarar gördü.

Kanije büyük yangınında barut mahzeni ve şehrin bir kısmı yanmış olduğundan Kont Zriny, mevkii muhasaraya geldi. Kanijeyi ele geçireceği sırada Viyana'dan aldığı emirler kendisini geri çekilmeye mecbur etti. Kont

ordusunu hezimete uğrattıklarını söyler. Brusoni, Venedik-liler'in hezimetini tasdik eder; fakat Marosini'nin meddahı olan Gratiani bu mes'eleden hiç bahsetmez.

Zriny bu emirleri okuyunca hiddetlenerek kılıcını yere attı; ancak o anda teşebbüsünü faydasız bırakmayacağına yemîn ederek Kanije'ye bir saat mesafede ve Mur nehri kenarında bir kale yaptırıp bunu Serinwar diye isimlendirdi. Bununla beraber intikam zamanının gelmesini bekleyerek susmayı tercih etti. Çünkü İstanbul'daki Avusturya mukîm elçisi, Seydî Ahmed Pa-şa'nın Wardein üzerine yürüyüşünden, barışı bozan ilk hareket olmak üzere şikâyet etmişti. Görünüşü kurtarmak için Seydî Ahmed Paşa, Budin Valiliğinden Kanije Valiliğine naklolunarak, yerine îs-mâil Paşa tâyîn edildi. Daha sonra ikisi de Macaristan üzerine yürümekte olan Alî Paşa maiyyetine verildi. Vischer von Rumpelsdorf, hareketini durdurmak için yeni serdârın karşısına gönderildi. Seydî Ahmed Paşa, Köprülü'nün zeval bulmaz kînini celbeden vezirlerden ve uygun olan ilk vesilede daha emniyetli vurmak için îdâm-ları te'hîr edilenlerdendi. Budin valiliğinden azl edildikten sonra, serdâr Alî Paşa, Macaristan hududuna doğru yürürken, Seydî Ahmed Paşa'nın katli hakkında Pâdişâh'tan on altı emir almıştı. Ancak bu defa, vazifesini yerine getirmek için bir müddet beklemek zorunda kaldı. Seydî Ahmed Paşa, Alî Paşa'nın çadırında beş kurşun yarası almış olduğu halde atının üzerine atlamış olduğundan, eğer atının sinirleri kesilmemiş olsaydı kurtulmaya muvaffak olacaktı. Kendi hademesinden biri son bir kurşun atınca Seydî Ahmed:

— «Hâin! Mel'ûn!» diyerek mantosuna bürünüp, Alî Paşa adamları çadır kazıkları ile vurarak öldürünceye kadar o durumda kaldı.

Seydî Ahmed Paşa'nın başı İstanbul'a geldiği gün Pâdigâh'ın küçük hemşiresinin zevci olan Haleb Paşası Haseki Mehmed Pasa, kâhyası, dîvân kâtibi, sarrafı ile beraber boğuldu. Ne paşanın Pâdişâh'a akrabalığı, ne de maktullerin ehliyeti, kendilerini Köprülü'nün garaz ve kîni yüzünden fecî surette öldürülmekten kurtaramadı. İstanbul kadısı Sâ'deddin-zâde Rûhullâh, Dîvân-ı Hümâyûn kâtiblerinden beylikçi Vecdi Efendiler, kapıcı-başüardan Mehmed Ağa yıldızlarla ilgili bâzı istihraçlarda buldukları bahanesi ile îdâm olundular. Bunların uğradıkları fecî akibetlerin asıl sebebi, Köprülü'nün Kıbrıs Vâlîsi iken üstâdın bulunan şâir Rûhî'ye amansız bir düşmanlık duymuş olması idi. Şâir Vecdi, Köprülü'den ziyâde reîsülküttâb Şâmî-zâde'nin husûmetinin kurbânı olmuştur. Mısır Vâlîsi Şehsüvâr-zâde, Circe Beği'nin terekesinden birkaç kese para aşırması için, Girit Vâlîsi Mehmed Paşa da galebe edememiş olduğu için katledildiler¹²⁹.

¹²⁹ Râşid, c. 1, s. 13. Mısır valisi Gîrcî Mustafa Paşa'nın azlini yazıyorsa da idamdan bahsetmiyor. (Mütercim)

Seydî Ahmed Paşa'nın katili Mustafa Paşa'nın yerine Silistre beğlerbeği olan Mustafa Paşa Diyârbekir Valiliğine tâîîn olundu. Ancak Diyârbekir'e varır varmaz îdâm edildiği gibi kâhyasının da Kırkkilise (?) yakınında Ereğli'de boynu vuruldu (7 Ağustos 1661 -11 Zilhicce 1071)¹³⁰,

Bir müddetten beri istiska (vücûdda ve bilhassa karında su toplanması şeklinde bir hastalık) muztarip olan Köprülü'nün bütün düşüncesi harbetmekti Macaristan seferini daha faâlâne ileri götürmek için Pâdişâh'ı üçüncü defa olarak Edirne'ye gitmeye ikna etti ve Şâm Valiliğinden getirttiği oğlu Ahmed Paşa'yı İstanbul kaymakamlığına tâîîn etti. IV. Mehmed, yeni yapılan kaleleri görmek için Boğaz'a gitti; yirmi gün sonra Edirne sahrasında çadır kurdu.

Don Ve Dnieper Nehirleri Üzerinde Kaleler İnşası

Köprülü'nün müteşebbisine fikirleri, vefatından bir sene evvel büyük inşaatlarla ortaya çıktı. Bunlardan bir takımı, Devlet'in kuzey hududlarını daha iyi muhafaza maksadı ile hazîne tarafından, diğerleri Valide Sultân ve Köprülü tarafından yapıldı. Köprülü, öncelikle, boğazı (Çanakkale Boğazı'nı) yabancı devletlerin teşebbüslerine karşı korumak için iki kale yaptırmıştı. Bu defa Don ve Dni-eper sahil ve mansablarında da iki kale yapılmasını emretti. Bunların birincisi Azof (Uzi) yakınında inşâ edildi, Kazak kayıklarının Don mansabını geçmelerine mâni olacak, hiç olmazsa onların hareketlerine nezâret edecekti; Sedd'ül-İslâm adı verildi. Pâdişâh'ın husûsî bir emri üzerine Hân, 20.000 Tatar ile Özi üzerine yürüdü; kal-gay ise 40.000 kişi ile Prekop'ta çadır kurmuş ve nûreddîn Kırım askerinin geri kalan kısmı ile civar memleketleri istilâ etmişti. 50.000 Leh, Tatarlar'a katıldı. Bu sefer, Kazaklar'ın 20.000 kişi ve iki kale kaybetmelerine yol açtı. Seddül-İslâm'ın yapılması sona erince Osmanlı donanması Kefe'ye gitti. Limandan çıkarken şiddetli fırtına sebebiyle büyük zayiata uğradı. Kadırgaların hemen hemen tamâmı sulara gömülerek, az bir miktarı Sinop'a ilticaya muvaffak olabildi. Yalnız Kapdân Abdülkaadir Paşa ile kâhyanın kadırgaları salimen istanbul tersanelerine girebildiler. İkinci kale Dnieper sahilinde¹, Gâzân Hân'ın harâb

¹³⁰ Hammer'ın bu fıkrasının yanlışlarla dolu olduğu görülüyor. Seydî Ahmed Paşa'yı İdâm ettiren, serdar Ali Paşa idi. İkinci olarak Divâbeidr valiliğine tâîîn edilen Mustafa Paşa, Merzifonlu Mustafa Paşa'dır ki. Fazıl Ahmed Paşa'dan sonra sadarete geçtiği. 1095'te de İdam edildiği ileride görülecektir. Bu Mustafa Paşa'yı Köprülü, oğlu ile bir tutardı. Yanova fethi müjdesi ile rikâb-ı hümâyûna gönderildiğinde (3 Zilhicce 1068) İkinci mtrahor olmuş, sonra iki tuğ ile Silistre mtrmlrlfnt, 1071'de vez&retle Diyârbekir -alisi de kapdfn olmuştur. (Mütercim)

olan eski ikaametgâhı civarında ve Doğan-geçidi yakınında inşâ edildi. Yeni Silistre valisi bütün zeâmetlile-ri, Moldavya ve Eflâk askeri ile, kalgay Gaazî Giray da 30.000 Tatar'la bu inşâatta istihdam edildiler. İnşâata mâni olmak için çaba gösteren Kazak ordusu ile sekiz kayık, Tatarlar ve Osmanlılar tarafından mağlûb olarak Sarıkamış bataklıklarına sürüldü. Sonbahar başlarında Osmanlı ordusu yeni kalede kâfi miktarda muhafız bıraktıktan sonra Âkkerman'da kışlağına çekildi. Doğangeçidi kalesi, Şark coğrafyacılarının Heyhat sahrası adını verdikleri Tataristan Çölü'nün ortasında Osmanlı devri azametinin bir âbidesi olarak yükseliyordu. Bu sahra doğuda ve batıda Aksu (Buğ) ve özi (Uzı; Dnieper) sahillerinden Ten (Don) ve Tel (Volga) sahillerine ve kuzeyde Astragan (Ejderhân) ve güneyde Kuban (Hypanis) sahillerine kadar uzanır; Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunur ve bin ferseng mesafeyi içine alır. Timur'un Tohtamış üzerine yürürken 180 günde katetmiş olduğu uçsuz bucaksız çöl, yazın ne kadar yüksek otlarla örtülü ise, kışın da o kadar yüksek karla kaplı ve Nogay ve Kalmuklar ile meskûndur.

Valide Sultan Ve Köprülü'nün Camileri

Osmanlı memleketlerinin kuzeyinde hududu muhafaza için bu kalelerin inşâ olunduğu arada baş-mîmâr Cevheri İbrahim, İstanbul'da Yahûdî mahallesinde Valide Sultân Camii inşâatını büyük bir faaliyetle ileri götürüyordu. III. Mehmed'in validesi Safiye Sultân tarafından inşâatına başlanılmış olan bu cami, son yangında yanmıştı.

Köprülü yine bu sırada bir hân, hadîs kıraatine mahsûs bir bina (medrese; dârü'l-hadîs), bir de kabrim yaptırdı. Hayâtının geri kalan günlerinde bu kabre dâima buğday doldurarak, vefatında, yerine naşı konulmak üzere, buğdaylar fakirlere dağıtıldı. Demetrius ve îsis'in sırlarına vâkîf olanlar dahî bundan daha hakimane bir surette böyle bir mübadeleyi plânlayamazlar. Anlaşıldığına göre ölüm döşeginde Pâdişâh'a asla kadınlara kulak vermemesini, idarenin dizginlerini zengin bir adam eline vermesini, devlet hazînesini mümkün olan her türlü tedbîrlerle doldurmasını, askeri ve kendi şahsını dâima hareket hâlinde bulundurmasını vasiyet etmişti. Grosswardein (Varat)'ın zabtından sonra, împarator'un mukîm elçisi Reninger, bâzı ihtarlarda bulunarak karadan ve denizden Hris-tiyan hükümetlerinin Osmanlı memleketlerini istilâ etmek için aralarında birleşebileceklerini söylediği zaman, Köprülü buna cevaben, Türk'ün siyâsî

düşüncesine göre «metbû olan aslanın ne ateşten, ne de sudan korkmadığını, eğer kuvvetini anlamak isterlerse bütün Hristiyanlar'ın birleşip Devlet'e hücum edebileceklerini» söylemiştir. Birkaç sene önce saraydan satın alınan büyük bir anber parçasının —Pâdişâh gibi korkunç bir arslanın rehavetten sakınması lâzım geleceğini ifâde ederek— bedelini Ödemekten kaçınmıştır. Bu sözler, amansız bir gaddar olduğu kadar maharetli bir devlet ricali olan Köprülü'ye, hiç değilse, lâyıktır. Beş sene sadrazamlığı sırasında 36.000 kişi öldürmüştür¹³¹, Yalnız kendisinin 4.000 kişi öldürdüğünü ifâde eden ağanın îtirâfı hatırlanacak olursa, «isyân ejderinin başka türlü zabtı, mutlak itaatin başka türlü muhafazası mümkün olamayacağına inanmış olmasından» kaynaklanmış gibi görünür. Vakıa sorulabilir ki, beş sene zarfında sadrâzamların seri hâlinde değiştirilmesinden ve askerinin isyanından kaynaklanmış olan eski fetretin devamı durumunda dahî, dâhilde sükûnu ve hâriçte zaferi daha insâniyetkârca bir yolla sağlamak mümkün değil miydi? Târih, bu iki suâlin ikincisine, bir dereceye kadar muhakkak olarak, sürgünle, fakat birincisine kesin bir hükümle cevap verecektir: Zîrâ zâlim Kuyucu Murâd Paşa ile IV. Murad zamanlarında her tarafta isyan görüldüğü halde bile bu kadar kan dökülmemişti.

Zâten bu m aksa d, idaresi süresi babasının sadrazamlığı zamanının üç mislini bulan ve Almanya, Girit, Lehistan seferlerinde üçlü bir muzafferiyet ile gözleri kamaştıran Köprülü'nün oğlu Ahmed Paşa zamanında insaniyete daha muvafık bir surette sağlanmıştı. Köprülü Ahmed Paşa'nın askerî komutan ve devlet ricali sıfatıyla, intizam severliği, ilim ve âlimleri himaye ediciliği sıfatıyla, Uyvar (Ujwar), Kandiye, Kamaniçe (Kaminiec) fâtihi sıfatıyla, kazanmış olduğu şeref, gelecek üç kitabı dolduracaktır.

¹³¹ «Having in his time put to death thirty six thousand persons, whom he proscribed in several countries and privately strangkd In the city.» Rycout

ELLİDÖRDÜNCÜ KİTAP	
Köprülü Ahmed Paşa'nın İdaresinin Başlaması.....	

Kemeny'nin Ölümü	
Pâdişâhın İstanbul'a Dönüşü.....	
Venedik'le Müzakereler	
İngiltere, Fransa, Transilvanya Ve Avusturya Memurlarıyla Diplomatik Müzakereler	
Macaristan Üzerine Sefer	
Avusturya Murahhasları İle Müzakereler	
Osmanlı Ordusu Uyvar Üzerine Yürüyor	
Uyabtn Zaptı.....	
Reîsülküttâb'ın Ve Damadının İdamları	
Apafy Osmanlı Ordugâhında.....	
Lewenz, Neutra Ve Novigrad'ın Zaptı	
Tatarlar Moravya Ve Silezya'da	
Lehistan Elçisinin Gelmesi.....	
Zriny'nin Harekâtı	
İdarî Değişiklikler	
Yağmur Duası	
Vani Efendi.....	
Şehzade Mustafa'nın Doğumu.....	
Sadrâzâmın Azîmeti	
Neutra'nın Düşmesi	
Kanîje Muhasarasının Kaldırılması.....	
Serinwar'ın Muhasarası, Zaptı Ve Yakılması	
Sadrâzâm Raab (Yanık-Kale) Üzerine Yürüyor	
Lewenz Muharebesi.....	
Yeni Sulh Teklifleri	
Sen-Gotar (Saint-Gotthard) Muharebesi.....	
Vasvar Anlaşması	
Pâdişâhın Avlanması	
Viyana'ya Fevkalâde Bir Sefîr Gönderilmesi	
Kaahire'de Bir Asker! İsyanın Bastırılması	
Kıbrıs Ve Sakız Sakinlerine Vergi Konulması	
Cezayir İle İngiltere, Hollanda, Fransa Arasında Müzakereler	
Bir Dinsizin (Ateist - Dehri) İdamı.....	
IV. Mehmed'in Edebiyatla İştigali	
Pâdişâh Dimetoka'da	
Padişah Çanakkale Boğazı'nda.....	

Valide Sultan Câmii'nin Açılması.....
Kont Leslie'nin Sefareti.....
Viyana'da Osmanlı Sefareti.....

ELLİDÖRDÜNCÜ KİTAP

Köprülü Ahmed Paşa'nın idare islerine başlaması ve sadrazamlığa getirilmesi. — Kemeny'nin vefatı. — Zât-ı şahanenin İstanbul'a dönüşü; bizzat hükümet etmek istemesi- Rum kiliselerinin tekrar inşâsının men edilmesi. — Venedik, İngiltere, Fransa, TransUvanya, Avusturya memurları diplomatik müzâkereler. — Macaristan üzerine sefer. — Belgrad, Essek, Budin'de İmparator murahhasları ile yapılan müzâkereler. — Neuhausel Üzerine sefer. — Forgacz'ın hezimetı. — Neuhausel'ın zabta. — Reîs efendi ile damadının fdfimt. — Apafy, Osmanh ordugâhında. — Neutra'nın, Lewenz'in, Novigrad'm zabtı.

— Tatarlar Moravya ve Silezya'da. — İmparator memurunun azımeti. — Bir Lehistan sefirinin gelişi. — Kışlak.

— Zriny'nin Szegeth ve Fünfkirchen üzerine yürüyüşü. — Şehzade Mustafa'nın doğumu. — Umûmt Duft. — Şeyh Vâni. — Valide ve Haseki Sultânlar. — Bahçeler ve av.

— Sadrâzâmın azîmeti. — Neutra'mn düşmesi. — Kanije muhasarasının kaldırılması. — Serinwar'ın muhasarası, zabtı ve yıkılması — Sadrâzam Raab Özerine yürüyor. — Lewenz muharebesi. — İki ordunun Raab sahillerinde yürüyüşü. — Yeni sulh teklifleri. — Saint-Gotthard muharebesi. — Vaswar anlaşması. — Pâdişâhta avlanması. — Viyana'ya fevkalâde bir sefir gönderilmesi. — Kaanire'-de bir askeri isyanın bastırılması. — Kıbrıs ve Sakız sakinlerine vergi tarhı. — Rumlar Katolikler'i kiliselerinden tard ediyorlar. — Cezayir ile İngiltere, Hollanda, Fransa arasında müzâkereler. — Bir dehrînin ldfmtı. — IV. Mehmed'in edebiyat ile iştigâli. — Pâdişâh Dimeto. ka'da, Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'nda ve İstanbul'da. — Valide Sultân Câmiî'mn açılması. — Comte LesUe'nin sefareti. — Viyana'da Osmanh sefiri.

Köprülü Ahmed Paşa'nın İdaresinin Başlaması

O ZAMAN 26 yaşında bulunan Köprülü Ahmed Paşa, saygıdeğer âlimlerden Osman Efendimden ders görmüştü. Osman Efendi ulemâ arasında, Köprülü hocası unvanından ziyâde, birçok kitaplara yapmış olduğu haşiyelerle ve bu kitapları dâima caminin içinde bulunmak şartıyla

Sultân Setim CSmii'ne vakfetmiş olmasıyla meşhurdur ¹³². Köprülü Mehmed Paşa her ne kadar okuyup yazma bilmezse de ¹³³ maârifin faydalarını takdir ederek oğlunun ilim tahsil etmesini desteklemiş ve ümerânın, vüzerânın başlan fetret hâlimden dolayı daimî tehlikede kaldığı zaman oğlunun hayâtını ve mallarını emniyette bulundurmak için ilmiyye mesleğine katılmasını arzu etmişti. Bundan dolayı Köprülü Ahmed Paşa ¹³⁴, müftî ve şöhretli tarihçi Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi'-ye mülâzım (müderris namzedliği payesi almış ilmiye mansıbı) ' olarak müderrişliğe namzed olmuştu. 16 yaşında iken kadrodaki boşalma sebebiyle tabîi surette Fâtih'in Sekiz Medresesinden (Sâhn Medreseleri) birine tâîin olundu. On sene bu mesleği tâkîb etti. Lâkin bu müddetten sonra meslekdaşları ile arasında meydana gelen bir ihtilâftan dolayı yâhud galib ihtimâl olmak üzere şân hırsı sâikasıyla, ilmîye mansıbına bedel siyâsî vazifeleri tercih etti. Pederinin ölümünden üç sene önce Erzurum valiliğine tâîin edildi. Ertesi sene Şâm vâîisi oldu. Bu memuriyette, kendinden öncekilere senede üç dört yüzbin akçe getiren iki vergiden ¹³⁵ vazgeçmek suretiyle, fukaranın duasına mazhar olduğu gibi, muvaffakiyetle idare etti bir askerî sevkîyâttan dolayı babasının ve Pâdişâh'ın hoş-nûdluk ve takdirini kazandı. 3.000 kişiden müteşekkil olan Şâm, Ta-rablus, Kudüs, Gazze askeri ve Sayda, Safed, Beyrut voyvodalarının hazırlamış oldukları 10.000 kişilik yardımcı kuvvet ile Dürziler üzerine yürüdü. İbşîr Paşa'nın mağlûb olup yaralandığı boğazlarda harbetmekten kaçınarak, sür'atli bir yürüyüşle Cîsr-i Yâkub, Mercül-Uyûn (Kaynaklar Çayın), Kasiye, Reşid isimleri ile mâruf mevkilere yetişti, ki buralarda can düşmanları olan ve kızülü bayrak taşıyan Maan-oğulları'ndan akli bayrakları ile tefrik edilen Benî Şihâb'ın sarayları bulunuyordu.

Benî Şihâb firar ederek Maan-oğulları itaat ettiler ve memleketlerini harbin musibetlerinden kurtarmak için rehin göndermekte acele ettiler;

¹³² Tercüme-i hâli, Uşşâkî-zâde'nin mecmuasında 346'dır.

¹³³ Bâzı evrakı kendisinin okuduğu Evliya Çelebi'de defalarca zikredilmiş olduğundan, okuyup yazma bilmediği kat'iyetle belli değildir. (Mütercim)

¹³⁴ Oomte Goes refakatinde Belgrad'a giden Tullio Migh'o'nun Le Fiarticularità deU'tmpere Ottomano (Osmanlı İmparatorluğunun Ahvâl-i Husûsiyesi) unvanlı ve İmparatorluk Kütüphânesi'ne konulmuş olan pek çok şâyân-ı dikkat mektubunda (Târih-f Gayrı DM, No. 544. fi 21 Mart, s. 644) Ahmed Paşa şu şekilde tavsif olunmuştur: «Ahmed Pascha di statura mediocre, di barba nera, di colore bruno, di complessione sanguinea, d'umore gioval, nel parlar molto affabile, si sforza pero d'ostentarsi terribfle, e con certi. movümenti della bocca e degli occhi procura di mostararsi rigorozo e severo; ben e veno che quell'non mostra la suave fisonomia, cerca d'effetuarlo nel'interno essende certo che molto inclina alla profusione del sanguine umano..»

¹³⁵ Deşîşe ve kariye. Köprülü Ahmed Paşa'nın möhürdân Hasan'm Cev&Brtt't-Tevârfı unvanlı eserinden, s. 6.

vâlînin teklifi üzerine Maan ve Şihâb oğullarının buldukları Sayda, Safed, Beyrut arazîsi Divân-ı Hümâyûn tarafından tâyîn edilmiş bir beğlerbeğinin idaresine verildi. Ahmed Paşa'nın Şâm Valiliği henüz bir seneyi bulmamış olduğu halde, seksen yaşma varmış son haddine gelmiş bir istiska illetine tutulmuş olan pederinin endîşe verici hâli kendisinin yanında bulunmasını gerektirdiğinden, bir pâdişâh irâdesi, sür*atle İstanbul'a gelmesini emretti. Zât-ı Şâhâne, sadrâzamlarla birlikte Edirne'ye gittiği vakit, idarede kaymakam unvanı ile babasına halef oldu. Vazîfeye başlamasının yirmidördüncü günü acilen Edirne'ye davet edilerek pederinin —payitahta gelişinden bir ay sonra¹³⁶ vukua gçlen— vefatının ertesi. günü, mühr-i hümâyûn kendisine verildi (Ç Rebûlevvel 1072 - 1 Teşrinisani 1661).

İlk icraatından derhâl anlaşıldı ki, şiddetli bir adalet tarafı ve geniş selâhiyetlerinden hiçbir şey terketmemeye azimlidir. Babasının kapıcı-başı unvanından mahrum etmiş olduğu Deli Hafız Hasan, Köprülümün naşı evinin önünden geçerken sevinç gösterisinde bulunduğu için Kıbrıs'a sürüldü. Türkmen Ağası Dal Ahmed, zulümlerinden dolayı îdâm olundu. Şeyhülislâm Bursalı Esîrî-zâde Mehmed Efendi —ki onaltı sene önce dârüssaâde ağası Sünbül Ağa'nın gemisinde Venedikliler tarafından esîr edilerek sonra azâd edilmişti— huzûr-ı şahanede ve Köprülü Ahmed Paşa hazır bulunduğu bir sırada, müteveffa sadrâzâmın şiddetli tabiatından ve haksız yere çok kanlar dökmüş olmasından şikâyet etti. Ahmed Paşa müftîye:

— «Eğer babam îdâm kararı verdiyse senin fetvan üzerine vermiştir» dedi.

Müftî Efendi:

— «Verdiğim fetvalar zulmünden korktuğumdan dolayıdır» cevâbını vermesi üzerine, sadrâzam:

— «Efendi! Sen hükm-i şeriate vâkıf olduğun hâlde, Hâlik'dan ziyâde mahlûkdan mı korkman lâzım gelirdi?» mukabelesinde bulundu.

Müftî sükût etti. Lâkin bu konuşma azline ve Rodos'a sürgün edilmesine sebep olarak¹³⁷ makamı Sun'î-zâde (Mehmed Efendi) *ye verildi

¹³⁶ Râşid (c. 1, s. 16), Rebifflevvel'in yedinci gecesi vefat ettiğini yazar. Abdi (varak: 33) dahî böyle söyler. Osman Efendi-zâde (HadîkaiOT-Vttaerâ, s. 106) veyahut onun müstensihî 7 rakamını 1 olarak değiştirip, bu suretle 6 rakamı da 2 olarak değiştirmiştir. Bundan dolayıdır ki. Rycat (s. 113) 19 Ekim (tarz-t cedid: 29) târihini vefat günü olarak gösterir. (Hammer'in Hadlkatın-Vfae-rft'ya isnâd ettiği hatânın yorumlaraş şekli anlaşılıyor. Esas ihtilâf Köprülü Mehmed Pağa'nın vefatı Râşid ile Abdi'nin Rebtflevvel'in 7. gecesi, Hadîka'nın 2. günü diye gostennelerindedir. Her fici de aynı derecede muhtemeldir. Mütercim)

¹³⁷ Nasûhpâşa-zâde, târihini yazarken 1060 (1669) senesinde henüz orada yağıyordu. Zttbde, s. 154. Tercöme-i hâli Uşşâkl-zâde'de 379 numaradadır.

138.

Fetva üzerine verilen ilk îdâm cezası Rodos metropolitliğinde bulunmuş ve sonradan ihtida etmiş (müslüman olmuş) olan bir Rûm'a isabet etti. Bu adam, saray tavâşilerinden biriyle beraber kürek mahkûmu iken onunla dostluk peyda etmiş ve sonraları tavâşî kendisine bir görev verilmesine yardımcı olmuştu. Bir gün Fenerli bir Rum kadınının evine gitmiş olduğu halde, bir minder üzerinde, Moldavya Prensini bir memurunun bırakmış olduğu cüzdanı ele geçirdi ki, bu cüzdan, Moldavya Prensi Leopold tarafından gönderilen 100.000 altının alındığına dâir Aynaroz ruhbanı tarafından yazılmış bir mektubu da içinde bulunduruyordu. Dönme, mektubu, defterdar bulunan —hakîkaten «mâliye sülûğü» vasfına şâyân— Mo-ralı'ya götürmüş ve Aynaroz papazları 100.000 altını teslim etmeye mecbur olmuşlardı. O zamanın sadrâzamı Dervîş Mehmed Paşa, bu kadar mühim bir hizmete mükâfâten, muhbire kapıcı-başılık vermiş ve hattâ onu bütün kapıcı-başılardan önde tutmuştu. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinde mühtedî, irtikâbla suçladığı iki kadıyı îdâma mahkûm ettirmiş ve bunların malından 30.000 guruşu cebine indirmişti. İki kadıdan birinin kardeşi, kapıcı-başının hilesini isbâta muvaffak olduğundan, başı kesildi.

Kemeny'nin Ölümü

Macaristan ve Transilvanya işlerine, Venedik'le muharebenin devamına, Almanya ile gündün güne kaçınılmaz hâle gelen muharebeye gelince, Köprülü Ahmed Paşa tamâmiyle babasının siyâsetini tâkîb etti. Mehmed Paşa on gün önce, ömrünün sona yaklaştığını hissederek, İmparatorun mukîm elçisi Reninger'i nezdine davet ederek, oğlu hazır iken kat'î surette beyân etmişti ki, Osmanlı Devleti, İmparator'un Transilvanya prensi seçilmesine karışmasına asla cevaz vermeyerek, Osmanlı askeri bu eyâletten çekilmeyecek, Dî-vân-ı Hümâyûn tarafından Transilvanya prensi olarak —rakibi Ke-meny'nin yerine— yalnız Apafy tasdik olunacaktır. Binâenaleyh Si-listre Vâlîsi Alî Paşa ile Kının Hânı, Transilvanya seferine devam ederek Apafy'nin prenslik dâvasına müzahir olmak için emir aldılar. Budin Vâlîsi tsmâil Paşa Hatzeg vadisini ateş ve kana garkederek (Temmuz 1661) Szasvaros ve Szaszsebes nâmındaki Sakson köylerini kül yığını hâline çevirmişti. Basarabya Tatarları Alvincz mevkiine kadar yürümüş oldukları

¹³⁸ Tercüme-i hâli Uşşâkî-zâde'de ISLİnd.

halde, Kemeny birdenbire Szamos kenarlarına ve oradan Negerfalva'ya çekildi. Tatarlar bunu sür*atle tâkîb ettiler ve Emperfoe yaylalarını sağlarında bırakarak Nagy Bany'a'da yetiştiler; ve Domahida'ya birkaç bin esîr ve pekçok hayvan getirdiler.

Alî Paşa, askerin geri kalanı ile av kuşları gibi sūfatle ileri hareket eden Tatarların izini tâkîb ediyordu. Macaristan hududunu geçerek Nyalabvar yakınında. Ugocz palatinliğinde ve Huzt'a bir mil mesafede ordu kurdu. Kemeny'yi harbe icbar edemediğinden, Hüseyin Paşa'yı elçi sıfatı ile HuzVa gönderdi: Hüseyin t»aşa kumandanın emri ile kurşuna dizildi. Alî Paşa, elçisinin kurşuna dizilmesinden dolayı, Marmarosch palatinliğini tahrîb ederek intikam aldı. Ondan sonra Transilvanya'ya dönüp Bethlen ve Des arasında ordu kurarak Maros-Vasarhely'ye kadar Maros sahilleri boyunca uzanan mıntıkayı baştanbaşa hasara uğrattı. Yüzlerce köy yakıldı, erkekler öldürüldü, kadınlar ve çocuklar esîr edildi. Alî Paşa, Maros-Vasarhely'deki ordugâhından Transilvanya Prenslığı'ni Étienne Pet-kfy'e teklif etti. Onun çekimser davranması üzerine Maros ve Ud-warhely nâmlanndaki Sziklia şehirlerini ¹³⁹ yaktı; ondan sonra Michel Apafy ismindeki Transilvanya asilzadesine prens unvanını verdi. Bu adam, Kırım Tatarları elindeki uzun süreli esareti ile, o derece düşmüştü ki, Osmanlı tabiiyyetinin kendisine lâyük bulmuş olduğu demir boyunduruğu kabul etti. Apafy'nin voyvodalık alâmeti olarak kaftan ve topuz aldığı gün, İmparatorun askeri ile Klausenburg'a kadar ilerlemiş olan Kemeny, yeniden Macaristan'a çekildi.

Alî Paşa, Udwarhely ordugâhım terketmeksizin. Sziklia'nın Sza-si, Kesd, Orbai, Csik şehirlerine yeni prens için sadâkat yemini etmelerini teklif etti (17-19 Ekim 1661). Bu beldeler, mevsimin ilerlemiş olmasına güvenerek çekimserlik gösterdiler: Csik şehri zâten yaylaların teşkil etmekte olduğu tabîî şedde güveniyordu. Budin Valisi İsmâil Paşa, sağ cenahı Türk ve sol cenahı Tatar süvarilerinden oluşan bir ordu ile derhâl o şehrin üzerine yürüdü. Ne yıkılıp güzergâhlara konulan ağaçlar, ne Csik önünde yapılan istihkâmlar, ne de arka tarafı muhafaza etmekte olan yaylalar demir ve ateşe karşı mâni olamadı. Sükûnet içinde bulunan köyler duman bulutları içinde kayboldu ve Petki güçlkle ormanlara kaçabildi ¹⁴⁰. Her tarafta

¹³⁹ Bethlen, s. 80- Almyazısı gereği olarak, zamanının her türlü müzâkerelerine ve seferlerine karışmış bulunan seyyah Evliya, bu Transilvanya seferinde de bulunmuş ve Theiss kenarına kadar gelmiştir. Kaşo (Kaschau) yükseltilerine kadar Hateeg vadisinin birbirini müteâkib nasıl istila edildiklerini, daha sonra TransilvaDya'ya ve özellikle Sas (Sası Macaiî) tâbir ettiği Sc-hassburg'a ve Fogaras'a kadar Sziklia şehirlerine yapılan akınları geniş tafsilâtle anlatır.

¹⁴⁰ Betiden, I, m, s. 35.

insanların canlan pâmâl oldu; korkunç ve olduk-

ça merhamet uyandırıcı manzara! ¹⁴¹. Alî Paşa Szamos kenarlarından Maros kenarlarına ilerlemiş olduğu gibi, daha sonra Udwarhely'-nin kâin bulunduğu Büyük Kukel kenarlarından Alt'a doğru ve Fo-garas istikametinde yürüdü ve nihayet Kukel kenarlarına geldi. Şehrin teslîmini teklif etmişse de, bu teklifi uzun bir muhasara ile pekiştirecek durumda olmadığından, Alt ve Scheuern köprülerini yakarak Hermanstadt üzerine yürüdü (20 Kasım 1661). Hermanstadt'-tan, Sakson şehirlerini harb masraflarının yarısını vermeye mecbur tutarak, üzerlerine 250.000 ekü (guruş) vergi tarhetti: Kisselik millet meclisini davet ederek, bu mecliste prens yemîn etti; meclis de prene ta'zîmât beyânında bulunmakla beraber, Szathmâr nahiyesinin Grosswardein'a tabî olmasına muvafakat etti. Alî Paşa, İbrâ-hîm Paşa kumandasında Prens'e 2.000 Türk ve onsekiz bölük Eflâk askeri bırakarak, ordusunun geri kalanım Tamışvar (Temeswar)'a götürdü.

Kemeny, en sâdık taraftarlarından yedi kişinin, yâni iki Haller, iki Bethlen ile Etienne Petki, Deniz Banffy, Jean Szentpaly*'nin tekliflerine aykırı olarak, ertesi senenin başında Apafy'nin ikametgâhı olan Megyes üzerine son bir sefere teşebbüs etmekte ısrar etti (3 Ocak 1662). Apafy, Alî Paşa'dan yardım istedi; yardımına gelen Ya-nova sancak-beği Küçük Mehmed ve 2.000 süvari ile Schaesburg*a kapandı ¹⁴². Kemeny, az bir mesafedeki Tejergyhaz'da ve Alaman yardımcı askerleri Segesd yakınında Valkany-Zentpaly'de yerleşmişlerdi. Bu aralık Küçük Mehmed Megyes'ten çıkıp Schaesburg üzerine yürüdü. Kemeny ve yardımcıları tehlikeyi hissederek ya derhâl Küçük Mehmed'in üzerine hücum etmek veyahut Macaristan'a çekilmek lâzım geleceğini düşünüyorlardı. Pierre Huszar alenen söylüyordu ki, Küçük Mehmed, Schaesburg*a ne kadar cesaretle girmişse, yine o suretle çıkacaktır (23 Ocak 1662). Kimse inanmak istemezken öğle vakti Türk süvarileri görüldü. Küçük Mehmed Scha-esburg'tan çıkmış, metîn bir tarzda Hetour üzerine yürüyordu. İlk taarruzunda Alaman ve Hırvat yardımcıları ric*at ettirdi. Radak, piyade ile ormanlara kaçtı. Müteakiben süvariler de bu misâle uydular. Kemeny, atların ayaklan altında kalarak ömrünü tamamladı ve bu suretle Transilvanya'da hüküm sürmek

¹⁴¹ «Stupra coedibus, coedes stupris intermixtas; miseremini, o miseremini, lec-tores!» Bethlen, s. 35.

¹⁴² Evliya, Hüseyin'in Silyâvuş Paşa'nın kardegi olduğunu söyler ki, bu da söylediğimiz Cifra Hasan'dan başkası değildir; «küçük» kelimesi «cifra»ya tahrif edilmiştir.

dâvasını kaybetti ¹⁴³. Birbuçuk sene evvel de Rakoczy, Kement gibi Osmanlılar'ın üstün kuvvetleri ile uğraşmak isteyerek, hükümet hırsının kurbânı olmuştu.

Pâdişâhın İstanbul'a Dönüşü

Pâdişâh'ın ve sadrâzâmın Edirne'de geçirmiş oldukları bu kış esnasında büyük memurlar arasında bâzı değişiklikler olduğu gibi, îbşîr Paşa'nın tezkirecisi olup uzun bir sürgünden sonra İstanbul'a gelmeye cür*et etmiş olan Mehmed Efendi îdâm edildi. Hakikatte sadrâzam, Mehmed Efendi'nin takibine reîs Şâmî-zâde kadar ehemmiyet vermemişti, bu adam Şâmî-zâde'nin garazına uğramıştı.

İlkbahar başında zât-ı şâhâne tekrar İstanbul'a gitti. Çatalca'da iki gün durmayı gerektiren av, gerektiğince keyif verici olmadığından, bostancı-başı, sultânın huzurunu sağlayıcı şeyleri tedârikte kusur etmiş olduğundan memuriyetini kaybetti. Tamâ'kârhkla suçlanan ¹⁴⁴ müftî Sun'î-zâde azledildi ve yerine Minkaârî-zâde ¹⁴⁵ getirildi. Mısır Valisi İbrahim Paşa, mâliyede islâhat yapmış olmasından dolayı kendisinin husûmetine uğramış olan şeyhül-beled Ahmed Beğ'i öldürterek başını İstanbul'a gönderdi. Ahmed Beğ'in çıkarılmasını sağlamış olduğu bir pâdişâh irâdesi, bundan böyle hiçbir Arab'ın yedi ocak yerli askerine yazûmamasını, dullara ve yetimlere müvâsat (dul ve yetimlere verilen maaş) maaşı tahsis edilmemesini, o gün için tahsis edilmiş bulunanların 10 akçeden 3 akçeye, 8'den 2'ye, 6'dan 1'e indirilmesini âmir olduğu gibi, birikmiş olanları ve diğer maaşları önün tensibine bırakıyordu ¹⁴⁶. işte bu muamele vâlînin şikâyetini celbetmiş ve Ahmed Beğ kendisine verilen malların senelik hesabını vereceğine dâir Köprülû Mehmed Paşa'ya karşı ettiği taahhüdünü yerine getirmediği için, idamına dâir hatt-ı hümayûn almak kolay olmuştu. Kendisini tehdîd eden tehlikeli durumdan vâlînin hademesinden biri marifetiyle haberdâr olarak îb-râhîm Paşa'nın huzuruna gitmekten imtina etmek suretiyle yakasını kurtarabilmişse de, Kurbân Bayramı münâsebetiyle tebrik için gitmek

¹⁴³ Öpere di Raimondo Montecoccoll corrette, accreschte ed Urastrate da Giu-seppe Grassl, Torino. 1821, II, s. 27.

¹⁴⁴ Bu suçlamayı te'yliden Uşşâki-zâde, 191 numarada dercettiği tercüme-i hâlinde hikâye eder ki, bir gün Sun'î-zâde, Uşşâki-zade'nin büyük-pederinde iken. fağfûri bir kaseyi o kadar ısrarla talep etmiştir ki, sahibi nihayet kâseyi kırmıştır. (Riftsid, azline sebep hiffeti olduğunu yazıyor, s. 25. Lâkin Râşid, Naîmâ gibi tahkîkci değildir. Mütercim)

¹⁴⁵ Uşşâki-zâde'de, 406 numarada tercüme-i hâline bakınız.

¹⁴⁶ Yûsuf'un oğlunun târihine, s. 152.

zorunda kaldı. Kendisi ve maiyyeti yakalanarak paşanın adamları tarafından îdâm edildiler (27 Temmuz 1662 - 10 Zilhicce 1072). İşte bu vâlî, Kaahire'de kadem-i (hazret-i) Peygamberî'nin nişanesi bulunan kapıda bir cami yaptırmıştır.

Kıbrıs'ta Lefkoşe Vâlîsi «Sarhoş» lâkabıyla adlandırılan İbrahim Paşa, bir ramazan gecesini, bir miktar âsî askerinin iltica etmiş olduğu camii ansızın kuşatarak, âsîlerden 200*ünü îdâm etmiş ve başlarını İstanbul'a göndermişti. Diyârbekir Vâlîsi de isyan eden ve «Üftâde-livâ» yâni «devrilmiş sancak» nâmını alan âsîlere karşı aynı şekilde davrandı. Arab emîri Alî Haris, emniyetsizlik göstermeyerek İstanbul'a gelmiş olduğu hâlde başı kesildi. İstanbul'da saklanmakta olduğu halde, bu defa kapandığı yer keşfedilen, Şihâb ailesine mensub bir Dürzi prensi dahî keza îdâm olundu. Şâm defterdarı Potur Alî de, yaptığı irtikâblann cezası olmak üzere, öldürüldü. Eskişehir sancak-beğinin eşkiya olarak kabul ettiği 80 kişinin Alay Köşkü Önünde başları düşürüldü. Hâmid, Aydın, Manisa sancak-beğleri İstanbul'a çağrılarak livaları dâhilinde türeyen eşkiyayı tenkil etmemiş oldukları için şiddetle azarlandıktan sonra cellâda teslim olundular. Çankırı sancak-beği, o taraflarda isyan eden ve tenkili kendisine emredilmiş bulunan bir şahsa mağlûb olmuş ve bu mağlûbiyetin neticesi olarak bütün Çankırı ve Medreni tarafları hasara uğramıştı. Sadrâzam bu karışıklıkların bertaraf edilmesini, eskiden kapdân-paşalıkta bulunup Köprülü'nün gazabından korkarak Venedik'e iltica etmiş ve affedileceği vaadi üzerine bu defa İstanbul'a gelmiş olan, Bıyıklı Mehmed Paşa'ya havale etti. Mehmed Paşa, o mıntıkeyi eşkiyadan temizledikten sonra, mükâfat olarak Rumeli valiliğine ve yakında açılacak sefer için Cattaro, Sebenico, Spa-latro yollarını tâmîre memur oldu.

Eski sadrâzam Melek Ahmed Paşa taundan vefat ederek, mansıbı olan Bosna Valiliği Poschega (Bozga), Zwornik (tzvornik), Ban-yaluka (Benaluka), Heluni (Ehlon) sancakları ile serdâr Alî Paşa'ya verildi ¹⁴⁷. Midilli'de bir filoya kumanda etmekte olan kap-dân Tellâk Mustafa, sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa'mn vefatından dolayı sevinç gösterisinde bulunduğu için, kapıcı-başı Deli Hafız gibi îdâm olundu. Bu suretle Mehmed Paşa, en kindar

¹⁴⁷ Melek Ahmed Paşa, 1072 cemâzîyelâhiresinde Belgrad'da iken hatt-ı hümâyûn ile İstanbul'a davet olunmuş, 1072 Şâbânı ortasında İstanbul'a gelerek Pâdişâh'ın halası Fatma Sultân ile izdivaç etmek üzere dîvân-ı hümâyûna memur olarak müteakiben izdivaç eylemiş, 1073 başında dîvân-ı hümâyûna memur, yâni Kubbealtı vüzerâstndan olduğu halde, İstanbul'da vefat etmiştir. Evliya Çelebi, c. 6. s. 103, 136, 137. Râşid, c. 1, s. 34. Şu halde Bosna valiliği daha evvel verilmiş olmak gerekir. «Eyyâm-ı cevânide gâv-endâm (öküz gibi iri cüsseli şişman) olmanın huddâm-ı enderûn! miyânında Malak Ahmed lâkabı ile benflm idi; giderek Melek Ahmed demekle şöret buldı.» Hadtkâ, s. 93. Fatma Sultân'dan önceki zevcesi olan Kaya Sultân, kendisinden birkaç sene evvel vefat etmişti. (Mütercim)

düşmanlarından mezarında dahî intikam almış oluyordu. Bağdâd Vâlisi Mur-taza Paşa, Girit'te gitmekle görevlendirildiği hâlde, yolda Musul ve Diyârbekir ağalarını tahrike kalkıştı. Onlar kendisine ya Girit'e gitmek, yahut derviş kıyafeti ile kaçmak yollarını gösterdiler. Tâkîb edildiğini görerek Fırat'a atılıp, haylî müşkilât ile İmâdiye Kürd Beği Seyid Hân-oğlu'na sığındı. İmamını affını talep etmek üzere İstanbul'a gönderdiyse de, imâm îdâm edilerek kapıcılar kâhyası, Murtaza Paşa'nın katline dâir bir hatt-ı hümayûn ile —eskiden sadrâzam kâhyalığında bulunmuş olan— Diyârbekir beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya¹⁴⁸ gönderildi. Seyid Hân, Diyârbekir Vâlî-sinin İmâdiye üzerine yürümekte olduğunu öğrenince Murtaza Paşa'yı, iki milyon akçe ile teslim etti. Murtaza Paşa'nın ve iki beğin başları İstanbul'a gönderildi, fakat paranın pek küçük bir kısmı hazîneye kaldı.

Gürcistan'da Çıldır Vâlîsi Seferpaşa-zâde Rüstem ile Gürcî beğ-leri arasında münazaa çıkmıştı. Diğer taraftan da Erzurum Vâlîsi Mustafa Paşa Rüstem'i kendisine iftira atmış olmakla suçluyordu. Rüstem îdâma mahkûm edildi ve Mustafa Paşa ile kapıcı-başı Selîm Ağa bu hükmü uygulamakla görevlendirildiler. Kapıcı-başı ise vazifesini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde makamını kaybederek, bir sene Boğaziçi*ndeki Hisar'da ve bir sene de sarayın iki kapısı arasındaki cellâda mahsûs ikametgâhda hapsedildi.

Karadeniz'de Kazak kayıkları görülmekte olduğuna dâir Kırım Hânı tarafından verilen malûmat üzerine bahriye kumandanlarından Alâiye sancak-beği Deli Mütevelli Mehmed 10 kadirga ile o taraflara yelken açtığı gibi, Memipaşa-zâde de 20 gemi ile Akdeniz'e çıktı.

Köprülü Ahmed Paşa'nın uyguladığı idamların içinde, hükümete karşı hiyanet ve hiç olmazsa nüfuzu kötüye kullanma gibi bir sebebe dayanmayanlar bulunmamakla beraber, yeni sadrâzamın da pederinin yolundan giderek bu suretle idareye başlaması, başlangıçta, Valide Sultân'a ve onun sırdaşı ve müşaviri olan Şâmî-zâde*-ye hoş görünmedi. İkisi de, Köprülü Mehmed Paşa'da tahammül etmiş oldukları hududsuz iktidarın genç oğluna geçmesini fena bir gözle görüyor gibi göründüler. Lâkin Valide Sultân ile kızlar-ağa-sının sadrâzama düşmanlıklarının sebebi, emretmiş olduğu idamlardan ziyâde, kendi adamları olan defterdar Hüseyin Paşa'nın Köprülü Ahmed Paşa tarafından azledilerek yerine sadrâzamın adam-

¹⁴⁸ Rycaut. s. 119. Tullio Miglio bu paşa hakkında şöyle der: cMohamet pascha di Aleppo, che puno tutto oppresso il Veziro, fu gia Maggiordomo del defonto Veziro, il prindpal motore di questa guerra (1664)

larından cebeci-başı Ahmed Ağa'nın tâyin edilmesiydi. Onlar da sadrâzâmın, sağ kolu ve mahremi olan kâhyasını Diyârbekir Valiliğine tâyin ettirip uzaklaşmaya mecbur etmekle intikam aldılar. Bundan başka Pâdişâh'm, bizzat hükümet dizginlerini eline almasının daha iyi olacağı ikna etmeye çalıştılar. Pâdişâh, ihtiyar Köprülümün sadrazamlığa gelmesinden beri ve onun Kale-i Sultaniye (Çanakkale)'de bulunduğu sırada, yalnızca bir defa olmak üzere, siyâsî bir kudret parıltısı göstermişti (1657/1067). Bir cuma günü atla tebdîlen gezerken, Cuma namazı zamanı Gül Camii civarında bulunarak, namaz kılmak için camie girmişti. Hatîb, Pâdişâh'ı tanıyarak mihrâbda «Yâ Dâvûd ...bil-adl» âyet-i kerîmesini okudu. Sultân IV. Mehmed, âyet-i kerîmenin mânâsına vâkîf olduğundan, namazdan sonra çuhadar vâsitasıyla hatîbden: — «Bir şikâyet var mı?» diye sordu.

Hatîb, kendisine ayrılmış olan hâne harab olduğu halde, mütevellinin tâmîr hususunda ihmâl gösterdiğini söylemesi üzerine Pâdişâh, evkaaf nâzın olan dârüssaâde ağasına tenbîh ile hatibin hanesini tâmîr ettirdi¹⁴⁹.

Şimdi vakıalarını yazmakta olduğumuz zamanda, Valide Sultân ile kızlarağası, Köprülü Ahmed Paşa'yı azlettirmek değilse bile se-lâhiyetini tahdîd maksadı ile Pâdişâh'ı, bu güne kadar yaptığı gibi dâima ata binip av ile meşgul olmak yerine, her gün birkaç saat Alay KÖşkü'nde bulunmaya razı ettiler. Bu köşk «Kapı»ya, yâni, sadrâzam sarayına gidecek yol üzerinde bulunduğundan, IV. Mehmed o saraya girip çıkanların hepsim köşkten görebilirdi. Yabancılar, yahut işleri kendilerinin sadrâzam dâiresinde bulunmalarına ihtiyaç gösterecek kadar mühim olmadığını zannedeceği adamlar gözüne ilişecek olursa, bunlar ve ziyaretlerinin sebepleri hakkında sadrâzâmdan malûmat istemek üzere memur gönderirdi. Bir sabah, kırmızı kalpak ve sarı ayakkabı giymiş birtakım Hristiyanlar'ın Ka-pı'ya doğru gitmekte olduğunu gördü. Elbise teşrifatı iktizâsınca Hristiyanlar'ın böyle giyinmeleri yasaktı, fakat bir zamandan beri bu yasak tamâmiyle uygulanmaz olmuştu. Pâdişâh, buna ziyâde öfkelenerek subaşığı (zabita müdürünü) çağırtdı ve hemen Kapı'ya giderek usûle aykırı hareket eden bu adamları tutturup, kendilerini döğdükten sonra baş açık yalın ayak evlerine göndermesini emretti. Subaşı vazifesini noktası noktasına îfâ etti: Boğdan ve Eflâk prensinin kapı kâhyasını yere yatırıp döğdü ve ondan sonra yalın ayak ve baş açık olarak hanesine dönmeye mecbur etti. Hristiyan-ların kırmızı kalpak ve sarı ayakkabı ve yeniçerilerin ipekli serpuş ve hançer

¹⁴⁹ Bu fıkra, mehazı olan Naîmâ'ya müracaatla (c. 4, s. 2JM) yazıldı. (Mütercim)

kullanmalarına mâni olan usûl, îdâm cezası ile yenilendi ve pekiştirildi. Zât-ı şâhâne bütün şehirde câsûs ve bekçi dolaştırmakla iktifa etmedi; bu kadar mühim olan bir memnûiyetin muhafazasına nezâret etmek üzere kıyafet değiştirerek görevliler arasına karışıp şehir sokaklarını bizzat dolaştı. Gezintileri sırasında bir Ermeni güveyine rastladı ki, eski bir imtiyaza istinaden izdivaç günü sarı ayakkabı kullanabilmeye kendisini me'zûn farzetmişti

evlilik döşegi yerine, derhâl kabire atıldı ¹⁵⁰. Bu şiddet birkaç gün devam etti; sonra nizâm yine uykuda bırakıldı ve Pâ-dişâh'ın bir an için eline aldığı icrâât bundan ibaret kaldı.

Kendisini mahvetmeye azmetmiş düşmanlar arasında kalmış bulunan Köprülü Ahmed Paşa, Valide Sultân'ı kendi tarafına çekebilmek için, onun mahremi olan Şâmî-zâde'yi iltifata boğdu ve ona hürmet gösterdi. Her hususta onunla müzâkere eder ve onun fikrine göre hareket ederdi. Bu mâhirâne idare sayesinde kızlar-ağası Solak Mehmed Ağa'yı Mısır'a uzaklaştırmaya muvaffak olarak, yerine başkapı gulâmı tâyîn edildi. Bununla beraber Valide Sultân hiçbir suretle sükûn bulamadı. Müteakiben halk arasından bir söz yayıldı ki, Köprülü Mehmed ve Ahmed Paşalar için Pâdişâh'a büyü yapmış olan sadrâzâmın validesi, Valide Sultân üzerindeki nüfuzunu tamamen kaybetmiştir. Bununla beraber Ahmed Paşa, elinden geldiği kadar Valide Sultân'ın emirlerine itaat etmeyecek kadar mahir idi.

Mutaasabların bayraktan ve Hristiyanlar'ın alenî düşmanı olan Şeyh Vâni'ye hoş görünmek için, şiddetli bir yangında alevlere yem olmuş ve yeniden inşâsiye uğraşılmakta olan bütün Rum kiliselerini tahrîb ettirmeye ve bu inşâatta çalışan ameleleri hapsettirmeye mecbur'oldu ¹⁵¹.

Valide Sultân, yaptırmakta olduğu cami inşâatında gevşeklik görerek —son olarak Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'ndaki kaleleri inşâ etmiş bulunan— mîmâr-başidan sebebini sordu. Mîmâr-başı, en mahir amelenin Rum kiliseleri inşâatında bulunmalarından dolayı sadrâzâmın emri Üe hapsedilmiş olduklarını, Özür olarak beyân etti. Ahmed Paşa, Valide Sultân'ın müracaatı üzerine, amelenin derhâl bedelsiz olarak tahliyesinde hiçbir müşkilât çıkarmadı. Lâkin bu türlü müracaatlara sebep olan mîmâr-başına kızdı. Bu bedbaht îdâm edildi ve malları müsadere olundu, ki takriben —herbiri 500 guruş olmak üzere— 2.000 keseyi buluyordu. Bu

¹⁵⁰ Bu fıkranın mehası Rycout'un târihidir (s. 117). Bizim tarihlerde böyle J>ir-şey zikredilmiyor, mübalağa olsa gerektir. (Mütercim)

¹⁵¹ Reninger'in 15 Mayıs 1662 târihti raporu.

adam o mîmâr-ba-şıdır ki, bir gün boğazda ameleden birini dayak altında Öldürmüş ve paşanın azarlamasına mukaabil «Böyle iktizâ eder» demekle yetinmişti. Müverrih Nasûhpaşa-zâde, onun idamından (15 Mayıs 1662) bahsederken» o da:

— «O mahalde böyle iktizâ eyledi» diyor.

Venedik'le Müzakereler

Macaristan aleyhine yapılan hazırlıklar, Venedik'i yeni sulh tekliflerinde bulunmak zorunda bıraktı. Kandiye'den firar etmiş ve Venedik ordusuna gelmiş, daha sonra kendisinin bu hareketinin ancak düşmanın kuvvetini tahkik maksadına dayandığı bahanesi ile korkarak karşiki araziye ve oradan İstanbul'a dönmüş olan Bakî Beğ, Ballarino vâsıtasıyla ilk müzâkerelere başladı. Türkler Yeni Kan-diye kalesini yıkmak, Kandiye ve Suda arazisini iade etmek istiyorlardı; fakat kaybetmiş oldukları Suda'ya mukabil, Pâdişâh için senelik bir hediye ve Kandiye'de bir vergi muhassih konulması hakkını istiyorlardı. Venedik Senatosu bu tekliflere cevaben: Ele geçi-rilemez bir mevkiye bulunmakla meşhur olan Suda kalesinin teslim edilemeyeceğini, eğer Kandiye'de bir vergi muhassih bulundurulmasında ısrar edilirse, hiç olmazsa Hanya'da da bir Venedik konsolosu bulunmasına müsâade edilmesi gerekeceğini, senelik verginin 25.000 guruşu ve Pâdişâh için talep edilen hediye'nin 300.000 gu-ruşu geçmemesi iktizâ edeceğini bildirdi. İstanköy civarında bir deniz muharebesi vuku buldu ve bunda Venedik donanmasının Mısır donanmasından dört gemi ile yirmisekiz kayığı batırılmış olduğuna dâir ¹⁵² alman haber müzâkerelerin kesilmesine sebep oldu (30 Eylül 1662).

Venedik'in görüşmeye memur ettiği, İstanbul'da bulunan ve tam bir hürriyete mâlik bulunsn Ballarino, bir aralık —yedi seneden beri Edirne'de mahbus olup bilâhare orada Ölen— elçi Capello'nun hâline uğramak tehlikesi ile tehdîd olundu ¹⁵³.

¹⁵² Brusoni, c. 2, kitab: XIX, s. 111. Rycaut. s. 122. Divân tercümanı Paul Omero'nun rûznâmesi. Lacroiz'nin Hitnât'ında (c. 2) bu hâdiseden söz edilmediği gibi, târihler de karıştırılmıştır. Çünkü s. 229'da 19 Mayıs 1662'de Köprülü Mehmed Pasa henüz sadrâzam olarak gösteriliyor. Halbuki Mehmed Pasa, 16 Ekim 1661 târihinde vefat etmişti.

¹⁵³ Rycaut. s. 123 ve 124; Ballarino'nun tehlikeli vaziyette bulunduğuna dair Dr. Nicolas Contarini'ye mektubu.

İngiltere, Fransa, Transilvanya Ve Avusturya Memurlarıyla Diplomatik Müzakereler

İngiliz elçisi Winchelsoa, Britanya ile akdedilmiş olan kapitülasyonun yenilenmesine ¹⁵⁴ ve Mora vâlisi ile Atina'da yapılan anlaşmaya, İngiliz gemilerinin hiçbir muayeneye tâbi tutulmayacağına dâir bir madde ilâve ettirmeye muvaffak oldu. Ancak odun almak üzere bir İngiliz gemisinden Mora'ya çıkmış olduklarında, Türklerle kavga çıkararak içlerinden birkaçını Öldürmüş bulunan tayfanın bu münazaası araya firdi. Bu münaza, İzmir'in bir bahçesinde vukua gelerek, sarhoş bir kısım asker İngiliz tacirlerinden birkaçını döğmek derecesine varmış ve İngiliz elçisinin ne kadar müş-kil bir durumda kalacağını anlatmıştı. Haleb valisinin yine bu milletten diğer tacirler hakkında uyguladığı tahkir edici muamele dahî, sefirin açmak niyetinde olduğu diğer müzâkerelere mâni oldu.

Du Pressoir ve Fontaüie isminde iki Fransız memuru Roboli'ye yazılmış kralın bir mektubunu hamilen, bu sırada payitahta çıka-geldiler. Sadrâzama ve zât-ı şahaneye yazılmış olan diğer yazılar da M. de La Haye'in uğramış olduğu muameleden dolayı tarziye talebine ve La Haye'e halef olmak üzere tâyin edilen oğlunun Dîvân-ı Hümâyûn'ca iyi kabul olur.up olunmayacağını sorulmasına dâir idi. Sadrâzam, kapitülâsyonlar mucibince yeni sefirin kabul olunacağı cevâbını verdi ¹⁵⁵.

Transilvanya yeni prensi Apafy, manyalarından Jean Datzo vâsıtası ile, Küçük Mehmed Paşa'nın tahkirlerinden şikâyet ediyordu. Kendisine konulan pek ağır verginin indirilmesini; ve Transil-vanya'dan alınan arazî parçalarının geri verilmesini de istiyordu. İki hududun tahdidine dâir olan mesele için Gabriel Haller nâmında bir şahıs, Tamışvar valisi nezdinde müzâkerelerde bulunmakla görevlendirildi ¹⁵⁶. Diğer taraftan Apafy, bu konuda İngiliz elçisi Winc-helsea'mn müdâhalesini istedi; fakat bunun faydası olmadı; çünkü Dîvân-ı Hümâyûn'un Transilvanya'yı bir paşalık hâline getirmeyi ciddî olarak düşünmesi zamanı gelmişti. Zâten Avusturya İmparatorluk sarayının göstermiş olduğu husûmet tarzı, muharebeyi her an daha muhakkak bir hâle getirmekteydi.

Köprülü Ahmed Paşa, sadâret makamına geldikten ve Kemeny'-nin vefatından sonra, kendisinin memuriyetine ve Apafy'nin nasbe-dildiğine

¹⁵⁴ Reninger'in ve Panayott'ın raporları.

¹⁵⁵ Bu dört kâğıt Rycout'da dercedümiştir, s. 226 ve 227.

¹⁵⁶ Bethlen, Şerh, c. 2, s. 148. Ryeaut, s. 121. Apafy'nin Koczard ordugâhından 25 Eylül 1662 tarihli mektubu.

dâir Dük de Sagan'a malûmat vermişti ¹⁵⁷. İsmail Paşa da, Apafy'nin nasbim Dük'e haber vermek için Alî Çavuş'u göndermişti ¹⁵⁸; İstanbul'da namuslu Istiryalı Simon Reninger ¹⁵⁹, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında sulhu muhafaza için elinden geldiği kadar çalıştı. Müşaviri Beris, Viyana kabinesi tarafından Pâdişâh ile bir ön protokol yapmak müzakeresiyle görevlendirildi. Sadrâzam, yazılı bir cevâbta ¹⁶⁰, Transilvanya'nın Osmanlı memleketlerinin bir parçası olduğunu beyân ederek ¹⁶¹ Beris'i, hududa serdâr olan ve teklif edilen anlaşma şeklini icâb ederse kabule mezun bulunan Alî Paşa'ya gönderdi. Lâkin Alî Paşa Beris'i dinlemekten imtina etti:

— «Bu elçinin Tamışvar*da ne işi var? İstanbul'a, hattâ Viya-na'ya geri dönebilir; Wardeift'ı bile müdâfaa edememiş olan İmparatorundan asla korkulmaz» diyordu ¹⁶².

Bunun üzerine Reninger, Viyana'dan bir sulh ahidnâmesi alarak (19 Temmuz 1662) kabul edilmesini sadrâzamdanda rica etti. Bu husus, Dîvân-ı Hümâyûn'da ve sadrazam, müftî, reisülküttâb, kâhya beğ ile yeniçeri ağasından mürekkeb gizli bir mecliste görüşüldü. Osmanlı Devleti, ne Transilvanya Prensi'ni seçme hakkından vazgeçmek, ne Heydükler'i salıvermek, ne de İmparator tarafından defalarca talep olunan Szekelhyd'i bırakmak istedi. Tamışvar Vâlîsi Alî Paşa, Szekelhyd'in eskiden Wardein kumandanı Rhedei'a âit bulunmuş olduğunu, Erlau'nun zabtmdan beri Karoly'nin bir Türk malikânesi olup Kallo'nun da aynı durumda bulunduğunu, War-dein'in hür olan Heydükler'inin kaleye âit olduklarını Dîvân-ı Hü-mâyûn'a bildirdi. Bundan dolayı hiçbir noktada anlaşma sağlanamadı.

Macaristan Üzerine Sefer

Ertesi baharda Macaristan üzerine sefer kararlaştırılmıştı. Pâdişâh ile sadrâzam Edirne'ye gittiler ¹⁶³. Sadrâzamin kayınpederi olup bir ay Önce

¹⁵⁷ Lettera del nno al Doca di Sajan.

¹⁵⁸ Lettera del Vezir di Bada tsmâübassa portata da Ali Clans li 30 Pennaro İKS.

¹⁵⁹ Simon Reninger a person sincere, free and open hearted, agreeable o the nature of the Germans.» Rycaut, s. 105.

¹⁶⁰ Lettera di Ahmedbassa per il Beris tradatto in Vienna 18 Ghtgno 16668 da d'Asquier*

¹⁶¹ Transilvanla pateimoido ereditario degli İmperatori Ottomani.

¹⁶² Beris'in raporu.

¹⁶³ Râşid târihine nazaran (s. 25), zâtı şâhâne Edirne'ye Venedik seferi niyetiyle gitmiş ve fakat Avusturya'nın düşmanca muameleleri üzerine Edirne'de yapılan bir toplantıda Nemçe üzerine gidilmesine karar verilmiştir. (Mütercim)

kapdân-paşalıkta Abdülkaadir Paşa-zâde'ye halef olan Kara Mustafa Paşa. kaymakam unvanı ile payitahtın muhafazasına bırakıldı (9 Şâbân 1073 - 19 Mart 1663) ¹⁶⁴. Bu seyahat, Pâdişâh'ın Edirne'ye dördüncü seyahati idi. Edirne'de sadrâzama serdâr-i ekrem unvanı verilerek, bizzat Pâdişâh tarafından başına iki sorguç konulduktan ve samur kaplı iki kürk ve murassa bir kılıç ihsan olunduktan sonra, Sancağ-ı Şerifi bizzat Pâdişâh'ın elinden alarak, mûtâd tantana ile hareket etti. Köprülü Ahmed Paşa Belgrad'a büyük bir alayla girdi ¹⁶⁵. Sağında beğlerbeğleri, solunda sancak-beğleri yürümekte ve bunların önünde çavuşlar, müteferrikalar, defterdar paşa bulunmaktaydı. Eskiden cebecibaşı olup son olarak sadrâzam tarafından defterdarlığa getirilmiş olan bu zât, zahire ve harb mühimmatı tedârikinde gösterdiği sür'atle o makama kendisinin seçilmesinde isabet edildiğini isbât etti. Sadrâzamin iki kardeşi, Mustafa ve Alî Beğ'ler, atının Önünde gidiyorlardı. Sadrâzam ve serdâr-ı ekrem, ordunun birçok erkânı kendisini tâkîb etmekte olduğu halde —kendisini alkışlamakta bulunan— sipâhî ve yeniçeri safları arasından otağına girdi ¹⁶⁶.

Avusturya Murahhasları İle Müzakereler

İki gün sonra, Belgrad'a gitmeye hazır bulunan İmparator murahhasları ile görüştü: Bu murahhaslar, Baron Goes ile Tamışvar7-da Alî Paşa ile müzâkereye başlamaya çalışıp başarılı olamamış olan Beris idi. İstanbul'da mutâd olarak mukîm elçi bulunan ve bu sefere de refakat eden Reninger'i ¹⁶⁷ de kabul etti. Avusturya İm-paratoru'nun Transilvanya hududunu geçmesinden, Szekelhyd'i is-tîlâ etmesinden ve Kanije yakınında Serinwar kalesi yaptırmış olmasından şikâyetle, Szekelhyd'in tahliyesini ve Serinwar'ın yıkılmasını talebe etti. Dük de Sagan'a verilen cevap, bu talepler üzerine oturtulmuştu. Lâkin bu cevap ancak iki gün sonra; Essek'e varışa te'hir edildi ¹⁶⁸. Sadrâzam, Baron Goes'ü —121.600 adam, 123 sahra ve 12

¹⁶⁴ Pâdişâh İstanbul'da iken sabık Budin muhafızı İsmail Paşa kaymakam olmuştu; Nemçe seferi Edirne'de kararlaştırıldıktan sonra Mustafa Paşa kaymakam olarak tftyt eâSdL

¹⁶⁵ Ortelius Redivius'un târihinde bu seyahatin Martin Mayern tarafından yazılmış tafsilâtı vardır. Nuremberg, 1665; 2 cild, s. 248. Bunun Agia Moghtanj dediği, Acem oğlanlarıdır. Hoswader, kapı çuhadarı; Belgrad Mofe ve Sc-houfti'si dediği Belgrad molla ve müflisidir.

¹⁶⁶ Bu giriş, Ortelius Redivius'ta (c. 2. s. 248 ve 249) ve orta boyda diğer bir eserde tasvir edilmiştir. Mezkur eserin adı sudur: Türklerin Birinci Vezirin Emriyle 8 Haziran 1663 Târihinde W«fe«rirarg Adlı Rum Şehri Yakunnda Kâin Olup fcdytizbin Askere İçtmâgâh Otöngn Rivayet Olunan Ordugâhın* Muhteşem Girişleri, 166\$.

¹⁶⁷ Râşid'de bu Reninger «kapu kedhudâsı Zengen», Baron Goes «Gos Hakimi . Cuvazern.dir- (s. 31).

¹⁶⁸ Rfişid (s. 28 ve 29); Cev&türu't-Tevârth; Bafdn Goea'e refakat eden Tullio Migllo'nun Belgra^

muhasara topu ile 60.000 deve ve 10.000 katırdan mü-rekkeb ordusunun bütün heybetini bir bakışta gösterebilmek için— bir tepenin üzerine çıkarttı.

Onbeş gün sonra, sadrâzâmın Essek'e girişi ve împarator'un iki murahhası Baron Goes ve mukîm elçi Reninger ile ikinci mülakatı vuku buldu. Reîsülküttâb, kâhya ile yeniçeri ve sipahi ağalarının hazır buldukları bu mülakatta, sadrâzam Szekelhyd'in terkinden ve Serinwar'ın yıkılmasından başka, —sulbün devamım samimiyetle arzu etmediğinin alenî delili olarak— Kanunî Sultân Süleyman zamanında tâyîn edildiği gibi ¹⁶⁹ senelik 30.000 altın vergi ödenmesini istedi. Avusturya murahhasları bu taleplerden ilk ikisini hükümetlerinin nazar-ı dikkatlerine arz edeceklerini vaad ettiler; fakat üçüncüsüne gelince, bunun împarator'a tebliğini üzerlerine alamayacaklarını açıkça söylediler.

Ordu Essek köprüsüne doğru yürürken, sadrâzam Kırım Hânı'n-dan bir mektup aldı. Hân'a, az bir müddet Önce, çavuş-başı Aîî Ağa ile mutâd olarak «tîrkeş bahâsı» olmak üzere 10.000 altın gönderilmişti. Buna cevap olarak Hân, 100.000 kişilik bir Tatar ordusunun oğlu Ahmed Giray kumandasında yakında gönderileceğini bildiriyor ve müteakiben 15.000 Kazak'tan mürekkebe bir fırkanın da geleceğini vaad ediyordu ¹⁷⁰.

Yine bu sırada Budin Vâlîsi Siyâvuş Paşa biraderi Hüseyin Pa-şa'dan bâzı bilgiler alındı ki, ihtiyar Köprülü, Ölüm döşeğinde bu Hüseyin Paşa'yı hududun en yiğit muhafızı olmak üzere oğluna tavsiye etmişti. Bu haberler üzerine Budin'e yönelindi; împarator'un murahhasları da oraya gönderilmişti.

Budin'de toplanan bir askeri mecliste (17 Zilhicce 1073 - 23 Temmuz 1663) sadrâzam, Raab (Yanık-Kale), Komorn (Komaran), Uj-war (Uyvar) diğer adıyla Neuhausel kalelerinden Tjyvar*m kolayca zabtının mümkün olduğunu ve împarator'un ikinci veziri orada bulunduğu için, zabtından çok büyük faydalar ve zengin ganimetler

hâsıl olacağını söyledi ¹⁷¹: Şurasını gözler önüne serdi ki, Raab'a girmek müşkil olduğu gibi, Kornom da geniş ve su dolu hendeklerle müdâfaaya

Konferansı'na ve Osmanlı ordusunun ahvâline dâir otta boyda oniki sahîfeli zabıtnamesi. Viyana, 21 Haziran 1663, Ortelius Redi-vius, s. 250 ve 251.

¹⁶⁹ Râşid (c. 1. s. 32). İmparatorun mektubu Cev&hirfi't-Tev&rlh'te ve Reninger ile Goes'in raporlarında vardır. (R&şid'de. s. 31'de, Avusturya başvekilinin sadrâzama mufassal mektubu vardır.)

¹⁷⁰ Râşid (s. 34). CevâhMVTevarB'te Kırım ü&nı'mn oğlu Ahmed Giray'ın mektuplarına batanız-

¹⁷¹ Râşid, (s. 34). Râşid, askeri meclisin 10 Zilhicce'de, CevâhîrÖ't-Tevârlh 17 de toplandığını yazıyor-Ortelus'un zannına göre biri 10, diğeri 20'de iki meclis toplanmıştır.

hazırlanmıştır.

Beş gün sonra murahhaslar tekrar sadrâzâmın çadırına çağrıldılar. Serdâr Alî Paşa'yı Şâm beğlerbeği Mustafa Paşa ile reîs efendiye hazır buldular. Sadrâzâm mevcut değildi. Fakat şüphesiz ki çadırın perdeleri arkasında gizlenmişti. Alî Paşa, sadrâzâm nâmına söze başladı: Ya Sultân Süleyman zamanında yapılan anlaşma mucibince senede 30.000 altın, yâhud Koca Murad Paşa zamanında kabul edilen şartlarda olduğu gibi bir defada 200.000 florin (kara gu-ruş) verilmek üzere, barış teklif ediliyordu. Szekelhyd'in tahliyesi ve Serinwar*'ın terkedilmesi teklifleri hakkında sözlerim söylemiş bulunan murahhaslar, bu defa efendilerine keyfiyeti arz etmek üzere bir mühlet istediler. Çünkü Osmanlılar şimdi Transilvanya kalerinin yıkılması ile iktifa etmeyip, bunların kendi ellerine teslimini talep ediyorlardı. Alî Paşa, ondört gün müsâade verdi; bu müddet zarfında Osmanlı ordusunun Ujvar üzerine yürümekte devam edeceğini bildirdi (24 Zilka'de 1073 - 30 Temmuz 1663)¹⁷².

Osmanlı Ordusu Uyvar Üzerine Yürüyor

iki gün sonra ordugâh kaldırıldı, asker Gran (Estergon) üzerine yöneldi. Sadrâzâm bu kalenin önünde bir kale yapılmasını emretmisti. Lâkin tamamlanması için dört gün beklemeye mecbur kaldı. Yeni ayın ilk günü (1 Muharrem 1074 - 5 Ağustos 1663) serdâr Alî Paşa ve Mehmed Paşa, 8.000 kişi ile nehri geçtiler. Neuhausel (Uy-var) kumandanı Kont Forgacs, yanlış bir rapora aldanarak ve köprüyü ortasından kırılmış zannedip tam fırsattır diyerek, nehir ile ordunun bakıyyesinden ayrılmış bulunan Türkler'e hücum etmek üzere, 8.000 Hüsar, yâhud Heydük, 8 süvârî bayrağı, piyadeden oluşmuş 500 asker ile, kaleden bir hücum hareketi yaptı. Parkan'da bulunan Türkler, düşmanın yaklaştığını görür görmez —onları iyice kandırmak için

¹⁷² Râgid'de (s. 3&37) yazılı tafsilâta göre, elçiler Alî Paşa'ya; «Akçe îtâsı mutasavver değildir; fakat bize onbeşgün mühlet veriniz; siz Budin sahrasında durunuz; biz Erdel'i tahliye ve Kaniye yanındaki yeni kaleyi hedm ettirelim- demişler; AH Paşa «Siz vakit kazanmak istiyorsunuz» diyerek bu müsâadeyi vermemiş olduğu hâlde, müteakiben, otağ arkasından bu konuşmaları dinlemekte olan sadrâzâm içeri girerek, elçilere hitaben; «Meramınız tecdîd-i suttı ise Erdel'in tahliyesi ve yeni kalenin hedmî ile birlikte ya otuzbin altını yâhud ikiyüzbin guruşu vermeğe razı olunuz. Mukaddema para bahsi yoğidi diye İ*tirâz edemezsiniz; çünkü bu kadar masraf ihtiyarı ile buralara kadar geldik; artık burada İstanbul'da söyleşildiği üzere sulh olunamaz, demiş. Elçiler «Hediye nâmıyle bir mîkdâr şey deseniz belki çâresi bulunurdu; fakat nakid akçe îtâsına çâsârımızın hiçbir veçhile rızâsı yok-dur» cevâbını vermişler. Bunun üzerine Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa artık görüşmelerin uzatılmasına ruhsat vermiyerek elçilere: «Siz gidiniz, istirahat ediniz; biz de yolumuzdan kalmıyabm; mukadder ne ise zuhur eder» demiş ve elçileri Budin kalesine göndermiştir. (Mütercim)

kaldırılmış bulunan— köprü dubalarını yerlerine koydular; îbrâhîm ve Kaplan Paşalar kumandasında 20.000 kişi nehri büyük bir süyatle geçtiler ve serdâr Alı Paşa ile Mehmed Paşa'nın askerine iltihak ederek Macar ordusuna hücum ettiler ve külliye mağlûb eylediler. Macarların yarısından fazlası harb meydanında kaldı. Forgacs, Neuhausel'e zor kaçabildi. Palfy, Yukarı Macaristan'dan gelmekte olan palatine ancak iki süvârî ile katılabildi. 700 esir, öküz ve domuz gibi bizzat sadrâzâmın huzurunda kılıçtan geçirildi veya boğuldu; içlerinde Rüblad isimdeki zabitlerle Baron Weles dahî mevcûd olan 344'ü Budin'e gönderildi. Sadrâzam her esir için kırk elli ve her baş için yirmibeş otuz gurus verdi.

Uyvabtn Zabtı

Muharebenin devamı müddetince Köprülü çadırından çıkmamıştı; lâkin ceng sona erince Parkan'a (Ciğerdelen) müteveccihen hareket etti ve Uyvar yolu üzerinde Szitva ve Nitra köprülerini tâmîr etmesi için Alî, Mustafa, Gürcî Mehmed Paşalardı o gün gönderdi. Yirmibeşten fazla mektubu hâmil bir? ulak tutuldu: Bu mektuplar Novigrad ve Ujvar*da kumanda etmekte olan zabitlere verilen tâ-lîmâtlan ve acemiliğinden dolayı Forgacs'a yapılan tevbihleri bildiriyordu¹⁷³. Sadrâzâmın bir mektubu Forgacs'a Neuhaeuserin teslimini teklif etti (13 Muharrem 1074 - 17 Ağustos 1663). Bu mektup şu mealde idi:

«Pâdişâh-ı rûy-i zemin hazretlerinin serdâr ye sipehsâ-lârı sadrâzam, Forgacs'a îlâm eder ki: Uyvar*ı halîfe-i müslimîn nâmına teshir etmek için yer götürmez askere mâlikdir. Eğer Macarlar bi't-tavvel-rizâ kal'a^ı teslim ederlerse mâl ve canlarına ilişümeyacekdir. Teslim etmedikleri takdirde, Hâlik-i zemîn ve âsiimân olan Mevlây-ı Müteâl şâhid olsun ki, cümlesi kılıçtan geçirilecektir. Macarlar kendilerine Pâdişâhın ne kadar şefkat etmekte olduğunu bilseler, uğrunda evi adlarını kurbân ederler. Ve's-selâm...»¹⁷⁴.

Kalede Türkçe bilir kimse olmadığından, mektubu getiren iki adama Macarca'ya tercüme etmeleri rica olundu. Forgacs bu tercüme okuduktan

¹⁷³ Ovâhîrtt't-Tevârlirte kayda göre, tutulan mektuplar arasmda şunlar da vardı: 1) Neuhaeuser kumandanı LocateDi'ye (s. 50); 2) MontecuccoU'den Por-gacs'a (s. 51); 3) Plo alayı kumandanına (s. 51); 4) Meclîs reîsi tarafından Lewenz, Neuhaeuser ve Novigrad şehirlerine yazılmış mektup; 5) Kont Harrach'tan Novigrad Alman kumandanına; 6) Neuhaeuserde Marki Gra-na'ya. (Mektuplar, Müslûmanlar'ın hücumundan tam mânâsıyla sakınılmak gerektiğini bildirivordu; RAsid, s. 41. <Mütercim)

¹⁷⁴ Bu mektup, Cevâhîrî't-Tevârlh'te (s. 56) ve Ortelius'ta (s. 267) dercedil-miştir.

sonra:

— «Efendinize söyleyiniz ki, kale benim değildir; teklifleri hakkında bu gece müzâkere edeceğiz, yarın cevâbımı alır» demekle iktifa etti.

Gece metris açıldı ve ertesi sabah namaz vakti, Tanrı'nın himayesine mazhar olmak için kurbânlar kesildi. 22, 35, 48 ve 64 lib-relik büyük çapta toplar kalede gümbürdemeye başladılar. Arslan Paşa, lâğımcılarla birlikte Nitra suyunu, Neuhausel hendeğine götürmekte olan su yollarını keserek yeraltındaki su yollarını kuruttu (23 Muharrem - 27 Ağustos 1663)¹⁷⁵. Kırım Hâm'nın oğlu Ahmed Giray 100.000 Tatarla geldi; hemen müteakiben kardeşi Mehmed Giray 20.000 Kazakla görüldü. Ahmed Giray bir kılıç, bir hançer, bir tırkeş ile mücehhez olarak arkasında samur kürk vardı; kardeşi baştan ayağa sırmalı bir kaftan, kırmızı bir kontuş, bir samur kalpak giyinmişti. Kazak hatmanı da kontuş ve kalpağı ile farke-diliyordu. Boğdân ve Eflâk voyvodaları askerlerini tâkîb ediyorlardı¹⁷⁶.

Montecuccoli'nin kale imdadına göndermek niyetinde bulunduğu firkanın yolunu kesmek için Kaplan Mustafa Paşa, Nitra'nın diğer tarafına geçme enirini aldı. Muhasara ordusu pek şiddetli ateş ediyordu; lâkin mermilerinin büyük bir kısmı isabet etmiyordu. Kale-dekiler ilk günlerde muhiti en aşağı üç karış gelir 700 gülle topladılar. O zamana kadar kale etrafındaki kulelere henüz taarruz olunmamıştı. İstihkâmlardan atılan bir güllenin isâbetiyle Türk ordusun-daki topların en büyük çaplısı parçalandı. Bu top Brunswick'te dökülmüş ve «hisâr-şiken» ismiyle adlandırılmıştı. Sadrâzam, silâh altında bulunmayanları veyahut metrislerde çalışmayanları dört kısma ayırdı ve bunları nöbetle kale üzerine toprak sürmekte kullandı. Kendisi, kâhyası ile kapı halkından tertiblenmiş olan birinci takıma riyaset etti. Defterdar paşa, bütün dîvân kâtibleriyle ikinci takımı teşkil ediyordu. Üçüncü nöbette müteferrikalar, çavuşlar, si-pâhîer ve silâhdârlar, dördüncü nöbette de orduy-ı hümâyûnda bulunan halk görevli bulunuyorlardı. Budin muhafızı vezîr Hüseyin Paşa bunlara nezâret

¹⁷⁵ Râşid'den telhîs (s. 43): «Düşmân muhasaradan önce kalenin bir canibinden akan Nitra suyundan hendek içine doğru büyük bir hark açmıştı; dflimâ oraya su akardı. Serdârın fikri ve emriyle Can Arslan Paşa lâğımcıları v&-sitasıyla bu harkı ibtâl ettikten başka, hendeğin beri tarafında mfinasib bir yeri kazdırmağa başladı. Zemîn hendekten bes-on zira' derin kazıldıktan sonra, kale içindeki suyu oraya akıttılar. Bu suretle hendek susuz kaldı.» (Mütercim)

¹⁷⁶ Hammer. burasını Râşid'den yanlış tercüme etmiştir. Sadrâzam, Ahmed Giray Sultânı otağında kabul ettiği zaman, ona kendi hazinesinden bir alfan kılıç, bir mücevher tırkeş, bir mücevher hançer. Ur samur kürk verdi. Müteâkiben kardeşi Mehmed Giray Sultân onbeş-yiimibin kadar Kazak ile gel' diginde, ona da bir dtbâ kaftan, bir sırmalı çaprasth kontuş, bir samur kalpak, yanındaki hatmanlara birer kontuş, birer kalpak ihsan etti. Bundan sonra Buğdan voyvodası kendi askerleri üe geldi. s. 44. (Mütercim)

edecekti. Gece gündüz davul, zurna, trumpete, dümbelek çalınıyordu. Her gece sadrâzam metrisleri dolaşır, lâğımların istihkâmlara kadar ulaştırılması için lâğımcıları teşvik ederdi (15 Safer 1074 - 18 Eylül 1663).

Sierot burcu tarafında bir ev yandı ve bunun üzerine bir paşa ile iki takım asker gelerek, kaledakilere tekrar teslim teklifinde bulundular. Dört gün sonra (19 Safer - 22 Eylül) Frederict burcu üzerine umûmî bir hücumda bulunuldu¹⁷⁷. Ertesi gün Torg&cs burcuna, daha ertesi gün tekrar Frederick burcuna hücum edildi. Türkler burcun zirvesine çıkmış buldukları halde, muhafızlar onları ric'at ettirmeye muvaffak oldular. Bu yeni hücumda Marki Pio da, Marki Grana da yaralandılar. Türkler, Sierot'un önünde yaptıkları istihkâm hemen hemen burcun yüksekliğine varmış, olduğu için, bundan istifâde ederek kale muhafızları üzerine şiddetli bir ateş açtılar. Umûmî bir hücum hazırlığı görüldü, fakat mahsurlar bunu beklemediler. Macarlar ve Almanlar, kumandanları olan Marki Pio ile Forgacs'ı, sekiz maddelik bir teslim mukavelenamesini imzalamaya mecbur ettiler (21 Safer 1074 - 24 Eylül 1663).

Bu mukavelename, mahsurların can emniyetini, ordugâhtan geçmeksizin ve Tatarlar tarafından soyulmak tehlikesine uğramaksızın çekilip gitmelerine izin verilmesini te'mîn ediyordu. Kendilerine 1.000 araba verilecek, Neuhausel (üyvar) muhafızlarının vazifelerini son dereceye kadar îfâ ettiklerine dâir sadrâzam tarafından İmparatorca bir mektup yazılacak, bütün mahsurlar çıkmadıkça ga-libler kaleye giremeyecek, vatandaşları ile beraber gidemeyecek olan yaralılar sıhhatlerine kavuştuktan sonra istedikleri tarafa gitmekte serbest olacaklardı. Velhâsıl, Macar muhafızları davul çalarak¹⁷⁸ çekilip gittiler (25 Safer 1074 - 28 Eylül 1663)¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Bu burç, Rycaut'un Rampire of the fort Frederic eserinde tarif edilmiştir. s- 143.

¹⁷⁸ Kaledekiler, sekiz madde teklif etmişlerdi: 1) Mal ve can emniyeti. 2) Ordu içinden geçmemek ve Tatarlar'ı görmemek, 3) Bin araba verilmek, 4) Çâ-sâr'a mektup, 5) Düşman çıkmadıkça kaleye girilmemek, 6) Kâfi miktarda zahire verilmek, 7) Yaralıların sonra salimen iadesi, 8) Davul döğüp bayrak açarak gitmek. Sadrâzam: «Fakat bir günlük zahire ve dört yüz araba veririz; eğer utanmazsanız davul çalıp bayrak açınız. Diğer taleb ettiklerinize de müsâade olunur fakat kökleri, kale bedenlerini bugün zabtet-meliyiz» cevâbını verdi. Teslîm, bu şekilde kararlaştırıldı. Râşid, s. 48-48. (Mütercim)

¹⁷⁹ Râşid ve Cevâhîrî't-Tevfirîli, Cevahir, Ortelius'tan ve Lâtince yazılıp Alman-ca'ya tercüme olunan aşağıdaki eserlerden ziyâde tafsilât verir; 1) Journal der A. 1663 von den Torken bloqnlrten, nnd emflich anch erobertea Oberun-garischen Vestung Uywar öder Nenhausel, 6 f., in-4. 2) Verzeiehniss, was slch taglich von 15. Angust 1663, da er in diese Festnng kommen, bls zar Übergabe ergebn, von Johann Pfeger aus den lateinischen fibersetzt, 1663-3) Aussage efaes franzosichen Renegaiens, welcher anheat den 23 Aag. des 1663 Jars von dem türklischen Lager, so jenselts des Flusses Neotra ton das Dört Udkr gechlagen, freiwillig hennte nach Nenhânsel kommen. 4) Extract des Schreibens des Hm. General Sporkens, ans dem Hauptlager Losls vom 29. Angust 1663; anch andere Schreiben von den listigen nnd nngvonlichen Stratagemen der Türken gransamen Wnÿten nnd Tyranisfe-en, 1663-4. 5) Fled-zug, der törMsche, d. 1.

Kalede 40 top ve 14.000 kile un bulundu. Dört gün sonra Cuma namazının edası münâsebetiyle Uyvar*'ın iki büyük kilisesi camie çevrildi. Yeniçeri, sipâhî, cebeci, topçu, azab, martolos askerinden seçilmiş olan 4.000 kişi kalenin muhafazası için görevlendirildi. Bunların senelik tahsisatları 3.800.032 akçeyi buluyordu. Sadrâzam, ci-vardaki palangalar muhafızlarına, affedildiklerine dâir mektuplar yazdı,

İşte Uyvar ethi, Sitvatorok anlaşmasının mütemadiyen yenilenmesiyle yarım asırdan beri gecikmiş olan Macaristan aleyhine düşmanlığın ilk vak'ası olduğu için, bütün Almanya'da geniş akisler yapmıştır. Avusturya İmparatorluğu memleketlerinin Türkler tarafından istilâsına dâir hiçbir zaman bu sene ile bundan sonraki seneler zarfında çıkarıldığı kadar eser, mevâiz (nasihat kitapları), rûz-nâme, keşfiyât, nasihatler, teşvik eserleri neşredilmemiştir ¹⁸⁰. Uyvar kalesine o kadar üstün kuvvetlerle hücum edilmiş, muhasara o kadar şiddetle idare edilmiş, o kadar çok sürmüştür ki, bugün bile Avusturya - Macaristan'da (tabî ki Hammer zamanında) çok gayret gösterildiğinden ve sarsılmaz bir mukaavemet gösterildiğinden bahsedilmek istenirse: «Uyvar önünde bir Türk gibi» derler.

Reîsülküttâb'ın Ve Damadının İdamları

Uyvar*'ın zabtından dört gün (ondört gün?) önce, sadrâzâmın metrisleri kontrol ettiği bir sabah, Valide Sultân'ın müşaviri ve sırdaşı olup Köprülü Mehnied Paşa'nın sadrâzam olmasına sebep olmuş olan reîsülküttâb Şâmî-zâde ile kayınpederi ¹⁸¹ Kadî-zâde İb-râhîm Paşa —ordunun hayretine mücib olarak— îdâm olundular (9 Safer 1074 - 12 Eylül 1663). Bu îdâmı yorumlamak için o zamanın Avrupa müverrihleri, tab'an sulha meyilli olan Şâmî-zâde'nin bu muharebeye muhalif bulunmuş olduğunu zannetmişlerdir

warhafter Bericht von der tflridschen Arme, welche *•*•* wie vtele Passen solche gefnfret, wie strak dleselbe von Beigrad ab-'

marschirt nnd was mit solcher bls zn des kays. Legates R. di Goys Abreise pasiert, samt einer liste derer im Forgacrischen Treffen (1663) gefangenen Chrissten. 16644. Rycout, KnoUes'te (s. 141). MontecucooH, c. 2, s. S0. (Evli-yâ'nın 6. cildinde dahi birçok tafsîlât vardır. Şu târihi bizzat Ahmed Paşa söylemiştir: «Allah muin oldı, feth eyledük Uyvân»-1074..Hadlka, 107. (Mütr.)

¹⁸⁰ Kısaca: Türklerin Knvvetlnin Allah'a Bâziçe Olması, yfihnd Türklerin Muharebesi ve Hıristtayanlar'ın Mozaffertyeti, Lassenius'un eseri, yirmibir mek-tub şeklinde ayrılmış; Târkler'in Yaklaşmış Obuası ile Tehdld Edildiğimiz Kaçınılmaz Tehlike, 1663; Çağdaşlarımızın Düşünmeleri İlehi Arz EdUrniş Bin Siyasi ve Târihi Mûlahazalar, Wittenberg, 1663; Tttrkler'in Muharebesine Dâir Namusla ve Tarafsız Mûlahazalar; vesaire.

¹⁸¹ Kadîzâde İbrahim Paşa, Şâmî-zâde'nin kayınpederi değil, damadıydı. {Mütr.}

¹⁸². Vakia mukîm elçi ile beş gün sonra Şâmî-zâde'nin ve Kadı-zâde İbrahim'in başlarının iki hâinin kesik başı olarak gönderilmiş bulunduğu Budin'deki Avusturya murahhasları, Şâmî-zâde'nin sulh-sever hislerle mütehassis olduğuna şehâdet ederler ¹⁸³. Ancak biz Türk müverrihlerinî ifâdesine daha ziyâde îtimâd ederiz: Bunlara nazaran Ahmed Paşa'ya, Mehmed Paşa ve İbrâhîm Paşa hakkındaki kadar sevgi beslemeyen Şâmî-zâde, zât-ı şahaneye İbrahim Paşa'nın Ahmed Paşa yerine tâyin olunmasını teklif etmişti. Sadrâzam bundan haberdâr olur olmaz, kendisinin azline dâir olan rivayetten doğacak müşkülâtın işlerin akışına fena yolda tesir edeceğini Pâdişâh'a derhâl bildirerek, bu şayiaya hemen son verilmesi lâzım geldiğinde ısrar etti: İşte böyle kararlaştırıldı ve uygulandı; Şâmî-zâde feda edildi ¹⁸⁴.

Sadrâzâmın kardeşi Uyvar'm zabtını haber alarak Budin'e gitti; orada aralıksız üç gün donanma yapıldı ¹⁸⁵. İstanbul'da ise şenlik yedi gün sürdü; Forgacs ordusundan alınan 700 ve diğer zabtlar-da ele geçirilen diğer 300 esir zafer armağanı olarak gezdirildi. Bu talihsizler arasında Jean Aur da

¹⁸² Yalnız Rycout (s. 135), hakikî sebebini zikreder ki, bu konuda Osmanlı müverrihleri ile aynı fikirdedir.

¹⁸³ Bilmeyiz ki müstakim olan ve dâima sulhu tavsiye eden bu adam bu kadar ser! ve nâgehân bir suretle niçin îdâm olunmuştur?» Goes ve Reninger'in Budin'den 19 Eylül 1663 tarihli raporu.

¹⁸⁴ Bu îdâmın şahidi olan Evliyâ'dan hulâsa: «1074 Safer'inin dokuzuncu günü sabahı, Kadı-zâde İbrâhîm Paşa sabah namazını kıldıktan sonra, çavuşbaşı İbrâhîm Ağa ve muhasebeci Gürcü Mehmed Efendi'nin gelmeleriyle kahvaltı etmeye başladılar. Müteakiben bir başı telli piyade divân çavuşu geldi; paşayı sadrâzam tarafından davet eyledi. Paşa, çavuşbaşıya, Mehmed Etendi'-ye, bana: «Siz oturunuz, kahvaltımızı yiyiniz; belki ben de gelirim» dedi. Mehmed Efendi: «Sâhibsiz çadırda ne yapacağız? Biz senin gül cemâlini görmeğe geldik, biz de gideriz» diye nâz ederek, paşanın ısrarı üzerine kaldılar. Paşa gittikten sonra ben çıktım, metris yollarından yürümeğe başladım. Serdâr Ali Paşa'nın metrisine gelmişim; Ali Paşa'ya İbrahim Paşa'nın davet olunduğunu haber verdim; rengi bozuldu: «Bizi de şimdi sadrâzam isteyecektir, Allah hayr eyleye» dedi. Hakikaten o da hemen çağrıldı. Ben müte-ferrika-başının tabyasına gittim. Baktım ki reis Şâmî-zâde ile Kadı-zâde İbrâhîm Paşa; sadrâzâmın huzuruna götürüldüler. Ben bir tarafta gizlenmiş, dinliyordum; reis efendinin şöyle söylemekte olduğunu işittim: «Hâşâ! Bu mektubdan haberim yoktur. Devletli vezir, oğlum, efendim, bu düşman işidir; inanma!» Sadrâzam: «Ya bu mühür senin değil midir? diye sordu. Reis: «Mührümü taklîd etmişler» dedi. Sadrâzam hiddetle: «Sen bunu saâdetU pâdişâhıma gönderdin, o da bana gönderdi. Niçin böyle hilâf-ı vâki' yazdın? Niçin 'İbrâfem Paşa Usturgun'da ibtidâ düşmanı kırmamış olsa Sancağ-ı Şerif giderdi. Vezîr gençtir, iş görmemiştir, mühüre lâyük değildir, mühüre lâyük İbrâhîm kulundur' diye yazdın?» dedikten sonra, idamını emretti. Müteakiben İbrâhîm Paşa'nın sadâsını ve bir de reisin: «Devletli beni Öldür, ben ihtiyarım, lâkin İbrahim oğlumu azâd et!» dediğini işittim. İkisini de dışarı çıkarıp dağlar gibi yığılan toprağın arkasında boğdular ve oraya defnettiler. Ben oradan koşu koşu İbrâhîm Paşa'nın çadırına geldim, meğer sabahleyin gfil yfızânfi görmek üzere gelen çavuşbaşı ve Mehmed Efendi, paşanın azimetini müteakib, bütün emvalini muhafaza altına almışlar.» Evliya Çelebi, İbrâhîm Paşa'nın müntesiblerindendi. Pasa'dan yağma edilen eşyadan çavuş-başı. Evliya'yı da hissedar etmiştir. Sonra Evliya, eski dostu olan sadrâzam kâhyası İbrahim Ağa'ya intisâb etmiştir. Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi, c. 6, s, 330-333. (Mütercim)

¹⁸⁵ Donanma'ya Rycout cdunelma» der. Neuhaeusel'in zabtı hakkında birçok vekaayi-nâmelerden mâada, Zfibe'de (va: 165), o vakit sadrâzâmın divân efendisi olan şâir Süleyman Efendi'nin aynı vak'airâ dâir raporu bulunur

bulunuyordu ki, sonraları Yediku-le'de geçirdiği bir senelik mahbûsluk hayâtının elemlerini kaleme almıştır.

Uyvar, Papaz Paul Wardaî tarafından kale hâline konulmuş, Bethlen ve Homonai tarafından çıkarılan karışıklıklar üzerine Türklerin idaresi altına geçmiş, tekrar Macarlar'a intikal eylemiş, sonra altı defa yaralanarak bu kale önünde ruhunu teslim eden îm-parator askeri kumandanı Bouquoi tarafından boş yere muhasara olunmuştu. Bu defa altıncı bir muhasaraya uğramıştır. Ele geçirilmesi, büyük te'sirlere yol açtı: Zîrâ Macaristan'ı Osmanlılarca karşı koruyan mevkilerden biri idi. Osmanlı hilâl ve sancakları, o zamana kadar Hristiyanlık'ın zabtedilemez sayılan Forgacs, Sierot, Frederick, Boheme, Ernest, İmparator adlı altı burç üzerinde görünmüş, kilisede İsa'nın dîni yerine Hz. Muhammed'in dîni kaaim olmuştur. Neuhaeusel'in zabtı, 1663 târihinde, yâni Macar ve Sırplar*-ın ilk defa olarak Türkler aleyhinde ittifakıyla vukua gelerek Sırp-lar'in hezîmetiyle neticelenen ve Macaristan kralı Louis'in harikulade bir suretle firarından dolayı Mariazel Kilisesi'nin kurulmasına sebep olan Mariza muharebesinden üç asır sonra, fena bir alâmet sayılmıştır.

Apafy Osmanlı Ordugâhında

Bu vak'adan sekiz gün sonra, Transilvanya Prensi Apafy'nin Osmanlı ordugâhına geldiği görüldü. Apafy, ilk defa vuku bulan davete, Osmanlı ordusunda bulunan ve kendisine muarız olduğu söylenen Gariel Haller*¹⁸⁶ emirlikte rakibi olarak bulmak korkusuyla icabet etmemiştir. Ancak sadrâzam tarafından tekrar davet edilmesi ve ordugâhtan dönen enternons Batzo, Ladislas Ballo ve Va-lantin Rilvasi tarafından tatmin olunması üzerine, nihayet Uyvar önlerindeki ordugâha geldi. Gabriel Haller, Moldavya vç JSflâk prensleri, refakatinde 60 çavuş olmak üzere çavuş-başı tarafından kabul olundu. Bu iyi kabulden cesaret alarak, iki ay ordugâhta kaldı ve bu müddet zarfında kendisi ve maiyyeti için gerekli yiyecekler verildi; lâkin sadrâzam, hergünkü vaadlerine rağmen, yazılı bir mukavelenâmeye (ahîdnâmeye) nâü olamadı. Apafy'nin veda mülakatından istifâde ederek Gabriel Haller de gitmek için izin istedi. Sadrâzam cevaben bir tebessümle iktifa etti. Apafy ile birlikte gittiler. Ancak Estergon'da Tuna köprüsüne varır varmaz, dolu dizgin tâkîb etmekte olan Tatarlar yetişerek

¹⁸⁶ Tafsilât için Jean Bethlen'in Tnuuvany» TArhl'ne bakınız, s. 27 vd.

Apafy'nin muhafızlarına hücum ettiler. Eğer Apafy, köprüyü tutmakta olan sallardan birinin üzerine sığınmamış olsaydı, onu da Tuna'ya atacaklardı. Çatışma esnasında kendisini nehre atmış olan mareşal yardımcısı Nalatz'i yikurtarmak için çok zahmetler çekildi. Bunlar geceyi Nemeth'te geçirmek niyetiyle hareket ettikleri halde, Türk süvarisi Gabriel Hal-ler'i, firar etmiş olmak töhmetiyle yakaladılar. Sadrâzâmın huzuruna götürüldüğünde, masumiyetini isbât için bir söz söylemeye ve sefir olmak sıfatıyla kendisini taarruzdan masun bulunduran milletler hukuku hükümlerinden söz etmeye vakit bulamaksızın îdâm olundu.

Lewenz, Neutra Ve Novigrad'ın Zaptı

Apafy'nin gelişinden az sonra kapıcılar kâhyası da ordugâha gelmişti. Sadrâzâma hitaben iltifat dolu bir hatt-ı hümayûnla bir kılıç, bir sorguç, bir samur kürk, bir hil'at getirdi. Mûtâd üslûbla yazılmış olan hatt-ı hümayûn¹⁸⁷ :

«Sana ve ol sefer-i zafer-eserde uğru dîn ü devletimde taş yastanup toprak döşenüp ceng iden gaazî ve mücâhid kullanımın vazî* ve şerifine ve sagîr ve kebîrine nân ü ni'me-tüm helâl olsun ve cümleünüz ber-hûrdâr olasınız». sözlerini ihtiva ediyordu.

Uyvar'ın zabtının ertesi gün sadrâzâm, o civarda bulunan Le-wenz, Novigrad, Neutra, Freistadt, Schintau¹⁸⁸ kale ve palangalarına teslim teklifinde bulundu. Novigrad'a gönderilen Kaplan Paşa, kalenin savunmakta olduğunu bildirerek mühimmat istedi. Neut-ra'nın zabtına giden Hüseyin Paşa ise, muhafızların teslimiyet arz ettiklerini ve kalede bulunan ganimetlerle dönmekte olduğunu haber verdi (16 Rehûlevyel 1074 - 18 Ekim 1663)¹⁸⁹. Hüseyin Paşa Neutra'dan Lewenz üzerine yürüdü; bunun

¹⁸⁷ Hatt-ı hümayûn RAşid'de (s. 51) ve Cevâhirü't-TVvârih'te deroedOmıştır. Wessprim kumandanının, Zriny'nin, Papa kalesi kumandan Esterhazy'nin mektupları Montecucoli'dedir, s. 62, 83, 84.

¹⁸⁸ Freystadt kumandanına gönderilen teslim teklifnâmesi Ortelius'ta (c 2, s. 284) ve Cevâtr'de (s. 80) dercedilmişür.

¹⁸⁹ Cevahir (s. 88): Forgacs ile Kornom kumandan arasında yapılan bir görüşmenin bir esir tarafından tutulan zabıtnamesi. (Evliya Çelebi'den telhis: «Nitre'de (Hamroer'de Neutra) kesme kayadan cehennem kuyusu gibi bir zindan var ki görenin aklı, içinde mahbus olanın hem aklı, he de canı gider. Vezîr Hüseyin Paşa bu zindandan kemendli dolaplarla binaltmış müslüman çıkardı ki, biçâreler, zayıf, nahif, sapsarı olmuşlar; saçları, sakalları, saçları birbirine karışıp top top olmuş. "Gözlerini, kulaklarını, burunlarını bitler yaralamış. Bu ibadullah yedi aydanberi burada mahbus imiş; yirmidört saatte bir kere yalnız elli dirhem yulaf ekmeği verirler imiş. Hüseyin Paşa bunlara birçok yemek hazırlanmasını emretti ise de benim lhtânım üzerine göz hapsine alınarak biraz ekmekten, biraz sudan başka birşey verilmemesi em-rolündü. Lâkin zavallıların birçoğu ziyâdece yiyerek telef oldular.» Bakılırsa, bizim tarafın insan esir edip bunları istihdam etmeleri, öte tarafın bu şekilde hapsedmesinden çok daha iyi olduğu anlaşılır. {Mütercim}

muhafızları da Novigrad muhafızları gibi müdâfaa azminde bulduklarından, sadrâzam bu iki mevkii bizzat zabıtmeye niyetlendi.

Tatarlar Moravya Ve Silezya'da

Tatarlar yeniden Moravya ve Silezya'da akınlar ediyorlardı. (2 Eylül 1663). Daha ağustos içinde 6.000 Tatar Tyrnau, Freystadtl, Saint-George taraflarını tahrîb ederek ve Landshut'tan geçerek Mo-ravya'ya aktılar. Freystadtl ve Schintau şiddetli bir mukaavemet gösterdi. On gün zarfında 10.000 yeniçeri ve Freystadtl'ı muhasara etti; lâkin neticesiz üç hücumdan sonra Waag köprüsünü yıkarak çekildiler (13 Eylül 1663)¹⁹⁰. Tatarlar, Nikolsburg Rabensburg taraflarını —yollar üzerinde rastladıkları herşeyi yakarak— dolaştılar; bu suretle Olmütz'e üç mil kalıncaya kadar yaklaştılar. Diet-richstein ve Liechtenstein prenslerinin arazîsi tahrîb edilerek yakıldı; ikinci prene âit otuz iki köy baştan başa yıkılarak¹⁹¹, Tatarlar Uyvar pazarına yeniden 12.000 esîr göturdüler. Ondan sonra tekrar Pressburg üzerine yürüyerek Geyersdorf ve Saint-George'yi kül yığınınına çevirdiler. Waag nehrini yüzerek geçmek suretiyle Hra-disch nahiyesinde Rosincko boğazına kadar vardılar. Yine bu sırada 14.000 Tatar, Husar ve yeniçeri Brunau ve Klobach taraflarını tahrîb ederek öldürüyor, yakıyor, yağma ediyor ve Macaristan'a götürmekte oldukları 2.000 esîr ile 16 ata koşulmuş ve içlerine genç kızlar doldurulmuş dört arabayı kırbaçla tâkîb ediyorlardı. Uy-var ordugâhına geldikleri zaman Kont Nicolas Zriny bir pusudan çıkarak, bunların 400'ünü öldürdü; ancak o da Haleb paşasının hücumu altında kalarak Kornom toplarının muhafazasına sığınmaya mecbur oldu. Nicolas Zriny'nin kardeşi Pierre Zriny, Bosna Vâlîsi Cengçi Paşa aleyhinde daha ziyâde muvaffakiyete nail oldu. Bosna Vâlîsi, iki Zriny'den birine ayrıca hücum edip de kolayca üstün geldikten sonra, îstirya üzerine yürümeyi düşünüyordu. Bu maksatla 10.000 kişi alarak Bosna'dan çıktı; 2.000'ini Lica ve Corbolo'da bırakarak geri kalanıyla yeni Serinwar kalesini almak ve buna muvaffak olamazsa îstirya'yı tahrîb etmek üzere Carlstadt civarındaki Ottochaz şehri üzerine yürüdü (17 Ekim 1663). Pierre Zriny bir ormanda 4.000 Hırvat'la bekliyordu; Paşa'mn askerinden yarısının rahatça geçmesine engel olmayarak diğey yarısı üzerine hücum etti ve bunlardan 1.000'ini kati

¹⁹⁰ Montecuccoli ve Avusturya Mecmua-î Mevkute-î Askeriyesi, 1828, s. 141.

¹⁹¹ Ortelius (c. 2. s. 273); Defne Dallon, Transilvanya, Macaristan, tistirya, Af-rikaMa Hristiyanlık için ceng eden Hristiyan şövalyelerinin târihi (Almanca), Nüremberg, 1664.

edip, sekiz bayrak ve 257 esîr aldı.

Bu akınlarda Moravya, Silezya, Macaristan mıntıklarında mu-hârib askerler tarafından esîr edilip götürülen Hristiyanlar'ın miktarı 24.000'i bulur¹⁹²

Ekim ayı sonlarında (26 Rebûlevvel 1074 - 28 Ekim 1663) sadrâzam, ordugâhını Uyvar*dan kaldırdı. Ordu Neutra'dan, Szituva'dan, Estergon'dan geçti; sonbahar yağmurlarıyla daha beter hâle gelen bataklık bir yoldan gitmeye mecbur oldu. Uyvar'da muattal halde bulunmuş olan 20 top —ki ikisi Sultân Süleyman zamanına aitti— Estergon'a gönderildi. Sadrâzâmın ilk ihtarına itaat etmemiş olan Lewenz¹⁹³, üç gün sonra teslim oldu; muhafızlar eşyaları ile çıktılar. Ahâlîyi yağmadan muhafaza etmek üzere verilen amân-nâme-ler bütün civara gönderilerek 20.000 kişi yeniden tabiiyyet defterine alındı; Lewenz sancağı Çatrapatra Alî Paşa'ya verilerek maiy-yetine 400 muhafız bırakıldı (1 Rebûlâhir 1074 - 2 Kasım 1663). O sırada haber alındı ki, Novigrad, yirmiyedi gün muhasaradan ve 8.000 zayiata sebep olduktan sonra, Kaplan (Mustafa) Paşa'ya teslim olmuştur. Oraya da Kaasım Paşa kumandası altında 400 kişilik bir muhafız kuvveti bırakıldı. Transilvanya, Moldavya, Eflâk voy-vodoları hil'at aldıktan sonra¹⁹⁴ ordudan ayrıldılar.

O zamana kadar Budin'de bulunan Baron Goes'e nazikane bir mektup verilerek müsâade edildi ki, bunda elçilerin bir anlaşma şekline girişmekten imtina etmelerinin sulhun faydalarını takdîr etmemelerinden mi, yoksa kendilerinin mezuniyetleri olmamasından mı kaynaklandığı bilinmiyor tarzında idâre-i kelâm ediliyordu¹⁹⁵.

Lehistan Elçisinin Gelmesi

Essek'te sadrâzam, Tatarlar'ın Ruslar aleyhine imdada gönderilmesini efendisi kral nâmına rica etmek için gelmiş olan bir Lehistan elçisini kabul etti. Ona cevaben, İmparator ile ceng edildiği bir sırada Tatarlar gibi muavinlerden vaz geçilemeyeceğini ve eğer Osmanlı Devleti ile Avusturya

¹⁹² Ortelius'ta başlıca maktullerin listesi vardır.

¹⁹³ Cevâhrlr'de tesltm tekllf-nâmesi Vt cevabı yazılıdır. (Lewenz, Râşid ve Evli ya'da «Lüve» (Live?) şeklindedir.)

¹⁹⁴ Cracovie palatini Stanislas Potocki'nin ve kañçılar Nicolas'ın mektupları O-vâhfr'de s- 112 ve 114'te dercedilmistir.

¹⁹⁵ Sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Fâzıl Ahmed Paşa tarafından Dük de Sagan'a. yazılmış olan bu mektubun sureti Râşid târihinde dercedilmigtir, c. 1, s. 55. (Mütercim)

arasında ortaya çıkan çekişmeye Lehistan karışacak olursa, Tatarların Lehistan üzerine yürüyeceklerini bildirdi.

Sadrâzâmın umûmî karargâhı, B udin'den Belgrad'a nakledildi. Kaplan Paşa Kanije'ye gitti. Tatarlar Szegedin'de, Szombor'da, Fünf-kirchen'de kışladılar. Ardçı olan Budin Vâlîsi Hüseyin Paşa, Zriny'-nin hareketlerine nezâret etmekle görevlendirildi.

Zriny'nin Harekâtı

Kış ortasıydı. imparator askeri Mur ve Drava üzerine yeni hareketler yapmak için kıştan istifâde etmek istediler. Ocak ayı ortalarında, İmparatorluk ordusuna kumanda etmekte olan Graf Wolf Julius von Hohenloche 6.000 piyade ve 1.000 süvârî ile birdenbire Pettau'dan çıktı. Bu şehir Roma hükümeti zamanından kalma âbideleri ile meşhur olan Pettovium kadîm beldesidir ki, Batı Roma İmparatorluğu burada son hükümdarı genç Augustulus'ün elinde yıkılmıştır¹⁹⁶. Kont Nicolas Zriny'nin sadrâzâmın şikâyetlerine rağmen, Mur nehri üzerine yaptırmış olduğu Yeni Serinwar kalesi toplanma yeri kabul edilerek, Hırvatlar banı ve Macaristan ordusu ve ordugâh kumandanı Pouchard'ın emri altındaki 12.000 Bavyerah ve Kont Leslie kumandasında bulunan 700 piyade ve altı bölük Picco-lomini süvarisi ile yerleşmiştir (21 Ocak 1664)¹⁹⁷. 20.000 kişiden mürekkep olan bu ordu, Serinwar'dan Presnitz üzerine yürüdü. Bu mevki iki gün zarfında teslim oldu. İçlerinde 400 Türk askeri, 100 Tatar, 37 ağa bulunan 800 kişi kaleyi boşalttı ve 15 top terketti-ler.

Husarlar, Heşdükler Tatarlar'm üzerlerine yürüdüler. Zriny bunları kılıçla tutmaya çalıştı; lâkin Macar asıllı bir Bohemyalı tarafından az kalsın öldürülecekti. Graf Hohenloche'nin adamlarından biri saldırganı kurşunla

¹⁹⁶ Son imparatorun Pettau'da bulunduğu zaman. Roma İmparatorluğu'nun uğramış olduğu mOskittt. Fransızca'da La conr dn roi Fettan (Pettau kralının sarayı) darb~ı meselini ortaya çıkarmış olmalıdır.

¹⁹⁷ Ortelius'ta (s. 297-300), bilhassa bu vak'aya dâir iki eser vardır: Birincisinin unvanı şudur: «Kont Nikolas de Zerin İle Onun, Budlany ve Neidagy'nı Cem'an Yırmıfıçbht Kişiyi Balan Askerleri Tarafından Hıristiyanlık tçbı Teşebbüs Olunmuş ve 1664 Senesinin 20 (10) Ocağı tarihinden 16 (8) Şubat Târihine Kadar Olan Müddet Zarfında İkmâl Edilmiş Olan Şanlı re Hatırlanmağa Ş&yân Olan Seferin Muhtasar ve Mevsuk Hikâyesi.. İkincisi: «Türkler Aleyhine Muharebe Hakkında Gayet Güzel Pek Âlâ, Pek Hıristfyanca Bir Vaaz Ki Banda Evvelâ Graf yon Hohenche İle Kont Zrlny'nin Askerleri ile Geçen Kıs Türk Toprağına Yapılan An! Hücumları Gayet Doğru ve Bıtara-fâne Olarak Hikâye Olunmuştur.» Nuremberg, 1664. Diğer bir eser: - Tttrk-ler'in Hıristiyan'da Narasdfai Adasma Bir İstilâ Teşebbüsünde Bulanma* İçin Orada Kont N. Zerin Tarafından Mili Ur Meclis Akdohınmasından Ne Veçhile İstifâde Ettikleri ve Ancak M. Peter Tarafından Ne Nasıl Rfc'at Ettirilerek Tâkib Edildikleri, Wardein'deki Tttrkler'in Bizimkiler Tarafından Bir Karakol Muharebesinde Nasıl MaElub Edilerek Büyük Tetefâta Uğradıkları., Aralık 1664. (Bu eserler hep Almanca'dır.)

öldürerek Zriny'i kurtardı. Hemen o gece Babocsa kuşatılarak, dördüncü gün, içlerinde 11 ağa bulunan 2.072 adam kaleyi terkederek Drava kenarlarına nakledildiler. Macarlar bu tarafta Türklerin tahliye etmiş buldukları Barcs kalesini yaktılar. Babocsa ile Barcs'ta 20 top galiblerin eline düştü. Ertesi gün Zriny, süvarileri ile Szigeth geçidine vardı. Lâkin topu olmadığı için öte tarafa geçerek Fünfkirchen'e kadar ilerledi.

Bu akında Macar ordusu Torbeg¹⁹⁸ palangasını yaktılar. Orada Szigeth'in (Sigetvar) fethini müteâkib Sultân Süleyman'ın yüreği ve bağırsaklarının defnedilmiş olduğu yerde bir mezar ve bir tekke vardı. Fünfkirchen (Peç; Peçuy) ve kurşunla kaplı camileri yakıldı: Yalnız kale, muhasara topları olmadığından dolayı, alınamadı¹⁹⁹. Zâten buralara asker şevkenden maksat, ertesi sene Osmanlı ordusunun girmesini men' etmekten ibaret olduğundan, Zriny, Sziklos'u yanda bırakarak Essek Köprüsü'ne doğru yürüdü, köprü'nün başındaki Terrak palangasını ve 8.565 kadem uzunluğunda ve 17 kadem genişliğinde olup Sultân Süleyman tarafından inşâ edilmiş bu muhteşem köprüyü iki günde yaktı. Macarlar'ın yolu üzerinde bulunan takriben 500 köy dahî yakılarak, yangın şuleleri müstevlilerin geçtikleri yolları aydınlattı.

Zriny'nin Szigeth üzerine yürümekte olduğu hakkında Fünfkirchen beği Murâd Beğ'in verdiği haber üzerine sadrâzam epeyce endişelenerek, Essek kışlağında bulunan Mehmed Paşa'yı serdâr tâyin etti. Istoni-Beğrad (Stuhlweissenburg) ve Yanova paşalarını, Kaplan Paşa'yı, Tatarlar'ı maiyyetine vererek büyük bir sür'atle Zriny üzerine gitmelerini emretti; kendisi de tuğlarını Belgrad önüne diktirdi (2 Receb 1074 - 30 Ocak 1664) ve yolda müşkilât çekilmemesi için eşya arkada bırakılarak, ertesi gün hareket edileceğini askere ilân etti.

Hakîkaten ertesi gün 1.000 kişi, kendine tahsis edilmiş olan asker, 2.000 yeniçeri ile Belgrad'dan çıktı. Lâkin Metroviçe giderken Macarlar'ın Szigeth'i muhasaradan vazgeçerek geri dönmüş olduklarını Öğrenip²⁰⁰ Szigeth'in muhafazasını serdâr Mehmed Paşa'ya ve Fünfkirchen'in muhafazasını Kaplan Paşa ile Behke beğine, Bosna alaybeğine, Budin mütesellimine, Kolösvar ve Tamışvar paşalarına tevdi ederek, derhâl Belgrad kışlasına döndü. Palatinin mektuplarına mukabil olarak

¹⁹⁸ *Ortelius'a nazaran Torpeck ve diğer bir esere göre Darchpeck.

¹⁹⁹ Ortelius ile evvelce zikrohman eser.

²⁰⁰ Düşman Szigettnvar'ı alamaması üzerine Peçuy'a taarruz etmiş, serdâr Mehmed Paşa'nın yardımı üzerine oradan da me'yûs olup kaçmıştı. Râşid, s. 60. (Mütercim)

Clausenberg, Szekelhyd ve diğer Transil-vanya kalelerinin zabtolunduğuna dâir Apafy'den alman yazılar, bundan evvelki endîşe verici haberleri izâle etti.

İdarî Değişiklikler

Zriny'nin kış ortasında asker göndermesi, Edirne ve İstanbul'da pek mübalağalı rivayetler yayılmasına sebep olarak, bu muharebeye «Demir-kazık seferi» dendi²⁰¹. Bununla beraber birçok devlet büyüklerinin îdâmı ve idarî cihetten yapılan değişiklikler de umûmî efkârı meşgul ediyordu. Silistre Vâlîsi Can Arslan Paşa, sadrâzâmın gidişinden az evvel Uyvar Önünde îdâm edilmiş, serdâr Alî Paşa Budin muhafazasına memur olmuştu. Mehmed Paşa Karaman vâlîliğine tâyîn edilerek Çatalbaş Paşa, sadrâzâmın çadırı önünde boğulmuştu. Kapıcılar kâhyası ve Pâdişâhsın musahibi Yûsuf Ağa hakkında zât-ı şahanenin av dönüşü sırasında kapıcılar tarafından şikâyette bulunulduğundan dolayı —evvelâ saraydan uzaklaştırılarak Ankara sancak beğliğine tâyîn edildi; daha sonra peşinden gönderilen bir kapıcı vâsıtasıyla İstanbul yolu üzerinde Babaeski'de başı kesildi. Pâdişâh'm mahremi olup nail olduğu musâhib unvanından mağrurlanarak saray hademesini gücendirmiş olan Hüseyin Ağa, mevkiini kaybederek kapıcı-başı unvânıyla ve 150 akçe yevmiye ile uzaklaştırıldı. Onun hizmeti —Sultân İbrahim'in zamanında çok kötü bir şöhret yapmış olan Cinci Hoca'nın doğum yeri olan— Saf-ranbolulu bir yeniçeri neferinin oğlu olup, Kuloğlu lâkabiyle anılan Mustafa'ya verildi, Mustafa, mûsikî-şinâs ve şâir olduğundan Pâdişâh'ın husûsî iltifatına nail olmuştu. Karadeniz filosuna kumanda etmekte olan Deli Mehmed, Kazaklar'ın birkaç kayığı batırdıktan sonra İstanbul'a dönmekte iken Kırım Hânı'ndan aldığı bir mektupta Dnieper Kazaklarının yeni bir hücumda buldukları cihetle, yine gelmesi hatırlatılıyordu. Osmanlı amirali, Hân'ın gönderdiği adamı astırdı; fakat İktidarını böyle kötüye kullanmasından dolayı kendisi de bir müddet sonra îdâm olundu²⁰².

Klis kalesine hücum eden ve ric'ate mecbur olmuş olan Bosna Valisi Cengi-zâde, emre aykırı hareketinden ve mağlûbiyetinden dolayı hayâtını kaybetti. Transilvanya ordusuna serdâr ve daha sonra Budin kalesine muhafız olan Alî Paşa, 87 yaşında Tamışvar'da vefat etti. Sadrâzâmın kîni,

²⁰¹ Zûbdetfî't-Tevârih, varak: 51.

²⁰² Dresden'deki Zfibde nüshası burada 51. varaktan 69*ya geçerse de arada noksan olmadığından, rakamlarda yanlışlık yapılmış, demektir.

sabık kızlarağası Mehmed Ağa'ya tâ Medine'de yetişti ve ağa orada îdâm edildi. Essek köprüsünün tekrar inşâ edilmesine emir verildi. İstanbul muhafızlarını artırmak için Macaristan'dan 1.000 yeniçeri yazıldı; 500 yeniçeri de Girit'e gönderildi. Edirne'de, payitahta birbuçuk saat mesafede Gül Baba mevkiinde ve Çömlekçi Köyü'nde pâdişâh tarafından köşkler ve çeşmeli bir bahçe yaptırıldı.

Yağmur Duası

İlkbahar gelmiş, sadrâzam Baron Goes'e verdiği kâğıda ancak mübhem bir cevap almıştı²⁰³. Bundan dolayı baharın girişiyle beraber tuğlar Belgrad sahrasına çıkarıldı ve üç hafta sonra sadrâzam Samlin sahrasına ordu kurdu (22 Şaban 1074 - 20 Mart 1664'te, orduyu ikmâl için «defterli» ve «kayıtlı» nâmındaki bütün maaş sahipleri ve bahriye dâiresinde bulunan timâr sahipleri ile Mısır, Bağ-dâd ve Diyârbekir vilâyetlerinden azledilmiş olan üç vezirin bu seferde bulunması emredildi²⁰⁴. Üç ay zarfında²⁰⁵ yapılmış olan Essek köprüsü, düşman tarafından tekrar yakılır düşüncesiyle, Essek muhafızı Kibleli Mustafa Paşa, Bosna beğlerbeği tsmâil Paşa ile samsoncu-başı, köprü'nün muhafazasına memur oldular. Hayli vakittir yağmur yağmadığından ve dolayısıyla arazî susuzluktan zarar gördüğünden sadrâzam yağmur duasına çıkılmasını emretti. Sava nehri kenarına bir mihrâb kuruldu. Kuraklık, üçüncü gün, mü'-minlerin duaları yerine ulaştı, muazzam bir yağmur yağdı (24 Ramazan 1074 -. 20 Nisan 1664).

Vani Efendi

Sultân Murâd ve Sultân III. Mehmed zamanlarında olduğu gibi İstanbul'da ve Edirne'de Osmanlı askerlerinin muzafferiyeti için dualar edildi. Bu dualar hakkında müftî Minkaârî-zâde Yahya Efendi ile vaiz şeyh Vânî Efendi arasında şiddetli bir çekişme oldu. Vânî Efendi, duanın alenî olmasını destekliyordu; şeyhülislâm efendi ise herkesin cami içinde edeceği duanın da umûmî surette ve meydânlarda okunacak dualar kadar Allah'ın

²⁰³ Bu mektup Râşid-'de (s. 62) ve Cev&hir'de vardır. Mektubun İtalyanca tercümesi mevcuttur ve 2 Mayıs 1664 tarihlidir. Sadrâzâmın kısa cevâbı Cevâhir'-de görülür. (Râşir de dahî meali vardır, s. 62).

²⁰⁴ Râşid, s. 63.

²⁰⁵ Cevahir. Bâzı Avrupa müverrihlerinin zannettiği gibi kirfcgünde değil.

nezdinde makbul olacağını söyledi. Vânî Efendi ²⁰⁶, zât-ı şahanenin teveccühüne, kendisini valiliği esnasında Erzurum'da tanımış olan sadrâzâmın iltifatını da eklemiş bulunduğundan, müftîye üstün geldi. Bu zât doğum yeri olan Van'a nisbetle «Vânî» diye anılırdı. Sofuların ve Hristiyanlar'ın şiddetle düşmanı idi. Riyakârca bir taassub gösterir, halka telkin ettiği şiddetli kaaideleri asla kendine tatbik etmek istemezdi. Vânî Efendi'ye muhibîerinden biri suâl edip:

— «Sultânım, dâvâ-yı zühd ve takvada infiradınız malûm; lâkin yine tahsîl-i dünyâyâ himmetiniz ve nâzik cariyelere ve lâzıme-i ziynet olan inci ve cevahir ve samur vesâir emvale vücûh ile rağbetiniz var; bunun sırrım idrâk edemedim» dedikde, cevâp verip:

— «Behey nâdân! Dünyânın kendisi bi-aynihâ kabîh ve mez-mûm değildir; cümlelerin matlûb ve mergûbu bir ni'met-i celîledir; zemm olunan cihet-i tahsili ve keyfiyyet-i tenâvülüdür. Ahz u te-nâvülde sen bana müşabih ve mümasil değilsin; bir lokma tenâvülü sana haram iken bana helâl olur. Meselâ: Taam ederken diş arasına giren et parçasını hilâl ve zor ile çıkarıp yutarsan sana mekruh olur; ben nazikane tahrik-i lisân (dil hareketi) ile kurtarıp yutarım, bana helâl olur. Bir misâl daha: Siz mâl-ı haram ile me'kûlât alıp haram yersiniz; biz ise me'kûlât ve melbûsâtı deyn (borç) ile alırız; ay başında şübheli mâlimizden edâ ederiz; hîle ile helâl yeriz, tşte mâl-i dünyâyı ahz u tenâvül hususunda dahi nice âlimâne ta-sarruf âtımız vardır ki bize caizdir» demiş ²⁰⁷.

Böyle bir ahlâk muallimi, Cizvit Tellier'nin böylesine lâyıki ve çağdaşı olan biri, ne İstanbul'a dönmeye, ne de ordunun başında bulunmaya cesaret edemeyerek, av ve harem içinde Edirne'de vakit geçiren Pâdişâh'ı bu lâkayd hâlimden dolayı te'mîn etmeye pek müsâid idi. Avcı Sultân Mehmed, kendisine payitahta dönmesini tavsiye eden bir kazaskere:

— «İstanbul'da ne yapacağım? İstanbul'da oturmak babamın hayâtı terk etmesine sebep olmadı mı? Benden öncekiler dâima zorbalara mağlûb olmadılar mı? İstanbul'a dönmektense, kendi elimle ateş verir, şehrin ve sarayın ateşler içinde yandığını mahzûzâne te-mâşâ ederim!» cevâbını vermişti ²⁰⁸.

²⁰⁶ Vânt Efendi'nin-tercüme-i hâli Uşşftki-zfide'de 459 numaradadır,

²⁰⁷ Hammer'in Naîmâ'dan tercüme ettiği bu fıkra —ki «...» içine alınmıştır— aslından aynen tercüme olundu- Naîtnâ. c. 6, s. 240. (Mütercim)

²⁰⁸ Knolles'ten kaynaklanan bu sözler, bizim târihlerde zikredilmediğinden, mev-sûkiyet derecesi bilinemez. (Mütercim)

Şehzade Mustafa'nın Doğumu

Bu sırada Şehzade Mustafa'nın doğumu münâsebetiyle başlıca Osmanlı şehirlerinde yedi gün şenlik emr olundu (8 Zilka'de 1074 -(Salı) 2 Haziran 1664). Bu şehzadenin validesi, Resmo'nun zabtından sonra Osmanlıların eline düşmüş ve serdâr Deli Hüseyin Paşa tarafından saraya gönderilmiş bir Rum kızıydı ki, Rebia Gülmüş Sultân²⁰⁹ nâmı ile haseki unvanına nail olmuştu. Haseki Sultân, seçkinliğiyle pâdişâhın gözünde bulunduğu için, şehzadenin doğumu Pâdişâh'ın büyük memnuniyetini mûcib oldu- Esmer güzeli olan hasekinin ikbâli, Rusya'da doğmuş²¹⁰ bir sarışın güzeli olan Valide Turhan Sultân'ın ikbâlini haleldar etmeye başlamıştı. Muhabbetini Vâlidisiyle haseki arasında taksim etmiş ve kendisini büsbütün av ve bahçe merakına vermiş olan Pâdişâh levazımı hazırlanmakta olan muharebeyi hatırlıyorsa, ancak keşfettikleri hususlar, o zaman Osmanlı memleketlerinde ve Almanya'da gaaibin haberi olmak üzere telâkkî edilen ve pek çok kanlar döküleceğini bildiren müneccimlerle istişare etmek hatırlıyordu²¹¹.

Sadrâzâmın Azîmeti

Tuğlar henüz Semlin sahrasında dalgalanmakta iken, askerî harekâtın daha fazla geciktirilmemesi lüzumu hakkında gelen haberler", sadrâzâmın atâletine nihayet verdi. Transilvanya prensi Apafy, İmparatorun harb hazırlıklarına ve Fransa ve diğer müttefiklerin göndermekte oldukları yardım kuvvetlerine dâir Zzathmar sergerdesinin bir mektubunu gönderdi

²⁰⁹ Mouradjea d'Ohsson, c. 2, s. 514; Fransız tarihçisi Alix'In t^lyanca Gidi Hikâyeler adlı romandan istinsah yoluyla yazdığı gibi, ZacM. değU Bu müver rihin ifâdesine göre Pâdişâh, kızın Evgenia ismini —güyâ Türkçe Cara (sevgili) demek olan— Zachl şekline dönüştürmüş. Bu Zachi «haseki» kelimesi -nin bozulmuşundan ibaret olacaktır. Alix bunu asla bilmiyor, çünkü Chaisakl Zachi diyor.

²¹⁰ «Moskof milliyetine mensup olan valide sultan uzun boylu, zayıf, biraz çiçek bozuğu, mavi gözlü, gaayet beyaz, saçları altın sarısı renginde idi.» De La Croixfmm Hâtraları, I, s- 556.

²¹¹ Knolles'te Rycaut, c 2, s. 150. O zaman Almanya'dan hem politika hem de ilm-î nücumdan (astroloji'den) bahseden birbirini mfiniteâkib iki eser yayınlanmıştır. İkisinin adı ve mûndericâtı gibi bir olan bu eserlerin mevzuu, biri Macaristan'da ve diğeri Arabistan'da zuhur eden iki gök hâdisesi ile ilgiliydi. Birincisinin unvanı şudur: «Türklerin Taarruzları ve Cenâb-ı Hakkın Himâyesi ki Yukarı Macaristan'da 1660 Aralık'ında Görünen ve Bize Türk-ler'in Yakında İstilâsını İlân Ederek Hâlin İktizâsına Muvafık Hareket Edip Allah'tan Omidvâr Ohnaklığımızı İhtar Eden Semavî Hâdiseler Be MOnkesif Olmuştur», basım târihi 1661. İkincisi: TOrkler'm Taarruzu ve Cenâb-ı Hakkın Himâyesi kî 1663 Ocak'tnda Arabistan'da Medma-Thalnabia (Medinetül-Enbiyâ?) Sâdik Bir Dost Tarafından Yazıldığı Veçhile Neşrolunmuş Bir Hulâsadır.. S.H. de G.'nin eseri. Türkler'In gelişine dâir bir hulâsa eklemiştir, 1663.

²¹². Szigeth (Sigetvar) kumandanı bulunan Haleb Vâflsî Gürcî Mehmed Paşa, Oemir - Kazık'm yâni Zriny'nin Szigeth ve Kanîje üzerine yürümekte olduğunu bildirdiği gibi ²¹³, Hüseyin Paşa Uyvar*dan, Neutra'nın umûmî kumandan vekili Kont de Souches tarafından kuşatılmış bulunduğunu yazdı. Derhâl Uyvar! muhafaza etmek ve Neutra'yı kurtarmak üzere War-dein, Yanova, Eğri (Erlau; Eğre) beğlerbeğileri Küçük Mehmed, Kaa-sım, Halîl Paşalar ile Apafy'nin ²¹⁴ ve yalı ağası Ahmed Ağa'nın kışlalara taksim edilmiş olan Tatarlar'la birlikte gitmeleri için emir verildi.

Hemen o sırada idi ki, mîrâhor (emîr-i âhûr), ordunun derhâl hareket etmesini emreden bir hatt-ı hümâyûn ile ve bir kürk, bir kaftan, murassa bir kılıç, murassa bir hançer, iki sorguç'la birlikte geldi; hara-yı hümâyûndan 10 at getirdiği gibi kaymakam, silâhdâr, kapağası tarafından gönderilmiş olan diğer hediyeleri dahî ulaştırdı.

Neutra'nın Düşmesi

Hareket edileceği gün elem verici bir haber geldi: Büyük kuvvetler ²¹⁵ tarafından kuşatılmış olan Neutra teslim olmak mecburiyetinde kalmış, Kont de Souches, Küçük Mehmed Paşa'yı Szent-Kereszt (Mukaddes Haç) yakınında ve Estergon nehri kenarında mağlûb ettikten sonra, Lewenz'i tehdîd etmekte idi (11 Şevval 1074-7 Mayıs 1664). Eğri muhafızı Halîl Paşa'nın biraderi Uyvar muhafızı Hüseyin Paşa, reîs efendi, Budin defterdarı, muhafızların ulufelerini vermek üzere Neutra'ya gitmiş oldukları hâlde 400 süvârî ve 200 piyade ile kaleyi tahliye ederek silâh ve eşyalarını beraber götürmüş ve 80 top ile birçok harb mühimmâtını gaailblere bırakmışlardı. Ancak Souches, kalede yiyecek bulamadı; Çünkü Neutra, ancak yiyecek yokluğundan dolayı teslim mecburiyetinde kalmıştı ²¹⁶.

²¹² Cevâhtfde, Arafy'nin ve Szathmar sergerdesinin mektuplarına bakınız, s. 143 ve 144.

²¹³ Cevâhir'de Szigeth beğlerbeğinin arzısı ve sadrâzamanın cevâbı, 138.

²¹⁴ Cevahirde Apafy'ye mektup, s. 142.

²¹⁵ Türkler'in ifâdesine göre 16*00 adam. Avnstnrya Mevfcnte-i Askeriye Mecmuası, 1828, s. 270, yalnız 8-000 kişi der.

²¹⁶ Ortelius, s. 311. 1) «Kanîje Ordugâhında Yazılmış Harb Vekaayfı; Tîtrk ve Hıristiyanlar Arasındaki tik Muharebe ki Sonradan Mttteflk «Man Birkaç Bbı Tatar ve Tîrke karşı Hıristfyatların Kumandanı Comte de Sonches Taraf nıdan tımdad ve Devam Olunmuştur,* Mayıs 1664. 2) «Bir Taraftan Ttrkler, Bir Taraftan Hıristiyanlar ve Macarlar Arasında 1664 Senesinde Znhflr Eden tik Muharebenin Hikayesi; General Sonches'm B« BfahArebede, Daha Sonra Nİtra Muhasarasında Olduğu Veçhile, T&rker'e Nasıl Vahim Bir Darbe tn-dirdlgl ve Yengeç Yürüyüşünü Nasıl Öğrettiği; Kanije Çenginden Beri Gelen Dikkate Şayia Vak'alar Dahi Eklenmiştir., Mayıs 1664. (Bu eserler Alman-cadır).

Kanije Muharasasının Kaldırılması

Reninger'in talebi üzerine sadrâzam, sulh anlaşması yapmaya her vakit hazır olmakla beraber «yer götürmez deryâ-misâl»²¹⁷ askeri ile kendisini karşılamaya yürüdüğüne dâir Dük de Sagan'a, kendi üslûbuyla bir mektup daha yazdı. Vukovar'da Kanije beğler-beği Hüseyin Paşa'dan gelen âcil bir mektup, Nîsân sonundan beri Zriny,"Hohenloche"²¹⁸, Strozzi tarafından kuşatılıp döğülen bu kalenin sür'atle imdadına yetişilmezse düşman eline düşeceğini bildiriyordu²¹⁹. Mayıs ortalarına doğru (18 Şevval 1074 - 14 Mayıs 1664), sadrâzam Essek köprüsünden geçti ve bu köprünün ve Darda palangasının tekrar inşâsında gayret gösterdikleri için Bosna ve Sir-mi beğlerbeğüerine memnûiyetini bildirdi. Mohaç/ta, orasını kışlak olarak seçmiş bulunan Hân-zâde*ye bir hilkat verdi Sziklos (Şikloş)'-dan, yakında geleceğini Kanije muhafızlarına gizlice bildirdi. Fünf-kirchen'de, son kuşatmada yanmış olan evlerin harabelerini ziyaret etti. Szigeth'e iki saat mesafede Csaukal köprüsünde Szigeth Valisi Gürcî Mehmed Paşa ile görüşerek, Kanije'nin durumuna dâir mâ-lûmât aldı (29 Şevval 1074 - 25 Mayıs 1664)²²⁰.

Szigeth'de kumandan Mehmed Paşa, Poschega Vâlisi Kaplan Paşa ile Anadolu Beğlerbeği tarafından büyük bir tantanayla karşılandı (1 Zilka'de 1074 - 26 Mayıs 1664). Mora, Rumeli, Niğbolu, Ohri beğlerbeğleri ve beğleri, yardımcı kuvvetleri ve 1.000 tüfenk-endâz Arnavut ile orduya iltihak ettiler. Szigeth'te toplanan bir askerî mecliste, Kanije'ye giden doğru yolu tutmakta bulunan Ba- bocsa ve Berczencze (Pressnitz) palangalarını zabt etmek mi, yoksa onların öte taraflarından dolaşarak bataklıklar arasında daha müş-kilâtlı bir yol mu münâsib olacağı müzâkere edildi. İkinci şikka karar verildi; lâkin yine o sırada Kanije istihkâmları altında yine aynı şekilde bir meclis akteden Macar ordusu reisleri, sadrâzam ordusunun 30.000 kişiden ziyâde olduğunu ve muhâsırlar bu miktarın sâdece yarısı

²¹⁷ Râşid, c. 1, s. 69. (Mütercim)

²¹⁸ Rycaut, Hohenloche'yi «Olach» ve Montecuccoli .Hollach. adıyla zikreder.

²¹⁹ Rycaut, Kanije Paşası'nın mektubuna bakınız.

²²⁰ Kanije muhasarası, en güzel Askeri Kronik mecmuasında anlatılmıştır, 1828. II, varak: 6. Bu muhasaraya dâir eski eserlerden dikkate şâyân .olanlar şunlardır: Diariom und kurze Erzoehlnng wie die Belagenmg der Festung Ca-nischa den 17. '(27) Aprilis begonnen, contbndrt, und ans was erneblichen Ursachen dteselbe den 21 Mal (II Junius) 1664 wieder aufgehoben worden, so dana wte der Ttrk dte Vestang Nen Serinwar attaqnfat nnd erobert; samt Anhang, begreifend unterschiedliche generale nad partfcnlare fiber die selft* hero bevorab den 1* and 2. Ang. 1664 bel Erobernng Levens nnd Barkan, sodann bel dem bhhtlgen Haapttreffcn bei S. Gotthard an der Baab passfrte actiones nnd Krieskandhmgen; mit etnem Gmndrlss befder Lager, 1664-

kadar olmakla beraber yiyecekleri kalmamaya başladığım ve Osmanlı ordusunun onlarla Serinwar arasına girip Pettau, Radkersburg, Gratz üzerine yürüyebileceğini düşünerek, muhasaranın kaldırılmasına karar verdiler. Bundan dolayı İmparator ordusu bütün toplarıyla Serinwar üzerine geri çekildi ²²¹

Serinwar'ın Muhasarası, Zaptı Ve Yakılması

Muhafızları tarafından yakılmış olan Babocsa ve Bercencze muhârebesiz Osmanlılar'ın eline düştü. Babocsa'da, Valide Sultân'ın kahveci-başısı orduya gelerek, Valide Sultân tarafından sadrâzama kıymetli kâseler, bir samur kürk, bir murassa hançer getirdi. Sadrâzam, Kaniye'ye bir saat mesafede Boghan köprüsünde iken, düşman ordusunun çekilip gittiğini haber aldı (6 Zilka'de 1047 - 31 Mayıs 1664); kaleye yalnız başına girerek kahraman muhafızı Hüseyin Paşa'ya samur kürklü bir hil'at ve murassa bir hançer verdi; zabıtlere, kaftanlar, muhasarada yaralanmış olan neferlere yedi kese para dağıttı. Vakit kaybetmeksizin İmparator ordusunu tâkibe başladı. İmparator ordusunun Mur nehrinin sağ tarafına alelacele ric'ati üzerine, tabii sığınak olabilecek bir orman ve Serinwar'ı dö-ğebilecek bir tepe Osmanlılar tarafında* kaldığı gibi, kaleye kadar olan yola da Osmanlılar hâkim bulunduğu cihetle, sadrâzam ordusu üç bakımdan da daha iyi bir durumda bulunmuş oluyordu.

Bu muharebede iki milletin çekişme konusu olan Serinwar kalesi, Mur nehrine kurulan köprünün başı olmak üzere, muahedelere ve Türklerce Avusturya aleyhinde şikâyet vesilesi vermemek isteyen İmparatorun arzusuna ayları olarak, inşâ edilmişti. Bu kalenin ne yan taraflarında istihkâmları, ne hendeği, ne de kapalı yollar vardı. Bir tepeye mahkûm gayrı-müsâid bir mevkide yapılmış ve iki tarafı açık olduğu gibi, sedleri de nehre kadar uzanmıyordu. İnşâatının iyi olmamasından dolayı, az sayıdaki muhafızları da muhafaza işinde büyük müşkilâta uğramalarını îcâb ettiriyordu. Kısaca, Serinwar, muharebeye yarar bir kale olmaktan o kadar uzaktı ki, esasen «koyun ağılı» diye isimlendirilmişti ²²². İmparator sarayında ve meşveret meclisinde bunun yıkılması ve yerine yenisinin yapılması kararlaştırılmış iken, çarpışmaların başlaması üzerine derhâl

²²¹ Muhasaranın tafsilâtı için şunlara bakınız: Ortelius, s. 318, Montecuceoü, c. 2, s- 62; Rycout, s. 151.

²²² Montecuccoli, c. %, s. 64. Zttbde bunu «Batak Kale. diye anar.

müdâfaaya hazır hâle getirilmesi için, istihkâmların elden geçirilmesi işine hız verildi. Hendekler, kuyular, lâğımlar ve mukaabil lâğımlar, zırlı siperler, örtülü cenahlar, sığınma yerleri, yeraltı geçitleri, metris siperleri, bataryalar, el kumbaraları, bombalar, ateşli silâhlar ikmâl olunarak, müdâfaa vâsitalarına ilâve edilebilecek şeylerin hiçbirinde kusur edilmedi.

Osmanlı ordusu Serinwar önüne gelir gelmez Mur nehrinden geçilmesi kararlaştırıldı: 300 yeniçeri ve o kadar segbân, özel olarak yapılmış sallarla sudan geçme emrini aldılar. Bu müfrezenin yarışı Mur nehrindeki adaya çıktığı ve metris inşâsına başladığı sırada, Kont Strozzi 150 tüfenkçi ile kılıcı elinde hücum ederek (6 Haziran 1664) çıkanları mahvetti; içinde 400 yeniçeri bulunan diğer iki sal da düşman tarafından kırılarak, yeniçerilerin hepsi boğuldular. Strozzi kazandığı zaferle sevineceği bir sırada, bir kurşunla vuruldu. Onun Ölümü haberi, feldmareşal Montecuccoli'nin orduya gelişini hızlandırdı. Montecuccoli artık altı gün sonra ordunun başkumandanlığını üzerine aldı ve bundan sonra Serinwar*'ın muhafazası ve Mur nehrinin askerini geçişine karşı savunulması, onun uhdesine kaldı.

Avusturya askeri, Mur ve Drava nehirlerinin kavşakları ile Dra-va'nın sol sahilinde bulunan Serinwar kalesinin karşılıklı noktalan arasındaki mesafeyi işgal ediyordu. Oradan Kotory'ye kadar olan arazi de Hohenloche kumandasındaki Avusturya müttefiklerinin elindeydi. Kotory'den itibaren yukarıya doğru Zriny, Bathany, Na-dasdy kumandasındaki Heydükler, Husarlar bulunuyorlardı (21 ve 23 Haziran 1664).

Kuşatma devam ediyordu. Toprağın ıslanmış ve üzerine basılınca kayılacak bir hâle gelmiş olması, Osmanlı bataryalarının zirvesinde bulunduğu teepye çıkılmasını imkânsız bir hâle getirdiğinden, birbirini tâkiben yapılan iki hücumu neticesiz bıraktı. O zaman, muhâsırlara arka taraftan ansızın hücum edilmesi bir şahıs tarafından teklif edildi. Lâkin bu plânın tatbiki için Drava nehrini iki defa, yâni evvelâ Mur nehri ile birleştiği noktada, ikinci olarak, birleştiği yerin alt tarafında Dernis yakınında geçmek lâzım geliyordu. Bundan başka, Mur sahillerindeki Osmanlılar'ı da oradan çıkarmak gerekiyordu. Binâenaleyh bu muhataralı tasavvur uygulanamaz diye görülerek reddedildi ve Baden margravı Leopold kumandasıy-le imdada gelmekte olan Almanya ve Kont de Coligny kumandasıy-le yardıma gelmekte olan Fransa müttefiklerini beklemeye karar verildi.

Serinwar yarım-hilâli üzerine Osmanlılar tarafından 2 Haziran 1664'te yapılan şiddetli bir hücum püskürtüldüğü gibi, yine Osmanlıların Mur nehrini geçmek için yaptıkları yeni teşebbüsleri de sonuçsuz bırakıldı. İki

gün sonra muhâsırlar o kadar yer kazanmışlardı ki, artık kalenin ateşi kendilerine yetişemiyordu. Şaranpoller yakıldı; Avancourt²²³, Tasso, Buttler ve Rossi isimindeki zabıtlar, daha ziyâde durmaya imkân müsâid olmadığı için, Osmanlıların kendilerini mevzilerinden sökmeye mecbur bırakmalarını beklemeksizin, hendeklerdeki karakolları hattın gerisine almak üzere bulduklarını başkumandana bildirdiler. Montecuccoli, ahşab istihkâmların yanı sıra ile lâğımların alevlenmesini ve yarım-hilâlde durulamaz bir hâlde gelinmesini müteâkib, köprünün öte tarafına geçilmesini emretti. Bununla beraber Tasso, ertesi güne kadar dayanabileceğini zannetti. Lâkin ertesi günün başlamasından evvel muhâsırlar kaleye o kadar şiddetle hücum ettiler ki, Serinwar müdafileri cesaretlerini kaybederek, köprüleri yıkmaksızın ve istihkâmları yak-maksızın, son derecede intizamsızlık içinde kaçtılar. 1.100 Macar'ın bir kısmı pare pare edilerek Mur nehrinde sulara gömüldü²²⁴. O günkü muharebede, kısacası, Kont Thurn ile birçok zabıt öldüler (5 Zilhicce 1074 - 29 Haziran 1664)²²⁵.

Muhasara esnasında Pâdişâh'ın yeni nedimi Yûsuf Ağa, bir hatt-ı hümayûn ile, bir kürkü ve bir hançeri hâmil olarak orduya gelmişti. Sadrâzam bu yeni iltifata teşekkür sadedinde Yûsuf Ağa'ya 20 kese altın verdi ve Pâdişâhla 1.200 baş hediye etti.

Serinwar'da bulunmuş olan 3 havan, 6 balyemez, bir kulövrin (kalanburna) Kaniye'ye gönderilerek, yedi gün sonra da —banisine ve muhafızlarına hakaret olmak üzere— kale uçuruldu ve bakıyye-si yıkıldı (1 Temmuz 1664).

Sadrâzam Raab (Yanık-Kale) Üzerine Yürüyor

Muhasara sırasında Niğbolu, Avlonya, Ohri Paşaları orduya iltihak etmişlerdi; Silistre beğlerbeği Hüseyin ve Mar*aş beğlerbeği Mustafa Paşalar, Essek'te bırakılan 20 topu, kâfi miktarda mühimmat ile birlikte

²²³ Montecuccoli «Avangour» yazıyor; .Bemberg. de hiç şüphesiz «Lamberg» olacaktır.

²²⁴ Montecuccoli ölümlerin sayısını ancak 800 olarak gösterir; ancak Cevânlrö't -Tevârîh'e nazaran (s. 129) bu miktar 1100'ü bulur. Bu rivayet Reninger'in aşağıdaki ifâdesini te'yîd eder: «Sadrâzâmın önüne 1100 baş konuldu ve hayatta olan 13 esirden 7'si öldürüldü.» Ortelius, s. 350.

²²⁵ Râsid'de Serinvar'ın muhasarası ile zabıt kısmına bakınız. Vekayi-i Asferi-ye'de, 1828, s. 20, Montecuccoli tarafından bu muharebeye dâir İmparatora takdîm olunan rapora ekli plânın aynen resmi vardır. Ona ve şu eserlere bakınız: 1) Diartum anni 1664 a die 20 İantf ad 5 Jnlîi in castris ad U11-Zrûmar. 2) Copla Schrelben I. Ex. H. G. v- Serin an die gratischen Gehel-men Regeoten atu Czakathurn 30. Jnnl, wegen Verlnst van Nen Serinwar 1664. 3) Relatlon von 1664, wasmassen die Torken das Fort Nen Serhmar deraollrt and gesprengt. 1664.

olarak Budin üzerine yürümek için emir aldılar. Sadrâzam ise Raab²²⁶ üzerine yürümek ve bu suretle Stuhlweissen-burg*da belirlenen toplanma mahalline gitmek düşüncesindeydi. Beş gün sonra (18 Zilhicce 1074 - 12 Temmuz 1664), sabahleyin Mur sahilinden hareket etti ve o akşam Kanije'ye vardı²²⁷. Oradan Küçük Komorn muhafızlarına teslim olmalarını teklif ederek, bu mevkiin kumandanı, teslimden evvel kendisinin ve maiyyetindekilerin hayâtına ilişilmemesini ve eşyalarının birlikte götürülmesine müsâade edilmesini talep etmişse de, yalnız ilk arzusu yerine getirildi ve bir arabadan ziyâde verilmedi. Sadrâzam, teslim mukavelenamesi için gelmiş olan adama:

— «Siz Babocsa ve Berczenze müdâffilerini kış ortasında merhametsizce yerlerinden çıkarıp da soymadınız mı? Şimdi bizim tarafımızdan müsâade istemeğe ne hakkınız var?»²²⁸ cevâbını verdi.

Muhafızlar bu cevab üzerine Küçük Komorn'da kalma şikkini tercih etmiş olsalar iyi edeceklerdi; çünkü verilen sözün hilâfına olarak, kaleden çıktıklarında îdâm edildiler. Dört top ve 200 kantar barut galiblerin eline düştü; Osmanlılar kaleyi havaya uçurduktan sonra (24 Zilhicce 1074 - 18 Temmuz 1664) Kanije ırmağı kenarına ve iki gün sonra Balaton Gölü sahillerine çadır kurdular.

Keşif için Egerszeg'e gönderilmiş olan Kaplan Paşa, bu mevkiin muhafızlarının kaleyi yakmak üzere bulduklarını sadrâzama bildirdi. Bosna Vâlîsi îsmâil Paşa, hemen ardından gelerek muhafızların firar esnasında acelelerinden kalede unutmış oldukları 9 top ile 30 Müslüman esirini güçlkle kurtarabildi (27 Zilhicce - 21 Temmuz)'.²²⁷

Hüseyn Paşa iki bölük Girit segbânı ve 1.000 Arnavut ile Be-leske'yi kuşatıp yaktı; buranın muhafızları kiliseye kapanarak yir-midört saat ümitsiz " ir şecaat ile savunmada bulundular. Lâkin Osmanlılar nihayet kiliseyi de yaktılar ve muhafızlar mabedin enkazı altında kaldılar. Beleske'nin ele geçirilmesinde Dukakin sancak-beği ile birçok segbân maktul oldu. Biri bataklıklar arasında ve diğer bir tepe üzerinde olan Egenvar ve Kemendwar palangaları, Türkler tarafından yapılan teslim tekliflerini önce reddettiler; lâkin mukavemete kudretleri olmadığı için

²²⁶ Cevahir, s. 172. Montecuccio (c. 2, s. 65) tarafından ileri sürülen üç ifâdenin yegane doğrusu budur: «Porre assedio a Giovanino.»

²²⁷ Montecuccoli, c. 2, s- 73. Cevahir, bir pazar günü olduğunu söyler ki, doğrudur, çünkü 12 Temmuz pazara rastlıyordu.

²²⁸ Cevahir'de tealim teklifine ve cevâbına bakınız.

beyaz bayrağı açıp, hayatlarına ilişilmemek üzere, muhafızlarına âmân verildi. Palangaların ikisi de yıkıldı (3 Muharrem - 27 Temmuz) ²²⁹. Ahâlîsi tarafından terkedilmiş bulunan Kapornak da yıkıldı. Türkler Egenvar'dan Raab sahillerine giderek Koermend karşısında çadır kurdular, öncülere kumanda etmekte olan Gürcî, îsmâil, Kaplan Paşalar bir pusuya tu-tuldularsa da, düşmanı bozup 200 baş götürdüler. Ancak Türkler burada Raab'ı geçmeye çalıştıkları halde muvaffak olamadılar. Zîrâ Fransız ve İmparator askerleriyle takviye edilmiş olan Montecuccoli ordusu nehrin karşı sahiline gelmiş ve Mur nehrinden geçmelerine engel olmuş oldukları gibi bu defa da oradan geçilmesine karşı koymakta idiler. Bundan dolayı Osmanlıların teşebbüsü Montecuccoli ve Coligny taraflarından neticesiz bırakıldı; Fransız asilzadeleri Osmanlılarca karşı kahramanlık gösterme fırsatından, diğerlerini de teşvik edecek şekilde, istifâde ettiler. General muavini Châteauneuf ve şövalye Saint-Aignan, biri müteharrik köprü üzerinde ve diğeri sahilde, öldürüldüler. Kont de Sault ve Marki de Troiville ağır surette yaralandılar ²³⁰.

Lewenz Muharebesi

Serinwar'ın muhasarası esnasında Souches 23.000 kişilik bir ordu ile Neuhaeusel'den Lewenz ve Saint-Benedict civarına yürümüş olan Alî Paşa'yı tâkîb ederek, 12.000 kişi ile yetişip bozmuştu: Evvelâ Tatarlarla Moldavyalılar kaçtı ²³¹; ordunun bakiyyesi de onların arkasından gitti. Bütün toplar ve eşya galiblerin eline düşmüştü. 6.000 Osmanlı ile kumandanları Alî Paşa'nın na'şları toprak üzerinde kalmıştı. Yalnız üç esir alınmış, ordunun geri kalanından ayrılan 500 yeniçeri kılıçtan geçirilmişti. Von Souches, düşmanı Par-kany'ye kadar kovalayarak, orasını ele geçirmişti ²³².

Serinwar'ın düşmesinden sonra, Montecuccoli düşmanın Raab şehri üzerine mi, yoksa doğrudan doğruya bu isimdeki nehir üzerine mi yürüyeceğini kestiremediği için, Alman ve Fransız yardımcı askerleriyle

²²⁹ Cevahir, s. 176. Şu palangaların Egerzeg'e bağlı olduğunu yazar: Bir saat mesafede Beleşke (Beleske), dört saat mesafede Kapornak, dört saat mesafede Saint-Gotharel, dört saat mesafede Benne*, iki saat mesafede Ke-mendwar.

²³⁰ Ortelius, s- 235. Montecuccoli, c. 2, s. 75. Yalnız CevâHrU't-Tevarîh, sadrâzâmın Serinwar'dan Kerpjend'e yürüyüşünde bâa yerlerde durduğunu söyler.

²³¹ Cevahir burada (s. 191), kâfirlerin her türlü yardımlarını reddedecek şekilde bir ifade kullanır.

²³² Askeri Mecmua, 1828, c. 2, s- 140143. Rycout Graf von Souches ile Hüseyin Paşa'nın nutuklarını yazar; Ortelius da Souches'in takririni derceder (s. 331-354). Avtisturya Askeri Vekayil bu seferi o takrire göre yazmışlardır, 1818, 1. defter, s. 117.

birleşmek ve daha önce Mur nehri sol sahillerinde tstirya hududunu muhafaza ettiği gibi. bu defa da Raab nehrinin sağ tarafındaki Avusturya hududunu muhafaza etmek üzere Neu-hofta Mur nehrinden geçmeye karar verdi (16 Temmuz 1664). Sadrâzam, karşı tarafta bulunduğundan dolayı Montecuccoli, Koermend'e kolaylıkla ulaşabildi (2 Muharrem - 26 Temmuz). Türkler nehri geçmeyi faydasız yere teşebbüs ettikten ve şehri faydasız yere topa tuttuktan sonra, nehrin sağ tarafını tâkîb etmeye karar verdiler, ki Montecuccoli de sol taraftan geliyordu. Sadrâzam, Ker-mend'de iken, azimeti sırasında göndermiş olduğu mektuba cevaben Lobkowitz prensi Dük de Sagan'dan bir yazı aldı. Bu yazı, ya eski bir târih konulmuş olmasından, yâhud harb sebebiyle gecikmeye uğramış bulunmasından dolayı takriben bir aylık idi.

împarator'un mukîm elçisi ²³³ Reninger ve tercüman Pana-yotti sadrâzam ordusunda ²³⁴ bulunmakta olup, birincisi mahbûs ve yeniçerilerin muhâfazasındaydı ve ikincisi oldukça memnun bir vaziyette tercümanlık vazifesiyle meşgul idi. Reninger orduda iken köprülerin yandığı, kadın ve çocukların esîr olarak götürülüp en âdî hayvanlar gibi muamele gördüklerini, vatandaşlarının kesilmiş başlarının sadrâzamin otağı önünde yığılarak, sadrâzamin her baş için üç gurusu verdiğini gözleriyle görmek teessürüne uğradı.

Bütün yürüyüş esnasında Kanij e alay-beği Macar mühtedîsi Garba, Osmanlı ordusuna kılavuzluk ediyordu. Koermend gibi Raab nehrinin sol sahilinde kurulmuş olan Czakan önünde Türk ordusu tekrar nehirden geçmek istedi (5 Muharrem - 29 Temmuz). Ancak İmparator tarafmdakilerin kahramanlıkları karşısında mesâileri bir defa daha sonuçsuz kaldı. İki gün sonra iki ordu Raab nehrinin sağ sahilindeki Saint-Gotthar? ²³⁵ köyü yakınında karşı karşıya geldiler. Sadrâzamin ordusu Saint-Gotthard tarafında çadır kurmuş olup Raab nehri OsmanUlar'ı, İmparator kuvvetlerinden ayırmakta idi. Montecuccoli artık kaçınılmaz olan ve seferin neticesini tâyin edecek olan harbe hazırlandı. Dört maddelik bir günlük emir neşretti ki, piyade ve süvarinin saflarını ne şekilde teşkil edeceklerini,

²³³ Bizim târihlerde kapı kedhudâsL (Mütercim)

²³⁴ Sadrâzam Essekt'ın Siklos, Szigeth, Babofcze, Berczenze, Serinwar, Segesd, Küçük-Komorn, Belecze, Egenvar yolu ile Koermend'e gitmiş. Reninger'in Saint-Gotthard ordugâhından Ağustos 1664 tâhli tavriri.

²³⁵ Askeri Müze Müdürü Ferik Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri'nin Saint-Gott-hard'da Osm&ab Ordum adlı eserinin ilk sahifesinde hatırlatıldığı üzere, bu Saint-Gotthard, Avusturya Gotthard'ıdır ki, Raab nehri üzerinde ve Vaswar ile Felberg mevkiileri arasındadır; meşhur tünelin geçtiği İsviçre GotÜiard'ı başkadır. (Mütercim)

hatların uzunluk ve derinliklerinin derecesini, hafif süvari ile ağır topçuların nasıl taksim edileceğini ve ne veçhile yürüneceğini, eşyanın nerelere konulacağını bildiriyordu ²³⁶.

Yeni Sulh Teklifleri

Bu hazırlıklar esnasında Dük de Sagan'm bilinen tâbirlerle yazılmış bir mektubu geldi ve sadrâzâmın Avusturya mukîm elçisiyle —her noktada daha önce Belgrad, Essek, Budin mevkilerinde yapılan müzâkerelere benzeyen— yeni bir müzâkere kapısı açmasına fırsat verdi. Reninger sadrâzâmın otağına davet edildi. Askeri kuşkulandırmamak için bütün reisler de çağırılmış ve sadrâzâm bir perde arkasında kendisini gizlemişti. Vezirler ve beğlerbeğileri, Budin, Haleb, Şâm, Rumeli, Anadolu valileri, yeniçeri ve sipâhî ağaları, kedhudâ beğ, reis efendi müzâkereyi başlattılar. Reninger, İmparator'un nâmına olmak üzere, Szekelhyd ile Saint-Job (Aziz Eyyûb) kalelerinin yıkılmasını istedi. Bu teklife bütün Müslüman kumandanları kahkaha ile güldüler; bundan başka, Neuhaeusel'in de terkedilmesini isteyince, gülümseyerek sordular ki, Osmanlılar'ın fethettikleri bir memleketi kendi elleri ile terkettiklerini hiç işitmiş midir?.. Nihayet, Osmanlılar'ın akınlarına son vermek için Waag kenarında ve Neutra ile Guta arasında bir kale yapılmasını teklif etmesi üzerine, Budin Valisi İsmail Paşa ve yeniçeriağası bu şartları sadrâzâma arz etmek için ayağa kalktılar.

O zaman sadrâzâm, meclise gelerek imparatorluk mukîm elçisine kat'î cevâbım bildirdi: Neuhausel'in terki ve Szekelhyd ile Saint-Job'un yıkılması aynı derecede imkânsız olup, Waag nehrinin sağ sahilinde bir kale inşâsına müsâade olunabilirse de, bu da İmparatorun Komorn ile Yeni-Serinwar'ın bir daha yapılmamasını taahhüt etmesine bağlı bulunduğunu; Neutra'nın hâlinin neticesi roukaave-met derecesine göre olacağından bu hususta bir şey vaadedemeyeceğini; elçinin bir daha bina yapılmamasını teklif ettiği Babocsa ve Berczencze kaleleri içerilerde bulunduğundan, Kanije'nin kapılan önünde bulunan Küçük-Komorn ve Serinwar kaleleriyle kıyaslanamayacağını ifâde ettikten sonra, Sitvatorok anlaşmasının yenilenmesine gelince, bundan bahsedilmesine asla müsâade edemeyeceğini ve Osmanlılar'ın kazandıkları yeni zaferlerin te'sîs ettiği yeni esaslara göre,

²³⁶ 30 Temmuz 1664 tarihli ordu emri- (İşbu emrin tercümesi Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerinin eserinde dercedülmüştür. (Mütercim)

yeni bir anlaşma tanzim edilmesi gerekeceğini ilâve etti. Reninger*e böylece ruhsat verildi.

Ertesi gün (7 Muharrem - 31 Temmuz) Reninger Viyana sarayına raporunu yazdı; o akşam ulak hareket ettiği sırada, Türk ordusu Öncüleri de Raab*ı geçti ²³⁷.

Sen-Gotar (Saint-Gotthard) Muharebesi

Macaristan ve İstirya hududu üzerinde, bu iki memlekete sınır teşkil eden Raab ve Laufnitz nehirlerinin birleştikleri ve Raab'dan çok uzak olmayan bir mahalde Saint-Gotthard Manastır vardır ki, Citeaux tarikatı râhiblerine ikaamet yeri olduğu halde, nehrin sol tarafında vukua gelen (1 Ağustos 1664) ve ismini o manastırdan alan muharebe ile târihte ebedî bir şöhret kazanmıştır. Raab nehri, iki taraftan tepeliklerle çevrili münbit bir vâdîyi kateder ki, bu vâdî-nin —çarpışmaların geçtiği— sol sahilde genişliği ikibin adımdan fazla değildir ²³⁸. Saint-Gotthard'ın bir saat alt tarafında ve sağ sahilde Seming Köyü görülür; ikisinin arasında da, o zaman Macarca'da Ciasfalou ismiyle anılan, Windischdorf köyçeğizi vardır ²³⁹; karşıda ve sol sahilde Moggersdorf bulunmaktadır ki, asıl hareket merkezi burası olmuştur. Doğuda Raab ovası, Saint-Gotthard tepeleri ile çevrilmiştir; lâkin batıda göz alabildiğine —mavi hatları ufukta görülebilen— Alp'ler ile Yukarı İstirya dağlarının öncüleri durumundaki Hainfeld ve Gleichenberg zirvelerine kadar uzanır. Raab'ın sağ sahilinde sadrâzam, sol sahilinde de İmparator ordusu çadır kurmuşlardı. Sadrâzâmın otağı, Windischdorf'a hâkim olan tepedeydi, İmparator ordusunun çadırları karşıda, tepenin eteğinde bulunmaktaydı. Burada Raab nehri ancak 10-15 adım genişliğinde, yâni —suyunun çokluğu Raab nehri derecesinde bulunan— Laufnitz ile birleştiği yerdeki genişliğine nisbetle, yarı mertebesindedir. Mog-gesdorf ile Windischdorf arasında Raab nehri sağ sahilde ²⁴⁰ geriye doğru çekilir, bir kavis çizer; sol sahilde ileriye doğru çıkar, bir kavis yapar. Osmanlı ordusu sudan geçmek için nehrin bu suretle eğriler çizmesinden faydalanmıştı;

²³⁷ Saint-Gotthard ordugahında Reninger'in raporu.

²³⁸ Saint-Gotthard muharebesi meydânını iki defa ve Özellikle ikinci defa olmak üzere 1828 Ekim'inde ziyaret ettim. Raab kenarından Moggersdorf kilisesine kadar binbeşyüz ve bu kiliseden tepenin eteğine kadar yediyüz adımdır; tepe takriben bin adım yüksekliğindedir.

²³⁹ Knolles'te Rycout, c- 2. s. 156- Askeri Vekayî'de bu köy görünmez; Moggersdorf «Magerdorf», Semingde «Zaming» adıyla gösterilmiştir.

²⁴⁰ «Deve l'acqua non pia di dieci in dodici passi larga con tortuoso corso for-mava un angolo versa lui (il Vesiro) reintrante ed avantaggioso..»

çünkü bu suretle düşmanın ateşi, kavisin en dış noktasından itibaren eğilmekte olan sahille örtülü kalmış oluyordu.

Bu çifte kavis, împarator ordusunun tam merkezi karşısında idi. Muharebeden evvelki gece sadrâzam bu noktaya onbeş sahra topu getirtmişti; diğer birkaç top da Osmanlı ordusunun geçişini himaye etmek üzere ovaya hâkim olan tepeye konulmuştu. Hristiyan ordusunun merkezini teşkil eden İmparatorluk askeri ²⁴¹ bu sırada o kadar lâkayd bulundular ki, Türkler'in hareketleri onlar için tamâmiyle meçhul kaldı. Osmanlılar sudan geçmeye ve nehrin sol sahilinde metris yapmaya başladılar. Ertesi gün (8 Muharrem 1075 - 1 Ağustos 1664), sabahın dokuzunda sadrâzam, askeriyle kavin ortasında bulunan geçide doğru yöneldi, tsmâil Paşa ve 300 sipahi, atlarının arkasına birer yeniçeri alarak, birinci olmak üzere, geçtiler. Yeniçeriler derhâl Moggesdorf te metris aldılar.

Ordunun merkezini teşkil eden Alman askeri (Çünkü imparator askeri sağ cenahı, Fransızlar da sol cenahı teşkil ediyorlardı) geri çekilir kavin karşısına konulmuş buldukları halde, ilk çatışmada geri çekilerek o kadar karışık bir hâlde kaçtılar ki, Graf von Waldeck birçok subayların üzerine kılıçla yürümek mecburiyetinde kaldı. Süvârî kumandanlığını Grafvon Waldeck ile paylaşmak istemiş olan Holstein prensi de ²⁴² sesini subaylardan pek azına du-yurabildi. Topçu generali Fugger bir kurşunla öldü. Durlach mar-gravı canını zorlukla kurtarabildi. Sulzbach margravı Schmid, alayını düşman üzerine yürümeye ikna edemedi. Nassau taburu kılıçtan geçti. Moggesdorf a yayılmış olan Türkler Almanların ve Bad margravımn çadırlarından bir tabanca atımı kadar bile uzakta değil idiler. Osmanlılar kendilerini galib saymaya başlamış oldukları halde, împarator ordusunun cenahları muharebeyi yeniden canlandırdılar. Prens Charles de Lorraine, alayının başında, ileride göstereceği müessir şecaate başlangıç olmak üzere, kendi eli ile, sadrâzamin zâtına mahsûs muhafız askerlerinin reisini Öldürdü ve Osmanlılar Raab nehrinin çizdiği kavise ric'at ettirildi. Moggersdorf Avusturyalılar tarafından zabtedilerek yakıldı. Hücumun bütün kuvveti, Hristiyan ordusunun merkezine yöneltildi. Montecuccoli sağ cenahı bırakarak Sparr, Tasso, Lorraine ve Schneidau alayları ile

²⁴¹ O vakit Avusturya hükümeti ile ona bağlı Alman hükümetleri askerlerinden teşekkül eden ve İmparatorluk askeri «Troopes de T'Empire» denilen bir nevi asker vardı. Bizzat Avrupa İmparatoruna (hükümetine) bağlı askere de «Troupes de l'Empireur» (İmparatorluk Askerleri) denirdi. Ahmet Muhtar Paşa, Saint-Gotthard.

²⁴² Ortelius'ta, s. 338, Rintein'in Hâtıralar'ına ve Askeri Vekayî'de (1818, 15. defter, s. 359) Montecuccoli'nin eserine bakınız.

müttefiklerin imdadına koşup, Türklerce yan taraflarından hücum etti ve tekrar nehirden geçmeye zorladı.

Köyün hanelerine girmiş bulunan yeniçeriler, teslim olmaksızın ateş içinde yanmak derecesine kadar metanet gösterdiler²⁴³.

Buna rağmen Osmanlı ordusu nehri geçmeye devam ettiğinden, Montecuccoli, Fransız askerî kumandanı Kont de Coligny'ye adam gönderip, kendisine yardım edecek zamanın gelmiş olduğunu haber verdi. Kont, derhâl, Dük de La Feuillade ile Beauveze kumandasında 1.000 piyade ve dört bölük süvârî gönderdi. İmparatorun Spick²⁴⁴ ve Pio alayları ve Rappach süvârî alayı, Fransızlar* takiben yeniden harbi alevlendirdiler.

Köprülü Dük de La Feuillad'ın kumandasındaki Fransızlar gelirken, bunların pudralı yapma saçlarını görünce:

— «Bu genç kızlar kimdir?» dedi.

Fakat bu dediği genç kızlar, o dehşet verici «Allah!» sadâsından korkuya kapılmayıp, onlar da «Yürüyelim! Yürüyelim! Öldür! Öldür!» diyerek Türkler'in üzerine hücum ettiler²⁴⁵. Can pazarından kurtulmaya muvaffak olan yeniçeriler, uzun seneler sonra bu »Yürüyelim! Yürüyelim! Öldür! Öldür!» seslerini ve Dük de La Feuillade'a vermiş oldukları «Fulâdî» (Çelik Adam) ismini hatırlamakta idiler²⁴⁶.

Nihayet öğleye doğru Osmanlılar, düşman ordusunun cenahlarına hücum etmek istiyor gibi göründüler: İntizamsız süvariden müteşekkil dört büyük fırka Raab'dan geçerek sağ cenaha (imparator askeri) yürüdüler; üç fırka da sol cenaha (Fransız askeri) taarruz ettiler: O anda muntazam süvarilerden mürekkep üç takım halinde birçok asker Alman müttefik askerleri üzerine hücum etmek üzere Raab'ın bu tarafında ve merkez fırkasının karşısında toplandılar.

Bu karşılıklı hareketler, diğer bir Türk süvârî fırkasının, harbin en yoğun şekilde devam ettiği yerin yarım saat mesafedeki alt tarafından geçişini kolaylaştırdı. Beşinci bir fırka dahî nehri alt taraftan geçmeye hazırlanmış olmakla, İmparator ordusu iki ateş arasında kalmak tehlikesine düştü. Sağ cenahta Spork ve Montecuccoli süvârî alayları, sol cenahta Fransızlar Türkler'in geçişini durdurmak için hücum ettiler; merkezde Montecuccoli

²⁴³ «Ostinazione degna di riflessione e d'ammirazione».

²⁴⁴ Montecuccoli'nin dediği gibi «Spihk değil».

²⁴⁵ Du Vigneau. s. 113.

²⁴⁶ Du Vigneau, Osmanlı Devleti'nin Bugünkü Durumu, s- 117. Bu adlandırma «Fulâdî» kelimesinin .Fulâd. gibi bir lâkab olmayacağına dâir Senkovski'-nin tenkidine en güzel cevaptır- Yeni Asya gazetesi, c. 2, s. 59.

generalleri ile istişare ederek, umûmî bir hücum plânı kararlaştırdılar. Askerin bir takımı ric'ate başlamış, Fransızlarca imparatorluk ordusu eşyalarını toparlamakla meşgul olmakta iken, başkumandan artık bundan sonra kurtuluş çâresinin hep birden şiddetli bir hücum yapmaktan ibaret bulunduğunu gösterdi. Ya galib gelmek, yâhud ölmek! Montecuccoli*-nin ordu kumandanlarına ve onların kumanda etmekte oldukları askere telkin ettikleri söz, işte bu idi. Okuma yazma bilmeyen, fakat kahramanca şecaati kendisini Homeros'un Ajax'ma benzettiren süvârî generali Jean Spork²⁴⁷, başı açık olarak yere kapanıp yüksek sesle:

— «Ey gökyüzündeki büyük kumandan! Eğer bu gün evlâdın olan Hristiyanlara yardım etmek istemezsen, hiç olmazsa Osmanlı erkeklerine de²⁴⁸ yardımcı olma ki, memnun ve mütebessim olasın!» diyordu.

Sonunda hücum borusu çalındı. İmparator askerleri saflarından zuhur eden şevk sadâları, düşmanlarını «Allah!» sesleri ürkütmeye alışmış olan Türkler'i şaşırttı²⁴⁹. Sağ cenâhda Spick, Pio, Tas-so, Schneidau, Lorraine, Rappach alayları yerleştirilmişti; sol cenâhda Fransızlar ve merkezde Alman askerleri bulunmaktaydı. Hilâl şekline giren bu hat, her tarafta birden hücum ederek Osmanlıları nehrin kavisinden müteşekkil olan yarım-ay içine sürdü. Yeniçeriler, sipahiler, Arnavutlar karmakarışık Raab nehrinin dalgalarına düştüler. 10.000'den ziyâde Türk'ten kimisi maktul düştü, kimisi boğuldu. Pâdişâhın eniştesi bulunan Bosna Vâlisî İsmail Paşa, yeniçeri ağası, sipahi ağası, otuz ağa, sadrâzâmın mîrâhoru, bir de Kanije alay-beği Fethibeğ-zâde²⁵⁰, yâni Türk ordusunu yok olacağı mevkie getiren Macar mühtedîsi Garba zâyiât arasındaydı.

Muharebe, akşamın saat dördüne kadar devam etti. Nehrin öte tarafında muharebeyi sükûnet içinde seyreden 30.000 süvârî, batarya hâline konulmuş olan 15 topu sadrâzâmın emriyle sahilde bırakarak firar ettiler. Bu toplar ve 40 bayrak harb armağanı oldu. Hrîs-tiyanlar sonunda zaferin kıymetli yadigârı olmak üzere birçok altın ve gümüş eyerler, murassa kılıç ve hançerler, gayet güzel elbiseler ve kâseler topladılar.

Ertesi gün Montecuccoli, orduların ilâhına ve Meryemül-BetüTe arz-ı şükran ederek:

²⁴⁷ Kont Jean Spork'a âit ahvâl hakkında Askeri Vekayfde, 8. defter, s. 211'e bakınız. Kont payesine nfiil olduğu halde, yazı yazmakta pek sıkıntı çektiğinden >Comte Spark. yerine .Spork comte. diye imza eder ve buna sebep olmak üzere .comte» olmazdan evvel «Spork» olduğunu söylerdi.

²⁴⁸ Her iki taraf da birbirine saygıyla muamele ediyordu.

²⁴⁹ «Alla foggio del barbari oolTarte loro deluzi» Montecuccoli, 85.

²⁵⁰ Reninger'in raporu bu hususta Cevahir ile mÜttefütfir,

— «Üâhî! Hristiyan askerinin üç asırdan beri kazandıkları en meşhur zaferi hatırlatmak üzere, bugün mevcut olan küçük kilisenin mevkiinde seni sena eyleriz!»

Manzumesini mutantan surette tegannî ettirdi. 300 sene evvel Sırplar'm ve Macarların Osmanlı ordusuna mağlûb oldukları mev-kî «Sırp Sındığı» diye adlandırılmıştı. Bunun gibi, Raab kenarında bulunan Saint-Gotthard ovası da «Türk Sındığı» unvanı ile anılmaya lâyıktır ²⁵¹. Şurasını nazar-ı dikkate almak lâzımdır ki, Allah'ın ²⁵² adı her iki cenge de karışmıştır. Mariazell küçük kilisesi Türkler'in Mariça sahillerinde uğradıkları mağlûbiyet üzerine inşâ edilmiş, Montecuccoli de Saint-Gotthard muzafferiyetinden sonra Azrâ'ya teşekkür etmiştir ²⁵³. Keretztes muharebesinden sonradır ki Osmanlı Devleti'nin inhitatını hızlandıran fesâdlar ve dâhili karışıklıklar başlamış ve Raab muharebesinden sonradır ki, Venedik, Lehistan, Rusya üzerine açılıp daha sonra Avusturya aleyhine çevrilerek onyediyedi sene devam eden ve Karloviça (Karlofça) anlaşması ile sona eren sefer, bu devletin çöküşüne işaret olmuştur. Saint-Gotthard muharebesini tâkîb eden anlaşma, işlerin yürütülüşü bakımından bir değişikliği îcâb ettirmediği cihetle, gerek neticeleri, gerek maktullerin miktarı itibariyle değilse bile, Türkler'in Hristiyanlar aleyhine galebelerine nihayet vermek itibariyle hatırlanmaya değer olan bu muharebe, Ağustos'un Tinde, yâni büyük Actium ve Abukır muharebelerinin vuku bulduğu günde olmuştur.

Vasvar Anlaşması

Sadrâzam mağlûbiyetinden sonra Vasvar yâhud Eisenburg denilen mahalle gelmişti. Orada, 10 Ağustos 1664 târihinde on maddelik bir sulh ahidnâmesi imza etti. Üç gün sonra bu ahidnâme nüshaları, İmparatorun tasdikinin çatışmayı kesmesini beklemek üzere, gizlice ²⁵⁴ mübadele olundu. Akdedilmiş olan anlaşma, sadrâzâmın bahis mevzuu etmek istemediği Zitvatorok muahedesinden başka bir şey değildi. Transilvanya, gerek imparator, gerekse Osmanlı askerinden tahliye olunacaktı. İmparator

²⁵¹ Hammer, Hristiyanlık taassubu ile «Sırp Sındığı» muharebesini unutmamış olduğu için Saint-Gotthard'ı ona muâdil tutuyor. Saint-Gotthard muharebesinin Avrupalılarca zannedildiği kadar mühim olmadığı aşikârdır. (Mütercim)

²⁵² «Kulhüvâllâhü ehadd, Allâhü's-samed, lem yelid ve lem yüled, (Mütercim)

²⁵³ «Dalla implorata infercessione della sanctissima vergino sollicitata.» Mon-tecuccoli, s. 88-

²⁵⁴ Marzelli'ye yakın ordugâhta, 14 Ağustos'ta. Reninger'in raporu. Bu mahrem anlaşmayı yalnız kâhya biliyordu.

ve Pâdişâh taraflarından Transilvanya prensi olmak üzere tasdik olunan Apafy, Os-manlılar'a mûtâd olan vergiyi verecekti. Theiss ve Transilvanya arasında bulunan yedi Macar palatinliğine (sancağına) gelince, bunların üçü İmparatorca bırakılacak, Osmanlı Devleti, Rakoczy'den zab-tedilen dördünü muhafaza edecekti. Novigrad, Neuhaeusel Pâdişâhın elinde, Szegelhyd İmparator'da kalacaktı. İmparator bilmukabele Lewenz, Schinta, Guta, Neutra mevkilerinin tahkim edilmesinde ve son iki şehir arasında Waag nehri üzerinde bir kale inşâ ettirmekte serbestti. Neutra'dan March'a kadar Gran ve Waag nehirleri arasında uzanan yerler ahâlisi ile serbest olan Heydükler Osmanlı tabüyyetine girmeye mecbur olmayıp, her iki taraftan yapılan akınlara bundan böyle son verilecekti. Avusturya Yeni Serinwar kalesini tekrar inşâ etmeyecek ve anlaşma, karşılıklı olarak sefir gönderilmek suretiyle en azından 200.000 filorin kıymetinde hediye verilerek tasdik olunacaktı ²⁵⁵. Eski ahidnâmelerde mevcut olup da Vasvar ahidnâmesi ile iptal edilmemiş olan maddelerin uygulanmaları mecburiyeti devam edecekti. Sözün kısacası, Saint-Gotthard parlak zaferine rağmen, bu anlaşma Avusturya'dan ziyâde Osmanlı Devleti'nin menfaatine idi. Zîrâ Avusturya, harb sebebi olan Se-rinwar'ı kaybetmekle kalmayıp, Macaristan Krallığı'nin anahtarlarından biri olan Uyvar kalesini de Osmanlılarca veriyordu.

Sadrâzam Neuhaeusel'e gitmiş, oradan da Neutra üzerine yönelmek tasavvurunda bulunmuşken, Viyana'dan anlaşmanın tasdiknamesi geldi (27 Eylül 1664). Bunun üzerine askerini kışlaklarına göndermeye mecbur oldu. İmparator tarafından tasdik edilmiş bir ahidnâme suretini bir kabul resminde sadrâzama takdim eden Renin-ger ²⁵⁶, bir kürk ve ağır surette donanmış bir at hediyesine nail oldu ²⁵⁷. Ahidnâmenin Pâdişâh tarafından tasdik edilmiş olan nüshası da maiyyetinde birçok adamlar bulunduğu hâlde kapıcı-başı Yûsuf Ağa tarafından Viyana'ya ulaştırılmıştır ²⁵⁸.

²⁵⁵ Lâtince «florini. Türkçe «kara gurus»; bu sikke, bir -reichsthaler», yahut ■beyaz gurus»tan otuz-feirk akçe noksandı. Demek olur ki Türkler'in kara gurusu bir florin, beyaz gurusu thaler kıymetindeydi. Reninger'in Weitzen karargâhından 15 Ağustos 1664 tarihli raporu.

²⁵⁶ Reninger'in bu kabul resmine dâir 1 Ekim 1664 tarihli raporu; .Troduzhme della ratificazione di S. Maometta IV. della pace fatta »el campo ttrco o Vasvar 10 Agosto; Reîsülkûtâb Mehmed Efendi'nin İnşâ'sı, No 6.

²⁵⁷ Montecuccoli «Reiniger» adını verir; Cevahir sahibiyse (s. 193) «Dukagin. (!) adını verir.

²⁵⁸ Râşid (c. 3, s. 87), Târîh-i Râşid İmparator ve zât-ı şâhâne tarafından yazılı tasdiknamelerin her ikisini derceder. Ancak siAd maddeleri bu tasdiknamelerde dercedilmiş olmayıp, onları Reis Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında aramalıdır. Râşid'de ahidnâmenin imzası münâsebetiyle, sadrâzam tarafından Reninger vasitasıyla İmparator'a gönderilen mektup dahî vardır. (Bu mektup İmparatora değil, Duk de Sagan'adır.) Zikr edilen mektup Cevahirde (s. 186) on maddelik bir ahidnâme De beraber mevcuttur. Ancak o ahidnâme

Ekim ayı sonuna doğru sadrâzam Uyvar'dan hareketle Belgrad kışlağına döndü (1 Rebûlâhir 1075 - 22 Ekim 1664). Kırım Hânı'nın oğluna bir samur kürk, bir altın kılıç ve tırkeş verildi. Tatarlar Osmanlı ordusuna, Özellikle Saint-Gotthard'dan İstoni-Belgrad'a (Sto-uhlweissenburg*a) gelirken büyük hizmet etmiş; bataklıklarda kalmak üzere toplara yüzlerce at bağlamışlardı. Sadrâzam onlara 2.000 arslanlı gurus dağıttı. Peşte'den Adana beğlerbeği Çatrapatraoğlu Alî Paşa'nın başı İstanbul'a gönderildi. Adana valiliği Gürcî Meh-med Paşa'ya, Haleb valiliği de Hüseyin Paşa'ya verildi.

Pâdişâhın Avlanması

Sadrâzâmın Raab kenarında bulunduğu Edirne'de haber alındığı zaman Pâdişâh tarafından şehirde bir hafta şenlik yapılması emro-lunmuştu; lâkin üçüncü gün Saint-Gotthard bozgunluğu haberi gelerek, bu şenliğe son verildi.

Bununla beraber Pâdişâh türlü türlü eğlencelerle vaktini öldürmekte, avlanmaktan büyük zevk duymaktaydı. Bir gün Çömlekkö-yü civarında ²⁵⁹ avlanırken, yol üzerinde vahşî hayvanlar yerine nâ'şlar görünce Edirne bostancı-başismi memuriyetinden azletti. Anadolu eşkiyasından Kemeñecioglu ile Berzencî Arab ²⁶⁰ yakalanarak Edirne'ye getirildi ²⁶¹.

Vaswar anlaşmasının akdedilmesinden sonra, sadrâzam ahidnâ-meyî taraf-ı şahaneye göndererek tasdik ettirdi. Savaşa son veren mağlûbiyetin hâtirasını ortadan kaldırmak için Yanbolu tarafında bir av tertîb edildi. Sadrâzâmın eniştesi olan kaymakam Kara Mustafa Paşa ²⁶² av esnasında zât-ı şahaneye refakat etmek üzere, vezîr Yûsuf Paşa Edirne'de

Vasvar'da akdedilen ahidnâme almayıp Saint-Gotthard muharebesinden evvel Reninger tarafından teklîf edilmiş bir ahidnâmedir. Cevahir onu muharebeden evvel kabul olunmuş zanneder ki, bu zan yanlıştır. Rycaut'un (s. 160) aldığı dokuz maddelik Vaswar ahidnâmesi doğru olmayıp, bunun doğru olan suretini Dumont nakletmiştir.

²⁵⁹ Rycaut, (s. 151), bu köyü «Chiolichoi. ismiyle yâdeder.

²⁶⁰ Râşid'de «bir zencî Arab. (eski harflerle yazıldığında «Berzencî Arab» tarzında da okunabilir. Haz.) denilmiştir. Hammer bu terkibi «Berzenc'e men-sûb Arab. mânâsına almış ise de, 5yle midir, yoksa «Zencî bir Arab. im demek olacaktır, anlaşılamadı. (Mütercim)

²⁶¹ Râşid. mumlarla teşhir olunduktan sonra İdfim olunduğunu yazıyor, s. 84. (Mütercim)

²⁶² Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa kızı S&liba Hanım İle izdivaç etmiş olduğu, silsöe-i nesebi yedinci batında Mehmed Paşa'ya ulaşan ve âcizane kadtm dostlarımdan olan Mekteb-i Sultanî muhasebeciliğinden mütekaid Kadr! Beyefendi'den tahkik olunmuştur: Bu silsile-i neseb aşağıdaki şekildedir: Kadri Beğ, Tahsin Beğ (1233-1299); Alî Beğ; ^199-1264); Emine Şerife Hanım (Alemdâr'dan evvel sadrazam olan Çelebi Mustafa Paşa'nın hanımı); Mehmed Beg; Ali Beğ; S&liha Hanım; Köprülü Mehmed Paşa. (Mütercim)

kaymakamlıkla bırakıldı. Osmanlı târihi ve özellikle avcılığa olan meylinde cedit Yıldırım Bâyezîd'i örnek alan IV. Mehmed'in târihi, Pâdişâh'ın avlarını sahici muharebelerden bahsedercesine zabtettiklerinden, Sultân Mehmed'in Yanbolu avını tâkîb etmemize izin verilsin. Maksadımız okuyuculara vahşî hayvanların nasıl öldürüldüklerini göstermek değil, Tunca kenarlarında okuyucularla birlikte coğrafî bir keşif yapmaktır.

Pâdişâh, Edirne'nin Tekkekapsı'ndan çıktı (5 Rebûlâhir 1075 -26 Ekim 1664); kaymakam Yûsuf Paşa ile müftî, Taşlık mevkiine kadar Pâdişâh'a refakat ederek, kendilerine orada ruhsat verildi ve hil'at aldılar ve döndüler. IV. Mehmed, birinci geceyi Çömlekköyü'n-de yeniden inşâ olunan sarayda ve ondan sonraki üç geceyi de De-ğirmenderesi, Kızılağaç Yenicesi, Fındıklı denilen yerlerde geçirdi. Son mevkiide SivribÖlûkbaşı denilen eşkiya fırkasına mensup onbir Anadolu eşkiyasının kesik başlan otağ-ı hümayûn önünde yuvarlandı. Dördüncü gün (9 Rebûlâhir 1075 - 30 Ekim 1664), Yanbolu'-da Tatar şehzadelerinin sarayına indi. Bu şehzadeler orada rehine clarak muhafaza edilirler ve bununla beraber haklarında saygılı dav-ranılır, ancak Kırım tahtına oturmak için çıkarlar ve tahttan indirildikleri zaman yine oraya gelirlerdi. Yanbolu'da Pâdişâh hem u*-sâniyetli, hem de şiddetli göründü: Evi yanmış olan bit fakire 5.000 akçe ihsan etti; muhafazasına tevdi edilen hayvanlara kötü muamele etmiş olduğu için bir ahır uşağını da —rikâb kaymakamının şefaatine rağmen— astırdı. Bu münâsebetle kaymakam?!:

— «Sen vezirsin; vüzerânın ricaları dâima makbuldür; fakat bugün Huda aşkına kabul etmeyeceğim» diye hitâb etmişti.

Sadrâzam Belgrad kışlağına dönmekte olduğunu bildirmiş olduğundan, ona, kendi eliyle yazılmış bir hat, bir kürk, bir de kılıç gönderdi. Yanbolu'ya vardığının altıncı günü (16 Rebûlâhir 1075 - 6 Kasım 1664) hâssa hademelerinin cirit oyunlarını seyretmekte iken, Kaymakam Mustafa Paşa, Kurd Hasan nâmında bir eşkiya reîsi maiy-yetinde Anadolu'yu tahrîb eden haydutların Yenişehir taraflarından kesilmiş başlarının gönderildiğini haber verdi, baş getirene kaftan ihsan edildi.

Dört gün sonra (20 Rebûlâhir 1075 - 10 Kasım 1664), Tavuslu denilen boş bir arazide büyük bir sürgün avı başladı; Pâdişâh Is-milâ (Eslemiyeye?) taraflarına kadar gidip, akşam, avlayarak döndü; Pâdişâhın maiyyetinde bulunmakla büyük îtibâr kazanan kaymakam, bir samur kürk olarak Pâdişâh'la birlikte yemek yedi (22 Rebûlâhir 1075 - 12 Kasım 1664). Ertesi gün Pâdişâh gece esnasında, yâni güneş doğmadan evvel trampete ve

dümbelek sadâları ile giderek sabah namazını Seyrancık'ta kıldıktan sonra, Aydos. kaplıcalarında yıkanmaya gitti; o tarafları bütün dolaştıktan sonra Yan-bolu'ya döndü (29 Rebîülâhir 1075 - 19 Kasım 1664). Yanbolu'da saray kâhyasının tabanına bin değnek vurulmasını emretti ²⁶³. Pâ-dişâh'ın bu fevkalâde şiddetini, kâhyanın Pâdişâh izni olmadan kendi hesabına ava çıkmış olduğunu haber almış olmasından kaynaklanan öfkesine atfetmek lâzım gelir.

Ertesi gün kaymakam, meşhur şâkî Erdehanoglu'nun ²⁶⁴ Silifke mütesellimi tarafından yakalanarak, diğer bir haydut ile birlikte gönderildiğini arzetti. Bunların cezaları ertesi güne bırakıldı (1 Cumâde'l-evvel 1075 - 20 Kasım 1664) Arkadaşı da bu cezaya uğrayacak iken, kaymakam paşa onun mâsûm olduğunu söyleyip, Erdehanoglu'nun bu adamı hiç tanımadığını, yakalandığı gün ona cebren getirilmiş olduğuna dâir îtirâfı bulunduğunu arzetti. Pâdişâh bu adamın Edirne'ye götürülerek, haydutla tutulmuş bir adamın îdâm edilmesi gerekmeyeceği hakkında fetva alınıncaya kadar muhafazasına itinâ gösterilmesini emretti (2 Cumâdel'-evvel 1075 - 21 Kasım 1664). Cuma namazını Kanûnî'nin yaptırdığı Seyrancık Câ-mii'nde kıldı; ertesi gün Sarıkız'da avlandı. Nihayet Yanbolu taraflarında yirmibeş gün avlandıktan ve Osmanlı, Paşaköyü, Dere-köyü, Kara Hamzalı mevkilerinde beş gece kaldıktan sonra Kırk-kilise'ye döndü. Kırkkilise'nin evkaaftan inşâ olunmuş olan camii haraba yüz tutmuş olduğundan, bundan böyle iyi muhafaza edilmesi için îtinâ gösterilmesini kızlarağasına ²⁶⁵ emretmekle beraber, kaliçelerle döşetti ve avîze ve fanuslar astırdı. Bu şehirde iken yeni musahibi Mustafa, Pâdişâh'a, hepsine kıymetli eyerler vurulmuş gayet güzel iki Arab atı ile diğer cins bir at takdim etti, karşılık olarak bir samur kürk ve sâde hil'at aldı.

Viyana'ya Fevkalâde Bir Sefir Gönderilmesi

Edirne'ye döndüğünde (5 Cumâdelevvel 1075 - 24 Kasım 1664), Pâdişâh'ın ilk işi, sabık bostancılar odabaşısı olan Kara Mehmed Ağa'yı,

²⁶³ Vaktiyle bu kadar değnek yemeğe mahkûm olmuş bir adamın değnekleri emredene hitaben «Sen ya değnek yemek ne demek olduğunu, yahut sayı saymasını bilmiyorsun» dediği meşhurdur. Yakın zaman valilerinden birinin de 75 değnek vurulmasını emrettiği bir şahsın bu meşhur rivayeti taklîd etmesi üzerine, vâlî paşanın kendi tabanlarını kaldırıp göstererek ve eliyle vurarak «Hem sayı saymasını bilirim, hem de değnek yemesini! Buraya yet-migbeşi saydırıp, beni de mektebden kovdular» diyerek marifetini açığa vurduğunu işitmiştik- (Mütercim)

²⁶⁴ Erdehanoglu değil, Derdehanoglu'dur. Râşid, s. 92. (Mütercim)

²⁶⁵ Evkaat Nezareti o zamanlar dârü*s-saâde ağalarına tevfiz olunurdu. (Mütr.)

sadrâzâmın arzı üzerine Viyana'ya sefir tâyin etmek ve kendisine Rumeli beğlerbeği payesi vermek oldu. Mansıbının şerefini koruyabilmesi, için Mehmed Paşa'ya 800.000 akçe ihsan olundu. Yeni diplomat, Pâdişâh'ın elini öpmek üzere huzura kabul olunarak» derhâl hareket etmesi emrini aldı (13 Receb 1076 -30 Ocak 1665) ²⁶⁶. Hediye olarak İmparator'a murassa bir sorguç, direkli bir otak, yirmi seccade, beş Acem kaliçesi, yüz sarık, kırk hil'at, bir okka an-ber, oniki eyersiz at ²⁶⁷, iki dîvân rahtı ve abânî ile donanmış at teslim etmekle görevlendirildi ²⁶⁸; sefirin maiyyeti, 50'si memur olmak üzere 150 kişiden mürekkebdî.

Bunların içinde meşhur seyyah Evliya da bulunuyordu ki, daha sonra Viyana'dan seyahatine devam ederek Dunkerque, Amster-dam, Danimarka, İsveç, Bohemya, Lehistan, Rusya, Kırım taraflarını da dolaşarak, üçbuçuk sene sonra İstanbul'a dönmüştür ²⁶⁹.

Vaswar anlaşmasının akdinden bir sene sonra Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında vukua gelen sefirler mübadelesini ve bu sefirlerin Viyana ve İstanbul'a girişlerini (ki muahedenin kat'î tasdiki olarak telâkki olunmuştur) anlatmadan önce, muharebenin son senesi ile onu tâkîb eden sene zarfında Osmanlı memleketlerinde zuhur eden dikkate değer bâzı vak'aları kısaca kaydetmemiz lâzım gelir. Bu vak'aların en mühimmi, şüphesiz Kaahire'de çıkan bir asker isyanıdır ki, şimdi, onun aslını hikâye edeceğiz.

Kaahire'de Bir Asker! İsyanın Bastırılması

Yaptığı muameleler hakkında hesap vermek üzere daha önce İstanbul'a gönderilen Cidde beği Mehmed Beğ, defterdar sıfatıyla yeni vâlî Ömer Paşa'nın refakatine konularak Mısır'a gelmişti. Bu memuriyetinde vâlî üzerinde bile hududsuz bir nüfuz icra eder, vâlî bunun baskısından kurtulamazdı. Nihayet Ömer Paşa, defterdarı def etmek üzere Üveys Beğ ile

²⁶⁶ Abdî, varak: 43; Râşid, s. 93, «mâh-ı mezbûnın onüçüncü günü. derler; ancak yukarıda beyân etmiş oldukları Cumâdeluhrâ'dır.

²⁶⁷ Eski tâbire göre «yelkendest». (Mütercim)

²⁶⁸ Bu hediyeler Râşid'den tashih olunmuştur, s. 93. (Mütercim)

²⁶⁹ Evliya, bir imparatorluk ruhsatnamesi ile Almanya'yı, Dunkerque'i ve ondan sonra Bohemya'yı ve Cracovie'ye kadar Lehistan'ı ziyaret etmiş olduğunu yazar. İlâveten beyân eder ki, Dnieper nehrini Doğan Geçidi'nden geçmiştir; daha sonra Rusya'ya gitmek üzere çöllerden geçip, Rusya sefirinin maiyyeti ile Azof'a gitmiştir; Azof'tan Kırım'a giderek Hân tarafından hediyeyle gark edilmiş, ve Ak Mehmed ile birlikte Viyana, Prag, Landhust (Londs-kat) yoluyla İstanbul'a dönmüştür. Bu son mevkide Sultân Cem'in elim sergüzeşti ve Pâdişâhlarla Fransa Kralları arasındaki sühriyyet hakkında papazlarla uzun görüşmelerde bulunmuştur-

ittifak etmeyi düşündü. Vaktiyle sa-ray-ı hümâyûn baltacılarından olan Üveys, hadım Nezir Ağa'nın saraydan sürülmesinde onunla birlikte Mısır'a gitmişti. Nezir Ağa'nın emânet olarak kendisine vermiş olduğu 10.000 altını sâhiblenerek, bu akçe ikbâlinin sermâyesi olmuş ve Mısır'da silâhdâr ağalığı hizmetini ele geçirmenin yolunu bularak, beğlik sıfatıyla Kaahire'nin idaresine müdâhale etmişti. Defterdarı, Cidde hükümetini vermek suretiyle, uzaklaştırmasını paşaya tavsiye etti; defterdar, reislerden birkaç kişiyi kendisine uydurarak ve onlarla birlikte dîvâna gelerek, silâh arkadaşlarından Osman nâmında birinin Üvey tarafından katledildiğini söyleyip kısas istedi. Üveys, bu Osman'ın kendisinin kölesi olduğunu iddia ettiyse de, sözüne kulak verilmeyip ayaklanan askerin elebaşları Üveys'i îdâma mahkûm etmek için vâlîyi zorladılar. İki kâhya ayaklananlar tarafından yaralanıp sonra öldürüldükleri gibi, bir üçüncüsü de valinin istemeyerek vermiş olduğu bir karar üzerine sürgün edildi. Pâdişâh, bu hususta takdim edilen arî-za üzerine, adaletin hükmünün icra olunmasını bir hatt-ı hümâyûnla emretti. Vâlî, Mehmed nâmında birinin himayesinde olan isyancılardan Genç Mahmûd'u nezdine çağırdı; Mehmed'i de yalnız olarak gelmek üzere davet etti (21 Safer 1076 - 2 Eylül 1665). Mehmed, Mahmûd ile birlikte geldi; vâlî çubuk, kahve, şerbet ikram etti; fakat gidecekleri zaman paşanın adamları tarafından parça parça edildiler.

Bu haber üzerine' ağalar, 1.000 kadar askerlerini Sultân Hasan Câmii'nde topladılar. Orada beğlere, paşayı azlederek içlerinden birini kaymakam yapmalarını teklîf ettiler. Beğler evvelâ bu teklifi reddedip, daha sonra ağalar, vâlîyi azlettikten sonra kaymakam bulmakta müşkilât olmayacağını bildirdiler. Ağalar paşaya gittiler, Pa^ şa, zimmetini temize çıkarmak için hatt-ı hümâyûnu gösterdi. Hatt-ı hümâyûnu görünce, zahiren itaat göstererek döndüler. Lâkin dört gün sonra Demirkapı'da Câmî'ü'l-Müeyyed'de toplandılar. Öte taraftan da vâlî, 24 beği dîvâna getirterek hatt-ı hümâyûnu okudu ve askere, fesâdçılara Önyak olan beş kişinin teslim edilmesini teklîf etti;

— «Hepimiz birlikte ölmedikçe vermeyiz!» cevâbı alındı.

Baklacı Mehmed, vâlî tarafından serdâr unvanı verilerek isyancılar üzerine gönderildi. Serdâr, Sultân Müeyyed Câmii'ne dört ceb-heden birden taarruz etmekle beraber Bâb-ı Züveyle'ye toplar getirip gedik açtı. Âsîler itaat ettiler. İdamları gerekli görülenler yakalanarak kesik başları İstanbul'a takdim edildi. İsyana ilk dâhil olmuş olanlardan Zülfekaar Beğ, canlı olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderildi; kaymakam paşanın bile şefaati fayda

vermeyip îdâm edildi.

Kıbrıs Ve Sakız Sakinlerine Vergi Konulması

Kıbrıs sakinleri Vâlî îbrâhîm Paşa'nın mezâliminden şikâyet etmişlerdi. Tahkik için adaya gönderilen kapıcı-başı, vâlîye müsâid bir arıza yazdı ise de Adalya hâkimi onun yanılmış olduğunu isbât etti. îbrâhîm Paşa Edirne'ye getirilerek sarayın iki kapısı aralığında cellâd ikametgâhında hapsedildi ve sonunda cellâda teslim edildi. Halefi Dürzî îbrâhîm Paşa'nın idaresi de yeniden ahâlînin ve ada kadısının şikâyetlerine yol açtı. Lâkin tahkikat memuru olan baş-silâhşor, paşanın lehinde bilgi verdiği için, ilk önce hapsedilmiş olan vâlî bırakıldı ve fakat yerine bahriye kumandanlarından Abdülkaadir tâyin edildi. Ahâlî 36.000 guruş para cezası ödemeye mahkûm edildi ve bunun yansı ada askerinin, diğer yansı ada halkının hissesine düştü.

Sakız'da da aynı şeyler olarak kaymakam paşa, ahâlînin vâlî aleyhindeki şikâyetlerini tahkik için bir mübaşir gönderdi. Paşanın arzusu üzerine mübaşir ağa, ada mollasını hapsedirdi. Fakat ikinci bir mübaşirin yaptığı tahkikat üzerine, birinci mübaşir, pâdişâh emri ile îdâma mahkûm olarak boğuldu.

Sakız'da Rumlarla Latinler arasında zuhur eden bir ihtilâf, kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın tamahına güzel bir vesile oldu. Ada ahâlîsinden mahir ve hîlekar bir adam olan Sakız Rum metropoliti Inyas Neohori'nin Dîvân-ı Hümâyûn'dan almış olduğu bir emir, Sakız Katolik piskoposunun oradaki haklarını ondan alarak Rum metropolitine vermekte ve Katolikler'i Rum mezhebi menfaatlerine olmak üzere, kiliselerinden mahrum etmekteydi. Katolik piskoposu, on râhib ile birlikte, şikâyetini arz etmek için Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurmak üzere yola çıktı. Piskopos, en uzun olan İstanbul yolunu tutmuş olduğundan, Rûm metropoliti ondan evvel Edirne'ye gelerek. Katolikler'e iftira edip gizlice Venediklilerle ittifakları olduğunu söyledi. Kaymakam Kara Mustafa Paşa bu durumdan istifade ederek, her iki tarafa kendilerine müsâid bir karar verileceğini ümîd ettirerekj Rumlar'dan 4.000 ve Katolikler'den 7.000 guruş aldı. Dîvân'dâ Rumlar'a da, Katolikler'e de kiliseler vaad etti. Fakat Sakız Paşası ve mollasına yazdığı kâğıdlarda, bundan yapılacak tahkiktin neticesini şüpheli gösterdiği gibi, daha sonra, altmış seneden beri Katolikler elinde olmayan kiliselerin Rumlar'a teslim edilmesini emretti (1665). Katolikler bu suretle

60'dan fazla kilise kaybettiler²⁷⁰.

Cezayir İle İngiltere, Hollanda, Fransa Arasında Müzakereler

Macaristan seferi esnasında ve bu seferi tâkîb eden sene zarfında Berberiyeye ejderi, üç başından en kuvvetli ve en arbedici olanı kaldırmak istemişti: Cezayir hükümetinden bahsetmek istiyoruz. Ancak Fransa, bu teşebbüsünden dolayı, ona pek hakettiği bir ceza verdi, Cezayir, Tunus, Tarablus-ı Garb, Dîvân-ı Hümâyûn'un tasdiki altında, İngiltere ile bir ahidnâme akdetmişti ki, bu eşkıyanın cür'etine ve Osmanlı Devleti'nin zaafına inandırıcı bir delîl olmak üzere, İngiltere hükümetinin «Vâki taahhüdlerini yerine getirmeyen Cezâyirîliler'i, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yürürlükte olan iyi münâsebetleri ihlâl etmeksizin, te'dîb etmesine» izin veriyordu.

İzmir'deki İngiliz konsolosu Rycaut, bu üç eşkıyalık melcei ile yapılan anlaşmaların tasdiknamelerini Cezayir'e, Tunus'a, Tarablus'a götürmüştü. Ancak Cezayir dîvânı, serbest bir gemi üzerinde mülkiyet haklarına hiçbir şekilde hâlel verilemeyeceğine dâir İngiltere'ce yürürlükte olan bahriye esâsını kabulden imtina etti (1663). Cezayir Dayısı bu yolda cevâp vermişti. İki sene sonra, iki hükümet arasında tekrar karşılıklı düşmanlıklar başladı.

Ancak Cezayir hükümeti, Fransa ile daha ciddî bir muharebeye girişmeye mecbur oldu. Fransa, onyedinci asrın ilk senelerine kadar bu hükümetle iyi münâsebetler içinde bulunmuştu. Cezayir arazîsinin kuzey tarafında bâzı yerlere mâlik olan, özellikle Fransa Burcu denilen Negro, Rosa burunlarında ve Calle mevkiinde arazî parçalarını tasarrufları altında tutan denizci devlet, sâdece Fransa'dan ibaretti. Ancak Osmanlı Devleti'nin arabulucu olduğu bir muahede ile (1628) kesilmiş olan düşmanlık, yeniden alevlendi. Sultân tbrâ-hîm'in saltanatının ilk senelerinde Cezayirîliler seksen bu kadar Fransız gemisi esîr ettiler ki, bunların kıymeti dört milyondan fazlaydı. Korsan Alî Piçenino, Fransa Burcu'nu zapt ederek, bu kalenin 370

²⁷⁰ Bu fıkranın kaynağı Rycaut'un İngilizce târihi ile Rum ve Ermeni Kiliselerinin Bugünkü Durumu unvanıyla Fransızca yazılmış ve 1692 senesinde Midl-burg'da basılmış bir târihtir. Osmanlı târihinde buna dâir birşey yoktur. Şöyle zannedilebilir ki, Venedikliler Sakız adasında iken adada pek az Katolik olmasına rağmen birçok Katolik kilisesi açılarak Rumlar'ı Katolik etmek istemiş oldukları halde, daha sonraları Rumlar Dîvân-ı Hümâyûn'da dâva açarak haklarını geri almışlardır. Zâten -altmış seneden beri Katolikler elinde bulunmayan kiliselerin Rumlar'a teslimi» Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkarılan hükmün âdil olduğunun bizzat açık bir delilidir. Hemen bütün Rumlarla meskûn olan bir adada 68 senedir Katolikler elinden çıkmış kiliselerin Katolikler'e iadesi nasıl haklı ve kaabil olabilirdi? Bu hususta kaymakam Kara Mustafa Paşa'yı tamahkârlıkla suçlamak için, Hammer, kaynaklarına aldanmış demektir. (Mütercim)

nüfus olan bütün ahâlîsi esîr edilip Cezayir'e götürüldüyse de, Cezayir ile Fransa arasında o sene zarfında yapılan anlaşma mucibince hürriyetlerine kavuşmaları gecikmedi (1640).

XVII. asrın başından beri Cezayir korsanları deniz akınlarını daha ileri götürmüşlerdi. Madere adasına, İrlanda'ya, hattâ izlanda'ya gemilerden adam çıkardıkları görüldü. Bu üç adanın birincisinden 1.200, ikincisinden 400, üçüncüsünden 273 esîr alıp götürmüşlerdi. Cezayir hükümetinde bulunan Hristiyan esirlerinin miktarı dâima 10.000 ile 20.000 arasında değişiyordu. Herbiri 40-50 ateşli silâhla mücehhez, herbirinde üç-dört yüz Cezayirli mevcut 40-50 gemi, Cezayir donanmasını meydana getiriyordu. Bunların eline düşen Felemenkliler ekseriya asılırdı. İspanyollar vaktiyle Endülüs'te teşkil etmiş oldukları «auto-da-fe»lerin işledikleri günâhların kefareti olmak üzere, hafif ateşte kızartılırdı. Hayâtına dokunmadıkları ise pek fena muamele görürlerdi. Black ve Ruyter kumandasında bulunan İngiliz ve Felemenk donanmaları Cezayir ve Tûnuslular'ı, oranın tersanelerinde esîr olan İngiliz ve Felemenkliler'i salıvermeye icbar ettiler (1665). Ruyter, bütün Cezayir, Tunus, Tarabulus,

Tetuan korsanlarını taretmeye muvaffak oldu. Lâkin havanın fenalığı, Cezayir limanındaki gemilerin, tasavvur etmiş olduğu şekilde, yakılmasına mâni oldu (1665). Felemenk ile anlaşma, yukarıda söylediğimiz İngiltere muahedesinden bir sene önce yapılmıştır. Felemenk hükümeti, gerek ticarî menfaatler, gerek Hristiyanlık

ve beynelmilel hukukun muhafazası için bu deniz hırsızlıklarına son verilmesini İspanya, Fransa, İngiltere'den talep etmişti. Ancak bu tasavvur, —zamanımızda Akkâ'nın kurtarıcısı Sir Sidney Smith*in Viyana'da toplanan hükümdarların akdettikleri kongreye yapmış olduğu teklif gibi— Avrupa hükümetlerince pek az hüsn-i kabul gördü.

Cezayir gemileri Provence sahillerini hasara uğratmakta olduklarından, Fransa bunların tâkîbi için Dük de Beaufort'u gönderdi. Dük de Beaufort, askerî tedbîrleri sayesinde bir deniz muharebesinde galebe ederek, birçok düşman gemisini zabtetti ve diğerlerini dağıttı.

Fransa hükümeti o sırada Bougie taraflarında bir koloni tesisine karar vererek, bu maksatla Gigeri'de yaptırmakta olduğu kalenin yıkılmasını emretti. Üç kadirge bir gece Cezayir'den çıkıp, birkaç bin kişiden mürekkep bir fırka da karadan, yeni müstemlekelere taarruz etti. Gigeri kalesi kuşatılarak hücumla zabt edildi. Ölümüne bedel esir düşen 800 kişiden mâada bütün Fransız sakinleri îdâm olundu. Cezayirliler ondan sonra kaleyi yıkmak

istedilerse de, azablar (gemi askeri), yalnız bundan ticarî bakımdan doğacak olan kayıplar için değil, ekserisi Gigeri civarında ikamet ettikleri için muhalefet gösterdiler. Bunun üzerine istilâ masraflarının şehri müdâfaa etmek isteyen gemiciler tarafından karşılanması kararlaştırıldı. Beaufort ve Ruyter isimleri otuz sene önce Alî Piçenino ve Murad Reis isimlerinin Akdeniz sahilleri ve ticâret gemileri taifesine ve ahâlîye saldıkları dehşetten daha az korku salmıyordu (25 Aralık 1665).

Dük de Beaufort'un dayı ile yaptığı 29 maddelik ahidnâmenin uygulanmasına nezâret etmek için şövalye d*Arvieux, Tunus'a gönderildi. Fransa ve İngiltere'nin İzmir general-konsolosları olan ve her ikisi de devletleri ile Berberîye hükümetleri arasında yapılmış olan muahedeleri uygulattırmak için fevkalâde selâhiyet almış bulunan d*Arvieux ile Rycout'nun Şark ülkeleri ve ahâlîsi hakkında yazdıkları eserler, o tarafa dâir şimdiye kadar neşr edilen eserlerin en faydalısı ve mâkulüdür.

Bir Dinsizin (Ateist - Dehri) İdamı

Edirne'de Yanbolu avını diğer avlar tâkîb etmişti. Zât-ı şâhâ-ne dâima bununla meşgul veyâhud av köpekleri ile kavga eden bir fili, bir pehlivanın gösterdiği hünerleri, hademelerinin cirit oynamakta gösterdikleri maharetleri seyretmekle mahzûz oluyordu. Buna rağmen, bütün payitahtı işgal eden bir hâdise, IV. Mehmed üzerinde dahî bâzı te'sîrlere yol açtı. O zaman müftînin Edirne'de bulunması sebebiyle İstanbul kadısının fetvası üzerine bir dehrî (ateist; tann-tanımaz) îdâm a mahkûm olarak öldürüldü. Aslen İranlı olduğu rivayet edilen ve Valide Hânî'nda oturan Mehmed Lârî nâmında bir şahıs kıyamet gününü, oruç ve namazın farz oluşunu inkâr etmişti. Fıkıhtan ziyâde mûsikî ve hüsni hatta bilgi sahibi olan ve tercüme-i ahvâl yazarı Uşşâkî-zâde'nin tâbirince «zâifül-ilm ve kaviyyü'l-îtikad» bulunan İstanbul kadısı²⁷¹ tarafından bu dehrî hakkında bir fetva verildi ve resmî tarihçi Râşid'in tâbirine göre «îdâm-ı vücûdiyle tekmîl-i nâmûs-ı şeriat ü dîn» olundu (6 Şâbân 1075 - 24 Şubat 1665).

Bir müddet sonra, Dürziler'in îtikad ettikleri Hamza mezhebine sâlik olmakla suçlanan sütçü Beşir dahî İstanbul'da îdâm edildi. '

²⁷¹ Haydarf-zfide. R&ştd. 1. 94.

IV. Mehmed'in Edebiyatla İştigali

İç-oda hademesinden olup zamanında seçkin kalem erbabından olan Abdi'ye, saltanatı zamanında vak'alannı yazma vazifesini veren Sultân IV. Mehmed, Mehmed Lârî'nin îdâmı hakkında verilen şer'î hükmü, bu vak'ayı târihine kaydetmesini emrederek, o müverrihe verdi. Abdî, falan veya filân vak'ayı vekaayî-nâmeye kaydetmek üzere taraf-ı şahaneden aldığı emri gün gün bildirir. Sultân Mehmed'in fikir ve seciyesini takdir etmeye çalıştığımız vakit Abdi'nin eseri bize kuvvetli bir yardıma olmuştur. Çünkü sözleri aynen nakl edilmiş ve o pâdişâhın saltanatı hakkında Türk ve Avrupa müverrihleri tarafından yayınlanan birçok târihlerden ziyâde kendisini tasvîr etmiştir. Sultân Mehmed-i Râbî, pâdişâh sıfatıyla vücûdu var, kendisi yok hükmünde ise de, hiç olmazsa hüner sahiplerini takdir ve teşvik etmiştir. Müverrih Abdî hakkında gösterdiği iltifat ve kitabına koymasını emrettiği şeyler gösterir ki, av merakı kendisini zihnî terbiyeden büsbütün de mahrum bırakmamıştır. Şu vak'ayı, müverrih Abdi'ye anlatmış ve târihine kaydetmesini emretmiştir:

Sultân Mehmed bir gün²⁷² bir tavşan tâkîb ediyordu. O aralık bir ineğin doğum yapmak üzere olduğunu görerek, onu seyrettikten sonra, ineğin sahibini İslâmiyet'i kabule ikna ederek derhâl kapıcı²⁷³ nasb etti. Diğer bir defada bir pars ile bir yaban domuzu avlamış olması üzerine, bunu kaydedip etmediğini Abdi'den sormuş ve unutmamasını tebessüm ederek hatırlatmıştır. Abdi, bir gün gümüş tabak üzerine bir sabun takdim etmişti; Pâdişâh bunu aldıktan sonra yerine koyarak:

— «Ancak seni memnun etmek için aldım; haydi git bu iltifatı târihine kaydet» demiştir.

Birkaç günden beri hasta bulunan sâdık müverrihini bizzat ziyaret ettiğinde dahî böyle bir söz söylemiştir. Bir başka zaman:

— «Bugün ne yazdın?» diye sordu.

Abdi'nin o gün hiçbir mühim vak'aya tesadüf etmediğini söylemesi üzerine, Pâdişâh bir cirit atıp Abdi'yi hafifçe yaralayarak:

— «Şimdi yazacak bir şey yok mu?» dedi.

Abdi, bu kadar mühim bir vak'ayı kroniğine kaydetmekte kusur etmedi. Pâdişâh, müverrih Abdi'nin malûmu olmayan bâzı vak'-aları kendi kalemiyle

²⁷² «Dârü's-saltana-i Edrene civarında vâki' Pasaköyü» tarafında. Râgîd, s. 94. (Mütercim)

²⁷³ «Vâfir sikke-i hasene ve onbeş akçe bir kapıbaşlık. verdi. Râşid, s. 95. (Mütercim)

ilâve etmiştir. Bu zâtın eseri, bâzı sâhifeleri bizzat bir pâdişâh kalemi ile yazılmış yegâne târihtir.

Sultân Mehmed, musâhib Mustafa Ağa'ya tuğrasını yazmak için müsâade verdiği zaman Abdi'den, tuğra yazmasını bilip bilmediğini sordu. Abdi ancak müsâade-i şahane ile yazabileceği cevâbını verdi (Ruhsatsız tuğra yazanın eli kesilmesi kanun hükmü iktizâsm-dandı)²⁷⁴; Pâdişâh:

— «Öyle ise bir tuğra yap» dedi.

Abdi sür'atle gerekeni yaptı. Bunun üzerine Sultân IV. Mehmed, müverrih Abdi'ye şunları söyledi:

— «Bundan sonra tuğra tâlimine devam et, ben senin ne arzuda bulunduğunu bilirim (Abdi, nişancı olmak isterdi); sabret, senin de nöbetin gelir.» (23 Muharrem 1076 - 3 Ağustos 1665).

Başka bir gün, bir ırmaktan geçiyorlardı. Abdi müşkilâtla geçiyor görüldüğünden, Pâdişâh:

— «Haydi güçlük gördün; Allah seni muhafaza etsin, seni kaybedecek olursam nerede nişancı bulacağım?» dedi.

Abdi, Kâ'b bin Züheyr'in Hz. Peygamberin medhi için naz-metmiş olduğu meşhur Kasîde-i Lâmiye'nin²⁷⁵ bir tercümesini takdim etmesi üzerine, Pâdişâh, üç fanus ve bir gümüş tabak ihsan eyledi.

Hız. Peygamberin, mükâfâten bürdesini ihsan buyurmuş olduğu kasidenin tercümesini zât-ı şahaneye takdim ettiği gün, saray tabibi (ser-etıbbay-ı hâs) Salih Efendi dahi tıp ilminde Gaayetü'l-Beyân unvânıyla telif etmiş olduğu kitabı takdim etti. O gün Kâ'b bin Zübeyr'e ihsan buyurulan «Bürde»²⁷⁶ ile Busayrî'nin diğer bir kasîdesiyle tebcil olunan Hırka-i Şerife'nin²⁷⁷ sarayda ziyaret olunduğu ramazan ortasının arefesiydi. Üç gün sonra Pâdişâh müftî Yahya, vaiz Vânî, tabîb Salih Efendileri Ramazan'ın arefe-sinde îrâd olunan teşbih için yeni bir düâ tertibine memur etti (21 Ramazan 1075 - 7 Nisan 1665).

Abdi'ye gelince, Arabça kasidenin tercümesini takdim ettikten bir hafta sonra bir târih tanzimine memur olmuş ve bu târih hattat Tekned-zâde

²⁷⁴ Mütercim çocukluk günlerinde paralar üzerinde gördüğü tuğrayı taklid ediyordu, pederi tesadüf eseri duruma muttali (dunca, güzel bir tekdîr işitmiş-ti. «Tuğra yapanın elini keserler» sözünü hâlâ hatırlamaktadır. (Mütercim)

²⁷⁵ Bânet suâd* kasidesi. <Mütercim>

²⁷⁶ Mouradjea d'Ohsson dikkatli bîr müverrih olmakla beraber, iki hatâ yapmıştır. Birincisi «Khirka» yazacak yerde «Hirca. yazmıştır; ikincisi «Bürde» lâfzım bir Arab şâirinin adı sanmıştır.

²⁷⁷ Halbuki İmam Busayrî'nin .Emnü tezekkür cîrân. kasidesi Hırka-i Saadet vasfında olmayıp kasidenin asıl ismi . Kasîde-i BÛr'e>dîr veyâhud bürde-i saadet mükâfatına mazhar olan cBânet suâd» kasidesine temsilen «Kasîde-i Bürde» am verilmiştir. (Mütercim)

tarafından yazılarak taht odasında taht-ı hümâyûn karşısına asılmıştır. Kapıların üzerindeki kitabeleri okumaktan büyük zevk duyan Pâdişâh, üç kitabe seçmesini Abdi'ye emretti. Müverrih, Kur'ân-ı Kerîm'den üç âyet aldı; seçtikleri Pâdişâhça kabul edildi. Bu âyetlerden birincisi «înnellahu ye'müri bil-adli vel-ih-sâne» âyet-i kerîmesidir ki, Harem dâiresinden Dîvân Odası'na girilecek kapının üzerinde yazılıdır; ikincisi «Vel-kâzımîynil-gayzı ve*I-âfiyni inne'n-nâs» âyet-i kerîmesidir ki, kapının karşısına gelen duvarda yazılıdır; üçüncüsü «Atîy'ullah ve atîy'ür-resûl ve ulûl-emri minküm.» âyet-i kerîmesidir ki, vezirlerin dîvân odasına girmelerine mahsûs giriş yerinin dışındadır. Bugün Şark'ın dîvân ve kabul odalarında bu kitabelere tesadüf edilmesi nâdir değildir.

Pâdişâh Dimetoka'da

Pâdişâh, geçen sene sonbaharında Yanbolu'yu av mahalli seçtiği gibi, bu sene de bahar başında av için Dimetoka'ya gitti. Ha-sekî sultân bir gün evvel o şehre yönelmiş, zât-ı şâhâne Edirne'den Demirtaş mevkiine kadar bütün saray halkıyla beraber bulunmuştu. Eski saray baltacıları ikişer ikişer atlı alayının önünde bulunuyorlardı. Onlardan sonra Haseki Sultân'm kâhyasıyla —seyahatte bulunan hanım sultânlara yalnız ikinci mirâhorun refakat etmesi kanununa mugayir olarak— başmirâhor gidiyordu, iki gümüşlü arabada sultân ile oğlu vardı (4 Zilka'de 1075 - 19 Mayıs 1665).

Pâdişâh, Dimetoka'ya yakın Kapıcıköy'ünde ahâlîden birinin evinde yemek yedi. Dimetoka'dan Saltık Köyü ve Vakıf köylerine uğrayarak, Fericik'e (Herodot'un bahsettiği Doriskos) gitti. Fere-cik'ten denize yakın sıcak kaplıcaya ve bir kayanın zirvesindeki Nefs-Baba Tekkesi'ne gitti. Ondan sonra da, geçen sonbaharda Tunca kenarlarında avlanmış olduğu gibi, bu defa da Mariça (Meriç) (Hebrş) kenarlarında avlandı. Kaymakam Mustafa Paşa'ya ²⁷⁸ Bağdâd valiliğini verdi ve az bir müddet evvel kıymetli eyerli bir at ihsanına nail olan müftîye bir enfiye kutusu hediye etti; saray müneccimi de daha az atıfete nail olmadı.

Sultân Mehmed, 5.000 kişi zâyîât vererek Kazaklarda karşı zafer kazanan Kırım Hânı'ndan gelen haberciyi sevinçle kabul etti. Edirne'ye

²⁷⁸ Rikâb kaymakamı Mustafa Paşa değildir; İstanbul kaymakamı bulunan Uzun. İbrâhîm Paşa Bağdâd vâlisi tâyin olunarak, onun yerine e*İ sadrâzam Kirman muhafıza Süleyman Paşa getirilmiştir. Râşid, c. 1. s. 97 (Mütercim)

döndüğünde ²⁷⁹ bir pehlivan ve bir bostancının Harem-i Hümayûn dâiresinde hademenin karşısında yarışmaya cür'et ettiklerini haber alınca, her ikisi de îdâm edildi. Daha sonra sadrâzâmın döndüğünü haber alarak musâhib Mustafa Ağa'yı, Cîsr-i Mustafa Paşa'da istikbâle ve bir hatt-ı hümayûn ile bir sorguç, bir kürk, bir hançer, bir at, bir altın zincir götürmeye memur etti. Vüzerâ, ümerâ, sipâhî ve yeniçeri zâbitânı, hepsi ata binmiş olarak, ordugâh girişinde sadrâzamı karşıladılar. Köprülü Ahmed Pâ'a çadırından çıkarak tuğların bulunduğu yere kadar geldi. Pâdişâh'tan gördüğü iltifata müteşekkiren, musâhib Mustafa Ağa'ya üç kürk, ikisi rahtlı ve ikisi rahtsız dört at, bir murassa kemer, 1.000 altın, 20 kese akçe; kâhyası îbrâhîm Ağa'ya da üç kese akçe, bir samur kürk; maiy-yeti halkına birer hü'at verdi.

Zilhicce'nin 27'sinde (11 Temmuz 1665), sadrâzam ve serdâra ekrem, Kemâl Çayırı merhalesinden alayla Edirne'ye gelerek San-cak-ı Şerifi Pâdişâh'a teslim etti. Orduy-ı hümayûn ricalinin çadırlarla saray sahrasında ikamet etmeleri emr olundu, zât-ı şâhâne iki gün sonra kendisine mahsûs otağı şereflendirerek vezirlere ve dîvân erbabına samur kürk ve hil'at ihsan etti. Serdârdan ceng ahvâlini sorması üzerine, Ahmed Paşa tafsilât verdi, özellikle kendisinin yanında bulunan Erzurumlu Abbâs nâmında bir yiğidin^ Uyvar muharebesinde korkusuzca kale bedenine çıkıp, bir yeniçeri dilâverinin de onu tâkîb etmesiyle, bütün askerinin hücum ederek, kalenin fethinin müyesser olduğunu ifâde etti. Bu iki kahraman, otağ girişinde İdi-ler. Zât-ı şâhâne otağdan hasodaya gittiğinde Abbâs'ı huzuruna getirerek başına çifte çelenk, Erzurum gümrüğünden hatt-ı hümayûnla günde 75 akçe tekaüd ulufesi, elbise ve para, kardeşine Erzurum gümrüğünden 50 akçe ulufe, Abbâs ile birlikte kaleye çıkan yeniçeri neferine ağır tekâüd ulufesi ihsan etti ²⁸⁰.

Musâhib Mustafa Ağa'ya arpalık nâmıyla Tire ve Manisa sancakları, defterdar Ahmed Paşa'ya üç tuğlu vezirlik verildi. Ebniye emini Karakag Alî Ağa, zelzeleden harâb olan Van kalesinin tamiri için hududa gönderildi.

Bu sırada İstanbul kaymakamı, Yeni Saray'ın harem kısmında bir yangın çıktığını bildirdi. Zât-ı şâhâne bunu kaza eseri addetti-se de, daha sonra Odunkapısı'nda bir fıçı dükânında dahî yangın çıktı. Bunun kölelerinin geceleri odada mum yakmaları üzerine komşuları ihtarda buldukları

²⁷⁹ Pâdişâh üe beraber bulunan Valide Sultan, 27 Zilka'de, Hasekt Sultân 29 Zil-ka'de târihlerinde, zât-ı şâhâne 2 Zilhicce'de Edirne'ye döndüler. Râşîd, s. 98.

²⁸⁰ Bu fıkra Râşîd'e de başvurularak, Hammer'i açıklayarak tercüme olunmuştur.

halde, dükkân sahibi mesuliyetin kendisine âit olduğunu söylediği anlaşılmiş olduğundan, fiıcının Sdâmı için irâde çıkarıldı.

Padişah Çanakkale Boğazı'nda

Ordunun dönüşünden kırk gün kadar geçtikten sonra Pâdişâh, devletin ikinci payitahtı olan Edirne'den hareket ederek Kale-i Sultaniye (Çanakkale) ve Gelibolu'da yeni kaleleri ve avlanacak yerleri görmeye gitti. 1076 Saferlnin 6'sında (18 Ağustos 1665) Edirne hâricinde Paşa Çayırı'na otağ kuruldu. Bir hafta sonra kalkıldı ve yedi gün av, iki gün istirahatle geçirilerek, Gelibolu'ya varıldı²⁸¹. Sultân IV. Mehmed, Bolayır*da Gelibolu ve Boğaz'ın Rumeli sahili fâtihi cedit Süleyman Paşa'nın merkadini ziyaret ederek, örtüsünü ve kavuğunu yeniledi. Osmanlıların ilk mutasavvıf şâirlerinden, 9.000 beyitlik Muhammediyye'nin nâzımı Yazıcı-zâde Mehmed Efen-di'nin de türbesini ziyaret etti. Bu türbeye tahsis olunan evkaf berâtım yenilediği gibi, duvara, bu ziyaretin hâtırasını hatırlatacak bir beyit yazılmasını da emretti. Ondan sonra boğazın eski ve yeni kalelerini gezdi ve İstanbul'a döndü.

İstanbul kaymakamı Süleyman Paşa, Harâmîderesi'nde, Pâdi-şâh'ı debdebeli bir şekilde karşıladı. Zât-i Şahane Davutpaşa Sara-yı'na indi ve iki gün sonra alayla İstanbul'a girdi (2 Rebûlâhir 1076 -12 Ekim 1665).

Valide Sultan Câmii'nîn Açılması

Yahûdî Kapısı ve Bahkazarı yakınında IV. Mehmed'in büyük validesi Kösem Sultân tarafından inşâsına başlanılan Yeni Cami, onun vefâtıyla bitmemiş vaziyette kalarak «Zalemiye» diye adlandırılmıştı. Bu defa cAdliye» ismiyle Valide Sultân tarafından ikmâl edildi. Pâdişâh'm, saray erkânının, kabine üyelerinin huzuru ile içinde cuma namazı kılındı (20 Rebûlâhir 1076 - 30 Ekim 1665). Hanya fâtihi (Hüseyin Paşa)'nin Girit'ten döndüğünde saklamış olması kendisi için azab sebebi olan bir sütun, bu camide minbere istinâdgâh olan direklerden biridir. Bû münâsebetle Valide Sultân tarafından Pâdişâh'a takdim olunan hediyeler, mevcut memurlara dağıtılan para ve kürkleri, bu türlü ahvâlde görülen hediye ve ihsanların hep-

²⁸¹ 1) Türbe Ovası; 2) Uzunköprü, 3) Dereköy, 4) Karacabey, 5) Balkan-cık, 6) Kavak, 7) Gelibolu. Abdi, s. 49.

sini unutturmuştur, Pâdişâh'a «yekpare zümrüd kabzalı bir hançer-i zerrin, bir murassa elmas kuşak, bir elmas sorguç ile on re's se-mend-i bâd-pây-i düldülsimâ»²⁸² hediye etti. Sadrâzam, müftî, kapdân paşa, nişancı, defterdar paşa, iki Rumeli ve Anadolu kazaskeri, nakîbü'l-eşrâf, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, camie vaiz olan Vâni Efendi, cami in imâm ve hatibi, cümleten gayet güzel kürklerle ikram olundular. Reîs efendi, çavuş-başı, birinci ve ikinci mi-râhor, altı bölük ağalan, ocak kâhyaları, kâtib ve başçavuşları, tersâne emîni, tersane kâhyası, gardiyan başı hil'at giydiler. Bina emî-ni El-Hacc İbrahim Ağa bir samur kürkle beş kese akçe ve oğullan için müteferrikalık aldı.

Valide Sultân hastalığından dolayı saraydan çıkamamış olan kız-larağasma bir samur kürk gönderdi. Musâhib Mustafa Ağa'ya, silâh-dâr Hüseyin Ağa'ya, sabık kedhudâ Hüseyin Efendi'ye, bostancı-ba-şıya, Haremeyn müfettişine, muhâsabeci ve mukataacı efendilere cami içinde kürkler giydirildi.

Pâdişâh bütün saray halkıyla saraya döndükten sonra, Valide Sultân dahî, zât-ı şâhâne gibi alayla gitti. Fakirlere sadakalar dağıtıldı. Cami in, türbenin, sebîl ve şâir müştemi lâtın masrafları 3.080 kese, yâni bir milyon beşyüz kırkbin akçeyi bulmuştur²⁸³.

Kont Leslie'ntn Sefareti

Yeni Câmî'in açılışından on gün sonra «Pettau ve Neustadt sinyoru, husûsî müşavir, feld-mareşal, Esklavonya hududu vâlîsi» unvanlarım hâiz olup, Edirne'de huzûr-ı şahaneye kabul olunmuş bulunan İmparator sefiri İstiryah Kont Walter de Leslie, dönüşü için ruhsat almak üzere Pâdişâh ile görüştü (2 Cümâdelevvel 1076 Salı-10 Kasım 1665). Sultân IV. Mehmed, bu sefiri hayrette bırakmak için Edirne'den çıkışında ve payitahta girişinde fevkalâde kudret ve ihtişam gösterisinde bulunmuştu. Bu sefaret, XVII. asır başında Sitvatorbk'ta yapılan anlaşmadan beri yedincidir. Bu anlaşma, bir-birini müteâkib Gyartmath'ta, İstanbul'da, iki defa Szoen'de yenilenmiştir.

Sefir Pucchaimb, Kinski. Kuefstein, Schmid de Schwarzenhorn, iki defa Czernin (Çernin) bu yenilemeler için görevli bulunmuşlardır. Lâkin hiçbir

²⁸² Yâni rûzgâr sür'atiyle gider, çehresi Düldül'e benzer at- Bâgîd, s. 107. (Mütr)

²⁸³ Râşîd, c. 1. s. 107-109. (Mütercim)

Walter de Leslie kadar debdebe göstermemiş ve özellikle hiçbiri onun kadar kıymetli hediyeler getirmemiştir. Bunun sebebi şudur ki, ahidnâme, hediyelerin kıymetini 200.000 florin (kara gorus) olarak tâyin ediyordu. Bu hediyeler şunlardır: Gümüşten çerçeve içine konulmuş ve yine gümüşten ayak üzerinde hareketli olan adam boyunda bir ayna; biri vazo gibi üç sütun üzerine konulmuş ve ikincisi insan boyunda ve küçük tasvirlerle süslü iki ibrik; musluklarından Şarklılar'ın keyiflerine göre su akan yaldız kapaklı iki leğen; birer zira' uzunluğunda oniki gümüş şamdan; oniki yaldızlı gülabdan; yuvarlak kapakları kavuk şeklinde oniki sahan; gümüş sehbâlî oniki gümüş, yemiş tabağı; ince işlemeli ve tek ayaklı yuvarlak bir masa; gümüş işlemeli dört tüfek; gümüş* ten büyük bir bıçak; akikten yapılmış iki gözlük mahfazası; altın, gümüş, sedef mihlanmış abanozdan diğer iki mahfaza; meşrubat soğutmaya mahsûs bir kap ve bir kupa; İspanyol memleketlerinden gümüş işlemeli dört kalıçe; Arab ve Roma rakamları saat başlarını gösterir kırk cep saati; çalgısı bir fıskiye ile hareketlendirilmiş, mağara şeklinde bir asma saat; hepsi gümüşten saksılar, tuzluklar, meş'alelerle süslü bir zira' yüksekliğinde bir sofraya; yaldızlı gümüşten tasvirlerle süslü bir çekmece; işlemelerle dolu, san'atkârâne tasavvur edilmiş gizli kutu ve çekmeceleri ihtiva eden, yaldızlı gümüşten yapılmış büyük bir rahle.

Valide Sultân için de, içinde bir ayna ve altın çerçeveli bir çalgılı saat bulunan bir dikiş çekmecesi; birer zira' uzunluğunda iki şamdan; san'atkârca işlenmiş gümüş bir ibrik; dört kupa vardı.

Sadrâzam için oniki kapaklı gümüş sahan; birer zira' yüksekliğinde iki gümüş şamdan; meyve konulmasına mahsus ince işlemeli oniki gümüş tabak; bir ibrik; oniki gümüş kupa gönderilmiş; divân üyelerine bâzıları Arab, bâzıları Roma rakamlarıyla otuz cep saati yirmibir diğer cep saati, yedi vazo ve yedi altın leğen hediye edilmiştir. Yalnız otuşbeş kantar ağırlığında gümüş vardı.

Bu hediyelerin ihtişamına, sefaret kafilesinin debdebesi, bunu teşkil edenlerin asaleti, elbiselerinin ziyneti bir kat daha renk veriyordu. Sefaret Edirne'ye dâhil olduğu zaman bütün Hristiyanlık âlemi asîl-zâdelerinden seçilmiş süvarilerin önünde bir bayrak vardı. Dük de Norfolk, Dük de Holstein, Lichtenstein ve Dietrichstein prensleri, Kont Herberstein, Kont Stierhaimb, Lord Arundel, Go-erzlü Baron de Coroninî, Triesteli Baron Finn, Moravyalı Baron Fünfkirchen, Vestfalyalı Baron Reck, Fransız Vernavel de Château-vieux, îskoçyalı Hay de Delgrave, Floransalı Marquis Pecori, Ce-

novalı Drazzi, Felemenkli Obrosi ve Hardick, şûrây-ı devlet âzasından aslen Tirollü Kastner, Marcino de Lucques, Gratz'da doğmuş İgnace de Langer, İmparatorun mukîm elçisi olup liyâkati Türkler'in bile hürmetini celbetmiş olan İstiryalı Simon de Reninger asûzâde-ler arasında bulunmaktaydılar. Reninger'in yerine tâyin edilen Milanolu Casanova, sefaret hey'etini Belgrad'da karşılamaya gelmişti. Onaltı sene önce kâtiblik vazifesiyle İmparatorun İstanbul sefiri Schmid de Schwarzenhorn'a refakat etmiş olan Doktor Metzger yine kâtib nasbedilmişti. Woggin tercümanlık hizmetini, Cizvit Paul Ta-ferner râhiblik vazifelerini görüyorlardı; diğer dört cizvit sefaret maiyyetinde idiler.

Bir sene önce Saint-Gotthard'da kazanılan parlak zaferin yıldönümü olan 1 Ağustos'ta idi ki, İmparatorluk sefaretı Edirne'ye girdi. O ayın beşinde huzûr-ı şahaneye kabul olundu; sefaret maiyyetinde bulunan 135 kişinin hepsi hil'atlerle taltif edildiler.

Papa Calixte, Sultân II. Mehmed'e Belgradlılar'ın gösterdikleri şerefli savunmanın hâtırasına (hz.) İsa'nın tebdîl-i şekil yâhud uru-cu yortusunu te'sîs etmekle, adı geçen güne şeref vermişti. Sefaretin kabulünde zât-ı şahanenin hazır bulunması davul çalınmasına ve bayrak açılmasına mü'sâid olmamış²⁸⁴ ise de, sefaret, İstanbul'a Pâdişâh'tan evvel girmekle iki defa davul çalınmıştır. 50 sene önce sefir Czernin İstanbul'a askerî muzıkası sesiyle ve bir tarafında kartal, diğer tarafında hilâl'e müstenid ejder başını ezen Azrâ-yı Azî-ze'yi tasvir eden bayrağın gölgesinde girmişti. Sefaretin ve Dîvân-ı Hümâyûn'un baş-tercümanı Panayoti Nicosl, o zaman tercümanlık vazifesini yapmıştı. Son yapılan anlaşmaya hizmetinden dolayı 2.000 duka bir hediye ile mükâfata nail oluyordu.

Zât-ı şahanenin İstanbul'a varmasından önce, İstanbul kaymakamı, sadrâzâmın varmasından sonra bizzat Ahmed Paşa sefiri kabule memur olmuş ve sefir, Kâğıdhâne'de mükellef bir şekilde ağırlanmaya mazhar olmuştur²⁸⁵. De Leslie daha sonra müftî efendiye ziyaret ederek, biri ticâret

²⁸⁴ Edirne'de dahî bayrak Pâdişâh'ın emriyle toplanmışsa da, bayrakdâr mu o suretle tutmuştu İd, kartalı ve ayakalûna alınan ejderi gösteriyordu.

²⁸⁵ Nemce büyükelçisi İstanbul'a geldiğindenberi Pâdişâhın müsâadesi "üzerine ekseri selâtın camilerini, tersaneyi, sarayı, Boğaziçi yalılarını ziyaret etmişti. Sadrâzam, Bahayı yalısında ziyafete davet ettiğinden, beş çekdiri ile yalıları temâşâ ederek oraya gelmiştir. Elçi yeryüzünde İstanbul'a denk bir yer olmadığını söylemişti. Râşid'den teBûs, s. 109. Hakikaten İstanbul mevkii itibariyle benzersiz ise de, o zamanın Viyana'sından dahi mftmâriyet cihetinden geri olduğu nazar-ı İtibâra alınmahydı. Mütercim) (M. Ata Bey'in bu hükmü, herhalde son devirde başımıza musallat olan; Avrup&ikk hastalığının bir emaresi olsa gerektir, çünkü XVII. asrın ikinci yarısında İstanbul ile mâmûriyet bakımından mukaayese edilebilecek bir Avrupa şehri olmadığı bizzat Avrupalılar*!!! İfadeleriyle sabittir. (Hazırlayan)

lehinde ve diğeri Katolik âyîninin serbestçe yapılmasına müsâade edildiğini ihtiva eden iki ferman almıştır. Memuriyetinin neticeleri bunlar oldu; lâkin Kudüs'te Mukaddes Mahaller'in Rumlar muhafazasından Katolikler'e intikal etmesine ve içlerinde Kont Esterhazy dahî bulunan" bâzı seçkin esirlerin fidye-i necâtsiz bırakılmasına muvaffak olamadı ²⁸⁶.

Transilvanya'dan gönderilen Christophe Pasko ve esîr Michel Czermeny hakkındaki sahiplenmeleri de daha iyi bir netice vermedi. Bunlar hediye etmeleri gereken 80.000 guruş tutarındaki tahammül edilemez vergiden herhangi bir indirim yapılmasına nail olamadılar.

Viyana'da Osmanlı Sefareti

imparatorluk sefareti hakkında bu kadar tafsilât verdikten sonra, okuyucuların nazar-ı dikkatini Pâdişâh'ın sefaretine çekmek faydasız olmaz: Avrupa asilzadeleri nâmlarına denk isimler bulacağımız için değil, lâkin bu sefarette Şark edebiyat ve coğrafyası târihinde şöhret sahibi iki kalem erbabı bulunmuştur. Bunlardan biri büyük bir coğrafya muharriri olan Evliya Efendidir ki, sefarette kâtib idi. Diğeri Lorraine'li Mesgnien'dir ki, daha sonraları Me-ninski Lehistanlı ismiyle asalete nail olmuş, Lehistan sarayı tercümanlığında bulunmuş olup Türk, Arab, Acem nahiv ve lüğatinin Hermes Trismegiste'idir. Bu zât, tercüman sıfatıyla sefaret maiy-yetinde idi. Müşavir Feichter mihmandarlık ediyordu. Bu vazife Dâ-râ'nın sarayında, tercüman Melen ²⁸⁷ ile birlikte, ecnebler rehberi Omares ²⁸⁸ tarafından görülüyordu.

Bunlardan başka üç komiser tâyîn olundu; mâliye müşaviri Co-relics ²⁸⁹ muayyenât memuru, feld-mareşal de Souches iki taraf sefirlerinin kabul ve mübâdelesiyle ilgili işlere memurdu. Kabul, Koron kalesi civarında Sitvatorok anlaşmasının iki defa yenilenmesi ile târihî şöhret kazanmış olan

²⁸⁶ «On demanda 6000 florins pour avoir la liberte du C François Esterhasius, ce que ne pouvant payer, on fut obligé de la laisser dans les ceps.» Briot, s. 155. (Kont François Esterhazy'nin tahliyesi için altıbin florin talep olunup bunun ödenmesi mümkün olmadığından mahbus bırakıldı.)

²⁸⁷ tbi İiittir Melon Darii Interpres eidpfttr. Quint. Curt. I, IV.

²⁸⁸ Arias, I, s, 16. Anabas, I, XVI. Yunanca Oares ismi hem Ömer, hem Amm&r arapça isimlerini gösterir. Fikrî terbiye sahibi demek olan Ammâr kelimesi Tarabuûs-ı Garb'ta Benî Ammâr ailesinin de ismidir. Ömer ismindeki zât-lann en meşhuru ikinci halîfedir ki. (Hz.) Peygamber onun hakkında <Yen-tuk ûl-hakk alâ lisâni Ömer. demiştir H, bütün tercümanlar bu sözü düstûr edinmelidirler.

²⁸⁹ Bu zât İmparatorluk Kütüphanesinde- Târihî El yazmaları arasında, İmpara-tor'a hitaben tanzim olunmuş bir takrîr bırakmıştır. (Mehmed Pasa'nın sefareti hakkındaki takririnden «mahalli merkurda (mübadele yerinde) harcırah ve me'külât tedâriki için çâsar tarafından defterdar nâmına tâyîn olu, nan kumisar gelüp...»)

Szoen kasabası civarında vuku bulmuştur: Orada elli adım mesafe ile iki direk dikilmişti; iki sefir atla gelip durdular; orada attan inerek kabul komiserleri tarafından mübadele edildiler²⁹⁰.

İmparatorun sefiri feld-mareşal Souches ve müşavir Feichter arasında, Pâdişâhın sefiri İstoni-Belgrad beğlerbeği ve Yanık beği arasında idi. İki direği ayıran mesafede, kendilerine iltihak ettikten sonra, feld-mareşal İmparator elçisinin elini ve beğlerbeği Osmanlı sefirinin elini alarak —bir izdivaç vuku buluyor gibi—²⁹¹ bu elleri birleştirdiler ve iki tarafın karşılıklı olarak hoşnûdluğa mazhar olması temennisinde bulunarak, bu kabul hakkında sadıkane malûmat vereceklerini taahhüt ettiler. Bu merasimden sonra her milletin komiserleri bir mazbata kaleme alarak, usûlü dâiresinde yazılmış ilmühaberleri birbirlerine alıp verdiler.

Viyana'da mutantan giriş merasimi Schwechat Köprüsü'nden vuku buldu. Komiser tâ-yîn olunan saray mareşali ve kaymakam Ugarte, Osmanlı sefirinin istikbâline gelerek, sefir bu iki zâtın arasında bulundu. Şehir esnafı, alayın mukaddemesini teşkil ediyordu. Daha sonra saray mareşalinin maiyyeti, Pâdişâhın gönderdiği at, ağalar, iki tuğ, onun fasılasız arkasında oniki tabl-i imparator! vardı (8 Hazîrân 1665). Sonra İmparatorluk ahırından gönderilen güzel bir ata binmiş olarak saray mareşali ile komiserler arasında sefir bulunuyordu. Onu takiben tercüman, bir imâm ve bir kadı arasında elçinin oğlu, hademe, sefarette görevli zabıtlar, elçinin mühürdân, hazinedarı, elbise memuru (kaftancı), kâhyası, sefaret kâtibi (dîvân efendisi) geliyorlardı. Sefirin kırmızı sancağının önünde Türk muzıkası vardı. Pâdişâh'ın hediyelerini taşıyan ve kırmızı çuha ile kaplı elçi arabaları muzıka-yı tâkîb ediyorlardı. Alayın en sonunda Raab'dan beri sefire refakat eden Husarlar bulunmaktaydı. Kafile Carynthie kapısından girerek Augustin'ler hendeklerini tâ-icîb ve nebatat pazarından geçerek Leopold mahallesinde Kırmızı Ku-le'ye vardı ki, burada sefirin ikameti için yedi hâne

²⁹⁰) Mehmed Paşa'nın takririnden telhis: .Estergon'dan Sultân Süleyman'ın sınır tâ-yîn eylediği mahalle teveccüh olundu. Yarım saat kaldıkta alaylarımızı tertib eyledik; çâsânın elçisi İle onun yanındaki askerın kumandanı olan Kanaran generali Zuje nam grof dahî Tuna'dan ve karadan geddiler. Tercümanlar vasıtasıyla muhabere olunarak. Öğleden yarım saat evvel mübadele olunması kararlaştırıldı. Mübadele mahalline üç mil dikilmişti; tâ-yîn edilen vakit geldiğinde iki tarafın alayları yerinde kalıp elçilerin yanlarında yalnız onar adamları bulunduğu halde İstoni-Belgrad paşası Hacı Paşa bizimle; general Zuje öteki tarafın elçisiyle birlikte olarak mübadele mahalline yŞ-. nelindi- ötedenberi iki tarafın serhadüleri arasında, mübadele miline evvel mağlûb ve sonra varan gaalib addolunur. Biz hareketimizde gaayet hafi bir yavaşlık gösterdiğimizden, öte tarafın elçisi bu dikkati gereken noktaya vâkıf iken bizi gaafildir zannederek, mile yaklaşmış bulunup, durması mümkün olmadığından, zaruri olarak bizden evvel vardır ve payidar oldu» (!) (Mütr.)

²⁹¹ Ooasl fhe faceascro mı matrUonio. Meninski'nin takriiri.

boşaltılmıştı²⁹².

Sefaretin hey'etinin yiyeceği için hergün 260 ekmeğe, 50 koyun, 3 keçi, üç anbar arpa, 80 yük ot ve odun ve —imparator elçisine Osmanlı ülkesinde verilen akçeye muâdil olmak üzere— 150 ekü iktizâ ediyordu. Odun ve ot için de mukabele bi'1-misU kaidesine riâyet olundu ise de, sefir levazımı kâfi görmeyerek kat'ı surette protesto etti.

Saray tercümanı elçi ile kabul merasimini, yâni salon'girişinde, ortada, taht karşısında üç defa selâm verilmesini, mantonun öpül-mesini, itimatnamelerin İmparatorun yanındaki masa üzerine konulmasını²⁹³, kabul olunacak maiyyet memurlarının adedini evvelden tâyîn etti. Bu miktarı bizzat sefir tahdîd etti; çünkü İmparatorun mantosunu öpmek şerefi pek arzu edilmiyordu; hattâ kabul resmine arabasında yalnız tercümanı ile beraber gitmek istedi. Hediyeler büyük tantana ile nakledildi. Sefaret kâtibi Pâdişâhın îti-mâdnâmelerini elinde yukarı tutmakta ve sefir ile karşısındaki tercümanı taşıyan altı atlı arabanın Önünden gitmekteydi (18 Haziran 1665). Sefir üç selâmdan, mantoyu öptükten, îtimâdnâtnelerini masanın üzerine koyduktan sonra, kısa bir nutuk söyleyerek, gerek bu nutuk, gerek chancelier²⁹⁴ muavininin İmparator nâmına verdiği cevap tercümanca tercüme edildi²⁹⁵. O zaman sefirin maiyye-ti hediyeleri getirdi. Acem kalıçeleri açıldığı zaman elçi tercümanın kulağına:

— «Bunlar İmparator'un masası üzerindeki ne kadar sönük bırakıyorlar!» dedi,

Bu merasimden iki gün sonra elçi, askerî meclis ve İmparatorun huzurundaki meclisin reîsi Prens Gonzaga ile görüştü. Lâkin prensin arabasını kabul etmeyerek, kendi at ile gitti. Prens Gonzaga'ya kürkler, kaftanlar, kalıçeler, muslinler hediye ettiği gibi, saray ma-reşalına, chancelier muavinine, Avusturya ve Macaristan mâliye meclisi reisine, Prens Porcia ve Prens Auersperg'in baş-mirâhor-lanna, Montecuccoli, Schwarzenberg, Zriny kontlarına, resm-i kabul ve me'kûlât tedâriki komiserlerine, tercümana dahî yine o nevi eşyadan hediyeler verdi.

²⁹² Sefir «Altın Kuzu. da, kâhya ile sefaret kâtibi (Evliya) .Mavi Köstebek-de, - maiyyet «Altın Devekuşu»nda, ağa (maiyyet askerinin zabiti) «Kara Kartal» da, at hademesi «Kır At>ta, mıraka «Süpüröçüler» konağında ve Prater'e mukabil bir hanede yerleştirildi.

Meninsin'nin eseri

²⁹³ Sefir paşanın takririnde görüleceği Özere, nâme-i hümâyûnu İmparator İstikbâl ile bizzat almıştır. (Mütercim)

²⁹⁴ Chancelier, bâzı devletlerde sadrâzam mukaabüi olan en büyük memur, devlet veziri (şansölye), (Mütercim)

²⁹⁵ Takrir ile karşılaştırmız. (Mütercim)

İmparator'un îtirâf memuru ruhanîsi ciz-vit Baba Müller bir kaftan, bir kalıçe, bir kavuk aldı. Sefir, ziyaretine gelen saray kadınlarına itriyat şışeleri ve işlemeli mensucat verdi.

Bütün sefaret hey'eti, günde beş defa alenî şekilde (cemâatle) namaz kılarlardı; öğleden sonra sefir her gün dîvân toplar, bu sırada muzika çalardı. Saint Etienne'yi, Kahlenberg'i, Yeni-Şehir'i, Ebersdorf u, Nedime Bahçesi'ni, Schoenbrunn bahçesini ziyaret etti. Schoenbrunn'da ana imparatoriçe nâmına kabul olundu.

Bütün ziyaretlerinde tercüman ve bâzan yalnız me'kûlât komiseri refakat ederdi. İkamet esnasında şiddetli bir hırs, bir pintilik gösterdi. Veda resminde îtimâdnâme cevâbını bizzat İmparatorun elinden almak istedi. Lâkin bu mektupların tevdiî merasimini chancelier muavini îfâ eyledi. Hediyeler harb meclisi ve imparator meclisi reisi Gonzaga vâsıtasıyla verildi; sefir, prense veda ederken üç şerbet kâsesi hediye ederek, saray nâzın Dük de Sağan hakkında da aynı cömertlikte bulundu.

Elçi maiyyeti ile birlikte 32 kayığa bindi ve İstanbul'a dönmek için, Tuna mecrasını tâkîb etti. Bu yolculuk esnasında sefir İretnâme-sini yazdı. Verdiği yanlış malûmatlarından olmak üzere şu ifâdesi dikkat çekicidir: «Uyvar muharebesinde, diyor, eski Viyana şehrini (Kahlenberg) Tatarlar hasara uğratarak ikiyüzbün esir götürmüşlerdir»²⁹⁶. Henüz üç" senelik bir muharebenin vekayiinçien o kadar habersizdi ki, Uyvar muharebesi ile ilk Viyana muhasarasını karıştıyordu. Bu muhasara ise 134 sene evvel vuku bulmuştu. Osmanlı vekayi-nâmelerinde ilk dercedilen Viyana sefirleri sefâret-nâ-mesi budur. Vaswar anlaşmasını tâkîb eden bu sefaret, 75 sene zarfında vukua gelen ve Karlofça, Pasarofça, Belgrad ahidnâmeleri mü-zâkerelerine taallûk eden üç büyük sefaretin teşrifat usûlüne bir misâl teşkil etmiştir.

ELLİBEŞİNCİ KİTAP
Avrupa Devletleriyle Siyasî Münâsebetler.....

²⁹⁶ Sefirin bu husustaki ifâdesi şudur: «Bir gün Seç' ile iki saat mesafede dan Eski Beç nâmında bir vîrân kaleleri temasına dahî varılıp «Böyle harâb olmasına bftis ne?» deyü suâl olundukda .Uyvar seferinde asâkir-i İslâm ve le\$ker-İ Tatar çapul tarikiyle uğrayup mahâll-i merkumu böyle vîrân ve sükkârânı perakende eylediler. Yalnız mahalli merkum değül, bundan iki konak dahi içeri gfrfip yüz bin mîkdârı esir alındı» deyu takrir eylediler.»

Bundaki yanlışlığın menbai «Uyvar* kelimesi oluyor; yazma ve baskı hatâsına uğramış olduğu ihtimal hârici değildir. Sefir belki Sultân Süleyman zamanındaki Viyana .muhasarasından bahsediyordu. Köylülerden işitilen «İki-yüzbün esir* sözü de, o vakit Avusturyabl'r'm Türkler'den ne kadar yılmış olduklarını gösterir. (Mütercim)

Yeni Kırım Hânı	
Girit'e Yeniden Asker Gönderilmesi.....	
Padişahın İhtişamı Ve Ava Olan Düşkünlüğü	
Yahudi Moiz Sabatay Ve Kürd Mehdi	
Basra Ve Mısır'da Karışıklıklar.....	
Âfetler	
Vânî Efendi Vaazlarının Te'sîri	
Pâdişah'ın Avlanması	
Pâdişah'ın Halasının Nişan Ve Düğünü	
Diplomatik Münâsebetler.....	
Pâdişâhın Edirne Ve Yenişehir'e Gitmesi	
Venedik Elçisi	
Rusya Elçisi'nin Kabulü.....	
Fransa Elçisi.....	
Müteferrika Süleyman Ağa Paris'e Gidiyor.....	
Dahilî Karışıklıklar.....	
Budin Yangını	
Veliâhdın Terbiyesi	
Sultan Mehmed Uludağ'da (Teselya Uludağı)	
Köprülü Mehmed Paşa'nın Kandiye'ye Girmesi	

ELLİBEŞİNCİ KİTAP

Avusturya. Cenova, Toskana, Fransa, Rusya ile diplomatik münâsebetler. — Kırım'ın yeni hânı. — Gırtl'e yeniden asker gönderilmesinin tasarlanması. — Pâdişâh'ın ihtişamı. — Ava merakı. — Yahudi Moiz Sabatay ve Kürd Mehdî. — Basra ve Mısır'da karışıklıklar. — Çökme ve şâir âfetler. — Vânî Efendi'nin vaazlarının te'sîri. — Pâdişâh'ın avlanması — Halasının nişanlanması ve tezvici. — Rusya, Tatarlar, Kazaklar, Lehistan, Fransa, İngiltere, Felemenk, Moldavya, Ulah, Transilvanya Oe münâsebetler. — Pâdişâh'ın Edirne ve Yenişehir'e gitmesi, buralarda Venedik ve Rusya sefirlerini kabulü, Fransa'ya Süleyman Aga'nın gönderilmesi. — Bursa, Bolu, Edirne'de karışıklıklar. — Hazîne gelirlerinin azalması ve artırılması. — Budin yangını. — Velâhdin terbiyesi. — Sultân Mehmed Uludağ'da. — Köprülü'nün Kandiye'ye gitmesi. — Kandiye'nin ablukaya alınması, muhasarası ve zabtı.

Avrupa Devletleriyle Siyasî Münâsebetler

KONT de Leslie'nin sefaretinden ve Reninger'in azimetinden sonra, mukîm elçi Casanova Cizvitler lehinde alman fermanların ²⁹⁷ yürürlüğe konulmasıyla meşgul oldu. Çünkü sefaret bu husustaki müzâkerelerde, Fransiskanlar için yapılan teşebbüslerden ziyâde muvaffâkiyet veya faaliyete nail olmuştu ²⁹⁸. Sefîr, İstanbul'a dönerken, İmparator Ferdinand'ın kütüphane memuru olan ulemâdan Lambeccius'u Budîn'de bulmuştu. Bu zât, Leslie ve Reninger'in iltimasları ile Mathias Corvinus'un kütüphanesini ziyaret müsâadesi almak üzere gönderilmiştir ki, o kütüphanenin en güzel kitapları —Sultân Süleyman'ın saltanatı zamanında Budin'in fethi zamanı— sadrâzam İbrâhîm Paşa tarafından, kalenin tunç heykelle-riyle birlikte İstanbul'a gönderilmişse de, birçoğu henüz tahtelaz mahallerdeydi ²⁹⁹. Lambeccius, Kont Leslie'nin oğlu ile beraber oralara girerek, sefirin tavassutu* ile kilise babalarının nutuklarını ihtiva eden iki

²⁹⁷ 1) Cümftdül-evvel 107» - (7 Aralık 1665) târihiyle ticâret müsâadesini ihtiva eden bir ferman; 2) Yine aynı târihte Cizvit Dammayer hakkında bir ferman ile bâzı şahısların menfaatlerine dâir beş ferman.

²⁹⁸ Fransiskan rfhîbler hakkında İmparator on sene evvel, 1656 târihinde sadrâzama söyle yazmıştı:

.İhtefferimus patres Frantis-canos ffierosolymae eads-tentes a Graeds, etc.

²⁹⁹ Cryptam inam in qna Btblithecea Corviniange religuias atebont adservari-Diarium itineris budensis, 1666.

yazma nüshayı³⁰⁰ ele geçirdi ki, derin bilgili bir adamın hararetini teskin edici değil, şiddetlendiriri şeylerdi.

Casanova, Neuhaeusel ve Wardein paşalarına hitaben, Szobos mintikasındaki serbest Heydükler*e ilişmemelerini emreden bir ferman çıkarttırdı (23 Ağustos 1666). Bununla beraber dört ay sonra, o zaman Budin Vâlîsi bulunan Gürcü Mehmed Paşa'ya husûsî görevle gönderilen tercüman Mesgnien bu isteği tekrarladı. Bu tercüman hediyeleri hâmil olarak Neuhaeusel ve Wardein paşaları hakkında birçok şikâyetlerde bulunuyordu. Bu şikâyetler, Heydükler'in uğradıkları kötü muamelelere dâirdi. Osmanlılar, bu şikâyetlere cevaben, Zriny ve Nadasdî'nin akınları hakkında talepler öne sürdüler (20 Ekim 1666).

İki ay sonra, yeni Budin Vâlîsi Kaasım Paşa, memuriyetini bir ağa vâsıtasıyla Viyana'ya bildirdi. Bu ağa, otuz altı kişiyle birlikte, Dük de Gonzaga marifetiyle resmen İmparator huzuruna kabul olundu. Kaasım Paşa, Kuloğlu Mustafâ Paşa'ya vaad edilmiş olan pâdişâh hemşiresi ile izdivaç etti. Mustafa Paşa, hem hürriyetini, hem de pâdişâhın teveccühünü muhafaza etmeyi bahtiyarlık bilerek, bu şerefe nail olmak istememişti.

İmparatorun sefaretini maiyyetinde İstanbul'a gelmiş olan marki Augustin Durazzo³⁰¹ ertesine sene, Cenova Cumhuriyeti için bir kapitülasyon müzâkere etmek üzere, deniz yoluyla yine geldi. Geldiğinde, resmen huzûr-ı hümâyûna kabul olundu; lâkin veda için görüşmeye nail olamadı. Şu kadar ki, otuzbeş kaftan ve günde 60 gürüş masraf aldı. Müzâkereleri idare etmesi ve elçisinin kabulünü kolaylaştırmasından dolayı, Venedik Cumhuriyeti Panayotti'ye asalet ün-vânı verdi³⁰². Toskana grandukası tebeası da yine o sırada ve Pa-nayotti (Panajotti) vâsıtasıyla ticâret bakımından bâzı müsâadeler verildiğine dâir bir fermana nail oldular³⁰³.

³⁰⁰ Kont de Leslie şu kitapları buldu: S. G. Nazianzen senones apologet. In mensbrano 4. S. Angosthit sermoões de Verbis. Joanis. Qnlñque eccleslensis poemata. Lambeccius, İmparator'a takdim ettiği Almanca raporda, şâir eserler hakkında şöyle diyor: «Bu kitapları nâm-i haşmetpenâhîlerine olarak yeniden istedimse de faydası olmadı.» Gülbaba'yı (Budin yakınında ziyâretgâh), hamamları, Arundel ile birlikte EstergorTda eski Romalılar'ın inşâatını ziyaret etti; ondan sonra B. de Finn refâkatiyle Forgacz'ın hezimetini gösteren eserlerin bakiyelerini gördü.

³⁰¹ De La Croix, Osmanlı Devleti'nin Umûmî Ahvâli, adlı eserinde (c. 1, s. 295) Durazzo ismini Doria sekline sokarak der ki: «Cenova Cumhuriyeti'nin 1668'de Sultân IV. Mehraed'e gönderdiği elçi Doria'ya verilen talimatın başlıca noktası IV. Fih'p'e bu Pâdişâh'ın dostluğunu te'mîn etmek iken, bu vaziyet sağlanamamış değil midir?»

³⁰² «Pertanto havendo esso per moglieuna Sciotta di Casa Cavalcoressi, famiglia dal 1537 agregata ai Nobil Genovesi», Valiero, c. 1, kitap: 7. s. 621. İmparatorun sefaretini takririnde, Panayotti'yle evlendirilmiş olan bu Calvacoressî, Kantakuzen ailesine mensup olarak gösterilmiştir.

³⁰³ «fi comandamento per il traffico delli Sudditi del Granduca non e fatto an çora, perene siamo stati in viaggio-hora prucuro di averlo.» Panayotti.

imparator sefaretinin dönüşünden az vakit sonra Fransız sefiri M. de La Haye Vantelet —ki Köprülü Mehmed Paşa'nın döğdür-müş olduğu elçidir— «Kayser» isimli harb gemisiyle İstanbul'a geldi. Avusturya ve İngiltere elçileri gibi kabul edilmesini istediye de, sadrâzam, istikbâline on çavuştan fazla vermeyip, ertesi gün tan-tanasız bir şekilde Fransız sefarethesine girdi (7 Aralık 1665). Sadrâzam, Fransa Kralhğ'nm Macaristan'a imdâd göndermesini af-fetmemiş olduğundan, elçiyi ayağa kaîkmaksızm azamet göstererek kabul etmekle beraber, Fransızların Devlet düşmanlarıyla ittifak etmiş olmasından dolayı onu azarladı. La Haye çekilip giderek, sadrâzama bir aracı vâsitasıyla, eğer bir daha gelişinde ayağa kalkmayacak olursa, kapitülasyonları iade edeceğini ve Fransa'ya geri döneceğini bildirdi. Diğer bir mülakatta dahî sadrâzam daha az nezaketsizlik göstermediği için, La Haye kapitülasyonları ayağına attı. Sadrâzam elçiye:

— «Yahûdî!» dedi; kapıcıbaşı iskemlesinden kaldırarak bu iskemle ile döğmeye başladı. Elçi kılıç çekecek gibi görüldüğünden çavuşlardan biri tokat vurdu³⁰⁴.

Sadrâzam M. de La Haye'i üç gün hapsederek, bu zamanı müf-tî Vânî Efendi ve kapdân paşa ile müzâkere hâlinde geçirdi. Nihayet M. de La Haye'in yeni bir mülakata kabul edilmesine ve bu mülakatın ilk sayılmasına karar verildi. Bu görüşmede, Köprülü Ahmed Paşa, sefire doğru gelerek dostça selâm vermiş ve müstehzi bir tebessümle:

— «Geçen geçti, hepsini unutmah; artık bundan sonra iyi dost oluruz» mealinde sözler söylemiştir.

İskemle darbesi ve tokat sükûtle geçirtilmişti. Bunlara mâruz olan şâhis hükümetine hâlini bildirmeyi unutmuş olmalıdır. Herhalde şurası muhakkaktır ki, Fransa diplomasi târihleri bu vak'ayı kaydetmezler.

Rus Çan, kendisine muhalif olan Rus Patriğfni azletmek üzereyken topladığı rûhânî meclise riyaset etmek için, İstanbul Rum Patriki Denis'i Moskova'ya davet etmişti (1655). Lâkin İstanbul Pat-riki, Rusya ile münâsebetlerinden dolayı kendinden önceki patrik Parthenius'un Sultân Mehmed tarafından asıldığını dâima hatırında tuttuğundan, böyle tehlikeli bir seyahate teşebbüs edemedi. Kendi yerine, gizlice, Antakya ve İskenderiye patriki ile Tûr-ı Sînâ Met-ropoliti'ni gönderdi ve bunlar Çar

³⁰⁴ İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'ndeki Casanova'nın raporu, 8 Ocak târihini gösterir. Flassan burada aldanır. De La Haye'in ağır surette hakaret gördüğü mülakat 7, yahud 8 Ocak'da ve ilk yapılacak olan mülakat ongun sonra vuku bulmuştur. Gerek Flassan, gerek Chardin (c. 1, s. 35) sefirin şahsında Kral'a edilen tahkir hakkında sükûtu tercih ederler.

tarafından pek güzel kabul olundular. Sadrâzam bundan haberdâr olunca, İstanbul Patriki'ni çağırarak metropolit ile diğer iki patrikin azline icbar etti: Bunlar Moskova'da Rus meslekdâşlarının azli hakkında müzâkere ederlerken, öte tarafta kendileri memuriyetlerinin sağladığı menfâatlerden mahrum oluyorlardı ³⁰⁵.

Bu vak'a üzerine Çar, İstanbul'a sefir göndermeye karar verdi: Elçi, Edirne'ye varışının ertesi günü kaymakamla görüştü. Üç gün sonra da Pâdişâh —sarayında kabul etmeyi münâsib görmediğinden— otağında huzuruna çıkmasına müsâade etti (8 Rebûlâhir 1077 -8 Ekim 1666). Zât-i şâhâne bu sefer o zamana kadar görülmemiş bir teşrifat usûlü uyguladı. Taht-ı hümâyûn, Tunca kenarında kurulmuş büyük bir çadırın (otağ) ortasında idi. Tahtın her iki tarafında iki Mustafa Paşalardan biri görülüyordu ki, birincisi musâhib vezîr Mustafa Paşa, ikincisi kaymakam Kara Mustafa Paşa'dır. Bunlardan sonra Enderun hademesi, satırlar ³⁰⁶, doğancılar, hassa hademeleri, dilsizler, cüceler bulunuyordu. Elçi, anadili ile meramını ifâde etti. Ondan sonra Pâdişâh kaymakama yönelerek:

— «Eğer elçinin ilâve edeceği bir şey varsa huzurumda söyle-sin» dedi.

Kaymakam, tebligatın geri kalanının Çar tarafından getirdiği nâmede yazılı olduğunu söyledi. Mülakat bu suretle son buldu ³⁰⁷. Bu sefaretin görevi metropolit ile iki patrikin yerinde bırakılmasına dâirdi; isteği yerine getirildi. Patrikler bir senelerini Moskova'da geçirdiler. Bu müddeti, rûhânî memurlar arasında bütün tesirini kaybetmiş olan itaat ve intizamı tamâmiyle te'sîs etmek yolunda sarfettiler. Fırsattan istifâde ederek, talihsiz «ara orman» sürgünlerine ³⁰⁸ şefaât ve Rusya'da yerleşmiş olan Rum tacirlerinin menfâatine, gümrük resminin azaltılması için Çar'ın müsâadesini sağladılar. Nihayet, birçok sadakalar ve hediyelerle İstanbul'a döndüler.

³⁰⁵ M. de la Croix'in TtrkiyeMekî Rom, Ermeni, Mâruâl Millet ve KUiseterl'nin Bugünkü Duruma adh eserinde «Moskova Grandukasımn Patriki ile Münazaası, hakkındaki babı, Paris 1715-

³⁰⁶ Abdîşâh, s. 58

³⁰⁷ -Mâh-ı Rebûlâhir'in sekizinci günü Moskov tarafından gelen elçi-i cedid mu'-tâd üzere rikâb-ı kâmyâba yüz sürmek için sarayı hümâyûnda şikâr ka-pusı önünde Tunca kenarına bir bârigâh-ı şâhâne nasb olunup Pâdişâhı şev-ket-meâb hazretleri derûn-ı bârigâhda vaz* olunan taht-ı âll-baht-ı mülûkâne üzere kemâli şevketü vekaar birle karâr buyurdıklarından sonra bir cânib-lerinde kaail-i makaam-ı rikâb ı hümâyûn Kara Mustafa Paşa hazretleri ve bir câniblerinde vezîr-i sâni ve nedim-i sultân! musâhib Mustafa Paşa ayağ üstü durup ba'dehÜ elciye izn-İ mûsûl İhsan buyuruldu. Derûn-ı bârigâhda vaz'-ı kadem-i ibtihâl ettikde resmi kadim üzere has-oda ağalan mübâşere-tüe hâk-İ dergâh-ı saltanata vaz'-ı cebini tekrtm ve tarafı çâsârdan getirdiği nâme vü hedâyâyı arzu teslim eyledi.» Râşid, c. 1, s. 134. cÇasâr. kelimesi yazım veya basım hatası değilse, müverrih RÂşid'in dikkatsizliği eseridir. (Mütercim)

³⁰⁸ «Us intercederent pour les relegates aux forets noires.» La Croix, s. 112.

Yeni Kırım Hânı

Bir taraftan Rusya elçisi de Çar*a tâbi bâzı kavimlerden Tatar Hânı'nın vergi almskta olmasından şikâyet ediyordu. Yeni Kırım Hânı Çoban Devlet Giray-zâde Âdil Giray'ın sadrâzam tarafından bu makama getirilmesi, selefi Mehmed Giray'ın Macaristan seferine bizzat gelmeyerek oğlunu göndermekle iktifa etmesi ve Dîvân-ı Hümâyûn'un Besarabya'da ³⁰⁹ kendilerine arazî göstermiş olduğu Kırım ve Nogay Tatarları'nı tedirgin etmesinden kaynaklanmıştır. Âdil Giray, Mehmed Giray'ın yerine Kırım Hânı olmak üzere Rodos menfasından çıktı. Payitahttan ayrılmasından Önce, «kalgay»ı olan İslâm Giray ile Sarhoş İbrâhîm Paşa'yı ileri gönderdi: Birincisi kara yolunu tutmuştu; ikincisi iki kadirga ile Kefe'ye çıkarak kapıcı-başı Uguz ile birlikte, onbir kadirga ile gelen yeni Hân ile orada birleşti (7 Nisan 1666). Dniester kenarında olan ve o zamana kadar îrâd-ı mahsûs olmak üzere Hân'a âit bulunan arazî, hazîneden zabt edilerek bir voyvodalık teşkil edildi ve Nogay Tatarlarına verildi. Bunların Besarabya'da bulunmaları ancak üç sene sürmüş ve bu müddet zarfında da Moldavya ve Ulah voyvodaları, sürekli akın ve yağmalarından dolayı şikâyetten geri kalmamışlardı.

Nihayet Dîvân-ı Hümâyûn bunların haklı şikâyetlerini kabul etmiş ve kapıcı-başı Sarı Mehmed Ağa'yı mübaşir tâyîn ederek No-gaylar*ı ilk buldukları çöllere sevk etmekle görevlendirmiştir.

Âdil Giray cülusunun ertesi senesi, Hanlığını tebliğ için Viya-na'ya bir elçi gönderdi ³¹⁰. Bu elçi kalgay ve nûreddîn ile Valide Sultân'm ve sadrâzâmın (hânın anası ve vezirinin) İmparatora mektuplarından başka, ilk defa olmak üzere bir kabul resminde validenin İmparatoriçe'ye bir nâmesini takdîm etti ³¹¹. Tatar elçisi, İmparatorun da bilmukabele efendisine bir sefir göndermesi arzusunu izhâr etmişse de, bu talep sükûtle geçiştirilmiştir.

Gîrit'e Yeniden Asker Gönderilmesi

³⁰⁹ Bucak. Zftbde, «köşe* demek olan bu kelimenin Besarabya'ya tahsis edildiğini tzhâf eder: Besarabya, Tuna ve Dniester nehirleri ile Karadeniz arasında sıkışmış, olan yerdir. (Kısaca, Besarabya'nın bizce adı «Bucakt İdi. Mütercim)

³¹⁰ Ahmed Ağa, İmparatorluk sarayına gelen onaltmıcı Tatar elçisi.

³¹¹ Traducion de carta de la Valide o madre del Chan di Tatarla por la Mogd. de la el Emreatriz, presentada â los 12, Agosto 1667. fil sobre escrito dize asi: Llegue con ayuda de dios felizmente â la presencia de la Emperatriz consorte del muy podroso Cesar nuestro caro amigo.

Macaristan seferi esnasında geniş nefes alabilmiş olan Venedik, Vasvar ahidnâmesinin akdinden sonra, Osmanlı Devleti ile aralarındaki düşmanlığın yeniden şiddetleneyeceğini hissetti. Bununla beraber anlaşma hususunda me'yûs olmayarak halâ İstanbulu terket-memiş olan mükâleme memuru Ballarino'yu ³¹² Pâdişâh ile sadrâzam Doc Contarini'nin mektuplarını takdimle görevlendirdi. Sadrâzam anlaşma için sulh akdiyle görevli sefir vâsitasıyla 100.000 duka teslimini, Kandiye adasına ³¹³ tarhedilme üzere senelik 12.000 duka vergi verilmesini, Suda'nın Osmanlı Devleti'ne terkedilmesini şart olarak ortaya koydu. Diğer taraftan 3a Dîvân-ı Hümâyün Kandiye istihkâmı karşısındaki iki istihkâm yıkılmasını ve Yedikule'-deki mahbûsların hepsinin bedelsiz olarak tahliyesini taahhüd ediyordu. Venedik bu tekliflerden yalnız birini kabul etmedi. Suda, Hanya'dan üç mil mesafede olmakla beraber, onun terkedilmesine muvafakat etmeyerek, Balların o bu hususta muvafakat göstermekten imtina etti. İstanbul'da yapılan büyük bir toplantıda, Girit seferine her zamankinden daha şiddetli olarak devam edilmesi kararlaştırılmıştı. (Kaptân paşalığa getirilen) Kaplan Paşa, müdhiş bir donanmanın kumandanlığını ele alarak, tuğlar Bâb-ı Hümâyûn'a dikildi (7 Şevval 1077 - 12 Nîsân 1667) ³¹⁴.

Pâdişâh, Dâvuipaşa'da otağ kurdurdu; Kırkkilise yoluyla yirmi iki günlük bir yolculuktan, daha doğrusu avlandıktan sonra Edirne'ye vardı ³¹⁵ (1 Zilhicce 1077 - 5 Hazîrân 1667) ³¹⁶. Hasköy'de Adana, Karaman beğlerbeğlerinin ve Tarsus beğinin askerini gözden geçirdi ve komutanlarını hü'atlarla taltif etti. O sırada sefir Mehmed Paşa, vazifesini îfâ ederek Viyana'dan Edirne'ye döndüğü gibi, sadrâzamanın İran kabinesi reîsi îtimâdü'd-devle'ye yazılmış bir mektupla göndermiş olduğu Abdünnebî Çavuş da döndü zayıf ve zekâsız bir hükümdar olan İran Şâhi'mn müşkil bir durumda bulunduğunu bildirdi.

³¹² Oniki seneden beri Edirne'de mahbûs olan Venedik elçisi, istidası üzerine, sadrâzam ile görüştü-Râşid'den telhis, s. 111. (Mütercim)

³¹³ Girit adasına Avrupa dillerinde Kandiye adası da denilir. Fakat bu para ada için değil, Kandiye kalesi cizyesi olmak üzere talep edilmiştir. Venedik-liler'in Bosna'da aldıkları kaleleri ve Yeni-Kandiye kalesini yıkmaları, yapılan teklifler cümlesi ndendi. Venedik hepsini kabul etti. Yalnız Suda "yi vermek istemedi. Râşid, s. 111. (Mütercim)

³¹⁴ Râşid'e ve vak'aların cereyanına nazaran bu târihin doğrusu 7 Şeyvâl 1076 -12 Nisan 1666 olacaktır. (Mütercim)

³¹⁵ Pâdişâh'ın bu seyahatte durduğu yerler Râşid'de ve daha doğru olmak üzere Abdi'de gösterilmiştir: Yarıkburgaz, Çatalca, Fener, Köstaner, UğraşkÖyÜ (Sultân Bâyezid ile oğlu Sultân Selim arasındaki muharebe yeri) Çorlu sarayı yakınları, Vize, Süleyman Atası, Bine, Kırkkilise, Hasköy, Hafsa, Çöm-lekkoyü, Edirne.

³¹⁶ Bu târih de 1 Zühicce 1076 - 5 Haziran 1666 olacaktır, (Mütercim)

Padişahın İhtişamı Ve Ava Olan Düşkünlüğü

Muharebenin ikmâli için Pâdişâh'ın husûsî hazînesinden (iç-hazineden) 1.500 kese defterdara verildi. III. Murâd da Macaristan seferi masrafları için sadrâzamı Sinan Paşa'ya bir milyon akçe borç vermişti. Zât-ı Şâhâne sancağı şerifi, ordusunu Edirne civarında Timurtaş'ta toplayan sadrâzama mu'tâd teşrifat ile teslim etti. Beş gün sonra sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Ahmed Paşa, ordusu ile Gi-rit'e yöneldi. Bu sefer açılışının ilk dört gününde IV. Mehmed hassa hademelerine ve müverrih Abdi'ye ecdâdından Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul fethi, I. Selîm'in Çaldıran muzafferiyeti, Sultân Süleyman'ın Rodos ve Bağdâd fetihleri gibi muvaffakiyetlerini okutarak Kandiye fethinden müjdesine başlangıç addeder gibi mahzûz oldu; lâkin onlar kadar harbe âşinâ olmadığı için, bizzat ordusunun başına geçmekten korktu. Bu türlü kıraatler, olsa olsa ava olan düşkünlüğünü ziyâdeleştirir ve bunda, harb meydânı şöyle dursun —sevgilisi olan Resmo'lu bir Rûm kızı kendisini avucuna almış olduğu için— harem-sarayından ³¹⁷ ziyâde kahramanlık gösterirdi. Halkın sağduyusu bu hâli yeni seferin başarıyla neticeleneceğine bir emare sayarak, Giritli olup da pâdişâh yatağına kabul olunan bir Rum kızının kendi vatani üzerinde hükmedecek olduğuna hiç şüphe etmedi. Giritli'nin Pâdişâh'a tahakkümü —kendi yerine Pâdişâh nedimlerinden birinin geçebilmesinden endîşeye düşmüş olan— sadrâzam için sükûnunun başlangıcı oldu ³¹⁸. Lâkin bu kızdan tahta bir vâris doğar doğmaz, Pâdişâh —iki kardeşi Ahmed ve Süleyman'ı boğdurmak suretiyle— bu çocuğun rakîblerini bertaraf etmeyi düşündü ve eğer müftî, henüz beşikte bulunan bir sabinin mutlaka hayâтта kalacağına îtimâd olunamayacağı için bu katlin hiç olmazsa zamansız olduğunu ihtar etmemiş olsaydı, kanunen caiz olan bu çifte kardeş öldürme cinayeti tasavvurunu icrâât sahnesine koyacaktı. O zaman iki yaşında olan bu şehzadenin validesi haseki sultân saltanat emlâkinden 10.000.000 akçe kıymetinde bir parçaya nail olarak, Sultân I. Ahmed'in kızı Fatma Sultân'm üç sene sonra vefat etmesi üzerine, onun da emlâki hasekinin emlâkine ilâve edildi.

³¹⁷ «La regine madre osserava l'aversione che il figliolo tenova aile felûine non inclidando punto aile delitê del Seraglio.» Valiero ParUcdorita dell' fmer. Ottan, hakkında TulHo Miglio ile tamamen hemfikirdir: «D suo humore à piu del malinconico, che non si cura cura troppo delle donne.»

³¹⁸ «Pochi anni fa mbstrava di voter machiarsi ©on l'infame viz» che tra Turchî ormai e reso piu famigliare che l'uso delle donne, ma Il defonto Vesiro ac-cortosene tiro ooo destrezza fuori del Seraglio il razgazzo, che gia era vecchîo di 18 anni.. Tullio Miglio, s. 7.

Pâdişâh'in bu Rum kızma muhabbeti ne derecede olursa olsun, kendisinde bir tabîat olan tefâhürün bu cömertçe yapılan ihsanlarda çok dahli olmuştur.

Yine o sırada oniki şatır ihdas etti ki, altın kemerler, murassa sorguç ve kılıçlarla bir kat daha parlaklık kazanan gayet mükellef ve müzeyyen elbisesi, o zamana kadar görülen böyle şeylerin hepsini gözlerden düşürüyordu ³¹⁹, Bundan başka oniki çuhadarla solaklardan seçilmiş oniki kişi, halk arasına her çıktıkça Pâdişâh'in rikâbında yürürlerdi.

Yine o aralık ikinci vezirliği, musahibi bulunan Kuloğlu Mustafa Paşa'ya vererek sancaklarından üçünün (Aydın, Saruhan, Ka-rahisar) varidatını arpalık olarak verdi. Saltanatın husûsî emlâkından on milyon akçe kıymetinde bir mikdârım da verdi. Kendisi ise zamanını av ile cirit oyunu arasında geçirmeye devam etti ³²⁰,

İstanbul'dan çıkışından önce, Dâvutpaşa Sarayı yanındaki camide muhtelif tezyinat yaptırılmıştı: Bir minare ve cuma günleri. Pâdişâh hazır olduğu halde okunan hutbe için bir minber yaptırıldı. Bu münâsebetle camiin hademesine, lâkin özellikle sarayın başımamı ve birinci vaizi olan îbrâhîm ve Vânî Efendilere kıymetli hediyeler dağıtıldı. Vânî, az evvel, diğer bir münâsebetle 100 koyun hediyesi almıştı; çünkü IV. Mehmed, müteşerriin (şerîât taraftarları; fıkıhçüar) tarafına mail olduğu için, sadrâzam gibi onun da Vânî EfendTye tam bir itimâdı vardı. Ava giderken bile Önünde Kur'ân-ı Kerîm'i hâmil bir deve bulundurur ve sarayda herkesin farz namazları edâ etmesine îtinâ ederdi. Osmanlı ordusunun Girit'e gidişi sırasında harbin zaferle neticelenmesi için dualar edilmek üzere ferman çıkarıldı. 1076 Zilhicce'sinin 29*uncu (cuma günü ezandan Önce) kûsûf (güneş tutulması) ³²¹ vuku bulması ile, Pâdişâh, hassa hademelerine buna benzer durumlarda şerM şerif iktizâsından olduğu veçhile, namaz

³¹⁹ Râşid, bu satarlar hakkında su fıkrayı kaydeder; «Sudûr-ı fermftn-ı hümâyûn berây-ı tertîb-i şatırân ez-hademe-İ enderûn. Enderûn-ı hümâyûn huddâmm-dan yiğirml nefer gulâtn, sftdun olan hatt-ı hümâyûn mucibince satırlık hizmetinde istihdam olunup içlerinden biri şatır-başı ve biri kedhudft tâyin ve her biri diba libâs ve murassa kemer ve sorguç ve gaddâre ile tezyin olunduktan sonra mâh-ı merkumun (Muharrem 1077) yiğinni cum'a günü piggflh-ı rikftb-ı pâdişâhtlerinde yürütülüp izdiyâd-ı haşmetleri ile dâg-sûz-ı dil-î âdây-ı dîn oldılar.» (Mütercim)

³²⁰ «Li suoi esercitii sono il giuoco di gerit, e della caccia in particolare e tanto amatöre, che spesso ne consuma tutto U giorno in essa. Farte alla caccia can solo, turbante, resta molitissime ore esposto aile ingiarle del colicire e del sole.. Tullio Migio, Particolarlâtâ del împ. Ottom., s. 7.

³²¹ Hammer'de husuf (ay tutulması) denilmişse de doğrusu kttsnf (güneş tutulması) olduğundan, metinde bu şekilde yazılmıştır. Râşid'in aşağıdaki fıkrası, kûsûf olduğunda şübhe bırakmaz: «Mâh-j merkumun yiğirmi dokuzuncu cum'a günü kablel-ezfn be-Takdirullâh-ı Te&l& âfitâb-, âlem-tâba vasat-ı kûsûf tart... s, 129. (Mütercim)

kılınmasını tenbîh etti.

Yahudi Moiz Sabatay Ve Kürd Mehdi

Halkın telâkkileriyle onun idâmesinden menfaati olan müte-şerri'nin (fıkıhçılar), o sırada bir Deccâl ile bir Mehdî'nin ortaya çıkmasından dolayı Hak Dîni bir müddet gölgelendi, lâkin müteakiben nûr-ı mübîn-i İslâm'ın karanlıkları ortadan kaldıracığına —hakikatte epeyce maharet isteyen— bir işaret gördüler, yâhud görür gibi gölündüler. Hristiyanlar için «Antechrist» (Hristiyana-karşı) ne ise Müslümanlar için de Deccâl odur. Mehdî, Deccâl gibi dünyânın sonunda gelecek ve onun gelişi, kıyametin kopacağını haber verecektir. Bu defa zuhur eden Deccâl, Sabatay, Levi nâmında İzmir'de doğmuş bir Yahûdî idi ki, üç kadın aldıktan sonra Kudüs'te görünerek, ıslahatçı olmak üzere ortaya çıkmış ve iydi mabedin lağvını beyân etmiş ve nihayet «Mesîh»îk iddiasında bulunmuştur. Bu unvanla bütün Osmanlı memleketlerindeki Yahûdîler'e kâğıtlar yazdı. Ancak onaltı asır önce Azîz Paulus'un mektupları nasıl İzmir ve Selanik şehirlerini ihtilâle sevkemişse, Sabatay Levi de daha ziyâde buralar ahâlîsini muhâtab olarak seçtiğinden, bilhassa İzmir ve Selanik sinagogları heyecana geldi. Sabatay kendisine «İlk yaratılmış; Allah'ın yegâne oğlu, Mesîh, Müncî-i İsrail» unvanlarını verdi.

Yeni İsa'nın sedasına yalnız İzmir'den, Selanik'ten, İstanbul'dan değil, Almanya'dan, Livorna'dan, Venedik'ten, Amsterdam'dan binlerce Yahûdî koştu. Hahamların bir takımı lehinde, bir takımı aleyhinde idiler. Sadrâzam Köprülü Ahmed Paşa, kendisim İstanbul'da hapsedtiği zaman, mutaassıb taraftarları eski bir keşfin vukuuna başlangıç olarak kabul ettiler: Bu keşfe göre İsa, dokuz ay ortadan kaybolup sonra bir dişi arslana binmiş bulunduğu ve arslanı yedi başlı yılanlardan yapılmış gemlerle idare ettiği hâlde Sabation ırmağının öte tarafındaki Yahûdî kardeşlerle çevrili olarak zuhur edecek ve artık ondan sonra âlemin yegâne hâkimi olacaktır. Sadrâzam Kandiye'ye giderken Deccâl-Mesîh'i Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı)'nm Rumeli tarafındaki kalesine naklettirdi. Peygamberlerin mu'tâd yaşı olan 40fa ulaşmış bulunan Sabatay hapisteki zamanını —başlıca esâsı mâbed bayramının lağvı ile yerine kendi doğum gününün ikamesinden ibaret olan— yeni mezhebinin şerhi hususuna tahsis etti.

Deccâl oyunu oynamaya kendisini Sabatay kadar elverişli gören ve fakat peygamberlerin biri âlemin hâkimi, diğeri onun mü-beşşiri olmak üzere iki Mesih'in geleceğini haber verdiklerini Saba-tay'a bir türlü

inandıramamış olan Nehamias adında Lehistanlı bir haham, ikinci derecede bir rol de ümîd edemeyeceğini anlayarak, diğer hahamları da ayaklandırıp onlarla birlikte Edirne'ye gitti ve kaymakam paşa huzurunda Sabatay'ı halkı isyana teşvik etmekle suçladı. Sabatay Edirne'ye götürülerek zât-ı şahane, kaymakam paşa, müftî, şeyh Vâni huzurunda sorguya çekildi. Pâdişâh, Sabatay'ın kerametini tecrübe etmek istedi. Mesih'in vücûduna okların nasıl saplanacağıının anlaşılması için Sabatay'ın elbisesi çıkarılarak, maharetleri tecrübe edilmiş okçulara hedef yapılmasını emretti: Bu sözler üzerine «Antichrist» kendisinin bir fakır hahamdan başka bir şey olmadığını, arkadaşlarından hiçbir farkı bulunmadığını itiraf etti. Zât-ı şâhâne, Osmanlı Devleti'nin sancaklarından biri olan Filistin Mesîhi ünvanını almak suretiyle Devlet'e karşı işlediği hıyanet suçunu —ki kazık cezasını gerektirmektedir— tamir etmek üzere Sabatay'a müslüman olmasını teklif etti (24 Rebülevvel 1077 -24 Eylül 1666).

Komedi burada sona erdi. Mesîh (yâni Sabatay) müslüman olup dünyâda hüküm sürmekten feragete bedel bir kese akçe ile elli akçelik bir saray kapı bekçiliğini kabul etti³²². Bütün âüesi kendisi gibi müslümanlığı kabul ederek, Şeyh Vâni'nin Yahudileri Müslüman etmek üzere kullandığı en faydalı âletlerden biri oldu. ömrünün on senesini bu maksada erişmek için kullandı, ondan sonra Mo-ra'ya sürülüp on sene de orada ikamet ederek öldü. Şeyh Vâni'nin bulduğu ve tatbiki için Sabatay'ı kuvvetli bir yardımcı olarak ittihaz ettiği yayılma usûlü, bâzan, bilhassa sadrâzâmın İslâm'a kazanmak istediği sabit fikirli Panayoti hakkında verimli olmamıştır. Bu münâsebetle Panayoti ile şeyh Vâni arasında dînî bir tartışma açtırmış, fakat bu mübâhasede şeyh, hasmını kendi tarafına çekeme-miştir³²³.

Sabatay, Osmanlı memleketleri Yahudilerinin îtikadlarını bozmaya çalışırken, Kürdistân şeyhlerinden birinin oğlu da «Mehdî»lik iddiasında bulunur ve binlerce Kürd'ü ayaklandırır idi. Musul beğ-lerbeği İmâdiye beği ile birleşerek genç Mehdî'nin taraftarlarını da-ğitti ve kendisi ile babasını

³²² «Bundan akdem İzmir'den zuhur eden haham nâmına (haham kelimesinden evvel bu adamın —Sabatay olduğu Hammer tarafından yazılan— ismi zikredilmek lâzım gelirdi ki, aslında açık bırakılmış olacaktır) şahs-ı Cehûd mu.*-tekid-i aleyhi tâife-i Yahûd olup başına cem'iyet etmelerinden âsar-ı fitne meshûd olmakla Boğaz Hisân'na matrud ve meb'ûd olmuş İken anda dahi fitne-endâz-ı miyâne-i Yehûd olmağın mâh-ı rebülâiârin on altıncı günü Edirne'de rikâb-ı hümâyûna ihzar ve şeyhülislâm ve Vâni Kendi ve kaymakam paşa huzûn hümâyûnda iken Yehûdî mesfûr getirilüp mâcerft-yi hâli İstifsar olundukda hakkında şöret bulan türrehâtı inkâr ve katlin mukarrer bildiğinden islâm'a râğbet izhâr eyledi-» Rftşid, s. 133. (Mütercim)

³²³ Allah, dilediğini hidâyete erdirir ve dilediğini dalâlette bırakır. İstemiş olsaydı, Panayoti fle Şeyh Vâni'yi değil, Şeyh Vefa çapında bir zâtı mübâhase ettirirdi. (Mütercim)

yakalayarak Pâdişâh'a gönderdi. Sultân IV. Mehmed Vize taraflarında avda iken nev-zuhûr Mehdi huzuruna çıkarıldı (Şevval 1077 - Nîsan 1666). Delikanlı huzûr-ı pâdi-şâhîde sorguya çekildiği sırada mübeşşirlik sıfatını terk ederek, kendisine yöneltilen suâllere pek zekice cevaplar verdi: Pâdişâh bundan memnun olarak ona hassa hademeleri arasında yer vererek hazîne odasına aldı³²⁴. Babasına da bir tekke şeyhliği verdi. Bu suretle Yahudi Deccâl ile Kürd Mehdi, biri sarayda hizmetçi, diğeri kapıcı olarak, her ikisi de gerek Devletin, gerek Pâdişâh'm hâlinin sükûn içinde olması için gayret etmişlerdir.

Basra Ve Mısır'da Karışıklıklar

Basra'da, Mısır'da, Mekke'de başka türlü karışıklıklar ortaya çık-û. Basra hükümetine ırsî olanak nail olmuş bulunan Hüseyin Paşa, isyanı ile Pâdişâh'm teveccühünü kaybetti ve Bağdâd Vâlîsi İb-râhîm Paşa'nın beğlerle beraber onun üzerine yürüyerek, yerine Mehmed Paşa'yı geçirmesi için emir verildi. Serdâr unvanı verilen tbrâhîm Paşa, Diyârbekir, Şehr-i Zor, Musul, Haleb, Rakka beğler-beğilerini, Kürt ve Arab emirlerini bayrağı altında toplayarak Dicle ve Fırat'ın birbirine karıştıkları yerde inşâ edilmiş olup Hüseyin'in —vaktiyle Abaza Hasan'ın zorba-başılan maiyyetinde cenk eden— dragon (sanca) ve husâr (segbân) lan, yerli askeri (levend) artıkları ile birlikte ilticâgâh olarak seçmiş bulunduğu Kavarna kalesine doğru yürüdü. Bağdâd Vâlîsi Kavarna'yı üç dört ay netîce-siz muhasara ettikten sonra, Hüseyin Paşa ile uyuşmaya mecburiyet gördü. Hüseyin'in Mekke'ye çekilmesi ve oğlu Efrâsiyâb'ın harb masrafları için 800 kese akçe vermesi, Pâdişâh'm hazînesine her sene 20.000 guruş Ödemesi kararlaştırıldı. İbrâhîm Paşa Bağdâd'a, Hüseyin Paşa da Basra'ya döndüler. Basra tüccân, Hüseyin Paşa'nın yokluğunda hükümet dizginlerini Sultân Mehmed nâmına ellerine almışlardı; Hüseyin Paşa şehre girdiğinde bu tacirleri sıkıştırdı ve zulümlerinin ve idamlarının mahsûlû olmak üzere, amcası oğlu ve vekili Yahya Ağa vâsıtasıyla 300 kese göndereceğini ve kendisine konulan verginin üstünü peyderpey te'dlye edeceğini vaad etti (1076 -16)

Yahya Ağa Edirne'de bâzı Basra tacirlerine tesadüf etti ki, kardeşlerinin uğradıkları görülmemiş mezâlimden dolayı hak arama dâvasına gelmişlerdi.

³²⁴ «Es-Seyyid Mehmed huzûr-ı hümâyûnda Mehdîlik dâvasını bil-küllîye inkâr ve muharrîk-i sūsile-i şefkat bâzı kelknât ile i'tizâr edüp sfidâtdan nutku , sedtd bir sabî-i reşid olduğu ma'lûm-ı hümâyûn olmasıyla hazine odasına çırağ olundu.» Râşid'den telhfs, s. 137. <MÜtercîm>

Bunların şikâyetleri Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal ederek Hüseyin Paşa'nın amcası-oğlu kadar para teklif etmekte olan vekilinin lisânından alınan savunması ise hiçten ibaret bulunduğundan, Basra valiliği Yahya Ağa'ya verildi ve yeni Bağdâd vâlîsi Fî-rârî Mustafa Paşa, Rakka, Musul, Diyârbekir, Şehr-i Zor beğleri, timâr ve zeamet sahipleri yeniçerilerle birlikte Basra üzerine yürüme emrini aldı (1077-1666). Firari Mustafa hava sıcaklığının şiddetli olduğu zamanlar Hulle'deki ordugâhında geçirdi; daha sonra, Kavarna'ya bataklık tarafından hücum etmeyi düşünerek, hurma ormanlarını kestirmek suretiyle bataklıkları geçilecek bir hâle getirdi. Hüseyin Paşa daha fazla karşı koymanın imkânsızlığını takdir ederek İran'a kaçtı; kale derhâl teslim oldu, Yahya Ağa Basra vâlîsi sıfatıyla zabtetti.

Bu haber üzerine Pâdişâh, Basra defterdarlığını Rahme Kâzım-zade'ye vererek, bu suretle eyaletin hududunu ve orada alınacak vergilerin miktarını tâyin hususunda da görevlendirdi. Kavarna muhafızları 1.000 yeniçeriden mürekkep bir yardım kuvveti aldılar. Defterdarın gelişinde yeni vâlî onun mâlî işlere karışmasına engel oldu. Asker alacaklarını istemekte olduğu için Rahme, isteklerini yerine getirmek için yaptığı çahşmalann Basra vâlîsi tarafından tesirsiz bırakıldığını askere beyân etti. Asker ayaklandı; vâlî fırtınayı bastırmaya ehliyetsiz olduğundan, bir bayram içinde firar etti. Pâdişâh, Bursa taraflarında avlanırken bu vak'alan haber.alarak (8 Rebülevvel 1079 - 16 Ağustos 1668), hemen Basra valiliğini —zât-ı şahanenin sût ninesiyle evlenmiş olan— Mustafa Ağa'ya verdi. Yahya' Paşa, Arab aşiretleri içinde en edebsiz takımdan kimler varsa onları başına toplayarak, kâhyası marifetiyle Basra'yı tekrar ele geçirdi. Sonra, Bağdâd valisinin Kavarna muhafızlarına yardım etmeye çalışacağını tahmin ederek, kâhyasıyla beraber Kavarna üzerine yürüdü. Lâkin askeri, Bağdâd vâlîsi askerinin hücumu ile perişan olarak, kâhyası da cenk esnasında maktul düştü. Kendisi tekrar tran hududu üzerine Surit mevkiine firar ederek, orada ikinci defa olmak üzere Arap sergerdelerini toplayarak, belây-ı âsümânî gibi Basra'ya indi. Ordusunu teşkil eden Arab eşkiyası, bir ellerinde kılıç ve diğer ellerinde yangın meş'alesi olduğu halde, şehre girip kadınların ırzlarını pâ-mâl ettiler ve erkekleri öldürdüler. Şehri baştan aşağı harâb ve bütün ahâlîyi katliâm eylediler. Timur'un Sivas'taki dehşet verici mezâliminden beri bunun misli görülmemişti. Firari Mustafa Paşa, ikinci defa Diyarbakir, Rakka, Mar*aş, Şehr-i Zor beğ-lerbeğleri ile Basra üzerine yürümeye memur oldu (1078 - 1667). En sıcak mevsimi geçerek sonbaharda Kavarna'yı muhasaraya hazırlandı. Arab aşiretleri şeyhlerine

umûmî bir yazı gönderdi, ki bunların en kuvvetlileri Pâdişâh tarafında bulunan İbni Ulyân aşireti şeyhleri idi. Yahya, iran'a kaçmaya mecbur oldu.

işte bu suretledir ki Basra eyâleti üçüncü defa olmak üzere Osmanlı Devleti'ne vergi verir olmuştur. Mustafa Ağa, hükümetine tasarruf eder etmez azledilerek, yerine daha muntazam bir esas üzerine idareyi tanzim etmek vazifesiyle, Bağdâd Vâîsi Firârî Mustafa Paşa tâyin edildi.

O sırada Gürcistan'da zuhur eden bâzı ihtilâller, daha kolay bastırıldı. Erzurum ve Çıldır paşalarının birkaç kaleyi zabttemeleri kifayet ederek, âsâyîş tekrar sağlandı. Ancak Şeyh Vâni'nin himayesinde olan birkaç Gürcü, Erzurum valisinin kâhyası Mehmed'in zulmünden şikâyet ettikleri için bir haseki gerek onun, gerek asker kadısının (?) îdâmına memur olarak, bunların başlan İstanbul'a gönderildi. İstanbul'da Melek Ahmed Paşa tarafından uzaklaştırılıp alındıktan sonra, payitahtta sükûnet içinde yaşayan Bitlis sabık hânı Abdal Hân, Edirne'den bir saray kozbekçisi marifetiyle gönderilen pâdişâh emri mucibince îdâm edildi. Bunun sebebi kimse tarafından anlaşılammış olmakla beraber Pâdişâh'm, Abdal Hân'ın henüz sahibi bulunduğu serveti ele geçirmek arzusunda bulunduğuna bağlanmıştır.

Şimdiye kadar birçok noktalarda benzerlik gösteren Mısır ve Mekke târihleri, şu gelmiş bulunduğumuz zamandan sonra hemen hemen birbirine karışmış bulunacaktır. Mısır valiliğinde Arnavud İbrâhîm Paşa, Ömer Paşa'ya halef olmuştu. İbrâhîm Paşa epey hak-kaniyetperver bir adam idiyse de, hakîkaten bir ifrît olan kâhyasının elinde zebûn idi. Mısır'da son olarak Circe beğlerinin çıkardıkları ihtilâllerden beri İstanbul'a gelmiş bulunan rûz-nâmecî Suh-râb-zâde Mustafa Efendi kâhyanın îdâm emri ile döndü ve bir ziyafette zehirlenerek öldürölüp izâlesi için hızlı davrandı.

Mekke'de şerif Seyyid Muhsin vefat ederek oğlu şerif Saad yerine geçti. Ravza-i Nel>evî'yi ziyarete gelmiş olan Emîrû'1-Hacc Öz-bey Saad'ın biraderi Hâmud ile birlikte, şeriri öldürmeyi plânladı.

Hâmud iki oğlunu, Mısır valisine 30.000 altın hediye etmek üzere Kaahire'ye gönderdi. Mısır vâlîsi, daha doğrusu kâhyası parayı aldı, iki genci mahbus tuttu. Hâmud, intikam için ayaklandı ve Yenbû üzerine yürüdü. Medine'ye gitmek üzere orada toplanmış olan sadakalar ve ticarî eşyası ele geçirdi. Bu haber üzerine Yûsuf Beğ, 5.000 yeniçeriyle Kaahire'den çıkıp Hâmud üzerine yürüdü. Hâmud, Yenbû'a yaklaşmaması için Yûsuf Beğ'e üç defa haber gönderdi. Yûsuf dinlemiyerek Cem-i Dere Boğazı'na doğru ilerledi. Orada Hâ-mud'un hücumuna yakalanarak, bütün firkasını kaybetti;

kendisi de oğlu ile beraber ele geçti (10 Receb 1078 - 3 Ocak 1668). Kaçmaya muvaffak olabilmış olan dört yeniçeri, bu mağlûbiyetin haberini Kaahire'ye ulaştırdı. 2.000 yeniçeri ve 10 memlûk beği, hacı kervanlarından ileri giderek Mısır ile Mekke arasında kesilmiş olan muvasalayı tekrar sağlamakla görevlendirildiler. Hâmud, kendi askerinin azlığını hissederek gizlice çekildiyse de, çadırlarının manzarası Mısır ordusunu ürküttü ve durdurdu. O da bundan istifâde ederek hayli mesafe aldı. Mısırlılar hatâlarını anlayarak üç gün tâkîb ettilerse de yetişemediler. Hacı kafilelerinin gitmesinden sonra Hâmud, Mekke ve Cidde'yi yağma etti; mıntika o kadar hasara uğradı ki, yedi sekiz bin kişi kıtlıktan can verdi. Mekke'den firar eden yetmiş seksen kişi, Pâdişâh'ın kışlak olarak ittihaz etmiş olduğu Bursa'ya gelerek yardım âvâzelerini yükselttiler. Mora sancak-beği Frenk Hasan Paşa Cidde sancak-beğliğine tâ'yîn edilerek Arabistan'da asayişin sağlanmasına memur oldu. Masraflarına yetsin diye İçel (Kilik-ya) varidatı da kendisine bırakıldı.

Âfetler

Mısır'da yağmur nadiren ve dolu pek nâdir düşerken, bu sene iri iri dolu taneleri düştü; bâzıları iki libre kadar tutardı. Bunların yağışı ile yalnız havadaki kuşlar değil, yeryüzünde birçok hayvanlar telef oldu (18 Safer 1079 - 28 Temmuz 1667).

1667 senesinde zuhur eden gök hâdiseleri bundan ibaret olmayıp şehirleri yerle bir eden ve dağlan ortadan kaldıran zelzeleler görülmüştür. Erzincan'ın yarısı toprak tarafından yutulmuş, Musul'da birçok binalar, özellikle Yûnus Peygamber'in kabrini ihtiva eden kubbe yıkılmıştır³²⁵.

iki sene önce devlet ricalinden iki meşhur zâtın, eski sadrâzamlardan Boynuyarah Mehmed Paşa ile müftî Sun'î-zâde'nin vefatı, halkın nazar-j dikkatlerini celbetmişti. Bunlardan Boynuyarah, Demirkazık Halil Paşa'nın maiyyetinde olarak îran muharebesinde temayüz ederek kırk yara almıştı. Döndüğünde IV. Murâd —keyfine uygun bir köşk yaptırarak hediye etmesinden dolayı— Haleb valisi tâ'yîn etmişti. Daha sonraları, hadım-ağalar fırkası kendisini sadrazamlık makamına getirtmişse de, bir müddet sonra Köprülü Mehmed Paşa'ya selef olmuştur. Herkesin malûmu olan

³²⁵ Zübde, 1077'de Cataro, Spatatro. Selenico ve Ragusa'da büyük hasara sebep olduğu rivayet edilen bir zelzeleden dahi bahseder.

ehliyetsizliği beş ay zarfında azlini îcâb ettirerek, on seneden beri Şâhseven Tekkesi yakınındaki bir yerde istirahat hâlinde yaşıyordu ki, makamım muhafaza etmek için o kadar rakîblerini mahvetmeye mecbur olmuş iken, gerek hor görüldüğü için olsun, gerek ihtirâmen olsun, zayıf selefim bertaraf etmek istemeyen kan-dökücü Köprülü Mehmed Paşa zamanının, benzeri pek az görülmüş olan, bir i'tidâl eseridir. Sun'î-zâde son nefesini teslim ederken en büyük ilmiye mansıbına nail olmuş bir takım zevatı birlikte alır götürür görünmüştür: Onun vefatının akabinde İstanbul'da, Edirne'de, Şam'da, Halep'de kazasker Abdurrahmân Şâbân Efendi ile kazaskerlerden, mevâlîden (velayet sahiplerinden) yüz kadar zevat irtihâl eylemiştir. Görünüşe göre bu Ölümlere tâûn sebep olmuştur. Nitekim yine o zamana doğru birçok Türk şehirleri de, zelzeleden dolayı şenliksiz kalmıştır (tenhâ-laşmıştır)1.

Vânî Efendi Vaazlarının Te'sîri

Bu iki belây-ı âsümânî, Vâni gibi bir mahur vaiz için âlâ bir vaaz mevzuu teşkil etmiştir. Bundan dolayı o kadar istifâde etti ki, bütün dinleyicilerini, hattâ Pâdişâh'ı o kadar ağlattı ki, zât-ı şâhâ-ne vaazdan sonra, bundan böyle atların duâ okunan yerlere getirilmemesini, bu emre muhalif hareket edilmesi hâlinde atların müsadere ve seyislerin te'dîb edilmesini emretti. Vâni Efendi, yine bir vaaz esnasında, Hafsa yakınında birçok adamların Kanbur Dede ³²⁶ nâmında birinin kabrini ziyarete giderek gösterdikleri hürmete putperestlik karıştığını söyledi. Kaymakam paşa bu ihtar üzerine bid'ata yol açan ba yerin yıkılmasını teklif etti. Zât-ı şahane:

— «Elhamdülillah! Kaymakam arzumun husulüne tekaddüm etti, ben buna dâir hat yazmak üzere idim.» dedi (14 Rebîülâhir 1078-3 Eylül 1667).

Bununla beraber bir pâdişâh irâdesi, bahis mevzuu olan ziyareti yasaklayarak, hilâfında harekete cür*et edeceklerin şiddetle te'dîb edilmesini emretti ³²⁷.

Mâamafih Vâni'nin tasavvuf erbabı üzerine şu üstünlüğü, Sinan Ümmî ismiyle yeni bir tarîkatin zuhuruna mâni olmamıştır; bu Sinan Ümmî, ertesi sene Elmalı'da vefat etmiştir.

³²⁶ Kanber Baha'dır, Kanbur »ede değil. Raşîd, s. 139. (Mütercim)

³²⁷ Vâni Efendi'nin Babaeski'de Kanber Baba nâmında bir mecmâ-i züvvâr peyda olarak bâzı- cehele kabirden istimdat ile şirke düşmekte olduklarını irâd etmesi üzerine kaymakam paşa keyfiyeti arz ederek bâa etrafın seviciyle imen'i tasvib ve türbe tahrîb olunmuştur.- Raşîd'den telhis, s. 139-140. (Mut)

Sultân Mehmed. bâtil i'tikadları men' etmekle beraber dînî vecîbelerini noktası noktasına îfâ etmeyi unutmazdı. Bir müddet sonra Mekke şeyhini mevkiine uygun bir ihtiramla kabul etmiş ve şeyh, hac kafilelerinin dönüşü münâsebetiyle mu'tâd olduğu üzere Kabe anahtarını Pâdişâh'a teslim etmiştir. Zât-ı şâhâne, iki mukaddes belde hakkında birçok şeyler sormuş ve bir samur kürk hediye etmiştir (24 Cümâdelevvel 1078 - U Ekim 1667)³²⁸.

Pâdişâh'ın Avlanması

Bu kabul merasimi Pâdişâh'ın —civarında av ile meşgul olduğu— Filibe'de vuku buldu. Bu avlar köy ahâlîsine pek pahalı düşer, ekseriya içlerinden birkaçının hayâtına mâl olurdu. Özellikle iki sene önce Çatalca'da bir av yapılmıştı: Onbeş nahiye halkı, yâni takriben 30.000 ahâlî bu ava iştirake mecbur olmuş ye 30 kişi ölmüştü. Zât-ı şahanenin Edirne'de geçirdiği kış mevsiminde dahî birbirini müteâkib on av tertîb olundu. Geçen sene zarfında kış ortasında Kırkkilise, Aydos, Karmâbâd taraflarında avlanmak arzusunda bulunmuştu. Bu mahallerin her birinde onbeş nahiyeye mensûb 30.000 reâyâ toplandı. Yanbolu'da Pâdişâh'ın etrafında bulunan zevat, senenin en şiddetli mevsiminde bu türlü sportif faaliyetlerden yorulmuş, Edirne'ye dönme teklifinde buldukları zaman İV. Mehmed, istihza ile kendisince böyle yapılmak mâkul görüldüğünü söyleyip, Yanbolu ile Edirne arasındaki mesafeyi bütün mâiyyeti hal-kıyla birlikte —ayağını yere basmaksızın— yirmi saatte almıştır.

Filde ve Kod Kayası taraflarında yapılan avlara onbeş kazanın ahâlîsi çağrıldı. Bâzan Pâdişâh, maiyyetine pek az adam alırdı: Bu, küçük av denilen sayd idi. Cumâ'dan başka her gün bir av tertîb ederek, yalnız cumaları Şeyh Vâni'nin vaazlarını dinler, ondan sonra cirit seyredirdi. Hassa hademesi, kaymakam paşa, musâhib vezir Mustafa Paşa, bu spordan istifâde ederlerdi. Hattâ ekseriya İV. Mehmed de, cirit atmaktaki maharetini tecrübe ederdi: Bir defa seksen adım mesafede isabet ettirmiş, müverrih Abdi bu muvaffakiyeti, kendinden sonrakilere intikal edecek bir vak'a olmak üzere, târihine kaydetmekle yetinmeyerek, bunun için bir de târih düşürmüştür. Hulâsa târih ve şiir, yeni Wilhelm Tell'i mevkiine oturtmak üzere

³²⁸ «Mekke-i Mükerrime miftâb ve perdesinin vürûd eylediği ve hâmili olan me-şâyîhi Ekrâd'dan Kaasım Efendi bizzat teslim etmek istediği kaymakam paşa tarafından arzolanması ile Pâdişâh bir kaç hatve istikbâl Üe miftâhı bizzat almış ve şeyhe kürk gtydirmiştir. (1 Cümâdelevvel 1068). Râşid'den telhis, s- 140. (Mütercim)

ittifak ettiler. Pâdişâh sonra Filibe'ye gitti. Yolda mütemadiyen avlandı ve yapılan avların ehemmiyet ve uzunluğuna göre ³²⁹ eşit olmayan mesafelerde ondokuz konak yaptı ³³⁰.

Abdi Edirne'de kaldığı için, vekaayi-nâmenin zikredilebiliri esi zımında, bu hareketler sırasında zuhur eden mühim vak'aları zab-tederek müverrihe tebliğ etmek üzere, dülbend-ağası görevlendirildi Filibe'de 10.000 nahiyeye reayası mu'tâd üzere ava çağrıldılar. Pâ-dişâh'ın vurduğu her yabani hayvanın ölümü, saltanatı târihinde îti-nâ ile kaydedildi; bu eğlencelerin, hayâtlarına mâl oldukları adamlara gelince, onlardan bahsedilmedi.

Edirne'ye döndüğünde zât-ı şâhâne, bu şehrin etrafını avlanmak suretiyle yeniden keşfetti ve Hızırlık Tepesi'nde yaptırmakta olduğu sarayı gezdi. Yine bu sırada, iki sene önce yangının kül ettiği İstanbul yeni sarayının taştan ikmâlini emretti. Ahşâbdan inşâata başlamış olan defterdar Ahrned Paşa, bunu yıktırmaya mecbur oldu. Bundan böyle daha muhkem olan bina iki Mısır hazînesi, başka bir hesapla oniki kere yüzbin altına mâl olmuştur ki, müverrih Abdi'nin hükmüne göre Şeddâd İbni Âd'ın yaptırdığı «Zâtü'l-îmâdun ve Hüsrev'in inşâ ettirdiği «Tâk-ı Medâyin»in bunlara nisbetle artık yalnızca «kuru bir nâmı» kalmıştır. Bu sarayda mermer kademeler, sıra sıra rengârenk taşlardan sütunlar, yıldızlı köşkler, gümüş levhalar ile süslü fiskiyeler, nefis surette işlenmiş kapılar, sedef ve inci kaplı duvarlar vardı. Sözün kısası bu yeni sarayın ihtişamı, her türlü tavsifin üstüneydi.

Pâdişah'ın Halasının Nişan Ve Düğünü

Yalnız müverrih Abdi'nin değil, okuyucularımızın da nazar-ı dikkatini çekmeye lâyık bir vak'a, Sultân İbrâhîm'in 20 sene önce diğer iki hemşiresi Ayşe ve Hân-zâde ile birlikte payitaht sarayından Edirne sarayına gönderdiği, Sultân IV. Mehmed'in halası Fatma Sultân'm —ki 50 yaşını

³²⁹ Büyük ava «büyük sürgün», küçük ava «küçük sürgün» denilirdi.

³³⁰ 1. Akpınar, 2. Küçük Derbend, 3. Paşaköyü, 4. Gündüzler, 5. Bahşâyis-6. Şaban Pınarı, 7. Karapınar, 8. Bahşâyis'e dönüş, 9. Evliyalar, 10. Ar-navud Yakacı, 11. Yanbolu, 12. Halüovası, 13. Yeni Zağra, 14. Kademli Baba, 15. Eski Zağra, 16. Alipaşa Deresi, 17. Kara Orman, 18. Çoban Pınarı, 19. Filibe. Filibe'den Pâdişâh KraHıisar'a gitti. TatarpazaragVnda hMiwnm gitti. Burcada korusu, Kodudaburç, Mustafa Ağa korusu, İstiman-ka korularında avlandı. FiUbe'den Edirneye giderken şu merhalelerde kaldı: 1. Papaslı, 2. Kayah, 3. Uzuncaova, 4. Harmanlı 5. Mustafa Paşa köprüsü, Edirne'ye dönerken ÇÖmlekköyö, İpekli, Gülbaba, Uzunköprü. Vakıflar, Üsküdar taraflarında avlanmıştır.

geçmişti ³³¹— Silistre Vâlisi Yûsuf Pa-şa'yla tantanalı bir şekilde evlenmesidir. Fatma Sultân çeyiz olarak bir Mısır hazînesi, yâni 600.000 duka aldı. Bu münâsebetle müftî, kaymakam, hazinedar musâhib Yûsuf Paşa, Edirne'de, Havuzlu Köşk'te birleştiler; kızlar-ağası keyifsiz olduğu cihetle akitte Sultân Hanım'a vekâlet edemediğinden, o hizmeti hazinedar Yûsuf Paşa yerine getirdi. Yûsuf Paşa, az vakit önce, herşeyden evvel hürriyetini muhafaza azminde bulunduğu için Pâjlişâh'in bir kerîmesi ile izdivaçtan imtina ederek, bu hususta, Sultân İbrahim'in kızı Fatma Sultânla evlenen Hanya fâtihi Yûsuf Paşa'nın muamelesinin tam aksini yapmıştı. Sultân İbrâhîm'in musahibi olan vezir silâhdâr Yusuf Paşa, ikbâle düşkün olması sebebiyle, Sultân Mehmed'in hemşiresi olup henüz ikibuçuk yaşında bulunan Fatma Sultân'ı almıştı. Silistre Vâlisi vezîr Yûsuf Paşa'ya gelince, musâhib vezîr silâhdâr Yûsuf Paşa tehlikeli «dâmâd-ı pâdişâhı» şerefini almaktan imtina göstermiş olduğu hâlde —yarım asırdan fazla bir hayât geçirmiş olmasına rağmen Sultân Mehmed'in halasıyla, daha doğrusu hala sultânın çeyizi ile izdivaca rağbet gösterdi, işte bu suretle iki Fatma, biri beşikte ve diğeri mezar kenarında oldukları halde, yaş-; larıyla uygun düşmeyen bir irtibat zinciri içine girerek, kölelikten ikbâle kavuşmuş adamların kör hırslarına ve hükümdarın hodgâm-ca siyâsetine kurbân oldular.

Diplomatik Münâsebetler

Pâdişâh, yalnız av için yaşadığı cihetle, ciddî işlerden nefreti ne derecede olursa olsun, vakit vakit ecnebi elçilerini kabul etmesi gerekir ve bununla beraber onları da ekseriya av esnasında kabul ederdi. Nasıl ki, Rus elçisi de bu suretle kabule nail olmuştu.

İki sene sonra, yine aynı milletin maiyyeti seksen kişiden mürekkep bir elçisi, Fransa elçisi Monsieur de La Haye'in gördüğü muameleye dûcâr oldu. Rus sefiri mektubunu, ikiyüzlülüğü cimriliğine denk ve intikamcı bir huya sâhib olan Kara Mustafa Paşa'ya tebliğ etmekten imtina göstermişti. Huzûr-ı şahaneye kabul edildiğinde, kılıç ile çıkmak istediye de, buna muvaffak olamadı. Pâdişâh nez-dine kâtibi ve Abdülâlî Ağa nâmında bir Tatar elçisi ile

³³¹ «Sultân Ahmed'in benât-ı muhteremâtmndan Fatma Sultân, ile -Vüzerây-: İzâm'dan Silistre muhafızı Yûsuf Paşa'nın bu evliliklerini Râsid 14 Rebtül-, evvel 1078 târihinde kaydeder, c. 1, s. 138-139. (Mütercim) İhtiyar Fatma Sul-: tân, izdivacından fld sene sonra vefat etmiş, kendisine tahsis edilmiş olan emlak de — evvelce söylemi? olduğumuz gibi— Haseki Sultân'ın emlakine fl-hflk edilmiştir.

birlikte götürüldü (10 Şâbân 1078 - 25 Ocak 1668). Hediye olarak mors dişleri ile samur ve kakum kürkleri getiriyordu. Karşılık olarak kendisi ve maiyyetinden onbeş kişi için kaftanlar aldı. Fazla eğilmek istemediği ve mâbeyncilerin boğazından tutup başını aşağı indirmeleri için ittihâz etmiş oldukları vahşiyâne protokole karşı söylendiği cihetle, mâbeynciler yüzünü yere indirdiler. Tercümanı bu hâli görünce o kadar hayrete düştü ki, söz söyleme iktidarını kaybetti. Pâdişâh hiddetle:

— «Vükelâm mektubu tercüme ettirsinler, sonra cevâbı verilir!» diye bağırdı.

Daha sonra kaymakama, sefirin değnekle kovulmasını emretti. Kaymakam Rus elçisini, kâtib ve tercümanını kendi eli ile döğdü. Elçi son derece hiddetlenip atına binerek çekildi. Mektubun Rusça aslının karşısına yazılan tercümesi anlaşılır halde olmadığından, kaymakam ertesi gün mealini ifâde edebilecek bir tercüman istedi. Elçi bu fırsattan istifâde ederek, uğradığı hakarettten şiddetle şikâyet etti ve Pâdişâh'm istediği tercümanın gönderilmesinden kaçındı. Fakat nihayet mihmandar ile çavuşbaşının ricalarına muvafakat gösterdi³³². Pâdişâh, Çar Aleksî Mihailoviç'in mektubuna dostça bir cevap yazdı.

bulunmakla görevli bir elçinin geleceğini haber verdi: Bu internons, Lehistan Manyatlarına, bir Fransa kralı unvanı vermemeleri gerekeceğini tebliğ eden şahıstı. Internons, Tatarlarla âsî Kazaklar arasındaki ittifaktan şikâyet etti. Lubomirski'nin ne olduğu kendisinden sorulduğunda, Marco Antonio vâsıtasıyla cevâp verdi ki, krala itaat etmiştir; ayrıca Lehistan'ın Rusya ile muharebeden vazgeçtiğini ve iki devletin onüç senelik bir mütâreke yaptıklarını söyledi. Bu ifâde, kaymakam paşayı kızdırdı (8 Şevval 1077 - 3 Nisân 1667). İki ay sonra, elçi Lituanya palatini Hieronymy Junosza Rad-zieiowsky de geldi ve Dimetoka'da otağ altında kabule nail oldu (6 Muharrem 1078 - 28 Hazîran 1667). Zât-i şâhâne, elçiyi gereği kadar eğilmemiş bularak, kendilerine verilen vazifeyi daha güzel yerine getirmemiş oldukları için mâbeyncileri îdâm ettirmek istedi. Dîvân tercümanlığı vazifesini gören imparator tercümanı, Medfen-i Mukaddes nişanı chevaler'sî Marco Antonio Mamucca della Torre, yere yatırılarak, bu

³³² «Er Sultan erzürnt, dem Kayimakam befohlen, diese leuth zu schlagen undt aus dem Zimer zu treiben. wie er den Bothschafter Secretari und den Dol-etsch geschlagen. mit aigner Hand und mit Stossen hinausgetrieben hat, fol-genden Tag, weil die Interpretation tatarisch gesetzt, und nit deutlich, hat der Camecam einen anderen Doümentscher vom Postschafter begert, welcher sich über das von Ihm empfangene Tractament besdmert.» Casanova'nın 31 Ocak 1668 tarihli raporundan.

vaziyette dayak yedi ³³³. Elçi, anlaşmayı yenilemeye muvaffak olup, İstanbul'da Öldü (8 Ağustos).

Asıl olmadığı için Türkler'ce hakîr görülen ve Kazak elçisinin gelişinden sonra ve hattâ selefinin hayâtında kötü muameleye uğrayan Franz Wysocki, bütün mündericâtına nazaran, geçmişteki muahedeleri tasdikten ibaret olup Lehistan Kralı nâmına öne sürülen taleplerden hiçbirinin kabulü cihetinden sarahat taşımayan bir ahid-nâme imzaladı. Ahidnâme bu hâli ile, nakten verilen çil çil altınlarla satın alındı. Lehistan ile Rusya arasında yapılan anlaşmanın Osmanlı Devletine zararlı bir şartı olmadığına dâir kral tarafından verilen te'mînât üzerine, kaymakam paşa kendisine, Rakoczy ile muharebesinde kaani olmuş olacağı üzere menfaatinin, Osmanlı Devletine hizmet etmekte olduğunu yazdı. Kaymakamın mektubu şu sözleri ihtiva ediyordu:

«Sizinle Rusya arasında yapılan anlaşmanın bizi asla tehdîd etmediğini bildiriyorsunuz; malûmunuz olsun ki, lehül-hamd islâm'ın kuvveti ve kudreti o derecededir ki, Rus ve Lehlerin ittifakının hiçbir ehemmiyeti yoktur. Osmanlı Devleti üzerine yürüyen yedi ve dokuz kral, Allah'a ve Resûlullâh'a şükürler olsun ki, sakalımızdan bir kıl koparamamışlardır! Onların tâc ve tahtlarının şimdi kimlerin elinde bulunduğunu târih size söyler. Bizim devletimiz te'sîsinden beri bir tek surette bulunmuştur; şimdiye kadar kuvvet ve kudreti mütemediyen terakki etmiştir; inşaallah dâima böyle olacak ve devletimiz dünyâ durdukça duracaktır.»

Lehistan sefirinin nail olduğu ilk kabulden sekiz gün sonra (5 Ağustos 1667), âsî Kazaklar (Karonka) elçisi huzûr-ı şahaneye kabul olunarak, maiyyeti için altı kaftan ve altı çuha libâs aldı. Lehistan sefiri, âsî bir milletin elçisi kabûi edilmiş olmasından dolayı şikâyet ettiyse de, bir faydası olmadı ve:

— «O millet, yirmibeş sene Osmanlı himayesinde bulunmuştur!» cevâbı verildi.

Pâdişâh'm birçok Avrupa diplomatlarını uğratmış bulunduğu kötü muamelenin bir kısmına en önce mâruz kalmış olan Fransa sefiri M. de La Haye —Fransa'nın Kandiye'ye imdâd göndermesi Dîvân-ı Hümâyûn'u gazaba getirmesinden dolayı— vazifesinde muvaffakiyet göremiyordu. Cenova sefiri Marki Durazzo'ya gösterilen kabulden şikâyet etmesi üzerine,

³³³ Mamucca, mukîm elçiye şikâyete kalkışmadıysa da, Panayotti, Pâdişâh'm daha iyi bir tercüman istediğine dair 7 Eylül 1667 tarihli raporunda bu hâdiseyi meydana koydu-

Fransa'nın, taraf-ı sultanîden «pâdişâh» unvanı ile kabul edilip Öylece muamele görmüş olmasıyla iktifa etmesi lâzım geleceği cevâbı verildi. Sefir buna:

— «Fransa Kralı bu unvanı ancak Allah ve muzaffer silâhları sayesinde almıştır» sözüyle mukabelede bulunmuştur.

Pâdişâh'm vekilleri, Dîvân-ı Hümâyûn nezdindeM elçilerden yalnız kendisinin efendisine «pâdişâh» unvanı vermeye cür'et ettiğini söylediler. M. de La Haye, yeni esâslar üzerine bir ahidnâmenin yapılmasını isteyerek, İngilizler, Cenevizliler, Hollandalılar ancak yüzde üç vermekte iken, Fransa emtiası üzerine tarh edilen gümrük resminin yüzde beş'i bulduğu itirazını ortaya koymuşsa da, bîr neticeye ulaşamadı. Nihayet sefir Larissa'ya (Yenişehir'e) gitmek için ruhsat alarak, orada kendisinin hâiz olduğu sefir unvanına az hürmet gösterilmesinden dolayı Fransa kralının kendisini vatanına çağırarak, yerine basit bir maslahatgüzar tâyinine karar verdiğini beyân etti. Yenişehir'de rikâb-ı hümâyûn kaymakamı sefirin İstanbul kaymakamına, o da o zaman Kandiye muhasarasında bulunan sadrâzama müracaat etmesi cevâbını verdiğinden, işler muvakkaten bu derecede kaldı³³⁴.

Bâzı zevatın nezdinde Cenova sefiri bir îspanyol memuru olarak telâkki edildi³³⁵ ve Fransa, Cenova Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmadan şikâyet etmiş bulunduğu için, sadrâzam, Toskana ile akdedilmiş olan mukavelenin yenilenmesinde müşkilât çıkardı³³⁶.

İngiliz sefiri de —Haleb'de alınan yüzde üç'ten başka, İskenderun'da yüzde ikibuçuk istenilmesinden dolayı— Suriye gümrük müdüründen şikâyet etti. O zaman İstanbul sefaretinde bulunan Ry-caut, Belgrad'da sadrâzamanın ordugâhına gönderilerek, Haleb'te te'-diyesi lâzım gelen yüzde üç'ten başka, İskenderun'da alınan yüzde ikibuçuk'un hazîne defterlerinde dâhil bulunmadığı ve bundan dolayı da istenilmesinin imkânsız olduğu şeklindeki memnuniyet verici cevâbı almaya muvaffak oldu. Defterdar, İngiltere sefirinin kendisine çaldığı galebenin intikamını, İskenderun limanını o tarafın gemilerine kapatarak, yalnız Tarablus limanını bırakmakla aldı. Hâlbuki buradaki İngiliz emtiası mağazaları, özellikle Tarablus lima-

³³⁴ Chardin, c. 1. s. 39. de La Haye'in Vduayî-name'sından naklen cDe La Haye'-in Paris'te krala verdiği vefeayî-nâme ki bu tafsilâtı hemen tamamen ondan aldım.

³³⁵ «Credevano alcuiù che l'Imperatore avesse stimato di beneficiare gli spagnuoli con questo mezzo» Valiero, c. 1, kitap: 7, s. 624.

³³⁶ «in negotio del Gran Duca il Gran Vezir lo retardo, perche conosce digustî di Francia che ha per la capitulazione Genovese- Panajotti.

nında gemilerin durması tehlikeli olduğundan dolayı, İskenderun'a nakledilmişti. Ancak bu tehdidden maksat, İngiliz tacirlerini muvafakate zorlamaktan ibaret olduğu için, icra mevkiine konulmadı.

Holanda hükümeti de, ticâreti ve deniz ulaştırması tahrîb ediliyor diye Dîvân-ı Hümâyûn'dan şikâyet ediyordu. Türk mallan ile dolu bir Felemenk gemisi, üç Hristiyan korsan gemisinin saldırısına uğrayarak yağma edilmiş, Kandiye'ye götürülmüştü. Dîvân, kaptânın bu haydutlukta medhali olduğu şübhesini hâsıl ederek, Felemenk gemileri üzerinde intikam almak istedi. Berberiyeye hükümetleri korsanları, Felemenk ticâreti için teçhiz edilmiş birçok güzel Holanda gemilerini zabtettiler: Şu sebeple ki, Holanda, Cezayir ve Tunus'taki esirlerini satın almak için mukavelede kabul olunan meblâğın tamamen te'diyesinden —bu esirlerin bir miktarının mukavele târihinden sonra öldükleri bahanesiyle— imtina etmişti. Bu türlü vak'alar ve Holanda ticâreti bakımından onlardan daha az vahîm olmayan bâzı durumlar, Eyâlât-ı Müttehede (Felemenk Hükümeti) Osmanlı hükümeti nezdinde yeni bir mukîm elçi tâyin etmesine yol açtı. Colier adındaki bu elçi, Edirne'de İmparatorun mukîm elçisi ve iki Ragusa görevlisi ile görüştü. Pâdişâh'ın tantana ile gelişinde hazır bulunarak, Meriç kenarında otağ-ı hümâyûn'da kabul edildi (12 Ağustos 1668). Otağ-ı hümâyûn ile kendisinin misafir bulunduğu çavuş-başı çadırı arasındaki mesafeyi piyade ve süvari iki uzun saf arasında geçti; sağ tarafında bostancılar, yâni bahçe muhafızları, başlarının arkasına doğru eğilmiş kırmızı külahları ile ve ellerinde değnekleri ile sessizce duruyorlardı; sol tarafta istabl-ı âmi-reden çıkarılmış, rantları altın ve cevahirle müzeyyen kırkiki at sıralanmış olduğu görülüyordu.

Çavuş-başı Holanda Kralı'nın da (Türkler Cumhuri için böyle söylerlerdi) bu kadar güzel binek atlarına mâlik olup olmadığını sordu. Elçi, maiyyeti ile beraber, tavsif ettiğimiz at ve bostancı safını geçtikten sonra, bayraklarla müzeyyen bir yerde bulundu M, burada yeni kesilmiş ve toprak üzerinde yuvarlanmış yirmiden fazla baş, Türkiye'de adaletin latifeye gelmediğini elçinin nazarında ispat etti. Elçi, Pâdişâh'ı, dilsiz ve cücelerle çevrili buldu. Kaymakam ve musâhib paşalar yanmda ve sır kâtibi olan hadım-ağası arkasında bulunmaktaydılar. Sırma ve kılâbdan saçaklı sayvan altında, üç kadem yüksek bir ayaklık üzerine konulmuş bir sandalya olan saltanat tahtına oturmuş, ayaklarını kırmızı kadifeden bir bâiin (yastık) üzerine koymuştu. Astarı kırmızı bir kumaş libâs içinde, göğsü mücevher iğnelerle parlamaktaydı. Kavuşu üzerinde yine mücevher üç iğne vardı.

Mukîm elçi, bir sırma kese içinde bulunan îtimâdnâmelerini sır kâtibi

hadım-ağasma, o da kaymakama verdi; o da musâhib vezire vererek onun tarafından Pâdişâhın tahtına vaz olundu. Elçi tarafından takdim olunan hediyeler Felemenk çuhası, atlas, ipek kadife, sırmalı kumaş ile dürbün, asma saat ve tüfenkten ibaretti.

Sefirin üzerindeki onaltı madde müsveddesinin —ki mevcut kapitülasyonlara uygun olarak İstanbul, İzmir ve Haleb'de Felemenk ticâretinin serbestisine dâir idi— bir maddesinden mâadası tasdik olundu ki, o da techîz edilmiş Felemenk gemilerinin bundan böyle talep vukuunda Osmanlı hükümetine kiraya verilmesine mecbur olmaları hakkındaydı; bununla beraber kapitülâsyonlar tasdik edildi³³⁷.

Bâb-ı Hümâyûn'un bu sırada hissedar olduğu diplomatik münâsebetler tablosunu ikmâl için, Osmanlı memleketlerine hududu olan üç büyük devleti, yâni Avusturya, Lehistan ve Rusya'yı; denizci ve tüccar üç büyük devlet olan İngiltere, Fransa ve Felemenk!; îtal-ya yarımadasının başlıca üç hükümeti olan Venedik, Cenova ve Tos-kana'yı yazıldığı şekilde gözden geçirdikten sonra, Osmanlı Devle-ti'ne vergi veren dört Hristiyan Prensiğinden bahsetmemiz kalır: Bunlar da Ragusa, Moldavya, Eflâk ve Transilvanya idi. Dalmaç-ya'nın, Liborniya adalarının, Akroceraunya Tepeleri'nin bir zelzele ile sarsılmış olduğu sene, öyle bir felaket de Ragusa şehrini yıktı; 5.000 kişi enkaz altında kaldı. Dört defa deniz yatağını açık bırakarak çekilmiş ve sonra gürültü ile geri gelmiştir; dört defa liman kupkuru kalmış ve gemiler birbiriyle çarpışmıştır; dört defa yer açılarak girdâblan göğe kadar yükselen bir toz etrafı karartmıştır. Bir fırtına, yan yıkılmış evlerde parlayan şuleleri tutuşturarak büyük bir yangın çıkardı. Su, ateş, hava, toprak dehşet verici bir cenge tutuştular ki, bunun neticesi Ragusa'nın harâb olmasına yol açtı. Dört unsurun galeyanından korunabilmiş olan eşya, savunmasız şehir üzerine koşuşan köylüler ve Morlaklar tarafından yağma edildi. Sekiz gün Dalmaçya sahili sürekli olarak sallandı; Mazzo ve Santa Croce adaları ile Perasto, Cantaro Dulcigno, Antivari şehirleri kısmen harâb oldular. Zelzele kurbânları arasında —o sırada Ragusa'da bulunup İstanbul'a gitmek üzere yol hazırlığını yapmış olan— Felemenk elçisi George Crook da bulundu.

Osmanlı hükümeti verginin ödenmesindeki gecikmeyi kabul ederek, Ragusalılar'ın esef verici hallerini hafifletecek yerde, gadrini her vakitten

³³⁷ Yine gümrükçülerin arslanlı gurusu doksan akçeye, ve diğer guruslan yüz akçeye almaları kararlaştırıldı; müteakiben birinciler altmış, ikinciler sek* sen akçeye düştü. PanayotU'nin İstanbul'dan yazdığı 1669 raporunda şöyle yazılıdır: «Per us »no ottavini undici.»

ziyâde hissettirdi. Kaymakam Kara Mustafa Paşa Felemenk elçisinin kazaen ölmesinden dolayı kendilerini mes'ûl tutarak, göndermiş oldukları adamları habsetti ve George Crook'un kan bedeli olmak üzere tâ'yîn ettiği 150.000 guruşu talep etti. Türk kanunu mucibince bir arazî üzerinde vukua gelen hırsızlık ve adam öldürmeden, o arazînin seknesi mes'ûldür; büyük memurlar, şer'ân alınabilecek akçeyi talep etmek bahanesiyle, mücrim yerine masumları cezaya çarptırmak ve ümîd edebilecekleri paranın iki yeyâ üç katını almak için bu gibi durumları fırsat saymaya koşarlardı. Lâkin hiçbir sadrâzam kanun hükmüne bu kadar şumûl vermemiş, hiçbiri zelzelelerden bu kadar mâhirâne istifâde ile Osmanlı Devleti'-ne vergi veren bir şehrin harâb olmasında, yeni bir gelir menbâi keşfetmemiştir.

Bununla beraber Lewent'de ve Neuhausel istihkâmları Önündeki Macaristan cenglerinde birlikte bulunmuş olan Boğdanlûar da daha iyi bir muamele, daha az bir haksızlık görmediler. Türkler, Küçük Komorn muhafızlarını ansızın ele geçirerek, 700 Boğdan ve Eflâk esiri Estergon kalesinde mukabele bi'l-misil olarak asıldı. Etien-ne'in oğlu ve Lupul (Leopold)'un halefi olan Moldavya prensi Eus-tathius Dabischa azledilerek, ondan sonra da Elias ve Duka iki sene içinde yeniçeri miralayı külâhı ve prenslik alâmetlerinden biri olan «kuka»yı birbirinden teâtî ettiler (yânî emarete; prensliğe tâ'yîn olundular).

Eflâk'ta Gligoraskul (Grâgoire) babası Ghika'nın yerine geçti (19 Temmuz 1664). Ghika, Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesine nail olduğu gibi, Köprülü Ahmed Paşa da, oğlunu himâyesi altına aldı. Bu suretle iki ailede de hâmî ve himaye edilen münâsebetleri babadan oğula intikal etti. Gligoraskul 5.000 Eflâk süvarisi ve 600 piyade ile Uyvar seferine iştirak etti; Leva muharebesinde sağ ce-nâha konulan Eflâk] ilar en önce kaçarak, bu suretle imparator ordusunun galibiyetini kolaylaştırdılar. Saint-Gotthard çenginden sonra, sadrâzam Moldavya ve Eflâk voyvodalarını tekrar Estergon'a çağırdı; Gligoraskul, sadrazamın huzuruna çıkmaktan kurtulabileceğini ümîd ederek husûsî elbisesi muhafızı (giyim ağası) Demetrîus Cantacuzene'i 80.000 duka takdîm etmek üzere gönderdi. Lâkin De-metrius büyük bir sür'atle İstanbul'a giderek voyvodayı kötü niyetli olmakla itham etti ve ihtiyar Constantin Cantacuzene'jn öldürülme cinayetini ona atfetti. Ghika kaçtı, Transilvanya*ya çekildi; eski voyvoda Leon'un oğlu Radul. Eflâk voyvodalığını 80.000 guruş fahiş bedelle satın aldı. Buna Türkler'in verdikleri «îstiridyeci» lâkabı, kendisinin aslının ne olduğunu kâfi derecede gösterir. İdaresi zamanında en açık haksızlıklar

yapıldı. Komşulukları Eflâk'a dâima uğursuzluk getirmiş olan hırslı bir Rum çetesi ³³⁸ bu prensliği yağma ederek, ne kiliselere, ne manastırlara riâyet gösterdi. Mukaddes tezyinatları alıp gümüşten üzengi ve prensin binmesine mahsûs eyerlere ziynet yaptılar. Radul'un mızraklı askeri, azizlerden biri derecesinde hürmet edilen Oigumenos Nicodemos'un kuru parmaklarına süs olan halkaları çekip aldılar; nihayet mezâlimden bîzâr olan Bo-yârlar'dan ve «slouschitor» denilen ileri gelenlerden 200 kişi Yenişehir'e giderek Rumlar'ın geri alınması ve prensin azledilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn'dan emir aldılar. Radul'a —ki İstanbul'da hayâtını tamamlamıştır— ihtiyar Antoine Dwornik halef oldu (10 Şevval 1069 - 13 Mart 1669). Dwornik Yenişehir'de, Pâdişâh'ın otağında bu memuriyetin alâmetlerini almış ve zât-ı şahane:

— «Ben sana Eflâk voyvodalığım ihsan ettim, lâkin tebeaya zulm ettiğini Öğrenecek olursam başını kestiririm!» demiştir.

împarator*un elçisi Kont LesUVnin boş yere destekleyip koruduğu Transilvanya memuru Christophe Pasko, onsekiz ay faydasız yere uğraştıktan sonra, ne Trarisilvanya'dan ayrılıp da Osmanlı hükümetinin vergi defterine yazılmış olan köylerin geri alınmasına, ne Transilvanyalılar'm vermeleri lâzım gelen 80.000 guruşun tenziline muvaffak olamayarak dönmüştü. Bir emlak taksimi mes'elesin-den dolayı Prens Apafy ile ülkenin en nüfuzlu asilzadelerinden Ni-colas Zolyomi arasında çıkan çekişme,. Osmanlı Devleti hazînesini doldurmak için vergi altında zâten ezilmekte olan bu bedbaht eyâleti büsbütün harâb etti. Transilvanya'nın üç prensi, Rakoczy, Barc-sai, Kement zamanlarında üç defa habs olunmuş ve üç defa hürriyetine kavuşmuş olan sükûnet bilmez Nicolas Zollyomi, Vasarhely Diyeti'nin karârına uygun olarak ve özellikle —Ortaçağ şövalyeliğinin kahramanlık zamanlarına çağdaş kadîm konaklar için imtiyaz sebebi olan romantik parlaklığında kendisini muhafaza etmiş bulunan— büyük Hunyade Şatosu'nu Barkocsky ve Toekoely ile paylaşmaya mecbur oldu ³³⁹. Zollyomi, Wardein beğlerbeği ihtiyar Ham-za Paşa'ya sığındı. Paşa kendisini iyi kabul etmekle beraber Zoll-yomi'nin elinde bulunduğu dâir Apafy'ye dostça bir mektup yazdı. Apafy, şükranını göstermek için büyük bir meblâğ göndermekte olduğu halde, Hamza Paşa Zollyomi'yi Kemeny'nin galibi olan Ta-mışvar beğlerbeği Küçük Mahmûd Paşa'nm yanına gönderdi. Firari, Bâb-ı

³³⁸ -Greco. nazione sempre fatale alla Valachia- Del Chiaro. s. 123.

³³⁹ knparatoriçe*nin «dame dTionneur.ü Baronne Wühelmine von Honenegg'in bir resminden dolayı, bu şatonun bakır üzerine hâkkolunmuş bir * manzarası mevcuttur.

Hümâyûn'a kadar gitti. Mahmûd Paşa da kâhyasını göndererek, eğer prensliği tasdik olunur ve Zollyomi bundan böyle Tran-silvanya'dan çıkarılırsa, Apafy'nin 12.000 duka vereceğim arzetti³⁴⁰.

Transilvanya'nın biri alelade, diğeri fevkalâde iki elçisi, Jean David ile Jean Nemes, tercüman George Brencoics vâsitiyle, Apafy'nin elçilerine müzaheret göstererek, taleblerinin desteklenmesi hususunda ısrar ettiler. Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Zollyomi ile Transilvanya memurları arasında cereyan eden müzâkerelerin zabıtlarını Dimetoka'da Dîvân-ı Hümâyûn'a göndererek, mes*ele müftî ile kazaskerlerin tetkikine havale edildi. Buna dâir verilen karara göre, Apafy, haksız şekilde aldığını Zollyomi'ye iade etmesi gerekirdi. Bir çavuş, o zaman Radnoth Diyeti'nde hazır bulunan Apafy*-ye kaymakam Mustafa Paşa'nın şu mealde bir mektubunu ulaştırdı:

«Hunyade kalesini Toekoely'ye, Hunyade büyük-palâtinliğini Kapi'ye ve Gyula'yı Banffy'ye vaad etmesinden dolayı Zolyomi, Bâb-ı Hümâyûn'a şikâyet etmiştir. Dostum, bu hususta sen haksızsın; çünkü sizin usûlünüz mucibince asilzadelerin mallan oğullarına intikal eder. İrâde-i şâhâne budur ki, Zollyomi, elinden alınmış olan emlâkin hepsini geri almalıdır. Buna itaat ederek gönderilen çavuşu dostça iade etmelisin. (Hazîrân 1667)».

Çavuşla birlikte Transilvanya'ya dönmüş olan Zollyomi'nin adamı Etienne Kadar, taksimde Rakoczy'ye isabet etmiş olan Rekeilyhid ve Dioszeg'in mallarını efendisi nâmına talep ettiği vakit, asla muvaffakiyet görmedi. Apafy, burada hikâye ettiğimiz vak'alarm müverrihi olan Jean Bethlen'i, kaymakamın mektubunu ve elçi Ne-mes'in raporunu Diyet'le birlikte toplanmış olan Umûmî Meclis'e vermeye memur ederek, kaymakama yazılacak cevâbın metni, orada müzâkere edildi: Umûmî Meclis, bu cevapta Zollyomi'nin iddialarının mahallî hükümetlere havale olunmasını talep ederek, pâdişâh irâdesini uygulamaya hazır olduklarını bildiriyordu. Apafy, bunun üzerine Bethlen tarafından yazılan cevap müsveddesini meclise teb-lîğ etti: Bu müsvedde büsbütün başka bir yolda yazılmış ve Zollyomi aleyhinde şikâyetlerle dolu olup yalnız, zât-ı şâhâne tarafından emro-lunan «emlâkin iadesi» hususunda mutlak bir sükûtu muhafaza etmekle kalmıyor, asîl firarının teslim edilmesi talebine kadar gidiyordu.

³⁴⁰ Bethlen ile keza, yine Lâtince yazılmış o zamanın diplomatik evrakı ikalya» unvanını «tiatia» şekline korlar; kaymakamı da •canichamus. şekline sokmuşlardır.

Kaymakam, şimdiye kadar tâkîb etmiş olduğu hatt-ı hareketi bu hususta dahî değiştirmedî. Sakız Rum ve Katolikleri için uzun müddet tefrika sebebi olan münazaalarda, Rumlar'a umumiyetle menfur bir patrik teklif ederek sonra onu 25.000 guruş karşılığında azlettiği zaman nasıl görünmüşse, bu defaki münazaada da aynı şekilde davranarak, her ikisinin zararına menfaat sağlamak için, her iki tarafın korku ve ümidinden istifâde edip, teraziyi nöbet-be-nöbet iki taraftan birine ağdırır idi. Tamışvar valisinin vadettiği 12.000 altını beklediği müddetçe Zollyomi'ye muhalif idi. Daha sonra, onun vaadlerine kapılarak, ondan yana oldu. Kaymakamın Apafy'ye ikinci bir mektubu, Zolyomi'nin bütün emlâkini iade etmesini kesin şekilde emrediyordu. Nemes ö aralık Apaf/ye, azledilmek tehlikesine şiddetle mâruz olduğunu hatırlatmış, kendisinin, en iyi dostu ve hâmîsi bulunan çavuş-başının da bu kanaatte bulunduğunu îmâ etmiş olduğundan, Carlsburg'ta Medyes senelik pazan temsilcilerini topladı, ki —bugünkü Lehistan pazarlarında olduğu gibi— bu pazarda arazî iltizam mukavelelerini ve diğer senetler alınıp verildi. Ondan sonra Jean Also nâmında bir adamım —kaymakamı tamâ'a düşürmek için verilmek üzere— 10.000 duka ile İstanbul'a gönderdi. Ne-mes dahî Zollyomi'nin zehirlenmesi için gizlice emir vererek, bir Türk 7.000 guruş mukabilinde bunu üzerine aldı. Also, evvelâ doğrudan doğruya Zollyomi ile müzâkere etmek istediye de, Zollyomi pek mübalağalı taleplerde bulundu. Apafy, bir dereceye kadar Dî-vân'ın emirlerine itaat etmiş olmak için, Hunyade Şatosu'nu muhalifinin adamına teslim ettiyse de, adamı Nemes'in bir mektubu, kaymakam paşanın 10.000 dukaya karşı istinasız kalamamış ve bundan sonra Zollyomi'den bahsedilmeyeceğini kesin şekilde vaad etmiş olduğunu bildirdiğinden, Gyula'nın tesliminden vazgeçti.

Kaymakam, Apafy'ye son yazdığı bir nâme-i şâhâne (ferman olacaktır) ile birlikte, bir çavuş vâsıtasiyle gönderdiği mektupta, sözlü ifâdesine aykırı olarak, esasen kararlaştırılmış olan iade maddesine dikkati çekiyordu. Ancak, PâdişâVm mektubunda Zolyomi ismi bir defa bile geçmiyor, verginin alınmış olduğunu ve umûmî bir takım tâbirlerle adaletle hükümet etmesi tavsiyesinde bulunuluyordu. Her ne kadar sadrâzam resmî belgeleri defalarca talep edilen iade hususunu te'kîd etmekte ve esasen MachiaveüTye yakışır bir siyâset te'sîriyle dahilî ihtilâfların ve gelecekteki kötülüklerin tohumlarını ihtiva ediyorsa da, Apafy zannetti ki, Pâdişâh'm mektubunda tercih edilmiş olan sükûttan ve kaymakam tarafından Nemes'e verilen te'mînâttan dolayı, kendisi bakımından bir mes'uliyet

kalmamıştır. Prens Apafy tarafından, o zaman Kandiye'de bulunan sadrâzama gönderilen Balo nâmında birinin memuriyeti, Nemes ve Also'nun memuriyetlerine tesadüf etti: İleride sırası geldiğinde bundan bahsedeceğiz.

Pâdişâhın Edirne Ve Yenişehir'e Gitmesi

Sadrâzam Sancağ-ı Şerif ile Edirne'den 14 Mayıs 1666 târihinde hareket etmiş, o zamandan beri bir sene geçmişti. Okuyucuya bu Girit muhasarasının bir tarihçesini arzetmeden önce, bir daha Pâ-dişâh'tan bahsedelim:

Sultân IV. Mehmpd, senenin nihâyetinde Edirne'den çıkıp da harb mevkiine yakın olmak için avlanarak Yenişehir'e gitmek tasavvurunda bulundu (13 Şevval 1078 - 27 Mart 1668). Müneccim-başı Ahmed Efendi'den, mu'tâd olduğu üzere, ne gün hareket edilmesi lâzım geldiği sorulmuştu. Bu münâsebetle, zât-ı şâhâne Ahmed Efen-di'nin ilm-i nücûmdaki ustalığı denemek istedi. Bunun için hademeden birine, elinde küçük bir ayna saklamasını emrederek müneccime, bunun ne olduğunu bulmasını emretti. Şüphesiz hademe ile müttefik olan entrikacı müneccim, bütün âletlerini kullanarak ve yıldızlarla ilgili hesaplarını yaparak, saklanılan şeyin bir cam parçası olduğunu söyledi. Bu hesapları Pâdişâh'm kontrolüne arzede-rek, bir kâğıdın arkasına yazılmış olan başka bir hesabı da göstermek maharetinde bulundu: Bu hesap, müneccimin borçlarının hesabı olması yüzünden, zât-ı şâhâne, bu kadar dikkate şâyân maharetini ve o kadar kesif ve sür'at-i intikale mâlik zekâsını takdir ederek, borçlarını kapattı³⁴¹.

Pâdişâh'm hareket etme zamanı yaklaşmakta olduğundan³⁴² haseki ve valide sultânlar İstanbul'a gönderilerek (1 Muharrem 1079 -11 Haziran 1668), ikinci vezîr musâhib Mustafa Paşa refakatlerine verildi. Kaymakam, müftî, vezirler, kumandanlar, Edirne bahçeleri hâricine kadar uğurladılar.

³⁴¹ «Suâli şehriyâr-i nezâket-şiftr ez müneccim-başı: Pâdişâh-ı âlem penan haz retleri fenninde mahir ve istihracı ahkfinf-ı nfcümüyyede kemâli zahir dan müneccim-başı Ahmed Efendi'yi huzûr-i hümâyûnlarına davet buyurup mev-l&nây-ı müşârün-ileyhi imtihan için enderûn ağalarından biri yedince Bir kıt'a billûn pinnâh küdikdan sonra mevlânâya teklif-i temyiz ü beyân olun-dukda derhal alât-ı nücümüyye imâli ile evsâfından haber verüp fenn-i merkumda kemâli istihsân ve zâbîrçe bahsettiği kâğıda nazar esnasında bâzı düyunu zahrında muharrer olduğuna nazar-ı hümâyûn inüsâdif oucak işinde ce'iyeti hatırına tefrika verecek halet kalmasın deyu latifelerle meçmû-ı düyunun edâ edecek akçe ihsan buyuruldu.» Râgîd, c. 1, s-144. (Mütercim)

³⁴² Bu hareket, ava gitmek için olmayıp, Râşid'den (s. 149) anlaşıldığına göre, Pâdisâh'ın bizzat Girit seferi için tasarlamış olduğu yürüyüş idi. (Mütr.)

Pâdişâh bu münâsebetle büyük memurlara atlar tevzî etti: Kaymakamın hissesine dört, müftîye iki, defterdar ve reise birer at düştü. Pâdişâh haseki ve valide sultânları, Pınarbaşı yoluyla Kırkkilise'ye kadar bizzat uğurladı (2 Muharrem 1079 - 12 Hazîrân 1668). Yolda bir dervişin oğluna tesadüf ederek, vâki suâli üzerine ilim tahsil etmeye çalıştığı cevâbını alınca, günde 24 akçe vazife tâyin ve bu cömertliğini vekaayi-nâmesinde zikretmesini müverrih Abdi'ye tenbîh etti. Ertesi gim valide ve zevcesinden —göz yaşları dökmeksizin değil— ayrılarak, gittiği yoldan Edirne'ye geldi. Pınarbaşı'nda vaiz Vâni'yi davet edip, büyük mîrâhor vâsıtasıyla epeyce av hediye etti ve bunlar halîfenin avının mahsûlü olduğundan helâldir diye haber gönderdi (8 Muharrem 1079 - 18 Hazîrân 1668). Ertesi gece hademe tahta nişan almakta olduklarından, vaizin de onlara uymasını mütebessimâne söyledi. Vâ-nî Efendi, nişanında asla hatâ etmediğinden hedefe isabet ettirdi; bu maharet üzerine Pâdişâh, kendisine tezhîbli bir yay verdi.

Pâdişâh'ın sır kâtibliğini yapmakta olan hazîne odası kâhyası bir dalak hastalığı yüzünden görme duygusunu kaybettiğinden, onun görevi müverrih Abdi'ye verildi ve Abdi böyle hem «peşgir gıdamı» ve üçüncü oda ağası, hem de pâdişâhın husûsî kâtibliği memuriyetlerini uhdesinde topladı.

Anadolu âsîleri üzerine görevlendirilen Mehmed Paşa tarafından gönderilen kırk üç baş, otağ-ı hümâyûn Önünde teşhir olunarak, Pâdişâh, masumların kanı gerek bu dünyâda, gerek öteki dünyâda onu akıtanların boynuna olacağını ve vükelânın, vâîflerin iktidarlarını, şahsî husûmetlerini teskîn için kullanmamaları gerektiğini söyledi. Şiddetli bir teftiş icra etmekte olan Mehmed Paşa, bir haydut takımından yakalanmış olan birçok kişileri göndermişti. Bunlardan yalnız Zâlim Abdî ve Arap Mercan asıldılar (26 Safer 1079 - 5 Ağustos 1668).

Nihayet Ağustos başında, dört aydan beri Uân olunan azîmet-i şâhâne gerçekleşti. Hummadan hasta olan müftînin Edirne'de kalmasına izin verilerek, 1.000 altın ve bir hatt-ı hümâyûn ile taltif edildi. İlk merhale olan Demirtaş'ta Felemenk mukîm elçisi Colier, yukarıda anlattığımız mülakata nail oldu (4 Rebûlevvel 1079 - 12 Ağustos 1668). Yine orada Sayda ve Beyrut eyâletinden azledilmiş olan Şerhî Mehmed Paşa huzûr-ı şahaneye getirilip, Pâdişâh kendisine:

— «Behey asılacak! Ben sana o vilâyeti vîrân etmek, ahâlîsini perişan etmek için mi verdim?» diye hitâb etti; bu şiddetli hitabı paşanın derhâl idamı tâkîb etti.

Demirtaş ile Yenişehir (Larissa) arasındaki mesafe otuziki merhalede

alındı³⁴³.

Venedik Elçisi

Yenişehir'de saray kışlak ittihaz edilerek Pâdişâh, şehir ahâlîsine hangi vergilerin konulacağı tâyin etti. Dört hâne bir at besleyecek, sekiz at için bir hizmetkâr verilecek, Kasım ayından Hıd-rellez'e kadar dört hayvana bir kantar saman ve her hizmetkâra yüz dirhem et ve kâfi miktarda odun verilecekti. Buna mukabil hayvan sahiplerinin ahâlîye «sur-sat» tâbir olunan zahire tarifesi mucibince, arpanın kilesine oniki akçe, samanın kantarma sekiz, ekmeğin okkasına bir, etin okkasına üç, odunun yüküne beş akçe vermesi kararlaştırıldı³⁴⁴.

Demirtaş'tan Yenişehir'e giderken Kavala'da İbrahim Paşa Câ-mii'nde namaz kılarak Vânî'nin vaazında bulundu. Saltuk'da hastalanmış olan musâhib Mustafa Paşa'ya kürk ve hatırını soran bir hat gönderdi. Serezde Mehmed Paşa'nın Anadolu'dan gönderdiği iki mahbûsun başını kestirdi. Bu idamın seyrinden dönerken vaiz Vânî ve müneccim-başı ile bir bahçede dolaşarak, vakit vakit dünyevî ve uhrevî işler hakkında görüştü: Abdî, sır kâtibi sıfatıyla bu konuşmada bulunmuş ve târihine kaydetmiştir.

Yenişehir'de bir akşam avdan dönerek Abdi'ye Osmanlı târihinden bir fıkra okutmuş ve müteakiben okumak üzere Kara Mustafa Paşa'ya göndermiştir. Mustafa Paşa da o fıkrayı okuyarak:

— «Pâdişâh'ın nazar-ı dikkatini mi celbetti? (diye sorması üzerine, Abdî tasdik makamında cevâp verdi.

Kaymakam,, fıkrayı ehemmiyet ve İtinâ ile okuduğunu arzetti ve Abdi'yi bunu tebliğ etmekle görevlendirdi. IV. Mehmed bundan memnun görünerek:

³⁴³ Râşid ve Abdi'ye nazaran Padişâh'ın merhaleleri şunlardır: 1. Demirtaş, 2. Yuntçayın, 3. Dünetoka, 4. Saituk, 5. Vakıf ZendU; 6. Ferecik, 7. Şahinler, 8. Mekri, 9. Gümölcine, 10. Yassıköy, 11. Karasu, 12. Karakul, 13. Bereketli, 14. Kavala, 15. Drama yakınında Fortos kaynarcası, 16. Zihne kazasında Ezdravik Köprüsü, 17. Türbine, 18. Serez, 19. Demirhisar, 20. Çayır, 21. Haydaj-U, 22- Yayalar, 23. Araph Ovası, 24. Selanik, Arap-lı'ya dönüş, 25- Topçular, 26. Incekara Köprüsü, 27. Çetroz, 28. Şeftali. 29. Pulatmine Kalesi, 30. Lascor Geçidi, 31. Karahalil Çayın, 32. Yenişehir (Edirne'den hareket, reblölevvelin birinci günü, 1079, perşembe, Yenişehir'e varış 6 Cumfide'l-evvel, cumartesi.)

³⁴⁴ fMîrî davarları ve vükelây-ı devletin davarları için Yenişehir havalisine ka-rîb kazalardan her dört haneye bir davar, her sekiz davara bir hizmetkâr, her dört davara bir kantar saman, huddftmın her neferine bir çift ekme ve yüz dirhem lahm ve kifayet mîkdân odun rûz-ı Kasun'dan rûz-ı Hızır'a kadar verilip sursat hesabı üzere şâirin İstanbul kilesine rai iki akçe, saman kantarına sekiz akçe, ekmeğin çiftine bir akçe, lalımın okkasına üç akçe, odun yüküne beş akçe davar ashabından reayaya te'dlyesi emrolundu.» Râ-şid'den, s. 155. (Mütercim)

— «Hep bizim de çektiğimiz zahmet bu eser-i celîl içindir» demiştir.

Serez'de —Venedik'de bir görev yerine getirmiş olan— tercüman Grillo, yakında bir Venedik elçisi geleceğini Pâdişâh'a haber verdi. Barış müzâkereleri için görevlendirilen Giavarino ve Pada-vino adlı iki kâtibin ansızın vefatlarından sonra ³⁴⁵ sadrâzam, Venedik'ten başka bir sefir gönderilmesini istemek suretiyle, bunların şahsında beynelmilel hukukun uğradığı dâvayı unutturacağını zannetmiş ve Dei Savi bu memuriyet için Kefalonya, Zanta, Korfu umum kumandanı Andrea Valiero'yu seçmiştir. Bu Andrea Valiero, Girit muharebesi hakkında bir târih yazmıştır ki, müellifin şiddetli bir üslûbu ve derin bir tecrübe sahibi olduğunu gösterir. Ancak Valiero, uzun hizmetlerden sonra âdi bir kâtib derecesine indirildiğinden öfkelenerek, bu memuriyeti kabul etmemiş ve şahsî öfkesini zahîrî bir fedâkârlık ve umûmun menfaatleri uğrunda hududsuz bir sadâkat ile perdelemek için, o yerleri iyice bilmediği ve mahir tercümanlar bulunmadığını ileri sürmüştür ³⁴⁶. Onun reddettiği memuriyet Cavaliero Luigi Molini'ye verildi.

Molini Yenişehir'e geldi ve kaymakam paşa, sıhhatine kavuştuktan sonra Serez'de pâdişâh alayına iltihak eden müftî, vaiz Vânî ile görüştü (3 Cumâde'1-âhir 1079 - 8 Ekim 1668). Elçi, konuşmasına başlarken:

— «Ben kan dökülmesine son vermek için geldim» dedi. Kaymakam Mustafa Paşa buna cevaben:

— «Güzel! Güzel! Lâkin bahis, dökülecek kanda değil; adam başına on akçe vererek 50.000 sipâhî ve altı akçe vererek 50.000 yeniçeri istihdam ediyoruz: Bâb-ı Hümâyûn kâfirler ile sulhte değil, harbte bulunmaktadır» dedi.

Elçi, Venedik hükümeti Kandiye kalesini muhafaza etmek ve Osmanlı Devleti Yeni-Kandiye'yi muhafaza etmek ve Retimo (Res-mo) dağlarına kadar olan istihkâmları yıkmak şartıyla 100.000 duka tazminat, 24.000 duka senelik vergi ile Venedik ordusunun Dal-maçya'da zabtettiği Klis'in ve diğer yerlerin tahliye edilmesini tek-lîf etti. Kara Mustafa Paşa, sadrâzâmın Kandiye'ye gitmesinden evvel, bu teklifler Bâb-ı Hümâyûn'a arz olunarak kabul edilmiş bulunduğunu, Pâdişâh'ın, muharebeler neticesiz sürüp

³⁴⁵ Ftnirone mlsaremente i loro giorno. Valiero. I, VII, s. 667. Yalnız bir Venedikli'nin İzmir'den yazdığı (12 Kasım 1666) bir sergüzeştname Ballarino'nun vefatından bahseder. «Fu spedito dol S. Patavino per ordine Vezir un Drag-mano al E.V. dal quale intenderano che il Eccmo. S. Cancelliere Grande Ballarino in tre sospiri termino le miserie di questo mondo U 28. Sett. in Ostina due giornate prima d'arrivare a Tebe dal Vezir..»

³⁴⁶ Müzâkere memurunun maaşına aylık altın olarak 400 ekü tahsisi hakkındaki kararnameden bahsederken, kabul edilmemesinin sebebi anlaşılıyor.»

gidecek olsa bile, Kandiye'nin tamâmını istemekte olduğunu, bununla beraber bu muharebenin zât-ı şâhâne için vakit geçirecek bir şey olduğunu, elçinin Kandiye anahtarlarını getirmedigim bilmiş olsa mülakata bile kabul etmemiş olacağını beyân etti.

Elçi; Kandiye'nin şimdi Venedikliler'de değil, kuşatılmış olan şehir için yardımcı durumda gözükken Papa'nın Fransa Kralı'nın, diğer Hristiyan hükümetlerin ellerinde bulunduğunu cevaben söylemesi üzerine, müftî efendi de:

— «Demek ölü ki Cumhur İspanyollara, Fransızlarca, Alman-lar'a îtimâd etmiştir. Osmanlı Devleti ise yalnız Allah'a îtimâd eder ve yakında lûtf-ı ilâhî ile Kandiye'yi alır» sözlerini söyledi.

Müzâkere burada kesildi. Bununla beraber elçiye iyi davranıldı. İhtiyaçları için günde otuz guruş verildiği gibi, arzusuna göre kalmakta yâhud Venedik'e dönmekte serbest bulunduğu bildirildi ³⁴⁷.

Rusya Elçisi'nin Kabulü

Üç hafta sonra Rusya ve Transilvanya elçileri huzûr-ı şâhâne-ye kabul olundular. Reayadan Duka, Moldavya voyvodalığına tâyin edilerek bir kaftan giydirilip gönderildi. Yine o gün bir Kazak elçisi kabul edildi (1 Receb 1079 - 5 Aralık 1668). Âsî Kazakların elçilerinin gelmesi beklendiğinden, Rus elçisi iki mektupla gönderildi. Pâdişâh Çar*a, Kırım Hânının —mu'tâd olan hediyeler verilmek şartıyla— rahat duracağını vaad etti. Kaymakam elçiye, Rusya Çar-n'nın oğlunu Lehliler'in kral seçmiş olduklarının doğru olup olmadığını sordu. Sefir tasdikle cevapladı. Fakat Çar^n oğlu Katolik olmak arzusunda bulunmadığı için, kabul etmemiş bulunduğunu ekledi. Kaymakam, bu karardan pek memnun göründü. Marco Antonio Mamucca della Torre, ki bir Lehistan sefirinin Pâdişâh'a getirdiği mektupları gerektiğince sür'atli tercüme etmediği için Dimetoka'da dayak yemişti, Rus elçisinin nâû olduğu kabul sırasında dahî ner-deyse aynı muameleye uğrayacaktı: Tercüman yere yatırılmış bulunduğu halde, reis efendi şefaat

³⁴⁷ 3 Cumade'l-âhir'de Venedik elçisi kaymakam Mustafa Pasa ile buluşarak anlaşmaya dâir bahis açması üzerine, kaymakam paşa: «Bu hususta cumhurun hülâsa-i kelâmı nedir? Senin ruhsat ve sefaretin ne üzerinedir?, diye sordu. Elçi: -Pâdişâh geçmişteki cürümlerimizi af buyursunlar, kuşatılmış olan Kandiye kalesinden ellerini çekmeleri şartıyla her sene dört bir real guruş ve Bosna eyâletinde elimize düşen Klis kalesini verelim, dedi. Kaymakam paşa: «Kandiye bu kadar zamandan beri kuşatılmış durumdadır; Pâdişâh onun ele geçirilmesini arzu buyurmaktadır; bu kale teslim olunmadıkça sulh mümkün değildir» cevâbım verip, elçi de bu suretle kendisinin ruhsatı olmadığını ifâde etmesi üzerine, kaymakamlıktaki meclisten çıkarılıp uzaklaştırıldı. Râşid'-den tefcîs. s- 156. (Mütercim)

ederek affedilmesine muvaffak oldu (15 Aralık 1668).

Bir ay önce aldığı emir mucibince bir saatçiyi çıkarmak isteyen bir çavuşa engel olmasından dolayı, Kaymakam Faşa tarafından Mamucca'ya yüzbes. ve uşağına yüzirmi değnek vurulmuştu. Avusturya mukim elçisi bu hususta reîs efendiden taleplerde bulunduysa da, faydası olmadı. Cevaben denildi ki, Mamucca, uğradığı muameleyi yalnızca münasebetsiz bir müdâhelesine atfetmek lâzım gelir. Bâb-ı Hümâyûn nezdinde memur olan diplomatlar için pek fena bir zamandı: Bir Fransız sefiri tokat yer, başına iskemle vurulurdu; Rus elçisi yumruklarla dışarı çıkarılırdı; Lehistan elçisi lüzumu kadar eğilmemiş olduğu için ölüm derecesine getirilmişti; nihayet Osmanlı Devleti nezdinde dahî aynı vazifeyi gören İmparator tercümanı yere yatırılmış, defalarca döğülmüştü ³⁴⁸. Bu gibi durumlar sırasında Pâdişâh'a refakat etmiş olan ve Yenişehir'de Tırnova yakınında ikaamet etmiş olan Avusturya elçisi, Toskana ticaretiyle ³⁴⁹ Kaschau ahâlîsi ³⁵⁰ hakkında müsâadeyi ihtiva eden ve bir de şark ticâreti şirketi general konsolosu Lelio de Luca için üç berât alarak, kendisini bahtiyar addetmiş olmalıdır.

Zât-ı şâhâne bütün kışı Yenişehir taraflarında avlanmakla geçirdi. Bir gün Catharino yakınında sahilden top sadâları işitti; atla o tarafa koşarak, içine deniz eşkıyası binmiş bir Toskana gemisinin bir kayığı tâkîb ederek arkasından top atmakta olduğunu gördü. Maiyyetini teşkil eden bostancılarla hademeye, tâkîb edilen gemiye yardım etmelerini emretti: Bunlar derhâl, bulabildikleri şeylere binerek kayığa kadar gidip, bordayı müdâfaa eden toplan kullanmak için tayfaya yardım ettiler. Korsan gemisi demir atıp, bataryasının ateşini sahile çevirdi. Birçok gülleler Pâdişâh'ın yanından geçti. Serez'den çıkışında sahile paralel bir yoldan geçerken, bir Venedik gemisinin ateşine maruz olduğu zaman da böyle bir tehlike atlattı. Ertesi gün, doğancı-başı vâsıtasıyla Yenişehir'de bulunan kapdân-paşa'dan imdâd istediye de, Toskana korsanı beklemeyi münâsib

³⁴⁸ Mamucca bu dayaklan Osmanlı Devleti tarafından istihdam edilen tercüman sifaıyla yediğinden, bunun Avrupa diplomatlarına taallük eder bir yeri yoktur. O zamanın usûlü mucibince devlet memurları böyle terbiye ediliyordu demektir. Lâkin Mamucca, birinci dayakta hizmetini terketmiş olmadığı gibi, Fransız elçisi de dayak yedikten sonra tekrar İstanbul sefaretini için istekli bulunduğundan, o zamanın dayaklarında husûsî bir lezzet oknak gerektir. (Mütercim)

³⁴⁹ Diploma del 6* S. concesso, occloche i mercanti del G. Doca di Toscana paasno Uberamente verire neU'împero Ottomano ed İndi rftornasene con loro vasselli con mercuulo e denar sotto la bandiera \$ Sjt.f.CB meşe Silkide 1079 (Aprfle 1668).

³⁵⁰ Diploma pro comertio conseaso Grossoviae Larimf fine Schaaban 1679 (Gennare 1669).

görmemişti ³⁵¹.

Fransa Elçisi

Onbeş gün sonra İstanbul'da, İzmir'de, Bursa'da karışıklıklar ortaya çıktı. Bunun sebebi, M. d'Almeras'ın kumandası altında, İstanbul'a gelen gemilerin adı geçen üç şehri kalb sikkeye boğmuş olmalarıydı. İzmir'de hükümet, itibârı kıymeti aynı olan paralara nisbet-le ayarı daha doğru olmak üzere, o vakte kadar diğer sikkelere ter- cih edilen sekiz akçeliklerin tedavülden kaldırıldığını emretti. Bu da Fransız elçisinin epey zamandan beri nezd-i şâhâne? gelmek hakkındaki talebine, Pâdişâh tarafından muvafakat gösterilmesinin sebeplerinden biri oldu. M. de La Haye, bu seyahate bahane olmak üzere, Osmanlı hükümetinin Fransız sefirinin notalarını nazar-ı îti-bâra almaktan kesinlikle imtina ettiğini, kendi vatandaşları hakkında İngiliz ve Felemenk tacirlerine nazaran daha az müsâadekâr dav-ranıldığını, bu yüzden dönmek için ruhsat alarak M. d'Almeras kumandasındaki filoyla birlikte gitmek arzusunda bulunduğunu bildirdi.

Müteferrika Süleyman Ağa Paris'e Gidiyor

Hakikatte Fransa'ya dönmek için emir almıştı; ancak sefarette kalmak istediğinden Yenişehir'de bulunduğu sırada Fransız tacirlerinin bundan sonra daha müsâadekârca muamele görecekları taahhüdünü ve dolayısıyla, sefirin yerinde bırakılması talebini içine alan bir nâme-i hümâyûn ile Paris'e bir Osmanlı memurunun gönderilmesine muvaffak oldu. Bu görev, müteferrika Süleyman Ağa'ya verildi, maiyyetine oniki kişi konuldu. Seyahati için Osmanlı hükümetince 2.000 guruştan fazla verilmek istenilmedi. Lâkin Fransız elçisi, kendi kesesinden o kadar para daha verdi ³⁵².

Süleyman, müteferrika sıfatıyla günde ancak onbeş akçe, yâni sikkenin

³⁵¹ «Pâdişâh, Katarın taraflarında avlanırken top sedası işitip ve EHGorna korsanlarından bir kalyonun bir şayka sefinesini tâkîb etmekte olduğunu g&-rûr. Yanlarındaki paşaların adamlarına, bostancı ve yedekçüere emir vermesi üzerine bunlar sandallarla şaykaya gittiler. Kalyon yara alarak rüzgârın müsâadesizliği sebebiyle demir attı. Pâdişâh o gün deniz kenarına kadar gittiği gibi ertesi gün de gitti. Korsan gemisi müsâid rüzgârdan istifâde ederek kapdân paşama istenilen kalyonları göndermesinden evvel kaçmıştı.» Râ-şid'den ilâve, s. 158. (Mütercim)

³⁵² Tarihçi Chardin diyor ki: «Provanslılar bu elçiye M. de La Haye'in elçis> dediler ve hattâ yol hazırlığı için gerekli paranın M. de La Haye tarafından verildiğini iddiaya cîr'et ettiler.» Provanslılar'ın hakkı vardı.

XVII. asırdaki rayicine nazaran, 7,5 «sous» aldığı cihetle, âdî bir bostancı demekti ³⁵³. Atina'da M. d'Almeras'm kumandası altında bir gemiye binerek, Kasım ayı başında Paris'e vardı.

Hâriciye nâzın M. de Lyonne, kabul tarzında, sadrâzâmın kısa zaman önce Fransız sefiri hakkındaki kabul muamelesini taklîd etti: Kabul sırasında bir döşek üzerinde oturmuş bulunduğu hâlde Süleyman Ağa bu döşekten aşağıda âdî bir iskemle üzerinde bulunuyordu. Süleyman Ağa taşıdığı mektubu M. de Lyonne'a vermek istemediğinden, mektubun muhatabı olan kral, kendisini kabule mecbur oîdtt" (5 Eylül 1669). Bu mülakatta XTV. Louis, sırmalı ve cevahirle kaplı bir kumaştan elbise giymiş ve gümüşten süslü ve yine gümüşten yapılmış dört ayak merdivenle çıkılır bir taht üzerinde idi. Süleyman Ağa, söze başlayarak şöyle dedi:

— «Velî-i nimetim Osmanlı Pâdişâhı Sultân Mehmed Hân, iki devlet arasında carî olan iyi münâsebetlerin devamını görmek arzusunu bildiren bu mektupla beni haşmetlû Fransa pâdişâhı nezdi-ne gönderiyorlar.»

Sefir olduğunu iddia ederek hakkında ona göre muamele edilmesini isteyen Süleyman (hâlbuki yarım asırdan beri sefaretler ancak paşa seviyesindeki memurlara verilmekteydi) nâmeyi vermek hususunda bâzı müşkilâtlar çıkardı. İstiyordu ki, Kral, Pâdişâh'a ih-tirâmen, ayağa kalkarak ilerleyip nâme-i hümâyûnu bizzat alsın. Lâkin kral, tahtı terketmeksizin mektubun verilmesini beklemiş ve Süleyman Ağa'ya cevâbını göndereceğini söylemiştir.

Pâdişâh bu mektupla sefirin niçin geri çağrıldığını ve niçin İstanbul'da onun yerine bir maslahatgüzar bırakılacağını soruyordu. Süleyman, M. de La Haye'in halefi M. de Nointel'in tâyînine kadar Paris'te kaldı. M. de Nointel'in görevinin asıl sebebi, Süleyman Ağa'-nın rütbesinin düşük bulunmasıydı. Çünkü müteferrika payesi, çavuş payesine hemen ancak bir derece mukaddem idi. Şark elçilerinin yalnız hükümdarlara mahsus ihtiramlara mazhar olmak iddiasında bulunmalarından dolayı, Fransa'da ve Paris'te ilk defa olmak üzere büyük bir heyecan hâsıl oldu. Kahvenin Fransa'ya girişi de bu zamandan başlar. Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa birkaç sene önce kahveyi yeniden men' etmişti. Lâkin, Vâni'nin bu maddî zevki tecviz etmeyen (tabîî başkaları için) şiddetli vaazlarına ve kahvehaneleri dedi-koducuların ve hükümet düşmanlarının buluşma yeri olarak

³⁵³ Flassan, âdt bir bostancıyı bostancı-başı yapar ve «saray bahçeleri müdürü-(intendant des jardine du serai) unvanını verir.

görmeye mail olan siyâsî mülâhazalarına rağmen, Köprülü Ahmed Paşa, bu yasağı muhafaza edememişti. Bundan dolayı kahve ve tütünün kullanılması Seine nehri kenarında olduğu gibi Boğaziçi sahilinde dahî —müftîlerin ve meşâyihinin kararlarına ve pâdişâhların, sadrâzamların emirleri hilâfına olmak üzere— yerleşip kalmıştır.

Dahilî Karışıklıklar

Devletin üç payitahtı olan İstanbul, Edirne ve Bursa'da kalp paraların tedavülden çıkarılmasından doğan karışıklıklardan başka olmak üzere, bu üç şehirde başka durumlar da çıktı. Bursa'da fevkalâde vergileri (avarız) tahsil eden yeniçeri zabiti ile kadı'nın, ayarı bozuk olan sekiz akçelikleri kabul etmek istememelerinden dolayı, halk ayaklanarak zabiti ve kadıyı taşladılar. Bolu'da güherçile toplanmasına nezâret eden müftî ve kadı da taşlarla kovalanarak, müftî, bulunduğu mahalde hayâtını tamamladı. Kütahya'da da böyle bir fesad çıktı.

Edirne ahâlîsi başka sebeplerle isyan etti. Mazlumları desteklemeye çalışan Cambazkızı nâmında bir ihtiyar kadın, Edirne ahâlîsinin bundan sonra donanmaya asker vermemesine dâir bir irâde-i şâhâne sağlamaya muvaffak olmuştu. Lâkin ertesi sene mu'tâd olduğu şekilde asker istenildiğinden birçok dâva ve münazaalar çıktı. Edirne kadısı kaymakam paşaya keyfiyeti arz ederek, ihtiyar kadın da Pâdişâh'ın merhamet ve adaletine başvurmak için bizzat Bur-sa'ya gitti. Ancak kaymakam, hiçbir şekilde muhakemeye lüzum görme ksizin kadını astırdı. Edirne bostancı-başısı da, o aralık zât-ı şahanenin arzu ettiği avlar için alelacele Edirne'ye gönderildi. Bos-tancı-başı, söylediğimiz ihtiyar kadının —validesinin oynadığı oyuna devam etmek isteyen— kızını ve taraftarlarından otuz kişiyi öldürdü. Bir o kadarı da küreğe konuldu. Edirne ahâlîsinin donanma askerliği hizmetinden kurtulmak için kullanabilecekleri parayı cebren ellerinden aldı. Hele o aralık Bursa'dan çıkarılan bir emir, bu zulümlere son verdi. Hazîne bu tedbîrle 40.000 keseden ziyâde para kaybediyordu. Lâkin mezâlim her türlü hududu aşmış olduğundan, reyanın birçoğu nefislerini derin bir üzüntüye terkederek intihara karar verdiler. Yalnız İstanbul'da dokuz kişi kendini astı. Hükümet idâresinin bu münâsebetle kullandığı şiddet, yüzden fazla adamın hayâtına mâl oldu. Diğer taraftan hükümetin hazînesi, birçok askerî hizmetlere tahsis edilen meblâğlardan yetmiş milyon akçeyi tasarruf etmekle, o sene zarfında büyük menfaatler sağladı.

Budin Yangını

Fakat, buna mukabil devlet, korkunç bir kayba uğradı: Budin şehri, bütün mahzenleri ile, içlerinde mevcut ve yığılı bulunan harb mühimmatı ve yiyeceklerle birlikte yandı. Bütün top kundakları kül hâline gelerek, kullanılamaz bir hâle gelmemiş bir top bile kalmadı. Barut mahzeninin alevlenmesi, kale duvarında yetmiş kulaç genişliğinde bir gedik açtı. Hapishanelerinde yanan vcyâhud boğulan Hristiyan esirlerinden başka, 4.000 Türk bu musibette hayâtı ter-ketti. Mahbuslardan 120'si boğulmuş olarak bulundu: Çift çift zincire bağlanmış olarak gerek muhabbet sâikasıyla, gerek ümîdsizlik sâikasıyla sıkı sıkı birbirlerine sarılmışlardı.

Bir ay sonra Uyvar'da seksen hâne yandı. Bu yangın ve Komorn yakınında bir kule inşâsı Neuhauesel (Uyvar) Vâlîsi Sührâb Meh-med Paşa'nın Pâdişâh'ın gözünden düşmesine sebep oldu. Pâdişâh bahçeleri (hadaik-i hassa) emîni Küçük Mehmed Paşa Bursa'dan Uyvar'a gönderilerek, ilk işi seleftinin başını kesmek oldu (Hazîrân 1669) ³⁵⁴. Mehmed Paşa'nın kesik başı Yenişehir'e gönderildi. Pâdişâh, Yenişehir taraflarında dâima av ile meşgul olup, halk arasında söylenmekte olduğuna göre, babası Sultân İbrâhîm, cellâdın kendisini boğmaya hazırlandığı sırada, vahşî hayvanlar gibi serseri dolaşıp durmasını temenni etmiş olduğu için, bir türlü avdan vazgeçemezdi. Birçok seneler Önce geniş bir hendekten atlamak istediği zaman attan düşmüş olduğu için, her ava çıktıkça muztarip olmaması mümkün değildi. Ekseriya pek acınacak bir halde attan inerdi. Lâkin kendisindeki tahakküm edici ibtilâ, ormanlar, tarlalar, çalılıklar, mer*alar arasından muttasü çekip götürürdü. Oğlunun dünyâya gelmesi, saltanat tahtının kendisinde ve kendisinden sonra oğlunda kalmasını te'mîn edebilmek için, iki kardeşini îdâm etmek tasavvurunu uyandırmışsa da, kandökücü temayüllerden ziyâde şüpheli fikri daimî sporu olan avlanmayı kendisi bakımından bir ihtiyaç hâline getirmişti. Aslen Rus veya Lehistanlı olan ve vaktiyle Turhan Sultân diye isimlendirilen Valide Sultân ³⁵⁵, diğer iki

³⁵⁴ Nemçeliler'in anlaşmaya aykırı olarak Bosna eyâletine yatan yerde kale yaptırması, Bosna vâlîsi vezîr Sührâb Mehmed Paşa'nın kusurlu davranışına yüklenilmiş, ve hattı hümâyûnla maktul olmuştur. 1078. (Râşid'den telhis, s. 162) (Mütercim)

³⁵⁵ Tullio Miglio'da şunlar okuttur: «Sultana Arşe naUva della Rossia rossa subdUa dei Polachî, fu giovinetta presa dai Tatarî e transportata a Constan-tinopoli, resto schiava d'un tal Kor Suledmanbassa, quale par la sua bellezza stimandola degno presente per un Monarca Ottomano, l'invîâ al Seragli dove l'anno 1642, s. di Gennaro verso la mezza notte partori il vivente G.S.» Tullio Miglio, Pâdigâfa'tan söyle bahseder: «Di statura piu alta che bassa, di comp-lesione sanguinea, secco di corpo e di colore bruno, a segno ene cbi non lo

oğlunun hayâtını büyüğü için feda etmek istemeyerek Sultân Mehmed'in evhamlı siyâsetine karşı onları korumakla, analık vazifesini îfâ ediyordu. İhtiyatlı bir hareket olarak sarayda bunları muhafaza etmekte olduğu odaya, kendi odasından geçilme-dikçe gidilmezdi. Bununla beraber, bir gece Pâdişâh, elinde bir hançer, validesinin dâiresine girdi: Beklemekte olan iki câriye seslerini yükseltmeye cesaret edemeyerek Valide Sultân'ı hareketleriyle uyandırdılar. Valide Sultân derhâl kalkar, Pâdişâhın kolunu tutar ve evvelâ kendisini öldürmesini söyler. Bunun üzerine Sultân Mehmed kardeş katilliği tasavvurundan vazgeçmeye mecbur olur, fakat iki câriye icraatına mâni olduklarından asılırlar. Valide Sultân ile Hasekî'nin İstanbul'a gidişleri bu teşebbüsten sonra olmuştur. Valide, oğlunun tasavvur ettiği kardeş katilliğine âlet olabilecek olan musâhib paşa ile yalnız bulunmaktan çekindiği için, bu seyahatte kaymakam ve müftî ile kazaskerlerin beraber bulunmaları arzusunda bulunmuştur.

Bu kati, Pâdişâh'ın bir an hatırından çıkmazdı; lâkin bunun sâiki kendi hayâtı bakımından çekinmesi idi. Kendisi yaradılış olarak merhametsiz olmayıp, hattâ defalarca şefkat ve hayırhâhlık eserleri göstermiştir. Bir gün bir fil muhafazasına memur olan Hindli'yi hiddetli bir hâlinde telef etmiş olması üzerine, Sultân IV. Mehmed'in ağladığı görülmüştür. Başka bir defa, kendisinden kan alınmak iktizâ ederek, kolunu ihtiyar cerraha teslim etmişti: Cerrah birbirini müteâkib iki defa hatâ yaptı; kaymakam ihtiyân emekliye ayrılmasını arzetmiş olduğu halde, Pâdişâh, vaktiyle iyi hizmetlerde bulunmuş olduğunu³⁵⁶ söyleyerek, muhalefet gösterdi. Kurban Bayramında peştemalı Abdi'den alıp kuşandıktan sonra, bir yâhud iki koyun kesmekle iktifa etti ve diğerlerinin kesilmesini hademeden birine havale etti.

Veliâhdın Terbiyesi

Ne zaman ki Sultân Mehmed'in şehzadesi beş yaşına bastı, eğitimine başlanması lüzumu hissedilerek, büyük bir tantana ile başlatıldı. Yenişehir'den pek az mesafede bulunan Doğan köyü'nde, Pâ-dişâh'ın otağı civarında, dîvân çadırları kuruldu³⁵⁷ (4 Muharrem 1080 - 4 Hazîrân 1669)

conosce lo giudicherebbe un figlio d'un Zingaro piutosio che figlio d'un Ximperatore.>

³⁵⁶ Çocukluğumda bana pek çok hizmet etmiştir, diyerek. Râşid'ten telhis, 22 Şevval 1077. (Mütercim)

³⁵⁷ Râşid, Şehzâde'nin altı yaşına girmiş olduğunu söyler. Doğan köyü'nü «âsitâ-ne-i ârâm-ı pâdişâh-î en'âm» olmak üzere vasıflandırır. (Mütercim)

³⁵⁸. Müftî, kaymakam, musâhib vezîr, nişancı, defterdar, vaiz Vânî, kazaskerler, diğer büyük devlet memurları Hazret-i Peygamber'in mevlidi cem'iyetinde olduğu gibi, yerlerini alıp, Şehzâde'yi Pâdişâh'ın otağına götürdüler ³⁵⁹. Sultân Mehmed ayağa kalktı, oğlunu karşıladı, gözlerinden Öptü, yanına oturttu. Şehzâde'nin eğitilmesine memur, emîr efendiden evvel vaiz Vânî Efendi evvelâ *Bismillâhirrahmânirrahîm»i okuttu; daha sonra ekfenin ilk dört harfini söyleyerek, Şehzâde'ye de üç defa tekrar ettirdi. İlk ders burada kaldı. Ondan sonra vezirler, ulemânın büyükleri samur kürkler aldılar ki, vezirlerin kürkleri sırmalı, ulemânın softan yapılmıştı. Maiyyet-i hümâyûnda bulunan diğer şahıslara kaftanlar dağıtıldı. Pâdişâh, Şehzâde'nin başına bizzat murassa iğneli bir sorguç taktı; bütün hazır bulunanlar Şehzâde'yi teşyî ettiler. Yolda üzerine altın ve gümüş sikkeler atıldı. Ondan sonra teşyi eden hey'ete dîvân çadırlarında mükellef bir ziyafet verildi. a Sekiz gün sonra huzûr-ı şahanede ilmî bir mübâhese yapıldı. Müftî ile ulemâ bu meclise davet edilmişlerdi. Tefsî-i Beyzâvî'den ve diğer eserlerden birkaç fıkra okunarak, şiddetli bir mübâhese

cereyan etti (12 Muharrem 1080 - 12 Hazîrân 1669). Pâdişâh, müf-tînin ilminden o kadar haz duydu ki, kendi arkasındaki kaftanı (sofu) ona giydirdi. Vânî Efendi'nin de arkadaşları ile birlikte ilmî bahislerde sohbetlerde bulunmaları için, kendi otağının arkasında üç çadır tahsis olunmasını emretti. Bir ay sonra nişancı Cafer Paşa ir-tihâl ederek, yerine hâdeme-i hassadan müverrih Abdî tâ'yîn edildi ve bu münâsebetle vezâret rütbesine terfî olunup üç hizmeti, yâni peşkir gulâmlığını, üçüncü oda ağalığını, sır kâtipliğini şahsında birleştirdi ³⁶⁰. Pâdişâh, Abdî Paşa'ya iltifat olmak üzere, memuriyetine dâir olan emri alelade olarak göndermeyip, bizzat vermiş ve:

— «Bu hizmet sana hafif olsun!» demiştir.

Abdî, Harem-i hümâyûndan çıkarak kaymakam paşaya misafir oldu. İki gün sonra zât-ı şâhâne avdan gelirken nişancının çadırı Önünde durdu; enderûnda başlamış olduğu târihe devam etmesi için haber gönderdi. Ağustos nihâyetinde saray tabibi (hekîm-baş) âlim Salih Efendi vefat edip yerine Hayâtî-zâde Efendi tâ'yîn edildi (3 Rebûlâhir 1080 - 31 Ağustos 1669).

³⁵⁸ Râşid'e nazaran bu târihin doğrusu 4 Muharrem 1078 pazartesi olacaktır; bunun milâdîsi 26 Hazîrân 1667'dir. (Mütercim)

³⁵⁹ «Beyân olunan zevat, mevlûd meclisi tertibi üzere dîvân libâsı ile haremi hümâyûn kapısı önüne gidip şehzadeyi almışlardı.» Râşid, s. 160. (Mütr.)

³⁶⁰ «Abdî Ağa, enderûn-i hümâyûn havass-ı huddâmından olarak peşkir gulâm-lığı inzımanı ile sır kâtibi idi, vezâretle nişancı olup saraydan çıkmasıyla artık üzerinde saray hizmetleri kalmamıştır.» Râşid, s. 163. (Mütercim)

Sultan Mehmed Uludağ'da (Teselya Uludağı)

Sultân Mehmed bütün yazı Tesalya*nm azametli manzaralarının ortasında, Othris ile Pelion ve Ossa ile Olymp arasında, Yenişehir'in güzel ovalarında ³⁶¹, Penea ve Enipia nehirleri kenarında, Farsala sahralarında, Cynecefal tepelerinde av ile geçirdi. Olymp Dağı'nın en dik kayalarından birinden ³⁶² çıkmak istediği sırada en güzel atlarından birini öldürdü. Bir başka defa da, iki kaya arasından bir uçurum göstermekte olan bir yer çatlağını atla atlamıştır. Maiyyeti halkından kendisine hoş görünmek emeliyle her yerde tâkîb etmekte olan kimselerden bâzıları, Tesalya yüksek dağlarının buzlu tepelerine ter içinde gelmeleri sebebiyle, defin için gerektiği kadar top-rak bulunmayan yerlerde hayâtı terkettiler. Sultân Mehmed gibi Keyhusrev'in kaymakamı Mardonius Tesalya'da kışlamıştı. Scîpion, Farsala çenginden evvel Larissa'da bir fırka ile çadır kurmuştur. Pompeius'un hezimete uğramasına şâhid olan Larissa, mağlûbiyetin asla tâkattan kesmediği bu kumandana sığınak olmuştur ³⁶³. Roma Cumhuriyeti'nin Makedonya'ya son darbeyi vurmuş olduğu Cynocefal ve Farsala muharebe meydanlarında muazzem hâtıralar vardır. Ancak Avcı Sultân ve müverrihi Abdî —biri Larissa'mn zabtı ile hükümranlığını te'sîs etmiş ve diğeri Annibal'ın Sagonta'yı istilâ ettiği senenin yaz mevsimini Tesalya'da geçirmiş olan— Makedonya Kralı Birinci ve son Filip'ten hiçbirini düşünmemişlerdir. Kandiye şehri sadrâzam Köprülü Ahmed Paşa'nın pençesine düştüğü zaman dahî Sultân Mehmed burada idi.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Kandiye'ye Girmesi

Üç sene sürmüş olan son Girit muharebesinin oluş seyrini kesmemek için o zamanın şâir vakıalarını önceden gözden geçirmek lâzımdı: Şimdi, Edirne'den çıkışında terketmiş olduğumuz sadrâzama gelelim:

Anadolu ortasından dört ay, merhaleleri kat ettikten sonra îz-din'den

³⁶¹ «Larisse campus opimea», Horatius, e. 1, s. 6.

³⁶² YVthagon yahut Kissagon. Pâdişâh'a Tesalya'da rastlayan Brown'm Seyâhât-n&me'sine bakınız. Bu müellif beş sene önce Tullio Miglio'nun anlattıklarına büsbütün muhalif olmak üzere, Pâdişâh'ı şöyle tasvir eder: «Wohlbetetzt von Person, dfe von Hals und fett noch der Gestalt, im Angesichte fast etwas hoecsslich und etwas hochfarbig wegen des vielen Ausreissens in diesen Lande.»

³⁶³ «Vidit prima huc testis Larissa ruinae nofaile ne victum fatis caput» Lucanus.

³⁶⁴ gemilere binerek Benefşe-Burnu'na (Mallo Burnu) doğru yelken açtı ve Hanya karşısında Girit sahiline çıktı (5 Cumâdel-evvel 1077 - 3 Kasım 1666). iki ay, kışlamak için gerekli olan hazırlıkların yapılmasına hasr ederek daha sonra orduya geçit resmi yaptırmak ve istihkâmları muayene etmek için, muhâsırlann yeni yaptırmış oldukları Yeni-Kandiye duvarları altında olmak üzere, Kandiye Önünde kurulan ordugâha gitti. Yirmi seneden beri Girit ci-hâdında savaşıyan ve o zamandan beri, fakat faydasız olarak, vezîr-i âzamin gelmesini beklemiş olan eski askerler, bu mevkide bulunmaktaydılar. Köprülü sancak ve alaybeğlerinin hepsine el öptürerek, gerek zât-ı şahanenin, gerek kendisinin onların çekmekte oldukları zorluklardan ne kadar müteessir olduklarını söyledi ve cesâret ve güvenlerini tazeledi. Ertesi gün yeniçeri ağası, yeniçeri kâhyası, Kandiye'nin ilk iki muhasarası ile Uyvar muhasarasına Rumeli beğlerbeği sıfatıyie iştirak eden ve birçok tecrübeler görmüş ihtiyar bir asker olan Anadolu beğlerbeği Kara Mustafa ile birlikte at üzerinde kalenin etrafım dolaştı; ondan sonra Yeni Hanya'ya geldi (28 Cumâdelâhir 1077 - 26 Aralık 1666).

Ocak ayı başlarında yirmibir gemi ve yedi kayıktan ³⁶⁵ mürekkep olan Mısır donanması geldi. Grimani ve Molino kumandasındaki Venedik donanması, Hanya karşısında Mısır gemilerine saldırarak beş gemiyi ele geçirdi ve Mısır kumandanı gemisini yaptı; kumandan Ramazan Beğ de — Hanya'dan yardım için ondört kadırga gönderilmiş olmakla beraber— düşman eline düştü (2 Ramazan 1077 -26 Şubat 1667) ³⁶⁶.

Sadrâzam Berberiyye hükümetleri donanmalarını da istihdam etmek gerektiğini hissetti ve Kandiye'nin fethi için bilfiil iştirak etmeleri talebini, kendisinin Sancağ-ı Şerif ile birlikte bu şehir önünde bulunduğunu bildiren mektuplarla birlikte Haseki Mehmed Ağa'-yı Cezayir, Tunus, Tarablus valilerine gönderdi. Mısır filosunu kumandanını —fidye-i necat olarak 20.000 guruş teklif ettiği halde dahî— kurtarmaya muvaffak olamadığından, kendisine Mısır'dan Şeyh Bâilî'nin bir mektubunu getirmiş olan Mısır baş-müteferrikasını Ramazan Beğ'in yerine tâyin etti.

Vezîr-i âzam, İzdin'den gemiye bindiğinden az vakit sonra vuku bulmuş

³⁶⁴ Râşid'de İstina yerine «istifa» okunur. Bir hâdis, yâni Ballarino'nun ölümü (Brusonî, s. 151) —Cevâhir'e nazaran (s. 239) «İstine. yakınında vuku bulmuştur— bu şehir «Setina» (Atina) ohnayıp tizdin» olduğunu kâfi surette isbât eder- Cantemir, inanılmayacak derecede dikkatsizliği üe «tsüna.yı «Thebes» nâmı altında zikredip, sadrâzamin Thermis'e (Skyllo burnunun ,Theris'i) gittiğini zanneder ve bunu da Thermis körfezinde aynı ismi taşıyan yer sanır.

³⁶⁵ Cevâhir'de «şaytiye». s. 229.

³⁶⁶ Cevâhir, s. 230. Brusooi, I, XXII, s. 154. Cevâhir müellifi, Mısır komodorunun, onüç gemiye karşı yalnız olarak savaştığını söyleyerek bu vak'alan tahrif ederse de. esir olan betin (s- 235) mektubunu kaydeder.

olan Ballarino'nun vefatını müteâkib, başka müzâkere memurları gönderiÜmesini Venedik'e yazmıştı. Bir müddet geçip kâ-tib Giavarino ve Padavino gelerek Doc'un bir mektubunu takdim etti ve her sene vergi nâmiyle Ödenecek olan 12.000 dukadan başka 100.000 duka vermeyi Venedik nâmına teklif ettiler: Köprülü ne mektuba cevap verdi, ne de teklife.

Nisan nihâyetinde otuz gemiden mürekkep ve her türlü mühimmatla dolu Osmanlı donanması Kaplan Mustafa Paşa kumandasında, Hanya önüne demir attı (2 Zilka'de 1077 - 26 Nîsân 1667). Kaplan Mustafa, Macaristan muharebesinde ve özellikle Novıgrad'm fethinde temayüz ederek, sadrâzam mükâfâten hemşiresiyle evlendirip kapdân-paşabk mansıbını vermişti. Diğer kayınbiraderi Kara Mustafa Paşa da, rikâb-ı hümâyûn kaymakamı sıfatıyla Pâdişâh'ın gezici ordugâhında bulunmakta olduğundan, Köprülü Ahmed Paşa bu suretle iki kayın biraderini Devlet'in en büyük iki makamına yükseltmişti,

Mayıs ortasına doğru sadrâzam Hanya'dan hareket etti ve kap-dân paşaya, Çeşme'ye gitmesi için emir verdi (2 Zilka'de 1077 -17 Mayıs 1667). Kapdân paşa, 5.000 yeniçeri, gülle ile dolu altı gemi ve on kayıkla Giropetra'ya (Prepetre) ulaşmaya muvaffak oldu: Üç gün sonra, otuz gemi, altı mavna, yirmibeş kadırgadan mürekkep düşman donanması Hanya Önünden geçerek Karabuza'da mevki tuttu; oradan etrafta dolaşmaya başladı. Sadrâzam ise Osmanlı donanmasının çıkmasına asla ruhsat vermedi. Köprülü'nün ordusunda 18.000 akıncı ve yangıncıdan ve aralıksız gelen imdâd kuvvetlerinden başka 40.000 kişi olduğundan, bir müddet sonra mevcudu 70.000'e çıktı. Bütün ordugâh selâm toplanyle gümbür gümbür Öter ve bu sadâya kalenin topları da karıştırdı. Vezîr-i âzam, az daha bir top güllesi ile vefat edecekti (29 Zilka'de 1077 - 23 Mayıs 1667). O zamana kadar muhasaraya kumanda etmiş olan Ahmed Paşa ile yeniçeri ağası îbrâhîm Paşa'ya samur kürkler, Macaristan muharebesi esnasında birincisi ordunun sağ cenahına, ikincisi sol cenahına kumanda etmiş olan Anadolu ve Rumeli beğlerbeğilerine de yine hîT-atler dağıtılarak bunların yekûnu üçyüzü buldu.

Ertesi gün müşavere meclisi toplanarak, ne şekilde hücum edilirse daha münâsib olacağı müzâkere edildi (1 Zilhicce 1077 - 25 Mayıs 1667). Mecliste ilk iki muhasaraya iştirak eden Anadolu beğ-lerbeği Kara Mustafa ve Rumeli beğlerbeği Pehlivan Mehmed Paşalarla aslen Frenk olup yedi seneden beri Kandiye seferi baş-ku-mandanlığını îfâ etmekte olan serdâr paşanın reyleri

tercihe şâyân göründü. Bu üç zât, hücumun Vere (Saint-Andre), Yanudî (Bey-tüllahm)', Domuzdamı (Martinengo) tabyalarından yapılması gerekeceği görüşünde bulundular. Bâzıları da Aktepe (San-Demetio) tabyasından hücum etmenin daha iyi olacağı görüşünü ileri sürdüler. Ancak sadrâzam, hakîkaten bir kale demek olan bu tabyaya karşı hücumun, ımihâsırların ilerlemelerini daha ziyâde müşkilâta uğratacağını düşünerek, başka türlü karar verdi. Binâenaleyh şehrin doğusunda, birkaç topun himayesinde bir nükdâr piyade ve süvari bırakılarak, başlıca hücumun, istihkâmın batı tarafından yapılması hususunda bir plân tercih edildi.

Seyyahlar, âsâr-ı atîka âlimleri, lisan âlimleri, coğrafyacılar, şâi-râne hayâllerden hissedar olan lliion hisarlarının, incirli tepelerinin nasıl ciddî surette araştırılmasına kendilerini hasretmiş olmakla umûmun teşekkürlerine hak kazanmışlarsa, gerek uzun müddet devam etmesi, gerek muharebenin maksadı, kuşatanların sayısı, kuşatılanların kahramanlıkları, hatırlanmaya değer olan bu kavga esnasında kullanılan lâğımların miktârıyla eski çağlarda ve asrımızda yegâne olan bu meşhur Kandiye muhasarasının mevkiini gözler önüne koyduğumuzdan dolayı, hakîkî târih dostlarının bizden öylece memnun olması lâzım gelir! Muhasara arazîsi damarlı bir sahadır ki, burada her adımda yer açılıp alev saçar ve kükürtlü yanardağ menfezleri uzaklara tahrîb edici şeyler yayar. Târihimizde hücum ve müdâfaa noktalarının anlatılması gereklidir. Böyle yapılmayacak olursa okuyucu, muhasaranın genel kadrosunu kuşatarnamış olur. Bu noktaların şehrin kurucuları ve müdafileri tarafından şöhret verilen ve hemen hepsi Türkler tarafından muhafaza olunan isimleri ayırdedici özelliklerini bildirmekte olup —eğer her iki müellifi birbiriyle karşılaştırmak itinâsını göstermemiş olsaydık— sadrâzâmın mühürdarı olan Cevâhirü't-Tevârîf müellifiyle Venedik piyade generali olan Kandiye muhasarası müellifi Marquis Ghiron di Villa tarafından yazılan tasvirlerden tanımak imkânsız olurdu.

Vak'aların cereyan tarzının anlaşılması, burada kısa bir topog-rafik değerlendirmeye ihtiyaç gösterir: Kale duvarının sahil kenarında bulunan ve kuzeyden gelen gemicilerin gözlerine en önce görünen kısmı bir kavsini kışıni teşkil eder ve kışınin kavsini de kalenin geri kalan kısmını kuşatır. Solda Umanın müdâfaasına mahsûs bir istihkâm görülür. Liman hakikatte pek geniş olmayıp, nihayet otuz kalyonu, fakat gayet emîn bir sığınak olarak, içine alabilir. Bu duvarların altında mütemadiyen gürleyen deniz, kuzey istikametinde diğeri herhangi bir istihkâmı lüzumsuz bırakmaktadır. Kavsini

yansı, çevresi üzerinde yedi bastiyon ve bir münferit cebheyle üç boynuz tabya, dört küçük ve münferit istihkâm ve bir hilâl tabya ile muhafaza edilmiştir. Bu istihkâmın herbiri zaviye şeklinde tabyalar, şarampoller, enlemesine hatlar, bataryalar, küçük bataryalarla son derece tahkim edilmiş olduğu gibi, bunların altında yeraltında başka bir kale gibi, lâğımçı yolları, lâğım kuyuları kazılmıştır. Şimdi kalenin surlarıyla yedi bastiyonun ve onlara tabî olan ileri istihkâmın bu istikamette teşkil ettikleri yarım dâireyi bırakıp, solda liman kalesi ile başlayarak, yâni doğu cihetini tâkîb edip kuzeye doğru yürüyerek, sonra kuzeyden batıya doğru, deniz kenarında karantinanın karşısında bulunan yedinci bastiyona kadar dönerek uzaklaşalım.

Başlıca hücumlar batıdaki bastiyonlara karşı yöneltmiş olduğundan, bu bastiyonlar bilhassa tarif edilmelidir: Solda deniz kenarında doğu istikametinde yükselen birinci bastiyon Sabionera bas-tiyonudur ki San-Demetrio münferit istihkâmı bunun üzerinde yapılmıştır. Sonra Vetturi bastiyonu gelir ki, bunun üzerinde Palma adı verilen boynuzlu bir tabya görülür. En sonra, en kuzeyde bulunan bastiyon Isâ-Mesîh bastiyonudur. Bu üç bastiyonun arasında ve onlara yakın olarak Saint-Nicolas münferit istihkâmı vardır. Kalenin kuzey ve doğu cihetinde bulunan ve bu defa hiçbir hücumla mâruz bulunmamış olan iki cebhesi bu suretle görülür.

Kalenin şimdi bulunduğumuz kuzey-bati ucundan itibaren deniz kenarına kadar üç perde hattını ihâtâ eden dört bastiyon atılmıştır. Perde hatlarından herbiri küçük bir tabyayı ihtiva eder; diğer üç bastiyondan herbirinin yanında bir ileri tabya vardır; dördüncü ve altıncı bastiyonun yanında boynuzlu bir tabya, beşinci bastiyonun yanında bir hilâl tabya vardır. En kuzey-batıda bulunan bastiyon (tâkîb ettiğimiz sıra ile dördüncüsü), Rodos ve Fa-magosta muhasaralarında şöhret bulmuş olan Martinengo'nun ismini taşırdı. Türkler buna «Domuz Damı» demişlerdi, çünkü mâden siperlerim îcâd ve bastiyonu inşâ etmiş olan hınzırı (domuz yiyici) kâfir, yâni Hrî3tiyan, Müslümanlar'dan birçoğunu damına düşürmüştü. Hâlbuki mevzûbahs olan bu tuzaklar, hendeklerle iün-ferit tabyaların, paralel ve enlemesine hatların, kuyuların, yeraltındaki galerilerin ustaca bir düzenlenmesinden başka bir şey değildi.

Doğudaki bastiyonun ilerisinde yükselen boynuz tabya, Sainte-Marie tabyasıdır. Bu ismin, aralarındaki münferit tabyaya komşu olan bastiyonun ismiyle bir münâsebeti vardır, çünkü her ikisi Bey-tüllahm diye adlandırılırlar. Türkler bunları Yahûdî Tabyası diye adlandırılırlar. Beytüllâhm

bastiyonunun önünde Mocenigo hilâli bulunur. Beytüllâhm bastiyonu ile ondan sonraki bastiyona (Panigra bastiyonu) arkasını vermiş olan küçük ve münferit tabya ile bastiyona bitişik boynuz tabya dahî Panigra ismini taşırlar. Bu ismin «Pantocratora» (Zül-Kudre)den bozulma olması muhtemeldir. Bizanslılar bu sıfatı yalnız Cenâb-ı Hakk'a, yâhud diğer bir düşünceye göre, dünyâyı idare eden Şeytân'a verirlerse de, bastiyona komşu bir kilisede Hazret-i Meryem «Pantacratora» sıfatı ile ta'ziz edilirdi. Türkler bunu hafifçe tahrif ederek, bu bastiyonu «Panigrat» şeklinde isimlendirmişlerdi Yedinci bastiyon, Saint-Andre bastiyonudur. Bu da karantinanın karşısında, deniz kenarında ve bir nehrin denize karıştığı yerde bulunur. Türkler, şehrin anahtarları kendilerine bu bastiyonda teslim edildiği için, adını Vere Tabyası (Teslim Tabyası) koymuşlardı. Bu tabyanın ve Saint-Anıflre ve Panigrat bastiyonları arasında yapılmış olan istihkâmlara paralel olarak cereyan eden küçük bir nehrin uzunluğunca, Türkler evvelce Yeni-Kandiye istihkâmını inşâ etmişlerdi. Sadrâzam bu mevkide ordugâh kurmak istediğinden, muhasaradan evvel o istihkâmı tahrîb ettiler. Osmanlı ordusu Panigrat, Beytüllâhm ve Martmengo bastiyon-larına birden hücum etmek üzere, üç kola ayrıldı. Solda, Panigrat karşısında sadrâzam Yeni Kandiye'nin harabeleri üzerine ordugâh kurdu ³⁶⁷, Rumeli beğlerbeği ile yeniçeri ağası onunla beraberler; merkezde mühtedî Ahmed Paşa'nın kumandası altında bulunan Mısır askeri Beytüllâhm bastiyonuna ve Mocenigo hilâline karşı vaziyet almışlardı. Sağda ve Mocenigo'nun karşısında da Kara Mustafa'nın kumandası altında Anadolu askeri bulunuyordu. Biri Avrupalı, diğeri Afrikalı, üçüncüsü de Asyalı olan bu üç ordu iledir ki, Osmanlılar Panigrat, Beytüllâhm ve Martinengo bastiyonlarını, bu üç bastiyonu ve onlarla beraber Hristiyanlığın Akdeniz'de yükselen en kuvvetli kalesini yıkmaya hazırlanıyorlardı.

Kostantiniyye fethinin ikiyüzondördüncü yıldönümünün girişinden bâr gün önce idi ki, Köprülü Ahmed Paşa, üçyüzelli düşman topunun ateşi altında metrisi açtı (3 Zilhicce 1077 - 28 Mayıs 1667). Üç tabyaya konulan üçer topluk birer batarya, Osmanlı ordusunun ilerleyen kısımlarına yıldırım gibi gülle yağdırıyordu: Adada dökülmüş olan ellialtılık iki top ihtiyat tutuldu. Birkaç gün sonra Osmanlı ordusu, askere şecaatlerini artırıcı sözlerle dolu bir hatt-ı hümâyûn ile Venedik hükümetinin hududdaki

³⁶⁷ Anadolu ve Rumeli askerlerinin buldukları askerî dözen, DapperIn çizmiş olduğu ve esasen pek ibümâmlı olan Kandtye muhasarası planında aksettirilmiştir.

Cattaro şehrinin bir zelzele ile baştanbaşa harâb olduğu haberini aldı (19 Zilhicce 1077 - 12 Haziran 1667). Asker bunu hayra alâmet saydı.

Yaz başında, başkaptan Morosini, Kandiyeye karşısındaki Standia adasına geldi; onun gelişi her iki taraftan ilk lâğımın ateşlenmesiyle selâmlandı. Sekiz gün sonra, yardımcı filolar, yâni duacı Bichi kumandasındaki Papa filosu, komandor del Bene emrindeki Malta filosu, Standia sularına demir attılar. Lâkin bunların reisleri ne asker çıkarmaya, ne de kuşatanları dehşete salabilecek başka herhangi bir düşmanca harekete karar verebildiler. Altı kadirge ile gelen Sivas beğlerbeği, Türk ordusunun merkezi ile birleşti; sabık Budin Vâfisi Hüseyin Paşa, Anadolu fırkasına iltihak etti. Defterdar Paşa, ordugâh yakınındaki Katırcıoğlu Konağı'nı Venedikliler tarafından gönderilen görüşmeye memur iki kâtibi kabul etmek için hazırlamak üzere emir aldı. Lâğım ve ocakların ateşlenmesi aralıksız devam ediyordu. Bütün muhasara, tarraka ile patlayıp uçan lâğımlarla takviye edilmiş piyade ateşlerinden ibaret idi ve bunların yek-âhenk gulguleleri bâzı hâdiselerle nadiren kesilirdi: Bu hâdiseler de Osmanlı ordusuna Valide Sultân tarafından gönderilen mektup ve hediyelerin, öteki tarafa Doc tarafından mevki kumandanına gönderilen övücü mektupların gelişi idi ³⁶⁸.

Osmanlıların târihinde Malta'nın tahliyesi ve Szigeth'in düşmesiyle meşhur olan 8 Eylül târihine kadar kuşatanlar tarafında yüzelli iki ve kuşatılanlar tarafından yüzsekseniki lâğım ateşlenmiş-ti. Bununla beraber sadrâzâmın en şiddetli hücumlarının hedefi olan Panigrat tabyasa bu türlü sarâkntılara mukavemet etmişti. Ancak yedi hafta sonra idi ki, Türkler ilk defa olmak üzere, tabyanın üstüne beş bayrak dikmeye muvaffak oldular. Lâkin herbiri yetmiş varil barutu, ihtiva eden üç lâğım havaya uçtu, bayraklarla onları dikenlerin arasına dağıldı (29 Cumâdelevvel 1078 - 16 Kasım 1667). O gün kuşatılanlar ilk defa olmak üzere istihkâmların dışına, ölü veya esîr olan düşmanlarının kesilmiş başlarını fırlattılar. Ondört gün sonra kuşatanlar, dört lâğımın bir anda ateşlenmesinden sonra, bir hücumda bulunarak, bunda üç general, yâni yeniçeri, cebeci (silâhçı), serdengeçti ağalan telef oldular ³⁶⁹. Kaledelikler çekilmeye mecbur olarak, Martinengo tabyasında siper aldılar. Osmanlı müverrihi bu millet tarihçilerinin Hristiyanlar'dan bahsederken mu'tâd olan nezâketleriyle ilâve

³⁶⁸ Viaggi di Vüal'nın târihinde, s. 145 ve 250. bunlardan ikisi kayıtlıdır.

³⁶⁹ Râşid. Cevahir. Villa, (s- 283), Türkler'in zayıatını lâğım ateşine atfeder. Ancak Brusoni'nin (kitap: XXXIII, s. 201) tafsîlâtı şekilde anlattığı hurûc hareketinden bahsetmez.

eder ki: «Domuzlar damlarına girerken dört baş kesildi»³⁷⁰.

Sekiz gün sonra sadrâzam, muhasara ile çalışmaları, bütün kış boyunca tâtil etti; bununla beraber henüz metrisleri terketmedi (1 Cumâdelâhir 1078 - 18 Kasım 1667).

Altı buçuk ay zarfında 20000 kantar barut yakılmış, 8.000 asker telef olmuş, 400 yeniçeri muharebe edemeyecek halde kalmıştı. İki Rumeli beğlerbeğinden biri tabîî ölümle vefat etmiş, diğeri İslâm dîni uğruna muharebe ederken zayi olmuştu. Mısır beğlerinden biri maktul ve diğeri esîr düşmüştü; yeniçeri ve silâhdâr ağaları muharebe meydanında kaldılar, ölüm, Osmanlı askerinin aşağı sınıflarında, olduğu gibi kumandanlar arasında dahi birçoklarını ajıp götürdü.

Hanya'da bulunan kapdân Kaplan Paşa, Kandiye'y© çağırıldık Kış sonuna kadar Kandiye önünde oniki gemi yatması kararlaştırılıp, donanmanın geri kalanı İstanbul'a döndü. Venediklin iki kâtibi .Giavarino ve Padavino —ki askeri, muhâsırlann tabyalar üstüne sancak dikmeye muvaffak olduklarından sonra, kalenin teslimine mezun olduklarına inandırmak için vezîr-i âzam tarafından alikonulmuşlardı— gizlice îdâm edildiler. Bundan maksat ise, şüphesiz ki Panigrat tabyası üzerinde bayrakları dalgalanmışken Kandiye'-nin teslim olmadığını gören Osmanlı ordusuna, Venedik müzâkere memurlarının yalancılıklarının cezasına uğradıklarını ikna etmektir. Bununla beraber Köprülü Ahmed Paşa, bundan dolayı kendisine yönelebilecek şüpheyi ortadan kaldırmak için, kendi kalemiyle Venedik Doc'una yazdığı mektupta, Giavarino hastalıktan hayâtı terketmiş gibi, onun yerine başka müzâkere memurları gönderilmesini bildirdi³⁷¹;

Şiddetle yağın kar ve yağmurlar metrisleri bastığından, sadrâzam, ocak ayı ortalarında çekilip, ancak muhafazasının dört günde bir nöbetle aşağıdaki şekilde tevdi kararlaştırıldı: Birinci gün 1.000 segbân ile kâhya, ikinci gün sancak-beğleri, üçüncü gün timâr ve zeâmetli süvarilerle Rumeli

³⁷⁰ Hıristiyan tarihçileri de Müslümanlar hakkında pek nâzikçe dil kullanmazlardı: Domuzların damlarına-girmelerinden bahsedilmesi tabyanın adının Domuz Damı» olmasındandır. (Mütercim)

³⁷¹ Fâzıl Ahmed Paşa'nın bu mektubu Râşid târihinde vardır, s. 186-188. Sadra zam paşa, bunda, İstanbul'da mukîm olan elçinin sulh müzâkeresi için orduya gelirken yolda hastalanıp öldüğü gibi, onun yerine gönderilen elçinin de (iki değil, bir) mukaddema «Allah'ın emriyle» fevt olarak husûsî bir mektupla durumun bildirilmiş bulunduğunu yazdıktan sonra, öte tarafta sulha râğbet olunursa İmkânını ifâde için bu defa dahi, fevt olan elçi Carun-ya'nın (veya Carunyan'ın) adamı Marco ile işbu mektubun gönderildiğini bildiriyor. Elçinin Köprülü tarafından idam olunması Venedikliler'in uydurması olsa gerektir, özellikle ki. sadrâzam, Ölmüş olanın adamını gönderiyor. Eğer elçi îdâm olunmuş olsaydı, vak'anın şahidi olan dahi ortadan kaldırılırdı- (Mütercim)

beğlerbeği, dördüncü gün yeniçerilere kumanda eden kul kâhyası, muhafaza edecekti (1 Şâbân 1078 - 16 Ocak 1668).

Venedik ordusundan Osmanlılar tarafına geçenler sadrâzama, denize nazır istihkâmın iki ucuna bataryalar konularak kakde-kilere yiyecek ve asker getiren gemilerin Kandiye limanına girmelerine bir dereceye kadar engel olunabileceğini açıkça göstermişlerdir. Bununla beraber Türklerin Kızıltabya dedikleri Sabionera tabyasının karşısında, deniz istihkâmının ucunda bu cihete doğru bataryalar kurduğu gibi, Saint-Andre tabyasının yâhud —şüphe yoktur ki, tabya yakınında denize kansan nehrin kabarmasından dolayı sık sık feyezan sebebiyle— Türklerin Gollük adını verdikleri tabyanın karşısındaki batı ucuna da keza bataryalar koydurdu.

Sabionera önünde toprak bir cihetten kumlu ³⁷², bir cihetten taşlık olduğu ve bundan dolayı orada metris açmak kaabil olmadığı için, çalı ve sepetlerle dört şarmpol, yâhud daha doğrusu tabya yapıldı ki, bunların birbiriyle karşılıklı olan ateşleri, limana girmek isteyen gemilere isabet edebilirdi.

Saint-Valentin günü beyaz bayrakla bir mükâleme memuru ortaya çıktı: Umûmî kapdân Morosini tarafından sadrâzama yazılmış bir mektubu taşıyordu. Bu Venedik kumandanı Venedik'e bir ulak gönderilmesinden doğacak gecikmeye yer kalmasın diye derhâl müzâkereye girişilmesini teklif ediyordu (1 Ramazan 1078 - 14 Şubat 1668). Bu mektuba cevaben sadrâzamanın taraf-ı şahaneden murahhaslık hususunda tam yetkiyi hâiz olup umûmî kapdân da kendisi gibi adayı ve kaleyi tahliye etmek hususunda tam yetkili olmadıkça müzâkereye girişemeyeceği bildirildi ³⁷³.

Hanya'dan Osmanlı ordusuna yapılan ve Kandiye yakınındaki yolların taşlık olması cihetiyle pekçok müşkilâta uğrayan muvasalanın kolaylaştırılması için kaleden dört saat mesafede bulunan Ça-nak-Liman (Saint-Pelage) bir palanga ile tahkim olundu. Lâkin Venedik proveditörlerinden Lozenzo Cornaro, Osmanlı ordusunun beklediği kafilelere engel olmak için, yedi kadırğa ile liman girişinde bekliyordu ³⁷⁴. Bu

³⁷² «Crebanoso.. Brusoni, kitap: XXV, s. 231.

³⁷³ Râşid. Kâtib Cavalli Giovanni Petro'nun cevâbi. Morosini'nin mektubunda —ki orduda olan kendi adamlarına yazılmıştı— «Sadrâzamanın Venedik'e mektup yazdığı işitildi; sulh hakkında olmalıdır; biz de sadrâzam kadar değil-sek de mezuniyetimiz pek az değildir» denilmişti; Venedik memurunun R&-şid'e kayıtlı olan mektubu bunun cevâbidir. Sadrâzam «Osmanlı memleketlerinde biraz yer almak veya vermek iktizâ ederse ben mezunum; generalin de Cumhur'dan mülk ve kale vermeye mezuniyeti varsa müzâkere ederiz, dediğini tebliğ ediyor. Râşid Morosini'yi «cenerâM derya», Venedik memurunu da «Cevan Pedro» diye isimlendiriyor. (Mütercim)

³⁷⁴ Brusoni, kitap: XXIV, s. 216. Râşid, üç. de-firkateyn bulunduğunu zanneder.

duruma çâre bulmak maksadıyla, sadrâzam, Res-mo'da demir atmış oniki harb gemisinden bir filo kumandasında bulunan Memizâde Mehmed Paşa'ya yelken açması emrini verdi. Me-mizâde Mehmed Paşa, filo tayfalarının ancak kadırgalardaki esirleri zabt etmeye güçleri yettiğini, fakat bir miktar yardım gönderilirse verilen talimata uygun hareket etmek üzere harekete geçebileceğini cevaben bildirdi. Sadrâzam derhâl Anadolu beğlerbeği Halîl Paşa kumandasında 1.200³⁷⁵ adam gönderdi. Bundan haberdâr olan Morosini —Çanak-Liman'dan bir saat mesafede bulunan Fodella³⁷⁶ limanına geceleyin yiyecek yüküyle girecek olan— oniki Türk kadırgasına karşılık olmak üzere 600 Fransız ve İtalyan ile kendi muhafızlarından birkaç takım askerle doldurulmuş üç çekdiri gönderdi (8 Mart 1668). Venedik kadırgaları 20*yi buluyordu. İki filo, birbirlerine karşı durdukları zaman gece olmuştu. Tecrübeli gemici olan Memi Paşa, kuvvetini anlamaksızın düşmana hücum etmemesini Halîl Paşa'ya ihtar ettiyse de, te'sîr ettiremedi³⁷⁷. Meşhur Türk korsanlarından Durak Beğ, evvelâ Polani'nin kâdırgasıyla üstün bir şekilde harb ettiyse de, Morosini yetiştirdi ve Türk gemisinin üzerine su yüzünden meş'aleler atarak, Durak Beğ'in vefatından sonra gemisini esîr etti. Memi Paşa denize gömülmüştü³⁷⁸; Venedikliler, Durak Beğ'in gemisinden başka beş Türk kadırgası zabtederek, Res-mo'ya yalnız yedi gemi dönebildi. Venediklilerin aldıkları 400 esîrin içinde Kıbrıs ve Navarin beğleri ile Mustafa Beğ ve Halîl Paşa'nın çavuşu vardı. Ölüler arasında da, Memi Paşa ve Durak Beğ'den başka, Komorn beğlerinden ikisi bulunuyordu. Osmanlı esirleri ile bayrak ve sancaklarını taşıyan bir gemi Venedik'e muzaffer bir şekilde girerek, Cumhur, umûmî kapdân Morosini'ye «şövalye» unvanı ile mükâfat verdi³⁷⁹.

³⁷⁵ Çünkü Mehmed Paşa her gemi için 100 cengci istemişti- (Mütercim)

³⁷⁶ Osmanlı müverrihleri, yeniçerilere verilen ekmeğe imlâsında «Fedûle» yazarlar.

³⁷⁷ «Guidava auesta squadra Durakbeg Corsaro famoso.» Brusoni, (kit: XXIV, s. 216) hatâ ediyor; çünkü başkumandanlık Halîl Paşa'ya, filo kumandanlığı Memi Paşa'ya aitti. Râşîd, fakat doğruluğu söz konusu olmaksızın, yazar ki. Durak Beğ bastarda, yâni umûmî kapdânın1 amiral gemisiyle harbetenis-tir; hâlbuki onun harbetüğü sefîne, Nicolas Polani'nin gemisi idi. Hakikat, ancak iki ifâdenin karşılaştırmasıyla anlaşılır.

³⁷⁸ Memi Paşa, mütercimin bundan sonraki şerhinde görüleceği üzere, batmadı

³⁷⁹ Durak Beğ'in çekdirisi düşmanın bastardasına (Hammer'in tashihine göre Polani'nin gemisine), çatdı; içindekileri kılıçtan geçirmeye başlayıp birbirine kattı- Lâkin gördü ki, levendlerden kimse kalmadı, serasker Halil Paşa zorla filikasına bindirip: «Paşa kardeş, sen askerinin başı bulundun; beyhude telef olma; çünkü işten geçti, bu gemiden hayır kalmadı, diyerek gönderdikten sonra, kendisi şehîd oldu. Memi Paşa, beş çekdirmeden ümit keserek kalan yedisini aidi, güçlükle kurtuldu. Durak Beğ'in şehâdetinden sonra düşman onun gemisini yedeklemişti. Kara Mehmed isminde bir kahraman cebhânelige saklanmış, tstindiya limanında Venedikliler şenlik ettikten sonra gemiyi seyretmeye gelmişlerdi. Kara Mehmed cebhâneliği ateşe verdi; çekdiri, yanında duran bir kalyon, içinde bulunan o kadar düşman felekleri dolaştıktan sonra yere düştüler; o celâdet sahibi düâver* gaza ile şehâdetle rızaklandı. (Venedikliler ve onlara bağlı olarak Hammer bundan bahsetmez.) Sadrâzam harb seslerini işiterek Fodola limanına gelmişti. İki gün sonra

Osmanlı ordusunda 20.000 kişi kalmıştı; bundan da yalnız 14.0001 harbe muktedirdi. İmdada ihtiyaç, günden güne müstaceliyet arze-diyordu. Nihayet İzmir'den pek uzak olmayan Giropetra'ya, 1.000 yeniçeri taşıyan on firkateyn geldi. Donanmanın diğer gemileri de yeni asker getirdiler: Cem'ân 5.000 yeniçeri ile Mısır askerinden alınmış 1.000 seçme savaşı.

Dük de Savoie'nin Venediklin imdadına göndermiş olduğu Marki di Villa —kî Panigra tabyasının en cesur müdâflerinden biriydi— geri çağrıldı; ona halef olmak üzere bir Fransız, yâni Marki Saiute AndrS Montbrun gönderildi (Mayıs 1668).

Diğer taraftan sadrâzam muhasara toplarını ikmâl işiyle uğraşıyordu. Girit'te dökülen büyük çapta 20 toptan ve 10 havandan başka, düşmanın kaleden atıp da kendisinin ihtimamla toplatmış olduğu 30.000 güllenden istifâde edebilmek için, Venediklilerin çapında toplar döktürdü. Memnuniyetini belirtmek için de top dökücülerine oniki kaftan, oniki şalvarlık çuha, bir kese akçe dağıttı. Yeniçerilerden 200'ü, lâğım ağızlarını beklemek üzere, günde 10 akçe ulufe ile serdengeçti yazıldı. Bunların ve Mısır askerinin ağaları kaftan aldılar. Defterdar, orduya gelen 500 lâğımcı ve köprücüyü an'anevî usûl gereğince yoklama etti. Berberiyeye hükümetlerine gönderilmiş olan Mehmed Ağa, paşaların cevâbını getirdi: Tunus mutasarrıfı Mehmed Paşa, harb techizâtıyla on gemi gönderiyordu. Tarablus mutasarrıfı Osman Paşa on gemi ve Cezayir mutasarrıfı İsmâil Paşa, Fransızlar aleyhine yapmakta olduğu muharebe ne kadar gemi göndermesine müsâade ediyorsa o kadar göndereceğini vaad ediyorlardı. Kapdân Kaplan Paşa, donanma ile Fodella limanına girdi.

Yaz mevsimi girdiğinde, Haziran nihayetine doğruydu ki, muhasarada mes'ûd neticenin belirtileri olan yeni faaliyetler görüldü. Osmanlıların ilk güllelerinden biri Kandiye generali Bernardo Na-ni'ye ³⁸⁰ isabet etti ve kapdân paşanın bir mektubu, Nio taraflarında —Osmanlı müverrihlerinin o zamanki Venedik korsanlarının en meşhurlarından biri olarak gösterdikleri— şövalye Giorgio Maria Vitali üzerine zafer kazanılarak, şövalyenin de bu muharebede öldüğü haberini verdi ³⁸¹. Maktulün galibi

Resmo'dan Memi Paşa'nın kâğıdı gelerek yedi gemi kurtulduğu anlaşıldı; müteakiben Halfl Paşa gelerek: ■Sultânım, kabahat bendedir! Üzerimize düşman gemileri geleceğini bir saat önce nöbetçilerimiz haber verdiler; zafer inancıyla ve çekinmeksizin muharebeye girişip kötü tedbirle bu hasara sebep oldum- dedi ve af ile muamele gördü.» Râşld'den telhis, s. 195-197. (Mütercim)

³⁸⁰ Brusoni bu vak'anın 22 Hazirân'da olduğunu yazar; lâkin Râşid*e ve Cevâ-hir'e göre, 7 Muharrem (17 Hazirân)'dir.

³⁸¹ Kapdân Paşa'nın bu ceng hakkında serdâr-ı ekreme verdiği tafsilâtın hulâsası: «Bu bendeleri Sakız'da İken Zilhicce'nin yirmibeşinci günü Bozcaada'dan bir şayka gelip Corco'nun üç kalyon ve onyeddi

olup yırtıcı bir hayvandan benzetme yoluyla ismini almış bulunan kapdân (Kaplan) Mustafa Paşa, Leros adasında bdr tabya yapmıştır ki, onun kitabesi Venedik seyyahları yâhud başkaları tarafından alınarak Milano âsâr-ı atîka müzesine konulmuş ve adanın, yapanın isimlerini, fethin târihini (15 Hazîrân 1668) ³⁸² belirtmiştir. Papa IX. Clement'in yeğeni Hospigliosi kumandasındaki rûhânî şeflere ait kadırgaların gelişi, Venedik deniz kuvvetlerinin uğradığı mağlûbiyeti hiçbir şekilde tamir edememiştir. Çünkü, bu gemilerde yardımcı askerler yerine —sözde Sultân IV. Mehmed'in biraderi— Dominiken papası Pad-re Ottomano'dan başka kimse yoktu. Hacı dolu olan ve Girit seferine sebep bir Osmanlı gemisinde esîr edilen ve Sultân îbrâhîm'in çocuklarından birisi olmak iddiasında bulunan bu adam, muharebenin sonuna doğru Girit adasında ortaya çıktı. Lâkin bu mânâsız mevcudiyeti, vak'alar için, Venedik'in menfaatlerine daha müsâid bir cereyan tarzı verememiş, kendisi de umûmî hây ü hüy arasında unutulup gitmiştir.

Hazîrân'ın II'inde sadrâzam metrise döndü ve her iki taraitan lâğım ateşi başladı (2 Muharrem 1079 - 11 Hazîrân 1668). Geçen se*-ne dokuz ay zarfında atılan lâğımlar 1.200'e varmıştı. Adada oidu-gâh ittihaz etmiş olan askere 1.000 Mısır askeri, 8.000 yeniçeri, 1.500 cebeci, 1.000 topçu, 1.000 koprücü ³⁸³ ve lâğımçı, 500 şamlı, 4.000 sipâh ve silâhdâr serdengeçtisi iltihâk etmişti. Keza 20.000 kantar barut, 15.000 kumbara, onaltı okkadan otuz okkaya kadar 40.000 gülle, 20.000 el kumbarası, 600.000 torba katran, zift, nefit, mismâr, âletler, kereste, hâsılı muharebe için gerekli her türlü eşya gelmişti. Bir top beş-'altı yüz defa atılırsa falyası bozulup yeniden dökülmeye ihtiyaç gösterdiğinden ve muhasaranın başından beri topların bâzıları bu kadar atıldığından, bunlar adada inşâ edilen tophanede

firkateyn ile Midilli adası karşısında Yunda adasına geldiğini haber verdi. Derhâl yanımızdaki otuzbeş gemi ile Midilli'ye yönelerek ilk önce Mağrib Tarablus gemilerinden Kesendire ve Selanik semtlerine tâyin ettiğimiz alta kalyon ile düşman toplaşırken, kulunuz donanma gemileri ile Midilli adasında bulunan Zeytinburnu'ndan çıkıp düşmana karşı yürüdük. Corco'nun yedeği ve iki kalyonu bizimle cenge başladı. Tarablus gemileri de cenge girdi. O gün akşama ve gece sabaha kadar muharebe ettik. Akşam üstü Corco mürd oldu. Sabahla beraber Corco'nun kalyonunu zabtettik. Yüz onsekiz esîr tuttuk ve yüz otuz dört müslüman esiri kurtardık. Corco'nun yedeği ceng esnasında kaçtı. Tarablus gemileri dahî bir Venedik kalyonunu tuttu. Yüz elli kadar esîr ve kalyon içindeki toplar ile âletler alındıktan sonra, o gemi top darbından gark olmuştur ki, üç fenerli kalyonu. Corco'nun gemisinde onattı kese gurusu bulunup bu akçe ve otuz nefer belli baş esîr rikâb-ı hümayûna gönderildi.» Râsîd, c. 1, s. 203. (Mütercim)

³⁸² İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphânesi'nde Rangun eh/azılan arasında şu isimde bir eser vardır: Vlaggio del Generalssbno di mare fl Cav. Vhi. Ros-pipüosi Il soccorso di Candia (Deniz Kumandanı Rospigliosi Cenahlarının Girit Adasına Yardıma Gidişleri). Lâkin, ancak 1669 senesinden başlar ve gemi üzerinde yazılmış bir günlükten başka birşey değildir.

³⁸³ Râsîd'dç «puldâr» ,(Pul.f farsçada köprü).

yenilendiği gibi, yeniden yirmi kadar havan döktürüldü. İstanbul'da Kâğıdhâne'nin çamuru darbimesel hükmünde idi ve nerede top dökülecek olsa bu çamurdan tedârik etmek lâzım geldiğinden, kışın orada ne kadar çamur toplanmışsa getirilerek kullanıldı. Bu çamurun şöhreti o dereceydi ki İstanbul'a gelen Fransız, Felemenk, İngiliz, Ceneviz, Toskana ticâret gemileri, geceleri sandallarını Kâğıdhâne'ye göndererek çamur alır ve safra gibi gemilere doldurup götürürlerdi.

Altı gemiden mürekkeb Tarabluş-ı Garb filosu, Giorgio Vitali donanmasının mağlûbiyetinden sonra, başka bir büyük gemi daha alarak bu sırada Girit sahillerinde Mateîla'ya (Matle?) demir attı. Bütün kapdânlar hil'at ile taltif olundular. Bunlar yiyecek almak ve Tarabluş'a dönmek için ruhsat istemek üzere gelmişlerdi; lâkin gemileri için gerekli 4.000 okka sâde yağ, 4.000 okka zeytinyağı, 1.000 okka sirke, 3.000 kile buğday, 1.000 okka donyağı ile lüzumu kadar peksimet verilmek üzere, İzmir kadısına ve eminine hitaben ellerine emirler verildi, Cezayir gemileri ile birlikte Giropetra taraflarında dolaşmaları tenbîh olundu³⁸⁴.

Yukarıdaki tafsilâttan anlaşılır ki, şimdiye kadar muhasaranın bütün mesaîsi şehrin doğu tarafı ile Panigrat tabyası üzerine hasredilmişti. Artık buraları harabe yığınının ibaretti. Bu sene Müslümanların hücumu, deniz kenarındaki istihkâmlar üzerine, yâni kuzey-doğudaki Sabionera tabyasıyla kuzey-batıdaki Saint-Andre tabyasına yöneltildi³⁸⁵.

Barutlu lâğım ve el kumbaraları uçar, patlardı; «muganniyeler³⁸⁶ ve içi boş toplar gümbür gümbür gülleler atar, Osmanlı ordusunun bu korkunç ve dâimi top mızıkası arasında, bazen bir zil darbesi gibi 70 varil ve belki daha ziyâde barut dölü bir lâğımın yâhud —Saint-Andre Kilisesi yakınında olduğu gibi— bir barut mahzeninin ateş almasından doğan tarraka iştilirdi.

General Cornaro Saint-Andre stratejik mevkiini, Kandiye dukası unvanını hâiz general Battaglia da Sabionera tabyasını savunuyorlardı. Kandiye dukası bir hurûc hücumunda maktul düştü. On-beş gün sonra da cesur Alman muharibi Baron von Frisheim telef oldu. Ondan evvel Baron

³⁸⁴ Râşid'de «Perepetre ve Martella ve Cucuda» denilmiştir. Giropetra, Türkçe Ferepetre'den hazma, olsa gerektir; diğerleri bilinemedi. (Râşid'de «Matle ve Cûcûh.dir; «MaUe.yı Haramer evvelce «Matella» şeklinde yazmıştır.)

³⁸⁵ Brusoni, XXIV. Kitabının nihâyetinde, şehrin 1668 yazındaki muhasarasını pek kısa nakleder. Fakat XV. Kitabında cereyan eden durumların tafsilâtım bildiren iki rivayet kaydeder ki, Osmanlı müverrihlerinin ifadeleri ile birleş-tirilirse, Kandiye muhasarası hakkında bir cilt ortaya çıkar. Reis Rami Efen-di'nin İnşâ'sında dahî asker! vak'aları anlatan, sadrâzam tarafından musâhib paşaya yazılmış, mektuplar vardır ki, 124'ten 134 numaraya kadar gider.

³⁸⁶ Bir nevi büyük top. Velius bunları «contatrices. (uganniye) diye isimlendirir

von Degenfejd ile riyâseti-i ruhaniye (Papa kuvvetleri) generalliğiyle gelmiş olan Marki Francesco di Villa şerefli bir ölüme mazhar olmuşlardı ³⁸⁷. Bunlarla birlikte Venedik asilzadelerinden birçoğu ve özellikle Balbi, Badoero, Barbaro, Pisa-ni, Grimaldi, Cornaro öldüler yâhud yaralandılar. Fransız markisi Montbrun da ayrıca. Kuşatanlar, birçok hatt-ı hümayûnların gelişiyle bir kat daha teşvik olundular. Gerçi bu mektuplar, kâtibler tarafından kaleme alınıyorlarsa da. Pâdişâh tarafından bizzat kendi eliyle üzerine «Mucibince amel oluna» ve ekseriya «Efendimizin emr ü fermanına göre yazılmıştır» sözleri ilâve olduğundan, Pâdişâh'ın eliyle yazılmış emirler gibi telâkki olunurdu. Sadrâzam metrise gireli ondört gün olmuştu ki, bir hatt-ı hümayûn geldi. Bunun kenarına Pâdişâhın eliyle şu mealde bir fıkra yazılmıştı:

«Hatt-ı hümayûnum mucibince amel olunsun; inşaallah ümmet-i Muhammed karîben Kandiye zafer ve fethi ile şâd olur. Cenâb-ı Hak müyesser ederse yakında ben dahî gelip İslâm gazileri olan kullarımla beraber olacağım. Hudây-ı Müteâl avdetinizden evvel maksadınıza nail etsin, gece gündüz duam budur.»

Aralık ayında Pâdigâh'ın kısa bir mektubu bir Venedik elçisinin şehre geldiğini ve gelecek sene bu kadar kuvvet sarfederek muhasarada devam edilemeyeceğini sadrâzama haber verdi ³⁸⁸. Sadrâzam üç gün şiddetli ıztıraplar içinde kaldı. Dördüncü gün, muhasara çalışmalarına dâir Pâdişâh'a olan arızasından başka kaymakama, müftîye, musahibe, silâhdâra, vaiz Vâni

³⁸⁷ O Marches Francesco Villa noovo Sargente generale delle Trnppe pootifice, s. 225.

³⁸⁸ Bu defa Kandiye fethinin te'hîr edilmesine ramak kalmıştı; Venediklüler'in elçi gönderdiklerine ve Pâdişâh ile sadrâzam arasında vuku bulan mektuplaşmaya dâir Râşid'in ifâdeleri aşağıya Özetlenmiştir: «Cümâdeluhrâ (1079) başlarında kale tarafından beyaz bayrakla bir firkate geldi- Serdâr, kalenin tes-lîm edileceğine dâir olmadıktan sonra, söz ve mektup kabul olunmamasını emretmiş olduğundan ve gelen adam elinde mektup varsa da içindekiler hakkında malûmatı olmadığını ifâde ettiğinden, firkate geri gönderildi. O sırada bir hatt-ı hümayûn geldi ki, bunda: «Bihamdillâhi Teâlâ Yenişehir'e dâhil oldum- Venedik elçisi de Yenişehir'e yakın bir yere gelmiştir; henüz rikâbima yüz sürmedi. Benim lalam, ne dersin? Ne cevap verelim? Eğer aklın kale fethini keserse kaleyi elçiden isteriz ve eğer bir sene daha kale ile ceng olunursa asker, cebhâne, şâir alât ve mühimmat yetiştirmeğe meftnleket âciz olmuştur. Bu hususta bir iki kimse ile görüşüp bir gün önce (bir an önce) cevap yaz» denilmişti. Sadrâzam kederlendi. Rikâb-ı hümayûna gönderdiği tel-hîsde ve şeyhülislâma, kaymakama, silâhdâra, musahibe, vaiz Vâni Efendi'ye mektuplarında, «Gelen elçide kaleye müteallik söz varsa ne güzel! Ve illâ yerinde otursun (Aksi takdirde yerinde dursun). Kalenin iki tarafından üçyüz zira* kadar yer yıkılmıştır; kale ile aramızda ancak on kulaç yer kalmıştır. Bu kadar kulaç yerden parmaklıkları, domuz damlarını, lâğımları, püskürmeleri geçtik; daha on kulaç içeri gidilirse kale bizimidir; biraz köprücü azbği ve askerde yorgunluk olmasa on günlük işimiz kalmıştır. Fakat bunun için vakit tâyin etmek olmaz. Kale öyle bir haldedir ki saaW>e-saat Allah'tan fethini ümîd ediyoruz. Düşmanın parasına yâhüd münafıkların sözlerine bakılmasın! Pâdişâhımızın mu'temed bir adamı gönderilsin de kalenin rie halde olduğunu görsün. Elciye hemen merde© cevap verilmelidir.» Fâzil Ahmed Paşa Giri'tin fethini tavsiye etmiş değildi; fakat yirmibeş sene çalışıldıktan sonra düşünülerek ve gayret gereği olarak böyle yazmak, böyle davranmak gerekirdi. (Mütercim)

Efendi'ye kâğıtlar yazarak üçyüz zira' duvarın yerle bir edilmiş, kuşatan kuvvetlerin dahilî istihkâmlara en fazla 10 zirâ'lık yerde bulunmuş olduklarının zât-ı şahaneye arzını bilhassa rica ediyordu. Bu kadar istihkâmlar, tabyalar alındıktan, bu kadar batlar ve şarampoller geçildikten, bu kadar geniş arazî üzerinde bu kadar çok barutlu lâğımlar ve lâğımlara karşı zafer bulunduktan sonra. Cenâb-ı Hakk'ın, henüz kalan 10 zirâ*lık yerin zabtını müyesser edeceğini ve takdim olunacak parayı veyâhud yalan sözlere aldanmaması gerekeceğini ve ordu kumandanının kışı metrisde geçireceğini ilâve ediyordu.

Bu mektup te'sîrini gösterdi. Müzâkeresini yukarıda yazdığımız Molina, sadrâzam ordugâhına gönderildi. Elçi, Yenişehir'de Kan-diye'yi terketme konusunun yetkisi dâhilinde olmadığı gibi, o zamandan beri yeni tâlîmât da almadığını ve yalnız Türkler'e Kan-diye'nin öte tarafındaki dağları terketmeye ve bir de senelik vergi vaadine murahas olduğunu söyleyerek, Köprülü'yü te'mîne çalıştı. Ahmed Paşa Molino'yu ordugâha getirterek ihtiramla kabul etti ve kendisine, selefleri gibi, Katırcıoğlu çiftliğinde yer gösterdi ³⁸⁹. Köprülü iyi biliyordu ki, elçi Kandiye'yi tahliye ettiremezdi. Lâkin sipâhî ve silâhdârlann ileri geri konuşmalarını bastırmak için elçinin ordugâhta bulunmasını gerekli görüyordu. Bunlardan beşyüz kadarı muharebenin uzamasından bıkkınlık getirerek, sadrâzamin otağı etrafında gürültüyle toplanmış ve Köprülü'yü paralamak niyetinde bulunmuş idiler. Yeniçeri ağası, kul kâhyası, Rumeli beğlerbeği, nümayişe dâir Köprülü'den aldıkları malûmat üzerine, en sâdik askerleri ile gürültü yapılan yere gelerek fesad çıkarmak isteyenleri değnek darbeleri ile def ettiler. Sadrâzama, bu işe ehemmiyet vermemesini ihtar ederek, Köprülü Mehmed Paşa'nın dört-beş bine kadar kırdığı bu alçakların âdetlerinin böyle olduğunu, İstanbul'dan ulufe terakkîsiyle kaydedilen serdengeçtülerin ve Hristiyan köprü-cülerin, yeniçeri ve sipahilerden daha çok iş gördüklerini, bu fesad-çı takımının kâtiblerin ve çavuşların himayesine sığınarak ve günde seksenden yüzyirmi akçeye kadar ulufe alarak, defalarca denendiği üzere, hazîneyi tahrîb ve Deviet'î mahv etmekten başka birşeye yaramadıklarını ilâve ettiler.

Yeni para teklifleri arzetmeye gelen Venedik müzâkere memuruna sadrâzam şu cevâbı verdi: «Biz tacir değiliz, bizim yetişecek paramız var ve Kandiye'yi hiçbir fiatîa bırakmayız,»

³⁸⁹ Molino ile sadrâzamin muhaberesi, Râşid'de kısmen zikredilmiştir (s. 218-220). Lâkin CevâhırBt - Tevârihle Hoüno*mnı yalnız sadrâzama değü, Pana-yottt'ye yazdığı mektup da tamamen yazılmıştır.

Bununla beraber muhasara kış ortasında da devam etti. Bilhassa bahar başında ve yeni imdâd geldiğinde idi ki, tekrar kanlı manzarasını aldı; muhâsırlara karşı en şiddetli savunmada bulunan tabya, Sabionera tabyası (Kızıl Tabya) oldu. Orada Venedikliler'in havaya uçurdukları 200 kantar barutluk bir lâğımın dehşet verici patlaması muhafız ve topçuları gökyüzüne kaldırarak, yer kazanmak üzere bulunan yeniçerileri ric'ate mecbur etti (28 Şevval 1079 -31 Mart 1669). Ateşlemenin kuvveti ile Sabionera önünde yapılmış ve mazgallarla, top ve kumbara kabul etmeyecek örtülü sütunlarla takviye edilmiş olan defterdar paşa tabyası ve (lâğım açıldığı anlaşılacak defterdarın evvelce çekilmiş olması dolayısıyla) içindeki ancak 20-30 tüfekçi berhava edildi (Zilka'de başları). Sabionera tabyası ile San-Demetrio tabyası (Avrat Tabyası) arasında 500 ?.irâ' uzunluğunda ve 200 zira' genişliğinde yekpare bir kaya vardı; kaya üzerinde metrisler yapılamayacağı zannolurken, sadrâzâmın casusları ³⁹⁰ kale içindeki düşmanın kaya içinde açtıkları metrislerin altına, altı aydan beri lâğım kazmakta olduklarını haber verdiler ve bunun üzerine serdâr-ı ekrem beş-altı yerde üç kulaç yekpare kuyular kazdırdı. Kayanın altının kumsal olduğu anlaşılınca, her iki tarafın lâğımlarına ateş verildi: Dağlar gibi pekpâre kayalar havaya uçarak, iki saat. mesafedeki arazîde sanki zelzele oldu. Mubâ-sırlar Sabionera karşısında başka bir lâğım daha kazdılar; lâkin ağızdan onbeş zira* ileride kandiller söndü. Lâğımcılardan bir Alman mühtedî, kuyunun dibi ile dışardaki hava arasında lâğımın girişine açılmış meşinden bir sucuk vâsıtasıyla muvasala te*sîs etti; öyle ki, kandiller yine yanmaya başladı. Bu mühtedî, lâğımı vardığı noktadan elli zira' daha öteye uzatabileceğim söylediyse de, düşman haberdâr olur da faaliyeti neticesiz bırakır diye korkularak, hemen yapıldığı kadarıyla ateşlenmesine ve arkasından bir hücumda bulunulmasına karar verildi. Bu lâğım, Sabionera'nın dışındaki kapalı yollar berhava etmeden evvel, hücumu hazır bulunan asker tabya üzerine tüfeklerini boşaltıp el kumbaralarını atarak ric'at ettiler (6 Zîka'de 1079 - 7 Nîsân 1669).

Ondört gün sonra, hükümet aleyhinde tahkir edici tarzda söylentiler çıkaran payitaht ahâlîsini nizâma sokmak için, yeniçeri ağası kaymakamlıkla İstanbul'a gönderildi. Yeniçeri ağalığı kul kâhyasına verilmiştir ki, sonraları Budin^n son vâlisî olduğundan, 17 sene sonra kendisini o şehrin gedikleri üzerinde göreceğiz (Zilhicce 1079 - Mayıs 1669).

Buna rağmen Sabionera tabyasına yapılan hücum, her adımda yeni

³⁹⁰ Râşid'e nazaran. İçeriden çıkan düşman efradı. (Mütercim)

güçlükler gösteriyordu. Zîrâ dizme parmaklıklar (les palissa-des), ağaç gövdeleri (les abattis d'arbres), harklar ve tuzaklar (les herses et trappes), kapalı yollar (örtülü yollar; les galleries), çitler (les clayonnages), hendekler (les fosses), kazmatlar (les caseraates) aralıksız birbirini tâkîb ediyordu ³⁹¹.

Kuşatanlar, karşı cihette Saint-Andre tabyasında daha şiddetli bir mukavemet gördüler. Burada bir kumbara preveditor Catarino Corharo'yu yarım ay gediği üzerinde Öldürecek surette yaraladı ³⁹². Kaledekilerin Venedik memuru Molino'ya gönderdikleri bir müzâkere memuru geri yollanarak, bundan sonra muhabere için Osmanlı ordusundan başka bir yol bulmaları ihtar edildi ³⁹³.

Mayıs nihâyetinde Saint-Andre tabyasının büyük bir kısmı mu-hasırların eline düşmüş olduğu halde, umûmî kaptan ve Marki Mont-brun sonuna kadar müdafaa hususundaki kuvvetli azmiyle gelip oraya yerleştiler (28 Mayıs 1669).

Ordugâhta 700 serdengeçti bir isyan daha yaptılar: Rumeli beğ-lerbeği ile yeniçeri ağası bunların etrafını çevirerek kılıçtan geçirmeye hazırlanıyorlardı; lâkin devletin resmî müverrihinin tâbîri veçhile «serden geçmek değil, pabuçlarından dahî geçer makûle olmadıklarından» ³⁹⁴ bu tedâriki görünce dağıldılar, günahlarının kefareti olmak üzere Sabionera hendeklerine hız vermek müsâadesini almakla kendilerini bahtiyar bildiler.

Hicrî yılın birinci günü (1 Muharrem 1080 - 1 Haziran 1669), haseki ağa eliyle bir hatt-ı hümayûn geldi; bunda: «Göreyim sizi! Bu sene-i mübâreke de merdâne ve dilîrâne hareket eyleyiniz. Seni ve seninle bile olan guzzât-ı müslimîni Cenâb-ı Bârî'ye emânet etmişemdir. İki seneden beri ettiğimiz ceng ve harb cümle ma'lûm olmuştur; dünyâ ve âhiretde

³⁹¹ Râşid'in bu fıkraya me'haz olan ibaresi şudur: «Zîrâ her biri adam gövdesi kadar... (burada geçen ağaçlar kelimesi unutulmuş olacaktır) dizme parmaklıklar, iç tarafı azîm hendekler (harklar olmalıdır), domuz damlan (mestur yollar, galeriler), dört duvarı üstü toprakla örtülü kavî keresteler (?), etrafı azîm hendekler ve parmaklıklarla metanet verilmesine ve istihkâmına bezM mahâsıl-ı sâ'yü ihtimam olunmuş idi» s. 227- (Mütr.)

³⁹² Brusoni, Kitap: XXVI, 301. Râşid, ve Cevahir kumbaranın Carnaro*nun kızına isabet etmiş olduğunu ve talihsiz babanın bu kederle hayatı terketti-ğini yazarlar. (Râşid, c. 1, s. 227, ibaresi şudur: «İyd-i ahdânun üçüncü günü orduy-ı hümayûn tarafından bir kebîr havan kumbarası atılıp Kandiye ce-neralinün kızı Kornel nâm laîneyi ve Venedik kapdâolanndan bir müteay-yen kapdâni helak ve kızunun mürd olması generalin sîne-i sabr-âver-i aramın câk eyledi.. Kaafiye için yazılan son fıkra, generalin kızının kaybı derdiyle hayatı terk ettiğini belirtmediğini îzâha hacet yoktur).

³⁹³ «ZUhicce'nin (1079) ondördüncü günü vire tarihiyle ikiyüz mikdârı düşman kal'adan çıkup cGeneralden ve Venedik tarafından elçimüze mefctub vardır, alın îsâl İdün» didikleri serdâr-ı ekrem hazretlerine ifâde olundukda «Biz bunda nâmeresânlık için durmayız, varınlık elcilerine versinler; Hanya'da da, Suda'da da vire olunmağa ruhsat vardır. diye çıkanları kal'aya iade eylediler.» Râşid, s. 227. Mektubun kabul olunmaması kuşatılanları üntd-sizliğe düşürmek içindi. (Mütercim)

³⁹⁴ Râşid, s. 228. (Mütercim)

yüzünüz ak olsun! Bundan sonra bu sene-i mübârekede lûtf-ı Hak ile bolay ki ³⁹⁵ Kandiye kal'aaan tes-hîr idesiz. Bu senede dahi sizden ziyâde ikdam isterem.» ³⁹⁶ diye yazılıydı.

Toplanmış olan dîvanda hatt-ı hümâyûn okunmasından sonra sadrâzam:

— «İşte cümleiniz şevketlü Pâdişâhımızın fermanını işittiniz. Her nice olmalı ise olsun, Pâdişâhımız kaleyi isterler, ne dersiniz? Belki bizim yanımızda müzâkereden hicâb edersiniz ³⁹⁷; ben içeri varayım, sizler birbiriniz ile bu hususu müşavere edin; bakalım neye karar verirsiniz?» ³⁹⁸ dedi.

Köprülü Ahmed Paşa çıkınca sağ cenah (Anadolu askeri) alay-beği Resul Ağa söze başladı:

— «Elhamdülillâhi Teâlâ sıçan yollar güzel işliyor ve hâlâ on-beş yirmi kulaç kadar yer kalenin içerisindeyiz. Geçen sene kalenin hâricinde bu kadar lâğımlar ve ceng ü cidaller ahvâline sabr eyledik, şimdi tamâm, kalenin içerisine bu kadar yer girildikten ve Kızıl Tabya ve Avrat Tabyası hedm ü tahrîb olunduktan sonra hemân Cenâb-ı Hakka tevekkül ve dîn düşmanının top ve tüfeğine tahammül ile kalenin nez'ine ikdam ve dîn-i mübîn uğrunda nâm ü kâm almağa sâ'y ü ihtimam edelim.» ³⁹⁹

Hazır bulunanların hepsi Resul Ağa'nın kanaatinde olduklarını yüksek sesle söylediler. Bu sırada sadrâzam içeri girdi. Bu müzâkereden sonra Sabionera (Kızıl Tabya) üzerine sekiz sıçan yolu yürütülmesine ve bunlardan ilk dördünün yeniçerilere, beşincinin cebeci serdengeçti Üerîne, yedincinin Girit sipâhlerine, sekizincinin Rumeli askerine havale olunmasına karar verildi. Lâğımlar, kalenin duvarlarında ve tabyalarında gedikler açmaya devam etti ⁴⁰⁰.

Kapdân Paşa donanmasının Hanya'ya gelişi, muhasara edenlerin

³⁹⁵ Bolay kî», «ola kî» mânâsındadır.

³⁹⁶ Hammer'in tercümesinden tercüme yerine, Râşid'den alındı, s. 230- Ham-mer'e nazaran hatt-ı hümâyûn «Sadrâzam lalam!» diye başlıyordu: «Benim lalam!» olsa gerektir. «Göreyim sizi!, şeklindeki teşvik cümlesini Hammer hatalı olarak «Seni görmeğe geleceğim» şeklinde anlamıştır. (Mütercim)

³⁹⁷ Sadrâzam, ordudaki söylentilerin arkasını kesmek üzere kumandanların arasında bir müzâkere yaptırmak istiyordu. Her halde kendisi Resul Ağa gibi kumandanların haroiyyeüne emindi. (Mütercim)

³⁹⁸ Kezâlik Râşid'den alındı. (Mütercim)

³⁹⁹ Kezâlik.

⁴⁰⁰ «Kızıl tabya üzerine yeniçeri gaazileri dört, cebeci serdengeçtileri bir, altışar akçe terakki ile silâhdâr serdengeçtileri bir sıçan yolu, Girit'in zeytin sipahileri (mânâsım Hammer ileride izâh edecektir) Kızıl Tabya ile Avrat Tabyası arasında kemer kapı üzerinden bir sıçan yolu, Rumeli askeri Avrat Tabyası üzerinden bir sıçan yolu» yapacaktı. Râşid, Hammer'in Fransızca nüshasında «sıçan yolu» mukaabilinde cdesapproches roulantes» tâbiri yazılmıştır. (Mütercim)

cesaretlerini artırdı (19 Muharrem 1080 - 19 Haziran 1669). Lâkin müteakiben, bir Fransız donanmasının ortaya çıkması kalede-kiler üzerinde yine aynı şekilde bir te'sîr yaptı: Duc de Noailles kumandasında bulunan bu donanma, Fransız asîlzâdegânın en seçmelerini taşıyan ve daha sonra baş-duâcı olan cesur Comte de Saint-Pol Longueville, henüz onbeş yaşında bulunan Chevalier de VendÖ-me, Chevamiere d'Harcourt. Lorraine ve Bouillon hanedanından diğer prensler, Dampierre, Beauveau, Colbert, Castellane, mareşal de La Monte-Fenelon ile iki oğlu, genç Sevîgne, daha birçok asilzadeler bunlar arasındaydı. Devlet müverrihinin tâbirine göre «altı bin⁴⁰¹ hînzîr-i bed-tedbîr» gelmişti (24 Haziran 1669).

Fransız askerinin karaya çıktıklarından beş gün sonra genç Duc de Beaufort, San-Demetrio ve Sabionera tabyaları arasındaki metris üzerine yapılan bir hücumda (20 Muharrem), 600 süvârî ve o kadar da piyade ile maktul oldu. Kapdâri Paşar-mızrak üzerinde getirilen başlar için onar guruh verdi. Sadrâzam da onbeşer guruh ödedi. Lâkin her esîr için yetmiş guruh verdi. Türkler o kadar ganimet aldılar ki, «sîm eğerler, zerr ve simden masnû şişler, zümrüd düğmeler, yakut hatemler ve sair tuhaf ziver-i bâzâr, derûn-ı or-dûy-ı hümâyûna kuyumcular çarşısından nümûdâr»⁴⁰² oldu. Kaledekiler talihsiz Duc de Beaufort'un cesedini üç gün aradıktan sonra, Osmanlı ordusuna beyaz bayraklarla görüşmeci gelerek «Sarı saçlı, uzun boyludur; sağ ise fidiye-i necat olarak isteğinizi hep verelim; telef olmuş ise cesedinin ağırlığı kadar altın veririz» dediler; bütün aramalar faydasız kaldı⁴⁰³.

Temmuz başında dokuz Papa, onbeşi Fransız, yedisi Malta, dördü Dalmaçya gemisi olmak üzere, 29 gemiden mürekkep⁴⁰⁴ yardımcı filolar göründü (3 Temmuz 1669). Bu yardım kuvvetlerinin gelişi, kuşatanların cesaretini kırmak şöyle dursun, bir kat daha artırdı. Morosini, müttelikler

⁴⁰¹ Bizdeki Râşid nüshasında (matbu) 16.000'dir, s- 234. (Mütercim)

⁴⁰² Râşid, s- 233, 234- (Mütercim)

⁴⁰³ «Muharrem'in yirmisekizinci günü düşman kalyonlarından vire bayrağı ile bir kayık gelip «Ceng esnasında üç dört kaptanımız zayi oldu, birinin adı Sezar oğlu nâm Fransosko Diofrot'tur, san saçlı, uzun boyludur; sağ ise faer ne ile razı olursanız mübadele edelim; mürd olmuş ise İlaşesine ağu-ın-ca altın verelim, diye niyaz ettiklerinde «Tecessüs edelim» diye iade olunduktan sonra rikâfo-ı hümâyûna irsal kasdı ile her çend ki gerek üserâ arasında, gerek küffâr keştelere mahal-i kitâlde olan püşteler içinde cüstü cû olundu; lâkin harâret-i hava ile tegayyüründen fark u temyiz mümkün olmadığından bulunmayup vire ile (beyaz bayrakla) gelenler üç gün ale't-etavâlî gelip gitdikçe «Bulunmadı* deyu cevap verilmekle müsamahaya hami ile talebden feragat eylediler.» Râşid, s. 234. «Sezar oğlu», «Duc»den kinaye olmalıdır, «Diofrot» da «Beaufort.dan galattır. {Mütercim}

⁴⁰⁴ Belirtilen müfredatın yekunu yirmidokuz değil, otuzbeş olur. Râşid: «Saferin beşinci günü França, Papa, Malta gemilerinden otuz kıt'a çekdiri* geldiğini yazıyor, s. 234. (Mütercim)

donanması kumandanları ile bir umûmî hücum kararlaştırdı ki, Sabionera karşısında ve deniz kenarında metris üzerine yapılıp, kaledekilerin hurûc hareketlen ile takviye edilecekti. Hakîkaten yetmiş-seksen gemiye varan bütün donanma, topları denize yöneltmiş olan metris üzerine yürüdü; büyük gemileri kadırgalar çekiyordu. Müttefikler, Türkleri iki ateş arasına almak ve hatlarından Öteye sürerek metrislerini tahrîb etmek istiyorlardı. Ne çâre ki (teşekkür olunur ki), Fransız gemilerinden biri topçuların ihtiyatsızlığından dolayı berhava olarak Hris-tiyan donanması⁴⁰⁵ hattına karışıklık verdi⁴⁰⁶.

Donanma intizamsız bir hale girdi; diğer taraftan kaledekiler hurûc hareketi de netice verici olmadı, çünkü Morosini, ihtiyat kuvvetini tehlikeye koymaktan korktuğu için, Duc de Noailles'in istediği 4.000 kişiyi vermemişti. Osmanlular'ın güçlkle karşı koyulabilen onyedî hücumu sayıca üstün⁴⁰⁷ bir düşman ile muharebedeki tehlikeyi Morosini'ye pek güzel anlatmıştı. Bundan dolayı Türk metrisleri üzerine 150 Fransız ve o kadar Alman yürüyerek, onlar da Osmanlılar'a fazla bir zayıat veremediler. İşte bu suretle mahsurların teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Brunswick güzel askerinin⁴⁰⁸ kumandanı Comte de Waldeck, deniz karşısındaki duvar yanında ölecek surette yaralanarak düştü. Hem Tramata kapısındaki Saint-Andrâ bastiyonundan, hem tersane üzerindeki Sabionera bastiyonundan hücum etmeye hazırlanan muhasara edenlere mukabele etmek üzere, orada durmuştu (9 Ağustos 1669). Bu noktadan, tekerlekli onüç kule kaleye doğru ilerledi: Dördü yeniçeriler tarafından, üçü Rumeli kolordusu tarafından, biri Girit sipahileri tarafından⁴⁰⁹, biri cebeciler tarafından, biri sadrâzâmın segbânları tarafından, biri İstanbul ağası tarafından, ikisi Anadolu askerleri tarafından müdâfaa ediliyordu. Fakat Venedikliler'e, muhasara edenlerin hendeklerinden ve lâğımlarından daha uğursuz bir darbe teşkil eden şey, Morosini ile Duc de Noailles arasında ortaya çıkan ve Fransız, Papa, Malta donanmalarının çağırılmasına tesadüf eden ihtilâf oldu (31 Ağustos 1669). Devlet müverrihi: «Cehennem, yeîs için hazırlanmış

⁴⁰⁵ Sözün doğrusu. Yine Müslüman ve Hristiyan muharebesi. Hilâl ve Salib, Muvahhidler ile Haçlılar. (Mütercim)

⁴⁰⁶ Brusoni, kitap: XXVII, s. 307. Un vasceüo chiamato S. Teres* Râşid târihi ile Cevâhrlit'-Tevarihjn rivayetine göre bu gemi Patrona İdi.

⁴⁰⁷ Kahramanlık vasıflarında dahî. gerçeğini biz ilâve edelim. (Mütercim)

⁴⁰⁸ «La gente di Brunsvich era bensi universainente bello». Brusoni, s- 306.

⁴⁰⁹ Râşid, c. 1, kitap: 60. Zeytun sipahi, çünkü zeametleri zeytinliklerden ibaretti.

olan o melcee gittiler» demiştir⁴¹⁰.

Fransızların dönüşünden sonra kalenin muhafız askeri, silâh taşımaya muktedir olan 4.000 kişiden ibaret kaldı. Lâğımların infi-lâki kalenin dahilî ve haricî istihkâmlarına köstebek yuvası manzarası vermişti. Kalenin teslimi nihayet harb meclisinde kararlaştırıldı. Teslim şartları altı gün, bir taraftan her ikisi sadrâzâmın son dereec itimâdına mazhar bulunan Karakulak Ahmed ile Dîvân-i Hümayûn tercümanı Panayotti arasında münâkaşa edildi. Panayotti'nin belâgati ve mahareti, müzâkereleri te'sîrli bir şekilde kolaylaştırdı⁴¹¹. Nihayet yedinci gün, Venedik murahhasları ile Türkler'in beş kişiden ibaret olan murahhasları⁴¹², Haleb vâlîsi, sadrâzâmın sabık kedhudâsı îbrâhîm, kul kedhudâsı Zülfikaar, ikinci telhîşçi Karakulak Ahmed Ağa ve Panayotti, Kandiye şehrinin ve bütün adanın Türklerce terkedildiğini beyân eden onsekiz maddelik bir sulh ahidnâmesi imza ettiler.

Köprülü, Morosini hakkında cömertçe ikramda bulunarak, hemen her gün ferahlık verici meşrubatlar gönderdi. Sabionera ve Saint-Andre tabyaları önündeki metrislerde kumanda eden Osmanlı subayları, cesur hasımlarını şahsen tanımak istediler. Bir takımları Savoie'lüarın Duc de la Feuillade ile arkadaşlarının kahramanlıklarını anlatırlardı; diğerleri Malta şövalyelerinden sitayişle söz ederlerdi. Yeniçeri ağası (İsviçreli Coigny) ile Rumeli beğlerbeği, general Montbrun ile şövalye Grimaldi'ye saygıyla muamele ettiler. Üç haftanın sonunda bütün şehir tahliye edilmişti; yalnız muhafız kuvvetleri değil, ahâlî dahî birden çıkarak, yalnız iki Rum papası, bir kadın, üç Yahudi kaldılar.

26-27 Eylül gecesi Kandiye istihkâmı üzerindeki büyük haç kaldırılarak,

⁴¹⁰ Râşid, c. 1, kitap: 61. Bu lütufkârlık doğrudan doğruya devlet müverrihine', aittir; çünkü onun müracaat ettiği menbâ' olan CevahirtttVrevirflî'te bunun eseri bile yoktu

⁴¹¹ Rahgon elyazmalan, nu: IX. Relatjone e diario deU'attaca delk pia» di Candia da 28 Maggio 1667. İmparatorluk Kütüpbânesi'nde 570-OT3 numaralarda. Marki de Villa'nut Vekaayi-nftme'sî olan Hst. prof. bulunur. Rangun elyazOan arasında Venedikliler'in lehinde <ve aleyhinde olarak iki siyâsi yaa daha vardır: DeDa fnteUansa del Tarchl e Prancherf, XXVIII. yarak: 1-139; Dtfesa dei VmetUni, XVII. va. 406-407; Riposta alla ffastifict'sİMe deBa Stgnorja di Venezia per la pace fatta colli Turchi. XVIII, va: 469-492; bundan başka bir de Kandiye muhasarasından bahseden bir şiir vardır: la Can-(Ha Vlttoriosa, XXVm, varak: 373-374.

⁴¹² Panayotti'nin gösterdiği belâgatin, Kandiye teslimine hizmet etmiş olmasını, Osmanlı tarihi inkâra bile çalışmaz (Râşid, I varak: 60); fakat tenkîd etmeğe dahî değmeyen bir şey varsa o da, Cantemir'in babasının ve kardeşinin postelnik'ine anlattığı masaldır (Mah. IV., not: f). Bu rivayete göre Pa-nayotti, Fransızlar'ın muvasalatından evvel, Morosini'yi Fransızlar'ın bizzat adayı zabtetmek istediklerine inandırmış ve bu müzevirliği takviye etmek üzere, Türk donanasının bir kısmına Fransız bayrağı astırmış ve bu kısım donanma, ecnebi bayrağı altında, diğer Osmanlı gemileri ile beraber dolaşmış imiş. Yine o masala göre Kandiye'nin imdadına hiçbir Fransız donanması gelmemiş imiş! Bundan başka Cantemir, ita-î lisân nokta-i nazarından da, târihte gösterdiği kadar cehalet göstermektedir. Çünkü kul kedhu-dası Zülfikaar'a «Kuliets Houdasi Kououlficar. der.

ertesini sabah saat dokuzda (öğleden üç saat evvel) Köprülü Ahmed Paşa, bir gümüş tabak içinde şehrin, kulelerin, umûma âit binaların doksan üç anahtarını teslim aldı. Bu merasim, Saint-Andre tabyasında yapıldı ve sonra oranın adı «Vire Tabyası» olarak kaldı. Sadrâzam, anahtar teslimine gelen şehrin en muteber adamının şapkası içine 600 altın koydu; ona hil'at da verildiği gibi, iki arkadaşına 400 altın ihsan etti. Karakulak Ağa, dîvân tercümanı kaftan aldılar. Sadrâzâmın kardeşi, amcası, reîs efendi, kedhudâ beğ, büyük ve küçük tezkireci, gözlerinden mutluluk yaşları dökerek sadrâzâmın eteğini öpmeye geldiler. Köprülü, şehrin anahtarlarını yeniçeri ağasına gönderdi ve kul kâhyası ile birlikte Kandiye'ye girmesini, ve fakat kamilen boşaltılmasından evvel merak sâikasıyla hâriçten kimsenin girmesine müsâade etmemesini emretti. İşte bundan sonra Kan* diye fethini ve Venedikliler'le sulhun akdedildiğini haber vermek üzere, kendi kalemi ile Pâdişâh'a bir arîza yazdı.

Ertesi gün Emadia'da bulunan validesinin yanına gitti. Köprü-lü'nün validesi akıllı ve takva sahibi bir kadın olup, kocasının irti-hâlinden sonra Ahmed Paşa'nın sadârete tâyininde nasîhatleriyle kuvvetli şekilde te'sîri olmuş ve oğlunun muvaffakiyetlerine şâhid olmak için Girit'e beraber gelmişti. Oğlunu, gözlerinden sevinç gözyaşları dökerek kucakladı; o kadar parlak bir muzafferiyet hakkında Hudây-ı MüteâTe arz-ı şükran için küçük oğlu Mustafa Beğ'le Hicaz'a gitmesine ruhsat istedi.

Kandiye'nin fethinden ve bu defa sulhun yapılmış olmasından dolayı şenlik yapılması için yedi gün kale ve ordugâh aydınlatıldı. Şehir ahâlîsinin gidişinden altı gün sonra sadrâzam ordu kumandanlarını ve dîvân erkânım toplayıp şerbet ve (daha yakınlarda yasaklanmış olduğu te'kîd olunduğuna bakılırsa kıymetli bir ikram olmak üzere) kahve verdirerek, muhasara esnasındaki güzel hizmetleri için kendilerini övgülere boğup dedi ki:

— «Bu Kandiye kalesinin çenginde her biriniz malınızla, canınızla çalıştınız; iki cihanda yüzünüz ak olsun, Pâdişâh'm ekmeği size helâl olsun! Yaptığınız hizmetleri Pâdişâhımıza birer birer arz ve telhis ederim; her biriniz mertebelerinize göre mükâfatlar görürsünüz!»

Birbirini müteâkib yeniçerilere, sipahilere, Anadolu ve Rumeli alay-beğlerine⁴¹³ bu şekilde hitâb etti; vezirlere samur kürkleri, beğlerbeğlerine, sancak-beğlerine, yeniçeri, sipâhî, silâhdâr, cebeci, topçu ağalarına hil'atler giydirildi (7 Cumâdelevvel 1080 - 3 Ekim 1669?).

⁴¹³ Râşid, sadrâzâmın bu sörieri ağlayarak söylediğini ilâve eder. (Mütercim)

Cumâ'ya rastlayan ertesi gün sadrâzam, elinde Sancağ-ı Şerif bulunduğu halde, husûsî bir debdebe ile Kandiye'ye girdi. Sancağı, Kandiye'nin en büyük kiliselerinden birinde mihrabın yanına dikti. Bu mihrâb o zamandan itibaren Kur'ân-ı Kerîm için tahsis olundu. Kilise camie çevrilerek cuma namazı kılındı. Kandiye'den bütün vilâyet valilerine mutantan fetih-nâme yazıldığı gibi, Venedikliler*den gördükleri yardım üzerine isyan etmiş olan Maynotlara da kâğıd yazıldı. Bununla beraber, bundan böyle Divân-ı Hümâyûn'a sükûnet içinde itaatkâr bulunmak şartıyla, sadrâzam kendilerini affetti ve birikmiş vergilerim bağışladı. Yeni karışıklıklar ortaya çıkması hâlinde, gelecek baharda asker sevk ederek hepsinin kılıçtan geçirileceği ihtar ediliyordu ⁴¹⁴,

Pâdişâh'ın büyük mîrâhoru bir müddet sonra Kandiye'ye geldi ve Köprülü Ahmed Paşa'ya büyük iltifatlarla dolu bir hatt-ı hümâyûn, bir murassa kılıç, bir; murassa şimşir ile zât-ı şahanenin bizzat giyindikleri samur kürklü hı'atlerden birini, vezirler için yedi kürk, beğlerbeğiler, sancak-beğleri, ağalar için kaftanlar getirdi. Pâdişâh, sadrâzamin arzettiği terakkilerin (terfi listesinin) cümlesini tasdik ve gelecek baharda bütün saray halkının toplanmış olacağı Edirne'ye gelmesini pek müteveccihine bir surette iş'ar ediyordu.

Şubat nihâyetinde, o zamana kadar Kandiye'de alıkonulmuş olan Molino, Doc ile Morosini'den gelen mektupları sadrâzama verdi; bun* lar yeniden akdedilmiş olan anlaşmayı tasdik ediyor ve bu anlaşma mucibince Venedik Cumhuriyeti Karabuza, Suda, Spinalunga limanlarını muhafaza ediyordu (5 Şevval 1080 - 26 Şubat 1670).

Kandiye'de geçirilen kış mevsimi, harabelerin temizlenmesi ve kalenin tâmiriyle değerlendirildi. Kiliseler camie çevrilip yalnız Pa-nayotti'nin, birini 2.000 Fransız altını mukabilinde Rumlar, diğerini 1.400 guruş mukabilinde Ermeniler için satın aldığı iki kilise kaldı.

Yalnız Osmanlı Devleti'nde değil, diğer hiçbir memlekette hiçbir müstahkem mevki için Kandiye kalesi kadar uğraşılmamış ve Kandiye kalesindeki kadar can ve mal bol bol harcanmamıştır. Kandiye'nin ele geçirilmesi bu muharebeye sebep oldu ki» 25 seneden az sürmemiştir. Bu müddet zarfında üç defa muhasara olunarak üçüncüsü üç sene kadar uzamış ve 30.000 Türk ile 12.000 Venedikli itanı dökülmüştür. Sabionera ve Saint-Andre tabyaları Önünde bataryalar, elli dokuz top 50 ve 100 librelük

⁴¹⁴ Cevfthir'de (s. 458), pek kısa, fakat tamfimiyle pratik dan bu mektubun *û-retl görülür

gülleler atmıştı. Türkler elli altı hücum yapmış ve ellibeş defa yer altından taarruz etmişlerdir. Şehrin muhafızları doksan altı kere hârice hücum etmişlerdir. Kaledekiler binyüzyetmiş üd lâğım, kuşatanlar da bunun üç mislini behava eylediler. Kaledekiler beşbinüçyüzyetmiş varil, kuşatanlar yediyüzotuzbin kantar barut yaktılar. Venedikliler, 50 libreden 500 librelige kadar her hacımda kırksekizbinyüzondokuz kumbara, bundan başka yüzbindokuzyüzyetmiş adet demir ve çelikten el kumbarası, şişeden mâmûl dört bin sekiz yüz yetmiş dört adet aynı ayarda mermiler atmışlardır. Yine Venedikliler tarafından ikiyüzyetmiş-altıbin yediyüz kırk üç gülle patlatmışlar, bunlar yüzotuzbinyüz yirmi-beş fitil ve yüzseksendörtbinyüz kırkdokuz kantar kurşun sarfetmişlerdir. Muhasara esnasında Venediklilerin zayıatı 30.000'e, Türkler'in zayıatı da 100.000'den fazlaya varmıştır.

Kandiye'nin fethinden ancak dokuz ay sonraydı ki, Köprülü Ahmed Paşa —birçok lâğımlarla yüzeyinin bozulmuş olduğu görülmekte olan— zafer ve şeref meydânını terketti.

ELLİALTINCI KİTAP	
Pâdişahın Edirne'ye Dönüşü	
Şarap Yasağı	
Manyotlar	
Venedik Hududunun Tâyini	
Fransız Sefiri M. De Nointel	
Macar Âsîlerinin Takdimi	
Rusya, Lehistan, Venedik Ve Ceneviz Sefaretleri	
Rus Kazakları	
Selim Giray'ın Kırım Hanlığına Getirilmesi	
Padişah Despot Dağı Yaylasında	
Elsiz Ayaksız Hattat	
Köprülü Ahmed Paşa'nın Dahilî Tedbîrleri	
Kamaniçe Seferi	
Sadrâzâmın Lehistan Kralı'na Mektubu	
Osmanlı Ordusu Kamaniçe Önünde	
Lehistan İle Sulh Akdi	
Hotin Ve Laçin'in Fethi	
Human'ın Zaptı	
Macar Âsileri	
Fransa İle Lehistan Arasında Anlaşma	

Velfâhd Şehzadenin Sünneti Ve Hatice Sultanin İzdivacı Düğünleki.....	
İngiliz Sefareti Ve Berberiyeye Hükümetleri	
Rumlar Kudüs'te Kamame Kilisesinin Muhafazası Hakkını Kazanıyor	
Macaristan Hududu	
Mısır'da İhtilaller.....	
Pâdişâh İstanbul'da.....	
Lehistan İle Sulh.....	
Köprülü Ahmed Paşa'nın İrtihâli	
Şâirler, Fakîhler Ve Müverrihler.....	
Sokollu Mehmed Paşa İle Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Arasında Bir Mukayese.....	

ELLİALTINCI KİTAP

Pâdişâh'ın Edirne'ye dönüşü. — Şarâb içmenin yasaklanması. — ManyoUar. Venedik hududunun tâyîni. — M. de Nointel İstanbul'da, Edirne'de, Antiparos'ta. — Osmanlı Devleti nezdine gelen Macar âsîlerinin Panayotti tarafından takdim edilmesi. — Panayotti'nin ölümü. — Rusya, Lehistan, Venedik, Ceneviz sefaretları. — Pâdişâh, Despot Dağı yaylalarında- — Yeni bir Kırım Hânı tâyîni. — Sadrâzâmın Lehistan kaçılarına dikkate değer bir mektubu- — Kaminiec üzerine yürüyüş. — Caminiec'in zabtı, Lehistan ile muahede akdedilmesi ve müteakiben Hotin muahedesiyle feshi. — Hotin ve Lâçin şehirlerinin ele geçirilmesi. — Human'ın zabtı. — Macar âsîleri. — Fransa ile anlaşma. — Velâhd - Şehzâde'nin sünnet edilmesi ve Hatice Sultân'ın izdivacı. — İngiliz sefareti. — Berberiy-ye hükümetleri. — Rumlar Kudüs'te Kamâme Kilisesi'ne tasarruf ediyorlar. — Macaristan hududu. — Mısır'da ihtilâller- — Pâdişâh İstanbul'da, — Lehistan Üe anlaşma. — Köprülü Ahmed Paşa'nin ölümü. — Şâirler, fakîhler, müverrihler. — Köprülü Ahmed Paşa ile Sokollu arasında mukaayese.

Pâdişâhın Edirne'ye Dönüşü

SULTÂN IV. Mehmed'den ayrıldığıımız vakit, Yenişehir'den avlanarak Ağnboz'a gidiyordu; şimdi Livadya'da avda buluyoruz ki, Kandiye'nin fethine ve şehrin düşman tarafından tamamen tahliye edildiğine dâir sadrâzâmın arızasını orada almıştır. Kandiye'nin fethinden üç hafta sonra, Venedik ile akdedilen anlaşmanın imzasından sonra idi ki —talihin değişebileceğinden korkmakta ve son Venedikli gemiye binmeden önce kalenin tasarrufundan emîn olmamakta bulunan— Köprülü Ahmed Paşa, bu mt&'ûd haberi Pâdişâh'a müjdelemeye karar verdi. Bir akşam kaymakam Kara Mustafa Paşa huzûr-ı şahaneden ayrıldıktan sonra, sadrâzâmın kâhyası ve sevinç bildiren mektubu hamilen ordugâhtan henüz gelmiş olan Köprülü'nün çavuş-başısını takdim etti (7 Cumâdelevvel 1080 - 3 Ekim 1669) ⁴¹⁵. Kaymakam, sadrâzâmın kâğıdım göğsüne koyarak huzûr-ı şahaneye geri döndü. Pâdişâh, kaymakamın böyle geç vakit gelmesinden az hayret etmedi. Niçin geldiğini anlayınca, mektubu görmek istedi; fakat heyecandan

⁴¹⁵ Râşid'de arızanın Pâdişâh'a geliş târihi belli değildir. (Mütercim)

okuyamadığı cihetle ser-kâtibi kıraat etti. Sultân Mehmed «Elhamdülillah!» diyerek, durhâl kaymakamla mektubu getiren çavuş-başı'ya birer samur kürk giydirdi. Bundan başka çavuş-başıya 25 kese akçe ile bir eyâlet ve beğlerbeği unvanı verdi ⁴¹⁶. Kandiye'nin fethini îlân etmek için üç gün üç gece bütün Osmanlı ülkelerinde şenlik ve donanma yapıldı. Pâ-dişâh'ın kış mevsimini geçirmek üzere Selânik'e gitmesi kararlaştırılarak ⁴¹⁷, Haseki Sultân en önce hareket etti. Pâ-dişâh'a gelince on gün Tavşanovası'nda avla meşgul oldu.

Selanik'te irtihâl eden muallim-i sultanî Emir Çelebi'nin yerine vaiz Vâni tâyin olundu. Hasoda hademesinden ibrîk-oğlanı Ali Ağa, Tûnus beğlerbeğliğine getirildi. Vefat eden Mısır Valisi Karakaş Alî Paşa'ya, daha önceleri sadrâzam kedhudâsı bulunan İbrahim Paşa halef oldu ⁴¹⁸. Alî Paşa zamanında Mısır'dan gerek asker, gerek harb mühimmatı olarak büyük çapta yardım sağlanmıştı. Özellikle muhasaranın son senesinde 400 katar binek hayvanı, 25.000 kile buğday, 1.000 tüfekçi gelmişti.

Mayıs başında saray, avlanarak, Selanik'ten Edirne'ye gitti (11 Zilhicce 1080 - 2 Mayıs 1670) ⁴¹⁹. Demirtaş'ta, Kandiye'den gelmekte olan sadrâzamin Tekirdağı civarına ulaştığı haber alındı ⁴²⁰. Silâhdâr Saatçi Mehmed Ağa karşılamaya ve Pâ-dişâhsın taltiflerini tebliğ ile bir kılıç, bir hatt-ı hümâyûn ulaştırmakla görevlendirildi ⁴²¹. Sadrâzam yaklaşınca, vezirler ve kumandanlar Paşaçayın sahrasında istikbâle çıktıkları gibi, Pâ-dişâh dahî giderek bir av otağına kondu (14 Safer 1081-3 Temmuz 1670). Köprülü, büyük iltifatlarla kabul oldundu. Ertesi gün tantana ile Demirtaş'a gelerek Sancâğ-ı Şerifi Pâ-dişâh'a teslim etti. Safer'in onyedisinde zât-ı şâ-

⁴¹⁶ Fâzıl Ahmed Paşa. Kandiye kalesinin nasıl ele geçirildiğine dâir kendi yazdığı telhîsi çavuş başı vekili İbrâhîm Ağa ile göndermişti. Pâ-dişâh, Yenişehir'den Ağrıboz'a yönelerek Livadya sahrasına vardığı gün İbrâhîm Ağa gelerek, telhîsi kaymakam paşaya verdi. Kaymakam sür'atle huzûr-ı hümâyûna gelerek: «Efendimize müjdeler olsun! Kandiye kalesi feth olunmuş!» deyip telhîsi elden ele Pâ-dişâh'a teslim etti. Sultân Mehmed, sevinç gözyaşlarının hücumundan kendisi okuyamayıp sır-kâtibine «Oku!» dedi ve meâll-ni anlayınca Cenâb-ı Hakk'a teşekkür etti. Çavuş-başı vekiline yirmibeş kese para, bir samur kürk, bir hil'at verdi; beğlerbeğlik verilmesini de emrey-lediyse de İbrahim Ağa özür beyân etti.» Râşid'den hulâsa, s. 244.

⁴¹⁷ Râşid, Kandiye'nin fethedilmesi cihetiyle Pâ-dişâh'ın artık Yenişehir taraflarında bulunmasına hacet kalmadığını ilâve eder; bu suretle Sultân IV. Meh-med'in Yenişehir taraflarında bulunmasının sebebi, Kandiye çengine yakın bir yerde bulunmak maksadına dayanmış oluyor. (Mütercim)

⁴¹⁸ Râşid ve Târihi Yûsuf, varak: 165, Haleb vâlîsi İbrâhîm Pasa Ue kedhudâ (dâhiliye nâzın)nın ikisi bir olduğunu açıkça yazarlar. Halbuki Râşid'de İbrâhîm Paşa'nın «sabıka sadrâzam hazretlerinin kedhudâsı ve hâlen Haleb beğlerbeğliğiyle» sadrâzamin yanında olduğu açıkça belirtilmiştir; s. 246. (Mütercim)

⁴¹⁹ Selanik'ten hareket 4 Zilhicce, Edirne'de Demirtaş sahrasına varış 10 Muharrem 1081. Râşid, S-2ft. Zâtı şâhâne bu sahrada kaldı. (Mütercim)

⁴²⁰ Abdf, Tekidağı civarındaki mevkî «Celpleri, diye adlandırır.

⁴²¹ «Bir sevbi semmura kaplı ve sevbi sâde hil'at ve bir kabza murassa şimsîr ile bir kut'a hatt-ı hümâyûn-ı iltifât-meşhûn...» 2. 248. (Mütercim)

hâne Edirne içine girerek saray-ı hümâyûna indi. Büyük bir kabul töreni yapıldı ve hil'at⁴²² verildi. Pâdişâh, saray içinde meydana nazır yeni kasır yarana kurulan taht üzerinde el öptürür, hil'at tevzi ettirirdi. Muharebelerde bilhassa temayüz etmiş olan yeniçeri ağası Abdi Ağa ile kul kâhyasını karşısına alarak:

— «Berhudar olun, güzel hizmet ettiniz; ekmeğim cümlenize helâl olsun, yüzünüz ak olsun!» dedi.

Bu merasimden sonra vaiz Vânî Efendi ellerini semâya kaldırarak bu parlak muzafferiyetten dolayı Cenâb-ı Hakk'a arz-ı şükran eyledi.

Şarap Yasağı

Allah'ın rızâsını kazanmak maksadıyla, bir müddetten beri yürürlükte bulunmayan içkiler ve şarâb yasağı, daha şiddetli mücâzât ile yenilendi. Meyhaneler yıkıldı, şarâb vergisi, cibâyet memuriyeti (hamrâ emâneti) kaldırıldı (1 Rebülevvel 1081 - 19 Temmuz 1C70).

Bu son tedbîr, müskirattan sayılan içeceklerin yasaklanmasına göre tabîî bir netice olmakla beraber, az gâyr-ı mâkul değildir; çünkü -yasağın te'sîrinden büyük bir kısmını te'sîrsiz bırakıyordu. Meyhanelerin ijjapanması elbette şarâb resminin kaldırılmasını gerektirirdi; ancak resnön (verginin) kaldırılmasından dolayı şarâbın fiyatına gelen ehvenlik, askerın gizlice içmesini teşvik hükmüne geçtiğinden, açıkça kullanılmaması^ sergiden muaf kalmasıyla müdhiş surette yayılmasını ve tüketiminin yükselmesini^gerektîriBdi.^ Bu da hazînenin bütün meşrubatlardan aldığı vergilerde dikkate azalmaya yol açtı. Bu yasağa pâdişâh hocası bulunan mürâî vaiz Vânî sebep olmuştur. Kendi mahremiyet dâiresinde açıkladığını bu târihin önceki sâhifelerinde gördüğümüz kaidelere hareketini uydurarak, halk için yasakladığı şarâbı kendisi gizlice içmekten hiç çekinmezdi⁴²³. Şurası muhakkaktır ki, bu tedbîrde Köprülü'nün hiç dahîi yoktur. Zîrâ, Kandiye muhasarasında ağzına bir katre şarâb almamışsa da, kalenin fethinden beri Hazret-i Peygamberin «ümmül-habâis» (kötülüklerin anası) diye adlandırdığı «duhter-i rez» (asma kızı: şarâb) ile sık sık münâsebette

⁴²² Elbise ve şâir eşya hakkında kullanılan «gala» kelimesi hil'at'ten gelir. (Gala libası, gala arabası denilir ki, resmi üniformalı elbise, süslü merasim arabası demektir.)

⁴²³ Vaiz Vânî Efendi, a zaman tarihçilerinin ifâdelerine göre: Benzer erbâb-i rıyanın hâli ol kâşaneyeye İç yüzü vîrân, dışı ma'mûr şeklin gösterir beytinin doğruluğunu tasdik eder ve dünyevî menfaatler kazanma hırsı muhakkak ise de, haram olduğu bir nas olan şarabı içmesi Hammer'ın sû-i zan-nıdır. (Mütercim)

bulunmuştu ⁴²⁴. Kandiye'den Rodos'a giderken, ondört gün Sakız'da, billur sular akıtır güzel çeşmeler yanında kalmıştı ⁴²⁵: Kimseyi kabul etmeyerek ve devlet işlerini unutarak ⁴²⁶ âb-ı âteş-bân (ateş suyunu) ⁴²⁷, başka bir tâbirle Homeros (Omiros)'un lâtif şarâbını ⁴²⁸, etrafında hafif bir ahengi işitilen menbâ'da soğutmakta hademesinden hangisinin daha fazla maharet gösterdiğini tecrübe ve takdir etmeye meşguliyetini hasretmişti ⁴²⁹.

Manyotlar

Köprülü Ahmed Paşa'nın yüksek çam ve solgun zeytin ağaçları gölgesinde ve menbâ kenarlarında istirahat ederek geçirdiği ondört gün zarfında, oraya yakın Anadolu sancak-beğlerinin takdim ettikleri hediyeleri reddetti. Mamafih şunu ilâve etmelidir ki, bunların idareleri altında bulunan kimselerin şikâyetlerini de dinlemedi. Kısacası, bu ondört günü, dört seneden beri bedenen ve fikren uğradığı muhtelif yorgunluklardan ve bu müddet zarfında aralıksız şekilde uğraştığı şiddetli savaşlardan sonra istirahatata tahsis etmek istemişti. Buna rağmen Manyotları tenkil ile uğraştı ve Sakız'dan Alî Paşa'yı, Ağrıboz'dan, Atina'dan, înebahtı'dan alınan 6.000 askerle onların üzerine gönderdi ⁴³⁰. Alî Paşa askeri Sarnata'ya çıkarak orada bir, Portoveccih'o'da diğer iki, Panava'da bir dördüncü kale inşâ etti. Manyotlar tarafından hiçbir engelleme de yapılmadı. Hattâ bunlar Köse Alî Paşa tarafından kandırılıp getirtilerek istiklâllerinin mezarı olan bu kalelerin inşâatında kendileri çalıştılar.

⁴²⁴ Fazıl Ahmed Paşa her nasılsa:

Bırak şu meslek-i irfana uymayan revîşH

diyetniyerek, genç yaşında hem kendisini heder etmiş, hem de babasının devlet için açtığı ve kendisinin bu kadar seneler başarıyla sürdürdüğü zafer ve salâh yolunu kapatmıştır: Ümmü'l-habâis, ümmü'l-habâis olduğunu bu defa dahî isbat etmiştir. Paşa Sakız'da rakıdan başlamış olsa gerektir. (Müt.

⁴²⁵ «by the cool and crystalline fountains of Scio», Rycaut.

⁴²⁶ Rycaut, c 1, s. 223. Qrid Tîridatem terreat tmice, secarns. Hor, I, 21.

⁴²⁷ -Âbsın ma'nide amma âb-ı ateş-bârsın. (Nefî). Nefî'nin basılmış divânında «ateşbâr» yerine «ateşpfire» dizilmiş okluğundan, dil âlimleri «ateşpâre» kelimesinde bu mısraı şâhid olarak kullanmışlar' ve bu zorlu ve tek şahide göre, gûyâ şarâbdan kinaye olmak üzere «âb-ı ateş-pâre» şeklinde garîb bir terklb icâd etmişlerdir. (Mütercim)

⁴²⁸ «Hamet Koprili commencoit â gouter les delices de cette isle âgreable et le bon vin âHomere». «Hameâ Koprili (Ahmed Köprülü diyecek) bu lâtif adanın zevklerinden hissedar ve Homeros'un şarâbından neşve-yâb olmağa başladı.» La Crobc, Osmanlı Devtetî'nin Umumi Ahvâli, H, s. 259.

⁴²⁹ ^mdt pner odu retttapdt ardenUs Falernî pocola proeterenn* Lympha», Hora*, n, u.

⁴³⁰ Reîs Râmî Efendi'nin İnsâ'smda, (nu: 450), umûmî affi ve derhâl İtaat etmedikleri takdirde hepsinin kılıçtan geçirileceklerini bildiren Mayna âsilerine yazılmış beş satırlık bir beyanname vardır.

Venedik Hududunun Tâyini

Kandiye'de sadrâzam nezdinde de sefareti ifâ etmiş olan Venedikli Molino, yine aynı sıfatle Edirne'ye gelmiş olduğundan huzûr-ı şahaneye kabul olundu. Yapılan anlaşmada dercedilen esirlerin mübadelesi, Manyot kalelerinin inşâsıyla görevli Köse Alî Paşa'ya tev-dî olundu. Alî Paşa tercümanı Paul Omero vâsitasıyla Castel-Tor-nese'e 300 Venedik esîri gönderip, bunlar Gastuni muhtarına teslim olundu. Birkaç gün sonra Köse Alî Paşa, Osmanlı esirlerini almak için bizzat oraya gitti. Üç beğ, Mısır beği Ramazan Beğ, Kıbrıs beği Portukoğlu, Koron beği Ağalu, alınan esirlerin arasında idi.

Aralık ayında Kapdân Paşa İstanbul'a geldi ve tantanayla şehre girdi (10 Aralık 1670). Amiral gemisinin arkasına Giorgio Vitali'-nin gemisi ile diğer Halta gemileri bağlanmıştı: Bunların üstünde arkalarında eski ceketler ve başlarında perukalar, garîb kıyafetli esîr-ler bulunuyordu ki, bu kılık-ları ile Avrupa'nın önde gelen sınıflarına mensûb adamlar olarak gösteriliyorlardı.

Kandiye'nin zabtından sonra yapılan anlaşmanın esâs kabul edilmesiyle kararlaştırılan musalehanâmenin mazmununa göre, Venedikliler, Girit'te kendisine bağlı arazîlerle birlikte Suda, Spinalunga, Karabuza limanlarını ve Dalmaçya'dâ Klissa şehrini muhafaza etmişlerdi. Bu mahallerin hududunun belirlenmesi pek nâzik, pek mühim bir mesele olmakla, ileriki senede yemden müzâkereler başladı (18 Rebûlevvel 1081 - 5 Ağustos 1670). Türk v* Venedik murahhasları Zara ve Sebenico arasında bulunan sahrada kurulan çadırda biraraya geldiler. Bunlar bir taraftan Venedik hududlandırma komiseri Nani ile birlikte Zara kumandanı ve Zara, Sebenico, Spa-latro, Gran şehirleri zabıt ve murahhaslarıyla birlikte Klissa pro-veditoru (vâlîsi) idi; diğer taraftan da Bosna müftî ve kadısı ile hududun bütün kadıları ve askerinin bütün ağalarıyla birlikte Mahmud Paşa görevli olup, paşanın maiyyeti silâhlan ve kıyafetleri muntazam olmayan takrîben 5.000 kişiye varıyordu. Türk murahhasları, chavalier Soranzo ile beraber 1572 ve 1576 senelerinde iki defa bu iş için görevlendirilen Ferhâd Paşa marifetiyle kararlaştırılmış bulunan hududun kabul edilmesini istiyorlardı. Ferhâd Paşa'nın o vakit yaptığı plânların çoğu zamanın geçmesiyle yırtılmış, kaybolmuştu; elde bulunanlarda dahî birçok yer isimleri bozulmuş yâhud yıpranmıştı. Bundan dolayı bin türlü problem ortaya çıktı. Nihayet Zâ-râ'nın, Soranzo ile Ferhâd Paşa'nın plânlarında olduğu gibi hudud-landırılması

kararlaştırıldı; Sebenico'da dahî aynı tarzda hareket edilerek Kerka'nın⁴³¹ iki hududa fasıla olması kararlaştırıldı. Scar-dona'da uyuşmak daha zahmetli oldu. Çünkü Verpogy kalesinin tasarrufu az daha bütün müzâkereleri kesecekti. Doksaniki yaşında bir ihtiyar olan Mahmûd Paşa, oranın işgali için ısrarla uyuşmazlık göstererek, hattâ Rumeli beğlerbeğini 10.000 kişi ile hududa çağırırdı. Bir an, hemen çatışmaya başlanılacak sanıldı. Fakat bu vak'alar sırasında Mahmûd Paşa vefat ederek yerine Silâhdâr Hüseyin Paşa yeni talimatla tâyin edildi⁴³² ve sonunda iki tarafın karşılıklı olarak muvafakat etmesiyle Tartarus dağ silsilesinin hudûd olması ve Daniel ovasının Venedikliler'e âit olması karar altına alındı.

Ondan sonra Trau'ya gidildi. Orada murahasların işi güç olmadı. Zîrâ bu noktada Soranzo ile Ferhâd Paşa'nın çizdikleri hadûd hiçbir şüpheye yer bırakmazdı. Nihayet Spalotra'ya gittiler M, Scar-dona Sebenico'nun üzerinde bulunduğu gibi dağ karşısında bulunan Klissa da Spalatro'nun üzerinde bulunmaktadır. Bu zamana kadar Spalatro arazîsi pek dardı; fakat o vakit dağ eteğine kadar devam eden büyük ve münbit bir ova ile genişledi. Türkler, anlaşmanın açık surette Venedikliler'e terketmiş olduğu Klissa (Klis)'nin tasarrufu hakkında hiçbir iddia ortaya koymadılarsa da, Spalatro ve Klissa arasında bulunan Salona ve Magnizza'yı almak istediler. Hâlbuki Klissa'nın Venedikliler tarafından alınması, ancak Salona ve Magnizza'nın da birlikte elde bulunmasıyla faydalı olabilirdi, aksi takdirde Klissa ile Spalatro arasında ulaşım mümkün olmazdı. Türkler bunu iyi anlamış olduklarından, bu iki mevkün muhafazasına ehemmiyet vermekte ve Salona ile Magnizza'nın, Rüstem Paşa'nın zevcesi Mihrimâh Sultân'ın bir vakfına âit yerlerden olmasını bahane olarak ileri sürmekteydiler.

Nihayet Hüseyin Paşa, Nani tarafından ortaya konulan hukukun apaçık olduğunu görerek —üç ay müzâkereden sonra— hududun tanzimi meselesi Salona ovasında alenî bir dîvânda imza altına alındı. Bundan sonra Kandiye muahedesinde ortaya konulan esaslar gereğinden olmak üzere Kandiye'de,

⁴³¹ Bu «Kerka.dır; Rycaut'un (s. 227) sandığı gibi «Checa. değil.

⁴³² Râsîd'de Budin muhafızı vezir Mahmud Paşa'nın İstanbul kaymakamlığına tâyin olunarak, müteakiben Bosna vâlisi Mehmed Paşa'nın intikalinden dolayı Mahmûd Paşa'nın oraya nasb olduğu, 1081 rekaayii sırasında derce-dilmişse de, Mahmûd Paşa'nın irtihâline ve yerine Silâhdâr Hüseyin Paşa'nın tâyin edildiğine dâir malûmat görülemez. Bilâkis Saatçi Mehmed Paşa'nın 1081 ortalarında Kubbealtı vezirliğine tâyin olduğu kayıttır. Ve-nedikliler'in anlaşma hilâfına Bosna havâlisinde bâzı fiarab palangaların târariyle ilgilenmek üzere görevlendirilmesinden dolayı 13 Zilhicce 1081'de Venedik üzerine sefer niyetiyle Edirne'de saray meydanına tuğ-ı hümâyûn çıkarıldığı, VenedikHler'in bu palangaları yıkmaları üzerine Muharrem 1082 de Venedik seferinden vazgeçilerek Sultân IV. Mehmed'in av için Despot Yaylâsı'na gittiği Râsîd'de görülür; s. 253, 254. (Mütercim)

Ağrıboz'da, Mora'da,. Kale-i Sultânîye'de te'sîsi lâzım gelen konsolosluklara memur tâyinine girişildi (24 Ekim 1671).

Kapdân Kaplan Paşa, adaların vergisini toplamak için mûtâd üzere Akdeniz donanması ile Kale-i Sultânîye'den Atina'ya yönelmiş ve yolda her vakit olduğu gibi Midilli, Sakız, Patmos, îstanköy, Rodos'a uğramış, Eğin'de (?) doğu sularında dehşet saçan beş korsan gemisiyle ⁴³³ yedi saat ceng etmiş, fakat bir muvaffakiyete nail olamamıştı. Yine yolda Mayna'mn yeni kalelerini ziyaret ederek ahâlînin gönlünün kazanılması için kadırgalarda zincire vurulmuş olan vatandaşlarının hürriyetlerini bağışlayıp, bu suretle Man-yaldar*ı (Manyatlar) tahakküm altına almak maksadıyla gâh lütuf, gâh şiddet göstermişti.

Fransız Sefiri M. De Nointel

Venedik elçisinin İstanbul'a gelişinden üç ay sonra, Fransız sefiri Monsieur de Nointel üç harb gemisiyle bir ateş gemisinden mürekkep filosuyla payitaht limanına geldi (22 Ekim' 1670). Filo km-mandanı Monsieur d'Apremont, kaymakam ve kapdân paşalara, saray toplarının krallara mahsûs selâmla mukabele etmeleri arzusunu izhâr etti ve bunun rehin verilerek taahhüd edilmesini istedi. Her iki talep, şimdiye kadar emsali olmadığı söylenerek reddedildiğinden, filo, Osmanlı donanmasının ve limanının aşın derecede hayretini mûcib olarak, saray önünden mûtâd olan selâmı vermeksizin geçti. Bu sırada idi ki, bir Türk kadırgasından atılmış bir tüfek kurşunu, bir Fransız gemicisine isabet etti. M. d'Apremont, limanın içinde ve filonun girişini seyremekte ve yapılan manevraların intizâmını hayranlıkla takdir etmekte olan Valide Sultân'ın karşısında bir deniz cengi yapacak idiyse de, bereket versin ki kumandanın yanında bulunan tercüman Fontaines ona mâni oldu.

Fransızların kadınlara riâyetkârlığını işitmiş olan Valide Sultân, kendisinin maiyyetiyle birlikte Üsküdar'a geçtiği zaman selâmlan-masını kızlarağası vâsıtasıyla M. d'Apremont'dan rica etti. Komodor da onun arzusunu derhâl kabul etti. Zambak çiçeği mavi bayraklar masmavi deniz üzerinde şerit gibi dalgalanan ince uzun flamalar, uçları denize değen büyük arka sancakları ile süslü dört harb gemisi —Kapdân Paşa'nın bütün hiddetine rağmen— Valide Sultân'ı toplarının ateşi ile selâmladılar. Kapdân

⁴³³ «Fransız kapitanları Bellanvüle, Crevilliers, Daniel bunlar arasında İdi.» La Craiz, s- 270.

Paşa, bu öfkesinden dolayı, Fransız kaptanlarını birçok firârî esîrleri ve özellikle Malta şövalyesi Beaujeu'yu gemilerine kabul etmiş olmakla suçlayarak, limanda demir üzerinde bulunan Fransız harb gemileriyle Kale-i Sultâniye'de ticâret gemilerini araştırma yapılmasını istedi. Lâkin Saint-Gotthardt'da ve Girit'te Fransızlar*! takdîr etmiş olan sadrâzam, bu teklifin kabulünü münâsib görmeyerek, her türlü düşmanca nümayişten uzak durdu ⁴³⁴.

M. de Nointel'in sefarethaneye mutantan bir surette girdiği gün (11 Kasım 1670), çavug-başı, ve Falata voyvodası tarafından karşılandı. 100 azab, 100 yeniçeri, 100 çavuştan mürekkep bir muhafız kadrosu gönderilmişti. Türk seyisleri, kaymakam tarafından gönderilmiş iki binek atı takdim ettiler ki, sırmalı ve incili gaşiylerle örtülü olup, dizginleri ve gümüş üzengileri yakut ve zümrüdle süslenmişti. Fransız tercümanları saten elbise giyinmişlerdi; erguvanı pardesülerine zerdâva kürk, şapkalarına samur kaplanmıştı. Kaymakamın mîrâhoru, iki sipâhî zabiti, çavuş-başı, Galata voyvodası, sefirin maiyyetindeki zabitler, gümüşten yapılmış âletlerini mütemadiyen çalar dört borazan, iki elçinin önünde gidiyorlardı. Eski sefir M. de La Haye sağ tarafta, ilâveten gelen sefir M. de Nointal solda; biri gümüş kopçaü kadife libas giymiş ve şapkasının etrafına inciden bir gerdanlık takmış; diğeri dantelâ ile süslenmiş erguvanı bir libas giyinmiş ve şapkasına bir demet beyaz kuş tüyü takmış; birincisi kır ve ikincisi kula bir at üzerinde. Onlardan sonra, Fransa'nın en muteber hanedanına mensub ve âlâ atlara binmiş asilzadeler önlerinde bulunduğu halde kâtibler, sefirin kardeşi Abbe de Nointel geliyorlardı. Daha sonra da husûsî kâtib, otuz asilzade, İstanbul'daki Fransız tüccarının hepsi tâkîb ediyorlardı. Kafilenin geçtiği sokaklar seyircilerle doluydu. 200 fişek bombasının patlaması ve sefarethane önüne sıralanmış Türk tüfekçilerinin ateş etmeleri, sefirin gelişini selâmladı. M. de Nointel başlıca Türk zabitlerini onurlandırıcı surette ziyafet çekti ve kendilerine kıymetli hediyeler verdi ⁴³⁵.

Tâlîmât hükmünce, M. de Nointel istek ve şikâyetlerini önceden sadrâzama tebliğ etmekten titizlikle kaçınacaktı. Fransız sefirleri hakkında sadrâzamin fena muamelede bulunduğu zât-ı g&hâna tarafından meçhul kalmakta devam etmemesi için, o istek ve şikâyetleri dîvânın tam kadro ile

⁴³⁴ Mehaza olan Fransız tarihçisinin mağrur üslûbu bir tarafa bırakılacak olursa, bunun, Fransız filosu kumandanının selam vermekten kaçınmak suretiyle gösterdiği kabalığın. Valide Sultfin'ı selamlamak suretiyle geçirilmesinden başka birsey olmadığı anlaşılır. (Mütercim)

⁴³⁵ D'Arvieux, c. IV.

toplantısı hâlinde ve bizzat Pâdişâhla arzemesi kendisine emr olunmuştu. Memuriyetindeki maksadı vükelâ reisine (sadrâzama) tebliğden kaçınması, sefirin Edirne'ye gitmesini geciktirdi. Nihayet elçi, Girit'ten dönüldüğünden beri Bâb-ı Hümâyûn'un birinci tercümanı ve birinci kâtibi unvanını alan Panayotti'ye açılmaya mecburiyet gördü ⁴³⁶. Ona verdiği istek listesi otuz iki maddeyi içine alıyordu. Bununla, bundan böyle hangi millete mensûb olursa olsun, hiçbir geminin Fransız bayrağı altında bulunmadıkça (şu kadar ki Fransız, İngiliz, Felemenk Arab, Ceneviz gemileri müstesna olmak üzere) kabul edilmemesini; bundan böyle Fransızlar'ın Felemenkliler, İngilizler, Cenevizliler gibi yüzde üç'ten fazla gümrük resmi ödememelerini; Fransızlar'ın Kızıldeniz'le ticâretlerinin serbest yapılabilmesini; Filistin'deki Mukaddes Topraklar'ın Katolikler'e geri verilerek Fransa Kralı'nın Hristiyanlığın yegâne hâmisi olmak üzere tanınmasını;1 Galata Kapucın râhibleri'nin onbeş sene evvel yanan kiliselerini tekrar inşâ etmek ihtiyarına mâlik olmalarını; bütün kiliselerin bundan böyle izin talebine mahal kalmaksızın tamir edilebilmesini; son istek olarak, bütün Fransız esirlerinin ücretsiz olarak tahliye edilmesini talep ediyordu.

Bu istekler o kadar işitilmemiş şeyler olarak görüldü ki, sadrâzam bunların Fransa kralı tarafından çıkarılmış olduğuna inanmak istemiyor gibi görüldü ⁴³⁷. M. de Nointal'e, efendisi tarafından Pâdişâh'a bu istekleri ihtiva eden bir mektub getirip getirmediğini sordu. Sefir, itimatnamesinden başka kâğıda tabîatiyle lüzum olmadığını söyleyince de, Fransız Kralı'nın mezkûr isteklerini bildiren bir yazışım altı ay zarfında ibraz edeceğini kat'i surette taah-hüd etmedikçe, resmi olarak huzûr-ı şahaneye kabul olunmasına müsaade etmemek istedi. Elçi, bu şartla Pâdişâh'ın ordugâhına gidebildi. Ondört günde vararak, ertesi gün zât-ı şâhâne ve sadrâzam tarafından kabul ⁴³⁸ olundu (15 Ocak 1671) ⁴³⁹.

Bu mülakatta, teşrifatta olduğu kadar sözde dahî debdebe ve söz kalabalığına boğulan M. de Nointel, uzun bir hitabede bulundu. Sadrâzam

⁴³⁶ Köprülü Ahmed Paşa, hiçbir elçinin önceden hâriciye nezâretine tebliğ etmedikçe hükümdara birşey arzedeceği kaidesini Fransız elçisine öğretiyordu. (Mütercim)

⁴³⁷ Köprülü'nün Fransız sefirlerine fena muamele ettiğine Pâdişâh'ın vâkıf olmadığı zannına mukaabele ediliyordu. (Mütercim)

⁴³⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere, sadrâzam, Pâdişâh ile birinci Edirne'de bulunduğundan, bundan evvelki görüşmeler İstanbul kaymalını' fije cereyan etmiş olmak lâzım gelir. (Mütercim)

⁴³⁹ Râsid'de Fransız elçisinin 22 Ramazan divânında Ruşen (yâni: Receb, Sabân, Ramazan) mevâcibi (maaşları) verildikten sonra sertr-i âlâya yüz sürdüğü ve nâme ve hediyelerini ulaştırdığı yazılıdır. 22 Ramazan 1081 târihi Şubat başlarına rastlamış olmakla, 15 Ocak târihinde yanlışlık, olmalıdır. Aşağıda görüleceği üzere, bu mülakata dâir Avusturya mukim elçisinin raporu da 3 Şubat tarihini taşımaktadır. (Mütercim)

yalnız «Pek iyi» der, yâhud kir kinaye ile mukabele ederdi. Sefir, XIV. Louis'in azamet ve kudretinden bahsettiği sırada, Köprülü, elçinin sözünü kesip:

— «Fransa pâdişâhı büyük bir hükümdardır; fakat kılıcı henüz yenidir!» dedi ⁴⁴⁰.

Ondan sonra sefîr, Fransa'yı Bâb-ı Hümâyûn ile birleştiren eski dostluktan bahsettiği zaman dahî, sadrâzam, mütebessimâne:

— «Fransızlar belki eski dostturlar; lâkin dâima düşmanlarımızla buluyoruz (Saint-Gotthardt ve Kandiye'de)!» cevâbını verdi.

M. de Nointel çıkacağı zaman, Fransızlar'ın Kızıldeniz ticâretini ısrarla tavsiye etmek hususunda özellikle görevlendirildiğini söyledi. Sadrâzam, soğuk bir tavırla:

— «O kadar büyük bir Pâdişâhsın bir ticâret işine bu kadar ehemmiyet vermesi nasıl mümkündür?» diye cevâp verdi.

M. de Nointel sadrâzamin yanından çıktıktan sonra, huzur ı şâ-hâneye götürüldü ve oldukça çok eğilmediği için, onu içeriye almakla görevli olan mâbeynciler (kapıcı-başılar) sefirin başım o kadar şiddetle eğdiler ki, kendisini yere düşmekten kurtaramadı ⁴⁴¹. Pâdişâh'a çektiği nutuk, bir çeyrekten fazla sürdü; lâkin Panayotti, sadrâzama bunun kısa bir hulâsasını yapıp, sadrâzam da bütün nutku iki sözde toplayıverdi. Sefirlerin takdiminde Osmanlılarca yürürlükte olan usûb-ı râhibânenin ⁴⁴² en dikkate değer şekli bu idi: Şeririn nutku tercüman tarafından sadrâzama tercüme edilerek, o da Pâdişâh'a iki söz ile icmal ederdi. Sultân IV. Mehmed, mutâd olduğu şekilde:

— «Elçi, lalamız (sadrâzam) ile görüşsün!» cevâbını verdi. Mülakattan sonra, M. de Nointel, mûtâd olan usûl gereğince,

saray-ı hümâyûnda dîvân içinde verilen bir ziyafete davet edilerek, maiyyetinin başlıca şahısları Kubbealtı vezîrleriye birlikte yemekte hazır buldukları gibi, kendisi de sadrâzamlı beraber sofrada bulunurken sohbetin mevzuunu siyâset zeminine nakletmek istedi. Köprülü:

— «Sefîr efendi vaadinizi hatırdâ tutunuz; Altı aya kadar dost mu,

⁴⁴⁰ Bu yeni kıran Kandiye'de Duc de Beaufort eliyle tecrübesinde kayalara tesadûf ederek, biraz keîOtinliği bozulmuş ise de. Köprülü Paşa, burasını muatUmi bulunduğu diploması usûlü nezâketine mugayir olacağı için, eklemekten vazgeçmiştir. (Mütercim)

⁴⁴¹ Bu "hâdiseyi Flassan, Chardin d'Arvieuz unutmuş ise de, Avusturya mukîm elçisi Casanova'nın bu mülakat hakkındaki 3 Şubat 1671 tarihli raporunda zikredilmiştir.

⁴⁴² Teşbihin sebebi, râhiblerin kısa cevap vermeleridir. Günah çıkararı adamı dinleyip"de «Allah affetsin!» demeleri gibi. (Mütercim)

yoksa düşman mı olduğumuzu bileceğiz.» dedi.

Elçinin diplomatik âdaba aykırı hareketi sadrâzâmın bilhassa şundan dolayı kırınlığını celbetmiştir M, Osmanlılarca makbul ve en ziyâde geçerli bir protokol prensibi olan «Evvel taam, sonra kelâm» sözü, bu milletin yemeğini sakın sakın yemek âdetine delâlet eder.

Resmî kabulden birkaç gün sonra, M. de Nointel, reîs efendi ile kapitülasyonların yenilenmesine dâir bir müzâkerede bulundu. Teklîfnâmesinde yazılı otuz iki maddeyi tehdîdle kabul ettirmek istedi. Sadrâzam, veda mülakatında ⁴⁴³ bu hususta, Bâb-ı Hümâyûn tarafından ecnebilere sağlanan menfâatlerin hiçbir zaman şiddet esâsına istinaden verilmiş olmayıp, ancak tatlılıkla verilmiş olduğunu ve eğer kapitülasyonları evvelki hükümler dâiresinde kabul etmek istemezse Fransa'ya dönebileceğini söyledi.

Bunun üzerine M. de Nointel şövalye d'Arvioux'yü sadrâzâmın bir mektubuyle acilen Fransa'ya gönderdi; kendisi de yine aynı vâsita ile talimat istedi. D'Arvioux, sefirin taleb ettiği talimatla beraber M. de Lionne'un sadrâzâma bir mektubunu getirdi. Bu mektupta «Madem ki M. de Nointel hakkında son Osmanlı sefiri Süleyman'ın verdiği teminâta göre muamele olunmamıştır, kral, bunun için gönderilen gemilerle hemen dönmesini emretmekte olduğu» yazılıydı. Şu kadar ki M. de Nointel Fransa'dan gelen eşyaya konulan yüzde beş gümrük resmi İngiltere, Felemenk, Ceneviz için olduğu gibi yüzde üçe indirilmek şartıyla, kapitülasyonları evvelki esaslar üzerine yenilemeye izin verilmiş olduğunu, sadrâzâma gizlice söyledi. Bu teklif kabul edildi; lâkin Lehistan muharebesi açılmak üzere bulunduğu bahanesiyle ⁴⁴⁴ anlaşmanın imzası te'hîr edilerek, ancak iki sene sonra akdedildi. Fransa tarafından kazanılan kapitülasyonların ihtiva ettiği altmış bir maddeye dâhil olan yeni hususlar, gümrük resminin yüzde beş'ten üç'e indirilmesini, Fransa bayrağı altında dolaşan Portekiz, Sicilya, Amerika gemilerine de teşmil ediyordu. Copucin ve Cizvit papaslarına Galata'da iki kilisenin daimî surette tasarrufunu, Avrupa tacirlerine Süveyş yoluyla Hind ticâretinin serbest bırakılmasını, Katolikleri Mukaddes Toprakların rahatça tasarrufu ve ziyaret serbestisini sağlıyordu. Nihayet, «mezet-terie» ⁴⁴⁵ ve ipekböceği yetiştirmek üzerine konulmuş

⁴⁴³ Sefir, Edirne'den İstanbul'a dönmek üzere veda etmiş olacaktır. (Mütercim)

⁴⁴⁴ Venedikliler'le hudûd mes'elesinden 1081 Zilhicce'sinde Venedik üzerine sefer tasarlanması üe tug çıkarıldığı da az yukarıda ilâve olunmuştu. (Mütr.)

⁴⁴⁵ Şövalye d'Arvioux* (s. 228), «masdariyye» kelimesini tnezetterie» sözüyle tercüme ediyor (s. 301-302).

vergileri hafifletiyordu.

M. de Nointel kapitülasyonu imza ettikten sonra, Cezâyir-i Bahr-i Sefid'de bir seyahat yaptı: Bu dolaşmadan getirdiği kitabe ve madalyalar Paris meskukât ve antika dâirelerinin ziynetidir. Tahaccü-râtiyle (taşlaşmasıyla, kalkerleşmesiyle) meşhur olan istalaktitli muhteşem Antiparos mağarasına girdi: Maiyyeti halkından, tacirlerden, korsanlardan, ada ahâlîsinden mürekkeb 500 kişiyle Yesû Bayramının üç gününü orada geçirdi. Mağaranın nihâyetinde papanın üçlü tacı şeklinde olarak, dünyâda mevcut mermerlerin en güzeli vardır ⁴⁴⁶; göz kamaştırıcı bir beyazlıkta olduğu halde, —tabiî mükemmelliği en usta heykeltraşm san'atına rekabet eden— büyük taş avizelerle kıymeti bir kat daha artmıştır.

Tabiatın bu yeraltı mağarasında gizlice ortaya koyduğu bu aydınlık mihrâb önünde İsa'nın doğumunun sırrı her yanı çınlatan bir duâ ile teşhir olundu. Gelişi güzel yapılmış olan bu kilisenin binlerce satıh teşkil eden parça parça alçılan üzerine, yüz balmumu ile dörtyüz fanusun her taraftan gelen ışıklan, bu mukaddes geceyi îlân ve tebci için toplanmış cemâatin hayretini mûcib olmaya pek müsaitti. Şüphesizdir ki, güzellik üstadı, Corregis'nun ⁴⁴⁷ tasvir ettiği gece levhasında Çocuk İsa'yı çevreleyen hâlenin manzarasına benzer bir ilhama mazhar olurdu. Vaktâ ki güneşin yükselme zamanı gelip de bu şâşâa arzeden duvarlar, trampetelerin, boruların, flavtaların, kavalların sadâsını bin defa tekrar ettiler, sanki gök gerçekten açıldı ve melekler «Temcid Hudaya ki semâvâtın en yücesinde-dir» meâliyle başlayan manzumeyi tegannî ettiler. Mabedin ayağında kazılmış olan kitabeye inanılacak olursa, Müncî (îsâ) şanlı doğumunun bu teşhirinde bizzat hazır bulunuyordu ⁴⁴⁸.

Macar Âsîlerinin Takdimi

Saint-Gotthardt anlaşmasından beri, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki diplomatik münâsebetlerde başlıca iki hâdise *ortaya çıkmıştır ki, birincisi Macaristan âsîleri tarafından Osmanlı Dev-leti'ne yapılan teklif,

Kapitülasyonların yenilenmesi hakkında tafsilât veriyor ve sadrâzâmın M. de Nointel'e mektubuyle sefirin cevâbını kaydediyor. Kapitülasyonların değiştirilmiş olan nüshalarıyla birlikte Fransa Kra-h'na gönderilen nâme-i şâhâne Reis Mehmed Efendi'nin foşâ'sında (nu: 1495) kayıtlıdır. De la Croix'ın Hâbrât'ında kapitülasyonlara da bakınız, c. I, s. 399.

⁴⁴⁶ Turanfort. Edebiyat, vs. 229.

⁴⁴⁷ İtalyan ressamlarından. (Mütercim)

⁴⁴⁸ Hic ipse Christns adfinit ejas Natali die media nocte celebrat. MDCLXXÛE» (Metinde mealî anlaşılmakta olan târihin Lâtince ibaresi olup 1673 târihiyle târihlenmiştir.)

ikincisi Zriny*'nin fesadıdır ⁴⁴⁹. Vasvar muahedesini tâkib eden sene, Bâb-ı Hümâyûn Macaristan Manyatları'na himaye teklif ettiği halde, onlar reddettiler (1664). Üç sene sonra, Transüvanya prensinin gönderdiği Balo nâmında bir memur, yine bu Manyatların Bâb-ı Hümâyûn'a tekliflerini arzetmeyi taahhüd ederek, bu suretle efendisinin Zollyomi ile kavga çıkarmasından dolayı kaybetmiş olduğu teveccühün iadesine çalıştı. Bâb-ı Hümâyûn'un tercümanı olup, fakat Kandiye muharebesine kadar İmparator hesabına da aynı memuriyeti sürdüren Panayotü, bu hareketinden Avusturya mukîm elçisini haberdâr etmekle sırrı açıklamış oldu. Apafy ise bundan dolayı cesaretine halel getirmeyerek, enternons Inczedy'yi, tekliflerini sadrâzama doğrudan doğruya arzedecek bir husûî tercümanla gönderdi. Inczedy, tercümanı vâsitasıyla gizli bir mülakatta memuriyetini tebliğ etti. Sadrâzam, o sırrın keşf edilmesinden ve bu kadar itimâda nail olan Panayotti'nin aleyhinde ileri sürülen suçlamadan şaşırılmış göründü. Panayotti bu mülakatta hazır bulunmamış olmakla beraber, toplantının yapılış sebebini anlayarak, sadrâzama enternons'un geri gönderilmesine ve tekliflerinin İmparator ile akdedilmiş olan muahedeye aykırı sayılarak reddedilmesine karar verdirdi (Hazîrân 1667) ⁴⁵⁰.

Kandiye muharebesinin umûmî efkârı meşgul ettiği sırada Macarlar'ın kurmuş oldukları fesadın bu suretle önü alındı ⁴⁵¹

Apafy de Varad'da bulunan Türkler kendisini Bâb-ı Hümâyûn nezdinde bu şehre sekiz Macar mili mesafedeki Sebesvar! tahkim etmiş olmakla suçladıkları için, hareketsiz kalmayı memnuniyetle tercih etti. Transüvanyalılar, Banffy'lerin bu eski melce'lerini Türk-ler'in Klausenburg*a sık sık girmelerini men* etmek için yaptırmışlardı. Ancak ertesi sene Apafy'ye bir mektubuyla Budin valisinin

bir memuru çıkageldi: Bu memur, inşâat hemen bırakılmadığı takdirde, Eğri ve Taimşvar valileri gibi, Budin valisinin de zor kuvvetiyle faaliyeti durdurmağa icbar etmek için emir almış olduğunu haber verdi ⁴⁵².

⁴⁴⁹ Bu isyan ve fesâd. Avusturyalılara karşıdır; Osmanlı Devleti'ne temayül ve itâatkârlıktır- (Mütercim)

⁴⁵⁰ Bethlen, Târih, c I, s- 390. Inczedy'nin söylediğine göre Panayotti, sadrâzama kızı vâsitasıyla ikna etmiştir: «Filiam itaque prünun, toajc per eam sup remum Vezirium in eam perduxit sententium» (s. 390). Târihin muhtelif yerlerine nazaran bu kızın adı «Kiaiam.di. (Sadrâzaman konağında «kedhudâ kadın» demek olup da kâhya lâfzının Lâtince bu şekle girmiş olması hatıra geliyor. 1667 senesi Hazîrân'ında Köprülü Kandiye'deydi. Panayotti'nin kızı, Köprülü'nün validesinin dâiresinde miydi?

⁴⁵¹ Köprülü, Kandiye muharebesi sırasında Avusturya tarafından bir gaail çıkmasını tabiatıyla istemezdi. (Mütercim)

⁴⁵² Bethlen bunun için şöyle feryâd eder: «Onos infelices, quibus nec stabula quidem in territorio proprio facultas erigendi süper est!»

Birçok Macar büyüklerinin, Osmanlı Devleti'ne emîr-güzârılığı-nı kabul taahhütleri hakkındaki tekliflerle İstanbul'a gelmiş olan Apafy'nin kâtipleri Pietro ve Stefano Beauset, görevlerinde başarılı olamadılar ⁴⁵³. Ertesi sene fevkalâde bir memur unvânıyla Balo gelerek, sadrâzama Apafy'nin hediyelerini ve Kandiye'nin fethinden dolayı tebriklerini takdim eyledi. Zaman, Macar Manyatlarının tekliflerini açmaya, deşelemeye müsâid değildi. Balo'nun veda mülakatında sadrâzam bütün azametiyle:

— «Efendin, Yanova vergi defterinde kayıtlı olan kırkdokuz köyü muhafaza etmeye çalışıyor. Benim tarafımdan söyle ki, eğer bu köyleri iade etmez ise, vallâh, bütün Transilvanya'yı harâb ederimb dedi.

Apafy, Macar Manyatları tarafından yapılan tekliflerin kıymetini takdir ettirebilmekte bu kadar az başarı görmekteyken, senenin başında Zriny'nin sofracı-başısı Franz Bucovacsky ⁴⁵⁴ geldi ki, âsî Macar Manyatlarının, kendi ifâdelerine göre «Almanların ve Cizvitler'in mezâliminden kurtulmak üzere», senelik 60.000 guruş vergi arzetmekte olduklarını tebliğ memurdu (Ocak 1670).

Bu teklif zât-ı şahaneye arzolanarak, onun tarafından sadrârama havale edildi; sadrâzam, Bucovacsky'ye ruhsat verdi ve arazîsi İmparator askerlerinin istilâsı altında bulundukça teklifinin kabul edilemeyeceği cevâbını Zriny'ye tebliğ etmek üzere adamlarından birini de beraberine kattı ⁴⁵⁵.

Hazirân'da Zriny'den ikinci bir haberle, Bucovacsky Saraybos-na'dan Bâb-ı Hümayûn nezdine gitti ve teklifleri Balo tarafından pekiştirildi. Lâkin sadrâzam Macar Manyatlarının tekliflerini zât-ı şahaneye arz etmek için, kendisinin emrini beklememiş olmasından dolayı, Apafy'ye kırgın olduğundan memurlarını, söylediğimiz gibi, soğuk bir surette reddetti. Varad ve Yanova Türklerinin sık sık tecâvüzlerinden şikâyete gelen Transilvanya memuru Rhedei dahî iyi kabul edilmedi.

Bir müddet sonra, kendilerini Panayotti'nin İmparatorluk sarayına ihbar

⁴⁵³ Panayotti'nin Casanova'ya yazdığı 11 Nisân 1668 raporu. Bethlen bundan bahsetmez; yalnız der ki (s. 50): Balo, Macaristan işlerine karışma zamanının gelmemiş olduğunu Apafy'ye yazmıştır-

⁴⁵⁴ «Bucovacsky., Bethlen'in eserindeki gibi «Bukoratzky. ve Kont Tekeli'nin tarihindeki gibi (s. 59) - Boukovich» değil.

⁴⁵⁵ Casanova'nın 15 Ocak 1670 tarihli raporu: «Un Croato che dicano esser Mag-giordomo de Zrin e venuto qui, mandato d'alcuni Ungari deli* Ungaria su-periore per sottomettersi alla Porta e pagarte tributo di 60.000 taleri a l'anno per Uberarsi della Tyrania delli Todeschi e delli gesuiti, che non li lasciann stare nella loro religione; fu mandato dalli Ongari Croati al Sultano, lui l'ha mandato qui al G. V. H Pridpe di Transilvania ancora mando qui il suo Interperete con istesse commissioni e raccomandazioni al G. V. il Groata ritorna col istesso uomo del Sultano, il Transilvano porte ora.. Fanajotti, 15 ti vrier 1670.

etmiş olduğu fesâd reîsi Zriny, Frangipani, Nadasdy, Tat-tenbach, devlete hıyanet suçuyla mahkûm olarak Neustadt'ta, Vi-yana'da, Graz'da îdâm olundular. Kendileri de aynı âkibete uğrayacaklarından korkan Macaristan Manyatları, Bâb-ı Hümâyûn nezdine Etienne Petroczy ve Paul Szepesi'yi gönderdiler (1671). Bunlar 12.000 adam çıkarmayı ve senede 50.000 guruş vermeyi teklîf ediyorlardı. Bu defa kendilerine iltifat edilerek ruhsat verildi. Sadrâzâmın kedhudâsı ⁴⁵⁶, büyük ve mağlûb olmaz Pâdişâh'm Macaristan'ı husûsî himâyesi altına almış olduğunu kendilerine te'mîn etti; zerdova kürklü hil'atler giydirildi ve yanlarına bir çavuş konuldu. Bu çavuş, Osmanlı Devleti'yle harb cihetini tercih etmediği halde, Macaristan'da askerinin istilâsı altında bulunan yerleri tahliye etmesi ihtarını bildiren, İmparatorca yazılmış bir nâme-i hümâyûnu hâmildi. Petroczy ve Szepesi, Transilvanya mukîm memuru Datz'o'dan az yardım görmüş olmalarından şikâyet ettikten sonra, fevkalâde memur çavuş Brenkovics ile birlikte, Transilvanya'ya döndüler. Apafy, Brenkovics'in hâmil olduğu mektuptan Macar Man-yatlan'na yapılan muameleyi anladı.

Transilvanya'nın alelade elçisi François Rhedei dahî bir müddet sonra İstanbul'dan ayrılarak Yanova'ya bağlı köylerin terkedilmesi-ni yeniden ihtar eden sadrâzâmın pek kısa bir mektubunu Apafy'e verdi. Bu benzersiz taksim önünü almak üzere, Transilvanya meclisi âzasından üç kişiyi İstanbul'a gönderdi ki, son olarak İstanbul'dan dönmüş olan Jean Datz'o, Kırım Hânı nezdinde birçok görevler yapmış olan Mathias Balo, Miche! Csermenyi idi (Mayıs 1671). Bunlar 16 gün Edirne'de mülakatı beklediler. Nihayet onyedinci gün, Transilvanya meclisinin arzusunu 2.000 guruşluk bir hediye ile ve-zîr-i âzâmın ayaklan dibine koydular. Sadrâzâm hiddetlendi. Apafy ve Transilvanya hakkında müdhiş tehdîdler saçarak temsilcileri dışarı attırdı. Bir müddet geçtikten sonra Apafy, sadrâzâmın, Almanya împaratoru'yla akdedilmiş olan anlaşmanın hükümlerinin korunmasına îtinâ etmiş olan ve bununla beraber Avusturya mukîm memurunun şikâyetlerine göre Transilvanya'ya sığınmış bulunan Macaristan eşkiyasını uzaklaştırmasını emreden bir mektubunu aldı. Ancak mektup, bunlann, Pâdişâh'ın atadan kalmış memleketlerinde sükûn içinde yaşayabilecek olan nâ-hoşnûd (Avusturya'dan) Manyatlar değil, bir takım kötü adamlar olabileceğini belirtiyordu. Dört ay sonra, memur Datz'o, bir kapıcı-başî ile

⁴⁵⁶ Bethlen, s. 106. Bir matbaa hatâsı .Kiaia» (kâhya)mn Bethlen'de ekseriya «Filia veziri» ismiyle gösterilmesini mücbib olduğundan, iğlerin akışına vâkif olmayan okuyucu, vttztrin kızından bahsediliyor sanır.

birlikte Tran-silvanyâ'ya döndü. Hediye olarak sarfetmiş olduğu 9.000 guruş, yalnız ikinci bir mülakat şerefine sağlanmasına yeterek, sadrâzam bunda dahî kırkdokuz köyün tahliyesi hakkında daha önce verdiği emri tekrarladı. Bu sırada Tamışvar valisinin kedhudâsı da ⁴⁵⁷, bu kırkdokuz köyü teslim etmek üzere, 30 sipâhî ile Varad'dan geldi. Kapıcı-başmın getirdiği sadrâzam mektubu, boşaltılacak arazî arasına Hunyade, Doboka, Kolos nahiyelerini ve Szolnok palâtinliğinin merkezini almakta olup Cseh, Sebes, Gyula, Koevar, Kolosvar, Beth-len kaleleriyle Saksonya'nın Bistiriz şehri ve memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) tuzlaları da bu arazî içinde bulunuyordu. Apafy, bu arazîyi kaybetmekle, o zamana kadar Bâb-ı Hümâyûn tarafından istenilen vergiyi toplamaktan âciz kaldı. Szikliyeli Jean Nemes ile Sak-sonyalı Valentin Szilvasi bu hususta Bâb-ı Hümâyûn'a yeni teklifler arz etmek göreviyle İstanbul'a geldiler (Ocak 1672). Oldukça iyi kabul görerek, Transilvanyalılar*ı Varad şehri etrafında beş yeni kale inşâ etmiş olmakla suçlayan Varad ayanından beş kişiyle birlikte, İstanbul'dan Pâdişâh nezdine gönderildiler. Nemes ve Szilvasi bu hususu kat'î şekilde inkâr ettiler. Bir kapıcı-baş ile bir çavuş tahkikat yapmak ve Bâb-ı Hümâyûn'a arz etmek üzere mahalline gönderildiler.

Memurlar, Varad ahâlîsinin ifâdesine göre yeniden yapılmış olan beş kaleyi gördüler. Bunlar, o zaman Transilvanya tarihçi ve kaçıları Bethlen'in tasarrufunda bulunan ve memurlar için misafirhane olarak gösterilen eski Bathoriler konağıyla Gyula'da Banffy konağı ve Cseh, Hadad, Sebesvar idi. Bunların ilk dördü Rakoczy

muharebesi esnasında yanmış, şimdi ise tavanları yenilenmişti. Yalnız beşincisi Seyyid Alî Paşa tarafından alınmıştı. Bununla beraber Varad Türkleri mevzuu bahis olan kalelerin kanuna aykırı olarak tavanlarının yenilendiğini ileri sürmekte ısrar ettiler. Bu suretle Hristiyan kiliselerinin yeniden inşâsını yasaklayan İslâm hukuku kaidelerini Transilvanya kalelerine de teşmil ediyorlardı. Bilhassa Macar nâ-hoşnudların menfaatlerini desteklemek üzere Apafy'nin İstanbul'a göndermiş olduğu (Mart 1672) Csermenyi, sadrâzamin bir mektubunu getirdi ki, Almanya İmparatoru ile akdedilmiş olan muahedenin hiçbir suretle bozulmamasını emrediyordu. Apafy'nin samimî dostu olan Hadım Paşa dahî, Macar nâ-hoşnudlarına gösterilecek himayeye müteallik olup, şimdiye kadar Pâdişâh ile sadrâzam

⁴⁵⁷ Bethlen, s. 177. «Kedhuda.y* «Tiha- yâhud «Filia» nfmyle zikreder. (Birincisi <Taha> jâhud «Talha» olabilir. Mütercim)

ve müftiden başka bir kimsenin muttali olmadığı bir hükümet sırrını düşüncesizce keşfetmeye çalışmamasını tavsiye etti, Valentin Szilvasi'nin dönüşünden bile evvel, Apafy ikinci bir kapıcı-başı-nin geldiğini gördü. Bunun getirdiği sadrâzam mektubunda: «Vergi defterinde kayıtlı bulunan ve uzun zamandan beri Varad muhafızlarının iaşesine tahsis edilmiş olan köyleri sahiplenmek iddiasında gösterdiği cür'etin anlaşılmaz bir şey olduğu; Varad'ın Traisil-vanyalılar'ı nisyânı hadisesiyle, kendileri için inkârı kabil olmayacak surette kaybedilmiş olup, bununla beraber Varad'a bağlı olan köylerin Pâdişâh'a âit lâzım geleceği; Varad ahâlîsini taciz eden Somlya kumandanını (müverrih ve kañçılar Bethlen'dı) ⁴⁵⁸ def etmek ve bundan böyle onların rahatlarının Klausenburg kumandam tarafından ihlâl olunmamasına dikkat edilmek gerekeceği» yazılıydı.

Szilvasi dahî, bir müddet sonra ve sadrâzam tarafından Transilvanya meclisine bir mektup verilmesine tenezzül olunmaksızın, avdet etti. Macar nâ-hoşnûdların o zamana kadar, Eflâk voyvodası Gligoraskul'un aracılığını ümîd etmiş olan memuruna,* sadrâzam tarafından talimat aldığı sırada voyvoda tarafından ruhsat verildi. Bu talimatta, Osmanlı Devleti, Macarlar'ın mesaîsine muhalefet arzusunda olmayıp, ancak imparatorun hoşnûd olmayan reislerin kendi felâketlerine sebep olmamak için tedbirli hareket etmeleri lâzım geleceği yazılıydı. Lehistan muharebesi yakın zamanda vuku bulmuş olmasıye, Bâb-ı Hümâyûn'un Macar âsîlerine daha müessir surette yardım göstermesine mâni oluyordu. Bir kapıcı-başı, Radnoth'ta toplanan Transilvanya Diyet Meclisi'ne bir nâme-i hümâyûn (ferman) tevdi etti ki, Lehistan seferi münâsebetiyle vilâyete, herbirini altı öküz çekmek üzere, 600 araba un ve buğday aynî vergisini koyuyordu (Ağustos 1672) ⁴⁵⁹.

Macaristan hududunda, Budin valisinin değiştirilmesi, iki komşu hükümet için her zamanki gibi mühim bir mes'ele olmuş ve ilk neticesi olmak üzere iki taraftan elçiler gidip gelerek yeniden şikâyetler, dostluğa dâir ifâdeler, sulh ahidnâmesinin şiddetle muhafaza olunacağına dâir teminatlar ileri sürülmüştür. O zamana kadar İstanbul kaymakamı olan îbrâhîm Paşa ile Budin Valisi Mahmûd Paşa becayış edildi. Aslen Arnavud olan îbrâhîm Paşa, Girit'te yeniçeri ağalığında, sonra kaymakamlıkta

⁴⁵⁸ Doğru sözlü olan Betiden şunu kaydeder: «Miraris forsitan mi lector inusi-tatam hane loqundi fortunulam, sed veritatem seribenti non licet immutare ea quae verbotenus erant transmissa s- 218.

⁴⁵⁹ Mektuba bakınız, s. 251. «Datae sub Julü in castris juxta Fele furtle.» (Bahsi geçen yer, 29 Safer 1083 (26 Hazîrân 1672)'de kurulan Kurnahidere olacağı şüphesizdir.)

bulunmuş, bu iki memuriyette büyük bir servet biriktirmişti. Yine o sene Bâb-ı Hümâyûn, sadrâzâmın eniştesi olup Neuhausel (Uyvar) vâlîsi bulunan ve Transilvanya için bir âfet olan Seydî Ahmed Paşa'yı geri çağırdı. Onun yerine Sultân IV. Murâd zamanında îdâm edilen meşhur Abaza'nın oğlu tâyîn olundu. Viyana sarayı tercümanı Mesgnien, yeni vâlîyi tebrik ve bâzı istekleri tebliğ etmek için Budin'e gönderildi. Ertesi ay zarfında Budin valisinin gönderdiği Nervîş Ağa askeri meclis reîsi Montecuccoli ile bir mülakatta bulundu (Hazîrân 1670)⁴⁶⁰.

Yine o sene baharının başında İmparator, son hudûd ihtilâflarının yol açtığı sadrâzâmın öfkesini yatıştırmak ve Macar Manyat-ları'na yardımcı olmaktan vazgeçirmek için, müşavir Beris vâsita-sıyla KÖprülü'ye hediyeler gönderdi. Beris Bâb-ı Hümâyûn nezdin-de fesâdçılann vâsıtası olan Zriny'nin sofraci-başısı Frantz Buko-vâcsky'yi büyük zaruretler içinde buldu: Çünkü Bukovacsy efendisine ve kralına sâdik olmamakla beraber atalarının dînini terket-mek İstememişti, Beris, Edirne'de sadrâzâmla mülakata mazhar oldu (27 Nîsân 1671). Taşımış olduğu yazılı isteklere cevaben Köprülü Ahmed Paşa, Neuhausel (Uyvar), Wardein (Varad), Erlau (Eğre, Eğri), Stouhlweissenburg (İstoni-Belgrad) paşalarının yeni fethedilen köyleri iade için emir alacaklarını işaret etti. Âsîlerin teslim edilmeyeceklerini, fakat memleketten çıkarılarak bundan böyle kendilerine sığınma hakkı verilmeyeceğini yazıyordu. Esirler de İmparator'un elinde bulunanlarla mübadele edilecekti. İmparator'un kısa zaman önce Hırvatistan'da Bâb-ı Hümâyûn'un muvafakati. olmaksızın inşâ olunan istihkâmları yıktırması gerekiyordu⁴⁶¹. Sadrâzam, mektubunda, sınır komşusu olan iki hükümetin kumandan-larınca endîşeye yol açmamak için, bundan böyle Bâb-i Hümâyûn'a önceden bilgi verilmeksizin hudûdda hiçbir inşâat yapılamayacağını da ilâve ediyordu⁴⁶².

Mukîm memur Casanova Viyana'ya dönerek, yerine Kindsberg gönderildi (19 Mayıs 1673). Mesgnien, îbrâhîm Paşa'ya halef olmak üzere Bosna valiliğinden getirilmiş olan Kara Mehmed Paşa'yı mû-tâd olduğu üzere tebrik etmek için, Viyana'dan Budin'e gitti. Ekim ayında İstanbul'a,

⁴⁶⁰ «Relazione di cio che passo nelTaudienza data da S-E. Montecuccoli a Derviş Aga "invisto dal Vesir di Buda adi n Luglio MM- St. R.

⁴⁶¹ Hududun tahdîdi mes'elesinin yolaçtıgt ihtilâfların düzeltilmesi için tâyîn olunan uç Transilvanyak komiserden birinin kaleminden yazılmış olan Casano-va'nın raporu. Bu üç komiser Michel Termen (Czenneyi), Jean Daszo (Dat-zo), Petrin Drainer idi. İlk ikisinden evvelce bahsettik; Betfalen üçüncüden hiç bahsetmez.

⁴⁶² «Sadrâtâmın Montecuocoli'ye 25 Nisan 1672 tarihli mektubu..

aslen Tokay yakınında Tarfol ahâlsinden olup Szabolcs palatinliğinde hâkim bulunan Thomas Apazay nâmında bir Macar âsîsi İstanbul'a geldi; Türkler'e Zriny'den daha fazla itimâda şâyân görülen Bakony tarafından gönderilmişti. Yine o sırada da müşavir Beris vefat etti ve onun memuriyetiyle, saray ve harbiye kançılıryası kâtibi Hausch Türkiye'ye gönderildi.

Kindsberg, ilk mülakata nail olmak için Edirne'de altı ay bekledikten sonra, harb meydânında sadrâzama refakat etti (Ocak 1672). Seferin açılması, Macar âsîlerinin uzaklaştırılması hakkında Bâb-ı Hümâyûn'a yapılan teklifin kabulünü kolaylaştırarak, onun himmetiyle, âsîlerin reîsi Szepesi ihrâc edildi. Bu âsîlerden diğerleri de Bâb-ı Hümâyûn'u tacizden ve İmparator aleyhine tahrikten geri kalmıyorlardı ki, bunlar Transilvanya'da TeleM, Eflâk'ta Petroczy, Yukarı Macaristan'da Suchay, İstanbul'da Kende idi. Kindsberg, War-dein vâlîsi tarafından âsîlere yapılan yardımdan şikâyet etti (Ekim 1673). O zaman ordugâhta âsîler tarafından gönderilmiş birçok şahıslardan mürekkeb bir sefaret görüldü: Bunlar Nicolas Forgas, Gab-riel Kende, Paul Szepesi, Ladislas Kubini, Gaspard Pecsî, George Kak olup tercüman Brankovics de beraberdi. Lâkin istedikleri mülakata nail olamadılar.

Budin valiliğinde yeni bir b#cây£ş yapılarak, Kara Mehmed Pa-şa'nın yerine İbrahim Paşa tâyin edildi. Panayotti, Nicuszi hem Dîvân-i Hümâyûn, hem de İmparatorluk sarayı için bir kayıp olmak üzere nüzul isâbetiyle öldü. Yirmibeş sene müddetle imparatorluk sefareti nezdinde tercümanlık hizmetini görerek, daha sonra aynı sıfatla yabancı devletlere ve Dîvân-ı Hümâyûn'a intisâb etmiştir. Sonraları, Köprülü'nün Kandiye seferine gitmesinden beri Osmanlı hizmetine meşguliyetini hasretmiş ve Kandiye'nin teslimini çabuklaştırmak suretiyle himmet göstermiştir. İmparator da Zriny fesadının anlaşılması ve Macar âsîlerinin Osmanlı memleketlerinden çıkarılmasını ona borçluymuştu; vefatından yalnız onlar memnun oldular ⁴⁶³. Mahir müzâkere memuru, geniş görüşlü siyasetçi, hakkaniyetli ve doğru bir adam olup fesâdçüarin müdhiş düşmanıydı ⁴⁶⁴. Hum kilisesinin gayretli savunucusu olması sebebiyle Vânî ile yaptığı sohbetlerde kiliseyi tutmuş,

⁴⁶³ Kindsberg'in raporu. O zaman İmparatorluk sefareti tercümanları Pana-yotti'nin yeğeni Rum Yanaki Kleronomo, haham Ridolfi idi- Ticâret-i Şarkiye Şirketi konsolosu Lelio di Lucca'ran yerine George Chfistophe de Kunitz getirilmişti.

⁴⁶⁴ Fakat bu sözlerin hiçbiri PanayottTnin casusluk ederek o kadar Macar'ın kanına girmiş olmasını affetiremez. (Mütercim)

Mukaddes Toprakların Rumlar'a iadesine nail olmuştur. Eğer Rumlar Bâb-ı Hümâyûn nezdinde bâzı te'sîrlere sâhib olmuşlar ise, bu da onun sürekli mesaîsi iledir ⁴⁶⁵.

Rusya, Lehistan, Venedik Ve Ceneviz Sefaretleri

Son Rusya sefaretini tâkîb eden sene, bu milletten Manoli îva-noviç isminde bir tacir, Çar'm bir mektubu ve Pâdişâh için onbeş ak doğan ile geldi. İstanbul'da bir Arnavud'un iftirasına uğrayan İskenderiye Patriğini temize çıkarmaya muvaffak oldu ⁴⁶⁶. Huzûr-ı şahaneye çıkmak için yaptığı gayretler boşa çıktı; sadrâzamdan nail olduğu mülakatta az daha hazır bulunanların gülüşmelerine yol aççaaktı: Uzun rubası dolaştı, yere düştü; fakat tacirin zekâsı, bu hâdiseyi kendi menfaatine çevirdi, derhâl:

— «Cenâb-i Hak, nâm-ı İslâm'ın düşmanlarım hep böyle ayağınıza düşürsün!» ⁴⁶⁷ dedi.

İki sene sonra, Çar'ın Bazil Aleksandr nâmında diğer bir elçisi 12 Mayıs'ta Moskova'dan çıkarak, Türkler tarafından Azofta hapsedilmiş ve Moskova'dan çıkışından bir sene sonra İstanbul'a vâsıl olmuştur (1672). Sadrâzama getirdiği mektup, Doroszekno'dan dolayı Lehistan ile bir muharebenin îcâb ettireceği tehlikeyi Bâb-ı Hümâyûn'a ihtar ederek, Don Kazakları'nın ve diğer Hristiyan hükümetlerinin müdâhalesi tehdidini bildiriyordu. Sadrâzam, şu yolda cevap verdi:

— «Bunlar beyhude ve yersiz sözlerdir; Çar'ın kendisini Lehistan Kralı'na müdâfî ilân etmesinde münâsebet olmayıp, öyle mülâ-hazasız iş'arı kendi emniyetini tehlikeye koyabilir; Bâb-ı Hümâyûn Lehistan hakkında kararını vermiştir; eğer Çar bu krallığa yardım etmek niyetinde bulunmuş ise, daha evvel ve daha münâsib şekilde müracaat etmesi gerekirdi; eğer Çar, yâhud diğer Hristiyan hükümdarları Bâb-ı Hümâyûn'dan şikâyet ediyorlarsa, Osmanlı Devleti kendi aleyhindeki isnâdların ardında yatan niyetleri pek iyi bildiği için, bundan fazla endîşe etmez; onların düşmanlıkları, Hristi-yanlık âleminde almış olduğu şehirlerin, kalelerin

⁴⁶⁵ Panayotti, ölümünden üç hafta evvel, 8 Eylül 1673 târihiyle Venedikli Bailo Ouirini'ye yazdığı mektupta şöyle özür beyân ediyor: «Per la gran malatia che doppo la partenza d'Andrinopoli ha travagliato il primo Vesir e me»; ondan sonra, «Doktor Maurocordato'nun (Bâb-ı Hümâyûn nezdinde Panayot-ti'ye halef olan tercüman) Bailo Quirini'ye mektubu» (İtalyanca), Panayot-ti'nin 21 Nisân 1673 târihh' diğer bir mektubu da şöyledir: «Sono püre arri-vate le mie fatiche a complire li desideri di V.E. per quel nefarro Condotier, bruggriare e levare dal Golfo le fuste overo barche di Dusgin e S. Maura.»

⁴⁶⁶ «İskenderiye Patrild'ni bir Rum Amavudumm İftirasından kurtardı» Casa-nova.

⁴⁶⁷ Allah dugman|<>rımg Müslümanîar'ın ayağına düşürsÖn!. Casanova.

eyâletlerin manzaralarından doğmaktadır; ancak Allah'ın adaleti fırtınayı başkalarının fenalığını isteyenlerin üzerine düşüreceğinden şüphe yoktur. Bâb-ı Hümâyûn, hareket tarzım, gerek hayır, gerek şer, Çar*'ın hareketine uygun olarak tâyin edecektir.»

Lehistan sefiri Radzeiowski'nin vefatından sonra, sefaret kâtibi WysocM enternons tâyin edilerek, yeni kral Misel Coributfun tahta çıktığını Bâb-ı Hümâyûn'a tebliğ etmek ve kapitülasyonların belirlenmesini istemekle görevlendirildi. Rıkâb-ı hümâyûn kaymakamı Siroz'da bir mülakat verdi (30 Mayıs 1672). Ancak hiçbir hediye getirmemiş olduğu için, iyi kabul görmedi ve ayakta durmaya mecbur oldu; bununla beraber iki ay sonra nail olduğu veda mülakatında bir iskemle verildi. Ukrayna ile Kazaklar'ı kapitülasyonların yenilenmesinde, buna dâhil etmek üzere ölen sefir tarafından açılan müzâkerelere devam etti. Bâb-ı Hümâyûn, Ukrayna'nın istilâsına karşı çıkmayacağını ve ancak bu zamana kadar Kazaklarda göstermiş olduğu yardımcılıktan alenî surette vazgeçmeyeceğini cevâben bildirdi. Yaradılış olarak şiddetli ve haşin bir müzâkere memuru olan Wysocki o vakit dîvânın ortasında, efendisi olan kral, âyân meclisi, cumhur, kapitülasyonların alelade yenilenmesine muvafakat etseler bile, Lehistan asilzadesi olmak sıfatıyla hakkı olduğu üzere, kendisinin buna yalnız başına olsa bile engel olacağını ileri sürdü. Bu kadar gururdan pek öfkelenen sadrâzam, cenge hazırlandı. Arab-lar'ın Mekke'de bir ayaklanma yapacaklarına ve Cezâir-i Bahr-i Se-fîd'e 50 Fransız gemisi gönderileceğine dâir olan «pek Hristiyan haşmet-meâb» (Fransız Kralı) nâmına, M. de Nointel tarafından verilen te'mînâta aldanmış olan Wysocki, cumhura dâima sebat gösterilmesini ve hiçbir noktada muvafakat gösterilmemesini tavsiye etmişti. Cumhur daha iyi malûmat alarak, maiyyetinde sekiz kişi ile bir tercümanı enternons sıfatıyla İstanbul'a gönderdi. Bâb-ı Hümâyûn, bunun yarı resmî bir sıfatı olmasına rağmen, meccânen ikametgâh ve iaşe masrafları verdi⁴⁶⁸. Bu enternons, Wysocki'nin gitmesinden altı hafta sonra İstanbul'a girdi (23 Mayıs 1672).

Lehistan kaçıların sadrâzama verilmesi için gönderdiği mektup, Osmanlı Devleti'nce harb hazırlıklarına girişildiği haberinin Cumhûr'un hayretine yol açtığını mutazammın olup, eğer Bâb-ı Hü-mâyûn'a Khocin muahedesini tasdik etmek isterse, Cumhûr'un fevkalâde bir sefir göndermeye hazır bulunduğunu; lâkin Pâdişâh ceng isterse, kral da

⁴⁶⁸ «Günde on üç frank» Chardin, c 1, s. 73.

mukabeleye hazır bulunup, şu kadar ki sulhun bozulma sebebinin Lehistan'a yüklenilemeyeceğini ilâve ediyordu. Tercüman, sekiz gün sonra, fevkalâde bir elçinin iyi kabul göreceği vaadiyle geri gönderildi. Bir taraftan da orduya hareket emri verildi.

O sırada ve Wysocki'nin dönüşünden sonra, Klis (Klissa) hududunun tâyini işini bitirmiş olan Venedik memuru şövalye Quirini esirlerin mübadelesi mes'elesinin tanzimi için geldi. Sadrâzam kadırgalardan 1.000 esire ruhsat vermenin Osmanlı donanmasını savaştan geri bırakmak demek olduğunu söyledi, fakat Lehistan muharebesi sona erince, senede 250*sini bırakacağını vaad etti. Quirini altı ay sonra, esâs kaidelerin değiştirilemez olmasından ve özellikle ihtiyatı, hikmetperverliği, basireti, ketumiyeti gündün güne artıyor görünen; konuşmaya ve fazla çalışmaya lüzum görmeksizin hükümetin idaresi ile Dîvân-ı Hümâyûn'un geniş ülkelerini artırmaya muvaffak olan Köprülü Ahmed Paşa'nın sarsılmaz metanetinden kuvvet alan Osmanlı siyâsetinin hayranı olarak döndü ⁴⁶⁹.

Ceneviz mukîm elçisi Giustiniani —ya bir içgüdü şevkiyle yâ-hud kalp «sümn» sikkelerinin (sekiz asproluk) tedavülden kaldırılmasının menfaatlerini ihlâl eden vatanını mes'ûd bir duruma kavuşmuş görmekten (görmemekten) me'yûs olmasından dolayı ⁴⁷⁰— intihar etti.

Bâb-ı Hümâyûn'un Moldavya ve Ulahya voyvodaları ve —hat-manı Doroszenko'nun Lehistan muharebesine en büyük tahrikçi olduğu— Kazaklarla münâsebetlerinin ne halde bulunmuş olduğunu birkaç kelime ile söylememiz gerekir. Moldavya'da Hinkul ve Durak isimindeki Boyarlar, voyvoda Duka aleyhinde müdhiş bir ayaklanma tertiplemişlerdi ki, Babadağ seraskeri Halîl Paşa'nın ve şehir kenarlarıyla Besarabya'nın deniz sahilinin müfettişi demek olan yalı-ağasının yardımı olmamış olsaydı, voyvodayı mağlûb edeceklerdi. Duka'nın hasmı olan Boyarlar kendisini İstanbul'a çağırılmış oldukları ve Duka payitahta gitmek üzere hareket ederek Dobruca'da Karasu'ya gelmiş olduğu halde, Moldavya'ya dönmek için emir aldı. Âsîlerin miktarı, isyanın ocağı olan Orhei'de zaafa uğradı. Bunlar prensi

⁴⁶⁹ 'Chardin, c. 1, s. 73. «(Quirini) te'mîn ediyordu ki, bir oğlu olmuş olsa, Osmanlı sarayından başka hiçbir siyâset mektebine göndermeyecektir.» (s- 76)

⁴⁷⁰ Rycout, c. 2, s. 135. De La Croix «sümn. sikkelerinin beş suluk bir akçeye muâdil, olduğunu söyler. (Aspro, akçe karşılığıdır. O zamanlar sikkenin hakîkî ve itibârı kıymeti mes'elesi —hattâ pek yakınlarda dahî— anlaşılmamış olmasından dolayı ecnebinin Osmanlı memleketlerine hakîkî kıymeti rayicinden düşük gümüş ve hattâ bakır paralar sokmalarına müsâade olunurdu. Ecnebiner bu suretle Osmanlı memleketlerini pekçok zarara uğratmışlardır ki, zaman zaman bundan kaynaklanan müşkül ve şikâyetlerde târihlerde görülür. Anlaşılan Köprülü Ahmed Paşa dahî zamanında Çene-vizliler'in bu türlü sikkelerinin tedavülünü yasaklamıştır. Ceneviz memurunun intiharı belki bundan kaynaklanmış oluyor. (Mütercim)

tanımadıklarını defalarca paşaya söylediler; lâkin paşa her defasında, Pâdişâh'ın irâdelerine nazaran voyvodanın hükümet etmesi lâzım geleceğini cevaben bildirdi. Muhalefette ısrar ederler kılıçtan geçirildiler ⁴⁷¹.

Üç sene hüküm süren Antuan voyvodadan sonra, ikinci defa Eflâk voyvodalığına geçmiş olan Gligoraskul Ghika, Scherban Can-tacuzene nüfuzlu ailesi hakkındaki husûmetine tam bir revâc vermekle işe başladı. Dört Cantacuzene kardeşleri zindana attırdı. Macar Manyatları'nın temsilcisi olarak ortaya çıkan Valentin Nemes-sarü'nin âsîlere taraftarlık etmesi hakkındaki teklifi üzerine, Ghika Valentin'in dönmesini nasihat ederek, Lehistan muharebesinin çıkmak üzere olduğu bir sırada —kendisi de Lehistan seferi ordusuna 6.000 kişilik bir fırka vereceğinden— isyancıların arzularına muvafakat etmenin pek müşkil olacağını beyân etti (1672).

Rus Kazakları

Son senelerde Osmanlı Devleti târihine dolaylı olarak ilgili bulunması sebebiyle Kazakların târihinden kâfi malûmat almak için, bu millete bir göz atmak ve üç büyük şubelerini zikretmek gerekir. Kazaklar Don sahillerinde Dnieper şelâleleri ve bu nehrin muKsa-bından Buğ nehrine kadar uzanan bataklıklar yakınında yerleşmişlerdi. Birinci takımları Don Kazakları yâhud payitahtlarına nisbet-le Çerkeş Kazakları diye adlandırılırlardı. İkinciler Zaporog yâhud Şelâle Kazakları ismiyle anılır ve başlıca ikametgâhları olan Seça şehri şelâle yakınında bulunurdu. Üçüncü şubeye, Osmanlılar tarafından üç kısma ayrılarak «Barabaş», «Sarıkamış» ve «Potkal» Kazakları denilirdi. Birinciler hatman Barabaş'ın ismini almışlardır ki, Lehistanlılar bütün Zaporog Kazakları'mn atılması için bu- h atmanda muahede yapmış idiler ⁴⁷². Dnieper ve Buğ munsablannın teşkil ettikleri açı içerisindeki bataklıklar «Sarıkamış» yâhud «Sa-rısu» diye isimlendirilirdi. «Potkal», civarındaki bir adanın ismiydi. Bu târihin içinde, bir müddet Ukrayna ve Dnieper Kazakları üzerinde hüküm sürmüş olan Şmielniki'nîn ismini ve onun Zabarav'da Lehistan ile akdetmiş olduğu anlaşmayı zikretmiştik. Moldavya prensi LupuTu, kızını kendisinin oğlu Timote'ye vermeye nasıl mecbur ettiğini yazdığımız gibi Zaporog Kazakları'nın Moldavya'yı nasıl tahrîb

⁴⁷¹ Prens Duka aleyhine isyan» 29 Ekim 1671, «Kraliyet Ktp. «lyazüan notlar ve açıklamalar» c. IX, s- 371 (Paris'te Millî Kütüpane).

⁴⁷² Scherer, Küçük Rusya Vekaayi-nâmesi yâhud Zaporog Kaçakları ve Ukrayna Kazakları Târihi, c. 1, s

ettiklerini ve Rusya'ya nasıl bir ahidnâme kabul ettirdiklerini de söylemiştik (1665). Saint-Gotthardt anlaşmasından iki sene sonra, Dnieper'in iki sahilinde, iki hatman birbiriyle karşılaştılar: Bunlar, bir taraftan, Çâr'a sâdik olan Zaporog Kazakları hatmanı Brohovezki, diğer taraftan da Sarıkamış Kazakları hatmanı ve Lehistan Kralı'nın tarafını tutan Doroszenko idi. Brohovezki, hatman Serko tarafından sıkıştırılarak —Rusya aleyhine cenge tahrik için— Etyen Greçenoi'yi Kırım Hânı'na gönderdi. Bütün Ukrayna'yı Osmanlı Devleti tâbiiv yetine sokmak üzere Greguar Galmaleel ile yazar Casporoviç'i Bâb-ı Hümâyûn'a gönderdi. Köprülü Ahmed Pa-şa'mn siyâsetine bu teklif pek muvafık geldi. Bununla beraber memurlar, bir mektupla geriye gönderildiler ki, bunda hatman Bro-hovezki'ye Barabaş, Sarıkamış ve Potkal Kazakları'nın; kısacası bütün Ukrayna Kazakları'nın reîsi olmak üzere, Pâdişâhın himâyesi vadediliyordu. Bundan başka, Kırım Hânı'nın da imdada gelmek üzere emir aldığı hatmana te'mîn olunuyordu (Zilhicce 1078 - Haziran 1668) ⁴⁷³.

Bir müddet sonra, Doroszenko, Dnieper'in iki tarafında hatman ilân edildi. Lâkin Zaporoglar, az bir müddet sonra, Kırım Hânı'nın himayesini isteyerek Doroszenko'dan ayrılıp Suhovei'yi hatman kabul ettiler. Hemen yine o sırada, Doroszenko'nun kaymakamı Damyen Greçenoy da kendisinden ayrılarak hatman tâyin edilip, Ruslar'dan himaye istedi. Durum bu merkezde iken, Doroszenko, Portianka nâmında bir elçisi ile Bielograd isimindeki hâkimini Pâ-dişâh'a göndererek, Ukrayna hatmanının bir ahidnâme ile sancak-beği olarak kabul edilmesini istedi. Tuğlarla birlikte verilen bu unvan, kendisinin hatmanlığını tasdik ederek Barabaş, Sarıkamış ve Potkal ⁴⁷⁴ Kazakları hatmamının te'sîrli bir surette korunması için Kırım Hânı'na defalarca emir verildiği gibi

⁴⁷⁵ 6.000 kişi ile de bir adam gönderildi.

Doroszenko, ikinci defa olmak üzere, Bazilya Loboiko'yu elçi gönderdi. Bazilyo, sancak ve topuz gönderilmesinden dolayı efendisi nâmına teşekkür

⁴⁷³ Brohovezki'ye gönderilen mektup reîs Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında 123 numaradadır- 121 nu.da 1089 (1669)'da Sarıkamış Kazakları hatmanına yazılmış ikinci bir mektup vardır ki, bunda yalnız, Bâb-ı Hümâyûn'un sâdik kullar olmak sıfatıyla Hân'dan korkmalarına mahal olmadığı te'mînâtı verilmektedir. Birinci mektubun (1080) muhteviyatına nazaran Kırım Hânı'na verilen talimat, o tñşâ'da 131 numarada kayıtlıdır.

⁴⁷⁴ Doroszenko'ya verilen 1 Muharrem 1080 - 1 Haziran 1660 tarihli • ahidnâme (karşılıklı akdedilmiş anlaşma değil, taahhüdü mutazammin ferman) reîs Râmî Efendi'nin fñş&'sında dercedilmiştir: nr: 135-136.

⁴⁷⁵ Bu hususta kaymakam tarafından Hân'a gönderilmiş olan mektup reis Mehmed Efendi'nin tñçl'sında 40 nu-dadır. Nu: 44, P^dişâh'ın Selim Giray'a mektubu (Reblülevvel 1082 - Temmuz 1671).

ile beraber, hatmanın himayesinde devam edilmesini ve Kırım Hânı'yle Silistre paşasına ona göre emir verilmesini istirham etti ve Rusya ve Lehistan ordularının hareketlerini Doroszenko'ya işaret ettirdi.

Wysocki'nin dönüşünden sonra Kral'm bir mektubuyla İstanbul'a gelmiş olan Lehistan tercümanına gelince, Pâdişâh'm şu mealde bir cevabıyla geri gönderildi: «Kazak hatmanı Doroszenko sâye-i himâyet-i pâdişâhîye iltica etmiş ve Bâb-ı Hümâyûna merbut bilinerek kendisine ilişilmemesi mukaddema krala tebliğ olunmuştur.

Ancak kralın bir ordu ile Doroszenko üzerine yürüdüğü mesmû-ı şâhâne olduğu cihetle pâdişâh, bu seneyi Anadolu'da geçirmek niyetinden feragatle Edirne'den iftirâk etmemeye karar vermiştir. Bi-nâberin kralı, daha sulhcuyâne bir tarîk-i hareket ittihazına ve Do-roszenko'yu rahat bırakarak memleketine avdet etmeye davet eyler. Aksi hâlde, kral sulhu nakzetmiş olur ve bu suretle pâdişâh mun-takîm olan Cenâb-ı Hakk'a ve kesîrû'l-mu'cizât olan Hazret-i Pey-gamber'e istinaden, gelecek baharda leşker-i bigirân ile sefer ederek düşmanı defe ve onun memleketini tahribe karar vermiştir. Vaktına hâzır olasin. Vesselâmu ala min ettebu'1-hedî.»⁴⁷⁶.

Lehistan muharebesi bu suretle îlân edildi ve hakîkaten ertesi sene baharında sefere başlandı.

Selim Giray'ın Kırım Hanlığına Getirilmesi

⁴⁷⁶ Reîs Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında (Cumâdelûlâ 1082 - Eylül 1671), nu: 146. Pâdişâh'ın, sefere çıkması üzerine, askeriyle alera-i pâdişâhî altına gelmesi için Doroszenko'ya yazdığı emir-nâme Şark Encümeni İnşâ'sının 25 nu.sın-dadır. (Metinde meali yazılı olan nâme-i hümâyûnunun Bâşid'de (s. 257 ve 258) dercedilmiş olan sureti şudur ki, meal ile pek az farkı vardır:

«Ba'de'l-elkaab, taraf-ı devlet-i pür-şevketümüzden tûğ ve tablü alem ihsan olunan Kazak taifesi hatmanı Doroszenko, dergâh-ı âlem-penâh kullarından olup kendisi ve ona tâbi olan Kazak askeri zül-ı himâyet-î husre-vânemüzde müstazil ve taht-ı yedinde olan memleket ve vilâyeti şâir me-mâlik-i vesi'ati'l-mesâlikümüz gibi havza-ı emnü emânumuza dâhil olup hi-mâyet ve sıyâneti ve hıfzü harâseti lâzime-i nâmûs-ı şehensâhî olmakla mumâileyh şâir kullarum idâdından ma'dûd olup veçhen mine'l-vücûh canlarına ve mâl ve memleketlerine zarar ve gezend irişdürilmeye deyü bundan akdem âsitâne-î saâdet-âşiyânemüzden tarafunuza gönderilen nâme-i müşgin hitâm-ı nush-irtisâm ile irsali peyâm ve husûs-ı mezbûr raadde-i şü-rût-ı musalehadan olduğun ilâm eylemiş iken hâlâ bizzat Leh askeriyle kal-kup hatman-ı mümâileytoün üzerine kasd ile îsâl-ı hasâret için geldiğiniz sem'-i hümâyûnuma vâsıl olmagla işbu şitây-i meymenet intimâda Anadoh vilâyetlerinde kışlamağa azîmet-i hümâyûn-ı zafermakrûnumuz okmış iken bu husus için geçilmeyüp tahtgâh-ı kadim olan Edirne'de kışlamak karar-dâde-i re'y-i metin-i hıdvânemüz olmuştur. Gerekdür mukaddema ve hâli-yâ dergâh-ı saâdet-destgâhumuzdan gönderilen nâme-i hümâyûn-ı pend-mak-rûnum mucibince mezbûr Doroszenko-i hatmana ve kendüye tâbi' olan askerine ve vilâyet ve memleketine zarar ve gezend irişdünneyüp akd-i musâ-lehaya muhil olan hareketden rücû' idüp memlekete gidesin. Şöyle ki tarafından ve askerinden bir veçhile mezbûrlara ve memleketlerine zarar ve husrân ve ziyan olur ise bu takdirce nakzı ahd ü peymân senün tarafundan olmuş olur- inşâ'üahü Teâlâ cenâb-ı hilâfet-meâbum ewel-bahâr-ı ferhûn-de-âsarda bî-nihâye asker-i adû-şikâr-ı encümşümâr ile ve bî-hesâb ecnâdi kâr-zâr-ı nusret-medâr ile üzerine varmamı mukarrer bilesin ve vaktına hâzır olasin.» (Mütercim)

Edirne'de Venedik elçisiyle müzâkerede bıraktığımız Pâdişâh, tuğlanyle bu payitahttan Kaminiec (Kamaniçe) şehrine gitmeden önce, o sırada olan bâzı vak'aları beyân etmemiz gerekir. Venedik sefirinin huzûr-ı şahanede nail olduğu mülakattan sonra, mazhar-ı müsûl (ayakta saygıyla selamlamaya mazhar) oldu. Çünkü Pâdişâh ile sadrâzamın, Doroszenko aleyhine hatman Hanenko'yu desteklemiş olmakla itham ettikleri Âdil Giraydın⁴⁷⁷ yerine Selîm Giray getirilmişti. Görüşme sonunda Selîm Giray, Hanlığının mûtâd alâmeti olmak üzere samur kürkle kaplı bir hil'at, murassa bir sorguç, murassa bir kılıç aldı⁴⁷⁸. Bu münâsebetle kardeşi Selâmet Giray «kalgay» ve amcası oğlu Sefa Giray «nûreddîn» oldu (Muharrem 1082 - Mayıs 1671)⁴⁷⁹.

Padişah Despot Dağı Yaylasında

Venedik üzerine sefer endişesi ortadan kalktığı cihetle, Pâdişâh, avcılarının hây ü huyu hiçbir zaman durmamış ve sükûnetini bozmamış olan, şimdiye kadar vahşî kavimlerden başkası ayak basmamış bulunan Rodop Yaylâsı'na —ki vaktiyle Bakus'un rahibesi burada birdenbire uykusundan uyanarak Heber (Meriç) üzerine bir göz atmış ve Trakya'yı karlı kaplı görerek şaşırılmış idi⁴⁸⁰— gitmeye karar verdi. Bu güzel dağlar, Bizans İmparatorları zamanında Sırp müstebidlerinden almış oldukları «Despot Dağı» nâmını hâlâ muhafaza ederler⁴⁸¹. Zât-ı şâhâne bu dağlarda av mevsimi mûtâdil bir serinlik içinde geçirdi ve daha sonra Eylül başında Edirne'ye döndü⁴⁸².

⁴⁷⁷ Reîs Efendi'nin İns&'sında sadrâzam tarafından Çoban Giray Âdil Gıray'a yazılmış bir takım mektuplar vardır. Bunlar 80'den 96 numaraya kadar gider. 97 nu.da Âdil Giray'dan sonra Selîm Giray'm nasbıyla ilgili mektup vardır. 99 ve 102 numarada azledilmiş olan hân'a yazılmış mektup bulunur. 103 ve 105 numaralar yeni hân Selîm Giray'a yazılmış mektublardır.

⁴⁷⁸ Râşid. Grepoldî, BUancia historico-pohtica unvanlı eserinde (s. 121) Carabek Giray'ın Mehmed Giray nâmına 1971 Şubat'ında vuku bulmuş bir elçiliğin* den bahsederse de, isimler güç anlaşılacak surette bozulmuş olduğu gibi, memuriyet sebebi de hakkıyla açıklanmamıştır,

⁴⁷⁹ Râşid bunu 1061 vekaayinin en sonu olarak kaydeder, s. 253. Hân'a verilen hil'at, mûtâd olduğu üzere satırlu kadifedendi. (Mütercim)

⁴⁸⁰ «Non secus in jugis exoinnis stupet Evias, Hebrun prospiciens, et nive can-didam Thrazen, ac pede barbaro lustratam Rhodopen. Horatius, c. 3, s- 19.

⁴⁸¹ Sadrâzam tarafından 1 Aralık târihinde Apafy'ye gönderildiği ifadesiyle Bethlen'de dercedilen mektubun Despot Yaylâsı'ndan yazıldığı muharrerdir Ancak «kânunievvel.in doğrusu «teşrinievvel» (Ekim) olacaktır. Çünkü Pâdişâh'm 6 Ekim'de Despot Yaylâsı'ndan hareket ettiği Râşid'den anlaşılır (Râşid'de, s. 256, Despot Yaylâsı'ndan avdet, 6 Cumâdelûlâ 1082).

sine tahsis edilmiş olan 60.000 akçe hazîneye kalmıştır. Kilikya kalelerini muhafaza eden askerinin timâr ve zeametleri hakkında dahî aynı şekilde muamele yapılmış, Girit adasında bulunan arazinin dahî ölçülmesi

⁴⁸² Edirne'den Despot Yaylâsı'na gidilirken konulan merhaleler: 1) Mustafa-paşa Köprüsü. 2) Harmanlı, 3) Uzuncaova, 4) Semizce, 5) Kapalı, 6) Papazh, 7) Korubaşı, 8) Filibe, 9) Yeniköy,

Elsiz Ayaksız Hattat

Pâdişâh'ın Yemen'de Zeydîye aleyhine tasavvur olunan harb mevkiine yakın olmak üzere, gelecek kış Bursa'ya gideceği şayi olmuştu ⁴⁸³. Ancak Lehistan üzerine sefer tahakkuk ettiğinden, kışı Bursa'da geçirdi ⁴⁸⁴. Garîb bir manzara, Pâdişâh'm ve saray halkının dikkatini şiddetle celbetti: Bir arıza ile elleri bileklerinden ve ayakları topuklarından kesilmiş bir adam, doğum yeri olan Bolu'-dan İstanbul'a gelerek meşhur hattat Suyolcu-zâde'den meşk alarak sülüs ve nesîh'te tahsîlini ikmâl etmişti. Yazdığı bir En'am'ı Pâdişâh'a takdim etmesi üzerine, nasıl yazdığı görülmek istendi. Hu-zûr-ı şahanede bir satır sülüs ve iki satır nesîh yazdı. İki bileklerinin uclanıyla divitini belinden çıkarıp kalemi dahi öylece tutarak kâğıdı önünde yere koydu; diğer kâtibler gibi yazdı. Pâdişâh bu adamın maharetine hayran kalarak, bir mikdâr para ihsan etmiş, gümrükten günde 20 akçe ulufe bağlamıştır ⁴⁸⁵.

Köprülü Ahmed Paşa'nın Dahilî Tedbîrleri

Köprülü, bu sene zarfında (1671) dahilî idareye müteallik üç tedbîr aldı ki, iktisatçılığına delâlet eder: Manya arazîsi üzerinde Köse Alî Paşa nezâretiyle inşâ olunan kaleler, 1672'den itibaren Ko-rint'ten toplanmış askere tevdi olarak, önceki muhafızların iâşe- emretmiştir ⁴⁸⁶.

Panayotti'nin Ölümünden önce, Patrik Methodius'un yerine Far-tenius geçmiş, daha sonra onun yerine de Dionisyos geçmişti. Dio-nisyos, kocasının ikbâlîne mağrur bir kadın olan Panayotti'nin zevcesinin kinini üzerine çekmişti ⁴⁸⁷. Bu kadının Patrik aleyhindeki husûmetine iştirak eden Panayotti, sadrâzamdan onun uzaklaştırılması için emir almaya muvaffak olarak, Dionisyos hafif bir tazn.in olmak üzere Filibe metropolidliğini

10) Alacalar, 11) Otlu-cuk, 12) Batak, 13) Despot Yaylası (Râşid, s. 254).

⁴⁸³ Râgid. Reîs Mehmed Efendi'nin inşâ'sında nu: 138, Kabe örtüsünün alındığına dâir Şerif Zeyd'e yazılan mektuba bakınız.

⁴⁸⁴ Müjdecî-başı El-Hâcc tbrâhîm, Zeydiye taifesinin Mekke-i Mükerrreme'de oldukça ileri giden tecâvüz ve taaddîlerini nakletmesinden dolayı, hacıların korunması ve Zeydîye'nin servetinin çoğalması yüzünden Yemen'e sefer kararlaştırıldı. Süveys , iskelesinde otuz kalyon ve on çekdiri yapılması emredildi. Pâdişâh dahî Bursa'da kışlaması kararlaştırılmış iken, Lehistan seferinden dolayı, vazgeçildi. Râşid, c. 2, s. 255 ve 256. (Mütercim)

⁴⁸⁵ Bu fıkra, açıklamak maksadıyla Râşid'den alınmışlar, c. 2. s. 256. (Mütr.)

⁴⁸⁶ Zfîbde; Nasuh-zâde'nin nefis târihi burada son bulur.

⁴⁸⁷ Rycaut, Rum Kilisesinin Hâli Hâzin, s. 111.

almıştı. Panayotti Öldükten sonra metrûkâtı içinde bir ferman bulundu, ki onun te'sîriyle alınmıştı ve —kilise hakkında hiçbir zaman tekzîb olunmayan gayretinin eseri olmak üzere— Mukaddes Mahallerin Rumlar elinde olmasına dâir idi. Partenius, yine patrikliği ele geçirmek için her suretle çalıştı; lâkin bir müddet sonra ikinci defa olmak üzere Dionisyos'a mevkiini terketmeye mecbur oldu.

Patrik makamının bedeli 10.000 guruşu geçmezken, 20.000'e çıkmıştı⁴⁸⁸. Onaltı yaşında bir genç olup, kendi istemediği halde sünnet edilmiş olan Neohoryolu⁴⁸⁹ Nikola, alenen Hristiyanlık göstermekte devam ederek vâsılı şehâdet olmakla⁴⁹⁰ itikadı için saygısını isbat etmişti (1672)⁴⁹¹. Partenius'a gelince o zamanlar Türk-ler'le Hristiyan kadınları arasında pek mûtâd olan muvakkat izdivaçların yasaklanmasına sebep olmak suretiyle haklı bir surette «Bakir» lâkabını almaya hak kazanmıştır. Ancak geçici bir müddet için akdedilmiş olan bu türlü nikâhlara «Kabin» denirdi ki, «Concubinage»⁴⁹² demektir. Hayada olduğu kadar hilekârlıkta da noksanı olmayan Patrik bir gün müftînin yanına giderek şöyle bir soru sordu:

— «Müslümanlar'ın şarâb içen ve domuz eti yiyen kadınlarla izdivacı câfe midir? Ve bu türlü içtimâ-ı nâ-pâkdan (temiz olmayan topluluktan) doğan çocuklar validelerinin memesinde bile Müslüman olmaya liyakatsiz değil midir?»

Müftî, epeyce düşündükten sonra, böyle münâsebetlerin meşru olmadığı cevâbını verdi. Bunun üzerine Patrik:

— «Rumeli'de pek çok yapıyor; öyleyse bunu men' ediniz» dedi.

Müftî sadrâzamlâ istişare etti; Müslümanlar ile evvelce İslâm'ı kabul etmeyen Hristiyan kadınlarının birleştirilmesini yasak.'ayan bir irâde neşr olundu (1673)⁴⁹³. İngiliz konsolosu Rycaut, 1672'de Asya'nın yedi kilisesini ziyaret etmiş olan onun vatandaşı Papas Smith⁴⁹⁴, yine o sene sefaret kâtibi sıfatıyla ve M. de Nointel'in maiyyetinde İstanbul'a gelmiş olan François de La Croix'dan her üçü Rum, Ermeni, Mârûnî kiliselerinin,

⁴⁸⁸ O zamanın usûlüne göre bu para bir nevi harç ve resimdi. (Mütercim)

⁴⁸⁹ Galiba .Yeniköylü» demek olacaktır. (Mütercim)

⁴⁹⁰ Yâni «îdâm olunmuş (Mütercim)

⁴⁹¹ Isâ Dîni'nden dolayı İstanbul'da şehîd edilen Nikola'nın hayatı, s. 213; F. de La Croix'mn Rom, Ermeni, Mârûnî, Millet ve Kiliselerinin Hâl-ı Hâzin eserinde, Paris 1715. (Buna benzer eserlerin asıl maksadı bilindiğinden, ne kadar vesika değeri taşıdıklarını söylemeğe ihtiyaç yoktur. Mütercim)

⁴⁹² «Concubinage» istifrâş-ı nâ-meşrû (gaynmeşrû odalık). Halbuki «kabin* bu mânâya gelmez.

⁴⁹³ Rycaut, Kiliseler Ahvali, s- 314-716. (.Kabin, gayrimeşrû odalık demek olmadığı gibi, bizde öyle muvakkat nikâh olmadığı malûm olup, bu fıkra Rycaut'nun kendisine Ait bir telâkkiden ibarettir*)

⁴⁹⁴ «Septem Asiae ecclesiarum et Constantinopoleos notitia autore Thoma Smit-ho», Trajecti, 16M.

vekeyiini yazdığımız şu zamanlardaki ahvâlini ve İslâm'ın gadrinden uğradıkları hakareti anlatmışlardır⁴⁹⁵.

Kamenice Seferi

Baharın ilk günlerinde, sefere çıkılmak için herşey hazır duruma getirildi. Mûtâd olduğu üzere, birçok kürkler, hü'atler, kılıçlar, hançerler dağıtılmasına başlandı. IV. Mehmed saltanatının en belirgin (forumlarından olan heybetlilik ve ihtişam şu suretle her tarafta göze batıyordu. Saray meydanında tuğlar dikildi⁴⁹⁶.

Pâdişâh, Kırım Hânı'na iltifat dolu bir mektup ve harb hazırlıkları masrafları için 15.000 altın, bir kılıç, biri kürklü ve diğeri kürksüz iki hil'at ve sadrâzam bir mücevher hançer gönderdi; kal* gay ve nûreddîn sultanlara ikişer hil'at, şîrîn beğlerle mirzalara elli hil'at gönderildi⁴⁹⁷. Kandiye vâlliği senelik 400.000 akçe ilâve tah-sîsâtla Ankebût Ahmed Paşa'ya verildi. Vezirler serâsere, ulemâ sof kaplı kürkler aldılar.

1 Mayıs'ın arefesinde —ki genç Rumlar kızlarının güneşin doğmasından evvel, eski bir rivayete göre, kendilerine güzellik verdiği inanan kıymetdâr şebnemi topladıkları ve henüz zuhura başlayan çimenlerin üzerinde Rumların gönül çelen rakslarını oynadıkları gündür— zât-ı şâhâne Edirne'deki sarayından çıkıp, Çukur Çayırı'nda kurulan otağa gitti (2 Muharrem 1083 - 30 Nîsân 1672). Devletin resmî tarihçisinin tâbiri veçhile, «Vüzerây-ı i'zam ve vükelây-ı benâm zînet-i tamam ve ârâyîş-i esvâb-ı ihtişam ile ârâste» idiler. Zât-ı şahanede «Murassa zırh, cevahir çaprâstlı dir'î postîn, mücevher tîrkeş, bir murassa şimşir» bulunuyordu. Başına «yeşil şal destâr» giymiş ve çifte sorguç takmıştı. «Mücevher saçaklı bir esb-i Düldül-endâma» süvâr oldukları gibi, Enderun ağalarının zırhları, murassa râht ü zeyn ile râkib oldukları atları gözleri kamaştırıyordu. Sefer için görevlendirilen vükelâya (dîvân üyelerine) ıstabl-ı hâstan (saray ahırından) atlar verildi. Sadrâzam dokuz, musâhib Mustafa Paşa dört, kaymakam Mustafa Paşa *Vi, nişancı müverrih Abdi Paşa iki, yeniçeri ağası Abdurrahmân Paşa iki, şeyhülislâm Minkaârî-zâde, vaiz Vânî Efendi iki,

⁴⁹⁵ Hıristiyan kavimleri İse İslâm memleketlerinde ellerine geçirdikleri yerlerde Muslfimanlar'dan tek bir ferd bırakmamak suretiyle onları türlü türlü adi ö ihsana boğarlardı ve boğmaktadırlar!! f (Mütercim)

⁴⁹⁶ De La Croix, Osmanlı Devleti'nin UmAmî Ahvali adlı eserinde 21 Nisan târihini gösterir, fakat Râşid'de 24 Zilka'de <24 Mart> târihi kaydedilmiştir. De La Croix zât-ı şahanenin 27 Nîsân'da gittiğini, bu da yanlıştır; 30 Nî-sân'da gitmiştir.

⁴⁹⁷ Râşid; Reis Mehmed Efendi'nin İnş&'sında bulunan mektuba bakınız.

kazasker, reîsül-küttâb birer at aldılar ⁴⁹⁸.

Sadrâzâmın Lehistan Kralı'na Mektubu

Son olarak özel görevle Lehistan Kralı'na gönderilen Ahmed Çavuş, Lehistan hükümdarının bir mektubuyle döndü. Kralı sadrâzama yazıyordu ki, Ukrayna, Lehistan'ın atadan kalma memleketlerinden biridir ve Doroszenko âs bir emir-güzârdır, başka bir şey değildir. Lehistanlıların taarruzları hakkında da, Türklerin daha önce yapmış oldukları akınları yle cevap veriyordu ⁴⁹⁹.

Sadrâzâm, Lehistan Kralı'nın kendi mülkü olarak iddia ettiği Ukrayna hakkında Krallığın kançalarına şöyle yazıyordu:

«Hakikatte mülkün sahibi Rabbül-Âlemîn'dir. Ancak hik-met-i İlâhîye, fetret ve ihtilâle uğrayan memleketin îskender-kudretli bir pâdişâhın gölgesine tevdi edilmesini gerektirir. Serbest bir kavim olarak Kazaklar sulh yoluyla size itaat ettiler. Lâkin bilâhare ahdinize aykırı olarak ettiğiniz zulüm ve kötülöklere, cevri ve eziyete tahammül edemeyerek silâha başvurmuş ve Kırım Hânla*-rı'na dehalet etmiş ve Hân'ın delaletiyle Pâdişâh tarafından tuğ ve âlem almışlardır. Şu hâlde Lehistan Kralı, Ukrayna'nın, krallığının parçası olan memleketlerden biri olduğunu iddiada nasıl devam edebilirim? Mâahaza bir mıntıkanın ahâlîsi halâsa nail olmak için iktidar sahibi bir pâdişâhın himayesini istirham ederlerse, Öyle bir il-ticâgâhta onları tâkîb etmek akla muvafık mıdır? Diğer taraftan bütün hükümdarların en kudretlisi ve en şanlısı olan bir pâdişâh-ı âlem-penâh, merhametinin şemsiyesi altına sığınan mazlum bir kavmi düşmanlarından kurtarır ve muhafaza ederse, sulhun bozulması hangi tarafa âit olur? Evlenmek üzere olan harb ateşini yatıştırmak için bir sefir gönderilirse ne âlâ! Ancak nizâ'ın kapanması, kılıç denilen ve bir karan derhâl kesip hükme bağlayan (silâha) havale edilirse, neticenin tâyini, yerleri gökleri yaratan ve İslâm'ı bin seneden fazla bir zamandan beri düşmanlarına galib eden Allah'ın kudret elinde kalır. 8 SaferMe (5 Haziran) azametli ve heyetli pâdişâh, şevket ü iclâl ve saadet ü ikbâl ile Edirne'den hareket etmiştir. Hiçbir yerde durmaksızın asâkir-i en-cüm-şümâr ile menzil be-menil hududa yaklaşmaktadır. Ona göre hemen cevâp gönderiniz; malûmunuzdur ki, hu-

⁴⁹⁸ Bu fıkra, me*hazi olan Râşid'e başvurularak tercüme edilmiştir. (Mütercim)

⁴⁹⁹ Lehistan Kralı'nın mektubu Râşid'de vardır, Senkoveski'nin mecmuasında

ve Dztejopfoor* Tarekfeh neczy do ffistoryi Pobkleg nâmındaki Lehistan tarihinde, s. H'den tercümedir

duda yaklaşıldıkça her menzilin hükmü ve cevâbı başka olur»⁵⁰⁰.

Bu mektubun büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü bütünüyle, siyâsî yazışmaları kimseye tevdi etmeyen Köprülü Ahmed Paşa'nın kalemi mahsûlü olduğu gibi, mazlum bir kavmin kurtarılması için kuvvetli bir hükümdarın müdâhalesi esâsı bunda pek sarîh tâbirlerle yazılmıştır. Hatırlanmaya değerdir ki, Köprülü Ahmed Paşa bu satırları, Mayna kalelerini yeniden inşâ ettirmekle Rumlar'm hürriyetini yeniden zincirlediği bir sırada yazıyordu⁵⁰¹.

Khocim (Hotin) kahramanının oğlu Sobieski —ki yirmibir sene önce Bieganowski ile beraber İstanbul'a gelmişti— geçen sene Kazaklarda ve Doroszenko'ya galebe ederek dönmüştü; yalnız bir sefer esnasında onların Czetuwertinka, Human, Braclaw, Stanislaw, Raskow, İmpul gibi en müstahkem hudûd kalelerini almıştı. Bu sefer, Hristiyanlar'ın hayretini, Türkler'in dehşetini mûcib oldu. Osmanlı Devleti, Sobieski'nin seri fetihlerinin önünü almak üzere, baharın girmesiyle beraber muharebeye karar vermişti. Askere birikmiş olan dörtte birlik maaşlarını ödedikten ve Çirmen beğini konakçı (başka bir tâbirle «pişdar») tâyin ettikten sonra, tuğlar dikerek ordunun hareketini îlân etti. Zât-ı şahane dahî, yukarıdaki mektupta gösterildiği üzere 8 Safer (5 Haziran) pazar günü hareket etti. Balkan eteklerinde, altın parmaklıklı kafesi ile Pâdişâh'm sancaklarını tâkib etmekte olan Haseki Sultân'm gümüş süslemeli arabası çamurda kaldı; sadrâzam, kendi atını koşmaya davranarak araba, batmış olduğu balçık içinden pek güç kurtarılabildi. Haseki Sultân, husûsî hizmeti için tâyin olunan Kubbealtı veziri îbrâhîm Paşa ile Babadağı'nda kaldı. Isakçı'da, Gradiska ve Posega'dan getirilmiş 700 küçük gemi ile 750 zira' uzunluğunda ve on zira genişliğinde bir köprü kuruldu.

Bosna Valisi îbrâhîm ve Anadolu beğlerbeği Alî Paşalar asker ile ileri gitmeye ve her taraftan toplanan zahirenin nakline memur oldular. Niğbolu sancak-beği Osman Paşa, Çankırı sancak-beği Mu-râd Paşa zahire kafilelerinin gönderilişine nezâret etmeye ve Hü-dâvendigâr sancak-beği Mehmed Paşa İsakçı'da Tuna üzerine kurulan köprünün muhafazasına tâyin olundular. Halep ve Karaman beğlerbeğileri Kaplan ve Alî Paşa'lar, Beğşehri

⁵⁰⁰ Hammer burada hulâsasını almıştır. (Mütercim)

⁵⁰¹ Bizim tarafımızdan da hatırlanmağa değerdir ki, Maynalılar Venedikliler'in —oraları gasbedici pençelerine almak emeliyle— fesada vermeleri sebebiyle isyan etmiş buldukları gibi. Köprülü Kandiye'nin zabtı üzerine onları yatıştırmak için büyük bir ihsan ile, yâni birikmiş vergilerini affetmek suretiyle bağışlamıştı. (Mütercim)

ve Kırşehirli beğleri, Pâdişâh'ın otağı önünden geçerek, askerlerinin intizâmı takdirleri celbetmiş olmasından dolayı hil'at aldılar. Moldavya'da vâki Brusicht'te, her beğlerbeğinin maiyyet-i şahanede mevkiini ve zât-ı şâ-hâne asker safları önünden geçerken sağ ve solda nerelerde bulunacaklarını gösterir bir emir neşredildi. Sağ taraf Anadolu, Karaman, Sivas, Diyârbekir, Mar'aş, Haleb, Adana beğlerbeğilerine ve sol taraf Rumeli, Bosna, Özi beğlerbeğilerine tahsis kılındı.

Yine o sırada neşredilen bir emirde, bir müddetten beri çaprazlama konulmuş sırmalı şeritle müzeyyen kallâvi, yâni resim sarığı kullanmayı ihmâl eden vezirlerin hâiz buldukları rütbenin bu ayırdedici alâmeti olmadıkça arz-i vücûd etmemeleri tenbîh edildi. Pâdişâh, Moldavyanın payitahtı ve prensin ikametgâhı olan Yassi'yi ziyaret ettiği zaman, ikinci defa olmak üzere voyvodalık makamında bulunan Duka, murassa bir hançer, âlâ iki samur kürk, bir top kıymetli kumaş takdim eyledi. Cenge başlanıldığı zaman verilmesi mutâd olan bahşişler dağıtıldı: Yeniçeriler, sipahiler, cebeciler, topçular ellişer akçe aldılar. Bu tevezîden sonra vezirler Pâdişâh otağında yemek yediler. Özi muhafızı Halil Paşa, Anadolu ve Karaman beğlerbeğileri, Çirmen beği Dniester (Turla Suyu) üzerine kurulacak köprüye nezâret etmekle görevlendirilerek, konakçı-lık, Adana beğlerbeğine verildi. Çankırı sancak-beği, Rumeli ve Bosna timâr ve zeâmetliîlerinin nakliyle görevlendirildikleri topraklarla Kil-ya'dan geldi.

Bu sırada Kırım Hâm'ndan gelen bir haberde nûreddîn sultân ile Avlonya beği Yûsuf Paşa'nın Doroszenko'nun rakibi olan Hanen-ko'nun ve Beraklaw kalesinden onun yardımına gelen 1.000 Kazak ile Ladyzyin yakınında muharebeye tutuştuktan ve Lehliler'in Bar'-dan çıkarak Hanenko'yu beraber götürdükleri, bunu kurtarmak için haylî zahmet çektiği bildiriliyordu. Osmanlı ordusuna gönderilen esirler bu ifâdeyi tasdik ettiler. Ordu, Hotin'e bir saat mesafede bulunan menbâ yakınında çadır kurduğu vakit, Dniester'in öte tarafında bulunan Zvaric kalesi muhafızları tüfek patlamaksızın kaçtılar. Ertesi gün bunların yerine beş oda yeniçeri, sadrâzâmın seg-bânlanndan 300 atlı ve 200 piyade, kaymakam paşanın segbânlann-dan 150 kişi konuldu. Sadrâzam ile Kaplan Paşa köprü yakınında bulunarak inşâatına nezâret ettiler. Derhâl Dniester'in sağ tarafında metris açılmaya ve bir taraftan da sol tarafında redutlar (şaranbol) inşâasına başlanıldı⁵⁰².

⁵⁰² Şeranpo redut «redoute» demektir; SankoWeski'nin tercümesinin sandığı gibi batarya «batterie»

Özü muhafızı Halîl Paşa, Çankırı sancak-beği Murâd Paşa sallarla Tuna'dan geçtiler (12 Rebûlâhir 1083 - 7 Ağustos 1672). Beş gün sonra, Sivas ve Mar'aş beğlerbeğleriyle Moldavya voyvodası, büyük bir debdebe ile huzûr-ı şahanede alay göstererek, mûtâd üzere hil'at aldılar. Köprü tamâmiyle bitirilmiş olduğundan evvelâ yeniçeriler, sonra Pâdişâh geçti. Osmanlı ordusu nehri geçtiğinde ilk defa olmak üzere Lehistan arazisine çadır kurdu ⁵⁰³. Kaymakam, vezirler, Bosna ve Haleb paşaları, maiyyetlerinde birkaç alay-boği ile topçu kumandanı bulunduğu halde, kalenin etrafında bir keşifte bulundular (20 Rebûlâhir 1083 - 15 Ağustos 1672).

Moldavya voyvodası gözden düşerek, makamı Etienne Petreit-schak'a verildi. Ertesi gün Kırım Hânı, vezir ve beğlerbeğleri tarafından karşılanarak, (pâdişâhı) ayakta selâmlama şerefine nail oldu. Murassa bir sorguç, murassa bir kılıç, serâsere kaplı (nîmten) samur, bir hil'at, eğerli bir at aldığı gibi, 200 adamına hil'atler verildi. Bir gün sonra, hatman Doroszenko, hâk-i pâ-y-i şahaneye yüz sürerek hil'at, topuz, donanmış bir at aldı (21 Rebûlâhir 1083 - 16 Ağustos 1672). Otuz iki merhaleden ve bir o kadar istirahatten sonradır ki, orduy-ı hümâyûn Kamaniec (Kamanıçe) önünde çadır kurdu (23 Rebûlâhir 1083 - 18 Ağustos 1672).

Osmanlı Ordusu Kamanıçe Önünde

Sadrâzam, yeniçerilerle, Rumeli askeriyle muhasara ordusunun merkezinde yer aldı. Sağ taraf, Anadolu askeri ve zağarcı-ba& ile ikinci vezir musâhib Kara Mustafa Paşa, sol taraf Sivas askeri ve samsuncu-başı ile kaymakam Mustafa Paşa tarafından işgal olunarak, beş günde hendek kenarına kadar varıldı (29 Rebûlâhir 1083 - 24 Ağustos 1672).

Bu sırada torbaların tedâriki hususuna nizâm verildi: Gedikli zâimlerin zeametleri varidatının her 1.000 akçesi ⁵⁰⁴ için ikişer, altı bölük halkının

değil.

⁵⁰³ Râşid'in târihleri Osmanlı ordusunda bulunan imparator mukîm elçisinin gösterdiği târihlere tamamen uymaktadır. Pâdişâh Dniester'i 13'te, sadrâzam 14'te geçti. La Croix'mn Osmanlı Devleti'nin Umûmi Ahvâli eserindeki târihler yanlıştır; Muhtıralar'ında (c. 1, s. 313) zanneder ki, Dniester'den geçiş, hakîkî tarihinden üç gün İkiye vuku bulmuştur; bu suretle 4 Ağustos'a Çıkarmış olur. Ona inanılacak olursa bütün ordu, 7 Ağustos'ta Kamanıçe Önünde bulunmuş olacaktı (s- 315). Keza (s. 319) kak muhafızına vuku bulan teslim teklifine bakınız; ona göre teslim 17'de olmuştur-

⁵⁰⁴ Bizim târihlerin tâbirine göre .yazusumm her bin akçesi» için. «Yazu.dan maksad, her zeametın hazîne defterinde yazılı olan varidatı mikdandır. (Mütercim)

adam başına ikişer torba, dîvân kâtiblerinin ve kalem halifelerinin de zeametlerine göre birer mikdâr torba teslim etmeleri kararlaştırıldı. Kaledekiler tarafından gönderilen murahhasa, çavuş-başımın çadırında münâsib yer gösterildi. İsakçı'd.'fîH-rakılan 2.000 barut —Diyârbekir valisi Babadağı muhâfazasıyla görevli olduğu için— onun kedhudâsı marifetiyle ulaştırıldı ve oradaki topların getirilmesi Niğbolu sancak-beği Osman Paşa'ya verildi.

Muhasara sekiz günden beri devam etmekte iken, Türkler başlıca tabyayı zabtederek kaleye çıktılar ve bayrak diktiler (1 Cumâ-delûlâ 1083 - 25 Ağustos 1672). Ertesi gün, haricî duvar bir lâğım ile uçurulduysa da, arkasından bir duvar daha görüldü: Türkler bunu da uçurmaya hazırlanmakta iken, muhâsırlar teslim alâmeti olmak üzere (3 Cümâdelûlâ - 27 Ağustos 1672) târihinde beyaz bayrağı diktiler⁵⁰⁵.

Dosdoğru şekilde icrası beş rehin ile te'mîn olunan beş maddelik bir teslim mukavelesi imza olundu: Bu maddelere göre, Kama-niçe ahâlîsi yerlerinde kalmak yâhud çekilmek hususunda serbest olacak; her iki takdirde şahıs ve mallarına asla taarruz edilmeyecek; Katolik ve Rum ve Ermeniler kiliselerini muhafaza edecek; şehirde kalacak kilise memurları ve Lehistan asilzadelerinin evlerine asker konulmayacaktı.

Tahliye zamanı, şehirdeki barut birdenbire ateş alarak iki kule ve duvarın bir kısmı ile beraber, muhafızların üçte bîrini berhava eyledi. Bu felâketin sebebi sâdece bir tesadüf müdür, yoksa Alman olan kumandanın ümîdsiz bir karan mıdır, burası asla anlaşılamadı⁵⁰⁶. Ağustos'un 30'unda kale kumandam anahtarları teslim ederek hil'at aldı. Kama-niçe muhafızlarının eşyasını nakletmek için kumandana üçyüz araba verildi. Haleb vâlîsi ve Rumeli beğlerbeği kaleden gidecek olanları muhafaza ile refakate memur oldular (16 Cümâdelûlâ - 30 Ağustos)'.

⁵⁰⁵ Râşid'de cumartesi yerine «cuma» yazılıdır. Bu baskı hatasıdır. Yanlışlık şu suretle aşikârdır ki, beş satır yukarıda 2 Cumâdelûlâ'nın cumâ'ya tesadüf ettiği gösterilmiştir. M- Senkowski buna dikkat etmeyerek, matbaa hatâsını iki yanlış hesap ile ağırlaştırmıştır. Binâenaleyh eserinde 3 Cümâdelûlâ 27 Afustos'a (16 Ağustos) İsalet ettirilmiştir. Hâlbuki eski tarzda dahî 3 Cümâdelûlâ 16 Ağustos'a değil 17 Ağustos'a rastlar. (Râşid'in ikinci basımında dahî, s. 279, kalenin teslim târihi «3 Cümâdelûlâ cuma» diye gösterilmiş ise de, beş satır yukarı bakılınca ve az yukarıda ilk günün perşembe olduğu görülünce, yanlışlık görülür.)

⁵⁰⁶ Kindsberg'in raporu: «30 Agosta reso Camieniec. Il Vesocvo e Commandan-te partono verso Leopold, non haveva che 1500 soldati delli quali mille quando si trattava di pace s'abbruciarono con la polvere della fortezza, che s'ac-cesse coscando due tarri et una bona parte del ponte.. Kindsberg'in Timova'-dan yazılmış raporunda «Barutun Alman kumandanı tarafından kasden ateşlenip ateşlenmediği meçhul» olduğu ilâve olunmuştur. Musibetin (muharebenin) asıl sebebi Lehistan enternonsu Wysocki'nin ehliyetizliğidir ki. Pâdişâh Mekke âsileri ile meşgul olduğundan Lehistan üzerine yürüyemeyeceğini yazmıştı.

Ertesi gün zât-ı şahane bu fetihten dolayı devlet erkânı tarafından arz olunan tebrikleri kabul etti ve herbirinin rütbe ve memuriyetine göre samur kürkleri dağıtarak mukabelede bulundu. Hastalığından dolayı hanesinde kalan müftünün kürkü ikametgâhına gönderildi. O cuma günü yabancılarla beraber Kamanıçe'nin başlıca kiliseleri ⁵⁰⁷ Pâdişâh, valide sultân, haseki sultân, sadrâzam, kaymakam, musâhib paşa nâmlarına olmak üzere, camie tahvil olundu (19 Cümâdelûlâ 2 Eylül).

Lehistan ile Sulh Akdi

Ordû-yu hümayûnda ikamet etmekte olan Lehistan enternonsu, eğer Podolya tüfek patiamaksızım teslim olmayı ve Pâdişâh'a vergi vermeyi kabul ederse ⁵⁰⁸ sulh akdine müsâade olunacağı, aksi takdirde Lehistan'ın istilâ edileceği hakkında yazılan bir mektupla iade edildi. Birkaç gün sonra, Kmm Hânı, Hâleb Valisi Kaplan Paşa, Rumeli, Anadolu, Karaman beğlerbeğleri, Eflâk voyvodası, hat-man Doroszenko Lemberg üzerine hareketle görevlendirilerek, yolları üzerinde bulunan yerleri baştanbaşa tahrîb ettikten sonra zikredilen şehri hücumla aldılar. Pâdişâh ise Zwanic taraflarında avlanmaya gitti ⁵⁰⁹. Müverrih nişancı Abdî Paşa orada, Kamanıçe'nin fethi ilhâmıyla yazdığı kırksekiz beyitlik kasideyi zât-ı şahaneye takdim etti ⁵¹⁰

Zwanic'ten Kulandere palangasına doğru yönelinerek, Bucak palangası önünde çadır kuruldu ⁵¹¹. Defterdar Ahmed Paşa, burasını kendi kuvvetiyle ele geçiremediğinden, o zaman yeniçeri çğusu bulunan Abdurrahmân veyâhud bunun kısaltılmışı olarak Abdî Paşa dahî yardım etmekle görevlendirilerek, palanga, yeniçeri ağasına teslim oldu; o sırada Adana Vâlîsi Hüseyin Paşa ve ikinci vezîr musâhib Mustafa Paşa da Zazlowiec ve Zadlotanka palangalarını ele geçiriyorlardı (19 Cümâdelevvel 1083 - 12 Eylül 1672). Altı gün sonra, Kırım Hânı'nın tavassutuyla Bucak ahidnâmesi

⁵⁰⁷ Magdeleine, Mirât-i Osmânî «Miroîr ottomman» eserinde «Sultân Mehmed'in Ukrayna'da Lehistan üzerine yürüyüşü, s. sL

⁵⁰⁸ Hammer'in Fransızca'sında Bodoliye'nin vergi vermesi teklîf olunmuş gibi anlaşılır. Hâlbuki Râşid şöyle açıklar: «Eğer Leh kralı feth olunan Kamanıçe kalesinin muzâfâtmdan Podolye memleketini dağıdağai ceng 0 cidâlsiz teslim yâhud iltizâm-ı haraca isti'câl ederse» (s. 282). (Mütercim)

⁵⁰⁹ «H Sult. partito da Camieniec verso Leopoli; un Intemancio polaio al Tar-tahano per interceder dal Sultans». Kîndberg'in Timaroa'dan raporu.

⁵¹⁰ Bu kasîde Abdî'nin târihinde Vardır.

⁵¹¹ Magdeleine'de (s. 11) «Bousanôf» (Hammer'in metinde yazdığı Bucak'm yazılışı «Bucsacs», Râşid'de Buçaş.

akdedildi⁵¹². Lehistan için alçalma belgesi olan bu ahidnâme gereğince Podolya Osmanlılarca, Ukrayna Kazaklarda terkedilmişti. Ondandır mâada Lehistan'ın senelik 220.000 duka vergi⁵¹³ vermesi lâzım geldiği gibi, Lemberg⁵¹⁴ şehrine bir defalık olmak üzere 80.000 gurusu harb vergisi konulmuştu (18 Eylül 1672). Bununla beraber, camie çevrilmemiş olan kiliseler mensûb oldukları dînden alınmayacaktı, Hnstı-yan delikanlılardan devşirme usûlü — ki hakikatte IV. Mehmed saltanatından beri terkedilmiş ise de, Dîvân-ı Hümâyûn'ca asla vazge-çilmemiş— kat'î şekilde lağvedilmişti⁵¹⁵. Türk ordugâhına sığınan Tatarları ile Hanenko'dan ayrılan Kazaklar, yurtlarına dönmekte serbest idiler. Kırım Hânları'na senelik vergi mûtâd olduğu üzere verilecekti; fakat, buna mukabil, Lehistan arazisine bunlar tarafından akın yapılmayacak ve bundan sonra hiçbir Lehistanlı, köle olarak satılmayacaktı⁵¹⁶.

Daha önce, sulhun bozulmasından sonra, Lehistan'a tâbi olan lipkan Tatarları Besarabya'ya (Bucak'a)⁵¹⁷ çekilmiş ve Kırım Hânı, Silistre muhafızı Halîl Paşa ile müzâkere ederek, kendilerine arazi göstermişti⁵¹⁸.

Ekim ayının onsekizinde —ki târihte birçok kat'î muharebelerle işaretlenmiştir— orduy-ı hümâyûnda münâdîler, Lehistan Kralı*-na emân ihсан buyurulduğunu üân ettiler. Ertesi gün, Tatar Hâm'y-le Kaplan Paşa, Lemberg üzerine olan yürüyüşlerinden döndüler. Bunlar vatanının yegâne müdafii olan Sobieski'nin önünden kaçmış idiler. Sobieski, Türkler'i Lublin'den, Belczice'den, Lemberg'den attı ve buz parçaları üzerinden atlayarak Dniester'i geçti, askerini Bed-navow ormanında gizledi; Clausz'da

⁵¹² Lehistan tarafından murahhaslar şunlardı: Volhynie kale muhafızı François Lubomirski, Gzerniechow muhafızı Gabriel SÜniecki, başhazinedâr Szu-mowski, Ziotnidd.

⁵¹³ Bu rakam yanlışdır: Râşid'de dercedilmiş olan ahidnâme mucibince, (s. 284), 1083 Kasım ayından itibaren «rikâb-i hümâyûn-ı şehriyârîye beher sene yigirmi İkişer bin altun» verilecekti. Bundan başka yine ahidnâme mucibince Kırım Hânlan'na «İslâm Giray Hân zamanında vermeğe taahhüd eyledikleri ve veredikleri vergileri sâl be-sâî irsal olunacak»tı (s. 286).

⁵¹⁴ «Übo şehrinde ötürü hemen bu defa rikâb-ı hümâyûna seksen bin gurusu vermeği deruhde eylemeleriyle fiilhâl tahsîli icûn adamlar tâyin olundu» Râşid, c 2, s. 286- llbo, Lemberg'in diğeri adıdır. (Mütercim)

⁵¹⁵ Bu şart Podolya'ya aittir: «Devşirme ferman olunursa bunlardan (Leh beyzadelerinden) ve reayalarından devşirme alınmaya» Râşid, c. 2, s. 285. (Müt.)

⁵¹⁶ Ahidnâme Râşid'de ve Abdi'de tafsilâtıyla yazılıdır.

⁵¹⁷ Kamanîçe muharebesinde Kırım Hânı bulunan Hacı Selim Giray'in daha sonraları 1100 senesinde Ruslar'a galebesi üzerine Sâbit'in yazdığı bir kasidede:

Esince bâd-ı İnâyet-i mehib nusratdan Toz itdi tabûrını Moskov'un misâl-i remâd Bucak bucak kaçınıp ol lâ'ini kahrân-leh Yakup memâlikin itdi konak konak berbâd

denilerek «Bucak» Ülkesine ve «Leh- milletine işaret edilmiştir. (Mütercim)

⁵¹⁸ Es-SeVA's-Seyyâr.

kendisine yirmi defa üstün olan Tatarlara galebe ederek kalgayı ve nûreddîni kesin bir bozguna uğrattıktan sonra bunların askerinden-30,000 esîr almıştı⁵¹⁹. Hân, kadîm usûle uygun olarak kapanıça denilen bir kürk, bir murassa kılıç, bir murassa tırkeş aldı; kaymakam ile reis efendiye samur kürk, çavuş-başı ile Leh elçisine sâde hil'at verildi. Bütün Osmanlı ülkelerine muzafferiyet-nâmeler gönderildi, üç gece donanma yapıldı.

Ekim ayı ortalarından sonra, Edirne'ye dönülmek üzere hareket (28 Cümâdelâhir 1083 - 21 Ekim 1672) ve altı hafta sonra, otuz-dört merhale kat' edilerek ulaşıldı (16 Şâbân). Edirne'den ikinci vezir musâhib Mustafa Paşa, Valide Sultân'ı icâbeden tantana ile İstanbul'a götürmekle görevlendirildi. Kış esnasında, zât-ı şahane Saraç Çarşısı yanında, Akpmar denilen yerde bir köşk ve bir saray yaptırmakla meşgul oldu. Sadrâzam ise, yalnız, tâyîn olunan vergiyi ödememiş olan Lehistan aleyhine değil, Rusya Çarı aleyhine de büyük çapta hazırlıklarda bulunmaktaydı. Haziran sonunda (112 Re-bîülevvel 1084 - 27 Haziran 1673), tekrar tuğlar Çukur Çayırına⁵²⁰ dikilerek, Temmuz ortalarına doğru hareket edildi⁵²¹.

Eylül ayının ikinci yansından sonra, Tuna sahilinde îsakçı'ya ulaşıldığı sırada, sevinçli bir haber geldi: Kazaklar, Azof (Azak) kaleşine tâbi ve Don nehri (Ten Suyu) üzerinde bulunan yeni yapılmış kaleyi onyedî gün faydasız muhasaradan sonra ric'at etmişlerdi.

Yine o sırada general Sobieski îwan Debriz'i bir mektupla Osmanlı ordusuna gönderdi. Bu mektupta Lehistan'ın senelik 220.000 duka vermek üzere etmiş olduğu taahhüdünü, Podolya'yı kaybetmesinden dolayı yerine getirmekte gecikmesi sebebiyle özür beyân ediyordu. Bunun üzerine sadrâzam, müteferrika Hüseyin'i bir nâme-i pâdişâhî ile Lehistan kralına göndermeye karar verdi (9 Cümâdel-âhir 1084 - 21 Eylül 1673). Bu mektupla Sultân Mehmed, palangaların tahliyesi ve 220.000 duka⁵²² ile bir sefirin gönderilmesi için ısrar ederek, askerinin Tuna kenarlarında bulunduğunu ve eğer istenildiği şekilde cevap gelmezse, gelecek bahân

⁵¹⁹ Râşid, bu vak'adan bahsetmez; yalnız, daha Önce memleketin içerilerini düşmanca yağmalamak için ilbo taraflarına gönderilen Hân'ın ve vezir paşanın 26 Cümâdelâhir'da döndüğünü yazar. Lehliler ahidnâme hükümlerini icra etmemiş olmalarına nazaran, 20 Cümâdelâhir'da akdedilmiş olan anlaşma sıralarında bir galebeye nail oldukları anlaşılır. Fakat 30.000 esirde mübalağa olacaktır. (Mütercim)

⁵²⁰ Hatmmer bu «Çukur.u kabir, mezar mânâsına abraştır; vâkâ o mânâya da gelebilir ve Râşid'te izafet «yahşiyle «Çukur Çayın» diye kaydedilmiş olması da bu mânâyı te'yîd eder; «çukur» mânâsında olsaydı «Çukur Çayır» olacaktı. (Mütercim)

⁵²¹ Çukur Çaym'na otağ kurulduğu 14 Rebiülevvel; otağa Pâdişâhın teşrifi 28 Rebiülevvel; Çayır'dan kalkılıp hareket edilmesi 23 Rebiülâhır 1064; Râşid'-den. (Mütercim)

⁵²² Nâme-i hümâyûn'da naranın mikdârı tasrîh olunmamıştır; daha önce Avusturya'dan senede ancak 30.000 duka alınırken Lehistan'dan 220.000 duka alınmazdı. Bir sıfır fazladır- (Mütercim)

girişiyse beraber Lehistan'ı istilâ edeceğini ilâve ediyordu ⁵²³.

Biraz sonra İsakçı'dan Tuna geçilerek Çöplice Boğazı'm almak üzere ayrılan askerın Kazaklarla şiddetli bir muharebeye giriştiği haber alındı (12 Receb), ve müteakiben Moldavya voyvodasının da Lehliler tarafına geçtiği anlaşıldı (20 Receb 1084 - 31 Ekim -1673). Voyvoda, Sobieski ile gizlice münasebette bulunarak, nihayet maskesini yüzünden çıkarmıştı. Lehliler'e Osmanlı ordusunun zayıf tarafım gösterdi. Orduy-ı hümâyûn'da maslahat-güzârı (kapı kedhu-dâsı) olan Dimitrasko (Demetrius Cantacuzene) Boğdan beğliğine tâyîn olundu. Zât-ı şâhâne, Lehistan ordusunun Hotin civarında bulunduğunu haber alması üzerine, Köprülü Ahmed Paşa'ya kenarları sırmalı bir samur kürk giydirdikten sonra murassa bir kılıç ve murassa bir sorguç ihсан ⁵²⁴ ve kendi eliyle Sancağ-ı Şerifi teslim ederek, serdâr, yâni vekâlet-i mutlaka ile başkumandan tâyîn etti.

Ordunun, altmış bir gün ikametden sonra tsakçı ordugâhını ter-kettiği gün, zât-ı şâhâne, müsâhib vezîr paşa ve nişacı Abdı Paşa maiyyetinde olduğu halde, Babadağı kışlağına gitti. Bütün Lehistan ordusu büyük ve küçük hatman ile Litvanya hatmanım ve Lehliler'e katılan Moldavya voyvodasının emirleri ve bu sırada talihinin yıldızı herzamankinden daha fazla parlayan Sobieski'nin başkumandanlığı altında olarak, Hotin'de birleşmişti. Sobieski, hareket yolunu Osmanlılardan gizlemek için, Krallığın baş-alemdân Sieni-awski'yi, düşmanın öncülerini kaldırmak emriyle, ileri göndermişti. Alemdar, Satanow, Jarmolinic, Zyukowicz, Bar. şehirlerini itaat ettirmek suretiyle, Türk tahakkümünü Ukrayna'nın ortasında sarstı. Osmanlıların yan tarafında büyük bir maharetle yapılan bu hareket sayesinde, Sobieski Diniester kenarına kadar ulaşmıştı. Bu nehir, geçen seneki gibi daha şimdiden buz parçalarıyla kaplı olduğu halde, Sobieski'nin kumandasında askerın şiddeti ve gayretkeşliği o derecedeydi ki, buz maniasına galebe etmek, onların durdurabilmekten daha kolaydı. Kesin muharebeden evvelki gece, Eflâk voyvodası Ghika, askeriyle beraber Sobieski tarafına geçti. Bu suretle Ef-lâklılarla Boğdan'lılar bu târihî günde yine Lehistan Kralı'nın kanatları altında muharebe edeceklerdi ⁵²⁵.

Osmanlı ordugâhı, müdâfaası yapılabilecek dereceden daha geniş bir araziyi kaplıyordu. Sobieski ordugâha girer girmez, Silistre Vâlîsi Hüseyin

⁵²³ Mektup Râşid'de ve Reîs Mehmed Efendi'nin İnş&'sında vardır.

⁵²⁴ «Murassa kılıç verildi; sadrâzâmın destâr-ı selîmîsi üzerine mücevher sorguç konuldu. Nîmtenine kaplı samur kürk giydirildi.» Râşid, c. 2, s. 299. (Mütercim)

⁵²⁵ Bu hıyanet için Hammer'in esirgemek istediği takbihi, bizim ilâve etmemiz lâzım geliyor. (Mütercim)

Paşa, maiyyetindeki beğlerbeğleriyle birlikte, Dnies-ter üzerine kurulan köprüden geçerek Hotin ve Kamanıçe üzerine yöneldi. Ordunun geri kalanı, büyük bir intizamsızlık içinde onları tâkîb etti. Köprü kırıldı; insanlar, hayvanlar su içinde boğuldular. Osmanlı ordusu mahvoldu ⁵²⁶. Bu muharebede telef olan başlıca askerî kumandanlardan Bosna beğlerbeği Süleyman Paşa'yı, Selanik beğlerbeğiyle Ohri beğini, Zağarcı-başını, sağ-kol alay-beğini, Rumeli kedhudâ ve timâr defterdarını, Köstendil beğini, yeşilbay-rak ağasını, Bosna mîr-i alemini zikredeceğiz. Sadrâzamın eniştesi ağır surette yaralandı; Ghika ile Lewenz muharebesini kaybetmiş olan Silistre Vâfisi Hüseyin Paşa, güç kurtulabildi (11 Kasım 1673) ⁵²⁷

Köprülü Ahmed Paşa'nın yıldızı Raab'da Montecuccoli'nin yıldızı Önünde sarardığı gibi, Dniester kenarında dahî Sobieski'nin yıl-dızıyla tutulmaya uğramıştır. Chodkievicz'lerin, Lubomirski'lerin, Sobieski'lerin kahramanlıklarıyla Lehistan için bir şeref sahnesi olan Hotin meydan muharebesinde, bu Sobieski dahî ecdadının yolunu liyâkatle tâkîb etmişti. Kanlı boğuşma üç saat sürmüştü; yerde 40.000 ceset yatıyordu, Prens Radziwill, serasker Hüseyin Paşa'yı kendi eh' ile öldürmüştü. Sobieski Hüseyin Paşa'nın zât-i şahaneden almış olduğu yeşil bayrağı eline geçirmiş, Sen-Piyer Kilisesi'ni süslemek üzere Roma'ya gönderilmiştir ⁵²⁸. Bu sancağa, ona eş-de-ğerde birçok harb hâtıraları ilâve edilmiştir M, bunlar Hotin çenginden Zanta çengine kadar olan muharebelerde Hristiyanlar'ın Müslümanlar'a galebesine şahitlik etmiş ve Viyana, Venedik, Münih, Stuttgart kilise ve tersanelerini süslemiştir.

Sadrâzam, Cecora'ya kaçıp oradan, kendisine iltihak etmesi için Kaplan Paşa'ya emir gönderdi ve askere Isakçı'yı kışlak tâyin etti. Mahallin pek dar

⁵²⁶ Otuzikibin oldukları hâlde ancak binbeşyüzü kurtulmuştur.. Chasepol, Sadrâzamlar Târîhi, s. 298. De La Croix, c. 2, s. 50. Cantemir, (kitap: VI, s. 6). bir resim ile muharebe mevkiini gösterir. Zauski'nin Epistolae familiares'-inde bu muharebenin iki hikâyesi yazılıdır.

⁵²⁷ Bu mühim muharebeye dâir Râşid'in verdiği malûmat (c. 2, s. 300-301) aşağıdaki şekilde özetlenir: «Leh Krah'nın büyük ve küçük hatmanı, Letva bü-yük-hatmam, fifârî Boğdan voyvodası birleştiler; Eflâk voyvodası da o tarafa geçti. Düşman Hotin muhafazasındaki asker üzerine yürüdü. Osmanlı-lar'm buldukları tabur (etrafı müstahkem harb mevki) pek büyük ve bundan dolayı muhafazası kaabil değil idi. Düşman buna ayak basınca, serasker olan Silistre valisi Hüseyin Paşa, yanındaki beğlerbeğileri ile Hotin tarafına ılgar etti. Bunlar Hotin önündeki köprüden Tuna nehrini geçtiler ve Kama nice kalesinde karar kıldılar. Askerin bakiyyesi geçerken köprü kırıldı; birçoğu suda ve bir takımı muharebede telef oldu. Bosna beğlerbeği Süleyman Paşa, Selanik beğlerbeği, Ohri beği, zağarcı-başı; sağ kol. alay-beği, Rumeli kedhudası ve defterdarı şehîd oldular; Köstendil beği Şehsüvâr-zâde, yegü-bayrak ağası, Bosna mîr-i alemi gibi belli başlı adamlar esir düşdüler. Lâkin düşman dahi çok zâyiât verdi. • Râşid'de muharebenin günü tasrih edilmiş değildir; Hammer onu ecnebi me'bazlardan almıştır. Bunun kamerîsi 1 Şâ-bân 1084 olacaktır. (Mütercim)

⁵²⁸ Avrupahlrın muharebelerine bizden fazla dînî bir şekil verdiklerinin delil-lerindedir. (Mütercim)

olması cihetiyle kışlayı Babadağı'na kaldırmaya mecburiyete gördü. Zat-ı şâhâne de yalnız musâhib Mustafa Paşa'yı alarak atla Babadağı'ndan Hacıoğlupazarı'na gitti. Sancağ-ı Şerif ile kazaskerler dahî nişancı Abdi Paşa idaresinde müteakiben Babadağı'na geldi (3 Ramazan 1084 - 12 Aralık 1673). Sultân IV. Mehmed bu tenhâ mahalde iken, ikinci oğlu şehzade Ahmed'in doğum haberini alarak, Hotin hezimetine karşı kendini teselli etti. Pâdişâh'ın emriyle her tarafta üç gece donanma yapıldı⁵²⁹.

Zât-ı şâhâne, Hirka-i Saadet hücresiyle has-odalılann sakin oldukları yer arasında yeniden yaptırılan fevkani odada kurulan taht üzerinde Fıtır bayramı tebriklerini kabul etti.

İstanbul kaymakamı vefat ederek, yerine evvelce de kaymakamlıkta bulunmuş olan İbrâhîm Paşa geçti. Şeyhülislâm Minkaarî-zâde Yahya Efendi, hastalığından dolayı Edirne'de kalmıştı; sadiâ-zamın lûtfuna mazhar olanlardan ve daha önceleri Kandiye muhasarasında kazaskerlikle orada bulunan Çatalcalı Alî Efendi, İstanbul'dan Hacıoğlupazarı'na davet edilerek İslâm'ın meşihat makamına tâyin olundu.

Özbek Hânı tarafından gönderilen elçi, hediye sandıklarından biriyle nâmesinin kaybolduğunu beyân etti; sandık, ikametgâhı civarında bulunması üzerine hırsızlığın kendi tarafından yapıldığı şüphesi hâsıl olduğundan, huzûr-ı şahaneye kabul olunmadı.

Boğdan mıntıkası, firari Etyen voyvodanın rehber olduğu Lehistan askeri tarafından talan edildi. Bu sırada da Sultân Mehmed Hacıoğlupazan etrafında Dobruca Tataristanı sahralarında avla meşguldü. İkinci vezir musâhib paşa, maiyyet-i şahanede bulunduğundan, hükümet işleri nişancı Abdî Paşa tarafından idare ediliyordu. Sadrâzam, Babadağı'nda ikameti esnasında siyâsî tebligatlarla idarî işlere, bir de yakında yapılacak olan seferin hazırlıklarına meşguliyetini hasretti (Ocak 1674). Daha önce Boğdan, şimdi Eflâk voyvodası olan Duka, bu emânetin 100.000 guruşu bulan vergisini İstanbul'a gönderdi.

İmparator'un mukîm elçisi Kindsberg» Barkoczin'in getirmiş olduğu Macar âsîlerinin ifâdesine göre, Transilvanya prensinin emriyle Deniz Banffy'nin âsîlere François İspan ile Jean Locri'yi reis göstermiş ve bu adamların Türk memleketlerinde iltica edecek yer bulmuş olduğunu yazılı olarak bildirip şikâyet etti. Bunların, paşaların alaylarında dahî görünmüş ve

⁵²⁹ Râşid. Defterdar Mehmed Paşa. Sehzâde'nin velâdetine dâir yazılan fermana müracaat; İstanbul kadısına yazılmış ferman Reis Mehmed Efendi'nin mec-muâsmda 59 numaradadır. (Râşid, Sultân Ahmed'in, velâdetini 1084 Rama-zanı'nın 22- pazar gecesi olmak üzere kaydeder, c. 2, s. 302.)

Dîvân-ı Hümâyûn'ca Transil-vanyalılar gibi himaye ve yardım göreceklerine dâir Szepesin'in getirdiği ferman ile alenen iftihar etmiş olduklarını da ekliyordu. Diğer taraftan Doroszenko, Ruslar'ın altı Kazak şehrine ve özellikle Çerkeş, Kanyof, Korsun şehirlerine istilâda bulunacaklarını bildirdi. Kırım Hânı, sefer hediyesi olmak üzere eyer ve kürk ile teçhizat masrafları için 12.000 duka almış olmakla beraber, seferde bir müddet bulunamayacağından dolayı Pâdişâh'a özür beyânında bulundu. Ruslar*'ın Doroszenko'yu ezdikten sonra kendi üzerine yürüyeceklerinden korktuğunu işaret ediyor ve bundan dolayı Boğdan'-da bulunan 6.000 Tatar'ın iadesini istiyordu (18 Şubat 1674). Yeniçeri ocağına yeni kayıtlar yapıldığı gibi, hademedden sipahiliğe çıkanlan 2.000 kişinin yerine, ebeveynlerinden cebren alınmış Hristi-yan çocukları konuldu. Çünkü IV. Murâd'ın saltanatından beri, eskiden olduğu gibi, üç özel memur vâsıtasıyla Bulgaristan, Yunanistan (Mora), Arnavudluk Hristiyan çocuklarından yeniçeri ocağına asker devşirilme,inden vazgeçilmiş ise de, saray odalarına adam alınması gerekikçe bu usûle dönülüyordu. Bu defa yazılan yeniçeriler, Hacıoğlupazarı'nda Pâdişâh'm önünde geçit resmi yaptırılarak, bu münâsebetle samsuncu-başıya hil'at ve 100 altın ihsan olundu; yirmi miralay (çorbacı) kaftan aldı; askere 3.000 guruş tevzi edildi. Mayıs başında, Cumhur ile yeni kral seçilen ⁵³⁰ Sobieski'nin enternonsu Siekierzynski, Babadağına gelerek, geçen sene giden Osmanlı elçisinin iadesinde gecikme gösterilmesinden dolayı özür bildiren bir mektubu sadrâzama verdi. Bu gecikme, KraTın vefatına ve yeni Kral'm seçilmesine atfediliyor ve barışçı arzular izhâr olunuyordu. Sadrâzam, sulhun bir sefir ⁵³¹ vâsıtasıyla istenilmesi lâzım geleceğini söyledi.

Hotin Ve Laçın'ın Fethi

Birkaç gün sonra Pâdişâh otağ kurdu (11 Safer 1085 - 27 Mayıs 1674); askerleriyle beraber Pâdişâh'ın ordugâhına gelen Sivas, Şâm, Silistre beğlerbeğleri ve (Mısır serdârı) mûtâd üzere hil'-atlarla taltif olundular.

⁵³⁰ O zaman Lehistan cumhuriyet hâlinde olup, fakat ırsî olmamak üzere seçilen hükümet reisine «kral» unvanı verildi. (Mütercim)

⁵³¹ Kindsberg'in Mayıs tarihli raporu. Kırım. Hâm'nın arabuluculuğunu rica eden Lehistan hatmanına (Sobieski) Bâb-ı Hümâyûn'un açık bulundurulması hakkındaki müracaata cevaben (Rebiülevvel 1085 - Haziran 1674) târihiyle Selim Giray'a gönderilen ve Reis Mehmed Ef.'nin İnşâ'sında 103 nu. ile kayıtlı bulunan mektup bu hususla ilgilidir. Kindsberg'in raporunda Sobieski'nin Kag-lama («Caglam») (Kalgay'a) Cacsarowski marifetiyle gönderdiği mektubun LâÜncesi vardır. Sobleski'nin Cacsarowski'den evvel Kırım Hâra'na gönderdiği elçi Zokowski isminde biriydi.

Bütün Osmanlı ülkelerine gönderilen fermanlarda pazartesi, perşembe günleri camilerde ordunun muzaffe-riyeti için duâ edilmesi emrediliyordu⁵³². Haziran ortasına dcğ-ru, zât-ı şâhâne Hacıoğlupazan ordugâhından hareket etti (12 Rebî-ülevvel 1085 - 15 Haziran 1674)⁵³³. Çiftay menziline varacağı gün, sadrâzâmın ordusu birleşti. 23 Hazîrân'da îsakçı'ya gelindi, iranlıların hududu tehdîd etmekte olduklarına dâir alman haber üzerine Bağdâd'a faal ve tecrübeli bir vâlî gönderilmesi lüzumu hissedildi. Sadrâzâm, Kandiye muhasarasında kahramanlığını isbat etmiş olan yeniçeri ağası Abdurrahmân Paşa'yı seçerek, Dârü's-Selâm (Bağdadım doğu hududunun muhafazasını ona havale etti. Rakka, Musul, Şehr-i Zor beğlerbeğleri Bağdâd valisinin maiyyetine memur oldular. (Bağdâd'dan alman haberlerin birbirini pekiştirmesi sebebiyle) Abdurrahman Paşa gibi sadrâzâmın tam güvenine nail olan Haleb Vâlîsi Kaplan Paşa —ki Köprülü Ahmed Paşa'nın kayınbiraderidir— Diyârbekir valiliğine tâîin edilerek, yeni memuriyetine posta hayvanlarıyla (menzil ile) gitmesi işaret edildi.

Orduy-ı Hümâyûn Boğdan tarafında bulunurken, Kırım Hânı Selim Giray kavuştuğu gibi, Hotin şehrinin —muhasara için Kama-niçe'den dört alay (oda) yeniçeri ile lâğımçı ve kumbaracı getirmiş olan— Şâm Vâlîsi Hüseyin Paşa'ya karşı koymadan teslim olduğu sevindirici haberi de, bir müddet sonra geldi.

Ordu, Soroka yakınında Dniester'i geçerek (26 Rebîülâhir - 30 Temmuz 1674) ilk defa olmak üzere Kazak arazisinde îspel sahrasına kondu. Soroka'dan, Moldavya beği 50.000 kile buğday ve un göndermek üzere Yassy'ya (Yaş) gitti; Eflâk voyvodası köprüler yapılması için görevlendirildi. Soroka'ya beş saat mesafede bulunan Iş-tene palangası Haleb Vâlîsi îbrâhîm, Rumeli Vâlîsi Seydî-zâde Mehmed Paşalarla samsuncubaşı tarafından tahrîb edildi⁵³⁴. Bar*a hücum etmiş olan Lehliler'den Lipka Tatarları'nın harb armağanı olarak aldıkları 80 baş, otağ-ı hümâyûn Önüne atıldı. Komar ordugâhında düşman memleketine akın men* edilerek Kırım Hâm'na Cehrin kalesinde muhasara edilmiş olan Kazak hatmanına yardıma koşması emri verildi ve bu münâsebetle samur kürk giydirildi. Haleb,

⁵³² Reîs Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında 192 nu-da ve 1085 (1674) tarihli fermana başvurunuz. Bu İnşâ'da, 8 nu.da, evvelki sefere dâir bir ferman ve 83 numarada yine duayı emreden bir ferman vardır.

⁵³³ Hammer'de Pâdisâh'ın hareketi târihi 9 Rebîülevvel - 13 Haziran gösterilmişse de, mehzâ olan Râşid'de 11 Rebîülevvel'dir. Şu kadar ki, Râşid'in 11 Re bîülevvel için gösterdiği cumartesi günü, takvîm hesabıyla pazara ve o târih ve gün 15 Hazîrân'a rastladığından tercüme metninde takvîme uygun olarak bu doğru târih gösterilmiştir. (Mütercim)

⁵³⁴ Defterdar Mehmed Paşa'nın târihi. Bu îstene, ihtimal ki Râşid'in «Neşe» yazdığı yerdir; Senkowski'nün mecmuasında büsbütün unutulmuştur, s. 112. Râşid'de (s. 313) ^Bilftck Neşe» (yahut «Büâd-ı Nise.)dir.)

Anadolu, Erzurum valileri köprüler kurarak memleketi talan ettiler Tymanowka'da bir Leh elçisi geldi⁵³⁵. Ordu Laçın üzerine yürüdü; bu mevkî üç günde teslim oldu (17 Cumâdelevvel 1085-19 Ağustos 1674). 800 Leh esîr alındı ve bundan 170'i rikâb-ı hümâyûn için ayrıldı. Rumeli beğlerbeği Kopaniçe palangasını yaktı; askerın mızrak uçlarına taktıkları birçok başlarla, muzaffer bir şekilde ordugâha geldi.

Human'ın Zaptı

Laçın'ın zaptından ve Kopaniça (Winnica)'nın yakılmasından sonra Timanowka'ya geldiğini gördüğümüz Lehistan elçisi —ki Po-dolya Sakisi unvanını taşıyan Jean Karwewski'dir— bir mülakata nail oldu (19 Cümâdelevvel 1085 - 21 Ağustos 1674). Sobieski'nin cülus haberini getiriyordu; Podolya ve Ukrayna eyâletlerinin terke-dilerek bunların Lehistan Krallığı'na iadesini şifahen teklif etti. Bu teklifler, sadrâzam tarafından iyi karşılanmadı; Pâdişâh'tan yazılı cevap alamayıp, sadrâzamin bir mektubuyla geri yollandı. Sobieski,, bir taraftan da Mysliszewski'yi ve daha sonra Kaczanski'yi ağır hediyelerle Kırım Hânı'na göndermiş, onun Bâb-ı Hümâyûn'da müessir nüfûzuyla düşmanlığın kesilmesini ümîd etmişti⁵³⁶. Lâkin kaymakam Kara Mustafa Paşa⁵³⁷, altı oda yeniçeri ile bütün Anadolu, Rumeli, Suriye, Bosna zeamet ve timâr sahiplerini dört şâhî top ile altı kulevrin (kalanburne) alarak Human⁵³⁸ müstahkem şehri üzerine yürümüştü. Kara Mustafa Paşa'nın kumandan olaiak giriştiği bu ceng, ilk muharebesidir. Şimdiye kadar dâima avlarda Pâdişâh ile birlikte görmüştük. Silâhının ilk tecrübesini, Kamanı çe muhasarasında yapmıştır. Bu hareketindeki başarısı, maiyyetinde-ki askerın çokluğuyla sağlanmıştı. Doroszenko'nun yardımıyla, Human, bir hücum neticesinde zapt edildi; ahâlî katliâm olundu; şehrin sokakları kan içinde kaldı⁵³⁹.

Kırım Hânı Selim Giray, Cehrin'i muhasara eden Kazaklar'ın, kendisinin gelişini haber alınca Çerkeskerman'a kaçtıklarını ve bu mevkiin de hasara uğrattığını bildirdi. Miralay Rapp'ın savunmakta olduğu Bialacerkief ile

⁵³⁵ Râşid'de (s. 314), «Temtoka. yazıtdır İd, hatalı olduğu anlaşılabilir. (Mütr.)

⁵³⁶ Kont Swidzinski'nin (müverrihe) verdiği malûmat. Kont Rzewuski'nin verdiği malûmata göre. Sobieski tarafından 1671'de Bâb-ı Hümâyûn'a gönderilen elcinin ismi Siekierzynski idi-

⁵³⁷ Salvandy'nin Lehistan Târihi, c. 2, s- 290; zannettiği gibi Kara Mehmed değildir; Pâdişâh'la Köprülü'nün Kara Mustafa'yı bir muhataraya uğratmak istemiş olmaları da doğru değildi

⁵³⁸ Râşid'de ve Defterdir Târihi'nde «Uman. (veya .Oman.), (Raşid, s. 318).

⁵³⁹ Hammer, Viyana'yı muhasara eden Kara Mustafa Paşa'ya teveccühsüzlük göstermekte mazurdur. Beyan olunan zulümlere dâir bizim târihlerde bir İz yoktur; herhalde mübalağa karışmış olacaktır. (Mütercim)

Ttuslar'ın elinde bulunan Kiow istisna edilirse, Dniester'den Dnieper'e kadar olan mıntıka baştanbaşa Osmanlı itaatine girmişti ⁵⁴⁰. Kırım Hânı ile Doroszenko huzir-ı hümâyûna çıkararak memleketlerine dönmek için ruhsat aldılar. Sadrâzam keyifsiz bulunduğu için kaymakam Kara Mustafa Paşa marifetiyle huzura alındılar. Hân, çuhaya kaplı samur erkân kürkü, murassa bir tırkeş, kıymetli eyerli bir at; kalgay uzun yenli ve se-râsere (sırmalı kumaş) kaplı samur kürk; Hân'ın iki oğlu ile diğer Kırım sultânları hil'atler; Kazak hatmanı samur kürklü kadife kalpak, bir topuz, donanmış bir at aldı. Zât-ı şahane, sıhhatine kavuşmasının ziyadesiyle gerekli olduğunu bildirmek üzere, sadrâzama mevsimin şiddetinden korumak için, küçük-mîrâhor ile kendi samur kürklerinden birini (bir sevb has samur kürk) gönderdi. Hakîkten bu hediye, Osmanlı târihinde mükâfat, teşvik, mansıb tevcihi, bir sevinçli haberden dolayı teşekkür, alelade bir teveccüh gösterisi için yâhud bir merasim münâsebetiyle, insanı bezdirecek kadar çok görülen kürk ve hil'at tevziatının hepsinden daha münâsib düşmüştü. Doğu'da bir kürk, yâhud hil'atin giydirilmesi, yâhud geri alınması istisnasız şekilde en küçük askerî rütbeden kumandanlara, hatta şâh ve pâdişâha kadar, bir adamın bir hizmete, bir makama getirilmesi yâhud azledilmesi demektir. Hükümdarların saltanat makamlarından indirilmesine de hafif bir tâbir olmak üzere, elbise çıkarmak mânâsına «hal'» denilirdi ⁵⁴¹.

Eylül ayı ortalarında Edirne'ye doğru dönüş başladı (17 Cümâ-de'1-âhir 1085 - 18 Eylül 1674). Isakçı menziline, geçen sene valide sultânın Pâdişâh'a vermiş olduğu cariyyeden bir sultânın doğumu münâsebetiyle, bütün büyük memurlar Pâdişâhsın elini öptüler.

Sobieski ve Jablonowski Türkler'i, Tatarlar'ı Lehistan'dan çıkarmakta devam ediyorlardı: Jablonowski, Dniester sahilleri ahâlisini Balkanlar'a doğru çekmiş, bu dağ silsilesinin iki yamacıyla Kırkki-lise Dağlan'na sürmüştü. Daha sonra Bar*ı muhasara ederek Hotin çenginin yıldönümünde Âdil Giray sultam mağlûb etti. Braclaw ve

Nimrow ile bunun dışında on şehri daha zabtetti. Lemberg defterdarı Rzewuski Köprülü Ahmed Paşa'nın firar ettiği yer olan Ras-kowfu aldı; Cehrin'e kadar bütün Ukrayna, Lehistan'ın hükmü altına girdi (25 Ekim 1674)'.

⁵⁴⁰ Salvandy, (c. 2, s. 291), «Mbskoflar'la birinci defa olmak üzere hart» meydanında karşı karşıya geldiler» demekle hatâ ediyor. Çünkü bir asır evvel, 1560'da, oobeşbin Rus Don nehri üzerinde Türkler'e galebe etmiş idiler.

⁵⁴¹ tGalanın aslı, «hU'at» kelimesi, «haladandır.

Yaz mevsimi hep çarpışmalarla geçmiş bulunduğu için, kış zamanı diplomatik münâsebetler için daha müsâid oldu. Moldavya voyvodası, Lehistan kralının umûmî ordugâhım Kamanîçe'de ve Lanchoronski'nin Cehrîn'den üç saat mesfâfede çadır kurmuş olduğunu bildirdi (Şubat 1675)⁵⁴². Lehistan'da Fransız elçisi bulunan Marsilya piskoposu, Savanie nâmında bir asilzadeyi savaşılan iki devlet arasında sulh müzâkeresinde bulunmak üzere sadrâzama gönderdi. Kedhudâ, Şerîat'ın hükmüne uygun olarak, kâfirler tarafından teklif edilen sulhun kabul edilerek üç sene önce Osmanlı Devleti'-nin Bucak'ta Lehî3tan*a kabul ettirmiş olduğu ahidnâmenin te'yîd edilmesi görüşünde bulundu. Bu teklif, sadrâzam tarafından iyi karşılanmadığı gibi, general Coricki tarafından Sobieski nâmına yapılmış olan teklifler de serasker îbrâhîm Paşa'mn hoşuna gitmedi. 1b-râhîm Paşa, bütün Volhyni eyâletini ateşe ve kana boğdu. Wîes-nowieckflerin eskiden beri mîrâs mülkleri olan Zbarras, 40 Heyduk ve 60 Leh ile Fransız kumandam Desauteuil tarafından savunulmakta olduğu halde, düştü. Bu şehre sığınmış olan 6.000 Rus köylüsü az miktarda bulunan muhafızları boğazlayıp Fransız'ı hisarın üstünden hendeğe atmışlardı. Îbrâhîm, bu hıyaneti şiddetle cezalandırdı; Lehlerdin göndermiş oldukları adamlarla bir tepenin üstüne çıkarak şehrin yandığını, ahâlînin katliâm edildiğini bu temsilcilere seyrettirdi. Desateuil'in şahsında merdce sebata şeref vermek isteyerek yaralarını bağlattı, fidye-i necâtsiz Lehistan Kralı'na gönderdi.

Bir ay sonra Jablonowski 20.000 Tatar'ı Zloczow'dan çıkardı. Nûreddîn sultân, Leh generalinden mektupla bir tabîb ve ok ile dolu bir tîrkeş istedi. Şübhe yoktur ki nûreddîn bu suretle eski bir dostluk eserini izhâr etmek istiyordu; Lehler'in bu habere verdikleri mânâ gibi, mağlûbiyetini îtirâf etmek değıl (Hazîrân 1675), Jab-lonowski Fransız cerrahı Renaud'yu göndermekle beraber, '—Tatarlar ekseriya atlarının eyerlerini basık yaptıkları için— kendisini istirahatata davet hususunda imâ etmek maksadıyla, güzel bir eyer gönderdi. Lâkin nûreddîn, kendi hediyesiyle Leh generalini hafife almayı kasdetmediği için, Jablonowski'nin maksadını kavrayamadı. Kamanîçe'nin zabtından sonra, serasker Lemberg⁵⁴³ üzerine yürüdü. Sobieski mevkiin imdadına koştu. Osmanlı ordusunun gelişini köylerin yanması îlân etmekteyken, Sobieski'nin geldiğini de top sa-dâlan

⁵⁴² «Rex Poloniae Cameneciî, Landscoronsky autem apud Bar et Mohilow tribu-nos militum reliquit, ipse Urcainam intravit, solus cum ezercife selectiori usque Baristhenem penetravit, 3 müliarîa a Zehrin distans, ubi in Scola per-sistit, partem cum Moscis facit.» Moldavya Prensiği evrakından çıkarılmıştır 24 Aralık 1674

⁵⁴³ Bu şehre Lebler «Lwow», Türkler «Ilba. derler. (Bizim târihlerde «t»» veyE «llbov» görülüyor.)

îlân etti (Ağustos nihayeti 1675). Kral, başkumandan sıf&tiy-le bir harb için ihtiyaten her türlü hazırlıklarını görmüştü. Kraliçe, Cizvit kilisesinde Stanislas Kotzka'mn mucizeli tasvirinin önünde diz çökerek Cenâb-ı Hak'tan yardım diliyordu.

Müslümanlar üç defa «Allah!» âvâzesiyle mukabele ettiler ⁵⁴⁴ Nûreddîn, ordusunun Sobieski ordusundan çok fazla olmasına rağmen, kaçtı ⁵⁴⁵. Lemberg muzafferiyeti bütün Avrupa'da yankılandı; Osmanlı müverrihleri bunu büsbütün sükûnetle geçıştirdikleri için, daha bir renkli parlamaktadır.

îbrâhîm Paşa, o zaman Volhyni üzerine gözlerini çevirdi. Mi-telene muhafızları kazığa vurulmuş oldukları cihetle Podhaice ile Zawale kalesi, Kral yardımlarına vakit bulmadan önce, teslim olmuş idiler. îbrâhîm, Podolya eyâletinin Trembowla kalesinde daha şiddetli bir mukavemetle karşılaştı: 5.000 humbaranın yolaçtığı ha* sârlara, şehrin su ihtiyacına cevap veren su yollarının tahrîb edilmesine, lâğımın uçurmakta olduğu taş yığınlarına birbirini mü-teâkib yapılan beş hücumu mukavemet gösterdi. Bu gayretlere rağmen kale düşmek üzereyken Sobieski imdada yetişerek, ikinci defa olmak üzere Osmanlı tahakkümünden kurtulan Lehistan, baştanbaşa sevinç doldu.

Macar Âsileri

Sadrâzam, gerek kendisini Almanlar aleyhine tahrike çalışmakta olan Marsilya piskoposu tarafından gönderilmiş bulunan memurlann ifâdelerine, gerek Macaristan âsîlerinin vekilleri Forgacs vâ-sitasıyla yeniledikleri tekliflere kulak asmamakta ısrar ediyordu. Lehistan muharebesinin başlangıcından beri (Mayıs 1673) Szepesi'-ye —asla duyurulmaması gereken bir sır olmak üzere— Macar gay-nmemnûnlarına yardım vaadinde bulunmuş, bu vâid Köprülü Ah-med Paşa tarafından temsilcileri Forgacs'a, Kende'ye, Petsy'ye, La-dislas Kubini'ye tekrarlandığı gibi, Transilvanya'dan gönderilen Sze-kely'ye dahî söylenmişti (Mayıs 1674) ⁵⁴⁶.

îki ay sonra, âsîlerin üç reîsi Szepesi, Radoczi, Petroczi Edirne'de

⁵⁴⁴ Salvandy, Lemberg muharebesinin 24 Ağustos'ta olduğunu yazar; çünkü Za-luski (1, s- 567) ve Legnich'in târihi (s. 249), Ağustos'un son günlerinde olduğunu yazarlar. Diğer tarihçilere göre 24 Eylül'dedir.

⁵⁴⁵ Connor (s. 149) ve Daleyrac. çok mübalağa ile, Türkler'in otuzbin ve Lehler'in beşbin olduğunu yazarlar.

⁵⁴⁶ Bethlen ve ondan naklen Fessler, (9. s. 238), Macaristan Karışıklıkları Târîhi (Paris 1686) eserinden daha doğru olarak durumu anlatıyorlarsa da, o târihe kadar noksansız değildirlir.

sadrâzam tarafından kabul olunarak yeni bir teklifte bulundular⁵⁴⁷. Budin valiliğinde Kara Mehmed Paşa'ya halef olan⁵⁴⁸ îbrâhîm Paşa ile Wardein vâlisi Kornom, Bessarmeny, Nanod, Do- soys Heydukları'ndan şikâyet ettiler. Wardein vâlisi tarafından yazılan mektubun üstünde altın kabzalı kanlı bir kılıç resmi yapılmıştı kî, gûyâ Heyduklar*m zevaline işaret eden bir kuyruklu yıldız benzerdi⁵⁴⁹.

Fransa İle Lehistan Arasında Anlaşma

Fransız Nicolas Beaumont —Fransa'nın Rojger Acacia adındaki memuru vâsitasıyla FogarasHa kendisiyle bir muahede akdettiğinden beri— bir beyanname neşrederek Macaristan nâ-hoşnûdla-hın başkumandanı tmvânını almış olan Apafy'nin umûmî meclisi reîsi Michel Teleki'nin⁵⁵⁰ bir mektubunu getirmişti. Başlıca Macar âsîlerinin yedisi, yâni Emerich, Tököli, Gabrieî Kende, Etienne Bignol, Pol Szaley, Melchior Kecser, Martin Kendi, Etienne Baka Wesseleny ile diğer nâ-hoşnûd Manyatlar nâmına, 12.000 kişilik bir ordu teşkilini teklif ettiler. Fransa dahî, kendilerine ayda 15.000 ekü yardımda bulunmayı ve nâ-hoşnûdlann kral tâyîn etmek istedikleri Bethune'ün (Sobieski'nin kayın biraderi) kumandasında 6,000 sü-vârî vermeyi taahhüd etti.

Bir sene sonra Budin valiliğine Seyidoğlu Alî Paşa tâyin olundu. Panayotti'nin ölümünden beri Leh mühtedîsi Bobovski'nin iyi idare edememekte olduğu Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığı Rum ta-bîbi Mavrokordato'ya verildi⁵⁵¹.

Vefiahd Şehzadenin Sünneti Ve Hatice Sultanin İzdivacı Düğünleki

⁵⁴⁷ Macar Nâ-hosnûdlaraun Muhtıraları, De La Croix'nm Osmanlı Devleti'nln Umûmi Ahvâli, n, s. 60. Bu iki eser Fessler'ic tamâmiyle medlulüdü. Kinds-berg'in Mart 1674 tarihli raporu.

⁵⁴⁸ «Budin veriri îbrâhîm Pasa'mn Montecucooli hazretlerine Hüseyin Ağa vâsı-tasiyle gönderdiği 8 Şubat 1CT4 tarihli mektup» unvâru ile mahfuz vesika.

⁵⁴⁹ Mührün üzerindeki ibareden (tercümesi) «Yârâb! Muhammed, resulü Huda'dan ayrı olmasın! > yazılıdır (Hammer'in bu tercümesi mührün üzerindeki Farsça ibareye uymamaktadır). Mektup 9 Ekim 1674 tarihlidir. Bundan bas-ka: Budin Paşasının Nuh Ağa vâsitasıyla alman mektubu 6 Haziran 1674; Ah-med Ağa vîsitasıyla alınan, 26 Kasım 1674.

⁵⁵⁰ Kindsberg'in Edirne'den damgalanmış mektubu. Fogaras'tan yazılan mektup, 15 Şubat 1675; Fogaras'ta akdedilmiş olan 28 Nisftn 1675 tarihli ahidnâme.

⁵⁵¹ Bobovski, Kindsberg'in hazır bulunduğu ilk müzakereyi (20 Mayıs). o kadar kötü tercüme etti ki, Kindsberg bu konuda şöyle yazar: «Dass er sich ooram omnibus prosUtaîret und in dergleiohen function wol nicht mehr gebraucht werden maekte-> La Croix, Hâbrtlar, 2, s. 24. 32. sahifede İmparator maksû elçisinin ismü bozarak «Chinosperg» yapmıştır.

Zât-ı şâhâne, oğlunun sünnet ve kızının gelin edilmesi için bir çifte düğün hazırlıkları yapmak suretiyle Hotin bozgunluğunu unutuyordu. Bu düğün, gelecek bahar mevsiminde Edirne'de olacaktı. Lâkin, ihtişamına rağmen, ne parlaklığı ne de müddeti itibariyle III. Murad zamanında yapılan sünnet düğününe muâdil olamadı. O zaman, Viyana'ya, Venedik'e, Fransa'ya, Lehistan'a husûsî sefirler gönderilerek İmparator, Doç, iki kral düğüne bizzat davet edilmişti. Bu hükümdarlar, bizzat gelemeyecekleri için mazeret ileri sürerek, düğüne fevkalâde sefirler göndermiş idiler. Ya vakit müsâid olmamasından, ya düğün hediyesi istiyor gibi görünmek istenilmemesiii-den, yâhud fevkalâde sefir gönderihnez düşüncesinde bulunulmasından dolayı, IV. Mehmed zamanında bu davetler yapılmadı. Gerçi Hristiyan kralları düğüne elçi göndermekten kurtulursa da Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebeası umûmî şenliğe nakden yardım etmeye mecbur oldular. Her Rum ailesi 30 akçe ⁵⁵² bir vergi verdi. Edirne'de yerleşmiş olup da 10 azaden mürekkep olan ve bu miktarda şahıslar için cizye vermekte bulunan aileler altı tavuk, iki besili kaz dört ördek vermeye mecbur oldular. Bundan başka, bütün Rum ve Yahûdî aileleri kalaylı bakırdan büyük bir kazan imâli masrafına iştirak ettiler. İstanbul'dan en usta. Arap mehtâbçüarı, en usta koşucular, ip canbazları, hokkabazlar, maskaralar, Acem soytarıları getirildi. Kadirga esirlerinden birçoğu kürekten çıkarılarak eğlence sandal ve kayıkları teçhizatında kullanıldı. Hattâ Venedik'ten komedyenler, çalgıcılar istenilmek bile düşünöldü, lâkin balyos Quirini bu sanatkârları toplayıp da Edirne'ye göndermenin bir sene beklemeyi gerektireceğini hatırlattığından vazgeçildi.

Defterdar ile beraber düğünün organize edilmesiyle görevlendirilen sadrâzam Köprölü Ahmed Paşa ⁵⁵³ otağ-ı hümayûnun çıkarılmasına bizzat nezâret etti. Bu otağ, trampete, kudüm, zil kaval sadâları ile saray hâricine çıkarıldı (21 Mayıs 1675). Saray önünde tertîb edilen düğün mevkii bu binanın yanında yarım bir hilâl şeklindeydi. Hilâlin bir ucunda kurulmuş olan zenci hadım-ağala-rının çadırları, Pâdişâh'ın çadırları yanına kurulmuştu. Orada Pâdişâh ile Şehzade Mustafa için zeminden altı kadem yüksekte iki küçük köşk yapılmıştı. Daha ötede sadrâzamin müsâhib vezir paşanın, kaymakamın, defterdarın çadırları bulunuyor ve hilâlin, öteki ucunda yeniçeri ocağı erkânının çadırları bulunuyordu.

⁵⁵² Otuz akçe onbeş su'dur. (O zamanın hükmünce de pek ehemmiyetsiz bir paradır.)

⁵⁵³ La Croiq dahî, Ahmed yerine «Hamet- yazar.

Düğünün ilk günü vezirler ile mihmandarlarının tantana ile geçişi yapıldı. Maiyyetlerinde birçok adamlarla gelerek, bunlar iki saf teşkil ettiler. Vezirler geçtiği gibi iki tarafta bulunanlar tâ öbür uca kadar koşar, bu suretle her vezirin kendisi için ayrılmış elan çadıra girmesine kadar saflar boş kalmazdı (1 Rebülevvel 1086 -26 Mayıs 1675). Sadrâzam, musâhib vezir, kaymakam, defterdar, nişancı paşa gayet güzel kürkler içindeydiler; kürkün altından beyaz canfesten libasları gözükmekte, başlarına teşrifat destan (kallâvi) bulunarak, bu destârların arkasından —altından bir yılana benzer— sırmalı ve ariz (çaprazlama) dokunmuş bir kumaş sallanmaktaydı. Otağ-ı hümâyûna dikilmiş olan kavaslar, süvârî mızraklılar, piyade mızraklılar, müteferrikalar, çavuşlar, vezirlerin önünde büyük bir saygıyla eğildiler. Vezirler «çerge» denilen büyük müdevver çadırlara yerleştirildiler. Raksları, canbazlıkân, güreşleri, avcılıkları, hokkabazların marifetlerini de «sâyebânli sofa» denilen yerlerden seyreder ve gece fişekleri seyretmek için, yine bu sofalarda bulunurlardı⁵⁵⁴.

Gece esnasında halk, üzerine, kuyruklarına fişekler bağlanmış ayılar, köpekler, eşekler hücum ettirildi ve bu eğlence halkın pek hoşuna gitti⁵⁵⁵. İkinci gün müftî, kazaskerler ve mollalar beraber olduğu halde, huzûr-ı şahanede Kur*ân tefsiri yaptı⁵⁵⁶. Üçüncü gün, pâdişâhın hocası vaiz Vâni tekke ve tarikat şeyhlerini getirdi. Bunların Önünde birkaç tiryakı, yâni afyondan sarhoş olmuş birkaç adam koşturuldu ki, birçok dervişlerin «benc»e⁵⁵⁷ müb-telâ bulduklarının kuvvetli bir belirtisidir. Dördüncü, beşinci altıncı, yedinci gün sipâhî, yeniçeri, rikâb-ı hümâyûn zabitlerin.? ziyafetler çekildi. Sekizinci gün Dîvân-ı Hümâyûn ve bâb-ı defteri hocaları davet olundu. Dokuzuncu gün topçulara, cebecilere nöbet geldi. Onuncu

⁵⁵⁴ «Birinci günü sadrâzam ve vezirler davet olunarak bayram tertibi üzere etek öptüler. Kendilerine tahsis edilmiş çergelerde yemek yenildikten sonra, oyunları temâşâ için vezirlere mahsûs sâyebânli sofalarda kallâvileriyle karâr eylediler. Çergelere her gün matbâh-ı âmireden iki nöbet yemek gönderilirdi. Vezirler gâh istirahat için çergelerde, gâh temâşâ için sofalarda bulunurlardı. Fakat Pâdişâh kalkmadan evvel sofalardan kalkmamaları tenbîh olunmuştu.. Râşid'den telhis, c. 2. s. 321 ve 322. (Mütercim)

⁵⁵⁵ Biraz kaba olan bu eğlenceyi, Râşid —ikinci gün vekayiinden olmak üzere— şöyle kaydeder: -Ayılar ve köpekler ve eşeklere fişenkte bağlanıp ateş verildikte cümlesi ürküp seyirciler üzerine doğru hücum etmekle hây u hây kopup azim temâşâ zuhura geldi» c. 2, 322.

⁵⁵⁶ Şeyhülislâm AH Efendi fenn-i celîl-i tefsirden münâsib bir âyeti kerimenin mânâsım takrîr eyledi. (Milletimizde düğünler pekçok haneleri mahvettiği gibi devletin inhitat ve şevketi sebeblerinden başlıca birini de sûr-ı hümâyûnlar (devletçe yapılan düğünler) teşkil eder. m. Murâd zamanındaki sûr, o kadar israfa yol açıktan başka, yeniçeriliği büsbütün bozmuştur. IV. Mefa-med'in bu düğünü de Lehistan hududunda mağlûbiyetler görülmekte iken elbette münâsib değildi; bir hududun hâline, bir de şu düğüne ibret nazariyle bakılsa, Macaristan'ın yalanda kaybedileceği anlaşılabilirdi. Mütercim)

⁵⁵⁷ «Bene» yerine metinde chyosciamе. kelimesi yazılı olup dipnotta «hyosciamе nin bene demek, olduğu ve Kipt lisânından <nî» ilâvesiyle «ntbenc- sekline girip Homaroi'ua «nepcuthe-ımn dahi bundan kaynaklandığı gösterilmiştir-Homeit» buöü efkâr dağıtıcı alarak1 >iikretmistir.

gün Şehzade Mustafâ «vüzerây-ı izam ve ulemây-ı kiram» delaletiyle ve büyük bir tantana ile Eski Saray'dan çıkarılıp huzûr-ı şahaneye getirildi. Pederinin elini öptü. Orada müftî n±û-tâd duayı okudu (10 Rebûlevvel 1086 - 4 Haziran 1675). Onbirinci gün şehir ahâlîsine yiyecekler dağıtıldı. Onikinci gün —ki Hz. Peygam-ber'in doğum yıldönümü (mevlîd)'dür— camide dînî merasim yapıldıktan (yâni Mevlid-i Şerîf kıraat edildikten) ve vezirlerin ziyafete çekilmesinden sonra bir top atılarak sünnet zamanının başladığı îlân olundu (12 Rebûlevvel 1086 - 6 Hazîrân 167Ö). Sadrâzam ve vezirler kürkleri ve herbirinin gaşiyeleri bin guruş değerinde atlar aldılar. Sünnet, has-odada sadrâzam, müftî, vezirler, kazaskerler hazır olduğu halde icra olundu.

Kızlarağası Şehzâde'yi kucağına almıştı. Sadrâzam, musâhib vezir ellerini tuttular. Kaymakam paşa gözlerini kapadı. Kesilen ve ameliyatın iyi neticelendiğini bildiren parça, cerrah tarafından murassa bir leğen içinde Pâdişâhla götürüldü. Zât-ı şahane, cerrahın maharetinden söz ederek onu ihsana garketti. Ondan sonra kızlar-ağası, leğeni Harem dâiresine götürerek sultânlara gösterdi. Bütün sultânlar Şehzâde'nin yanına koşarak hatırını sordular. Valide Sultân, büyük-hasekî sultân, küçük-haseki sultân, üçü de —kendilerine göre duygular sebebiyle— ağladılar. Valide Sultân, torununun sünnet edilmesi —uzun zamandan beri-düşünüldüğü üzere— ikinci oğlu Süleyman'ın ölümüne işaret obuasından korkuyordu. Şehzadenin validesi olan büyük-hasekî, tahta bir vâris doğurmuş obuasından dolayı sevinçliydi. Küçük-hasekî ise, bir şehzade validesi olamamak te'sîriyle, hüznün içindeydi. Sarayın topları ameliyenin müs-bet neticelendiğini çadır altında sabırsızlıkla beklemekte olanların hepsine haber verdi.

Sünnet düğünü, üç gün daha ziyafetlerle, tiyatro şeklindeki manzaralarla, alaylarla, hediyeler dağıtılmasıyla, geceleri geç vakte kadar devam eden fişek eğlenceleriyle devam etti. Bu eğlencelerin en seyre değer olanları, sadrâzâmın Macaristan, Girit, Lehistan seferlerinde askeri şerefine en güzel âbideleri olarak fethettiği Uy~ var, Kandiye, Kamanıçe kalelerinin ele geçiriliş şeklini gösteren tiyatro oyunuydu. Bu beldelerin hisarları ve hisarların üstünde câ-miler (daha sonra camie çevrilen kiliseler) görülüyordu. Muhasaralar, müteaddit hücumlar, şehirlerden bir kısmının havaya uçuru-luşu seyredildi, bir kısmı da ateşler içinde yerli yerinde kaldılar. Malta gemilerinin Berberiyeye gemileri tarafından zabt edilişi de görüldü: Diğer gemiler de sun'î ateşler içinde yanmış olarak şuleler arasında Pâdişâh'ın medhiyle ilgili beyitler okundu.

Her gün öğleden sonra şehrin muhtelif esnafı alay göstererek, kendi sanat mahsûllerinden «saçı» nâmiyle hediyeler takdim ederlerdi. Haffâflar (Terlikçi ve kavaflar), işlemeli ve kıymetli taşlarla süslü bir çift pabuç arzettiler. Ekmekçilerle kasaplar kadifeden güzel Acem kumaşlarından yapılmış yastıklar getirdiler. Kuyumcuların hediyesi, gümüş serviler üzerinde altından bülbüller gösteren bir bahçe idi. Demirciler, gümüşten at nalları takdim ettiler. Kazancılar gümüşten vazolar verdiler. Kazazlar, hediyelerin konulmasına mahsûs kalıçeler üzerine bunların ipekten yapılmışlarını koydular. Kılıççılar kınları sırmalı, kabzaları akîk ile sarı sırdan ve mors dişlerinden yapılmış dört kılıç, dülgerler kurşunla kaplı ve üç fiskiyeli seyyar bir köşk takdim ettiler. Terziler, elbise değil, dört leğen ile dört buhurdan ve dört gülabdan getirdiler. Bu hediyelerin kıymet ve zerâfeti, her esnafın teşkil ettiği alayla mütenâ-sib idi. En güzellen kuyumcuların, de bbâğların ve tacirlerin hediyeleri idi. Kuyumcular, Ermenî, Yahûdî, Acem kıyafetinde idiler. Dört katıra yüklenmiş bir dükkânlanndâki mücevherler parıl parıl parlıyordu. 200'ü bulan tacir yamakları kaplan postu giyinmiş idiler. Yanlarına kılıç asılmış, arkalarına kalkan konulmuştu. Bunlar büsbütün cengâver bir manzara gösteriyorlardı. Debbâğlar, ticaretiyle iştigâl ettikleri hayvanların kürklerinden giyinmiş olmakla beraber, içlerine saman doldurulmuş arslanlar, kaplanlar, parsler, ayılar, kurtlar, tilkiler, samurlar, vaşaklar, gelincikler, tavşanlar, köpekler, kediler götürüyorlardı. Bu esnaftan 36 kişi kaplan postları giyinmiş oldukları halde, samurla örtülmüş ve başka kıymetli kürklerle döşenmiş bir hânecek nakletmekteydiler ki, kürkün o kadar takdir olunduğu ve o kadar bol bulunduğu bir saraya mahsûs eşi bulunmaz bir îcâddir.

Ekseriyetle bu alayların önünde saman yâhud kâğıd içinde birer soytarı bulunur, seyredenleri ve özellikle —kimse görmeksizin gülmek için ağızlarını örtülerinin ucuyla kapayan, yâhud gözlerini parmakları ile örterek fakat göz ucuyla görebilmek üzere parmaklarını aralıklı tutan— kadınları, elindeki koca bir zeker⁵⁵⁸ ile selâmlardı⁵⁵⁹. Daha geniş bir oranda, 22'si küçük ve 2'si büyük 24 sun'î nahıl, anlattığımız düğünün husûsî bir alâmetini teş-kîl ederdi. Gemi direkleri kadar yüksek, altı bayrak ve altı açık yelken, onaltı enlemesine serinle müzeyyen olarak, 100 köle yüklenmiş bulunan iki büyük nahıl, dikili taşlar gibi saray önüne dikildi. Nahıllardan herbiri oniki kat teşkil

⁵⁵⁸ -Elinde koca bir zeker tuttuğu halde bununla herkesi selâmlıyordu.» La Crpix, 2, s. 119.

⁵⁵⁹ «Kadınlar gördüklerinin görülmemesi için peçeleriyle ağızlarını kapıyorlardı

ediyor, bolca yaldızlanmış ve bir hilâl ile süslenmiş olarak, palmiyenin tepesine bezeyen bir başlıkla nihayet buluyordu. Bu başlığın üzerinde ve iki tarafın her-birinde birbirlerine sanılmış altı bayrak ile oniki dalgalanan flama sallandığı görülüyordu. En alt katta oniki saksı içinde birbirini tâ-kîben altı şükûfezâr ile bir o kadar sun'î çam bulunuyordu. İkinci katta çiçeklerle karışık yeşil dallardan mürekkebe bir çalılık ve oniki iri ve kıymetli taşları temsil eden, dört muhtelif renkte oniki beşli görülüyordu. Üçüncü kat birinciye, dördüncü kat ikinciye benziyordu. Beşinci katta oniki balmumu meş'alesi dâire şeklinde konulmuştu. Diğer yedi katta yalnızca çiçek ve meyve demetleri görülüyor ve bunlar başlığa doğru gittikçe azalıyordu ⁵⁶⁰. Feyz ve bereket veren kuvveti temsil mâhiyetinde bulunan bu iki nahiî, bu suretle alaca meyveler ve çiçeklerle süslenmiş oldukları halde, nûr ve yaldızla parlıyorlardı.

Vezirler, valiler tarafmdan takdim olunan hediyeler —ki teşrifat listesinde kayıtlıdır— hâlâ bugün dahî o zamanın ihtişam ve yönelişlerine şahitlik ederler. Lâkin bu düğünün müftî ve sadrâzam için devlet ve dince pek mühim görünen en tantanalı kısmı, orduya kaydedilmek üzere ailelerinden alınan 3.000 erkek çocuğun sünnet edilmesidir. Vaktiyle yeniçerilerin devşirilmesi, böyle olmuştu.

Sünnetten iki hafta sonra, Pâdişâhın kızı Hatice Sultân'ın ikinci vezîr musâhib Mustafa Paşa ile izdivacı, ondört gün müddetle alaylar, ziyafetler, tiyatroya benzer eğlencelerle îlân olundu. Bu izdivaç hakkında bir hatt-ı hümayûn çıkarılarak gelini kocasının ikametgâhına götürecektir olan «sağdıç»lık vazifesi defterdar Ahined Paşa'ya havale olundu. Senenin en uzun gününün arefesinde (26 Rebûlevvel 1086 - 20 Haziran 1675), damadın nişan nâmiyle hazırladığı hediyeler sağdıç tarafından saraya götürüldü ⁵⁶¹. Ked-hudâ beğ idaresinde bulunan yeniçeriler, alayın en önündeydiler; altmış çavuş ve çavuşbaşı onları tâkîb ediyordu. Daha sonra topçu ve cebeci-başılar, yüz müteferrika ile kapıcı-başılar, şekerlemeleri taşıyan otuz hamal geliyordu; yirmi yeniçerinin de her birinin elinde birer şerbet testisi bulunmaktaydı ve bunların ağzındaki küçük ağaçların dalları meyve şekerlemeleri ağırlıklarıyla eğilmekteydiler. Diğer kırk yeniçeri de altın kademlik kareler hâlinde altın köşklele ve gümüş çeşmelerle süslü

⁵⁶⁰ Bu nahülann bakır üzerine kazınmış sahîh bir resmini Rycaut'da: «Bir Türk tantanası» işaretiyle, (c. 2, s. 252) ve Petis De La Crotx'da da (c. 2., 's. 128) görülür.

⁵⁶¹ La Croix ve Rycaut'mın Râşid ve diğer Osmanlı müverrihlerine aykırı olarak gösterdikleri târihler yanlıştır.

sınaî parçalar götürüyorlardı. On nefer, başlarında şekerlemelerle dolu ve çiçeklerle kaplanmış sepetler taşıyorlardı. Yirmi çavuştan herbirinin elinde ipek kumaşlarla, muslinlerle, sırmalı şal ve havlularla dolu birer sepet vardı; diğer yirmidört çavuşun götürmekte bulunduğu yirmidört sepette geline elbise olacak kıymetli kumaşlar vardı. Mücevherleri gümüş leğenler içinde, işlemeli kumaşlar üzerinde, yirmi çavuş götürüyordu. Bunlar, mücevherlerle kaplı ince kadifeden yapılmış tâç şeklinde bir serpuşa Valide Sultân ile iki haseki ve gelin için dört mücevherli kemer; gelin ve Şehzade Mustafa ile Pâdişâh için birer murassa sorguç; "gelin ile büyük-hasekî ve küçük-hasekînin kaymakam Mustafa Paşa'ya verilecek kızı için murassa üç başörtüsü; cildi tezhibli ve murassa iki Kur*ân-ı Kerîm; yüz kırat ağırlığında zümrüt bir küpe; Valide Sultân, haseki sultân ile gelin için üç bilezik; Pâdişâh hazretlerinin şahsı için murassa kopçalar (düğmeler) idi. Bunlardan sonra da samur, kakum, vaşak kürkleri, gaşiyeleri inci, safir, lâ'l, firuze ile kaplanmış iki binek atı görülüyordu.

Defterdar paşa ve reîs efendi 100 atlı köle ile alaya son veriyorlardı. Alay saray kapısında, Pâdişâh'ın kerimesi olan sultân nâmına, kızlarağası tarafından kabul edildi.

Damadın sarayı düğüne tahsis edilerek, yedi gün vezirler, ulemâ, meşâyîh, yeniçeri, sipâhî, silâhdâr, rikâb-ı hümâyûn, ümerâ ve zâbitânî parlak ziyafetlerle ikram olundular. Sekizinci günü gelinin cihazı hazîne odasında sergilenerek o gün, kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya da, ikinci dâmâd olması şerefine, samur kürk giydirildi. Onuncu gün vezirler, kazaskerler sarây-ı hümâyûna davet edilerek müftî taralıdan (nikâh) akü (icra) olundu ve hazır bulunanlara kürkleri dağıtıldı (6 Rebûlâhir 1086 - 30 Hazîrân 1675).

Bu merasimden sonra Kubbealtı vezirleri önde buldukları halde, mutantın bir alay teşkil edilerek, gelinin cihazı damadın sarayına götürüldü.

Bu cihazın arasında —eski Rum ve Romalılarının muhterem tuttıkları bahçe ilâhlarının korularından kaynaklanan— iki şekör bah-çesiyle iki nahil ve seksenaltı katırın üzerine —inci işlenmiş yastıkları, sırmalı yüz örtüleri, parlak mücevherleri, hâsılı hepsi görünecek surette konulmuş— kadınlara mahsûs süs eşyaları nazar-ı dikkatleri çekmekteydi. Alayın sonunda cariyelerle dolu oniki araba vardı. Cariyeler siyah hadımlar nezâretindeydiler. Hokkabazların, rakkasların, ip canbazlarının eğlenceleri üç gün sürdü; iki can-baz, Selimiye Câmii minaresinden Dâmâd Paşa sarayına uzatılan ip üzerinden ok atarak ve bir kollarında çocuk tutarak üç

defa geçtiler ⁵⁶². Dördüncü gün gelin, saray-î hümâyûndan çıkarılarak bütün vezirler ve büyük memurların refâkatiyle zevcinin sarayına götürüldü (10 Rebûlâhir 1086 - 4 Temmuz 1675).

Sünnet düğünündekilere benzer iki büyük nahıl ile şekerden ustalıklı yapılmış diğer iki küçük nahıl alay içinde göze batıyordu. Gelin bir gümüş araba içindeydi. Arabaya altı kır at koşulmuş olduğu gibi, üzerindeki altın pullu kurdelâların havada dalgalanmakta olduğu görülüyordu. Altı atlı diğer dört araba ile, dört atlı yir-mibir arabadan herbirinin içinde iki zencî hadım-ağası vardı. Dâ-rü's-saâde ağası atlı olarak gelin arabasının önünden gidiyordu. Onun arkasında biraz mesafede gelinin validesi olan haseki sultân gümüş bir araba içerisinde ve arkasında diğer on araba içerisinde hadım-ağalan ve halayıklar bulunduğu halde, geliyordu. Gelin, merasiminin bitmiş olması için usulen zıfak odasına götürüldü. Lâkin kocaya verilecek bir yaşta olmadığından, evliliği bir teveccüh nişanesi, yâhud gelinin mehri üzerine hesap edilmiş mâlî bir muamele idi. Çünkü gelinin, henüz çocuk yaşında vefatı vuku bulmuş olsa da, kocasının, mehri ve cihazı hazîne-i şahaneye teslim etmesi gerekirdi ⁵⁶³;

Bütün vezirler, kumandanlar, diğer devlet büyükleri, kazaskerler, mollalar, şâir ulemâya gül suyu dağıtıldı ve kahveler, şerbetler ikram olunduktan, kürk ve hil'at giydirildikten sonra döndüler.

Bu iki düğün münâsebetiyle, Galata'da ve İbrahim Paşa Sara-yı'nda yetiştirilmekte olan gulâmlar, hademe odalarını doldurmak için saraya alınarak, bu saraylardaki mektebler kaldırılmıştır. Mek-teblerin vakıflarının da medreselere dağıtılması kararlaştırıldı. Edirne'deki gılmân sarayı, kısa zaman Önce satışı çıkarıldığında talibi bulunmadığından, pek cüz'î bir bedel mukabilinde defterdar Meh-med Efendi'ye verilmişti ⁵⁶⁴.

İngiliz Sefareti Ve Berberiyeye Hükümetleri

Ragusa ve Transilvanya elçileri —ki sünnet düğününde hediye veren

⁵⁶² Canbazın birisi arkasında bağlı bir çocukla bahsi geçen ip üzerinden dâmâd paşanın konağına yakın bir mahalde ipin kopmasıyla seyircilerden bir zunnî'nin üzerine düşmüş ise de, gerek kendisine, gerek züniniye zarar gelmediği Râşid'de <s. 327) kayıtlıdır. Fakat çocuktan bahsedilmemiştir. Halka eğlence lâzım! (Mütercim)

⁵⁶³ Rycaut, s. 252.

⁵⁶⁴ Bu husus yalnız defterdar Mehmed Efendi'nin târihinde yazılıdır, (varak: 36). M. D'Ohsson bunu bilmediğinden, gılmân sarayının kaldırılmasını Sultân İbrahim zamanına, yâni yirmibeş sene öncesine çıkarır. Hacı Kalfa'nın Takvî-mü't-Tev&rih'inde dahî su sözler görülür: *İbtâl-i sarfiy-i gulâmân-ı tbr&hîm Paşa.»

elçiler bunlardan ibaretti— düğüne başlanılmazdan altı gün önce ve Lord John Finch'in şövalye Harvey'i yerine İstanbul'a geldiği gün, istedikleri kabul resmine nail olmuş idiler.

Lord cenâbları, yalnız 60 çavuş ile 60 yeniçeri tarafından karşılandı. Alayı, dört katıra yüklenmiş bir tahtirevan ile altı İngiliz atına koşulmuş bir araba teşkil ediyordu. Sefir, Yahûdî mahallesine götürülerek, bir elçiden ziyâde çingene bir oyuncu takımına yakışacak bir hanede yerleştirildi. Bundan o kadar müteessir oldu ki, gelişi sebebiyle diğer elçilerin ifâ edecekleri tebrikleri bile kabul etmek istemedi (20 Mayıs 1675).

Sadrâzamlı mülakatında bir ayaklık üzerine konulmuş iskemleye oturtulmuştu; muhatabı ise bir minder üzerinde bulunmaktaydı. Konuşmasında kendisinden sık sık bahsettiğinden, sadrâzam, Fransız elçisi M. de Nointel'in uzun nutuklarından, parlak sözlerinden ziyâde ehemmiyet vermedi. Bununla beraber elçi, kapitülâsyonların yenilenmesine muvaffak oldu.

Onun İstanbul'a gelmesinden iki ay önce ve amiral Narborough'-un" kumandasında bulunan üç firkateyn ile iki gemisinden ve dört nakliye gemisinden mürekkep bir İngiliz donanmasının, Trablus filosu üzerine galebesi sebebiyle, İngiltere hükümeti bu amiral mâ- ı rifetiyle Vâlî Halil Paşa, Dayı İbrahim Ağa ve Tarablus dîvânıyla yirmiüç maddelik bir ahidnâme yapmıştı ki, İngiltere'nin deniz ulaştırmasını ve Tarablus hükümetiyle ticâretini sağlıyordu. Bu muahedeye vâsıta olanlardan biri, Tunus dayısının kardeşi Hafız Beğ idi. Bir müddet sonra dayının vefatı üzerine, Hafız Beğ, dayılığı yeğenleri Seydî Mehmed ve Seydî Alî'den almak istedi. Onlara mağ-lûb olması üzerine, İstanbul'a gelerek yardım istedi ve isteği yerine getirildi. Bir oda yeniçeri ve Anadolu sahilinden yazdığı gönüllülerle Tunus'a geldi. Fakat içeri giremedi. Tarablus'un yeni Vâlîsi Mısırhoğlu tbrâhîm Beğ de —dokuz harb gemisinden mürekkep bir donanma, kendisinin makamına geçmesi için emir almış olmakla beraber—, yine Tarablus'a girerjedi.

Berberiye hükümetleri ejderi, üç başını Osmanlı idaresi alundan çekip çıkarmaya devam ediyordu. Bu yüzden Fransa, İngiltere, Felemenk gibi Hristiyan hükümetleri —Dîvân-ı Hümâyûn işe ka-nştırümaksızın— Cezayir, Tunus, Tarablus emâretleriyle sulh ve harb eder oldular. Bu sebepten, vakıalarını yazdığımız şu zamanda, .Cezayir Dayısı ve dîvânı —Fransız konsolosu şövalye d'Arvieuxfhün getirdiği mektuplara cevaben— Fransa Kralı XTV. Lous*ye üç mektup yazdılar. Bu mektuplarda oldukça büyüklenen

bir edâ ile, Fransa Kralı tebeasının Livorna, Ceneviz, Portekiz, İspanyol, Felemenk, Malta gemilerinde hizmet etmekte olduklarını ve Cezâyirliler'in bu gemiler içindeki Fransızları taarruzdan masun tutmak itiyadında olmadığını, bilâkis öldürmekte yâhud esîr etmekte bulduklarını bildiriyorlardı. Cezayir korsanı Mezonorta, şövalye d'Arvieux*nün gözleri önünde birtakım Ceneviz ve Livorna gemileri getirdi, ki bunların içinde günahlarından temizlenmek için Roma'ya seyahat etmekte olan Fransızlar vardı (1675). D'Arvieux, bunların ziyaretçi sıfatı taşıdıklarını ortaya koymak istediye de dayı, bunların ziyaretçi mi, asker mi yâhud gemici mi olduklarını araştırmaya hacet olmadığını, madem ki düşman bayrağı altındaki bir gemide bulunmuşlardır, kendilerini esîr etmeye hakkı bulunduğunu cevaben bildirdi.

Rumlar Kudüs'te Kamame Kilisesinin Muhafazası Hakkını Kazanıyor

XIV. Louis'nin mektubu, biri on sene ve diğeri üç sene Önce, Duc de Beaufort ile marki de Martel'in yapmış oldukları ahidnâme-leri kısaca dayıya hatırlattıysa da, bir te'sîri olmadı. Fransa Kraîl'-nın Mukaddes Mahal üzerindeki himaye hakkını battal duruma düşürmemiş olmak için Kudüs'e seyahat etmiş olan M. de Nointel, Rum-lar'ın elinde bulunan birkaç yerin Lâtinler'e terkedilmesini sağlamakla, bu imtiyazı pekiştirmek şöyle dursun, zaafa uğratmıştı. Rum Patriği, Panayotti'nin vaktiyle Rumlar lehinde sağlamış olduğu ve fakat hayâtında asla kullanmamış olduğu bir hatt-ı hümâyûn ile Edirne dîvânına gelerek, Latinler tarafından ve M. de Nointel marifetiyle yapılan gasb hakkında, alenen protesto etti (6 Ocak 1675) ⁵⁶⁵. Bu hatt-ı hümâyûn mucibince Rumlar bir berât aldılar ki, Sultân IV. Murâd zamanında verilmiş bir berâta binâen ve gûyâ Hz. Ömer zamanında verilmiş bir berâta atfen, Kamâme Kilisesi'-nin, Beytül-Lâhm'in anahtar ve avizelerinin korunmasını —Sultân Ahmed Câmii'ne seneÖe 1.000 guruş irâd vermek şartıyla— Rumlar'a temîn ediyordu ⁵⁶⁶.

Ertesi sene başında (25 Ocak 1676), Rumlar'a bu kadar müsâid olan berâtı ibtâl için sadrâzama 10.000 guruş teklif etmiş olan Fran-sisken

⁵⁶⁵ Arvieux'de (c 5, s. 254) hatt-ı hümâyûna müracaat. Patrik tarafından sağlanan murafaa için de bk. 261. İngiliz tercümanı, Venedik tercümanı Tarsia, Barca nâmında tâcjr ve Mârûni Ragusa tercümanı taraflarından imza olunmuştur.

⁵⁶⁶ Kindsberg'in raporu. «Taraf-ı şahaneden Katolikler aleyhinde Patrik hazretlerine verilen berât* unvanlı vesika-

râhibleri hiçbir şey elde edemediler; Kudüs anahtarı, kaliçe ve avizeleri alınarak Rumlar'm Mukaddes Mahaller'e sahip çıktıklarını gördüler⁵⁶⁷. Bu suretle imparator ile Fransa Kralı'nın Kamâme Kilisesi muhafazası için çekişmekte oldukları sırada, bu şeref Rumlar'a verildi⁵⁶⁸.

Macaristan Hududu

İmparator'un mukim elçisi Kindsberg, nasıl Fransiskanlar'ı Mukaddes Mahaller'in tasarrufuna sahip kılmak hususunda başarılı olamamışsa, Transilvanya elçisi de Macar Manyatları için Tekeli'yi, onların generali olmak üzere alenen kabul ettirmeye muvaffak olamamıştır. Bu elçinin dönüşünün ertesi günü, Paul Szepesi ve Fan-tscho Housein, 10.000 kişi ile Macaristan'da Debreczin şehrini zapt ettiler ve Eğri'de bir palanga yapmış olduğunu iddia ettikleri İmparatorluk generali Strasolda'nın teşebbüslerinden dolayı sadrâzama mübalağalı şikâyetlerde bulundular. Bu durum Kindsberg'den sorulduğunda, Strasolda'nın yalnız Debreczin âsîlerini vurmuş olduğunu, Türkler'e taarruz etmemiş bulunduğunu, asayişin ancak kuvvetle korunabileceğini, sözü edilen palanganın birbuçuk sene önce Türkler tarafından yakılan Wolgar palangası olduğunu söyledi,

Podgoriça Türkleri otuz takım ile Hırvatistan'a akın etmişler ve âsî Wiekovacki'nin rehberliği ile Avusturya hududu üzere Gradiska'ya, Dubiza'ya, Velica'ya, Zoboka*ya, Nusoka'ya ve Costano-witz'i tahrib etmişler ve bundan dolayı hiçbir tazminat alınamamıştı. Bunun neticesi olarak Türk aplangası Wigitsch, Karlstadt ahâlîsi tarafından istilâ edildi.

Hudud üzerindeki vak'alar İstanbul'da çok can sıktı; İstanbul kaymakamı Şark Ticâret Şirketi'nin pazarındaki kartalı, kaldırttı ve bunun bir daha görünmesini yasakladı. Budin Vâlîsi Alî Paşa gerek kendisi hakkındaki şikâyetlerden temize çıkmak, gerek Avusturya kumandanları hakkında şikâyet etmek için birkaç defa Viyana'ya çavuşlar gönderdi. Avusturya'nın, Neuhaeusel (Uyvar) beğlerbeği tarafından İmparatorluk kumandanı Neutra'ya 2.000 sopa vurulmuş olduğu hakkında ileri sürdüğü şikâyetlere

⁵⁶⁷ Kudüs prokuratoru Domenico Lardi tarafından Kindsberg'e gönderilen ve onun raporuna eklenen takrirden şöyle denilmiştir: «Loca sancta a Regina Sicilieae Sancta Anno 1300 concessa et 347 annis pacifice in habitata.»

⁵⁶⁸ La Croix'nın Osmanlı Devleti'nin Umûmî AhvâH adlı eserinde (c. 1, s. 22) «Zât-ı şahanenin husûsî bir imtiyaz olarak Doğu'da Hıristiyanlığın yegane hâmisî sıfatını kendisine vermiş olduğu Fransa imparatoru, diye yazması, tamâmiyle esastan uzaktır. 1525!! Hâlbuki Fransa ile ilk ahidnâhie, bu târihten on sene sonradır!...

bu beğlerbeği, zulümlerinden dolayı cezalandırıldığı cevâbını verdi ⁵⁶⁹. Mantua dükü, vaktiyle ceddinin Sultân IV. Murâd ile muhaberede bulunmuş olduğu gibi, kendisinin de Bâb-ı Âlî ile samîmi bir muhabereyi sürdürmeye hazır bulunduğunu bildirdiğinden, bir sefir ile hediyeler göndermek isterse, sefirin kabulüne rızâ gösterileceği söylendi.

Biraz sonra (Mart 1676) İstanbul'a balyos sıfatıyla Venedikli Morosini ve Lehli asilzadesi Dombrowski geldiler. Dombrowski o vakit Fransa'nın Lehistan nezdinde sefiri bulunan Marsilya piskoposunun bir mektubunu getiriyordu.

Mısır'da İhtilaller

Bağdâd'dan ve Kaahire'den alınan ve bu iki şehirin herbirinde, bilhassa Kaahire'de askerlerin isyan ettiği ve Kaahire'de Vâlî Ahmed Paşa'nın mağlûb edildiği yolundaki endişe verici haberler, aynı zamanda geldi. Sabık Kıbrıs Valisi ve Ahmed'in selefi olan Canbulat-zâde Hüseyin'in valiliği zamanında Lehistan muharebesinin gerektirdiği asker, hiçbir mâni çıkmadan gönderilmişti. 3.000 Mısırlı, daha önce Girit muharebesinde olduğu gibi, Lehistan muharebesinin şân, şeref ve yorgunluklarına iştirak etmişti. Akçe rayicinin keyfî bir surette yükseltilmesi halefinin rahatını bozmamıştı. Zîrâ paşanın adaleti herkesçe bilinmekteydi ^{570 571}. Fakat Ahmed'in idaresinde Bâb-ı Âlî'nin en küçük talebi dehşet verdi. Çünkü, Ahmed'in defterdar sıfatıyla umûmî varidatın bir kısmını idare ettiği csnâ-da kazandığı tecrübe, mütemadiyen yeni tazyikler olacağı korkusunu veriyordu. Bundan dolayı askerler Romaili meydanına toplandılar ve kaleye sığınmış olan paşaya, askerî kendisine kadar gelerek sığındığı yerden cebren çıkarmasını ve hayâtını ortadan kaldırmasını istemezse, kendi nâsıyla buradan çıkmasını, yânî valilikten vazgeçmesini ihtar ettiler. Ahmed bu tehditler üzerine itaat ettiğinden, Ramazan Beğ'i kaymakam olarak yerine geçirdiler ve Bâb-ı Âlî'ye cereyan eden vak'alar hakkında bir rapor gönderdiler.

Pâdişâh'ın emri üzerine Bağdâd Vâlîsi Abdurrahmân, yine o sıfatla

⁵⁶⁹ Lettera del Verir di Buda AÜbessa recata da Hasan Ciaus a S. E. Montecuc-coH 16 Mano 1676; ve İLettera del Verir di Buda recata da Ahmed Cfans ali S Agmto 1676.

⁵⁷⁰ Bir hatt-ı şerîf Mısır hazinesine, herbiri otuz para kıymetinde olmak üzere 300 kese arslanlı guruh vergi tarbetmişti; hâlbuki bu akçenin kıymeti 40 para, İspanyol dukasının kıymeti 42, dukato'nun (serîfî) kıymeti 85 para, yıldızlının kıymeti 85 para idi. Yosnf-zâde Memned Târihi, s. 170.

⁵⁷¹ Paşa'nın, emânete hıyanet eden bir kimsenin hilesini, kendisine bir tesbîh göndermek ve bu işaret üzerine, bildiği çekmeceyi teslim etmesini emretmek suretiyle ortaya çıkarması hikâyesi, çok defa nakledilmiştir. Yüsfnf-s&de Mehmed Târihi, s. 171.

Mısır'a gitmişti. Onun valiliği zamanında Mısır iki müdhiş âfete, açlık ve vebaya tutuldu. Unun «erdeb»i altı guruşa kadar çıktı; sebzenin erdebi ise dört guruşu buldu. Otun yükü 50 akçeye çıktı. Kaahire ahâlîsi dükkânları yaktılar. Abdi (Abdurrahmân) Paşa isyan teşvikçilerini birer birer ortadan kaldırarak askerleri itaate soktu. Bütün tedbîrlere muhalefet eden Ahmed adındaki kudretli azablar kâhyası, kendine kuvvetle üstün gelinemeyen yegâne kimse olarak kaldı. Entrikacı bir siyâset, paşaya daha emîn bir çâre olarak görüldü. Bir gün maiyyetindeki zabıtlara şöyle söyledi:

— «içinizden hanginiz bir kese akçe kazanmak ve maaşını beş kese artırmak için beşyüz sopa yemekten korkmaz?»

Zabıtlardan biri, bu şartı yerine getirmek için lâzım gelen vaziyeti aldı. Paşa:

— «öyle ise» dedi, «kâhya geldiği vakit kendisine bir kâse şerbet getireceksin ve getirirken kâseyi düşürüp kıracaksın.»

Dediği gibi yapıldı; kâse zabıtın elinden düştü ve zabite 500 sopa cezası tatbik edildi. Paşa bunun üzerine kâhyaya kendisinin zehirli şerbet kâsesini ikram etti: Bu suretle kâhyadan kurtuldu. Ab-dî'nin valiliği zamanında, Garbiyye'de ve Eşhomim civarında birçok köyler, Pâdişâhın validesi olan sultân tarafından vakfedilerek, sultânın Mekke'de yaptırdığı tekkeye ve hastahâneye tahsîs edildi.

Pâdişâh İstanbul'da

Pâdişâh'ın, payitahtını bırakarak İmparatorluğun ikinci şehri olan Edirne'ye yerleşmesinden bu yana üç seneye yakın bir zaman geçmişti. O vakit sultanlara hâs bir debdebe ile İstanbul'un gözlerini kamaştırmak lüzumlu görüldü. Pâdişâh Edirne'den çıkmadan evvel Harem ile birlikte, şehirden üç fersah mesafede yapılmış olan ve inşâsı için İstanbul sarayının en güzel sütunları kullanılmış olan yeni Akpmar Sarayı*'nı gezdi. Edirne'de inşâ edilmekte olan ve inşâatında 2.000 amelinin çalışmakta olduğu yeni bir sarayın temelini de attı (22 Mayıs 1676). Pâdişâh. Nîsân'm ilk günlerinde İstanbul'a gitti, fakat orada kalmak için de o kadar az istekli görünüyordu ki, Valide Sultân'ı iki defa yol zahmetine katlanmamak üzere Edirne'de kalmaya davet etti (7 Nîsân 1676 - 23 Muharrem 1087). Gelişinde saraya bile gitmeyerek, Dâvudpaşa'ya indi: Oradan Has-köy mahallesinin arkasında, Okmeydam'na gitti.

Sultân Mehmed, Okmeydanı ordugâhından, donanmalarının Akdeniz'e

ve Karadeniz'e çıkmasında hazır bulundu: Kapdân Paşa Sey-dî Mehmed (Köprülü'nün kayın biraderi) ile ikinci amiral Hüseyin Paşa'dan herbiri 24 kadırgaya kumanda ediyordu. Biri Adalar De-nizi'ne yelken açtı, diğeri Karadeniz'e doğru yöneldi. Okmeydam'nda askerinin maaşını tesviye çâreleri bulmak üzere, bir dîvân kuruldu. Sadrâzam vahîm surette hasta olduğundan yerine bu dîvânda eniştesi kaymakam Kara Mustafa Paşa baktı (14 Mayıs 1676 - 1 Rebûl-evvel 1087).

Lehistan İle Sulh

Vezîr-i âzamin, bilhassa Doroszenko'ya güvenmek hususundaki imkânsızlığı anladığından beri, kendi vaziyetini hissetmesi, belki kendisini Lehistan ile uyuşmaya sevk etmişti. 20.000 kişiden mürekkep olan Osmanlı ordusu Kamaniçe (Kaminiec) üzerine yürüyerek, yeniden inşâ edilmiş olan Khocim köprüsünü geçmişti. Ordu erzakını toplayıp Tatar Hânı ile birleşince, Bar Önünde ordugâh kurdu. Bosna Valisi serdâr İbrâhîm Paşa vefat ettiğinden, yerine Şâm Vâ-lîsi İbrâhîm Paşa tâyin edildi (Ağustos 1676). Bu İbrahim'lerden birincisine «Şişman», ikincisine «Şeytân» lâkablari verilmişti. Şeytân İbrâhîm, zâten tamâmiyle tahrib edilmiş olan Volhiny'de dolaşacağı yerde, Galiçya üzerine yürüdü. Podolya'ya ve Pokuzia'ya hâkim olduğundan, bunlardan voyvoda Dukas'ın lehine bir zeamet teşkil etti ve bu iki memleket ahâlîsinden Rus mezhebinde bulunanlar kendi nzâlanyle Osmanlı idaresine tâbi oldular. Bununla beraber yeniçeriler mırıldanmaya başladılar ve kendileri muharebenin bütün yorgunluklarına mâruz buldukları halde Pâdişâh'ın av keyfinde olmasından ve vezîr-i âzamin rahatça İstanbul'da oturmasından şikâyet ettiler. Bereket versin ki, askerlerin memnuniyetsizliği, yakında sulhun akdedileceği haberi üzerine bertaraf edildi. Her milletten altı zabıt⁵⁷² sulhun şartlarını tanzime memur oldular.

Lehistan kralının, Mohilon kalesinin altında ordugâh kurmuş olan Tatarlar'dan binlercesine hücum ederek mağlûb etmiş olduğu haberi geldiği vakit, İbrâhîm Lehli murahhaslarla masa başındaydı. İbrâhîm, Lehistan murahhaslarını iyice azarladıktan sonra, süvarisine Lehliler'e karşı yürümesi

⁵⁷² Bu müzâkerelerde Lehistan'ı temsil eden murahhaslar şunlardı: Wisniowecki prensi Constantin, George Wielhorski, François Kobytcki, Pierre Telef, Stanislas Debrowski ve Jean Karwowski. Türk murahhasları arasında vezîr-i âzamin biraderi ile Hân'ın kayın biraderi Murtaza Beğ görülüyordu. Zaluski, Epistolae. Coyer, (c- I, 4) ancak Bendinski ile Korberciki'yi zikreder,

emrini verdi. Süvârî onlara Zu-rawna surları altında yetişti. Muharebe uzun ve kanlı oldu, fakat zafer arada kaldı ve ancak cengi geriye bıraktı (27 Eylül 1676 -19 Receb 1087). Sobieski, 15.000 kişi ile Zurawna yakınında siper alarak, arkasını Dnieste'r'e verdi. Ön tarafı Suritza ırmağı ile korunmuştu, sağında ormanlar ve bataklıklar vardı, solunda küçük Zu-rawna şehri bulunuyordu. Yirmi gün, 66 topuyla 200.000 kişiye karşı kendini müdâfaa etti. Herbiri ellilik yirmi toptan mürekkeb dört batarya, birdenbire Osmanlı ordugâhı üzerine ateş açtı; her gün bir hücum, yâhud ceng oluyordu. Hân ile serasker birbirini suçladılar ve müzâkere etmek gerektiği düşüncesinde bulundular. Kırım Hânı birkaç defa Lehistan Kralı'na Alîşâh Ağa'yı göndererek, Kral'a vezîr-i âzam tarafından konulmuş olan şartları kabul ettirmeye çalıştı. Sobieski de kendi tarafından miralay Grebn ile temsil edildi ⁵⁷³. Nihayet sulh imza olundu ⁵⁷⁴ (27 Eylül 1676 - 19 Şaban 1087). Bu ahidnâmenin hükümlerine nazaran Türkler Kamanîçe'yi ve Po-dolya'yi muhafaza ediyorlardı. Hudud hattı Bucaş (Buczacs)'ı, Bar*!, Bialow'u ve Cerkow'u tâkîb edecekti. Ukrayna —Piarzako ve Pa-ıvolocza müstesna ⁵⁷⁵— Bâb-ı Âlî'ye tâbi oluyordu. Buczacs sulhu hakîkten yenilendi ve ahidnâmenin Türkçe müsveddesinde Andre Modrzeioroski'nin vezîr-i âzam nezdine giderek, bir sefir tâyîn edilinceye kadar orada kalacağı kararlaştırıldı.

Köprülü Ahmed Paşa'nın İrtihâli

Bu esnada Pâdişâh'ın karargâhı Okmeydanı'ndan Çeri Çayırı'na, oradan da Edirne'ye nakledildi. Kaymakam Mustafa Paşa ile yine aynı isimli olan nedim ve nişancı vezîr Abdî Paşa, Pâdişâh ile birlikteydiler (10 Ekim 1676 - 2 Şâbân 1087). Vezîr-i âzam pek hasta olduğu halde, Pâdişâh'ın karargâhım tâkîb etmeye gayret etmişti. Burgaz'dan çıkarken Ergene bendi yakınında, Karabiber ÇifÜigi'nde durmaya mecbur oldu ve onsekiz gün sonra orada vefat etti (30 Ekim 1676 - 22 Şâbân 1087).

Bu gibi durumlarda mûtâd olan dualardan sonra, maiyyetinde-ki

⁵⁷³ Coyer, Kuryeki ve Bidzinski'yi sulh akdine başardı olmuş murahhaslar olarak gösterir. Jonsak yukarıda saydığımız altısını zikreder ve başlarında —«serlerinde bu malûmattan hiçbirini bulamadığımız Zaluski'ye nazaran— Rze-wiski'yi nakleder.

⁵⁷⁴ Lehistan vesikalarına nazaran 27 Ekim, ahidnâmenin imzalandığı gün olduğundan, Türk müverrihlerinin rivayet ettikleri <9 Şâbân - 17 Ekim) târihi ya bir basım yâhud bîr müstensih hatasıdır ve hakîkî târih 19 Şâbân'dır.

⁵⁷⁵ Râşid'de (c. 1). «Piyace ve Kadpalinc

adamlar cenazesini İstanbul'a götürdüler. Cenaze orada, p 3deri Köprülü Mehmed Paşa'nın yaptırmış olduğu türbeye defnedildi. Köprülü Ahmed Paşa, 15 seneden bir gün eksik bir müddetle vezîr-i âzam kalmıştı: O vakte kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda idarenin dizginlerini elinde tutmuş olanların hepsinden, mevkiinde en fazla kalmış olanı o idi. Sokollu'dan sekizbuçuk ay fazla idare etmişti. 41 yaşında iken, şarâb ve rakı içmekteki ifratından ileri gelen bir istiska'dan vefat etti.

Köprülü Ahmed Paşa uzun boylu ve az şişmanca idi. Gözleri iri ve epeyce açık, rengi çok beyazdı. Tavırları hürmet telkin edici ve mütevâzi idi, hareketleri câzib idi. Pederinin ne istibdadını, ne de zulmünü göstermezdi. Yolsuzluk ve haksızlığın düşmanı, rüşvetten ve hasislikten o derece uzaktı ki, kendisine hediyeler takdim etmek ekseriya nezdinde işini gördürmemeye muâdil olurdu. Her-şeyi çabuk kavrayan ve müstehzi müfekkiresi, pek sağlam olan hafızası, metin ve emin olan muhakemesi, açık zekâsı ve birçok delillerini göstermiş olduğu hiss-i selimi hakikati araştırmak hususunda kendisine hayrete şâyân bir şekilde hizmet eder ve hakikate mûtâd üzere en kısa yoldan varırdı. Lüzumsuz sözün düşmanı olduğundan, dâima büyük ihtiyatla iyice düşündükten sonra ve işi bilerek söylerdi. Daha başlangıçta Şeriat mesleğine girmeye niyet ettiği vakitten beri kendisini incelenmesine vakfettiği ilim, Raab ve Dniester sahillerinden ve Kândiye'nin yığıntı ve duman bulutlarının arasına kadar yoldaşı olmuştu. İstanbul'da bir umûmî kütübhâne te'sîs ederek, ilme bir âbide yaptırdı ⁵⁷⁶.

Şâirler, Fakîhler Ve Müverrihler

Kendine mühürdar olarak, Cevâhîrû't-Tevârîh müellifi ve kendisinin müverrihi Hasan'ı seçmişti. Dîvân efendilerinden biri Kamanice fethinin müverrihi olan şâir Nâbî idi. Bir diğeri de Uyvar*'ın düşüşü hakkında ebced hesabiyle bir târih düşürmüş olan şâir Hâ-üi'dir ⁵⁷⁷. Kandiye fethinin ebced hesabiyle târihi şâir ve dîvân efendisi Mezâkî tarafından söylenmiştir. Şâir Tâlibî'ye bir müddet reis efendi memuriyetini vermiş ve şâir Fennî, bir kaside tanziminde muvaffakiyet göstermiş olduğu için, cizye denilen verginin kâtib-liğine getirilmişti. Fennî'nin iki büyük ihtirası vardı: Kadınlara

⁵⁷⁶ M. D'Ohsson, c. 1, s. 488. Ktitübhâneyi inşâ ettiren, Toderi'nin oğluyla kanş-tırdığı pederi değildir. Köprülü Mehmed, ne okuma, ne yazıca bilirdi. Vigneau, Osmanlı DevleÜ'nün Hâm Hâzin, s. 75.

⁵⁷⁷ Hâl tercümesi Sefâî'nin tezkiresinde, 79 nu.dadır.

olan ihtirası ile inşâat hırsı⁵⁷⁸. Fennî Boğaziçi'nin Rumeli tarafındaki sahilde, güzel resimlerle süslü muhteşem bir köşk yaptırmıştı.

Köprülü Ahmed'in himâyesi altında üç kıymetli kitâb tertîb etmiş olan Hezarfenn, Hüseyin daha devamlı bir âbide bırakmıştır. Bir umûmî târih; bir Osmanlı imparatorluğu ihsâiyâtı (istatistikleri), bir de Osmanlı Hânedâm'nın yükselişi hakkında bir Eser⁵⁷⁹.

Köprülü Ahmed yumuşaklığı, adaleti ve şâirlere, fakîhlere, istatistik erbabına, bilhassa zikrettiğimiz yedi zâta göstermiş olduğu himâyesi ile, hak etmediği halde «büyük» diye lâkablardırılmış olan pederinin Ruhî ve Vecdi gibi şâir ve âlimleri îdâma mahkum etmekle ve birkaç bin kişiyi ortadan kaldırmakla ilme ve insanlığa karşı yapmış olduğu fenalığı baştanbaşa tamir etmiştir. IV. Mehmed saltanatı, daha doğrusu iki Köprülümden Ahmed'in ve daha sonra biraderi Mustafa'nın saltanatları Osmanlı edebiyatının parladığı, sonuncudan evvelki bir devir olmuştur (Hammer çağına göre düşünölmelidir. Hazırlayan). Bu devirde edebiyat, bilhassa fı-kıh'a ve hitabete dâir eserler yönünden, Kaanûnî Süleyman saltanatı zamanındaki parlaklık derecesine ve sonradan müverrihlerin ve Hacı Kalfa'nın ansiklopedi suretinde eserlerle ulaştıkları allâmelik derecesine varmamış ise de, IV. Mehmed zamanında dahî Osmanlı edebiyatında, seçkin şâirler, müverrihler, fakîhler, tabıbler, mûsikî-şinâslar ve hattatlar vardır: Bâzıları bilhassa inşâ san'atm-da üstünlük göstermişlerdir. Sefâfnin tezkiresinde Onyedinci asrın son yansında ve Onsekizinci asrın ilk onyedi senesinde temayüz etmiş olarak gösterip topladığı 500 nâzmı arasında 50'si dîvân bırakmıştır. 12'si yalnız na't tanzim etmişlerdir⁵⁸⁰. İki (Tıflî ve Medihî) esâtirî şiiir ile meşgul olmuşlardır⁵⁸¹. Diğer ikisi de Pey-gamber'in

⁵⁷⁸ IV. Sultân Mehmed bir gün Fennî'ye, dünyada pâdişâhların bulamayacakları bir zevk bulunup bulunmadığını sormuştu. Fennî: «Evet. dedi, «dört nikâhlı zevceyi birdenbire boşamak zevki; dünyâda en büyük zevk budur, bu hakikaten meliklerin bir hasretidir, fakat böyle dört mustebidden birden kurtulmak zevkini hükümdarlar takdir «demezler: çünkü pâdişâhın zevceleri yoktur; onun ancak esirleri vardır.» Sefâî, nu: 312.

⁵⁷⁹ 1) Tenkîhetü't-Tevârîh. Bu eser İmparator Kütübhanesinde 474 nu.da ve benim mecmuamda birinci cildin evrakı arasında 25 nu.da mevcuttur. 2) Kaaaatt-nâme-İ Saltan Mehmed. 13 fasıldan ibaret; bu da M.Gr. Rzevuakl'nin kütüphanesinde bulunur. Osmanlı İmparatoru'nun Teşkilâtı 1, s. XX 3. Trattato della Grenda» deHa Caaa Otomana- Bu eser M. Gr. Ottavio Castigüoni'-nin dostluğuna medyun bulunduğu ve DeHa letteratura dert Tnrctf da Bat-tbta Dfloado isminde, Venedik'te, 1688'de neşredilmiş pek nâdir bir risaleden çıkarılmıştır, s. 12, 14, Hüseyin'in İstatistiği dahi bunun içimlidir. 82. sahtfe-den evvel: lürtretto dil Geren» dellImpero Ottunana'ya bakınız.

⁵⁸⁰ Bu oniki şâir şunlardır: Hâkî, Hulûsî, Dânişî, Şânî, Rızkî, Rizâ, Remzî. Şârî. Abdullah, Adlî, Fenâî, ve Kensî. Sefâî "nin tezkiresinde 70, 75, 85, 93, 107, 131, 223, 245, 262, 277, 315, 344 nu.larda hal tercümelere vardır.

⁵⁸¹ Tıflî'nin tercüme-İ hâli 227, Medihî'ninki 364 nu.lardadır.

Mi'râc'ından ilham almışlardır ⁵⁸². Arab ve Acem şâirleri dahî bu devirde tercüme ve tefsir edilmişlerdir. Bunların arasında Tuğraî'nin ve Kâ*b bin Züheyr*'in meşhur kasidelerini zikredeceğiz ⁵⁸³.

Acem şâiri Celâl'in Gül ü Bahâr*, Köprülü Ahmed'e İşagocı'nın Kategoriyat'ını dahî ithaf etmiş olan Sâbir tarafından tercüme olunmuştur ⁵⁸⁴. Âsim, Kaaf-zâde'nin Leyli vü Mecnûn nâmındaki hikâye tarzında manzumesine ⁵⁸⁵, Âsim da yine aynı şâirin Mec-mua-i Ezhâr*'ına devam etmişlerdir ⁵⁸⁶. Rizâî ve Rizâ'dan sonra İzzetî ⁵⁸⁷ ve Kefeni ⁵⁸⁸ şâirler hakkında tafsilât toplamışlardır. Şâirlerin en meşhurlarından biri, Mustâfa'nın husûsî kâtibi olan Nâbî, Sefâî tarafından asrın şâirlerinin en büyüğü olarak vasıflan-dırılmaya lâyık görülmüştür ⁵⁸⁹. Nâbî, bir nasîhat-nâme ile Ha-rameyn hakkında bir Tuhfe, bir de evvelce zikrettiğimiz Kamanîçe zabtı târihi yazmıştır. Diğer bâzı şâirler de hattat olarak itibâr bulmuşlar ve tâ'lik'te, şiire tatbik edildiği vakit onun gibi arz ile semâ arasında muallakta Kalan meyiller, yazıda temeyyüz etmişlerdir ⁵⁹⁰.

Cevrî'nin vefatından bahsederken epeyce yukarılarda, kendisinin sûfiyâne eserlerinden bahsetmiştik; fakîhlerinin birçoğunun eserlerini zikretmekle, eserleriyle fıkhîta mevkiini isbatlamış olan Mısırî*-den ve eserlerinden okuyucularımıza bahşetmiş olacağız. San Abdullah reîs-fendinin —ki şiirde ismi bazen Abdi'dir— ahlâka ve bedîyi'a (estetik'e) dâir eserleri şunlardır: Nasîhatü'l-Mülûk, Seme-retü'1-Fuâd, Dünte vü Cevhere, Meslekül-Uşşâk. San Abdullah, bunlardan başka Arablar'da ve Acemler'de tanzim edilmiş olan sûfiyâne eserlerin de en meşhur ikisini, İbnü'l-Arâbî'nin Fusûs'u ile Ce-lâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sine tefsirler bırakmıştır. O devrin en muteber mektupları Müftî Abdülazîz ile şâir Nâbî'ninkilerdir. Bal-dır-zâde'nin şakirdi olan Selisî, üstadının gösterdiği ⁵⁹¹ misâle uygun olarak, fıkıh vesîkalan için örnekler bırakmıştır ⁵⁹². Bu şâirler topluluğu arasında birçoğu İmparatorluğun en yüksek makamlarına yükseltilmişlerdir: îkisi,

⁵⁸² Mi'râciye. Hacı Ârif'in ve Nâbî'nin hâl tercümeleri 269 ve 429 müardadır.

⁵⁸³ Abdi'nin tercüme ettiği «Bâned Suâd» ve «Lâmiye».

⁵⁸⁴ Sefâî'nin tezkiresinde nu: 210.

⁵⁸⁵ Sefâî tezkiresi nu: 274.

⁵⁸⁶ Sefâî tezkiresi nu: 256-

⁵⁸⁷ Sefâî tezkiresi nu: 259.

⁵⁸⁸ Sefâî tezkiresi nu: 340

⁵⁸⁹ Sefâî tezkiresi nu: 425.

⁵⁹⁰ Sefâî'nin Mâdlh'inde tâ'lik hattatları şunlardır: Siyahi, Arif, Âsim, Kâgîf, Sadî, Avnî, Hihnî, Şühûdî, Şehrî; tercüme-i hâUerî 580, 155, 269, 273. 342, 167, 254, 77, 194 ve 176 nu-lardadı

⁵⁹¹ Saver-İ Baldar-zâde. Berlin Kraliyet Kütübhanesine konulmuş Diez el yazmaları arasında

⁵⁹² Selisî, Sefâî tezkiresi, nu: 143. Vefatı: 1060.

Hazım ve Abdî, devlet kâtibi ve mühr-i hümayûn muhafızı olmuşlardır; diğer dördü, Baha i, Azız, Saîd ve Feyzî⁵⁹³, müftl mevkiine çıkmışlardır.

Çağdaş şâirlerin en büyüğü Nâbî olmakla beraber, bu ilk Osmanlı şâirleri ve bilhassa rebâb şâirlerinin en yükseği olan Bakî ile mukayese edilemez. Fakat bahsettiğimiz bu devir pratik nokta-i nazardan kıymetli vesikalar hususunda pek feyizli olmuştur. Kapdân Mustafa Paşa'nın mühürdân Hüseyin Vecihî'nin yazmış olduğu târih, yirmibir senelik bir devri içine alır. Emîr Alî de Segedin muhasarası hakkında husûsî bir eser yazmıştır. Her ikisi de naklettikleri vak'alara şâhid olmuşlardı. Dürziler prensi Fahreddîn'in oğlu ve vezîr-i âzam Nasûh'un oğulları (Maan-zâde ve Nasûh-zâde) kılıçtan kurtularak, kölelerin arasında büyütülmüşlerdi. Bunlar, hazır bulunduktan vak'alan nakletmeyi, pederlerinin misâllerine uyarak târihe elem verici bir mevzu vermeye tercih etmişlerdir. Minâr müfessirinin oğlu ile müdekkik ve bî- taraf Hacı Kalfa, Kaanûnî Süleyman'ın tarihçisi Büyük Nişancı'nın tumturaklı üslûbunu ve büyük müftî Sa'deddîn'in eserlerinin güzelliğini bozan tantanalı söz sergisini gölgede bırakmışlardır. Müftî Azîz'in umûmî târihi pek teş-bihli ve pek muhtasardır; kendi zamanı hakkında yazdığı târih de pek dağınık ve pek muhteris görünür. Devlet kâtibi Abdî Paga'ya gelince, Şârihü'l-Menâr-zâde, Nasûh-zâde ve Hacı Kalfa ile aynı derecede tutulmak için, en küçük tafsilâtı kılı kırk yaran bir ihtimamla kaydeder, fakat diğerlerine kıyas edilince Azîz'in ve Abdi'nin târihleri, iki kıymetli vesikadır. İmparatorluğun müverrihi Naimâ, zikrettiğimiz bu eserlerin kendisine göstermiş olduğu maddeleri sıra ve birlik aramaksızın birbirine eklemekle iktifa etmiştir. Fakat Murâd'ın istibdadım, îbrâhîm'in sefahatlerini, askerlerin ve hadimlerin mânâsız hükümetlerini telin ettiği ve Osmanlı hükümdarlarını tahtlarından indiren isyanların sebebini ve nereden tahrik edildiğini gösterdiği fıkralarından dolayı, övgümüze lâyıktır.

Ondan sonra devlet tarihçileri, serbestilerini büsbütün unuttular. Naîmâ'nın halefi olan ve Abdî Paşa ile onun tâkîbçisi olan defterdar Alî Paşa'dan istinsah etmiş olan Râşid, her türlü târihî muhakemeden ve özellikle bir devrin mümeyyiz vasıflarını ifâde eden çizgilerden adetâ Vazgeçmiştir. Müracaat etmiş olduğu en iyi men-bâ, Köprülü Ahmed'in mühürdarı Hasan'm, Köprülü'nün Kandiyê muharebesi nihayetine kadar yazmış olduğu târihidir. Müellifin Köprülü tarafından yazılmış muhtıraları

⁵⁹³ Seyyîd'in, Bahafî'nin, Feyzî'nin ve Azız Efendî'nin tercüme-i hâlleri Sefâî'nin tezkiresinde 143, 32, 305 ve 242 nu.larda bulunur.

sadelikle zikrettiği ve Köprülü'nün kaleminden çıkmış plan siyâsî yazılan vesika arasına dâhil ettiği bu tercüme-i hâl kitabı, ilimle askerlik san'atını şahsında birleştirmiş olan bu devlet adamı hakkında yapılacak en büyük me-dihdir. Zîrâ kılıç kullanması kendisine, yalnız ilmî olacak gibi görünen bir mesleğin başlangıcından beri alışmış olduğu kalemi de kullanmayı unutturmamıştı.

Sokollu Mehmed Paşa İle Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Arasında Bir Mukayese

Üç muharebe, Macaristan, Girit ve Lehistan muharebeleri; üç fetih: Uyvar, Kandiye ve Kamanıçe fetihleri, büyük Köprülü Ahmed'in hayâtına oldukça parlak bir renk verirler. Köprülü Ahmed, 15 sene müddetle İmparatorluğu genişletmiş, sükûnetle idare etmiş ve ona salim bir nizâm vermişti. Söylediğimiz gibi, kendisiyle kıyas edilebilecek yegâne adam olan Sokollu'dan dokuz ay fazla hükümet etmişti: Hakîkaten, ikisinden hangisinin diğerine üstün olduğu bir meseledir. Bu iki devlet adamının idareleri ve vefattan arasında tam bir asır geçmiş ve Müslümanların itibâr ettikleri ve her asrın başında büyük bir adam zuhur ederek kendine has olan vasıflarını içinde bulunduğu asra vereceğini bildiren halk meselinin doğruluğu, bu suretle zahir olmuştur. Sokollu ile Köprülü Ahmed'den, her ikisi de vezâretleri zamanında kendilerinin tabî ve sonradan edinilmiş istidâdlarına tamamen muhalif bir istikameti zarurî olarak tâkîb etmişlerdir. Sokollu köleler ocağından çıkararak askerlik mesleğine girmiş ve otuz seneden beri bu mesleği şecaat ve muvaffakiyetle tâkib etmekte iken, Süleyman, kendisinde bir başvekili temyîz eden Özelliklerin hepsi bulunduğundan, onu kendisine vezîr-i âzam yapmıştı. İmparatorluk, bu seçim sayesinde, Süleyman'ın saltanatında erişmiş olduğu kudretin derecesini onun vefatından sonra bile muhafaza etmişti. Köprülü, bilâkis, gençliğinde kendisini fıkıh incelemelerine vakfetmiş iken, 26 yaşında, pederinin ismi ve. validesinin mahareti sayesinde, henüz lâıyk olmadığı vezîr-i âzamlık mevkiine çağınıldığı zaman, Süleymâniye'de müderrislik payesine dâhil olmuştu. Başkumandanlık vazifesine hiç istidadı olmadığı halde, ya şan ve şeref aşkı ile, yâhud ecnebi ile harbetmek dahilî ihtilâllerin yönünü değiştirmek için en iyi çâre olduğuna inanmış olduğundan, savaşı bir yola atılmıştı. Adetçe üstünlüğünün yamsıra sebatkâr-lığının kuvvetiyle Uyvar*, Kandiye'yi, Kamanıçe'yi zabtetmiş olmakla beraber, Saint-Gotthard, Khocim

muharebeleri, Osmanlı ordusunda dolaşan ve Köprülü Ahmed'in kumandan olmak için yaratılmış bir adam olmadığına dâir olan fikri destekleyen kanlı deliller idi.

Otuz sene karada ve denizde harb ettikten sonra Sokollu, Köp-rülü'den pek farklı olan bütün ihtimamlarını, bansın muhafazasına hasretmiş ve idaresi zamanında yapılmış olan en mühim fetihler; Arabistan, Gürcistan ve Kıbn's fetihleri, Sinan ve Mustafa gibi gürültücü ve hırslı reislerin savaşı zihniyetiyle girişmeye mecbur kaldığı seferlerin, irâdesi dışındaki neticeleri olmuştu.

Köprülü'nün ve Sokollu'nun övülmesi yolunda şurası da si>yle-nilmelidir ki, her ikisi de adaleti aynı derecede sevmişlerdir. Köprülü'nün tabîati, Sokollu'nun tabîatından daha yumuşak, #kri onun fikrinden daha malûmatlıydı. Sokollu'nun okuma yazma bilmiş olması şübhelidir, bununla beraber ulemâyı himaye etmiştir; ve ulemâ arasında en seçkinleri, eserlerini kendisine ithaf etmişlerdir. Ahmed'in vezâretinin ilk senesinin bir dizi idamlarla göze çarpmış olması, isyan tohumunu bastırmak zaruretinin kendisini mecbur etmiş olmasındandır, yâhud âsîleri, babanın karşısında olduğu gibi, oğulun karşısında da titremeye alıştıranak cür'etkâr teşebbüslerini tekrarlamaya cesaret etmemeleri için, onları daha iğn başında korkutmayı faydalı addetmiş olmasından ileri gelmiştir. Bundan do-layı, esasen simasının tabîî ifâdesi lütfkârlık olduğu halde, kederli bir tavır takınmıştır.

Köprülü ile Sokollu, her ikisi de, birbirine pek aykırı olmakla beraber, büyük zorlukları yenmek zorunda kalmışlardır. Sokollu, İmparatorluğu mükemmel bir nizâm içinde bulmuştu; daha yeni tanzim edilmiş olan bütün makamlar kendisinin yükselmesine tam bir birlik hâlinde hizmet etmişlerdi. Bu suretle imparatorluğu kendisinin vefatına kadar ve üç pâdişâh zamanında kuvvetli bir elle tutmaya muvaffak olmuştu. Fakat Mustafa Sinan ve Ferhâd gibi II. Selîm'in sefîhâne ihtiraslarında ve Murâd'ın zaafında vezîr-i âzamin kudretine karşı müdhiş yardımcıları bulmuş olan kuvvetli ra-kîblere karşı mücâdeleye mecbur olmuştu. Bu nokta-i nazardan Köp-rülü'nün işi çok daha basitti: Çünkü, ne rekabetten, ne de av için ihtirâsıyla meşgul olan Pâdişâh'ın zaafından korkmasına mahal yoktu.

İmparatorluğun en yüksek ve en nüfuzlu makamının sahipleri, kaymakam Kara Mustafa, kapdân Kaplan Paşa ve Seydî Mehmed Paşa⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ La Croix, Osmanlı Devleti'nin Umûmi Ahvâli, (c. 2, s. 89). İyi malûmat alamamıştır; zîrâ Köprülü'nün iki

enişteriydi. Bu üç kol ile Osmanlı İmparatorluğu'nu kucakladığı gibi, üç ordusuyla, Asya, Afrika ve Avrupa ordularıyla, Kandiye'yi zapt etmişti. Fakat Sokollu'nun vefatından beri imparatorluğun teşkilâtı parça parça yıkılıyordu. İsyân ve ihtilâller İmparatorluğun muhtelif kısımlarını birleştiren bağları koparmıştı. Ha-kîkatte Ahmed'in babası bu hallere kuvvetli çâreler bulmuştu, fakat onun idaresi ancak beş sene sürmüştü. Mâliye işleri ve ordunun teşkilâtı çöküntüye uğramıştı. Zeametlerin düşürülmesi ve Köprülü Ahmed'in hükümetinin son senesinde vukua gelen, yeniden 3.000 Hristiyan delikanlısının toplanması durumları, mâliye işlerini eski esâslan üzerine yeniden tanzim etmek ve kanunun hükümlerine uygun olarak orduya Hristiyan çocukları almak için yapılan teşebbüslerden ibaret idi. Bu hususta Köprülü'nün vaziyeti, Sokollu'nun vaziyetinden şübhesiz daha müşküldür. Zîrâ muhafaza etmek, yeniden yapmaktan yâhud ıslâh etmekten çok kolaydır. Onun içindir ki, Köprülü, bir kütübhânededen başka, zamanında diğer hiçbir âbide bırakmamıştır; hâlbuki Sokollu, SzigethHe Süleyman'ın cenazesinin üzerine bir kubbe yaptırmaktan, Mekke'den, Payas'ı tahkim ettiği Kilikya'ya kadar, gerek Avrupa'da ve gerek Asya'da birçok camiler, hanlar, mektebler, hastahâneler te'sîs etmiştir. Köprülü Ahmed, Sokollu'nun te'sîs etmiş olduğu eserlerle mukayese edilebilecek bir medeniyet ve insaniyet âbidesi bırakmadıktan başka, hayâtının hiçbir zamanı, Szigeth'in alındığı zamanla kıyaslanamaz. Orada Sokollu, artık bu dünyâda bulunmayan Süleyman nâmına şehri zabtederek, sırrı ifşa edilemeyecek bir hâlde gizlemek suretiyle dâhili harb tohumlarını bastırması ve tahtı, Süleyman'ın halefine te'mîn etmişti.

Bu vak'alardan dolayı ve Sokollu mahir bir kumandan olmakla beraber dâima sulhu muhafazaya ve hükümeti kuvvetlendirmeye çalıştığından; Köprülü ise barışçı heveslerle doğduğu hâlde roü-temâdiyen bir harbten sonra başka bir harb çıkardığından ve Macaristan'da sükûneti sağlamak bahanesiyle orada nifak ateşini şiddetlendirdiğinden; işte bütün bu sebeplerden dolayıdır ki, ikisi arasında Sokollu en namuslu ve en büyük olandır. Fakat ondan sonra, Köprülü Ahmed, Osmanlı İmparatorluğunun dizginlerini tutmuş olan birinci devlet adamıdır.

İÇİNDEKİLER

ELLİYEDİNCİ KİTAP	8
Kara Mustafa Paşa Vezir-î Âzam	8
Chmielnicky Hetman Oluyor	9
Mısır'ın Sürgüne Gönderilmesi	10
Macar İsyanı Temsilcileri	11
Polonya Elçisinin Gelişi Ve Barış Andlaşmasının Tasdiki	12
Cehreyn Yakınındaki Yenilgi	14
Kırım Hanının Azledilmesi	15
Transilvanya (Erdel), Rusya Ve Özbekler Prensinin Elçileri; Cenova Ve Ragusa Elçiler Avusturya Elçisi	16
Boğdan Ve Eflâk Prenslerinin Zararına Yağmalar	30
Hazine Sayımı	30
Bir Büyük Elmasın Bulunması	31
Zina Eden Bir Kadının Recmedilmesi	32
Kardeş Öldürme Tasarısı	34
Sultanın Kız Kardeşleri	35
Mekke'yi Su Basması Ve İmar	37
Rusya İle Barış	37
Sakızadasında Fransız Savaş Gemileri	38
Venedik Elçisinin Kabulü	40
Avusturya Elçisiyle Müzakereler	41
Kral Unvanıyla Fülele'e Yerleşen Toekoeli'nin Elçiliği	42
İki Ahdiler	45
Rus Elçisi	45
Yangın Ve Bir Kuyruklu Yıldızın Görünmesi	46
Caprara Murahhas Heyeti	46
İmparator Otağı	47
Kara Mustafa Paşa Serasker	55
Toekoeli Essek'de	55
Tatar Hanı Stuhveissenbourg'da	56
Türklerin Macaristan Ve Avusturya'daki Tahribatı	61
Viyana'nın Muhasarası Ve Kurtuluşu	64
ELLİSEKİZİNCİ KİTAP	79
Ric'at Ve Kara Mustafa Paşa'nın İdamı	79

Türkler Styrie'de	80
Kazaklar Besarabya'da	85
Asılan Reisefendi, Boğulan Defterdar.....	88
Kırım Hanı Azledildi.....	92
Wissegrad'ın, Waizen Ve Hamzabeğ'in Düşüşü	93
Hamzabeğ Savaşı.....	96
Ofen Ve Cameniek Muhasaralarının Kaldırılması.....	98
Kutsal İttifak.....	102
Dalmaçya Seferinin Açılması	105
Gran'ın Kurtuluşu.....	108
Neuhaeusel'in Alınması	109
Hırvatistan Akını	110
Novigrad, Wissegrad Ve Weisen Yangını	111
Toekoeli, Scherban, Demetbius, Castacvzts Ve Cantemir	112
Fransız Elçiliği	114
Vâni Efendi'nin Ölümü	115
İbrahim Paşa'nın İdamı, Kaba İbrahim'in Azli	116
Ofen Muhasarası.....	120
Sürgüne Gönderilmeler.....	126
Mohaç Mağlubiyeti.....	128
Hırvatistan Ve Esclavanie'de Kaleler Kaybı.....	129
Sobieski Moldavya'da	130
Coron, Zernata, Calamata, Chılafa, Passava, Gomıniazza, Navarin, Modon, Napoli Di Romania, Arcade, Thermıs, Sıgn, De Castel-Novo, Patras, Lepanto, Castel-Tornfese, Corinthe, Mısıtra Ve Athisna'nın Alınması	132
Askeri İsyân	138
Vezir-İ Âzam Süleyman Paşanın Azli.....	139
Siyavuş Paşa Vezir-İ Âzam.....	141
Dördüncü Mehmed Tahttan İndirildi	144
ELLİDOKUZUNCU KıtTAP	148
Haseki Ve Veziri Azamın Ayırd Edici Çizgileri	148
Âsiler Hükümeti	150
Culûs Armağanı	151
Yeniçerilerin İsyânı	151
Vezir-İ Âzam İsmail Paşa'nın Azli	154
Serdar Yeğen Osman Paşa'nın Serkeşliği.....	157
Para Sistemi Ve Vergiler	159

Belgrad'ın Fethi İçin Ordunun Hareketi.....	160
Bosna, Dalmaçya, Polonya Ve Yunanistan'da Savaş	163
Gedük'ün Ve Osman Paşa'nın Ölümü	167
Barış Teklifleri.....	170
Transilvanya İle Anlaşma.....	171
Zülfikar Ve Maurocordato'nun Viyana Elçiliği.....	172
Viyana'da Konferans	173
Wardein Ve Nıssa'nın Düşmesi.....	180
İmparatorluk Ordusu Üsküp'de.....	181
Köprülü Mustafa Paşaton Vezir-İ Âzamlığı	182
Hanin Üsküb Seferi, Yerini Saadet Giray'a Bırakıyor	183
Fransız Elçisinin İstanbul'a Ve Osmanlı Elçisinin Viyanatta Varışı	184
Mainalılar Beyi Olarak Bir Esirin Atanması	185
Birçok Görevlinin Saraydan Uzaklaştırılması	186
Malî Tedbirler	186
Mısır'da Ve Kıbrıs'ta Kazanılan Zaferler	190
II. Sultan Süleyman'ın Ölümü	191
II. Ahmedin Tahta Çıkışı	192
Köprülü'nün Slankamen-De Ölmesi.....	192
Veziri Âzam Arabacı Ali Paşanın Emrettiği İdamlar Ve Değişiklikler	195
Mekke Şerifinin, Şeyhülislâmın, Kırım Hanı'nın Ve Vezir-İ Âzam Bıyıklı Paşa'nın Ve Kızlarağasının Azli.....	196
Elçilikler Ve Barış Müzakereleri	198
Grasswardein'in Düşmesi	199
Surkhanoğlu Suriye'de	202
Kırım Hanı Safa Girayın Ve Veziri Âzam Elhac Alî Paşanın Azli	202
İstanbul'da Felâketler.....	204
Şeyh Mısri.....	205
Belgrad Muhasarasının Kaldırılması	205
İstanbul'da Yangın	208
Sadâret Kaymakamı, Reis Efeni, Vezir-İ Âzam Ve Kızlarağası	209
Ümmügülsümün Düğünü	210
Kadıaskerlerin Ve Şeyhülislâmın Azilleri.....	210
Yabancı Devletlerin Aracılığı Reddedildi	211
Peterwardein'e Karşı Sefer.....	213
Dalmaçya Ve Polonya'da Osmanlı Zaferleri.....	214

Tuna Kıyısında Birçok Palangalar İnşası.....	215
Sahte Mehdî'nin Ortaya Çıkışı Ve Arab Yıldız Bilgini	215
Venedikliler Tarafından Khios'un Fethi	216
Şerif.....	218
II. Ahmed'in Ölümü.....	219
ALTMİŞİNCİ KİTAP	223
Sultan II. Mustafa'nın Tahta Çıkışı.....	223
İsyan	224
Saad İkinci Defa Mekke Şerifi	226
Vezir-İ Âzamin Azli Ve İdamı	226
Sakızadası'nın Alınması.....	227
İdarede Değişiklik Ameliyesi	228
Polonya, Mora Ve Herzegovine Olayları.....	229
Bohemya'lılar Üzerine Vergi.....	230
Lippa'nın Alınışı.....	231
Veterani'nin Ölümü	234
Tuna'dan Geçiş	234
Bostancılara İlk Defa Üniforma Veriliyor.....	235
Sakız Deniz Savaşı.....	237
Azak'ın Muhasarası	238
Basra Ve Küçükasya'da A Yarılanmalar	239
Ulemânın İlerleme Kaideleri Bozuldu	240
İmparatorluğun Büyükleri Asker Sağlamaya Mecbur Tutuluyor	241
Bîr Sultanın Doğum Ve Evlenmeleri	241
Liberraccio Venedik Safına Geçiyor	242
Belgrad Üzerine Yürüyüş	243
Azak'ın Ruslar Tarafından Alınması	244
Polonya Ve Attika Akınları.....	245
Malî Tedbirler.....	245
Camiler, Askerî Depolar, Kaleler Ve Savaş Gemileri İnşâatı	247
Bosna'da Venedik Akınları	249
Tenedos Yakınında Deniz Savaşı.....	250
Theiss Üzerine Yürüyüş.....	251
Zenta Savaşı.....	254
Köprülü Hüseyin Paşa Vezir-İ Âzamlığa Getirildi	257
İdarenin Yüksek Memurları Arasında Değişiklikler	257
Savaş Vergileri.....	258
Basra Ve Kahire.....	259

İran Elçiliği.....	260
Barış Projesi	260
Bosna Olayları.....	261
Mıtylene Deniz Savaşı.....	264
İstanbul'da Barut Değirmeni Ve Belgrad'da Depolar Yangını	265
Bâb-I Âli Barış İçin İleri Sürülen Teklifleri Kabul Ediyor	265
Polanya Ve Rusya'nın Muhalefeti.....	267
Tam Yetkili Elçilerin Yola Çıkmaları	268
Karlofça Barışı	270

ELLİYEDİNCİ KİTAP

Kara Mustafa Paşa, Veziriazam. — Chmielnicky het-man oluyor. — Missri'nin sürgüne gönderilmesi. — Macar isyanı temsilcileri. — Polonya elçisinin gelişi ve barış anlaşmasının tasdiki. — Cehjeny yakınındaki yenilgi. — Kırım Hanı'nın azledilmesi. — Transilvanya (Erdel), Rusya ve Özbekler prensinin elçileri; Cenova ve Raguza elçileri; Avusturya elçisi. — Boadan ve Eflak prenslerinin zararına yağmalar. — Hazine sayımı. — Büyük bir elmasın bulunması. — Zina eden bir kadının recmedilmesi. — Kardeş öldürme tasarısı. — Sultan'ın kızkardeşleri. — Mekke'yi su basması ve İmar. — Rusya ile Barış. — Sakızadası'nda Fransız savaş gemileri. — Venedik elçisinin kabulü. — Avusturya elçisiyle müzakereler. — Kral ünvanıyla Fulek'e yerleşen Toekoeli*-nın elciliği. — iki Abdiler. — Rus elçisi. — Yangın ve bir kuyruklu yıldızın görünmesi. — Caprara murahhas heyeti. — imparator otağı. — KaiB Mustafa Paşa serasker. Toekoeli Essek'de. -7- Tatar hanı Stuhl-weissenbourg'da.

Kara Mustafa Paşa Vezir-i Âzam

HAFSA civarında, Hasköy'de ¹ avlandığı sırada, Köprülü'nün kardeşi Mustafa Beğ, ağabeyisinin ölümü üzerine yeniden birine verilmesi gereken İmparatorluk Sadâret mührünü (Mühr-i Hümâyûn) ² Sultan'a getirdi ³. Her hâlde ağabeyişi gibi bu mührü kendisi almak, Sadâret makamına gelmek istiyordu ⁴. Fakat Sadâret Kaymakamlığında bulunan, Sultan'm dâmâdı Kara Mustafa Paşa'nın itibâr ve tesiri Köprülü ailesi lehindeki düşüncelere üstün geldi ve Mirâhur İbrahim Ağa'nın muras'sa eğer ve takımlarla değerini arttırdığı bir atla birlikte Sadâret mührü kendisine verildi (8 Kasım 1676- 2 Ramazan 1087) ^{5 6}.

¹ Edirne yakınlarında. (Ç.N.).

² ölümünden Önce Mühr-i Hümayun'u elinde bulunduran Fazıl Ahmed Paşa Osmanlı tarihinde Çandarlı Ali Paşa'dan sonra Veziriâzamlık (Sadaret-i-uzmâ) makamında en uzun süre kalan devlet adamıdır: 15 yıl, 4 ay. (Ç.N.).

³ Dördüncü Mehmed (Avcı), Sultan İbrahim'in oğlu. (Ç.N.).

⁴ Kara Mustafa Paşa'nın yerine Veziriazam olmak isteyen Mustafa Bey ancak İkinci Süleyman döneminde, 1689 yılı 25 Ekiminde (H. 11 Ramazan 1101) bu makama Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa olarak gelecekti. (Ç.N.).

⁵ Kara Mustafa Paşa'nın Sadarete getiriliş tarihi Osmanlı kaynaklarında Kasım (27-28 Şaban) olarak geçmektedir. (Ç.N.).

⁶ Osmanlı tarihi üzerine gerçeklere en az bağlılıkla yazılmış eserlerden biri de Geropoldi'nin (Büancia Historico Politica del Impero Ottomano, Venecia, 1686) adlı eseridir. Bu, Osmanlıların ilk zamanlar

Merzifon'un ileri gelen sipahilerinden, Dördüncü Murad döneminde Bağdad muhasarası sırasında şehîd düşen Oruç Beğ'in oğlu olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, çocukluğunda Köprülü Meh-med Paşa tarafından himaye edilerek oğlu Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte tahsil ve terbiyesine itinâ gösterildi. Jenoe zabtı müjdesini Pâdişâha götüren Kara Mustafa Paşa, ilk unvanları verilmek suretiyle mükâfatlandırıldı. İkinci Mirâhurluğa, daha sonra Silistre ve Diyarbakır Beğlerbeyliklerine ve Kapdan-ı Deryalığa getirildi ve nihayet Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın eniştesi oldu ⁷ Daha önce Sakız adası kiliselerine sahip olma konusunda Yunanlılarla Katolikler arasında geçen çekişmeler dolayısıyla para hırsı hakkında bir fikir edinmiştik.

Chmielnicky Hetman Oluyor

Şubat ayı başında Pâdişâh ve mâiyyeti Edirne'den İstanbul'a döndü. Lehistan maslahatgüzarı MoctesBeiwski de İstanbul'a gelmekte gecikmedi. ZuravnaMa Türk karargâhında murahhas Korycki ve Bidreinski ile kararlaştırılan barışı imzalayacak elçinin habercisi olarak önden gelmişti. Elçi elli kişilik mâiyyetiyle İstanbul'a geldi ve efendisi kralın barışı imzalamaya hazır olduğu yolunda kesin teminât verdi. Fakat, efendisi kral yalnız anlaşmanın yapıldığı sırada görüşülen maddeleri içine alan barış anlaşmasını imzalayacaktı; zira, iki dilde kaleme alınan metinlerde en azından sekiz madde arasında farklılıklar vardı. Kırım Hanı*ndan ve Ukrayna'dan son zamanlarda gelen (Ocak 1677) bir Yunan papazından Doroszenko'nun ⁸ Rusya'nın kucağına atılmış olduğunu öğrenmiş bulunan Osmanlı Hükümeti, bunun yerine eski hetman Bodan Chmielnicki'nin oğlunu hetmanlığa atamanın yararlı olacağına hükmetti. Bodan Chmiel-nicki'nin oğlu, savaş meydanında babasını kaybettikten sonra, keşiş kıyafetine girerek bozkırlarda uzun zaman dolaşmış; Tatarlar tarafından tanınarak

tarihinden alınmış gerçek olaylarla bu toplumun daha sonraki tarihi üzerine yalanların bir halitasıdır; Happel'in: Ungrischer Kri-egsroman (Macaristan Savaşları Üzerine Roman) adlı eserinden daha fazla değere sahip değildir. Geropoldi'nin eseri İtalya'da, Meussel tarafından bile, olağanüstü değerde bir kaynak muamelesi gördüğünden okuyucuyu uyarmak görevimizdir.

⁷ Geropoldi Kara Mustafa Paşa'nın Vezir-i âzam'ın bir evlâtlık kızıyla, Faize Cadum(isim ve şahıs tamamıyla uydurmadır) ile evlenmeleri üzerine bir roman meydana getiriyor, sonra Dsiambeth Gercio (Canibeg Giray) biri üzerinde Kırım Hanı Mehraed Giray'ı oğlu olarak duruyor. Fakat Hanın adı Selim Giray'dır ve adı geçen Canibek'den gerçekte hiçbir iz yoktur. Peşinden Kara Mustafa Paşa'nın karısını bu hayâl adama öldürtür ve Kara Mustafa Paşa Vezir-i âzam olduktan. sonra onu bir Eflaklı (Ulak) kadınla evlendirir: Olacak şey değil, zira, Paşa, Sultan'ın damadı olmak sıfatıyla diğer eşlerini boşamak zorundaydı ve yeni bağlar kuramazdı; nihayet, Geropoldi, Mustafa Kara Fiz Kam adlı bir vezirden söz etmektedir, vs., vs.

⁸ De La Croix, Genel Durum, il, s. 100'de Çar tarafından Doroszonko'ya yazılan bir mektubu hatırlatıyor.

Osmanlı Hükümetine teslim edilmiş ve .Yedikule'-de hapse atılmıştı. Hapisten kurtulmak için Şövalye Baujeu'nün firarından faydalanmaya kalkışmış,, fakat yakalanarak tekrar Yediku-le'ye kapatılmış ve o günden itibaren kendisine karşı daha dikkatli davranılarak sıkı bir göz hapsinde tutulmuştu. Böylece George Chiel-nicki ⁹, patrik Parthemius ve hükümet tercümanı tarafından hapisten alındı. Üzerindeki keşiş elbisesi çıkarılarak altın sırma işlemeli bir kürk giydirildi. Kıymetli taşlarla işlenmiş pekçok silah, murassa eğerli bir at ihsan edildi. Böylece Kazaklar hetmanı ilân edildikten sonra kendisine hemen iki bin duka altın ve Bogdan ve Eflak prensleri için ayrıca on bin duka altını verildi. Has ahırdan emrine verilen altı at, elli yük atı, katır, deve ve arabalarla Ukrayna'ya hareket etti. Çavuşlar, Rumlar ve Polonya maslahatgüzarı, boru ve dümbelek sesleri arasında ona Büyükçekmece'ye kadar refakat ottılar. Kendi elçisi Ginovski, Bâb-ı Âli'nin onu seçmiş olduğunu Kazaklara bildirmek üzere daha önce hareket etti (3 Mart 1677). Aynı zamanda Rusya'ya savaş ilân edildi ve İbrahim Paşa Serdâr unvanını ve Kırım Hanı ile birlikte Chereyn (Çehreyn)'i zaptetmek emrini aldı. Gelenek icâbı Kırım Hanına (ok kılıfı parası) denilen beş bin duka altını, bir kürk ve bir at gönderildi, önceki yıl Akdeniz ve Karadeniz'e hareket ettiklerini gördüğümüz iki filo İstanbul'a dönmüşlerdi ve baharın başlamasıyla yemden limandan hareket ettiler.

Mısır'nin Sürgüne Gönderilmesi

Seydî Mehmed Paşa seksen kadirga ile Karadeniz'e girdi ve ikinci Amiral Hüseyin Paşa, kumandasında bulunan otuz kadirga ile Adalar Denizine yelken bastı. Hacılar kafilesini götürmekle görevli Şam Paşası, kafileyi, geçen yıl kervan yağmalamış olan Balka ve -Haouran Arabalarına karşı koruma enirini aldı. Kardeşi Şerif Ah-med'le İstanbul'a gelen eski Mekke Şerifine yardımlarda bulunuldu. Tasavvufî şiirleriyle büyük bir şöhret kazanan ve Niyazi dervişler tarikatini kuran, fikirleri yüzünden Bursalıların isyanına se-beb olan Halvetîler şeyhi Misrî Lemnos adasına sürüldü ¹⁰.

Fski hetman Doroszenko'nun ihaneti, Rusya'ya karşı savaşı kaçınılmaz hâle getirmekle Veziri âzam Kara Mustafa Paşa'nın savaş plânını altüst etti. Vezir-i âzam prensip olarak dikkatlerini Rusya ve Polonya'dan çekerek

⁹ Başid, Tarihi'nin C. 1, s. 80'de bu şahsın adını Childzky olarak kaydediyor.

¹⁰ Raşid Divan'ı, Devlet Kütüphanesinde 516 numarada kayıtlı. La Croix bu olayı doğrulamıyor, iv, s. 405.

Avusturya'ya hücumu karar vermişti. Çünkü, Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa döneminde bu ülke Macar isyanını açıkça desteklemekten geri kalmamıştı. Bütün bunlar olup biterken, isyancıların elebaşlarından üçü, Kecser, Kende ve bir diğeri, Transilvanyalı bir ulakın peşinden İstanbul'a gelerek Osmanlı hükümetine sığındılar ve günlük bakımlarına üç ekü tutarında tahsisat verildi (Mayıs 1677).

Wardein ve Erlau gönderdikleri hudut boyu haberleri ve Deb-rezcin halkının şikâyetleri bu kabul hakkında Bâb-ı Âli'ye başvuran Avusturya İmparatoru elçisinin anlattıklarının boş şeyler olduğunu ortaya koydu. Bir tohum yardımı Avusturya İmparatorunun emriyle telef edilmiş olduğundan Bâb-ı Âli'nin yardımını istirham ediyorlardı. Elçi iddialarını Debrecin'in Avusturya İmparatoruna tâbi bir şehir olduğu hususuna dayandırıyor ve buna şehrin yollarından birinin Szabolca silah imalathanesine ait bulunduğunu ekliyordu. Vezir-i âzam söylenenlerin doğruluğuna karşı çıktığı gibi, istenen yardımın yerine getirilmesine karşı olduğunu da belirtti; Bethune'ü Macaristan krallığına atamak maksadiyle Fransızlara karşı manevralar yapıldığından habersiz görüldü; bununla beraber, elçiye Bâb-ı Âli nezdine Paul Vesselenyi tarafından gönderilen Ladis-las Kutasy'nin geri çevrileceği ve Erlau Paşasının âsilere yardımda bulunmamak emrini alacağı vaadinde bulundu. Elçi Vezir-i âzam'a beş bin, kâhyaya iki bin duka altını takdim etmek suretiyle tazimlerini belirtti. Karşılık olarak da Transilvanya'ya (Erdel) ait olan silah imalathanesine burnunu sokmaktan menedilmesini ve Zlyami'-nin mallarına sahip olmak üzere bundan böyle bu eyâlete gönderilmekten alıkonulmasını istedi. Cevap olarak elçiye Wardein (Vrad) paşasını müfettişlerin gidip bulacakları, fakat Zollyami Osmanlı Hükümetinin misafiri olduğundan onda işlerine müdâhale edildiği zan-m uyandıracak bir harekette bulunulamayacağı anlatıldı. Zollyomi'-nin gelişinden beri Osmanlı politikası buydu. Bu politika Apafy'nin itaatini sağlamak üzere Zollyomi'nin elde tutulmasından faydalanmaya dayanıyordu. Tabii, Apafy'nin itaati Chmielnicky'nin Doroszenko'nun yerini alması gibi, Zollyomi'nin kendi yerine geçirilmesi korkusundan geliyordu.

Macar İsyanı Temsilcileri

Kindsberg yalnız Transilvanya elçilerinin ve Macar âsilerinin teşebbüslerini değil, aynı zamanda kralı Avusturya İmparatoru ile savaş hâlinde bulunan ve her çâreye başvurarak Osmanlı İmparatorluğunun

Avusturya ile ilişkilerini tamamiyle koparmaya çalışan Fransız elçisi de Nointel'in de faaliyetlerim kollamak zorundaydı. Fransız elçisi hedefine varmak için Girid'de, Kandiye'de Türk ordusuna geçerek vatandaşlarına ihanet eden ve bu yüzden kendisine Osmanlı Hükümetinin tahsisat ödediği Venedikli mühendis Ba-rozzi vasıtasıyla Raab ve Kornom kalelerinin tahkimat plânlarını Vezir-i âzam'a verdi. Bundan maksadı, Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Macaristan'la savaşa tahrik etmektir. Vezir-i âzam'm böyle bir tasavvura sahip bulunduğunu biliyordu. Fakat Fransız elçisi de Nointel'in Vezir-i âzam'ı yeni vazifesinde tebrik için yaptığı ilk ziyaret (2 Mayıs 1677) daha önce Fransız elçilerine lütfedilen kabullerde de sık rastlanan (baba ve oğul elçi La Haye'ler ve bizzat de Nointel'in kahramanı olduğu) skandallardan biriyle noktalandı. Kabul salonuna giren de Nointel, kendisinin oturacağı arkalıksız taburenin Vezir-i âzam'ın sedirinin çok aşağısına konulmuş olduğunu gördü. Mâiyyetinde bulunanlardan bir memura tabureyi» Vezir-i âzam'm sedirinin bulunduğu kaidenin üzerine koyması emrini verdi. Henüz bitişik odada bulunan Vezir-i âzam, Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato'yu, tabure eski yerine konmadığı takdirde kendisini kabul etmeyeceğini elçiye bildirmekle görevlendirdi. Elçi de Nointel, Vezir-i âzam'ın tabureye sahip olabileceğini, fakat şahsı üzerinde bir sahipliği bulunamayacağı karşılığını verdi. Bunun üzerine Çavuş-başı içeriye girdi ve elçiye: «Defol! Defol!» diye bağırdı ¹¹. Aynı anda iki çavuş, elçiyi sedir kaidesinden aşağıya ittiler ve bağırdılar: «Git buradan gavur!» ¹². Elçi de Nointel, beraberinde getirdiği hediyeleri adamlarına taşıtarak sayfiyedeki evine döndü. Orada kralının Flandre'de kazandığı zaferi havaî fişek-lerle şenlik yapıp kutladığı sırada, Beyoğlu'ndaki elçilik binasına dönerek orada kararları beklemek emrini aldı. Vezir-i âzam, dâima Fransızlardan beklenen çılgınlıkların bir örneği saydığı ve hayret edilecek bir tarafını göremediği olup bitenleri Sultan'a anlattı.

Polonya Elçisinin Gelişi Ve Barış Andlaşmasının Tasdiki

Ertesi gün Venedik elçisi gelip (3 Mayıs 1677) Vezir-i âzam Merzifonlu Mustafa Paşa'ya tebriklerini sundu. Daha sonra gelen Hollanda elçisi gibi, o da Vezir-i âzam'ın divanının dibinde alçak bir taburede oturduğu için

¹¹ Kaldür l Hassan, m, s. 398. kalder. (Kalk git! m&nasında) (Ç.N.).

¹² Haydi kalk gavur. Kindberg'in Relatfon (Münasebet) adlı eseri Flas-san'in sözlerini tamamlıyo

herhangi bir güçlük çıkarmadır Nihayet, Kulm valisi olan Polonya elçisi Gninski üçyüz kişilik bir maiyye-tiyle geldi ve Fransa, Venedik, Avusturya, Hollanda elçilikleri kâtipleri tarafından karşılandı (7 Ağustos 1677). Polonya elçisi deniz kenarında bulunan ve evvelce Avusturya İmparatorluğu elçisi Kont Leslift'nin oturmuş olduğu saraya yerleşmek talebinde bulundu. Kendisine böyle bir müsaadenin bir kral temsilcisine değil, ancak bir imparatorluk temsilcisine bahşedilebileceği cevabı verildi. Tabular çalınarak saraya girmek imtiyazından bile yoksun bırakıldı. Elçinin alayında denklemlerle yüklü otuz sekiz araba önde yer almıştı; elçilik heyetine bağlı din adamlarını taşıyan iki muhteşem binek arabası bunları takib ediyordu; diğer iki gözalıcı arabada elçinin yakınları bulunuyordu. Kırk Yeniçeri, penbeye yakın renkte gümüş işlemeli elbiseler giymiş aynı sayıdaki asil Polonyalıların önünde ilerliyordu. Elçinin süvarileri gösterişli üniformalar giymişlerdi. Fransız elçisi Inowroclow şatosu sahibinin iki oğlu arasında yer almıştı; onların arkasında elçinin iki oğlu ve kendisi ve onun ardında Michel Rzewuski Starosta Chelmski yalnız başına ilerliyordu. Kıymetli taşların parıltısı içindeki elçinin iki yanında Çavuş-başı ve bir Sipahi subayı bulunuyordu; elçiye ateş rengi ve gümüş işlemeli üniformalar giymiş on iki Polonyalı subay da eşlik etmekteydi. Bunların fötr şapkalarının üzerinde sorguclar yükseliyordu. Başlarında yüzbaşı Samuel Proskfnin bulunduğu altı uşak ve Fransız dragonlarının lâciverd üniformalarının benzerlerini giymiş elli dragon eri alayın sonunu oluşturuyordu. Elçilik alayı, Bâb-ı Âli tercümanı Panayotti'nin Galata'da evvelce sahibi bulunduğu konağa gitti. Tercüman Panayotti'nin damadı kalb para basmış ve hayatını tehlikeye atmaya karşılık elli bin ekünün kendisini mutlu edeceği zannına kapılmıştı.

Elçi atlarının ayaklarına yolda düşmeleri ve kendisinin ihtişamının derecesini ortaya koymaları için ihmalkâr bir biçimde çivilenmiş gümüş nallar taktırmıştı. Bu nallardan biri Vezir-i âzam'a getirilmişti; Vezir-i âzam Merzifonlu şöyle söylendi: «Hristiyan elçinin bu gümüş nallarla servetini saçması için teneke kafalı olması

gerek.»

Elçinin maiyyetini oluşturan üçyüz kişinin ¹³ bakım ve aylıklarının ne kadar tutacağını hesaplayan Vezir-i âzam Paşa, düşüncelerini: «Bu maiyyet İstanbul için pek fazla değil; fakat Bâb-ı Ali'nin kapısını öpmeye gelmek için fazla. Bu kadar çok Hristiyanın Öpmesiyle eşğin ıslanmasından korkarım.

¹³ Cantemir, Cild I, fi. 25, aslında üçyüz altmış kişi olan maiyyetekilerin sayılarını yedi yüze çıkarmaktadır.

Zâten Sultân'ın esirleri arasında üçbin Polonyalı vatandaşları kürek çekince, üçyüz Polonyalıyı rahatça besleyecek durumdadır» demek suretiyle açıkladı.

İstanbul'a gelişinin beşinci günü, Polonya elçisi Sultân'ın huzuruna çıkarıldı¹⁴ ve Sultan'dan Polonya sınırlarına zarar veren Lipkans Tatarlarının uzaklaştırılmaları, Lemberg rehinelerinin, durumları esarete dönüşen Comieniec, Podhaice, Zbaraw savaş esirlerinin serbest bırakılmaları talebinde ve bunun da Zurawna anlaşmasının bazı maddelerinin değiştirilmesi hususunda ısrarlı ricada bulundu. Pişkeş olarak gümüş bir soğutucu buzluk, aynı maddeden iki kupa, pınar denilen musluklu iki su kabı, iki küçük yazı masası, iki küçük ayna, iki saat, seksen metre ince kumaş, küçüklü büyüklü sekiz köpek sundu.

Türkler Podolie'de bir karış toprak bile vermek istemediler. Biolocerkiew ve Pawolocz ile birlikte bunlardan birincisine bağlı yirmi palanga ve yüz köy, ikincisine bağlı yetmiş palanga ile seksen köye sahip olmak suretiyle Ukrayna'nın ancak üçte birini ellerinde bulunduruyorlardı. Savaşın başlamasından itibaren Doroszenko'nun muhafazasına bırakılan bu topraklar, Polonya'ya terkedildi; karşılık olarak, Polonya elçisinin, Vezir-i âzam tarafından lütfen bahşedilen yeni bir huzura kabulünde ısrarla istediği Bar ve Miedziboz şehirleri Polonya garnizonları tarafından boşaltıldı (24 Ekim 1677) ve bir dahaki yılın Mayıs ayında barış andlaşması yukarıda bildirilen maddelerle tamamlandı¹⁵

Cehreyn Yakınındaki Yenilgi

Polonya elçisi İstanbul'a geldiği sırada, Polonya ile yapılan son barış anlaşmasının müzâkerelerini yürüten Serasker İbrahim Paşa, altmış bin Rus veya Kazak askerinin savunmasıyla görevli bulunduğu Cehreyn üzerine yürüyordu. İbrahim Paşa'nın elinde ancak kırk bin kişilik bir kuvvet vardı. Böyle bir sayı azlığı ile hücumu geçmenin imkânsızlığına kanaat getirdiğinden kalevi ele geçirmek hususunda hiçbir şeyi ihmâl etmedi (14 Ağustos 1677). Çok yüksek bir kaya üzerindeki kaleye ancak bir taraftan girmek mümkündü; bu giriş dışında her taraf bataklık denilebilecek sığ sularla çevriliydi. Tasmin ırmağından gelen küçük tekneler, sığ sularda

¹⁴ La CroU'da Huzura Çıkarılış, Memoires - Hatıralar, II, s. 212, Polonya Elçisinin İltifatı.

¹⁵ Anlaşma 9 Nisan 1678 (16 Safer 1089). De La Crofac, II, s. 216. Cantemir, IV, yazara göre anlaşma otuz iki maddeden oluşuyor.

ilerle-yebildiklerinden Rus, Kazak ve Almanlardan oluşan savunucuların erzak ihtiyacını karşılıyorlardı¹⁶. Kale bedenlerinde patlatılan iki lağım hiçbir sonuç getirmedi. Bosna Paşası 16 bin Tatar askeriyle Rusların Dniester nehrine geçmelerine engel olmak istedi ve hezimete uğrayarak ric'at etmek zorunda kaldı, sekiz mirza ve on bin asker savaş meydanında şehid oldu. İbrahim Paşa, Korfo'nun boşaltılması ve Malta'nın muhasaradan kurtuluşunun yıldönümünde Cehreyn muhasarasını kaldırmak zorunda olduğunu anladı. Cehreyn garnizonu tarafından takibedilerek ric'at hareketine girişti.

Felâket haberi İstanbul'a ulaşınca İmparatorluğun bütün eyâletlerine vergiler konuldu ve IV. Murad döneminde olduğu gibi, eh* silah tutan Osmanlı tab'asının tümü hazırlık faaliyetleri hızla sürdürülen gelecek sefere hemen katılabilecek durumda bulunduruldu. Sultan kendi has hazînesinden iki milyon verdi; Vezir-i âzam dokuz topun dökümünde hazır bulundu. IV. Mehmed'in otağları At-meydani'nda kuruldu. Polonya dönüşünde Serdâr İbrahim Paşa Silivri'de Sultan'ın huzuruna çıktı. Sultan onu görünce öyle bir öfkeye kapıldı ki, hemen orada idamını emretti; fakat bir an sonra İbrahim Paşa'yı hapse atılmak üzere Yedikule zindanına kadar yaya gitmek cezasına çarptırdı. Bostancı-başı, bu ihtiyarın iki şehir arasındaki on iki fersahlık mesafeyi yürüyecek durumda olmadığını, bu yürüyüşün on iki gün tutacağını Sultan'a arz etti. Dördüncü Mehmed, İbrahim Paşa'nın sadece bir fersahı yürüyerek gitmesini geri kalan kısmı atla aşmasını emretmek suretiyle verdiği hükmü yumuşattı. Nihayet, Sultan'ın süt anası olan İbrahim Paşa'nın karısı Padişahın ayaklarına kapandı ve kocasının Yedikule'ye kapatılma cezasından affedilmesini sağladı.

Kırım Hanının Azledilmesi

Cehreyn yenilgisinden¹⁷ Ali Paşa ile birlikte sorumlu tutulan Kırım Hânı

¹⁶ Kindsberg'in «Relation-u yukarıdaki dibnotta adlan geçen yazarların-klne çok büyük ölçüde tercihe şayandır.

¹⁷ Hammer Cehreyn mağlubiyetinden bahsederken kaleyi muhasara eden Türklerin kaledakilere yenildikleri gibi bir ifade kullanmaktadır. Oysa, zaten muhasara eden Türk kuvvetleriyle muhasara edilen Rus, Kazak ve Alman kuvvetleri arasında Türkler aleyhine 40 bin, 60 bin gibi bir sayı farkı varken buna bir de Rusya'dan gelen Rus takviye kuvveti eklenmek üzeredir.. Şeytan lakabıyla anılan İbrahim Paşa, iste bu Rusya'dan gelen kuvvete karşı Kırım Hanı Selim Giray'ı göndermiş, fakat çok üstün kuvvetlere karşı bir şey yapamayan Selim Giray, İbrahim Paşa'ya geri çekilmekten başka yapılacak bir şey kalmadığını bildirince muhasara kaldırılarak ric'at başlamıştır. Osmanlı kaynakları, ric'at sırasında Ali Paşa'nın bütün top ve ağırlıklarını bıraktığında Hammer'le birleşmektedirler. IV. Mehmed'in İbrahim Paşa'ya yukarıda gördüğümüz şekilde kızması ona bazı ağır cezalar vermeye kalkışması şüphesiz haklı bir davranış olarak

Selim Giray azledildi ve yerine Mübarek Giray*'ın oğlu, amcası Mehmed Giray'm vezirliğinde bulunduktan sonra Rodos adasına sürgüne gönderilen Selâmet Giray'ın torunu Murad Giray getirildi. Kalgayhk Safa Giray'ın oğlu, yeni Hân'ın yeğeni şâir Tamhdamiş Giray'a, vezirlik kardeşi Saaded Giray*a verildi¹⁸. Mübarek Giray, kendisinden önceki Hânların davranışlarına uyararak Avusturya İmparatorluğu sarayına elçi gönderen son Kırım Hânıdır. Yedi yıldan beri, Hân, Kalgay ve diğer yüksek mevki sahiplerinin mektuplarını getiren bir elçilik heyeti her yıl muntazaman Viyana'ya geliyordu. Son Tatar elçisi 1680Me Viyana'ya geldi ve her zaman getirdiği vesikalardan ayrı olarak Hân'ın kızkardeşlerinin ve baş kadını tarafından kaleme alınmış mektuplarını getirdi. Bu, on yedinci yüzyıl boyunca Viyana'ya gönderilen yirmi beşinci elçilik heyeti oldu¹⁹.

Transilvanya (Erdel), Rusya Ve Özbekler Prensini Elçileri; Cenova Ve Ragusa Elçiler Avusturya Elçisi

Evvelce iki defa Ofen valiliğine getirilen ve ikincisinde Pinzo-hely olaylarından sonra azledilen Comieniec valisi ve diğer İbrahim Paşa, üçüncü defa Suyolcu Ali Paşa'mn yerine²⁰ Ofen valiliğine atandı (25 Nisan 1677). İbrahim Paşa'mn atanmasından az zaman önce Suyolcu Ali Paşa, Viyana sarpy savcılık başkanı Monte-cuccoli'ye, bir çavuş vasıtasıyla Comorne'lu uygunsuz kişilerin işi olan on bir bin elli koyunun çalınmasından şikâyette

görülemez. Çünkü, Şeytan Ali Paşa Cehreyn üzerine emirle gitmiştir. Kalede altmış bin kişi bulunmasına rağmen, muhasarayı 14 Ağustos 1677 tarihinde bütün tedbirleri alarak başlatmıştır. Fakat, üç tarafı bataklık olan yüksek bir kaya üzerindeki kaleye başka bir vasıta kullanarak girmesi elbette beklenemezdi. Ayrıca, Şeytan Ali Paşa ve Selim Giray'ın sadece bir noktadan suçlanmaları mümkündür ki bu da şöyle belirtilebilir: Şeytan Ali Paşa ve Selim Giray keşif ve istihbarat işlerine fazla ehemmiyet vermemişlerdir. Eğer ehemmiyet vermiş olsalardı, büyük bir takviye kuvvetinin Cehreyn'e yaklaştığını günlerce önceden öğrenebilir, ona göre gerekli tedbiri alabilirlerdi. Bu alınacak tedbirler arasında ric'at da yer alabilirdi. Fakat, Rus takviye kuvvetinin gelmekte olduğu Öğrenildiği takdirde, muhasara vaktinde kaldırılır, ric'at da böylesine bir sıkışıklık içinde tamamlanmaya çalışılmazdı. Tabii, Türk kuvveti bütün toplarını ve ağırlıklarını kaybetmek gibi, oldukça büyük. Özellikle bir asker için önemli sayılabilecek bir felakete uğramayacaktı. Cehreyn'in yeterli sayıda kuvvet elde olunca dayanamayacağı, coğrafi imkanlarının da onu koruyamayacağı bir yıl sonraki yapılan seferde görülecektir. (Ç.N).

¹⁸ Sebi seyar, f. 125. Raşid, f. 80.

¹⁹ On yedinci ve on sekizinci elçilik heyetleri 1666 ve 1669 da Adil Giray dönemine rastlar, bunu takibeden beşi, Selim Giray döneminde; 19.'su 14 Ocak 1673'de; yirincisi Ocak 1674'de; yirmi birincisi, Nisan 1675'de; yirmi ikincisi Mart 1676'da; yirmi üçüncüsü, Nisan 1677'de; yirmi dördüncüsü, Nisan 1679'da Avusturya sarayına Mübarek Giray'ın tâyinini bildirmek üzere gönderildi. Nihayet yirmi beşinci ve sonuncusu 1680'de gönderildi. Re'l Efendi Rami'nln tnşa'sında No. 75, Cehreyn ric'atinden sonra Veziriazam'ın Kırım Hanına gönderdiği mektuba bakınız.

²⁰ Kindsberg'in .Relation-u. Ali Paşa'mn atanması Defterdar Tarihi'nde anlatılmıştır ve St. R.'de Ali Paşa adı, yanlış olarak Halil Paşa şeklinde geçmektedir.

bulunmuştu. İbrahim Paşa'nın kaymakamı Mustafa, Viyana'ya bir çavuş göndererek efendisinin üçüncü defa olarak Ofen valiliğine atandığını bildirdi²¹. Avusturya İmparatoru saray tercümanı Meninski'yi İstanbul'a bir mektup göndermekle görevlendirdi. İmparator mektubunda âsilerle girişilen müzâkerelerin netice vermemesinden, Türklerin altı bin kişilik bir kuvvetle donmuş Raab nehri geçerek Styrie arazisinde giriştikleri akın hareketinden ve yağmadan yakınıyordu²².

Polonya seferinden önceki kış, Macaristan ve Transilvanya olayları ve Vezir-i âzam'ın Hristiyan devletlerden, çeşitli yabancı elçilik mensuplarından cebir yoluyla para toplama faaliyetleriyle dolup taşı. Avusturya elçisi Debrezcin gümrüğü konusunda Bâb-ı Âli ile yeniden anlaşmazlıklara düştü. Şehrin sakinleri, evvelce İmparator Rodolphe tarafından kendilerine verilen, Rakozcy ve daha sonra kral Leopold tarafından yenilenen serbest geçiş vesikalarını hatırlatıyorlardı.

Bu otuzuncu vergi muaflığı Debrezcin sakinleriyle âsiler ara-, sındaki anlaşmalar sonunda kaldırılmış, fakat Tokai şehrine gönderilen bin ölçek zahire dolayısıyla Macar ticaret odası tarafından yeniden getirilmişti. Debrezcin sakinleri, geçmişteki muamelelere dayanarak tüccar ve'kişilerin otuzuncu vergiden muaf tutulmaları, zâ-? hire naklinin yasaklanması ve Alman akınlarına son verilmesi talebinde bulunmak üzere Etienne Kamorozi ve Etienne Pozalaki'yi elçi olarak Bâb-ı Âli'ye gönderdiler. Vezir-i âzam hakkın yerine getirilmesi kaydıyla bu şikâyetleri Avusturya elçisine havale etti (23 Temmuz 1677).

Bâb-ı Âli nezdindeki Macar âsileri temsilcisi Ladişlas Kutasy gözlerini kaybetti ve Transilvanyalı tercüman Gyulai Hak dinine girerek Müslüman oldu. Yılın sonunda Apafy'nin bir elçisi ve diğer Transilvanya Devletlerinin bir elçisi, George Cappi ve Chris-tophe Pasko İstanbul'a geldiler. Bu elçilerden ikincisi, Özellikle, Apafy'nin eniştesi olan Teleki'nin Polonya'yı yabancı devletlerden ayırdığını ve böylece ülkeyi mahva götürdüğünden yakındı. Kinds-berg de gizli bir görüşmede Apafy ile Teleki'nin (18 Aralık 1677); Vezir-i âzam'a üç vesikanın kopyalarını sundu: Bunlardan Paul Ves-selenyi'nin Apafy'nin emirleriyle hareket ettiği anlaşılıyordu." Aynı görüşmede kutsal mahaller konusunda Fransiskanların taleble-ri üzerinde durdu ve kendisine çizilen müsaade çerçevesinde Vezir-i âzam'a otuz bin

²¹ 25 Eylül 1677 tarihli mektup St. R.'de bulunmaktadır.

²² Leopold rin Savaşları, Venedik, 1600.

ekü verileceği vaadinde bulundu (22 Aralık 1677). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa paradan söz edildiğini duyunca Âdetine uygun olarak memnun edici bir cevap verdi: Sultan'dan bir huzura kabul izni alacak ve elçi bu kabul sırasında, İmparatorun âsilerden şikâyetçi olduğunu anlatan mektubunu sunabüecek-a. George Cappi, Apafy'i hedef tutan sert emirlerle geri gönderildi. Aym dönemde Apafy ve Teleki²³ tarafından gönderilen ve hepsi de Aryos mezhebinden ve Kalvinci olan Transilvanyalı yedi yüksek mevki sahibi yakında Macaristan'ın ele geçeceği konusunda Türklerin kanaatini doğruladılar. Apafy, aynı zamanda, üç Transil-vanya halkından ve üçü Katolik, üçü Kalvinci olan altı elçi²⁴ hakkında iftirada bulundu: Bunları Transilvanya'yı sultandan almak için her şeyi yapmak ve Almanlarla anlaşmakla Bâb-ı Âli nezdin-de suçladı. Aslında bunlar Apafy'den şikâyetçiydiler ve Zolyomi'-nin onun yerine geçmesi talebinde bulunuyorlardı. Tahkikat için gönderilen yüksek memur Apafy tarafından elde edilerek dönüşünde hükümete onun lehinde bilgi verince, altı elçilik görevlisi Yedi-kule zindanının yolunu tuttu.

Evinde bir ab-ı hayat imalâthanesi kurduğu bahanesiyle Yedi-kule zindanına atılacak olan Ceneviz elçisi Spinola yirmi beş bin ekü ödemek suretiyle hürriyetini satın aldı. Raguzalı devleti temsilcileri daha kötü muamelelere mâruz kaldılar. Paraya karşı çok haris ve bu hırsını tatmin etmek bakımından yönetimi de kullanan Kara Mustafa Paşa, Raguzalı senatosundan bir buçuk milyon istemek göreviyle Bosna valisini bu ülkeye göndermişti. Bahane de mevcuttu: Bu para kanunsuz olarak Bosnalılardan alınmıştı. Bununla beraber, meblağ üzerinde tenzilât yapan Vezir-i âzam, alınacak meblağ yüz elli bin eküye indirdi; bu parayı üç gün içinde tahsil etmesi emriyle Raguzalı'ya bir ağa gönderildi. Gecikme hâlinde Herze-govine Paşası Raguzalı arazisine girecekti. Bu memleket halkı bu kadar yüksek bir meblağ ödeyemeyeceklerini ileri sürdüklerinden temsilcileri en ağır şartlı hapisanelere kapatıldı. Ancak iki yüz bin ekü tutarında bir para Ödendiğinde saliverileceklerdi (Mayıs 1677). İngiliz elçisinden de huzura kabul vesilesinden başlayarak türlü bahanelerle yüz binlerce ekü alındı. Bu sistem yalnız Avrupalı elçileri hedef almıyordu; Kara Mustafa Paşa idaresinin ruhu buydu. Bu bakımdan teb'a da aynı sağılma muamelelerine uğruyordu. Kara Mustafa Paşa, konağım ölçüsüz bir yükseklikte inşâ

²³ Wolfgang Bethlen, Clément Milkes, Valentin Silnasi, Sigismond Moer, Johannes Szökhalomi, Alexandre Gyulai ve Joannes Sarosi.

²⁴ Paul Beldi, Graf Ladislav, Christophe Pasko, Thomas Domonkos, Sigismond Bellino ve Valentin Kalnokl

ettirdiği ve böylece Pâdişâhın kızkardeşinin sarayının manzarasını kapadığı gerekçesiyle şehrin zenginlerinden Sohak Efendi'den bir milyon tutarında vergi almıştı (Mayıs 1678).

Avusturya elçisi aynı görevle kâtip Sattîer'e yerini bırakacaktı; fakat elçi adayı yolda gelirken öldüğünden, maslahatgüzar unvanıyla harp divânı danışmanı Hofmann İstanbul'a gönderildi ²⁵. Aynı zamana doğru, Vezir-i âzam'ın Cehreyn yenilgisinden sonra Rus çarına gönderdiği Tatar elçisine karşılık olarak Rus elçisi İstanbul'a geldi (3 Nisan 1678). Maiyyetini oluşturan on iki kişinin her biri için günlük altı ekü yemek masrafı alabildi. Fakat, bu maiyyet sıkı bir gözetim altında tutuldu. Elçi, Mart ayından beri Cehreyn seferinin işareti olarak tuğların dikildiği Vezir-i âzam'ın Davutpaşa'daki karargâhına davet edildi; Vezir-i âzamin çadırına girmeden Önce kılıcını vermek ve kabul boyunca ayakta tutulmak zorunda bırakıldı. Vezir-i âzam, çarın Cehreyn'i bırakmamakta niçin ısrar ettiğini sorunca elçi şu cevabı verdi: Müslümanların Hristiyanlara karşı dayandıkları aynı sebebler yüzünden; Cehreyn'in bırakılması mümkün değildir, çünkü şehirde Türklerin camiye dönüştürecekleri kiliseler vardır, böyle bir saygısızlığı da Hristiyan dini kabul etmez. Bu açık ve beklenmedik cevabı cezalandırmak için elçinin üzerinde bulunan Sultan için getirdiği mektubu aldılar ve kendisine hiçbir suretle IV. Mehmed'in huzuruna kabul edilmek müsaadesi verilmedi (7 Nisan 1670). Dört gün sonra Rusya'ya resmen savaş ilân edildi ve bir hafta sonra çarın elçisi kendisine şu husus bildirilerek geri gönderildi: Ukrayna ile alâkasını kesmek karşılığında barışı elde etmek istediği takdirde, çarın cevabını getirecek olan elçi Tuna'-nın en az on konak berisine varmalıydı. Bu şafta uyulduğu takdirde barış bahşedilecekti (15 Nisan 1678). Sultan'ın çara verdiği cevapta ateş ve demirle itaat altına alınmış bir ülke gibi Ukrayna'ya sahip olmak istediği belirtilmişti ²⁶. Özbekler prensi Abdula-zizhan'ın elçisine Sultan'ın Moskova üzerine yürüdüğü yolunda bir cevap verildi ²⁷.

Mart sonundan itibaren Cehreyn seferi işareti olarak dikilmiş olan tuğlar, Sultan'ın nişancı ²⁸ ve şâir Abdi Paşa'yı payitahta kaymakam tâyin

²⁵ Kindsberg Raporu. Çarın mektubu 6 Eylül (eski tarz) 1677 tarihliydi. La Croix, Haturalar, s. 234'de bu tarihi 23 Kasım olarak kaydetmektedir

²⁶ G.S. al Duca'nın mektubunun tercümesi: «La Provincla di Ucraina e stata da noi presa e conquistata con seimitara foco e ferro.»

²⁷ Özbek Prensinin GJS.'ye cevap olan mektubunun tercümesi. Kinds-berg'in Relatlon'u. Defterdar Tarihi, f. 46. Reis Efendi Mehmed'in İnşa'sına bakınız, No. 115. Bu mektup Nisan-ortası 1678 (Safer 1080) tarihini taşımaktadır.

²⁸ Nişancı, Dışişleri Bakanı. (Ç.N.İ.)

ederek harekete geçmesiyle iki ay sonra kaldırıldı (30 Mayıs 1678 - 8 Rebiül'âhir 1089). Dobruca Hacıoğlu Pazarı'nda ²⁹ karargâh kurulunca IV. Mehmed, Merzifonlu Kara Mustafa Pa-şa'nın Vezir-i âzam kavuğuna elmasla süslenmiş balıkçıl kuşu sorgucu takdikten ve âdet üzere kendisini Serdâr-ı Ekrem tâyin edip «Sancağ-ı Şerif»i ellerine vererek: «Dualarım seninle beraber olsun!» dedikten sonra ordudan ayrıldı (2 Haziran 1678 - 11 Rebiül'âhir 1089) ³⁰. Avusturya İmparatorluk tercümanı Mamucca della Torre, İmparatorluk tercümanı ve evvelce Kandiye muhasarası sırasında 150 aspres tutan günlük harcırah alan Panajotti gibi Bâb-ı Âli tercümanı olarak çifte sıfatla sefere katıldı. Hareketinden kısa bir süre önce şeref verici yönü pekaz olan bir barış anlaşması imzalamak imkânı elde eden Polonya elçisi de orduyu takib etti. Isakçı'da, Vezir-i âzam, anlaşma ile Türklere teslim edilen Bar, Miendribosz, Niemi-row kalelerinin niçin hâlâ boşaltılmamış olduklarını öfke ile ona sordu. Polonya elçisi Gninski ve kâtibi Rzewuski bütün sırlarının Türklere açıklanmış olduğunu görünce ümitsizliğe ³¹ kapıldılar. Bu ihanetin faili, oğlu Sultan tarafından şahsi hizmetine alındıktan sonra Müslüman olan tercüman Dasnaki idi. Elçi iâşe masrafları için günde ancak beş bin akçe alıyordu; Avusturya'nın Edirne maslahatgüzarı Hofirian'in eline ise dört bin akçe geçmekteydi.

IV. Mehmed kışlık karargâhını Silistre'de kurmuştu; orada hayâl gücüyle kendilerini Tuna kıyılarından Boğaziçi sahillerine götüren Sultanlarla beraber bulunuyordu ³².

IV. Mehmed, Vezir-i âzam'a Silistre'de daha uzun süre kalmak istemediğini yazdı, Vezir-i âzam, kaleme aldığı nâmeyi Sultan'a sunmakla baş mabeyncisini görevlendirdi. Vezir-i âzam, Osmanlı İmparatoruna sunulacak nâmede İmparatorluğun şeref ve selâmetinin kendilerinin hudutlarda bulunmalarıyla korunacağını bildiriyordu. Baş mabeynci, Cehreyn önünde alınan Rus dilinde yazılmış on iki mektubu da beraberinde getirmişti; Bâb-ı Âli'nin de tercümanı olan Mamucca della Torre bunları tercüme etmekle görevlendirildi; fakat Rusça bilmediğinden, Polonya elçiliğinin eski bir esirine başvurdu, fakat bu adam gerçek hüviyetini ortaya

²⁹ Hacıoğlu- Pazarı, Hammer'de Hacıpazaroğlu şeklinde kaydedilmiştir. (Ç.N.)

³⁰ Osmanlı tarihlerinde Kara Mustafa Paşa'nın Serdâr-ı Ekremlige getirilmesi tarihi 26 Mayıs'tır. IV. Mehmed de sefer sonuna kadar Silistre'de kalıp avla vakit geçirmek için bu tarihte ordudan ayrılmıştır. Kara Mustafa Paşa 30 Mayıs tarihinde hareket edip Isakçı üzerinden Cehreyn fethine gitmiştir (Ç.N.).

³¹ Kindsberg, ümitsizliklerinin derecesini suda boğulmak istediklerini söyleyerek belirtmek istemektedir. Kindsberg Polonya elçisinin imzaladığı felaket sayılabilecek barış anlaşması için şöyle diyor: «Gninski bu barış anlaşmasını kendisini hükümet başkanı tayin etmeyen So-bieski'den İntikam almak için imzaladı.»

³² Makuca della Torre'nin Journal't

koymayan bir ciz-vitti; tercüman esiri Reis Efendi'nin çadırına götürdü, alınan mektupları onâ tercüme ettirdi ve bu metni Türkçeye çevirdi, Mamucca bu cizvitin yardımı sayesinde kendisine verilen görevi yirmi dört saatte yerine getirebildi ³³.

Vezir-i âzam, Polonya elçisinin Cehreyn karargâhında da orduda kalmasını şiddetle arzu etti; fakat elçiyi razı etmek hususunda hiçbir şey kâr etmedi. Elçi, bu kale önünde Osmanlı ordusunda bu-lunmaktansa ölmeyi yeğleyeceğini Vezir-i âzam'a bildirdi; sonunda müşterek bir karara varıldı; Polonya elçisinin yeğeni kont Proski, Vezir-i âzazn'ın karargâhında maslahatgüzar olarak bulunmaya devam edecekti. Bir hastalık sebebiyle İstanbul'da kalmış olan elçilik kâtibi Rzeivuski, Polonya'da Galaz şehrine dönmek üzere elçiden veya Türk hükümetinden izin almadan kendiliğinden yola çıktı (8 Ağustos 1678). Sadâret Kaymakamı tarafından lütfedilen muhteşem bir kabul sırasında Polonya elçisi, Türkiye'de bir yıldan fazla bir süre kalmış olduğunu ve dönmesine izin verilmesini istedi; kendisini Küçük Rusya ve Ukrayna dükü ilân eden Çhmielnickfnin Polonya kralı ile eşitlik iddiasına kalkışmasından yakındı; Bar kale* sini boşaltan kralın önemli bir mükâfat olarak Miendribosz ve^Nie-mirow kalelerini muhafaza etmesine izin verilmesini arzu ettiğini ekledi. Kaymakam Çaşu bu talebin kabul edilemeyeceği cevabını verdi. Nihayet elçi, barış anlaşmasının Polonyalıların Dâb-ı Âli'nin himâyesi altında tam bir teminâttan yararlanacaklarını bildiren son maddesinin bağımsız ve Hristiyan devletin haysiyetine ağır geldiği gerekçesiyle değiştirilmesi hususunda ricada bulundu. Kaymakam Paşa, İstanbul'da Kudüs'deki kutsal mahallerin korunmasıyla ilgili -5. maddenin değiştirilmesini isteyen Polonya elçisine verdiği cevabın aşağı yukarı aynısını tekrarladı: «Pâdişâh, Polonya'ya Zurawna savaş meydanında baş şartları kabul ettirdi. Bu bakımdan Polonyalılar, Podolie ve Ukrayna'nın kaybına karşılık Filistin ve Mısır'da bir telâfiyi hayâl etmesinler.» Elçi, Kaymakam Paşa'ya taleplerinin Lâtince açıklanmış bulunduğu bir muhtıra sundu.

Türk ordusu Dniester kıyılarında bulunduğu sırada ülkelerinden bir görevle ayrılmış iki Rus murahhası esir edildi ve bunlar Çarın ordusunun yüzbinin üstünde ve dolayısıyla Sultan'm ordusundan sayıca üstün olduğunu ileri sürdüler ³⁴ (18 Temmuz 1678). Bununla beraber şu düzen

³³ Mamucca della Torre'nin Relation'u.

³⁴ CantenuVe göre, IV, s. 54, Osmanlı ordusu sekiz bin Türk, otuz bin Tatar, dört bin Kazakdan oluşuyordu; Geropol-di'ye göre, Osmanlı ordusunun kuvveti, Tatarlar hesaba katılmaksızın yüz altmış iki bin askerdir.

içinde yürüyüş sürdürüldü: Yeniçeriler öncü birliği oluşturuyordu; onların hemen peşinden kendi eyâlet askerleriyle dört Paşa ve ordunun büyük bölümüyle Vezir-i âzam geliyordu. Bog nehriyle Dniester arasındaki mesafe, ormanlar ve bataklıklar arasından yol alınarak sekiz günde aşıldı. Bog nehrinin öteki sahilinde Chmielnicky gelip Vezir-i âzam'ın elini öptü ve tazimlerini arz etti. Ordu Tatar Hânı'nın gelmesini beklemek üzere karargâh kurdu; Karargâhın ortasında dört Beylerbeyi, Sivas, Diyarbakır, Adana ve Bosna Beylerbeyleriyle Vezir-i âzam bulunuyordu; Boğdanlı ve Ulahlar kanatlara yerleştirilmişlerdi; dört bin Yeniçeri ve bir o kadar Sipahi öncü birliğini oluşturuyordu. Gece yarısı hareket işareti verildi; çadırlar toplandı ve gün doğarken ordu yürüyüşe geçti. Vezir-i âzam iki fersahlık mesafeden öncülerini takip ediyordu. Öğle vakti mola verildi ve namaz kılındı. Vezir-i âzam gelince Yeniçeri ve Sipahiler geçtiği yolun iki tarafında dizilerek yer aldılar. Gece olunca müezzinler ezan okuyarak namaz vaktini bildirdiler; bütün ordu namaz kılıp dua etti ve sesler göklere kadar yükseldi. Duâ: «Yalnız bir Allah vardır!»³⁵ kelimeleriyle bitince, karargâha derin bir sessizlik hâkim oldu. Yalnız yük hayvanlarının kişnemeleri duyuluyordu. Cehreyn'e iki günlük yürüyüş mesafesinde Kıran Hânı geldi. Defterdar Paşa ve Bosna Vâîisi tarafından Vezir-i âzam'ın çadırına götürüldü. Orada İçişleri ve Dışişleri Nâzın, Kapucular kâhyası ve saray mareşali³⁶ tarafından kabul edildi. Çadıra bir taraftan Kırım Hanı yanında Kalgay ve Nureddin³⁷ olduğu halde girerken bir taraftan da Vezir-i âzam giriyordu. Birlikte yemek yediler, Kırım Hanı'na samur bir kürk ve elmaslarla süslü bir zırh giydirildi; ayrıca taşlarla bezenmiş kılıç, hançer, bir ok ve bir sadak verildi.

Cehreyn'e varılınca, himayesini niyaz etmek üzere düzenlenen bir kurban töreninden sonra muhasara bağladı (20 Temmuz 1678)³⁸. Rus generali Ronodanowsky ve Kalmukların kumandanı Kas-polat Dnieper'in Öteki kıyısında karargâh kurmuşlardı. Vezir-i âzam Rusları savaşı kabul etmeğe zorlamak için Kırım askerine ve Kara Mehmed Paşa'ya nehri geçirtti

Geropoldi, bu Özetinde bir Mekke Paşasından söz etmektedir! Râşid, I, t 88, kuvvetlerin sayısından bahsetmeden bu sefere katılan sancakların adlarını veriyor, şöyle ki: Sokol (Şol-kol değil), Tirhala, iskenderiye (Scutari), Awlonya, Oh-ri, Yanına, İlbessan; Sivas Beylerbeyi, Adana Beğlerbe-yi, Bursa, Amasya, Çorum, Malatya, Kars, Maraş, Bozok; Diyarbekir Valisi Kaplan Paşa ve Temeşvar, Selanik ve Köstendil sancakları.

³⁵ Yeğdür Allah. (Metinde Türkçe, Ç.N.).

³⁶ Kahyareis, kapıcılar kahyası, çavuşbaşı. (Metinde Türkçe, Ç.N.).

³⁷ Veliahdi ve veziri (Ç.N.).

³⁸ Cehreyn muhasarasının başlaması tarihi. Osmanlı kaynaklarında bir gün farkla 1d Temmuz olarak kaydedilmektedir.

³⁹. Fakat on yedi gün boyunca süren bu kıskırtmalar küçük çarpışmalara yol açmaktan başka bir netice vermedi. Kötü mevsimin yaklaşması, yiyecek azlığı, arazinin kumlu olması yüzünden patlatılan lağımlarda fazla ilerleme kay-dedilememesi, açılan gediklerin kaledekiler tarafından süratle tamiri ve sık sık yaptıkları çıkış hareketleri muhâsaracılar arasında ümitsizliğe sebep oldu. Bu hal karşısında toplanan harb meclisinde muhasaradan vazgeçmenin doğru olup olmayacağı meselesi ele alındı. Fakat, Defterdar Ahmed Paşa bu meselenin ele alınmasına şiddet-Is karşı çıktı ⁴⁰. Ahmed Paşanın bu karşı çıkması yerinde görüldüğünden, aralarındaki bütün bağlantıları kesmek maksadiyle Rus ordusuyla kale arasına hücum karar verildi. Eflak ve Bogdan voyvodaları üç köprü inşâ etmekle görevlendirildi. Kör Hasan ve Kaplan Paşalara ordunun en seçkin altı bin askeri ve elli parça top verilerek harb meclisinde alınan kararın uygulanmasıyla görevlendirildiler. Kaplan Paşa bataklığı aşdı (8 Ağustos 1678) ve gelip Cehreyn ile general Rodomanowsky kumandasındaki Rus kuvvetleri arasına yerleşti. Dört gün sonra ve Rusların bin asker ve üç top kaybettikleri bir çıkış hareketinin peşinden iki ordu arasında savaş başladı, , Kumanda etmenin verdiği yorgunluk ve almış olduğu yaralarla bitkin bir halde bulunan Kaplan Paşa, Rusları durdurmak için köprüleri yaktırdı. Ruslar, Kaplan Paşa'nın terkettiği karargâha girmekle yetindiler. Kara Mustafa Paşa, varlığı kendisini sıkan Kaplan Paşa'yi rahatça feda etmeye karar' vermişti. Fakat Kaplan Paşa'nın büyük bölümü elden çıkan birliklerinin geri kalan bölümüyle kurtulması karşısında bir suçlamada bulunması kabil olmadı. Düşman karşısında ilk kaçanlardan dokuz Sipahi subayı idam ve cesetleri karargâhta teşhir edildi, başları Sultan'a gönderildi.

Bu mağlubiyetten dokuz gün sonra, Ruslar ve Kazaklar Pazar gününü ve Aziz Mathias yortusunu kutladıkları sırada, Türkler on-lan sarhoşlukları

³⁹ Hammer, Veziriazam'ın Puslarla Kalmukları savaşa zorlamak için Kara Mehmed Paşa ile Tatarları Tasmin nehrini geçirttiğini yazmaktadır. Oysa, Silahdar tarihinde 200 bin kişilik gösterilen bu Rus ordusunda Kalmuk, Kazak ve daha başka Tatar unsurları bulunduğundan söz edilir. Vezir-i âzam'ın bu kuvvetler üzerine Tatar Hânı Ue Kara Mehmed Paşa'yı göndermesinin sebebi, onları oyalayarak muhasara hazırlıklarını tamamlamaktır. (Ç.N.).

⁴⁰ Cehreyn'in zabtında ve zaferin kazanılmasında Defterdar Ahmed Paşa'nın oynadığı büyük rol. Çaldıran savaşından Önceki harp meclisinde askerinin dinlendirilmesine karşı çıkan Defterdar Piri Mehmed Paşa'yı hatırlatmaktadır. Yavuz Sultan Selim, Mehmed Paşa'nın vezir bile olmamasına hayret etmiş ve kendisine böyle devlet adamlarının lazım olduğunu söylemişti. Sonradan Piri Mehmed Paşa Türk tarihinin daima minnettarlık duyacağı Yavuz tarafından Veziriazamlık makamına kadar yükseltildi. Babasının ölümünde Kanuni tahta çıktığı zaman bu tecrübeli ve dürüst devlet adamından yararlandı. Belgrad ve Rodos onun eksiksiz aldığı tedbirler sayesinde fethedildi. Fakat sonradan tam bir dalkavuk olan Frenk İbrahim Paşa'nın entrikaları yüzünden Mehmed Paşa emekliye sevk edildi ve talihsiz bir ölümle hayatı son buldu (Ç.N.).

içinde bastırmaya karar verdiler (21 Ağustos 1678 -3 Receb 1089). Saat dörde doğru kale bedeninde iki büyük lağımın patlatılması ve yirmi kulaç genişliğinde bir gedik açılmasıyla şehir hücumla alındı ve ateşe verildi. Gece yansı ateş, barut deposuna sıçradı ve meydana gelen patlama iki bin Türkün hayatına mal-oldu. Taşlan Vezir-i âzam'm çadırına kadar uçurdu. Savunma kuvvetleri toplan ateşleyerek kaleyi terketti. Gün ışığınca yangının söndürülmesinin başarılı olduğu ve kaleden ateş edilmeye son verildiği sırada gönüllü Yeniçeriler kalenin bedenine çıktılar ve muzaffer bayraklarını dalgalandırdılar. Şükran belirtisi olarak on iki koç kurban edildi ve kale yıkıldı. Rusların Türk karargâhına karşı tertipledikleri bir gece hücumu neticesiz kaldı. Bununla beraber endişeye kapılan Vezir-i âzam, Peygamberin sancağı r—«Sancağı Şerif»— Önünde ordunun duâ etmesi emrini verdi. Vâni Efendi ellerini gökyüzüne açarak sesini yükseltti: «Allah'ım, sâdik kullarını selâmete çıkar: îrâden yerini bulsun!». Ortalık aydınlanırken karargâh Rus bayrakları ve kesik düşman başlarıyla donatılmıştı. Ruslar ve Kalmukların aralarında kararlaştırdıkları bir hücum tasansı, Tasmin nehrini yüzerek geçen ve ailesini kaybetmekten korktuğu için yine geldiği gibi yüzerek geri dönen bir Kalmuk tarafından Türklere haber verildi. Türk askerini pek alışık olmadığı tarzda bir savaşa sokmamak isteyen Vezir-i âzam, bütün esirlerin Öldürülmelerinden sonra sessizce geri çekilme emri verdi. Bununla beraber, iki kardeşe tsâmî-yeti kabul etmeleri şartıyla hayatlarını bağışladı. Fakat, bu teklifin aracısı olarak yanlarına giden Bâb-ı Âli tercümanı Maurocor-dato'yu sitem ve şikayetleriyle perişan ettikten sonra canlarına kıydılar.

Cehreyn'in zabtı, zafernâmelerle bütün İmparatorluk sathına duyuruldu ⁴¹. Vezir-i âzam sefere çıkışında kumanda ettiği ordunun ancak dörtte bir mevcuduyla Edirne'ye döndü. Rus generali Rodomanowski'nin Türklerin Cehreyn'den ayrılanlarından sonra giriştiği savaşta Berber Ali Paşa, Kurbeğ ve diğer bir paşa, çok sayıda subayla birlikte hayatlarını kaybetmişlerdi. Kaplan Paşa, Emir Paşa ve Seyidoğlu yaralanmışlardı ⁴² Bu

⁴¹ Bu mektuplardan ikisi Reis Efendi Mehmed'in İnşâ'sın-da; biri (No. 114) Reis Efendi'dedir; evveli (No. 115) İn-şâ'nın müellifidir. Bu İnşâ'da Ruslara uygulanan Kur'an'-m birçok ibareleri dikkati çeker: Yürüd une in yatfu nu-rallâhe bi efvâhîm ve yetallahu illa inne yetemme urihi ve lâu kerhel kâfirune, 1 X 32; yâni: «Ağızları ile Allah'ın ışığını söndürmek istiyorlar; fakat kâfirlere rağmen, Allah ışığı yine yakmaktadır.» Ve Kazaze fi ku-lûbihim errabu yakhrebune buyûtihim, LTX, 2; yâni: «Kalblerini korku kapladı, o derecede ki evlerini yaktılar, vs., vs.»

⁴² Geropoldi'de, s. 179, 22 Eylül 1678'de Vezir-i âzam'la Pietro Novocellovik Athaman arasında kararlaştırılmış Usuko (Dinyeper) ile alâkalı bir anlaşma bulunuyor. Fakat, belirsiz olan bu anlaşma şüphe uyandırıyor.

kayıplara rağmen, Sultan, Vezir-i fizam'ı seçkin bir törenle kabul etti. Muhafız kıt'ası okçulannı onu karşılamakla görevlendirdi (21 Kasım 1678).

Raguza elçisi Nicola Bona, Silistre'de sert bîr mahpusluk içinde ölmüştü. Ağır hasta olan meslekdaşı Gozzi, ölümünün Bona'nin-ki gibi Sultan'a bir fayda getirmeyeceğini belirterek serbest bırakılması ricasında bulundu. Fakat bu teşebbüsten bir netice elde edemedi, Raguzalüardan vergi olarak istenen iki yüz bin ekünün alınması hususunda kesin davranıldı.

Sigismond, Boer ve Pietro Varda, Vezir-i âzam'ın altı murahhası hapse atmasına karşılık vaatmiş olduğu elli bin eküye mahsuben Transilvanya'dan para getirdiler. Getirilen paranın elli bin ekü-den bir miktar eksik olması yüzünden Sadâret Kaymakamı, onları sahtekârlar, köpekler ve namussuzlar gibi hakaret sözleriyle kovdu ⁴³.

Cehreyn seferi sırasında, Polonya elçisi, Chmielnicki'nin dayanılmaz iddialarından şikâyetçi olmuştu. Birçok kere ülkesine dönmek için müsaade istemiş, fakat bir netice elde edememişti; maiyyetin-den yüz elli kişi ve seksen at kaybettiğini ve tsakçı'da adamlarından birinin öldürüldüğünü; dinini değiştirmeye zorlanan yeğenine, Bostancıbaşı'nın emriyle dayak atıldıktan başka hapis cezası da verilmiş olduğunu; elçilik maiyyetinden kırkının hasta yattığını ve kendisinin Edirne'de Ölen selefi Rad2ieiowski'nin âkibetini beklediğini bildirdi. Bu şikâyetlerin hepsi neticesiz kaldı. Veba yüzünden Avusturya elçisi Kindsberg'in maiyyetinden on kişi Öldü. Bunların arasında elçinin Melk şehri baş-rahibi olan kardeşi de vardı:

Kendisi de ya bu korkunç hastalık, ya humma veya Yeniçeri subayı Zülfikar'm vermiş olabileceği zehir yüzünden öldü (27 Aralık 1678).

Avusturya İmparatorluğu murahhası Hofmann, yıl sonunda huzura kabul edilmek imkânını elde etti: Bu görüşme sırasında birçok elçi tarafından verilen yerinde örneğe uyarak huzur hitabesini İtalyanca yerine Almanca ⁴⁴ okudu; Sultan bizzat cevap vererek, görevinin konusunu teferruâtiyle dinlemesi hususunda Vezir-i âzam'a emri iletceğini bildirdi. Avusturya sarayını hararetle meşgul eden mesele, Apafy tarafından Macaristan âsilerinin başına geçmiş olan Teleki'ye yapılan yardımdı.

Müteakib yıl, Mayıs başında, Sultan bütün saray halkıyla birlikte İstanbul'a döndü. IV- Mehmed, Çorlu, Kariydıran ve Çatalca civarında avlandı (1 Mart 1679 - 18 Muharrem 1090). Üç gün üç gece devam eden

⁴³ Jtolaüon, Mam, della Töre, 21 A&ustos 1678.

⁴⁴ St. R. Bu huzura kabulü tasviri. Podesta'nın Granunaire Persan'ın giriş bölümüne koyduğu gravürler aynı huzura kabulü canlandırmaktadır.

ışıklandırmalar Pâdişâh'm payitahta döndüğünün işareti oldu. İki büyük hâkim, İstanbul hâkimi ⁴⁵ ve Kapdan-ı Derya değiştirildiler; Kaplan Paşa, son zamanlarda Sadâret Kaymakamlığında bulunduğu için donanmanın idaresini başka ellere bırakmış olan İbrahim Paşa'nın yerine atandı.

Kırım Hânı, Kazaklar tarafından yapılan beşyüz savaş teknesinin Dnieper nehrinden çıkmak üzere olduğunu, genişliğine bir zincir gerilerek geçişi kapamak üzere bu nehrin girişindeki Şahinler Geçidi kalesinin karşısına acele bir kale inşâsı zorunluluğunu bildirdi. Kubbe vezirleri, müftü ve kazaskerlerin oluşturduğu devlet meclisi bu konuyu görüşerek oy birliğiyle karara bağladı. Bahis konusu kalenin inşâsı çalışmaları kendisine Serdâr ünvânı verilen Kara Mehmed Paşa tarafından üstlenildi (8 Şubat 1679). Yaz gelince bin beş yüz cebeci ve otuz topçu, bu iki kalenin muhafızlarını oluşturmak üzere hareket etti. İnşaat işi bitince Camieniec do-laylarının plânlarını çizmek emri Defterdar Ahmed Paşa'ya verildi. Dnieper kıyılarında bu iki kale yükseldiği sırada, Sultan için, Boğaz kıyılarında, Beşiktaş'ta, İstanbul'a yakın bir yazlık sarayın yapımı tamamlandı. Pâdişâh tarafından beğenilmeyen sarayın inşaat masrafı 1246 kese, kırk yedi bin beşyüz seksen dört apre tuttu. Bu yekûn mübalağalı görüldüğünden binalar müfettişi ve şehii müfettisi işçi yevmiyeleri hesaplarının dikkatle gözden geçirilmesiyle görevlendirildiler. Sonunda işçi yevmiyelerinin yekûnunda iki yüz kese fazlalık buldular ⁴⁶.

Chmielniki, Kazakların, daha önce Polonya'nın himayesinde otuz binden fazla Kazakı birleştirmiş olan Barabasçh Popoviz'e iltihak ettiğini Osmanlı hükümetine bildirdi; bu olaydan beri kendi korunması için iki bin Tatar bulundurmaya zarurî gördüğünü ekledi, İki Rus murahhasın Kırım Hânı'nın yanma varmış oldukları; bununla beraber Rusya'da savaş hazırlıklarının büyük bir faaliyetle ilerlemiş olduğu; yalnız Kazakların sayısının 60 bin tuttuğu, Kalmukla-rın Tatarlara sahte bir dostluk gösterdikleri, içlerinden ise Ruslara bağlı oldukları, bütün Litvanya'yı itaat altına almış durumda buldukları bir tezkire ile Azak'tan Bâb-ı Âli'ye yazıldı. Yukarıda sözünü ettiğimiz kalelerin inşâsında çalıştırılan binlerce Tatar Za-porogue Kazakları hetmanı Sircow tarafından hücum edildiği ve parçalandığı Bâb-ı Âli tarafından büyük bir nefretle öğrenildi. Bâb-ı Âli tarafından Ukrayna Kazakları hetmanlığına atanan George Chmi-elnicki'nin

⁴⁵ Hakim kelimesi burada kadı ve Kazasker (Kadıasker) yerine kullanılmaktadır (Ç.N.).

⁴⁶ Raşid, I, F. 90. Hammer'e göre Raşid bu yekûnları çıkarırken hesap hatası yapmaktadır (Ç.N)

de bu olayda öldüğü; nihayet, yirmi bin Razakın Ukrayna'yı istilâ ederek yağmaladıkları da haber alındı.

Baharın gün dönümünde,. Çarın murahhası Vasili İstanbul'a hareket ettiğini Chmielnicki'ye, Periaslow'dan mektupla bildirmişti; Chmielnicki elçiye rehber olarak Tatar Baitimur'u gönderdi; rehber onu Önce Periaslow*da tuttu, peşinden de hemen İstanbul a gelip Rus elçisinin yakında orada olacağını Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Rus murahhası Vasili, Kiow, Białocerkow, Bar ve Camieniec üzerinden yoluna devam etti ve Kırım Hânı Rus arazisi üzerindeki akınlarını şimdilik durdurmak emrini aldı. 3 Mayısta Rus murahhası Vezir-i âzam'ın huzuruna kabul edildi. Çar Fedor Alexiewich tarafından yazılmış bir mektup getirmişti. Çar mektubunda, geçen yıl Athanase Perascho ileri sürülmüş olan barış tekliflerini; Thomas CantacuzĖne'-in aracılığı ile Sultan Murad*la ⁴⁷ yapılan ittifakı, Azak*'ın bırakılmasını hatırlatıyor; Ukrayna ve Küçük Rusya üzerindeki haklarının meşruluğunu sıralıyor ve Bâb-ı Âli'ye bir barış ve ittifak anlaşması teklifinde bulunuyordu. Moskova Patriki de Müftü'ye aynı mânâda bir mektup yazmıştı. Rus murahhası sesini yükselterek Cehreyn tahkimatının durdurulmasını, Dniper nehri girişindeki kalelerin yapımının devamından vazgeçilmesi talebinde bulundu.

Bu tekliflere karşılık olarak Vezir-i âzam donanmanın Karadeniz'e çıkması emrini verdi. Dokuz Yeniçeri alayı, yirmi dört parça top ve yirmi beş bin levend taşıyan otuz dokuz kalyon Kırım'a doğru yelken açtı; Rus murahhasını alıkoymak için kendisine cevap vermek üzere Kırım Hânı'ndan rapor beklendiği bildirildi. Üç ay boyunca bir çözüm ümidi yemi ile beslenen Rus murahhası geri çekildi ⁴⁸. Hükümeti tarafından Rusya ile Polonya arasında bir barış anlaşması imzalandığından haberdâr edilen Polonya elçisi Spandoschi'nin Bâb-ı Âli ile Rusya arasında aracılık talebi bir netice vermedi; vatandaşlarının Jasloviz'i yeniden inşâ etmek müsaadesini de alamadı. Vezir-i Âzam bu taleplerin her ikisine de: «Mümkün değil ⁴⁹ cevabını verdi. Bununla berabef seksen Polonyalı esir serbest bırakıldı.

Son günlerde gelip vatandaşlarından istenen iki yüz bin piastr üzerinde tenzilât ricasında bulunan iki Raguza murahhası sert bir şekilde hapse atıldı. Hürriyetlerini elde etmek için yüz yirmi kese fidye yerdiler. Fakat, Vezir-i

⁴⁷ Dördüncü Murad'dan bahsediyor (Ç.N.).

⁴⁸ Relation, Mamucca della Torre.

⁴⁹ Olmaz (metinde Türkçe), Relation, Mamucca della Torre.

Âzam iki bin istedi ⁵⁰ Transilvanya murahhası Jean Sassion bin Macar duka altını getirdi, beraberinde Apafy tarafından geri çağırılan Michel Vier*'in yerini alacak olan Macar pasilerinin ajanı Andre Russai bulunuyordu.

Transilvanyalılar, mülkiyeti uzun zamandan beri ihtilafli bulunan Varad yakınlarındaki kasabalarda Bâb-ı Âli'nin zeamet sahibi olarak tuttuğu yirmi beş Türkü öldürmüşlerdi. Bâb-ı Âli bu konuda tatmin edilmesi talebinde bulundu ve Apafy'nin atanmasından beri tarafsız ve Osmanlı İmparatorluğuna bağlı araziler için ödediği yergiden fazla olarak dört bin kese ekü istedi. Apafy, 25 tabîî Türk derebeyinin asil Transilvanyalılarca değil, alelade mülk sahipleri tarafından Öldürüldüğünü iddia etti. Bu iddia doğru değildi. Zira, bu cinayetlerin failleri Transilvanya ileri gelenleriydi. Can çekişme noktasında bulunan ⁵¹ barış andlaşmasmm yenilenmesiyle alâkalı müzâkeleri takibeden Avusturya elçisi Hofmann kalb sektesinden öldü. Yerine Jean Charles Terlingo de Gussman atandı.

Transilvanya'ya kabul ettirilen seksen bin eküye yükselen vergiyi gönderen Apafy, Bâb-ı Âli nezdinde Waradli 25 Türkün öldürülmesi olayının sebep olduğu anlaşmazlığın çözümü için Sigismund de Laslo île iki ajanı, Andre Kerseli ve Jean Kerseli'yi görevlendirdi. Sarossi bu görevin üstesinden gelemedi: Transilvanyalıların bu Türkleri Alman süvarileri oldukları zannına kapılarak öldürdüklerini beceriksizce iddia etti; katilleri de idam edilmişlerdi. Bu iki iddia da yalandı. Vezir-i âzam, elçi ile ajanları zincire vurdurdu ve onları, Osmanlı tab'ası Türklerin katilleri bulunup teslim edilmedikleri takdirde asılmakla tehdid etti (Ocak 1680). Apafy*'nin Transilvanya prensliği için kendisine rakib saydığı Bledi Yedikule zindanında ölmüştü, fakat Zolyami korkunç düşman olarak kalıyordu. Nihayet kâhya, Laslo ve Kerseli'yi getirtti ve onlarla anlaşarak yirmi beş Türk timarlı Sipahisinin kanına elli bin duka altını fiyat biçti (10 Ocak 1680).

Yedi gün sonra, Morosini'nin yerine atanan Cenevizli maslahatgüzar Francesco Maria Levante ve Fransız elçisi de GuiUerague, üç ay önce geldikleri halde Vezir-i âzam'dan ilk huzura kabul edilmek lûtfunu elde ettiler (17 Ocak 1680); fakat Ceneviz maslahatgüzarı yeterince altın getirmemişti ve öncelik Kara Mustafa Paşa'nın affının bedelim Ödemek zorunda kaldı. Fransız elçisi kont Josephe de Guillerague, teşrifat bakımından Fransız elçisi de Nointel'in reddedilen talebi erini tekrarladi ve

⁵⁰ Mamucca della Torre.

⁵¹ Osmanlı ve Avusturya elçilerinin itimfd mektupları ve onlara verilen talimat, Viyana arşiv dairelerinde bulunmaktadır.

ayrıca huzura kabul edilmesi ricasında bulundu⁵². Vezir-i âzam hiçbir tâvize yanaşmadığından, Fransız elçisi ancak özel bir kabul istirhamından Öteye gidemedi ve ta-lebleri neticesiz kaldı.

Yeni Venedik balyosu⁵³ Cuirano kaçak eşya getirdiği bahanesiyle huzura kabul lutfunu peşin para ile satın almak zorunda⁵⁴ kaldı (18 Ocak 1680). Yeni balyos ve halefi Morsini, nefrete boğulmuş bir halde⁵⁵ ve daha ileri gidildiği takdirde İstanbul'u topa tutmak niyetiyle limandaki savaş gemilerine çekildiler.

Raguza elçisi Gozzi on iki bin duka altını tutan Raguza vergisini ve Kara Mustafa Paşa tarafından Raguzalüann tepeden inme Ödemekle mükellef tutuldukları altmış kese parayı getirdi (4 Şubat 1680)', Martın ilk günlerinde Nicephore adlı Rus elçisi İstanbul'a geldi (2 Mart 1680). Kendisine herhangi bir iâşe tahsisatı tanınmadı; Divânda Vezir-i âzam'ın huzurunda ayakta durmak zorunda bırakıldı; Bâb-ı Âli Rusya ile henüz barış hâlinde bulunmadığından⁵⁶ Çar'ın mektubunu Sultan'a sunmasına da müsaade edilmedi (10 Mart 1680)⁵⁷.

Ölümüyle kendisinden Öncekilerinki (Sattler, Kindsberg, Hof-mann) gibi tez karşılaşılan Avusturya elçisi Terlingo'nun yerine Le-vant Ticaret Şirketinin eski genel konsolosu de Khuniz atandı (19 Nisan 1680). Başlangıç olarak estirmek istediği barışçı hava sadece belirsiz karşılıklar gördü: Vezir-i âzam'ın sadece bir tek amacı vardı: Vakit kazanmak. Elçi Wardein Paşasının yaptığı tahkimattan yakındı; Vezir-i âzam bu şikâyete karşılık Debreczin serkeşlerinin Bessermen ve Kello sınırları sakinlerine sürülerini çalmak ve ormanlarını kesmek suretiyle verdikleri zararları sıraladı. Christophe Pasko ve kont Czaki gelip Avusturya elçisi de Khuniz'le görüştüler ve ona Solimai Gabor'un, himayesini sağlamak için Bâb-ı Âli'ye bin kese altın ve Transilvanya'da adını Szathmar olarak belirledikleri müstahkem bir yer vermiş olduğunu söylediler. Maurocordato'nun Apafy'nin para ile elde edilmiş adamı olduğunu söyleyerek onu uyardılar.

Polonya sınırlarında bir komisyon iki taraf sınırlarının tâyini işiyle meşgul oluyordu. Dnieper üzerindeki kalenin inşâsı sırasında öldürülenin kardeşi olan Chmielnicki, Polonya'ya geçen Kazakların firarlarından ve

⁵² Flassan, IV, S. 33. Terlingo'nun Relation'unda huzura kabul günü.

⁵³ Venedik elçilerine verilen ad (baile) dan geliyor (Ç.N.)

⁵⁴ Metinde olay İtalyanca olarak tekrarlanıyor (Ç.N.).

⁵⁵ Metinde olay İtalyanca anlatılıyor (Ç.N.).

⁵⁶ Relatin, Terlingo.

⁵⁷ Partito di Mpscovia. 10 Aralık 1679 (Moskova'dan hareket tarihi).

Tatarların yağmacılıklarından şikâyetçi oldu. Proski de Chmielnicki'yi suçluyordu. Türkler Latrania'dan uzak olmayan Doho nehri kıyılarını Kalmuklara tahsis etmişlerdi. Fakat iki milletin komiserleri Kamieniec'de anlaşamadılar. Zira Polonyalılar Kulm elçisi Strato'ya bildirilen vaadlerin yerine getirilmesini istediler.

Hollanda elçisi Colier talep ettiği huzura kabulü gerçekleştirmek için altı bin kese para verdi. Fakat kapitülasyonların yenilenmesi hususunu ancak otuz bin ekü tutarında bir meblağ karşılığında sağlayabildi.

Boğdan Ve Eflâk Prenslerinin Zararına Yağmalar

Vezir-i âzam İngiliz elçisini de vergiye bağlamak için, bir İngiliz korsanı tarafından Berber Ali Paşa'dan gasbedilen yüz on kese paranın ve değeri otuz bin ekü tutan kıymetli taşların geri verilmesini belirtti. Kara Mustafa Paşa, böylece, kendisinden önce gelmiş ve kendisinden sonra gelecek bütün Vezir-i âzamları gölgede bırakan Avrupalı 'elçilerden para sızdırmak sanatını yürütüyordu. Hiç değilse Avrupalı diplomatlar ve Transilvanya prensleri onun taleplerini karşılayabiliyorlardı. Fakat imkânları tamamiyle tükenmiş olan Eflak ve Boğdan reaya prenslerinin hâli gerçekten yamandı! Cehreyn seferi sırasında, Kara Mustafa Paşa bu prenslerin her birinden beş ay içinde yedi yüz kese para çekti. Sonra, bir yıl vâde ile ödemek⁵⁸ üzere Eflak prensliğini on üç bin kese karşılığında Scherban Cantacuzene'e sattı. Boğdan prensliği, azledilmiş olan Eflak voyvodası Duka'ya verildi: Duka bu lütfün geri dönüşünü karısının âşıkı Scherban Cantacuzene'e borçluymuş ve âşık, bir boğanın iki boynuzu durumundaki Eflak ile Bogdan'dan birincisinin silahlarını ikincisinin lehine yer değiştirtiyordu. Demetrius Cantacuzene'in maslahatgüzarı ve onun Polonya'ya geçmesinden sonra Bogdan prensliğine atanan Antoine Rosetti üç yıldan beri bu eyâleti yönettiği sırada, servetini itiraf ettirmek için Vezir-i âzam onu kır-baçlattırdı ve üç yüz kese parasını almayı başardıktan sonra hapse attırdı⁵⁹.

Hazine Sayımı

Kara Mustafa Paşa Özel hazinesinde hatırı sayılır servetler bu-

⁵⁸ Relation, Terlingo.

⁵⁹ Relation, Mamucca della Torre.

lundururken, bir tesadüf Sultan'm dikkatini sarayın özel hazinesinin içinde bulunan değerler bakımından bir sayımın yapılması zarureti üzerine çekti. Kubbe vezirlerinden Mermer Mehmed Paşa'nın ölümünde, terekesindeki eşyalar içinde saray hazinesinden alınma pek çok değerli öteberi bulunmuştu. Bu değerli şeyler Sultan'm gözleri önüne konulunca, İmparatorluk hazinesinde bulunan her şeyin tam olarak tesbiti emrini verdi. Defterdar Hasan, muhasebe daire başkanı ⁶⁰, astlarından yardım gören kontrolcu ⁶¹ bir yıl boyunca idare memuru ve aynı zamanda hazine' dairesi ⁶² denilen sarayın iki odasına başkanlık eden hazine müfettişinin ⁶³ nezâretinde bir yıl süren bu sayımla görevlendirildiler (1680-1681). O güne kadar hazine, alınan eşyanın bedeli pek az yüksek bir rayice göre ödendiğinden zarar etmişti. Bu husus gözönünde tutularak bir karara varıldı: İmparatorluk eküsü (riyal) ile Ödenebilir meblâğlar arslanlı ekü ile karşılanacaktı; imparatorluk eküsü yüz on aspre tutarında bir değer olarak kabul edilecekti; arslanlı ekü ile

Bir Büyük Elmasın Bulunması

İmparatorluk hazinesinin en değerli mücevherlerinden biri olan ve merasim günlerinde İmparatorluk sorgucunu süsleyen 24 kıratlık büyük elmas, bir yıl önce Eğrikapu yakınındaki bir gübre yığını üzerinde fakir bir adam tarafından bulunmuştu. Adam bulduğu şeyin değerinden habersiz olduğundan onu üç kaşıkla değiştirdi. Elmasın yeni alıcısı onu bir kuyumcuya 10 aspre karşılığında sattı. Fakat sonra onun daha fazla değeri olduğundan şüphe ederek, alıcıdan çok yüksek bir para istedi. Anlaşmazlık kuyumcular reisine götürüldü ve kuyumcu bir kese altına elmasa sahip oldu. Vezir-i âzam elması adamdan zorla almak istediği sırada bir ferman yayınlandı ve elmas İmparatorluk hazinesine intikal etti. Elmas bu şekilde bulunmuştu: Şüphesiz bu elmasların her ikisi de eski Bizans hazinelerinden geliyordu. Daha güzel ve yüksek bir ağırlıkta olan ikincisi İkinci Mehmed'in hükümdarlığı döneminde bir çocuk tarafından Hayvansaray ve Hebdomon'da bulunmuştu. İhtimâl Bizans imparatorlarının tacını süslemekteydi ve Justiniean'ın imparatorluğunun yirmi ikinci yılında, bir

⁶⁰ Baş muhasebe.

⁶¹ Baş mukabele.

⁶² Hazine Odası

⁶³ Haine Kahyası (yukarıdakiler de dahil bu dört dipnot Hammer'in yazdığı gibidir, Ç.N.).

zafer yürüyüşü sırasında, imparatorun esvabı basılarının hatâsı olarak, Hebdomon meydanında düşmüştü.

Zina Eden Bir Kadının Recmedilmesi

Başka olaylar İstanbulluların dikkatlerini çekti ve bunlar bir süre bütün konuşmaların konusunu oluşturdular: Önce İranlı bir ip canbazının gelişi ve peşinden zina eden bir kadının taşlanarak öldürülmesi olayları. İp canbazı İstanbul limanını gerilen bir ip'üze-rinden yürüyerek geçmek istedi. Bu gösteri için Şahkulu iskelesinden Fener kulesine kadar yedi gemi dizildi ve İranlı Sultan'ın huzurunda ve büyük bir kalabalık önünde gemilerin direklerine bağlanan ipin üzerinde marifetini gösterdi. Sultan Mehmed ⁶⁴ kendisini cömertçe mükâfatlandırdı.

Halk, bir kunduracının, muşamba tüccarı bir Yahudi ile zina ederken suçüstü yakaladığı karısının recmedilmesi (taşlanarak öldürülmesi) olayını görmek için daha büyük bir tehacüm gösterdi (24 Nisan 1680 -> 24 Rebi'ülevvel 1001). İslâmiyetin kuruluşundan beri, Kur'an zina suçunu cezalandırdığı hâlde, bir mahkûmiyete yol açması için kaçınılmaz olarak dört gerçek tanığın şahadetini istedi ⁶⁵

İlim sahibi olduğu kadar şeriat kurallarına bağlılığı sertliğe vardırıran ve elmamı Âzam'ın İbâdet Tatbikatında İrâde İşaretleri» ⁶⁶ adlı eserin yazarı Şeyhülislâm Ahmed Efendi, Kur'an'ın hükmüne uymak maksadıyla, durup dinlenmeden, şüphe çekici dört tanık buldu ⁶⁷. Bunların şahadeti dinlendi. Sultan Ahmed Câmünin önüne bir çukur kazıldı: Bu çukura kunduracının karısını ve Yahudiyi koydular. Yahudi, canını kurtarmak için bir gün Önce Müslüman olduğundan, özel bir lütuf gösterilerek başı kesildi; fakat suç ortağı kadın, çukurda taş yağmuruna tutularak can verdi. Sultan, bu isyan ettirici müthiş uygulamanın seyrinde hazır bulunmak için, ceza yerini gören Fazlı Paşa'nın Atmeydanındaki sarayına gitmişti. Bir müddetten beri taassub gündemdedi; bu görülmedik sertlik, büyük bölümüyle, mutasavvıfların gözü dönmüş düşmanı, mürâî vaiz Vâ-nî'nin başının altından çıkıyordu. Mutasavvıf şâir Mısri'yi Bursa'-dan Lemnos adasına o sürdürmüştü. Ulemâ

⁶⁴ Fatih Sultan Mehmed'den söz ediliyor (Ç.K.).

⁶⁵ Raşid, Defterdar, Onsson'lu Muradca^ VI, S. 288 ve 297. Peygamber bunların görgü tanıkları olmalarını istedi: El mil fil mok hele, Defterdar, f. 61. Reiske'nin tercümesine göre.

⁶⁶ İşarat'ul-meram min İbadat il İmânı (Ebu Hanife); hal tercümesi Us-şakizade'nin eserinin 421. şahsiyetini oluşturuyor.

⁶⁷ Adli bakımdan şüpheli, tamamı şüphe davet edici. Raşid, I, f. 92.

arasında bazı anlaşmazlıklara bir tasavvuf deyimleri sistemi tertiplediği için Üsküdarlı şeyh Karabaş Ali aynı âkibete uğramıştı. Bir yü önce îslâmiyeti kabul eden bir Rum, dönmelerde sık rastlanan ortaklaşa bir akıl sapıtması olarak, yeni dininin uygulamalarını mübalağalandırıp halk nazarında özel unvanlar elde etmek maksadiyle tsâ'nın şahsı üzerine alenen sövmek için divân'a geldi. Bu taassub davranışı hoş gitmedi ve îsâ Peygambere hakaret etmiş olmak suçuyla Rumun başı vuruldu ⁶⁸.

Balata (Pera'nın arkasında, Galata'nın üstünde) hâkiminin ⁶⁹ gayrimeşrûluk bulaşmış nikâh muameleleri yaptığından şüphelenildi; makamı lağvedilerek yüksek hâkimlere, hâkimlik ve hâkim yardımcılığı görevlerinin ancak doğru ve dindar kimselere verilmesi kesinlikle emredildi. Bir müddetten beri ulemâ birçok suçlamalara konu olmuştu. Bunların en vahimlerinden biri, Nakibüleşrâf veya ileri gelenlerden birinin oğluyla alâkalıydı. Esad-zâde; adamlarından birinin, bir talebenin vücudunun burada asıl adını söylemenin güç olacağı bir kısmına yanan bir mum sokmak suretiyle ölümüne j sebep olduğu tesbit edildi. Suçlu adalet huzuruna çıkarıldı ve suç ! isbât edildiğinden ulemâ sınıfından atıldı; babası vermiş olduğu kötü terbiye sebebiyle sürgün cezasına çarptırıldı (12 Haziran 1682 - 14 Cemâziyülevvel 1091). Rumeliden azledilen büyük hâkim ⁷⁰ ve Köprülü Mehmed Paşa döneminde Vezir-i azamla birlikte Çanakkale savaşına ⁷¹ katılmış ve oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın özel iltifatlarını görmüş olan Sabahı Mustafa Efendi altı ay önce ölmüştü (22 Ocak 1680 - 20 Zilhicce 1091). «Collection de defaults» ⁷² adlı eserin yazarıdır. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın kardeşi ve o zamana kadar hiçbir resmî görevde bulunmamış olan Mustafa Bey, Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın onun şahsında kendisinin bu-lunduğu imparatorluğun en yüksek makamına rakib görmeyeceği bir sırada Kubbealtı vezirliğine atandı. Kapdan Kaplan Paşa İzmir'de öldü ve ondan bir müddet sonra da Kandiye'de Türk tarafına geçen Venedikli mühendis Barozzi öldü ⁷³ (29 Haziran 1680 - İ,Ce-mâ'ziyülâhir 1091). Kapdanpaşahk makamına Sultan'ın Silahdân Mustafa Paşa getirildi. Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın ilk karısından (Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın

⁶⁸ Relation, Terlîngo. Giugni, 1679.

⁶⁹ Hammer'in tarifinden «Galata'nın üstünde» tesbiti yerinde olmamakla beraber Haliç'deki Balat'dan söz ettiği anlaşılıyor. Hakimin kadı olarak anlaşılması gerek (Ç.N.).

⁷⁰ Hammer bu makalede herhalde Rumeli Kazaskerliğini kastediyor ÇÇ.NJ.

⁷¹ Çanakkale savaşı, Boğazın, ablukaya girişen Venediklilerden kurtarılması olacak (Ç.N.).

⁷² Mecmua-ul-uyub. Râşid, I, f. 91. Uşşakizade'nin Biyografileri.

⁷³ Geropoldî Paşa'nın ve Barozzi'nin Maurocordato tarafından zehirlendiklerini iddia ediyor.

kızkardeşi) bir kızı olmuş-tu. Kızını, Sultanin eski hazinedarı Mehmed Paşa ile evlendirdi ve 800 kese değerindeki mücevheri cihaz olarak kızına taktı ⁷⁴.

Kardeş Öldürme Tasarısı

Sultan'm ikinci oğlu Ahmed yedi yaşına gelince, Öğretime başlaması düşünüldü ve ilk dersini Boğaziçi'nin Asya kıyısındaki İstav-. roz bahçesinde kalabalık bir topluluk önünde aldı. Tâyin edilen gün Kızlarağasının rehberliğinde Sultan'm huzuruna götürüldü ve Sultan tarafından hocalığına atanan Feyzullah Efendi'ye emânet edildi; bununla beraber Feyzullah Efendi, genç şehzadeye elifbanın (alfabenin) ilk dört harfini göstermek şerefini Sultan'ın vaizi ve hocası Vâni Efendi'ye bırakmak zorunda kaldı (29 Temmuz 1680 - Re-ceb 1091). Bu yaşanan şartlar, Dördüncü Mehmed'e, Vâni Efendi tarafından büyük oğlu okumaya başlatıldığı zaman uygulamaya koymak istediği kardeş öldürme tasavvurlarını yeniden telkin etti.

Bu iki şehzadenin büyüdüklerini görünce kendi iki kardeşini ölüme gönderebileceğine kanaat getirdi. Böylece, kendisinin boş bırakacağı taht, lüzumsuz vâris ve tehlikeli rakiblerden kurtulmuş olacaktı. IV. Mehmed'in önce kanaatini ve işbirliği yapmasını istediği Vezir-i âzam, Müftü'nün ⁷⁵, vezirlerin ve ordu ileri gelenlerinin tasviblerini aldığı takdirde yardıma hazır olduğunu bildirdi. O güne kadar ne Divânda ne hazırlar meclisinde görünmüş olan Sultan, bu sefer toplantıda hazır bulundu ve kardeşlerinin öldürülmeleri için bizzat oyunu kullandı. Bütün Divân üyeleri, kardeşlerine karşı affını elde etmek için Sultan'a yalvar yakar oldular. Yalnız Müftü Ali Efendi, ölüm teklifinin dayandırıldığı Kanunnâme'-nin hükümsüz olduğunu ve bunu sağlayan kanunun maddelerini söylemek cesaretini gösterdi ve iki şehzade ölümden kurtuldu ⁷⁶. Sultan tarafından böyle şartlarda gösterilen itidal davranışıyla nâdii karşılaşılabilecekti* Zira, on yıldan beri ruhunda kardeş öldürme tasarıları besleyen Sultan, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın kendisini sert şarapların zevkından haberdâr ettiği dönemden beri artık fiil ve zevklere sevkeden arzular verici içkileri fazlasiyle kullanıyordu ⁷⁷. Bu

⁷⁴ Şubat 1680. Terângo'nun Relation'u.

⁷⁵ Hammer Divan'dan bahsettiğine göre, böyle mühim bir meselede oy kullanmak üzere çağırılan zatın Şeyhülislam olması gerekir (Ç.N.).

⁷⁶ Bu sahne Terlingo'nun (şifreli rapor) una dayanılarak anlatılmaktadır. Gerçeği söyleyen Şeyhülislamın geçmişte bulunduğu muhakkak olmakla beraber, Hammer'in dayandığı şifreli raporu kaleme alan elçinin kendi hükümetine iyi çalıştığı izlenimi vermek için mübalağalara başvuracağı, böyle olmasa bile haber toplarken yararlandı şahısların tutumları da gözönünde tutulmak gerekir (Ç.N.).

⁷⁷ Avusturya muslahatçıVARının Edirne'den gönderdiği rapor.

yüzden, Damokles'in kılıcı kardeşlerinin başlan üzerinde sürekli olarak asılmış bulunuyordu.

Sultanin Kız Kardeşleri

Sultân'ın, çoğu birbirleri peşi sıra vezirlerle evlenen kızkardeş-lerinin mutlu bir yaşayışları oldu. Üç yaşındayken îpşir Paşa'ya nişanlanan en büyükleri, on yaşına varınca Halep Valisi Mehmed Paşa ile evlendirildi. Bu Paşa kalpazanlık suçundan idam edilince, daha sonra Halep Valisi olan ve bu görevdeyken Kapdan Paşalığa yükselen Kahire Valisi Defterdar İbrahim Paşa'nın eşi oldu; bu Paşa ölünce, eski Ofen Valisi ve Kahire'de aynı görevleri yürüten Can-bolad-zâde ile evlendi. Atika adındaki ikinci kızkardeşi önce Kenan Paşa ile nikahlandı, sonra vezir Yusuf Paşa ve üçüncü defa Venediklilere karşı Çanakkale savaşını kaybeden Derya Kapdanı Sinan Paşa ile evlendi; dördüncü kocası Asya'nın büyük işkencecisi ve Saiht Gotthardt savaşında şehîd düşen İsmail Paşa oldu. Dördüncü defa Has-oda ağalarından ve mesleği cerrahlık olan Kasım Paşa ile hayatını birleştirdi. Kasım Paşa, Sultan Mehmed'in sünnetinde bayılmasına sebep olacak kadar önemli bir kanamayı damar kasıcı bir toz kullanmak suretiyle durdurmayı başarmıştı. Bu hizmetine karşılık olarak Dördüncü Mehmed ona Tamışvar Valiliğini verdi. Souc-heliara yenilen Kasım Paşa ölüm cezasına çarptırılacaktı. Fakat kendindeki kanın bu Paşa sayesinde varolduğunu bilen Sultan onun kanının akıtılmasını reddetti ve onu kurtarmak için, organındaki bir teşekkül sakatlığı yüzünden evlendiği kocalarına kendisini verememesi dolayısıyla Kasım Paşa'nın haremine bakire olarak giren kızkardeşiyle evlendirdi.

Kasım Paşa bir narkotikle uyuttuğu karısı Atika Sultan'a uyurken yaptığı bir ameliyatla onu sakatlığından kurtardı. Bu suretle evvelce IV. Mehmed'in Özel teveccühüne lââyık olduğu gibi, eşi prensesin de minnettarlığını kazandı.

Sonbahar gelince Dördüncü Mehmed, sekizinci defa olarak İstanbul'dan Edirne'ye gitti. Tarihçi Abdurrahman Paşa bir şeref kür-küyle birlikte Kaymakam unvanım aldı; adaşı olan Mısır valisi, aynı görevle Bosna'ya gönderildi (29 Ekim 1680 - 3 Şevval 1090). Sultan Çatalca'da avlandığı sırada bir emirnameyle şaraphanelerle birlikte satışını yasakladığı arpanın ekşitilmesinden elde edilen boza (Mısırlıların kaba ve eski birası) nın İstanbul'da fazla miktarda satışına başlandığını ve boza satmak için

gerekli ruhsatnamenin altmış kese (otuz bin kuruş) karşılığında alındığını öğrendi. Öfkeden kendinden geçmiş bir hâlde, bu işten şahsî gelirini arttırmayı düşünmüş olan Vezir-i âzam'a tehdid edici bir nâme gönderdi. Vezir-i âzam kendi başını kurtarmak için Kâhya (İçişleri Bakanı) nın başım feda etmekten başka çâre bulamadı. Gerçeğin öğrenilmesinden korktuğu için, Kâhyanın vurulan başım alelacele Sultan'a gönderdi. Kâhyanın el konulan servetinin değeri yirmi bin duka altını tuttu. Yiyecek maddesi mübayaasıyla görevli iki komiser, Emîr-âhurun himayesine güvenerek, vazifelerini yaparken yiyecek maddesi isteyecek yerde para isteyerek zimmetlerine geçirdiklerinden idam edildiler. Bütün bu idamlar Vezir-i âzam'a bağlanabilir. Fakat birinci kayıt dairesi⁷⁸ yardımcılarında Patburun-zâde Meh-med'inki, sadece feci âkibetini hikâye ettiğimiz gayrimeşrû münasebette bulunan kadını taşlatarak Öldürten (recmettiren) ve-Patburun-zâde'ye büyük bir kin beslemiş olan yüksek hâkim Beyâzî-zâde'-riin başının altından çıkmıştı. Patburun-zâde, dilinde ve davranışlarında ihtiyatlı davranmamaktan başka kusuru olmayan heş'eli bir kişiydi.

Vezir-i âzamlık dairesinden birkaç kâtip onu Allah'a inanmamakla suçlayarak müftüye ihbar ettiler. Patburun-zâde, kendisini bu ihbardan temize, çıkarmak için müftüye gidince, bu hâkim, onu ihbar eden şüpheli şahidlerin şahadetlerinin dinî vazifelerini tam olarak yerine getiren bir kimseyi mahkûm ettirmeyeceğini söyleyerek güven verdi. Fakat zina eden kadına cezadan garib bir zevk duymuş olan yüksek hâkim Beyâzî-zâde, daha önce onun aleyhinde beyanda bulunan ihbarcı kâtiplerin şahadetlerine dayanarak onu ölüme mahkûm ettirdi. Bu hüküm Sultan'ın⁷⁹ huzurunda ve birçok kişi Beyâzî-zâde'yi lanetlerken, mutaassıb bir kuru kalabalığın r.eş'esini arttırarak infaz edildi. O günden itibaren, Beyâzî-zâde genel bir kin ve hakaret konusu hâline geldi (25 Ağustos 1681 - 9 Şaban 1092). Aradan pek az bir zaman geçmişti ki, Patburun-zâde'yi mahkûm ettirmiş olanlardan biri hizmetçisi kadın tarafından öldürüldü; bir diğeri tam bir sefalet içine düştü ve halk bu iki olayı Allah'ın cezası şeklinde mânâlandırıdılar. Hattâ, överek söylemek gerekir M, tarihçi Râşid ve Osmanlı İmparatorluğunun bütün diğeri tarih yazarları, haklı olarak, kanunun otoritesinin düşüncelerle değil, hareketlerle sınırlandırıldığını, hâkimin ancak dışa ait fiiller üzerinde hüküm verebileceğini, insanın vicdanının sırlarını araştırmanın yalnız Allah'a

⁷⁸ Ruznamçei evvel.

⁷⁹ 24 Ağustos, Saint-Barthölemi yıldönümü.

ait bir hak olduğunu ileri sürerek Beyâzî-zâde'nin taassubunu tam bir beraberlikle lanetlediler ⁸⁰.

Mekke'yi Su Basması Ve İmar

Mekke'de durup dinlenmeksizin- yağan yağmurlar Hicrî takvimin veya Hristiyan yılının başlangıcı günlerinde büyük bir sel baskınına sebep oldu. Yakın dağların tepelerinden inen seller bir göl oluşturdu ve yirmi dört saat boyunca suların yüksekliği Kabe'nin eşiğini bir kulaç geçti (15 Şubat 1681 - 23 Zilhicce 1091). Ertesi gün mabedin içinden 25 cesed çıkardılar. Peygamberin doğduğu yere dikilmiş bulunan, dalları yakınındaki bir kahvenin üzerine uzanan büyük bir çınar ağacı, sel baskını sırasında, orada toplanmış bulunanlara sığınak olmuştu. Fakat akıntının zoruyla kökünden söküldü ve Safa kapısına kadar elli cesetle birlikte sürüklendi. Sel dalgalarının ilk çarpışına hedef olan Kabe etrafındaki cami ve yüz elli ev yok olmuştu; Yemen gölü deve cesetleri ve her türlü eşya ile doldu; bu felâkette yok olan hayvan sayısı beş binden fazlaydı. Yıkılan bendîerin yeniden yapılması için İstanbul'dan Mekke'ye birçok mimarla birlikte Mirâhur Süleyman Ağa gönderildi. Bunlar su baskınının sebep olduğu zararları onardılar ve Dördüncü Mehmed'in adı Kutsal Kabe mabedinin kurucu ve aslına uygun (restorasyon) tamir ettiricileri arasında yer aldı. Şehzade Mustafa ve Ahtned'in anneleri olan Sultan, bir evvelki yıl Mekke'de bu şehrin fakirlerinin bir hastahane ve bir imarethane kurmuş ve yukarı Mısır'da Asc-hmounine'e bağlı bir yer olan Miloni'nîn, aşağı Mısır'daki Gharbiye'-de bulunan Ca'feriye'nin gelirlerini Vakıf adıyla bunların idarelerine tahsis etmişti.

Rusya İle Barış

Bâb-ı Âli, aynı yıl içinde Kırım Hânı'nın ⁸¹ aracılığı ile Rod-zin'de Rusya ile on iki maddelik ⁸² bir barış anlaşması im* zaladı. Bu maddelere göre Kiow ve ihtilafli olan beş palanka Ruslara bırakılmıştı. Potkalı Kazaklarına

⁸⁰ Râşid, I, F. 94. tâahnou nahken biz - zahiri u Allahu yeteveli esrareie. yâni: «Biz filler üzerine hüküm veririz; yalnız Allah düşüncemizi kontrol eder.» Defterdar Tarihî ve Abdi, F. 100, kesinlikle Patburunzade'nin sadece dine aykırılık şüphesiyle ölüme gönderildiğini söylüyor.

⁸¹ Râşid, I, f. 93. Vasilisco, Vitriula, Istarno palankaları Raşid'de Was-silio, Itreboulia, Ispanka olarak geçmektedir.

⁸² Barış tarihini yalnız Defterdar Tarihi vermektedir. 2 Ocak 1681'de başlıyordu ve yirmi yıl sonra bitecekti.

Karadeniz'e kadar balık avı ve tuz ihracı hakkı veriliyordu (11 Şubat 1681 - 22 Muharrem 1092). Boğ nehriyle Dnieper*arasında Bâb-ı Âli de, Rusya'da menediliyor-du: Tatar Hânı Rus arazisine her türlü tecâvüze son verecekti; esirler karşılıklı olarak iade edilecekti; Kudüs haccı tam bir güven içinde yapılabilecekti; iki taraf arasında sınır belirlenmesi yol açacak anlaşmazlıklar, bitiminde yenilenecek olan barış anlaşması süresini kısaltmayacaktı.

Eylül ayında altı kişilik maiyetiyle gelen bir Rus murahhası, Çarın elçisinin İstanbul'a varmak üzere yolda olduğunu gelip haber verdi. Murahhas aşağı rütbede bir elçi için yapılması mutâd merasimle karşılandı (Bâb-ı Âli'nin maslahatgüzarlara karşılama merasimi uygulaması böyleydi); fakat elçi sınırların yakınında öldü ve kâtibi Bkokow Wobdonowich, onun yerine Osmanlı payitahtına otuz kişilik maiyetiyle geldi. Birliklerin ücretleri için tâyin edilen gün muhteşem bir merasimle kabul edildi. On bir bin doksan dört samur kürk, yirmi mors dişi, av için yetiştirilmiş on kuş sundu ⁸³ (27 Mart 1681 - 7 Rebi'ülevvel 1082).

Sakızadasında Fransız Savaş Gemileri

Bu döneme doğru vahim bir olay, Bâb-ı Âli'nin Avrupalı elçilere karşı yakınlık göstermemesine fazlasiyle yardımcı oldu. içlerine Trabluslu korsanlar yerleştirilmiş sekiz gemiyi peşine takan ve denizde ve karada Osmanlı hükümranlığın tanımayan Fransız amirali Duquens'in davranışı bu duruma sebep oldu. Sakız adasına sekiz gemi ile gelip, gemilerinin direklerinde dost bayrakları ⁸⁴ dalgalandırarak limana demir attı. Hemen savaş bayrakları çekti ve şehre dört bin gülle atarak büyük sayıda ev ve caminin yıkılmasına sebep oldu; seksen Müslüman hayatını kaybetti ve sekiz yüz kişiden fazla insan yaralandı. Bu olay hakkında haberler İstanbul'a gelir gelmez, Kapdan-ı Derya, Fransızlarla Trablus emareti arasındaki münasebetleri düzene koymak üzere derhal Sakız adasına gönderildi.

Fransız elçisi Guüleragues Vezir-i âzam'ın kâhyası tarafından acele çağırıldı; Vezir-i âzam, elçiye ancak büyük bir tazminat karşılığında kendisinin ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan Fransızların hayat ve hürriyetlerine dokunulmayacağını tebliğ etti ⁸⁵. Elçi, Sultan adaletli

⁸³ Sonkor. Raşid, I, f. 96.

⁸⁴ Were bairaghi ile. Raşid, I, f. 95 (Hammer, Rasid'in yazdığını yanlış okumuş olmalı).

⁸⁵ Ceng bairaghi. Raşid, I, f. 95. (Hammer bu notu dofirf yazmış. Çünkü yukarıdaki not Were kelimesini

ve kralı kudretli olduğundan kendisinin ve Fransız teb'asının İstanbul'da tam bir emniyet içinde hissettikleri cevabını verdi. On beş gün sonra, bir çavuş elçiyi Vezir-i âzam'ın huzuruna davet etti. Bu kabulde, her zaman olduğu gibi, şeddin altına bir tabure konmuştu. Elçi tabureyi iki defa ayağıyla iterek oturmayı reddetti ve Kara Mustafa Paşa ile ayakta konuştu. Vezir-i âzam ondan Sakız adasında Fransız gemilerinin açtığı ateşin sebep olduğu zarar ve ziyanın karşılığı olarak yediyüz elli kese yahut yüz yetmiş beş bin ekü istedi, reddettiği takdirde Yedi-kule'ye kapamak tehdidinde bulundu. De Guilleragues Fransa kralının kendisini mahpusluktan kurtaracak kadar kudretli olduğu yolunda karşılık verdi ve kralı adına Sultan'dan özür dilemeyen ve ona Sakız'da verdirilen zararları ödemeyi taahhüd eden bir yazıyı imzalamayı reddetti.

Neticede çavuş-başı tarafından tutuklandı. Bu tutukluluk sırasında kendisine verilenleri reddetti ve ihtiyaç duyduğu her şeyi kendi otelinden getirtti. Nihayet, XIV. Louis adına değil, kendi adına Bâb-ı Ali'ye altı ay içinde bir pişkeş sunacağı vaadinde bulundu. Bu Vaadini imzalı olarak taahhüde bulduktan sonra serbest bırakıldı. Pişkeşin değeri belirlenmediğinden, elçinin vermek istediği Veto) zir-i âzam'ı memnun etmedi ve onu bir kere daha Yedikule zindanı ile tehdit ettirdi. Elçi de Guilleragues, bir kere Yedikule zindanına girerse, kralı gelip kapıyı açmadan oradan çıkmayacağı cevabını verdi (6 Mayıs 1682). Vezir-i âzam, elçiye son kararını dinlemek için huzuruna çıkması haberini gönderdi. Elçi, son defa olduğu gibi ayakta durmaya razı olmayacağını, dünyada hiçbir şeyin onu sedir kaidesinin aşağısına konulan tabureye oturmaya razı edemeyeceğini bildirdi. Bununla beraber üç tercümaniyle birlikte kâhyanın dairesine gitti. Orada reisefendi ile çavuş-başı toplanmış bulunuyordu; elçi orada, IV. Mehmed'e sunmak istediği hediyelerin onun kendi seviyesinde bir kimseden beklediği şeyler olduğunu bildirdi ve kendi adına vereceği hediyelerden kralının haberi olmadığını ilâve etti.

Kendisinden emir alınan Vezir-i âzam'ın yanına birçok kere gidiş gelişlerden sonra, kâhya IV. Mehmed için elli bin liralık bir elmas istedi. Elçi bunu mübalağalı bularak kabule yanaşmadı. Kara Mustafa Paşa ile yarım saat kadar meseleyi görüşen kâhya on bin ekü değerinde bir elmasla yetindi; elçi yine yanaşmadı. Kâhya üç tercümana: «Bu takdirde, dedi, elçinin ayaklarına kapanınız, zira, Osmanlı teb'ası olmanız sıfatiyle,

hediyenin değerini kendi gelirinize siz tamamlayacaksınız.»

Ertesi gün gümrük müdürü hediyeği gözden geçirmeye geldi. Elçi değeri mükemmelleştirmesi için ona âyriyeten elmaslar verdi. Müdür için hazırlattığı yemeğin sonunda, kâtip, elçilik idarecisi ve üç elçilik tercümanı, on hizmetkârın taşıdığı hediyelerle Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere yola çıktılar. Sultan onları sahildeki köşkünde oğlu ve saray ileri gelenleri de hazır buldukları hâlde huzura kabul etti. Sultan'a sunulan hediyeler, bir mücevher muhafazası, sanatkârca oymalı iki koltuk, gümüş çerçeve içinde bir Venedik aynası, beş konsol saati, bir Goblin hah, ipek, kadife ve ağır Venedik çeşidinden birçok kumaşdan oluşuyordu (27 Mayıs 1682 - 20 Çemâzi'ül-evvel 1093). Yalnız kıymetli taşların değeri 90 kese tutuyordu, diğer eşyalarınki otuz keseye varıyordu. Hepsinin değeri 60 bin kuruştur ⁸⁶.

Birkaç gün sonra kâhya ⁸⁷, elçiye yazılı taahhüdnamesi-ni iade etti. Söylendiğine göre, elçinin gayretli davranışı Sultan'ın hoşuna gitti ve onun bir portresine sahip olmak istedi ^{88 89}.

Venedik Elçisinin Kabulü

⁸⁶ Abdj Paşa, f. 101. Raşid, I, f. 97. Flassen ne verilen şeylerden, ne bun-lann sayısından, ne de nerede verildiğinden bahsetmektedir. Rycout, p. 284, peşkeşin defterini on beş bin lira olarak belirtmektedir. Bennetti'nin Seyahati, H, s. 76, R^sid aynı zamanda Fransa kralı tarafından Sultan'a bir Özür dileme mektubu gönderildiğini zikretmektedir.

⁸⁷ Hammer'in «kahya» diye bahsettiği devlet memuru Sadaret Kethüdası olması gerek (Ç.N.).

⁸⁸ Flassen, IV, s. 41. Bu, az gerçeğe benzemektedir; bununla beraber imkansız da değildir. Geroyoldi tarafından anlatılan İran'la müzakere, s. 242 ve 255 ve Alibi Mali bölgesinde G.S'nin teslimi gülünç farazi-yelerdir.

⁸⁹ Osmanlı tarihlerinin verdiği kıyaslamah bilgiyle Hammer'in verdiği bilgiler arasındaki fark, bilhassa bu Sakız Faciası'nın diplomatik temaslar kısmında iyice belirlemektedir. Osmanlı tarihlerinde bu husus şu şekilde anlatılmaktadır: İstanbul hükümeti derhal donanma sev-kedip meselenin siyaseten haline kadar Fransız filosunun oradan ayrılmasına mani olmuş ve Fransa sefiri Kont Joseph de Guilleragues Sadaret-Kethüdası tarafından takdir edildikten sonra Veziriazam'ın huzuruna celbedilip XIV. Louis'nin derhal tarziye ve tazminat vermesi istenmiş, sefir kaçamaklı cevaplar verdiği için hapsedilmiş ve nihayet kalın tarziye ve tazminat vereceği hakkında bir «Temessük-se-net» imzalamak suretiyle serbest bırakılmıştır. Bir müddet sonra XIV. Louis'den Pâdişâha kendisinin bu vak'adan haberi olmadığı hakkında bir tarziyename ile 90 keselik cevahir ve 30 keselik muhtelif hediyelerden mürekkep cem'an «60 bin kuruşluk eşyây-ı nefise» geldikten başka, donanmayla Sakız'da bulunan Kapdan-ı Derya Bozuklu Mustafa Faşa da bombardıman tahribatının «keşfine göre» amiral Duques-ne'den tazminat aldığı gibi ölenlerin diyetlerini de tahsil etmiştir. Görüldüğü gibi, Hammer Osmanlı hükümetini ölenlerin davasıyla alâkasız bir tavır içinde tasvir etmektedir. Ayrıca donanmanın Fransız filosunu meselenin siyasi ve tazminatla alakalı tarafı halledilmeden Umandan ayrılmasına müsaade etmediğinden de hiç söz etmemektedir. Sakız Faciası, Hammer'e bakılırsa sanki Osmanlı devleti tarafından Fransa'dan peşkeşler almak için sömürülmüştür. Böylece Türkler bir devletleri bulunduğundan bile şüphe edilecek bir sömürü ha-vasi içinde gösterilmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı kaynaklarından alınan bilgiler Fransa'yı küçültmemekte, hadise karşısında devlete ve kanunlara uygun davranışlarıyla aksine büyütülmektedir. Ayrıca, Osmanlı devletinin kuvveti ve kudreti düşünüldüğü takdirde Fransız elçisinin Veziriazam'ın karşısındaki davranışları zaten gerçekle alakalı görülemez. Ayrıca, Fransa'nın devlet anlayışım da iptidaileştirilmektedir (Ç.N.).

Fransız elçisi Guilleragues ve Venedik elçisiyle yapılan görüşmeler, Osmanlı İmparatorluğu yıllıklarında şu başlıkla yer aldı:

Fransız elçisi ile Venedik balyosunun sigaya çekilmeleri ⁹⁰. Kan-diye savaşının üçüncü yılında, bu şehrin zabtına kadar Saint Marc anlam ⁹¹ uğurunda sadakatle çarpışmış ve cumhuriyetin himayesine sığınmış olan Zara civarındaki Morlaques'lar ⁹² barış yapıldığından beri komşuları Türklerle düşmanlık durumunda bulunuyorlardı. Zemonico'nun almışında Bosnalı bir şefin bir Morlaque aşiretini oradan kovmak istemesi, kanlı bir çarpışmaya yol açtı. Venedikli vali düzen korumak için elinden geleni yaptı ve senato kışkırtıcıların cezalandırılmaları emrini vermişti. Bununla beraber fırsat, Raguzalılara yaptığı gibi Venediklileri de kendi tâyin edeceği bir vergiye tâbi tutmak bakımından Kara Mustafa Paşa'nın istismara çalışması bakımından fazlasiyle çekiciydi.

Eski balyos Cuirano'nun yerini alan ve bu diplomatik görevden Osmanlı edebiyatı üzerine ilk defa yayınlanan ⁹³ anıt bir eser bir rakan Giovanni Battista Donado Bâb-ı Âli'nin talebelerini susturmak maksadiyle Sultan için yüz yetmiş bin, Vezir-i âzam için yirmi beş bin ve Hüseyin Ağa için yirmi bin eküyü gözden çıkarmak zorunda kaldı. Bununla beraber, bu olup bitenler hakkında bilgi vermek üzere çağırıldığı Venedik'e gitti; zira, elçilerin yabancı dev* let ileri gelenlerini rüşvetle elde etmelerine izin veren Venedik Cumhuriyeti, bu resmî Ödemeleri yapmalarına müsaade etmiyordu.

Avusturya Elçisiyle Müzakereler

Girit savaşının yirmi beş yıl sürdüğünü görmüş olan ve son Cehreyn mağlubiyetinin kuzey devletlerine taarruzun tehlikesi üzerinde aydınlattığı Kara Mustafa Paşa, Venedikliler ve Ruslara saldırmakta pek şüphe edilecek bir taraf görmüyordu. Ancak Avusturyalılara düşmanlık besliyor ve bu düşmanlığı uzun zamandan beri sahte dostluk görüşü altında gizliyordu. Edirne'de yapılan ve Avusturya elçisi Khunitz ile reisefendi (Dışişleri Nâzin),

⁹⁰ Hammer sigaya çekilmek yerine (muahaza) kelimesini kullanıyor. Bunda da Raşid'in bu kelimeyi kullandığını örneğiyle veriyor: I, f. 95. Bununla beraber kelimenin tekdir ve ceza ile alakası bulunmadığını belirtiyor.

⁹¹ Venedik bayrağındaki alametler (Ç.N.).

⁹² Dalmaçya taraflarında oturan Romen kökenli ve Slavca konuşan bir toplum. Bizde yanlış olarak Karadağlılar şeklinde çevrilmektedir (Ç.N.).

⁹³ Della Letteratura del Turchi osservazioni fatte da Giov. Batista Donado Senatör Venet. fu Bailo in Constantinopoli (Türk edebiyatı üzerine Giovanni Battista'nın müş&hadeleri. İstanbul'da Venedik Balyosu) Venedik 1688.

Beylikçi (Nazır yardımcısı) ve Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato'yu biraraya getiren, yenilenmesi gereken anlaşmaların madde madde gözden geçirildiği altı toplantı, Maurocordato'nun ihtiyaç duyduğu birçok eseri isteği üzerine Viyana'dan getirttiği halde, hiçbir netice vermedi (1681)⁹⁴.

Kral Unvanıyla Fülele'e Yerleşen Toekoeli'nin Elçiliği

Bu müzâkereler sırasında Sultan Edirne'den İstanbul'a dönmüş ve dönüş sırasında Vezir-i âzam'la Avusturya elçisi tarafından yakından takibedilmişti (12 Mart 1681 - 21 Safer 1092). Sultan'ın gelişinden kısa bir süre sonra Galata'da yüz ev yandı⁹⁵. Bir hafta sonra Kanije Alaybeyi gelip Hırvatlar, Macarlar ve Almanları şikâyet etti (7 Nisan 1681). Aynı ayın 14'üncü günü Transilvanya murahhasları Ladislas Secha ve Ladislas Vaida geldiler ve Apafy'nin itibârını vatandaşlarının tesirine ve rakipleri Csaky ile Zolyomi'ye karşı Bâb-ı Âli nezdinde desteklemek üzere hatırı sayılır bir miktarda para getirdiler.

Vezir-i âzam, Avusturya elçisiyle sürdürülen müzâkereleri kösteklemek mâksadiyle Macaristan topraklarına yapılan tecâvüzler dolayısıyla yirmi yıldan beri ileri sürülen şikâyetlerin bir listesini çıkarttırdı. Buna karşılık Avusturya hükümeti, itaatleri kuvvet kullanarak sağlanan sekiz yüz kasabanın listesini sundu (26 Temmuz 1681). Neuhausel bölgesindeki bu kasabaların mülkiyeti hararetle bir izaha yol açtı ve anlaşmazlığın özel bir komisyona havalesi de Avusturya elçisi Khunitz tarafından teklif edildi.

Reis Efendi ile dört gün süren bir görüşmeden sonra, Koewar dolaylarındaki kasabaların, uzaklıkları gözönünde tutulunca bu şehre bağlı olduklarının iddia edilemeyeceğini isbatladı. Avusturya elçisiyle Reis Efendi karşılıklı şikâyetlerini belirttikleri sırada, Macar âsilerinin ruhu olan Emeric Toekoeli Macarların Almanlara karşı yüz şikâyetini yayınlıyordu⁹⁶; fakat, bayrakları Allah ve Vatan kelimelerini taşıırken, kendisi îslâmiyetin bayrakları altına sığmıyordu. Yılın son günlerinde Ghizi, Redin ve Dumoghi adlarındaki üç murahhasın İstanbul'a geldikleri görüldü⁹⁷; müteakib yılın dokuzuncu günü, muhteşem bir huzura kabul müsaadesi elde ettiler.

⁹⁴ Tercüman'ın istediği eserler: Aldobrandino L'etoria del Guazza, et gualche opera di medicina nova. De Khunitz'in Edirne'den 1681 Ocak ayında yazdığı mektup.

⁹⁵ Khunitz'in Rapor'u bu tarihi işaret ediyor. Raşid'de hiçbir işaret yok

⁹⁶ Histoire d'Emeric, kont de Toekoell, s. 97. Cologne, 1694.

⁹⁷ Khuniz'in Raporu; tarihi 1681 Aralık. Bir başka Rapor'da bunlar Ghe-zen. Radi ve de Timon olarak zikrediliyorlar; başka hiçbir yerde bu hususta kayıt yok.

Maiyyetlerinde bulunan kişiler arasında kıyafet değiştirmiş bir ciz-vit rahibi dikkati çekiyordu (9 Ocak 1862). Apafy, murahhasları kuruluşu aracılığı ile İstanbul'da, Merkez Macarları diye anılan gay-rimemnun Macarların şikâyetlerini destekledi. Nasıl ki, İstanbul'da Bâb-ı Âli'nin eşik tozlarını⁹⁸ itaatli esir davranışı ile öpmüş olan Emeric Toekoeli de Kruczeslerin kralı diye anılıyordu⁹⁹.

Söylediğimiz gibi bayraklarının üzerine: «Allah ve vatan için» dövizlerini yazmış olan ve Türklerin bayrakları altında çarpışan Macar âsileri Hristiyan imânının savunucularını alaya alıyorlardı ve hattâ kendilerine verilen Eruczes adı da güzel Haçlılar adının bozulmuş şekliydi. Şefleri olan ve o sırada yaşının çiçek çağında bulunan Macaristan tahtının hak iddia edicisi Emeric Toekoeli, Ra-koczy'nin dudu Helen Zriny'ye büyük bir aşk duyarak onunla evlenmek istedi; aynı zamanda, Vezir-i âzam'a Bâb-ı Âli'nin hükümrânlığına boyun eğmek teklifinde bulunuyordu. Haziran ayında merd vatansaver Zriny'nin kızıyla evlenmesini kutladı (14 Haziran 1682). Temmuz ayında Bâb-ı Âli ile Avusturya İmparatoru arasında bang aracılığı yapmak istediği rolünde görünerek Ofen Valisi İbrahim Pa-İle ile müzâkerelere girişti. Bu durum, vezir rütbesi taşıyan İbrahim Paşa'nın Avusturya İmparatorundan haddi hududu aşan taleb-lerde bulunmasına yol açtı: Avusturya İmparatorundan Macaristan'da yirmi yedi yıl önceki durumu yeniden işlerliğe koymasını istedi; Sultan'a yarım milyon filorin tutarında vergi verecek, Leopolds-tadt ve Guta kalelerini yıkacak, bir af ilâniyle âsilere bütün mallarını ve sınırsız bir din hürriyeti verecekti; bu talepler reddedildiği takdirde, Bâb-ı Âli Toekoeli'ye verdiği berâtın maddelerini yerine

getirecekti.

İbrahim Paşa, Kruczesler kralım desteklemek göreviyle Seraskerliğe atandı: Bu yeni görevinde, Bosna Valisi Abdurrahman Paşa (eski Kahire Valisi), Rumeli Beğlerbeyi Küçük Hasan Paşa, Tameşvar, Valisi Seydî-zâde Mehmed Paşa, Erlau Valisi Osman Paşa, Warad Valisi Marologli Mehmed Paşa, Silistre ve Nicopolis san-cakbeğleri Yeniçeri Tuğgeneralı (somuncu-başı) ve bu askerî güçten on sekiz alay ile Sipahilerin son iki bölüğü, Transilvanya Kralı Michel Apafy, Serasper Paşa'nın emrine verildi. Birleşme yeri Peşte ovası idi.

⁹⁸ Kara Mustafa Paşa'ya hitaben Toekoeli tarafından yazılmış yaltaklanın birçok mektup vardır. St. R.'de Apafy ve diğer Macar ileri gelenlerinin mektuplarıyla bir arada bulunmaktadır.

⁹⁹ KourottM Kirallı, Raçid. T. f. 97.

Türk ordusu oradan Keresztes ovasına, oradan da kalesi Saja nehri kıyısında bulunan Onod'a gitti ve üç gün süren muhasaradan sonra kale zaptedilerek yakıldı. Kaschau ve Eperies aynı âkibete uğradı. İbrahim Paşa ve Toekoeli müşterek hareketlerini Pest'de sürdürdüler ve dağ şehirlerinin ileri karakolu, tabiat ve insan eli tarafından tahkim edilmiş Fülele önüne vardılar. Burada kayalara kuyular, bir barut deposu ve savaş esirlerinin kapatılması için büyük barınaklar oyulmuştu. Burası Bâb-ı Âli'nin himayesindeki François Bebek tarafından tahkim edilmişti; Szecsen sancakbeyi Hamza Beğ buraya bir baskın hareketiyle girmiş ve İmparatorluk kuvvetleri 35 yıl sonunda burasını tekrar ele geçirmişlerdi (1593). Boskai onu açlık yüzünden zaptetmişti (1605); onun peşinden Gabriel Bethlen (1619) ve George Seczy (1621) kaleyi almışlardı. Rakoczy kaleyi netice alamadan muhasara etmişti (1645),

On yedi gün süren bir savunmadan sonra Fülele, Etienne Kohary'nin kendini adamasına ve sarsılmaz sadakatine rağmen, Türk ordusuna kapılarını açtı (29 Eylül 1682). Emeric Toekoeli, Fülele kalesi surları içinde sancağı, tuğları ve geçen Ağustosun onunda kendisine krallık payesi tevcih eden berâti aldı. Böylece, Osmanlıların Macaristan'a kabul ettirdikleri yeni kralın esiri olan Etienne Kohary, onun yüzüne karşı vatanına ihanet ettiğini, Macaristan'ın yüzkarası ve Türklerin alçak esiri olduğunu söyledi. Fülele yıkıldı ve Kschau, Kruzes'lerin¹⁰⁰ krallığına verildi¹⁰¹

¹⁰⁰ Kascha Kourrouss Kiraline İhsan ölendi, Raşid, I, f. 98. (Hammer cümleyi Fransız harfleriyle alfabetik olarak bu şekilde yazmış Ç.NJ).

¹⁰¹ Bu olaydan ne Macaristan Tarihleri, ne Fessler bahsediyor. Bu değerli vesikanın (Arş. I. R.) kelimesi kelimesine tercümesi Macar İhtilâlleri Tarihi'nde, s. 100, ve var-hğmdan bahsedilen ve Fessler'in kopya ettiği IX. s. 510, muahedenin sıhhati şüphelidir. İşte gerçek muahedenin tercüme edilmiş metni:

Burada Sultan'm işareti:

«Hakan Sultan oğlu Hakan Sultan, Hakan Sultan 1b-rahim oğlu, dâim muzaffer Hakan Sultan Mehmed. İmparatorluğun asil ve ilâhî işareti ve fetihle saadeti yayan ve dünyayı süsleyen Hakanın parlak imzasını taşıyan emri ilâhî ve ebedî yardım ve destekle şu yolda beliriyor: Ebedî kaadir-i mutlak ve her hâkimiyet ve kudretin sahibi, iyiliklerin donatıcısı ve her türlü şeyin üstünde olan ve eşiti bulunmayan yüce Allah asıl şahsımı adaletli kralların başına yerleştirdiğinden; hâkimiyet güheylânının dizgini ellerimde bulunduğu ve fetihler meydanının elvanı irâdeme göre hareket ettiğinden; kader misâli kesip biçen kılıcımın parıltısı hâkimiyet mi-kâmını aydınlattığından ve üzerinde yaşanan dünyanın dörtte üçü elimin itaati altında bulunduğundan, dünyanın sathını örten yaprakları mührümüzle süsledik ve hâkimiyet ve kudretimizin mührünü basdık ki, bunun için Allah'a şükürler ederiz. Bu, dünya şahlarının övülmeye lâyık ve Şehinşâhlar tarafından muhafaza edilmiş bir âdettir ki, bütün kral ve hükümdarların kutbu ve zabt-u rabt ve kudret sahiplerinin sığınağı olan Bâb-ı Âli'mizin eşiğinin tozuna yüzlerini sürenler her zaman mükemmel bir huzur ve güvenden yararlanırlar ve hiçbir tehlikeye mâruz kalmazlar. Bu sebeplerle Sultan Hakandan çıkan (sâdir olan) bu ilâhî imzanın ve bu asıl ba-râtin taşıyıcısı. Hristiyan halkı prenslerinin zaferi olan, Hristiyan büyükleri arasından seçilmiş, nasrânî cemâatin işlerinin düzenleyicisi ve zafer ve kudretin delillerine sahip ve sonu iyi olası! Toekoeli Emeric Kelirmarck (?) Bâb-ı Âli'mize, bütün istenenleri ve bağlılığı tam bir samimiyetle anlatan, bize hizmet ve itaat irâdesini bildiren bir adam gönderdi. Bu adam, ToekoelTiyi, İmparatorluk hazinemize her yıl 40.000 kuruş verilmesi karşılığında, Macaristan ve buraya ait şehirler ve

İki Ahdiler

İbrahim Paşa ve Toekoeli Pest'de birliklerini topladıkları sırada, tuğlar, daha sonra kendisinden bahsedilecek olan Avusturya İmparatorluk murahhası Caprara'mn İstanbul'a gelmesi ve teşebbüslerde bulunmasına rağmen, Macaristan'a savaş ilâm işareti olarak, Davutpaşa ovasında mutâd. törenle dikilmişlerdi (6 Ağustos 1682 -2 Şaban 1093). Kruczes'lerin (Macar âsilerinin) kralı için savaşmış olan Bosna Valisi Abdurrahman Paşa Camiöniec valiliğine atandı ve adaşı, vezir —Sadâret Kaymakamı ve tarihçi— Abdi Paşa vali olarak Basra'ya gönderildi. Önemli olayların merkezi olan İstanbul'daki ikametiyle birlikte bu Paşa'nın yazmakta bulunduğu değerli tarihi de sona erdi. Öyle görünüyor ki, gerek bütün olayların merkezinden uzak olmanın eserini bitirmek için gerekli ve doğru olayları sağlamasına elverişli olmayacağı korkusundan, gerekse Vezir-i âzam'ın tek sebep olarak görevinin ifâsında çok insanca ve çok adaletli davranmasını bu tâyine esas tutması karşısında IV. Mehmed'in bir şey yapmamasına gücendiğinden ve Sultan'ın varlığından uzakta onun saltanatının olaylarını yazmaya devam etmek istemedi. Kaymakam olarak yerine eski Haleb Valisi Mehmed Paşa atandı.

Rus Elçisi

Sultan, Çatalca ve Yapağcı'da avlanarak dokuzuncu defa Edirne'ye gitti. Bir Rus murahhası gelip Çar Feodor Alexiewich'in öldüğünü haber verdi ve Edirne'de kendisine vaadedilmiş olan barış ve ittifakın te'kidinî istedi. Bu olaylar arasında İzmir zelzele¹⁰² felâketine uğradı; binlerce kişi hayatını

sâkinlerinin ve muhafaza altındaki İmparatorluğumuzun himâyesi altında bulunan Transilvanya ve onun her zaman gözde hizmet verenlerimiz arasında saydığımız tab'ası-mn hâkimiyeti ile donatmamızı rica etti. Ricası kabul gördü ve kendisi (Toekoeli), itaatli kral olarak davranması, itaat yolunda yürümesi şartıyla, 6 Şaban 1093 tarihinde, Orta Macaristan ve buraya bağlı yerler hâkimiyeti ile donattık. Dolayısıyla ona gecikmeksizin bu fermanı ve itaati şart koşan bu beratı gönderdik, emir ettik ki, zikredilen şahıs (Toekoeli) Orta Macaristan ve buna bağlı şehirlerin başı olsun. Muahede metninde zik-' redilmiş olduğu gibi, Bâb-ı Âli'mize hizmette devamlı olduğu ve İmparatorluk hazînemize her yıl kararlaştırılan 40.000 kuruşu gönderdiği takdirde Macaristan halkı hâkimiyetine verilmiş olsun; savaş çıktığında kuvvetleriyle birlikte kendisine bildirilen yerde âmâde bulunsun ve İmparatorluğumuz hizmetinde hiçbir husus ihmâl edilmemiş olsun. Bütün Orta Macaristan halkı onu hâkimi bilsin ve bütün işlerinde usûlüne uygun olarak ona başvursun; bir hükümdarın şerefini teşkil eden emirlerine noksansız bir şekilde uysunlar; ona karşı gelmeyi düşünmeden emirlerine itaatli bir ulak tutsunlar; adı geçen (Toekoeli) hâkimiyetimize boyun eğici kalsın ve adalet tahtımızın dibine devletin durumu üzerine yazılı tezkireler bırakmayı asla ihmâl etmesin. 6 Şaban 1093'-de (10 Ağustos 1682) yüksek hâkimiyetimizin payitahtı İstanbul'da tanzim kılındı.»

¹⁰² İtalyanca bir kaynak ölü sayısını 15.000 gösteriyor. Hammer buna bir sıfır fazla diyerek itirazda

kaybetti. Ölenler arasında Fransız konsolosu ile İskenderiye ruhanî reisi de vardı.

Yangın Ve Bir Kuyruklu Yıldızın Görünmesi

Kısa bir süre sonra bir kuyruklu yıldızın görünmesi şehir sakinlerini dehşete düşürdü; nihayet çifte bir yangın üzüntülerinin üzerine eklendi. Ateş, şehrin göbeğinde Tavşantaşı¹⁰³ denilen yerde infilâk edince kıvılcım Sultan Bayezid Câmîinin sol minaresine sıçradı ve minare bu dehşete düşürücü aydınlığın ortasında bir sigara misâli yandı¹⁰⁴. Galatada bir kurşun deposu beş gün süreyle içinden yandı; sonunda alevler duvarlardan çatıya sıçrayınca, bütün bina kül hâline geldi (5 Mart 1683 - 6 Rebiül'evvel 1094). Ertesi gün asıl ocağı Tahta Kapı¹⁰⁵ da olan ateş Süleymaniye'ye sıçradı ve sağlı sollu binden fazla evi yok etti. Bâb-ı Âli ile Rusya ve Polonya'nın (bu murahhas şövalye Proski idi)¹⁰⁶ iki murahhası arasında mükemmel görüşmeler devam ettiği sırada, 1682'de büyük Kuyruklu Yıldız, Büyükayı burcuyla Küçükayı burcu arasında görüldü ve bu olay Avusturya ile savaşa girileceği yolunda yorumlandı¹⁰⁷.

Caprara Murahhas Heyeti

Maslahatgüzar Hofmann'm âni ölümünden sonra Avusturya İmparatorluğu onun yerine Kont Albert de Caprara (generalin kardeşi) *yi atamış ve Kont kalabalık bir maiyyetle İstanbul'a hareket etmişti (3 Şubat 1682). Kontun maiyyetinde diğerleri arasında, yeğeni, marki Buoi de Bologne, genç Kont Thomas Nadaydy, Kont Jo-seph Schlickh, altmış yaşında ve Avusturya murahhası sıfatiyle tercüman Henri Woghin, dört ruhanî (bir cizvit, bir azınlıktan, bir fransiken, bir chanoine), dil bilen iki genç ve iki özel sekreter, biri yabancı deyimler için, Hollandalı Belloti, diğeri elçiliğin bir Rela-tion'unu yayınlamış bulunan, şifreli muhaberâtla görevli İtalyan Benaglia¹⁰⁸. Kont Caprara, Ofen'de İbrahim Paşa tarafından¹⁰⁹ seçkir* bir

bulunuyor. Kaynağın adı yok, sadece cümle ftlnnış (Ç.N.).

¹⁰³ Hammer bu semt adını sadece Almanca harflerle yazmakla yetiniyor (Ç.N.).

¹⁰⁴ Ol şebistanı fezeze bir şem'i furuzan oldu. R&gid, I, f. 98.

¹⁰⁵ Süleymaniye'ye' doğru tahribat yaptığına görç, yangının çıktığı yer Tahtakale veya asıl adıyla Tahtelkale olması gerek (Ç.N.).

¹⁰⁶ Benetti, II, S. 216.

¹⁰⁷ Benetti, II, S. 217-220, bu olayı teferruatıyla anlatıyor.

¹⁰⁸ Grafen Albrecht Caprara, von Benaglia.-S. S.

törenle karşılandı. Paşa Avusturya heyetini karşılamak üzere, Türk âdetine göre iki yanlarında kılıç ve silahlıklar asılı bulunan on dört at gönderdi.

Caprara ile görüşmelerinde İbrahim Paşa, kahve, şerbet, buhur ve gül suyu sundu. Bindikleri gemi Belgrad'a yaklaşırken şehri görmek maksadiyle geminin kapdan köprüsüne çıkan Caprara Tuna nehrine düştü ve kaza, elçiliğinin alacağı netice bakımından iyiye yorulmadı. Büyükçekmece'den ayrılırken Avusturya elçisi üç tercümanla birlikte ¹¹⁰ gelip karşıladı. Bo-ğaz'm Avrupa kıyısındaki Kuruçeşme'de kendisine tahsis edilen ikametgâha indi (12 Mayıs 1682). Vezir-i âzam'dan elde ettiği huzura kabul resmi unvanına yaraşır, ve Kara Mustafa Paşa'nin ¹¹¹ mizacına uygun bir ihtişam içinde geçti. Sultan'm bahşettiği kabul resmini ise birliklerin ücretlerinin ödenmesi, Yeniçerilerin yemek yemelerinin görülmesi izledi. Yeniçerilerin pilava kaşık çalarken gösterdikleri canlılık, düşman üzerine vanşlardaki aceleciliğin' tam benzeri olarak görüldü (9 Haziran 1682). Ana dili İtalyanca ile görevinin yeni bir savaşın kötülüklerini önceden bildirmek olduğunu söyleyen Caprara mütârekenin yenilenmesi talebinde bulundu. Sultan: «Pek iyi, pek iyi!» ¹¹² karşılığını verdi. Vezir-i âzam'ın az kelimeyle açıkladığı bu cevabı Bâb-ı Âli tercümanı uzun bir yorum şeklinde nakletti. Zira, elçiler tarafından hükümdara hitaben söylenen nutuklar tercümanın yaptığı bir Özetle Vezir-i âzam'a bildiriliyor, Vezir-i âzam bunları daha da kısaltarak Sultan'a arz ediyordu; hükümdarın söyledikleri ise Vezir-i âzam'ın ağzında daha genişliyor, tercümanın dilinde ise daha da genişlik kazanıyordu. Mülakatın sonunda Caprara ve mâiyyetini oluşturan yetmiş üç kişi için bin ars-lanlı ekü aylık tahsisat verildi.

İmparator Otağı

On dört gün sonra Reis Efendi, Çavuş-başı ve Yeniçeri ağası ile ilk defa görüştü (22 Haziran 1682). Bu ilk görüşmenin tarafların yaklaşmalarına ikincisinden fazla yardımı oldu; birincisinin sonunda Viyana'ya bir ulak gönderildi; fakat ikinci görüşmeden sonra, maslahatgüzara yeni bir ulak göndermek hususunda yasak emri geldi (7 Temmuz 1682). Transilvanyalı

¹⁰⁹ Benablia'nın Helation'u, Viyaaa'ya dönüşünde imparatora tamamiyle farklı. Bu Relation Kütüphanesi I. Hist. prof. No. 408'de bulunmaktadır.

¹¹⁰ Marc Antonio, Janackl Porphritâ ve Georgio Cleronome, Beneglia, S. 43.

¹¹¹ Beneglia, S. 51.

¹¹² Pek eyü. pek eyü (Hammer'in dipnotunda aynen Ç.N.). Caprara ve M. de Khunitz tarafından ortaklaşa yazılan rapor.

murahhaslar Balthasar Markhasi ve Sigismond Boier ve Bâb-ı Âli'ye, Apafy'nin kendi toprakları dışına çıkmasını yasaklaması için büyük miktarda para sunan Wesselini'nin gönderdiği Luilock 1682 yılının başında İstanbul'a gelmişlerdi. Bunlar, anlaşmazlık ¹¹³ ateşini büsbütün alevlendirmek bakımından hiçbir fırsatı kaçırmayarak Avusturya elçiliğinin gayretlerini felce uğrattılar (6 Ağustos 1682). Bununla beraber Toe-koeli'ye krallık berâtının gönderilmesinden dört gün sonra Davut-paşa'da tuğlar dikildi. Belirsiz birkaç sözle maslahatgüzar tatmin edildi. Osmanlı İmparatorluğunun haşmetim açığa vuran bayrak şenliklerinde, Valide Sultan'ın cenaze töreninde bulundu. Nihayet Sultan'ın muhteşem alayını Edirne'de çıkışında ¹¹⁴ (6 Ekim 1682);

bu arada Sultan'ın otağının dört bölüme ayrıldığını gördü. Bunlardan birincisine (Adalet Köşkü) ¹¹⁵ deniliyordu.

Sultan, Adalet Köşkü'nden askerî geçit resimlerini ve idamları seyrediyordu. Köşkü çiçek resimleriyle süslü başlıkları bulunan altın yıldızlı sütunlar tutuyordu. On iki basamakla çıkılan bu köşk, imparator otağının birbirine bağlı öteki üç bölümünden tamamıyla müstakildi. Bu üç diğer daireden ilki kubbe şeklinde sekiz sütunun meydana getirdiği divan salonu idi. Bu sütunlar kadife kaplıydı ve etraflarından altın ve gümüş saçaklar sarkan çiçek vazolarıyla süslenmişti; her tarafta Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış yazılar parlıyordu. Ortada zengin acem halıları örtülü bir kerevet görülüyor ve bunun üzerinde, küçük sütunları ve ipek yastıklanıyla taht yükseliyordu. Nihayet bomba şeklindeki yatak odası içten çiçekle Şam kumaş ve dışarıdan kırmızı kadife kaplanmıştı. Yatak samur kürklerden yapılmıştı ve üst kısmı altın pike kubbeliydi ¹¹⁶. örtü ve yatak muhteşem bir şekilde nakışlı mavi kadifelerle kaplıydı. Yerde deve yününden halı örtülüydü. Bu odanın önünde silahdâr ¹¹⁷ bekliyordu. Bu üç daire ve Adalet Köşkü, eski bir kale duvarına benzeyen ve girintileri mazgalların ¹¹⁸ başarılı bir taklidi olan bir bölme ile kapanmıştı. Çeyrek mil uzunluğunda bir ak .ıda maiyyet hizmetkârlarının, mutbak ve ahırlarda çalışanların kaldıkları otuz çadır yükseliyordu.

¹¹³ Bu anlaşmazlıkla alakalı bilgiler Viyana arşivlerinde bulunmaktadır.

¹¹⁴ Benaglia, S. 85, bu çıkışın tarihi 8; Benetti, II, S. 10, çıkış tarihi 6, ve S. 10, çıkış tarihi 6, s. 25, çıkış tarihi 10 Ekim. Osmanlı tarihleri bu tarihi kaydetmiyorlar.

¹¹⁵ Adalet Koeschki, italyan âdetine uyarak Türk isimlerini bozan Be-netti'nin yazdığı gibi Adil Chioschi değil.

¹¹⁶ Benetti de bu tarifi vermektedir. IV, S. 20

¹¹⁷ Benetti, S. 21.

¹¹⁸ BenagUa ve Benetti tasvirlerine bu Adalet Köşkü'yle başlıyorlar.

Gün doğarken ordugâh kumandanı Paşa, iki cepheden yürüyen sekiz bin Yeniçeri önünde iki tuğla yürüyüşü başlattı. Bu askeri birliğin subayları (sakalar) atlıydı ve her bölüğün ardından yüzbaşı (çorbacı) geliyor ve onun yaklaştığı bir zincir veya gümüş kaşıkla-rm şakırtısı ile haber veriliyordu. Atlı albaylar gözalıcı zırhlar giyiyorlar ve sarıklarında balıkçıl kuşu tüyünden ay biçiminde bir sorguç bulunuyordu. Bir yay ve sadakla ¹¹⁹ silahlanmışlardı; her birinin ardında kâhyası ¹²⁰ ve tüfek taşıyıcısı, bir seferde çok lüzumlu iki yaveri vardı; hemen ardından iki tuğ ve üç ipek bayrakla Yeniçeri ağası geliyordu; Ağa'yı omuzlarına leopar postu atılmış elli gönüllü takib ediyor, bunları yaşları yirmi, yirmi dört arası zırh gömlekle ve başlarında parlak miğferler bulunan, kırmızı ipek elbiseli omuzlarında zengin işlemeli sadaklar taşıyan, ellerinde bam-bo mızraklar bulunan maiyyet hizmetkârı takib ediyor; bir diğer elli maiyyet hizmetkârı tüfeklerle silahlanmıştı. Dört sancakdâr beyaz, yeşil, kırmızı ve sarı bayrakları taşıyorlardı. Muzikacılar arasında, altı fülütçü, altı davulcu, dört çalparacı dikkati çekiyordu; sayılan otuzdan fazlaydı ve hepsi de at üzerinde yol alıyorlardı. Peşlerinden tersane erleri, Kapdan Paşa kürekçileri ve yirmi dört saka ve bunların peşlerinden herbiri otuz topu beraberlerinde götüren, dört birliğe ayrılmış bin topçu geliyordu. Bunları 50 kollukçusu (yaver), iki kırmızı, bir yeşil üç bayrağı ile Topçu-başı (topçu general), Kaymakam İbrahim Paşa'nın ağaları ve mızraklar, oklar, sadaklar ve miğferlerle silahlanmış maiyyet hizmetkârları, herbiri-ne yirmi yaya mızraklı ¹²¹ yük atlarıyla birlikte sekiz zırhlı süvarinin refakat ettiği kırk müteferrika veya tımar sahibi ¹²² başlarında tören sarıkları ¹²³ bulunan, beyaz kaftanlar giyinmiş, her birini mızraklı, oklu, kalkardı, yan tarafları zengin zırhlardan görünmeyen atlara binmiş maiyyet hizmetkârlarının takibettiği kırk mabeyinci geliyordu. Bunlardan sonra gözde vezirin maiyyeti olarak samur kürkler giyinmiş, muhteşem haşâlı atlar üzerinde, gümüş üzengilere basan ve ellerinde aynı maddeden kantarmalar bulunan kırk ağa görölüyordu; bunları yük atları ve zengin donatım otuz maiyyet hizmetkârı takib ediyor, gözde vezirin kâhyası mavi ve kırmızı gönderlerin ucunda taşman iki tuğ, kalkanı eğere iştirilmiş, kılıç ve silahları yan taraflarında asılı, hepsinin koşum takımı birbirinden zengin ve seyislerin

¹¹⁹ Terkescn, bu kelimedden İtalyanca Turcasso kelimesi çıkarılıyor.

¹²⁰ Mataradji; Beneditti'ye göre, Matarazi ve Toufendji. Benetti'nin iddia ettiği gibi Turferzi değil.

¹²¹ Pichieri.

¹²² Moutterferacha, cioe lanze spezzate, S. 17.

¹²³ Benetti'deki gibi Mouzelvire değil, Moudjewese.

¹²⁴ yedeğinde yedi atla ilerliyordu.

Bunların hemen peşinden Reisül-küttablık azalarının, Devlet Şûrası iki kâtibinin ¹²⁵ hazîne kâtibinin ¹²⁶, yirmi beş kişilik bîr musiki takımıyla geçtikleri görülüyordu. Daha sonra geçenler, başlarına kırmızı başlıklar giymiş ve omuzlarına çeşitli kuşların kanatlarını takmış, garib görünüşleri olan deliler yahut gönüllülerdi: Bunlar samur kürkleri ve uçlarına yeşil, beyaz, san ipek püsküller takılmış gönderler taşıyor, gönüllü ¹²⁷, yâni cesur denilen ötekiler ise karmen kırmızısı elbiseler giymişlerdi ve evvelkilerden farkları başlıklarının yeşil olmasıydı. Onlardan sonra yine Macarların giydiklerine benzeyen kalpakları olan deliler geliyordu. Yalnız bunlar çok uzun samur kürkleri giymişlerdi. Bunların hemen peşinden Vezir-i âzam'ın görülenlerin en kalabalığı, en parlağı olan maiyye-ti geçmeye başlıyordu. Bunların arasında tüfek, kılıç ve kalkanla donatılmış yetmiş atlı sekban, yirmi dört maiyyet hizmetkârı, iki yüz konaçsı subayı, unvanları eski tran krallarının sarayında bulunan Orozanges'larınkine ¹²⁸ eşit iki yüz yüksek rütbeli ağa, her birine bambo mızraklar taşıyan otuz maiyyet hizmetkârının refakat ettiği Vezir-i âzam'ın kırk ağası Vezir-i âzam'ın limon renkli elbiseli, sırma işlemeli benzer savakları olan, bindikleri atların üzengileri ve kantarmaları gümüşten kırk beş maiyyet hizmetkârı; her biri ayrı renk üniforma ile seçilen ve yüz yirmi beş seyisin takib ettiği, altı birlik arasına dağıtılmış iki yüz başka maiyyet hizmetkârı, birincisini takibeden elli maiyyet hizmetkârı, Kara Mustafa Paşa'nın sırma işlemeli savaklar giymiş ve üç sancak taşıyan elli hazîne ağası; silahlı altı üniformalı uşak ve on iki çavuşla çevrelenmiş olarak Kâhya (îçişleri Nâzın); nihayet Vezir-i âzam'ın musiki takımı dikkati çekenlerdi.

Bu sonuncuları Sultan'ın gözetim yüzbaşısı ile yer tanzimcisi, yetmiş mukataa mülâzimi, uzun sanklan ve gümüşlü bastonlariyle yetmiş yedi çavuş ve yirmi iki konakçı subayı hukuk danışmanlarının, molla ve müderrislerin önünde ilerliyorlardı; bu sonuncuları dört av ustası ve şahin, akbaba, atmaca ve çaylak ¹²⁹ avcı-başısı takibediyordu; bunlardan sonra alemdar, sancak emîri alkışlan ay- yuka çıkan Halvetiyye, Celvetiyye,

¹²⁴ Serradj, Benetti'ye göre, S. 20, Seraz.

¹²⁵ Tezkeredji (tezkireci). - 6 Reis-efendi. - Hazine Katibi.

¹²⁶ Mehter. Benetti'ye göre, Mecteri.

¹²⁷ Benetti'ye göre, Miongnouli.

¹²⁸ Farsça kelime, Erzen. Herod., VIII, 85. Türkçe bunlara Emikdar (emekdar) deniyor. Benetti bunlar için Yagiburia Agaleri (Agaleri) demektedir.

¹²⁹ Şahinci. Benetti'ye göre, Şshinzi: Çakarci; Benetti'ye «öre, Zashaiffi. Osmanlı imparatorluğu, Teşkilât Kanununa bakınız, n, &, 31.

Mevlevî ve Kufâhî dervişleri ortasında Hz. Peygamber'in yeşil büyük bayrağım taşıyordu. Bun-lann ardından asiller ¹³⁰ tarafından seçilmiş reislerinin rehber-liginde, yeşil sanklariyle Peygamber soyundan elli emîr, elbiseleri

deve yününden on iki şeyh, vaiz, yüz elli çavuş ilerliyor, makamca en yüksek, muazzam burma sanklan ile dikkati çeken İstanbul kadısı, Avrupa ve Asya büyük kadısı ¹³¹ yürüyordu; sonra sağda ve solda kırk maiyyet adamlarının korumasında olarak gözde vezir, kaymakam - vezir geliyordu; iki vezirin başlarında etraflarında gümüş bir denizdeki altın nehir gibi yilankavi biçimde dolanan geniş bir şeridin dolandığı muazzam sanklar (kallavi) vardı ve yanlarında kâhyalan, silah taşıyıcıları bulunuyordu. Samur astarlı erguvan rengi bir kürk giymiş olan Vezir-i âzam bunların hemen peşinden, gözalıcı halleri bulunan bir at üzerinde, zırhı parıltılar saçarak ilerliyordu; atının üzengileri ve kantarmaları altın yaldızlı gümüşlendi; kırmızı kadife elbiseler giymiş, bellerinde altın bağa kemerler bulunan yirmi beş yaya hizmetkâr kendisini takib ediyordu.

Oda-başı (odalar başkanı), Muhzır Ağa Yeniçeriler albayı ve Vezir-i âzam'ın şahsî muhafızları yüzbaşısı, ardında, az bir mesafeden kendisini izlemekteydi; Vezir-i âzam'ın solunda beyaz kürkler içinde ve muazzam sangı bulunan Müftü görülüyordu; onun ardından Yeniçerilerin generalleri geliyordu ve bunlardan biri aynı zamanda Sultan'ın köpeklerinin muhafızı idi ¹³² ve bu hayvanlara ait kenarları sırma işlemeli otuz üç örtü, peşinden gelen hizmetkârlar tarafından taşınmaktaydı. Dört atlı, terkilerine av için yetiştirilmiş dört kedi (leopard) almışlardı. Onlan muhafız birliğinden başlannda altın ve gümüş yaldızlı tüyleri bulunan, belleri değerli şallarla sıkılmış, alt kısmı ancak dize kadar gelebilen altın yaldızlı ceketler ve bağlı botlar giymiş altmış mızraklı süvari, ikişer sıralı düzen içinde takib ediyordu; bunlann hemen ardından ikişer sıralı düzende muhafız birliğinden dört yüz okçu geliyordu. Bunlann da başlannda Yeniçeri albaylanmki gibi ay şeklinde bir tüy çıkıntısı bulunan başlıklar vardı; tören kavuklan gîynaiş saray seyisleri altın yaldızlı haşilerle, aynı şekilde altın yaldızlı ve fazladan, zümrüd, firuze, yakut ve incilerle süslü eğerler, kalkanlar ve silahlarla örtülü

¹³⁰ Nakib'ül-eşraf.

¹³¹ Hammer, «Asya ve Avrupa büyük kadısı* derken herhalde Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinden söz etmek istiyor. Fakat bunlann bir değil iki ayrı şahıs olması gerek (Ç.N.).

¹³² Tournadfi (Turnacı). Benetti'ye göre, Tournas! (Turnas!): Samsoundji; Benettfye göre, Saznorz!; nihayet bu yazar Sagarci (Sagarci) yi Lu-gozzl yapmaktadır.

dört atı getiriyorlardı; bunların özengi ve kantar-maları bütün koşum takımı gibi altın yaldızlıydı; iki takdis edilmiş deveden biri Kur'an, diğeri Kabe örtüsünün parçasını taşıyordu.

Nihayet beyaz Şam kumaşından ve göğsünden on iki elmas iğneyle tutturulmuş ve arka tarafı eteğine kadar siyah samurla dağlendirilmiş paltosuyla Sultan göründü; küçük mesafelerle yüzünün üstünde ileriye doğru fazla inen sarığının üzerinde elmaslarla değerlendirilmiş üç sorguç yükseliyordu; bir tarafından Haseki ağa (Bostancı-başından sonra gelen) ve diğer tarafından solak-başı elbisesinin kenarlarından tutuyorlardı; muhafız birliğinden elli mızraklı ve elli okçu etrafında öylesine sıralanmışlardı ki güneşin ışınlarını yansıtan o miğferler ve dalgalanan tüyler ortasında kendisini çevrelemişe benzeyen ışık hâlesi içinde yüzü bazen görünüyor, bazen kayboluyordu. Sultan'dan hemen sonra yeşil veya vaşak derisi bir palto giymiş olan ve o sırada on sekiz yaşında bulunan veliahd şehzade ilerliyordu ve sadece iki yaya hizmetçi peşinden gelmekteydi; bu geçişteki tevâzû Sultan tarafından gelebilecek kıskançlığı önlemek içindi; şehzadeyi, görevlerini belirten işaretleri bulunan elbiseler giymiş kırk iç oda hizmetkârı takibediyordu. Silahdâr, tül-benddâr¹³³ ve çuhadar, Sultan'ın kılıcını, sarığını ve paltosunu taşıyorlardı; bunların arkasından diğer üç odanın hizmetkârları, baş idarecileriyle birlikte ak-ağalar ve saray baltacıları geliyorlardı. Geçiş, altışar at koşulmuş altı araba, bir büyük tören arabası, öküzlerin çektiği on dört başka araba; nihayet Macar ve Alman mızraklı süvarilerini andıran (Uhlan) bambu mızraklı ve rüzgarda dalgalanan tabur filamalan ile donatılmış bin beş yüz Sipahi ve silahdâr ile son buldu.

Avusturya elçisi ile murahhası, Sultan'ı ve Vezir-i âzam'ı, Reis Efendi ve Çavuş-başısı ile yıl sonunda evvelkiler kadar neticesiz bir üçüncü toplantı yaptıkları Edirne'ye kadar takibettiler (Aralık sonu 1682). Yeni yılın başlangıcında tuğlar Edirne'de saray kapısına dikildi ve Macaristan'a karşı sefer açıldığı bildirildi (2 Ocak 1683).

Sultan bu ay içinde Çatalca ve Yapağcı'da İstanbul'dan hareketinden öncekine benzeyen büyük bir av partisi düzenledi; bu münâsebetle dört bir taraftan alelade av hayvanları misâli otuz bin kişi getirildi ve bunlara araziye tarayarak avlanacak hayvanları ortaya çıkarmak görevi verildi; bunların

¹³³ Benetti Dülbend kelimesini Jülbend şeklinde vazıyor. Rikabdâr (özen-gi muhafızı) ise Benetti de Reschiptar (reşıptar) oluyor. Anaschtana-gasi Anectarağasi (anahtarlar muhafızı), İbrikağasi oluyor. Benetti'yi tenkit eden ve üstelik Osmanlı İmparatorluğu teşkilat kanununu bilen Hammer'in de Almanca harflerle de yazsa, saray görevlerini yapanların unvanlarını hatAsız verdiği söylenemez (Ç.N.).

geçimlerine yardımcı olmak üzere Gelibolu ile Filibe arasındaki kazalara yüz elli bin ekü vergi kesildi. Bu avda ancak bir domuz yavrusu, yedi karaca, otuz tavşan vurulabildi; fakat av, yorgunluktan bitâb düşen çok büyük sayıda avcının hayatına mal oldu. Bu av Öylesine öldürücü oldu ki, Belgrad reayası bu yolda mükellefiyete tâbi tutuldu. Ölenlerin ce-sedlerini gören Sultan maiyyetindekilere şöyle dedi: «Şüphesiz bunlar gıyabımda benim aleyhimde bulunacaklardı, bunun cezasını önceden gördüler.»

Ocak ayının ortasında Sultan'm otağları şehirden yarım fersah mesafedeki Çukurçaym denilen yerde kuruldu (15 Ocak 1683). Bu otağlar yepyeniydi ve evvelce tasvir ettiklerimizden daha muhteşemdi ve yüz bin eküden fazla değerleri vardı. Fakat bilhassa savaş hazırlıklarındaki lüks, Osmanlı İmparatorluğunca o zamana kadar görülenleri gölgede bıraktı. Bunda Vezir-i âzam'ın ¹³⁴ kibir ve gururu kadar, Sultan'ın bu sefere kadar görülmemiş ölçüde büyük ve debdebeli bir haremle katılmış olmasının da dahli vardı. Hattâ askerler mırıldanarak kadınlar ordusunun erkeklerinki ¹³⁵ kadar kalabalık olduğunu; IV. Murad'ın seferlerine bir tek kadın ve iki uşakla çıktığını, şimdi ise harem arabalarının sayısının yüz olduğunu söylüyorlardı. Haseki Sultan'ın arabası gümüş kaplıydı ve tekerlekleri aynı mâdenle süslenmişti. Arabalardan her birine koşulan atların hâşâ ve koşumlarının astarı kadifedendi ¹³⁶. Vezir-i âzam'ın arabaları ve atları daha az lüks değildi ve Dârâ ile Key-husrev gibi İran krallarının savaşa soktukları araba ve atların ihtişamını hatırlatıyorlardı. Hemen ardından birbiri peşi sıra İstanbul loncaları ¹³⁷, meslek grupları ve işçiler Edirne'de boy gösterdiler. Bunlar hiçbir şeyin eksik olmaması için ordunun beraberinde bulunmak üzere ¹³⁸ Edirne'ye gitmek emrini almışlardı. Maskaralar ve hokkabazlar, bu gidişte yürüyüşe neş'e katıyorlardı. Ertesi gün on bin Yeniçeri geçit resmi yaptı, sonra Sultan otağa girmek üzere saraydan çıktı (18 Mart 1683). O anda öyle şiddetli bir fırtına koptu ki, IV. Mehmed'in sarığı düşecekti, yahut gerçekten düştü, bu da iyiye yorulmadı.

Avusturya İmparatoru Le"opold ve Polonya Kralı ile savunma ve saldırı ittifakı yapıldığı tarihe rastlayan 31 Mart günü Yeniçeriler karargâhı kaldırıldı ve ertesi gün Sultan Edirne'den ayrıldı. Avusturya murahhası

¹³⁴ Relation, Caprara, imparatorluk Kütüphanesi, f. 112.

¹³⁵ Caprara, Relation, f. 97.

¹³⁶ Caprara, Relation, f. 95.

¹³⁷ Caprara, Relation, f. 97 ve Benaglia, Journal de Voyage, s. 102.

¹³⁸ Caprara, Relation, f. 97.

Caprara Yeniçerilerin muhafazası altındaki maiyetiyle birlikte" orduyu takib etti; zaten ona karşı şerefli muameleyi sürdürmekten geri kalmadılar.

Karargâh kumandanının ellerine bırakılan tuğ ordunun Önünde gidiyordu. Geçilen köy ve kasabalardan ordunun ihtiyacı olan un, saman, arpa ve çadırları tutturmak için kazık alınıyordu. Muhafızlar buralarda oturanların Sultan'ın geçişinden Önce kaçmalarına mani oluyorlardı. Fakat Sultan'ın geçmesinden hemen sonra, IV. Mehmed'in ordusunda bulunan Asyalı birliklerin verecekleri eziyetten kurtulmak için evlerim yakmak ve dağlara çekilmekte serbest kalıyorlardı. Ordunun Önünde bir koyun sürüsü yürüyor, sürünün belirli bir bölümü, ertesi sabah birliklere dağıtılmak üzere her akşam kesiliyordu. Ordunun geçiş yolu mesafeden mesafeye yüksek arazide küçük hedeflerle işaret edilmişti; bunlardan karşılıklı iki hedef Sultan'ın geçişini, sadece bir teki ise Vezir-i âzam'm geçişini işaretliyordu. Her alayın ağırlığını taşıyan beygirlerin Önünde bir çingirak ve çan sesi kazanları ve kepçeleri taşıyan beygirin yaklaştığını haber veriyordu. Köylerde ve kasabalarda musiki sesleri duyuluyordu; Yeniçeri şâirleri (her alayda bu gezginci şarkıcılardan belirli bir sayıda bulunuyordu), alaycı ve açık saçık güfteler okuyorlardı; bunlar okurken, mahsul hırsızları çadır bezleri üzerinde havaya fırlatılıp düşürülerek altı okka edilme cezasına çarptırılıyorlardı. Her gece ezan sesleri herkesi Pâdişâhın mutluluğu için Allah'a yalvarışlar, hu ve Allah çağınışlarıyla sona eren namaza çağırıyordu.

Filibe'de ordu, otuz kişilik maiyyet ve yirmi araba ile Kaschau'-dan gelen Toekoeli'nin murahhasları Macar Etien Sırmay ve Alman yüzbaşı Pierre FeirUe ¹³⁹ karşılaştı. Toekoeli Viyana'da Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında barış aracılığı rolü oynadığı sırada Türk ordusunun bu başkent ¹⁴⁰ üzerine yürüyüşünü hızlandırıyor ve murahhasları Vezir-i âzam'a onun tarafından hazırlanmış bir savaş plânı sunuyorlardı. Yeniçeri ağasının Belgrad'a gelişinden üç gün sonra Sultan on iki bin Yeniçeri ve dört bin Sipahinin başında bu şehre girdi; Vezir-i âzam'ın sağında ve solunda iki oğlu at üzerinde ilerliyordu; arkasından bin beş yüz yaya Boşnaktan oluşan muhafız birliği geliyordu; bunlar Arnavut kılıçları, uzun başlıkları, kırmızı pantolon ve beyaz yün çorapları ve aynı renkdeki bol kolla-riyle dikkati çekiyorlardı.

¹³⁹ Benaglia'ya göre, bu murahhasın adı Feyl'di; Bununla beraber Khu-nitz'in Rapor'unda murahhasların adları Sermai, Ubizpal ve Frei Pe-ter olarak okunmaktadır.

¹⁴⁰ Toekeli che offeriva la mediazione del la pace a Vienna non faceva altro che servire acclo che si esca presto in campagna, accio si at-tachi Vienna. St. R.

Kara Mustafa Paşa Serasker

Toekoeli'nin ve Ragusa Cumhuriyeti'nin murahhasları Belgrad'-da huzura kabul müsaadesi elde ettiler; Ragusa murahhasları son üç yılın vergi tutan olan on iki bin duka altını getirmişlerdi. Avusturya İmparatoru ile Polonya Kralı arasında 31 Martta bir savunma ve saldırı anlaşması imzalandığı bu sırada haber alındı. Ertesi gün IV. Mehmed benzeri görülmemiş derecede muhteşem bir törenle Hz. Peygamberin kartal nişanlı kadim yeşil sancağını, kendisine Başkumandanlık¹⁴¹ da tevcih ederek Serasker'e teslim etti. Sancağın Serasker'in ellerine teslim edilmesiyle Sultan'ın elinde olmasının farksızlığını belirten zabtın, tutulmasından sonra, törenin sonunda Vezir-i âzam'a Seraskerin sahip bulunduğu iktidarın sınırsızlığının alâmetleri olan bir kılıç, bir at, bir kürk ve balıkçıl kuşu tüyünden bir sorguç verildi. Hareketinden önce, Sultan ve veliahd şehzade artık Serdâr-ı Ekrem unvanını da almış bulunan Vezir-i âzam'ı bir ziyaretle şereflendirdiler.

Toekoeli Essek'de

Birliklere ücretlerinin verilmesi gereği ve Toekoeli'ye bahşedilen muhteşem kabul resmi, Essek'de on iki gün kalmayı zorunlu kıldı. Toekoeli bir yandan Avusturya İmparatorluğu komiserleriyle müzâkerelerde bulunurken, diğer taraftan yukarı Macaristan'da tahkim edilmiş bölgeleri mahsur durumda tutuyor ve birkaç jesiri serbest bırakırken, Türkleri Tschakaourne ve Schitt¹⁴² adalarına saldırımları için tahrik ediyordu (7 Haziran 1683). Avusturya murahhası, kendisini geri çağıran İmparatorluk Savaş Konseyi Başkanı Bade prensinin Vezir-i âzam'dan bir cevap almak üzere huzura kabul müsaadesi koparmayı başardı. Reis Efendi cevabı Vezir-i âzam'ın ellerinden aldı ve elçilik kâtibi Benaglia'nın ellerine teslim etti. Murahhasa çağırıldığına göre gidebileceği ve uygun gördüğü takdirde bütün görmüş olduklarını bir raporla bildirebileceği uygun bir lisânla anlatıldı.

Üç gün sonra Toekoeli'yi tatmin etmek maksadiyle, Kruczesler kralı sıfatiyle Çavuş-başı, Sipahiler ağası ve Bâbı Âli tercümanı tarafından

¹⁴¹ Hammer Başkumandanlık tevcihinden söz ediyor. Tabii, bu, Serdar-ı Ekremlik verilmesi demektir (Ç.N.).

¹⁴² Şubat'ta. Macaristan Karışıklıkları Tarihi'nde bunlardan birincisine Serin adası (Zrinyi adası), ikincisine Schultz (Sultz) adası denilmektedir, s. 415.

tazimatta bulunuldu. Toekoeli, borazanların, çalpara ve fülüt sesleriyle yüz yirmi kişilik gönüllü muhafızları, mavi bayrağında altın bir kılıçla silahlı bir kolu temsil eden yüz elli Macar atlısı; bunların hemen peşinden dört trompet, dört yük atı geliyor, bunların arkasından Toekoeli'nin armaları bulunan kırmızı bayrağını taşıyorlardı; çok küçük iki Macann arasında, aralarında Kont Homonay da olmak üzere elli Macar asili ilerliyordu; bir bayrak Türklerle karışık ve onlarla kardeş olmuş bir Macar asilleri topluluğunun Önünde yol almaktaydı; sonra en gözalıcı elbiselerini giymiş bir halde, kaplan postlarıyla örtülmüş yaya altı oda hizmetkârı tarafından çevrelenmiş olarak Toekoeli geliyordu; kendisinin üzerinde bir vaşak kürk bulunuyordu ve bu vaşak kürkün etrafı sırma dantel çevreliyordu; şapkası büyük bir balıkçıl kuşu tüyünden sorguçla süslenmişti; arkasından tören arabasını getiriyorlardı; portakal rengi astan olan kırmızı ipekli elbiseler giymiş altı piyade eri arabanın kapısı önünde duruyordu; bu arabayı aynı biçimde bir diğer araba izliyordu; sonra, yeşil renkli ve temsil ettiği millet gibi parçalanmış Macar bayrağı geliyordu; hemen peşinden gümüş düğmelerle süslü mavi üniformalı bir Macar piyade birliğinin geçtiği görülüyordu; şapkaları bir tüy kümesiye yükselmişti; kılıç ve mızrakla donatılmışlardı; nihayet dört yüz süvariyle alay sona eriyordu.

Kara Mustafa Paşa tarafından yukarı Macaristan'ın hükümdarı olarak yerleştirilmiş olan Kruczes'lerin kralı, mevkiine uygun, şerefli bir şekilde karşılandı ve kendisine samur bir kürk palto giydirildi, bu palto zengin kumaşlarla süslenmişti; maiyyetindekilere yetmiş kaftan dağıtıldı (10 Haziran 1683). Kara Mustafa Paşa, bu vesileyle Kanunî Sultan Süleyman'ın Mohacs (Mohaç) şehrinde ve Vezir-i âzam Mehmed Paşa'nın Rakos sahrasında Bocskai'ye, her ikisi de Türkler tarafından taç giydirilmiş hükümdarlara gösterdikleri muameleyi kabul resminde taklid etmeye çalıştı. Benzerliği tamamlamak için Toekoeli, Zapolya'nın Sultan Süleyman'a ettiği hizmetin aynını Kara Mustafa Paşa'ya gösterdi ve Avusturya'nın başkenti Viyana üzerine yıkıcı yürüyüşünde rehberlik görevini üstlendi.

Tatar Hanı Stuhveissenbourg'da

Ertesi gün Niğbolu Valisi Hüseyin Paşa da Essek'e geldi; Erlau Valiliğine atanarak Kuru Bey gibi Buczin¹⁴³ üzerine yürümek emrini aldı. Diyarbakır

¹⁴³ Puschin. Raşit, I, f. 90.

Valisi Kara Mehmed Paşa öncü ¹⁴⁴ kumandanlığına atandı, ardıcı kumandanlığı Şam Valisi Soluk Hüseyin Paşa'ya verildi. Kara Mehmed Paşa, Sivas Beğlerbeyi Halil Paşa ile birlikte, emirlerinde bulunan üç bin Yeniçeri ve beş yüz Cebeciyle ele geçirmeyi başardığı Wezsprim şehrine hücum etmek emrini aldı. Stuhlweissenbourg halkı, başlarında ulemâları ile gelip Vezir-i âzam'a Wezsprim'i işgal etmektense yıkılmasının daha iyi olacağını arzettiler. Fakat buna aldırış edilmedi ve bu yere dört yüz kişilik bir garnizon bırakıldı. Zrinyi ve Bathiany'nin itaatini arzetmek üzere gelen murahaslar ayrıcalıklı bir şekilde kabul edildiler. Kırım Hanı Murad Giray iki oğluyla gelip Stuhlweissenbourg'-da orduya iltihak etti. Rumeli ve Anadolu Beğlerbeyleri Hasan ve Ahmed Paşalarla Osman Paşa'nın oğlu kendisini karşılayıp Vezir-i âzam'ın otağına getirdiler, Vezir-i âzam Hana bir kılıç, bir ok kılıfı, biri kürklü, öteki kürksüz sırmayla dokunmuş iki şeref hil'ati ihsan etti; oğullarına da samur kürk giydirildi; diğer mirzalara da kaftanlar ihsan edildi.

Toplanan ve Kırım Hanının da katıldığı bir savaş meclisinin peşinden, Vezir-i âzam, orduya Viyana üzerine yürümek kararını bildirdi ¹⁴⁵. Büyük bir yangından büyük ölçüde zarar gören Gran'a şehrin yeniden yapılmasına nezâret etmek üzere komiserler gönderildi. Birkaç gün sonra, Ofen Valisi büyük bilgi, hikmet sahibi Koca İbrahim Paşa bütün tımarlı askerleriyle birlikte orduya geldi, öncü kumandanı Kara Mehmed Paşa Raab'a kaçmakta olan Saint Marton manastırında oturanları öldürttü (28 Haziran 1683 - 3 Receb 1094). Başlarını Serdâr'a gönderdi ve ondan manastırı havaya uçurmak izni istedi. Raab surları önüne gelince, Osmanlı ordusu Avusturyalı generallerle savaşa tutuştu. Hristiyanlar Raab ve Rabnitz nehirleri arasında uzanan ovada karargâh kurmuşlardı ve iki nehrin birleştiği noktada Raab kalesi yapılmıştır. Diyarbakır, Haleb, Adana ve Sivas Beğlerbeyleriyle Sultan Nureddin'in başında bulunduğu sekiz bin Tatar da dahil olmak üzere yirmi bin askerle Mo-riczhida palangasını ele geçirdiler. Burası Osmanlı

¹⁴⁴ Tscharkadji (Çarhacı olacak Ç.N.). Aynı eser

¹⁴⁵ Hammer savaş meclisinde görüşülenleri Viyana muhasarasının başarısızlığı sebeplerinin iyice anlaşılması için aşağı yukarı tamamen vermemektedir. Oysa Osmanlı müverrihleri bu konuda bilgi vermektedirler. Bunların bir özeti olan İsmail Hami Danişmend'in «Osmanlı Tarihi Kronolojisi»ndeki bilgiyi buraya aktarmamız yerinde olacaktır: «27 Haziran 1683 - 2 Receb 1094 Cumartesi Stuhlweissenbourg-Istoni-i Belgrad harb meclisinde Viyana muhasarasına karar verilmesi. Mecliste Serdar-ı Ekremle Reis-ül Küttab Telhisi-zade Mustafa Efendi doğrudan doğruya Viyana üzerine yürümek fikrini müdafaa ettikleri halde Kırım Hanı Murad Giray'la Budin Beylerbeyi Arnavut Koca İbrahim Paşa bu sene Raab- Yanık ve Komorn - Komran kalelerinin fethiyle İktifa edilip Tatar ordusunun Avusturya'yı tahriş ederek kuvvetten düşürmesi ve ertesi sene de Viyana üzerine gidilmesi fikrinde bulunmuşlarsa da, muhtelif mülâhazalara istinad eden Serdarın ısrarı üzerine nihayet onun fikrinin kabulüyle neticelenmiş ve hatta İbrahim Paşa inatçılığından dolayı takdir edilmiştir.» İleride bu konuda daha fazla bilgi verilecektir (Ç.N.).

karargâhının üç fersah üst tarafında bulunuyordu. Osmanlılar düşman karargâhının gerisine sarkıp bir baskın hareketinde bulunmaya çalıştılar; fakat nehrin hiçbir yeri geçit vermediğinden Buğdan voyvodası Raab suyu üzerinde mümkün olduğu kadar sür*atle bir köprü kurmak emri aldı. Köprü gece boyunca tamamlandı; gün ışıırken ordunun bir bölümü nehri geçti ve Tatarlar yolları üzerindeki her şeyi tahrib ederek Raab ile Rabnitz arasında yayıldılar, Hristiyan ordusu bu şiddetli saldırı karşısında tutunamadı; piyadesi Raab üzerine ric'at etti, süvarisi köprüyü yakarak Rabnitz'i aştı; fakat Tatarlar nehri yüzerek geçip kaçanları Altounbardak ¹⁴⁶ şatosuna kadar takip ettiler.

Kendisine teslim olması ihtar edilen Raab kalesi kumandanı Osmanlılara akıllıca cevap verdi. Onlara kalenin savunulmadan tesliminin imkânsız olduğunu bildirdi; Vezir-i âzam'ın Raab önünde zaman kaybetmemesini, Viyana üzerine yürüyüşüne devam etmenin en doğru hareket olacağını imâ etti, ayrıca Viyana bir kere ele geçirildi mi bu kalenin de tek kurşun atmaksız teslim olacağını sözlerine ekledi. Bu mesajı getiren görevli görüldüğü zaman, harp meclisi karşı yakaya geçilip Viyana üzerine yürümek kararını vermişti. Yalnız Budin Beğlerbeyi Koca İbrahim Paşa aksi kanaati savundu ve görüşünü desteklemek için bir halının üzerine bir kese altın koyan ve haliya dokunmadan onu alacak kimsenin keseye sahib olacağı bildiren bir kralın misâlini verdi. Kralın yaverlerinden biri halıyı kaldırarak keseyi yan tarafa yuvarladı ve böylece kesenin içindeki altınları kazandı. Koca İbrahim Paşa: «İşte böyle, diye devam etti, Raab'dan başlayarak yolumuzun üzerindeki bütün düşman yerleri itaat altına almamız gerekir, Viyana bu sonbahar değilse, önümüzdeki baharda kendiliğinden düşecektir ¹⁴⁷.» Bu karşı çıkışa hiddetlenen Vezir-i âzam sert konuşarak ona: «Seksenlik ihtiyar, dedi, senin dimağın düşünce kabiliyetini kaybetmiş.» Suriye Valisi Hüseyin Paşa: «Haşmetlû efendimiz, diyerek Vezir-i âzam'ın sözünü kesti, size yerinde tavsiyeleriyle yardım eden Paşa babanızın sözlerini dinleyiniz.» Kara Mustafa Paşa: «O benimle gelmeyecektir, diye

¹⁴⁶ Altounbardak, altın kap, şüphesiz bu kelime Boldogh Assony'nin bozulmuş şeklidir.

¹⁴⁷ Hammer, daha önce bir dipnotta da belirttiğimiz gibi, savaş meclislerinin yerini de itirazcıları da birbirine karıştırmaktadır. tstoni-î Bel-grad'da toplanan harp meclisinde evvelce belirttiğimiz gibi, Vezir-i âzam'ın Viyana üzerine gitmek kararına yalnız Koca İbrahim Paşa değil, Kırım Hanı Murad Giray da itiraz etmiş, iki itirazcı yukarıda belirtilen görüşte birleşmişlerdir. Muhasarada görüleceği gibi, fikirleri kabul edilmediği için, ayrıca başka sebeplerle bu iki adam vazifelerini yapmamak suretiyle ihanet etmişlerdir. Bunların ihanetlerinde şahsi öfke ve garazdan başka sebepler de bulunabilir. Veziriazam'ın Viyana üzerine gitmek istemesi Avusturya - Polonya ittifakını haber alması, ayrıca Papalığın Viyana'ya yardıma hazırlandığını Öğrenmiş olmasıyla izah edilebilir (Ç.N.).

cevap verdi; ihtiyar burada kalacak ve mühimmat işleriyle meşgul olacak.» Koca İbrahim Paşa: «Beni burada bırakınız veya götürünüz, emir vermek sizindir, ben kararınıza boyun eğeceğim.»

Bosna Valisi Hızır ve eski defterdar Ahmed Paşalar Raab suyu üzerinde iki köprü kurmakla görevlendirildiler; Vezir-i âzam çalışmalara şahsen nezâret etmek üzere birincisinin önünde bir çadır kurdurdu. Yakındaki Tata ve Papa şatolarından birincisi mukavemet göstermeden, ikincisi ise biri Şam, diğeri Erlau Valisi olan Hüseyin ve Ali Paşaların muhasara hareketlerinden sonra teslim oldular. Csenad beyi, bu şatoların ilkinde dört yüz Temeşvar piyâde-siyle muhafız olarak bırakıldı; ikincisinde ise beş yüz atlı kaldı. Yirmi bin Tatar askeriyle Pestfe gönderilen Nureddin antik Carnuntum üzerinde, Petronel dolaylarında, Viyana'ya çekilen imparatorluk ordusunun öncü kuvvetleriyle karşılaştı, firara mecbur ettiği bu kuvvetlerin ağırlıklarını ele geçirdi. Bu çatışmada genç Louis de Savoie ölüm derecesinde yaralandı. Her iki taraftan cesetler ¹⁴⁸, eskiden Roma İmparatorluğunun Kadeşlerin istilâlarına karşı sınır kalesi olarak kullanılan şehrin meydanını örttü.

General Caprara ile Albay Montecuccoli bu çarpışmanın cereyan ettiği gün Viyana'ya gelip Türklerin sür'atli adımı ilerlediklerini haber verince, İmparator bütün yakınlarıyla birlikte başkenti terketti, akşamın saat ikisinden sekizine kadar, uzun bir arabalar dizisinin Tuna'yı geçip yukarı eyâletlere doğru yol aldığı görüldü ¹⁴⁹.

Aynı akşam Petronel zaferini haber alan Kara Mustafa Paşa, ertesi sabah (8 Temmuz 1683 - 13 Receb 1094) ¹⁵⁰ kıyılarında on dokuz yıl önce general Montecuccoli'nin Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'ya dikkate değer

¹⁴⁸ Avusturya imparatorluğu müverrihi iki ordunun kayıplarından Avusturyalıların elli, Tatarların iki yüz olarak bahsetmektedir. Râşid'in Osmanlı Tarihi'nde ise Avusturya öncüsünü oluşturan beş yüz askerin çoğunluğunun parçalandığı kaydedilmektedir.

¹⁴⁹ Bu olayı bir de Osmanlı tarihlerinden, özellikle bunların hepsini gözden geçiren İsmail Hami Danişmend'in «Osmanlı Tarihi Kronolojisinden takib edelim:

«Düşman ordusu Başkumandanı Duc Charles de Lorraine Türk ordusunun ileri hareketine mani olmak üzere Aşağı Avusturya hududunda ve Leyta nehrinin öte yakasında bulunan Petronell'de mevzi almışsa da, 7 Temmuz - 12 Receb Çarşamba günü sevkedilen bir kuvvete maglûb olup birçok ağırlıklarını bırakarak ric'ate mecbur olmuş ve işte bunun üzerine imparator Birinci Leopold payitahtının müdafaasını Kont Ernst Rüdrieger von Starhemberg'e bırakarak o akşam bütün saray halkıyla Viyana'dan kaçmak cebânetini göstermiş ve hattâ kapıları açık kalan saray yağma edilmiştir: imparator kaçarken halkın:

— Bizi bırakıp nereye gidiyorsun? diye bağırduğundan bahsedilir.» (Ç.N.)

¹⁵⁰ Yâni aşağı yukarı hemen bütün Viyana muhasarasını anlatan tarihçilerin ileri sürdükleri gibi yedinci gün değil.

bir mağlubiyet tattırdığı¹⁵¹ Raab nehrini geçti. Ofen Valisi İbrahim Paşa ve Silistre Valisi Mustafa Paşa birkaç bin Yeniçeri ile köprülerin korunmasına memur edildiler; emirlerine topçular da verildi.

Muhafızları su doldurulmuş hendekler ardında birkaç saat boyunca parlak bir savunmada bulunan Altenbourg,. Adana Valisi Mehmed Faşa tarafından hücumla zaptedildi, muhafızlar kılıçtan geçirildi. Kalenin

¹⁵¹ Hammer 1664 yılı 1 Ağustos Cuma (H. 8 Muharrem 1075) günü cereyan etmiş olan Saint-Gotthard muharebesinden bahsediyor. Bu muharebenin cereyan tarzı ve neticesi teferruâtıyla anlatılınca bu değerli tarihinin çeşitli sebepler yüzünden gerçekleri değiştirmek hevesine kapıldığı anlaşılacaktır:

Serinwar muhasarası sırasında Muhr (Mura) nehrinin karşı yakasına geçirilen bir Türk müfrezesine karşı taarruza geçen Avusturya Başkumandanı Kont de Strozzi öldürüldüğü için, bu sırada düşman ordusunun başında onun yerini alan meşhur feld-mareşal Kont Ray-mond de Montecuccoli bulunmaktadır. O sırada Avrupa'nın en büyük askeri sayılan bu mareşal İtalyan olduğu halde sonradan Avusturya hizmetine girmiştir. Türk ordusu Serinwar'dan Yanık Kale'ye doğru giderken Küçük Komran Egerseg (Egerszeg), Peleşke (Poeloeske). Egervar, Kemendvar ve Koparnak kaleleriyle palangaları genellikle mukavemetsiz teslim alındıktan sonra kamilen tahrib edilmiştir. Kanuni döneminde yakıldığı için «Yanık- denilen Raab kalesi aynı addaki nehrin sol kıyısında bulunduğundan suyun sağ kıyısında bulunan Osmanlı ordusu elverişli bir geçit yerinden karşıya geçmek zorundadır. Mareşal Monuccoli kumandasında Alman, Macar ve Fransızlardan oluşan düşman ordusu da nehrin sol kıyısını takip etmektedir. Türk ordusu sağdan ilerledikçe, Avusturya ordusunun da soldan ilerlediği rivayet edilir. Türk ordusu nihayet 30 Temmuz - 6 Muharrem Çarşamba günü nehrin sağ kıyısındaki Saint-Gotthard köyüne varıp kıyıya muvazi tepelerin sırtlarına çadırlarını kurmuştur. Bu sırada düşman ordusu da karşı kıyıda Moggers köyünün önlerindedir. Garb kaynaklarında Türk ordusunun mevcudu 60 bini muntazam asker olmak üzere 130 bin ve Avusturya ordusu da sadece 30 binden ibaret gösterilirse de bu sayılar taraflar için çok mübalağalıdır. Osmanlı kaynakları düşman ordusunu 50-60 bin olarak kaydeder. Türk ordusunun oraya gelişine rastlayan Çarşamba günü Saint-Gotthard'ın bir saat kadar yukarısında dört atlımın yanyana geçmesine elverişli bir geçit bulunmuştur: Suların derinliği özengi ıslatacak kadar gösterilen bu geçitte Perşembe günü hafif bir «yaya köprüsü» kurulmuş ve o akşam geçirilen bir Yeniçeri müfrezesi karşı yakanın fundalıklarında tutunup metrisler açmışta*; nihayet bu Cuma günü Serdâr-ı Ekrem köprüyü inceledikten sonra Pazar günü bütün orduyu geçirmek üzere karşı yakadaki köprübaşını iki gün tutmak vazifesiyle Bosna Beylerbeyi Boşnak İsmail Paşa kumandasında beş bin asker geçirmiş, bu sırada fazla ağırlığa dayanamayan köprü yıkılmıştır. Bu beş bin kişinin derhal savaşa tutuştuğunu gören Serdâr, piyadeleri süvarilerin terkilerine bindirip beş bin kişi daha sevkettiği için, karşı yakadaki kuvvet on bini bulmuştur; zevali saat 9'dan 4'e kadar 7 saat süren meşhur Saint Gotthard meydan muharebesi işte bu 10 bin kişilik Osmanlı fırkasıyla düşmanın tüm kuvvetleri arasında olmuş, o sırada çok şiddetli bir yağmur nehrin sularını kabarttığı ve köprü de yıkılmış olduğu için Fazıl Ahmed Paşa artık imdad kuvveti gönderememiş ve işte bundan dolayı ilk önce düşmanı püskürtüp karargahına kadar girmiş olan Osmanlı fırkası tedricen yıprandıkça sahile doğru ric'at etmiş, İsmail Paşa ile maiyyetindeki Paşalardan bazılarının şehid düşmesi üzerine bu ric'at bir bozgun şeklini almış, bütün asker geçit başına yığılınca düşman da o noktaya saldırmış ve bâzı çağdaş Osmanlı kaynaklarına göre dört bin kadar asker suda boğulup şehlâ olmuşsa da geri kalanı beri yakaya geçmiştir. — Garp kaynaklarına göre o gün harbde Şehid olan Türk askerlerinin sayısı 6000 ve suda boğulanlar da 8000, yfını toplamı 14 bin gösterilir-, hattâ 25 bin rivayeti bile vardır! Fakat bu 14 ve 25 bin toplamları karşı kıyıya geçen 10 bin kişilik fırka mevcudundan 4 bin ve 15 bin faz ladır—. Montecuccoli'nın hatratından itibaren bütün Garp kaynaklarında bu Saint Gotthard muharebesi fevkalade mübalağalarla süs-. lenip bir destan haline getirilerek bütün Türk ordusunun imhası gibi bir şekle sokulursa da bunun aslı astarı yoktur. Erkanıharb feriki Ahmed Muhtar Paşa'nın «Saint Gotthard'da Osmanlı Ordusu» adlı eseri işte bu noktayı açıklamak için yazılmıştır. Buna karşılık düşman zayıfatının ağırlığını Montecuccoli bile itiraf etmektedir. Beri yakada daha iki gün kalmış olan ordu kuvayı külliyesinin hiç sarsılmayan kuvvet ve kudretine nisbetle bugünkü hadisenin ehemmiyet-sizliğinden bahseden Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga:

B\ vak'ayı ftıy^mria-n sonra bile işitmemiş adem nihayetsiz idi» diye Saint Gottard muharebesini adeta bir müfreme müsademesi şeklinde gösterir. Meselenin aslı böyle olmasaydı, Avusturyalılar, kendileri için çok ağır şartlar taşıyan Vasvar barış andlaşmasuu imzalar maya herhalde yaşamayacaklardı (Ç.N.).

mahzenlerinde yığılmış bulunan otuz veya kırk bin kilo buğday düşmanın eline geçmesi korkusuyla yakılmıştı. Bununla beraber Mehmed Paşa, Kara Mustafa Paşa tarafından bir samur kürk ihsan edilmek suretiyle mükâfatlandırıldı. Fakat, Kara Mustafa Paşa, kendisine Viyana sûrlarına kadar bu zaptetme ve yakıp yıkma hareketlerinden vazgeçmesi emrini verdi.

Türklerin Macaristan Ve Avusturya'daki Tahribatı

Kale bedenleri bir dağa yaslanmış olan Haimbourg da Haleb Valisi Ebubekir Paşa tarafından hücumla ele geçirildi. Muhafızları kılıçtan geçirildi ve zengin, çok sayıdaki anbarları Osmanlı ordusu tarafından yağmalandı. Haimbourg'un gösterişli resmî binaları yakıldı (Râşid, I, f. 103'de bu binalar için Aman'mkiler kadar yüksek, diyor). Kruczes'ler kralı elli kadar ¹⁵² şatoyu yaktı: Böylece Toekoeli Türklere onların müttefiki sayılmaya ve bayrakları altında çarpışmaya lââyık olduğunu isbaüamaya çalıştı ¹⁵³. Viyana dolaylarında bir bu kadar kasaba da Tatarlar tarafından tah-rib edildi. Yalnız, sakinleri Osmanklannkinden daha az kudretli olmayan Toekoeli'nin müdafasını istirham etmiş olduklarından Bruck, Oedenbourg ve Eisenstadt yakılıp yıkılmaktan kurtuldular. Gerek iç ve gerekse dış pek çok düşmana direnmiş, Baumkircher'in kumandası altında âsilere ve bizzat büyük Corvin'e kafa tutmuş, kont Bussy Rabutin'in kumandasında birinci Viyana muhasarası sırasında bir günde ard arda gelen dokuz hücumu püskürtmüş

¹⁵² Topoğrafik Münasebet, adlı eser, Avusturya Arşidüklü-ğüne bulunan kilise, manastır ve benzeri dinî eserlerden bahsederken, Viyana 1824, bunların arasında muhasaradan en fazla zarar görenleri şöyle sıralıyor: 1 — Klos-terne'ubourg, s. 80; 2 — Leopoldiberg, s. 178; 3 — Grinzing, s. 288; 4 — Doebing, s. 219; 5 — Herrnals, II, s. 10; 6 — Mauerbach, II, s. 69; 7 — Hütteldorf, II, s. 80; 8 — Maria Brunn, II, s. 90; 9 — Purkersdorf, II, s. 109; 10 — Penzing, II, s. 140; 11 — Hiezing, II, s. 171; 12 — Meidling, II, s. 203; 13 — Moedling, III, s. 20 - 57; 14 — Perchtoldsdorf, III, 90; 15 — Briedermansdorf, III, s. 135; 16 — Dağ eteğinde, II, s. 165; 17 — Dağ eteğinde En-zersdorf, III, s. 48; 18 — Atgerzdorf, III, s. 190; 19 — Liesing, III, s. 209; 20 — Laa, III, s. 233; 21 Himberg, III, s. 257; 22 — Voesendorf, III, s. 288; 23 — Simering, III, s. 310; 24 — Laschsenburg, III, s. 319; 25 — Spar-bach, IV, s. 21; 26 — Baden, IV, s. 60; 27 — Voeslau, IV, s. 123; 28 — Gundramsorf, IV, s. 151; 29 — Heilingenk-reuz, IV, s. 213; 30 — Kottlingbrunn, IV, s. 240; 31 — Klau-sen Leopoldsdorf, IV, s. 242; 32 — Sulz, IV, s. 283; 33 — Leobersdorf, V, s. 121-26; 34 — Pottenstein, V, s. 141; 35 — Gutenstein, V, s. 220; 36 — Üienfeld, IV, s. 197; 37 —• Wilhemsburg, IV, s. 328; 38 — Traisen, VI, s. 344; 39 — Hainfeld, VI, s. 350; 40 — Ramsau, VI, s. .355; Vael-kern şunları da zikrediyor; 41 — Schwechat, s. 12; 42 — Fischament, eben da; 43 — Aderkling (Ottokring), s. 16; 44 — Penzing, s. 16; 45 — Waehring, s. 16; 46 — Nuss-dorf, Ayn. s.; 47 — Pelndorf; Zierndorf; 49 — Hiezing.

¹⁵³ Yazar Kefiller weroub iz har ikhlazs ile djalerin khalass ettiler, yani: «En muteber teminatlar verdiler ve canlarını kurtardılar.» Avusturya imparatorluğu tarih yazarı Macar asilerinden böyle bahsediyor. (Yukarıdaki terkipli cümle Hammer tarafından dipnota konulmuştur ve cümle Avusturya imparatorluğu tarih yazarı tarafından kaydedildiğine işaret edilerek Almanca bir dereceye kadar doğru tercümesi verilmiştir. Ç.N.).

olan merd ve sadık Neustadt şehri Vezir-i âzam ve Tatar hanının teslim ihtarnamelerine bütün toplarının ateşlenmesiyle karşılık verdi ¹⁵⁴.

Birinci Viyana muhasarası sırasında Süleyman'ın büyüklüğü imparatorunkini andıran otağının kurulduğu yerde yapılan yeni binalar, Kanunî'nin hâtırasına saygı gösterilerek yıkılmaktan kurtuldular. Leyta kıyılarından Calenberg bağlarına kadar göze yalnız alev sütunları görünüyordu ve civardaki elli ruhanî dairenin kayıtları o dönemde işlerinin cinayetlerden, tecâvüzlerden, büyük sayıda esir alınıp götürülmelerden söz etmektedirler ¹⁵⁵ Petronel savaşından iki gün sonra Tatarlar Perchtoldsdorf sûrları önünde göründüler. Şehirliler girişi savunuyorlardı (9 Temmuz 1683). 14 Temmuzda Vezir-i âzam Viyana önünde karargâhını kurmuş ve ordu etrafa dağılarak kendini yağmaya, yangın çıkarmaya koyulduğu sırada bir Türk birliği Perchtoldsdorf sûrları önüne gel-

¹⁵⁴ Neustadt Şehir Oteli'nde Veziriazam ve Tatar Hanı tarafından bir Tatar generalıyla Kont Bussr Rabufcû'ye gönderilen bir ihtarnamenin ash bir vitrin içinde muhafaza edilmektedir. Bu ihtarnamede han için bin ekü, bir samur palto ve elli && İhtarnameyi götürmekle görevlendirilen general için beş yüz ekü, bir &tmur kürk ve on at isteniyordu. Bu ihtarnamenin tercümesi saray mütercimi Andre Schmidt tarafından yapılmıştır ve 3 Kasım 1711 tarihini taşımaktadır. Vesîüada görülen mühür Tatar banına aittir ve bir birlik kumandanının şu ibft-resini taşımaktadır: «Murad GazL'nin (Murad Giray) başarısı ilham ettiği korkuya dayanmaktadır. Mührün tarihi ait olduğu dönemin bir asır sonrasını göstermektedir.»

¹⁵⁵ Vaelkern, ordugâhda bulunmuş olan birliklerin listesini vermektedir. Khunîtz'in (Günlük)'üne ve Vezir-i âzam*-ın otağında bıraktığı listelere inanmak gerekirse, Viyana önünde ölen Türklerin sayısı şöyledir: Üç Paşa, on altı Yeniçeri albayı, yirmi beş yaya yüzbaşısı, beş yüz müteferrika, on bin Yeniçeri, on altı bin lâğımcı (1), on iki bin süvari, altı bin topçu, iki bin Tatar, iki bin ti-marlı Sipahi, yekûn olarak kırk sekiz bin beş yüz kırk dört er. Hocke'ye göre, Viyana muhafızları sayısı on bir bin beş yüzdü; bunların beş bini öldü, bini yaralandı. Sivil halktan, Temmuz başından Eylül sonuna kadar bin altı yüz kırk sekiz kişi öldü. Vaelkern, Türk birlikleri-

(1) Bildiğimiz lâğımcılıkla alâkası bulunmayan ve genellikle yer altından muhasara edilen kale duvarına yerin altında tujMÎ açarak, patlayıcı koyup gedik açmaya çalışan bir smrf. Daha ziyade tetihkamcıya yakın (Ç.N.).

ne ait listesinde, şu isimleri veriyor: 1 — Kara Mustafa Paşa ev halkıyla birlikte, altı bin kişi; 2 — Diyarbekir Paşası Kara Mehmed Paşa, dört bin kişi; 3 — Bosna Va-. lisi Hızır Paşa, altı bin kişi; 4 — Budin (Ofen) Paşası İbrahim Paşa, beş bin kişi; 5 — Şam Valisi Hüseyin Paşa, üç bin kişi; 6 — Temeşvar Valisi Hasan Paşa, bin kişi; 7 — Silistre Valisi Mustafa Paşa, bin beş yüz kişi; 8 — Manisalı Seynoğhı, bin kişi; 9 — Hocaoğlu Rumeli Beğlerbeyi, altı yüz kişi; 10 — Haleb Valisi Bekir Paşa, bin kişi; 11 — Ahmed Paşa, Anadolu Beğlerbeyi, bin kişi; 12 — Mentese'li Harmos (?), beş yüz kişi; 13 — Tiremden Ahmed Paşa, altı yüz kişi; 14 Hamid'den Hasan Paşa, beş yüz kişi; 15 — Sivas'dan Halil Paşa, bin kişi; 16 — Ali Paşa, Ankara Valisi, beş yüz; 17 — Teke Valisi Ali Paşa, beş yüz; 18 — Maraş Valisi Ahmed Paşa, bin kişi; 19 — Karaman Valisi Ali Paşa, bin kişi; 20 — Hersek Valisi Mustafa Paşa, beş yüz; 21 — Boliza (Bolu) Valisi Hüseyin Paşa, altı yüz kişi; 22 — Adana Valisi Emîr Paşa, beş yüz; 23 — Niğbolu Valisi Arslan Paşa, bin kişi; 24 — Niğde Valisi Hasan Paşa, beş yüz kişi; 25 — Bursa Valisi Ali Paşa, üç yüz; 26 — Çerman Valisi Hasan Paşa, üç yüz; 27 — Yörük Paşa, Erlau Valisi, altı yüz kişi (Paşa, 15 Temmuzda geçen bir çarpışmada şe-hid düştü); 28 — Karahisar Valisi Ömer Paşa, bin kişi; 29 — Kütahya Valisi Osman Paşa, bin kişi; 30 — War-dein Valisi İbrahim Paşa, altı yüz kişi; 31 — Yeniçeri ağası Mustafa, on altı bin kişi; 32 — Sipahiler Ağası Osman Paşa, on iki bin kişi; 33 — Deliler (pervasızlar), beş bin kişi; 34 — Gönüllüler, beş bin kişi; 35 — Topçu-başı (Topçu Paşası), bin beş yüz kişi; 36 — Cebeci-başı (Tüfekçiler Paşası), dört bin kişi; 37 — Mısırlılar, üç bin ■ beş yüz kişi; 38 — Ücretli lağımcılar, beş bin; 39 — Ücretsiz askerler, yirmi bin kişi; 40 — Tatarlar, yirmi bin; 41 — Toekoeli, on beş bin kişi; 42 — Apafy, altı bin; 43 _ Bogdan voyvodası, iki bin kişi; Eflak voyvodası, dört bin; yekûn: Yüz altmış iki bin altı yüz aske

di.

Ertesi gün bombalar şehirde yangınlara sebep olduklarından şehirliler kadınları, çocukları ve servetleriyle kiliseye, tahkimli kaleye sığındılar. Üçüncü gün Viyana'dan bilhassa Perchtoldsdorf a gönderilen bir paşa ile görüştüler ve dört bin florin karşılığında şehirden serbestçe ayrılmak müsaadesi elde ettiler. Para bir tepsi içinde götürüldü ve şehrin sakinleri başında bir taç taşıyan ve elinde bir bayrak tutan bir kızın arkasından sûrlardan çıktılar. Sûrlardan henüz çıktıkları sırada, Türkler üzerlerine hücum ederek üç bin sekiz yüz kadarını öldürdüler. Hâlâ her yıl, bu felâket günü Perchtoldsdorf kurbanları onuruna düzenlenen dinî bir törenle anılmaktadır (17 Temmuz 1683). Avusturya ve Styrie sınırlarında yakılan köy ve kasabalarda oturan kırk binden fazla insan esir durumuna getirildiler. Türkler yukarı Avusturya tarafından Landwehr'in Ypps ve Lilienfeld'e kadar Enns ve Tuna nehirleri boyunca uzanan bütün ülkeyi tahrib ettiler. Tabiat, insan eli ve kendi durumlarıyla; tahkimli üç manastır Türklere ve rüzgâr misâli hızlı Tatarlara ¹⁵⁶ karşı şiddetli bir mukavemet gösterdiler.

Tuna kıyılarında bir tepe üzerinde yükselen Melk ve yalçın dağların ortasındaki Lilienfeld manastırları, rahipleri olan George Mül-ler ve Mathieu Kalweis tarafından savunuldular; fakat, özellikle rahip Lebsaft ve yedinci derecede bir Avusturya şehri olan Kloster-neubourg'u kurtaran lâik kardeş Marcelin Ortner'den söz etmek zorundayız. Bunlar üç kere hücumla geçen Türkleri üç kere ric'at etmek zorunda bıraktı. Tatarlar, Türklerin ilk muhasaradan beri Eski Viyana dedikleri Calenberg*'in tepelerindeki şato ve kiliseyi yaktıktan sonra dağın öteki yamacından şiddetle indiler ve Kloster-neubourg üzerine hücum ettiler. Kilisede kutsal eşya muhafızlığı yapan Marcelin Ortner kasabalıları Bourguignon saint Leopold'un bayrağı altında topladı, Tatarların, Sipahilerin ve Yeniçerilerin akınlarını püskürttü ve nihayet on üç bin Türkün hücumunu, Viyana'-nın dış mahallesi denilen şehrin aşağı kısmını alevler içinde bıraktıkları ve manastırı dört yanından ateşe verdikleri halde aynı âki-bete uğrattı. Klosterneubourg'u almaktan vazgeçen Türkler ve Tatarlar, Weidling*'in romantik vadilerini takib ettiler ve böylece, huzur içinde bir hayat süren sâkinlerinin, Türklerin bu görüşlerinin hâtırasına sakladıkları Weidlingbach'a vardılar.

¹⁵⁶ Tatarl bad reftar.

Viyana'nın Muhasarası Ve Kurtuluşu

İsa'nın doğumundan dört yüz on bir yıl önce Peloponese sava- ' sına son vermiş olan Kyosema muharebesinin ve yüz elli yıl önce çok zor şartlar içinde pahalya satın alınmış Türklerle Avusturya* lüar arasındaki ilk barış andlaşmasının yıl dönümü günü olan 14 Temmuzda, Kara Mustafa Paşa iki yüz bin askerle Viyana sûrları önünde karargâh kurdu (14 Temmuz 1683 - 19 Receb 1094). Daha önce, 12 Temmuz günü Türk süvarileri Wienberg denilen dağın üstüne çıkmışlardı. Kendilerine karşı açılan ateşe karşı çıkmak cüVeti-ni göstermiş olan az sayıda Tatar püskürtülmüşler ve gelip Gatterho-elzel ile Köpek kulesi arasına yerleşmişlerdi. Takiplerine gönderilen süvari birliği, Vezir-i âzam ¹⁵⁷ tarafından Viyana kumandanı kont Stahremberg'e hitaben aynı mânâda kaleme alınmış iki teslim ihtarı mektubuyla dönüp geldi. Viyana kumandanı ihtarlara cevap olarak, sâkinlerinin bir gün önce değerli eşyalarını taşıyarak boşalttıkları Viyana'nın kenar mahallelerinin yakılması emrini verdi (14 Temmuz 1683). Tuna'nın öteki tarafındaki bütün mahalleler bir duman bulutu altında kayboldu. Kanunî Sultan Süleyman, büyük hücumu Augustins'ler manastırına, Carinthie kapısına ve Eau burcuna yönelterek almaya çalışmıştı.

Kara Mustafa Paşa, Chateau (Şato) ve Petit-Lion (Küçük Arslan) ¹⁵⁸ burçlarına ve bu ikisi arasındaki Revalin'e aynı zamanda hücum etmeye karar verdi. 14 Temmuz 15'e bağlayan gece, imparatorluk şehrini üç ayrı taraftan sıkıştırmak üzere iki kanadın merkezinde siper kazma çalışmalarına başlandı. İki burç da dâhil olmak üzere Ravelin merkezinde ve karşısında, otağı Saint Ulrich ¹⁵⁹ de kurulmuş olan Vezir-i âzam, Yeniçeriler kumandan yardımcısı ağa ve Beğlerbeyi Küçük Hasan Paşa emrindeki Rumeli birlikleriyle mevzilendi. Sağ kanadda ve Chateau (Şato) burcuyla karşı karşıya Diyarbekir Valisi Kara Mehmed Paşa, Haleb Valisi Ebu-bekir Paşa, Anadolu Beğlerbeyi Ahmed Paşa Yeniçeriler Sağracıbaşı ile vaziyet almışlardı. Sol kanadda Petit Lion (Küçük Arslan) burcuna karşı hücumu geçecek kuvvetler Temeşvar Valisi Ahmed Paşa, Sivas Beğlerbeyi Halil Paşa, Karaman Beğlerbeyi ve Yeniçerilerin Samsunci-başı kumandasında biraraya

¹⁵⁷ Avusturya askeri gazetesinin, yıl 1813, defter X, s. 95 nüshasında bu mektubun bir tercümesi bulunmaktadır. Kesinlikle bu tam bir tercüme değildir. Çünkü Veziriazam, Osmanlı üslûbunda kullanılmayan kelimeler kullanmıştır.

¹⁵⁸ Loewel, yani küçük arslan, daha ziyade Loebel olman «erek. Höke şehri murahhası, elci Khuntz günlüğünde, bourgevoia Ruiss gibi muhasaraya şabid olanlar Loewel yazıyorlar.

¹⁵⁹ Bugün bu mevki Maria Tröst ani Platzel.

gelmişlerdi ¹⁶⁰.

Aynı gün, bir yangın, bir gün önce yüksek komutanın emriyle yakılmış olan kenar mahalleler gibi, bütün şehri az kalsın kül hâline getirecekti. İskoçyalılar avlusunda parlamış olan ateş,. Traun, Auersperg ve Palffy saraylarını yalayıp yuttu; yangın Yenikapı ve Kızılkıtvdeki zahire deposunu ve barut mahzenini tehdid ettiği sırada, valinin yeğeni, yirmi altı yaşında bulunan ve İspanya'da kumandanlık görevi yüklenmiş Guido Starhemberg, alevlerin bin yedi yüz barut fıçısının yığıldığı mahzene sadece kırk adımlık mesafeye kadar geldiği bir sırada, zekâsının uyanıklığı sayesinde Avusturya'nın payitahtı kurtuldu. Yangının her yeri saran yürüyüşünü durdurmak için barut mahzenine en yakın binaları yıktı ve barut mahzenine su doldurttu.

Muhasara altındakilerin topçu kuvvetlerine albay Meklembour-geois, Christophe de Boerner, dedesi birinci Viyana muhasarası sırasında Karythiens'ler arasında büyük bir şöhret kazanmış olan yarbay Gschwind, asil bir Bohemyalı olan Weidlinger, Saksonyalı Mied, Zimmermann, Danimarkalı Creasel ¹⁶¹ ve Viyanalı Wilhelm Je-magne ¹⁶² adındaki yüzbaşılar kumanda ediyordu.

tiki gün sonra Adana Valisi Esseyid Mehmed Paşa, Hamid sancak Beği Hasan birlikleri ve Mısır'ın orduya her zaman gönderdiği üç bin kılışık askeriyile ¹⁶³ Manisa ve Saruhan Beği Ahmed Paşa, Nicopolis Beyi Ali Paşa, Leopold sitesinden çıkan prens de Lo-rraine komutasında on zırlı, 5 dragon, üç Hırvat alayı ve prens Lubomirsky ¹⁶⁴ tarafından idare edilen Polonyalı birliklerle Tu-na'yı geçen kolordunun peşine düştüler (16 Temmuz 1683).

Bu kolordunun geri çekilmesi tamamiyle sona ermemişti ki, Türkler Tuna'yı geçtiler ve prens de Lorraine'in ardıcı kuvvetlerine hücum ettiler. İki saat süren bir muharebe sonunda Türkler karargahlarına yüz iki esir ve dört

¹⁶⁰ Raşid, I, f. 105. Viyana muhasarası hakkındaki Relation'u (Hormayr tarihi Almanaklarında tercüme edilmiştir). 1824, Valkern, s. 36, sağ kanadında Şam Valisi Hüseyin Paşa'nın bulunduğunu bildiriyor.

¹⁶¹ Profesör Engelstoft Viyana muhasarası üzerine Hatrâlar'ında bu subayı Danimarkalı olarak bildiriyor, cild III, Danimarka tarihi takvimi, 1817.

¹⁶² Valkern, s. 51 ve Macaristan Karışıklıklar Tarihi, s. 58, bu eserde has isimler garip bir şekilde değiştirilmiştir. Böylece Zimmermann karşılığı Zimmrand, Mied karşılığı Midm ve Gschwind karşılığı olarak Geschwinet alınmıştır.

¹⁶³ Bu üçyüz askerin şevki hususundaki Hatt-ı Şerif yorumcu Le Grand'ın siyasi yazılarının dördüncüsünde seçer. Avusturya imparatorluk Kütüphanesi, No. 425.

¹⁶⁴ Bunlar Caprara, Rahatta, Dünwald, Gondoli, Tuaffe, Mercy, HalleweÜ, Montcuccoli ve Goez zırlı alayları idi; dragon alayları ise Schultz, Styrumb, Savoie, Kouffstein, Heberville; Hırvat alayları ise Lodron, Ker, Hiccardi, Valkern, s. 32.

yüz baş¹⁶⁵ götürdüler; fakat ric'ati koruyan general Schultz'un büyük Tuna köprüsünü yıkmasına engel olamadılar. Biraz sonra Leopold sitesi tamamiyle alevler içinde kaldı; bütün kilise ve manastırlar yangının kurbanı oldu. Bu arada Yeni Gözde (imparatorluk ikametgâhının bahçesi) de alevler tarafından yutuldu.

Bununla beraber, muhâsaradakiler Hırvatlar kasabası, Kırmızı Avlu ve kola imalathanesi tepelerine Chateau (şato) ve Lion ve Ravelin ve Leopold sitesinde diğer iki hedefe yöneltilen on batarya çıkardılar¹⁶⁶. Şehirde, Karinthie, Chateau ve Lion burçları üzerindeki karşı bataryalar Türk bataryalarına karşı mevzilendiril-diler. Yaklaşık otuz kadar top ve obüs atıcıdan yararlanıldı¹⁶⁷. Muntazam birliklerin eksikliğini telâfi için şehirde beş birlik oluşturuldu. Bunlar öğrencilerden, tüccar yanında ve antrepolarda çalışan kişilerden, saray birliklerinden ayrılmış subaylardan meydana getirilmişti. Her türlü çan ve benzeri araçların çalınması yasaklandı. Angstem (iç sıkıntısı) adı takılan Saint Etienne'in büyük çanı savaş işareti verdi ve felâket çam çaldı. Birinci muhasarada olduğu gibi ikinci muhasarada da bu çan aynı rolü oynadı. Dini bütün kimseleri yankılar yapan sesiyle ibâdete çağırırken, askerler de burçlardaki yerlerinde, burjuvalar sarayda, üniversite kendi yerinde, tüccarlar ve müstahdemler yeni pazarda bulunmak zorundaydılar.

Osmanlı karargâhı şehri ve kenar mahallelerini Tuna'nın sağ kıyısından Schwechat ve yeni binadan başlayarak Voesendorf ve Inzersdorf, Schoenbrunn, Hiezing ve Ottakring (159), Herrials, Waehring ve Doebling ve Heiligenstadt, Nussdorf a kadar uzanarak gelip Tuna ile birleşen yedi fersahtan fazla muazzam bir yarım daire içinde sıkıştırıyordu. Bu yarım daire çizgisi altı fersahtan fazla tutuyordu. Yukarıda bahsettiğimiz birlikler, ayrıca Tuna kıyılan üzerinde Prater'in ünlü evinden başlayarak Brigitte çimenliği manastırına kadar karargâh kurmuşlardı. Tuna üzerinde kurulan bir köprü, vasıtasıyla Nussdorfla bağlantı sağlanmıştı. Bu köprünün bakımı işi Eflak ve Bogdan voyvodalarına verilmişti. Osmanlı ordusunda yollan ve köprüleri gözetmek görevi verilen Eflak ve Bogdan-lılar, Bizans ordusunda Sırpların dâima lağımçı olarak kullanılmaları gibi, hep bu işlerle görevlendiriliyorlardı.

¹⁶⁵ Raşid, I, f. 104.

¹⁶⁶ Hocke, Valkern ve Huhn bu bataryaların 11, 15, 16, 17, 18, 20, 26, 27 Temmuz ve 8 Ağustosta çıkarıldıklarını bildiriyorlar.

¹⁶⁷ Hocke, Valkern ve Huhn'a göre 16 ve 19 Temmuz. (İSO) Geelen'in Relation'unda, s. is.

Türkler, Klosterneubourg ve Nussdorf da buldukları gemileri yakılan köprünün yerine bir köprü yapmak maksadiyle Tuna kanalı boyunca aşağıya indirdiler; böylece, hücum kolaylaştırılmış olacaktı (2 Ağustos 1683). Şehir milisi içinden çıkan birkaç kişi bu gemileri yaktılar veya kullanılmayan kanallara götürdüler. Tuna'nın sol kıyısı üzerindeki birliklerin topçusu, Türklere bu nehir üzerinde tasarladıkları köprüyü kurmak imkânını vermedi. Bu şartlar içinde Osmanlı ordusunun hareketlerini keşfe giden albay Heissler ve kont Archinto, bindikleri kayıktan ayrılarak Tuna'ya atladılar ve Hora-tius Cocles gibi, düşmanın gözleri önünde nehri geçtiler ¹⁶⁸. Nussdorf da gemilerden kurulan köprü pek bilinmeyen bir sebeple yıkıldı, fakat bu felâket kısa zamanda telâfi edildi.

Köprüler inşası Bogdanlı ve Eflaklıların ihtisası sayıldığı halde, halefi Duka'nın karısını kendisine âşık eden, ata binmekteki ma-hâretiyle tahta oturduğu için Kara Mustafa Paşa'nın kendisine Şey-. tanoğlu adını taktığı Eflak prensi Scherban Cantacuzene'in karargâhı Tuna kıyılarında değil, Hetzendorf yakınındaki Gatterhoelzel denilen küçük ormanda idi ¹⁶⁹. Tuna üzerinde köprüler yapmak üzere ağaçları kestirdiği yerde, prens Scherban'ın emriyle on metreden fazla yükseklikte bir haç yapıldı ve haçın üzerine kazılmış Lâtince ibarete göre, Hristiyan inancının bu sembolü önünde her gün duâ edildi. Muhasaranın kalkmasından sonra haç orada Avusturyalılar tarafından bulundu ve piskoposluk avlusuna götürüldü; fakat tekrar adı geçen ormana, asıl yerine götürülmekte gecikilmedi ve bir asır sonra Viyana'nın kurtuluşu kutlandığı zaman, o haç, Şeytanın oğlu lakabı takılan Eflak prensinin dine bağlılığına tanıklık ediyordu.

Muhasara kuvvetlerinin Lîon Arslan, Chteau (Şato) ve aradaki Ravelin burçlarına hücum çalışmaları durmak bilmeden devam ediyordu; gedik açma bataryaları ve Leopold sitesinde burç karşı-sında ve Kızıl Kule yakınındaki bataryalar bu yapılar üzerine nefes aldırılmaksızın ateş ediyorlardı. Saruhan veya Manisa Paşaları ile Bosna Valisi "Hızır Paşa, kendilerine fazla güvenilmeyen Eflak ve Bogdanlılara karşı dikkatli davranmak emri aldılar. Kızıl Kule kapısı, Chateau ve tskoçalılar kapılan muhasaranın başlangıcından itibaren düşürülmek için olgun durumdaydılar ¹⁷⁰; Stubenthor kapısı denilen müstesna, daha sonra bütün kapılar aynı

¹⁶⁸ Huhn, s. 85, bu hareketi Gideon ve seyisinlnkiyle kıyaslıyor

¹⁶⁹ İstanbul tarihli Relation'da Scherban ve iki kardeşi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Avusturya İmparatorluk Kütüphanesi No. 886.

¹⁷⁰ Hucke ve Valkern'e göre, 16 ve 20 Temmuz.

vaziyette bulunuyorlardı. Muhasaranın onuncu günü Arslan ve Chateau burçlarının kapalı geçiş yerlerinin ilk lağım patlamaları ile karşılaşıldı (23 Temmuz 1683); bütün muhasara devamınca Osmanlılar ancak kırk lağım¹⁷¹ patlattılar, Avusturyalılar on karşı lağımla mukabelede bulundular¹⁷². Aynı tarzda bir muhasara olan Kandiye (Girit) ile kıyaslanınca, bu hiçbir şey demektir. Fakat hücumların ve huruçların sayısı ve canlılığı, siper ve sabit bataryaların sürekli gelişmesi, muhasara altındakilerin düşmanı püskürtme gayretleri, Türklerin kısmen zaptettikleri Ravelin gibi burçlara türlü çıkış vasıtaları kullanarak giriştikleri hücumları her gün pek şiddetli çarpışmalara yol açtılar; Türkler on sekiz hücumda bulundu¹⁷³; muhasara altındakiler yirmi dört huruç hareketini gerçekleştirdi¹⁷⁴.

Altmış gün boyunca süren bu güç durumda, muhasara altındakiler imparatorluk ordusundan ve yakın bir kurtuluştan ancak yedi kere haber aldılar. İlk haberler onlara muhasaranın yedinci günü dük de Lorraine'in karargâhından yüzerek gelen bir gemici tarafından getirildi (21 Temmuz 1683). Geldiğini gördükleri ikinci haberci, Avusturya elçisi de Khunitz'in Polonya elçisi Proski ile Türk karargâhında mahpus bulunan, murahhas Caprara sıkı bir muhafaza altında Tuln'a gönderildiğinde yine orada kalan Jacques Haider oldu. Posta tatan olarak geri dönmek istediğinden hakkında şüpheler uyanmasına sebep oldu ve tutuklandı. Bununla beraber, daha sonra karargâhdan ayrılmayı ve muhasara altındakilere ikinci defa haberler getirmeyi başardı.

Aynı görev teğmen Gregorowitz tarafından bağan ile yerine getirildi (9 Ağustos 1683) ve şark ticaret kumpanyasında evvelce tercüman olarak çalışan Koltschitzky de Szombor'un (13 Ağustos 1683) teşebbüsü de başarılı oldu. Tedbirli ve kararlı olan bu Polonyalı, hizmetkârı ile birlikte Türkçe mâniler okuyarak Osmanlı karargâhını geçti; böylece Nussdorfa vardı; orada başvurduğu mavnacılar onu imparatorluk karargâhına götürdüler; üç gün sonra büyük bir tehlikeyle karşılaşmadan geri geldi. Hizmetkârı bu tehlikeli vazifeyi aynı mutlulukla iki kere yerine getirdi¹⁷⁵. Böyle bir hizmetin mü-kâfatı olarak şark kumpanyası tercümanına bu payitahtta ilk kahvehaneyi

¹⁷¹ Hocke, Valkern, Huhn, Ruiss, Geelen, Roccoles'o göre, 6, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 30 ve 31 AgUStOS; 2, 4, 6 ve 10 Eylül.

¹⁷² Aynı kaynaklara göre, 23, 25, 28, 29, 30 ve 31 Temmuz; 2, 4, 5, 16, 19 ve 22 Ağustos ve 8 Eylül.

¹⁷³ Hücumlar 25 ve 27 Temmuzda; 3, 6, 10, 12, 16, 18, 22, 24, 27, 28, 29 v» 30 Ağustos; 4, 5, 6 ve 8 Eylül tarihlerinde yapıldı. Hockes, Valkern, Huhn, Geelen, Roccols.

¹⁷⁴ Çıkış hareketleri 16, 19, 25 ve 28 Temmuz; 5, 8, 9, 10, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 27, 30 ve 31 Ağustos; 1, 2 ve 3 Eylül tarihlerinde yapıldı. Aynı yazarlar.

¹⁷⁵ Geores François Koltschitzky birçok yazarın iddia ettiği gibi başka milliyetten değil, Polonyalıdır.

açmak müsaadesi verildi, imparatorluk karargâhı ile muhasara altındakiler arasında irtibat kuran mesaj götürüp getiriciler seyahatlerinin sonuna sağ salim vardıklarında Saint-Etienne kule* sinin tepesine belirli sayıda fişekler atılırdı. İmparatorluk ordusu Vi-yana'yı nihayet kurtarmaya geldiğinde Hermenn ve Calenberg dağları tepesinden aynı işaret bu vesileyle yakılan sevinç ateşine karşılık verdi.

Dük de Lorraine tarafından yazılmış olan Kolschitzky'nin Viyana kumandanı kont de Starhemberg'e verdiği mektup, imparatorluk birliklerinin gelişini, Polonya kralının ordusuyla gelmek üzere olduğunu, Pressbourg'un işgalini ve Toekoeli'ye karşı kazanılan çifte zaferi haber verdi. Viyana kumandanı tarafından dük de Lor-raine'e gönderilen şifreli bir yazı Vezir-i âzam Kara Mustafa Pa-şa'nın eline geçti. Vezir-i âzam, bu yazıyı Chteau (şato) kapısında inşâ edilen aracı burca şu kelimeleri ekleyerek bir okun ucunda geri gönderdi: «Şifreli yazmak faydasızdır; şehrin hâzin durumu besbelli. Viyanalılar eğer Vezir-i âzam*ın affına karşı nankörlük ederlerse, yakında ilâhî Öfkenin ağırlığını hissedeceklerdir.» Bu not ve Kara Mustafa Paşa'nın sûrlar önünde karargâh kurdufu gün çarpışmak üzere sûrlardan çıkan Avusturya süvarilerinin sahrada bırakıldıkları yerden alarak Viyana kumandanı kont de Starhemberg'e getirdikleri iki teslim ihtarnamesi; bunlar, Vezir-i âzam'ın muhasara altındakilerle giriştiği haberleşmenin tamamıdır: Üçü de cevapsız kalmıştır.

Bununla beraber, siper, metris çalışmaları yavaş, fakat arzulanam tam güven ve uygunluk içinde ilerliyordu. Toprak kazılır kazılmaz, galeriler taban kirişleri ile kaplandı ve humbaralan, hattâ bombalan korumak maksadiyle kum torbalan yığıldı; Paşalar ve sancakbeyleri için yeraltı dâireleri hazırlandı. Zeminine tuğla döşenen bu dâireler halı ve sedirlerle donatıldı, Hristiyan kiliselerinden kutsal resimler kaldırıldı. Muhasaranın on sekizinci günü metris nihayet burçların dış korunma duvarlarına kadar sürüldü ve Türkler, şarapollann ardında yatan askerlere sopalarla vuruyor, onlar da harbeleri, mızrak şeklindeki baltalarıyla, kont Daun'un icadı olan yapma uzun kollarla karşılık veriyorlardı (31 Temmuz 1683). Ertesi gün, Macar âsilerin ¹⁷⁶ ve Hristiyanlıktan dönmelerin rehberlik ettikleri Türkler, şehir üzerine, fakat bilhassa Saint Etienne ve Capucins'ler kilisesi yönünde patlayışları zarar vermekten ziyâde korkuya sebep olan bombalar atıldılar (1 Ağustos 1683). Gülleleri olmadığından, topçunun büyük zararına olarak,

¹⁷⁶ Huhn, haklı olarak bunlar için Hristiyan Memlûklar demektedir.

toplan kılıç kabzaları, demir parçalan ve taşla dolduruyorlardı. Aynı gece zayıf bir gülle yağmuru altında aracı burcun uc tarafına zehirli oklar ve mızraklarla hücum ettiler; üç Kattulinsky baronu kahramanca bir cesaretle savaştılar. İki şeref meydanında hayatlarını kaybettiler; üçüncüsü ölüm derecesinde yaralandı (3 Ağustos 1683).

On iki gün sonra Türkler Lion (arslan) burcunun kenar yönünü işgal ediyorlardı (15 Ağustos 1683). Muhasara altındakiler Lion (ars-îan) ve Chateau (şato) burçlarını acele davranarak aracı tabyalarla takviye ettikleri gibi birbirlerinden yirmi dört kadem ara ile ve birbirleriyle kesişecek şekilde, eşit olmayan yükseklikte yerleştirilmiş bataryalarla takviye etmeyi başardılar.

İki gün sonra Harem ağası Hazînedâr Ali, Vezir-i âzan Va Övgüler verici sözlerle dolup taşan bir mektubunu getirdi. Aynı zamanda Sultan Mehmed'in hediyeleri olan elmaslarla değerlendirilmiş bir kılıç, bir hançer, bayıkçıl kuşu tüyünden bir sorguç, samur kaplı altın sırma kumaştan bir hil'atten oluşan hediyelerini sundu

(17 Ağustos 1683 - 23 Şaban 1094). Üç gün sonra bir Tatar askeri Toekoeli'nin yardımına gönderildi (20 Ağustos 1683). Bu olup bitenler arasında kont Drascovitz, kont Nadaydy ve kont Zichy Türk karargâhına geldiler ve orada birinci Viyana muhasarası sırasında vatandaşları Vardai, Athinai ve Pereny'nin oynadığı rolü oynadılar.

Tatarların başına geçen ve seferi Enns kıyılarına kadar uzanan Toekoeli'nin kayın biraderi genç Zriny, Tyrol'deki Roottenbourg şatosuna gönderildi. Muhasaranın kırkinci günü, ara burç Ravelin'in üçte biri Türklerin eline geçti (23 Ağustos 1683). Fakat, bu günden itibaren, muhâsaracıların şevki gözle görülürcesine azaldı. Zira, onların savaş tarzlarına göre, hiçbir muhasara kırk günü aşmama-ıydı. Binlerce Müslüman, gerek hücumda, gerekse muhasara edilenlerin huruç hareketlerini püskürtmede hayatlarını kaybetmişlerdi; Rumeli Beğlerbeyi Küçük Hasan Paşa, aracı burç Ravelin Önündeki metrisme bir top güllesiyle canından olmuş, yerine Altenbourg*-da kalan Hoş-zâde Hasan Paşa getirildi. Yeniçeri ağası Mustafa Pa-şa'nın yakın dostu şâir Remzi bir bomba infilâkiyle ayağından yaralanmıştı¹⁷⁷ ve Defterdar Ahmed Paşa tabîi bir ölümle hayata tan ayrılmıştı. Muhasaranın kırk yedinci günü, Haleb valisinin

¹⁷⁷ Safayl tarafından yazılan «Şâirlerin Hal Tercümelere»-esere bakınız; . Remzi'nin hal tercümesi bu eserde 27. sahifededir

kumandasındaki Mısır askerleri Cateau (şato) burcunun sağ kanadında buldukları metrisi terkettiler (31 Ağustos 1683). Kendisi de siper içinde, metrisde bulunan büyük şeyh Vanî'nin vaazları, Yeniçerileri ancak birkaç gün daha siperlerinde kalmak sabrı göstermeye ikna edebildi. Lâğımlar tekrar tekrar patlatıldı ve hücumlar, huruç hareketleri kesin bir sonuç vermeden birbirini takibetti¹⁷⁸.

Aziz Jean Baptiste'in boynunun vurulduğu ve Macaristan'da Türkler tarafından kazanılmış birçok zaferin (Mohaç Zaferi, Bel-grad'ın zabtı, Stuhlweissenbourg fethi)¹⁷⁹ yıldönümü olan 29 Ağustos günü, Vezir-i âzam'ın 29 Ağustosun uğuruna inanarak büyük bir hücumla girişeceği düşüncesiyle esaslı bir korku geçirdiler. Vezir-i âzam'ın bu güne ayrıca bir ehemmiyet vereceğinden hemen hiç şüphe etmiyorlardı. Bununla beraber bÖ Önemli günde Türkler iki lâğım patlatmakla yetindiler; sadece üç yahut dört yüz kişi hücumla kalktı. Beş gün sonra Türkler Chateau (şato) burcu önündeki ya#nm ay şeklindeki birleştirici tabyayı ele geçirdiler. Muhâsara-dakiler burasını yirmi üç gün boyunca benzerine az rastlanan bir inâd ve cesaretle savunmuşlar, bu savunma sırasında binlerce Müslüman askeri hayatlarını kaybetmişlerdi (3 Eylül 1683). Türkler bu yeni ele geçirdikleri yerde hemen yeni metrisler kazdılar ve geceleyin oraya iki top ve iki havan topu yerleştirdiler. Bundan maksatları, yakın mesafeden ateş ederek Chateau (şato) burcunda gedik açmaktı. Ertesi gün bu burcun yakınında muazzam bir lâğım patlaması oldu, aynı gün üç veya dört bin asker bu burca karşı bir buçuk saat süren bir hücumla geçtiler; bu burca bayraklarını dikmeyi de başardılar. Fakat, imparatorluk ağır topçusunun kendilerini yandan hedef alan ateşi karşısında tutunamadılar. Lâğım infilâkiyle açılan gedik kum dolu torbalar ve fiçlarla derhal örüldü.

Bir Viyanalı tarafından yazılan bir mektup Ermeni bir doktorun uşağı tarafından Türk karargâhına götürüldü. Bu mektupta şehirde ancak beş bin asker bulunduğu, askerlerle şehirliler arasında anlaşmazlık bulunduğu, Viyana kumandanının çok güç durumda olduğu Türklere haber veriliyordu. Bu haberler Vezir-i âzam'ın yeni bir taarruza teşebbüs etmesine sebep oldu. Bu taarruzun devam ettiği yirmi dört saat boyunca, Türkler bir gün önce buldukları noktayı ele geçirmek için gayret sarfettiler. Fakat, muhasara

¹⁷⁸ 25 Ağustos'da kont Sereni ve dük Wurtemberg huruç hareketi yaptılar, 26, 27 ve 28 Ağustosta- üç hücum yer aldı. VaUcern, s. 68, 71.

¹⁷⁹ Bu üç savaş 29 Ağustos tarihinde yer aldı. Fakat, Ofen ve Rodos'un alınmaları tarihi 25 Aralıktır. Bütün Viyana muhasarası tarihçileri bu konuda yanılmaktadırlar.

altındakiler mazgalların ardından onların üzerlerine öylesine gülle yağdırdılar ve her tür silahla öylesine hücum ettiler ki, muhâsaracıların çoğu burçtan aşağı yuvarlandı. Ertesi gün Arslan burcunun altında Türkler birçok lağım birden patlattılar. Bunların patlaması yirmi dört kadem kalınlığındaki altı duvarı yıktı (6 Eylül 1683). Binlerce Türk hücumu geçmek için elverişli ânın zuhur ettiği kanaatine vardılar. Fakat Arslan burcunun savunucuları gerçekten arsUft-lar gibi çarpıştılar. Biri Alman diğeri İtalyan iki Hristiyan şöval* yesi olan kont Starhemberg ile kont Horazio Sicco, bu yeni çatışmada hayatlarını kaybettiler. Bu sonuncusu imparator Leopold tarafından kendisine Hristiyan şövalyesi unvanı verilerek şereflendirildi. İtalya'da doğduğu şehir olan Padou, bu şehrin katedralinde, Barbaros'un korkusu¹⁸⁰ Alexandre Contareni, Türk korsanlarına karşı Cenova'yt savunan Ornano, Camieniec'de Osman Paşa'yı yenen Saint Antoine kilisesinde diğere Polonyalılar arasında son uykusunu uyuyan Cristophe Sapieha gibi Türkleri yenen birçok Hristiyan kahramanların mezarlarının yanında bu şehrin katedralinde onun bir mermer büstünü yüceltti¹⁸¹.

Malta muhasarasının kaldırılmasının yıldönümüne rastlayan ertesi gün, Vezir-i âzam, prensip olarak iki yüz bin kişilik ordusunun dörtte birine inmiş ordusuna bir geçit resmi yaptırdı. Üç gün sonra Türk karargâhı Dornbach ormanı yakınma nakledildi ve Osmanlılar, Calenberg karşısında savaş düzeninde sıralandılar. Zira, Hristiyan ordusunun yaklaşmakta olduğunu öğrenmiş bulunuyorlardı (9 Eylül 1683). Köpek kulesi ve Gumpendorf kulesi yakınında bulunan karargâh Viyana dağı ve Calenberg*de de Prater dağına nakledildi. Ertesi gün, Polonyalılar ve Bavyalılar Tuna'yı kıyı boyunca takip ederek Hoeflein'den geçip kendileriyle birleşen İmparatorluk ordusu ve Saxonyalılarla birleştikleri KirlingMen, Hagen vadisinden, Saint Andre, Koenigstetten tarafından Klosterneubourg'a geliyorlardı. Ertesi gün, Hristiyanlar dağa tırmandılar, Osmanlı ordusunu mahvedecek olan savaşı bekleyerek mevzilendiler. Gece olunca, Tuna'yı yüzerek geçen bir süvari imparatorluk kuvvetlerine kumanda eden duk de Lorraine'e kont de Starhemberg'in şu acele yazılmış veciz satırlarını getiriyordu:

«Efendimiz, kaybedecek vakit yok; Size yalvarırım, vakit kaybetmeyiniz.» Aynı anda Saint Etienne kulesinin üstünden atılan havaî fişekler şehrin imdadına hemen koşulması gereğini bildirdiler. Herman

¹⁸⁰ Hammer'in Polonya Kralı ve daha birçok Hristiyan ordu ve kuvvetleri gelirken heyecana kapılarak tariht gerçekleri tersyüz, hatta tepe-taklak ettiği görülüyor (Ç.N.).

¹⁸¹ Forestiere îstruito'daki kayda bakınız. Paduâ, 1816, s. 71.

tepesinden bir fişek demeti bu işarete karşılık verdi. Mel-ker burcundan atılan üç topun sesi Viyana'nın kurtuluşunu beklediğini bildirdi. Geceleyin Sobieski, Türklerin ihmâli ve Türk ordusunun durumu hakkında bilgi vermek üzere kraliçeye, sevgili Ma-riette'ine sevgi dolu bir mektup yazıyordu. «Düşmanlarımız», diye yazıyordu, «süvari bölüklerinden elli kadarını birkaç bin Yeniçeri ile Camaldules manastırını işgal eden prens de Lorrainele Saksonya elektoral prensi kumandasındaki sol kanadımıza saldırmakla yendiler. Türkler, ay şeklindeki tabyayı savunmak isteğinde görünüyorlar. Bu mektubu bitirince oraya koşuyorum.»

12 Eylül sabahı güneşin ilk ışınlarıyla birlikte saygıdeğer rahip Marco d'Aviano Leopoldsberg*de yükseltlen mihrabda kuddas törenini icra etti ve duâ sırasında Polonya kralı hazır bulundu. Hemen peşinden oğluna diz çöktürdü ve bu büyük günü hafızasında iyice tesbit etmek için onu şövalye mertebesine yükseltti. Sonra belli başlı subaylara dönerek, onlara kısaca Chocim zaferini hatırlattı, Viyana surları önünde kazanılacak bir yeni zaferin yalnız bir şehir değil, bütün Hristiyanlığı kurtaracağım sözlerine ekledi.

Beş top atışı savaş işareti verdi. Sobieski'nin yardımcısı olarak büyük hetman Jablonowski ile birlikte kumanda ettiği sağ kanad, dağın Öteki yanında bulunan tepelere doğru ilerledi ve Neustift ve Dornbach'dan genişliklere geçti. Bu kanadın başında asil Polonyalılar Seniawski, Leszinski, Lanckronski, Potocki, Rzewuski yer alıyorlardı. Nussdorf yönünü takibeden sol kanad dük de Lorraine" ı kumandasmdaydı ve emri altında iki margrav Hermann ve Louis de Bade, general kontlar Caprara ve Leslie, prens de Salm, iki dük Groy'lar, prens Lubomirsky, feld mareşaller, kor ve orgeneraller, kont Mercy ve Taaffe; nihayet sol kanattaki otuz üç prens arasında on dokuz yaşındaki Eugene de Savoie bulunuyordu. Ordunun merkezinde Bavyera ve Saksonya seçimli prensleri, împaratoriçenin bütün kardeşleri, Jean Guillaume, Charles * Philippe, Louis Antoine, Alexandre Sigismond ve François Louis, Bavyera seçimli prensi Max Emmanuel'in emri altında dikkati çekiyorlardı. Bavyera, Saksonya ve frankonien birlikler dTSisenach Wissenfels, Saxen Lauenbourg¹⁸², de Brunswick Lunebourg, de Wurtemberg, de Holstein, de Pfalznebourg düklerinin kumandasmdaydı. Yine ordu safları arasında prens Baireuth, Waldeck prensleri, feldmareşal ve tümgeneral, Goltz, Flemmingen, Rahatta, Dünewald, orgeneral baron de

¹⁸² Huhn, s. 146. kendi özel otoritesiyle, dük de Lorraine'i sağ kanatta Polonya Kralının emri altına yerleştiriyor.

Leihe ve Degenfeld, Waguemestres'ler, general Bannau, Steinau, Thüngen, Runpel ve Münster, korgeneral Gondola ve Palfly bulunuyordu. Üç kademe üzerine tertiplenmiş ve saf nizâmına sokulmuş olan ordu, çarpışmak için yanıp tutuşuyordu ¹⁸³. Bu güzel bir ordu idi ve 1683 yılının 12 Eylülü güzel bir gün oldu!

Savaş, karşısında Yeniçerilerin Nussdorf ve Heiligenstadt metrislerini savundukları Hristiyanların sol kanadında başladı, tik çatışmada Croy dükü yaralandı ve kardeşi Maurice öldürüldü. Yeniçerilerin zayıfladığını gören Vezir-i âzam Osmanlı ordusunun merkezine geldi. Bu sırada kâhyası, garnizonun ilerlemesine mani olmak için, metristen şehir üzerine yoğun ve aralıksız topçu ateşi yöneltiyordu. Avusturyalılarla Saksonyalılar Heiligenstadt metrisinde adım adım ilerliyorlardı ve böylece Yeniçerilerin büyük kısmının on parça topla bugün hâlâ Türklerin istihkâmı denilen zemini ince kumlu geçitlere atılmıştı.

Öğleden sonra saat ikide, Bavyeralıların ve Frankoniyenlerin buldukları ordunun merkez kesimi savaşa girmemişti. O anda Dornbach ormanından çıkan Polonyalılar düşmanın üzerine atıldılar. Diğer cesur askerler arasında Stanislas Potocki, Maczinzinski ve Chcim savaşında şöhret yapan yılmaz savaşçı Montreoski'yi kaybetmenin üzüntüsünü duydular. Dornbach ormanının arkasında yükselen tepelerden, kraliçenin kardeşi Maligni, kendinakilere cesaret veriyordu. Saat dörtte, Türkler, karargâhlarını kurmuş oldukları dış mahallelere püskürtülmüşlerdi. Bu çekilme içinde bunaldıklarından toplarım îskoçyalılar karargâhına çevirdiler ve Polonyalıları hedef aldılar, fakat telâş ve korku ordugâha yayıldığından herkes kaçmaya başladı. Savaş dış mahallelerde bir saat sürdü ve akşamın saat yedisinde Viyana kurtulmuştu; sabahın saat yedisinde de Sultan Süleyman'ın evvelce kuşatmış olduğu Gratz da kurtulmuş bulunuyordu ¹⁸⁴. Bu saatten itibaren, çanlar şehir sakinleri Türk esaretinden kurtulmalarından ötürü tebrik eder gibi bütün gün boyunca çaldı.

Türklerden alman ganimet muazzam denilebilecek bir ölçüdeydi: Üç parça top, Vezir-i âzam'ın de aralarında olmak üzere beş Jbin çadır ve ordunun hazîneleri, içi kuruşla dolu altı yüz kese, hepsi kıymetli taşlarla

¹⁸³ Uhlich'de üç kolordunun tertip ve tanzimine bakınız. Ordunun durumu hakkında genel bir fikir sahibi olmak için 1615 tarihli Avusturya Askeri Gazetesi'nin 128. sayfasına bakınız. Savaşın düzeni ve planı ancak mühendis Sittinger'in -İmparatorun ikamet yeri Başkent Vi-yana'nın Kurtuluşu» adlı esere bakınız, Dresde, 1686.

¹⁸⁴ Uhlich, s. 185. I. Huhn, s. 149. Huhn kurtuluşun saat beşte gerçekleştiğini söylüyor. Suttlinger'e göre, s. 109, şehir ancak saat yedide kurtuldu.

süslü bir halde olan Vezir-i âzam'ın silahları ve teçhizatı galiplerin ellerine geçmişti. Osmanlılar, silahlarını, kudümlerini, galibler ele geçirdiklerini sandıkları veya iddia ettikleri, Vezir-i âzam veya daha çok sancakdârın kurtarmış olduğu Peygamber'İN sancağı müstesna¹⁸⁵ bayraklarını bıraktılar. On binden fazla Türk savaş meydanında kaldı. Muhasara sırasında dizanteri (dy-ssenterie) hastalığı tahribatını düşman güllerininkiyle birleştirmişti ve bizzat Viyana kumandanı kont de Starhemberg bu rahatsızlığa tutulmuştu. Viyana, diğer generaller arasında kont Souches ve kont Leslie'yi, baron Walter ve baron Kattolinski'yi, muhasara esnasında kılıçla birlikte kumpası da elden bırakmayan mühendis Rümpler'i kaybetti.

Güneş battıktan sonra Sobieski, Vezir-i âzam'ın otağında, sabahleyin yaptığı gibi, kraliçeye, ruhunun tek neş'esi, güzel ve sevgili Mariette'e yazıyordu. Bu mektupta kraliçeye şunları diyordu: «Daha ganimetin hepsini görmedim. Fakat Chcim'de aldıklarımızla kı-yaşlanamaz: Bin duka değerinde elmas ve gök yakutla süslenmiş dört veya beş ok kılıfı. Ruhum, sen bana, boş el ile dönen Tatar kadınlarının kocalarına söyledikleri gibi: Sen savaşçı değilsin! Çünkü bana hiçbir şey getirmedin! demiyeceksin; zira zenginleşen kişi ileriye yürümekten korkmaz. Vezir imparatorun şatolarından birinden bir devekuşu almıştı, Hristiyanların eline geçmesi korkusundan başını kestirdi. Vezirin otağlanndaki lüksü, o lüksün inceliğini, zarafetini sana anlatmam mümkün değil: Bu otağların içinde hamamlar, küçük bahçeler, pınarlar,- ada tavşanlarının yaşadıkları yerler ve bir papağana varıncaya kadar orada görülüyordu. Vezir artık karşı koyamayacağım anlayınca oğullarını çağırırdı ve Tatar Hanına: «Elinden geliyorsa, beni kurtar.» dedi. Han ona şu cevabı verdi: «Polonya kralını biliriz; ona karşı koymak mümkün değildir. Biz daha çok bu işin içinden sıyrılmaya bakalım.» Ganimetten hisseme düşenleri sana anlatabilmem imkânsız, fakat başlıca değerli olanları şunlar: Bir kemer ve iki eğer ki, bunlar elmaslarla paha biçilmez hâle getirilmiş, elmas, gök yakut ve incilerle süslü beş ok kılıfı, örtüler ve halılar, binlerce öte beri, dünyada varolan samur kürklerin en güzelleri. Askerler elmaslarla süslü pek çok kemer ele geçirdiler; Türklerin bunlarla ne

¹⁸⁵ Bu, önce Uhlich tarafından işlenmiş büyük bir hatâdır ve daha sonra Viyana Tarlıhi'nde aynı hatâyâ düşülmüş ve çağdaş muhasara tarihçileri de aynı hatalı yokta yürümüşlerdir. Oysa bu sonuncular, Sobieski'nin Peygamber'İN sancağı imiş gibi Roma'ya, Papa'ya gönderdiği bu işlemeli kırmızı bayraktaki yazı ile Peygamber'İN sancagmd*-ki yazıyı kıyaslasalardı, böyle bir hataya düşmekten kurtulurlardı. Zî ra, Roma'ya gönderilen ve Sain-Pierre kilisesinde muhafaza edilen sancağın yazısı ile Benaglia'nin tarifini yaptığı Hz. Muhammed'in yeşil sancağı üzerindeki yazının bir münasebeti yoktur. Hz. Muhammed'in sancağında sadece, «Allah'dan başka Allah yoktur- ibaresi yazılıdır. öteki sancakta ise Kur'and&n alınmış muhteşem bir yazı vardır.

işleri olduğunu bilmiyorum, çünkü kemer takma âdetleri yok; belki de bu kemerlerle ele geçireceklerini hayâl ettikleri Viyanalı kadınları süsleyeceklerdi. Som altından bir küçük sandık bana düşen ganimet payı arasında bulunuyor; içinde parşömen kalınlığında üç altın plak var ve kapağını esrarlı resimlerle işlemişler. Büyük hâzineye gelince, onun ne olduğu bilinmiyor: Vezirin otağına ilk ben girdim ve ona sahiplenebi-len kimseyi görmedim¹⁸⁶. Hazînenin ya birliklere dağıtılmış olması, ya ordu ile beraber bulunmaması veya savaştan önce hazînenin gönderilip emin bir yere konulması lâzım.»

Ordugâhda tutuklu olarak bulunan Avusturya elçisi de Khuniz ile Polonya elçisi Proski hürriyetlerine kavuştular. Fakat, altı bin erkek on bir bin kadın, on dört bin genç kız esir olarak Türkler tarafından götürüldü. Yalnız altı yüz çocuk savaş meydanında rahip Collonitz tarafından korunma altına alındı ve bunlar rahibin ihti-mâmiyle beslendiler ve büyütüldüler. Kandiye muhasarasında Hris-tiyanlığı cesaretle savunan Collonitz, Viyana muhasarasında da insanlığın iyilik ruhu ve ikinci bir Vincent de Paule olarak görüldü.

Savaşın ertesi günü, Polonya kralı Bavyera, Saksonya seçimli prensleri ve dük de Lorraine'in refakatinde tahkimat yıkıntılarını ziyaret etti (13 Eylül 1683). Lion (arşın) burcundan çıkış hareketi yaptığı sırada bir okla zırhı delinen dük de Wurtemberg kralın alayına katılamadı. Sobieski, beraberinde Baviera prensi ve arkasında sırmadan dokunmuş büyük bir başrak ve altın yaldızlı iki uzun gönderin ucunda asılı, evvelce Başkumandanlık işareti olarak Vezir-i âzam'm otağı önünde dalgalanan iki tuğ bulunduğu halde at ile şehirden geçti. Agustins'ler kilisesinin Lorette denilen küçük duâ dairesinde mihrabın önünde yüzü yere dönük olarak diz çöken Sobieski (Te De um) ilâhîsini bizzat yüksek sesle okudu. Viyana kumandanı kont Starhemberg krala, kralın oğlu prence ve Bavyera seçimli prensi şerefine muhteşem bir ziyafet düzenledi. Bu ziyafet sırasında, sanat ve ilim. dostu olan, birçok dil bilen ve bu arada Türk dilinin şive Özelliklerini

¹⁸⁶ Bu pasaj, çağdaş yazarların iddialarına karşı kesin bir yalanlama yerine geçmektedir. Bahis konusu yazarların iddialarına göre Veziri-azam'ın otağında iki milyonluk bir hazine bulunmuştur. Onlara göre Uhlich, aynı hatâyâ düşmüştür (s. 191). Coyer'in bahsettiği otuz bin esirin öldürülmesi (Histoire de Sobieski. Leipzig, 1762. s. 417) ve diğer yazarların bu rakamdan birkaç bin indirim yapmaları, on bine indirmeleri hiçbir gerçeğe dayanmamaktadır. Salvandy'nin anlattıklarını da masallar arasına koymak lazımdır. Onun hikayesine göre 5 Eylül'den itibaren yardıma bir ordu Calenberg'den inmiş ve sağ kanatta bulunan Jablonowsky (III. s. 57) Tatarları Styrie dağlarına kadar (III, s. 88) sürmüş ve aynı gece ay tutulmuştur.

çok iyi bilen Polonya krah Sobieski Mesgnien sarayının tercümanı ile uzun uzun Meninski'den konuştu.

ELLİSEKİZİNCİ KİTAP	
Ric'at Ve Kara Mustafa Paşa'nın İdamı	
Türkler Styrie'de	
Kazaklar Besarabya'da	
Asılan Reisefendi, Boğulan Defterdar	
Kırım Hanı Azledildi	
Wissegrad'ın, Waizen Ve Hamzabeğ'in Düşüşü	
Hamzabeğ Savaşı	
Ofen Ve Cameniek Muhasaralarının Kaldırılması	
Kutsal İttifak	
Dalmaçya Seferinin Açılması	
Gran'ın Kurtuluşu	
Neuhaeusel'in Alınması	
Hırvatistan Akını	
Novigrad, Wissegrad Ve Weisen Yangını	

Toekoeli, Scherban, Demetbius, Castacvzts Ve Cantemir	
Fransız Elçiliği.....	
Vâni Efendi'nin Ölümü.....	
İbrahim Paşa'nın İdamı, Kaba İbrahim'in Azli	
Ofen Muhasarası.....	
Sürgüne Gönderilmeler	
Mohaç Mağlubiyeti.....	
Hırvatistan Ve Esclavanie'de Kaleler Kaybı.....	
Sobieski Moldavya'da	
Coron, Zernata, Calamata, Chılafa, Passava, Gomınıazza, Navarin, Modon, Napoli Di Romania, Arcade, Thermıs, Sıgn, De Castel-Novo, Patras, Lepanto, Castel-Tornfese, Corinthe, Mısıtra Ve Athisna'nın Alınması	
Askeri İsyân	
Vezir-İ Âzam Süleyman Paşanın Azli	
Siyavuş Paşa Vezir-İ Âzam.....	
Dördüncü Mehmed Tahttan İndirildi.....	

ELLİSEKİZİNCİ KİTAP

Ric'at ve Kara Mustafa Paşa'nın idamı. — Türkler Styrie'de. — Kazaklar Besarabya'da. — Asılan Reis Efendi, boğulan Defterdar. — Kırım Hânı azledildi. — Wissegrad'ın, Waizen ve Hamzabeğ'in düşüşü. — Hamzabeğ savaşı. — Ofen ve Cameniec muhâsara-lannın kaldırılması. — Kutsal ittifak, — Dalmaçya seferinin açılması. — Gran'ın kurtuluşu. — Neuhaeu-sel'in alınması, — Hırvatistan akına. — Novigrad, Wissegrad ve Weisen yangını. — Toekoeli, Scher-ban, Demetrius Cantacuzen ve Cantemir. — Fransız elçiliği. — Vâni Efendi'in ölümü. — Şeytan İbrahim Paşa'nın idamı, Kara İbrahim'in azli. — Veziriazam Süleyman; karakteri ve hükümeti. — Ofen muhasarası. — Yeni sefer için hazırlıklar. — Sürgüne gönderilmeler. — Mohaç mağlubiyeti. — Hırvatistan ve Esclavanie'de kaleler kaybı. Sobieski Moldavya'da. — Coron, Zernata, Calamata. Chilafa, Passava, Gomi-nizza, Navarin, Modon. Napolie di Romania, Arca-de Thermis, Sign, de Castel-Novo, Patras, Lepanto, Castel-Torn6se, Corinthe, Misitra ve Athöna'nın alınması. — Askeri isyan. — Veziriazam Süleyman Paşa'nın azli. — Sıyavuş Paşa Veziriazam. — Dördüncü Mehmed tahttan indirildi.

Ric'at Ve Kara Mustafa Paşa'nın İdamı

EĞER Viyana'nın kurtuluşu tarihte Hristiyan değerinin muzaffer bir anıtı olarak kaldıysa, eğer bu payitahtın muhasarası, muhasara edilenlerin cesaret ve sebatını muhteşem bir şekilde ortaya koyduysa, diğer taraftan, bu savaş olayı, hasisliğini, gururunu ve Başkumandan olarak kabiliyetsizliğini açıkladığı Kara Mustafa Paşa'yı da hicâbla Örttü. Bu hasislikle, şehrin hazinelerini yalnız kendi eline geçirmek maksadıyla hareket ettiğinden, askerin şevkini harekete getirecek olan yağmayı yasakladı¹⁸⁷. Bunun için genel bir taarruza geçmek cesaretini göstermedi ve

¹⁸⁷ Hammer, Serdâr-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa'ya, şehrin zenginliklerini bir başına ele geçirmek istediği iftirasını atarak hatâya düşmektedir. Bizim müverrih, hatta çağdaş tarihçi ve tarihe dayalı bazı yazarlar rımız da tıpkı Hammer gibi Serdâr-ı Ekrem'in yetkileri konusunda aynı hatâyı işlemekten kurtulamamışlardır. Bir Serdârın tek başına bir şehrin hazinelerini, zenginliklerini ele geçirmek ihtirasına sahip olabileceğini düşünmek için ya Osmanlı Devleti ve ordusunun ganimet konusundaki nizâm ve teamüllerini bilmemek veya kasıtlı hareket etmek gerekir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın mizacı açısından servet ve ihtişam düşkünlüğü bilinen bir gerçektir. Ama, bahsettiğimiz nizâm ve teamüllerin de dâhili olmadığından bütün bir Viyana'nın servet hazinelerini ele geçirmeyi aklında yer vereceği muhal farz olarak bile düşünülemez. Serdâr-ı Ekrem'in yetkileri sınırsız değildir. Onun bir başına hareket serbestisi, ancak icrada ve anında alınması gerekli stratejik ve taktik kararlarla sınırlıdır. Bir seferin stratejisi Divân-ı Hümayün'da tartışılarak kararlaştırılır. Sefer açıldıktan sonra, düşmanla karşılaşmadan önce toplanan harp meclisi harekât plânını,

Viyana'yı teslim alma yoluyla ele geçirmeyi tercih etti; gururu yüzünden Calen-ber*'in arkasında olup bitenler hakkında bilgi almayı tenezzül saydı, hor gördü.

İki aydan beri beklenen şehrin imdadına koşacak birliklerin gemilerden yapılmış derme-çatma köprüden geçebileceklerini ve uzun düşman kollarının Kirling ve Weidling'den geçerek güçlkle Hagen vadisine girdiklerini ve ordusunun arkasında, en ufak bir engelle karşılaşmadan Calenberg*e tırmandıklarını bilmiyordu. Hristiyanlar Tuln ve Koenigstetten üzerine doğru ilerledikleri anda bile bir genel taarruza geçildiği takdirde Viyana elden çıkmış demektir. Pey-gamber'in sancağı¹⁸⁸ elinde Raab üzerine kaçarken, Avrupa'nın Batısında payitahtı Viyana ve kendisi Sultan olacak¹⁸⁹ şekilde kurmayı tasarladığı İslâm İmparatorluğu ile alâkalı mağrur projeyi unuttu. Raab'a varır varmaz, Viyana savaşında ilk firar eden asker olarak Beğlerbeyi Koca İbrahim Paşa üzerine bütün öfkesini boşalttı: «Sen, devlet kapısında hizmetle saçağartmış, kocalmış vezir, şahsî kinini tatmin için firar örneği verdin ve böylece sen, yenilmemize sebep oldun. Ama bunun cezasını göreceksin¹⁹⁰ » ve İbrahim derhal idam edilmek üzere Çavuş-başıya verildi.

Türkler Styrie'de

yâni asıl stratejiyi karara bağlar. Meselâ, Viyana muhasarasından önce toplanan harb meclisinde Kırım Hanı ile Budin Beylerbeyi Arnavut Koca İbrahim Paşa, bu seferde Viyana'mın zaptıyla uğraşılmayıp Avusturya'yı zayıf düşürecek sınırlı bir harekât çerçevesi içinde kalmayı savunmuşlardır. Onlara göre, bu zayıf düşürücü harekât sonunda Viyana kendiliğinden düşecektir. Serdâr-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa ve onun görüşünü paylaşanlar ise, bu görüşü benimsemeyerek Viyana üzerine varmakta direnmişlerdir. Bu görüşün karşısında olan Kırım Hanı ile Arnavut Koca İbrahim Paşa, görüşlerinin kabul edilmemesinin intikamını devlete İhanet etmekle almak istemişlerdir. Viyana bozgunu, tamamiyle bu iki adamın davranışlarından kaynaklanmıştır. Hammer'in Kara Mustafa Paşa'nın gururu üzerinde söyledikleri de gerçeğin tahrifinden başka bir şey değildir. Kara Mustafa Paşa gururu yüzünden Calenberg dağı'nın arkasında olup bitenleri öğrenmemiş durumunda bulunmaktan uzaktır, öğrenmiştir. Bu hususta Kırım Hanına görev de vermiş bulunuyordu. Fakat, Kırım Hanı düşmanı sırf intikam almak yüzünden köprüden geçmekte serbest bırakmıştır. Arnavut İbrahim Paşa da savunmayı bırakarak kaçan ilk asker olmuş, Türk askerine kötü bir örnek rolü oynamıştır. Serdâr-ı Ekrem ve yetkileri hakkında fikri olmayanlar sırf heyecan verici yazılar yazmak, kötü duygularla okuyucu avlamak meraklısı olan bazı tarihi roman yazarları Prut muharebesinin muhterem Serdârı Baltacı'ya da sataşmışlar, Katerina ile aşk münasebeti ve getirdiği mücevherler yüzünden Rus onlusunun çemberden çıkıp gitmesine göz yumduğunu ileri sürmüşlerdir (Ç.N.).

¹⁸⁸ Hz. Muhamed'in sancağını eline aldı ve büyük bir sür'atle götürdü.» Cantemir, LXXVIII. Ortelius'un devamı olan Feigus'un Adlerschh-vung adlı eserinde (s. M) Roma'ya gönderilen büyük sancağın (bu sancağın rengi yeşil değil kırmızı idi) en iyi tasviri ve 48. Sûre'den çıkarılan Fetih ayetinin izahı bulunmaktadır.

¹⁸⁹ Cantemir, LXJV. Sultan unvanını kendisine saklıyor.

¹⁹⁰ Bu sözler (R&sid, I. 106) Cantemir'de geçen ve İbrahim Paşa'nın ağzından çıktığı ileri sürülen sahte ve yakıştırmaya nutuktan çok daha veciz ve tabiiik intibai vermektedir.

Savaşın ertesi günü, eski Saint Etienne katedralinde, Sobieski'-nin huzurunda Te Deum'u (resmî duâ) okundu; topların sesi iki gündür homurdanmamıştı. İki ay boyunca sessiz kalan çanların sevinçli çınlayışı, böylesine uzun bir sessizliğin endişelendirdiği ülkeye Viyana'mn kurtuluşunu haber verdiler. Diğer taraftan, Raab'da-ki ordugâhta, Vezir-i âzam imparatorluğun çeşitli valiliklerinde değişikliklerle meşguldü. Koca İbrahim Pasa'nın idâmiyle boşalan Bu-din (Ofen) valiliğine o sırada Diyarbekir Valisi ¹⁹¹ olan Kara Mehmed Paşa getirildi. Bu yerin valiliği de Eski Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya verildi. Onun yerini de Silahdâr Hüseyin Paşa aldı. Ordunun kalıntıları Raab'da (Yamk-kale) üç gün durdu. Dördüncü gün Tata üzerindeki köprünün atılması için gerekli tedbirler alındıktan sonra, Budin üzerine yürüyüşe geçildi. Dikkatli Avusturya milis teşkilâtı, Türk ordusunun tahrib hareketlerine karşı Styrie (tştiry) sınır boylarını Sultan Süleyman dönemindeki birinci Viyana muhasarası sırasında olduğu gibi başarı ile korudu. Evvelce iki hücumu püskürtmüş olan Lilienfeldliler üç yüz avcı askeriyle birlikte manastırdan çıktılar; maksatları Kleinzeirde ganimetleriyle birlikte kayalık bir mağaraya çekilmiş olan Kırımli askerleri kovmaktı.

Hohenberg köylülerinin de yardımlarıyla bu teşebbüslerinde başarılı oldular: Hürriyetlerine kavuşturulan iki yüz Hristiyan esiri aldıkları en değerli ganimet payı oldu; en güzel hâtıraları da, Lilien-feld'in giriş yerine götürüp sıraladıkları 18 Türk başı oluşturdu. Styrie Devletleri adına Saint Lambert ruhanî reisinin kendisine barut gönderdiği Styrie ruhanî reisi Mattias Kalweis, iki dragon ¹⁹² alayının yardımı ile Lilienfeld'in cesur

¹⁹¹ Ordunun çekildiği Raab'da Merzifon'lu Kara Mustafa Pasa'nın esaslı tedbirler aldığı görülüyor. Kara Mustafa Pasa'nın Hammer'in zaman zaman belirttiğinin aksine muhasarada canla başla çalıştığı ve meydan muharebesinde Kırım Hanı ile Koca İbrahim Pasa'nın ihanetlerinin mağlubiyeti getirdiğinden şüphe edilemez. Polonya Kralı Sobi-eski'nin karısı kraliçeye yazdığı mektuptan ihanetin bu kadarla kalmadığı Hristiyan asıllı pekçok süvarinin düşman tarafına geçtiği öğrenilmektedir. Bütün o dönem müverrih ve tezkirecilerinin belirttiklerine göre, Kara Mustafa Pasa, bu ihanetlerden sonra etrafında kalan 9-10 bin askerle akşama kadar dönüştükten ve kahramanlığıyla düşmanın da hayranlığını çekerek döğüstükten sonra şehid olmak için düşman, içine atılmak istemişse de maiyyetinde bulunanlar dağılan ordunun toplanması için kendi vücuduna kesin ihtiyaç bulunduğunu ileri sürerek önlemişlerdir. Kendi otağna geldiği zaman düşman askeri artık ordugaha girdiği için bütün ağırlıklarını bırakmak zorunda kalan ve her taraftan ihanete uğrayan değerli Serdar met-rislerdeki askerini acele toplayıp geri çekümeyi başardığı gibi Büyük Peygamberimizin (S.A.V.) mübarek sancaklarını da bazı yabancı tarihçilerin de belirtmekten geri kalmadıkları gibi eline alıp götürmeyi başarmıştır. Orduyu Raab'da (Yanık-kale) toplaması da başarıdır. Osmanlı ordusunda ilk firar ederek askere kötü örnek olan' Arnavut Koca İbrahim Paşa'yı hakettiği şekilde paylayarak Raab'da idam ettirmiştir. Hain Arnavut Paşa idam edilirken değerini takdir ettiği Serdar Kara Mustafa Paşa için şu sözleri söylemiştir:

— «Padişahumuza söylesünler, telaf-i ma-fat idecek ancak budur: ' Azl itmesün!- (Ç.N.).

¹⁹² Bir Polonya alayı, diğerine Castelli kumanda ediyordu, Feigius, s. 112.

müdafaasıyla, Türkleri Styrie'-nin Avusturya'ya giden ana caddesinden, Yukarı Styrie'de püskürttüler; fakat Saint Gothardt ve Goussing'de toplanmış olan Türkler (orada üç Paşa bulunuyordu), Friedlberg ve Hartberg yoluyla, Kanunî Sultan Süleyman'ın Guns tarafından Gratz üzerine yürüdüğü sırada çok ıstırap çekmiş olan güzel Feiztritz vadisinden geçerek Aşağı Styrie'ye girdiler; esirler aldılar ve kasaplık hayvanları götürdüler; bunlardan yedi yüz tanesini Kanije Türklerine sattılar. Gratz'a altı fersah mesafede, Raab kıyılarında ordugâh kurdular, bu nehri geçtiler, yukarı ve aşağı Limbach'i, Neuhaus, Fehring ve münbit Raab vadisini yağmaladılar. Gratz'da, üç bin mevcutlu milis kuvveti silaha sarılmak emri aldı. Kont Herbestein Murr'u işgal etti.

Meşhur düşünür Tycho Brahe'nin rasathane hâline getirdiği ku-lesiyle meşhur Wildon şatosunda toplandılar. Carniol milis kuvvetlerine ülkesinin tarihçisi Fürstenfeld ve Radkersbourg'u Türklere karşı savunacak olan Valsavor kumanda ediyordu. Kuvvetlerini, Bur-gau, Neidau, Hochenbruck, Rittengrab, Kapfenstein, Bertholdstein ve Charles de Saurau'nun dragon süvarileriyle durduğu Raab¹⁹³ kıyıları üzerindeki Feldle Hamm'a yakın ve hoş bir yerde bulunan Hainfeld şatosu arasında taksim etti. Metternich alayından zırhlı askerlerle Valvasor'un imdadına koşmuş olan Dietricstein kontu Radkersbourg'un kuzeyinde Klobi'de Türkleri yendi, üçyüzünü öldürdü ve onları Raab'ın öteki kıyısındaki Riegersbourg Ötesindeki Aonos Styrien'e kadar takib etti. Bu şato dik bir dağın zirvesinde yükselir. Ovada her taraftan tecrid edilmiştir ve kemer şeklindeki duvarları bağlar ve buğday tarlalarını korur. Ne açlık, ne de muhasaralardan korkusu vardır. Bunun için, Riegersbourg Macaristan ve Türklere karşı Styrie'nin sınır kalesi oldu ve Türkler çok uzun zaman Macaristan'ın sahibi oldukları halde, bu şatodaki muhafız kuvvet onları saygı ile tuttu ve hiçbir zaman ne muhasara, ne de zaptetmeye kalkıştılar.

Polonya kralı ve dük de Lorraine Tuna boyunda yol alarak Türk sınır kalesi Gran'a kadar ilerlediler; bu yerin karşısında Türklerin garip bir şekilde Ciğerdelen adını taktıkları Parkany vardır. Kom-ron'dan bu son şehre¹⁹⁴ giderken (Lepanto savaşının yıldönümü günü), Polonyalılar bir öküz

¹⁹³ Bu şato on üçüncü yüzyılda Hainfeld beylerinin ikametgâhı olmuştu; daha sonra kontes de Purgstall'e geçti ve asil Iskocyah Jane Cranstoun'-un, son Purgstall kontesinin eşinden vasiyeti! mülk halinde onun sevdiği evi oldu.

¹⁹⁴ Farkany'de delil. Bu olay Barakan kalesinin alınışına dair notlarda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır ve Khunitz'in Diariuzn (Haturat) "unda bulunmaktadır

sürüsünün peşine düştüler; Türkler onları bir ormanın ortasında kısırdı ve çatışmaya girdiler; kont Denhoff ve iki bin askeri öldürüldü ¹⁹⁵. Polonya kralı Sobieski ve oğlu prens büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kaldılar. Eğer esir edilmekten kurtulduysalar, bunu dük de Lorraine'in yardımlarına gönderdiği kont Dünewald'e borçludurlar (7 Ekim 1683). Yeni felâketlerden korunmak için yürüyüş şöyle düzenlendi: Dokuz bin süvari ve her biri dört yüz kişiden oluşan on sekiz piyade bölüğü ve ayrıca bir Polonya birliği Mercy ve Condola ile Bade margrafı kumandalarında sağ kanadı teşkil ediyordu; Dünewald, Plaffy ve Ta-affe dük de Lorraine sol kanadı meydana getiriyordu; dük de Star-hemberg ve dük de Croy piyade birliklerine kumanda ediyorlardı. Polonyalılar üç kolordu teşkil ediyor, sol kanat Polonya kralının ve sağ kanat Jablonowski'nin kumandaları altında bulunuyordu.

İki gün sonra Parkany savaşı cereyan etti (9 Ekim 1683). Türkler üç defa tekrarladıkları savaş nidaları olan Allah! sesleriyle ilerlediler ve iki gün Önceki felâketin uyandırdığı öfkeyi hâlâ yaşayan Polonyalıların bulunduğu sol kanada olanca sertlikleriyle hücum ettiler. Çok kanlı bir savaş oldu. Zira, bütün Polonyalılar can ba-ğışlamamaya yemin etmişlerdi. Türkler bozuldu ve Parkany'de gemilerden yapılmış köprüye kadar çekildiler. Kaçanların ağırlığına dayanamayan köprü çöktü; büyük bir kısmı Tuna'nın dalgalarında, bataklıklarda ve Polonyalıların kılıçları altında can verdi ¹⁹⁶ Savaşta Türklerden yedi bin asker hayatını kaybetti; Bosna Valisi Hızır Paşa da bunların arasındaydı. İmparatorluk kuvvetleri tarafından esir alınanlar içinde Sivas ve Silistre valileri olan Halil ve Mustafa Paşalar da bulunuyordu; diğer iki Paşa, Şişman Mehmed Paşa ¹⁹⁷ ile Şatır Ahmed Paşa kayıptı. Polonya kralı ve dük de Lorraine karşılıklı olarak ve eşit bir nezâketle zaferi birbirlerine bağlıyorlardı. Parkany'de alınan ganimetin paylaşılması konusunda birbirleriyle anlaşmaya pek az yanaşır davrandıklarından nerede ise bir çatışma çıkacaktı. Polonyalılar ganimetin tümünün kendilerinin olmasını istiyorlardı. Parkany'de muhafız birliği olarak bırakılan Polonyalılar, kendi vatandaşlarının kazıklara geçirilmiş baslarını görünce öyle bir öfkeye

¹⁹⁵ Adlerschwung, s. 118 ve Khunitz'in Diarium'unda bulunan notlar. Avusturya İmparatorluk müverrihi iki bin yerine on bin ölüden bahsetmektedir, imparatorluk ordusu üzerinde verdiği notlarda farklı. Resmi tarihçiye göre İmparatorluk ordusunun mevcudu 50 bin.

¹⁹⁶ Khunitz'in Notlar*; Daleyrac'm Anecdotes de Pologne adlı eseri ve Sobieski'nin mektupları.

¹⁹⁷ Şişman İbrahim Paşa gibi semizliğinden ötürü böyle isimlendirilmiştir. Cantemir'In anlattığına göre, bu Paşa ile birlikte bulunan bir Fransız cerrahı her yıl haziran ve temmuz aylarında kanuni yarıyor ve oradan yağ tabakaları çıkarıyordu.

kapıldılar ki, kadın ve çocuk farkı gözetmeksizin yollar üzerinde bulunanların hepsini Öldürdüler. Bununla beraber, aralarında otuz kadın ve otuz çocuğun bulunduğu sekiz yüz Hristiyan esirini kurtarmayı başardılar.

Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa, Gran'ı savunmak için İsparta Sancakbeği Arslan Paşa'yi, Sağraci-başı, Samsuncu-başı (korgeneraller) ve Zenberekçi-başı (mazgal okçuluğu albayı)¹⁹⁸ kumandasında Yeniçeriler gönderdi; bunlara başbuğ, yâni genel kumandan olarak Diyarbekir Valisi İbrahim Paşa'yı atadı. Bu Paşa gerçekten de kaleye girmeyi başardı. Fakat, ancak beş yüz kadar asker kendisini takib etmişti. Tuna üzerine bir köprü attıktan sonra (20 Ekim 1683), Thomas tepesi tahkimatını hücumla aldılar; yüz seksen Türk öldürüldü ve iki yüzü esir alındı. Topçu iki gün süreklilik olarak, gedik açmak maksadıyla şehri dövdü. Üçüncü gün hücumla geçtiler, fakat başarı, elde edemediler. Üç gün içinde yedi bin gülle atılmıştı¹⁹⁹. Dördüncü gün Türkler, tercüman Lachoviz'in aracılığı ile teslim olma işini görüştüler. Paşalar altı yüz askerle çekildiler ve elli topla bin kantar barut²⁰⁰ ele geçirildi. Böylece Kanuni Sultan Süleyman'ın aldığı, arşidük Mathias'ın elli bin askerle altı kere birbiri peşi sıra boş yere hücumla geçtiği, Mansfeld'in Türklerden geri aldığı, fakat garnizon tarafından baskı gören Damperre'-nin dokuz yıl sonra Türklere vermek zorunda kaldığı Gran yemden Hristiyanların oldu. O zamandan beri Almanları ve Macarları tehdide devam eden bir Türk sınır kalesi halinde kalmak yerine bu iki millet için Osmanlılara karşı tabya hizmetini gördü.

"Parkany savaşının ertesi günü (10 Ekim 1683 - 18 Şevval 1094), Vezir-i âzam Ofen'den Belgrad üzerine hareket etti ve iki gün sonra, Edirne'ye gitmek üzere Belgrad'dan ayrıldı. Chosim savaşının yıldönümüne Söbieski'nin Sgecsen'de kazandığı zaferle yeni bir ihtişam eklendi. Viyana muhasarasından beri Vezir-i âzam'ın kendisinden memnun olmadığı Kırım Hânı Murad Giray azledildi ve Kırım hanlığına, Selim Giray'ın iki oğlunu Devlet Girayla Azim Giray'ı birincisini kalgay, ikincisini nureddin tâyin eden Hacı Giray getirildi. Gran'ın düştüğünü öğrenen Vezir-i âzam, Budin Beğlerbeyi Kara Mehmed Paşa'ya bu kaleyi vermiş olan Paşa ve Yeniçeri generallerinin idam edilmeleri emrini gönderdi: Bekir Paşa²⁰¹, Arslan Paşa,

¹⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve idaresi, 0, s. 211. 82. Yeniçeri alayı albayı.

¹⁹⁹ Raşid, I, t. 107, hatta yedi bin gülleden bahsediyor.

²⁰⁰ Fegius, Adlerschwung'da, çekilenlerin sayılarını yedi yüz olarak gösteriyor. Khunitz'in Diarium'unda .bir sıfır fazlası var ve böylece çekilenler altı bin kişi.

²⁰¹ Dalarac tarafından yazılan bir kitapta bu Ebubekir Paşa'nın Polonya Kralına mektup yazdığı ileri sürülmektedir. Fakat kitapta yer alan birçok vak'a doğru bir şekilde kaleme abomamıştır. Meselâ Viyana*-

Samsuncu, Sağarcı ve Zenberekçi-başılar kalenin kaybını başarıyla ödediler. Kısa bir zaman sonra, Şam Valisi Genç Hüseyin Paşa Pest'de eceliyle öldü. Bu Paşa birçok defa meşhur savaşlarda bulunmuştu: Kont de Souces'la Lewenz'de, Rakoczy ile Transilvanya'da, Sobieski ile Chocin'de çarpışmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun ünlü savaşçıları arasında bulunuyordu. Viyana muhasarasında Chateau (Şato) burcu önündeki tabyada seçkin hareketleri görülmüştü ve başkent civarındaki bataklıklarda bir reaya birliğinin elden çıkmasına sebep olmuştu²⁰².

Kazaklar Besarabya'da

Viyana seferinin şehrin kurtuluşunu takib eden sonuna doğru, Polonyalılar tarafında yer alarak Chocin savaşının kazanılmasında ağırlığı görülen ve o zamandan beri Polonya hizmetinde bulunan eski Bogdan prensi Etienne Petreitchik, Zoporogues Kazakları het-manı Kunicky ile birlikte Tatarlardan Polonya ve Kazakların intikamını almak maksadiyle Besarabya'ya girdi. Burada voyvoda Dra-cula'ya yaraşacak zulümler yapıldı: Çocuklar kale duvarlarına çarpılarak parçalandı veya diri diri derileri yüzüldü, genç kızlar tecavüz edildikten sonra öldürüldü, ihtiyarlara işkenceler uygulandı, hâmile kadınların karınları yarıldı ve zaferinin övüntüleri bunlar oldu. Petreitschik insanlık dışı hareketlerini davranışlarıyla son sınırlarına götürürken, silah arkadaşı yaptıklarını mübalağalı bir Övünme ile alabildiğine abarttı. Çünkü üç yüz bin barbarı yok ettiğini²⁰³ söylüyordu. Tehin veya Bendemden, aynı zamanda Mon Castro (4 Aralık 1683) denilen Bislograd veya Akkerman'a kadar büyük bir kuvvet toplamak ümidiyle ilerledi.

Tilgrotia dolaylarında Türkler, Tatarlar, Bender beyleri, Akker-man kaymakamı, Bucak âmiri, Yeniçeriler ve sipahilerle karşılaştı²⁰⁴ zafer Kunicky'nin oldu. Dört millik bir alan içinde fundalıklar üzerinde kaçarken ölümü bulmuş cesetler görüldü; Bender be-ği ve alaybeği hayatlarını kaybetmişler, Akkerman Ağa ve kaymakamı aynı âkibete uğramışlardı. Fakat üç hafta sonra, yeni yılın son gününden bir gün önce (30 Aralık 1683),

nın kurtuluşundan önceki savaşın on dört, on beş saat sürdüğünden bahsedilmektedir. Oysa bahis konusu savaş dört veya beş saat sürmüştür

²⁰² GrepokU bu olayı gayn maTcül ve tarihe aylan bir usulunla antefoTA-tadır.

²⁰³ Avusturya İmparatoruna ve Polonya Kralına gönderilen bir mektuptan özetle alınmıştır

²⁰⁴ Daha önce bahsedilen bir Relation'da bu tafsilat vardır.

yeni han, Hacı Giray yanında bulunan Yeniçeriler ve Tuna kıyılarından kendisine gönderilen toplarla Zaporogues Kazakları hetmanına hücum etti ve birçok çarpışmalardan sonra onu Pruth'a doğru çekilmeye zorladı. Bogdanlılar Kunicky'nin ordusunu terktiler ve Noel günü Kunicky'nin dağılan Kazaklarını topladığı Yassy'ye vardılar (4 Ocak 1684). Pet-reitschik artık güvenemeyeceği Bogdanlılarla birlikte Suczawa'da bulunuyordu. Onların tarafından terkedildi ve Punta sancağında Domnestin köyüne çekildi. Orada kendi akrabası Baiuski tarafından tevkif edilerek Polonya'ya götürüldü. Fenerli Cantacuzânes'ler ailesinden olan ve sünnet düğünü günü gümüşden yaptığı bir çekiş silahı Sultan'a sunması karşılığı kendisine Bogdan prensliği verilen Demeetrius Cantacuzene Kırım Ham tarafından yeni makamına yerleştirildi²⁰⁵. Kuniky Besarabya'yı yakıp yıktığı sıralarda Edirne'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın düşüşü hazırlanıyordu. Bütün suçu idam edilen Budin Beğlerbeyi Koca İbrahim Paşa'ya yüklenen Viyana'nın kurtuluşu haberinin ilk almışında, Sultan, kanuna uygun bir şekilde, Vezir-i âzam'a kendi el yazısıyla bir hatt-ı şerif (mektup) ve orduyu tamamiyle mahvolmaktan kurtarmasına karşı duyduğu minnetarlığın belirtisi olarak değerli taşlarla süslü bir kılıç gönderdi²⁰⁶. Fakat Parkany savaşının neticesi ve Gran'ın kaybedüdüğü Öğrenilince, Kara Mustafa Paşa'nın düşmanlarına ona karşı harekete geçmeleri için gün doğdu ve böylece iktidarını yıkmakta başarılı oldular.

Bu düşmanların başında, Viyana seferine dâima karşı çıkmış bulunan Mîrâhûr²⁰⁷, Kızlar Ağası ve idam edilen Budin Valisi İbrahim Paşa'nın dul karısı olan Sultan'ın kızkardeşi bulunuyordu. Bunların hepsi de küllerin altındaki ateşi alevlendirmek istiyorlardı. Baş-mâbeyinci Gazaz-zâde Ahmed Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın başını getirmek emriyle Belgrad'a gönderildi. Belgrad yakınma varınca, çok gizli tutulmasını isteyerek, görevini yanında emirlerini tatbik hazır Yeniçerileriyle Baş-mâbeyinciyi evinde bekleyen Ye-

²⁰⁵ Cantemir Mohamet, s. 69. Raşid'de, I, f. 110, Petreitschik Patre Schapko ve Cunicky, Konuska adlarını da taşıyor.

²⁰⁶ Vezir-i-âzam'ın gözden düşmesini farklaştıran sebep (Cantemir, Valide Sultan'a gönderilen hediyelerden bahsediyor) bir tarih hatası meydana getirmektedir; fakat en kuvvetli delil Valide Sultan'a gönderilen hediyelere dayanmaktadır, s. 92. Viyana muhasarası 12^ylulde kalkıyor, Valide Sultan ise 10 Receb (5 Temmuz), tarihinde ölmüştü, yani Viyana muhasarasından önce (!). Bununla beraber, bu tarih hatası Osmanlı imparatorluğu tarihini yazan bütün Avrupalı yazarlar tarafından tekrarlandı (Alis-, II, s. 228). Bu tarihi tahrif aldınışsızlığı içinde üçlü tarihi münasebet halinde Cantemir hatâ işlemektedir-. Tarihî, coğrafi ve filolojik. Despot Taile'dan bahsetmekte ve onu Viya-na'nın düşüşünden Sultanla Trakya ve Yunanistan'da avlandırmak-tadır. Oysa o tarihte Sultan Belgrad'da bulunmaktadır. «Trakya ve Yuianistan'da oavadan ovaya geçmişti ve Despot Taile ile avlanmaktan hoşlanmıştı!-

²⁰⁷ Caprara'nın Özel Münasebet'tnde bu yakınlığa dair bilgi vardır, s. 94.

niçeri Ağası Mustafa Paşa'ya bildirdi. Ahmed Ağa güneş battıktan sonra Belgrad'a girdi (25 Aralık 1683 - 6 Muharrem 1095) ve Yeniçeri Ağası ile birlikte Vezir-i âzam'ın evine gitti; Ağa tarafından emir yerine getirildi ²⁰⁸. Bu idam emrinin yerine getirilmesi için seçilmiş olan Mustafa Paşa, aynı zamanda Serdâr.unvâniyle Haleb Valiliğine atandı; bu sıfatla Peygamberin kutsal sancağım muhafaza altına aldı. Baş-mâbeyinci, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın serveti arasında bulunan dört yüz doksan kese nakit parayı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni Serdâra verdi. Vezir-i âzam'm Reis Efendi'si, Talihisi-zâde tutuklandı ve İstanbul'a gönderildi.

En debdebeli, en mağrur Osmanlı vezirlerinden biri sayılan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sonu böyle oldu ²⁰⁹. Prensip bakımından Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa'nın eniştesi olmuştu. Köp-rülü-zâde Fazıl Ahmed Paga'nın vefatından sonra, Sultan'ın damadı olmak gibi tehlikeli bir şerefe erişti. Fazıl Ahmed Paşa'nın bütün Vezir-i âzamhğı süresince kaymakam (sadâret kaymakamı) göreviyle Sultan'm şahsına bağlı bulundu. En mühim işler onun üzerine verildi; nihayet yedi yıldan beri Vezir-i âzam'dı ve ancak elli yaşında bulunuyordu. Haremde bin beş yüzden fazla odalık, kendisine hizmet etmek için bir bu kadar esir, bunların muhâfazasıyla görevli yedi yüz harem ağası vardı. Atlan, köpekleri, av kuşları ²¹⁰ binlerle sayılıyordu. Daha

²⁰⁸ Cantemîr'in yeni bir hatâsı: «Sultan'ın (Grand-Seigneur) 6 Muharrem 1095 tarihli emrini ona gösterdi». Bu idam emrinin tarihi değil idam tarihidir. Codex'de No. 822 de, Hist. Prof., 12 Şubat 1681 tarihli Relation'da Kara Mustafa Paşa'nın idamı tafsilatıyla anlatılmaktadır. Râ-şid, I, f. 108.

²⁰⁹ Kara Mustafa Paşa'nın idam emrine kadar kısa süre içinde geçen olaylar ve İdam Osmanlı tarihlerinde özet olarak şöyle anlatılmaktadır: «Kara Mustafa Paşa'nın sarayda fırsat bekleyen İki korkunç düşmanı vardır. Bunlardan biri Kızlaragası zenci Yusuf, diğeri Baş Emtr-ahur Boşnak San Süleyman'dır. Viyana mağlubiyetini öğrenen Türklükle alakaları bulunmayan bu aşağılık adamların ellerine makre-meler alıp döne döne» oynadıklarından bahsedilir. Bu bayağı ruhlu adamlar Kara Mustafa Paşa'nın uşaklığından yetişmiş olan Sadaret Kaymakamı Kara İbrahim'le elbirliği edip askerin Kara Mustafa Paşa'yı istemediğinden bahsederek, daha da ileri gidip hiçbir şeyden haberi olmayan Kara Mustafa Paşa'nın saltanat makamına göz dik-tiği hakkında bir takım vesikalar uydurarak Padişahı zehirlemeye başlamışlar ve nihayet bundan bir akşam evvel bir idam hattı istihsal edip Kapucular kethüdası —Hammer'de Bas-mabeyinci olarak geçiyor— Ahmed ve Çavus-başı Mehmed Ağalarla Belgrad'a göndermişlerdir. Dördüncü Mehmed'in en büyük günâhı İşte budur: Bir zenci ile bir boşnak serserisinin tezviratuna uyarak Belgrad'da bir İntikam seferi hazırlamakta olan Kara Mustafa Paşa'yı İdam ettirmesi netice olarak Macaristan'ın kaybedilmesine sebep olmuştur. Merhumun sadareti 1676 • 1087 senesi 4-5 Ekim 27-28 Şaban Çarşamba - Perşembe gecesinden bu yılın 14-15 Aralık 27-28 Zilhicce Sah-Çarşamba gecesini idamı hakkında çıkan Hatt-ı Hümayûn tarihine kadar Miladi takvim hesabıyla tam 7 sene, 1 ay, 10 gün sürmüştür, idam hükmü Hatt-ı Hümayûn tarihinden on gün sonra 1683 -1099 senesi 25 Aralık - 6 Muharrem Cumartesi günü infaz edilmiş ve büyük haksızlıklara uğrayan Kara Mustafa Paşa boğulduktan sonra başı kesilerek vücudu Belgrad'a gömülmüş ve kesik başı da seferin başlangıcından 6 Aralık -16 Zilhicce Pazartesi gününe kadar Belgrad'da kaldıktan sonra Edirne'ye gelmiş olan Padişaha gösterilmek üzere oraya götürülüp Saruca-paşa camii naziresine defnedilmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın uşaklığından yetişmiş olan nankör halefi Bayburtludur. Sefere gitmemek için temaruz ettiğinden Ötürü Serdar-ı EkremUk Belgrad'da bulunan Yeniçeriagası Tektrdğalı Bekri Mustafa Paşa'ya verilmiştir CÇ.NJ.

²¹⁰ Sr. A. de La Mortaye'in Seyahat'ı; La Haye, 1727. I, s. 349.

Önce kendisinin paraya düşkünlüğü hakkında bilgi verilmişti; fakat imparatorluğun birçok şehirlerinde Vezir-i âzam olarak kurduğu müessese üzerinde de bilgi vermek yerinde olur. Bu hayırlı işleri bütününden olmak üzere İstanbul'da camiler, çeşmeler inşâ ettirdi. İstanbul'da olduğu gibi, Edirne, Bel-grad ve Cidde'de büyük hayır eserleri yer aldı. Doğduğu şehir olan Merzifon'a bir cami ve büyük bir çarşı kazandırdı. Kayseri yakınmda, Incesu'daki bir cami, bir hamam ve bir medrese onun eseridir ²¹¹. imparatorluğu haydud ve âsi çetelerinden temizledi ve medeniyetin gelişmesini kolaylaştırdı ²¹². Bununla beraber hâtırası sonraki nesillere idaresi zamanında yaptırdığı eserlerle değil, Viyana muhasarası ²¹³ ve Human'da görülen dehşet verici icrâatiyle intikal etti.

Her türlü imtihandan geçmiş bir bağlılıkla devlete hizmet ederek altmış üç yaşma gelmiş ve o zamana kadar Kaymakamlık görevini yürütmüş olan üçüncü vezir İbrahim Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dan boşlan devletin en yüksek makamına getirildi, önce Firârî Mustafa Paşa'nın hizmetkârı olmuş, sonra birçok vezirin ve daha sonra Kaymakamın kâhyalığında bulunmuş olan İbrahim Paşa küçük ve Baş Mîrâhûrluk makamlarından geçtikten sonra, nihayet Kara Mustafa Paşa'nın iktidarı döneminde kaymakamlığa atandı. Kapdan-ı Deryalık da bu göreve bağlıydı. Fakat Kaplan Mustafa Paşa lehine bu ek görevi bırakmak gereğini duydu. Yedi yıl boyunca, aşağı yukarı sürekli olarak İstanbul'da bulunmayan Kara Mustafa Paşa'ya Sadâret Kaymakamı sıfatiyle vekâlet görevini yürüttü ve şimdi imparatorluğun birinci derecedeki makamında ona halef oldu.

Asılan Reisefendi, Boğulan Defterdar

Bu değişiklik, her zaman olduğu gibi, sarayda ve diğer birçok görevlerde de Önemli değişikliğe yol açtı. Baş Mirâhûr ve Merzi-fonlu Kara Mustafa Paşa'nın aman vermez düşmanı Bosnalı Süleyman Ağaya üç tuğ \ rildi ve ayrıca Kaymakamlığa atandı ²¹⁴. Kendisinin daha önceki görevlerini Silahdâr Şahin Mustafa Ağaya veren Sultan'dan bu hususu bildiren bir Hatt-ı Şerif

²¹¹ Raşid, I, f. 107 ve Osman-zade Efendi, vezirler haltercümeleri eserindeki bilgi.

²¹² Çoğu zaman Hristiyanhın tesirlerinden kurtulamayan Hammer'in Müslüman Türklerin medeniyet yolunda gelişme kaydettiklerini kabul etmesi İlim bakımından şüphesiz medeni bir davranıştır (Ç.N.).

²¹³ Küçük kitap: Kara Mustafa, Vezir-i azam, yetişmesi, saraydaki «okları, çeşitli hizmetleri, onu Viyana muhasarasına teşebbüs ettiren gerçek sebep, ölümündeki özellikler. (Paris. 1684, 12). başından sonuna kadar (Happetius'un Macar askerî romanı arzında) ve romanda güzel ispanyol Dona Manuela önemli rol oynuyor.

²¹⁴ Raşid, I, f. 180.

aldı ²¹⁵. Bu görev vermeler terakki yolunda bir gerileme ifâde ediyordu ve kanun kaidelerine aykırı düşüyordu. Zira, Silâhdar veya baş Silâhdar, Sultan'm kendisine Baş Mirâhûr'dan daha yakından sokulan kişi olarak üç tuğa ondan daha hak sahibiydi. Bu küçültmenin daha az üzücü olması için tâyinini bildiren Sultan'ın Hatt-ı Şerifi kendisine Kızlar ağası tarafından verildi; burukluğuna rağmen ona teşekkür etti ve kabul etmeye zorlanmaması talebinde bulundu. Bunun üzerine kendisine Rumeli Beğlerbeyi'ne mahsus şereflerle vezirlerle Kubbealtı'nda Divâna katılmak ve vezirler gibi satırlarla (uşaklarla) dışarı çıkmak ayrıcalıkları bahşedildi. Daha fazla ısrar ettiği takdirde Sultanin gözünden düşeceğini anladığından, istemeye istemeye kabullendi.

Garib bir şekilde kudret ve itibâr kazanan Büyük Mirâhûr'un kendisine karşı beslediği kinin neticesi bu oldu. Bir gün avda, Süleyman Ağa, sohbet eden Silahdârla Baş Mabeyincinin yanlarına yaklaşarak sohbele katılmak istedi. Silahdâr ona şu sözlerle çıktı: «Söylediklerimiz seni ilgilendirmez, sen ahırda olub, bitenlerle uğraş.» Eski Büyük Mirâhûr, Kaymakam olup imparatorluk ahırının kasalarını halefine teslim ederken eski kuyruk acısını çıkarmak mak-sadiyle ona şöyle dedi: «Ağa, ahırda olub bitenlere şimdi kendin bak.» Edirne yakınındaki Akpınar bahçesindeki avda yeni Mirâhûr, Sultan üzengisinden uzak durdu. Sultan bunun farkına varmadı. Nihayet Maslahat Çeşmesi yakınında, dikkatten kaçmayacak kadar heyecanlı bir davranışla Sultan'a sokuldu ve Silahdârlık makamının kendisinden alınarak, daha aşağı bir makam olan Mîrâhûrluğa tâyin edilmesi için ne suç işlemiş olduğunu sordu. Sultan onu, Büyük Mîrâhûrluk görevlerini yerine getirdikten sonra Sadâret Kaymakamı olan Vezir-î âzam örneğini vererek teselli etti.

Kısa bir süre sonra Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Pa-şa'nın talebesi ve gözdesi durumunda olmuş bulunan Baş mabeyinci Gazaz Ahmed Ağa öldü. Kara Mustafa Paşa'nın idamı işi ona verilmişti. Baş mabeyincinin bu iş için seçilmesi sebebi, ihtimâl, kurbanın karşısında iyi bildiği bir dost görüp vehme kapılmasını önlemektir. Böylece kurban, şüpheden uzak bir güven içinde tuzağa düşürülecekti. Gazaz Ahmed, kendisini koruyan ve yüksek makamlara çıkmasını sağlayan Kara Mustafa Paşa hakkındaki idam emrini yerine getirmesi bir yana, şu sözleri söyleyerek onun son anlarını zehirlemekten de geri kalmamıştı: «Şu anda başına gelenleri hazırlayan

²¹⁵ Padişah'ın el yaznfyte yazılmış tezkire veya mektup.

sensin, kimseyi suçlamaya kalkışma» ve bir bu kadar insanlığa yakışmayan sözler de söylemişti, Osmanlı tarihçileri, kendisini koruyan insana karşı cellâdlık görevini üstlenmesinin hayatını şüphesiz kısalttığı görüşünü ileri sürerler. Baş Mabeyincilik makamı Boşnak Receb Ağa'ya verildi. Receb Ağa, eski Büyük Mîrâ-hûrun uşaklığını yapmış, Süleyman'ın Sadâret kaymakamlığına atanması üzerine avlarda Sultan'ın teveccühünü kazanmıştı. Eski efendisi ve soydaşı Boşnak Kaymakam da bu durumu desteklemeyi bilmişti. Sultan'ın gözde adamı ve damadı, ihtimâl, Vezir-i âzam makamına gelmek ümitleri verilmiş olan Mustafa Paşa, konuşmalarıyla Sultan'dan fazla bu makamı işgal etmekte bulunan adamı üzdüğünden Kapdan-ı Deryalığa atandı ve böylece, Büyük Efendi'-nin tesir alanından uzaklaştırılmış oldu. Silistire ve Nicopolis valiliğine tâyin edilen Köprülü-zâde Mustafa Paşa, emlâkini idare ettiği Valide Sultan'ın ölümünden sonra Edirne'ye çağırılmış, fakat bu şehre varmadan önce emekliye çıkarılmış olmakla karşı karşıya kalmıştı. Mîrahûr Şahin Mirza da saraydan uzaklaştırıldı; Çanakkale Boğazı kumandanlığına atandı ve yeri Baş Mabeyinci Receb Ağa'ya verildi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamı iki mahrem adamını da aynı âkibete sürükledi. Reis Efendi'si (danışman) Telhîsî-zâ-de²¹⁶, efendisinin düşmanlarının intikamının kurbanı oldu. Üç şe-refeli caminin Önünde asarak hayatına son verdiler (21 Ocak 1684 -3 Safer 1095). Daha önce iki kere Reis Efendi'nin yerine geçmiş olan İspanyol dönmesi Mustafa²¹⁷ onun yerine atandı. Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato savaşın başlamasından önce yapılmış ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Sultan'ın bilgisinden saklanmış barış teklifleriyle alâkalı suçu Reis Efendi Telhîsî-zâ-de'nin üzerine atıp sahip bulunduğu kıymetli her şeyi ve iki yüz elli kese parayı hazîneye göndererek ölüm cezasından kurtulmuştu. Buna rağmen ailesi hapsedildi ve kendisine Kaymakamın huzurunda dayak cezası uygulandı. Akrabalık bağlarından ötürü Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yakını bulunan eski Defterdar Hasan Paşa Edirne'ye çağırıldı ve yolda Silahtar Kara İbrahim Paşa tarafından idam edildi, îddia edildiğine göre, ölümüne büyük kısmıyla eski Cebeci ağası Fazli'nin iftiradan ibaret suçlamaları sebep oldu. Defterdarı, Viyana muhasarasında bir tüfenk yarası alarak bir iş yapacak halde bulunmamasından ötürü kendisini görevden

²¹⁶ Resmi Ahmed, Reis Efendiler hâl tercümelerinde, 40. İsa-zade Tart-hi'ne bakınız.

²¹⁷ ti Gran Cancelliere fatto un rinegatoe spagnolo detto Mustafa, quai e stato altre volte in questa carica, İmparatorluk ve kraliyet kütüphanesi tAsü mettade İtalyanca. Ç.N.).

azletmekle suçluyordu. Bununla beraber, Fazli intikam almış olmaktan büyük bir fayda sağ-layamadı. Kara bir sefalet içine düştü ve kısa bir süre sonra cellâd elinde can verdi.

Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın Sultan'ın etrafında bulunan herkese kıskançlık tesiriyle beslediği kin, Sultan'ın yakınlığını herkesten fazla üzerine çeken İshak Efendi için öldürücü oldu. İshak Efendi'ye Mısır'da bir görev verildi. Eskişehir'e varınca tshak Efendi daha ileri gitmek istemeyince Vezir-i âzam ona doğrudan İstanbul'a dönmek ve orada sağlığına kavuşmak müsaadesini bildiren bir vesika gönderdi, tshak Efendi İstanbul'a dönünce, kendisine Vezir-i âzam adına itinâ ve alâka gösterildi. Vezir-i âzam'ın isteği üzerine Sadâret Kaymakamı, Sekbân-başı beraberlerinde subayları da bulunduğu halde gidip tshak Efendi'yi ziyaret ettiler: Fakat bunlar olup biterken Vezir-i âzam İbrahim Paşa, Sultan'a, İshak Efendi'nin İstanbul'da ordu mensubu Paşalar ve subayların şüpheli ziyaretlerini kabul ettiğini ve Pâdişâhın otoritesine karşı bir isyan için çalıştığını anlattı, tshak Efendi Rodos'a sürüldü ve kısa bir süre sonra başı vuruldu ²¹⁸.

Valiler arasında birçok değişiklikler oldu ²¹⁹. Halep Valisi İbrahim Paşa Budin'i savunma emri aldı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunun Batı sınırı üzerindeki bu en büyük kalesi, Viyana'nın kurtuluşundan beri tehdid altında bulunuyor ve faal bir savunmayı gerektiriyordu. Kara Mehmed Paşa orada iken İbrahim Paşa muhafız kumandanıydı. Serdâr Süleyman Paşa seferi sürdürmek için yeterince asker bulamadığı sırada, Haseki Sultan'ın kâhyası Elhac Hüseyin, zaman aşımına uğrayan seferberliği ²²⁰ varlığıyla canlandırması için vezir rütbesiyle Rumeli eyâletlerine gönderildi. Donanmayı tamamlamak için o ünlü kapdanlardan (deniz prensleri) ²²¹ ikisine yüksek bordalı gemiler inşâ ettirmek görevi verildi. Kızağa konulan gemilerden sekizi hemen denize açılacak şekilde hazırlandı. Bu gemilerden ikisi elli ve diğer altısı kırk beş auns (eski Fransız kulacı) uzunluğundaydı. Bu teknelerin tam donatımı ve silahlandırılması beş yüz kırk kese parayı gerektirdi. Bu parayı sağlamak için Rodos ve Kıbrıs gelirinden yüz yirmi, İskenderun gelirinden yirmi kese alındı, geri kalan üç yüz doksan kese hazînededen çekildi ²²².

²¹⁸ Raşid, f. 112.

²¹⁹ Bosna Valisi Osman Paşa Pooschega'ya gönderildi ve yerine Osman-pasa-zade Ahmed Pasa getirildi.

²²⁰ Nefiri-am - Eli silah tutan bütün vatandaşları silah altına almak.

²²¹ Mısırh-zade İbrahim Paşa ve Cezayirli Baba Hasan. Raşid, I, f. 112.

²²² Raşid, I, f. 112. 390 yerine 490 kese çıkıyor. Bu bir basla hatası olacak.

Kırım Hanı Azledildi

Kırım Hanının değiştirilmesi bu tedbirden beklenene hiçbir suretle cevap vermedi. Çünkü yeni han, Hacı Giray, bu göreve başladığından beri hasisliği ve paraya doymazlığıyla teb'asını çılgına döndürmüştü, öyle ki, gayri memnun ve yarısı isyan hâlindeki Kırım, Hanın azlını talep için dilekçe üstüne dilekçe göndermekten geri kalmıyordu. Bâb-ı Âli, nihayet, şikâyetleri dikkate aldı; Hacı Giray azledildi ve hanlık makamı sürgünde bulunduğu Rodos'dan geri çağırılan eski han Selim Giray'a verildi ²²³. Bu değişiklikte, muhtemeldir ki, Hacı Giray zamanında biri kalgay, diğeri nureddin mevkilerine getirilen Selim Giray'm iki oğlunun önemli tesirleri oldu. Babalan han olunca, her ikisini de makamlarında bıraktı. Büyük Mirâhûrun sürgün yeri olan Rodos'dan getirmiş olduğu yeni han, Edirne'de Tanca nehrine bakan Amadiya ²²⁴ köşkünde huzura kabul edildi. Vezir-i azamla birlikte atlı olarak Saraçlar köprüsü tarafından Edirne sarayına gidilen Törenler Köşkü kapısından girdi. Orada, başlarında tören sarıkları bulunan imparatorluğun üzenği beyleri yeni hana tazimlerini sunmak, iltifatlarda bulunmak ve alayı büyötmek üzere geldiler. Alay Tunca nehri kıyısında kurulan otağın önüne gelince Vezir-i âzam attan indi ve arkalığı olmayan bir tabureye oturdu. Kırım Hanı atından inince, Sultan'ın attan inerken ayağını bastığı taşın üzerine ilişti. Kızlar ağası, Hanı oradan aldı ve kendisine otağdaki baş yeri verdi. Başında çaprazvârî bir sırma şeridle süslü üç köşeli büyük sarık, kallevi yerine Selimi veya büyük saray sangı bulunan Vezir-i âzam Sultan'ı görmeye gitti.

Tatar Hanı için kendisinden huzura kabul ricasını arz etti. Ricası derhal kabul gördü. Takdim töreni, elçilerin âdet* olan kabullerinden çok daha büyük bir teşrifat havası yürütöldü. Elçiler Baş Mabeyinci (Kapucular kâhyası) ve saray mareşali tarafından huzura getirilirken, bu defa bu görevi Kızlar ağası üzerine aldı; diğör taraftan alelade mabeyinciler yerine, üzenği beyleri, Bostancı, Mîrâ-hûr, Baş Mabeyinci ve Pâdişâhın üzenğisini tutan

²²³ Histolre du royaume de la Chersonese taurique, Petersbourg, 1824, s. 388'de: «Burada, hükümet boşluğuna yer vermemek için kısa bir süre tahtta bulunan Adgi (Hacı) Giray'dan söz ediyoruz.* Dokuz ay hanlık makamında kaldı ve kırk bir yaşında öldü. Sebi Sejare, f. 120. Fakat Hacı Giray'ın bu hükümet etme zamanı bu tarihte yanlış olarak Viyana muhasarası öncesinde gösterilmiştir; Bu muhasaraya katılan Selim Giray değil, Murad Giray'dır. Murad Giray'ın azlı tarihi de Guigne'de doğru kaydedilmemiş; 1683 yerine 1662 gösteriliyor. Selim Giray 22 Receb 1095'de (6 Temmuz 1684) tarihinde hanlık makamına getirildi. 1683 veya 1682'de değil.

²²⁴ Edirne'de Amedia köşkü, herhalde Ahmediye veya Amade ile alakalı bir ad taşıır olmalı (Ç.N.).

görevli, Kanunî Sultan Süleyman döneminde elçilere bahşedilen, fakat o zamandan beri uygulanmayan el öpme şerefine ermek üzere Kırım Hanını Sul-tan'm huzuruna götürürken ona kollarım verdiler. Han yere serilen bir halı üzerine oturdu. Fakat, hanlığının önemli meseleleri üzerinde Sultan'a bilgi verirken ayağa kalktı. Peşinden Kızlar ağası Hana kapanica veya içi samur, belinin alt kısmına kadar uzun bir kürk giydirdi. Silahdâr, Hanın beline kıymetli taşlarla süslü bir kılıç taktı; törende hazır bulunan beylerden biri başının üzerindeki sarığa balıkçıl kuşu tüyünden ve elmaslarla zenginleşmiş iki sorguç ilişti; bö&e vesilelerde âdet olan bin duka altını yerine, iki bin duka altını ihsan edildi. Nihayet, Babadağı'na gitmek üzere yola çıkarken, Kırım Hanına altın kınlı bir şeref kılıcı ve başdan başa altından bir zırh hediye edildi.

Wissegrad'ın, Waizen Ve Hamzabeğ'in Düşüşü

Haziranın ortasına doğru general Halweil, general Heisler, prens de Salm ve baron de Mency'nin kumandanları altındaki Neutra'da toplanan (13 Haziran 1684) dük de Lorraine on iki süvari ve sekiz piyade alayının başında gemilerden yapılmış köprüden Gran'a (Us-turgon) geçti. Albay kont Styrumb'a Wissegrad üzerine yönelmesi emrini verdi. Kale beş gün sonra teslim oldu (18 Haziran 1684). Bu-din kumandanı bu harekâtta bilgi edinerek muhasaranın kaldırılmasını sağlamak üzere kâhyası Rüstem Ağa'yı, Hersek valisini, evvelce Çavuş-başı olan Ahmed Paşa'yı, Syrmie ve Semendere, Pest ve Budin savaşıyla, Kurun Hanının oğlunun kumandasındaki Tatar birliklerini gönderdi. Kalenin tesliminden önce bu birlikler harekât içinde hayatını kaybeden general Holweil'in kuvvetlerine karşı hücumla geçtiler ve düşmanı tamamiyle bozguna uğrattılar. Bin kadar düşman muharebede öldürüldü. Sağ kalanlar Budin'e getirildi. Osmanlı vak'a nüvisi: «Savaşta yararlıkları görülen seçkin savaşçılar cesaretlerinin kılıcını gök kubbeye astılar²²⁵» diyor. Avusturya imparatorluk birlikleri Weizen üzerine yöneldikleri sırada Budin Valisi, Gran'ın (Usturgon) muhasara edilmesinin mi, yoksa düşmana karşı yürümenin ve savaşmanın daha doğru olacağı hususunda karar vermek üzere bir harb meclisi topladı. Harb meclisi düşmana karşı yürümenin ve savaşmanın daha doğru olduğuna karar verdiğinden Türk ordusu Başkumandanı Serdâr Mustafa

²²⁵ Tigi celâdetleri tâ ki arşa astılar, Raşid, I, f. 115.

Paşa²²⁶, düşmanla karşılaşmak üzere Budin Valisi Kara Mehmed Paşa, Temeşvar Valisi, Erlau Valisi Sidi-zâde Mehmed Paşa'yı, Bosna Valisi Ahmed, Osmanpaşa-zâde Ahmed Paşaları, Kırım Hanının oğlu-lu ve son zamanlarda gelen Mısır birliklerini gönderdi. Muharebe Waizen Vaytzen yakınında yapıldı (27 Haziran 1684)²²⁷; iki tarafın birbirine girmesinden hâsıl olan hercümerç içinde Temeşvar Valisi Sidi Ahmed Paşa telef oldu.

Bu savaş Waisen'in alınması neticesini getirdi ve Viyana muhasarasının kaldırılışı sırasında Polonya kralı Sobieski'nin hazır bulunduğu Leopold dağındaki dinî törende duâ okumuş olan papas (Aziz Fransois tarikatinden) Marcus d'Aviano, dük de Lorraine'in çadırında galibiyeti takdis etti. Dindar papas Aviano'nun İncil'den gelen tevazuu Hristiyan ordusunun cesaretini harekete getirip onu zafere götürmekte fazlasiyle yardımcı olmuş, oysa, Sultan Hocası, saray vaizi Türk Vânî Efendfnin desses hitabetinin Viyana sûrları önünde ve Parkany (Ciğerdelen) ve Waitzen hengâmelerinde Osmanlılar üzerinde tesiri görülmemiştir²²⁸.

Avusturya İmparatorluk ordusu Rakos vadisine ve Türklerin ateşe verdikten sonra terkettikleri Pest'e yöneldi. Osmanlı İmparatorluğu vak'a nüvisi: «Budin'de atılan güller, gerçekte, bir lânetliler ve haydutlar kalabalığını ceheanem çukuruna gömüyordu, fakat Pest bir tüfek bile patlatılmaksızın bir domuz Hristiyanlar sürüsünün eline geçti²²⁹». Saint Andre adası Waizen yakınında Tuna üzerine kurulan köprülerin dayanak noktası olarak kullanılıyordu; bu köprülerden biri altmış gemiden oluşuyordu ve nehrin büyük sol kolu üzerindeydi, diğeri kırk gemiden yapılmıştı ve aynı kıyıda küçük kol üzerinde idi; Türkler buraya Bulgarlar Çukuru diyorlardı²³⁰. Avusturya ordusu Beyaz Kilise dedikleri yerde, Saint Andre yakınında mevzilendi. Serdâr bütün kuvvetlerinin başında, kendi vilayet askerleri, yâni Halep ve birleştirilmiş, Şam²³¹, Rumeli²³², Sivas²³³, Adana²³⁴, Temeşvar²³⁵, Bosna²³⁶, valilerinin birlikleriyle Avusturya

²²⁶ Tekirdağ Bekri Mustafa Paşa (Ç.N.).

²²⁷ Waizen yakınında. 27 (17) Haziran 1684'de. Avusturya ordusu tarafından Türklere karşı kazanılan zaferin tasviri. Münih Kütüphanesi.

²²⁸ Osmanlı ordusunda ihanet kol gezerken dini hitabetin tesiri görüle-meyeceği tabii olduğundan, Hammer garlb bir Hristiyanlık gayretkeş-ligiyle Hristiyanlık propagandası yapmaktan kendini alamıyor (Ç.N.).

²²⁹ Raşid, I, F. 115.

²³⁰ Bulgar boghası, Raşid, I. f. 115.

²³¹ Hersekli Osman Paşa.

²³² Mehmed Paşa,

²³³ Kazi-zade Paşa.

²³⁴ Çerkeş Ahmed Paşa.

²³⁵ Osmanpaşa-zade Ahmed Paşa.

kuvvetleri üzerine yürüdü. Avusturya ordusunda dük de Lorraine, prens Neubourg ve prens de Bade, kont Taaffe ve kont Scherferiberg, kont Ernest ve kont Maximilien Starhemberg, kont Gondola ve Orgeneral Caprara bulunuyordu.

Türkler püskürtüldüler ve Budin'e kadar çekildiler. Bu şehrin muhasarası kaçınılmaz olduğundan, Serdâr, gerekli tedbirleri aldı ve savunmayı Adana, Karaman, Syrmie, Semendere, Budin, Rumeli sekiz timarlı Sipahi birlikleri başında iki Paşaya, Çerkeş Ahmed ve Abdülmümin Paşalara bıraktı. Tahkimat sağlamlaştırıldı ve onarıldı. Ordunun geri kalan kısmıyla Serdâr Ersci yakınlarındaki Ham-zabeğ*de ordugâh kurdu. Hamza, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Stuhhveissenbourg sancağına kendi adım vermişti. O sırada bu adı geçen yere Macarların korkusu olan adaşı bir başka Hamza Beğ kumanda ediyordu. Szecsenli Hamza Beğ Füleleğini hile yoluyla zaptetmekle tanınmıştı. Burada adı geçen Hamza Beğ, esiri olan kahraman Szapary'yi bir atla eşleştirerek sabana koşturdu; onu böylece toprağı sürmeye zorladı. Szapary'nin silah kardeşi Batt-hianyi dostunu, kurtardı ve kendisine çektiydiklerini ödetmek üzere cellâdını ona teslim etti.²³⁷

14 Temmuzda, yâni Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı muhasaraya başladığı geçen yılın aynı günü, dük de Lorraine Ofen (Budin) sûrları önünde görüldü²³⁸. Tuna'nın sağ kıyısında bir tepe üzerine kurulan kale yükselir ve bu tepenin eteğinde Yukarı Şehir'le birlikte Bord de Ville L'Eau nehrin kenarına kadar uzanır; kuzey ve güney istikametinde, dağın aşağısında, sonuncusu evvelce olduğu gibi bugün de (Taban) yâni uzun mahalle adını taşıyan mahalleler görülür²³⁹. Viyana kapısının bulunduğu kalenin sol tarafının karşısında Türklerin Mihnet Tepesi²⁴⁰ adını verdikleri Joseph veya Calvaire tepesi yükselir ve kalenin güneyinde kraliyet şatosunun karşısında, Türklerin Karga Bayın²⁴¹ dedikleri Gerhard Tepesi yahut Blocksberg göklere doğru tırmanır. Kuzey mahallesi (bugün Landstrasse ve Neustift) duvarlarla çevrilmişti ve Aşağı Şehir denilenden ayrı, Yukarı Şehir ve Bord de L'Eau

²³⁶ Ahmed Paşa.

²³⁷ Kont Mailath'ın Hormayr Tarihi Almanach'da anlattığı bu olay, Ca-roline Pichler'e bir roman konusu ilham etti: Le Siege d'Ofen (Budin Muhasarası).

²³⁸ Odsusuyla 14 Temmuzda Ofen CBudin önüne geldi. Boethius, II, s. 261

²³⁹ Türkçe taban (semelle) karşılığıdır: Daltaban buradan gelir, (semelle étroite) anlamındadır, çok yürüyen ayakkabısının tabanlarını eskidir. (Görülüyor ki Hammer daltaban'ı» dartaban'ı birbirine karıştırıyor. Ç.N.).

²⁴⁰ Mihnet Tepesi'ni Râşid, I. f. 145'de Mihnes şeklinde kaydediyor.

²⁴¹ Karga Bairi (Bayırı) olacak. (Ç.N.) Râşid, I, f. 145.

şehri karşısında bir şehir oluşturuyordu. Üç kapısı vardı: Horoz kapısı ²⁴², Mezarlık kapısı ²⁴³, Yeni Kapı ²⁴⁴. Yukarı Şehir veya kalenin de üç kapısı vardı: Viyana kapısı ²⁴⁵, Ovâi veya Su ²⁴⁶ ve Stuhlweissenbourg kapısı. Bu kapıların adları istikametlerini gösterdiği gibi, aynı zamanda Bord de l'Eau ve Yukarı Şehirlerdeki camilerin de yönlerini gösterir ve bunları yaptıranları kısmen açıklar ²⁴⁷.

Budin'de camilerin kubbelerinden sonra, şehrin anıtları arasında hamamların kurşun kubbeleri bakışları çekiyordu. Bu hamamlardan üçü güneyde Gerhard veya Blocksberg yakınında ve diğer ikisi kuzeyde, Joseph veya Calvaire tepesi civarında bulunuyordu. İlk üçü Blocksbad, Raisenbad ve Brukenbad veya köprü hamamı idi; Mathias Carvin'den önce, Raisenbad'm adı kraliyet hamamı idi; Brückenbad, Budin'in imârına büyük dikkat ve itinâ göstermiş olan Sokullu'nun yeğeni Sokullu Mustafa Paşa'nın emriyle inşâ edilmişti.

Şehrin kuzeyinde bulunan kraliyet hamamı ve Sprengerbad'dan birincisine Welikhan ve Welibeğ de deniliyordu ²⁴⁸. Türklerin pek manâli sayılmayacak bir şekilde Takhtalü veya Pest adlarıyla andıkları ikincisi, Budin'in üçüncü Türk Valisi ve Arslan lâkabiyle anılan Mehmed Paşa'nın emriyle bir kubbe ile örtülmüştü. Böylece, şehir çok güzel hamam yapılarından ikisini Yahyapaşa-oğlu ailesinden bir vali ile Sokullu Mehmed Paşa'nın yeğeni Sokullu Mustafa Paşa'ya borçlu bulunuyordu.

Hamzabeğ Savaşı

Avusturya ordusu yaklaşırken, Türkler kraliyet hamamını ve hamamın suyu ile dönen kraliyet değirmenini bırakarak Bord de l'Eau şehrine

²⁴² Khpros kapousi.

²⁴³ Mezarlık kapousi.

²⁴⁴ Yeni kapou. Bizzozeri, La Sagra lega, I. VI, s. 181.

²⁴⁵ Bedj kapousi.

²⁴⁶ Owa kapousi. Rasid. I, f. 114.

²⁴⁷ Bord-de-l'Eau şehrinde: 1 — Taban camisi. La mosquee de La Semelle; 2 — Mataf camisi, La mosque de L'Eceinte: Su camisi. La mosque du Bord-de-L'Eau; Toighoun camisi, La mosquee du Faucon (Şahin), Toighoun Paçaya göre adı böyle-, 5 — Mustafa Camisi; 6 — Hacı Ahmed camisi, bu zatın isteğiyle yapılmış. Yukarı Şehirde: 1 — Saraylık camisi, Kraliyet Şatosu camisi; 2 — Paşa camisi. La mosquee du Pascha; 3 — Yeni cami, La Nouvelle Mosquee; 6 — Feth camisi, La mosquee du Si6se. Bizzozeri, II, s. 181.

²⁴⁸ III, V, s. 446. 1566'da vaîi olduğuna göre 1556'da hamamlar inşa ettirmesi mümkün değil. Scharma, İstuanî'ye göre, Ofen (Budin) şehrinin Tam Tasviri adlı eserinde bu iddiada bulunuyor, s. 584. Bu tasvir son derece tam değildir. Bu esere göre Budin surları Kanuni döneminde, 1600'de Aralan Paşa tarafından yapılmıştır. (Oysa Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır). Miller'in Budinle ilgili eseri şehrin planını da ihtiva ettiğinden daha tamdır.

çekildiler (19 Temmuz 1684). Burası muhasaranın altıncı günü hücum sonucu zaptedilince, muhâsaradakiler iç kaleye çekildiler ve Viyana kapısında barikad kurdular. Üç gün sonra dük de Lorraine, Hamzabeğ civarında Ercsi tepesinde ordugâh kurmuş olan Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuna karşı hücumla geçti (22 Temmuz 1684). Osmanlı ordusunu yenerek on iki bayrak, iki nekkare, büyük sayıda çadır ve değerli atlarla Serdârın büyük sancağını ele geçirdi; bu sancak yedi aun (bir metreden fazla bir Fransız ölçüsü) uzunluğunda ve dört aun genişliğindeydi; kan rengi olan sancakta Hz. Ömer'in iki ağızı keskin kılıcı bir resimle temsil ediliyordu ve îslâmiyetin esas naşı, itikadı yazılmış görülüyordu: «Allah'dan başka Allah yoktur ve Muhammed O'nun Peygamberidir». Bu nas bütün hükümlere giriş teşkil eden: «Rahim ve çok affedici Allah adına formülü gibi kesinliğe sahiptir. Hamzabeğ'-de ele geçirilen bu sancak önce Saint Etienne kubbesine asıldı ve oradan sivil depoya götürülen bu sancak, kızıl bedeni duvarlardan aşağıya doğru açılırken, hâlâ Avusturya'nın, zafer kazandığı uzun ve kanlı mücadeleyi hatırlatmaktadır.

Charles de Lorraine'in Hamzabeğ önünde Süleyman Paşa'yı yendiği gün, Leslie ve Trautmansdorf Hırvatistan'da, Veroviz²⁴⁹ yakınında Bosna ve Gradiska Paşalarını yenilgiye uğrattılar; bu tesadüf, yüz otuz bir yıl Türkler elinde kaldıktan sonra yeniden Avusturya hâkimiyetine giren Hırvatistan'ın teslimini tâyin etti. Bresoviz, Sopia, Saltina, Wewazin ve diğer hisarlar düşmekte gecikmediler. Budin'i muhasara eden Avusturyalılar dört ayın noktaya bataryalar koydular. Türklerin Dünya Hisarı dedikleri iç kalenin kuzey tarafının karşısında²⁵⁰ iki bataryayı 48lik sekiz parça, on iki balyemez ve sekiz havan topu ile güçlendirdiler; Karga Bayın (Blokberg) üzerindeki diğer iki bataryayı 48'lik 20 parça top ve on iki havanla takviye ettiler. Blokberg eteğine Pest istikametinde 58*lik yedi parça, dört havan ve birkaç balyemezden oluşan bir bataryayı mevzileri d irdiler; Gürz Elias (Joseph tepesi) eteğinde dört küçük top, dört havan ve yedi balyemezden, meydana gelen bataryaya yer verildi; bu bataryalar Dünya Hisarı'nı, Vadi Kapısı'nı ve iç kalenin biri Kasım Paşa diğeri Tete-Noire (Karabaş) denilen iki kule-siyle Franklar kulesini hedef almışlardı. Her gün kırk üç muhasara topu ve yirmi sekiz havan topu kaleye binle bin beş yüz arasında gülle atıyorlardı; buna yedi, sekiz yüz bomba da ekleniyordu. Dünya Hisarı (Chateau de

²⁴⁹ Cantemir, bu adı hatalı olarak Wirrovit şeklinde kaydetmektedir (Bakınız: Mehmed IV, 101).

²⁵⁰ Toprak Kalaası (Toprak karası), Raşid. I. t. 114.

Terre) istikametinde patlatılan önemli bir lağım muhasara edilenlerden çok muhasara edenlere zarar verdi. Rumeli birlikleri arasından seçilen ve basan kazandıkları takdirde mükâfatlandırılacaklar! vaâdedilen Budin lağımçıları Kasım Paşa Kulesi yakınında kazılan üç lağımı bularak tahrib ettiler.

Muhâsaradakiler sık sık ve bir cesaret göstererek huruç hareketlerinde bulundular. Fakat her seferinde kayıplar vererek püskürtüldüler. Bu hareketlerde geçen çarpışmalardan birinde prens de Savoie kolundan yaralandı ve Vallee Kapısı (Vadi Kapısı) dışında lağımçı istihkâm erlerini tâlim ettirdiği sırada, bir top güllesi Bu-din Valisi Kara Mehmed Paşa'nın elini kopardı (20 Temmuz 1684). Bu hâ'diseye rağmen, Paşa kumanda etmeye ara vermedi ve bir bomba gelip karnının alt kısmını parçaladığı sırada, dinlenmek üzere sarayının eşiğine konulan bir yatakta yatıyordu. Derhal Beğler-beyi İbrahim Paşa'yi ve beğleri yanına çağırtdı; İbrahim Paşa'yı halefi olarak onlara takdim ettikten sonra savunma cesaretlerini sürdürmeye teşvik etti; yanm saat sonra hayattan ayrılmıştı (11 Ağustos 1684 - 18 Şaban 1095).

Ofen Ve Camenek Muhasaralarının Kaldırılması

İbrahim Paşa, Viyana'da Chateau (Şato) burcunda hücumlara kumanda eden Kara Mehmed Paşa'nın izinde sadakatle yürüdü. Lâğımçıları, fazlasiyle para dağıtmak suretiyle fazlasiyle harekete geçirdi ve muhâsaracıların Kasım Paşa ve Kara Baş (le Rondel ve La İpatlte Tour) kuleleri oymuş oldukları lağımları tahrib etti. Rondel kulesine bağlı lağımçılara kazdıkları lağımlar mezar oldu ²⁵¹ bunun üzerine muhâsaracılar, muhasara altındakilerin sularını kesmek maksadiyle bütün gayretlerini aşığı şehre yönelttiler ²⁵²; (10 Eylül 1684 - 20 Ramazan 1095) günü DiyarbeMr Beğlerbeyi Siya-vuş Paşa Syrmie ve Rumeli birliklerinden oluşan iki bin savaşıncının başında bir huruç hareketine girişti. Tabya içinde öylesine güçlü bir mücadele verdi ki, Osmanlı İmparatorluğu vak'anüvisi: «Paşa ve askerleri keskin kılıçlarını ²⁵³ Yedilerdin mertebesine asdı-lar ve Kaadir-i Mutlak'ın tahtını tutan melekler, aferin! ²⁵⁴ diye haykırdılar» diyor.

²⁵¹ Raşid, I, us, Z. 3 v. Pouskourme. Boethius ile aynı görüşte, II, s. 272:

«25 Ağustos Türk Grand Rondel yakınında bir lağım patlattı.»

²⁵² Raşid, Defterdar ve Macar tarihçileri bu hususta aynı görüşteler

²⁵³ Raşid, I, f. 115, Tıgbl sertizi cihadı taki süreyaye asıldılar (aynen.- Ç.N.).

²⁵⁴ Melafkei arş tahsi-ü şahbaş ettiler. Ayn. Es.

Muhâsaradakiler Erlau Paşası Ahmed Paşa'nın ²⁵⁵ birkaç bin askerinin başında bir düşman kolordusuna (albay Heisler'in kumanda ettiği ²⁵⁶ büyük kayıplar verdiğini iyi haberini de aldılar. Vali, son kaleden çıkış hareketi sırasında esir alınan sekiz düşman lağımcısından, muhâsaracıların hisarın altına götüren bir yol bulmuş olduklarını ve şu anda hapishanenin altına kadar uzun bir lağım kazmakla meşgul olduklarını öğrendi. Paşa, bu esirlere Türk üniformaları |Jy<Jirerek Yeniçeri ve Rumeli askerleri arasından seçilmiş birkaç tin gönüllü ile birlikte topların üzerine hücum ettirdi. Bu lağımcıların verdikleri işaretin yardımıyla muhâsaracıların kazdıkları lağımın giriş yeri bulundu ve oradan dört yüz çuval barut çekildi. Viyana muhasarasının kalkmasının yıldönümü günü (13 Eylül 1683), dört gün önce ordugâha gelen Bavyera elektörü, Avusturya İmparatoru adına, şehrin teslim olması uyarısında bulundu. Paşa, bu uyarıyı getirene 15 duka altını verilmesini emretti ve hisarın teslimi için henüz bir sebep görmediği cevabını bildirdi. Güllelerin tahrib etmiş olduğu Frandar kulesine karşı Bavyeralıların giriştikleri taarruz hareketi hiçbir netice vermedi ²⁵⁷. Sık sık verilen kayıplar ²⁵⁸, başlamak üzere olan yağmur mevsimi, orduda hüküm süren hastalıklar harb meclisinde toplanan imparatorluk generallerine margrave Hermann de Bade'm gelişinden sonra muhasaranın kaldırılması kararını verdirdi.

Tamamiyle tabii olan bu sebepler, muhasara edilenlerin, muhasaranın kaldırılmasını ma'kul bir şekilde yorumlamalarına yetmedi: Peygamberi, halk namaza girdiği sırada, şehre yardım getirmek için, bir keresinde kalenin içinde, bir keresinde kalenin dışında olarak, iki kere şehrin üzerinde uçarken gördüklerini iddia ettiler. Sultan, bir mektupla (Hatt-ı Şerif) İbrahim Paşa'nın sebat ve cesaretini övdü. Osmanlı ulaklarının başı Salih ile Paşa'ya samur bir hil'at ve kıymetli taşlarla süslü bir hançer, kılıçlar ve sorguçlar gönderdi. Şahinci-başı da Serdâr Mustafa (Viyana muhasarasında Yeniçeriler ağası ve Belgrad'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamında görevli olan) Paşa'ya, Bosna Valisine, Rumeli Beğler-beyfne, Tatar Hanının ikinci veliahdı ve en genç oğlu nureddin'e samur kürkleri getirdi. Fakat Sultan'ın bu memnurluk ifâdeleri kanun kaidelerine uymak mânâsını taşıyordu.

²⁵⁵ Boethius ve diğerlerinin iddia ettikleri gibi Stuhlweissenbourg Paşası değil.

²⁵⁶ Raşid ve Defterdar Paşa'ya göre bu kayıplar üç, dört bin civarında. Avrupalı yazarlar bu olaydan hiç bahsetmemektedirler.

²⁵⁷ Raşid ve Defterdar düşmanın dört veya beş bin kayıp verdiğini bildiriyorlar.

²⁵⁸ Defterdar Paşa ve Raşid'e göre, I, f. 115, muhasara ordusunun yansı, yirmi binden fazla asker siperlerde kalmıştı.

Dördüncü Mehmed, Pa-şa'yı mükâfatlandırmaktan daha çok orduyu cesaretlendirmek istiyordu. Gerçekten, Paşa'dan memnun olmadığından onu Haleb Valiliğinden aldı, daha az önemli olan Kanije Valiliğine atadı. Serdâr-lık berâti de vali İbrahim Paşa'ya verildi.

Budin savunmasında gösterdiği hayret verici faaliyetten ve şehrin tahkimatını inşâ işinde şâhid olunan çabukluktan ötürü kendisine Şeytan lakabı verilen İbrahim Paşa Serdârlık makamına lâyük görülmeye hak kazandı. Muhafızlar, Zwornik, Bosna ve Semendere sancaklarından çekilen üç bin Yeniçeri ile takviye edildi. Kısa bir süre sonra valinin yerine Comeniec (Komeniçe) kumandanı getirildi. Bu kumandan geçen yaz şehri öylesine üstün bir cesaretle savunmuştu ki, kırk gün boyunca şehri muhasara altında tutan Polonyalılar, 48 parça top, dört havan topu, elli çeşitli top ve kale önünde beşyüzden fazla maktul bırakarak çekilip gitmek zorunda kalmışlardı. Polonyalılarla çarpışmak için Serdârlık makamına yükseltilmiş olan Süleyman Paşa Tatar birliklerinin yardımıyla onları Babadağı civarında yenilgiye uğrattı. Bosnalı Hristiyan bir aileden gelme Süleyman Paşa, Aynacı yahut aldatıcı lakabını taşıyordu; çünkü kurnaz ve hilede eşsizdi ve düşmanlarını aldatmayı sanat derecesinde iyi biliyordu. Kazanılan galibiyeti hakkiyle mükâfatlandırmak için Kırım Hanına samur astarlı bir hiTat gönderildi; buna kıymetli taşlarla süslü bir hançer, bir kılıç ve balıkçıl kuşu tüyünden sorguçlar da eklendi. Süleyman Paşa da benzer bir hil'at ve bir kılıçla mükâfatlandırıldı.

Buraya kadar ara vermeden Viyana ve Budin muhasaralarının kaldırılmalarını içine alan sefer olaylarını takibettik; şimdi bütün dikkatimizi Venediklilere, Macarlara ve Polonyalılara karşı girişilen savaşın, aynı döneme doğru patlak veren savaşın (28 Mart 1684) çatışmalarına ayıracağız.

Bir süreden beri çok kötü bir durumda bulunan Osmanlı donanmasını derleyip toparlamak maksadiyle Kapdan-ı Derya Gözde Mustafa Paşa birçok zengin kişiyi deniz prensi (reis) makamına yükseltmiş ve masraflarını kendileri vererek kalyonlar inşâ etmek işini onlara bırakmıştı. Fakat içlerinden bir çoğunun gemi inşâsı konusunda hiçbir bilgileri olmadığından, ince eleyip sık dokumadan mallarına el kondu ve bunlar açık arttırma ile satılarak elde edilen para Kapdan-ı Deryalık hazînesine verildi; bu yekûna imparatorluk hazînesinden alınan bin dört yüz kese ilâve edildi. Bu kaynakların yardımıyla bir filo meydana getirildi ve Kapdan-ı Derya, Foça yakınındaki Orak adasında bir hisar ve Khios feneri karşısına bir kale

yaptırmak için bütün gücünü harcadığı Adalar denizine çıkabilecek duruma geldi. Her yıl Adalar Denizini geçen kervanları yöneten büyük amiraller Samos kanalım aşmamışlardı. Fakat Mustafa Paşa, Arablar kalesinin (Avrupalıların Saint Nicola kulesi dedikleri) karşısına bir hisar yapmak maksadiyle Rodos'a kadar uzandı.

Dönüşünde, Venedikli kıyı muhafızları korkusunun Samos'da ve Kekewe limanında tuttuğu İstanbul için mal yüklemiş Rosette, Da-miette ve İskenderiye'den gelen gemileri Samos kanalından geçirdi. Khios adasının arkasında Venedikli amiral Molino ile karşılaştı. Filosunun kaptanlarına yakalamaları emrini verdi. Kapdanların-dan yalnız ikisi, Dev Süleyman Paşa ile Mezza Mama adiyle ün yapmış Abdülkadir Paşa emrine uydu. Fakat amiral bunların elinden kurtulduğundan donanma gelip Khios'un Terfii limanına demirledi. Orada, Kapdan-ı Derya bütün reisleri amiral gemisinde topladı. Diğer reisleri olduğu gibi, Mezza Mama Abdülkadir Paşa'yı da korkaklıkla suçlayarak, elinde tuttuğu²⁵⁹ Kapdan-ı Derya asası ile Mezza Mama'ya vurdu. Ötekilere yüzden başlayarak beş yüze kadar sopa²⁶⁰ vurdurdu. Kapdanlar suçu Mariol Mustafa Paşa-zâde Hasan Beğ'in üzerine attıklarından, Kapdan-ı Derya onun geminin serenine asılarak idamı emrini vermişti. Mezza Mama Abdülkadir Paşa, Kapdan-ı Deryâ'nın ayaklarına kapanarak onu affettirdi. Böylece, Kapdan Paşa, dâmâd ve Sultan'ın gözdesi olarak tesirine güvenerek donanma kapdanlarına kötü muamelede bulundu ve rütbe gözetmeksizin onları dövdürdü; fazla olarak da o zamandan beri benzeri olayların arkası kesilmedi²⁶¹. Geleceğe intikal ettirmeye lâyük basanlardan yoksun bulunan Kapdan-ı Derya bu türlü davranışlarıyla şöhret yaptı ve donanmada sürdürdüğü sert disiplin sebebiyle şahsiyetinin üstünlüğü yolunda halkta bir kanaat uyandırdı. Dördüncü Mehmed'e olduğu gibi, ona da her yıl hediyeler sunarak haklarında iyi düşünceler beslemekte barbar devletler sonuncu değillerdi.

Viyana seferinden hemen önce, Cezâir elçileri Sultan'a sekiz erkek çocuk (İspanyol, İtalyan, Fransız), sekiz Mağripli hadım, inci ve mercanlarla süslü dört büyük tüfenk, iki genç arslan, biri Türkçe, Arapça ve Farsça

²⁵⁹ Raşid'de, Maça Mama, f. 117. Defterdar, f. 105.

²⁶⁰ Kapdan-ı Derya Damad Mustafa Paşa Khios'a yanaştı, filusunun reislerini topladı, elinde asa ile Üzerlerine atıldı ve onlara darbeler vurdu.» Muradjea d'Ohsson, VII, s. 206.

²⁶¹ 1800 yılında Osmanlı donanmasıyla Rodos'da bulunduğum sırada, filonun birinci kaptanlarından biri limana girerken yanlış bir manevra yaptıfçı için sopa yedi, bir diğeri benim önümde Kapdan-ı Derya Hüseyin Paşa tarafından aynı muameleye maruz bırakıldı ve Hüseyin Paşa, benim önümde, Parls'de uzun zaman kaldığı için yan yarıya Franmzlaşmış kâptan İshak'a ayağındaki nasırları kestirdi.

konuşan altı papağan göndermişlerdi. Müteakib yıl, Sultan da, Cezayir elçilerine altı top göndermek suretiyle karşılık verdi.

Kutsal İttifak

Talihsiz Viyana seferi Osmanlı hükümetini Avusturya ile sürekli savaş hâlinde bulunan Fransa hükümetiyle yaklaştırmıştı. Fransız elçisi de Guilleragues birçok lutûfkâr fermanlar aldı. Fakat, Ve-zir-i âzam'ın sediri seviyesinde bir iskemleye oturmak taleplerine olumlu cevap verilmedi. Ekim ayında (3 Ekim 1684), elçi de Guilleragues, diğer talepleri de geri bıraktığından ve her müracaatında Sultan'ın Edirne'den döndüğünde işlerin yoluna gireceği cevabını aldığından, ülkesinin bütün müzâkerecileriyle birlikte, sekiz tören arabası, eşyaları taşıyan elli iki araba, şeref muhafız kıt'asım²⁶² oluşturan Çavuş-başı, Silahdâr, seksen çavuş ve yüksek rütbeli subaylarının kumandasında bir Yeniçeri alayı ile Edirne'ye girdi. Kendisinin ve yüz kişiden fazla maiyyetinin ikametleri için yirmi ev tahsis edildi. Vezir-i âzam elçiyi sevinç ve nezâketle karşıladı ve kendisine otuz at hediye etti. Köprülü Mehmed Paşa'dan beri ilk defa olarak Avrupalı bir elçi sedir imtiyazından yararlanıyordu. Yâni Vezir-i âzam'ın sediri seviyesinde konulan bir iskemlede oturması kabul edilmişti. Sultan tarafından huzura kabulü sırasında, Fransız elçisi yeni imtiyazlar anlaşmasına Filistin'deki kutsal yerlerin muhafazasını Fransa'ya veren bir madde eklenmesi talebinde bulundu, kendisine bu hususta en iyi güvenceler bahşedildi.

İngiliz elçisi Lord Sandwich, aynı sıralarda, Edirne'ye gelmesine izin verilmesi talebinde bulunmak üzere bu şehre bir tercüman göndermişti. İsteddiği müsaadeyi elde edemedi. Şimdiye kadar hiçbir zaman dört Hristiyan devletle aynı zamanda bir savaşa girmemiş olan Bâb-ı Âli'nin içinde bulunduğu rahatsız edici durum, Çarın Polonya ile yeni bir savaşa girmesine Sultan'ın alâkasını çekmekle görevlendirilen Rus elçisinin görüşme talebini müsait karşılamak zorunda bıraktı; fakat Rus elçisi vaad dışında herhangi bir taahhüde girmeye yanaşmadı. Rus hükümetinin bu anlık siyasetinin peşinden Yunanlılar da tesirlilik ve önem kazandılar²⁶³. Hollanda elçisinin Viyana'dan dönen imparatorluk tercümanları Janaki Porphyrita ile Georges Cleronome'u himâyesi altına almasına ve İstanbul'da tutuklu bulunan

²⁶² Edirne'ye girişin teferruatlı tasviri Soethius'un Kriegshelm'inde bulunmaktadır, II, s. 317.

²⁶³ Relation. İstanbul 1684. Görülüyor ki bu Relation'u yazan bir Yunanlı. Avusturya tercümanı Cleronome'dir.

Avusturya tercümanı Mamucca della Torre'nin ailesiyle alâkalanmasına müsaade edildi. Zâten Avusturya İmparatoru da Linz'den yazdığı bir mektupla, Mamucca'mn ailesiyle alâkalanmasını elçiden istemişti. Efendisi tarafından vaad edilen vergiyi altın olarak getiren Toekoeli'nin ²⁶⁴ elçisine yedi sırma kaftan hediye edildi.

Baharda açılacak sefer için, gerek birliklerin sayıları, gerekse teçhizat bakımından bütün kış boyunca olağanüstü hazırlıklar yapıldı. Yeniden orduya kaydedilen Yeniçeriler, gerçekte, çoğunlukları bakımından fazlasiyle gençtiler; bununla beraber Belgrad'da toplanan ordu seksen bin kişiden oluşuyordu. 1685 Ocak birden itibaren, iki ay içinde, üç yüz bin ok ve altmış bin mızrak tahtası ²⁶⁵ toplandı. Sınır kalelerinin ihtiyacı olan kırk bin kental baruttan ayrı olarak, İstanbul, Gelibolu, Temeşvar barut müfettişleri yeni tedâriklerde bulunmak emri aldılar. Babadağı'nda bulunan Serdâr Süleyman Paşa emrine hazînededen iki yüz yirmi kese verildi. Macaristan'da bulunan Mısır birliklerine memleketlerinde alacakları ücrete mahsuben yüz elli kese gönderildi. Diyarbekir Valisi seksen kese aldı, Adana Valisi Ahmed Paşa ve Uyvar (Neuhausel) Beğler-beyi Hasan Paşa'ya otuzar kese ulaştırdı.

Yiyecek maddelerinin azlığından sıkıntı çekilen Girit'e dokuz bin, Khios'a on bin kilo un gönderildi. Bosna'dan üç bin Yeniçeri çekildi ²⁶⁶ ve her askere üç apr yevmiye verilerek Budin'e sevke-dildi. Son iki sefer sınır idarelerine karışıklık getirdiği ve muhafazalarına bırakılan birliklerin ücretlerini ödemeleri gerektiği halde Budin, Kanije, Jenoe, Erlau ve Uyvar*da bu taahhüdü yerine getiremediklerinden devlet hazînesi yardımı zarurî oldu ye bu vilâyetlere altı yüz kese para gönderildi. Uyvar'ın (Neuhausel) iaşesi birinci derecede ehemmiyet taşıyan bir konu idi: Kırım veziri, Erlau için satın alınan yiyecek maddelerinden on iki bin kilosunu oraya taşımakla görevlendirildi. Kruczesler kralı Emeric Toekoeli'ye on bin Ölçek buğday ve bir o kadar arpa sağlaması için elli bin kuruş verildi. Belgrad'da, yirmi bin kişilik bir orduya yedi yıl yetecek kadar teçhizat ve altı yüz kırk top depo edilmiş durumdaydı. Baharda Cezayir, Tunus ve Trablus'dan gelecek olan yirmi beş parça gemi bekleniyordu. Tatar Hanı, kendisinden istenen on bin asker yerine, Polonyalılara ve Kazaklara karşı çıkmak için büyük kolordulara ihtiyacı olduğundan, özür dileyerek, iki bin asker gönderdi.

²⁶⁴ Toekoeli'nin elçisinin adı kaydedilmemiştir. İki yü önce Toekoeli'nin elçisi Samuel Tunyoegi idi.

²⁶⁵ Saray Kütüphanesi, Cod. 832. Ocak 1684.

²⁶⁶ Yeril Yeniçeri.

Bir yıl önce yayınlanmış olan ve bütün imparatorluk sathında toprağın iki kere ekilmesini bildiren emirnameler yenilendi. Ekil-meksizin kalan Vakıf topraklarına gelince, bunlar diğer çiftçilere verileceklerdi. Birliklerini Asya'dan Avrupa'ya geçirmekte geciken Şam Valisi İbrahim Paşa'ya, birliklerim gecikmeden orduya ulaştırması için yüz kese para gönderildi. Fakat bu vali isteneni yerine getirmekte fazla gayret göstermediğinden gecikmeleri ihmâlîne bağlandı ve kendisi Edirne'ye getirilerek hapsedildi, valiliği elinden alındı; kâhyası da aynı âkibete uğradı. Ancak yüz elli kese ödedikten sonra hürriyetine kavuşabildi. Valinin bütün servetine, kendisinin yerini alacak olan valiye, imparatorluk Baş Mabeyincisi Şahin Ağa'ya verilmek üzere, el konuldu. İmparatorluk hazînesinden çekilen bin dört yüz altmış yedi kese para, Azak kalesi muhafızlarının ve 19 gemi ile giden mürettebatın aylıklarını, yapımı biten on beş kalyonun bedelini ödemekte kullanıldı. Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarını savunan iki kalenin valileri değiştirildi: Bunlardan biri Türkiye'ye karşı Venedik hücumlarına atlama tahtası olan Kandiye, diğeri ise, Polonya sınırında yüksek yol durumundaki Ca-miniec (Kamaniçe) idi. Babadağı Valisi Bıyıklı Mustafa Paşa, bir top güllesiyle yaralanan Caminiec ,(Kamaniçe) Valisi Mehmed Paşa yerine, Kandiye valiliğini huzursuzluğunun kefareti olarak kaybetmiş bulunan Burunsuz Ahmed Paşa'nın yerine de Ruznâmecî Se-yid Mustafa Efendi atandılar. Bolu, Buçuk Tepe sancakbeyi Ferhâd-zâde Ahmed Paşa birliklerinin başında Edirne'ye girdiği sırada tutuklandı; hakkında irtikâb ve rüşvet suçlarından ötürü o kadar çok şikâyet edilmişti ki, en büyük cezaya çarptırıldı: Sultan'ın huzurunda idam edildi.

Osmanlılar, her taraftan tehdid altında bulunan sınırlarını savunmak için, savaşın başlamasından itibaren, Polonya, Venedik ve Avusturya imparatorluğu ile çarpışmaya ayrılmış üç muazzam ordu ile ortaya çıktılar. Kutsal İttifak'ın savaş tarihini okurken dikkatlerin birkaç katına çıkarılması zorunluluğu vardır. Zira bu savaşta üç müttefik devletin Osmanlı İmparatorluğuna dört ayrı noktadan, denizden ve karadan olmak üzere, Polonya, Macaristan, Dal-maçya ve Mora²⁶⁷dan hücum ettikleri görülür. Türk diplomatlarının ihtiyatlı faaliyetleri o zamana kadar Rusya ile münasebetleri askıda bırakmayı uygun görmüştü. Geçen yıl Moskova ve

²⁶⁷ Bu kutsal ittifakın en teferruath tarihi: Üçlü ittifakının Siyasî Den-gesi'dir. 1685, s. 4; Osmanlı Devleti, Dünyanın Felaketi, adlı eser o dönemdeki Türklerin kudreti hakkında istatistike dayanan bilgiler vermektedir, şu bahisler eserde yer almaktadır: 1 — Türk askeri gücünün yeni bir tasviri; 2 — Türklerin savaşı üzerine konuşma şekli altında bir nutuk; 3 — Kitabın başında basılmış bir cevap, 1686.

İran'a gönderilen çavuşlar, barışı kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Viyana sûrları önüne kadar götürülmüş olan Polonya elçisi Proski, aniden Ve-zir-i âzam'ın huzuruna çıkarıldı. Vezir-i âzam, elçinin tavsiyelerine göre Polonya kralına, Zolchiew'e, yazdığı barışçı niyetler bildiren bir mektubu bir çavuşla gönderdi. Bu teşebbüsün neticesinin tam bir başarı olacağı ümit ediliyordu. Zira, bu prens, bir yıl önce Cho-cim üzerine giriştiği bir teşebbüste başarısızlığa uğradıktan sonra, Dniester nehrini geçmek için olanca gayretini ortaya koymuş, fakat ric'at etmek zorunda kalmış olduğundan neticenin ümitle beklenmesinin bir dayanağı var demektir. Fakat, gönderilen mektub cevapsız kaldı. Proski, Podolie'ye karşı Serdâr tâyin edilmiş olan Süleyman Paşa'nın yanına îsakçı'ya gönderildi.

Dalmaçya Seferinin Açılması

Dalmaçya'da savaş, geçen seferden beri Risano ve Duare'ı ele geçiren Karadağlıların yardımıyla Sing'in muhasara edilmesiyle başladı. Bu hisar, Bicavo'dan başlayan Herzegovine ve Dalmaçya'ya sınır çizen, Almissa limanına on beş mil mesafede, Cettina nehrine doğru inen, Bicavo'nun eteğinde ve İmaschi'ye aynı mesafede ve Bicavo'dan başlayan dağlar zincirinde bir dağın tepesi üzerinde bulunmaktadır. Hisar, Herzegovine'in anahtarı mesabesinde. Duare'-dan bir mil mesafede, yüksekliği dört yüz kademden daha az olmayan kayalık duvarlar arasında sıkışan Cettina nehri korkunç bir gürültüyle yüz elli kadem yükseklikte fırlamış bir çanak biçimindeki uçuruma atlar ve orada bölünmüş kayalara çarparak parçalanarak sulan ovada güneş ışınlarının karanlığını nadiren dağıtabildikleri sürekli bir sis oluşturur. Kaya yığınlarından oluşan iki muazzam destekten biri ağaçlar tarafından gölgelendirilmiştir, diğeri ise, suyun aralarında kendisine bir yol çizdiği, Herküi sütunlarına benzeyen çıplak bir mermer düzeyini bakışlara sunar. Bu vahşi görünüşlü yerler, tabii olarak, bir dehşet duygusu uyandırır. Duare yakınındaki Cettino şelâlesi Terni'deki Velino şelâlesiyle her ne kadar benzerliğe sahipse de, etraflarını çevreleyen yerler tamamıyla farklıdır. Daha aşağıda, yarım mil mesafede, Cettina ikinci defa, yirmi kadem yüksekliğindeki muazzam kaya blokları arasından aşağıya atlar: Bu, küçük şelâledir. Duare'm üzerinde, Cettina nehri, Trigl'den itibaren kaya içinde derinlemesine oyulmuş bir yatakta on altı millik bir alanı geçer. Trigl üzerinde, güzel ve engin Sign ovası başlar. Ova, burada çoğu zaman nehrin taşkınlarıyla su baskınına uğramış durumdadır. Bu ovada bir tepenin

üzerinde, evvelce eski Alita kalesinin bulunduğu iddia edilen yerde Sign kalesi yükselir; kale muntazam olmayan bir dörtgen oluşturur ve tabiat savunması bakımından imkânlarını esirgememiştir. Yol, Sign'den dağlar istikametinde ve Klissa yönünden, deniz kenarından Soravar'a gider ²⁶⁸. Baharda geceyle günün eşitleşmesine doğru, Dalmaçya'nın yeni Valisi Pietro Valerio, yedi bin Karadağlı ve altı yüz Venedikli piyadenin başında Sign kalesine geldi (21 Mart 1685). Sing'den beş mil mesafede bulunan Cettina nehri adası Ottok'da bulunan Bosna Paşa'sı, bu kalenin muhasarasını kaldırtmak üzere Herzegovine Cor-bavie birlikleriyle harekete geçti. Karadağlılar yenildiler (7 Nisan 1685) ve vali üç havan topu bırakarak muhasarayı kaldırmaktan başka çâre bulamadı. Venedikliler, Karadağlılardan başka, evvelce Osmanlı İmparatorluğu tâbiyyetinde bulunan Moina ve Chımar tepeleri ahâlisini de isyan ettirmişlerdi. Mora, Arnavutluk ve Dalmaç-ya dağlarının bu üç Hristiyan topluluğu Türklerle savaşında Venedik cumhuriyetine kuvvetli bir şekilde yardımcı oldular. Venedik, Osmanlı İmparatorluğunu zaafa düşürmek için bu yardımı ustaca kullandı. Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa'nın kendilerine zorla kabul ettirdiği boyunduruğa tahammülleri kalmayan Mainotlar, kendileriyle karşılaşmak maksadiyle üzerlerine on bin askerle yürümüş olan Mora Valisi Siyavuş Paşa'ya açık sahrada hücum ettiler; Paşa yenildi ve savaş meydanında iki bin ölü bırakarak çekildi. Chi-mariotlar, ardı arkası kesilmeyen keyfi vergilerden usanıp kendilerine zulmedenlerin kafalarını uçurarak Venediklilere gönderdiler. Venedikliler buna, hediyeler ve yardım vaadiyle karşılık verdiler.

Türkler de kendi bakımlarından boş durmayarak Acroceraurien denizci halkını, Castel Nuovo'da oturanları ve Dulcigno korsanlarını silahlandırdılar. Bunlar Corzola kanalı adalarına ve Narenta'ya deniz baskınları düzenleyerek, halktan.büyük sayıda esir aldılar ve götürdüler. Evvelki seferde Vali Valiero Opus adasında bir kale yaptırmıştı. Bu adanın iki kuzeyinde Norin hisarı bulunuyordu ve bu-rasiyle Türk Ağa'sının merkezi olan Cicut arasında beş millik bir mesafe vardı. Venedikli Vali Valiero Norin palangasını ele geçirmişti. Bu palanganın ve Opus adasında yaptırdığı kalenin yardımıyla Cicut Türk ağasını yenilgiye uğrattı. Güneyde Zara'ya yirmi dört mil mesafede bulunan Mana ve karada denize elli mü mesafedeki Ostroviz'de başka kaleler yaptırdı. Karadağlılar sekiz yüz at ve

²⁶⁸ Beremani, I, s. 270.

yüz elli baş hayvan ele geçirdiler, ayrıca bölgeyi ateş ve kan içinde bıraktıktan sonra Zappa sancağı ahâlisinin büyük bir kısmını da esir aldılar.

Macaristan'da Türkler, kışın ortasında teşebbüs ettikleri akınlarda bazı kazançlar elde etmişlerdi. Bin Tatar atlısı Budin'in üzerinde bulunan, Avusturya İmparatorluk ordusu hastanelerinin * yer aldığı Saint Andre adasına saldırmışlardı. Burada dokuz yüz hastayı öldürüp yüklerin muhâfazasıyla görevli beş yüz askeri esir aldılar. Oradan Budin'e yedi mil mesafede bulunan bir mil uzunluğundaki Sainte Marguerite adasına indiler; hastaları taşımaya mahsus arabaları ele geçirdikten başka, adaya dağılmış vaziyette bulunan imparatorluk ordusu birliklerinden bine yakın askeri de alıp götürdüler. Ayrıca, kont Piccolomini'nin eşyaları da ganimetleri oldu. Muhasaranın kaldırılmasından az zaman sonra, Waizen kalesi tekrar Türklerin eline geçti. Bununla beraber, Waizen'de bulunan birlikler sayıca çok üstün oldukları halde gerek Macarların Türklerle anlaşmaları, gerekse kumandan Boserzki'nin hatâsı yüzünden geri çekildiler. Bu garnizonun büyük bir kısmı, çekilişi sırasında, belki korkaklığının, belki geçen yıl Hırvatların Veroöitz'in tesliminde şartlara saygı göstermemelerinin cezası olarak, ortadan kaldırıldı. Verovitz garnizonu o zaman Türklerin Kanije ile bütün haberleşme imkânlarını ortadan kaldırdı ve general Haeysel, onları NeuhaeuseT-dekilerle birlikte çok güç durumlara düşürdü. Özellikle bu ikinci kalede, yiyecek kıtlığı yüzünden başkaldırmalarla karşılaşmıştı. Szolnok ve Szarvas'ın general Haeusler*'ın eline geçmelerinden sonra, bu generalin ordusu ile Rumeli Beğlerbeyi İsmail Paşa'nın ordusu arasında bir savaş cereyan etti: Türkler bazı kazançlar elde ettiler, fakat, bu üstünlüğe rağmen, tsmail Paşa Temeşwar kalesine kapanmak zorunda kaldı.

Szolnok'daki kışlık karargâhında Szegedin ve peşinden Waizen'i bir baskınla ele geçirmeyi plânlamış olan general Haeusler, Türkler harekete geçişini haber almış olduklarından bu plânından vazgeçmek gereğini duydu. Türkler de Raab ve Wissegrad'a karşı hücumlarında başarılı olamadılar: Birincisinde hâinlerin Türklerle sürdürdükleri yazışmaların ortaya çıkarılması, ikincisinde ise Bolonya-lı asil kont Marsigli'nin üstün değeri başarıyı engelledi. Türkler on bir gün boyunca Wissegrad*'ı aralıksız top ateşine tuttular ve peşinden general Haeusler de aynı şeyi yapmış olduğundan, şehrin dış mahallelerini yaktılar. Avusturya ordusu ancak temmuz ortasına doğru harekete geçti; Türk ordusu on beş gün sonra onu takib etti. Bu seferde Avusturya İmparatorluk ordusu üç kolordu düzeninde taksim edilmişti: Bunlardan elli bin mevcutlu olan birincisi dük de Lorraine

kumandasında idi ve Macaristan'da bulunuyordu; kont Leslie'nin kumandasında bulunan ikincisi otuz bin mevcuttu, Hırvatistan ve Styrie sınırını tutuyordu; yirmi beş bin kişiden oluşan üçüncüsü ise mareşal Schuelz'in idaresinde yukarı Macaristan'daki harekâtı üstlenmişti. Dük de Lorraine, Neograd'a taarruz etmek istiyormuş gibi gösteri davranışlarından sonra Gran'dan ayrıldı ve Neuhausel (Uyvar) üzerine yürüdü (7 Temmuz 1685); bu kalenin Önüne gelmesinden birkaç gün önce, uzun zaman boyunca Macaristan sınırının ve bilhassa Freystadt sâkinlerinin dehşeti olan Beğlerbeyi Hasan Paşa ölmüştü. Beğlerbeyi Hasan Paşa ölümünden kısa süre önce, bu insanlara bir sancakbeği üslubuyla şunları yazdı: «Freystadt sakinleri, hâkimler, vatandaşlar, uzun boyunlu köpekler, kazığa oturtulmaya lâik kişiler! Niçin bu kadar çok itaatsiz görünüyorsunuz? Ucu sivri kazığa oturtulmaya müstahak köpekler, eğer üç gün içinde yüklü bir para ile huzuruma gelmez ve bana tazimlerinizi sunmazsanız, yemin ederim ki, hepinizi köle yapacağım.» Ölmeden birkaç dakika önce, sakalını avucunun içine alarak şu dikkate değer sözleri söylemişti: «Hristiyanlara karşı ümit beslemekte artık mutluluk görmüyorum.»

Neuhausel (Uyvar) muhasarası iki ayrı noktadan idare edilmişti: Bir taraftan dük de Lorraine, diğer taraftan Bavyera elektörü, yahut daha ziyâde general Sereni bu çalışmaların başında bulunuyorlardı: Bavyera ve Polonya birlikleri prens de Hanovre kumandasındaydı, Franconienlere ise prens de Waldeck kumanda etmekteydi ve Souabe ve Lunebourg'dan alınan birlikler muhasaranın yorgunluk ve şerefini paylaşıyorlardı. Siperlerin açılmasından sonra yirmi üçüncü gün (23 Temmuz 1685), şehrin hendeklerinin suyu kurutuldu; hücum yürüyüşü için otuz bin torba kum bir sed oluşturacak yeterlikte hazır olunca dük de Lorraine, kan dökülmesini önlemek ümidiyle Türk kumandana teslim olma uyarısında bulunmak üzere kaleye bir tercüman ve bir bozan gönderdi. Teslim uyarısına karşı Türk kumandanı Neuhausel'in (Uyvar) anahtarlarının kendisinde olmadığı, Budin Paşa'sının elinde bulunduğu cevabını verdi.

Gran'ın Kurtuluşu

Yedi gün sonra, Serdâr İbrahim Paşa'nın dört bin askerle Gran'ı (Usturgon - Estergon) muhasara etmekte olduğu Öğrenildi. Viyana'-dan gelen emirlere göre 19 bin asker Neuhaeusel (Uyvar) önünde kalacak, dük de Lorraine ordunun geri kalan bölümüyle muhasarayı kaldırtmak üzere

Gran'a (Usturgon) yürüyecekti. Serdâr, kaleye karşı kalenin dışla irtibatını çifte bir hat üzerinden askerlikte (mukabil çevre) demlen tertiple kesmişti: Yedi bataryadan ikisini Tho-mas tepesinde, ikisini Georges tepesinde, ikisini ovada ve yedincisini Tuna adası üzerinde mevzilendirmişti. Gece gündüz demeden şehrin üzerine top ateşi yağdırıyordu. Dük de Lorraine Neuhaeuserden hareketle on gün sonra Gran önünde Türklere hücum etti (16 Ağustos 1685); Türkler Hristiyan ordusunun sayı üstünlüğünü gözönünde tutarak ordugâhlarını kaldırdılar, fakat o kadar çok savaş malzemesi bıraktılar ki bunların taşınması için altı Öküz koşulu bin araba ve üç anbarlı dört gemiden yararlanmak gerekti²⁶⁹.

Neuhaeusel'in Alınması

Bunlar olup biterken, Neuhaeusel önünde kalenin dış hendeğin-deki kapalı yola kadar beş batarya ileri sürülmüştü. Bunların en büyüğü ve 48'lik yirmi dört parça topuyla ortadaki tabyanın karşısına yerleştirilmişti; tabyayı esas cepheden döven iki bataryada 24'lük beş top bulunuyordu; on dokuz havan topu bütün taarruz hattında taksim edilmişti. Gran (Usturgon) muhasarasının kaldırılmasından üç gün sonra (19 Ağustos 1685), taarruza geçildi; hücumun eldetlisi karşısında muhâsaradakiler beyaz bayrak açtılar, fakat, muhasara kuvvetleri öfkeden kendilerini öylesine kaybetmişlerdi ki, buna dikkat tule etmediler ve Önlerine her çıkanı öldürdüler; öylesine ki» kale muhafızlarını oluşturan üç bin kişiden sağ kalanların sayısı sadece iki yüzden ibaretti. Paşa'mn başı bir sıırığa geçirilerek Viyana kapısına dikildi. Kırk Hristiyan esir serbest bırakıldı, Türklere kadın ve çocuklar Avusturya imparatorluğu beylerine satıldı.²⁷⁰ Ele geçirilen doksan üç toptan çoğu Avusturyalılara aitti ve bunlar Maximilen> Rodolph II, Ferdi nand IH ve Jean Frederic de Saxe döneminde dökülmüşlerdi.

Neuhaeusel (Uyvar)'da alınan en güzel ganimet kalenin büyük sancağı idi. Bu sancak ön sekiz kadem uzunluğunda, on kadem ge-nişliğindeydi: Bir asker tarafından taşınmayacak kadar ağırdı, bir kaide üzerine dikilmişti. Viyana sûrları Önünde ve Hamzabeğ savaşında ele geçirilenler gibi kızıl renkte değildi; büyük bir zenginlikte yeşil ipektendi ve Osmanlı ordugâhında ele geçirilen Vezir-i âzam'ın sancağından daha çok Peygamberin kutsal

²⁶⁹ Ganimet olarak alınan ve nakledilen hakkında Boethius bilgi vermektedir; n. s. 130-132.

²⁷⁰ Boethius, n, s. 75.

sancağı sayılması için pekçok sebep vardı. Bu sancağın yeşil zemini ortasından bir buçuk kadem genişliğinde kırmızı» çapraz bir band geçiyordu ve bu bandın kenarları beyaz süslemelerin yer aldığı mavi renkle işlenmişti: Altın harflerle bir yazı dikkati çekiyordu. Çapraz bandın üzerinde çok küçük bir bölümde üç kırmızı daire bakışları kendi üzerlerinde tutuyordu; bunlardan birinin ortasına parlak bir güneş resmedilmişti ve diğer ikisinde yarım ay içinde bir yılda vardı (bunlar İran krallarının armasıydı, sonra Bizans'ın ve Bizans'dan sonra Osmanlıların armaları oldu); yarım ayın etrafında İslâm imânının sembolü okunuyordu. Çapraz bandın altındaki en büyük bölümde yedi kırmızı daire görülüyordu; bunların altısında başka parlak güneşler ve dönen yıldızlar vardı; bunların tamamı tslâmî sembolü çevrelemişti. Yedinci dairenin ortasında: «ALLAH BÜYÜKTÜR», sözyle başlayan, Müslümanların günde beş vakit tekrarlamak zorunda oldukları duâ okunuyordu: Bunların hepsi altın sırma ile ve sanatkârca işlenmişti. Çapraz bandın altın işlemeli yazısının ilk altı âyeti, Fetih sûresi diye anılan kırk sekizinci sûreden alınmıştı ²⁷¹. Bu âyetlerde geçen sözler Müslüman için zaferin ve fethin tılsımı idi ve onların tesiriyle, Peygambere göre zafer kazanıyor, kılıçların ²⁷² gölgesinde ve annelerin ayaklarının altında Cennete giriyordu ²⁷³.

Hırvatistan Akını

Hırvatistan'ın bir ganimet olarak dalgalandırıldığı ilk büyük Türk bayrağı, Transilvanya prensi Sigismund'un Eflâk'da yenilgiye uğrattığı Sinan Paşa'dan yaklaşık seksen üç yıl önce alıp Papa Sekizinci Clement'a gönderdiği sancak oldu. Peygamberin sancağının ilk defa seferde görünmesiyle, Türk bayrağının Hıristiyanlığın merkezinde ganimet olarak görünmesinin aynı yıla rastlaması dikkate değer bir tesadüftür. İkinci bir sancağın Sobieski tarafından Roma'ya gönderilmesi yaklaşık bir asır sonraya rastlamaktadır. Hamzabeg*-de alınan bayrak Viyana sivil deposuna konulduktan sonra Neu-haeusel'de (Uyvar) alınan dördüncü bayrak margraf ²⁷⁴ de Bad ²⁷⁵ tarafından Souabe dairesi merkezî devletlerine verildi. Neu-haeusel'in

²⁷¹ Bu sancağın teferruatlı Mr tasviri Baethius'da bulunmaktadır: II, s. 100. Aynı yazı Viyana'da alınan ve Sobtosld tarafından Roma'ya gönderilen sancakta da görülmektedir.

²⁷² Taht zfflaMuyuf (metinde aynen. Ç.N.).

²⁷³ taht rical ummehat (metinde aynen. Ç.N.).

²⁷⁴ Margraf, «fct Almanya'da sınır valilerine verilen unvftn (Ç.M.).

²⁷⁵ Bu şancattm imimi d* Boethlus'da buluamafctadır.

kaybı, Hristiyanlık âlemi için nasıl bir korku ve telâş sebebi olduysa, geri alınışı da bütün Almanya, Polonya ve İtalya için bir sevinç konusu oldu. Bu zaferin şerefine Nuremberg, Francfort, Breslau, Stuttgard, Rakişbonne, Hambourg, Lübeck, Bruxelles, Napoli'de şenlikler düzenlendi. Neuhaeusel'in (Uyvar) kaybını, bin dereden su getirerek bildiren Kızlar ağası'ndan Öğrenen Sultan, Bu-din'in (Ofen) henüz muhasara edilmediğini düşünerek teselli buldu. Serdar İbrahim Paşa, barış teklifinde bulunduğu bir mektupla Ah-med Çelebi'yi dük de Lorraine'e gönderdi. Fakat, dük de Lorraine, aynı .dönemde aracı olarak Viyana'ya Sirmay'ı gönderen Toekoeli'-ye yapıldığı gibi, bu aşağıdan almaları cevapsız bıraktı.

Macar ordusu Gran ve Neuhaeusel'de zafer kazandığı, Hırvatistan ordusu Lesüe ve Herberstein'in kumandası altında düşmanı mağlubiyete uğrattığı sırada, general Carlstadt bin piyade ve üç yüz süvari ile Licca ve Corbavie arazisine bir saldırı düzenledi (22 Temmuz 1685), Wunii'i aldı ve tahrib etti. Diğer taraftan kont Leslie, şehri almak ve büyük köprüyü yakmak maksadıyla Essek üzerine yürümüştü (13 Temmuz 1685). Bin yedi yüz süvari ve iki bin Hır-vatın başında, Essek ovasında ordugâh kurdu, tahkim edilmiş şehre hücum emri verdi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın yirmi beş bin askerin yardımı ile yaptırdığı büyük köprüyü kundakladı. Bu köprü dokuz bin yüz adım uzunluğunda ve on iki aun genişliğindeydi. Köprünün ancak bir bölümünü yakabildi; karşı yakada ise, yirmi yıl önce kont Zriny'nin teşebbüsünde olduğu gibi, bataklıklarda otların tutuşması yüzünden, köprü yanacak yerde Essek yandı. Avusturya birlikleri öyle bir telâş> ve korkuya kapıldılar ki (14 Ağustos. 1685), Türkler onların kaçışlarını, gözleriyle gördüklerini iddia ettikleri Hz. Peygamberin görünmesiyle izah ettiler. Costanoviz, Je-senoviz, Gradiska'daki Osmanlı muhafız birlikleri acele gelip yetiştiler ve dört bir yana kaçışan Hırvatların peşlerine düştüler.

Novigrad, Wissegrad Ve Weisen Yangını

Bir ay sonra (14 Eylül 1685), Leslie, Licca'ya bir akın hareketi düzenledi,* albay Orschitz ve albay PurgstalTe, daha sonra yaktığı Gretenar hisarına hücum etmeleri emrini verdi. Liccovoda kıyılarında ordugâh kurdu ve Licca'nın merkezi olan Budak'ı muhasara etti; peşinden, Karadağlıların kumandanı Janko'nun tahrib ettiği Serbaz istikametinde, Novi ve Ribnik üzerine yürüdü; Bellay'a kadar uzandı ve tekrar küçük Licca ırmağını geçerek hareket noktasına döndü. Peruschin'i aştı ve Carlstadt'a girdi. Bu

akin sırasında dört binden fazla ev kül hâline geldi. Feld mareşal kont Plaffy Du-biza'yı zaptetti. Hırvatistan ban'ı kont Erdöedy, ITnna'daki Macar âsileri Kru'lar yüzünden Krupa'ya hücum edemedi ve daha Önce tasarladığı gibi kont Mathias Strasaldo ile birlikte Belassena üzerine yürüdü, bu şehri aldı ve terketti; Ozazin, Mutisina ve Troczacz'ı yaktı ve on iki günlük bir yürüyüşten sonra, ganimetlerle dolup taşmış bir halde Carlstadt'a girdi. Yukarı Macaristan'da Novigrad ve Wis-segrad'ın Türk kumandanları, hisarlarını kendiliklerinden yakarak çekilmişlerdi. Waizen kumandam da ateşe verdiği şehri terketmiş-ti. General Schultz, Ungwar, Crasnahorka ve Eperies'i Toekoeli'den almıştı.

Toekoeli, Scherban, Demetbius, Castacvzts Ve Cantemir

Transilvanya kralı Toekoeli, Boğdan ve Eflak voyvodaları Scher-ban. ve D6mġtrius Cantacuzen'e, Vezir-i âzam Kara İbrahim Pa-şa'nın hoşnutsuzluğunu üzerlerine çekmişlerdi. Selefi (Kara Mustafa Paşa) gibi, o da (Kara) lakabına, Serdâr İbrahim Paşa'ya Şeytan lâkabını kazandıran aynı sebeblerle lâyük olmuştu. Evvelce Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana muhasarasının feci neticesinden Toekoeli'yi sorumlu tutmuş, hatâyı onun üzerine atmıştı. Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa da aynı davranışla, sona eren iki felâketli seferin neticesinden onu suçlu çıkarmıştı ve cezalandırmak için sadece bir fırsat kolluyordu. Vezir-i âzam'ın verdiği emirler üzerine Wardein Paşası, Toekoeli'yi gelip kendisini görmeye davet etti. Toekoeli işkillenmeden yedi bin süvari ile bu daveti yerine getirdi; ellerine kelepçe vurup İstanbul'a gönderdiler. Böyle bir muamele, Petrozzi'nin feld mareşal Caprara'ya teslim ettiği Kaschau'un kapılarını Avusturya İmparatoruna açtı.

Bogdan ve Eflak voyvodaları Cantacuzene'ler, her ikisi de prensliklerini kaybedeceklerdi. Eflak voyvodası Demġtrius'un prensliğini kaybetmesinin sebebi ihmalciliği ve tecrübeden yoksun bulunma-sıydı; Bogdan voyvodası Scherban Cantacuzene'in prensliğini kaybetmesi sebebi ise fâzla müteşebbis olması ve bu yüzden şüphe uyan-dırmasıydı. Bununla beraber yüz bin kuruş sunmak ²⁷⁶ suretiyle Vezir-i âzam'ın Öfkesini yatıştırdı. Fakat, Eflak voyvodası, voyyo-1 dalık makamını Nogay Tatarları arasında tanınmış, aynı adı taşıyan aileden gelme Theodore Cantemir*'in oğlu Constantin Cantemir'e bırakmak zorunda kaldı. Sobieski, gelip kendisiyle beraber

²⁷⁶ A Serban fu mandato il Castano. che gli costa 220 borse. Cod. 885, p. 545.

olması hususunda karar vermesi için Constantin Cantemir üzerinde neticesiz gayretler sarfetti: Sobieski Polonya kralını temsil ediyordu; daha önceden Kamanıçe'yi (Camieniec) ele geçirmeden Eflak'a girmesi iyi neticeler getirmeyecekti. Bununla beraber, Sobieski, Dnies-ter nehrini geçti ve Bojan civarında, Serdâr Aynacı Süleyman Paşa²⁷⁷ kumandasında yirmi beş bin Türk, Tatar Hanı Selim Giray'dın kumandasında elli bin Kırım askeri, Cantemir'in kumandasında beş bin Eflak askerinden oluşan Osmanlı ordusunu karşısında buldu. Gönlü Polonyalılardan yana olan Cantemir onlara gizliden haberler uçurdu. Bununla beraber gerek haberleri yanlış anlama, gerekse Cantemir'in kendilerini aldatmak istemesinden şüpheye düşmeleri yüzünden Bojan'da hücumla ilk geçen Polonyalılar oldu Sobieski, bir saat içinde muharebe meydanında altı bin maktul bıraktı. Beş bin Kazak askeri de esir alındı. Polonyalıların kısa sürede bu kadar büyük kayıp vererek mağlubiyete uğramalarında Cantemir'in cesaretli müdafaasının yardımı oldu²⁷⁸.

Bâb-ı Ali, üç devletin, Avusturya, Venedik ve Polonya'nın oluşturduğu Kutsal İttifak'a karşı en az bir müttefik sağlamak maksadıyla bakışlarını Fransa ve Rusya üzerine dikti; bunlardan birincisi, eski bir müttefik olarak sadakatin delilini vermişti, ikincisi yeni bir dosttu, fakat bağlılığı henüz şüpheliydi. Bu bakımdan Fransız elçisine çok ayrı ve seçkin bir muamele uygulandı. Daha önce birçok çekişmelere sebep olan Vferir-î âzam'ın sediriyle aynı seviyede bir iskemlede oturmak meselesi, bu şeref Fransız elçisine bahşedilmek suretiyle halledildi. Elçi de Guilleragues Fransız vatandaşları lehinde birçok ferman elde etmek imkânını buldu. Aynı zamanda birer emirname olan bu fermanlardan biri, barbar devletlerin gemilerini

²⁷⁷ Hammer, Lehistan Serdarı İbrahim Paşa'dan sürekli olarak (Aynacı Süleyman Paşa) lâkabiyle bahsetmektedir. Osmanlı tarihlerinde Lehistan Serdarı Süleyman Paşa'nın lakabı sürekli olarak (San) kaydedilmektedir. Nitekim, Bojan zaferinden sonra, 18 Ocak 1685'de Vezir-î azam Kara İbrahim azledilecek ve Mühr-i Hümayun Lehistan Serdarı Süleyman Paşa'ya verilecek ve kendisi Vezir-i azam olarak da (Sarı) lâkabiyle Osmanlı tarihlerinde yer alacaktır. Ayrıca, Osmanlı ordusu Sobieski'ye karşı Bojan zaferinden (10 Ekim 1685) önce aynı yılın 26 Eylülünde Kamanıçe (Camieniec) zaferini de kazanmıştır. Kamanıçe savaşında da Sobieski Sarı Süleyman Paşa ve Selim Giray'la karşılaşmıştır. Sobieski'nin maksadı, Eflak'la Bogdan'ı zaptedip irsi bir krallık kurmaktır. Eflak voyvodasının bunu anlayarak Sobieski'ye karşı Udli bir oyun oynadığı anlaşılmaktadır. Bojan zaferi, Kanunıçe'de olduğu gibi. San Süleyman Paşa'dan ziyade Kırım Hanının eseri sayılmak lazım gelir. Çünkü tarihler, Süleyman Paşa'nra iyi bir asker olmadığı «Örücünde birleşmektedirler (Ç.N).

²⁷⁸ Cantemir Moh., IV, 120-125 ve not 25. Büyük babası gibi parti şefi olan tarihçi Demdtrius Cantemir, Hristiyanhga bağlılığı vesilesiyle büyük babasını Övmeye çalışıyordu, 125 «Eflak prensi Hristiyanlara bağlılığı sebebiyle Polonyalılar davasını gönülden destekliyordu,, derken aynı zamanda Osmanlı Devletine bağlılığından da söz etmektedir. No: 25: «Bab-ı Ali'nin kendisine uyguladığı müstesna muameleye layık görünür.» La Relaz. di Costantinopou, Blbliotheque I. R.. şu hususu belirtirken dana çok gerçeği aksettirir, Cod. 884, s. 690'de: Il Cantemir non tt rrmgogno a vantarsi d'aver ingaoanto il Re di Poolonla.

Osmanlı limanlarındaki Fransız gemilerine saldırmalarını yasaklıyor ve Türk makamlarına bu yolda kaybettikleri malların bulunması hususunda Fransızlara yardımı emrediyordu; ikinci bir ferman Fransız elçisine gümrük muafiyeti tanıyordu; nihayet üçüncü bir ferman Fransa kralına Filistin'deki kutsal mahallerin muhafazası hakkını veriyordu. Trablus beyine gönderilen Fransa'ya dost devlet muamelesi yapılması yolundaki ferman, Fransız amirali d'EstreVnin aynı yıl bu korsan yatağını top ateşine tutmuş olması sebebiyle hiç tatbik edilmedi. Bir müddet sonra Fransız elçisi de Guilleragues bir nüzul inmesi sonucu öldü. Fransız müzakereci Fab-re, yeni Fransız elçisi parlâmento danışmanı Girardin'in müteakip yıl İstanbul'a gelişine (11 Ocak 1686) kadar elçilik işlerini yürüttü.

Fransız Elçiliği

Bâb-ı Âli, Kutsal İttifak'ı oluşturan üç devlete, Avusturya, Venedik ve Polonya'ya karşı hiç değilse bir müttefik, bir dost bulmak raaksadiyle bakışlarını Fransa ve Rusya üzerine çevirdi: Birincisine bağlılığının delilini vermiş eski bir müttefik, ikincisine ise yeni, fakat bağlılığı şüpheli bir dost olarak. Bu anlayış içinde, Fransız elçisi yüksek derecede seçkin bir muamele gördü ve arzularının yerine getirilmesine son derece dikkat gösterildi. Birçok münakaşalara sebep olan huzurda Vezir-i âzam'ın sedirinin üzerinde bulunduğu yüksek zemin üzerine konulacak taburede oturmak şerefi bahşedildikten başka, elçi de Guilleragö, Fransızların büyük ölçüde işlerine yarayacak fermanlar elde etti: Bu fermanlardan biri, kuzey Afrika'da Türkiye'ye bağlı beğlik ve dayılıkların gemilerinin Türk limanlarında Fransız gemilerine taarruzda bulunmalarını yasaklıyor ve bu yolda Fransızların uğrayacakları mal kayıplarının tazminini Türk makamlarına emrediyordu; ikinci bir ferman elçiyi gümrük haklarından kendi lehine muaf tutuyordu; nihayet üçüncü ferman, Fransa kralına Filistin'deki kutsal yerlerin koruma» imkânını bahşetti. Fransız elçisi de Guillaques nüzul isabetinden bir müddet soma öldü.

Fransız müzakerecisi Fabre, elçiliğin işlerini parlâmento danışmanı Girardin yeni elçi olarak müteakib yıl İstanbul'a gelinceye (11 Ocak 1686) kadar vekaleten yürüttü. Kendisini İstanbul'a getiren Vaillant (Yiğit) adlı savaş gemisi limana girmeden Önce, yeni Fransız elçisi, geminin selâm toplarına saray toplan tarafından karşılık verilip verilmeyeceğini Sadaret Kaymakamına sordurdu; bundan emin olmadan top ateşiyle selâmlama

töreninin yapılmayacağını bildirdi. Sadâret Kaymakamı, selâm toplarına sarayın karşılık vermesi diye bir gelenek bulunmadığı cevabını verdi. Vezir-i âzam'ın huzuruna kabul edildiğinde, elçi, kırmızı kadife örtülü bir tabureye oturdu ve tabure, Vezir-i âzam'ın yastıklarla süslü sedirinin üzerinde bulunduğu kaideye yerleştirilmişti. Elçiye biri Hajeb'de diğeri Galata'da, üçüncüsü MiloMa olmak üzere üç kilise inşâ edilmesi müsaadesi verildi. Zaten Fransa daha Önce Galata'daki Sâint Georges ve Saint Louis kiliselerinin katoliklere tahsisi müsaadesini elde etmiş, Avusturya'nın İstanbul elçisi kont Leslie'nin aynı konudaki ricaları ise ısrarla reddedilmişti²⁷⁹. Moskova'ya son defa gönderilen bir çavuşa karşılık olarak, Rusya'dan on kişilik maiyyetiyle bir elçi geldi: Evvelce verilmiş olan bazı imtiyazları yenilemeyi başardı ve bir ortodoks²⁸⁰ kilisesi inşâsı müsaadesi aldı; fakat bu müsaade Kiow civarındaki sancakların Ruslar tarafından boşaltılması şartına bağlandı.

Vâni Efendi'nin Ölümü

Grân mağlubiyeti ve Neuhaeusel (Uyvar)'in zaptedilmesinin karıştırdığı bu 1685 yılının akışı içinde Osmanlılar, evvelce bahsettiğimiz zina suçu işleyen kadın ve Allah'a inanmayan adamın öldürülmelerinin teşvikçisi Beyzî-zâde'nin²⁸¹; âlim, fakat mürâî vaiz ve birçok katı naslarla (dogmalarla) dolu tefsir²⁸² eserlerinin yazarı Vâni Efendi'nin şahsında iki kayıp verdiler (1 Ekim 1685 - 3 Zil-ka'de 1096). Kısa bir süre sonra Eflak prensi Scherban ile kardeşi Matthias Cantacuzene'in anneleri altmış beş yaşında öldü.

²⁷⁹ Francesi attengono la licenza di rifabricare 3 chiese, una in Aleppo, l'altra in Galata dei Padri Gesulti de la terza in Milo dei Padri Ca-pucini, ma anco in tempo di pace atternero licenza di rifabricare due chiese, l'una S. Georgio, l'altra S. Lodovico in Galata, e il C. Leslie non potette ottener niuna tante che sono aree con tutti l'onori che si facevano. Cod. 884. s. 571, 1686.

²⁸⁰ Llnviato di Moscovia hebbe ogni sorte di honori e sodisfazloni, e ve-dendo che li Francesi ottener ristaurazione di chiese, esso anco aver-tito e pregato dalli Groeci che dovesse diniandare per gretia della Porte une chiesa di quefle che furono incendiate fa molti anni, e cosi ottenne licenza di rifabricare una chiesa dei Greci detta s. Giovanni in Costantinopoli vicino del porto detto Balat, situata in bello luogo vicino al mare, e vien Porta alli Moscoviti una parte deli Ucraina che passino goderla li Cosachî della Moscovia sin a human. Cod. 884, 1686, s. 562 ve 564.

²⁸¹ Raşid, I, f. 121. Beyzî-zade'nin hal teacümesi Uşakî-zade'nin mecmuasında 421. olarak yer almaktadır.

²⁸² Raşid, I, f. 121. Hal tercümesi yukarıda adı geçen mecmuada 420. olarak yer almaktadır. Bursa Hatibi'ne de bakınız, s. 79. Eserleri: Araisi Kur'an, yani Kur'an Adayı; Hulasatut-tefsir, yani Tefsirlerin özü; Ha-şiy-e-İ mecmuati ekavil, yahut Gelenekler Mecmuası üzerine Haşiyeler; sonuncu olarak da, Aamal el yevm vel-leyl, yahut gün ve gece ibadetleri.

İbrahim Paşa'nın İdamı, Kaba İbrahim'in Azli

Mutaassıb Beyzî-zâde ve din kaidelerine ifrat derecede bağlı Vânî Efendi'nin ölümlerinden daha önemli iki hâdise ile karşılaştı: Bunlardan biri Macaristan Serdârı Şeytan İbrahim Paşa'nın idamı, diğeri Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın azîdilmesi idi.

tbrahim Paşa'nın mahremi Ahmed Çelebi'yi barış teklifleriyle dük de Lorraine'e göndermiş olması, Uyvar'ın (Neuhaeusel) kaybedilmesi, kendisini devlete karşı suç işlemiş duruma düşürdü. Hakkında idam hükmü verildi. Essek kalesinin tahkimi işi bittikten sonra çağırıldığı Belgrad'da hakkında verilen idam hükmünü Kapucu-başı Abdi-zâde Mehmed Ağa infaz ettirdi.

vezir-i Azam Süleyman; karakteri ve hükümeti

Macaristan Serdârının uğratıldığı âkibetin benzeri, Polonya'ya karşı harekâtı idare eden Serdâr için Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa tarafından hazırlandı. Vezir-i âzam hasta olduğu ve görevlerinin bir kısmını kendisine vereceği bahanesiyle Polonya Serdârını İstanbul'a getirtti ²⁸³. Fakat son derece becerikli ²⁸⁴ bir insan olan Süleyman Paşa, kendisinin dostu, Vezir-i âzam'ın düşmanı olan kara harem ağalarının başı tarafından durumun kendisine anlatılması sayesinde tehdidi altında bulunduğu darbeden kurtulmayı başardı. Polonya kral temsilcisi Sobieski'ye karşı Bojan zaferini kazanan Süleyman Paşa'nın başını vurdurma işini aceleye getirmenin kendisini tehlikeye atmak olacağını düşünen Vezir-i âzam, onu idam edilen Macaristan Serdârı Şeytan İbrahim Paşa'nın yerine atadı. Tabîî, ilk mağlubiyetin onu mahkûm ettireceğinden tamamiyle emin olarak bu tâyini yaptı. Kendisine hazırlanan tuzağın içyüzünü yine kara harem ağalarının başı Yusuf dan öğrenen Süleyman P.aşa, yine bu dostu tarafından Sultan'ın huzuruna çıkarıldı. Paşa'ya büyük övgülerle iyi kabul gösteren azametli Padişah bu meziyetlerinden ötürü Macaristan Serdârlığına atanmış bulunduğunu bildirdi. Süleyman Paşa, son derece aşağıdan alarak, Viyana'da, Ciğerdelen'de (Parkany)', Hamzabeğ'de.'Usturgon'da (Gran), ma'kûs talihin cesaretini kırdığı Macaristan'daki orduya, azametlû Pâdişâh değilse, eh az Vezir-i âzam'ın talihsizliği tersine çevirmek için Serdâr olması gerektiğini arzetti. Fazlasiyle kararsız olan Sultan cevap vermeyerek sessizliğini sürdürdü. Kara hadım ağalarının başı (Kızlar ağası), Süleyman

²⁸³) Si dicò che questo Vesiro Cara tbrahim non sia uomo di governo.

²⁸⁴ Cod. 884, S. 482.

Paşa'nın Vezir-i âzamlık görevlerini, ne devlet, ne de savaş adamı olan, kabiliyetsizliğini maskeleyerek için sürekli hastalık bahanesi arkasına saklanan Kara İbrahim Paşa'dan daha iyi yürüteceğini arz ederek Sultan'ı kararsızlıktan uzaklaştırmayı başardı. Di-vân'ın ordunun aylıkları için toplandığı, dolayısıyla bir askerî ayaklanmanın bahis konusu olamayacağı ilk gün, Haseki Sultan Kah-veci-başısı hacı Mehmed Ağa, Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'ya azil fermanını getirdi ve Mühr-î Hümâyûnu Pâdişâh tarafından kararlaştırıldığı üzere Süleyman Paşa'ya verdi.

Mekke'ye giderek hac farizesini yerine getirmek ve yola çıkıncaya kadar Üsküdar'a çekilmek müsaadesi almış olan azledilmiş Vezir-i âzam, hemen peşinden Rodos'a sürüldü ve şahsî servetinden üç bin kese para ödemeye mahkûm oldu ²⁸⁵. Bununla beraber, yeni Vezir-i âzam Süleyman Paşa ona on beş kese para hediye etti ve on iki köle, altı erkek, altı kadınla Rodos'a gitmek müsaadesi verdi. Oraya varınca, haklı veya haksız olarak Asya âsileri ile gizli haberleşmede bulunmakla suçlanarak öldürüldü (Aralık 1686 - Muharrem 1097).

Süleyman Paşa'nın Vezir-i âzam olması, mahkumiyeti Kara İbrahim Paşa döneminde kesinleşmiş bulunan Toekoeli'yi kurtardı: El» konulmuş bulunan bütün parası ve teçizatı kendisine geri verildi. Kara Mustafa Paşa'nın cânîyâne İhtirasları ve Kara İbrahim Paşa'nın kabiliyetsizliği alenen suçlanırken, tabii olarak Süleyman Paşa'nın ve himaye ettiği Macar âsileri kralı Toekoeli'nin itibârları da geniş ölçüde artış kaydetti. Gerçekten de, Süleyman Paşa'nın hareketleri, onun bir hükümet başkanının savaş ve iç idare bakımından gerekli çalışma ve kabiliyetleri nefsinde topladığının isbatı oldu. Defterdâr'a (Maliye Bakanı) ordu birliklerinin verilmesi zamanı gelmiş olan üç aylık ücretlerini ödemesini emretti ve hazînenin içinde bulunduğu imkânsızlık durumunda ödemelerin yapılabilmesi için tedavüldeki paralan yüz onsuna kırk ons bakır karıştırılmış bâr halitadan gümüş sikkelerle değiştirdi. Sultan, açılacak seferin hazırlık masraflarını karşılamak üzere özel hazînesinden iki bin keseyi Vezir-i âzam'ın emrine verdi. Süleyman Paşa ince bir politika uyguluyor, herkesi bilhassa kahya ²⁸⁶ olarak Köprülü Ahmed Paşa'yı bulundurduğu Macaristan'ı, isyanla ²⁸⁷ kaynaşmasına rağmen, güzel sözlerle idare ediyordu; yine bu politikaya uygun olarak Polonya elçisi

²⁸⁵ Üç bin kese beş yüz bin ekö tutmaktadır; istanbul netetion'uaa gör», Cod. 834, üç milyon *kû t» on bin olokt bftâ

²⁸⁶ Transüvanya «İçişinin raporunda bazen Tiahaca, bazen filia veziri olarak.

²⁸⁷ S.M. Cod. 884, S. 382.

Proski'yi son derece nâzik sözlerle kovarken kendisine güzel bir at hediye etmekten de geri kalmadı ²⁸⁸. Rusya'nın kendisine geri verdiği kırk üç esir yurda döndü; bu sıralarda, Kazak murahhaslar mektuplar ve hediyelerle geldiler, Sultan'ın huzuruna kabul edildiler; bunlara ziyafetler ve kaftanlar verildi.

Kutsal mezarın katoliklerin nezâretine bırakılması yolunda önceki elçinin talebini yenileyen Fransız elçisi Girardin, bu hususta Vezir-i âzam'ı ikna edemedi; bununla beraber, Vezir-i âzam'dan, Ga-lata'daki Saint Benoit kilisesinin yeniden inşâsı müsaadesini aldı; Milo'daki kilisenin tamiri ve Beyoğlu'ndaki Saint Louis şapelinin maşatlığına ölülerinin gömülmesi izni de verildi.

Süleyman Paşa, Suriye valiliğine selefinin kâhyası ve efendi-siyle aynı adı taşıyan İbrahim Paşa'yı vezirlik rütbesiyle getirdi. Çanakkale'de ölen gözde Mustafa Paşa'nın yerine üç tuğlu Paşa rütbesiyle Mısırlı İbrahim Paşa'yı atadı. Mora kumandanı Şahin Paşa gelirini Tırhala sancağının kırk akça tutan varidatını eklemek suretiyle arttırdı. Khios kumandanı olan Köprülü Mustafa Paşa Çanakkale'ye gönderilerek yerine Yeniçeri ağası Zülfikar Ağa'nın tâyini yapıldı. Çolak Hasan Ağa da Yeniçerilerin başına atandı. Sabık Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın mallarının müsaderesi sırasındaki hizmetlerine mükâfat olarak Baş mirâhûr Recep, Edirne'de özengi kaymakamlığına getirildi.

Bir müddet sonra Edirne'den İstanbul'a dönen Sultan, şehre girişinde herkesin yeni Sadâret Kaymakamının yanına sokulduğunu, onun gözüne girmeye çalıştığını ve payitahtın eski Sadâret Kaymakamı Karahasan-zâde Mustafa Paşa'nın tam bir yalnızlık içinde kaldığının farkına vardı; bu bir başına bırakılmışlığın tesellisi olmak üzere onu yanına çağırdı ve yanında at üstünde durmasını istedi; daha sonra Kubbe vezirleri arasına oturttu. Fakat, yeni Sadâret Kaymakamı Receb Paşa, Karahasan-zâde Mustafa Paşa'ya Napoli di Romania kumandanlığını verdirterek, bir süre sonra onun can sıkıcı varlığından kurtuldu (14 Nisan 1686 - 20 Cemâziyülevvel 1097).

Mayıs başında Süleyman Paşa Serdâr ünvanıyla Macaristan'a gitti. Müftü ²⁸⁹ Hz. Peygamberin sancağını da beraberinde götürmesini istiyordu.

²⁸⁸ İstanbul Relatton. Cod. 884. s. 508.

²⁸⁹ Hammer, bir makam yanılması içinde olmalı. Çünkü Sancak-ı Şerifin sefere Serdârla birlikte götürülmesini ancak Şeyhülislâm isteyebilir. Ayrıca, müellif İslâm büyüklerinden bahsederken, saygı ifâde eden la fızları kullanmamaktadır. Biz, metre büyük dlcüde bir müdahale sayılmayacağı düşüncesiyle bu eksikliği gidermeye çalışıyoruz (Ç.N)

Fakat, Vezir-i âzam, genel korku havasını büyütmemek için bu isteğe karşı çıktı. Osmanlı İmparatorluğunun ve bizzat kendi durumunun nâzik olduğunu çok iyi anlayan Vezir-i âzam Süleyman Paşa, Kızlar ağasının aracılığı ile, Sultan'dan kendi el yazısıyla ona sınırsız bir iktidar tanıyan ve her hâl ve şart içinde hayatının güven altında bulunacağını bildiren bir vesika almayı başardı.

Vezir-i âzam o zamana kadar görünmeyen ve Polonya tarafından kendisini tehdit eden tehlikelerden yakman Tatar Hanına hiç değilse kalgay ve nureddinin yardımlarını istemek üzere ²⁹⁰, yeni ulaklar gönderdi. Emirlerindeki kuvvetlerle hazır bulunmaları için Temeşwar, Stuhlweisenbourg ve Essek Paşalarına (Saatçi Meh-med, Hasan ve Osmanpaşa-zâde Ahmed) çok acele emirler iletildi. Bu valilerden Ahmed Paşa, Vezir-i âzam'ın yokluğunda Başkumandanlığı üstleniyordu. Yiyecek ve hayvan yemi bakımından büyük bir kıtlık hüküm sürmekteydi. Başkumandan vekili Szolnok ve Sa-mos'u ele geçirmenin imkânsızlığını görerek, Vezir-i âzam'ın gelişine kadar Belgrad'a çekilmenin yerinde olup olmayacağını gözden geçirmek üzere, beş Paşa ile harb meclisi topladı. Vezir-i âzam Belgrad'a gelince, Apafy ²⁹¹'yi yerinde tutması için Toekoeli'yi sayıca kalabalık bir birlikle Jenoe'ye gönderdi.

Bu seferin en büyük hâdisesi, îslâm Hristiyanlığa karşı büyük yürüyüş yolu mesabesinde ve son derece yüksek tarihî bir önem taşıyan şehrin, Budin'in (Ofen) muhasarası ve zabtı oldu. Birinci Bâyezid Niğbolu (Nicopolis) ve Saint Gothardt savaşlarında olduğu gibi, Avrupa'nın hemen bütün Hristiyan milletleri bu muhâsarada faal bir rol sahibi oldular: İspanya'nın büyükleri ²⁹², Fransız markileri ²⁹³, İngiliz Lordları ²⁹⁴, İtalyan kontları ²⁹⁵, kral sülâlesinden Alman prensleri ²⁹⁶, bunların aralarında 60 Katalan ve hemen bütün Barselon işçilerinin bulunduğu az tanınmış savaşçılar Budin'de Hristiyan saflarında Türklere karşı hareket halindeydiler.

Yirmi bin Macar ve Hırvat, otuz bin yardımcı Alman, Tüngen'in

²⁹⁰ Kalgay Hanın veliahdı, nureddin de Kırımlıların vezire verdikleri ad-, dır. Bunlar faal vaziyette bulduklarından Vezir-i azam Süleyman Paşa yararlanmak istiyor (Ç.N).

²⁹¹ Relation di Buda (Buda Rölyasyonu). Ofen (Budin) tarihli bu Raporlara, kıyaslama noktaları olarak, sadece bu bakımdan kullanılabilir bu raporlara fazla güvenmemek yerinde olur; zira bu türden olan raporların çoğunda olduğu gibi, kısmen bazı çelişkili hususlar ihtiva edebilirler, yahut tamamıyla yanlışlar.

²⁹² Dük Vexas ve dük Escalona, marki Valero, marki Casp ve diğer markiler: Zuniga, Almeida, Losana, Ottana, Rebolledo, Serveorta, Morano, Cano, Ursella.

²⁹³ Suvri, Crequi, Chatellest, Longueval.

²⁹⁴ II. Jacques'in gayrimeşru bir oğlu, bir Ruppert prensi, Halifax, Gra-nart, Monho, Guts.

²⁹⁵ Piccolomini, Garminato, Caprara, Marsigli, Rabatta.

²⁹⁶ Bavyera elaktörü. dük de Lorraine, kont Surmann'lar, prens Neuburg ve prens de Veldun.

kumandasında üç bin Frankonien, Schoenich'in kumanda ettiği sekiz bin Brandenbourglu, Durbach'm idaresinde altı bin Souab, beş bin Saksonyalı ve elektörlerinin emrinde sekiz bin askerden oluşan ve tam mevcudu doksan bini aşan Avusturya İmparatorluk ordusu dük de Lorraine'in Başkomutanlığına verilmişti.

Ofen Muharasası

Budin'de (Ofen) seçkin birliklerden on altı bin asker bulunuyordu. Başlarında ilerlemiş yaşma rağmen (yetmiş yaş), Kandiye ve Kamanıçe (Camieniec) önlerindeki cesaretinden hiçbir şey kaybetmemiş olan eski Yeniçeri ağası Abdurrahman Paşa vardı.

Muhasara, üç taraftan başladı (18 Haziran 1686): Bavyera elek-törü, Gerhard adıyla işaret edilen tepeleri, Blocksberg veya Kargalar Tepesini işgal ediyordu; Viyana Kapısının karşı tarafında dük de Lorraine ve Brandebourg'lular bulunuyordu ve Avusturya birlikleri Bord de L'Eau²⁹⁷ şehri karşısındaki araziye işgal ediyorlardı. Hastahane Sainte Marguerite adasındaydı. Csepel adasına bir hafif süvari birliği yerleştirildi; bu adada ilk günlerde Batthiany, bu Paşa'nın doksan iki kadından oluşan haremını ele geçirmişti. En güzel kadınlardan yüz tanesi ordugahta esir olarak satıldı; ağır süvarilerin muhafazasına bırakılan altın ve ganimetlerin değeri yüz bin florine yükseldi.

Saint Jean yortusunda» metris beş gün öncesinden açılmış bulunuyordu. Cermenlere has savaş düzeninin ustası olan prens de Neuburg, dış mahalleyi Viyana tarafından hücumla ele geçirdi ve burası feld mareşal kont Souches

²⁹⁸ tarafından işgal edildi (30 Haziran 1686). Souabe birlikleri hemen orada mevzilendiler²⁹⁹ ve kendi adlarını verdikleri tepeyi ele geçirdiler. Brandebourglular imparatorluk hamamı yönünde ordugâh kurdular; orada, onlara kumanda eden feld mareşal Doerling'in oğlu bir top güllesiyle canından oldu. On beş gün sonra, kaleye karşı üçüncü defa hücumla geçildi. Sol kanatta Guido Starhemberg, sol kanatta kont Auersberg merkezde kont Herberstein, her biri iki yüz seksen asker, humbaracı, tüfenkçi ve kazmacı

²⁹⁷ Marsigli'nin Hayatı Hatıraları'na göre, Bologne, 1770, bu hücum Bavyera elektörünün hatırını hoş tutmak için yapılmıştır.

²⁹⁸ Wagner'in iddia ettiği gibi Susa değil, Souches.

²⁹⁹ 'Souabe ve Franconie birlikleri 30 Haziranda ordugâha geldiler.» Des-crypt. s. 33.

birlikleriyle saldırdılar. İspanya büyükleri, dük de Vexas ve dük d'Escalona, marki de Valero, dört İngiliz-le prens Robert'in oğlu, prens de Commercy, Crequi ve Courmaillon beyleri, prens de Velden ³⁰⁰, prens Piccolomini bu saldırıda yaralandılar.

Üç gün sonra Bavyeralüar, karşılarında bulunan iyice tahkim edilmiş burcun metrislerini ele geçirdiler, fakat kont Fontaine ile otuz beş gönüllüyü kaybettiler (16 Temmuz 1686); kont Aspre-mont ağır yaralandı. Muhasara ordusunun topçu kuvvetleri, geniş bir yetkiyle, Grama'nın Hollanda'dan göndermiş olduğu cizvit mezhebinden Pierre Gabriel tarafından idare ediliyordu ve barutun yıkıcı gücünün tesirlerini birleştirmek için yönetimi Schwartz'a bırakmamıştı. Büyük depoya kırmızı bir gülle düştü ve duvarı yıkarak barut mahzenini infilâk ettirdi; zelzele olmuşcasına yer titredi, Tuna nehri yatağından çıktı ve kıyıdaki nöbetçiler «ehrin kendilerini yutmaması için geri çekilmek zorunda kaldılar; şehrin sûrları altmış kadem genişliğinde yarıldı.

Bu durum karşısında dük de Lorraine, kont Koenigsegg aracılığı ile valiye teslim olma teklifinde bulundu. Muhasara altındakilerin bir kaleden çıkış hareketi sırasında öldürdükleri yüzbaşı Le-bel ve^diğer yüz askerin başlarını İştanbil kapısı yakınındaki bir ağaca asmaları, Avusturya Başkumandanının teklifine verdikleri ce-vab oldu. Böylece ikinci bir saldırıya geçmek gereği doğdu (27 Haziran 1686) ³⁰¹. Hücüm prens Neubourg ve de Souches tarafından idare edildi; altı bin asker Viyana kapışma karşı harekete geçti, dört bin Bavyeralı asker hisara saldırdı; bu sırada iki bin Macar, su tarafından kaleye yönelttikleri bir hücumla oyalama hareketini (di-version) üstlenmiş bulunuyorlardı. Muhâsaradaküer bu hücum karşısında dört lağım patlatarak muhasara kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktılar. Türklerin iki korkunç düşmanı Bade margrafı ile prens Eugene de Savoie kaçanları durdurarak düzene koydular. Raablı bir asker kale duvarına ilk bayrağı dikmişti. İki bin altı yüz Avusturyalı, sekiz yüz Bavyeralı, dört yüz Brandebourglu kaleye hücumda maktul düşmüştü; iki yüzden fazla subay ölmüş veya yaralanmıştı. Yaralılar arasında dük de Croy, Lavergna, Dieppen-thal, Thungen, Truchsess, Archinto, ünlüler bölümünü oluşturuyordu; gönüllülerden dük d'Escalona, marki Valero, Zuniga, Planero, kont de Urseüas da yaralılar arasında bulunuyordu; dük de Cour-

³⁰⁰ Wagner bu prens hakkında Valdenius demektedir ki, bu da ancak Velden olarak tercüme edilebilir.

³⁰¹ Wagner'in dediği gibi 1 Ağustos değil. Zaten bu nokta üzerinde Fransızca ve Almanca kaleme alınmış olan Muhasara günlüğü ile çelişkiye düşmektedir.

land aldığı yaraların tesiriyle öldü.

Böylece, yapılan iki hücum Türkler tarafından ağır kayıplar verdirilerek boşa çıkarılmış oldu. Bu durum karşısında teslim teklifine Paşa'nın verdiği cevap sadece şu sözlerden ibaret kaldı: «Kalenin teslimi mümkün değildir; üçüncü hücum da Peygamberin mucizeli kudretiyle def edilecektir.»

Dük de Lorraine ve Bavyera elektörü Abdi Paşa*ya iki yeni teslim uyarısı gönderdiler. Paşa: «Budin'in (Ofen) Osmanlı İmparatorluğunun anahtarı olduğu; fakat genel bir barış istendiği takdirde Osmanlı devletinin başkaca fedakârlıklarda bulunabileceği» cevabını verdi. Kendilerine bir tercümanın refakat ettiği dük de Lorraine'in genel yardımcısı kont de Lamberg ve Badeli albay Kreutz'ün Pa-şa'dân getirdikleri cevap bu sözler oldu.

Abdi Paşa, İstanbul'da, Budin'in ³⁰² muhafazası için dualar edildiğini; Sultan'ın Ok Meydanında on binden fazla insanla birlikte muhasaranın kalkması, veba hastalığının tesirsiz hâle gelmesi ve savaşın durması için Allah'a yalvardığını biliyordu. Abdi Paşa, fazla olarak, Vezir-i âzam'ın yaklaşmakta olduğunu, Budin'den dört mil mesafedeki Erzi ³⁰³de bulunduğunu da biliyordu. Erzi'ye bir mil mesafede, Tuna'nın çok yakınında, Hamzabeğ kasabası, nehir boyunca teras biçiminde bir tepe üzerinde Budin'e yarım fersah mesafeye kadar uzanmaktadır. Türk tarihçileri bu tepeye «Lokum Tepesi» adını takmışlardır. İşte bu noktadan, Vezir-i âzam, bir hafif süvari kıtasından oluşan muhafız birliğiyle, muhasara fâliyetlerini gözden geçirdi. Harb meclisinde şehre takviye birlikleri gönderilmesine karar verilmişti. Bu sırada Türk ordusuyla karşılaşmak üzere gönderilen Avusturya birlikleri Budin etrafındaki bütün tepelerde mev-zilenmişlerdi. Sol kanatlarını Blocksberg ve Tuna'ya dayamışlardı, merkez Adlesberg tepesinde, sağ kanat Burgerberg üzerindeydi, yanlar bir bataklıkla örtülüydü.

Bia kasabası, Prolontorium ve Hamzabeğ'le birlikte bir üçgen vücuda getirir. Türkler Bia ile Promontorium arasına yerleştiler ve imparatorluk ordusunu Buda (Ofen) dağı tarafından ilerleyerek yandan çevirmeye çalıştılar (1 Ağustos 1686). Hareket şiddetli oldu. Avusturyalılar önce gerilediler, fakat peşinden Türkleri mağlub ettiler. Savaş meydanında

³⁰² in tutto Costantinopoli non si parla oggedi aMro cfae Buda. Cod. 884, s. 620. Dualar ve hutbeler, Ae. s. 683.

³⁰³ Raşid ve Defterdar tarih hatâsı yapmışlardır. Onlara göre, Vezir-i âzam ancak 22 Ağustosta Hamzabel'e gelmiştir.

hemen hepsi de seçkin Yeniçerilerden üç bin maktul verdiler. Vezir-i âzam şehre girecek her askere vaadet-tiği yirmi duka altınından beş dukasını peşin dağıtmıştı. Otuz bayrak, on bir top ve on yük arabası kayıpları fazla olmayan galiblerin eline geçti. Vezir-i âzam, altı gün sonra, şehrin imdadına koşmak üzere ikinci bir teşebbüste bulundu. Fakat bu defa büyük ölçüde tedbirli davrandı. Beraberine sadece iki bin Sipahi ve bir o kadar da atlı Yeniçeri olarak bütün gece ilerledi; Bia ve Petit (Turbal) tarafından geçti ve gün doğarken Saint Paul vadisinde görüldü. Kaleden içeriye beş yüz kadar asker sokmayı başardı. Abdi Paşa sevinç işareti olarak elindeki bütün toplara şenlik atışı yaptırdı. Bununla beraber, ele geçirilen mektupları şehrin hazin durumu hakkında hiçbir şüpheye yer bırakmıyordu.

Türkler, Budin'e girmek için, Tuna yakınında Eski Budin (Alt-Ofen)'den imparatorluk hamamı üzerine harekete geçerek üçüncü bir teşebbüste bulundular. Fakat, baron d'Asty tarafından püskürtüldüler ve baron Mercy Türkleri üç zırhlı süvari alayı ile kuşattı. Türkler teslim olmayı kabul etmediler; kuşatılan Türklerden iki yerinden yaralı bir asker birden Avusturya askerlerinin arasına daldı ve baron Mercy'i bağından yaraladı ve birçok subayı da yere yıktı.

Dük de Lorraine de benzeri bir tehlike atlattı ve yanı başındaki seyisi öldürüldü. Çevrilmiş olan bütün Türkler kılıçtan geçirildi. Ca-raffa Yukarı Macaristan'dan ve Scherfenberg Transilvanya'dan gelmiş olduklarından, dük de Lorraine, Budin'i (Ofen) Vezir-i âzam'-ın gözü önünde hücumla almaya karar verdi. Bununla beraber, hücumun arefesinde yeni ve sonuncu bir teslim uyarısında bulundu.

Sultan'ın müftüden ³⁰⁴ aldığı ve Vezir-i âzam'a göndermiş bulunduğu, onun hemen Budin kalesi muhafızlarına ulaştırmaktan geri kalmadığı fetvanın okunmasından sonra kaleyi teslim etmeyi düşünmek artık mümkün değildi. Bu fetva şu cümleleri ihtiva ediyordu: «Osmanlı imparatorluğunun anahtarı Budin'in müdafâası hayattan daha aziz bir din görevi idi. Bunun için askerleriniz, Sultan Vezir-i âzam'a gönderdiği mektupta ilâve ediyordu, insanca ölmelidirler, yoksa cellâdın kılıcı altında can vereceklerdir ³⁰⁵

2 Eylül günü (1686), sabahın saat alUnsında, altı top atışıyla hücum işareti verildi. Muhasara edenler başarı bakımından güvenle dolu idiler;

³⁰⁴ Hammer yine fetva makamı olarak müftülüğü görmektedir .Fetva Sul-tan'a verildiğine göre, müftü tarafından değil. Şeyhülislam tarafından yazılmış olması gerekir (Ç.N.).

³⁰⁵ Codex 884, Hist. Prof., s. 587.

muhasara edilenlerde ise ümitsizliğin cesareti vardı. Baron d'Asti hayatını ilk kaybedenlerden oldu ve gönüllülerden bir çoğu da onun âkibetine uğradı. Evvelce Toekoeli taraftarlarından biri olan Macar albayı Petnekazy burçlara en önce tırmandı; Türkler yakaladılar ve asmaya hazırlandıkları sırada askerleri yetişerek hayatını kurtardılar. Abdi Paşa ve askerlerinin en cesurları Viyana kapısında çarpıştılar ve açılan gedik üzerinde can verdiler³⁰⁶, (Kitap: LVIII).

Şehrin yağması bütün gece sabaha kadar devam etti; kalıntıların yandığı ve kan kokan şehrin sokaklarını dört bin ceset dolduru-yordu. Yağmacılar arasında, çok asil bir ganimet peşinde olan Mar-sigli de Bologne d*a bulunuyordu. Evvelce Venedik elçisi (balyos) Donado ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı ilim adamlarıyla dostluk münasebetleri kurmuştu. Viyana muhasarası sırasında Türk esiri olarak metrisde kahvecilik ve limonatacilik hizmeti görmüştü. İlme ve kitaplara karşı duyduğu ihtiras onu Budin'e koşturmuştu; ateş ve cesetlerin ortasında kitaplar arıyordu. Önce alevlerden kurtulmuş olan Metropolitaine kilisesine koştu. Oraya varmasından biraz önce askerler şeyhin başını kesmişlerdi. Marsigli orada kitaplarla dolu iki oda buldu; bir başka camide de benzeri bir keşiften yana talihi yaver gitti. Nihayet krallık sarayının mahzenlerinde büyük Corvin kütüphanesinin elyazması eserlerine kavuştu. Dük de Lorraine, Budin'in (Ofen) yeşil sancağını kont Archinto aracılığı ile imparatora gönderdi. İmparator sancağı büyük oğlu arşidük Joseph'e teslim ettirdi. Budin elyazmaları Bologne Enstitüsü kütüphanesinde biraraya getirildi. Fakat, sadece başı kendi kendine bir ilim enstitüsü olan kurucusunun düşündüğü gibi ne tanındı, ne de gerektiği şekilde değerlendirildi³⁰⁷

³⁰⁶ 1824 Tarih Yıllığı'nda, (Budin Fethi) başlıklı makaledeki fıkrada, Abdi Paşa'nın Coigny adını taşıyan bir İsviçre asıllı olduğu ve açılan bir gedikte Olivier adında bir çocukluk arkadaşıyla karşılaştığı sırada vurulduğu anlatılıyor, fakat hiçbir tarihî şahadete, delile rastlanmıyor. Budin fethini anlatan elliye yakın raporda (rela-tion) varlığı ileri sürülen Olivier'ye rastlanmadıktan başka herhangi bir iz de bulunmamaktadır. Bizzat Hap-pelius, Macaristan Savaşları üzerine Roman adlı eserinde bu konuda susuyor. Nihayet ülkesinin tarihçisi kont de Müllnen tarafından İsviçre'de yapılan araştırmalar da tarihî denilebilecek hiçbir netice vermedi. Ricam üzerine, elçi baron d'Effinger, kendisine yazdığı mektuba şu cevabı aldı: «M. Bridel'e yazdım ve M. Fsy'e rahip Lassaraz'a yazdırdım. Her iki taraftan aldığım bilgiye göre inanmak zorundayım ki, M. de Moiry bir asker olarak yabancı ülkeye giden bir Coigny ve Avusturya'da subay olan bir Olivier vak'asına dayanan bir gerçek roman kaleme almıştır. Bu sonuncusu, muhakkak ki, Ostende'da yatağında ölmüş olmalıdır. Lassaraz'da yapılan bütün araştırmalara rağmen, M. de Moiry'nin hikâyesini doğrulayabilecek hiçbir şey ele geçirilemedi.»

³⁰⁷ 1825'de Bologne Enstitüsü Kütüphanesini ziyaret ettiğim sırada, orada bulunan doğuya ait hazinelerin zenginliği kadar iyi seçilmiş olmasından da hayrete kapıldım. Bunların Avrupalılar tarafından değil, Doğulular tarafından toplanmış olduklarına kanaat getirdim. Gerçekten de, bütün bu kitap ve elyazması eserler, Budin (Ofen) Büyük Kütüphanesi'nden geliyordu ve bu şehrin zaptında Marsigli onları İmparator için değil kendisi için seçmiş ve almıştı. Marsigli'nin bu değerli eserler hakkında bilgi verdiği vakıf

Böylece, yüz kırk beş yıl boyunca yetmiş altı Türk valisi hâkimiyetinde kakmış ve civar memleketler için felaketten başka sonuç getirmemiş altı muhasara görmüş olan Budin, tekrar imparatorluk valilerinin idaresine geçti. Budin, üç payitaht olan İstanbul, Edirne ve Bursa'dan, îslâmiyetin üç kutsal şehri Mekke, Medine ve Kudüs'-den, benzersiz denen Kahire'den, Cennet kokan Şam'dan, Selâmet Ocağı Bağdad'dan sonra Osmanlı İmparatorluğunun onuncu şehri idi. Buna karşılık dinî savaşın merkezi, Macaristan'ın payitahtı, Îslâmiyetin Avrupa'da tabyası. Osmanlı İmparatorluğunun kalesi ve anahtarı idi³⁰⁸

Budin'in düşmesinden sonra Simontorina ve Siklos margrafa, Louis de Bade*a verildi; Kapuswar da Tarda yakıldı. Fünfkichen ilk teslim teklifine uydu ve Szegedin yirmi dört gün süren bir muhasaradan sonra boyun eğdi. Vezir-i âzam kışlık karargâhlarını Bel-grad'a aldı ve Kalağa Kırım askeriyle Temeswar*a yerleşti. Vezir-i âzanVın özel savaş meclisi başkanı margraf de Bade'ye gönderdiği bir mektupta bazı barışçı teşebbüsler yer aldı. Fakat, Bab-ı Âli Toekoeli*nin iddialarını desteklemeye devam ettiği, İstanbul'da da

mektubunu okuyacak vaktim yoktu. O zamandan beri, Roma'daki Avusturya elçisinin Papalık makamından talebde bulunmasına rağmen, bu vakıf mektubunun ne bir kopyasını, ne de bir özetini ele geçire-bildim. Böylece, yüz elli paket doğu elyazması eser, hâlâ değeri bilinmeden ve Vatikan hazineleriyle temas kurmadan, yüz yıldan fazla bir zamandan beri Bologne'de çürümektedir.

³⁰⁸ Budin (Ofen) fethi üzerine yayınlanmış belli başlı eserler şunlardır:

- 1 — Assedio di Buda riacquistata nell 1686, Yaz. Fred. Agnelli. 12.
- 2 — Ristretto deli' Historia d' Hungheria e singlar-mente le cose soccorsevi sotto il regno di Leopoldo sino alia triomfante presa di Buda. 1686. 4.
- 3 — Diario delle correnti guerre d'Ungheria 1686 sino alla presa di Buda da Bioinbi Pasquale. Venetia, 1686. 12.
- 4 — Giornale militare ovvero Buda espugnata l'an-no 1686 da Giov. Paola Zenarola. 8.
- 5 — Raguagli distintissimi deli' assedio della città di Buda riconsquistata per assalto a 2 Sett. 1686 da un Venturiere nell' armata del duca di Lorena.
- 6 — Succesti delle correnti guerre d'Ungheria se-guiti l'anno 1686 con distinto raguaglio quanto e seguito giorno per giorno sino ali* espugnazione di Buda. Ven. 1687. 12.
- 7 — Ofen (Budin) kan von Türken Klauen sich nun-mehr befreyet Schauen. Nuremberg, 1686. Münich Kütüphanesi.
- 8 — Der Rauch von Ofen (Budin), d. li. Bericht, welhergestalt die koenigl. Haupt Stadt Ofen in Ungaren von den Türken vor 145 Jahren mit Üst überwältiget, und durc die Gnade Gottes in diesem 1686. Jahr den 2. Sept. st. a. von den Christlichen Potentaten un derosel-ben herzhafften Armee wiederunb erobert worden. Leip-zig. Münich Kütüphanesi.
- 9 — Sieghaffte-Teutsche-Waffen, öder ausführlicher Mericht, von der mit vielen Blut überwundenen Stadt Ofen. Prague, 1686. Münich Kütüphanesi.
- 10 — Oott lob! das glücklich bekriegte, endlich besiegte, 145 Jahr in Türkischen Haenden gewesene ungarische Ofen (Budin). Pressbourg et Leipzig. Münih Kütüphanesi.
- 11 — Gerieuser Anhang und neu eroeffinete Staats-Gedanken samt Secours vor Ofen. (Budin), und dieses Orts denkwürdiger Beaegerung. 1686.
- 12 — Die Belagerung Ofen's, 1824 yılı L'Almanach historique'inde, yazan kont de Mailath, s. 312,
- 13 — Râşid'in Budin Muhasarası adlı yazısının tercümesi 1828 yılı Almanach historique'inde bulunmaktadır,

yeni bir güçle savaşı sürdürmek için gerekli hazırlıklara ağırlık verildiği ortada olduğundan bu zayıf teşebbüslerin arkası gelmedi. Olağanüstü bir vergi bütün Osmanlı İmparatorluğunda yürürlüğe konuldu: İstanbul bin beş yüz; Bursa iki yüz; Mısır üç yüz elli; Bağ-dad ve Basra yüz elli kese; diğer eyâletler de büyüklükleri nisbe-tinde vergi ödeyeceklerdi. Sultanların masraflarına ayrılan saltanata ait alanlardan alınacak para da yarıya indirildi. Vezir-i âzam Belgrad'da Yeniçeri ve Sipahiler için yeni bir teftiş şekli koydu; bu yenilik iki sınıf asker üzerinde kötü bir tesire yol açtı. Sefere katılmadıkları halde ücret³⁰⁹ alan kimselerin hattâ ellerinde iki veya üç ücret bordrosu bulduranların hilelerine mâni olmak üzere, gelecekte ücret için müracaat edeceklere bordrolarının arkasına seferde hazır buldukları işaretinin konulması emrini verdi. Bu tedbir o zamana kadar yalnız esirlere uygulandığından Yeniçeri ve Sipahilerin mırıldanmalarına sebep oldu. Sultan, ordunun ücretlerine yardımda bulunmak üzere kendi özel hazînesinden beş yüz kese verdi.

İstanbul'da Sadâret Kaymakamı Recep Paşa savaş vergisinin mükelleflere taksimi konusunu görüşmek üzere, yüksek makam sahipleriyle bir toplantı yaptı. Rumeli Kadıaskeri (Kazasker) Hamid Efendi Müslümanlar için külfetli olan bu yenilikten yakındı: «Dev-letlû Paşa, dedi, bu tedbirin ne mânâsı var? İsrâflarınız için önceden bize danıştınız mı?» Kaymakam Paşa: «Efendi, yetkilerinizin sınırını aşmayınız» cevabını verdi. Kadı öfkeyle: «Hangi yetkiler?» diye bağırdı. «Evvelce uşak olarak ayakkabı temizlemek için elinde fırça ve süngerle, şimdi de peşinde samur kürklü uşaklarla dolaşan ve hükümetin masraflarına tek kuruş bile vermeyen sen, devlete saygılı olan bizleri, altmış veya seksen yılda kanımız pahasına kazandıklarımızı senin açgözlülüğünü doyurmak pahasına satmaya zorluyorsun!» Bu çıkış karşısında diğer ulemâ ağızlarını bile açmadılar. Fakat ders yerini buldu. Kadıaskeri Rodos'a sürdüler; daha sonra mallarına biçilen üçyüz elli kese değer üzerinden kendisine üç yüz kese ödettirildi.

Sürgüne Gönderilmeler

Rumeli Kadıaskeri gibi, eski Selanik Kadısı Minkârî-zâde de sürgün cezasına çarptırıldı. Selefî gibi, Selanik fabrikalarında Yeniçeriler için imâl edilen kumaşların yıllık mubayaaları için yedi kese ödemeye mahkûm edildi.

³⁰⁹ İbtida.

Öfkelenen Vezir-i âzam onu yanına çağırttı. Molla Vezir-i âzam'ın yanından ayrılırken, Çavuş-başı onu odasına davet etti. Molla reddedince Çavuş-başı zora başvurmak istedi. Molla bir yumruk aşkedip kavuğunu düşürdü. Bu rezalet sahnesini penceresinden gören Vezir-i âzam: «Kimdir bu saygısız?» diye bağırınca molla cevap verdi: «bizim gibi kimseler senin gibi bir seyisi görmeye zorlanınca, böyle davranmak mecburiyetinde kalıyorlar.» Bu olayın abartılarak Sultan'a sunulan raporun neticesi mollanın Khios'a sürülmesi oldu. Bir müddet önce, Bakan (vezirlerle) sürekli çekişme hâlinde bulunan Müftü Çatalcalı Ali Efendi azledilmiş ve makamı Rumeli Kadıaskeri Ankaralı Mehmed Efendi'ye verilmiş, Ebussuûd Efendi'nin oğlu Feyzullah Efendi Rumeli - büyükkadılığına getirilmişti.

Defterdar Ali Paşa'dan nefret eden Kaymakam Recep Paşa, iftiralar atarak Sultan'dan onun azli ve yerine Negrepont kumandanı Seyid Mustafa Paşa'nın tâyini fermanını almaya muvaffak olmuştu. Defterdâr'dan memnun olan Vezir-i âzam fermanı alırken şaşkınlık Suydu ve üzüldü. Defterdar Ali Paşa'yı teselli etmek için onun üç tuğlu Paşa olması teklifinde bulundu. Kaymakam Recep Paşa, azlinden sonra vezirliğe yükseltilen düşmanını küçültemedi-ğinden öfkelenerek, Sultan'ın fermanına da karşı çıkamayacağından Ali Paşa'yı Çanakkale muhafızlığına atadı. Payitahttan uzaklaştırmanın Ali Paşa'nın ortadan kaldırılması maksadını taşıdığını bilen Vezir-i âzam, böyle bir fırsatı Kaymakama vermemek için Ali Paşa'y* altı yüz levendiyle birlikte imparatorluk karargâhında alıyordu.

İki valinin, iki Hüseyinlerin ölümü iki yeni valinin atanmasını zorunlu kıldı, ölen Paşalardan biri, Gümrükçü Hüseyin Paşa Basra Valisi idi; diğer Hüseyin sekiz yıl Suîtan'm seyis veya Silahdârı-ğında bulunduktan sonra birbiri peşi sıra Haleb, Bağdad, Musul ve Temeşvar valiliklerinde bulunmuş; daha sonra Budin muhafızlığına getirilmiş, oradan Çanakkale muhafızlığına gönderilmiş, muhafız onun yerini almıştı.

Yeni sefer Drava nehrinin karşı sahili üzerinde bulunan Valpo kalesine açıldı. Serdâr-ı Ekrem ve Vezir-i âzam Süleyman Paşa Es-zek (ösek)'de bulunuyordu; beraberinde kırk dokuz bin asker, on dört bin deve, altmış altı top ve dört yüz yük arabası vardı. Tatarlar da dâhil olmak üzere ordunun asker sayısı altmış bine yükseliyordu³¹⁰. Avusturya ordusu Ösek üzerine yürüyerek, Türklerin yanmış olan köprünün yerine kullanılmak üzere dokuz

³¹⁰ Boethius. III, s, 99 Listede sancakların adları çok değişiktir. Mesela. Sivas için Sebösta, Kars için Quariset denilmiştir

bin adımlık bir uzunlukta yükselttikleri şoseyi tahrib etti.

Teslim olma uyarısı alan Valpo garnizonu, son nefesine kadar müdafaaya kararlı olduğunu göstermek için siyah ve kırmızı bayrak çekti.

Geçilmesi gereken bir ormanda Türkler bir miktar esir ve birkaç parça ganimet aldılar. Kont Pallfy oratia öldürüldü (20 Temmuz 1687 - 10 Ramazan 1098).

Birkaç gün sonra Mercy'nin Aral yakınında yendiği ve. Duhe-vald'in Budin'de esir ettiği İsmail Paşa, tthiyat Kilisesi denilen Pu-sukilise³¹¹ mevkiinde fidye karşılığı serbest bırakıldı; buraya bu adın verilmesinin sebebi Mohaç savaşında Türklerin ihtiyat kuvvetlerinin buradan çıkarak zaferin Müslümanlar tarafından kazanılmasını sağlamalarıydı; İsmail Paşa'nın fidyesi otuz dört kese altın³¹², bir samur hil'at ve bir inci gerdanlıktı.

Vezir-i âzam Eszek (Essek) savunması için Anadolu Beğlerbeyi Hasan Paşa'yı tâyin etmişti; fakat bu Paşa bu görevi kabul etmeyince yerine Gürcü Mehmed Paşa getirildi ve Adana Beğlerbeyi ile Syrmie sancak beği Eszek müdafaasında yanma verildi.

Anadolu'da birkaç levend artığı ile isyan eden ve kendisine Ka-rahisar sancağı verilen Şeytan İbrahim Paşa'nın Bölük-başısı Yeğen Osman Paşa birkaç bin Türkmen'i³¹³ asker kaydetmişti; bunlarla birlikte savaş harekâtı başladığı sırada ordugâha geldi.

Vezir-i âzam'ın topladığı harb meclisinde çoğunluk ileriye gitmenin tehlikeli olduğu yolunda görüş bildirdiği halde dalkavuklar ona zaferlerinin sebep olduğu kıskançlık yüzünden meclisin böyle bir tavsiyede bulunduğunu imâ ettiler. Vezir-i âzam, böylece, harb meclisinin görüşünün aksine hareket etmeğe karar verdi (4 Ağustos 1687 - 25 Ramazan 1098).

Mohaç Mağlubiyeti

İki ordu Mohaç yakınında, 160 yıl önce Saint Jean Baptiste'in başının kesildiği gün bir bataklığın kralı ve onunla birlikte Macaristan'ın bağımsızlığını yuttuğu kan ve alçaklıkla «ulanmış o meydanlarda karşılaştılar

³¹¹ Kanuni Mohaç meydan savaşında ihtiyatlarını burada tuttuğuna göre (Pusu - kilise) deyimini herhalde Türkler tarafından kullanılmıştır ve gerçeğe daha uygun düşmektedir (Ç.N.).

³¹² Otuz dört kese onyed bin kuruş tutmaktadır. Boethius'da, IH, s. 122, yedi bin duka altınından söz ediliyor: Bir duka altını iki 57 kuruş değerindedir.

³¹³ Boethius'un bahsettiği yabancı topluluklar bunlardır.

³¹⁴. Aynı savaş meydanında torunlarının kazandıkları zaferle Macarların Türk boyunduruğuna razı oldukları o günün hâtırası devlet tarihinden bir nefeste silindi (12 Ağustos 1687),

Avusturya ordusu ancak bin kişi kaybetti. Müslümanlar ise savaşı takibeden kargaşalık ve kaçışta bunun yirmi katı kayıp verdiler. Prens de Commercya vahim bir yara aldı; bir Macar albayı Mohaç camiine gömüldü. Vezir-i âzam'ın her biri altın bir küreyle süslenmiş 14 bölmeli otağı ganimet olarak Bavyera elektörünün hissesine düştü. Mühürdarlık daireleri dük de Lorraine'in hissesine düştü. Bu felâketten pek az gün önce Eszek (Essek)'de kazanılan başarıları kutlamak için İstanbul'da Allah adına kurbanlar kesilmiş ve şükran duaları edilmişti. Mohaç mağlubiyeti haberi gelince, Sultan üç gün boyunca yemekten içmekten kesildi, Haseki Sultan üzüntüsünden hastalandı.

Hırvatistan Ve Esclavanie'de Kaleler Kaybı

Talihin bu tersine dönüşünün sebep olduğu kargaşalık İstanbul'da yangın ve açlık yüzünden daha da büyüdü. Bir yangın bin evi ve üç yüz dükkânı kül hâline getirdi. Yedi aydan beri yağmur yağmamasının sebep olduğu yiyecek maddeleri pahalılığı o derece büyüktü ki, küçük bir ölçek buğday iki dukaya satılıyordu. Mohaç zaferi Ksklavonya ve Hırvatistan Türkleri arasında büyük bir üzüntü uyandırdı; Eszek'i terkederek Vaïpo'ya gittiler ve Eskavon-ya'da on beş kale ve palangayı Avusturyalılara bıraktılar ³¹⁵. Aşağı Macaristan'da Palota kont Esterhazy'e ve Czokacu albay Arriezaga'ya ³¹⁶ teslim oldu ³¹⁷. General Dünewald Poschega manastırını, Hırvatistan'da Csernik ve diğer hisarları işgal etti ³¹⁸. Cas-tanoviz ve Dabiza ele geçirildi ve yandı. Buse hin, Mohaç savaşı sırasında bütün gün bombardıman edildikten sonra, ertesi gün düştü ³¹⁹. Aynı zamanda Transilvanya da Osmanlı hâkimiyetinden sıyrılmaya başladı. Birlikleri Clausenbourg*u işgal etmekte olan Apafy İmparatorla müzâkerelere girişti.

³¹⁴ Kanun'nin muhteşem zaferi bu tarihten yüz altmış yıl önce değil, 160 yıl 11 ay, 14 gün öncedir. 1526 yılının 29 Ağustos Çarşamba gününe rastlar <Ç.N.).

³¹⁵ Rel. di Costantinopoli, Cod. 884, 1687.

³¹⁶ Walcovar, Satln, Oravíz, Utamaster, Zwowíc, Slankamen, Carloviz, Erdewd, Sirmion Mitowricz, Zacova. Mftcoviz, Janova, Adlerschwung, s. 2B4.

³¹⁷ Bizozeri'de, s. 246.

³¹⁸ Adlerschwung, s. 293, Boethius'da, ÜT, s. 240, Tschakau. Bizozeri, s. 246. Cantemir'de Mehmed IV, s. 166, Arriezaga bir mahal olarak işaret edilmiştir.

³¹⁹ Adlerschwung, s. 294.

Eflak voyvodası Constantin Cantemir son seferden beri Bâb-ı Ali'nin gözünde şüpheli olmuştu. Zira, Budin muhasarası Polonya kralı Eflak'ının Eflak'ı onunla anlaşma hâlinde işgal ettiğine inanılıyordu. Bu haber öğrenilir Öğrenilmez, Serdâr Mustafa Paşa yirmi bin süvari ve sekiz bin Yeniçeri ile Tuna'yı geçti; otuz bin Kırım atlısının başındaki nureddinle birleştikten sonra, Polonya kralını kovmak üzere Yassi üzerine ilerledi³²⁰. Polonyalılarla münasebetlerinden şüphe edilmemesi için Eflak voyvodası, Sobieski'nin payitahtına girmesinden üç gün Önce Serdârın ordugâhına gitmişti (Eylül 1367 - Şevval sonu 1098).

Yıyecek sıkıntısı içinde bulunan Sobieski Bucak'da Tatarlar tarafından kurulmuş olan buğday depolarını ele geçirmek maksadiyle Czeçora yakınında Pruth nehrini geçmişti. Fakat Tatarlar bozkırlarda kurumamış otları ateşe verdiler ve Polonyalılarla savaş vermeden, gece gündüz, aralıksız taciz hareketlerini sürdürdüler. Kılıcın Öldüremediği askerler açlığın can alıcılığı içinde dökülmeye başladılar ve her durakta Polonya ordusu ordugâhda birkaç yüz Ölü bırakır oldu. Sobieski, Kazaklar hetmanı Kunicky'i Tatarların aşağı yukarı mahvetmiş oldukları kendisinin de aynı düşmana iki kere yenildiği Valestrimba (Lânetli vadi) yakınında Pruth nehrini tekrar geçti. Yassy'e girince kral iki küçük kiliseyi ateşe vermiş, kilisenin kutsal vazolarını, yağmalamış, Saint Jean de Suczawa'nın kutsal emânetlerini de aynı akıbete uğratmış ve kilisenin yüksek rahibinden, voyvoda Basilius'un IV. Murad döneminde beş yüz elli keseye satın aldığı ve İstanbul'dan Yassy'ye naklettirdiği Ebibatos'lu Paraskeve'ye ait kutsal emânetleri kendisine teslim etmesini istemişti. Cesur yüksek râhib, metropolitain'in esir edilmiş olmasından ürküntü duymadan bu emre boyun eğmeyi reddetti ve cesaretiyle bu millî hazîneyi kurtardı.

Sobieski Moldavya'da

Bu sırada Tatarlar bütün memleketi yaktıktan ve yağmaladıktan sonra, çeşmeleri ve suları zehirleyerek geri çekiliyorlardı. Sobieski Sireth nehrini çevreleyen dağlarda gelip ordugâh kurduğu sıralarda Tatarların durumu buydu. Fakat N6m6s ve Suezava'yı işgal edince yeniden bölgeye yayıldılar. Krallığın hazînedârt ele geçirmeye çalıştıkları yol üzerinde1 onları yenilgiye

³²⁰ Salvandy, m, s. 295, Sobieski'nin birinci geçişiyle ikincisini birbirine karıştıran Cantemir'In hatâsını düzeltiyor. Bu seferin Cayer'deki Re-lation'una hakiniz-

uğrattı (4 Ekim 1686 - 16 Zikade 1097). Bu üstünlüğe rağmen, kral Sobieski on beş gün sonra geri çekilme emri verdi. Polonyalıların müteakib seferi, Ruslar kendilerini Osmanlı İmparatorluğu düşmanı ilân ettiği ve yeni müttefikleri durumuna girdikleri halde hiçbir kesin başarıya ulaşamadı. Kiow'u tehdid eden nureddin (sultan), prens Galitzir'i bu şehri savunmak - üzere çekilmeye zorladı ve kralın büyük oğlu Jacque Sobieski Türk ve Tatar ordularının ³²¹ birleşmiş bir halde yaklaşmaları karşısında Kamanieç (Camieniec) muhasarasını kaldırmak zorunluluğunu duydu.

Daha önce, Viyana'nın kurtuluşundan sonra Venedik'in Osmanlılara karşı açılan savaşta yer almaya nasıl karar verdiğini, Dal-maçya'da Türklere karşı ilk savaşın olaylarını ve Venedik donanmasının Prevesa (Preveze) ve Santa Maura'ya karşı harekete geçişinin işaretlerini anlatmıştık. Sonraki üç seferin olaylarını ve bu seferler sırasında Peloponense (Peloponez)'li Morsini'nin Yunanistan'da, bilhassa Mora'da kazandığı yeni başarıları Özetleyerek belirtmemiz kalıyor.

Peloponense (Peloponez) yarımadasının üç yüz elli coğrafya mili tutan bir çevresi vardır; yarımada eskiden sekiz veya dokuz cumhuriyete bölünmüştü ³²². Fetihden sonra Türkler, yarımadayı kuzeyinde, Tegee vadisinde ve Napoli di Romania'hın güney balasında Trippolizza, adanın güney doğusunda Taygete tepesi eteğindeki şehir Sisistra olarak iki büyük sancak haline getirdiler. Birleştirilen bu iki sancak, bir sancakbeğine verilmiş tek bir idare oluşturuyordu. Yirmi üç kadı (hâkim) ³²³, eski Yunanın hukukçu ve bilgilerinin vatanının idaresini paylaştılar. Burası, Peloponense'in Yunan-, hlara, Romalılar ve Bizanslılara göre eski ve Türkler tarafından getirilen daha yeni idarî taksimatının tasvir edilmesinin yeri değil. Zira, bu üç yıl boyunca Venediklilerin fetihleri, adanın belli başlı kıyı noktalarına münhasır kalmıştır. Bize düşen, bu fetihleri değerlendirmek bakımından denize en yakın çeşitli liman ve şehirleri gözden geçirmektir.

³²¹ Gerçeği belirtmeyen relation (siyasi günlük, tezkire: rölasyon) im* arasında Munich kütüphanesinde bulunanı da hesaba katmak gerek: Ertract aus elnera Brief, so aus Holowiemec, an denen Tartarischen, 6, Stunden von Baturin, des Zaparowischen Feldherrns Residentz gelege, vom 9, Aug. 1687 geschreiben worden; bu Relation'a göre Polonyalılar Oczakow'u almış olabilirdi, yetmiş binden fazla Tatarı öldürmüşler kendileri ise sadece dört yüz asker kaybetmişlerdi.

³²² Corinthe (KorinO, Sicyon, Phlius, Achaie, Arcadie, Elide, Messenie, Laconie, Ar.....

³²³ Hacı Kalfa, Bosna ve Rumeli tercümesinde okunduğu gibi 28 değil, 23 adalet dairesi şunlar: 1 — Corinthe, 2 — Argos, 3 — Tripolidja, 4 — Firina, i, — Napoli di Romanla, 6 — Avapetra, 7 — Calavitra, 8 — Misistra, «11 — Bordonia, 10 — Calamata, 11 — Mengesche (Malvasie), 12 — Matna, 13 — Coron, 14 — Modon, 15 — Kritene, 16 — Leondari, 17 — Andoroso, 18 — Navarin, 19 — Arkadia, 20 — Houlomidji, 21 — Fanar, 22 — Vbstiza, 23 — Patras.

Coron, Zernata, Calamata, Chılafa, Passava, Gomınıazza, Navarin, Modon, Napoli Di Romania, Arcade, Thermıs, Sıgn, De Castel-Novo, Patras, Lepanto, Castel-Tornfese, Corinthe, Mısıtra Ve Athisna'nın Alınması

Daha önce, II. Murad dönemi fetihleri sırasında Mora'nın iki belli başlı kalesinden bahsetmiştik. Bunlar adayı Yunan toprağına birleştiren, berzahn anahtarı Corinthe (Korint) ile, Chiarenza bölgesinde, Mora'nın kuzey doğusunda ve aynı adla anılan körfezin girişinde bulunan müstahkim şehir Patras'dı. Yine İkinci Bâyezid dönemindeki fetihler dolayısıyla, Peloponese'li güneyde savunan iki kaleden, Coron ve Modon'dan de bahsetmiştik; I. Süleyman (Kanunî) döneminde de, adanın doğusunda bulunan iki müstahkem liman Napoli di Romania (Nauplia) ve Napoli di Mal vasi a (Epidaurus Li-mera) de bahis konusu edilmişti; nihayet, Venedikliler tarafından ilk defa alındığı zaman adanın doğusundaki kaleden, Nestor'un hâ-tırasıyle, sûrları önünde Atinalilann îspartalılara karşı kazandıkları zaferle ve son olarak Yunanistan'ın kurtuluşu için Rusya, İngiltere ve Fransa müttefik donanmalarının Osmanlı donanmasına karşı verdikleri savaşla şöhretli eski Pylos'dan, Navarin'den bahsetmiştik. Navarin'in üstünde, sahil dirseğinin sathı maili üzerinden göz, bütün ihtimâllere göre eski Kyparissa'nın yerini almış bulunan Arkadia limanım görür. Mora'nın sekiz limanı önce tarihçilerin ve fâtihterin bakışlarını durdurur ve bu halleriyle okuyucunun dikkatini esir etmeye lâyıktırlar.

Onlardan sonra Messenie körfezinin doğu kıyısı üzerinde bulunan Maina bölgesi, bugün Coron, zikredilmeye değer. Çünkü eski İsparta kahramanlarının oğullariyle müttefik olan Venedikliler orada başlıca desteğı buldular. Bu hâdise orada, Venediklilerin Osmanlı İmparatorluğına karşı savaşlarının ikinci yılında geçti. Morsini silahlarını Mora'nın içine taşımak için orada kıyıya çıkarma yapmayı tasarlamıştı; fakat filosu Sapienza adalarında henüz demir üstünde bulunduğu 3ıru4a bir haberci gelip onu kıyıya çıkmaktan menetti. Haberci Mainalılar tarafından gönderilmişti. İsmail Paşa on bin askerin başında gelmiş, baskın yaparak köylerini yakıp kadınlarını ve çocuklarını rehine olarak alıp götürmüştü (7 Temmuz 1685). Bunun üzerine Morsini, Coron'a hücum etmeye hazırlandı. Sekiz bin Venedikli bu kaleyi muhasara ettikleri sırada, başkumandanlık, muhasarayı kaldırtmak üzere Halil Paşa'nın Lepanto'dan, Mustafa Paşa'nın Mora'dan ilerlemekte oldukları haberini aldı. Morsini düşmanın üzerine yürüdü. Gece

vakti düşmanı yakaladı, tam bir yenilgiye uğrattı; bir bayrakla iki tuğunu ganimet olarak aldı (12 Ağustos 1685), Bayrak Venedik senatosuna gönderildi. Senato, bayrağı, Venedik'de Florantins kilisesinde, Hristiyanlık adına düşmana karşı bu parlak zaferi himayesinde kazandığı günün hâtırasını ebedileştirmek üzere Saint Gaetan mihrabının önüne astırdı. Bu, kiliselere ihtişamla teslim edilen beşinci Türk bayrağıydı. Otuz günlük bir muhasaradan sonra kale muhafızları beyaz bayrak çekmekten başka çâre kalmadığını gördüler. Coron'un teslimi görüşmeleri yapıldığı sırada kaleden atılan topun askerlerinden birkaçının ölümüne sebep olması karşısında öfkelenen Venedikliler sûrlara tırmandılar, şehre girip bütün Türkleri öldürdüler. Büyük cami kiliseye dönüştürüldü ve Meryem Ana'ya (Aziz Bakire) adandı ³²⁴. Coron muhasarası sırasında Mainalılar (Mainotes) baş papas-larım rehine olarak kabul ve Zernata, Calamata, Chielafa ve Passava kalelerinin efthine yardımcı olması ricasında bulunmak üzere aralarından bir heyet seçip Venedik başkumandanına göndermişlerdi. Morsini, biraz yüksekçe bir kaya üzerine yapılmış ve sadece hendeksiz sûrlaf ve kulelerle savunulan Zernata kalesine beş millik mesafedeki Citres Umanında karaya çıktı. Venedik Cumhuriyetinin ücretli asker olarak kullandığı Saksonyalılar birliğinin gelmesinden hemen sonra kale teslim oldu. Kapdan Paşa, Venediklilerin ilerlemesine tayfalanyla karşı çıkmak için Napoli di Romanla limanındaki on yedi kadırganın toplarını sokmuştu. General Degen-feld ordusu ile Kapdan Paşa'nın üzerine yürüdü. Önünde beş yüz Mainah, sağ kanadında Saksonyalılar, sol kanadında Brunswick birlikleri vardı. Bu dönemden başlayarak, Almanlar, Osmanlı boyunduruğunu sarsmakta Yunanlılara yardım etmek için Saint Marc bayrağı ³²⁵ altında savaştıkları görülür. Kapdan Paşa mağlub oldu ve çekildi; Zernata, Calamata kaleleri yıkıldı, Chielafa ve Passava

her türlü yardımdan ümidi keserek teslim oldular. Lorenzo Veniero kumandan sıfatiyle Maina'da kaldı ve Morsini yeni zaferler aramak üzere denize açıldı. Corfu adasının önünden geçerek, adanın karşısındaki Arnavutluk kıyısı üzerine indi. Yardımdan ümidi keserek Türklerin terkettikleri Gomenizza hisarım ele geçirdi, hisarın yedi kulesini yıkıp orada bulunduğu bir miktar topu Corfou'ya götürdü.

Gelen baharın başmda Kaptan Paşa Chielafa Önüne gelip muhasara

³²⁴ Santa Marta delle grazie, Locatelli, s. 152.

³²⁵ Venedik bayrağı (Ç.N.).

kurdu. Fakat, Alessandro Molini'nin yerine donanmanın olağanüstü kaptanlığına getirilen Lorenzo Veniero kaleye takviye birlikleri çıkardı. Donanma kumandanı kaleden görülebilecek yakınlığa gelince Türkler alalacele çekildiler. O andan itibaren, bu yıl için, Maina'ya karşı girişilebilecek hiçbir teşebbüsten korku duyulmadı. Morosini, kont de Koenigsmark kumandasındaki takviye birliklerinin gelmelerini beklemek üzere Santa Mura'daki Glimina limanına gitti. Bu general Venedik donanmasına katılınca, Morsini müteakip seferin Kandiye, Khios, Negrepont veya Mora üzerine bir taarruzla açılıp açılmaması hususunda bir karar verilmesi için bütün yüksek rütbeli subayları büyük bir mecliste biraraya getirdi. Bütün oylar Mora'da savaşa devam edilmesinde birleşmişken, harekâta Lepanto'dan veya Napoli di Malvasia'dan mı, Modon veya Navarin'den mi başlamak gerektiği suali ortaya atıldı. Başkumandanlık Navarin'den başlanması yolunda kanaat belirtti.

Savaş gemileri için yeterince derin ve geniş olan Navarin limanının girişi ensiz bir ada durumundaki Sphakteria tarafından korunmaktadır; bu küçük adanın kuzeyinde bulunan Uman ancak ticaret gemilerinin girişine geçit vermektedir. Fakat, güneydeki limana her büyüklükteki savaş gemisi girebilir, bununla beraber, kalenin topları altından geçmek zorundadırlar. Kuzeyde limanın girişini koruyan Zanchia veya eski Navarin muhafızları beyaz bayrağın ortaya çıktığı³²⁶ görünce kont Koenigsmark'a teslim oldular. Yeni Navarin Mustafa ve Cafer Paşalar tarafından savunulmaktaydı. İsveçli general Koenigsmark karadan muhasaraya başladığı sırada, geceleyin limana giren on bir kadirga kalenin altına gelip yan taraflarını çevirdiler. Sekiz veya on bin askerle Serdâr İsmail Paşa'nın kalenin imdadına koştuğunu Öğrenen general Koenigsmark, gidip karşılamak üzere muhasara hattından ayrıldı, öncü birliği Dalmaçya-lılar ve her milletten gönüllülerden oluşmuştu. Malta ve Milanolu Bernabo Visconti alayları merkezi teşkil ediyordu; prens Maximilien kumandasında dört bin Saksonyalı ve Brunswick alayı ardıcı birliği oluşturuyordu. Bu görünüşte kuvvetler karşısında Osmanlı Serdârı savaş tehlikesini göze alamadı ve çekildi. Navarin teslim oldu. Teslim günü (15 Haziran 1687) kaza veya Cafer Paşa'nın koymuş olduğu kundak yüzünden şehirde yangın çıktı, barut deposunu ve kalenin bir bölümünü havaya uçurdu. Kalenin sekiz köşeli camisi kiliseye dönüştürüldü ve yortusu Osmanlı İmparatorluğunun ilk döneminden beri

³²⁶ Venedik bayramını ima etmek istiyor (Ç.N.)

Türkiye tarihinde Kosova savaşını ve Birinci Murad'ın Sırb Kabilovîch'in hançer darbesi altında ölümünü belirleyen Saint Vitus'a adandı. Navarin'in alınmasından sonra Koe-nigsmark bu kaleden on mil uzaklıktaki Modon önüne karadan gitti. Modon kumandanı, Morsini'nin ona ilettiği teslim uyarısı yazısını azametle geri gönderdi. Modon, Atinalıların Peloponese savaşı sırasında oradan güvenlik içinde Troezenene ve Hermion bölgesine zarar verebilmek için istihkâmlar vücuda getirdikleri Methone veya Mothone, boyu eninden biraz uzunca bir dörtgen şeklindedir ve iki uçları bir hisar tarafından korunmaktadır. Lanterne denilen bir sekiz köşe limanı korunmaktadır; diğeri, birkaç dış yapı ile karadan gelecek bütün saldırılan defetme işini görür. On beş gün süren öldürücü bir muhasaradan sonra, yüz topla savunulduğu halde, kayıtsız şartsız teslim oldu. Dördüncü ve sonuncu defa olarak kalenin burçlarında Saint Marc (Venedik) bayrağı dalgalanıyordu. Modon on ikinci asrın başında Kudüs dönüşü Venedik doju'u (devlet başkanı) Michel tarafından zaptedilmişti. Constantiniple Haçlı seferinde Bizanslılar tarafından alındı; daha sonra Cenevizli korsanların ellerine geçti ve Cenevizliler Modon'u Venediklilere karşı savunamadılar. Venedikliler ikinci Bâyezid tarafından Modon'dan atıldı ve onun halefleri, Modon'u yine Venediklilere teslim etmeye mecbur oldular.

Modon'un zabtını, eski Argos'un limanı Nicopolis'in (Nauplia) alınması kısa zamanda takibetti. Dokuz bin beş yüz piyade ve dokuz yüz süvari ile bu kalenin yakınında karaya çıkan general Koe-nigsmark, Palomedes (Palamida) dağında ordugâh kurdu. Şehre hâkim olan bu dağ hücumu geçmeye elverişli tek noktadır, diğer üç taraf denize karşıdır. Kumandan Mustafa Paşa kardeşlerinden dör-düyle beraberdi ve ümitsiz bir savunmaya karar vermişlerdi. Emrindeki ancak dört bin süvari ve üç bin piyade ile Argos'da ordugâh kurmuş olan Serdâr, Venedik ordugâhına karşı giriştiği bir hücum sırasında kaleye üçyüz Yeniçeri sokmayı başardı (7 Ağustos),

Fakat, büyük kayıp verdirilerek püskürtüldü. Kaleyi kendi kaderine bırakmak zorunda kaldı ve Venediklilerin işgal etmekte gecikmedikleri Argos tarafından ric'atini gerçekleştirebilmekle kendisini talihli saydı. Napoli muhafızlarının öfkeli çıkışlarından birinde, Bar-bone Bragadino, Barnabo Visconti ve başkumandanın yeğeni kont Charles de Koenigsmark Osmanlıları püskürtmekte gösterdikleri gayreti hayatlarıyla Ödediler. Elindeki kuvveti Khios'dan yeni gelen birliklerle takviye edilen Valona Serdân'nın Venediklilerin ordugâhına düzenlediği beklenmedik hücum çok başarılı oldu (29 Ağustos). BaşÖsteren bozgun bütün hatlara sirayet etmek

üzereyken, Morosini bütün tayfalarının başında karaya çıktı ve savaşa hâkim oldu. Ertesi gün, kale, muhafızlarının çekilmeleri, Mağribîlere ve Yahudilere Tenedos'a geçmek müsaadesi verilmek şartıyla teslim oldu. Koenigsmark'a parlak hizmetlerinin mükâfatı olarak altı bin duka altım değerinde bir vazo verildi; Morsini'ye gelince, Venedik senatosu, kendisinden sonra ailesinin büyük çocuğuna geçmek üzere ve evinin reisinde devamlı kalmak üzere şövalye ünvâniyle mü-kâfatlandırılması karan aldı. Bu mükâfat, o zamana kadar benzeri ancak iki kere görülmüş bir şerefti.

Modon'un düşmesi, bu kalenin kuzeyindeki Arkadie'yi de aynı âkibete sürüklemiş, Napoli'nin alınması bu kalenin güneyindeki Thermis'in elden çıkması sonucunu getirmişti. Bunlar olup biterken, Herzegovine Paşası Venediklileri Norin kalesinden çıkardı. Fakat Venedikliler Türklerin Poğlizza bölgesinde yayılmasını ve Antivari Paşasının Buoua'ya karşı giriştiği teşebbüsü önlediler. General Cor-naro müteakip yılın Nisan ayında (1867) Sign'i ele geçirdi. Bu kale sekiz bin süvari ve beş bin piyadenin başında Bosna ve Hersek Pa-şalan tarafından muhasara edilmişti. Boajni ve Borri'nin kahramanca müdafaası Cornaro'ye ve Eflaklıların şefi Janko'ya muhasaranın başlamasından on sekiz gün sonra kaleye girmelerinde vakit kazandırdı.

Temmuz ayının sonuna doğru Morosini denize açıldı, filosuyla Patras önüne gelip karaya çıktı. Burası Achae'nin merkezi ve Baş-papaslık makamının bulunduğu yerdi. Cervizza ve Gastuni, Modon ve Coron rahipleri buraya bağlıydı. Bir müddet sonra, İstanbul'a çağırılan İsmail Paga'nın yerine geçen Serdâr Ahmed Paşa'nın ordusu ortadan kaldırılmadıkça ve Çanakkale boğaziyle Corinthe (Korint) körfezini müdafa eden hisarların garnizonları yok edilmedikçe bu teşebbüsün tam bir basan kazanamayacağı kanaatine vanıldı. General Koenigsmark bu ikili vazifeyle görevlendirildi. Türkler Patras'ı ve Mora kıyısı üzerindeki boğazlar hisarını bıraktılar. Rumeli kıyısı üzerinde bulunan hisar Venediklilerin şiddetli saldırılarına dayanamadı ve muhasara altındakiler hisarı havaya uçurarak canlarını kurtardılar. İstihkâmları şehrin etrafında teras şeklinde yükselen, üçlü tabya ile korunan Lepanto Venediklilerin eline geçti. Corinthe Serdâr Faşa'nın L'isthme geçtiğini görerek kapılarını açtı. Eurotas kıyılan üzerinde bulunan Laconie'nin merkezi ve eski İsparta harabelerinden çok uzakta olmayan Misistra gibi, bir dağın zirvesinde bulunan Gastuni'nin ilerisinde, Chiarenza ile Khloumidj arasındaki hisar, Castel Tornese de aynı zamanda zaptedildiler. Bütün Mo-ra'da boyun eğmemiş tek kale olarak Malvoisie

(Bizanslıların Mo-nembasie'si) kaldı. Bu kale muhasara edildi, fakat kaleye atılan bombalar ya az veya pekaz tesir ettiler. Teşebbüs böylece yüzüstü bırakılarak yeni fetihler için Yunanistan'ın başka noktalarına koşuldu.

Lepanto, Patras ve birkaç hisara sahip olmak Venediklileri Ko-rinthe körfezinin hâkimi durumuna getiriyordu: Osmanlıların Eğin körfezi kıyısı üzerinde ellerinde bulundurdukları Arslan (Piree) limanı zaptedilmesi gereken yer olarak kalıyordu. Bu liman, filozoflar şehri, ilham perilerinin ikamet yeri Atina'nın limanıydı. Bu limanın tabyalarını sayıca hayli fazla bir garnizon savunuyordu. Mor-sini, muhasara kumandanlığını Koenigsmark'a, topçu kuvvetleri kumandanlığını Daniel Delvino'ya verdi, Türklerden daha barbar olan Almanlar ve Venedikliler³²⁷, Türklerin iki asır boyunca korudukları sanat eserlerine saygı göstermeden Milâddan önceki devirlerin nâdir eserlerinin yadigârlarını bombaladılar. Birkaç gün içinde bütün şehir alevler ve yıkıntılarla kaplı büyük bir alan görünümü içine girdi. Muhasara kuvvetlerinin attığı bir bomba, Türkler tarafından barut deposu olarak kullanılan Pantheon üzerine düştü ve bu muhteşem tapınağın en güzel bölümü havaya uçtu. Bu eserin harabeleri güya düzen getirmek iddiasında olan milletlerin öfkesinin barbarların bilgisizliğinden daha meş'um olduğunu ispatlamaktadırlar.

Daha sonra Atina işgal edildi. Bu infilâkın (12 Eylül 1687) ertesi günü Atina'nın alınması, Morsini'nin zafer iklimine çiçek şeklinde bir süs daha ekledi ve senato onun bir büstünün Döjlann büyük salonuna övücü bir yazı ile konulması kararını verdi: Yazıda Pelo-ponse'li unvanı veriliyor, böylece savaşlarının geçtiği yer belirlenmiş oluyordu. Aslında general Koenigsmark'ın hizmetleri bakımından böyle anılması gerekirdi ve buna tıpkı Comaro'nun Dalmaçya ile birlikte anılması kadar lâyıktı. Cornaro, Atina'nın teslim olmasının ertesinde, otuz günlük bir muhasaradan sonra Castel Nuovo'yu zaptetti. Bu kale, Dalmaçya'nın en büyük kalesiydi. Castel Nuovo, Patras ve Lepanto, Boğazlar hisarları, Castel TornĖse, Corinthe, Misistra ve Laconie'nin, Attika'nın merkezi, adı çok yüksek ve çok büyük zaferleri hatırlatan Atina bu unutulmaz seferin meyveleri oldular³²⁸. Piree

³²⁷ Hammer'in Alman ve Venediklileri Türklerden daha barbar göstermesi, lebizde bir değerlendirme olmakla beraber, Türkleri, bilhassa tarihi eserleri yaşatma bakımından barbarlığın tamamıyla dışında göstermesi yerinde olurdu. Yalnız Atina değil, asırlarca Türk idaresi altında kalmış Yunanistan, Sırbistan gibi ülkelerde ayakta kalmış medeniyet eserleri bunu Türklere borçludurlar (Ç.N).

³²⁸ Venediklilerin savaşları üzerine Almanca olarak yazılmış raporlar (relatins) :

1 — Auführliche Erzählung, wie die herrliche Vestung Coron in Morca mit stürmender Hand die Republic Venedig überangen. Münih Kütüphanesi.

2 — Adruck Schreibens aus Konstantinopel vom 10. Jan. st. n. 1686, an einen Offizier in Morea, von einem

limanına eski adını veren ve bu limanın muhafazasına memur edilmiş görünen mermer arslanlar, Arsenal limanım süslemek üzere Venedik'e nakledildiler. Günümüzde de bu limanın üstünde dikkati çeken sembolik bir kaidesi bulunan dökme anıt, Venediklilerin mazi olmuş kudretlerini, bu şehrin refahını, Pe-loponese kahramanı Francesco Morsinfnin zaferini hatırlatır.

Askeri İsyân

Macaristan'da, Dalmaçya ve Mora'da belli başlı sınır kalelerinin kaybedilmesi Osmanlı ordusunda şiddetli şikâyetlerin doğmasına ve gerek Vezir-i âzam'ın, hattâ saltanat değişikliği talebinde bulunulmasına yetti. Zaten bu değişikliklerin ekseriya daha küçük bir çıkar yüzünden ortaya çıktığını görmüştük. Memnuniyetsizlik yavaş yavaş bütün zihinleri ele geçirip Vezir-i âzam'ın ve Sultan'ın düşmeleri neticesini getirdi. İmparatorluk ordusu gelip Petenvar-dein'e on fersah mesafede Paşa vadisindeki Bacsee ile Szambor arasında ordugâh kurduğunda, Vezir-i âzam bir harb meclisi topladı ve görüşmeler sonunda Tuna'nın karşı yakasına bir Sipâhirve silah-darlar birliği gönderilmesine karar verildi. İki gün boyunca yağmur aralıksız yağdı. Bu birlik eşyasız ve çadırsız gönderildiğinden iliklerine kadar ıslanan ve çamurlar içinde yiyeceksiz içeceksiz kalmaya zorlanan bu askerler memnuniyetsizliklerini açıkça belirttiler. Nehri geçmek üzere geri dönünce, köprü başına Vezir-i âzam'ın emriyle bir barikad kurdular. Karargâhında huzur içinde kalan Vezir-i âzam, onları bu durumda kalmaya zorlamak istiyordu. Bu askerlere kumanda eden vezir Defterdar Paşa ve Vezir-i âzam'ın kâhyası karargâha önden girdiler. Kumandanlarının yokluğundan cesâret alan askerler barikatı yıkmaya koyuldular ve nehri

guten Freunde. Aynı Kütüphanede.

3 — Die gefoerrliche Belagerung und siegreiche Ero-berung der Stadt und Vestung Napoli di Romania in Morea. Angsbourg. Aynı Kütüphane.

4 — Die glückseelige Tapferkeit dess venezianischen Loewen was bei Belager und Eroberung derer berühm-ten Vestungen Modon und Napoli di Romania Denkwür-diges vorgegangen. Augsbour. Aynı Kütüphane.

5 — Rechter wahrhaftiger und ausführlicher Bericht, Alles was bisshero in diesem 168T. Jahre die Ch-ristlichen Waffen für herrliche Siege in Morea, Ungarn, Kroatien, Ukraine und Mosçovischen Crimischen Grean-zen erhalten. Leipzig. Aynı kütüphane.

6 — Ohnmacht der Türkischen Monarchie, vorges-tellet in warhaffter und umstoendlicher Erzehlung der Kriegs Geschten des 1687. Jahres in Ungarn und Morea. Augsbourg, 1867. Aynı Kütüphane.

7 — Wahrehaftige und ubmstaenliche Relation dess von der Venezianischen Repuplic erhaltenen Sieges, und Eroberung der Vestung Petrasso, Lepanto, un der beyden darnaechst gelegenen Dardanellen. Venedik, JI Ağustos 1687. Aynı Kütüphanede.

geçtiler. Birliklerin Serdâr'a karşı duyduğu öfke artık sınır tanımaz bir hâl aldı. Dehşete kapılan Vezir-i âzam tatlı sözlerle onları yatıştırabileceği zannına kapıldı. İstedikleri para veya yiyecekse bunları verebileceğini haber göndererek bildirdi. Askerler: «Ne yiyecek, ne para isteriz» diye haykırdılar. «Vezir-i âzam'dan haklı olarak şikâyetçiyiz. Mühr-i Hümâyûn'u ve Sancağ-ı Şerifi bize vermesini istiyoruz.» Vezir-i âzam Süleyman Paşa isyanın varlığının şüphe edilemeyecek bir hâl aldığını hissetti ve Hz. Peygamber'in bayrağını alıp Peterwardein'e kaçtı. Oradan nehir yoluyla Belgrad'a gitti. Bu kaçıışı sırasında vezir Defterdar Paşa, Defterdar Esseyid Mustafa Paşa, Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, ordugâh kadısı Seyid Abdullah Baki ve Silahdârlar Paşası Süleyman tarafından takib edildi (5 Eylül 1687 - 27 Şevval 1098).

Vezir-i Âzam Süleyman Paşanın Azli

Vezir-i âzam kaçtığı haberi kısa zamanda ordugâha yayıldı; bununla beraber Osman Beğ'in cesareti sayesinde bir gürültü çıkmadı. Osman Beğ, herkesin yerinde kalmasını ilân ettirdikten sonra, Vezir-i âzam'ın çadırında Yeniçerilerin Kulkâhyası Câdû Yusuf'la birlikte Yeniçeri, silahdâr, Sipahi ve levend ağalarını topladı. Toplantıda silahdârlar kâhyası Amasyalı Küçük Mehmed söz aldı ve şöyle konuştu: «Arkadaşlar, bütün olup bitenleri biliyorsunuz. İstanbul'a dönünceye kadar bize kumanda edecek bir vezire ihtiyacımız var; biz silahdârlar, bunun için Sadâret Kaymakamı olarak Ha-leb Valisi Siyavuş Paşa'yı seçtik; bu seçiş sizce de uygun mudur?» Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa, hemen Siyavuş Paşa'yı övdü, onu yaşı ve tecrübeleriyle olgunlaşmış bir vezir olarak tasvir etti ve cebinden bir Kur'an çıkararak, bütün hazır bulunanlara Divân sorumluluğu üzerlerine de yıksa, her hâl ve şart içinde karşılıklı yardımda bulunacaklarına yemin ettirdi. Câdû (sihirbaz) lakabını olağanüstü zekâsına borçlu olan kurnaz kulkâhyası hemen söz aldı ve konuştu: «Oğullarım, madem Devletlû Siyavuş Paşayı seçtiniz, o halde emirlerine itaat edeceğinize, zarurî gördüğü hususlara müdâhalede bulunmayacağınıza, emredeceği cezalardan hiçbirine karşı çıkmayacağınıza yemin ediniz. Herkes bu yemin teklifine uyduğundan, Sipahiler ağası, kulkâhyası, çavuşlar subayı ve kurmay subaylarıyla birlikte, Siyavuş Paşa'yı Vezir-i âzam'ın çadırına davet etmeye gittiler. Orada Sultan'a bir rapor yazıldı ve bu vesika ordunun bütün subayları tarafından imzalandı. Vezir-i âzam'a karşı söylenen suç sebepleri arasında ordu, askerlere yiyecek

yokluğunu telâfi etmek için Essek'de üç, Stuhlweissenbourg*da beş aspr ve Budin'in imdadına gidecek gönüllülere yirmi aspr para vaatetmiş olduğu halde sözünden dönmüş olduğundan; kontrollerde ipe sapa gelmez sebeplerle birçok askeri mevcut değilmiş gibi silmesinden; bordroların arkasına ücret için koyduğu işaretlerin kâğıt üzerinde kaldığından; nihayet ordunun bir kısmını Erlau'a yardım bahanesiyle Tuna'nın karşı kıyısına gönderirken her askere iki kilo buğday ve üç okka peksimet vaadedmişken taahhüdünü yerine getirecek yerde bu yiyecekleri yalnız bazılarına dağıtılması emrini vermiş bulunmasından ve ordugâhı terkederek Belgrad'a kaçmasından yakındı.

İsyancılar aynı zamanda Sultan'a Sadâret Kaymakamı olarak Siyavuş Paşa'yı seçmiş olduklarını, bu arada Zât-ı Şahanelerinin imparatorluk mührünü kime vermekten memnun kalacağını işaret etmesini bildiriyorlardı. Her sınıf kuvvetten iki kişi bu raporu götürmek üzere Tuna ve Karadeniz yoluyla İstanbul'a gitti. Kaçışında Vezir-i âzam'la birlikte bulunan Yeniçeri ağası ve ordugâh kadısı Peterwardein'e dönüp geldiler; Paşa'dan ayrılmak için, oreUıgâhda bulunmamalarının ona faydadan çok zarar getireceğini kendisine anlatmışlardı. Vezir-i âzam Süleyman Paşa, defterdar, Reis Efendi ve Bostancı-başı ile birlikte Rusçuk'a gitmek üzere gemiye bindi. Bu şehirden İstanbul'a kadar karadan gitmek istedi. Ordugâhtan yola çıkan heyetin ve Vezir-i âzam'm gelmesinden önce, Sultan, ordu birliklerinin başkaldırdıklarını öğrenir öğrenmez ikinci büyük Mîrâhur Osman Ağa'yı âsilere göndermişti; Sultan'ın Siyavuş Paşa'yı Serdâr-ı Ekrem tâyin ettiğini ve kışı Belgrad'da geçirmesini buyurduğu bir mektubu da beraberinde götüren Osman Ağa Belgrad sûrları önünde Wereetchairi (Teslim ovası) ovasında ordugâh kurmuş ordu ile karşılaştı. Yeni Serdâr-ı Ekrem'e kılıcını ve kaftanını teslim ettikten sonra, Siyavuş Paşa'nın ³²⁹ otağında toplanan subaylara Sultan'ın gönderdiği Hatt-ı Şerifi okudu: Fakat hepsi de kendilerine verilen emirlere itaati reddettiler. Tek bir ses hâlinde Serdâr-ı Ekrem'in Vezir-i âzamlığa yükseltilmesini ve Süleyman Paşa'nın idam edilmesini istediler. Bununla beraber, düşmanın yakında bulunması birliklerin Belgrad'da bulunmalarını zaruri kılıyordu. Anadolu Valisi Hasan Paşa kışlık karargâhlarını kurmak üzere Bejgrad*a gönderildi; Kalağa da,

³²⁹ Râşid, f. 131'de isyânın on dört elebaşısının adlarını veriyor: Yeniçeriler çavuşu Fetvacı Ahmed, Sipahi Küçük Mehmed, birinci mülâzım-başı, ikinci mülâzım-başı, Malatya Yeniçerileri kahyam. Kurşunlu Yeniçeri kahyası Mehmed. Adana kahyası Gülpiri, Sivas kahyan, Deli Feri, Kayseri'den Esseyid Mehmed, Baltacı Kürd Hüseyin,- Hacı Ali Kandilci.

Kırım askerleriyle birlikte Sirmie'de yerleşmek üzere hareket etti.

Siyavuş Paşa Vezir-i Âzam

Vezir-i âzam Süleyman Paşa İstanbul'a gelince gizlice Sadâret Kaymakamı Receb Paşa'nın sarayına gitti ve oradan defterdar Es-seyyîd Mustafa Paşa ile Sancağ-ı Şerifi ve Sadâret mührünü Sultan'a gönderdi. IV. Mehmed, Süleyman Paşa'nın âkibeti hakkında hiçbir karar vermeden önce, ordudan gönderilen heyetin gelmesini bekledi. Bunlar gelince, mührün Siyavuş Paşa'ya verilmesini ve Süleyman Paşa'nın idamını istediler. Sultan derhal bütün yüksek rütbeli devlet ileri gelenlerinin katılacağı bir büyük meclisi toplanmaya çağırdı. En iyi niyetliler kendisine İstanbul'daki sadık hizmetkârların-dan bir Vezir-i âzam ve birliklere ağalar seçmesi, ordugâhdaki ağaların Hükümete gönderilmesi tavsiyesinde bulundular. Kaymakam Receb Paşa Vezir-i âzamlık görevlerini almak talebini ileri sürdü ve orduda tez zamanda düzeni kuracağını başını ortaya koyarak taahhüd etti. Fakat mahremlerinin tavsiyelerinden ürken Sultan, âsilerin-talebelerini yerine getirdi ve Siyavuş Paşa'ya imparatorluk mührünü ulaştırmak görevini Silahdâr Hasan Paşa'ya verdi, aynı zamanda Reis Efendi ile Defterdâr'a Belgrad'a dönmeleri emrini verdi.

Siyavuş Paşa'yı Nissa'da buldular ve Hasan Paşa onu Vezir-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem ilân etti, değerli taşlarla süslü bir kılıçla iki tören elbisesi verdi (4 Ekim 1687 - 27 Zil'kade 1098). Sultan'ın bu aşığıdan alması karşısında cüVet bulan isyan elebaşlarından birkaçı, kendi iktidarlarının binasını kurbanların kanı ile sağlamlaştırmak için hoşlarına gitmeyen bütün devlet görevlilerinin idamını istemek üzere yemin ettiler. Vezir-i âzam'ın göreve başladığı gün (5 Ekim 1687 - 28 Zil'kade 1098), Paşalara şeref elbiselerini dağıtmaya hazırlandığı sırada, serkeşler otağının etrafını sardılar ve yukarıdan konuşan bir tavırla Defterdarın başını istediler. Siyavuş Paşa onları yatıştırmak için otağdan dışarı çıktı; fakat sözlerinin bir işe yaramadığını görünce otağa girip elbiselerine asılan ve kendisini korumasını isteyen Defterdâr'a: «Kendin gidip merhametlerini dile, zira benim sözümü dinlemediler,» dedi. Defterdar yalvaran bir sesle onlara hitâb etti: «Oğullarım, ağarmış sakalıma ve yeşil sarığıma saygı gösteriniz.» Fakat hiçbir şey âsileri durduramadı ve Defterdarı hemen orada paraladılar. Süleyman Paşa'ya askere yeni teftiş usûlleri getirdiği dönemde kâtiplik görevi yapan iki devlet memuru da aynı âkibete uğratıldılar. Bâb-i Âli

nezdinde Yeniçeri kâhyası Abdullah Ağa vö hazîne müfettişi Acem-zâde Hüseyin Efendi çadırlarında öldürüldüler. -

Bunun peşinden âsiler Yeniçeriler dairesi birinci yaveri Veli Efendi'nin ve Reis Efendi Mehmed Efendi'nin başlarını istediler, fakat bunlar kaçabilecek kadar zaman bulmuşlardı. Asilerin kendilerine karşı olduğundan şüphelendikleri Yeniçeri ağası Mustafa Ro-dosta, verdikleri emirle azledildi ve Çanakkale hisarları kumandanlığına atandı, yerine Cadû Yusuf Ağa getirildi, kaçan Reis Efendi'nin yeri Beğlikçiye (Reis Efendi dairesinin direktörü) verildi. .

İstanbul Kaymakamı Receb Paşa, Özel projelerinin başarı kazanacağına dalkavuklar tarafından inandırılarak cesaretinin ilk kuyucu banı oldu. Sultan'ın kendilerine verdiği tâvizlerden memnun kalmayan âsilerin saltanat değişikliğinden bahsettikleri rivayeti yayılmıştı. Bu rivayete göre, âsiler IV. Mehmed'i tahttan indirip yerine büyük kardeşini tahta çıkaracaklardı. Bu gelişmeyi durdurmanın imkânsız olduğunu anlayan Receb Paşa, Sultan Süleyman'ın yerine IV. Mehmed'in oğlu şehzade Mustafa'yı tahta çıkarmayı tasarladı. Böylece, diyordu, bu vahim hâdise, askeri kargaşalığın değil, İstanbul'daki iyi niyetli kimselerin işi olarak görülecektir. Ne yazık ki, Şeyhülislâm Receb Paşa'nın kanaatine ortak olmadı ve isteğine meşruluk kazandıracak olan fetvayı vermeyi reddetti. Bir başkasının beyaz kaftan giyebileceği ânı bekleyerek, Receb Paşa, dâvasını! kazanmak için Yeniçeri ağası'nın yanına gitti. Fakat, Seg-ban-başı, onun düşüncesine Şeyhülislâm'dan da daha az taraftar göründü. Bu yürütülen işlerden haberdâr olan Sultan, âsilerin istedikleri Süleyman Paşa'nın başını düşürmeden önce bu entrikaların tertipleycisini vurmak istedi. Bu hâdiseler cereyan ettiği sırada Süleyman Paşa İstanbul'a geldi; Sultan onu kendisine teslim etmesini Sadâret Kaymakamından istedi. Fakat Kaymakam onun Vezir-i âzamıktan alındığı tanınamak iddiasında bulundu.

Bunun üzerine Dördüncü Mehmed Bostancı-başı'ya kendi eliyle imzaladığı iki ferman verdi. Bu fermanlar Sadâret Kaymakamının tutuklanmasını ve idamını emrediyordu. Fakat okuma yazması olmayan Bostancı-başı Kaymakama tutuklama fermanını vereceği yerde, ona ölüm fermanını gösterdi. Oysa âdet önce tutuklama fermanını göstermekti. Receb Paşa, kendisine hapiste lâzım olacak bazı eşyayı hazırlaması için birkaç dakika müsaade ricasında bulundu. Bostancı-başı'nın hatâsından yararlanan Receb Paşa arka kapıdan kaçıp ata bindi ve payitahtı baştan başa geçerek esnafa dükkânlarını kapamalarını, âsilerin şehre girmiş

olduklarını haykırarak bildirdi ve kendisi dolu dizgin kayıplara karıştı. Bostancı-başı'nın ihmalkârlığına Öfkelenen Sultan, ona on gün içinde Receb Paşa'nın başını kendisine getirmesi emrini verdi; aksi takdirde cellâd kılıcıyla kafası uçurulacaktı. Bu arada, o sırada Çanakkale muhafızlığında bulunan Mehmed Paşa'nın oğlu, Ahmed Paşa'nın kardeşi Köprülü Mustafa Paşa'yı Sadâret Kaymakamlığına atadı. Ölüm tehdidi altında bulunan Bostancı-başı, Receb Paşa'nın yakalanması için bostancı Usta ve Haseki'yi takibiyle görevlendirdi. Usta, yahut Bo-ğaziçi'ndeki Kavak'daki Sultan bahçesi muhafızları şefi sabık Ve-zir-i âzam Süleyman Paşa'yı ele geçirdi. Süleyman Paşa'nın kesik başı Haseki Musa ile imparatorluk ordugâhına gönderildi (8 Ekim 1687 - Zilhicce 1098).

Eski Vezir-i âzam'ın başıyla birlikte gönderilen nabza göre şerbet verici mektupta Sultan, Süleyman Paşa tarafından kendilerine zarar veren haksızlıkları unutturmak için başka mükâfatlar vâde-diyor; düşmanın varlığının hududu tehdid ettiğini görerek İstanbul'a gelmemelerini, Sofya ve Filibe'deki kışaklarına çekilmelerini âsilerden istiyordu* Haseki Musa, orduyu Filibe'de İstanbul üzerine yürüdüğü sırada buldu. Beraberinde getirdiği Hatt-ı Şerifi okuyunca isyan daha bir şiddetlendi, isyancılar: «Pâdişâhımız bu düşünceleri daha önce aklından geçirmeliydi; av peşinde koşarak vakit kaybedeceğine İmparatorluğun şerefini düşünmeliydi. Bu dalkavukça sözlerin şimdi ne değeri olabilir? Şimdi tuğlar ilerlesin!» diye haykırdılar. Karargâh kumandam âsilerin ileri gitmek arzusunu geciktirince iplerini kestikleri çadırını başına yıktılar; sonra bütün ordu subaylarının imzaladıkları, bir cevab yazısını Sultan'a vermekle görevlendirdikleri Haseki Musa'yı da Önlerine katarak İstanbul üzerine yürüyüşe geçtiler.

Cevablarında Kızlar ağası'nın azlini ve yerine âsilerce kendilerine döndürülen ve onlarla işbirliği hâlindeki hazinedarın atanmasını istiyorlardı. Ayrıca, Bostancı-başı'nın görevden uzaklaştırılması ve-yerine emredici rieânâmeyi getiren Musa Ağa'nın getirilmesi talebinde bulunuyorlardı. Payitahta gelişinde, Musa Ağa, Sadâret Kaymakamı Köprülü-zâde Mustafa Paşa tarafından Sultan'ın huzuruna götürüldü. Sultan, âsilerin işaret ettiği iki kurbanın mallarının müsaderesini emrettikten sonra kendilerini sürgüne gönderdi (29 Ekim - 22 Zilhicce). Dört gün sonra Şeyhülislâm Ankaralı Mehmed Efendi öldü. Yerini aynı adı taşıyan Dabbağ-zâde Mehmed Efendi aldı. Dabbağ-zâde Rumeli Kazaskeri idi. Ordu Edirne'de ordugâh kurduğu sırada Levendlerle diğer birlikler arasında anlaşmazlıklar başgösterdi; Levendler, Yeğen Osman Paşa ve Vezir-i âzam da aynı görüşde olmak üzere

Edirne'de kalınmasını istiyorlar, diğer birlikler İstanbul üzerine yürüyüşe devamda ısrar ediyorlardı. Nihayet, bazı Paşaların kötü niyetli tavsiyelerine karşı duramayacak kadar zayıf olan Vezir-i âzam onlara uydu ve karargâhla birlikte Solakçesmesi'ne kadar ilerledi. Oradan Bâb-ı Âli'ye bir üçüncü ricânâme, daha iyi anlaşılması için üçüncü bir emir gönderdiler. Buna göre Sultan saltanat haklarından vazgeçecek ve tahtından inecekti.

Dördüncü Mehmed Tahttan İndirildi

Köprülü-zâde Mustafa Paşa bu ihtilâlcî yazıdan haberdâr olunca ertesi gün şafak vaktinden itibaren Ayasofya camisinde bir genel meclis topladı. Ulemâ sınıfının bulunduğu mecliste âsilerin gönderdikleri yazıyı okudu (8 Kasım - 2 Muharrem). Hazır bulunanların sustuğunu gören Sadâret Kaymakamı söz aldı ve şöyle konuştu: «Ricânâmenin belirttiği gibi Pâdişâh yalnız avlanmakla vakit geçirdiğine ve İmparatorluk dört taraftan hücumla mâruzken liyakatli kişiler iş. başından uzaklaştırılıp Pâdişâh hükümet işleriyle ilgilenmediğine göre, bu hâl meşru olarak müsaade edilir mi? Niçin öyleyse böyle susuyorsunuz?» Meclis bu sözlerden herşeyin önceden tertiplenmiş olduğunu anladı ve susmasıyla aynı kanaatte olduğunun delilini vermiş oldu. Ayasofya'nın mihrabından ayrılarak hep birlikte Şimşirlike (kılıç dairesi), şehzadelerin kapatıldıkları sarayın kafesli dairesine gittiler ve oradan IV. Mehmed'in kardeşlerinin en büyüğü olan Süleyman'ı³³⁰ alarak Kur'an'ın: «Seni yeryüzünün halîfesi olmak için tâyin ettik³³¹» âyeti mucibince tahta çıkardılar.

Otuz dokuz yaşında olan ve Hz. Peygamberden sonraki ilk halîfelerin kendilerine verdikleri yeryüzünde Allah'ın gölgesi ünvanını temsil etmekten uzak bulunan IV. Mehmed, ancak taht üzerinde oturan bir hükümdarın gölgesi oldu ve halkına yorulmak bilmeyen bir avcının hikâyesinden başka bir şey bırakmadı. Bir ihtilâl onu saltanat sürmeye davet etmişti; bir ihtilâl onu mutlak iktidarından yoksun bıraktı³³². Tahta çıkışı

³³⁰ Avusturya İmparatorluk Kütüphanesi'nde 884 numarada kayıtlı el yazması Rapporfdâ II. Süleyman şöyle tasvir ediliyor: «Sultan Solimano non solo ben fatto e corrageso e bellicono, nenüco di delizie, perşona di pelle negro e di colore olivastro; il Sultono Ahmed suo fratello e malinchonico, ama riposo, divato e pio.»

³³¹ Rasid, I, f. 134: «Ena caanl&k HaUfitem fil erzi.»

³³² Dördüncü Mehmed, babası Sultan İbrahim'in bir ulema - Yeniçeri ayaklanması ve onu zorla tahttan indirilmeleri üzerine yaşının Miladî takvimle e sene. 7 ay, sekiz gün tuttuğu, yani yedi yaşının içinde, tahta çıkmıştır. Bu bakımdan 1648 yılı 18 Ağustos günü henüz bir çocuk olarak babaannesini Kösem Valide Sultan tarafından asilerin önüne getirilen ve onların: —Calüst haykırışlarıyla tahta çıkarılan küçük çocuğun hiçbir şeyden haberi yoktur; böyle olunca da Hammer'in: «Bir ihtilalin kendisini tahta davet etti- demesi

babası İbrahim'in hayatına mal-olmuştu³³³: İkinci Süleyman ve halk onun hayatını muhafaza etti. Saltanatının ilk yedi yılında harem ve ağaları bölen partilerin³³⁴ oyuncağı oldu; Köprülü Mehmed Paşa'nın demir eli isyanı durdurdu ve hükümdar olarak onbeş yü boyunca hüküm sürecek olan büyük oğlu Köprülü-zâde Ahmed Paşa'nın geçeceği yolu cesetlerle donattı. Saltanatının sonunda IV. Mehmed, her zamandan fazla avlanmanın, avcılığın zevklerine bıraktı. Fakat bu zevk, tahttan düşmesine, Viyana Seferi faili Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kibir ve nahvetinden, halefleri olan iki Vezir-i âzamin, İbrahim ve Süleyman Paşaların askerlikteki kabiliyetsizliklerinden daha az yardım etti.

^ Bu hükümdarın tarihçisi Abdi Paşa tarafından kaydedilen istemeyerek söylenmiş birkaç sözü ve birkaç hareketi, IV. Mehmed'in karakterinin esasında zalimlik değil, zaaf yattığını isbatlamışlardır. XöprÜlü Mehmed Paşa'nın devletin dizginlerini eline almasından önce bile, yâni otuz yıl evvelinde bir parti, şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmak maksadiyle gizlice fâaliyette bulunuyordu. Bu olayı bilmesi ve oğullarının yaşlarının ilerlemesi, ki tahttan indirildiğinde büyükleri olan Mustafa yirmi dört, ikincisi Ahmed on beg yağında bulunuyordu. IV. Mehmed'e. sultanlara huzur içinde bulunmaları için kardeşlerim idam ettirmek yetkisini veren siyâset kanununu birçok defalar düşündürmüştü. Otuz üç yü boyunca cellâdın kılıcını kardeşlerinin göğüsleri üzerinde asılı tutmaya ara vermedi. Tahttan düşmesi, kardeş öldürme vahşi kanununu değil, fakat hükümdarın endişelerini doğruladı.

ELLİDOKUZUNCU KıtAP.....	
Haseki Ve Veziri Azamın Ayırd Edici Çizgileri	
Âsiler Hükümeti	
Culûs Armağanı.....	
Yeniçerilerin İsyanı.....	
Vezir-İ Âzam İsmail Paşa'nın Azli	
Serdar Yeğen Osman Paşa'nın Serkeşliği.....	
Para Sistemi Ve Vergiler	

yerindedir (Ç.N.).

³³³ IV. Mehmed'in tahta çıkışı kendi İradesi dışında olduğundan babası-. nın ölümünde bir suçu olmadığından, bunun babasının hayatına mal olduğunu söylemek yerinde değil (Ç.N.).

³³⁴ Manuner, partiler demek suretiyle iktidar kavgası ve nüfuz politikası yürüten zümreleri belirtmek istiyor (Ç.N.).

Belgrad'ın Fethi İçin Ordunun Hareketi	
Bosna, Dalmaçya, Polonya Ve Yunanistan'da Savaş	
Gedük'ün Ve Osman Paşa'nın Ölümü	
Barış Teklifleri	
Transilvanya İle Anlaşma	
Zülfikar Ve Maurocordato'nun Viyana Elçiliği	
Viyana'da Konferans	
Wardein Ve Nissa'nın Düşmesi	
İmparatorluk Ordusu Üsküp'de	
Köprülü Mustafa Paşaton Vezir-i Âzamlığı	
Hanin Üsküb Seferi, Yerini Saadet Giray'a Bırakıyor	
Fransız Elçisinin İstanbul'a Ve Osmanlı Elçisinin Viyanatta Varışı	
Mainalılar Beyi Olarak Bir Esirin Atanması	
Birçok Görevlinin Saraydan Uzaklaştırılması	
Malî Tedbirler	
Mısır'da Ve Kıbrıs'ta Kazanılan Zaferler	
II. Sultan Süleyman'ın Ölümü	
II. Ahmedin Tahta Çıkışı	
Köprülü'nün Slankamen-De Ölmesi	
Veziri Âzam Arabacı Ali Paşanın Emrettiği İdamlar Ve Değişiklikler	
Mekke Şerifinin, Şeyhülislâmın, Kırım Hanı'nın Ve Vezir-i Âzam	
Bıyıklı Paşa'nın Ve Kızlarağasının Azli	
Elçilikler Ve Barış Müzakereleri	
Grasswardein'in Düşmesi	
Surkhanoğlu Suriye'de	
Kırım Hanı Safa Girayın Ve Veziri Âzam Elhac Alî Paşanın Azli	
İstanbul'da Felâketler	
Şeyh Mısri	
Belgrad Muhasarasının Kaldırılması	
İstanbul'da Yangın	
Sadâret Kaymakamı, Reis Efeni, Vezir-i Âzam Ve Kızlarağası	
Ümmügülsümün Düğünü	
Kadiaskerlerin Ve Şeyhülislâmın Azilleri	
Yabancı Devletlerin Aracılığı Reddedildi	
Peterwardein'e Karşı Sefer	
Dalmaçya Ve Polonya'da Osmanlı Zaferleri	
Tuna Kıyısında Birçok Palangalar İnşası	

Sahte Mehdî'nin Ortaya Çıkışı Ve Arab Yıldız Bilgini.....
Venedikliler Tarafından Khios'un Fethi.....
Şerif.....
II. Ahmed'in Ölümü.....

ELLİDOKUZUNCU KİTAP

Haseki ve Vezir-i azam'ın ayırd edici çizgileri. — Asiler hükümeti. — Cülus armağanı. — Yeniçerilerin isyanı. — Vezir-i Âzam İsmail Paşa'nın azli. — Serdar Yeğen Osman Paşa'nın serkeşliği. — Para sistemi ve vergiler. — Belgrad'ın fethi için ordunun hareketi. — Bosna, Dalmaçya, Polonya ve Yunanistan'da savaş. — Asilere karşı alman tedbirler. — Gedük'ün ve Osman Paşa'nın ölümü. — Barış teklifleri. — Transilvanya ile anlaşma. — Zülfikar ve Maurocordato'nun Viyana elçiliği. — Viyana'da konferans. — Wardetn ve Nissa'nın düşmesi. — imparatorluk ordusu Üsküb'de. — Köprülü Mustafa Paşa'nın Vezir-i azam'ı. — Han'ın Üsküb seferi; yerini Saade(Giray'a bırakıyor. — Fransız elçisinin İstanbul'a ve Osmanlı elçisinin Viyana'ya varışı. — Mainalılar beyi olarak bir esirin atanması. — Birçok görevlinin saraydan uzaklaştırılması. — Mâlî tedbirler. — Mısır'da ve Kıbrıs'da kazanılan zaferler. — İT. Sultan Süleyman'ın ölümü. — II. Ahmed'in tahta çıkışı. — Köprülü'nün Slankamen'de ölmesi. — Vezir-i Âzam Arabacı Ali Paşa'nın emrettiği idamlar ve değişiklikler. — Mekke şerifinin, Şeynüislam'ın, Kırım Hanının ve Vezir-i Âzam Bıyıklı Paşa'nın ve kızlar ağasının azli. — Elçilikler ve barış müzakereleri, — Grosswardein'in düşmesi. — Surkhanogullar Suriye'de. — Kırım Hanı Safa Giray'ın ve Vezir-i Âzam Elhac Ali Paşa'nın azli. — İstanbul'da felâketler. — Şeyh Mısri. — Belgrad muhasarasının kaldırılması. — İstanbul'da yangın. — Sadâret Kaymakamı, Reis Efendi, Vezir-i Âzam ve kızlar ağası. — Üimnüğülsüm'ün düğünü. — Kadıaskerlerin ve Şeyhülislâm'ın azilleri. — Yabancı devletlerin aracılıkları reddedildi. — Peterwaradin'e karşı sefer. — Dalmaçya ve Polonya'da Osmanlı zaferleri. — Tuna kıyısında birçok palankalar inşâsı. — Sahte Mehdi'nin ortaya çıkışı ve Arab yıldız bilgini. — Venedikliler tarafından Khios'un fethi. — Şerif.

Haseki Ve Veziri Azamın Ayırd Edici Çizgileri

IV.MEHMED'in hapisaneyeye karşılık tahtı değiştirdiği gün, Rus ırkından Tarhan Sultan'ın ölümünden beri haremde bir başına hüküm süren ve imparatorluğun kaderi üzerinde tesirleri olan gözde sultan Gülnûş³³⁵ da

³³⁵ De La Croix (Hâtıralar, I, s. 303) bu adı Güneş şekline sokarak bozmuştur. Fransız romanlarına (Köprülü, Kara Mustafa Tarihi ve Osmanlı sarayının gizli fıkraları), Fransız ve Alman hikayelerinde geçen Zaima, Zulemat, Joachmina sultanlar baştan başa uydurmadır.

eski saraya çekilmek zorunda kaldı. İktidarın zirvesine çıkardığı, on üç yıl boyunca mutlak bir hâkimiyetle görev yapmış ve Viyana muhasarası Serdârı Kara Mustafa Paşa'nın düşüşünü hazırlamış olan Kızlar ağası Yusuf Ağa Mısır'a sürüldü ³³⁶. Girit'de, Resmo'da doğmuş olan Haseki Rebia Gülnûş, boyu kısa olduğu halde, büyük Ölçüdeki güzelliğiyle dikkatleri üzerinde topluyordu. Uzun yüzü, beyaz teni, mavi gözleri ve kestane rengi saçları kişiliğinin ve ruhunun cana yakınlığına ayrı bir yücelik katıyordu. Sultan'ın gözdeleri arasında tercih ettiği gözdelerinin en az kıskancı olduğu halde, en ufak bir şüpheye kapıldığında itidalin sınırlarını aşıyordu. Aşağıdaki olay, kıskançlık ruhunu sardığında intikam ihtirasını verdirdiğini gösterecektir.

Sultan, bu salonda bir gün bir Çerkeş dansözünün son derece güzel vücut şekillerini seyrediyordu. Gözde sultan, bu kadında hemen bir rakib gördü. Bu kadından kurtulmak için Mağribî dansında şöhretli bir harem ağasını elde etti ve onu, oyun sırasında gözde dansözü balkonun ucuna kadar çekip oradan ustaca akıntının çok kuvvetli olduğu denize itmeğe ikna etti. Gerçekten de, harem ağası gözde dansözü plâna uygun bir biçimde balkonun ucuna kadar götürüp, oyun icâbı bir sıçrayışla denize itiverdi. Olay bir kaza olarak görüldü ve saray danslarında bazen ölümün de rolü bulunduğu böylece isbatlanmış sayıldı ³³⁷. Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa döneminde Haseki'nin hükümetteki nüfuzu daha silikti; fakat Kara Mustafa Paşa'nın düşüşünden sonra, Vezir-i âzam Kara İbrahim ve IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinden kısa süre önce Pâdigâhdan hayatı hakkında dokunulmazlık teminâtı aldığı halde idam edilen Süleyman Paşa dönemlerinde süVatle arttı. Bilhassa bu sonuncusu, Vezir-i âzamlık dâiresi yazılarına, askeri teşkilât projelerine ehemmiyet verdi; yazı yazmada aşın merakı yüzünden daha önceden gönderilmiş resmî yazılara ilâveler yapmak itiyadı vardı ve çoğu zaman on bir mektubu aynı zarfa koyduğu görülürdü. Boşnak olan Süleyman Paşa'nın halefi Arnavut asıllı Siyavuş Paşa, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın azadlı kölesiydi. Onun koruması altında yetişmiş, sırasıyla seyisler ağası, levazım Paşa'sı, Bosna ve Diyarbakır Valisi olmuştu. Siyavug Paşa ordu ile birlikte, IV. Meh-med'in tahttan indirilmesinden hemen sonra ordunun başında îstan-bul sûrları önüne geldi ve büyük bir merasimle Davud Paşa kışlasına gitti ve orada Sultan'ın huzuruna kabul edildi. Levendlerin kumandanı olan Yeğen Osman Paşa daha az cesur

³³⁶ Ahmed Resi, Kızlaragalan Haltercümeleri, No. 25.

³³⁷ Verificando che per la. satisfazione de" gran Principi anco fra balli danza la morte, Benetti, II, s. 45 ye 46.

olması yüzünden İstanbul'a gelmek cesaretini gösteremeyerek Çerici çayırında ordugâh kurdu; Sipahiler, Fazlı Paşa konağı yakınındaki Atmeydanı üzerine yerleştiler (12 Kasım 1687 - 6 Muharrem 1099). Kapdan-ı Derya Mısırh-zâde İbrahim Paşa, donanma ile limana girdi ve flikayla Alay Köşkü Önüne çıktıktan sonra, yere kapanıp toprağı öperek tazimlerini arzelmeye gitti.

Âsiler Hükümeti

Yeniçerilerle Sipahiler İstanbul'a henüz girmişlerdi ki, anarşi yeniden patlak verdi. Mısır'a sürgüne gönderilen Kızlar ağasını son durağı olan Nice'den geri getirip Yedikule zindanına attılar ve kendilerine yirmi veya otuz kese para vermesi için sıkıştırdılar. Yeniçeriler kışlalarının karşısındaki Etmeydanı'na yerleşirlerken, Sipahiler de, Birinci Sultan Ahmed Cami Önündeki Atmeydanı'na yerleştiler. Yeniçerilerin başında Fetvacı Çavuş bulunuyordu; ikinciler ise Küçük Mehmed'in idaresindeydiler. Küçük Mehmed'in paraya karşı açgözlülüğü isyancılara bile iğrenç görüldüğünden kendisini öldürüp cesedini Atmeydanma attılar. Bu hüküm ve infazdan memnun olmayan isyancılar, saray içine gidilen iki kapının arasındaki cellâdın dairesinde tutuklu bulunan eski Sadâret Kaymakamı Re-ceb Paşa'nın başını istediler. İstekleri kabul edildi ve kurban kendilerine verildi (21 Kasım - 15 Muharrem). Sipahilerin kendileri ve Yeniçeriler için talep edib elde ettiklerinden başka, oğlan çocukları vergisinin tesisini ve oğlan çocuklarının âmme hizmetlerinde bü-tünleştirilmeleri talebinde bulundular. Bu istedikleri, kargaşalık zamanlarında ve kargaşalığın devamı boyunca kendilerine bahşedilen bir lütuftu ve düzen kurulunca geri alınmıştı. Yüksek sesle, bağırı-şarak sövüp saymalardan dehşete düşen Vezir-i âzam, Tokat ve Mardin valiliklerini âsilerin koruduklarına, Türkmenler Ağası ve camiler idarecisi ve müdürünün adamlarına Baş silahdârlığı ve Kapucu-lar-başılığı makamlarını verdi. Âsileri durdurmak ve isyanın eyâletlere yayılmasını önlemek için, Sultan, Cidde Paşasını Yeniçeri- ağası tâyin etti. Rumeli valiliğine âsi Yeğen Osman Paşa'yı getirdi. Peşinden hemen terakkilerin dağıtımını gerçekleştirdi ³³⁸. Bir Kâ-pucu, son Vezir-i âzam'ın akrabası olan

³³⁸ Bu döneme ait kayıtlar ordunun durumunu şöyle tesbit etmektedir: «Otuz sekiz bin yüz otuz bir Yeniçeri, otuz iki bin iki yüz altmış üç Yeniçeri sınırlarda; toplam, yetmiş bin üç yüz doksan beş: Bunlar, toplam olarak üç bin dokuz yüz yetmiş yedi kese almaktadırlar. On iki bin yüz elli üç cebeci de iki yüz kırk iki kese alıyorlar; beş bin seksen dört topçu; yüz iki kese veriliyor; altı yüz yetmiş üç top arabacısı, bunlara on üç

Yeğen Ahmed, yeni Osmanlı hükümdarının tahta çıktığını Fransa, İngiltere ve Hollanda saraylarına bildirmek üzere İstanbul'dan hareket etti.

Culûs Armağanı

Yeni terakkiler (ücretlerinde artışlar) dolayısıyla geçici olarak yatışan isyancı birlikler itaate yatkın görününce, Sultan deniz yoluyla kılıç kuşanmak için Eyüb'e gitti ve Edirnekapısı'ndan saraya döndü. Bu muhteşem günde sarığı başından çıktığından ve bardak-dan boşamrcasına bir yağmura tutulup üstündeki elbiseleri kırmızı bir elbise ile değiştirmek zorunda kalması halk tarafından iki kötü alâmet olarak yorumlandı.

Yeniçerilerin İsyanı

Kırk beş yaşında bulunan Sultan cesur ve savaşçı, şehvet ve gevşeklik düşmanı bir insan olarak ün yapmıştı. Güneşten yanmış/ ve yeşil zeytin rengine bakan bir teni vardı. Kısa sürede, Yeniçeri ağalığına getirdiği eski Silahdâr-başısının Yeniçeri selini* itaat altına-alma kabiliyetine sahip bulunmadığının farkına vardı; onu Çanakkale muhafızlığı ile payitahttan uzaklaştırarak, yerine Harputlu Ali Ağa'yı getirdi. Eski Segban-başı Ali Ağa'nın gelişinden memnun olmayan Yeniçeriler bu değişikliğin Sadâret Kaymakamı Köprülü-zâde Mustafa Paşa'nın başının altından çıktığına hükmederek mevkiinden uzaklaştırılması talebinde bulundular. Onu Çanakkale muhafızlığına göndermesi için Sultan'a baskı yapıldı. Yine pek hoşlarına gitmeyen Şeyhülislâm Mehmed Efendi ve yerine emirler şefi Seyid Feyzullah Efendi getirildi (10 Şubat 1688 - 7 Rebûlâhır 1099).

Birinci ağa yardımcıları kulkâhyası Abdullah Ağa'ya karşı saygıdan uzak bir soğukluk içine girdiler. Onun yerine kendilerinin her isteğine kul-köle olacağı vaadinde bulunan beytulmâlcî Ebubekir'i getirdiler.

Yeniçeri ağalığına getirilen Harputlu Ali Ağa, anarşinin, başlıca kışkırtıcısı çavuşbaşı fetvacı yaşadıkça hiçbir suretle son bulmayacağına kanaat getirdiğinden onu hançerleyerek öldürdü. Öfkeli Yeniçeriler, düzeni kurmak üzere Yeniçeri kışlarının bulunduğu Etmeydanı'na giderken onun etrafını aldılar, işlediği cinayetten ötürü küfürler ve yüzlemelerden bitâb

kese ödeniyor; Sipahiler ve silahdarlar yekûnu dört bin beş yüz elli yedi tutuyor, bunlar da dört bin altı yüz yirmi dokuz kese alıyorlar. Bu paranın bin İki yüz elli kesesi imparatorluk hazinesinden, seri kalanı Kahire, Baftdad, Basra ve Erzurum halkının Ödedikleri vergilerle tamamlanıyordu. Raşid, I, f. 139.

düşürüp işini bitirdiler. Kan sarhoşu olmuş bir halde vezir konaklarını yağmalamayı tasarladılar ve Defterdar Hüseyin Paşa*'nın konağı ile Vezir-i âzam'inkinden işe başladılar. Fakat Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, iki silahlı hâkimi ve Defterdarı karşılarında buldular. Defterdarın büyük cesareti Yeniçerileri geri dönmek zorunda bıraktı. Fakat öfkeleri son haddini bulan Yeniçeriler, Vezir-i âzam'ın sarayını kuşatarak Şeyhülislâmla iki kadıaskeri geri çekilmeye zorladılar ve Vezir-i âzam'ı Sadâret mührünü vermek zorunda bıraktılar. Bu kadar başarı ile yetinmeyen Hacı Alı muhasarayı devam ettirerek Fetvanın intikamını aldı. Bu sırada, Yahudi ve Hristiyanlar da dâhil olmak üzere, yağmadan paylarını almak isteyen bütün şehir halkı gelip Yeniçerilerle birleştiler. Bütün gece boyunca silah gürültüleri sokakları çınlattı; sabaha doğru isyancılar Vezir-i âzam'ın sarayına girdiler. Sarayda bulunan her şey götürüldü veya parçalandı. Sarayın bütün çıkış yerlerinin tutulmuş olduğunu gören Siyavuş Paşa, muhâsaracıların zorlamaya başladıkları harem dairesine girecek olan yağmacıların iğrenç tecâvüzlerine seyirci olamayacağından, ağaları ile birlikte bu Islâmî bir şeref taşıyan dairenin kapısına yerleşti ve savunmaya girişti,

Saldırgan yağmacılardan yüz elliden fazlası saray halkının kurşunlan ve okları ile canlarından olarak açgözlülüklerinin cezasını çektiler; aynı sayıda saldırgan da yaralandı. Siyavuş Paşa, harem dâiresinin şerefini son nefesine kadar müdafaa ederek kahramanca şehid düştü³³⁹. Siyavuş Paşa'nın kahramanlığı ve feci sonu, onu adaşı olan eski İran prensi Siyavuş'un yanına yerleştirdi; bu İranlı prene Şahnâme (krallar kitabı)'de bahtsız hikâyesinin anlatıldığı muhteşem bir fasıl tahsis edilmiştir. Siyavuş Paşanın vurulmasmdan sonra yağmacılar güruhu, bir sel misâli hareme taşıtı; orada kadınları ganimet gibi paylaşarak utanç verici zevklerinin hizmetkârı hâline getirdiler; kötü muameleleriyle perişan ettiler. Esir alınan kadınlar erkeklerin sırtlarında götürüldü; sarayın kıymetli mücevherlerle dolu kasaları da aynı âkibete uğrayarak alınıp götürüldü. Vezir-i âzam'ın kızkardeşi ve kocası, Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı³⁴⁰ elleri ve burunları kesildikten sonra, sokaklarda çırıl çıplak sürüklendiler. O zamana kadar kaydedilen kargaşalıklarda böylesine dehşet verici fiillerle karşılaşılması. Bu cinayetlerin sorumluluğunun üzerlerinde olduğunu hisseden Yeniçeriler

³³⁹ Raşid, I, f. 140. Kissai khoumi Siyavuş fıramuş, yani: «Bu olay Siya-vuş'un fe'ci sonunu unutturdu.

³⁴⁰ Cantemir Sol., s. 171. ünlü Vezir-i azam Köprülü-zade Ahmed Paşa'nın kızı diyerek büyük bir hataya düşmektedir. Bu durumda Mustafa Paşa'nın kardeşi olan Ahmed Paşa sanki kardeşinin babasıymış gibi gösterilmektedir.

kendiliklerinden Ağa Kapısı yanında toplandılar. Şefleri olan iki mülâzim-başı, Ahmed ve Dili Pîri, ağaları Hacı Ali ve ortaçavuşu, Kandilci, Şeyhülislâm'ı, iki ordu kadıaskerini, İstanbul kadısını ve emirlerin başını Ağa Kapısı'na davet ettiler. Maksudları bu beş ileri gelenin varlığı ile davranışlarını meşru göstermek ve böylece kanun himayesine sığınmaktı.

Fakat, aynı anda Yeniçeriler bir emîrin mağazalarını yağmaladılar. Mağazaları yağmalanan emir zulüm ve baskıya karşı birleş işaretleri olarak bir mızrağın ucuna beyaz bir mendil bağladı ve bütün Müslümanlar kendisiyle beraber oldular. Böylece, demirci Gaw6 misâline uyan emîr, daha önceden Süleymâniye vaizi Osman Efendi ve ulemâdan birkaç kişinin toplanmış buldukları saraya doğru büyük bir kalabalıkla yürüdü. Merkezî kapı üzerindeki mazgallara Sancağ-ı Şerif dikildi. Bu saygı duyulan timsâlin görünmesi ve Süleymâniye vaizi Osman Efendi'nin nutukları iyi düşünen bütün insanların hamiyet ve gayretlerini canlandırdı. Yeniçerilerin korudukları bir adam olan Kapucular-başı Esseyid Mustafa, kalabalığa hitabetmek üzere saray kapısından çıktı ve hemen öldürüldü. İsyânın teşvikçilerinden birkaçı sarayın önünde parçalandı. Halk bütün gece boyunca sarayın önünden ayrılmadı. Aynı gece, Hasoda'-da kurulan tahtın etrafında ulemâ toplandı. İsyânın elebaşlarının öldürülmeleriyle halkın intikam duygusu yatışınca kalabalığın dağılması istendi. Yaşlı eski Nişancı İsmail Paşa, Siyavuş Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sadâret Kaymakamlığına getirilmişti; görevi Vezir-i âzamlıkla değiştirildi. Yeniçerilerin çağırışına boyun eğerek Ağa Kapısına giden Şeyhülislâm, iki Kazasker ve İstanbul Kadısı yerlerinden uzaklaştırıldılar, Şeyhülislâmlık makamı, bir debbağın oğlu olan Mehmed Efendi'ye verildi. Birinci ve ikinci mirâhurluk ve Kapucu-başılık görevleri, evvelce âsilerin emrine verilmişken, içodadan yetişme üç uşağa bırakıldı. Yeniçeri ağası cellâd tarafından başı kesilerek idam edildi; Siyavuş Paşa konağı yağmacısı birkaç kişi, Yahudi ve Hristiyan asıldı; diğer yağmacılar, aynı âki-bete uğramaktan korkarak yağmaladıkları malların bir kısmını geri getirdiler. İçinde sürekli kargaşalıklar çıktığını görmek İmparatorluğun düşmanları için son derece elverişli bir durum meydana getiriyordu; zira, bu isyanlarda, ordu, sınıra yürüyecek yerde payitahta doğru harekete geçiyordu ve Hristiyanlarla savaşmak için kullanılacak silahlar, sürekli olarak müminlerin halîfelerine çevriliyordu.

Bu kargaşalıklar sonunda Macaristan'da Erlau, Yunanistan'da Thebes ve Dalmaçya'da Knin elden çıkmıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın muzaffer silâhlarına dayanan Erlau, III. Mehmed'in gayretleriyle zaptedilmiş ve bir

asır Müslüman hâkimiyetinde kaldıktan sonra eski sahiplerinin eline geçmişti. Şehri her. tarafından saran Avusturya birlikleriyle yapılan bir savaşta şehid olan Vali Osman Paşa'nın yerine kumandayı Rüstem Ağa almış, garnizonun emniyet altında çekilmesi şartıyla kaleyi general Caraffa'ya teslim etmişti (14 Aralık 1687 - 8 Safer 1099). Yüz top ve on üç obüsten oluşan savaş levazımını teslim almakla kont Marsigli görevlendirildi. Şehrin en büyük camii, Saint Lepold kilisesi oldu ve hâlâ yerinde duran minareleri şehir halkına Müslüman hâkimiyetine düştükleri dönemi hatırlatmaktadır. Erlau'nun zaptını, Toekoeli'nin elinde bulunan kalelerin en tahkimlisi olan Munkacs'ın alınması takibe t ti; bu şehirde Avusturya imparatorluk kuvvetleri bütün arşivleri ve Kroc-zes kralının prenslik başlığını ele geçirdiler. Bu başlık bir ağır süvari miğferine benziyordu; alt kısmı menekşe rengi ve dört parmak genişliğinde saf altın bîr şeritle süslenmişti; üst ucunda başlık bombeli bir şekildeydi ve beyazdı; hiçbir kıymetli taş bu kısımda göze çarpmıyordu; iç kısmı tülle süslenmişti.

Ganimetler arasında bir Müslüman bayrağı bulundu ve yaldızlı gönderinin tutma yerinde Türkler tarafından Toekoeli'ye verilen berât ele geçti. Bu berât Viyana arşivlerinde hâlâ muhafaza edilmektedir. Munkacs ele geçirildiği sırada» Venedikliler Yunanistan'daki Thebes şehrim zaptettiler. François Morsini, bütün Mora'yı Osmanlılardan almak suretiyle geniş çaplı projesini gerçekleştirmişti. Bu fethi teminât altına almak için Mora'yı Romanie, Laconie, Messenie ve Achaie olarak dört eyâlete ayırdı ve Napoli, Malvasie, Navarin ve Patras bu eyâletlerin merkezleri oldu. Bu şehirlerin her birine bîr vali ve bir müfettiş atadı. Birincisi eyâletin sivil işleriyle, ikincisi askerî işler- ve geniş arazinin idaresiyle meşgul olacaktı. Candie, Zanta ve Kıbrıs'ın kaybedilmesinden sonra Cumhuriyetin sahib bulunduğu üç adanın Corfou, Zanta ve Cphalonie valisine Santa Maura, Lepanto ve bu iki nokta arasında uzanan kıyıların idaresi de verildi. Morsini'nin parlak zaferleri Venedik Cumhuriyetinin silahlarına öylesine bir parlaklığı yansıtmişti ki, doj Giustiniani'nin ölümüyle boşa kalan dukalık tacının başkumandana eklenmesi bir mim minnettarlık gereği sayıldı.

Vezir-i Âzam İsmail Paşa'nın Azli

Diğer taraftan Venedik Cumhuriyeti, Dalmaçya'mn en büyük ehemmiyete sahip sınır kalelerinden biri olan Knin'i Osmanlılardan aldı. Coğrafyacıların eski Arduba olarak gördükleri Knin, eteği Kerka'nın denizde

olan sarp bir kayalık üzerinde bulunmaktadır. Tapolyee ırmağı kaleden uzak olmayan bir mesafede, Kerka'da, denize kavuşmadan önce Roschislap ve Scardona şelâlerini oluşturduktan sonra, yüz ayak yükseklikten denize atlar. Roschislap'da üç-yüz ayak genişliğindeki nehir, bir Türk mimarının eseri olan altmış kemere dayalı dar bir köprü'nün altındaki bir uçuruma atılır. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının ikinci yılında Osmanlılar tarafından zaptedilen Knin, Sultan İbrahim'in saltanatının son yılında Venedikli general Foscolo tarafından tekrar alınmış., bütün topları mağluplar tarafından Kerka ve Boutimschiza sularına atılmıştı. Bu kalenin tahkimatı dümdüz edilmişti. Bu çalışmalar üstün-körü yapıldığından, Osmanlılar eski yapıları yeniden ihya etmekte güçlük çekmediler ve buradan hareket ederek Morlaklan itaat altına aldılar. Venedikli general Lorenzo Dolfin ve ondan sonra Mor-laklan şefi Janko burada muhasara kurdular; fakat her ikisi de geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Knin, Cornaro'nun değerli bir kumandan olmasından ziyade, bu kaleye Vezir-i âzam Siyavuş Paşa tarafından sürgün olarak gönderilen Atlubeğ-zâde Mehmed'in intikam almak maksadiyle kaleyi teslim etmesiyle Venediklilere geçti. Bununla beraber, kaleden çekilip gitmek istediği sırada, evvelki zulümlerinin çileden çıkardığı halk ona: «Sen Venediklilerle anlaşma yaptın bizimle değil, gitmeden Önce bizleri mahveden istibdadının hesabını vereceksin» diyerek karşısına dikildiler.

Kendi hayatı ve birçok masumun hayatı halkın intikamına kurban gitti. Cettina kıyılarındaki sınır kalesi Sign, yeni ve eski Ob-ravaz, Likka vadisindeki diğer on hisarla birlikte on beş hisar, Venediklilerin eline geçti. Bosna'da kumandan Carlstadt dört bin kişilik bir kuvvetle Derbend kasabasına kadar ilerlemişti ³⁴¹; Osmanlılar arasında öyle bir dehşet havası yayılmıştı ki, Gradiska garnizonu, elli topla savunulan ve uzun bir muhasaraya dayanabilecek kaleyi terketti. Bu çekiliş civar palangaların düşmesine de sebep oldu. Bu felâket serisinin Macaristan, Dalmaçya ve Bosna'da da kendisini tehdid altında tuttuğunu gören Bâb-ı Âli, işlere Vezir-i âzam İsmail Paşa'dan daha cesur ve ihatalı bir şekilde hâkim olacak bir vezir aramaktaydı. Müteselsil sorumluluktan kurtulmak ve harbin felâketlerini bir başka başa yüklemek üzere, yetmişlik bir ihtiyar olan İsmail Paşa, ordunun serdârlığına, başkumandanlığına Toridi ³⁴² Yeğen Osman Paşa'yı atadı ve

³⁴¹ Raşid, I, f. 142, Sarmenta nehri mansabında bulunan kaleden çıktığını söylüyor: Muhtemelen Narente mansabındaki Norin hisarından çıktığını söylemek istiyor.

³⁴² Toridilerin Türkmen aşiretindendi; Toridi kelimesi kervan soyucular şefi manasına gelmektedir (La Motraye, I, s. 354). Her zaman gözleriyle gördüğünden bahseden La Motraye, tamamıyla itimâd edilebilir

bunu kendisine Rumeli Beğler-beyliği makamını da vererek daha sağlam bir hâle getirdi; böylece, onun kendisinin âciz kaldığı isyanı yatıştıracağı ümidindeydi. Fakat, Yeğen Osman Paşa Anadolu'daki yüksek memuriyetleri kendi adamlarına dağıtmak hakkını kendinde gördü ve kölesi Zenci Mustafa'yı Karaman'a vali ve zülmedici olarak atamaktan çekinmedi.

Bu durum karşısında Vezir-i âzam, Yeğen Osman Paşa'nın Venediklilerden daha tehlikeli bir düşman olduğu kanaatine vardı. Bu hususu görüşmek üzere toplanan bir mecliste, bütün tavsiye sahipleri Serdârın itaat altına alınması görüşünü ileri sürdüler. Bununla beraber, kendisini ümitsiz bir harekete itmemek için, geçici olarak Bosna Valiliğine atanmasını uygun gördüler. Sultan'ın silâhdân, Hakka Beğlerbeyliğinde bulunan Süleyman Ağa, bu sıfatıyla, Seraskerce karşı gönderilecek birliklerin başına getirildi. Macaristan ordusunun idaresi Belgrad Valisi Hazinedar Ali Paşa'ya verildi. Bu sırada şefleri Yeğen Osman Paşa ile mutabık kalan Toridiler ³⁴³, Eskişehir'de isyan bayrağını açmışlardı. Sultan bunlara karşı Anadolu milislerini gönderdi ve Zenci Mustafa atandığı Karaman'a girerken tutuklanıp Üsküdar'da hapse atıldı. Rumeli vergisini toplamakla görevli Seinullah'ın başı vuruldu: Böylece aleyhinde ayyuka çıkan şikâyetler kökünden halledilmiş oldu. Vezir-i âzam İsmail Paşa altmış dokuz gün görevde kaldıktan sonra azledildi (2 Mayıs -1 Receb) ³⁴⁴ ve yerine eski Yeniçeri ağası Mustafa Paşa atandı. Serdâr Kara Mustafa Paşa'nın cellâd olan bu Mustafa Paşa, gözden düştükten sonra Kanije'ye atanmış, son olarak da Çanakkale muhafızlığında bulunmuştu.

Başka yerde olduğu gibi Türkiye'de İstanbul misâline göre eyâletler oluşturulur ve birçok hükümet buralarda isyan ateşinin parladığını gördü. Yirmi yıldan beri Venedik'e karşı en muazzam kalesi olan Candie'de birlikler, eski Yeniçeri ağası, bu kuvvetin ağasının vekili, kale kumandanı, mahallî Yeniçeriler kâhyası, turnacı-baş ve Vali Zülfikar Paşa'yı katletmek suretiyle isyanlar yolunda işlerine başlamışlardı. Nizâmı kurmak için eski Sadâret Kaymakamı, sonra Cane kumandanı olan Köprülü-zâde Mustafa Paşa Can-die'ye gönderildi. Khios Valisi Ali Paşa, Cane Valiliğinde Köprü-lü-zâde'nin yerine getirildi. Khios'da onun yerini eski Silâhdâr ve o sırada Mısır

olmakla beraber, Vezir-i âzam İsmail Paşa'nın azlinden sonra yerine İbrahim Paşa'nın atandığını söylemekle yanılmaktadır.

³⁴³ Gedükoğlu, Ciridoğlu, Hacı Mustafa ve Kadı Resul. Râsid, I, f. 145.

³⁴⁴ Osman-zade Efendi bu tarihi tam olarak işaret etmektedir. Oysa bir diplomatik Rölasyon'da Cemazür&hir üzerinde durulmaktadır: Mustafa Ag« dei Janizarî sotto Vienna. persona di gran pratica e go-verno, dichiarato G. Veslr con gran satisfacione della milizia. Rel. di Costantinopoli. Codex 886, s. 1000.

Valisi olan vezir Hasan Paşa aldı. Hasan Paşa'nın valiliği, döneminde, Mısır hacı kervanları, Mekke yakınındaki Aaschol-Ghorab'da Arablar tarafından soyulmuştu. Aynı döneme doğru Ha-leb Paşası zengin bir tran kervanı yakalamış ve mallara elkoymuştu. Mısır'a, Hasan Paşa'nın ³⁴⁵ yerine Firari Ahmed Paşa gönderildi.

Serdar Yeğen Osman Paşa'nın Serkeşliği

Temeswar'da asker paralarının ödenmesindeki gecikmenin uzaması bir başka başkaldırmaya sebep oldu; askerler Vali İbrahim Paşa'yı yakaladılar ve katlettiler. Bu fırtınayı bastırmak için Hasan Paşa Belgrad'daki genel karargâhından Temeswar'a derhal Ca'fer Paşa'yı gönderdi. Paşa, isyanın elebaşılarını gizlice ortadan kaldıracaktı. Serasker'in Yeğen Paşa karşısındaki vaziyeti ortaya ciddî güçlükler çıkarıyordu. Yeğen Osman, eski Vezir-i âzam İsmail Paşa'nın kendisine karşı tasarladığı tedbirleri öğrenerek maskesini atmıştı. Baş Kapucular ağası Hasan Ağa'nın Belgrad Valisine berât ve şeref elbiseleri, Serdar Ekrem işaretlerini getirmek üzere yalanda geleceğim öğrenince Ağa'yı hapse attırdı, getirdiği değerli şeylere elkoydu ve yeni Serdâr-ı Ekrem'i yakalamak ve öldürmek maksadiyle Belgrad üzerine yürüdü. Aynı zamanda, Yeniçeriler generali sağarcı-başı Osman'a, kendisim dâvasına kazanmak maksadiyle bir haberci gönderdi. Onun çevirdiği dolaplardan haberdâr olan Serdâr Hasan Paşa, Paşa ve subayları divanda topladı, onlara işlerin durumunu izah etti ve meşru başları olarak kendisine mi, yoksa âsilere mi yardımda bulunacaklarını sordu. Sultan'ın sadık hizmetkârları olduklarını ve yalnız Serdâr'a itaat edecekleri cevabını verdiler.

Sadakatlarından daha iyi emin olmak için Hasan Paşa bir Kur'an getirtti ve onları büyük bir yeminle vaâdlerini mühürlemeye davet etti. Bununla beraber samimiyetlerine fazla güvenmiyordu. Çünkü Yeğen Osman'ın Belgrad'da bir casus şebekesi bulundurduğunu biliyordu. Her türlü hâdiseye karşı hazır olmak için eşyalarını Vidin'e göndermek üzere Tuna'daki gemilere yükletti. Bu sırada Yeğen Osman Paşa'nın genel karargâh kumandanı görüldü; Yeğen Osman'ın, tuğlarını Serdâr'ın, âmirininkilerin yanına dikti. Bu küstahlık hareketi üzerinde Hasan Paşa tarafından sorguya çekilen karargâh kumandanı, bir emre uyduğu cevabını vermekle yetindi. Yeğen Osman, parlak bir kurmay heyeti ortasında ordusuyla bizzat

³⁴⁵ Yusufun oğlunun hikayesi, f, 180 ve 182.

göründü. Yeniçeriler onu karşılamaya gittiler ve kendisini selâmlamak için iki sıralı dizildiler. Hasan Paşa sağracı-başı'nın çadırına sığındı. Hayatını sağracı-başı'nın ve Yeniçerilerin eski şeflerine bir cemile olarak harekete geçirdikleri buluşlara borçlu oldu. Kibir ve gururundan patlayacak hâle gelen Yeğen Osman, Hasan Paşa'nın yanına giderek ona iyilikle: «Sen de» dedi, «benim gibi Pâdişâhımızın bir vezirisin ve ben sana kötülük etmeyi aklımdan geçir mi yorum. Çadırım bir başka noktaya kurabilir ve mâiyyetini de götürebilirsin.» Hasan Paşa hiç mesele çıkarmadan Yeğen Osman'ın emirlerine uydu ve öğleden sonra Vidin'e hareket etti. Böylece, kendisine karşı bütün Rumeli'nin ayağa kaldırıldığı bir âsi, Bâb-ı Ali'nin atadığı bir Serdârı azletmiş demektir. Bir gün önce sürgüne gönderilmiş olan bu âsi görevlerine iade ve bu da yeni Vezir-i âzam tarafından te'yid edildi.

İmparatorluğun birinci derecedeki adamının bu hatâsını, aynı felâket derecesinde bir ikincisi takibedecekti. Vezir-i âzam, böylece, yalnız Rumeli'deki birliklerin toplanmasını geri bıraktırmakla kalmadı, sancak-beğliği makamlarını da Yeğen Osman'ın adamlarına, belli başlı Toridis'lere verdi. Akşehir, Eskişehir, Sivas âsilere dağıtıldı; Yeğen Osman'ın yoldaşı Kara Mustafa hürriyete kavuştu. Diğer taraftan Sultan hocası Arab-zâde Abdülvehâb Efendi'nin şefaatiyle eski defterdar Hüseyin hapisten çıkarıldı; hapisliğinin telâfisi olmak üzere Basra valiliğine atandı ve kendisine vezir payesi verildi. Suma bölgesinde defterdar Ramazan Efendi, kendi doğum yerine sürüldü ve imparatorluk mutfaqları müfettişi Fındık Mehmed Efendi onun yerine bakmakla görevlendirildi. Suhan'ın Si-lahdârı Elmas Mehmed, Rumeli Beğlerbeyi pâyesiyile imparatorluk masrafları muhâfazasıyla görevli devlet veziri olarak saraydan çıktı. Fındık Mehmed Efendi'nin damadı Süleyman Efendi Başbaki-kulu (hazîne dâiresinde görevli veya vergi tahsilat sorumlusu) payesi aldı; selefi Hüseyin Ağa, Maraş Valiliğine tâyin edilmiş ve müfettiş ünvanıyla Türkmen beğlerinin ödemek istemedikleri bazı mükellefiyet meblağlarını hazîneye alabilmek için Anadolu'ya hareket etmişti. Yeniçeri ağası Hasan Ağa ve Kulkâhyası (tüm general) Mustafa, birlikler içinde düzeni devam ettiremediklerinden başka yerlere atandılar; ilki Van valiliğine, ikincisi önce Perzerin sancakbeğ-liğine, peşinden Rodos'a sürgün gönderildi. Yeniçeri ağalığına Seg-ban Koçi Mahmud, kâhyalığına Belgrad'dan getirtilen ve orada iken Hasan Paşa'yı Serdârlıktan uzaklaştırmakta Yeğen Osman'a yardım etmiş olan Sağracı-başı Osman atandılar. Defterdar Kılıç Ali Paşa, Vezir-i âzam İsmail Paşa tarafından Trabzon'a gönderilmişken İstanbul'a döndü ve Kubbe vezirleri arasında yer

aldı.

Para Sistemi Ve Vergiler

Vezir-i âzam'ın üzerinde durduğu çok önemli değişiklikler para imâlinde ve vergilerin dağılımında görüldü. Osmanlı İmparatorluğu ilk dönemlerinde deri (kösele) para kullanmıştı ³⁴⁶, daha sonuzra altın ve gümüş paralar tedavüle konulmuştu. Vezir-i âzam yeni kösele paralar basılması emrini verdi. İstanbul içinde Tavşantaşı'n-da ve Bosnasaray'da iki darphane kuruldu. İkincisinden çıkan para Üsküp ve Zara'ya gönderilen askerlerin aylıklarına kaynak oluşturacaktı. Daha Önce ünlü vaiz Vânî Efendi'nin görüş ve düşüncelerine uyularak yürürlükten kaldırılmış olan içki vergisine yeniden dönüldü. Vergi tütüne de yansıtıldı. Bir okka Yenice tütününün rüsumu on aspr, Kırca tütününki ise sekiz aspr olacaktı. İçkiler üzerine konulan vergilerin toplanılması işi, bir çeşit taahhüd hizmeti şeklinde altı milyon aspr karşılığında Küfri Ahmed'e verildi. İmparatorluk ahırlanndaki gümüş koşum takımlarının sayımına daha önce Vezir-i âzam İsmail Paşa döneminde başlanmıştı ve bütün fazla gümüş koşum takımları jeritilerek paraya karıştırıldı. Böylece savaş giderleri kısmen olsun karşılandı. Defterdar Fındık Mehmed Efendi şu şekilde vasıflandırılan vergiler tesis etti: Kaldırılmış vergilerin yeniden toptan tahsili ³⁴⁷, yiyecek maddeleri vergisi ³⁴⁸, istirahat vergisi ³⁴⁹. Dinî tesislerin, otel şeklindeki ikâmetgâhların, kaydı hayat şartı taşıyan gelirlerin yarısına el konuldu. Bu paraların idarecileri ödenmesini sağlamak üzere özel müfettişler atandı. Ayrıca, evvelce konulmuş olağanüstü dört verginin gelirlerinin hazîneye girmesi sağlandı.

Bu vergi gelirleriyle mâden galerileri için gerekli malzeme alınacak, yollar yaptırılacak, köprüler tamir ve inşâ edilecekti . Osmanlıların değişmez

³⁴⁶ Daha önce bir zaruretle m. Murad döneminde doğuda İran seferine çıkan sonradan kendisini Vezir-i azam olarak gördüğümüz asrının en büyük askeri Özdetiroğlu Osman Paşa Tebriz'i vjre ile (mala, cana dokunmamak şartıyla) aldığı zaman ordu hazinesi geride kalmıştı. Askerin aUa-veris İhtiyacını gözönünde tutan Ozdemiroğlu Osman Paşa Tebriz tüccar ve esnafıyla görüşerek kendi mührüyle ayrı birimler halinde kösele paralar basarak askere dağıttı. Asker sıkıntı çekmeden alış verişini yapıp İhtiyaçlarını karşıladı, özdemiroğlu Osman Paşa tellallar vasıtasıyla Tebriz esnaf ve tüccarını gelip ellerindeki köseleleri gerçek para ile değiştirmeye çağırdı. Kimse gelmedi. Bunun üzerine üzdemiroğlu Osman Paşa onları ordugahına çağırarak hareketlerinin sebebini sordu, özdemiroğlu Osman Paşa'ya: «Para karşılığı kabul ettikleri köseleleri Paşa'dan ve Türk ordusundan bir hatıra olarak saklamak istedikleri için para ile değiştirmedikleri» cevabını verdiler (Ç.N.).

³⁴⁷ Yazar metinde verdiğimiz şekilde bir ifâde kullandığı hade Osman-lıcasını yazmak merakıyla (Bedelie neferi aam) gibi bir terkibi tercih etmiştir (Ç.N.).

³⁴⁸ Yazar Osmanlıca (ıştira-yı ganem) terkibini kullanarak vergiyi yalnız ete İnhisar ettiriyor.

³⁴⁹ İstirahat vergisi için de (Bedeli zakhair) terkibini tercih etmiştir.

olarak mâli işlemlerin başladığı mart ayın da otuz binden fazla memuriyet satıldı. Fazla olarak, adı zengine çıkan kişiler ve iki yüz, üç yüz haneli köyler bir kese gümüş para Ödemekle mükellef tutuldular. Bununla beraber bütün bu tedbirlerin icâdcısı olan Fıdık Mehmed, Vezir-i âzam onun şahsında kendisine rakib kişiyi gördüğü için mevkiini uzun zaman muhafaza edemedi. Hükümetin önünde hesap vermeye çağırıldı ve oradan Candie Valisi olarak çıktı. Dâyhâtun'dan üç gün içinde tâyin edildiği yere varması emriyle aynı gece İstanbul'dan ayrıldı. Kendisi gibi maliyede çalışan damadı defterdar olarak Girit'e gitmek zorunda kaldı ve Sultan'm masraflarının kayıt kâtibi olarak teklif edilen Yahya Efendi hapse atıldı. Büyük depo idarecisi Ali Efendi Defterdar olarak atandı. Maliye memuru Ahmed Ağa ve Ahmed Efendi, Yahya'nın yerine atandılar.

Belgrad'ın Fethi İçin Ordunun Hareketi

Ordunun aylığı ve sefer masrafları için gerekli para, bütün bu tedbirlere rağmen, Davud Paşa'ya ancak 26 Haziranda ulaşabildi ve oradan da ancak 1 Eylülde Edirne istikametinde yola çıkarılabildi, Avusturya orduları Osmanlı hükümetinin iç karışıklıklarından ve ordunun Sultanı tahttan indirmek için İstanbul üzerine yürümesinden yararlanmışlardı. Avusturya orduları Macaristan'da seferi Stuhl-weisenbourg*un muhâsarasiyle açmışlardı. Transilvanya'da, Caraffa, Lippa kalesini hücumla zaptetmişti ve prens Louis de Bade, Bosna'da Gradiska'yı ele geçirmişti. Türkler illok ve Peterwardein'i ter-kettiklerinden Belgrad yolu açılmış bulunuyordu. Osmanlı ordusu Davud Paşa'da ordugâhını kurduğu sırada Avusturya ordusu Belgrad'm etrafını sarmıştı. Bu kalenin savunmasını yüklenmiş olan Yeğen Osman Paşa, şehirde oturanların ve muhafızların kaçmamaları için, sûrlar önündeki Verltşar Ovası'nda ordugâh kurmuştu. Eski Erlau muhafızı Hüseyin ve Belgrad Paşasının başlarını bizzat kestikten sonra, Szerkzard'h İbrahim Paşa'yı kale kumandanlığına (dizdar) atadı ve ona Budin Paşası unvanını verdi; o sırada Belgrad kâfirlerin elinde olduğundan, başka bir kaleye ait bu ünvan uygun düşüyordu. Peşinden Öküz öldüren Ahmed Paşa'yı ³⁵⁰ birliklerin kumandanlığına getirdi; Serdâr olarak atadı. Bu iki Paşadan şiddetli bir savunma bekleyen şehirliler Yeğen Osman'ın kendilerini aldattığının farkına varmakta gecikmediler. Avusturya birliklerinin ve şehrin Hristiyan

³⁵⁰ Okuz öldüren.

ahâlisinin sallarla nehri geçmeye ve Bohemiyenler adasından şehire bir köprü kurmaya başladıkları anda geceleyn gizlice çekildi. Peşinde âsi Toekoeli gidip Semendra'ya yerleşti.

Bu ihanetin gürültüsü şehire hemen yayıldı: Şehirliler her yana doğru kaçtılar. Bazıları Tuna'dan aşağı inmek için kendilerini can havliyle kayıklara attılar, bazıları Temeşvar'a doğru yöneldiler. Kaçanlardan sekiz bini Fethislam'a varınca karşı kıyıya geçmek hakkını elde etmek için iki yüz kese para ödemek zorunda kaldılar. Bu işin uygulanması sırasında, karşı kıyıya kimsenin geçirilmemesi emrini almış olan bir subay tarafından durduruldular. Üç komiser para almak üzere buldukları sırada Toekoeli geldi ve bunları tutuklattı ve kaçanların yolunu kesti.

Türkler çekilirlerken Belgrad'm dış mahallelerini ateşe vermişlerdi*. Bavyera elektörünün³⁵¹ kumandasındaki Avusturya ordusu, yangının genişlemesine engel olmak emriyle harekete geçerek, şehrin nehir kıyısındaki bölümünde yer aldı. Topçu generali Sereny derhal kalenin muhasarasına başladı. Yirmi bir gün boyunca, şehir, gece gündüz, kırk muhasara ve on beş obüs topunun bombardımanına mâruz kaldı³⁵² Bunlar

³⁵¹ Rîşid, I, t. 137. Bavyera elektörüne Badbak (Bavaria) demektedir ve margrav de Bade için Markesch (Marchese) deyimini kullanıyor. Boethius ise Yeğen için, İngir Paça deyimini kullanıyor.

³⁵² Belgrad fethiyle alakalı ve Münih Kütüphanesinde bulunan on iki rapor (Relation) aşağıda verilmektedir:
1 — Journal öder ausführlicher Bericht, was sich seith Ihrer Churfürstl. Durchl. In Bayern Abreise von München, nach der ungarischen Campagne, biss auf glückliche Eroberung der Hauptstadt und Vestung Griechisch Weissenburg, von Tag zu Tage zugetragen. Ra-tisbonne, 1688.

2 — Warhaffte Relation samt eygentlicher Abbildung der beloegerten, und mit Sürtmender Hand eroberten Haupt Vestung Belgrad, wie solche von den kayserlichen und dero hohen Aliirten Voelkern, unter dem helden-müthigen Commando Ihro Churfüstl. Durchl. Herzog Maxmilian Emanuel aus Bayern, Montag den 6. Sep-tembris, diss laufenend 3688. Jahres glücklich erobert eingenommen worden. Münih.

3 — Relation auss dem kayserlichen Feld-Lager vor Griechisch-Weissenburg vom 11. Aug. 1688.

4 — Weiterer Verfolg dess jüngst durch den Druck publicirten Diarii von Belagerung der Hauptstadt und Vestung Griechisch-Weissenburg. Ratisbonne, 1688.

5 — Summarischer Bericht dessen, was kurtz vor, und bey Eroberung der Türkischen Hauptstadt und Vestung Griechisch-Weissenburg passirt ist.

6 — Eigenliche Relation, welcher gestalten der auf die Vestung Griechisch-Weissenburg unter Veranstaltung Ihro Churfürsel. Durchl. in Bayern gethaner Sturm, den glücklichen Success erreicht.

7 — Copia Schreibens von Hrn. Graf. Magno von Castejl, an Ihre Durchl. Herrn Herman Marggraf zu Baaden, de datto den 6 Eylül 1688.

8 — Beschreibung der Stadt und Vestung Griechisch-Weissenburg neben warhafften Bericht, welcher gestalten dieselth den 6 Eylül, dieses 1688. Jahre durch Ihro Churfüstl. Durchlautht in Bayern mit stürmender Hand erobert worden.

9 — Litterae Osmarni Bassae Alepensis ad Sere-nissimum ac Potennissimum electoreni Bavariae pro izn-petrando salvo conductu ad aulam Caesaream. 25 Au-gusti 1688.

10 — Bericht, gründlicher welehergestalt die berüh-msteste Stadt Griechisch-Wissenburg den 6. Eylül. 1688

erobert und in die h. h. ungarische Devotion gebracht worden ist..

11 — Ottomanische Prognosticon aus der Clementia Victrice. Augsburg, 1688.

olup biterken Yeğen Osman Paşa Semendrâ'yı kül hâline getirdi ve Sofya üzerine çekildi; Türkler Golumbaez'ı terkettiler. Üç yüz Türk kadını Heiduquefların (sergerde, savaşı) eline düştü ve Hristiyanlığı kabul eden çoğu evlendi. Sultan Murad ve II. Mehmed tarafından fethedilen Semendra veya Sphenderova şehriyle Tuna'nın Jaseniz kavşağında bulunan Golumbacz veya Galamboz şehri Yıldırım Bâyezid orduları tarafından Osmanlı silahlarına teslim olmuştu. Bunlar Pereny tarafından zaptedilmiş ve bunun üzerine her iki şehir de Macar hâkimiyetine girmişti. Bunların düşmeleri büyük gayret sarfedilerek ele geçirilen Stuhlweissenbourg'un zabtının habercisi oldu (6 Eylül 1688). Seçkin subaylardan büyük bir kısmı kaleye yapılan Öldürücü hücumlar sırasında canlarından oldular. Avusturya İmparatorluğunun kaybettiği subaylar arasında Scherfenberg, Fürstemberg, Thurm kontlarının prens de Liechtenstein ve iki kont Stahremberg'lerin adları geçiyordu.

Kont Rabutin ve kont Taxis, muhasaranın başlangıcında Osmanlıların yaptıkları ilk çıkış hareketinde yaralandılar; dük de Mantoue, Eugene de Savoie ve Bavyera elektörü hücum sırasında ikişer yara aldılar. Birçok değerli savaşçının onların yanında yere yıkıldıklarını gören muhâsaracıların öfkeleri artık sınır tanımadı; garnizon acımasızca katledildi; yağmacılık için dolaşan Avusturya askerleri silahsız Türkleri kendi bıçaklarıyla öldürmeğe kadar işi ileri götürdüler³⁵³ t Muhasara kuvvetlerinin kaybı yedi yüze, muhasara edilenlerinki ise yedi bine yükseldi. Yeniçeri ağası, Vali Mehmed Paşa esir edildiler. Bin üç yüz asker de bunlarla beraberdi. Mehmed Faşa Viyana'ya götürüldü ve saray tercümanı Marco An-tonio Mamucca della Torre'nin evine yerleştirildi. Galiplerin elde ettiği ganimet pek fazla bir şey olmadı. Çünkü, şehir halkı mallarının büyük bir kısmını kaçırıp kurtarabilecek kadar zaman bulmuşlardı. Fakat, kalenin yetmiş altı topu arasında iki muazzam top ele geçirdiler; bunlardan biri üç yüz yirmi librelik gülleler atıyordu; diğeri ise dört yüz kırk librelik gülleler fırlatıyordu. Elektör Maximilien Emmanuel, kaleden alman iki bayrağı Papa XI. İnno-cent'a gönderdi. Papa, bunları Viyana'nın kurtuluşundan sonra So-bieski'nin Roma'ya gönderdiği Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sancağının yanına

12 — Kriegsdeliberation über die Fortsetzung des Türchen Kriegs in Ungam, auf die Campagne dieses 1688. Früche-Jahrs.

³⁵³ Boethius, s. 500, Hristiyanlan cehenneme gönderen Osmanlı tarihçilerinden daha az mutaassıb olmayan bu tarihçi şöyle diyor: «Ceple-rindenki çakırla Türkleri hançerlediler, onları sahici olmayan Pey-gamberlerine kavuşturmak için ellerini çabuk tuttular.»

astırdı.

Kendi değeriyle olduğu kadar sanatlara karşı beslediği sevgiyle de seçkin bir prens olan Maximilien ressam Bugy*i maiyetiyle birlikte sefere götürmüştü. Bu ressamın yaptığı bu seferin büyük savaşlarını ve muhasaralarını tasvir eden tablolar, hâlâ Schlessheim kraliyet müzesini süslemektedir. Bu, tablolar arasında Viyana'nın kurtuluşu, Neuhausel, Neusohl, Gran'ın fethini, BuduVin ve Bel-grad'ın almışını tasvir edenler dikkati çekmektedirler. Bu son şehrin camileri kiliseye dönüştürüldüler; Kara Mustafa Paşa'nın mezarının bulunduğu cami cizvitlere teslim edildi. Gecenin ortasında Osmanlı generalinin mezarından gelen belirsiz bir gürültü rahipleri büyük bir heyecan içinde bıraktı. Hepsi de, ellerinde şamdanlarla bu gürültünün geldiği yere doğru seğırttiler: Fakat içinden hazîneler çıkarmak ümidiyle mezarı parçalayan yedi Hırvattan başka bir şey bulamadılar. Cizvit rahipleri, Hırvatlardan Kara Mustafa'nın kafatasını aldılar ve kefeniyle birlikte, söylendiğine göre Kara Mustafa'nın muhasaradan önce kafasını kestireceğine yemin ettiği Viyana Başpiskoposu Kardinal Colloniz'e gönderdiler. Başpiskopos, bunları hâlâ görülebilen Viyana sivil deposuna hibe etti³⁵⁴. Bilhassa kefen dikkati çekecek değerdedir; Mağrur ve kibirli Serdârın kafatası insanî şeylerin fâniliğinin şahidi olarak, kendi payitahtı yapmak üzere Cesarlar şehrini fethetmeyi ümit ediyordu.

Bosna, Dalmaçya, Polonya Ve Yunanistan'da Savaş

Belgrad muhasarası sırasında, general Veterani Esclavoni'de Karansebes, Sickovar*ı fethetmişti; aynı zamanda margrav Louis de Bade Bosna'da zaferlerini sürdürmüştü. Perzerin ve Doukagin san-cakbeği îpekli Hasan Beğ oğlu Mehmed Beğ ve Bouzın beği Siya-vuş düşmanın yaklaştığını haber alınca yeni toplanmış askerle birlikte acele Cuzidja, Beğpazarı, Hisarcık, Tschatchka, Perepol ve Zwornik³⁵⁵ üzerine varmışlar ve Hisarcık yanında Avusturya ordusunu mağlub etmişlerdi. Bu üstünlükten gurura kapılan Siyavuş Beğ, Perepol'e yakın olan bütün bölgeyi tahribetti,

³⁵⁴ Hibe mektubu Viyana Sivil Sanayi Evi'nde bulunmaktadır; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kafatası ile birlikte verilmiştir ve <*Wien erste aufgehobene türkische Belagerung, Vien, 1829 (Türkler tarafından kaldırılan birinci Viyana muhasarası) adlı eserin ek bölümünde yer almıştır. Aynı yerde, No. V, ikinci Viyana muhasarasında ele geçirilen bir Türk veya Tatar yayının yazısı da bulunmaktadır. Ravenna Kütüphanesinde görülen, üzeri Türkçe yazılı büyük ve muhteşem masa örtüsünün de Viyana önündeki Türk ordugâhından alman ganimetlerden biri olması muhtemeldir.

³⁵⁵ Raşid, I, t. 147, ve Cantemir. I, s. 87.

Komorán'ı yağmaladı ve bütün şehirlileri esir olarak beraberinde götürdü. Louis de Bade bu mağlubiyeti Butica, Jesnewicz, Gradiska yangınları ve Bosna Paşasının mağlubiyetiyle tamir etti. Piccolomini sağ, Castelli sol kanada kumanda ediyordu; çarpışma dehşet verici oldu. Türklerin tarafından beş bin ölü savaş meydanım doldurdu; margrav kendi eliyle altı asker öldürdü; iki bin kişi yaralandı ve esir edildi. Margrav, Paşa'yi ele geçirmek şerefine ermek için hayli gayret sarfetti fakat emeği boşa gitti. Paşa, büyük kargaşalık içinde kılıcını kaybettiğinden hançeriyle kendisini savunmaya devam etti. Tüfek ateşiyle Öldürülmesi gerekti. Bütün Osmanlı ordugâhı, bagajlar ve teçhizatıyla, Banyaluka zengin demir mâdenleriyle Louis de Ba-de'in eline geçti (4 Eylül 1688). Bir ay sonra Zvornik'i zaptetti; dört bin kadar şehirli Bosnasaray'a sığındı. Hırvatistan banı Erdoedy'e Bihacz'ı zaptetme teşebbüsünde talihi yardım etmedi; bununla beraber Unna'nın ötesine çekilişi sırasında Bosna serdârı Mehmed İva-nowiz'i yenilgiye uğrattı. Bütün bu sefer sırasında Polonya ve Rusya silahlı kuvvetleri Avusturya İmparatorunununkiler kadar başarılı olmadı.

1688 kışı sırasında, Azimet Giray kumandasındaki kırk bin Tatar askeri Volhynie'yi tahribetmiş, her yeri kan ve ateş içinde bırakmıştı. Sântomir ve prens Czartorinski halkını katletmişler ve Camieniec kalesine takviye birlikleri vermişlerdi, yıkıcı hareketlerini Bar ve Lemberg sûrlarına kadar sürdürmüşlerdi. Müteakib baharın başlangıcında Cameniec'i ihtiyaçları bakımından takviye etmek üzere Czekora yakınında Dniester'i geçen Tatarlar Sireth üzerinde Polonyalıları mağlubiyete uğrattılar. Kazaklar kendi içlerinden bölünmüşlerdi ve Tamow'da bir isyan patlak üzereydi; Tatarlar müteakib sonbaharda Kaniow ye Czerkass bölgelerine baskın yapmak, Ros ve Asman nehirleri arasındaki memleketi tahrib etmek için bu kaynaşmadan yararlandılar. General Galitzin birkaç ayrı Tatar birliğini yendi ve bir miktar da esir aldı, fakat Perekop üzerine ilerleyince dumanı tüten yıkıntılardan başka bir şey bulamadı; Kırım ordu birlikleri çekilirlerken steplerin kurumuş otlarını ateşlemişlerdi. Onları kendi sınırları içinde tutmak maksadiyle Şamara ve Dinyester'in birleştikleri noktaya bir kuvvet gönderdi. Diğer taraftan, Dalmaçya'da zaferler kazanan Venedik ordusuna, Yunanistan'da zafer yüzünü bile göstermiyordu. Üsküdar Paşasının Venedikliler tarafından ayaklandırılan Acroceraunie dağlarındaki halkı ortadan kaldırma ve Herzegovine Paşasının Cornaro tarafından alınan Dervis ve Opus kalelerini almak için giriştikleri teşebbüsler netice vermedi

Önceki seferlerde Venedik, Navarin, Modon, Argos ve Napoli di Romania'dan ikisini ele geçirmişti. Osmanlı Paşasının general Koenigsmark tarafından tam bir yenilgiye uğratılmasından, Patras ve Castelnovo'nün düşmesinden ve Serdârın Mora'dan atılmasından sonra, Venedik cumhuriyeti silahlan eski İsparta ve Atina'da bulunan Türklere çevirmişti. Muhasaranın başlamasından altı gün sonra Atina alevler içinde ve harabe halindeydi. Morosini Osmanlı devletine karşı Türk birliklerini ayaklandırmak ve kargaşalıktan yararlanarak Selanik ve Kandiye'yi ele geçirmek için çalışmıştı. Fakat, Negrepont hücumunda prens de Wurtemberg ve* prens de Bruns-wic Harcourt'un yaralanmalarıyla başarısızlığa uğraması gibi, bu teşebbüsü de neticesiz kaldı ³⁵⁷. Yüz gün süren bir muhasara sırasında Morosini ordusunun üçte birinin veba tarafından kemirilmesine şahit oldu; hayatlarını kaybedenler arasında cesur kont Koenigsmark da vardı. Morsini'nin en seçkin birlikleri Osmanlı kale muhafızlarının ümitsiz darbeleri altında canlarından olup saf dışı kaldılar ve Venedikli general Morsini, Malvoisie'ye gitmek üzere gemiye binip uzaklaşmak zorunda kaldı.

Sultan, Belgrad'ın geri alındığı haberini Hafsa'da bulunduğu sırada aldı ve derhal Edirne'ye gidip baharda ordusunun başına geçmeye karar verdi. İstanbul'dan babasının Viyana seferindeki çıkışı gibi fazlasiyle hayra yorulmayacak şartlar altında çıktı. Zira namazdan sonra Fâtih Camiinden çıkıp atına bindiği sırada sarığı başından ayrılmıştı ³⁵⁸. Dârül-Cihâd, kutsal savaş ocağı adıyla anılan Belgrad'ın kaybedilmesinin Müslümanlar arasında uyandırdığı hoşnutsuzluk, Negrepont'un kurtarılmasıyla bir dereceye kadar yatıştı. Kapdan-ı Derya Mısırlı-zâde İbrahim Paşa Negrepont'u yeniden inşa etmek, düşman ateşiyle yıkılan tahkimatı yeniden yapmak görevim yerine getirdikten sonra Çanakkale'ye dönmüştü. Divân-ı Hümâyun hemen kendisine geri dönmek ve Negrepont Paşası İbrahim'le işbirliği hâlinde adanın savunmasını kollamak emrini gönderdi.

Asilere karşı alınan tedbirler

Kısa bir zaman sonra, Kızlar ağası Mustafa Ağa'nın müdahalesiyle Kapdan-ı Deryalık makamı Kalayhkoz Ahmed Paşa'ya verildi (29 Eylül 1688 -

³⁵⁶ Pipperi, Cucci, Bellopauliji, Nisikhl, Probnani ve Bougnani. Bizozeri, 8. 344.

³⁵⁷ Cantemir, s. 352. R&şld, I, f. 146, her zamanki mübalağasıyla muhasara altındakilerin kaybını yirmi bin askere çıkarıyor.

³⁵⁸ Gli casco ü surbando della testa colli Pennachi, da tutti İterpretato per nefasto. Rölasyon, di Const. Cod. 886. s. 1026. Maggio 1688.

6 Rebi'ülevvel 1100). Bu sırada toplanan büyük harb meclisinde ordunun kayıplarını telâfi etmek ve onu yeniden sefere çıkabilecek duruma getirmek için olağanüstü vergiler (avâ-riz) alınmasına karar verildi; bu olağanüstü vergilere payitaht halkı mecbur tutuluyordu. Payitahtta dört erkek üyesi bulunan bir ailenin üç erkeği alınacaktı. Sultan, bu kararın uygulanmasıyla Sadâret Kaymakamı Ömer Paşa'yı, eski Defterdar Rüstem'i, kubbe veziri Kılıç Ali Paşa'yı bu mükellefiyetin uygulanmasını kollamakla görevlendirdi. İstanbul ve Galata Kadıları ile Sultan Selim Camii vaizi ve Şeyh Osman Efendi de yardımcı olacaklardı. Kapucu-başı Hasan Ağa vergilendirme işinin yürütülmesi hususunda hızlandırma emri getirdiğinden Kaymakam Paşa şehrin ileri gelen resmî görevlilerini hemen Sinan Paşa köşkünde topladı. Şehir sakinleri bir ailenin üç askeri tamamıyla donatmasını mecburî kılan tedbirin sertliğinden büyük ölçüde şikâyetçi oldular ve iki askerin donatım karşılığını ödemek teklifinde bulundular. İstekleri kabul edildi ve derhal yeni verginin tahsili yoluna gidildi. Kılıç Ali Paşa'nın bu vergi işini yalnız başına üzerine almamış olmasına kızan Sadâret Kaymakamı Ömer Paşa ona iftirada bulundu ve Bursa'ya sürülmesine sebep oldu.

Birkaç günlüğüne Selimiye Camii vaizini de işden uzaklaştırdı, bu işi idare etmekte İstanbul Kadısıyla yalnız kaldı. Kadı bir süre sonra Mitylene'e sürülmek suretiyle Kaymakam Paşa ile anlaşmazlığa düşmenin cezasını ödedi; İstanbul Kadılığı makamı Mekke'den getirilen Mustafa Efendi'ye verildi. Eski Yeniçeri ağası büyücü Yusuf ve bu ocağın Paşalarından Gül Ömer son başkaldırmalarının teşvikçilerinden olarak payitahttan uzaklaştırılmışlardı. Mekke'de hac farızasını yerine getirdikten sonra, biri Cidde'de, ikincisi Beykoz yakınında bir kır evinde olmak üzere idam edildiler. Onlarla birlikte, son Yeniçeri başkaldırmasına katıldıkları suçlarnasiyle birçok masum canlarından oldular. Gerçekte bunlar, Koçi Mah-mud Ağa'nın özel kinine kurban gittiler. İmparatorluğun kuvvetlerini giriştikleri teşebbüslerle felçli hâle getiren âsiler arasında en korkunçlarından biri Serasker Yeğen Osman'dı. Anadolu'daki To-ridilerle kurduğu casusluk şebekesiyle memleketin iç huzurunu sınırdaki düşmandan daha az tehdit etmiyordu. Yeni seferin plânını kararlaştırmak ve Yeğen Osman'ı itaat altına almak için Sultan Kırım Hanını Edirne'ye çağırdı. Selim Giray, Vezir-i âzam tarafından, Edirne'ye komşu bir kasaba olan Gül Baha'da olağanüstü bir muâ-' mele ile karşılanarak huzura kabul edildi. Vezir-i âzam'ın sarayında toplanan Kırım Ham, Şeyhülislâm, Anadolu ve Rumeli Kadias-keri, şehzadelerin hocası ve birliklerin ağalan, meclis hâlinde top-

landılar ve her şeyden önce, Yeğen Osman Paşa ile anlaşma hâlinde Anadolu'da kudretini yaygınlaştıran ve kıtlık zoruyla Toridileri elinin altına alan Gedük Mehmed Paşa'nın ortadan kaldırılmasında düşünce birliğine vardılar.

Sultan tarafından verilen bir fetva ile ³⁵⁹ Anadolu valilerine âsilerin üzerine yürümeye hazır olmaları enirini verdi; aynı zamanda Çanakkale'deki hisar kumandanlarına hisarlarını dikkatle korumaları emri ulaştırıldı. Kceabâd ve Gelibolu bölgelerine âsi Toridi-lerle Yeğen Osman Paşa arasındaki haberleşmeleri ele geçirmeleri

emredildi. İç huzurun kurulması bakımından alınması zarurî görülen bir diğer tedbir de, müsaade edilmeden hür olarak oluşturulmuş birliklerin, sarıca ve segbanlann (yâni atlı ve avcı birlikleri) ³⁶⁰ lağvedilmesi oldu. Muntazam birlikler Yeniçeriler ve Paşaların beraberlerinde bulundurmamak âdet hâline gelmiş gayri muntazam askerî birlikler (Levendler) den başka kimlikleri meçhul bir kalabalık, sertçeşme, sanca ve segban rütbeleri altında toplanmışlardı; bunlar kervanları soyuyor ve yol kesiyorlardı. Bu kanun dışı davranışlara son vermeleri için bütün Paşalara emir gönderildi. Bu çeşitli birlikleri kaldıracaklar ve ancak gönüllüleri, delileri, azeb ve beşlileri hizmete alacaklardı. Bu birlikleri ötekilerden ayırd etmek için, san ve kırmızı renkte bayraklar taşıyacaklardı.

Gedük'ün Ve Osman Paşa'nın Ölümü

Bu arada, Toridilerden biri olan eski Çorum beği, Üsküdar tarafındaki Kartal'a kadar sokuldu. İstanbul Kaymakamı Ömer Paşa Bulgurlu tepelerinden üzerine bir Yeniçeri birliği göndererek karşı çıktı. Eski Çorum beğinin müzakerelerde bulunmak üzere gönderdiği üç subayın başları kesildi. Ciridoğlu, Yeğen Osman Paşa'nın müttefiki olan Gedük Mehmed Paşa'nın kuvvetleri üzerine çekildi. Gedük Mehmed Paşa Nicomedie tarafından geçerek ilerledi. Gelibolu üzerine yürüyüşünü durdurmak için Mihaliççik halkı köprüyü yıkmıştı; böylece onu Bozacı üzerine yönelmeye zorladılar. Anadolu müfettişi Hüseyin Paşa acele topladığı birliklerle Tavşanlı'da ordugâhını kurdu; Hüseyin Paşa'nın alelacele harekete geçirdiği askerler âsiler tarafından aldatılarak Gedük Mehmed Paşa'nın saflarına

³⁵⁹ Sultan'ın (fetva) vermesi bahis konusu deftikiir. Bu Şeyhülisl&m'a ait bir tasarruflur (Ç.N.).

³⁶⁰ İi Seimeni (Segban) d'Anatoüa sono a cavallo con cudto schioppo come carabina, e L'Europet sono a piedi con sctoppi longhi (rifle-meu). Rölasyon di Costantinopolı, Cod. 884, s. 515.

geçmeleri sağlandı. Gedük bu durumdan yararlanarak Osmanlılara saldırdı; onları mağlup ederek Paşalarını, kâhyalarını ve Divân Efendilerini öldürdü. Hüseyin Paşa'nın yerine Anadolu müfettişliğine atanan Belgrad eski Valisi Ahmed Paşa, Yekdili ve Atmaca Türkmenleriyle birlikte Gedük Mehmed Paşa'nın üzerine gitmek emrini aldı.

Ahmed Paşa, Gedükle Ishaklu yakınındaki Turgud'da karşılaştı ve onu kanlı bir mağlubiyete uğrattı. Gedük Mehmed Paşa kaçmaya teşebbüs etti ve kendisini takibeden Ahmed Paşa'nın eline geçerek başı kesildi; kesik başı İstanbul'a gönderildi. Aynı âkibet kısa bir zaman sonra Yeğen Osman Paşa'nın yakasına yapıştı. Bu âsi şef, Sofya surları dışında içinde on bin Sarıca ve Segbanın yaşadığı büyük bir bina yaptırmış, böylece ordugâhını merkezileştirmişti. Receb Paşa'nın üzerine doğru geldiğini öğrenince Arnavutluğa atladı ve İpek'de yerleşti. Yeğen Osman Paşa, Mahmud Beğzâde tarafından mağlubiyete uğratıldı, sonra vaadlerde bulunularak aldatıldı ve otuz seyidiyle³⁶¹ birlikte öldürüldü; başları Bâb-ı Âli eşliğinde teşhir edildi.

Onbirinci Hicrî asrın bu son yılında, Osmanlı yıllıklarında millî biyografi yazarlarının kendilerine şair veya muharrir unvanı verdikleri on iki şahsın ölümleri bildirilmektedir³⁶². Bunların arasında en seçkin olanı, yazdığı şiirlerden ziyade Ferhengi Şuurî adlı ve içinde yirmi beş bin yüz elli Farsça kelimenin İzâhiyle en tanınmış Acem şairlerinin eserlerinden seçilmiş yirmi iki bin dört yüz elli müstakil mısra bulunan Farsça lûgatiyle şöhret yapmış Şuurî'dir. Hayatının on iki yılını bu esere vermiş, ölümünden altı yıl önce bitirmişti. Şuurî, ayrıca, Acem mutasavvıf şâiri Attar'ın Pendnâme (öğüd kitabı)'ne bir şerh ve Taadili Emzice (mizaçların düzeltilmesi) adlı bir tıbbî kitabı yazdı. Vesletî, Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın destan şairi ve burada adını geçirmeye değer. Bu şair, destanının kahramanı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Ceh-reyn'e karşı tertiplemediği seferde beş bin müstakil kıta içinde destanlaştırmıştır. Semendre sancakbeğliğine atanan bu şair, kaabiliye-tine yaraşan bir sonu buldu ve bir başka millî şairin mısralarıyla: «yumuşak şahadet şerbetini içti ve cennetin çiçekli bahçelerinde oturdu³⁶³».

³⁶¹ Hz. Peygambere akrabalık bağları bulunanlar için kullanılan bu deyim, burada Yeğen'in yakın adamları için kullanılıyor (Ç.N.).

³⁶² Safai'de Tecelli, 48. biog; Zikri, 91. biog; Sururî, 156. biog; Şuurî 187. biog; İffetî, 201. biog; İdi, 263. biog; Faiz, 101. biog; Feyzi, 302. Jsiog; Niyazi, 410. biog; Senini, 92. biog; Vasletî, 445. biog; 1098'da (1687), 1102'de (1600), 1110 (1699)'da ölen üç Feyzi daha vardı.

³⁶³ Suphanuşî, Camî Şehâdet ve Hiramânî Ravzai Cennet. Safai. Şairler Biyografisi, no. 445. (Almanca verilen

Harb gürültüsünden baş alarak bu on iki şairin mezarı yanında bir ân dinlenmemize ve büyük Köprülü Ahmed Paşa'nın Ölümünden itibaren bu dönemin sonuna kadar parlamış olan meşhur adamların adlarını hatırlatmamıza izin verilsin. Safai Köprülü Ahmed Paşa'nın ³⁶⁴ ölümünün takibettiği on iki yıl içindeki otuz altı şair arasına girmediği gibi. müteakib on iki yıl içindeki otuz şair arasına da girmez ³⁶⁵ Hicri on birinci asrın son yılında ölen diğer on iki şair de bu rakama ilâve edildiği takdirde, yirmi beş yıllık bir dönem içinde seksen dört şairle karşılaşılacaktır. Fakat, anılmaya değer bu yazarlardan pekaz eser kalmıştır. Hasan Efendi ³⁶⁶, Saadi ³⁶⁷, Nâim ³⁶⁸ ve Nazmi ³⁶⁹'nin eseri tasavvu-fî şiirlerdir. Mesnevî'yi örnek almak suretiyle yazılmışlardır. Fami hukukî bir eser olan Farâiz'in üç bin kıtasını tercüme etti. Umudî tıbbî eser Keşfi-beyan'ın mütercimidir; ayrıca yirmi not defteri ve Mecâlis-i Evliyâ'yı yazdı. Asım Kaf-zâde'nin romantik şiir türündeki eseri Leylâ ve Mecnun'u devam ettirdiği gibi, aynı yazardan Şâi-râne Şiirleri de devam ettirdi; bu sonuncu eser İzzeti tarafından tamamlandı. Kefeni, bir hiciv kitabı olan Şâirlerin Hâtıraları'nı yayınladı. Asım, Kâşif ve Hafız hat

dipnot isimlerini Osmanlıca oku-nuşlarıyla veriyoruz Ç.N.).

³⁶⁴ Vezir-i âzam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 30 Ekim 1676'da öldü; buna göre sıralanan liste hicrî 1088 yılıyla (1677) başlıyor demektir. Bu yıl içinde ölenler Hasan Efendi, Safai'nin hal tercümelerinde 63.; Kefeni, 340.; Mezakî, 367.; Vahid, 452.; 1089 (1678) yılında ölenler; Nisbetî, 404.; Mahvî, 368.; Cezmî, Salim'in hal tercümesi eserinde s. 32.; 1098 yılında ölenler (1698); Medhi, Safai'nin hal tercümelerinde; Muhtarî, 370.; Nazmî, 405.; Naatî, 406.; 1091'de (1680) ölenler; Kaimî, 332.; 1092'de (1681) ölenler; Saida, 150.; İzzetî, 259.; 1094'de (1682) ölenler; Zekî, 136.; Nasibi, 408.; Vecdi, 442.; 1095'de (1683) ölenler; Hamdi, 68.; Danişî, 86.; Rifatî, 102.; Adenî 260.; Meşrebi, 371.; Himmî, 467.; Tâib, 47.; 1096'da (1684) ölenler; Râşid, 103.; Sâmi, 151.; 1097'de (1685) ölenler; Şâ-kirî, 90.; Samî, 152.; 1098'de (1686) ölenler; Kaailî, 79.; Dürri, 88.; Sâri, 135.; Said, 154.; Kelim, 34.; 1099'da (1687) ölenler; Hafız, 64.; Siyahi, 155.; Akî, 264. sayfalar.

³⁶⁵ Hicri on ikinci yılın ilk on iki yılında aşağıdaki otuz altı şâir öldü: 1101 (1689) yılında ölenler, 1 — Suphi, Safai'nin Haltercümeleri eserinde, s. 212; 2 — 1102 yılında (1690), Sükûnî, s. 157; 3 — Abdi, s. 267; 4 — Faîslî, s. 309; 1103'de (1691) ölenler, 5 — Cezmi, s. 58; 6 — İzzet, s. 275; 7 — Fâizî, Şeyhülislâm, s. 305; 1104'de (1692) ölenler, 8 — Azîm, s. 274; 9 — Sahhatî, 215; 1105'de (1693) ölenler, 10 — Enis, s. 15; 11 — Hafız, s. 65; 12 — Seyyid Hüseyin, 158; 13 — Sadî, s. 159; 14 — Fami, s. 306; 1106'da (1694) ölenler, 15 — Ümidî, s. 14; 16 — Hamdi, s. 69; 17 — Fasihî, s. 310; 18 — Nazîf, s. 415; 19 — Naim, s. 414; 20 — Nazım, s. 420; 1107'de (1695) ölenler, 21 — Hüseyin Can, s. 72; 22 — Fethi, s. 307; 23 — Nazım, s. 415; 24 — Wali (Veli olabilir), s. 446; 25 — Yakın, s. 477; 1108'de (1696) ölenler, 26 — Nizamî, s. 416; 27 — Subhi, Safi'nin haltercümelerinde s. 192; 1109*-da (1697) ölenler, 28 — Resmî, s. 120; 29 — Ghousî (Gav-sî olabilir), s. 285; 30 — Sabit, s. 52; 1110'da (1698) ölenler, 31 — Eminî, s. Safai'de 13; 32 — Resâ, s. 108; 33 — Râsîh, s. 111, 34 — Fethi, s. 308; 35 — Fasih, s. 311; 36 — Kâşif, s. 342; 37 — Manevî, s. 378 38 — Nasuhi, s. 417; 39 — Cudî, Salim'de s. 54; 40 — Resmî, Salim'de s. 110; 41 — Rıfkî, Salim'de s. 222; 42 — Şerf (Şeref olabilir), Salim'de s. 160; 1111'de (1699) ölenler, 43 — Bir diğer Rıfkî, Safai'de s. 107; 44 — Sırrî, s. 160; 1112'de (1700) ölenler, 45 — Esad, s. 24; 46 — Bahrî, s. 39; 47 — Mak-dum, s. 574; 48 — Nasmi (Nesimî olabilir), s. 418).

³⁶⁶ Mecalîsi Sinanî (Joseph'ın meclisleri) Sinan Josoph'in müteradifidir. (Hammer'in ileri sürdüğü bu es mAnAlık hali araştırılmalı Ç.N.).

³⁶⁷ Camî kitinOmâ (dünyalar yaratan cam).

³⁶⁸ Gülzarî naaim.

³⁶⁹ Hediyetül-ıhvan ve Miyanü-tarikat (Kardeşler için hediyeler ve tari-katin mihek taşı).

ustaları ve Hafız Post besteci olarak dikkati çekmektedirler. Valî Mevlid'i³⁷⁰, Sabit Mirac'ı Pey-gamber'e saygı ile şiirleştirdiler³⁷¹. Hamdi ve Mehdi Şahnâme'den hikâyeler anlattılar³⁷².

Bu eserlerin adlarını bilmek Avrupalı okuyucu için az alâka çekici de olsa, yazarlarının adlarını geçirmek zarureti vardı; yalnız bu isimler değer olarak dikkatleri üzerlerine çekmektedirler. Bunların arasına, çağdaş olayların çoğunun görgü şahidi olan ve çoğu zaman bize rehberlik etmiş olan tarihçi Abdi'yi de alabiliriz.

Sadâret Kaymakamlığı unvanını kaybettikten sonra vali olarak Basra valiliğine atanmak suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı; Can-die Paşası olarak ve adalet aşkı sebebiyle her iki vilâyet halkı tarafından tapma derecesinde sevilirken öldü (1690 - 1102). Kendisiyle alâkalı olarak aşağıdaki fıkrayı anlatırlar: Bir gün Basra'da bir adama bir mendil hediye etmişti; bu adamın karısı doğum sancısı çekmeye başlar ve ızdırabı içinde Abdi Paşa gibi adaletli ve insancıl bir valinin hediyesinin kurtuluşunu kolaylaştıracağını hayâl eder; mendili göğsünün üzerine koyar ve son derece rahat bir doğum yapar. O zamandan beri Abdi Paşa'nın mendili Basra kadınları arasında mucizeli bir şöhret kazandı ve mendil hâmile kadınlar arasında, çok büyük bir saygıyla dolaştırıldı.

Barış Teklifleri

Altı savaş yılı akıp gitti; uzun aksi tesadüfler ve ayaklanmalar hazineyi tamtakır hâle getirmişti: Ne ordu, ne sivil idare, kendi saflarında bir tek olsun güvenilir adam bulamaz duruma düşmüştü. Bu bakımdan Bâb-ı Âli barışı hararetle arzuluyordu. Bu temayül, Bâb-ı Âli'ye kesin bir çözüm bulunabileceği telkinlerini eksik etmeyen Hollanda sefirinin teşvikiyle Viyana'ya muhteşem bir elçilik heyeti gönderme kararma kadar gelişti. Bu teşebbüsün gerçek hedefi, Avrupa'nın diğer devletlerinin de hazır buldukları bir sırada, Avusturya'ya, Sultan Süleyman tahta çıkışım resmen bildirmek vesilesi altında gizlenmişti. Gerçekte, Hollanda, İstanbul'da bulunan elçisi Collier vasıtasıyla Bâb-ı Âli'ye tebrik mektuplarını bildirmişti; Fransa, M. de Girardin vasıtasıyla, İngiltere elçilikte Lord Chando'nun yerine gelen şövalye Truball vasıtasıyla Osmanlı hükümeti

³⁷⁰ Mevlüd.

³⁷¹ Miraciye. Safal, bio«rafi. 206.

³⁷² Şahnanehuvan.

nezdinde cülus tebriği teşrifatını yerine getirmişlerdi.

Transilvanya İle Anlaşma

Osmanlı elçilik heyetinin Viyana'ya gelmesinden önce Transilvanya'yı Sultan'ın hâkimiyeti altına sokmak için yapılan diplomatik görüşmeler üzerinde duracağız. Apafy, durumunun iyi olmadığını Vezir-i âzam Süleyman Paşa'ya boşuna bildirdi; hiçbir yardım alamadı ³⁷³. Toekoeli'nin ajanı Georges Horvath Türkleri aslı esası olmayan ümitlerle aldatmaya çalıştı. Transilvanya, uzun zamandan beri kendisine kabul ettirilmiş olan yirmi bin ekü tutarındaki muazzam vergisini ödeyemeyecek durumda bulunuyordu; Jean Sa-rosi, Apafy'nin elçisi olarak bu verginin azaltılmasını müzakere etmekle görevlendirildi ve Transilvanya devletlerinin üç murahhasiy-le çalışmak imkânını elde etmeye çalıştı. Vezir-i âzam Siyavuş Paşa onlarla yedi maddelik bir anlaşma imzaladı ³⁷⁴. (7 Aralık 1687 -1 Safer 1099). Bu anlaşma gereğince, Transilvanya, ülkeyi Almanlara karşı müdafaa etmek için genel bir asker toplama hareketine girişecekti; diğer taraftan seksen bin ekü tutan verginin memlekette çıkmamasına ve müddeti ne olursa olsun savaş masraflarına karşılık tutulması uygun görüldü. Bununla beraber, Apafy, eski gelenekleri ihlâl etmemek için, müteakib yıl, Osmanlı hükümlerini tanıdığı için delili olarak Sultana hediyeler takdim etmekle görevli bir elçilik heyeti göndereceğini Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Türk ordusu Paşaları Transilvanya generalleri ile anlaşma hususuna dikkat göstererek hareket edeceklerdi; Divan, prensi tam güvenle şerefli-recekti. Transilvanya'yı terketmek ve Türkiye'ye gelmek isteyenlerin tasavvurlarına kimse engel çıkarmayacaktı; nihayet, vergi miktarında tenzilâta gidilmesi talebi düşünülecekti. Siyavuş Paşa'nın halefi Süleyman Paşa Vezir-i âzamlık makamına gelince kendisinin bu makama getirildiğini haber vermek ve barış görüşmelerinin devamı için Margrave de Bade'a hemen yazı yazdı ³⁷⁵.

Barut deposunun infilâkine bağladığı Budin'in alınışından sonraki tekliflerini yeniledi ve tam yetkili bir müzakerecinin gönderilmesini istedi

³⁷³ Quaecumque Nobis hactenu per milites Caesarianos evenerunt per Oratorem et ablegatos nostros Eic. Vesira illustrissimo viro Serdario per iteratas informatiouis innotuero, lam vero sars nostra co devenit misera. ut iadem magno cum furorc Cibinua obsklucrtt. 11 Tem. 1688.

³⁷⁴ Tarihçilere meçhul kalan bu anlaşma İnscham'da bulunmaktadır, no. 6; 10 Kasım tarihli üç elçi ile aTnirAii vesika 8 numaradadır. Vezir-i azam'a ait olanın numarası 7 ve tarihi 10 Aralıktır.

³⁷⁵ litterae Veziri ad March. Bad. de interpretation Alex. Maurocordati. Mehmed Çavuş Caraffa Üe müzakerelerde bulunmakla görevlendirilmişlerdi.

³⁷⁶. Belgrad tarihli ve Mehmed Ağa tarafından Avusturya ordugâhına götürülen mektubunda Vezir-i âzam Siyavuş Paşa, mütteliklerden barışı ihlâl etmenin sebep olduğu zararların hükümeti tarafından tazmininin istendiğini bildirmişti. Mehmed Ağa, Ca-raff ile yaptığı görüşmelerde, Toekoeli'nin suçlu olarak iadesi teklifinde bulundu, fakat Caraffa, hükümetinin Toekoeli konusunda bir endişesi olmadığı cevabım verdi. Daha sonra, Vezir-i âzam Margra-ve*a yazdığı mektupta, murahhasının Avusturya ordugâhında tutuklu bulundurulmasından şikâyet etti. Bu mektuba, Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın öfkesinden güçlkle kurtulan ve bütün mallarına elkonulan Maurocordato'nun bir tercümesi eklenmişti. Maurocordato Vezir-i âzam Süleyman Paşa döneminde tercümanlık görevine iade edilmiş ve ruhanî reislerin zararına yeniden servet sahibi olmuştu ve tercümanlık gelirlerinden de yararlanmaktan geri kalmamıştı ³⁷⁷. Nihayet, İmparatorluk ordusu Balgrad üzerine yöneldiği sırada, Vezir-i âzam İsmail Paşa büyük elçiliği hareket ettirdi. Muhasaranın onuncu günü, Hristi-yan ordugâhına Nissa'dan bir çavuş geldi ve Yeğen Osman Paşa'dan Bavyera elektörüne bir mektup getirdi.

Zülfikar Ve Maurocordato'nun Viyana Elçiliği

Yeğen Osman Paşa bu mektubunda Bâb-ı Âli'nin gönderdiği elçiler için geçiş izni verilmesini istiyordu. Bu elçiler Zülfikar Efendi ile Maurocordato idi. Belgrad'ın alınmasının (8 Eylül 1688), Szi-geht'in yıldönümüne rastlayan ertesi günü, Osmanlı elçiler heyeti Avusturya İmparatorluk ordugâhına vardı. O sırada kalenin topları gümbürdüyordu ve Ordular şerefine Te Deum ilâhisi söylenmişti. Elektörün genel karargâhı, Sultan Mehmed'in Viyana'nın teslim olmasını uzun zaman, fakat boz yere beklediği (zevk evi)nde kurulmuştu. Bir saat süren bir bekleyişten sonra, Bâb-ı Âli'nin elçileri elektör'ün huzuruna kabul edildi. Elçiler olarak Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını imparatora bildirmekle görevlendirilmiş olduklarını bildirdiler. Viyana'ya gitmeleri için kendilerine bütün kolaylıklar gösterildi. Elektör'ün masasına kabul edildiler, elektör onlara sol tarafında yer gösterdi, sağ tarafına dük de Mantou*yu yerleştirdi; hazır bulunan mareşal ve generaller

³⁷⁶ Sultan Süleyman'ın S.A.'ya mektubu.

³⁷⁷ Rapor 1686 <Cod. 884, s. 523>: Maurocordato yeni ruhani reis Denis'-den iki yüz kese ve Avusturya tercümanı Yahudi Yanaki'den on kese para almıştı.

arasında prens Charles Phi-lippe ve prens Montecuccoli göze çarpıyordu. Zülfikar Efendi, elek-töre şunları söyledi: «İmparatorun ancak genç generalleri var; bu sebeble tehlikelere gülerek karşı çıkıyor ve yaşlanmıyorlar.» Zülfikar Efendi'nin anlattığına göre geçen yıl, Mohaç savaşında, Harsan dağının eteğinde elektör cins bir ata biniyor ve Maximilian, ilk önce kaçacak olanlara dikkat edilmesini bildiriyordu.

Toplantı, İmparatorun, silahların başarısının, Sultan'ın, elektörün, dük de Mantou'nun, elçinin ve bütün ordunun şerefine kadeh kaldırıp içtikten sonra dağıldı. Ertesi gün Zülfikar Efendi yoluna devam etti. Türk elçisi önce Viyana'ya giremedi; kont Nadasdy'nin Pottendorf daki şatosuna yerleştirildi. Buradan payitahta üç fersahlık bir mesafe vardı ve İmparatorun özel müsaadesi olmadan hiç kimse Viyana'ya giremiyordu. Sözlü ve yazılı müzâkereler Türk murahhaslan ve kont Caraffa arasında dört ay sürdü; zira Türk elçileri Sultan'ın ve Vezir-i âzam'ın mektuplarını İmparatorunkinden başka ellere vermeyi ısrarla reddediyorlardı. Gizli teşrifat senedini imzaladıklarında, bu suretle kendilerini üç kere diz çökmek ve İmparatorun mantosunu öpmek mecburiyeti içine soktuklarını biliyorlardı. Pottendorf dan hareket ettiler ve ertesi gün Viyana'ya girdiler (8 Şubat 1689). Maurocordato, Hristiyan olması dolayısıyla, İmparatorun karşısına kalpağını eline alarak başı açık çıkmak zorunda kaldı. Zülfikar Efendi, İmparatorun huzuruna beş Türkten oluşan maiyyetiyle alındı; Maurocordato'nun ise dört rumun oluşturduğu bir maiyyeti vardı. Bunların arasında damadı Chrisoscolo, An-tonio Kremaki'nin yeğeni, kâübi Constantin Giovanichi ve Venedikli tercüman Thomas Tarsia bulunuyordu. İmparatorun tercümanı Lachewitz Türk elçisinin söylediği nutku Almancaya çevirdi ve Türkçeye çevirmekle görevli olduğu cevap İmparator adına, Başbakan ve Yardımcısının yokluğunda devlet birinci danışmanı tarafından verildi. Lachewitz, bu vesileyle Mamucca della Torre'ye ve saray tercümanı Meninski'yi tercih edilmişti. Bu tercihin özel bir teveccühle olduğu kadar siyasî bir sebeble de alâkası olabilirdi. Çünkü Mamucca'nın karısı ve çocukları o sırada İstanbul'da bulunuyorlardı. Meninski ise Venedikli tercüman Tarsia'nın damadı idi.

Viyana'da Konferans

Türk elçilik heyetiyle ilk oturum, üç ay geciktirilmiş, buna da Polonya ve Venedik Cumhuriyetinin Viyana'daki elçilerine gerekli talimatı

göndermekteki ağır davranışları ve tereddütleri sebep olmuştu, zira, müttefiklerin imzalamış oldukları anlaşmanın bir maddesi, ittifakın üyelerinden birinin ayrıca görüşmelerde bulunamayacağını veya bir anlaşma yapamayacağını bildiyordu. Bununla beraber, teşrifat meselelerinin görüşüldüğü müzâkereler sadece basit bir vesileden ibaretti. Uzun müzâkerelerden sonra teşrifat aşağıdaki şekilde düzenlenmişti: Elçiler, girişte, toplantı salonunun ortasında ve nihayet tahtın önünde olmak üzere üç kere eğileceklerdi; sonra İmparatorun mantosunu öpecekler, itimâd mektublarını tahtın yanına yerleştirilen bir masanın üzerine bırakacaklar, yüzlerini İmparatora dönük tutarak geri çekilecekler ve çıkarken üç kere eğileceklerdi. Elçiler heyetinin yürüyüş ve kısa nutuklarında dikkat edilecek hususlar da karara bağlanmıştı. Bunların peşinden başka güçlükler ortaya çıktı: Gönderilen iki murahhas elçi mi, yoksa maşlahatgüzâr mı sayılacaklardı; zira, itimâd mektuplarında ancak müzakereci oldukları belirtilmiş ve tam yetkili olduklarına dâir herhangi bir kayıt konulmamıştı. Bunlara elçi muamelesi yapılmasına karar verildi.

Kabulden iki gün sonra (10 Şubat), Osmanlı elçilik heyeti ilk konferansta hazır bulundu. Kutsal İttifak'ın tam yetkili altı temsilcisi boyu eninden uzun ve kırmızı kadife örtülü bir masanın etrafında şu düzende oturmuşlardı: Avusturya İmparatorluğu tam yetkili temsilcileri kont Kinsky, kont Statman, kont Starhemberg ve kont Caraffa, Venedik ve Polonya elçileri Cornaro ve Raczynski Masanın baş tarafında iki Avusturya sekreteri Weber ve Werdenberg ve onların karşısında iki Venedik sekreteri. Türk elçileri masanın biraz uzağında kadife kaplı taburelere oturmuşlardı ve oyla karara katılmıyorlar, oylarını yalnız istişârî oy kullanabiliyorlardı. Sekreterler arkalarında ayakta duruyorlardı. İmparatorun birinci tercümanı Lachewitz Süleyman Efendi'nin yanında yer almıştı. Polonya elçisi, hükümetinden Türkler tarafından yapılan teklifleri dinlemek, fakat hiçbir hususta karar vermemek yolunda talimat almıştı. Bu sebeble, hükümetinin göndereceği tam yetkili murahhasları beklerken, konferansa ancak dinleyici olarak katılabiliyordu. Konferansta genellikler üzerinde duruluyordu ve hangi elçiliğin celsenin açılışını yapacağını tâyini meselesi de uzun uzun tartışıldı. Sonunda bu meselenin ertelenmesine karar verildi.

Zülfikar Efendi ve Maurocordato, celsenin açış teşebbüsünün müttefiklere ait olduğunu iddia ediyorlardı, onlara bu yolda kesin bir kaide konulamayacağı cevabı verildi. Türk elçilerinin beraberlerinde biri Sultan'ın, diğeri. Vezir-i âzam'ın olmak üzere iki mektup vardı. Bunlardan birincisinde

onlara hasım tarafın tekliflerini dinlemeleri bildiriliyordu; fakat mektuplardan ne biri, ne öteki elçilere görüşmeleri neticeye bağlamak yetkisi veremekteydi. Tekliflerin madde madde değil, aynı zamanda ileri sürülmesinin uygun olacağı görüşünde birleşildi. Osmanlılar, bu kaidenin gelecek celsede düşünüleceği vaadinde bulundular. Ayrırlarken, Zülfikar Efendi, sakalını işaret ederek bunun devlet hizmetinde uzadığım söyledi. Avusturya murahhası kont Kinsky, kendisine bu kadar uzun bir sakal gösterebileceği cevabını verdi.

12 Şubat tarihli celsede Türkler, birçok memleket ve kalenin, gelecek barışın teminâtı olarak, geri verilmesini istemekle tekliflerini açıklamaya başladılar. Avusturya murahhasları toprak ve kale geri vermek bir yana, kendilerinin tarziye ve tazminat isteme durumunda oldukları cevabını verdiler. Zülfikar Efendi: İmparator, diğer fetihlerini muhafaza edebilir, yeter ki Transilvanya'yı geri versin, diyordu. Peşinden, Polonya elçisinin ancak tekliflerini dinlemek yetkisi bulunduğu şikâyet ederek, özel bir anlaşma yapmanın uygun olacağı ısrar etti. İmparatorun, Polonya'nın menfaatlerini kendisiriinkilerden ayıramayacağı cevabı verildi. Üç gün sonra başka bir oturumda, Türk elçileri dört maddeye ayrılmış yazılı bir teklif getirdiler; teklif İmparatorla alâkalıydı ve hedef olarak, Tran-silvanya'daki fetihlerin bir bölümünün geri verilmesi ele alınmıştı ve bu arada, barış yapılıncaya kadar genel bir mütâreke talebinde bulunuluyordu. Bâb-ı Âli elçileri, Polonya ile alâkalı bir açış yapmadan önce, Polonya elçisinin tam yetkili olması gerektiği üzerinde ısrarla durdular. Zülfikar Efendi, konuşmayan Polonya elçisinin dinleyebilmesine şaşıyorum, dedi. Çünkü, genellikle, dilsizler sağırdır. Yetkilerin gönderilmesi Fransız tesiriyle ve kralın ilk önce bu konuda Rus Çan ile anlaşmak arzusu yüzünden gecikmişti. Venedik elçisine gelince, Avusturya elçilerinin söylediklerine göre, kendisine gerekli yetkileri almakta gecikmeyecekti.

Bu toplantıların fasüalanında Zülfikar Efendi ve Mauröcordato, kendilerine Bâb-ı Âli'nin güç durumda olduğunu söyleyen Hollanda elçisi Hope'nin tavsiyelerine başvurmaktan geri kalmamışlardı. Ona farfara ile, geçmişdeki zaferleri sayıp dökerek ve Bâb-ı Âli'nin hâla sahib bulunduğu sonsuz imkânlardan söz ederek cevap verdiler³⁷⁸. Bununla beraber, karşı tarafın iyi niyetli olduğunu yazılı bir şekilde kabul etmeye mecbur oldular

³⁷⁸ Zülfikar Tarihi, f. 27. Bu müellife inanmak gerekirse, Bab-ı Ali, olağanüstü vergilerden, birkaç ay içinde, on sekiz bin kese nakit topluyor ve yirmi bin altı yüz Sipahi ile seksen bin Yeniçeriye harekete hazır hale getiriyordu.

³⁷⁹. Dördüncü toplantıda, Osmanlı yetkili elçileri Polonya'ya karşı bir teklifte bulunmamakta ısrar gösterdiler. Ayrıca, İstanbul'a bir ulak göndermeyi arzu ettiklerini bildirdiler. Bu arzunun yerine getirilmesine önce karşı çıkıldı. Fakat Polonya'ya karşı yaklaşma çabasında bulunulacağı vaade dili ne e, arzularının derhal yerine getirilmesi imkânı tanındı. Ertesi gün (18 Şubat), Zülfikar Efendi, müzâkerelerin Polonya elçisinin yetki vesikalarının gelmesine kadar ertelenmesi teklifinde bulundu; fakat Polonya'ya karşı sessizliğini bozmamakta ısrar ettiği takdirde her şeyin biteceği ve kendisinin Pottendorf'a dönmek zorunda kalacağı imâ edildi. Bu tehdid üzerine iki Türk elçisi, hemen aynı akşam Polonya ile alâkalı tekliflerini gönderdiler. Nihayet altıncı toplantıda her elcinin tam yetki vesikaları okundu. Yedinci toplantı ³⁸⁰ kont Starhemberg'in evinde yalnız Avusturya tam yetkili elçilerinin hazır bulunmalarıyla yapıldı (2 Mart 1689). Avusturya elçileri, âsi Toekoeli kendilerine teslim edilmediği sürece Türk elçilerinin tekliflerine cevap veremeyeceklerini bildirdiler; savaşı o kışkırtmıştı ve barış onun teslim edilmesiyle sağlam bir temele oturtulmuş olacaktı. Zülfikar Efendi, Toekoeli'yi Bâb-i Âli'nin düşmanı olarak gördüğü, bu adamın şimdiki savaş felâketlerinin sebebi olduğu, nihayet Sultan'ın köpeğinden başka bir şey sayılmayacağı, Ölmüş veya yaşamış olmasının Pâdişâh gözünde bir önemi bulunmadığı, ama kendisinin onca uzak yerden Toekoeli'yi öldürmek için gelmediği cevabını verdi. Türk elçileri, Toekoeli'nin teslimi konusunda vaade bulunamayacaklarını bildirdiler ve bu arada barışın esasları üzerinde anlaşmaya varılması talebinde bulundular. Özel bir görüşmede Hollanda elçisi Türk elçilerine Toekoeli için kendileri köpek dediklerine göre, artık onun Avusturyalılara tesliminde hiçbir engel bulunmaması gerektiğini söyledi. Verdikleri cevap şu oldu: «Gerçekten, Toekoeli, Sultan'ın emirlerine göre yatıp kalkan, havlayan veya susan bir köpektir; ama o Osmanlıların Pâdişâh'ının köpeğidir ve Sultan'ın ilk işaretinde korkunç bir arslana dönüşebilir.» Türk elçileri Hope'ye yazdıkları bir mektupta, barışın sonlandırılmasına sürekli geciktirmeler musallat edildiğinden yakındılar.

³⁷⁹ Dikkate değer bir husus şu ki, Bab-ı Âli bu dönemden itibaren Avrupa'nın diploması şekillerine büyük ölçüde uyum gösteriyordu. Zülfikar Efendi, talihinde, iyi niyet (bons offices) tavassutlarını (media-tion) belirtmektedir. Fakat bunun esasında aynı şey olduğunu ekliyor. Osmanlı elçi heyetinin yazılı beyannamesi ve Hollanda'nın İstanbul'daki elçisine gönderdiği talimatın tercümesi, müzâkerelere müdahale mahiyetinde olarak 20 Eylül 1688 tarihini taşımaktadır.

³⁸⁰ Avusturya murahhaslarının yetki vesikalarının tercümesi Sulunmaktadır. Bu kitap Kinsky ve Startma^Bohemya urya şansölyeleri unvanı üe. kont Starhemberg başvekil ve Ca-E?^Siar olarak yer almaktadırlar. Zülfikar Efenden ünvan Çavuş-bası olarak geçmektedir. Bab-ı AU manı Mauröcordato Scarlatzada olarak kaydedilmiştir.

19 Martta yeniden toplandı. Avusturya elçileri, Osmanlı elçilerinin tekliflerine on karşı teklif ve dört notla itirazda bulundular.

Avusturya, Macaristan'ı bu krallığa ait bütün vilayetleriyle, sınır şehirlerinin tahkim edilmesinde sınırsız serbestlikle, ticaret hürriyetiyle istiyordu. Esirlerin mübadelesi, Kutsal Mezar'ın kendi muhafazasında olması Venedik Cumhuriyeti için bir tazminat ödenmesi ve Kırım Tatarlarının Eflak'da aldıkları bütün toprakların geri verilmesi talebinde bulunuyordu. Bütün bu şartlar otuz gün içinde kabul ve altı ay zarfında tatbik edilmeliydi; İmparator başka müzâkereleri açmak imkânım elinde tutuyordu. Toekoeli kendisine teslim edilmeliydi. 16 Mart tarihli toplantı Türk elçilik heyetinden gelen bir notla açıldı. Elçilik heyeti bu notta, Pottendorf da dört ay boyunca Pottendorf bir çeşit mahpus muâmelesiyle dört ay tutulduklarından, itimatnamelerini ve yetki vesikalarını sunduklarından bu yana bir ay zaman kaybetmiş olduklarından yakmıyordu. Bir Ön mütareke istemekte ısrar gösteriyor ve zâten birkaç arazi veya şehir geri vermeye de razı oluyordu. Böylece, bu esaslar üzerinde bir barış anlaşmasına varılamayacağı protesto edilerek toplantı sona erdi. Türk elçileri, Hope'ye de Avusturya murahhaslarının Eflak ve Kıran üzerine ileri sürmüş oldukları iddialardan yakındılar. Ca-raffa Türklerin Transilvanya'yı iade etmeye ve barışı İstanbul'da imzalamaya elverişli olup olmadıklarını araştırmakla görevlendirildi. Arad, Temesvar, Jenoe ve Gyula kalelerinin teslimi üzerinde uzun münakaşalar yapıldı. Avusturya elçileri, bu kalelerin hiçbir Osmanlı yardımı ümit edemeyeceklerini ve kendiliklerinden düşecekleri görüşünü ileri sürüyorlardı. Bunlara göre, Avusturya İmparatorluk ordusu Morava'yı aşmıştı ve Tuna, Drava, Sava nehirleri arasındakiler de dâhil olmak üzere bütün memleketler Bâb-ı Ali'nin elinden alınmıştı; Ragusa Dalmaçya'nın bir parçasını oluşturuyordu ve Bosna Hersek, Venediklin, diğer fetihlerine ekleyebileceği eyâletlerdi. Osmanlı yetkili elçilerinin bütün karşı koymalarına rağmen, Avusturya bakanlar kurulu İmparatora verdiği raporunda hiçbir tâviz verilmemesi ricasında bulundu; kurul zaten noktası noktasına bu görüşü uygulamaktaydı.

Mart sonuna doğru Venedik elçisi Sultan'ın elçilerine ülkesinin dokuz maddede toplanan tekliflerini ulaştırdı. Venedik, fetihlerinin tanınmasından ayrı olarak Negrepont, Napoli di Malvasia, Atina, Lepanto, Preveze, Arta'nın; Daîmaçya'da Obrovaz ve Bojana nehirleri arasındaki arazi dahil olmak üzere Bosna ve Hersek dağlarına kadar haydutlar yuvası olan Antivari ve Dulcingo'nun boşaltılmalarını; Zanta vergisinin, kaldırılmasını, Kara

Mustafa Paşa'nın harpten önce elçi Donado'dan cebren almış olduğu paranın geri verilmesini istiyordu. Ayrıca, hudutlarını tahkim etmek hakkı ile daha sonra iki milletin ortaklaşa menfaatleriyle alakalı hususlar, ticaret ve korsanlık üzerine müzâkerelerde bulunmak talep ediliyordu.

Osmanlı elçileri, Venedik Cumhuriyetinin mübalağalı talepleri üzerinde Hope'ye şikâyetlerini bildirdiler. Şu husus bilinmelidir ki, diyorlardı, İmparatora karşı herhangi bir kısıtlama uygun görüle-meyecekse de» Venedik lehinde, haklı olarak, ön şartlı hareket edemeyeceklerdi. Bununla beraber, Hope'nin tavsiyelerinden sonra, üçüncü celsede verdikleri nota benzeyen ve bazı kısıtlamaları şart koşan bir notla Venedik Cumhuriyetinin tekliflerine karşılık verdiler.

Polonya kralı tarafından elçileri Racznyski ve Los'a gönderilen tam yetki vesikaları Türk elçilerine de tebliğ edildi. Fakat, Türk elçileri sıkı bir muhafaza altında tutulduklarından ve kendileriyle yalnız Hollanda elçisi Hope görüşebildiğinden, yeniden ona başvurular ve onun tavsiyesine uygun olarak, ilk tekliflerine verilen cevabı öğrenmek arzusunu belirttikleri bir bildiri verdiler. Polonya, Kazakların ve Tatarların sebep oldukları zararlara karşılık tazminat talebinde bulunuyor; Kırımın, Nogay, Don, Akkerman ve Bucak Tatarlarının derhal Asyaya çekilmelerini; Zurawna anlaşmasında kabul edildiği gibi kutsal mahallerin geri verilmesini, Hristiyanlar için yeni kiliseler inşâsı ve eskilerin tamir edilmeleri, çanların çalması, her türlü vergiden muaf tutularak Kudüs'e gidilmesi, hürriyetini; bütün esirlerin serbest bırakılmasını, Kamenice ve Padolie*-nin ve Ukrayna'nın geri verilmelerini istiyordu. Osmanlı elçileri bu taleblere verdikleri cevapta ilk teklifleri üzerinde duruyorlar, bunların değişmez olduklarını ileri sürüyorlardı. Bununla beraber, 13 ve 14 Nisanda müttefik tam yetkili elçileriyle yeni toplantılar yaptılar.

Birinci toplantıda Venedik elçisi okuduğu bir bildiri de, tekliflerine kabul edilmesi imkânsız karşılıklar aldığından yakındı ve iznini isteyerek sözlerini bitirdi. İkinci toplantıda Avusturya elçileri Wardein, Jenor, Temesvar ve Gyula kalelerinin geri verilmesi üzerinde yine durdular: Bunlar, diyorlardı, Avusturya İmparatorluğu ülkelerine yürümek imkânını Türklere veren anahtarlardır. Türk yetkili elçisi Zülfikar Efendi bu sözü eiiilen ülkelerin hangileri olduğunu sorduğunda kendisine bu ülkelerin Eflak, Transilvanya ve Macaristan oldukları cevabı verildi. Türk elçisi: «Niçin İstanbul'u da istemiyorsunuz?» diyerek sesini yükseltti ve devam etti: «Biz Transilvanya'yı kendimiz için değil, orada eski bağımsızlığın yeniden vücut bulmasını

görmek için istiyoruz; istediğiniz bu dört kaleyi size veremeyiz, zira bu akla uygun değildir.» Bunun üzerine, Avusturya İmparatorunun elçileri Türk elçilerini Polonya ve Venedik meselelerini onlarla ayrıca müzâkereye davet ettiler. On ikinci toplantıda Polonya elçisi Rakzynski ile görüşüldü; Los ve daha önce Kırım Hanına elçi olarak gönderilmiş bulunan asil Polonyalı Mischelösky de hazır bulundular. Üç gün sonra Türkler, Venedik yetkili elçileriyle müzâkereye oturdular. Osmanlıların Kamenice, Padolya ve Ukrayna'yı ayrı bir anlaşma ile iade etmek teklifi Polonya yetkili elçilerince pek tutulmadığı gibi Venedik elçisi Cor-naro'nun Malvasie'den ayrılmayı da içine alan teklifi de Türkler tarafından benimsenmedi. Candiye'nin Venedik Cumhuriyetine bırakılması görüşü de aynı tepkiyi gördü. Nihayet, 15 Haziranda yapılan bii* toplantıda bütün müttefik elçileri tarafından imzalanmış olan bir bildirin okunması yer aldı.

Bu bildiride, Türk yetkili elçileri müzâkerelerin kesilmesinden suçlu tutuldu; bunun üzerine Osmanlı elçilerine İstanbul'a bir ulak göndermeleri müsaadesi verildi, Bâb-ı Âli'nin cevabını beklerken gidip Momorn'da kalabileceklerdi. Kont Kinsky ve kont Startman nez-dinde kendilerinin İstanbul'a kesin olarak gönderilmeleri teşebbüsü bir netice vermeyince, Zülfikar Efendi, cebeci .subaylarından Mustafa Ağa'yı seyahatleri ve müzâkereler üzerine yazdığı bir raporla İstanbul'a gönderdi. Bu, Osmanlı elçilerinin hareketinden, yâni on aydan beri, Bab-ı Âli'ye gönderilmesine müsaade ettikleri ilk haberci idi.

Viyana'da müzâkereler devam ettiği sırada, Sultan, Edirne sarayı önünde otağını kurdurmuştu. Zira, Pâdişâhın bizzat sefere çıkacağı yolunda fetva çıkarılmıştı. Tuna ordusu kumandanlığı, Kızlar ağasının tesiri sayesinde Sofya Valisi Arab Receb Paşa'ya verilmişti. Çanakkale Valiliğine vefat eden Suyolcu Ali Paşa'nın yerine Köprülü-zâde Mustafa Paşa atandı. Valide Sultan ve şehzadeler, Edirne'de, eski Gelibolu Valisi olan Kaymakam Paşa'nın himayesinde kalacaklardı. 6 Haziran 1689'da (17 Şaban 1100) Edirne'den Sofya'ya hareket eden Sultan, yirmi gün sonra oraya vardı. Hüseyin Paşa ile Toekoeli'nin Tuna üzerinde bulunan hisarları almalarına kadar Sultan'ın bu şehirde kalması kararlaştırıldı. Acemi erlere kumanda eden Seyid Ahmed Paşa, ahlâk bakımından hoş karşılanmayacak hareketlerinden ötürü idam edildi; tarihçi Râşid'in «demir ayaklı ve Allah'ı tanımayan» kimseler dediği Gedük Ahmed'in birliklerinden otuz âsinin başı vuruldu ve Sultan'ın otağının önüne, toz-toprak içine bırakıldı.

Wardein Ve Nissa'nın Düşmesi

Bu arada Receb Paşa Gregorofça tarafından geçerek Belgrad'ın altı fersah berisine kadar ilerlemişti. İlk çarpışmada üç yüz düşman hafif süvarisini öldürdü; fakat üstün kuvvetler tarafından hücumu uğrayınca, arkasında harabe hâlinde kasabalar bırakarak Vidin ve Morava arasındaki Alacahisâr'a çekildi. Bosna'da dört Paşayla, Cac-ka ve Posega arasında ordugah kurduktan sonra Kargocza ve Wal-pova'da sipere giren Macar ve haydutlardan oluşan beş, altı bin mevcutlu bir ordu birliği üzerine yürüdüler. Türkler siperleri yıkarak düşmanı Belgrad'a, Syrmie'ye kadar takibettiler, Kopanik ve»1 Sabacz yakınındaki kasabaları yağmaladılar Casrebina veya Bare-nica'da toplanan birlikleri erlerini öldürerek dağıttılar (29 Haziran). Hırvatistan'da kont Draskowiz elli bin kişilik bir Türk ordu birliğini ortadan kaldırdı; bütün ordugâh, onbir bayrak ve büyük sayıda sancak bu zaferin ganimeti oldu. Bosna Paşaları, Topal Hüseyin, Mehmed Kemankeş Paşa ve Su mapa Mehmed Paşa, oh dokuz gün süren bir muhasaradan sonra Zwornik'i aldılar. Orsova ablukası, Osmanlı Tuna filotillasının Avusturya kuvvetlerine galib geldiği bir savaştan sonra kaldırıldı; Fethislam galiplerin eline düştü; üç bin kulak ve yüzden fazla kesilmiş burun Serdâra gönderildi. Bu sırada Avusturya kuvvetleri, düşmanın Semendira'da olduğunu sanarak Alacahisâr'dan Morava'ya geçmek üzere ayrılan Receb Pâşa'nın "mağ-lubiyetiyle silahlarını yükselttiler. Receb Paşa kuvvetleriyle Bâto-cina'da karşılaşıldı. Bütün ordugâhını, iki yüz top, büyük sayıda, obüs ve üç havan topu ile, bir tuğ, bin deve, yiyecek ve savaş levazımı yüklü yüzlerce katın bırakarak Morava'nın arkasına sığınmaya zorlandı. Bu felâket üzerine Bâb-ı Âli, ordusunu çavuşbaşılar, Sipahi ağaları, silahdarlar ve kullanabileceği bütün birliklerle büyütmeğe karar verdi. Sofya'dan hareket ettiler ve Dragoman geçidine kadar ilerlediler. Bu sırada margrav de Bade Nissa nehri üzerine gelmişti.

Yeniçeriler kâhyası, Receb Paşa, Vezir-i âzam'm kâhyası Çelebi Mehmed Nissa kıyısı üzerinde istabur kurmuşlar, sipere girmişlerdi; fakat işlerini tamamlamadan Avusturya ordusu Türklere arkadan saldırdı. Türkler yüklerini ve toplarını bırakarak Dragoman geçidine kadar çekildiler. Türkler tarafından terk edilen Nissa galiblerin eline geçti. Bu haber üzerine büyük bir üzüntüye kapılan Vezir-i âzam bir harb meclisi topladı. Bu meclise Şeyhülislâm, Kadıasker-ler, emirlerin reisi, Nişancı vezir, Yeniçeri ve Sipahi Paşaları, si-lahdarlar, topçular ve harp sanayii Paşaları katıldı. Vezir-i âzam

elde kalan toprakları adım adım savunmak üzere ileriye doğru giderken, Sultan'm Filibe üzerine çekilmesi kararlaştırıldı. Yeniçeri ağası Mahmud Ağa, ulemâya hitab ederek şöyle dedi: «Muhterem ilim adamları, bizimle birlikte sefere çıkmanız yerinde olur.» Fakat Anadolu Kadıaskeri ona cevap verdi: «Ağa, insanlar dört sınıfa ayrılmışlardır; çiftçidirler, tüccar, asker veya kanun adamıdır. Birinciler tarlaları ekerler, ikinciler kendilerini ticaret ve sanayiye verirler, üçüncülerin görevleri savaştır; dördüncülere gelince, onlar kanunların uygulanmasını gözetirler.» Vezir-i âzam, ona «pekâlâ, diye cevap verdi; efendimiz, Sultanımız sizlerle birlikte Filibe'ye gidecektir. Bize gelince, tamamiyle Allah'a sığınarak düşmanın üzerine yürüyeceğiz.» Bununla beraber bu görüşme, Vezir-i âzam'ın zihnine bazı rahatsız edici düşünceleri de musallat etti, zira, makamını kaybetmekten korkuyordu, ya vezirlerden biri ulama ile mutabık kalarak Sultan'ın yanında Kaymakam unvanını alırsa diye düşünüyordu. Israr ederek Kaymakamlığa kendi kâhyası Çelebi Meh-med'i getirmeyi başardı. Sultan'ın bütün müminlerin birleşme işareti olan Peygamberin kutsal sancağını Vezir-i âzam'a teslim ettiği gün (15 Ekim 1689 - 1 Muharrem 1101), Kaymakamın atanması işi de gerçekleşti. Sipahi ve Silahdarlar arasından seçilen ve Rumeli birlikleriyle takviye edilen Surnapa Paşa kumandasındaki kuvvet Dragoman geçidini savunmakla görevlendirildi ve Kaymakamlık makamını Çelebi Mehmed'e devreden Ali Paşa'ya Filibe'yi savunması emri verildi.

İmparatorluk Ordusu Üsküp'de

Florentin, Fethislam ve Vidin savaşı düşman eline düşmüşlerdi; Nissa önünde Kulkâhyası ile kavga ederek bu yeni felâketlere sebep olmakla suçlanan Receb Paşa'nın başı vuruldu ve hasmı, kendisini aynı âkibetin beklediği Limnos'a sürüldü. Nissa'nın düşmesinden sonra Avusturya ordusu Şehrköci geçidinden veya Piro geçidinden aşarak Dragoman'a kadar ilerlemişti. Orada Ömer ve Kemankeş Ahmed Paşalar tarafından durduruldu. Büyük kayıplara uğratarak yüz geri çevrildi. Diğer taraftan, Sırbistan'a giren Piccolo-mini orada halktan yardıma kuvvetler buldu. Onlar tarafından destek görmüş ve Üsküp'e kadar ilerlemişti. Sırbistanlıların ayaklanmasında başa geçmiş olan ve kendisine Avusturya İmparatoru tarafından Comanove (Komanova) prensliğinin alâmetleri gönderilmiş olan Karpos, Kaçanik, Komanova ve Egridere'de savunma tesisleri yaptırmıştı. Düşmanın ilerlemesini durdurmak için Mora Valisi Halil Paşa kendi birlikleri

ve bir Arnavut birliğiyle Üsküb üzerine yürümek emri aldı.

Sultan, Avusturya'ya karşı açılan seferde birçok kayıplardan ötürü üzüntü duyduysa da, bu yıl Rusya'ya, Polonya ve Venedik'e karşı sağlanan üstünlükler, bir dereceye kadar telâfi ve teselli yerine geçti. Galitzin Perekop'da kazanılan bazı üstünlüklerden sonra, Osmanlılar tarafından tam bir mağlubiyete uğratıldı; Kameni-çe'yi muhasara etmekle görevli Polonya Başkumandanı Babadağı Valisi Mustafa Ağa'nın kuvvetleri karşısında alelacele çekilmek zorunda kaldı. Morosini, Mora'da, Malvoisie muhasarasını basit bir ablukaya çevirmeye mecbur edildi.

Köprülü Mustafa Paşaton Vezir-î Âzamlığı

Sultan'ın bu yılki mağlubiyetten ve mecburî ric'atleri Edirne'de olağanüstü bir divan toplanması neticesini getirdi. Bu divanda Ve-zir-î âzam'ın ve adamı olan Çelebi Mehmed'in azledilmesi üzerinde görüş birliğine varıldı. Divan üyeleri Vezir-i âzam olarak Kan-diye galibinin kardeşi Köprülü-zâde Mustafa Paşa, Kaymakamlık için de Ali Paşa'yı uygun gördüler. Ali Paşa eski hazinedar ve Gelibolu Valisi idi. Makamından indirilen Mustafa Paşa, ünlü Vezir-i âzam Sinan Paşa'nın sürgün yeri olan Malkara'ya gönderildi. Elli iki yaşında olan Köprülü-zâde Mustafa Paşa, îslâmiyetin kanunlarına sıkı sıkıya bağlı olmakla haklı bir şöhret kazanmıştı; Hristi-yanlann, sefahat ve şarabın aşikâr, koyu bir düşmanıydı. Ünlü bir savaşçı olmaktan daha çok büyük idareci idi ³⁸¹. Sultan'a tazim vazifesini yerine getirir getirmez, İmparatorluğun bütün ileri gelenlerini toplantıya çağırıldı; onlara Müslümanların güç vecibelerini hatırlatarak, Allah'ın vereceği cezalardan, ayaklanmalardan Osmanlı İmparatorluğunu tehdid eden tehlikeleri anlattı, «önümüzdeki seferde», diye ekledi, «düşmanı İstanbul sûrları Önünde ordugah kurmuş göreceğiz ³⁸²» dedi. Onlara Peygamberin emirlerine harfi harfine uymaları emrini verdi ve selefi Vezir-i ftzam'm getirdiği bütün yenilikleri kaldırdı; ayrıca, itirazlarla karşılanmalarına rağmen yürürlüğe konulan bütün vergileri hükümsüz saydı. Bununla beraber, hazinenin kasalarını doldurmak için, kendisinden önceki Vezir-i âzam döneminde halkın zararına servet toplamış olanlara vergiler getirdi; başı kesilmiş olan sabık Sadâret Kaymakamının mallarının

³⁸¹ Relation di Costantinopoli. 145)

³⁸² Relation di Costantinopoli. 145)

müsaderesi hazineye iki yüz kese kazandırdı. Adamlarından ve dolap çevirmekte kullandığı kişilerden çoğu idam edildi ve mallarına el konuldu. Yeni askere alınanların cesaretlerini canlandırmak mak-sadiyle, Köprülü-zâde, Yeniçeriler Kâhyası Eğinli Mehmed Ağa'ya bütün emekli ve emekli maaşı alan eski askerleri gözden geçirerek onları orduda hizmete çağırması emrini verdi. Devletin ileri gelen görevlileri ve nâzik yerlerdeki valileri arasında değişiklikler yapıldı ³⁸³.

Hanin Üsküb Seferi, Yerini Saadet Giray'a Bırakıyor

İranlı Ebubekir, Kaymakam'ın Reis Efendi görevlerinde Hüseyin Paşa-zâde Mehmed Bey'in yerini aldı. Bağdad, Diyarbakır, Erzurum ve Trablus valileri, Yeniçeri ve Kapdan Paşa, makamlarını kendi aralarında değiştirdiler. Kalaylı Ahmed Paşa deniz beğleri tarafından suçlandırıldığından yerine Negropont Valisi Mısırh-zâde İbrahim Paya'ya yerini bıraktı. Mezzomorto, bu ünlü denizci Tuna filotillası kumandanlığına atandı. Edirne'de toplanan Kırım Hanı Selim Giray ³⁸⁴ ve Toekoeli'nin de katıldıkları bir toplantıda her şeyden önce düşmanın karargâhını kurduğu, Arnavut ve onların din adamlarından yardım gördüğü Üsküb üzerine gitmenin müstacel bir hâl aldığı kararına varıldı ve peşinden Kamanova'nın önünde Egridere palangasında ve Kaçanik'de kuvvetli bir durumda bulunan ve Avusturya İmparatoru tarafından gönderilen bir berât ile krallığını ilân eden Karpos'un icâbına bakılacaktı.

Bu seferde ilk defa olarak Kırım atlıları mızraklı olarak görünüyordular ; yakalanan Karpos'u Üsküb köprüsü üzerinde kazığa oturtular. Üsküb doğumlu olan Mora Serdârı Hoca Halil Paşa Kırım Hanının birliklerini ve kendininkileri biraraya getirdi. Sultan'-ın emriyle Hoca Halil Paşa Kutsal sancağı onu Edirne'ye geri götürecektir olan Elmas Mehmed Paşa'ya teslim etti. Kırım Hanı Selim Giray Kaçanik garnizonundan kaleyi teslim almak üzereyken Koso-va ovalarına birleşik bir Hristiyan kuvvetin gelmesiyle müzâkereleri yarıda kesti ve kalenin önünde Halil Paşa'yı bırakarak düşmanla karşılaşmak üzere ilerledi. Düşmanı mağlûp ederek otuz topunu, iki havan topunu ve bütün teçizatını ele geçirdi. Alman ve Macar-lardan oluşan ve hepsinin göğsü üzerinde gayelerini göstermek mak-sadiyle bir haç

³⁸³ Râşid. I, t. 158.

³⁸⁴ Rapport de Constantinople Azmet Giray demektir.

bulunan yedi sekiz bin asker Perzerin'de toplanmıştı; Kalagay, Dukagin, Hasanbeğ-zâde Mehmed Paşa bunlara karşı yürümek emri aldılar. Haçlılar, Piriştina'yı işgal altında tutttfn kuvvetlerle birlikte Nissa şehri üzerine çekildiler ve tşetip'de iki Türk süvari birliğine karşı üstün savaşlar verdikten sonra Avusturya ordugâhına girdiler. Navober düştü ve bin kadar muhafızı kılıçtan geçirildi. Kırım Hanı Edirne'ye döndü; Edirne'de onu Akpı-nar ve Yonca pınarları arasındaki otağında seçkin bir törenle kabul etti; şeref elbiseleri giydirerek huzurundan ayrılmasına izin verdi, Kara Mustafa Paşa sarayını ikametine ayırdı.

Kalagay Kırım'a gönderildi ve Hanın tahttan feragat ettiği, nu-reddin (Kırım veziri) Azmet Giray'm ölüm haberini götürdü. Nissa üzerine yürüyüş sırasında ölen Azmet Giray'ın kaybindan derin bir üzüntü duyan Kırım Hanı Selim Giray iki defa kendisine ait olmuş bir makamdan feragat ederek hac için Mekke'ye gitti. Hac dönüşünde Silivri yakınındaki Kadıköy'e yerleşti. Hanlık makamı Selim'-in oğlu Kalagay, yâni veliahd Devlet Giray'a değil, Kerim Giray'ın oğlu, evvelce Viyana muhasarası sırasında Osmanlı ordusuna hizmetlerinden ötürü küçük kardeşi Hacı Giray kendisine tercih edilen Saadet Giray'a verildi. Böylece, Saadet Giray Yanbolu yakınındaki Ağaçlar köyünden Edirne'ye getirtildi ve orada törenle Kırım Hanı ilân edildi (Mart 1691 - Cemâzilâhir 1102). Devlet Giray Kalagay makamında kaldı, nureddin olarak oğlu Feth Giray'ı ilân etti.

Fransız Elçisinin İstanbul'a Ve Osmanlı Elçisinin Viyanatta Varışı

Daha önce seferin teçhizâtlariyle çok yakından meşgul olan Köprülü-zâde Mustafa Paşa, yeni Fransız elçisi, Girardiri'in halefi ve Châteauneuf markisi Castagnere'in gelişyle çalışmalarını hızlandırdı. Aldığı talimat uyarınca Bâb-ı Âli'yi Avusturya ile savaşa teşvik edecek ve Polonya ile barış müzâkereleri açma yolunda ikna edici olacaktı. Ayrıca prens Orange'ın Bâb-ı Ali tarafından İngiltere kralı olarak tanınmasına Sultan'ın karşı çıkmasını sağlayacaktı. Ayrıca, Fransız elçisi, son zamanlarda Yunan ruhanî reisi tarafından kutsal mezarın katoliklere iade edilmesi işini başaracaktı³⁸⁵. Yeni Fransız elçisi, kendisine verilen talimatın ancak birinci ve sonuncu maddelerini gerçekleştirmekte başarılı olabildi. Zira, Vezir-i âzam, Kamenîçe tahkimatları ayakta durdukça Polonya ile savaşa devam etmekte kararlıydı.

³⁸⁵ 21 Ocak 1890 tarihli Rapport.

Prens Ogrange gelince, İngiltere kral ilân ettiğine göre tanıyacağı, zira sık sık Sultanları tahttan indiren Osmanlılara başka milletlerin hükümdar değiştirmelerine itirazın uygun düşmeyeceği cevabını verdi ³⁸⁶, Olağanüstü yetkilerle donatılmış Türk elçileri Zülfikar Efendi ve Maurocordato'nun Vezir-i âzam Mustafa Paşa'ya (Köprülü'den önceki) Viyana'dan gönderdikleri ulak (postacı), yeni talimatla bu payitahta dönmüş bulunuyordu. Elçilere verilen talimata göre, yeni esaslar üzerinde müzâkerelere başlayacaklardı. Altı ay sonra Komorn'da imparatorluk sekreteri Werdenberg*e tekrarladıkları şartları Kardinal Collpniz'e bildirdiler. Acele dönüş izni istemeleri, zaten yürütülmekte olan üzerlerindeki nezâket ve kollamanın daha da sertleştirilmesi neticesini getirdi. Zira, Köprülü-zâde Mustafa Paşa'nın selefi tarafından girilen barış görüşmelerini münasebetsizlik saydıktan sonra harb hazırlıklarına giriştiğini ve idarede düzeni sağlamak maksadiyle tesirli tedbirler aldığını öğrenmişlerdi.

Herbiri yüz kişiden oluşan on dört koğuş Yeniçeri, herbiri altmış kişiden oluşan altmış koğuş silahçı, İM yüz yirmi iki topçu ve yüz kırk humbaracı orduya gönderildi. Eyâlet valileri Hristiyanlara iyi muamelede bulunmak ve kendilerine ait olandan gayri hiçbir vergi talebinde bulunmamak hususunda kesin emir aldılar ³⁸⁷. Bu vergiye tâbi reâyâ üç sınıfa ayrıldı: Birinci sınıftan olanlar, gelecekte şahıs başına dört duka; ikinci sınıftakiler iki duka; sonuncu sınıftakiler ise bir duka. Bu vergi müessesesine bir asır sonra başka şekiller altında ortaya çıkacak olan Nizâm-ı Cedid deniliyordu; bununla beraber, Köprülü-zâde Mustafa Paşa'nın ezilen reâyâ için çıkardığı kanunlara bu adın verilmesi dikkate değer. Vezir-i âzam-lık makamına ilk otoritesini ve kaybolan tesirliliği kazandırmak için, Köprülü-zâde Mustafa Paşa önce kubbe vezirlerinin tesirlerini azaltmayı ve onları yavaş yavaş divan'dan uzaklaştırmayı düşündü. Bunu gerçekleştirmek için vezirlere kâr getirici makamlar sağlayacaktı.

Mainalılar Beyi Olarak Bir Esirin Atanması

Dini bütün Müslüman olan Köprülü, Hristiyanları inleyen istibdadın imparatorluğun düşüşünü hızlandıracağını anlayacak kadar politika

³⁸⁶ Flassan, IV, s. 122. Clernome'a göre Fransız elcisi Chateaneuf 27 Eylülde İstanbul'a, geldi ve 10 Kasım'da Sofya'ya gitti, îtimad mektupları 12 Haziran 1689 tarihini ve tercümelemleri »Yeni Osmanlı Hükümeti« II, s. 524'de bulunmaktadır.

³⁸⁷ Relation di Costantinopoli. Cod. 887, s. 18.

görüşüne sahipti. Arnavutlar ve Morlaklar Venedik bayrağı altında hizmete koyulmuşlardı; Papa'nın yolunda olanlar ve Sırlar Avusturya İmparatorununun dâvâsma kapılanmışlardı. Mainahla-rı itaat altına almak için birçok kale yaptıran kardeşi Köprülü Ah-med Paşa'dan daha çok politikacı ve Eflak ve Bogdan'ı, Mora'yı idare ettirmek için prens ünvâniyle Hristiyan valileri görevlendiren gelmiş geçmiş Vezir-i âzamlann hepsinden daha tedbirli olan Köprülü Mustafa Paşa, yedi yılını bir kadırgada kürek çekerek geçirmiş olan Mainalı Liberius Geratschari'yi Maina beyi tâyin etti ve onu Venediklilere karşı çıkardı.

Birçok Görevlinin Saraydan Uzaklaştırılması

Köprülü-zâde Mustafa Paşa iktidarını kuvvetlendirmek için önce Kızlar ağası kâhyası ile Sultan'ın hocasını saraydan uzaklaştırdı, sonra Kızlar ağasının kendisi de bunlara katıldı. Zira her üçü d« Sultan üzerindeki tesirleriyle, kendisinin aldığı tedbirlere başarı Jje karşı çıkabilirlerdi.

Malî Tedbirler

Valide Sultan'ın ölümünden sonra, devlet mallarından Kâhya Kadına bir gelir verilmesini emreden bir Hatt-ı Şerifle karşılaşıldı. Vezir-i âzam, tükenen bir hazine karşısında durumu son derece tehlikeli gördüğünden bu misli görülmemiş yeniliğe (bid'at) itirazda bulundu, fakat bir netice elde edemediğinden mâlî kayıtlara on beş kese tutarında bir meblağ kaydettirmek zorunda kaldı. Vezir-i âzam hoca Arab Abdulvehab'ı Medine'ye göndererek uzaklaştırmak istediğinde, Kızlar ağası tarafından yanlış bilgilerle kandırılan Sultan, bu emirnameyi imzalamayı ısrarla reddetti. Köprülü-zâde'nin ayağının altındaki toprak sallanmak üzereydi ki, Kızlar ağasını tesirsiz bırakmayı başardı. Büyük bir divan topladı ve mecliste bütün oylar Kızlar ağasının yerine bir başkasının atanmasında birleşti.

Kızlar ağası, bir gözden düşmeyi Önlemek için bu durumu fırsat sayarak emekliliğini istedi ³⁸⁸. Bununla beraber Kızlar ağası kâhyası Sarı Mehmed Efendi'nin serveti müsadere edildi. Köprülü-zâde, koruduğu Lala Ahmed'i onun yerine atadı; fakat evvelki efendisinin, II. Sultan Süleyman'ın ölümü

³⁸⁸ Kızlar ağasının azlini n. Ahmed döneminde gösteren Cantemir yanılıyor. Naklettiği nutuklar da baştan aşağı uydurmadır.

onu öylesine bir üzüntü içinde bırakmıştı ki, çok geçmeden hayattan ayrıldı
389

Dönmeleri korkutucu olan iki eski Vezir-i âzam'dan bîri, Mustafa, Malkara'daki sürgün yerinde ölmüştü, ikincisi İsmail Paşa, sürgüne gönderildiği Rodos'da fazla yaşamayacaktı. Rumeli Beğlerbeyi Zeynelabidin Paşa'nın vârisleri babalarının haksız yere idam cezasına çarptırıldığından şikâyetçi olduklarından İsmail Paşa kısas cezasına mahkûm oldu ve başı vuruldu. Şeyhülislâm Debbağ-zâde ulemâ arasına yalan rivayetler yaydığından azledildi. Emirler reisi de sebebi bilinmeksizin aynı âkibete uğradı. Giderek büyüyen şöhretinden endişe duyulan Şeyh Osman Efendi Magosa'ya sürüldü ve kısa bir süre sonra Öldü. Bir süreden beri, Mekke ve Medine fakirleri Mısır vakıflarının yaptığı yıllık buğday dağıtımında, kendilerine verilen paym azaldığını görüyorlardı. Sultandın eski sırdaşı olan Mekke şeyhi durumu Bâb-ı Âli'ye şikâyet etti. Köprülü, bu vakıfların idarecisi olan Yeniçeri ve azablann şimdiye kadar eksik verdikleri buğdayı iade etmeyeceklerini kestirdiğinden, Kahire beğ-leri ve zenginlerine eksik verilen buğday bölümünü tamamlamalarını emretti. Utanç verici suçlar işlediğine kanaat getirilen albay Tokmak (evvelce gönüllüler başı) idam edildi ve Adana kadısı Kar-muş Mehmed de işitilmemiş haksızlıklardan suçlu olarak aynı âkibete uğratıldı. Az bir zaman sonra, azledilen Kızlar ağası kâhyası San Mehmed, Edirne'de Üç Şerefeli cami (Selimiye) önünde asılarak idam edildi.

Sırlara karşı seferde, Üsküb'de, kabiliyetsizliğinin delilini vermiş olan Serdâr Mehmed Paşa vezirler listesinden silindi ve beş yüz kese tutarında bir meblağ ödemeye mahkûm edildi ve günde beş yüz aspr tutarında bir tahsisatla emekliye çıkarıldı. Defterdar Yusuf, İsmail'in şahsında çok çalışkan ve baştan çıkarılması mümkün olmayan bir halef buldu. Mutbaktarm, İmparatorluk ahırlarının ve saraya bağlı diğer müesseselerin hesaplarını inceledikten sonra, Is-maü, yılda beş yüz keseden fazla tasarruf imkânı buldu; fazla olarak ikinci derecedeki müstahdem kalabalığının aylıklarım kısararak hazineyi yıllık on bin kese masraftan kurtardı. Satıcının gümrüğe kilo başına gizlice on iki aspr ve alıcının ayakta yüzde sekiz olarak ödedikleri tütün vergisi elli beş aspre çıkarıldı. Mâlî durum tam bir çöküntü manzarası gösterdiğinden bu reformların alelacele gerçekleştirilmeleri kaçınılmazdı. Bu kötü durumu, tedavüle konulan çok miktarda bakır paralar daha da

³⁸⁹ Kızlar ağaları hal tercümeleleri, Resmi Efendi, No. XXVIII.

berbadlaştırıyordu. Altın ve gümüş para son derece nâdirdi. Vergilerin üçte biri altın, diğer ikisi gümüş ve bakır olarak ödeneceğine dair bir emirname yayınlanmış olduğu halde, hiçbir zaman bir netice elde edilemedi. Üstelik, Arnavutluk, bütün imparatorluğun yüzeyine kötü bir bakır para yaymıştı ve iki kişi ticarî bir muamelede buldukları zaman dâima kötü para mı, yahut gümüş mü verileceğini soruyorlardı.

Olağan para dolaşımında kuruş yüz yirmi aspre yükseltilmişti; şerif dukasının değeri iki yüz yetmiş, yaldızlı duka ise dört yüz kuruştı. Sarayın fazla gümüş yemek takımları para basımına verildi; bunların büyük bir kısmını Avrupalı elçilerin getirdikleri hediyeler oluşturuyordu. Bütün bu tedbirlerin icâdcısı olan Vezir-i âzam, şahsını örnek vermek maksadiyle, gümüş eşyasını ve sofrta takımlarını eritilip para basılması için verdi; kendisi artık kalaylı bakır kullanmaya başladı. Köprülü-zâde Mustafa Paşa'mn plânladığı sefere çıkmasından önce yangınlar, kasırgalar ve depremlerle karşılaşıldı. Cami kısmı hâriç, çıkan bir yangın, bütün Eyüb semtini bir harabeye çevirdi. On sekiz gün sonra korkunç bir fırtına, Haliç'de ve İstanbul limanında bulunan gemileri birbirlerinin üzerine düşürdü; bir saatten az bir zaman içinde beş yüz kişiden fazla insan kayboldu, ezildi veya öldü (18 Mayıs 1690 - 27 Şaban 1101). Nihayet 15 Temmuzda şiddetli bir deprem Fâtiî Câmîinin birçok kubbesini devirdi, şehir sûrlarının bir kısmı ve Fâtiî'in İstanbul'a girdiği Topkapı yıkıldı. Bu olaylar genellikle açılacak olan sefer için uğurlu işaretler sayılmadı ve Kanije'nin düşmesi de bu inancı kısmen doğruluyordu (11 Temmuz -. 4 Şevval). Ağustos ayının ilk günlerinde, Vezir-i âzam, Scherr Koei veya Pirot önlerine tuğlarını dikti. İki gün süren öldürücü bir savaştan sonra, general Schenkendorf, Avusturya ordusunun ele geçirdiği son kale olan Dragoman'ı teslim etti.

Veterani ve margrave de Bade, Vezir-i âzam tarafından muhasara edilen Nissa'nın imdadına gidemediler. Zira, Transilvanya'da bulunmaları tam bir zorunluluk hâlini almıştı. Orada Toekoeli Toerz-bourg geçidini geçmiş ve Zemeşt yakınında general Hausler**i* tam bir mağlubiyete uğratmış ve marki de Doria ile birlikte esir almıştı³⁹⁰; on sekiz subay daha

³⁹⁰ Toekoeli'nin karısı, Haeusler ve Doria'ya hürriyetleri iade edilinceye kadar Munkacs'da muhafaza edildi. Toe-koeli, ona, 1691 Nisanında Vidin ordugâhından Haeusler ve Doria'nın serbest bırakılmalarına karşılık kendisine hürriyetini vermesi için Vezir-i âzam'a müracaatta bulunmasını yazdı. Karısından kendisine yirmi dört bardak ve otuz altı tabaktan oluşan tam bir yemek takımı göndermesini istedi. Toekoeli, Haeusler ve Doria'nın serbest bırakılmalarına karşılık, karısının hürriyetinden ayrı olarak, peşin yirmi beş bin duka altını, atlarıyla birlikte bir araba verilmesi, Caspar Schandor, Petrozy ve Nemetchany'nin eşlerinin mallarından yararlanabileceklerinin vaad edilmesi şartını koştı; fakat ancak on bin duka altını elde edebildi ve karısına yeniden birleşmelerine kadar bu paraya el sürmemesini, kendisine iyi şarap, kuş

bunlarla birlikte esir düşmüşlerdi; düşmandan aldığı yirmi bayrak bu zaferinin ganimeti olmuştu. General Nouhfern ve general Balatschan ve general Telecki bu savaşta hayatlarını kaybetmişlerdi. Telecki bu savaşta bir Alman süvari birliğine kumanda ediyordu ve düşmanın içine düşmüştü. Eflak prensi Constantin Brankovan, evvelce emrinde hizmet ettiği Te-lecki'nin başını bir mızrağın ucuna taktırarak çadırının önünde teşhir ettirmiştir. Bununla beraber, Telecki'den geri kalanları, kocasına son tazimlerde bulunmasını sağlamak üzere karısı kontese gönderdi. Bu savaşta şehid düşen Serdâr Çerkeş Ahmed Paşa'nın yerine Fındık Mehmed Paşa atandı ve Toekoeli'ye kendisini Transil-vanya prensi ilân eden bir berât gönderildi. Sultan ayrıca, ona, Bran-kovan'a ve Kırım Hanına muhteşem hil'atler de yolladı.

Vezir-i âzam tarafından üç haftadan beri muhasara edilen Nissa teslim oldu ve kale muhafızlar tarafından boşaltıldı. Semendere, dört gün süren ümitsiz bir savunmadan sonra Haleb Valisi Halil Paşa tarafından zaptedildi; Morava üzerindeki Kubelitsct palangası Di-yarbekir Valisi Kemankeş Ahmed Paşa tarafından alındı. Bu Paşa, Kırım Ham ve Katana Mustafa Paşa, öncü birlikleriyle beraber, Vezir-i âzam'ın Abaza tepesinde ordugâhını kurduğu Belgrad üzerine yöneldiler. Aynı gün, şehir kuşatıldı. Sivas ve Anadolu Beğlerbey-leri, Mısır birlikleri, sagracı-başı ve gönüllü silahdârlar Tuna'nın kargısında çadırlarını kurmuşlardı; Sava nehri tarafında Cebeciler ve gönüllü Siphahilerle Haleb ve Rumeli Valileri savaşıyorlardı. Yeniçeriler Ağası ve kâhyası şehir üzerine At Pazarı tarafından baskı yapıyorlardı. Muhasaranın on ikinci günü Halil Paşa bataryaları tarafından bir bomba barut deposunun duvarını parçaladı ve şehrin bir kısmını havaya uçurdu. Şehir halkı kaçıştı; fakat çok geç kalmışlardı; zira ancak altı yüz kişi Tuna üzerinde canını kurtarabildi.

Osmanlı tarihi, Vezir-i âzam'ın bu muhasaradaki insan kaybını beş bin, düşman m kini ise bunun iki veya üç katı olarak göstermektedir. Eski Bostancı Hüseyin Paşa ve Kemankeş Ahmed Paşa Belgrad muhafazasına bırakıldılar. Diğer taraftan, Bosna Valisi Hüseyin Paşa'nın birlikleri Essek kalesi muhafızlarının savunması karşısında savaş değeri bakımından hayli kayba uğradılar. Vezir-i âzam, Tuna adasının alınışında hazır bulunduktan

avı ağırları satın almasını ve kuşbazlar temin etmesini yazdı. 27 Ekim 1692 tarihli ve Toekoeli'nin mektubundan yaklaşık bir aydan fazla bir zaman sonra, Toekoeli'nin karısı Gyula sahrasından yazdığı mektupta, oğlunun kendisine verileceği ümidini ifade ile kızının baş-dan çıkarılmasından yakınıyor ve altı yıl süren dulluk hayatının beş yılını bir manastırda geçirmiş olduğunu belirtiyor.

sonra istanbul'a döndü; Silivri'de büyük bir ulemâ topluluğu tarafından dualar ve övgülerle karşılandı. Onların ortasında İstanbul'a göz kamaştırıcı bir zafer girişi yaptı. Yardımları ve himmetiyle bu seferde Nissa, Vi-din, Semendere, Belgrad'ı almış ve Avusturya İmparatorluk ordusunu Morava, Nissa nehirlerinden ve Tuna ve Sava üzerinden atmış olduğu Peygamberin Sancağım Sultan'a teslim etti. Bosna'da Zrin ve Novi kumandanı, iki bin Hırvatla Astroviz'i yakaladı, aşağı ve yukarı Baduk'da Buswich'i esir etti; Cremagne sûrlarına kadar ilerledi. Avusturyalılar Lessina'yı, Türkler Gradisca'yı aldı, fakat şehir halkı kaçmıştı. Esir edilen fransisken mezhebinden üç râhib ve on dört sınır askeri, hayatlarını kurtarmak için din değiştirmeyi kabul etmediklerinden canlarından oldular. Venedikliler Dalmaçya'-da Cnino ve Valona'yı fethetmişler, Mora'da Malvoisie teslim olmuştu; fakat daha sonra Perzerin ve Doukaghin sancakbeğleriyle Rumeli ve Üsküdar vezirleri, Venediklileri büyük bir yenilgiye uğrattılar; alınan üç bin esirin başları kesildi.

Mısır'da Ve Kıbrıs'ta Kazanılan Zaferler

Bu sefer esnasında Mısır ve Kıbrıs adasında görülen şiddetli karışıklıklar üzüntüye sebep olmuştu. Vani Yukarı Mısır'da sekiz binden fazla Magri bliyi etrafına toplamış, bunlarla ülkeyi dolaşarak her tarafta haraç toplamıştı. Bu karışıklıkları bastırmak için Bâb-ı Âli, idareyi Firari Ahmed Paşa'nın elinden alarak yerine becerikli bir idareci olan eski haznedar Ali Paşa'yı atamıştı. Firari Ahmed Paşa'nın selefi vezir silahdâr Hasan Paşa, bu döneme doğru Sultan Dördüncü Mehmed'in kızı ve gözde Mustafa Paşa'nın dul karısı ile nişanlandı. Evvelce Hasan Paşa, Gözde Mustafa'ma hoşuna gitmesi için Dougah emrine verilmişti, fakat hazineye yüz elli kese vermeye zorlandı. Hasan Paşa'ya ait bir hâdise onun minnet borcunu nasıl ödediğini göstermesi bakımından burada tekrarlanmaya değer. Zira, böyle davranışlar Osmanlı tarihlerine pek geçmez. Hasan Paşa Mısır Valiliğinde bulunduğu sırada, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinden sonra, Bâb-ı Âli ona Kapucular-başı Musa Ağa ile Kızlar ağası eski kudretli Yusuf un mallarına elkonulması emrini gönderir. Hasan Paşa, evvelce kendisini korumuş olan Kızlar ağası Yusuf a karşı minnettarlık duygularıyla dolu olduğundan kendi esirlerini ve mallarını satar, bu satıştan gelen dokuz yüz kese parayı müsadere komiserine, bu paranın Yusuf un mallarının satışından elde edildiğini söyleyerek verir. Kızlar ağası Yusuf daha sonra

Medine şeyhliği makamına getirildi; Mekke ve Medine vakıflarını idare etti. Medine şeyhi olarak Şeyh-ül Harem unvanını aldı ve böylece Sultan'ın kadın dolu hareminden Peygamberin kutsal yerinin idareciliğine geçmiş oldu.

Daha önce Kıbrıs'ta Yeniçeri ve Timarlıların isyanlarından bahsetmiştik. Frank Mehmed Paşa, adada düzeni tesis için tedbirler alırken, bu isyanların elebaşılarını cezalandırdı ve çarşının bir taşına şu uzun ibareyi kazdırdı: «Birlikler yine isyan ettikleri takdirde, İstanbul'a müsaderelerden elde edilecek elli bin duka altını ile âsilerin kesilmiş otuz başını göndereceğime yemin ederim.» Beş yıl sonra Frank Mehmed Paşa öldüğünden şehrin ileri gelenleri ve kadı o ibarenin silinmesini talep ettiler ve bunda da başarılı oldular. Aradan bir zaman geçince, Kıbrıs'ta Vali Çolak Mehmed Paşa'yı öldürdüler. Aydın sancağından Yahudinin oğlu lakabını taşıyan Halebli Ahmed Paşa Kıbrıs'a gönderildi ve şiddetli tedbirleri yürürlüğe koymak, asilerin kökünü kurutmak hususunda emir aldı. Âsiler Nicosie istihkaklarına dizdikleri topraklarla valinin vilâyete girmesine karşı koydular. Vali, duruma hâkim olmak için şehrin sakinlerini açlıkla tehdit etti. Bu karışıklıkların elebaşıları kaçtılar; fakat adanın bütün limanlarına gönderilen görevliler tarafından yakalanıp İstanbul'a sevk edildiler, bu şehirde ölüme mahkûm edilip ortadan kaldırıldılar. Tedirgin bir durumda bulunan Kıbrıslılar, valiyi Bâb-ı Âli'ye gizlice şikâyetle bulundular. Halebli Ahmed Paşa azledildi ve cezasını bulması uzun zaman gecikmedi. Zaten, Aydın'daki sancakbeğliği zamanında akıttığı kanlara karşılık cezayı çoktan hak etmiş bulunuyordu. Aralarında Sultan imamın da bulunduğu yedi ulemâ, siyasî entrikalarla meşgul olmaları sebebiyle Vezir-i âzam'ın gözünde itibârlarını kaybettiklerinden Kıbrıs'a sürgün edildiler.

II. Sultan Süleyman'ın Ölümü

10 Mayıs 1691'de, Vezir-i âzam Köprülü Mustafa Paşa Serdâr-ı Ekrem ünvanıyla Sancak-ı Şerifi yine Pâdişâhın elinden teslim aldı. Bir göz iltihabı rahatsızlığı bulunan Vezir-i âzam bütün işlerle uğraşmak imkânından yoksun olduğundan seferin âcil işleriyle uğraşmak üzere Çavuş-başı ve iki devlet şûrası reis yardımcısı »görevlendirildiler. Sefer boyunca Sultan'ın İstanbul'da kalması kararlaştırılmıştı. Fakat Sultan'ın çektiği istiska³⁹¹ rahatsızlığının ilerlemesi ve bunun da tahtta bir değişikliği düşündürmesi

³⁹¹ Vücudun karın kısmında su toplanması, tistiska da denir (Ç.NJ).

sebebiyle vekiller heyeti kendisine Edirne'de kalması teklifinde bulunmaya karar verdi. Edirne'ye varan Vezir-i âzam Köprülü Mustafa Paşa karargâhım sarayın önündeki vadide kurdu. Vezir-i âzam Sofya'ya gitmek üzere Edirne'den henüz ayrıldığı sırada İkinci Süleyman vefat etti³⁹² (23 Haziran 1691 - 26 Ramazan 1102). Kanunî Sultan Süleyman türbesine defnedildi.

II. Ahmedin Tahta Çıkışı

Kardeşi İkinci Ahmed tahta çıktı ve âdet olduğu üzere devlet ileri gelenlerinin bi'atlerini merasimle kabul etti. Dâima İstanbul'da Eyûb Camiinde yapılan kılıç kuşanma töreni olağan bir ihtişam içinde Edirne'de Eski Camide icra edildi (14 Temmuz 1691 - 27 Şevval 1102).

İkinci Ahmed musikiden hoşlanıyordu ve şiirle meşguldü, fakat sofı ve melankolikti³⁹³. İstanbul'da kazılmış olan ve kendi cülus tarihini taşıyan mühür, Sultan tarafından makamında kaldığının teminâtı olarak Vezir-i âzam Köprülü Mustafa Paşa'ya gönderildi. Sofya'ya³⁹⁴ girmiş olan Vezir-i âzam, Ahmed'in tahta çıkışını emirnamelerle valilere bildirdi ve kendilerinden berâtlarındaki rakamları Sultan'ın tahta çıkış tarihine göre düzeltmelerini istedi. II. Süleyman'ın doktoru Hayatî-zâde, merhum Sultan'a sert bir beslenme rejimi uyguladığı için Yedi Kule'de hapsedildi. Özellikle, doktoru Sultan'ı ispirtolu içki kullanmaktan kesinlikle men'etmesinden ötürü suçluyorlardı; oysa, Sultan'ın Öldürücü hastalığının, bu içkileri itidalden uzak olarak kullanmasından kesinlikle kaynaklandığı kuvvetli bir ihtimâldi. Önceki Sultan'ın sır kâtibi hattat Çerkeş Osman, Dördüncü Mehmed'in kızı Ümmi Sultanla nişanlandıktan sonra, hükümdarın üzenği vezir kaymakamı makamı verilerek saraydan uzaklaştırıldı. İkinci Süleyman'ın silahdah, rikâbdârı, çuhadarı ve diğer yakınları mabeyinci unvanları ve diğer makamlarla saraydan ayrıldılar.

Köprülü'nün Slankamen-De Ölmesi

Sultan'ın ölümünden bir ay sonra Vezir-i âzam Köprülü Mustafa Paşa Belgrad'da ordugâh kurdu. Sava nehri üzerindeki köprü tamamlanınca,

³⁹² Relation di Costantinopoli, 25 Maggio 1691. Cod. 888, s. 55.

³⁹³ Relation di Costantinopoli, 25 Maggio 1691. Cod. 888, S. 830.

³⁹⁴ Cantemir bu konuda büyük bir hatâyâ düşüyor; zira Vezir-i azam'ın İkinci Ahmed'in tahta çıkmasından sonra Edirne'den hareket ettiğini söylüyor; oysa Vezir-i azam ölüm haberini ancak Sofya'da almıştır.

Peterwardein*den inen Avusturya İmparatorluk ordusuyla karşılaşmak üzere Tuna'nın sağ kıyısına yürüdü. 19 Ağustos 1691'de Slankamen'den fazla uzak olmayan bir mevkiye karşı karşıya gelmişlerdi. Vezir-i âzam, düşmana sayısına bakmaksızın hücum etmek mi, yoksa birlikleri siperde tutup düşmanın hücumunu beklemek mi gerektiği hususunu Paşalarına danıştı. Kulkâhyası, Yeniçeri ağası Eğinli Mehmed ve yaşlı vezir Hoca Halil ikinci yolu tercih ettiklerini bildirdiler. Vezir-i âzam Köprülü ihtiyar Halite: «Bir hayalet gibi değil, bir insan gibi görünmen için seni davet ettim,» dedi. Halil, sakalını sıvazlayarak ona cevap verdi: «Yaşayacak az günlerim var, bunun için bugün veya yarın ölmemin bence önemi az; ama İmparatorluğu utanç veya felâket dermekten başka bir şey düşmeyecek bir yerde bulunmak istemezdim». Vezir-i âzam Köprülü: «Toplan ileri sürün!» diye haykırdı ve Sipahilerin başında siperden çıktı. Onların üzerlerine doğru düşman kararlı adımlarla ilerliyordu. Uzakta, Tuna üzerinde yükselen kalın bir duman tabakası iki filonun savaşa tutuştuklarını haber verdi. Osmanlı deniz ordusu zafer kazandı, fakat savaş karada kaybedilmişti. Kemankeş Ahmed Paşa, altı bin Türkmen ve Kürd atlısıyla ve bin defa tekrarlanan Allah, Allah! haykırışıyla düşman hatları üzerine atıldı.

Kemankeş Ahmed Paşa askerlerine «Cesaret!» diye bağırdı, «Cennette huriler sizi bekliyor!» Fakat, askerleri düşmanın ilk ateşinde atlarının başını geriye çevirdiler. İkinci hücum da ilkinden daha az şiddetli olmamakla beraber, aynı basan ile püskürtüldü. Karışıklıktan yararlanan Avusturya birlikleri Sancak-ı Şerif istikametinde ilerlediler.

KaTamanî İsmail Paşa, birlikleriyle Avusturyalıların sağ kanadını koruyan düşman birlikleri üzerine atıldı. Püskürtüldü. Vezir-i âzam Köprülü, cesur askerlerinin düşmana varamadan vurulduklarını görerek müteferrika-başı ve silahdâr kâhyasına: «Ne yapmak lâzım?» diye sordu. «Elde kılıç, savaşalım» cevabını verdiler. Köprülü sırtına siyah bir setre giyerek ve Allah adını anarak, elde kılıç düşman cephesine atıldı; gedikli ve silahdârlar onu takib ettiler. Bütün gayretleri, siperlerini savunan Avusturyalılar karşısında boşa gitti. O anda Vezir-i âzam Köprülü'ye bir kurşun isabet etti. Vezir-i âzam'ın ölümünü askerlerden saklayacak yerde, kâhya Mustafa Efendi, yüksek sesle etrafa duyurdu. Sancak-ı Şerifi kendisine teslim etmek maksadiyle bir vezir arıyorlardı; Karaman Valisi İsmail Paşa Sancak-ı Şerifi o sırada eline almış bulunuyordu. Yeniçeri kâhyası Deli İbrahim koşup bu durumu kendisiyle tartışmaya başladı, zira bu şeref, müşterek bir anlaşmaya göre ihtiyar İbrahim Paşa'ya ait olmak gerekiyordu.

Kısa sürede kargaşalık bütün Osmanlı saflarına yayıldı; hiçbir şey mağlubiyete engel olamadı. Margrave Louis de Şade'ın verdiği en parlak savaşın neticesi belirlenmişti; ne var ki galib, mağlub kadar kayıplanyle dövünmek durumundaydı. Avusturya İmparatorluk ordusunun kayıpları arasında, general dük Christian de Holstein; albay kont de Kaunitz ve Bouqoi; kont Poettingen ve kont Starhem-berg bulunmaktaydı. Osmanlılar, Vezir-i âzam Köprülü-zâde Mustafa Paşa'dan başka, bu kanlı günde Beğlerbeyi İbrahim Paşa'yı, Yeniçeri ağasını, karargâh kadısı Safer'i kaybetmişlerdi. Defterdar İsmail Paşa ve kulkâhyası yaralılar arasında bulunuyorlardı. Evvelki savaşların hiçbirinde ordu bu kadar fazla sayıda himâyesi altındaki derebeyi kaybı kaydetmemişti ³⁹⁵. Osmanlı ordugâhı yüz elli topla birlikte galibin eline geçti, fakat ancak bakır para ile dolu elli kasa bulabildiler; diğer yirmi sandık tören elbiseleri ve yüz parça kumaşla doluydu. Vezir-i âzam Köprülü'nün cesedini bulmak için yapılan bütün araştırmalar bir netice vermedi.

Köprülü-zâde'ye haklı olarak yakıştırılan ermişlik şöhretine, böylece şehîd ünvanı ve şerefi de eklenmiş oldu. Osmanlı tarihinin onun hakkındaki en güzel övgüsü, hayatında bir suç işlemediğini, lüzumsuz bir söz söylemediğini kaydetmesidir; bunun için onu faziletli anlamında (Fâzıl) lakabına lâayık gördü. Osmanlı tarihinin onun sessizlik huylarına dair anlattığı bir olayı biz de burada tekrarlıyoruz: Bir gün azledilmiş üç askerî kadının ziyaretlerini kabul etti ve onları bir tek söz söylemeden huzurundan çıkardı. Şikâyetlere bakan kâhyası Nigâhî Efendi, bu sessizliğe şaşmış bir halde: «Zarif efendim», dedi, «onlara.bir şeyler de söylemeliydiniz.» Köprülü-zâde'nin cevabı şu oldu: «Ben bir mürâi değilim.» Seferde askerler gibi yürüyordu; askerî musikiden hiçbir zaman hoşlanmadı. Hiçbir zaman güneş batmadan yürümüyordu. Sarayında olduğu gibi ordugâh-da da durmadan okuyan Köprülü Mustafa Paşa tenbelliğin ve şatafatın düşmanıydı. Elbiseleri sâdelikleriyê dikkati çekerlerdi; genellikle samurla süslenmiş bir kaftan giyerdi. İdareci olduğundan daha az savaşçı idi. Bununla beraber, ne Makyavelvârî bir aldatmaca, ne de babası ve kardeşi- gibi baskı siyaseti takibetti. Getirdiği yeni kaidelerle (nizâm-ı cedid) i getiren ve böylece Hristiyanları kendilerini inleyen baskılardan kurtarmak isteyen ilk Vezir-i âzam oldu. Getirdiği iktisadî tedbirlerle alış verişin serbest olmasını

³⁹⁵ Avusturya imparatorluğu bültenlerinde kayıplar beş-altı bin, Türk bültenlerinde ise yirmi sekiz bin olarak kaydedilmektedir.

sağlayan ve her türlü yasaklayıcıhtan kaçınan ilk Vezir-i âzam da o oldu. Alış verişi bir nizâm altında tutmasını söyleyen bazı kimselere: «Kur'an, bu hususta bir şey yazmıyor. Alış veriş tarafların serbest irâdelerine bırakılmalıdır» diyordu ³⁹⁶.

Veziri Âzam Arabacı Ali Paşanın Emrettiği İdamlar Ve Değişiklikler

Slankamen savaşının kaybedildiğini ve Vezir-i âzam'ın öldüğünü öğrenen vezirler emirlerle mutabık kalarak ordunun Serdârlığı-na Koca Halil Paşa'yı getirdiler. Fakat, Sultan, İmparatorluk özen-gi kaymakamı Ali Paşa'ya vaadde bulundu. Ali Paşa ³⁹⁷, Ohri'nin karanlık bir ailesinden geliyordu; yetişmesini Köprülü-zâde Mustafa Paşa'ya borçluymuştu. O sırada Köprülü Babadağ valisiydi. Daha sonra, kabiliyetli adam bulunmaması yüzünden Yeniçeri ağalığına atandı ve buradan üzen-gi kaymakamlığına geçti. Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin izahatı üzerine, Sultan, Vezir-i âzam'a acele Belgrad ordugâhına gitmesi emrini verdi. Vezir-i âzam bu konuda toplanan divanda Sancak-ı Şerifi İstanbul'a getirtmenin daha ihtiyatlı bir davranış olacağını ve açılacak seferin hazırlıklarım kış boyunca faal bir şekilde yürütmek gerektiğini savundu. Eski ordu kadısı Yahya Efendi acele Belgrad'a gitmenin zorunluluğunu ispatlayınca, Ali Paşa: «Mademki yararlı olacağı kanaatindesiniz, öyleyse yolculuk hazırlığını yapacağız,» cevabını verdi. Bununla beraber Vezir-i âzam hareket etmedi ve Yahya Efendi'nin yerine başkası atandı. Halil Paşa'nın Serdârlığı teyid edildi ve Eğinli Mehmed Yeniçeri ağası oldu.

Edirne Bostancı-başısına müfettiş görevleri verildi. Slankamen mağlubiyetinden beri Belgrad ile Nissa arasında yağmacılıklar yapan asker kaçağı çetelerinden memleketi temizlemekle vazifelendirildi. Arnavut Mahmudbeğolu'ndan cesaretle yardım gören müfettiş Dewabaghirdan'da gizlendiği yerlere hücum ederek soyguncu çetelerini ortadan kaldırdı.

Bâb-ı Âli, bu döneme doğru, Silistre valiliğinde ve Balkan'da yeni bir asker toplama emri verdi. Bu olağanüstü tedbir, Kamenice (Camieniec) muhasarası ile meşgul bulunan Polonya kralının generai Gallewski'ye îsakçı dolaylarım istilâ etmesi emrini vermiş olması sebebiyle zorunluymuştu. Bununla beraber, Kahraman Paşa kralı püskürttü ve onu Kamenice

³⁹⁶ Râşid, I, s. 170. Narh kitabda yoktur bey-Ü şira riza-i tarafeyn ile olmalıdır.

³⁹⁷ Vezir-i azamlar Tarihi, Osman-zade Efendi. «Kara Mustafa Paşa'nın adamı olması, daha çok danışmanı olan Ali Paşa onun bütün kötü vasıflarına sahipti. Motraye Seyahatnamesi, I, s. 339.

muhasarasını kaldırmaya zorladı. Avusturya kuvvetlerinin sıkıştırdığı lippa, Temeşvar Valisi Topal Hüseyin Paşa tarafından kurtarıldı; Peygamber'in Sancağı Yeniçeri ağasına teslim edilerek Belgrad'dan Edirne'ye gönderildi (9 Aralık 1691 - 18 Rebiül'evvel 1103).

Mekke Şerifinin, Şeyhülislâmın, Kırım Hanı'nın Ve Vezir-i Âzam Bıyıklı Paşa'nın Ve Kızlarağasının Azli

Yeni Vezir-i âzam'ın tâyinini takibeden değişiklikler ve idamlar arasında Köprülü'nün kâhyasının idamından bahsedeceğiz; böylece, onun şahsında Slankamen felâketinin müsebbibi ve Vezir-i âzam'ın ölümünün ihtiyatsızca duyurucusu cezalandırılmış oldu. Aynı bahane üç vezirin, Kemankeş Ahmed, Deli Ömer ve Yunal Paşa'nın idamlarını renklendirdi. Para basım ayarcısı dönme Mustafa Ağa'nın başı vuruldu; ağızlan sulandıran serveti, sekiz yüz kese gümüş, iki yüz kese altın ve büyük sayıda kıymetli ziynet taşıyla hazineyi zenginleştirdi. Yeniçeri ağası Eğinli Mehmed Ağa, yeni Vezir-i âzam kendisine karşı uzun zamandan beri amansız bir kin beslediğinden azledildi ve payitahta Öküzler tarafından çekilen bir araba ile iğrenç bir şekilde götürüldü. Bu ön ceza, yeni Vezir-i âzam'ın düzenine göre, bir idam veya sürgün habercisiydi. Bu yüzden halk, yeni Vezir-i âzam'a artık bir daha kurtulamayacağı arabacı lakabını taktı. Eski Yeniçeri ağası Eğinli Mehmed Ağa yolda kaçmayı başardı, fakat İstanbul'da, Üsküdar'a geçmek üzere bir kayığa bindiği sırada yakalandı ve Sadâret Kaymakamı Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın huzuruna götürüldü. Hüseyin Paşa, durumu Edirne'ye bildirdi ve aynı zamanda affedilmesini istedi. Üç kere mahkûmun acele idamı emrini aldı, fakat her üçünde de infazı durdurdu. Nihayet, kararı uygulamak zorunda kaldı. Amca-zâde bu şartlar altındaki müdâhalesini makamını kaybetmekle ödedi; kumandan ün-vâniyle Çanakkale hisarına gönderildi.

Şam yeni Valisi Gürcü Mehmed Paşa, aynı döneme doğru, selefleri Hamza ve Ahmed Paşaların idaresi döneminde haklı bir cezalandırmadan kaçıp kurtulmuş olan dokuz âsi elebaşının kesik başlarını Bâb-ı Âli'ye gönderdi. Basra Valisi, eski defterdar Hüseyin Paşa'nın idam edilmesinin tek sebebi servetine el konulması oldu.

Mekke şerifi Ahmed Bin Seyid'in ölümü üzerinden beş yıl geçmişti; yeğeni, şerif Saad'ın oğlu Said, halkın da tasvibi ve isteğiyle Şey-hül Harem (Kutsal Ev'in sorumlusu) makamına tâyin edilmişti; artık bu durumun Bâb-ı Âli tarafından tasdiki bekleniyordu. Fakat, birkaç bin duka altın ile elde

edilen Cedde Beyi, bu makama Ahmed Bin Galib'i atadı ve bu atama Köprülü Mustafa Paşa tarafından Vezir-i âzam sıfatıyla tasdik edildi. Fakat, Ahmed Galib, Mekke'de en büyük karışıklıklara sebep olduktan sonra Yemen'e kaçmıştı. Mısır Valisinin raporu üzerine Bâb-ı Âli, Muhsin'i şerif makamına çıkardı. O zamandan beri, Muhsin ile Said arasında savaş başladı ve o sırada emirül-hac (hacılar kervanının idarecisi) görevinde bulunan şerif Yahya, kendisini hac kervanının güvenliğini sağlayabilecek durumda görmedi. Bâb-ı Âli bu çekişmelere son vermek için, hacıların güvenliğini sağlamak şartıyla, Said'i vezir ünvanıyla şerif makamına getirdi.

Vezir-i âzam Köprülü-zâde Mustafa Paşa tarafından Kıbrıs ve Sakız adalarına sürgüne gönderilen ulemâ payitahta getirildi. Fakat, Vezir-i âzam'ın düşmanı olan Şeyhülislâm Fezullah resmî görevlerinden uzaklaştırıldı ve yerine ikinci defa olarak eski Şeyhülislâm Efendi getirildi. Tenedos'a sürülen Fezullah halefinin ricasiyle oradan getirildi ve Böğaziçi'ndeki yazlığında oturma müsaadesi elde etti. Yalısına gitti", fakat kırk gün sonra, yeni Şeyhülislâm Ali Ölünce makamına oturdu.

Öfkeli ve zâlim bir insan olan Kırım Hanı Saadet Giray, yüksek görevlerinde uzun zaman kalmadı; Polonya Savaşı sırasında gayretsizlikle suçlanarak ve Slankamen savaşı cereyan ederken orduda bulunmayışı şüphe uyandırıcı bir tutum olduğundan İstanbul'a çağırıldı; önce Yanbolu yakınında Çagizhan'a gönderildi, sonra Rodos'a sürüldü ve kısa bir süre sonra orada öldü. Yerine Safa Giray'ın oğlu Safa Giray getirildi. Adı amcası Bahadır Giray tarafından konmuştu, çünkü babasının ölümünden kırk gün sonra dünyaya gelmişti. Safa Giray aşın hasisliğiyle şöhret yapmıştı: Sabun ticaretiyle meşgul olmaktan, çingenelerin vergileri üzerinde hiyleli oyunlara girişmekten bile geri kalmıyordu. Yeni makamına gelince bunun icâblan olan samur bir kalpak, balıkçıl kuşu tüyünden bir sorguç, altın bir ok muhafazası, koşumları mücevherle süslü bir at gibi alâmetler kendisine verildi. Ok çantası hakkı denilen gümüş paradan başka, Sultan ona iki bin duka altını ihşanda buldu.

Birkaç günlük idaresi sırasında devletin ileri gelen görevlileri arasında çok önemli değişiklikler yapmış olan Vezir-i âzam, nihayet Kızlar ağası İsmail Ağa için kurduğu tuzağa bizzat kendi düştü. Daha önce Sultan'dan bu Kızlar ağasının azli müsaadesini almıştı; aynı toplantıda Nezir, yeni Kızlar ağası olarak samur hil'atini giymişti; sarayına dönerken, selefi Kızlar ağası İsmail Ağa'yı hükümet işlerine karışmaya cür'et ettiği için gözden düşürdüğünden memnundu. Fakat, selefi İsmail Ağa'yı bir öküz arabasına binerken görünce

her şey değişti. Bu görüntü, yeni Kızlar ağasını derinden yaralamıştı, tsmail Ağa seviyesinde bir görevliye bu muamelenin yapılamayacağını Vezir-i âzam'a anlatmaya çalıştı. Ondan bir netice elde edemeyince tsmail Ağa'nın koruyucusu olan Haseki Sultan'a şikâyetinde bulundu. Haseki, aynı şikâyet üslûbu içinde Sultan'a durumu arzetti. Sultan bu unvan tecavüzüne Öfkelenerek Sadâret mührünü Vezir-i âzam'dan aldırdı ve onu eski Kızlar ağasını bindirmek istediği öküz arabasına bindirmeleri emrini verdi. Azledilen Vezir-i âzam böylece Rodos adasına sürgüne gönderildi; bütün mallarına ve bin iki yüz kese gümüş parasına hazine yararına elkonuldu (21 Mart 1692 - 5 Receb 1103). Sultan, Vezir-i âzamlık makamına iyi ve cömert bir insan olan Haleb Valisi Hacı Ali Paşa'yı atadı. Hacı Ali Paşa, selefinin hazineye alınan servetini devletin borçlarını ödemekte kullandı. Köprülü Mustafa Paşa kadar çıkardan uzak bir insan olduğundan sarayındaki bütün gümüş eşyayı para basılmasında kullanılmak üzere darphaneye gönderdi.

Elçilikler Ve Barış Müzakereleri

Hükümdar değişikliği Bâb-ı Âli'nin Asya ve Avrupa devletleriyle diplomatik münasebetlerine yeni bir faaliyete yol açmıştı. İran Şahı, Sultan'ın tahta çıkışını tebrik etmek üzere üçyüz kişilik bir maiyyetle Kelbî Ali'yi İstanbul'a gönderdi ³⁹⁸. İran elçisinin Sultan'a sunduğu hediyeler arasında otuz altı fincan ve bardak, porselen bir ibrik ve bir vazo, yirmi yedi yay, otuz bir parça altın sırma işlemeli renkli kumaş, diğer dokuz parça ipekli, yirmi yedi parça kadife, on yedi İran şalı, dokuz parça kaşmir, dokuz parça saten, değişik renklerde dokuz parça pamuklu kumaş, yirmi dört parça zengin dokumah kumaş, otuz altı parça saten, on sekiz parça düz pamuklu, yirmi sekiz parça sarık bezi, yedi kadın boyun atkısı, dokuz yumak, büyüklü küçüklü on sekiz İran halısı, kırk beş deve, beş yüz kese misk, elli panzehir taşı, kıymetli taşlarla işlenmiş bir kılıç, kıymetli taşlarla işlenmiş bir kalkan, büyük bir fil bulunuyordu. Memleketine dönmek için izin almak üzere huzura çıktığında elçiye göz-alıcı samur bir hü'at giydirildi; ayrıca, koşum takımları zengin bir atla beş bin kuruş verildiği gibi, maiyyetine dağıtılmak üzere, ayrıca yirmi bin kuruş ihşanda bulunuldu (29 Mayıs 1692 - 13 Ramazan 1103).

³⁹⁸ İran' elçisinin 14 Receb 1103 (i Nisan 1602) tarihli güven mektubu, Bab-ı Ali'nin Oguzbegler hükümdarı ve Bahadır oğlu Mehmed Han'a ve Harezmi hükümdarına yazdığı üç mektupla birlikte Remi'nin İn-şa'sında, No. 304'de bulunmaktadır.

Bir yü sonra, Oğuzbeğler prensi tarafından gönderilen elçi Meh-med Bedirhan İstanbul'a geldi. İran elçisinin payitahta girdiği sırada, Zülfikar Efendi ile Maurocordato üç yıllık bir aradan sonra görevlerini bir sonuca bağlayamadan Viyana'dan İstanbul'a geldiler. Bununla beraber, onlara verilen Viyana hükümetiyle müzâkere görevi, müdâhaleleri sayesinde İngiltere ve Hollanda elçileri tarafından sürdürüldü. Geçen yıl, İngiliz elçisi Turmball'in yerine, Bâb-ı Âli'ye III. Guillaume'un tahta çıktığını bildirmekle görevli şövalye Guillaume Hussey atanmış bulunuyordu. Sonuncudan evvelki Sultanları İbrahim'i, İngilizler kralları I. Charles'i idam ettikleri sırada Ölüme göndermiş ve İngilizlerin II. Jacques'ı tahttan kovdukları sıralarda Sultanlarını tahttan indirmiş olan Türkler, kendi davranışları ile İngilizlerinki arasında fazlasiyle benzerlik buldular ve Fransa'nın imâlarını anladılar³⁹⁹. Bunun için, Fransa elçisinin Bâb-ı Âli'nin prens d'Orange'm İngiltere kralı olarak tanımaması yolundaki ısrarlarına rağmen, İngiltere elçisi Hussey, birbiri peşi sıra, Edirne'de ve İstanbul'da Sultan tarafından memuriyet derecesine uygun düşen törenlerle huzura kabul edildi. De Hussey'in mâiyyetinde kendisini elçilik ataşesi olarak tanıtan kont .Marsigli vardı, fakat Köprülü Mustafa Paşa elverişli olmayan bir barıştan sözünün bile edilmesini istemediğinden, Marsigli Edirne'de on üç gün kaldıktan sonra Viyana'ya döndü. Birkaç zaman sonra tekrar Edirne'ye geldi. Bu defa Avusturya İmparatoru danışmanı Ignace Quarient'in mâiyyetindeydi; pasaportunda ise bir Hollandalı memur olarak gözükiyordu.

Grasswarden'in Düşmesi

Slankamen savaşının neticesini öğrenen Marsigli Viyana'nın yolunu tuttu ve bir yıl sonra, üçüncü defa olarak Bâb-ı Ali nezdinde de Hussey'in yerini alacak olan Harbond'un mâiyyetinde İstanbul'a geldi. Fakat, Harbond, Belgrad'a varacakları sırada öldüğünden, Hollanda elçisi, Collier'in⁴⁰⁰ halefi Hemskeerke, imparator ve müttefiklerinin barış tekliflerini divan'a sundu. İmparatorun talepleri şöyleydi: 1. fethedilen memleketleri muhafazası, Kutsal Mezar'm Fransiskenlere teslimi, Ragusa için verginin kaldırılması, barış anlaşmasına Çar'ın dâhil edilmesi hakkının verilmesi, eski müsaadelelerin otuz yü için yenilenmesi; 2. Bâb-ı Âli'nin Polonya adına Ukrayna ve

³⁹⁹ «Fakat Türkler, İngilizlerin davranışlarıyla kendilerinininkiler arasında büyük bir benzerlik buluyorlardı, vb.» Motray Seyahatnamesi, I, s. 339.

⁴⁰⁰ Rapport de Collier. Constantinople, 15 Şubat 1692 tarihli.

Padolya'dan vazgeçmesi, Sultan'ın Tatarların bu ülkeyi istilâlarına mâni olacağı, Ukrayna Kazakların ve Zaporogların saldırganlıklarına müsaade edilmeyeceği hakkında söz vermesi; nihayet İmparator, Venedik adına şu talepleri ileri sürüyordu: 3. Obrovacz ve Bo-jana nehirleri kıyıları arasındaki arazinin bu devlete bırakılması, Zanta vergisinin kaldırılması ve kaleler yapılması ve tamiri hakkının tanınması ⁴⁰¹. Polonya kralı, Kırım Hanının kendisine yaptığı teklifler hakkında Viyana sarayına bilgi vermişti. Kırım Hanı, Polonya kralına Bâb-ı Âli adına Kamenice'yi geri vermek, Ukrayna üzerinde iddialarından vazgeçmek ve ilk talebde yüz bin Kırım askeri vermek teklifinde bulunmuştu. Bu teklifler, kısmen Tatar Hanı ile Polonya Kralı arasındaki dostlukla alâkalıydı. Kırım Hanı, Polonya'daki ikameti sırasında, o sırada basit bir bayraktar olan kral ile birlikte Rusya'ya gönderilmişti. Daha sonraki esaret münasebetlerinde de bu dostluk daha da artmıştı. Hemskeerke, Avusturya İmparatorunun tekliflerini yeni Vezir-i âzam'a bildirdi, fakat Avusturya hükümetinin, Polonya ve Venedik'in iddiaları yüzünden karşısına aşılmaz engeller çıkardı.

Avusturya, Transilvanya'yı istiyordu; Polonya Kralı Kamenice*-nin iadesi için ısrar gösteriyordu; Venedik Cumhuriyeti ise daha fazlasını istemekteydi. Hemskeerke, Viyana'daki ikameti sırasında kendisine tam yetki vermiş olan Toekoeli lehindeki girişiminden pek mutlu olmamıştı. Kırım Hanının ve Fransız elçisi Ferriovun ⁴⁰² Bâb-ı Âli ile Polonya arasında ayrı bir barış yapılması için sarfettikleri gayretler neticesiz kaldı. Kırım Hanı bu maksatla krala ağalarından birini göndermişti. Ferriol ise Fransa'nın aracılığını kabul ettirmek için elindeki imkânlardan hiçbirini ihmâl etmedi. On yıldan beri, yâni Venedik'e karşı savaşın başlamasından bu yana, Ragusa Osmanlı Devletine vergi ödememişti; birçok yıllar boyunca imparatorun hükümetine her yıl beş yüz duka altını göndermişti. Fakat, Belgrad'ın Köprülü Mustafa Paşa tarafından alınmasından sonra, Sultan'ın işleri yoluna girmiş, bu cumhuriyet, kendisini tehdid eden fırtınayı uzaklaştırmak için İstanbul'a bir elçiler heyeti göndermekte telâş göstermişti. İmparator tarafından Grass-wardein'in fethi Hemskeerke'ye barış görüşmelerini yeniden başlatmak imkânı kazandırdı. Ragusa, İmparatorun ve Bâb-ı Âli'nin ⁴⁰³ himayelerini istedi. Bu talep her iki tarafa da beş yüzer duka altını vergi

⁴⁰¹ litteroe G.V. adjuncto projecto pacte Rom. tmp. e)usque foederatorum 15 Ekim 1695.

⁴⁰² I.R kütüphanesinde bulunan Rapport, no. 188.

⁴⁰³ Bu garifa talep Ragusa tarihçileri tarafından kaydedilmemiştir; fakat, I.R. arşivleri arasındaki anlaşmalarda' bulunmaktadır.

ödemeye dayanıyordu.

Avusturya ordularının üstün gelmelerine ve Grosswardein'in düşmesine rağmen, barış teşebbüsleri bir netice vermedi. Galipler Grosswardein'de yetmiş dört top buldular; bunlardan biri, ayrı namlulardan yedi gülle atıyordu ve atışta bir alev görünüyordu; ayrıca yirmi iki havan topu, üç bin gülle, iki yüz kental demir ve büyük miktarda teçhizat ele geçirmişlerdi. Avusturyalı general, kale muhafızlarına çekilme müsaadesi vermişti; bununla beraber esir edildiler, çünkü Türkler, Piscabon ve Mare Cobila tabyalarının tahliyesi sırasında sözlerinde durmamışlardı. Drava nehrinin sol sahilinde, Orsova'ya altı fersah mesafede, nehrin şiddetli akıntıyla kendisine bir yol oyduğu yerde baron Arnau'nun general Veterani'nin emriyle, üç yüz askerle işgal ettiği bir mağara vardır. Kancalı çıpalarla teçhiz edilmiş ve mağaranın girişine hâkim kayalara yerleşmiş bulunan Arnavutlar, savunucuların mağarayı terketmeye her kalkışlarında üzerlerine kaya blokları yuvarlıyorlardı. Karşı kıyıda açılan topçu ateşi de onların mahpus kalmalarına yardımcı oluyordu. Susuzluktan ölmek veya dumandan boğulmak tehlikesiyle yüzyüze gelen merd askerler, tüfekleri artık kullanılmayacak hâle gelinceye kadar yerlerini korudular. Yalnız bu sebeble esir oldular, fakat hepsi de öldürüldü. O zamandan beri bu mağara, kahraman savunucusu Veterani'nin adını taşımaktadır.

1691'de, Venedik'e karşı açılan savaş sırasında Bâb-ı Âli, Gi-rit'de Napolili kumandan Lucca della Rocca'nın Türk Paşasına satmış olduğu Karabousa'yı zaptetmekten başka bir üstünlük eîde etmemişlerdi ⁴⁰⁴. (5 Aralık). Muhafızları meşru olmayan yollardan elde etme teşebbüsleri ortaya çıkarıldı. Spinalunga ve Suda'yı hedef alan bu tür teşebbüslere girişenler ölüm cezasına çarptırıldı. Bu başarısızlık, Venediklilerin S. Todero muhasarasında uğradıkları hezimetle dengelenmiş oldu. Dalmaçya'da, Erizzi, Süleyman Paşa'yı püskürttükten sonra, Osmanlılar tarafından olağanüstü bir baskıya mâruz bırakılan Trebigne, Gazzo ve Nevesigne'nin imdadına koştı. Aynı yıl içinde Kırımîliler Halicz ve Stanislaw yakınlarına kadar bir akın hareketine girişip Snyatin ve Nemirowa'yı muhasaraya aldılar. Bu şuralarda Lipkans Kazakları Kamenice'den Lemberg surlarına kadar bütün ülkeyi yağma ve tahrib ediyorlardı. Kırım Hanı ve Daltaban Mustafa Paşa'nın üstün kuvvetlerle saldırmış oldukları Sorocka, savunucularının parlak cesaretleri sayesinde kurtuldu. Nihayet bu sefer, Kamenice'ye bir

⁴⁰⁴ Raşid, II, f. 178.

fersah mesafede yapılan ve kralın Aziz Teslis adını verdiği bir kalenin inşâsiyle sona erdi.

Surkhanoğlu Suriye'de

Vezir-i âzam'ın azli ve halefinin atanması, her zaman olduğu gibi, değişiklik ve aralarından sadece Kıbrıs Valisinininkini zikredeceğimiz idamların işareti oldu. Kıbrıs Valisi Ali Paşa, görünüşte kendisine karşı ada halkının yükselen şikâyetlerinin, fakat gerçekte Şeyhülislâm Fezullah Efendi'nin eski kinin kurbanı Olarak hayatını kaybetti. Aynı Şeyhülislâm, Parkany savaşında SUistre Valisi vezir Mustafa Paşa ile birlikte esir düşen ve sonradan yapılan esir değişiminde memlekete dönen Erzurum Valisi Halil Pasa'nın idamında da kıskırtıcılık etti. Fezullah Efendi bu Paşa'nın fazladan vergi topladığı gammazladı, Sultan başının kesilmesi emrini verdi. Suriye'de Manoğlu Dürzilerle anlaşan Surkhanoğlu aşireti isyan bayrağını açmış Sayda ve Beyrut mukataalarını ele geçirmişti. Bu hareket Trablus Valisi Ali Paşa tarafından bastırıldı ve elebaşılar itaat altına âlını. Vezir-i âzam*'ın Avusturya İmparatoruna karşı bu yıl açtığı seferde silahlı bir hareket geçmemiş ve sefer, Bel-grad'ın tahkimi çalışmalarıyla son bulmuştu. Ordunun ihtiyaçları için Edirne'den Belgrad'a gönderilen hazinenin bir kısmı, Alexinza'-da pusu kuran Sırb eşkıyalarının ellerine geçti, hazineyi korumakla görevlendirilen Arnavutlar eşkıyalarla işbirliği yaparak ganimeti paylaştılar. Bununla beraber hazineyi oluşturan yüz elU kese paranın elli kesesi bulunabildi ve herşeye rağmen eğer masumlar kazaya uğramadı ise, eşkiyalardan üç yüzü soygunu hayatlarıyla Ödediler. Hacı Ali Faşa yeterince teçhizat yardımı görünce, tahkimattan memnun olarak Edirne'ye döndü (11 Aralık 1692 - 2 Rebiül'âhir

Kırım Hanı Safa Girayın Ve Veziri Âzam Elhac Alî Paşanın Azli

Çoban Giray⁴⁰⁵ ailesinden gelen Kırım Hanı Saf Giray azledildi. Çünkü, Vezir-i âzam, Safa Giray'ın Demirkapı boğazı yakınında Tatarlar tarafından terkedilmiş olduğunu, beraberinde, ancak üç yüz adam tutabildiğini öğrenmişti. Han, Karinabad yakınında Kulaguzli'ye sürüldü ve orada, kısa bir

⁴⁰⁵ Cantemir, I, s. 124; III, not a. yanlış olarak II. Ahmed döneminde Çoban ailesinin bir ferdi bulunduğunu söylemektedir; fakat 1621'den itibaren bu ailenin varlığının izlerini bulacağız.

süre sonra altmış altı yaşında bulunduğu sırada öldü. Yanbolu yakınında Kadıköy'de ikamet eden Selim Giray İstanbul'a çağırıldı ve üçüncü defa hanlık makamına atandı (6 Kasım 1692 -. 26 Sefer 1104). Oğulları Devlet Gazi, Toktamış ve Kaplan babalarına Kırım'da refakat etmek üzere çağırıldılar. Bu seyahatte gözde oğlu Toktamış tsmail de öldüğünden, büyük oğlunu Kalağa (veliahd) atadı ve nureddin (vezir) makamını yeğeni Selâmet Giray'ın oğlu Şahin Giray'a verdi. Şâhin'in selefi yine Şahin adını taşıyan Toktamış'ın oğlu seçkin bir şâir oldu; Yanbolu yalanında inziva hayatı yaşadığı İbrahim kasabasında, Selim Giray'ın yükselişini şiirleştirdi.

Bu değişikliklerden bir ay önce (6 Ekim - 25 Muharrem) Sul-tan'ın Selim ve İbrahim adları konulan ikiz şehzadeleri oldu; bu doğum payitaht geceleri donatılarak üç gün boyunca kuüandı. Dokuz hafta sonra, tahttan indirilmiş olan Sultan Dördüncü Mehmed öldü. Hiç kimsenin acır görünmediği tahlisiz Sultan'ın naşı, Bahçe Kapusu'nda annesi tarafından yaptırılan camiin (Yeni Cami) ha-dirasına gömüldü.

Üç ay sonra, Sultan, azletmek istediği defterdâr'ı savunmak ve kendisine karşı direnmek cür'etini gösterdiği için Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa'dan imparatorluk mührünü geri aldı. Bununla beraber, II. Ahmed, sertçe söylenmiş birkaç söz bir yana bırakılırsa, gözden düşen Vezir-i âzam'a karşı iyilikseverce davrandı. Azledilen Hacı Ali Paşa mühr-i hümâyûnu Sultan'ın ayağının ucuna doğru bırakınca, Sultan Sadâret Kaymakamı Bozoklu Mustafa Paşa'yı hemen çağırttı ve mührü ona verdi; Mustafa Paşa mührü almaktan çekin-di. Sultan onlara: «Her ikinizi de idam ettireceğim,» diye bağırdı. «Mührü Yeniçeri Ağası İsmail'e veya Negrepont Valisi İbrahim'e göndereceğim.» Mustafa Paşa çekingen bir tavır içinde mührü aldı. Peşinden hemen Ali Paşa'ya: «Paşa, bu gözden düşmeyi sen davet ettin; şimdi bana istediğin hükümeti bildir.» Hacı Ali Paşa hiçbir şey istemediğini ve günlerini emeklilikte tamamlaması hürriyetinin verilmesi talebinde bulundu: «Pekâlâ,» karşılığını verdi ve yeni Vezir-i âzam'a: «Bozoklu Mustafa, dedi. Bana onun emekliliği ile alâkalı bir vesika hazırla, istediği parayı kendisi belirlesin.» Saraydan çıkınca iki vezir at üzerinde yanyana şehirden geçerek Bâb-ı Âli'ye geldiler. Orada, yeni Vezir-i âzam, istediği emeklilik aylığını bildirmesini Hacı Ali Paşa'dan istedi. Hacı Ali Paşa on beş, on altı kesenin yeteceğini bildirdi. Bozoklu Mustafa Paşa: «Nasıl, bu size yeter mi?» dedi. Hacı Âli Paşa: «Bu para yeterden de fazladır. Hele savaşın fedâkârlık istediği bir zamanda,» cevabını verdi. Böylece, Sultanla iki vezir arasında Osmanlı tarihinin kaydetmediği bir cömertlik ve gözütokluk

mücâdelesini cereyan etti.

Merzifon'da doğmuş olan Hacı Ali Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın silâhdârlığında bulunmuştu. Selefinin minnettarlığını kazanan Bozoklu Mustafa saraydan çıkarken, Mirâhorluktan Kapdan Paşalığa yükseltilmişti. Daha sonra sırasıyla Babadağ, Şam ve Trablus valiliklerinde bulunmuştu. Bulunduğu son görev Sadâret Kaymakamlığı idi. Hacı Ali Paşa'yı fazla hırpalamamış olan Sultan'ın hışmı, daha önceki Vezir-i âzam Koca veya Arabacı diye anılan Ali Paşa üzerine bütün ağırlığıyla yüklendi; bu Ali Paşa saltanat makamı iktidarım ele geçirmek için entrikalar çevirmekle suçlanarak cellâda teslim edildi. İkinci Ahmed, Vezir-i âzamlık görevini verebileceği iki kişiden biri olarak adından bahsettiği Yeniçeri ağası İsmail'i uzaklaştırmak Bozoklu Mustafa Paşa'ya ihtiyatlı davranmak icâbı göründü; Yeniçeri ağasını Şam Valiliğine atayarak İstanbul'dan uzaklaştırdı. Edirne Kaymakamlığı Vezir-i âzam'ın kâhyası Osman Paşa'ya. İstanbul Kaymakamlığı ise Bosnalı Hüseyin Paşa'ya verildi. İstanbul Kaymakamı Hüseyin Paşa'nın makamından düşmesine halkın asayiş içinde yaşaması için gösterdiği gayret sebep oldu.

İstanbul'da Felâketler

Ramazan'ın son gecesi teravih namazının kılındığı ve Kur'an okunan Fâtih camiine halk intizamsızlığa sebep olacak ölçüde yığılmıştı. Kaymakam Paşa, kargaşalığı önlemek maksadıyla muhâ-fızlarıyla birlikte camiye gitti. Paşa'yı muhâfızlarıyla birlikte camide görenler büyük bir heyecana kapılarak çıkış kapılarına hücum ettiler. Bu yüzden merdivenler yıkıldı, kadınlar ve çocuklar ezildi veya öldü; çılgınlıklar, feryatlar şehrin her tarafından işitildi. Bu hâdisede hiç kimsenin kötü bir niyet taşımadığı da anlaşıldığından Hüseyin Paşa azledildi ve Trabzon Valiliğine hareket etmesi emrini aldı. Gemiye bindiği sırada dostları kendisi hakkında ölüm cezasına hükmedildiğini haber verdiklerinden kaçtı ve takibine gönderilen komiserlerin eline geçmemeyi başardı. Aynı ay içinde Edirne Sultan Selim II. camiinde halkın akşam namazı için toplandığı sırada düşen yıldırım cemâatten beş kişinin Ölümüne sebep oldu (16 Mayıs 1693 - 11 Ramazan 1104). Bu olaydan birkaç gün sonra Cibâli yangını ile karşılaşıldı ve bu yangında binlerce ev kül yığını hâline geldi ⁴⁰⁶. Kısa zamanda yangın üç ayrı istikamette ilerledi: Bir taraftan Salih

⁴⁰⁶ Rasid, I, f. 185. La Motraye, I, s. 395, Londra ve İstanbul'da çıkan iki yangın işaret ederde, iki payitahtta

Paşa camiine kadar yolu üzerindeki bütün binaları yoketti; diğer taraftan, Kilise camiine kadar uzandı; nihayet At Pazarı'na kadar bütün binaları kül yığınınına döndürdü.

Şeyh Mısri

Sarayda vaiz olarak büyük bir itibâr sahibi olan şeyh Manevî, birden İstanbul'da bulunan tekkesinde gözaltına alındı. Aynı hor görücü muamele büyült şeyh Mısrıya de uygulandı. Lemnos adasındaki sürgün yerinden getirtilen şeyh doğduğu yere gelmiş, oradan Edirne'ye gitmek üzere yola koyulmuştu. Şeyhin verdiği birkaç ta-savvufî vaiz tehlikeli yorum ve rivayetlere yol açtığından, Vezir-i âzam bu yolculuğu yapmak için para almış olmasına rağmen, geri dönmesi emriyle ikinci silahdânını gönderdi. Bir taraftan da şeyhi bulmak üzere bir görevli Rodosto'ya gönderilmiş bulunuyordu. Vezir-i âzam'ın emrine rağmen şeyh Mısrî yoluna devam etti. Etrafında müridleri olduğu hâlde Edirne'de İkinci Selim camiine gitti. Kaymakam Paşa ve Yeniçeri ağası gelip şeyhi, saygılı bir şekilde Sultan'ın huzuruna davet ettiler, fakat camiden çıkar çıkmaz Yeniçeriler ve askerler etrafını sardı, kendisini alıp oradan Bursa'ya sev-kedilmek üzere Gelibolu'ya götürdüler⁴⁰⁷.

Belgrad Muharasasının Kaldırılması

Temmuz ayının başında (5 Temmuz 1693 - 5 Zilkade 1104), Vezir-i âzam, bir iaşe deposu vücade getirmek üzere Musul Beğlerbe-yi'ni Belgrad'a gönderdikten ve Ömer Pâşa'yı da Nisa üzerine saldıktan sonra, Edirne yakınında Akpınar'daki ordugâhını kaldırdı. On yedinci gün çadırlarını Rusçuk sahralarına kurdu. Aynı zamanda Tuna'nın sol kıyısına gelmiş bulunan Kırım Hanı seçkin bir törenle kabul ve kendisine, her zaman olduğu gibi, bir hü'at, bir kaftan, kıymetli taşlarla süslü bir ok muhafazası ve bir kılıç ihsan edildi,

Vezir-i âzam ordugâhını Yerkök'e (Giurgevo) nakletti. Burada Eflâk prensi Constantin Brankovan da kendisine saygılarını sunmaya geldi. Evvelki yıllarda Avusturya İmparatorunun himayesini elde etmeye çalıştığı hâlde,

hemen aynı «anum* rastlayan iki hükümdarın, tahttan indirilme ve idamlarına dikkati çekiyor.

⁴⁰⁷ Cantemir, Ahmed II, s. 37. siyasi nutuklar söylediğini ileri sürüyor.

kendisini Bâb-ı Âli'ye beğendirmeyi ve suçlayıcılarının bir kenara çekilmelerini sağlamayı başardı. Bogdan prensi birkaç ay önce ölmüştü; bununla beraber, ne kendisinin halefi olarak tâyin ettiği oğlu Demetrius, ne de onun makamını elde etmeye çalışan Toekoeli, onu elde edemediler. Zira, Brankovan'ın entrikalarının tesirinde kalan Bâb-ı Âli bu makama damadı ve Du-ka'mn oğlu Constantin'i münasip gördü.

26 Temmuzda (26 Zilkade), Vezir-i âzam Toutrakan yakınında Tuna'yi geçti, buradan Transüvanya'yı istilâ etmek istiyordu. Fakat Avusturya ordusunun Vilagos ve Janoe'yi ele geçirdiği ve Belgrad üzerine geldiğini öğrenince bir harb meclisi topladıktan son-? ra Olentidja'daki ordugâhından Belgrad'a yürüdü. Bunlar olup biterken dük de GroyBohemiyenler adası ile karşı kıyı üzerine kurulan bir köprüden Sava nehrini geçmiş ve Visniza köyünden pek uzak olmayan, Sava'nın Tuna'ya karıştığı yerdeki Kayaburun'a kadar ilerlemişti. Belgrad'dan görülecek bir mesafeye gelince] Avusturyalı general top menzili dışında mevzilenerek Sava üzerinde, iç kalenin karşısında Aşağı Şehir ile Su Kenan şehri arasında siperler açmaya başladı. Bu haberi alan Vezir-i âzam Tuna'yi geçti sol kıyı üzerinden nehir boyunca çıktı. Vidin karşısında Weil'den ayrıldıktan sonra Banaderbend boğazından geçerek Belgrad üzerine ilerledi.

Bu sırada Kırım Hanı ile Rumeli Beğlerbeyi, Tuna'ya çok yakın bir yoldan Semendre üzerine doğru yol alıyorlardı. Vidin'den hareketinden on gün sonra Vezir-i âzam Morava kıyılarında ordugâh kurdu ve orada Tatar Hanı kendisine Saadet Giray kumandasındaki ordusu öncü kuvvetlerinin düşman istihkâmlarını basarak çok miktarda esir ve hayvan aldıklarını bildirdi (12 Eylül - 11 Muharrem). Morava kSprüsü yakılmış olduğundan, Osmanlı ordusu nehri sığlık geçit yerlerinden aşarak karşı kıyıya geçti. Vezir-i âzam, köprü'nün yapılması için Sivas Beğlerbeyi Mehmed Paşa'yı geride bıraktı. Jagodin'e gelince Vezir-i âzam, Belgrad Valisi Cafer Paşa'-dan ulak vasıtasıyla memnurluk verici bir haber aldı: Kendisinin yaklaşmakta olduğunu Öğrenen düşman muhasarayı kaldırmıştı ⁴⁰⁸.

Vezir-İ âzam Belgrad üzerine yürüyüşünü sürdürdü ve 17 Eylülde şehre girdi. Toplanan bir harb meclisinin sonunda, sefer mevsiminin geri kalan zamanının muhasaradan zarar gören tahkimatın onarılmasına ve Kırım ordusunun düşmanın takibine gönderilmesine karar verildi. Kırımlılar

⁴⁰⁸ Raşid, I, f. 180, bu muhasara hakkında tafsilât veriyor ve şehrin kırk dört top ve on beş havan topu ile dövülmüş olduğunu ve bir kere dört bin gönüllünün hücum ettiğini bildiriyor.

düşmanı Peterwardein'e yakın bir mesafede yakaladılar ve esirler, ganimetler olarak geri döndüler. Vezir-i âzam Belgrad'daki günlerini şehrin savunmasını muazzam bir seviyeye getirmekte kullandı. Avusturya ordusunun siperli ordugâh kurduğu yerin karşısına iki yeni burç yaptırdı. Bunlardan biri Sa-va'ya bakan kapının önünde, diğeri At Pazarının önündeydi. Temeş-var ve Gyula'nın iaşe ihtiyacı için bu iki kalenin yakınındaki Arad, Szarhely ve Tornya ve diğerlerine vergilerini yiyecek olarak ödemeleri ve kalan erzakı bu iki kale halkına satmaları emrini gönderdi; tehdid olarak itaatsizliğe karşı Ölüm cezası koydu. Belgrad'ın tahkimatı tamamlanınca, Vezir-i âzam, Edirne'ye dönmek için yürüyüşe koyuldu (15 Kasım - 16 Rebiülevvel). Sofya'ya vardığında, ordu birliklerinin ücretlerini ödemek üzere hazineyi beraberinde getiren Kapucu Halebî Ahmed'i kabul etti. Kayıtlarda geçen Sipahi ve silahdarların bu seferde bulunup bulunmadıklarının tesbiti imkânsızdı; bununla beraber, Vezir-i âzam'ın seferin başında uygulattığı sert kontrol, sahte kayıtlar suistimâlini ortadan kaldırmıştı ve böylece masraflarda kısıntı mümkün olmuş, günde, geçen sefere kıyasla, kırk bin aspr daha az para harcanmıştı.

Teamüle uyularak, askerin parası Cizr Mustafa'ya kadar günlük olarak ödenmişti. Edirne'de geçit resimleri köşkünde oturan Sultan, orduya önünde geçit resmi yaptırdı ve Peygamberin Sancağını Vezir-i âzam'ın elinden törenle aldı. Altı gün sonra Ruscuk'dan Yanbolu'ya gitmiş olan Kırım Hanı Edirne'ye gelmişti; onu karşılamak üzere Vezir-i âzam Gülbaba'ya gitti ve orada muhteşem bir ziyafet verdi. Vezir-i âzam'ın sarayı halkından gönüllüler ve deliler (pervasızlar) , sağ ve sol cenah askerleri Hanı karşılamak üzere üç fersahlık bir mesafeye kadar gittiler; bizzat Vezir-i âzam da etrafında ağalar, Sipahiler, silahdârlar, gedikliler, müteferrika ve çavuşlar bulunduğu halde Hanı karşıladı. Otağa girdiklerinde divân üzerinde onu e: itibarlı yere oturttu ve samurlu kaftanlar giydirdi. Kendisine Edirne'ye kadar refakat etti. Orada, saray meydanında, Yeniçeri zabitleri gelip saygılarını bildirdiler. Han, Vezir-i âzam'ın sarayına indi ve onunla gece geç saatlere kadar görüştü, sonra kendisinin istirahati için hazırlanan eve götürüldü. Sekiz gün sonra Sul-tan'm huzuruna çıkıp yer öptü. Sultan, Hana bir uzun hil'at ve kapanca ve balıkçıl kuşu tüyünden iki sorguç hediye etti. Fakat, iki ay sonra aniden Kırım'a dönmesi emrini verdi (1 Şubat 1694 - 5 Cemâziyülâhir)⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ Raşid, I, f. 195. «Tatar Hanı Edirne'de teşebbüs edilen büyük bir ter-tib yüzünden gözden düştü, 22

Vezir-i âzam Belgrad'da kaldığı sırada, Bâb-ı Âli Fırat nehri boylarında yeni bir mağlubiyete uğradı. Basra Valisi Osman Paşa-zâde âsi Maani tarafından mağlub edilerek öldürüldü. Yerine atanan Halil Paşa'nın isyanı bastırmak için sarfettiği gayretler neticesiz kaldığından, Sultan bu valinin yerine kardeşini atayarak Diyarbekir, Musul ve Şehrzor valilerine ona yardım etmeleri emrini verdi. Ük iki vali eyâletlerinin bulunduğu bölgenin kaynak bakımından tükenmiş vaziyette bulunduğunu bildirerek emre itaat edememekten ötürü itizar beyan ettiler, Şehrzor ve Palu valileri, Siyavuş ve Kaçar Mehmed Paşalar, yalnız kaldıklarından yardımları yetersiz kaldı. Maani Dicle ve Fırat nehirleri kanallarının sedlerini yıktı ve civar araziye su altında bıraktı; kendisi de gelip Esed Salih kanalı üzerinde tabya kurdu. Büyük bir kısmı Maani saflarına geçen birlikleri tarafından terkedilen Halil Paşa Bağdad'a çekilmek zorunda kaldı. Halil Paşa'nın valiliğini kabul etmeyen Basralıların şikâyetleri ve hazineye yıllık olarak gönderdikleri yüz bin kuruş vergi üzerinden indirme yapılması talepleri tamamiyle reddedildi. Bâb-ı Ali Halil Paşa'ya vergiyi yetmiş beş bin kuruşu indirmesi emrini verdi; kendisini yine görevde bırakarak, vilâyetin topoğrafik bir haritasının çıkarılmasını istedi.

İstanbul'da Yangın

Aynı yıl, İstanbul, şehrin büyük bir kısmını harabeye çeviren yeni bir yangın felâketiyle karşılaştı. 21 saat süren, rüzgarın körüklediği ateş, bütün istikametlerde yayıldı. Ayazma ile un depoları arasından çıkan alevler, Cibâli kapısına kadar rastladığı her şeyi yerle bir etti, sûr dışındaki evleri kül ettikten sonra şehrin içine girdi ve oradan ŞÜEleymaniye, Vefa meydanına, Şehzade Camisine, Saraçlara; oratfan Yeniçerilerin yeni kışlalarına ve avrat pazarına kadar dayandı. Yangın, kontrol altına almak hususunda gösterilen bütün gayretleri boşa çıkardı. Halk, her tarafta taşıyabileceği değerli malını alıp canını kurtarmaya baktı. Birkaç saat önce camilerin ve muhteşem sarayların parıldadığı büyük mekân üzerinde gözlere sadece kül yığınlarını görmek kaldı (5 Eylül 1693 - 4 Muharrem 1105). On iki gün. sonra Ayazma Kapısında alev yeniden yıkıcı, yakıp kül edici olarak ortaya çıktı. Bir kömür deposundan başlayan yangın bütün ahşap dükkânları yerle bir etti ve şehrin içine girerek, geçen yangından kurtulan ve Süleymaniye'ye çıkan evler

dizisini yuttu. Bu felâket, kötü kollama ile suçlanan Kaymakamın azline sebep oldu. Kaymakam, Kıbrıs'a vali olarak gönderildi ve selefi Kalaylı Ahmed Paşa, onun görevim* üstlenmek üzere İstanbul'a hareket etti.

Sadâret Kaymakamı, Reis Efeni, Vezir-î Âzam Ve Kızlarağası

Yeni kaymakam, yalnız yangın çıkaranlara sert muamele etmekle değil, reayaya, Hristiyan teb'aya karşı da sert tedbirlerle idare görevine başladı; bunların samur kalpak, san ayakkabı ve renkli elbise giymeleri yasaklandı; siyah elbise ve siyah ayakkabı giymeye mecbur tutuldular. Ayrıca, şehir içinde ata binemeyeceklerdi; Müslümanlardan ayırd edilebilmeleri için çingirak taşımaları emredildi. Bu mânâsız tedbir yüzünden İngiliz tüccarları doğuya mahsus elbiselerini çıkarıp millî kıyafetleriyle dolaşmaya karar verdiler. Bununla beraber bu tedbirler yüzünden Kaymakam Paşa halk arasında büyük bir şöhret sahibi oldu; bu yüzden onun şahsında bir ra-Mb gören Vezir-i âzam, azline kadar gitti vğ yerine Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı atadı. Divân-ı Muhasebat Başkanı olarak saltanata ait mallar üzerinden gelen kârdan bir müddet önce mükâfatlandırılan eski Reis Efendi Mehmed Bey, düşmanlarının entrikaları yüzünden birden bu mükâfat ve ihsanlardan mahrum bırakılarak Retimo'da sancakbeğliğine atandı; oradaki Mısır birlikleri sarığının büyüklüğü- sebebiyle kendisine Sarık Babası lakabını taktılar. Diğer saray entrikalarının neticesi olarak Tavukçu Hasak Efendi Sultan tabib-liğinden azledildi ve yerine Seis Yusuf Efendi atandı. Vezir-i âzam, Kızlar ağası Nezir'i de saraydan uzaklaştırmayı düşündü. Fakat, Sultanla yakınlığından ve Vezir-i âzam'ın ihtişamının uyandırdığı kıskançlıktan yararlanan Kızlar ağası Nezir, tedbirini almakta gecikmedi ve Vezir-i âzam'ın düşüşünü hazırladı. Bir gün Bozoklu Mustafa Paşa cirid atan uşaklarıyla etrafı çevrilmiş bir halde Timurtaş'a gidiyordu. Tebdil giyinmiş olan Sultan da Solakçeşmesi yakınında bulunuyordu. Bu kalabalık ve parlak gruptan hayret duymuş bir halde ve muhteşem alayın kime ait olduğunu Kızlar ağası Nezir'e sordu. Kızlar ağası Vezir-i âzam'ın adım bildirerek Sultan'ın kıskançlığını tahrik etti. Zaten, kin dolu ve meş'um imâlariyle bu kıskançlığı da Sultan'ın ruhunda uyandıran kendisinden başkası değildi.

II. Ahmed derhal mühr-ü hümâyunu Bozoklu Mustafa Paşa'-dan alıp Trablus Valisi Ali Paşa'ya götürmek üzere Baş-silahdârını gönderdi (13 Mart 1914 - 16 Receb 1105); gözden düşen Vezir-i âzam da vali olarak Ali Paşa'nın yerini alacaktı. Başına geleceklerden habersiz ve hiçbir şüphesi

olmayan Vezir-i âzam Bozoklu Mustafa Paşa, bayramın yaklaşmakta olduğunu görerek, âdet olduğu üzere, Sujtan'a ve saraya sunulacak hediyeleri hazırlamış bulunuyordu. Bu hediye sunmak âdeti. İkinci Süleyman döneminde bilgili ve faziletli Vezir-i âzam Köprülü Mustafa Paşa tarafından kaldırılmış, fakat şimdiki Sultan zamanında yine geri getirilmişti. Gözden düşen Vezir-i âzam bu hediyeleri sunabileceğini sanarak yüzlerce atlı ile hareket etti. Fakat bu saygısızlığa Öfkelenen Sultan, Vezir-i âzam'ı çağırttı ve hapse attırarak bütün servetine elkoydu. Atları ve kendisine ait olan iki yüz on yedi kese parası hazineye alındı; ayrıca kâhyası, kırk kese vermek suretiyle efendisinin hürriyetini satın alabildi. Ne var ki, Kızlar ağası Nezir bu zaferinin tadını fazla çıkaramadı: Vezir-i âzam'ın azlinden üç hafta sonra, aynı âkibet gelip onu buldu ve yerini Haseki Sultan'ın baş ağasına (birinci hadım-ağası) bırakmak zorunda kaldı (17 Nisan - 11 Şaban),

Ümmügülümün Düğünü

Dört gün sonra, üç yıl önce vezir Osman Paşa'ya nişanlanmış olan IV. Mehmed'in kızı Ümmü Gülsüm veya sadece Ümmü'nün düğünü yapıldı. Yeni Vezir-i âzam Defterdar Ali, İstanbul karşısındaki Karabayır'a vardı: Kendisini karşılamaya gönderilen Kaymakam, vezirler ve Şeyhülislâm, ulemâ, muhteşem bir yemek ziyafetinden sonra Vezir-i azamla birlikte saraya geldiler; orada Sultan onu Vezir-i âzamlık iktidariyle donattı. Sürmeli lakabıyla anılan Ali Paşa Dimetoka doğumluydu ve birinci Defterdarlık makamına yükselinceye kadar, maliyenin birçok makamlarında bulunmuştu. Bu meslekten ayrılınca Kıbrıs'a vezir (vali) olarak atanmış, daha sonra Trablus Valisi ve nihayet Vezir-i âzamlık makamına gelmişti.

Kadıaskerlerin Ve Şeyhülislâmın Azilleri

Sürmeli Ali Paşa imparatorluğun baş makamında kalabilmek için girişilmesi gereken ilk icrââtın prenses Ümmü ile evlenen ve böylece nüfuzu artan Kaymakam Osman Paşa'yı payitahttan uzaklaştırmak olduğuna hükmetti. Vezir-i âzam'ın Sultan tarafından da imzalanan bir emriyle Kaymakam Osman Paşa'ya acele Diyarbe-kir'e hareket ederek bu vilâyetin valilik görevini yürütmesi bildirildi. Fakat, hareket eder etmez bu kârlı görev kendisinden alındı ve son derece önemsiz bir görev olan Kane kumandanlığına atandı. Sürmeli Ali Paşa, o zamana kadar süregelen

kaidelere aykırı olarak kâhyası Abdullah'ı üzenği kaymakamlığı makamına yükseltti. Kâhyası Edirne'de üzenği Kaymakamlığına atanırken, Parkany'-de esir edilmiş olan Van Valisi Mustafa Paşa'yı Kaymakam olarak İstanbul'a getirtti ⁴¹⁰. Osman Paşa'yı payitahttan uzaklaştırmakla yetinmeyen Vezir-i âzam, sadece yedi aydan beri görevini yürütmekte olan adaletli ve gayretli Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi ile, birçok valinin haksızlıklarını, zulümlerini ortaya çıkarmış olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'den kurtulma çârelerini aramaya koyuldu ⁴¹¹. Hâdiseleri gerçek yüzleri ile göstermeyi itiyâd edinmiş olan bu iki devlet memuru, doğru insanlara musallat zâlim vezirlerden kötülükler bekleyeceklerdi. Her ikisi de azledildi. Makamları Sürmeli Ali Paşa'nın dalkavuklarına verildi. Rumeli Kazaskerlik makamını birkaç gün işgal etmiş bulunan Sadık Efendi Şeyhülislâmlığa getirildi. Vezir-i âzam'ın uzun zamandır Cebeci-başıya karşı beslediği yeminli kin, nihayet kurbanının kanında söndü: Sultan'ın da müsaadesini aldıktan sonra, Vezir-i âzam, Edirne'de Üç Şerefeli Cami Önünde kin beslediği adamın başını vurdurdu.

Trablus Valiliği sırasında Sürmeli Ali Paşa âsi Surkhanoğlu ile Maanoğlu Dürzilerini gözle görülen bir hareketsizlik içinde tutmuştu; fakat o uzaklaşınca yeni Beğlerbeyi Arslan Paşa, elindeki kuvvetin Suriye âsilerini itaat hâlinde tutmakta yetersiz olduğunu Bâb-ı Ali'ye bildirdi. Neticede, Sayda Beğlerbeyine, Haleb ve Şam valilerine timar sahipleriyle birlikte Arslan'ın kuvvetleriyle birleşmeleri emri verildi. Ayrıca, Kilis voyvodası da on bin Kürdle bu kuvvetlere katılacaktı. Anadolu müfettişi Dursun Mehmed Paşa bu ordunun kumandanlığına getirildi. Mehmed Paşa Baalbek ve Bokaa vadilerini istilâ ederek memleketi karışıklıklardan kurtardı.

Yabancı Devletlerin Aracılığı Reddedildi

Vezir-i âzam, Avrupa'da, Kutsal Sancak'la Macaristan'a karşı yürüdü. Zira, İngiltere ve Hollanda elçileri Paget ve Hemskeerke, takma isimle İstanbul'a ve Edirne'ye gönderilen Avusturyalı generaller, Marsigli ve Veterani vasıtasıyla yapılan barış teklifleri reddedilmişti. İngiltere elçisinin Belgrad'da ölmesinden hemen sonra, İngiltere kralı, Hollanda elçisi

⁴¹⁰ Raşid, I, s. 175 ve 195. Mustafa Paşa Belgrad'da esir edilmiş, Viyana'-da tutuklu bulunmuştu; burada kendisini yalnız yüzbaşı Narcisse ve tercüman Mamucca della Torre gidip görebiliyorlardı.

⁴¹¹ Raşid. Feyzullah Efendi'den şöyle bahsediyor: Muhafaza-1 namus-i dev-letde gayet gayyur ve nefsülemme muhalif harekete karşı geldiği gibi, adaletli olmayan devlet büyüklerine karşı çıkmakta cesareti bilinir bir kimse idi.

Hemskeerke'ye, yeni bir elçi gönde-rilinceye kadar kendi adına hareket etme ve konuşma müsaadesi vermişti ⁴¹². Yeni İngiliz elçisi lord Paget ve onun peşinden takma adla barış teklifçisi olarak Avusturyalı general Veterani Edirne'ye gittiler. Fakat Bâb-ı Âli hiçbir suretle savaşı bitirmeye hazır görünmüyordu. Kendisini cevap vermeye mecbur hissetmeden sadece barış tekliflerini bilmek arzusunda bir görüntü veriyordu. Sultan'ın bu politikası, kısmen, müzâkerelerin başarısız kalması için ⁴¹³ hiçbir şeyi ihmâl etmeyen Fransız elçisi Châteauneuf ün imâlarından kaynaklanıyordu. Elçi de Châteauneuf den ayrı olarak, Bel-grad ordugâhında Vezir-i âzam'ın yanında bulunan Fransız ajanı Ferriol, Bâb-ı Âli nezdinde Hollanda ve İngiliz elçilerinin teşebbüslerini olduğu gibi, Vezir-i âzam ile Toekoeli'nin Avusturya imparatoru ve müttefikleriyle barış anlaşması için ileri sürdükleri şartları M. de Croissy'e bildirdi.

İngiliz elçisi lord Paget'nin Budin'e (Ofen) geldiğini öğrenen (15 Ekim 1692), onun Osmanlı ordugâhına girmesini önlemek maksadıyla gayretlerini iki katına çıkardı. Fakat Vezir-i âzam ona elçinin: «kendisinden 1 Önceki elçilerin yolundan gideceğini, Bâb-ı Âli'nin barış hâlinde bulunduğu devletlere açtığı prensipten uzaklaşa-mayacağı» cevabını verdi ⁴¹⁴. Gerçekten de, İngiliz elçisi Paget, Sultan'm ve Vezir-i İzam'ın ⁴¹⁵ huzuruna baharın başında (14 Mart 1693) kabul edildi. Birkaç gün sonra İngiliz elçisi Pağet, Hollanda elçisi Hemskeerke, Avusturya generalleri Collier ve Veterani ve imparatorun bir diğer generali Vezir-i âzam Ali Paşa'nın sarayında bir konferansa çağırıldılar. Bu toplantıda, Şeyhülislâm, Kaymakam, Defterdar, Nişancı, Reis Efendi, birliklerin Paşaları da dâhil, devletin yüksek makamlarından yüz kişi bulundu. Üç elçi ve imparatorun iki generali sedirin kaidesinin altına konulan iskemlelere oturmuşlardı. Gayretli ve işgüzar Fransız elçisi, açıkgozlük edip iskemlesini sedirin kaidesi üzerine koymuş ve Öyle oturmuştu. Toplantıyı, herkesin sahip bulunduğu yerleri muhafaza edeceği prensibinden hareket edilerek yapılacak barışın

⁴¹² Litterae Angliae 4 Eylül, 1692.

⁴¹³ Fransız elçisi de Ghateauneufün Edirne'den 5 Temmuz 1695'de Fransa kralına gönderdiği mektubun kopyası: «Vezir-i azam ayın 20'sinde sefer için şehirden çıkacak ve ancak sancak altında, Hollanda ve İngiltere elçilerine kararını bildirecek.» Croissy'nin mektubu: «Venediklilerle barış yapılarak bu oyalanma durumundan kurtulmak yolunda krala hizmet etmek imkanı yoktu; Türkler, Canee (Kane) muhasarasının kaldırılmasından beri Venediklileri küçük görüyorlar.» Fransa kralının 30 Mayıs 1695 tarihli mektubu: «Polonya kralı ve kraliçesini Türklerle ayrı bir barış İmzalamaya ikna etmesi hususunda akla, ha-

⁴¹⁴ «Kendisinden Önceki elçilerin misaline ve Bab-ı Ali'nin barış halinde olduğu bütün devletlerin elçilerine açık bulunan tarza uyacaktır.» Fer-riol'un 15 Ekim tarihinde Belgrad ordugahından de Croiny'e yazdığı mektup.

⁴¹⁵ 18 Şubat ve 7 Mart 1693.

aracığım Hollanda ve İngiltere'ye vererek Hemskeerke açtı. Fakat, üç gün sonra Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa azledildiğinden, aracılarn ve Polonya elçisinin teklifleri bir neticeye vardınıfamadı. Netice olarak, savaş yine eski akışı içine girdi ve yeni Vezir-i âzam Sürmeli Ali Paşa, evvelce bahsettiğimiz gibi Edirne'den Belgrad'a hareket etti (28 Haziran 1694 - 5 Zil'kade 1105).

Ağustos ayının sonuna doğru, Vezir-i âzam Tatar Hanı ile birleşti. Tatar Hanının birlikleri, çarpışmaların başlamasından önce Eflak'tan geçmişler, Transilvanya'yı istilâ etmişler, Csik arazisini yağ-malamışlardı ve oradan beraberlerine aldıkları oranın en nüfuzlu

yale gelebilecek bütün sebep ve vasıtalara başvurması hususunda elçim rahib de Polignac'a emir verdim.» şahsiyeti Janos Sandor'u getiriyorlardı. Aynı zamanda, Kırım Hanının emrindeki âsi Gaspar Sandor, on iki bin Tatar asileriyle birlikte ülkeyi Debreczin'e kadar geçiyor ve Hedidueque'lerin şehri Szom-selo'yu ateşe veriyordu.

Peterwardein'e Karşı Sefer

Vezir-i âzam Sürmeli Ali Paşa birkaç gün Zemlin'de kaldıktan sonra, muhasara etmek maksadiyle birden Petenvardein üzerine yöneldi. Bu sırada Gazi Giray Tuna'nın sol sahili üzerindeki araziye vuruyor ve Pancsova sûrları Önüne kadar ulaşıyordu (29 Ağustos 1694 - 8 Muharrem 1106). Belgrad'a doğru Tuna'yı çıkan zahire yüklü iki kayık Theiss kavşağında birçok teknenin hücumuna uğradı ve sayıca çok üstün düşmana teslim olmak zorunda kaldı. Göklerden kırbalardan boşalırcasma yağın yağmurun ve taşın nehirlerin siperleri sel baskınına uğratarak askerleri siperlerden ayrılmak zorunda bıraktığı sırada Peterwardein muhasarası yirmi üç günden beri devam etmekteydi. Çekilmek zorunda kalan Vezir-i âzam, karanlık basınca ordugâhı kaldırdı ve aynı gece Belgrad Önündeki Weretschar vadisine nakletti. Sürmeli Ali Paşa Belgrad'daki genel karargâhından Gyula ve Temşevâr'ın iaşesi için bütün imkânlarla sahipti. On iki bey, üç yüz Yeniçeri, sekiz yüz Sipahi ve silahdâr, iki yüz tüfekçi, bir gönüllü ve atlı milis birliğı alacakları yevmiye de belirlenerek Temeşvar savunmasına Rumeli Beğlerbeyi kumandasında memur edildi. Gyula savunması emrinde yeterince Sipahi ve Yeniçeri bulunan Sivas Valisine verildi. Allah'dan iki garnizonun asker ücretlerine ayrılan üç yüz kese para Temeşvar'a ulaşmıştı. Yoksa Avusturyalı general Veterani Maros nehrinin karşı yakasını on iki bin askerle tutmuş ve geçit yerleri küçük sahra istihkâmlariyle korunmuş

olduğundan parayı ve yiyecek maddelerini Gyula kalesi kumandanına ulaştırmak mümkün değildi. Bu sebeble, Temeşvar Valisi, kendisine gönderilenlerle kışı da geçirmesi emrini aldı.

Dalmaçya Ve Polonya'da Osmanlı Zaferleri

Dalmaçya'da, Narenta üzerinde bulunan Herzegovine'in anahtarı mesâbesindeki Gabella kalesi, Mostar geçidiyle birlikte Venediklilerin eline geçmişti. Son derece heyecanlanan Mostar halkı, Scu-tari Valisi Süleyman Paşa'ya Poschret, Podgonizze ve Gasella müstahkem hisarlarını geri alması için emir vermesini sağlamak üzere Bâb-ı Âli'ye başvurdu. Geri alınması istenen müstahkem hisarlar memleketin belli başlı savunmasını oluşturduğundan, Sultan, Bosna Beğlerbeyi ile Yenişehir sancakbeğini Süleyman Paşa'nın emrine verdi. İlk muhasara hiçbir netice vermedi ve Süleyman Paşa bu başarısızlığı Hersek sancağına atanmakla ödedi; Süleyman Bey ise Ehlone garnizonuna gönderildi. Bosna Beğlerbeyi Mehmed Paşa, büyük bir gayretle Gabella'yı muhasara emri aldı. Fakat, Osmanlıların bütün gayretleri kale muhafızlarının cesaret ve fedakârlığı karşısında netice vermedi ve bu kaleye sahip olmak sayesinde korunan on iki hisar Venediklilerin elinde kaldı. Gabella'yı kuşatanların yardımına çağırılan Trebigne Paşası Receb Paşa Kordos⁴¹⁶ Palangasını kardeşine emânet etmişti. Fakat kardeşi, palangayı ateşe vererek terketti. Kısa bir süre sonra, Trebigne üzerindeki tahkimli Klo-busk hisarı hiç direnme göstermeksizin teslim oldu.

Osmanlılar Polonya'da da pek üstünlük sağlayamadılar. Kame-niçe (Camieniec)'nin takviyesi için Mirza Şehbaz Giray kumandasında Tatarların giriştikleri bir teşebbüs hiçbir netice vermedi. Önce bu hareket için görevlendirilmiş olan Gazi Giray kumandasında yirmi beş bin Kırımlı, iki bin Sipahi, bin beş yüz Yeniçeri ve altı bin Eflaklıdan oluşan hatırı sayılır bir kuvvet bulunduğu halde, Dinyester nehri üzerindeki Czcora'nın ötesine kadar ilerlemek cesaretini gösteremedi (6 Ekim 1694). Gazi Giray'ın yerine getirilen Şahbaz Giray on beş bin Akkerman ve Dobruca Tatar askeri takviye aldıktan sonra Czcora'dan Kamenice üzerine yürüdü (6 Kasım)'. Polonya ordusu Uscieszko yakınında Dinyester'i geçti. General Jablonowski ve Sapieha, Potocki ve Sluzka kumandasındaki Polonyalılar arslanlar gibi

⁴¹⁶ Coriaaich (?).

çarpararak üç bin asker, iki mirzalarını öldürdükleri ve beş mirzalarını esir aldıkları Tatarları mağlub ettiler ⁴¹⁷. Bu mağlubiyetten sonra Kırım Hanı Selim Giray maiyye-tiyle birlikte Belgrad'da gemiye binerek Ruscuk'a gitti. Kırım'a hareketinden önce Vezir-i âzam kendisine hediye olarak bin duka verdi üç oğluyla birlikte kürkler giydirildi ⁴¹⁸. Temeşvar üzerine bir sefer idare etmiş olan Cafer Paşa'nın dönüşünden ve Selim Giray'ın hareketinden sonra Vezir-i âzam, Sultan'ın yanına dönmek üzere Belgrad'dan ayrıldı. Filibe'ye gelince birliklere son ikişer üç aylıklarını ödedi ve Edirne'ye giderek Sultan'ın ellerine Sancak-ı Şerifi teslim etti (22 Aralık - 5 Cemaziyülevvel).

Tuna Kıyısında Birçok Palangalar İnşâsı

Belgrad Valisi Cafer Paşa'nın raporu üzerine, şehrin iaşesini sağlamak maksadiyle, Vezir-i âzam iki yeni palanga inşâsı emrini verdi: Birincisi Dobra'da Tahtalı mahallesi üstünde, ikincisi, Güvercinlik (Golombacz) ve ihram arasında, Tuna ve İpek nehirlerinin birleştikleri noktada inşâ edildi. Demir Kapı'da geçişleri kontrol altında tutmak için buraya bin Sipahi ve gönüllülerle güçlendirilen küçük birlikler yerleştirildi ve kumandan olarak Dobra kumandanlığına bağlandı. Belgrad Valisi Cafer Paşa'ya saltanat gelirinden otuz yüz (at yükü) akça tahsis edildi ve ordunun kadrosunu tamamlamak üzere Anadolu'da herbiri bin kişiden oluşan sekiz Sipahi ve gönüllü alayı teşkil edilerek, asker başına on akça ücret bağlandı.

Sahte Mehdî'nin Ortaya Çıkışı Ve Arab Yıldız Bilgini

Vezir-i âzam'm yokluğunda Sultan'ın Atika adında bir kızının dünyaya gelmesi (21 Ekim -. 2 Rebiülevvel), Gabella ve Kamenice önlerinde uğranılan mağlubiyeti unutturmuştu. Fakat kısa bir süre sonra II. Ahmed'in kızkardeşi Gevher Sultan'ın ölümü, sarayda duyulan sevinci kedere dönüştürdü. Bir zamandan beri, bir meczûb, Edirne'de Eski Camide, cemaate kendisinin Mehdi ve ceza günü habercisi olarak tanıtıyor, bu yolda iddiada bulunuyordu. Yakalanarak Kaymakam'm huzuruna çıkarıldı; deli rolü

⁴¹⁷ Bizzeri, II, f. 219. Bu savaş hakkındaki Rapor Rasid'de ve Defterdar Paşa Tarihi'nde bulunmaktadır, f. 284. Râşid'in bülteni en çok doğru olmayanlardan biridir: Polonyalıların sayısını otuz bin asker olarak vermekte Tatar kuvvetini sadece dört bin askerden ibaret göstermektedir.

⁴¹⁸ Rasid, I, f. 199. Sebes-Seyar. f. 150, 1 Muharrem 1106'da (22 Ağustos 1694) Tirnova yakınındaki Balkan'dan geçen hanın yürüyüşünü veriyor.

yaparak kendisini cezadan kurtardı; fakirliğini de ileri sürdüğünden Kaymakam Paşa ona önemli miktarda para vererek salıverdi. Fakat, yeniden Mehdi olduğunu ilân etmekte direndiğinden Lemnos'a sürgüne gönderildi (5 Kasım - 17 Rebiülevvel). Bununla beraber, eski Trablusşam Beğlerbeyi Yenli Hüseyin Paşa'nın söylediği ihtilâlcî nutuklar sahte Mehdi'nin vâizlerinden daha tehlikeliydi. Hazineye hâlâ borçlu bulunduğu iki yüz kese para için hapse atılan ve ödeme imkânı bulunmadığından serbest bırakılan Yenli Hüseyin Paşa, Edirne'de Sultan Selim Camiinde kürsüye çıktı ve Sultan'ı tahttan indirmekten bahseden bir nutuk söyledi; halk Kaymakam Paşa'yı görünce dehsete düştü ve çil yavrusu gibi dağıldı. Hüseyin Paşa tevkif ve suç ortaklarının yirmisiyle birlikte idam edildi. Bir Arap müneccim, kendi milliyetinden iki falcı ile birlikte Edirne Selimiye Camiinde halka Hz. Muhammed'in geldiğini bildiriyor, ayakları olmayan bu adam, arabasında oturarak siyasî vaazlar vermekten de geri kalmıyordu; bu müneccim, kehânetleriyle hâinleri teşvik ettiği gerekçesiyle ara-basiyle birlikte Tunca nehrine atıldı.

Venedikliler Tarafından Khios'un Fethi

İç huzuru bozan bu olaylar, daha vahim bir olaydan önce cereyan etmişlerdi. 3 Eylül 1694'de, bir Venedik filosu Sakız (Khios) adasına Çömlekçi burnu yakınında asker çıkardı. Yaklaşık dokuz bin askerden oluşan bir kuvvet, şehrin dış mahallesini ele geçirdikten sonra, Dizdar kapısı yakınında toplarını mevzilendirdi, Pla-tana meydanı karşısında sipere girdi; semt hamamının uzağında olmayan bir yere bir havan topu bataryası koyarak şehre ateş yağdırmaya başladı. Kumluk tabyası yolu ele geçirilmiş olduğundan, ancak Bekirpaşa bahçesinden itibaren Azablar kulesi altına kadar kazılan lağımın patlatılmasıyla bir hücumda bulunulabilirdi. Fakat, bir gün önce iki bin yediyüz gülle ile dövülen şehirde evlerin çoğu yıkıldığından ve Hristiyanların başkaldırmalarından korkulduğundan, Venedikliler tarafından kumandan Hasan Paşa'ya yapılan teslim teklifi fazla tereddüt gösterilmeden kabul edildi. Teklifin kolayca kabul edilmesinde, orada sürgünde bulunan sabık Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin de, şehrin teslim edilmesinin sürgün hayatını sona erdireceği düşüncesiyle kumandan üzerinde yaptığı baskının da şüphesiz büyük bir payı vardı. Sakız adasının kaybedilmesi payitahtta ve Vezir-i âzam'ın karargâhında son derece büyük bir telâş uyandırdı ve adanın tekrar fethi için tedbirler alındı.

Genç Mehmed Paşa, Saruhan, Aydın, Menteşe, Suvla, Biga, Hüdavendigâr, Karası, Kazdağı, Kastamonu ve Bolu sancaklarında bulunan silah taşıyabilecek bütün erkekleri orada toplamak üzere Çeşme'ye gönderildi. Ayrıca, beş bin beş yüz Yeniçeri toplandı ve bunlara on kuruş bahşişle yedi akça yevmiye bağlandı. Her birlikte yüz elli asker bulunacak şekilde gönüllüler de hizmete alındı. Bunların subaylarına kırk akça yevmiye, sancakdarlarına yirmi akça, askerlere yedi akça tahsis edildi. Defterlerde kayıtlı bütün Yeniçerilere, emeklilere (oturak), gönüllülere (mumcu), koruculara, çavuşlara, kullukculara, acemioğlanlara, asker oğullarına (kuloğulları) Çeşme'deki ordugâha iltihak emri verildi. Diğer taraftan, yüz büyük teknenin, firkateynin inşâsı ve donatımı büyük bir gayretle sürdürüldü. Edirne'ye gelen eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi Tire'de sürgün cezasını çekmek zorunda kaldı ve buranın gelirleri arpalık adıyla kendisine tahsis edildi. Sakız adası kumandanı sarayın iki kapısı arasındaki cellâd dâiresinde hapsedildi. Kısa bir zaman sonra, Genç Mehmed Paşa Sakız sefer ordusunun başkumandanlığını Anadolu Beğlerbeyi'ne ⁴¹⁹ bırakmak zorunda kaldı ve eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, tavsiyeleriyle Sakız adasının kaybına sebep olmuş bulunmasından Ötürü, Nubie'de îbrim adasına sürüldü. Onun dostu olan emirler reisi Paşmakçı-zâde Ali Efendi Gemlik'de sürgüne gönderildi ve Kadiasker Yahya Efendi de Haleb'in yolunu tut-tu. Vezir-i âzam'ın yüzünü görmekten bile hoşlanmadığı Reis Efendi Ebubekir azledildi ve sancakbeği olarak îlbasan'a gönderildi; makamı Reis Efendi ikinci beğlikcisi (sekreter) Rami'ye verildi.

Karadeniz'de duran dört kadırganın kumandanı Solak-zâde Ah-med Paşa'nın kadırgasındaki esirler, Kefe'de, bu kumandanı öldürdüler ve kadırgalardan biriyle kaçmak istiyorlardı. Bu teşebbüs diğer gemi kumandanlarının dikkatlerinden kaçmadı ve bu otuz bahtsız öldürüldü. O zamana kadar sarayın cellâd dairesinde tutuklu bulunan Sakız Valisi Hasan Paşa yalnız hürriyetine kavuşmakla kalmadı, halk efkârının hayretini çekecek şekilde, önemli sınır kalelerinden biri olan Azak'ın kumandanlığına atandı. Onu bekleyen ceza, Kapdan-ı Deryâ'nın başına patladı; Kapdan-ı Derya Yusuf Paşa Sakız'ın imdâdma gitmemekle suçlanarak azledildi ve yerine Sultan'-m damadı ⁴²⁰, hazinedar; Çanakkale hisarları kumandanı

⁴¹⁹ Mısırh-zâde İbrahim Pasa. Raşid, f. 201.

⁴²⁰ Osmanlı kaynakları bu akrabalık üzerinde bir şey söylememektedirler. Bununla beraber, Coke'un 1892. yılı Raporlarında bu akrabalık bahis konusu edilmektedir.

Ama-zâde Hüseyin Paşa'ya verildi ⁴²¹. Bâb-ı Âli'nin emirlerine uymakta geciken ve kışın sefere çıkmayı reddeden Mora Serdârı Koca Halil Paşa bu makamdan uzaklaştırılarak yerine Negropont Valisi İb-rahim Paşa atandı. Saruhan, İlbasan, Yanya, Tirhala, Lepanto, Sku-tari, Rumeli'nin gayri muntazam piyâdeleriyle yürük şefleri gelip saflarına girmek emri aldılar (31 Aralık 1694 - 14 Cemaziyülevvel 1106) ⁴²².

Şerif

Bâb-ı Âli, Mekkelilere ve hacılara karşı zâlimce davranması yüzünden ilk niyetlerine ve Sultan'ın da kendisine karşı şiddetle hareket etmek lüzumunu duymuş olmasına rağmen Saad'ın, Said'in oğlu, Mekke şerifliği makamında kalmasını tasvib etmişti. Osmanlı hükümeti, Kudüs ve Nablus sancaklarını idaresinde toplamış bulunan Şam Valisi vezir İsmail Paşa'yı, kendi ordusu, Gaza ve Cidde birlikleri, Mısır milislerinin bir bölümü ve Habeşistan Beğlerbeyi birlikleriyle hacı kervanlarını korumakla görevlendirdi. İsmail Paşa, şeriflerin Emirülhac'a tazimlerini sunmak ve elinden şeref kaftanını almak üzere gelmeleri âdet hâlini alan Cerâhi'ye varınca, şerif Saad Paşa'nın huzuruna yaya olarak geldi ve kendisine itaati protesto etmiş oldu; fakat sayıca kalabalık orduyu görünce, kaftan teslimi törenini beklemeden, dehşete kapılmış bir hâlde kaçtı. İsmail Paşa, yürüyüşüne devam ederek, ancak Aiss'de durdu; bu sırada CSdde sancakbeği Cebel-mir'de karargâh kuruyordu. Aynı gece, Paşa Haşim oğlu şerif Abdullah'ı çağırttı ve Mekke şerifliğini ona verdi. Besavter üzerine yürüyüşü sırasında, Saad ve oğlu Said, Yemen imamının oğlu kumandasında altıyüz askerle takviye edilmiş olarak geceleyin Osmanlı ordusuna saldırdılar. Sabah olunca savaş sona erdi. İsmail Paşa, Said'in konağını yağmalattırdı, Abdullah'ın bütün Mekke şeriflerinin başı olduğunu te'kid etti ve ona bir samur hiTat giydirdikten sonra, Cidde Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'yı kutsal şehrin muhafızlığında bırakarak Suriye istikametinde yoluna devam etti.

Arabistan'da sükûnet henüz tesis edilmişti ki, Berberi devletlerin

⁴²¹ Amca-zade veya Sarhoş Hüseyin Paşa Kapdan-ı Deryalıkta büyük basan göstermiş ve Türk tarihinin değerli Vezir-i azamlanndan Elmas Mehmed Paşa'nın dönmeler tertib ve ihanetine uğrayarak Zenta veya Senta denilen savaşta şehid düşmesinden sonra 1697 tarihinde (18 Eylül) Vezir-i azamhga getirilmiştir. Kendisine Amca-zade lakabı verilmesi. Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu ve Vezir-i azam Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşaların amca oğlu olmasındandır (Ç.N.).

⁴²² Muradca şu ifadeyi kullanırken büyük bir hata işlemektedir: -Yürükler Rumeli piyadesi idiler, kendilerine I. Süleyman döneminde beratları verildi.- Yürüklerin başının adı Sabit'di. Altı yüz tüfekçiye kumanda ediyordu.

hükümdarları arasında savaş başladı. Cezayir ve Trablus gemilerinden oluşan bir filo, muhasara kurmak üzere Tunus önüne geldi. Bâb-ı Âli onlara boş yere «gerçek müminlerin kardeş olduklarını», «adalet ve faziletin zaferini sağlamak» üzere birbirlerinin yardımına koşmak zorunda olduklarını anlatmaya, anlaşmazlıklarını gidermeye, Sakız adasını Venediklilerden geri almak için kuvvetlerini birleştirmeye çalıştı; ancak Cârî Mehmed Paşa'yı Trablus Valiliğine atayarak ve Musul Valisi Ömer Paşa'yı Cezayir Valiliğini ele almaya göndererek asayişî sağlayabildi (3 Şubat 1695 - 18 Cemazi-yülevvel 1106).

Müteakib yıl, Mekke fakirleri için gönderilen hediyelerin yerine kadar götürülmesine, surre eminliğine, evvelce barış müzâkerelerinde bulunmak üzere Viyana'ya gönderilen, evvelki yıl muhafızlık ettiği hazine Sırb eşkiya çetelerinden biri tarafından yağmalanan di-vân-ı muhasebat reisi Zülfikar Efendi memur edildi. Gönderilen hediyeler arasında Sultan'ın kendisi tarafından hat sanatının incelikleriyle yazılmış bir Kur'an bulunmaktaydı. Valide Sultan'ın vefatından beri II. Ahmed, her yıl hatim indirilmesi için on duka altını hediye ediyordu; daha sonra Kur'an'ı otuz cüz hâlinde ayırarak kop-ye ettirdi; bu cüzlerin her biri okunmak üzere bir hafıza veriliyordu; ayrıca kırk hafız seçti, bunlara on beş duka veriliyordu ve on sûre okumakla görevlendirilmişlerdi. Valide Sultan'ın ruhunun is-tirahâti için indirilen ikinci hatimde her hafıza altmış duka hediye ediliyordu. Kâabe ağa ve hizmetkârları için yapılan masraf, yekûn olarak bin yüz on duka altına yükseldi. Sultan'ın sehâvetinde, Valide Sultan'ın Medine'deki dinî vakfının da hissesi vardı.

II. Ahmed'in Ölümü

Burada Sürmeli Ali Paşa'nın Vezir-i âzamlığının özelliğini oluşturan iki idâri tedbirden bahsetmemiz gerekiyor. Uzun zamandan beri divân haftada ancak iki kere toplantı yapıyordu; Vezir-i âzam'ın arızası üzerine Sultan, devlet işlerini görüşmek üzere vezirlerin cumartesileri ve müteakib üç gün toplanmaları emrini verdi. Bu tedbirden çok daha önemli olan ikincisi ile mukataat, kaydı hayat şar-tiyle araziye sahip olma müessesesindeki değişiklikti. Böylece, arazi ihtilâflarına ve toprak verasetine açıklıklar getiriliyor, çiftçiler arasında uzun zamandır süregelen anlaşmazlıklara son

verilmiş oluyordu ⁴²³. Bu iki emirname, bir zamandan beri tehlikeli bir hastalıktan istiskâdan (hydropisie) rahatsız olan ve .16 Şubat 1695'de (21 Cemâziyülâhir 1106) ⁴²⁴ vefat eden II. Ahmed'in âmme işleriyle alâkalı son davranışları oldu. Bu aynı hastalık, kardeşleri IV. Mehmed ile II. Süleyman'ı da bu dünyadan alıp götürmüştü". Zorlu av tâlimleri ve uygulamaları için büyük bir ihtiras taşıyan II. Ahmed, Köprülü Ahmed Paşa'dan alıştığı ve bizzat bu Vezir-i âzam'ın itidâl-sizliğinin kurbanı olduğu ispirotolu içkiye karşı bağlılığı da olmasa başka bir ölüm nev'i ile ölebilirdi. Harem dairesinin tıp anlayışına göre, II. Süleyman'ın vakitsiz ölümünden, istiska (hydropisie) hastalığına karşı bir panzehir olduğuna inanılan musaffa suyu içeceği ona yasaklayan hekim-başı mes'üldü. Bununla beraber bu üç kardeşde de bu hastalığın aileden gelmesi mümkündür. Süleyman'ın uyanık bir zekâsı vardı ve savaşçı bir yaradılışdaydı; kardeşi Ahmed melankolik bir mizaca sahipti; dine bağlılığı, aşırı hiddetini kısıkrak yakalıyordu. Ahmed II. edebiyatı ve şiiri seviyordu, hat sanatı bakımından bir ustaydı ve Fars şâirlerine karşı sevgisi vardı.

Ne ikinci Süleyman, ne kardeşi ikinci Ahmed kendi kendilerine hüküm sürmemişlerdi. Son iki Sultandın yedi yıl devam eden saltanatları sırasında devletin idaresini ellerinde tutan on Vezir-i âzam arasında hikmet sahibi ve faziletli Köprülü Mustafa Paşa, askerlik kabiliyetleriyle değil, babasının makiyevellizmini kullanarak yahut kardeşi Köprülü Ahmed Paşa gibi derin siyasetçi görünerek de değil, fakat adalet aşkı ve idarecilik felsefesiyle, ticaretteki samimiyeti ve malî tedbirleri ve Hristiyanlara karşı insanî davranışlarıyla, kahramanca ölümüyle hâtırasını sonsuz bir geleceğe intikal ettirdi. Ailesinin üçüncü Vezir-i âzam'ı Köprülü-zâde Mustafa Paşa, bu çeşitli ünvanlarıyla, çoğu zaman aldatici ve fazla bir şey ifâde etmeyen Büyük sıfatına lâyük değilse, en azından Faziletli lakabına hak kazanmaktadır.

ALTMİŞİNCİ KİTAP
Sultan II. Mustafa'nın Tahta Çıkışı
İsyan
Saad İkinci Defa Mekke Şerifi
Vezir-i Âzamin Azli Ve İdamı

⁴²³ Raşid, I, 1. 205. Muradca, VII. a. 242 ve H. s. 533. bu emirnameyi XI. Mustafa döneminde gösteriyorlar

⁴²⁴ Raşid'in bildirdiği gibi 23 Cemaziyülâhir değil; zira 23 tarihi bir sah gününe (8 Şubat) rastlamaktadır. Deguignes, I, s. 272, 17 Ocak üzerinde ısrar ediyor ve bu ısrarını Hicri yıl üzerindeki bütün hesaplara esas olan, eski tarza dayandırıyor.

Sakızadası'nın Alınması	
İdarede Değişiklik Ameliyesi	
Polonya, Mora Ve Herzegovine Olayları	
Bohemya'lılar Üzerine Vergi	
Lippa'nın Alınışı	
Veterani'nin Ölümü	
Tuna'dan Geçiş	
Bostancılara İlk Defa Üniforma Veriliyor	
Sakız Deniz Savaşı	
Azak'ın Muhasarası	
Basra Ve Küçükasya'da A Yarılanmalar	
Ulemânın İlerleme Kaideleri Bozuldu	
İmparatorluğun Büyükleri Asker Sağlamaya Mecbur Tutuluyor	
Bîr Sultanın Doğum Ve Evlenmeleri	
Liberraccio Venedik Safına Geçiyor	
Belgrad Üzerine Yürüyüş	
Azak'ın Ruslar Tarafından Alınması	
Polonya Ve Attika Akınları	
Malî Tedbirler	
Camiler, Askerî Depolar, Kaleler Ve Savaş Gemileri İnşâatı	
Bosna'da Venedik Akınları	
Tenedos Yakınında Deniz Savaşı	
Theiss Üzerine Yürüyüş	
Zenta Savaşı	
Köprülü Hüseyin Paşa Vezir-î Âzamlığa Getirildi	
İdarenin Yüksek Memurları Arasında Değişiklikler	
Savaş Vergileri	
Basra Ve Kahire	
İran Elçiliği	
Barış Projesi	
Bosna Olayları	
Mıtylene Deniz Savaşı	
İstanbul'da Barut Değirmeni Ve Belgrad'da Depolar Yangını	
Bâb-ı Âli Barış İçin İleri Sürülen Teklifleri Kabul Ediyor	
Polonya Ve Rusya'nın Muhalefeti	
Tam Yetkili Elçilerin Yola Çıkmaları	
Karlofça Barışı	

ALTMİŞİNCİ KİTAP

Sultan II. Mustafa'nın tahta çıkışı. — İsyan. — Saad İkinci defa Mekke şerifi. — Vezir-i âzam'ın azli ve idamı. — Sakız adasının alınması. — İdarede değişiklik ameliyesi. — Polonya, Mora ve Herzegovine olayları. — Bohemyablar üzerine vergi. — Uppa'mn alınışı. — Veterani'nin ölümü. — Tuna'dan geçiş. — Bostancılara tik defa üniforma veriliyor. — Sakız deniz savaşı. — Azak'm muhasarası. — Basra ve Küçük Asya'da ayaklanmalar. — Ulemanın ilerleme kaideleri bozuldu. — İmparatorluğun büyükleri asker sağlamaya mecbur tutuluyor. — Bir Sultanın doğum ve evlenmeleri. — Diberaccio Venedik saflarına geçiyor. — Belgrad üzerine yürüyüş. — Azak'm Ruslar tarafından alınması. — Polonya ve Attika akınları. — Malî tedbirler. — Camiler, askeri depolar, kaleler ve savaş gemileri inşaatı. — Bosna'da Venedik akınları. — Tenedos yakınında deniz savaşı.

— Theiss üzerine yürüyüş. — Zenta savaşı. — Köprülü Hüseyin Paşa Vezir-i azamhga getirildi. — İdarenin yüksek memurları arasında değişiklikler. — Savaş vergileri. — Basra ve Kahire. — İran elçiliği.

— Barış projesi. — Bosna olayları. — Mitylene deniz savaşı. — İstanbul'da barut değirmeni ve Belgrad'da depolar yangını. — Bab-i Ali barış için İleri sürülen teklifleri kabul ediyor. — Polonya ve Rusya'nın muhalefeti. — Tam yetkili elçilerin yola çıkmaları. — Karlofça Barışı.

Sultan II. Mustafa'nın Tahta Çıkışı

SULTAN Ahmed'in ölüm haberi getirildiği zaman pazar günkü divân sona ermiş bulunuyordu ⁴²⁵. Vezir-i âzam tarafından ânında olaydan haberdâr edilen Şeyhülislâm, ulemâ ve ordu ağaları sarayda yapılacak olan el öpme töreninde kendisine refakat ettiler. Taht salonunu terkederken, imam merhum Sultan'ın cesedini yıkadı (gasil) ve mevtalar için okunan duaları Alay Köşkü ⁴²⁶ önünde okudu. Yeni Sultan, II. Mustafa, eski bir geleneğe uyarak selefinin tabutunu cenazeyi götürecek olan arabaya yerleştirme işine katıldı ve emirler arabaya Okçu çeşmesine kadar refakat ettiler.

⁴²⁵ Raşid, I, 205, Vezir-i âzam'ın sarayda divân'a başkanlık ettiği sırada haberi almış olduğunu söylüyor; fakat yazarı anonim Tarih. Vezir-i âzam'ın Sultan'ın cançekişme halinde olduğu kendisine bildirilince oturumu tatil ettiğini ve sarayına dönmek üzere yoldayken ölüm haberinin iletildiğini yazıyor.

⁴²⁶ İstanbul sarayında olduğu gibi. Edime sarayında da Alay Köşkü vardı.

Tahta çıkışının üçüncü günü, Sultan, yeni ve alışılmamış muhtevâsiyle seleflerini devlet işlerini kötü yönlendirmeleri bakımından suçlayan bir Hatt-ı şerif yayınladı. Tamamını buraya almadan şu parçası hatırlanmaya değer: «Hayrların ilâhî dağıtıcısı Allah, âciz günahkâra, bize, bütün kâinatın halifeliğini bahşetmek lutfûnda bulundu. Kendilerini zevke ve gaflet uykusuna veren hükümdarların idaresinde Allah'ın hizmetkârlarına hiçbir zaman rahat, huzur yoktur. Bugünden itibaren bu sarayda şehvet, zevkler ve boş durmak lanetlenmiştir. İlâhî babamız Mehmed'in ölümünden bu yana şehvet ve tenbellik eğilimlerinden başka bir şey dinlemeyen Padişahların idaresi döneminde, Hristiyanlar, bu karışık insanlar ⁴²⁷, îslâmiyetin dört bir sınırını ve eyâleti istilâ edip tahakkümleri altına aldılar. Muhammed ümmetinin servetini kaçırdılar, yağmaladılar; Müslümanları aileleriyle birlikte esarete sürüklediler; bunu bizim gibi herkes biliyor. Bunun için ilâhî Efendimizin yardı-miyle, bütün bu Hristiyanlardan, bu cehennemlik hayvan soyundan ⁴²⁸ intikam almaya ve onlara karşı kutsal savaşa başlamaya karar verdim. Asil ceddimiz Sultan Süleyman (ki mezarı hâlâ buhur kokulan saçmaktadır) kırk sekiz yıl süren saltanatının devamınca müstekreh Hristiyanların üzerine yalnız vezirlerini göndermekle kalmadı; kutsal savaşın baş pehlivanlarının oluşturduğu ordusunun başında seferlere çıktı ve böylece küffârdan Allah'ın emri olan intikamı aldı. Ben de ordu başında savaşa karar verdim. Sen, benim Vezir-i âzam'ım, ve sîzler vezirler, ulemâ sınıfı, kâhyalar ve ordunun ağaları, şahsım etrafında toplanınız ve bu İmparatorluk Hatt-ı Şerifini iyice düşününüz; danışınız ve bana Avusturya İmparatoruna karşı savaş açmam mı, yoksa Edirne'de kalmam mı gerektiğini bildiriniz. Bu iki tasavvurdan hangisinin imâna, İmparatorluğa ve" Allah'ın sadık kullarına daha yararlı olduğuna karar veriniz. Güneş gibi gerçek olan cevabınız, İmparatorluk rikâ-bında verilmelidir.?

İsyan

Divânın müzakereleri üç gün sürdü; zira, bazıları Sultan'ın varlığının ordugâhda istendiğinden şüphe ediyorlardı; bazıları ise, Sul» tan'm şekil olarak böyle konuşmuş olmasından ve aslında kendi düşüncelerinin aslını öğrenmek istemiş bulunmasından korkuyorlardı. Sonunda, hep birden

⁴²⁷ Küffar-ı haksar, yani: -Toza benzeyen kafirler.»

⁴²⁸ Küffar-ı duzah karar.

Pâdişâhın ordunun başında sefere gitmesinin kendisini yalnız büyük yorgunluklara bırakmakla kalmayacağına, fakat ayrıca büyük masraflara sebep olacağına karar verdiler. Sonunda, haşmetmeâbın, İmparatorluğun kaderini temsil eden şahısların bir seferin şanslarına bırakmamaları gerektiğini, savaşla meşgul olma işini Vezir-i âzam'a havale etmeleri lüzumunu arzettiler. Büyük, küçük timar ve zeamet sahiplerine mülkiyet unvanlarını hazîne dairesine bildirmeleri yolunda emir verildi; zira, İçlerinden büyük bir kısmı, kayıtlardaki karışıklıktan yararlanarak, orduya vermekle yükümlü oldukları sayıdaki askeri sağlamak bakımından kaçamak yapıyorlardı, yahut zeamet dâiresinde kullanılagelen deyimle (sepete düşmüş) bulunuyorlardı. Bütün timar ve zeamet sahiplerine, İstanbul'da, berâtlarını, valilerden aldıkları tasdikli vesikaları göstermeleri emri verildi. Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Sultan, kısa ve kesin bir Hatt-ı Şerif göndererek divâna kararını bildirdi: «Sefere çıkmakta ısrar ediyorum.» Hazırlıkları hızlandırmak ve sefer için hiçbir şeyi noksan bırakmayacak en tesirli tedbirler alındı, yeni birlikler meydana getirmek maksadiyle asker toplamak üzere İmparatorluğun dört bir taraf ma komiserler gönderildi; Sultan'ın tahta çıktığını bildiren mektuplarla birlikte Kırım Hanına hazırlıklarını tamamlamasını isteyen yazılar ulaştırıldı⁴²⁹.

Kırım Hanına hediye olarak gönderilen ok kılıfına yetmiş kese akça yerleştirilmesi de ihmâl edilmedi. Kaymakam Paşa, Kızlar ağası, Kapucularbaşı, Baş silahdâr ve Rumeli Kazaskeri değiştirildiler. Elmas Mehmed Paşa'ya Valide Sultan'ı İstanbul'daki eski saraydan Edirne'deki yeni saraya götürmesi emri verildi. Vezir-i âzam karşılamak üzere Hafsa'ya kadar geldi. Okçular Çeşmesi yanındaki İskender Çelebi bahçesinde Elıpai Mehmed Paşa şerefine bir ziyafet verdi. Çalışkanlığının mükâfatı olarak Mehmed Paşa Kaymakamlığa atandı. Görevlerdeki değişiklikler arasında en fazla kayda değeri Kapdan-ı Derya Hüseyin Paşa'mn Sadâret Kaymakamlığına, Sultan Hocasının Şeyhülislâmlık görevlerine getirilmeleri oldu.

Tükenen hazine cülus masraflarını karşılamaya yetmediğinden Yeniçerilere iki yüz elli kese dağıtmakla yetinildi; Cebeciler bu paradan on beş, topçular beş, Sipahi ve Silahdârlar on beşer akça aldılar. Belgrad muhafızlığında görev alacak olan bin beş yüz Yeniçeri Cizir Mustafa Paşa'ya gelince cülus bahşişi olarak verilmesi gereken parayı tamamiyle almadan

⁴²⁹ Sebes Seyar, f. 150, Ferrah Kerman sınır hisarlarının tamirini emreden Hatt-ı Şeriften bahsediyor. Devlet yazılarının İnşası adlı eserimde. No. 41, Sultan'ın tahta çıkışı Cemaziyül'ahirin 21'i yerine 22'si gösterilmiştir.

yürüyüşe devamı reddettiler. Ancak vaadler, tehditler ve subaylara sunulan hediyelerle âsileri görevlerinde tutmak mümkün olabildi. Her askere iki kuruşuyla çuha satın almak üzere altı kuruş verildi. Bu serkeşlik Vezir-i âzazn'ın mevkiine ve başına mâloldu ⁴³⁰: Zira, hazîneye üç yüz on üç bin kuruş borçlu olduğu anlaşıldı ve ayrıca başka şahıslara da seksen yedi bin yedi yüz elli kuruş borcu vardı. Mallarına devlet adına el kondu; bunların satışından elde edilen dört bin elli dokuz kuruş, hazîneye ve alacaklılara olan borcu karşılamaya yetmedi. Cömertliği israfından geliyordu; harem dairesi onu büyük masraflara sürüklü-yordu, zira, haremde üç veya dört eşden ayn olarak bir düzine odalık bulunduruyordu ⁴³¹.

Saad İkinci Defa Mekke Şerifi

Sultan'ın tahta çıkışını bildirmek üzere Arabistan'a gönderilen mektuplar arasında, tâyini Bâb-ı Âli tarafından yeni tasdik edilmiş olan Şerif Abdullah Bin Hâşim'e değil, fakat âsi Saad Bin Said'e giden bir mektup vardı. Saad Bin Said, yedi yüz süvari ile Serda-riye'de mevzilenen evvelki şerif Ahmed Bin Galib'i sığındığı Ye-men*den dönüşünde yenilgiye uğrattıktan sonra on iki bin kişilik bir kuvvetle Mekke'ye girmişti: Galib'in yedi yüz süvarisinin tamâmı ortadan kaldırılmış, sadece yirmi yedi kişi sağ kalmıştı. Aynı gece, Moalla, Cebel ve Nur tepelerini işgal eden Mehmed Paşa kumandasındaki Mısır birlikleriyle Kais dağı eteklerinde ordugâh kuran şerif Abdullah'ın kuvvetlerini de yenilgiye uğrattı. Bâb-ı Âli, âsiye karşı yeni bir ordu ile karşı çıkmaktan uzak kalarak, Mekke şeri-fiymiş gibi ona bir samur kaftan gönderdi ve bu hediye ona makam verilmesinin işareti yerine geçti ⁴³².

Vezir-i Âzamin Azli Ve İdamı

Sultan'm yukarıda bahsettiğimiz Hatt-ı Şerifinden üç gün sonra açılan

⁴³⁰ Ali Paşa'nın Sultan Mustafa'nın yerine Sultan Ahmed'in oğlunu tahta çıkarmayı tasarladığından hiçbir Osmanlı tarihçisi bahsetmemektedir; bu Cantemir'in bir icadıdır ve bunu aynı neviden uydurmaların arasına yerleştirmek yerinde olur. Cantemir'in bunun için gösterdiği se-beb, birliklerin başkaldırmağdır.

⁴³¹ Bir isimsiz Tarihi (L'Histoire d'un Anonyme), Berlin Kütüphanesinde, f. 121 ve 122, hal tercümesiyle, bütün gayretlere rağmen biç kimsenin gömmeyi başaramadığı Hatomt'ai'nin eli fikrasını anlatır.

⁴³² Raşid, I, f. 207. Mon inşa'da Saad bin Said'e gönderilen 3 mektubu ihtiva ediyor, bunlar Şaban 1106 tarihlidir (Nisan 1695); şunlar: No 42, tebliğ mektubu; No 43, Zülfikar muhafazasında Mekke'ye Sürra alayı ile gönderilen mektup; No 44. atama mektubu. Le Grand'ın İn-şa'sında, No 425, bir başka mektup da var. Saad'a hitaben yazılmış bir yedinci mektup 1108 (1666) tarihlidir.

Adalar Denizi seferi, Sakız kanalında, Koyun adaları (Spal-madori) yakınında Osmanlı donanmasının Venedik donanmasına karşı kazandığı bir zaferle noktalandı. Yirmi kalyon ve yirmi dört kadırgadan oluşan Venedik donanması 8 Şubatı 9 Şubata (23-24 Ce-mâziülâhir) gecesi Fenike karşısında bulunan Orak Adalarına (Fuj) doğru yelken açtı ve oradan Koyun (Spalmadori) adalarına yöneldi. Türk donanması on altı kalyon, on dört mavna, yirmi dört kadırgadan oluşuyordu. Kalyon sayısı iki tarafta eşitti, fakat Venedik donanmasında çok sayıda yüksek bordalı savaş gemisi vardı. Kapdan-ı Derya, kendi savaş düzeni içinde her Türk kadırgasının bir Venedik kalyonuyla ve on dört mavnanın aynı borda yüksekliğinde bulunan düşman donanmasının on altı gemisine saldırması'na karar verdi. Savaş başlayınca Türk donanmasının üç amirallik gemisi Bastarda, Kapitana ve Riyale. Venedik Cumhuriyetinin en güzel iki gemisine Stella del Mar ile Leone Coronato'ya hücum ettiler. Kapitana gemisinin ilk borda ateşinde, düşman gemisinin güvertesine yüz elli ceset serildi. Riyâle'den Fettahbeğ tarafından atılan bir gülle, Stella'yı alevler içinde bıraktı. Ateş, Leone del Co-ronato'ya sirayet etti ve geminin infilâk etmesi binlerce askerin hayatına mal oldu.

Amiral Benedetto Pisani Vittorio gemisi üzerinde öldürüldü, amiral Contarini Türk gemilerinin ortasından güçlkle kurtuldu; Venedik gemilerinden Dragon da kuşatıldı; fakat Dragenigo, Alî Bey kumandasındaki kadırgayı batırdı⁴³³. Fena halde hırpalanan Venedik donanması Spalmadori (Koyun Adaları) limanına çekildi;

Türk donanması ise Eğriliman limanına yelken açtı. On gün sonra (18 Şubat 1695 - 4 Receb 1106) Spalmadori limanından çıkışında iki ateş arasına alınan Venedik donanmasına Osmanlı donanması yeniden saldırdı. Mücadele ilkindeki kadar kanlı oldu, fakat Venedikliler daha kesin bir yenilgiye uğratıldı. Amirallerinin çok büyük bir gayretiyle savaştılar. Contarini, düşman gemilerine bin sekiz yüzden fazla gülle attı, Bolani de düşman donanmasına bin iki yüz gülle savurdu. Gemi kapdanlan Abdullah ve Memi Paşa oğlu Abdurrah-man, kaçan Venedik donanmasının takibinden geri kalmadılar. Venedik gemileri perişanlık içinde Sakız limanına sığındılar.

Sakızadası'nın Alınması

⁴³³ Raşid'e göre, I, f. 208, Türk donanması bu savaşta hiç kayıp vermedi.

Fakat üstün bir donanmaya karşı adayı savunamayacaklarından geceleyin limandan ayrıldılar ve demirlemek üzere Tineh'e gittiler. Büyük bir Venedik gemisi Sakız adası liman girişinde karaya oturmuştu. Gemi galibin eline düştü; 24'lük on altı top, altı havan topu, beş bin tüfek iki yüz seksen Venedik askeri Türkler tarafından kolayca toplandı. Aynı Umunda dört kalyon, dört firkateyn ve beş yüz Venedik süvarisi de Türklerin eline geçti. Türkler ayrıca, kaleyi de alıp büyük çaplı on altı topa, sekiz bin bomba ve elli sandık kurşuna elkoymuşlar. Kapdan-ı Derya, yerinde bir siyaset olacağı kanaatiyle Sakız adası halkına esir muamelesi uygulamadı; bununla beraber ada halkı şahısları ve mallarının dokunulmazlığı için dört yüz doksan kese para ödemek zorunda kaldılar; aynı zamanda Sakız'ın fethi için Anadolu valilerine yazılan yardım talebnâmeleri-ni geri aldırdı. Sakız fethini bildiren mes'ud haber İstanbul'a, hoşuna gitmeyen bütün memurları değiştiren Vezir-i âzam'ın atanmasından üç gün önce ulaştırıldı.

İdarede Değişiklik Ameliyesi

Sakız'ın teslimi yüzünden devlet işlerinden uzaklaştırıldıktan sonra Azak Valiliğine atanan Hasan Paşa, Vezir-i âzam olan Elmas Mehmed Paşa'nın yerine Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığına getirildi. Sakız adasının kaybedilmesi ihmâl suçuna bağlanan eâki Kapdan-ı Derya Yusuf Paşa göreve çağırıldı ve Çanakkale hisarları valiliğine atandı, zira Sakız fethinin uyandırdığı sevinç, kaybedildiği hâtırasını hafızalardan silmişti. Sakız'ı kurtaran Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya Kapdan-ı Deryalığı bırakarak Sakız Valiliğinde kalması emri verildi. Amca-zâde'nin yerine, Kapdan-ı Deryalığa Sultan tarafından Mezzomorto Hüseyin Paşa⁴³⁴ atandı. Bu atamada, Sakız fethinden önce kazanılan iki zaferin başlıca tesiri oldu. Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa, Çavuş-başı olan kardeşi Mustafa'yı kâhyalığa (İçişleri Bakanı) yükseltti. Evvelki hükümetin en tesirli üyeleri olan ve Sürmeli Ali Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamından azli sırasında hapse atılan Kâhya, Nişancı (Dışişleri Bakanı) ve Kapucu-başı (Baş-mâbeyinci), azledilen Vezir-i âzam'ın

⁴³⁴ Bütün Osmanlı ve bazı Batılı tarihçilerin kaydettiklerine göre, Koyun Adaları zaferinin ve dolayısıyla Sakız'ın kurtarılmasının asıl kahrama-xu Kalyonlar kapdanı Mezzo-morto Hüseyin Paşa'dır. Bu lakab, deniz tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden olan Hüseyin Paşa'ya gençliğinde katıldığı bir savaşta 8-10 yerinden yaralanıp öldüğüne hükmettiği halde verilmiştir. Venediklilerin yan-ölü manasına gelen «Mezzo-orto» kelimelerinin hafifçe değiştirilmiş bir şeklidir. İki defa Kapdan-ı Deryalığa gelen Mezzo-morto Hüseyin Paşa, Türk denizciliğini geçmişteki ihtişamına kavuşturmak üzere kanunlar çıkarmış ve 20 Temmuz 1701 tarihinde (14 Safer 1113) vefat etmiştir (Ç.N.).

idamından sonra hürriyetlerine kavuşturuldular; fakat, servetlerine uygun para cezası ödemek zorunda bırakıldılar: İstanbul'a sadece Mitylene'e sürgün edilen eski Kaymakam Ahmed Paşa'nın başı gönderildi, aynı âkibete uğrayacak olan Diyarbakır Valisi Ahmed Paşa, celi addan idam edileceği haberini alınca, Müslümanlarda ender rastlanan bir intihar şekline başvurdu, tabanca kurşunuyla hayatına son verdi. İkinci Ah-med'in tahta çıkışında selefleri İshak ve Yapraksız-zâde Ali'ye yerini bırakmak üzere saraydaki Kızlar ağası görevinden alınarak Mısır'a sürülen Kaba Nezir eski makamına kavuştu ve İkinci Mustafa'nın tahttan indirilmesine kadar makamını korudu.

Polonya, Mora Ve Herzegovine Olayları

Osmanlı donanmasının Sakız'ı kurtardığı zamana doğru Tatarlar Polonya'yı istilâ ediyor ve ülkeyi ateş ve kan içinde bırakıyorlardı. Polonya kralının bir genel barış için müzâkerelerde bulunmak üzere gönderdiği tercüman Brianowskf nin hareketinden sonra. Şahbaz Giray, geçen yıl uğradığı mağlubiyetin 1696 Şubatının başında yetmiş bin askerden oluşan bir Tatar ordusuyla harekete geçti. Lem-berg'e kadar ilerledi; fakat başarıları orada durdu; zira Polonya büyük mareşalinin Theatins manastırında gösterdiği mukavemet ve büyük defterdarın muazzam bir ordunun başında yaklaşmakta olması, Şehbaz Giray'ı geri çekilmeye zorladı. Halicz ve Stry berisin-deki bütün ülke yağmalanıp yakıldı ve Şehbaz Giray Oduffdan Pomerzanye kadar girdi. Osmanlı yıllıkları bu seferde on bin kasabanın kuşatıldığından ve otuz bin kişinin esir olarak alındığından söz etmektedirler.

Mora'da, general Steinau Korinth'de Isthm'i savunuyordu. Oradan, ordusunu Türklerin Atina'ya Istineh demeleri gibi, istifa dedikleri Thebes (Tebai) üzerine götürdü- Buna karşılık Osmanlılar da kendilerinden alınmış olan kanlı intikama karşı kayıplar verdirmek üzere Lepanto'nun berisindeki her yeri tahrib ettiler. Bâb-ı Âli'nin Maine beğliğine atadığı Liberaccio'nun on bin kişilik bir kuvvetle ilerlediği haberi üzerine Lepanto garnizonu, adalar kumandanı Melino tarafından dört kadırganın askerleriyle takviye edildi. Nisan 1695 sonuna doğru (16 Ramazan 1106) Mora Serdârı İbrahim Paşa Thebes şehri ovalarından ayrıldı ve Napoli di Romania'dan iki fersah uzaklıktaki Argos sûrları Önünde ordugâh kurdu; fakat garnizonun bir çıkış hareketinde bulunmasından çekindiğinden Ko-rinth (Corinth) üzerine

çekildi. Yürük veya Türkmen aşiretlerinin kumandanı olan Hasan Paşa ve Maina beği Liberaccio Mora'yı Tri-polizza'ya kadar birlikte geçtiler, bu geçiş sırasında Karince (Ka-rindçe) kasabasını yaktılar⁴³⁵.

Osmanlılar, Hersek sancağında Bouhour kaza (adalet) dairesinden bağımsız olan Akova ahâlisini Sava nehri kıyılarında yağmacılık eden Hırvatların akınlarından korumak maksadiyle îспенice'de bir palanga inşâ ettiler. Bölgenin korunması, Perzeru beği Siya-vuş'a bırakıldı. Potschtil (Poschiste), Lupin (Gloubigne), Posega ve Bedoschka hisarları gibi Herzegovine hisarı da savunmaya hazır hâle getirilmek istendiğinden Bâb-ı Âli yiyecek ve savaş levazımı kervanlarım askeri birliklerin muhafazası altında bu hisarlar istikametinde yola çıkardı. Bu kervanların hareketim haber alan Gabella'nın Venedikli Valisi, Bodoschka yakınındaki Polinca kalesinden bin beş yüz askerle onları ele geçirdi. Kervanların kumandanı olan subay geri döndü. Venedikli birlikleri kılıçtan geçirdi, kendisi üç yüzden fazla asker öldürdü, Venediklilerin ganimet olarak aldıklarına tekrar el koyup beraberinde yüz elli sekiz esir götürdü. Türk ordusunun Edirne'den Belgrad'a hareket ettiği gün Bosna çavuşlar kâhyası istanbul'a düşmandan alınmış bayraklar götürdü (30 Haziran -18 Zil'kade).

Sultan Filibe'ye vardığında, dört eli ve dört ayağı olan hilkat garibesi bir çocuk huzuruna çıkarılarak kendisine gösterildi. Çocuğa günde sekiz akçe gelir sağlanması emrini verdi ve reayadan olan babasının vergiden muaf tutulmasını emir buyurdu. Sultan'm Sofya'ya girişinde, başlarında hasırlar içinde yanan samanlar taşıyan Skütari ahâlisinden kimseler huzuruna geldiler. Böylece Doğunun sembolik diline göre, ateş valilerin Osmanlı teb'ası üzerindeki istibdadını anlatıyordu ve adamlar tez zamanda hürriyetlerine kavuşmayı diliyorlardı. Sultan, divân'a hatır gönül tanımayan sert bir soruşturma yapılması emrini verdi. Ertesi gün, şikâyetçiler Sultan'ın, Vezir-i âzam, Şeyhülislâm'ın ve kazaskerlerin karşısına çıkarıldılar. Sorgu bir yarım saat kadar sürdü ve şikâyetçiler suçlamalarını doğrulayacak hiçbir delil veremediler; bununla beraber, giriştikleri teşebbüsün tek neticesi, asker arasında Sultan'ın âdil olduğu şöhretinin yayılması oldu.

Bohemya'lılar Üzerine Vergi

⁴³⁵ Buranın Goritza olması muhtemeldir. Raşid bu vesileyle de Lora adlı Venedikli bir generalden bahsediyor. Gerçek adıyla bildirmemiz mümkün degil.

Yine Sofya'da, hazînenin güçlendirilmesi için iki yeni mâlî tedbir kararlaştırıldı. Evvelce yıllık mukataa (yıllık arazi kiralaması) hayat boyu süre için tesis edilmişti; hazinenin bu yüzden uğradığı kaybı Önlemek için, bunlar vergi mültezimlerine ve ahâlden satın alma gücü yüksek olanlara verildi. Köprülü-zâde'nin Hristiyanları ödemekle yükümlü tuttuğu vergi Anadolu ve Rumeli çingenelerine de teşmil edildi. O zamana kadar, Çingenelerin her türlü vergisi, vergi mültezimine yıllık kırk beş bin kuruşa satılmıştı; fakat imparatorluk içinde bu soydan kırk beş bin kişi bulunuyordu; bunların on bini Müslüman, otuz beş bini reaya idi. Netice olarak, her çingene, Müsiüman veya reaya olduğuna göre hazineye beş veya altı kuruş ödemeye mecbur tutuldu ve verginin tamamı, öteki vergiler gibi iki yüz altmış bin kuruş karşılığında mültezime verildi. Müslüman olmayan çingenenin hangi inanca bağlı olduğu üzerinde durulmuyordu.

Belgrad'da Serdâr, büyük bir ihtişam içinde otağına indi ve gelişi dört yüz pare top atışıyla selâmlandı. Ordu meclisi toplanarak sefere Petenvardein muhâsarasiyle mi, yoksa Temeşvar üzerine gitmek veya Karansebes, Lugos ve Lippa kalelerinin ahnmasıyla mi başlamanın doğru olacağı üzerinde durdu (9 Ağustos - 28 Zilkade).

Lippa'nın Alınışı

Lippa'da büyük depolar, kabarık sayıda topçu kuvveti vardı vö bu bakımdan zengin bir ganimet vaadediyordu. Mecliste bu şehrin muhasarasının uygun olacağına karar verildiğinden, Belgrad'ın altında, Wisnicsa kasabası yakınında, Tuna üzerine büyük bir köprü kurulması uygun görüldü. Ayrıca, Belgrad kalesi dış savunma duvarları yakınında iki burç yükseltilmesi gerekli sayıldı. Şehrin Valisi Cafer Paşa, garnizonun yetersizliğinden şikâyetçi olduğundan, Haleb Beğlerbeyliğinden bazı birlikler ve Dursun Mehmed Paşa kumandasında üç bin Arnavut ve beş yüz Bosnalı asker takviye aldı. Tuna kalelerini muhafaza etmekle görevli filotilla yirmi kalyon, kırk firkateyn, elli kayık ve kırk saldan oluşuyor, bunların tam sayısı yüz seksen yelken tutuyordu. Koç Mehmed Paşa Tuna filosu kapdanlığma atandı. O zamana kadar Belgrad'd a kalmış olan Emeric Toekoeli, maiyyetinden iki kişi ve İstanbul'a gitmek üzere gemiye bindi ve iki yüz asil milis askeri Eflak voyvodasma gönderildi. Sultan, Serdâr'ın gittiğinden ayrı bir yoldan imparatorluğa bağlı devletlere uğramak ve ordunun sağ kanadını Eflak tarafından götürmek istediğinden İmparatorluk haremi Niğbolu'ya

gönderildi. Tuna üzerindeki Wisnicza köprüsü tamamlanır tamamlanmaz, Sultan köprüden geçti ve Horiza'ya gelip ordugâh kurdu. Ordusunu canlı ve harekete hazır bulundurmak için, önce güneşin batışında ve hemen sonra gece yansı vaktine doğru, otağının önünde, sonra Vezir-i âzam'-m ve diğer vezirlerin otağları Önünde gecede iki kere muzika din-letilmesi emrini verdi.

Tuna'yı geçtikten sonra Sultan, Pancsova ve bugün Carlsbourg denilen Ali Binar üzerine yöneldi. Orada, Mahmudbeğ oğlu, Mehmed Paşa, Adem Paşa ve Kaplan Paşa Theiss üzerindeki bir palangaya ⁴³⁶ hücum emrini aldılar. Palanga kısa zamanda ele geçirildi ve ordu Lugos kalesi istikametinde yürüyüşüne devam etti; sonra, Türklerin Çatal Geçidi dedikleri bir geçitten Temes ırmağını geçerek Temeşvar önünde ordugâh kurdu. Temesvar muhafızlarına ayrılan mühimmat ve para hemen dağıtıldı. Kale kumandanı Topal Hüseyin Paşa orduya katıldı ve ordu Lippa üzerine yöneldi. Kale siper açmak lüzumu duyulmadan alındı: Muhafızlar kılıçtan geçirildi ve halkı esir alındı. Otuz dokuz büyük top, beş havan topu, büyük yiyecek, barut ve gülle depoları galiblerin eline düştü. Lippa'da, Cattaro kumandasının Köprü Yayla (Koepris Yaila) Alplerine yapılan bir hücumun Herzegovine Valisi Kirli İsmail Paşa tarafından püskürtüldüğü öğrenildi.

Ordu, Lippa'da altı gün daha geçirdi ve bu sürede tahkimatı yıktı. Bu şehri terketmeden önce, usûle uygun olarak savaşa katılmaya davet edilmiş ve ok muhafazası içinde segbanlara ücretleri olarak gönderilen on beş bin duka altını ile altmış bin kuruşu almış bulunan Kırımlılar Sultan'ın ordusuna katıldılar ⁴³⁷. Rumeli Beğlerbeyi, Mahmud oğlu Mahmud Paşa Avusturya İmparatorluk birlikleri generali Veterani'nin Csanad yakınında Morava nehrini geçtiğini ve ordusunun on beş bin piyade, üç bin süvariden oluştuğunu, Lugos yakınında ordugâh kurmuş bulunduğunu, fakat, kendisini hücumla geçecek güçte hissetmediğinden yakınlarda sipere girdiğini

⁴³⁶ Raşid bu palangaya Ohca (Ohdja) adını vermektedir, imzasız Tarih'de ise Popofca adı ile geçiyor.

⁴³⁷ Fevkalâde bir eser olan ve bu dönemin belli başlı olay-larıyla alâkalı çok sayıda vesika bulunan tDevletin parçalarının İnşâsı» adlı eserde Kırım Hanına yazılmış on iki kadar mektub bulunmaktadır, bunları veriyoruz: 1— n. 41, cülus tebliği, Receb 1 yıl H06 tarihli (16 Şubat 1659); 2 — n. 45, gümüş ok kılıfı hediyesiyle birlikte gönderilen mektup, 1 Şaban (17 Mart); 3 — Kal-ga için gönderilen hiTat ve yetmiş beş şeref elbisesiyle . birlikte yollanan mektup; 4 — n. 49, Eflâk'da kurulan Tatar çiftliklerinin yıkılmalarını emreden bir mektup 15 Cemâziyülevvel 1107 (22 Kasım 1695) tarihini taşımaktadır; 5 — n. 54, birinci seferin açılışında yetmiş beş şeref elbisesiyle birlikte gönderilen mektup, 15 Şaban (20 Mart); 6 — n. 57, Azak üzerine yürüyüşe davet, 30 Ramazan (5 Mayıs); 7 — n. 58, 6 Zilkade (7 Haziran) tarihli bu mektupta evvelki gibi Azak seferiyle alâkalıdır; 8 — n. 69, aynı tarihi taşıyor; 9 — Kırım Hanına Azak'da kalması ve Kalgâyı Oczakow*a göndermesi emri, 1 ZiVkade (2 Temmuz); 10 — n. 61, aynı tarihte Kırım Hanının cevabı; 11 — n. 62, bu mektup donanmanın Kerec ve Taman'da kışladığını haber veriyor, 28 Sefer 1108 (28 Eylül 1697); 12 — n. 63, 1 Zilhicce (21 Temmuz 1697) tarihidir.

Lugos'dan bir mektupla bildirdi. Sultan'ın başkanlık ettiği bir savaş meclisinde, bütün ordu ile Avusturya generali Veterani ile savaşmaya gitmenin ihtiyatkârlık olup olmayacağı meselesi üzerinde duruldu. Vezir-i âzam'ın kardeşi, İçişleri Bakanı durumundaki Mustafa Paşa, kesinlikle aksi görüşü ileri sürdü. Kanaatine göre, Veterani ile savaşmadan önce Lugos garnizonunun takviye edilmesi gerekiyordu. Bu muhalefet tavrı Sultan'ın gözünden düşmesine sebep oldu. Fakat, Kırım Hanının, Şeyhülislâm ve Vezir-i âzam'ın şefaati sayesinde, Temşevâr'da bir timar verilerek oturmaya mecbur tutulmakla daha büyük cezalardan kurtulabildi.

Ordu Lippa'dan Temeşvar üzerine yürüdü; son yağmurlar yüzünden şişen bataklıkların aşılması güçlükler getirdi (15 Eylül - 5 Safer). Topçu kuvvetleri ordu birliklerini takib edemediğinden kumandan Paşa azledildi. Hazır bulunmayan bütün Sancak-ı Şerif beğ-lerinin timarları geri alındı. Ardcı kumandanlığına atanan ve ordunun gerilerini savunacak yerde aşın gayreti yüzünden önde giden Menteşe sancakbeği Fındık Mehmed Paşa görevinden uzaklaştırıldı. Temeşvar ovasında, Sultan, orduyu takviye etmek için, Belgrad'da kalan Haleb Valisi Dursun Mehmed Paşa birliklerine, Arnavutlara, Bosna bölük-başısına, üç bin yeni askere kumanda eden Fazlî'ye» emirlerinde beş yüz piyade bulunan Trabanlıların bölük-başısına saf-lardaki birliklerinin başında yer almaları emrini verdi.

Aynı ordugahta bulunduğu sırada, Sultan, Tuna ve Theiss nehirlerinin kavşak noktasında bulunan Titel kalesini zapteden Belgrad kumandanı Cafer Paşa'nın basanlarını öğrendi. Bunun üzerine, ağırlıklarını Temşevâr'da bırakan ordu, sür*atle Lugos üzerine yürüdü (21 Eylül - 11 Safer). Kırım Hanı, Anadolu Beğlerbeyi İbrahim Paşa, ardcı kumandanı Şahin Mehmed Paşa, Rumeli Beğlerbeyi Mehmed Paşa, general Veterani'nin ordugâh kurmuş bulunduğu Lugos'a Sultan'dan önce geldiler. 22 Eylül 1695 sabahı, Sultan, birliklerinin en seçkiniyle Veterani'nin karşısına çıktı. General Veterani'nin altı bin kişilik bir kuvveti vardı ve Türkler bu bakımdan beş katı üstün bir kuvvete sahip bulunuyorlardı. General Veterani bir kanadını Tames nehri üzerine dayamıştı, bir kanadı kalabalık bir arabalar çitiyle Örtülmüştü; arkası bir toprak tabya ile korunma altına alınmıştı. Sultan, kendi savaş düzenine göre, Vezir-i âzam'a Sipahiler, silahdarlar (Sancak-ı Şerif muhafızları), okçular ve muhafızlarının bombacılarıyla Avusturya İmparatorluk ordusunun merkezine şahsen hücum emri verdi. Bu hücum gerçekleştirildiği sırada Kırım Hanı Temes nehrini geçecek ve düşmanın gerisine sarkacaktı. Bu savaş plânı büyük bir başarı ile uygulandı: General

Veterani Osmanlı ordusu tarafından çember içine alındı; iki kılıç darbesi ve bir kurşun isâbetiyle vahim yaralanmış olan general Veterani'nin başı savaş meydanında kesildi.

Veterani'nin Ölümü

Urbino asıllı olan general Frederic Veterani'nin hayatı, Osmanlı kılıcı altında böylece son buldu. Şanlı ölümü onu bu sefer sırasında ve Türklere karşı evvelki savaşlarda Avusturya İmparatorluk ordularına kumanda eden gözüpek İtalyan Beyleri arasında onu seçkinleştirmektedir; bu gözüpek İtalyan Beyleri arasında şu şöhretler yer almışlardı: I. Ferdinand döneminde Transilvanya'nın kurtarıcısı ve Martinuzzi'nin katili, Cenovali Casteldo; Saint Gothardt'a Osmanlıları galib eden Modene'li Montecuccolli; Orbelus üzerinde Scopi fâtihi, Sienne'li Piccolomini; Belgrad sûrları altında ölen Cremoneli Archinto; Goerz'li Rabatta; Napoli'li Caraffa; Cremaqueli Benevenutti; Mantou'lu Gonzegue ve nihayet Polonya'nın üç çocuğu, Sabacz'ın yürekli kumandanı Malvezzi, Transilvanya feld mareşali Caprara ve ilk defa olarak Osmanlıların kuvvet durumunun hesabını ve Tuna ile Boğaziçi eyâletlerinin bir istatistikini yapan Marsigli. Böylece, İtalya'nın dokuz şehri, çocuklarının cesaretiyle Avusturya'nın askerî zaferine yardımcı oldular.

Avusturya İmparatorluk birliklerinin yarısı savaş meydanında canlarından olmuşlardı: ölümler arasında prens de Lichtenstein ve marki de Mirmülis de bulunuyordu. Türkler de, Beğlerbeylerinin en yürekliyelerinden, Rumeli Beğlerbeyi ile Diyarbekir Beğlerbeylerinin ölümünden büyük bir üzüntü duyacaklardı. Bu zaferden sonra Lugos kalesi silahdarların hücumu ile zaptedilerek garnizonu kılıçtan geçirildi. Katliâmdan kurtulan çocuklar ve kadınlar arasında La Baronne de Haftein ele geçirildi ve söylendiğine göre, benzersiz güzelliği Sultan'ın sarayını süslemeye lâyık görüldü⁴³⁸

Tuna'dan Geçiş

Kazandığı zafer dolayısıyla sevinç duyan Sultan suoaylanna yeni

⁴³⁸ Gundling, «Avrupa Devletlerinin hâlihazır durumu üzerine Nutukla», Frankfurt, 1743, t, n, s. 686, adlı eserinde diyor ki: «Henfstadt ve Osthein beği Ernest Guül-aume de Hastein Türklerle savaştığı sırada karısı Anne Sophie ve altı yaşındaki oğlu Henri, 25 Eylül 1695'de Türkler tarafından Lukasch'de esir alındı; kadın göz kamaştırıcı güzelliği dolayısıyla İstanbul'a götürülerek harem dairesine alındı; oğlu Henri, eskiden Firavun'un sarayında Musa'nın büyütülmesi gibi, İmparator İkinci Mustafa tarafından, çok yüksek mevkiler için yetiştirilen bir evlatlığa gösterilen ihtimamla büyütüldü.

makamlar ihsan etti. Diyarbekir Valisi Topal Hüseyin Paşa ve Mı-sırlı-zâde İbrahim Paşa Sebes'in muhasarası enirini aldılar ve kaleyi ele geçirip, gümüş harflerle yazılmış yazılarla süslü on üç büyük topla büyük miktarda yiyecek ve teçhizatı ganimet olarak aldılar. Temeşvar ve Belgrad sancaklariyle diğer bazılarına yeni valiler atandı ve Temeşvar garnizonu, Beğlerbeyi rütbesiyle Jenoe sancakbeğinin komutasına verildi.

Bostancılara İlk Defa Üniforma Veriliyor

Mevsim fazlasiyle ilerlemiş olduğundan Sultan orduyu Nigbolu (Nicolopolis)'ya götürmeye karar verdi (28 Eylül -. 18 Safer). Oraya varılınca Defterdar Cânib Ahmed azledildi; ömür boyu mukataa fikrini ortaya atmış olan selefi Köse (Koesedj) Halil'e eski makam ve rütbeleri verildi. Devrin gerektirdiği ve Vezir-i âzam Köprülü-zâde Mustafa Paşa'mn Vezir-i âzamhk makamına gelişinden beri gözle görünür bir şekil alan vergi ve mukataada reform anlayışı diğer iki tedbirle daha belirli bir yapı kazandı; Bunlardan birincisi gayri-muntazam askeri teşkilâtın kaldırılması ve bostancılarn üniformalarının düzene konulması. Evvelce bütün gayrimuntazam birlikleri aralarında Sarıca ve Segbanların bulunduğu (süvari ve avcı) lağveden emirname yürürlüğe kondu. Gerçeği söylemek gerekirse, bu gayrimuntazam askerî birlikler mensupları devlete zarar verdiklerinden, Paşaların kendi muhafızları arasında ücretli deli ve gönüllüler dışında Sarıca ve Segban bulundurmaları yasaklandı. Burada üzerinde durduğumuz iki tedbir, bir asır sonra, Üçüncü, Selim döneminde Nizâm-ı Ceditle yenilenmiş ve tam bir reform olarak, mâlî ve üniforma bakımından ele alınacağından dikkati çekmeye değer.

Ordunun Başkumandanlığını kendi üzerine alan Sultan, bin beş yüzünü Edirne, bin beş yüzünü İstanbul sarayından çektiği üç bin Bostacıya da görev vermişti ⁴³⁹Bunlardan her biri bin kişi olmak üzere üç alay

⁴³⁹ Sultan'ın bahçelerinin muhafızı olarak bostancılar her zaman diğer birliklerden daha sade giyinmişlerdi. Bunlar, hizmetlerinin çeşidine yahut yaşlarına göre dokuz sınıf oluşturuyorlardı ve kemerlerinin rengiyle sınıfları anlaşılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı, II, s. 35'e bakınız. İmparatorluk tarihçisi ve dinî eserler sahhaf-ları üstadının oğlu Esad «Yeniçerilerin Ortadan Kaldırılması Tarihi» adlı, 1828'de İstanbul'da basılan eserinde Bostancıların bahçelerde ve Sultan'ın sayfiye köşklerinde ve sarayın on dört bölümünde buldukları yerlere göre sayılarını vermektedir: 1 — Topkapusu bostancıları; 2 — Sahil'köşkündekiler; 3 — Sepetçiler köş-kündekiler; 4 — Kayıkane veya kayık anbarında bulunanlar; 5 — Soğukçeşme'dekiler; 6 — Bağcı bostancılar; 7 — Ağaç, fidan aşılayıcı bostancılar; 8 — Fidan yetiştiren bostancılar; 9 — Kuşhanedekiler; 10 — Külha-ne ve kül odalanndakiler; 11 — tnciliköşk'dekiler; 12 — Hazîne değirmenleri bostancıları; 13 — Gübre taşıyıcı bostancılar. Bostancıların şehir dışı İmparatorluk bahçelerine dağılımları şöyle idi: 1 — Karaabali bahçesin-dekiler; 2 — Dolmabahçedekiler; 3 — Beşiktaş'dakiler; 4 —

oluşturulmuştu. Bu alaylar özel bir üniforma ile diğerlerinden farklıydı. Birinci alayın üniforması kırmızı bir ceket, mavi bir pantolon ve Bostancılara mahsus uzun bir kırmızı başlıktan oluşuyordu; ikinci alayın üniforma olarak uzun bir mavi ceket ve kırmızı pantolonu vardı; üçüncüsü ise mavi bir pantolon ve yeşil ceketle dikkati çekiyordu.

Filib'e altı gün kaldıktan ve Kırım Hânının veda için huzura kabul edilmesinden sonra, Sultan imparatorluk payitahtına hareket etti. Bu vesileyle birçok vezire hediye ve para verildi: Diğerleri arasında, alacaklıları tarafından takibedildiği ve dört yüz kese borcu ödeyemeyen Rodos Valisi Hasan Paşa, İzmir gümrüğünden alınacak beş yüz akça günlük gelirle mükâfatlandırıldı; eski Yeniçeri ağası Hasan Paşa'ya Bursa ipek hâsılatından üç yüz akça günlük gelir almak izni verildi. Eski Kapdan-ı JDeryâ Yusuf Paşa'nın mükâ-fatlandırılması işi Rusçuk gümrüğüne havale edildi; Sivas Valisi Hüseyin Paşa'nın Edirne gümrüğüne kayıd hâlinde geçirildi ve nihayet, Karaman Valisi Mehmed Paşa evvelkiler gibi, Sultan'ın kendi hazinesinden ödenmek üzere günde üç yüz akça ile mükâfatlandırıldı.

Pâdişâh 1 Kasım'a kadar (23 Rebiül'evvel) Edirne'de kaldı, sonar Eskibaba'da Vezir-i âzamlık dairesi memurlarını azletti; Elbasan Valiliğinde sağlık durumu bozulmuş olan eski Reis Efendi Acem Ebubekir'i ⁴⁴⁰ Ruznâmecî odasına müfettiş tâyin etti (Ruznâmecî-i evvel) ⁴⁴¹; Retimo Beğlerbeyi, Reis Efendi Mehmed Beğ, Baş Mu-hasebe'nin teftişine memur edildi ⁴⁴²; eski Reis Efendi Nâzîmî defter emîni oldu; Reis Efendi'nin İstanbul'daki vekili Mustafa Efendi Devlet Şûrası dilekçe dairesi başkanlığına atandı; selefi Salih, piyade kontrol dairesi başına getirildi ⁴⁴³; nihayet, Sultan'ın Nigbo-lu'ya geçişi sırasında baş defterdar vekilliğine getirilen Köse

Ortaköy'dekiler; 5 — Kuruçeşme'dekiler; 6 — Be-bek'dekiler; 7 — Mirgün (Emirgan)'dakiler; 8 — Kalender'dekiler; 9 — Büyükdere'dekiler (Asya'da, Boğaz'ın Avrupa kıyası üzerindeki semt); 10 — Tokat bahçesinde-kiler; 11'— Sultaniye'dekiler; 12 — Paşabahçesi'ndekiler; 13 — Çubuklu'dakiler; 14 — Kule bahçesindekiler; 15 — Üsküdar'dakiler; 16 — Ayazma'dakiler; 17 — Silecik'-dekiler; 18 — Haydar Paşa'dakiler; 19 — Fener'dekiler; 20 — Florya'dakiler; 21 — Davutpaşa, 22 — Topçular*-dakiler; 23 — Aydos'dakiler; 24 — Alibeyköy'dekiler; 25 — Kâğıthane'dekiler; 26 — Karaağaç'dakiler; 27 — Hasköy'dekiler. «İstanbul ve Boğaziçi» eserinin II. cildine de bakınız. Yeni bostancıların hizmete alınmasıyla alakalı 1107 (1695) yılında çıkarılan ferman Mehmed Şe-fik'in 1703 yılı İhtilâli Tariltf adlı eserinde bulunmaktadır. Bu vesikadan İstanbul ve Edirne saraylarındaki bostancı sayısının iki bin yedi yüz altmış dokuz olduğunu öğreniyoruz. Bunlardan binini, seferlerde genellikle Sultan*m beraberinde buluyorlardı. Bahis konusu fermanla bostancı sayısı üç bin üç yüz kişiye çıkarıldı.

⁴⁴⁰ Elbesen Beğterbeyli&I ile İtaab olunan. Râşid. I, f. 208.

⁴⁴¹ Hammer (premier journal) unvanını kullanıyor ve bu da Osmanlı idare sisteminde aslının yerini tutmuyor (Ç.N.).

⁴⁴² Hammer Fransızca Birinci Muhasebe Dâiresi deyimini kullanıyor (Ç.N.).

⁴⁴³ Hammer Mukabele! Piyade deyimini kullanıyor (Ç.N.).

Halil'in aynı makamda asliliği gerçekleşti. Sultan, İstanbul yakınında Yapağcı'ya vardığında (12 Kasım - 4 Rebiül'âhir), kendisini karşılamaya gelen ulemâ, müderris, molla ve şeyhler tarafından bu mes'ud dönüşünden ötürü senalarda, tazimlerde bulunuldu; altı gün sonra Lippa, Lugos ve Sebes fâtihinin sânına uygun bir törenle saraya girdi. Atlarının geçtiği yere halılar serilmişti; alayın önünde düşmandan alınan bayraklar, toplar, sonra mehter takımı ve halkta generaller oldukları kanaati uyandırılan üç yüz esir yer alıyordu ve bu esirler kadirgaların küreklğine zincirlendiler. Sultan'ın zaferlerim bildirmek üzere İran Şahına, Oğuzbeğler 'Hânına, Yemen Şerif ve İmamına haberciler gönderildi.

Sakız Deniz Savaşı

Bu arada, baharda Venedik donanmasını Sakız adası kanalında mağlubiyete uğratmış olan Osmanlı amiralleri, altı ay sonra aynı donanmaya karşı iki yeni savaş hareketine girişmişlerdi. Kapdan-ı Derya Mezzomorto kumandasında on sekiz kadirga, birine mühtedî (tslâmi kabul eden) İngiliz Murad'ın kumanda ettiği otuz altı gemiden oluşan Osmanlı donanması, Sakız açığında altı çektin kadirga, yirmi üç kadirga, daha az büyüklükte on altı savaş teknesi, dört yangın gemisi ve birkaç küçük yelkenliden oluşan Venedik donanmasına hücum etti. Beş gün süren bir savaş sonunda iki donanma eşit kayıplar vererek ve bir tarafa fazla gülmeyen başarılarla birbirlerinden ayrıldılar (18 Eylül - 8 Safer). Üç gün sonra savaş evvelkinden daha şiddetli ve daha kanlı olarak başladı. Nihayet tabiat unsurları, yangın ve şiddetli bir fırtına birleşerek, kazanılmış görünen bir zaferi Venediklilerden uzaklaştırdılar; general Steinau*-nun gemisinde çıkan bir yangın geminin infilâkine sebep oldu; generalin bütün ailesi sulara gömüldü, kendisi bir kadirgaya binmiş olduğundan bu tesadüf hayatını kurtardı; bu arada çıkan fırtına Venedik donanmasını darmadağın etti. Bu savaşta Giovahni Zeno canından oldu ve bir gülle Pietro Sagredo'nun sol kolunu alıp götürdü. Venedikliler tarafından altı Osmanlı gemisi batırıldı. Bu çarpışmadan sonra Mezzomorto Hüseyin Paşa Eski Foça limanına gemisiyle çekildi; gemisinin pruvası korkunç bir yara ile parçalanmış durumdaydı; küçük tekneler İzmir'e doğru yelken açtılar, Sultâne denilen yüksek bordalı gemiler Orak limanına sığındılar ⁴⁴⁴. Gemilerini derhal tamir ettiren

⁴⁴⁴ Hammer'in bahsettiği bu savaş, Türk donanmasının zaferiyle bitmiştir ve adı Osmanlı tarihlerinde

Mezzomorto Hüseyin Paşa, donanma ile gelip İstanbul limanına demirledi. Sultan tarafından yalı köşkünde kabul edilip kendisine takdirler ve ihşanlarda bulunuldu, bir hil'at giydirilmek suretiyle mükâfatlandırıldı. Birkaç gün sonra, bir büyük savaş gemisiyle iki Venedik şebekini yedeklerine almış Trab-ıus ve Cezayir gemilerinin İstanbul limanına geldikleri görüldü.

Sultan» bu dönemde İran, Oğuzbeğler, Fas ve Ragüza elçilerini -» kabul etti. Yirmi bin duka tutan vergilerini yıllardan beri ödememiş bulunan, Venedik himayesinin Bosna ve Herzegovine Paşalarının istilâsına karşı koruyamayacağı anlaşılan ve zâten Osmanlı hâkimiyetini Venediklilerinkine tercih eden Ragüzahlar geçen dönemler de dâhil olmak üzere hazineye seksen kese ödediler. Nihayet Vezir-i âzam, Dağıstan ve Anderai prenslerine Sultan'ın tahta çıkışını bildirdi.

Azak'ın Muhasarası

Osmanlı ordusu Macar ve Venedikliler üzerindeki zaferlerden sonra aynı basanlarla, büyük kuvvetlerle Azak kalesini muhasara etmiş bulunan Büyük Petro'yu kuşatmayı kaldırmak zorunda bıraktı⁴⁴⁵. Ardçı birliklere Lefort kumanda ediyordu. Altmış bin Rus askeri şehrin etrafına yerleştirilmişti. Yüz bin kişilik bir ordu beklenmekteydi ve bu kuvvet gelince siperler, tabyalar kuracaktı. Üç yüz elli tekne kuvvetlerin geri kalan kısmını taşıyordu ve Büyük Petro, bunlarla birlikte Moskova'dan Nisan sonuna doğru hareket etmişti. Aynı zamanda general Schermetiff (Sermetief) Dnieper'e doğru harekete geçmişti ve orada Kazaklar hetmanı ile birleşecekti. Osmanlılar ise, Kefe Beğlerbeyi Murtaza Paşa, Kırım Hanının oğlu Kaplan Giray, Çekes Tatarla, Taman, Soudak ve büyük Nogaylarla Selim Giray, Çarkla karşılaşmak üzere ilerliyorlardı. Haziran Or'da (Perekop) birleştiler ve geri kalanları, gecikenleri beklemek üzere Yalnızığaç stepinde ordugah kurdular. Oradan Gazi Kerman üzerine yöneldiler; yolda buldukları sırada, Azak'ın sıkıştırıldığını, Gazi Kerman'a bağlı Şahin Kerman palangasının üstün kuvvetler tarafından ele geçirildiğini öğrendiler.

Zeytinbümü zaferidir. 18 Eylül 1695'de cereyan eden bu savaşta Osmanlı donanmasında sı, Venedik donanmasında 60 savaş gemisi yer almış ve Venedikliler Osmanlı donanması karşısında 13 gemi kaybetmişler ve çekilip gitmişlerdir. Sonra da Mezo-morto Hüseyin Paşa İstanbul'a gelince Trablus ve Cezayir gemilerinin, esir aldıkları Venedik savaş gemilerini yedekte aynı Umana getirdiklerinden yine Hammer söz etmektedir. Demek ki, bir zafer bahis konusudur (Ç.N).

⁴⁴⁵ Bizozeri, II. s. 271. Raşid, I, 218, İki yüz bin asker Ve üçyüz toptan bahsediyor. Essebi-esseyar müellifi, kale olarak Azak'ı Viyana ile kıyaslıyor.

Akgöl istikametinde ileri gönderilen keşif kollan, düşman ordusunun Gazi Kerman yakınındaki Sassuk Çokrak vadisinde ordugâh kurmuş olduğunu bildirdiler. Kuşatılan bir palanga general Şeremetieff (Şeremetief) tarafından alındı ve Nûsret Kerman, dört yüz Potkals Kazak askerine çarpışmadan teslim oldu. Bu iki palanganın alınması öylesine bir dehşet saldı ki, Mübarek Kerman ve Şahin Kerman kaleleri kumandan Mustafa Ağa tarafından terkedildi ve kendisi bu hareketinden ötürü Ferah Kerman hapishanesine kapatıldı. Bu sırada Potkals Kazakları Kuburun bölgesini yakıp yıkıyorlardı; Ferah Kerman yakınındaki Kadinkazak'ı birkaç gemiyle gidip zaptettiler, Bablik'de bir karşılaşmada Perekop kaymakamını yaraladılar. Kırım nureddin'i (vezir) Şahin Giray, Ferah Kerman kalesini muhafaza etmek için civardaki sipere girdi.

Osmanlı ordusunun Lippa, Şebes ve Lugos'da kazandığı başarılar üç aydır muhasara altında bulunan Azaklıların cesaretlerine canlılık getirdi; Rus Çarı Büyük Petro, Azak'ı doksan altı gün muhasara ettikten sonra siperden çıkmak zorunda kaldığı gördü ve böylece otuz bin askerini boşuboşuna kaybetmiş oldu (13 Ekim 1695 -RebiüTevvel 1107). Ruslar Azak kalesinin Kuş denilen burcu önünde kale duvarlarına eşit yükseklikte bir kule inşa etmişlerdi ve Kaplan Giray onları oradan kovmayı başardığında, Ruslar kaleye hücumla hazırlanıyorlardı. Kâplafn Giray bu işi üzerinde durulacak önemde bir kayıp vermeden başardı. Kaplan Giray, muntazam bir geri çekilme halindeki Rus ordusunu takibetti ve iki bin. asker öldürerek iki top ele geçirdi. Fakat Ruslar, yalanda yeniden muhasaraya başlayacaklarını ümit ederek hâkim buldukları iki kaleye üç bin asker bırakmışlardı ve general Şeremetief Doğan yahut Şahin denilen ve Dinyeper'in denize döküldüğü yerde bulunan bir adada inşa edilmiş hisarı ele geçirmişti. Gazi Kerman sağ kıyıda ve Arslan Ördek sol kıyıda bulunuyordu; Ruslar Şahin hisardan başlayarak Gazi Kerman'a kadar ve diğer Arslan Ördek istikametinde gerdikleri bir zincir sayesinde ırmağın girişini Kazak gemilerine kapamayı başardılar.

Basra Ve Küçükasya'da A Yarılanmalar

İmparatorluğun kuzeyinde Kazaklar Dinyester kıyılarını tehdit ederken, güneyde, Basra'ya yakın Fırat kıyılarında Araplar endişe verici hareketlerde bulunuyorlardı. Arapları itaat altına almak için, Sultan, bu nehirde seyrüseferi korumak üzere on gemi yaptırdı. Rakka Valisi Hüseyin

Paşa onlara karşı, vergi veren Araplar, Türkmen ve Kürdlerle takviye edilmiş ordusuyla yürümek emrini aldı. Bunlara Bağdad Valisinin birlikleri de katılacaktı. Bu seferin masraflarını karşılamaları için birinci valiye on beş bin akça, ikincisine otuz bin akça tahsis edildi. Hüseyin Paşa Ölmüş olduğundan, yerine Rakka silahdan Ahmed, onun yeri de yetkili elçi olarak Vi-yana'ya gönderilmiş olan Zülfikar*'ın oğlu Osman'a verildi.

Eski Mora Serâskeri Koca Halil Paşa'nın serveti müsadere edildi. Bunun sebebi bazı müelliflerin düşündükleri gibi valilerin servetinin vergiden oluşması değildi. Gerçek sebep, Halil Paşa'nın Ve-zir-i âzamhk makamiyle bazı hesapları yoluna koymamış olmasıydı. Anadolu'yu yağmalayan âsilere gelince, bunlar Türkmendağı yakınında, Karahisar ovasında Haleb Valisi Cafer Paşa'nın kardeşi müfettiş Yusuf Paşa tarafından şiddetle cezalandırıldılar. Bâb-ı Âli, Yusuf Paşa'yı bu hizmetinin karşılığı olarak, zaten uhdesinde bulunan Kırşehir ve Amasya sancaklarına Akşehir ve Eskişehir sancakları da Uâve edildi. Birkaç zaman sonra, Haseki ağa, Ostraniceli Mustafa ve eski Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın hazinedarının gizli hazine arayıcıları oldukları Sultan'a haber verildiğinden evleri kuşatılıp arandı, fakat hiçbir hazine bulunamadı. Bununla beraber eli boş dönmek için, evlerde bulunan her şeyi, bu arada yüz kese akçaya da elkondü.

Sultan'ın eski hocası Şeyhülislâm Seyid Feyzullah, Erzurum'da ikameti sırasında Vali Gürcü Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştü. Yeniden Şeyhülislâmlık makamına gelince, Gürcü Mehmed Paşa'yı Çanakkale'ye sürdürmek için Sultan katında nüfuzunu kullanmıştı. Bir müddet sonra bir Kapucu Gürcü'nün başını ve servetini getirmekle görevlendirildi. Fakat Paşa tetikte duruyordu. Kaçtı ve onu bulamayan Kapucu, ihmâlinin cezasını aylığının kesilmesiyle gördü.

Ulemânın İlerleme Kaideleri Bozuldu

II. Ahmed döneminde, Feyzullah ulema olarak yetişmesini istediği oğlu Ebusaid Feyzullah'ı Erzurum'dan İstanbul'a göndermişti. Zamanın Şeyhülislâmı ona dış medreselerden (düşük dereceli) girmek imkânı verdi; bu imkân reddedildi ve oğul kendisini sekizler medresesi (yüksek dereceli) adayı olarak gösterdi. Sultan Mustafa imparatorluğun idaresini ele alınca, bir müddet sonra Skendi eski hocasının oğlunu Yenişehir kadılığına tâyin

ettirdi ⁴⁴⁶. Bir zaman sonra, oradan İstanbul kadılığına atandı; böylece aradaki bütün dereceleri aşmış oldu: Bu, ulemâ arasında yürürlükte olan merâtib silsilesi kaidelerinin görülmemiş bir ihlâliydi.

İmparatorluğun Büyükleri Asker Sağlamaya Mecbur Tutuluyor

Sultan'ın bizzat katılacağı yeni seferin hazırlıkları sür*atle sürdürülüyordu. Bazı zengin ve itibarlı aile reisleri kumandasını aldıkları birliklerin masraflarını da yüklenmek teklifinde bulundular. Bunların arasında bin iki yüz askerin başında olan İbrahim Han-zâ-de Ali beğ; bin yüz elli piyade askerinin sorumluluğunu yüklenen Civan Kapucu-zâde bulunuyordu, İbrahim, ailesi Osmanlı İmparatorluğuna dört vezir vermiş olan Çandarlıların en ünlüsü İbrahim Hân soyundan geliyordu. Köprülüzâde, faziletli ve bilgili Köprülü Mustafa Paşa'nın oğlu idi ve kendisi de ailesinin imparatorluğa verdiği Vezir-i âzanüann beşincisi olacaktı. Nihayet, Civan Kapucu-zâde Ahmed, Vezir-i âzam Civan Kapucu-başının en asil fidanlarından biri idi. Böylece, her üçü de Vezir-i âzamlar ailesine mensubdu ki, böylesine bir nüfuz ve servet sahibi olmak, Avrupa devletlerinde ancak yüksek asaletin bütün bir sınıfının nasibi hâlinde ortaya çıkabilir. Devletin ve hazinenin ileri gelenleri, ordu birliklerinin masraflarını varlıkları nisbetinde üzerlerine aldılar. Defterdar yüz elli asker temin etti, İstanbul ve Edirne sarayları, birincisi bin, ikincisi beş yüz bostancıyı ⁴⁴⁷ orduya gönderdiler. Sultan bunlara özel bir üniforma giydirerek öteki birliklerden farklı hale getirdi. Bu tedbirlere, özellikle mâlî olanlarına, yenileri eklendi.

BİR SULTANIN DOĞUM VE EVLENMELERİ

Böylece, sefer-i Hümâyûn işareti olan tuğlar dalgalandı ve on iki gün sonra, Sultan, Edirne'ye doğru yürüyüşe geçti (8 Nisan 1695 -5 Ramazan 1107). Hareketten az zaman önce hanedanla ilgili iki mes'ud hâdise bir geçit resmine ve bunu takibeden bir donanmaya vesile oldu. Bunlardan biri IV. Mehmed'in kızı Fatma'nın Silistre Valisi Tırnakçı Mehmed Paşa ⁴⁴⁸ ile

⁴⁴⁶ Raşid, 1, t. 224. Böylece, en alt sıradan, dördüncüden, önce en alt sıralar olan üç dereceden, altına, beşinci ve dördüncü dereceleri geçmeden hemen kadılar üçüncü sırasına geçti," iki derece atladı; birinciden dört derece atlamış oldu.

⁴⁴⁷ Bostancılar saray muhafızlarıdır (Ç.N.).

⁴⁴⁸ Cantemir, II. Süleyman, XXIX ve Mehmed Giray Dukas'ın dulü ile evlenmesi üzerinde teferruatlı bilgi vermektedirler.

evlenmesi, diğeri Pâdişâhın kızı Ayşe Sultan'ın doğumu idi. Sefer hazırlıklarının gerektirdiği çalışmalara rağmen, Sultan, seleflerinin dikkatlerinden kaçan idaredeki birçok suiistimalin farkına varabildi. Hasan Paşa'nın oğlu eski defter emini Mehmed Beğ, o zamana kadar Mekke ve Medine fakirlerine fazlasiyle intizamsız olarak yapılan buğday dağıtımına nezâret etmek üzere Mısır'a gönderildi. Kolluk kuvvetlerinin yayınladığı son derece kesin emirnameler Çingeneler arasında hüküm süren kötü geleneklere karşı bir firen görevim yerine getirecekti; zı-râ o sıralarda bu soyun kadınları, tarihçi Mehmed Giray'ın belirttiği gibi fahişe durumundaydı ve erkekleri zina tellallığını meslek haline getirmişlerdi.

Liberraccio Venedik Safına Geçiyor

Edirne'de kırk gün kaldıktan sonra (18 Haziran - 17 Zikade), ordu Sofya üzerine yürüdü. Orada, sadakatinden emin olmak için Eflak prensesiyle evlendirdiği Maina beğinin, Liberaccio'nun mâiy-yetinin geldiği görüldü; ne var ki adam, bağlarını koparmış ve başka Yunanlılarla birlikte Venedik saflarına katılmıştı. Yeni müttelikleriyle birlikte Lepanto bölgesinde Salon'a karşı giriştiği akınlara bir son vermek ve bu bölge halkını eski düzenleri içinde tutmak için Mora Serdârı Mısırlı-zâde İbrahim Paşa, Livadie (Lidavi) sancak beği Mehmed Paşa'ya yirmi piyade müfrezesiyle bu şehir üzerine gitmesi emrini verdi. Şehir halkı ikinci defa Sultan'a sadakat yemini ettiler ve samimi olduklarını ispatlamak için ihtiyaçlarından (kocabaşışV üçünü rehine olarak verdiler ve vergi mükellefi kayıtlarına iki yüz kişi daha eklediler. Dört Venedik kadırgası, Bâb-ı Âli'nin daha dün denecek kadar yakın bir geçmişte beğlik makamına oturduğu Liberaccio Geratschari'yi alıp götürdüler. Bu öfkelenirici haberi, bir habercinin gelmesi ve Sultan'ın Babadağı Serdârı Yusuf Paşa'nın bin kişilik bir Osmanlı birliği ve Kırım Hanı Gazi Giray'ın otuz bin Tatar askeriyle Kamenice'yi takviye etmiş olduklarını Öğrenmesi bu Öfkeyi bir dereceye kadar yumuşattı.

Polonya ordusu Başkumandanı, bütün kuvvetleriyle Trinite (Tri-niU) kalesi üzerine yöneldi ve general Zakarovski Dinyeper kıyılarını kapadı. Bununla beraber, Tatarlar kalenin tabyalarına kadar ilerlediler, fakat düşmanın varlığından haberdar olur olmaz Polonya içlerinde daha fazla ileri gitmek cesaretini gösteremeyerek geri döndüler. Tuna kıyılarında iki bin beş yüz kişilik bir Macar birliği, geçitleri korumak için Türkler tarafından Demir Kapı yakınında yeni yapılan bir palangaya karşı hücumla geçmiş, fakat

kayıplar verdirerek püskürtülmüştü. Bu haberlerin duyulmasının hâsıl ettiği sevince, şehzade Mahmud'un doğumu dolayısıyla bütün İmparatorluk sathında yapılan donanma şenlikleri de eklendi. Şehzade, ordunun Belgrad ovasında ordugâh kurduğu gün dünyaya geldi (2 Ağustos 1696 - 3 Muharrem 1108). Dük de Saxe'in ⁴⁴⁹ Temeşvar önünde muhasara kurduğu öğrenilir Öğrenilmez, Sultan bu şehrin imdadına koşmaya karar verdi.

Belgrad Üzerine Yürüyüş

Sultan, Ağustos ayı ortasında elli bin kişilik bir kuvvetle ⁴⁵⁰ Temes nehri kıyılarına vardı. Nehir üzerinde otuz altı gemi birleştirilmek suretiyle bir köprü kuruldu. Sivas Valisi Dursun Mehmed Paşa Öncü birliklerini, Şam Valisi Osman Paşa arduunun ardçı birliklerini karşıya geçirdi. Tuna filotillası kaptanı Aşçı Mehmed Paşa on kalyon, otuz firkateyn ve altmış alü kayıkla ⁴⁵¹ Theiss sularına girmek için nehre çıktı. Haleb kumandanı Cafer Paşa, Tital karşısında bulunan tabyayı kara tarafından muhasara etmekle görevlendirildi, bu muhasara kurulurken Aşçı Mehmed Paşa nehir tarafından hücumla geçiyordu. Mehmed Paşa hücumda başarılı oldu ve kaleyi alarak muhafızları kılıçtan geçirdi, düşman filotillasından iki gemiyi ateşe verip, üçüncüsünü zaptetti, Temeşvar üzerine ilerleyen Sultan'ın yaklaşmakta olduğuna dâir alınan ilk haber üzerine, dük de Saxe muhasarayı kaldırdı ve Sultan'ın geldiği istikamette harekete geçti.

İki ordu Olaş (Olasch) yakınında karşılaştı (20 Ağustos - 21 Muharrem) ; savaş her iki taraftan binlerce askerin ve birçok merd generalin hayatına mâloldu. On iki bin serdengeçti ⁴⁵² savaşın neticesini Sultan'ın lehine neticelendirdi. Bir gülle isabeti alan general Joerger, harekât sırasında öldü; kont de Heidersheim ve prens de Vauoemont yaralandılar. Osmanlılar, Mısır birlikleri kumandanını, Yeniçeri Ağası'nı, Viyana'da olağanüstü yetkilerle donatılmış eski elçi Zülfikar*ı, Yeniçeriler kâtibini şehid verdiler; Temeşvar Valisi Mustafa Paşa, Vezir-i âzam'ın kardeşi ile aynı savaşta

⁴⁴⁹ Raşid, I, f. 222. İşte Osmanlı tarihçilerinin dük de Saoc'e münâsip gördükleri unvan: Saks nam laini pür sahur, yani; Saknyah, tamanüyle kırkık 0161*011. Bu dört kelimeden yalnız lâini kelimesi Arapçadır, diğer üçü Farsça ve Almanca. Farsça nam kelimesinin Almanca karşılığı nahme (ad); sehur kelimesinin Almanca fç«rsihfo schur (kırkık) dır. Saks kelimesinin Almanca karşılığı Soxon'dur. Saksin, doğu Sak* sonya zaten Şahname'de Burhani Katli, Fereng Şuuri Acem lugatla-rında, vb. bulunmaktadır.

⁴⁵⁰ Bu kuvvet sayı olarak 28 Nisan İstanbul tarihli mektupta doğrulanmaktadır.

⁴⁵¹ Raşid, I, f. 225, hareketten sonra Khabir tabyası Önüne gelinip ordugah, kurulduğunu ve Pancsava'dan sonra arasından geçilen Latschka tarlalarından bahsediyor. Bu iki isim hiçbir haritada gösterilmiyor.

⁴⁵² Serdengeçtüer, Sip&hi ve silah&rlar arasından seçilirdi.

yaralandılar. Rumeli eski Beğlerbeyi Arnavud Süleyman Paşa, Haleb Valisi Cafer Paşa, istememelerine rağmen Temeşvar muhafazasında bırakıldılar. Belgrad_ ilerisinde, Sava nehri üzerindeki Moravich palangası, yeni Rumeli Beğlerbeyi Daltaban Mustafa Paşa tarafından kuşatıldı. Kumandan Berczeny ve yerini alan kumandan hücum sırasında öldüklerinden, palanga zaptedilerek muhafızlar kılıçtan geçirildi; tahkimat yerle bir edildi. İlk defa bu savaşta Daltaban Mustafa adından bahsedildi. Temeşvar bataklıkları ortasında gösterdiği savaş değeri, onun gelecekte Vezir-i âzamlık makamına yükseleceğinin habercisi oldu.

Belgrad ve Temeşvar kalelerinin yeterince teçhizat ve iaşe maddeleri, kalabalık muhafızlar ve çok sayıda topla her türlü ihtiyaçları giderildi. Belgrad'ın müdafaası Ama-zâde Hüseyin Paşa'ya verildi; kendisine İmparatorluk işareti- taşıyan fermanlar yayınlamak izniyle birlikte, bir Reis Efendi vekili, emrine bağlandı. Müteferrikalar, çavuşlar, divân ve idare kâtipleri yeni muhafız Paşa emrinde göreve başladılar. Bu görevlilerin^ hepsine birden gedikli zâim, yâni ücretli zeâmetliler âdı verildi. Aynı zamanda bir Hatt-ı Şerifle Bâb-ı Âli'de görev yapan ikinci derecedeki memurların sayıları da idarelerde yüz yirmi müteferrika, yüz altmış beş çavuş, kırk divân kâtibi, yirmi altı yazı kopyacısı, hazinede dokuz kâtip on yedi yazı kopyacısı olarak sınırlandırıldı.

Azak'ın Ruslar Tarafından Alınması

28 Eylülde (1 RebiüTevvel), ordu Belgrad'dan hareket etti ve Sultan'ın genel karargâhı bir ay sonra Edirne'de kuruldu. Bu sefer sırasında Hırvatistan sınırlarına birçok akınlar yapıldı. Ağustos ortasına doğru, Hırvat milisleri kumandanı kont Keglavich Szan nehrinin bir adacığında bulunan ve dört kuleyle korunan Chyaplia palangasını ele geçirmişti. Kont Simeon Forgacs Bosna'da birçok palangayı tahrib etti. Ruslara karşı seferin neticesi, Bâb-ı Âli için Avusturya'ya karşı açıldan daha az lehde oldu. Kalmuklar ve Kazaklar hâriç, Çar'ın altmış dört bin kişiden oluşan ordusu, baharın ilk günlerinden itibaren, Azak şehrini yeniden muhasara etmek için general Schein'in kumandasında toplanmıştı. Donanmanın amiral gemisinde Çar; bir diğerinde dört kalyon, iki büyük savaş gemisi ve dört ateş gemisinden oluşan filonun kumandanı amiral Lefort bulunuyorlardı. On dört Türk kayığı, teçhizâtlariyle birlikte Kazaklar tarafından zaptedildi. Şehir, Azak'ı savunmakla görevli vezir Ali, Bekir ve Hasan Paşalarla kale kumandanlığına

atanan vezir Ka-laylıkoz Ahmed Paşa'nın kâhyasının ve ona yardıma hazır Kırım Hanının gelgelerinden önce kuşatıldı. Bu gecikmenin sebebi, Sultan'ın geleneğe aykırı olarak bir Hatt-ı Şerif ve bir hil'at gönderip ordusuna katılmaya davet ettiği Bucak Nogaylarını şereflendirmesinin Kırım Tatarları tarafından kiskanılması oldu. Bu yüzden Ka-lagay Devlet Giray, Hacı Giray Hanın oğlu Mehraed Giray ancak iş işten geçtikten sonra hareket edebildiler.

Paşalar Akkumlar'a vardıklarından muhasara hayli ilerlemişti. Oradan Azak kalesine birkaç birlik sokabilmek için boşuboşuna uğraştılar. İki ay süren bir muhasaradan sonra muhafızlar canlarına dokunulmamak şartıyla teslim oldular. Bu anlaşmadan, daha önce Türkler tarafına geçen firarı Çingene Jacop müstesna tutuldu. Ruslar bu mühtediyi alıp Moskova'ya gönderdiler. Orada Çat'ın zaferini süsledi. Üzerinde darağacı bulunan bir arabaya oturtularak göğsünde bir hilâl ile cellâdın tarafından şehirde dolaştırıldıktan sonra Allah'a ve hükümdarına ihanet etmiş biri olarak idam edildi. Osmanlılara gelince Konya beği, Canik sancakbeği ve Hasan Paşa, Ka-laylıkoz Paşa'nın kâhyası, Azak'm teslimini hayatlarıyla ödediler. Diğer taraftan Canik Yeniçerilerinin ihmâlini cezalandırmak için, küçük çavuşa yakaladıklarını tutuklaması ve servetlerine elkoyması emredildi. Kumandanın servetine de elkoyması bildirildi. Kaçmış olan Kalaylıkoz yakalandı ve serveti hazineye kaydedildi.

Polonya Ve Attika Akınları

Bâb-ı Ali Azak'ın teslimini ve Tatarların- mağlubiyetini dehşet içinde öğrendi. Kırımlılar Azak muhasarasında ortaya geç çıkmış olmalarının suçunu tamir etmek maksadiyle, vezir Sultan'ın emrinde, Sobieski'nin ölümüyle kargaşalık içinde kalmış ve müdafasız kalmış görünen Polonya'yı istilâ ettiler. Sbaraz'ı ele geçirerek Lem-berg'e kadar ilerlediler. Stanislav'da yirmi beş rahibeyi alıp götürdüler. Aynı sefer sırasında Venedikliler Dulcigno ve Molino'yu Venedik Cumhuriyetinin emrindeki bin sekiz yüz kişilik bir Arnavut birliğiyle boşuna kuşatmışlar, Thebes ve Atina civarındaki bölgeleri tahrib etmişlerdi.

Malî Tedbirler

Hazinenin tükenmesi ve gelecek sefer-i hümâyunun masrafları yeni

mâlf tedbirleri gerektirdi. Tütün ve para üzerine konulan vergi bunların en mühimlerini oluşturdular.

Tütün kullanmayı tamamiyle yasaklamanın mümkün olmadığı son zamanlarda anlaşılmıştı. Zira, kılıçla desteklenen IV. Murad'ın sertliği bile, bu kanunun kurbanlarını arttırmak suretiyle otoriteye karşı kinleri ayaklandırmıştı. Bu yasağın faydasızlığma kanaat getirildiğinden, sekiz yıl önce, tütün üzerine bir vergi ihdas edilmişti. Buna göre, her ekim yeri, gelirinin yarısı kadar vergi Ödeyecekti. Ayrıca, birinci kalite tütün için şehire girişte on, aşağı kalite için sekiz akça vergi veriliyordu. B« yeniliği yapan kişi iki hususu hedef almıştı: Tütün içmeyi kısıtlamak, hazineye bir gelir sağlamak. Bunların birincisi gerçekleşemedi; ikincisi ise kısmen gerçekleşebildi; zira bu vergiden gelen para yarım milyonu aşamadı. Bu arada, tütün içenlerin sayıları dâima arttığından bu maddeye daha ağır bir vergi koymak gerektiğine inanıldı. Selanik civarında Yenice Vardamda yetiştirilen ve Avrupa'da (Paşa doukhan) adıyla anılan birinci kalite tütün için altmış akça; orta kalitede Kırçali'ye altmış akça, en düşük kalitede Kaba, yâni aşağı kaliteli olanına yirmi akça Ödenecekti. Fazla olarak her tütün ekim sahibi, tütün ekilmiş toprağın her ölçüğü için bir duka ödedi. Satışta bu verginin yedi milyon sekiz yük kırk dört bin akçaya yükseldiği görüldü; iki vergi, hazineye on iki milyon sekiz yüz kırk dört akça sağlayabilecek şekilde birleştirildi.

Para üzerinde yapılan bir takım değer ve şekil değişiklikleri istenen neticeyi vermekten uzak kaldı. Yeni basılan dukalar, en az, değerinden yüzde dört kaybettiler. Eski dukalar, yabancı ülkelere aktarılmak üzere ortadan kayboldu.

Bu yüzden yine hazine gelirlerini arttırmak maksadiyle kara hadım ağalarına vergi kondu. Pâdişâhın hizmetinde bulunanlar, yâni Edirne ve İstanbul saraylarında çalışmış ve Mısır'a sürülmüş olanlardan üç aylıklarının hazineye bırakmaları istendi. Bu üç aylık vergi, tesbit edilen yıllık ücret üzerinden ödenecekti. Bu hususta Mısır Valisine kesin emirler gönderildi. Fakat, bu verginin hâsılatı olarak İstanbul'a aktarılan para, ancak kırk dört kese tutarında bir çıkar sağladı. İstanbul'da depo ve donanma mutemedi Yusuf Efendi yakında açılacak sefer için donanmanın teçhizi için gerekli masrafları karşılamak maksadiyle şahsî vergi bordrolarını yıl sonundan üç ay önce ödenmeye açtığı için idam edildi. Karaman Valisi Tarakçı İbrahim Paşa, hazinenin alacağından fazla vergi tahsil etmekle suçlanarak aynı âkibete uğratıldı. Cidde valileri o zamana kadar, İstanbul'a gönderilecek tahsil

edilen vergi tutarım (kuşufiye) ve (avâ-id) adı altında Mısır'da tutmuşlardı. Bundan da bin suistimâl ve bin şikâyet hâdisesi ortaya çıkmıştı. Bu durumun önüne geçmek için Memlûk beği Ahmed, şeyhülbeled unvânıyla Cidde sancağına atandı. Kendisine bir tek görev verilmişti. Her yıl Mekke'ye, fakir hacıların bakımı için bin beşyüz kuruş gönderecekti. Benzer bir görevle, Çerkeş Küçük Osman Paşa, iki yüz bostancıdan oluşan bir maiyet ve yirmi bin kuruşla Küçük Asya'ya geçmesi ve bazı valilerin işlerini düzene koyması emrini aldı.

Camiler, Askerî Depolar, Kaleler Ve Savaş Gemileri İnşâatı

Valide Sultan, evvelce Galata semtinde yanan bir kilisenin arazisini mülkiyetine geçirmiş ve burada* bitişi bu üzerinde durduğumuz döneme rastlayan bir cami yaptırmıştı. Bir müddet sonra bu caminin minarelerinden müezzinlerin müminleri ibâdete çağırıldıkları duyuldu. Osmanlı İmparatorluğunun o sırada sürdürdüğü savaş bakımından çok önemli bir yapı o sırada gerçekleştirildi: Bu, Pira-uşta'da demir gülle döküm tesisi idi. Osmanlı İmparatorluğu o zamana kadar bu neviden bir tek tesise Banayluka'da sahip olmuştu. Buradaki işçiler kış esnasında pek çalışmıyorlardı. Becerikli bir albay Ali Ağa, İstanbul'dan Pirauça'ya gönderildi. Bu topçu albayının beraberinde mâden çalışmaları ve güllelerin yapımı için gerekli işçiler de vardı. Bu işçiler mevsime bakmadan çalışacaklardı. Pirauça idaresine bağlı on köyün vKavala ve Bereketi'nin halkı yeni tesise bağlandılar. Bunlar evvelce gümüş mâdeninde çalışmışlardı ve şimdi tesise toprak, kum ve kömür taşımakla yükümlü tutuluyorlardı; ayrıca mâden kazısı yapacaklar ve dökülen gülleleri Kavala limanına ulaştıracaklardı.

Rus kayıklarının inişlerinden Azak denizi kıyılarını korumak için Kuban nehrinin Azak denizine döküldüğü yerde bir hisar inşâ edildi. Dörtgen biçimindeki bu hisara Açu adı kondu ve bir Beğler-beyi kumandasında yeterince muhafız yerleştirildi. O zamana kadar Kalmukların hâkimiyetinde inlemiş olan bir Tatar aşireti onların zulmünden kurtulup Açu ve Tomruk hisarları arasında ve Kuban nehri üzerindeki bir adaya gelerek yerleşti. Kalmuklar tarafından takibedilen aşiret ümitsizliğin cesaretiyle çarpıştı ve Kalmuk-ları geri çekilmek zorunda bıraktı.

Gülle dökümünden ve Kuban nehrinin mansabında yükselen hisardan başka, Bâb-ı Âli açılacak sefer için çok sayıda savaş gemisinin inşâsında hayli

ilerlemeler kaydetti. Bâb-ı Âli, Osmanlı Akdeniz, Karadeniz ve Tuna donanmalarının her zamankinden daha muazzam olmasını hedef almıştı. Deniz beğlerine (reis) ait yirmi kalyon, Adalar Denizini korumakla görevlendirildiler. Sinop yakınında, Kızılırmak mansabında inşâ edilen yirmi kalyon, Ruscuk'da Tuna filotillası kumandanının nezâretinde donatılan yirmi beş savaş kayığı, on beş kadırğa ve diğer beş kalyon gecikmeden birleşmek emri aldılar. On iki büyük kayıktan oluşan Tuna filotillasının kaptanları Niğbolu, Rusçuk, Silistre ve Belgrad'dan temin edildi; îsma-il, îsakçı ve Tuna mansabında inşâ edilen tabyaların idareci ve kumandanlarının her biri bir kayık teminine çağınıldılar; Kilia müfettişi iki ve Eflak voyvodası beş kayık⁴⁵³ sağlamaya mecbur tutuldular. Bu yirmi beş kayıktan başka, Bâb-ı Âh', masraflarını üstüne alarak on kalyon, on üç firkateyn, otuz dokuz kayık ve yüz sal donattı. Sultan, Akdeniz'e gönderilen donanmadaki denizcilerin aylıkları için özel hazinesinden bin yüz yetmiş kese, Karadeniz donanması denizcileri için beş yüz doksan üç kese, Tuna filotillası için yedi yüz on üç kese verdi. Bu meblağın büyük kısmı para ve geri kalanı hesap karşılığı olarak ödendi.

Sefer başlangıcı işareti olan tuğların dikilmesinden Önce, Sultan îran elçisini ve Horasan Hanının cülus tebriki için İstanbul'a gönderdiği Abulmâsum'u huzuruna kabul etti. îran elçisi Sultan'a bir fil ve îran halılarıyla örtülmüş ve Şâh'ın hediyelerini taşıyan birkaç dizi deve sundu. Şahın mektuplarına Sultan'ın cevabını aldığı veda kabulünde, elçiye imparatorluk haralarından alınmış ve zengin takımlarla eğetlenmiş bir at hediye edildi. Atın kantarması gümüştü ve haşası zümrüt ve elmas işlemeliydi; eğerin iki yanında bir kılıç ve gümüş silahlar asılıydı. Üzengiler altın yaldızlı gümüş ve eğer zengin bir şekilde işlenmişti. Kadife eğerli ve hâşâsı allın sırma işlemeli bir at da elçinin kâhyasına verildi. Şaha gönderilen hediye de kantarma ve gemleri altın, dizgini kıymetli taşlarla işlenmiş elmas iğne ile tutturulmuş bir balıkçıl kuşu sorgucu paha biçilmez taşlarla işlemeli eğer ve altın üzengi ve ağır ipek eğer örtüleriyle, yakut ve elmas süslü kılıcı ve gümüş silahlarıyla cins bir attı. Elçiye On beş bin, kâhyasına beş yüz, maiyyetine de bir o kadar kuruş ihsan edildi. Ayrıca, İmparatorlukdaki ikameti bir buçuk ay tutan, İstanbul'dan Edirne'ye ve oradan sınıra kadar bütün masrafları ödenen îran elçilik heyeti, Bâb-ı Âli'ye ikiyüz altmış buçuk

⁴⁵³ Bu tekneler, kayık denmekle beraber günümüzde bilinenlerle benzerlikleri yoktu. Hafif toptan, yelken ve kürekçileri bulunan bu tekneler, bir dereceye İcadar hücum bot sayılabilirler (Ç.N.).

kese akçaya maloldu. Sultan, Şâh'a o sırada daireler mü-fettişi olan eski Reis Efendi Mehmed Beğ'i gönderdi.

İkinci Mustafa'nın sefere hareketinden birkaç hafta önce Reis Efendi Rami bu görevinden azledildi. Son sefer sırasında Rami'nin birçok kereler Pâdişâhın otağına ç a ğırılm asından ve Sultan'ın İmparatorluk valileriyle muhâberâtında kendisine yardım etmesinden kıskançlık duyan Vezir-i âzam onun bu yeni sefere katılmasını engellemek istemişti. Bu yüzden kendisi istanbul'a gönderildi ve yerine Maliye itiraz daireleri umumî reisi, (Zarif Beğ) adıyla tanınan Mehmed Beğ getirildi.

Nissa'dan Belgrad'a giden yol eşkıyanın baskınlarına mâruz bulunduğundan Rumeli Beğlerbeyi Cafer Paşa, Nissa'dan Hisarcık'a kadar araziye örten ormanı temizlemek emri aldı. Bu iş için kendisine Samakoiva mâdencileriyle bir Cebeci albay ve yeter sayıda birlikler gönderildi. Bir taraftan da, yolu kullanılabilir hale getirmek veya gerektiğinde bir yenisini yapmak üzere Kızıl derbend geçidine çok sayıda işçi birlikleriyle komiserler yollandı. Nisan ayının son günü (30 Nisan 1697 ^ 8 Şevval 1108), şehrin dışında Sultan'ın otağı kuruldu ve Padişah âdet olan törenle otağa indi. Bu andan itibaren» birliklerin gelişini çabuklaştırmaları için İmparatorluğun bütün valilerine emirnameler gönderildi; altı hafta sonra ordu Edirne'den ayrıldı ve yedi gün süren yürüyüş sonunda Sofya'ya vardı. Bu şehirde, eski Hırvat krallarının payitahtı olan BikhĠ'ye (Bihacz) uygunanan muhasaranın kaldındığı sevinçle öğrenildi. Hırvatistan banı ve general Auersperg, ellerinde bulunan yirmi altı büyük topla şehre yıldırımlar yağdırmışlardı. Bu toplara eklenen balyemez ve dört havan topu hayli zarar verdimişti. Fakat birçok hücum da püskürtülmüşlerdi. Kayıpları hayli büyük olmuştu. Kont de Walmo-den ve baron de Sickingen yaralılar arasında bulunuyorlardı.

Bosna'da Venedik Akınları

Sofya'ya varıldığında, Sultan, şehir sakinleri tarafından, fazla vergi almak, keyfî hapse attırma ve vatandaş malına keyfî müsadereden şikâyet edilen Diyarbekir Valisi Daltaban Mehmed Paşa'-yi çağırtdı. Şikâyetçilerle yüzleştirip suçluluğuna kanaat getirilince müsadere ettiğı malların iadesine mahkûm edildikten başka idamına da hükmedildi; fakat Sultan'ın bazı yakınları araya girerek lehinde şefaatte bulduklarından, beş yüz kese tutan servetinin mü-sâderesiyle yetinildi. Herzegovine'de, Venediklilerin Nowasin kale-siyle birlikte başarısızca muhasara ettikleri PotschtiTe sürgün

edildi. Bin beşyüz Morlaktan oluşan bir kuvvetle Seng'den hareket eden Canagetti, Sonani, Chick ve Samissa bölgesini istilâ etmiş, Bosna ve Hersek'in kalbine kadar girmişti. On iki günden az bir zamanda, elli köy, kasaba ve palangayı ateş ve kan içinde bırakmıştı. Sofya'da, Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa bir rüya gördü; rüyasında Köprülü Mustafa Paşa ile bir bardak şerbet içmişti; Köprülü bardağı dudaklarına götürmüş, sonra hemen ona uzatmıştı. Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa: «Allah bilir», diyordu, «bu, benim bu seferde içmem mukadder olan şahadet şerbetidir.»

Ordu on üç gün kaldıktan sonra Sofya'dan hareket etti (10 Ağustos 1697 - 22 Muharrem 1109), üç hafta yol alarak Belgrad'a vardı. Bu şehirde, Temeşvar Valisi Cafer Paşa, bir avda esir ettiği Karan-sebes kumandanını da beraberinde getirerek Sultan'ı gelip karşıladı. Palanganın ancak yüz kadar askerle savunulduğunu ondan öğrenmiş, palangayı ele geçirmiş ve yakmıştı.

Tenedos Yakınında Deniz Savaşı

Hiçbir işe teşebbüs etmeden Önce Sultan Temeşvar*'ın zahire ikmâlini düşündü ve kaleye otuz bin kilo buğday sokturdu. Tuna kıyılarını yağmacı ve tahribci eşkiyalardan temizlemek için birlikler gönderdi ve bunların yüzbaşlarına günde otuz akça tahsis etti. Semendere kumandanına altmış akça günlük bağladı. Sultan, Belgrad'da, Mezomorta Hüseyin Paşa*'nın, Lemnos sularında Venedik donan-ması amirali Molino'ya karşı yeni bir zafer kazandığı haberini aldı. İki düşman gemisinden biri Sakaria limanı yakınında, öteki Mity-leene civarında batırılmıştı. Bannat ve Esclavonie (Esklavoni) içlerine girmek üzere birincisi Sava, öteki ise Unna nehri üzerinde iki köprü kurulmuştu. Biri Vezir-i âzam'ın otağında, diğeri Sultan'ın huzurunda olmak üzere toplanan savaş meclisi umumî kararsızlığı arttırmaktan başka bir şeye yaramadı; zira, Vezir-i âzam'ın kendilerine söylediği bazı sözlerden alınan vezirler onun plânlarını engellemek için söz birliği etmişlerdi⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ Hammer'in vezirlerin Vezir-i Azam Elmas Mehmed Paşa'mn planına karşı çıkışlarını anlatırken Osmanlı müverrihleriyle, özellikle Râsid görüşüyle birleştiği gözden kaçmamaktadır. Özellikle dönme vezirlerin Türk Vezir-i azam'a karşı hemen cephe alıp onun mahvına gitmelerini Raşid tıpkı kendisinden yararlanmış olan Hammer gibi anlatmaktadır. Padişahın huzurundaki savaş meclisinde yalnız Vezir-i âzam'ın değil ordunun ve devletin mahvına yol açabilecek bir karara ses çıkarmamasını Osmanlı Tarihi Kronolojisi müellifi merhum ismail Hami Danişmend hayretle karşılamakta ve şunları yazmaktadır: «İkinci Mustafa gibi gayyur ve cengaver bir Padişahın kendi huzurunda verilen böyle bir karara karşı hiç ses çıkarmamış olması hiçbir zaman affedilmeyecek müthiş bir gaflet eseridir.» Aynı müellif, Vezir-i âzam'ın planına karşı çıkan dönme vezirlerin düşman ordusuna casusluk ettiklerini de söylemektedir (Ç.N.).

Yalnız Belgrad kumandanı Amca-zâde Hüseyin Paşa, hiçbir tarafı tutmadan bilgili kanaatini belirtti: «Üç keredir, diye bağırdı, üç keredir ki sefere katılıyor ve düşmandan bir karış toprak almadan evlerinize dönüyorsunuz. O halde yürüyünüz; ve yeterince teçhizatınız varsa, Peteroardein'i muhasara ediniz.» Peşinden vezirlerin savundukları karşı görüşün hatalı olduğunu isbatladı. Vezirler Tuna ve Theiss nehirlerini geçip Scska kıyılarında ordugâh kurmuş olan Avusturya ordusunu bastırmak istiyorlardı. Amca-zâde bunların takib edilmesini teklif ettikleri yolun aşılması gereken nehir ve bataklıklarla dolu olduğunu söyledi. Diğer taraftan, düşman evvelce Saint Gotthardt savaşında Raab suyu üzerinde yaptığı gibi, ordunun bir kısmının geçmesine hiç rahatsız etmeden seyirci kalacak sonra da bu nehri aşan ordu bölümünü yoketmek için harekete geçecekti. Amca-zâde Hüseyin Paşa, yirmi beş günlükten fazla yiyecek götürmenin imkânsızlığını da isbatladı; bu müddet geçtikten sonra ordu sıkıntı ve ümitsizlik içine düşecekti; en ufak bir başarısızlıkta çekilirken tehdid altında kalacaktı; Petenvardein üzerine gittiği takdirde bütün bu mahzurların hiçbiri yoktu; bu bakımdan ordu Tuna'yı değil, Sava'yı geçmesi daha uygundu. Vezir-i âzam tarafından tam bir bilgiyle olgunlaştırılan ve getirilen plân karşı çıkan vezirlerin sözlerine uyularak bir kenara bırakıldı ve Temes, Bega ve Theiss nehirlerine yönelen ordu, gelib son nehrin sağ kıyısında ordugâh kurdu. Orada Kırımlılar gelip Sultan*'ın ordusuna iltihak etti. Kırını ordusunun başında Şahbaz Giray bulunuyordu. Kırım Hanı bir Rus istilâsı korkusuyla Kırım'da kalmıştı ve bu yüzden Sultan*'dan mazur görülmesini diliyordu.

Theiss Üzerine Yürüyüş

Vezir-i âzam'ın kumandası altındaki Osmanlı ve prens Eugene*-'in kumanda ettiği Avusturya İmparatorluğu ordularının her ikisi de Tuna'da, Theiss nehri mansabındaki Titel kalesi üzerine yöneldiler. Vezir-i âzam, Avusturya başkumandanı presten önce davranarak şehri savunmakla görevli general Nehm'i yenerek şehri ele geçirdi ve ateşe verdi. Türklerin eline düşen bir Macar süvari birliği ta-mamiyle kılıçtan geçirildi. Bununla beraber general Nehm muntazam bir ric'atle ve her karış toprak için savunmayı elden bırakmadığından Vezir-i âzam takibden vazgeçerek Petenvardein (Peterva-radin) üzerine yürüdü. İki yüz auns uzunluğunda ve ancak bir arabanın geçebileceği genişlikte olan Valova köprüsü Avusturya

ordusu tarafından yakılmıştı. Gerçekte, iki ucu yanmıştı. Vezir-i âzam, köprüyü acele yaptırdı; kendisi de bizzat işçi gibi çalıştı ve bu işe seyirci kalan diğer vezirlere ceza kesti. Valova'dan Peterwardein*e kadar daha dokuz köprü inşâ etmek gerekti ve bunların yapımı günlerce zaman aldı. Avusturya ordusu başkumandanı prens Eugene bir taraftan Theiss kıyılarını ordusunun büyük kısmıyla işgal ederken, prens Commercy*yi on beş taburla ileriye gönderdi; kendisi onu yakından takib ediyordu (7 Eylül 1697), Avusturya ordusu, Vezir-i âzam'ın gelmesinden önce Peterwardein sûrları altında tabyalarını yükseltmişti. Osmanlılar, İmparatorluk ordusunun çadırlarını gördüklerinde, Avusturyalılar sekiz gün süren bir yürüyüşten bitkindiler ve susuzluktan çok ıztırap çekmişlerdi.

Avusturya hatlarına basan ile hücum etmenin imkânsızlığını hisseden ve prens Eugene'i tabyalarından çekmek için giriştiği bütün teşebbüslerin boşa gittiğini gören Vezir-i âzam bir savaş meclisi topladı. Mecliste Szegedin üzerine gidilmesine ve Tuna filosuy-la işbirliği yapılarak, oradan ordunun iaşesi için Theiss mansabına gitmeye karar verildi. Casusları vasıtasıyla Vezir-i âzam'ın plânlarını Öğrenen Avusturya başkumandanı prens Eugene, kont Schlick'e bin yedi yüz piyade ile Szegedin'e gitmesi emrini verdi ve kendisi altısı piyade, altısı süvari olmak üzere on iki saf hâlinde ordusunu kademelendirerek Vezir-i âzam'ı takibe koyuldu. Dört Macar süvarisi tarafından esir edilen küçük Cafer Paşa, Sultan'm Szegedin üzerine yürümek projesinden vazgeçmiş olduğunu; Toekoeli'nin ⁴⁵⁵ Sultan'a Zenta yakınında

⁴⁵⁵ Öyle zannedilebilir ki, Toekoeli, Szegedin'de, Kanunî Sultan Süleyman'ın birinci Viyana muhasarası sırasında Budin'de, Temeşvar*da, Erlau ve civar bölgelerde kendilerini casus ve ulak olarak hizmete sunan şehir kasaplarından görmüş olduğu yardımı ve gizli haberleşme imkânlarını bulacağını ümit ediyordu. Kanunî Sultan Süleyman'a hizmet eden kasapların sayısı otuz beşti ve hizmetlerinin mükâfatı olarak kendileri ve kendilerinden sonra gelecek akrabaları, yakınları, her türlü vergiden affedildiler. Bir asır sonra, bu kasaplar soyundan gelme ancak on beş aile bulunuyordu. Segedin sancak-beğleri ve Budin valileri, buyuruldu ve fermanlar do-layısıyla bu ailelerin veraset yoluyla sahip buldukları imtiyazları teyid ettiler. Bu husustaki vesika, Sege-din'de Fransisken arşivlerinde muhafaza edilen Türklere ait yüz yirmi vesika gözden geçirildiği sırada bulundu. Bu vesikalardan yalnız kırkı yayınlanmıştı; bu fermanlardan en eskisi 1578

Theiss'i geçmek ve oradan Yukarı Macaristan ve Transilvanya'ya girmek üzere Temeswar'ı muhasara etmek fikrini telkinde bulunduğunu, bunun da Sultan tarafından kabul gördüğünü itiraf etti. Bu ifşaat üzerine, prens Eugene, Theiss'i geçmelerinden önce Osmanlıları yakalamak üzere ordusunun yürüyüşünü hızlandırdı. Şirker bataklık arazisinden, o dönemde bataklık üzerinde bugün Theiss'i Tuna ile birleştiren ve Szegedin yolunu kesen bir tünelin yerini aldığı köprü bulunan Saint Thomas'a yöneldi. Köprü Türkler tarafından yakılmış olduğundan, karanlıktan yararlanılarak birinden topçu birliklerinin, diğerinden piyadelerin geçmeleri için iki başka köprü yapıldı. Başkumandan prens Eugene süvari birlikleriyle bataklık arazi kıyılarında kaldı ve peşinden hemen Pecska üzerine yöneldi. 11 Eylül günü, saat öğle vakti ikiye doğru Theiss kıyılarına vardı.

Süvari birlikleri hiç beklemeden, daha önceden topçunun büyük bölümünün ve ağırlıkların geldiği ve Osmanlı ordugâhının kurulduğu Zenta yakınında köprüden geçti. Osmanlı Piyadesi bu sırada, bir duvar yüksekliğindeki toprak tabyalarla ve ordunun gerisi topçu kuvvetleriyle korunmuş bir halde, nehri ve köprüyü geçilmez hale getirmeye hazır bir düzende Theiss nehrinin sağ kıyısında bulunuyordu. Osmanlı ordusu, Saint

tarihini taşıyordu, sonuncusunda ise 1688 tarihi görülüyordu. Diğer vesikalar. Segedin kilise ve manastırlarının vergi muafiyetleri, kilise tamiri ve ruhanîler için pasaport müsaade ve mektupları idi. Bu vesikalardan en eskisinde 1 CemaziyüTevvel 969 (7 Ocak 1562) tarihi görülmektedir. En fazla dikkati çeken tarihî vesika, II, Mehmed tarafından Bosna ruhanilerine verilen, 18 Mayıs 1459 tarihli mektuptur. Bu mektupta Sultan, yedi İndi, yüz-yirmi dört bin enbiyâ, taşıdığı kılıç üzerine yemin ediyordu ve kendisi uzun zaman emirlerine uygun davrandı ve hiç kimse de bunları bozmadı. Lippa kadısı tarafından tasdikli bir sureti bulunan 1029 (1620) tarihli bir ferman, Yunan, Sırp ve Eflaklı ruhanî başkanlarının hakları olmadığı halde taşıdıkları âyin atkısını kullanma imtiyazını Katolik rahiplere vermektedir. IV. Mehmed döneminde Segedin fethini anlatan ve «His-toria deli* acquisto di Segedin, fatto da Mahometto quarto» adlı Emir Hali tarafından yazılmış Venedik'te tercüme edilmiş ve 1682*de basılmış eseri gerek Macaristan ve gerekse İtalya'da temin etmem mümkün olmadı; Donaldo «Türk Edebiyatı Hakkında» adlı kitabında bu eserden bahsetmektedir. Venezia, 1688, s. 83.

Gotthardt savaşında olduğu gibi, yalnız şu farkla ki Saint Gotthardt'da Avusturya ordusuna hücum için Raab suyunu sağ kıyısından sol kıyısına geçtiği halde, Zenta'da Avusturya ordusuyla karşılaşmaktan sakınmak için, nehrin sağ kıyısından sol kıyısına geçmekle meşguldü; bu iki geçişi tamamlamadan düşmanın hücumuna uğradı ve mağlub oldu. Böylece, Vezir-i âzam'ın ve Amca-zâde Hüseyin Paşa'mn mahzur olarak önceden ileri sürdükleri görüşler doğrulanmış bulunuyordu.

Zenta Savaşı

Avusturya ordusunun sağ kanadına kont Guido de Starhemberg ve sol kanadına kont de Bussy Rabutin tarafından kumanda edilmişti: Merkez prens de Eugene'in kumandası altındaydı. Osmanlı ordusunun sağ kanadında kumandan olarak Rumeli Beğlerbeyi Cafer Paşa, Avlonya sancakbeği Kaplan Paşa ve birliklerin rehberi Fazlı Paşa; Anadolu birliklerinden oluşan sağ kanadın kumandanlığında Mısırlı-zâde İbrahim Paşa bulunuyorlardı. Savaş plânını hazırlaması ve Osmanlı piyadesini tabyalarında her taraftan kuşatmak için prens Eugene'in iki saatlik bir zaman harcaması lâzımgeldi. Savaşmak için kendisine ancak iki saatlik bir zaman kalıyordu; zira güneş batıyordu. Teokoeli, Sultan'a, birlikleri ümitsiz bir savaşa zorlamak için Theiss köprüsünü yıkmak teklifinde bulunmuş, fakat Sultan reddetmişti. Osmanlılar, prens Eugene savaş planını hazırlamakla geçirdiği iki saat içinde yirmi bin askerle doğrudan düşmanın merkezine hücum etselerdi, hiç şüphesiz düşman yenilmiş olacaktı. Fakat, Osmanlı ordusu tabyalarında hareketsiz kaldı ve böylece kurtuluşu için kullanabileceği tek ânı kaçırmıştı.

Vezir-i âzam yirmi dört saat önce gönderdiği Paşalarla Sipahileri alelacele geri çağırttı. Bunlar geri geldiklerinde köprüyü süvarilerle dolu buldular ve nehri yaya olarak geçtiler üç çuhadarın rehberliğinde Vezir-i âzam'ın otağına gittiler, kendisi tarafından şehid-lik şerefine hak kazanmanın faziletleri üzerine güzel sözler dinlediler; huzurdan ayrıldılar ve ordunun gerilerinde yer almak üzere gittiler. Şahbaz Giray kumandasındaki Kırımlılar önce orduyu örten tabyalar Önünde yer almışlardı; fakat düşman yaklaşınca, tabya kuşağı içinde mevzilendiler. Kumandanları düşmanın ilk gülleleri otağın üzerindeki küreyi alıp götürünceye kadar Vezir-i âzam'ın otağında kaldı. Daha sonra Vezir-i âzam'ın emriyle, Theiss (Tiza) nehrini geçti. Vezir-i âzam, bu durumda nehri geçmeyi başardığı takdirde de hayatı

bahis konusu olacağından düşman kılıcını cellâd baltasına tercih etti. Savaşta, Prens Eugene için de o zamana kadar duyujmamış bir durumla karşılaşıldı: Avusturya süvari alaylarından bir çoğu piyade savaşı vererek, tabyaların önündeki çukurlara kadar ilerleyip düşmana ateş açtılar ve ateşine karşılık verdiler. Tabyaların arkasında ordu, Avusturya topçusunun çapraz ateşiyle cehenneme dönen köprüye doğru gayri muntazam bir şekilde ric'ate geçti. Hristiyanlann, Türkler tarafından bir hücumla mâruz kalacakmış gibi bir oyalamaya getirilen sol kanadı nehriyle Osmanlıların sağ kanadı arasında bulunan sahaya girdi ve ordunun arkasına sarktı ve böylece Theiss nehri üzerindeki köprüden ric'at yolunu kesti. Aynı zamanda Avusturyalılar, düşman cephesi üzerinde tabyaları aştılar. Burada ve arabalar parkının arkasında korkunç bir katliâm olayı cereyan etti.

Böylece ancak nehrin karşı kıyısına geçen bin kişi hayatını kurtarabildi; on binden fazla asker nehirde boğuldu. Savaş meydanında yirmi bin ceset kaldı. Çok sayıda Paşa düşman kılıcı veya savaş kargaşalığı içinde isyan eden Yeniçerilerin kılıçları altında can verdi. Savaş, günle birlikte sona erdi. Prens Eugene, İmparatora raporunda: «Sanki, güneş, İmparatorluk silahlarının kazandığı en parlak zaferi son ışınlarıyla aydınlatmak istiyordu.». Savaşta hayatlarını kaybedenler arasında Vezir-i âzam, diğer dört vezir, Adana kumandanı Koca Cafer Paşa, Anadolu Beğlerbeyi Mısırlı-zâde İbrahim Paşa, Bosna Valisi Fazlı Paşa, Yeniçerilerin vezir ağası Balta-zâde Mehmed Paşa, on üç beğlerbeyi, Yeniçeri Paşaları (Kulkâhyası, Sa-ğarcı ve Muhzir), Topçu ve silahdar Paşaları, otuzdan fazla Yeniçeri ağası bulunuyordu. Aralarında Yeniçeri ağasımunki de bulunan dört yüz yirmi üç bayrakla yedi tuğ ve Osmanlı İmparatorluğu mührü galibin eline geçti ⁴⁵⁶Avusturya ordusu, Başkumandanı prens Eugene'in yirmi yaşında iken prens de Lorraine'in kumandası altında, yirmi yaşındayken Viyana muhasarasında Calenberg zaferinde hissesi bulunduğu günün on dördüncü yıl dönümü olan ertesi

⁴⁵⁶ Viyana İmparatorluk hazinesinde Sultan Mustafa'nın beyzî şekilde, geçme rumuz ile süslü altın mühüründen ayrı olarak (2), akik taşından bir mühür bulunmakta-

(2) Hammer'in Vezir-i âzam'ın mührüne gösterdiği dikkati asıl Sultan Mustafa'ya ait olduğu söylenen mühüre göstermesi gerekir. Çünkü Sultan'ın mührünün Avusturyalıların eline geçmesi imkft*vm verecek bir hadiseyle karsUaşılmamıştır (Ç.N.).

dır: Söylendiğine göre bu mühür Vezir-i âzam'a aittir. Fakat bu yanlıştır; çünkü bu mühürde İsmail adı bulunmaktadır, oysa Vezir-i âzam'ın adı Elmas Mehmed Pa-şa'dır. Bu İsmail Paşa'nın mührü üzerinde şu özlü sözler okunmaktadır: «İşlerimi Allah'a havale ettim; Allah bana yeter; Allah'a sığınırım; kendimi Allah istikame-tetine bırakıyorum; Allah isteyince; Allah'ın istediği; işte İsmail Peygamberin derin düşüncelerinin konusu.» Bütün görüşlere bakılırsa bu mühür, Salankamen'de Vezir-i âzam'ın şehid düşmesinin hemen peşinden kendisine Sancak-ı Şerifin teslim edildiği Karaman Valisi İsmail Paşa'ya aittir; bu bakımdan aynı zamanda kendisine imparatorluk mührünün verilmiş olması da muhtemeldir!

gün, Avusturya ordusu Theiss (Tiza) nehrini geçti ve Osmanlı ordugâhını ele geçirdi. Ganimetler, toplardan ve ordunun ağırlıklarından, dokuz bin araba, altmış bin deve bin beş yüz öküz, yedi yüz at, yirmi altı bin gülle, beş yüz elli üç bomba, beş yüz Yeniçeri davulu, Sultan'a ait birçok kese para ve beş bin filorin, Sultan'm dört çift at kofulu arabası, hareminden on kadın, seksen çarpara ve ordunun üç milyon florinden fazla para ile dolu hazinelerinden oluşuyordu ⁴⁵⁷. Daha önce birçok Vezir-i âzam savaş meydanlarında hayatlarını kaybetmişlerdi: II. Bâyezid döneminde Ali Paşa; Birinci Selim döneminde Kahire yakınında yapılan Rıdaniye savaşında Sinan Paşa; Dördüncü Mu-rad döneminde Bağdad sûrları önünde Tayyar Paşa ve Zenta gününden altı yıl önce Salankamen'de Köprülü Mustafa Paşa bu Vezir-i âzamlar arasında bulunuyorlardı. Fakat, Vezir-i âzamların boyunlarında taşıdıkları Sultan'ın mührü düşmanın eline geçmemişti. Bocskai'nin Türklerin elinden aldığı Vezir-i âzam'ın ve saltanatın iktidarının sembolü olan bu mühür Viyana'da İmparatorluk hazinesini zenginleştiriyor. Zenta savaşından bir önce Osmanlıların Ke-resztes'de yenilgiye uğramaları imparatorluğu temelinden sarsan karışıklıklara yol açmıştı; Anadolu'ya kaçan yedi bin asker, orada isyan bayrağını açmıştı. On beş yıl kesintisiz basanlardan sonra gelen Zenta savaşı ⁴⁵⁸, Avusturya'nın askerî gücünü tesbit ve Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü ilân etti. Bunu da, bir yıl sonra Carlowitz (Karlofça) barış andlaşması bütün dünyaya ilân edecekti.

⁴⁵⁷ İmparatorluk tarihçisi (Râşid), f.'233 elli sekiz Yeniçeri albayı, yirmi Sipahi ve silahdar ağası, on alaybeg, fakat sadece ordunun sekizde birinin kaybedildiğini itiraf ediyor. Cantemir'e inanılırsa, Türkler tarafından yayınlanan listelerde on dört bin yetmiş Yeniçerinin, yetmiş yedi Sipahi ağasının, üç bin yedi yüz Topçu ve Cebeci, yedi bin Arnavut; 15 üç tuğlu vezir ve yirmi yedi ik| tuğlu vezir kaybedildiğini yazıyor.

⁴⁵⁸ Zenta savaşı Hammer'in ileri sürdüğü gibi Avusturya'nın askerî gücünün isbatı.Öan çok Viyana muhasarası sırasında da karşılaşıldığı gibi, ordunun maalesef ihanetlerden kurtarılamadığını ortaya koymaktadır. İhanet, daha önce de verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere Türk Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşaya kin güden dönme vezirlerden gelmiştir. Ayrıca, Macar süvarileri tarafından esir edilen küçük Cafer Paşa, canını kurtarmak için ordunun hareket planını Avusturya Başkumandanı prens Eugene'e hiç düşünmeden açıklamış, bu da düşman ordusuna büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Zenta savaşının bu bakandan büyük bir yenilgi olarak alınmasının ne dereceye kadar doğru olacağı düşünülmeye değer. Ayrıca, Avusturya ordusu Osmanlı ordusunun bütünüyle karşı karşıya gelmiş değildir. Avusturya ordusu, Zenta (Sente) önlerinde Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa Padişahla ordunun büyük bir kısmını karşı yakaya geçirdikten sonra çıkagelmiştir. Elmas Mehmed Paşa o anda ordunun geri kalan kısmını da karşı yakaya geçirmeye çalışmaktadır. Prens Eugene köprüyü İki noktadan çapraz ateşine aldığı için ancak bin kadar asker geçtikten sonra köprü yıkılmış, o sırada düşman askeri cepheden taarruz ederken sol cenahı da nehirle Türk askeri arasına girdikten sonra bir çevirme hareketi yapmış, karşı sahile geçmiş olan ordunun .büyük bölümü bütün bu olup bitenlere seyirci kalmıştır; Karşı taraftaki ordu büyük kısmının bütün ağırlıkları bırakarak kaçması Hammer'in işaret ettiği Yeniçeri ayaklanmasıyla izah edilebilir. Ayrıca, Elmas Mehmed Paşa'nın Kının askerini de karşı sahile göndermesi kendisinin orduyu kurtarmak bakımından fedakarlığı hakkında aydınlatıcıdır (Ç.N.).

Köprülü Hüseyin Paşa Vezir-i Âzamlığa Getirildi

Temeşvar'a gelir gelmez, Sultan, ikinci Kapucular-başısını kendisine İmparatorluğun en büyük makamını vermek üzere Belgrad Valisi Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya gönderdi; eski Vezir-i âzam'ın kâhyası Abdi Paşa Temeşvar Valiliğine atandı ve kendisine vezirlik payesi verildi ⁴⁵⁹. Savaştan altı gün sonra, yeni Vezir-i âzam Temeşvar'da Sultan'm elini öptü (17 Eylül 1697 - RebiüTevvel 1108). Amca-zâde, yâni amca oğlu lâkabını taşıyan Hüseyin Paşa bu lâkabı, büyük Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu olarak Vezir-i âzam Köprülü Ahmed Paşa döneminde almıştı. Viyana muhasarası dönemine kadar, Amca-zâde, hayatını zevk ve safa içinde geçirmişti. Seferin felâketle neticelenmesinden sonra gözden düşmüş, iki tuğlu sancak beği ünvanıyla ŞehrizorMa valiliğe getirildi. Çardak Bedevilerine; yâni Amaska kalesine kumandanlık ettiği beş yû boyunca Bâb-ı Ali onu unutmuş göründü; IV. Mehmed'in tahttan ayrılmasından sonra vezirlikle Çanakkale kumandanlığına getirildi; Sakız adasının muhasarası sırasında Kapdan-ı Derya görevinde bulunan Mustafa Paşa verilen bütün vazifeleri gayretle yerine getirdi; önemli görevleri basan ile tamamlayarak devlete unutulmaz hizmetleri geçti. İki defa Sadâret Kaymakamlığında bulundu ve birbiri peşi sıra Karaman, Adana valiliklerinde hizmet verip Belgrad kumandanlığına getirildi ve nihayet Vezir-i âzam oldu O, devletin en yüksek makamında görev alan dördüncü Köprülü oldu ve büyükleri gibi, bu makamın ağırlığını taşımaya kudretli göründü.

İdarenin Yüksek Memurları Arasında Değişiklikler

İlk icrââtı, Zenta savaşında başarısızlıkları görülenleri yerlerinden almak oldu. Belgrad Valiliği, Karaman Beğlerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya verildi; Bosna Valisi, hizmetlerine karşılık vezirlik payesine lâyük görüldü, fakat beratı gelmeden önce öldü ve kendisine verilen payeler kâhyasına devredildi. Az zaman sonra Poçile sürgüne gönderilmiş olan Daltaban Mustafa Paşa getirilerek bu eyâletin merkezi Saray'ı tehdid eden düşmanları uzaklaştırmak için Bosna Valiliğine atandı. Yardım olarak kendisine dört bin piyade ile beş yüz süvari gönderildi. Dört yüz kese altın

⁴⁵⁹ Berlin Kütüphanesinde bulunan tarih ve Raşid, Vezir-i azam'a savaşta kaybedilmemiş gibi mühür gönderildiğini söylüyorlar.

emrine verildi. Zenta savaşından bir ay sonra, Avusturya Başkumandanı prens Eugene, dört bin atlı, iki bin beş yüz piyade, on iki top ve iki havan topu ile Bosna'ya bir akın düzenledi (13 Ekim 1697). Kotorsdan Bosna Ussovo ve Sprescha kavşağında bulunan Doboy hisarını ele geçirdi; Malgai hisarı da aynı âkibete uğradı (17 Ekim). Bu sonuncu hisar Bosna'dan fazla uzak değildi. Prens Eugene yürüyüşüne aynı nehir boyunca devam ederek Scheptsche, Zranincza, Wioski tarafından geçerek savunmadan yoksun bulunan Bosna Saray önüne geldi ve şehri yüz yirmi camisiyle ateşe verdi (24 Ekim 1697). Hris-tiyanlar toplu halde ordugâhına gelip hareketlerine izin verilmesini ve Bosna'yı terketmek istediklerinden ordu ile gelmelerine müsaade edilmesini istediler. Prens Eugene Saray'da ancak bir gün kaldı ve Orahovitza yoluyla evvelce geçmiş olduğu ve şimdi ilerleyen mevsimin geçişi güçleştirdiği dar boğazlara doğru yöneldi. Mag-lai yakınındaki Teschain kalesine birkaç bomba attı; bu bombalar kaledekiler üzerinde dehşetli bir tesir yaptıysa da, bu tesir kalenin anahtarlarını teslim ettirecek kadar büyük olmadı. Sekiz gün sonra Eugene, Essek'e girdi (1 Kasım 1696).

Savaş Vergileri

Bu arada Osmanlı ordusu Edirne'ye gitmek üzere Belgrad'dan hareket etmişti (30 Eylül 1697 - 14 Rebiül'evvel). Bu yürüyüş sırasında, Sultan'ın teveccühünü ve Kaymakamlığı döneminde bazı ga-rib hallerle Vezir-i âzam'ın yakınlığım kazanmış olan Anadolu Muhasebe dairesi reisi, Küçük Müezzincelebi lâkabiyle anılan Mehmed azledildi ve çavuşlar nezâretinde İstanbul'a gönderildi. İstanbul Kaymakamı, eski silahdar Hasan Paşa Haleb Valiliğine atandı; vezir İbrahim Paşa Yeniçeri; Filibe ormanlar muhafızı (koruağası) Cebeci-başı mevkiini elde etti; ikişer Kurenâ ve Reis Efendi değiştirildi. Bu sonuncu makam Mehmed Râmi'ye verildi ve selefi Küçük Mehmed birinci muhasebe odası reisliğine atandı. Son felâkette kısmen tesiri olan Sultan hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından korunmasaydı, Vezir-i âzam, şüphesiz, et mubayaası kâhyası Karabaş Mehmed'i de görevinden uzaklaştıracaktı. Son seferdeki kötü tesirine gelince, o sırada orduyu idare eden Vezir-i âzam Titel alındıktan sonra, Osmanlı ordusu iyi bir durumda bulunduğundan Ko-bila ovasında düşmana hücum etmek istemiş, Şeyhülislâm Feyzullah buna karşı çıkmış, bu kadarla da kalmayarak düşmana kim hücum ederse yalnız şehidlik tâcmı kaybetmekle kalmayacağı, doğrudan Cehenneme gideceği yolunda

beyanda bulunmuştu. Feyzullah Efendi*-nin koruduğu Karabaş Mehmed, orduya teslim edeceği koyunlar bahsinde türlü dalavereler çevirmiş, teslim etmediği koyunları teslim edilmiş gibi göstermenin yolunu bularak hazineden hakketmediği paralar çekmişti.

Malî durumun kötülüğü giderek artıyordu. Bunun telâfisi için kahve üzerine yeni bir vergi kondu. O zamana kadar her yıl Ye-men'den Cidde limanına kırk bin çuval kahve gönderiliyordu. On beş bin çuvalı Arabistan ve Mısır'a gidiyordu, yirmi beş bini ise Osmanlı İmparatorluğunun diğer eyâletlerinde satılıyordu. İkinci Süleyman döneminde, Müslüman müşteri okka başına sekiz akça, Hristiyan müşteri ise on akça vergi ödüyordu. Edirne'de aynı tedbir eşitleştirilnüştü; girişte kahveden altmış akça vergi alınıyor, bu şehirde oturan müşteriler okka başına sadece üç kuruş ödüyorlardı. Hazinenin menfaati düşünülerek, fakat adaletsizliğe de kaçmadan, gümrük vergisine sekiz veya on akça eklendi. Ayrıca, savaş masrafları için, Kaymakam, defterdar, cebecî-baş, bostancı-baş, para müfettişleri, İstanbul pazarı kadısı ve silahdarının gelirlerinden peşin olarak kırk iki kese para alındı. Nihayet, Vezir-i âzam'a Mısır hazinesi üzerinden verilen yıllık elli kese akçanın ve diğer vezirlere giden altmış kesenin bu yıl hazineye alınmasına karar verildi. Yeniçri ağasının, Zenta'da şehid düşen vezir Baltacı Mustafa Paşa'nın üç yüz yetmiş beş kese ve diğer yirmi yedi kese de hazineye alındı. Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa'nın mallarının müsaderesinden gelen para için de aynı rnuâmele uygulandı.

Basra Ve Kahire

Irak ve Arabistan karışıklıklarında Arab şeyhi Maani'nin Bağ-dad ve Basra Vali Paşalarına kuvvet bakımından meydan okuması, Bâb-ı Âli için şerefli değilse de, en azından faydalı bir biçim aldı. Maani'nin kardeşi ve aynı zamanda kâhyasının Huveyze'de yenilmesinden ve Arab ordusunun dağılmasından sonra şeyhler ve Basra emirleri, Bâb-ı Âli tarafından Hasan Paşa'nın vali tâyin v edildiği Bağdad'a bir heyet gönderdiler, kendisinden Basra'nın idaresini ele almasını istediler. Bunların gerçek niyetlerinden emin olmak için Bağdad Valisi Vezir Ali Paşa, Huveyze'ye Yeniçeri Ağası Derviş'i gönderdi. Araplar, sadakatlerinin delili olarak ona Kawârna hisarını teslim etmek istediler. Bu haber Bağdad'a gelince, Hasan Paşa üç yüz askeri görevlendirerek onları Kawarna hisarına gönderdi. Arap şeyhi Sabihoğlu en ufak bir güçlük çıkarmadan hisarı teslim etti. Bunun üzerine, Basra seyidleri

ve rufâi dervişleri, Hasan Pa-şa'yı bin kişilik bir kuvvetle şehri işgale davet etmek üzere yeni bir heyet gönderdiler. Fakat gerek Hasan Paşa'nın bu kadar kuvveti biraraya getirecek parası bulunmadığından gerekse Ali Paşa'nın bu işe karışmaya istekli görünmemesinden fırsat kaçırıldı.

İran Elçiliği

Birkaç gün sonra, İran Şahından bir habercinin geldiği görüldü; Huveyze Valisi, Bağdad Beğlerbeyinden kendisi için Basra'yı işgal etmek izni istedi; Paşa da galib bir ihtimâlle bu izni kendisine verdi ⁴⁶⁰. Huveyze Hanı yeterli kuvvetle Basra üzerine yürüdü, Maani'yi kovarak şehri ve Kawarna hisarını işgal etti. Yeni Şâh Hüseyin'in tahta çıkmasından sonra, bu işgal edilen yerlerin anahtarları, İran'ın barışçı niyetlerinin rehini olarak elçi Rüstem Han tarafından Sultan'a sunuldu. İran elçisi Edirne'de Selimiye Camii yakınında bulunan Defterdar sarayına yerleştirildi. Basra'nın anahtarlarından başka kıymetli hediyeler de getiren elçiye muamelede dikkat ve ihtimam gösterildi. Bu heyete karşılık vermek üzere sabık Reis Efendi Mehmed Beğ, Rumeli Beğlerbeyi pâyesiyle İran elçiliğine atandı. Sultan'ın Şâh'a hediyeleri ince taşlarla işlenmiş bir iğnesi bulunan balıkçıl kuşu kanadından bir sorguç, altın yaldızlı ve incilerle süslü bir ok muhafazası, bir Mısır yayı, bir deste altın yaldızlı ok, kıymetli taşlarla parıldayan asalar, etrafı elmas işlemeli iki saat, kalkan şeklinde büyük bir saat, mercan bir teşbih, yedi Cezir tüfengi, İstanbul'da dokunmuş dört parça kumaş, dört Avrupa kumaşı, aynı çıkışlı, fakat daha zengin on iki parça kumaş, İstanbul işi beş parça çizgili muslin, on iki şal, on iki Avrupa yastığı, üç eşarp, üç Suriye kemeri ve Şam işi diğer üç altın işlemeli kemerden oluşuyordu.

Barış Projesi

Mısır'da, Kahire beğleri ve halkı, serbest fikirli bir adam olan, fakat şiddetli tabiatı valilik halkım isyan ettiren

Vali İsmail Pa-şa'yı kovmuşlardı. İsmail Paşa idareyi ele aldığı yıl Mısır kıtlık ve veba salgını felâketine uğramıştı; Kahire'nin bütün fakirlerini toplamış, bunlardan bininin bakımını üstlenmiş, diğerlerinin bakım ve tedavileriyle beğleri ve şehrin zenginlerini görevlendirmişti. Bu zen-

⁴⁶⁰ Galiba Alt Paşa tarafından İzni müs'ir kâğıt verilmekten. Raşid I, f. 235. Defterdar, t. 347.

ginlerden biri, aldığı faizlerle veba kurbanlarının kefen paralarını ödedi; bazen bir günde beş yüz cesedin Kahire dışına götürüldüğü oldu. Veba salgınının sona ermesiyle, yirmi sekiz bin iki yüz kırk fakirin mezar masraflarının İsmail Paşa'ya yirmi sekiz keseğe mal-olduğu anlaşıldı. Bir müddet sonra, Kahirelileri yine bir hayır işine sevk etmek için, oğlunun sünnet düğününü fırsat saydı. Yalnız kendisine verilen hediyeleri red etmekle kalmadı, günde iki kere fakirlere sofralar açtı ve masraflarını kendi vererek fakir şehirlilerin iki bin üç yüz otuz altı çocuğunu sünnet ettirdi ve onlara yeni elbiseler aldı ve her birine bir duka altını vererek evlerine gönderdi. Yalnız elbiselere ödediği para, on bir bin sekiz yüz arslanlı sikke tutmuştu. Kahire sarayında bir köşk, bir kabul salonu, bir medrese yaptırmıştı; bu medresede imparatorluğun dört mezhebinden dört şahıs, on iki küçük çocuğa Buhâri eserini süresiz okutuyorlardı ve aynı medresede on beşden fazla Kur'an okuyan hafız bulunduruyordu. Valiliği zamanında Kahire halkına iki muhteşem donanma gösterisi yaşatmıştı: Bunlardan birincisi mutlu Belgrad seferi sevincini, ikincisi de şehzade Mahmud'un doğumunu kutlamak için tertiplenmişti.

Para müfettişi Yahudi Joseph, daha yukarılarda gördüğümüz gibi, onun zamanında Öldürülmüş, köşesi Sultanlı eşrefi dukalar da yine onun valiliği döneminde basılmıştı. Bu konuda yayınlanan emirname duka altını için yirmi iki kırat ve yüz duka için yüz on beş dirhem altın kullanılmasını bildiriyordu. Para sistemi üzerindeki bu yenilik kamuoyunu valiye karşı hoşnutsuzluğa itmişti; bununla beraber, valinin şehirden kovulması o kadar vahim olmayan bir sebebe dayanıyordu: Mutbak âmirlerinden biri, mutbaktan divan salonuna çıkan merdivenin dâima fakirler ve dilencilerle dolu olduğunu kendisine bildirmişti, kalabalık mutbaktardan geçişe engel oluyordu, Paşa da bunun üzerine merdiveni yıktırdı. Bu olay şehirde çeşitli rivayetlere sebep oldu. Paşa, diyorlardı, divan salonuna sadece bir çıkış bırakmak için bu merdivenin yıkılmasını emretmişti; bu da, bir Hatt-ı Şerifle haklarında Ölüm hükmü verilenlerin rahatça boğdurulmaları içindi. Bu rivayetle aldatılan Kahireliler Paşa'-ya isyan ettiler ve onun yerine Mustafa Beğ'i seçtiler; fakat Bâb-ı Âli Kahire'ye Fırarî Hüseyin Paşa'yı gönderdi. Sivas Valisi olan bu Paşa'yı Kahire'ye gönderirken İsmail Paşa'yı da Bağdad'a atadı.

Bosna Olayları

1697 kışı sırasında, İstanbul limanını Tatlı Sular*'ın sonlarına doğru kalın bir buz tabakasıyla örtüldü. Bu durumda iken kıyıya boyu ve eni birbirine uygun bir şekilde altı aun'dan fazla tutan muazzam bir balık vurdu. Bu canavar balığın içinde yuttuğu dokuz kılıç balığı bulundu ve ciğeri bir büyük kayığı tamamiyle doldurdu. Edirne'de kış yakın bir barışın beklentisi içinde geçti; bununla beraber sefer hazırlıkları hararetle sürdürülüyordu. Barış aracılığını elli bin gümüş sikke karşılığında satın almış olan Paget'in güvencesi o kadar büyüktü ki, Kudüs'deki kutsal mezarın Fransa kralının koruması altında bulunması için aynı meblağı verdiği halde barış aracılığının Fransa elçisi Chateauneuf e verilmediğinden haberi yoktu ve sonradan Eflak ve Boğdan prenslerinin de olduğu gibi, o sırada zorunlu olarak Sultan'ın danışmanı durumunda bulunan Kırım Hanını da kendi görüşlerine kazanmıştı.

Paget, gelişini takibeden ilk günlerden itibaren, dört yıl önce Merzifonlu Hacı Ali Paşa'nın Vezir-i âzarnlığı zamanında, Bâb-ı Âli'ye bildirdiği teklifleri tekrarlamakla işe başladı. Vezir-i âzam Amca-zâde Köprülü Hüseyin Paşa, acele Kırım Hanı, Şeyhülislâm, iki Kadiasker, Yeniçeri ağası ve Reis Efendi'den oluşan bir meclisi toplantıya çağırdı (27 Ocak). Birkaç gün sonra Sultan, o zamana kadar görülmemiş bir davranış olarak, kendi eliyle kaleme alınmış bir mukabil teklifi, Vezir-i âzam'ın bir mektubu ile birlikte İngiltere kralına verilmek üzere Pagefye teslim ettirdi⁴⁶¹. Sultan, Avusturyalıların Transilvanya'yı terketmelerini, Banat sınırı olarak Maros ve Theiss (Uza)'yi tanımalarını istiyordu. Fazla olarak, Petenvardein (Petervaradin) ve Camaniece (Kamaniçe)*nin yıkılması ve Unna nehrinin ötesinde Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde bulunan Ülok, Posega ve bütün hisarların tahliye edilmesi talebini de ileri sürüyordu. Bâb-ı ÂH, kendisine rağmen ve tama-miyle buruklukla Venedik Cumhuriyetini de tekliflerine dâhil etmekteydi. Fakat, yeğenleri Köprülü Fazıl Ahmed ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşaların idareleri zamanı boyunca Saint Gothardt ve Sa-lankamen savaşlarında hazır bulunmuş Belgrad Valiliği sırasında Avusturyalıların silah üstünlüğünü dikkate almak imkânını bulabilmiş olan Vezir-i âzam Amca-zâde Köprülü Hüseyin Paşa, Viyana muhasarasının kalkışını takibeden on dört seferde, Viyana'dan başlayarak, Avusturyalıların Parkany'de, Hamzabeğ*de, Essek'de, Mo-hacz (Mohaç)'da, Batucina'da,

⁴⁶¹ Raşid, barışla alakalı müzakerelerin başlamasından (I, f. 238) bahsettiği halde, bu karşı teklifi sükûtle geçiştirmektedir.

Nissa'da, Salankamen ve Zenta'da dokuz zafer kazandıklarını, Raab, Gran, Of en (Budin), Stuhlweisseri-berg, Kanije, Essek, Petenvardein, Groswardein ve Lippa'dan ibaret dokuz kale zaptettiklerim hesaplamıştı.

Bu sebeple çıkılacak seferde, Lippa, Beha, Nissa, Vidin, Fethis-lam ve Orsova şehirlerini de alacakları kanaatinde idi; bu takdirde, yeniden Dragoman üzerine yürüyebilirler ve Orbelus'un ötesinde Scopi'de görünebilirlerdi. Bütün bu sebepler Vezir-i âzam'a, uzlaşıcı davranmak ve Avusturya tarafından yapılan teklifleri pek reddetmemek kararı verirdi. Fakat, savaşın son yıllarında zaferleri üzerinde uykuya dalmış görünen Venedik'le bir barış andlaş-ması imzalamaya çok daha az hazırı. Bunun için, yürütülen baş görüşmelerinin neticesini beklerken ordunun kadrolarını mümkün olduğunca tamamlamak yolunda gayret gösterdi; elli bin yüz on piyade askeriyle kırk bin dört yüz otuz dokuz süvari gözden geçirildi ve Karadeniz için kırk beş yelkenden oluşan bir donanma ile her büyüklükte iki yüz teknedan ibaret Tuna nehir kuvvetini hareket ettirdikten, Akdeniz için otuz beş teknelik ikinci bir donanmayı gönderdikten ⁴⁶²ve

⁴⁶² Bir nüshası Berlin Kütüphanesinde bulunan, tarih, f. 143-144, Osmanlı İmparatorluğunun o dönemde, Vezir-i âzam Köprülü Hüseyin Paşa'nın arttırmış olduğu şekilde kara ve deniz kuvvetlerinin resmî bir kaydını vermektedir, şöyle ki: Piyade, on sekiz bin Yeniçeri, dört bin serdengeçti (gönüllü Yeniçeri), beş bin tüfekçi, bin iki yüz topçu, sekiz yüz nakliye askeri. Mısır piyadeleri, bin altı yüz; Mısır mülâzimleri, beş yüz; Arnavut piyadeleri, üç bin beş yüz; Bosna piyadeleri, iki bin; Tuna kıyıları savunmasında kullanılan piyadeler, üç bin sekiz yüz; hasağalar, yedi yüz; Vezir-i âzam'ın piyadeleri, beş yüz; Rumeli Beğlerbeği'nin piyadeleri, bin; Hü-dâvendigar piyadeleri, beş yüz; Valona ve Dulcigno san-caklanınkiler, beş yüz; Ohri'ninkiler, iki yüz; Elbesan, iki yüz; Tuna tabyasındaki, iki yüz; Kruczes'dekiler iki yüz; evlâd-ı fatihan (gönüllü milis olarak), üç bin dört yüz; Bosna garnizonu, iki bin beş yüz; Bosna geçitleri garnizonları, bin iki yüz; Bihacz garnizonu, üç yüz on; Bosna Yeniçerileri, beş yüz; aylıklı Yeniçeriler, beş bin; toplam, elli bin yüz on (elli yedi bin beş yüz on). Süvariler: Sipahi ve silahdârlar, on bir bin altı yüz yetmiş; gönüllüler (serdengeçtiler), bin üç yüz doksan üç; Gedikliler veya Bâb-i Âli hizmetkârları, ücret yerine timâr alanlar, 14 bunlar sefere katılmak zorunda idiler: Çavuşlar, müteferrikalar, divân ve hazîne kâtipleri» beş yüz; Mısır*inküer, altı yüz; Vezir-i âzam'ın mâiyyeti ve seğbanları, iki bin yedi yüz; Halep Valisi, beş yüz; Anadolu Beğlerbeyi, beş yüz; Anadolu timârlı bir-likleri, iki bin beş yüz; Sivas Beğlerbeyi, beş yüz; Sivas timarh birlikleri, bin; Karaman Beğlerbeyi, dört yüz elli; Diyarbakır Beğlerbeyi, altı yüz; Diyarbakır mirasçı ocakbeğleri birlikleri, dört yüz doksan; Adana Beğlerbeyi, dört yüz; Anadolu Paşaları, iki bin beş yüz altmış; Maraş beği, altı yüz elli; Rumeli Valisi, beş yüz; Rumeli timarh birlikleri, dört bin; Rumeli Paşaları, sekiz yüz elli; Anadolu hisarları garnizonu, bin üç yüz altmış sekiz; Oczakow Beğlerbeyi, sekiz yüz; Niğbolu, iki yüz; atlı Kruczesler, üç yüz; Bosna Valisi, beş yüz; Bosna timarh birlikleri, beş yüz; Selanik Paşaları, beş yüz; Selanik garnizonu, beş yüz; toplam, kırk sekiz bin dört yüz otuz yedi (otuz dokuz bin yüz otuz bir). Oczakow seraskeri Yusuf Paşa'nın birlikleri, üç yüz asker, evindekiler, yüz elli; Trabzon Paşası Mehmed Paşa, iki yüz; Kastamonu Paşası, bin beş yüz; Kastamonu timarlı birlikleri, Bolu Trabzon ve Canik, on bir bin on beş; sipahi, silahdâr, ulûfeci ve gurebâlar (garipler) toplulukları, dokuz yüz otuz altı; Yeniçeri, on bin; tüfekçi, bin beş yüz; topçu, beş yüz; nakliye erleri, seksen; hazîne piyadeleri, bin beş yüz; toplam on yedi bin yedi yüz seksen (on yedi bin yedi yüz seksen bir). Kereç ve Aman'ın savunmâsiyle görevli, Erzurum Valisi Abdül-bâki Paşa, beş yüz; Karahisar sancağı, yüz; Kefe sancağı, elli; Trabzon timarh birlikleri, beş yüz; Karahisar* -inkiler, dört yüz; Yeniçeriler, iki yüz; tüfekçi, beş yüz; topçular, yüz elli; Erzurum-gönüllüleri, dört yüz doksan; toplam beş bin üç yüz yirmi (dört bin altı yüz doksan)'. Mora'da Karlı timarh birlikleri bulunuyordu, Tır-hala ve Negrepont'dakilerle birlikte, sekiz yüz savaşçı; Eyüb Paşa, üç yüz; hazine piyadeleri, üç bin; Yeniçeriler, iki yüz; Karlı Üi sancağı, elli; İslâmbeğ, elli; cebeci ve topçu, yüz altmış;

Bozoklu Mustafa Paşa'yı Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı makamına atadıktan sonra, Sultan'ın sarayının ileri gelenleriyle birlikte hükümet merkezi hâline getirdiği Edirne'den ayrıldı (31 Mayıs 1698 - 20 Zilhicce 1109).

Mitylene Deniz Savaşı

Aynı döneme doğru, Daltaban Paşa Novi'nin dış mahallelerini ateşe verdiğini, Hırvatlar tarafından Galamotsch (Galamoç) üzerine yöneltilen bir taarruzu püskürttüğünü, Pioka bölgesini kan ve ateş içinde bıraktığını, altı kale ve Ghorab tabyasını zaptettiğini bildirerek, diğer birçok seferlerden elde edilmiş ganimeti gönderdi. Temmuz ayının 10'uncu günü (1 Muharrem 1110) ve Vezir-i âzam hâlâ Sofya'da ordugâhda bulunduğu sırada, Sultan, Avusturya ile devam eden müzâkereleri tekrar başlatmak üzere tam yetkili olarak Reis Efendi Rami ile Bâb-ı Âli tercümanı Scarlat-zâde Maurocordato'yu gönderdi. Maurocordato, aynı zamanda kendisinden sonra gelen bütün tercümanların kullanacakları mahrem danışman unvanını da aldı. Suistimâlle töhmetli Sivas Valisi vezir İsmail gelir gelmez cellâda teslim edildi ve başı Rikâb-ı Hümâyûn önünde toz toprak içinde sürüklendi. Semendere ordugâhında Kırım Hanı Selim Giray, otuz bin askerle orduya katıldı. Düşman ordusunun çadırlarını kurduğu Backserek'e kadar keşif hareketinde bulunmak üzere gönderilen bin kişilik bir Kırım süvari müfrezesi dört yüz esir aldı ve zengin bir ganimet ele geçirdi, Avusturya kuvvetleri tarafından tehdit edilince Temeşvar*a çekildi. Bir çarpışmada prens Es-terhazy'nin oğlu yaralandı ve esir edildi. Deniz savaşı daha az hareketli değildi. Dolfino'nun kumandasında bulunan Venedik donanması ile Mezomorto'nun Kapdan-ı Derya olarak bulunduğu Osmanlı donanması Mitylene burnunda karşılaştı. İki amiral eşit derecede gemi ve denizci kaybetmişlerdi; her ikisi de hükümdarlarına zafer kazanmış olduklarını bildirmişlerdi.

Sertçeşme, beş yüz; toplam beş bin iki yüz altmış (beş bin altmış). Böylece Osmanlı ordusunun savaşçı mevcudunun o dönemde yüz otuz yedi bin iki yüz dokuz piyade ve süvariden oluştuğu görülmektedir. Tuna nehir filotillası: On hafif kadirga, beş firkateyn, yirmi sekiz küçük firkateyn, otuz üç şayka (tschaïque)', on iki eski şayka, beş şayka (sikudret), beş Eflak şaykası, yüz sa!. Toplam: Muhtelif büyüklükte yüz doksan sekiz gemi Karadeniz filosu: Tornan ve Kerç'de, dört büyük savaş gemisi, altı kadirga, otuz skam-pavia, beş firkateyn, toplam: Kırk beş gemi. Akdeniz filosu: Dört büyük savaş .gemisi, dört kadirga, yirmi yedi firkateyn.

İstanbul'da Barut Değirmeni Ve Belgrad'da Depolar Yangını

İstanbul'da, on yıldan beri şehir içinde inşâ edilen tek barut değirmeni yangını üç yüz kental barutun infilâkine sebep oldu, yedi işçi ve yirmi iki at öldü. Dört yüz yirmi beş ev yıkıldı; Aksaray istikametinde bütün damlar, bütün bacalar ve olayın çıkışyeri Şehremini meydanı olduğundan Fâtiî Camii yıkıldı, camlar kırıldı ve çok kişi de yıkıntılar altında hayatını kaybetti. Bu felâketten sonra, Sultan, Vezir-i âzam'ın talebi üzerine, İskender Çelebi eski bahçelerinde yeni barut değirmeni inşâsına karar verdi; bu İskender Çelebi Kanunî Sultan Süleyman'ın defterdarıydı ve masum olduğu halde idam edilmişti. Bugün de bahçesi yerinde durmaktadır. Bir müddet sonra, Belgrâd'da çıkan bir yangın içlerinde zahire, un ve buğday bulunan yüz elli dükkânı kül etti (9 Kasım 1698 - 5 Cema-ziyül'evvel 1110). Bu felâketin ertesi günü Vezir-i âzam Belgrad'dan ayrıldı. Bir caminin yanmasına da sebep olan bu yangının Sultan'da meydana getirdiği üzüntü, Kaplan Giray'ın Kamanîçe (Camienice) yakınlarında Polonyalılara karşı kazandığı zafer ve şehzade Meh-med'in doğumuyla bir dereceye kadar yatıştı.

Bâb-ı Âli Barış İçin İleri Sürülen Teklifleri Kabul Ediyor

Paget'nin kâtibi Vezir-i âzam'ın mektubunu Viyana'ya götürüp Bâb-ı Âli'nin İngiltere'nin aracılığı için İngiltere kralına başvurduğunu bildirince, İmparator bu teşebbüs hakkında bir karar almak üzere nazırlar meclisini topladı (24 Nisan 1698). Bâb-ı Âli'ye, tarafların ellerinde bulunan araziye muhafaza etmeleri ve Rusya'nın da anlaşmaya dâhil edilmesi şartıyla barış müzâkerelerine hazır oldukları bildirildi. Dolayısıyla, İmparatorun Moskova ve Varşova elçileri olan baron Quarien ile kont Zedlnicky'ye özel talimat gönderildi. Bâb-ı Âli'ce güvenilirlikleri tasdikli aracı devletlerin, İngiltere ve Hollanda'nın vekilleri Viyana hükümeti tarafından olağanüstü yetkilerle donatılıp, teklif edilecek esasları kabul etmekten yana da yetkili kıldılar. Osmanlılar tarafından Maurocordato, Rusya'nın tasarlanan anlaşma içinde olmasına Bâb-ı Âli'nin hiçbir güçlük düşünmediğini onlara bildirdi. Polonya kralı, kendi açısından, Avusturya İmparatorunun Osmanlılara tekliflerinden fazla memnun görünmedi. Bunun sebebi, teklifler bakımından, Polonya devletinin anahtarı mesâbesindeki Kamanîçe (Camienice) *nin Osmanlıların elinde kalmasıydı. Bununla beraber, İmparatora ve kont Kinsky'ye yazdığı mektuplarda, Bâb-ı Âli tarafından yapılan tekliflerin ken-

disine bildirilmesinden ötürü onlara teşekkür etmekten geri kalmadı. Polonya kralı, İmparator, diyordu, Polonya'nın çıkarlarını da dikkate almak ve onun bakımından uygun bir dokunulmazlık sağlamaya çalışmak zorundaydı. Polonya kralı Ruslarla fikir beraberliğine varmayı beklerken bir olağanüstü elçi göndermeyi vaadet-ti ⁴⁶³.

Çar Pierre, Viyana'dan geçerken, Osmanlılarla barış anlaşmasını gerçekleştirmeyi ciddî olarak isteyip istemediğini; müzâkerelerin ne zaman başlayacağını ve anlaşmanın maddelerinin ne olacağını sordu. Ayrıca, İmparatorun müttefiki olan Sultan tarafından yapılmış olan tekliflerin kendisine bildirilmesini istedi. İmparator, barışı arzu etmemiş olduğunu; ilk olarak İngiltere'nin aracılığını koyduğunu ve müttefiklerin şimdi sahip buldukları toprakları muhafaza edeceklerini bildirdi. Rus Çarı Pierre (Petre), ayrıca, Türklerin kendisine Kertsch (Kerç) kalesini teslim etmeleri talebinde bulundu ve Bâb-ı Âlı mukavemet gösterdiği takdirde, İmparatorun Osmanlılara karşı üç yıllık yeni bir ittifak yapılmasında ısrar etmesini istedi. Kendisine, Kerç'in alınması için çalışılacağı, fakat bir Kongrenin toplanmasından önce şu anda ittifakın yenilenemeyeceği bildirildi; bütün protokollerin kendiistie bildirileceği vaadinde bu-lunuldu. Kont Kinsky ile bir konuşmalarında Çar Pierre:

— «Hangi devlet barış yapılmasını istiyor?» Diye sorunca, Avusturyalı Nazır:

— «Roma İmparatorluğu, Avusturya, tspanya, İngiltere, Hollanda, nihayet bütün Hristiyanhk.»

Çar Pierre:

— «Hollandalıların ve İngilizlerin sözlerine inanmakta dikkatli davranmalısınız!»

Decli ve devam etti:

— «Onlar yalnız kendi ticarî çıkarlarını gözönünde tutarlar; müttefiklerinin çıkarlarını akıllarından bile geçirmezler.»

Venedik bu teşebbüse daha az karşı çıktı; Venedik Cumhuriyeti elçisi, tasarlanan barış projesinin esası olan, her devletin o sırada işgalinde

⁴⁶³ Polonya kralının kont Kinsky'e gönderdiği 30 Mayıs 1698 tarihli mektup: «C. Legnaros'un getirdiği ve S.M. İmparatorun birliklerinin Sl-lezya'dan geçmelerine müsaade etmediğini öğrendiğim mektubu alınca hayrete düştüğümü tahmin edersiniz. Önce Macar birliklerinin İmparatorluk topraklarından çıkmalarını istediğini de mektubunuzdan öğrendim. İmparatoru bu şekilde harekete sevkeden duyguları bilmiyorum. Niyetlerimin doğruluğunu bilir. Bana bu hususta devlete ve savaşa ait sebeblerin talebimin yerine getirilmemesinde rolü olduğunu bildiriyorsunuz. Türk'le barış müzakereleri için, teklifleri öğrenmek üzere bir murahhas gelecektir. Fakat, müzakereleri tamamlamak ve anlaşmayı jm?fl1fvmak üzere tam yetkili bir Nazır gelecek ve Polonya'yı temsil edecektir.»

bulunan topraklara sahip bulunması görüşünü kabul etti. Bu kabul, bu iş için bilhassa görevlendirilmiş bulunan kont Kinsky tarafından İmparatora bildirildi. Viyana sarayının Türk barışını gerçekleştirmedeki tutumuna sürekli muhalefet eden Polonya Kralı, Hristiyanların müşterek babası, İmparatorluğun düşmanlarına karşı kuvvetlerin reisi ve Polonya'nın koruyucusu olarak, hakkaniyet kanunlarını hatırlatıp barış anlaşmasının ortaya çıkaracağı menfaatlerden eşit pay talebiyle Papa'ya başvurdu ⁴⁶⁴. O sırada Avusturya ve Venedik elçileri tarafından imzalanan bildiri, Osmanlılar müzâkereleri yürütmeye hazır oldukları, Reis Efendi ile tercüman Maurocordato'nun tam yetkilerini aldıkları ve kabul vesikasını imzaladıkları sırada, Sofya'ya ⁴⁶⁵ getirildi (23 Temmuz - 13 Muharrem). Tam yetki vesikalari, Türk temsilcilere onları Sultan'ın ⁴⁶⁶ elinden alan Vezir-i âzam tarafından verilmişti. Böylece, onlara olağanüstü yetkili elçiler payesi ihsan edilmiş oluyordu. Paget'ye hükümdarının ve Venedik Cumhuriyetinin müzâkerelerin başlaması için ileri sürülen şartlara muvafakatlarmı bildiren Kinsky, Transil-vanya'nın Avusturya İmparatoruna değil, üçüncü bir devlete verilmesi hususunda Bâb-ı Âli tarafından belirtilen arzunun gerçekleşmeyeceğinin bilinmesini istiyor, Avusturya'nın Polonya ve Rusya ile ittifakı sebebiyle Türklerle bir mütâreke meselesi olamayacağını hâtırlatıyordu. Bu iki devlet barış görüşmelerinin başlamasına muvafakatlarını bildirmiş olmadıkları takdirde, Avusturya İmparatorunun yardımı olmadan savaşın devam edeceğini ilâve ediyordu. Kon-gre'nin yeri olarak Türklerin evvelce 1615 ve 1616 anlaşmalarını yaptıkları Viyana'yı teklif eden kont Kinsky, Viyana kabul edilmediği takdirde, Debrecin'da toplanabileceğini ileri sürüyordu.

Polonya Ve Rusya'nın Muhalefeti

Ağustos ayı, Avusturya nazırlarının Polonya ve Rus elçileriyle toplantı ve müzakereleriyle dolu olarak geçti; bu toplantılarda tercümanlar da hazır bulundular. Rus murahhası, Avusturya tercümanının ağziyle, Çarın 1697 ittifakına harfi harfine uyulmasını istediğini ve barış yapıldığı takdirde müttefiklerin harb tazminatından uygun bir şekilde yararlanmaları

⁴⁶⁴ Littera Regis Poloniae ad Pontificem. 1 Ağustos 1698.

⁴⁶⁵ 25 Haziran 1608 bildirisi arşivlerde muhafaza edilmektedir.

⁴⁶⁶ Sultan'ın Vezir-i azam'a ve Vezir-i azam'ın iki elçiye verdiği olağanüstü yetki belgeleri ve Vezir-i azam'ın beyanı 13 Muharrem 1110'da Sofya ordugahına geldi ve halen Viyana Arşivlerinde bulunmaktadır.

gerektiğini, ittifakın devamı sırasında ittifak anlaşmasını imzalayan devletlerden hiçbirinin Osmanlılarla ayrı barış yapamayacaklarını bildirdi. Viyana sarayı, İmparatorun vaidferini tutmaya hazır olduğunu, Çarın çıkarlarını kollayacağını, Rusya'nın dâhil bulunmadığı bir anlaşmaya gitmeyeceğini cevap olarak bildirdi; ayrıca, diğer devletlerin müzakerelerde esas alacakları şartları kendi lehine sayacağı vaadinde de bulundu⁴⁶⁷. Çar, Polonya Kralı Auguste ile anlaştı; fakat birbirlerinden şüphe ettiklerinden, toplantılardan hiçbir netice çıkmadı. Kongre'-ye olağanüstü yetkiye sahip bir temsilci göndereceğini vaatmiş olan Polonya kralı, orada temsil edilmekten yine sakındı ve İmparatora gönderdiği yeni bir mektupta, kutsal ittifaka muvafakati ile devletini kötü bir duruma düşürmüş olduğundan şikâyet etti. «İmparator, barışın esası olarak, Polonyalıların ve Rusların fikirlerini sormadan, hâlen sahip bulunulan toprakların muhafazasını alelacele kabul etmekle Polonya'yı Kamaniçe (Camiecie) kalesinden mahrum bırakıyor; Eflak'da birkaç kasabaya sahip olmak Kiow (Ki-yef)', Smolensk ve Czernikow dukalıklarının kaybını ve iki yüz milyona yükselmiş bulunan harb masraflarını karşılayamaz; zaten, Kamaniçe (Camieniec) Osmanlılarda kaldıkça, İmparator hiçbir zaman tam güvenlik içinde olmayacaktır⁴⁶⁸».

Polonya Kralının görüşleri, Avusturya Bakanlar Kurulu tarafından dikkate alındı. Kendisine şu cevap verildi: «Avrupa, geçen yıl çözüme bağlanan Ryswick anlaşması ile barış halinde bulunuyor ve İspanya, İngiltere ve Genel Devletlerin baskılı teşvikleri bizi barışa çağırıyor. Kurulu düzenin (statü quo) devamından daha kârlı şartlar ümid edemeyiz. Zaten Osmanlı kanunları, îslâmiyetin yayıldığı şehirlerin geri verilmesini yasaklar. Venedik Cumhuriyeti ve Polonya, savaşta hiçbir şey kaybetmemişlerdir; çok çok topraklarının sınırlarını geriye çekmişlerdir; İmparator savaşı dâima gayretle yürütmüştür; Polonya ise, aksine, ayrı bir anlaşma yapmak maksadiyle Kırım Ham ile görüşmelerde bulunmuştur. Zaten, olayların varmış bulunduğu noktada, Majeste, düşmanları ile de olsa, yeminli imâm muhafaza etmek ve geri çekilmek zorundaydı.»

Tam Yetkili Elçilerin Yola Çıkmaları

Osmanlılar kongreyi Viyana, Debreczin ve hattâ Viyana hükümeti

⁴⁶⁷ Kinsky, Kaunitz, Starhemberg Ruslarla görüşmeler için yapılacak toplantılarda İmparator tarafından seçilmiş temsilcilerdi.

⁴⁶⁸ Polonya kralının Papa ve Avusturya İmparatoruna 21 Ağustos tarihli mektubu.

tarafından teklif edilmiş olan Salankamen'de açmayı reddettiklerinden ve ancak Tuna'nın berisinde toplanmak istediklerinden İmparator onlara, nehrin sağ kıyısında ve Peterwardein*'in ⁴⁶⁹ altında bulunan Carlowcz'i (Karlofça) teklif etti. Kont Kinsky, 1 Eylül 1698'de aracı Paget ve Collier'ye Avusturya tam yetkili temsilcilerinin aynı ayın ortasına doğru Carlowicz'e (Karlofça) geleceklerini yazdı. Viyana sarayının elçileri kont d'Oettingen, saray Savaş Meclisi başkam Wolfgang ve ordunun genel mekkâre kumandanı, kont Schlick'di; bunlara heyet danışmanı ve sınır belirleme komiseri albay Marsigli, heyetin kâtibi ve protokol yazımı ile görevlendirilen savaş danışmanı TU ve tercüman Talman ⁴⁷⁰. Venedik murahhası şövalye Ruzzini ⁴⁷¹ ve Polonya murahhası kont Maîac-howski idi ⁴⁷²; Rus Çan Procop Boganovitsch Wasnitzinow tarafından temsil edilmekteydi. Venedik elçisi, Viyana'dan hareketinden hemen önce, Avusturya olağanüstü yetkili temsilcilerinin anlaşmaya, dinî ve ticarî menfaatler ve sınırların güvenliği maddelerinin konulması hususunda kendisiyle birlikte hareket etmeleri talebinde bulundu. Avusturyalı temsilciler kendisine hali hazır düzenin muhafazası esasına dayalı anlaşma yapılacağını, maddelerin yazılmasının tam yetkili temsilcilere bırakıldığını, ticarî menfaatlerle anlaşmanın yapılmasından sonra meşgul olmanın daha çok işe yarayacağı cevabını verdiler.

Avusturya'nın olağanüstü yetkilere sahip iki temsilcisiyle Venedik, Polonya ve Rusya'nınkiler Eylül sonuna doğru Viyana'dan hareket ettiler ve ilk üçü 14 Ekim 1698'de Peterwardein üzerindeki Fonttak'a vardılar, sonuncu iki elçi ise, bir yanlış anlama yüzünden, daha uzağa, Peterwardein'e gitmişlerdi, iki gün sonra, İngiliz heyetinin kâtibi, Osmanlı olağanüstü yetkili elçilerinin Belgrad'a vardıklarını ve kongrenin açılacağı memlekette çatışmaların kaldırıldığının ilân edildiğini bildirdi, polayısıyla, ertesi gün Petenvar-dein'de. Tuna donanmasında ve Kobilla ordugâhında boru sesleriyle mütâreke ilân edildi. Bu tedbir dolayısıyla, imparatorun generalleri, Sava, Tuna ve Zemlin'den Illok'a ve Belgrad'dan Bossut'un Sava nehrine karıştığı kavşağa kadar bu iki nehir arasındaki vilâyetlerde her türlü

⁴⁶⁹ Râşid, I, f. 239, kongrenin Budin (Ofen)'de, Sireni (Syrmie) veya karargahta toplanmasının istendiği ve Bab-ı Âli'nin ancak şuurlarının ötesine olağanüstü yetkili temsilci gönderebileceğini bildirmiş olduğunu İleri sürmektedir; fakat bunun aslı yoktur.

⁴⁷⁰ Bu konuda çıkarılan kararname 3 Eylül tarihlidir, elçilere ve olağanüstü yetkili elcilere verilen talimat 26 Eylül (1698) tarihini taşımaktadır.

⁴⁷¹ Bu hususta 16 Ağustos 1698 tarihli vesika Viyana Arşivindedir

⁴⁷² Polonya olağanüstü yetkili temsilcisinin, vesikası 5 Eylül 1698 tarihlidir

düşmanca harekete son verdiler. Aynı gün, Hris-tiyan olağanüstü yetkili murahhasları Sava nehrini geçtiler ve Türk temsilciler gibi üç gün sonra Salankamen'e varacaklar ve hepsi birden, Polonya, Venedik ve Rusya elçilerinin 23 Ekim 1698'de, Bâb-ı Âli temsilcilerinden bir gün sonra varacakları Karlofça'ya (Carlo-wicz) hareket edeceklerdi.

Karlofça Barışı

Türklerle Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya arasındaki Karlofça barış müzâkereleri fazlasıyla hatırlanacak dönemleri vurgulamaktadır ve Osmanlı İmparatorluğunu Avrupa karşısında yeni bir vaziyet içine sokmaktadır. Bu bakımdan, burada büyük teferru-âtiyle anlatılmaya değer. Bir savaşın tarihinde bazı muharebeler, katılan savaşçıların sayısı bakımından, çarpışanların cesaretleri ve generallerin kabiliyet ve eşref saatlerinde olmaları, bu muharebelerin meyvesi basanların daha büyük veya daha az önemli bulunmaları bakımından hatırlanmaya değer oldukları gibi; muahedeler tarihinde, bunlardan bazıları müzâkerelere katılan devletlerin sayısı, tartışılan menfaatlerin önemi, olağanüstü yetkili kaabiliyet ve eşref saatlerinde olmaları, elde edilen sonuçların büyüklük ve devamlılığı ile farklılık kazanırlar. Karlofça muahedesi bütün bu değerler bakımından zikredilmeye değer; bununla beraber, muahedelerin en zafer dolu olanı değilse de Osmanlıların imzalamayı kabul ettikleri en alçaltıcı olanı da değildir; zira, Pasarofça (Passarowicz), Kaynarca (Kainardje) ve Edirne Osmanlılar açısından daha çok felâketlidir.

Sonuç olarak, Karlofça barışı, Hristiyanlık için saydığımız sonraki üç muahededen daha çok, daha faydalı ve çok daha zafer taşıyanı sayılmak gerekir. Çünkü on altı yıldır süren bir savaşa son verdiği gibi, bu savaşta kazanılmış olan Transilvanya ve Macaristan'ın mülkiyetini Avusturya'ya, Mora ve Dalmaçya'nın mülkiyetini Osmanlı hâkimiyetinden çekip alarak Venedik Cumhuriyetine vermiştir, Bu barış, Türklerin iki Avrupalı devletin müdâhale ve aracılığını tanımaları ve ilk defa olarak altı devletin olağanüstü yetkili elçileriyle bir araya gelmiş olmaları bakımından da hatırlanmaya değer. Hristiyanlarla Osmanlılar arasında barışı sağlamak maksadıyla dokuz olağanüstü yetkili elçi hiçbir zaman bir nokta üzerinde birleşmemişlerdir. Aynı görüşmelerde hiçbir zaman bu kadar çeşitli menfaat müzâkere konusu olmamıştı. Osmanlılarla yapılan hiçbir anlaşma Avrupa devletleri ve Hristiyanlık için daha mesud neticeler vermemişti. Bütün münasebetleriyle

birlikte yazarın kalemi, bu barışa götüren müzâkereleri sadakatle çizmek zorundadır.

Karlofça'ya gelmeden önce Rus ve Polonya elçileri Avusturya olağanüstü yetkili elçilerinden hükümdarlarının derecesine göre ikamet yerlerinin belirlenmesini istediler. Kendilerine, mühendislere yalnız Avusturya elçileri için ikamet yerleri hazırlamak görevi verildiği, herkesin uygun göreceği yeri seçeceği, nihayet ikamet yerlerinin birbirinden farklı olmadığı bildirildi. Karlofça ordugâhına ilk gelmiş olan Rus elçisi, Avusturya elçilik karargâhının sağına yerleşti; bu yeri Polonya elçiliği olarak seçmiş olan Polonya memurunu oradan kovdu. Adam bu muameleden o kadar yaralanmış göründü ki, Rus elçiliği özür dilemedikçe orada kalamayacağını bildirdi. Aracılar, Avusturya elçilerine Türklere mümkün olduğu kadar kolaylık için daha arkada karargâh kurmayı rica ettiklerinden, ilk olay yeni bir karargâhın kurulmasıyla yatıştırıldı. Böylece, Avusturyalılar ve diğer heyetler hem kendilerine, hem Karlofça'ya, hem de Türklere daha yakın bir yerde karargâh kurmuş oldular. Dörtgen şeklinde olan yeni karargahtı, dört müttefik devletin elçileri ayn köşelere yerleştiler; ortada muhafız birliği bulunuyordu. Osmanlılar çadırlarını Karlofça'mn ötesinde kurmuşlardı, iki karargahı birleştiren boşlukta ve aynı çizgi üzerinde Karlofça'mn alt tarafına düşen toplantı salonu bulunuyordu. Bu salonun iki tarafında iki aracı devletin, İngiltere ve Hollanda'nın olağanüstü yetkili elçilerinin çadırları kurulmuştu. Toplantıların yapılacağı bina dört daireye bölünmüştü; bunların üçü aynı hizada bulunuyordu; orta-dakinin yanında yer alan daire aracı elçilerin dinlenmelerine ayrılmıştı; nihayetdeki diğer iki Avusturya ve Osmanlı elçilerinin toplantılarına tahsis edilmişti ve bunların her biri kendi karargahları tarafındaydı. Ortadaki salon toplantıların yapılacağı yerdi. Teşrifat meselesine gelince, son gelenin ilk gelenlerin ziyaretlerini kabul etmesi kararlaştırıldı.

Buna uygun olarak, Ruslar ve Polonyalılar kendilerinden sonra Karlofça'ya gelen Avusturya elçilerini ziyaret ettiler. Avusturya elçileri de gidip kendilerinden sonra oraya gelmiş bulunan (27 Ekim) aracı devletler elçilerine tebriklerini sundular. Bu ziyaretler sırasında, muhafız birliği bando başda olmak üzere tören görevini yerine getirdi. Fakat yalnız Avusturya elçileri karşısında bayrak açık ve eğilmiş vaziyette tutuldu ve zaman zaman da bayrak taşıyıcı bayrağı öptü. Aracı devletlerin elçileri önünde bayrak açık tutuldu, fakat öpülmedi; diğer elçilere ise bayrak katlanmış olarak gösterildi. Aracı devletlerin elçileri kendi olağanüstü yetki vesikalarını Türk

ve Hristiyan temsilcilere göndermekle resmî muameleleri başlatmış oldular; onlar da hemen kendi vesikalarını gönderdiler. Rus elçisi kendi vesikalarını ancak Avusturya "elçilerinin ısrarlarından sonra göndermeye razı oldu; zira ne anlaşma esaslarını, ne de aracılığı kabul edemeyeceğini bildirdi; bunların kabulü için, Kerç'in önce Rusya'ya teslimini şart koşuyordu. Aracı devlet elçileri Avusturya elçilerinin olağanüstü yetki vesikalarını kabul etmek istemediler; sebebi de bu vesikalarda müzâkerelerin bağlı kalacağı esaslardan bah-sedilmeyişiydi.

Onlara, haklı olarak, gelişleri ve bu vesikalara lüzum görülmesi sebepleri ortada olduğuna göre ayrıca yazılı izahata ihtiyaç duyulmadığı anlatıldı. Bununla beraber, yazılı açıklamaya mutlaka gerek varsa, vesika metnine eklenebileceğini söylediler. Türkler de, Avusturya elçileri vesikasının «dâvanın doğruluğundan ötürü Tanrının parlak zaferlerle koruduğu» yollu muhtevasına itirazda bulundular. Nihayet, tercüman ünvanıyla yetinmeyen Maurocordato, olağanüstü yetkili elçi ve özel danışman verilmesini talep etti. Bütün bu istekleri yerine getiren Hristiyanlar, gelecek görüşmelerde teşrifatı kaldıran, olağanüstü yetkili elçileri gelecek görüşmelerde, ziyaretlerde bulunup bulunmamakta tamamiyle serbest bırakan bir protokol kaleme aldılar. Ayrıca, müzakereci devletlerden her birini ayrı anlaşmalar yapmakta veya kendilerini genel barış anlaşması içinde tutmakta veya yetkilerini aracı devletlere vermekte hür sayma şartı da getiriliyordu. Nihayet, elçilerinin mâiyyetlerinin karar-gâhın mükemmel sükûnetini bozmaları yasaklanıyordu.

Yetki belgelerinin taraflarca görülmesinden üç gün sonra, Avusturya, Venedik ve Polonya olağanüstü elçileri tekliflerini aracı devlet elçilerine bildirdiler: Bunlar muharip tarafların elçilerine kongrenin açılması için müşterek bir anlaşmanın kaidesini derhal tebliğ ettiler. Türk olağanüstü elçileri, 7 Kasım tarihinde ilk tekliflerini verdiler: Bu teklifte, tarafların hâlen ellerinde bulundurdukları topraklar (utu possidetis) kendilerinde kalacaktır, şartını muhteşem bir ifâde içinde kabul etmiş olmalarına rağmen Transilvanya'nın Bâb-ı Âli tarafından tasvib edilmiş, fakat millet tarafından seçilmiş bir prensle Osmanlı hâkimiyetine girmesi talebinde bulundular. Bu, evvelce ileri sürülmüş bir teklifin yenilenmesiydi. Avusturya elçilerinin kabul edilmezliğini bildirdikleri bu teklifi inanılmaz bir diğer teklif takibetti: Transilvanya'nın Sultan'a yıllık bir vergi ödemeleri şartıyla bu ülkenin İmparatorunda kalmasını istiyorlardı. Osmanlılar bu kadar mübalağalı ve müzâkere esaslarına zıd tekliflerde bulunurken, kendilerinin barış

müzâkerelerini kabul vesikalarının muhtevasında bulunan bir maddeye dayanıyorlardı. Buna göre, sınır güvenliği için zaruri görüldüğünde bazı kalelerin yıkılmasına veya terkedilmesine rıza gösterilecekti. Avusturya elçileri bu zaman kaybı konusundaki üzüntülerini aracı devlet elçilerine bildirirlerken, Türklerin barış yapmayı arzulamakta ciddi olup olmadıklarını araştırmalarını rica ettiler.

Kus elçisi, talimatlarında kendilerine dair bir şey bulunmayan aracı devlet elçilerini reddettiklerini ve Osmanlılarla aracılardan müdâhalesi olmaksızın müzâkerelere girişmek talebinde bulundu (11 Kasım)'. İngiltere elçisi, Türklerin barış konusundaki samimiyetlerinden şüpheyi protesto ederek, Türkler gülünç iddialarından vazgeçmedikleri takdirde, zamanı gelince bir eliyle barışı, ötekiyle savaşı sunacağını açıkça söylemek suretiyle Avusturya elçilerine teminât verdi ⁴⁷³. Türklerle müzâkereleri yürütmek konusunda İngiliz ve Rus kabinelerinin, Bâb-ı Âli'nin hesaplı ağırlığına mâni olmak için bunlara sür'atle son vermek hususunda buldukları ve Karlofça müzâkerelerinden önce ilk defa münasebete girişilerek birbirlerine bildirdikleri fikirler, o dönemden günümüze kadar doğrulanmışlardır. Rusya menfaatlerini ilk defa bir kongrede müzâkere ettiği Karlofça barışından beri resmî bir müdâhalenin tekliflerini ancak iki kere dinledi ve son olaylar, müzâkerelerin devamı için müddet koymak ihmal edildikçe ve kılıcı kınının dışında tutmaya ara verildiği takdirde Türklere tanınan her türlü mühlet kaybolmuş zamandır.

Nihayet, Osmanlı elçilerinin bundan böyle Transilvanya'nın Bâb-ı Âli'ye terkedilmesi ve bu prensliği bırakmak için istemiş oldukları paradan bahsedilmeyeceğine dair kesin beyanda bulunmaları üzerine, Avusturya ve Rus elçileri, ilk defa olarak aracı devletlerin elçilerinin başkanlığında 13 Kasım 1698'de toplantı yaptılar. Dörtgen biçimindeki uzun masanın bir tarafında Avusturya ve Rus olağanüstü elçileri oturmuşlardı, diğer tarafta ise Sultan'ın elçileri yerlerini almışlardı. Dörtgen masanın dar köşelerinden birini İngiliz elçisi, ötekini Hollanda elçisi işgal ediyordu. Avusturya ikinci olağanüstü yetkili elçisinin arkasında elçilik kâtibinin yeri bulunuyordu. Diğer bir sekreter kürsüsü İngiliz elçisinin arkasındaydı ve İngiliz elçilik kâtibi, Avusturya'mnkiyle birlikte protokolü kaleme alıyordu. Ne Hollanda olağanüstü yetkili elçisi, ne de Türk elçisi bu yazı işiyle meşguldü. Kongrenin açılmasından önce tebrikler ve devletlerinin menfaatlerini meşru bir şekilde

⁴⁷³ Karlofça banacı protokolleri. Viyana Arşivlerinde.

savunacaklarına dair karşılıklı teminâtlardan sonra, elçiler müzâkelerin üzerinde cereyan edeceği, Önceden tesbit edilmiş esaslar konusunda görüşme ve önce takribi olarak her devletin sınırlarını kabataslak tesbitle çalışmalara başlamayı uygun gördüler. Sınırlandırmaların teferruatı üzerinde görüşme kongrenin sonuna bırakıldı. Avusturya elçisi kont Schlick iki türlü sınır olduğunu söyleyerek konuşmaya başladı: Tabiatın çizdiği sınırlar, tamamiyle itibarî ve sun'î olan sınırlar, önce birincisi üzerinde durmayı teklif etti.

Maurocordato ve bu konuşmayı yapan Avusturya elçisi Schlick, ikinci derecede olağanüstü elçi sıfatını taşıdıkları halde konuşmalar bunlar tarafından yapılıyordu; daha yüksek derecedeki olağanüstü yetkili elçiler, saray Savaş Meclisi Başkanı O'Ettingen ve Reis Efendi Rami, aşağı yukarı hemen hiç söz almıyorlardı, arada bir, çok seyrek olarak yaptıkları müdâhaleler de burada üzerlerinde durulmayacak kadar önemsizdi. Fakat, bu sükût onların kabiliyet nok-saniyle alâkalı olmadığı gibi, bilgilerinin eksikliğiyle de alâkasızdı. Zira, Hami, Reis Efendi ve daha sonra yükseleceği Vezir-i âzam sı-fatiyle Osmanlı İmparatorluğunun en bilgili siyaset adamlarından biri olarak ün yaptı; kont O'Ettingen'e gelince, sonradan İstanbul'daki elçiliği sırasında hükümdarının menfaatlerini korumak ve hizmette zekâsiyle seçkinliğini ortaya koydu. Bu iki devlet adamının susması hitabet bilgisizliği sebebiyle de alâkalı değildi, zira Hami konuşma üslûbunun temizliğiyle ün yapmış, tanınmıştı ve onun «Siyasî Yazılar Koleksiyonu» adlı eseri, Osmanlılar tarafından hitabet üslûbunun bir şaheseri olarak görülmüştür. Bir bakıma öyle görünüyor ki, bu konuşma usûlünü benimsemekle Rami ve Mauro-cordato, O'Ettingen ve Schlick her türlü tekrarı ve zaman kaybını önlemek istemişlerdi ⁴⁷⁴; böylece, birinci olağanüstü elçi sadece müzâkereleri idare etmekle yetinirken, ikinci derecedeki elçi konuşma bölümünü yükleniyordu.

Bu ilk toplantıda Transilvanya'dan başlayıp, Unna nehrine kadar ve Sava'mn çizdiği kenarları takib ederek harita üzerindeki sınırları dikkatle gözden geçirme karan verildi. Sonra bu üç nehrin suladığı beş devletten geçilerek, Transilvanya'mn sınırlarını tesbit için orada durmak da bu karara dâhildi. Böylece, Transilvanya sınırını, Banat, daha doğrusu, Temeşvar arazisi ve Tuna ile Theiss arasındaki arazi dâhil olmak üzere, Syrmie ve

⁴⁷⁴ Türk elçilerinin zaman kaybettirmekle şöhret yaptıklarını söyleyen yazarın bu tesbiti kendisini çelişkiye düşürmektedir. Yeni durumların ortaya çıkmasıyla talimat bekleme dışında, Türk elçilerinin diğer elçilerden daha fazla zaman kaybettirici oldukları haksızlık etmeden söylenemez (Ç.N.).

Hırvatistan arazilerini belirttiler. Sınırların bu gözden geçirilmesi işi, müzâkerelerin açılışını takibeden ilk dört günkü toplantılarda tamamlandı; yâni 13 Kasımdan ayın 16'sına kadar başlangıç ve bitiş günleri de dâhil olmak üzere bitirildi. Dört madde kaleme alındı ve bunlardan birincisi Transilvanya'yı Padolya'dan başlayan ve Eflak'a kadar uzanan tabii sınırlarıyla Avusturya İmparatoruna veriyordu; ikinci madde Tisa ile Maros nehirleri arasındaki bütün araziye Sultan'a verdi. Burada, ilk defa olarak, tahkim edilmiş bazı şehir ve köylerin yıkılması veya terkedilmesine göre taraflann işgallerinde bulunan arazinin kendilerinde kalması (uti possidetis) kabulü sırasında yapılan beyanın uygulanması zorunda kalındı. Gerçek şu ki, Türkler muahedenin, daha doğrusu konferansın bu şart hükmünü kendi lehlerinde yorumladılar; fakat bir yandan Avusturyalılar Banat'da birçok tahkim edilmiş yerleri ellerinde bulundururlarken, Polonyalılar Moldavya'da, diğer taraftan Türkler de Uunna'da aynı durumda olduklarından, tam bir güvenlik sağlamak ve tarafların ellerinde bulunan ülkeler arasında elverişli sınır çizgisi tesbit etmek için herkesin işgali altında bulunan araziye sahip olması (uti possidetis) şartını değiştirmek zorunlu oldu.

Türk olağanüstü yetkili elçileri, bir Avusturya garnizonu tarafından işgal edilmiş bulunan ve Banat'm tamamlayıcı bölümünü oluşturan Lugos ile Karansebes'in tahliyesini talep ettiklerinde, Avusturya birinci olağanüstü yetkili elçisi Schlick, yeni sınırların tes-bitinden önce bunun bahis konusu olamayacağı cevabını verdi. Fakat, Osmanlı ikinci olağanüstü yetkili elçisi Maurocordato, sınır tahdidi ve mülkiyetin tabiatleri bakımından birbirinden ayrılmazlığına dayanarak, bu meselenin herhangi bir harekete geçilmeksizin ele alınmasında ısrar etti. İngiltere olağanüstü yetkili elçisi Paget üç şeyin: Yer, sahip olma ve uygunluğun birbirinden ayrılması gerektiğini ileri sürerek itirazda bulundu. Bununla beraber bu üç meşe1 lenin birbirinden ayrılmazlığını isbatlamış olduğundan, Avusturya olağanüstü yetkili elçileri, bazı ufak tefek güçlükler çıkardıktan sonra Banat'da bulunan tahkim edilmiş yerlerin yıkılmasına razı oldular. Bunlar: Karansebes, Lugos, Lippa, Csanad, Küçük Kanije, Beese ve Becskerek'di. Sının daha iyi teminât altına almak maksadıyla Theiss nehri üzerinde bulunan Türk arazisinin bomboş hâle getirilmesi yolundaki Avusturya olağanüstü elçilerinin teklifi, söylediklerine göre kendilerine eyâlet arazisindeki ahâliyi azaltmayı değil çoğaltmayı emreden kanuna aykırılığı ileri sürülerek Osmanlı elçileri- tarafından reddedildi. Sulann ve değirmenlerin müşterek kullanımı, Theiss ve Maros

nehirleri üzerinde seyrüsefer hakkı uzun uzun tartışıldı; sonunda Türklerin buna katılmaları kabul edildi.

O zamana kadar ancak, Transilvanya dağlarının, Theiss, Maros ve Tuna nehirlerinin çizdikleri sınırlar üzerinde karar verilmişti. Fakat, Avusturyalılar ve Türkler tarafından aynı zamanda işgal edilen eyâlette, Syrmie'de, Theiss ve Tuna kavşağından Bossut ve Sava kavşaklarına kadar bir hat çekmekle haksızlık edildi; çünkü bu istikamette tek sınırlandırma işareti, çukurlar ve kazıklar kullanılarak çizilmiş sun'i bir hat oldu. Bossut nehriyle birleşmesinden sonra Sava nehri yeniden bütün Unna nehri kenarında devam eden bir sınır oluşturuyordu ve bu nehrin berisindeki bütün hisarların boşaltılması uygun görüldü.

Böylece, en önemli nokta olan sınırların tesbiti meselesi üzerinde anlaşmaya varılmıştı ve esirlerin değişimi, âsi ve eşkiyalara olduğu gibi saldırılarla sınırların güvenliğini bozanlara verilmesi uygun düşecek cezalarla alâkalı maddelerin müzâkeresine başlanıyordu; nihayet, sınır kalelerinin tahkimi, dine, ticarete, eski imtiyazların (capitulation) yenilenmesine, barışın müddeti, elçiliklerin masrafları ve Toekoeli'nin kaderiyle alâkalı meselelerin görüşülmesi kalıyordu. Fakat, Türk elçisi Maurocordato, savaşı devletler arasında barış esaslarını ilk kabul eden devlet durumunda bulunan ve Avusturya olağanüstü yetkili elçileri tarafından sınırların çizilmesinden sonra Türk elçilerinin Venedik devletlerinin sınırlarının düzenlenmesiyle meşgul olmalarının ve tarafların bu meseleyi görüşmelerinin tabii sayılması yolunda bir teklifte bulundu. Teklif yerinde görüldüğünden, beşinci ve altıncı toplantı (17 ve 18 Kasım) bu son meselenin görüşülmesine tahsis edildi. Bu toplantılar hiçbir sonuç getirmedi; zira Türkler, Lepanto kalesinin yıkılmasını, Boğazların, Mora ve Preveze'nin tahliyesini istediler ve bu farklı noktalar üzerinde öylesine bir inâdla ısrar ettiler ki Venedik elçisi isteklerin tümünü reddetmek zorunda kaldı.

Osmanlılar, yedinci toplantıda Rus elçisiyle ilk defa bir araya geldiler; Türk elçisi Maurocordato Azak kalelerinin boşaltılması ve tahribiyle Dinyeper nehri mansabında bulunan adaların kendilerine verilmesi, Çar'ın elçisi de Karç'in teslimi talebinde bulduklarından başarı elde edilemedi (19 Kasım). Avusturya elçileri, menfaatleri hararetli çekişmelere sebep olan Venedik tarafını hararetle desteklediler. Anlaşmanın esasları olarak tarafların ellerinde bulunan arazinin kendilerinde kalması (utis possidetis) prensibi kabul edildiğinden, Venedik Cumhuriyeti Mora ile birlikte bütün Karent (Co-

rinthe) berzahını açık arazi dağlarının ötesine kadar kendinde alıkoymak istedi. Bâb-ı Âli Mora'yı ancak berzahın⁴⁷⁵ eski Heksa-milon duvarına kadar uzanan bölümüyle vermek istiyordu. Ertesi gün, Maurocordato, Venedikliler bu sınırdan memnun kalmadıkları takdirde berzahı kesmekten, bunun da üç aylık bir zamanı almasından başka yapacak bir şey kalmadığını ileri sürdü⁴⁷⁶. Aynı günün öğleden sonrasında Polonya elçileriyle ilk toplantı yer aldı (22 Kasım); bu toplantıda sabahleyin Venedik ile yapılan toplantı kadar faydasız oldu; zira, Polonyalılar Eflak'da işgal ettikleri şehir ve kasabaları muhafaza etmek istediği takdirde, Bâb-ı Âli de Kama-niçe'nin (Camieniece) tahliyesi talebinde bulunuyordu. Rus elçilerinin yer aldıkları ikinci toplantı, elçinin anlaşmanın- imkânsızlığını kabul ederek bir mütâreke teklif edeceği beyâniyle son buldu.

23 Kasım toplantısında, Unna nehrinin beri tarafında bulunan müstahkem hisarların boşaltılması uygun görüldü ve evvelce Avusturya elçilerinin de katılmasıyla kabul edilen Sava ve Unna nehirleri üzerindeki seyrüseferle alâkalı maddeye bir fıkra eklendi. Venedik elçisiyle üçüncü, Polonya elçisiyle ikinci (24 Kasım) toplantılar da hiçbir çözüm getirmedi. Polonya elçisinin, kralının bir ayağının Eflak'da bulunması için bu ülkedeki beş manastırdan ikisini verme yolundaki safça teklifi Türk elçilerini kahkahalarla güldürdü⁴⁷⁷. Avusturya olağanüstü yetkili elçileriyle yapılan yedinci toplantıda, mevcut tahkimatın tamiri, saldırılara son verilmesi, âsilerin terkedilmesi, sınırlara tecavüz hâlinde ödenecek tazminatı tes-bit için toplanacak komisyonlar, elçiliklerin masrafları, yirmi beş yıllık barış müddeti, sınırların belirlenmesi ve tasdiknamelerin⁴⁷⁸ değişimi için komisyonlarla alâkalı maddeler üzerinde karara varıldı. Böylece, Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında barışı tesis eden anlaşma esas bölümünde tamamlanmış oldu.

29 Kasımdaki on beşinci toplantıda, Türk ve Avusturya olağanüstü yetkili elçileri, gelecekte ülkelerinde bulunacak olan elçilerin dereceleri üzerinde anlaştilar. Zira, Vasvar barışının tasdiki için Bâb-ı Âli elçi olarak bir müteferrika (konakçı subay) göndermiş, oysa imparator general kont de Leslie tarafından temsil edilmişti. Maurocordato, bu memurların çoğunun Sultan torunları olduğunu belirterek müteferrika unvanının yüksek bir

⁴⁷⁵ Che si contenti (Venezla) colla testa e collo, e non domandi ancora la spella. Maurocord.

⁴⁷⁶ Che taglino l'istimo, non e opera di piu di tre mesi,

⁴⁷⁷ Par haver un piede In Moldavia del che I Turchi se ne risero.

⁴⁷⁸ 7, 0, 11, 17, 20, 18 ve 19'uncu maddelere bakınız.

makamı temsil ettiği iddiasını ileri sürdü; fakat bu hususdaki iddiasını kabul ettiremedi ⁴⁷⁹. Esirlerin değişimine gelince, devletin elinde bulunanların derhal serbest bırakılması, köle olarak satılmış olanların hakkaniyetli bir fidye karşılığında bunların Özel kişiler olan sahiplerinden alınarak hürriyetlerine kavuşturulmaları kararlaştırıldı. Ertesi günkü toplantıda (1 Aralık) kont Schlick, bilhassa esirlerin kurtarılmasında haber vermek bakımından asil davranan Trinitaires'lerin, Aziz Mezar'a sahip olmak isteyen Frauciscains'lerin ve Sakız adası Je-suites'lerinin lehlerinde konuştu ⁴⁸⁰. Osmanlı olağanüstü ikinci dereceli yetkili elçisi Maurocordato, verdiği cevapta Bâb-ı Âli'nin ne Trinitaires'leri, ne Franciscaines, ne de Jesuites'leri tanıdığını söyledi; bununla beraber Sultan'ın eski imtiyazlar (özel müsaadeler) ve Hatt-ı Şerifler, fermanlar muhtevasına göre Hristiyan dinini ve onun hizmetkârlarını korumayı vaadeden maddeler kararlaştırıldı. Kutsal Mezar konusunda, Maurocordato, Sultan'dan böyle bir lût-fun ancak gelecekteki Avusturya olağanüstü elçisi tarafından rica edilebileceğini imâ yollu belirtti. Fakat, ayrı bir maddede, son özel müsaadede tesbit edilen esas üzerinden ticaret serbestliği şartı belirtildi ⁴⁸¹. Nihayet, Avusturya olağanüstü yetkili elçisi kont Schlick, hükümdarının müttefikleri lehinde aracılık etti; Mora'yı hâlihazır sınırlarıyla Venedik'e, Azak'ı Ruslara ve Kamanıçe'yî Polonyalılara teslim etmek gerektiğini belirten bir konuşma yaptı.

Bununla beraber Rus elçileriyle yapılan üçüncü toplantı (2 Aralık) evvelki iki toplantıdan daha başarılı olmadı; Osmanlı olağanüstü yetkili elçilerinin ertesi gün Polonya elçileriyle yaptıkları toplantının özelliği Kamanıçe (Camieniec) 'nin teslimi oldu. Avusturya elçilerinin onuncu toplantısı (4 Aralık) müttefiklerinin menfaatlerinin tartışılmasına tahsis edildi ve toplantının 6 Aralıkta devam eden bir bölümüne Polonya elçisi, de katıldı. Rus elçisiyle yapılan iki yeni toplantı kesin bir sonuç getirmedi. Polonya elçisinin hazır bulunduğu beşinci toplantı, Türklerin Polonya ile yapacakları and-laşma taslağının Lâtincesi ve Türkçesi arasındaki farkı tesbit ve bunun giderilmesinden başka bir netice getirmedi. Nihayet, 18 Aralıkta Rus elçisi, iki yıllık bir mütâreke teklifini protokole dâhil ettirdi; bu müddet esnasında, gerek deniz devletlerinin, gerekse Kırım Hanının aracılığı ile barış

⁴⁷⁹ Mutefericabassa e un grado molto sublime, non irançano di dignita e dt ^uella nobilita che hanno dalle Sultane

⁴⁸⁰ 13. madde

⁴⁸¹ Madde 14.

andlaşması gerçekleştirilebilirdi. Osmanlılar bu beyanı şahsî bir itibâr seviyesinde görerek toplantı zabıtlarında belirtilmesini istediler, fakat Rus elçisi .birinin diğeriyle anlaşılabilirlik kazandığını ileri sürerek her maddenin ayrıca yazılmasında ısrar etti. Böylece, esas bölümünde Polonya ile barış tamamlanmış oldu. Müzâkerelerin tekrar başlamasını bekleyerek silahların muallakta tutulmasına barış denilebilirse, Rusya için de aynı şey söylenebilirdi.

Bundan böyle geriye artık Venediklin menfaatleriyle alâkalı müzâkerelerin yapılması kalıyordu. Avusturya elçileriyle yapılan on birinci toplantıdan hiçbir netice elde edilmedi; on ikinci toplantıda, anlaşmanın birkaç maddesi hafif değişiklikler gördü ve anlaşmayı kaleme alma işi tamamlandı. 1699 Ocakının birinci günü are-fesinde Venedik elçileriyle yapılan toplantı bütün evvelkiler gibi kısır olmaktan öteye gidemedi; Türkler, Korenth berzahında Hexa-milon duvarlarının ötesinde her zaman olduğu gibi bir karış bile toprak vermek istemediler ⁴⁸². 1 Ocaktaki toplantıda Avusturya elçisi kont Schlick, Toekoeli, karısı ve taraftarlarından bahsederek yaptığı konuşma ile oturumu açtı: Beyanına göre, İmparator, Osmanlı olağanüstü yetkili elçilerinin, isyancı Toekoeli'yi ve onun tesirlerini sınırlardan uzak tutmak hususundaki evvelki vaadlerini dikkate alarak suçluların geri verilmesi maddesinden vazgeçiyor ve âsiye götürdüğü cihazı, sermâye ve menfaatler de dâhil olmak üzere, karısına geri veriyordu; fakat Toekoeli taraftarları Avusturya İmparatorluğu devletleri sınırlarından içeriye giremeyeceklerdi. Bu meselenin müzâkeresi başka bir döneme bırakıldı; zira, havaların kötü gitmesi yüzünden Osmanlı elçileri rahatsızlık içinde bulunuyor ve konferansın kesinlikle bitmesini istiyorlardı. Marsigli, ö zamana kadar yapılan toplantıların protokolünü İmparatora sunmak üzere, kurye olarak Viyana'ya gitti. En uzun ve en ısrarlı toplantı, Avusturya elçilerinin Venedik elçileriyle müşterek davrandıkları ve cumhuriyetin menfaatlerinin görüşüldüğü (4 Ocak) toplantı oldu. Venedik elçileri Mora'yı Rumeli'ye birleştiren berzahın tamamını muhafazada ısrar ediyordu, Türkler de berzahın tamamını bırakmamakta daha az ısrarlı davranmıyorlardı.

Aracı devlet elçileri ve Avusturya elçileri Venedik elçisine boş yere feragat tavsiyesinde bulundular. Avusturya elçisi kont Schlick: «İki dağın sahipliği üzerinde nasıl olur da anlaşamayız, hem de koca koca memleketler

⁴⁸² Non gia quelle maontagne del Parnasso e Cacchihala, ma nemeno un palmo di terra di piu. Protokol, s. 135.

üzerinde mutabık kalmayı başardıktan sonra!»⁴⁸³ diye bağırdı. Toplantı sabah on birde başlamıştı; saat birde

Avusturya, Türk ve aracı devlet olağanüstü yetkilileri biraz nefes almak üzere dâirelerine çekildiler. On beş dakika sonra yeniden toplandılar ve Venedik elçisi Ruzzini, bu razı oluşunun kendisinin başına malolacağını söyleyerek muvafakatini bildirdi. Bu maddeyi alelacele protokol'e eklediler. Türklerin Lepanto kalesinin tahliyesini istemeleri üzerine daha az hararetle olmayan yeni bir çekişme başladı. Venedik elçisi Ruzzini, bu şehrin tahkimatının hiçbir zaman yenilenmeyeceği şartıyla bu nokta üzerinde de boyun eğdi. Türkler, ayrıca, Mora tarafındaki Boğazlar hisarlarının yıkılmasını ta-leb ettiler; fakat, bu nokta üzerinde anlaşmaya varılamadı ve toplantı 16 Ocak tarihine ertelendi. Bu toplantıda Türk ve Avusturya olağanüstü yetkili elçileri toplantıların sonu için 15 ilâ 16 günlük bir had tesbit etmek teklifinde bulundular. Toplantıların akışının ve şiddetli kışın baskısı altında kaldıklarından gerek alâkalı olağanüstü yetkili elçiler, gerekse aracı devlet elçileri tarafından olsun, Venedik'le varılacak bir barış anlaşmasını on altı gün daha bekleyeceklerini taahhüd ettikleri bir vesikayı ortaklaşa imzaladılar; bu Öngörülen müddet içinde barış gerçekleşmediği takdirde, ayrı bir barış anlaşması yapabilmesi için Venedik'e bir mütâreke tanınmasında anlaşmaya varıldı.

Avusturya olağanüstü yetkili elçileri bu zamanı anlaşmanın maddelerinin kesin yazımını kararlaştırmak ve belirsiz kalan bazı noktaları aydınlatmakta kullandılar. Tekrar Kutsal Mezar'ın Mme ait olacağını bilmesi meselesine geldiler; fakat, Osmanlılar, bunun daha önceki anlaşmalarda ağza alınmayan bir mesele olduğunu, birden ortaya atıldığı görüşünü savundular, bu mesele yine sükûtle geçistirilmeliydi. Andlaşmaların tasdikli nüshalarının değişimi için kesin mühlet tâyin edildi ve karşılıklı bir eliçlik üzerinde mutabık kalındı. İki gün sonra Osmanlı elçisi Maurocordato Tran-silvanya ile alâkalı maddeye, Toekoeli'nin karısı Zriny Toekoeli'nin kendisine Munkacs'ın tesliminde temin edilmiş olan cihazın istediğinde tasarrufuna geçmesi yolunda bir madde ilâve edilmesi teklifinde bulundu (15 Ocak). Maurocordato'nun Lâtince yazısına karşı birçok defa şikâyette bulunmuş olan Avusturya olağanüstü yetkili elçileri, bu ek maddede bulunan ve İmparatorun vaadini hatırlatan kelimeleri çizdiler.

⁴⁸³ Questa evacuazione evacua i nostri stomachi. siaino a 6 ore di sera senza havere fatto collazione. Protokol, s. 167.

Böylece maddenin Helene'e cihazının tasarrufu ve kocasıyla birleşmesi hüriyetiyle alâkalı bölümü kaldı. Osmanlılar da, kendi bakımlarından, anlaşmada kullanılan âsiler ifâdesinden hoşlanmadıklarını belirttiler; bununla beraber ifâdeye dokunulmadı ve Toekoeli'nin karısı Helene Zrinye alâkalı ek madde şu: «Majesteleri Helene Zriny'yi haklarından yararlandırmak arzusunda bulduklarında» tabirleriyle değiştirildi. Hattâ tamamıyla kaldırıldı (18 Ocak). Bu toplantıyı takibeden üç toplantıda, Venedik elçisi Ruzzini katılmadan, anlaşmanın neticelenmesini çabuklaştırmak mak-sadiyle yeniden Venedik'in menfaatleri üzerinde görüşüldü (22 ve 23 Ocak),

Müzâkereler özellikle Dalmaçya'nın yeni sınırı, Venedik hâkimiyetinde kalacak olan kalelere tahsis edilecek ve bütün kalelere tahsis edilecek arazi, Argos ve Korent körfezinde ortaklaşa seyrüsefer ve savaştan önce işgal edenlere bırakılacak olan Adalar Denizindeki adalar üzerinde yapıldı. Türkler, Venedik'in Zenta adasına sahip olmak için ödediği vergiden vazgeçmeyi reddettiler; bunu Venedik'in yararlanacağı bütün imtiyazlara karşılık zayıf bir karşılık olarak istediler. Bununla beraber, Venedik elçisi Ruzzini iyice direttiğinden, Türkler bu noktada ısrar etmediler. Bu arada şu husus da kararlaştırıldı: Venedik Cumhuriyetiyle barış anlaşması, Venedik elçisi yeni talimat almadığı takdirde, Viyana veya İstanbul'da yapılacaktı.

Osmanlı olağanüstü yetkili elçileri, Cumhuriyetin hâkimiyetinde kalacak olan kaleler arasında irtibatı sağlamak için gerekli bütün araziyi Venediklilere bırakmaya hazır olduklarını bildirdiler; yalnız, Raguza île bağlantı sağlamak bakımından, Narenta ötesindeki bütün ülkenin, Gabela yahut Ciclut'dan itibaren Castel Nuovo'ya kadar kendi mülkiyetlerinde kalması şartını koştular; bu arada Bâb-ı Âli Vidosca ve diğer hisarların mülkiyetini isterken istinad ettiği bazı sebepleri de ileri sürmekten geri kalmadılar. Böylece, Venedikle anlaşma sona ermiş oldu. Anlaşma 16 maddeden oluşmaktaydı: 2. madde Venedikliler tarafından Lepanto'nun boşaltılması, Boğazlar ve Korint hisarlarının yıkılması şartını getiriyordu; 4. ve 6. madde Preveze tahkimatının yıkılmasını ve savaştan önce olduğu gibi Adalar'ın sahipliğini Osmanlılara temin ediyordu; 7. madde Venedik Cumhuriyetini Zante Adası için vergi ödemekten azade kılıyordu; 8. madde Venedik'e, Dalmaçya'da Knin'den bu mahal de dâhil olmak üzere Ciclut'a kadar Verlico, Sign, Delovar, Zadvar ve Vergorac'dan geçen bir sınır hattı sağlıyordu; 9. madde Osmanlı arazisinin Ragusa ile iltisak noktalarını kabul ediyordu; 10 ve 11. maddeler Cattaro kıyısının sınırlarının tesbitini

getiriyordu; 12 ve 13. maddeler andlaşmayı imzalayan devletlere karşılıklı olarak sınırlara tecavüzde bulunanları cezalandırma ve kaleleri onarma hakkı tanıyordu; 14. madde esirlerin değişimini düzenliyor ve 15 ve 16. maddeler mütârekeyi ve Venedik elçisinin anlaşmayı, nihayet bizzat barışı imzalama yetkilerini alacağı güne kadar takibedilecek hattı hareketi tesis ediyordu.

Anlaşmanın imzalanmasından iki gün önce, Rus elçisi kararlaştırılan mütârekeyi imzaladı ⁴⁸⁴ (24 Ocak). 26 Ocak 1699 günü, saat sabahın 10'unda, bütün olağanüstü yetkili elçiler ve aracılar, Venedik elçisi müstesna, muhteşem bir törenle her zamanki toplantı yerlerine gittiler. İmparatorun elçilerinin önünde büyük üniformala-riyle yüz zırhlı asker bulunuyordu ve elçiler şenlik arabalarıyla ve yedek atlarla onları takib ediyorlardı; Türk olağanüstü yetkili elçileri Yeniçeri ve Sipahi birliğinin muhafazasında bulunuyorlardı. Toplantıların yapıldığı salona gelince, Avusturya, Polonya ve Venedik'le yapılan anlaşmalar okundu. Fakat Türk olağanüstü yetkili birinci elçisi Reis Efendi Rami, yıldızların on mesud olaylara doğum imkânı tanıdığı pazartesi gününün on ikiye çeyrek kala zamanını kendi hesaplarıyla bulduğundan imza için o ânı beklemek lüzumu hâsıl oldu. Anlaşmalar saatler elde imzalandı ve bu muamele sadece üç dakika sürdü. Sonra herkesin barışın kesinlikle imzalandığına kanaat getirmesi ve bu mesud olayın dışarıya yayılması için salonun dört kapısı açıldı. Ulaklar derhal Viyana, İngiltere, Polonya ve Venedik'e doğru yola çıktı; elçiler birbirlerini barış şerefine öptüler. Peterwardein ve Belgrad topları tarafından tekrarlanan üç salvo, çok uzun bir savaştan yorgun düşmüş milletlere nihayet bir dinlenebileceklerini haber verdi.

Karlofça barışından önceki müzâkelerin müddeti olan yetmiş iki gün ⁴⁸⁵ boyunca savaşan devletlerin olağanüstü yetkili elçileri otuz altı toplantı yaptılar ⁴⁸⁶. Bu anlaşmanın getirdiği çözümlerle kongrede münakaşa edilen talepler ve ayrı devletlerin almış oldukları talimat gözönünde tutulduğu takdirde, Avusturya'nın (statü quo) yu temel olarak almak suretiyle, kendisini bilerek bu prensipe aykırı bütün taleplerden el çekme durumunda tutmuş, hattâ bu düşünce içinde Syrmie'de ve Unna'da, bu ırmak berisini Türklere birkaç hisar bırakmak suretiyle kendisine buralarda tanınan yeni sınır güvenliğinde fedâkârlıkta bulunmuştur. Anlaşmanın esas prensibine

⁴⁸⁴ Dumont'un yanlış olarak söylediği 25 Ocak değil. Protokol, s. 202.

⁴⁸⁵ 17 Kasımdan 26 Ocak tarihine kadar.

⁴⁸⁶ Dumont'a, t. VII ve Raşid'e, I, t. 242-248 bakınız.

aykırı olarak, Avusturya ve yabancı devletler tarafından müzâkere masasına getirilen teklifler de istisnasız red edilmiştir. Ragusa'-nın karşılıklı bir savunma içinde ele alınması, Kutsal Mezar'ın Fran-ciscains'lerin nezâretine bırakılması, yeni kiliseler inşâsı veya eskilerin tamiri ve esirlerin fidye ödenmeden serbest bırakılmaları bu tekliflerden bir kaçıdır. Anlaşmanın elçiler arasında teati edilmesinden üç gün sonra (29 Ocak 1699), O'Ettingen, Beyoğlu'nda elçiler topluluğu bir kilise inşâsına müsaade istedi. Reis Efendi, bu talebin anlaşmayı tasdike götürmekle görevli elçi tarafından Bâb-ı Âli'ye intikal ettirilmesi gerektiği cevabını verdi. Kont Schlick, Paget'nin cevabı üzerine ⁴⁸⁷, barış toplantılarının yapıldığı binada, herkesin uygun görebileceği gibi, kızgın bir savaştan yıllarca sonra barışın gerçekleştirilmesinin hâtırasına küçük bir kilise (şapel) inşâsını teklif etti. .

Karlofça barış andlaşması şeref hediyelerinin artık bahis konusu olmaktan çıktığı ilk anlaşmadır; zira, İmparator tarafından Sul-tan'a yıllık olarak gönderilen ve Bâb-ı Âli'nin vergi, Viyana hükümetinin hediye adını verdiği meblağın ödenmesi geçen asrın sonundan itibaren durdurulduğu halde, Sitavtarok ve Vasvar andlaşma-larında şart olarak koşulmuş, iki yüz bin florin tutan bir meblağ bir kerede ödenmişti. Bâb-ı Âli'nin, Transilvanya ve Zanta'nın kaybım yıllık bir gelire telâfisine gitmekle beliren son teşebbüsü hiçbir başarı elde edemedi ve talebi Avusturya İmparatoru ve Venedik adına Avusturya olağanüstü yetkili elçileri tarafından red edildi. Venedik Cumhuriyeti adına Venedik'in rıza göstermesi şartıyla imzalanan andlaşma, bu devlet tarafından uygun görülen otuz gün zarfında te'yid edildi. Şurası gerçektir ki, Karlofça banşiyile aynı hedefe varmak isteyen üç devlet arasında, fetihlerinin bir kısmını feda etmek suretiyle en büyük fedakârlığa katlanan Venedik'tir; fakat, ikinci derecede bir devlet ve büyük devletlerin menfaatleri çerçevesinde taahhüde girdiğinden ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı bir savaşı bir başına yürütmek imkânından yoksun bulunduğu için, nefisinden feragatta bulunmak ve kendisine yazdırılan barışı kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bunun için Korint ve Ege körfezi kuzeyinde fethedilmiş şehirleri geri verdi ve Rumeli kıyısı üzerinde Boğazlar hisân ve Pre-veze kalesinin yıkılması zorunluluğu ile karşı karşıya kaldı. Bununla beraber ona kalan pay yine hayli güzel oldu. Korent berzahına kadar bütün Mara'yı, Ragusa

⁴⁸⁷ Hammer, bir yazı hatasıyla Reis Efendi'nin cevabını İngiliz elçisi Paget'nin cevabı olarak gösteriyor (Ç.N.).

devletini Osmanlı İmparatorluğu ile birleştiren dil biçiminde bir arazi parçası müstesna, bütün Dalmaçya'yı muhafaza etti. Böylece, Kerka ile Narenta arası dâhil, Bosna ile Herzegovine (Hersek)'i, sınırdaki ve dağların eteklerinde yer almış fasılasız yedi kaleler⁴⁸⁸ dizisiyle Dalmaçya'dan ayıran dağlara kadar bütün ülke Venediklilerin hâkimiyetinde kaldı. Bu memleketlere sahip olmak Bosnie ve Herzegovine'lileri (Bosna Her-seklileri) deniz şehirleriyle sık temastan⁴⁸⁹ Dalmaçya nehirlerinde gemicilikle uğraşmaktan meneder⁴⁹⁰, denizden uzak tutar. Cas-tel Nüovo ve Cattaro'ya sahip olmak derin ve emin körfeziyle Ra-guza'nın güneyinde Dalmaçya'mn savunmasını tamamladı.

Venedikle bu anlaşma Avusturya ve aracı müzakereciler tarafından gerçekleştirilmemiş olsaydı, arazi mülkiyeti ve sınır tesbi-tiyle doğrudan alâkası bulunmayan her şey hiçbir müzâkerenin konusu hâline getirilmemiş olacaktı. On yıl önce Viyana kongresinde ileri sürdüğü iddiaları yakından değerlendirememiş durumdaki Polonya'ya kendisi hakkında da aynı şey oldu. Polonya Kamaniçe (Ca-mieniece) mülkiyeti içinde gerçeğe girdi; Bâb-ı Âli gönüllü olarak Podolya ve Ukrayna'nın mülkiyetinden vazgeçti. Polonya için artık Kırım Hanına vergi ödeyen hor görülmüş teb'a durumunda bulunmak bahis konusu değildi; fakat Viyana kongresinde harp masrafları dolayısıyla talep edilen tazminatın sözü edilmediği gibi, Kutsal Mezar'ın Lâtinlere teslimi ve Polonya'nın himâyesi altındaki Ka-tolıklere özel imtiyazlar verilmesi gibi bahisler de ağıza alınmadı. Nihayet bansın müddetini yirmi beş yıl olarak tesbit eden madde, Polonya ve Venedik'i ilgilendiren bölümlerde değil, Avusturya İmparatorluğunu ilgilendiren anlaşmanın yazısı içinde bulunuyordu. Rusya'ya gelince, sadece iki yıl süreli bir mütâreke imzalamış durumdaydı.

Çok yüksek bir görüş açısından sırf bir toprak kazancı anlaşması olarak görülen Karlofça barışı, Hristiyan devletlerin Osmanlı İmparatorluğu ile hiçbir zaman gerçekleştiremedikleri hatırlanmaya değer anlaşmalardan biridir. Bir taraftan Almanya İmparatorunu her yıl Bâb-ı Âli'ye muazzam meblağlar ödemenin aşağıüstücü mecburiyetine son verirken, Transilvanya'nın met'buuna ödediği vergiye, Zante adasına sahip olmasının ceremesini Bâb-ı Âli'ye Ödeyen Venedik'in bu durumuna, Polonya'nın Kırım Hanına Ödediği vergiye son verirken; diğer taraftan Bâb-ı Âli, ilk defa

⁴⁸⁸ 1 — Kruppa. 2 — Knin. 3 — Verlico. 4 — Sign. 5 — Duare. 6 — Citluk. 7 — GabeUa

⁴⁸⁹ 1 — Zara. 2 — Urana. 3 — Sebenico. 4 — Tran. 5 — Spalato. 8 — Almissa. 7 — Macarsca.

⁴⁹⁰ 1 — Birbischiza. 2 — Kerke. 3 — Salona. 4 — Cettina. 5 — Norin. 6 — Narenta. 7 — Treblzoun.

olarak, tavassut şekli altında, ortaklaşa bir menfaat içinde Avrupa devletlerinin müdâhale hukuku prensibini tanımış oldu. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde Osmanlı kudreti en son yüksek noktasına, evci bâlâsına ulaşmıştı; hücumları karşısında Viyana'nın düşmesine bir şey kalmamıştı; fakat Sezarların başkentinin kurtulması, Macaristan'ın, Transilvanya'nın İstanbul halifesinin boyunduruğu altında yüz yetmiş yıl boyunca inlemelerine mani olamamıştı. Elinde bulundurduğu muazzam kuvvetler ikinci defa Viyana surları önünde görünmüşlerdi; fakat bu defa mağlub oldular, bu kuvvetler aynı zamanda Macaristan, Transilvanya, Podolya, Ukrayna, Dalmaçya ve Mora'da sürdürdükleri mücadelede kırıldılar. Nihayet, Karlofça barışı Avrupa'yı Türk silahlarının verdiği dehşetten kurtardı ve Osmanlı ordularını Polonya ve Macaristan'da Dinyester, Sava ve Unnâ nehirlerinin ötesine itti. Bu barış anlaşması önceki dönemlerde IV. Murad'ın kanlı tedbirleri ve tarihini bitirdiğimiz büyük Köprülü'nün yorulmak bilmeyen faaliyetinin geciktirdiği, Köprülü ailesi büyük vezirlerinin bilgili politikalarının ne durdu-rabildiği. ne de disiplinsiz birliklerin, arkasında saklanan can çekişen İmparatorluğu gizleyemediği, Türk devletinin çöküşünün açıkça tasdiki ve isbatıdır.

Faziletli Köprülü, Nizam-ı Cedit (yeni müesseseler) adı altında bilinen bilgiye dayanan kuruluşlarla Türk müstebitlerin Macaristan'ı inleyen korkunç baskıyı yumuşattığında bir asır geçmişti. Bu kuruluşların III. Selim saltanatı döneminde, ışıklarını ve reayanın tümü üzerinde iyükkçi korumalarından önce bir diğer asır geçti. Hakîm Köprülü'nün Bâb-ı Âli tab'ası Hristiyanlara karşı gösterdiği insaniyet sevgisi örneği kendisinin halefi Vezir-i âzamlar tarafından takib edilmiş ve gayesi hukuku ve aklı kuvvetin ve kötü davranışların, aklına estiği gibi hareket etmelerin yerine geçirmek olan yeni tedbirlerini uygulamaya koymuş olsalardı, idarede düzen ve ekonomi üstünlüğünü duyuracak, yumuşaklık veya kuvvet son Yunan isyanının üstesinden gelecekti.

Nizam-ı Cedit'den yayılan fikirlerin tesiri altında ve Hristiyan devletlerle temasından, Osmanlı imparatorluğu, Karlofça'dan beri, sürekli olarak Avrupa'ya yaklaşmak temayülü gösterdi, bu tarihin ele alacağımız dönemde, birçok kereler İstanbul hükümeti (divân) üzerinde Avrupa politikasının tesiri dikkati çekecektir. Bu tesir, bugüne kadar artmaktan geri kalmamıştır.

İÇİNDEKİLER

DOĞUYA AİT KAYNAKLAR.....	6
ALTMİŞBİRİNCİ KİTAP.....	8
Osmanlı Âdetlerinde Yumuşamalar	9
Hüseyin Köprülü, Rami Efendi, Maurocordato.....	11
Şeyhülislâm Feyzullah Efendi	13
Daltaban Paşa Ve Kızlarağası Nezir.....	14
Sultan İstanbul'a Dönmek Üzere Edirne'den Ayrılıyor	16
Viyana'da Osmanlı Elçiliği	18
Avusturya, Polonya, Rusya Ve Venedik Cumhuriyetinin Murahhaslarını Tayin Etmesi	20
Rusya Ve Venedik İle Bir Barış Andlaşması İmzası.....	25
Ferriol Ve Sutton	27
Raguza Ve Guriel Prensi Elçilikleri	29
İran Ve Fas İmparatorluğu İle Siyasî Münasebetler	30
Basra Seferi.....	31
Hacılar Kervanı.....	34
Surre Ve Mekke Şerifi.....	34
Mısır Ve Berber! Devletlerde Nizâmın Tesisi.....	36
Kırım Ve Devlet Giray	38
Köprülünün Müesseseleri	41
Şeyhülislâmın Dikkate Değer Mektubu.....	42
Köprülü'nün Düşüşü Ve Ölümü	45
Âlimler Ve Şâirler.....	46
Daltaban, Vezir-İ Âzam.....	49
Giyimle Alâkalı Nizamnameler	52
Malî Tedbirler	53
Kaçak Hasan Cezaya Çarptırıldı.....	56
Ermenilerin Uyanışı.....	56
Birçok Hisarın İnşası	58
Kırım Karışıklıkları	59
Daltabanın İdamı	60
Gregorienlere Karşı Hareket.....	61
Hudutların Tayin Ve Tesbiti.....	62

Rami'nin İdaresi.....	63
Brancovan Eflak Prensiğine Atandı	68
İmparatorlukta Karışıklık Ve İsyanlar, Gelişmeleri Ve İi. Mustafa'nın Tahttan İnişinde Sona Ermeleri	72
ALTMİŞİKİNCİ KİTAP	83
III. Ahmed'in Tahta Çıkışı	83
Şeyhülislâm Ve Âsilerin Şeflerinden Birçoğunun İdamı	84
Vezir-İ Âzam Nişancı Ahmed Paşa'nın Azli	91
Hasan Paşa Yeni Vezir-İ Âzam	91
Sultan II. Mustafa'nın Ölümü	93
Rusya'ya Karşı Alınan Tedbirler	94
Haber Verme Ve Cülus Tebriki Mektupları	96
Hasan Paşa Ve Halefinin İdaresi	99
Halefinin Düşüşü	100
Kalaylıkoz Ahmed Paşa İdaresi Ve Baltacı Mehmed Paşa'mn Entrikaları	102
Selim Giray İle Fırarî Hasanın Ölümü.....	106
Vezir-i Âzamlığa Çorlulu Ali Paşa'mn Atanması.....	107
Basra'da Karışıklıklar	108
Sultanin Geçici Gözdesi	110
Yeni Bir İsyan Korkusu	111
İran'ın Oğuzbeğler Prensinin, Venedik, Avusturya Ve Rakoczy'nin Elçilik Heyetleri.....	111
Bâb-ı Ali'nin Rusya, Polonya Ve Fransa İle Münasebetleri	114
Ermenilerin Takibi.....	115
Avedick Ve Comıdas	116
Şeyhülislâmın Yetkilerine Getirilen Kısıntılar	117
Gazi Giray, Kırım Hanı	118
Çerkeslere Karşı Savaş	119
Çorlulu Ali Paşa'nın Müesseseleri	120
Bazı Sultanların Nişanlanmaları	121
Olaylar	123
Surîye Ve Mısır.....	123
Rami Paşa Ve Nuh Efendinin Ölümü.....	124
Obanın Anahtarları	124
İsveç Kralı Osmanlı İmparatorluğu Sınırlarında; Hareketi	126
Vezir-i Azam'ın Azli.....	135
Köprülü Ailesinin Son Vezir-İ Âzami Numân Paşa.....	136

Rusya'ya Karşı Savaş İlanı	139
Elçi Perriolun Gidişi	141
Bâb-i Ali'nin Avrupa Devletleriyle Diplomatik Münasebetleri.....	141
Kalaylıkoz; Yusuf Paşa; Silâhdab Ve Kaymakam	144
ALTMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP	148
Pruth Kenarında Barış Anlaşması İmzalandıktan Sonra İki Vezir-İ Âzam Birbirini Takibediyor	149
Rusya İle Anlaşma	151
XII. Charlestn Kabul Resmî	152
Rusya İle Anlaşma.....	154
XII. Charles'ın Yola Çıkması.....	155
Kahire'de Kaytsbeğ Tarafından Tahrik Edilen İsyân.....	155
Nasun Paşa'nın, Şeyhülislam Ebe-Zade'nin, Vezir Kalaylıkoz'ün Ve On Ünlü Alimin Ölümü.....	158
Korent, Eeine, Napoli Di Romania, Koron, Navarin Ve Modon'un Zaptı	161
Ulema İle Alâkalı Tedbirler.....	170
İdâri Tedbirler	172
İdamlar, Gaipten Haber Vermeler, Yangınlar, Donanma Kandilleri. 174	
Valide Sultanin Ölümü	176
Kürdlerin Ve Arabların Tenkili; Bir İngiliz Tercüman Dayar Cezasına Çarptırılıyor; Bir Venedikli Tercüman Asıldı	176
Viyana Sarayı İle Muhâberât	177
Almanya'ya Karşı Savaş, Divanda Birbiri Peşi Sıra Üç Karara Konu Oluyor	178
Polonya Konfederasyonu Murahhası.....	184
Branowab Ve Cantacuzğne Ailelerinden Birçok Kişilerin İdamı....	186
Belgrad Üzerine Yürüyüş	187
Karlovicz (Karlofça) Muharebesi	188
Peterwardem Savaşı.....	189
Halil Vezir-i Azam	194
Kahya'nın İdamı.....	195
Temeşvar'ın Düşmesi.....	196
Bükreş Ve Yaş (Yassy)'In Zabtı	197
Korfu Ve Dalmaçya Olayları.....	198
Kaptanpaşa Ve Kırım Hantnın Azli.....	200
Belgrad Savaşı	201
Bu Şehrin Alınması Ve Vezir-İ Âzamin Düşmesi.....	203

Bosna, Dalmaçya Ve Akdeniz'de Savaş Olayları	204
Kaptanpaşa, Şeyhülislam Ve Vezir-i Âzamin Azli	205
Barış Teklifleri; Rakoczy; Kongreler Ve Pasarofça Barışı.....	207

DOĞUYA AİT KAYNAKLAR

Umumi Tarihler.

Râşid Tarihi; XI. cildde bahsi geçmişti; III. Ahmed hükümdarlığı döneminden (1115-1703) 1134 (1722) sonuna kadar. Bu eserle birlikte:

1- Tarih-i Çelebi-zâde Efendi, yâni Çelebi-zâde Tarihi, hicrî 1135 (1722) yûından 1141 (1728) yuma kadar. Bir cild. Büyük boy 158 sayfa.

2- Tarih-i Sami ve Şâkir ve Suphi, yânî, Sami, Şâkir ye Suphi Tarihi, 1134 (1730) yılından 1156 (1743) yûi sonuna kadar, tki büyük boy cild. Birincisi 71, ikincisi 238 sayfa, 1198 (1783) İstanbul baskısı.

3- Tarih-i îzzi, yâni, Müverrih îzzi Tarihi, Suphi'nin devam ettiricisi, 1157 (1744) yılından 1165 (1751) yılı sonuna kadar. Bir cild, "büyük boy, 288 sayfa. 1199 (1784) İstanbul baskısı.

4- Tarih-i Vasîf, yâni, müverrih Vâsîf Tarihi, İzzi'nin devam ettiricisi; 1166 (1752) yılından 1187 (1773) yılı sonuna kadar. İki cild. Büyük boy. 1219 (1804) İstanbul baskısı.

5- Tarih-i Enverî, yâni, Enverî Tarihi, 1768 Rusya Savaşından Kaynarca barışına kadar. Bir cild. Büyük boy. Koleksiyonumda.

6- Tarih-i İbrahim Melek Efendi, yâni, Temesyarh İbrahim Melek Efendi Tarihi, 1094 (1683) yılından 1157 (1744) yılına kadar. Bir dld. Koleksiyonumda.

özel Tarihler

7- Ahval"; gazevât der Diyar-ı Bosna, yâni, Bosna'da Kazanılan Zaferler Tarihi, yazan, İstanbul'da ilk matbaanın müdürü. 1154 (1741) yûi baskısı. Dubski tarafından Almancaya çevrilmiştir.

8- Tevârih-i Banaluka, yâni, Banaluka Tarihi, aynı Bosna seferi sırasında, bilinmeyen bir müellif tarafından kaleme alınmış* tır. 1154 (1741) İstanbul baskısı. Bir cild. Koileksiyonumda.

9- Tarih-i Seyyah, yâni, bir Gezgininin Tarihi; Crusius'un Chronicon peregrinantis tercümesi, Afgan ve İranlıların savaşlarını alıyor. İstanbul'da 1142 (1729) yıllarında basılan üçüncü eserdir. Bir cild.

10- Tahkik-i Tefvîk, yâni, idare denemesi, yazan: Vezir-i âzam Ragîb Paşa. Koleksiyonumda.

11- Suri Hümâyûn, yâni, Sultanların Düğünleri, veya III. Ah-med'in

kızlarının düşünlerinin tasviri, 1156 (1723) yılında, Bir Cild. Koleksiyonumda.

12- Mükâlemât-ı Mısırî ve Şâmî, yâni, Mısırlı ile Suriyelinin Konuşmaları (birincisi Müslüman, ikincisi Hristiyan); elçi Ferriol'un siyasî broşürü; 65 sayfa. Koleksiyonumda.

13- Mecmuat-i alâ vekayi-i Mısır, yâni, Mısır olayları üzerine mecmua, 1100 (1688) yılından 1150 (1737) yılına kadar Kahire olayları üzerine Arapça yazılmış. Koleksiyonumda.

14- Risâle-i Dürri Efendi, yâni, Dürri Efendi'nin elçiliği raporu, 1135 (1720) yılında İran sarayında elçi Petis de La Croûc tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve 1810 yılında Paris'de basılmıştır.

15- Tedbirât-i pesendide, yâni, Hoş projler, önce Mengli Giray ordugâhında kadı sonra hudutlar tesbiti komiseri Numân Efendi tarafından yazılmıştır. Eserin birinci bölümünde yazar Kırım'da kaldığı günleri» ikinci bölümünde Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında hudut tesbitini, üçüncü ve son bölümünde İse Bâb-ı Âli tarafından Na-dirs&h'a gönderilen elçi ile birlikte Hemedan'a giderken yolda başından geçenleri yazmaktadır. Bir cild. Koleksiyonumda.

16- Tarih-i Ali Paşa, yâni Ali Paşa Tarihi. Bir doktorun oğlu ' ve üç kere Vezir-i âzam olan Ali Paşa'dan bahseden bir eser kendi oğlu tarafından yazılmıştır. Koleksiyonumda.

17- Bağdad'ın 1733 yılında Topal Osman Paşa tarafından kurtarılışı üzerine rapor; bu eserin Fransızca tercümesi doktor Jean Nicödeme tarafından yayınlanmıştır. Bir cüd. 26 sayfa. Koleksiyonumda.

18- Tarihti SÜistra, yâni, Silistra Tarihi, yazar Mahmud Sabit Bir cüd. Koleksiyonumda.

19- Hulâsatul-ahbâr, yâni, Haberlerden Seçmeler. Resmi Ah-med Efendi tarafından yazılmış Diez tarafından Wesentliche Bat-rachtungen adıyla Almancaya çevrilmiş, 1813*âe Berlin'de basılmıştır. Bir cild. 45 sayfa. KoUekaiyonumda.

20- Tedbir-i cedld, yâni, Yeni tavsiye, yazar Canik Paşa. Bir Cild. 78 sayfa; koleksiyonumda Berlin'de Diez yazmaları arasında 13 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu eser Berlin'deki nüshasında Tertib-i Ced'îd, yâni, Yeni müesseseler adını taşımaktadır.

21- Zeyl-i Uşaki-zâde, yâni, Uşaki-zâde'nin Devamı, IV. Mu-rad döneminden III. Ahmed dönemine kadar hukuk adamlarının ter-cüme-i hâl yazan, Şeyhî ve oğlu tarafından yazılmıştır. Bu eser iki cildir. 757 büyük

boy sayfada 2000 biyografiyi ihtiva etmektedir.

22- Tezkeretül Şuarâ, yâni, Şâirler Listesi, Selim tarafından yazılmıştır. İçinde 410 şâirin hâl tercümesi bulunmaktadır. Bir cild ve büyük boy 182 sayfadan oluşan eser, koleksiyonumda bulunmaktadır.

23- Zeyl-i Hadikatul Vüzerâ, yâni, Vezirler Bahçesinin Devamı, yazar Osman-zâde Efendi, veya otuz iki Vezir-i âzam'm hal tercümeleri, Şehri-zâde Mehmed Sait Efendi tarafından yazılmıştır. Bir cild, büyük boy, 78 sayfa. Koleksiyonumda.

24- Zeyl-i suli Hadikati Vüzerâ, yâni, Vezir-i âzamların hal tercümelerinin devamı, yazar: Cevad Efendi; bu eserde Ragıb Paşa'dan Yusuf Ziya Paşa'ya kadar yirmi beş Vezir-i âzamin ha! tercümeleri bulunmaktadır. Bir cild; büyük boy 46 sayfa. Koleksiyonumda.

Kanunlar ve Devlet Vesikaları Mecmuası.

25- Telhizât-ı Ragıb Paşa, yâni, Ragıb Paşa'nın kendi hükümetine Raporları. Bir cild. Koleksiyonumda ve kont Rzewuski'nin koleksiyonunda.¹

ALTMİŞBİRİNCİ KİTAP

Osmanlı âdetlerinde yumuşamalar. — Hüseyin Köprülü, Rami Efendi, Maurocordato. — Şeyhülislam Feyzullah Efendi. — Daltaban Paşa ve Kızlar ağası Nezir. — Sultan istanbul'a dönmek üzere Edirne'den ayrılıyor. — Viyana'da Osmanlı elçiliği. — Avusturya. Polonya, Rusya ve Venedik Cumhuriyetinin murahhaslarını tayin etmeleri. — Rusya ve Venedik ile bir barış andlaşması imzası. — Ferriol ve Sutton.

— Raguza ve Guriel prensi elçilikleri. — İran ve Fas imparatorluğu ile siyasi münasebetler. — Basra seferi. — Hacılar kervanı. — Surre ve Mekke şerifi. — Mısır ve Berberi devletlerde "it-ftının tesisi.

— Kırım ve Devlet Giray. — Köprülü'nün müesseseleri. — Şeyhülislam'ın dikkate değer mektubu. — Köprülü'nün düşüşü ve ölümü. — Âlimler ve şairler. — Daltaban. Vezir-i azam. — Giyimle alakalı nizamnameler. — Malî tedbirler. — Kaçak Hasan cezaya çarptırıldı, — Ermenilerin uyanışı. — Birçok hisarın inşası. — Kızım karışıklıkları. — Daltaban'ın idamı. — Gregorienlere karşı hareket. — Hudutların tayin ve tesbiti. — Rami'nin idaresi. — Brancovan Eflak prensliğine atandı. — İmparatorlukta karışıklık ve isyanlar, gelişmeleri ve n. Mustafa'nın tahttan

¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/7-9

inişinde sona ermeleri.²

Osmanlı Âdetlerinde Yumuşamalar

OSMANLI tarihi okuyucusu, nihayet, dikkatini önceki dönemde gözlerinin önünde aralıksız belirenlerden daha az kanlı olaylar üzerinde tesbit ederek daha rahat nefes alma imkânını bulmaktadır. Bu dönemin hâlâ isyanlarla İM Sultan'ın takttan indirilmesine sahne olmakla dikkati çektiği doğrudur; fakat, bu Sultanlardan hiçbiri boşanan askerî Öfkenin kurbanı hâlinde ölüme gitmiş değildir, imparatorluk hâlâ birçok kanlı savaşlarla kaynamaktadır, hareket halindedir; payitahta hâlâ cellâd baltasının sesi duyulmaktadır.

IV. Mehmed'in döneminde gördüğümüz askerî anarşi, düşünen kişilerin zihinlerinde üzüntü uyandırmaya ara vermişti ve büyük Köprülü³ acımasız politikasını kendisiyle birlikte götürdüğü intibacıyı uyandırıyor. İslâmın inceliğine gölge düşüren kaba sofuluk, Osmanlı toplumunun sınır komşularıyla sıklaşan münasebetleri, Avrupa politika ve medeniyetinin tesirleriyle etkinliğini kaybediyordu, insanseverlik bütün zümre ve sınıflara yayılıyor halk gelenekleri asıllarındaki sertlikten uzaklaşıyordu. Bu gelişme, iki yüz elli yıl önce matbaa makinesinin icâdiyle bütün Avrupa devletlerinde görülen değişikliği andırıyordu: Böylece, Osmanlı İmparatorluğu, bu san'atın girmesiyle, yavaş olmakla beraber, sertliğin karanlıklarından çıkıyordu. Orhan Gazi'nin ve I. Murad'ın askerlik müesseseleri, Fâtih'in, Kanunî Sultan Süleyman'ın, I. Ahmed ve IV. Mehmed'in kanunnâmeleri gibi Osmanlı âmme hukuku esasları değişmez kalıyorlarsa da, bunların yorumları, geliştirilmeleri başlıyordu ve Osmanlı tarihinde o zamana kadar örneği görülmemiş değişiklikler iptidâî müesseselerde seslerini duyurur hâlde geliyordu.

Avrupalı tarihçiler, Batı toplumlarının gelenek ve esas hukuklarında görülen değişkenliğe karşılık, Doğu'nun gelenek ve müesseselerinin değişmezliği üzerinde durmuşlardır. Fakat bu değişmezlik ancak görünüştedir, zira tabiatta ve bir milletin tarihinde değişmeyen ve

² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/11

³ Hammer, büyük Köprülü derken Mehmed Paşa'yı «ii«m«k istiyor. Fakat, şartlan hesaba katmadan bu değerli Vezir-i azam'ın «acımasız» politikasından söz etmek haksızlıktır. Köprülü, düşman donanma-suun Çanakkale'yi abluka altına aldığı, ülkede asilerin ve eskyanın hakim olduğu ve derlet otoritesinin sıfıra indiği bir dönemde iktidara getirilmiş ve devleti o «acımasız» politika ile batmaktan kurtarmıştır (Ot.).

kımıldamayan hiçbir şey yoktur. İnsan gözünün sabit yıldızların hareketsizliğine inanmasından bu yana binlerce yıl geçmiştir; bununla beraber yıldızlar hareket halindedirler ve belirli seyirlerini tamamlamaktadırlar. Böylece, Doğu'nun halkları ve milletlerinin medeniyetlerinde gerçek bir ilerleme vardır ve Batı'nın Doğu üzerindeki tepkisini görmezlikten gelmeye kalkışamaz. Bizzat Çinli, göksel imparatorluğu dünyanın öteki halklarından ayıracak olan duvara rağmen, denizlerinde dolaşan gemilere kıyılarını kapatamayacağı için Avrupa medeniyetinin tesirinde kalmayı bir alınyazısı olarak yaşayacaktı. Bu arada Yahudiler de Hristiyan topluluklarıyla yavaş yavaş birleştiler.

Hükümet ve halklardan medeniyetin bu yürüyüşüne karşı durmak isteyenler, İspanya Mağribîlerinin ve İsrailoğularının akıbetine uğramayı beklemelidirler.

Burada, Hristiyan bir devletin tebası olan Müslüman ile Hristiyanlara hükmeden bir Müslüman arasında belirtilmesi gereken derin bir fark vardır: Rusya'da dört milyon beş yüz bin Müslüman teba olarak bulunmaktadır; Doğu Hindistan'da on bir milyondan fazla Müslüman Büyük Britanya tebasıdır. Astrakhan eyâletleri ve Kırım bugün Rus hâkimiyeti altındadır; Babür'ün ve Tipou Saib'in devletleri, Büyük Britanya'nın olan büyük İmparatorluğun sadece eyâletleri durumunda bulunuyorlar; Moskova'da Kremlin'in duvarları, Astrakhan ve Kırım Hanlarının iktidarının sembollerini içinde hapsedmiş durumdadırlar; Londra'daki Doğu kumpanyası sarayı ise Tipou Saib ve Ceylan prenslerinin taçlarına sahiptir.

Müslüman prenslerin ⁴, İmparatorluklarına tâbi Hristiyanların tarihi bir taraftan sonu gelmeyen bir şiddet ve istibdad dizisi sunarken, bir yandan da insanda insanlığı hiçe sayan bir esareti sergilemektedir. Fakat Hristiyanlara hükmeden Türkler için doğru olan, kastettiğimiz siyasî mânâda, Hristiyan hükümdarlara tâbi olan Türkler için böyle değildir. Kırım Rusya tarafından hâkimiyeti altına alındığı dönemde, bu bölgedeki bütün Müslümanların hicret etmelerine tam bir serbestlik tanındı. Bu ülkede oturanları kuvvet kullanarak sürüp atmak kimsenin aklından geçmedi ⁵. Böyle bir şiddet kullanma, Avrupa politikası ve Hristiyan müsamahası bakımından son

⁴ Hammer, gerçeği değiştirmektedir. Kanuni döneminden beri hatıralarını yayınlayan bütün elçiler islâm dininin müsamahasının genişliği karşısında hayranlık duymuşlar ve bunu belirtmişlerdir. Hammer'in çağdaşı, Renan ve Condorcet gibi yazarlar islâmın müsamahasına hayranlık duymuşlar ve bunu yazmışlardır (Ç.N.).

⁵ Hammer sağ olsaydı ve bütün Kırımlıların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toptan Sibiryaya sürüldüklerini görseydi, yukarıdaki satırları yazan kişi olarak herhalde büyük bir üzüntü duyardı (Ç.N.).

derece kötü bir tutum olurdu. Bütün bunlara rağmen Osmanlılar zamanla ya değişikliğe gidecekler, yahut Hristiyan topluluklar üzerindeki hâkimiyetten vazgeçecekler, veya bunun ağırlığını hafifleterek itidalle sürdürecektlerdi.

Önceki dönemin sonuna doğru, on yedinci asrın son yıllarında* Köprülü tarafından ortaya atılan Nizam-ı Cedid vesilesiyle Sultanlar bunun zorunluluğunu kabul etmişlerdi. Köprülü, ilk defa olarak, İmparatorluğun bütün sathına yayılmış Hristiyanların kaderini düzeltmeyi düşünüyordu. Karlofça barışından sonra, usta diplomatlar tarafından desteklenen Avrupa hükümetlerinin politikası, Bâb-ı Âli'ye bu zorunluluğu daha iyi duyurdu ve kendisini tehdid eden tehlikeler bakımından sürekli uyardı. Bâb-ı Âli uzun zamandan beri Hristiyan devletlerinin elçilerini kabul ediyordu ve on yedinci asrın başlangıcından itibaren, deniz devletleri olan İngiltere ve Hollanda İstanbul'da elçiler bulunduruyorlardı. Daha önce Venedik ve Fransa da aynı şeyi yapmışlardı. Polonya ve Avusturya elçileri ara vermeden gidip geliyorlardı, fakat Osmanlı İmparatorluğunun uzun aralarla gönderdiği elçiler Avrupa başkentlerinde kısaca görünüyorlar, hiçbir şey öğrenmeden geri dönüyorlardı. Yalnız on sekizinci . asrın başında Osmanlı elçileri memleketlerine Avrupa medeniyetinin birkaç tohumunu getirdiler. Bu, önce, Karlofça'da (Carlowicz) olağanüstü yetkili elçiler olarak bulunan Zülfikar ve Maurocordato'-nun aracılıkları ile gerçekleşti. Bu aracılık sayesinde Avrupa hükümetlerine hâkim olan ruh ve anlayış, Osmanlı idaresinin en yüksek makamlarına girmek imkânını buldu. Demek ki, Karlofça andlaşma-sından itibaren Osmanlı politikası, Hristiyan devletlerinininkine çok sıkı bir şekilde bağlanmış oldu.⁶

Hüseyin Köprülü, Rami Efendi, Maurocordato

Karlofça'da Avusturya, Venedik ve Polonya ile imzalanan barış andlaşmasından bir yıl sonra Rusya ile varılan andlaşmadan ve çeşitli devletlerin teb'alarına uzun zamandır arzulanan dinlenme imkânını veren bu andlaşmanın imzası için savaşan devletlerin birbirlerine gönderdikleri elçiler heyetlerinden bahsetmeden önce, o sırada idarî iktidarı paylaşan kişilere bir göz atmak zarurîdir. İmparatorluğun Avrupa karşısındaki yeni vaziyeti, bizi, tarihimizin bu bölümünde, bu gelişmede bilinçli olarak büyük

⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/11-14

rol oynamış veya hareketsiz kalmış kişilerin portresini öne geçirmeye zorlamaktadır.

İktidarda Vezir-i âzam bulunuyordu. Bu, büyük Köprülü'nün yeğeni, Köprülü Ahmed ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşaların kardeş çocuğu, dördüncü Köprülü Amca-zâde Hüseyin Paşa'dır. Birinci, ikinci ve üçüncü Vezir-i âzam bu aileden çıkmıştır. Amca-zâde, kendisini idare işlerine hazırlayan amcası ve amca çocuklarının idareleri zamanında yetişen Amca-zâde Hüseyin Paşa, Viyana muhasarasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yanında bulundu. Daha sonra, sırasıyla, Şehrzor kalesi, Amasya, Çanakkale hisarları kumandanlıklarında görev yaptı. Sonra tahttaki Sultan'la birlikte Bel-grad'a gitti ve Sultan'la orduyu, tasarlanan Temeşvar üzerine götürmekten vazgeçirerek Wardein'e yürütmesi tavsiyesinde bulundu. Zanta felâketi görüşlerinin doğruluğunu ortaya koydu ve savaş meydanında şehid düşen Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın yerine bu makama getirildi. İmparatorluğun ihtiyacını fazlasıyla duyduğu bir barış andlaşması yaptı ve bunun devamı için büyük ölçüde ihtimam gösterdi. CÖmerd, hür düşünceli, âlim ve şâir dostu bir insandı. Bir kaside yazan şâiri yüz. hattâ iki yüz duka altını ile mükâfatlandırmayı âdet hâline getirmişti. İstanbul şeyhlerine her yıl beş yüz kese akça dağıtıyordu ve şehrin fakirlerine her gün verdiği para bin akça tutuyordu.

Hüseyin Paşa'dan sonra görevi ve kabiliyetleri bakımından, İstanbullu bir tesviyecinin oğlu olan Reis Efendi Rami geliyordu. Eyûb Sultan'ın bir mahallesinde doğmuş olan Rami, önce baba mesleğini seçmiş, sonra mühürdarhk dâiresine kâtip olarak girmiş ve Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın kâtibi şâir Nâbi'ye bağlanmış ve şâir olarak onun derecesine varmış, resmî yazıda onu geride bırakmıştı: Zira siyasî yazıları, devlet işlerinde ona gelinceye kadar hiçbir zaman uygulanmamış çok zengin ve çok zarif, taklidi imkânsız bir üslûbun anıtları hâlinde durmaktadır. Şâir Nâbi Kâhyalık makamına yükselince, Rami, onun Kara Mustafa Paşa'ya bağlı görevine getirildi. Onun ölümünden sonra Beğlikçi, yâni müsteşar ve Reis Efendi mühürdarı oldu. Bu sıfatla Sultan'dan olağanüstü elçi yetkileri almış ve Karlofça andlaşmasını Bâb-ı Âli tercümanı Mau-rocordato ile birlikte imzalamıştı. Maurocordato, Sakızlı bir ipekli kumaş tâciriyle Skarlatolu zengin bir sığır taciri olan Skarlato'nun kızı Loxandra'nın oğlu idi ve kendi aile adına büyük babasınınkini eklemiştir. Osmanlı tarihinde ve Avusturya İmparatorunun verdiği berâtda bu sebeble Skarlato adıyla anılıyordu. Eğitimini Padua Üni-versitesinde tamamlamış, felsefe ve tıp doktoru olmuş,

İstanbul'da patrik kilisesi koleji profesörü olarak ün yapmıştı. Doktor olarak da, ondan önce tercümanlık görevinde Panayoti'ye görev veren Vezir-i âzam Köprülü Ahmed Paşa'nın güvenini kazanmıştı. Kısa bir süre bu tercümanın yerine Bâb-ı Âli tercümanlığına getirilmiş, bu görevle Kara Mustafa Paşa'nın beraberinde Viyana muhasarasında bulunmuştu. Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra, yerini alan Kara İbrahim Paşa tarafından şiddetle takip ettirilmişti. Büyük güçlükler ve bütün serveti pahasına başını cellâddan koruyabilmişti. Nihayet görevini mühtedi Sefer Ağa'ya bırakmak zorunda kalmıştı.

Fakat, kısa bir süre sonra görevine döndü ve İkinci Süleyman'ın tahta çıkmasından sonra, Viyana'da barış görüşmelerinde bulunmak üzere Bâb-ı Âli tarafından kendisine olağanüstü yetkileri verilen Zülfikar Efendi ile Viyana'da beraber oldu. Orada üç yıl boyunca esir olarak alıkonulduktan sonra yurda döndü. On yıl sonra Kar-lofça'da Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında barış andlaşması imzalamaktan fazlasıyla mutluluk duydu. O zamandan beri de, Bâb-ı Âli'nin dış politika konusundaki bütün müzâkerelerinin ruhu hâline geldi. Hizmetlerine mükâfat olarak kendisine özel danışmanlık ve «ekselans» payeleri verildi. Karlofça (Carlowicz) barışından sonra İmparator Lepold onu İmparatorluk kontu derecesine yükseltti. Tesirinin büyüklüğü, evvelce halefi usta diplomat tercüman Panayotti*-ninki gibi, dindaşlarının dâvasına ve müzâkerelerde Hristiyan hükümdarlara değerli yararlar sağladı. Köprülü ailesinden üç Vezir-i azama yürekten bağlı olan Maurocordato, sonuncu Vezir-i azamla aralarında Reis Efendi Rami de bulunmak üzere bir çeşit üçlü kuvvet oluşturdu ve kendisi bu kuvvet içinde yumuşak ve mutedil bir politikanın temsilcisi oldu. Bununla beraber tesirleri onlara mücer-red bir hâkimiyet sağlayamadı ve her üçü de, İmparatorluk kayıtlarında geçen Şeyhülislâmın en harisi Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin iktidarı Önünde eğilmek zorunda kaldılar. ⁷

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi

Seyid veya Peygamber sülâlesinden Mehmed'in oğlu, Erzurum doğumlu ve nesebini büyük mutasavvıf şâir Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin hocası ve dostu seyid Şemseddin Tebrizfye bağlayan Feyzullah, dinî nâslara sıkı sıkıya bağlı vaiz ünlü şeyh Vâni ile birlikte otuz üç yü önce İstanbul'a

⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/14-16

geldi. Vâni Efendi'nin damadı olması ona öyle bir tesir kazandırdı ki, kısa zamanda, kaymbabasıyla birlikte Sultan'm huzuruna serbestçe girip çıkmak imkânını elde etti ve Sultan'ın teveccühü ona şehzade Ahmed ve Mustafa'nın Öğretmenliklerine getirilmesi yolunu açtı. Feyzullah oldukça derin bir İslâm hukuku âlimi oldu: Birçok risale ve tefsirlerin yazarıdır⁸.

Fakat hastalık derecesinde ihtiras sahibi olduğundan, ilimden ziyade entrikaları, onu, önce II. Ahmed ve hemen peşinden H, Mustafa dönemlerinde, tsâmî hukukun en yüce mertebesine çıkardı. Mânevi işlerin başına geçince, değerleri bilinen ilim adamlarının hakkını yiyerek, o zamana kadar yürürlükteki bütün ilerleme kaidelerini ayaklar altına alarak, ailesi mensuplarına en kazançlı mevkileri sağlamak için tahtdaki Sultan üzerinde olanca nüfuzunu kul" landı.

Çocuklarının en büyüğü önce Nakibül-eşrâf, yâni emirler bağı yahut Peygamber sülâlesinden gelenlerin reisi oldu. Bu onu memnun etmedi ve aynı oğul için Şeyhülislâm derecesi verilmesi talebinde bulundu ve bunu elde etti. Böylece, o zamana kadar Kara-çelebi Abdülaziz Efendi'nin ihtirası yüzünden tek misâlini verdiği derece atlama olayım yeniledi. Ayrıca, Sultan'm berâtı ile oğluna kaydı hayat şartıyla devletin en yüksek hukukî ve manevî makamını temin etti. Çocuklarının bir diğeri, Ahmed, Anadolu kazaskeri pâyesiyle Bursa kadılığına atandı. Nihayet üçüncü oğlu Mustafa, Anadolu kadılığını aldı. Oğullarının dördüncüsü, İbrahim Efendi, veliahd şehzade Mahmud'un öğretmeni oldu; İbrahim'in amcası Ahmed, Mekke kadılığını aldı ve Şeyhülislâm'ın bir başka akrabası Esseyid Mehmed, Rumeli ordusu kadılığı makamına oturtuldu. Nihayet, üçüncü Köprülü'nün iki oğlundan biri olan Abdullah Beğ, devlet hizmetinde bulunmadan, şahsî kabiliyetlerini de ortaya koya-madan vezirliğe getirildi. Bu da Vezir-i azamla akrabalığından değil, Şeyhülislâmın damâdlığının vezirliği almasında rolü oldu.⁹

Daltaban Paşa Ve Kızlarağası Nezir

Feyzullah'ın koruduğu vali Paşalar arasında lakabı Daltaban¹⁰ olan

⁸ Beydavî Tefsirinin sayfa boşluklarında yazılmış şerhler, Neaefî nasla nna (dogma) tefsirler ve adı (Kasaylhul mulûk), yani (Krallar tavsiyeler, nasihatler olan bir risale (küçük kitab) biraktı.

⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/16-17

¹⁰ Uzun yürüyüşçülere verilen lakab. Uzun koşmaların topuklarını aşındıracağı manasına geliyor. O halde Cantemir'in bu kelimeyi n, L IV* 99'da «papuçsuz» manında vermesi yanlıştır.

Mustafa da bulunuyordu. Daltaban Mustafa, önce Yeniçeri oldu: Manastır yakınındaki Petreitschik köyünde doğmuştu, okuma yazma bilmiyordu. Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa döneminde çadırcı askerlerin başı, sonra kapucu oldu. Nihayet cebeciler ağası ve peşinden de Yeniçeri ağası olarak etkili bir makama geldi; iki tuğlu Paşa olarak Babadağı Valiliğine atandı. Bosna'da bir istilâ hareketine girişti ve Soroka'yı¹¹ muhasara etti. Fakat bu muhasara, Polonya'yı Bâb-ı Âli ile barış yapmak zorunda bırakacak ölçüde başarılı olmadı. Nihayet üç tuğlu Paşa olarak Anadolu Beğlerbeyü-ği'ne atandı. Fakat, halk zulmünden fazlasiyle şikâyetçi olduğundan, Divân'a çekilerek idâresinin hesabını vermek zorunda kaldı. Vezir-i âzam, şüphesiz, onu Ölüm cezasına çarptıracaktı; fakat Şeyhülislâm Feyzullah'ın sayesinde canını kurtardı ve bu kudretli himaye ile ölüm cezası¹¹ Bosna sınırında sürgüne dönüştürüldü. Bu sürgün, öldürücü Zenta savaşında bulunmasına engel oldu. Bu kadarla da kalmadı, ona yeni bir makam ve servet kazanması imkânını da verdi. Bosna seraskerliğine atandı; bir tek seferde düşmanın yirmi dört hisarını ele geçirdi. Daha sonra, Basra ve Kawarna'da-ki Arap âsilerine karşı koymakta çok zayıf davranan İsmail Paşa*-nın yerine Bağdad Valiliğine gönderildi. Demir yumruğu ile âsilere gerçekten boyun eğdirdi. Fakat, zâlimce idare tarzı genel hoşnutsuzluğa ve sızlanmalara yol açtı. Bağdad'dakî Fransız kilise ve konsolosluğunu yıkmakta bir amele gibi çalıştı. Baltasını duvara vurarak yıkma işaretini verdi.¹²

Vezir-i âzamin kâhyası (İçişleri Bakanı) o sırada, lakabı firârî olan Hasan Pasa idi ve bu adam büyük talihsizliklerin sebebi oldu¹³. Kaymakamlık makamında dâmad lâkabı, Hadice Sultanın kocası olan bir başka Hasan Paşa bulunuyordu; bu Paşa'nın karısı, Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın eski nişanlısıydı ve Pâdişâhla akrabalık ona Vezir-i âzamlık yolunu açmıştı. Çavuş-başı Mustafa Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın damadı idi ve cellâd elinde can verdi. Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Beğ, o sıradaki¹⁴ Vezir-i âzamin akrabası olması ve onun himâyesi sayesinde birinci derecedeki devlet makamlarında ilerlemek imkânını bulmuştu. Vezir unvanını alınca Kandiye'ye vali olmuş ve tahttaki Pâdişâhın kızı Sultan RuMye ile evlenmişti; bu Sultanın kardeşleri biri beş, diğeri altı yaşındaki Ayşe ve Emine Sultanlar

¹¹ Osman-zade Efendi gönderildiği yerin Postchal olduğunu söylüyor; Cantemir sürgün emrini okuduğunu ileri sürüyor ve Binice, yani Bi-hac olduğunu belirtiyor.

¹² Paul Lucas (Troisieme voyage-Üçüncü gezi). Paris. 1751, s. 340.

¹³ Berlin Kütüphanesi Tarihi, s. 236.

¹⁴ Kara Mustafa'nın birinci karısı ikinci ve üçüncü Köprülü'den geliyordu.

Şam ve Erzurum Valileri olan Hasan ve Kuman Paşalara nişanlanmışlardı. Her iki Sultan da teyzeleri Ümmû'nün vefâtiyle serbest kalan saray gelirinden altmış bin kuruş tahsisat alıyorlardı ve bu para Turgut ve Uşak aşiretleri vergi hâsılatından geliyordu. Fakat, Hasan Paşa bir süre sonra gözden düşünce, Ayşe Sultan Silahdâr Çorlulu Ali Paşa'ya nişanlandı. Ali Paşa gözde idi ve daha sonra Vezir-i âzamlık makamına getirilecekti.

Kapdan-ı Derya makamında, uzun süreden beri Venedik donanmasını mağlub eden ve Sakız Fâtihî unvanını kazanan Mezomorto Hüseyin Paşa bulunuyordu ¹⁵. Lâkabı solak olan Nezir, Kızlar ağası idi. Kendisine bu lâkabın takılmasının sebebi sol eliyle yazması» bu eliyle mücadele etmesi, ata sağ taraftan binmesiydi. Hür düşünceli ve çok zekî bir hadımdı ve eli fakirlere yardım için açıldığı kadar, ağzı da mısralar söylemek için açılmayı biliyordu ¹⁶. Sultan Mustafa döneminde İmparatorluğun işlerinin başında bulunan dikkate değer kişiler bunlardı. ¹⁷

Sultan İstanbul'a Dönmek Üzere Edirne'den Ayrılıyor

Karlofça barışı üzerinden altı ay geçmişti ve çeşitli an di aşmaların muhtevasına uygun olarak, Avusturya, Polonya ve Venedik Cumhuriyeti elçilerinin andlaşmamın tasdikini aralarında mübadele etme ve nihâî barışın neticelendirilmesi bakımından İstanbul'a gelmeleri yaklaşıyordu. Elçilerin Edirne'de değil, fakat İmparatorluğun payitahtı İstanbul'da ihtişamla karşılanmalarına, bunun için de Sul-tan'ın İstanbul'a dönmesine nazırlar büyük meclisince karar verilmişti. Sultan'm Edirne'den büyük bir törenle ayrılması Ağustos ayı sonuna doğru gerçekleşti.

Divan saflan ve hazîne dâiresi ileri gelenleri, yâni hocagânlar sarayın kapısı Önünde toplanmışlardı ve kürk bir kaftan giymiş, yanma kılıcı ve omuzuna ok muhafazası asılmış bulunan Sultan ata binecekti. Şeyhülislâm, iki ordu kadısı ve Peygamber sülâlesinden olanların (seyyid) reisi ve büyük ulemâ, sırtlarına muvahhidîler ve tören kavuklarını giymiş olarak yürümeye başladılar. Vezir-i âzam son derece zengin koşumlu bir ata binmiş ve parlak elbiseler giyinmişti; başında kallavi, yâni geniş kırmızı bir bandla süslenmiş, ehram biçiminde bir tören kavuğu vardı. Geniş bir kadife pantolon giymişti; omuzunda ok muhafazası ve yay bulunuyordu. Onun arkasından samur

¹⁵ Hacı Kalfa'nın kronolojik tablosu.

¹⁶ Rasid, I. s. 264 ve Resmi, Kızlar abalarının hal tercümeleeri: Nezirtn-ki otuz üçüncü.

¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/17-19

kürkler giymiş ve başlarında Belimi kavuklarıyla defterdar (maliye nâzın), Reis Efendi ve defter emini geliyordu. Onların da omuzlarında ok muhafazası ve yay vardı. Onların arkasında ordunun iki kadısı, sipahi ve silahdâr ağalan, içten ve dıştan kürk kaplı kaftanlar giymiş olarak Kapucu-başları (mabeynciler) ve nihayet başlarında silindir biçiminde geniş ve bilhassa samur kürklerle süslü kavuklarıyla hocagânlar ilerliyordu. Üzerlerinde divan örtüleri bulunan ve eğerlerine kıymetli taşlarıyla parıldayan kalkanlar asılmış Sultan'ın binek atları seyislerin yedeğinde yol alıyorlardı,

Edirne'den hareketinden on üç gün sonra, at sırtından inmeme-cesine hep av peşinde koşan Sultan Silivri'ye vardı. Vezir-i âzam, daha önce, beraberinde . Şeyhülislâm olduğu halde, orada bulunan çiftliğinde efendisini karşılamak ve bütün hazırlıkları yapmak üzere araba ile gelmişti. Silivri'de önce Sultan'ı, ertesi gün de Valide Sultan'ı gözalıcı törenlerle karşıladı. Alay, ertesi gün (10 Eylül 1699), Davudpaşa'dan geçerek, bu olayı gören La Motray'in seksen beş sayfa boyunca anlattığı bir ihtişam içinde İstanbul'a girdi.

Bu anlatış, kendisinin de itiraf ettiği gibi, gerçeğe sâdık kalmakla beraber, her şeyi anlatabilmiş olmaktan uzaktır ¹⁸. On üç Sipahi müfrezesi, on beş odalı Yeniçeriler, tuğlar ve al kumaşlarla örtülü hazîne kasaları ile alayın Önünde ilerliyorlardı. Bu kasaların önünde Defterdar (maliye nâzın), Sultan'm hazinedarı, altı yüz tüfekçi, bir o kadar topçu, dört yüz istihkâm askeri ve beş yüz bostancı ile yürüyorlardı. Onlan saray hizmetkârları, aşçılar, baltacılar, sakalar, kapıcılar, hamamcılar, berberler, tırnak kesiciler, mektup müdürleri, imamlar, doktorlar, başlannda amirleriyle yüz altmış-çavuş, İmparatorluk müşiri, iki bin timar ve zeamet sahibi ta-Mbediyordu. Bunlardan hemen sonra içişleri nâzın durumundaki Paşa ve Sultan'ın şifre muhafızı devlet nâzın, Yeniçeri ağası, Kapucu-başı ¹⁹ Ağa, İstanbul kadısı, Reis Efendi, dört kubbe veziri, Sultan camilerinin dört idarecisi, Vezir-i âzam'ın altı tuğu, bütün askerî muzika, yâni mehter takımı, muhafızları gönüllüler, serdengeç-tiler ve çuhadarlar ve hemen sonra gümüş üzengi ve zengin koşum takımları, pahalı taşlarla süslü eğerleri ve bunların yan

¹⁸ -Bu alaya katılan şahıslar hakkında ancak kısa bir liste veriyorum.» •Motraye'in Seyahatnamesi-, La Haye, 1727, 2 cüd, büyük boy. Yazar Motray'ın bilgi sahibi olmadığı elbiseler hakkında Berlin Kütüphanesi Tarihi. Xm. cild, s. 152 ve 153'de bilgi bulunmaktadır.

¹⁹ Motraye, Baş Kapu ağasını hatalı olarak kapıcıların başı olarak göstermektedir. Kapı ağalan harem kapılarını bekleyen hadımlardır. Bunların başı da sarayın büyük mareşalidir.

tarafından asılı elmaslarla donatılmış kınlar içinde kılıçlar bulunan atlar üzerinde bizzat Vezir-i âzam ve Şeyhülislâm, bayram kavuklarını taşıyan kavuk muhafızları ilerliyorlardı.

Onları takiben vezâret kaymakamı, iki ordu kadısı, Anadolu ve Rumeli Beğlerbeyleri geliyordu; Peygamberin sancağı ve Kur'an zengin kumaşlar örtülü bir deve üzerindeki altın bir muhafaza içinde taşınıyordu. Nihayet Sultan'ın muhafızları, yâni mızraklı ve arke-buzlu silahşörler görüldü ve bunların baükçilkuşu tüyünden sor-guçları ortasında Sultan'ın elmaslarla süslü kavuğu, hafif sisler arasında ışıldayan güneş misâli parlıyordu. Onun arkasında iç odanın ilk dört içöğlânı; kılıç, abdest ibriği, kavuk ve kalkan taşıyıcıları yürüyorlardı. Bunları, kara ve beyaz hadımlarla çevrilmiş kızlar ağası takip ediyordu; kırk binek atı, Sultan'ın zağarlı avcıları, av köpeği bakıcıları, doğan ve şahin avcıları, bunların arkasında dilsizler ve cüceler yol alıyorlardı. Alay, Sipahiler, cebeci ve topçular, Paşaların hizmetkârları, Yeniçerileri, üçyüz deve ile çadırcı askerlerle son buluyordu.²⁰

Viyana'da Osmanlı Elçiliği

O sıralarda Karlofça andlaşmasının tasdiki için gelen elçilerin İstanbul'da vanşları Bâb-ı Âli ve payitaht halkının dikkatlerini çekiyordu. Edirne ahâlisi, daha önce, Polonya elçisi Rzevski²¹ ve Chelm'in sülhlerden içeri girişlerini görmüştü. Tasdikli baş andlaşmasını getirmiş ve benzerini alıp götürmüştü; aynı zamanda Bâb-ı Âli'ye gümüş vazolar sunmuş ve mâiyyetinin laşesi²² için günde iki yüz kuruş almıştı (Temmuz 1699 - Zilkade 1110). Bu andlaşma gereğince Cekora, Sekora, Soroka ve Moldavya'daki Kamançe kaleleri Türkler tarafından derhal boşaltılmıştı. Eflak ve Boğdan voyvodaları tarafından verilen dört veya altı at koşulu arabalar kırk sekiz bronz, yüz yirmi iki demir topu ve üç obüs topunu kundaklarıyla birlikte oradan garnizonla beraber Bender ve Akkerman'a gönderilmek üzere Dniester kayısına taşındı. Edirne'den hareketinden önce, Sultan, Cenovalı İbrahim Paşa'yı Avusturya hükümetine gönderilecek olağanüstü yetkili elçi olarak seçmişti. İbrahim Paşa, Viyana muhasarası sırasında, Merzifonlu Kara

²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/19-21

²¹ Râşid, I, s. 250, elçinin adını yanlış bir şekilde Stanislas Sertsckki olarak vermektedir. Defterdar Tarihi, s. 374. elçinin adını bildirmiyor.

²² Râşid'den daha iyi bilgi sahibi olması gereken Defterdar Tarihi sadece elli kuruştan bahsediyor, fakat bunun bir baskı hatası olduğu söylenebilir.

Mustafa Paşa'nın m Özel hizmetinde yer almıştı. Daha sonra sirasiyle Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın hazinedarı, Vezir-i âzam Ali Paşa'nın²³ kâhyası olmuş; Kamanıçe ve Negrepont kalelerinin kumandanlığında bulunmuş; bunlardan ilkinin Polonyalılara, ikincisini Venediklilere karşı cesaretle savunmuştu. Hemen sonra, Osmanlı donanmasının Kap-dan-ı Deryalığine atanmış, son olarak Ruslarla çarpışmak üzere Karadeniz'e gönderilmişti.

Şimdi iki tuğlu Paşalığa yükseltilmiş, Rumeli Valiliği ünvanıyla Avusturya elçiliğine atanmıştı. İbrahim Paşa'nın elçi olarak sunacağı hediyeler arasında elli iki elmasla süslenmiş balıkçılkuşu tüyünden bir sorguç, beş yüz otuz iki elmas, üç yüz otuz sekiz yakutla süslenmiş, altın ve mine ile parıldayan koşum takımları, eğerden gеме kadar inen som altından çift zincir ve aynı maddeden düğmeler; altından bir kolan ve altın yularlar, yine altından ve iki yüz dört yakut ve elli beş zümrüdün parıldadığı bir yığın silah; altın işlemeli kırmızı kadifeden bir haşa ve al renkte bir eğer örtüsü; mavi mine kaplı yüz on İM zümrüd, üç yüz seksen yakutlu alınlık ve enselikleriyle koşumlar, zincir ve altın yıldızlı üzengiler; üç yüz üç miskal ağırlığında amber, misk, otuz panzehir taşı; altın telden işlemeli ve kırmızı muslin üzerine tatbik edilmiş iki parça kumaş, İs-tambul tezgahlarında dokunmuş, paha biçilmez yirmi iki parça kumaş, kralların başlıklarında kullandıkları kıymetli pamuklardan dokunmuş tülbendler; dört büyük İran halısı, on beş seccade halı; on beş binek atı; bir gümüş yalak; altın işlemeli İnan haşaları; gümüş zincirlere bağlanmış iki leopar bulunuyordu.

Avusturya elçisine karşılık Osmanlı elçisinin değiştirilmesi, iki milletin sekiz yıl önce savaş ölülerinin cesedlerini gömdükleri Sa-lankamen kalesinde muhteşem bir törenle gerçekleştirildi (7 Aralık 1699). Osmanlı elçilik heyeti yedi yüz kişiden oluşuyordu ve dokuz yüz at, yük katın ve hecin devesi de beraberlerinde bulunuyordu. Elçiliğin günlük masrafları için yüz altmış filorin ve yüz elli ekü tahsisat verildi. Elçinin alayı 1700 yılının 31 Ocak günü, saray büyük mareşali ve tercümanın öncülüğü ile Viyana şehrine girdi. Alayın Önünde hediyelerle dolu dört araba, Bosna serdengeçtileri ve Arnavut gönüllüleri, büyük albayrak ve iki tuğ, biri altın, biri telli kumaşlarla ve kaplan derisinden haşalarla örtülmüş olarak elçinin sekiz atı geçiyordu; bunların eğerlerinin sağ tarafına bir kalkan, birçok silah, bir yay ve oklarla süslü bir ok muhafazası asılmıştı. Elçi, kırmızı kumaşlarla süslü, altı beyaz at koşulu arabasına uzanmıştı; beyaz atların yeleleri ve

²³ Râşld. I, s. 2». Defterdar, s. 374. Berlin Kütüphanesi Tarihi, s. 152.

kuyrukları Türk âdetlerine uygun olarak kırmızıya boyanmıştı. Arabanın önünde, kısa mızraklar ile silahlı altı uşak yürüyordu. İki tarafta ise dört yayabaşı, yâni dört Yeniçeri yüzbaşı, kalkan ve mızraklarla silahlanmış dört mızraklı asker ilerlemekteydi. Biraz arkadan elçinin altın işlemeli kırmızı kadifeden sefer koltuğu ve yeşil kumaşla Örtülü kavuğunu getiriyorlardı. Bunların peşinden, kılıç taşıyıcısı, mühürdarı, hazinedarı ve yaptıkları işlerde kullandıkları âletlerle evinin vazifelileri, kahvecisi cezvesiyle, berberi ayna ve usturalariyle, çamaşırcısı örtülerle bunları takibediyordu. Elçinin tahtırevanını iki at taşıyordu. Namluları yere dönük uzun ve ağır tüfekleriyle altmış Yeniçeri, hediyeleri götüren arabaları koruyorlardı. Elinde gümüş bastonuyla elçinin kâhyası, divân efendisi ve tmam Efendi, elçinin mâiyyetinin gerisindeki üç bayrağın önünde yürüyorlardı. Bunlardan sonra mehter takımının musiki âletleri ve büyük Tatar davullariyle donatılmış, heybetli havalar vuran Osmanlı bandosu geliyordu.²⁴

Avusturya, Polonya, Rusya Ve Venedik Cumhuriyetinin Murahhaslarını Tayin Etmesi

Türk elçisinin Viyana'ya gelmesinden dört ay önce, devlet meclisi ve Karlofça barışı müzâkerelerini yürütmekle görevlendirilmiş harb meclisi başkam kont O'Ettingen, İstanbul'a hareket etmeden önce, o zamana kadar görülmemiş parlaklıkta bir törenle imparatorundan izin almıştı (26 Eylül 1699). Mâiyyeti, ihtimâl, Türk elçisi-ninkinden daha az kalabalıktı, fakat daha çok tanınmış kişilerden oluşmuştu. Ulaklar ve binek atlarından, uşaklar ve musiki takımından sonra, eczacısı ve cerrahı ile birlikte elçinin doktoru; iki vaf-tizci, günah çıkarıcıları, eiçilik kumandanı ve on iki Bey, OTSttin-gen*'in armasını taşıyan bayrağı geliyordu. Beylerin arasında istihkâm yüzbaşı Jaques de Rouschdorf ve kendisini yirmi yıl sonra Müslüman olmuş göreceğimiz Guülaume Ernest d'Anhalt Zerbest göze çarpıyordu; elçilik kâtibi Macari ve Doğu elleri için kâtip tercüman Lackowitz ve bunların ortasında elçiliğin ruhanî reisi, Ne-resheim rahibi ve bu elçilikle alâkalı bir rölasyon (Relation) bırakmış olan Simpert²⁵ yürüyordu.

Bunların arkasından elçiliğin şövalyeleri olan on beş kont, üçer kişilik sıralarla geliyordu. Colloniz ve Breuner kontları arasında elçinin oğlu, bir

²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/21-23

²⁵ Hatıralar veya Viyana'dan İstanbul'a ve oradan Almanya'ya dikkate de&er btr gezinin Rotasyonu; Augsburg, 1701, yazar Simpert. BU ve elçilik katibi Macarfain Rotasyonu Viyana saray kütüphanesindedir.

tarafında eski O'Ettingen Meryemi'nin tasviri ve diğer tarafında Macaristan, Bohemya ve Avusturya çifte kartallarının olağanüstü nakşedilmiş tasviri bulunan gümüş dokuma bir bayrağı taşıyordu. Onları Dietrichstein, Lippe, Swirby, Saur, Kuefetein, Nbstiz kontları ve bunları iki kont Adolphe ve Charles de Sinzendorf takibediyor, bunların ortasında Holstein dükü Adolphe Auguste görülüyordu; hepsi kenarları samur kürkle süslü erguvan rengi başlıklar giymişlerdi; üzerlerinde ayrı renkte kadife ceketler vardı ve bunların altında altın ve gümüşden dokunmuş pantolonlan dikkati çekiyordu. Onların arkasında elçi seçiliyordu; başında kırmızı kadifeden, kenarları samur çevrilmiş bir Macar kalpağı vardı ve bu kalpaktan balıkçılkuşu tüyünden siyah bir sorguç yükseliyordu ve tuğ imparatorluk hazînesinden alınmış elmas iğnelerle tutturulmuştu. Altın telle dokunmuş elbisesinin içi ve dışı, Sultan ve Vezir-i âzam'ın kaftanlarında olduğu gibi, samurla kaplanmıştı. Sol tarafına ince taşlarla işlenmiş bir Türk kılıcı asılmıştı; mâiyyetinde Türk mızraklarıyla silahlanmış yirmi dört uşak yürüyordu, ikinci sırada yirmi dört mızraklı asker, biri O'Ettingen bakiresini (Meryem) temsil eden kırmızı beyaz, diğeri çifte kartalla Avusturya devletini temsil eden san ve siyah iki bayrak görülüyordu. Elçinin arabasının içi fes rengi kadife döşenmişti ve Danimarka cinsi altı at tarafından çekiliyordu; aynı şekilde altışar at koşulmuş diğeri iki araba, gözalıcı bir at üzerindeki zabiti takibediyordu.

İmparator tarafından izin için huzura kabul edildikten sonra, elçi Viyana'dan ayrıldı ve mâiyyetiyle birlikte kırk iki tekneden oluşan nehir filosuna binerek, Tuna yoluyla Salankamen'e gitti ve orada Türk elçisiyle değiştirildi. İstanbul'a varınca (7 Şubat 1700), Viyana'dan çıkışındaki düzenle şehre girdi. Bâb-ı Ali, elçiye, mâiyye-tinin günlük ihtiyaçları için sayısız ve çeşitli yiyecek maddeleriyle, o fcaman değeri bir Avusturya Ürası oları kuruş hesabıyla yüz elli kuruş tahsisat çıkardı. Elçi, 13 Şubat 1700 günü (26 Şaban 1111) ²⁶ Vezir-i âzam'la görüştü ve üç gün sonra Sultan'ın huzuruna kabul edildi. Kabul, divân ve askere ücretlerinin verildiği güne rastlamıştı. Askere bin beş yüz kese akça, yâni elli bin yedi yüz Avusturya lirası (reichsthaler) dağıtıldı. İmparatorun Sultan'a gönderdiği hediyeler, gümüş bir tepsi, şömine parmaklığı, soğutucular, şamdanlar, vazolar, kahve fincanları, saatler, gümüş bir seyyar fırın ve bir sun'i pmardan oluşuyordu.

Haseki Sultan'a bir servet sayılabilecek çoklukta altın ve gümüş ziyet

²⁶ Raşid, yanlış olarak 26 Ş&ban yerine 20 Şaban yarmaktadır.

eşyası sunulduğu gibi, elçi, Valide Sultan'a da vazolar, aynalar, ayrı ayrı musiki âletleri ile saat başlarını bildiren saatler, yemek takınılan, şamdanlar sundu; ince işçilik Örnekleri sayılabilecek yazı masaları Vezir-i âzam'a, altı vezire, Reis Efendi'ye ve Şey-hülislâm'a takdim edildi. Yalnız Sultan'a sunulan hediyelerin ağır-. lığı iki bin okka geliyordu. Hediyelerin tümü için Avusturya İmparatoru doksan üç bin yedi yüz elli yedi filorin ödemişti. Viyana sarayı, izin kabul resminde de Türk elçisine de yekûn olarak büyük para ifâde eden zengin hediyeler vermişti. Bunların arasında vazolar ve gümüş çiçek sulama kovalarından en pahalı İngiliz kumaşlarına kadar pek çok eşya vardı.

Elçiye verilen talimata göre, andlaşmanın tasdik muamelesi ile İmparatorun hediyelerinin Sultan'a sunulması âdet halindeki muhteşem bir kabul resminde gerçekleştirilecekti. Bunun için de bu işi bitirmekle görevlendirilen kont Adolf de Sinzendorf'la birlikte esirlerin karşılıklı değişiminin tamamlanmasını bekleyecekti. Bu arada sınırların kesin belirlenmesi, şahısların ve ticaretin güvenliğini, kilise ve ibâdet edenlerinin korunmasını teminât altına alan andlaşma maddelerinin uygulanmasını hızlandıracaktı; nihayet Eflak ve Boğ-dan prenslerinin güç durumları üzerine dikkati çekecek ve Toekoeli'-nin uzaklaşması üzerinde ısrar edecekti²⁷. Kont de Sinzendorf, esirlerin değişimiyle meşgul olacak uzun zamanı bulamadı; birkaç ay sonra öldü ve cesedi kendisinin esaretten kurtardığı esirler tarafından Viyana'ya götürüldü.

Vezir-i âzamin elçi şerefine Boğaz'm Asya kıyısındaki yalısında verdiği ziyafeti şerefliendirmek için Avusturya elçisi, evvelce kont Leslie'nin yaptığı gibi, üç kalyon üzerine bindi. Kalyonlardan en büyüğü, üç bacakla süslenmiş ve üç yüz Hristiyan esir tarafından kürek çekilerek hareket ettirileni, peşine içi musikişinaslarla dolu bir kalyon bağlanmıştı: Fakat musiki aletlerinin gürültülü sesi üç yüz esirin kürek çekişlerinden çıkan zincir şakırtısına yutuluyordu. Elçileri eğlendirmek için (zira bu şenliğe barış aracısı devletlerin, îngiltere ve Hollanda'nın elçileri de davet edilmişlerdi) onlara ok atıcılarının, pehlivanların, hokkabazların, oyuncular ve özellikle îranlı kadın şarkıcının marifetlerinin gösterilmesi şenliğe neşe kattı. Yemek ziyafeti fevkalâdeliği nisbetinde kısa sürdü. Rengârenk pilavların her türlü sü tabaklar içinde veya asma yapraklarına sarılmış olarak sunuluyor, güvercin kızartması, tavuklar, av etlerinin çeşidi büyük tabaklar içinde bir hizmetçiler

²⁷ Kont d'OEttsen, kont de Wennond ve kond d'TJlfeld'in talimatları, 1718 ve 1740 yıllan elçileri

kalabalığı tarafından ^detâ üst üste konuluyor, konulmalarından hemen sonra da kaldırılıyordu.

Kont de Sinzendorf un ölümünden sonra Viyana hükümeti, Türk elçisi İbrahim Paşa ile dört maddelik Özel bir andlaşmayı gerçekleştirdi (26 Temmuz 1700). Bu dört maddelik andlaşmayla Karlof-ça muahedesinin esirlerin geri alınmasını düzenleyen XII. maddesi, Avusturya'nın hâkimiyetini tanıyan bütün bölgelerden ele geçmiş bütün esirlere ve hattâ esaretleri sırasında ²⁸ Hristiyan kalmış esirlerden doğan çocukları içerisine alıyordu. İstanbul'daki Avusturya elçisi, ticarete kolaylıklar getiren, Türkiye'de ve özellikle Ku-düs'de bulunan Katolik kiliselerine ve onlara bağlı bulunanlara himaye sağlayan üç ferman elde etmeyi başardı (Eylül 1700 - Rebiül-âhir 1112). Bu fermanlardan birincisi kont de Czernin tarafından 1617Me müzâkere edilen ve neticelendirilen ticaret andlaşmasına dayanmıyordu; çünkü andlaşma taraflarca yürürlükten çekilmişti ve Avusturyalı diplomatlar onun hâtırasını bile kaybetmişlerdi. Yeni ^andlaşma, Viyana'da ²⁹ yapılan son andlaşmaya dayanıyordu. Katolik mezhebi mensublan ve Kudüs kiliseleri için Türk makamlarının uygulayacakları himaye ile ilgili diğer iki ferman, aşağı yukarı, sondan bir önceki elçi kont de Leslie yapılan andlaşmaların benzeriydi. Birinci fermanla Bâb-ı Âli bundan böyle Katolik rahiplerin dinî görevlerini yerine getirirlerken Yunan ve Sırb papaslar tarafından engellenmemeleri için gerekli tedbirleri almayı taahhüd ediyordu.

Bu taahhüde genellikle keyiflerinden, kin veya açgözlülüklerinden başka bir şey dinlemeyen mahallî idarelerin rahatsız edici davranışlarına sed çekmek de dâhildi ³⁰. Sonuncu ferman Kudüs Ka-toliklerine, şehrin kuzeyindeki Saint Jean kilisesinin, Sion mezarlarının, mezarlarıyla birlikte Bethlem ve Nazareth manastırlarının, Safed, Saida ve Ramla kutsal mahallerinin, Bakire (Meryem) küçük kilisesinin, Kutsal Mezar etrafında Hristiyanlann sahib olduk-lan yerlerin mülkiyeti üzerinde teminât veriyordu. Bu aynı ferman onlara Zeytindağlan dağı üzerinde ve Saint Jean'ın, Saint Joachim ve Santa Ann'ın doğumuna şâhid olan yerlerde şenlik (yortu) yapımalarına, Kudüs, Şam, Bethlem, Nazareth ve Saida manastırlarında hacıları

²⁸ Instrumentum ad facilitandam Captivorum utriusque Imperii elibera-tionem cum magno Porta Ottomanfcae tegato confectum. Viyana, 26 Temmuz 1700. Bosna ve Temesvar valilerine gönderilen ferman Rami'-nin >inşa>sında bulunmaktadır. No. 140.

²⁹ Traaslatlo cam origmali collatoe copu* diplomatla mercatorum. Ars. IJL

³⁰ Translatio cum originali collatae copiae diplomaüs Religiosos con-cernentis A. 1700. Ayr. Esr.

kabul etmelerine, harâb olmaya yüz tutan anıtlarının tamirine, bozulmuş et ve zahireyi kabule zorlanmaksızın keşişlerinin bakımı için gerekli yiyecek maddelerini satın almalarına müsaade, Ermeni ve Rumlara karşı yardım ve koruma vaadediyor-du³¹.

Veda için huzura kabul edilmesinden (2 Ekim 1700) önce, elçi, Haleb, Süryânî, Sakız Katolik, Ragusa ruhanî liderlerini Vezir-i azama tavsiye ve Novi³² kıyısı sınırlarının süratle belirlenmesini rica etti. Vezir-d âzam, elçi için bir ziyafet de Eyûb'de tertiplede ve bu son görüşmelerinde elçinin mâiyyetinden altmış kişiye şeref elbiseleri vererek mükâfatlandırdı. Nihayet eski bir geleneğe uyarak, elçi için yeni bir gönül alma hareketinde bulundu ve dört levazımcının, dört çavuş, dört süahdâr ve dört Sipahinin³³ yevmiyelerini ikişer akça arttırdı.

, Stanislas Rzewunski'nin altı ay vekâlet etmiş olduğu Polonya elçisi, Avusturya elçisi ile aynı zamanda İstanbul'a gelmişti. Polonya elçisi, daha sonra Polonya tahtına geçmiş olan Stanislas Leszcz-ynski'nin babası Raphael de Winiawa Leszczynski aynı zamanda tahtın küçük hazinedarı idi. Polonya elçisi, o zamana kadar Osmanlı payitahtında benzeri görülmemiş bir debdebe ve ihtişamla İstanbul'a girdi. Dört veya beş yüz kişiden oluşan mâiyyeti Sultanahmed'deki Atmeydanı'nda³⁴ bulunan İbrahimpaşa sarayı civarına yerleştirildi; İbrahimpaşa sarayı ise, Bâb-i Âli tarafından özel bir muamele uygulanarak elçinin şahsına tahsis edilmişti. Elçinin Sultan'a getirdiği hediyeler vezolar, şamdanlar, fiskiyele pınarlardan oluşuyordu ve bunların hepsi de gümüştü. Elçinin hediyeleri arasındaki av köpekleri, bakıcıları tarafından altın zincirlerle zaptediliyorlardı³⁵. Elçinin mâiyyeti her ne kadar kalabalıksa da, Avusturya elçisine gösterilenden daha az ihtimâmlı bir muamele gördü; zira Sultan'ın huzuruna mâiyyetindekilerin yüzde biri ile çıkmasına müsaade edildi. Kabul salonuna, kendisi gibi gösterişsiz kaftanlar giymiş sadece³⁶ beş asille girdi; oysa, Avusturya elçisi kont d'OEttingen, on altı konttan oluşan mâiyyetîyle

³¹ Translatio cum originali collatae copiae confirmatio diplomaatis pro religiosis terrae Sanctae. Rebiül-ühür 1112 (Eylül 1700). I. R. Arşivlerinde.

³² Bu hususta bilgiler Viyana Arşivlerinde bulunmaktadır. Kont d'OEttingen tarafından Bab-ı Ali'ye sunulan güven mektupları Rami'nin İn-sa'sında, s. 464'de.

³³ Bit buniftlar yalnız Berlin Kütüphanesi elyazmalarında belirtilmiştir. No. 73. f. 113.

³⁴ Berlin Kütüphanesi Tarihi. No, 75, s. 155 elçinin geliş tarihini vermektedir; Simpert'in Hâtârâu, s. 204, bunu 5 Mayıs olarak tesbit etmektedir.

³⁵ Köpeklerin bu türlü bağ oldukları Berlin Kütüphanesi No. 75. f. 175'-de kayıtlı elyazmasından başka bir yerde belirtilmemektedir.

³⁶ Berlin Kütüphanesi Tarihi, No. 75, s. 75, ancak üç kişiden bahsediyor.

saraya kabul edilmişti. Ayrıca, Avusturya elçisi kont d'Oettingen huzurda bulunduğu sırada, divanla aynı seviyedeki sandalyeye oturmuş; bu aynı seviyede oturtulmak şerefi Polonya elçisi Leszczyński'den esirgenmişti; sadece ipek örtülü, arkılığı olmayan bir iskemle ile yetinmek zorunda kalmıştı.

Vezir-i âzam'ın divânından çıktıktan sonra kaftan veya palto giyip Pâdişâhın huzuruna çıkmadan önce elçilerin derecesine göre yemek vermek âdet halindeydi ve bu âdete uygun olarak yalnız Oettingen kızarmış balık³⁷ ikram edilmek şerefine ermişti. Polonya elçisinin görevi, özellikle, sınırların tesbiti için bir komisyon teşkilini hızlandırmaktı. Padolya Valisi olarak bizzat elçinin kendisi, Stszyca derebeği François de Sas Dziedusycki, Padolya mahkemesi reisi Adam de Topor Tarto ve' Karlofça muahedesi tarihçisi Etienne de Junosza Humiecki³⁸ komiserler olarak Polonya kralı tarafından atanmışlardı. Polonya elçisinin görevi ile alâkalı talebini müsait karşılayan Bâb-ı Âli, bütün elçilerin ayrılma izni için huzura kabul edilmelerinin âdet olmadığını bildirerek yurduna dönebileceğini açıkladı, Polonya elçisi, kralına ve kendisine yapılması gereken muameleleri çok iyi bildiğini, âdetlerin noksatsız farkında olduğunu ve böyle bir haksızlığa sabırla tahammül göstermek-tense, İstanbul'da³⁹ ölmeyi tercih edeceği karşılığını verdi. Bunun üzerine, fazla güçlük çıkarılmadan, izin için huzura kabul isteği yerine getirildi (22 Temmuz).⁴⁰

Rusya Ve Venedik İle Bir Barış Andlaşması İmzası

Karlofça barışına katılmış olan devletlerin elçilerinden üçüncüsü Venedik elçisi Lorenzo Soranzo⁴¹, Avusturya elçisinden önce İstanbul'a geldi. Venedik elçisi Çanakkale boğazına geldiğini bildirince, Bâb-ı Âli, kendisini payitahta getirmek üzere iki kalyon gönderdi, İstanbul'a gelince de Galata mahallesinde bir eve yerleştirildi ve kendisiyle mâiyyetinin günlük masrafları için yüz yirmi kuruş tahsisat verildi⁴². 14 Kasım 1699 (21

³⁷ Elçilik raporu. Viyana Arşivlerinde

³⁸ Bu isimlerden birçoğu Leszczyński'nin itlmâd mektubunda kısaltılmış isimlerle gizlenmiş görünüyorlar (Rami'ye bakınız); tñşa'da No. 461'-

³⁹ Simpert'in «Hatıratı», s. 264.

⁴⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/23-29

⁴¹ Venedik elçisi Soranzo'nun güven mektubu Rami'nin Büyük İnşa'sın-da, No. 472'de.

⁴² Berlin Kütüphanesi Tarihi, No. 75, s. 155 ve Râşid. I, s. 251, solota yazıyorlar. Fransızlar ise piastres izelotes demektedirler. Soranzo'nun itimad mektuplarının tercümesi tñşa'da bulunmaktadır; Viyana Kütüphanesi, No. 425, No. 14. Rami'nin İnşâ adlı eserinden. No. 528, Vezir-i azam'ın Soranzo'ya Venedikli

Cemâziyülevvel 1111) günü Sultan'ın huzuruna kabul edildi. Evvelce Venedik olağanüstü yetkili elçisinin ancak geçici ve şartlı olarak imzalamak istediği Karlofça muahedesinin tasdik edilmesi yolunda gayret sarfetmek üzere gelen Venedik elçisi Soranzo, Bâb-ı Âli'den çok belirli bir ek andlaşma elde edebildi. Bu ek andlaşmada evvelki andlaşmalarda bulunan on yedi madde de yer almıştı: Böylece, on altı maddeden ibaret bulunan Karlofça muâhedesindeki madde sayısı 33'e ⁴³ yükseldi.

de bu kişi elçi olarak geçmektedir. Kont Oettingen'in raporlarında, Simpert'in Diarium (Hatırat)'unda ve elçiliğin raporlarında bir tek elçiden söz edilmektedir.

Rusya, Bâb-ı Âli ile kesin bir andlaşma yapmamış; iki yıl sünsl bir mütâreke imzalamıştı. Bu geçici duruma bir son vermek üzere, Çarın olağanüstü yetkiler verdiği elçisi Oukrainzow, bir diğer olağanüstü yetkili ile birlikte 1700 yılının ilk aylarında İstanbul'a geldi. Müzâkerelerin devamı süresince Kumkapı civarında sıkı bir koruma altında bulundurulmuş Rus elçisi haftada iki kere vezir Kara Mustafa Paşa'nın eski sarayında Reis Efendi Rami ve Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato ile birleşiyor ve müzâkerelerde bulunuyordu. Ruslar, Gazi ve Şahin Kerman'ın terkedilmelerini, esirlerin hapisten çıkarılmalarını, teb'alan için ibâdet serbestliği, Kudüs'e hacca gitmek isteyenlerin Bâb-ı Âli tarafından korunmalarını istiyorlardı. Türkler ise Çar tarafından zaptedilen bütün kalelerin boşaltılmasında ısrar ediyorlardı. Müzâkereler, andlaşmaya varılmadan altı aydan beri sürüyordu. Nihayet, ulaklar, elçilere Çardan yeni talimat getirdiler. Çar, zaptedilen kalelerin yıkılmalarına razı oluyor, fakat Türkler bunların tam olarak teslimini istemekten vazgeçmiyorlardı ve böylece müzâkereleri uzattılar. Ancak Kırım Hanının Azak etrafında yüz bin kişilik bir Rus ordusunun toplanmakta olduğuna dâir gönderdiği haber üzerine, Bâb-ı Âli iki ülke arasında otuz yıllık bir barış getiren on altı maddelik bir andlaşma imzaladı ⁴⁴.

Bu andlaşmanın ikinci maddesi, Toghan, Gazi Kerman, Şahin Kerman ve Nusret Kerman tahkimatının yıkılmalarını şart koşuyordu. Sınırların belirlenmesiyle alâkalı beşinci madde, Or ile Azak arasında, meskûn yerler de dâhil olmak üzere, on iki fersahlık bir sahanın gayrimeskûn bir duruma

tüccarlara iyi muamele edilmesi hususunda bir mektup verdiğini öğreniyoruz.

⁴³ Hiçbir yerde bahsetmediğine göre Venedik Cumhuriyetinin bu anlaşmayı devlet sun saydığı anlatılıyor.

⁴⁴ Berlin Kütüphanesi Tarihi. No. S. s. 156. Elçinin itimad mektubunda (Bâmi'nin büyük İnşa'sına bakınız) danışman Amilianug. Ignatodesih. Okrainzotzow'dan ve olağanüstü yetkili elçi Yako Daldeşere'den bahsedilmektedir. Rus arşivlerine başvurmadan bunların kimliklerini söylemek güçtür. Karlofça muahedesinde birinci olağanüstü yetkili elçi Procoplus Bogdanoviç Wosnitzin idi.

dönüştürülmesi gereğini belirtiyordu. Altıncı madde Kırımlılara ve Ruslara Or ile Meyus arasında avlanma, arı yetiştirme ve memlahalar tesis etme müsaadesi veriyordu. Yedinci madde, Azak kalesine Nogayların ve Çerkeslerin, Kazakları ve Rusları tedirgin etmeyecekleri Kuban istikametinde on fersahlık bir arazi mülkiyetini tanıyordu. Sekizinci madde, gelecekte Kırım Tatarlarının Rus arazisine her türlü tecâvüzden alıkonulmaları şartını getiriyordu. Dokuzuncu madde esirlerin değişimi; onuncu madde ticaret serbestliği, on birinci madde Kudüs'e hac için gidecek olanlarla alâkalıydı; on üçüncü madde iki milletin memur ve tercümanlarının ayrıcalıklarını düzenliyordu ve nihayet on dördüncü madde andlaşmanın tasdiki için altı ay içinde olağanüstü yet* kili elçiler heyetlerinin karşılıklı olarak gönderilmeleri şartını getiriyordu.⁴⁵

Ferriol Ve Sutton

O zamana kadar Avrupa politika tarihlerinde benzerine rastlanmamış bir olayla Sultan'ın yeni Fransız elçisi Argental markisi Fer-riol'u huzura kabul edeceği sırada karşılaşıldı. Yeni Fransız elçisi Ferriol, geçen yılın sonunda, selefi Chateauneuf ün⁴⁶ yerini almak üzere İstanbul'a gelmişti; eski elçi, onu muhteşem bir kabul töreni sırasında Vezir-i azama takdim etmişti (5 Ocak 1700)⁴⁷. Yeni Fransız elçisi, birkaç gün sonra Fransa kralının hediyelerini Sul-tan'a sunmak üzere, etrafında mâiyyeti, saraya geldi. Hediyeler arasında büyük ve görülmemiş denilecek kadar zarif bir ayna, eşine rastlanmayacak bir saat, ustaca işlenmiş, yıldızların hareketini gösteren bir duvar saati, gözalıcı kumaşlar vardı. Üzerinde yer yer çiçekler bulunan, altın tellerle dokunmuş bir kaftan bulunan elçinin kabul salonuna gireceği âna kadar her şey fevkalâde yolundaydı.

Elçinin kaftanının altında bir kılıç bulunduğunu, huzura kabul edileceği salonun kapısında farkedilen Çavuş-başı onu bu silahla içeri sokmayı reddetti. Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato, ısrar ettiği takdirde bütün âdetlere karşı çıkacağını ve derecesi ne olursa olsun o zamana kadar hiç kimsenin Sultan'ın huzuruna silahlı çıkmamış olduğunu elçiye anlattı.

⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/29-31

⁴⁶ Bir önceki elçi Chateauneuf ün veda mektubu 18 Mayıs 1699 tarihlidir ve Ferriol tarafından Vezir-i azam'a sunulmuştur. Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde No. 425.

⁴⁷ La Motraye, s. 268, bu merasimin tasvirini 26 Aralık 1699 tarihiyle veriyor. Raşid ise 3 Ocak tarihiyle ve Fransız elçisinin kabulü ve divandaki kaba davranışı başbıyla veriyor. Defterdar Tarihinde s. 376'-da, Flassan'da Cilt V, 4, s. 169'da.

Fransız elçisi Ferriol, elini kılıcının üzerine koyup, kılıcın kraldan başka hiç kimse tarafından alınamayacağını ileri sürdü. Vezir-i âzam, kılıcını bırakmadığı takdirde Sultan tarafından kabul edilmeyeceğini belirtti. Elçi Ferriol, eski eşçi Chateauneuf ün kendisinin huzura silahla kabul edildiğini kasinlikle söylediği cevabını verdi. Vezir-i âzam, ona yanıldığını, selefi elçinin kaftanının altında hiç kimsenin farkına varamayacağı kadar küçük bir silah taşımış olacağını söyledi. Yeniçeri ağası elçiyi ikna etmeye ve inadından vazgeçirmeye boşuna uğraşıyordu. Elçi: «Sizler tebalarsınız» diye' bağırды, «ben ise büyük- bir kralın temsilcisiyim». Kubbe vezirleri, kadıaskerler de müdahale ederek hayli dil döktüler, fakat hiçbir netice elde edemediler. Huzurda âdet olduğu üzere elçiyi götürmek için koluna girmiş olan mabeyinciler, farketirmeden kılıcı almak istediler, fakat elçi onları iteleyip dirsek -ve dizleriyle vururken, Maurocordato'ya: «Bu memlekette insanların hakları böyle mi ayaklar altına alınıyor? Dost muyuz, düşman mıyız1?» sorusunu yöneltti. Maurocordato: «Dostuz» diye karşılık verdi, «ama kılıcınızla huzura çıkamazsınız!» diye ilâve etti. Elçi öfke içinde: «O takdirde hiçbir zaman çıkmayacağım» diye kestirip attı. Hemen üzerindeki kaftanı çıkardı. Mâiyyetindekiler de kaftanlarını çıkarıp onu takibettiler.

Ertesi gün, Fransa kralının hediyeleri Bâb-ı Âli tarafından elçiye geri gönderildi. Altı ay sonra, elçi Ferriol, Boğaziçi'nde Sul-tan'inkine benzeyen bir gezinti gemisiyle dolaşıyordu. Geminin tentesi de tıpkı Sultan'm gemisindeki gibi erguvan rengiydi. Vezir-i âzam, elçiye, eğer denizin dibini boylamak istemiyorsa böyle bir gemiyle dolaşmaktan vazgeçmesini bildirdi. Aynı zamanda geminin Türk olan kürekçilerine de iki yüzer sopa vurdurdu (20 Temmuz 1700). Fransız hükümetinin elçisine yapılan muameleden hiç haberi olmadığından, Bâb-ı ÂH Fransa ile münasebetlerinde herhangi bir değişiklik yapmadı- ve Ferriol, hiçbir zaman huzura kabul edilmeden kralının işlerini yürüttüğü İstanbul'da on yıl kaldı. Boğaziçi'nde uğradığı hakarettten üç ay sonra, Ferriol, Avusturya elçisi kont d'OEttingen'e ⁴⁸ verilen fermanlara noktası noktasına benzeyen rahipler ve misyonerler lehinde bir Hatt-ı Şerif alabildi.

On yü sonra Ferriol gerçekten aklını oynattı ve bu hâdiseyi ünlü filozof Voltaire'in ⁴⁹ akrabası olan elçilik tercümanı vasıtasıyla öğrenen Vezir-i

⁴⁸ Bu Hatt-ı Şerif La Motraye'da bulunmaktadır (bakınız. I, s. 277); kont d'OEttingen'e verilen Rebiülâhir'in son günü. tarihini taşıyan ferman da aynı yerde. Rami'nin İnşa'sında Vezir-İ âzam'ın Fransız elçisi Fer-riol'e bir mektubu yer alıyor. No. 368.

⁴⁹ Histoire de Charles XII, kitap, V.

âzam, her zamanki soğukkanlılığı ile: «O, buraya geldiği zaman zaten deliydi» cevabını verdi. M. de Ferriol, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğunda düşüncesizlik ve sinirlilikleriyle şöhret yapan elçilerinin sonucusudur. Bu sebeble, bilhassa evvelki cildde teferruatım verdiğimiz, Vezir-i &«mın huzuruna kabulde oturacağı koltuğun yüksekliğini mesele yaparak gürültü çıkarmak gibi davranışlar yüzünden Köprülü ile münasebetlerinde pürüzlere sebep olan selefleri La Haye, baba-oğul Nointel ve de Guilleragues'-dan daha farklı bir muamele görmedi. M. de Ferriol, elçi unvanını kazanmadan önce, Toekoeli nezdinde Fransız komiseri sıfatıyla Sultan'm ve Vezir-i âzamin yedi seferinde bulunmuştu. Bununla beraber, Osmanlı âdet ve geleneklerine pek fazla ısınamadı. «Osmanlı Sarayından Tablo» adıyla yayınladığı kitap, Muradjea dHosson'un eserinin yayınlanmasına kadar, bu konuda en yetkin kaynak sayıldı.

İngiliz elçileri, Bâb-ı Âli nazırlarına karşı nasıl davranmaları gerektiğini Fransız elçilerinden daha iyi arıyorlardı. Karlofça muahedesinin gerçekleşmesinde araçlardan biri olan İngiliz elçisi Pa-get'nin yerine şövalye Sutton atandı. Sutton huzura kabul edildiğinde Sultanin gözüne girmeyi öylesine becerdi ki, Sultan, evvelce İkinci Süleyman'ın yaptığı gibi onu sözlü bir cevapla şereflendirdi. Sultan, elçiye: «İngilizler iyi ve eski dostlanımızchr,» dedi, «aynı duygulan taşıdığımızı onlara isbatlayacağız. Bilhassa kralınıza Karlof-ça*daH iyilikçi tavassutundan ötürü duyduğumuz minnettarlığı ve dostluğuna ⁵⁰ güvenimizin delillerini vermeye çalışacağız.»
51

Raguza Ve Guriel Prensi Elçilikleri

Bâb-ı Âli'nin Hristiyan devletler ve Özellikle onların elçileriyle münasebetlerine göz attıktan sonra, Müslüman Asya devletleri ve Doğu'da geçerli bir vecize olan «Raguzahlar hiçbir dinden değildir» ⁵² sözünü doğrulayan, Bâb-ı Âli'ye vergi veren Raguza ile münasebetleri üzerinde durmakta fayda vardır. Raguza'nın Bâb-ı Âli'ye on iki bin beş yüz duka altını tutarında birçok yıllık vergi borcu olduğunu daha önce görmüştük. Yedi yıl

⁵⁰ Raşid, I, t. 261. La Motraye, I, s. 294. Benaglia'nın eserinde Ferrtol*u Sultan'ın huzurunda gösteren bir gravür bulunuyor. Fakat, bu Fransız elçisi hiçbir zaman huzura kabul edilmediğinden gravürün gerçekle bir alakası yok.

⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/31-33

⁵² Non siamo Christiani, non siamo Ebrei, ma poveri Hagusei.

önce hazîneye olan. borcuna mahsuben ancak seksen beş kese para göndermiş ve savaş sırasında ise ödemelerini tamamiyle askıya almıştı. Fakat, Bâb-ı Âli Karlofça⁵³ müzâkereleri sırasında, bakiye borcun tahsilini mümkün gördüğünden Raguzadan gelen elçiye verginin tahsili için mabeyinci Müezzîn Mustafa Efendi'yi gönderdi (Haziran 1700 - Muharrem 1112). Bir müddet sonra gelen prens du Gouriel elçilik heyeti çok kötü bir muamele ile karşılaştı: Heyeti oluşturan kişiler Boğaz'ın Asya kıyısındaki kaleye hapsedildiler. Hapsedilmelerinin sebebi şuydu: Heyet, ödenmesi şart olan vergiyi getirecek yerde, Sultan'a takdim edilmek üzere sekiz erkek ve dört kadın esir getirmişti.⁵⁴

İran Ve Fas İmparatorluğu İle Siyasî Münasebetler

Karlofça Şah'a⁵⁵ haber vermek üzere elçi Mehmed Paşa İran'dan dönmüş, Sultan'ın ve Vezir-i âzamin mektuplarına Şah'ın ve hanlar hanının cevaplarını getirmişti. Mehmed Paşa, o sırada Türkiye ile İran arasındaki sınırı oluşturan Arpaçay'a varınca, orada bir mihmandar ve kendisine Erivan yoluyla Nahcivan, Tebriz, Sultaniye, Kum, Kaşan ve İsfahan'a kadar muhafızlık etmekle görevlendirilmiş iki yüz süvari bulmuştu. İran Şahı Hüseyin'in payitahtında kaldığı dört ay içinde üç kere Şah'ın huzuruna kabul edilmiş ve bu dört ay sonunda altınlar ve zengin Acem⁵⁶ halılarından oluşan zengin hediyelerle ülkesine gönderilmişti. Elçi Mehmed Paşa, ihtimâl, Şah'a Bağdad Valisi iken İran'a kaçan İsmail Paşa ile alâkalı gizli bir mektub da götürmüştü. İsmail Paşa sırasıyla Yeniçeri ağası, Rumeli Valisi, Bâb-ı ÂH nezdinde Kaymakam, Mısır ve Bağdad Valisi olarak görev yapmış ve Köprülü Hüseyin Paşa'nın vezir-i âzamlığı sırasında azledilmişti; nihayet Van Valiliğine atanınca başının tehlikede olduğu zannına kapılmış ve bir gece İran'a kaçmıştı. Müteakib yıl orada ölmüştü. Kara Mehmed Paşa'nın İran'dan dönmesinden birkaç zaman sonra, Köprülü Hüseyin Paşa'nın idaresi döneminde, İran'dan bir ulak geldi ve Şah'dan değil, hanlar hanı Mirza Mehmed Mümin Han'dan bir mektub getirdi. Mektubunda bu prens, Bâb-ı Ali'den Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerine İranlı vaizler yerleştirmek,

⁵³ Karlofça harisinin gerçekleştiğini Raguzadan Cumhuriyetine haber veren mektup ve Bosna Valisine suçurların tahdidini için gönderilen *mir Ra-mi'nin büyük utşa'sında. No. 466, bulunmaktadır.

⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/33-34

⁵⁵ Vezir-i azam'ın elçi Mahmed Paşa'ya yazdığı mektup Rami'nin büyük tnaşa'smda, No. 31*ds

⁵⁶ Berlin Kütüphanesi Tarihi, No. 75, f. 153. Yazar, elçinin dostu idi.

harabolma ⁵⁷ tehlikesiyle kargı karşıya bulunan bu saygıdeğer yerlerin tamiri için müsaade istiyor, masrafların İran tarafından karşılanacağını bildiriyordu. Mirza'nın ulakla gönderdiği hediyeler, Tatarların kutsal rakamlarına göre, dokuz sofraya örtüsü, dokuz şal, dokuz parça kadife kumaş, dokuz parça tüylü ipek kumaş, dokuz parça Tebriz sateni ve dokuz panzehir taşından oluşuyordu.

Vezir-i âzam da ulaka, efendisine sunulmak üzere, ihtişam bakımından Mirza'ninkini gölgede bırakacak hediyeler verdi. Bu hediyeler, özellikle zengin işlemlerle süslenmiş, renklerinin şahâne-liği gözalan Mardin işi bir otağ, ortalan mavi, kenarları yeşil ipekle işlenmiş üç Kandilli halısı, ünlü Mısırlı Eyüb'ün elinden çıkma altın yıldızlı ve sanatkârca işlenmiş bir Mısır yayı; dört yüzü cam, gümüş bir yuva içine yerleştirilmiş, abanoz gövdeli bir saat; altın yıldızlı bir dürbün, üç yarış atı, .iki cins at Özellikle dikkati çekiyordu.

Böylece, Türk ve İran vezir-i âzamları, ülkelerinde bulunan tabiat ve sanat hârikalarını birbirlerine gönderiyorlardı. Vezir-i âzamin Mirza'ya cevabı, son derece nâzik bir uslûb içinde, İran hacılarının iki imamın mezarını Mekke'deki güven içinde ziyaret edebilecekleri te'minâtını veriyor, fakat oraya vaiz yerleştirme ve Şah hesabına tamirlerinin imkânsız olduğunu bildiriyor; mektub, barışın yerleşmesinden sonra, dışarıda ve içeride huzur sağlanmış olduğuna göre, Bâb-ı Âli'nin zarurî tâmirat işleriyle meşgul olacağını söyleyerek son buluyordu. O sırada Cezayir dayisiyle savaş hâlinde bulunan Fas kralına gönderilen iki mektub, aynı millî gurur ruhu içinde kaleme alınmıştı. Bu mektuplarda şu satırlar görülüyordu: «Şimdi içeride ve dışarıda barış sağlanmış olduğuna göre, memleketin refahı ve teb'alarımızın emniyet içinde bulunmaları için gayret sarfede-biliriz ⁵⁸.» Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğunun, dışarıda Rusya, Avusturya, Polonya, Venedik ve İran'la banşı devam ettirmeye ihtiyacı vardı. Zira, İran Basra sınırının üzerinde, Arabistan'da Mısır ve Trablus'da, Afrika'nın Kuzey kıyüsünde, Kırım'da kargaşa ve isyanlar birbirini kovalıyor; bütün bunlar, İmparatorluğu uzun sürecek bir huzursuzlukla tehdit ediyordu. ⁵⁹

Basra Seferi

⁵⁷ Vezir-i Azam'ın Hanlar Hanı'na olumsuz cevabı Rami'nin İnça'sında yer almaktadır.

⁵⁸ Sultan'ın mektupları Le Grand'un İnşa'sında bulunmaktadır

⁵⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/34-35

Babil harabelerinin, Müslüman ve İran hacılarının ziyaret ettikleri kutsal yerlerin Güneyinde, Fırat kıyıları üzerinde Rumahiye köyü vardır ve bu köyün yakınında, doğu kıyısına dört fersah mesafede, Fırat'la, Dicle arasındaki araziye Dicle'de kayboluncaya kadar geçen bir kanal bulunmaktadır. Adi Diab⁶⁰ kanalıdır. Fırat, Rumahiye'den itibaren Karraa'ya kadar Khaled, Kişe, Semevât, Beni Malek, Haske, Aorciye bölgelerinden geçer ve orada Dicle'ye karışır; büyük Şat adını alarak Basra sularını ıslatır ve İran körfezine doğru yönelir. Bu kanalın ağzını tutan bendler yaklaşık otuz yıldan beri dâhilden ihmâl edilmişlerdi; o kadar ki, Fırat kanalda şiddetli bir taşkın yaparak ve etrafındaki bütün araziye sular altında bırakarak buraları Hor Selame denilen geniş bir bataklığa dönüştürdü; sonra nehir eski yatağına girerek Semevât'a yöneldi. Bu felâket ticaret kervanlarının hareketine mâni olduğundan ye ülkede ziraati imkânsız hâle getirdiğinden, vali tarafından kendilerinden istenilen vergiyi ödeyemeyecek durumda olan halk, kendilerine kamışlıklarda, bu sonsuz bataklığın adalarında bir sığınak aramaya gittiler. Abbasoğlu adında biri bu kaçıştan yararlanmayı bilmiş, Rumahiye, Kişe, Haslee, Beni Malek'deki çiftlikleri, hattâ Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu araziye de ele geçirmiş, Bağdad Valisinin defalarca gönderdiği birlikler, bu adama işgal altında tuttuğu yerleri terkettirememiştir.

Asi Arap Muntefik aşiretinin reisi meşhur şeyh Maani, Ara-ciye ve Seraevât'ın gelirin elkoymuştu; bir diğer âsi, Abbas Anu-ri, Dicle ile Fırat arasındaki yerler de dâhil olmak üzere Kud, Sol-bua, Sib, Abade, Başıye, Huriye taraflarını yakıp yıkmış ve Selman çetelerinin reisi Necef'i muhasara⁶¹ etmişti. İsyanı bastırmak için Basra Valileri tarafından gönderilen birliklerin gayretlerine rağmen, adlarını verdiğimiz elebaşılar ve emirlerinde bulunan yüz bine yakın Araba bir şey yapılamamıştı. Ayrıca, Basra'nın Batısındaki Do-rak'da, âsilerin de, İran'ın Basra Hânının da emniyet içinde yardımına güvendikleri kırk bin kişilik bir Acem ordusu bulunuyordu.

Evvelce Ferecullah han, düşmanı olan şeyh Maani'nin elinden Basra'yı almak için, bir evvelki elçi Abdulmâsum Hanın aracılığı ile bu şehrin şeflerini İstanbul'a göndermişti. Basra o sırada, Şah tarafından bu önemli sınır kalesinin valiliğine atanmış olan Davud Hanın elinde bulunuyordu. Müstebid mizaçlı, fakat son derece gayretli olan yeni Bağdad Valisi Daltaban Mustafa Paşa, serasker sı* fatiyle Diyanbekir Valisinin birliklerini;

⁶⁰ Danville'in Fırat ve Dicle haritasında, Zab, Macdonald'ın ve Heude'ün Hyr 'ırmağının karşılığını oluşturmakta görünüyor. Bu kanaldım en ünlü haritalarda bile söz edilmemesi üzülmeye değer.

⁶¹ Berlin Kütüphanesi Tarihi, No. 75. f. 170.

Palu, Eghü, Çermuk, Ceb-le, Mehran, Kazu, Cezire ve Amadia Kürd beğlerinin ellerindeki kuvvetleri; Musul, Şehrizer, Sivas, Amasya, Maraş, Birecik ve Karaman Valileri timarh birliklerini; başkaldırmalarını bir miktar para ile yatıştırdığı Bağdad Yeniçeri ve levendlerini kendi emrinde birara-ya getirdi. Sivas ve Tokat'dan gönüllü olarak birliklerine katılan silahdâr ve Sipahiler ek bir ücret aldılar; askere beş, subaya ön beş ve ağaya yirmi akça yevmiye verdi. Son harpte Tuna filotillasına kumanda etmiş olan Aşçı-zâde Mehmed Paşa, Maraş dağlarından çekilen kereste ile Birecik'de yirmi şayka inşâ ettirdi ve bunların kumandanlığı yeni Basra Valisi ve Haleb Valisinin kardeşi olan Ali Paşa'ya verildi. Ayrıca elli firkateyn, büyük çaplı ⁶² on beş top, otuz balyemez ve dört obüs taşıyan otuz sal Bağdad'dan hareket etti.

Sivas Beğlerbeyi Mustafa Paşa, serasker Daltaban Muc̣ṭ?ia Pa-şa'nın emrinde öncü kumandanlığına getirildi. Ocak ayı sonuna doğru iki ordu, Rumahiye'nin altında Zuveyta'da karşılaştı. Araplar mağlub oldu ve bin kelleden yapılan ehram, galiblerin sertliğini ortaya koydu (29 Ocak 1701 - 19 Şaban 1112) ⁶³. Aslında kırk bin mevcutlu olan Osmanlı ordusunu yüz elli bin kişilik Osmanlı ordusuna dönüştüren rivayetler, o sırada kendileriyle barışmış durumdaki İranlı Han Ferecullah'ın bulunduğu Arapların ve şeyh Maani'nin karargâhlarında bir dehşet havasının esmesine sebep oldu. Arap aşireti Beni Adam'ın âsi şeyhi Abduşşan, serasker Daltaban Mustafa Paşa ile barış görüşmeleri yapmakla görevlendirildi. Âsilerin itaat arzularında samimi olduklarını isbatlamak için Osmanlı ordusuna bataklıklar arasından Basra'ya kadar rehberlik etmek şerefine kendisine verilmesini istedi.

Basra Hanı Ferecullah, Paşa'ya, yeğeninini tercüme ettiği Basra Hanı Davud'un mektuplarını gönderdi. Korna şehri, kapılarında Osmanlı ordusunu görür görmez teslim oldu (25 Şubat - 17 Ramazan). Basra Valiliğine atanan Ali Paşa, muhafız olarak şehirde bırakıldı. Birlikleriyle Makam-ı Ali karşısında bulunan Kurdelan'da kalan Davud Han, Korna'nın zaptedildiğini öğrenince geri çekildi ve Huvey-ze Hanı Ferecullah, itaatini bildirmek üzere Osmanlı ordugâhına geldi. Daltaban Mustafa Paşa Basra yakınlarına varınca kendisini karşılamaya gelen kadının, müftü ve seyidlerin ve ulemânın tebriklerini kabul etti. Birkaç gün sonra, Daltaban Mustafa Paşa, Ali Pa-şa'yı muhteşem bir törenle Basra Valiliği makamına oturttu ve

⁶² Balyemez; HAşid, I, s. 257 ve Berlin Kütüphanesi Tarihi, No. 75, s. 167, sadece dört büyük topdan bahsediyorlar; fakat her iki kaynak da dokuz coulverin, dört yüz gemi topu ve üçyüz yirmi seri ateşli top bulunduğunu kaydediyor.

⁶³ Basid I, s. 260; d'Otter'e bakınız. Cild I. H, s. 206. Bu kaynak da, s. 215, Haur Hftt*ififriTidflTfl bahsediyor.

böylece, taşması yüzünden bütün bu karışıklıkların ilk sebebi olan kanala verilen adıyla, Diab seferi sona ermiş, oldu (10 Mart - 30 Ramazan). Fakat, kesilen başlarından Zuveyta'da ehram yapılan birkaç bin Araptan başka, Daltaban Mustafa Paşa tarafından Bâb-ı Âli nezdinde Yeniçeri ayaklanmasının kıskırtıcısı olarak suçlanan Diyanbekir Valisi, Bıyık lâkablı Mehmed Paşa'nın hayatına mâl oldu. Eski büyük mirâhur Küçük Hasan, Paşa'nın başını İstanbul'a götürmekle görevlendirildi ⁶⁴.

Hacılar Kervanı

Üçüncü Köprülü'nün Vezir-i âzamlık makamına gelişine kadar ve daha da önce, hac emîrine (Mekke'ye giden hacı kervanının idarecisi, emirül hac), Arabistan'la Suriye arasındaki çölde yaşayan Beni Mâmur, Vahidân, Zamar, Gaza ve diğer aşiretlere dağıtılmak üzere Şam hazînesinden yirmi üç bin yirmi dokuz kuruş tutan bir tahsisat verilmişti. Yirmi yıldan beri bunlara yılda ancak yirmi bin yedi yüz otuz dört kuruş dağıtılmıştı. Fakat, Mekke şerifi, bu miktarı, hasisliği yüzünden kervanlara muhafızlık eden birliklerin sayılarını ölçü alarak düşürmüştü (1699 •? 1111), oysa Bâb-ı Ali ödediği para ile Araplardan hacı kervanlarının güvenliğini satın alıyordu.

Son Hac Emîri, Salih Paşa oğlu Ahmed Paşa, şüphesiz bu keyfi tutumdan şikâyetçi olmak üzere, müsaade almaksızın Edirne'ye gitmiş, görevlerini ihmâl ettiği gerekçesiyle, şehire varır varmaz başı vurulmuştu. Ahmed Paşa'nın yerine Ebu Kavuk, yâni kavuk-babası lakabı, eski İran elçisi Mehmed Paşa getirildi. İdaresi altındaki hac kervanı, yıllık bahşişlerinden mahrum bırakılan Araplar tarafından soyuldu ve Paşalık rütbesi alınan Mehmed, Amasya'daki sayfiye evine sürgün edildi. Sonuncudan Önceki hac »mî™ Hasan Paşa'nın akıbeti, son kervan soygunu suçu kısmen üzerine atıldığından daha da feci oldu. Önce sürgüne gönderildi, sonra başı vuruldu. ⁶⁵

Surre Ve Mekke Şerifi

Bu yıl çok vahim olayların cereyan ettiğiinden söz edildi (4 Aralık - 3 Receb) ve müteâkib yıl, surre ödemesinde, yâni her yıl Sultan tarafından Mekke fakirlerine gönderilen bahşişde büyük bir tamlık görüldü.

⁶⁴ Râşid, I. s. 158. Defterdar Tarihi, s. 391.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/36-38

⁶⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/38-39

İstanbul'dan gönderilen bu bahşış ve hediyeler her yıl Receb ayının ilk günlerinde parlak bir törenle yola çıkarılırdı. Kızlar ağası, bütün Sultan camileri muhafızlarının, vakıflar müfettişlerinin, mabeyincilerin, nişancı, defterdar, Reis Efendi, Mekke ve Medine çiftlikleri reisinin hazır buldukları bir divânı toplantıya çağırır. Surre katırlara yüklendikten sonra, gözalcı bir şekilde süslenmiş ve surreyi İstanbul kapılarına kadar götürecek olan deveyi sarayın dışına çıkarılırdı. Reis Efendi Mekke şerifine gönderilecek mektubu kaleme alır, defterdar surrede bulunan eşya ve diğer kıymetlerin kaydını yapar ve nişancı bunları Sultan'ın mührüyle mühürlerdi. Kayıtların yapıldığı on defter hediyelerle birlikte sandıklara yerleştirilirdi. Kızlar ağası, surreyi, sırası gelince Hac Emîrine teslim edecek olan Baş silahdâra verirdi. O gün masrafları Sultan tarafından ödenmek üzere beş yüz fakirin karnı doyurulur ve kutsal deve baltacıların muhafazasında saraydan çıkarılırdı. Kızlar ağası, surrenin ve Mekke vakıflarının birinci müfettişi olmak sıfatıyla surreyi bu vakıfların geliri üzerinden alıyor ve para, Sultan dâirelerinin müfettişleri odasında, yola çıkarılıncaya kadar, Haremeyn dolabı denilen bir kasada (yâni Mekke ve Medine'ye ait bir kasada) saklanıyordu.

Son Kandiye seferi sırasında saray teşkilâtı da Larissa'da bulunurken, surre Kahire ve Circe vakıfları gelirinden alınmış ve İskenderiye üzerinden İstanbul'a gönderilmişti. O zamandan beri, iki kutsal beldenin kasasına konulan meblağın nisbeti hiçbir zaman Mısır hazînesi tarafından ödenen yirmi beş bin kuruşu aşmamıştı. Bu yıllık tahsisata, o sırada, Sultan tarafından tesis edilen Hz. Peygamberin doğumu ve kutsal vazifesini kutlama törenleri masraflarına Mısır'ın da katılması zorunlu olduğundan, üç bin üç yüz kuruşluk bir arttırma eklenmişti. O zamandan beri bu iki tören, ilki 10 Rebi-ülevveTâe, ikincisi Ramazan'ın 17'inci gecesinde olmak üzere her yıl kuttandı. Kutlamaların ikincisinde Mevlid okutuluyor, şeker, kahve ve şerbet ikram ediliyordu⁶⁶. Kabe örtüsünün yenilenmesi ve Hz. İbrahim'in ayak izleri görülen ve gökden düştüğüne inanılan taşla, Kabe'nin siyah taşının yeniden gümüş çerçeve içine alınmaları için de yeni masraflara girildi. Kutsal zezem kuyusundan çekilmiş su ile yoğurulmuş toprak dolu eski gümüş sandık komiser İbrahim Efendi tarafından İstanbul'a getirildi ve Sultan bundan büyük bir sevinç duydu. Sultan'zn saygısı, dinî meselelere

⁶⁶ Bütün Avrupa ülkeleri tarafından tercüme edildiği gibi (sorbet) do-&ü (şerbet). RAmi'nin inşası'nda bulunan ve Mekke şerifine hitaben yazılmış ilk mektupta bu iki törenin Hatice Sultan'ın (herhalde hatun olacak) evinde yapılması için talimat bulunmaktadır. Teferruat için Raşid'e bakınız, î, s. 250.

karşı duyduğu alâkayı sadece kutsal Mekke ile sınırlandırmıyordu. Şam'da Benî Umeyya camii hayrına bir vakıf kurdu. Bu vakfın geliriyle her yıl kâfur mumu alınacak ve Sain Jean'm ⁶⁷ başının bulunduğu mezarın yanına yerleştirilecekti.

Çok az bir süre önce Cidde sancakbeği Süleyman Paşa hac emirliğine atanmıştı, fakat Bâb-ı Âli, bu Paşa'ya sadece Mekke şeyhi unvanını vererek bu görevden geri çekti. Suriye'de bulunan Trablus Şam Valisi Aslan Paşa, Süleyman Paşa'mn yerine hac emirliğine getirildi ⁶⁸. Diğer taraftan, bu döneme doğru, Kutsal beldenin işlerini çok uzun zamandan beri kardeşi Ahmed'in yardımıyla idare eden Mekke şerifi Saad, makamından oğlunun lehine istifa etti. Bâb-ı Ali Saad'ın oğlu Said'i şerif olarak babasının makamında bıraktı. Saad, çekilmesinden bir süre önce, Yemen îmamı Yahya'nın Sultan'a gönderdiği elçi sıfatıyla kendisinde bulunan itimâd mektubunu ve diğer dokunulmazlık vesikalarını iade etmişti. Elçiliği sırasında, Bâb-ı Ali onu bin kuruş hediye ile Edirne'den Mekke'ye göndermişti. O sırada Kahire'de bulunan diğer üç Mekke şerifi, Halil oğlu şerif Ahmed, Hâşim oğlu şerif Abdullah ve Berekât oğlu şerif Yahya, Bâb-ı Âli tarafından İstanbul'a getirildiler. İlk ikisi şehire gelişlerinden kısa bir zaman sonra öldü, üçüncüsüne Kahire'ye ⁶⁹ dönme izni verildi. Böylece, hac kervanları, surre ve Mekke'ye ait güçlükler geçici bir şekilde halledilmiş oldu. ⁷⁰

Mısır Ve Berber! Devletlerde Nizâmın Tesisi

Mısır'da, Vali Hüseyin Paşa'nın yerine kendisinden önceki Vali İsmail Paşa'nın kâhyası getirilmişti. Yukarı Mısır âşiretleriyle dâima savaş hâlinde olan ve savaşı ekseriya çöl ortasındaki vahaya kadar yayan Hüseyin Paşa, eyâleti çok kötü idare etmişti. Mısır valilerinin, fakirlerinin iaşesi için her yıl Mekke'ye gönderdikleri kırk bin erdeb buğdayı ancak otuz dokuz bin erdeb olarak teslim etmişti; Mısır hazînesi devlet hazînesine dokuz yüz kırk dört kese borçlu durumdaydı ve ücretleri için tahsis edilen on iki bin sekiz yüz yetmiş dokuz akçadan askerî birlikleri mahrum bırakmıştı. Bunlar

⁶⁷ Raşid, I. s. 200. Saint Jean'm başı Doğu Roma imparatoru tarafından İstanbul'a naklettirilmiş ve bu husus Avrupa saraylarına mektuplarla bildirilmişse de Coarsin'in safiyane anlattığı gibi, Saint Jean'ın adım taşıyan tarikatin başı ve mezarının muhafızları onun hâla Şam'da olduğunu ileri sürerler.

⁶⁸ Vezir-i azam'ın Şam Valisi ve hac emin bu Aslan Paşa'yft yazdığı mektuplar Râmi'nin ihşa'sında bulunmaktadır, No. 212, 213, 214, 215.

⁶⁹ Raşid, I, s. 259 ve RAmi'nin İnşası dördüncü mektub.

⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/39-41

yetmiyormuş gibi, vali paşaların ayda sekiz buçuk kese tutan tahsisatlarını teşkil eden arazinin sekiz yıllık gelirini önceden almıştı. Yeni Mısır Valisine tedahülde ⁷¹ paraların tahsili emri verilirken, valinin ihtiyaçları için gerekli paranın tedârikini kolaylaştırmak üzere, kendisine bir Hatt-ı Şerifle bu valilikte beş yıl süreyle kalacağı teminâtı da verildi. Evvelki Vali Hüseyin Paşa ve kâhyası, genellikle azledilen vali ve yakın memurlarının kapatıldıkları Kahire'nin iki hapishanesine konuldular. Bu hapishanelerden ilkinde, Firavun idaresi döneminde Yusuf'un hâtırasına Yusuf Köşkü (Kasr-ı Yusuf) denilmektedir; ikincisi ise Terler Köşkü (Arak-hâne) yahut İşkenceler Evi'dir. Buraya bu adın verilmesinin sebebi, mahpusların ancak işkence ile bütün servetlerinin alınmasından sonra salıverilmeleridir.

İsmail Paşa'dan sonra Mısır Valiliğine getirilen Hüseyin Paşa, selefi İsmail Paşa'nın kâhyası olduğu için yeni Mısır-Valisi Meh-med Paşa'yı evvelce Arakhâne'ye kapattığı halde, Mehmed Paşa selefinin ⁷² kâhyasına gerçekten işkence yaptırmakla ..beraber, Hüseyin Paşa'ya karşı son derece asîl ve cömerd davrandı. Ona işkence yaptırarak intikam almaktan uzak kaldı ve onun borçlu olduğu buğdayı teinin ederken, hapisten çıkıp hürriyetine kavuşması yolunda elinden gelen bütün gayreti gösterdi. Kara Mehmed Paşa eşine rastlanmamış bir iyilik ve âlicenablık şöhreti bırakarak Mısır'dan ayrıldı. Paraların değerini yükseltti, buna göre, hafif kuruş (Esedî veya altınlı kuruş) kırk akça yerine altmış akça; ağır veya kara kuruş (rial), altmış yerine seksen akça; üzerinde Sultan'ın tuğrası bulunan (tuğralı) hafif duka altını, yüz akça yerine yüz yirmi akça ve ağır duka altını, zincirli (yaldızlı) duka, yüz on yerine yüz otuz akça oldu. Hafif kuruşun değerini elli beş akça; ağır kuruşun değerini altmış beş akça olarak tesbit etti; hafif dukayı yüz akçaya, ağır dukayı yüz on beş akçaya çıkardı. İdaresi zamanında "Mısır'a (5 Mayıs 1702 - Zilhicce 1113), Trablus Beğ'i Halil Beğ geldi. Bu Beğ, Tunus Beği Murad ile anlaşarak birkaç bin kişinin başına geçip Cezayir'i zaptetmek üzere bir teşebbüste bulunmuştu. Cezayirliler tarafından yenilgiye uğratılmış, Trablus ve Tunus halkı onun şehirlerine girmesini reddetmişlerdi. Onun uzaklaşmasından sonra Bâb-ı Âli Berberi devletler arasında barışın yerleşmesini, anlaşmazlıkların yatışmasını kolayca sağlamıştı.

Asya'da, Şehrzor Kürtlerinin reisi Bebe Süleyman isyan bayrağını

⁷¹ Mısır Tarihi, yazar Yusuf & tu, f. 106 ve 167.

⁷² Mısır Tarihi. Yusuf & tu. f. xm,

açmıştı; fakat, Daltaban Paşa'nın yerine gelen Hasan Paşa'nın Mısır Valiliği sırasında Diyarbekir ve Halep birlikleri tarafından yenilgiye uğratılıp esir edilmiş ve on yedi Kürd beği ile birlikte başı vurulmuştu. Biri Aydra'da, diğeri Denizli'de bulunan Eyûb-oğlu adlı iki zorba reisin Anadolu'da giriştikleri zorbalık hareketlerine son vermek Bâb-ı Âli için güç olmadı. Bu iki Eyûboğlu kısa zamanda ortadan kaldırıldı. Anadolu'yu huzursuzluk içinde bırakan Türkmen eşkıyaları ve benzeri diğerk toplulukların acele ortadan kaldırılmaları konusunda Sivas, Karaman, Hgm ve Aksaray sancak-beğlerine fermanlar gönderildi; verilen emirler yerine getirildi⁷³.

Kırım Ve Devlet Giray

O sırada son derece karışık olan Kırım meselelerinin halli faz-lasıyle güç oldu. Üçüncü defa hanlık makamına getirilmiş bulunan Selim Giray, yaşı ve hastalıkları sebebiyle emekliliğim istemişti. Talebi yerine getirildi ve arzusu üzerine yerine veliahdı (kalagay) ve büyük oğlu Devlet Giray getirildi; oğullarından bir diğeri Şehbaz Giray kalgay olarak atandı. Selim Giray sekiz bin akça yıllık tahsisatla Silivri'den çok uzak olmayan küçük bir çiftliğe çekildi ve önce Gülbaba köyünde muhteşem bir törenle karşılanan oğlu Devlet Giray, Edirne'de mûtâd törenle Kırım Hanı unvanını aldı (25 Mart 1699 - 3 Ramazan 1110). Edirne'den ayrılışında Kâhya Beğ (İçişleri nâzın) tarafından, saray muzikasıyla birlikte bir fersahlık mesafeye kadar geçirildi. Velihtlık makamına (kalagay) getirilen Şehbaz Giray'dan başka, Kırım Hanının üç kardeşi daha vardı: Gazi Giray, Sâadet Giray ve Kaplan Giray. Cesur ve zekî olan ve evvelce Bâb-ı Âli'nin istediği hizmetleri yerine getirmiş bulunan Şahbaz Giray'ın vasıfları, kardeşi Devlet Giray'ın kıskançlığını tahrik etti ve ondan kurtulmanın en emin yolunu zehirleyerek ortadan kaldırmakta gördü⁷⁴.

Kardeşi Gazi Giray durumu öğrenince kendi hayatı bakımından da endişeye düştü ve hazırlanan suikasdı haber vermenin görevi olduğuna inandı; Anapa Nogaylarını ayaklandırdı ve bunların başında Polonya'ya bir akın yaptıktan sonra kendisine bağlılık yemini eden ve kardeşine itaat etmeyeceğini bildiren halka dayanarak gelip Besarabya'da yerleşti. Halkın

⁷³ Rami'nin inşa'sında No. 175'de Aksaray sancakbeği'ae; No. İTO'da Sivas Beglerbeği'ne No. 177'de Karaman Beglerbeği'ne; ve No. İTO'da İlgin sancakbeğine gönderilen fermanlar bulunmaktadır. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/41-42

⁷⁴ Raşid, I, f. 256. Defterdar Tarihi, f. 385, Sebessayar. f. 181.

bu hararetli kabulüne dayanan Gazi Giray, Bâb-ı Âli'ye bir mektub göndererek kendisine hanlık makamının verilmesini, yahut babası Selim Giray'ın tekrar bu makama oturtulmasını istedi. Bu sırada Oczakow ve Kefe Valileri Yusuf ve Murteza Paşalar, beraberlerinde Kırım Hanı da bulunduğu halde Gazi Giray'a karşı yürüdüler. Gazi Giray Bahçesa-ray'dan ayrıldı ve Ferh Kerman'dan çok uzak olmayan KanÜcik'e gelip ordugâh kurdu (14 Ocak 1701 - 4 Şaban 1112). Fakat, Hanın Ak Kerman üzerine yürüdüğünü casusları vasıtasıyla Öğrenen No-gaylar ve Mirzalar, içlerinden birkaç müstesna, hanla müzâkere yanlısı göründüler. Birkaç görüşmeden sonra Nogaylara, itaat içinde kalarak Besarabya, Eflak ve Haülpaşa denilen sığınacak yere girmelerini sağlayan bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmayla arazi vergisi de kaldırılıyordu. Ayrıca, han, öşür almamak taahhüdünde bulunuyordu, fakat koyun üzerine konulan vergide herhangi bir indirime gitmiyordu. Ormit ve Orak aşiretleri, bu anlaşma gereğince bir kadından yararlanma imkânını buluyorlardı; fakat bu kadının bin kuruş olarak tesbit edilen tahsisatı, gelirlerinin onda berinden sağlanacaktı. O yılın öşürüne gelince, Kırım Hanı bunun sekiz yüz bin akça olarak hesaplanmasını istedi.

Bu sırada Kaplan Giray, Nogayların Yedissan aşiretinin başlıca merkezi Cincik'de kanlı bir savaş vermiş olduğu Çerkeslere karşı bir harekâta girişmişti (Şubat 1701 - Ramazan 1112). Bu seferin açılması, bu aşiretin zehirlenerek ölen bahtsız kardeşi Şehbaz Gi-ray'a karşı takındığı tavrın intikamını almak arzusuyla alâkâlıydı. Bu olup bitenler üzerine, Kırım Hanı ve kardeşi olan kalagası Sâadet Giray, Besarabya'da yerleşmiş sekiz yüz aileyi Kırım'a getirdiler (Haziran 1701 - Muharrem 1113). Edirne'ye iltica eden Gazi Girayca gelince, on sekiz gün hapiste kaldıktan sonra Rodos'a sürgüne gönderildi. Kırım'da nihayet olaylar yatışmış görününce, Kırım Hanı nureddin (vezir) makamına kardeş çocuğu olan Selâmet Giray'ı, Or Beğlerbeyliğine de Mengli Giray'ı atadı. Bâb-ı Âli, evvelce olduğu gibi, Hana segbanlar tahsisatı denilen ve kırk bin kuruşa kadar yükselen, kalagaya ise dörj bin beş yüz kuruş para verdi.

Aldanılan sükûnet sadece görünüşten ibaretti. Kaplan Giray ve Hanın veziri Hacı Merdan Ali, kısa bir zaman sonra Kefe'de bir ihanet tertiplerler. Kalga (veliahd) Sâadet Giray onları ele geçirmek için geldiğinde, her ikisi de kudretine sığınmak hesabıyla basit Yeniçeri olarak orduya yazılmış bulunuyorlardı. Yeni silah arkadaşları onların teslimini reddettiler ve bunu bir Arap atasözüne uyararak bir şeref meselesi hâline getirdiler: «Kılıcını bed

nâm etmekten sakınmalıdır; ölüm namussuzluk ve hakaretten yeğdir!»⁷⁵ Bu korumanın sayesinde her ikisi de İstanbul'a kaçabildiler. Fakat oraya varır varmaz Kaplan Giray⁷⁶ Boğaziçi kalesine hapsedildi; Merdan Ali ise Lemnos'a sürüldü. Boğaziçi kalesinde adaleti idare ettiği sırada keyfî hareketlerde bulunmakla suçlanan Şirinbeğ Ogtinur da bulunuyordu. Bundan bir müddet sonra, Kırım Hanı, babasının payitahta yakın olan Silivri'de ikametinin üzücü dedikodulara yol açtığını ileri sürerek Bâb-ı Âli'ye şikâyetle bulunduğundan Selim Giray Serez'e nakledildi. Daha sonra, babasının evvelce kalınis olduğu Yanbolu yakınındaki Fındıklı'da ikametine izin verildi. Selim Giray o sırada yetmiş yaşında ve felçliydi. Fındıklı'nın havası iyi gelmediğinden Cagirhan köyünde evvelki sahibi Sâadet Giray olan bir çiftliğe çekildi. Burası da sağlığına iyi gelmedi ve gidip Celvetî dervişlerinin şeyhi Ahmed'in Bahçeleri'nde yerleşti.

Bu şeyh, Yanbolu'dan fazla uzak olmayan Korguna köprüsün-deki bu bahçelerin sahibi idi. Tunca nehri üzerinde hidrolik bir cihaz yaptırmıştı. Bu hidrolik cihaz üç bahçeyi sularken, dişli çar-kiyle de bir değirmeni döndürüyordu. Fakat, yaşlı Selim Giray orada uzun zaman kalmadı⁷⁷. Daha canlı bir havanın tesiriyle sağlığının çabucak düzeleceği ümidiyle, elli mandanın çektiği bir araba ile îslemiyeye üzerindeki Alplerde Kuşlar Kaynağına gitti. Bu dağlardaki ikameti sırasında Vezir-i âzam, iki ayrı defada, hediye olarak bin duka altını gönderdi ve Sultan da buna aynı miktarda para ile samur bir kürk ekledi. İhtiyar han, bu âlicenablık deliline teşekkürlerini arzetti ve daha büyük bir lutûfta bulunmasını dileyerek, Boğaziçi hisarında hapiste bulunan oğlu Kaplan Giray'ın serbest bırakılmasını istedi; bu dileği yerine getirilmediği takdirde gözlerini kapayacak kimsenin bulunmayacağını da ricasına ekledi. Ricası yerine getirildi ve Selim Giray Alplerden ayrılarak îslemiyeye bölgesindeki Çubuklu köyüne indi. Ertesi gün îslemiyeye'ye girdi ve orada mevkiine uygun törenlerle kadı, şeyh ve ayan tarafından karşılandı. Onlarla birlikte dişli çark vadisini geçtikten sonra dağın tepesinden fıskıran Kuşlar Kaynağı'na doğru yaklaştı. İşte orada, Kırım tarihi yazan prens Mehmed Giray onunla buluştu ve birlikte dört gün kaldı. Selim Giray yeniden dağdan ayrıldı (29 Ağustos 1702 - 5 Rebiülâhir 1114) ve' Sgra*ya bağlı Kızılıklı köyüne vardı; sonra ikinci defa olarak Fındıklı'ya geldi ve

⁷⁵ En-nar ve la el aar el meniyet ve la ed-deniyet. Sebesseyar, f. 180.

⁷⁶ Sebesseyar, f. 190, Rodos'a sürüldüğünü söylüyor, fakat Raşid ve Meh-med Giray'ın Tarihi aksini ileri sürüyorlar.

⁷⁷ II. Ahmed ve II. Mustafa dönemlerinde Kırım Tarihi, yazan prens Mehmed Giray, f. 114

hastalığında hiçbir iyileşme göremediğinden, gerek hastalığın tesiri gerekse üzgün ruhunun zorlamasıyla, bütün bölgede dolaşmaya ara vermedi.⁷⁸

Köprülünün Müesseseleri

Asya ve Afrika'daki karışıklıklar, Köprülü adını taşımaya en lâyık biri olan Vezir-i âzamin reform tedbirlerini durdurmak şöyle dursun, ancak bu projelerin uygulanmasında harekete geçirici bir rol oynamışlardı. İmparatorluğun çöküşünü kaçınılmaz hâle getiren bozuklukları kaynaklarına kadar takip etmekte, orduda düzen ve disiplini tesis etmekte, bilgili reformlarını maliyeye, dinî hizmetlere, donanmaya, orduya, Müslüman ve Hristiyanlara teşmil yolunda gerçekten kararlıydı. Barışın imzalanmasından sonra yüksek idare siyaseti ile alâkalı ilk hareketi, bu sonucuları, yâni Hristiyan-ları hedef alan bazı emirnameler yayınlamak olmuştu. Vezir-i âzam Hüseyin Köprülü, lâkabı Fâzıl olan amcaoğlu Mustafa Paşa'nın bunlara iyilikler getiren politikasının izlerinden yürüdü. Köprülü Ahraed Paşa Nizâm-ı Cedid denilen yeni bir kararname yayınlarak Hristiyan. teb'anm acıklı durumuna bir yumuşama getirmişti; böylece, idarenin bütün kollarında genel bir reforma karşı olan ilk engelleri ortadan kaldırmıştı. Karlofça muahedesinin imzalanmasından hemen sonra, Servie ve Banat'ın Hristiyan sakinleri o yılın vergisinden muaf tutuldular⁷⁹. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa bölümündeki Hristiyan teb'anın ödenmemiş üç yüz altmış beş kese⁸⁰, yâni bir buçuk milyon akça tutan savaş vergileri affedildi.

Aynı yıl esasında Suriye'deki Hristiyan teb'a kışlık otlak vergisinden muaf tutuldu⁸¹. Bağdad'da tedavülde kalmış mukataa vergileri hazîne kâtibi Dürrî Efendi vasıtasıyla düzene koyduruldu; Erzurum Paşalık'daki Maden İşletmeleri'nden elde edilen madenler Özellikle para kesimine tahsis edildi, bundan böyle satılmamasına ve top dökümünde yardımcı unsur olarak kullanılmamasına karar verildi. Uzun zamandan beri terkedilmiş durumda bulunan Selanik yakınındaki Sidri Kaisî gümüş madenleri yeniden işletmeye açıldı; burası denize yakın olduğundan, korsan baskınlarına karşı, Köprülü, kıyıya yakın yerde yapılan palanganın savunulması için, kırk sek-

⁷⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/42-45

⁷⁹ Raşid, I. f. 250. Defterdar Tarihi. Temeşvar Paşasına verilen emir, Ra-mi'nin İnşa'sında bulunmaktadır, No. 425 (Berlin imparatorluk Kü-tüphanesi'nde No. 423*de).

⁸⁰ Raaid, £ f. 248 ve Defterdar, sonuncu kaynakta vergi kalemleri de belirtiliyor.

⁸¹ Haleb Paşasına yazılan mektuplar. Bu hususdaki emirler Ramî'nin

bandan oluşan bir kuvvet gönderdi; bu birlikdeki sekbanlar on beş akça gündelik alıyorlardı.

Köprülü, aynı zamanda Yeniçeri ve çavuş listelerinin çok ciddî bir şekilde gözden geçirilmeleri emrini verdi. Yeniçerilerden listelere yazılmayan veya savaş hizmeti vermeyenler kayıtlardan düşürüldü. Donanmaya gelince, İkinci Selim'in ünlü Derya Kapdan Paşası Kılıç Ali'den beri hiçbir yenilik hareketine konu olmamıştı; Ve-zir-i âzam amiral gemilerini, kapitana, patrona ve rialalan düzene koyduğu gibi, bunların kapdanlarına hizmet yıllarına göre değil de hikmetlerinin mâhiyetine göre ilerleme getiren yeni bir kanunnâme ortaya koydu. Mezomorto Hüseyin Paşa'run Kapdan-ı deryalığı zamanında yayınlanan, bu kanunnâme, yüz yıl sonra Üçüncü Selim döneminde ve Küçük Hüseyin Paşa'nın Kapdan-ı Deryalığı zamanında donanmaya ve donanma ile alâkalı tesisleri en ince tefermâtına kadar içine alan ve Osmanlılar tarafından bu konularda örnek sayılan bir diğer kanunnâmeye öncü oldu.

Ve-zir-i âzam, ayrıca, Edirne kadısının tezkiresi üzerine, günümüzde hâlâ Yunanlılar, Sırlar ve Macarlar tarafından inanılan ölmüşlerin yaşayanlar arasında göründükleri bâtil inancıyla alâkalı iki emirname yayınladı. Muhayyile mahsulü olan bu hayaletlere Doğu'-da «semen» adı veriliyordu. Edirne kadısı, Ve-zir-i âzam'a, Yunanlıların asırlardan beri canlı görünüşünü muhafaza edip etmediklerini görmek için hortlakların mezarlarını açtıklarını, canlı görüntüsü verenlerin göbeklerine kazık çaktıklarını; yine mezarlarından çıktıkları takdirde başlarını kesip ayak tarafına attıklarını tezkiresinde bildirmişti. Ve-zir-i âzam, karakullukçulara gönderdiği emirnamelerle bu gibi hallere son verilmesini istedi.⁸²

Şeyhülislâmın Dikkate Değer Mektubu

Köprülü'nün nizâm ve asayişin kurulması yolundaki gayreti, bir yandan Kapdan-ı Derya Mezomorto Hüseyin Paşa, diğer taraftan Şeyhülislâm Feyzullah ve şehzade hocası olan oğlu tarafından hararetle desteklendi. Gerçekten de, Şeyhülislâm, İmparatorluğun bütün kadı ve müftülerine fermanlar gönderdi ve bu fermanlarda ehemmiyet vermeleri gereken hususları bildirdi: 1) İmam ve hatib-ler dinin çok önemli üç noktasında mükemmel surette aydınlatılmalıdırlar: Kaslarda (dogmlar), Kur'an'ın

⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/45-47

okunmasında ve namazın kendine has kaidelerinde; 2) Hz. Peygamerin yüce memuriyetinin tabîî vârisleri, yüksek hocalar (müderrisler), Ebu Davud'un ifâdesine uygun olarak, Kur'an'ın, sünnet ve yüklediği vazifelerin ilmin üç prensibiyle yakınlık hâlinde olmalı, okumaya, kanunun ve itibari olan hususların tefsirine ⁸³ uymalıdır; 3) Vaizler vaazlarında gerekli fıkraları anlatmakta ısrar göstermelidirler; 4) İlkokullar kabiliyetli hocalar tarafından yönetilmelidir; 5) Bütün Müslümanlar ibâdete, oruca, hacca gitmeye, fakirlere sadaka vermeye, Kur'an bilgisinde çocuklarını aydınlatmaya itinâ göstermeli, cami ve okulların inşâsında yardımcı olmalıdırlar. Aynı zamanda, uzun müddetten beri ihmâl edilen dini öğretimin canlandırılması için Rumeli'ye bu vazife ⁸⁴ ile şeyhler gönderildi. Şeyhülislâmın oğlu ve şehzade Mahmud'un hocası İbrahim Efendi, Hz. Peygamberin sünnetinin ruhunu canlandırmak için, gayreti, genç talebesine ok atmayı öğretecek kadar ileri götürdü.

Şehzadenin aldığı ilk okuma dersi, bu hususta düzenlenmesi mu-tâd muhteşem bir törenle kutlandı (10 Mayıs 1701 - 2 Zilhicce 1112). Bu vesileyle kurulan çadırlarda sarayın akağalan tarafından Vezir-i âzam'a Şeyhülislâm'a ve Kızlar ağasına kahveler ve kurabiyeler sunuldu. Çadırlarda mabeyinciler, Vezâret-i uzmâ dâiresi ileri gelenleri, Defterdar, Reis Efendi, Sipahi ve Silahdârlar Paşaları, Bostancı-başı ve Baş mirâhûr, büyük saray müşiri ve Baş mabeyinci tarafından gösterilen yerlerde oturdular. Vezir-i âzam ve Şeyhülislâm, şehzadeyi karşılamak üzere İmparatorluk otağına kadar gittiler. Emirlerin reisleri, şehzadenin hocası ve saray hocaları, şehzadenin görünüşüyle birlikte onu uzun alkışlarla karşıladılar. Zengin koşumlu bir ata binmiş olan beş yaşındaki şehzade, subaylarının halka attığı gümüş para yağmuru ortasında Sultan'ın otağına getirildi. Sarayın birinci derecede rütbe sahipleri, silahdâr, çuhadar ve rikab-dâr, yâni İmparatorun kılıç, manto ve üzengi taşıyıcıları, nihayet hazinedar, Kapu ağası, kakım kürkleri ve şekli Sultan Selim buluşu olan sarıklariyle geldiler. Tören boyunca, şehzadenin sağında Vezir-i âzam, solunda Şeyhülislâm durdu; vakıf idarecileri ve ordu kadıları (kazaskerler) sofadaki yerlerini almışlardı; defterdar ve Beis Efendi ayakta duruyorlardı. Sultan'ın eski hocası olan

⁸³ E1 umun selese âyetün muhkemetun, ve sunnetün kaaimetun, ve fa-ridhatün, ve ma seva zalike huve fadlün: Yani, ilim üç şeye dayanır: Kur'an sûrelerinin ve geleneğin derin bilgisi; vazifelerin tam vaktinde yerine getirilmesi: Daha fazlasını bilmek gereksizdir. Berlin Kütüphanesi Tarihi.

⁸⁴ Bosna gönüllü din g'revüsüne gönderilen mektup Raml'nin thşâ'sında No. 418-421'de. Aynı vilâyette Paşa'ya gönderilen mektub 425 numarayı taşımaktadır.

Şeyhülislâm Feyzuilah Efendi» bu fevkalâde tören vesilesiyle oğlunun, yâni şehzade hocasının yerini aldı ve (Rabbe yessir) diye başlayan Kur'an'ın ilk kelimelerini şehzade Mahmud'a tekrarlattı⁸⁵.

Vezir-i âzam Köprülü Hüseyin Paşa tarafından yükseltelen anıtların sayılmasında yalnız masraflarını kendisi vererek diğerleri arasında İstanbul'da yaptırdığı bir okuma mektebi ve kendi mezarından uzak olmayan bir mahalde inşâ ettirdiği akademiye ele almak yerinde olmaz; Gradiska, Lepanto ve İstanbul'da camiler, birçok okullar, İstanbul'a tatlı su getiren kemerlerin elli kese tutan tamiri; beş çeşmenin yapımı, Edirne Taşlık'ta fiskiyeli birçok hayjız inşâsı, Merzifon'da on çeşme, Edirne'de sûrlar dışında salhane inşâsı ve halk hayrına yükseltilmiş daha birçok yapı onun hayırseverliğinin ve yapıcı mizacının şâhidleridir. Masrafı hazînededen ödenen ve yararı açıkça görülen eserler de inşâ ettirdi. Edirne'de Saraçlar çarşısı girişindeki bir köprüyü kırk beş kese harcayarak restore ettirdi⁸⁶. Nü suyunu İskenderiye'ye getiren harâb bir kanalın yenileştirilmesi için aynı miktarda para harcadı. Yeniçerilerin yeni kışlaları İstanbul yangınında alevler tarafından yutulduğundan, Köprülü bunların yerine yetmiş sekiz Yeniçeri takımını barındırabilecek daha büyüklerini yaptırdı; bu inşâatın masrafı iki yüz on kese oldu ve bunun yüz kesesi Vezir-i âzam Köprülü, geri kalanı diğer vezirler tarafından karşılandı; Yeniçeri ağa ve subayları geri kalan kırk kese için yardımda bulundular ve hazine yetmiş iki keseyi tamamladı.

İmparatorluğun sınır kaleleri Belgrad, Temeşvar, Nissa yeniden savunma durumuna sokuldular: Fakat, Nissa'da dönme bir mühendis, hiç müsaade almadan kendi arzusuna göre hendekler ve burçlar kurarak bu işe ayrılan üç yüz altmış bin dört yüz oñuz beş kuruşu aştı. Oczakow kalesinin bir yıldırım isâbetiyle harâb olan barut mahzeni ve aynı felâketin sebep olduğu tahribatın tamirine beş bin kuruş tahsis edildi. Köprülü'nün devlet işlerinin idaresinde tam bir hürriyete sahip olmamış bulunması ve Ölümünün ancak beş yıl kaldığı vezir-i âzamlık makamından ayrılmasını hemen takibetme-si üzüünecek bir husustur.⁸⁷

⁸⁵ Bismillah-errahman er rahim, rebbo yesair, ve la tuaaair rebbe temin im blhair. Berlin Kütüphanesi Tarihi, f. 199.

⁸⁶ Berlin Kütüphanesi Tarihi, No. 75. f. 176. bu münasebetle ebced hesabıyla düşürülen tarihi vermektedir. Defterdar Tarihi, f. 302 ve Raşid'e Tnürimg.

⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/47-49

Köprülü'nün Düşüşü Ve Ölümü

Köprülü'nün idâri iktidarını engelleyenler Şeyhülislâm ile Kızlar ağası oldu. Kapdan-ı Derya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın ⁸⁸ vefatında, Vezir-i âzamin kâhyası, efendisinin haberi ve rızası olmaksızın kendisine vezirlik tevcih ettirmek üzere tam bir fâaliyete geçti ve bu iddialı teşebbüsünde Şeyhülislâm ile yeni Kapdan-ı Deryadan destek gördü. Bu davranışa Öfkelenen Köprülü, kâhyayı azletti ve yerine eski himaye ettiği kişilerden biri olan Hasan Ağa'yı getirdi. Fakat, kısa bir süre sonra, Sultan'dan yeni kâhyasına yol vermek emrini aldı: Bununla beraber, gözden düşmesinin mükâfatı olarak Hasan Ağa Şehrzor valiliğine atandı. İstanbul kaymakamı, denize indirilen bir gemi nerdeyse batacak hâle geldiği için azledildi; kumandanlığını aldığı Kane'ye (Cane) gönderildi. Nihayet Köprülü'nün bir diğer himaye ettiği şahıs, Çavuş-başı Mustafa Ağa görevden uzaklaştırıldı. Fakat, tam ve yakın bir gözden düşmenin habercileri olan bu olayların hiçbirisi Köprülü'nün kalbini yeğeni Baş silahdâr Kibleli-zâde Ali Beğ'in idamı kadar keder içinde bırakmadı.

Bu idamın gerçek sebebi, tarihçi Cantemir ⁸⁹'in asılsız olarak anlattığı, Kibleli-zâde'nin Rus İmparatorluğu sınırlan yakınındaki Osmanlı ordularının gerçek durumuna ait, Vezir-i âzam tarafından bir sır olarak saklanması emrinin yerine getirilmesi değildi; Can-temir'in dediğine göre, bu sır millî tarihçiler tarafından vatana ihanet suçu olarak belirtilecekti. Asıl sebep, İmparatorluk tarihçisinin anlattığına göre, tamamiyle başkadır. Kızlar ağası tarafından Pâ-dişah'a karşı suç işlemekle yahut imparatorluk haremının kudsiye-tine saygısızlıkta bulunmuş olmakla itham edildiği için Kibleli-zâde Ali Beğ'in idamına gidilmiştir. Burada İmparatorluk tarihçisi Râ-şid'in yararlanabileceğimiz ifâdesinde: «Temizlik ve iffeti hazîne odasında muhafaza edilen kadın Sultanlardan birine gizli bir bağla kendini vermiş olduğu için hayatını kaybetti ⁹⁰» denilmektedir. Böylece, ne gerçekleştirilmiş bir fiil, ne karşılıklı bir aşk, ne de verilmiş bir buluşma sözü bahis konusu değildir; fakat Sultanlardan veya İmparatorluk haremının esirlerinden birine karşı açıklanmamış bir aşk, yalnız kendisince bilinen bir bağlılıktan söz edilebilir ve buna da Pâ-dişah'a karşı işlenmiş suç (Leze-majeste) adı takılmış, böylece bahtsız âşıkın şehîd edilmesine yol açılmıştır.

⁸⁸ Mezomorto Hüseyin Paşa bir yıl sonra öldü.

⁸⁹ Cantemir, L. IV. s. 95-98.

⁹⁰ Cantemir, L. IV, 9. 86, azledildikten sonra sürgüne gönderildi demekle yine yanılıyor.

Yeğenin hazin sonundan duyduğu üzüntü ve kendisini altı hafta boyunca yatağa bağlamış olan tedavisi imkânsız bir hastalık, Vezir-i âzam Köprülü'ye Sultan'dan vezir-i âzamlık makamından ayrılmak talebinde bulunmak kararını verdirdi. Bu talebi, servetini istediği gibi kullanmak ve emeklilik yerini seçmek hakkıyla derhal kabul edildi (5 Eylül 1702 - 12 Rebiülâhir 1114). Köprülü, ayrılırken en seçkin savaş atlarından altmışını ve bütün mücevherlerini ⁹¹ Sultan'a hediye etti. Derhal Edirne'ye, Buçuktepe'deki sarayına çekildi ve birkaç gün sonra Silivri yakınındaki çiftliğine yerleşmek üzere gitti. Üç hafta sonunda orada, sonbahar gündönü-mü sırasında vefat etti (22 Eylül 1702 - 29 Rebiülâhir 1114). Cömerd.. yüce ruhlu, büyük siyasî, ilimlerin dostu, amcası sert mizaçlı Köprülü Mehmed ve amca oğulları Siyasî Ahmed ve Fâzıl Mustafa'dan sonra Bilgili unvanına itirazsız hak kazanmış bir insandı. Yazık ki, İmparatorluğun çöküşünün tamamiyle önüne geçmek değilse de geciktirmeye yeterli üstün kabiliyetleriyle gelmiş olduğu makamda çok az zaman kaldı ve en seviyeli ümitleri verdikten sonra, oradan bir yıldız gibi kayboldu. Ölümünden üç ay önce (13 Haziran -17 Muharrem), Hicretin bininci yılından başlayan Osmanlı Tarihi'-nin ilk fasıllarım Bâb-ı Âli'ye ulaştıran Nâimâ Efendi'ye bir kese altın ve müverrih berâtinini göndermiş; gümrük gelirlerinden alınmak üzere yüz yirmi akça (bir duka altını) tutan günlük tahsisat bağlamıştı. ⁹²

Âlimler Ve Şâirleb

Aynı yılın ölüm olaylarını bildiren vekayinâmelerinde ünlü astronomi bilgini; bir kâinat tarihi ve diğer birçok eserin yazarı ⁹³ şeyh Ahmed Dede ⁹⁴ nin; İbn Hallikan'm, Nizâmî'nin, müderrislerden birinin biyografilerinin ve

⁹¹ Cantemir Vezir-i azam'ın azlından bahsetmekle hataya düştüğü gibi sürgüne gönderildi derken de gerçeği belirtmemektedir. Faul Lucas da İstanbul'a Birinci Seyahat'inde s. 584, «altmış altına el koydular ve yüz keseden fazla mücevherini müsadere ettiler» derken büyük bir hataya düşmektedir.

⁹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/49-51

⁹³ Bu eserler Saadeddin-zade'nin Beyzavl'deki derkenar tefsir ve şerhlerinin devamıdır. Hendese, astronomi tıp, musiki üzerine eserleri vardır ve birkaç şiiri şiirlerinde kullandığı (aşık) adı Üe yayınlanmıştır. Muradca d'Ohsson'un büyük bir bölümünü çevirdiği Kainat Tarihi de dikkate değer. Şeyhi tarafından yazılan hukukçular biyografilerine bakınız, 1367'inci.

⁹⁴ Astronomi âlimi Şeyh Ahmed dede (Şeyh'nin Hukukçu ve Şâirler Biyografileri'ne bakınız, 136.) aynı zamanda tarihçi, matematikçi, musikîşinas ve şâirdir, Âşık adıyla bir divan bıraktı. Kâinat Tarihi, itirazsız, eserlerinin en iyisidir. İstanbul kütüphanelerinde tamamı bulunan bu eserin Avrupa'da iki cildi mevcuttur. Birincisi Mu-radca-d'Ohsson'a aittir; ikincisi Viyana I. R. Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kitabının mukaddimesinde, Şeyh Ahmed, yararlandığı yetmiş iki eserin adını vermektedir. Bu kitap adlarını, en iyi rehberimiz Hacı Kal-fn'nın bize imkân verdiği ölçüde tamamlayacağız. Bu kitap adlarının yayınlanmasının, tanınmasına imkân verdiği kaynaklar gözönünde tutulunca ilim, bir yandan da Arap, Acem ve Türk kâinat

tarihlerinin en güvenilir kaynaklarını tanıtmaları bakımından ilim için büyük önemi vardır.

I. ARAB TARİHİ

1. Kâmilete Tevârih (tarihlerin mükemmeli), 15 cild, yazar şeyh Azeddin Ali Ben Mohammed, İbn-el-Esir-el-Cezeri adıyla tanınır, hicrî 630 (1232) tarihinde vefat etmiştir; eser Ebû Talb Ben İbn-es-Saayi tarafından devam ettirildi, Saayi 674'de (1275) öldü; 628 (1230) yılından (1258) yılına kadar 5 cild.
2. Tarihi et Taberi, yazar imam Ebu Cafer Mohammed Ben Cerîr ölümü 310 (922).
3. El Bedâyet ven Nihayet (başlangıç ve son), yazar Emâdeddin Abulfedâ İsmail Ben Ömer Şamlı, tbn Kessir adıyla ünlü, ölümü 774 (1372), 1 cild, İbn Hacer tarafından kısaltılmış, Ölümü 852 (1448; Mahmud Ben Muhammed Ben Dilşad tarafından Türk diline çevrilmiş.
- 4-5. Cenâbî'nin Umumî Tarihi.
6. Mir'atül-cenân ve aynul yakzan fi maarifet ma yuteber min havadis ez-zemân ve takallut avâlit-İnsaa (cenetin aynası ve insan durumunda meydana gelen tekâmüllerin ve zamanın olaylarının ve en fazla bilinebilir şeyler içindeki uyanklılığın kaynağı), yazar İmam Ebu Mohammed Abdullah Ben Esaad El-Yafii El-Yemeni, ölümü 768 (1365). Bu tarih 740 (1365) yılına kadar gidiyor. Viyana I. R. Kütüphanesinde.
7. Muhtasar fi ahbaril-beşer (insanların bilgilerinde özet), yazar Hama prensi, Abulfedâ İsmail Ben Ali, Eyu-bide ölümü 732 (1331), 2 cild.
8. Muhtasar li İbn el' Virdi ve Vardi (Haleb'in özet tarihi); yazarın ölüm tarihi Hacı Kalfa'da yok.
9. Durrerrul-hassaiss (keyfiyetlerin incileri), evvelki yazar. Bu eser Hacı Kalfa'da yok.
10. Maarif-fit tarih (tarihte bilgiler), İbn Kotaiba Ebi Mohammed Abdullah Ben Moslim ed Dunurî, ölümü 213 (828).
11. El-budur fit tarih (tarihte dolunaylar), yazar Ebi Seid Balkhî; bu eser Hacı Kalfa'da yer almıyor.
12. Akd (düğüm), yazar Ebi Amron Ahmed Ben Mohammed, İbn Abdi Rebbli adıyla tanınır, Kordoe (Kurtuba) doğumlu, ölümü 329 (940).
13. Vefiyat il âyân fi inbaiz-zeman (en şöhretli insanların dönemin oğullarına mirası), yazar İbn Halliki-an, ölümü 681 (1282).
14. İbn Haldun'un, eserleri.
15. İnbal el-kamr min ebnaü-amr (medeniyetin oğulları ile ay bilgisi), yazar Şehâbeddin Ebil-fazl Ahmed Ben Ali Ben Hacer el-Askalanî, ölümü 852 (1448); eseri Surhaneddin İbrahim Ben. Omar el-Bakaai, ölümü 885 (1480).
16. Durrer rol-kamînet fi âyânîl-miyet es-samînet (hicrî sekizinci asrın en ünlü incilerinden (adamlarından) Hammer Tarihi, O VII. F.: 15 seçme), yazarı yukarıdaki eserin yazarı, bu eser adının da anlatıldığı gibi, sekizinci asrın ünlü kişilerinin biyografilerini vermektedir.
17. Duvvel el-İslâm (İslâmın hanedanları), yazar imam Hafız Şemseddin Ebu Abdullah Mohammed Ben El-Şebî, ölümü 746 (1345), 12 cüd.
18. Ez-zeyl el-hafil li tarikil İslâm (Şebî'nin tarihinin devamı), yazar Şemseddin Mohammed Ben Abdurrahman Es-Sakhavî, ölümü 906 (1500).
19. Sahifa fi taarifi hukukil-Mustafa (seçkinlerin görevlerinin izahında deva), yazar imam Hafız Ebulfazl Ayaz Ben Musa, ölümü 544 (1149).
20. Siret Ben Hişâm (Hz. Peygamberin biyografisi), yazar Ben Hişâm el Homairî, ölümü 218 (833).
21. Ravzul enif (mâmur bahçe), Hişâm'ın biyografisi, yazar şeyh imam Ebil-kasim Abdurahman Ben Abdullah Ben Ahmed Es-Suheylî, ölümü 581 (1185).
22. Safevet es-safvet (hâlisliğin halisliği), yazar Ebul ferec Abdurahman Ben Ali, İbn Cüzi adıyla ünlü, ölümü 654 (1256).
23. Siret İbnel Cüzi (evvelki yazar tarafından Hz. Peygamberin biyografisi).
24. Mevâhib ed-diniyet bil menâh el-mohammedî-yet (Muhammed'e inananların ihsanlarındaki imân he diyeleri), yazar şeyh imam Şehâbeddin Ebil Abas Ahmed Ben Mohemmed el-Kastelânî, ölümü 923 (1517); bu kitap Hz. Muhammed'in hayatı üzerine yazılmış eserlerin en ayrıntılı olanıdır, Hacı Kalfa bu eserden benzeri olmayan diye söz etmektedir, I. R. kütüphanesinde bulunmaktadır.
25. Siyretül Karzunî (Hz. Peygamber'in biyografisi), yazar Karzunî.
26. Khamis fi ahvâl en-nefs en-nefis (paha biçilmez ruhun durumundan özet), yazar kadı Hüseyin Ben Mohammed, Diyarbekirli, Mekke'ye yerleşmiş; ölümü 963 (1555).
27. Şemail en-Nebî (Hz. Peygamberin şahsının tasvirî), yazar Ebi Isâ Mohammed Ben Suretil-imam et-Termedî; ölümü 678 (1280).
28. Şemail en-Nebî, yazar Makrizî.
29. Missbahol madha (parlak fener), yazarın adı yok; Hacı Kalfa'da yok.

30. Tarh el-Hulefa (halifeler tarihi)* yazan Soyutî; ölümü 911 (1505).
 31. Tarih el-Hulefâ, yazan Emir Ayaş.
 42. Tarih el-Hulefâ, yazan imam Horâî, ölümü 454 (1159); bu tarih şu adı taşıyor: Uyun el maarif ve funûn akhbar il halâif (halifeler tarihinde ilim ve bilgilerin kaynakları).
 33. Raudhet-en nâzirîn (temâşacı insanların bahçesi), yazan İbn Şohne.
 34. Nuzhetol-makaleteyn fi ahbâl ed-devleteyn el-Fatemiyet vess-Salahiyet (iki hanedanın, Fâtemî ve Eyu-bilerin bilgisinde iki kelimeden eğlence), yazan Ebu Mohammed Abd es-selam Ben el-Huseyn en Nehri el-Kasre-vânî; Hacı Kalfa bu ada El-mokri (okuyucu) adını da katıyor; Türkler bu yazara Makrizî demektedirler.
 35. Suluk li marifeti düvel il-mulûk, yâni Krallıklar hanedanını bilmenin yolu, Takiyeddin Ahmed Ben Ali el-Makrizî, ölümü 845 (1441).
 36. Husnol el mohaderet ü ahbârl Misrr vel Kahi-ret (Mısır ve Kahire'de olub. bitenleri öğrenmek için ko-lay diyalog), yazan Soyutî.
 37. Tarih-i Bağdad, yâni Bağdad tarihi, yazan Hafız Muhibeddin Mohammed Ben Mahmud, İbn en-necâr adıyla ünlü, ölümü 812 (1409).
 38. Tarih el-Yemnî, yâni Yemen tarihi, yazan Ebul Hasan Ali Ben Hasan el-Karecî, Ölümü 812 (1409).
 39. Berk el-Yamânî fil fet el-Osmanî, yâni, Osmanlılar sahipliğinde Yemen yıldırım, yazan Kubeddin Mo-hammed Ben Mohammed el Kaidari, Ölümü 990 (1982).
 40. Tarih-i Mekke, yâni, Mekke tarihi, yazan Kut-beddin Mohammed Ben Mohammed el-Haydarî.
 41. Tarih-i Mekke, yâni, Mekke tarihi, yazan Şerif Seyid Ben Hâşim Ali el-Huseynî, hicrî 676fya doğru ya-şayan Medine veziri.
 42. Tarih-i Medine, yâni Medine tarihi, yazan Sem-hudi; bu tarih şu adı da taşımaktadır El-vefâ bimfe Ye-ceb li hadret el Mustafa, yâni, Hz. Peygambere borçlu olunan şeyin ifâsında sadâkat; Hacı Kalfa, yazar adını yanlış olarak Şuhûdî diye göstermiştir, Soyutî ile aynı yıla rastlayan Ölümü 911 (1505).
 43. Mosameret el-mulûk, yâni, krallık için gece konuşmaları, yazarı Bestâmi.
 44. Derbend, Şirvan ve Arran tarihi, adsız bir yazar, kiliseler topluluğundan.
 45. Tarih İbn Hakim, yazarın adı ve bu eserin adı Hacı Kalfamda bulunmamaktadır.
 46. Nohbet ed-dehr fi acâib el, berr vel bahr, yâni, karada ve denizde gerçekleşen mu'cize dünyanın meş'-alesi, yazan şeyh Şemseddin Abdullah Ben Mohammed Ebi Tâlib el-Anssari ess-Sofi, Şamlı.
 47. Tarihi Karaman, yâni Karaman tarihi, bilinmeyen bir yazar tarafından.
- ## II. İRAN TARİHİ
48. Miret el-edvâr ve Mirkad el-ahbâr, Devirlerin aynası ve bilgilerin derecesi, yazarı Musliheddin Moham-med el-Lârî; bu tarih hicretin 974 yılına kadar uzanıyor; Sadeddin tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
 49. Güzide fit-tarih, yâni, tarih içinde seçkin, yazan Ahmed Ben Nassr el Mestuffî el Kazvinî; bu tarih hicretin 730 (1329) yılına kadar uzanıyor.
 50. Cami et-tevârih, yâni, Tarihleri toplayan, yazarı hoca Reşideddin Fazlullah, vezir; bu tarih ancak Kazan sultanın ölümünden sonra bitirildi, hicri 704 (1304)' de.
 51. Lubbet-tevârih, yâni, tarihlerin iliği, yazan emîr Yahya Ben Abdullatif, Kazvinli, eser Şâh İsmail saltanatı sırasında yazılmışlar, yıl, 904 (1533).
 52. Cihanarâi, yâni, dünyanın süsü, yazan kadı Ahmed Ben Mohammed el-Gâffârî, şâh Tahmasb için ya-filmiş, yıl 972 (1564).
 53. Nigaristan, yâni, tarihî müze, yazan evvelki ese-. rin yazarı.
 54. Heft iklim, yâni, yedi yarımküreler, yazan Emin Ahmed er-Razî, 1110'da (1601) yazılmış.
 55. Heşt bişt, yâni, sekiz cennet, yazan Bitlisli id-ris.
 56. Safernâme, yâni, Zafer kitabı, kitapta Timur'un tarihi anlatılıyor, yazarı Şerefeddin YazcTli; Kitap 828 (1424) yılında bitti. Petis de La Croix tarafından Fransız-caya çevrilmiştir.
 57. Matlaa es-saadeyn, yâni, iki yıldızın zuhuru, sultan Ebu Said'in saltanatı dönemini veriyor, çağdaş olaylar yer alıyor; yazan şeyh Kemaleddin Abd er-Rizak Ben Celaleddin İshak Semerkandlı, Ölümü 87 (1482).
 58. Ekbernâme, Hind sultanı Ekber*ın ünlü tarihi, yazan hoca Fazlullah; Hacı Kalfa'da yok.
 59. Selimnâme, şâh Selim'in tarihi, Büyük-Moğol; bu tarih bizzat Ekber tarafından yazılmıştır.
 60. Tarihi Kurdistan, yâni, Kürdistan tarihi, yazan Bitlisli İdris.
 61. Rum Selçuklularının Tarihi, İbn Bibi.
 62. Mosameret el m ulak fi tarih Âli Selçuk, yâni, Selçukluların tarihi üzerine kralların gece konuşması, anonim bir yazar (lâedri).
 63. Tarih el-Bayenderî, yâni, Akkoyunlu hanedanı tarihi, yazarı Önceki kitabın yazarı.

Kazvinî'nin tabîî tarihinin beş cildinin Türkçe mütercimi ve İranlı şâir UrfTnin⁹⁵ dört kasidesi ve iki şâirin, Katib⁹⁶ ve Emri'nin⁹⁷ kasideleri üzerine tefsirler yazan —ki bize aynı zamanda Yazı San'atının Hazînesi⁹⁸ adlı bir eser bırakmıştır— Rodosî-zâde'nin Ölümünü de bildirmektedir. Geçen yü, Mesnevî'nin birinci kitabını Türkçeye çeviren ve dervişlerin yedi kutsal kelimesi üzerine «Nizâmın kaidelerinin Mihek Taşı»⁹⁹ adlı bir kitap yazan mistik şeyh Mehmed'in de ölümüne şâ-hid olmuştu. Şâirlerin hal tercümelerinde adlan bulunan yedi ilim adamı da bu aynı yıl içinde ölmüşlerdi. Aralarında Şeyhülislâm Deb-bağ-zâde Mehmed Efendi¹⁰⁰ de bulunuyordu. Vezir-i âzam Köprülü Hüseyin Paşa'nın Karlofça muahedelerini imzaladığı yü şâirler arasında çok fazla ölüm olayı ile karşılaşılıyordu; zira' biyografi ve antolojiler bu dönemde¹⁰¹ on ikiden az olmayan şâir Ölümü kaydı vermektedirler.¹⁰²

Daltaban, Vezir-i Âzam

İmparatorluk mührü, Şeyhülislâm Feyzullah'ın tavsiyesine uyularak, vahşi Sırb, okuma yazması olmayan ve zalimliği Basra seferinde Arab başlarından ehramlar yaptığında iyice ortaya çıkan Daltaban Mustafa Paşa'ya verildi. Daltaban, ruhunun kabalığını, Basra, seferi sırasında Vezir-i âzam Köprülü Hüseyin Paşa'nın kendisine yazdığı bilgili tavsiyelerle dolu

64. Siver el memâlik, ülkelerin şekilleri; bu kıtab Siver el-ekalim*i yazan yazar tarafından yazılmış olduğu in'tiba'ı veriyor, yazan Ebi Seyid Ahmed Ben Sehl, Belh-li.

III. TÜRK TARİHLERİ

65. Kunhot-ahbâr, yâni, bilgilerin mâdeni, yazan Mustafa Ben Ahmed, Âli adıyla ünlü, tam hicrî 1006 (1597) yılında yazılmıştır.

66. Dağılmanın ve irtibatın satır başlan ve masrafların ve makbuzların esasları, evvelki kitabın yazarı.

67. Sadeddin Tarihi, T.I., No. 24, kaynaklarında bahsediliyor.

68. Âşıkpaşazâde Tarihi, aynı kaynak. No. 33.

69. Ruhî Tarihi; başka bir yerde zikredilmemektedir.

70. Hacı Kalfa'nın Fezlikleri.

71. Muradnâme, Sultan Murad'ın tarihi.

72. Joannes*nin tarihinin tercümesi.

⁹⁵ Aynı biyografi eserinde. 1331'inci.

⁹⁶ Safayl'nin biyografiler eseri, 313*01100.

⁹⁷ Aynı Es. 14'üncü.

⁹⁸ Kenzul - İnşa.

⁹⁹ Mazaret - Tarikat. Şeyhi biyografisi 1363'üncü.

¹⁰⁰ Şeyhî'de, No. 1342; Rıfla. No 1248; Rıza, No 1379; Vehbi. No 1392; Bahri, 1376; Cudt 130S.

¹⁰¹ Emini, Safat'de No 13; Rıza, Ayn. Es. No 108; Rasih, Ayn. Es. No 111; Feyzi. Şeyhülislam Ebussuûd-zâde, No 311; Şeyhî'de No 1273; Fethi, Safal'de; Fasih, No 122; Kaşif. Ayn. Es. 342; Manevi, Ayn. Es. No 378; Nasuhl, Ayn. Es. No 417; Resmî. Salim'ın Şairler Hal Tercümelere'nde. No 110; Seheri, Ayn. Es. No 180; Rıfki, Ayn. Es. No 622.

¹⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/51-52

mektuba uymayı reddetmek suretiyle de açığa vurmuştu; daha doğrusu, bu mektup onun kabalığına çok az tesir edebilmişti ¹⁰³. Atandığına dair Hatt-ı Şerifi 'alan yeni Vezir-i âzam Daltaban Paşa, Sultan'ın yanına varmak üzere hemen yola çıktı. Köprü'ün kendi isteğiyle makamından ayrılışının altıncı günü ¹⁰⁴, Daltaban Paşa, Üsküdar yakınında Fe-nar Bahçesi adıyla de anılan Burun Bahçesi'ne ulaştı. Zengin hediyelerle gelen gümrük idarecisi ve selefi Köprü'ün kâhıyası kendisini orada karşıladılar. İstanbul Kaymakamı Yusuf Paşa ona mükellef bir ziyafet verdi. Ertesi gün, İmparatorluk payitahtına adımını atmadan S. Stephano (Yeşilköy) yakınında, Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki Florya bahçesine vardı ve oradan Edirne'ye doğru yoluna devam etti (21 Eylül 1702 - 28 Rebiülâhir 1114).

Defterdar, Reis Efendi, çavuş-başı mesud varışını iltifatlarla belirtmek üzere Hafsa'ya gittiler; Berlin Kütüphanesinde yer alan ve olayları görgü tanığı olarak kaleme aldığı çok değerli imzasız tarihin yazan da beraberlerinde bulunuyordu. Yeni Vezir-i âzam Daltaban Paşa'ya Kuleliköy'e kadar refakat ettiler ve üç gün sonra Edirne'ye bir fersah mesafedeki İskenderiye köyüne gittiler (25 Eylül - 8 Cemaziyülevvel); orada, Okçu Çeşmesi'nin sol tarafında çadırları kurulmuştu. Vezir-i âzam orada Reis Efendi tarafından muhteşem bir törenle karşılandı. Ordunun birinci derecedeki üç ağası, Yeniçeriler, Sipahiler ve Silahdarlar Ağalan ile Şeyhülislâmın oğlu, Sultan imamı, Edirne Kaymakamı ve Sultan'ın damadı Hasan Paşa tarafından selâmlandı. İskenderiye köyünün yanm fersah ötesinde ulaklarına kadife ve mâiyyetin diğer bölümüne zengin kumaşlardan elbiseler giydirildi. Çavuşlar, alayın yürüyüş nizâmım tertiplemeğe geldiler. Yarım fersahdan daha uzak bir mesafeden Baş mabeyinci ve vezirler görüldü; ordu kadıları ve divân efendileri Vezir-i âzami yemek yiyeceği yerde beklediler. Kaymakam, Vezir-i âzamin yanında atla ilerliyordu; alay Şeyhülislâmın çadırının önüne varınca, Şeyhülislâm ve Nakibüleşrâf çadırın halısının ucuna kadar gelerek yeni Vezir-i âzami karşıladılar. Daltaban Paşa tören münasebetiyle konulan binek taşma değil, boşlukta bir yerde attan indi; Şeyhülislâm'ın elini öptü, Nakibüleşrâfın elini kendi eli içine alarak sıktı.

Yemekten ve mutâd merasimlerden sonra, bütün hazır .bulu* nanlar şeref hÜ'atleri giydiler. Nakibüleşrâfın, Kaymakam, Nişancı ve divân

¹⁰³ Bu mektup Berlin Kütüphanesi Taiihin'de bulunmaktadır, f. 205.

¹⁰⁴ Vezir-i Azardık fınfrtrmın kırk gün boş ırnirtığını söyleyen Cantemir

efendilerinin törenlerde giyilmesi kaidleşmiş kavuklarının başlarında bulunmaması dikkati çekiyordu¹⁰⁵. Şehrin dışında şenlik başlıklarını giymiş olan Yeniçeriler ve subaylar iki sıralı dizilmişlerdi ve alkışlayı saraya kadar muhafızlığında bulunmak üzere bekliyorlardı. Vezir-i âzam Şenlik Sarayı'nda Sultan'ın ellerinden İmparatorluk mührünü aldı (5 Cemaziyülevvel - 27 Eylül). Şeref hil'atleri giymiş olan Vezir-i âzam ve Şeyhülislâm huzurdan çekildiler; Vezir-i âzam divân salonuna girdi. Orada ordunun çeşitli birliklerinin kurmay subayları gelip kendisinin elini Öptüler ve yükseldiği makamdan ötürü tebriklerini bildirdiler. Şeyhülislâm ve Na-kibüleşrâf, çok değerli kumaşlardan yapılmış şal denklelerini hediye olarak aldılar. Kaymakam ve Nişancıya altın dokumalı kumaştan samur hü'atler giydirildi; ordu kadısına kumaş astarlı şeref hil'ati verildi; defterdar, Çavuş-başı ve Reis Efendi'ye gözalıcı kaftanlar lâyük görüldü.

O dönemde büyük önem verilen bu törenlerden sonra, Vezir-i âzamin ilk idâri tedbiri, kendilerinden servetlerinin itirafını almak üzere, selefi Köprülü'nün kâhyasının, hazinedarının ve damadının hapse atılmaları emrini vermek oldu. Şeyhülislâmın tavsiyesi üzerine kasaplar esnafı reisi Kara Mahmud ve Şeyhülislâmın imamı Piri-zâde, Vezir-i âzam tarafından, birincisi ağır eşyalarının yanında kalan kâhyasına geçici olarak vekâlet etmek üzere kâhya, ikincisi Vezir-i âzamin imamlığına atandılar. Sultan, gözde Hadice ve Valide Sultan, Vezir-i azama altın işlemeli samur kürkleri, kıymetli taşlarla süslü bir hançer ve koşum takımları son derece ihtişamlı bir at gönderdiler. Vezir-i âzam Daltaban Pasa, bu hediyeleri getiren Silahdâr Çorlulu Ali'ye bin duka altın ve beraberinde bulunan içoda hizmetkârlarının her birine bir kese altın ve eğerlenmiş, kantarma takımları yerinde bir at verdi. Vezir-i âzam atandığı yüksek mevkiden Ötürü kendisini tebrike gelen sonsuz kudret sahibi Şeyhülislâmın oğlu ve şehzade hocasına ve şehzade Mahmud'un ilk defa saçının traş edildiği sevinçli haberini getiren Sultan berberine de samur kürkleri giydirdi.

Birkaç gün sonra Vezir-i âzam, oturduğu sarayda Sultan'ı karşılamak şerefine erdi; Sultan'a minnetarlığını göstermek için kendisine hediye olarak pahalı taşlarla süslü bir hançer, bir kemer, muhteşem bir hil'at, bir at, birçok şal ve darbhanelen beş kese akça sundu. Bu hediyeleri değerli bulduğunu belirtmek için Sultan, Vezir-i azama yeni samur kürkleri

¹⁰⁵ Berlin Kütüphanesinde bulunan Tarih'm yazan iki Vezir-i âzam'ın İstanbul'da girişlerinde hazır bulunduğunu, bu iki olayda da teşrifat b*inimiyet'i bu önemli husumu İhmal edilmiş olduğunu söylüyor.

gönderdi. Tarihçi Paul Lucas'ın bildirdiğine göre, bu tören, Vezir-i azama yirmi bin duka altına mâl oldu. İmparatorluk ahırlarını ziyareti sırasında, Vezir-i âzam tarafından ayrıca hediyeler dağıtıldı: Kendisine zengin koşumlu bir at hediye eden Mîrahûr'a karşılık olarak, Daltaban Paşa cins bir at, mahmuzcuları için on kadife kaftan ve seyislerine beş yuz kuruş gönderdi (1 Şevval 1114 - 18 Şubat 1703). Nihayet şehzade Ah-med'in doğum haberini Vezir-i âzam'a ilk getirmiş, olan zülüflü baltacılar, yâni ak hadımlar ağası yüz duka altın ve ayrıca zengin kumaşlardan oluşan hediyelerle mükâfatlandırıldı; Vezir-i azama feh-zadenin doğumuyla alakalı haber mahiyetinde mektuplar vtrmi olan Sultan'ın nedimi Ali Ağa ve kendisini uzun Ömürler dilekleriyle selâmlamış olan çavuşlar sekiz yüz duka altını, bir at ve bir hil'at aldılar. On iki gün sonra (2 Mart 1703 - 13 Şevval 1114). Sultan kendisine bir ikindi kahvaltısı, bir halvet verdiğinde, Vezir-i âzam Sultan'a fevkalâde bir binek atı, bütün bir kese ve usûle göre baharın gelişinden ötürü kendisini tebrik eden bir mektubla bir çiçek buketi gönderdi. Baharın gelişi, Sultan bakımından son derece hoş bir hâdise idi. Çünkü-, babası merhnm Dördüncü Mehmed gibi Sultan Mustafa da ihtiras derecesinde bir av meraklısı idi ve İstanbul ile Edirne arasındaki kırlarda durup dinlenmeden av peşinde koşuyordu. Bunu gözonünde tutan Vezir-i âzam, en az üç hafta için Çorlu, Burgaz ve Kanştıran'da yiyecek satan dükkânlar açmaya itinâ gösterdi.¹⁰⁶

Giyimle Alâkalı Nizamnameler

Makamına yerleşmesinden birkaç gvtn sonra, Daltaban Paşa¹⁰⁷, Hris ti yani arın, Yahudi ve Müslüman kadınlarının giyimleriyle alâkalı bir emirname yayınladı. Hristiyanların ve Yahudilerin bundan böyle san terlik (çedik), kırmızı kumaştan veya Tatar modasına uygun olarak şeritlerle süslü kalpaklar giymeleri yasaklandı; ayaklarını ve başlarını ancak siyah deri ve siyah kumaştan yapılmış çedik ve başlıklarla örtmeleri emredildi. Karaboussa'yı Türklere teslim eden ve o zamandan beri Bâb-ı Âli tarafından kendisine belirli bir aylık bağlanan Venedikli hâinin tercümanı, san çedik giymeye devam ederek bu emirnameye aykırı hareketten ilk dayak cezasına çarptırılan kişi. oldu. Geniş ve bol elbiseler giyecek yerde bu son

¹⁰⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/52-55

¹⁰⁷ Prens Mehmed Giray'ın yazdığı Kırım Tarihi'nde, f. 115, Daltaban Paşa için (Sirbol-asl) yani (kaba Sırb) deniliyor.

zamanlarda vücut şekillerinin zarafetini göstermek maksadıyla dar elbiseler giyen ve yüzlerini yan gösterecek ince ipeklilerle örten Müslüman kadınlarına gelince, bunlar evvelce olduğu gibi geniş elbiselerini giymek ve yüzlerini kalın bir tül kumaşla örtmek¹⁰⁸ (6 Kasım) zorunda bırakıldılar.

Diğer taraftan o »"m kadar törenlerde mücevveze veya üstüvane biçimi kavuklar giyen vezirler ve diğer divân efendileri, kallavi yâni alt kısmı şimdiye kadar Özellikle vezir-i âzamlara mahsus altın şeritlerle süslü ehlâm şeklinde kavuklar giymek müsaadesini elde ettiler. Kaymakam ve Nişancı Paşa'nın da, kendisi gibi, divânda saten astarlı, üstü Nikdeh ipeklisinden bir samur kürk giymelerine izin verdi. Vezir-i âzam Daltaban Paşa, vezir-i âzam kılık kıyafetiyle alâkalı bu emirnameden daha faydalı başka tedbirler de aldL

109

Malî Tedbirler

Bunların arasında İmparatorluğun eyâletleri dışında silâh taşıma yasağını, çavuşların, vakıfların veya din adamlarının kayıtları üzerinde kontrolünü gümrük tarifelerinin ve birliklerin¹¹⁰ ücretlerinin muntazam

¹⁰⁸ Defterdar Tarihi, 405. Berlin Kütüphanesi Tarihi, f. 101 ve Paul Lucas, s. 414. «Yayınlanan bir emirnameyle Türk kadınlarının tarpuş (Suriye tarzı uzun kırmızı renkli başlıklar) giymeleri yasaklanıyordu: kadınlar» yüzlerini, burunlarına kadar inan bir peçe ile örtmeleri ve arkadan kalçalarının jruvarltkliftının görttnm«n«ti için bol »ketler ftymtleri •mredllyortlu.

¹⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/55-56

¹¹⁰ Berlin Kütüphanesi elyazmaları, No. 75, 1 195. Ücret 2438 keseye yükseliyordu: kese 5,000 kuruş, tahminen. Bu para aşağıdaki şekilde taksim edilmiş oluyordu:

Yevmiye alan kimseler
Yeniçeri ve emekli,
Emekliler Ağası
Tüfek taşıyıcı
İstanbul Acemioğlanları
Baltacılar ve aşçıları
İmparatorluk bahçesi bakıcısı
Diğer bostancılar
Edirne bostancıları
Gelibolu »
Sipahiler
Silâhdarlar
Sipahiler, silâhdarlar
ve dört bölük birarada
Sağ cenah ulufecileri
Sol cenah t
Sağ » Gureba
Sol » »
Cebeci
Topçu
Top arabacısı

Saray sancakçıları		
Divân sakaları		
Saray aşçıları		
Saray çamaşırcıları		
Zanaatkarlar		
Çadır kurucular		
İmparatorluk mutbağı		
Saray seyisleri		
Deve yedcileri		
Emekli ağalar		
Müteferrika		
18.420	221,251	
14.928		
41		
1,820	7,8111/2	
613	1,4411/2	
1,912	18,4121/2	
2,207	6,2941/2	
792	4,598	
150	300	
2,093	229,843	20,340,928
6,875	227,225	20,100,442

664 kese

175	4,769	422,052
155	4,168	365,321
159	5,92	524,451
190	5,180	
2,467	34,886	6,174,882
1,269	16,857	2,985,683
470	6,478	1,146,604
107	1,329	255,232
55	262	46,462
104	632	110,270
55	154	27,346
252	1,100	198,052
871	5,312	940,224
1,252	4,800	849,600
1,294	8,395	1,485,914
G26	3,812	674,724
63	9,040	1,696,280
444	7,406	1,568,062

Emekliler	282	5,118	917,063
TViire sekreterleri	3	47	8,460

ödenmesinin düzene bağlanmasını saymak yerinde olur. Yasağı hiçe sayarak Karadeniz kıyılarına gülle ve bombalar taşımış olan birkaç şaykaya¹¹¹ elkonuîdu ve Boğaziçi hisarı kumandanı azledildi. Nihayet, Vezir-i âzamin emirnamesine tam riâyet ettirmek maksadiyle, karşı çıkacak olanları teslime zorlamak veya denizin dibini boylatmak üzere, Boğaziçi hisarlarına yirmi top ve yirmi balyemez gönderildi. Vahim bir suistimâle hâlâ reform deniliyordu: Bâb-ı Âli'de ücretli olarak kullanılan çavuşların sayısı yavaş yavaş bine kadar yükselmişti; bununla beraber, sarayda faal hizmet görenlerin sayısı sadece elli 'idi. Vezir-i âzamin emri üzerine çağırılan Çavuşbaşı, listede kayıtlı bulunmayanları veya faal hizmet görmeyenlerin not edilmeleri ve kontrolde çizilmeleri talimatını aldı. Kanunî Sultan Süleyman tarafından camilere vakfedilen emlâkin idaresi Vezir-i azama aitti. Daltaban Paşa, Sultan'a gönderdiği bir tezkirede (rapor), son zamanlardaki kötü bir idarenin bu emlâkin gelirinin düşmesine sebep olduğunu bildirdi; bu neticeyi, Mekke ve Medine vesikalarında muhafaza edilen diğer dönemlerin hâsılatını gösteren kayıtların mukayesesinden çıkarmıştı; dinî emlâkin bu durumunu düzeltmek için, günde otuz altı akça tahsisatla elli memurun «tınmaı gerekliydi; bunlar tahsisatlarını, Ölümlelerinden soma Öçte ikisi hazîneye intikal etmek şartıyla ömürleri boyunca alacaklardı; ayrıca, vakıflar müfettişinin ve âmme su ve yapı müfettişlerinin ön müsaadesi alınmadan binaların büyük çapta tamirleri işlerine girişilmeyecekti.¹¹²

Sofra zabıtları	12	450	101,700
Divân katipleri	76	1.575	281.846
Hazîne mülâzimleri	■54	1,355	240,730
Snrny avcılar	7	140	25,200
Çnvuşlar	9R1	14.040	2.432,891
Üzengi ağalan	102	6,640	1,195,500
Snrny doktorları	33	811	145,546
Saray müezzinleri	14	229	38,676
Dış hazinedarlar	İR	439	77.834
Birlik muhafız mızraklıları	61	1,740	155,552
Şahinci lor	n	3 3	5,940
İmparatorluk tersanesi	»	6,5711/2	1,172,808

¹¹¹ Şayka, fcaçakçdann v» daha ziyade Rusların kıyı yağmalarında kul-fanrf.«y. sttratü, küçük Ur gemi tipi (Ç.N.).

¹¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/56-57

Kaçak Hasan Cezaya Çarptırıldı

Vezir-i âzam bu işleri yaparken intikamlarını da sırasıyla almaktan geri kalmıyordu. Selefî Köprülümün kâhyası Hasan Paşa?-ya, uygulanması görevi Bayram Ağa'ya verilerek, Paşa'nın valiliğinde bulunduğu Şehrzor'a bir idam hükmü gönderdi. Fakat, bu türlü işlerde kullanıldığını bilen Hasan Paşa Bayram Ağa'dan şüphelenerek, onu, kendisi için kullanmak üzere hazırladığı ipe boğdurdu ve başını Edirne'ye yolladı; sonra kendisinin varlığından en az şüphe edilecek olan yere, İstanbul'a kaçtı; İstanbul'da, Şehrzor Valiliğine atandığında olduğu gibi bıraktığı kendi harem dâiresinde saklandı. Bununla beraber, Vezir-i âzam tarafından basını getirecek olana mükâfat vaadedildi ve o zamandan beri kendisine firari, kaçak lâkabı takıldı. ¹¹³

Ermenilerin Uyanışı

Aynı döneme doğru, Ermeni Patriki Avilettis Katolik vatandaşlarına işkence ediyor ve onları bodrumlarda hapsediyordu. Davranışının müstebidce oluşu yüzünden İstanbul'dan Edirne'ye getirtildi, Vezir-i âzam onu dâiresinden içeri girerken görünce öfke ile haykırdı: «Köpek, tebalarını hapse atmak hakkına yalnız Sultan'ın sahip bulunduğunu bilmiyor musun?» Kendi öfkesinin sesinden başka bir şey dinlemeyerek Ermeni patriğini hapse attırdı, fakat Şey-hülislâm'ın şefaati yüzünden hapse attırmasıyla salıvermesi Tair oldu. Bununla beraber, adama kurbanlar gerektiğinden, en zengin Ermenilerden dördünü kalyonların kürek çekme yerine zincirletti. O sırada görülen bir ay tutulması, Ermenilere bu işkencenin önceden haber verilmesi gibi geldi. Bu hâdisede bir büyüün tesirini görece kadar hâlâ bâtil inançlara bağlı bulunuyorlardı. Eski Romalıların ay tutulmalarının haber verdiği felâketleri borazan ¹¹⁴ ve boru sesleriyle önleyebileceklerim ümit etmeleri gibi, tencere kapaklarını vurup felâketin tesirlerini uzaklaştıracaklarını umuyorlardı.

3ü döneme doğru, patrik Supi'den Ermeni kiliselerinde Türkçe vaaz vermek müsaadesini almış olan Cizvitler, Katolik ¹¹⁵ olmayan Ermenilerin öfke duymasına yol açtılar. Bunların ileri gelenleri ve Başpiskopos Ephraim başlarında olduğu hâlde, Katolikler ve bizzat patrik hakkında şikâyetle

¹¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/57

¹¹⁴ Tadt. afin. I. 38.

¹¹⁵ La Mötraye. I, i. 299, cizvtlerin bu vesileyle Ermeni katollkleri lehinde yayınlan muhtıradan bahsediyor.

bulunmak üzere Edirne'ye gittiler. İçişleri Nâzın, kâhya, huzuruna çıkan şikâyetçilere: «Katolikler de neyin nesi?» diye sordu, «Yâni Hristiyan değil mi bunlar?» Başpiskopos Ephraim müsbet karşılık verince kâhya devam etti: «Bir domuzun beyaz veya siyah olmasının az Önemi vardır, domuz domuzdur ve Bâb-ı Âli bir Ermeni ile bir Katolik ve bir râfizî Hristiyan arasında fark gözetmez.»

Patrik Supi'nin yerini alan Avidick, Cizvitlerin altınla rüşvet vererek satın aldıkları ve Katoliklere himaye vaatetmiş bir kişi olduğu halde, onların üzerlerine afaroz yıldırımları yağdırarak ve iktidarını her bakımdan yaygınlaştırmayı hedef alarak idare görevine başladı. Öğrencilerinden üç yüz Ermeni gencinin Katolik mezhebine geçtiği Cizvitlerin Erzurum koleji kapatıldı ve dağılmaya zorlanan Cizvitlerden bir kısmı İran'a, bir kısmı da İstanbul'a sığındı.

Cizvitlerden başka, Müslümanlık ruhu içinde, Katoliklere bilhassa zarar veren husus, o sırada çok sayıdaki Fransız mürtedin ¹¹⁶ İslâm dinini kabul ederek Müslüman olmaları idi. Katoliklerin canlarını sıkan olaylar arasında bir rahibin, Vezir-i âzamin huzurunda, İsa'ya hakaret etmek için kutsal ekmeği ayaklar altına alıp çiğnemesi de vardı. Vezir-i âzam, rahibin bu davranışına karşı ne hor görücü, ne de müstehzi bir ifâde belirtmiş, fakat soğuk bir tavû-la bu nev zuhur Müslümanın sünnet edilmesi emrini vermişti.

Daltaban Paşa, İmparatorluğun birinci derecedeki makamına yükselmesini Şeyhülislâm Feyzullah ¹¹⁷ Efendi'ye borçlu idi. Fakat Şeyhülislâm onu kendi fikirlerini kavramakta ne yumuşak, ne de itaatli buluyordu. Birden, kendisine vezirlik payesi verdirdiği Reis Efendi Rami ile gerçekleştireceği bir ittifakın kendi partisini ¹¹⁸ güçlendireceği kanaatine vardı (21 Aralık 1702 - 1 Şaban 1114). Sultan, Reis Efendi Râmi'nin yerine bir Halvetî şeyhinin oğlu olan Abdi Efendi'yi atadı. Kaymakamın görevleri, Salankamin savaşında şehîd düşen Vezir-i âzam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu Köprülü Abdullah Paşa'ya verildi. Nişancı görevine İran dil ve üslûbunu hakkiyle bilen, âlim Şirvanlı Ebubekir getirildi. Ruznâmecî mesleğinde kendisinin halefi, eski defterdar, Muhsinzâde Mehmed oldu.

tlim adamı, kazasker Evliya Mehmed Efendi'nin ölümüyle yeni bir

¹¹⁶ Hristiyanlıkta rfinini inkâr eden.

¹¹⁷ Osmanlı tarihçileri Şeyhülislâm adını Foyz-UUah »eklinde de yazmaktadırlar. Biz Hammer'in yazı# «ekline uymayı yerinde bulduk (Ç.N.)

¹¹⁸ Parti 10x0, bunda, taraltariana oluşturduğu -'rd^* <Ç.NJ,

münhal makam ortaya çıktı; bu Evliyâ'nın ünlü seyyah Evliya Çelebi ile bir yakınlığı yoktu, ancak bir zamanlar onun öğrencisi olmuştu. Aynı zamana doğru, sarayın tanınmış ve nüfuzlu vaizi Vâni Efendi'nin eşi, Şeyhüislâm Feyzullah Efendi'nin kayınvalidesi, dindar ve bilgili bir kadın olan Ummetul Cebbar, yâni kâinata hükmedici hükümdarın anası, seksen beş yaşında vefat etti. Bu hanım, Kur'an ve inandırıcı rivayetler (itibârlar) konularında kocası ve damadı ile ilahiyat ilminde münakaşalara girebilecek kadar bilgiliydi; namazlarını kılmak için geceleri beş kere uyanacak ve beş günde bir hatim indirecek ölçüde dindardı. Cenaze töreninde, Şeyhüislâm, Vezir-i âzam, nakîb, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri ile büyük ulemâ, Edirne'de revakmin altına gömüldüğü Taşlık Camiine kadar tabutunun arkasında yürüdüler. Kısa bir zaman sonra, I. Ahmed döneminde büyük şöhrete sahip Karabaş Ali'nin oğlu şeyh Mânevi de hapisanede öldü: Tabîî ölümü, karısını öldürerek hakettiği idamın Önüne geçmiş oldu.¹¹⁹

Birçok Hisarın İnşası

Fakat etrafında bu ünlü şahsiyetler öldüğü sırada, Kırım'da cereyan eden çok büyük ehemmiyet taşıyan hâdiseler, Vezir-i âzamin bütün dikkatini kendi üzerlerinde topluyorlardı. Bu olaylar, ayrıca, Vezir-i âzamin düşüşünü hazırlamakta yardımcı oldular. Daltaban Paşa, Vezir-i âzam olmasından pek az gün sonra İstanbul'a gelen Rus elçisine fazlasiyle barışçı niyetler taşıdığını ve İmparatorluğun Rusya sınırının yönünde mevcut savunma vasıtalarını arttırmayı düşünmediğini açıklamış bulunduğu halde, savaş istiyordu. Bu niyetinin açığa vurulması sayılabilecek teşebbüslere de girişmişti. Kerç Boğazının girişinde Akınüburnu denilen noktada, yerleştirilecek obüslerin mermileri suyun sathını tarayacak ve Rus gemilerine kanalı kapatacak bir hisar inşâ ettiriyordu. Bu hisarın yapımını hızlandırmak maksadiyle ihtiyaç duyulan demiri Samankow'dan getirtti; Eflak ve Boğdan prenslikleri marangoz ve duvarcı göndermekle mükellef tutuldular; yapı için gerekli kereste Çerkeeler ülkei

(Tscherkassie) ve Sinop'dan çekildi; geri kalan malzemeyi¹²⁰ İstanbul sağladı.¹²¹

¹¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/57-59

¹²⁰ Raşid. I, f. 266. Defterdar Tarihi. I, f. 402. Rami Paşa Tarihi, 153, 172, 227, 300, 552, 553, 565. sayfalarında bu inşaata ait kararlar veriyor. Berlin Kütüphane tarihine de MV^1?: f. 224.

¹²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/59-60

Kırım Karışıklıkları

Diğer taraftan Polonya ve Rusya'yı hedef alan akınlarına mümkün olduğu kadar kısa zamanda başlamaktan başka bir şey düşünmeyen Kırım Hanı Devlet Giray, Rusların büyük ölçüde silahlandıklarına dâir Bâb-ı Âli'ye birbirini peşi sıra tezkireler (raporlar) göndermişti. Bu tezkirelerde verilen haberler hemen dâima uydurma idi. Bu sıralarda, kalagay (veliahd) Saadet Giray, bir Tatar kuvvetinin başında, birden bire Besarabya'da görüldü. Bu eyâlete girince Özü (Oczakow) Valisi Çelebi Yusuf Paşa'ya Rusların ¹²² bir filoyu silahlandıklarına ve birçok kale inşâ ettiklerine dâir bilgi verdi. Edirne'de bu konuda sorguya çekilen Çar*'ın elçisi," Potkal Kazaklarını itaat altında tutmak için inşâ edilen kalenin Perekop'-dan kırk fersaktan fazla mesafede olduğunu ¹²³, hükümdarının Azak denizinde on ikiden fazla savaş gemisi bulunmadığını ve zâten bun> lan da, istediği takdirde, Sultan'a hemen satabileceği cevabını verdi. Elçinin bu sözleri Kırım Hanının azledilmesi neticesini getirdi.

Bâb-ı Âli onun yerine damla illetine tutulmuş bir ihtiyar olan babası Selim Giray'ı dördüncü defa Kırım Hanlığına atadı (6 Şaban 1114 - 26 Aralık 1702). Daltaban Mustafa Paşa, bu vesileyle, kendisini Yeniçeri ağalığına tâyin ettirerek, büyük ikbâlinin, vezir-i âzamlığının ilk adımını attırmış olan ihtiyar Selim Giray'a minnettar görünmek istedi. Selim Giray bir saray arabasıyla Edirne'ye götürüldü; Vezir-i âzam onu, yapılması âdet olan törenle, bir kapa-niça (devlet paltosu), bir sorguç, bir kalpak, bir ok muhafazası ve bir yay, pahalı taşlarla süslü bir kılıç vererek Kırım Hanlığı makamına oturttu. Ayrıca, Selim Giray, Hanlığa tâyin hediyesi adıyla iki bin duka altını aldı. En küçük oğlu Kaplan Giray vezir (nured-din) ve üçüncü oğlu Gazi Giray kalagay (veliahd) makamına getirildi. Fakat, azledilen han, Devlet Giray Bâb-ı Âli'nin kararlarına boyun eğmeyi reddederek kardeşi Sâadet Giray'ı, Yusuf Paşa'nın kendisine ve ayaklanan Nogaylara karşı savunduğu Akkerman ve İsmail'e gönderdi. Sultan, on Yeniçeri alayı ile bin beş yüz levendi acele Yusuf Paşa'nın imdadına yolladı ve Balkanlar ötesinde bulunan memleketlerde, Silistre ve Nicopoîs Paşalıklarında seferberlik emretti; aynı zamanda Rumeli Beğlerbeyine Valona, Delvino, Akhri-da, Jbasan,

¹²² Hanın yalan beyanları prens Mehmed Giray'ın tarihinde açıklanmıştır, f. 114.

¹²³ Bazı Osmanlı tarihlerinde bu uzaklık mesafesi Kırım'dan itibaren gösterilmektedir. Arada pek büyük fark bulunmadığı söylenebilir (Ç.N.).

Yanina ve Skutari'den toplayacağı kuvvetlerle, Selanik Valisine de kendi kuvvetleriyle Oczakow Valisi Yusuf Paşa'nın yardımına uçarcasına bir süratle varmaları bildirildi. İtaatini bildirmeye zorlamak üzere Devlet Giray'a yazılar gönderilmesi de ihmâl edilmedi.

Bu sırada İstanbul'da Nogay Tatarlarının akınından endişe duyuluyorsa da, Avusturya ve Rusya'ya karşı yeni bir savaş ihtimâli düşüncesi karşısında korku geçiriliyordu. Zira, İmparatorluk içinde harekete geçirilen düzenli birliklerin Nogay ve Kırım Tatarlarını itaat altına almak bir mesele iken, iki çok kuvvetli sınır komşusu devlete, Avusturya ve Rusya'ya karşı bir şey yapılamayacağı söylentileri genellikle yaygındı. Bu söylentiler aslında bir gerçeğe dayanıyordu. Vezir-i âzam Daltaban Mustafa Paşa, kendisinden bu konularda kesin sözler duymak isteyenlere: «Tatarlardan bir şikâyetimiz yok, onlarla mutabıkız» diyor ve yakınlarına kendisim Budin (Ofen) fâtihi olarak gördüğü rüyasını anlatıyordu. Mâiiyetinden kişiler de yüksek sesle: «Paşamız savaştacak ve zafer bizim saflarımızda kalacak!» diye tekrarlıyorlardı. Bununla beraber, savaş tasavvurları, bunları bir fetva ile meşrulaştırmayı reddeden Şeyhülislâm'ın ve Skarlat-zâde Maurocordato'nun ve onunla birlikte Karlofça muahedesini neticelendirmiş olan Rami Paga'nın şahsında şiddetli bir muhalefete karşılaştı. Bu muhalefeti ortadan kaldırmak isteyen Daltaban Paşa, tertipleme istediği bir ziyafette Şeyhülislâm'ı zehir-letmekten daha iyi bir çâre bulamadı ¹²⁴. Fakat, Daltaban Paşa'nın. bu tasavvuru kâhya İbrahim tarafından açıklanmış olduğundan, Şeyhülislâm tedbirlerini aldı ve önünde bulunan zamandan, şahsında müşterek düşmanlarını tanıdıkları Daltaban'a karşı Rami Paşa ve Maurocordato ile bir ittifak oluşturmuş bulunmaktan yararlanarak her üçü Sultan'ın huzuruna çıkıp, Daltaban Paşa'yı bir zehirci ve şimdilik adından bahsedilen savaşın başlıca kışkırtıcısı olarak anlattılar. ¹²⁵

Daltabanın İdamı

Daltaban Paşa, bir müddetten beri Sultan'ın düşüncesinde bir düşman görüntüsündeydi. Mizacının zorbacı oluşu, kabalığı, yordakçılarını ehil olmadıkları işlerin başına getirmek teklifiyle birleşerek, Sultan'da Vezir-i âzamına karşı bir tedirginlik uyanmasına yol açmış, her vesileyle

¹²⁴ Candemir, L. IV. s. 106 ve 107. Kırım Tarihi, yazar prens Mehmed Gir ray da ba görüştedir, f. 11».

¹²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/60-62

Şeyhülislâm ve silahdân hor görücü bir tavır takınması ruhlarında gün ışığına çıkmak için vesile bekleyen bir kinin dogmasına sebep olmuştu. Bu vesile, Daltaban Paşa'nın cinayet işlemek tasavvuruyla ortaya çıktı. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Rami Paşa ve Maurocordato, Sultan'a, Daltaban Paşa idarenin başında kaldıkça Kırım'da sükûn tesisine imkân bulunmadığını anlattılar. Taraftarlarını kandırmak için Devlet ve Saadet Girayların etrafına Vezir-i âzamin da kendileriyle beraber olduğu görüşünü yaymış olmaları onların bu görüşlerini doğruladı. Bu konuşmaların peşinden, II. Mustafa, Daltaban Paşa'yı saraya davet ettirdi; aynı zamanda Rami Paşa'ya Daltaban Mustafa Paşa'nın sarayına gitmesi için gizli bir emir verildi. Vezir-i âzamin sarayında, Rami Paşa'ya, Daltaban Paşa'nın Sultan'ın davetiyle Sultan'a gitmek üzere çıktığını bildirdiler. Rami Paşa'nın saraya gönderdiği haberci dönüşünde, kendisine Sultan'ın, Daltaban'dan geri aldığı İmparatorluğun mührünü getirdi (24 Ocak 1703 - 6 Ramazan 1114) ¹²⁶. Daltaban Paşa vakit kaybedilmeden sarayın iki kapısı arasındaki cellâd dâiresine hapsedildi ve üç gün sonra, ancak dört ay kaldığı ¹²⁷ Sadâret makamının bedelini başının uçurulması suretiyle ödedi.

Gregorienlere Karşı Hareket

Baş taraftarlarının en belirli dayanağı olan Eyûplü Rami Meh-med Paşa devletin idaresini omuzlarına alınca, her şeyden önce, içeride düzeni tesis etmek ve dışarıda sükûneti, başı sürdürmeyi başlıca görev bildi. Vezir-i âzamlık makamına getirildiği öğrenilir öğrenilmez Nogay Tatarlarının isyanı durdu. Mübalağalı haberler, Vezir-i âzami, cezalandırmak üzere on bin Yeniçeri ve beş bin gönüllünün başında harekete geçmiş durumda gösteriyorlardı. Sabık huri ve kalagay, Devlet Giray ile Şahin Giray Kuban'a doğru kaçtılar ve orada Çerkeslere ¹²⁸ sığındılar. Özü (Oczakow) Valisi Çelebi Yusuf Paşa, birlikleriyle Nogaylann üzerine yürüdü; Nogayların topraklarında geçirdiği üç ay boyunca, onlara karşı fazla sert davrandı; onları altı yüz kese vergi ödemekle yükümlü tuttu; her aileye on okka has

¹²⁶ Eyûb'lü Rami Mehmed Paşa'dan bahseden Osmanlı tarihlerinde kendisinin askerlikle alakası buhmTPwntasına mukabil aydın, kurnaz ve kabiliyetli bir siyaset adamı olduğu kabul edilmektedir. Nitekim, bu meziyetlerini Karlofça Barış Konferansında isbatlamış ve haklı bir şöhret kazanmıştır (Ç.N.).

¹²⁷ Daltaban Mustafa Paşa'nın Sadaret süresi Hammer'in kaydettiği gibi 4 ay değil, Osmanlı kaynaklarına göre 4 ay, 20 gün sürmüştür. Bir Vezir-i âzam'ın icraatının genişlik vb teslriUi&i güzönünde tutulursa, belirtilmeyen bu sürenin önemli olduğu inkar edilemez (Ç.N.).

¹²⁸ Berlin Kütüphanesi Tarihi, f. 215. Prens Mehmed Giray'ın Tarihi, f. 118. Prens tarihini yazdığı sırada Devlet Giray Karvarta'da bulunuyordu. Raşid, I, f. 272; Sebesseyar.

un, on okka arpa ve bir öküz vermek mecburiyetini getirdi. Bu tedbirleri ve icrââtı da yeterli bulmayarak, Tomo-rova, İsmail ve Kilia ¹²⁹ şehirleri dolaylarını tahribeden ve yağmalayan Tatarların buralardan aldıkları bütün malları sahiplerine geri verdirmek üzere Babadağı, Kilia, İsmail ve Akkerman kadıları, molla ve müftülerinden oluşan bir komisyon kurdu. Tatarlar arasında asayiş geri gelince, yeni Vezir-i âzam, yıllardan beri âsi durumunda bulunan, her türlü vergiyi vermeyi reddeden Mingreli ve Goriel halkının nüfusunu zoraki muhaceretlerle azaltmayı ve kervanları yağmaladıktan sonra bunlarda bulunan tüccarları esir durumuna düşüren Abazalan cezalandırmak istedi. I. İbrahim döneminde yedi Paşanın Mingreli'ye yapmış oldukları son sefer üzerinden elli yedi yıl geçmişti; Erzurum Valisi Köse Halil Paga, âsilere, Trabzon, Çıldır ve Erzurum'dan hareket ederek üç ayın yünden hücum etmek için birçok paşa ve çok sayıda beğlerle sefere çıktı ¹³⁰.

Hudutların Tayin Ve Tesbiti

Karlofça barışı üzerinden beş yıl geçmiş, fakat Polonya ve Rusya ile sınır belirlemeleri kesin bir düzene bağlanamamıştı. Bu konuda büyük zorluklar bilhassa Avusturya karşısında başgöstermiş-ti. Karlofça barışının imzalanmasından üç ay sonra, sınırların karşılıklı tesbitini konu edinen bir ön anlaşma ¹³¹ yapıldı, sonraki yıl genel sınırlandırma anlaşması ¹³²; sonra Sırmie sınırına, Bosna ve Hırvatistan ¹³³ Transilvanya ve Banat ¹³⁴ sınırları ile alâkalı kural anlaşmaları içine alan anlaşmalar imzalandı. Bâb-ı Âli o sırada yalnız Venedikle arasındaki sınır meselesini kesin bir çözüme bağladı.

¹²⁹ Raşid İ, I. 275. Rami'nin İnş&'sında Vezir-i azam'ın Kırım Hanı Selim Giray ve özü Valisine yazdığı mektupların büyük bir kısmı bulunmaktadır.

¹³⁰ Raşid, I, f. 275 ve Berlin Kütüphanesi Tarihi, seferde kumanda edilen birliklerin sayılan bakımından birbirlerini tamamlıyorlar: 1. Batum ve Gonia'dan hücum eden seraskerin kumandası altında, Trabzon Beğlerbeyi, Karahisarşarki sancakbeği, Gonia beti; beş Yeniçeri alayı, 200 cebeci, 100 topçu. 50 top arabacısı, 2 kadırga, 40 galyot. —II. Çıldır tarafından Çıldır Beğlerbeyi Ahiska Yeniçerileri, 300 gönüllü, Khartvis, Ardemiş, Azazur hisarları muhafızları, Şuşşad, Olti, Leva-ne, Bartekrek, Ardihan, Petek, Makhcil, Postşu. Sufla. Aşttere, Altun-kale, Akhelek, Keskim, Hadjerk, sancakbeğleri-, Kars Beğlerbeyi ve tüfekçiler ile Keçvan, Mefrid, Kağızman tüfekçileriyim Serşad ve Kule sancakbeğleriyle hücum ediyordu.— m. Erzurum tarafından valinin kahyası Pasin, Hınıs, Mecnekert, Malazgird, Kozcan, Tekman, Şelve, Seyfi. Mamrevan, Bayezid, Eleşkirt sancakbeğleriyle saf kurmuştu.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/62-63

¹³¹ 25 Nisan 1700.

¹³² 5 Mart 1701

¹³³ 12 Mart 1699

¹³⁴ 2 Aralık 1700.

İmzalanan anlaşma gereğince Novi sınır şehri ¹³⁵ ilân edildi. Karışık olduğu kadar da uzun süren bir mesele Polonya Ens-titüsü'nün ¹³⁶ kurucusu Marsigli'nin başkanlığında neticelendi ve Bâb-ı Ali de Viyana'daki elçilik görevinden dönüşünde Temeşvar Valiliğine gönderdiği İbrahim Paşa'yı müzâkerelerde vazifelendirmekle gereken itinâyı göstermekten geri kalmamıştı.

Avusturya elçisi kont Oettingen, İstanbul'dan ayrılırken temsilci olarak payitahtta elçilik kâtibi Talman'ı bıraktı. Talman, Bâb-ı Âli'ye Toekoeli'nin yalnız Transilvanya'dan değil, hattâ İstanbul'dan da uzaklaştırılmasını ve Nicomedi dolaylarında bir çiftliğe sürülmesine karar verilmeyi başardı. Venedik sınırlarının tesbiti, Almanya İmparatorluğu ¹³⁷ sınırının da belirlenmesiyle tamamlanmıştı. Polonya sınır meselesinin çözümlenmesine gelince, ancak 1703 yılı Ekim ayında netice alınabildi. Bunda da, Bâb-ı Âli'nin evvelce Polonya kralı olarak tanıdığı, kendi adım taşıyan babası hazinedar Raphel de Wieniawa Lesczynski'nin gayretlerinin tesiri görüldü ¹³⁸. Rusya ile Bâb-ı Ali'nin kesin sınır anlaşmasını imzalamalarından önce iki geçici anlaşma imzalandı ¹³⁹. Bu geçici anlaşmaların birincisinde —ki 1704 Ekim tarihlidir— Rus komiseri ile Osmanlı komiseri Mehmed Efendi iki imparatorluk arasındaki sınırın Suliva nehriyle belirleneceği kararna vardılar; 22 Ekim 1705 tarihli ikinci geçici anlaşmada ise Doğu'da değişmez sınır olarak Dnieper nehri gösterildi. İki komiserden alınan talimat, Kırım Ham, Özü Valisi ve Mehmed Efendi arasında son derece sür'atli yazışmalara yol açmıştı ¹⁴⁰.

Rami'nin İdaresi

Vezir-i âzam Eyûplü Rami Mehmed Paşa, kendisinden öncekinden bir evvelki vezir-i âzam Amca-zâde Köprülü Hüseyin Paşa gibi, idârçde bir

¹³⁵ 12 Ağustos 1703.

¹³⁶ Vezir-i azam'ın bu meseledeki aracılığından ötürü teşekkür etmek üzere İngiliz elçisi Sulton'a yazdı* mektup Rami'nin laşa'sında bulunmaktadır. No 45.

¹³⁷ Rami'nin inşa'sında, Venedik'le smurlann belirlenmesi konusunda Ve-zir-i azam'ın Bosna Valisine yazdığı birçok mektup bulunmaktadır,

Bakınız: No 152, 153, 154. 211. 230. 34a

¹³⁸ Baron Thugut tarafından gönderilen şuur belirlenmesi *wi»ym—p 4 Ekim 1703 tarihini taşıyor. Rattt, I. f. 255.

¹³⁹ 22 Ekim 1705 tarihlidir. Martens'e betiniz.

¹⁴⁰ Rami'nin inşa'sında Adjou Valisinin özü Valisi ve Kırım Hanına yazdığı mektuplar bulunmaktadır; benim inşa'mda Potkal Kazaklarına karşı bir şikayetname ve Özü Valisine birçok mektuplar vardır. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/64-65

reforma ihtiyaç duyulduğuna iyice kanaat getirmişti ve zâten dahilî idarenin birçok dallarında hizmet vermiş bir devlet adamı olarak meseleleri çok iyi biliyordu. Bilgilerinden de yararlanarak, bütün fâaliyetini bu projenin tatbikine vakfetti. Her şeyden önce Doğu'daki ve Batı'daki sınır kalesi kumandanlarının otoritelerini genişletmeyi düşündü. Bu yolda icrâat olarak Bağdad¹⁴¹ Valisine asker sayısı bakımından yüksek bir milis (gönüllü) birliğini silah altında tutması ve iaşesini sağlaması için üç yvz elli kese para gönderdi; bu kuvvet âsi Arap aşiretlerine karşı kullanılacaktı. Vidin ve Temeşvar'da, o zamana kadar vezir-i âzamlann ocaklı yahut teb'anın miras yoluyla sahip bilindikleri saraya ait emlâkin faydalanılma şeklini değiştirdi; bu tedbir çifte yarar sağladı: O zamana kadar bu şehirlerin arazi vergilerinden temin edilen askerî birliklerin ücretlerinin Ödenmesi düzene sokuldu ve son savaşların nüfuslarını garib bir şekilde azalttığı Banat ve Temeşvar halkını sayıca arttırdı.

Bu kararnamenin yayınlandığı yıl içinde sekiz binden fazla teba-mn gelip yerleştiğini görmek Vezir-i azama memnunluk verdi. Bosna birliklerinin dört milyon akça (otuz üç bin üç yüz altmış üç kuruş)¹⁴² tutan ücretlerinin, hazineye yükleyecek yerde, sarayın bu eyâletdeki arazilerinden¹⁴³ alınması yolunda Bosna Valisine gönderdiği bir kararname ile emir verdi. Aynı zamanda Belgrad ve dolaylarındaki palangaların muhafızlarının iki yüz altmış üç bin kuruş tutan ücretlerinin civardaki şehirlerin mukataa¹⁴⁴ vergilerinden karşılanması kararını verdi. Vezir-i âzam Rami Paşa, donanmanın gelir ve giderlerini düzene koymak için Kapdan-ı Derya ile tersane kâhyasını Edirne'ye çağırdı; o zamana kadar memur ve müstahdemlerin hakları sayılan hesap dışı gelirleri hazîneye devredildi¹⁴⁵.

Son zamanlarda bir samur kürkü bin beş yüz kuruşa ve yevmi kuruşa aldıkları bir kakım kürkü elli, hattâ yüz kuruşa satan kürk tacirlerinin aşın

¹⁴¹ Bagdad Valisine gönderilen memleketin idaresiyle alakalı mektuplar Rami'nin İnşa'sında bulunmaktadır, 23. 24, 55, 60. 70. 162; ve diğerkleri. No 127, 157, 637. Mısır Valisine gönderilmiştir ve Mekke'nin iasesiyle

¹⁴² Berlin Kütüphanesi Tarihi bir kuruşun 160 akçadan hesaplandığını bildiriyor.

¹⁴³ Bosna arazi vergisi tutan: 15,466,695 kuruş. Raguza gümrük geliri 1.315,750 Sava gümrüğü » 2.528,348 Bosna vergi geliri 12,095,448 Ouskouh arazi vergisi 9,409,550

Yekûn 40,814,689 kuruş

¹⁴⁴ Berlin Kütüphanesi Tarihi, f. 225. Belgrad garnizonu 5610 asker, günlük ücret tutan 66.475 akça; palangalarda asker mevcudu 5944 günlük ücret tutan 62,456 akça. Bu akçalar arazi ve hayvan vergileriyle gümrüklerin gelirlerinden sağlanmıştır. Belgrad, Porits-cba, Niş, Şe-hirköy, Semendere gümrük ve hayvan vergileriyle Rahova ve Nico-. polis çingenelerinden alınan vergilerin alman ondalıklardan oluşmuştur.

¹⁴⁵ Raşid, I, t. 214; Rami, tnşa. No 164, bunlarda bulunan bir mektup donanmanın üstelini, durak yerlerini belirlemektedir.

fiyatları, aynı zamanda en az değerdeki kürkleri de içine alan bir tarife ile tesbit edildi¹⁴⁶ Edirne polisi de Vezir-i âzamin dikkatini çekti. Bu payitahtın umumî kadınları için bir kararname yayınlandı. Bendler vasıtasıyla şehire verilen suyun şebeke bakımından islâhı için emirler verildi. Vezir-i âzam, kötü yoldaki bütün kadınların listelerinin düzenlenmesi ve bunların muhafaza altında Rodosto ve Malkara'ya sevkedilmeleri hususunda Yeniçeri ağası ile Bostancı-başığı görevlendirdi. Bir başka emirname ile Mısır'dan kaçan bütün askerler Edirne'ye sürgüne gönderildi. Kanunî Sultan Süleyman, saltanatı döneminde Surkhanlı sularını Edirne'ye getirtmişti; kaynağı şehirden beş fersah mesafede bulunan bu sudan İstanbul'a da

¹⁴⁶ Rerlin Kütüphanesi elyazması, no. 75, 225-227. sayfalar o dönemde geçerli olan kürk fiyatlarını veriyor Birinci kalite samur kürkü sırtı 100 kuruş; İkinci kalite, 800 kuruş; üçüncü kalite, 700 kuruş; dördüncü kalite, 500 kuruş. — Samur kürkü başı, 2 parça birinci kalite, 450 kuruş; ikinci kalite, 450 kuruş; üçüncü kalite, 250 kuruş. — Samur ayaklan, 120 parça birinci kalite, 120 kuruş; ikinci kalite, 100 kuruş; üçüncü kalite, 85 kuruş; dördüncü kalite, 70 kuruş. — Samur kuyruğu, 120 parça, 1000 kuruş. — Anadolu vaşağı, 72 parça birinci kalite, 450 kuruş; İkinci kalite, 450 kuruş; ikinci kalite, 350 kuruş; üçüncü kalite, 100. — Rumeli vaşağı, 72 parça birinci kalite, 130 kuruş; ikinci kalite, 70 kuruş; üçüncü kalite 45 kuruş. - - Vaşak ayağı 30 parça birinci kalite. 22 kuruş; ikinci kalite. 18 kuruş; üçüncü kalite, 15 kuruş. — Kakım, 150 parça, birinci kalite, 45 kuruş; ikinci kalite, 40 kuruş. •■'- Rusya tilkisi, 20 parça, birinci kalite, 45 kuruş; ikinci kalite, 40 kuruş; üçüncü kalite, 35 kuruş. — Beyaz boyunlu Rusya tilkisi, 200 parça, birinci kalite, 100 kuruş; ikinci kalite, 80 kuruş. — Moskova kırmızı tilkisi, 18 parça, birinci kalite, 45 kuruş; ikinci kalite, 40 kuruş; üçüncü kalite, 38 kuruş; dördüncü kalite, 35 kuruş. — Boynu iki taraflı kırmızı Rus tilkisi, 200 parça, birinci kalite, 150 kuruş; ikinci kalite, 120 kuruş; üçüncü kalite, 70 kuruş; dördüncü kalite, 30 kuruş. — Rusya kurdu (Moskof çil kafası), 100 parçası, birinci kalite, 100 kuruş; ikinci kalite, 90 kuruş; üçüncü kalite, 60 kuruş. — Rusya kurdu sırtı, 80 parça, 8 kuruş. — Rusya kurdu ayakları (paça), 32 parça, 8 kuruş, 8 kuruş. — Kazak kürkü, 18 parça, birinci kalite, 39 kuruş; ikinci kalite, 36 kuruş; üçüncü kalite, 30 kuruş; dördüncü kalite, 28 kuruş. — Kazak kurdu kürkü (Kazak çil kafası), 100 parça, birinci kalite, 52 kuruş; ikinci kalite, 45 kuruş; üçüncü kalite, 38 kuruş. — Kazak kurdu sırtı, 80 parça, 8 kuruş. — Azak kurdu, 18 parça, birinci kalite, 26 kuruş; ikinci kalite, 24 kuruş. — Azak kurdu kürkü, 100 parça, birinci kalite, 30 kuruş; ikinci kalite, 27 kuruş; üçüncü kalite, 25 kuruş. — Azak kurdu sırtı, 80 parça, 6 kuruş. — Kurd ayağı (paçası), 32 parça, 6 kuruş. — Eflak tilkisi, 21 parça, birinci kalite, 18 kuruş; ikinci kalite, 16 kuruş; üçüncü kalite, 15 kuruş; dördüncü kalite, 15 kuruş. — Eflak kurdu kürkü. 90 parça, birinci kalite, 20 kuruş; ikinci kalite, 19 kuruş; üçüncü kalite, 17 kuruş. — Eflak kurdu sırtı, 80 parça, 5 buçuk kuruş. — Aynı kurdun ayaklan (paçaları), 32 parça, 4 buçuk kuruş. — Rumeli tilkisi, 20 parça, birinci kalite, 15 kuruş; ikinci kalite, 14 kuruş; üçüncü kalite, 13 kuruş; dördüncü kalite, 12 kuruş. — Rumeli kurdu kürkü, 90 parça, birinci kalite, 16 kuruş; ikinci kalite, 15 kuruş, üçüncü kalite, 12 kuruş, dördüncü kalite, 9 kuruş. — Edirne kurdu sırtı, 80 parça, 4 kuruş. — Sofya, Filibe, Yanya kurdu sırtı, 80 parça, 5 kuruş. — Paçalar. 20 parça, 3 buçuk kuruş. — Uçbay denilen Anadolu tilkisi cinsi, birinci kalite, 11 kuruş; ikinci kalite, 9 kuruş. — İkibay denilen Anadolu tilkisi, birinci kalite, 13 kuruş; ikinci kalite 12 kuruş. — Beyaz boyunlu Anadolu tilkisi, 200 parça, birinci kalite 80 kuruş; ikinci kalite, 55 kuruş; üçüncü kalite, 30 kuruş. — Beyaz tilki (karsak), 32 parça, birinci kalite, 24 kuruş; İkinci kalite, 20 kuruş; üçüncü kalite, 19 kuruş. — Beyaz tilki boğazı İk} işaretli, 200 parça, birinci kalite, 35 kuruş; ikinci kalite, 30 kuruş; üçüncü kalite, 28 kuruş. — Van kaplan kedileri, 32 parça, birinci kalite, 10 kuruş; ikinci kalite, 9 kuruş, üçüncü kalite, 7 kuruş. — Vahşi kediler, 16 parça, 4 kuruş. — Kara kediler, 18 parça, birinci kalite, 12 kuruş; İkinci kalite, 10 kuruş; üçüncü kalite, 8 kuruş. — Keçi kürkü, 18 parça, 4 kuruş. — Keçi sırtı, 18 parça, 4 buçuk kuruş; Raguaa keçi sırtları, 18 parça, 4 kuruş. — Koyun kürkü (kıvrıcık), 18 parça, 3 kuruş. — Koyun kürkü (yalama), 18 parça, 1 buçuk kuruş. — Alelade koyun kürkü, 6 parça, 1 kuruş. — Oğlak kürkü, 56 parça, birinci kalite, 12 kuruş; ikinci kalite, 10 kuruş. — Sansar sırtı, 85 parça, birinci kalite, 32 kuruş; ikinci kalite, 29 kuruş; üçüncü kalite, 27 kuruş

günde otuz altı pip¹⁴⁷ tutarında sevkıyat yapılıyordu. Bu sevkıyâtın başladığı zamandan beri Edirneliler sık sık susuzluktan yakınıyorlardı. Bunun sebebi kısmen bendlerin ha-râb olmasından, kısmen de gidilmesi kolay yerlere bol su taşıyan sakaların para açgözlülüğünden kaynaklanıyordu. Bu rahatsız edici duruma çâre bulmak için, beraberinde defterdar ve Bostancı-başı olmak üzere, Vezir-i âzam, Surkhanlı kaynağına gitti ve mimarlar vasıtasıyla bendin tamir keşfini yaptırdı ve bu işe sekiz bin kuruş ayırdı. Ayrıca Hızırlık sarayı yakınında bulunan ve yerden fışkıran Yonca suyunu şehire getirtti. Rami Paşa bu teferruatla isteyerek, adetâ sevgiyle meşgul oluyordu. Bunun sebebi, İstanbul'un bir semti olan Eyûp'de su yolcu olarak çalışması ve bu meslekte tanınmış olmasıydı. Kendisi de ilk gençliğinde bu baba mesleğiyle meşgul olmuştu. Yıllardan beri ihmâl edilen Yanbolu Câmii'ne de alâka gösterdi: Yahudiler ve Hristiyanlar evlerini bu camiin duvarlarına dayamışlardı. Evvelce mihrabın bulunduğu yerde küçük fidanlar ve otlar görünüyordu. Rami Paşa, mabedin duvarlarına saygısızlık eden Hristiyan ve Yahudi evlerini yıktırdı ve camii kısa zamanda Müslümanların ibâdetine sundu.

Önceki yıllarda sık sık tehlikeye düşen hacı kervanlarının güvenliğini sağlamak maksadiyle, Vezir-i âzam Rami Paşa, surreyi sadece çöl Araplanna bırakmamaya itinâ gösterdi. Bayram Paşa'nın oğlu cesur ve gayretli Adana Valisi Mehmed Paşa'ya Hac Başkanı (Emirül hac) ünvanı verdi; aynı zamanda Gazza, Nabalus ve Trab-luşşam, Sayda, Beyrut, Kudüs sancakbeğleriyle birliklerini kumandası altına yerleştirdi. Kvasoğlu Hasan Paşa'yı Cerdec (karşılıyıcı)¹⁴⁸ olarak atadı. Bu iyi düşünülmüş, akıllıca tedbirler sayesinde, kervan, Arapların ortasından, en ufak bir endişeye düşmeden ve zarara uğramadan geçip hedefine vardı. Emirül hac Mehmed Paşa hac farizesini yerine getirdikten sonra, Mekke'de durmaktan uzak kalarak, âsi Araplara hücumu kararlı olduğundan, doksan sancaktan oluşan kuvvetleriyle derhal harekete geçti. Zâten, Cerdeci Kvasoğlu da otuz sancaktan oluşan birliğiyle gelip onun kuvvetlerine katılacaktı. Sahra ve Anza Arapları, hac dönüşünde kervanı yağmalamak ümidiyle, altı bin kişilik bir kuvvet hâlinde toplanmışlardı ve Emirül hac Maan konağına vardığında ortaya çıktılar. Fakat Cerdeci ve Şam Araplarının şeyhi Koleib tarafından itaat altına alındıkları sırada, kervan hiçbir kayba¹⁴⁹ uğramadan geçti ve

¹⁴⁷ Eski bir mayi ölçüsü. Türk mimar ve su yolcuları mastar ve lüle ölçülerini kullanmışlardır (Ç.K.).

¹⁴⁸ Rased, I, f. 276. Berlin Kütüphanesi Tarihi, t. 251. Cerdeci meselâ, kar-sucu

¹⁴⁹ Berlin Kütüphanesi Tarihi'nde, Mezrib'de şeyh Koleib'i aramaya giden ve oradan bir hecin devesi sırtında

Arap aşiretlerinden daha az yağmacı olmayan Azir ve Massis bölgelerine zarar veren Türkmen aşiretleri Adana Valisi tarafından imha edildi; Sivas Valisi de bu aşiretlerden bâzılarını Anadolu'da Bo-zok sancağına yerleştirdi,¹⁵⁰¹⁵¹.

Durumun düzeltilmesi imkânına sahip yeniliklere karşı dikkat ve ihtimam gösteren Vezir-i âzam Rami Paşa, alâka ve teşvikini sanayiye yöneltti; Selanik kumaş imalathanelerinin Yahudi ve Bursa ipek imalathanelerinin Rum olan sahiplerine verdiği emirle bundan böyle çeşitli kumaş ve dokumalar imâl etmelerini istedi; böylece, Avrupa'dan ithâl edilen kumaşları gözönünde tutarak, hiç değilse ülkesini yabancı memleketlere bağımlı olmaktan kurtarmak istiyordu¹⁵². Bu arzu ve irâde, Rami Paşa'nın İstanbul'da Kebir fidanları vasıtasıyla kahve ağacı elde etmek teşebbüsünde de görülür. Ancak bu fidanların baykuşlar tarafından yenilip koşulmasından sonra kahve ağacı dikimi yapılabileceği konusunda, Rami Paşa, Cidde Beğlerbeyi tarafından ikna edilmişti¹⁵³.

Dâima İmparatorluğun güvenlik içinde bulundurulması ve ha-zîne kasalarının doldurulmasıyla meşgul olan Vezir-i âzam, İmparatorluğun Avrupa, Asya ve Afrika'daki eyâletleri üzerinde dikkatle durmaktan ve idarenin bütün kollarına sızmış bulunan suiistimalleri büyük bir gayretle araştırmaktan geri kalmadı. Gazza, Ramla ve Nablus'un limanı durumunda bulunan, Frenk korsanlarıyla Suriye Araplarına karşı korunma ihtiyacında olan Yafa'ya altı subayla yüz asker, iki çavuş ve bir kale kâhyasından oluşan bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvetin kumandanı (dizdar) hareket ederken, beraberinde üçü 6, ikisi 12'lik olmak üzere, büyük kalibrede on toptan başka iki bin gülle ve iki yüz kental barut götürdü.¹⁵⁴

üç günde Cerdecî Paşa'nın ordugahına varan Vezir-i azam'ın ulaşı olan bir Tatarın raporu bulunmaktadır. Raporda Kervan'ın Maan'da Araplarla karşılaştığından bahsetmektedir. Raşid, f. 276, savaş yerinin adını Maghara olarak vermektedir.

¹⁵⁰ Rami Paşa'nın iki kolleksiyonunu oluşturan 1400 yazıdan, içlerinde geçen yer ve aşiret adları bakımından ta-mamiyle alınmaları gerekenler vardır. Bu yazılar vezir mektubu denilen ne'viden olanlardır. Bunlar genellikle bir fermana bağlı olarak kaleme alınmışlardır ve dilleri Vezir-i fizamhk makamının kendine öze yapısına uygundur; bu yazılara (Mektubi maslatiat uslûb) yâni işlerin çabuk görülmesini sağlamak maksadiyle yazılmış yazılar da denir. Bu çeşit mektuplardan No. 220 ve 221'de yer alan ikisi içlerindeki işaret ettiğimiz bilgiler bakımından dikkate değer. Rami Paşa'nın gönderdiği mektuplarda kullanılan uslûb kadar en yüksek icra makamında bulunan bir kişinin dikkat edeceği, etmesi gereken hususlar bakımından mükemmel örnekler de bulunmaktadır,

¹⁵¹ Rami No 419. Memlûklerin büyük aşiretinden olan bu aşiretlerin adlarını vermektedir: Şerklis, Naklis, Haklers ve Targudlar.

¹⁵² Raşid, I, f. 275; Motraye, I, s. 242.

¹⁵³ Bu konuda Cidde Valisine yaalmış bir mektub Rami'nin İnşa'sında

¹⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/65-69

Brancovan Eflak Prensiğine Atandı

Sadâret makamına atanmasından kısa bir zaman sonra, Rami Paşa, saltanatı başvekili Radul Gretschan (Gretşan) tarafından ihtişam içinde tasvir edilen Eflak prensi Brancovan Cantacuzene Bessaraba'yı¹⁵⁵ İstanbul'a çağırıldı. On beş yıldan beri dukalık tahtında oturan Eflak prensi, on beş sefer süresince zaman zaman Toe-koeü, Kırım Hanı, Sultan, Çar ve Avusturya İmparatoru tarafından kendisine karşı kurulan tuzaklardan sakındıran becerikli politikası sayesinde görevini devam ettirmişti. Avusturya İmparatoru onu Roma İmparatorluğu prensliğine yükseltmiş olduğu halde ve geçmişteki davranışlarına rağmen, Sultan Mustafa onun voyvodalığını yeniden te'yid ve tasdik etti. Hattâ Karlofça barışından sonra, Sultan Mustafa bu makamı kaydı hayat şartıyla verdi. İyi idare etmeyi bildiği divân üzerindeki tesiri, eski nüfuzlu beğlerin Bâb-ı Âli nezdinde kendisine karşı giriştikleri bir mahvetme hareketinde zaferi onun tarafına güldürmüştü; hattâ, divân üzerindeki tesiri, düşmanı olan Bogdan voyvodası Constantin'in oğlu ve tarihçi De-metrius Cantemir'in kardeşi Antios Cantemir'i (Kantemîr) makamından uzaklaştırabilecek kadar kuvvetliydi. Bu harekete de, Bogdan voyvodalığı üvey oğlu (veya damadı) Duka'ya verdirmek için girişmişti. Bununla beraber, Bâb-ı Âli tercümanı Alexandre Mauro-cordato onun aman vermez düşmanı idi. Uzun zamandan beri tasarladığı intikamı gerçekleştirmek için, o sırada Vezir-i azamla ittifak hâlinde bulunuyordu.

1703 yılı Nisanında ikinci Mirahûr Selim Ağa Bükreş'e vardı ve Brancovan'a Edirne'ye gelmesi emrini bildirdi. Ateşi çıkmış bulunan veya korkudan titreyen Brancovan, o anda sağlığının yola çıkacak durumda olmadığını ileri sürdü- Yolculuğunu geciktirerek, İstanbul'daki himayecilerinin müdahalesiyle memleketinde kalmak müsâadesini elde edebileceğini umuyordu. Doktoru Pilarino¹⁵⁶, prensin sağ olarak Edirne'ye varmasını istiyorsa, ona mümkün olduğu kadar ağır yolculuk ettirmemesi gerektiğini, hayli güçlük çekip Selim Ağa'ya anlatıp onu yumuşatmayı

¹⁵⁵ Cantemir, IV, bu isimlerin men'seleri üzerinde uzun uzun duruyor, fakat bu aileye ve Carra'nın ailesine karşı kinini gizleyemiyor.

¹⁵⁶ Berlin 'Kütüphanesi Tarihi'nde bu dönemin İstanbul doktorları üzerine meraka değer bir hadise bulunmaktadır. Bir frenk doktor doktorların başı Nuh tarafından sürgüne gönderilmişti. Sebebi, hastalarından birinin hıyar tohumlan' hulasası hapları yutarak ölmüş olma siydi. Tarih'in yazan ilâve ediyor: Eskiden, 7 ila 12 dirhem hıyar tohumu hulasasını badem yağı, 1 dirhem ağaç kavunu ve 31,2 dirhem sanel ile karıştırmak adetti; fakat frenk doktorlar bu hıyar hulasasını bir tek hap muhtevasında 10 dirhem yerine bir dirheme irca ediyorlardı.

başardı. Aralarında Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Silahdâr Çorlulu Ali Paşa, Vezir-i âzamin damadı Hasan Paşa'nın da bulunduğu Brancovan'in dostlarının güçlü müdâhalesine rağmen, Bâb-ı Âli verdiği emri geri almayı ısrarla reddetti.

Bükreş'le Edirne arasındaki yolda bir ay boyunca ayak sürüyerek ilerleyen voyvoda, nihayet İstanbul yakınındaki Arnavutköyü'ne vardı. Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato, hoş geldiniz demek üzere kendisini ziyaret ettiğinde, Brancovan, düşmanının minnettarlığını avlamak maksadıyla, ona değerli bir samur kürk, zengin bir şekilde koşumlanmış bir at ve bin duka altını hediye etti. Bâb-ı Âli'nin, prensliğin iki yüz yetmiş kese tutan vergisini iki katına çıkarmak istediğini Maurocordato ile müzâkere edeceğini bildiğinden, bu fedâkârlık kendisine fazlasıyla zarurî göründü. Voyvoda Brancovan, uzun müzâkerelerden sonra, evvelki vergiye ilâve olarak yüz veya çok çok yüz yirmi kese Ödemek teklifinde bulundu. Fakat mızıklanmakla bir netice elde edemeyeceğini anladığından, Mısır vergisine Mısır Hazînesi denmesi gibi, Bogdan vergisine de Bogdan hazînesi adı verilmesini isteyerek beş yüz kese ödemeye razı oldu (24 Haziran 1703)¹⁵⁷. Koruyucuları tarafından Voyvo-da'nin lehine kazanılan Vezir-i âzam Rami Paşa, onu iltifatlarla huzuruna kabul etti. Divân günü olan gelecek salı günü için Sultandın huzuruna kabul edileceği vaadinde bulundu.

Brancovan, Bogdan ve Eflak prensleri için evvelden beri düzenlenen törenle taht salonuna girdi. Eski bir usûle göre, voyvodaları Sultan'ın huzuruna kâtip ve çavuşlar kâhyası götürürlerdi; bu takdim, yabancı devlet elçilerinkinden, huzura kabul edilmeden önce Vezir-i âzamin yemeğinde hazır bulunmaları, fakat Vezir-i âzamin divân ve yemeğinden sonra, hazinedarın eliyle bir kaftan ve kuka denilen bir başlık giydirilmesiyle ayrılırdı. Kuka, Yeniçeri yüksek rütbeli subaylarının giydikleri gibi, tüylerle süslü bir başlıktı ve aradaki fark, Yeniçeri subaylarının Mnin siyah balıkçılkuşu tüyle-riyle süslü olmasına karşılık, prenslere verilenlerin beyaz balıkçılkuşu tüyleriyle süslü olmasıydı. Huzura kabul edilenleri içeri alıp yol gösterenler, muhızır ve selâm ağası, bu hizmetlerinden dolayı belirli bir ücret alırlardı. Huzura kabulünün sonunda, Sultan, Brancovan'a kendisini ömrünün sonuna kadar Eflak prensliği makamına atadığına dâir bir berât verdirdi.

Vergi gelirlerini arttırmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan Vezir-i âzam,

¹⁵⁷ Bu konuda bazı teferruat bilgileri veren tek eser olan Berlin Kütüphane Tarihi'ne tedfini*

büyüklerin servetlerine el koymak yolunu tutarak işe başlamadı; aksine, Daltaban Mustafa Paşa tarafından müsadere edilen Amca-zâde Köprülü Hüseyin Paşa'nın çiftlik ve evlerini geri verdirdi. Maliye ile alâkalı işlerini düzene koymadan ölenler bir yana, zengin memurların miras işlerine, idaresi döneminde bir kere olsun karışılmadı. Zengin memurların serveti, olduğu gibi mirasçılara intikal ediyordu. Bu davranışı ona memurlar arasında pek çok dost kazandırdı ise de, yine bu davranışı yüzünden zuhurattan çıkarlarına mani olduğu yüksek makam sahiplerinin kinlerini üzerine çekti. Zâten, geleneklere ve alışkanlıklara aykın olarak, makam ve derece seçmeksizin görevlileri falakaya çektirmesi büyük dereceli memurların ve ordunun buğzunu kazandırdı. Bu türlü uygulamalarından birinde kalyonlar defterdarına birkaç yüz sopa vurdurdu ve Yeniçerilerin kâtip müfettiş makamında iki kere bulunmuş olan arpa kâhyasını, işçilerin hesabını kapatmayı red etmesinden ötürü on iki sopa darbesiyle cezalandırdı; ancak muhzir ağanın nâzik ihtariyle bu çirkin muameleye son verildi ve kâhya muhzir ağa tarafından Yeniçeri ağasının korumasına bırakıldı¹⁵⁸. Bir subaya uygulanan bu ceza yüzünden, Rami Paşa ordunun bütün saflarında, özellikle Yeniçeriler arasında düşmanlar edildi. Üç tuğlu Paşa rütbesi verilen Ağalan Conee'ye (Kone) gönderilerek, yerine Rami Paşa, Reis Efendi görevini yürüttüğü sırada ondan daha yüksek rütbede bulunan ve Köprülü Hüseyin Paşa döneminde aynı makamı işgal eden kâhyasını (İçişleri Nâzın) getirince¹⁵⁹, Yeniçerilerin hoşnutsuzlukları büsbütün arttı.

Aslında, başlangıçtan beri ordunun memnuniyetsizliğini kamçılayan iki sebep daha vardı: Rami Paşa orduda bir rütbe sahibi olmamış ve devletin en yüksek makamına, değeri zalimliğini kısmen affettirmiş olan Daltaban Mustafa Paşa'nın cesedi üzerinden yürüyerek gelmişti. Fazla olarak, ihtiraslı şahsiyeti ve her şeye hâkim olmak isteyen mizacı yüzünden kendisine karşı genellikle nefret duyulan Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin himâyesi onu bu makama oturtmuştu. O zamana kadar Sultanlar vezir-i âzamlarını kılıç beğlerinden, yâni ordunun yüksek kademelerinden seçtikleri için, kalem beğlerinden. yâni sivil devlet memurlarından getirilen vezir-i âzamların iyi

¹⁵⁸ Orduda disiplinin korunmasıyla alakalı olarak Rami Paşa'nın Çalık'a yazdığı bir mektup İnşa'sında bulunmaktadır.

¹⁵⁹ Haramer'in kullandığı ifade tarzı Rami Paşa'nın Sadaret kahyası mı, yoksa İçişleri Bakanı görevini yürüten (Kahya) mı bahis konusu göreve *tiİTK*İff'THTi «^.niffiyiTHftfi"- **»if*n vermemektedir (Ç.N.). Raşid, I, f. 274. Yeniçerilerin kurmay heyeti o zaman «u görevlilerden otu şuyordu: 1. Aga Ali; 2. kulkahyası; 3. sagarci; 4. samsuncu; s. muh-ziraga,

karşılandığı hiçbir zaman görülmemiştir¹⁶⁰. Okuma ve yazmadan haberi bile olmayan kaba-saba Daltaban Mustafa Paşa, cehalet ve noksanlarını pekgözlülüğü ve cesaretiyle telâfi ediyor, unutturuyordu. Rami Paşa, aksine, savaş adamı vasıflarından hiçbirine sâhib değildi ve yazı sanatında üslûbunun temizliği, diplomatik kabiliyetleriyle tanınmıştı. Diğer milletlerinki gibi Osmanlı tarihi de aynı zamanda ünlü kumandan olan devlet adamlarına sayfalar ayırmıştır, fakat kalemi ve kılıcı aynı maharetle kullanmış generallerden veya cesaretleri de eserleri kadar seçkin değer taşıyan yazarlardan çok az bahseder¹⁶¹.

Rami Paşa yüksek seviyede politikacı ve yazar vasıflarına sahip bulunuyordu. Zâten, elimizdeki iki kolleksiyonda bulunan siyasî yazılan sâde, asil bir üslûbun gerçek modelleridirler. Fakat, tekrar ediyoruz, o bir savaş adamı değildi. Askerler, onun Daltaban Paşa'nın ölümüne yardım ettiği kadar, ondan nefret ediyorlardı. Üstelik, Rami Paşa onları subaylarından birinin şahsında aşağılamıştı. Ulemâ zümresi de Rami Paşa'nın idaresine beğenen bir gözle bakmıyordu; çünkü oğullarını ve bütün akrabalarını imparatorluğun yüksek mevkilerine yerleştirmek için yürürlükteki terfi kanun ve kaidelerini ayaklar altına almış olan Şeyhülislâm Feyzullah Efen-di'ye yakınlık gösteriyordu. Şeyhülislâmın oğullarının dördü ve yeğeni Mehmed Dede, hepsi de genç oldukları halde, Rumeli ordusu kadılıklarına atanmışlardı¹⁶². Oğullarından biri, şeyh Mehmed Efendi, şehzadeler hocasıydı ve büyüğü Şeyhülislâmlık makamının mirasçısı durumunda görünüyordu. En gözde ve iyi yetişmiş mollalar alt derecelerdeki kadılık makamlarını kabul etmek zorunda kalırlarken, en çok kâr getiren mevkiler Şeyhülislâmın oğulları ile himaye ettiği kişilere av oluyordu. Genç Köprülü Abdullah Paşa'nın önce Nişancılık görevine, sonra da vezirliğe yükselmesi de Köprülü ailesinin irsî bir hakkı olduğu gözüyle görülmüyor, Şeyhülis-lâm'm damadı olmakla alâkalı bir iltimasa bağlanıyordu. Şeyhül-islâm'ın her şeyi avucu içine almak ihtirası giderek

¹⁶⁰ Hammer'in bu hükmü tarihi vakalara uygun düşmemektedir. Zira ilk muntazam teşkilatta Çandarlılar Fatih dönemine. Çandarlı Halil Paşa'nın idamına kadar bu makamda bulunmuşlardır. Yavuz'un saygı duyduğu Vezir-i azam'ı Piri Mehmed Paşa da Çandarlılar gibi kibç beği değildi, İlmîye suufındandı. Köprülülere gelince, onlar da kılıç begi, yani aeyflye sınıfından olmayıp ilmiyyeye mensuptular. Daha birçok misal verilebilir (Ç.N.).

¹⁶¹ Değerli tarihçi Hammer bu hükmünde yanılmaktadır; zira, Fâtih'in babası ikinci Murad'dan başlayarak bir divan sahibi olan Fâtih'in, Yavuz'un, Kanuni'nin ve onları takibeden Padişahlardan çoğunun kılıcı v» kalemi aynı maharetle kullandıkları inkar edilebilir mi? Kumandanlar, büyük devlet adamları arasında da sadece adlarını bu kitabın tamamındaki dipnotlarına sığdıramayacağımız kadar çok kılıcı ve kalenli aynı maharetle kullanabilmiş —^"hrr bulunmaktadır (Ç.N.).

¹⁶² Raşid, I, f. 263, 274, 275. Bahis konusu oğulları İbrahim, Mustafa ve Mahmud idi.

dayanılmaz bir kerteğe vardı ve bütün ağırlığı ile Vezir-i âzamin üzerine abandı. Şeyhülislâmın ailesi ve adamları, Rami Paşa'nın kendi patronlarının müşterisi olduğunu yüksek sesle söylemekte hiçbir mahzur görmüyorlardı. Kendisinden önceki vezir-i azam'ın şeyhülislâm'ın ihtirasının kurbanı olduğunu çok iyi bilen Vezir-i âzam Rami Paşa, onu iktidardan uzaklaştırmayı hedef bildi.

Büyük rütbeli memurlarda hoşnutsuzluğa yol açan Vezir-i âzamin idaresi ve buna eklenen İstanbul halkının şikâyetleri kendisine ulaştırılan Sultan'ın verdiği karar, vaktini avlanmakla geçirdiği Edirne'deki ikametini uzatmak oldu. Biri Köprülü Abdullah Paşa'nın kardeşi Numan Paşa, ikincisi Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın oğlu vezir Ali Paşa, üçüncüsü Sultan'ın gözde adamı Silah-dâr Çorlulu Ali Paşa ile nişanlı olan Pâdişâhın üç kızının saraylarının döşenmesinin sebep olduğu masraflar, bu düşmanca ruh hâlini arttırmaktan geri kalmadı. İkinci Mustafa, kızları için şehirde, saraylar, Tunca nehri kıyılarında da muhteşem sayfiye köşkleri yaptırmıştı; bunların harem dâirelerinin döşenmesine israfa kaçacak ölçüde para harcadı; bu saraylarda bulundurulmak üzere Bosna, Erzurum, Ahıska valileri esir göndermeye davet edildi. Bu valilere gönderilen tamim mahiyetindeki mektuplarda Vezir-i âzam Şöyle diyordu: «Evelce insanlar göndermek âdetti, oysa Sultan'ın ancak esirlere ¹⁶³ ihtiyacı vardım ¹⁶⁴

İmparatorlukta Karışıklık Ve İsyanlar, Gelişmeleri Ve İi. Mustafa'nın Tahttan İnişinde Sona Ermeleri

Vezir-i âzam Rami Paşa'ya karşı ayaklanan umumî öfke, bâzı olaylarda onun iktidardan düşmesi işaretini görüyordu. Denizli ilçesinde meydana gelen, birçok ev ve caminin yıkılmasına sebep olan deprem, Paşa'nın yakında makamından düşeceğinin kesin işareti sayıldı. Evvelki yıl İstanbul'da ¹⁶⁵ görülen bir yangın ¹⁶⁶ ve korkunç bir kasırga da, daha önce geçmiş hâdiseler olduğu hâlde, Vezir-i âzam Köprülü Hüseyin Paşa'nın azlinin

¹⁶³ Bu mektup Râmi'nin tnsa'sında bulunmaktadır. No 332. Hersek Valisine gönderilen mektupta Hırvat ve Macar kadınlarında aranan vasıflar şöyle sıralanabilir: 1 — Ölçüleri birbirine uygun bir vücut yapısı (mütenasibul-endam) ve alımlı bir beden (mevzunulkadi); 2 — Güçlü bir vücut yapısı; 3 — Sağlıklı ve dayanıklı bir vücut.

¹⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/69-74

¹⁶⁵ Raşid, f. 261. 22 Muharrem 1114 (18 Haziran 1702)/Az korkunç sayılmayacak bir kasırga 26 Ağustos 1701'de görülmüştü. La Motraye, 8. 280.

¹⁶⁶ Raşid, f. 260, 5 Receb 1113 (4 Aralık 1701) tarihini veriyor. Bir yıl evvel de büyük bir yangın İstanbul'da zarar ve tahribata sebep olmuştu.

işaretleri olarak yorumlanmıştı. Fakat, bu defa, içeride kalmış (tedahülde) üç aylıklarını isteyen birkaç yüz cebeci askerinin davranışı, özellikle yakın karışıklıkların habercisi oldu. Gürcistan'da orduya katılacak olan bahis konusu cebeciler, Ödenmesi gecikmiş üç aylıklarının tamamı kendilerine ödenmeden yola çıkmayı reddettiler (Haziran ortası 1703 -Sefer ayının ilk günleri 1115). Zâten, bir müddetten beri, Bâb-ı Âli, yedi ocağa, yâni Yeniçeriler, Sipahiler, topçular, top arabacıları, cebeciler ve bostancılardan oluşan yedi ücretli birliğe Ödenmesi gereken paranın tamamını değil, ancak mahsuben ödemelerde bulunmayı alışkanlık hâline getirmişti.

Cebeciler kâhyası ve Cebeciler ağası direnen askerlerini yatıştırmak ve payitahttan uzaklaştırmak için onların taleplerini desteklemek kanaatine vardılar. Bunların teşebbüsü üzerine, İstanbul Kaymakamı Yusuf Paşa Edirne'ye bir rapor gönderdi. Raporu alan Vezir-i âzam Rami Paşa, Kaymakamın ve Cebeci ağasının şefaathçisi olmalarına kızarak küfürler etti ve ilkinin yerine Köprülü Abdullah Paşa'yı, ikincisinin yerine de kendi adamlarından İbrahim Ağa'yi atadı. Böylece, şefaathçileri cezalandırmış oldu. İbrahim Ağa'ya tâyinini resmen bildirecek yerde, ona gözden düştüğünü ve Sultan'ın¹⁶⁷ ikâmet yeri olan Edirne'den sürüldüğünü zannettirecek şekilde, İstanbul'daki görevi başına gitmesi emrini verdi.

İbrahim Ağa ancak bir aya yakın bir zamandan beri İstanbul'da bulunduğu sırada cebeciler yeniden başkaldırdılar (17 Temmuz 1703 - 3 Rebiülevvel 1115); fakat bu defa başkaldırma o kadar başarılı oldu ki, bir saltanat değişikliğini gerçekleştirdiler¹⁶⁸. Sadâret Kaymakamı Köprülü Abdullah Paşa, fırtınanın önünü almak maksadiyle, tedahüldeki üç aylıklarının ödeneceği ve buna bir de ümitlendirme unsuru ekleyerek ayrıca yirmi kese tutarında bahşiş vaadinde bulundu. Fakat o sırada Yeniçeriler de cebecilere katıldılar; müfettiş kâtiplerine dayak attırmak gibi Vezir-i âzam tarafından reva görülen muamelenin ve kapı yoldaşlarının büyük bir

bölümünün ordudan atılmalarına sebep olan yoklama kontrollerinin doğmasına yol açtığı, uzun zamandır zaptettikleri kinin emrinde, cebecilere, kendilerine verilen parayı almamaları, kalb ve ruh kardeşleri Yeniçerilerle

¹⁶⁷ Raşid, II, f. 6, yaptığı tâyin Vezir-i âzam'a Şeyhülislam'dan intikam almak fırsatı verdiğini söylemek ister görünüyor; bu vesileyle su vecizeleri sıralıyor: Hakimiyetin nişanlılığı ancak kılıcın dudaklarına bir buse kondurmak cesaretini gösterene bahşedilmiştir; Kader bilgeliğin keskin tarafım kesmişse, hasta bir dimağ ona karşı ne yapabilir? — Eğer kader avının üzerine atılıyorsa, bilge kişiler kör ve sağır olurlar.

¹⁶⁸ Raşid, I. c. hata ederek 5 Rebiülevvel (Salı 16 Temmuz) tarihini vermektedir. Defterdar Tarihi de 3 Rebiülevvel yerine 2 Rebiülevvel diyor. Bu isyan hareketini Edirne Vak'ası diye adlandırarak anlatan Şeyhizade ve imzasız Tarih, olayın gün ve tarihinde uygundur. Yine m. Ahmed'in Mehmed Şefik tarafından yazılan bu isyanın tarihine de bakınız. Motroye'in ve Cantemir'in anlattıkları yararlanıla-mayacak kadar

dâva birliği hâlinde Etmeydanı'na, kaldırılan kazanların etrafına yürümek ve oraya sancaklarını dikmek tavsiyesinde bulundular. Gerçekten de, 18 Temmuz (4 Rebiülevvel) sabahı yüzlerce defa tekrarlanan «Allahü Ekber!» seslenişleri ile, Zafer ve Fetih¹⁶⁹ sûreleri okuyarak Etmeydanı'na gittiler.

Bir sancak altında toplanan yaklaşık otuz emir, üç yüz cebeci ve ayak takımından birkaç yüz kişiyle şehri dolaştılar; bütün dükkân ve mağazalar derhal kepenklerini indirdi. Kaymakam Köprülü Abdullah Paşa ve Sekban-başı Hâşim-zâde Murtaza Ağa düzeni geri getirmek için ulemâyı toplayıp Sançak-ı Şerifi dâiresinden dışarı çıkararak son bir teşebbüsde bulunmak istediler; fakat Kaymakam Paşa ile olduğu gibi kayınbabası ile de dostça münasebetlerine kısa bir süre önce son vermiş bulunan Şeyhülislâm'm damadı İstanbul kadısı Seyyid Mahmud, ulemâ zümresini toplantıya çağır-mak isteğini reddetti. Ertesi gün (19 Temmuz - 5 Rebiülevvel), Sekban-başı isyana katılmayarak sadık kalmış asker ve subaylarla birlikte isyancılara karşı muhafaza altına almak üzere saraya gitti. Fakat, Sekban-başının emrindeki Yeniçerilerin yağmacılığa kalkışmalarından korkan saray nâzın Yadigâr, onların saraya girmelerini men etmekte ısrar gösterdi. Etpazarı'nda toplanmış olan ve Sekban-başının düşüncesini sezmiş bulunan kalabalık derhal Yeniçeri ağasının sarayına yürüyüp ele geçirdi ve saflarını katiller ve hırsızlarla kalabalıklaştırmak için hapishanelerin kapılarını açtı. Oradan Kaymakam Paşa'nın sarayına gidildi.

Paşa'nın sarayına girecekleri sırada, bir ses, bağırarak Köprülü Abdullah Paşa'nın bir gün öncesinden beri Topkapı sarayında olduğunu bildirdi ve ikametgâhına saygı göstermelerini istedi. Biraz sonra konuşmalar silah atışlarına dönüştü ve Abdullah Paşa'nın sarayından sıkılan bir kurşun, maalesef bir cebecinin hayatına mâl-oldu¹⁷⁰. Bu ilk öldürme olayı kalabalığı çileden çıkardı; bina dört tarafından kuşatıldı; işgal ve yağma edildi; büyük miktarda değerli kürkler paralandı. Hapishaneden çıkarılanlar, özellikle yağmacılıkları ile dikkati çektiler. Sekban-başı saraydan Ağa kapısına kaçarken asilerin eline geçerek atından düşürüldü ve esir tutuldu. Bu olaylar cereyan ettiği sırada kalabalığın arasından ayrılan bir gençler topluluğu, âsilerin adaletsiz râfîzî, Acem adlarını taktıkları Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin damadı olan İstanbul kadısını yakalamışlardı. Yakalananların her ikisi de geceleyin sıkı bir gözetim altında tutuldular.

¹⁶⁹ 90. ve 48. sûreler

¹⁷⁰ Morray bu olayı bilmiyor; hatalı olarak Sekban-başının ölümünden bahseder: «Dikkat edilecek husustur ki, bu isyanda Şeyhülislam ile birlikte öldürülen tek askerdir» diyor.

Ertesi sabah, 20 Temmuz (6 Rebiülevvel) cuma günü, âsiler bir gün evvel ağa ilân ettikleri Sekban-başına Serasker sancağını ¹⁷¹ açması emrini verdiler. Sekban-başı bu emri yerine getirmeyi reddedince, Yeniçerilerden biri: «Kâfir, sancağı göğsüne saklamış!» diye haykırdı; aynı anda kılıcını çekip Sekban-başısını öldürdü ¹⁷². Sekban-başı'nın ölümü yeni zorbalıkların işareti oldu. Sekban-başı*-nın sancağı açıldı ve ayrı ayrı mahallelere yüksek sesle: «Sancak altında safa girmeyecek Yeniçeriler karılarından boşanmış ve erkeklikten yoksun ¹⁷³ sayılacaktır!» diye bağırarak üzere adamlar gönderildi. Âsilerden biri Atmeydanı'nda bir ağacın üzerine çıktı ve topluluğa şöyle seslendi: «Selâm, burada toplanan kardeşlerim! Allah hepimizin yardımcısı olsun! Şefaati hepimizin üzerine olsun! Kardeşlerim, dostlarım, Muhammed ümmeti! Aramızdan kimin Şeyhülislâm olmasını istersiniz? Kimin Ağa olmasını istersiniz? Kimin İstanbul kadısı olmasını istersiniz?» Bin başlı kalabalık: «Şeyhülislâmlık için Paşmakçı-zâde'yi istiyoruz!» diye bağırarak, «Ağa olarak Çalık Ahmed'i, İstanbul kadılığına Sun'ullah Efendi'yi.»

Bu arada âsiler kadı Seyid Mahmud'u Yeniçeriler camiine, bu gürültücü, şamatacı askerlerin bütün isyanlarının ocağına götürmüşler ve ona bütün ulemâ zümresi mensuplarını merkezî camiye davet eden yazılan zorla yazdırmışlardı. Camilerden birinde kutsal eşya muhafızı olan Seyidlerden biri, bir bayrak açtı ve âsi emirlerin başına geçti; binlerce Suriyeli at uşağı ve çadır kurucu başlarındaki sarığın etrafına emîr veya Peygamber soyundan Seyyidler olduklarını gösteren yeşil kumaşdan şeridler dolayarak ve böylece nüfuz ve iktidar kazanmış bir halde onlara katıldılar ¹⁷⁴. Fırınlar, kasaplar ve manavlardan gayri bütün dükkânların kapalı kalmasını emreden münâdiler şehri dolaşıyorlardı. Bedestan ve saraçlar çarık müfettişleri ve çeşitli meslek topluluklarının başlan Yeniçeriler meclisine gitmeye çağınıldılar; topçular, top arabacılar, hamallar, tayfalar ve bütün deniz adamları kalabalık hâlinde toplantıya katıldılar; nihayet, türlü dinî vakıfların mollaları da gelip kazanlarını Etmeydanı'ndaki âsilerin kazanlarının yanına koydular.

¹⁷¹ Yeniçeri kumandanlarının taşıttıkları veya peçete gibi katlayarak elbiselerinin altında taşıdıkları ve gerektiğinde açıp gösterdikleri gön-dersiz, küçük bayrak.

¹⁷² Berlin Kütüphanesi Tarihi'nin belirttiğine göre, Hâşim-zade Ağa olmadan ölmemesini niyaz etmiş, böylece, duası kabul edilmiş demektir.

¹⁷³ Karısı boşanmış olsun.; yani karısından ayrılmış ve bir daha hiçbir kadınla yaşayamaz durumda olmak.

¹⁷⁴ Kutsal bir irsi bağın nasıl sömürüldüğünü dikkate değer bir örneği. Günümüzde de özellikle Doğu Anadolu'da Seyyid oldukları iddiasında bulunan pek çok aile bulunmaktadır. Halk edebiyatının dikkate değer şairlerinden Pir Sultan Abdal da İran Şahını ve dolayısıyla Şiiliği göklere çıkardığı halde Seyyidlik iddiasındadır. Bu bakımdan bu unvana sabit bulduklarını söyleyenlerin iddiaları araştırılmaya değer (C.N.).

Eyüp Sultandan gizlice saraya götürülen Sancak-ı Şerifi boşuna arayan bostancılar, Sultan'm sarayı önüne geldiler ve içeriye girmeye kalkıştılar. Yeniçerilere yaptığı gibi, içeriye girme isteklerini reddedemeyen saray nâzin kendilerine kapılan açtı (24 Temmuz -7 Rebiülevvel). Sancak-ı Şerif (Hz. Peygamberin Sancağı) saygısızca yerinden alındı ve âsilerin sancağının yanına dikildi, daha sonra Sultanamed Câmii'ne nakledildi. Orada, malikânesi *elinden alındığı için bu konuda Şeyhülislâm'dan şikâyetçi olmuş Karakaş adında biri, isyanın başı ve hatibi seçilmiş, bir istida, daha doğrusu bir emirname kaleme almıştı. Bu emirnamede Sultan'a Şeyhülislâm'ı, ikisi orduda kadiaskerlik görevi yapan oğulları azletmesi ve gelip İstanbul'da oturması emrediliyordu ¹⁷⁵; bu istek, daha doğru bir deyişle, emirlerin reddedilmesi hâlinde âsiler kütle hâlinde Edirne'ye gelmek tehdidini ileri sürüyorlardı. Beş ulemâ ¹⁷⁶, yedi asker ocağının ¹⁷⁷ her birinden iki ve her meslek zümresinden ikişer temsilci bu emirnameyi Sultan'ın bulunduğu Edirne'ye götürmekle görevlendirildiler (22 Temmuz - 8 Rebiülevvel).

Bu temsilciler heyetinin İstanbul'dan yola çıktığı gün, Şeyhülislâm, ulemâyı Edirne'deki sarayında olağanüstü toplantıya çağırdı; Yeniçeriler genel kurmayının bütün Paşalarıyla Vezir-i âzam bu toplantıda hazır bulundular. Toplantıda, birinci Ferik Paşa'nın (kul-kâhyası - korgeneral) vakit kaybedilmeden, âsileri yatıştırmak üzere otuz kese para ile payitahta gönderilmesine karar verildi ¹⁷⁸. Ertesi gün, meclis Rami Paşa'nın sarayında toplandı: Bir gün evvelki gibi, bütün ulemâ mecliste hazır bulundu. İstanbul'a gönderilen kulkâhyasının görevi tesirsiz kaldığı, netice vermediği takdirde alınacak tedbir üzerinde uzun süren bir müzâkereden sonra, meclis hiçbir karara varmadan dağıldı. Böylesine muhataralı bir zamanda bu meş'um gecikmeye, bir cebeci subayının, söylediğine göre, verilen emirle, Yeniçeriler adına ileri sürdüğü Cececi-başımın intikamının alınması teklifi sebep oldu. Uzun bir tartışmadan sonra, Yeniçeri birliklerine bu talebin yerine getirileceği vâadedildi; bununla beraber bu projenin uygulanmaya konulması kulkâhyasının İstanbul'dan dönüşü sonrasında ertelendi. Meclis sona erince, Şeyhülislâm, olup bitenleri Sultan'a rapor etmek üzere saraya gitti ve ertesi gün de Sultanla gizli bir toplantı yaptı. Vezir-i âzam da, uzun

¹⁷⁵ Raşid ve Şefik bu arzadan mealen bahsederler. Berlin Kütüphanesi Tarihi yazarı tamamını vermektedir. No 5, f. 10 ve 11.

¹⁷⁶ Bunlar eski Kahire Kadısı Hasan; eski Filibe Kadısı Şaban; Selimiye Camii vaizi tsâ; Şehzade Camii vaizi Ömer ve şeyh Abdülâh'dı.

¹⁷⁷ 1 — Yeniçeri; 2 — Sipahi; 3 — Silabdar; 4 — Cebeci; 5 — Topçu; 6 — Top arabacı; 7 — Baltacı.

¹⁷⁸ Acemlerin meşhur.- «Köpeğin ağzını ekmekle doldurunuz- atalar sözüne uygun davranılmıstı.

zamandan beri Sultanla yakınlığı kendisinin kıskançlık duygularını harekete getiren Silahdâr Çorlulu Ali Paşa'yı saraydan uzaklaştırmak için fırsattan yararlandı. Vezirler kodrosu tamam olduğu hâlde, hâlihazırdaki bunalımın buna ihtiyaç duyurduğu bahanesiyle atamayı gerçekleştirdi.

Âsilerin göndermekte olduğu bir heyetin İstanbul'dan hareket ettiği Edirne'de duyulunca, Vezir-i âzam kendi sarayında yeni bir meclis topladı. Bu mecliste, Edirne bostancı-başısının yüz kişilik bir kuvvetin başında İstanbul yolu üzerine gönderilmesine ve âsilerin temsilciler heyetini tutuklayıp hapse atılmasını emriyle karar verildi. Bostancı-başı olan Hafsa'da yakaladı, ellerindeki üç yüz imzalı talebnâmeyi alıp yaktı, kendilerini Eğridere palangasına götürüp hapsetti. Kendisinde bir sertçeşme (kumandan berâti) bulunan Türkmen Ağası Mustafa gönüllülere tahtın müdafaası için görevler verirken Vezir-i âzam, Kaymakam, Silahdâr, arkalarında büyük sayıda uşak ve gönüllünün toplandığı bayraklarını açmışlardı. Bütün bu tedbirler Vezir-i âzamin irâdesine karşı ve Şeyhülislâm'ın teşvikiyle alınmaktaydı. Nihayet casuslar vasıtasıyla isyanın hızla geliştiğini Öğrenen Valide Sultan, kendi emniyeti bakımından Şeyhülislâm'ı ve bütün ailesini feda etmesi zorunluluğunu oğlu Sultan'a anlattı. Sultan Şeyhülislâm'ın azlini bildiren Hatt-ı Şerifi yayınlar yayınlamaz, Vezir-i âzam, nakib, hoca ve ikisi ordu kadısı olan dört oğlunu Erzurum'a götürmesi için Çavuş-başına emir verdi. Sultan tarafından âsilerin taleplerinin ne olduğu ve âsilerin temsilci heyeti hakkında sorguya çekilen Rami Paşa, özür dileyerek, ölçüsüz bir iktidardan yararlanan Şeyhülislâm'ın bu tedbirlerden sorumlu olduğunu bildirdi. Bu hatâyı tamir etmek için, âsi temsilcileri hapse atıldıkları Eğridere palangasından Edirne'ye getirtti ve kendilerine iyi muamelede bulundu. Şeyhülislâm ve oğullarının Edirne'den ayrıldıkları gece, her birinin evleri yağmaya karşı korunmak üzere, bir Yeniçeri takımı tarafından işgal edilmişti (28 Temmuz - 14 Rebiülevvel). Rami Paşa İstanbul'a Paşmakçı-zâde'ye, Şeyhülislâm Feyzullah ve dört oğlunun görevlerinden azledildiklerini ve kendisinin Feyzullah'ın yerine Meşihat (Şeyhülislâmlık) yüksek makamına getirildiğini, berâtinin ertesi sabah Baş silahdâr tarafından kendisine verileceğini bildiren bir mektup yazdı.

Bu sırada İstanbul'daki isyan, Asya'dan gelmiş hane berduş kişilerin ve evvelce' halk hareketleri idaresinde bazı kabiliyetler kazanmış kişilerin katılmaları ölçüsünde teşkilâtlanıyordu. Kasaplar Meydanı kalabalığı içine almakta küçük geldiğinden, âsiler karargâhlarını Yenibahçe'ye naklettiler. Küçükçekmece'H basit bir Yeniçeri olan ve Yeniçeriler tarafından Yeniçeri

ağalığına atanan Çalık Ah-med'den başka Toricanlı Ahmed ve Yeniçeri subaylarından Süleyman Ağa isyanın başına geçmişlerdi; nihayet, asiler, Nişancı görevlerinden azledildikten sonra emekli hayatı yaşayan ve Köprülü Abdullah Paşa'nın kaçmasıyla İstanbul Kaymakamı ilân edilen Köprülü Hüseyin Paşa'nın damadı Ahmed Ağa'nın şahsında bir destek buldular ¹⁷⁹. Ahmed Ağa, payitaht polisini son derece sert bir şekilde kullandı, öyle ki, on binden fazla âsinin toplandığı İstanbul'da ne hırsızlık, ne kavga, ne de ırza tecavüzlerden söz edildiği duyulmadı. Halkın malı mülkü ve genç oğlanların namusu dinî denilebilecek bir saygı gördü.

Fezullah Efendi'nin yerine âsiler tarafından Şeyhülislâm tâyin edilen Paşmakçı-zâde, gerek hasta oyunu yaparak gerekse gerçekten ¹⁸⁰ hasta olduğundan, görevlerini yerine getiremedi; bu yüzden onun makamına Çalık Ahmed taraftarlarından olan Bursalı İmam Mehmed Efendi getirildi. Yeni Şeyhülislâm'm tâyin berâtını Edirne'den İstanbul'a getiren Vezir-i âzam temyiz başkanı ile Sultan'ın Baş silahdân, âsilerin gazabından yakalarını güçlkle kurtarabildiler; çünkü, ilk önceleri, onların kendilerini aldatmak için gönderilmiş oldukları zannına kapılmışlar, şüphelenmişlerdi. Görevlerinin gerçekliğinden emîn olunca Şeyhülislâm'ın ve dört oğlunun evlerini hemen mühürlediler, peşinden Vezir-i azama yeni Şeyhülislâm lehinde yazdıkları mektubu ¹⁸¹ İstanbul'dan, farkında oldukları asker toplama işinden vazgeçmesi- ¹⁸² nasihatıyla sona erdiriyorlardı (1 Ağustos - 18 Rebiülevvel). Sultan, kendi yazısıyla ¹⁸³ kaleme aldığı bir mektupla âsiler tarafından yapılan atamaları te'-kid etti ve âsilerin gönderdikleri temsilcileri tutuklamak ve hapse atmak haksızlığını yapanı sert bir şekilde kınadı ve temsilcilerin serbest bırakıldıklarını bildirdi, yakında payitahta döneceğini bildirerek mektubunu bitirdi. Fakat, Şehrzor Valisi iken başını vurmak üzere gelen kapucu ağanın (mabeyinci) başını kestirip Bâb-ı Âli'ye gönderen ve o zamandan beri İstanbul'da saklanan Firari Hasan Ağa'nın aniden ortaya çıkmasıyla isyan değişik bir şekil aldı. O sırada sayıları elli altmış bin olan isyancılar, Davutpaşa yakınındaki Çırpıcı çayırında düzenli bir karargâh

¹⁷⁹ Mehmed Şefik, f. 34 ve 55, ilk ikisi için kuşun kanatlan teşbihini kullanıyor. Süleyman Ağa onlarla birleşince, sehpama üç ayağı ve dördü için isyan çadırının dört direğiydiler, diyor.

¹⁸⁰ Berlin yazması yazan, f. 247, Pasmakçı-zade'ye nüzul indiğini doğruluyor.

¹⁸¹ Bu mektup bahsettiğimiz elyazmasında f. 219'de, Vezir-i azam Rami Mehmed Paşa'nın verdiği cevap, f. 250'de bulunmaktadır.

¹⁸² Osmanlı tarihçileri (müverrih) isyanın daha ziyâde Rami Mehmed Paşa, yani Vezir-i azam tarafından Şeyhülislam Fezullah'ın şahsi iktidar ihtiraslarını kökünden yıkmak için tertiplendiği, fakat H. Mustafa'nın anlayışsız tutumu yüzünden çok başka bir netice getirdiği kanaatindedirler (Ç.N.).

¹⁸³ Mehmed Şerif, f. 52-54, bu Hatt-ı Şerifin tamamını vermektedir.

kurdular ve 6 Ağustos (23 Rebiülevvel) Cuma günü Edirne üzerine yürümeye karar verdiler: Zira Sultan'ın gönderdiği ve gecikmesinden ötürü özür dilediği yeni mektup zihinleri bulandırmıştı.

Bu mektubun okunmasından sonra, önde gelen isyancıların birçoğu, yüksek sesle şöyle konuştular: «Sultan ölmüş olsaydı, cesedi iki günde Edirne'den İstanbul'a getirilebilirdi, canlı olduğu hâlde, dört günde nasıl oluyor da gelemiyor?» Kalabalık, yürüyüşe geçmeden önce, Edirne'nin yağma edilmesine müsaade ve isyanlarının meşruluğunu bildiren bir fetvanın Şeyhülislâm tarafından verilmesini istediler. Asayişin temini ve âsilerin ifrata kaçmamaları için vakit kazanmak hususunda boşuna gayret sarfetmiş olan ulemâ, o andan itibaren başlarının üzerinde asılı kılıçla hayatlarının tehlikede olduğunu gördüler ve Şeyhülislâmca ordu kadısının imzalarını taşıyan üç fetva vermek zorunda kaldılar. Bu fetvalardan birincisi şöyle kaleme alınmıştı: «Muhammed ümmetini idare etmek için seçilmiş olan Pâdişâh kendini av zevkine vermek için payitahtı terketmişse, ağır vergi yüküyle teb'aları eziyorsa, hâzineyi israf ediyorsa, bu yolda devamına müsaade etmek caiz midir?» Bu soruya olumsuz karşılık veriliyordu. İkinci fetvada: «Müslümanlar îmam'ın zulmüne başkaldırırlarsa, onlara âsiler denilebilir mi?» Bu soruya «Hayır» cevabı veriliyordu. Üçüncü fetva, evvelki ikisi gibi, isyâm tasdik etti; tasdik de şu şekilde sorulan sual içindi: «Müslümanlar İmamın zulmünü ortadan kaldırmak için harekete geçtikleri takdirde, başkaları İmamın yardımına gidebilirler mi?» Şeyhülislâm bu suâle de olumsuz, yâni «hayır» cevabını verdi¹⁸⁴.

Âsiler ordusu Davutpaşa'dan hareket ettiği (26 Rebiülevvel) ve büyük bir ihtişamla Edirne'ye doğru yola koyulduğunda, isyan üç haftadan fazla bir zamandan beri payitahtı heyecan içinde bırakıyordu. En önde Hz. Muhammed'in Sancak-ı Şerifi taşınmaktaydı ve yine Hz. Peygamberin kutsal emânetlerden olan hırkası, «Hırka-i Sâadet» yeşil kumaşla örtülü bir arabada taşınıyor ve onu çok sayıda Öğrenci ve mollalar topluluğu takibediyordu. Her sabah ve her akşam Zafer Sûresi okunuyordu ve okuma, savaş çılgılığı olan Allah seslenişleriyle sona eriyordu. Bu kalabalığa karışmış bulunan muntazam birlikler bin Yeniçeri, dört yüz Sipahi ve silahdar, diğer alaylardan bin asker, dört bin cebeci, dokuz yüz topçu ve her biri İstanbul gümrüğünden günde on akça yevmiye alan emir veya emir oldukları iddiasında bulunanlardan ibaretti. Top sayısı ise yirmi uzun demir top, on

¹⁸⁴ Bu üç fetva, Berlin Kütüphanesi yazmalarında bulunmaktadır, f. 256.

balyemez, otuz sahra topu, dört havan topu, sekiz yüz grenad, bin dört yüz fiçı baruttan oluşuyordu; ayrıca balta, kürek ve benzeri yetmiş iki bine yakın muhasara âleti de götürülüyordu.

Sultan'ın son Hatt-ı Şerifinin tesirsiz kaldığı Edirne sarayında öğrenilince, Vezir-i âzam, kuvveti kuvvetle defetmek için en tesirli tedbirleri aldı. Rumeli Beğlerbeyi bütün kuvvetleriyle, Hudâ-verdi Paşa on bin kişilik Arnavut birliğiyle ve havalinin bütün Seg-banlan Edirne sahrasına çağırıldı; Aydın vergi mültezimine on bin tüfekçiyle Avrupa yakasına geçmesi emri verildi; aynı ulak, Anadolu Valisi. Numan Paşa'ya eyâletinin bütün birlikleriyle Sul-tan'a iltihak etmesi enirini götürdü. Diğer tebliğler Nikomedi (Ni-comedie), Modania ve Mihaliç beğlerine ulaştırıldı; bu beğlere, İstanbul'a gitmek üzere asker yüklü hiçbir geminin limandan çıkmasına müsaade edilmemesi emri verildi. Vezir-i âzam Rami Meh-med Paşa, Sultan'a sadık birliklerin başına Rumeli Türkmenlerinin başı vezir Hasan Paşa'yı serasker olarak atadı. Edirne üzerine yürüyüşlerini hızlandırmaya birçok defa davet edilen Kırım Tatarlarından bir tek kişi olsun görünmedi¹⁸⁵. Vezir-i âzam tarafından alman tedbirleri haber alan âsiler, kendilerine katılacak olanlara geçiş imkânı sağlamak üzere yukarıda adı geçen limanlara müfrezeler gönderdiler; fakat Anadolu limanlarında görev alan bu müfrezeler Bursa havalisini yağmalayıp, Kastel kalesinde mahpus tutulan Vâni Efendi'nin iki oğlunu, Feyzullah Efendi'nin iki damadını da beraberlerine alarak İstanbul'a geldiler.

Bu olaylar esnasında, Rumeli'de seferberlikle silah altına alınan ve kendilerine Evlâd-ı Fatihan da denilen Yörükler, bunların başı durumundaki Vezir Hasan Paşa ile Arnavut birlikleriyle gelen Hu-dâverdi ve diğer birçok Paşalar Edirne sahrasında toplandılar. Öteki Paşalar da eyâlet ve vilâyetlerinden toplayabildikleri kadar büyük sayıda askerle gelmişlerdi. Edirne sahrasındaki Sultan taraftarı ordu seksen bin askerden oluşuyordu. Vezir-i âzam Rami Paşa gerçekten savaşmak istese ve bu ordunun başına ihtiyar Hasan Paşa'dan daha kabiliyetli bir kişiyi getirmiş olsaydı, âsiler bir an bile dayanamazlardı. Vezir-i âzam muhteşem bir nutuk söyleyerek bütün orduyu tahtı savunmaya çağırdı ve Sultan bir Hatt-ı Şerif yayınlayarak, İmparatorluğa en tehlikeli anlarda ettikleri hizmetleri hatırlatarak Yeniçerileri Özellikle övdü. Ayrıca, Rami Paşa bütün orduya Kur'an üzerine

¹⁸⁵ Râmi'nin inşa'sında. No 559, 561, 562, 563, beglero gönderilen bu seferberlikle alâkalı mektuplar bulunmaktadır, 564 numaradaki mektup Besarabya'da Rompetoglu aşiretine ve no 155'deki mektup Anadolu valisine gönderilmiştir.

şu manâlı yemini ettirdi: «Tuz, ekmek ve kılıçla! Bunların ilk ikisinin vericisini üçüncüsü ile savunacağımıza yemin ederiz!». Bununla beraber, Rami Paşa ile ayrıca görüştüğü serasker Hasan Paşa'ya, âsiler görünür görünmez Edirne üzerine geri çekilmesi emrini verdi ¹⁸⁶. Böylece, kuvvetlerini göstermek suretiyle, ordunun her bakımdan üstünlüğünü gören âsilerin korkuya kapılarak i tâ ata mecbur olacaklarını ümit ediyordu ¹⁸⁷.

Âsiler ordusu Silivri'ye gelince (10 Ağustos - 27 Rebiülevvel) yağmaya koyulmuş ve halkın uzun zamandır öfke duyduğu kasaplar başının çiftliğini başdan başa yakıp yıkmıştı. Ulemâ, daha birkaç gün, IV. Mehmed'in oğlu Ahmed'in yerine, II. Ahmed'in oğlu İbrahim'i tahta çıkarmayı teklif etmiş olan Yeniçeri ağası Çalık Ahmed'in çadırında toplandılar. Yeniçeri ağası Çalık Ahmed'e, teklifinin tahtı Sultan Osman'ın kanından gelen şehzadelerin en büyüğüne veren yürürlükteki veraset kanununa (ekberiyet usûlü) aykırı olduğunu anlattılar; Çalık Ahmed umumî kanâate uymak zorunda kaldı. Bugünden itibaren camilerde namazdan sonra verilen vaazlarda ve hutbelerde artık II. Mustafa'nın değil, III. Ahmed'in adı zikredildi. Âsiler Çorlu'ya girdikleri sırada, ordunun ileri gelen Paşalarından Hasan Paşa, Hudâverdi Paşa, Süleyman Paşa ve Edirne Eski Cami vaizi genç ve şişman Ali Efendi ve ulemâdan daha birçok şahıslardan oluşan Sultan Mustafa'nın heyeti barışçı niyetlerle çıkageldi. Süleyman Paşa ile vaiz, âsiler ordusunun Seraskeri ve Sadâret Kaymakamlığı makamından vezir-i âzamlık makamına geçen Ahmed Paşa'nın çadırına gittiler. Âsilerin verdikleri kararları değiştirebilecekleri kanâatinde olduklarından adalet ve vecibeler üzerine bütün delilleri sayıp sıraladılar; Ahmed Paşa ve beraberindekiler, onlara âsilerin hareketlerini meş'rulaştıran ve bir saltanat değişikliğine çağırarak yedi fetva gösterdiler.

Sultan'ın temsilcilerinden ikisi, kendi Seraskerlerine gösterilmek üzere fetvaların kendilerine verilmesini istediler. Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa'nın emirlerine bağlı olan ihtiyar Serasker Hasan Paşa, hücumu

¹⁸⁶ Berlin Kütüphaneleri elyazmaları, f. 258. Yazar evvelki sayfaların bir geçişinde Rami Paşa'nın barışçı niyetlerinden bahsederken kendisinin bunları dinlediğini söylüyor ve peşinden ilave ediyor: «Ve gayri mahremeleri dahi istima eylediler, yani, sırrını bilmeyenler de onun sözlerini duydular.» Bu pasajdan, yazarın Vezir-i âzam'ın hâne halkından olduğu anlaşılıyor.

¹⁸⁷ Yukarılarda da belirttiğimiz gibi Osmanlı müverrihleri Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa'nın «Edirne Vak'ası'nda ikili bir politika oynadığı kanatindedirler. Onlara göre hesaplan tutmadığı için Rami Paşa kaybetmiştir. Fakat, daha aşağıki satırlarda Hammer, Paşa'nın, hemen taarruza geçmediği için ona ağır sözler söylediğini ileri sürmektedir. Bu çelişkilerin ortadan kaldırılman için yeni araştırmaya ihtiyaç olduğu meydandadır (Ç.N-).

başlatacak yerde, meseleyi hükümete danıştı. Vezir-i âzam Rami Paşa iki gün sonra Hafsa'ya gelmişti. Vezir-i âzam, Hasan Paşa'ya, geri çekildiği için, çok ağır sözler söyledi. Bu ilk hatâyı tamir etmek istediğinden, âsileri dağıtmak üzere gecikmeden taarruza geçmek gerekip gerekmediğini paşalarla görüştü (19 Ağustos - 6 Rebiülevvel); aynı zamanda tek kurtuluş çâresinin ordugâha gelip devlete sâdık kuvvetlerin başına geçmek olduğunu Sultan'a bildirmek maksadiyle Edirne'ye ulaklar gönderdi. Ertesi gün ele geçirildiklerinden beri ordunun peşinde süründürülmüş olan Vâni Efendi'nin iki oğlunun Bursa'da âsiler tarafından öldürüldükleri öğrenildi.

Bu sırada Sultan, Edirne'den Hafsa ordugâhına gelmişti (20 Ağustos - 7 Rebiülâhir) ve iki ordu birbirlerinden ancak bir günlük yürüyüş mesafesi uzaklığında bulunuyorlardı. Bununla beraber, iki ordugâhın birlikleri, birkaç günden beri birbirleriyle gizlice haber-leşiyorlardı. Bu aynı günün akşamına doğru, Vezir-i âzam siperler kazılması emrini verdi. Birkaç asker vaktin çok geç olduğunu ve ertesi sabahı beklemek gerektiğini ileri sürdüler. Bu hâdisenin se-beb olduğu münakaşa sırasında her taraftan aydınlatıcı fişekler ve silahlar atıldığı işitilip görüldü ve bunun düşmanla kararlaştırılan işaretten başka bir şey olmadığından kimsenin şüphesi kalmadı. Bol paralar ve hediyeler verilerek elde edilen Yeniçeriler kütleler hâlinde âsilerin saflarına geçtiler. Vezir-i âzam kaçtı ve Sultan dolu dizgin Edirne'ye döndü. Ertesi gün (21 Ağustos) isyanın patlak vermesinden tam beş hafta sonra, âsiler gelip Tunca nehrinin kıyılarında, Edirne'nin kapıları önünde ordugâh kurdular. Sultan saraya dönünce kardeşinin dâiresine gitti ve ona şu sözleri söyledi: «Kardeşim, seni Padişahları olarak seçmek istiyorlar.» III. Ahmed, âsiler tarafından tâyin edilen Vezir-i âzam, Şeyhülislâm ve Yeniçeri ağasının tâyinlerini tasdik etti. Tasarlanan saltanat değişikliği kendisine haber verilen Valide Sultan, şehzade İbrahim'in aleyhinde ve oğlu III. Ahmed'in lehinde sözler söylemişti. Böylece, otuz altı gün devam eden (22 Ağustos 1703 - 9 Rebiülâhir 1115) isyanın sonunda, aynı adı taşıyan Sultanların üçüncüsü Ahmed tahta çıkmış oldu. Yetmiş yıl önce yanlış anlaşılmış bir arzu yüzünden isyan etmiş ve Yeniçerilerle Sipahilerden geri kalmamak için ağalarını 'öldürmüş olan cebeciler, bu defa isyanlarının tam bir basan ile taçlandığını gördüler¹⁸⁸

¹⁸⁸ Berlin Kütüphanesi Tarihi'nin anonim yazarı m. Ahmed'in tahta çıkış tarihini hatâyâ düşerek 12 Rebiülâhir olarak tesbit etmektedir. Şeyhi ve Mehmed Şefik 8 Rebiülâhir tarihini veriyorlar. Rasid, II, f. 17, resm-i tahlif (yemin töreni) gününü aynı ayın 10'unda göstermektedir. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/74-85

ALTMİŞİKİNCİ KİTAP

III. Ahmed'in tahta çıkışı. — Şeyhülislam'ın ve âsilerin şeflerinden birçoğunun idamı. — Vezir-* Âzam Nişancı Ahmed Paşa'nın azli. — Hasan Paşa yeni Vezir-i azam. Sultan H. Mustafa'nın Ölümü. — Rusya'ya Karşı alınan tedbirler. — Haber verme ve cülus tebriki mektupları. — Vezir-1 azam'ın ve diğer birçok görevlinin azli. — Hasan Paşa ve halefinin idaresi. — Halefin düşüşü. — Kalayhkoz Ahmed Paşa idaresi ve Baltacı Mehmed Paşa'nın entrikaları. ~ Selim Giray ile Firari Hasan'ın ölümü. — Vezir-i azamlığa Çorlulu Ali Paşa'nın atanması. — Basra'da karışıklıklar. — Sultan'ın geçici gözdesi. — Yeni bir isyan korkusu. — İran'ın, Oğuzbegler Prensinin. Venedik. Avusturya ve Rakoczy'nin elçilik heyetleri. — Bab-ı Ali'nin Rusya, Polonya ve Fransa ile münasebetleri. — Ermenilerin takibi. — Avedick ve Co-midas. — Şeyhülislam'ın yetkilerine getirilen kısıntılar. — Gazi Giray, Kırım Hanı. — Çerkeslere karşı savaş. — Çorlulu Ali Paşa'nın müesseseleri. — Bazı sultanların nişanlanmaları. — Olaylar. — Suriye ve Mısır. — Rami Paşa ve Nuh Efendi'nin ölümü. — Oran'ın anahtarları. — İsveç Kralı Osmanlı imparatorluğu sınırlarında; hareketi; — Vezir-i azam'ın azli. — Köprülü ailesinin son Vezir-i âzam'ı Nu-m&n ^aşa. — Rusya'ya karşı savaş ilânı. — Elçi Ferriol'un gidişi. — Bâb-ı Ali'nin Avrupa devletleriyle diplomatik münasebetleri. —; Kalayhkoz; Yusuf Paşa: silahdar ve kaymakam.¹⁸⁹

III. Ahmed'in Tahta Çıkışı

ÜÇÜNCÜ Ahmed gençlik çağının kudreti içinde tahta çıktı; zira henüz otuz yaşma basmamıştı¹⁹⁰. Osmanlı sarayının eski âdetine uygun olarak, başında Yusufî kavuğu, taht üzerine oturarak 1703 yılının 23 Ağustos günü, İmparatorluğun ileri gelenlerinin sadâkat yeminlerini kabul etti; Yusufî

¹⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/86

¹⁹⁰ Dördüncü Mehraed'in ikinci oğlu ve «Edirne Vak'ası» hal'edilen, yani tahttan indirilen İkinci Mustafa'nın özkardeşi olan Ul. Ahmed, Osmanlı müverrihlerine göre, Hammer'ın belirttiğinden bir gün evvel, yani 22 Ağustos Çarşamba günü tahta çıkmıştır. Yasının tam 29 sene 7 ay, 23 gün tuttuğu sırada, yani 30 yaşının içinde tahta çıkmış sayılır. Fetret dönemi sırasında saltanatlarını ilan etmiş şehzadeler sayılmamak şartıyla Osmanlı Padişahlarının yirmi üçüncüsüdür. Annesi «Resia Gülnüş Hatun-dur. Hattat ve sair olan Üçüncü Ahmed'in şiiirlerinde «Necib» mahlasını kullanmıştır.

kavuşunda ¹⁹¹ ba-hkçılkuşu tüyünden üç sorguç vardı; üzerindeki vücudunun yansına kadar inen kapanice veya kısa ceket samur kürkle süslenmişti. Ertesi gün saltanatının ilk cuma namazında bulunmak üzere camie gittiğinde ¹⁹², henüz yatışmış olan âsiler gürültülü bir şekilde toplanarak, bağırarak suretiyle şunları söylediler: «pâdişahdan memnunuz, fakat hâinleri istemiyoruz.» Pâdişâh onlara: «Kullarım,» de-di,« sizin hoşunuza giden beni de hoşnûd eder; sizin tâyin ettiğiniz devlet ileri gelenlerinin hepsi tarafımızdan da te'yid edilmiştir.» Âsiler tek ses hâlinde yine bağırarak: «Eğer Öyleyse, Şeyhülislam'ın, Kızlar ağası ve hazinedarın, bizde listesi bulunan altmış kişinin bize teslimi gerekir. Şeyhülislâm, gözlerimizin önünde idam edilmelidir ki, sonradan onun yerine başka birisinin öldürüldüğü şüphesi uyanmasın.» Sultan olara isteklerinin yerine getirileceği vaadinde bulundu ve aynı gün, İstanbul'a hareket edileceğinin işareti olarak tuğları diktirdi. Kızlar ağası, kâtibi ve baltacılar kâhyası sarayın iki kapısı arasındaki cellâd dairesine hapsedildiler ve Bostancı-başı-nın muhafazasına bırakıldılar; son Sultan'ın mahremi dört hadım ağası saraydan kovuldu; Sultan imamı, birinci ve ikinci mirâhûr görevleri âsilerin tuttuğu kişiler tarafından paylaşıldı; cebecilerin içeride kalmış ücretleri, iki yüz elli kese dağıtılmak suretiyle ödendi. Birliklere borç olarak kalan cülus bahşişi, hazineye ayrıca üç bin altı yüz elli keseye mâl oldu. Sultan, Tunca nehri kenarında, Köprülü ailesinin son Vezir-i âzamı'nın yaptırdığı bir sarayın bulunduğu Küçüktepe'den çok uzak olmayan Paşa çayırında kurulan otağında kalmak üzere saraydan ayrıldı. ¹⁹³

Şeyhülislâm Ve Âsilerin Şeflerinden Birçoğunun İdamı

Sultan, orada, yükselişini askerî bir isyana borçlu olduğunu iyi bilen ve makamının elden gitmesi korkusuyla selefi Şeyhülislâm'ın tez elden idamını istemeye gelmiş bulunan yeni Şeyhülislâm Meh-med Efendi'yi huzuruna kabul etti. Gerçekten de, dört oğlu ile birlikte sürgün yeri olan Erzurum'a gitmek üzere Asya yakasına geçeceği Varna limanı yolunda olan eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ¹⁹⁴, kendisine muhafızlık eden çavuşlar

¹⁹¹ Râşid, n. f. 17. «Mısırlı Yusufvari».

¹⁹² Berlin Kütüphanesi'nde bulunan «Tarih», No. V, f. 41. günler konusunda İki hatâ yapmıştır. Zira, tahta çıkma günü 12 Rebiül'ahir değil, 10 ve cuma günü bu ayın 13'ü değil, H'inci günü idi, tarihin kaydettiği gün pazara rastlıyordu.

¹⁹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/86-87

¹⁹⁴ Feyzullah Efendi'nin Motraye'in, I, s. 324, yazdığı gibi otuz veya kırk değil, dört oğlu vardı.

tarafından Parvadi, îs-lâmiye, Zağra yoluyla Edirne'ye getirildi ve cehennemden farksız, berbad bir hapisaneyeye tıklandı. Acz içindeki Sultan, âsilerin kurbanını, onların Yeniçeri Torieanh, Sipahi Karakaş ve Cebeci Küçük Ali'den oluşan üç şefine teslim etti. İnsanlıktan uzak bu adamlar, üç gün boyunca, Feyzullah Efendi'ye en iğrenç zulüm ve işkenceyi reva gördüler. Nihayet, yeni Şeyhülislam Mehmed, bütün Şeyhülislâmların bu işi yapan ilki ve sonuncusu olarak selefinin idamını meşru göstererek fetvayı verince, başına tören kavuğu ¹⁹⁵ giydirdikleri Feyzullah Efendi, cellâdlan tarafından bir araba beygirine ters bindirildi, beygirin kuyruğu dizgin yerine kullanılmak üzere eline verildi. Beygiri yedmesi için bir Yahudiyi zorlayıp kurbanlarını şehirde dolaştırdılar. Bitpazan'na gelince beygirden indirip başım kestiler.

İlâhiler okuyup ellerindeki buhurdanlıkları sallayarak bir defin işinden dönen iki Ermeni rahibini, bir ipin ucuna bağlayarak ordugâha doğru sürükledikleri cesedi takibe zorladılar. Bu arada, verdiği fetva ile, Kamanıçe camileri ile birlikte Hristiyanlara teslim edilmiş olduğu için cesedin arta kalan bölümlerine türlü hakaretlerde bulundular. Öldürmekle yetinmeyenler, cesedine en barbarca kesip biçmeleri uyguladılar; biri burnunu kesti, bir başkası kulaklarını, bir üçüncüsü çıkıp dudaklarını parladı ¹⁹⁶; cesedi iki kere Tunca'nın sularına batırıp çıkardılar; sonunda, çok eskilerde Trakyalı başkanların Orfe'nin kesilmiş organlarını Hebrus'un dalgalarına savurmaları misâli, birçok asırlar sonra, Türkler birinci derecedeki ruhanî reislerini Boğaziçi'nin dalgalarına attılar.

Feyzullah Efendi, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan günümüze kadar zor kullanılarak hayatlarından olan üçüncü Şeyhül-islâm'dır. Hristiyan inancına bağlılıklarını kanlariyle mühürleyen Rum ruhanî reislerinin sayılan da üçtür. Aralarındaki tek fark, berikilerin kılıç darbesiyle ölürken ötekilerin boğulmak suretiyle can vermeleridir. Bu bakımdan Hristiyan ruhanî reislerine uygulanan ceza, Müslüman inançlı ruhanî reislerine reva görülenden daha az aşağılaştırıcıdır; zira Türkiye'de kılıçla kafa kesmek boğmaktan daha aşağılaştırmacıdır ¹⁹⁷. Bütün Hristiyanlar bir Müslümandan

¹⁹⁵ Bu idam olayım milli tarihçilerle görüş birliği içinde anlatan Motraye. Sultan'ın Feyzullah Efendi'ye bu iğrenç muameleyi reva görenlerden birinin rütbesini indirerek Sofya Valisi yapmakla yetindiğini söylemek suretiyle büyük bir hataya düşmektedir. Bu olayla ilgili olarak Berlin Kütüphanesi Elyazması'na bakınız. No y, f. 42.

¹⁹⁶ Prens Mehmed Tarihi, f. 124, Feyzullah Efendi'nin cellatlarının Allah'ın cezasından çok geçmeden kurtulamadıklarını, birinin kör, ikincisinin iyileşmez uyuz hastalığına yakalandığını, üçüncüsünün ani bir ölümle öldüğünü bildirir.

¹⁹⁷ Bu Türkiye'de her zaman rastlanan rezil ve teşhir edici bir cezadır; katilin kanı, cinayetin islendiği yerde

daha aşağı gören, ulemânın dokunulmaz şahsiyetini bütün Müslümanların üzerinde tutan, Şeyhülislâm'a ulemânın çok üstünde bir derece veren Müslüman kanununa göre, Feyzullah Efendi'nin idamı Yunan kilisesi ruhanî reislerinin boğulmalarından çok daha fazlasiyle aşâ-ğüaştıncı, insanî ve ilâhî kanunlara açık bir tecâvüzdür. Birinciler için böyle davranıldığına göre, ikinciler ne beklemeyecekti? ¹⁹⁸.

Sultan, Davudpaşa'ya gelmesinden üç gün sonra, İstanbul'a muhteşem bir törenle girdi. Aynı gün gidip, yeni tahta çıkan Sultanların âdeti olan Eyûb camiinde kılıç kuşanma töreni yapıldı. Bu tören, II. Mustafa'nın cülusu sırasında yapılan ve payitahtı hayran bırakan kılıç kuşanma töreninden daha az muhteşem olmadı. Tahttan indirilen bahtsız II. Mustafa, parmaklıkları bir arabaya kapatılmış ve ak hadım ağalarının muhafazasında kılıç alayının önünde yer aldı ¹⁹⁹. Arkadan annesi, kızkardeşleri ve otuz arabayı dolduran haremi geliyordu. Tahttan indirildiği günden beri harem dâiresini görmesi yasaklanmıştı. Kara hadım ağalarının nezâretinde, bu kadınlar derhal eski saraya götürülmüşlerdi. II. Mustafa, dört oğluyla birlikte, yeni sarayda şehzadelerin kafesine kapatılmıştı.

Silahdâr, nakib ve Yeniçeri ağası Üçüncü Ahmed'e kılıç kuşattıkları anda, eski bir âdete uygun olarak saraydan ve limandaki savaş gemilerinden toplar atılarak yeni saltanatın başladığı împaratorluğa haber verildi ²⁰⁰. Aynı gün yayınlanan bir emirname, şehirde silahla dolaşılması şehir ahâlisine yasaklandı, sonra âdet olan cülus bahşişiyle ücret zammı verildi. Ağa ve Serdengeçtilere kırk akça, sancaktarlara yirmi akça yevmiye tesbit edildi; bin emîr, îs-tanbul gümrüğü hâsılatından günde on akça yevmiye alacaklardı. Yirmi bin Yeniçeri, dört bin üç yüz cebeci ve bin topçu yevmiye üç akça ücret artışıyla kontroller üzerine defterlere geçirildiler. Evvelce görevden yançizmiş olan Yeniçerilerin büyük bir kısmı, yeniden kayıtlarım yaptırmak üzere her gün İstanbul'a akıp geliyorlardı. Fakat Yeniçeri ağasına hitaben yayınlanan sert bir emirname İstanbul'da kışlaları bulunan ve yeni gelenlerle dâva birliği yapmayı red eden Yeniçerileri yola getirdi ve böylece, yeni bir isyan teşebbüsü de boğulmuş oldu. Hükümetin sert tutumu ve

akıtılır. La Motraye, I, p. 333.

¹⁹⁸ Feyzullah Efendi'ye uygulanan cezada kullanılan âlet değil, böyle bir cezayı hak edip etmediği önemlidir ve bu uygulamanın evvela bir İhtilal çerçevesinde geçtiği unutulmamak gerektiği gibi, bunun Türklerden çok dönme ve devşirme işi olduğu da unutulmamalıdır (Ç.N.).

¹⁹⁹ La Motraye, I. s. 334.

²⁰⁰ La .Motraye'in belirttiği gibi: -Bu âyini, söylendiğine göre, Eyûb torunlarından Haa Bektaş gelenekleştirdi* görüşü yerinde ve doğru değil. Andreossy ve Mac Farlane da hataya düşmüşlerdir.

metaneti, saray bahçevanlanmn (baltacı) henüz oluş hâlindeki başkaldırma- larını da boşa çıkardı. Edirne'den yola çıkılırken bunlara sekizer üç aylık içeride kalmış ücretlerinin ödeneceği vaadedilmişti. Şimdi gürültü çıkararak alacağın ödenmesini, ayrıca evvelce kendilerine hiç verilmemiş olan cülus bahşisi verilmesini istiyorlardı. Bu durum karşısında Sultan, son avludaki mermerden yapılmış yüksek mevkiye çıktı. Sofa denilen bu yerde etrafında Vezir-i âzam, Şeyhülislâm ve Yeniçeri ağası olduğu halde, olaylara evvelce sarayın en sadık adamları olan baltacıların canice davranışlarının sebep ol- duğunu yüksek sesle ifâde etti; bu nankörlüklerin saraydan atılmaları ve yerlerine İmparatorluğun reaya tebasından Hristiyan oğlanlarının alınmaları emrini verdi²⁰¹ içeride kalmış ücretlerinin tutan olan üç yüz yirmi kese para dağıtıldıktan sonra, yedi yüz yetmiş üç suçlu saraydan kovuldu ve bin Hristiyan çocuğunun derhal toplanması için bir komiser atandı. Bu, yarım asırdan fazla zamandan beri bir kenara bırakılmış bir usûlün canlandırılmasında Bâb-ı Âli'nin son teşebbüsü oldu

Birliklerinden birkaç bin askerle bostancıların ücretlerinin dağıtılması ve âsilerin saraydan atılması işlerini idare etmiş olan Yeniçeri ağası Çalık, bu hizmetlerinden dolayı Sultan'ın teveccühünü ebedî olarak kazandığı ümidindeydi. Bu ümitle efendisine bir ziyafet teklifinde bulunmayı göze aldı (3 Kasım 1703 - 23 Cemâziyül-âhir 1115). Böyle bir şeref ancak Vezir-i azama verildiği hâlde, Sultan, Yeniçeri ağasının davetini kabul etti. 6u münasebetle Çalık, Sultan'dan vezir-i âzamlık makamım istemek cesaretini gösterdi. Sultan'ın iyiliksever davetini kabul etmesine güvenen Çalık, bu teşebbüsünde kendisini peşin başarılı sayıyordu. Fakat, Sultan'ın bu hususta Kızlar ağası Abdurrahman'ı aklına kovmuş olması, hem başarısızlığı, hem de

²⁰¹ H. 1116 (1704) yılında ölen şâirler; ilim adamları, şöhretliler: Yemînî, Fethi, Selim (Kırmı hanı), Remzi, Vasif ve Nâzım (Şeyhî, Safâî, Salim, Beligî Buna'mn biyografi mecmualanna bakınız): 2. Hukukçular: Ahmed- zâde Mehmed Efendi, saray hocası Receb. 3. İlim adamları: Tabib Şaban, tabib Şifâî. 117 (1705)fde öldüler Şâirler: Hamdi, Hüseyin Can, bir diğer Nâzım, Yakîn, Devletî, diğer ünlüler: Şeyh Abdülhâyî, Şeyhülislâm Feyzul-lah. 1118 (1706) yılında ölen şâirler: Gavsî, Riskî, Şeyhî, Refetî; saray hocası Mehmed. 1119 (1707) yılında ölenler: Vezir-i âzam Rami Paşa; İshakzâde Arif ve Nâbi. 1120 (1708) yılında Ölenler: Şâirler: Remzi, Rasim, Mahir, Ha-Umî, Sakib, Fenni, Sehinî, Emin, Şaban Ağazade. 1122 {1710}'de ölenler Şâirler: Hocazâde Naibi Esseyid Mehmed, Ragıb, Şefik, tshak HocasS, Rahim, Zekî, Abdi, itrî, Mahir, Rahmi, Mahvî, Taib, Şeyh Himmetzâde veya Abdi, Aazim, Ulfetî, Seyid Abdullah, Şeyhülislâm Fey-zullah'm kardeşi; Şeyhülislâm Paşmakzâde Esseyid Ali Ffondi, Şeyhülislâm Sadreddinzâde Sadık Efendi; kadın şâir Anî, hukukçu Seyfzâde tbrahim, Pirakazizâde Meh-mod Efendi. 1123 (1711) yılımda hukukçu Esseyid Numân vo Fâzıl Kara Halil Efendi; şâir Saati, Naci, Siahî, Nesih, Vasik ve kimyacı Zaki Öldüler. 1124 (1712) yılında şâir ferdi, Müstakim, Hasib, Şâhî, Selim-Giray*ın oğlu. Emin ve Aazim öldüler. 1125 (1713) yılında şâir Nazmi, Sabit, Vehbi, Şermi ve Tâhir öldüler. 1126 (1714)fde şâir Nikabî, Kenzî, Nesih, Arif, Vecdi, Şinî; Şeyhülislam Ebe-zade Atauflah; Vahdi İbrahim Efendi, Hallikan'ın biyografilerinin mütercimi; Nuh Efendi, Şehristân'nin eserinin mütercimi. Bu 98 yazı adamından başlıca]arı: Ta-bib Şaban, tabib Şifâî, şâirler prensi Nâbi, Sehini, hukukçu Kara Halil Efendi, kimyacı Seki, Aazim, Vahdi İbrnhım. Nuh Efendi ve İshak Hocası.

bulduğu mevkiden uzaklaştırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir netice getirmedi. Abdurrahman, son ihtilâl döneminde, İstanbul'da eski saray Ağalığı görevinde bulunuyordu; Önce şehzade İbrahim'in tahta çıkarılması için taraftarlar toplamaya gayret etmiş, ihtilâlin elebaşları Şehzade Ahmed'in tahta çıkmasında kendilerine yardımda bulunması şartıyla Kızlar ağası mevkiini vâadedince, o da hararetli bir şehzade Ahmed yanlısı kesili-vermişti. Bu kanâat değiştirme, ona, Sultan Ahmed tahta çıkınca hapse atılan, bütün servetine el konularak sürgüne gönderilen Kızlar ağası Nezir'in mevkiini kazandırmıştı.

Osmanlı sarayı teşrifat kaidelerine göre, Sultan'ın şerefine verilen ziyafetlerde Kızlar ağası vezir-i âzamin önünde ilerledi. Vezir-i âzam gerek söz, gerek yazı ile kendisine hitabettiğinde (oğlum sul-tanûm) unvanını kullanıyordu; bir ziyarette ise, Vezir-i âzam, merdivene kadar Kızlar ağasının önünde ilerliyordu. Bu usûl ve teşrifata uymaktan uzak olan ve Sultan'ın refakatinde bulunmuş olan Çalık, sarıksız, başında alelade bir takke ile sedir üzerinde dinlendiği sırada Kızlar ağası geldi. Çalık, sarığını giymeden oturduğu yerde kaldı ve Kızlar ağası Abdurrahman'a, sedirin karşısındaki yeri göstererek: «İstersen otur, ağa,» dedi. Bu sırada su getirdiler, Çalık içti, Kızlar ağası ona da içmek isteyip istemediğini sorunca, su içtiği bardağı onun eline tutuşturdu.

Bu saygısızca davranış, Kızlar ağasını son derece yaraladı; bir başka kabalık bardağı taşıran damla oldu. Sultan'ın yakınları olan hadımağaları da salona girince Çalık kendilerine, yarım ağızla bile olsun, hoş geldiniz demek zahmetine katlanmadı. «Biz, Yeniçeri-leriz,» dedi, «sizin teşrifat kaidelerinizin câhiliyiz; size oğul mu, baba mı demek gerektiğini bilmeyiz. Dâima hoş gelmiş olasınız.* Sonra: «Hey! oğlan, kahve getir!» diye bağırmaya koyuldu. Kılı kırk yaran bir teşrifata alışık olan hadım ağaları şaşkınlık içinde kaldılar ve ağaya karşı takınılan kabalığı, münâsip bir ânı kollayıp, Sultan'ın dikkatle dinleyeceği ânı yakaladılar. Böylece, Çalık'ın kendisine yükselme imkânı sağlayacağını umduğu ziyafet, yıkılışını çabuklaştırma vesilesi oldu. Zâten, Vezir-i âzam da, Çalık'ın şahsında haklı olarak bir rakib gördüğünden yıkılması için elinden gelen gayreti sarfetmekte kusur etmemişti.

Üçüncü Ahmed, kısa bir süre sonra, her gün yeniden isyan çıkarabilecek ihtilâl elebaşları tamamıyla tesirsiz hâle getirilmedikçe veya defterleri dürülmedikçe taht üzerinde kalamayacağını anladı. Bu defter dürme işini, Vezir-i azamla mutabık kalarak, Yeniçeri ağası Çalık Ahmed'den

başlandı. Vezirler ve ulemâ, gelenek hâlindeki bir okumada hazır bulunmak üzere saraya davet edildiler. Usûle göre, kapıdan geçip Erivan²⁰² Köşkü'ne gitmek için bahçe kapısında attan inmek gerektiği biliniyordu. Revan Köşkünde yapılacak olan toplantıya çağırılanların hepsi gelince, atlar, bu defa tam aksi taraftaki büyük kapıya, Bab-ı Hümayûn'a götürüldü. Toplantıda bulunanlar dağılıp gittiler ve Vezir-i âzam, Sultan'ın, Çalık'ı Kıbrıs Valiliğine atadığım kendisine tebliğ ettiği sırada kaftancı, Çalık'm omuzlarına bir kaftan attı. Çalık öfkeden çılgına dönmüş bir halde: «Suçum ne,» diye haykırdı ve atını bulacağı ümidiyle bahçe kapısına doğru seğirtti. Vezir-i âzamlık ümid etmesinde aldanan Çalık, biraz geç olarak başının istendiğinin farkına vardı²⁰³. Top Kapısı'na aceleyle döndü ve orada kendisini bekleyen kalyona bindi. Kendisine refakat eden Kapucular-başı (mabeyinci), aynı zamanda Şeyhülislâm tarafından verilen bir fetvaya dayanarak verdiği idam hükmünün taşıyıcısıydı.

Çalık Ahmed'in idamını, diğer isyan elebaşlarınınM, Yeniçeri Toricanh ve Sipahi Karakaş'ın idamları takibetti. Kulkâhyası (ordu nâzın), çavuş ve Bostancı-başı görevlerinden azledilip sürgüne gönderildiler (11 Kasım - 2 Receb 1115). Çorlulu Ali Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasıyla²⁰⁴ yerine getirilmiş olan İpşir Paşa, Şeyhülislâm Fezullah Efendi'nin dört oğlu, kâhyası ve muhasebe müdürü Magosa'ya sürüldüler. Fezullah Efendi'nin ihtilâl sırasında İstanbul kadısıyken âsilerin takibinden yakasını güçlükle kurtarmış olan damadı Mahmud Bursa'ya sürgün edildi. Diğer taraftan, sabık Şeyhülislâm tarafından sürgüne gönderilen Rumeli ordusunun iki kadısı, birincisi Sinoplu olan Mirza Mustafa ile ikincisi Kıbrıslı olan Abazâde geri getirildiler. Büyük servetiyle İstanbul fakirlerinin yardımına koşan ve âsilere üç yüz kese Ödemek suretiyle başını kurtaran, Fezullah Efendi tarafından himaye edilen kasap esnafı reisi vazifesinde bırakıldı.

Hazînenin tükenmiş olması Vezir-i azama yeni tedbirler düşündürdü. İmparatorluk mutbağının idarecisi olarak mubayaa ödemelerinin hesabını hiçbir zaman vermemiş olan eski defterdar Muh-sun-zâde Mehmed Efendi'den sekiz yüz altmış yedi kese tutarında para istedi ve yerine tarihçi Hacı Mehmed'i atadı. Şimdiki cülus masraflarını karşılamak için, her zaman

²⁰² Bu köşk Topkapı sarayında, Bagdad Köşkünün yanındadır ve Revan köşkü denilmektedir.

²⁰³ Raşid, H, f. 24. Seri felâket tapyoline gideceğın fehm edüp. yâni, bahtsız başı bir gülle gibi yuvarlanması alın yazısıydı.

²⁰⁴ Raşid, f. 20, burada iç oda görevlilerinde yapılan değişiklikleri veriyor: 1 — SUhdâr (kılıç-taşıyıcı); 2 — Çuhadar (elbiseler muhafızı); 3 — Rikâbdâr (üzengi tutucu); 4 — TOLbend oğlanı (sarık tutucu); Sertraş (berber); 6 — Peşkiragast (çarşaf muhafızı).

yapıldığı gibi, çiftlik, vakıf ve misafirhane sahiplerinin (kiracılarının) ruhsatlarını yenilemek maksadiyle aylık gelirlerinden maliye dairelerine verdiği paradan peşin miktarlar alındı. Köprülü Hüseyin Paşa'nın, Müslüman olmayan tebadan cülus dolayısıyla ek vergilere son vermesine rağmen, yeni Vezir-i âzam Kavanoz Ahmed Paşa, yüzde on nisbetinde olsun vergi eklerine başvurmaktan geri kalmadı. O sırada hazîne kaynaklan, yeni Vezir-i âzamin rüşveti korkunç bir raddeye getirmesi yüzünden kısıtlıydı.

Rus akıllı olan Kavanoz Ahmed Paşa, Sultan IV. Ahmed'in saltanatı döneminde saraydan Basra Valiliğiyle çıkmıştı; sırasıyla Musul, Sayda ve Beyrut valiliklerine atanmıştı. Sultan Süleyman'ın tahta çıkışı sırasında azledilmiş ve uzun süre açıkta kalmıştı; ancak Köprülü Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın vezir-i âzamlığı sırasında, vezir-i âzamin kızkardeşi olan karısının ısrarlı ricaları üzerine Ahmed Paşa tekrar hizmete alınmıştı. Köprülü, ondan şahsen nefret ediyordu; o kadar ki, diğer vezirler gibi saygılarını sunmak üzere Bâb-ı Âli'ye her gidişinde, Köprülü Hüseyin Paşa: «İşte yine idareci geliyor» diyordu. Bu sözlerle kayınbiraderinin açgözlülüğüne ve para toplamak hususunda zekâsını çalıştırmasına imâda bulunuyordu.

Gerçekten de, Ahmed Paşa, âsilerin çevirdiği dolaplara borçlu olduğu Sadâreti sırasında rüşveti teşvik ve devlet makamlarını satmak suretiyle açgözlülüğünü son haddine vardırdı. Kâhyası veya İçişleri nâzın olarak bir eşek²⁰⁵ (Osmanlı tarihçisinin ifâdesini kullanıyoruz) geçmişti ve bu adamın okuyup yazması yoktu; imzasını koymadan sancak beğliği berâtı veriyordu; gelip kendisine işlerini yaptırmak isteyenlere: «Paradan ne haber?» demekten başka bir söylediği yoktu. Emirülhac (hac kervanını Mekke'ye götürmekten sorumlu kişi) yola çıkarken Ahmed Paşa, âdete uyararak, kendisine kutsal şehir fakirlerine götürülmek üzere hediyeler ve para vermişti. Fakat kervan biraz uzaklaşmıştı ki, peşinden verdiklerini geri getirmek üzere komiserler gönderdi. Kavanoz (an kovanı) lâkabıyla tanınmıştı²⁰⁶ Bu lâkab, balı yağmalamak, yâni her şeyden altın çıkarmak kabiliyetinden geldiği kadar bodurluğundan ve tıknazlığından da geliyordu.²⁰⁷

²⁰⁵ Eşek herif; Berlin Kütüphanesi elyazması, No 75, f. 283.

²⁰⁶ Hammer, Ahmed Paşa'nın lakabı üzerinde hatâya düşerek an kovanından gelme (Kavanoz) üzerinde duruyor ve bunun sebebinin d@'yutanda görüldüğü gibi Ahmed Paşa'nın paraya, altına düşkünlüğünde buluyor. Oysa Ahmed Paşa'nın lakabı (Kavanoz)'dur. Bu da tıknaz-Uğı, şişman ve kısa boylu oluşu ve kavanoza benzemesiyle alakalıdır ÇÇ.N].

²⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/87-94

Vezir-i Âzam Nişancı Ahmed Paşa'nın Azli

Bütün bu özelliklerin farkında olan Sultan, daha önce İmparatorluk mührünü (Sadâret mührü) damadı Hasan Paşa'ya teklif etmiş, fakat Hasan Paşa yanaşmamıştı. Bununla beraber, Sultan, kendisine ihtilâl elebaşları tarafından Vezir-i âzam olarak kabul ettirilen Ahmed Paşa'nın makamında kalabilmek için el altından isyan körüklemeye kalkışacağını gözÖnünde tutarak tedbirli davranıyordu. Fakat, Vezir-i âzamin azlini isteyen istirhamnâmelerin tarif edilmez çokluğu karşısında, Sultan, mührü geri aldirmek üzere silahdân gönderdi. Ahmed Paşa mührü vermesi emrini duyar duymaz Öylesine bir şaşkınlık içine düştü ki, mührün bağlı bulunduğu kordonun düğümünü bile çözemedi. Mührü içinde bulunduğu kese ile birlikte verdi. Kendisine Süleymaniye yakınında bulunan evine çekilmesi anlatıldı. Yolda giderken, selefi olan, Sultan'm damadına, Hasan Paşa'ya rastladı ve Hasan Paşa, Kovanoz Paşa'ya: «Paşa kardeşim» diye hitâb etti, «eğer servetini saklamaya kalkışmazsan hiçbir şeyden korkman gerekmez.» Böylece, uygun bir dille (lisân-ı münâsib-le), aksine davrandığı takdirde çekmeyeceği işkence kalmayacağını anlatmak istedi. Ahmed Paşa, Hasan Paşa'nın kulağına bir şeyler söyledi, sonra tutup elini öptü ve evine doğru yöneldi. Kendisine endişe duyacak bir şey yapılmayacağı vâadedilmesine rağmen Ahmed Paşa, gayri meşru olarak topladığı büyük servet elinden alındıktan sonra Lepanto'ya sürüldü.²⁰⁸

Hasan Paşa Yeni Vezir-i Âzam

Mora'da doğmuş olan Yunan asıllı Hasan Paşa, Sultan Mehmed döneminde Sakızada ve kalesini Venediklilere teslim ettiği için idam edilmek üzere bir süre saray cellâdının dâiresinde tutuklu kalmış kumandandı. İdâm cezasından kurtulmasını ve Azak'a Vali olarak gönderilmesini karısı Sulat'ın müdâhalesine borçluydu. Daha sonra Edirne Kaymakamı olarak atanmış ve aynı görevle oradan İstanbul'a geçmişti. Vezir-i âzam görevine başlayınca, ilk teşebbüsü, nizâmın devamı veya kurulması üzerinde Şeyhülislâm'a danışmak oldu. Bu görüşme sırasında Dâmad Hasan'a yakın görünmek isteyen Şeyhülislâm, söz arasında kendi makamını halk irâdesine borçlu bulunduğunu imâ yoluyla anlattı. Yâni,

²⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/94

Şeyhülislâmlık makamına halkın oy birliğiyle seçildiğini anlatmak istiyordu. Âsiler tarafın-dan himaye edilen Şeyhülislâm uzun zamandan beri alıştığı âsilerin diliyle Vezir-i azama: «Oğlum, sen vezir-i âzamlığını halkın toplu haldeki irâdesine borçlusun ²⁰⁹» dedi. Bu sözler, Vezir-i azama, karşısındakinin şeriatın en ulu makamım elde etmek için kullanmış olduğu vasıtaları hâlâ kollamakta olduğunu isbatladı. Bununla beraber bir dostluk gösterisi içinde ona cevap verdi; ağzından çıkan uygun düşmeyen sözlerin neticesi hakkında onu sakinleştirmek için, Sultan'ı ziyaretinde kendisiyle beraber olmaya davet etti. Şeyhülislâm: «Fakat, Sultan tarafından çağırılmadık ki» dedi. Kendisine halk tarafından tutulduğunu ve âsilerin gücünü hissettirmiş olan muhatabına karşılık, Sultan'm katındaki iktidar ve tesirini belirtmek isteyen Vezir-i âzam: «Özel bir davete ihtiyaç yok» cevabını verdi.

Vezir-i âzamlığa getirildiği sabah, Hasan Paşa, birliklerin ücretlerinin dağıtılmasında hazır bulundu. Öğleden sonra ulemânın ve yedi ortanın paşalarının tebriklerini kabul etti, bunların idarelerin-deki yüksek makam sahiplerinden bazılarının göreve devam etmelerini uygun buldu, bazılarının azline gitti. Azledilenler arasında bulunan Firârî Hasan Paşa, İstanbul Kaymakamlığından, tarihçi Hacı Mehmed Paşa'nın yerinden olmasıyla, defterdarlığa atandı. Firârî Hasan Paşa bu derece indirilmesine çok üzüldü; fakat, muvakkat olacağı ümidiyle teselli buldu. Gerçekten de, Firârî Hasan Paşa, kısa bir süre sonra bir eyâlete vali olarak İstanbul'dan gönderildi ve Hacı Mehmed Paşa, üçüncü defa olarak defterdarlık görevine döndü.

Damâd Hasan Paşa, rüşvete düşkünlükleri bilinen bazı selefi vezir-i âz anılardan tamamen farklı olarak bu atamalardan ötürü en ufak rüşvete karşı bile nefret duydu. Divân efendilerinin, yeni valilerin atama beratlarını kendi eliyle ve tek akça almadan verdi. Kane'ye gitmekte bazı güçlükler çıkaran Numân Paşa'ya» emeklilik yeri olarak Amasya ²¹⁰ veya Ege adalarından birini seçmesi iznini verdi. Yörükleri veya Rumeli'deki gezgin aşiretlerin reisi ihtiyar Hasan Paşa, hac kervanlarının idarecisi ve koruyucusu görevine atandı. Birinci Yeniçeri alayını ayaklandırmak için serdengeç-tilerin teşebbüse geçmeleri, Sultan'in Yeniçeri ve Sipahilere hitabeden iki Hatt-ı Şerifi ve şehri son isyanın elebaşlarından gizlice temizleyen polisin uyanıklığı ile tamamiyle tesirsiz bırakıldı. Maan aşireti

²⁰⁹ İcmal ümmet (ümmet); Raşid. H, f. 26.

²¹⁰ Amasya'da Çardak'ın kumandanı olarak.

Dürzilerinin prensi Fahreddin'in oğlu Hüseyin'in dul karısı eliyle onun muazzam servetlerine konan ve son isyanda mevkiini otuz keseğe satın alan Sipahi ağası Salih'in hayatına cellâd tarafından son verildi. Aynı âkibet, son isyana katılmalarının cezası olarak cebeci Küçük Ali ile Karabacak'ı da buldu. En basit prensiplerini bilmediği halde astronomi âlimi geçinen ve sık tekrarlanan esrar sarhoşluklarında mânâsız nutuklar çeken defterdarlık tahsil reisi²¹¹ Hamevî Ali Efendi sürgün edildi.

Evvelki silâhdâr Çorlulu Ali Paşa Haleb Valiliğiyle uzaklaştırılmak üzereyken, karısının ve Sultan Mustafa'nın annesinin şefâat-leriyle İstanbul'da kalmak ve Kubbe vezirleri arasında yer almak iznini elde etti. Yeni Vezir-i âzamin azledilen Kaymakam Abdullah Paşa'ya karşı davranışı da özellikle işaret edilmeye değer. Vezir-i âzam onu karanlığın içinden çıkardı ve kumandan ünvanı vererek Kane'ye gönderdi. Tarih, Vezir-i âzamin selefi, kendisinden Önceki Vezir-i âzam Rami Paşa'ya karşı cömerd davranışını da belirtmektedir: Yalnız hayatım bağışlamakla kalmadı, gayri menkul varlığını kendisine geri verdiği gibi, Kıbrıs Valiliğine de atadı²¹².

Sultan II. Mustafa'nın Ölümü

Zayıf mizacı son isyana ve onu takibeden kötülöklere sebep olan Sultan Mustafa 31 Aralık (22 Sabân 1115)²¹³ günü vefat etti. Sultan Mustafa uyanık ve kültürlü bir zekâ yapışma sahipti;- zarif ve iyiliksever mizâciyle olduğu kadar hat sanatındaki ustalığı ile de ün yapmıştı. Avcılık ve cirid oyunundan zevk alıyordu; dâima insancıl anlayış içinde göründü ve kötü idare geleneklerine önem tanımadığından zenginlerin servetlerine saygı göstermekten hiçbir za^ man geri kalmadı. Saltanatı boyunca ilim adamlarını ve şâirleri korudu; fakat döneminin biyografilerinde yer alanlar şâir değil, ancak şöyle.böyle kafiyeçi olabildiler. Osmanlılar, yedisi Sultan Mustafa'nın vefatından bir yıl önce, on ikisi de onun vefatının ardından dünyadan ayrılan on dokuz şâirin adını hafızalarında muhafaza etmişlerdir²¹⁴. Sultan Mustafa'nın vefatı, onun döneminin iki en iyi tarihçisinin

²¹¹ Mevkufatçı.

²¹² Raşid, n, t. 28 ve Berlin Kütüphanesi Tarihi. No 75, f. 291. Yazar Ve-zir-| azam'ın insancıl davranışı üzerine en büyük övgüleri sıralıyor: «Aferin ademiyet ve hakikat ise ancak olur», yâni bu şekiller içinde görünen insancılık herkesin övgülerine layıkta

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/95-96

²¹³ Berlin Kütüphanesi Tarihi, f. 192, 22 Şaban tarihini vermektedir. Ha-şid hatalı olarak 20 Şaban diyor; kronolojik tablolarda ise Sultan'ın Ölümünü Rebiülâhir ayında göstermektedir, bu da tamamiyle yanlıştır.

²¹⁴ 1115 (1705) yılında ölenler: 1 — Dürret. SafaJ'de No 89; 2 — Rüşdl; 3 — Râzi; 4 — Ruhsat; 5 — Zaki; a

ölümüyle de işaretlenmiş oldu: Bunlardan biri defterdar Mehmed, ikincisi, Berlin Kütüphânesi'ni zenginleştiren Tarih'in isimsiz yazarıdır.

Vezir-i âzam Damâd Hasan Paşa'nın idâresinin başlangıcı, Sul-tan'ın Avrupa ve Asya hükümdarlarına yazılan ve yeni saltanat değişikliğini ²¹⁵ bildiren mektuplara tebrik cevaplarının gelmesine rastladı. Mustafa Ağa cülus haberini Venedik'e götürmekle görevlendirildi; İbrahim Ağa da maslahatgüzar ünvanıyla Avusturya İmparatoru Leopold'a haberi bildirmek üzere Viyana'ya hareket etti. Bu görevin ihtişamım iyice seviyelendirmek için, Sultan, İbrahim Ağa'ya mîralem (sancak prensi. Kutsal Sancağın taşıyıcısı) payesini verdi. İbrahim Ağa, Esclavonie ve Gratz yoluyla 28 Mayıs 1704*-da Viyana'ya vardı. İstanbul'daki Avusturya elçisi Talman, İmparatorunun tebrik mektubunu Sultan'a sundu. Maslahatgüzar ve Mîralem İbrahim Ağa, Viyana'ya varışından kısa bir süre sonra 9 Haziranda İmparator tarafından huzura' kabul edildi. Sultan'ın mektubuyla birlikte Bâb-ı Âli tarafından kaleme alınmış bir yazıyı sundu. Yazıda, Bâb-ı Âli, Hayduklann Unna ile Bossut arasındaki arazide otuz beş çardak inşâ etmiş olmalarından şikâyetçiydi; bu yü-rürlükteki muahedeye aykırı idi. O sırada, zaten, Avusturya ile Bâb-ı Âli arasındaki iyi münasebetleri hiçbir şey bozamazdı. Toe-koeli Nikomedi'ye sürgüne gönderilmişti. Yalnız, Macaristan'da durumdan memnun olmayan derebeğlerinin başına geçen Rakoczy'nin davranışları Divân-ı Hümâyun'da güvensizlik uyandırmış ve herhangi bir tecâvüze karşı tedbir olarak Belgrad ve Temeşvar'a doğru beş yüz Yeniçeriden oluşan bir kuvvet gönderilmişti; bu kuvvet gerektiğinde sınır savunmasında kullanılacaktı ²¹⁶. Belgrad Valisi Ali Paşa, Bâb-ı Âli'yi Avusturya İmparatoruna karşı yeni bir savaşa sürüklemek istemiş, bu teşebbüsünden Ötürü cezalandırılmıştı: Sultan Belgrad Valisinden üç tuğlu bayrağı geri almış ve kendisinde ancak iki tuğlu Paşa unvanını bırakmıştı ²¹⁷.

Rusya'ya Karşı Alınan Tedbirler

O sırada Macaristan'ı bölen karışıklıklar, Bâb-ı Âli'ye dikkatini Avusturya

— Şakir, 7 — Zarif; 8 — Abdül haki; 9 — Fen&î; 10 — Lutfi; 11 — Müniri; 12 — Niyazi ve nihayet bir kadın şâir: Ummetullah Sıdkl. Şeyhi Naziz ve Haindi, Naslb ve Lutfi adh şairleri de zikrediyor.

²¹⁵ Aynı metni taşıyan yalnız hıtabedilen isimler değişik sirküler (mektuplar) Rami'nin Insa'sı, No 489 ve yabancı devletlere mektuplar, No 254'de bulunmaktadır

²¹⁶ Raşid. II, f. 31, şu bağlık altında: Rakoczy'nin oğlunun ortaya çıkışı.

²¹⁷ Avusturya elçisi Talman'ızı raporu. 2 Aralık 1705 tarihli, Ramfde bulunan Temeşvar Paşasına yazılmış Rakoczy'le alakalı, No 643. 944 ve 645'deki mektuplara hakiniz Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/96-98

üzerinden çekip Rusya üzerinde teksif etmek imkânını vermişti. Bu kuvvetlerden ilki Rakoczy ile çekişmeye öylesine dalmıştı ki, yakın bir gelecekte onunla çatışma hâline gelmekten endişe edilemezdi. İkincisi ise, aksine, Çar Petro (Pierre) Karadeniz filosunu büyüttüğünden beri haklı endişelere sebep oluyordu. Bu silahlanmanın hedefi kararsızlık uyandırdığından, Bâb-ı Âli evvelki Pâdişâh döneminde başlanan Kızıtaş kasabası yakınında deniz kenarında başlanan ve Kerçla Taman arasında geçiti kapatacak olan hisarın inşâsını hızlandırmıştı. Fakat bu yapılar bir yıldan önce bitirilemeyeceğinden, Kapdan-ı Derya vezir Osman Paşa, gerektiğinde Kerç boğazının girişini savunan yeni hisarı çok sayıda toplu cihazlandırmak göreviyle Karadeniz'e hareket etti (10 Nisan 1704 - 5 Zilhicce 1115). Kırım'dan gelen birçok tezkire ve Kırım Hanının raporları Divân-ı Hümâyunu tetikte tutuyordu; gelen tezkirelerden bazıları Çarcın Azak kalesini takviye ettiğini ve Taig-han'da (Taganroc) yeni bir kale yaptırdığını bildiriyordu; bazıları ise Çar Petro'nun Dinyeper nehri kıyılan üzerindeki Kamanika tahkimâtını tamir ve Yeni Kale adıyla ²¹⁸ anılan yeni hisarın önündeki kapalı sahra istihkâmının tamamlanmasını engellemek için Waskor limanında savaş gemileri yaptırdığını haber veriyordu. Kefe Valisi Murteza ve Özi Valisi Çelebi Yusuf Paşa'ya inşaat çalışmalarını koruma ve ilk işarete yürüyüşe geçmek üzere birliklerini hazır bulundurmaları emri verildi ²¹⁹; bununla beraber bütün münasebetleri kesmemek için Vezir-i âzam, Yusuf Paşa'ya son barış anlaşması şartlarına uyulması ve son akınlarında Kırımlıların ²²⁰ esarete sürükledikleri savaş esirlerinin serbest bırakılmaları ve Rus tebalanna karşı her türlü düşmanca hareketi şiddetle menetmesi tenbihlerinde bulundu.

Sultan Mustafa'nın tahtını kaybetmesine mâlolan askerî isyan sırasında Edirne'ye gelen Rus elçisi, Bâb-ı Âli'nin Rusya'nın dostluk gösterilerine güveni olmadığı Vezir-i âzam Ahmed Paşa'nın ağzından öğrendi ve Rusya'ya dönüşünde Çar'a götürülmek üzere Ahmed Paşa kendisine bir

²¹⁸ Raşid, II, f. 25, sı ve 52. Novali Mustafa'nın göreviyle alakalı olanak Kırım Hanına gönderilen mektuplar Raminin İnşa'sında. No 675 ve Rusya'ya karşı Polonya'ya yardım vaadi Üzerinde duranlar No 078, 677, 678 ve 680'de bulunmaktadır

²¹⁹ Raşid, II, f. 33.

²²⁰ Raşid, H, f. 34. Rus şuurlarının takviye ve belirlenmesiyle alakalı Kırım Hanına yazılan mektup Rami'nin İnşa'sında (I. R. kütüphanesi. No 425), No. 467; mektup 27 Safer 1115 tarihlidir. Berabaş Kazakları hetmani Çar tarafından bu işle görevlendirilmişti: No 468, 28 Safer tarihli mektup evvelki gibi şuur belirlenmesiyle alakalıdır ve Azak yakınında Mojeş ele alınmıştır; No 468'da kayıtlı mektup iki müzakereci, Rus Aleco ve Andrea ile Fransız Rava arasındaki bir görüşmeyle alakalıdır; No 470 Türk sınır komiseri Novali Mustafa ile alakalıdır; No 471'deki mektup Özi Valisine gönderilmiştir. 472 numarayı taşıyan mektup İbrahim Aga'ya, 473 numaralı mektup Acu Valisine gönderilmiştir.

mektup verdi; bu mektupta, Vezir-i âzam, alınan tedbirlerin barışa²²¹ son vermesinden duyduğu endişeyi belirtti. Venedik, elçisi Ascanio GiustinianTnin yerine, cülus tebriklerini de bildirmekle görevlendirerek şövalye Moncenigo'yu İstanbul'a gönderdi²²². Bu yıl esnasında Venedik sınırlarının belirlenmesiyle görevlendirilen komiserler bu işi memnurluk verecek bir şekilde sona erdirdiler.²²³

Haber Verme Ve Cülus Tebriki Mektupları

Ahmed Paşa, Ceneviz elçisinin arzusuna uyararak, Venedik Cumhuriyetinin İstanbul'a²²⁴ gönderdiği cülus tebriki mektubuna cevap olarak Venedik doğuna bir mektup yazdı. Oğuzbeğler prensi Esseyid Mehmed Bahadır Han Küçük Ali²²⁵ Beğ'i elçi²²⁶ olarak, Sultan'ı cülus dolayısıyla tebrik için gönderdi. Bir diğer elçi, Kalmuklann Hanı Ayuka tarafından İstanbul'a geldi ve Han'ın Tatarların Hanına karşı isyan eden Kabarta Çerkeslerinin elçisini huzuruna kabul etmediğini Bâb-ı Âli, II. Mustafa'nın cülusunda olduğu gibi, Dağıstan Şemhali, Kümüşklerin başına yeni değişikliği bildirdi III. Ahmed'in cülusunu bildiren diğer mektuplar İran Şâh'ına, Fas hükümdarı Mulai Şerif ismail'e ve Hindistan hükümdarına gönderildi; Tunus, Trablus ve Cezayir dayılarına gelince, onlar da, metni birbirinin aynı, yalnız hitab tarzı değişik mektuplarla değişiklikten haberdâr oldular; geleneğe uyularak bu şekilde saltanat değişikliğini öğrenenler arasında Mekke Şerifi de bulunuyordu. Fransa, İngiltere ve Polonya elçileri, Bâb-ı Âli'nin Üçüncü Ahmed'in cülusunu bildiren mektuplarına hükümdarlarının tebrik mektuplarıyla karşılık verdiler.

Daha önce, Vezir-i âzam Kavanoz Ahmed Paşa döneminde, Sul-tan'ın ordu mensubu belli başlı isyancılardan kurtulduğunu görmüştük; Dâmad Hasan Paşa, temizliği ulemâ arasında da başlattı. Fesatçı düşünceleri Sultan

²²¹ Bu konuda Vezir-i azam'ın Kırım Hanına gönderdiği mektuplara bakınız. Rami'nin İnşası, No 356; Kırımlıların akınlarıyla alakalı mektuplar, No 612, 613, 616, 617, 621, 631. «32, 633, 634, 635, 636 ve 6*2.

²²² Raşid, II. i. 22. Vezir-i azam'ın 15 Safer 1115 tarihli Çar'a mektubu, Rami'nin inşasında No 426'da bulunmaktadır

²²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/98-99

²²⁴ Guistiniani'nin güven mektubu Rami'nin tnsa'sında No 481'de ve Venedik'le sınır belirlenmesiyle alakalı mektup. No 608'de.

²²⁵ Rami'nin İnşa'sı, No 111. No 116'da 15 Kasım 1705'de huzura kabul edilen elçinin güven mektubu var. No 681, Çağatay Hanının Vezir-i azam'a yazdığı bir mektup yer alıyor; nihayet Kaymakam'a hitabeden bir mektup Oğuzbeg elçisiyle alakalıdır.

²²⁶ Cülusu haber veren ve bütün hükümdarlarla prenlere gönderilen mektuplar Rami'nin tns&'sında, 473, 470, 119, 120, 140, 115 ve 117 nolaida

tarafından da bilinen Şeyhülislâm, ulemâdan son isyana karışmanın cezasını çekmek zorunda bulunanların ilki oldu.

Bir Cumartesi günü sarayda mûtad Kur'an okunmasında hazır bulunmak üzere ulemâ toplanıyordu ve birkaç gün önce boş olan müderrislikler için yapılan imtihanda sekiz ve on yıldır boşda kalan son derece bilgüi bir adayın²²⁷ hakkını yiyerek onun yerine iltimasla bir bakkal ve bir pirinç tüccarının oğullarını tercih eden Şeyhülislâm Sultan'ın huzuruna kabul edilmeyi beklediği sırada, si-lahdâr gelip kendisine Bursa'ya sürgün emrini tebliğ etti (26 Ocak 1704 - 19 Ramazan 1115). Şeyhülislâm'ın evine gidip yolculuk hazırlığı yapmasına izin verilmedi; saraydan çıkarak saray duvarı dibinde onu bekleyen kadırgaya bindirildi. İstanbul kadılığı²²⁸ makamını taht üzerindeymiş gibi kullanan Ahmed Efendi ve isyandan beri emirlerin başı unvanım ve görevlerini havadan benimseyen camilerdeki kıymetli eşyaların Emîni aynı anda tutuklandılar ve Ma-gosa'ya sürülmek üzere gemiye bindirildiler. Şeyhülislâmlık makamı Paşmakçı-zâde Ali Efendi'ye verildi ve selefim götürülen kadırga, dönüşte Mehmed Efendi tarafından sürgüne gönderilmiş olan, dürüstlüğüyle ün yapmış Kadıasker Yahya Efendi'yi İstanbul'a getirdi. Firari Hasan Paşa, defterdarlık yüksek makamında birkaç hafta oyalandıktan sonra Rumeli Beğlerbeyi makamına atandı ve Hacı Mehmed (ünlü tarihçi) Paşa geçici olarak bıraktığı defterdarlık görevine tekrar başladı.

Firârî Hüseyin Paşa Şam, Bayram Paşa Rakka Valiliğine atandılar. Rakka Valisine aynı zamanda hac kervanları emirliği de verildi (emirül hac). Bu sırada hac kervanının Araplar tarafından soyulmak istendiği öğrenildiğinden, Bâb-ı Âli Trablus sancakbeğine yedi yüz kişilik bir kuvvetle çölde Bîr Ganem'e kadar kervana muhafızlık etmesi emri verildi. Benzeri bir emir Sayda ve Beyrut san-cakbeğlerine gönderilerek beş yüz kişilik bir kuvvetle Trablus sancakbeğine katılmaları bildirildi; Acelon ve Kudüs sancakbeğleri de ellerindeki birliklerle hac kervanına muhafızlık görevine çağırıldılar²²⁹. Mekke şerifi Said²³⁰ ve en kutsal yerin şeyhi olarak Cidde Valisi de kendi bakımlarından kervanı korumak için ellerindeki bütün

²²⁷ Bilgili adayın boşda kıldığı yıl sayısını Raşid kaydediyor.

²²⁸ İstanbul kazası mesnedine siklet veren. Raşid, n, f. 30.

²²⁹ Bu hususta Acedon sanca&mfı gönderilen emir 26 Zilkade 1115 tarihlidir ve RAmi'nin inşa'sında No 619'da bulunmaktadır. No 622'de kervanın muhafazası için yapılan masraflar konusunda Mısır Valiliğine gönderilmiş mektup yer almaktadır.

²³⁰ Rami No 576 ve 581-582'de Surre'nin gönderilmesiyle alakalı şerif Said'e gönderilen bir mektubu vermektedir; 1115 tarihli diğer iki mektub-laidan biri Said'e, diğeri babası Saad'a gönderilmiştir ve Sale-i Yema-niye ve Misriye denilen vergilerin Cidde Valisine verilmesiyle alakalıdır.

imkânları kullanacaklardı. Cidde Valisinin kâhyası, Baltacı Mehmed, bu döneme doğru İstanbul'a geldi ve uzun zamandan beri Vezir-i âzamin özel teveccühünden yararlandığından, kendi Paşası için Mısır Valiliği, kendisi için de Cidde Valiliği berâtlarını aldı (23 Haziran 1704 - 19 Safer 1116). Nihayet Mekke şerifinin bu makamda kalması tasdik edildi ²³¹.

Bu döneme doğru, Eflak'da dikkate değer bir yenilik gerçekleşti. İstanbul'da askerî birliklerin isyanından da önce prensleri Duka'nın baskılarından şikâyetle Bâb-ı Âli'ye başvurmuş olan Eflak beğ-lerine kendi aralarından bir hospodar (prens) seçmeleri izni verildi. Bütün oylar Constantin Cantemir'in damadı Mîchel Rakoviza üzerinde toplandığından kendisine, Sultan'ın huzuruna kabul edilmeden önce, Divân'da değil, sahil köşkünde Eflak prensliği berâtı verildi (3 Ekim 1703 - 22 Cemaziyülevvel 1115).

Seçimle Eflâk prensinin belirlenmesi yerleşmiş usûllerden bir sapma idi ve son isyandan beri Divân'da hüküm süren kargaşanın bir sonucu idi. Vezir-i âzam bakımından Eflak'da Bâb-ı Âli tarafından müstebid bir prensin bulunması veya onun yerine seçimle bir prensin gelmesinin fazla endişe verici bir tarafı yoktu; onun bakımından önemli olan, Sultan'ın güvenini elde ederek iktidarına tehlikeli düşman olabilecek kişileri Sultan'dan uzaklaştırmaktı. Bunun için, saf ve dostlarının tavsiyelerine pek kulak vermeyen silahdar İbrahim Beğ'i azledivermişti (16 Nisan 1704 - 11 Zilhicce 1115). İbrahim Beğ'den boşalan görev, Çuhadar Abaza Süleyman'a verildi ²³². Fakat, Vezir-i âzamin hazinedar Mehmed'i Kızlar ağası görevine getirmesi bu kadar kolay olmadı. Vezir-i âzam, Kızlar ağası makamı Valide Sultan'ın birinci hadımı Süleyman'a verildiği takdirde kendisinin, sebepsiz olmayarak, uzun zaman Sadârette kalam amasından korkuyordu. Tasavvurunu cüce Hamza Ağa aracılığı ile hazinedara bildirdi: Ne var ki, hazinedar Mehmed Ağa, zayıf mizaçlı olmaktan ziyade fazla ihtiras sahibi değildi ve durumu hadım ağasına bildirdi; o da Valide Sultan'a, Valide Sultan da durumu Pâ-dişah'a nakletti ve böylece Hasan Paşa'nın korktuğu başına geldi: Sultan, Süleyman ağayı Kızlar ağası makamına oturttu.

vezîk-i Azamin ve diğer birçok görevlinin azli

Hadım Süleyman bu makama oturur oturmaz, Vezir-i âzamin iktidardan uzaklaştırılması için Valide Sultan üzerindeki bütün teşirini harekete geçirdi.

²³¹ Rami'd», inşa. No 432'de Vezir-i Azam Kırım Hanının mektubunda Sud'ın oğlu İthln Mekke «Hrttliflndm ayrıldığıını bildiriyor.

²³² Rlkabdâr çuhadarın ytriai aldı Tt kahrctci Fnak Osman rtkabdar oldu.

Kendisinin ve mahremi kozbakçı (ceviz bekçisi) 'nin entrikalarıyla evvelce basit bir odun baltacı (odun taşıyıcı) olan Girid Valisi Kalaylı Ahmed Paşa'yı Kandiye'den gizlice çağırttı. Basit bir bostancı tarafından götürülen Hatt-ı Şerifi okur okumaz, Kalaylı derhal İstanbul'a doğru yola çıktı. Divânın toplantı hâlinde olduğu gün (28 Eylül - 28 Cemaziyülevvel) payitahta vardı; saraya girince, Divân'ın sona ermesini beklemek üzere sofa muhafızının odasına alındı. Vezir-i âzam Damâd Hasan Paşa eşi Hatice Sultan'ın sarayına gitmek üzere yola çıkınca, Kapucu-baş (baş mabeyinci) kendisinden mühr-ü hümâyûnu almak üzere peşinden gitti. Onun gelmesini beklemek üzere. Sultan, Kalaylı Ahmed Paşa'ya, İmparatorluğun en yüksek iktidar makamına getirildiğini bildirmek istediği yere, Bağdad köşküne gitti. Ne sarayda, ne de şehirde tasarlanan değişiklikten hiç kimse şüphe etmiyordu. Sultan Köşke girip Vezir-i âzamin yaklaşmakta olduğu haber verilince, herkes Sultan Ahmed'in Damadı Hasan Paşa'yı²³³ göreceklerini zannettiklerinden, kozbekçinin odasından çıkıp köşke doğru ilerleyen Kalaylı Ahmed Paşa'yı görünce hayretler içinde kaldılar²³⁴. Sultanla akrabalığın kendisini makamında tutamadığı gibi bir hadım ağasının nüfuzuna karşı da koruyamadığı Vezir-i âzam Dâ-mad Hasan Paşa, karısı Hatice Sultanla birlikte Nikomedi'ye gönderildi; bununla beraber, Sultan, karısının hanedana mensup bulunmaktan elde ettiği gelirlere dokunmadığı gibi, kendisine de yıllık kırk kese tutarında bir gelir tahsis etti.²³⁵

Hasan Paşa Ve Halefinin İdaresi

On bir ay²³⁶ devam etmiş olan Dâmad Hasan Paşa'nın idaresi dönemi, Gürcistan âsilerine karşı alınan sert tedbirler, İstanbul'da ve sınır boylarında halk yararına inşaatlarla bir özellik taşımaktadır, idaresi döneminde Mingreli, Guriel ve îmiret halkı vergi ödemeyi reddetmişlerdi. Sarp dağlarının kendilerini her türlü cezaya çarpılmaktan koruyacağına inanarak

²³³ Morali bir Rum dönmesi olan Hasan Pasa Dördüncü Mehmed'in damadı ve ikinci Mustafa Ue Üçüncü Ahmed'in eniştesidir. Belki de bir Padsah'ın damadı ve iki Padsah'ın eniştesi olduğu için Osmanlı tarihçileri bu sıfatını hakim gördüklerinden kendisinden Enişte Hasan Paşa olarak bahsetmişlerdi. Hammer ise Damadlığını öne almayı tercih ettiğinden biz de kendisine uyduk (Ç.N.).

²³⁴ Girit Valiliğinden Vezir-i azam olan Ahmed Paşa'nın lakabı genellikle Kalaykoz olarak Osmanlı müellifince geçmektedir. Bununla beraber «Kalaylı» da denilmektedir. Hammer bu şekli tercih etmiştir. Şüphesiz, hata ettiği söylenemez (Ç.K.).

²³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/100-102

²³⁶ Damad Hatan Paşa'nın Veür-i âzamı Hammt'ın kaydettiği gibi 11 ay değil 10 ay 11 gün «unnuftûr. 17 Kaum 1703'di bu makama g* Ürünü» w 88 Eylül 1704'd» aütdümiitir

isyan bayrağını açmışlardı. Mümkün mert&be itaat altına alındılar ve onları itaat altında tutmak maksadiyle Suriye sınırındaki Amanus geçidinin girişinde ve kötü şöhretli Kubbeağaç boğazı yakınında bir hisar inşâ ettirdi. İstanbul'da Valide Camii civarında bir köşkün temelleri emri üzerine atıldı; tersanede büyük bir deponun ve denizcilerin yararlanacağı bir kışlanın inşâsına başlandı. Dâmad Hasan Paşa, masrafları kendisi tarafından ödenen bir cami, fırınlar ve pek çok mağaza yaptırmıştı. Diğer yapılar için vezirlerin her biri üçer, eyâlet valileri ikişer kese yardımda bulunmuşlardı.

İyi ayarlı İstanbul parasiyle kötü hâitalı Mısır ve Kümeli paraları arasındaki farkı ortadan kaldırmayı arzulayan Dâmâd Hasan Paşa, bir emirname yayınlamış ve bu emirnameyle Mısır'da bir kötü (halita bakımından) Mısır parasının on buçuk dirheminin iyi ayarlı paranın on dirhemine, Rumeli'de aynı durumdaki paranın iyi ayarlı paranın yüz dirhemde iki misline karşılık olacağını bildirmişti ²³⁷. Hasan Paşa, Şeker ve Kurban bayramları ve özellikle Hz. Peygamberin doğumu üzerinde titizlikle durmuş ve bu sonuncusu için okutulan Mevlide ulemâyı davetiye kartlarıyla çağırılmıştı ²³⁸. Azledilmesinden altı gün önce, Sultan'm ük doğan (22 Eylül 1704 -22 Cemâziyülevvel 1116) kızı Fatma'nın doğum günü şerefine verilecek ziyafet ve yapılacak şenliği tertiplemişti. Bu prensesin çok sayıdaki kızkardeşleri Sultan babasının on beş yıl süren saltanatı sırasında dünyaya gelmişlerdi. Osmanlılar hanedanının devam ettiricisi durumundaki şehzadelere kıyasla prenseslere fazla ehemmiyet vermemekle beraber, ilk doğan kızın doğum günü alışılmamış bir ihtişamla kutlandı. Esnaf loncaları, geçitlerinin gözkamaştıncı olması konusunda birbirleriyle yarıştılar; Marsilyalı bir Fransız dönmesi olan Ali Paşa'mn icadı deniz üzerinde hisar ve kaleler resmederek yanan havaî fişekler şenliğe bir parlaklık kattı ²³⁹. Avrupalı devletlerin elçileri ayrı şenlikler düzenleyerek memnunluklarını açığa vurdular. ²⁴⁰

Halefinin Düşüşü

Yem Vezir-i âzam Kalaylıkoz Ahmed Paşa, selefinin İmparatorluğu

²³⁷ Raşid. II. f. 33. Mısır'da kötü para 70 dirhem ve İstanbul'da 60 dirhem olarak basıldı.

²³⁸ Bu davetiye (pusula) şekli Berlin Kütüphanesi elyazmasında bulunmaktadır.

²³⁹ La Motraye, I. s. 368, hatalı olarak Temmuz ortasına doğru diyor; bir başka hata yaparak Vezir-i Azam Damad Hasan Paşa'mn azlini Eylül sonu yerine Eylül başlangıcında göstermektedir.

²⁴⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/103-105

yararlı müesseselerle donatmak ve devlete giderek kaybet» tiği saygınlığı kazandırmak için sarfettiği gayretleri örnek almaktan uzaktı. Zekâsının imkânlarını, giyiminde bir ihtişam* göstericisi ve yeni modalar sergileyicisi olmakta kullandı. Kayseri yakınındaki Molo köyünden bir kalaycının ²⁴¹ oğlu olan yeni Vezir-i âzam, yükselişini, İmparatorluk sarayında baltacılarından (odun taşıyıcı) biri olan amcasının delaletiyle baltacı sıfatıyla girdiği sarayın entrikalarına borçluydu. IV. Mehmed'in Kızlar ağası Yusuf Ağa tarafından himaye edilmiş, önce kahveci-başılığa, sonra saka-başılığa atanmıştı. Kızlar ağası Mısır'a sürgüne gönderilince, Kalaylı Ahmed onunla beraber Mısır'a gitmişti. Orada yine onun itibârı sayesinde Cidde sancakbeğliğini ve Şeyhül Harem mevkiini elde etti. Yedi yıl sonra Mısır'dan Kürdis^an'a geçti ve orada Van Valiliği aldı; daha sonra Kapdan-ı Derya ve Bâb-ı Âli Kaymakamlığına atandı. Peşinden Lemnos'a sürüldü, yeniden göreve başladı ve birbiri peşi sıra Sivas, Trabzon ve Kıbrıs adası valiliklerinde bulundu; ikinci defa Kaymakamlığa atandıktan sonra Diyarbekir Valiliğine geçti, sonra Bağdad ve Adana Valiliklerinde bulundu. Daha sonra Azak kalesi kumandanlığı ile görevlendirildi; fakat kaçtığı takipçilerden kurtulmak için, Valide Sultan'm şefaatiyle Bursa'da ikamet izni alıncaya kadar saklandı. Yine Valide Sultan'm müdâhalesi sayesinde Girid Adası Valiliğine atanması gerçekleşti. Kozbekçinin tahrikiyle İstanbul'a çağırıldı ve Vezir-i âzam oldu.

Kendisine Kalaylıkoz, yâni kalaycı cevizi lâkabı verildi ²⁴². Kendisini gülünçleştiren mânâsız ve temelsiz gururu bu lâkabla tanınmasına yardımcı oldu. Bazen Divân'a vezirlerin kallâvi sarıklarından ayrılık meydana getiren tek sırma bandlı kallâvi yerine dört sırma bandlı kallâvi ile gidiyordu; bazen de tek bir gümüş bandlı kallâvi Üe Divân'da görünüyordu. Aldığı idari tedbirler şehrin on iki fırınında has ekmek çıkarttırmak, çeşitli çörek satışını yasaklamak, terlik, sarık fiyatlarını tesbit etmek ve küçük sandal tarifelerini düzenlemek gibi icrâattan Öteye gitmiyordu. Kendi fikirlerine uygun bulmadığı Sultan'ın emirlerini yarım yamalak uygulamaya koyuluyordu. Aşın müsrifliği yüzünden ağır borçlar altına girmişti ²⁴³. Sonu önceden görmek

²⁴¹ Kalaylı (kalaya) lakabı bu durumdan kaynaklanmaktadır.

²⁴² Paul Lucas, *Second Voya**, Rouan, 1715; bu adı CalaiUers; Baltacı'yı da Atetati Khadice, OuacUf», tj. şeklinde daftışttnnektedir.

²⁴³ Berlin Kütüphanesi elyazması yazarının anlattığına göre, Damad Hasan Paşa, Vezir-i azam Kavanoz Ahmed Pasa'nın kendinden aşağı ma-kamlardaki kişilerden zor kullanarak hediye almak usûlünü k^ttmıg-ta, fakat Vezir-i azam olunca aynı usûlü uyguladı. Yazar, Kalayh-koz'un hediyeler için sarfettiği paranın en az 300 kese olduğunu hesaplamaktadır.

güç değildi; böyle bir idare uzun zaman devam edemezdi. Vezir-i âzamlık makamına gelişinden üç ay sonra, Kalaylıkoz Ahmed Paşa, beceriksizliğinin cezasını ²⁴⁴ hak-edilmi? bir azil ile gördü. ²⁴⁵

Kalaylıkoz Ahmed Paşa İdaresi Ve Baltacı Mehmed Paşa'mn Entrikaları

Ahmed Paşa'mn Vezir-i âzamlık makamında bulunduğu birkaç hafta esnasında, İÜ. Ahmed'in saltanatı dönemi olarak ehemmiyetli denilebilecek herhangi bir olayla karşılaşılması. Osmanlı yıllıkları da, ancak her vezir-i âzam değişikliğinde karşılaşılan, tekrarlandığı görülen olayları kaydetmektedirler ki, bunlar da ikinci derecede ehemmiyete sahiptirler. Evvelki Vezir-i âzam Dâmâd Hasan Paşa'mn kâhyası tsmail Ağa ve baş bakıkulu (maliye baş memuru), birincisi üç yüz, ikincisi yüz kese parayı hazîneye Ödemeye mahkûm edildiler. Bununla beraber, biri ancak yüz yirmi. Öteki seksen kese ödemekle kaldılar. Evvelce üç yüz kese ödeyerek rahat kalabilmiş olan kasab-başı, saray hazînelerine evvelki hesap kapatılmayarak bakiye kaldığı iddia edilen bin dört yüz keseyi ödemeye mahkûm edildi. Sultan Mustafa'nın iki mahremi, düşünmeden söyledikleri bazı sözler yüzünden başlan vurulup canlarından oldular. Dâmâd Hasan Paşa'mn saraydan uzaklaştırdığı silahdâr İbrahim, affedilerek saraya alındı; Şehrzor Valisi Çorlulu Ali Paşa, Suriye'deki valilik görevlerini yeniden elde etti; Dâmâd Hasan Paşa'nın kâhyası valilik makamını elde ettiği Kıbrıs'a geçti ve kendisinden önce o makamda bulunan selefi, sabık Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa, yine vali olarak bu makama en fazla gelir sağlayan Mısır'a nakledildi: Zira, Bâb-ı Âli'nin kabul ettirmek istediği Cidde Sancakbeği Süleyman Paşa'yı, halk, tanımamakta ısrar göstermişti (8 Ekim 1704 -8 Cemaziyülâhır 1116).

Rami Paşa, şerif Said'in hasımlarının giriştikleri hareketlerle iyice bozulmuş bulunan asayişin sağlanması için bin kişilik bir kuvvetle Mekke'ye gönderilen Oğuz Beğ*e görevinde yardımcı olması yolunda emir aldı. Şerifin şikâyetleri üzerine Şeyhülislâm bir fetva vermiş ve Hz. Muhammed döneminden beri Mekke muhafızı silah sesleriyle rahatsız edilmeyeceği dikkat nazarında tutulduğu halde, Mekke şerifi barışçı yoldan düşmanlarıyla

²⁴⁴ Osmanlı tarihçilerine göre Kalaylıkoz Hammer'ın belirttiği gibi g«v-Hklflndu ötürü ultcUlmanüftlr. Aslin atbsbi. Şeyhülislam Pasmakçı-zadeyi ihtilâl tertibiyle suçlamaya kalkışmasıdır

²⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/105-106

anlaşamadığı takdirde silah kullanılmasını meşru saymıştı.

Yeni Vezir-i âzam bütün valilere Sultan'ın tebaalarına iyi muamelede bulunmalarını ve onları korumalarını bildiren adalet emirleri (evâmir-i adalet) gönderdi. Üçüncü Ahmed, yayınladığı bir Hatt-ı Şerifle, altından dokunan elbiseler kullanılmasını yasakladı ve altın Örne kantarma kullanılmasında yalnız birinci derecede makam sahiplerine izin verdi.

Bu dönemde birkaç deniz felâketi halk efkârını meşgul ediyordu ²⁴⁶. Önce İstanbul limanında bir Fransız gemisinde çıkan yangın can ve mal kaybına sebep oldu. Yapımı tamamlanmış olan yüksek bordalı bir geminin birkaç gün sonra denize indirilmesi bu felâketi unutturmuşken başka bir felâketle karşılaşıldı. Osmanlı donanması, Bâb-ı Âli'nin Azak denizinde Taman boğazı girişinde yaptırdığı hisânın korunması görevini tamamlayıp İstanbul'a gelmek üzere yolda bulunduğu sırada, Kefken limanı açıklarında korkunç bir fırtınaya yakalandı. Yalnız dokuz kadirga ve amiral gemisi İstanbul limanına girdi. Bütün diğer gemiler, dönüşü bu meyvenin olgunlaşması dönemine rastladığı için, Türklerin kestane mevsimi âfeti dedikleri kış dönümü fırtınasıyla paramparça oldu ²⁴⁷.

Bu felâketten birkaç zaman sonra, İstanbul'da, yalnız denizin karaya attığı üç yüz livrelik bir mersinbalığı meselesi üzerinde konuşuluyordu. Sultan'ın bu muazzam yarattığı tarttırdığı gün, Vezir-i âzam da Yalı Köşkü'ne gitmişti. Yardımcılarına Sultanla aralarında geçen mahrem konuşmaları ağzında bakla ıslatmadan anlatmayı âdet edindiği salonda (misafir odası) bulunuyordu. Konuşma balıktan açılınca, hikâyeler, fıkralar anlatmaktan hoşlanan Vezir-i âzam konuştu: «Kaptan Paşalığım zamanında, buradan Eyüb'e kadar uzunluğu olan (bir mü) bir balık yakaladılar.» Bu sözlerle karşı hiç kimse şüphe ettiğini belirten bir ârifâdede bulunmak cesaretini gösteremediğinden, devam etti: «Pâdişâh, mâiyyetimin çokluğunu görünce hayretten kendisini alamadı» (Girit'ten mâiyyetini ve eşyalarını getiren kadirgaların limana girdiği gün). «Pâdişâha bu gördüğünüz bir şey değil, dedim; bir zamanlar şahsımın etrafında bir mâiyyet dünyası vardı, hizmetkârlarım mahşer günü kalabalığını düşündürecek kadar çoktu.» Vezir-i âzami dinleyenler saygılı bir sessizliği muhafaza ettiler. Nihayet, övünmekte iyice ileri giderek, memleketinde kardeş çocuklarından birinin fazlasiyle zengin olduğunu ve fakirlere yılda bin kese para dağıttığını anlattı.

²⁴⁶ RAmi'nin tnsa'sınâa Arab körfezinde kaptan Coleroft kumandasındaki bir laflUz gsmisinn yağmalanman hfilrfrTifla Vezlr-i âzam'tn tarif Sald's yadıCı bir maktup bulunmaktadır, No 602.

²⁴⁷ Kestane karası tabir olunan fırtına, Raşid, II, f. 36,

Orada hazır bulunan silahdar Süleyman Ağa iğneleyici bir tavır takınarak dinî emir olarak zekâtın sahip olunan servetin kırkta biri olması gerektiğini ileri sürdü ve Vezir-i âzamin kardeş oğlunun kırk bin kese parası bulunduğu neticesini çıkardı.

Süleyman Ağa Kaîayhkozla sıkı fıkı dosttu, fakat entrikacı Baltacı Mehmed Paşa'nın Kalaylıkoz tarafmdan eski Kızlar ağası Yusuf u Mısır'dan geri çağıracağı yolunda çıkardığı rivayete inanmış ve eski dostluk gizli bir düşmanlığa dönüşmüştü. Kapdan Paşa Baltacı Mehmed, baltacı olarak sarayda kaldıkları sırada Kalaylıkoz Ahmed Paşa ile iyi dosttu; hilebaz ve entrikacı olan Mehmed Paşa, dostu Kalaylıkoz'un ağır ve basit zekâsını o zamandan beri tesir altına almıştı. Baş silahdar olunca, Sultan'm dâmâdı, evvelki Vezir-i âzam Dâmâd Hasan Paşa onu saraydan uzaklaştırmaya çalışmış, fakat bu proje onun azline mâl olmuştu. Yeni Vezir-i âzam tarafından Kapdan-ı Deryalığa yükseltilmiş, Baltacı en kötü nankörlüğü göstererek kendisini himaye eden Kalaylıkoz'un düşüşünü el altından hazırlamıştı. Bu işi başarabilmek için Önce Vezir-i azamın kâhyalığında bulunmuş, sonra Baş silahdar ünvanıyla bu görevden uzaklaştırılmıştı. Bu olaydan beri de haksızlığın intikamını almak için yanıp tutuşuyordu. Baltacı Mehmed, gayretlerinin mükâfatı olarak ona içişleri nazırlığını vâdetmişti. Baltacı, Kızlar ağasının Vezir-i azama düşmanlığından emin olunca, hemen Şeyhülislâm ve Vezir-i âzam'ın yakınları araşma nifak soktu. Kendisine karşı kurulan tuzaktan şüpheyeye düşmeyen Vezir-i âzam Kalaylıkoz, Şey-hülislâm'ı isyan hazırlayıcısı olarak Sultan'a ihbar etti. Üçüncü Ahmed iddiasını isbata davet edince, halkın Şeyhülislâra'ı açıkça suçlamakta olduğu cevabını verdi. Böyle bir cevap Sultan'a o kadar nâhoş geldi ki, Vezir-i âzam böylece son isyana katılmış olduğunu hatırlatmış oluyor ve tabii, bulunduğu makama gelininin izahını da yapmış oluyordu.

Üçüncü Ahmed, bu rivayet hakkında ne düşündüğünü Kızlar ağasına sorunca, Kızlar ağası bunu intikamını almak için fırsat saydı ve bütün bunların Vezir-i âzamin iftirası olduğu yolunda Sultan'a teminât verdi; aynı zamanda, Şeyhülislâm'ı aleyhindeki suçlamadan haberdâr etti. Baltacı Mehmed Paşa, eski arkadaşının mahvını sağlama bağlamak için, Sultan kendisine ilk suâlini tekrar sorduğu takdirde, Şeyhülislâm'ın isyan hazırladığı haberini Yeniçeriler kurmay heyetinden elde ettiğini söylemesi tavsiyesinde bulundu. Vezir-i âzam, yazık ki bu meş'um tavsiyeye noktası noktasına uydu. Sultan, bunun üzerine, Yeniçerilerle fazlasiyle alâkası bulunduğunu bildiği Kapdan-ı Derya Baltacı Mehmed Paşa'ya meseleyi açtı. Mehmed

Paşa, meseleyi tam olarak öğrenip cevap verebilmek için bir günlük mühlet istedi. Baltacı, Yeniçeri feriki TortunüVya gitti, gizli kalması kaydüe, Vezir-i âzamin Yeniçerilere iftira ettiğini, Sultan'm Kalaylıkoz'un makamını kendisine ayırdığını, Vezir-i âzam olunca onu Yeniçeri ağalığına yükselteceğini, Sultan kendisine bir şey sorduğu takdirde Vezir-i âzamin Yeniçeri kurmay heyetini isyana tahrik ettiğini ve kendisi müstesna, kurmay heyetim ele geçirdiğini söylemesini tenbihledi. Tortumlu bu şekilde davranmayı kabul etti.

Ertesi gün Kapdan-ı Derya Mehmed Paşa, Pâdişah'a gizli hareketlerin izi üzerinde olduğunu, Yeniçeri Paşa'sının kendisine bazı sınırlı bilgiler verdiğini, bunları da söylemek istemediği hâlde ağızdan kaçırdığını, Pâdişâh tarafından sorulduğunda her şeyi anlatacağını bildirdiğini belirtti. Yeniçeri Paşası Tortumlu, Pâdişâhın huzuruna çıkarılınca, Kapdan Paşa tarafmdan kendisine ezberletilen yalanı cesaretle tekrarladı. Bu görüşme sonunda III. Ahmed, hilebaz Mehmed Paşa'ya vermek üzere, Kalaylıkoz Ahmed Paşa'dan mührü aldırdı (25 Aralık 1704 - 27 Şaban 1116)²⁴⁸.

özellikle Baltacı adıyla tanınan ve selefi gibi sarayda bu sıfatla çalışmış olan Mehmed Paşa, Osmanlı yıllıklarında adlan geçen vezir-i âzamlann en becerikli ve en tehlikelisi oldu. Yeniçerilerin ferik Paşası Tortumlu Yeniçeri ağalığına getirildi; Baş silahdar Abaza Süleyman Ağa üç tuğlu vezir rütbesi ve Haleb Valisi berâtiyle saraydan çıktı; Marsüyalı²⁴⁹ ve Abdurrahman adını alarak ihtida etmiş olan Jouvin Mazarque Kapdan-ı Derya makamını elde etti; birinci oda hizmetkârı, daha sonra Vezir-i âzam²⁵⁰ olan AK, silahdar rütbesiyle Abaza Süleyan Ağa'nın yerini aldı; evvelki gibi daha sonra Vezir-i âzam makamında görülecek olan Çorlulu Ali kubbealtı vezirleri arasına katılmak üzere Suriye Trablusu'ndan çağırıldı. Çavuş-başı Türk Ahmed, Kâhya beğ Osman'la iyi geçine-mediğinden ve divanın ortasında hasmına kötü sözler söylemekle kalmayıp hançerleşmeyi tahrik ettiği ve kılıcını kınından çıkardığı için görevinden uzaklaştırıldı. Kahya beğ Osmanla atıştığı için, tarihçi Hacı Mehmed de defterdarlık görevinden alındı. Bununla beraber, defterdar olarak, bir ay sonra, dördüncü defa görevine başladı.²⁵¹

²⁴⁸ Râşid, n, f. 38-40. Bu entrikayı teferruatıyie hikAye etmektedir.

²⁴⁹ Talman ve La Motraye'in raporu. Son adı geçen Marslyäü bir kasabın oğlu.

²⁵⁰ Petenvardein savaş meydanında şehid oldu.

²⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/106-110

Selim Giray İle Firarî Hasanın Ölümü

Kırım'da dört ayrı zamanlarda ²⁵² en yüksek makamı işgal etmiş ve bu memlekette yirmi dört yıl saltanat sürmüş olan Selim Giray 22 Aralık 1704'de (24 Şaban 1116) ölmüştü. Geride on kız ve on oğlan evlâd bırakmıştı ²⁵³, bunlardan biri Gazi Giray hanlık makamında onu takibetti; kardeşi Kaplan Giray kalagay atandı. Gazi Giray adı, Kosova savaşı günü ortaya koyduğu büyük değerden ötürü meşhurdur; yazdığı şiirler de onun İmparatorluk şâirleri arasında hal tercümesini kabul ettirmiştir ²⁵⁴.

Selim Giray'ın Ölüm olayı ile daha az önemli olmayan iki kişinin ölümlerine az zaman önce karşılaşıldı. Bunlardan birincisi Ko-vanos lâkablı Rus Ahmed Paşa'dır. Asilerin en yüksek makama getirdikleri Kovanos, Sakızadası'ndan sürgüne gönderildiği Lepanto Valiliğinde, elli yaşında öldü ²⁵⁵. İkincisi, Rumeli ordu kadısı ve ulemâ reisi, babası gibi Sultan'm hekim başlığında bulunduktan ve üç kere Rumeli ordu kadılığı makamını işgal eden Yahya Efendi, 2 Mayıs 1705'de (8 Muharrem 1117) öldü. özü ve sözü bir, saray muaşeretine az yatkın olan Yahya Efendi, siyasetin şekil değiştireciliğine uymaktan da uzaktı ²⁵⁶; evvelce II. Süleyman'ın saltanatı sırasında, sırf açık sözlülüğü yüzünden Vezir-i âzam Mustafa Köp-rülü'yü Belgrad fethinden sonra düşürmek isteyen Kızlar ağasının entrikalarını açığa vurmuştu. Yahya Efendi bu vesileyle ulemânın basma geçerek saraya gitmiş, orada Kızlar ağasının yalvarışlarına aldırmandan Sultan'ın dâiresine kadar giderek entrikacının ortadan kaldırılması için bir idam fermanı vermesini istemişti; Kızlar ağası bu durumda Sultan'ın ayaklarına kapanmaktan başka çâre bulamamış, Sultan da onu saraydan uzaklaştırmakla yetinmişti.

Gazi Giray Kırım'da makamına henüz yerleşmişti ki, Bâb-ı Âli tarafından ona, kuvvetlerini Oczakow Valisinin kuvvetleriyle birleştirmesi ve Rusların Kamanîçe'yi almak tasavvurunda olduklarına dair İstanbul'da alman haberin

²⁵² İlk defasında 17 yıl, İkincisinde 6 yıl 11 ay, üçüncü defa 6 yıl 8 ay, dördüncü defa 2 yıl 11 ay. Sebesseyar, f. 205.

²⁵³ Devlet Giray, Saadet Giray, Şehbaz Giray, Gazi Giray, Kaplan Giray, MengU Giray, Maksud Giray, Safa Giray. Sahib Giray, Adil Giray, Sebesseyar, f. 203.

²⁵⁴ Gazi, Şafii'nin Hattercümeleri, No 101.

²⁵⁵ Vezir-i izamların Haltercümeleri, yazan: Düaverafia-zade Ömer. Ra-şid, n, t. 43.

²⁵⁶ Nefsul-emr ne ise ondan hâriç kelim tefevvuh ve sevmediği ademe berat maslahat izharı hüsnî teveccüh etmezdi; Hammer bu metnin sonunda yani diyerek Fransızcasını veriyor ki tercümenin tercümesi şu şekilde olabilmektedir: Ağzından maksatsız hiçbir söz çıkmaz, işlerini İhmal ettiklerinden ötürü nefret duyduklarına karşı tavırları hoşgörücü değildi (Ç.N.).

teyidi geldiği Oczakow Valisiyle birlikte hareket etmesi emri gönderildi. Bu arada Baltacı Mehmed Paşa, Azak denizinde Taman boğazında inşâ ettirilen yeni hisarın tahkimatının hızlandırılmasına nezâretiyle yardımcı olmak üzere Kapdan-ı Deryâ'ya dokuz kadırğa ve on kalyonla Karadeniz'e çıkması emrini verdi.

Kısa bir zaman sonra (23 Temmuz 1705 - 1 Rebiülâhir 1117), Suriye'den bir başka can sıkıcı haber alındı. Şam Valisi Firari Hüseyin Paşa, Trablus Valiliğinde bulunduğu dönemden beri beslediği kinle takibettiği Koleib aşireti şeyhine karşı yürümüş, hac emî-rinin kendisine kuvvetleriyle katılmayı reddetmesi üzerine, kendi kuvvetleriyle sayıca üstün Araplara saldırmış, hayatının son ânında Firari lâkabını doğrulamak ister gibi, kaçarken canından olmuştu ²⁵⁷. Zaten, birkaç yüksek dereceli memurun firari veya kaçak hareketlerde bulunmaması çok nâirdi: Hüseyin Paşa'nın ölümünden bir yıl sonra, hac emîrinin kendisi, Mehmed oğlu Kürd Bayram, Suriye'den Kırım'a kaçtı; Maabe Mahmud Efendi, Baltacı Meh-med Paşa aleyhine Pâdişah'a gönderilen arizeye imza koyanlardan biri olarak takibata uğradı, kendisini sürgün yeri olan Sinop'a götürmekle görevli çavuşun elinden kurtularak saklanmayı başardı; Selanik vergi tahsildarı da kendisini adalete teslim edecek olan çavuşun İstanbul'daki evinden kaçtı. Bütün bu kaçakların en şöhretlisi, son ihtilâlin önde gelen elebaşlarından vezir Hasan Paşa, iki yıl sonra, vezir-i âzam olmayı aklına koyarak Mısır Valiliğini reddetmeyi başının cellâda teslim edilmesiyle ödedi. ²⁵⁸

Vezer-i Âzamlığa Çorlulu Ali Paşa'mn Atanması

Sadâret makamına yükselmesini ancak kendi entrikalarına borçlu bulunan Baltacı Mehmed Paşa, bir süre sonra, iktidardan geldiği gibi gidecekti. İdareci kabiliyetleri ortanın üstüne çıkmamakla beraber, bir entrikanın akışı*ve yürütülmesi için gerekli vasfa, ince ve aşın derecede maharetli bir zekâyâ sahipti. Fakat yüksek ehemmiyetteki memleket işlerini yürütmekteki kabiliyetsizliğinden ayn olarak, kabahati Sultan'm yakınları olan ve saraydan uzaklaştırılmalarında büyük yarar gördüğü silahdâr Ali ve Sultan'ın devlet işlerinde sağ eli durumundaki sır kâtibi İbrahim'in ²⁵⁹

²⁵⁷ Raşid, n, f. 43. Beni Koleib aşireti mensupları hacılar kervanına ve eşya nakli için zorunlu develeri saklıyorlardı, bunlara Arapçada Sauna Türkçe'de Salma adı veriliyordu.

²⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/110-112

²⁵⁹ Hammer, İbrahim'in Sultan'ın nezdindeki görevini (kabine sekreteri) olarak bildirmektedir. Bir bakıma

üzerlerine atmak maksadiyle, yürütülmesi gerekli işleri bilerek ihmâl ediyordu. Yeniçeri ağası Tortumlu'nun azlinin hangi entrikaya dayandığını bilen III. Ahmed, Baltacı Mehmed Paşa'yı sınamak istedi ve idaredeki kargaşanın nereden kaynaklandığını sordu. Baltacı: «Yar-dımcısız olunca iyi idare etmek mümkün değildir,» dedi, «tarlayı iyi sürmek için, bir çift güçlü öküz gerekir». Bu sözleriyle silahdâr ve kâtibi kastediyordu. Fakat bunların her ikisi de Şeyhülislâm'ın yolunda kişilerdi ve Baltacı Mehmed Paşa'nın idare kabiliyetsizliğinden şüphe etmediklerinden bir fırsatını bulup bunu Sultan'a bildirdiler.

Kendisinin tahdit altında bulunduğunu bilen Baltacı, yeni entrikalarla bunu önleyebileceğini sandı; fakat, bu sefer kendi tuzağına kendi düştü. Casuslarından biri olan becerikli sahtekâr Amber Mahmud, Sultan'a imzasız bir arzuhal gönderdi; bu arzuhalde Sultan'ın kâtibi İbrahim'den şikâyetlerini bildirdikten sonra, yazdıklarını, bâtını ilimlere inanmak gerekirse, İbrahim bulunduğu mevkide kaldıkça asayiş ve intizâmın kurulmasının imkânsız olduğunu söyleyerek bitiriyordu. On kese para verilerek elde edilen Sultan'ın yakınlarından dilsiz Mahmud, arzuhal, kendi dâiresine kapı altından atılmış olduğunu söyleyerek ve bir baltacının üzerine bu işin suçunun atılması gerektiğini ileri sürerek Sultan'a verdi. Fakat, bu entrikanın sırrına şaşıp kalan III. Ahmed, dilsizi saraydan kovdu ve baltacıyı bu çevirilen dolaptaki payım itirafa zorladı ve Vezir-i âzam'ı azletti. Baltacı Mehmed Paşa'yı orta bahçedeki köşke çağırttı, orada Kızlar ağası kendisinden İmparatorluk Sadâret mührünü aldı ve derhal silahdâr Çorlulu Ali Paşa'ya verdi (3 Mayıs 1706 - 19 Muharrem 1118). Baltacı'nın Sakızadası'na sürgüne gönderilmesi cezası, mahvına ahdedtiği kâtip İbrahim'in şefaatiyle kaldırıldı ve vali pâyesiyle Erzurum'a gönderildi.²⁶⁰

Basra'da Karışıklıklar

Çorlulu bir çiftçi veya berbehn oğlu²⁶¹ olan yeni Vezir-i âzam hizmetkârlıktan çuhadarlığa, silihdârlığa yükselmiş, sonra silahdâr ve Sadâret Kaymakamı olan vezirlik makamına gelmiş, Sadâret Kay-

bu görev, devlet başkanlığı genel sekreterliği karşılığıdır. Fakat, görevin saraydaki ve devlet işlerindeki özelliği hrfnmin^yn Sır Katibi deyimini yerinde bulduk (Ç.N.).

²⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/112-113

²⁶¹ Çorlulu bir çiftçinin oğlu. Faul Lucas, Second Voyage, I, fi- 116. Can-temir, Ahmed M., n, f. Ali Pasa'nın Çorlulu bir berberin oğlu okluğunu söylüyor.

makamlığından bu son görevine, Trablusşam Valiliğine atanmıştı. Suriye dönüşünde ikinci defa olarak Silahdâruk görevine başlamıştı. Çorlulu Ali Paşa, her zamanki törenle siyah samur kürkten hiTafc-ler giydirilerek makamına oturdu. Aldığı ilk önemli haberdan birkaçı, Çorlulu Ali Paşa'ya Basra yakınındaki Arap aşiretlerinin isyan ettiklerini bildiriyordu. Bu aşiretler, Fırat kenarındaki eyâletlerin Paşa valilerine itaati yine reddediyorlardı. İsyân edenler, büyük Montefik aşiretinin çöl Araplardı. Bunlar, Basra'nın Osmanlılar tarafından fethinden önce de orada dört kasabaya sahip bulunuyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman onların eski mülkiyetlerini tasdik etmiş ve karşılığında aşiretlerinden aldığı dört yüz süvariden oluşan bir birlik kurmuş ve bu birliğe civar tarla ve kasabaların muhafazası görevini vermişti; o dönemden beri bu kasabaların ahâlisi hazineye iki abasis (bir abasi kırk akça hesab ediliyor) vergi ödedikleri gibi bu mikdarı yüz palmiye için veriyorlar, ayrıca arazi bir adımına karşılık da bir abasi, yâni yirmi akça ödüyorlardı.

Her yü Paşa hazînesine yetmiş sekiz veya seksen kese bîr meblağ getiren bu vergi valiler tarafından almıyor, valiler de, her yıl şeref elbiseleriyle bu bölgenin sakinlerini ve onların hasadını korumakla görevli Montefiklerin Arap süvarilerine beş yüz tornan (bir tornan on altı kuruş) veriyorlardı. Bu vergiden ayrı olarak Mon-tefikler Fırat adalarının ekim hakkı olarak yılda üç veya dört yüz kese tutarında bir vergi de ödüyorlardı. Fakat, son savaş sırasında (1690 - 1102), Basra Valisi Ahmed- Paşa bu adaların mülkiyetini üzerine geçirmiş ve Osmanlı teb'alarına Öyle bir baskı yapmıştı ki, ayaklanan halk Paşa'yı da, birliklerini de katletmişti²⁶². Paşanın yerine gelenler, halefleri, Bey-zâde Ali Paşa ve Aşçı Mehmed Paşa bu vergiyi tekrar tesis etmeyi başaramadılar ve yeni Vali Halil Paşa'nın yerine bakan geçici idareci vali gelmeden önce muhafız süvarilerin ücretlerini vermeyi reddedince, çarpışma yeniden bütün şiddetiyle başladı.

Montefiklerin reisi şeyh Maghanis, Halil Paşa'nın kâhyası tarafından dört defa mağlub edilince, galibden af dilemek zorunda kaldı. Kâhya, îdris ve Râşid aşiretlerinin reisleriyle istişare ettik* ten sonra Montefik Araplanna kumandan olarak şeyh Nassir'i atadı. Fakat, şeyh Moghanis'in teşvikiyle aşiret bu Nassir'i kabul etmeyince, valinin kâhyası beşinci defa olarak çöl Araplarıyla savaşa girdi ve onları iki karşılaşmada yenilgiye uğrattı. Yiyecek sıkıntısı başlayınca, Osmanlı ordusunun bir kısmı dağıldı, atlı

²⁶² Kurban oldu. Raçid, H, f. 47.

levend-lerin hemen hepsi Bağdad'a döndüler ve kâhyanın emrinde sadece birkaç bin asker kaldı. Evvelki başarılarından gurur duyan kâhya, bu zayıf kuvvetle kendisinden sayıca üstün düşmana karşı yürüdü; fakat, tam bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine galipler bir çekirge sürüsü gibi Basra ve civarının üzerine atılıp bütün bölgeyi yağma ve tahrib ettiler. Bütün bu olaylar İstanbul'da duyulunca, yeni Ve-zir-i âzam, âsi aşiretleri ortadan kaldıracak ordunun seraskerliğine Bağdad Valisini atadı.

Çorlulu Ali Paşa'nın iktidara gelişi, selefi vezir-i âzamlarm iktidara gelişlerinde olduğu gibi, özellikle vezirler arasında birçok değişikliğe yol açtı. Bu değişikliklerden olmak üzere, Bâb-ı Âli'nin Vi-yana'da evvelce maslahatgüzarlığını yapmış olan İbrahim Paşa Negropant Valiliğine geçti; daha sonra vezir-i âzamlığa yükselecek olan Köprülü-zâde Numân Paşa Kandiye Valiliğine atandı.²⁶³

Sultanin Geçici Gözdesi

İmparatorluğun güney ve kuzey sınırlarında iki yıldan beri sükûneti bozan olayların Sultan'ın ruhu üzerinde vücuda getirdiği intiba, kendisini baba olarak hissetmekten gelen mutluluk duygusuyla bir dereceye kadar silindi. Saltanatının ilk üç yılında üçü kız, üçü erkek olmak üzere altı çocuğu²⁶⁴ . olmuştu. Üç oğlu Mehmed, İsa ve Ali ölmüşlerdi ki, bir Rus esir kadından olma şehzade Selim'in doğumu, yeni nazlara yol açtı ve o sırada Sultan'ın cülusunu tebrik göreviyle yabancı devlet elçilerinin gelmeleri bu sevinçlere ayn bir renk kattı. Hayatının bu döneminde Üçüncü Ahmed, mevsimlere göre saraylarda oturuyordu; bazen şehrin merkezindeki Karaağaç sarayında, bazen de limanın Öteki ucundaki sarayda kalıyordu. Sırası gelince de, mührü ile kapalı tuttuğu İmparatorluk silah kollek-siyonunu seyre gidiyordu. Bu gibi ziyaretlerinde ve gezintilerinde yakınlarından yalnız üçü, kılıç, palto ve üzengi taşıyıcıları, sarayın ve devletin üç büyük subayı, Baş silâhdâr, Vezir-i âzam ve defterdar ve diğer dört şahsın refakatinde yürüyordu. Çoğu kere de Valide Sultan'ın ve harem kadınlarının topluluğunda birkaç gün geçirmek için İstanbul bendleri havzasına gidiyordu. Vezir-i âzamin kâhyası, Sultan'a Valide Sultan'ın köşkünde olağanüstü bir muamele gösterdiği ve kendisini çiçeklenen ve muhteşem

²⁶³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/113-115

²⁶⁴ Fatma. Mahnıd, tsa, Hatice, Rukfye re Salim.

bir tabiatın verdiği zevke bıraktığı sırada, İstanbul'da yeni bir ihtilâl patlamak üzere olduğu tehdidini hissettiriyordu (2 Temmuz 1705 - 10 Rebiülev-vel 1117).²⁶⁵

Yeni Bir İsyân Korkusu

Son isyanda faal rolleri bulunmakla suçlanan pekçok sayıdaki arkadaşlarının, kapı yoldaşlarının yokedilmelerinden öfke duyan Yeniçeri ve Sipahiler, Sultan Bâyezid CâmTinde toplanmışlardı ve Etpazarı'nı hareket noktası sayarak gidip Orta Camide (Sultanah-med) toplanmayı görüşüyorlardı. Fırtınayı Önlemek için, Vezir-i âzam, Sultan'ı ve kâhyayı devlete bağlı kalan yirmi bin Yeniçerinin savunmayı vâadettikleri payitahta alelacele çağırırdı. Diğer taraftan bostancılar da sarayı âsilere karşı korumaya kararlı görünüyorlardı. Gerçekten de kâhya ve Yeniçeri ağasz tarafından idare edilen sâdık Yeniçeriler âsileri dağıtmayı başardılar; aralarından az bir bölümü²⁶⁶ ellerinden silahları alınarak idam edildiler ve iki kubbe veziri, Hüseyin Paşa ve Hasan Paşa'nın dâraâdı, bir evvelki vezir-i âzam, âsilere akıl hocalığı ettiklerinden şüphelenilerek birincisi Kos'â, ikincisi ise Lemnos'a sürüldüler.²⁶⁷

İran'ın Oğuzbeğler Prensinin, Venedik, Avusturya Ve Rakoczy'nin Elçilik Heyetleri

Tahtını böylece kuvvetlendiren Sultan, cülus tebriki ile görevlendirilmiş olan Nahcivan Valisi Murteza Kulikhan'ı elçi sıfatıyla büyük bir memnunlukla kabul etti. Bâb-ı Âli, İran elçisine ikametgâh olarak Şah-ı Hûbân köşkünü tahsis etti ve birliklere ücretlerinin ilk ödenmesinden, bu köşkten mûtâd merasimle alınıp Sultan'ın huzuruna çıkmaya götürüldü (15 Ocak 1706 - 30 Ramazan 1117). Türkiye'den hareketinden önce, Vezir-i âzam İran elçisine, Boğaz'ın Asya kıyısındaki hisarın yakınında bulunan Amca-zâde Hüseyin Köprülü'nün yalısında bir ziyafet verdi. Gürültülü bir musiki ve etrafın güzelliği, bu ziyafet ve şenliğin başlıca dikkati çeken Özel-liklerini oluşturdu; zira Bostancı Mehmed Paşa, elçiye, Boğaz'm güzelliklerinin dillere destan Çarbağ ve İsfahan bahçelerinininkinden kat kat

²⁶⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/115

²⁶⁶ Motraye 50 kişi diyor.

²⁶⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/115-116

çekici ve Türk musikisinin İran'inkinden üstün olduğunu isbatlamak istiyordu.

Bir ay sonra (5 Haziran - 22 Safer) Oğuzbeğlerden ve Venedik'ten yeni balyoz tarafından Bâb-ı Âli ile mevcut barış anlaşmasını ²⁶⁸ yenilemek göreviyle birer elçinin gelmesi, payitahtın dikkatini çekti. Ragusa elçisi ise, gecikmiş olan son üç yılın vergisini on iki bin dukaya ²⁶⁹ yükseltmiş olarak senatonun cülus tebrikiyle birlikte getirerek, Avusturya'nın olağanüstü elçisi, Quarient de Rall ile birlikte İstanbul'a girdi (22 Ekim - 4 Keceb). Avusturya elçisi, Bâb-ı Ali'ye hükümdân I. Joseph'in tahta çıkmış olduğunu ve yeni İmparatorun iki millet arasında hüküm süren iyi ahengin giderek daha kuvvetlenmesi arzusunda olduğunu bildirmekle ayrıca görevlendirilmişti.

Avusturya elçisi Quarient, kendisinden önceki Avusturya elçileri gibi, İstanbul'a girmek istemiş, fakat Bâb-ı Âli iki küçük şehzadenin, îsâ ve Ali'nin ²⁷⁰, ölümlerinin sarayı matem içinde bıraktığını ileri sürerek buna karşı çıkmıştı. İstanbul'daki ikameti sırasında Avusturya elçisi (murahhası), Vezir-i azamla Durazzo limanında bir geminin zaptı ve Kecskemet'de birkaç Türk tacirini zarara sokan yağma olayı ile sınır üzerinde inşâ edilen birçok çardağın inşâ edilmesinden sonra ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözüme bağlamakla görevli bir komisyon oluşturulması konusunda görüşmelerde bulundu. Bununla beraber, bu anlaşmazlıklar yalnız üç yü sonra baron Nehemle Bâb-ı Âli tarafından bu meselenin takibiyle görevlendirilen Belgrad Paşası arasındaki bir konferansta çözüme bağlanmış oldu ²⁷¹.

Avusturyalı diplomatın bütün faaliyeti, özellikle, Bâb-ı Âli'yi, Dîvan'ı Rakoczy lehine çevirmeye çalışan ve olanca itibarıyla Macar âsilerini destekleyen Fransız elçisi Ferriol'un projelerini boşa çıkarmada kendini gösterdi. Ferriol Bâb-ı Âli'nin nazırlarını ve Sul-tan'i kendi dâvasına kazanmak için üç hatırat kaleme almış, Türk-çeye tercüme ettirerek Şeyhülislâm ve Kızlar ağasının aracılığı Üe Sultan'a göndermişti. Bu hatıratlardan karşılıklı konuşma (diyalog) tarzında kaleme alınmış olan birinde, yazar, Ali adında bir İranlı ve Musa adında bir Osmanlının ağzından

²⁶⁸ Raşid, U, t. 49. Ouarient'in raporuna göre. Venedik elçisi 12 Ekimde kabul ediliyor ve bu da Ragusa elçisinin huzura aynı y.^Tnf»ıda kabul edilmiş olduğunu belirtiyor; Raşid 6 Receb diyor, ki bu da iki günlük bir hataya yol açıyor.

²⁶⁹ Raşid, t 50.

²⁷⁰ İsa, 10 Safer 1115'de (24 Mayıs 1706); Ali 3 Cemaziyühahir (12 Eylül 1706) tarihtüde öldü

²⁷¹ Zabıt varakası 15 Muharrem 1121 (25 Mart 1709) tarihin

sert, fakat ölçülü kelimelerle vezir-i âzamin²⁷² belirsiz politikasını kınıyordu; vezir-i âzamin bütün kötü huylara sahih bulunmasına karşılık hiçbir fazileti olmadığını söylüyordu, İngiltere ve Hollanda aleyhinde veriştiriyordu. Quarient*'in Fransız elçisi Ferriol ve Bâb-ı Âli'nin dahiliye nazırının haremde bulundurduğu casuslar bir yandan azınlık ve cizvitti, aralarında bir de Alman dönmesi olan Fatma adını almış olan bir kadın vardı.

Fransız elçisi, Avusturya murahhasından dört ay Önce bir pro-testan misyoneriyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve Balat'ta Macar Sarayı denilen bir eve yerleştirilmiş bulunan Rakoczy'nin murahhasları Papay ve Horvath'ı olanca gücüyle destekliyordu; bu murahhasların yerleştirildikleri Macar Sarayı'nın bulunduğu Balat'da her adımda bir meyhane vardı ve semtin insanları sefahatlerin en iğrencine kendilerini kapıp koyuvermişlerdi; aynı eve evvelce Tran-süvanya elçileri yerleştirilmişlerdi. Sultan'ın huzuruna çıkmaya giderken, kendi millî kıyafetlerini bırakıp Türkler gibi giyinmişlerdi²⁷³. Vezir-i azama iki bin duka, iki büyük ince altın külçesinden oluşan hediyeyi sunmuşlar; kâhyaya ise üç bin duka, Valide Sultan'ın Kızlar ağasına birkaç altın çubuk vermişlerdi. Huzurda Sultan'a Avusturya împaratoru, Eflak Prensi (voyvoda) ve Rus Çar1! aleyhine düzenlenmiş bir muhtıra sundular; Çar*, bu muhtırada isveç ve Polonya'yı istilâ etmekle suçladılar (26 Temmuz 1706).

Son Viyana muhasarasında hazır bulunan ve Macar âsilerinin ihtiraslı şamatalarının yabancı olmaya İranlı ilim adamı Reis Efendi Ebubekir, bunlara karşı, şüpheli bir zekâyâ sahip bulunan selefi Abdul Kerim Efendi'den daha az lehlerinde göründü. Abdul Kerim Efendi, Almanca, Türkçe ve Macarcayı çok iyi bilen ve bir müddet önce Taman boğazı²⁷⁴ girişindeki Yenikale hisarı inşaatını idare eden İtalyan dönmesi (mühendis Golappo de Modene) Ah-med'in vazife almasında bütün nüfuz ve itibârını kullanmış; aynı himayeyi Fransız ajanı Desalleur*den de esirgememiş, Fransa sarayı onu Rakoczy*ye yardım için görevlendirdiğinde, Ferriol'un Toe-koeli nezdinde onu desteklemesi gibi, kendisini komiser olarak kabul ettirmekte elinden geleni esirgememişti. Bir yıl sonra, Sultan'a bir mektup, Vezir-i âzam, kâhyası, Şeyhülislâm ve Maurocordato'ya hediyeler vermekle görevlendirilmiş Rakoczy'nin yeni bir murahhas heyetinin İstanbul'a geldiği görüldü. Vezir-i azama verilecek olan pişkeş kırkbeş altın lira, kâhyanınM

²⁷² Quarient'in 24 Ekim 1706 tarihli raporu. Türkçe tercümesi hala İstanbul'da bulunuyor.

²⁷³ La Motraye, I, s. 378 ve Talman'ın raporu.

²⁷⁴ Motraye, I, s. 383. Talman'ın Raporu

on, diğer iki devlet ileri gele-ninld ise on bin duka idi. Rakoczy Bab-ı Âli'ye hitaben yazdığı mektupta Macaristan diyet meclisinin Onod'da toplandığını, imparator I. Joseph'in bu memleket üzerindeki haklarının kaldırılmış olduğunu ve bu arada Macaristan'da ister krallık, ister cumhuriyet hâkim olsun kendisinin nâib ilân edilmiş bulunduğunu, nihayet Transilvan-ya'nın kendisini prens tanıdığı bildiriyordu. Ayrıca, İsveç Kralı XII. Charles'in protestanlar partisini tuttuğunu ve onları haklarını savunmaları için silahlandırdığını haber veriyordu.²⁷⁵

Bâb-ı Ali'nin Rusya, Polonya Ve Fransa İle Münasebetleri

Bâb-i Âli'nin Büyük Petro'nun en ufak hareketlerini sürekli kollamasına ve birbirlerine karşı tehdit edici tavrı elden bırakmamalarına rağmen, özellikle sınırlarda bazı kalelerin inşâsından beri böyle sürüp giderken, iki İmparatorluğun hükümdarları, kesin bir sınır belirleme kararma vardalar²⁷⁶. Fakat, bu husus, Türk ve Rus komiserler arasındaki uzun münakaşalardan sonra gerçekleşebildi. Bu münakaşaların da sebebi açıktı: Türkler, Rusya'nın sınırları olarak Dniyeper nehrinin kıyılarına kabul ettirmek istiyorlardı; Ruslara gelince, bu sınırları Bog nehri kıyılarına kadar çekmek iddia-sındaydılar. Bununla beraber, Bâb-ı Âli bu anlaşma ile kendisinin güvenlik içinde bulunduğu kanaatine varmadı ve her yıl kadırgalardan oluşan bir filo, Çar'ın bu bölgede yaptırdığı tahkimatı kollamak göreviyle Karadeniz'e açılıyordu²⁷⁷ (22 Ekim 1705).

Aynı zamana doğru, hiçbir özel görüşmeyle görevlendirmeksizin sadece Bâb-ı Âli ile Cumhuriyeti birleştiren dostluk bağlarını daha sıklaştırması için Polonya, Gurski'yi elçi sıfatıyla İstanbul'a gönderdi²⁷⁸.

XIV. Louis'in politikasına bağlı olan Fransız elçisi, Bâb-ı Ali nezdinde, Osmanlı teb'ası veya Türkiye'de ikamet eden Katolikleri açıkça desteklediği gibi, bazen Macaristan'ın Protestan âsilerini, bazen cizvitleri itibârının bütün imkânlarıyla desteklemekten geri kalmıyordu. Katoliklerin ısrarlarına karşı koymak bakımından çok zayıf olan ve onların tesirine boyun eğen Fransız elçisi Ferriol, Yunanlı patrik Avedick'i Sakız'dan kaçırdı. Katolıklere karşı

²⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/116-118

²⁷⁶ Martens'in Diplomatik Rehber'ine (Guide diplomatique) bakınız; 1739 Belgrad t andlaşması.

²⁷⁷ Talman'ın 1707 Eylül ayı; yapılan veya yapılmakta olan hisarların adlarını veriyor: Jersch, Ossi, Kersch ve Adjou.

²⁷⁸ 1707 yılı» Talman'ın Rapora. Burski veda için 5 Eylül 1707'de huzura kabul edildi.

dâima müstesna bir muamele edeceği vaadiyle, îsâ cemiyetinin nüfuzuy-la patriklik makamına yükselmiş olan bu Yunanlı, bu makama geldiğinden beri vâadlerini hararetle tâkibetmekten geri kalmamıştı. Avedick bir savaş gemisine bindirilerek Fransa'ya götürüldü; orada gizlice tutuklandı ve bir daha da geri dönmedi. Bu kaçırma olayı, bütün Vezir-i âzamhğı boyunca, Ali Paşa ile elçi arasında sürekli bir anlaşmazlığın sebebi oldu. Zira, Ali Paşa patriki geri istemekten hiçbir zaman vazgeçmedi; elçi Ferriol ise bu zor kullanma eyleminde kendisinin bir rolü bulunduğunu inkârdan vazgeçmedi.

279

Ermenilerin Takibi

Avedick'in ortadan kaybolması, Ermeni Katoliklere karşı yeni zulümler uygulanması ve tsâ cemiyeti rahiplerine karşı sert tedbirlerin uygulamaya konulması neticesini getirdi. Evvelce İstanbul'da bir matbaa kurulması hususunda Yunanlı patrikle işbirliği yapmış olanlar da, Fransız elçisinin himayesinde bir Ermeni matbaası kurdukları ve patrikle Katolik olmayanlar aleyhine hicviyeler basıp dağıttıkları için takib ve tazyike mâruz kaldılar. Vezir-i âzam Ciz-vitlerevi'ni sıkı bir gözetim altına aldırdı, oraya girip çıkan Ermenileri tutuklattı. Bunların arasından altmışı, zindana veya forsa olarak kadırgalara gönderildi. Aynı âkibet, Ermeni kiliselerinde cizvitlere vaazetmek müsaadesi verdiği için iki patriki, İstanbul ve Kudüs patriklerini de bekliyordu. Şizmatik Ermeni tarafından Balat'daki Patrikhanemde yakalandılar ve zindana götürüldüler. Çorlulu Ali Paşa, cizvitlerin üst makam sahibini, patrik Avedick İstanbul'a getirilmediği takdirde aynı muamele ile tehdid etti. Sultan bir Hatt-ı Şerifle propagandayı yasakladı ve Katolik mezhebinde bulunan bütün Ermenilerin tevkifi emrini verdi ²⁸⁰.

Katolik mezhebindeki Ermenilerin patriki olan Sari ile diğer altı şahıs Vezir-i âzam tarafından idama mahkûm edildiler. Aralarında bulunan altı mahpus İslâmiyeti kabul ederek başlarını kurtardılar; yalnız bir teki, Comidas, Katolikliği kabul etmek cesaretini gösterdi ve şehîd ikilini giymeye hazır olduğunu bildirdi. Ve-zir-İ âzamin huzurunda patrik Ther Joannes tarafından Katolik olmakla suçlanınca, Vezir-i âzam ona, Sultan'ın emirlerine itaatsizlik göstermekle kendisini âsi ilân ve böylece ölüme

²⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/119-120

²⁸⁰ La Motraye, s. 381 ve 382'de bu Hatt-ı Şerifi bütünüyle veriyor.

müstahak hâle geldiğini bilip bilmediğini sordu. Comidas, bir mezhebi diğerine tercih etmiş olmakla âsijikle suçlanamayacağı cevabını verdi; sonra, Vezir-i âzam Ali Paşa'ya cesaretle hitâbederek, bu hususta iktidarı ellerinde tutuyor ve teb'aların hayatı ve ölümü üzerinde karar veriyorsa, iki mezhepten hangisinin, Katolik yahut Şizmatik mezheplerinden hangisinin daha iyi olduğuna hükmetmek zorunda olduğunu bildirdi. Ali Paşa: «Her ikisinin de kötü olduğuna hükmediyorum», karşılığını verdi, «ve seni âsi olarak Ölüm cezasına çarptıyorum; zâten, seni suçlayanlar eğer tezvire sapmışlarsa kanın onlara râci olacaktır.» Mezhebine bağlı Ermeni: «öyle olsun!» diye bağırdı, «Senin kanın da, seni ve kilisemiz mensuplarından birçoğunun akıllarını çelen cizvitlere râci olsun!» Vezir-i âzam Ali Paşa, imânının savunucusunun ve onun verdiği örnekle yüreklerek onunla birlikte şehîd ölümüyle ölmek isteyen diğer iki kişinin derhal başlarının vurulması emrini verdi.

Vezir-i âzam sarayının arka tarafına götürüldüler; orada, Comidas iki kader yoldaşına son darbeyi cesaretle kabul etme yolunda nasihatte bulundu, sonra diz çökerek, kısa bir duadan sonra başını cellâda uzattı; cellâd bir vuruşta gövdeden ayırdığı başı, yerde karnının üzerine uzanmış cesedin bacakları arasına yerleştirdi. Üç gün sonra, Comidas'ın kızı gelip babasının cesedini istedi; isteği yerine getirildi ²⁸¹ ve genç kız babasının nâşını, Balıklı mezarlığında evvelce Bizans İmparatorlarının meşhur pınarlar sarayının bulunduğu yere gömdürdü. O zamandan beri, mezarı, Katolik mezhebinde olan Ermeni hacıların sıkça, geldikleri to ziyaret yeri olmuştur. ²⁸²

Avedick Ve Comidas

Böylece, Katolik Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğunda mâruz kaldıkları baskılar ve İstanbul'daki ilk Ermeni matbaasının kapatılmasında Cizvitler başlıca rolü oynadılar. Bunda ayrıca, Katolik olmayan Ermeni patriMnin kaçırılması, Ortodoks Ermenilerin mezhep değiştirmeleri, îslâmiyeti kabul ediş, Komidas ve bahtsız iki ar* kadaşının mazlumca idam

²⁸¹ La Motraye ve Talman'ın Raporu. RÂmi'nin İnşa'sında, Vezir-i azam'ın, Avusturya'nın İran'la Ermeniler aracılığı ile sürdürdüğü ve Bab-ı Ali'nin engellemek İstedığı ticarete dair iki mektup bulunmaktadır. 419 numaralı ve Safer 1115 tarihli mektup iki İranlı tacirin Belgrad'da tevkifini emretmektedir; 577 numaralı mektupta, bu meselenin hallini bekleyerek, Ermeni tacirlerinin muhafaza altında İstanbul'a gönderilmesi yolunda Belgrad Valisine verilen «mir bulunmaktadır.

²⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/120-121

yolunu tutmalarını da aynı tesire bağlamak gerekir. Comidas ve iki arkadaşı gibi, patrik Avedick de kendisini ömür boyu kapattıkları hapishanede öldü.

Avedick'in etrafını saran esrar birçok araştırmalar ve olağanüstü faraziyelere, tahminlere rağmen aydınlatılmış olmaktan uzak bulunmaktadır. Demir maska hikâyesinden tutunuz da daha birçok yakıştırma mahiyetindeki hikâyeler, ihtimâl, Fransa'da Ermeni tutsağın çağdaş varlığı ile izah edilebilir²⁸³.

Şeyhülislâmın Yetkilerine Getirilen Kısıntılar

Başka bir tesire maruz bırakmaksızın mutlak iktidarı muhafaza etmekte kıskanç olan Vezir-i âzam. Sadâret makamına gelişinden çok az zaman sonra, eski Kapdan-ı Derya, kubbe veziri Veli Paşayı uzaklaştırdı; sadece onu kendisine rakip olabilecek yapıda gördüğü için, Bosna'ya Vali olarak gönderdi. Bu yönden emin olunca, Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi de, Sultan'ın ona karşı muamelesinde tamamiyle özel bir dikkat göstermesinden vehimle-nerek uzaklaştırmayı düşündü. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için, Sultan II. Mustafa'ya, sürekli olarak Şeyhülislâm'ın âsiler tarafından o mevkie getirildiği ve Paşmakçı-zâde'nin isyanın baş tahrikçisi olduğu imâlarında bulunmaktan geri kalmadı. Bu yanlış raporlarla aldanan Sultan, Paşmakçı-zâde'nin yerine, isyandan önce aynı makamda bulunmuş olan Sadık Mehmed'i Şeyhülislâmlığa getirdi (1 Şubat 1707 - 27 Şevval 1118). Fakat çâreler bakımından çok zengin olan Vezir-i âzamin kıskançlığı, Şeyhülislâm'm iktidarını sınırlayacak tedbiri de buldu; işitilmemiş bir usûl olarak, bundan böyle, kadı ve müderrislerin terfilerinin Şeyhül islâm'ın irâdesine bağlı kalmayacağına, Anadolu ve Kümeli Kazaskerlerinin de bu hususta oy sahibi olmalarına karar verdi. Kadıların atanması ve terfile-rinde ordu kadılarının bu müdâhalesi, bir şeyhülislâm yerine üç Şeyhülislâm²⁸⁴ irâdesi ortaya çıkardığından büyük karışıklıklara sebep oldu.

Bu emirname üzerinden altı ay geçmişti ki, bir gün Vezir-i âzam

²⁸³ Şövalye Taule'nin «Demir Maskeli Adam, Paris 1825» adlı eserinde bahis konusu adamın Sarde'h bir nazır olduğu hakkında tonka'nın görüşünün az inanılabilir olduğunu isbatlamasından sonra, demir maskeli adamın patrik Avedick olduğuna kanaat getirilmiştir. Eğer Taulö Paul Lucas'nın pasajından (III. Seyahat I, \$. 122) ve Motraye'm Rop-port'undan (I. s. 371) haberdar olsaydı, bunlarda Avedick'in kaçırıldığı dönem bahis konusu edildiğine göre bizimle aynı kanaati paylaşırdı. Motraye, şunları da İlâve etmektedir: «Onu engizisyon hapishanesine atmışlardı ve o 7^nift'*fl" beri Marsilya yin^Ar>iqnnH« bulunuyordu.»

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/121-122

²⁸⁴ Yazar, üç şeyhülislam deyimini mevki takımından değil, oy eşitliği bakımından kullanmaktadır (Ç.N.).

ziyaretine gittiği Şeyhülislâm ile birlikte bulunduğu sırada baltacılar ağası gelip Şeyhülislâmca bir mektup verdi. Şeyhülislâm Sadık Mehmed Efendi: «Bu Hatt-i Şerif, hiç şüphesiz Vezir-i âzam hazretlerine gönderilmiştir,» dedi. Vezir-i âzam, gülümseyerek: «Hayır, zât-ı âlinize hitâb edilmektedir,» karşılığını verdi. Bu Hatt-ı Şerif ile Şeyhülislâm'ın tam iktidarı yeniden oluşturuluyor ve ordu kadılarında müderrislerin atanmalarında oy sahibi olmalarına son veriliyordu. Vezir-i âzam Şeyhülislâm'ın yanından ayrılır ayrılmaz, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerine durum bildirildi; zira o gün İmparatorluğun Avrupa ve Asya bölümlerinde münhal bulunan birçok kadılıklara atamalar yapılacaktı. Olup bitenlerden habersiz iki kazasker: «Münhaller zincirini tamamlamak için iki koldan (Avrupa ve Asya bölümünden) başlayalım; adayların listesini getiriniz,» diyorlardı. Şeyhülislâm: «Hayır,» dedi, «bu efendilere şerbet getirmeniz daha iyi olur.» Böylece onlara yetkilerinin sona ermiş olduğunu anlatmak istemişti. Dört ay sonra (Şubat 1708 - Zilkade 1119) Sadık Mehmed Efendi zafiyeti sebebiyle azledildi; zira, Sultan'ın bir yaşındaki kızı Hatice Sultan'ın cenaze töreninde cenaze dualarını Okurken yaşlılığı ellerini gökyüzüne açmasına engel olmuştu. Makamı Abazâde (sütana oğlu) Abdullah Efendi'ye verildi. Seleflerinin ak* sine, İstanbul kadısı, bu göreviyle birlikte Sultan imamlığı görevini de üzerinde bulunduruyordu; iki yerden maaş aldığı halde, görevlerinin her ikisini de yürütemediğinden Pâdişâh tarafından azledildi, m. Ahmed, imamının, kendisinin de hazır bulunacağı bir cuma namazını kıldıracağı Eyûb Câmii'ne bir düzine kadar çavuş ve silahşoru peşine takarak gitmesine öfkelenmişti. Onun yerine, değerli olduğu herkesçe bilinen Sahhaf-zâde (kitapçı oğlu) Seyid Mehmed'i atadı.²⁸⁵

Gazi Giray, Kırım Hanı

Şeyhülislâm'ın azlinden daha az önemli olmayan bir değişiklik de, Kırım Hanının azledilerek tahttan uzaklaştırılmasıydı. Gazi Giray, kardeşini Öldüren Heiduken Haydukların²⁸⁶ Çerkeş aşiret reisine sığınma hakkı tanıdıktan başka, emir almış gibi, Anapa No-gay Tatarlarının Kuban ötesine akın yapmalarına bir son vermeyi ihmâl etmişti. Bu da, Rusya'ya barışın ihlâl edildiğinden şikâyetçi olmak fırsatını verdi (Kısan 1707 - Muharrem 1119).

²⁸⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/122-123

²⁸⁶ Haydukar, Arapça haydut kelimesinden bozulmuş şekli olan isim burada bir Çerkeş aşiretinin adıdır. Sebessevar, 1 20B.

Bâb-ı Âli Gazi Giray'ı cezalandırmak üzere Hanlık makamını Kaplan Gira/a²⁸⁷ verdi ve ona büyük mirâhur²⁸⁸ mühtedi Osman Ağa ile yeni alâmetlerini ve âdet hükmündeki hediye beş bin duka altınını gönderdi. Mengli Giray kalagay ilân edilirken, ikinci oğul olan kardeşi Maksud Giray nureddin makamına getirildi. Gazi Giray, bir müddet sonra, Karinabad'da vebadan öldü²⁸⁹; Maksud Giray da vefat ettiğinden nureddin makamı Sahib Giray'a verildi. İktidan ele alan Kaplan Giray, Kafkaslarda, Piştav'da (Beş dağlar) yerleşmiş bulunan Çerkeş Kabartay aşiretine karşı savaşa girişti.²⁹⁰

Çerkeslere Karşı Savaş

O zamana kadar bu aşiretin beğleri Kırım Hanları tarafından atanmıştı. Hanın otoritesini kabul etmekle beraber, zaman zaman boyunduruklarını sarsmaktan da geri kalmıyorlardı; Kırım Han onları her itaat altına alışımda yüksek bir vergi kabul ettirerek cezalandırıyordu; kız ve erkek iki cins üzerinden alınan bu verginin adı Ayıblık Vergisi (utandırıcı vergi) idi Kırım Tatarlarının son zamanlarda üzerlerinde fazlasiyle hissettikleri baskısından korunmak için, Kabartaylılar Piştav*daki yerlerini bırakarak gidip Balhancan'-ın girilmesi imkânsız dağlarında yerleştiler. Kırım Hanının eski topraklarına dönmeleri için gönderdiği mesajlar ve kalagay Mengli Giray'ın bunu zor kullanarak gerçekleştirmek için giriştiği teşebbüs neticesiz kalmıştı. Bunun üzerine Kırım Han, büyük bir ordunun başında onlara karşı yürümeye karar verdi. Altı bin Besarabya No-gayı, Hanın bin beş yüz sekbanı, kendi mâiyyet birlikleri ile Kefe Beğlerbeyi Murteza Paşa, üç bin sipahi²⁹¹, Kemürköyünden beş bin Çerkeş ve Yaman Sadak adı altında anılan tştuakoğlu, Yuvarlak, Katai, Kıpçak ve Yedisân aşiretlerinin oluşturduğu yirmi bin mevcutlu bir ordu Kafkas istikametinde Kuban'ı geçti. Balkhancan geçidine gelince, bütün tekliflerinin Kabartay Çerkesleri tarafından reddedildiğini görünce hücum emri verdi; fakat korkunç bir mağlubiyete uğradı, asaletinin çiçeğini, özellikle Şerinbeği, Carik, Yu-rulca, Mansur aşiretlerinin beğlerini, ulemâdan 23'ü ile ordusunun büyük

²⁸⁷ Raşid, n, f. 52; Rami'nin Insa'sında Vezir-i âzam tarafından Devlet Giray aleyhine yazılmış bir mektup ve Devlet Giray'ın şahsına yazılmış bir ikinci mektup bulunmaktadır; 582, 595; 506 ve 007 numaralarda.

²⁸⁸ Fransız asıllı olduğu anlaşılmaktadır; zira Raşid, Osman Ağa'dan Frenk olarak söz etmektedir, Marsilyalı Kapdan-ı Derya Abdurrahman Paşa'dan da aynı şekilde bahsetmektedir.

²⁸⁹ L'Histoire du royaume de la Chersonn&e'In yazdığı gibi, s. 393: «İstanbul istiva hattının bir derece uzagındaki Cengiz sarayında,* değil.

²⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/123-124

²⁹¹ Ata! Sahi ve zanebeylezi Raşid, H, f. 61.

bölümünü savaş meydanında bıraktı. Bizzat han, hayatını binbir zorlukla kurtarabildi. Bu yenilgi İstanbul'da öğrenilince, Çar Büyük (Deli) Petro'ya isyan eden Kazak İgnace taraftarı ve Ker-man'dan kaçan sekiz bin Kazak'a Temrouk ²⁹² yakınında, Khan-depa'da bir arazi tahsis ettiği için Kırım Hanını zâten kınayan Sultan, Hanın azline gitti ve o zamana kadar Edirne'de mahpus tutulan Devlet Giray'ı üçüncü defa olarak Kırım Hanlığı makamına getirdi. ²⁹³

Çorlulu Ali Paşa'nın Müesseseleri

Vezir-i âzamlığa atandığı zaman, Çorlulu Ali Paşa otuzunu sadece birkaç yıl geçmişti. Canlı tabiatı, bitip tükenmez gayreti ve zekâsının dâima hareket hâlinde bulunması, Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın ²⁹⁴ çizmiş olduğu yolu takibedeceği korkusunu uyandırıyor. Maliye konusunda getirdiği bazı yenilikler, idaredeki davranışların düzenleyen nizâm anlayışını ortaya koyuyordu ve İmparatorluk mutbaktarı hesapları üzerine kurduğu kontrol, çalışmalarının lehinde bir delil yerine geçiyordu. Defterlü, yâni savaş zamanında fâal hizmetten muaf tutulanların, Kıran Hanı ve vezirlerin bu bakımdan himayeleri altında bulunanların, timâr sahiplerinin sayılan o zamana kadar hiçbir suretle tesbit edilmemişti. Hazîneye ve askerlik hizmetine zararlı olan bu ifrat durumunu ortadan kaldırmak için Vezir-i âzam Ali Paşa, bundan böyle Kırım Hanının def-terlülere listesine yirmiden fazla ücretli müteferrika, yirmiden fazla ücretli çavuş, yirmiden fazla sipahi, bir o kadar silahdar ve otuz ti-mar ve zeamet sahibi yazdıramayacağına karara bağladı; vezirlere gelince, bu miktarların yansından fazlasını listeye yazdırmak hakkına sahip olamayacaklardı, Ali Paşa'nın idaresi adalete olan

²⁹² Raşid, n, f. 53; ne Sestrenszewiez tarafından yazılan L'Histoire de Tauride, ne de bu bölge üzerinde yazılmış tarihlerin hiçbiri bu unutulmaz savaştan söz etmektedirler. Raşid, Kazakların ve Astrakhan isyanı hakkında Rus tarihlerinden hiçbirinin vermediği

teferruatlı ve tam bilgiyi vermektedir. Stefan ve Sudj (?) adlı asilzadelerin hangi şart içinde, Astrakhan'da kuvvet kullanarak bu eyaletin Don ve Bozok nehirleri kıyılarında bulunan Kerman adıyla anılan 32 köye sığınmış halkını geri getirmek görevini kabul ettiklerini anlatır; bu 32 köy halkının Noghak hisarı kumandanı ve Kazakların voyvodası ile anlaştıktan sonra asilzadeleri tam bir yenilgiye uğrattıklarını ordularını dağıttıklarını söyler; peşinden Bulawin'in müttefiki 50.000 Kazakın fikirlerini değiştirmek üzere, Bozok yakınında bu 32 köy halkı üzerine hücumla geçtiklerini hikaye eder; bu köylerden çoğunu ele geçirirler ve Çerkeş Kerman üzerine yürürler ve oraya hakim olduktan sonra Azak üzerine yönelirler; nihayet Çerkeş Kerman halkının Boulavin'i ortadan kaldırmak için Kazaklarla birleştiklerini ve ihanete uğradığını gören Boulawin'in intihar ettiğini anlatır.

²⁹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/124-125

²⁹⁴ Dilaveraga-zade'nin Biyografilerinden Ali Pasa'nın öldüğü 1123 (1711) yılında 40 yaşında olduğu anlaşılıyor. Voltaire XII. Charles adlı eserinde ondan bahsederken: «Bu ihtiyar Nazır, vj.. demesi yanlıştır.

sevgisiyle de dikkate değer bir özellik kazandı.

Eflaklüann prensleri Antioche (Antioş) Cantemir (Kantemir)'-in istibdadından şikâyetlerinin dayanılmaz ölçüye varması üzerine Ali Paşa bu prensi azletti ve hospodar (prenslik, voyvodalık) makamına, ikinci defa olarak selefi Michel Rakoviza'yı getirdi (20 Ekim 1707 - 23 Receb 1119). Deniz kuvvetlerini saygıdeğer bir esas üzerinde yüceltmek için gemiler inşa ettirdi, toplar ve lengerler (çıpa) döktürdü²⁹⁵. O vakte kadar lengerler (çıpa) İngiltere'den getirtiliyordu; Ali Paşa'nın emriyle tersane anbarlarının arkasında bir dökümhane inşa edildi. Humbaracı Ali'nin idaresindeki bu dökümhane kısa bir süre sonra, donanmaya yetmiş, seksen kental ağırlığında demirler verdi. Keikova adası uzun zamandan beri birçok korsanın sığınma yeri hâline gelmiş ve onları oradan kovmak bir zaruret hâline almıştı.

Ali Paşa oraya bir hisar yaptırarak adanın civarının muhafazası için üç kadirge bıraktı; Konya ve Trabzon sancakları birlikleriyle ve üç bin Yeniçeri bindirilmiş beş kalyon ve dört firkateyni Kerç boğazındaki Yenikale'nin savunulması için gönderdi; üç bin Yeniçeriden oluşan bir diğer birlik muhafız olarak Bender'e ulaştırıldı. Vezir-i âzamin emirleriyle zindan Önünde inşa edilen cami tamamlanınca, Sultan, ilk cuma namazında hazır bulunmak üzere camiye gitti. Bu camiden başka, Ali Paşa bir diğer cami yaptırdı. Bu caminin fakirler için bir imareti, bir mescidi, bir mektebi ve bir kütüphanesi vardı. Ali Paşa'nın idaresi zamanında, Üsküdar'daki Valide Câmii'nin temeli, saray münecciminin en uygun gördüğü saatte atıldı²⁹⁶.

Bazı Sultanların Nişanlanmaları

Saraya su veren Halkalı bendi harâb olmaya yüz tuttuğundan, mühendislerin tavsiyelerine uygun olarak Ali Paşa tarafından elli kese tahsisıyla tamir ettirildi; bu paranın yirmi kesesi maliyeden çıktı, gerisini Vezir-i âzam ve diğer nazırlar tamamladılar. Bıyıklı Mustafa Paşa sarayını III. Ahmed'in kızı Fatma, Zeyrek sarayını II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultanlar ve kasaplar reisinin kızı ile Sul-tan'ın bir diğer kızı, Hatice Sultan için tamir ettirdi. İkinci Mustafa'nın iki kızından ilki Emine Vezir-i azamla, ikincisi Ayşe Köp-rülü-zâde Nûman Paşa ile evlendiler. Bu iki düğün muhteşem tören-

²⁹⁵ Raşid 7 Rebiülâhir yerine 8 tarihini vermektedir; 8 cumartesi İdi.

²⁹⁶ Raşid'in dediği gibi 23 değil, 25 Receb. zira 25 Receb Çarşamba degü bir pazartesi günü İdi. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/125-126

lerle yapıldı (9 Nisan 1708 - 18 Muharrem 1120). Sultan gelinlerden her biri cihaz (çeyiz) olarak evvelce Sultanlara tahsis edilenin sadece beşde biri miktarındaki yirmi biner duka aldılar. Bu para, IV. Mehmed'in, Dördüncü Murad'ın kızma Vezir-i âzam Melek Ahmed Paşa ile evlendiği zaman verdiği paranın onda biri idi. Vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'nın muhteşem nişanısına verdiği ve halka da gösterilen nişan sepetinde bir baş çatkısı, bir gerdanlık, bilezikler, bir yüzük, küpeler, kol ve ayak mafsallarını süslemek için halhallar, bir kemer bulunuyor; hepsi de küre biçiminde olan bu yedi ziyet eşyası, Doğulular tarafından kadının ²⁹⁷ yedi katlı küresi sayılmaktadır.

Bu hediyeler arasında kıymetli taşlarla süslü bir ayna, elmaslarla işlenmiş bir örtü, incilerle süslenmiş terlik ve nalılar, altın tellerle dokunmuş hamam takımları, kıymetli taşlarla nakışlan zenginleştirilmiş silecekler, iki bin duka altını, şekerleme doldurulmuş kırk kâse bulunuyordu. Bu iki yeğen Sultanın evlenmelerinden sonra, Pâdişâh, henüz dört yaşında olan kızı Fatma'yı da nişanlamayı düşündü. Vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa, Pâdişâhı, genç Sultan'ı kendisinin pek beğendiği Silahdar Paşa'ya vermekten vazgeçirmeye çalıştı; fakat başaramadı ve çocuk Sultan, Silahdâr Paşa ile nişanlandı ve eşine kırk bin duka tutarında bir cihaz (çeyiz) götürdü ve Pâdişâh Kıbrıs'ın ²⁹⁸ gelirlerini de kızının gelirlerine fazladan ekledi.

Nişan töreni muhteşem ve olağanüstü bir şenlikle (16 Mayıs 1709 -6 Rebiülevvel 1119) kutlandı.

Padişah böyle şenliklerden fazlasiyle hoşlandığından, esir bir Hırvat kadınından doğan şehzade Murad'ın doğumunu kutlamak için üç gün boyunca şehrin donanma şenliği yaşayacağını birkaç ay önceden emretmişti (15 Ocak 1708 - 21 Şevval 1119). Bu şenlikten üç gün sonra bir Rus esiri kadın, Pâdişah'ı ikiz iki kızın babası yaptı. Fakat bu prenseslerin doğumu etrafa duyurulmadığı gibi, genel bir şenliğe de vesile oluşturmadı. İki bayram ve şehzadenin doğumu ve Hz. Peygamberin hırkasının halka gösterilmesi ve hac kervanının Mekke'ye hareketi törenlerinden ayrı olarak, ilkbahar şenliği ilk defa Üçüncü Ahmed'in saltanatı döneminde yapıldı. Saray bahçesinin tarhlanndaki lâleler renkli camlarla aydınlatıldı ²⁹⁹.

²⁹⁷ Râşid, n, f. G7. Kadın vücudunun belli başlı bölümlerini, alım, kulakları, boynu, kolları, beli ve bacakları süslemeye mahsus bu sembolik hediyeler kadının evlendikten sonra içinde hareket edeceği yedi küreyi veya di&er bir deyişle kadına amme hayatını yasaklamakta, ona zevce ve ana kürelerinde (dünyalarında) yaşamak zorunluluğunu işaret etmektedir.

²⁹⁸ Râşid, f. 68.

²⁹⁹ Çemşirlik

Olaylar

Bu şenliklerin ortasında Sultan III. Ahmed, devlet işlerini, yangınların, kasırgaların, depremlerin, su baskınları ve vebanın milletin üzerine çöken felâketlerini unutuyordu. Kısa aralıkla çıkan iki yağından biri Vezneciler çarşısını, deniz kenarındaki Eyûb semtinin bir bölümünü, diğeri Hocapaşa semtinin büyük bir bölümünü kül ederek İstanbul'a³⁰⁰ zarar verdi. Gelibolu'da bir barut değirmeninde meydana gelen patlama sonucu altı yüz işçi canından oldu; İstanbul'da bir baruthanede karşılaşılan benzeri bir kazada altı işçi öldü ve barut mahzenine düşen bir yıldırım Lemnos hisarının bir bölümünün uçması zararını getirdi. Müteakib yıl Küçük Kâğıthane deresi bir yağmurdan sonra taşı ve sular toplan, cephane arabalarını sürükledi. İki yıl önce, denizin dibinden bir ada aniden su yüzeyine çıkmıştı; Yunanlıların, eskiden en güzel veya huzurlu adını verdikleri Santorin adası yakınında su yüzüne çıkan bu ada, on hafta boyunca yeni ada, hacim kazandı ve gelişmesi tamamlanınca, İstanbul'da deprem oldu³⁰¹.

Surîye Ve Mısır

Suriye, Mısır ve Oran*a kadar Afrika'nın kıyı kesimi Vezir-i âzam, Sultan ve halkın aynı derecede endişe konusu hâline geldiler. Değeriyle olduğu kadar hareketli ve gayretli oluşuyla da tanınan Nasuh Paşa, Mekke hacıları kervanını korumakla görevli birliklerin başında bulunuyordu. Valide Çeşmesi denilen konağa geldiğinde, orada dört bin kişilik bir Arap kuvvetine rastladı. Bu kuvvetin başında evvelki hac emîri (emirül hac) Firari Hüseyin Pa-şa'yi mağlub eden şeyh Koleib bulunuyordu. Nasuh Paşa, düşmana düşünme fırsatı vermeden hücumla geçti ve onu yenilgiye uğrattı. Sonra, ihaneti kullanarak, görüşmek üzere, şeyhi Arab ve Osmanlı ordugâhları arasında kurulan bir çadıra davet etti ve çadıra gelince öldürttü.³⁰²

³⁰⁰ Vezneciler suki. 5-24 Recep 1120 (9 Ekim 1708), İS Şevval 1120 (28 Aralık 1708). 6 Ceznaziülevvel 1121 (14 Temmuz 1709).

³⁰¹ Paroa konsolosu Codilli'nin Wagner tarafından yazılan Ortelius red. s. 288'deki mektubuna balanız; Andreossy, Gaimenes Adalarının Ortaya Çıkması Hakkında, X, f. 247; la Motraye. I, s. 388; Raşid, U, s. 53, Rebiülevvel I, 1119 (2 Temmuz 1707).

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/128

³⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/129

Rami Paşa Ve Nuh Efendinin Ölümü

Mısır'da valilik görevinde bulunan II. Mustafa'nın son Vezir-i âzami Rami Paşa, vezir-i âzamlığı sırasındaki gibi, bu valilikte de başarılı olamamıştı. Açlık bütün ülkeyi kaplamıştı. Rami Paşa, Allah'ın merhametini niyaz için halka, Kahire'de, en ünlü hac mahallerinde, Celolcuyuş tepesi üzerinde, Amru-Ben-Ass Câmii'nde duâ etme emri verdi. Daha birtakım mânevi tedbirler beklenen neticeyi vermedi ve zahire fiyatları giderek arttı.

Rami Mehmed Paşa'nın idaresi zamanında Bâb-ı Ali, babası Saad'ın katledildiğini öğrenince, Mekke Şerifi Said'i bu makamdan azletti ve yerini halefi olarak şerif Abdülkerün'e verdi. Kısa bir süre sonra, Rami Paşa yerini Gümrükçü lakabıyla anılan İzmirli Ali Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Bu Ali Paşa, Baltacı Mehmed Paşa tarafından kubbe vezirleri arasında yer almak üzere Temeşvar*-dan çağırılmış, fakat, birtakım desiselerle Vezir-i âzamlık makam-nı ele geçirmeye kalkışınca Sultan'ın da, Vezir-i âzam'ın da gözlerinden düşmüştü.

Giderek birçok vezir-i âzamlann hareket noktası veya emeklilik yeri hâline gelen Mısır Valiliği makamı, Rami Mehmed Paşa için ne biri, ne öteki oldu. Çorlulu Ali Paşa'nın idaresi zamanında Rodos adasına sürüldü ve orada servetinin yerini söyletmek için yapılan korkunç işkenceler sonucu öldü. Osmanlılarda politika üslûbunun gerçek modeli İnşâ İle, Nftbi ve Sami gibi şâirlerin kendilerinden bahsedildiği için, Rami Paşa hakkında minnettarlık yazılan yazarak mukabelede buldukları övgü yazılarından başka anıtlar bırakmadı. Sabık vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa'nın öldüğü döneme doğru, zekâsı ve seciyesiyle halk tarafından sevilmiş, Sul-tan'ın hekimbaşısı, İtalyan dönmesi Nuh Efendi vefat etti (29 Eylül 1707 - 2 Receb 1119) ³⁰³. Yabancı asıllı olmasına rağmen, Nuh Efendi Doğu edebiyatı üzerinde, kendisini Osmanlı ilim adamları arasında saydıracak ölçüde bilgi sahibiydi; Şehristânî'nin Dinler Tarihini tercüme etmiştir. ³⁰⁴

Obanın Anahtarları

Bir diğer durum da, Çorlulu Ali Paşa'ya Osmanlı tarihinde bir Özellik

³⁰³ Raşid onun sadece Frenk asıllı olduğunu söylüyor; elçilerin raporları onu İtalyan olarak gösteriyor: Cantemir, Baltacı Tarihi'nde onun Giritli Rum olduğunu ileri sürüyor.

³⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/129-130

sağlamaktadır: îdâresi döneminde Türk donanması ve Kuzey Afrika kıyılarındaki İmparatorluğa dâhil Berberîler, Akdeniz'in kıyı ülkeleri ve İtalya bakımından endişe verici olmaya başlamışlardır. Kapdan-ı Derya Elhac Mehmed Paşa NĖgrepont'a bir çıkarma hareketinde bulundu; bir hisarla bir manastın ele geçirip her ikisini de tahribetti; üçyüz esir alıp beraberinde götürdü (1707 -1119). Oradan Malta'ya yelken açtı, adanın karşısında bütün bir gün demir üstünde durduktan sonra Paros sularına gitti ve bu sularda esip aldığı iki Papalık gemisini İstanbul'a ³⁰⁵ götürdü. Aynı yılın sonuna doğru Cezayir filosu gelip, limanı ve elverişli durumu uzun zamandır iştilalan tahrik eden Oran'ı muhasaraya aldı. 29 Aralık günü (4 Şevval) Cezayir'in üç amirallik, Kapitana, Patrona ve Pi-yâle gemilerinin dönme kaptanlarından ikisit İstanbul limanına demir attı. Hollandalı olan bu dönme kaptanlar, o sırada çiçek hastalığından kalkmış ve nekahât döneminde bulunan Sultan'a Oran'ın anahtarlarını sundular ³⁰⁶. Hastalığı konusunda Sultan için yapılan ve Şeyhülislâmla Vezir-i âzamin da hazır bulunduklan tıbbî konsültasyon, sarayın her zamanki doktoru Nuh Efendi'nin halefi Mehmed Efendimden başka, doktor Süleyman ve Ömer Efendilerin, sarayın eski doktoru astronom Mehmed Efendi'nin ve tslâmiyeti kabul ettiğinden bu yana Mehmed adını alan Hollandalı doktor Go-wir'in de davet edilmeleri bakımından üzerinde durulmaya değer.

Oran'ın zabtedildiği haberi Fas'a ulaşınca, Osmanlıların kendisine ancak hükümdar unvanını verdikleri İmparator Mulay Hasan, Osmanlı hükümetine bağlılığını arz ve taahhüd etmenin ve IV. Meh-med'in oğlu olduğu iddia edilen bir şehzadeyi bir Osmanlı şehzadesine gösterilmesi gereken saygı ile götürmekle görevli muhteşem bir elçilik heyetini Bâb-ı Âli'ye göndermenin yerinde bir politika olacağı kanaatine vardı. Gönderilecek şehzadenin annesi hâmile olarak Akdeniz'den geçerken, bir rüzgâr kendisini Fas ³⁰⁷ sahillerine atmıştı. Mulay Hasan'm elçilik heyeti Sakızadası'na varınca, şehzade tutuklanıp muhafaza alfana alındı, fakat elçi geri çevrildi ve hayaü, Osmanlı âmme hukukunun «Elçiye hiçbir suretle kötülük yapılmaz» ³⁰⁸ sözü sayesinde kurtuldu. Mulay Hasan, yapılan muameleyi şahsına hakaret sayarak Sultan'a ikinci bir mektup gönderdi. Bu mektub sözde şehzadenin

³⁰⁵ Raşid, f. 36, bir Uvurn korsan gemisinin zaptedildiğinden de bahsediyor.

³⁰⁶ Raşid bu hisarların o rumankl adlarını veriyor: Mukhako, Kastelnora ve Kastet Rosson; Cezayirliilerin kayıplarını 8000 ve İspanyollannkini 15.000 olarak veriyor. Motraye'a hakiniz. I. s. 402.

³⁰⁷ Raşid, f. 64. La Motraye. L s. 402, bunun n. Süleyman'ın uydurma oğlu olduğunu söylüyor.

³⁰⁸ Elçiye zeval yoktur.

idamını hızlandırmaktan başka bir şeye yaramadı ve Bâb-ı Âli, Fas hükümdarına cevâbında: «Osman'ın muhteşem sülâlesine böyle uydurma imâlarla girilemeyeceğim; Sul-tanlann oğullarının diğer prenslerinin gibi dünyaya gelmediklerini ve bir meşru şehzadenin varlığının hasta bir muhayyilenin hayâlleri ve temelsiz beyanlarından ibaret kalacağını» belirtti. IV. Meh-med'in oğlunun başı, Sultanla akrabalık iddiasında bulunarak Sul-tan'a karşı suç işlemiş durumda bulunanı itham eden birkaç satırla³⁰⁹ sarayın eşğine atıldı. Bu satırlarda «Guyâ anası IV. Meh-med'den hâmile kalan esir kadın, Mekke'de hac farızasını yerine getirdiği sırada esir edilmişti» deniliyordu.³¹⁰

İsveç Kralı Osmanlı İmparatorluğu Sınırlarında; Hareketi

Müteakib yıl (1709 - 1121), Pultava savaşından sonra, XII. Charles IH. Ahmed'in himayesini isteyerek, aniden Osmanlı arazisi üzerinde göründü. Türkiye'de sadece görünmesi, bir İsveç elçisinin Bâb-ı Âli katında itibarlı kabul edilmesinden çok daha çabuk kralın isteğinin yerine getirilmesine yetti. İsveç kralı: «Ceza-

³⁰⁹ Mart 1708 tarihli Talman'ın Raporu. Bu birkaç satırın bulunduğu kağıda yafta denilmektedir.

³¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/130-131

Vezir-i Azam'ın Azli	
Köprülü Ailesinin Son Vezir-i Âzami Numân Paşa.....	
Rusya'ya Karşı Savaş İlânı.....	
Elçi Perriolun Gidişi	
Bâb-i Ali'nin Avrupa Devletleriyle Diplomatik Münasebetleri.....	
Kalaylıkoz; Yusuf Paşa; Silâhdab Ve Kaymakam	
ALTIYÜÇÜNCÜ KİTAP	
Pruth Kenarında Barış Anlaşması İmzalandıktan Sonra İki Vezir-i Âzam Birbirini Takibediyor.....	
Rusya İle Anlaşma	

XII. Charlesten Kabul Resmi	
Rusya İle Anlaşma	
XII. Charles'ın Yola Çıkması	
Kahire'de Kaytsbeğ Tarafından Tahrik Edilen İsyan.....	
Nasuh Paşa'nın, Şeyhülislam Ebe-Zade'nin, Vezir Kalaylıkoz'ün Ve On	
Ünlü Alimin Ölümü	
Korent, Ege, Napoli Di Romania, Koron, Navarin Ve Modon'un Zaptı	
Ulema İle Alâkalı Tedbirler	
İdâri Tedbirler	
İdamlar, Gaipten Haber Vermeler, Yangınlar, Donanma Kandilleri	
Valide Sultanin Ölümü	
Kürdlerin Ve Arabların Tenkili; Bir İngiliz Tercüman Dayar Cezasına	
Çarptırılıyor; Bir Venedikli Tercüman Asıldı.....	
Viyana Sarayı İle Muhâberât.....	
Almanya'ya Karşı Savaş, Divanda Birbiri Peşi Sıra Üç Karara Konu Oluyor.....	
Polonya Konfederasyonu Murahhası	
Branowab Ve Cantacuzğne Ailelerinden Birçok Kişilerin İdamı	
Belgrad Üzerine Yürüyüş	
Karlovicz (Karlofça) Muharebesi.....	
Peterwardein Savaşı	
Halil Vezir-i Azam	
Kahya'nın İdamı	
Temeşvar'ın Düşmesi.....	
Bükreş Ve Yaş (Yassy)'In Zaptı	
Korfu Ve Dalmaçya Olayları	
Kaptanpaşa Ve Kırım Hantnın Azli	
Belgrad Savaşı	
Bu Şehrin Alınması Ve Vezir-i Âzamin Düşmesi	
Bosna, Dalmaçya Ve Akdeniz'de Savaş Olayları	
Kaptanpaşa, Şeyhülislam Ve Vezir-i Âzamin Azli	
Barış Teklifleri; Rakoczy; Kongreler Ve Pasarofça Barışı	

yirtiler tarafından esir edilen geminin geri verilmesi işlemine baş-lansın» dedi ve Efendi bunu kendisine vâadetti. Sonra, kral şöyle devam etti: «Bâb-ı Ali Rusya'ya karşı bana yardım etmeye hazır olacak mı?» Mehmed Efendi'nin (Reis Efendi) iki ülke arasındaki uzaklığın ona bir ordu göndermek imkânını vermediğini söylemesi üzerine, kral kargılık verdi: «Pekâlâ! Ben doğruca Kamanıçe üzerine yürüyeceğim, Bâb-ı Âli'nin orada bana yardım birlikleri göndermesi kolay olacaktır». Elçinin, projesini bütün imkânlarıyla destekleyeceğini söylemesi üzerine, kral onu bir mektub götürmek üzere Yusuf Paşa'ya gönderdi.

Bu mektupla, kral Yusuf Paşa'dan, îsveç elçilerinin diğer devletler elçilerine gösterilen muamele ve verilen imtiyazlardan yararlandırılmalarını; iki ülke arasında konulmuş gümrük ödemeleri dışında ticaret serbestliği; Cezayir korsanları tarafından zaptedilen gemilerin geri verilmesini; Stanislas Lesczynski'nin Polonya kralı olarak tanınmasını ve Rusları Polonya'dan kovmak için bir Osmanlı ordusunun yardımını istiyordu. Nihayet, îsveç kralı Charles, kendisi ve Stanislas adına, Bâb-ı Âli nezdinde elçiler bulundurmaya ta-ahhüd ediyordu. Özi Valisi divana gönderdiği bir mektupla Mehmed Efendinin³¹¹, başarısını istediğini bildirince, Vezir-i âzam, onat îsveç'le bir dostluk ve ticaret anlaşması yapılmasına hiçbir engel bulunmadığı, fakat Bâb-ı Âli Cezayirli korsanlara karşı îsveç gemilerini savunamayacağı gibi, Rusya ile aradaki anlaşmayı ihlâl etmeden kralın yardımına bir ordu gönderemeyeceği cevabım verdi. Vezir-i âzam, cevab mektubunu, olayların hâlihazır durumunda Bâb-ı Âli'nin yapabileceği şeyin, kendisinin müdahalesi nmafangın îsveçle Çar arasında bir barış anlaşması yapılmamasını kollamaktı; ve eğer kral Bâb-ı Âli ile iyi dostluk münasebetleri istiyorsa, yapacağı şeyin Bâb-ı Âli'ye yakın bir zamanda bir elçilik heyeti göndermek olduğunu bildirerek sona erdirdi. Yusuf Paşa, bu görüşler çizgisinde krala mektup yazdı ve bu vesileyle aralarında bir muhaberât oluştu³¹².

Sultan'ın irâdesine rağmen Rusya'ya karşı savaş açılmasını isteyen Vezir-i âzam, kralı, bütün Kırım Hanlığı birliklerinin yardımına gelecekleri

³¹¹ Mehmed Efendi'nin îsveç Kralı İle görüşmeye memur edilen Reis Efen-- di olması gerektiğine hükmediyoruz. Hammer bu hususa bir açıklık getirmemektedir. Yusuf Paşa divana müracaatta bulunduğu göre, kralla görüşmelerin, teşrifat gereği, onun nezaretinde yapıldığı anlaşılmaktadır (Ç.N.),

³¹² Raşid. H, f. 71. Böylece Voltaire'in bu mektuplardan birini Sultan'dan gelmiş gibi göstermesinin aslı yoktur: XII. Charles Vezir-i azamla bile mektuplaşuyordu; bu durumda Sultanla mektuplaşman beklenemez.

hususunda inandırmak için Özi Valisinden faydalandı, îddia edildiğine göre, vali bu istikamette Kırım Hanına bir mektup yazdı ³¹³ ve bundan kral Charles'i de haberdâr etti ve olup bitenlerden haberdâr olan Sultan onu fena halde azarladı ve hemen Kırım Hanına bir mektup yazarak Rusya ile mevcut anlaşmayı hiçbir hususta ihlâl etmemesini bildirmesini emretti. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu payitahtında olup bitenlerden tam bir bilgisizlik içinde bulunan XII. Charles, Vezir-i âzamin Kırım Hânını yardımına göndereceği vaadine güvenerek sekiz bin kişilik bir îsveç ordusu ve Türklerin Potkal Tatarları dedikleri Zaporok Kazaklarından aşağı yukarı buna eşit bir kuvvetle, Barabaş Kazaklarını da alarak meşhur Pultava savaşım vermek üzere Çar*'ın sonsuz denebilecek derecedeki sayıca üstün ordusuna karşı harekete geçti (8 Temmuz 1709) ³¹⁴. Tam bir yenilgiye uğradı ve ayağından yaralanan kral kaçmak zorunda kaldı. Kont Piper ve Poniatovski, başvekil Müllern, sekreter Neugebauer, KUnkownrom ve Horodenski, Don ve Mezappa Kazakların hetmanı, Potkal ve Barabaş Kazaklarının, yâni Potkul ³¹⁵ adası sakinleri hetmam, hür ve gezginci ³¹⁶ insanlarla kaçmak zorunda kaldı ve gelip himâyesi altına girdi.

XTT. Charles kaçtığı sırada, Perewoldşna Kazaklarının Dinyeper kıyıları üzerinde bulunan hisarına vardı ve orada iki gün boyunca takibine gönderilen Ruslara ve Kalmuklara karşı savaştı. Eğer fazla kullanılan yolu ve Rus birliklerinin fazla bulunmadığı yolu ta-kib etmek isteseydi, kendisini doğrudan Kırım Hanına götürecek olan yoldan ilerlemiş olacaktı; fakat Kırım Hanının ihanetine uğradığına inanan Kral, eski silahdarlar Paşası Abdurrahman Paşa'ya kumandanlığı kısa bir süre önce verilen özi (Oczakow) üzerine gitmeyi tercih etti. Fakat Ruslar gemi, nehir kayığı ³¹⁷ gibi bütün ulaştırma araçlarını ateşe verdiklerinden, kamışlardan, araba parçalarından mümkün merteye salları yapıldı ve Kral Charles, büyük insan kaybına uğramadan, oldukça fazla asker kaybederek bunların üzerinden nehri geçti. Rusların geçit dedikleri Boğ ve Dinyeper nehirlerinin kavşağının bir buçuk fersah üstünde bulunan, Rusların (Ke) ³¹⁸ dedikleri yere gelince, beş yüz îsveçli, üç veya dört bin Potkal ve Barabaş Kazaklarının kendisini

³¹³ Bazı vakıfı esrar ittifaqları üzre, yani devlet sırlarını bilen kimselerin kanaatlerine göre. Raşid, f. 71.

³¹⁴ La Motraye, Gordon, Voltaire ve Levesque'e göre 8 Temmuz tarihinde, Rûhs'a göre 9 Temmuzda; başkaları da 9 tarihini veriyorlar.

³¹⁵ Potkul adası, Dinyeper'de Busowlik ve Podpalbolia ırmaklarının kesiştikleri yerdedir.

³¹⁶ Bunlara Slav dilinde pere, Rus dilinde pre, Polonyaca prze, Türçede bere, yani hürler denmektedir.

³¹⁷ Bot ve kayık.

³¹⁸ Rus geçidi.

korudukları sırada Rus birliklerinin hücumuna uğradı. Bütün gece ve ertesi gün ikindi vaktine kadar canlarını dişlerine takarak çarpıştılar; savaşta ölmeyenlerin büyük bir kısmı nehri geçerken boğuldular. Bog nehrinin karşı kıyısına selâmetle ulaşmış bulunan Kral Charles, burada, Can-temir 'ülkesinde ³¹⁹, Kırım Hanına ait bulunan Kardeş Orman'ın-da (Kardeşler Ormanı) on bir bin Kazakla yerleşmeye giden iki hetmandan ayrıldı.

XH. Charles Bender'e gitmek üzere Kantemir ülkesinden ayrılmak üzereydi ki, Babadağı Valisi Yusuf Paşa'nın Baş mabeyincisi efendisinin hediyelerini sunmak ve kendisiyle mâiyyetinin ³²⁰ bakımları için gerekli tedbirleri almak maksadiyle geldi. Özi Valisi Abdurrahman Paşa'nın Bog nehrini geçmek için gerekli vasıtaların temininde Kraldan büyük miktarda para isteme inadı, karşı sahile geçen Kralın gözleri önünde esir edilen beş yüz İsveçliyi kaybetmesine yol açtı. Abdurrahman Paşa, vezir Yusuf Paşa tarafından Bender'e çağırıldı. Geldiğinde genç İsveçlileri Krala iade etmesi için kendisine baskı yapıldıktan sonra, görevlerinden azledilerek hapse atıldı. Bizzat XIX. Charles'ın ricaları sayesinde hapisten kurtulabil-di. özi'den hareketinden önce Kral, Sultan'a ve Vezir-i azama mektup yazmıştı. Daha sonra Kral adına, başvekili de Mullern tarafından Vezir-i azama yazılan mektupta istenen Bâb-i Âli ile İsveç arasında Rusya'ya karşı savunma ve saldırı anlaşması gerçekleştirildi.

Bu mesajı getiren kâtip Dantzigli Neugebauer, on uşakla İstanbul'a geldi; kendisini sûr dışında on iki çavuş karşıladı ve onların muhafazasında İstanbul'a girdi, fakat Sultan'ın değil, Vezir-i âzamin huzuruna kabul edildi (7 Eylül 1709). Sultan'ın huzuruna kabul edilmeyişinin sebebi, kendisinin herhangi diplomatik bir sıfat taşımamasıydı. Bir ağa gelip Krala yazdığı mektuba ³²¹ Vezir-i âzamin cevabını getirdi ve Sultan tarafından hediye edilen zengin koşumlu bir atla değerli taşlarla bezenmiş bir hançeri, Bender sûrları dışında yaptırdığı evinde sundu. Vezir-i âzam, başvekili Mullern'in mektubuna da cevap göndermişti. Bununla beraber, Sultan ³²² yalnız hediye göndermekle yetinmiş, Kral tarafından yazılan mektuba cevap

³¹⁹ Kantemir (Kantemir) yurdu.

³²⁰ Voitaire'e göre günlük 500 kuru* tahsisat.

³²¹ Motraye. Neugebauer 28 Ağustosta İstanbul'a geldiğine göre «İsveç kralına Vezir-i azam'ın cevabı 30 Ağustosta geldi- derken cevap iki . günde Bender'e ulaşamayacağı gözönünde tutulunca yine hataya düşmektedir.

³²² La Motraye, I, s. 417. Voitaire, I. Pierre'ın Tarihi adlı eserinde Mot-raye'm tarih olarak verdiği şekliyle XII. Charles'ın Vezir-i azam'a yazdığı mektubun gerçekliğinden şüphe etmektedir. Voitaire haklıdır; Vezir-i azam'ın gerçek mektupları Rami'nin İnşa'sında 480 ve 481 no.'-larda bulunmaktadır. Bir at ve kıymetli bir hançerin hediye edilmesi müstesna, bunların hiçbirinde ne Neugebauer, ne de Müllern'den bahis vardır.

vermemiştir. Birkaç hafta önce, Kral, Yusuf Paşa'nın mahzurlu bulmasına rağmen, Polonya sınırlarım gözden geçirmek görevini verdiği bin tsveçli'den³²³ oluşan bir kuvveti Eflak'a göndermişti. Bu hareketin ne maksatla yapıldığını öğrenen Ruslar, İsveç birliğini Czernowiez yakınında bir baskınla çatışmak zorunda bıraktılar; az sayıda İsveçli öldürüldü veya kaçarak kurtuldu, geri kalanı esir edildi.

Osmanlı sınırlarına tecâvüz mânâsındaki bu olay bütün divânî öfkeyle ayağa kaldırdı ve sınırlarının güvenliği bakımından Bâb-ı Âli'yi ciddi endişeler duymak zorunda bıraktı. Zira, Ruslar Osmanlı arazisine açıkça tecâvüzde bulunmuşlardı. Bâb-ı Âli, aynı zamanda, Kralın güvenliği bakımından da endişeye kapıldı. Zira, Kralı bütün, imkânlarıyla korumak bakımından şerefim ortaya koymuş durumdaydı. Âni bir istilâ karşısında devleti teminât altında bulundurmamak ve kralı bütün hücumlara karşı emin bulundurmamak için, Vezir-i âzam, Şeyhülislâm ve Reis Efendi ile yaptığı üç uzun toplantıdan sonra, Rumeli has ve tımarlılarına, Yanya, Tırhala, Köstendil, Ohri, İlbasan sancakbeğlerine, iki vezire, Anadolu ve Rumeli valilerine ellerindeki kuvvetlerle Bender üzerine yürüyüp karargâhlarım orada kurmaları enirini verdi (27 Temmuz 1702).

O aralık kral, kâtib Neugebauer'i, kendisi tarafından Sultan'a³²⁴ bir mektub vermekle görevlendirerek olağanüstü elçiliğe atadı (9 Ekim - 4 Şaban 1121). Neugebauer, Poniatowski ile birlikte Sultan'ın huzuruna kabul edildi. Poniatowski, iki görevde gösterdiği gayretle son zamanlarda Bâb-ı Âli nezdinde itibâr kazanmıştı ve kabiliyetli, becerikli olduğu kadar ihtiyatlı bir kişiliğe sahipti ve İstanbul'daki ikametini boşuna geçinmiş ve bir Portekiz Yahu-disi olan Fuseca ve bir Yahudi kadının yardımıyla, Valide Sultan'ı, kral Charles'ın dâvâsiyle alâkalandırmayı başarmıştı. Bütün kadınlar gibi değeri anlıyor ve arslanı olarak isimlendirmeyi âdet hâline getirdiği kuzeyin kahramanından yana olduğunu açıkça bildiriyordu.

Bir gün, oğlu Sultan'a, aralanırım Çar*ı yemesi için ona ne zaman yardım etmeyi düşündüğünü sordu. Poniatowski iki bin duka altını hediye ve Bâb-ı Âli'nin, Krala, ülkesine giderken Polonya'da kendisini koruma altında tutacağı, böylece geçişi kolaylaştıracağı vaadiyle Bender'e döndü. Üç ay sonra, bir ağa kralın son mektubuna Sultan'ın cevabını getirdiğinde, muhafızlarının kaç kişiden oluşması arzusunda bulunduğunu sordu. XH.

³²³ İsveçlilerin sayısında La Motraye S50, Rastd 2.000'e yakın diyor.

³²⁴ On iki kişilik mâljyeyiyle 2 Temmuz günü gelmiştir. Talman'm Raporu.

Charles, otuz bin sipahi, yirmi bin Yeniçeriden daha azını kabul edemeyeceği cevabını verdi Bâb-ı Âli bu rakamı çok yüksek buldu ve reddetti. Zira, kabul ettiği takdirde Polonya ve Rusya ile münasebetleri kesmek kaçınılmaz olacaktı. Bâb-ı Âli'nin bu tutumundan memnun olmayan Charles, İstanbul'a Neugebauer'in yerine albay Funk'u elçi olarak gönderdi; nihayet Poniazowski, Vezir-i azama karşı Kralın şikâyetlerini Sultan'a bildirmek üzere Üçüncü Ahmed'in sarayına gitti. Kral tarafından kendisine verilen görevi yerine getirmekte birçok güçlüklerle karşılaştı; sonunda büyük İmparatorun camiden çıktığı ânı yakalayarak, kendisine Kralın muhtirasını sundu ve böylece iç ra-h*thğm* kavugmayı başardı (3 Şubat 1710).

Rus Çan'nın birliklerinin son akında Eflak'da Osmanlı topraklarına tecâvüz ettikleri haberi sarayda büyük Ölçüde öfkeye sebep olmuş, bu yüzden İstanbul'daki Rus elçisi kont Tolstoi'nin durumunu ziyadesiyle güçleştirmişti. Kralın elçisi Neugebauer'in İstanbul'a gelmesinden üç gün önce, Rus elçisi Tolstoi huzura kabul edildiğinde (3 Eylül 1709)³²⁵, Sultan'a ve Vezir-i azama yirmi beş bin akça tutarında hediyeler sunmuştu. Bu hediyelerin himayesinde, barış, anlaşmasının yenilenmesiyle alâkalı müzâkereleri ihtiyatla sürdürdü ve sonunda karşı tarafa Çar'in iki yeni teklifini sundu. Bunlardan birinde Çar, İsveç Kralının Osmanlı topraklarında çok uzun zaman kalması isteğini reddetmesi talebinde bulunuyor, ikincisinde ise, Rusya'nın hizmetinden kaçtığı ileri sürdüğü Kazakların hetmani Mazeppa'mn teslimini istiyordu. Divan hocası Hüseyin Pa-şa-zâde Elhac Mehmed Efendi, bu hususlarda Rus elçisi ile müzâkerelerde bulunmakla görevlendirildi. Aynı taleb evvelce Babadağı Valisi Yusuf Paşa'ya gönderilen elçiler tarafından da ileri sürülmüştü. Yusuf Paşa, bu konuda Vezir-i azamdan hetman Mazeppa'yı Kırım Hanına göndermesi ve Tatarların kendilerinden sığınma hakkı ricasında bulunanları hiçbir zaman iade etmediklerini, talebin red sebebi olarak elçiye bildirmesi emrini almıştı.

Fakat Yusuf Paşa bu emri bir kenara bırakarak Rus Murahhasını huzuruna getirtti; Osmanlı sınırlarına tecâvüz etmelerinden, ve Çar'ın birliklerinin sınırdan otuz altı fersah mesafeye kadar ilerledikleri harekâttan ötürü onları bir güzel azarladı; peşinden de İfi-veç Kralının Osmanlı Devleti şuurları içinde bulunmasının herhangi bir anlaşmaya dayanmadığını; dolayısıyla Bâb-ı Âli'nin gösterdiği misafirseverliğim mevcut anlaşmalara

³²⁵ talman'ın Raporunda aynı gün Raguzalı elçisinin de huzura alındığı kaydediliyor.

aykırı olmadığını; Bâb-ı Âli'nin nazarında Mazeppa'mn Rus değil, fakat İsveçli olduğunu ve zâten Kral ve hetmanın Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından çıkacaklarını, o zaman Çar'ın kendilerine karşı münâsib gördüğü şekilde davranabileceğini bildirdi. İstanbul'daki Rus elçisi önce İsveç Kralını hedef alan Bog nehri kıyılarına kadar dayanan tâkibden Ötürü Özür dilemeye ve Osmanlı toprağına tecâvüzü ve Czernowiecz İsveçlilere yapılan baskınla esir alınmalarını inkâr etmeye çalıştı; fakat, Osmanlı hükümeti inkârı imkânsız vesikalarla bu olayların gerçekliğini isbaüayınca, hakikati reddetmek imkânını bulamadı; Kazak hetmani Mazeppa'mn suçlu olarak iadesinden ve Rusya'nın Katolik papasların elinden Yunan ruhanî makamlarının eline geçmesini istediği Kudüs'deki Aziz Mezar'ın anahtarların tesliminden vazgeçti. Osmanlı hükümeti de Azak kalesinin teslimini ve Çar Büyük Petro tarafından Karadeniz kıyılarında yeni yaptırılan hisarların yıkılmasını istemiş olduğu halde, İkinci Mustafa döneminde imzalanmış olan anlaşmaya İsveç Kralının ülkesine münasib gördüğü yoldan dönmesine müsaade eden bîr madde eklenmesiyle yetindi ³²⁶ (Aralık 1709 - Şevval 1121).

Rusya ile aradaki barış anlaşmasına bu yeni madde konar konmaz, Vezir-i âzam Kırım Hanına anlaşmanın harfiyen uygulanması haberini ulaştırdı; aynı zamanda Sultan da İsveç Kralına gönderdiği bir mektupla kendisine ait olan ve anlaşmaya eklenen yeni madde ile tam bir güven içinde devletine dönebileceğini bildirdi. Bu mektupla birlikte on bin duka altım, koşum takunlariyle cins bir at, yirmi yük beygiri gönderdi. On bin duka altını yol masrafı olarak kullanılacaktı ³²⁷. Vezir-i âzam da, Pâdişah'm hediyelerine kendi hediyesi olan zengin koşumlu bir binek atı ile üç yük atını ilâve etti. İsveç Kralı XII. Charles, Sultandın hediyelerini kabul etti; fakat Rusya ile mevcut anlaşmayı yenilemesini mazur görmediği vezir-i âzaminkilerini geri çevirdi, kendisine mesajı getirmiş olan mabeyinci Musa Ağa'ya: «Düşmanlarımın hediyelerini kabul etmem» dedi. Mağrur Vezir-i âzam Çorlulu Ali Faşa bu davranıştan ötürü yalnız krala değil, Kralın hediyeleri reddetmesinde parmağı olduğuna kaani bulunduğu Yusuf Paşa'ya da öfke duydu.

³²⁶ Râşid. IX. t. 85. Mptraye'e göre. Türklerin maddeyi tudlki 1710 yılı riir Rousset, ele, n, s. U.

³²⁷ La Motraye ve Rasid Sultan'ın ve Vezir-i azam'ın at hediye ettiklerini belirtiyorlar; yalnız Motraye 10.000 duka tutarındaki hediye den hiç söz etmiyor. La Motraye Vezir-i azam Numan Paşa tarafından İkinci defa 800 kese gönderildiğini söylüyor, fakat Rasid bundan habersiz görünüyor. Böylece gerçekten Od defa para gönderilip gönderilmediği veya Raşid'in bahsettiği 10.000 dukanın La Mötroyeln 800 kesesi olup olmadığının araştırılması gerekiyor.

Kırım Hanının, Polonya Kralı Auguste ve Senleawski*nin, İsveç Kralı ile yürütülen müzâkerelere dâhil olması hususunda Bâb-ı Âli'ye yazmış oldukları iki mektubu göndermesinden faydalanıyor. Hanın kandırmasıyla yazıldığı iddia edilen bu iki mektupta, Auguste ile XII. Charles arasındaki müzâkerelere Hanın da katılması isteniyordu. Vezir-i âzam, Bâb-ı Âli komiseri sıfatıyla kendi ikinci süahdânın Yusuf Paşa ve Hanla birlikte müzakerelere katılması hususunda Sultan'ı ikna etti. Bu üç murahhas Bender*de buluştuğlarında Kralı Yusuf Paşa'nın sarayına davet ettiler; fakat Kral gitmemek için rahatsızlığını bahane olarak kullandığından, evinde kendisini görmeye karar verdiler. Eve gidince, XII. Charles'ın Polonya Kralı sıfatını tanıması şartıyla Auguste ile banştırılmalarnı görev olarak veren Sultan'ın Hatt-ı Şerifini kendisine gösterdiler. İsveç Kralı, bu çözüm yolunu, verilen söze ve yazılı anlaşmalara aykırı bularak red etti. Kralla görüşen murahhaslar kraldan kurtulmanın bu yoldan ³²⁸ mümkün olmadığı Bâb-ı Âli'ye bildirince, Vezir-i âzam tarafından teklif edilen bütün tedbirlerin Kralın Osmanlı topraklarından uzaklaştırılması ³²⁹ için işe yaramadığını gören Sultan'ın Çorlulu Ali Paşa'ya karşı duyduğu öfke giderek arttı ve Silahdar ile Kızlar ağasının uzun zamandır hazırladıkları kin de buna eklenince azline karar verdi. ³³⁰

Vezir-i Azam'ın Azli

Silahdar'ın Vezir-i azama dargınlığı, süahdarın Sultan'ın kızı prensesle evlenmesine mani olmak için her çâreye başvurmuş olmasından kaynaklanıyordu; ayrıca, ne silahdâr, ne de Kızlar ağası, dostları olan Şeyhülislâm'ın azlinden dolayı onu affedebiliyorlardı. Vezir-i âzam bulunmadan günün her saatinde kendisini görmek imkânlarından yararlanarak, Sulian'dan Şeyhülislâmı Sinop'-daki sürgün yerinden İstanbul'a davet eden bir Hatt-ı Şerif almayı başardılar. Gelibolu Valisi Köprülü Numân Paşa, Vezir-i âzamin da tasvibi alınarak, Sultan Mustafa'nın

³²⁸ Bu görüşmeden ne Voltalre, ne de La Motraye tek kelime kaydediyorlar.

³²⁹ Çorlulu AH Paşanın sui tedbiri sebebiyle, İsveç kralı devleti aliyye-nün duşi hamiyetine bir bari giran olup refinde kangî tarafa teşebbüs olundu İse müfîd olmadığından tab'i hümâyun ızfarab-ı külli ve* ziri muşarun ileyhe inhirafı zamiri hümâyunları mertebe-i mübalağaya varmış idi; yani: «Vezir-i azam Çorlulu Ali'nin kötü tedbirleri yüzünden İsveç kralı Bab-ı Ali'nin omuzlarına ağır bir yük oldu ve Vezir-i azam tarafından uygulanan tedbirlerin hiçbiri maksada ulaştırmadığından Sultan'ın maneviyatı son derece bozuldu ve bahis konusu vezirin aleyhine döndü. Vezir-i azam'ın azline İsveç krahnm degfl, aksine Sultan'ın krala duyduğu öfkemin sebep olduğunu bu bölüm yeterince ortaya koymaktadır.

³³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/131-139

kızı Ayşe Sultanla düğünü yapılmak üzere daha önceden İstanbul'a çağırılmıştı; aynı müsaade ve lütuf, İkinci Mustafa'nın diğer kızı Safiye Sultanla evlenmiş bulunan Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın oğlundan da esirgenmedi. Köprülü Numân Paşa'nın dönüşü o sırada payitaht sakinlerini meşgul ediyordu: Silahdâr bu fırsatı ve Sultan'ın hoşnutsuzluğundan gelen elverişli durumu kaçınmadı. Üçüncü Ahmed'e, vezir-i âzamlık makamında cedlerinden çoğunun bulunmasıyla şöhret kazanmış bir adın vârisi olan Numân Paşa'yı Çorlulu Ali Paşa'nın yerine tâyin edilmesi teklifinde bulundu (15 Temmuz 1710 - 18 Rebi-ülâhir). Sultan bu teklife uydu; İmparatorluk mührünü geri almak üzere Kapucular-başım Çorlulu Ali Paşa'ya gönderdi ve ona yeni valilik yeri olan Kefe'ye vakit geçirmeden gitmesi emrini verdi ³³¹.

Köprülü Ailesinin Son Vezir-i Âzami Numân Paşa

Köprülü Numân Paşa'nın idaresi umumî beklentiye cevap vermedi ve kendisinin vezir-i âzamlık makamına gelişini selâmlayarak onu peşin olarak İmparatorluğun kurtarıcısı ilân etmiş olanların ümitlerini yalandı. Çorlulu Ali Paşa'nın Vezir-i âzamlıktan düşmesi, onun şahsında en amansız zâlimi gören Ermeni Katoliklerin ve onu açık düşmanları sayan İsveç Kralı taraftarlarının çılgınca sevinmelerine sebep olmuştu- Gerçekte, Hristiyanlar ve Müslümanlar faziletli Mustafa Paşa'nın oğlunda müsamaha ve babasının faziletlerini bulmayı ümit ediyorlar, bu bakımdan da yamanıyorlardı; ne var ki, geçmiş idarelerin icrââtı üzerinde ciddiyetle, vicdanlı bir davranışla durması bütün sivil ve asker memurların kinini kendisine karşı ayaklandırdı; fazla olarak, bir büyük devletin hükümetinin başı olarak fazla ince eleyip sık dokuyan bir faaliyet içinde bulunması en mühim işlerin alasının durmasına sebep oldu. Sultan Mustafa'nın kızıyla evlenerek üç tuğlu vezir olmuş, Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa'nın Vezir-i âzamlığı döneminden beri Gelibolu, Kandiye, Erzurum ve Bosna'da vali olarak hizmet görmüştü. Kandiye'de ikinci defa valilikte bulunmuş ve her hizmet gördüğü yerde âdil adam şöhreti kazanmıştı ³³². Fakat, her şeyi kendisi yapmak istemekle haksız olma durumuna düşmüştü: Vali olarak bulunduğu yerlerde kendisine

³³¹ La Motraye'in yazdığı gibi Mitylen'e değil. La Motraye, bu değişikliğin tendi eserleri olduğunu ileri süren İsveçlilerin bu iddialarını Türklerin yalanladıklarına dikkati çekmektedir. Gordon'un tarihi ve Talmaa 15 Temmuz (18 Rebiülâhir) tarihini veriyorlar.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/139

³³² Vezir-i izamların Biyografileri, DUaveraga~zade Ömer; ve Said'In eser

yazılan dilekçeleri bizzat kabul etmiş, bütün dâvaları kendisi hükme bağlamak yoluna gitmiş; bu yüzden de kısa sürede kendisine hitaben yazılmış dilekçelerin onda birine cevap veremeyecek bir duruma düşmüştü; bunun neticesi de idarenin çeşitli dallarını hareket ettiren çarklarda büyük ölçüde engellemeye yol açmıştı.

Daha az vahim olmayan iki başka hatâya da düştü: Bunlardan biri, etrafına haris dost ve yakınları toplaması; diğeri, en mühim eyâletlerin valiliğini ancak küçük idare merkezlerini yönetebilecek kimselere vermesiydi. Bu yüzden idaresinin ayrı ayrı kötülükleri, yaygın ve bulaşıcı bir hâl almakta gecikmediler. İktidarda kaldığı iki ay boyunca İsveç ve Rusya'ya karşı aldığı tek tedbir, sağlıklı bir politikanın kaidelerine ayları düştü. Savaşa ve İsveç Kralına yardıma az hazırlıklı olduğundan ve Rusya ile yenilenen barış anlaşmasını devam ettirmekten başka bir şey düşünmediğinden, Kırım Ham, Yusuf Paşa ve Baş silahdân aracılığı ile İsveç Kralına selefi Çorlulu Ali Paşa'nın yazmış olduğu ile aynı mânâda bir mektup verdi. Rusya ile yeni yapılan anlaşmanın yolculuğu sırasında ³³³ güvenliğini kefalet altına alan maddesini hatırlatarak, kralı Polonya'dan geçip ülkesine dönmeye karar verdirebile-ceğine inanmıştı; fakat aynı zamanda Krala yüksek mevcutlu bir ordunun refakat edeceği haberini yayarak bunun Polonya'yı korkutup kendi ordusunu geri çektireceği gibi aslı astan olmayan bir ümide kapıldı ve bunu bütün divâna da benimsetti. Sonunda, Polonya'ya, Bâb-ı Âli'nin İsveç Kralını bu ülkeye Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı muhasara ettirdiği ordudan daha az muazzam olmayan bir ordunun götüreceğini bildiren mektuplar gönderdi ³³⁴. Bu tehlikeli ve siyaset anlayışıyla alâkasız böbürlenme, tek gayesi savaşı bertaraf etmek olduğu halde, gayenin tam tersini tahrik etti: Zira son seferlerin utancını temizlemek için yanıp tutuşan Yeniçeriler yüksek sesle savaş istiyorlardı; ordunun geri kalan bölümü de Yeniçerilerin bu isteklerine katıldığında (7 Ağustos 1710 - 21 Cemaziyülevvel 1122), herkes Köprülü Numân Paşa'nın savaşı iyi bir sona götürmek kabiliyetine sahip bulunmadığım hissetti.

Bir müddetten beri, gözde olan silahdâr, umumiyetle baş idareci durumundaki Kapucular-başı'nın veya ak hadımlar ağasının sözünü geçirdiği

³³³ La Motraye'in bahsettiği ikinci defa 800 kese para gönderildiği gerçekse, bu olay İsveç kralının senetli borçlarının kısmen ödenmesi olayı gibi bir devlet sırrı olarak «aklanmış olmak: Zira ne Raşid imparatorluk tarihinde, ne de Talman Viyana'ya gönderdiği raporlarda bu hususları kaydetmişlerdir.

³³⁴ İsveç kralı XH. Charles ve 1 Pierre'in tarihçilerinden hiçbiri Numan Fasa'nın iktidardan uzaklaştırılmasının bu tek ve kesin sebeplerinden şüphelemişlerdir Raşid f. 78.

sarayda sınırsız bir hâkimiyet kurmuş bulunuyordu. Ak hadımlar ağası Sultan'ın Özel bir yakınlık gösterdiği silah-dârı kışkırdığından, onu, diri diri derisinin yüzülmesi tehdidiyle Sultanla aynı arabada görüneceği gezintiye çıkmaktan alıkoymuştu. Ağanın bu cür'etine öfkelenen Üçüncü Ahmed hemen suçluyu azlettiğini, görevini kaldırdığını ve imtiyazlarını silahdarmkilere kattığını bildiren bir Hatt-ı Şerif çıkardı. Bu hükmetme ve kudret artışını ele geçiren silahdân kendisini Vezir-i âzam tâyin ettinnesi kolaylaşmıştı, fakat o anda işlerin idaresini yüklenebilecek güç-de olduğuna kaani bulunmadığından veya okumaya karşı önüne geçemediği merakından ve nihayet kaçınılmaz bir hâl alan savaşın neticelerinden korktuğundan, Sultan'a Baltacı Mehmed Paşa'yı ikinci defa Vezâret-i uzmâ makamına getirmeyi tercih yoluyla kabul ettirdi.

Silahdânın bu tercihinde ve tercihinin Sultan'a kabul ettirmesinde başlıca sebep, Baltacı'nın eski kâhyası, gümrükler müfettişi Osman Ağa'nın protestolarının tesiri oldu. Osman Ağa, Vezir-i âzamlık makamını efendisi Baltacı Mehmed Paşa'ya verdirdiği takdirde, Pa-şa'nın onun emirlerinin körükörüne uygulayıcısı olacağına dair yemin etmişti. Böylece, Köprülü Numân Paşa'nın Övülecek meşruluk merakı ve çoğu saman kılı kırk yaran çalışma tarzı, onu, eski saray odun yarıcısının ihtiras ve meş'um entrikalarına karşı korumakta yetersiz kaldılar. Azledildiği haberini alan Köprülü, evvelce işgal ettiği makamlara karşılık yüksek vazifelerini değiştirmekten mesud olacaktı. Vali unvânıyla Gelibolu'ya döndü. Köprülü ailesinden ³³⁵ çıkan bu beşinci ve son Vezir-i âzam, büyük babası Köprülü Mehmed Paşa'nın muazzam projelerinin uygulanmasında kullanılan vasıtaları seçmekte ne kadar zâlim ve ahlâka önem vermez göründüyse, o kadar meşruluğa bağlı, o kadar dindar ve o kadar ince eleyip sık dokuyucu idi.

Köprülü Mehmed Paşa yetmişinde iktidara geldiğinde ne aile büyüklerinin değerlendireceği unvanlarına, ne de büyük bir üne sahipti: Bununla beraber, idaresi kısa sürede kendisinden ümit edilenlerin bütün sınırlarını aştı. Babalarının zaferiyle desteklenen ve arkasında tam bir fazilet şöhreti bulunan Numân Köprülü, kabiliyetleri hakkında beslenen yüksek değerdeki kanâati, Mehmed Köp-rülü'nün aksine, kısa zamanda yalana çıkardı. Birinci Köprülü'yü eğer şartlar vezir-i âzam yapmasaydı, o yüksek makamı işgale kabiliyetli olduğuna hiçbir zaman hükmedilmeyecekti; ikinci

³³⁵ Meşhur Çandarlı ailesi imparatorluğa ancak dört Vezir-i Azam verdi

Köprülü ise, idarenin başına geçip denenmiş olmasaydı, kendisine dâima en kabiliyetli idareci gözüyle bakılacaktı. Köprülü Numân Paşa'nın iyi şöhreti, babasınınki gibi, temelde faziletlerinden geliyordu, fakat bunları büyük babası Köprülü Mehmed Paşa ve amcası Köprülü Ahmed Paşa'yı yüksek bir seviyede seçkinleştiren o müstesna siyasî vasıflarla birleştiremedi. Köprülü Mehmed Paşa ile Köprülü Ahmed Paşa'nın dönemlerini gölgeleyen insanlığa karşı işlenmiş suçlar, baba-oğul Mustafa ve Numân Paşalar tarafından silindi. Siyasî kabiliyetler ve fazilet, askerî zafer ve tâviz vermeyen adalete bağlılık duygusu, bir şahıs üzerinde biraraya gelmeden, Osmanlı İmparatorluğunun en şöhretli ailesi olan Köprülü ailesinin ferdleri arasında bölüştürülmüştü.

Baltacı Mehmed Paşa'nın Halep'den İstanbul'a gelmesiyle, Edirne kapısında, beş bin seçkin Yeniçeri Sultan tarafından teftiş edildikten sonra Babadağı'na gönderildi (26 Eylül 1711 - 2 Şaban 1714). Bâb-ı Âli'den İsveç Kralına son mektupları götüren Kapucular-başı (baş mabeyinci) Mehmed Ağa, Bender'de sekiz aya yakın bir zaman kaldıktan sonra Sultan'a hitaben yazılmış çok sayıda dilekçeyle payitahta döndü. Bu dilekçeler sınır sakinleri tarafından yazılmıştı; Rusların sürekli olarak Osmanlı arazisine tecâvüzlerinden yakınıyorlar, saldırıların kısa zamanda önlenmesini istiyorlardı. Özellikle Mehmed Ağa'nın baskısıyla, Osmanlı hükümeti, Kırım Hanını İstanbul'a çağırıldı. Muhteşem bir merasimle huzura alınan ve XII. Charles kadar şiddetle savaş isteyen Kırım Hanı Devlet Giray, Sultan'a Ruslarla münasebetin kesilmesinin zorunlu olduğunu arzetti; Rusların reaya arasında casusları bulunduğunu ve bunların yardımlarıyla bütün Rumeli'yi ele geçirmek tehdidinden geri kalmadıklarını söylüyordu (9 Kasım - 17 Ramazan) ³³⁶. Huzurdan çıkışında hediye olarak, Hana, samur kürkle süslenmiş bir kaftan, aynı kürkten bir kalpak, balıkçükuşu tüyünden ve iğnesi kıymetli taşlardan yapılmış iki sorguç, parıltılar saçan taşların bezediği bir kılıç, bir ok muhafazası, koşum ve haşasıyla bir at verildi. ³³⁷

Rusya'ya Karşı Savaş İlânı

On gün sonra Sultan, Sofa Köşkü'nde toplanan bütün vezirlerin, ulemânın, ordu birlikleri Paşalarının, divân hocalarının, eski ordu ileri

³³⁶ Raşid, n. f. 84.

³³⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/140-143

gelenlerinin, kâtiplerinin ve milis kuvvetleri alaylarının her birinin temsilcisinin katıldıkları bir büyük mecliste hazır bulundu (20 Kasım - 28 Ramazan). Herkes yerini alınca, kendilerine sınır halkı tarafından kaleme alınmış dilekçeler dinletildi ve bunların muhtevası, derhal hazırlanan beyannamede savaş ilânının dayanaklarını oluşturdu. Bâb-ı Âli'nin Rusya'ya karşı ileri sürdüğü şikâyetlerde konu olarak, Or'dan sadece on iki fersah uzaklıkta bulunan Kamienska hisârlannın. Şamara ve Dinyeper nehirleri kavşağında Samarcik hisarının, Tighan geçidindeki bir kalenin inşâ edilmeleri,, Eflak sınırına tecâvüz, bir Rus birliğinin Tamacik ve Bog nehrini geçişi, Yaş karşısındaki Stanileşti'nin işgali ele alınıyordu. Bu şikâyet konularına aynı derecede ehemmiyetli olan Kalmuklann daha yeni sayılabilecek Kırım'da (17 Mart - 16 Muharrem) Çekçeken ³³⁸ yakınındaki akım, Potkal ve Berabaş Kazaklarının esir edilmeleri ve nihayet Rus birlikleri tarafından Kamanıçe kalesinin işgali ekleniyordu. Çorlulu Ali Paşa'nın düşmesinden sonra derhal işe başlamış olan Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde, verdiği fetvada savaşın meşruluğundan başka zarurî olduğunu da bildiriyordu. Derhal otuz bin Yeniçeri, on bin cebeci ve yedi bin topçunun kayıtlarının yapılması emri verildi; kıyı şehirleri valilerine gönderilen bir ayrı emirle Kapdan-ı Deryâ'nın emrine hazır bulunmaları bildirildi. Kapdan Paşa'nın donanması denize açılmaya hazır durumdaydı. Donanma, kalyon, firkateyn ve Azak denizinde harekete elverişli az su çeken yelkenli feluklardan ³³⁹ oluşan savaş gemilerine sahipti.

Kırım Hanı İstanbul'dan ayrılmadan Önce, kendisine karşı saygıda kusur eden Eflak voyvodası Nicolas Maurocordato'dan şikâyetçi oldu. Sultan, bu makama getirileli bir yıl olan voyvodayı azletti ve yerine Demetrius Cantemir'i getirdi. Böylece, Bâb-ı Âli Kırım Hanım memnun etmek gerektiği düşüncesini gerçekleştirmiş oldu. Kırım Hailinin İstanbul'dan hareketi, Rus elçisi kont Tolstoi'un Yedikule zindanına hapsedildiği güne rastladı.

İki ay önce, aynı hapishane alışılmamış bir devlet mahpusunu, bir mumyayı duvarları içinde muhafaza etmişti. İmparatorluk tarih yazan, bu mahpusluğu garib bir olay olarak anlatıyor. İstanbul'da Edirne kapısı önünde nöbet tutan Yeniçeriler, gece vakti, Prenkler tarafından idare edilen ve içinde bir mumya bulunan bir arabayı durdurmuşlardı. Bu konuda sorgulan yapılan araba sürücüleri, Fransa Kralının bu mumyayı hediye

³³⁸ La Motraye'da Zezenku.

³³⁹ Kalieta, firkata. Başid. t. 82.

olarak İsveç kralına gönderdiğini beyan etmişlerdi; fakat Kaymakam Paşa, mumyayı yeni Vezir-i âzam Baltacı Mehmed Paşa'nın gelişini beklemek üzere, Ye-dikule'ye naklettirmiş ve mühürleyerek muhafaza altına almıştı. Arabanın sürücüleri Rus tebası olmuş bulunsalardı, Kaymakam Paşa, ihtimâl, bu put muamelesini doğru bularak mumyayı yaktıraçaktı. İki yıl önce Çorlulu Ali Paşa böyîe yapmış, Rus tüccarlân tarafından Yunanlılara satılan aziz resimleri yakalandığında tasvirleri ateşe, tüccarlân da hapisaneyeye atmaları pmrini vermişti. Rus tüccarlar, elçilerinin ısrarlı müracâatları sonunda hürriyetlerine ka-vuşabümişlerdi.³⁴⁰

Elçi Perriolun Gidişi

Fakat bu son olayda, Kaymakam Paşa ihtimâl olayın Fransa elçisi Ferriorün yeni bir deliliği karşısında bulunulduğu hükmüne varmıştı; zira Türkler, bu elçinin Sultan'ın huzuruna kabulü sırasında çıkardığı rezaletten beri ona akıl yoksunu gözüyle bakıyorlardı ve o sırada İstanbul yakınındaki Belgrad ormanlarının bir köyünde bulunan elçi tam bir erken bunama belirtileri gösteriyordu. Fransız elçisi Ferriofun Belgrad köyünde başına gelen felâket ve aynı köyde oturan Hollandalı bir kadının Kuzey kahramanına, yâni kendisine duyduğu hayranlık içinde bir İsveç subayı elbisesi giyerek Bender*e gitmeye karar vermiş olduğunu XII. Charles'a anlattıklarında Kral şöyle bağırıldı: «Bu Belgrad köyü de ne acâip bir yer! Sultan orada az kalsın tahtından olacaktı (son Yeniçeri is-' yâni sırasında); Ferriol orada aklını oynattı ve Hollandalı bir kadın da orada şerefinden olacaktı.» On yıl sonra Belgrad köyü, Lady Montague'nun orada oturması ve zekâ dolu mektuplarını orada yazmasıyla³⁴¹ daha da büyük bir ün kazandı. Eskiden Belgrad köyü, birçok Avrupa elçinin yazlık oturma yeri idi ve bugün de, bu köyde İstanbul'un zengin Frenk ve Ermenileri yazlarını geçirmektedir.³⁴²

Bâb-i Ali'nin Avrupa Devletleriyle Diplomatik Münasebetleri

Uzun zamandır Fransa ve Macar âsileriyle savaş hâlinde olan

³⁴⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/143-145

³⁴¹ Lady Montague o tarihlerde İngiliz elçisinin eşi olarak Türkiye'de bulunuyordu. Türkiye hakkında hayranlıkla dolu eseri Türkçe'ye çevrilmiştir (Ç.N.)

³⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/145

Avusturya, Rakoczy'e son darbeyi vurmuş bulunuyordu. Traçin*-de mağlub olan, savaştan yorgun düşen Fransa, o zamandan beri (1 Ağustos 1708), Rakoczy'e yardımını kesmeye başlamıştı. Rakoczy, Protestan devletleri kendi dâvâsiyle alâkalandırmak için boşuna gayret sarfetmişti; bu devletler İngiltere, Hollanda, İsveç ve Rusya idi. Vadkert savaşından (22 Ocak 1710) sonra, Macar asillerinin büyük bir bölümü tarafından kendisiyle alâkalanmadıklarını gören Rakoczy, Çar'a yardım ricasına bile gelmişti. Szathmar barış anlaşmasını imzalamayacak kadar fazla gururlu olan Rakoczy, kendi sarayı tarafından yetkilendirilmiş Fransız Desalleurs'ü, Osmanlı İmparatorluğunda kendisine bir sığınma yeri verilmesini talep etmek üzere Bâb-ı Ali nezdinde görevlendirmişti³⁴³. Fakat, Rusya'ya savaş ilân etmiş olan Bâb-ı Âli, Avusturya'yı tedirgin etmekten çekinerek sığınma isteğini red etti.

Bu döneme doğru, Ferriol, sarayından verilen bir emirle Fransa'ya çağırıldı. Fransız elçisi, İstanbul'da, sarayda huzura kabul edileceği sırada sebep olduğu rezaletin ve ayrıca, Ermeni patriki Ave-dick'in kaçırılması olayında başrolü oynadığı şüphesi hâtirasını bıraktı. Bâb-ı Âli bu Ermeni patriki meselesiyle uğraşmış, elçi Ömer Ağa aracılığı ile boş yere onun geri verilmesini istemişti³⁴⁴.

Fransa elçisi Ferriol'un, Avusturya İmparatoru I. Joseph'e harp ilânı ve Rakoczy'ye yardım hususunda Bâb-ı Âli nezdinde sarfet-tiği gayretler o derece az başarılı olmuştu ki, bunun sebebi Osmanlı Devletinin Rusya'ya karşı bir savaşı hesaba katmış bulunmasıyla alâkalı idi. Rakoczy'nin murahhasları gşçen yıl Temeşvar Valisi Hasan Paşa tarafından parlak bir törenle şehire kabul edildiklerinde, onların İstanbul'a gitmek tasavvurlarım öğrenen Avusturya sarayı, onların İstanbul'a kabullerini protesto etmiş, bunun üzerine Rakoczy'nin murahhasları, ellerinde bulunan ve divâna hitaben yazılmış mektuplarını bir Fransız albayının aracılığı ile göndermek zorunda kalmışlardı. Bu Fransız albayı, hizmetkâr kılığına giren iki Macar murahhasını beraberinde İstanbul'a götürmüştü. Sultan'a ve Ve-zir-i âzam'a yazdığı mektuplarda, Rakoczy Macaristan'ı Avusturya'dan bağımsız hâle getirmek için elinden geleni yapmış olduğunu ileri sürüyordu. Bâb-ı Ali'nin evvelce Toekoeli'ye yapmış olduğu gibi kendisini Yukarı Macaristan Kralı

³⁴³ Taiman'ın 1703 yılı Raporu. Rakoczy'nin Desalleurs'e gönderdiği mesai taşıyıcının adı Tallaba idi

³⁴⁴ Talman'ın Raporu; II Mayıs 1709. Tauló'nin bu teşebbüsten haberdar olmaman gariptir. Sadece patrüdün kaçırılması olayı üzerinde durmuştur. Talman, Ferriol Fransa'ya, dönmesi emrini alınca, akıl dengesini tamamen yitirdiğini kaydetmektedir

olarak tanınmasını talep etti ve kendisi daha uzun zaman yardımsız bırakıldığı takdirde, bunu Polonya ve tsveç'den istemek zorunda kalacağını bildirdi.

Rakoczy'nin bu mektupları yazdığı dönemde Çorlulu Ali Paşa Vezir-i âzam olarak Macar âsilerinin tarafım tutmuş, fakat, Şeyhül-islâm'ın şahsında korkunç bir hasımla karşılaşmıştı. Her ne pahasına olursa olsun Avusturya ile bansın korunmasına taraftar olan Baltacı Mehmed Paşa, ağalarından biri olan Seyfullah Ağa'yı yirmi kişilik bir mâiyyetle barışçı niyetlerini belirttiği bir mektubu prens Eugen'e götürmek üzere Viyana'ya gönderdi. Seyfullah Ağa, ayrıca, dolaylı olarak, Avusturya hükümetine, Bâb-ı Ali'nin Kar-lofça andlaşmasını yenilemeye hazır olduğunu anlatmakla da görevlendirilmişti .

Böylece, anlaşmanın müddeti için tesbit edilmiş bulunan zamanın yarısı da geçip gitmişti. Seyfullah Ağa'nın Viyana'ya varışından bir ay önce, prens Eugene, Vezir-i âzam'a Bâb-ı Âli ile Rusya arasında patlamak üzere olan savaşı önlemek için aracılık etmeyi bir mektupla teklif şeklinde bildirmişti. Ayrıca elçi Talman'a gönderilen talimatta, İsveç Kralı meselesinde ne lehde, ne aleyhde taraf tutmaktan sakınması tenbihlenmişti. Bununla beraber elçi, divanda Kralı memleketine götürmek için bir ordu ile onu Polonya'dan geçirmekten daha az zora başvuru bir yol bulunduğunu imâ etmesi kendisine bildirildi; çünkü Kral Avusturya İmparatorluk sınırları içinde güvenlik içinde yoluna devam edebilirdi. Avusturya İmparatoru I. Joseph çiçek hastalığından Ölmüş olduğundan Tal-man'a yeni itimâd mektupları gönderdi ve kendisi elçi sıfatıyla VI. Charles'ın tahta çıktığını Sultan'a bildirmekle görevlendirildi (12 Ekim 1711); Elçi Talman, İmparatorun 22 Aralık 1711'de Franc-fort'da düzenlenen törende taç giydiğini, müteakip yıl, Sultan'a haber verdi.

Bâb-ı Ali eski tercümanı ihtiyar Maurocordato ve Eflak prens-? ligi makamına yükseldikten sonra kardeşi Jean lehine bu makamı bırakmış olan Bâb-ı Âli tercümanı oğlunun istekleri üzerine, Viya-na'da doğan ve İmparator Leopold vaftiz kaydına geçirilen torunu on iki yaşındaki Gregoire Ghika, öğrenci tercüman sıfatıyla, İmparator VI. Leopold'ün hizmetine kabul edildi.

Osmanlı ve Avusturya sarayları arasında devam eden samimi münasebetlere ve tercümanların İstanbul'da sürekli kalan Avusturya elçisinin işlerini kolaylaştırmak hususunda aralarında çok iyi anlaşmalarına rağmen, elçinin İmparator adına Bâb-ı Âli'ye aracılık teklif etmiş

bulunmasına rağmen, Hollanda ve İngiltere'nin aracılıkları konusunda iki elçinin teklifleri daha müsait karşılandı. Bu konuda bütün elde ettikleri, Sultan'm huzuruna kabul edilmek ve Genel Devletler ve ³⁴⁵ İngiltere Kraliçesinden gelen mektupları kendisine sunmaktan ibaret kaldı (Ocak 1711 - Zilhicce 1112).

Birkaç zaman sonra Oğuzbeğler prensi adına İstanbul'a bir elçi geldi. Kardeşinin Ölümünden sonra Harzem prensinin tahtın tek vârisi durumuna geldiğini Bâb-ı Âli'ye bildirmekle görevlendiril-misti. Bu haber, Bâb-ı Âli'yi Kalmuklar Prensi Ayuka Han'ın İstanbul'a elçi olarak gönderdiği Pehlivan Kuli'nin İstanbul'a gelişi derecesinde alâkalandırarak mâhiyette değildi. Kalmuklar prensi, son elçisine karşı gösterilen iyi kabulden Osmanlı hükümetine teşekkürlerini Pehlivan Kulî aracılığıyla bildiriyor, Ustok ve Kırgızların Rus tahakkümünden kurtulmaları maksadiyle yardım talebinde bulunuyordu (5 Şubat 1711).

Bu döneme doğru, İsveç Kralı, Bâb-ı Âli'yi Polonya Kralına karşı bir beyanname yayınlamaya ikna etmek üzere elçi olarak general Meyersfeld'i İstanbul'a gönderdi. Elçinin bütün ısrarları boşa gidince, kral bu beyannameyi Bendemde bizzat yayınladı ³⁴⁶.

Kalaylıkoz; Yusuf Paşa; Silâhdab Ve Kaymakam

Rusya'ya karşı savaş ilânından hemen sonra, İsveç Kralı işlerinde oynadığı rolden ötürü şahsi bir kin besleyen Kırım Hanı Devlet Giray*! memnun etmek için Bâb-ı Âli, devlete kayda değer hizmetler vermiş Yusuf Paşa'yı azletmekle kalmadı; bütün servetine hazîne adına elkonuldu. Maraş beğlerbeyi Ruşvanoğlu Halil Paşa çok yerinde bir cezaya çarptırıldı. Bu Halil Paşa Rusya'ya karşı yürüyecek olan orduya katılmayı reddetmiş, Kürdlerin Ruşvan aşiretinin yardımına güvenip isyan bayrağını açarak girilmesi imkân-sız Kürdistan dağlarına çekilmişti. Bununla beraber, Raak Valisi vezir Topal Yusuf Paşa'ya esir düştü ve başı vurularak Bâb-ı Âli'ye gönderildi (Temmuz 1711 - Cemaziyülevvel 1123). Eski Vezir-i âzam Kandiye Valisi Kalaylıkoz Ahmed Paşa, türlü yollardan baskı altında tuttuğu Hristiyan tebaların şikâyetleri üzerine görevinden azledildi Övünme ve lükse karşı ihtirası kendisine o derece hâkimdi ki, bu ihtirasını tatmin uğurunda kiliselerin

³⁴⁵ Bu huzura kabulün tarihi l Ocak 1711. Talman'ın Raporu.

³⁴⁶ Talman'ın raporuna göre tarihi: as Ocak ini.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/145-148

bütün gümüş duâ takımları, âletleri ve şamdanlarına el koyarak bunları kendisine mâletmisti. Baltacı Mehmed Paşa, ona Kos adasındaki sürgün yerine gitmesi emrini gönderdi ve kısa süre önce Kılburun'daki hapislikten kurtulmuş olan Özi Valisi Yusuf Paşa'yı onun yerine atadı.

Bâb-ı Âli'de diğer bir önemli değişiklik gerçekleşti. Sultan'm yakını ve damadı tarafından, Vezir-i âzam ordunun serdârlığı görevini alacağı için geçici olarak üstlenilen Kaymakamlığa sabık Yeniçeri ağası Mehmed Çelebi getirildi. Bilhassa ilimle ve araştırma³⁴⁷ ile meşgul bulunan ve kendisini bunlardan ayıran işlerden tamamiyle kurtulmak isteyen Sultan'm yakım, Vezir-i âzamin bütün vezirlerin kendisiyle beraber bulunmalarım gerektiren temayülünü engel olarak karşısında buldu. Sultan'ın yakını ile Vezir-i âzam arasında bu konuda ciddi bir çatışma patlak vermek üzereydi. Sultan'm hiddetini üzerine çekmekten korkarak istifa etmek cesaretini gösteremeyen gözde, yerine yakım Mehmed Çelebi'yi tâyin ettirmekte kendisine yardıma olması şartıyla meseleyi onu memnun edecek bir çözüme götüreceğini vaadeden Şeyhülislâm'a başvurdu. Bu şart kabul edildi ve Şeyhülislâm, güçlük çekmeden Sultan'm yakınının Kaymakamlık makamından ayrılması ve yerine kendi adamı Mehmed Çelebi'nin gelmesi müsaadesini elde etti (1 Nisan • 12 Saf er).

Yeni ay yılının (kamerî sene) ilk günü, Vezir-i âzam, yakında sınıra hareket edeceğini bildiren tuğlarını Bâb-ı Âli'de muhteşem bir törenle dalgalandırdı (19 Şubat - 1 Muharrem). On beş gün sonra, Şeyhülislâm, gözde silahdâr, Nişana Faşa, iki ordu Kadıasker-îeri ve emirler reisi ile birlikte Üsküdar'da Valide Sultan tarafından yeni yaptırılan caminin açılış töreninde hazır bulundu; ertesi gün caminin muhteşem yaptırıcısı, ayağını yere bastığı yerden giriş kapısına kadar uzanan en pahalı kumaştan gerilmiş perdenin içinden geçerek camiye girdi.

Yeniçerilerin Davudpaşa çayırında kurulan çadırlarına yerleşmek üzere İstanbul'dan ayrıldıkları gün, eski bir geleneğe uyarak payitahtın bütün loncaları onlan Edirne Kapsu'na kadar geçirdiler (10 Mart - 20 Muharrem). İki gün sonra, silahdâr, topçu ve nakliye birlikleri üç yüz top ve yirmi obüsle ordugaha geldiler. 9 Sa-fer günü (8 Nisan), Azak kalesini zaptedecek olan filo İstanbul limanından ayrılarak Karadeniz'e açıldı. Kapdan-ı Derya İbrahim Pa-şa'nın bindiği üç bin üç yüz deniz askeri taşıyan amiral gemisinden

³⁴⁷ Şebu ruz ilmi şerif ile meşgul. Rftşid, II, f. 84, Vezir-I azamide makamını niçin kabul etmediğini pek yerinde izah ediyor; Voltaire İse gençliğinden ötürü bu makamı kabul etmediği iddiasında; yaşı otuz beş.

başka, donanma, deniz beğlerinin verdikleri on altı bin asker taşıyan yirmi iki kadirga, her birine iki yüz yirmi asker bindirilmiş otuz çekdinne, her biri seksen asker taşıyan altmış firkateyn, Azak denizi için yapılmış daha az büyüklükte yüz yirmi tekne, yedi deniz askeri taşıyan küçük yelkenli tekne olmak üzere otuz beş bin asker ile üç yüz parça savaş gemisinden oluşuyordu.

Birkaç gün sonra Sultan, Vezir-i azama Davudpaşa'dan ayrılması ve sınıra hareket etmesi emrini gönderdi. Yeniçeriler, cebeci, topçu ve top arabacıları yürüyüşü başlattılar; Vezir-i âzam, ertesi gün Sultan'ın ziyareti şerefine eriştikten sonra onları takibetti. Sultan, Vezir-i azama kürklerle süslü bir veda kaftanı hediye etmişti³⁴⁸. Daha önceden emir almış olan Anadolu birliklerinin bir kısmı Çardak'dan Gelibolu'ya geçtiler, diğerleri Beşiktaş'a çıkmak üzere Üsküdar'dan gemilere bindirildiler. Bu birliklerin kumandanları olan Karaman, Sivas, Haleb, Diyanbekir, Adana, Ankara, Akşehir, Seydişehir, Teke, Eskişehir ve Bozok vali Paşaları mâiyyet-leriyle birlikte Sultan tarafından teftiş edildiler ve her birine şeref hil'atları giydirildi.

Birkaç hafta sonra, Üçüncü Ahmed, Serasker Vezir-i azama bir Hatt-ı Şerifle bir şeref kılıcı, Yeniçeri ağası Yusuf Ağa*ya vezirlik berâtı gönderdi (1 Mayıs - 1 Rebiülâhir). Ordunun yürüyüşünü düzenleyen Baltacı Mehmed Paşa Öncü olarak sipahi ve süahdarları yerleştirmişti; onların ardından toplarıyla birlikte dört bin topçu, altı bin silahçı ve yaralıları, hastaları, teçhizatı, yükleri taşıyan arabalarıyla nakliye birlikleri; onların arkasından ekmekçiler, sakalar, ordu bakkalları ve çadırcılar geliyordu. Merkezde Yeniçeriler, yeni hizmete alınmış sekbanlar, muhâfızlarıyla birlikte Vezir-i âzam, mehter takımı, kubbe vezirleri ve kendi birlikleriyle diğer vezirler; eyâlet askerleriyle valiler ordunun ardıcı kuvvetim oluşturuyorlardı. Ordu bu düzen içinde Kartal ovasında îsakçı'dan geçti ve Eflak Bogdan'a doğru yöneldi.

Ordu Falçı'ye varınca, Serasker Paşa Cecora yakınında Pruth suyunu geçmiş olduğunu ve Falçı'de ordugâh kurduğunu ve general Schermetieff (Şermetief)'in nehir geçidini savunma durumuna geçirmiş bulunduğunu öğrendi; on bin Tatar askeri yüzerek Pruth suyunu geçti ve dört bir tarafa dağılarak, gece boyunca karşı kıyıda bulunan ve o sırada general Rhenne ve general Jonas komutasındaki iki kolordusu Eflak Bogdan'ı istilâya

³⁴⁸ Veda kürkü.

gittiğinden, sayıca Rus ordusundan üstün olan karşı kıyıda Osmanlı ordusuna yol gösterdiler. Falçî'den ayrılmış olan Çar, Kuş şehri yakınındaki Horsiesti ovasında ilerlemiş ve evvelce Zurawna³⁴⁹ yakınında Sobieski'nin yapmış olduğu gibi, Pruth suyu ile bir bataklık arasında sipere girmişti. Bataklık ve sazlarla örtülü bu ovaya hâkim tepeler düşman tarafından ele geçirildiği takdirde her türlü ric'at imkânsız hâle geliyordu. Bu sebeble, savaştan sonra Ruslar her taraftan geri itilince siperlerine girmek zorunda kaldılar ve Kırım Ham onları dar bir çember içine aldı. Tepeleri ve geçitleri aynı zamanda ellerinde bulunduran Türkler ve Tatarlar tarafından hırpalanan Büyük (Deli) Pierre (Petro), bir kadının beklenmedik fedâkârlığı ile karşılaştığında, Osmanlı ordusunun sayı üstünlüğü önünde mahvolup gitmek üzereydi.

Rusya'nın ve Çar*'ın koruyucu ruhu Catherine I-, orduyu kurtarmak için temin edebileceği bütün mücevherleri bîr araya getirmeyi ve bunları Vezir-i azama vermeyi düşündü; ayrıca, barış istemek üzere Schermetieff (Şermetief) Vezir-i azama bir mektup yazdı³⁵⁰. Çar'm başvekili bir mektup ve Catherine (Katerina)'in hediyelerini alarak Osmanlı ordugâhına gitti. Devletin en yüksek makamına ikinci defa gelmesini kendisine borçlu bulunan Vezir-i âzam kadar nüfuza sahip kâhyası Osman Ağa, değeri ancak birkaç bin ruble tutan hediyeleri aldı. Bu hediyeler, Vezir-i âzam ile kâhyası arasında paylaşıldı. Vezir-i âzamin hediyeleri kabul etmesinde yalnız Osman Ağa'nın tesirinin rol oynamamış olması muhtemeldir, aksine Öyle görünüyor ki, ona bu kararı verdiren Osmanlı İmparatorluğuna üstün çıkarlar sağlayan bir banş anlaşması sağlamak ve savaşa son vermek ümididir. Osmanlı İmparatorluğu ile ve Kırım Ham ile yürütülen müzâkerelerde İsveç Kralının murahhası olarak bulunan Poniatowski'nin şiddetli itirazlarına rağmen banş anlaşması imzalandı; Kırım Hanı Devlet Giray da böylece Osmanlı silah üstünlüğünün ve başarısının hakkının alınmadığı görüşüyle İmparatorluğun çıkarları çerçevesinde anlaşmaya karşı çıktı. Hattâ, Çarcın Kırımlılara yıllık kırk bin duka vermesi hususunda boş yere ısrarda bulundu.

Devlet nâzın Ömer Efendi³⁵¹, Bâb-ı Âli ile Rusya arasında barışı tesis edecek olan anlaşmanın taslağını kaleme aldı. Rusların o zamana kadar

³⁴⁹ Bab-i Ali Ue Rusya arasındaki savaş olayları üzerine orijinal raporlara bakuaz. Berlin, 1820, s. 13.

³⁵⁰ Rasid, n,*f. 87; La Motraye U. Gordon, Voltalre. I. Pterre Tarihi, Pi-erre'ln Günlüğü. Motraye'da Poniatowskt'nln Raporu.

³⁵¹ Voltaire'de Hummer.

imzaladıklarının en az çıkar sağlayanı ve en fazla küçültücü olan bu anlaşma, esas olarak Çar'a, Azak kalesi ve ona bağlı tahkimatın teslimini, Kamienska, Şamara ve Tighan hisarlarının yıkılmasını, bunların toplarının Bâb-ı Âli'ye bırakılmasını, gelecekte Potkal ve Berabaş Kazaklarına ait meselelere karışmamayı kabul ettiriyordu. Ayrıca, Rus Çarı Pierre, Rus elçilerine İstanbul'da oturmayı meneden bir maddenin altına imzasını koydu; diğer maddeler esirlerin mübadelesini düzenliyor ve İsveç Kralının lehinde şartlar getiren maddelerin altına imzalıyordu; İsveç Kralının memleketine dönmek hürriyetini elde etmek için Bâb-ı Âli'nin koruyucu kanadı altına sığındığı kaydedilen aynı maddede, anlaşma- bildikleri takdirde bir barış anlaşması yapmaları İsveç Kralı ile Çar'a tavsiye edilmekteydi. Nihayet, anlaşma yapan iki hükümdar, tebalarının huzur içinde yaşamaları hususunda gayret sarfedecek-leri taahhüdünde bulunuyorlardı.

Baltacı Mehmed Paşa, Kırım Hanının ve İsveç Kralının itirazlarına rağmen, olağanüstü yetkilerini kullanarak ve kendi söyledi-ğine göre çok muzaffer, çok af edici Pâdişâhın bu anlaşmayı müsamaha ile karşılayacağı ümidiyle imzaladı. Nihayet anlaşmanın son bir maddesi, anlaşma imzalanır imzalanmaz Çar'ın çekilmesine hiçbir şeyin engel olmayacağı, anlaşmanın harfiyen uygulanacağını teminâtı olarak, Çar, kendi Özel danışmanı başvekil baron Pierre de Schaffiroff ve Michel Petrovich Schermenetieffi rehine vermeyi taahhüd ediyordu. Bu rehineler, anlaşmanın uygulanmasından hemen sonra Rusya'ya dönmek hürriyetlerini muhafaza ediyorlardı (22 Temmuz 1711 - 6* Cemaziyülâhır 1123).

Rus ordusunun içinde bulunduğu ümitsiz durum gözönünde tutulduğu takdirde, Rusya için zararlı olan Pruth anlaşması, bunca savaş hazırlıklarından sonra bu seferden ancak geçici bir üstünlük ve şüpheli bir zafer elde eden Bâb-ı Ali için çok daha zararlı olmuştur.³⁵²

ALTMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP

Pruth kenarında barış » sonra İki Vezir-i azam birbirini takibediyor. — XIX. Charles'ın kabul resmi — Rusya ile anlaşma. — XII. Charles'ın yola çıkması. — Kahire'de Kaytsbeg tarafından tahrik edilen isyan. — Nasuh Pasa'nın Şeyhülislam Ebe-zade'nin, vezir Kalayukoz'un ve cm ünlü alimin ölümü. — Korent, Egine, Napoli di Romanla, Koron, Navarin ve Modon'un

³⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/148-152

zabtı. — Ulema ile alakalı tedbirler. — İdari tedbirler. — İdamlar, gaipden haber vermeler, yangınlar, donanma kandilleri. — Valide Sultan'ın ölümü. — Kürdlerin ve Arabların tenkili; bir İngiliz tercüman dayak cezasına çarptırılıyor; bir Venedikli tercüman- asıldı.

— Viyana sarayı ile muhaberat. — Almanya'ya karşı savaş divanda birbiri peşi sıra üç karara konu.

— Polonya konfederasyonunun murahhası. — Bran-cowar ve Cantacuzene ailelerinden birçok kişilerin İdamı. — Belgrad üzerine yürüyüş. — Cariovicz (Karlofça) muharebesi. — Peterwardein savaşı. — Halil Vezir-i azam. — Kahyanın idamı. Temeş-var'ın düşmesi — Bükreş ve Yaş'ın (Yassy) zaptı.

— Korfu ve Dalmaçya olayları. — Kapdan pasa ve Kırım Hanının azli. — Belgrad savaşı. — Bu semin alınması ve Vezir-i azam'ın düşmesi. — Bosna, Dalmaçya ve Akdeniz'de savaş olayları. — Kapdan paşa, Şeyhülislam ve Vezir-i ftzam'ın azil — Barış teklifleri; Rakoczy; Kongreler ve Pasarofça barışı.³⁵³

Pruth Kenarında Barış Anlaşması İmzalandıktan Sonra İki Vezir-İ Âzam Birbirini Takibediyor

PRUTH suyu kenarlarında sonuçlandırılan barış anlaşması haberi, usûle uygun olarak İstanbul'a Kapucular-başı veya Büyük mirâhur tarafından değil, fakat, bizzat Vezir-i âzamin kâhyası ve bu bansın gerçekleştirilmesinde faal bir âlet rolü oynamış olan, mükafat olarak üç tuğ bekleyen Osman Ağa tarafından getirildi. O zamana kadar bir dâhiliye nazırının görevini terketmiş ve vazifeleri'ni kendi emrindeküerin ellerine vermiş olduğu görülmüş şey değildi. Bunun için, kâhya bekleyişinde aldanmıştı. Zira, getirdiği haber Sultan'da ve payitaht hakkında büyük bir sevince yol açmışsa da, Vezir-i âzamin düşmanları bansın ne şekilde yapılmış olduğunu Sultan'a da, payitaht halkına da anlatmak fırsatını kaçıraadılar; bu işi alelacele yerine getirdiler. Kırım Hanı ve İsveç Kralı da, olayları Sultan'a bildiren raporlarında Vezir-i âzamin hatâsını abartmaktan geri kalmadılar. Çartn bayraklarını dalgalandırarak ve trampet çalarak ordugâhını terkettiği sırada Osmanlı ordugâhında bulunan XII. Charles, Vezir-i âzam Baltacı'ya acı sitemler yöneltmiş, onu bunaltmıştı. İsveç Krah

³⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/153

ona: «Cart esir alıp İstanbul'a götürmeli değil miydiniz?» demiş. Vezir-i âzam ona soğuk bir tavırla: «Ya o zaman, o yokken ülkesini kim idare edecekti?» cevabını veriyor. Bu sözler üzerine İsveç Krah kendisini sedire atıyor ve mahmuzlarına uzatıp kasden Vezir-i âzamin elbisesini yırtıyor, öfkeden kendinden geçmiş bir haldedir, kalkıyor ve atına binip Bender'e gidiyor. Poniatowski, muharebeyi tekrar başlatmak ümidiyle bir süre daha Vezir-i âzamin yanında kaldı. Fakat, Şeyhülislâm, dinlerine bağlı kişileri namaza çağırınca, Vezir-i âzam yerinden kalktı ve bir kelime bile söylemeden abdest almaya gitti.

Hü'at, şeref kılıcı ve Kartal sahrasına hareket etmesi emrini aldıktan sonra, Baltacı Mehmed Paşa Edirne'ye gitmek üzere ordudan ayrıldı. Çevirdiği dolaplar ve ileri geri konuşmaları ona hayli düşman kazandırmıştı. Bunların en kudretlileri Şeyhülislâm, Kızlar ağası ve Sultan'ın damadı Ali Paşa idi. Bilhassa bu sonuncusu, son seferin açılmasından hemen önce Baltacı'nın Bâb-ı Âli nazırlarının İstanbul'da kalmalarını reddetmesi konusunda aralarında geçen kavgayı unutmamıştı. İntikam saati çalmıştı. Kısa bir süre' sonra, Sultan, elverişli şartlardan zararlı bir barış elde edilmesinin sebebinin, gece Osmanlı ordugâhına gelen içi altın ve gümüş dolu arabalar olduğunu Ali Paşa vasıtasıyla öğrendi. Bu ifşaatla yetinmeyen Vezir-i âzamin düşmanları, onu Edirne'de kalıp Yeniçeriler arasında isyan kışkırtıcılığı yapmakla suçladılar ve İstanbul'a gelme-yişini Sultan'ın haklı öfkesinden gizlenmek istemesine bağladılar. Bütün bu ifşaat ve suçlamalardan sonra, Kapucu-başı Mehmed Aga*-ya Edirne'ye gidip Vezir-i azama şerif hil'atı giydirme ve ertesi gün kendisinden mühür-ü hümayunu geri almak görevi verildi. Geri alınan mühür Gürcü Yusuf Paşa'ya verildi. Eski Yeniçeri ağası olan ve kendisine Vezir-i âzamhk mühürü verilen Gürcü Yusuf Paşa basit er rütbesinden başlayarak kurmay subayı olmuş, kendi şahsi de geri sayesinde ağa ve üç tuğlu Paşa rütbelerine kadar yükselmişti. Önce Lesbos adasına, sonra Lemnos'a sürülen Baltacı Mehmed Paşa, tedavisi olmayan bir hastalıktan, müteakip yıl orada öldü ve IV. Mehmed döneminde kendisinden bahsettiren şeyh ve şâir Murf-nin yanına gömüldü (20 Kasım 1711).

Yeni Vezir-i âzam, orduyu Edirne'den getirdi ve Çekmece ya-Janında karşılamaya çıkan Sultan'a Sancak-ı Şerifi teslim etti. On beş gün sonra son barış anlaşmasının bağımsızlıklarına kavuşturduğu Potkal ve Baraebaş Kazakları tarafından gönderilen bir elçi gelip vatandaşlarının Sultan'a

tazimlerini bildiren bir mektup getirdi (2 Aralık 1711 - 21 Şevval 1123) ³⁵⁴. Bir nazırlar meclisi toplantısı sonunda, Bâb-ı Âli Pruth barış anlaşmasını imzalamayı reddederek Rusya'ya karşı yeniden savaş ilân etti. Bir gün sonra, İçişleri nâzın Osman, Baltacı üzerindeki tesiri dolayısıyla Pruth barışının başlıca faîli sayıldığından ve hükümet kâtibi, Reis Efendi Ömer anlaşmayı kaleme almış olmasından ötürü bu felâketli anlaşmanın gerçekleşmesine katılmalarını, cellâd kılıcı altında hayatlarını kaybederek Ödediler. Çavuşlar kâtibi Abdalbaki, Vezir-i azama hedij'eler sunmakla görevlendirilmiş Şeremetief Vezir-i âzamin karargâhına götürürken ondan rüşvet almış olmasından şüphelenildi-ği için aynı akıbete uğratıldı. Zâten, Osman'ın suçluluk delilleri ortaya çıktı: Evinde Çariçenin yüzüğü ve kenarlarında Saxe ve Rusya damgası görülen iki bin duka altını bulundu (29 Aralık 1711 -9 Zîtkade 1123) ³⁵⁵. Bu değerlerin ortaya çıkarılması, ancak Vezir-i âzam Yusuf un ³⁵⁶ açgözlülüğünü tahrik ve Rusya'nın parasını ele geçirmek arzusunu kızıştırmaya yaradı. ³⁵⁷

Rusya İle Anlaşma

Böylece, barış, mütealdp bahardan itibaren gerçekleşti ve yirmi beş yıl için uzatıldı. Yeni anlaşmayla, Dinyester berisindeki Kiow ve Ukrayna Çar*a verildi; buna karşı ne Azak, ne de Cerkesk'in yeniden tahkim edilemeyecekleri şartı getirildi; yine aynı şarta uyularak Kamenoi Zaton ve Ust-Smara kaleleri yıkılacaktı (16 Nisan 1712). Kırım Hanı Kırım'a dönmek emri aldı; zira banş şartlarını yerine getirmekte Çar'ın ağırdan alması savaşın yeniden başlaması endişesini uyandırıyor. Yıl sonundan önce, sınırların belirlenmesi işiyle görevlendirilen komiserler, beraberlerinde Kırım Hanının bir mirzası ile birlikte İstanbul'a geldiler ve Çar*m imzalanan banş anlaşmasına ciddî gözle bakmaktan uzak olduğunu bildirdiler. Sonunda, toplanan mecliste ve Sultan'ın huzurunda silaha başvurmanın zorunluluğu kabul edildi Bu karar, ertesi gün, Pruth barışına yalnız karşı olmamakla kalmayan, yedi ay sonra onu yenileyen ve göreve başladığında

³⁵⁴ Raşid. n. f. 90. elçinin adının Kolft Orlik olduğunu belirtiyor.

³⁵⁵ Voltaira, XIX. Charies'm Tarihi. Vottaire. hatalı olarak eski Vezir-i azam Çorlulu Ali Paşa'nın bu OmerTe birlikte İdam «HiMip^ iddia etmektedir. Ali, aynı yılın taaşmda Raffe'den nakledildiği Mltylene'de tabu ölümle öldü.

³⁵⁶ Yusuf Paşa'ya Gürcüden dyade Yeniçeri Agalıftmdan geldltf için daha ziyade Ata Yusuf Pasa riwfflirtirtedlr (Ç.N.).

³⁵⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/153-155

kararlaştırılmış bir savaşın hazırlıklarında alabildiğine ağır davranan Vezir-i âzam'ın düşmesi neticesini getirdi (11 Kasım 1712 - 11 Şevval 1124). Vezir-i âzamin makamına, Kızlar ağasının eski azatlı esiri ve onun sayesinde silahdârlık, Halep ve Gelibolu, kubbe veziri, nişancı olan ve Sultan'ın, İmparatorluğun en yüksek makamının yükünü taşımak istemeyen gözde damadı tarafından tavsiye edilen Abaza Süleyman Faşa getirildi ³⁵⁸.

Yedi gün sonra, Bâb-ı Âli'nin Önüne savaş işareti olarak tuğ dikildi (19 Kasım 1712 - 19 Şevval 1124). Zengin hediyelerin getiricisi, Çar'ın olağanüstü elçisi Abraham Lopoukhin, kont Tolstoi, iki rehine Şafflrof ve Şeremetief, aynı gün hapse atıldılar ³⁵⁹. Ertesi günü Sultan Edirne'ye hareket etti. Kar ve yağmur karışımı korkunç bir kasırga yüzünden Babaeski'de yürüyüşüne ara vermek zorunda kaldı; taşan Hafsa suyu köprüleri götürdü ve bu yüzden Edirne'ye girişi iki gün gecikti. ³⁶⁰

XII. Charlestin Kabul Resmi

Altı ay önce, Sultan, İsviçre Kralına, kendisini Polonya hududundan geçerek ve bütün yol masraflarını Ödeyerek memleketine götürmek için Baş silahdâr Mehmed ve Bender seraskeri İsmail'e emir vermiş olduğunu bildirmek üzere bir yazı yazmıştı ³⁶¹. İsveç Kralı, hareketini geciktirmek için Mehmed Ağa ve İsmail Paşa'ya kendisine günlük olarak verilen beş yüz kuruşun kesilmesinden beri borçlanmak zorunda kaldığını ve bunun için bin kese akça istedi. Sultan Krala bin kese yerine, bir de dostane mektup ekleyerek bin iki yüz kese gönderdi ³⁶². Bu parayı alan İsveç Kralı vaadine uygun olarak yola çıkması gerekirken, ayrıca bin kese para talebinde bulunmak üzere elçisi Funk'u Edirne'ye gönderdi. Bu yeni talebin tek karşılığı, elçi Funk'un hapse atılması oldu. Birkaç gün sonra, Sultan'ın huzurunda bir meclis toplandı. Kırım Hanı, Baş silohdar Mehmed Ağa ve Bender seraskeri İsmail Paşa'nın İsveç Kralının inadının kendilerini sıkıntıya soktuğunu çavuş-başı Ahmed vasıtasıyla bildirmeleri üzerine bir karar alınacaktı ³⁶³. Vezir-i âzam Nişancı Süleyman Paşa ve geçen yılın başında

³⁵⁸ Abaza asıllı olan Süleyman Paşa evvelce bulunduğu görev dolayısıyla Nisanca lakabıyla asılıyordu (Ç.N.).

³⁵⁹ Schoell. Barış Anlatmaları Anahatları Tarihi, XIV, s. 2M, savaş ilamı tarihini 11 Kasım yerine 12 Kasım olarak belirlemektedir

³⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/155/156

³⁶¹ Vottaire bu mektubu gerçekliğine «tınwtir»ffilr taraflartyle nakletmiştir, fakat, tarihler yanuçür.

³⁶² Voltfiire bu mektubu 21 Nisan 1712 tarihli olarak göstermektedir.

³⁶³ Rasid, II f. 94- Voltalre'In ileri sürdüğü gibi Sultan bir nutuk söylemiş olsaydı İmparatorluk tarihçisinin bundan bahsetmemesi İmkansızdı.

Paşmakçı-zâde'nin ölümünden sonra ikinci defa en yüksek şer'i makama gelen Şeyhülislâm Ebe-zâde, kendisine memleketine gitmesi için bütün vasıtalara sağlanan Kralın inadı üzerinde durdular. Şeyhülislâm, Bender*-den ayrılmayı reddettiği takdirde tutuklanacağı ve Dimetoka'ya ³⁶⁴ götürüleceği yolunda bir fetva verdi (<1 Şubat 1713 - 5 Muharrem 1125).

Hırcak bilyor W, üç yüz İsveçli ile bin Türk ve bin Kırımliya karşı savaştı. XII. Charles mağlub oldu. fakat pes etmedi. Osmanlı topçusuna karşı, üç general ile birlikte savunmada bulunmak üzere barikatlarla korudukları bir eve kapandılar. Sonunda ateşe verdikleri evden dışarı çıktığı sırada, bir zaman Önce Vezir-i âzamin elbisesini yırtan mahmuzlarının birbirine takılması yüzünden yere düştü; tAllah» nidâlarıyla üzerine varan yirmi bir Yeniçeri onu esir etti; kendisini alıp Demirtaş hisarına götürdüler (2 Şubat 1713); bu hisar Edirne yakınındaydı ve oradan da alıp Dimetoka'ya şevkettiler. Voltaire, Fransa'nın İsveç Kralına gönderdiği marki de Fier-vallin'in. Kral namına düzenlenen ve altında Kralın sahte imzası bulunan, fletb-ı Âli'nin bütün nazırlarının rüşvet olarak Rus altın aldıklarını söylediği şikâyet mektubunu Fransız Villelongue vasıtasıyla edirneye gitmek üzere olan Sultan'a nasıl verdirdiğim anlatır ³⁶⁵. Voltaire'in ileri sürdüğü gibi. Villelongue'un Sultan ile çeyrek saat konuşabilmiş olması şüphelidir. Fakat, Osmanlı tarihi, İsveç Kralına böyle bir muamelenin reva görülmesinin Bender Valisinin, Kırım Hanının, Şeyhülislâm ve Vezir-i âzamin azilleriyle neticelendiğini, şüpheye yer bırakmayacak bir kesinlikle açıklamaktadır.

Zaten, kamuoyu da Bâb-ı Âli'nin misafirine karşı bu şekilde davrandığını öğrenen yüksek sınıflardan geri kalmamıştı; zira Hz. Peygamber: «Misafiriniz kâfir bile olsa ona saygı gösteriniz ³⁶⁶» buyurmuştur. İsveç Kralının cebir kullanılmak suretiyle tevkif edildiğini öğrenince sevinen ve bunun verdiği fetvanın eseri olduğunu söyleyerek övünen Şeyhülislâm, bu olay dolayısıyla azledilenlerin ilki oldu. Sultan, onun yerine, Mecliste mesele görüşülürken tasarlanan tedbire karşı çıkanlardan biri olan Rumeli karlısını getirdi (4 Mayıs 1713 - 6 Safer 1125). On beş gün sonra Edirne'ye çıktıkları Tatar Ham Devlet Giray azledilerek Rodos'a sürüldü ve ovelce bu adaya sürülmüş bulunan Kaplan Giray sürgünden getirtiler ikinci defa Kırım Hanlığına atandı. Yeni Han kalagay makamını büyük kardeşi Mengli Giray'a, nureddin makamını ise rliğir

³⁶⁴ B1 erin halin, yani, herhangi bir seklide olursa, Raştd, f. 95.

³⁶⁵ XII. Charfos'm Tarihi. Soued çal dam, yani: Bunu sana veren İsveç kralıdır.

³⁶⁶ Ekrnmit rri-dtmifen ve lau kafirim.

kardeşi Sahib Giray'a verdi (29 Mart 1713 - 2 Rebi-ülovvel 1125)³⁶⁷.

Yedi gün sonra, Vezir-i âzam, kendi yerine atanan Kapdan-i Derya Hoca İbrahim Paşa'nın yerine geçti (6 Nisan 1713 - 10 Rebi-ülovvpi 1125). Vourla doğumlu ve kürekçi olarak saraya giren İbrahim, Sultan Üçüncü Ahmed'in gözüne girmeyi becermiş ve bu hükümdar tarafından evvelce vezir-i âzamişk makamına atandığını Kalaylıkoz Ahmed Paşa'ya bildirmek üzere Kandiye'ye gönderilmişti. O zamandan beri, Sultan'ın teveccühü ve kendisinin bilinen değeri onu Kapdan-ı Derya makamına yükseltmişti. Ayrıca, genellikle fsvnç. Kralı meselesini yalnız oriun çözümleyebileceğine dair ge-nol bir kanaat vardı. Zira, onun sık sık XII. Charles'i Türkiye'den kolnyca uzaklaştıracağından bahsettiği işitilmişti. Fakat, devlet gemisinin dümenini ele alan eski Kapdân-ı Derya, yeni Vezir-i âzam ITocn Inrnltm Paşa, Sultan'ın gözde damadını geminin bordasından nşnftı ntinnktnn başka bir şey düşünmez oldu³⁶⁸. En emîn, en çabuk lîiıyoyt» vaimn yolunun, şerefine verilecek bir ziyafette onu hançer-lomnk nltîııtfmıa hükmetti ve bu tasavvurunu Kırım Hanı ile Reis Efendi'ye açtı ve onlar bu suikasdı haber verdiler; gözde damâd ziyafet günü mahsusdan hasta olarak tedbirini aldı ve Sultan, Vezir-i âzamin azliyle aynı zamanda idam edilmesi emrini verdi. Böylece Hoca İbrahim Paşa'nın vezir-i âzamlık makamında kalma süresi ancak üç haftadan fazla tuttu (27 Nisan 1713 - 1 Rebiülâhir 1125).³⁶⁹

Rusya İle Anlaşma

Bunun üzerine kaymakamlık makamında bulunan ve o zamana kadar devleti idare etmeyi ağır bir yük olarak gören Sultan'ın gözde damadı Ali Paşa, hayatını korumak maksadiyle devletin dümenini eline aldı³⁷⁰. İlk önem verdiği mesele, Rusya ile barışı sağlamak oldu. Çar*'ın olağanüstü yetkili murahhaslar ile yapılan birkaç toplantıdan sonra, nihayet ingiliz ve Hollanda elçileri Sutton ve Collier'nin aracılıklarıyla Edirne'de imzalandı; İstanbul anlaşması esasları üzerinde yirmi beş yıl uzatıldı. Bu anlaşmanın on bir maddesinden ilk altısı ve on birincisi Baltacı Mehmed Paşa tarafından imzalanan anlaşmanın yedi maddesine tekabül ediyordu. Yedinci madde,

³⁶⁷ Sbnsssoynr, f. 214.

³⁶⁸ Osnınn zftdo'nin Büyük Vezlr-i azamların Biyografisi eserinde bu teşbih trrlmlorlyla anlatılan uzun bir mecazlı vak'ada gemicilik terimi olnrnk kullanılıyor.

³⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/156-159

³⁷⁰ Osman-zfide aynı mecazlı hikâyede <ruzarlar gemilerin keyfince ermez» diyor.

Şamara ve Orel arasında karşılıklı sınırları belirliyordu; şu şekilde ki, Şamara nehri kenarındaki bütün arazi bundan böyle Türklere ait oluyordu, Orel'in suladığı arazi ise Rusların oluyordu. Bu iki nehrin kaynağından Don ve Azak'a, sınır, Azak'm Ruslar tarafından ilk işgalinden öncekinin aynı oldu. Bir taraftan Kazaklar ve Kalmuklar, diğer taraftan Kırım Tatarları ve Bâb-ı Ali'ye bağlı Çer-kesler, karşılıklı olarak³⁷¹ tedirgin edilmeyeceklerdi. Beş komiser sınırların derhal çizilmesiyle görevlendirildiler. Şamara ve Orel'in³⁷² Dinyeperle kavşak noktalarında işlerine başladılar, bu akarsuların kaynaklarına kadar çıktılar ve iki devlet arasında hudut olacak hattı işaret taşlarıyla belirlediler (Eylül 1714). Gelen yıl içinde çalışmalarını bitirdiklerinde komiserler daha yüksek görevlere atandılar³⁷³.

XII. Charles'ın Yola Çıkması

On bir ay süren müzâkerelerden sonra, nihayet, İsveç Kralı ülkesine dönmek arzusunu bizzat ifade etmişti. Eski Özi Valisinin kâhyası Mustafa Ağa ve mabeyinci Yusuf Paşa altı yüz çavuşun başında Krala refakat ve muhafızlıkla görevlendirildiler. Bu vesileyle Bâb-ı Âli Krala altın sırma işlemeli bir çadır, değerli taşlarla süslü bir kılıç, şecereleri asil men'şelerini açıklayan sekiz arab atı hediye sundu. Altmış araba ve üç yüz at kafileyi oluşturdu; iki yıl süren müsamahalı misâfirseverlikten sonra, kuzeyin Demirbaşı³⁷⁴, Demürtaş³⁷⁵ hisarından çıktı (1 Ekim 1714).³⁷⁶

Kahire'de Kaytsbeğ Tarafından Tahrik Edilen İsyân

Pruth seferi, Mısır tarihlerinin kaydettiği- en uzun ve en ısrarlı isyanlardan biri zamanına rastlamıştı. Sultan Ahmed'in kayınbiraderi ve onun tahta çıkmasından sonra Vezir-i âzam olan Vali Dâ-mad Paşa, bu isyanın dört elebaşısını, sükûneti devam ettirmek için sürgüne göndermişti. Daha sonra sürgünden vatanlarına dönen bu elebaşılar, Kahire halkının

³⁷¹ Raşid, II, f. 95. Rousset, ek, II, c. II, 110 ve 111 ve Gordon Tarihi.

³⁷² Raskl ekseriya Orel yerine Ersel diye yazmaktadır.

³⁷³ Raşid, II, f. 100. Eskf silahdar İbrahim nişancılığa getirildi. Sobzl Efendi silahdar ağalığına, Kadri Efendi Muhasebe Dairesi reisliğine atandı.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/159

³⁷⁴ Voltaire'e göre İsveç Kralı 1 Ekimde hareket etti; Raşid'e göre, II, f. 100, 10 Ramazan 1126, yani 10 Eylül 1714.

³⁷⁵ Venedikli tarihçi Ferrarî Demürbsş adını Dermades olarak değiştiriyor.

³⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/159-160

Kasimlular ve Zülfikariiler diye ikiye bölünmüş olmasından yararlandılar. Bu yararlanma, Kası mi il arın reisi Şeyhül-beled Eyubbeğ'i Zvdîi karlıların reisi Kaytaşbeğ'e karşı çıkarmak suretiyle oldu. Şeyhül-beled'in tarafında olan yalnız Damâd Hasan Paşa'nın ikinci halefi Köse Halil Paşa bulunmakla kalmıyor, kudretli ve zengin Circe Beği Mehmed de onu destekliyordu. Zülfikariiler Yukarı Mısır'da onun mallarını yağmaladılar; Kaytaş beği Şeyhül-beled ³⁷⁷ ilân etmek istediler ve yedi Mısır birliginden altısını kendi taraflarına aldılar. Bu sebeble karşı tarafta yalnız Yer niçerilerle nefret edilen başlan Frenk Ahmed, devlet makamları, vali ve şehrin büyük kadısı kalıyordu. İki taraf, Sultanhasan Câmî-inin yüzüne çevrilmiş hisar topları ve diğer silahlarla çatıştılar (27 Mart 1711 - 7 Safer 1123). Kaytaşbeğ'in en kuvvetli destekleyicisi olan Oğuzbeg bu çatışmada öldürüldü.

Düşmanın birliklerini kendi tarafına çekmek için Kaytaşbeg bin kuruş ücret verdi. Eyub, kısa sürede ordusunun saflarının sey-rekleştigini gördü ve tuttuğu taraf da günden güne gücünü kaybettiğinden, eşit kuvvetlerle mücâdele ettikleri sürece taraflardan birinden yana olduğunu söylememiş bulunan İbrahim Beğ, Kaytaşbeg*den yana olduğunu bildirdi. Eyûbbeğ'in evi ateşe verildi; Frenk Ahmed bir kurşunla Öldürülmüş olduğundan, fesadçılar onun yerine sürgün yüzbaşılardan birini, Kör Abdullah'ı geçirdiler. Vali Köse Halil Paşa'yı İndirip onun yerine Kansui Beğ'i getirdiler (Temmuz 1711 - Cemâziyülâhir 1123). Bu karışıklıkları haber alan Bâb-ı Âli, valilik makamına eski Kapdan-i Derya Veli ³⁷⁸ Paşa'yi atadı. Fakat Kaytaşbeg ve yardımcısı İbrahim Beğ kendilerine Şeyhül-beled unvanı vermişlerdi ve Şehrin İdaresini ortaklaşa yürütüyorlardı. Bâb-ı Âli de bu iktidar gasplarının önüne geçememişti. Askeri birlikler görevlerini yapmaya başlamışlardı; fakat Veli Paşaf-nın valiliğe başlamasından sonra yeni anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Ramazan ayında Müslüman cemâatin toplandığı Demirkapı yakınındaki Sultanmüeyyed Câmî'inde Birgeli risalesi okunduğu sırada, bir genç talebe kürsüye çıktı ve evliyalara inanmayı bir putperestlik olarak ele aldı: «Esrarlı kader kitabını kim gördü?» diye sordu. «Bizzat Peygamberimiz görmedi. Bu türbe ticaretine bir son vermek lâzımdır; bu işi mezar «öpmeğe kadar vardiran kişi gerçek Müslüman değildir. Gülşenîlerin, Mevlevîlerin ve Bektâşîlerin dergâhlarını yıkmak lâzımdır. Dervişlere gelince, bunlar ortaya çıkıp dönecek yerde okumayı tercih etmelidirler.» Birçok gece, kalabalık bir

³⁷⁷ Bu kadıdan ayrı beldenin dini amirliği makamı olmak gerek (Ç.N.).

³⁷⁸ Raşid, II, t. 91, başlangıcı önceki yılda olmakla beraber bu olayları 1124 yılı içinde ele almaktadır. Yazarın adı bilinmeyen Mısır Tarih'i'n-de bu olaylar 1000 tarihinden 1150'ye kadar bir zamanı kaplamaktadır.

dinleyici topluluğu önünde bu mânâda vaaz verdi.

Evliyalara, türbe ve dergâhlara bağlı olanlar, ona karşı birkaç şeyhden fetva aldılar. Bu fetvada, genç adam dinsizlikle suçlanıyordu. Yenilik taraftan genç adam bu fetvayı dinleyici kalabalığı önünde bizzat okudu ve yorumladı. İki gün sonra ortadan kayboldu. Halk kalabalık bir hâlde ve gürültüler yaparak Kahire kadısına gitti, yenilik taraftarı genç vaizi isteyerek, onu mahkemeye gönderen şeyhlerin fetvasının hükümsüz sayılmasını istedi. Halkın ve şeyhlerin görüşlerinin çatışması karşısında vali Paşa, bu yeni patırtıyı yoketmelerini isteyerek, işi, payitahtın iki hâkimine, Kaybeg ile 1b-rahimbeg'e havale etti. Garnizonun en tecrübeli âmirleri asayişin korunması emrini aldılar. Kargaşa ortadan kalktı ve dinde yenilikler teklif eden genç talebe, gizlice Suriye'ye gönderildi. Dinde yenilik taraftarının zayıflatmış olduğu halkın evliya ve türbelere karşı saygısı, Hüseyin'in abanoz ağacından inci kakmalı ve dört kollu gümüş şamdanlarla aydınlatılmış sandukasının bulunduğu türbesinin açılması yle canlandırıldı. Bu vakalardan başka, Sultan'ın iki Hatt-ı Şerifinin gelmesi de Veli Paşa'nın idaresi zamanına rastlamaktadır. Bunlardan biri Rusya savaşı sırasında her zamanki üç bin askerin seferber edilmesi, diğeri ise altın ve gümüş paranın değeriyle alâkalıdır³⁷⁹.

Sultan'ın gözde dâmâdı Dâmâd AH Paşa Vezir-i âzam olur olmaz, Mısır'da düzen ve asayiş sağlamakla meşgul oldu. Bu maksadını gerçekleştirmek için her şeyden önce, kabiliyetli bir vali ve bir kadı seçmeye önem verdi. Bunlardan birincisi kumandası altında bulunan birlikleri tam bir itaat hâlinde bulunduracak, diğeri ise, dinî konularda yenilikler getirmeye kalkışacakların cüretkâr teşebbüslerini tesirsiz bırakacaktı. Vezir-i âzam, bu iki göreve Abdullah Paşa'ya ite, idam edilen Feyzullah Efendi'nin değil, onun selefi olan Şeyhülislâm Ebusâid Efendi'nin oğlu eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin dâmâdı Feyzullah Efendi'yi atadı (17 Eylül 1714 - 8 Ramazan 1126). Abdi Paşa görevi başına gelir gelmez, henüz Kahi-re'de bulunan Halil Paşa'yı korkunç bir Ölümün can çekişmesi içinde ağzından servetinin yerini öğrenmek için hapise³⁸⁰ attırdı; kâhyasına gelince o kırmızı eve (al-hamra) kapatıldı. Abdi Paşa'nın selefi Veli Paşa, azledilen Mısır Valilerinin hapishanesi olan Yusuf Köşkü'ne kapatıldı, Bâb-ı Ali'den gelen emir üzerine İstanbul'a gönderildi

³⁷⁹ Yusufoglu Tarihi., Dukalar (yaldızlı) 115, tuğra]ı dukalar 100, »lotalar (nyn kullanılır].

³⁸⁰ Afakhane veya tar evi. Yusufo&lu Tarihi, f. 242.

Abdi Paşa, defterdar görevine de konmuş olan Kaytaşbeg'i azletti ve onu ölüm cezasına çarptırarak hisânn penceresinden aşağıya attırdı. Bu idam olayı yeni bir ayaklanmaya yol açtı; ayaklanmanın elebaşları Kaytaş'ın intikamını almak maksadiyle şehirde silahlariyle ortaya çıktılar, Romaili meydanında bulunan Sultan-hasan Câmî'inde toplandılar. Azab askerleri de ayaklandılar. Meh-med ve Osman kâhya, isyan hareketinin yürütücüleri oldular. Asîlerin başı Kör Abdullah iki Yeniçeri subayını kendi eliyle öldürdü ve Yeniçeri birliklerinin başına geçti. Bununla beraber asayiş sağlandı. Yeniçeriler subaylarının ölümünde bir suçları bulunmadığını isbatlamayı başardılar; bu olaya katılmadıkları ortaya çıktı. Asilerin elebaşlarından ikisi, Necdeli Hasan ve Nasuh kâhya idam edildiler. Vali, birliklere üzücü olayları unutacaklarına dâir yemin ettirdi, şehirde barışı hâkim kıldı ve para değeriyle zahire fiyatını yeniden düzene koydu³⁸¹.

Nasuh Paşa'nın, Şeyhülislam Ebe-Zade'nin, Vezir Kalaylıkoz'ün Ve On Ünlü Alimin Ölümü

Suriye'de, hacılar kervanının başında bulunan Osman oğlu Nasuh Paşa, Kudüs, Cidde, Habeşistan, Acelun, Payas, Trablus-Şam, Cînr.n, Rnforî, Balbek, Cennin ve daha birçok sancağı eşine dostuna dnftitnt-nk Sultanla alâkasını kesiyordu. Şam, Beyut ve Sayda şe-hırlort Hn nyny âkibete uğramak tehdidi altında bulduklarından. Topal Yusuf Paşa, Nasuh Paşa'nın üzerine gitmek ve onu tenkil etmek emrini aldı; Haleb ve Bakka kuvvetlerini kumandası altına alarak tenkil harekâtını gerçekleştirecekti. Nasuh Paşa, doğduğu şehir olan Manisa'da³⁸² ve vergi tahsildarı olarak bulunduğu Ay-dın'dn birçok şiddet hareketleriyle işe başlamıştı. Kanun dışı vergi toplnmn İsme son vermek maksadiyle gönderilen bostancıları pek çok kere kovalamıştı. Daha sonra, Rusya savaşında kendisine ihtiyaç duyulan bir hareket adamı olarak temayüz etmişti. Sultan'ın sancnklan altında Rusya savaşında gösterdiği şecâattan ötürü ve kendisi çnpında bir kumandan gerektiğinden emir-ul hac olarak atanmış ve hac kervanının başına geçirilmişti.

³⁸¹ Zlnrtrl (yaldızlı) dukalar 107 para olarak Ayarlandı; tuÉrah dukalar 100; arslnlnl sikkeler 40; real (solota veya karakuruş); 60: para 8 me-tftllk oldu (Yufuoftlu Tarihi). Yusufuoftlu Tarihi'nde Abdi Paşa İdâre-aino 2fl sayfa aynimi5 bulunmaktadır, t. 258-270.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/160-163

³⁸² Dfihn sonra orada bir cami ve bir medrese yaptırdı.

Bu görovde iken, yukarıda gördüğümüz gibi, çöl Araplarını yenilgiye uğratmış ve şeyh Koleib'i öldürmüştü. Fakat sonraları Öylesine saygısız ve mağrur olmuştu ki, kendince gerekli gördüğü harekâta yüksek makamlara danışmadan girişiyor, gerektiğinde bir yüksek mnhkemeymişcesine davranmaktan geri kalmıyordu. Bir hesabın düzeltilmesi ve toplanan verginin yerinde teslim alınması için Bnb-ı Ali'nin Aydm'a gönderdiği iki tuğlu Paşa'yı hapse atmış ve ölüme mflhkûm etmişti. Topal Yusuf Paşa, Ruşvan'm oğlu olan ve âsi olan babasının ölümünden sonra kendisine şehrin idaresini verdiği Rnkka Paşasının şahsında, Nasuh Paşa'ya karşı kudretli bir yardımcı buldu, Rakka Valisi, Ruşvan aşiretinden on beş bin Kürdle Topal Yusuf Paşa'ya iltihak etti ve Paşa, eyâlet askerini ve âsileri NaMih'clan ayırmayı başardı. Bu işi askerlere tehdit edici, âsilere ise valdlerle dolu mektuplar göndermek suretiyle gerçekleştirdi. Topal Yusuf Paşa, Şam'a altı fersah mesafedeki Teshana ham yakınlarına kadar ilerlemişti; fakat, Nasuh, bu orduya karşı mukavemetin faydnsızlığını anlayarak, Yafa'dan gemiye binmek niyetiyle kaçtı; tnkibine gönderilen Türkmenler kendisini farkettileri sırada attan düştü. Bununla beraber elinden geldiğince kendisini savundu; fakat sayı çokluğu karşısında yenilerek esir edildi ve başı Bâb-ı Ali'ye gönderilmek üzere Topal Paşa'ya teslim edildi (Ocak 1714 -Muharrem 1126).

BAb-ı Ali'deki yakın adamı, mâdenler reisliği yardımcısı Ma-goaa'yn sürgüne gönderildi ve daha sonra idam edildi; Helle beğler-boyligine atanan kâhyasının başı evvelce işlediği suçların cezası olarak vuruldu ve Bâb-ı Âli'nin önüne bırakıldı.

Yeni Vezir-i âzam dikkat ve adalet sevgisinin yeni delillerini devletin ileri gelenlerinden ikisini azletmek suretiyle verdi: Bunlardan biri Çavuş-baş; diğeri Yeniçeri ağası idi. İlki Tatarpazarlı zengin Kovanos-zâde'nin mirasını o zamandan beri isyan hâlinde bulunan damadına vermişti; ikincisinin ise rüşvet almaya müsait olduğu nlaşılmıştı (Aralık 1713 - Zilhicce 1125). İki eski Şeyhülislam, Ebe-zâde ve Ataullah Efendi, Vezir-i âzam hakkında yakışsız sözler sarfettiklerinden Trabzon ve Sinop'a sürgüne gönderildiler. O sırada dünyanın güneşten en uzak bulunduğu bir kışın fırtınalı günleri hüküm sürüyordu ve sürgünleri götüren gemiler yola çıktıklarından, Karadeniz'de, Karasu açıklarında korkunç bir fırtına gemileri pençesine aldı; Ebe-zâde'nin bulunduğu gemi, misafir-»evor olmayan bu denizin dalgalarına gömülüp gitU (Ocak 1714 -Zilhicce 1126). Trabzon yolunda Kandiye Valiliğinden kiliselerden pek çok mal yağmaladığı için

azledilen, fakat karısı sultanın nüfu-zuyla Trabzon beğlerbeyliğine atanan eski vezir-i âzam Kalaylıkoz da boğularak öldü (Ocak 1714 - Zilhicce 1126). Devlet ve ilim bakımından fazlasıyla hissedilir bir kayıp da, Eyûb'de bir medresenin kurucusu, Kandiye'nin fethi üzerine dikkate değer bir eserin yazarı vp devlet müverrihinin: «Üslûbunda ipekten ³⁸³ daha parlak ronklar ve amberinkinden daha sağlıklı bir râyiha» bulunduğunu söylediği Hz. Peygamber'in savaşları üzerine yazılmış bir kitabın müellifi, Rumeli büyük kadısı Arif Efendi'nin ölümü oldu (28 Ekim 1713 - Şevval 1125).

Arif Efendi, son on yıl içinde ölen on başlıca yazar ve yüz şâirin başında gelmektedir; eserleri sayılmaya ve üzerlerinde durulmaya değer diğer yazarlar şöyle sıralanabilir: Birçok gök ilmi, felsefe ve hukuk kitabının yazarı, «Prolegomenes philologique Filolojik mukaddimeler» ³⁸⁴ adlı değerli hitabet kitabının (Zamahşa-ri) mütercimi İshak Hoca; evvelce sözünü ettiğimiz şâirler prensi ve eserleri şöyle sıralanabilecek olan: Atasözleri Hediyesi ³⁸⁵, Yedilerin Anahtarı ³⁸⁶, Hac farizesi üzerine bir risale ³⁸⁷, bir Yazılar Mecmuası, bir Divân ve Kamanîçe Zaferi üzerine bir Özet eser ³⁸⁸, Nâbi; üç hekim: Şifâî, Şaban ve Nuh Efendi; birincisi Peygamberle alâkalı rivayetlerin mütercimi, ikincisi çok değerli ve Şifâ ³⁸⁹ adlı eserin ve Hz. Peygamberin Velâdet Bayramı Üzerine Bir Risale ³⁹⁰ nin mütercimi; üçüncüsü Şehristânî tarafından yazılmış Kısa Hatlariyle Dinler Ta-rihi'nin mütercimi; büyük sayıda şerhlerin ve haşiyelerin ve ilmî risalelerin ³⁹¹ yazarı Kara Halil Efendi; İbn Hallikan'm ³⁹² biyografilerini Türkçeye özet olarak çeviren Vahdî İbrahim

³⁸³ Raşid, II, f. 99 ve Şeyh-zftde; 1584. biyografi. Eserleri Menahic ul-vu-Brtl HA mcdaricil-usürdür; yâni prensip dereceleri elde etmenin vası-İnlrı, fou esnr Türk dilinde yazılmıştır; sonm Hz. Peygamberin ml*-rncı, Ml'rAclye nazımdır.

³⁸⁴ Mukaddemetül-edeb. Tercümesinin adı: Akssaol ereb fi tercûmeti mu-kademeti-edeb. Diğer eserleri: 1. İshakiye; 2. Samt-1 Re's'in tesbiti Üzerine bir araştırma; 3. BeydAvl Şerhleri üzerine Haşiyeler; 4. Tezhibul-mantik girişi Üzerine açıklamalar; 5. TavaUl (BeydAvi) Üzerine haşi-yeler; e. Kadı İyadh'm Şifa'sı üzerine; 7. Bir Erbain yahut kırk gelenek üzerine bir derleme; 8. Şam&ll yahut Termedi'nin Hz. Peygamberin cismanl portresi üzerine; 0. Vahdetname, birlik kitabı, Hz. Peygamberin kafiyeli hayat hikâyesi; 10. Sandukatul maarif, ilimler kutusu, muammalar kitabı; 11. İnşa; 12. Bir şiiirler mepmuftısı, Şeyhl'nin biyografileri. No. 1492 ve Safal No. 17.

³⁸⁵ Tuhfetul-emsal.

³⁸⁶ Miftahi-heftegan. 402. biyografi. Sâfâî.

³⁸⁷ Tuhfetul -haremeyn.

³⁸⁸ Gazanamei-Kameniça

³⁸⁹ Şifaiye-Salim, No. 169.

³⁹⁰ Tedbiri-Mevlud. Kendi biyografisi Şeyhl'nin eserinde. No 1420'de.

³⁹¹ 1. Taşkoprülü-zâde üzerine; 2. Edabi-Mlri üzerine; 3. Nuri'nin Tehzib (mantık) *1 üzerin©; 4. Fırarl'nın Burhan'ı Üzerine; 5. Larl'nin felsefesi üzerine; 6. Hikmetül-ayn tefsiri üzerine, madde felsefesi; 7. Celaled-din'In Akald'İ üzerine; 8. İsbftl-vacib; 9. Mudteka'm parçası üzerine; 10. İsfahanl'nin TavalÜ'sü üzerine; 11. Kur'an'ın «bütün İyilikler elindedir- Ayetinin tefsiri Üzerine rtsftle; 12. Kur'an'ın «bütün kudret el-lerindedir- ayeti üzerine izah. Biyografisi Şeyhi mecmuasında 1542.

³⁹² Tecrid «di aftnda. Biyografisi Şeyhi mecmuasının 1583. Beydavi'nln labat'mın ve daha birçok eserin

Efendi; Kaf-zâde'nin Leylâ ile Mecnun adlı romantik şiirinin devam ettiricisi Azim; Şâhidî'nin farsça yazılmış kafiyeli haşiyelerinin tefeirrisi Zekî; nihayet, şeyhlerin biyografisini Şeyhlerin Unutulmaz Eylemleri ³⁹³ adlı eserinde vermiş olan Sini. Asrın edebî ³⁹⁴ on şöhreti, yüzyılın son on yıllarında dünyadan böylece ölüm yoluyla ayrılmışlardı. ³⁹⁵

Korent, Egine, Napoli Di Romania, Koron, Navarin Ve Modon'un Zaptı

Vezir-i âzam Dâmâd Ali Paşa'nın ³⁹⁶ iktidara geldiğinde açıkladığı ve Rusya ile kesin bir barışa ulaşmak için çalışmalarıyla delilini verdiği barışçı niyetleri, Bâb-i Ali'nin savaştı tasavvurlarına, özellikle zaafı, hareketsizliği ve Utrecht barışıyla sona ermiş bulunan Avrupa savaşlarındaki silahlı tarafsızlığı ile Osmanlı İmparatorluğunu tahrik eden Venedik Cumhuriyetine karşı savaştı tasavvurlarına yardımcı oldular. Bâb-ı Ali, Türk gemileriyle Venedik gemileri arasında geçen birkaç çatışmayı, Türk ticaret gemilerini zaptedip durmalarını, bilhassa Rakka Valiliğinde bulunduğu sırada ölen eski vezir-i âzam Enişte Hasan Paşa'nın terekesini İstanbul'daki karısı Hadice Sultan'a götüren gemiyi zaptederek esir alarak götürmelerini, ayrıca son zamanlarda Karadağlıları Türk hâkimiyetine karşı isyan ettirmelerini savaş ilâm sebebi saydı. Venediklilerin Karadağlıları Rus savaşı sırasında isyana tahrik edip bir tenkil hareketini gerektirmeleri bile tek başına Bâb-ı Ali

tefstretsi.

³⁹³ Tozjteretul-raeşAylh. Biyografisi, Sallm'ın mecmuasında 93. Şafii'de 1750

³⁹⁴ H. 1116 (1704) yılında ölen şâirler; ilim adamları, şöhretliler: Yemînî, Fethî, Selim (Kınm hanı), Remzi, Vasîf ve Nâzım (Şeyhî, Safâî, Salim, Beligî Buna'mn biyografi mecmualanna bakınız): 2. Hukukçular: Ahmed-zâde Mehmed Efendi, saray hocası Receb. 3. İlim adamları: Tabib Şaban, tabib Şifâî. 117 (1705) fde öldüler Şâirler: Hamdi, Hüseyin Can, bir diğeri Nâzım, Yakîn, Devletî, diğeri ünlüler: Şeyh Abdülhâyi, Şeyhülislâm Feyzul-lah. 1118 (1706) yılında ölen şâirler: Gavsî, Riskî, Şeyhî, Refetî; saray hocası Mehmed. 1119 (1707) yılında ölenler: Vezir-i âzam Rami Paşa; İshakzâde Arif ve Nâbi. 1120 (1708) yılında ölenler: Şâirler: Remzi, Rasim, Mahir, Ha-Umî, Sakib, Fenni, Sehinî, Emin, Şaban Ağazade. 1122 {1710}'de ölenler Şâirler: Hocazâde Naibi Esseyid Mehmed, Ragıb, Şefik, tshak HocasS, Rahim, Zekî, Abdi, itrî, Mahir, Rahmi, Mahvî, Taib, Şeyh Himmetzâde veya Abdi, Aazim, Ulfetî, Seyid Abdullah, Şeyhülislâm Fey-zullah'm kardeşi; Şeyhülislâm Paşmakzâde Esseyid Ali Ffondi, Şeyhülislâm Sadreddinzâde Sadık Efendi; kadın şâir Anî, hukukçu Seyfzâde tbrahim, Pirakazizâde Meh-mod Efendi. 1123 (1711) yılda hukukçu Esseyid Numân vo Fâzıl Kara Halil Efendi; şâir Saati, Naci, Siahî, Nesih, Vasik ve kimyacı Zaki Öldüler. 1124 (1712) yılında şâir ferdi, Müstakim, Hasib, Şâhî, Selim-Giray*ın oğlu. Emin ve Aazim öldüler. 1125 (1713) yılında şâir Nazmi, Sabit, Vehbi, Şermi ve Tâhir öldüler. 1126 (1714) fde şâir Nikabî, Kenzî, Nesih, Arif, Vecdi, Şinî; Şeyhülislam Ebe-zade Atauîlah; Vahdi İbrahim Efendi, Hallikan'ın biyografilerinin mütercimi; Nuh Efendi, Şehristânî'nin eserinin mütercimi. Bu 98 yazı adamından başlıca[arı: Ta-bib Şaban, tabib Şifâî, şâirler prensi Nâbi, Sehini, hukukçu Kara Halil Efendi, kimyacı Seki, Aazim, Vahdi İbrnhim. Nuh Efendi ve İshak Hocası.

³⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/163/166

³⁹⁶ Ferrari, imparator Carlo IV. ve Venedik Cumhuriyeti tarihi üzerine notlar eserinde Ali Paşa'yı Mora asılb ve şeytan lakabı gösterirken, s. 24, yanılmaktadır. Birçok Veziiri Azam bu lakabı hakettmiştir, ama Ali Paşa için bu lakab kullanılmaz.

bakımından bir savaş vesilesi sayılabilir.

Olağanüstü bir tesadüfle, hareme ait bir geminin vaktiyle yağmalanması da Girid savaşının işareti olmuştu. Bu defa. Hasan Paşa'nın haremine ait hazinelerin yağma edilmesi de Mora yarım adasını içine alacak bir yangın kıvılcımını oluşturdu. Böylece, Venedik'in hareketsiz hâle getirilmesi âcil bir hareketi zorunlu hâle getirdi. Vezir-i âzamın makamında bulunmuş olan Köprülülerin sonuncusu, Bosna Valisi Numan Paşa, Scutari ve Hersek Valilerinin birlikleriyle âsilere karşı yürümekle görevlendirildi, Zvornik'de yenilen Karadağhâr, Venedik toprakları üzerindeki Cattaro civarında bulunan mağaralara kaçtılar (12 Ekim 1714 - 4 Şevval 1126). Yodisnat süren bir çarpışmadan sonra kısmen öldürüldüler, kısmen de çekildikleri bu yerlerden kovuldular; fakat, Karadağlıların vladikalı, başlarında bulunan ve üç yıl önce Rusya'dan getirdiği otuz beş bin altını onlara bölüştürmüş reisleri Cattaro'ya kaçtı. O güne kadar gonrl kumandanın Köprülü Numân Paşa*ya. hiçbir âsiye sığınma hakkı tanımayacağını vâdetmiş bulunmasına rağmen Karadağlıların şefini kabul etmekle kalmadı, onu Osmanlılara teslim ötmeye de kesinlikle yanaşmadı. Numân Paşa, Venedikli tercümanın bu konuda verdiği muhtıranın zabtım tanzim ettirdi ³⁹⁷ ve bu vesika ³⁹⁸ divanda okutularak Venedik'le münasebetlerin kesilmesi kararı verildi. Savaş ilâm on dört maddelik ³⁹⁹ bir beyannâme-moden kosinlik kazanmaktadır; bu beyannâmenin birinci maddesi eski vezir-i âzam Enişte Hasan Paşa'nın haremine ait geminin yağmalanması, sonuncu maddesi Karadağ hâdiselerine ayrılmıştı ve diğer on iki madde Osmanlı gemilerinin uğradığı tecavüzlerin anlatılmasına tahsis edilmişti ve o şekilde biraraya getirilmişti ki, düzenli bir yağmanın ve bansın ihlaliyle Bâb-ı Ali'ye karşı bir düşmanlığın varlığı üzerinde şüpheye yer bırakmıyordu ⁴⁰⁰ (9 Aralık 1714 - 2 Zilhicce 1126).

Mifitonkib ay, bu tören için davet edilen vezirlerin, emîr, şeyhler ve ulemânın hazır buldukları bir törenle tuğlar imparatorluk sırasında savaş işareti olarak dikildi (11 Ocak 1715 - 5 Muharrem 1127). İki ay sonra, tuğlar saray kapısından Davudpaşa ordugâhına nakledildi; ordugâha önce loncalar, daha sonra böyle durumlarda yapılması muta d ihtisamlı törenle

³⁹⁷ Mütercimnin adı beyannamede Giovanni olarak geçmektedir. Râşid, II, f. 100

³⁹⁸ Venedik'e karşı beyannamede bu Vladika adı Gikan olarak yer almaktadır.

³⁹⁹ Florschütz'in bu konudaki Manifestum contra vetos per Aslam primi* 10 d I obüs Zilhicce 1328 (Aralık 1714) adlı raporuna bakınız.

⁴⁰⁰ Ferrar ve bütün diğer Venedik Cumhuriyeti tarihçileri bu olayları mısırnak geçiştirmektedirler: Genellikle Venedik tarihlerinde son asra nlt olumsuz bir olay aramamak gerekir.

askeri birlikler (7 Mart 1715 - 1 Rebiülovvel 1127) ⁴⁰¹; nihayet, zafer ve fetih sureleri okunduktan sonra, Sultan Sancak-ı Şerifle saraydan ayrıldı (14 Mayıs 1715 - 8 HebiÜlevvel 1127). On dört gün sonra, hükümdar Sancak-ı Şerifi Vezir-i âzam Serdâr Ali Paşa'ya teslim etti ve her ikisi de ordu ile birlikte yürüyüşe geçtiler ⁴⁰²; ordunun yürüyüşü Sultan'ın, Vezir-i âzamin ancak bir konak arkasında bulunacak şekilde düzenlenmişti'. Edirne'de Sultan, Okçu çeşmesinin sağ tarafında, Buraupamuk-lu'ya İndi (9 Nisan 1715 - 4 Rebiülevvel); ertesi gün birlikleri teftiş etti ve hemen karargah kurdu; karargâh Timurtaş tarlalarında idi. Üç gün sonra Yeniçeriler, topçu ve toparabacıları ileriye yürümek üzere ayrıldılar. O zamana kadar, evvelki seferlerde, hayat kaynağının koruyucusu, ovalara yeşilliğini veren, ağaçlara hayat suyunu yürüten, atların çayıra çıkarıldığı dönem Hızır günü (Hıdırellez) Edirne'de beklenirdi; fakat bu defa, Mora kalelerinin muhasara edilmesi telâşi içinde bulunulduğundan, atların çayıra çıkarılması zamanının Selânîk'de geçirilmesine karar verildi. Vezir-i âzam hareket ederken, Sultan da camisi bu vesileyle yeniden inşâ edilen Emir-H knsabnsı yakınında bulunan ovaya kadar kendisiyle beraber oldu (19 Nisan 1715 - 14 Rebiülâhir 1127). Vezir-i âzam, Osmanlı tebası-nın mnhsııKine saygı gösterilmesi hususunda orduya kesin emir verdi ve Solânîk çayırlan hayvanların beslenmesinde yeterli olmadığından Ser<*z çayırlan sekiz gün süre ile sipahi ve silâhdarlara tahsis edildi. Ordugâh kaldırıldığı sırada, donanma da istanbul'dan yola çıktığından, ordu ile aynı zamanda Selânîk'e varmıştı. Kapdan-ı Derya, bumda Tineh muhasarasında kullanılacak olan üç yüz kalibrelik iki muazzam topu donanmaya aldı. Donanmada Mısır ordusundan gelme üç yüz asker vardı; evvelce donanmada piyade askerini bırakıp süvarileri çıkarmak âdeti vardı; fakat ordugâhta Mısır sü-vftrtalna yetecek kadar at bulunmadığından, bin beş yüz süvari donanmada bırakıldı. Vezir-i âzam aynlmadan önce, seferin başanlı neticelenip neticelenmeyeceği hakkında fala baktırdı: Bu hususta ya dinî bir ki tıp veya klâsik bir eserin tesadüfen bir sayfası açılıyordu. Sultan Peygamberâne Işıklann Doğusu ⁴⁰³ adlı bir eseri aldı ve parmnğiyle sayfayı çevirdi, hayırlı bir tesadüfle şu fasıl çıktı: «Altın ftynnm geçtiği bir memleket fethediyorsunuz; insanlanna iyi

⁴⁰¹ Loncnlnr 3 Rebiflevvel (0 Mart), Yeniçeriler, cebeciler ve topçular fi Vtobliklevvel (it Mart), Rftslđ, If, f. 104.

⁴⁰² Vonodlk elçilik kfltbl Fransech! Yedi Kule'de hapsedilmiş bulunuyordu. 1715. Venedik arşivleri.

⁴⁰³ Mnjnrlkul-onvfr en nububucfyet. yazan Stffttl, ölümü Hicri 950. Râşid, H. f. 107.

muamelede bulununuz, çünkü onlar size bağlı ve itaatlidirler»⁴⁰⁴.

Mayısın birinci günü, Sultan Karahalil⁴⁰⁵'deki karargâhından ayrıldı ve son derece ihtişamlı bir yürüyüşle, ertesi sabah gidip şehrin diğer kenânndaki Mezar⁴⁰⁶ Ovasında ordugâhını kurdu. The-bes'e vannea, Vezir-i âzam Moran'ın hangi kalesinden muhasaraya başlanacağı veya yarımadanın birden istilâsının mı doğru olacağı üzerinde görüşmek üzere bir meclis topladı. Hiç kimse fikir söylemediğinden veya söylemek istemediğinden, Diyanbekir beğlerbeyi Kara Mustafa Faşa'yı, kırk bin askerin başında Mora hisarım zaptetmekle görevlendirdi; aynı zamanda mistik şeyh Hâfız'm divânım rastgele açarak aldığı tedbirlerin neticesi hakkında bir çeşit fal şeklinde bir şeyler öğrenmek istedi; Hafız, beğendiği mısralann şâiriydi⁴⁰⁷. Fakat, Tineh'in zaptedildiği haberi daha mutlu bir kehânet yerine geçti; daha fazla olan Yunanlıların tesirinde kalan ve bu kalenin kumandanı durumundaki provediter⁴⁰⁸ Bernard Balbî, en ufak bir savunma hareketine başvurmadan kaleyi Türklere teslim etti. Diğer topçuluk levazımı arasında otuz beş top ele geçirildi ve bunlar donanmanın on beş gemisine dağıtıldı ve iki yüz Katolik aile Afrika kıyılanna götürüldü. Kaplan, Köse Ali ve Mezomorto gibi birçok ünlü Kapdan-ı Deryâ'nın teeşbbüse geçmiş oldukları halde başaramadıkları bu fethi, Kapdan-ı Derya Canım Hoca gerçekleştirdi. Ayrıca, Kapdan-ı Derya Canım Hoca, Köprülü-zâde Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'nın teşebbüs cesaretini gösteremediği bir fethi ülkesinin tarihine yazmak başannı göstermişti, İmbos'da esir düşerek Venedik kalyonlarında yedi yıl forsa olarak kürek çekmiş olan Canım Hoca, sonra yüz duka altım verilerek kurtanılmıştı ve şimdi aynı donanmayı karşısında titretiyordu.

Thebe'de altı süvari alayı teftişten geçirildi. Negropont'dan getirilen savaş malzemesi dağıtıldı ve Haleb Valisi Anadolu timarlı birlikleriyle muhasara toplannı nakletmekle görevlendirildi. Kısa bir süre önce Martolos-başılığa⁴⁰⁹ atanan kapucu Osman, Napoli di Romania yakınında dört yüz Venedikliye karşı giriştiği bir çarpışmada üç esir aldığından bin yüz kuruşla mükâfatlandırıldı. Anadolu timarlı birlikleri düzeltilmesi ve genişletilmesi gereken bir yol üzerinde ve müthiş bir sıcakta sürekli toplan

⁴⁰⁴ Şçtofçune erzenyuzker fihft el kkrat. İlah...

⁴⁰⁵ Kara Halil Çayın.

⁴⁰⁶ Tombe ovam; Raşid, II, f. 109.

⁴⁰⁷ Tercimanî esrari gftlb, Raşid, II, f. 109. İşte o mıs'ralar:

Gök İdare eder geçit resminde şahın atlarını üzengilerine melekler ellerini koyar Bakar saklı şeyleri bilen ruh Öpücükler gönderir göklerin yükseğinden.

⁴⁰⁸ Proveditor. Venedik Mart rütbelinde vali, İçişleri müfettişi (Ç.N.).

⁴⁰⁹ Mortolosbaşı.

çektiklerinden susuzluk onlar için dayanılmaz bir azâb oluyordu. Bunu gören Vezir-i âzam Serasker, bunlara her biri iki duka ücret alan sakalar tahsis etti.

Böylece, Mazi, Meghara ve Mersinlik konaklarından geçerek Thebe'den Korinth'e giden yol kullanılabilir hâle getirildi. 10 Temmuzda serasker Paşa Korinth berzahını geçti ve Mora arazisi üzerine ayak bastı (24 Cemaziyülâhîr 1127 - 27 Temmuz 1715).

Negrepont'dan getirilmiş olan erzak Cehriz (Kenchreae)'de karaya çıkarıldı. Korinth Kalesinin muhasarası üç hafta sürdü. Hücum için gerekli bütün hazırlıklar tamamlanmıştı: Yirmi bin Yeniçeri sol kanatta bulunuyordu; sağ kanatta iki bin sipahi, beş yüz gönüllü cebeci yer almıştı ve Mortolos-başı Topal Osman iki bin levendle (milis kuvveti) hücumu idare edecekti. Fakat, hisar, muhafızlara dokunulmadan çekilip gitmeleri şartıyla ⁴¹⁰ teslim oldu ^{411 412}. Fakat, barut mahzenlerinden birinin, tesadüfen veya Türklerle Venediklilerin birbirlerini karşılıklı suçladıkları gibi kundaklanma neticesi olsun, havaya uçmasıyla mütâreke bozuldu ve bu kaza genel bir yağma ve katliâmın işareti oldu. Yunanlılar ve Venedikliler, serasker Paşa'nın üzüntüsüne sebep olacak bir şekilde, ayırd edilmeksizin Öldürüldüler ⁴¹³.

Korinth'in düştüğü haberi üzerine EGINE Yunanlılara, kendilerini Venediklilerin ⁴¹⁴ zulmünden kurtarması için Kapdan-ı Deryâ'-ya yalvardılar;

⁴¹⁰ Vire yoluyla teslim olmak (Ç.N.).

⁴¹¹ Kahramanın sebatlı itidalini ifâde ederek, onu düşmanlarının üzerine çıkaran Sure'nin 139. âyetidir ve savaşçı duadan (aşağıda) önce gelir: (âyet 139): Sevincten gevşemeyin, mahzûnlaşmayın ve siz üstün geleceksiniz; zira siz imân sahibi olanlardansınız. (140-141). Eğer siz bir yara (Uhud'da) şüphesiz o millet de tıpkı sizin gibi ya-vnlandı (Bedir'de). Bu günler öyle günlerdir ki, onları insanlar arasında nöbetle döndürür dururuz. Böylece Allah (yürekten) inananları ayırdeder ve sizin içinizden şe-hitler edinir. Allah zâlimleri sevmez. (142) Yoksa siz, Allah içinizden savaşanlarla, sabredenleri belli etmeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz (143) Siz Ölümle karşılaşmadan önce şehid olmayı içinizden geçiliyordunuz, işte onu gördünüz. Neden seyirci gibi bakıyorsunuz? (144) Muhammed, ancak bir Peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölürse veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen bilsin ki, Allah'a hiçbir suretle zarar vermez Allah, şükredenlerin mükâfatını verecektir. (145) Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimse öle-mez. Herkesin ömrü tâyin edilmiştir. Bu şaşmaz bir yazıdır. Kim dünya nimetlerinden isterse ona dünya nimetlerinden veririz. Kim âhiret nimeti isterse ona da ondan veririz. Şükredenlerin mükâfatını vereceğiz. (146) Beraberlerinde Allah'a kul olanlardan birçoğu bulunan nice peygamberler savaşmışlardır. Allah yolunda başlarına gelenlerden zerre kadar yılmamış, gevşememiş, boyun eğmemişlerdir. Allah, sabredenleri sever. (147) (O anlarda) dedikleri şu idi: Rabbimiz! Günahlarımızı ve işlerimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla. Bize metanet ve sebat ver. Kâfirlere karşı bize yardım et». (148) Bu yüzden Allah, onlara dünya nimetlerinden de âhiret nimetlerinden de fazlası ile verdi. Allah iyi işler yapanları sever (1).

⁴¹² Teslim tarihi Ferrarî tarafından deftil Hftşîd tarafından gösterilmiştir, f. 114.

⁴¹³ Raşîd, II, BL. 114; Ferrarî, s. 45. — Rasid barutu ateşleyenlerin Venedikliler olduğunu söylüyor; Ferrarî ise Yeniçerileri suçluyor.

⁴¹⁴ Raşîd. II. f. 1115-, Ferrarî de bu hususta aynı hükmü veriyor: Moltl greci di guel regno si reputaro no feüci

peşinden de kale muhafızlarının çekilip gitmeleri talebinde bulduklarından, Canım Hoca Paşa mütârekeyi imzaladı ve hisarın anahtarını Sultan'a gönderdi (7 Temmuz 1715 - 5 Receb 1127). Argos'un tesliminden sonra ordu iki kola ayrıldı; bunlardan biri Napoli di Romania şehrine hâkim Palamidi tepesindeki hisarı kuşatacak; diğeri kaleyi işgal edecekti. Türk Ahmed Paşa ile Yeniçeriler Paşası şehrin başlıca limanı bunlar tarafından hücumla görevlendirildiler; Rumeli Beglerbeyi Sarı Ahmed Paşa ile Yeniçeri ağasına Palamidi kalesi tarafından hücum görevi verildi. Siper sava-şıyla ilerlemekten usanan Vezir-i âzam hücumu tercih ettiğinden muhasara ancak sekiz gün sürdü. Vezir-i âzam cesâretleriyle temayüz edecek olanları zengin hediyelerle teşvik etti. Kale burcundan Saint Marc (Venedik bayrağı) sancağım alan bir asker para dolu bir kese ile mükâfatlandırıldı ve sarığında kendisine seçkinlik veren bir işareti taşımasına izin verildi (4 Temmuz - 12 Receb). Bayrak dikmiş olan yaralı bir Venedikliyi ta tabederek onu yakalayıp atına nlmayı başaran bir sipahiye iki yüz kuruş ikramiye verildi ve günlük ücreti on akça zam gördü. Geceleyin, iplerle toplan çekip tahkimat dışına çıkaran diğerkleri de bir kese para aldılar.

Türkler Öylesine bir cesaretle hareket halindeydiler ki, muhasaranın sekizinci günü Palamidi tepesine karşı hücumla geçtiler ve ertesi gün kale hâkimiyetleri altındaydı. Proveditör Bono'nun kumandasındaki kale muhafızları görevlerini yerine getirmişlerdi; fakat Palamidi tepesinin zaptedilmesinden sonra, dağ tarafından top altına alınan şehir bir kül yığını hâline getirilebilirdi. Ayrıca, garnizon ancak bin yedi yüz muhafızdan oluşuyordu ve Katolik Venediklilerin zulmünden bıkan Yunanlılar, Müslümanlardan çok onlardan nefret ediyorlar ve günde bir duka ücret almalarına rağmen çarpışmak istemiyorlardı; nihayet Napoli düştü; bunun sebebi muhafızlar arasında hâinlerin bulunmasıydı, bunların üzerine ateş et-tiron nlbay Sal halk tarafından parçalandı. Duvarlara tırmanarak kaleye, girmekte Türklere yardım eden Yunanlılar, ilk kurbanlar olarnk İhanetlerinin cezasını çektiler; arşevak Carlini diğerk papas-larla birlikte hayatını kaybetti. Şehir yağmaya terkedildi ve ganimet o kadar çok oldu ki, rahiplerin birçoğu, on keseden yirmi keseye kadar para elde ettiler; sayıları yüz yirmi bini bulan

col ritornare netle braccia dedi Tarchi, quantunque da loro opressi, non sapendo che altro addurre per iscusarivolva se non che 1 soldati M fossero concltati l'odio col fore dette concussioni sopra di toro güillo. üç Hbrelikten yirmi dört libmlifee kadar; 121,115 bomba, 2050 dom İr ve el humbarası; 2,320 şişeli bomba; 20.000 kental barut. Raşid, İT. f. 110.

kuşaticılar ⁴¹⁵ oldukça zengin bir pay ele geçirdiler. Çok sayıda tunç ve demir topla, barut, kurşun, gülle, bomba ele geçirdiler ⁴¹⁶. Bu fethin mutlu haberini Alp de Despoyaila üzerindeyken alan Sultan, Palamidi tepesi kalesini ve şehri görmek üzere geldi; bir Hatt-ı Şerifle birlikte subaylara ⁴¹⁷ giydirilmek üzere şeref elbiseleri ihsanında bulundu; kiliseler ve hücreler camiye ve dua mahallerine dönüştürüldü; Sipahiler ağası Osman bu yeni fethin muhafızlığıyla görevlendirildi.

Temmuz sonuna doğru, Kapdan-ı Derya donanma ile Koron'a gitmek emrini aldı; Modon için muhasara topları gemilere yüklendi; Vezir-i Azam, sekiz gün sonra ordusuyla oraya gitti (30 Temmuz 1715 - 28 Receb 1127). Mağrur dağlı Mainahlar itaat ettiler, Khielefa ve Sernatn ateş etmeden teslim oldular ve ayaklanan halk yeniden itaat nıttın alındı ve galiplerin hâkimiyetine girdi ⁴¹⁸. Türkler ordugâhlarını Koron, Modon, Navarin arasında her üç şehire de dört fersah mesafede bulunan Begoghli değirmenlerinde kurmuşlardı ve burada düşmanın Koron'la Navarin'i savunmak niyetinde olmadığını öğrenmişler, bütün hazinelerini Modon'a taşımışlardı (17 Temmuz 1715 - 15 Receb 1127). İki Beğlerbeyine, terk edilen şehirlere elkoymnk görevi verildi ve serasker Paşa Modon üzerine yürüdü. Pavosa'ya ⁴¹⁹ karşı başarısız bir hücumu idare etmiş olan Osmanlı donanması da oraya geldi. Türk donanması yaklaşınca Venedik gemilri çekildi ve muhasara büyük bir gayretle başlatıldı. Ellerindeki birlikleri başkaldırmış bulunan muhasara edilenler, Türklere (milinim* ftryirci kaldılar. Hisarda, Saint Antonio burcunda ve Saint Mnrc* knpınındn birlikler tam bir isyan hâlinde bulunuyorlardı ve İki general Pasta ve Janich'in bütün gayretlerine rağmen isyanı bastırmayı başaramamışlardı. General Pasta elverişli şartlar sağlamak maksadiyle müzâkerelere girişti ve Rumeli Beğlerbeyi Ah-med Paşa bir ateşkese karar verdiği sırada Vezir-i âzam geldi. Ordunun ganimetten mahrum kalması korkusuyla bütün müzâkereleri durdurdu. Cesaretleri kırılmış veya isyan etmiş birlikler tabyaları terketti ve Türkler hiçbir engelle karşılaşmadan şehire girdiler.

Vezir-i âzam Modon'un bahtsız savunucularına hakaretler edip onları

⁴¹⁵ Raşid. IT. f. 117. Yeniçeriler 40 binden fazla olamayacağım, fakat, Orta Asya'dan gelen vergiden kurtulmak isteyen gönüllülerle ordu mevcudunun 120 bin mevcuda varmış bulunduğunu söylüyor.

⁴¹⁶ 120 top, 20 havan topu, 239 kental demir, 1664 kental kurşun. 34,607

⁴¹⁷ Raşid. II, f. 119

⁴¹⁸ Kordon! usyanleri zldr-I teşhire rabt olundu, yani: İsyanın boynuna fethin 7-İclrl atıldı. Raşid, II, BL. 122.

⁴¹⁹ Raşid, BL. 118, salı 15 Receb; bu doğru deftil, çünkü 15 Receb çarşambaya rastlamaktadır.

zincire vurdurarak bu başarıyı münasebetsizce kötüye kullandı. General Vin Pasta İevendlerin eline düştü, onu sürükleyerek Kapdan Paşa'nın huzuruna götürdüler. Kapdan Paşa, general Pas-ta'yı görünce, Venedik kalyonunda esir olarak bulunduğu sırada onun kendisine yaptığı bazı küçük iyilikleri hatırladı ve ona karşı büyük minnettarlık gösterdi. Vezir-i âzamin Önünde yalnız onun başını kurtarmakla kalmadı, donanma gemilerine sürükleyerek getirdikleri diğer subayları da insanî bir davranışla kabul etti. Herbi-rine yeni elbiseler ve on reichstalar verirdi; Paşa'y** hizmetleri için bir esir verildi. Venedik kalyonunda geçirdiği yedi yıl süren esirlik, ondaki insanlık duygusunu yokedememişti. Kapdan-ı Derya Canım Hoca'nın asil cömertliği, Modon'da, kendisine getirilecek her Hristiyan için otuz reichstaler mükâfat vadeden Vezir-i âzamin israfım, getirttiği bahtsızlardan yüzlercesinin başını çadırının önünde vurdurttuğu için bayağı bir davranış olarak gözler önüne serdi (17 Ağustos 1715).

Korenh ve Napoli di Romaina'nın alındığı haberi üzerine Mora hisarı, İmparatorluk ordugâhından kırk " in askerle ayrılmış olan Diyarıbekir beğlerbeyi Kara Mustafa Paşa'ya teslim oldu (2 Ağustos 1715 - 1 Şaban 1127), Paşa, ordugâhdan bu hisân muhasarası için ayrılmıştı. Modon'un almışından kısa bir süre sonra Malvasie (Malvazi), Suda ve Spinalonga'nın ⁴²⁰ zaptedilmeleri gerçekleşti; Girit adasında işgal altında tutulan birkaç yerin elde kalması kumandanlarının şahsiyle alâkalıydı. Louis Magno ve François Guisti-niani adada sorumlu buldukları yerleri cesaretle savundular; fakat Venedik donanması tarafından yardımsız bırakılınca 1715 Kasımında teslim oldular ve o zamandan itibaren Venedik Cumhuriyeti'nin Adalar Denizinde bir tek adası bile kalmadı.

Mora, Navarin ve Modon hisarlarının alındıkları haberi kendisine ulaştığında, Sultan Serez'de bulunuyordu. Tuğlar daha önce Edirne yoluna çıkmış olduğundan, Sultan'ın yola çıkmasının işareti olan tuğlar, üç gün sürecek olan zafer şenlikleri için geri getirtildi ve devlet ileri gelenleriyle yabancı devlet elçilerinin tebrikleri kabul edildi (27 Nisan 1715 - 26 Şaban 1127). Peşinden Tubna ovasında tuğlar dalgalandı ve Sultan Edirne'ye döndü.

Vezir-i âzam, Mora'nın idaresi bakımından kendince gerekli bulduğu tedbirleri aldı. O sırada iki bin mahallesi bulunan bu şehrin yazım işleri sekiz

⁴²⁰ Bu yerler vesilesiyle, Rasid, II. Bl. 131. Kandiye fethi hakkında uzun bir hasiye yazar ve Şeyhülislam Ebûsal-zade'nin Hacı Kalfa'nın Fez-like'stinin Kandiye fethi ile alakalı faslına su notu düştüğünü anlatır: •Yirmi beş yıl süren bir savaştan sonra Suda'yı Venediklilerin hakimiyetinde bırakmak ayıp.»

komisere hâvâle edildi ve iki ayrı komiser altmış iki köyü bulunan Tineh adasının yazım işiyle görevlendirildiler. Vezir-i âzam sipahi ve silâhdâr kayıt defterlerinin dikkatle gözden geçirilmeleri emrini verdi ve kesin bir dürüstlük istedi. Menteşe ve Hüdâvendigâr tımarlı sipahileri yürüyüş sırasında Müslüman tebaya eziyet etmişler, bu konudaki kesin emirleri dinlememişlerdi; bunlar, Modon muhasarasından önce idam edilerek hakettikleri cezaya çarptırıldılar; Müslüman dönmeler, yâni, Venedik hâkimiyeti sırasında Hristiyanlığı kabul eden ve buna rağmen sarıklarını bırakmayan Türkler de Misitra'da aynı â ki bete uğradılar. Yeni fethedilen kalelerin valilerini tayin ettikten sonra, Vezir-i âzam, kendisine övücü bir mektup sunmak ve Sultan adına bütün kurmay subaylarına ⁴²¹ şeref elbiseleri ve kılıçlar vermekle görevlendirilen Sul-tan'ın silâhdannı Napoli'de huzuruna kabul etti. Nihayet, Osmanlı silahlarının Arnavutluk ve Dalmaçya'da aynı mesud üstünlüğü gösterememesi sebebiyle Bosna Valisi vezir Mustafa Paşa'ya bir kınama fermanı gönderildi. Venedik Valisi Angelo Emo, Sing ve Knin arazisini genişletmek maksadiyle Zazuina, de Plauno ve de Stanizza kalelerini zaptetmişti. Vezir, Perzerin, Zwornik, Klis ve Hersek beğ-lerbeyleri, Maraş beğlerbeyinin birlikleri ve Kırım veziri (nured-din) kumandasındaki beş bin Tatar askeriyle Cettina'dan deniz yakınına kadar uzanan ülkeyi her tarafa ateş ve kan taşıyarak, köylerde canlı namına bir şey bırakmayarak geçti.

Bu cümleden olmak üzere Ottock adasının sayıları üçyüz altmış olan sakinlerinden tek kişi bile kalmadı. Diğer taraftan, Venedikliler, tahkimatı havaya uçurduktan sonra S. Maura'yı terketmiş-lerdi (3 Aralık 1715 - 6 Zilhicce 1127). İki gün sonra Vezir-i âzam Napoli'deki ordugâhını kaldırdı ve yarımadanın fethi için kendisine yeten yüz bir günün sonunda Mora'dan ayrıldı. Bu sırada, Gelibolu ve Skütari'de sefer boyunca tutuklu olan kaçakların ülkelerine dönmelerine müsaade etti. Yerlerinden kaçan Moralılar ülkelerine gönderildi. Kış mevsimi kendisini şiddetli bir şekilde hissettirdiğinden, Vezir-i âzam Ali Paşa, evvelce olduğu gibi Sancak-ı Şerifi ordunun önünde taşıyacağı yerde, havanın bir azizlik yapmasından korkanık İpek ve altın sırma dokumalı kumaşlara sardırttı ve özel gamlıgım koydurup böylece İstanbul'a götürülmesi emrini verdi. Ve-ztr-l Azam, birliklerin ücretlerinin ödenmesini düzenlemek üzere La-rissa'da nıcnk bir gün kaldı; ne Selanik, ne Serez'de durdu; Dime-toka ve Yundşehri geçerek, galip ve

⁴²¹ Raşid, II, Bl. 128, Sultan'm Hattı Şerifinin tamamını vermektedir.

muzaffer olarak girdiği Edirne'ye vnrnmk için acele etti ⁴²².

Ulema İle Alâkalı Tedbirler

Mora fâtihi, zaferlerinin isbatladığı gibi yalnız bir savaşçı değil, kıtrriîğu müesseselerin belirttikleri gibi, devletin savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da sonsuz bir iktidann kaynağı, en yüksek makamına lâyük bir devlet adamı idi. Sultan Mehmed'in saltanatı döneminin ortalarına doğru Galata içizmet oğlanları mektebi kapatılmıştı. Bu müesseseden gelenler müderris sınıflarının oluşturulması yolunda bir düzene tâbi tutuldu. Bunlara İbrahim Paşa öğreticileri (profesör) unvanı verildi. Ali Paşa Vezir-i âzam olmadan önce bu müesseseyi teşkilâtlandırdı, düzene koydu. Bir baş-öğretmen, öğretimin idaresi için hocalar, tâyin etti; b'inlar lağvedilen mektepte devlet ve saray hizmeti için beslenmişler, yetiştirilmişlerdi (Ocak 1715 - Muharrem 1127). Ulemâ zümresinin iler-lemeRindeki düzeni korudu ve Şeyhülislâmın ısrarlarına dayanamayarak kurulu düzene rağmen Kaymakam Paşa'nın on bir yaşındaki oğlunu bir müderris mevkiine ataması üzerine davranışmdaki nizâma aykırılıktan Ötürü Şeyhülislâmı kınadı, çocuğa verilen makamı geri aldı ve Kaymakam Paşa'yı da azlederek Kefe Valiliğine gönderdi; kısa süre sonra da orada başı vuruldu.

Bıı kesin ve sert hareket ardından ilerleme (terfi) düzeni, devletin pii yüksek makamına erişmek için geçerli olmak üzere bir kanun çorçovesinde ifâde edildi; bu da herkesi memnun etti. Bunun için, Vezir-i âzamin riyasetinde toplanan ve Reis Efendi, defterdar, nişancı gibi devletin en yüksek makamlarına tâyinlerin görüşüldüğü bir meelisde, Vezir-i âzam kendisinin yakın dostu olan İmparatorluk müverrihi, Râşid'i nişancılık makamına yükseltmek istedi, fakat müderris mevkiinde bulunan Râşid, terfi kanununa (silsile-i me-râtib) riayetkar olduğunu söyleyerek isteği geri çevirdi. Mecliste hazır bulunan vezirler ve diğer devlet ileri gelenleri hayretler içinde kaldılar, fakat kimse bir şey söylemedi; bu red cevabına öfkelenen Vezir-i âzam birkaç dakika bir şey demeden sustu, peşinden her zamanki gönül alıcı tavrını takınarak konuştu: «Siz ulemâdan olanların sizden hemen Önde bulunanların makamlarını tercih ediyorsunuz, saray ağalan da böyle yaparlar; her içoğlamnın büyük arzusu süahdar olmaktır ve

⁴²² Raşid, f. 155, ve Nabt'nln İnşa'sma ek olarak, Mora fethi üzerine Rapor, No 110. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/166-175

vezir-i âzam olmak üzere çuhadarlıktan ayrıldı mı, süahdar olmadan o makama geldiğine hayatı boyunca az yanmayacaktır. Siz de öyle, müderris olarak vazifeye başladığınızdan itibaren, çoğu zaman bir şey beklemeden on beş, yirmi yıl daha yüksek bir dereceyi takibediyorsunuz. öyle olsun, yapacağın işi sen bilirsin.»

Bu toplantıdan kısa bir süre sonra, Sultan'm düzene uygunsuzluk göstermeyen bir Hatt-ı Şerifi İmparatorluk müverrihini müderrislikte daha yüksek bir dereceye çıkardı. Sultan hekimi (îd dâima ulemâ arasından seçilirdi) Yenibahçeli Mahmud Efendi, Vezir-i âzamin kendisine gösterdiği yakınlığa fazla güvenerek ihtisası dışında olan siyasî meselelere dâir uzun uzun konuştu; bunun neticesi azledilmesi oldu ve yerine İzmirli Ömer Efendi Hekim-başı olarak atandı. Kendisinden önceki İM Şeyhülislâmı sürgüne gönderen ve bunlardan birinin Sinop yolunda öldüğü Öğrenilince halk efkân tarafından açıkça lanetlenen Şeyhülislâm Mahmud Efendi azledildi ⁴²³, yerine daha Önce üç kere Şeyhülislâmlık makamında bulunmuş olan Mirza Mustafa Efendi getirildi. Vazifelerin para ile satılması yasaklandı ve bilhassa ulema topluluğuna katılmak isteyenlerin çokluğu da bu kötü yola eklenince bu hususta bir Hatt-ı Şerif çıkarılması gereği duyuldu. Alınacak namzed sayısı şu şekilde sınırlandırıldı: Şeyhülislâm bundan böyle on altı yer dağıtabiliyor-sa, Rumeli Kazaskeri sekiz, Anadolu kazaskeri ve emirler reisi altı, Kudüs ve Mekke kadılarının her biri beş, Vezir-i âzamin hekimleri ve saray imamı dört namzedlik dağıtabiliyorlardı. Ayrıca, derece bakımından ilerleyecek ⁴²⁴, yâni kadı ve molla mevkilerine yükselecek olan her müderrisin, müzakereci unvanını taşıyacak olan bir aday alabileceği hususunda karar verildi. Şeyhülislâm Midza-zâde Mustafa Efendi kısa bir süre sonra makamını kaybetti ve bu da şu şekilde oldu: Sultan'm eline, kendisine gönderilen nazım olarak yazılmış ve iki büyük kadıyı, Dâmâd-zâde ile Hamid-zâde'yi hedef alan bir şikâyetname geçmişti. Bu şikâyetname Sultan'da bu iki makam sahibine karşı öfkeye sebep olduğundan ikisini de azletti ve yerlerine yalnız hukuk ilminde hatırı sayılır bilgi sahibi değil, aynı zamanda yazar olarak çok takdir edilen iki kişiyi atadı: Bunlardan biri Ulemâ biyografileri yazarı ve Ataî'nin biyografisinin devam ettiricisi Uşakî-zâde Esseid Abdullah, diğeri daha sonra İstanbul'da basılan Fetvalar Büyük

⁴²³ Sununi nâs tahkik olunmagiçün; yâni: Kamuoyunu susturmak için. Raşid, n, Bl. 101.

⁴²⁴ Râşid, II, Bl. 106. dereceler alt kademededen başlayarak işaret edilmiştir: 1. musülei sahan, yâni Sultan Mehmed câmisindeki sekizlerin yardımcısı; 2. Sahan, yâni Sultan Mehmed camisinde müderris; 3. altmışlı, yâni altmıştan biri; 4. musülei Süleymaniye; 5. Süleymaniye, yâni Sultan Süleyman Camisinde müderris.

Kolleksiyonu'nun yazarı Abdurrahim Efendilerdi.

Sultan iki büyük kadıyı azletmekle yetinmedi; istanbul makamı Paşa'ya, kendisine gönderilen hicivnâmenin kimler tarafından kaleme alındığının araştırılması emrini verdi. Araştırma sonunda Sultan hicvi yazarların Şeyhülislâmın mâiyyetinden kişiler olduklarını öğrenince, Şeyhülislâm azledildi ve yerine âlim Abdurrahim getirildi (15 Temmuz 1715 - 13 Cemaziyülevvel 1127). Üç kadı bu hicivnâmenin yazarı olmakla suçlandırıldılar: İkişi hemen kayıplara karıştı, üçüncüsü Cezbi İbrahim, o sırada Rodop Alp'i üzerinde bulunan Sultan'm huzuruna götürüldü. Cezbî İbrahim bu hicvin yazarı olduğunu itiraf etti, fakat kaçan iki kadıyı kendisini bu hicvi yazmaya zorlamakla suçladı; iki kaçak bulunup onunla yüzleştirilince suç ortaklığını tamamen red ettiler. Bunun üzerine ri-kâbî Hümâyûn Kaymakamı Şeyhülislâmı, büyük kadıları ve hazır bulunan diğer ulemâyı, «Mü'minin şerefi onun kanı gibidir» hükmü gereğince, kısas kanununa göre suçluların kahinin akıtılıp akıtılma-ması gerektiğini bildirmeye ve bu hususta Mr fetva vermeye davet etti.

Hazır bulunanların çoğu Kaymakam Paga'mn kanaatini önceden kabullenmiş durumda bulunuyorlardı ki, Rumeli Kadıaskeri İsmail Efendi, Kaymakam Paşa'yı kızdıracığını hiç düşünmeden, söz aldı ve şu anda elde bir delfi bulunmadığına göre, hicvin meydana gelmesinde işbirliği yapmış olduklarını inkâr eden iki kadı hakkında takibata lüzum görülmemesini; zaten hiciv yazdığını itiraf eden bir kişiyi ölüm cezasına çarptıracak bir kanun hükmü bulunmadığını ileri sürdü. Peşinden ilâve etti: «Eğer Pâdişâh, her şeye kaadir hükmü çerçevesinde onları mahkûm etmek istemiş olsaydı, bunu istişare etmek lüzumunu duymazdı; o halde, kanaatimiz sorulunca hakikati ve adaleti niçin saklayacağız? İşte benim bütün söyleyeceğim bunlar; zaten yapılması doğru olanı sizler benden daha iyi bilirsiniz^ Rumeli Kadıasfceri İsmail Efendi'nin cesur kısa hitabesi sayesinde Sultan'a sunulan raporda sadece azil ve sürgün cezasına karar verildiği bildirildi.⁴²⁵

İdâri Tedbirler

İkinci Mustafa'nın saltanatı döneminde, hazineye yıllık arazi ödeme bedeli (mukataat), hayat boyu ödeme (malikâne) şeklinde değiştirilmişti; bu tedbir hazineyi zarara sokan vahim karışıklıklara sebep olmuştu; zira

⁴²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/175-178

zenginler bütün araziyi hayat boyunca vergiden muaf, yâni bir kere vergi ödeyerek malikâne şekline getirdikten sonra el altından kiraya veriyorlardı, böylece mültezimden kira karşılığı arazi tutan ikinci mültezim yalnız arazinin kira bedelini değil şahsî kârını da düşündüğünden ağır yükler altında ezilen köy sakinlerini bıktırıp taciz ediyordu. Bu sebeble bütün malikâneler şahısların ellerinden alınarak devlet idaresine verildi. Üçüncü Ah-med, divân'da hizmet gören ve ücret yerine timarları olan üç sınıl lehinde bir emirname yayınladı; Müteferri, gedüklü çavuşlar bundan böyle sürekli olarak Vezir-i âzamin şahsına bağlı olacaklardı. Ancak Vezir-i âzamin tensibiyle sefere katılacaklardı. Kendilerine verilen beratta bu husus belirtildiği gibi, memuriyetlerinin babadan evlâda intikali de tanınıyordu. Vezir-i âzam Silâhdar Ali Paşa, bir müddetten beri ihmâl edilmiş bulunan posta hizmetlerine de bir parça düzen getirdi; düzensizliklerden mahallerin ileri gelenleri sorumlu tutuldu.

Anadolu muhasebe kayıtları karışıklık içindeydi. Bu kayıd ve hesaplar dikkatle gözden geçirilerek bir komisyon tarafından sürdürülen altı aylık ⁴²⁶ çalışma sonunda düzene sokuldu. Sipahi ve silâhdarların künye kayıtları ve dinî vakıfların gelir kayıd defterleri de incelenmeye tâbi tutuldu. Yeniden dukalar bastırıldı; bunlar Venedik dukaları ile aynı ayardaydı ve değerleri üç kuruştı ve yüz tanesi yüz on dirhem çekiyordu. Kenarlarını bir zincir firdolayı çevreliyordu; bir tarafında Sultan'ın tuğrası bulunuyordu, diğer tarafında ise şu kelimeler okunuyordu: «İstanbul'da basılmıştır» ⁴²⁷. İstanbul, Edirne ve Bursa merkez şehirlerinde toplanmış olan Hristiyan tbcnları kendi eski yerlerine gönderildiler. Bu tedbir, on yıldan bor! bu şehirlerden biri veya diğerinde ikamet edenleri de içine nlacnk şekilde genişletildi. Vezir-i âzamin başlıca gayesi, Hristi- yan tbcn, merkezlerde kaldıkça yalnız şahıslarına düşen vergiyi ödedi kiPrliKİrn, hazineyi bunların kendi ikamet yerlerinde verecekleri dnhn frizin vergiden mahrum bırakmamaktı. Vezir-i âzamin insan-levpıllftlİtl gösteren bir tedbir de (sonradan görüldüğü gibi kötü uygulandığı hnlde), Mısır'da zencilerin sünnet edilmeleri yasağı oldu. Bu hususta Mısır vali ve kadılarına gönderdiği emirde, böyle bir zorbalık ve haksızlığa mâni olmanın kendilerini suçlu durumuna düşürecek bir husus olmadığı belirtiliyordu; fakat İmparatorluk müverrihinin belirttiğine inanmak gerekirse, bu yasaklamadan maksad,

⁴²⁶ Raşid, Bl. 107. Bu muhasebe dâiresi 1400 kişiye 17,508 akça ile ücret Ödedi; eski düzenlemede 1374 kişinin Ücreti 160,603 akçaya maloluyordu

⁴²⁷ Durube fi Kostantaniye..

sarayı zencilerin varlığından temizlemektir⁴²⁸,

İdamlar, Gaipen Haber Vermeler, Yangınlar, Donanma Kandilleri

Fakat, Kâhyabeğ'in küçük kızını kendisine meyve vermek bâ-hAnesiyle bir eve götüren üç Yahudinin idamında az insaniyetli davran ildi; çünkü bu üç Yahudi aleyhinde altı yaşındaki bu küçük kızın sahiçiliğinden başka hiçbir delil yoktu. Papasların mevcut kiliselerin en büyüğünü yaptırmış oldukları için Boğaziçi'nin giriş yerindeki Mnuromolos Rum kilisesini yıktırmak sureliyle de fazla müsamaha anlayışına sahib bulunmadığım ortaya koymuştu. Payitahtın sahiç bulunduğ ilim zenginliğinden soyulmuş hâle düşmemesi için kitapçıların yabancı ülkelere kitab satmaları yasaklandı. Şahıs başına düşen vergiyi toplayan tahsildarlara, Müslüman olmayan tebadan, reayadan, kâtib ve hizmetçilerden kanunun müsaade ettiğinin dışında tek akça almamaları sıkıca emredildi. İdamlar çok nâdirdi ve ancak vahim sebeplerle karşılaşıyordu. Sefere birlikleriyle gelmekte uzun zaman geciken Hamid sancakbeğinin; îrtikâb suçunu itiraf etmeyen eski depo müfettişinin; sipahiler ağası sîfa-tiyle birliklerinin kayıd defterlerini incelerken büyük Ölçüde taraftarlık orlon ve yabancı gemi kapdanlarına kanun dışı vergi tahakkuk ettiren eski Viyana elçisi Zülfikar Efendi'nin oğlu Napoli di Romnnia kumandanı Osman Ağa'nın başlarının vurulmaları gibi. Osman Ağa iyi yetişmiş ve çiçek yetiştirme ilminde ileri derecede bir heveskârdı, bu taraflariyle kendisini de aşırı derecede çiçek seven Sulton'ın merhametini uyandırmasına rağmen, vurulan başı adalet çadırının önüne atıldı⁴²⁹.

Şeyh Ebubekir, yâni Gezici adıyla tanınan, büyü kullanmak suretiyle halkı aldatan ve kadınları iğfal eden Azerbaycanlı Acem şeyhi, Nakka Valisinin gönderdiği uyan yazısı üzerine idam edildi. Bir diğ er maceracı Acem de büyücülükle suçlandı; fakat bu Acem siyaset adamı olduğundan Ötekinden daha tehlikeliydi. İstanbul'a gelmiş ve kendisini şâh Süleyman'ın oğlu ve tahtta bulunan şâh Hüseyin'in kardeşi olarak tanıtmıştı. Bâb-ı Âli bu adama iki yüz kuruş aylık tahsisat vermiş ve ikamet yeri olarak Önce Sakız,

⁴²⁸ Raşid, İT. f. 138 ve Yusuf Tarihi, Bl. 268, Sera! saltarietitavaşi namın' da kñhnvñşldtm tahliyeçün, yâni: Sarayı tavaşi (hadım) adını taşıyan İm spnilorin hakimiyetinden kurtarmak için.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/178-179

⁴²⁹ Raşid, f. 127. — Ailakçadın. Bu isim orduğâhın anlatılmasında bahsi fîpçrn çndıra da veriliyordu. La Motraye, Ailak'ı Leylek cadın şekline dönüştürmüştür, n, s. e.

sonra liemnos'u göstermişti. Acem oradan Bozok'a kaçmış ve orada kendisini şâh III. Abbas⁴³⁰ olarak tanıtarak bu sıfatla unvanlar dağıtıyordu. Çorumlu bir Türkmen'i Paşa tâyin etmek cüretini gösterdiğinden beri etrafına topladığı birkaç bin serseri ile bütün Bo-zok sancağını heyecan içinde tutuyordu. Halk, orada bulunduğu sırada hava güzel, oradan ayrılınca yağmur veya kar yağdığından, onun mevsimlere hükmettiğine inanıyordu: Fakat hesabının yanlış olduğunu cellâdın baltası boynuna inince anladı.

Vezir-î âzam, İmparatorluk valilerini ve yüksek makam sahiplerini vazifelerini uygulamada gözetim altında tutarak ve kanunları ihlâl ettiklerinde ha ket ti ki eri cezayı vermek suretiyle görevlerinin şuurları içinde tutuyordu- Basra Valisi Hasan Yürük, Edirne'den Sultan II. Mustafa'nın birlikleriyle isyan eden Arapları tenkil etmek üzere 3'ola çıkmıştı; fakat hasıslığı yüzünden yeterince birliği masraflı olacağı düşüncesiyle beraberine almamış, bu sebep-ic de şeyh Maani'nin şartlarını kabul edecek kadar alçalmıştı; kendisinin bu durumu vezirlik ve valilik rütbelerinin alınmasına sebep olmuş, idâresinin hesabını vermeye çağırılmıştı. Yeniçeri ağası Kürd Hasan, nıçakça davranışı ve yüz bin Yeniçeri için aldığı reçellerin onda bîrini dağıtıp kalanım sakladığından azledildi. Kapdan-ı Der-yâ'nın kendisi bile bazı şüphelere mevzu oldu: Sebebi donanma ile Mnlvnnzi önünde günlerce kaldığı halde, getirmesi emredilen halkı gemilere almamasıydı. Reis Efendi bu olayın tahkikine gönderildi ve gerçeği söyleyerek Kapdan-ı Deryanın suçsuzluğunu bildirdi; fakat Kapdan-ı Derya, Reis Efendi'nin onun bu sıfatını kaale almadığını, kendisine göstermekle görevli olduğu saygıyı göstermediğini, meseleyi kendisiyle değil donanma defterdarı ile görüştüğünü, yolda rastladığında selâm bile vermediğini İleri sürerek şikâyetçi oldu⁴³¹.

İstanbul'da sık görülen yangınlardan biri bayram gecesine rastladı ve çıkış yeri sarayın kahve içilen salonu oldu. On bir saat sürdü ve bu binanın büyük bir bölümünü yoketti. Bir başka yangın, eski Şeyhülislâm Baha! Efendi'nin muhteşem sarayını kül hâline getirdi. Venediklilere karşı kazanılan zaferler ve Mora'nın fethi vesilesiyle Edirne ve İstanbul'da düzenlenen donanma şenliklerinde atılan havaî fişeklerin sebep olduğu bu tür felâketlerde şikâyet edilecek bir taraf görülmedi.⁴³²

⁴³⁰ Ayn. F.8. f. 104. Mühründe su İbare okunuyordu: Nıglıni saltanetra geşl vArls soyh sahibi kiran Abbas salls, yani: sah, zamanın hakimi, üçüncü Abbfts kudret yüzücünü tevarüs etti (miras olarak aldı).

⁴³¹ Şela u kelame iltifat etmeyüp. Rasld, n, f. 126. Ferreri. birinci kitabın sonu.

⁴³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/179-181

Valide Sultanin Ölümü

Fakat, bu seferin neticesinde Sultan'ın ve halkın duyduğu sevinci, Retimolu Yunan asıllı olan Valide Sultan'ın ölümü gölgelendirdi <7 Aralık 1128 - 10 Zilhicce 1127); Valide Sultan IV. Meh-med'in gözde karısıydı (22 Şubat 1716 - 28 Sefer 1128). Bu Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonra, Valide Sultan, II. Süleyman ve İbrahim'in oğlu II. Ahmed'in saltanatları döneminde eski saraya gönderilmiş ve orada sekiz yıl kaldıktan sonra kendi oğulları II. Mustafa ve III. Ahmed'in saltanatları döneminde yirmi yıl boyunca tahttaki Sultan'ın anası olarak en büyük şerefi yaşamak kalmamış, Üsküdar ve Galata'da ⁴³³ yaptırdığı camiler ve fakirleri doyurmak için kurduğu imaretle halkın da sevgi ve saygısını kazanmıştı ⁴³⁴.

Kürdlerin Ve Arabların Tenkili; Bir İngiliz Tercüman Dayar Cezasına Çarptırılıyor; Bir Venedikli Tercüman Asıldı

Mora seferi esnasında, Bağdad Valisi Hasan Paşa, Asya tarafında âsi Kürdlere ve Araplara karşı birkaç zafer kazanmış; İmparatorluk Müverrihi'nin (tarihçisinin) dediği gibi, «bu fetihler bu yılın fetihleri sayışım arttırmıştı.» Satşi Kürdleri, yâni Sincar dağının kenarında Dari-Aaside (âsiler sığınağı) siperlere girmiş olan "Veluler, Bağdad Valisi tarafından geri atıldılar. Paşa'nın kâhyası, onları, Stnear ⁴³⁵ dağına dört fersah mesafede bulunan ve aynı adı taşıyan gölün ortasındaki Hatuniye'ye kadar takibetti. Kâhya ve daha birçokları bu harekât sırasında şehid oldular. Fakat Kürtler tek ve geniş bir yolu bulunan ve sığınmak olarak kullandıkları bu hisâr-dnn atıldılar; son adamlarına kadar hepsi ortadan kaldırıldı. Nihayet Sincar teslim oldu ve Tai aşiretinin eski reisi bu şehre beğ atandı.

Basra civarında Arab Lam aşiretinden birkaç âsi, İran Şahı Hu-veyze'nin himayesine sığınmışlardı; Durlak'a kadar ilerlemiş bulunan Bağdad Valisi, orada Belde resmî makamlarından, Cevazer, Mendlecîn alâkalılarından ve Beni Lam aşiretinin reisinden otuz bin kişilik bir İran ordusunun beş günlük

⁴³³ Galata değil, Emînönü'ndeftl Yenici mi olacak (Ç.N.).

⁴³⁴ Rastd, f. iss ve isa. VaHde*nlın yasını 80-60 gösterirken R&şld yanılıyor. Çünkü İlk oğlu Mustafa 1074'de (1604) doğmuştu, böyle olduğuna göre onu sekte yaşında dünyâya «•Urmesl mümkün değildir. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/181

⁴³⁵ Raşid, f. 120; bu İşarete göre gölün vaziyetini iyice tesblt etmek gerekir

yürüyüşle sınır içine te-cavÜK etmiş olduğunu öğrendi. Bunun üzerine, Beni Lamhlar bir tehlike karşısında Arab aşiretlerinin yapmayı âdet Jîâline getirdikleri şeyi yaptılar: Kendilerinden yardım istemek maksadiyle Basra ve Bağdad Araplarma siyah bayraklar gönderdiler. Gelen yardımcılarn drt katılmasıyla İran hakimiyetindeki Arapların istilâsını dur-durdulnr ve Bağdad Valisi İran Hanı Huveyze ile bir barış anlaşması imzaladı. Nihayet, Kürd sancağı Harir'de bir canı beği öldürdüğünden, Sahran Kürdleri iki taraf oldular, bu taraflardan biri katüi reis otrak tanımak istedi, diğeri ise eski beğin oğlu üzerinde ısrar etti. Bağdnd Valisinin müdâhalesi sayesinde, oğul babasının görevine atandı ve bu atama Bâb-ı Âli tarafından tasdik edildi.

Son İki sefer sırasında sınırlar ve İmparatorluğun içinde geçen olaylar Ali Paşa'nın dikkatini gerektirmişse de, bakışını dış olaylar üzerinden hiç ayırmadı. Bununla beraber yabancı devletlere ve onların ölçilorine karşı davranışı pek nâzik olmadı. Yetmiş yaşındaki tercümmn İzmir'de bir Türk tarafından dövülmesinden şikâyetçi oha İngiltere elçisine Vezir-i âzam: «Bir Müslüman bir gavuru döverse, ne yapmamı istiyorsunuz?» cevabını verdi⁴³⁶. Böyle, bir hareket gümrükçüler tarafından yapıldığı takdirde bunun tarafların ticaretim zarar vereceği kendisine söylendiğinde, Vezir-i fizam'm cevabı devletin İngiltere ticaretine ihtiyaç duymadığını belirtmek şeklinde oldu. Yabancı diplomatlar gidiyor, yerlerine başkaları geliyorsa da İngilizlerce bir hareket görülmüyordu. İstanbul Venedik elçiliği birinci tercümanı Jean Navon, İzmir'de İngiliz tercümanının uğradığından daha sert bir akıbetle karşılaştı; günün olayları üzerine yazdığı ve günlük olaylardan bahsettiği ele geçirilen mektubunda bunlara siyaset de karıştırdığı gerekçesiyle idam edildi.⁴³⁷

Viyana Sarayı İle Muhâberât

Venedik'e karşı savaşın başlangıcında, müteferrika İbrahim, Avusturya'nın son Rusya savaşında olduğu gibi bu savaşta da tarafsız kılacağı ümidini belirten Prens Eugen'e hitaben Vezir-i âzam tarafından yazılmış bir mektupla Viyana'ya gönderilmişti. Müteferrika, bu mektubu muhteşem bir kabul resmiyle (13 Mayıs 1715) huzuruna kabul edildiği prence verdi. Prens, bu mektubu alırken, nitm nınnn nacaklı kırmızı bir İpek

⁴³⁶ Venedik bnyozu (elçisi) Memmo'nun raporu.

⁴³⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/181-183

eyvanın altına yerleştirilmiş ke-nnrlnrı nırma kıvrımlı kırmızı kadife bir koltuğa oturmuştu ve üzerindi» nltın işlemeli kırmızı bir elbise ve başında geniş bir şapka vardı; nng tarafında saray danışmanları ve solunda özel danışmanları yer nlmışlardı ⁴³⁸. Müteferrika, dört ay sonra, Avusturya'nın Bftb-ı Alt ile Venedik ⁴³⁹ arasında aracı olarak belirttiği bir mektupla İstanbul'a döndü. Müteferrikanın getirdiği mektup, daha önce gönderilen gibi cevapsız kaldı. Fakat, müteakib yıl, Avusturya ile Venedik Türklere karşı yeni bir saldırı ve savunma anlaşması İmzalamalarından on iki gün sonra Prens Eugene Vezir-i azama yazdığı bir mektupta onu Karlofça baş anlaşması şartlarına riâyete davet edip Venedik'in son sefer dolayısıyla uğradığı kayıpların te-lftfisini isteyince ve nihayet Avusturya'nın o zamana kadar varlığı hiçbir zaman kaale alınmayan ⁴⁴⁰ elçisi Fleischmann'ı geri çektiği ' haber verilince, herkes yeni bir savaşın zorunluluğuna karar verdi. ⁴⁴¹

Almanya'ya Karşı Savaş, Divanda Birbiri Peşi Sıra Üç Karara Konu Oluyor

Eyûb'de, Valide sarayında, aralarında Yeniçeriler Paşası ve Alman dönmesi Sekban-başı Hasan'ın bulunduğu, en büyük hukuk bilginleri ve ordu Paşalarının katıldıkları toplantıda Reis Efendi bizzat Vezir-i âzam tarafından kaleme alınmış beyannameyi okudu ⁴⁴². Beyannameye Karlofça (Carlowicz) barış anlaşmasının Avusturya İmparatorunu Venedik'in yardımına koşmaya hiçbir suretle zorlamadığı ve dolâyısıyla Venedik'in barış anlaşmasını ihlâl ettiği için savaş açmak zorunda kalındığı isbatlanmaya çalışılıyordu. Şeyhülislâm da bu görüşü doğrulayınca, Vezir-i âzam Paşalara çok zaman önce fethine karar verdiği Korfu Korfos üzerine mi yoksa Alman hududuna yönelmesi gerektiğini sordu. Paşalar ağız birliğiyle Ve-zir-i âzam'ın ordunun serdârlığını üzerine alarak Almanlara karşı yürümesini, çünkü bunların başka Hristiyanlara benzemediğini, korkunç ⁴⁴³ düşmanlar olduklarını söylediler. Vezir-i âzam şöyle konuştu:

⁴³⁸ Mektup İmparatorluk arşivlerinde bulunmaktadır.

⁴³⁹ 8 Mart 1715 tarihli mektup.

⁴⁴⁰ Mektubun tamamının tercömes* beyannameye iliştilmiştir ve Avusturya başvekilinin mafrurftne tezkeresinin tercümesi başlığım taşımaktadır Rastd, II, f. 145.

⁴⁴¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/183

⁴⁴² Beyanname Rasld'de, II. f. 143

⁴⁴³ Hissimi kavi. Rftşfd, n. f. 110.

«Gevşek ve korkak insanlar, aslında olmadıkları halde guyâ büyükmüşler gibi İslâmın düşmanlarının kudretini temsil ediyorlar ve Müslümanların cesaretini kırıyorlar. Muhterem Şeyhülislâm, İmparatorluğa ve dine karşı hâin ve böylece savaşın yoğunluğuna sığınmaya kalkışan böyle insanları öldürmek doğru ve kanunlara uygun değil mi? Biz basit bir mektubun muhtevasına dayanarak bu savaşa başlamıyoruz; ancak savaşın hazırlıklarını yapıyoruz ve Bel-grad Üzerin^ yürüyeceğiz. Eğer Hristiyanîar Osmanlı sınırlarına bir adım geçerse onları püskürteceğiz⁴⁴⁴; bu arada sınır kumandanlarımıza barışın bozulmaması için sert emirler verdik.» Vezir-î âzam DiyanbeHr beğlerbeyini Korfu'ya göndermeye karar verdiğini sözlere ekledikten sonra, Paşalara bu hususta ne düşündüklerini sordu. Vezir-î âzamin kararnın önceden verilmiş olduğunu gören Paşalar, Vezir-i âzamin kine aykırı dtfcen bir görüş belirtmenin imparatorluk ve din düşmanlarını sîâh altına çağırarak şeklinde yorumlanacağını düşünerek cevap vermemeyi daha doğru buldular. Vezir-i âzam: «Bugünlük bu kadar yeter,» dedi, «bu gece düşününüz ve Cenab-ı Hak izin verirse, yarın Davudpaşa'da, öğleye doğru Sultan'-ın⁴⁴⁵ huzurunda toplanacak olan meclise geliniz.»

Ertesi gün ulemâ ve Paşalar Kaymakam Paşa'nın çadırında toplandılar. Vezir-i âzam gün doğarken geldi ve toplantının başlamakta gecikmeyeceği saltanat otağının önünde attan indi. Vezir-i âzam Silâhdar Ali Paşa toplantıyı bir nutukla açtı. Konuşmasında, beyannamede kaydedildiği gibi, Venedik Cumhuriyeti tarafından bansın ihlâlinden itibaren Prens Eugene'in mektubunun gelişine kadar bütün oldu bittiler! sıraladı. Şeyhülislâm fetvasını Reis Efendi'ye verdi ve okutturdu. Fetvanın okunması sona erince, Vezir-i âzam ulemâya hitab ederek düşüncelerini sordu. Gerek söyleyecek bir şeyleri olmadığı, gerekse görüş bildirerek sorumluluk altına girmek istemediklerinden hiç kimse cevap vermedi; bütün mecliste çeyrek saate yakın süren bir sessizlik oldu. Vezir-i âzam: «Efendiler, niçin konuşmuyorsunuz?» diye sesini yükselterek sükûtu bozdu, «Herkesin kanaatini söylemekte serbest olduğu bir mecliste bulunuyorsunuz. Eğer fetvanın meşruluğu üzerinde bazı şüpheleriniz varsa, bildiriniz.»

Nihayet eski Anadolu Kadiaskeri Mirza-zâde Şeyh Mehmed söz aldı ve

⁴⁴⁴ Osmanlı Tarihi Kronolojisi yazar İsmail Huni Danlsmend, bütün Osmanlı müverrihlerinin görüşlerini özetleyen eserinde savaşın Vezir-i Asam'ın, kendisini cihangir olduğuna inandıran kahyasının bu - haince telkinlerine kapılarak Avusturya sarasını baslattığını kaydediyor. Od. IV. (Ç.N)

⁴⁴⁵ Raşid, f. 147.

şöyle konuştu: «Bize posta ile gelen Alman başvekilinin mektubu sınırlarımızın ihlâl edildiğini ortaya koymamaktadır; böyle olunca, siz barışın ihlâl edildiğinin izini nerede görüyorsunuz? Bâb-ı Âli, netice üzerinde emirler vermeden önce, bu hususta bazı deliller arasa daha doğru davranmış olmaz mı?» Vezir-i âzam, barışın ihlâlinin Bâb-ı Ali'yi böyle bir hareketle suçlayan mektuptan ortaya çıktığı cevabını verdi. Anadolu eski Kadıaskeri sözlerine devam etti: «Bu vaka üzerinde tamamiyle mutabık kalmak istiyorum, düşman bizi banşı ihlâl etmekle suçluyor, fakat kınanacak hiçbir şey bulunmadığım bizzat kendi iddia ediyor. Yeni bir açıklama talebinde bulunurken savaşa hazırlanmaktan bizi kim mene-diyor? O halde, düşmana, üzerine yürümek niyetinde olduğunuzu bildirmekte bir zaruret var mı? Düşünebildiğim kaderiyle, sadece bu mektuba dayanarak savaşa başlamak bana doğru görünmüyor; şu anda imparatorluğun sınırlarım savunma durumunda tutmanın yeterli olduğunu sanıyorum.» Vezir-i âzam. Reis Efendi'ye: «Barış anlaşmasını getir ve îslâmiyetin hakikî şeyhine oku!» diye seslendi.

Reis Efendi anlaşmayı okudu, fakat, anlaşmayı meydana getiren yirmi madde içinde Venedik'le alâkalı bir tek madde yoktu. Sultan hemen söz aldı ve: «Rusya savaşı sırasında da böyle sahtekârlıklara başvurmuşlar, fakat hiçbir netice elde edememişlerdi,» de-, di. Mirza-zâde Efendi'ye doğru dönen Vezir-i âzam: «Efendi,» dedi, «düşman bizi barışı ihlâl etmekle suçlarken böyle yalan söylüyorlar.» Mirza-zâde: «Şüphesiz,» diye karşılık verdi, «barışı ihlâl etmediğimizi çok iyi biliyoruz, fakat bu husus düşmanın sahte suçlamasıyla bozuluyor mu?» Vezir-i âzam öfkeyle onun sözünü kesti ve sesini yükseltti: «Size inanmak gerekse, Belgrad'ı alacak olan düşman anlaşmaya ihanet etmekten suçlu olmayacak; ama o zaman da savunma için vakit çok geçmiş olacak.» Anadolu eski Kadıaskeri: «Ben ihanetinin delilini bulmak için beklemek gerektiğini söylemiyorum,» diye cevap verdi, «fakat sınırlardan geçmedikçe, bu mektubun bize ona savaş ilânı hakkı vermediğini iddia ediyorum.»

O anda Ayasofya imamının elinde bir kitap bulunduğunun farkına vardı ve kitaptan danışmak suretiyle yararlı bir netice alınıp alınamayacağını sordu. İmam ayağa kalktı, fakat Sultan ona oturmasını ve okumasını işaretle anlattı; bunun üzerine imam, Serahsi*-nin⁴⁴⁶ eserini açtı ve ondan iki sayfa okudu; okudukları Anadolu Kadıaskerinin kanaatine uygun görüldü. Vezir-i

⁴⁴⁶ Mabsut. Raşid. II. f. 48.

âzam bu kararların selim akla uygun olduklarını ve reddedilemeyeceklerim, fakat burada bahis konusu edilen duruma uygulanmalarının îmkanı bulunmadığını söyledi; peşinden yarım bir dönüş yaparak ekledi: «Sebeb-siz savaş istemiyoruz; sınırlarımızın ihlâl edildiğini gözle görmeden de bir savaştan yana değiliz; sadece gerektiğinde savaşmaya tama-miyle hazır bir halde Belgrad üzerine yürümek istiyoruz; sınır kumandanlarımıza, akınlarıyla düşmana en ufak bir haksızlık edilmemesi hususunda kesin emirler verdik; onları muhafız durumunda tutmaya kararlıyız. Dün akşam yine Temeşvar Paşasından bir mek-tub aldık...» ve Reis Efendi'ye mektubu okumasını söyledi.

Bu mektup, Sava nehri yoluyla Bosna'dan gelen nehir nakliye dubalarının geçmelerine Avusturyalıların mani olduklarını bildiriyordu. Kendisi ve hazır bulunanlardan bazılarının, Sava nehri üzerinde Türk yük gemilerinin yolunu kesme olayı üzerinde görüş bildirmelerinden sonra, Vezir-î âzam vezirlerin, emirlerin, ayanın (memleketin ileri gelenleri), hocagâmn (divân efendileri) ve ordu Paşalarının buldukları tarafa döndü ve onlara, karşılaşılabilecek bir savaşta kendisinin ve Diyanbekir beğlerbeyinin yürütülmesi gerekli çifte savaş içinde hangi tarafa yönelmelerinin doğru olacağını ikinci defa sordu. Bir gün önce olduğu gibi, Vezir-i âzamin Almanya üzerine yürümesine ittifakla karar verildi. Karar üzerine Sultan şınlrını söyledi: «Allah nasib ederse, Almanya'ya savaş mevzuunda yeniden görüşmek üzere Edirne'de toplanacağız ve alınacak kararlara göre hareket edeceğiz.» Ayasofya imamı ellerini açarak dıA etti; Sultan ayağa kalktı ve meclis sona erdi; Vezir-i âzam görüşmelerde varılan neticeden öfkelenmiş bir halde dışarı çıktı. Birkaç gün sonra, büyük kadı açık sözlü olmasının cezasını gördü: Ale-lâdo bir kadı olarak Paravadi'ye gönderildi.

Savaş hazırlıklarına büyük bir faaliyetle hemen hız verildi. TersâneceH! bulunan donanmadan ayrı olarak on beş kalyon, yirmi boş firkateyn, omurgası düz on nehir gemisi ve yirmi beş küçük çapda kürek ve yelkenle hareket eden tekneler yaptırıldı. Tuna girdabı yakınındaki Demirkapı'da Bâb-ı Âli'nin savunma teşkilâtına kumanda eden İbrahim Ağa iki tuğlu Paşalığa yükseltildi ve Tuna donanması kaptanlığına atandı; mevkufatçı İbrahim ve Nissa defterdarı İstanbul'dan Belgrad'a kadar ordunun beslenmesine gerekli erzakı sağlamakla görevli komiserler olarak atandılar. Kırım Hanı ordnyn katılmaya davet edildi ve Sultan kendisine ok muhafazası

(sadak) parası olarak bin, sekbanların⁴⁴⁷ ücreti olarak da dört bin kuruş gönderdi. Korfu*ya hareket etmek üzere Gelibolu'da bekleyen Anadolu Beğlerbeyi Türk Ahmed Paşa, birlikleriyle Nissa İstikametinde yürüme emri aldı. Diğer taraftan Lippa'dan Ahmed Ağa, Vezir-i âzamin evvelce Toekoeli'ye olduğu gibi, kendisine Avusturya'ya karşı savaşa başlaması taahhüdüne karşılık Transilvanya prens-: ligi invaniyle Macaristan Kraî unvanını verdiği mektubu götürmek üzere Cochim (Koşim)'e gitti. Sultan, beraberinde Rikâbı Hü-mayfln Kaymakamı Paşa, Şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu Kadıas-korlerl, emirler başı ve divân efendileri, Edirne'ye hareket etti. Üçüncü Ahmed'in bu şehre varışının ertesi günü, Anadolu Beğlerbeyi birliklerinin başında şehire girdi: İlk sıralarda gözüpekler ve ser-denReçtiler (gönüllü ve deliler) görülüyordu; onların hemen arkasından avcılar ve milisler (segbanlar ve levendler), onlardan sonra Beğlerbeyi sarayının elli ağası ve dokuz taşıt atı, nihayet, binden fazla tüfekçi ve yüzden fazla içoğlam ilerliyordu.

Aynı gün, son meclisin oturumundan kalkarken Sultan'ın haber vrrldgt üçüncü meclis toplandı. Savaş ilânı ve onu meşrulaştıran felvA okunduktan sonra Vezir-i âzam söz aldı:

«Burada, zaten başlamaya karar verdiğimiz bir savaşın zaruri-liği üzerinde istişare etmekle vakit kaybetmek için değil, fakat bu savaş: «Kâfirlerle savaşınız ve onlara karşı merhametli olmayınız»⁴⁴⁸ hikmetine uygun bir tarzda yürütmemizi belirlemek m aksa-diyle bulunuyoruz; ve sizler kanun adam] an bu hususta ne düşünüyorsunuz?» Bazıları: «Allah mu'ininiz (rehberiniz) ve size yardımcı olsun,» cevabını verdiler⁴⁴⁹; diğerleri, kendi yerlerine cevap vermek işini Paşalara bıraktılar⁴⁵⁰. Vezir-i âzam kanaatlerini öğrenmek için bunlara doğru bakınca hep bir ağızdan haykırır-cnsına Pâdişah'ın kulları olduklarını, din ve imparatorluk uğruna vücut ve ruhlarını feda etmeye hazır olduklarını ileri sürdüler. Ve-zir-î fizam" şu sözlerle konuşmasına son verdi: «Şu: "Ne sevinçli, ne mahzun olunuz ve üstünler (ruh eşitliğiyle)⁴⁵¹ olacaksınız" hikmetine uygun

⁴⁴⁷ Raşid. f. 148

⁴⁴⁸ Cahid ol küffar ve agladdh aleyküm.

⁴⁴⁹ Raşid bü vesileyle Türkçe bir me'rai alıyor: Bir suale komaz ol gam-zol hnzır cevap, yani: Yerinde bir cevap artık hiçbir sual kabul etmez.

⁴⁵⁰ Bir hikmete göre: HalakaHahu Hlhurubî ricalen ve ricala li kossatln ve terldln (Allah bazı insanları savaşmak, bazılarını çorba yapmak için ynrattı.)

⁴⁵¹ Petenvardein (Varadin) savaşı, Korfu muhasarası ve Temeşvar'm alınması üzerine yazılmış eserleri, Münih Kraliyet Kütüphanesinin yararlanmama açmasından biliyoruz. Bu eserler aşağıda:

PETERWARDE»N ÜZERİNE

davrandığımız takdirde, şüphesiz, Allah bize zafer lutfedecektir.» İmparatorluk ordugâhı imamı, Kur'andan daha başka ftyetîer okuyarak bu üçüncü savaş meclisine son verdi.

Belgrad'a hareket etmeden önce, ordu ile beraber bulunmaya zorlanmış olan Avusturya Elçisi Fleischmann'a Avusturya başvekili Prens Eugene'inkine cevap olarak bir mektub verdirdi. Bu mektup savnş beyannamesinin üslûbundan daha hırslı ve daha kaba bir ifâde ile —ki tarih bu beyannameyi Osmanlı diplomasisinin kaba ve sert ıııftbunun bir anıtı olarak saklamıştır— kaleme alınmıştı. Bu mektubun sonu bu hususta hüküm vermeye yetecektir: «Eh! barış meselesi yeniden bahis konusu olduğunda sözlerinize inanmak nasıl mümkün olacaktır? Küçük dükler ve onlardan daha az küçük Hristiyan krallar bu kadar ayıb hareketlerden kendilerini sorumlu tutuyorlar mı? O halde pekâlâ! Savaş hakkımızda hükmünü verecektir. Allah isterse, Bâb-ı Ali kusursuz ve itidal dolu davranışının mükâfatını görecektir. Hiç şüphe edilemez ki, iki taraftan akacak olan knn, bir lanet gibi, sizin, çocuklarınızın ve çocuklarınızın çocukları üzerinde ağırlığını hissettirecektir. Payınıza düşecek olan şey, yıkım ve sonsuz bir harablik olsun! ⁴⁵²» Mektubun kenarına ek yazı olarak çıkılan notta, elçi Zülfikar*'ın son savaş sırasında Ko-marn'da mahpus

1. Höchst erfreuüche Nachricht von der grossen und blutigen Niederlage am 2. und 4- August 1716.
 2. Eingentliche und umstoendliche Nachricht von der herrlichen Victorie am 5. August 1716.
 3. Relation, ausführliche, von Aufgang der Campag-ne des 1716. Jahres, bis auf die siegreiche, am 5, August unweit Petenvardein geschehene Schlacht.
 4. Relation von der Oevotion, so die Türken bey ge-gegen woertigem Kriege (1716) gegen die Christen angewen^ det haben. Prag 1716.
- KORFU (CORFOU) MUHASARASI ÜZERİNE
1. Eingentliche und ausführliche Beschreibung der Blogier-und Belagerung Corfu's, vom 8. Julius bis 22. August
 2. Von der Selagerung Corfu, nebst einem Schreibön vom 6 November 1716.
- ti) Hammer'ın adını bUdırmeyerek yalnız Ayetlerinden bahsettiği, Ayet-terini verdiği Süre AL-İ İMHAN Süresidir. (Ç.N.)
3. Continiatio Diarii von I.K.M. Hauptarmee, nebst Verzeichniss, was bey Aufhebung der Belagerung Corfu im Türk. Lager am 22. August 1716 gefunden worden.
- TEMEŞVAR'IN ZABTI ÜZERİNE
1. Bricht von der an I. M. beschenen Ubergab der türkfechen Hauptfestung Tesewar, samrat, 1716.
 2. Ausfärlich Relazion von der erobertem Festung Temeswar, sammt dem Abzug, 1716.
 3. Beschreâbung des ungarischen Feldzuges a. 1716 und der am 13, Oct. erfoligten Eroberung Temeswar's.
 4. Eigenlicher und umstoendlicher Bericht der ung. Festung Temeswar, wie solche am 12. October erobert worden
- ⁴⁵² Hâşid. İT, f. 151. 1 Cemaziyüleyvel tarihi bir baskı hatasıdır. Cemaziyülahır olarak okumak lâzımdır (25 Mayıs). Zira bir cevap olarak ele abndıftı takdirde, prsıu Eu**oe'ın mektubu istanbul'a gün dönümünün (22 Nisan) otuz ikinci günü geldiğine göre, cevap mahiyeti kaybolmaktadır. Avusturya imparatorluk arşivinde bulunan mektubun aslı da İşaret edilen tarihi taşımaktadır. Tarihçi mektubu tam vermediği gibi notu da atlamıştır.

tutulduğu kaydedilerek buna misilleme olarak Bâb-ı Âli'nin Avusturya elçisini Belgrad'da birkaç gün mahpus tutacağı bildirilmişti (22 Temmuz 1716 - 2 Şaban 1128). Sultan, Kap-dan-ı Derya ve Kara Mustafa Paşa'ya olduğu gibi, Bosna kumandanı Uzun Yusuf Paşa'ya emirlerini Filibe'den gönderdi ve emirlerini ulaştırırken her birine bir şeref kılıcı ile bir kaftan hediye etti: Paşalardan ilk ikisi Korfu'da savaşı idare etmekle görevlendirildiler; sonuncu Paşa ise Bosna'da savaşı yürütecekti.⁴⁵³

Polonya Konfederasyonu Murahhası

Ordugâha gelen Tatar Hanı, İsakçı ve Chocim (Sosim) serdarından öğrenilenleri anlattı; bu haberlere göre Rusya ve Saksonya tarafından tehdit edilen Polonya, kuvvetlerinin büyük kısmına ihtiyaç duyuyordu, dolayısıyla, ancak on bin askeri Belgrad'a gönderebilecekti; böylece Polonya, kendi sınırında otuz bin askerle kalmış oluyordu. Bu bakımdan da ordunun kuvvetini arttırmak için, İbrail'de kendilerine iki kat ücret sağlanarak üç bin altı yüz Yeniçeri ordu saflarına alındı; kumandanlar kırk akça, sancakdarlar yirmi akça zam aldılar; emekliye ayrılmış, fakat ordu saflarında bulunan subaylar ancak on ve bunların alem taşıyıcıları beş akça terakki gördüler. Ordunun bu birliğine dördüncü alayın yansı, dört yüz askerle beş yüz silâhdar, üç yüz topçu ve otuz top idarecisi ilâve edildi. Tırhala sancağı Valisi Ârec Osman Paşa, ordunun Tırha-la'dan başlayarak Sayada ve Furındas (Bucintro)'a kadar, Korfu'ya varmak üzere geçeceği yolu tamir etmekle görevlendirildi. Askerin iaşesi için gerekli maddeleri de bu Paşa sağlayacaktı.

Topların nakli için Vezir-i âzam reaya arasında bir seferberliğe başvurulmasını emretti. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunun ilk gününden beri topların çekilmesinde yardımcı olmuşlardı ve (Evlâd-ı Fatihan) adını taşıyorlardı. Demirkapı muhafızlarını takviye etmek üzere üç bin asker gönderildi ve aynı mahallin kumandanı yeni tahkimat vücuda getirmekle görevlendirildi. Bu iş için üç bin piyade, on ikilik beş top, beş yüz gülle, on kental paçavra, beş kental kurşun, on iki livre ağırlığında fünüye fitili, kırk kental barut kumandanın emrine verildi. Rus sınırına yakın kalelere, Temerruk, Rabath, Temkalaa, Taman, Or ve Kılburnu'na altı yüz Yeniçeri gönderilerek bunların garnizonları takviye edildi. Chosim (Şosim)'e Ye-

niçeriler, Temeşvar'a da bombacılar gönderildi. Yeni silah altına alınan birliklerin gelişlerini çabuklaştırmak üzere emirler verildi.

Kırım Hanının Kırım'a dönmesinden kısa bir süre sonra, Tar-nigrod konfederasyonu tabir edilen bir Polonya elçisi geldi. Bu, Bâb-ı Âli için yepyeni bir olaydı ve gerekse yeniliği, gerekse elçinin aşırı itaatli davranışı sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yer aldı; bununla beraber, Türk tarihçileri, Sredz Valisi (Staroste) Fran-çois Giz, Mazovie timar sahibi (küçük senyör) Stanislas Chomtowski'-nin elçiliklerini, sonuncusu her ne kadar Karlofça barışını yenilemek için gelmişse de, sükutla geçiştirmişlerdir (22 Nisan 1714). Konfederasyon tarafından gönderilen Polonya elçisi, Doîhyce⁴⁵⁴ timar sahibi (küçük senyör), albay Dominique de Jastrzsbiek Bekireski di-vân çadırında huzura kabul edildiği sırada Osmanlı sarayının ihtişamına ve ordunun gücüne öylesine hayranlık duydu ki, «En gülünç yapmacık hareketler yaptı ve bir eşekten daha ahmakça davrandı.» diye, tarihçi Râşid durumu anlatırken bu ibareyi kullanmıştır⁴⁵⁵.

Vezir-i âzam, divan çadırına gelmek üzere otağından çıkarak iki sıralı dizilen devlet ileri gelenlerinin arasından geçtiği sırada, Polonya elçisi, kalpağı elinde, şaşkınlıklar içinde reveranslar yaptı; sonra, Dam ad Paşa oturduğu ve bütün çavuşlar; «Allah seninle beraber olsun!» sözleriyle mutâd selâm vazifelerini yerine getirdikleri sırada, elçi zaman zaman oturduğu yerden kalktı, zaman zaman yerde diz çöktü⁴⁵⁶. Vezir-i âzam ona ne kadar zaman yolda olduğunu ve Kırım Hanına rastlayıp rastlamadığını sorunca, elçi, kendisini özel olarak kabul etmesi ricasında bulundu. Kâhyabeğ'in de görüşmede hazır bulunması şartıyla ricası yerine getirildi. Özel görüşmede, konfederasyon adına Polonya'yı ele geçirmek istemekle suçlanan Kral Auguste'den şikâyet etti. Netice olarak, Bâb-ı Âli'nin müdâhalesini istedi. Elçi, bir saat boyunca dinlendi; bununla beraber, isteğinin başarısının, bildirilecek olduğu Rikâb-ı Hümâyûn katından⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Geleceği kont Stanislas RzewuskJ tarafından bildirilmişti.

⁴⁵⁵ Schiveka mikuned 11 kant neköned; ünlü Acem mıs'rai.

⁴⁵⁶ Bu elçi, Venedik balyozu (elçisi) Memmo'nun 20 Temmuz 1713 tarihli raporunda saygıdeğer bulunduğu bahsettiği starost (vali-elçi) Golz'-un tam aksi bir davranış içinde görüldü.

⁴⁵⁷ 1683'de Viyana'nın kurtuluşundan sonra Bavyerahların aldıkları ve Münih'e gönderdikleri ganimetlerden bir kısmı; 1686'da Budin'in (Ofen) fethi; 1688'de Belgrad'm hücumla zabtı ve 1717 yılındaki Belgrad savaşı sırasında Türklerden alman ganimetlerin bu şehirde 1750'de çıkan yangında yanıp elden çıkmaları üzüntü vericidir. Bu kayba rağmen, bu başkentte, hâlâ Türklerden alınmış muhteşem ganimetler görülmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Üç çadır. Bunlardan birine Kızıl Kule, birine Saray Kulesi denilmektedir ve üçü de nâdir kumaşlardan yapılmış olup, üçüncüsü mutbak olarak kullanılıyordu. Otağların içi kuş ve çiçek süslemeleriyle dikkati çekmektedir. Bunların üçü de Mohaç savaşından sonra alınan ganimetlerden gelmektedir. Ayrıca XII. cildde sözünü ettiğimiz fil, on ikinci asırdan kalma güzel tunç tabak da

gelecek cevaba bağlı bulunduğu cevabı verildi. ⁴⁵⁸

Brancowab Ve Cantacuzğne Ailelerinden Birçok Kişilerin İdamı

Bu konuşmalar, Bâb-ı Âli tercümanı, Alexandre'm oğlu ve Ni-colns'nın kardeşi Jean Maurocordato'nun tercümanlığı ile yapılmıştı. Zaten Jean, ağabeyi Nicolan Boğdan Hospodor'u (voyvoda) Ra-kovizn'nın yerine atanınca, tercüman olarak onun yerini almıştı (1709); Nicolas, prensliğinden Cantemir tarafından kovuldu, ne var ki, sekiz ay sonra tahta çıktı ve Rusya seferinin başında (1712), Can-tacuzene'ler tarafından kovulan Brancovan'dan boşalan Eflak prensliğine atandı ⁴⁵⁹. Daha önce bunlara, tahtlarını Maurocordato'lara ⁴⁶⁰ bırakmaları için baskı yapılmıştı. Brancovan, yirmi altı yıl devam eden mesud bir saltanattan sonra oğullarıyla birlikte İstanbul'da işkenceye mâruz kaldı ve peşinden başı vuruldu (26 Ağustos 1714). İki yıl sonra, Cantacuzene'ler İstanbul'da boğduruldu ⁴⁶¹.

Ordu Nissa'da ordugâh kurunca birbiri peşi sıra Rumeli Beğ-lprboyl Snrı Ahmed Paşa Erzurum beğlerbeyi Ahmed Paşa, Kayseri ve Kocaeli sancakbeğleri orduya katıldılar; birkaç gün sonra da Kırım veziri Selâmet Giray, on bin Tatar atlısının başında ordugâha geldi. Bu olaylar cereyan ettiği sırada eski Mısır Valisi Veli Paşa idama mahkûm edildi; borçlu olduğu yüz kese parayı Ödemek üze-lo İstanbul'a gönderilmişti ve parası

bunların arasında bulunuyor bu tabakdaki dikkate değer yazı Edebiyat Yıllığı'nda Flügel tarafından yayınlandı. Bavyerahların katıldıkları savaş ve muhasaraları tasvir «den birçok tablo Schleissheim*de ganimetler salonunda sergilenmiş bulunuyor; Münih kraliyet bahçesinin on beş tarihî freski arasında bilhassa iki tablo dikkati çekmektedir. Bunlardan birinde Belgrad'ın 1688'de hücumla zabtı, diğerinde 1717'de bu şehrin önündeki Türk -siperleri görülmektedir. Münih, büyük sayıda bayrak, büyük davul, çadır, silah ve savaş aletiyle giysiden ayrıf çok sayıda Türkçe elyazılarına da sahip bulunmaktadır. Münih Kütüphanesi, Maxsimilien - Emmanüel döneminde Türklere karşı yapılan savaşlar üzerine yazılmış birkaç yüz risale ile Viyana sarayı kraliyet Kütüphanesi'den çok daha zengindir. 1683-1688, 1717, 1718, 1738 ve 1739 savaşlarıyla alâkalı birçok risale ve diğer önemli sayıdaki va-zıları görmemizi sağlamak üzere verdikleri emirden ötürü burada S.M. Bavyera kralına teşekkürlerimizi bildiriri?.. Rastadt şatosunun birçok odasında kapalı vaziyette bulunan ganimetler için bir şey söyleyemediğimizden Ötürü üzüntü duyuyoruz. 1687 Mohaç ve 1691 Salankamen savaşlarında alınan bu ganimetler prens Louis de Bad'ın terekesinden gelmektedir. Ayrıca, 1684-1688 döneminde Bavyera elektorleri Maximilien t EmmanueFin Türklere karşı savaşlarını tasvir eden oldukça ünlü saray ressamı tarafından yapılmış 19 yağlı boya tablo bulunmakta-: dır. Bunlar Bavyera kralı müzesinde bulunmaktadır.

⁴⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/189-191

⁴⁵⁹ Chiaro ve Engel.

⁴⁶⁰ Eflak Tarihi, yazan Engel. s. 379 ve Bogdan Tarihi, aynı yazar. a. 206.

⁴⁶¹ Engel, s. 379; burada birden fazla çelişki var, zira müellif, öne» W 7.İr-l azam'ın onlan İstanbul'da idam ettirdiğini, başlarını İstanbul'a naklettirdiğini ve nihayet emrin Edirne'deyken verilmiş olduğunu söylüyor; fakat Temmuz başında Vezir-i azam artık Edirne'de de-gildi ve sınıra doğru yürüyüş halindeydi.

olmadığından başı vuruldu. Hornın VnfsI Uzun Yusuf Paşa zimmetine para geçirmek suçundan nym Aklhete uğradı. Aynı döneme doğru, çok seyahat etmiş ve İsveç Kralı XII. Charles'ın Bender'e gelişinde büyük hizmetleri görülmüş olan Fransız tercüman Pierre, saldırıya uğrayarak hayatım kaybetti. Pierre, Charles'm gelişinden beri Bâb-ı Âli'nin hizmetinde* kalmıştı. Bu yıl Almanya'ya karşı savaşa başlanmaması yo-İtımlnki knnaati kendisine birçok düşman kazandırmıştı. Batiudjina (HntitHııa)'da Yagodina yolunda birkaç cebecinin saldırısına uğradı ve öldürüldü. Fransız tercümanına saldıranlar eşkiya değildi, fa-İtnt İnmlnr Knhyabeğ'in emrine göre hareket etmişlerdi. Kâhyabeğ bt'ı savcın başlıca tahrikçilerinden biriydi ve bu cinayetten maksadı, torrümanın düşüncesini öğrenmekle görevlendirilen Reis Efendi'nin gözünü korkutmaktı.⁴⁶²

Belgrad Üzerine Yürüyüş

Belgrad surları önüne gelen Vezir-i âzam, çevrede ordugâh kurmuş olan orduyu teftiş etti ve sefer toplarıyla kale toplarının salvo atışları gürültüsü içinde şehre girdi. Vezir-i âzam'm şehire gelişinden hompn sonra toplanan savaş meclisinde Vezir-i âzam, Temeş-var iiM*rine mi yoksa Petervardin (Petenvardein) üzerine mi yürümenin ve bu ikinci şehrin muhasarasının doğru olup olmayacağı sorusunu ortaya attı. Yeniçeri ağası Hüseyin Temeşvar üzerine yürümek gerektiği* yolunda kanâat belirtti; Tatar Hanı Transilvan-ya devletleri üzerine bir akın yapmak teklifinde bulundu. Rumeli Beglerbeyi, şüphesiz Zenta mağlubiyetinin unutulmadığını ve Te-meşvar'a gitmek için ne kadar çok nehir ve bataklık aşmak gere-kreoginf hatırlamanın zorunlu olduğu cevabım verdi; Tatarlar Transilvnnya prensliği üzerine akın yaparlarsa bunda sadece ganimet düşüneceklerini ve hâmile kadınlar gibi⁴⁶³, askeri hareketlere yarar olmaktan çıkacaklardı. Netice olarak, gerek şehrin muhasarası, gerekse yapılacak bir savaş için Petervardin üzerine yürümenin doğru olacağını ileri sürüyordu. Vezir-i âzam, girişeceği hareketin gizliliğini bozmamak için, meseleye bir çözüm getirecek olan kendi fikrini açıklamamayı yeğledi. Alınan esirlerden, Petervara-din'do Palffy'nin kumandası altında bin beş yüz muhafız olduğunu ve prens Eugene'in başkumandanı olduğu düşman ordusunun Fu-tak'dn ordugâh kurduğunu

⁴⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/191-192

⁴⁶³ numeli seferinden sonra aldıkları ganimetleri atlarının heybelerine ve feondi üst ve başlarına dolduracaklarını ve hareket edemez hale geleceklerini anlatmak istiyor olmalı (Ç.N.).

öğrenmişlerdi. Bin Yeniçeri ve denizci erinin yardım ettiği üç bin işçi, Sava nehri üzerine yetmiş çaykayı kullanmak suretiyle bir köprü kurmuşlardı (25 Temmuz 1716 - 5 Şaban 112R). İlbasan Valisi Kurd Paşa, keşif hareketleri birliklerinin başına getirildi; Anadolu ve Rumeli Beğlerbeyleri, Türk Ahmed ve San Ahmod Paşalar sağ ve sol cenah kumandanlıklarıyla görevlendirildiler; bunlar aynı zamanda Syrmie'ye ot tedârikine gönderilen birlikleri de düşmanın süvarilerinden koruyacaklardı.⁴⁶⁴

Karlovicz (Karlofça) Muharebesi

Osmanlı ordu birlikleri, üç gün boyunca, yavaşça Belgrad'dan hareketle geçişlerini gerçekleştirmek üzere köprüye yöneldiler. Cu-martosi, pazartesi veya perşembe gibi haftanın en uğurlu günlerini nçobılpecek olan Serdâr, nehri geçmek için salı gününde karar kılıh; tfnçışı sabahleyin değil, ikinci vaktinde gerçekleştirecekti. Bu knrnır birçok yorumlara yol açtı ve toplumda yaşayan haftanın ujur-lu gfhılri ve günün eşref saatleri itikadına göre hayra yorulmadı (8 Şfibnıı 1128 - 28 Temmuz 1716). O zamana kadar Semendere'de sıkı bir nezâret altında tutulan Avusturya elçisi Fleischmann, nihayet Belgrad'a gitmek üzere esir mübadeleleri için kullanılanlara benzeyen bir müsaade vesikası almayı başardı. Karlofça civarında ilk düşman birlikleriyle karşılaşan Kurd Mehmed Paşa, çarpışmak müsaadesi istedi ve bu müsaade kendisine verildi. Böylece, ilk silah kullananlar olarak, Türkler, çarpışmaların geçtiği yere yakın bir mahalde on yedi yıl Önce imzalamış oldukları Karlofça barışını ihlâl etmiş⁴⁶⁵ duruma düştüler. Kurd Mehmed Paşa savaştan ga-lib çıktı⁴⁶⁶

Son derece cimri bir adam olan ve geçen yıl Mora'da Vezir-i âzam Paşa'nın cömertliğini faltaşu gibi açılan gözlerle seyretmiş bulunan kâhyanın teşvikiyle esir getiren askerlere ancak yirmi, kesik baş getirenlere on kuruş bahşiş verildi. Askerler homurdandılar; içlerinden bazıları böyle bir sadakayı almayı red etti; bazıları ise küfürler savurarak parayı aldılar ve peşinden hemen esirlerin başlarını kestiler. Bu öfke karşısında endişeye kapılan kâhya, sorumluluğu üzerine alarak defterdara elli veya altmış kuruş ödettirdi. Fakat gayri memnun askerin daha fazlasını talep ettiği öğrenilince, gelip otağının önüne oturmak ve bahşişleri gözlerinin önünde

⁴⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/192-193

⁴⁶⁵ Prons Eitgene Tarihi, Amsterdam 1740, s. 31.

⁴⁶⁶ İtnşld'e göre Türkler üç bin kişi İdi; Almanlar sekiz bin.

dağıttirmek lüzumunu duydu. Hemen toplanan savaş meclisinde, Ve-zir-1 âzam, birçok savaşta denenmiş meşhur: «Alman kâfirleri, ancak Osmanlı ordusunun bütün gücünün birlik hâlinde bulunmasıyla yenilebilirler»⁴⁶⁷ vecizesini gözönünde tutarak ordunun birlik ve beraberlik içinde bulundurulmasına dikkat gösterilmesini istedi. Anadolu Beğlerbeyi Türk Ahmed Paşa, bu sözün yerinde olduğunu ve uyulması gerektiğini bir temenni olarak ileri sürdü. Rumeli Beğlerbeyi San Ahmed Paşa, harekete geçmeden önce topçu kuvvetlerinin beklenmesinin daha iyi olacağı görüşünü savundu; Vezir-i âzam da bu görüşe katıldı. Yukarıda söylediğimiz gibi, Kurd Paşa'nın kumanda ettiği Türk hafif birlikleriyle Palffy kumandasındaki düşman birliklerinin karşılaşmasında Osmanlılar yedi yüz esir⁴⁶⁸ almışlardı. Esirlerin arasında kont Breuner de bulunuyordu. Bu harekâtın ertesi günü ordu Petervaradin üzerine yürüyüşüne devam etti⁴⁶⁹.

Peterwardein Savaşı

Petervaradin Karlofça'dan sadece iki fersahlık mesafede bulunuyordu. Fakat, Prens Eugene, evvelce Sürmeneli Ali Paşa tarafından yaptırılmış olan tahkimatın arkasında mevzilenmişti. Tahkimat şehrin muhasarası sırasında yaptırılmıştı. Petervaradin surları önüne gelir gelmez, Vezir-i âzam otağının önüne Sancak-ı Şerifi diktirdi. Ordu, her an düşmanın hücumunu bekleyerek üç saat boyunca, elde silâh, tayakkuz durumunda kaldı; fakat düşmanda hiçbir hareket görülmezince, Vezir-i âzam ortalık kararınca siper kazılması emrini verdi (3 Ağustos 1716)⁴⁷⁰; o kadar büyük bir gayretle çalışıldı ki, ertesi sabah ortalık ağarırken, tahkimli ordugâha ancak yüz adımlık bir mesafe kalmıştı⁴⁷¹. Vezir-i âzam, kendisi üstün kuvvetlerle bir çevirme hareketine geçeceği yerde, yeniden düşmanın hücumu geçmesini bekledi; böyle bir hücumdan en ufak bîr işaret görülmediğinden Osmanlı ordusu

⁴⁶⁷ Nemçe kâfirine askeri silâh ayağı toz ile varürea intikam allnür, yftnl: «Alman kafirleri Müslüman ordusu ancak ayağının tozu ile yenilebilir.»

⁴⁶⁸ Generallerin raporlarına göre Avusturyalılar ancak dört yüz kayıp verdiler; mevcutları üç bindi; Türkler ise yedi bin. Raşid'e göre, Türklerin mevcudu bin beş yüz kadardı ve Almanların mevcudu sekiz bin. Rftald, n, f. 160.

⁴⁶⁹ Adil hareketlere göre Avusturya ve imparatorluk ordusunun kuvveti v» harekâtı hakkında fazlasiyle teferruatlı bilgi prens Eugene'in ku-fnnndnai altında kraliyet ve İmparatorluk ordusunun, seferleri tarihinde bulunmaktadır. Askeri gazete. 3802. s. 501.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/193-194

⁴⁷⁰ Burada da yine Müslüman ve Hristiyanların verdikleri gün tarihinde, 14 Şaban (5 Ağustos)'m 3 Ağustos güneş battıktan sonra bağladığı billnmyormuş gibi bir çelişki görülüyor.

⁴⁷¹ Prens Eugene'in askeri tarihi. La Haye, 1720, s: 105. 106.

birlikleri çadırlarına çekildi. Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa, siperlerin idaresiyle görevlendirildi; zâten Belgrad'da toplanan savaş meclisinde, ordunun Petervaradin üzerine yürümesi yolundaki bahtsız tavsiye veya temenninin de sahibi kendisiydi ⁴⁷².

Ertesi sabah çok erken saatlerde, iki ordu, Prens Eugene'in karar verdiği ve Vezir-i âzam Silâh dâr Ali Paşa'nın istese de istemese de kaçınmayacağı savaşa hazırlandılar (5 Ağustos 1116). Salanka-men ve Korlofça ünlü şehirlerdir: Biri savaşlar tarihinde yer sahibidir; diğeri barış anlaşmaları tarihinde yer almıştır. Prens Eugene, yüz seksen yedi suvâri ve altmış iki taburunu yaydı ve savaş nizâmında sıraladı, sol kanadı bir bataklığa dayanıyor, sağ kanadı ise yüksek, yalçın kayalarla korunuyordu. Türklerin mevcudu yüz elli bindi; bunun kırk bini Yeniçeri, otuz bini suvâri ve geri kalanı Tatarlar, Eflaklılar, Arnavutlar ve Mısırlılardan oluşmuştu. Ali Paşa kendi suvâri birliklerini sağ kanatta Palffy, Mercy, Falkenstein, Mar-tigni, Patre ve Ndasdy'nin kumanda ettikleri Alman süvarilerine karşı çıkardı; sol kanatta ve merkezde piyade savaşı yapılıyordu. Savaş sabahın yedisine doğru başladı. Zafer Almanlara güler yüz gösterdiği sırada, Yeniçeriler Alman sol kanadını çökerttiler. Wal-lenstein, Lan kon, Buneval düzeni yeniden kurmak için boş yere çaba gösteriyorlardı; ilk ikisi öldürücü yaralar alarak saf dışı kaldılar, üçüncüsü iki yüz askerle savunmaya devam ediyordu ve günün ilk ışıklarıyla birlikte yanındaki askerlerin sayısı yirmi beşe indi ve Türkler tarafından kuşatıldılar. Bu durum karşısında Prens Eugene sol kanad süvarisine ve ihtiyat birliğine ric'at eden sağ kanadın yardımına gitmeleri emrini verdi. Prens Alexandre de Wurtemberg, Starhemberg, Wallis ve Thurn'un desteğiyle savaşın merkezinde sapaşğlam duruyordu. Alman suvâri birlikleri tarafından Yeniçerilerin yardımına gitmekten ahkonan Türk süvarisi, ordudan ayrı düştüğü zannına kapılarak kaçmaya başladı ⁴⁷³. Bütün bunlar olup biterken Vezir-i âzam otağının önünde ve Sancak-ı Şerifin yanında hareketsiz durmuştu. Sol kanada kumanda eden Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmed Paşa şehid düşünce, sipahi ve silahdarlar dolu dizgin kaçığmaya koyuldular. Vezir-i âzamin etrafında bir avuç tımarlı süvari kalmıştı. Nasihatları ve adamlarının zor kullanmaları kaçan askeri durduramadı. Peşinde Ağalan bulunduğu ve büyük bir düşman kalabalığına doğru saldırdığı sırada alnından bir kurgunla vurularak şehid oldu. Adamları

⁴⁷² Raşid, II, f. 160 ve 160.

⁴⁷³ Prens Eugene'in askeri tarihi, s. 103.

onu önce bir at üzerine, sonra bir arabaya koyarak Karlofça'ya götürdüler ve orada son nefesini verdi. Vezir-i âzam Silahdar Ali Paşa, Bâb-ı Âli'nin evvelce Avusturya, Polonya ve Venedik'le banş anlaşması imzaladığı şehirde hayattan ayrıldı.

Ali Paşa, imzalanan banş anlaşmasını son derece hafiflik göstererek ⁴⁷⁴ Venedik Cumhuriyetine harb ilân etmek suretiyle ihlâl etmişti. Bu sonuç Almanların da, barış anlaşmasının ihlâli bakımından intikamı yerine geçmiş, tehdit olarak ileri sürdüğü yıkım kendi başının üzerine isabet etmişti. Sancak-ı Şerifin etrafında ilerleyen defterdar Mehmed, mevkufatçı İbrahim, Reis Efendi Mustafa ve İmparatorluk tarihçisi Râşid, Vezir-i âzam Silahdar Ali Paşa'nın naaşım ortalarına aldılar ve Sipahiler ağası ile birkaç atlı gedüklü ile birlikte Belgrad yönünde yola çıktılar. Bu kaçış Rumeli Beylerbeyi San Ahmed Paşa'nın kumanda ettiği sağ kanatta öğrenilince Yeniçeriler Belgrad'a doğru çekildiler. Beş saat süren çarpışmadan sonra, öğleye doğru, savaşın kaderi belli olmuştu. Almanlar üç bin asker kaybetmişler, Türkler bunun iki katı, altı bin kayıp vermişlerdi. Yüz on dört top, yüz elli bayrak, beş tuğ, üç çift suvâri dümbeleği savaşın ganimetleriydi. Vezir-i âzamin otağında önemli muhaberât bulundu; diğer vesikalar arasında, Polonya hetman Lidowski'nin konfederasyon elçisi için yazılmış güven mektubu da vardı. Fakat, kont Breuner'in parçalanmış cesedinin görüntüsü zafer sevinci üzerine gölge düşürdü ⁴⁷⁵. Vezir-i âzamin naşı, ertesi sabah Belgrad'da Sultansüleyman câmii'nin avlusunda toprağa verildi. Kader onun, evvelce banş şartlarını görüşmek üzere Viyana'ya olağanüstü elçi olarak gönderilen ve daha sonra Belgrad valisi iken ölen İbrahim Paşa'nın da mezarının bulunduğu bu şehirde son uykusunu uyumasını istedi, yetmiş yıl sonra, Belgrad'm son fâtihi Loudon, Silâhdar Ahmed Paşa'nın sandukasını zaferinin bir hâtırası olarak Viyana*ya götürdü. Loudon'un ntezanndan fazla uzak olmayan tabut, Hadersdorf ormanının kalın gölgesi altında bugün hâlâ görülmekte ve tabutu süsleyen Türkçe yazı böyle bir yakınlığın neticesi olan tezadı ortaya koymaktadır ⁴⁷⁶. Belgrad'da Karlofça barış anlaşmasını imzalayan olağanüstü yetkili elçi ile onu ihlâl eden Vezir-i âzam, biri ötekinin yanında olmak üzere, son yolculuHanna çıktılar. Büyük bir

⁴⁷⁴ Burada Venedik'e savaş ilanını barış anlaşmasının hafiflik gösterilerek ihlali olarak «ören Hammer, bu konuda savaş sebeplerini sıraladığını, Osmanlı imparatorluğunun barış anlaşmasını durup dururken ihlâl etmediğinin delillerini vermiş olduğunu unutmaktadır (Ç.N.).

⁴⁷⁵ Ferrari, s. 115.

⁴⁷⁶ Tabutun üzerindeki yazının asb ile tercümesi Dogu'nun Çehreleri. V, s. 331, adlı eserde bulunmaktadır.

savaşçının kaabiliyetlerine sahip bulunmayan Mora fâtihi Vezir-i âzam Silahdar (Dâmâd) AU Paşa, güzel konuşan bir devlet adamıydı ve kendisim yıldızlardan mânâ çıkarma ilmine kaptırmıştı; bu konudaki kitaptan okumakta büyük ısrar gösteren Paşa'ya kendi kendisini tanıtmak bakımından bu eserler âciz kalmışlardır, tarihçi Râşid: «Çünkü» diyor, «iç görüşü gururu tarafından karartılmıştı⁴⁷⁷.» Kâhyası da aşın dalkavukluk ederek⁴⁷⁸, onu, yıldızlardan mânâ çıkarma merakında teşvik ediyordu. Geçen yıl, yıldızların dili ona Mora'nın fethini haber vermişlerdi, fakat aynı dil, Budin'in zaptedileceği kehânetinde bulunarak onu çok zâlimce aldatmıştı⁴⁷⁹.

Merhum Vezir-i azama son tazim görevlerini yerine getirir getirmez, Rumeli ve Erzurum Beylerbeyleri, birliklerin ağalan, defterdar, Reis Efendi, Ruznâme ve Muvkufât daireleri reisleri seferin bahtsız neticesi hakkında Sultana gönderilecek raporu görüşmek ve geçici bir Serasker seçmek üzere Sancak-ı Şerif çadmnda toplandılar. Kaideye göre, bu gibi hallerde Seraskerliği Rumeli Beylerbeyi'nin üzerine alması gerekiyordu. Fakat, Rumeli Beylerbeyi, şeameti, entrikacılığı ve kötülüğü ile genel bir kin konusu hâline gelmiş bulunan kâhya'mn⁴⁸⁰ (Sad5ret-kâhyası) ayıblama ve takdirlerine mâruz kalacr.ği korkusuyla Rumeli Beylerbeyi Seraskerliği redded-mişti. Mevkuatçı İbrahim, söz alarak, kâhyanın arkasında tuğlar bulunmamasının Sultan'ın Seraskerliği ona vermek istemediğini far-zottireceği görüşünü ileri sürdü ve Seraskerliği üzerine almaya Ah-med Paşa'y1 davet edecek heyeti oluşturacak birlikleri belirledi. Serasker serme işi ve Fetervnraçîn günü olayları hakkında Sultan'a hitabeden raporu hazîne kâtibi kaleme aldı. Raporda, düşman süvarisinin başlıca hücumunun Sancak-ı Şerife yöneltmiş bulunduğu, fakat bu değerli emâneti savunacak

⁴⁷⁷ Galebe-i gururu ciblllyetli çeşml basiretine perdekeşl gaflet olup, yani: «Aşın gururu basiretinin önüne ihmâl perdesi çekmişti-; Raşid, U, f. 161'de biyografisini veriyor.

⁴⁷⁸ Bu kahya, yani Sadaret kethüdası, Osmanlı tarihlerine -Fitne-1 Kıyame» ve «iblis İle celis- olarak geçen Giritli Köse İbrahim adlı hain devşirmedir (Ç.K.).

⁴⁷⁹ Ayn. Es. f. 162. Vezir-i ftzam'm otağında bulunan yazılar arasında görülen birinde bir rüya anlatlıyordu ve İstanbul'dan Belgrad'a kadar uzanan bir gemi bahis konusuydu; gemide Hz. Peygamber dört hallfesiyle bulunuyordu; Hz. Ömer Belgrad Önünde bulunan bir kubbeyi kaldırmak üzere gemiden İniyordu. Rüyanın tabiri şöyleydi: Ve-zlr-i azam savaşmak hedefinde duraksamamalıydı; Peygamberin koruman altındaki bir millet endişeye kapılır ve kaptanı Nuh olan bir gemi korkar mıydı?

⁴⁸⁰ İmparatorluk tarihçisi Râşid'in elinden çıkan kahyaya ait portrenin çizgilerini burada vermeye çalışıyoruz: Aldatıcı ve sitemkâr, çağdaşlarının eza ve cefacısı, şeytanca hileler yapmak ve dolaplar çevirmek için şeytanla aynı yumurtadan çıkmış; riyft ve mürailiğin ta kendisi, sadece Aflah'm kutlarına eziyet etmekle kalmaz, bağımlılıktan kurtulmak için ana ve babasını da inkar eder; kısa boylu ve tabiattan hoşa giderlik bakımından biç nasib almamış, küçük sözlü ve san tenli. Yazı ile İfade etmek için şu kadarını söyleyelim kf. o bütün kötülüklerin toplandığı bir bütün, başdan basa mel'un ve aşağılık bir varlıktı.

kimsenin görülmediği hükmüne karşı, Sancak-ı Şerifi savunmakla görevli sipahi ve silâhdar-lar yüksek sesle karşı çıkıp davranışlarını doğru göstermek için mazeretler ileri sürdüler; nihayet hatâ, Yeniçerilerin üzerine atılınca, bunların şikâyetleri daha da velveleli oldu. Uzun müzâkerelerden sonra, herkesin üzerine düşen görevi yerine getirdiğine ve savaşın Vezir-i âzamin inatçılığı ve hatâları yüzünden kaybedildiğine karar verildi. Raporun Edirne'ye götürülmesiyle mevkufatçı İbrahim görevlendirildi; mevkufatçı İbrahim, şimdiki Sultan'ın henüz şehzade olduğu dönemde sarayda yetişmiş, o dönemden itibaren şehzadenin teveccühünü kazanmayı bilmişti; sonra Sultan'ın kâtibi olmuş; Sultan'ın kendisine vermek istediği vezirlik payesini reddetmiş ve mâlî işlerle meşgul olmakla yetinerek Önce divan-ı muhasebat reisliğinde bulunmuş, sefere çıkılırken de mevkufatçı makamına getirilmişti. Savaştan dört gün sonra, Belgrad'da ⁴⁸¹ meclis

⁴⁸¹) Aşağıda 16 Ağustos 1717 savaşı ve Belgrad'ın fethi üzerine yayınlanmış olan risaleleri -veriyoruz:

1. Ausfährliche Relazion des herrlichen Sieges, so die k. Waffen unter Anführung Eugenü den 16. August 1717 erfochten. Münih Kütüphanesi.
2. Ausfürliche Beschreibung des gegenwertigen Türkenkrieges. Mü. Küt.
3. Ausfürliche Beschreibung des ung. Felzuges A. 1717. Mü. Küt.
4. Extractschreiben aus dem k. Feldlager vor Belg-i-üd. 2 August 1717. Mü. Küt. -
5. Relation Wasgestalten den 16 August 1717 die türkisehe Armee von 200,000 Mann zu Belgrad angegrif-fen und gesehlagen. Mü. Küt.
6. Copia eines Particularschreibens aus Belgrad. Mü. Küt.
7. Relazion aus dem k. Lager von Belgrad, 24. Ju-lius. Mü. Küt.
8. Relazion aus dem k. Lager zu Belgrad, 17. Ju-lius. Mü. Küt.
9. Eigenthümliche und umstoenliche Nachrichten von der kais. Hauptarmee in Ungarn, 15. Julius 1717. Mü. Küt.
10. Relatlon vom 5. Julius des Angriffes gegen die Türken mit 27 Fregatten, 93 Tschaiken und 11 grossen Schiffen, worauf 4500 mann, und womit sie die zwey kais. Schiffe, S. Francesco und S. Stephano, angriffen, ohne Erlog.
11. Ausfürlicher, Bericht der am 15. Junius von Pancsova erfolgten Passirung. Mü. Küt.
12. Bericht von dem Sieg bey St. Catherine im Zri-nerfeld am 3. Junius 1717. Mü. Küt.
13. Glücks-und Unglücksfall der in dem Koenigrelche Servien gelegenen Hautbffestung Belgrad. Mü. Küt.
14. Ausfürliche Relazion des herrlichen Sieges, so die kais. Waffen unter Anführung Eugenü den 16. Aug. 1717 erfochten. Mü. Küt.
15. Ausürliche relation ailes dessen, was seit dem am 16. August von der kais. über die türkische Armee erhaltenen herrlichen Sleg und darauf erflogte Uebergabe von Belgrad pasirt. Mü. Küt.
16. Relazion was von Anfang der Belagening Belg-rad's 1717 bis zur Uesergabe Notables vorkommen ist. Prag 1718. Mü. Küt.
17. Raccolta delli diarii 1717.
18. Luna Ottomana in ortu, progressu et ocau. Hei-delberg 1717.
19. Decas aug. seu lustrum tmperii augustissimi Ca-rolı VI cum accurata belli turicci relatione. Vienna.
20. Bericht von einer von den Venetianern gegen die Türken vor Coron erhaltenen Avantage 13. August 1717. Mü. Küt
21. Beschreibung aus Konstantinopel von dem Amth Selim Sultan, Kaiser des Auf-und Unterganger. Mü. Küt Bu eserde Sultan'm iki adla Selim ve Ahmed diye anılmasından başka bir de bir Mekke edası ve H*. Peygamberin cenaze töreni meselesi var: Soll offenbar getragen Werden, die Lade des Propheten gesetzt auf silberne Heuschrecken, geroechert, angefüllt mit Gebel-nen der Todten Dienern und Spahije!
22. Türk Curialien, bestehend: a) in des Sultans lo-echerlichem Tüel; b) der Türken Gebecht Mü. Küt (Bu başlık para çetirgelerine ve sipahilerin kemik kalıntlarına tabii bir netice olarak bakılması için

hâlinde toplanan Paşaların raporunu sunmak üzere İstanbul'a vardı.⁴⁸²

Halil Vezir-i Azam

Sultan gençlik arkadaşını görmekten büyük bir memnunluk duydu, Osmanlı ordusunun uğradığı yenilgi haberi karşısında oldukça az duyarlık gösterdi.⁴⁸³ İmparatorluk mührü, saraya bostancı olarak giren ve haseki, oda-başı ve Bostancı-başı, görevlerinde bulunank derece derece yükselmiş,

konulmuştur). Ein geborner Fürst und Heyland, Herzog des edlen Stammes in Persia und Armenia.

23. Kurze Beschreibung, auf ws weiss oie Turken ihre Andacht verichten. Mü. Küt. Wird oie Tubma des grossen propheten Mohameth von grossen Ispaien getragen (muhtemelen din adamları), die getragene Tumba wird von 300 Bassen mit blossen Soebeln venvacht!)

24. Seltsame Fürstenjagd, welke S. Ahmed vor dem türkischen Feldzuge mit seinem Bassen und Hofbedien-ten gehalten, wie auch kurze Beschreibung von siebzehn servischen Mauern. (Bu risale, evvelki üçü gibi, daha ziyâde bir masal adına uygun düşmektedir. Başlarının üzerinde meş'ale taşıyan on beş köylü Tatar, Sultan'ın av merakından yakınırılar;

Sultan'ın takibettiği bir beyaz geyik, bir genç kız tarafından kurtarılır. Yazar bu av olayının seferin açılmasından önce Belgrad'da geçtiğini söylüyor; ne var ki, seferden önce Sultan Edirne'de bulunuyordu.)

25. Bericht über das seetreffen vom 12., 13. u. 16. Juni 1717. Mü. Küt.

26. Türkische Traumgesichte und darauf erfolgter Aberglaube. (Fable.) Passarowicz 1718. Mü. Küt

27. Nachricht des des geschlossenen Fdiedens 1718. Mü. Küt

28. Diarium von Passarovicz 18.-24. Juli 1718. MU. Küt.

29. Diarium der k. Hauptaree 1718.

⁴⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/194-198

⁴⁸³ Bnlgrari'da toplanan savaş meclisinde mağlubiyet suçunun Veziri-A?nm'in üzerine yıkılması haksızlık olduğu. Hammer'in de gerçeği tam yansıtmadığı Osmanlı tarihçilerinin yazdıklarından anlaşılmalıdır. Bunların bir özeti mahiyetindeki tafsilâtı Osmanlı Tarihi Kro-noloisi'nden olduğu gibi aktarıyoruz: «Ali Paşa 24 Mayıs-2 Cuma* dnlftlre Pnzar günü Edirne'den Belgrad'a gelmiş, burada toplanan hnrbc meclisinde Osmanlı hakimiyetindeki Tımsıvar'a gidilip düşman o tarafa gelmediği takdirde bu mevsimin harb hazırlıklanıyla geçirilmesini teklif edenler olmuşsa da sonradan irtidad etmiş olan hala Rumolt Beylerbeyi Boşnak San İbrahim Paşa'nın telkiniyle düşman ordusunun Varadin (Pevttwardetn) üzerine gidilmesi takarrür atılmış, orduda hazır olmaması için Belgrad kalesinden ödünç olarak 14 -Balyemez* topu alınıp 25 Temmuz-5 Şaban Cumartesi günü Zemun yakasına geçilmiş. 2 Ağustos-12 Şaban Pazar günü Varadin'ın bir buçuk saat mesafesindeki Karlofça boğazında ilk pişdar mü-fındpmoril olarak İliOO kişilik bir Türk müfrezesi sekiz bin mevcutlu bir düşman kuvvetini msğlub etmiş ve bunun üzerine toplanan harb mocllaando düşmanın hazırlanmasına vakit bırakmadan derhal taarruz edilmesi lazımgeldğinden bahsedilmişse de hain Boşnak San-A hm od Pasa askerin yorgunluğundan bahsederek «cümlemin a'sab ı himmetlerine fütür» vermiş. 3 Ağustos-14 Şaban Pazartesi günü Va-rndln'e hareket edilmiş, ertesi sabah «Sancağ-ı Şerif» çıkarılıp düşman taarruzu beklendiği sırada metrislere kumanda eden Sarı-AlımnM ftylo bir ihtimal olmadığım bildirip herkesin yerine çekilme-flnt» Brbob olmuş ve bu sırada «azim toplar» belirmesinden düşmanın invlye kıt'alart almakta olduğunu anlayan Serdar-ı-Ekrem yuttftırlk fıkrada bahsi geçen hain kethüdası Giritli Kose-tbrahim'i Sa-n-Ahmod'e tahkik ettirmek istemişse de bu iki meş'um devşirmenin fitto birliğine aldanan Ail Paşa «Düşmen-i din firar idlyormuş» diyo «yalanmıştır. Hakikatte İse Serdarın tahmini veçhile o sırada düşman ordusuna takviye kıt'aları gelmiştir! O günün aksami top düellosu llo geçtikten sonra bu spbah saat yediden öğle vaktine kadar sürea Vnrndin muharebesi mDthş bir bozgunla neticelenmiş, İlkönce sol cenahta Türk askeri Alman piyadesini ezmişse de sağ cenahta Anadolu Beylerbeyi Türk-Ahmed Pasa'nın şehadetli o cenahın bozulmasına ve düşmanın da o taraftan Osmanlı karargâhına kadar girmesine* sebep olmuş, o sırada son bir hamle yapan Serdar-ı Ekrem alnından giren bir kurşunla yere yuvarlanıp adamları tarafından geri götürülürken can vermiş ve nihayet asker de Belgrad'a doğru kaçmaya hfişifimıştır. Bu badirede -Sancag-ı Şerif-in bile Belgrad'da güçlkle İfttonldıftından bahsedilir, tik devşirmenin İhanetine kurban olan zavallı Mora fatihi AH Paça'mn sadareti 1713-1125 senesi 27 Nlsan-I Reblülevvel Perşembe güründen itibren tam 3 sene, üç ay, sekiz gün sürmüştür.- (VB.)

sonra, bir derece inerek Maraş valiliğine, nihayet savaşın başlangıcında Nissa tahkimatını tamir ve Belgrnd'ı savunmakla görevlendirilen Ilbasan'dan Arnavut asıllı olan Belgrnd volisi Halil Paşa'ya gönderils. Şehîd Vezîr-i âzamin servetiyle merhumun kâhyası ve mahrem adamlarından Laalizâde Efendi ⁴⁸⁴ tutuklandılar; merhum Vezir-i âzamin çadırında bulunan rüya tâbirinin ve fethedeceği Budin'de Ramazan bayramım kutlayacağı kehânetinin bu Laalizâde Efendi'ye ait oldukları yolunda bir kanâat vardı (21 Ağustos 1716-3 Ramazan 1128). Mevkufatçı İbrahim Kaymakamlık ma.kamına getirildi; Reis Efendi makamına da Süleyman atandı. Bu sonuncu atama, halk arasında yaygın bir biçimde dolaşan Reis Efendi'nin kâhya tarafından alman tedbirlere iştirak ettiği yolundaki söylentileri etkisiz bırakmak maksadiyle yapılmıştı; oysa İmparatorluk tarihçisi savaş meclisinin bütün toplantılarında hazır bulunmuş ve söylendiğine göre, Reis Efendi sürekli olarak kâhyanın düşündüklerinin tam aksi kanâatler ileri sürmüştü. Bir dördüncü İbrahim hac kervanı idareciliğine getirildi. Görüldüğü gibi, İbrahim adı fazlasiyle gözde bir addi: Fakat bu adı taşıyan dört İleri makam sahibinin en ileride olanı, evvelce Sultan'ın gözdesi olan ve hâlâ bu durumu sürdüren Kaymakam Paşa idi. Kayseri yakınında İzdin'den bir sipahinin oğlu olan İbrahim, baltacı sıfatıyla saraya girmişti; kısa bir süre sonra kalemde çalışmak üzere müsaade alarak saraydan uzaklaşmış, böylece evvelki Vezir-i azamla-rın kıskançlıklarına hedef olmaktan sakınmıştı; daha sonra, diğer baltacılar gibi, Vezâretiazmâ —Sadâret— makamına yükselecek ve tnrhln dikkatini üzerine çekecekti. ⁴⁸⁵

Kahya'nın İdamı

Varadîn seferi arefesinde Vezir-i âzamin Kudüs'de sürgünde bulunan Elhac Mehmed Paşa için çıkardığı idam karan, kendisi bakımından mutlu bir olay olarak, yerine varmadı ve derhal geri gönderildi. Bu ölüm hükmünü kendi ölümünün arefesinde verirken Ve-zir-l âzam eski bir kinini tatmin etmiş ve Mehmed Paşa'nın kâfirlere bilgi verdiği ve Ruslarla barış yapılması leyhinde konuştuğu suçlamalarını da kabul etmiş oluyordu. Sultan bu ölüm hükmünü tasdik ederken hayli rahatsızlık duymuş, fakat seberde bulunan Vezlr-î âzam Seraskerlerin tekliflerinin kabul edilmesi geleneğine uymak

⁴⁸⁴ Babası LaallzAde Şeyh Mehmed'in hal tercümesi Şeyhi'nln mecmuasında 148. «ırada yer almaktadır.

⁴⁸⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/198-200

gerektiğinden başka türlü davranmamıştı. Hilebaz ve meş'um eski kâhya Giritli İbrahim hakkında verilen ölüm kararını tasdik etmesinin gerekçesi ise istendiğinden de fazla yerinde ve doğrudu ⁴⁸⁶. Rumeli Beylerbeyi San Ahmed Paşa ve defterdar Elhac Mehmed vezirlik payesine yükseltildiler. Ne var ki, San Ahmed yeni makamının tadını fazla çıkaramadı. Bir gün Batucina'da Belgrad garnizonunu teftiş ettiği sırada sert azarlamalarda bulununca, kaybedilmesinden büyük Ölçüde sorumlu tutulan Varadin savaşından beri ona karşı öfke duyan askerler üzerine atılıp kendisini parçaladılar. Eski defterdar Mustafa Paşa Belgrad'da onun yerine atandı ⁴⁸⁷.

Temeşvar'ın Düşmesi

İslâmın Macaristan'daki son savunma kalesi Temeşvar (Tuniş-var) düşmüştü: Bu haber on beş gün boyunca gizli tutuldu. Varadin savaşından yirmi gün sonra Prens Eugene gelip Banat'm başkenti Önünde ordugâh kurdu. O dönemde Teşevâr, Temes ve Bega ba-taklıklarındaki tabiat icâbı durumu dolayısıyla insan emeği harcanması bakımından fazla tahkim edilmiş değildi. O sırada kale üç kısımdan oluşuyordu: Şehir, hisar, palanka. Kont Palffy kumandasında on altı suvâri alayı, Prens Alexandre ve Wurtemberg emrindeki on piyade taburu muhasara kuvvetlerini vücuda getiriyordu. Oysa Osmanlı İmparatorluğu tarihçisi Râşid bu küveti yüz elli bine çıkarıyor, muhasaranın kırk dört gün yerine yetmiş iki gün sürdüğünde ısrar gösteriyor, Kurd Paşa kumandasında gönderilen imdad ordusunun gerçek mevcudu yirmi yedi veya yirmi sekiz bin olduğu halde bunu ancak on beg bin olarak rakamlandırıyordu. Kurd Paşa'nın kaleye on iki bin Yeniçeri, sipahi veya Tatar askeriyle zahire sokmak için giriştiği teşebbüs netice vermedi. Dört bin Osmanlı ve Tatar savaş meydanında kaldı. Dört saat süren bir hücumdan sonra palanka ele geçirildi, fakat ölü sayısı dört yüze yükseldi, yaralıların ki ise bin beşyüzdü (13 Ekim 1716).

Palankaya karşı hücumu idare etmiş olan Portekiz prensi Em-manuel, Bevern prensi, general Langlet, Wallis ve Liebenstein'in yardımcıları oldukları Prens Alexandre de Wurtemberg, kale muhâsarasını da rahatlıkla

⁴⁸⁶ Raşid, bu kâhyaya hanı duyduğu nefreti belirtmek için bu fırsatı da kaçırmamaktadır.

⁴⁸⁷ Raşid. burada, II, f. 100, San-Ahmed'tn savacın kaybedilmesinde ta Birleri görülen tavsiyelerini tekrarlıyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/200-201

yürüttüler ve kaleyi vire yoluyla, yâni muhafızların canlarına ve mallarına dokunmamak şartıyla teslim olmak zorunda bıraktılar (25 Kasım 1716). Kale garnizonunu oluşturan on sekiz bin askerden on iki bini çekildi; istedikleri yedi bin araba yerine verilen bin araba ile eşyalarını götürdüler. Prens Eugene, islâmiyeti kabul etmiş kruzces (âsi Macarlar)lerin kaleden çıkıp gitmeleri konusunda güçlük çıkarmadı, diğer yersiz yurtsuz kimselere de bir şey demedi ⁴⁸⁸. Ermeniler, Rum ve Arnavutlara, istedikleri takdirde şehirde kalmaları müsaadesini verdi. Seferin başlangıcında Sırp ve Arnavut Hıristiyanlarla irtibat kurmuş, onlara yardım vaadinde bulunmuştu.

⁴⁸⁹Ekserisi Roma ve Almanya imparatorlarının tophanelerinde dökülmüş yüz yirmi topun salvo atışları, Temeşvar (Tımiş-var)ın yüz altmış beş yıldır devam eden bir esareten nihayet kurtarıldığını ilân etti. ⁴⁹⁰

Bükreş Ve Yaş (Yassy)'In Zabtı

Bu şehrin zaptedilmesi Eflâk yolunu açıyordu (25 Ekim 1716). Bavyeralı Dettin kumandasındaki iki bin Sırp, bir baskınla Bükreş'i ele geçirip şehri yağmaladılar ve Hospodar Nicolas Maurocor-dato ⁴⁹¹ 'yu zor kullanarak alıp beraberlerinde götürdüler. Bu zorbalık, Bâb-ı Âli'ye karşı bu hospodarın dürüst davrandığını, kendisinden önceki hospodarlar gibi Almanlarla gizli

⁴⁸⁸ Bu edepsizler İstedikleri yere gidebilirler. Prens Eugene'm tarihi, s. 82.

⁴⁸⁹ Çelebi adlandırması ve ağa, efendi unvanları ve Yirmi-Sekiz lâkabı arasındaki farkın iyice anlaşılması için bu konuda birkaç söz söylemek zarurîdir. Albaylar, çorbacılar veya Yeniçeri alaylarının albayları alaylarının numaraları ile adlandırılır ve böylece birinci, ikinci, yirminci, otuzuncu ağa adını taşırlardı. Ağa, aynı zamanda askerî ve saray unvanıdır, zira onun tamamıyla askert bir ana nizftmı vardır. Efendi Yunan kökenlidir ve hu-ktıkuçulara, ve nazırlıklarda çalışanlara verilen bir un-vAndır. İngilizce centilmen karşılığı olan Çelebi unvanı ise itinalı bir terbiye görmüş ve muaşeret adabını bilen her erkeğe verilir. Mehmed Said, bu ada öteki ağalardan farklı oluşunun belirlenmesi için lâyıık görüldü; itinalı terbiyesinin seçkinliği, zekâsı, tavırlarındaki seçkinlikle meslekdaşlarından ayrılıyordu. Bu sebeple ona yirmi sekizinci ağa (vingt-huitieme) değil, yirmi sekizinde Bey anlamında bu lâkab lâyıık görülyordu. Bu lâkablar dâima kalır ve Avrupalı yazarlar çelebi kelimesini nazır mânâsında almakla hatâya düşmüşlerdir. (2).

(2) Bâb-ı Ati de nazırların, devletin İleri mevkilerinde bulunan kollektif bir adlan vardır, bunlara Cricâl). yâni erkek kişiler denilir. Tıpkı maliye nezaretinde ileri mevkilerde bulunanlara hocagâh veya beyler denilmesi ^gibi; bu unvan, bozulmuş şekliyle, Suriye ve Mısır'da ti-cAret adamlarına da havaca olarak verilmiştir. Rical kelimesi, ho-cngnn kelimesinin Farsça çoğul olması gibi Arapça çoğul şeklindey-k<m, İstanbul'da genellikle bir rical, bir hocagân. bir ulema denilmektedir. Çelebi kelimesi Latince Colebs'den gelmektedir, hoca kelimesi bir ticarethanenin patronu anlamına gelmektedir. Sultan un-vAruna gelince, hükümdara uygulanış şekliyle ancak imparator için kullanılabilir. Bununla beraber bir nezaket, belirtisi olarak efendi ve aga İsimlerine de eklenmiştir ve: Efendûm Sultanûm, Ağam Sultanûm. Çelebim Sultanûm denir.

(Baron Joseph Von Hammer Purgstall

⁴⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/201-202

⁴⁹¹ Eflak Tarihi, yazan: Engel, İT, s. 7. Chiaro, s. 225. bu olaydan gör*C. gahtdi olarak bahsediyor. Fevkalâde olan eseri bu konuda başvurulacak en sağlam vesikadır.

dostluklar sürdürmediğini isbatladı. Zâten rahip Isaie'nin aracılığı ile Rakoczy ile sürdürdüğü muhaberât bakımından Osmanlı İmparatorluğuna Önemli hizmetleri geçmişti. Bu bağlılığı mükâfatlandırmak için, yerine o zamana kadar Bâb-ı Âli tercümanı olan kardeşi Jean Maurocordato Eflak voyvodası sıfatıyla atandı, onu da bu son unvanda, ana tarafından akrabası Ghika takibetti (2 Aralık 716-17 Zilhicce 1128).

Süvari müfrezesi kumandanı Emau'nun Yass/ye (Yaş) karşı giriştiği hücum, Bavyeralı Dettin'in iki ay önceki Bükreş hücumundan daha az sevindirici oldu; zira, Dettin iki yüz süvari ⁴⁹² ile hücumla geçtiği sırada, Boğdan prensi Tschetazouye (Çetazuye) hisirma kapanmıştı, iki bin Tatar askeri onun yardımına geldi; bu olay amcası Myron'un Bogdan mirkawend'i ⁴⁹³ olması gibi, Boğdan Khawendemir'i durumunda bulunan genç Costin Nicolat tarafından teferruâtiyle anlatılmıştır (21 Ocak 1717). ⁴⁹⁴

Korfu Ve Dalmaçya Olayları

Varadin mağlubiyeti Korfu'yu muhasara etmekte olan ordunun cesaretini tamamiyle sarstı. Korfu'da Schulenbourg'un cesaret ve ustalığı bir kayayı Kapdan-ı derya ile Serdar Kara Mustafa Paşa'nın irtibatlı, fakat hiçbir zaman birleşmemiş kuvvetlerine karşı savunuyordu. Türkler, yakın zamanda, Butrinto arazisine bağlı Xami-lia yarımadasına otuz bin süvari ve üç bin piyadeden oluşan bir kuvvetle çıkarma yapmışlardı. Sonra kale önünde bulunan Abraham ve Saint-Sauveur tepelerini ele geçirmişlerdi; bu tepelerden ve şehrin on iki ayrı noktasından yüz ateşli ağız demir ve alev kusuyordu ⁴⁹⁵. Bir metrisme Örtünecek ⁴⁹⁶ ve bir yarma hareketine girişecek yerde, muhâsaracılar, yüksek Saint-Spiridion kulesini top ateşine tutmakla, hiçbir şey elde edememesine karşılık kıymetli bir zamanı kaybettiler. Şehire bombalar da atıyorlardı; bunların zararından kurtulmak için erkekler eski şehirdeki sığınaklara giriyorlar, kadınlar ise meydanın altındaki mahzenlerde canlarını koruyorlardı. Bir çıkış hareketi başarısızlığa

⁴⁹² Türkçe katana kelimesi gibi Yunanca modern kelimesi husaard (atlı)

⁴⁹³ Kral kütüphanesi elyazmalardan özetler ve notlara bakınız, S. 274-395.

⁴⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/202-203

⁴⁹⁵ Abramo ve S. Salvatora iki tepesi: Eski şehirde on yedi toplu silahlı dört tffthfıT"ij menzil bulunuyordu ve namlular hedef tuttuğu yerler: Campana, Mezza Luna, Citedella, Martinengo; yeni şehirde San G1ot-g1o'da topların hedefi: Sette Veneti, Sel Veneti, Calogoro ve Punta. burada yirmi sekiz top ve üç otobüs topu bulunuyordu; şehrin cephesi Üzerinde bulunanlar: Stranduoso, S. Atanasi, Piataforma ve Rai-mundo, burada kırk iki top ve yedi obüs bulunuyordu.

⁴⁹⁶ Ferrari, s. 127

uğradıktan sonra, Schulenburg ikinci bir defa muhasara kuvvetlerinin üzerine saldırdı ve yedi saat süren kanlı bir çarpışmadan sonra onları püskürttü (18 Ağustos 1717).

Ertesi sabah çıkan lodos rüzgârı donanma ve ordugâhta büyük bir endişeye sebep oldu ve iki gün sonra büyük bir düzensizlik içinde gemilere binildi. Yirmi üç muhasara topu, otuz balyemez, toplara koşmak için iki yüz yetmiş çift manda, yüz elli top çeken at, yedi obüs topu, diğer silahlara hizmet eden iki bin bakıcı ve barut ve mermi gibi bütün teçhizat olduğu gibi bırakılmıştı. Neticede Schu-len bourg Butrintoyu ele geçirdi ve yıkılmış olan tahkimatı yeniledi (21 Ağustos 1717). Dalmaçya ve Arnavutlukta Türkler, bu sefer esnasında Verliea, Proloc ve Duare'yi muhasara etmek, Pstrovich ve de Montenegro nalkını tehdit etmekle yetindiler. Bosna Paşası Cuprez (Kuprez); Arnavutluk Paşası Cernizza'da ordugâh kurdular. Macarsca, Primorize, de Vigoraz ve Opus'un birliklerini birara-ya getirdikten sonra, Emmo bunlarla birlikte AntivarTye kadar Zup-pa ve Budero arazisini geçti ve Ottovo'yu, Zaririne ve Popovo'yu zaptetti. Korfu muhasarasının kaldırılmasına sebep olan hatâlar, evvelki sefer sırasında Modon'da Venedik filosundan kaçan ve bu yüzden açılması gereken takibattan kâhyanın nüfuzu sayesinde kurtulan Kapdan-ı derya Canım Hoca'nın üzerine atılmıştı, Korfu'da serdâra karşı beslediği kin onu desteklemesini engellemiştir; Peter-varadin savaşından sonra gelen ve alındığı andan itibaren üç gün içinde zaptedilmediği takdirde Korfu muhasarasının kaldırılmasına ve çekilmesine izin veren vesikayı görevi icâbı gizli tutması gerektiği hâlde, onu açığa vurdu ve bu mektubun okunmasından sonra hiçbir gücün yerlerinde tutamayacağı birliklerin alelacele gemilere doluşmalarını böylece tahrik etmiş oldu; filonun en cesur kaptanlarından biri olan Hasan Hoca'yı bir direğe astırdı. Bu hareketler azledilmesine ve Yedikule hisarında hapsedilmesine sebep oldu. Kapdan-ı derya makamı Çorlulu Ali Paşa'nın Vezir-i âzamlığı döneminde üç yıl boyunca donanmanın başında bulunan ve o zamandan beri atandığı Nac kervanı reisliğini basan ile yürütmüş, Arapların develer için kullandıkları deyimle yalnız çöl gemilerini değil, deniz kervanlarını da, yâni donanmayı idare etmeğe çağırılmıştı.⁴⁹⁷

⁴⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/203-204

Kaptanpaşa Ve Kırım Hanının Azli

Korfu felâketi Kaptan-ı deryâ'nın omuzlarına yüklenmiş olduğu gibi, Varadin felâketi de Tatar hanının seferde hazır bulunmayışına bağlandı. Bu defa. Selim Giray'ın oğulları arasında ona bir halef seçme yoluna gidilmesinin uygun olacağına hükmedilmedi; halefin başka bir ailenin içinden alınması fikri daha parlak göründü ve Sultan'ın tercihi, ihtiyar Kara Devlet Giray üzerinde karar kıldı. Bu atama mirzaların ve şirinbeglerin tasvib ve tasdikini alamadığından, yine Selim Giray ailesine dönüldü ve Devlet Giray'ın veliahdı (Kalagay) Sâadet Giray han unvanını aldı (16 Aralık 1716-1 Muharrem 1129). Kara Devlet Giray kısa bir süre sonra öldü (29 Aralık 1716-14 Muharrem 1129).

Hindistan elçisinin gelişi, yeni Kırım hanının ülkesine hareketine rastladı. Rakka valisi İran'a giden bir Fransız elçilik heyetini alıkoyuyordu ve Bağdad valisi, az bir zaman önce, içi kufik olduğu ileri sürülen ve değeri yedi yüz elli para tutan gümüş para ile dolu bir vazo bulunduğunu, antika olmaları sebebiyle Bağdad hazinesine konulduğunu bildirmişti. Evvelki Vezir-i âzam tarafından biri Maraş'a, diğeri Malatya'ya sürgüne gönderilen en bilgili iki ulemâ kardeş Kevakibizâdeler geri getirildi. Bu olaylar sırasında, biri ilminin derinliği, diğeri hat sanatındaki ustalığı ile ünlü iki ulemâ da öldü. tiki ülkenin büyük kadısı olan Sahhafzâde, yâni kitapçının oğlu; ikincisi taalik yazıda derecesine varılmayacak derecede üs-taddı ve yaşadığı dönemde yapılan, özellikle Çorlulu Ali Paşa, Valide, Kapdan İbrahim Paşa, Şeyhülislâm Feyzullah camileri ve Galata sarayı ve Köprülü adını taşıyan son Vezir-i âzamın çeşmeleri, Edirne'deki Küçüktepe sarayı onun yazılarıyla süslenmişti ⁴⁹⁸.

O sırada on dört yaşında bulunan ve Vezir-i âzam Silahdâr Ali Paşa'ya nişanlanmış olan Sultan'ın kızı Fatma, İbrahim Paşa ile evlendirildi ve böylece gözde Paşa'nın Kaymakamlık unvanına Sultan damadı unvanı da eklendi. Meseleler üzerinde hiçbir tecrübesi olmayan Sultanın diğeri damadı defterdar Mehmed Paşa ustalıkla başdan savu id u ve yerine getirilen vezir olup uç tuğu elde etmek için yanıp tutuşan Sarı Mehmed, masraflardan düşülmesi kendisine tenbih edilen üç bin kişiyi kayda geçirmediği gerekçesiyle ölüme gönderildi. Damad defterdar da uzun ömürlü olmadı.

Açılacak sefer bakımından her şeyin hazır olması için Bâb-i Âli Macar

⁴⁹⁸ Raşid, f. 167. Aynı mükemmellikte celi ve gubar, yâni küçük ve büyük harf karakterlerini çiziyordu.

âsileri Rakoczy ve Berczeny ile son derece hararetli bir haberleşmeyi sürdürüyor, birliklerin toplanmamaları hususunda sipahi ve silâhdâr Paşalarına kesin emir verildi. Çünkü bu işe suiistimal karışmıştı ve bu yüzden daha önce yirmi beş akçadan fazla alamayacak olan sipahi, çoğu zaman yüz yirmi veya yüz yirmi beş akça yevmiye almak imkânını buluyordu.

Silâhdar, kaymakam Paşa'nın da tasvibini aldıktan sonra iç hazîne denilen yeni saray hazînesinden sofrta takımları ve at koşumlarından gelen altı yüz on dört okka yüz yetmiş iki dirhem gümüş ve iki yüz beş buçuk okka dört yüz yirmi yedi dirhem aynı mâdenden çekmek, bunları darbhâneye vererek para bastırmak göreviyle Edirne'den İstanbul'a gönderildi. Tuğlar dikildikten ve savaş konusunda her zamanki duaların okunması emredildikten sonra Nissa'da ordugâh kurmak üzere Edirne'den ilk ayrılan Vezir-i âzam oldu; Sultan da Edirne'den Sofya'ya hareket etti.

Vezir-i âzam Edirne'den, ordu-yu hümâyun Pancsova yakınında Visnitza'da Tuna'yı geçip, Sava ile Tuna⁴⁹⁹ arasında, tam Belgrad önünde karargâh kurduğu vakit Edirne'den ayrılmış bulunuyordu. Rumeli valisi Şatır Ali Paşa Weretschar (Veretşar) ovasına gelip ve oradan kaleye yerleşmişti (15 Haziran 1717). Diyan-bekir valisi Receb Paşa, Pancsova istikâmetinde düşmanın geçişini durdurmak için otuz bin askeriyle Mehadia'yı ele geçirdikten sonra Belgrad üzerine yürümek emrini aldı. İkinci Viyana muhasarası Serdârı Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa gönderildiği Morawa köprüsünden acele takviye kuvvetine ihtiyaç duyulduğu haberini gönderince Vezir-i âzam Hacı Halil Paşa Temmuz ortasına doğru bu nehir yönünde hareket etmek üzere Nissa'dan ayrıldı (12 Nisan 1717-2 Şaban 1129).⁵⁰⁰

Belgrad Savaşı

⁴⁹⁹ Râşid, n, f. 181; Macaristan Savaşı Tarihi, s. 121; Türklerde Savaş Sanatı Üzerine Risale, yazan: Hayne, s. 402; Prens Eugene'in Tarihi, yazan: Dumont. Râşid, hataya düşerek Tuna'nın 3 Receb (13 Haziran) günü geçildiğini söylüyor. Bu seferi yazmış olan Avrupalı tarihçiler o sırada işbaşında bulunan Veziriazam hakkında iyibilgi sahibi değillerdir. Bu bakımdan Hayne Veriziâzam'ın Köprülü Numan Paşa olduğunu kaydediyor: Prens Eugene'in Tarihi ve Macaristan Savaşı, 8. 120; Ferrari, s. 165. Veziriazam olarak Hacı-Ali'den bahsediyor. Oysa bunların hiçbiri değil. Hacı Paşa'dır. Ordugahın karşısında bulunduğu yerin adı, Râşid'de Yemeklik Çeşmesidir. Avusturya ordusunun Türklere karşı savaşları, 1716, 1717, 1718 Tarih i ne bakınız. Yeni Avusturya Askeri Gazetesi'ndeki aslına uygun parçalara göre. Viyana 1881, s. 16, buna bir de hareket sahası haritası eklenmiştir.

⁵⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/204-206

Bu sırada Belgrad, üç haftadan beri prens Eugene tarafından muhasara altında tutuluyordu. Birçok Alman ve Fransız prensi onun sancakları altında birleşmişler, bu şehrin alınmasına birbirleriyle yarışarak yardımcı oluyorlardı. Bavyera, Wurtemberg, Hesse, Be-, vern, Gulmbach, Anhalt-Dessau ve Lichtenstein prensleriyle Fransız suvâri kuvvetlerinin temsilcileri olan de Dombes, de Marsillac, de Pons prensleriyle, kont Cherlois ve kont d'Estrade, Villeroi mareşalinin oğlu Marki d'Alincourt Avusturya imparatorluğu ordusunda, Knndiye ve Budin (Ofen) muhasaralarında, Saint-Gothard ve Nicopolis savaşlarında yer almış olan babaları gibi parlıyorlardı. Birinci muhasara hattına general Montecuccoli, general Starhembeg, Bonneval, general Brown, general Daun, general Windisch-z, Roneral Dalberg; ikinci hat kumandanlığında Nadsdy, Mercy, Inrmclı, Lobkowitz, Arenberg, Holstein, Frederic de Wurtemberg, prons Kugene'in yeğeni Emmanuel de Savoie adlı generaller bulunuyorlardı. Sabac'ı bir baskınla ele geçirmeyi başaramayan baron de Petrosch, bu şehirle Mitrowitz arasında bulunuyordu.

Osmanlı ordusu, nihayet, 1 Ağustosla Hisarcık veya Crutzka sırtlarında görüldü; Ordunun mevcudu seksen bin Yeniçeri, on bin Anadolu askeri, bir bu kadar Avrupa yakası askeri, yirmi bin sipahi ve gönüllü, otuz bin Kırım askerinden oluşuyordu; Belgrad garnizonunda, ayrıca, yaklaşık otuz bin asker bulunuyordu. Düşman ordusuna bu sayı üstünlüğüne dayanarak kesin bir darbe indirmenin yolunu arayacak yerde, Vezir-i âzam, bazan Nişancı Mehmed Pa-şa'ya, bazan Reis Efendi Kadri, bazan Büyük Mirâhur Haydar Ağa'-ya danışarak ordugâhda vakit kaybetti, sonunda hiç kimseyi, hatta kendisine yetmiş bin kişilik bir takviye kuvveti getirmiş olan Kırım hanına kulak asmadı. Muhasara çalışmalarını yürüten seksen bin kişilik⁵⁰¹ düşman ordusu böylece ânî bir taarruza uğramak tehlikesini atlatmış oldu. On beş gün boyunca, iki ordu birbirlerini şiddetti bir topçu ateşine tutular; Türklerin elinde yüz kırk top ve otuz beş obüs topu vardı. Her iki ordugâh da düşmanın ric'ât etmesini bekliyordu. Nihayet hayvanlara yedirilecek ot yokluğu Vezir-i âzami Eugene'in ümit ettiği gibi çekilmeğe değil, bir karar almağa zorladı. Bir hücumun kaçınılmazlığına kani olan, bunu farkedenden Prons Eugene, hücumu beklemekdense onun icracısı olmayı tercih etti. Harekât parlak oldu: Bütün birlik ve generallerin birbirleriyle ynnşdıkları

⁵⁰¹ 83 nişancı alayı, 66 humbaracı bölüğü, 122 suvâri taburu, 23 ağır su-vftrl ve 25 hafif süvari taburu, Avusturya ordusunda 80.000'den fazla asker bulunuyordu. Dumont, Prens Eugene'in Askeri Tarihi, s. 125.

görüldü. Bu adetâ bir cesaret ve kahramanlık yarış-mnsıydt (16 Ağustos 1717). Sol kanatta Bavyeralılar on sekiz toptan oluşan, yirmi bin Yeniçeri ve dört bin Kırımlı askerin savunduğu bataryaya, Prens Alexandre'in hafif suvâri ve piyadelerinden destek görerek hücum ettiler, bataryayı ele geçirip Türklere karşı çevirdiler. Osmanlı ordusunun sağ kanadı da sol kanadı gibi gerilemekte gecikmedi ve bunu genel bir kaçış takibeti. Türkler savaş meydanında on bin ölü bıraktı, bir bu kadarı da yaralandı veya esir edildi. Hristiyan ordusunun kaybı ancak iki bin ölü ve üç binden biraz fazla yaralıydı. Orgeneral kont Hauben, general Dalberg, genç Prens Palffy, bir Tour ve Taxis, marki Clerici ve marki Villet savaş meydanında kalanlar arasındaydı; Prens Lobkowitz, Prens Frederic de Wurtemberg, general Rottenhahn, general Locatelli ve Arigoni; Prens Eugene'in savaş plânını yalnız kendisine açıkladığı feld-mareşal kont Flaffy ve nihayet Prens Eugene'in kendisi yaralılar kalabalığının içinde bulunuyorlardı. Düşman arkasında yüz otuz bir top, otuz bir obüs topu (ki bunlardan birkaçı iki kental ağırlığında bomba atıyorlardı), yirmi bin top güllesi, otuz bin humbara, altı yüz fıçı barut, üç yüz kurgun, elli bir bayrak, dokuz tuğ, dört suvâri dümbeleği, bir mehter takımı davulu, bir büyüp sipahi dümbeleği bıraktı. Varadin savaşından sonra olduğu gibi, Prens Eugene, payına düşen ganimet olarak Vezir-i âzam'ın otağını aldı.⁵⁰²

Bu Şehrin Alınması Ve Vezir-İ Âzamin Düşmesi

Harekâttan iki gün sonra, Belgrad'm teslimi vesikası imzalandı ve muhafızlar, bayraklarını açıp trampet çalarak bu kaleden ayrıldılar. Şehirde ve Tuna yarımadaalarında ve donanmayı oluşturan şaykalarda altı yüzden fazla top ele geçirildi. Filonun kumandanı cesur İbrahim, savaştan önce girişilen harekâтта hayatını kaybetmişti. Belgrad'ın düşmesi ve her şeyin düşünülenin tam tersi bir vaziyet alması yüzünden Vezir-i âzam tam bir hareketsizlik içine girdi. Halil Paşa'dan alman Mühr-ü Hümâyün, Sultan tarafından damadı Sadâret Kaymakamı İbrahim Paşa'ya verilmek istendi. Fakat, İbrahim Paşa, benzeri şartlar altında açılan bir seferin yeni Vezir-i âzami düşüreceği korkusuyla, ihtiyathhk göstererek mührü almaktan kaçındı. Bunun üzerine mühr-ü hümâyün, İbrahim Paşa'nın koruduğu kişilerden biri olan, Mısır asıllı Kayserili bir tacirin oğlu Mehmed Paşa'ya

⁵⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/206-208

verildi. Kendisi Halebli bir paşa'nın mâiyyetine kâtip olarak girmiş, önce ikinci derecede görevleri yürütmüştü. Son seferin başında Sultan dâmâdı İbrahim Paşa'yı tanımış, onun hoşuna gitmeyi becererek, himâyesi altında birbiri peşi sıra nişancı, vezir payelerini elde etmiş ve nihayet İmparatorluğun en yüksek makamına getirilmişti. Eski Vezir-i âzamin iki danışmanı, Reis Efendi Kadri ve Haydar Ağa ordugâhdan uzaklaştırıldılar.⁵⁰³

Bosna, Dalmaçya Ve Akdeniz'de Savaş Olayları

Belgrad savaşı sırasında, Transilvanya ve Bosna'da, Dalmaçya ve Akdeniz üzerinde başka olaylar cereyan etmekteydi. Aslında Transilvanya'da görevli Serdâr Recep Paşa, Kaplan Giray on bin Tatar askeriyle gelip otuz bin hafif suvâri ve gönüllüyü takviye ettiği halde, harekâtını Mahadia ve Yenipalanka'yı almakla sınırlandırdı; sonra korkakça Orsowa ve Widin üzerine çekildi. Bosna'da, aksine, Köprülü Numân Paşa'nın sezgisi, Zvornik'i almağa çalışmış ve bütün yararlanılabilir kuvvetleriyle Novi ve Zvornik yollarının ayrılma noktasında mevzilenmiş düşmanını bulması beklenmemiş olan general Petrasch'ın hedefe varmak için sarfettiği gayretleri boşa çıkarıyordu. Belgrad'ın zabtından önce Zrin ve Costanizza'mn iki kumandanı bin atlı ve beş yüz Haydukla Türk kaleleri Novi, Ka-mingrad ve Maydan'i baskınla ele geçirmeğe, Uranovoglava vadi-sinde, Novi'den uzak olmayan Unna nehri kenarındaki bu kalelerden Türkleri söküp atmak istemişlerdi. Bu durumu haber alan Cze-rich (Çizerin), Unna nehrini geçti ve Sâinte-Catherine'ye yerleşerek bu tasavvuru tesirsiz hâle getirdi (3 Temmuz 1717).

Feld-mareşal Stainville Yassy (Yaş) şehri sakinlerine bîr savaş. vergisi kabul ettirerek ve Hospodar'ın sarayını yıkarak, Türklerin Transilvanya'da Banat ve Yukarı-Macaristan'a yaptıkları akınların intikamını aldı. Dalmaçya'da ünlü Emmonun izinden giden Alois Mocenigo, Türklerin zaptetmek istedikleri Popovo, Ottovo ve Zari-ne'yi onlardan koruyacak tedbirleri almıştı; Mostar, Scoblato, Go-ranze gibi sınır şehirlerinden çekilen bin asker, onun tarafından Venedik arazisine nakledildi; sonra, Dalmaçya tarafından Sing, Almis-sa, Duare, Primori, Macrasca, Vergoraz hisarlarını koruyan Ve Her-zegovine tarafından Doüouno, Glioubouschi» Pcitegl ve Hersek'in başkenti Mostar yollarım açan Herzegovine'in en kuvvetli sınır ka-

lesini, İmoschi'yi kuşattı. Mocenigo bu kaleyi ele geçirdikten sonra Mostar üzerine yürüyecek durumda iken, muzaffer ordusunu Cas-telnuovo yönüne götürmek emrini aldı. Arnavutluğun Dulcigno, Du-razzo, Vallona, Alessio veya Anivari gibi tahkimli limanlarından önce hangisine hücum etmenin doğru olacağını belirlemek için toplanan mecliste Budua ve Pastrovich sınırlarına en yakın olan Anti-vari üzerine gidilmesi kararlaştırıldı; fakat bu kaleyi boşuna muhâsara eti, zîrâ, Karadağlılar⁵⁰⁴ verdikleri sözü tutmadılar ve Skü-tari Paşası Antivari'yi kurtarma zamanını elde etti (26 Ekim). Ondan daha tarihli olan Pisani, Arta körfezine hâkim iki ileri karakol durumundaki Prevesa ve Voniza'yı ele geçirdi.

Denizde kesin netice getirebilecek hiçbir olayla karşılaşılmadı. Bununla beraber olağanüstü donanma kumandanı Flangini, Çanakkale boğazı yakınında, Lemnos ve Tenedos açıklarında İbrahim Paşa'nın kumandasındaki filoya karşı birbiri peşi sıra üç savaş verdi; otuz üç gemiden oluşan İbrahim Paşa filosuna karşı giriştiği bu savaşların sonucunda kahramanca öldü (12-13 Temmuz 1717). Ortaklaşa harekâta çıkan Dideo ve Pisani'nin filoları, Mora kıyılarında Calotlches açıklarında, birbirlerine yaklaşılmaktan uzak olarak karşılıklı birbirlerinden kaçınır görüldü; Pisani Cattaro'ya doğru dümen kırdı ve Kaptan Paşa iki gemi kaybettikten sonra İstanbul limanına jrdi. Orada yirmi dört saat içinde filo, bütün sefer boyunca verdiği kayıptan daha fazlasını verdi. Yedikule altında Kıyı kapısı önünde, geceleyin, serdümen ve kaptanların gafleti yüzünden iki gemi battı ve ertesi günün sabahı, limanda demirli gemilerden biri, bütün tayf asiyle birlikte infilâk etti (2 Aralık 1717-27 Zilhicce 1129).⁵⁰⁵

Kaptanpaşa, Şeyhülislam Ve Vezir-i Âzamin Azli

Üç ay sonra, tersanede bir geminin kalafatlanması sırasındaki ihmâl yüzünden bir yangın çıktı ve ahşap şantiyenin yansı gemiyle birlikte yandı ve bu gemi inşâ tezgahının yanması, zâten düşman tarafından batırılan veya yakılan altı geminin kaybından suçlu tutulan Kapdan-ı deryâ'nın gözden düşmesine sebep oldu; makamı, azlinden beri amiral gemisine kumanda eden evvelki Kapdan-ı der-ya'ya verildi (23 Şubat 1718-22 Rebiul'evvel 1130). Zenta savaşında şehîd düşen Elmas-Mehmed Paşa'nın mühür

⁵⁰⁴ Hammer'ın (Montönnâgrins) diye bahsettiği toplum, men'se bakımından hayli karışık ve Dalmaçya'ya gelmeleri de m&ceralı (Ç.NJ).

⁵⁰⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/209-210

muhafızı İbrahim tarafından gözden düşen Kapdan-ı deryâ'ı Azak'a götürdü. Son Kapdan-ı derya levent ve kalyonculara başlarına buyruk kesilecek derecede serbestlik tanıdığından, halefi kâhya İbrahim sıkı bir zapt-u rabt uygulaması emrini aldı. Bu emir sebepsiz değildi; kısa bir süre önce, kara birlikleri Sofyada ücretlerini alırlarken başkaldırmış-lar, Vezir-i âzam kılıcını çekerek itaat etmedikleri takdirde kendilerini parçalamakla tehdit etmek zorunda kalmıştı. Aynı döneme doğru, Beylerin ve Beylerbeylerin savaş vergisi toplama görevlerine kısıtlamalar getirilmişti; çünkü, bunlar keyiflerine göre vergi tarh-ederek İmparatorluk teb'asının yıkılmasına < sebep oluyorlardı. Bu vergiler konusunda bir Pâdişâh emirnamesi yayınlandı ve bu emirname şu satırla sona eriyordu: «Gökten gelen ve benim dünyada rehberim olan Kur'an hakkı için söylüyorum ki, bu emirnameye itaatsizlik edeni öldüreceğim.»

Fransa'ya kendisini bulmak için bir ağa gönderilen Rakoczy, bu ülkeden kiraladığı bir gemi ile İstanbul'a gelmişti. Geminin kira karşılığı olarak beş bin kuruş Ödemiş olan Rakoczy, bir Transilvan-ya prensi için düzenlenmesi gereken törenle Edirne'de huzura kabul edildi. Bosna valisi merd Köprülüzâde Numân Paşa, idaresinde bulunan toprakları savunma durumuna hazırlamak üzere iki yüz kese para aldı. Sultan, kardeşi ve Slankamen'de şehid düşen Vezir-i 'âzam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın üçüncü oğlu Esad Bey'e üçüncü tuğu lâyük görmek suretiyle, Nûman Paşa'ya bir ayrıcalık tanımış oldu. Sultan'ın dâznâdı İbrahim Paşa'nın adamı ve ona tam bir itaatle bağlı kalacağı düşüncesiyle yetiştirilmiş olan Şeyhülislâm İsmail, kadı atamalarında makamının kendisine verdiği iktidar ve nüfuzu istediği gibi kullanmak yoluna gitmesinden ötürü makamından alındı. Onun yerine İbrahim beyaz rengi en yüksek hukukî makamın işareti olan şeref cübbesini aldı.

Nihayet, Sultan'ın dâmâdı ve gözde adamı İbrahim Paşa, barış anlaşmasının yakında yapılacağından emîn olarak, tEL Ahmed döneminin sonuna kadar kendisinde kalacak mühr-ü hümâyûnu uzun müddet reddedemeyeceğine kanâat getirince Vezir-i âzam Mehmed Paşa, Vezir-i âzamlıktan uzaklaştı. Üçüncü Ahmed döneminin sonuna kadar geçen on iki yıl esnasında, İbrahim Paşa, sürekli olarak Sultan'ın teveccühünü ve sonsuz bir iktidardan yararlandı. Her şeyin üstünde barışı ve onun getirdiği hayırlı işleri yerine gerçekleştirmekten hoşlandı; aynı zamanda adaletli ve işlerin maharetli yürütücüsü oldu; sanatların ve ilimlerin koruyucusu olarak daima iyi ve insansever görüldü. Seçkinliğini ortaya koymak için, Sultan ona, bir

Pazartesi günü (bütün teşebbüsler için en hayırlı sayılan gün), her zamanki altın mühür yerine hükümrân gücün işareti olan ve genellikle parmağında taşıdığı zümrüd üzerine tuğrası kazılmış yüzüğü gönderdi. Bu hareketi, İbrahim Paşa'nın güzel ve asil idaresi süresince İmparatorluk mührünün taşıyıcısı olarak İmparatorluğu sürekli bir barış içinde tutarak gelişmesini sağlayacağını mutlu bir önsezisi gibiydi (9 Mayıs 1718-8 Cemaziyülâhır 1130).⁵⁰⁶

Barış Teklifleri; Rakoczy; Kongreler Ve Pasarofça Barışı

Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında çıkan savaşın ilk yılında, İngiliz elçisi Sutton İstanbul'a aracılığını sunmak hususunda kendi hükümetinden olağanüstü yetki almayı başarmıştı; bu aracılığın şerefi, Fransa ve Hollanda'ya tercih edilen İngiltere'ye aitti ve bir asır önce, Büyük Britanya Osmanlı İmparatorluğu ile Polonya arasındaki anlaşmazlıkta bütün Avrupa devletleri arasında ilk müdâhalede bulunmuş devlet olmasının bu tercihdeki payı büyüktü. Hollanda bu örneği takibetmiş ve Karlofça barış anlaşmasının gerçekleşmesinde aracı sıfatıyla yer almıştı. İngiliz elçisi Worthley Mon-tague, iki selefi Harbard ve Hussey'in biri Belgrad'da, diğeri Edirne'de Ölmelerinden sonra, İstanbul'a gitti, Viyana'dan geçerken aracılık teklifinde bulundu; bu teklife, Belgrad alınmadan Osmanlı İmparatorluğu ile barışın bahis konusu edilemeyeceği cevabını aldı. Barış maksadını hedef alan ilk teşebbüs, Belgradın düşmesinden hemen sonra ilk teşebbüs, bu kalenin eski kumandanı Elhac Mustafa Paşa⁵⁰⁷ tarafından geldi. Paşa, Prense Eugene'e Nissa'dan yazdığı mektupta, Belgrad'ın. arazisiyle birlikte tesliminde prensle Bâb-ı Âli arasında aracılıkta bulunmayı teklif etti (5 Eylül 1717); mektubunda Halil Paşa Vezir-i âzamlık makamında bulunmuş olduğu sürece, Mehmed Paşa'nın işleri ele almasından bu yana yaptığı gibi düşüncelerini anlatmak cesaretini bulamamış olduğunu açıkladı.

Bir ay sonra, Vezir-i âzamin kendisi Prens Eugene'e⁵⁰⁸ bir mektup yazdı; mektubunda Prens'e bir mütâreke ve bir çözüm teklifinde bulunuyor, fakat Belgrad kumandanının teklifiyle alâkalı tek kelime söylemediği gibi, bu

⁵⁰⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/210-211

⁵⁰⁷ Avusturya yeni askerî dergisinde görüldüğü gibi (Elhacı) değil.

⁵⁰⁸ Raşid, II, s. 187, Belgrad Seraskeri Paşa'nın teklifini bahis konusu ediyor, fakat bunu kendi yetkisiyle yaptığını ve daha sonra Veziriazam İbrahim Paşa'ya arzettiğini bildiriyor; oysa, İbrahim Paşa teklifin yapılmasından yedi ay sonra bu makama gelmiştir.

şehrin terkedilmesi konusunda da herhangi bir teklifte bulunmadı. Sofya ordugâhından yazılan bu mektubu, İngiltere elçliğinden Heferman adında bir kâtip götürdü (19 Ekim 1717). Prens Eugene verdiği cevapta, Belgrad ve ona bağlı yerlerin teslimiyle alâkalı olarak almış olduğu ilk teklifi imâ ediyor; fakat, Viyana hükümetinden talimat bekleyerek, Vezir-i âzam'ın mütâreke ve meselelerin halliyle alakalı iki hususdaki teklifini sükutla geçiştiriyordu⁵⁰⁹ Prens Eugene beklediği talimatı almakta gecikmedi, kendisine şu esaslar üzerinde barış anlaşması imzalamak yetkisi veriliyordu: Avusturya imparatoru fethettiği toprakları muhafaza edecekti, Bâb-ı Âli Macar âsilerini desteklemekten el-çekecekti, esirlerin satılması yasaklanacaktı, barbar güçleri gözetim altında tutacak, Fransiskanlara Kudüs'deki kutsal mahalleri açacak ve Eflâk'ın bir bölümünü Avusturya'ya bırakacaktı.⁵¹⁰ (13 Ekim 1717).

Yeni yılın başlangıcında Avusturya generali Stainvüle, Eflâk Prensi Jean Maurocordato ile altı maddelik bir anlaşma imzalamış ve bu maddelere göre, Avusturya birliklerinin AIVı aşmaları yasaklanmıştı (8 Şubat 1717). Bu sebeble, saray danışmanı de Talman'a tasarlanan bansın müzâkerelerini takibetmek üzere gerekli yetkiler verildi⁵¹¹. Viyana hükümetinin hoşuna gitmemiş olan İngiliz elçisi Warthley Montague, İstanbul'da⁵¹² İngiliz elçisi Stayan'a aracılık işini devretti. Stayan kendi yerine giderken Viyana'dan geçti. İngiltere tarafından aracılık teklif etmek için gönderilen eski elçi Sutton da orada bulunuyordu. Üç İngiliz elçisi bangı gerçekleştirmeğe çalışırken, kendilerine katılan İspanya'nın Rakoczy nez-dindeki temsilcisiyle birlikte Fransız elçisi ve o sırada Edirne'de bulunan Rakoczy, barışı gerçekleştirmemek için ellerinden gelen çabayı harcıyorlardı. Şeyhülislâm ve ulemâ barıştan yana idiler; fakat Vezir-i âzam Nişancı Mahmed Paşa savaş eğilimliydi⁵¹³. Belgrad'ın yukarıda anlatığımız gibi düşmesinden

⁵⁰⁹ Worthley Montague'nun katibi tarafından götürülen mektuptan bahsedilmiş, fakat, istoica relazione della pace di Pasarovlz. Vendramino Bianchi, s. n'de oldufu gibi tamamı alınmamıştır.

⁵¹⁰ Prens Eugene'e 13 Ekim 1717 tarihinde gönderilen talimat yirmi üç maddeden oluşuyor ve 15 Ekim 1717 tarihini taşıyordu; barış müzakerelerinde kendisine tam yetki veren vesikalarda ise 23 Eylül tarihi bulunuyordu.

⁵¹¹ Talimat gönderilen saray danışmanı de Talman, temsilcimiz ve vekilimiz olarak Osmanlı hükümeti tarafından teklif edilen barışla alakalı müzakereleri takibedecekti. 30 Ekim 1717 Arş. LA.

⁵¹² Talman'ın Belgrad'dan gönderdiği 24 Ocak tarihli rapora dayanarak saray meclisi başkanı srfatiyle 4 Şubat 1718 tarihinde prens Eugene'ın imparatora verdiği mesajda şöyle denilmektedir: *Worthley Montagu? aracılıktan uzak tutulmalıdır. Zira, Türklere karşı duyduğu sevgi'W Rus Çar'i ile mektuplaşması kendisini şüpheli bir durumda göstermektedir.

⁵¹³ Rakoczy'nin 29 Kasım 1717 tarihli ve Papay imzalı ve kime hitab ettiği yazılmamış mektubunun Arş. E.*de aşağıdaki kopyası bulunmaktadır: -tkl zümre var ki, bunlardan biri barış taraftarı ve ba şında Şeyhülislâmla ulema bulunuyor, fakat Veziriazam savaş taraftarıdır; kardinal Alberant'ye etrafıca yazdım

sonra, Bender'de ikamet eden Rakoczy Edirne'ye çağırılmıştı. Sultan, onu muhteşem bir törenle huzuruna kabul ederek, aşağıdaki sözlerle yeniden destekleme vâadlerini ve iyi niyetlerini bildirmişti: «Devletimin himaye ve yardımından şüphe etme; devletime gelenlere iyi kabul gösterilir; sen orada en seçkin bir şekilde ayrıca muamele göreceğın olanlardan birisin»⁵¹⁴ (4 Ocak 1718). Huzura kabul, devletin himayesindeki bir Transilvanya prensi için kanunun düzenlediğı törenle gerçekleşmişti; özellikle kalpak ve kılıç verilmesi kabul töreninin bir ayrıcalığını oluşturdu. Rakoczy ve Bercseny ve onlarla birlikte bulunan İspanyolların asker olarak kayıtları yapıldı; her birine elli florin bahşış verildi⁵¹⁵. Fakat altı ay sonra, barış müzâkereleri ilerlediğı sırada, onları Türklerin tarafından yalnız başına İdare etmiş olan yeni Vezir-i âzam İbrahim Paşa, barış müzâkerelerinin sonuçlanmasına kadar Rakoczy'ye Edirne'de kalmasını, ve gelişini kendisi tarafından haber verilen İspanyol elçisinin dönebileceğini bildirmişti⁵¹⁶.

Sultan Rakoczy'ye dostça uyarılarını bildirirken, Türk devlet adamları, yâni nazır durumunda bulunanlar, İngiltere ve Hollanda'nın aracılık tekliflerini kabul etmek gerektiğı yolunda karar veriyorlardı. Vezir-i âzam, Osmanlı olağanüstü yetkili murahhaslarının tâyinini bildirmek üzere Prens Eugene'e mektup yazdı. Murahhas heyeti eski nişancı, hâlen silâhdar İbrahim ile, eski Yeniçeri tâlim Öğretmeni ve hâlen topçu müfettişliğinde bulunan Süleymanağa oğlu ve yirmi sekiz yaşında genç bir bey olduğu için Yirmisekiz İâkabıyla anılan Mehmed Çelebi idi. Bunlar sonradan, biri ikinci, diğeri Üçüncü defterdarlığa yükseltmek suretiyle yeni görevlerine uygun makamlara getirildiler⁵¹⁷,⁵¹⁸ Osmanlı gururu, Bâb-ı Âî*ye Prens Eugene'e

meselenin çözüme bağlanması için hiçbir zaman bu kadar elverişli şartlar bulunamaz (İspanya ile Bab-ı Alt arasında bir anlaşma) ve çözüm kolay ve Majesteleri bakımından elverişli olacaktır. Veziriazam savaşa gittiğinden netice için müzâkereye girişilebilir. Venedikilere, savaş yükü ağır geldiğinden sarayda barış için bir taraftarlar topluluğı oluşturmuşlar.

⁵¹⁴ Tarafı devleti aliyemde muzaheret ve muavenet bulacağına İştibâh yokdur ve devleti aHyeme gelen rnusafirlere riayet oluna gelmişdür. sana dahi ziyadesiyle olunacağı mukarrerdür.

⁵¹⁵ Talman'm Belgrad'dan gönderdiği 24 Ocak 1718 tarihli Rapor. Macaristan tthilflUeri Tarlı'Inde ve Prens Fracols Rkoczy'nin Hatıralan'n-da Bab-ı Ali ile bu münasebetleri ve müzakerelerine dair bilgi yok.

⁵¹⁶ 5 Şaban'da (4 Temmuz 1718) Veziriazam d&mad v» gözde İbrahim Paçanın Sofya'da Rakoczy'ye verilen mektubunun tercümesi.

⁵¹⁷ Raşld. II, f. 1e1. Biancht'ye bakınız, Vezirlâzam'ın Mart ortalan tarihini tanıyan mektubu, s. 21: bununla beraber tercüman Schmdt tarafından yapılan tercümesi 1 Şubat tarihini taşımaktadır.

⁵¹⁸ Yukarıda dipnotta adı gecen Mehmed Çelebi, daha sonraları Parla Sefaretn Attı esi ile şfihret kazanacak olan Yirmi Sekiz Mehmed Çeleb-t'dlr. Osmanlı kaynaklarında eski nişancı İbrahim Aga'nın Ham-morn aksine baş murahhaslığa getirildikten sonra makamının ŞıMt» Sanl Doftprd arlı gına yükseltilmesinden bahsedilmemektedir.Yirmi Siki17. Mehmed Çelebl'den de murahhaslığa getirilmeden önce topçu mfliffttişi olduğundan söz edilmemekte, adı doğrudan doğruya Şıfck ı SAHs Defterdarı olarak seçmektedir. Ayrıca, Üçüncü Ahmed'in barış anlaşmasının başarılı olması için gerekli tedbirleri almaktan geri kalmadığı. özellikle barışsever olduğu için. aynı düşüncedeki gözdesi ve dftmAdı Rlkab-ı Hümayun Kaymakamı 9 Mayıs

Belgrad Serdârı tarafından ileri sürülen ilk teklifleri inkar ettiriyor ve bu hususun belirtildiği tezkirede, barış kongresinin toplanacağı yerin tâyini işi Prens Eugene'e bırakılıyordu (Ocak 1718). Prens, kongrenin toplanacağı yer olarak Tuna adalarından birini, Osmanlı murahhasları için ikamet yeri olarak Fethi-tslam'ı, Avusturya İmparatorunun murahhasları için de Alt'm berisinde, Eflnk şehri Comez'i uygun gördüğünü bildirdi. Avusturya, kendi murahhasları olarak kont Wirmond ile Bâb-ı Âli nezdindeki eski elçisi Talman'i seçti (18 Şubat 1718). Vezir-i âzamin, Eflak voyvodası (hospodar) Jean Maurocordato'nun Türk olağanüstü yetkili murahhaslarının yanında yer almış olduğunu bildiren, bir ön mütareke talebinde bulunduğu mektubuna Prens Eugene, Wirmond' un harekete hazır olduğunu, Bâb-ı Âlinin istediği şekilde bir mütârekenin kongrenin hükmüne bağlı bulunduğu, Vezir-i âzamin mektubunda sükûtle geçirilen Venedik'in görüşmelere katılmasının dOijflnlflfn müzâkerelerin esasları içinde kaçınılmaz bir şart sayıl-mnını gerektiğini bildirmek suretiyle cevap verdi (15 Nisan 1718).

Konfprnns için atanan Avusturya murahhasları Viyana'da bu şoMfde Venedik*! temsil eden şövalye Grimani ve Venedik Cumhuriyeti tarafından barış görüşmelerine katılmakla görevlendirilen Ruzrinl ile müzâkerelere girdiler. Venedik Cumhuriyeti kazandığı yerlerden daha fazlasını istediğinden, Avusturya murahhasları Venediklilere, Vezir-i âzamm Korfu muhasarasının kaldırılması hususunda, Peterwardein'de uğranılan yenilgi doâyisiyle, Belgrad'da bulunan Kapdan-ı deryâ'ya vermiş olduğu emri hatırlattılar. Böylece, Prens Eugene tarafından kazanılan son zafer Venedik Cumhuriyetine Korfunun muhafazası imkânını sağlamıştı ve bu da Venedik'in Mora'nın kaybindan ötürü daha az üzüntü duyması için bir sebepti. İngiltere tarafından sir Robert Sutton ve Hollanda tarafından kont Kolyer, bu sonuncuya Prens Eugene tarafından muhalefet edilmesine rağmen, aracı murahhaslar olarak belirlendi. Bununla beraber, Avusturya hükümeti, kont

1919 (8 Cemaziyühahir 11301 pazartesi günü Veziriazamlığa getirmesinden anlaşılmaktadır. Ezdin voyvodası AH Ağa'nın oğlu olan yeni Veziriazam İbrahim Paşa, Hammer'ın daha önce bahsettiği gibi iyi bir tahsil ve terbiyeden seçmiştir. Muşkarah. yani Nevşehirli olan İbrahim Paşa kondl memleketine adını değiştirecek kadar imar götürmüş, şehir yepypnl bir manzara kazandığı için Muşkara adı bırakılarak şehtrln başına Farsça yeni manasına gelen (nev) eklenerek yeni ad olugtu-nılımrçtır. Birkaç sayfa ileride görüleceği gibi, Pasarofca'daki baş müzakereleri Mayıs ayda başlayamamıştır.- Bunun sebebi, müzakerelerin solamntle yürütülmesi bakımından bazı tedbirlere lüzum gö-rflmosMlr. Bu tedbirlerin en mühimlerinden biri, müzakereler çık-ma7n glrrllğl takdirde, karşı tarafın, taleblertni gerçekleştirmek flze-re sÜrnriT! hareketlere girişmesine karşı ordunun hemen cevap vermeğe hazır bir durumda bulundurulmasıdır. İbrahim Paşa, Osmanlı murahhaslarının seçimi kadar bu hususa da ehemmiyet vermiş, bunun d» müzâkerelerde Osmanlı murahhaslarının hiçbir suretle eziklik duymamaları bakımından tesiri görülmüştür. tç.N)

Colyerin Rusya ile her türlü münasebetten menedilmiş bulunduğunu kesin bir ifâdeyle bildirdi.

Nisan sonunda, kont Wirmond ve Venedik Cumhuriyetini müzâkerelerde temsil edecek olan Ruzzini Viyana'dan ayrıldılar; Ruz-zirt*'nin beraberinde^ hükümeti tarafından kongre sekreterliğine atanmış bulunan Vendramino da bulunuyordu; Vendramino, kongrenin tarihçisi de oldu⁵¹⁹. Bâb-ı Alinin prensip olarak ileri sürdüğü, kongrenin Morava nehrinin sağ kıyısında, Tuna ile bu nehrin kavşağının birkaç fersah üzerindeki Passaroviç (Sırpça Passorawacz) şehrinde yapılması kararlaştırıldığından, bir Türk, bir Alman, iki komiser müzâkerelerin yapılacağı yeri tesbit ettiler. Olağanüstü yetkili Türk murahhasları, Avusturya olağanüstü yetkili murahhaslarının kaldıkları Passaroviç'e bir fersah mesafedeki Kostelliza (Cos-telîzn) kasabasına yerleştiler. Kongre toplantılarının cereyan edeceği blnâ, bu iki kasaba arasında inşâ yoluyla yaptırıldı. 1 Mayıs'ta Wirmond ve Talman Belgrad'dan Passarofça'ya gitiler; onları Ruzzini ve Suttan takibetti; Colyer'le Türk olağanüstü yetkili murahhasları da aynı yönde harekete geçti; Colyer*'de beraberlerindedi. O sırada Narda'da kumandan olan ve daha önce Avusturyalılarla Passaroviç barışının makaddimesini yapmış durumda bulunan eski defterdar Mustafa Paşa, Passarofça'daki Türk murahhasları kongrenin temelini atan kimse olarak kendisiyle istişare ihtiyacını duyduklarında kolayca erişilecek bir yerde bulunması sağlanmak maksadıyla Fethislâm'a gönderildi; bu Paşa Belgrad'ın tesliminden sonra Avusturyalılarla barış meselelerini görüştüğü için onların hâlet-i ruhiyelerini daha iyi biliyordu.

Yeni Vezir-i âzam, iktidara gelir gelmez Rakka valiliğinde bulunan, cellâd kılıcıyla can veren eski Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa'y* Edirne'ye davet etmiş ve kendisini Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığına atamıştı. Yakın bir gelecekte barış anlaşmasına varılması ümidi, Vezir-i azama savaş hazırlıklarını ihmâl ettirmiyordu. Savaş kaçınılmaz olduğu bir durum gözönünde tutularak bütün eyâletler valilerine birliklerini toplayıp orduya iltihak etmeleri hususunda talimat gönderildi. Vezir-i âzam Dâmâd İbrahim Paşa Sultan'ın elinden Sancak-ı Şerifi aldı ve Kemal ovasında birkaç gün geçirdikten sonra Sofya'ya hareket etti (6 Haziran 1718-7 Receb 1180).

Aynı zamanda Prens Eugene de beraberinde Bavyera elektoral prensi, kardeşi, dük Ferdinand, dük de Saxe-Weisenfelds, kont Pa-lat de Sultz bach

⁵¹⁹ Bir nevi devlet tarihçiliği (vak'anüvialığı) görevi. (Ç.N.)

ve diğer birçok prensler olarak Zemlin'e gidiyordu. Prens Zemlin'e vardığında, bir Ağa gelip kendisine Vezir-î âzam İbrahim Paşa adına hoş geldiniz, dedi ve hâl-hâtır sordu (8 Temmuz 1718). Birkaç gün sonra Diyarbakır, Halep, Konya ve Adana valileri birliklerinin başında Edirne'ye ulaştılar.

Osmanlı, Avusturya ve Venedik Cumhuriyeti murahhasları Mo-rova'nın sol sahilinde ve nehrin Tunaya karıştığı nokta civarında bulunan Poharevats/Passarowitz-Pasa«rfça şehrinde biraraya gelecek ve bir barış ülkelerinin menfaatlerini gözönünde bulundurarak bütün müzâkere ve diplomasi ustalıklarını ortaya koymaktan geri kalmayacaklardı. Türk murahhasları başmurahhas İbrahim Efendi ile Yirmisekiz Mehmed Çelebi, devletlerinin azamet ve cihangirliğine lâyık bir tavır içinde kalmasını bilecekler, dâima vakarlı bir konuşma ve cevablandırma üslûbunun sahibi görüntüsünü vereceklerdi. Üç devletin murahhasları 47 veya 70 gün süren bir müzâkereden sonra muahede ortaya çıkacak ve toplanılan şehrin adıyla anılacaktı.

Bütün Mayıs ayı Pasarofça'da müzâkereler başlayamadan geçti. Zira Türk murahhaslar yeterli yetki vesikalarını hâlâ alabilmiş değillerdi ve önceden aldıkları yetki vesikalarında Venedik cumhuriyetinden bir kelime ile olsun söz edilmiyordu ve ayrıca arada bir savaş varmış ve bu savaşın sona erdirilmesi bahis konusuymuş gibi sert cümleler kullanılıyordu. Nihayet» Sultan, murahhaslarına ihtiyaç duydukları olağanüstü yetki vesikalarını kendi elyazısıyla yazılmış olarak gönderdi. Bu vesika, talep edildiği şekilde, Venedik' ten ve müzâkerelerin dayandığı bütün görüşmelerin temelini teşkil eden savaş sırasında kazanılmış toprakların Avusturya'da kalacağından bahsediyordu. Bu olaylar sırasında Avusturya'nın üçüncü olağanüstü yetkili murahhası da geldi; fakat yetkileri ona Wîrmond ve Talman'la birlikte barışla alâkalı müzâkereleri değil, bir ticaret anlaşması imzalamakla sınırlıydı. Bu murahhas, savaşın îlânı sırasında tutuklanan ve ancak Varadin savaşından sonra Viyana'ya dönmesine müsaade edilen Avusturya'nın Bâb-ı Ali nezdindeki eski elçisi Fleischman'dı.

Kongrenin ilk celsesini yapacağı gün, olağanüstü yetkili murahhas, mâiyyetleri ve sayılan yedi sekiz yüz olan şeref muhafızları tarafından dört bir yandan çevrelenmiş olarak, toplantıların yapılacağı çadıra aynı anda girmek üzere hesaplı adımlarla ve ifetişâm içinde ilerlediler. Gidecekleri yere varınca, içeri girip koltuklarına oturmak üzere attan indiler. Hepsi aynı anda oturdular ve olağanüstü yetkili İngiliz murahhası Sutton, toplantıyı,

aracı devletler adına açmcaaya kadar sükûtu korudular (5 Haziran 1718. 1. toplantı). Müzâkerelerin prensibi olan savaşta kazanılmış yerlerin kazananda kalacağı (uti possidetis) esasen yetki vesikalarında da belirtilmiş olduğundan, Osmanlı murahhasları Venedik'in gerek arazi değişimi ve gerekse iadesi konusunda dokunulmazlığı bulunduğunu yazı ile belirttiler. Türk murahhasları genel olarak silahlı çatışmanın bırakıldığının ilân edilmesi isteğini açığa vurunca, Avusturya murahhasları buna, yapılan görüşmelerin konusunun barışın bir an önce neticelenmesi olduğundan bu talebin boş yere bir fasılaya yol açacağı karşılığını verdiler. İmparatorluk murahhaslarının Rakoczy, Bereseny, Antoine Esterhazy, Forgacs, Adam Vai ve Czaki gibi Macar âsilerinin Osmanlı topraklarından uzaklaştırılması talebi bir rapor konusu oluşturdu ve Türk murahhaslar Bâb-ı Ali'ye başvurdular.

İkinci toplantıda Avusturya murahhasları savaşta kazanılanların kazananda kalması (uti possidetis) prensibinin bütün Sırbistan'a teşmilini istediler. Nissa ile Widin*in Belgrad'a bağımlı sayılması tcjebinde bulununca, Türkler bu iddiayı kötü karşıladılar ve bu hâdiseyi, aracı murahhaslar, gerek barış ve gerekse savaş zamanında emin ve tez işleyen bir idare kurmak üzere bizzat Belgrad'a giden Prens Eugene'e bildirdiler (7 Haziran 2. toplantı). Etrafı, Türkleri daha yumuşak bir hâle getirmekte gecikmedi.

Üçüncü toplantıda, Sırbistan meselesini düzene koymadan önce Edime sarayından gelecek cevabın beklenmesi uygun görüldü; Bosna'da Drina nehri ile Unna nehri arasındaki işgal edilmiş arazinin muhafazası meselesinde hiçbir güçlük çıkmadı; Venedik elçisiyle ilk görüşme ertesi sabah yapıldı (15 Haziran 1718- 3. toplantı). Bu oturum, ilkinde olduğu gibi İngiliz aracının açış konuşmasıyla başladı (16 Haziran 1718 4. toplantı). Ruzzini, Venedik adına «uti possidetis» prensibini ve ülkesi için bir tazminat kabul edildikten sonra, Suda, Spinaîunga, Tineh, Cerigo ve Mora'nın geri verilmesini veya bu sonuncusu dâhil olmamak üzere Arnavutiuk'da Venedik arazisinin yayılması hâlinde bulunan Scutari gölü de dâhil olmak üzere buraya kadar ve Antivari ve gerçek bir korsanlar yuvası olan Dul-cigno'nun Venedik cumhuriyetine iadesini talep etti; Venedik kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş olduğundan, Butrinto, Prevesa ve Xeromero arazisiyle birlikte itiraz götürmez sahipliğinin Venedik'a ait olması talebinde de bulundu. Türk murahhasları vakarlı bir sükûnetle bu isteklerin Edirne sarayına bildirileceği cevabını verdiler.

Beşinci oturumda Avusturya murahhasları, Türk müzakerecileri

hayretler içinde bırakarak, bütün Eflak ve Bogdan'ın Belgrad'a ve Temeşvar'a bağlı yerler olarak bırakılmasını ve bunlara sınır olarak Bihac ve Unna'nında eklenmesini istediler (17 Haziran 1718 5. toplantı). Türk murahhasları, bunun Avusturya'ya bütün Bosna eyâletinin anahtarını vermek olacağı cevabını verdiler; bununla beraber bu meseleyi düşüneceklerini bildirdiler.

tki gün sonra sıra Venedik murahhası Ruzzini'ye geldi: Osmanlı murahhasları basit palankalar olarak adlarını saydıkları Prevesa ve Voniza civarında en ufak bir arazi parçasını bile Venedik'e vermeyi reddettiler, Suda'nın, Spinaîunga, Hneh ve Cerigo'nun iadesi talebini de geri çevirdiler; fakat Türk zindanlarında bulunan Venedikli mahpusları serbest bırakmayı memnurlukla kabul ettiler (21 Haziran 1718 7. toplantı).

Beş gün sonra, Avusturya olağanüstü murahhasları oturuma girdiklerinde, çok fazla ümih bir dil kullandılar ve ne savaş masrafları için tazminattan, ne dökülen kanlardan, ne de Prens Eugene tarafından fethedilen kalelere bağlı eyâletlerden söz ettiler (26 Haziran 1718 8. toplantı). On sekiz bin İspanyol'un Sarde arazisi üzerine çıkırtına yaptıkları haberi bu değişikliğe sebep olmuştu ve bu haber Prens Eugene'in iddialarındaki değişikliği oluşturmuştu ve aynı sobob, Sırp sınırlarının gerçek işgal çizgisi üzerinde tesbitini kolaylaştırdı. Avusturyalı olağanüstü yetkili murahhasların ses ton-İnnndnki bu değişiklik, Osmanlı müzakerecilerin Venedik murahhasının iddialarına karşı gösterdikleri mukavemeti cesaretlendirdi.

Ertesi gün, Osmanlı murahhasları Avusturyalılardan İmök nehrinden itibaren Fethislâm'a kadar Eflak sınırlarının eski durumuna getirilmesini istediler ve Zokol'u muhafaza etmek niyetinde olduk-İnrmı bildirdiler, karşı taraf, Timok'a serbestçe sahip olmayı sağla-mnk için buna razı oldu (29 Haziran 1718 10. toplantı). Kudüs fran-Riflkenleii, knrmelitler ve Carmel tepesi konusunda bunların leyhin-de hiçbir netice elde edilemedi. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya nrsındn muahede çözüme bağlanmak üzereydi ki, Bosna valisi Numan Pnşa'nın Bosna sınırları zararına aşın tâvizler verildiğini ileri sürerek Osmanlı murahhaslarına başvurması üzerine ortaya yeni güçlükler çıktı. Bu durum karşısında araçlar müdâhalede bulunarak Osmanlı murahhaslarına, daha önce çözüme bağlanmış bir mesele için geri dönülemeyeceğini anlattılar. Venedik murahhaslarını Osmanlı İmparatorluğu ile Ragusa arasındaki irtibat bakımından zarurî olan hisarları bırakmaya, Türkleri de Dalmaçya hisarları etrafında belirli bir arazi

terketmeğe razı ederek tarafları barıştırdılar.

Dokuz gün sonra, Vezir-i azamdan gelen cevap Bosna sınırları konusunda ortaya çıkmış olan anlaşmazlığı ortadan kaldırdı ve sekiz saat süren bir müzâkerede Avusturya murahhasları kutsal ittifakın muahedede yer alması hususunda hiçbir netice elde edemediler. Dinî ve ticarî konulardaki düzenlemelerin görüşülmesi ise gelecek talimatı kadar ertelendi (10 Temmuz 1718 11. toplantı). Anlaşmanın 14 Temmuzda sonuçlandırılmasına karar verilmiş olduğu halde, bir resmî memur, bir ağa gelir; Bâb-ı Ali adına, yeni muahede" nin Karlofça muahedesini gibi olmasını, içinde yeni şartların yer alacağı yirmi maddeyi aşmamasını talep etti; böylece, halka yeni anlaşmada Bâb-ı Âli'nin evvelkinden fazla tâviz verdiğini düşünmesi fırsatından kaçınılmış olacaktı. Bir ticaret anlaşması gerçekleştirilmesi nişancı Seyfullah Efendi ile Fleischman'ın ortaklaşa gayretlerine bırakıldı.

Bütün olağanüstü yetkili murahhaslar, itifakla kabul etmiş oldukları maddeleri düzene koymak maksadıyla genel kurul hâlinde toplandılar (12 Temmuz 12. toplantı). Önce Avusturya murahhaslarını alâkalandıran maddeler düzenlendi; peşinden, Osmanlı murahhasları, uzun tartışmalardan sonra Karlofça muahedesinde bulunan, Prens Eugene'in murahhaslarına verdiği talimatta özellikle sakınmaları gerektiğini bildirdiği yıkılan kalelerin inşâsını savunan maddeyi yeni anlaşmaya koydurdular. Saat onda Venedik murahhası Ruzzini söz aldı; altı saat süren hararetli bir tartışmada talepleri-nin savunmasını yaptı, bununla beraber sonunda, kazanç olarak, kendisine zâten vaadedilmiş bulunan ticarî çıkarlar, Cerigo kayasının geri verilmesi ve Dalmaçya yörelerinde bir fersahlık arazi elde etmekle yetinmek zorunda kaldı. Karşılık olarak Ragusa devletiyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bağlantı bakımından gerekli araziye teslimi mecbur oldu. Osmanlı murahhasları, Venediklilerin Dalmaçya'da zapt ettikleri hisârların yeniden inşâsı hususundaki taleplerine, evvelki muahedelerin müzâkeresinde sürekli reddettikleri hâlde, razı oldular.

Bütün maddeler üzerinde mutabakata varıldıktan sonra protokollerin düzenlenmesi ve anlaşmanın kaleme alınmasıyla meşgul olundu. Hiçbir şey Türkleri gururlu iddialarından vazgeçiremediğinden ve Venedik cumhuriyeti daha az ehemmiyetli olmakla beraber» Avusturya İmparatorunun Sultan'la aynı satırda yer almasını kabule yanaşmadıklarını

bu hususda anlaşmak kolay olmadı. Nihayet 21 Temmuzda⁵²⁰, yetmiş günü içine alan bir zaman bölümünde 12 toplantı yapıldıktan sonra Avusturya ve Venedik cumhuriyetiyle banş muhteşem bir şekilde imzalandı (21 Temmuz 1718). Anlaşmanın iki nüshası okunduğu sırada Türklerin anlaşmaya girmesini ısrarla reddettikleri kutsal itifak beyannâmesi de okundu. Anlaşmalar imzalandıktan sonra Osmanlı olağanüstü murahhaslarına verildi; aracı devlet temsilcileri de bu hususu bir zabıtla tesbit ettiler. Bavyera elektoral prensi, kardeşi vâris prens de Sultzbach ile birlikte anlaşmanın muhteşem imza töreninde hazır bulundu. Müzakereciler öpüştüler ve toplann sesi Morava ve Tuna kıyılarındaki oturanlara barış anlaşmasının sona erdirilmiş olduğunu haber veriyordu.

Altı gün sonra Fleischman ve nişancı Feyzullah Efendi tarafından hazırlanan ticaret anlaşmasının imzası tamamlandı. Venedik'le yapılan ve yirmi altı maddeden oluşan yalnız ilk dört maddesi Arnavutluk, Herzegovine ve Dalmaçya'da fethedilen kale ve hisarlara sahip olmak hakkını elde etmişti. Bunlar Imoschi (İmoşi), Isco-vaz, Sternizza, Cnista, Rolok ve Creano⁵²¹; Cerigo⁵²² adası, Butrinto, Prevassa ve Voniza⁵²³ kaleleri idi; kendisi de Zarine, Ottovo ve Zubzi'yi⁵²⁴ teslimi taahhüd ediyordu; Türk ve Ragu-sa devlet sınırları arasında irtibatı sağlamağa ve bu bağlantının Cas-telnuovo ve Risano taraflarından ortadan kaldırılmaması na yeterli arâzinn Osmanlı tarafına bırakılması da bu taahhüde dâhildi. Venedik'e İngiltere, Fransa ve Hollanda eşitliğinde ticarî çıkarlar sağlayan maddeler istisna edilirse, diğer maddeler Karlofça anlaşmasında yer almış bulunanlardan farksızdı.

Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınırların çizgisi anlaşmanın ilk dört maddesinde tâyin edilmişti; bu çizgi Timok nehrinin Tuna'da birleşme noktasına on fersah kalana kadar Alt Ve Tuna nehirlerini, sonra Paraki'e kadar dağlar dizisini, nihayet bu noktadan itibaren küçük Morova ve Drina'yı takibediyordu; bu çizgi o şekilde yürütülüyordu ki, Avusturya İmparatoru Belgrad, Pa-rakin, Istolaz'ı, Csacsak'ı ve Türkler Zokol ve Rasna'y* muhafaza ediyorlardı; Unnanın sağ kıyısı üzerinde Avusturya İmparatoru Jessenoviz, Dubiza ve eski Novi'yi muhafaza ediyor; Osmanlılar,

⁵²⁰ Bu Önemli tarihin, Bianchi tarafından s. 257, yanlış olarak 27 Ağustos gösterilmesi oldukça gariptir. Rflşid tarafından verilen üç anlaşmanın tarihleri, III. f. 24-25, yani Avusturya ile yapılan barış anlaşması, Venedik'le yapılan banş anlaşması, Avusturya ile yapılan ticaret anlaşması, bunların Bamazan'ın ilk günlerine rastlayan imzalanmaları Şaban ayında gösterilmiştir.

⁵²¹ Türk dilinde: İmoski. Tischkovaz, Istronica, Unista, Protogh, Erşano.

⁵²² Çoka adası (Drap Adası).

⁵²³ İfrindos, Vonica, Prevesa.

⁵²⁴ Popova, Çarina, Otova ve Subst.

son sınır belirlenmesinde gayri meşru bir şekilde el koymuş oldukları yeni Novi'yi ise geri veriyorlardı. Yeni sınır belirlemesi Karlofça anlaşmasında belirlenenden yalnız daha çıkar sağlayıcı olmakla kalmıyor, Bâb-ı Âli'nin Avusturyalılara terketmek zorunda kaldığı Sırbistan bölgesinin kazanılması sayesinde Banat'tan yatık istika* mette geçen evvelki çizgiden çok daha güvenli sınırlar sağlıyordu. Gerçekten de, sınır çizgisi, tabîi ve açıkça yedi nehrin, Alt, Tuna, küçük Morova, Timok, Drina, Sava, Unna'nın, Avusturya, Türk ve Venedik sınırlarının bulunduğu noktaya kadar akışıyle işaretlenmişti. Sınır tecâvüzlerini, akın ve çarpışmaları yasaklayan maddeler evvelki barış anlaşmalarından olduğu gibi alınmıştı; Katolik kilisesi ruhanî makamlarının korunması ve Kudüs din adamlarına doğrudan sağlanacak himaye ile ilgili maddeler de bu şekilde yeni anlaşmaya girmişti. Diğer iki madde esirlerin serbest bırakılmaları hususuna getiriyordu; Baron Petrasch ve de Stein, Eflak prensi Nicolas Zcar-lati (Maurocordato) ile değiştirilecekti. Bâb-ı Ali, Cezayir, Yunus, Cezayir korsanlarını olduğu gibi sınır eşkiyasım da zaptı-rabt altında tutacağını, başıboş heidduques (heyduk) ve Pribuklar adıyla tanınan hırsızlar kalabalığına fırsat vermeyeceğini taahhüd ediyor; nihayet Macar âsi Macar şeflerini, Rakoczy, Bercseny, Antoine, Es-terhazy. Adam Vai, Forgacs ve Mchel Csaki'yi sınırlardan uzaklaştırma vftndinde bulunuyordu.

Polonya'ya gelince, anlaşmanın bir maddesi Osmanlı İmparatorluğu ile barış hâlinde yaşayan bu krallığın bu anlaşmaya girme ihtiyacını duymamış olduğunu bildiriyordu; bununla beraber, Cho-cim ve Higer konularındaki şikâyetlerini elçiler aracılığı ile Bâb-ı Âli ye bildirme serbestliğini saklı tutuyordu. Nihayet son madde, banş anlaşmasının m bir aylık süre içinde, yirmi dört yıl için karşılıklı olarak imza edilmiş olacağını, İmza için olağanüstü elçi gönderileceğini bildiriyordu. Ticaret anlaşması taraflara karşılıklı ticaret serbestliği ve Türklerle Avusturyalılara karşılıklı olarak şehirlerinde konsolosluklar ticaret ajanları bulundurma imkânları veriyordu. Türklere pasaport sahibi olma imkânı tanınırken, Yahudilerin bundan böyle Avusturyalı tacirlere smsarlıkları kabul ettirmeleri yasaklanıyordu.

Bu banş anlaşması, Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yapmış olduğu anlaşmaların itirazsız en fazla üstünlük ve çıkar sağlayıcı idi: Belgrad'ı, Cerigo limanını, Semendra, Prevesa ve Dal-maçya hisarlarını, Eflak ve Sırbistan'ın bir kısmını, Vonizâ'yı aldı, Morıfın kaybı ise bunları telâfi edemezdi. Bu eyâlete sahip olmak Venedikle Osmanlı İmparatorluğu arasında bir anlaşmazlık konusu teşkil etmişti. Bu ihtilâf, Pasarofça

anlaşmasının söndürdüğü yangının ilk kıvılcımını sıçratmıştı. Türk taarruzunu püskürtmek için Venedik cumhuriyeti tarafından açılan bu savaş verilen söze sâdik kalmak yolunda benimsenmiş ve sona erdirilmişti. Fakat, Sardunya'yı istilâ etmiş olan İspanyollara karşı harekete geçmek üzere Türklerle muhasamata acele son vermek zorunda olan İmparator, belirtmek gerekir ki, Pasarofça anlaşmasını, müttefikinkinden çok kendi çıkarlarını gözönünde tutarak imzaladı. Ne olursa olsun, bu parlınk snvş ve onu takibeden saygıdeğer banş, tarihin zenginilt-lerino, Prens Eugene'in şahsında birleştirmegi bildiği savaş adamı ve devlet adamı şerefine dikilmiş çifte bir anıt olarak kaydedildi.⁵²⁵

İÇİNDEKİLER

ALTMİŞDÖRDÜNCÜ KİTAP	6
Sınır Belirlenmesi.....	6
Dulcingo Olayları	7
Veziriazamın Karşılanması.....	7
İdarî Tedbirler	8
İnşaatlar, Yangınlar, Depremler	10
Diplomatik Münasebetler	11
Viyana'da Türk Elçiliği, İstanbul'da Avusturya Elçiliği; Müzakerelerin Konuları.....	12
Rusya İle Ebedi Barış	19
Osmanlı Elçisi Paris'de Prusya Maslahatgüzarı İstanbul'da	22
Evlenme Ve Sünnet Düğünleri	29
Devlet Görevlilerinin Derecelerini Tâyin Eden Nizâm Ve Bu Derecelere Göre Elbiseler	31
Halk Bayramları Ve Düğün Alayları	33
Anadolu, Mısır Ve Kırım'la Alâkalı Asayiş Tedbirleri	38
Şehzadelere Verilen İlk Ders.....	43
Mendil, Halva Ve Halvet.....	45
Saray Tabibinin Oğlu, Aü Paşa	46
Birçok Ünlü Kimsenin Ölümü	47
Rokhara Ve Ralkh'da Elçilik; Fransa Ve İran'a Gönderilen Elçilerin Dönüşleri	49
İran Elçisi Murteza Kulikhan	50
Şirvan Hanı'nın Tahtına Oturması.....	54
Rusya İle Anlaşmazlıklar	55
Üç Unutulmayacak Fetva.....	56
Türkler Tarafından İşgal Edilen Gürcistan.....	58
İranda Fetih Hareketleri.....	60
Bâb-I Âli İle Rusya Arasında Paylaşma Anlaşması	64
ALTMİŞBEŞİNCİ KİTAP	68
Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler	68
Katoliklerin Taciz Edilmeleri.....	73
Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil, Lori, Loristan, Karabag, Urmia Ve Moghan'ın Zabtedilmesi	75
Afganlı Mahmud Ceza Mağarasında.....	83
Halefi Eşrefue Barış Anlaşması.....	85

Halefi Eşrefle Barış Anlaşması	91
Rus Topraklarının Sınır Belirlenmesi.....	92
Avrupalı Elçilerin İstanbul'daki Durumu.....	94
Çerkeş Mehmedbeğ Mısır'da	96
Kırım'da Ve Kuban Kıyılarında Karışıklıklar	98
İran'da Şahseven Ve Şikaki Aşiretlerinin Başkaldırmaları	103
Veziriazam İbrahim Paşa'nın Müesseseleri	105
İnşâ Hareketleri, Şenlikler, Kütüphaneler, Matbaa, Âlimler	108
Bonneval	121
Elçi Talman	122
Rusya İle Arazi Çekişmeleri.....	122
Eşrefin Elçileri	123
Birçok Ünlü Kişinin Ölümü	126
Şâh Tahmasipin Elçisi İstanbul'da.....	129
İran'a Yeniden Savaş İlân Edildi	130
Sultan Ahmed'in Tahttan İndirilmesi	131
III. Ahmedin Saltanat Dönemine Bakış	136
ALTMİŞALTINCI KİTAP	141
Âsilerin Tenkili	141
Boğdan Ve Eflak Voyvodaları	144
Kabakulak Paşanın Vezîriâzamlığı	147
Kermanşahan Ve Hemedanın Geri Alınması.....	150
Korican Savaşı	152
Tahmasip'le Barış.....	153
Veziriazam Topal Osman Paşa'nın, Kaptan-I Derya Paşa'nın, Şeyhülislâm Ve Diğer Pek Çok Memurun Azı	155
Hıristiyan Devlet Elçilerinin Huzura Kabulü	160
Kabarta.....	160
Veziriazamın İstanbul'a Varışı	162
Paralar	164
Bahçeköy Su Kemerleri	164
İranla Savaş	165
Bağdadın Kurtarılışı	168
Topal Osman'ın Biyografisi	176
Terfiler, İdamlar, Müesseseler	179
İsmail Paşanın Vezibiâzamuğı.....	182
Sayfiye Evleri	183
Peygamberin Doğum Gününün Tayini.....	184

Feth-Giray'ın Kafkasya'ya Doğru Yürüyüşü.....	186
Avrupa Elçilerinin Bâb-I Âlî İle Diplomatik Müzakereleri	189
Savaş İlanı	195
Loncaların Yürüyüşü.....	196
Ordunun Hareketi	197
İran Savaşı.....	198
Arpaçay Savaşı.....	200
İranla Müzakereler Ve Barış Anlaşması	202
ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP	209
Bâb-I Âlî'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı.....	209
Veziâzam'la Talman Arasında Muhâberât.....	212
Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı.....	214
Kaptanı Derya Canum Hoca	217
Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki.....	218
Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar.....	219
İsveç'le Ticaret Anlaşması	219
Veziâzam Ve Koenigsegg'în Muhâberâtı	219
Niemirrow Kongreleri	223
Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması.....	228
Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı	231
Eflak Ve Boğdanda Askebi Olaylab	233
Veziâzâmın Azledilmesi.....	238
Rakoczy İle İmzalanan Anlaşma	239
Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor	240
Uzıcâ, Mehadiâ, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi	245
Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri.....	248
Bosna Olayları.....	249
Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması.....	250
Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler	251
Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-I Âlî Nezdindeki Teşebbüsleri.....	254
Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziâzâmuğa Getirilmesi.....	257
İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma	259
Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi	260
Krozka Savaşı.....	260
Belgrad Muhasarası.....	263
Chocımın Zabtı	265
Ruslar Eflak'da	265

Waujsle Veziriazam Abasında Muhabere	267
Neıpferg'den Osmanlı Karargahına Hareket	268
Belgrad Barış Anlaşması Mukaddimatı Ve Neticelenmesi	270

ALTIŞDÖRDÜNCÜ KİTAP

Sınır belirlenmesi. — Dulcingo Olayları. — Veziri-âzam'ın karşılanması. — İdâri tedbirler. — İnşaatlar, yangınlar, depremler. — Diplomatik münasebetler. — Viyana'da Türk elçiliği, İstanbul'da Avusturya elçiliği; müzâkerelerin konulan. — Rusya ile ebedi barış. — Osmanlı elçisi Paris'de-, Prusya maslahatgüzarı İstanbul'da. — Evlenme ve sünnet törenleri. — Devlet görevlilerinin derecelerini tâyin eden nizâm ve bu derecelere göre elbiseler. — Halk bayramları ve düğün alayları. — Anadolu, Mısır ve Kırım'la alâkalı asayiş tedbirleri. — Şehzadelere verilen ilk ders. — Mendil, halva ve halvet. — Saray tabibinin oğlu, Ali Paşa. — Birçok ünlü kimsenin ölümü. — Rokhara ve Ralkh'da elçilik, Fransa ve İran'a gönderilen elçilerin dönüşleri. — İran elçisi Murteza Kulikhan. — Şirvan Hanı'nın tahtına oturması. — Rusya ile anlaşmazlıklar. — Üç unutulmayacak fetva. — Türkler tarafından işgal edilen Gürcistan. — İran'da fetih hareketleri. — Bâb-ı Âli ile Rusya arasında paylaşma anlaşması. ¹

Sınır Belirlenmesi

PASAROFÇA'da barışın imzalandığı haberi, Edirne sarayını uzun zamandır endişelendiren boş yere sürdürülen barış veya savaş rivayetlerini kökünden kesip attı. En büyük arzusu dâima üçüncü tuğu elde etmek olan Reisefendi Arifî Mehmed, nihayet barış müzâkereleri sırasındaki hizmetlerine mükâfat şeklinde arzularının gerçekleştiğini gördü. Ayrıca kendisine gelir ve vezir hü'ati sağlayacak olan Teke sancağı da vaadedildi. Birkaç gün sonra, Bâb-ı Âli, kesin sınır tesbitiyle görevlendirdiği üç komiser atadı. Bu komiserlerden biri eski defterdar ve Selanik sancağı mutasarrıfı ² ve Tuna ile Timok nehrinin birleştiği noktadan Felino'ya kadar uzanacak olan sınırı çizmekle görevlendirilen Vezir Mustafa Paşa; ikincisi, Sırbistan sınır geçitlerini belirlemek işi kendisine verilen Adana beylerbeyi Kara Mustafa Paşa; üçüncüsü, eski defterdar ve sonradan Boşnak sınır muhafızlığında bulunan, Bosna sınır geçit yerlerini tesbitle görevlendirilen

¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/247

² Râşid, III, f. 25. Mutasarrıf, genellikle arpalık olarak verilen sancak için kullanılan addir. Bunlara sahip olanlar, vali gibi orada oturacak yerde, bunları bir temsilci (mütesellim) aracılığı ile idare ederler.

Osman Paşa idi.

Alouta (Aluta) nehrindeki birçok ada konusunda çıkan bazı anlaşmazlıklar, Veziriâzam'm prens Eugene'e yazdığı mektup ve onun gönderdiği cevapla sonradan ortadan kalktı. Yıl sonundan önce, Tuna ve Unna nehirlerinin belirlediği sınır çizgisi ve Sırbistan ile Banat arasındaki sınırın belirleyen nizâm-nâmeler bu hususta atanan komiserler tarafından imzalandı. Müteakip yıl, Yeni-Novî'den Büyük ve Küçük Eflak'ın üçlü sınırına kadar hudut hattı düzene konuldu; nihayet Venedik topraklarının sınırları belirlendi.³

Dulcingo Olayları

Venedik,Savaşı bariş antasmasmm imzalanmasından sonra SSİT1 tT 6tmişti- BunUn Sebeb1' Ve™* g«"eral S dSo JuL ^ Ve fU° kUmandanl ^ni'nuf başladıkları ne SJ!, .T88"11 SOnUca var<k™ayı bir şeref meselesi hâli-derefedede^ X W Dataa^alılarla Dulcingolularm öfkeleri o KoSc 1 ; bari5mTrımzalanl«5 olması bu öfkeyi yatıştıramadı. Korkunç dit y^^. Venediklilere ait ondört kalyon yirmi cek-tiri ve « teknelerin hepsiyle iki hafif istediğinden, bir komiser kalenin derhal teslimi emrini getirdi. Bu emirde bildirildiğine göre, Venedikliler, halkın tahribedilen ev ve zeytinliklerinin karşılığını ödeyeceklerdi.⁴

Veziriazamın Karşılanması

Nissa ile Vidin'in güvenliği bakımından zorunlu tedbirleri aldıktan sonra, Veziriazam, Sofya'dan, bayramın ikinci günü görülmemiş derecede parlak ve muhteşem bir törenle girdiği Edirne'ye hareket etti (29 Ağustos 1718 2 Şevval 1130). Başmâbeyinci (Ka-pucularbaşı) kendisini karşılamak ve Sultan'ın gönderdiği. mektupla kıymetli hançeri ve samur hil'ati vermek üzere Pazarcık'a kadar geldi. Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamı (Kara Mustafa Paşa* nın oğlu) ve nişancı, kendisine karşıcı çıkmak üzere Kemalçayı-n'na kadar gitmişlerdi ve bizzat Sultan, ata binip bir çeyreklik mesafede Veziriâzam'ı karşılamak için yola koyuldu. Sultan'ın otağı Kadıncık'ın arka tarafında kurulmuştu. Sultan'la Veziriazam arasında onbeş adımlık bir

³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/247-248

⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/248-249

mesafe kalınca, Veziriazam attan indi ve beş adım atarak diz çöküp yeri öptü, ayağa kalktı ve tekrar beş adım ilerledi, toprağı öptü ve ayağa kalktı; üçüncü kere aym hareketi tekrarladı.

Veziriazam toprağı kapandıkça, çavuşlar, benzeri karşılmalarda yaptıkları gibi, hoş geldin anlamında haykınıyorlardı; halk gözyaşlarını tutamayacak kadar heyecan içindeydi. Zira üç yıldan beri, bahtsız seferlerden dönen Veziriazam seraskerler hep mahzun bir hava içinde karşılanmışlardı; bu defaki, aksine, alabildiğine neş'eli ve eşref saatine rastlamış bir karşılama töreniydi. Sultan'ın üzengisini öptükten sonra, Veziriazam birkaç adım geri çekildi, Sultan'ın bir işaretiyle tekrar yeri öptü, sonra kendisi için hazırlanmış altın yaldızlı koşumlan olan bir ata binerek Sultan' m takibettiğı Sancak-ı Şerifin önünde yer alıp yürüyüşe geçti. Alay, aynı zamanda Edirne halkının mesire yeri olduğundan Yemeklik de denilen Kadıncık'de öğle yemeğı için durdu. Yemekten sonra Veziriâzam'a Sultan'ın getirdiğı hil'atlardan biri giydirildi. Alay buradan şehire doğru yola çıktı; Şeyhülislâm ve Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Sancak-ı Şerifin önünde ilerliyorlardı, arkasından Yeniçeriağası ile nişancı Paşa arasında yer almış olan Veziriazam geliyordu.

İstanbul'da savaşın felaketlerine bir son verecek olan müzakerelerin sonuçlanması beklendiğı sırada, yazarlık kaabiliyeti kadar yüksek zekâsı ile de Ünlü İngiliz elçisinin eşi Lady Worthley Montague, insanlığı bir başka felâketten kurtarmayı düşündü. Çiçek hastalığı uzun zamandan beri cemiyetin bütün sınıflarında büyük zararlara sebep oluyordu; bu zâlim hastalığın tesirlerini hafifletmek için, altı yaşındaki oğluna bu hastalığın virüsünü aşılattı ve tam bir başarı elde edilerek aşı bulunmuş oldu. Bu başarı, İstanbul üzerine yazdığı zekâ ve incelik dolu yazılarının kendisine Avrupa edebiyatçıları arasmda seçkin bir yer aldırması gibi, onu tıp tarihinde de şöhrete ulaştırdı.⁵

İdarî Tedbirler

Düşmanlıkların sona ermesi ve. barışın gerçekleşmesinin hemen peşinden (23 Mart 1718), Veziriazam, kendisini en önemli işlerin acele çözüme bağlanması çalışmalarına verdi. İki yıl boyunca vergiden muaf tutularak nefes alan Mora için yeni vergileri ve bunların tahsilini

⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/249-250

düzenleyen bir emirname yayınladı. Bir başka kararname, Mora'da yerleşmek isteyen herkese üç yıllık bir vergi muaflığı imkânı getirdi. Tab'a ve eyâletlerin refahını hedef alan bu emirname ve kararnameler, devlet vesikaları kolleksiyonunda Adaletname, yâni adalet kitabı adını taşımaktadırlar ⁶. Khios adası halkı, refah içinde bulunmalarına rağmen, Bâb-ı Âli'nin memur ve ileri gelenlerini rüşvet yoluyla elde edip vergiden kurtulmanın yolunu bulmuşlar, vergi kayıtlarından düşürülmüşlerdi. Bunlar da diğer adalılar gibi vergi mükellefi tutularak kayıtlara alındılar. Sadece vergiden ve mamullerinden alınan devlet yüzdelerinden kurtulmak maksadiyle İstanbul'a yerleşmiş bulunan büyük sayıda Kürd ve Türk, doğdukları vilâyetlere gönderildiler. Ku-rukahve pahalılığına çâre bulmak ve ticaretine evvelce yararlandığı ayrıcalıkları sağlamak üzere, kahvenin kervanlarla Yemen* den Cidde'ye ve oradan Kahire'ye geldiği gözönünde tutularak Mekke şerifine komiserlik göreviyle bir mabeyinci gönderildi ve şikâyet edilen yokluk kahvenin yabancı ülkelere ihracından kaynaklandığından, yabancı tüccarlara satışı yasaklandı. Bir diğer mâbey inci, otuz veya kırk yıl boyunca Mısır defterdarlığı makamında bulunan ve taundan ölen Ebeşeb beyin son Mısır hazinesi ve asker aylıkları üzerinden biriktirdiği bilinen yüzaltmışbeş kese tutarındaki muazzam servetinden devlet hissesini almak üzere Kahire'ye gitti. Bu mabeyincinin bir başka görevi de bu beye ait köylerin birikmiş vergilerini ⁷ tahsil etmektir. Son Veziriazamlar, Yeniçeri ücretlerine iyice karışmış bulunan suiistimalleri ortadan kaldırmak için boşuna gayret sarfetmişlerdi; bu istimler, savaş zamanında fiilî hizmet görmedikleri halde Üstelere Yeniçeri kaydedilmesinden kaynaklanıyordu. İbrahim Faşa bu düzensizliğe çok yerinde çareler buldu ve son üç savaş yılı sırasında onbir, oniki, on-üç milyon kuruşa yükselmiş bulunan ordunun masrafları o yıl ikibuçuk milyonu aşmadı ⁸. İbrahim Paşa, gecikmiş birliklere borçlu buldukları ücret tutarlarını ödemeğe zorlamak üzere, Boğdan ve Eflak voyvodalarına sert emirler gönderdi ⁹. Suriye'ye de bir komiser göndererek kayıtları silinen askerlerin adına çıkarılan istihkakların suiistimale uğramaması ve orada kalan askerlerin ücretlerinin muntazam ödenmesi imkânını sağladı. Bosna birliklerinin ücretleri kısmen mahallî

⁶ Reîsefendi Mehmed'in inşa'sında 162 ve 163 numaralarda kayıtlı bu neviden iki ferman bulunmaktadır; bunlardan birinin tarihi 1132, diğeri-ninki ise 1134 (1721)'dir

⁷ Halvani akçesi. Raşid, III, f. 28.

⁸ 5000 kese. Raşid, f. 2» ve 30.

⁹ Bogdan'm bprcu 40,000 kuruş, Eflak'ınki 490,017 1/2 kuruş.

veraset vergisi kaynaklarından sağlandı; böylece her yıl İstanbul'a adam gönderip ücretlerini almak külfetinden kurtarıldılar. İmparatorluğun birçok eyâletlerinde sık sık kargaşalıklara sebep olan avcı askerler ve atlı milisler (sekbanlar ve gönüllüler) terhis edildiler. Köprülüzâde Fazıl Mustafa ve Elmas Mehmed Paşa'nın Veziriazamlıklan döneminden beri bu iki sınıf ta görev almak isteyenleri kaydetmek üzere Bâb-ı Âli'de kayıtçı (serçeşme) bir subay bulunduruluyordu. İbrahim Paşa bu makamı lağvetti ve sekbanlarla gönüllüleri terhis etme işlemini vezirlere, beylerbey, bey ve vergi tahsildarlarına bıraktı. Gelecekte muhafız birlikleri için gönüllü, deli ve azablan kullanma görevini de bunlara verdi. İbrahim Paşa, eskileri uzun zamandan beri ticaretten çekildiğinden, «solota» denilen yeni kuruşlar bastırdı. Eski kuruşların ticaretten kaybolmalarının sebebi, İran'dan ithâl edilen bu paralarda gümüş nisbetinin fazla miktarda bulunması idi. Gümüş yüzünden çıkan para değeri istikrarsızlıklarına son vermek maksadiyle İbrahim Paşa, doksan akça İtibârî değeri plan yeni kuruşlar bastırdı. Böylece kuruşta bulunan gümüşün dirhem miktarı ve karşılığı olan akça miktarının değişmesi yüzünden ortaya çıkan karışıklıkların önü alınmış oldu.¹⁰

İnşaatlar, Yangınlar, Depremler

Veziriazamın idaresi, payitahtta olduğu kadar, sınırlar üzerinde de girilen yapılarla dikkati çekti. İstanbul'da, eşi Fatma Sultan'ın sarayını genişletti ve masrafı devletçe ödenmek üzere vezirlere, Çavuşbaşına, kâhyalara, Veziriazam'ın çalışma dairesindeki kâtiplere oturacak yer sağlamak üzere bir saray yaptırdı. Sul-tan'ın Boğaziçi'nde, Asya yakasında bulunan sarayı ile Avrupa yakasında, Beşiktaş'daki sarayları, Pasarofça anlaşmasının imzası için beklenen olağanüstü elçilerin harap bir görüntüyle karşılaşmalarına meydan vermemek için alelacele tamir edildi. Büyük sarayda ikiyüz yıl önce yapılmış olan eski bir köşkü tamir ettirerek kütüphaneye dönüştürdü. Gerek harp yıllarının ihmâli, gerekse yangınlar yüzünden yıllardan beri harabeye dönüşmüş camilerin tamiri için para yardımı davetine Bâb-ı Âli'nin nazırları hemen olumlu cevap verdiler. Fakat, İbrahim Paşa döneminin gerçekleştirilen bütün inşâ çalışmalarının en önemlisi, Nissa ve Vidin kaleleri tahkimatının yenilenmesi oldu. Bu iki kale, Temeşvar ve Belgrad'm kaybedilmesinden beri İmparatorluğun

¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/250-252

Avusturya'ya karşı sınır kaleleri durumunda bulunuyorlardı. Nissa kalesinin tamir ve tahkimi için tutulan müfredat defterindeki rakam yedi-yüzseksen keselik bir meblağa, Vidin için harcanan ise ikibinaltı-yüz kese veya iki milyon kuruşa yükseldi ¹¹. Bu yapı çalışmaları üç yıl boyunca inşaata elverişli dört ay boyunca devam edecekti. Bu şekilde de uygulandı.

İkinci derecede önemli olmakla beraber beklenmedik hâdiseler ve tabiat olayları başka tedbirlerin alınmasını da zarurî kılmıştı (20 Nisan 1719 - 30 Cemaziyülevvel 1131). Bunlardan biri, askere Ödenecek ücretlerin gecikmesi yüzünden Vidin'de birliklerin isyanı idi ve neticede Yeniçeriağası ve defterdar azledildi; bir diğeri, Ayasofya Camii vaizi şeyh İspirizâde'nin Dad harfinin te lâffuzuna Arablarınkine benzeyen bir yenilik getirmesi Şeyhülislam tarafından şiddetle azarlanmasına sebep oldu; bir diğeri olay da ulemâ zümresinde bir derece yükseltilmesi ümidinde hayâl kırıklığına uğratılan Turicîzâde öfkelerini açığa vurmuş ve bu yüzden sürgüne gönderilmişti; Şeyhülislâm'ı rüşvetle suçlayan ordu kadısı (kadiasker) Kevâkibizâde de aynı cezaya çarptırıldı; ilki Kastamonu'ya, ikincisi Mudanya'ya gitmek zorunda kaldılar. Yalancı şahitlik ettiklerine âmmece kanaat getirilen bazı kimseler de aynı cezaya çarptırıldılar. P**sarofça anlaşmasının imzalanmasından dört gün önce (17 Temmuz 1718) İstanbul'da çıkan bir yangın, dört koldan ilerleyerek yirmidört saat sürmüş ve payitahtta zarara sebep olmuş ve yine bu anlaşmanın yıldönümünde karşılaşılan bir diğeri yangın (21 Temmuz 1719 - 4 Ramazan 1131) çıkmış ve bu yangın sırasında alevlerin elinden kurtaramadıkları bir kilisenin yıkılmasına engel olmaya koşan Rumlarla yeniçeriler arasında bir kavga patlak vermişti. ¹²

Diplomatik Münasebetler

Rus elçisi Alexis Daschkoff İstanbul'a gelmişti (29 Ağustos 1718 - 2 Şevval 1130). Görevinin ana maksadı, Devlet - Giray'ın oğlu Baht - Giray'ın yağma ve akınlarından şikâyetinde bulunmaktı. Babasının hanlığı döneminde Kalagay (veliahd) olan ve özellikle Delisultan adıyla tanınan Baht-Giray, amcasının hâkimiyetine karşı isyan bayrağını açmış ve Bâb-ı Âli ile Rusya arasında cansı-kıcı bir anlaşmazlığa sebep olmuştu. Müteakib yılın 12

¹¹ Râşid, f. 34. Nissa'da 422,800 kadem murabbai (kare) ve Vidin'de 665,761 kadem murabbai inşaat yapmak gerekiyordu; 238 kese 1.900.000 kuruş tutuyor.

¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/252-253

Temmuzunda (24 Receb 1131), yeni bir Rus elçisinin gelişine şahid olundu; bu elçi zahiren Bâb-ı Âli ile barış anlaşmasını yenilemek üzere gelmişti; fakat asıl görevi payitahtta beklenen Avusturya elçisinin girişeceği teşebbüsleri kollamak ve bu hususta bilgi sahibi olmak¹³.

Viyana'da Türk Elçiliği, İstanbul'da Avusturya Elçiliği; Müzakerelerin Konuları

Pasarofça barış anlaşmasının imza töreni için kararlaştırılan dönem geldiğinden, Sultan bu anlaşmayı Bâb-ı Ali adına imzalayacak birinci olağanüstü yetkili elçi olarak İbrahim Paşa'yı seçti; fakat ikincidefterdarlıktan başka bir unvanı olmadığından, onu Rumeli Beylerbeyliği payesine yükseltti, böylece elçiliğinin önemini arttırmış, oldu. Kendisini Viyana'da o zamana kadar görülmemiş bir ihtişamlı temsil ettirmek isteyen Sultan, bu maksatla imparatorluk hazinesinden şu eşyanın alınmasını emretti: Kabzası Çerkeş . modasına uygun ve irili ufaklı ikiyüz elmasla bezeli bir hançer; altın bir zincirle ve yakut, inci ve zümbrele işlenmiş bir ok muhafazası; yedi koşum; yedi gem suluğu; üç çift üzengi ve başdan başa gümüş olan bu takımlara ek olarak yedi silah takımı; altın işlemeli yedi kadife eyer takımı; aynı kumaştan ve altın işlemeli yedi hâşâ ve daha az değerinde birkaç koşum takımı. İmparatorluk otağ ve çadır deposundan, elçiye iki sütunla tutturulan iki büyük tören otağ¹⁴, iki geçitli diğer iki çadır; dairevî biçimde bir büyük çadır¹⁵; bir gölgelik¹⁶; bütün bunlar halıları ve yastık-larıyla birlikte verildi. Yol masraflarını karşılamak üzere Sultan elçiye otuzbeşbin kuruş ihsan etti ve ayrıca, yetmişbeşbin kuruş da avans şeklinde ödendi. Sultan'ın elçiyi İmparatora sunmakla görevlendirdiği çok sayıda hediyenin, o zamana kadar bir Türk elçisinin bir Avrupa devleti hükümdarına sunduklarının en zengin ve en ihtişamlıları olmalarına özellikle itinâ gösterildi¹⁷. Elçinin yediyüzaltmışç kişi,

¹³ Raşid, f. 42, şeytanî entrika düşünceleriyle, diyor ve devam ediyor, zira yukarıda adı geçen millet (Ruslar), çok hiylekârdır, entrikacıdır ve daima bir melunluk düşünür.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/253

¹⁴ Çerke.

¹⁵ Oba.

¹⁶ Sayeban.

¹⁷ Raşid, III, f. 31, bu hediyelerin, Ordnung des Einzugs toelchen der türk. Grossbütschafter İbrahim om 14 august 1719 gehalten (Vienne 1719) adlı küçük bir risalede de yer aldığı gibi, bir listesini vermektedir: 1) İki tarafı işlemeli, direkleri sedef kakmalı, kazıkları altın yaldızlı ve tokmakları som gümüş kıymetli bir çadır; onsekiz bölümden oluşmaktaydı ve bölmeleri portakal rengiydi; 2) İki yük Acem örtüsü (keçe); 3) Mavi renkli kılıfları olan iki yastık (minder); 4) İstanbul sateninden dört yastık; 5) İki çift sedef kakma

altıyüzkrkbeş at, yüz katır ve seksen deveden oluşan mâiyyetinin bütün ihtiyaçları, Avusturya sınırlarına varmasından itibaren devlet tarafından karşılandı; elçinin kendisine günlük yüzelli ekü tahsis edildi. Şehat nehri ki- * yılarına varan İbrahim Paşa, saray mareşali ve kendisini İmparatorluk birliklerinin muhafazasında büyük bir ihtişam içinde payitahta sokmakla görevlendirilen imparatorluk komiseri tarafından karşılandı ve kendisine hoş geldin denilerek iltifatlarda bulunuldu. Kendisine şehir içine kadar ve şehirde refakat edecek muhafızlar arasında imparatorluğun bütün birliklerinden müfrezeler vardı. Bunlara şehrin ileri gelenleriyle tacirleri de katılmışlardı. Alayın en önünde tören çavuşları ilerliyorlardı ¹⁸, bunlara divân çavuşları da ayak uyduruyorlardı ¹⁹, Bunların arkasından hediyeler taşıyan ve her biri dört at tarafından çekilen altı araba ile hazinedar geliyordu; katırları takiben anahtar muhafızları ve bunların arkasından dâireler halıcıları ²⁰, Sultan'ın hediye olarak sunduğu atlar yol almaktaydı, bunların ardında da Paşa'nın muhafızları, serdengeçti ve gönüllüler ²¹, sert adımlar atıyorlardı. Bunların arkasında yeşil bir bayrak taşıyan bir subay ilerliyordu; bu yeşil bayraklı subayın ardından elçinin binek atları; şahinciler; silah muhafızı ile Başmâbeyincisi; İbrahim Paşa'nın rüzgârda dalgalanan iki tuğu ve ufkî olarak geçirilen karargâh kumandanlığı tuğu; çavuşlar müfettişi ve kâtibi ²² ve Çavuşbaşı veya elçilik mareşali geçiyordu. Elçinin kaplan derisinden hâşâlarla örtülmüş, gümüş takımlı ve sağ yanlarına gümüş bir kalkan asılı, sarıkları zengin sorguçlarla süslü divân çavuşlarının idare ettiği elçinin yedi gözde atı yürüyüşleriyle dikkatleri üzerlerinde topluyorlardı. Bunların ardından dış yanları erguvan boyalı, içi çeşitli resimlerle süslü, altın parmaklıklarla kapalı bir arabada elçi geliyordu. Sağında ve solunda

parmaklık, dört tokmaklı; 6) İki ceviz sahra yatağı; 7) Elmaslarla süslü üç çift tabanca; 8) Balık-çılkuşu tüyünden bir sorguç; 9) Esası altın^ 494 elmas taşla süslü koşu takımları; 10) Yılan şeklinde ve 155 elmas ve 15 yakutla süslenmiş bir zincir; 11) Altın ve kordelâ; 12) Altın yaldızlı, gümüş, 20 elmas ve 160 yakutla süslü üzengiler; 13) Gümüşten bir kantarma takımı; 14) Halkasıyla birlikte gümüş bir kolon; 15) Gümüş bir suluk zinciri; 16) Altın işlemeli, kadife, iki eyer yastığı; 17) 88 zümrüt ve 88* elmasla süslü bir eyer; 18) Gümüş bir kolan; 19) İstanbul gümüşü telinden dokunmuş, som san sırma işlemeli bir haşa, saten astarlı ve altın telle üç gül işlemeli; 20) Beyaz ve san işlemeli, astarlı bir eyer örtüsü; 21) 270 yakut, 334 zümrütle süslü divan denüen haşalar; 22) 58 yakut ve 30 zümrüt işlemeli bir dizgin başlığı; 23) 14 yakut ve ytrmiüç zümrütle süslü, temel tarafı beyaz, ve mavi mine işlenmiş altın bir enselik; 24) 52 elma» ve yakutla süslü altın bir ağızlık; 25) San işlemeli, inciler ve zümrütlerle süslü zengin kumaşlı bir başlık; 26) Altın yaldızlı gümüş bir zincir; 27) Altın yaldızlı bir kolan; 28) Üç altın halkasıyla altın bir kolan; 29) Düğmesi ve kıvrımları altın yaldızlı gümüş bir dizgin; 37 kalem, hepsi de değişik şekil ve işlemelerde hediye.

¹⁸ Alayçavuşu.

¹⁹ Divançavuşu.

²⁰ İçmehter.

²¹ Gönüllüler ve Deliler.

²² Çavuşlar-emlîni.

matracıbaşı ile tüfekçibaşı yürüyorlardı, bunlar erguvan rengi uzun elbiseler giymiş ve omuzlarına kaplan derileri atmışlardı. Başlarında keçe külahlar, bellerinde gümüş kabzalı kılıçlar bulunuyordu, kılıçlarının kınları kırmızı kadife kaplıydı. On-iki oda hizmetçisi ²³, altı koşucu ²⁴, başsilâhdar, başoda hizmetçisi ²⁵, uşaklar, kâhya, elçi, kâtibi, iki imam, iki müezzin, alemdarlar, sakalar, seyisler, çadır kurucular, fülütler, simballer ve birçok zilli felekler ve bir Tatar davulundan, borazanlardan oluşan askerî bando arabanın hemen önünde yol alıyordu.

Türklerin olağanüstü yetkili elçilerinin Viyana'ya varmasından üç ay önce, Avusturya imparatorluğu elçisi kont de Virmont aldığı emirle Viyana'dan ayrılmış ve aynı emre uygun olarak, Viyana'da görülen törenle İstanbul'a girmişti. Elçinin alayının başında müzisyenler, uşaklar, borazanlar, seyisler, subaylar ile birlikte karargâh kumandanı üç kişilik sıralar hâlinde yürüyorlardı; bunların hemen arkasından bize kont de Virmon'un bu seyahati üzerine lâtince yazılmış bir Rölasyon ²⁶ bırakan elçilik kâtibi Gerhard Comelius de Drisch; iki doktor, eczacı ve cerrah, tercümanlar lisesinden dokuz talebe, efendilerin uşaklarıyla birlikte elçilik mareşali, üç tercüman, onsekiz baron yine üçer kişilik sıralar hâlinde ilerliyorlardı. Bunların arasında, İstanbul'a giden yolun ilk plânını yapan istihkâm yüzbaşısı Fredşric d'Obschelviz bulunuyordu; ortalarında bir tarafında silahlar, diğer tarafında barış sembolü bulunan ve bulutlan delen güneşin aydınlattığı elçinin bayrağı dikkati çekiyordu. Elçilik kâtibi Joseph de Dierling, kenarları altın yaldızlı ipek bir zarf içinde elçinin güven mektubunu taşıyordu. Onun arkasında iki cizvit rahibi; iki teslisçi râhib, biri Yunanlı, diğeri Ermeni iki misyoner; iki papas yardımcısı ve Domwen rahibi, kont de Schrattenbach, elçilik başrâhibi; yüksek asalet hizmetkârları ve efendileri, bunların arasında kont de Nes-selrode, Emmanuel, Norbert Kolloward, Sibastida, Bielinski, Scher-fenberg, Tierheim, Althan, daha sonra Hırvatistan banı olan Batth-yany, Aoenigl, baron de Rhomberg, de Zweifel, de Raban ve de Hoerte ve marki de Besora dikkati çekiyorlardı. Elçinin yakını olan, boyunun zarafeti ve muhteşem elbiseleriyle erkek güzelliğini hemen farketiren kont de Nesselrod, bir tarafında Avusturya sarayının silahlarını,

²³ Çuhadar.

²⁴ Şatır

²⁵ Başçuhadar

²⁶ Latince yazılan bu Rölasyon şu başlıkla Almancaya çevrilmiştir: His-torische Nachriont van der Rom. Kais. Botschaft nach Constantinople Welche der hoch und VVohlgebohrne Graf Damian Hugo von Virmondtrühmllichtet.

diğer tarafında Aziz Bâkire'nin hamileliğini gösteren bayrağı taşıyordu. Bizzat elçi de Virmont İspanyol modası alton dokumalı kumaştan ve kenarları el genişliğinde danteller geçmeli bir elbise giymişti; şapkasının üzerinde beyaz balıkçılku-şu tüyünden ve elmas taşlarından bir düğümle tutturulmuş bir sorguç sallanmaktaydı; atlet yapılı ve tepeden tırnağa silahlı yir-midört hayduk, mızraklı askerlerin ortasında onu takibediyordu. Birinci binicilik hocası, elçinin üzengisi yanında yürüyordu ve muhafızların önünde başlarında büyük mirâhurun bulunduğu on-dört genç uşak ilerliyordu. Çift kartallı Avusturya bayrağı askerî bandonun önünde yer almıştı ve şahinciler, aşçılar ve kırk askerden oluşan birlik alayın sonunu kapatıyordu. Avusturya elçisiyle Bâb-ı Âli'ninkinin değişimleri için, Avusturya'nın son olarak ele geçirdiği Parakin ve Raschna (Raşna) arasındaki Schpellia ırmağının kenarı uygun görülmüştü. Bu münasebetle orada üç sütun dikilmişti. Ortadaki sütun değişim töreninin yapılacağı yer olarak tesbit edilmişti. Bu sütuna beş adım yaklaştıklarında iki elçi aynı zamanda atlarından indiler; general Oduyer, Avusturya elçisi kont de Virmont'u serasker Paşa'ya takdim etti; serasker Paşa da elçi İbrahim Paşa için tekrarladıktan sonra, hemen orada bu re»m-i kabulün zabtı tutuldu (7 Ağustos 1719).

İstanbul'a gelişinde Avusturya elçisi kont de Virmont, Sultan adına Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato tarafından karşılandı, kendisine hoş geldiniz diyerek iltifatlarda bulundu; çiçek, meyve, şekerleme ve kahve ikram etti; böylece, dostça, zarif ve mânevi bir görüşmenin icapları yerine getirildi. Bab-ı Âli, şeref muhafızı olarak elçiye bir Yeniçeri birliği verdi; özel hizmetleri ve yiyecek hususunda hiçbir elçiye gösterilmeyecek ölçüde cömerd davrandı; günlük masraflar için de yüzelli ekü tahsis edildi²⁷. Fakat,

²⁷ Yolda defterdar günlük olarak 400 kilo arpa, 100 kental saman, 30 araba ün, 30 araba odun bedeli olarak yekûn 26,200 akça Ödedi; 150 beygir ve 200 öküz tarafından çekilen arabaların masrafı 11,300 kuruş tuttu; genellikle sınıra kadar 51 günlük yol boyunca yekûn 39,596 kuruş. İstanbul'da elçiliğe günlük olarak şu maddeler verildi: 10 koyun, 3 inek, 3 kuzu, 150 ekme, 3 Hind horozu, 40 tavuk, 30 güvercin, 10 ördek, 20 kilo balık, 240 midye, 10 okka sirke, 2 okka zeytinyağı, 150 yumurta, 15 okka süt, 40 okka sebze, 7 1/2 okka sarımsak, 7 1/2 okka soğan, 20 kilo darı, 10 kilo mercimek, 100 limon, 10 okka yeni toplanmış meyve, 1 okka mum, 5 okka yağ mumu, 50 yük odun, 50 kilo arpa, 10 kental saman, 300 okka kuru ot, 150 okka has un, 5 okka kahve, 15 okka eritilmiş yağ, 5 okka şeker, 20 dirhem tarçın, 1 miskal amber, 1 okka kaymak, 10 okka yoğurt, 7 okka peynir, 1 okka tereyağı, 30 dirhem Hind biberi, 1 dirhem misk, 15 okka bal, 2 okka kar ve bir torba buz. Bu maddelerin talep amiri olan elçi bunları ya aynen veya nakden alıyor, fakat genellikle ikinci yolu tercih ettiklerinden Saray mutbağı müfettişi elçiye günlük olarak şu masraf kalemlerini ödüyorlardı:

Elçiye	6,600	Akça
Kasapların reisine	9,545	Akça
Arpa depoları müfettişine	3,000	Akça
İstanbul Ağasına	200	Akça

o zamana kadar yabancı bir devlet tarafından sunulan hediyeler ne sayı, ne de değer bakımından imparatorunkileri aşmış değildi²⁸. Veziriazam, Avusturya elçisi şerefine iki ziyafet tertiplendi. Bu ziyafetin ilki, Anadoluhisârı'na fazla uzak olmayan Köprülü Hüseyin Paşa sarayında verildi; güreşler seyredildi; hokkabazlar türlü marifetler gösterdiler ve altmış kişilik bir musiki topluluğunun çaldığı senfoniler dinlendi. İkinci ziyafet Eyûb'de Kara Mustafa Paşa sarayında verildi ve davet edilen

Yekûn	19,345	
Ayrıca, elçinin her gün Sul-tan'ın hazinedarından aldığı bahşiş: 150 Akça Kaldığı yerin döşenmesi için	763	Akça
Hanesi kişilerine yardım	700	Akça
Yekûn	1,613	
Fazladan, elçilik personeline ayrılan 22 ikametgâh için her gün ödenen :	1,542	Akça
Çadır kuruculara, sakalara, meş'alecilere ödenen:	540	Akça
Yekûn	2,082	

Günlük genel yekûn : 40,427 akça veya 3,360 kuruş.

²⁸ Avusturya İmparatorluğu amirallığı tarafından Bâb-t Âlî'ye teslim edilen hediyelerin listesi. Sultan için: Gümüş çerçeve içinde ve 76 pus yüksekliğinde iki çok güzel ayna, oniki kollu iki kristal avize, diğer kollu yirmidört avize, dört küre üzerinde duran bir masa rafı, altı tek ayaklı masa ve sehpa, bir şömine parmaklığı, meşrubatın soğutulması için bir kab, havuzlarıyla birlikte iki çiçek sulayıcı, zincirleriyle birlikte altı küçük şişe, çiçek kapları, buhurdanlar, bir kahve takımı, oniki tabaklı tatlı takımı, bunların hepsi gümüş veya gümüş üzerine altın yaldızlı; iki saat, 60 pusdan yüksek altın çerçeveli iki ayna, iki parça müstesna kumaş, bir çalar saat, kırmızı mermer sütunlar üzerinde duran bir diğer saat. Valide Sultan için : 50 pus yüksekliğinde iki ayna, iki gümüş saat, gümüşten iki sepet, biri kapaklı, iki çiçek vazosu, bir kahve masası ve fincanları. Veziriazam için: Mermer havuzuyla birlikte büyük bir çiçek sulama kovası, bir meşrubat soğutucu; iki tek ayaklı masa, işlenmiş gümüşten bir bardak, gümüş işlemeli iki cezve, gümüş işli bir sepet, bir şerbet takımı, altın yaldızlı iki büyük saat, muhafazalı bir saat. Reîsefen-di için : Mermer bir mürekkep hokkası, gümüş kollu dört avize, bir kahve takımı, bir saat. Şeyhülislâm için: Mermer havuzuyla birlikte bir süzgeçli çiçek sulama Kovası, kenarları altın yaldızlı gümüş bir sepet; bir şerbet takımı, bir saat. İkinci vezir için: Havuzuyla birlikte süzgeçli bir çiçek sulayıcı, yarısı altın yaldızlı şerbet takımı, gümüş bir cep saati, bir konsol saati. Üçüncü vezir için: Havuzuyla birlikte bir çiçek sulama kovası, bir şerbet takımı, gümüş bir tabak, bir konsol saati. Nissa (Niş) Paşası (valisi) için gönderilen hediyeler : Havuzuyla birlikte büyük bir gümüş çiçek sulama kovası, aynı madenden iki şişe, iki cezve, yaldızlı şerbet takımı, gümüş işlemeli bir bardak, iki gümüş konsol saati, iki gümüş cep saati. Valinin kâhyası için : Havuzuyla birlikte süzgeçli bir çiçek sulama kovası, bir gümüş tabak, vb. Diğer hediyeler kâhyaya (sarayın idarecisi); kapucular-kâhyasına (başmâbeyinci); selâmağasına (selâm âmiri); tüfekçibaşma (tüfekçi yeniçeriler albayı); mi-râhura (büyük seyis); konakçıya (karargâh âmiri); vekilharca (mutfaklar müfettişi); masraf-efendiye (mutfaklar kâtibi); akkiambaşıya (baş çadır kurucu); doğancıbaşıya (başşâhinci); imama, müezzine, silâh-dara (kılıç taşıyıcı); çuhadara (baş oda görevlisi); hazinedara; anahtarağasına; kaftanağasına (kaftan muhafızı); sarıkçıbaşıya (sarık muhafızı); çamaşır-eibaşıya; peşkir ağasına; kahvecibaşıya; kilerciibaşıya; kitapçıbaşıya; ibrikdâra; sofracıbaşıya; iç mehterba-şıya; mehterbaşıya; delibaşıya (muhafız alayları süvari birliği kumandanı); sancakdara (bayrak taşıyıcı); matracıbaşı (su tulumları muhafızı); silâhşora; sarbanbaşıya (develerin birinci idarecisi); yedekçiba-Şiy* (yedek atlar birinci idarecisi); seracbaşı (birinci seyis); açıcıbaşıya dağıtıldı.

okçularla tüfekçilerin atış gösterileri dikkati çekti. Nişan atışlarında Veziriazam İbrahim Paşa dikkati çekti, birbirlerinden belirli mesafelere konmuş deştiler hedef olarak kullanılıyordu; İbrahim Paşa atışa hazırlandığı sırada bir Yeniçeri kırılan destiyi değiştirmek istedi, efendisinin ustaca attığı kurşun iki bacağının arasından geçerek destiyi parçaladı; Yeniçerinin sadece pantolonunun bir tarafı yırtıldı. Veziriazam, Yeniçerinin zararını karşılamak üzere ona on-bir duka altını ihsanda bulundu. Eğer elçilik tarihçisi ve Osmanlı devleti tarihçisi, her biri ayrı neticeler çıkararak hikâye etmemiş olsalardı bu fazla önemli olmayan kaza üzerinde durmaya değmezdi. Gerçekten de bu olay üzerinde duran iki tarihçiden İlki, İbrahim Paşa'nın istemediği halde Yeniçeriye mâruz bıraktığı tehlike karşısında sapsarı kesildiğini kaydederek onun insanseverliğini övmekte, ikincisi ise, mes'ud bir tesadüfün bir ustalık gibi gösterdikten sonra İbrahim Paşa'nın cömertliğini övmektedir.

Elçi kont de Virmont'un aldığı talimat, ona, Bâb-ı Âli ile her şeyden önce Kudüs'deki kutsal mahallerle alâkalı bir anlaşma yapmasını emrettiği gibi, konsoloslar tayini ve Yunanistan'la ticaret hususunun bir anlaşmaya bağlamasını, esir değişimini, İstanbul'da kalan yabancı devlet elçilerine ve Boğdan, Eflak prenslerine gösterilecek muamelenin de anlaşmalarla kayda bağlanmasını istiyordu²⁹.

Osmanlı payitahtına musiki sesi ve açılmış bayraklarla girdiği gün yanında yürüyen çavuşbaşını önünde gitmeğe davet eden Avusturya elçisi, İstanbul'da bir yıl süreli ikâmeti sırasında, Kudüs rahipleri, teslisçiler ve hıristiyan esirleri leyhinde birçok ferman elde etmeği başardı. Diğer iki ferman ona Dulcingolular³⁰ tarafından Avusturya tab'asına yöneltilen zorbalıkların ortadan kaldırılmasıyla Macar âsilerinin payitahttan uzaklaştırılmaları hususlarında teminat kazandırdı. Macar âsilerinden Batthynay ve Forgacs Boğaziçi'nin Asya yakasına, Bercseny ile Csaki Chcim'e ve Esterhazy Boğdan'a yerleşmişlerdi. Bender Paşasına gelen bir emir bunların Demirhisar'a sürgün edilmelerini bildiriyordu. Bütün ümitlerinin, özellikle Bâb-ı Âli ile Avusturya arasındaki savaştan sonra, birer birer yıkıldığını görmüş olan Rakoczy'ye gelince, bir kalyona bindirilerek Rodos'a gönderildi ve dolaşmayla marangozluk çalışmaları arasında bölüştürdüğü ömrünün sonuna kadar orada sakin yaşadı. İran'la Avusturya arasındaki

²⁹ Elçi Virmont'a verilen talimat otuziki maddeden ibaretti ve 9 Mayıs 1710 tarihini taşıyordu.

³⁰ Bu ferman Zilkade 1131 (1719) tarihlidir.

ticaret konusunda ve Osmanlı eyâletlerinden ticari eşyanın geçmesi hususunda evvelce Pasarofça'da tartışılan iki maddeye bir çözüm getirmek için Virmont, Bâb-ı Âli'yi, bu seyahat üzerine bir rölasyon kaleme almış bulunan vergi dâiresi reisi Dürrî Efendi'yi elçi sıfatıyla İran'a göndermeğe ikna etti. Dürrî Efendi'nin rölasyonu, cizvit rahibi Polonyalı Krusinski tarafından lâinceye çevrildi³¹. Avusturya elçisi, Veziriâzam'dan Boğdan ve Eflak voyvodalarına, Alman tacirlerine potas satmalarında tam serbestlik tanımlarını emreden mektuplar da aldı. Bir ferman ve Sultan'm elyazisiyle kaleme alınmış bir Hatt-ı Şerif, katoliklere hürriyetlerini ve bazı hususlarda imtiyazlarıyla birlikte Sakız âdâsı halkına, Osmanlıların adanın ikinci fethinde kaybettikleri kiliseleri Saint-Nicolas'ı geri verdi. Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki Sakız'ın ilk fethindeki şartlara göre, katolikler ve Yunanlılar bütün hürriyet ve imtiyazlarını muhafaza edeceklerdi, hattâ Frankların Osmanlı tab'ası olmalarına karşılık bir lutûf olarak eski Oryantal kıyafetlerini muhafaza etmelerine de müsaade edilmişti. Fakat, adanın ikinci fethinde, Yunanlıların Venediklileri adayı fethetme davetle suçlamaları üzerine Franklar imtiyazlarını kaybettiler. Müsaadeler (imtiyazlar) Frankları alâkalandırdığı kadar Yunanlıları da alâkalandırdığı halde, 1695 yılında bir ferman yalnız onlara karşı yayınlanmıştı; bununla beraber yeni ferman Hatt-ı Şerifle çelişki halindeydi ve katoliklere getirdiği istisna, Süleyman Kanunî ve İkinci Süleyman dönemlerinde verilen imtiyazlara dayatılmıştı.

Birkaç entrikacı Eflaklı, Nicolas Maurocordato'nun makamının elinden alınması maksadiyle elçiye müracaatta bulundular. Bâb-ı Ali'nin yeni tercümanı, İmparator L'Gopold'un vaftiz töreninde kucağından tuttuğu, de Virmont'un tercümanlar kolejine talebe olarak kabul etmiş olduğu Ghika daf akrabası Maurocordato'nun düş-manlarıyla birleşti; bununla beraber talimatlarına sadık kalan de Virmon bu entrikaya karışmaktan kendisini koruyamamıştı. Maurocordato, Eflak'da genellikle sevilmiyordu ve bu bakımdan Eflak'da İmparatorun çıkarları bakımından az tehlikeliydi ve bu sebeble hospodar olarak kaldı. Diğer tercüman Ghika, Sultan'ın doktoru yahudi Fonseca, Veziriazam'ın doktoru Conigliano, o sırada Bâb-ı Âli nezdinde yabancı elçilere hizmet ediyorlardı. Fransa elçisine bağlı olan Fonseca Macar âsileriyle mektuplaştı, bu gizli mektuplaşma sırasında bu âsilerden bazıları de Virmont'a başvurarak İmparatorun kendilerini

³¹ Aynı tercümeden Fransızca'ya Relation de Dourry Efendi, Paris 1810, basilliyle Langles tarafından çevrildi. Raşid, III, f. 4.

afetmesi için aracılıkta bulunmasını istediler. Oettingen'in Avusturya elçisi olarak İstanbul'da bulunduğu sırada bu şehire gelmiş ve uşak olarak saraya girmiş olan Alman mühtedi Mehmed, Schmid de Anhalt Zerbs³²'in aleyhinde çalışmıştı. Bu Alman mühtedisi İslâmı kabul ettikten sonra mabeyinci makamına yükselmiş ve Konya'da timar sahibi olmuştu. Daha sonra Modon kumandanlığına getirilmiş, orada iki yıl boyunca Venediklilere karşı cesaretli savunmasıyla dikkati çekmiş ve nihayet eski Şeyhülislâm Aziz Efendi'nin torunuyla evlenmişti. Bir diğer Alman mühtedisi sekbanbaşı veya Yeniçeriler Paşası, Varadin savaşından önce toplanan harp meclisinde yer aldığını gördüğümüz Hasan'dı.³³

Rusya İle Ebedi Barış

³² İstanbul'da tanıdığı Saksonya elçiliği kâtibi M. Ble-ul'den kendisi hakkında haberler aldığı Schmid'in Anhalt-Zerbst'de danışmanlık görevinde bulunan yeğeni, ona Zerbst'den 15 Eylül 1719'da yazdığı mektubu şu satırlarla sona erdirdiyordu: «Zaten yeğenim ve ailesi ve bilhassa iki genç eşleriniz, onların ailelerinin adları ve işleri, iki karınızdan kaç çocuğunuz olduğuna dair haberler almak; çocuklarınızın yaş ve adlarını öğrenmek istiyordum. Şu sırada bütün ailemizin bir soyağacını hazırlamakla uğraşıyorum, araştırma ilerledikçe, soyumuzun iki yüzyıl içindeki dal budak salısı hakkında bir fikir sahibi olmayı başardım.» O sırada islâmiyeti kabul edip Mehmed Ağa adını almış olan Schmid, bu mektuba cevap verdi: aZerbst'-den gönderdiğiniz 15 Eylül 1719 tarihli sevimli mektubunuzu, Avusturya imparatorluğu elçiliği kâtibi M. de Dirlingen'in aracılığıyla aldım; size karşı akrabalarımın hepsinden fazla içden bir hâtırayı muhafaza etmek zorundayım. Ölümüm hakkında yayılan asılsız rivayetlere gelince, Allaha şükür, hayattayım; bununla beraber, İsveç kralı Türkiye'den gittiğinde bazı nahoş olaylarla karşılaştım; zira Domat (Da-mad) Ali Paşa adında bir Veziriazam (beşyüz kadar asil Osmanlı ailesini ortadan kaldırmıştır) beni de kininin hedefi haline getirdi ve beni hıristiyan dinine, özellikle İsveç kralından (bu önemli ve pahalıya malolan misafirin gitmesini görmekten memnunluk duyuluyordu) yana olmakla suçluyordu. Saraydaki mabeyinci isimden azledildikten sonra, kendi yetkim içinde beni Anadolu'daki Conjum'a (Konya) gönderdiler ve orada bir yıl boyunca sakin ve mes'ud yaşadım. Bu süre geçince, Veziriazam Konya eyâlet süvari alayı denilen birliğin başına beni getirdi ve beni Venediklilerle savaşmak üzere Mora'ya gönderdi. Orada, birkaç zafer kazandım. Modon'da kumandan sîfa-tiyle iki yıl geçirdim ve bu şehri Venediklilere karşı savundum. Bu savunma, kırk savaş gemisiyle gelen Türklerin Coron'u muhasara etmeleri ve otuz günlük muhasaradan sonra teşebbüsü terketmeleri şurasına rastlar. Müstebit Ali Paşa'nın prens Eugene, bu kahraman tarafından mağlûb edilip öldürülmesinden sonra yeni Veziriazam İbrahim {faziletli ve yumuşak mizaçlı insan) Paşa tarafından İstanbul hükümetine çağıldım. Ailemle alâkah olarak, size, hayatta iki çocuğum olduğunu söyleyeceğim; bunlardan biri 3 Şubat 1710'da doğan Aptullah (Abdullah) adında bir oğlan çocuğu, anası Karadeniz sahillerinden esir alınan bir Çerkeş ve onu beşyüz eküye aldım ki halen hayattadır; diğer çocuğum 1705 yılında doğan ve bu yıl evlendirdiğim Emine'dir; anası ünlü Şeyhülislâm Aptull (Abdullah) Assis (Aziz) Efendi'nin kızıdır ve Şeyhülislâmlığı Sultan Mehmed'in saltanat dönemindedir ve bu Sultan, şimdiki İmparatorun babasıdır. Bu kız, oğlum Hüseyin ve kızım Haticeh gibi 1715 yılında öldü; bunlardan birincisi on, ikincisi oniki yaşındaydı. Şu anda, iyi bir aileden Fatma adında bir kadınla evliyim ve kendisinden Ayşe adında bir kızım oldu ve Ayşe 1717 yılında vebadan öldü. Ayrıca iki odalığım kadın var; biri Çerkeş, öteki, Mora'dan Venedikli; Çerkeş olandan oğullarım var ve bunlar hayatta; Venedikli ve adı Marie olan ikinci odalığım şu anda hâmile. Allah hayırlısıyla kurtulmak nasıb etsin. Bir başka sefer, size daha fazla ayrıntılı bilgi vereceğim. İstinaf mahkemesi azası Bergs ve danışman Zapfen'in ölümleri beni fazlasıyla üzdü ve tabii, bizim de sıramız gelecek. Kız kardeşime ve eski Mersebourg komisyon danışmanı, özel danışman ve Stutgardt müşterek komiseri M. de Klinberg'e selâmlarımı iletmeni rica ederim, onlara ve aziz akrabalarımın bazı hediyeler göndereceğim, vb.»

³³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/253-259

Avusturya elçisi, İstanbul'daki ikameti sırasında, Pasarofça anlaşmasını imzalamışdı ve o esnada Bâb-ı Âli ile sınır meseleleriyle alâkalı bazı ihtilafı müzâkere eden Venedik elçisini tavsiyelerinden yararlandırdı; ne var ki Venedik elçisi, bu ihtilâfı ancak, anlaşma uyarınca Venedik'de kalması gereken Prologh'u bırakmak suretiyle çözüme kavuşturabttı. Avusturya elçisi de Virmont, İs-veç kraliçesinin kardeşi XII. Charles'ın ³⁴ ölümünü Veziri-âzam'a bildiren mektubunu Bâb-ı Âli'ye verdi. Avusturya elçisinin ve İngiltere'nin İstanbul elçisinin ısrarları üzerine, Veziriazam İyi niyetlerle dolu bir başsağlığı mektubu yazdı. İngiltere elçisi Stanyan, Veziriâzam'dan talebettiği uzun bir kabul sırasında, Avrupa'nın güney ve kuzeyinin politik durumu hakkında bilgi verdi; Fransa ile İspanya arasında çıkan savaşın mâhiyeti ve sebep-leri üzerinde açıklamalarda bulundu ve Rusya Çarı'nın İsveç'e karşı mübalağalı taleplerinden uzun uzun bahsetti, nihayet Veziriâzam'a Çar Petro'nun bütün müttefikleri tarafından terkedilmiş durumda bulunduğunu haber verdi. Veziriazam Nevşehirli İbrahim Paşa, bu haberlerin birinci bölümüne, birbirleriyle akraba olan Fransa ve İspanya krallarının İmparator ³⁵ yüzünden savaşa-bilmelerini anlayamadığı cevabını verdi; Çarın müttefikleri tarafından bırakıldığı haberine gelince, buna Çar'm kötü niyetinin yol açmış olduğu görüşünü açıklayarak, Osmanlı devletinin bütün çatışmalar karşısında ³⁶ sadece gözlemci durumda kalacağını bildirdi. Stanyan, Veziriâzam'a Rus birliklerinin Courland'da bulunmalarını mazur göstermek için Rus elçisi Daschkoff'un sarfettiği gayretleri anlattı. Rus elçisine göre, Çar, Saxe vâris prensi Fr6d6-ric-Auguste ile arşidüşes Marie-Josephine'in evlenme anlaşmaları gereğince bu toprakları fethetmekle görevlendirilen Avusturya ordusuna karşı savunma tedbiri almıştı. Bu iddianın uydurmacaü-ğünü isbatlamak için İngiltere elçisi Avusturya İmparatoru, Polonya ve İngiltere arasmda yapılan ve üç hükümdarın Polonya'nın hak ve hürriyetlerini teminât altına alan anlaşmayı Veziriâzam'm tetkikine sundu. Rusya'yı suçlayarak, Rakoczy'nin Polonya tahtı üzerindeki iddialarını desteklemek suretiyle, ancak bu krallığın meselelerini yeniden kargaşalık içinde bırakmak istediğini İleri sürdü ve

³⁴ De Virmont'un raporu ve Râşid, III, f. 31. De Virmont XII. Charles'ın Forouhol önünde öldüğünü bildiriyor. R&şid, Veziriâzam'm 20 Zilhicce (22 Ekim 1720) tarihli cevabıyla kraliçenin mektubunu veriyor.

³⁵ «Bunun üzerine Veziriazam sıkıntılı bir tavırla, birbirine çok yakın akraba olan Fransa kralı ile İspanya kralının menfaatleri için harbet-melerini hayretle karşıladı.» İngiliz elçisi Stanyan'm 19 Ekim 1719'da Mr. S. Saphorin'e mektubu.

³⁶ -Bu madde üzerinde müttefiklerini terketmek isteyen kötü niyetini ortaya koyduğunu bildirdi ve halihazırda Bab-ı Âli'nin barış içinde olduğunu ve başkalarının savaşlarına sadece bir gözlemci olarak baktığını sözlerine ekledi.» Aynı mektup.

nihayet, Rus elçisi Daschkoff'un birçok mazeretler ileri sürerek İstanbul'daki ikametini uzatmak istemesinden yakındı. Veziriazam İbrahim Paşa, Rus elçisinin Tatarlar tarafından alman esirlerin mübadelesi işini görüşmek üzere Bâb-ı Âli'ye başvurduğunu, bunun güç ve uzun süren bir iş olduğunu, bundan böyle, eski usûle uyarak Kırım hanına başvuruların bildirileceğini, böylece Rus elçilerinin bu konuda Bâb-ı Âli ile bir işleri kalmayacağını açıkladı³⁷. Bununla beraber, İngiliz elçisi Stanyan Rusya'nm Yunanlılarla münasebetleri üzerine Veziriâzam'm dikkatini çekmek için ısrarlı davrandı. Elçi, Yunanlıların ortaya işkence söylentileri çıkarmalarından ve bunu da Türklerin üzerine atmalarından endişe duyduğunu bildirdi³⁸. Önce Reisefendi'den Avusturya elçilik heyetinin İstanbul'dan ayrılmasına kadar ikametini uzatmayı satın almış³⁹ olan Rus elçisi, İngiliz elçisi Stanyan'ın talebi üzerine şehirden ayrılmaya davet edildi. Bu. arada Bâb-ı Âli ile Pruth barış anlaşmasının yenilenmesi maksadıyla müzakereler teklifinde bulundu; elçi, bu barışın, Rusya'nm düşmanlarına cevap mâhiyeti taşıması bakımından sürekli olmasını ileri sürerek Bâb-ı Âli'yi ikna etmeğe çalıştı. Reisefendi ve eski defterdar Hacı Mustafa Rus elçisiyle birçok defa toplanarak görüştüler. Rusya için şeref verici olmayan giriş bölümünün Pruth anlaşmasından çıkarılmasından başka, yeni anlaşmada çok büyük ehemmiyeti olan Üç yeni madde yer alıyordu: Birincisi, son anlaşmadan beri Kırım hanına verilen vergiyi kaldırılıyordu; ikincisi Çar'a İstanbul'da sürekli bir elçi bulundurmak hakkı veriyordu; üçüncü madde ise anlaşmayı imzalayan iki devlete bu krallığın haklarını ve anayasasını korumak bahis konusu olduğunda ordularını Polonya'ya sokmakta serbestlik tanıyordu⁴⁰. Bâb-ı Âli, yalnız bîr madde üzerinde güçlük çıkardı: Çar'm imparator sıfatiyle tanınmasını rica eden Rus elçisi Daschkoff'a, Bâb-ı Âli'nin yalnız iki imparator tanıdığı, bunların da Sultan ve Roma İmparatoru cevabı verildi. Nihayet Pruth barış anlaşması ebedî bir barışa dönüştürüldüğünden (16 Kasım 1720), Çar, Daschkoffun muhteşem bir kabul merasiminde Sultan'a sunduğu bir mektupla teşekkürlerini bildirdi

³⁷ «Bundan böyle Moskova'nın elçilerini, Bâb-ı Âli'ye gelmelerine müsaade etmeyerek daima Kırım hanına gönderecek ve İstanbul'da sürekli elçi bulundurmalarına hiçbir suretle izin vermeyecek.»

³⁸ «Çar, her türlü tahrike hizmet edecek kimseleri Yunanlılar arasında bulabileceği kanaatinde; ben de bu hususa söz arasında birkaç kelimeyle imada bulundum. İşin araştırma tarafı Bâb-ı Âli'ye düşer.»

³⁹ «Bu isteğini elde etmek için ReisefencU'ye 10 kese veya 5,000 ekü verdiği kesin. Fakat, bu lokma çoktan hazmedildi bile; Türkler paray: aldıktan sonra kendilerini alaya alırlar.» İngiliz elçisi Stanyan'ın S. Saphorin'e gönderdiği 3 Aralık 1719 tarihli mektup.

⁴⁰ Rasid, gerçekte bu üç maddeden bahsediyor; fakat o kadar karanlık bir şekilde ki, okuyucuda bu maddelerin istendiği, fakat kabul edilmediği zannı uyansın.

Osmanlı Elçisi Paris'de Prusya Maslahatgüzarı İstanbul'da

Bu dönemde Bâb-ı Âli, Polonya kralı Auguste II.'nin tercüman Wilkomir Joannes Strutiski aracılığı ile gönderdiği dostça protestolarını kabul etti. Ragusa devleti, vergilerini ödemek üzere, İstanbul'a, Belgrad surları önünde ölen Avusturyalı albayın kardeşleri olan iki Bonna'yı gönderdi. Fransız elçisi, Marki de Bonnac, Bâb-ı Ali'nin Kudüs kilisesinin tamirine müsaade etmesinden duyduğu minnettarlığı belirtmek üzere kralı adına seksen esiri hürriyetine kavuşturma vaadinde durarak bunları İstanbul'a getirdi. Fatma sultan ve kocası Veziriazam İbrahim Paşa, birincisi herbi-rine on, ikincisi sekizer kuruş ihanda bulundular. İbrahim Paşa, Yirmîsekiz lakabıyla anılan Mehmed Çelebi'yi Fransa sarayına elçilikle göndermek için bu fırsattan yararlandı (7 Ekim 1720 - 4 Zilhicce 1132). Pasarofça anlaşmasında imzası bulunan o dönemin olağanüstü yetkili murahhası Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmesi kral naibi dük d'Orleans'ın ihtişamını arttırmakta vasıta olacağı düşüncesiyle Fransız elçisini memnun ettiyse de, Avrupa işlerine ve hıristiyan devletlerin politikalarına nü-fûz etmek imkânı vermesi bakımından Veziriâzam'ın daha çok memnurluk duymasına vesile oluşturdu. Bâb-ı Âli, marki de Bonnac'ın tavsiyesine uyarak, müteakib yıl, Bereseny tarafından toplanan askerlerin savaşıacakları yere nakledilmelerine müsaade etti; fakat bu müsaadenin Macaristan'a münhasır kalması şartını koştu.

İki yıl önce Veziriazam Mehmed Paşa'nın Rakoczy'nin tavsiyesiyle yazdığı mektuptan cesaret alan sert bir asker fakat tasarrufa riâyetti ve politikadan anlayan Prusya kralı I. Frederic - Guillaume, İstanbul'a mirâhiru Jrgofsky'yi gönderdi; fakat, bu adamını bir güven mektubu ile donatacak yerde, kendisine verdiği at satın alma görevinde kolaylık gösterilmesini rica etmekle yetindi.

Avusturya elçisinin İstanbul'da sekiz ay kalması Osmanlı hükümetine ikiyüzbün eküye yakın bir paraya mal olmuştu ⁴²; fakat, Osmanlı elçisinin

⁴¹ Talman'a göre Rus elçisi Daschkoff 1 Temmuzda Veziriâzam'ın, 4 Temmuz 1720'de Sultan'ın huzurlarına kabul edildi.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/259-262

⁴² Elçinin Türkiye'de 280 gün süren ikâmeti sırasındaki bakım ve geçim masrafları, günde 40,427 akçaya yükseldi; buna evine yerleşme ve evin tamiri için harcanan 1,436 kuruş dahil değil; bunların yekûnu 95,227 kuruş 36 akça tutmaktadır. Ayrıca, ülkesine dönmek için izin istemek üzere huzura kabulünde kendisine

kalabalık mâiyyetiyle Viyana'da kaldığı süre içindeki masrafları da İmparatora yaklaşık aynı yekûna ulaşmıştı; yâni, son defa Sitvatorok anlaşmasına konulan ikiyüzbin ekü tutarındaki hediye verilmesi şartından elde edilen para Osmanlı elçisinin masraflarının karşılanmasına gitmişti. Osmanlı elçisinin kendisinden önceki elçilere uygulanan teşrifatı reddetmesine sebep olan gururu İmparatorun şikâyetlerine sebep olmuş ve durumu İstanbul'a kadar aksettirmişti. Osmanlı İbrahim Pa-şa'nın Viyana'ya gelişi sırf elçilik alayının ihtişamı yüzünden öğleden akşama kadar sürmüş ve sırf itiraz ve reddetmeleri yüzünden, saray mareşali kendisini ikametgâhına yerleştirmek görevine başlamak için binanın merdivenlerinin alt basamağma kadar inmek zorunda kalmıştı. İmparatora takdimi ve huzura kabul edilmişinde de yeni güçlükler çıkınca, ancak kendisinden 1565'de İmzalanan Vasvar barış anlaşması ve 1700 yılında imzalanan Karlofça anlaşmalarından sonra gönderilen Osmanlı elçilerine uygulanan merasimin uygulanmasını kabul ettiğini bildiren bir vesika alındıktan sonra takdim ve huzura kabul törenlerinin tarihi tesbit edilmişti. Bu husus çözüme bağlanınca kendisinden getirdiği hediyelerin listesi ve İmparatora hitaben söylemek istediği nutkun bir sureti istendi. İmparatorun huzuruna kabul edileceği gün, elçi İbrahim Paşa beraberinde yalnız kâtibi, İsviçreliler avlusunun merdivenleri Önüne kadar araba ile geldi; orada, Sultan'ın ve Veziriâzam'ın itimâd mektuplarını alarak arabasından indi, elçinin mâiyyeti şatonun avlusunda, o devirde hâlâ mevcut olan kalkar-iner köprü'nün önünde durdu. Taht takının altında, üzerinde zengin bir İspanyol tarzı elbise, şapkasında elmasla kaplı bir kokard bulunan ve yan tarafında kabzasında elmaslar parıldayan bir kılıç taşıyan İmparator, Osmanlı elçisini ayakta karşıladı. Sağında nazırlar ve özel danışmanları, solunda İmparatorluğun başbakan vekili ve muhafız birliğinin subayları yer almışlardı. İbrahim Paşa, ilki kabul salonuna girerken, ikincisi salonunun ortasında, üçüncüsü tahtın Önünde olmak üzere, üç kere eğilerek tahta

ihsan olarak 7,000 kuruş verildi; eşyalarını Edirne'den hududa kadar götüren 250 öküz arabasının kira bedeli 2,500 kuruşa maloldu; İstanbul'dan hu-duda kadar aynı taşıma hizmeti gören 62 Sirem (Syrmie) arabasının ücreti de 1,550 kuruş tuttu; 48 öküz arabasına 240 kuruş ödendi; 94 yük atına Kti-çükçekmece'den sınıra kadar 2,350 kuruş verildi; bu vesileyle saray ahırından beş dizi deve, sakalar için dört yük atı ve bir dizi katır alındı. Seyahat boyunca elçilik heyetinin günlük masrafı 19,085 kuruş tuttu; hayvanlar için kuru ot bedeli olarak 575 kuruş ödendi. Elçilik heyetinin Ntesa (Niş)'ya varışında Bâb-ı Âli 25 hil'at dağıttı; yedek atların sürücülerine 1,250 kuruş ödendi; atlar İçin 2,500 kuruş harcandı; çadır kurucular, sakalar, meş'ale taşıyıcılar günde 312 ku-ruş aldılar; hasekilere, reisleriyle birlikte günde 187 kuruş verildi. Bütün bu yekûnlara sınırdan İstanbul'a kadar yapılan masraflar da eklenince yekûn 185,520 kuruşu bulmaktadır. Râşid, III, f. 50.

yaklaştı. Başbakan vekili, Osmanlı elçisinin nutkuna kral adına cevap verdi. Bu hususta, elçilerin nutkuna Veziriâzam'ın cevap verdiği gözönünde tutularak Osmanlı sarayı usûlünün taklidine özellikle dikkat gösterilmişti. Bâb-ı Âli tarafından itimâda lâıyk görülmüş yabancı devlet elçileri itimâdnâmelerini tahtın yanına bizzat bırakmak hakkına sahip olmayıp Veziriâzam'a vermek zorunda oldukları halde, elçi İbrahim Paşa, itimâd mektuplarını tahtın yanına konulmuş ve altın dokumalı örtüsü bulunan masanın üzerine kendi eliyle bıraktı, sonra geri geri çekilerek yerine döndü. Nutkunu söyledikten sonra, aynı teşrifata uyarak hediyeler listesini masanın üzerine bıraktı ve İmparatorun pelerinini öpmek üzere ilerledi. O zamana kadar olağanüstü yetkilerle Viyana'ya gönderilen Türk elçileri İmparatorun elbisesini ancak eteğinden öpmüşlerdi. İbrahim Paşa daha yukarıdan öpmek müsaadesi istedi; isteği iki tuğlu Paşa sıfatıyla yerine getirildi; çünkü kendisine göre, daha önce gelen elçilerin hiçbiri onun taşıdığı rütbeye sahip değillerdi. Listede belirtilen hediyeler kabul salonuna getirildi ve taht kaidesinin üzerine sıralandı. Bu sırada elçi geri geri yürüyerek çekiliyordu ⁴³. Elçi İbrahim Paşa'nın Yunan asıllı tercümanı kalpağını çıkarmak zorunda bırakıldı; zaten bu da oldukça tabii bir şeydi; zira Yunanlılar, Eflaklı ve Boğdanlılar, Ermeniler yalnız kiliseye girerken değil, hospodar ve papaslarıyla konuşurken şapkalarını çıkarırlar. Mühtediler huzura kabul edilmek şerefinden mahrum bırakılmışlardı. İbrahim Paşa tarafından İmparato-, ra sunulan Sultan'ın mektubu evvelki mektublann hepsinde yer alan aşağılayıcı deyimlerin tamamen bırakılmış olmasıyla dikkati çekiyordu ve «Gerçek yolun takibcisine selâm!» sözleriyle sona eriyordu. Eski mektuplarda Bâb-ı Âli müslüman olmayan hükümdarlardan selâm ve bahtiyarlığı kesinlikle esirgeyici görünüyordu.

Veziriâzam İbrahim Paşa'nın yüksek ve serbestlik taraftan zekâsı, onu Osmanlı sarayının şerefiyle -alâkalı masraflardan kaçındırmıyordu; meselâ Avusturya elçisinin gelişinde veya hükümdarının adını duyurmakta saraylar ve resmî yapılar yükseltmekten, bu gibi imkânları kullanmaktan geri bırakmıyorsa, kendisi bu masrafları karşılayabilecek sağlıklı bir ekonomi vücuda getirmeyi de ihmâl etmedi. Böylece çiftliklerin vergilerini arttırarak, boş kayıtlara asker ücreti ödemek yolunu hazine lehine kapayarak ve

⁴³ 1819'da İran elçisi Mirza Abdulhasan görülmemiş bir zorlama ile bu kaideyi çiğnedi; kabul salonuna girişinde ilk selamdan sonra, saray tercümanı olan bu satırların yazarı, ikinci defa eğilmesi için onu kolundun çeçmek zorunda kaldı; nihayet «eri çekilerek huzurdan ayrıl-maa «ereküfti sırada, koluna «irmiş ojan süâhdarlan şiddetle İtti ve Ute müc«Welt ederek

savaşın yığıtıldığı şehirlerin nüfusu çoğaldıkça, artan şahıs vergisi tahsil ederek idaresinin ilk üç yılında yedimilyon kuruşluk bir tasarruf sağlamak işini gerçekleştirdi⁴⁴. Sakız adasının kadastro işi bitince, orada imâl edilen ipek

⁴⁴ 1130 yılı Cemâziyürâhîrinden 1132 yılı 4 Rebiül'ahî-rine kadar 22 ay boyunca, boş kalan makamlar ve emekliler dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu hazinesi günde akça olarak şu tasarrufları sağladı: 268.346

Sipahiler, silâhûarlar, baltacı ve hasodalılardan,	14,232	
Topçular, top arabacılar ve cebecilerden,	62,387	
İmparatorluk üzenği ağalarından, müteferrika ve divan çavuşlarından,		1,829
Kaldırılan yıllıklar ve evvelce gümrük ve çiftlerce ödenen,	10,450	
Yekûn	357,244	
Hazinenin yıllık tasarrufu 1,053,869 kuruş 96 akçe tutmaktadır ki, bu 2,528 kese 341 kuruş 96 akça tutmaktadır. Râşid, III, f. 45. Ayrıca hazinenin 8 Cemâzi-yül'âhîr 1130'dan 1133 yılı sonuna kadar aldığı,	74,140	1/2
Ayrıca gelen meblâğ,	503,770	
Yekûn	577,910	1/2
Bu yekûna Mekke ve Medine mukataalanndan yapılan tasarrufları ilâve etmek gerekir,	4,000	
1130 senesinden 1133 senesine kadar serbest bırakılan şahıs vergisi ibraları,	369,691	1/2
İmparatorluk mukataa idaresine ait mukataalar üzerinden yapılan tasarruflar,	32,810	1/2
Maden idaresine ait muka-taalardan yapılan tasarruflar,	12,802	1/2
İmparatorluk (has) muka-taası dolayısıyla yapılan tasarruflar,		22,072 1/2
Yeni ihdas edilen gelirler,	21,255	1/2
Yekûn	462,632	i/2

İstanbul mukataa idaresine

ait mukataalar üzerinden yapı-

lan tasarruflar,
 100 | |

Vergiler idaresine ait ge-

lirler,
 23,358 | 1/2 |

Evvelce koyunlar üzerinden

alınan vergi geliri,
 359 | |

Vergi menfaatine defter-

darlık idaresi üzerinde gerçek-

leştirilen tasarruflar,
 100,071 | |

Rahipler idaresi masrafla-

rından yapılan tasarruf
 359 | |

Bu dört yıl zarfında yapı-

lan çeşitli tasarruflar,
 14,703 | |

Yeni gelirler adı altında

İmparatorluk hazinesine ilâve

edilen bazı meblâğlar (yeni gelir

adiyle),
 52,504 | 1/2 |

Yekûn 191,455

veya 2,736 kese, 27 1/2 (bir kese 60,000 yerine 50.000 akça tutmaktadır)

Yeniçeriler dairesi kayıtlarına göre, İbrahim, barışın imzalanmasından sonra, garnizonların (kale ve şehir muhafaz birlikleri) ücretleri üzerinden şu mik-darı tasarruf etti:

kemerlere kırk, elli veya altmış akça, daha doğrusu değerine göre değişen bir vergi getirdi; ayrıca her parça için on akça tutarında vergi koydu. Sakız fabrikalarının bulunduğu ve o sırada nüfus toplamı üçbinotuzaltı kişiye varan yirmibir köy vergi defterlerine kaydedildi (19 Kasım 1727-14 Muharrem 1132); fakat, İstanbul'da kurulu Kürd ve Türkmen sanayilerine son zamanlar konulmuş olan vergiyi, halkın bu malî tedbir karşısında homurdanmasına bakarak kaldırdı. Damad İbrahim Paşa, sarayının ağalarına ve ilimde sivrilmiş kimselere karşı dâima büyük kalbli ve cömerd davranmaktan geri kalmadı, kendilerine iyilikseverliğini gösterecek hemen hiçbir vesileyi ihmâl etmedi; saray kütüphanesinde ilk defa okumaya başlatılan şehzadelere ve kendi kurduğu okullarda kendileri için aynı tören yapılan çocuklara müsriflik denilecek derecede cömerd davrandı. İmparatorluk tarihçisi Râşid, Damad İbrahim Paşa'nın Şehzadeler⁴⁵ camii karşısında vakıf⁴⁶ olarak yaptırdığı bir çeşme, bir medrese ve bir

(Akça olarak) 61,196,148
Süvari kontrol dairesi kayıtlarına göre 6 muntazam süvari alayının ücretleri üzerinden sağlanan tasarruf, 2,035,845
Piyade dairesi kayıtlarına göre topçuların, top arabacılarının ve cebecilerin ücretleri üzerinden, 21,066,392
Çavuşların, müteferrikaların, üzenği ağalarının ve tersane müstahdemlerinin ücretleri üzerinden, 261,451
İstanbul muhafız birliği kıt'alarının on dört üç aylıkları üzerinden, 302,795 1/2
Kalelerde bulundurulmuş birliklerin aynı şekilde ücretleri üzerinden, 401,861 1/2
Yekûn 85,264,493 veya 1,409 kese, 165 kuruş.
Anadolu muhasebe divanı kayıtlarına göre, ücretli askerler üzerinde tasfiyeye gidilmesi ve emekliye ayrılanlar dolayısıyla devletin sağladığı tasarruf mik-darı: 2,644,732 Akça
Anadolu kaleleri büyük dairesinde sağlanan tasarruf, 238,940 »
Küçük dairede yapılan ta^ sarruflar, 251,322 »
Yekûn 3,134,994 »
Genel muhasebat divanına bağlı Suriye Yeniçerileri ve diğer ücretlilerden yapılan tasarruflar 4,960 kuruşu; Anadolu muhasebat divanına bağlı Yeniçeriler ücretlerinden yapılan tasarruf 2*912 kuruşu, yerli askerler ücretlerinden yapılan tasarruflar 521,173 kuruşu buldu. Böylece, Anadolu'da yapılan tasarruf 5,676 . kese 282 kuruşa yükseldi. Râşid, III, s. 77.

İşte çeşitli dairelerin ve idarelerin adları : 1) Süvari Mukabele Kalemi; 2) Piyade Mukabelesi Kalemi; 3) Küçük ruznâme; 4) Anadolu Mukabelesi; 5) Büyük Kalaa Kalemi; 6) Küçük Kalaa Kalemi; 7) Baş Muhasebesi Kalemi; 8) Anadolu Muhasebesi Kalemi; 9) Episkopos Kalemi; 10) Haremeyn Muhasebesi Kalemi; 11) Mevkufât Kalemi; 12) Cifiye Muhasebesi Kalemi; 13) Sipahi Kalemi; 14) Silâhdar Kalemi; 15) Maden Mukataası; 16) Haslar Mukataası. Yirmiyedi vergi idaresini tamamlamak için aşağıdaki onbirini daha zikredeceğiz: 1) Büyük Ruznâme (Genel Kayıtlar Dairesi); 2) Küçük Evkaf (Dini Vakıflar Küçük Dairesi); 3) Saliane Mukataası (Memurların Bakım-larıyla Alâkalı Daire); 4) İstanbul Mukataası; 5) Bursa Mukataası; 6) Avlonya Mukataası; 7) Kefe Mukataası (yâni İstanbul, Bursa, Avlonya ve Kefe Vergiler Dairesi); 8) Baş Mukataa (Mukataalar Baş Dairesi) ; 9) Haremeyn Mukataası (Mekke ve Medine Mu-kataaları Dairesi); 10) Tarihçi Kalemi (Resmî Evrak Tarihleri Dairesi); 11) Kayd-ı Hayatla Alınan Gelirler Dairesi.

⁴⁵ Hammer herhalde bir unutkanlığa düşerek Şehzade Camiini böyle anıyor (Ç.N.)

⁴⁶ Râşid, III, f. 51. Bu konudaki mektup Reisefendi Mehmed'in İnşa'sında, No. 171, bulunmaktadır. Çeşme, kütüphane ve medrese'nin masrafları şöyle karşılanmıştı: Koçak ve Derevik (Debredik?) köylerinden (Ay-dın sancağında Güzelhisar kaza merkezi) 13,550 akça; Dolina'dan 3,000, Makri'den 5,800, Mesreş'den 10,000, Manastır vergilerinden 10.000, Manastır kaza merkezinden 3,000, Manastır Umarından 3,000, Karlı

kütüphanenin kitabelerini yazmış olduğu için en cömerd bir ölçüde mükâfatlandırıldı. Daha sonra, İmparatorluk tarihçisi Raşid, seksen adımlık bir mesafeden nişan aldığı bir frank duka altınını delen Sultan'ın maharetini öven yirmilaltı çift mıs'ralı bir kitabe yazdı ve bunun karşılığı bir kese altın oldu.

Veziriazam İbrahim Paşa, ünlü mutasavvıf ve takva sahibi Nakşibendîler şeyhi Mehmed Muid Efendi'nin ⁴⁷ Ölümüne çok üzüldü; ıztırabı, Halifeler Güllerinin Bahçesi ⁴⁸ adlı halifeler tarihinin yazarı, Arabeş tarafından yazılan Timur Tarihi'nin ⁴⁹ mütercimi Halvetî şeyhi Nazmizâde Efendi'nin feci ölümüyle daha da arttı. Nazmizâde Efendi, câriyesiyle birlikte, bir hamamcı Arna-vut'un ve yardımcısının kurbanı oldu (21 Mayıs 1720 - 13 Receb 1132); kaatüler hemen yakalandı ve asıldı. Aynı ceza, yirmibeş korsanla Burunsuz lakâbiyle tanınan namılı korsana da uygulandı. Kendisinden maliyeye olan borcunu istemeğe gelen bölükbaşı Solak Ali'nin başı vuruldu. Van'da şehir sakinlerini pazarı kapalı tutmaya zorlamış ve müezzinleri ezan okumak üzere minarelere çıkmaktan alıkoymuş olan birkaç Yeniçeri, bu zorbalıklarının cezasını görmek üzere cellâda teslim edildiler. Aynı karışıklıklar, valileri Osman Paşa'dan memnun olmayan şehir halkının dükkânlarını kapalı tutmak suretiyle direnişe geçtikleri Saraybosna'da da cereyan etti, fakat, asıl patırtı, bu valinin kendisinden şikâyet edilmeyen selevinin kâhyasını servetini söyletmek maksadıyla hapse attırınca koptu; Bâb-ı Ali bu hâdise üzerinde bilgi almak için bir mabeyinciği (kapucubaşı) vak'a yerine göndermeğe karar verdiği sırada Saraybosna mollası ve diğer kadılar divâna yeni şikâyetler ulaştırdı, Bâb-ı Âli Osman Paşa'yı Valona sancakbey-liğine gönderdi; Valona Sancakbeyi Topal Osman Paşa da onun yerine Saraybosna'ya atandı (25 Mayıs -17 Receb).

İstanbul'da Kadıasker Camii yakınında çıkan yangın konusunda, İmparatorluk tarihçisi Râşid, bu yangının sebep olduğu hasar bakımından değil, söndürme işini idare etmek üzere dama çıkan Kâhyabey, defterdar ve Yeniçeriağası'nın çöken damın, en-kaziyle birlikte aşağı düşmeleri, bununla beraber çok vahim şekilde yaralanmamaları bakımından kayda değer olduğunu söylüyor: Defterdar ve Yeniçeriağası birkaç sıyrık ve bere ile kazayı atlatıyorlar, fakat Kâhyabey Mahmud Ağa ıztırıp çekirici şekilde

İH sancağından 4,070, Aydın'da Dragonun ve Ttrh limanlarından 39,000 akça.

⁴⁷ Ölüm tarihi, Raşid, III, f. 4, 26 Rebiul'âhir 1122 (6 Mart 1720).

⁴⁸ Gülşeni Hulefa. İstanbul baskısı 1145 (1730).

⁴⁹ Tarihi Timurgurgan, İstanbul baskısı 1142 (1729).

yaralanıyor. Mahmud Ağa, Veziriazam İbrahim Paşa'nın saray divânı kâtipliği döneminden itibaren onun kesedârlığında bulunmuş, İbrahim Paşa onu damadlığına kısa sürede lâyük görmüş ve Veziriazam olur olmaz da Kahyâbey makamına, yâni İçişleri nazırlığına getirmişti. Böylece, bütün devlet idaresi, Sultan'ın damadı Veziriâzamları Veziriâzam'ın damadı Kâhyabey yâni iki damad elinde birleşmiş oluyordu. Damad İbrahim Paşa, bir ara, Sultan'ın teveccühünü giderek daha fazla kazanarak⁵⁰ kendi ikbâlini tehdit eder duruma gelen Bostancıbaşı Seyid Mehmed'i ikinci damad olarak seçmesinden korku duydu. Veziriazam, bir süre bu yeni gözdeye karşı lâkayd bir tavır içinde görünmüştü, fakat içinden kıskançlık nöbetleri geçirmekten geri kalmıyordu. Bostancıbaşının kardeşinin Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyile Sivas valiliğine atanmasına önce farkında değilmiş gibi davranmıştı, Bostancıbaşının sadece onbeş yaşındaki oğlunun amcasına verilen paye ile Amasya sancağına atanması karşısında da istifini bozmamıştı; fakat bu lâkaytlık sadece görünüşten ibaretti ve bu tehlikeli rakibi uzaklaştırma fırsatını ustaca ele geçirdi. Birgün Sultan, inşâsı bitirilen bir bastarda (amiral gemisi)'nm denize indirilişinde hazır bulunmak üzere tersaneye geldi. Veziriazam, Sultan'a, Bostancıbaşının üç tuğlu Paşa rütbesiyile saraydan çıkarılması zamanı geldiği imâsında bulundu. Veziriâzam'ın gözdesine karşı duyduğu kıskanç-, lığın yakın bir zamanda şikâyetlere dönüşeceğini anlayan Sultan, onu Sivas'a vali atamanın ihtiyatlı bir davranış olacağı hükmüne vardı. Bostancıbaşı Sivas'a hareket ettiği sırada, Veziriâzam'ın bir diğer düşmanı, Bâb-ı Ali'de büyük ölçüde nüfuz kazanmış bulunan evvelki defterdar Mustafa Efendi, Süleyman mabedinin kalıntıları üzerine Moria tepesinde inşa edilmiş bulunan Mescid-i Aksa'nın kubbe tamirine nezâret etmek üzere Kudüs'e hareket emrini aldı. Ondan önce, Bâb-ı Ali, aynı maksatla, beş kese para vererek mabeyinci Osman'ı göndermişti; fakat, Veziriazam, tesirlerinden korktuğu kişileri Sultan'dan uzaklaştırmak istediğinden, Mustafa Efendi'yi, işlerin neticelendirilmesi bakımından orada bulunmasının doğru olacağı görüldüğü bahanesiyile bu vazifeyle görevlendirdi ve kendisine yola çıkışında ayrı bir yirmi keselik meblâğ verildi.⁵¹

⁵⁰ Emmo'nun 9 Mart 1722 tarihli raporu. Râşid, III, f. 71.

⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/262-267

Evlenme Ve Sünnet Düğünleri

Avusturya elçisinin İstanbul'dan hareketinden beş ay sonra, Osmanlı İmparatoru üç kızının ve kız yeğenlerinden ikisinin düğünlerini ve oğullarından dördünün sünnet törenlerini yaptırdı:

İmparatorluk tarihçisi Râşid'in bu şenliklerin tasvirine dokuz yaprak ayırdığı için değil, Raşid'in bu şenliklerde gördüğü teşrifat ve silsüe-i merâtip üzerine verdiği yeni ve meraka değer teferruattan ötürü burada, bunlardan bahsedeceğiz.

Nişanlılar Kapdan-ı derya Süleyman Paşa, nişancı Mustafa Paşa ve Kara Mustafa Paşa'nın oğlu ve Rakka valisi Ali Paşa idi; devletin bu üç ileri gelen makam sahibi Sultan Ahmed, tahttaki hükümdarın üç kızıyla evlendiler; Sirke Osman Paşa Sultan Um-metullah ve Negropont valisi Silâhdar İbrahim Paşa, Köprülü Nu-mân Paşa ile nişanlı iken Paşa'nın vefatı ile serbest kalan Ayşe Sultan'la hayatlarını birleştirdiler; bunların her ikisi de Sultan İkinci Mustafa'nın kızlarıydı. Sultan, düğünler ve şenlikler müfettişi olarak İmparatorluk mutbaktan Halil'i seçerek ona, oğullarından sünnet olan dört şehzade için dört ve diğer kırk oğlu için hurma ağaçları ile şekerleme bahçeleri yapılması emrini verdi. Sünnet olan dört şahzâdenin hurma ağaçları diğerlerininkinden daha büyük olacaktı. Şehzadelerin hurma ağacı bereketli bir beraberliğin sembolü idi; bunların yüksekliği on üç aun tutuyordu ve beş kata ayrılmıştı; uzunlukları altı, enlilikleri dört aun tutan bahçeleri vardı; bunlar Doğu'nun mecazî dilinde evlenmenin hazla--nın sünnet düğünü gününde katlanılacak bazı acılarla elde edilebileceğini ifâde ediyorlardı. Tersaneden saraya büyük serenler ve yelkenler getirtildi ve bunlardan altında hurma ağacı şekerlemelerinin hazırlandığı dev cüsseli çadırların kurulmasında yararlanıldı; daha küçük on çadırda şekerleme bahçeleri vücuda getirecek olan marangozlar, sürgücüler, boyacı mücellidler, şekerlemeciler yer almışlardı. Halil, on bin tahta tabak sağlamak emri aldı. Avrupa yakasında Ahmedcik Şarköy kaza merkezlerinden ve Anadolu yakasında Gölecik, Yenice ve Taraklı, Gülpazarı'nı içine alan Hüdâvendigâr sancağı kaza merkezlerinden yediyüzbift dokuzyüz tavuk; bindörtüyüzelli hindi, üçbin semiz piliç, ikibin güvercin, bin ördek; Hz. Peygamberin doğum günlerinde verilmesi âdet olan şekerlemelerden yüz tas, evlenme törenlerinin yapılacağı yerin aydınlanması için onbeşbin lamba, yarım ay seklinde ateş böceği gibi yanıp sönen bin lamba, şerbet sunmak üzere onbin bardak sipariş edildi. Birçok

müfettiş, aşçıları, çengi've köçekleri, cambaz ve perendabazları toplayıp getirmek üzere çeşitli eyâletlere gönderildiler; yüzyirmi sakaya meşin elbiseler giydirilerek- törenler sırasında düzeni sağlamak üzere polis görevi verildi. Müfettiş Ha111, ayrıca, masrafları Sultan tarafından karşılanarak şehzadelerle birlikte sünnet edilecek beşbin çocuğa giydirilecek yeni elbiseler almakla görevlendirildi. İmparatorluğun bütün eyâletlerinden gelen güreşçiler, tiyatro oyuncularını, ip cambazları silâhdar, topçu paşalarının korumasına verildiler ve kasabbaşı onları misafir etti. Yeniçeri, topçu ve silâhdar mutbaklarından ariyet kazanlar, tabaklar alındı; diğer sofraya levâzımâtı için de vakıf idaresinden, büyüklerin konaklarından yararlanıldı; nihayet İmparatorluk mutbakinin bütün takımlarından faydalanıldı. Muhteşem Süleyman döneminde, Sultan'ın gözdesi Veziriâzam'ın hanedandan bir prensesle (sultan) evlenme töreninin Muhteşem Süleyman'ın huzurunda yapıldığı ve bu teveccühden son derece gurur duyan Veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın Avusturya İmparatoru V. Charles'a ve Macaristan kralı Ferdinand'a yazdığı mektuplarda kendisinden «zifaflar sahibi» diye bahsettiğini görmüştük. Üçüncü Ahmed döneminde Damad İbrahim Paşa, daha az büyük olmayan bir saadeti yaşadı; zira ilk evliliğinden olan oğlu Mehmed şehzadelerle birlikte sünnet olmuş ve şehzadeler gibi, erkeklik gücü sembolü olan şekerlemeden yapılmış iki hurma ağacıyla bir bahçe almıştı; yalnız oğlunun hurma ağaçları ve bahçeleri şehzade-lerinkilerin büyüklüğünün yansı kadardı. Sultan ve oğulları, eski sarayda yapımları tamamlanan hurma ağaçları ile şekerleme bahçelerini gördükten sonra yeni saraya, oradan da Sultan'ın otağına götürüldüler. Sultan'ın ve Veziriâzam'ın otağları Okmeydanı'nda kurulmuştu. Burası tersane arkasındaki tepede muazzam bir meydana. Okmeydanı'nda Kâhyabey (İçişleri nâzırı), defterdar, Yeniçeriağası, atlı muhafız birliği Paşaları, Sancak-ı Şerifle birlikte burada hazır bulundular ve saray ileri gelenleriyle devlet ileri gelenleri için hazırlanacak düğün törenleri çadırlarının kurulmasına nezâret ettiler.

Önce Sirke Osman Paşa ile Sultan'ın yeğeni Ummetullah Sultan'ın töreni icra edüdi (15 Eylül 1720 - 12 Zilkade 1132). Bu çeşit törenlerde âdet olan şekilde sağdıç nişanlının düğün hediyelerini, taşıyarak düğün alayını yönetti. Bu alayın başında, çiçek ve meyvelerle dolu sepetler taşıyordu; sonra küçük şal'denkler, altın ve mücevher keseleri taşınmaktaydı; bunların hemen peşinden zengin koşumlar içinde atlar ve diğer hediyeler geliyordu

Şeyhülislâm, nikâhlananların duâlarını sultan hanımı temsil eden Kızlarağası ve Sirke Osman Paşa'yı temsil eden kâhyasının şahsında tamamladıktan sonra, Sultan adına karısının cihazını (çeyiz) Osman Paşa'ya verdi; bu cihaz (çeyiz) yirmibin duka altını idi. Bu törenden sonra, yeni evliler tarafından birinci hadıma⁵³, oda uşağına⁵⁴, selâm⁵⁵ ve teşrifat⁵⁶ âmirlerine, Mirâhur ve Telhisçiye hil'atler giydirildi; buhurdanlıklar sallandıktan, kendilerine kahve ve şerbet ikram edildikten sonra uğurlandılar.⁵⁷

Devlet Görevlilerinin Derecelerini Tâyin Eden Nizâm Ve Bu Derecelere Göre Elbiseler

Sirke Osman Paşa düğünü ile şehzadelerin sünnet töreni arasına giren 4 gün aradan sonra başlayan şenlik fasılasız onaltı gün sürdü. Her gün halka mahsus oyunlar, gösteriler, ziyafet, ışıklandırmalar ve maytab âlemleri düzenlendi, her gün de masrafları Sultan tarafından ödenen çocuklar sünnet edildi. Şehzadeleri muhteşem sünnete hazırlamaya ayrılan dört gün boyunca, Okmeydanı üzerinde kuzuların kurban edildikleri mihrablar yaptırıldı; yağlı direk, ok atma müsabakaları düzenlendi; Padişahın karar-gahında bulunan ve savaş zamanlarında suçluların başlarının önünde vurulduğu Adalet Köşkü'nün bir benzeri meydana yükseltildi. Ayrıca, yüzelli ordu cerrahı için çadırların kurulduğu gibi, cambazlar, güreşçiler, oyuncular için de çadırlar kuruldu. Sabah şafaktan itibaren, trampetler, kudümler yeni şenliklerin başladığını bildirdiler; hemen birçok adam gelip, meydanı süpürüp sulayarak şenliklere hazırladılar. Sultan, beraberinde şehzadeler, muhafızları, solaklar, peykler, bostancıbaşı ve haseki peşinde, şenlik yerine gelmekten bir gün olsun geri kalmadı. Sol tarafında sim kumaştan kapançalar giymiş, başlarında Sultan Selim'in icadı olan Selimî

⁵² Bu hediyeler, koşum takımları son derece zengin bir at, 2,000 duka altını, bir yüzük, elmaslarla bezeli bir kemer, bilezikler, başdan başa elmaslarla süslü bir taç; bir çanak dolusu yakut, paha biçilmez taşlarla örtülü bir tül, çerçevesi mücevherlerle parıldayan bir ayna, altın hamam nalınları, inci işlemeli terlikler ve kürklerden oluşuyordu; kızlarağası çuha astarlı bir samur kürk aldı, sultan hanımın başağası-sına bir samur kürk verildi, diğer hadımlara pantolon için zengin çuhalar ve diğer giyim eşyası için pahalı kumaşlar verildi, şerbetler içirilip ağırlandılar, şekerleme ile dolu yirmi kase, çiçekler ve meyvelerle dolu vazolar verildi. Raşid, III, 54.

⁵³ Başağa.

⁵⁴ Başçuhadar.

⁵⁵ Sel&magası.

⁵⁶ Teşrifatçı.

⁵⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/267-270

sarıklar bulunan şehzadeleri; kallavi kavuklariyle vezirler ve «urf» denilen iri kavuklariyle ulemâlar, mücevveze denilen kavuklariyle hocagânlar birkaç adım geride duruyorlardı⁵⁸. Devlet hilkatleri de sarık ve kavuklar gibi ince elenip sık dokunmuş bir düzene bağlanmıştı; altın ve gümüş telle dokunmuş, önü ve arkası siyah samurla süslü kapanıçalar, fevkalâde günlerde Sultan, Şehzadeler, Veziriazam, meselâ damad vezirler tarafından giyiliyordu. Divân efendilerinin devlet hil'atlerine «erkânkürkü» deniliyordu, bunların kol yenleri geniş olanlara ferace adı veriliyordu; «üstkürk» denilen hil'atler devlet ileri gelenlerine mahsustu. Üstkürk diğer hü'atlerden sahici kolların üzerine düşen yalancı kollariyle ayrılıyordu; bunlar ancak el öpme törenlerinde giyiliyordu. Zira, mevki bakımından aşağı derecede bulunanlar Sul-tan'ın veya bir vezirin içinde el bulunan kol yeninden öpmek şerefine erişemiyorlar, ancak yalancı kol yenini öpebiliyorlardı. Bu Osmanlı sarayına ait bir teşrifat geleneği idi. Aynı şekilde hilkatlerin kumaşlarının rengi de kaideye bağlanmıştı. Sayıları bakımından Tatarların kutsal saydıkları 9 seçilmişti, şöyleydi: Mavi, menekşe, erguvan, koyu mavi, açık mavi, gök mavisi, koyu yeşil, açık yeşil, sarımsı yeşil. Beyaz, Şeyhülislâmın hil'atinin rengiydi; açık yeşil vezirlerin; erguvan, mabeyincilerin ve cellâdların hü'at rengiydi. Adalet cihazının ilk altı ileri geleni, iki büyük kadı, emirlerin reisi, Mekke, Medine ve İstanbul kadıları, Bâb-ı Âli ilk altı ileri gelen görevlisi, üç defterdar, defter emini, Reisefendi ve nişancı koyu mavi elbiseler giyiyorlardı, büyük ulemâların ve hoca-gânların rengi menekşe idi; müderrisler, hükümetin alt derecedeki görevlileri⁵⁹ açık mavi kumaştan giyeceklerini yaptırıyorlardı; timar ve zeamet çavuşları, vezirlerin ağalarına gök mavisi elbise giyme hakkı tanınıyordu; üzengi ağaları, İmparatorluk marşalı, miralem (Hz. Peygamberin Sancağının taşıyıcısı), genellikle Çin porselenlerini çerçeveleyen renkdeki⁶⁰ renge benzeyen koyu yeşil elbiseler giyiyorlardı; nihayet, İmparatorluk tavlalarında çalışan kimseler petrol yeşili renginde elbise giyiyorlardı. Çizmelere gelince, Bâb-ı Ali subaylarınıninkiler sarı idi; birlik Paşaları kırmızı ve ulemâlar mavi çizmeler giyiyorlardı. Atların koşum takımları, hâşâ ve eyer örtüleri de alelade günler ve divân⁶¹ günleri

⁵⁸ Görülüyor ki, kallavi, urf ve mücevveze denilen kavuklar bunları giyenlerin saçlarına uygun düşmektedir; bunların ilk ikisi eski İranlılarda da bulunmaktadır, o zaman bunlara (tiaris) ve (kydaris) denilmekteydi, sonuncu kavuk biçimi ise Mısır firavunlarının ve ruhanilerinin giydiklerine benzemektedir. Mahruti biçimdeki başlıklara gelince, bur'arı Osmanlı İmparatorluğunda en aşağı dereceden saray müştak enleri — aşçı, odun yarıcı gibi — giyerlerdi.

⁵⁹ Gümrüider müdürü, kasaplar reisi.

⁶⁰ MartAbûni.

⁶¹ Divân vakti.

için ayrıca düzenlenmişti. Böylece, devlet ileri gelenleriyle Osmanlı İmparatorluğu sarayı ileri gelenlerinin elbiseleri, Avrupa hükümdarlarının aynı düzenlemeyi getirdikleri dönemden daha önceki zamanlarda nizâma bağlanmış bulunuyordu. Rusya sivil ve asker hizmetleri sınıflara ayırarak her göreve karşılık olan dereceyi tâyin etmişse de, Osmanlı İmparatorluğunun Kanunî Sultan Süleyman döneminden beri birinci, ikinci, üçüncü derecedeki Bâb-ı Âli memurlarının ve ulemâların karşılıklı durumlarını belirlemiş bulunuyordu. Böylece, Vezâret-i izmâ makamı Şeyhülis-lâm'inkine tekabül ediyordu; ilk altı adlî ileri gelenin karşılığı Bâb-ı Âli'nin ilk altı memurunkine eşitti; büyük mollalar hoca-gânın durumuna, müderris ve şeyhlerin durumu Veziriâzamük memurlarının ikinci derecede olanlarına uygundu, birlik ağalarının durumu üzengi ağalarınınkine eşitti ve devlet efendilerinin saray efendileri karşısındaki durumları da böyleydi.⁶²

Halk Bayramları Ve Dügün Alayları

Şehzadelerin sünnet şenliğinin ilk günü vezirler Sultan'ın elini öpmek için huzura alındıktan sonra, her kubbe vezirinin ve her valinin özel masasının bulunduğu ziyafete davet edildiler. Hepsi de hediyelerini baş telhisçi aracılığı ile Kızlarağasına gönderdiler, Veziriazam'ın maiyyeti cirid oyunundaki maharetini gösterdi; meydanda kurulan bir köşke götürülen Sultan'ın ziyaretçileri, orada oynayan otomatlar gördüler, insan başlı yapma bir mitolojik mahluk bilhassa jimnastik yapmaktaki ustalığı ile dikkatleri üzerinde topladı. Ertesi gün (19 Eylül-16 Zilka'de) Mısırlı oyuncular kılıçlar, şişeler ve daireler oyunlarını oynadılar. Aynı gün, Şeyhülislâm, büyük ulemâların başında, Sultan'ın huzurunda Kur'ân'ın bir âyetinin tefsiri üzerinde münazarada bulunmak şerefine erdi. Sünnet edilecek olan çocuklar, şenlik müfettişinin idaresinde, Sultan'ın gidip yer aldığı Adalet Köşkü'nün önünden geçtiler. Tersane işçileri ve topçular, birinciler birçok kalyonu tekerlekler üzerinde yürüterek, ikinciler tahtadan yapılmış bir kaleyi önlerinde hareket ettirerek ve Sultan'a selâmlar vererek bir küçük geçit resmi gösterisinde bulundular. Büyük ulemâlar kadıasker-lerle birlikte özel masalara oturmuşlardı; kendilerine sakalar ve saray silâhdarları hizmet etti. Daha sonra ikinci derecedeki ulemâlara da yemek verildi. Ertesi gün (20 Eylül -17 Zilka'de) Cuma namazından sonra, oyuncular, develer, bıçaklar

⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/270-272

denilen oyunları oynadılar. Ulemâlar, Veziriâzam'ın askerî çadırının (oba) yakınında kurulan İşkere (dinlenme çadırı) denilen çadırlarında kabul edildiler, kendilerine ikramda bulunuldu. Veziriazam, Sultanın Tören Çadırı'nın (Otağ) hemen yakınında kalıyordu. 21 Eylül günü Arap ip cambazları ve perendebazları inanılmaz kuvvet ve mahâretleriyle halkı hayretler içinde bıraktılar. Şeyhler ve İmparatorluk camilerinin vaizleri, Sultan'ın ve Veziriazam'ın ellerini öptükten sonra, muhteşem ikramlarla ağırlandılar. Ertesi gün, Mısırlı esrarkeşlerin sıçramaları Üçüncü Ahmed'i çok eğlendirdi; Sultan bunlara para attırdı. Terbiye edilmiş maymunların, ayı ve yılanların oyunları Sultan'ın dikkatini çekti. Birinin adı Bahçıvan-Kulu, ötekinkisi Edirne-Kulu olan iki topluluk birbirleriyle yüz hareketleri (mimik) yarışması yaptılar. O gün payitaht camileri vaiz ve imamları Veziriâzam'm misafiriydiler. Akşam, şenlikler boyunca kalacağı yer olarak seçtiği Tersane sarayına dönen Sultan, ertesi gün meslek topluluklarının alay hâlinde geçmelerini kararlaştırdı. Bu meslek topluluklarının- reisleri ve emeklileri hediyelerini Pişkeşbaşısı ve saray kapucuları aracılığı ile sundular; bu iş bitince, Veziriazam'ın çadırlarında tertiplenen bir ziyafete çağınıldılar. Damad İbrahim Paşa, aynı gün, altı süvari alayının Paşalarını, levazımcılarını ve çavuşlarını özel masalarla tertiplemediği bir ziyafette ağırladı. 24 Eylül'de Yeniçerilere, ikiyüz haşlanmış, üçyüz kızarmış koyun ve dört yüz tabak pilavla yemek ziyafeti çekildi. Verilen bir igâretle askerler yiyeceklerin üzerine atıldılar. Koyunların boynuzları aracına gizlenen çok sayıda güvercin, hazır bulunanların alkışlan abasında uçuruldu. Demirciler Sultan'ın önünden demirden dökme, ağzından alevler çıkaran bir ejderha; topçular ise, bir fil tarafından savunulan tahtadan yapma bir kale; nihayet tersane iççileri, yelkenleri açılmış ve direğine bayrak çekilmiş bir kalyon geçirdiler. Tören çavuşları her taraftan fişekler atarlarken ⁶³ Yeniçeri kurmay heyeti Veziriazam Damad İbrahim Paşa ile birlikte ziyafete aükonuldu. Ertesi gün, başka sekiz meslek topluluğu Sultan'm önünden geçtiler; kâse hokkabazları, pehlivanlar ve iki oyuncu topluluğu oyunları ile hazır bulunanların tecessüslerini doyurdular. İmparatorluk mera-şali ve büyük mabeyinci (Kapucubaşı), mabeyinciler (kapucu-lar), çavuş ve saray kürkçüleriyle birlikte yemek yediler; Veziriazam onlara bir lutufta bulunarak devlet kavuklarını (mücevve-ze) çıkararak günlük kavuklarını giymek izni

⁶³ Püskürme fişek.

vermişti. Ertesi gün, güreşçiler, sopa hokkabazları⁶⁴ ve tiyatro oyuncularını hünelerini gösterdiler. Aynı gün, Veziriazam İbrahim Paşa, bostancı subaylarına, hasekiye, odabaşına, sofa ve kayıklar muhafızlarına, saray zağarları bakıcılarına, baş yardımcıya ve ahır haznedarına, arpa kâtibine ve seyislere⁶⁵, atlan timar etmede kullanılanların ustalarına, atların saman yatak muhafızlarının büyüğüne ve küçüğüne, mekkâre subayına ve Sultan'ın bütün silahşorlarına⁶⁶ yemek ikram etti. Ancak 27 Eylül'de divân efendilerinin, Beisefendi'nin, devlet müsteşarlarının, beylikçinin, Veziriâzan'ın sır kâtibinin, çeşitli daireler başkanlarının, hazîne müfettişleri ve kâhyalarının sıraları geldi. Avrupa devletleri elçileri müteakib yedi gün esnasındaki şenliklerde hazır bulundular. Sultan adına ilk davetin sahibi topçu, tüfekçi, katar askerleri, kadırga beyleri ve çavuşlarıyla Paşaları ve subaylarıyla birlikte Fransız elçisi oldu. 29 Eylül'e rastlayan ertesi gün, İngiltere ve Hollanda elçileri İstanbul limanının karşı kıyısı (Galata, Kasımpaşa, Hasköy) sakinleri ile, imam, derviş ve şeyhlerle şenlik yerine geldiler; Venedik balyozu (elçisi), İstanbul'daki Avusturya elçisi, beylerbeyleri, görevdeki ve emekli hocagânla birlikte davet edildiler; nihayet Raguza elçisi davetnamesini aldı; aynı gün paytahtın dört büyük semtinin, Üsküdar, Galata, Eyûb, Kasımpaşa sakinlerine beşbin tabak pilav sunuldu⁶⁷. Şenliğin onbeşinci ve sonuncu günü, Sultan dinî vakıflar ve hanım sultanların emlaklerinin idârecilerine iltifatlarda bulundu; bu aynı gün, sarayda hizmet eden yirmiiki odalı Yeniçeriye para dağıtıldı⁶⁸ ve şenliği idare eden subaylara, çalışkanlıklarının mükâfatı olarak kaftanlar giydirildi. Ertesi gün, 3 Ekim'de, Sultan şehzadelerle birlikte Tersane sarayından ayrılarak, İç avluda doktorlar ve duâ için çadırlar kurulmuş bulunan saraya döndü; zira, masrafı Sultan tarafından ödenen bir halk çocuğunun sünnet. edildiği şenlikler, şehzadelerin sünnet şenliği için bir başlangıçtan ibaretti.

Halk için yapılan şenliklerden sekiz gün sonra, düğün için yaptırılan hurma ağacı bütün şehirde dolaştırıldı. Bu münasebetle bütün saray ve devlet memurları bayram üniformalarını giydiler; süvari paşaları başlarına Sultan Selim'in icadı olan Selimi kavuklarını giymişler, üzerlerine ceketlerini

⁶⁴ Güzgiran ve matrakçı.

⁶⁵ Sarracı (palefrenier kelimesini çoğu zaman seyis kelimesiyle karşılayabileceğimiz şekilde veren Hammer burada saraç demektedir. Ç. N.)

⁶⁶ Silahşor, tam karşılığı silah temizleyici.

⁶⁷ Semt adlarının tekrarlanması tanuuniyle Hammer'e ait. (Ç.N.)

⁶⁸ Çorbacıbaşı (albay) on kuruş alıyordu, kâtip bir duka, mumcu, kapu-çu, odabaşı (yüzbaşı) birer duka, vekilharç, bayrakdar üç solota, aşçı 2 solota ve düşük dereceliler bir solota.

(nimten) almışlar, çizmelerinin üzerindeki bol kadife pantolonları ve çerkesvarî boyun fularları ile dikkati çekiyorlardı. Atların hâşâ ve koşum takımları divân tarzıydı; Veziriazam altın parıltıları içindeki kallavisini giymişti ve üzerinde bir kapanica bulunuyordu; sağ tarafında ser kurenâ bulunuyordu ve sarığının üzerinde beyaz bir tuğ vardı; sol tarafında sarı başlığı ile bostancılar odabaşısı yer almıştı, önünde uşakları (satir) yürüyordu. Hurma ağacı o kadar bü-yükdü ki, birçok yerde, geçirilebileceği yolu sağlamak için evlerin yıkılması⁶⁹ gerekti; alayın geçtiği yol üzerinde, topçu, tüfekçi ve topçeker Paşaları birliklerinin başında yer almışlardı. Alayın önünde musiki âletleri gayda ve fülütten oluşan musiki takımı yürüyordu. Onların hemen arkasından asasbaşı ve subaşı, ardında kurmay heyeti, çavuşlarla Yeniçeriağası, müderrisler, sultan hanımların emlâklerinin idarecileri, divân efendileri, hazîne dairesi başkanları, cerrahlar şefi ve kavukları kafes şeklindeki yüz-elli cerrahın önünde İki büyük-cerrah, herbiri bir küçük hurma ağacı taşıyan kırk Yeniçeri geliyordu. Onları takibeden İki büyük hurma ağacının önünde, yanyana düğünler müfettişi, ağa ve hurma ağaçlarının yapıcısı yanyana yürüyor, onları bir gaydacılar topluluğu İle alayın geçmesini engelleyecek öte beriyi yıkmakla görevli marangozlar İzliyordu. Bunların arkasında altın yaldızlı tüllerle örtülü şekerlemeden yapıma dört bahçe götürölmekteydi ve kırk tersane işçisinin herbîri, içinde şekerden yapma çiçekler, meyveler, ağaçlar, kuşlar ve hayvanlar bulunan kâseler taşıyorlardı. Re-isefendi, emekliler, pâyeluler ve hizmettekiler şeklinde üçe ayrılmış olarak ordu kadıları (kazaskerler) ye onların hemen arkasından ordu hâkimleri gibi üçe ayrılmış olarak İstanbul kadıları geliyordu. Silahdârlar, satırlar ve saray bahçeleri halkının ortasında ilerleyen Veziriâzam'ı takibeden kubbe vezirleri ve valilere de aynı ayırım uygulanmıştı. Bunların ardında Büyük-mirâhûr ve bos-tancıbaşı ilerliyor, peşlerinden zengin koşumları olan ve her biri başlarında ûstuvânî başlıklar bulunan birer seyis tarafından ye-dilen dokuz at geliyordu. Bunların hemen peşinden Emirler reisi ilerliyor ve onu etrafı muhafızları tarafından çevrilmiş, solunda haseki ve Mirâhûr başyardımcısı yaya olarak, at üzerinde şehzade Süleyman izliyor; onun ardından altı cins at tarafından çekilen yaldızlı bir arabada şehzade Mustafa ve Mehmed ilerliyordu. Kendilerine Sultan'ın kılıç taşıyıcısı İle, arabanın kapısından dışarı uzanarak halka yeni

⁶⁹ Bu geçit resimlerini müverrih Raşid'den alan Hammer evlerin yıkılması konusunda dikkatsiz davranmış olmalı. Çünkü, küçük bir barakanın keyfi, hatta mühim bir bina yapılacağı zaman istimlak yoluyla yıkılmasının bile uzun süren davalara yol açtığı bilinmektedir. (Ç.N.)

basılmış paralar saçan Sultanodası başçuha-dâri refakat ediyordu. Arabanın hemen arkasından Kızlarağası, Kapuağası (kara ve akhadımlar ağalan), iç avlu ve saray mescidi ağalan ilerliyorlardı. Yürüyüş, birliklerinin önünde ilerleyen si-pâhi ve silahdâr Faşalarıyla kapanıyordu.

Hurma ağaçları sarayın kapısından sığmayacak kadar büyük olduğundan, onlar sûrlardan yukarıya çekilmek suretiyle içeriye alındıkları sırada, küçük hurma ağaçlarıyla şekerleme bahçeler sarayın mermer avlusu (mermerlik) önünde sergilendiler. Şeyhülislam ve ulemâ topluluğu merkez kapısından tekrar geldiler; Veziriazam ve divan efendileri arz odasına gitmek üzere kapıdan geçtikleri sırada, Damad İbrahim Paşa, ayağını yere bastıktan sonra, çavuşların alkışları arasında, Kızlarağası ile birlikte şehzade Sü-leymanın attan inmesine yardım etti, sonra, iki vezirin yarduniyle genç Sultan'm iki kardeşini arabadan çıkardı. İç daireye giren şehzadeler ayak Öptükten sonra hemen kubbealtına çekilen vezirlere şaşılar; şehzadelerin en genci olan sultan Bayezid de orada bulunuyordu; bu şehzade sünnet olacaktı. Veziriazam, alelade divân günlerindeki gibi kapısında vezirlerin durduğu daireden çıktı. Damad İbrahim Paşa onlara selâm verdi. Selâmağası hazır bulunanlar adına onun selâmına karşılık verdi. Vezirlerin yemeğinden sonra, Hurma ağaçlarını taşıyan tersane işçileri, sun'i çiçekleri yapmakla görevlendirilen zenaatkârlara hediyelerini dağıttırdıktan sonra kendilerini kabul eden Sultan tarafından yerlerine gönderildiler. Veziriazam ve Şeyhülislâm'ın önlerinde ilerledikleri vezirler ve Paşalar kabul salonuna girdiler. Veziriazam ve Şeyhülislâm'la vezirler oturma müsaadesi aldılar; Reisefendi, defterdarlar, Çavuşbaşı ve Paşalar kapının girişinde ayakta duruyorlardı. Beraberinde Şeyhülislâm ve vezirler bulunan Veziriazam, Hz. Peygamberin hırkasının bulunduğu daireye girdi. Orada Sultan'a tazimlerini sunduktan sonra ilk salona döndü. Veziriazam hemen sünnet odasına geçen Sultan'a yalnız basma refakat etti. Burada başcerrah tarafından maharetle sünnet edilen yaşça diğerlerinden büyük üç şehzade dinlenmekteydi, en küçüklerinin sünnet işi bitirilmiş ve süt anasına verilmişti. Damad İbrahim Paşa kabul salonuna döndüğünde, Sultan'm yakınlarından biri, altın bir tepsi içinde cerrahın sünnet işindeki itiraz edilmez ustalığının delilleri olan et parçalarını getirdi; bu alâmetleri önce Veziriazam, sonra Şeyhülislâm ve vezirler altın parçalarıyla örttüler. Hazır bulunanların hepsi geri çekildi; ordu kadıları ve diğer üst rütbeliler şeref hil'atlerini giydikten sonra, resmi hizmetteki dereceleri sırasına göre gelip tahtın önünde yer öptüler. Vezirler, kabul salonu dışında, mabeyinciler tarafından mermer avluya

konulan sedirlerde dinlendikleri sırada, bu şenlikte ortaya çıkmış olan sünnet müfettişi, mutbak âmiri, teşrifatçı ve süâhdar levazımcıları gibi küçük dereceli memurlara kaftanlar giydirildi. Bu törenin sonunda vezirler saraydan ayrıldılar. Veziriazam, Sultan tarafından gönderilen koşum takımları altın ve mineli, yüz kese gümüş değer biçilmiş olan ata bindi. Veziriâzam'ın oğlunun sünnet merasimi vesilesiyle, dört şehzade ona koşum takımları sön derece ihtişamlı atlar hediye ettiler. Böylece, İbrahim misaline göre bütün müslümanlara emredilmiş olan muhteşem sünnet şartı sona ermiş bulundu. Fakat, Sultan'ı bu merasimde bulunabilmeleri için Venedik doğunu ve Avusturya kralını şahsen İstanbul'a davet edebileceği zaman geçmişti.⁷⁰

Anadolu, Mısır Ve Kırım'la Alâkalı Asayiş Tedbirleri

Bu şenlik vesilesiyle Sultan'm İstanbul'da fazla sayıda beylerbeyi bulunduğu farkına vardığına inanüablir: Zira, kısa bir zaman sonra yayınlanan bir emirname bu görev sahiplerini, ister yalnız pâyelû veya faal olsun, İstanbul'dan ayrılmak zorunda bıraktı. Bunların payitahtta bulunmaları, mevki elde etmek için sürekli entrika peşftide koştuklarından, şehrin manevî havasını kokuşturuyordu. Bu tedbiri daha mühim başka tedbirler de takibet-ti. Temeşvar muhasarası sırasında defterdar Mehmed tarafından fevkalâdeden görevlendirilen, fakat muhasara altında bulunan kaleye gidecek yerde Belgrad'a çekilmiş bulunan gönüllülerin ücretleri maliyeyi uzun zamandan beri dayanılmaz bir yük altında bırakmıştı. Yeni bir ayaklanmaya yol açacağı korkusuyla bu bin sipahi ve silâhdarın listelerini birden çıkarıp atmak cesareti gösterilemediğinden, ödenmesi gereken onbeş akça on akçaya indirildi. Küçük Asya'da levendlerin bütün birlikleri terhis edildiğinden ve bir mekansızlar kalabalığının da bunlara katılmasıyla alabildiğine artan eşkıyalık olayları yüzünden yol güvenliği diye bir şey kalmamıştı. Bu karışıklığa bir çâre bulmak maksadiyle Veziriazam bir emirname yayınladı; bu emirnameye göre, bütün sancakbeyle-ri kendi kaza dairelerine bağlı yerlerde çalman her şeyi îade etmekle mükellef tutulmuşlardı. İstanbul'da hırsızlık olayları dehşet verici bir nisbette artmıştı; şehrin civan için de aynı durum bahis konusuydu. Hırsızlara karşı sert tedbirler alındı ve bunlardan Hasköy'de kapı kırılarak yapılan hırsızlıkla

⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/272-277

alâkalı bulunduğuna kanaat getirilenler, suçlarının cezasını idam sehpasında gördüler.

Son Veziriâzam'ın idaresi döneminde, Bâb-ı Âli, reayanın kırsal bölgeden, köylerden ayrılıp payitahta yerleşmesini yasaklayan bir ferman yayınlamıştı; fakat bu kanun hiçbir zaman tam olarak uygulanmamıştı. Damad İbrahim Paşa bu kanunun uygulanmasına o kadar dikkat ve İtinâ gösterdi ki, reayanın payitahta rahatça yaşamak üzere topraklarını bırakmalarına engel olduğunu biliyordu. Bu engel olma, vergi rakamının üven altında bulunmasını sağlıyordu. Veziriazam, ayrıca, Suriye sınırında korku ve endişelere sebep olan eşkıyalığın kaynağı durumundaki Mavali ve Abbasi aşiretlerini de sindirecek tedbirler aldı. Bu münasebetle, bu aşiretlere karşı Bağdad valisini, ellerindeki kuvvetlerle Şenri-zor, Rakka, Musul, Karaman, Haleb beylerbeylerini harekete geçirdi. Mısır'da nüfuzu çok büyük olan defterdar Kayıtbey ve İbrahim Sehehneb'in Idâmiyle sonu alındığı sanılan kargaşalıklar bu eyaletin yakasını bir türlü bırakmak bilmiyordu: Zira, Kahirelile-rin desteğinden kuvvet bulan hac emîri İsmail Bey, vali İzmirli Ali Paşa'vı keyfince idarede istediği gibi kullanıyordu. İdarede gösterdiği bu zaaf onu da suç ortağı saydı ve .parayı düzenlemede gösterdiği ⁷¹ beceriklilik kendisini kurtaramadığı gibi, zahire fiyatlarına kazandırdığı istikrar da Yusuf Köşküne kapatılarak cellâd elinde hayatını kaybetmesini önleyemedi. Yerine eski Haleb valisi Receb Paşa atandı ve Kahire kadılığına da en son Kudüs kadılığı görevini yürüten Mustafa Efendi getirildi. Bâb-ı Âli bu iki görevliye ahenkli çalışmaları ve Kayıtbey'den kurtulmak için evvelce Abdi Paşa ile kadı Feyzullah Efendi'nin dikkatini örnek almaları tavsiyesinde bulundu. Gerçekten, iki yeni idareci arasında bulunduğu inanılan iyi münasebet Kahirdiler üzerinde öylesine kurtarıcı bir korku oluşturdu ki, Receb Paşa bundan yararlanarak onların gözleri önünde, çavuşlar kâhyasını, İsmail'i öldürttü. Fakat, bu idam, Mekke'den dönen hac emîrini korunma tedbirleri almaktan başka bir şeye yaramadı. Gizlice kervanı terketti ve orada artık aranmayacağını umduğu Kahire'ye kaçtı. Receb Paşa bu şehir sakinleriyle beraber olacak ve onlardan hac emîri taraftarlığı lekesini uzaklaştırmaya çalışacak yerde, onları âsilerle bir tutarak, iftiralarla rahatsız ederek kendisine küstürdü. Akıl ve siyasete tamamiyle ters düşen bu davranış sonunda, İsmail Bey kısa sürede ortaya

⁷¹ Mısır Tarihi, yazan: Yusufoglu, s. 278; parayı sekiz akça, yaldızlı dukayı 107 para, duka riali 60 para, arslanlı eküyü 45 para olarak tesbit etti.

çıkıp halk içinde dolaşabildi; taraftar topluluğunun yardımıyla valiyi azletti ve Sultan'a halk adına bir İstirham-nâme yazmaya kadı Mustafa Efendi'yi zorladı; böylece Bâb-ı ÂU' nin kendisini affetmesini sağlamış olacaktı. Her biri Kahire ordusu kolordusuna bağlı yedi kıdemli asker bu istirhâmnâmeyi alarak İstanbul'a hareket ettiler. Orada heyeti büyük hayretler içinde bırakan bir nezâketle karşılandılar ve peşinden de İsmail Bey'i affeden bir fermanla karşılaştılar. Ayrıca, Bâbri Âli Receb Paşa' ya karşı zor kullanma davranışını tasvib eder göründü; zira, yerine Kandiye kalesi kumandanı vezir Mehmed Paşa'yı ataması bu şekilde izah edilebilirdi. Damad İbrahim Paşa'nın Mekke şerifi Yahya'ya karşı siyaseti de daha az yumuşak görünmedi. Yahya* nın ömür boyu makamında kalması Bâb-ı Âli tarafından daha yeni tasdik edildiği halde, hasisliğinden bizar kalan Mekke halkının onun yerine şerif olarak getirdikleri Mubârek'in bu makamda geçici mahiyette kalmasını İbrahim Paşa tasdik etti. Makamında kalamayacağını anlayan şerif Yahya, genellikle Cidde valisine ait

bulunan şeyhul-harem makamını kendisine alıkoyarak, yerine oğlunu bıraktı. Fakat, kısa bir süre sonra, oğlu ile birlikte kovuldu ve halk Mekke şerifliği makamına şerif Saad'ın oğlu şerif Abdullah'ı getirdi. Bu defa, Abdullah, tayininin Bâb-ı Âli tarafından tasdik edilmesi şartıyla kabul etti. Makamına kendisini kesinlikle yerleştiren (inha eden) berâtı beklerken idare işlerini yürütmeyi şerif Mubârek'e bıraktı, o da bir yol boyunca bu görevi yürüttü. Yahya, Sultan'ın göstereceği teveccühle evvelki görevlerinin kendisine geri verileceği ümidiyle, bütün ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Üçüncü Ahmed onu son derece iyi karşıladı ve kendisine ikibinbeşyüz kuruş yıllık tahsisat verdirdi, oğlu Berekât, iki kardeşi ve kahyası için ayrı bir tahsisat emretti, fakat makam konusundaki talebi red karşılığı gördü. Mekke meseleleriyle çok yakından alâkalanan Veziriazam İbrahim Paşa, bu şehrin kutsal madamı kürsüsü için bir örtü hediye etti; bu örtü Hz. Muhammed'in doğum günlerinde kürsüye yayılacaktı. Veziriazam, Mekke dönüşünde kumandanı olduğu hac kervanı Aala mevkiinde birkaç Arab aşireti tarafından durdurulan ve onlarla savaşıacağı yerde, kafiledeki hacılardan elde edilen soygun parasından ikiyüz kese alan hac-emîri Osman Faşa'yı azletti ve yerine eski Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa, kendisine ayrıca hayat boyu ti-mar (malikâne) verilerek, getirildi. Damad İbrahim Paşa, Ali Paşa'ya, özellikle Medine'de asayiş sağlaması tavsiyesinde bulundu. Bu şehirde kutsal mescit şeyhinin kâhyasına, hadımlarından dört veya beşine karşı öfke duyan Arab Beni-Harb aşireti

halkı onları kendilerine teslim etmeğe ve hapse atmağa zorlamışlar ve peşinden şehri yağmalayarak, İmparatorluk tarihçisinin belirttiği şekilde, «Hz. Peygamberin mezarının bulunduğu mescidi tüfek ateşine tutmuşlardı⁷²».

Damad İbrahim Paşa'mn barışçı siyaseti gerçek bir zaafa dönüşmekte gecikmedi; bir süre sonra artık hâkim zevki olan şenlikler ve inşâatlardan başka bir şey düşünemez oldu; bunların tatmini birinci derecede önem kazandı. Zaten, Sultan da Veziriazam' inin bu hâkim zevklerini kendisiyle paylaşıyordu. Kâhyabey (İçişleri nazırı) görevini yürüten Mehmed Ağa, Veziriâzam'ın yakınlığından aldığı kuvvetle şuur tanımayan bir iktidarın tadını çıkarıyordu. Baltacı Mehmed Faşa'nın Ortaköy'de çok küçük bir mode-lini inşâ ettirmiş olduğu caminin yerine yeni bir cami inşâ ettirdi. Boğaziçi kıyılarında bulunan bu büyük köyde oturanlar büyük kısmıyla Yahudi ve Rumlardan oluşuyordu ve burada bir caminin yer alması, tarihçi Râşid'in dediği gibi: «Buradaki evlerin arasında bir cami, bir hıristiyan elindeki şahadet parmağını temsil ediyordu.» İbrahim Paşa, Asya kıyılan yakınında hiçbir yerle irtibatı bulunmayan bir kaya üzerinde yangının yokettiği ahşâb bir kule yerine taşdan bir kule yaptırdı. Türkler bu kuleye, onlara birinci Cid'in şövalyevârî aşk macerasına iyice bağlı bir hikâyeyi hatırlattığı için Kızkulesi diyorlardı. İbrahim Paşa, büyük -masraflarla eski ve yeni Yeniçeri kışlaları arasındaki Kasaplar meydanına açılan bir kapı ve İki tarafına Yeniçerilerin giyim ihtiyaçlarını karşılamak üzere geniş mağazalar yaptırdı. Bunların arasında bir Ağa odasıyla bir de çeşme yer alıyordu. Alibeyköy'ü yakınında Tatlısu vadisinin üstünde gür yeşüllüklü ağaçlarla kaplı bir tepe, bir süreden beri Sultan'ın gezintilerinin nihayet bulunduğu yer olmuştu. Damad İbrahim Paşa bu yeri Sultan'ın daha fazla hoşuna gidecek bir görüntüye kavuşturmak maksadiyle, yalandaki kaynaklardan su getirterek üç büyük mermer havuzda topladı ve ağaçların altmda yine mermerden oturma yerleri yaptırdı. Bu ağaçlıklı yere tarihçi Râşid'in teklifi üzerine Husrevâbad adı verildi. Veziriazam, Kâğithane'de, yâni kâğıt değirmeni yanında, (Türkler buraya Tatlısu Vadisi diyorlardı) muhteşem uslûbda bir inşaata da girişti; zira en azından Versaille sarayının havuzlan ve fiskiyelerinin azametini unutturmak iddiasındâydı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bizzat dikmiş olduğu büyük zeytin ağaçları altmda yaptırdığı ve Boğaziçi'nin Asya kıyılarını süsleyen Kuleli bahçesi

⁷² Matafi kudsiyân ve mesaai sercünüei Rerublân olan ravzai kuldaşiyân» Raşid, iw.

yıkılmış olduğundan bu olay, aynı zamanda Veziriazam Damad İbrahim Paşa'ya Kâğıthane'de yeni bir saray yaptırmasına ve yıkılan sarayın malzemesinden yararlanmasına vesile oldu. Kulebahçesi sarayı yıkıntısından kanalın tabanını döşemek üzere mermerler getirildi. Sekiz yüz aun uzunluğundaki bu kanal, düz bir hat hâlinde, sulan Sultan'ın sarayının pencereleri altına getiriyordu. Fakat, bu kanal, Versaille sarayının taküd edilmek istenen hârikalarından uzak, suyunun daha hızlı ve düz akması ve mermer merdivenlere mesafeden mesafeye çakması farkiy-le, sadece güzel Caserta kanalını andırıyordu. Damad İbrahim Paşa, tatlı suların İki kıyısı üzerinde sayfiye evleri, köşkler yaptırdı; bunların arasında Sultan'ın yazlık sarayı, büyüklüğüyle olduğu kadar güzelliğiyle de seçiliyordu. Bu sarayın mermer kaplama duvarları Cydaris'in yumuşak ve saf sularını parlaklıktan yana aşırıyordu. Boğaziçi'nin küçük taklidi olan bu yapılara Saadabad adı verildi ve bu çalışmaların tamamlanması münasebetiyle, III. Ah-med döneminde sayılan pek çok olan ve kendisinin büyük ölçüde sevdiği, Veziriazamının da sayılarının mümkün olduğunca çoğalmasına özel bir itinâ gösterdiği şenliklerden biri tertiplendi. Büyük camilerin yanm ay biçiminde mahiye denilen kandiller vası-tasiyle aydınlatılması da Veziriazam İbrahim Paşa'nın idaresi döneminde başladı. Bu kandiller kubbe ve minarelerde güneş ışığında da parıldıyorlardı. Yine onun idaresi döneminde çerağ ve lâle şenlikleri düzenlenmesi âdet hâlini aldı. Bu şenlikler her ilkbaharda sarayın ve Boğaziçi'nin flti kıyısındaki saraylardan birinin bahçesinde tertipleniyor ve kutlanıyordu. Bu şenliklerde lâlelerin tarhlarını renkli kandillerle aydınlatmak gelenek hükmündeydi; öyle ki, lâlelerin gölgede kalan kısımları kandillere yansıyor ve kandiller gibi yandığı görünümünü veriyor, kandiller de ikinci lâle bahçesi haline geliyordu. Böylece, antik çağda Sais'de görülmüş olan ışıklar ihtişamı, yüzyıllar sonra, Nil kıyılarından Boğaziçi kı-yılarına getirilmiş bulunuyordu. Veziriazamlar tarafından bir Sultan için tertiplenmiş lâle ve çerağ şenliklerinin hiçbiri Damad İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'e Beşiktaş sarayında sunduğu anneleri sultanlarla birlikte şehzadelerinin, kızlarının ve gözdelerinin hazır buldukları lâle ve çerağ şenliği kadar parlak olmadı. Bur şenlikte Sultan, oğullarından dördü, Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid; kızlarından yedisi, Ümmügülsüm, Hadice, Âtike, Ayşe, Saliha, Rabia ve Zeyneb; adlarını bildirdiğimiz ve küçük yasda Ölen.dört şehzadenin anneleri olan hanım sultan; in. Ah-ined'in (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci eşleri) beş nikâhlı eşi; diğer sekiz sultan; sultan hanımların nedimleri olan on-altı câriye ve kendisinin on

nedimi hazır bulunuyorlardı. Saray resmî görevlileri arasında Kızlarağası, kılıç taşıyıcı, Başçuhadâr, Özeniağası, Çuhadârodabaşı, Baltacılar kâhyası, Kızlarağası kâtibi, kahvecibaşı, İmparatorluk ahırları yaveri görülüyordu ve hepsi, sultan hariç, altmış kişiydiler. Hepsi de VeziriâzanVdan mücevher, şal, zengin ve altın dokumalı kumaşlardan oluşan hediyeler aldılar. Sık tekrarlanan bu şenlikler sayesinde büyük bir çiçek sevgisi halkın hâkim zevki haline geldi. O derecede ki, kısa zamanda Fransa ve Hollanda'daki sayıları çok olan lâle yetiştiricilerin sevgisini aşdı ⁷³. O sırada Avrupa'da bu çiçeğin yetiştirilmesi üzerine öğretici pek çok eser yayınlandı; İstanbul'da Çiçekler Ustası (Şüküfeci-başı) adıyla yeni bir meslek oluştu. Çiçekler ustası veya şüküfeci-başının yaldızlı güller ve renk renk çiçeklerle süslü berâtında şu kelimelerle sona eren yazı, bize doğuluların çiçekli üslûbu hakkında bir fikir verebilir: «Bütün çiçek yetiştiriciler bu berât sahibini (hâmilini) kendi başkanları bilmelerini emrediyoruz; onun karşısında nerkis gibi başdan başa göz, gül gibi başdan başa kulak kesilmelidirler; zanbak gibi on dilli olmamalıdır; mütevazi olmalı, gül tomurcuğu gibi ağızları kapalı olmalı, istenmeden önce kokusunu yayan mor sümbül gibi vaktinden önce konuşmamalıdır; nihayet, menekşe misâli tevazu ile eğilmeli ve dikbaşı olmamalıdır ⁷⁴

Şehzadelere Verilen İlk Ders

Şenliklere karşı son derece istekli olan Veziriazam, ziyafetler ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında pek yaygın olan ve onun şehîd olmasından beri gözden düşen atlı geçit alaylarını yeniden moda haline getirdi. Gerçekten de son Veziriazam, bu atlı alayları canlandırmayı düşünmüştü, fakat bunun büyük masraflara yol açacağı korkusu bu tasavvuru bir kenara bıraktırmıştı. Kurban bayramının üçüncü günü Yeniçeriağası, sarayında, Veziriâzam'ın şerefine muhteşem bir ziyafet verdi. Ziyafet masasından ayrılarak ağanın sarayından çıkan Veziriazam, Bâb-ı Âli'ye, kendi emriyle ağanın sarayında toplanan kalabalık ve parlak bir suvâri birliğinin refâkatında döndü. Fakat, ihtişâmlarıyla dikkatleri çeken şenlikler, şehzade

⁷³ Bu modayı ülkesine I. Fenünand'ın elçisi Hollandalı Auger Busbek soktu. Lale kelimesi açıkça turban (sarık) kelimesinin dejenere olmuş bir müştakıdır.

⁷⁴ Bu berat, tarihçi ismail Âzîm'in kaleminden çıkmadığı; Reis Mehmed'in İnşa'sında No. 170'de bulunmaktadır.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/277-283

Mehmed ile şehzade Mustafa'nın okumaya başlamaları münasebetiyle tertiblenenler oldu. Bu şenlikler, saraydan uzak, deniz kenarında bulunan ve İnciler denilen köşkte yapıldı (8 Ekim 1721 -16 Zilhicce 1133). Veziriazam, Kapdan-ı derya, Şeyhülislâm, Rumeli Kadiaskeri, defterdar ve Reifendi için çadırlar kurulmuştu. Birinci ve ikinci saray imamı, Feyzullah ve Abdullah efendiler şehzadelerin muallimliklerine atandılar. Veziriazam Damad İbrahim Paşa, bütün alayı ile birlikte saraya geldi; baha-haneye bitişik olan bahçe kapısından içeriye girdi; bu kapı İmparatorluk sarayına açılıyordu. Defterdar, Reifendi, teşrifatçıbaşı, imparatorluk tarihçisi Raşid, saray subaylarının başında, her-biri onun için kurulmuş çadın önünde, ayakta duruyordu. Veziriazam, iç-oda subaylarını selâmladı, bunlar İnciler köşkünün önünde duruyorlardı. Selâmına selâmağası mukabelede bulundu. Se-lâmağası, selama, her fırsatta onu kabul edenin adına karşılık veriyordu. Zira, Doğuluların düşüncelerine göre, selâm hakkı yalnız üstlere aitti, alt derecelerdekiğin böyle bir hakları yoktu.

Sultan, İnciler köşküne gelince, Kızlarağası Beşir ve Damad İbrahim Paşa, attan inmesine yardımcı bulunmak üzere ilerlediler. Koltuklarına girerek kendisini otağına götürdüler. Sonra hemen, İbrahim Paşa, Şeyhülislâm, yemeklerini yemek üzere çadırlarına girdiler; yemeklerini aldıktan sonra, mâiyyetlerine yemek veriliyordu. Masalarından kalktıktan sonra, alay, bahçe kapısından çıkıp sarayın ikinci avlusuna girdi ve kabul salonuna gitti. Vezirler ve ulemâ büyük kapının dışındaki mermer kanapelerde oturmuşlardı. Bir çeyrek saat geçmiş geçmemişti ki, kabul salonuna giden yolun geçtiği Sâadet kapısının altında Sultan'ın büyük oğlu şehzade Mehmed görüldü. Genç şehzade bir kapanca giymişti ve başında, sağında elmaslarla tutturulmuş balıkçılıkuşu tüyünden bir sorguç vardı; hazinedar ve Kızlarağası kollarına girmişlerdi; birbiri peşi sıra, öpmeleri için elini vezirlere, ulemâyaya ve nazır durumundaki devlet büyüklerine uzattı. Diğer şehzadeler görüldüklerinde, çavuşlar onları «Yaşa!» sadâlanyle karşıladılar; sonra, İnciler köşküne kadar onlara refakat ettiler. Şehzadeler köşke Veziriazam, Şeyhülislâm, Kaptan-ı derya, emirler reisi, iki ordu Kadiaskerleri, silâhdâr, defterdar, Reifendi, çavuşbaşı, kapu-cubaşı, imparatorluk tarihçisi, teşrifâtçıbaşı, iki arzuhal dairesi reisleri, Ayasofya şeyhi, âmedcibaşı ile birlikte girdiler. Sultan, tahtında yerini aldı; şehzadeler, Veziriazam, Şeyhülislâm, Kaptan-ı derya, emirler reisi, iki ordu Kadiaskerleri ve Ayasofya şeyhi, sağında ve solunda muhteşem halılar üzerine oturdular; diğer bütün hazır bulunanlar ayakta durdular. Veziriazam

İbrahim Paşa* nın bir işaretini üzerine Ayasofya şeyhi bir duâ okumaya başlayınca, Veziriazam yerinden kalkıp şehzadelerin büyüğünü kucağına aldı ve şeyhülislâm'ın karşısındaki halının üzerine bıraktı; sonra silahdar onların ikisinin arasına üzerinde erguvan rengi bir örtü bulunan rahleyi yerleştirdi. Şeyhülislâm alfabenin ilk beş har-, fini ona öğretmeğe başladı. Şehzade, Seyhülislâm'dan sonra öğretilen şekilde tekrarlayınca, III. Ahmed, şehzadeye Şeyhülislâm'ın elini öpmesini işaret etti. Fakat, Şeyhülislâm mâni olarak şehzadeyi omuzundan öptü. Aynı teşrifat diğer iki şehzade için de yerine getirildi. Şehzadeler çekilince, kendilerine oturma izni verilmiş olan büyük makam sahiplerine şeref hü'atleri giydirildi; görev dereceleri oturmaları için müsait olmayan ve ayakta duran saray subayları ü mensupları kaftanlarla mükâfatlandırıldılar. Bu teşrifat sona erince iki küçük şehzade, kıymetli bir torba konmuş bir Kur'an'la zengin koşumlu bir atı cömerd babalarının ihsanı olarak aldılar.⁷⁵

Mendil, Halva Ve Halvet

Üçüncü Ahmed evlenme törenleri, lâle şenlikleri, Peygamberin doğumu, Hırka-i Şerif ziyaretleri, iki bayram merasimi gibi meşguliyetlerin dışında kalan zamanını, çalışmaları devlet işlerinin yükünü üzerinden alan Veziriâzam'ı ziyaret, hazîne dairesini veya tersaneyi teftiş etmekle geçiriyordu. Sultan'ın kendi dâiresinde geçirdiği çoğu akşamlarda Veziriazam ona nefis şekerlemeler sunmayı âdet edinmişti; bu akşamlara «halva»⁷⁶ deniliyordu ve bu akşamları «halvet» şenliklerinden ve harem kadınlarının gezintilerinden ayırmak gerekir, yâni birbirine karıştırılmamalıdır. Bu gezintiler sırasında «halvet» ilan edilmesi âdetti⁷⁷. Bu, haremde ıssızlık demektir. Harem kadınları gezintiye giderken, erkekler Sultan'ın kadın ve cariyelerinin geçtikleri yollardan uzak tutuluyorlardı. Aksi takdirde, ölüm cezası değilse de, hadım ağalarından sopa veya kılıç darbesi hazırı⁷⁸. Üçüncü Ahmed, yeni yapılan bir savaş gemisinin denize indirilmesinde tersanede bulunmayı hiçbir zaman ihmâl etmedi. O dönemde İstanbul

⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/283-285

⁷⁶ Halvai şebane veya Sohbeti Halva.

⁷⁷ Evvelki cümlede görüldüğü gibi. Hammer helva sohbetini bildiği halde akşamları helvayı karıştırması gibi halvet'i de harem kadınlarının gezmeye gitmeleri ve harem boşalması ile karıştırmaktadır. (Ç.N.)

⁷⁸ «1709 ilkbaharında Sultan, haremine halvet verdi. Bu, Sultan'ın haremindeki kadınlara bahçelerde dolaşmak ve eğlenmek müsaadesi vermek demektir. Saray kadınlarını halkın gözünden uzak tutmak maksadıyla gerekli tedbirler alınır. Buna halvet denirdi. «La Motraye, I, Ch. XIX. s. 407.

tersanelerinde yapılan ve donanma emrine verilen üç güverteli gemi fazlasiyle dikkatini çekti. Hazîneyi ziyaretlerine gelince, bunların Damad İbrahim Paşa'nın bilgili ekonomi siyasetiyle toplanan altın ve gümüş yığınlarıyla gözlerine ziyafet çekmekten başka bir maksadı yoktu. Evvelce altıyüzbin duka olan yıllık Mısır eyâleti vergisi Memluk beylerinin defterdar makamını ellerine geçirip gerçek bir Firavun hayatı sürmelerinden beri fazlasiyle azalmış olduğu halde, devlet hazîneleri dolup taşıyordu. Mısır'daki bu durum, o sırada Mısır valiliğinde bulunan eski Veziriazam Mehmed Paşa* nın bir katliâmdan yararlanarak bunlardan kurtulmasına ve böylece bu zengin eyâletin vergi tahsilini yeniden düzenlemesine kadar devam etti. Bir kaatilin elinden ilk cezasını çeken zengin İsmail Bey oldu, Kahire'de kurduğu hâkimiyet böylece sona erdi ve taraftarları da birer birer aynı âkibete uğradılar (18 Kasım 1723 - 19 Safer 1136).⁷⁹

Saray Tabibinin Oğlu, Aü Paşa

Damad İbrahim Paşa'nın idaresi zamanında görülen idam cezaları seyrek oldukları gibi adaletlidirler. Kapucu Osman ağanın idamı da bunlardan biridir. Yüz kese akça ile inşaat kerestesi almaya gönderilen Osman ağa parayı istediği gibi harcamış, sonra da bu parayı yerine koymak için önüne gelene zorbalık etmişti. Şikâyetleri Veziriazam'a bildirilince, zaten onu işlediği ilk suçta affeden Veziriazam için, lâıyk olduğu cezayı verdirmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Damad İbrahim Paşa, bir İran vecizesinin dediği gibi, «düşmanlarına karşı tedbirli, dostlarına teveccühle sınırsız»⁸⁰ davranıyordu. Damadı kâhyabey (İçişleri nâzın) Mehmed'e Rumeli valisi rütbesini vermesi onun bu tarafım göstermektedir. Bu rütbenin özel bir seçkinliği vardı ve bu Veziriazam için de böyleydi. Kanunî Sultan Süleyman, bu unvanı, yâni Rumeli Beylerbeyliği payesini Bağdad fâtihi olan ve Viyana muhasarasında serasker sıfatıyla orduya kumanda eden Veziriazam İbrahim (makbul ve maktul) Paşa'ya vermişti. Damad İbrahim Paşa bu çok değerli unvanı, bir de saray hekimi Nuh Efendi'nin , oğlu ve üç yıl önce kendisini Türkmenler voyvodalığına getirdiği alaybeğ Hekimoğlu Ali'ye vermişti. Hekimoğlu, evvelki Veziriazam tarafından Sila voyvodalığına, Adana valiliğine atanmış, önceki görevlerini

⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/285-286

⁸⁰ Ba dostân mürüvvet, ba duşmanan mudara.

tasdik eden bir berât da almıştı. Zaten, on, yirmi ve otuz yıl sonra üç ayrı kere İmparatorluğun işlerini Veziriazam sıfatıyla yürütürken göreceğimiz Hekimoğlu Ali'den başka hiç kimse bu seçkin unvana lâyık değildi.⁸¹

Birçok Ünlü Kimsenin Ölümü

Son üç yıl içinde, oniki yangın İstanbul'a büyük zararlar vermişti. Yangının sebep olduğu kayıplar, o dönemin en kudretli ve en şöhretli yirmibeş şahsiyetinin ölümüyle birlikte Osmanlı yıllığında belirtilmiştir⁸². Bu kayıplar sayısı içinde bir önceki Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi, oniki vezir- vali ve dört büyük kaabiliyette yazar bulunuyordu. Bunlardan biri,

⁸¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/286

⁸² Bu dönemde yirmidört tanınmış kişi vefat etti:

- 1) Süleyman, Ayasofya vaizi, ölümü 9 Cemaziyül'-evvel 1134 (25 Şubat 1722). İmparator vak'anüvisi, bu şahıslardan her birinin ölümünü bildirmek için ayrı bir cümle kullanıyor; bu fileri belirtmek için kullanılan cümlelerin tercümesini . isteyerek o şekilde verirdik, fakat zaten- bu tarihin onuncu cildinde bu istiareli, söz temsilli tarzın örneklerini sunmuş bulunuyoruz ve ayrıca bu tarzın Avrupalı okuyucunun hoşuna gittiğini de biliyoruz. Birkaç örnek yetecektir; şöyle ki, Türk yazar, Süleyman'ın ölümünü anlatmak için şu cümleyi kullanıyor: Âhirete doğru yürüdü ve selamet evinden içeriye girdi.
 - 2) Kara Mehmed Paşa, Vidin valisi, 1134 (1722) yılı Cemaziyürâhbirinde vefat etti; «Tabii bir ölüm yoluyla ebediyete hareket etti.»
 - 3) İbrahim Paşa, Negrepont valisi, vefatı 1134 Şaban ayı (Mayıs 1722).
 - 4) Bostancıbaşı Ahmed Ağa, vefatı 1135 Muharrem (Ekim 1723).
 - 5) Şeyhülislâm Mirza-Mustafa Efendi, vefatı 3 Safer 1135 (15 Kasım 1723).
 - 6) Abdî Paşa, Gence valisi, vefatı 3 Safer 1135 (13 Ekim 1723).
 - 7) Hac-Emîri Ali Paşa, Veziriazam Kara Mustafa Paşa oğlu, vefatı Zilhicce 1135 (Eylül 1723).
 - 8) Mehmed Paşa, Çıldır valisi, Şehsuvâroğulla-rmdan, vefatı Zilhicce 1135 (Eylül 1723).
 - 9) Sacidî Ali, fetva vesikaları müfettişi, vefatı aynı dönemde.
 - 10) Mehmed Paşa, kâhya, Valide Sultan'ın ne-dîmi, vefatı Cemaziyül'âhir 1155 (Mart 1723),
 - 11) Hasan Paşa, İnebahtı valisi (Lepanto valisi), vefatı 25 Cemaziyül'âhir 1135 (2 Nisan 1723).
 - 12) Şirvanî Ebubekir, ilim adamı ve eski Reîs-efendi, ölümü 18 Ramazan 1135 (12 Haziran 1723)..
 - 13). Tosyalı Mustafa Efendi, Anadolu Kazaskeri (Kadıaskeri), ölümü 28 Şevval 1135 (1 Ağustos 1723).
 - 14) Ali Paşa, Cidde valisi, ölümü ZİTfcade 1135 (Ağustos 1723).
 - 15) Mehmed, Yeniçeriağası, ölümü 20 RebiüT-âhir 1135 (26 Ocak 1723).
 - 16) Vezir Silâhdar İbrahim Paşa, ölümü 15 Re-biül'âhir 1136 (12 Ocak 1724).
 - 17) Ömer Efendi, ordu kadısı ve saray hekimi, ölümü Cemaziyürâhbir (Mart 1724).
 - 18) Hasan Paşa, Serasker, karısının cenazesini Zübeyde'nin türbesine defnettiren gözde Bağdad valisi, Mustafa (Sultan olacak?)'nın damadı, ölümü Cemaziyül'âhir 1136 (Mart 1724).
 - 19) Ahmed Paşa, Mora valisi, Ölümü Cemaziyül'âhir 1136 (Mart 1724).
 - 20) Osmanzâde, Kahire kadısı ve Veziriazamların biyografi yazar, ölümü Ramazan 1136 (Haziran 1724).
 - 21) Osman Efendi, Mekke kadısı, ölümü Şevval 1136 (Temmuz 1724).
 - 22) Ümmetullah Sultan, ölümü 7 Zil'kade 1136 (28 Temmuz 1724).
 - 23) Şâir Kâmi Mehmed, Kahire kadısı, ölümü 10 Zil'kade 1136 (31 Temmuz 1724).
 - 24) Feridun Paşa, İran hanı, ölümü Rebiül'ev-vel ayı (Aralık 1724).
- Râşid, İmparatorluk Tarihi, f. 61 ve 62'de Moskof Çarı Büyük Petro'nun ölümünü şu satırlarla anlatıyor : «Saint-Petersbourg'da ölen Moskof çarı Pierre Alexiovitsch, tozlu topraklı bir köşeye gömüldü. Devletlerindeki teb'alarına yeni alışkanlıklar getirdi; diğer emirleri arasında, sakallarını kesmeği ve kalpak yerine şapka giymelerini emretti; kendisine chah hâkimiyeti açacağına inandığı delilikler dünyaca bilinmektedir ve dönemi, üzerinde yaşanan dünyadan cehennemin gayyasına uçmasını alkışlarla karşıladı.»

Yeniçeriler kâtibi sıfatıyla Viyana muhasarasında bulunmuş, dört defa Reisefen-di makamına gelmiş, üslûbunun saflığı ile ünlü ve Vassaf'm İran Tarihi'nin birinci cildine şerhler koymuş olan ve ikinci defterdar makamına atandıktan sonra vefat eden Ebubekir Efendi ⁸³; diğeri, içtihadlarla ilgili eserler üzerine birçok açıklama ve tefsirler kaleme almış bulunan Ayasofya vaizi Şeyh Süleyman Efendi ⁸⁴; bir divân ve İctihad üzerine değerli ve Mirasçılar Bahçesi ⁸⁵ adını taşıyan eserin sahibi Mekke kadısı, şâir Kâmi; nihayet sonuncusu pek çok şerhin ve birkaç tercümenin ve bilhassa Sultanların ve Veziriazamların biyografilerini ihtiva eden Sultanlar Bahçesi, Vezirler Bahçesi adlı eserin müellifi Kahire kadısı Osmanza-de Efendi ⁸⁶ idi.

Bu dönemde vefât eden vezirler arasında ancak Dördüncü Mehmed'in gözde adamı Musahib Mustafa'nın kızı Ayşe'nin eşi Bağdad valisi Hasan Paşa'dan söz edeceğiz: Yetmiş yıl önce, IV. Mehmed'in saltanatı döneminde saraya giren Hasan Paşa, İkinci Mustafa zamanında Kapucubaşıuğa yükselmiş, sonra Rumeli Beylerbeyliğine atanmıştı. Zenta savaşından sonra üç tuğlu vezirliğe yükselerek Karaman valiliğine getirildi. Kısa bir zaman sonra Bağdad valiliğine geçti ve Ölüm gelip kendisini hayattan ayırdığında yirmibir yıldan beri bu vilayeti idare etmekteydi ⁸⁷. Ölümünden altı yıl önce, eşi Ayşe'nin cenazesini Bağdad'ın en meşhur türbelerinden biri olan Harun Reşid'in ⁸⁸ eşi Zübeyde Hanım türbesine gömdürmüştü. Böylece, garib bir tecelli, Dördüncü Mehmed* in gözde musahibi Mustafa'nın kızına Bağdad'da Selâmet Evi adı verilen türbede müminlerin kumandam Harun Reşid'in kıymetli eşinin yanında uyumak imkânını verirken, Viyana surları önünde Osmanlı ordusuna kumanda eden ve Belgrad'a gömüldükten sonra eşkiyalar tarafından çıkarılan naşı civit papasları tarafından Viyana'ya gönderilmiş ve orada müzeye konulan kafatası diğeri ganimetler arasında teşhir camekânına konmuştu. ⁸⁹

⁸³ Ölümü 8 Ramazan 1135 (12 Haziran 1723). Çelebizftde Biyografisi, f.

10 ve Reisefendiler Biyografisi, No. 53

⁸⁴ Adhaddin'in Tehzibul-kelam ve Nassi'si üzerine.

⁸⁵ Riazul-Küsimin, Çelebizade, f. 34 ve 41-, 8 Zilkade 1136da öldü (29 Temmuz 1724).

⁸⁶ Meşarik (gelenekler) i tercüme etti ve 40 gelenek üzerine Türkçe yorum yazdı. 1 Ramazan 1136'da (21 Mayıs 1724) öldü.

⁸⁷ 1114 (1702) yılından 1136 (1725) yılına kadar. Niebuhr'un Bağdad Paşaları listesine bakınız, II, s. 292.

⁸⁸ Mezar kitabesi Niebuhr'da bulunuyor, Arabistan'da Seyahat, II, s. 215.

«Bir Mustafa Paşa'nın kızı,» fakat kayıta açıkça IV. Mehmed'in gözde musahibi olduğu ve Viyana muhasarası Serdarı ekremi Kara Mustafa Paşa'dan ayrı bir Mustafa olduğu belirtiliyor.

⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/287-288

Rokhara Ve Ralkh'da Elçilik; Fransa Ve İran'a Gönderilen Elçilerin Dönüşleri

Çoğu zaman ikinci derecede ehemmiyetli olmakla beraber, Bâb-ı Âli'nin Oğuzbeyler prensi ile münasebeti hiçbir zaman kesintiye uğramamıştı ve biz Oxus kıyılarındaki ülkelerin hükümdarının elçilerinin İstanbul'a gelişlerinden sıkça bahsetmek imkânını bulmuştuk. Bu elçiler, ancak Osmanlı İmparatorluğu İran-la savaş halinde bulunduğu zaman ehemmiyet kazanıyorlardı. Osmanlılarla aynı dinin mensupları olan Oğuzbeyler, İranlılarla aynı dinden ve komşu buldukları halde İran şahının yeminli düşmanı, Sultanların ise tabii dostu idiler. Sultanlar Oğuzbeylerden tesirli bir yardım almamakla beraber, aradaki ittifakın müdafaa veya hücum dengesine imkanlar bakımından bir ağırlık getirdiği söylenebilirdi. İranla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki seksen yıl süren son barış döneminde, sık gelen Oğuzbeyler elçilik heyetleri Osmanlı İmparatorluğu için gerçek bir yük halini almıştı. Öyle ki, her iki üç yılda bir beş veya altı Oğuzbey elçilik heyeti geliyor, Han'ın verdiği güven mektubunu sunuyor ve peşinden elçilik unvanından yararlanarak hiç masrafsız hac ziyareti imkânını elde ediyorlardı. Damad İbrahim Paşa'nun döneminde toplu halde iki elçilik heyetinin geldiği görüldü. Bunlar Oğuzbeyler pâdişâhı Ebulfeyz Mehmed Bedirhan ve Buhara kralı tarafından gönderilmişlerdi ve bunlara üçüncü elçi olarak Balkh hanının elçisi de eklenmişti. Bunlardan ilk iki elçiyi, Veziriazam, Sultan'ın huzuruna çıkarmış ve usûle uygun olarak hac masrafları karşılanmıştı; fakat bu lutûf üçüncü elçiye uygulanmadı. Sebeb olarak da bu imtiyazdan ancak hükümdarların elçilerinin yararlanabildikleri, fakat, hükümdarlara tâbi olan devletlerin elçilerinin yararlanmalarının âdet olmadığı bildirildi. Sebeb gerçeğe dayanıyordu; çünkü Balkh ham, Oğuzbeylere tâbi, onların himayesinde bir krallıktı. Aynı sıralarda, Bâb-ı Âli'nin Paris'e ve Tahran'a göndermiş olduğu iki elçi İstanbul'a döndü. Birincisi, Yirmisekiz Mehmed Çelebi; yüksek seviyede bilgili, zekâ sahibi elçi, Veziriâzam'a Fransa kral naibi nezdindeki görevinin neticeleri, sarayın örf ve âdetleri, ve Avrupa medeniyeti üzerine hazırladığı teferruatlı raporu sundu. Tahran'a giden Osmanlı elçisi Dürri Efendi, İran şahı, nezdindeki elçiliğini yine bir özet raporla bildirdi. Bu iki rapor hıristiyan ve Osmanlı okuyucular bakımından eşit bir alâka taşımaktadırlar. Zira her iki taraf da Dürri Efendi'nin raporundan İran sarayının örf ve âdetleri hakkında yeni bilgiler elde edebilirler ve eğer Türkler Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin raporunu

okuyarak Avrupa medeniyeti ile bir yakınlık kurabilirlerse, Avrupalılar da, bir Doğulunun bu medeniyeti görüşü hakkında bir fikir sahibi olurlar. Bu iki rapor Osmanlı tarihinde on sayfalık bir yer işgal etmektedir ve her ikisi de Fransızcaya çevrilmiştir⁹⁰.

İran Elçisi Murteza Kulikhan

İran şahı, Süleyman Şâh'ın oğlu I. Hüseyin, bir müddet sonra, Osmanlı elçisine karşılık olarak Murteza Kulikhan'ı gönderdi (21 Aralık 1721 - 5 Rebiul'evvel 1134). Bu elçinin İstanbul'a muhteşem girişi, hıristiyan elçilerinininkinden farklı olarak, yalnız ça-vuşbaşı, çavuşlar kâtibi ve müfettişiyle değil, sipahi, süahdar Paşaları ve bunların atlı muhafızları, kâtipleriyle karşılanarak şehre girdi ve nihayet, diğer elçiler gibi, şehrin bir semtinde değil, için* de kendisine ikamet yeri verildi. Veziriazam tarafından huzura kabul edildiğinde, muhafız birlikleri, gönüllüler, serdengeçtiler ve teşrifat elbiselerini giymiş divan, cirit oynanan meydandan divan salonunun kapışma kadar iki sıra oluşturuyordu. Bu kapı ile harem kapısı -arasında çuhadar görevini yapan ağalarla Veziriazam* in evinin subayları karşılıklı nöbet durumuna sokulmuşlardı. Merdivenin önüne silahşörler, merdivenin alt basamağında Kapucularbaşı kapıcılar bölükbaşı ile yer almışlardı. Muhzırağa da bunların yanlarındaydı. Bostancılar, çavuşlar,, cebeci ve topçular oda-başüarı da aynı sırada yer almışlardı. Merdivenin üst kısmında da dört nezâret müsteşarı; iki dilekçeler dâiresi reisi, Vezâretiazma dairesi müdürü ve Veziriâzam'ın kâtibi sıralanmışlardı. Huzura kabul salonunda gedikli zeamet subayları ve müteferrikalar kapıdan divana kadar ayakta dizilmiş duruyorlardı. Sipahi ve silahdar Paşaları onların sağında ve solunda yer almışlardı. Kabul salonu çepeçevre ipek yastıklar, değerli şallarla süslenmişti ve yerde İran halıları görölüyordu. Veziriazam ve İran elçisi, karşılıklı kapılardan aynı anda salona girdiler. Damad İbrahim Paşa, elçi Murte-za'nın selâmını ve Reisefendi'nin işlemeli bir yastık üzerine bıraktığı şahın mektubunu ayakta aldı. Çavuşlar hep bir ağızdan «Allah seni korusun!» diye bağırarak temennide bulunduktan sırada yerine oturdu. İran elçisi bu yüksek haykırış sırasında derii toplu duruşunu kaybeder gibi

⁹⁰ Birincisi on sekizinci yüzyıl başında, ikincisi on dokuzuncu yüzyılın başında. Dürri Efendi Raporu, Bab-ı Âli'nin İran kralı nezdindeki elçisi, Türkçeden çevrilmiştir ve Petis de La Crote'nin seyahatlerinin özetleri de kitapta eklenmiş bulunmaktadır. Paris, 1810.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/288-289

oldu. Kallavi bir kavuk giymiş Veziriazamın yanında, başlarında devlet kavuğu bulunan, olağanüstü merasimlerde giydikleri geniş yenli hil'atleriyle İç ve Dışişleri Nazırları (Kâhyabey ve Reisefendi) ayakta duruyorlardı; parmaklarında kıymetli yüzükler parüdiyordu; hançerleri de pahalı taşlarla süslenmişti. Bu durum karşısında, İran elçisi birkaç değersiz taşı bulunan hançerini gözlerden saklamaya çalışıyordu. Elçi Murteza Kulikhan bilgi bakımından olgun bir zekâyâ sahipti ve güzel konuşma kaabiliyeti de buna ekleniyordu. Veziriazam, uzun ve yorucu bir seyahatten sonra sağlığının nasıl olduğunu sorunca, bir yandan Veziriâzam'ın adını ve bir yandan da Hz. İbrahim'in kapatıldığı fırını gül bahçesine çevirdiği yolundaki efsâne-vak'ayı imâ ederek: «İyiliğiniz sayesinde İbrahim'in gül bahçesi İstanbul'u buldum,» cevabını verdi. Veziriâzam'ın karşısında şâir Vehbî, tarihçi Râşid, ünlü hat ustası Veliyüddin ve âlim Dürrî Efendi gibi İstanbul'un en şöhretli şâir ve ilim adamları yer almışlardı. Veziriazam İsfahan'dan, İstanbul'dan ve elçinin Üsküdar'dan İstanbul'a geçişinden bahsedince, elçi Murteza, Melhemf nin ⁹¹ rubaisinden daha az manâli olmayan, evvelce Hindistan elçisi Mehmed tarafından İstanbul ve Boğaziçi'ni övmek için söylenmiş bir mıs'ra ile karşılık verdi. Elçi tarafından irticalen söylenmiş olan bu mıs'ra, onurUîir gemiyle nehri (Boğaziçi) geçtiğini ve atla Okyanusa, y&riTİstanbul'a girdiğini ⁹² anlatıyordu.

Elçi Murteza KuÛkhan, Sultan'ın huzuruna kabul edileceği gün, içinde neler bulunduğunu ve değerlerini bilmediği mühürlü hediye sandığını Üçüncü Ahmed'e bizzat sunmak istedi; fakat böyle bir davranışın kurulu saray teşrifatına aykırı düşeceği, bu teşrifata göre bütün hediyelerin onları gözden geçirmekle görevli müfettişe listelerini yapmak üzere göstermenin zarurî olduğu ve bundan sonra tahtın önüne bırakılabileceğinin mümkün olduğu kendisine anlatılınca isteğinden vazgeçti.

. Birkaç gün sonra Damad İbrahim Paşa, elçiyi Kağıthane'de yeni tamamlanan ve inşâsı Tophane'deki topçular kışlası ve sarnıcı kadar onun dikkatini çeken sarayda şerefine verdiği ziyafete davet etti. Veziriazam, Mustaza Kulikhan'a Osmanlı şiiiri hakkında tam bir fikir vermek ve bu şiiirin İran'inkine lâyük bir rakib olduğunu isbatlamak maksadiyle Osmanlı toprağına varışında eline geçmek üzere, Erzurum'a, gazel denilen nazım

⁹¹ Râşid, Veziriâzam'ın bu mıs'raı hatırlamayarak bu olayın hangi tarihte anlatıldığını sormuş olduğunu ve tarihçinin Naima tarihini getirdiğini ve Veziriazamın burada verdiği bölümü aramış bulunduğunu söylüyor.

⁹² Nehri geçtûra geşti ile, bahre girdüm at ile. Râşid, III, f. 102.

nev'inden örnekler göndermekte ihtimam göstermişti. Veziriazam İstanbul'da ilim ve güzel sanatların, bilhassa şiir, musiki ve hat sanatının gelişmesi hakkında elçiye bir fikir vermek üzere bu ziyafetten yararlanmayı ihmâl etmedi. Elçi, Türk sanatkârlarının İran'dakilerden geri olmadıklarını, büyük-kadı Veliyüddin'in ta'lik yazıda Türkiye'nin Aamad'ı olduğunu belirtti.

Veziriâzam'ın ahırlarından alınmış atlara binen silahşörler, elçinin önünde hünerlerini gösterdiler. Yeniçeri saflarından seçilmiş, uzun karabenlerle silahlı binden fazla tüfekçi, çok uzak me-sâfelerdeki hedeflere ateş ettiler. Veziriazam cesaretlendirmek maksadiyle, önceden, her birine bir duka mükâfat dağıtmıştı, subayları da ikişer duka almışlardı. Şeyhülislâm, Kapdan-ı derya, yeni hac emîri Kara Mustafa Paşa oğlu Ali Paşa, Reifefendi, defterdar, büyük kadılar, divân efendileri, ulemânın hazır buldukları ziyafet, pehlivan güreşleri, arslan ve köpek kavgaları ve her birinin şeref hil'atleri giydikleri muhteşem bir yemekle sona erdi. Bir ikinci ziyafet yine Veziriazam tarafından Beşiktaş sarayında düzenlendi. Üçüncüsü ziyafet Kapdan-ı derya tarafından, elçi şerefine tersanede tertiplendi. Beşiktaş sarayındaki ziyafet devam ettiği sırada, Sultan'ın gözde Veziriazamının sağlığı üzerine bilgi aldıktan sonra, hararetli kelimelerle hayırhahlığını ifâde ettiği, onu soğuğa karşı koruyacak siyah tilki kürkü hil'atlerinden birini almaya çağırdığı Sultan'ın bir mektubu getirildi. Damad İbrahim Paşa bu parlak teveccühünden ötürü teşekkür etmekte aceleci davranarak, Reifefendi'ye hemen cevabını yazması emrini verdi. Sonra herkesin huzurunda Sultan'ın mektubunu okumasını istedi. Şah'ın elçisi, Sultan'ın elyazısı mektubunun bir kopyasını istedi, Veziriazam arzusunu yerine getirdi. Mektubun şu bölümü alâka uyandırdı: «Beni sana doğru iten arzular denizi dağlar gibi yüce dalgalar yükseltiyor ve bana tattırdığın o güzel konuşmaların hâtırası ara vermeden ruhumu meşgul ediyor.»

Elçi Murteza Kulikhan, tersanede üç güverteli savaş gemisiyle üç kental kalibrelik gülleler atan toplarına hayran kaldı. Elçi, topların canavar misâli ağızlarından çıkacak bir tek güllenin, büyük bir savaş gemisini, demirden de olsa, parçalayabileceğine inandırıldı. Hayranlık içindeki elçi: «Fakat, İran'a döndüğümde bu toplar hakkında nasıl tam bir fikir verebilirim?» diye sesini yükseltti. Şair Vehbi alaycı bir tavırla: «Yapacağınız en doğru şey bu topların içine girip onları yakından görmenez,» dedi. Elçi Murteza, alaya alındığının farkına varmadan söyleneni yaptı. Hazır bulunanların kahkahalar atmaları üzerine durumunun gülünçlüğünün farkına vardı. Vehbi'nin kendisini topla İran'a attırıp acele saraya giderek gördüklerini anlatması için topun içine

girmesi teklifinde bulunduğunu sanmıştı; elçi, tarihçi Râşid'in iddia ettiği gibi utancından değil, öfkeden kıpkırmızı kesilmişti. Tersane ziyaretinden sonra, kendisine, ikinci Aristo ve Fisagor dedikleri büyük filozof ve Arab musikisinin düzenleyicisi Farabî'nin mektebinde yetiştirilmişçesine bilgili şarkıcıların oluşturdukları bir korodan şarkılar dinlettirildi. Elçi'nin ülkesine hareketi sırasında, Veziriazam, veda mektuplarının tanzimi ve yazılmasında mümkün olan bütün ihtimamın gösterilmesini emretti: İran sarayına Türk yazar ve sanatkârlarının kaabiliyetleri hakkında geniş ölçüde bir fikir vermeyi şiddetle arzuluyordu. Veda mektuplarının yazılmasında herbiri yazı nev'inin bir çeşidinde üstad üç hat sanatkârına görev verildi. Süvari birlikleri teftiş dâiresi başkanı Firdevsî Hüseyin Efendi, ce'li denilen yazı çeşidiyle berâterlerde kullanılan harflerle veda mektuplarının metnini çizdi; Bursalı Mehmed Efendi rikaa denilen ve ricânâmelerde, âyetlerde kullanılan harflerle yazılan yazdı; nihayet, büyük kadı Veliyüddin taallik tarzın, yâni İran yazısının yatık şekli olan aslında sağdan sola doğru yatık harflerin soldan sağa doğru yatık olarak yazılmasını üstlendi. Harflerin bu farklı şekilleri Doğulu gözünü okşarsa da, bunda dünyanın güneş etrafında sağdan sola hareketini ve kendi mihveri etrafında soldan sağa dönüşünün sembolünü görür⁹³. Bu satırlar siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, mavi ve sarı mürekkeble yazılmış ve altın varak çiçeklerle süslenmişlerdi; mektubun içine konulduğu, birçok aun uzunluğundaki torba gerçek altın elyafından dokunmuş ve yıldızlarla süslenmiş, ayrı ayrı renklerdeki çiçeklerle işlenmişti. Torba misk kokulu balmumu ile kapatılmış, bu balmumu Üzerine Sultan'ın tuğrası basılmış ve altın bir kapsül içine alınmıştı⁹⁴. Dönüş için Sultan'ın huzuruna kabul edilen elçiye bu mektup Ve-ziriâzam'ın eliyle verildi; Sultan da elçiye otuzaltı, kahyasına altı kese parayı hediye adıyla verdirdi (3 Nisan 1722 - 16 Cemaziyüt âhir 1134).

Murteza Kulikhan'ın elçiliği, Safevîlerin son hükümdarı bedbaht Hüseyin'in Osmanlı sarayına gönderdiği son elçilik heyeti oldu. İmparatorluğunun Doğu ve Batısında aynı zamanda çıkan isyanları bastıramayacak kadar zayıf olan Hüseyin, tacını hapisane ile değiştirdi. Gürcistan'da Kartli prensi V. Vahtang isyan bayrağını kaldırmış ve Kandahar'da Afganistan valisi Mir Veys bağımsızlığını ilân etmişti. Kısa bir

⁹³ Bu mektup Raşid'de bulunmaktadır, III, f. 106. Derya-i iştihaküm te-mevvüç edüp, ettiğimiz sohbetlerim çeşnisi hâlâ dimagümüze çayigir-dir.

⁹⁴ Doğu astronomi sistemine göre güneş dünyanın etrafında dönmektedir ve dokuzuncu göğün dönüşü aksi istikamettedir. Ferheng. Felekul-eflak adı altında, yani göklerin gökü. C, II, f. 201,

süre sonra yeğeni Mahmud tarafından öldürüldü; amcasının isyanını devam ettiren Mahmud, kuvvetlerini birleştirerek İsfahan üzerine yürüdü. Bu payitahtın önünde giriştiği bir savaşı kazanan Mahmud, İsfahan'ın dış mahallelerinden biri olan Culfa'yı düşürdükten sonra yetmişbin kişilik bir yardım gördü ve İmparatorluğun birinci sınıf ailelerinden olan elli güzel Ermeni kızını getirtti, İsfahan'ı muhasara etti ve aç bırakmak suretiyle şehri ele geçirdi. 21 Ekim 1722'de, Şâh Hüseyin matem elbiseleriyle saraydan çıktı ve tahttan Muhmud adına feragat ettiğini bildiren vesikayı imzaladı. Bahtsız prensi tahtından indirmiş olmakla yetinmeyen mağrur Afganlı, onu sarığındaki krallık iktidarının işareti olan elmas iğneyi çıkarmaya ve ellerini kendi ellerine bağlamaya zorladı; sonra sarayında kendisine bi'at ettirmesinin peşinden onu sıkı bir muhafaza altında küçük bir saraya gönderdi; yedi yıl sonra da orada öldürttü.⁹⁵

Şirvan Hanı'nın Tahtına Oturması

Bâb-ı Âli politikası bu hanedan değişikliğinden ve hükümdarının gevşekliği yüzünden İran'ın içine düştüğü durumdan yararlanmasını bildi. Son zamanlarda, İran'ın eyâleti Şirvan'ın sakinleri yardımlarına çağırmak üzere birçok kere Sultan'a başvurmuşlardı. Bu yardım sayesinde, memleketlerindeki zâlimleri kovmak imkânını bulacaklardı. Osmanlılar- gibi Sünni olan Şirvanlılar, taassub adamı Şîî Şâh Hüseyin döneminde kadılarının katledilmesinin, camilerine saygısızlık gösterilerek ahır haline dönüştürülmesinin ve dinî kitaplarının tahribinin intikamını alacaklardı. Birçok kere Davud Hân'ın Şirvan valiliği makamına getirilmesini Bâb-ı Âli'den rica etmişler, fakat Osmanlı devletini harekete getirememişlerdi. İranlıların mezheb sapıklıklarına karşı yürütülen ser münakaşalar⁹⁶, nihayet, Üçüncü Ahmed'e veya Veziriazam Damad İbrahim Paşa'ya, Şirvanlılara Davud Han'ı Şirvan hanlığına atamak üzere İmparatorluk tuğrasını taşıyan bir berât ve hânın makamının alâmetleri olan sancak, davul, gürz ve kılıçla birlikte mîr-alem Derviş Mehmed Ağa'yı göndermek kararını ver-dirdi. Fakat, Büyük Petro'nun, Rusların İran hükümeti tarafından uğratıldıklarını İddia ettikleri zararların tazminini talebettiği öğrenildiğinden bu cephede çatışma çıkmasını istemeyen Damad İbrahim Paşa, Çar'a Davud Han'ın tâyinini

⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/289/294

⁹⁶ Ensabun-nevassib.

bildirmek üzere Kapucu-bağı Nişli Mehmed Ağa'yı göndermekte sür'atli davrandı. Fakat, bu olaylar cereyan ettiği sırada Çar Büyük Petro'nun Volga kıyılarından ayrıldığı (29 Temmuz 1722) ve HarzenVde Çin'den gelen bir kervanın Oğuzbeyler tarafından yağmalanması, Şamahide birçok Rus tüccarının öldürülmesinin tazminatını almak bahanesiyle doğruca Dağistan üzerine yürüdüğü haberi geldi⁹⁷. Ayrıca, zarara sebep olan İran tarafından Mahmud'un tazminat veremeyeceği gibi, vermek istemediği de haber alındı⁹⁸. Damad İbrahim Paşa, derhal, Kars Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya birliklerini toplayıp Şirvan'ı ele geçirmesi emrini verdi. Zira, bu devreden itibaren, Rusların Hazar denizi üzerindeki ilerlemeleri Bâb-ı Âli'ye tez elden uyanlar gönderilmesi imkânını ortadan kaldırıyordu. Bâb-ı Âli, hiçbir hıristiyan devletin Hazar denizine veya Karadeniz'e hâkim olmamasına, bu denizlere kıyı ülkelerine yalnız kendisinin hâkim olmasına karşı gösterdiği alâkayı şimdi daha iyi hissediyordu⁹⁹.

Rusya İle Anlaşmazlıklar

O sırada Kafkasların kalabalık halklarından Lezghizler kendilerinin Rus ordusu tarafından tehdit edildiklerini görmüşler, Bâb-ı Âli'den himaye talebinde bulunmuşlardı. Veziriazam Damad İbrahim Paşa, Nişli Kapucu Mehmed Ağa'yı Çar'la onların leyhin-de konuşmakla görevlendirdi. Mehmed Ağa, Çar'a karşı onların menfaatlerinin savunuculuğunu yapacaktı. Fakat Büyük Petro kendisinde himaye edilmelerini isteyen Derbend ve Baku halklarının mektuplarını gösterince, Mehmed Ağa susmak zorunda kaldı ve hükümetine bu mektupların kopyalarını göndermekle yetindi. Bir diğer güçlük, geçen yıl Bâb-ı Âli ile Rusya arasında ortaya çıkmıştı. Üçüncü Ahmed'in hükümeti Kırım hânının raporuna dayanarak Rusya'nın hâna karşı Kabarta beylerini desteklemesinden ve Rusya'nın Terek kıyılarında kaleler inşâ etmesinden ötürü Rus elçisi Neplueff'e şikâyette bulunmuştu. Çar bu anlaşmazlığı doğuş halindeyken boğmak maksadiyle Sultan'a, kont Golovkin de Veziriâzam'a gönderdikleri mektuplarında, bahis konusu halkların zaman zaman Çar'ın, zaman zaman da Sultan'ın himayesini istediklerini ileri

⁹⁷ Bu sefer sırasında Çar'ın karargahında bulunan P. i: jrfruce, Büyük Petro'nun bu savaşa Hazar Denizi kıyılarındaki Rusların uğradıkları zararın İntikamını İranlılardan almak Özere gitfgli&ini söylüyor; fakat aslında Afganlıların İran'ı tehditlerine karşı hareli le seçtiğini ve ka-

⁹⁸ Hanway, II, s. 167 ve bu yazarın kaydiyle, Maloolm, İran Tarihi.

⁹⁹ Çelebizade, f. 15. Ahirim tasarrufine tahammül! yokdûr.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/294-295

sürerek, Rusya'nın hiçbir zaman işlerine karışma-

rasında bundan çıkaracağı faydaların da rolü bulunduğu ilâve edilmektedir. Bruce'a göre, kuvvetlerin bir kısmı Moskova üzerinden gemilere bindi ve Okka nehrini Volga ile kavşaklarına kadar indi. 32.000 kişiden daha fazla olan Kus ordusu, Nowogorod'dan gemilere bindi ve Hazar denizine kadar Volga'yı inerek gelip Astrakhan'dan gelen süvari sayısı fazlu bir kuvvetle birleşerek Dağıstan'da karaya çıktığı; Kabarta'da kaleler inşa etmek meselesine gelince, bunun esas-dan yoksun bulunduğunu, yalnız Astrakhan valisinin Terek nehri üzerinde bulunan Rus şehirlerini Kumüklerin saldırılarından korumak maksadiyle kale duvarlarının ¹⁰⁰ tamiri emrini vermiş olduğunu bildirdiler. Rus elçisi hükümdâriyle Bâb-ı Âli arasındaki ahengi yeniden kurmak ve yeni düşmanlıkların patlak vermesini bertaraf etmek maksadiyle Fransız elçisi marki de Bonnac'ın aracılığı ile Osmanlı nazırlarla görüşmek talebinde bulundu. Veziriazam Damad İbrahim Faşa, mesele ile meşgul olmak üzere Reis-efendi Mehmed'le evvelki defterdar Mustafa Efendi'yi görevlendirdi, ¹⁰¹

Üç Unutulmayacak Fetva

Rus elçisi Nepluieff, uzun zaman Rusya'nın Hazer denizindeki itiraz götürmez hâkimiyetini ¹⁰² ileri sürdükten sonra, bundan bu denizin kıyılarına da hâkim olmak neticesini çıkararak Bâb-ı Ali'nin İran'a karşı giriştiği harekâtı durdurması talebinde bulundu; fakat Bâb-ı Âli, dolambaçlı yollara sapmak lüzumunu görmek-sizin, İran'da hüküm süren karışıklığın içinde ve bu hükümdarlığın devlet olarak son sırada yer aldığı bir sırada kendisine veraset yoluyla intikal etmiş eski eyâletlerini istirdat hususunda çok güzel bir fırsatı kaçırmayacağı ve Azerbaycan, Dağıstan, Gürcistan ve Şirvan'ı tekrar ele geçirmesine hiçbir şeyin engel olamayacağını bildirdi. Rus elçisi Nepluieff bu beyanın kendisini hükümetinden yeni talimat almak zorunda bıraktığı cevabını verdi; bunun üzerine taraflar, yeni talimatın gelmesi için gerekli görülen üç ay boyunca İran sınırına birlikler göndermemek hususunda anlaşmaya vardılar. Bu sırada Terki, Derbend ve Baku'yu ele geçiren Çar'ın Astrâbad'ı zaptetmek ister gibi görünerek Ghılan'ı tehdid ettiği öğrenildi. Bu haber üzerine, Veziriazam, Şeyhülîs-lâm'ı

¹⁰⁰ Çar'ın mektubu, Moskova 1722, ve Golowkin'in suretleri Viyana arşiverinde bulunmaktadır.

¹⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/295-296

¹⁰² Venedik balyozu (elçisi) Emmo'nun 6 Ağustos 1725 tarihli raporu.

gizli bir toplantıya davet etti ve bu toplantı sonunda, Erzurum valisine vakit kaybetmeden Tiflis üzerine yürümesini bildirmek üzere bir ulak gönderildi. Diğer bir ulakla Trabzon valisi Kara Mustafa Faşa'ya Tiflis Üzerine yürümesi ve yeni Şirvan hanı Davud Üe ülkenin ileri gelen kişileri arasında çıkmış bulunan an-laşmaklıkların halli hususunda hiçbir çarenin ihmâl edilmemesi emri iletildi. Şeyhülislâm verdiği üç fetva ile meşrulaştırdığından, İran'a derhal savaş ilân edildi. Bu fetvaları, Sünnî müslümanlar dinî dalâlette bulunanlara karşı âmme hukuku prensiplerini yansıtmada model oluşturabilmek değerini taşıdıkları için buraya alıyoruz. İlk soru şu şekilde konulmuştu: «Kendisine Şah ün-vânı veren bir din sapığının izniyle bazı sapıklar müslümanlara karşı savaşılırsa, müslümanların İmamı, Sultanların Sultanı ile barış bu yüzden bozulmuş mudur?» — Cevap : «Evet, bu lânetlileri (dalâlete düşmüşleri) ortadan kaldırmak imanlıların öylesine görevidir ki, bu bakımdan onlarla yapılan her barış bir mütâreke sayılmalıdır ve müminler yeniden kuvvet toplar toplamaz hemen mütârekeyi bozmak da bir görevidir.» İkinci soru şöyle konulmuştu: «Şâh İsmail'in haleflerinin hâkim olduğu ve mürted diyerek ilk üç halifeye de kaybolmuş kadın gözüyle bakarak söven, Kur'-an'ın âyetlerini kendi muğalatalı kanaatlerine göre yorumlayan, Sünnî müslümanların Öldürülmelerini vâzededen, kuvvet kullanarak kaçırdıkları kadınlarla birlikte oturmayı doğru ve meş'rû sayanların oturdukları ülke (bu mürtedlerin yaşadıkları ülke) bir düşman ülkesi sayılmalı mıdır?» —Cevap : «Bu bir düşman ülkedir ve onun insanlarına mürted muamelesinde bulunmak gerekir.» Üçüncü soru, fetvada şöyle belirtilmişti: «O halde bu mürtedlerin (Acem şî'lerin) ülkesine ve aslen müslüman olmayanların (Gürcüler ve Ermeniler) ülkelerine karşı nasıl davranmak gerekir?» —Cevap : «Mürtedlere karşı yapılması gereken husus şudur ki, erkekleri kılıç kullanılarak ortadan kaldırılmalı; erkek çocuklar ve kadınlar esir alınmalıdır; mallarına gelince, bunlar galibin kılıç hakkıdır. Kadınlar ve çocuklar, kılıç zorundan gayri vasıtalarla İslâmiyete, hak dinine alınmalıdır; fakat İslâmiyet! kabul etmelerinden önce bu kadınlarla birlikte oturmak haramdır; hıristiyan olanlara gelince (Gürcüler, Ermeniler), kadınları ve çocukları esir olacak ve servetleri galibe terkedileektir; kadınları ve çocukları İslâmiyeti kabul etmekte zorlanmayacaklardır, bununla beraber, İslâmiyeti kabul etmeseler de bu kadınlarla evlenmek haram değildir.»

Böylece, Osmanlılardaki savaş hukuku¹⁰³ mezheb değiştirmiş kadına İslâmiyeti zorla kabul ettirmekte bir beis görmüyor, bu kadınlarla İslamiyeti kabul etmeden evlenmeyi haram sayarken, hıristiyan kadınlara gelince bunlar kendi dinlerinde kalsalar ve ibâdetlerine devam etseler de kendileriyle evlenmeyi haram saymıyordu.¹⁰⁴

Türkler Tarafından İşgal Edilen Gürcistan

Rus orduları Kafkas geçitlerini aştıkları ve Hazer denizi kıyılarına yayıldıkları sırada, Osmanlı birlikleri de Gürcistan'a girmekte ve orada fetihlerini genişletmekte gecikmediler. Mingreli, İmiret ve Guriel prensleri bir asırdan fazla zamandan beri Osmanlı hâkimiyetini kabul ediyorlardı. Bu devletlerin güneyinde, Kak-heti ve Samketi ve Kartlilerin komşuları topraklarda, Doğuluların Gruzi veya Gürcistan dedikleri Gürcistan'ın merkezi Tiflîs'de olduğu gibi, Alexandre ve Luarsab¹⁰⁵ gibi iki prens aileleriyle, İran şahlarına bağlılık gösteriliyordu. Kartlilerin ülkesinde bu dönemde Lewan'ın oğlu, Gürcistan kanunlarının yapıcısı¹⁰⁶ Wakhtang V hüküm sürmekteydi. Bu Wakhtang, Safevî sülâlesinden şahların sonuncusu tarafından İran'da üç yıl esir tutulduktan sonra Karthlilerin prensi makamına yükseltilmişti. Zaaf içindeki şah Hüseyin'in oğlu ve babası gibi kargaşa dönemlerinde idare kaabiliyetinden yoksun Şah Tahmasip, Wakhtang'ın yerine, bilhassa İslamiyeti kabul ettiği sırada aldığı Mehmed Kulikhan adıyla tanınan Heraclius'un oğlu Üçüncü Constantin'i tâyin etti. Haklarını müdafaada kararlı olan Wakhtang V, serasker Silah-dar İbrahim Paşa'dan yardım ricâsında bulundu; daha Önce yeni Şirvan hanını makamına getirmekle görevlendirilmiş olan aynı Kapucu Derviş Mehmed seraskere Veziriâzam'ın bir mektubuyla acele ve tesirli yardım vaadi getirdi. Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Mehmed Kulikhan Wakhtang tarafından yenilgiye uğratıldı; fakat Lezghilerden, Car ve Telali aşiretlerinden yardım görerek toparlandı ve Tiflîs'i zaptetti. Wakhtang'ın tekrarladığı acele yardım talebi üzerine, zâten kendisi de vaadde bulunmuş olduğundan, Kars'daki

¹⁰³ Hammer savaş hukuku vahşeti deyimini kullanmakla hata etmektedir. Zira, dininden mezhep sapıklığı yoluyla ayrılan kadınla evlenmeyi haram saydığı halde, hıristiyan kadınla evlenmeyi haram say mamasındaki müsamaha sebebini iyice düşünememektedir. Aslında müsamaha bakımından savaş hukuku vahşetinden bahsetmemesi ve savaş hukuku medeniyetini övmesi gerekirdi. (Ç. N.)

¹⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/296-298

¹⁰⁵ Bu prensiplerin Peyssonel'de bulunan soy ağaçlarına bakınız, İran ve Gürcistan'daki Halihazır Karışıklıklar Üzerine Deneme.

¹⁰⁶ Klaporth, Kafkas'da Seyahat, II, s. 211.

karargâhından ayrıldı, Akhalkelek sancağındaki Poka kasabasında Wakhtang'ın kardeşi ve oğlu Yese ve Şehnu-vaz'ın ¹⁰⁷ sadakat yeminlerini kabul etti. Wakhtang'ın oğlu Şeh-nuvaz, harekât alanına, Mehmed Kulikhan'ın birliklerinin bu kaleye gelmelerinden önce, diğer kardeşi Guştasp'ı ¹⁰⁸ Gori'ye gönderdi; böylece bu ehemmiyetli kale Osmanlıların eline geçmiş oldu. Kapucu Derviş Mehmed Ağa'nın Tiflis'in teslimi için Mehmed Kulikhan'la görüşmelerde bulunduğunu farkederek Wakhtang, bu payitahtı kurtarmak için Ruslardan yardım istedi; fakat hemen bu teşebbüsünden Ötürü pişmanlık duydu ve yeniden seraskere bağlandı. Çok geç kalmıştı, zira, Mehmed Kulikhan Osmanlı Paşasına Tiflis'in anahtarlarını teslim etmiş ve anahtarlar derhal İstanbul'a gönderilmiş, bu olay şehirde ve yazlık saray Saadabad'da yapılan şenliklerle kutlanmıştı (10 Temmuz 1723 - 6 Şevval 1135). Serasker İbrahim Paşa'nın hasisliği az kalsın Bâb-ı Âli'ye pahalıya malolacaktı. Tiflis'in anahtarlarını tek kurşun atmadan teslim eden, aynı şekilde Gence ve Erivan kalelerinin de anahtarlarını vermek, ayrıca üçyüz kese vererek savaş masraflarına yardımda bulunmak isteyen, bunlara karşılık yalnız Bâb-ı Âli tarafından Karthli prensi olarak tanınma şartını koşan Mehmed Kulikhaif in tekliflerini dinleyecek yerde Wakhtang tarafından kandırıldı. Tiflis'e girişinin ertesi günü, Wakhtang'ın oğlu Şehnuvaz'ı, müslü-man olduktan sonra aldığı adla İbrahim'i Gürcistan'ın başkentine miras yoluyla vali olarak atadı. İbrahim, Bâb-ı Âli'ye her yü kırkbin kuruş vergi ödeyecekti. Serasker, şehirde bulunan birkaç yüz İranlı taciri kovmakta gecikmedi; Şehnuvaz İbrahim'e agağılaş-tırıcı muamelelerde bulundu ve Mehmed Kulikhan'ı Şahı tutan Kakheta eyâletine kaçmak zorunda bıraktı. Bütün bir ayı Tiflis'de hareketsiz kalmak suretiyle kaybetti ve hasisliği yüzünden civardaki memleketlerin ahâlisi Osmanlı hâkimiyetinden korkar ve İran hâkimiyetini arar oldu. Bütün bu sebepler yüzünden Bâb-ı Âli İbrahim Paşa'yı serasker görevinden uzaklaştırmak ve bu görevi Kars valisi Mustafa Paşa'ya vermek zorunda kaldı. Aldığı emre göre Mustafa Paşa Kafkas ordusunun başkumandanı olarak vakit kaybetmeden Baku üzerine yürüyecekti (Eylül 1723-Zilhiçce 1132). Bu tâyin, Rus elçisinin İstanbul'da Osmanlı murahhaslariyle yaptığı ilk görüşmeden önce gerçekleştirilmişti. Bu sırada Baku Çar'-m eline geçtiğinden, Veziriazam bu

¹⁰⁷ Çelebizade, f. 12, Peyssonel yanlış olarak Sar Navas yazmaktadır ve ona uyararak Breilenbauch, Gürcistan Devletleri Tarihi, (Memlingen, 1788) ve Schmidt, Gürcistan'ın Tarihi Tablosu (Riga, 1801), Yese yerine Jasel yazıyorlar.

¹⁰⁸ Guştasp, Peyssonel'un tablolarında eksik; belki de Husrevhan olarak geçmiştir.

olayda Mustafa Paşa'yı suçlu buldu ve onu cezalandırmak için seraskerlik berâtını Rakka valisi Ahmed Arif Paşa'ya gönderdi. Bu olaylar cereyan ettiği sırada, seraskerlikten azledilen Erzurum valisi İbrahim Paşa, Kars valisi Mustafa Paşa ve Çıldır valisi İshak Paşa Gence kalesini kuşatmışlar ve ordugâhlarını Sultan Selim adıyla anılan tepenin eteğinde kurmuşlardı; burası şehrin tam karşısına isabet etmekteydi. Osmanlı ordusunun kaleye kesin darbeyi indirmek üzere giriştiği şiddetli bir hücum sırasında bir askerin ihanet veya korkaklık eseri olarak Mehmed Kulikhan'ın ordugâha baskın yaptığını bağıarak haber vermesi asker saf larında Öyle bir karışıklığa sebep oldu ki, silahını ve topunu bırakan geri dönüp eşyasını savunmak üzere ordugâha koştu. Ancak büyük gayretlerden sonra asker ertesi gün topbaşı yaptı. Mustafa Paşa, yeni bir gayretle muhasaraya ilerleme kaydettireceği yerde, Ermenilerle ve şehir halkı ile müzâkerelere girişerek onyedü günü boşu boşuna ziyan etti. Nihayet, yeni seraskerin Mehmed Kulikhan'ı Gence'ye veraset usûliyle (ocaklık) vali tâyin ettiği haberi yayılınca, Mustafa Paşa üçbin Ermeniye de beraberine alarak Tiflis'e çekildi. Arif Ahmed Paşa gelince Somkheti halkı itaat gösterdi; vergi ödeyen tab'a olmayı kabul ettiklerinden, Bâb-ı Âli onların veraset usûlüne göre bir vali taleplerine olumlu karşılık vererek, Yese'nin oğlu ve Wakhtang'-in yeğenini bu sıfatla kendilerine gönderdi. Bu vali İslâmiyeti kabul etmiş ve müslüman adı olan İslâm Abdullah adını almıştı.¹⁰⁹

İranda Fetih Hareketleri

İsfahan'ın Afganlı prens Mahmud tarafından zaptedilmesinden ve babası Şâh'ın hapsedilmesinden beri Kazvin'e yerleşmiş ve orada meşru hükümdar unvanını almıştı. Babalarının tahtını tekrar ele geçirmek için ancak zayıf gayretler sarfedebilecek durumda olduğundan, 2 Ekim 1723'de Rusya imparatoru Büyük Petro ile bir ittifak¹¹⁰ anlaşması imzalamıştı. Anlaşmada, Tahmasip'in Çar'a Derbend ve Baku ile birlikte Hazer denizindeki kıyı eyâletlerini, Ghilan, Mazanderan ve Astrabad'ı bırakacağı belirtilmiş, Rusya da bu büyük fedakârlığa karşılık olarak taht gasıyı Afganlının üzerine bir ordu göndereceğini ve Tahmasip'i İran tahtına oturtacağını vaatetmişti. İran şahı Tahmasip, Sultan'ın da yardımını sağlamak

¹⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/298-300

¹¹⁰ Bu anlaşma Büyük Petro'nun Tarih'nde bulunuyor, C. 3, s. 402; eski usûlde kaleme alınmış olan anlaşma 12 Eylül 1723 tarihini taşımaktadır.

maksadiyle, han Berhordar'ı elçi sıfatıyla İstanbul'a gönderdi. Fakat, Tahmasip'in Rusya ile bir anlaşma imzalamış olmasına kızan Bâb-ı Âli, topraklarından en az Rusya'ya bıraktığı kadar bir bölümünü vermedikçe bu prensi İran şahı olarak tanımamayı kararlaştırmış bulunuyordu. Bu sebeble Berhordar'ın Erzurum'da durdurulması emrini verdi. Birkaç ay sonra, başvezir (itimadeddevletu) Abdülkerim'in bir mektubunu Osmanlı Veziriazam'ına getiren Murteza Kulibeğ, ikinci elçi olarak İstanbul'a geldi. Elçinin getirdiği mektubta, İran prensi Tahmasip, Sultan'ın yardımını rica ediyordu. Veziriazam Damad İbrahim Paşa, doğrudan konuya girdi: Derbend ve Baku Çar'in hâkimiyetinde, Isfahan Mahmud'un ve Kandahar Mir-Kasım'ın ellerinde bulun-luğundan Bâb-ı Âli de- düşman eline düşmeden önce Tebriz ve Erivan'a komşu memleketleri zaptetmek üzere üç seraskeri görevlendirmişti. «Bununla beraber,» diye ilâve etti: «Prens Tahmasip bu eyâletleri kendi iradesiyle Bâb-ı Âli'ye bıraktığı takdirde hükümdarlara karşı gösterilen muameleyi görecekti ve bunun ötesinde Allah'ın yardımıyla İran'ın diğer memleketlerine sahip olmasının sağlanacağını ümid edebilirdi» (Ekim 1723-Muharrem 1137).

Saint-Petersbourg ve İstanbul'da bu görüşmelere devam edildiği sırada, Şehrzor Paşası ve Osmanlı idaresine bağlı Kürdler tarafından verdikleri birliklerle desteklenen Bağdad valisi Hasan Paşa Kermanşah eyâletini ele geçirdi. Şehri ve Şehrzor merkezini askerî bakımdan işgal ettikten sonra ordusunun seçkin birlikleriyle şâh Tahmasip'in sipehsalan, Khava ile Aleşter arasında mev-zilenmiş bulunan Alimerdan'a karşı yürüdü. Diğer bir kuvvet dağlara daldı ve şiddetli bir savaştan sonra Delfan ve Silesile aşiretlerinin dağlı savaşılarına dörtbin maktul verirdi. Bu arada Alimerdan Aleşter'den ordugâhını kaldırmış ve gidip Hurremâbad yakınındaki Şebgihan geçidinde sipere girmişti. Fakat Osmanlı birlikleri onu takımsız bırakmamışlardı. On yıl öncesinden beri Bağdad valisi ile gizlice söz birliği hâlinde bulunan ve tedbirleriyle Ardelan'ı Belbas ve Baban Kürd aşiretlerinin saldırılarına karşı korumasını bilmiş olan Ardelan hanı Abbas Kulikhan, Önce Mamui aşireti savaşılarıyla Sineh şehrini savunmak ister gibi görünmüş fakat bu tasavvurdan vazgeçmiş ve Hasan Paşa bu kaleyi ele geçirincede gelip ona tazimlerini sunmuştu (10 Kasım 1723 -11 Saf er 1136). Covanrud Sancakbeyi ile Sünnî Derecalis aşiretiyle ve Hamadan valiliğini idare eden Hersin sancakbeyi, Loristan aşiretleriyle Abbas Kulikhan misâline uymakta gecikmediler. Niyet, Osmanlı ordusu Aleşter'e vardığı zaman, Hurremâbad'a çekilmiş olan Alimerdan da aynı şekilde itaatini

bildirdi.

Tebriiz sefer ordusu seraskeri vezir Köprülü Abdullah Paşa'-nm raporu üzerine, Bâb-ı Âli zaten veraset yoluyla sahip bulunduğu Somai sancağından ayrı olarak Kürd beyi Hatemhan'ın idaresine Selmas, Kerkazan, Karabağ ve Enzel'i' bıraktı; zaten bu vilâyet ve eyâletler ahâlisi, buna veraset yoluyla vali unvanını ekleyerek itaatlerini bildirmişlerdi. Hatemhan, bunların karşılığı olarak yılda kayıtlara, şahsî vergi yerine bedel-i ciziyet olarak geçirilen dörtbin kuruş vergiyi ödemeyi kabul etti. Bâb-ı Âli, aynı zamanda Meraga İran hanının bu eyâletteki valiliğini tasdik etmekle beraber, onu Osmanlı hükümeti menfaatlerine daha iyi bağlamak maksadiyle Karaman Beylerbeyliği makamına yükseltti.

Köprülü Abdullah Paşa'nın şahsî kararıyle üzerine doğru harekete geçtiği Hoy kalesinin fethi çok büyük güçlüklerin¹¹¹ yenilmesine bağlıydı. Bu kalenin kumandanı olan Şehbazhan, Osmanlılara teslim olmaksızın hayatını kaybetmeğe karar vermişti. Abdullah Paşa'nın teslim tekliflerine, Paşa'nın kaleye birbiri peşi sıra gönderdiği müzakerecilerden ilkinin kulaklarını, ikincisinin başını Hakâri aşiretinden iki Kürde kestirmek suretiyle cevap verdi. Askerlerin cesaretlerini kırmak için girişilen bu vahşet hareketleri onların savaşma arzularını kamçulamaktan başka bir şeye yaramadı. Muhasaranın yirmi birinci günü Osmanlılar, dörtbin İranlının hayatlarına kaybettiği öfkeli bir hücum neticesinde şehre hâkim oldular. Mirza Celal de muhafızların geri kalan-lariyle iç kaleye çekildi; ümitsizliğin cesaretiyle savunmaya devam etti. Fakat, savunma sürekli savaşlarla zayıfladı ve şehrin muhasarasından ellidört gün sonra, iç kale zaptedildi; Şehbazhan, kendisiyle kalan üçbin İranlı ile kılıçtan geçirildi (12 Mayıs 1724-18 Şaban 1136). Abdullah, bu çok mühim fethin kendisinde kalmasını sağlamak maksadiyle, şehre muntazam birliklerden, Hakari ve Mahmudî aşiretleri kuvvetlerinden oluşan muhafızlar yerleştirdi. Hoy şehrinin düştüğü haberi üzerine, Cevres halkı şehrin kapılarını vakit kaybetmeden galibe açtı.

Bu dönemde Karadeniz kıyılarında oturan Abazalar gelip, Bâb-ı Âli'den aralık vermeden devam eden Lazların saldırılarına karşı kendilerini koruması ricasında bulundular. Veziriazam onların bu ricalarına karşı yardımda bulunmak üzere bey Rustem-han'ı gönderdi ve bu savaşçı halkın

¹¹¹ Tebriz ve Erivan seraskerlerine gönderilen fermandanlar Râisefendi Meh-med'in inşa'sında, 1136 numarada bulunmakta ve Şaban 1136 tarihini taşımaktadır. 138 numarada Şiilere karşı yayınlanan üç fermandan Çar, ve Lesgizlerin Tala aşiretini haberdar etmektedir.

sık tekrarlanan akınlarına son vermek maksadiyle Arslan Paşa'ya Keçileriskelesi limanını serbestçe kullanması hakkını tamdı; aynı zamanda altı kalyon ve bir karaveiden oluşan bir deniz birliğini Abazistan kıyılarını korumakla görevlendirdi. Bu iki beyin oğulları sünnet edilmek üzere İstanbul'a gönderildi.

Geçen yılın sonuna doğru, Damad İbrahim Paşa, Rusya'ya savaş açmanın zaruri olup olmadığını öğrenmek maksadiyle Bâb-ı Âli'de olağanüstü bir meclis toplandı. Mecliste hazır bulunanların büyük bir kısmı, savaşın yalnız haklı değil, zarurî olduğu yolunda kanâat belirtmişlerdi. Bununla beraber, Fransız elçisi marki de Bonnac'ın nazikâne uyardıkları üzerine Sultan, Rus elçisiyle iki toplantıdan sonra kesilen ve aradan dört aydan fazla zaman geçmiş bulunan toplantıların yeniden başlamasını emretti. Müteakip yılın başlangıcında, olağanüstü Osmanlı murahhasları, Fransız elçisi marki de Bonniac'm aracı başkanlığında Rus elçisi Nepluieff'le müzâkerelerde bulunmak üzere biraraya geldiler (3 Ocak 1724 - 3. toplantı). Rus elçisi, Rusya Tahmasip'i babası Hüseyin'in meşru vârisi ve İran Şahı olarak tanıdığından, Bâb-ı Âli'nin Paşalarına Kur'u geçmemeleri emrini vermeleri gerektiğini bildirdi. Osmanlı murahhaslarının Tahmasip'i meşru hükümdar olarak tanımayı reddetmeleri üzerine, Rus elçisi onlara, XII. Charles'ın Çar Petro tarafından mağlubiyete uğratıldığı ve devletlerinden kaçtığı halde Bâb-ı Âli tarafından niçin meşru kral sayılmış olduğunu; Türk milletinin tahtından Timur tarafından indirilmiş ve esir edilmiş olduğu halde Bâyezid'in oğlunu niçin meşru Sultan tanımış olduğunu sordu. Elçinin kullandığı bu lisan, Rusya'nın kendisini İran'la Bâb-ı Âli arama aracı olarak koymak niyetini yeterince açıklamış oluyordu. Fakat Osmanlı murahhasları bu iddiayı reddettiler ve bizzat Fransız elçisi bu kadar ser esaslar teklif etmenin görüşmeleri imkânsız hale getirmek olduğunu ileri sürdü. Bu arada, altı gün sonra, Fransız elçisi de Bonnac, Osmanlı murahhaslarını, kudretli ordusu ilk işaretle ileri yürümeye hazır bulunan Çar'ı, kuvvet kullanarak Şirvan'dan çıkarmanın imkânsızlığını kabul ettirdi; bu bakımdan görüşmenin kendi yararlarına olduğu bir gerçektir. Murahhaslar bu hususu VeziriâzanVa arzetmek vaadinde bulundular (7 Ocak - 4. toplantı). Yeni bir toplantıda Osmanlı murahhasları Rus elçisini aşırı iddialarından vazgeçirmek için boşuna gayret sarfettiler. Elçi şu dört husus üzerinde ısrar etti: Osmanlı birliklerinin Hazer kıyılarından uzaklaşması, Hazer'in yeni Rus arazi kazançlarına sınır teşkil ettiği, İran zararına sonradan gerçekleştirilen toprak fetihlerinden karşılıklı olarak durdurulması ve nihayet, şah Tahma-

sip ve Rusya ile aynı zamanda barış imzalanacağını Sultan'ın va-adetmesi (10 Ocak, - 5. toplantı) ¹¹². Bir müddet sonra, Türk murahhasları büyük bir divan toplantısı sonunda Rusya'ya savaş ilânının askıya alındığını haber verdiler ve Çar'la İran arasında yapılan anlaşmanın evvelce Osmanlı İmparatorluğundan alınan topraklar üzerinde Bâb-ı Âli'nin değerlendirme hakkına sahip bulunduğunu ve bundan vazgeçemeyeceğini anlattılar, sözlerini Sultan'ın Rusya ile barış halinde olmak arzusunu belirterek ve elçiden daha kesin olması talebinde bulunarak bitirdiler. Gerçekten de, Bâb-ı Âli Rusya'ya karşı savaş tehditlerini ciddiye almaktan uzaktı. Görünüşte şehrin kalesini takviye etmek üzere gönderilen deniz kuvveti de aslında, Osmanlı ordusunun İran'daki yeni toprak kazançlarını tanımaya karar verdirmek üzere harekete geçirilmişti. Çar'ın Bâb-ı Âli'nin İran'ın bazı eyâletleri hakkındaki mektubu İstanbul'a gelince, Damad İbrahim Paşa, sarayında topladığı bir mecliste okuttu. Mektubun peşinden İran'a karşı savaşı dinî bir savaş olarak meşrulaştıran fetvayı okuttu: O anda imparatorluk ordugâhı kadısı ayağa kalktı ve namaz kılarak kibleye dönenlere kâfir ¹¹³ denmesine itirazda bulunmak cesaretini gösterdi. Bu gözüpek davranış, eski kadının Lemnos'a sürülmesiyle acele cezalandırıldı (16 Nisan 1724 - 22 Receb 1136). ¹¹⁴

Bâb-ı Âli İle Rusya Arasında Paylaşma Anlaşması

Çar'ın mektubunun gelmesinden sonra, Rus elçisi Neplueff Osmanlı murahhasları ile üç toplantı daha yaptı. Bunların ikisinde Şah Tahmasip'in mirasının ortaklaşa paylaşılması üzerinde mutabakata varılmış, yalnız bunların gelecekteki sahiplik sınırları üzerinde itirazlar olmuştu. Bu toplantılardan birinde, Veziriazam, Rus elçisine, Bâb-ı Âli içinde bulunan kayıdla Şirvan'a asker sokmak konusunda yasakla karşılanırken, tasarlanan taksim anlaşmasının bu maddesinin kabulüne imkân bulunmadığını muzaffer, bir tavırla isbatladı. Elçiye yalnız Şirvan hanı üzerinde hâkimiyetini serbestçe yürütmek için değil, fakat küçüklü büyüklü Osmais, Surkhai, Ali Sultan ve diğer bazı Çerkez aşiretlerinin dizginlerini elde tutmak için bu eyâletin Bâb-ı Âli tarafından askerî bakımdan işgal edilmesinin zaruret halini

¹¹² Çelebizade, f. 35. Avusturya elçisinin raporunda bu görüşmeler hakkında Iller'in mektuplarındakinden daha teferruatlı bilgi vardır

¹¹³ Ehli kible tekfir olunmaz. Çelebizade, f. 30.

¹¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/300-304

alabileceğini sağlam misâllere dayanarak anlattı. Nihayet 24 Haziran 1724 tarihinde, Osmanlı murahhasları ve Rus elçisi Neplueff, bu imparatorluğun kuzey ve batısında bulunan en güzel İran eyâletlerinin Türkiye ile Rusya arasında paylaşılmasını hedef alan bir anlaşma imzaladılar. Bu taksim anlaşmasında altı madde ¹¹⁵ ve bir ek madde bulunuyordu. Bu maddenin verdiği imkanla Çar, Dağıstan'ın bütünü ve Şirvan'ın bir kısmını içine alan, Türkmenlerin memleketinden başlayarak Araş ve Kur nehirlerinin kavşak noktalarına kadar Hazer denizine kıyı eyâletlerin hâkimi oldu. Osmanlılara kalan eyâletler ise bir hatla tayin edilmişti. Bu hat, adları geçen iki büyük nehrin kavşak noktasından hareket ederek Erdebil'in üç mil uzağından ve Tebriz tarafından Hamadan'a gidiyor ve oradan o şekilde Kermanşah'a gidiyordu ki, Şirvan, Gence, Erivan, Moğhan, Kara-bağ, Azerbaycan ve İran Irakı'nın hattın berisinde bulunan kısımları Osmanlı mülkiyetine giriyordu. Şartlara göre, Kur nehri kavşağının kuzeyindeki bütün arazi Ruslara ait olacaktı ve Osmanlıların elde edecekleri arazinin sınırı olarak belirlenen hattın ötesinde bulunan bütün vilâyet ve eyâletler bu taksim anlaşmasını tas-vib etmesi şartıyla şah Tahmasip'e gidiyordu. Aksi takdirde, yâni anlaşma Tahmasip tarafından tasvib görmediği takdirde ise, iki devlet, en lâyük sayılacak şahsı İran tahtına geçirmek suretiyle İran'ın gelecekteki sükûnet hâlini sağlamayı taahhüd ediyorlardı. İki devlet de seçilecek ve İran tahtına oturtulacak kişiler arasına Afganlı Mahmud'u almamak hususunda mutabakata varmışlardı. Kabul edilmesiyle Bâb-ı Âli'ye ikiye bölünmüş ve Türk-tran yeni sınırlarında hiçbir tabî hat bırakmayan bu anlaşma, bu dönemden itibaren Rusya'nın ihtiras dolu tasavvurlarını ve Türkiye* nin kuruluşundan beri ¹¹⁶ onu yakıp kavuran fetihler susuzluğunu ortaya koymaktadır. ¹¹⁷

¹¹⁵ Hawkin, Osmanlı imparatorluğu Tarihi adlı eserinde, bu anlaşmanın girişinde, Bab-ı Âli'nin şah Tahmasip'in Hazer denizinde kıyısı olan ülkeleri Rusya'ya bırakmasını olumlu karşıladığını söylüyor. Türkiye ile Rusya arasındaki sınırlar Hazer denizinden ve Dağıstan'dan altı mil mesafeden ve aynı mesafeden Derbend'den geçerek Araş ve Kur nehirleri kavşaklarında son bulan bir hatla belirlenmişti. Malcolm'un İran Tarihi'ne bakınız.

¹¹⁶ Çelebizade bu anlaşmayı bütün genişliğiyle veriyor. Schoell'in Barış Anlaşmaları Özet Tarihinde de yor almıştır.

¹¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/305-306

Osmanlı Elçisi Paris'de Prusya Maslahatgüzarı İstanbul'da	
Evlenme Ve Sünnet Düğünleri	
Devlet Görevlilerinin Derecelerini Tâyin Eden Nizâm Ve Bu	
Derecelere Göre Elbiseler	
Halk Bayramları Ve Düğün Alayları	
Anadolu, Mısır Ve Kırım'la Alâkalı Asayiş Tedbirleri	
Şehzadelere Verilen İlk Ders	
Mendil, Halva Ve Halvet	
Saray Tabibinin Oğlu, Aü Paşa	
Birçok Ünlü Kimsenin Ölümü	
Rokhara Ve Ralkh'da Elçilik; Fransa Ve İran'a Gönderilen Elçilerin	
Dönüşleri	
İran Elçisi Murteza Kulikhan	
Şirvan Hanı'nın Tahtına Oturması	
Rusya İle Anlaşmazlıklar	
Üç Unutulmayacak Fetva	
Türkler Tarafından İşgal Edilen Gürcistan	
İranda Fetih Hareketleri	
Bâb-ı Âli İle Rusya Arasında Paylaşma Anlaşması	
ALTIŞBEŞİNCİ KİTAP	
Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler	
Katoliklerin Taciz Edilmeleri	

Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil, Lori, Loristan, Karabag, Urmia Ve Moghan'ın Zabtedilmesi	
Afganlı Mahmud Ceza Mağarasında	
Halefi Eşrefue Barış Anlaşması	
Halefi Eşrefle Barış Anlaşması	
Rus Topraklarının Sınır Belirlenmesi	
Avrupalı Elçilerin İstanbul'daki Durumu	
Çerkeş Mehmedbeğ Mısır'da	
Kırım'da Ve Kuban Kıyılarında Karışıklıklar	
İran'da Şahseven Ve Şikaki Aşiretlerinin Başkaldırmaları	
Veziriazam İbrahim Paşa'nın Müesseseleri	
İnşâ Hareketleri, Şenlikler, Kütüphaneler, Matbaa, Âlimler	
Bonneval	
Elçi Talman	
Rusya İle Arazi Çekişmeleri	
Eşrefin Elçileri	
Birçok Ünlü Kişinin Ölümü	
Şâh Tahmasipin Elçisi İstanbul'da	
İran'a Yeniden Savaş İlan Edildi	
Sultan Ahmed'in Tahttan İndirilmesi	
III. Ahmedin Saltanat Dönemine Bakış	
ALTIŞALTINCI KİTAP	Hata! Yer işareti tanımla
Âsilerin Tenkili	Hata! Yer işareti tanımla
Boğdan Ve Eflak Voyvodaları	Hata! Yer işareti tanımla

ALTMİŞBEŞİNCİ KİTAP

Avrupa ve Asya devletleriyle diplomatik münasebetler. — Katoliklerin taciz edilmeleri. - Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil. Lori. Loristan. KarabaK. Mera. ga. Urmia vs Mo^hnn'in zaptta ilmesi Afganlı

Mahmud ce/H mağarasında. Halefi K^rtfle barış lül^nvısı Rus> toprakiînnin sınır belirlenmesi. — Avrupalı elcilerin tstanl'urdci-.i durumu. — Çerkeş Mehmeribefe Mısır'da. Kırım'da ve Kuban kıyılarında karışıklıkta; iran'ın Şabseven ve Şikakı aşiretlerinin h..^kaldırmaları. - Veziriazam ibrahim Paganın müesseseleri. — İnşa hareketleri, şenlikler, kütüphaneler, matbaa, âlimier. — Bonnevai. — Elçi Talman. — Rusya ile arazi çekişmeleri. — Eşrefin elçileri. — Birçok ünlü kişinin ölümü. — Şah Tahma-sip'in elçisi istanbul'da. — İran'a yeniden savaş ilân edildi. — Sultan Ahmed'in tahttan indirilmesi; III. Ah-med'in saltanat dönemine bakış. ¹¹⁸

Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler

RUSYA, paylaşma anlaşmasının kendisine vermiş olduğu Ha-zer denizi kıyılarındaki Kafkas eyâletlerinde yerleşmiş bulunurken, Bâb-ı Âli Kur ve Araş kavşaklarından başlayarak Hamadan ve Kermaşahan'a kadar uzanan sınır çizgisinin beri-sindeki arazinin büyük bir bölümünde hâkimiyetini kabul ettirmek gayretleriyle meşguldü. Kuvveden fiile geçirmek için üç yıl gereken bu fethin teferruatını bir solukta anlatmadan Önce, nefes almak için bir an diplomatik hava içinde duralım. İran'ın Batı ve kuzey eyâletlerinin parçalanmasında birlikte harekâta girişmiş olan iki devletten ayrı olarak, bu insan hakları tecavüzünden ötürü, tarafların çeşitli taleblerini uzlaştıran ve Bâb-ı Âli'den mükâfat olarak oldukça ehemmiyetsiz çıkarlar elde etmiş bulunan Fransa'yı suçlamak gerekir. 24 Haziran'da tamamlanan anlaşma, Fransız elçisi tarafından ancak onbeş gün sonra, Afrikalı korsanların eline geçen iki geminin tazminatının verilmesi bahis konusu olduğundan acele imzalandı; ayrıca aracılığı karşılığı olarak elçi tarafından talep edilen Sakız ve Kandiye'de ¹¹⁹ manastır İnşâ etmek hakkı bu yerlerin konsoloslarına tanındı

¹¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/307

¹¹⁹ Dirling'in raporundan: Arşivlerde, I. Malcolra'un İran Tarihi'inde, Schoell'in eserinde bu anlaşmanın yapılmasındaki şartların derinlemesine bilinmesine karşılık, fazla bilgi yok. Sadece, iddia edildiğine göre bu anlaşma Fransız elçisinin gayretleriyle gerçekleştirilmiştir, denilmektedir, Hanway, anlaşmanın 5

(8 Temmuz 1724). Üç ay sonra Fransız elçi marki de Bonnac'm yerine Andre-zel İstanbul'a geldi. Bu elçilerden birinin gelişinde ¹²⁰ diğerinin ayrılışında huzura kabul edilmişlerini kaleme alan İmparatorluk tarihçisi, ayrılan elçinin derin tecrübesini övmektedir (25 Ekim 1724-6 Safer 1137). Paris elçiliği şurasında kendisine imtiyazların: ¹²¹ yenilenmesi hususunda kararlaştırılmış bir plân verilen Yirmise-kiz Mehmed Çelebi, buna karşılık Bâb-ı Âli, İspanya ve Fransa arasında bir saldırı ve savunma ittifakı projesini ileri sürmüştü. Fransız elçisi de Bonac'ın İstanbul'dan ayrılışı sırasında Veziriazam bu projeyi ona hatırlatarak üzerinde durulmasını istedi.

İran eyâletlerinin paylaşılması anlaşmasının imzalı nüshasını getiren olağanüstü yetkili Rus elçisi general kont Rumanzoff kısa bir süre sonra İstanbul'a geldi. Elçiyi Sultan'm huzuruna bir çavuşbaşı değil, bir kapucu (mabeyinci) çıkardı ve kendisine bir samur hil'at verilecek yerde, sadece bir basit kaftan ihvan edildi (6 Şubat 1725). Bununla beraber, bu olağanüstü yetkili elçi, İstanbul'daki Rus elçisi Nepluieff gibi vezir sofralarına kabul edildi. Avusturya elçisi Dirling, bu durumu, o zamana kadar görülmemiş, fakat bundan sonra benzerinin devam edeceği bir hâl olarak işaretledi. Avusturya elçisi İstanbul'daki ikameti günlerini Rakoczy'nin ve onun partisinden olanların hareketlerini Bavyalı dönme Mustafa ve Rakoczy'nin günah çıkarıcısı Cizvit papas Ka-sod vasıtasıyla gözetlemekle geçirmişti. Rakoczy'nin taraftarları Ladislas Esterhazy, David Kisfaludy ve AndrĖ Torok'du. Toekoeli* nin sağlığında Macar isyanına katılmış olan François Horvath, Bereseny gibi ölümünde Galata'daki Cizvitler manastırı mezarlığına gömülmüştü. Rusya için olduğu kadar İmparator taraftarı Macaristan'dan yana olanlar bakımından da tehlikeli bir âsi Rus Or-lik'di. Hetman Mazeppa'nın eski kâtibiydi. Orlik efendisiyle beraber Türkiye'ye kaçırmıştı: Mazeppa'nın ölümünden sonra, Edirne' de Rusya'ya karşı isyan halindeki kazakların hetmam ¹²² ilân edilmiş ve bu sıfatla Bâb-ı Âli onu smıra göndermiş ve orada Chocim ve Bender valilerine kendisine yardım etmeleri hususunda emir vermişti. Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanan barış anlaşmasından sonra Osmanlı topraklarını terketmek zorunda kalarak

Temmuzda imzalanan anlaşma konusunda okuyucularına verdiği etraflı bilgide Avrupalı elçilerin raporlarıyla mutabakat halindedir.

¹²⁰ Rasid, f. 56.

¹²¹ Fransa kralı ile Büyük Sultan arasındaki imtiyazlar anlaşmasının yenilenmesi hususunda Bâb-ı Âli'nin teklif edeceği maddeler arasında konsolosların tabii imtiyazları, Fransa ve diğer yabancı devletlere verilen İmtiyazlar bulunuyordu. Bu bilgiler Dirling'in 30 Ekim 1724 tarihli raporunun ekinde bulunmaktadır.

¹²² Hetman, Kazak beylerine verilen pMiyvodalık, prenslik karşılığında, 1 bir unvan. (Ç.N.)

Polonya yoluyla İsveç'e gitmiş, fakat, burada da İsveç'in Rusya ile yaptığı anlaşma gelip onu bu sığınaktan kovmuştu. Üç yıllık bir kayboluştan sonra Chocim'e dönüp, oradan Tataristan'a dönmek imkânlarını kendisine vermesini Bâb-ı Âli'den rica etti. Türk hükümeti bu hususların sağlanması için Eflak ve Bogdan voyvodalıklarına emirler göndermişti ki, Ruslar bu tasavvuru öğrendiler ve gerçekleştirilmesinin anlaşmaya aykırı olduğunu belirterek: itirazda bulundular. Sonunda, Orlik, Serez'e, oradan Selânik'e gönderildi ve bu şehirde kendisine yaşaması için günde dört kuruş tahsis edildi.

Olağanüstü yetkili Rus elçisi Roumanzoff un İstanbul'a gelişinden üç hafta sonra (28 Ocak 1725) öldü ve Bâb-ı Âli nezdinde itimâda lâıyk görülmesi üzerinden pek az zaman geçmiş bulunan elçi, Katerina'nın anlaşmayı müddetsiz imzaladığını ispatlayan vesikaları Türk hükümetine sundu. Olağanüstü elçiliğinin sürdüğü altı aydan sonra, Roumanzoff, sınırların bir an önce belirlenmesi göreviyle yine olağanüstü yetkilerle, fakat komiser ünvanıyla yerinde kaldı ve günlük tahsisatı on sekiz kuruştan on kuruşa indirildi (7 Şubat 1725 - 23 Cemaziyül'evvel 1137).

İngiliz elçisi Stanyan, Sultan'a Prusya kralının bir mektubunu ve mektupta belirtilen pahalı silahlar ve amberden oluşan hediyeleri sundu; Prusya kralı böylece, iki yıl önce at satın almak üzere Türkiye'ye gelmiş olan mirâhurlarından birine gösterilen iyi kabujdan ötürü duyduğu minnettarlığı belirtmek istiyordu.

Hollanda elçisi Colyer kendi milletinin bayrağını taşıyan gemilere kuzey Afrikalı korsanların verdikleri zarardan ötürü tazminat talebinde bulundu ve Cezayir'le Genel Devletler arasında barışın yenilenmesi gereğinin yapılması hususunda bir Hatt-ı Şerif yazılmasını sağladı¹²³

Venedik balyozu (elçi) Giövanni Emmo'nun yerine bu göreve Prancesco Gritti geldi¹²⁴, bununla beraber, Venedik'in işlerini¹²⁵ bir yıl boyunca birlikte yürüttüler; zira Venedik Cumhuriyeti, yeni balyoz'un tecrübelerinden ancak bu suretle yararlanabileceğini düşünüyordu.

Bu sıralarda Tupezare'li küçük timar sahibi Christophe de Solima Popiel Polonya elçisi olarak İstanbul'a geldi. Chocim etrafında son zamanlarda tahkimat çalışmaları yapılmasından ve Kırımlıların giriştikleri akın hareketlerinden şikâyetçi oldu; ayrıca, bir Polonya elçisinin sürekli olarak

¹²³ Venedik balyozu (elçisi) Emmo'nun 25 Mart 1725 tarihli raporu.

¹²⁴ Venedik elçisi Critti'nin gelişinde huzura kabul edilişi, 21 Sefer 1136 (20 Kasım 1725). Çeleblzade, f. 20.

¹²⁵ 1723 ve 1724 yılları boyunca ortaklaşa yazdıkları raporlar elli sayfadan fazla tutmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu payitahtında kalması talebinde bulundu. Bâb-ı Âli, Kırım hanı nezdinde teşebbüste bulunacağını vaadetti; Bâb-ı Âli kendi himâyesi altında bulunan Kırım Tatarlarının başlarına buyruk olamayacaklarını belirtti. Polonya elçisinin sürekli payitahtta görev başında kalması yolunda talebe .gelince, Damad İbrahim bu hususta hiçbir yenilik kabul ettirmek istenmemesini ileri sürdü. Polonya elçisinin bazı neticeler elde edeceğini umduğu son huzura kabulde ise Veziriazam, Polonya kralının seçim şekli yerine veraset usûlünü koymak istediğinin doğru olup olmadığını sordu; elçi bu soruya kaçamaklı bir cevap verdi¹²⁶,

Raguza'nın üç yıllık vergi tutarı olan elli altı kesevi¹²⁷ getiren bu cumhuriyetin elçileri, Zorine'nin Venedikliler tarafından işgalinden beri gümrük gelirlerinin azaldığını ileri sürerek verdilerinde indirme talebinde bulunmaları bir netice vermedi; ayrıca vergide indirme yaptırmak şöyle dursun, kendilerinden savaş zamanında ödenmeyen vergilerin tazminatı olarak, otuz kese akça istendi.

Polonya'nın İstanbul'da devamlı bir elçi bulundurmamak talebini reddettiği sırada Bâb-ı Âli, Avusturya'dan Pasarofça ticarî anlaşmasının kesin maddesi gereğince Viyana'da devamlı bir konsolos veya şehbender, yâni bir antrepo ve transit eşya şefi bulundurmamak talebi üzerinde duruyordu. Neticede mabeyinci olarak atanan Ömer Ağa, konsolos veya şehbenderliğe uygun görüldüğünden Vi-yana'ya hareket etti (1725). Avusturya, Bâb-ı Âli'nin Pasarofça anlaşması üzerinden geçen yedi yıldan beri bu husustaki devamlı teşebbüslerini daha fazla savsaklayamazdı; zira, Afrika'nın kuzeyindeki devletlerle gerçekleştirmeye çalıştığı anlaşmalar konusunda Bâb-ı Âli'nin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Son zamanlarda Cazayirli Maokha'dan kahve yüklü olarak dönen Ostende kumpanyasına ait bir gemiyi zaptetmişler, İmparatorun bütün taleplerine rağmen, gerek iadesine, gerekse tazminat ödemeye yanaşmamışlardı. Bâb-ı Âli, korsanları Avusturya ile anlaşmaya zorlamak için, içinde iki amiral gemisinin, Riyale ve Patronanın yer aldığı bir deniz kuvveti donattı; ayrıca iki savaş gemisinin de bulunduğu bu deniz kuvvetine Veziriâzam'ın komiseri olarak Uzun İsmail Ağa ile Kapdan-ı derya komiseri Süleyman Ağa katıldı; Avusturya hükümeti şövalye John Schonamille ve tercüman Nicolas Theyls tarafından temsil

¹²⁶ Polonya elcisi Popiel Boğaziçi kıyısında bir semte yerleştirilmişti ve o sırada hüküm süren veba yüzünden bütün maiyyetini kaybetti (Ekim 1725)

¹²⁷ Otuz seki/, bin duka karşılığı.

edildi¹²⁸. Cezayir, Tunus ve Trablus valilerine Hatt-ı Şerif yazıldı (14 Haziran 1725 .- 2 Şevval 1137). İsmail Ağa'nın gayretleri Cezayir'de neticesiz kaldı. Toplanan divânda Hatt-ı Şerifi¹²⁹ okuduktan ve dayı Paşa'ya hil'at giydirdikten sonra, ondan Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında yapılan anlaşmayı yüksek sesle kınayan çirkin bir cevap aldı. İsmail Ağa ağarlamak maksadiyle babaca birkaç acı söz söyledi ve «taşın içinde bulunan ateşe suyun tesiri olmayacağını»¹³⁰ hemen anladı; yelken açıp Cezayir'den ayrıldı. Tunus ve Trablus'da kendisinin aracılığıyla Avusturya ile anlaşmalar yapılması onu memnun etti. Onüç maddeden ibaret olan bu anlaşmalar, Avusturya teb'a ve gemilerinin korsanlık ve esir edilme endişelerine son veriyordu; aynı dokunulmazlıktan Hollanda, Sicilya, Napoli, Floransa gemilerinden başka Fiyume ve Trieste gemileri yararlanıyorlardı¹³¹. Viyana hükümetinin bu anlaşmaları gecikmeden tasdik etmesinden sonra, Tunus ve Trablus murahhasları Viyana'ya gittiler ve ilk defa olarak, bu kuzey Afrika ülkelerinde Avusturya İmparatorluğu konsoloslukları faaliyete geçti¹³². Cezayirlilerin Bâb-ı Âli'nin emirlerine ısrarla karşı gelmelerinin sebebi, Osmanlı hükümetinin, kendilerinin himâyesi altmda bulunan Memlûklerin beyi Çer-kesbey'i Mısır'da eski makamına getirmeyi reddetmesiydi. Zaten, bu korsanların saygısızlığı, kendilerine el altından Hollanda'ya¹³³ karşı kıskırtan İngiltere'nin himayesinde hissetmelerinden beri sum* tanııyordu. Dokuz yıl boyunca Cezayirli korsanlar yetmiş Hollanda gemisini esir etmişler, Hollanda hükümeti tarafından barışı sağlamak üzere yıllık ikiyüzbin florin tutarındaki vergiyi de hor görerek reddetmişlerdi. Nihayet, Sultan'ın bir Hatt-ı Şerifi sayesinde (8 Ağustos 1726) teklif kabul edildi, yine aynı şekilde Cezayir'le Avusturya arasında barış anlaşması yapıldı (8 Mart 1727). Tunus ve Trablus hükümetleri, diğer hıristiyan devletlerinin aksine Avusturya İmparatorluğunun kendilerine hiçbir peşkeş göndermediğinden mırıldanmaya başlayınca, bir kereye mahsus olmak üzere kendilerine beşbin florin verildi. İmparatora sunduğu raporunda prens Eugene, bu hükümete para verilmemesi, bu para ile himâyesi altmda Napoli ve Sicilya'nın emin bir sığınak bulacakları yirmi kadar savaş

¹²⁸ ÇelebizAde, f. 79 ve Viyana Arşivlerinde, bilhassa İmparator Majestelerinin komiserlerinin raporu.

¹²⁹ Hatt-ı Şerif 1137 Ramazanının son günleri tarihini taşıyordu (12 Haziran 1725)

¹³⁰ Senkde muzmer olan ateşe ab etmez eser, Türk atasözü. Çelebi zade, f. 79 ve 72.

¹³¹ Anlaşmanın tamamı Çelebizade tarafından aynen yayınlanmıştır, f. 80 ve 81; Tunus'la anlaşma 16 Nisan 1728'da; Trablus'la yapılan anlaşmanın tarihi de 1726.

¹³² Tunus'da konsolos. Simon Pillavino, Trablus'da Meyer ve ölümünden sonra Absalamani; Mora'da Avusturya elçisi Clairimbaufdu.

¹³³ «İngilizler bu alçakça ve meşum olayı uzun zamandan beri benimsemişlerdi.» Gerişler, X, s, 156.

gemisi ve bir o kadar kalyon inşâ ettirilmesi tavsiyesinde bulundu ¹³⁴. Aynı siyasî anlayış çerçevesi içinde prens Eugene, İmparatora kararnamelerle orduya asker toplamak yerine devamlı bir ordunun yüküne tahammül etmenin daha doğru olacağını bildirmekten de geri kalmadı. ¹³⁵

Katoliklerin Taciz Edilmeleri

Fransız ve Avusturya elçilerinin gayretlerini gerektiren bir hadise de katolik kilise ve papazlarının, bilhassa Ermenilerin meselesi oldu; bu sonunculara karşı yirmi yıl önce diğer hıristiyan mezhepleri patrikleri tarafından girişilen ve o zamandan beri uyuk-layan takibler, eziyetler tekrarlanıyordu. Suriye'de katolikler, uğradıkları eziyet ve takipleri, Yunanlılara yukarıdan bakmak, hattâ Akka'da onlara ait Ortodoks kilisesini yakmak suretiyle kendileri davet etmişlerdi. Suriye Yunan papasları uğradıkları zararları Bâb-ı Âli'ye bildirmişlerdi ve patrik aracılığıyla ilettikleri şikâyetlerinde, bilhassa katolik mezhebinin, diğerleri arasında ciz-vitlerin dinî emirlerinin kendilerine çok fazla, zarar verdiğini bilhassa belirtmişlerdi. Kendilerinden şikâyet edilenlere karşı bir ferman yayınlandı. Bu fermanla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde din değıştirme ve mezhepten mezhebe insan geçirme çalışmaları şiddetle yasaklanıyor ve faaliyetleri şeytanıkinden farksız bu adamlar ¹³⁶ hapis cezâsiyle tehdit ediliyorlardı. Sakız Rumları Avusturya elçisinin müracaatına karşılık bir fermanla katolik manastırının açılmasından beri o zamana kadar görülmemiş bir şekilde öfkeliydiler. Katolıklere karşı yeni baskılara başlamak üzere Rumlar yayınlanan son fermanla yararlandılar. Ciz-vitleri yakalayamayan ve vergi mükellefi durumuna sokamayan Türkler, dört dominikenle kendilerinden otuz bin istedikleri ve bu meblağın ancak üçte birini alabildikleri on kilise çömezini ha-pise attılar. Beş yıl önce Avusturya elçisinin ricasiyle açılmış olan yeni katolik kilisesi bu dönemde kapatıldı. Sakızlı Rumlarla katolikler arasındaki bu aman vermeyen mücadele altmış yıldan beri sürüyordu: Rum rahibi katolikleri kapise attırarak ve cizvitleri adadan kovdurarak anlaşmazlığın meşgalesini tutuşturmuştu. Rumlar tarafından Sakızadası'nı

¹³⁴ Bu hususta, meclisler, saray meclisi ve İspanya sarayı meclisi birlikte çalıştılar ve mutabakat halinde bulunuyorlardı; çok fazla olan Napoli ve Sicilya'nın zararları kral vekili kont de Harrach tarafından saray meclisine bildirildi.

¹³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/307-312

¹³⁶ Şeyatın enis kasdı ve garzi kiasidile. Çelebizade, f. 79.

Venediklilere teslim etmekle suçlanan katolikler kiliselerinin kapatıldığını görmüşlerdi ve onun yeniden açılışını Papa XI. Clement'in XV. Louis ve VI. Charles nezjdindeki müdahaleleriyle, bu son hükümdarın elçisinin gayretlerine borçlu olacaktı. Avusturya elçisi, kont Wirmond vasıta-sıyla teslisçiler mezhebini koruyan bir ferman alınmasını sağladı. Fakat, onların Beyoğlu'nda bir kilise, inşa ettikleri takdirde, bunun da evvelce olduğu gibi, gammazlıklar sonucu kökünden yıktırılıp yerine cami yaptırılacağından korktuğundan, elçi Dirling, teslisçiler için kilise yerine basit bir misafirhane inşası müsaadesi istedi. Ermenilere karşı yöneltilen yeni takib ve eziyetler, kendi makamını satın almak için verdiği paraya katkıda bulunmayı reddeden katolik köylüleri affedemeyen patrikin bir intikamı oldu. Zaten, Tineh'in müstebid voyvodası kendilerine baskı yaptığı halkı bir başkaldırma hareketinde katlettikten sonra katoliklere de kötü muamelelerde bulunmuştu. Bu şiddetli takibatın çok aşikâr bir kurbanı, ölümü başka vesilelerle göstermelik bir sebebe bağlanan, İstanbul'da Gümüşendâze adıyla tanınan İranlı bir Ermeni zengini oldu; bu Gümüşendâze, insan kanı akıtmakta son derece hasis davranan Veziriazam İbrahim Paşa'nın emriyle, çoğu Ermenilere ait zengin mağazaların bulunduğu Vezirhan'm karşısında idam edildi. Gümüşendâze, hafif meşreb bir kadınla ¹³⁷ münasebet kurmuş olmakla suçlanıyordu; suçlamaya göre, bunun için kocasının yokluğundan yararlanmış ve kocanın evinde yakalanmıştı. Bir peşin hüküm de son derece ağır bir şekilde sanığın aleyhine idi: Bu peşin hükme göre İranlı Ermeniler aşırı derecede kadın düşkünü ¹³⁸ sayılıyorlardı. Bununla beraber, kadınla aralarında suçlayıcı ilişkiler isbatlanamadı. Fakat, bir grup müslüman gelip: «Bu mel'un kâfirin, şeytanınkilere benzeyen kalın kaşlarının yay biçimiyle huzurlarını kaçırmaktan geri kalmadığı» yolunda şâhidlik ettiler. Bu sebebe: «Ermeni, müslüman kadınlara âşi-kâne sözler söylediği» ifâdesi de eklenince, Gümüşendâze, nâib San'ullah Efendinin verdiği kararla idam hükmünü giydi. Kurtulacağı ümidiyle dinini bırakıp müslüman oldu; fakat bunun kurtulmasına yaramayacağını öğrenince, kendi dinine döndü ve dinini inkâr etmiş, mürted kişi olarak idam edildi. Bu son sebep hiç değilse islâmiyet kanunlarına uygundu; fakat, bir erkeğin âşıkane mizaçlı olduğu veya kadınları teşhir etmek için gözlerinden ve kaşlarının yay biçimi olmasından yararlanmasının idam sebebi sayılabileceği hiçbir yerde

¹³⁷ Kahbe-i Ruzikâr, herkesle münâsebeti olan.

¹³⁸ İmparatorluk tarihçisi, bu münasebetle Hz. Peygamberin bu gibiler için kullandığı -akıl kısalığı- veya -zekâ noksanı- gibi vasıflandırmalarını zikrediyor.

yazmıyordu (22 Eylül 1724 - 3 Muharrem 1137).¹³⁹

Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil, Lori. Loristan, Karabag, Urmia Ve Moghan'ın Zabtedilmesi

Olağanüstü yetkili Osmanlı murahhası arı ile Rus elçisi arasında Fransız elçisinin aracılığı ile toplantılara geçildiği sırada İran seferi de başlamış bulunuyordu. Bu seferin ilk belirli işareti, büyük bir ehemmiyete sahip sınır kalesi Kamadan, eski Ekbata-na'nın muhasara ve işgali oldu. Bağdad valisi¹⁴⁰ Hasan Paşa* nın ölümünden sonra, eski Basra valisi olan damadı onun yerine seraskerliğe atandı. Basra valisi Abdurrahman, Şehrzor valisi Kara Mustafa Paşalar ve Musul, Maraş, Karahisar, Kırşehir ve Cizre vali Paşalarıyla zeametti birlikleri¹⁴¹ seraskerin emrine verildi. Bâb-ı Âli ile Rusya arasındaki paylaşma anlaşmasının imzasından beş gün sonra, serasker Paşa Hamadan'a az mesafedeki Yenice kasabasındaki ordugâhından ayrıldı ve siper açtı (29 Haziran 1724 - 7 Şevval 1136). Hamadan kalesinin hendekleri sekiz aun derinliğinde ve üçbuçuk aundu ve şehrin İki katlı tabyasını iki-yüzden fazla burç koruyordu; iki hisar başlıca gücünü oluşturuyordu. Şehrin Fetih Kapusu ile Isfahan Kapusu arasında uzanan bölümü, Yeniçeriler, leventler ve kalpaklılar, yâni şimdiki seraskerin merhum kayınbabası tarafından oluşturulan kalpak giyenler sınıfı tarafından muhasara edildi. Isfahan Kapusu'nun berisine, siperin devam edemeyeceği yere, Musul, Ardelan, Kürd Beyleri, ikibuçuk fersah tutan şehrin çevresini çevirebilecek şekilde yerleştirildiler. En yüksek burcun karşısına yirmi aun irtifâında bir tabya inşâ edildi. İranlıların muhasaracüan püskürtmek ve bahis konusu tabyayı yıkmak maksadiyle giriştikleri bir hücum teşebbüsü tamamiyle başarısız kaili ve kendilerine beşbin asker hayatına maloldu. Bu yenilgiye rağmen, Sânin Eğlence Evi¹⁴² denilen yerde, Isfahan Kapusu önünde duran Feridun Paşa kuvvetlerine saldırdılar. Üç ayrı noktada açılan lağımlar, İranlıları ilk tabyayı terletmek zorunda, bıraktı; muhasara kuvvetleri bu lağımların patlamasıyla açılan gediklere saldırdılar

¹³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/313-314

¹⁴⁰ Hanway, I, s. 195, Hasan Paşa'nın Hamadan muhasarasına gittiğini söyleyerek yanılıyor, çünkü Hasan Paşa daha önce ölmüştü.

¹⁴¹ Ayrıca bin Kerkük gönüllüsü, diğer bin asker, yeni alınmış beşyüz sipahi ve silahdâr, ikibin yaya levend, dörtbin ikiyüzelli yeniçeri, al-tıyüz seksendört cebeci, beşyüz topçu ve ikiyüz top arabacı bulunuyordu. Çelebizade, f. 45.

¹⁴² Şahin kasrı. Çelebizade. f. 46.

ve kendilerini ahşâb bir dam altında buldular. İranlılar nafta batırılmış ve tutuşturulmuş paçavralarla damı yakmaya kalkıştılar; fakat Osmanlılar yangını söndürmek ve yangından korunmakta tez davrandılar. Birkaç yeni lağımın infilakiyle yirmibeş aun uzunluğundaki bir duvar bölümü yıkıldığından, iki ay süren muhasaradan sonra hücum başladı. En şiddetli çarpışma, Dua odası¹⁴³ denilen tepenin üzerinde cereyan etti; her taraftan püskürtüldükleri-ni gören İranlılar dağıldılar ve şehir Osmanlıların eline geçti (1 Eylül 1724 - 12 Zilhicce 1136). Halkın hali vakti yerinde olan sınıftan¹⁴⁴ onyedibin kişi, siperin bittiği yer olan şehrin doğusundaki Seçilmişler¹⁴⁵ Kapusu önünde bulunan bahçelere ve sayfiye evlerine dağılmışlardı; bunlar Hamadan'ın zaptını takib eden aynı gece kısmen kaçıp kurtuldular, kısmen kılıçtan geçirildiler. Ertesi gün serasker kaleye girdi. Bu başarının haberi ondört gün sonra bir perşembe günü İstanbul'a ulaştı; sevinç işareti olarak şehirde üç gün donanma yapılması emredildi. Sultan, bir mektup göndererek galiplerden hak ettikleri Övgüleri esirgemedi. Hatt-Şerifinde Sultan: «Hizmetkârlarım bu zaferi kazanmak için hayatlarını tehlikeye atmaktan geri kalmadılar; hiçbir gayretten geri kalmadılar; yüzleri ziyadesiyle parlak olsun! Kendilerine verdiğim ekmeği hak ettiler,» diyordu.

Serasker, kaleye muhafızlar yerleştirdikten sonra, şah Hüseyin'in akrabası Lâtif Mirza'nın üç bin kızılbaşla (İranlı) savunduğu Dergezin üzerine yürüdü; hücum ederek İranlıları kaçmak zorunda bıraktı, Hamadan kaza dairesinde bulunan halkı isyan halindeki ikiyüz haneli Somin kasabasını itaat altına aldı; peşinden Asitâne şehrini işgal etti¹⁴⁶.

. Bu olaylar sırasmda, Arran sınırında konaklayan bir ikinci Osmanlı ordusu payitaht ve ülkenin başlıca kalesi Erivan üzerine yürümüşü. İranlıların Erivan'ın imdadına çağırdıkları Heraclius' un oğlu ve Kakhetislerin hükümdarı olan Mehmed Kulikhan Ak-cekalaa'da Gürcü¹⁴⁷ birliklerinden onbinden fazla asker toplamıştı. Şemseddin'in Gence birlikleri ve Lezghisinkiler, sakinleri huzur içinde idare edilmek ve ne Osmanlılardan yana, ne aleyhlerinde olduklarını belirtmek için rehineler verdikleri Kulikhan'la Qo-ri kalesine hücum etmek maksadiyle birleştiler. Mehmed Kulikhan, Gruzesler üzerinde hüküm sürmek üzere Constantin adında bir

¹⁴³ Musella Tepesi.

¹⁴⁴ Lutian. Çelebizade, f. 47.

¹⁴⁵ Muhtaran Kapusu.

¹⁴⁶ Çelebizade, f. 50. Ne Hanway, ne de Malcolm'da bu olaylar var.

¹⁴⁷ Karakalkan, Kesen, Erstad, Çelebizâde, t. 49.

Gürcü rahibi çağırılmış ve onun adına Gürcü şeflerinin tazimlerini kabul etmişti¹⁴⁸. Bu bakımdan bu tehlikeli düşmanı püskürtmek ve Gürcistan'ı barış' içinde tutmak için acele davranmak gerekiyordu. Tiflis valisi Receb Paşa da bunu yaptı; Gori kumandanı Yusuf Paşa ve Çıldır beylerbeyi İshak Paşa'nın yardımlarıyla aniden ortaya atılan prence hücum edip onu Kur nehrinin ötesine attılar.

Diğer taraftan, o sırada Tiflis muhafazasında bulunan Diyar-bekir valisi Arifî Paşa Erivan üzerine yürüdü ve yedi gün sonra oraya vardı. Bâb-ı Âli, Arifî Ahmed Paşa'nın teşebbüsünde başarılı olmasını sağlamak maksadıyla, Anadolu, Kars, Sivas ve Maraş beylerbeylerini; Hüdâvendigâr, Karahisar, Çorum, Aksaray ve Ba-yezid sancakbeylerini onun emrine vermiş; ayrıca, ona yüksek ücretli bin sipahi, yirmiyedibin yeniçeri veya gönüllü ve ikibinbeş-yüz topçu ve silahdâr göndermiş, böylece kuvvetlerin yekûnu altmış bine varmıştı. Erzurum'dan yola çıkarılan ondört büyük muhasara ve otuziki obüs topu, Tiflis'den yedi günde gittiği Erivan' da kendisine ulaştırılmış olacaktı. Arpaçayı geçtikten sonra, Arifî Ahmed Paşa, Kervansaray konağından kale muhafızlarına bir teslim teklifi gönderdi. Bu teklifde, kale çarpışmadan teslim edildiği takdirde, şehirlilerin can ve mallarına dokunulmayacağı vaat ediliyordu. İtaatlerini bildirmek üzere başpapaslarıyla gelen Ararat dağı Ermenileri Paşa'dan iyi kabul gördüler. Erivan muhasarası Hamadan muhasarası ile aynı zamanda başladı ve başlangıcı yukarıda belirttiğimiz gibi, Bâb-ı Âli ile Rusya arasında yapılan taksim anlaşmasının imzalanmasıyla aynı zamana rastladı (24 Haziran 1724 - 2 Şevval 1136).

Sengi'nin geçildiği aynı gün, Osmanlı ordusu Erivan'ın dış mahallelerini ele geçirdi; iki saat içinde onikibin İranlı savaş dışı bırakıldı ve onbeşbin kadın veya çocuk, kaleye yakın evleri yıkan muhasara kuvvetlerinin eline geçti (7 Temmuz 1724 -15 Şevval 1136). Serasker, İstanbul adıyla anılan kapının önünde mevzie girdi; sol kanadında Anadolu ve Kars beylerbeyleri, sağ kanadında Yeniçeriler yer aldılar. Kayalardan oluşan zeminin siper açmaya müsait olmadığı güneyde sipahiler yerleştirildi; Sengi'nin gerisine yerleştirilen sipahiler Karahisar valisinin kumandasına verildi, Onbeş güne yakın bir zaman, kaleyi savunan hanı teslim olma^ ğa zorlamak için gönderilen haber ve diğer teşebbüslerle boşuna geçti. Taş köprü karşısında

¹⁴⁸ Erstad birlikleri, aynı eser.

büyük tabya ¹⁴⁹ altındaki lağım infilâk etti, fakat, oldukça zahmetle yerleştirilen bomba büyük bir netice vermedi. Allah'tan ki, serasker uzun bir muhasarayı önceden göze almıştı; iyi bir okuyucusu olduğu tarihten, Erivan'ın elverişsiz mevsimdeki ve Büyük Abbas dönemindeki Şerif Paşa, Mehmed Paşa ve Sultan Dördüncü Murad tarafından girişilen son üç muhasarası sırasında büyük gayretleri gerektirdiğini öğrenmişti. Zaten Sultan'ın Erivan'ın zaptından önce ona her türlü geri çekilmeyi yasaklaması ve Nahcivan'ın zaptedildiği haberi muhasaracıların cesaretlerini arttırmıştı. Kısa zamanda yeni işçi, bombacı ve lağımçı, hava fişekçisi de gelip muhasaracılarla katıldı (15 Eylül 1724 - 26 Zilhicce 1136); Dört hücum, hastalıkların da eklenmesiyle Osmanlılara yaklaşık yirmibin asker kaybına mal oldu ¹⁵⁰. Nihayet şehrin üç beyi ve Kasıplı ağası Yeni-çeriağası ile müzakereye giriştiler: İstedikleri yirmi günlük mütâreke beş güne indirildi, sonunda teslim vesikası imzalandı; bu vesika gereğince muhafızlar silah ve eşyalarını alarak çekilmekte serbest olacaklardı (28 Eylül 1724 - 9 Muharrem 1137). İranlıların çekilme hareketi üç gün sürdü; yetmişdokuz top ve şehrin altı gümüş anahtarı galiblere teslim edildi. Bunlar ve Erivan kalesinin kapısı üzerine Sultan Murad IV'ün silahlan yerine konulan şâh Abbas'ın kılıcı, fetih haberinin büyük bir sevince yol açtığı İstanbul'a gönderildi. Çavuşlar ve Veziriâzam'ın ağaları altı gümüş" anahtar ve şâh Abbas'ın kılıcını almak üzere Üsküdar'a geldiler. Devletin birinci derecede ileri gelenlerine, Kahyabey ve Reisefen-di'ye (dâhiliye ve hariciye nazırları), defterdara bu vesileyle şeref hil'atleri giydirildi; saray müşiri ve Kapucubaşı (baş mabeyinci) altın kumaşlarla örtülü ve üzerlerinde altı gümüş anahtarla şâh Abbas'ın kılıcının bulunduğu sehpa'nın önünde yürüdüler; şehrin üç gün donatılması emredildi ve limanda havaî fişeklerle Erivan muhasarası canlandırıldı ve Sultan bir Hatt-i Şerifle Erivan fâtihterini övdü. Sultan «Övgüler! Övgüler! Övgüler!» ¹⁵¹ diyordu. Erivan'ın teslimi peşinden Ulukerd, Nihavend şehirlerinin teslimi geldi. Bu sonuncusu, Hamadan ve Kermansah'ın diğer üç. ayağını oluşturdukları bir üçgenin zirvesi mesâbesindeydi. Halife Hz. Ömer İranlılara karşı Serdan Sariatül-Cebel zaferini orada kazanmıştı ve şehrin bu bakımdan da önemi vardı. Çevres ve

¹⁴⁹ Tellitabiye. Çelebizâde. f 52

¹⁵⁰ Fitilci, kundakçı. Hamvay'e göre 10 Eylülde yapılan ilk hücum (I, & J0.0, Çelebi zade'nin kaydına göre 16 Eylülde gerçekleştirilmiştir, f.

¹⁵¹ Hamden sümme hamden sümme hamden. Çelebizâdo. f 3e.

Hoy' da ¹⁵² muhafızlar bıraktıktan sonra Van valisi vezir Köprülü Abdullah Paşa, Tebriz istikametinde Hoy (Khoi)'den hareket etti (5 Ağustos 1724 - 15 Zil'kade 1136). Urmiye gölü kenarına on fersah uzaklıkta bulunan beş bin haneli büyük şehir Tasuç'da mola verildiği sırada, Osmanlı ordusu öncülerıyla düşmanın yürüyüşünü durdurmak üzere Tebriz'den acele gelmiş olan İran askerleri arasında bir çatışma oldu; İranlılardan bir asker öldürüldü, bir diğeri esir alındı. Merend halkı kaçıp gitmiş olduğundan, Bitlis kumandanı Mehmed Âbidhan'a bu şehri işgal etmesi emri verildi ve Hakari Kürdlerinin beyi, ordu ile zahire kollan arasındaki bağlantıyı kesmek için harekete geçmiş bulunan Efşarları tesirsiz hale getirmekle görevlendirildi. Tebriz yolu üzerindeki Gözekünan ve Şebister kasabaları halkı -ki bu kasabalardan ikincisi «Sır Gülleri Bahçesi» ¹⁵³ adlı eserin yazan büyük mutasavvıf (mistik) şâir Mehmed'in doğduğu yerdî— gelip itâatlarını bildirdiler. Tebriz önünde bu şehrin hanı onbin İranlı askerle mevzilenmişti; bunlar püskürtüldüler. Osmanlı ordusu şehrin kuzeyinde evvelce Birinci Selim'in ordugâh kurduğu Deveci ve Surkhab'da ordugâh kurdu; İranlılar Gazanhan'm türbesinde mevzilenmişlerdi; zira, deprem şehir surlarının bir kısmını yıkmış olduğundan, niezheb ayrılığı dolayısıyla sert davranmaları beklenen sünnî Türklere karşı, şehri zaptetmeleri bakımından buradan daha tesirli müdâhalede bulunabiliyorlardı. Onaltı gün süren muhasara bir netice vermediği sırada, muhafızların tamamı bir huruç hareketinde bulundu (16 Eylül 1724 - 27 Zil'kade 1136); dört gün sonra, Mustafa han, diğeri üç hanı da beraberine alarak iki bin İran askeri, develerin sırtına yüklenmiş yetmiş top ve iki balyemez topu ile, muhasara ordusuna takviye kuvveti ve yiyecek getiren Haleb valisi İbrahim Paşa'nın yolunu kesmeye gitti. Taraflar ordugâhdan birbu-çuk fersah uzaklıkdaki İkdeli kasabası yakınında karşılaştı; ordugâhdan hemen yardım gelmeseydi Türkler mahvolacaklardı; İranlılar yediyüz kişi kaybettiler, altmışbir uzun top ve iki obüs topu zaferlerinin ganimeti oldu. Elde edilen bu üstünlüğe rağmen, mevsimin ilerlemiş olması ve birkaç hücumun netice vermemesi seraskeri muhasarayı kaldırmak zorunda bıraktı (30 Eylül 1724) ¹⁵⁴. Yirmidokuz gün sonunda,

¹⁵² Tebriz'den yirmi iki fersah uzaklıkta bulunan Hoy şehri büyük ve zengin bir ülkenin merkezidir, Türkiye ile İran arasındaki ticaretin deposu ve pazarı durumundadır, Yüzbaşı Sutherland'a göre yirmiboş bin nüfusu vardır, İsu'de Yavuz Sultan Selimle Şah İsmail arasında geçen bir savaşla meşhur bir ovanın ortasında kurulmuştur. Halen İran'daki şehirlerin on iyi in-şa edilene ve en güzelidir; surları bakımlıdır ve muntazam yollar, ağaçlıklı caddeleri vardır ve evlerinin büyük bir kısmının tavanları çok ince bir zevkle boyanmıştır. Bakınız: Kinneir'in hâtıraları, d. im

¹⁵³ Gülsen tr&i; Berlin Kraliyet Kütüphanesinde fevkalade bir nüshası bulunmaktadır.

¹⁵⁴ Çelebizade, t. 50, lig. 3. Hanway'e inanmak gerekirse, hareket 21 Eylül'den itibaren başlamıştır.

Osmanlı ordusu ordugâhını büyük bir sessizlik içinde terketti ve Tebriz'de Urmiye gölüne dökülen Acı nehrini geçti; ordugâhı o kadar acele bıraktı ki, bütün çadırlar olduğu gibi kaldı ve ganimet olarak alınan toplardan biri bir çukura yuvarlandı; ancak gelecek yıl muhasaranın tekrar başlatıldığında top oradan çıkarılabildi. Köprülü, başkaldırmış olan Şebister halkını geçici olarak cezalandırmak, oğlu Abdurrahman'ı Tasuç'daki kışlık karargâhında bırakmak ve ileri karakollarını Tebriz'den on fersah mesafedeki Akdize'ye yerleştirmekle yetindi. «Şimdilik zafer lâlesi topraktan çıkmıştı, fakat arzular gülünün koncasının gelişmesi için gelecek bahan beklemek gerekiyordu.»

Köprülü Abdullah Paşa'nın Tebriz muhasarası sırasında Me-rend'e göndermiş olduğu Bitlis hanı Âbidhan, muhasaranın kaldırılmasını takibeden kış esnasında orada kalamamış ve Tasuç'a çekilmişti. Merend sancağının bağlı bulunduğu Sonoz şehri sarp bir tepe üzerinde bulunuyordu, altıbin evden oluşan şehir İranlıların Dize adını verdikleri bir kale ile savunuluyordu. Tasuç, Hoy, Çevres ve Kerkes yolları burada aynı olduğundan şehir anahtar me-sabesindeydi. Şehbaz Giray'ın oğlu Murteza Kulikhan ve Mehmed-han oğlu Mehmedhan buranın kumandanı olarak bulunuyorlardı. Dize nisan Türklerin elinde olmadıkça Tebriz'in fethinin imkânsızlığına hükmedildiğinden, müteakip seferin açılmasından itibaren sayıca kabarık Yeniçeri kuvveti gönderildi. Bu Yeniçeri birliği yirmibin İranlıya karşı bir savaşa girişti ve millî tasrihlere inanmak gerekirse, İranlılar kuvvetlerinin yarısını kaybettiler. Hisar ele geçirildi ve yıkıldı (23 Mayıs 1725 - 10 Ramazan 1137). On-birbiri, Kırım askeriyle takviye edilmiş olan Köprülü Abdullah Paşa, muhasemâtin başlangıcında yetmişbin askerin başında bulunuyordu ¹⁵⁵. Temmuzun ortasına doğru genel karargâhının bulunduğu Tasuç'dan hareket etti. Ordugâhını kurduğu ayrı ayrı yerlerde, Küçemeni, Akdize ve Nairli'de başka birlikler gelip Paşa'nın kuvvetlerine katıldı. Temmuz ¹⁵⁶ sonunda, Osmanlı ordusu ertesi günden itibaren muhasaraya başladığı Tebriz'in iki fersah mesafesindeki Kızeli'ne vardı. Sağ kanatta Anadolu, Rakka, Haleb ve Musul vezir valileri, Diyadin ¹⁵⁷, Malazgird, Aydın ve Arna-vu beyleri; sol kanatta Haleb ve Bağdad valileri; merkezde İki dalkılıç alayı, bunların arkasında serdengeçtiler, sonra Yeniçeriler, topçu

¹⁵⁵ Çelebizâde. f. 69, bu birlikleri gönderen eyaletlerin listesini Rakka, Adana, Musul, Haleb, Erzurum, İçel, Ankara ve Kangri (?) sancakları; Mahmudî Kürdlerinin beyi, Bitlis banı, Selmas, Kerkiran, Kara-bağ, Ensel, Haizan, Elbak, Aleşkerd, Diyadin, Şelor (?), Malazgird, Aydın, Saruhan beyleri ile birlikte vermektedir.

¹⁵⁶ Hanway, s. 220, Temmuzun 20'si, Çelebizâde 26 Temmuz demektirler.

¹⁵⁷ Sancağın adı bazan Diadin, bazan da Dhineaddin (imânın gölgesi) olarak geçmektedir.

atlan, silâhdarlar, dört sancak muhafız bölüğü, sipahiler ve gönüllü silâhdarlar yer almışlardı. Serasker, sancağını Karadağ tepeleri karşısında bulunan sol cenahta dalgalandırdı. Orada, merkezde olduğu gibi, Deveci ve Surkhab kasabaları karşısında, kendi aralarında kırk ve elli adım aralıklarla tabyalar yükselttirdi. Mazenderan'ın obüsleri arkasında iyice siperlenmiş olan becerikli nişancıları, kendi ateş menzilleri içine her girişlerinde muhafızlara zarar vermekten geri kalmıyorlardı. Ordugâhın sağ yanında, Gazanhan'ın türbesinin karşısındaki evlerin duvarları burç olarak kullanılıyor ve bunların üzerlerinden tüfekçiler ve sabanlarla silahlanmış köylüler şehre mermi ve taş yağıyorlardı. Hz. Peygamber «perşembe ve cumartesi günlerini Allah takdis etti» dediği için, muhasara bu iki mübarek günden biri olan bir cumartesi günü başladı (28 Temmuz 1725 - 17 Zil'kade 1137). Muhasara kısa sürdü; fakat her iki taraf için de kanlı geçti. İranlılar tabyaları, şehri oluşturan dokuz mahalleden koltuk âteşine alacak şekilde sarmışlardı. Dört gün içinde Türkler bu mahallelerden yedişini yokettiler, muhasaranın dördüncü günü (1 Ağustos 1725), Şehir teslim olmak talebinde bulundu; ertesi gün divân kurularak teslim vesikası imzalandı ve daha ertesi gün muhafızların tamamı kaleyi terketti¹⁵⁸. Bu dört gün zarfında İranlılar otuzbin, Türkler aralarında Paşalar da bulunan yirmibin kayıp vermişlerdi. Tebriz'in alınması da daha az kayba malolmadı; İstanbul'da büyük bir sevinç uyandırdı ve muhteşem şenliklerle kutlandı.

Bu kalenin muhasarası sırasında Hamadan seraskeri Ahmed Ârifi Paşa, Nuhavend'den Samin ve Asitâne'ye birlikler göndermişti; bu iki şehirden biri Nuhavend'den iki konak, diğeri Samin'den aynı mesafede bulunuyordu. Buralarda toplanmış olan birkaç bin İran askeri kaçmak zorunda bırakıldılar ve her iki şehir de Osmanlıların ellerine geçti. Hamadan valisi Ardalan, Maraş ve Musul birliklerinden bir ordu oluşturarak, Loristan ahâlisini itaat altına almak üzere Hava ve Alişter geçitlerinden geçti¹⁵⁹. Loristan hanı Alimerdan, bu eyâletin merkezi Hurremâbad'ın birkaç fersah ilersindeki köprüyü işgal ediyordu. Seraskerin beş bin hafif süvari askeriyle üzerine geldiğini görünce, Şuster üzerine, oradan da Dizful'a ric'at etti.

¹⁵⁸ Hanway'e göre, s. 229, bu olay 3 Temmuzda cereyan etti.

¹⁵⁹ Bu küçük eyâlet, İran körfezinin kuzey kıyısı boyunca altmışbeşinci doğu tul dairesinden, başlayarak altmışsekizinci tul dairesine kadar uzanır; kuzey-batısında Farsistan ve kuzey-doğusunda Kerman bulunmaktadır. İran eyaletlerinin toprağı en az verimli ve en fakir olanıdır; denize kadar uzanan ovalar ve dağlarla bölünmüştür. Bu memleket öyle çorak ve öyle susuzdur ki, döneminde yağın yağmurlar kuyuları doldurmasa ve toprağı .jit mikdar zahire için ekilebilir hâl-getirmese, orada oturulması mümkün olmazdı. Kinne*r'ta Hatıratı, s. 81

Tebriz v* Hamadan seraskeriyle yarışarak Erzurum valisi aynı zamana doğru Gürcülerin Lori kalesini işgal ediyordu (5 Eylül 1725 - 26 Zil'kade 1137). Sultan'dan aldığı bir mektupta İslâmın savunucuları övülmek suretiyle mükâfatlandırılıyordu; gayreti ae bir hü'atle mükâfatlandırılmıştı. Köprülü Abdullah Paşa'ya gelince, hizmetlerinin mükâfatı olarak, Osman Paşa'nın vefatından beri boş bırakılan Rakka ve vergileri üçyüz ve yüz kese olmak üzere peşin ödünmek şartıyla hayat boyu kendisine bağışlandı; ayrıca oğluna üç tuğlu vezirlik verildi. Serasker Devâb'daki ordugâhında Hurremâbad halkının tazimlerini kabul etti, Tebriz halkı ile Karabağ'm İranlı valisi bu misâle uydular ve tazimlerini sunmakta gecikmediler; bunlara Abdullah Paşa'nın mabedine dokunmayacağına dâir söz verdiği Erdebil valisi de katıldı. İranlılar bu mabedin kutsallık bakımından Mekke ve Medine'de bulunan mâbedlerden hemen sonra geldiğini kabul ediyorlardı.

Bu sırada, İranlıların başkumandanı Mustafa han, beraberinde Erdebil, Meragha hanları ve diğer beş hanla Taliş'e gitti ve oradan haber göndererek, Erdebil halkından Osmanlı muhafızları öldürmelerini istedi. Abdullah Paşa'nın kahyası üzerlerine yürüdü ve onları kaçırdı. Kâhyanın bu davranışı üzerine, Köprülü Abdullah Paşa'nın teklifiyle kendisine beylerbeylik payesi verildi. Ab-dülaziz Paşa'ya da, beş sancağından ikisi veraset yoluyla kendisinde kalmak üzere, Meragha valiliği uygun görüldü¹⁶⁰, sancaklardan diğer üçü onun sorumluluğu altında bulunacaklardı¹⁶¹ (21 Aralık 1725 - 15 Rebiul'âhîr 1138). Adını aldığı Urmiye gölünün doğu kıyısında bulunan Urmiye kanalı verasete bağlı sancak olmak üzere eski han Kasım'a verildi ve Safikhan'ın Mogan'daki hanlığı te'yid edildi. Kendisinin şah ailesinden olduğunu ileri süren İran prensi Latif Mirza'ya iddiasına uygun bir şekilde davra-mlı ve İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra İran'a gönderildi. Yeni fethedilen eyâletlerin boşalmasını ve seferdeki birliklerin hızla zenginleşmelerini önlemek maksadiyle Sürmeli, Şuregil, Aba-ran ve daha birçok bölgelerdeki üçyüz kasabayı Bayezid'e, Kars'a ve Kürdistan'a yerleşmek üzere terketmiş olanlara oturdukları yerlere dönme müsaadesi verildi ve orduya İran kadın ve çocuklarını esir olarak satmaya devam etmesi yasaklandı (4 Ocak 1726 -29 Rebiul'âhîr 1138). Bu mânâdaki fermandan İran'a karşı harekâtı idare eden üç seraskere, Tebriz'e Abdullah Paşa'ya, Şirvan'a Hacı¹⁶² Mustafa Paşa'ya ve Hamadan'a Ahmed Paşa'ya

¹⁶⁰ Megri ve Soukbulak.

¹⁶¹ Bunlar Heştrund, Ordubad ve Dizecurud.

¹⁶² Hanway, bu adı her yerde Hacı yerme Saici olarak kaydetmektedir. Çelebizade'de serasker Hacı Mustafa

gönderildi. Bu üç kumandanın cesaret ve kaabiliyetleri sayesinde, Rusya'nın İstanbul'da yapılan paylaşma anlaşmasıyla Bâb-ı Ali'ye bıraktığı arazinin Osmanlı imparatorluğuna ilhakı için bir sefer kafi geldi. İlhak edilen bu topraklar yüzyınni coğrafya mili uzunluğunda, otuz veya elli coğrafya mili üzerinde bir genişlikteydi; güneyde Loristan dağları ve bu eyâletin merkezi olan Hurremâbad¹⁶³ ve Erivan eyâleti ve Moghan bozkırlarıyla sınırlanmıştı.¹⁶⁴

Afganlı Mahmud Ceza Mağarasında

Şah Hüseyin'in bahtsız oğlu ve meşru Şâh Tahmasip'in Afgan prensi müstebid Mahmud ve onun halefi Eşrefe karşı sürdürdüğü mücadele İran'ı zâten içinden, zayıf düşürmüş olduğundan, iki sınır komşusu Rusya ve Osmanlı devleti tarafından kolayca parçalanabilirdi. Yirmiiki yaşındaki Mahmud, İran Şahına başkaldıran ilk Afgan şefinin oğluydu. Zâlim olduğu kadar da kararlı olan Mahmud, amcası Abdullah'ı öldürerek İran tahtına giden yolu açmıştı. İsfahan'a hâkim olunca, İran imparatorluğunun üçyüz en ilerdeki devlet adamını ölüme göndererek ve tahttan indirilen şahın üçbin kişilik muhafız birliğine katliâm uygulatarak hâkimiyetini kuvvetlendireceğine inandı (25 Haziran 1723). Zulümden zulüme yürüyerek, vicdaniyle olduğu gibi başkumandaniyle de çekişme içine düştü; zâlim, amcasının ve boğazlattığı üçyüz İranlı asilin kanlarının başına düştüğünü hissetti; kendi generali Ama-nullah'ın karşısında, yeğeni Eşrefin intikamının karşısındaymış gibi titredi. Coğrafî durumu sağlam ve halkının cesaretiyle daha kuvvetli olan Yezd şehrini ele geçirmek için netice vermeyen teşebbüslerden sonra, kırk günlük bir oruçla cinayetlerinin kefareti için ödeme üzere cehennemlik suçları işlemiş ve vicdanlarının isyanlarına uğramış kişilerin nedametine açık bir mahzene kapandı. Bu kefarete Hintliler «tapassa»¹⁶⁵, İranlılar ise «tapu» adını vermektedirler. Aslı mehd veya hindu olan bu inzivaya çekilme şekli, günümüze kadar Hindistan'da görülmüştür; Kafkasya'da Ossetler'de peygamber Elien'nin oturduğu dostluk mahzeninde Mithras ibâdetine benzeyen âdetlerin bu memlekette

olarak geçmektedir, f. 85.

¹⁶³ Kermaşahan ve Hurremâbad arasındaki bu arazi, paylaşma anlaşmasında belirlenen, sınırların ötesinde bulunuyordu. Sınır Kermaşah'da son bulmaktaydı.

¹⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/315-323

¹⁶⁵ Ruhun, uluhiyetin temasında yok olacak şekilde dünyaya ait şeylerin üstüne yükselmesi.

uygulandığını açıklayan izler bulundu. Abazalar'da da aynı inanç yaşıyordu; bunlar Oggin mağarasına gitmeden önce, kendilerini, oruçlar ve dualarla beyaz boğanın ortaya çıkacağına hazırlıyorlardı. Eski İranlıların sonbaharın başlangıcısında aynı zamanda hürriyet ve manevî yenilenme bayramı olan Mithras bayramını kutladıklarını, kutsal bir sığınma yeri olan Oggin mağarasında ¹⁶⁶,

yine Oggin adı verilen bir beyaz boğanın görüldüğünü ve hemen kesilip halka ¹⁶⁷ dağıtıldığını gelenekten öğrenmekteyiz. Müstebit Mahmud'un «tapu» su, mağarada oruç tutma ve nefesine elde edildiği halde, yeniden bir kefarete yükü altına girmesine maani olamadı. Zayıf zâlimlerin zâlimce ve kanlı çılgınlardan kendilerini birdenbire çekmeleri yalnız onların tabiatına mahsus değil, insan tabiatına özgü bir durumdur, bunlar kendilerini kanlı çılgınlardan çekince, hayvanlarda görülen bir afallama, bir budalalaşma durumuna düşerler. Sonra bu halden, bu uyuklama durumundan kurtularak kendilerini yeniden kanlı öfke ve hiddetlerin eline bırakırlar. Bu çelişkiler yalnız tabiatte görülmez, bunlarla tarihin her sayfasında karşılaşılmaktadır. Doğu geleneği, bir büyük hükümdarla bir büyük müstebid ve zâlimden bahseder; bunlardan biri Keyhusrev ¹⁶⁸, diğeri Nabukhodonosor'dur; ikisi de dinsizlik ve gururda haddi aştıklarından, yedi yıl boyunca kır hayı vanları gibi çayır otlamaya mahkûm edilirler, yâni insanlarla temastan uzak, mağaralarda ot ve kökler yiyerek Afganlı Mahmud gibi yaşarlar. Ancak, Mahmud, derin ve karanlık mağarasından çıkıp da gün ışığını görür-görmez, kendisini tekrar kanlı mizacına bırakır: Üç amcasını, onbir kardeşini ve şâh Hüseyin'in gözleri önünde yüzden fazla oğlunu ¹⁶⁹ kendi elleriyle öldürdü (7 Şubat 1725). Bunun üzerine Mahmud tam bir çılgınlık bunalımı içine girdi; bu bunalım esnasında yemek için vücudunu parçalara ayırıyordu. Onun bu çılgınlığına ne İran, ne Afgan doktorları çare bulabildiler; bu arada kendisine bağlı Ermeni rahipleri ¹⁷⁰ de çağırıldı; bunların duaları da bir işe yaramadı. Hastalığı durmadan ilerliyordu: Vücudu cüzzam araziyle başdan başa

¹⁶⁶ Kafkasyalı Tasviri. Reinegg, C. II, s. 12.

¹⁶⁷ Mithras mezhebinin kabul ettirdiği kefarete bunları ve onun haçı suya atma tarzı Kazvini'nin eski İran takvimi şenlikleri tasvirinde beyaz boğa olarak görülmektedir.

¹⁶⁸ Keikhosrev (Kaiser veya imparator) Khosroes. iCğİser ve Czar tarihi bakımından Caesar kelimesinden bozmadır, fakat Almanca kelime olan kaiser ve Rusça olan Çar (Szar) bu kelimelerin kullanılmasından önce Asya'da mevcut bulunuyorlardı; o zaman kei ve şar deniliyordu.

¹⁶⁹ Malcolm'de okunuyor: Bir İran tarihçisi, burada yeri olmayan bir mehz göstererek hanedandan otuzdokuz prensin öldürüldüğünü anlatıyor. Krusinski, bunların sayılarını 105 veya 150'ye çıkarıyor.

¹⁷⁰ Voltaire, c. VIII, s. 572, bu ve diğere daha az doğru olmayan olaylardan bahsederken, keşişler tarafından tekrarlanan Acem Hikayeleri deyimini kullanıyor, fakat felsefî taassubu içinde onları tekdize çalışmıyor. Çünkü keşişler tarafından tekrarlanmıştır, ama bu, doğru olmalarına maani değildir. Malcolm.

sarılmıştı ve yarı yarıya kokuşmuş¹⁷¹ vücudunu kendisi parçalamaya çalışıyordu. Nihayet, yeğeni Eşrefin emriyle boğdurulmak suretiyle öldü. Eşref, babasının katiliyle birlikte muhafız birliğinden beş-yüz kişiyi de öldürttü, bu muhafızlar Hezare aşiretine mensub bulunuyorlardı (8 Nisan 1725).

Saltanatı ele almadan önce, Tahmasip'e İsfahan'a gelmesi hususunda söz verdirmişti. Düşmanlarının anlaşmazlığa düşmeleri sonunda tahta çıkmayı bekleyen bu zayıf ve bahtsız prens, onun dâvetine uymuştu. Bununla beraber, Mahmud'un ölümü Eşrefin projelerinde değişikliğe yol açmıştı; dostluktan sözetmeği elden bırakmayarak hasmının şahsını avuçları içine almak için gerekli tedbirleri yerine getirmişti. Mahmud'un öldürülmesinden sonra, Eşref, birliklerinin, payitaht üzerine yürürken müstahkem bir şehir olan ve onüçbin Kaçar askerine muhasara ettirdiği Kum şehrinde duran şah Tahmasip'e karşı verecekleri savaşın neticesini beklemek üzere İsfahan'a sekiz fersah mesafede bulunan Parc'a¹⁷² gitti. Kumla Kaşan arasında bulunan Ledriye'de savaş yapıldı. Altı bin Afganlıya kumanda eden Eşrefin generali yenilip Ebrkuh üzerine çekilmek zorunda kaldığından, Eşref, İsfahan yakınındaki Ferrabâd'a gitmek üzere Parc'dan ayrıldı. Oraya varınca, beraberinde getirdiği asil İranlılardan onaltısını idam ettirdi. Abdülazizhan, İbrahim ilmi ve şehrin ileri gelenlerinden üçyüzü, düşmanla haberleştikleri bahanesiyle öldürüldüler. İtimadeddev-let'î (baş veziri) Silakhan'ın kendisine tavsiyesi üzerine, Eşref bir yumuşama siyaseti uyguladı ve Seberdesthan'ı serbest bırakarak si-pehsalarlık makamına getirdi, bu makamda bulunan Seid Ali'yi uzaklaştırdı; peşinden - Tahmasip'le karşılaşmak üzere ilerledi; Tahmasip, Kaçarlardan oluşan ordusunun başında, İsfahan'dan dokuz günlük yürüyüş mesafesindeki ordugâhında bulunuyordu¹⁷³

Halefi Eşrefue Barış Anlaşması

Türk Paşaları ve Rus generallerinin imparatorluğu paylaşmayı hedef tutan hareketlerinin gelişmesinden eski Safaî hanedanından hasmının tahta doğru ilerlemede inkişâflar kaydetmesinden daha çok endişe duyan Eşref, İstanbul'a yeni bir elçilik heyeti göndermeğe karar verdi (2 Haziran 1725 - 21 Ramazan 1137). Basit katır sürücülüğünden Culfa (İsfahan'ın Ermeni

¹⁷¹ Krusinski, paragraf 412.

¹⁷² Bağ-ı bahş

¹⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/324-326

semti) kumandanlığına yükselmiş olan Abdülazizhan bu görevi yerine getirmekle yetkilendirildi. Hurremâbad ve Hamadan Osmanlı seraskerleri tarafından tutuklandı ve İstanbul'a, İsfahan'dan ¹⁷⁴ hareketinden ancak beş ay sonra varabildi (25 Ocak 1726 - 21 CemâziyüTev-vel 1138). Beraberinde üç mektup getirmektedir: Birincisi Eşref-dendi ve Afganlıların işgal edilen topraklarının geri verilmesini istiyordu; ikincisi başvezir Silakhan'dan gelmekteydi ve Bâb-ı Âli'nin dikkatini yeni bir sınır belirlenmesinin zorunluluğu üzerine çekiyordu; üçüncü mektub ise ondokuz Afgan uleması tarafından imzalanmıştı ve Osmanlıların Afganlılara karşı savaşmasını, her iki halk da sünnî olduğundan, haksızlık sayıyordu.

İhtişam ve debdebenin dostu olan Veziriazam Damad İbrahim Paşa, İran elçisini ¹⁷⁵ kabul etmek için sarayının ve divanının her zamanki parlaklığını bir kat daha arttırdı. Salonlar altın tellerden dokunmuş kumaşlarla süslenmişti ve yerler baştan başa Acem halıları ile kaplıydı. Veziriazamın kendisine ait koltuğun sağ tarafında, küçük masaların üzerinde dilin en güzel kitapları sıralanmıştı; gümüş bir çerçeve içinde, pahalı taşlarla süslü duvara oturtulmuş bir silah takımı görülmüyordu; bu, kalemi ve kılıcı, Veziriazam olarak, iyi kullandığını belirten bir ifâde tarzı idi. İmparatorluk tarihçisinin anlattığı gibi, sarayın kapısından merdivenlerin önüne kadar Veziriâzam'ın muhafızları, serdengeçtiler ve gönüllüler, tüfekçiler, salonların içinde ise sarayının subay ve çavuşları iki sıra oluşturuyorlardı. Veziriazam, iç avlu kapısından çıkarak alayı selâmladı ve selâmına mabeyinci vasıtasıyla karşılık verildi ve çavuşlar selâmına teşekkür mânâsında «Yaşa!» diye bağırdılar. Veziriâzam'm bütün mâiyyeti teşrifat gereklerinin yerine getirilmesinden sonra çekildi ve yanında yalnız içişleri, dışişleri ve maliye nâzırlarıyla İmparatorluk müşiri (mareşal), Kapucubaşı ve devlet müsteşarı ile Veziriazamın kabinesi kâtibi, eski İran elçisi Dürrî Mehmed Efendi; İmparatorluk tarihçisi ve Haleb kadısı Râşid; ordu silsilesi kadısı, Veziriâzam'ın yakın dostu şâir Vehbi, o sırada İmparatorluk tarihçiliğinde bulunan Çelebizade Âsim ve Dürrî Efendi ile birlikte İran'a gönderilmiş olan Nahifi Efendi kaldı. Devletin bütün ileri gelenleri, elçinin tekliflerini dinlemek üzere orada kaldılar. Elçi, şahın birinci vezirinin

¹⁷⁴ Hanway bu tarihin beş gün Öncesini söyleyerek hataya düşmektedir ve Tahmas Kulikhan'm tarihinde, Amsterdam 1741, s. 117, yedi gün önce, 18 Ocak olarak göstermektedir; bununla beraber, bizzat Çelebizade'nin de 21 diyecek yerde 20 Cemâziyül'evvel bir cuma günü demek suretiyle hataya düşttfjünü belirtmek gerekir; zira 20 değil 21 cuma günüdür.

¹⁷⁵ Burada Çelebizade'nin kitabında bir baskı hatası bahis konusu. Elçinin kabulü olarak gösterilen 26 Cemâziyül'evvel pazar gününü 22 olarak okumak gerekir.

mektubunu Ve-ziriâzam'a sundu, Veziriazam, mektubu yan tarafında bulunan erguvan rengi yastığın üzerine bıraktı; elçi Abdülazizhan, İran başvezirinin Osmanlı Veziriâzamı'na gönderdiği paha biçilmez bir değerdeki inpi teşbihi, mektubu verdiği gibi Veziriâzam'a sunmak isteyince, kendisine teşrifat gereğince bunun Kapucubaşıya verilmesi ve onun tarafından, üzerinde Veziriâzam'ın divânının bulunduğu kaidenin dibine konması gerektiği bildirildi. İmparatorluk tarihçisi içinse Bâb-ı Ali'den Hamadan, Kermanshah, Ardelan, Tiflis, Tebriz, Gence ve Erivan eyâletlerini istiyordu ve mektub Farsça iki mısradan ibaret, tehdid edici bir mânâda söylenmiş beyitle sona eriyordu ¹⁷⁶; sonra ondokuz Afganlı ulemânın ¹⁷⁷ görüşlerini belirten mektubu okudu. İran elçisi Sultan'a ait mektubu ancak Sultan'a teslim edeceğini bildirince, kararında direndiği takdirde mektubun kendisinden zor kullanılarak alınacağı tehdidine mâruz bırakıldı. Mektuplar, Şeyhülislâm, Kubbe vezirleri ve ulemâ sınıfı ileri gelenlerinin katıldıkları uzun bir münakaşaya sebep oldu (12 Şubat 1726 - 9 Cemâziyulâhir 1138). Bu mesele gerçekten çok ciddi; Hamadan seraskeri, Eşrefin Müslümanın Müslü-manla harbetmesinin ¹⁷⁸ şeriata uygun olmadığı yolundaki iddiasının ordugâhda duyulduğunu ve askerinin bunun doğru olup olmadığını ayaklanırcasına öğrenmek istediğini bildiriyordu. Bununla beraber ŞeyhüÜslâm'dan başka Anadolu ve Rumeli kadias-kerinin, iki kutsal şehir Mekke ve Medine kadılarının; üç payitaht, İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarının; büyük molla ve Sultan camileri şeyhlerinin davet edildikleri bir mecliste, Şeyhülislâm'ın verdiği fetva üzerine yayınlanan muhteşem bir beyanname ile mesele halledildi. İmparatorluk eski tarihçisi Mehmed Râşid tarafından İran birinci vezirine yazılan cevap mektubu ve dokuz büyük kadının tasvibiyle Şeyhülislâm'ın fetvası ve ondokuz İran ulemâsının Arapça mektubuna cevap, İmparatorluk tarihçisi Çe-lebizâde Asım Efendi

¹⁷⁶ Kapdan gemiyi hareket ettirmek için idare eder;
Eğer kapdan değilse. Üstünü başını yolar.

İmparatorluk tarihçisi bu siyasî kabalığa daha az yersiz olmayan seçilmiş üç tarihi meselle ve Farsça, Arapça ve Türkçe olarak karşılık verdi: Bunlardan birincisi İranlı meşhur Sadi'ye aitti ve Afganlıları eşek ve cahil olarak görüyordu: Harf ve cahili ba merdüm Afgan da-dendi; peşinden: Katırın gübresi onu ele verir manasına gelen Arapça: £1 baaret tedel bair, meselini, elçinin eski mesleğine ve şimdiki mevkiine imâda bulunmak maksadiyle zikretti ve Türkçe olan üçüncü darbimesele geçti: Eşeğinden çulu yek. Hanway, yazısını Arapça ikif; mısra daha vererek bitiriyor; bu iki mısranın İngilizce tercümesini buraya alıyoruz: Our drink is the blood of our enemies. And their skulls serve for our cups. içimiz düşmanlarımızın kanıdır, Kafataslan ise içki bardığımızıttar. (Ç.N)

¹⁷⁷ Çelebizade'de, f. 100, 19 yerine İG Sunuyor (bu herhalde eski rakamlarda altı ile dokuzun şekil olarak birbirine benzemesinden kaynaklanan bir baskı hatası olmalı. (Ç. N.).

¹⁷⁸ Aynı eser. Ehli İslama kılıç çekilmez; bu noktada Hanway ile aynı görüşte, I, s. 237.

tarafından okunduktan sonra tasvib edildi. Bunlar devrin en ünlü hat ustalarından ikisi tarafından temize çekildi ve fetvaya, Şeyhülislâm'inkinden ve dokuz kadınınkinden ayrı olarak yetmiş büyük mollanın, Sultan camileri şeyhlerinden onbirinin, altmışbeş müderrisin ve dört büyük Anadolu kadısının imzalanı kondu. Böylece, yüzaltmış Türk uleması, ondokuz İranlı meslektaşlarının Hz. Peygamberin kanununa aykırı ilân ettikleri bir savaşı meşru ve şeriatı uygun görmüş oldular (12 Mart 1726-8 Neceb 1138). Peşinden, elçinin kendisine on, refakatçisi İranlı molla Abdürrahim'e bir, yeğeni Musa ağaya bir kese ihstanda bulunularak hemen geri gönderildi.

Bu fetva dolayısıyla İran'da Eşrefe karşı yürütülen savaş bir yıl önceki şiddetiyle devam etti. Köprülüoğlu vezir Abdurrahman Paşa, yirmibin askerin başında Şikakî ve Şahseven aşiretlerine karşı yürüdü; bu aşiretlerden ikincisi, tahtını kaybeden şaha bağ-lülüğüyle taşıdığı ada hak kazanmıştı. Köprülüoğlu Abdullah Paşa, Erdebil'den hareket etti ve üçüncü gün bu Azerbaycan aşiretlerini her zamanki yerleri olan Areş kaza dâiresinden ayırdıktan sonra sığındıkları Çai denilen bir boğazda buldu. Sayı çokluğundan ve buldukları yerin elverişliliğinden yararlanan aşiretler Osmanlılara şiddetle saldırdılar ¹⁷⁹ (8 Mayıs 1726 - 6 Ramazan 1138). Savaş üçlü bir biçimde cereyan etti; zira, Osmanlılar ve İranlılar üç birlik halinde ayrılmışlardı. Yenilen ve dağılan İranlılar Mog-han ¹⁸⁰ bozkırlarına doğru kaçmak üzere Kızılağaç tarafına yöneldiler, Osmanlı ordusu peşlerinden giderek beşinci yürüyüşün[^] de onları yakaladı; burası çevreden dört fersah içeride bir ova idi. İranlılar Kızılağaç ¹⁸¹ sisleri içinde dağıldılar, fakat eşyaları, onları suyu bulunmayan on beş fersah genişliğindeki bozkırda tabibetmekten vazgeçen Osmanlıların oldu. Osmanlılar Erdebil'e dönmeyi uygun gördüler.

Şah Tahmasip'in Bâb-ı Âli'ye gönderdiği, kendisinin Şâh sı-fatiyle tanınmasını ve Osmanlılar tarafından silah kuvvetiyle işgal edilmiş toprakların kendisine verilmesini istediği mektubu iyi kakılandı; eski ruznâmecî Mustafa, olağanüstü yetkili sıfatiyle ve Töfimasip'le görüşmekle görevlendirilerek Tebriz'e gönderildi. Ha-madan seraskeri Arif Paşa, başarılı harekâtiyle şehirleri ele geçirdiği sırada, başlannda Beni-Cemil'in bulunduğu Loristan'ın-Arab aşiretleri tarafından durduruldu. Savaşçı olan bu aşiret halkı memleketi düşmandan kurtarmanın elverişli fırsatının görün-

¹⁷⁹ Çelebizade bunların 40.000 kişi olduğunu bildiriyor, f. 96.

¹⁸⁰ Mezarîi moghan.

¹⁸¹ Çevgelistan, Çelebizâde, f. 96.

düğüne hükmederek Huveyze'nin Beni-Lamlar aşiretiyle birleşmiş, onikibin suvâri ve yirmibin piyadeden oluşan bir kuvvetle Hz. Ali'nin kabrine dört fersah mesafede bulunan Naka'da mevzilen-mişti. Bunlar mağlub oldular ve ikibin baş, helvacı kabağı misâli zemin üzerinde yayıldı ¹⁸² (25 Mayıs 1726 - 23 Ramazan 1138). Tebriz seraskeri, tekrarladığı talepleri üzerine serdarlığı bırakması kabul edildi: Yerine, Anadolu valisi, Hekimoğlu Ali Paşa getirildi. Yeni serasker ilk askerî harekâtında, Şâh Hüseyin döneminde Merağa valisi olan ve Eşrefin Kaplanku'dan Merağa'ya kadar olan Azerbaycan bölümünü işgal ettirdiği Merağa valisi Şah-kulikhan'ı hedef aldı. Şahkûlikhan, Huriâbad'da birkaç-bin Afganıyla Dize hisarına kapanmıştı. Serasker ona karşı Kilis voyvodası Ali ile Hacı Ali Paşa'yı gönderdi. Bu kumandanlar, kışın yaklaşması ve düşman kuvvetlerinin durumu sebebiyle Dize'den dört fersah mesafede bulunan Kolegir'e gidip ordugâh kurmaya ve duruma göre hareket etmeğe karar verdiler. Osmanlıların yaklaştıklarını haber alan İranlılar, sayıca üstün olduklarını düşündüklerinden, Semavend kaza dâiresine doğru onbeş fersah daha uzağa çekildiler. Osmanlılar üç kaleyi kuşattılar ve hücumla zaptederek onbeş bin Afganlı, Afşar ve Mukaddem ve Ossalu aşiretlerinden on-beşbin Kürdü kılıçtan geçirdiler. Sultan'ın silâhdan Selim, bu zafer üzerine Hatt-ı Şerifler ve şeref kaftanları getirdi (30 Temmuz 1726-30 Zü'kade 1138).

Şirvan'da serasker Hacı Mustafa Paşa, Sığınak Ermenilerin!, aynı addaki müstahkem yerlerinden (sığınak) söküp attı. Bu halk, dağın arka yüzünde oturan Karaçorli Kürdlerinin ve bir mikdar Şahseven'in katılmalarından sonra yeniden başkaldırmalardı, oysa aynı halk Gence'nin zabtı sırasında itaatlerini bildirmişlerdi (Eylül 1726-Muharrem 1139). Serasker, Gence'den Avan üzerine yürüdü; burası Ermenilerin başlıca sığındıkları yerdi, Şuşi'yi hücumla zaptetti, Ermeniler burada mevzilenmişlerdi, hepsini dağıttı ve diğerlerine ibret olması için bu sığınma yerini ortadan kaldırdı. Karatşor Küdlerinin arazisi sancak yapıldı ve Gence'nin alınışında Araş kıyılarında bulunan İsbâr'ın beyi olan İbrahim Bey'e verildi.

Bu sırada Eşrefe karşı savaşıacak olan büyük Türk ordusu harekete geçmişti ve bu ordu yetmişbinle seksenbin arası askerden oluşuyordu; Ahmed Paşa'nın ¹⁸³ yüksek kumandası altındaydı. Eşrefin ordusu, aralarında

¹⁸² Kelle-i bi devlet kedui mesbelei mezellet.

¹⁸³ Hanway, I, s. 247. Çelebizâde, f. 109, bu ordunun kumandanlarının listesini veriyor; şöyle ki, Diyarbekir, Hüdavendigâr, Akşehir, Şehrzor, Van, Adana ve Musul valileri birlikleriyle; mutazam piyade ve süvarileriyle, tamamı 40 ila 50000 kişi; peşinden top mevcuduna geçiyor ki, bu kuvvet yedi obüs topu, otuz balyemez,

binikiyüz Afgan cebecisi ve on-altıbin İran ve Dergezin süvarisinin de bulunduğu onyedibin kişiden ve develerin üzerine bindirilmiş kırk uzun namlulu demir topdan (kulverin) oluşuyordu. Eşref, Türk ordusu karşısında, Kürd beylerini onlara hanlık vaadederek Osmanlı dâvasından ayırmak ve orduyu ağızlarından sürekli barış ve din kelimeleri dökülen Afganlı şeyhler aracılığıyla tesir altında bırakarak sayı azlığını telâfi etmek sanatını kullandı (20 Kasım 1726)¹⁸⁴. Ahmed Paşa, askerlerinden çoğunun bu savaşı Hz. Peygamberin Kanununa aykırı görmeğe başladığını anlayınca, genel bir patlamayı önlemek için tek çarenin savaşın çabuklaştırılması olduğuna karar verdi. Savaş, Hamadan'dan yirmi fersah uzaklıkdaki Ançedan ovasında cereyan etti. Sağ kanadı Bebek Süleymanoğlu'nun başkumandanlığındaki Kürd süvarileri oluşturuyordu; sol kanada, başlarında Diyarbekir valisi Silâhdar Mehmed Paşa'mn bulunduğu beş Paşa yerleştirilmişti. Eşref, Hindülerin tarzına uygun olarak bir filin üzerine yerleşmiş, ordusuna kumanda ediyordu. Sabah saat altıda, Osmanlılar on pare top atışıyla savaş işaretini verdiler; Afganlılar tarafından atılan beş pare topla buna karşılık verildi. Serasker Paşa, düşman üzerine sağ kanadıyla saldırdı; üç kere püskürtüldü. Osmanlılar onikibin zayıat verdikten sonra savaş meydanını terketmek zorunda kaldılar. Eğer Eşref savaştan çok barış içinde olmayı arzuladığı düşmanı askerlerinin takibet-mesine izin verseydi, Osmanlılar tam bir yenilgiye uğrayacaklardı. Serasker Ahmed Paşa bu yenilgiden Kürdleri ve Mekri, Lacan ve Selduz sancakları arazisini elinde bulunduran Meraga valisi Ab-dulaziz Paşa'yı sorumlu tuttu. Bu Paşa, zaten, evvelce kendi sancaklarında bulunan Ferruh Paşa'ya karşı giriştiği bir harekât sırasında ortadan kalktı (6 Şubat 1727 -14 Cemâziyül'âhir 1139). tki rakib Selduz'la Şehrköhne arasında karşılaştılar ve giriştikleri savaşta Abdulâziz Paşa hayatını kaybetti. Valiliği üç parçaya ayrıldı, Meraga sancağına Paşa ünvanıyla çavuşbaşı Hacı Mustafa getirildi/ Ferruh Paşa Mekri'nin basma getirildi ve yeğeni Hasan Ali Bey'e Selduz ve Lacan sancakları kaldı.

ikibin kental barut, üçbinbeş-yüz bomba (Hanway'a bakılırsa top mevcudu yetmişbir), beşbin kental kurşun, elli kental demir, bin tüfek, bin kılıç İskenderiye'den gönderilmiştir. Musul'dan binikiyüzetmişüç katır, binüçyüzellidört at, bin-beşyüz tahta kürek, beşyüz mızrak, ikibindörtüüz örtü, otuz kental zift, yirmibeş kental katran gönderildi. Yiyecek olarak Musul'dan yirmibin kilo arpa şehriyesi. Mardin ve Nuseybin'den kırkbin kilo un ve seksenbin kilo arpa şehriyesi; Diyarbekir'den seksenbin kilo un, yüz-bin kilo arpa şehriyesi ve beşbin kilo peksimet getirildi.

¹⁸⁴ Hanway, I, s. 246. Çelebizade, f. 110, bu vesileyle Osmanlı ordusunun 18 başlıca beyini sıralıyor: Karabağ, Ardelan, Baban, Amadiye, Der-ne, Baclan, Ktiof, Caf, Kodoş, Harir, Sadabâd, Gülher, Sengine, Ser-tas, Altıncöprü, Kızılca, Şehrbazar, Surucek, bunlara 128. sayfada yenileri ilâve edilmektedir.

Daha kuzeyde, Tebriz serdârı Hekimoğlu Ali Paşa Afşarlar-dan Huriâbad şehrini aldı, Katabeğli aşiretinin tazimlerini kabul etti; Huriâbad ve Sengan arasında ordugâh kurarak isyan halinde bulunan Karaçorli, Hacı Alis ve Mahmudî Kürd aşiretlerini itaat altına aldı; bu aşiretler Sighinak Ermenileriyle birleşmişler" ve Dizak'la Berkuşâd yakınında, Gence ile Erivan arasında ordugâh kurmuşlardı. Dönüşte, Hekimoğlu Ali Paşa, kâhyasını, onbeş-bin hafif süvari askeriyle Moğhan bozkırlarına Şensevenlerin ta- • kibine gönderdi. Kâhya onları çöle kadar sürdü ve evvelce Köprülü Abdurrahman Paşa'nın yaptığı gibi, yaklaşık bin çadırlarını tahribetti ¹⁸⁵, beşbin kişiyi kıştan geçirdi, sekizyüz esir aldı. Bununla beraber, bu üstünlükler, Bâb-ı Âli'nin bu sefer için ¹⁸⁶ giriştiği muazzam silahlanmaya kıyasla kısmî kalıyordu ve halkın müslümanın müslümana karşı savaşı karşılarındaki protestoları karşısında fazla tesirli olamıyordu. ¹⁸⁷

Halefi Eşrefle Barış Anlaşması

Ahmed Paşa, yenilgiye uğramasından sonra, Kermaşah yoluyla Bağdad'a çekildi; bu çekilişte galip onun takibinde değü, be-raberindeydi. Bu bilgiç ılımlılık Eşrefi Türkiye'de şöhret sahibi yaptı. Bu bakımdan Bâb-ı Âli, Eşrefin nedimi Afganlı İsmail aracılığı ile serasker Ahmed Paşa'ya ulaştırdığı tekliflerini dinlemeyi yerinde buldu (3 Ekim 1727-15 Safer 1140). 10 gün süren görüşmelerden sonra Afganlı İsmail, Ahmed Paşa ve eski Hamadan kadısı Übeydullah Efendi ¹⁸⁸ arasında barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşma Türkiye'ye Kermaşah, Hamadan, Sinen, Ardelan, Hu-havend (Nihâvend), Herremâbad, Loristan, Mekri, Meraga, Hoy, Sengan, Tebriz, Azerbaycan bölgesi, Gence, Karabağ, Erivan, Or-dubâd, Tiflis ve Nahcivan ve bütün Gürcistan, Şamâhi, Şirvan'-nın müddetsiz sahipliğini sağlıyordu. Geçen yıl İranlılar tarafından işgal edilen Sultaniah, Ebher, Tarim ve Sencan şehirleriyle Ancedan savaşında ellerine geçen topraklar geri veriliyordu. Elde edilen bu kazançlar karşılığında Eşref İran Şahı ilân edildi ve kendisine İslâmî bakımdan meşruluk kazandıran iki hak tanındı: Kendi adına hutbe okutmak ve para bastırmak. Ayrıca, anlaşmaya eklenen bir özel madde ile, Eşrefe,

¹⁸⁵ Çelebizâde, f. 124, şu aşiretlerin adlarını veriyor: Şah seven, Tekele, Delakarda, Şendruz, Yurbur, Hacı tshaklu, Sabuncu.

¹⁸⁶ Çelebizâde'de bunların listesi üç sayfa, 127'den 29'a kadar. Hamvay'da C I, s. 252.

¹⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/326-333

¹⁸⁸ Raşid değil, Hanway, sonradan elçi olan bu zâtın adını «Rişedî» olarak vermektedir.

kendisi tarafından tayin edilecek bir hac-emîri idaresinde Mekke'ye her yıl bir kervan göndermesi sağlanıyordu ¹⁸⁹.

Rus Topraklarının Sınır Belirlenmesi

Eşrefle barış anlaşmasının yapılmasından sadece üç ay, Rusya ile imzalanan paylaşma anlaşmasından üç buçuk yıl sonra, nihayet iki anlaşmalı taraf arasında sınır belirlenmesi işine başlandı. Rusya, bu amir belirleme işi için, paylaşma anlaşmasını elçi sıfatiyle İstanbul'a getirmiş olan general Alexandre İvanoviç Ru-manzoff u komiser olarak görevlendirmişti. Bâb-ı Âli de kendi tarafından aynı görevi Mehmed Derviş Ağa'ya vermişti, kendisine Fransız elçilik memuru d'AUion refakat edecekti; fakat komiserler görev başına hareket edecekleri sırada Fransız elçisi d'Andre-zel, memur d'Allion'un başka bir yerde göreve gönderileceğini bildirerek özür diledi; Neticede Derviş Ağa ve Rumanzoff yalnız yola çıktılar (23 Nisan 1726). İran'a karşı silahları zafer kazanmış olmakla beraber, Bâb-ı Âli bu sınır belirleme işiyle hiç de meşgul değildi; bu zaman fasılası sırasında, en azından şekil bakımından Rusya'dan en iyi şekilde haberler sızdırmaya ehemmiyet vermişti; son olarak I. Katerina'mn Avusturya ile bir ittifak anlaşması imzalamasından sonra bu tedbir Bâb-ı Âli bakımından çok zarurî olarak kabul edildi; aynı zamanda bu ittifak Bâb-ı Âli için bir tehlike işaretiydi ¹⁹⁰. Bunun için, Eşrefin elçisi İstanbul'a gelince, Rus hükümetini teferruatlı bir mektupla uyardırmakta acele etti; bununla beraber, bu ülkenin elçisine İran Şahı ¹⁹¹ ile imzaladığı barış anlaşması hakkında şifahî bilgi vermekte uzun zaman tereddüt gösterdi. Sınır belirlenmesine gelince, bu mesele kısmen gerçek engeller yüzünden ve kısmen Bâb-ı Âli'nin ileri sürdüğü bahaneler yüzünden gecikti. Mevcut ciddî engellere, Şamâ-hi ahalisi tarafından gönderilen ricanâmenin eklendiğini söylemek gerekir. Bu ricanâmede bahis konusu ahâli, hazırlanan sınıra göre bundan böyle Rus sınırına son derece yakın olacaklarından şikâyet ediyorlardı (13 Eylül 1726-16 Muharrem 1139). Gence seraskeri Hacı Mustafa Paşa gösterilen bu

¹⁸⁹ İmparatorluk tarihçisi, anlaşmanın bu bölümünü sükûtle geçştirmektedir. Hanway, 1 Ekim 1727 tarihiyle anlaşmanın dokuz maddesini vermektedir, I, s. 245.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/333-334

¹⁹⁰ Theyls'in 28 Mart 1726 tarihli raporu.

¹⁹¹ Nepluieffin Viyana'daki Rus elçisi Lonezynski'ye bildirdiği anlaşma maddelerinde dikkatini çektiği Sultaniyah adı coğrafyada geçmemektedir. O sırada Rusya'nın Stokholm'de bulunan elçisi Nicolss Fedoroviç Gohovin, Paris'deki elçisi Prens Kourakin, Berlin'deki elçisi Ak>xandre Kont Golvokin'di; Prens Galitzin Madrid'de, diğer bir Kont Colovkin La Haye'de, Nepluieff İstanbul'da elçi olarak bulunuyorlardı.

delile ehemmiyet vermedi ve miralem Derviş Mehmed ile birlikte beraberlerine yetmiş asker alarak, Şâmahi'den yaklaşık sekizbuçuk konak mesafe ile ayrılmış bulunan Hazer denizine doğru, anlaşmada belirtilen düz çizgide ilerledi; bu arazi parçası üç kısma ayrıldı, ikisi Rusya'ya verildi, biri Osmanlı İmparatorluğunda kaldı; iki arazinin sınırı, Mabur kasabasındaki bir toprak tepe nişan sayılarak belirlendi. Ertesi gün, smır belirlemeyle görevli komiserler aynı iş için Derbend'e hareket ettiler. Sekiz gün sonra, kendilerini birçok güçlük ve belirsizliklerin beklediği Derbend'e vardılar; bunların çözüme kavuşması için İstanbul'a danışmak gerekiyordu. İstanbul'dan bu konuda aldıkları talimat dolayısıyla Derviş Mehmed, üç yüksek ücretli sipahi ile birlikte Şamâhi'de bırakıldı. Serasker'e gelince, Şirvan hanı ile birlikte Berdea'ya kadar geldi ve oradan, Mogan'daki müstahkem Ermeni sığınaklarına karşı evvelce bahsettiğimiz harekâta girişti. Sınırlandırmanın taksim anlaşmasının ruhuna uygun olarak gerçekleştirilmesi ve devletler komiserleri tarafından imzalanması için beş ay daha geçti (23 Aralık 1727)

192

¹⁹² Çelebizâde'de bulunan sınır tesbiti anlaşmasının kelimesi kelimesine tercümesi, f. 136 : «Bütün ebediyet-çe varolan Bâb-ı Âli ile Rusya İmparatoriçesi arasında imzalanan ve teati edilen anlaşma gereğince, Bâb-ı Âli komiseri mir-âlem Derviş Mehmed Ağa ve Rusya tarafından murahhas general (Feodorovitsch Roman-zoff), Şirvan valisi Hacı Mustafa Paşa'nın tasvibiyle Şirvan'da Schamakhi (Şamakhi) şehri ve Hazer denizi de dahil olmak üzere, Kur ve Araş nehirleri kavşağına kadar sınırlan tesbit işine başladılar, Şamak-hi'yi Hazer denizinden ayıran mesafeyi üçe ayırdılar; merkezde sınır işaret eden had, Mabour kasabası yakınında Şamakhi'den üç buçuk çeyrek ve dört dakikalık bir mesafede bulunuyor; iki nehrin kavşak noktasından itibaren (Kur ve Araş) sınır Cevad, Tabaklar, Kesilan kasabalan, Yarnuce kış çayırılığı ile gösterilmiştir; Aksu nehrinin öteki kıyısında ve aynı nehrin beri kıyısında Taslib ve Han kış çayırılıkları, Kara Ku-deri kasabası ve Şâh Hüseyin'in kışlık çayın, Kara Kuş dağına doğru Mengen ve Handorf, sonra Tuluci ve Çalık kasabaları arasında ve oradan kayalı dağa doğru yönelmek üzere Bakule kasabasının üstünde bulunan hadde doğru tesbit edilmiştir. Bu sınırlandırma, mahallinde tesbit edilen ve kararlaştırılan özel bir anlaşma ile kabul edilmiştir. Derbend'den Maabur kasabasına, yâni Hazer denizinden memleket içinde yir-miiki fersahlık bir mesafeye kadar çizilmesi gereken sınır hattına gelince, Rusya'nın bu ameliyeyi kolaylaştırmak isteyeceği bir döneme kadar ertelendi. O dönem bu yılın başında gelince, yukanda adı geçen komiserler, güney-doğu istikametinde onsekiz saat yürüyerek Derbend'e vardılar. Derbend'den yürüyerek, bu hat üzerinde, deniz tarafından yolun üçte ikisini ve kara tarafından üçte birini, yâni sulan Kia bölgesini yıkayan küçük Samur nehri yanındaki Kecari'a yirmi-iki saatte vardılar; orada bir tepe üzerine sınır işarete leri dikildi. Kecan sınırından sınırın merkezine, yâni Mabur üzerine şu düzen içinde ilerlendi : Deveboynu yolunun doğu taratma, Selibur dağı üzerine, Atak kasabası çayırılığı tarafından geçen ve Subnai kasabasına giden yolun yakınına sınıf işaretleri konuldu; oradan Kusnedi kasabası çayırılıkları tarafından Ka-mel kasabasının batısında yükselen dağın zirvesine doğru yönelindi ve orada yol kenarında taşlı bir tepe sınır olarak belirlendi. Birçok vadiler ve dar boğazlar yüzünden oradan düz hat halinde ilerlemek imkânı bulunmadığından, astrolab âleti kullanılarak Buduk Çayı kasabasından Çele Kane dağının batı zirvesine düz bir hat tesbit edildi. Sanklan kasabasından uzak olmayan Kafer tepesinin batı yamacında bulunan bir büyük kaya sınır işaret olarak işaretlendi. Uçkunba-şı'da Üçköylü'den gelen ırmak aşıldı ve Yerzi (Yerkî)1 kasabası geçildi; hemen peşinden Yerzi yolunun kenarından geçen ırmak geçildi, Çl (Çini) kasabasına varıldı; sonra Komur kasabasına yönelen Nussayri tepesinden inen üçüncü bir ırmak aşıldı; orada, Lekl vadisinin karşısında bulunan bir yükseldiğe yeni bir sınır işareti Yerleştirildi. Bu vadiden Yilak ırmağının kıyılarına kadar gidildi ve oradan Deluce kayalıklarından geçilerek Otoğlı kasabasına gelindi; Yilak'ın batı kıyısı üzerindeki Boztopraklı vadileri geçildikten sonra Sizan kasabasının sonuna yeni sınırlar kuruldu ve bunlara

Avrupalı Elçilerin İstanbul'daki Durumu

Bu kesin anlaşmanın imzalanmasından altı ay sonra, Fransa elçisi, paylaşma anlaşmasına aracılık eden Bonnac'ın yerine gelen vikont Andrezel İstanbul'da öldü. Elçi hayattayken Allien ve Fransa'nın İzmir konsolosu Fontenu tarafından kendisine karşı birtakım dolaplar çevrilmişti. Fransa Hariciye Nâzın Maurepa Türkiye'ye elçi olarak kimi göndermesi gerektiğini tesbit edemediğinden Sultan'ın hekimi Yahudi Fonesca'ya gizlice bir mektup yazarak, İzmir konsolosu Fontenu'nün İstanbul'da elçi¹⁹³ olarak bulunmasını uygun görüp görmediğini kendisine bildirmesini rica etti. Hekim Yahudi Fonesca, daha yüksek seviyede birinin atanmasının Bâb-ı Âli'yi memnun edeceğini ve Fransa elçiliğine ihtişam kazandıracağını bildirdiğinden, Nazır Maurepa İstanbul'a elçi olarak Marki de Villeneuve'ü gönderdi. Andrezel'in son gayretleri Bâb-ı Âli'yi Hanovra anlaşmasına çekmeyi hedef almıştı. Hollanda'nın elçisi Dirling bu konudaki üzüntülerini Veziriâzam'a bildirince, ondan, Hıristiyan krallarıyla bir ittifakın İmparatorluğun esas kanunlarına olduğu gibi İslâmiyetin prensiplerine de

Külkhar ve Berka tepelerinin doğusunda bulunan yüksekliklerde diğer sınır işaretleri ilâve edildi; komiserler doğu istikametinde düz hat üzerinde yürüyerek Kozlu kervansarayına ulaştılar, Kozlu kasabasını geçerek Khala (Cila) dağının zirvesine yöneldiler. Oraya, Molla Cami uşakları yurdu doğusundaki eski bir kasabanın yakınına yeni sınır işaretleri bıraktılar; nihayet, Khala tepesinden yeni sınır merkezi Maabur'a ulaştılar. Böylece, Hazer denizinin karşısına düşen topraklar Rusya'ya ait oldular, ülkenin içindeki bölgeler İse Bâb-ı Âli'nin himayesinde kaldı. Bu çözüm Üzerine taraflar, maddeleri sadakatla uygulanan bir anlaşma yaptılar.

Bu sınır anlaşmasının Rusça nüshası Schoell, C. XIV, s. 312, tarafından yayımlandığı halde, Türkçe nüshası ayrıca bir yerde yayımlanmadı. Oysa, Türkçe nüsha, topoğrafik açıklık ve Rusçasmda olmayan yer isimleriyle dikkati çekmektedir. Bununla beraber, Schoell tarafından yayımlanan nüshada, Yeril yerine Yerki, Turfa yerine Berka, Tschila (Cila) yerine Khala yazan Çelebizâde'nin yanlışları düzeltilmektedir. Türkçe nüshada geçen elli coğrafi adın general Cha-tow tarafından 1828 yılında sekiz plân halinde yayımlanan Gürcistan ve İran haritalarında görülmemesi oldukça gariptir. Bu atlama ve eksiklik yüzünden bahis konusu sınır çizgileri kesinlikle takibedilememek-tedir. Şurasını da belirtmek gerekir ki, Schoell tarafından tercüme edilen anlaşmada sadece Derbend Maabour arasındaki sınır bulunmakta, Maabour Ue Araş ve Kür nehirleri kavşak noktası arasındaki sınır hattı yor almamaktadır. Ayrıca, Çelebizâde, anlaşmanın tarihini Aralık ayına tekabül eden Cemaziyül'ev-vel yerine Cemaziyül'âhir ortası olarak göstermek suretiyle bir hataya da düşmüştür.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/334-335

¹⁹³ Her ikisi de Viyana Arşivlerinde bulunan 17 Eylül 1727 tarihli mi'ktu ba ve cevabına bakınız. «De Fontenu'ye Türklerin nasıl bir anlayışla baktıklarını, şimdi bulunduğum görevde bırakılmasından memnun olun olmayacaklarını öğrenmek isterdim. Zekâ durumunu bilmekten de memnuluk duyardım, yaşlılık dolayısıyla zayıflayıp zayıflamadığını ve ailesinden bir ferdin kendisini idare edip etmediğini öğrenmek isterdim. Diyelim ki M. de Fontenu elçilik için uygun değil, bana bu el-çlik için uygun gördüğünüz kişiyi bildirmenizi ve onun karakteri hakkında bilgi vermenizi rica ederim. Ne türlü bir zeka ve ruh yapısında olmalıdır ki, Türklerin saygı ve iyi dileklerini uyandırabilsin. Bir yargıcın, karada veya denizde hizmet görmüş bir subayın bu hususta uygun olup olmadığımı da bildiriniz.»

aykırı olduğu ve kendi eseri olan Pasarofça anlaşmasını mahvederek ondan bir korunma kalkını elde edemeyeceği cevabını aldı. Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın bu siyâsî kararlılığı sayesinde, oğlu Fransa'da dük ve Makovicz adını almış ve Macar kıyafetiyle İstanbul'a gelmiş olan Rakoczy'nin manevraları ve Venedik balyozu (elçisi) Camillo'nun yardımına rağmen, hiçbir netice vermedi.

Osmanlı İmparatorluğunun Viyana'daki şehdenberi veya konsolosu, Bâb-ı Âli'nin İran'la ¹⁹⁴ yapmış olduğu oniki maddelik anlaşmayı Avusturya hükümetine bildirdi ve Sultan'ın, Asya'da gerçekleştirdiği fetihleri, ihtimal, Avusturya hükümetinin anlaşmaya olumlu bir cevap vermesini sağlamak maksadiyle (Rus elçisi Nepluieffin düşündüğü gibi), sayıp sıraladığı mektubu İmparatora sundu. Ömer Ağa, Viyana'da kendisine elçilere tanınan imtiyazların tanınmasını istedi ve İmparatorluk mabeyincisi kendisine ticaret anlaşmasının maddelerini hatırlattı ve buna göre sadece konsolos sayılabileceğini bildirdi. Bu cevapla hayal kırıklığına uğrayan Ömer Ağa, mektuplarından bazılarının İstanbul'daki Avusturya elçisi Dirling tarafından açıldığı ve içindeki bilgilerin Rus elçisi Nepluieff'e aktarıldığı yolunda Bâb-ı Âli'ye şikâyetinde bulundu. Fakat, Viyana'da hizmet gören Bâb-ı Âli'nin bu memurunun, Mısır'dan Trablus'a kaçan Memluk Çerkesleri beyinin Trablus dayısının bir tavsiye mektubu ile Trieste'ye ¹⁹⁵ gidip oradan İmparatora gönderdiği yardım rica eden mektuplarını açtığı tesbit edildi. Bu olayın ortaya çıkması üzerine, Viyana hükümeti Ömer Ağa'nın geri çekilmesini istedi ve eski elçi Talman'ın aynı adı taşıyan oğlunu İstanbul'daki elçisi Dirling'in yerine atadı (17 Aralık 1728). Avusturya elçisi Dirling, İstanbul'dan ayrılmadan önce, saray kürkçüsü Paraskdviz ve Bâb-ı Âli tercümanı aracılıkları ile Ömer Ağa'nın Viyana'dan alınması meselesini Re-isefendi ve Kâhyabey'e (İçişleri Nazırı) bildirdi ve Viyana'da varlığına artık tahammül edilmeyen Ömer Ağa meselesi halledildiği takdirde ikisi arasında paylaşılmak üzere üç bin duka altını vereceği vaadinde bulundu. Avusturya elçisi Dirling, Fransiskan mezhebinden olanlarla Kudüs Yahudilerinin çıkarlarını bağdaştırmak-ta hararetle çalışmış ve Kudüs'e gönderdiği tercüman adayı Mor-mars'ın aracılığı ile bu şehrin ileri gelen Yahudi

¹⁹⁴ Hanway'e göre, I, s. 254, sadece dokuz madde, Hanway tarafından bil- . dinlen tarih, Bab-ı Âli tarafından tebliğ edilen 17 Safer (20 Eylül) tarihine uymaktadır, yani, İmparatorluk Tarihi'nde bildirilen günün er-tesidir.

¹⁹⁵ Talman'ın Çerkesbey'e, Viyana'dan Trieste'ye gönderdiği mektup 2 Kasım 1727 tarihli; Trablus dayısının Çerkesbey lebinde Avusturya imparatoruna gönderdiği mektup. 25 Kasım 1723.

tüccarlariyle onların Türk¹⁹⁶ alacaklıları arasında bir anlaşmayı gerçekleştirmeyi başarmıştı. Veziriâzam'la, kuzey Afrika devletleriyle yapılan anlaşmaları maslahatgüzar sıfatiyle imzalatmak bakımından birkaç resmî münasebeti olmuştu. İngiltere, Bâb-ı Âli nezdinde sürekli olarak Osmanlı devletine Hanover anlaşmasını gizlice haber, veren Stanyan tarafından temsil edilmişti, Hollanda elçisi Corne-lius Calcoen, Colyer'in yerine atandı ve Rus elçisinin Rusya imparatoriçesi Katerina'nın ölümünü (10 Ağustos 1727) Osmanlı hükümetine bildirmesinden beş gün sonra huzura kabul müsaadesini elde etti. Mustafa Ağa, XII. Charles'a verilen ve bu kralın hâlâ borçlu bulunduğu parayı tahsil etmek üzere İsveç'e gönderildi.¹⁹⁷

Çerkeş Mehmedbeğ Mısır'da

Şimdi Mısır'da Çerkesler, Memluk beyi üzerinde duralım. Memluklar beyi, hatırlanacağı gibi, Trablus'dan Trieste'ye ve oradan da, Osmanlı devletinin izni olmaksızın, Viyana'ya gitmişti. Bu teşebbüs, Avusturya'yı Viyana'daki Osmanlı konsolosu Ömer Ağa karşısında müşkül bir durumda bırakmaktan geri kalmadı. İmparator bu güç durumdan kurtulmak için Memluk beyinin hemen Trieste'ye götürülmesi ve oradan Trablus'a döndürülmek üzere gemiye bindirilmesi emrini verdi. Eski Veziriazam Mehmed Pasa, bu görevden uzaklaştığından beri Mısır valiliğinde bulunuyordu; buradan azlediğinden yerine Kandiye valisi Morali Ali Paşa atandı ve çavuşbaşı onu valilik makamına yerleştirmesi emrini aldı. Çavuşbaşı, aynı zamanda, şeyhül-beled sıfatiyle valilerin kudret ve nüfuzlarını gaspederek kendisinde toplamış olan eski Memluk beyi Çerkeş Mehmed için verilen idam hükmünün de taşıyıcısı durumundaydı. Yeni Mısır valisi Ali Paşa, Çerkesbeyi cezalandırmak için çavuşbaşı ile işbirliği yapacak yerde, elaltımdan bu kudretli asi ile anlaşıyordu. Çavuşbaşı bu durumu öğrenir öğrenmez, aralarında Zülfikârbeğ, Hindi Alibeğ ve diğer birçok şefin bulunduğu Çerkeş Mehmed'in düşmanlarını ona ve valiye karşı birleştirdi. Zülfikâr divanda Abazalar kâhyasını Öldürünce, bu cinayet genel bir başkaldırmanın işareti oldu. Zülfikâr ve Hindi Ali derhal Azebler kapısına,

¹⁹⁶ O sıradaki Avusturya'nın İstanbul elçiliğinde şu tercümanlar görev yapıyorlardı: Nicolas Theyls, Forner, Gottschalk, Hollandalı bir tüccarın oğlu olan Gaspar Mormar; tercüman adayları şunlardı: Chris-topf Penkler, Antoine Seleskoviz, tercümanın kardeşi Cari Mormar, Mayer, Dessenti ve Latour. Dirling 3 Nisan 1728 tarihli mektubunda davranışları iyi olmayan tercüman adaylarına görev verilmemesini kesin bir ifadeyle istemektedir.

¹⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/335-337

San Ali de Yeniçeriler kapışma hâkim oldular. Çavuşbaşı ve eski vali Mehmed Paşa Sultanhasan Camii' nde mevzilendiler; oraya vali Ali Paşa'yı çağırıldılar, fakat o, gelmek cesaretini göstermedi. Çerkeş Mehmed için kaleme alınmış bulunan Hatt-ı Şerif okundu ve asker bundan memnun görüldüğünden Hindi Alibeğ defterdarlık makamına oturtuldu; Zülfikâr ve San Alibeğ kendileri için diğer görevleri üstlendiler. Bu günü takibeden gece, Çerkeş Mehmed bir beyanname ile askere hitabetti: Bu beyanname de kendi tarafına geçecek olanlara yetmiş kuruş verileceği vaadediliyordu; fakat îsmaübeğ'in dul karısının verdiği para Mehmed Paşa üe Zülfikâr'a, kendi bayrakları altına geleceklere daha fazlasını vaadetmek imkânını sağladı. Bu rüşvet vasıtası sayesinde kendilerini otuzbin askerin başında buldular ve bunlarla birlikte Çerkeş Mehmed'le müttefiki Kasımbeğ'in İşgal etmekte oldukları evleri kuşattılar. Kahire şehri, üç gün boyunca vali Ali Paşa ile birleşen Çerkeş Mehmed taraftarlarıyla Zülfikâr-beğ, eski vali Mehmed Paşa ve Çavuşbaşı'nın taraftarları arasında sokak ve evden eve cereyan eden şiddetli çarpışmalara sahne oldu. Tam bir yenilgiye uğrayan Çerkesbeğ, harem halkını kendi eliyle öldürdükten sonra Trablus şehrine kaçtı. Harekâtın üçüncü günü, Zülfikâr ve çavuşbaşı, vali Ali Paşa'nın sarayına girdiler. Bâb-ı Âli'nin muvafakatini beklemeden onu hemen azledip yerini eski Veziriazam ve vali Mehmed Paşa'ya verdiler. Çarpışırken öldürülen Kasımbeğ'in başı Bâb-ı Âli'ye gönderildi. Asayişin sağlanması düşüncesiyle nakibin yeğeni ve Âlim Arif Efendi'nin damadı Mirzazâde Naili Ahmed Efendi Kahire kadılığına atandı; Şeyhülislâm Paşmakzâde, dayısının kendisine rakib olacağı korkusu yüzünden, kendisi de şâir ve ilim adamı olan yeni Kahire kadısını uzun süre şahsiyetinin değeriyle kıyaslanmayacak kadar küçük memurluklarda tutmuştu; zâten, aynı sebebden hemen bütün aile aynı muameleye mâruz kalmaktan kurtulamamıştı. Kahire yeni kadısı, ilim adamı ve şâir vasıflarına usta bir hat yazıcısı ve seçkin bir satranç ustası olmak vasıflarını da ekliyordu. Erivan defterdarı iken azledilen Merâmî ve Yirmisekiz lâkabiyle anılan, Paris'de önemli görevleri tamamlayarak yurda dönen Çelebizâde Mehmed Efendi, Bâb-ı Âli'den, Çerkeş Mehmed ve partisinin belli başlı reislerine ait vergi ve kasabalara elkoymak üzere Kahire* ye gitmek emrini aldılar. Çerkeş Mehmedbeğ Trablus'da bulunduğu sırada, kâhyası Ömer ve hazinedarı Seyfi, Kapdanpaşa kethüdası Ömer Ağa'nın muhafazasında İstanbul'a gitmişlerdi. Zülfikâr taraftarlarının Mısır'da sebep olduktan yeni karışıklıklarla karşılaşıldığı sırada, bir yıldan beri payitahtta bulunan bu adam-lann varlığı Bâb-ı Âli'ye sıkıntı vermeğe

başlamıştı. Bu sebeble, Mısır'daki karışıklıkların tahrikçileri olan bu adamlardan kurtulma yoluna gidilerek icaplarına bakıldı (19 Kasım 1727 - 4 Rebiul' âhir 1140). Fakat bu idam, Mısır'ı sarsan kargaşalığı yatıştırmadı. İki ay sonra, defterdar Ali Bey divana gittiği sırada, Azablar ve Yeniçeriler üzerine ateş açıldılar ve bunu diğer çekişmeler takibet-ti. Bu olaylar üzerine Çerkesbeğ taraftarlarından birkaçı ortalıkta görününce, Memlûklerin beyleri ve Kahire milislerinden yedi müfreze Sultanhasan ve Mahmudiye Camilerini işgal ettiler; bu iki caminin sağlam yapılan onları Romalia veya Rumeli kaleleri derecesinde birer savunma yeri haline getiriyordu. İşgalciler, defterdar Ali Bey, İhtiyar Zülfikâr Bey ve müteferrikalar çavuşunun, Viyana ve Trieste'den ayrıldıktan ve Cezâir'den kaçtıktan sonra Bîngazi'ye kadar gelmiş olan Çerkeş Mehmed'le gizlice anlaştıklarını iddia ediyorlardı (30 Ocak 1729 - 17 Cemaziyül-âhîr 1140).

İsyan üç gün sürdü ve isyanı boğmak için vali Mehmed Paşa, mimlenmiş üç elebaşının başlarını gövdelerinden ayırmaktan başka çare bulamadı. Circe beyi Süleyman, Cezaroğlu Mehmed ve Şerâi-bî Yusuf bey taraftarları çöl Araplanna sığındılar, Kaitas Hacı Mehmed, başı vurulan Alibeğ'in yerine defterdarlığa atandı, hazîne (has) mallarının kontrol edilmesi görevi çavuşlar kâhyası Alibeğ'e verildi. Valinin emriyle idam edilen üç makam sahibinin başı, yerlerine atananların memuriyetlerinin tasdiki yolunda bir talebnâmeyle birjikte İstanbul'a gönderildi.¹⁹⁸

Kırım'da Ve Kuban Kıyılarında Karışıklıklar

Kırım'da han Saadet-Giray, ülkenin başda gelen ailelerinden Şirinbeğlerle şu sebeplerden ötürü anlaşmazlık halindeydi: Şirin-beğlerin şefi Hacı Cantimur, Çerkeslere ve Kabartay Tatarlarına karşı açılan son seferde alınan ganimetlerin dağıtımından şikâyetçi olmuştu. Ayrıca, han, Hacı Cantimur'a karşı damadı Murteza Mirza'yı tercih etmiş ve Bâb-ı Âli'den bu ülkenin başlıca kumandanlarından üçüne karşı sürgün hükmü almıştı. Bunlardan biri (P6r6cop) Or kumandanı Selâmet-Giray, diğeri kıyıları ağası Er-mirza ve üçüncüsü Acu kumandanı idi. Bunların sonuncularından biri, Ermirza Kırım'a dönünce, onun oradaki varlığı, bir kargaşalık işareti yerine geçti. Onunla Suphan Gazioğulları aşiretinden bir Tatar arasında, her ikisinin de evlenmek istedikleri bir kız konusunda anlaşmazlık çıktı. Kırım

¹⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/338-340

ham, genç kızı üçüncü bir istekliye vermek suretiyle çekişmeyi bitirdi. Bu da iki rakibin mensub buldukları aşiretleri birbirine düşman etmeğe yetti. Şirinbeğ-ler, gürültülü bir şekilde Kayalaraltı'nda toplantılar ve Suphan Gazililer, Bâb-ı Âli'ye Kırım hanının azli hususunda bir ricanâme gönderdiler. Bu şikâyet yollu ricanâme haklı görüldü ve Kaplan-Giray'ın kardeşi ve eski veliahdı (Kalagay), Silivri yakınında Ka-dıköyü'nde kendi halinde yaşayan Mengli-Giray, Selâmet-Giray'ın yerine hanlık makamına getirildi ve eski han Yanbolu'daki kendi arazisine sürgün edildi. Son zamanlarda Rodos'a sürgüne gönderilmiş olan eski Kırım hanı Devlet-Giray'a sağlık durumu gözönün-de tutularak, gelip Vize'deki çiftliğinde oturması izni verildi (16 Ekim 1724 - 27 Muharrem 1127).

Yeni han, eski geleneğe uygun olarak, önünün üst kısmında balıkçılıkuşu tüyünden iki sorguç bulunan samur kalpak, dokuz altın düğmeyle ve kenar tarafları aynı mâdenle çevrelenmiş ve işlenmiş kırmızı kapaniça giydi, kılıfı değerli taşlarla süslü kılıç, yay kuşandı, incilerle işlenmiş sadağını da kuşandı; divân kendisine zengin koşumlu bir at ve maiyyetindekiler için otuz şeref elbisesi (hil'at) hediye etti. Ertesi yıl İran üzerindeki orduya on-bin Tatardan oluşan bir büyük birlik göndermek hususundaki emri yerine getirdi. Ahmed-Giray'la birleşmiş olan kalagay (veliahd) Safa-Giray bu savaşa beş bin süvari götürdü, aralarında Toktamış-Giray'm da oğlunun bulunduğu aynı sayıda bir kuvvet nureddin (başvezir) Selâmet-Giray'ın kumandasına verildi. Yolları icabı Boğaziçi'ne geldiler; kalagay, Hünkâr İskeleyi'ne varmak üzere Bü-yükdere'den gemiye bindi; bu durumda İstanbul'u da içinden geçmek suretiyle görmüş olmayacaktı. Mabeyinci Mustafa Ağa, onu, görevi takviye birliklerini götürmek olan Hamadan seraskerinin huzuruna çıkardı, bir başka mabeyinci başveziri Şirvan seraskerinin yanına götürdü. Boğaziçi'nin Asya yakasındaki Beykoz'da Veziriazam tarafından el öpmek üzere kabul edildiler. Kalagay'a beşbin kuruş, başvezire dörtbin kuruş, ayrıca prens Toktamış'a da beşbin kuruş ihsanda bulunuldu; bu hediyelere zengin koşumlu atlar da katıldı. Bir süre sonra, bu makamın sahibi Safa-Giray, Saadet-Giray'm oğlu Şahin-Giray ve Halim-Giray'ın tarafını tuttuğundan, kalagaylık Selim-Giray'm oğlu Âdil-Giray'a verildi (Ağustos 1725 - Zil'kade 1137). Adil-Giray Rodos'dan dönünceye kadar Tebriz'deki Tatar birliklerinin kumandanlığına Azamet -Giray atandı; müteakip yıl, nureddin (başvezir) Selâmet - Giray'a o güne kadar reddedilmiş olan Kırım'a dönmek izni verildi ve eski Kalagay Saadet-Giray, aynı zamanda Yanbolu'daki çiftliğine yerleşmek müsaadesini elde etti. Han

tarafından getirilen teklif üzerine azledilen veliahdı da yanına geldi ve makamı başvezir Selâmet-Giray'a verildi.

Bu arada, Adil-Giray çekildiği inziva yerinden Besarabya No-gaylarını isyana teşvik ediyor, onları Eflak'daki eski arazilerinin kendilerine verilmesini istemek yolunda ve Kaplan-Giray'ın Kırım hanlığına getirilmesini talebetmek hususunda tahrik ediyordu (1727-1140). Diğer taraftan, Kırım'dan gönderilen raporlar, Han' in kanunlara noktası noktasına uyduğunu belirtiyor, Nogayların Kırım hanlığı makamında değişiklik taleplerinin pek duyulmadığını bildiriyordu. Böylece Mengli-Giray'ın hanlık makamında kalması yeniden teyid edilirken, Özi (Oczakow), Bender, İsmail, Kili ve Akkerman valileriyle Boğdan ve Eflak voyvodaları, onu Nogay'lara karşı birlikleriyle desteklemeleri emrini aldılar. Bu durum karşısında Adil-Giray hanın yanından kaçarak Bâb-ı Âli'nin merhametine sığındı; isyanın elebaşları olan Nogay Yusuf Mirza ve Timurhan'a gelince, onlar Polonya'ya iltica ettiler. Kırım hanı ve Özi valisi Nogaylara ait bütün meseleleri başdan başa temizlemek üzere derhal İsmail şehrine gittiler (28 Şubat 1728 - 17 Receb 1140). Bu topluluğun, Kovaislerin ve Karalhalk aşiretleri mirzaları adalete verildiler ve onyediy yıl önce kendilerine tahsis edilmiş bulunan Pruth ve Dinyester arasında uzanan otuziki fersah uzunluğunda ve iki fersah genişliğindeki arazi yeniden mülkiyetlerinde sayıldı ve böylece 1714-1123'deki muamele on yıl sonra yenilenmiş oldu (1724-1134). Bâb-ı Âli'ye rahat duracaklarına dair söz verdiler ve herhangi bir hoş gitmeyecek harekette buldukları takdirde bin kese ceza ödeme taahhüdü altına girdiler. Besarabya Nogayları henüz yatıştırılmıştı ki, bu defa Kuban Nogayları başkaldırdılar, birinciler Adil-Giray tarafından, ikinciler ise Cantimur ve Adil-Giray tarafından ayaklandırılmışlardı. İsmail hanlığında değişikliğe sebep olan kudretli Şirlnbeğ Cantimur, Bâb-ı Âli'ye itaati, de reddetti; böylece âsi ilân edilerek durum bütün Kırım kadılarına ve Tuna üzerindeki kaleler kadılarına bildirildi¹⁹⁹. Kırım hanı ordusunun ve Potkal Kazaklarının başında Or'dan ayrıldı ve kalagayla birlikte ve Bucak Tatarları (Besarabya) da beraberlerinde Kuban üzerine yürüdü. Cantimur, Deli Sultan adıyla tanınan Baht-Giray'la birleşmişti. Baht-Giray, yâni Deli Sultan Nogaylar arasında iç savaş meşalesini tutuşturmuştu. Kuban Nogayları başlıca dört aşirete ayrılmışlardı: Bunlar Yediçekisler, Kassaioğullan,

¹⁹⁹ Azak'da, YenikaTa'da, Kili'de, Babadagi'nda, Kefe'de. Acu'da, Akker-man'da, İsmail'de, Ibr&iTde ve Taman'da. Çelebizftde, f. 73.

Cemboilikler ve Yedisianlar-dı; birinciler arasında bulunan Kataykıpçaklar aşireti ve ikinciler arasındaki Nevruzogullan aşireti yalnız Baht-Giray'ın başarısına bel bağlamışlardı ve onun Yedisianlar aşiretini Kalmuklara teslim etmek projesine yardımcı oluyorlardı. Bu tehdid edici isyanı boğmak üzere, Bâb-ı Âli, özi, Kefe valilerine ellerindeki bütün kuvvetlerle Kırım hanına yaddım etmek için Kuban ve Çerkesler ülkesine gitmeleri emrini verdi. Yedisianlar ve Kuban kenarlarında yerleşmek üzere Volga kıyılarından hicret etmiş olan Cemboilikler, hiçbir zaman anlaşılmadıkları, ülkenin eski sahipleri ve Kassai-lerle Çerkeslerden daha çok çekindikleri Kalmuklarla uzun zamandan beri savaş halinde bulunuyorlardı; neticede, Kırım'a geçmek müsaadesi istediler ve bunu elde ettiler. Bir müddet sonra, isyanlarından ötürü affa uğrayan Kataikıpçaklar da onları aynı yol^a takibettiler. Bâb-ı Âli aynı şefkati ve afseverliği Deli Sultan Baht-Giray'a karşı da gösterdi; Baht-Giray, Nogaylar ve Çerkesleri kendi hallerinde bırakacağına dair söz vermişti. Diğer Nogaylar uzun zamandan beri Besarabya'da Halilpaşa kaza bölgesinde oturuyor ve Boğdan'a saldırılarda bulunmaktan geri kalmıyorlardı. Bu konuda Boğdanlıları şikâyetlerine son vermek için bütün aşiret îs-mail ve Akkerman'a nakledildi ve bunların arazileriyle Bucak arazisi arasına kesin bir sınır çizgisi konuldu (Temmuz 1728 - Zilhicce 1140). Bu tedbiri emreden ferman²⁰⁰, ancak üç yıl sonra çı-kanldı. Bu tedbire göre, otuz fersah uzunluğunda ve iki fersah genişliğinde Boğdan ve Besarabya sınırlan boyunca uzanan arazi Nogaylara bırakılıyor ve Nogaylar da Boğdan toprakları üzerindeki eski iddialarından vazgeçiyorlardı²⁰¹. Kuban'ın Ötesinde Şap-sağa Abazaları yanına kaçmış olan Cantimur, Baht-Giray'ın kardeşi Saim Sultan'ın yardımıyla kurtuldu. Deli Sultan Çerkesler ve Nogaylar ayaklandığı sırada Şirvan'la Dağıstan arasındaki yeni Rus sınırlarına karşı inatçı reddiyle Şirvan halkı arasında kargaşalıklara sebep olan Davud han azledildi ve hanlığı Kumuklar-ruı prensi Suraik hana geçti. Kırım ve Şirvan hanlıkları gibi, Nogaylar ve Komükler de geçici olarak barış içine girmiş bulundular. Boğdan'da Michel Rakoviza'nın yerini Bâb-ı Âli tercümanı, Avusturya imparatorunun vaftiz oğlu ve Avusturya dilinin genç uzmanı Gregoire Gnika aldı (5 Ekim 1726 - 8 Safer 1139)²⁰². H6- . raclus'un

²⁰⁰ Ferman 1136 Zilkadesinin (1727 Temmuz sonu) ortasında çıkarıldı.

²⁰¹ Yunanca kaleme alınmış ve Costin'in Tarihinde aynen görülen bu anlaşmanın asıl metni, Kral Yazıları Açıklamalarında bulunmaktadır; bunların yanında Kraliyet Kütüphanesi muhafızı bilgin Hase'nin kaleminden çıkmıştır.

²⁰² Çelebizâde, f. 103. Bu tayinin daha sonraki yıla rastladığını söyleyen. Engels yanılıyor.

oğlu Mehmed Kulikhan, Kakheti valiliğine atandı ve kendisine iki tuğ verildi; Hasan Paşa'nın ²⁰³ oğlu da Kermanşa-han Beylerbeyliği makamına getirildi.

Sadece Nil ve Kuban nehirleri böyle olaylara tanık olmakta yalnız değildiler. İmparatorluğun birçok noktalarında kısmî başkaldırmalar ve askerî ayaklanmalarla karşılaşılıyordu. Erivan* da Yeniçeriler serasker Ahmed Paşa'ya karşı başkaldırıyor ve defterdara kötü muamelelerde bulunuyorlardı. Serasker bu muhataralı durumda hayatını, hazînedeki yüz kese akça çeken ve bu paraları dağıtmak üzere ağa kapısına götürürken, âsilerin bu av üzerine saldırılarından yararlanarak şehirden ayrılması ve kendisine sadık birliklerle birleşmesini sağlayan mîr-alem Derviş Meh-med sayesinde kurtardı. Ertesi gün asileri tepeledi ve bir gün önce yağmaladıkları yüz keseden doksanbeş kesesini geri aldı.

Cantimur ve Deli Sultan'ın isyanı, Azak'da, âsilerle her türlü teması kendilerine yasaklayan tedbire başkaldırmış olan Yeniçerileri de kısmen tesir alanı içine aldı. Birçok şehirlerde zaman zaman tehdit edici ve tatlı-sert emirler Kırım olaylarına pek karışmak istemeyen yeniçerilerin aldmışsızlığı ile karşılaşınca, aynı emirler Yeniçerilerin Paşalarına, çavuşlarına, kumandanlarına ²⁰⁴, yüzbaşılara ²⁰⁵, tâlim subaylarına ve yaşlılar âmirlerine ²⁰⁶, Ye-nikal'a, Taman, Or, Kefe, Özi, Kılburun, Temruk ve Açu kumandanlarına yöneltiliyordu. Bu isyan ruhu Kefe muhafızlarını tesirine almış ve müftü Abdulaziz'iri kandırmalarıyla şehrin ileri gelenleri kovulmuş ve Bâht-Giray*'ın, âsi Abazaların dâvası benimsenmişti. Bu olaylar sebebiyle Kefe valisi azledildi ve müftü, taraf-tarlariyle birlikte Tulca'da hapse atıldı (2*7 Nisan 1728 - 17 Ramazan 1140). Basra valisi Abdurrahman Paşa başlarında Maanoğlu ve kardeşinin bulunduğu, Grahas, Himar ve Mansuriye şehir ve kasabalarını yağmalayan, tedirginlik içinde bırakan Arapları yenerek çekilmeye zorladı (Ekim 1726 -.Safer 1139). Fakat bu örneğe ehemmiyet vermeyen ve uzun zamandır İran hâkimiyetinde bulunan Huveyze Arap aşiretleri, kendi istekleriyle Bâb-ı Âli hakimiyetini tercih ettiler (10 Mart 1728 - 28 Receb 1140).

İran sınırlarında savaş bütün şiddetiyle devam ederken, Küçük Asya'da (Anadolu) atlı milisler, levendler ve sekbanlar eski eşkiyauklanna yeniden başlıyorlardı. Memleketi bu âfetten kurtarmak için, Bâb-ı Âli, Anadolu

²⁰³ Kalenderibaiş. Çelebizade, f. 03. Hanvray, I, p. 228.

²⁰⁴ Bölükbaşı

²⁰⁵ Odabaşı.

²⁰⁶ Yaşnaklar odabaşları.

ahalisini bunları ortadan kaldırmakla görevlendirdi ve bir ceza emirnamesinde ortadan kaldırılacak olanları bildirdi. Yol soyguncuları Karasi sancağının Susurluk kazasında Deli Ömer Paşa'yı öldürmüşlerdi. Derviş Efendi ve Hacı Seferoğlu, İzmir'de ortalığı dehşete veren isyanın elebaşısı, valinin değişmesi hususunda Bâb-ı Âli üzerinde baskı yapıyorlardı; fakat Aydın Paşası, bunlara yakınlığı varmış gibi görünerek kendilerini bir tuzağa çekti ve bunların öldürülmeleri isyana son verdi. Sokhoum tahkimâtındaki oduncu ve kireççileri öldürmek veya esir etmekle yetinmeyen Abazalar kaleyi muhasara altına almak cüretini de göstermişlerdi. Bunları cezalandırmak için, Tiflis ve Çıldır Paşaları üzerlerine yürümek emrini almışlardı. Dadian ve Acıkbaşı veya Mingreli ve İmiret prensleri, beraberlerinde ülkelerinin ileri gelen kişileri²⁰⁷ (eşraf) ile birlikte İstanbul'a geldiler ve Bâb-ı Âli'nin bu meseleyle görevlendirdiği Kapucubaşı İb-rahim Ağa'yı bulup kendisinden Abazalara yardım ettiklerinden ötürü affedilmelerini dilediler, esirleri geri verip, o dönemde Ku-ban Nogaylarını ayaklandırmış olan Baht-Giray'ın isyan hareketinden uzak duracaklarına dair vaidde bulundular.²⁰⁸

İran'da Şahseven Ve Şikaki Aşiretlerinin Başkaldırmaları

Prens Tahmasip'in muhafız kuvvetleri kumandam İsmail Kalender, İranlı halkın da katılımıyla Ruslara ait olan Şaft, Rud ve Kum şehirlerini yağmalamıştı; Ruslar tarafından mağlub edilince, Şahseven ve Şikaki aşiretlerinin desteğiyle aynı eşkiyahğı Halkhal ve Erdebil'de uygulamaya kalkıştı. Halkhal valisi Meh-med Kuli Paşa, önce çarpışıp ric'at etmek zorunda kaldı; fakat kısa zamanda yeni kuvvetlerle birleşerek İsmail Kalenderle Halk-hal'a bağlı Kive kasabası yakınında giriştiği ve dört saat süren bir çarpışmadan sonra onu Şikaki aşiretinin yerleşim yeri olan Masula dağına püskürttü (Haziran 1728 - Zil'kade 1140). İsmail'in atı, gümüş özengileri, kızıl renkli çadırı, üçyüz deve ve dörtyüz katır galibin eline geçti; fakat kısa bir süre sonra, İsmail Kalender, Şahsevenler aşireti ile birleştikten sonra Ali Paşa kuvvetlerini bozan ve Erdebil'i 14 gün muhasara altında tuttuktan sonra, onbeşinci gün muhasarayı kaldırmak zorunda bırakılan ve Mah-mud Keduki denilen yere kadar takibedilen Karabağ Beylerbeyi

²⁰⁷ Çelebizade, f. 135. Tawas veya, Afcnawer.

²⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/340-345

Abdurrazak ile birleşerek her zamankinden daha tehlikeli ve kuvvetli olarak yeniden ortaya çıktı (14 Ağustos 1728 - 8 Muharrem 1141); Abdurrazak, Şahseven, Killibecan, Moganoğlu aşiretlerinin başında bulunan İsmail. Kalenderle birleşti ve bu birleşme Abdurrâzak'ın ordusuna yirmibin asker kazandı. Bununla beraber Rustem Bey'e yenildi ve galib, Abdurrazak'ın askerlerinden dörtbinikiyüzünün başını kesti, sekizyüz at aldı; zengin bir ganimet, zaferinin mükâfatı oldu. Diğer eşya arasında İsmail'in tuğlarını ve Abdurrazak'ın savaş borazanlarını ele geçirdi. Bu zaferin mükâfatı olarak, Rustem Bey Kayseri Beylerbeyliğine atandı ve ikibinbeşyüz kuruş hediye edildi. Aynı zamanda, Karabağ kumandanı Mehmed Emin Paşa, Kâzım Sultan adındaki bir diğer tahrikçinin takibine Tebriz valisi Hekimoğlu Ali Paşa tarafından gönderilmişti. Bu Kâzım Sultan, sekizbin süvarisiyle Devsin yakınında yenilgiye uğratıldı; altıyüz baş ve beşyüz esir Osmanlıların eline geçti. Abdurrazak'ın düşmanca gösterileri, Bâb-ı Âli'yi Tebriz garnizonunu takviye etmek zorunda bıraktı ve bu görev Şirvan hanı Surkhaykhan'a, Ardelan Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya verildi. Gerice, Tiflis, Erivan ve Mekri kumandanlarıyla Diyarbekir valisi Kurd İbrahim Paşa İranlıları yendi ve onları Meşing'e yâni Şika-ki aşiretinin devamlı yerleşim yeri olan Karabağ eyaletinin uzak sınırlarına kadar püskürttü, çadırlarından binini yaktı, kadın ve çocuklarını esir olarak Tebriz'e getirdi (Ekim 1728 - Rebuul'ev-vel 1141). Han Mehmedbey, Ardelan Paşası, kendi hesabına Ger-mud ve Meraga yakınlarında Abdalbehlilerin ve Efşarlann birçok sultanlarını yenilgiye uğrattı. Surkhaykhan yirmibin kişilik bir orduyla sefere çıkmıştı; Rus arazisinden geçmemek için geniş bir çark çizmemiş olsaydı, üç gün içinde Şahsevenlerin oturdukları memlekete varmış olacaktı, fakat, bu çarkediş yüzünden ancak yirmidokuz gün sonra Tebriz ve Diyarbekir valileri ile birleşeceği yer olan Ungure'ye varabildi. Şahsevenler Üçtepe'ye ve oradan da Yeditepe'ye yönelmişlerdi; orada Buhar nehri kıyısında mevzilenmiş bulunuyorlardı. Şahsevenlerin ortasında bulunan Ruslar onları Salian'a götürmeyi üzerlerine aldıkları sırada, Osmanlılar ordugâhlarını onlarınkinden dört fersah mesafede kurmuş bulunuyorlardı. Aynı gece, Ruslar Şahsevenleri kırk veya elli kayığı kullanarak karşı kıyısına geçirdikleri Kür nehri kıyısına getirdiler. Bununla beraber, Osmanlılar, onların bir kısmını geçecekleri nehrin kıyısında bastırıp Bagian karşısında kılıçtan geçirdiler ve zengin bir ganimetle geri döndüler (14 Ocak - 13 Cemâziyül'evvel 1141). Kür ve Araş nehirleri kavşağına vardıklarında, Şahsevenlerden ayrılan üç bin aile bağışlanmaları talebinde bulundu ve eski

Karabağ valisi, boynunda bir sargı ile gelip affedilmesi için yalvar yakar oldu, isteği yerine getirildi.²⁰⁹

Veziriazam İbrahim Paşa'nın Müesseseleri

Savaş gürültüsünün ortasında ve âsilerin hakkından gelerek, barış dostu Veziriazam İbrahim Paşa bilgiççe tedbirler alıyor, bunların idâresinin muzaffer meyveleri olarak İmparatorluğun bünyesinde hayırlı tesirleri görülüyordu. Son anlaşmanın gerçekleştirilmesinden sonra komşuları olan başlıca devletlerle, Avusturya, İreri, Rusya ve Venedik cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarını yeniden tesbit etmişti. Onları, son Mora fethiyle ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde ilk defa ilhak edilmiş eyâletleri ve kaza dâirelerini, büyük bölümüyle İmparatorluğa katmak suretiyle güneydoğuda gerilere itmişti. Bu açıdan bakılınca, biri Kaniye'yi, diğeri Viyana'yı kuşatmış ve Belgrad'ı fethetmiş olan iki selefi ve adaşından daha büyük görünüyordu. Yurd içinde siyasî müesseseleri ve âbideler konusunda ise ikinci Köp-rülü'yü ve Mehmed Sokullu'yu geçmişti: Ne var ki, gerek siyaset, gerek savaş adamı olarak onlarla kıyaslanamazdı ve onların enerjisiyle kazanılan üstünlükleri muhafaza etmek konusunda gerekli istidattan uzak kalmıştı.

İran savaşı sırasında aşağıdaki müesseseler Veziriâzamlığının dikkate değer eserleri oldu: Her tarafta çıkan yangınlara karşı tedbir olarak, bunları önlemek maksadiyle, İmparatorluk tarihçisinin yalnız müslüman adını bildirdiği bir Fransız dönmesi olan Davud'un teklifi üzerine bir etfâi, tulumbacılar birliği meydana getirdi; itfâi birliğine alınacak olanlar yeni hizmete alınmış Yeniçerilerin en genç ve en güçlü olanları arasından seçiliyordu. Sayıları önce elli ve gündelikleri onbeş akça idi; ayrıca, işde kullanacakları giyim-kuşamı ve demir miğferi satın almaları için, ayrıca bunlara doksan akça yıllık tahsisat verildi. Kısa bir süre sonra itfâi erlerinin sayıları yüzdörde yükseltildi ve ağalarına yüz akça ücret bağlandı. Üzülünecek nokta, bu Veziriazam'ın, İstanbul'da bozuk olan bina yapım tarzına bir son vermemesiydi; inşaatta yanmayan maddelerin çoğaltılmasıyla bu yangınların büyük bir kısmını önlemiş olacaktı; ayrıca sokaklarının genişlik bakımından elverişsiz olması da yangınların müdahale

²⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/345-346

edilememesi kadar, yayılmasında' da aleyhde bir sebebd²¹⁰. İmparatorluk tarihçisi bu konuda: «Çatıları göklere değen İstanbul evleri insan vücudunun azaları veya kötü tertiplenmiş mısralarm durakları misâli birbirlerine yapışmış bir düzen gösteriyorlardı.» demektedir. Valide Camii (Yeni Cami) Önünde, Balıkpazan civarında bulunan evlerini, varlıklarının camiye kirletmemeleri için, müslümanlara satmak emrini aldılar²¹¹. Çok faydalı ve polis tarafından kontrol edilecek bir diğer tedbir de, ramazan ayında aydınlatılan camilerin üç gün bayram boyunca da aydınlatılmalarını sağlamak hususundaydı; zira, camiler, bayram devamınca halkın sürekli alâkasmı çekiyordu. Edirne bostahçılarıyla alâkalı, onların Edirne civarındaki kasabalarda oturmalarını Edirne'de her an savaş hizmetinde bulunmaları hususunu sağlamak üzere yayınlanmış, fakat zamanla hükmünü kaybetmiş emirname, yeni ve feesin bir uyan ile yeniden yürürlüğe konuldu. Ayrıca, kadınların giyimlerindeki ve kullandıkları süs eşyasındaki lüks ve ifrat bir emirnameyle frenlendi ve yasaklandı, paltolarda hermin kürk kullanılması orta sınıftan her iki cinse de yasaklandı (Eylül 1727 - Muharrem 1140). İstanbul, Galata, Üsküdar, Bursa, Edirne kadıları ile Yeniçeriağası ve Bostancıbaşı, men'i isrâfâtı getiren bu kanunun uygulanmasını gözetmekle görevlendirildiler. Gerek yangınların evden eve sıçramasına sebep oldukları, gerekse bundan böyle yalandaki binaların harem bölümlerinin saygısız bakışlar tarafından gözlenmesini önlemek gerekçesiyle evlerin çatılarında çardaklar ve cihannümâlar yapılması da yasaklandı. Lâle soğanları üzerine konulan bir vergi de, aydınlatılmış lâle tarhlariyle yapılan çerağan âlemlerinin doğmasına yol açan çiçek lüks ve israfına son verdi; zâten bu çerağan âlemleri Üçüncü Ahmed döneminin başlıca modası, halini almıştı. Bu vesileyle, şeyh Mehmed Lâlefârî, Avrupa'da pek ünlü olan ve İstanbul'da lâle yetiştiricilerin tercih ettikleri lâle soğan-" lan katalogunu vücuda getirdi.

²¹⁰ Son üç yıl içinde oniki yangın çıkmış ve evlerin büyük bir kısmını yakıp kül etmişti: 1 — Halıcılar yakınında 9 Mart 1725 (23 Ce-maziyül'ahlr 1137). Çelebizâde, f. 63; 2 — Gedikpaşa'da 11 Mart 1725 (25 Cem&ziyül'âhir). Çelebizâde, f. 64; 3 — Sultanselim Camii yakınında Çukurbostan, 1 Temmuz 1725 (19 Şevval 1137). Çelebizâde; 4 — Gümüşçekiciler atölyesi yanında, 11 Kasım 1725 (5 Rebiul'evvel 1138). Çelebizâde, f. 85; 5 — Saraçlarpazan yakınında, 1 Mart 1738 (28 Ce-maziyül'âhir 1138). Çelebizâde, f. 85; 6 — Tahtakale mahallesi, 25 Mart 1726 (24 Receb 1138). Çelebizâde, f. 93; 7 — Nakilbend, 5 Temmuz 1726 (8 Şevval 1138). Çelebizâde, f. 95; 8 — Çukurharman mahallesi, 2 Eylül 1726 (5 Muharrem 1138). Çelebizâde, f. 105; 9 — Mehmedpaşa Camii yanında, 4 Kasım 1726 (9 Rebiul'evvel 1139). Çelebizâde, f. 105; 10 — Hapishane kapısı yanında, 17 Mayıs 1727 (12 Ramazan 1139). Çelebizâde, f. 124; 11 — Kadınpazan yanında, 5 Mayıs 1727 (12 Ramazan, 1130). Çelebizâde, f. 125; 12 — Üsküdar, 29 Ekim 1728 (25 Rebiul'evvel 1141). Çelebizâde, f. 134.

²¹¹ Çelebizâde, f. 118 ve 119. Bu tedbir kısa bir süre ancak noksan olanâc uygulandı. Bu yüzden bu pazar hâlâ payitahttaki yahudi pazarlarının en pis olanıdır.

Her tütlü ağaç ve mamullerinin umumî depolardan gayri yerlerde satışının menedilmesi, pahalılığı ve nadirliği İstanbul'da kendisini dehşetle hissettiren yakacak maddesini karaborsa metanı haline getiren murabahacı fiyat düzenbazlarının pişmiş aşlarına soğuk su kattı. Bu düzenbaz tüccarlar, reayanın artık sömürmekten vazgeçtiği ormanları, payitaht halkının ihtiyacına cevap veren Terkos ve Aktepli halkının odunlarını çok aşağı fiyattan kapatıyorlardı; yeni bir emirname, bu halka odunlarını kendi gemileriyle İstanbul pazarına kadar nakletme mecburiyetini getirdi. Her yıl Receb ayının ortasına doğru Surre adı altında Mekke'ye gönderilen hediyein savaş sırasında bütün Anadolu ve Karaman yollarında hükümlerini geçiren eski-yanın tecavüzünden korunması meselesi, İstanbul ile Şam arasında bulunan valilerin muhafazası sağlanmak suretiyle çözüme bağlandı. Surre kervanı Kocaeli, Akşehir, Konya, Adana, Hama vilâyetleri sınırlarına geldiğinde, valiler kervanı teslim alıyor ve komşu vilâyet valisine teslim ediyordu; sonunda hac-emîri durumundaki Şam valisi bu sıfatla kervanı teslim alıyor, böylece diğer valilerin görevleri başarıyla sona erdirilmiş oluyordu. Ayrıca, her vali, bir bülten düzenleyerek Bâb-ı Âli'ye kendilerinin teslim aldıkları kervanın durumunu bildiriyorlardı. Savaş sırasında adlî işlerde görülen kötüyü kullanmalar bir Hatt-ı Şerifle ortadan kaldırıldı. Gelecekte kadılık hizmetleri iki yıl süreyle verilecekti; komisyonlarda görülecek işlerden ek ücret alınmıyacaktı; boş memuriyetler, mertebe sırası gözetilmek suretiyle verilecekti ve adayların bir sınavdan geçirilmeleri şartı vardı; kadılar ve nâibler, mollalar, görecekları her türlü iş için kanunun hak gördüğünden gayri bir ücret talebinde bulunamayacaklardı. Valiler için de, barış ve savaş yardımlarında mükelleflerden kanunun tayin ettiğinden, yâni gerçek vergiden gayri, herhangi bir talebde bulunulmaması şartı getiriliyordu.

Bu dönemde, Sultan Camilerinin imam ve vaiz kadrolarına dört yeni âzâ eklendi. İki Valide, IV. Mehmed ve III. Ahmed'in sultan anneleri, evvelce mevcut bulunan ²¹² sekiz camiye, biri Galata'da, ikincisi Üsküdar'da, biri Bahçekapısı'nda ²¹³, diğeri Mısır çarşısı yakınında ²¹⁴ olmak üzere dört yenisini eklemişlerdi: Böylece camilerin ve imam ve vaizlerin sayılan, saraydaki iki mescidin imamları karıştırılmadan, onikiye yükselmiş

²¹² Bunlar Eyüb, Sultanmehmed, Sultanbayezid, Sultanselim, Sultansü-leyman, Şehzade, Sultanahmed, Ayasofya.

²¹³ BfihçekapudAki Yeni Carol.

²¹⁴ Valide Camii, Mısır çarşısı yanında.

bulunuyordu.²¹⁵

İnşâ Hareketleri, Şenlikler, Kütüphaneler, Matbaa, Âlimler

Veziîâzam'm gayretleri sayesinde Üçüncü Ahmed'in saltanatı döneminde yükseltelen yapılar seleflerinkilerle kıyaslanmak imkânına kavuştu; özellikle belirli bir maksad için yükseltelen yapılar bakımından bu hususun kesin olduğu söylenebilir; bununla beraber, bu saltanat döneminde yapılan binalardan hiçbiri, İmparatorluğun Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Selim ve Birinci Ahmed'e borçlu bulunduğu yapılarla mimarî değer bakımından hiçbir suretle kıyaslanamaz. Bu dönemde Tophane ve tersane divân salonu tamir edildi; Tebriz'de yeni bir darphâne binası yapıldı; İstanbul darphânesinin üzeri muhteşem bir kubbeyle örtüldü. Veziîâzam çifte, bir sebeble bu ihya inşaatını emretmişti. Evvelâ, sarayın birinci avlusunda bulunan İstanbul darphânesi yabancı elçilerin gözlerine çarpan iki yapı idi; ayrıca, Veziîâzam İran'da, Mısır'da ve İstanbul'da aynı zamanda ilân edilen para ile alâkalı yeni kararlar ebedîleştirmek istiyordu²¹⁶. İran'da ağırlığı olan ve onaltı para değer taşıyan abbasiler sultanî'ye çevrildiler; bunlar sekiz, dört para, yarım ve dört sultanî değerindeydi. Ayrıca, yeni dukalar basıldı; bunların yüz tanesi ağırlık olarak yirmidört kıratlık yüzon dirhem altına tekabül ediyordu. Kahire'de, Mehmed Ali Paşa idaresi döneminde, zincirli (eşrefi) eski dukalar para olmaktan çıkarılarak yirmidört kıratlık yeni (findıklı) leriyle değiştirildi (1725-1137). Eski sarayda ve baltacılar kışlasında yanan bölümler yeniden inşâ edildi; baltacılar lcişlasında buharla ısınan bir hamam yaptırıldı ve evvelce ücret karşılığında girilen hamam bu defa bedava oldu²¹⁷. Veziîâzam'm zevcesi Fatma Sultan, sarayının arka tarafına düşen Pirîağa Camii'ni tamir ettirdi ve mermer bir minare ile süslettirdi. Sultan, inşaatın bitimini takibe-den ilk cuma namazında, caminin, muhteşem bir kitabe²¹⁸ ile açılış merasimini yaptı (24 Ekim 1727 - 8 Rebiul'evvel 1140). Müteakip salı Kadın Sultan, camisini ziyaret etti ve Galata voyvodasına, mimara, imama, müezzine samur kürkleri, cuma günü de ilâhî okuyana, naatçıya²¹⁹, dört hafıza²²⁰ bilhassa

²¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/347-350

²¹⁶ Heisefendi Mehmed'id faş&'smda aynı yıl yayınlanmış, altın ve bozuk vezinli gümüş paralarla alâkalı ve 157 No.'da kayıtlı bir ferman bulunmaktadır.

²¹⁷ Ü"tnt vemiompile terlemeleri, Çelebfzade, f. 104.

²¹⁸ «Allah çeşmeni kabul buyursun, Fatma Sultan.» ÇelebizAde. f. 104

²¹⁹ Nâathuvan.

uzun kollu hil'atler ihsanında bulundu; ayrıca caminin müstahdemlerinden her birine on kuruş, dört müezzin yardımcısına onar kuruş, beş kayyuma, kandilcilere, beş Kur'an cüz'ü okuyucusuna aynı miktarda para dağıttırdı. Eğrikapı limanında bugün Tekfur sarayı denilen Hebdomon sarayında bir mavi İran çinisi imalathanesi kuruldu. Birinci Selim, Tebriz'i zaptettikten sonra, bu çeşit sanayi için Nişe nehri kıyılarına işçiler naklettirmişti, Damad İbrahim Paşa da, Tebriz'in son fethinde aynı sanayi kolu işçilerini evvelkilerin yanına gönderdi ve atölyelerden renk ve parlaklık bakımından Kum ve Kaşan dört köşe çini işleriyle rekabet edebilecek mükemmellikte mamullerin çıkması gecikmedi.

Yeni binalar sadece İmparatorluğun merkezinde değil, taşra eyâletlerinde, Özellikle Mekke ve Medine şehirlerinde, İslâmiyetin bu iki kutsal şehrinde yükseldi. Mekke'de, Tabtab adıyla anılan ve Peygamber kapısı ile Saadet kapısı arasında bulunan taş saray, Sultan Süleyman medresesi gibi yeniden inşa edildi. Medine'de Seki menba'ı suyunu Kubbetul-İslâm'a getiren su kemerleri tamir gördü, bu menba'nın yanında birikim havuzları vücuda getirildi; Munaca, Souk ve Saha havuzları kuruldu; Medine'de Mecika-ba yolu üzerindeki su hazîneleri tamir edildi; Kubbetul-İslâm'ın üç kemeri ve mescidin doğu duvarı onarıldı. Hz. Peygamberin türbesindeki deri Örtü yenilendi; Hz. Ömer mihrabının kürsüsü yeni halılarla örtüldü ve Yenbuu tüccarlarını Arap eşkiyalardan korumak üzere pazarlarının arkasında bir duvar inşa edildi ²²¹. Süveyş/de Sultan Süleyman'ın Kızıldeniz gemiciliği ve ticaretini göz-öntinde tutarak kurmuş olduğu inşaat tezgâhları, zahire anbarları ve depolar yeniden inşa edilmesine elden geçirildi. Aynı yerde yeni gemiler yapıldı. Fayum'da harabolmuş iki bend kurtarıldı ²²². Bu iki onarım için harcanan para, kasabalar çiftliği vergisinden otuz kese, her yıl İstanbul'a gönderilen Mısır hazinesinden ²²³ alınan on kese ile karşılandı. İstanbul tersanesinde üç güverteli birkaç gemi ve dört direkli savaş gemisi karavel inşa edildi; bunların denize indirilmeleri münasebetiyle tertiblenen muhteşem merasimde, Sultan, bütün maiyyeti ve nâzırlarıyla hazır bulundu. Adâlardan denizindeki korsanları yakalamaya gönderilen bu savaş gemilerinden

²²⁰ Muarîf. Cumaları okunan birinci ilâhiye teaaruf denir; himu okuyanlara muarîf veya tesarufhtn adı verilir.

²²¹ Okale. Anbar kelimesi sonradan hangar şeklini aldı.

²²² Cisri Lahoud ve Cisri kitai. Çelebizade, f. 121.

²²³ İmciye.

biri Ayastafanos (Yeşilköy) yakınında battı ve yüzdürülmesi çok zahmetli oldu; diğer iki savaş gemisi, namılı korsan Andronaki'yi yakalamaya ve esir olarak onu gemisiyle birlikte Sakız²²⁴ adasına götürmekte bahtlı çıktılar; bu sıralarda NĖgrepont ve Scutari valileri kendilerini korsanlık macerasına iptila derecesinde kaptırmış bulunan Dulcingo halkını baskı altında tutmak zorunda kalmışlardı (13 Mart 1727 - 20 Receb 1139). Bosna'daki Novi kalesi, o sırada bütün palankalarda geçerli olan tarza uygun bir biçimde tahta bir tahkimatla çevrilmişken, uzunluk olarak onsekizbinelli fersah tutarında bir duvarla çevrildi, buna dört burç ve iki kapı eklendi; bu iş için bir hazîne harcanma-makla beraber, tahkimatın masraflarına bu eyâletin katlanması icabetti.

Eski Kapdan-ı derya Mustafa Paşa'nın masraflarını kendi ödeyerek inşasına başladığı Mitylen adasına doğru çıkıntı yapan Ba-baburun'da (Lectum) inşa ettirdiği hisar tamamlandı; Enos, Ad-remid, Tuzla ve Alexdria Troas halkı antik harabelerin bu bölgeye yayılmış olan taşlarını taşımaya mecbur tutuldular; bu taşlar hisar inşaatında kullanıldı. Kakhet eyâletini Lezgiler, Carlar ve Talisler aşiretlerinin tecavüzlerinden korumak maksadiyle, Kakhet valisi Muhammedkuli'nin teklifi üzerine Topkara-Ağaç hisarı yapılarak içine muhafızlar konuldu.

İstanbul'un su ihtiyacını karşılamakta takviye olarak beş yeni bend, yâni birikim yeri veya sürmeli kapısı olan bend inşa edildi. Bunlardan beşi Fatih vadisinde²²⁵, bir diğeri Belgrad ormanı yakınında Domuzdere köyünde, yine bir diğeri İkinci Sultan Osman'ın çifte havuzu yanında inşa edileli; aynı zamanda bütün su yollarının temizlenmesi emri verildi.

Üçüncü Ahmed tarafından Üç yazlık saraya Fars dilinden adlar konuldu: Bunlardan ilkinde Saadet Sarayı²²⁶, ikincisine Hoş-rös Sarayı²²⁷, üçüncüsüne İmparatorluk Sarayı²²⁸ dendi. Veziriazam kendi zevk ölçülerine göre bir dördüncüsünü yaptırdı ve bunun adı Emniyet Sarayı oldu. Kapdan-ı derya Paşa ise, Viyana'yı muhasara etmiş olan Veziriazam Kara Mustafa Paşa' nın sarayını yeniden süslemelerle muhteşem bir hale getirdi; Bo-ğâz'ın Avrupa kıyısında, Kuruçeşme yalanında bulunan bu sarayı Sultan'ın ikâmetine verdi²²⁹. Veziriazamca gelince, Hocapa-şa yakınında bir köşk, bir hamam, küçük

²²⁴ Çelebizade, f. 144.

²²⁵ Fâtih deresi.

²²⁶ Kâğıthane'de Sâdabad.

²²⁷ Alibeyköyü'nde Behşid.

²²⁸ Hurremabad.

²²⁹ Tırnakçı yalısı. Çelebizade, f. 111.

çocuklar için bir mektep ve bir akademi yaptırdı; Çorum sancağında, Hamza kasabasını yeniden inşa ettirerek buraya bir cami kazandırdı, ayrıca diğer yedi kasabanın gelirini de bağlayarak mâli bakımdan kuvvetlendirdi; bununla beraber, imar yönünden büyük önemi, kendi doğum yeri olan Niğde sancağındaki Muskara'ya verdi. Veziriazam* in orada kurduğu müesseseler ve yaptırdığı birbirinden alımlı binalarla güzelleşen kasaba bir şehir düzeyine yükselmekte gecikmedi; Veziriazam Muşkara kadısını, İmparatorluğun birinci derecedeki meslekdaşları düzeyine çıkardı; bu kasabanın adını Nevşehir, yâni yeni şehir anlamında değiştirdi. Niğde ve Karahisar yalanında bulunan ve harap durumda bulunmaları yüzünden muhafızları faydasız hale getiren iki kalenin muhafızlarının bakımına ayrılan timarlar, defterdarın teklifi üzerine, Veziriazam tarafından Nevşehir'e intikal ettirildi ²³⁰. Binalar müfettişi Mustafa ve bir maliye kâtibi bir plân tertiblemek ve gerekli kadastroyu arazi üzerinde belirlemekle görevlendirildiler.

Daha önce, Veziriâzam'm, kendilerinden Sultan'ın zevklerini tatmin etmekte yararlanmak suretiyle sürekli gözde kalmayı bildiği birçok bayramdan söz etmiştik. Bunlar iki dinî bayram ²³¹" Hz. Peygamber'in velâdetleri (doğum) ²³², Hırka-i Şerif ziyareti ²³³, hacıların Mekke kervanlarının hareketi ²³⁴ idi ki, bunlara Sultan'ın bütün saray halkı muhteşem bir görüntü içinde katılırlardı ²³⁵. Çok alafranga sayılabilecek diğer şenlikler ise lâle tarhlarının aydınlatılması, çerağan âlemleri, Veziriâzam'ın kış mevsiminde Sultan'ın şerefine tertiplendiği akşam ziyafetleri;-Veziriazam, Kapdanpaşa ve devlet ileri gelenleriyle vezirlerin Pa-dışah için tertiplemeği itiyad edindikleri, bunun için de kendi saraylarını donattıkları şenlikler ²³⁶ ki, bunlara Acemlerin Nevruz veya yeni yıl şenliği de ekleniyordu; bu şenlik her yıl onbir gün geri kalan sivil kamerî seneye göre değil; hiçbir zaman değişmeyen ilkbaharda günle gecenin eşit duruma geldiğinde tertipleniyordu. İlhama dayanan Acem nakline inanmak

²³⁰ 60.000 akça Niğde'deki 52 asker. 39.000 akça Karahisar'daki 33 asker için. Bu 99.000 akçadan 3.000'i kahya, 3.000'i imam için; 2.500 müezzinlere, 1.200 kayyuma, 4.000 iki subaya, 4.000 kapu muhafızlarına, 1600 garnizon askerleri için, 6.000 topçubaşısına, 2.000 topçular kahyasına, 2.000 topçular yüzbaşısına, 1.600 emrine verilen 15 topçuya. Çelebizade, f. 121.

²³¹ 1 Şevval ve 10 Zilhicce.

²³² 10 Rebiul'evve

²³³ Receb ortası.

²³⁴ Bu bayramların kutlanmaları için, Çelebizade, 65, 117, 122. 142, 149, 152 ve 154 sayfalara bakınız. Mevlud için s. 150.

²³⁵ Veziriazam tarafından Sultan'a, Çelebizade f. 121.

²³⁶ Ziyafet-i nevrüziye, Çelebizade, f. 125.

gerekirse, Nevruz günü, Tanrının ellerinden çıkan güneş koç burcundan başlayarak kendi mihveri etrafında dönmeğe başladığında, Çemşid, Persepolis'in tahtı üzerinde başında parıltılar içinde bir taç, bir övgü ilâhisi ve zarif hareketlerle, ufukta belirmediği anda selâmlamak üzere güneşin doğmasını bekliyor, sonra, sonsuz imparatorluğu halkının taşıdığı hediyelerden tazimi kabul ediyordu. Bununla beraber, eski ve yeni İran'da Nevruz devlet ve din bakımından birinci bayram sayılıyor idiyse de, Osmanlı İmparatorluğu için aynı şey bahis konusu değildi; Yeniçeriağasının Sultan'ın şerefine verdiği bir ziyafetle Nevruz kutlanmış oluyor ²³⁷, bu kadarla yetiniliyordu.

Bu bayramlardan ayrı olarak, Üçüncü Ahmed'in zaman zaman Saadet, Boğaziçi İmparatorluk, Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki Beşiktaş, Eyüb'ün sonunda bulunan Valide veya Karaağaç saraylarına tertiplendiği ziyaretler her seferinde ziyafet veya şenliklere vesile oluyordu. Çoğu zaman da Sultan veya Veziriazam kalabalık ve gösterişli süvari alaylarının başında İstanbul su bend-lerine veya Sultan Osman (Genç) tarafından yaptırılan havuza gidiyorlardı.

Bu ihtişamlı gezintiler dışında, hanedandan sultan hanımların evlenmesi veya küçük şehzadelerin okumaya ilk başlamaları da parlak törenlerle kutlanıyordu. Bu sultan düğünlerinde Kara Mustafa Paşa'nın oğlundan dul kalan İkinci Mustafa'nın kızı Safiye Sultan ikinci defa eski Phasus kıyılan valisi ve oradan Kan-diye valiliğine atanan Mirza Mehmed Paşa ile evlendi; Üçüncü Ahmed'in kızları Salihâ, Ayşe ve Zeyneb Sultanlar, birincisi Deli Hüseyin Paşa'nın oğlu Erivan valisi Mustafa Paşa, ikincisi silah-dâr ve Kâtib Mehmed Ağa, üçüncüsü ikinci mirâhûr ve Veziri-âzam'ın yeğeni Mustafa Paşa ile evlendiler; bu sultan hanımlardan herbirine onbin duka cihaz verildi. Veziriazam, Şeyhülislâm, Kızlarağası ve kubbe vezirleri, bu türlü törenlerde şeref hil'atleri verilmek suretiyle mükâfatlandırıldılar.

Daha önce bahsettiğimiz merasimle şehzade Nûman ilk okuma dersini aldıktan sonra kardeşlerinin, Mustafa, Bâyezid, Mehmed ve Süleyman'ın öğretimlerine başlandı. Sultan'ın, kendilerine tahtın direkleri gözüyle baktığı dört büyük oğlunun ortasında bu törende hazır bulunmak istemesi, bu merasime ayrı bir haşmet kazandırdı; aynı törende, iktidarının dört sütunu görünüşündeki dört kubbe veziri ile Veziriazam da hazır bulundu (21

²³⁷ Ziyafet-i nevrüziye, 20 Mart 1726 (16 Receb 1138). Çelebizade, f. 92, 20 Mart 1727 (27 Receb 1139); Çelebizade, f. 115 ve 20 Mart 1728 (10 Şaban 1140).

Ekim 1727 - 6 Rebiul'evvel 1140) ²³⁸. İnciler köşkündeki bu merasimde Veziriazam ve diğer vezirlerden ayrı olarak Şeyhülislam, Saçlıreyn-i muhteremeyn, emirler reisi, müderrisler, âlimler, şeyhler ve hocagân da yer aldı. Müderrislere ve ilim adamlarına saygısını göstermek için her fırsattan yararlanan Veziriazam, ulema meclislerini daima hazır bulunmak suretiyle şereflendirdi. Bu toplantılarda Beydâvî veya Kâzî'dan Kur'an tefsirleri okunduktan sonra, meclise katılanlar bu kutsal metinler üzerinde bilgi dolu tartışmalar açıyorlardı.

Üçüncü Ahmed, biri sarayın içinde, diğeri Dördüncü Mehmed' in annesinin yaptırdığı Yeni Cami'de olmak üzere ijd kütüphane vücuda getirdi. Bu ikinci kütüphane, İmparatorluk tarihçisinin dediğine göre, merhume sultanın mes'ud ruhunun cennetin sînesinde ilim kokusuyla şâd olması için türbesinin yanına kuruldu. Sultan tarafından vücade getirilen bu iki kütüphaneden ayrı olarak, saltanatı döneminde, diğeri üç kütüphane halkın faydalanması için faaliyete geçirildi. Bunlardan biri Veziriazam Çorlulu Ali Paşa ²³⁹, diğeri İsmail Efendi'nin Çarşamba Pazan'ndaki camisini tahsis ettiği ve kendisi kitapların yanında ebedî uykusunu uyuduğu ²⁴⁰ kütüphane, üçüncüsü Veziriazam İbrahim Paşa'nın Hocapaşa'da kurduğu kütüphanedir. Hiçbir saltanat döneminde bu kadar çok sayıda kütüphane meydana getirildiği görülmemiştir.

Veziriazam, ilim adamlarına karşı gösterdiği bağış cömertliğini edebî çalışmalardan da esirgemedi ve Osmanlı İmparatorluğu birçok faydalı eserin yayınlanmasını onun koruyucu tesirine borçlu oldu. Bu gerçekten faydalı ve değerli eserler arasında, Mirk-hawend'in yeğeni (oğlu değil) Khouand-Emir'in Farsça yazılmış dünya tarihi bakımından önemli ve Biyografilerin Dostu ²⁴¹ adıyla tanınmış eserinin tercümesiyle, Aynı'nin Çağdaş Tarihin Mercan Tohumları adlı Arap dünya tarihinin ²⁴² tercümeleri sayılmaya değer. Bu tercümelere birincisini gerçekleştirmek görevi, İmparatorluk tarihçisi Asım'ın idaresi altında çalışacak olan ulemâ, şeyhler, müderrisler, kadılar ve Vezâretiuzmâ dâiresi kâtipleri arasından seçilen bir heyete verildi. İkinci tercüme için ayrıca diğeri yedi ilim adamından oluşan bir komisyon görevlendirildi. Veziriazam İbrahim Paşa'mn edebiyata

²³⁸ Çelebizade, f. 126.

²³⁹ 1714 (1126).

²⁴⁰ 1721 (1133).

²⁴¹ Hablbes siyer.

²⁴² Akdol-ceman fi tarihi şliz-zeman.

hizmeti iki seçkin dünya tarihi tercüme ettirmek ve kütüphaneler kurmaktan ibaret kalmadı: Paris'deki elçiliği sırasında Osmanlı İmparatorluğunu bir matbaa ile donatmak maksadiyle toplamış olduğu özel bilgilerden yararlanmak ve matbaa makinesini memlekette kurdurmak suretiyle çok daha büyük bir hizmette bulundu. Kurulan matbaanın idaresi İbrahim Efendi'ye verildi. Hıristiyan adını bilmediğimiz bu Macar müthedisini yazar ve ilk Türk matbaasının kurucusu olarak şöhret kazandıysa da, âsilere ve dönmelere yönelik ayıbla-madan da kurtulamadı. Osmanlı İmparatorluğu edebiyat tarihi, Üçüncü Ahmed'in yirmiyedi yıl süren saltanatı döneminin ikinci yarısında, Damad İbrahim Paşa'nın oniki yıllık bir zamanı içine alan Veziriâzamlığı sırasında parlayan yaklaşık yüz²⁴³ şair ve yazar adı vermektedir. Bu şairler, Safaî, Salim, Mucib hakkında, Şeyhî

²⁴³ Oniki yıl içinde hayattan ayrılan İslam hukuku âlimlerinin biyografilerini vermek için Şeyhî'nin yazdığı eserden, şâirlerinkiler için de Safaî ve Sâlim'in eserlerinden son defa olarak yararlanmak imkânını buluyoruz. 1127 (1715) yılında vefat edenler : 1103 İsyancı Tarihî ve Mora fâtihi Ali Faşa'nın biyografisinin yazarı Şefik; şairler : Rahmi, Râgıb, Kenzî, Faik, Şer-mî, Fahir, Feyzi, Yemini, Fezzullah oğlu Esseyid Ahmed Efendi. Mürekkebât yazan Hayatizâde Tabib Süleyman, Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim, fetvalar koleksiyonu yazan, fakat bunlar 1234'de İstanbul'da yayınlananlar değil; Petervaradin felâketini Veziriazam AH Paşa'ya Önceden haber veren Hasib; Rahmi Paşa imamı Sahib, bir diğer Râgıb, bir diğer Faik, bir diğer Yeminî, Mahsusât'ın tefsiri mahiyetindeki Evliat'ın yazarı Şaukî. 1128 (1716) yılında Mecdi Mehmed Efendi, şâir Nailî adıyla tanınan Antalyalı Abdullah, tarihçi Nâimâ, Künhî, Niginî, Ledenî, Belîğ vefat ettiler. 1129 (1716) yılında vefat edenler: Sâ-kıb, Tefsirizâde Abdullah (şâir Vakaî adıyla tanınıyordu), Fâid, Nâtk, Vâsif, Sadri 'Efendi. 1130 (1717) yılında Şeyhülislâm Mehmed, Nâati, bir diğer Vâsif, Râsim, Habib, Şuhudî, Zekâî, Esseyid Mehmed Efendi (şâir Vahyî takma adıyla tanınıyordu), Abdullah Kudsi, Emin, Esseyid Ali, Fezzullah'ın hat ustası oğullarından; Nahifi, Zeki, Receb Efendi âhirete göçtüler. 1131 (1718) yılında vefat edenler: Belîğ, Rahimî, Remzi, Nâati, Seyyid Ömer, Sâlik, Aziz, Remzî, Sâdik, Reşid, Rişkî, Faiz Mustafa. 1132 yılında (1719) Bezmî, Mâdih, Hilmi, Şirvânî Ebubekir, Âlim Reisefendi; 1133 (1720) yılında Câzim, Hâzim, Es'ad vefat ettiler. 1134 (1721) yılında vefat edenler : Tosyalı Mustafa, Sahib, Faiz, Abdülkerim Mehmed Efendi (şâir Rifdî adıyla tanınan) âhirete göçtüler. 1135 (1722) yılında Dürrî, Şeyhülislâm Mustafa Efendi, Kasımpaşa imamı Halil Rahmi, Kani, Sacidî, Rüşdî vefat ettiler. 1136 (1723) yılında, vezirler hakkında bir divânın yazarı ve Fet-tahî'den bir tercümenin sahibi Kâmî, Veziriazamlar biyografileri ve krallara tavsiyeler aklı eserin yazan, Bidpâi'nin Masallan, Atuâk-ul Mthsenin ve Meşârûs ve bir hikmetler koleksiyonunun sahibi Osmânzâde Efendi, Vâsif, Bezmî ve Attaî'nin Fıkıhçuar Biyografisi adlı eserinin devam ettiricisi Uşşakizâde; Mesnevi ve Muhammediye tefsircisi Şeyh Hakkî âhirete intikal ettiler. 1137 (1724) yılında vefat edenler: Şeyhülislâm ve içtihad meseleleri koleksiyon yazarı İsmâü Nâim Efendi, Seyyid Mehmed Câzim, Esadzâde Faiz, Salim, Bahir, Berî, Nefszâde Mehmed Azîm, tamamı doksanbir şâir, fıkıhçı ve tarihçi, m. Ahmed'in saltanatının sonuna doğru tarihçi Bursalı hitabetçi, Bursa'da gömülü ünlü şahsiyetlerin biyografileri -üzerine açıklamalar yazarı Çelebi Asım; Belîğ, dörtüüz yetmişdokuz şâirin biyografileri yazan, bir Tezkere-tüş-şuâra yazarı Mucib, Veziriazam İbrahim Paşa'nın şâiri Şâkir, şâir Aklî, Alevî, Hâşim, Hezârî, Şehdî, Nakid, Vehbî, düğün şenlikleri münasebetleri, bir diğer Vehbî, Adlî, Fıkıhçuar biyografi ve Uşakzâdelerin devam ettiricisi Şeyhî; Safaî'nin ahababı Refia, Sami, Kerim, Mâcid, Munşî, Medhî, Muid, Murteza, Nailî, Vecihi, Nâhifî, Nâzım, Nailî, Nftîyî, Nedim, Necib, Naci, Nâşî, Rehmi, Refî, Rif'âtî, Kaadirî, tümü kırk şâir hayatta bulunuyorlardı. Kadî Mehmed Salim, İshak Efendi, İlmî, Ahmed, Mestçizâde, Abdullah, Râzi, Kara Halilzâde Mehmed Saîd, Neylî Ahmed, Ömer Efendi, Mustafa Efendi, Es'ad Efendi; imamlar, Arabzâde, Hasan ve Ali Efendiler; müderrisler Yekçeşm İsmail, Recebzâde Ahmed, Turşuncizâde Ahmed, Seyid Vehbî, Nedim, Arabzâde, Salih Efendiler; Tezkireciler Halil, Şâmî Ahmed, Bakir, Hüseyinbey, Dârendeli Mehmed Bey, Râzî Efendiler, tarihçi Çelebizâde Asım. Cate-mir'in tarihini Nâhifî Efendi, Saadi, Dürrî Efendi'nin kardeşi, elçi tercüme ettiler. Mevleviler şeyhi Musa, divan kâtibi Faiz ve Şermî.

tarafından bize aktarılan ve oğlu tarafından devam ettiren Alimler ve Şâirler Biyografileri, yazık ki, bu hususta, tarihçiye faydalanması için sunulmuş son kaynaklardır. Bir asırdan beri, hiçbir Osmanlı, ülkesinin âlim ve şâirlerinin biyografilerini bir araya getirmekle meşgul olmamıştır ve matbaa makinesinin Osmanlı împaratorluğu'na girişi, ancak edebiyatının çöküşünü belirtmiştir.

Bir Macar mühtedisinin idaresi altında İstanbul'da bir matbaanın kurulması, bilhassa Batılı geleneklerin Doğu gelenekleri üzerindeki tepkisini özellikle belirtmektedir; bu belirtişe, Osmanlı politikasının Avrupa politikası ile irtibatının darlığı da dahildir. Osmanlı İmparatorluğunda basılan ilk eserlerin seçimi, Türk hükümetinin, başlangıçtan itibaren gerek İran, gerekse Batı'nın deniz devletleriyle yaşamış bulunduğu münasebetler üzerindeki aydınlanma eğilimini göstermektedir. Yeni matbaadan çıkan ilk eser, Vankuli²⁴⁴ tarafından yazılan Cevheri Arap lügatinin bir Türkçe tercümesi oldu; ikinci eser olarak bunu Hacı Kalfa²⁴⁵ tarafından yazılan İmparatorluk deniz savaşlarının tarihi takibetti. Bunların hemen peşinden, Nazmizâde tarafından yazılan Halifeler²⁴⁶ ve Timur'un tarihi²⁴⁷, Süheylî'nin²⁴⁸ yazdığı Mısır tarihi ve Polonyalı Cizvit Çrusinski'nin²⁴⁹ Latince'den tercüme ettiği Amerika ve Afganlılar tarihleri geldi. Bunlar sürekli olarak Macar mühtedisi İbrahim'in idaresinde²⁵⁰ yayınlandı. Rakoczy'nin sırdaşı ve Cizvit

²⁴⁴ Lügati Vankuli, 1728 (1141), iki cild.

²⁴⁵ Tuhfetul-Kubar fi esfar il-ebhar (1728 -1141).

²⁴⁶ Gülşeni Hulefâ, yani Halifelerin gül bahçesi, 1730 (1143).

²⁴⁷ Tarih-i Timurgurgan. Arabaş'dan tercüme, 1729 (1142).

²⁴⁸ Tarih-i Mısır Kadim ve Cedid, eski ve yeni Mısır tarihi, 1729 (1141).

²⁴⁹ Tarih-i Hind-t Garbi, 1729 (1141).

²⁵⁰ İstanbul'da yayınlanan eserlerin listeleri Toderinî, Meninski'nin Yeni Sözlük'ünün girişi ve Eichbom'un Edebiyat Tarihi'nde bulunmaktadır. Bianchi, Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'nde bulunan doğu elyazmalarına göre, matbaanın Türkiye'ye girişinden 1820 yılına kadar İstanbul'da basılmış eserlerin listesini yayınladı. Burada listenin kronolojik düzenine sadık kalarak listeyi tamamlamak üzere şu eserleri veriyoruz; böylece okuyucu 1728 yılından 1830 yılına kadar bir asır içinde İstanbul'da basılan eserler hakkında fikir sahibi olacaktır:

1 — Lügati Vankuli, Arapça-Türkçe sözlük, baskı tarihi 1141 (1728), 2 cilt, birincisi 666, ikincisi 756 sayfa, yazarı Vankuli.

2 — Tuhfetul-kubâr fi esfaril-ebhar, yani, büyükler için deniz savaşları hakkında bilgi. Yazan : Kâtip Çelebizâde Hacı Kalfa, baskı tarihi 1141 (1728); büyük boy 75 füy.

3 — Tarih-i Seyyah, yani seyyahın kitabı; bu eserde Safevî hanedanının Afganlılar tarafından yıkılması tarihi bulunmaktadır; Lâtince'den eserin yazar Polonyalı Cizvit Krusinski tarafından Veziriazam İbrahim Paşa için çevrilmiş, İstanbul'da kurulan ilk matbaanın müdürü dönme Macar asıllı İbrahim tarafından basılmıştır, 97 füy, in-4°.

4 — Tarih-i Hindi Garbi, 1242 (1729)'da bir harita ve tahta üzerine birkaç gravürle birlikte basılmış, 1 cilt, 4° 91 füy.

5 — Tarih-i Timur Gurgan, yazar Nazmizâde, 1142 (1729)'da basılmış; 1 cilt, 129 füy.

6 — Eski ve Yeni Mısır'ın Tarihi, yazar Süheylî; bu eserin baskısı 1 Zilhicce 1124 (Temmuz ortası 1730)' da tamamlanmıştır. 2 cilt, birincisi 65, ikincisi 51 füy.

- 7 — Gülşen-i Hulefâ, yani Halifelerin Gül Bahçesi, 1 Safer 1143 (16 Ağustos 1730); küçük boy, 130 sayfa.
- 8 _ Türk Grameri ve kısa ve kolay yoldan Türk* çeyi öğrenmek için usûl; isimler, fiiller, kullanılan deyimler ve aile içi mükâlemelerle birlikte, İstanbul 1730, 1 cüt, 194 sayfa. Yazan Cizvit Holdermann, İbrahim Müteferrika'nın nezaretinde basılmıştır.
- 9 — Usûl-ul-hikem fi nizamit-umem, yani, orduların düzeniyle alâkalı felsefî prensipler, Şaban ortası 1144 (Şubat ortası 1732)'de basılmıştır; küçük boy 48 sayfa; 1769'da baron Rewiezki tarafından Askerî Kumandanlık ve tabiiye risalesi adıyla Fransız-caya çevrilmiş ve Viyana'da basılmıştır, küçük boy 32 sayfa.
- 10 — Fuyûzat-ı Miknatisiye, yani çekim birikimi, 1144 Ramazanının ilk günlerinde (Şubat sonu 1732) 'de basılmıştır; küçük, boy 23 sayfa.
- 11 — Cihannumâ, yani dünyanın görünüşü, yazan Kâtip Çelebi Hacı Kalfa; bu eserin yazılmasına Sultan İbrahim döneminde başlandı ve Sultan Mah-mud döneminde bitirildi, bitmesi Veziriazam Ali Paşa zamanına rastlar. İbrahim Müteferrika'nın devam ettiricisi, sayfa 3, Şamlı Behram'm eserinde El-coğ-rafi lâkabını kullanmıştır; bu eser 1 Muharrem 1143 (3 Temmuz 1723)'de basılmıştır; bir cilt, 12 planş ve 39 harita ile birlikte büyük boy 698 sayfa.
- 12 — Takvim-et-tevârih, yani tarih tabloları, yazan Hacı Kalfa, 1 Muharrem 1146 (14 Haziran 1733)' de basılmıştır; 1 cilt, büyük boy olan eserin başında yazarın biyografisi bulunmaktadır, ölümü 1069 (1658). Bu eser 1146 (1733) yılına kadar devam etmektedir ve yüzsekiz hanedanı ihtiva etmektedir ve bunları meydana getiren hükümdarlarla bunların tahttan uzaklaştırılması tarihlerini vermektedir. Bu eserde Sultanların, Birinci Mahmud'a kadar, Veziriazamların Ali Paşa'ya, 1144 (1732)'ye kadar listeleri bulunmaktadır. Ayrıca 1144 (1732) yılına, Damadzâde Şeyh Ahmed Efendi'ye kadar Şeyhülislâmların; Rumeli ve Anadolu Kadaskerlerinin Mağrisaoğlu Muhiddin'e, 1145 (1732) yılına kadar; 1121 (1709) yılına kadar şehzade hocalarının; 1146 (1733) yılına kadar serişler başkanlarının; 1145 (1732) yılına kadar İstanbul kadılarının; 1146 (1733) yılında Silâhdar Mehmed Paşa'ya kadar Mısır valilerinin; 1146 (1733)'de Camım Hoca'ya kadar Kapdan-ı deryaların; 1145 (1732) yılında Mustafa Ağa'ya kadar Yeniçeriağalannın listeleri de bulunmaktadır. Bu değerli eserin, yazık ki, bir tek, o da tam olmayan İtalyanca bir tercümesi bulunmaktadır. Batı dillerinde tek olan bu tercümenin İtalyanca adı şöyledir : Cronologia storica scritta in lingua Turca, Persiana, Araba da Hazi Halife Mustafa e tra-dotta nell'iddt&ma italiano da gia Rinaido Carli nobüe Justinopoitano e Dragomano delta serenissima Repub-lica di Venezia. 1697'de Venedik'de basılmıştır. 1 cilt, 206 sayfa.
- 13 — Tarih-i Naima; başlangıçtan 1001 (1592)! yılına kadar olayları vermektedir, 2 cilt büyük boy. Birinci cüd 1147 Muharremi ortasında (1734 Haziran ortası) basılmıştır, 701 sayfadan oluşmaktadır; ikinci cilt 1147 CemaziyüTevvel ortasında (1734 Ekim ortası) basılmıştır; 910 sayfalık cilt 1101'den 1050 yılına kadar geçen olayları vermektedir; numarası bulunmayan onaltı sayfalık bir ekte 1703 ihtilâli üzerinde durulmakta, 1051'den itibaren 1070'e (1659) kadar çağdaş tarih ele alınmaktadır.
- 14 _ Tarih-i Râşid, yani Râşid Tarihi. 3 cilt. İlk cild 1 Zilhicce 1153'de (17 Şubat 1741) basılmıştır ve 277 sayfadan oluşmakta ve 1071 tarihinden itibaren Osmanlı tarihini ele almaktadır; ikinci cilt 1 Zilhicce 1153'de (17 Şubat 1741) basılmıştır ve 194 sayfadan oluşmakta ve 1115'den 1130'a kadar geçen olayları içine almaktadır; üçüncü cilt aynı tarihte basılmıştır, 114 sayfadan ibarettir ve 1130'dan (1717) 1134'e (1721) kadar geçen olayları kapsamaktadır.
- 15 — Tarih-i Çelebizâde Efendi, önceki eserle aynı dönemde basılmış olup 1135'den (1722), 1141*e (1728) kadar geçen olayları ele almaktadır. Bir cilt ve 108 sayfadır.
- 16 — Ahvâl-i Gazevât der Diuri Bosna, yani Bosna Savaşları Tabloları. Kadı Ömer Efendi tarafından yazılmış, İbrahim Müteferrika tarafından 1 Muharrem 1145'de (19 Mart 1732) basılmıştır. Bir cilt olup, küçük boy 62 sayfadan oluşmaktadır; Almanca Die Kriege in Bosnien moehrend den Feidzügen (1737, 1738 ve 1739 seferlerinde Bosna savaşları) adıyla çevrilmiştir. Viyana, 1789.
- 17 — Lisanul Acem, yani Acem Dili veya Şuiürî'nin Türkçe-Farsça Sözlüğü; 1155'de (1742) iki cilt olarak basılmıştır; birinci cilt 454, ikinci cilt 451 sayfadır. İçinde 22,550 kelime ve 22,450 müstakil beyit bulunmaktadır. Bu beyitler örnek olarak verilen Farsça beyitlerdir. Bu fevkalâde eserin yayınlanmasından sonra, İstanbul'da ilk defa faaliyete geçirilen matbaa ondört yıl boyunca işsiz kaldı. Bununla beraber, bu süre içinde matbaa, 12,500 cilt ve 12,500 nüsha tutan basım işini gerçekleştirmiştir. Vankuli ve Tuhfe, sadece bu iki eser 4,000 adet olarak basıldı, diğer bütün eserler 500 nüsha olarak yayınlandı. Matbaa bunlardan sonra yeniden baskı işine başladı.
- 18 — Lûgat-i Vankuli (Vankuli Türkçe - Araçça Sözlüğü); 1169 ve 1170 (1755 ve 1756) yularında basılmıştır. 2 cilt. Birincisi 370, ikincisi 430 sayfa.
- Bu yeni baskılardan sonra Türk matbaası yeniden yirmüki yıl boyunca işsiz kaldı ve ancak kullanılmış harfler ve baskı makinesiyle 1783'de tekrar çalışmaya başladı ve bu dönemden 1828 yılına kadar aşağıdaki

eserleri yayınladı:

- 19 — Tarih-i Sami ve Şâkir ve Suphi; Birinci Mahmud'un 1143'de (1730) tahta çıkışından itibaren 1156 (1743) yılı sonuna kadar; 1 cilt, 238 sayfa; 1198' de (1785) basılmıştır.
- 20 — Tarih-i İzi; yani İmparatorluk tarihçisi (müverrih) İzi'nin 1157'den (1744) başlayarak 1163 (1750) tarihine kadar geçen olayları ele alan tarihi. Bir cilt. 288 sayfa; 1199'da (1784) basılmıştır.
- 21 — İrabol Kiafiet li Seinzâde, yani İbn Hacı-bî'nin ünlü Nahiv eseri üzerine gramer yorumları, yazar Seynizâde. 1200'de (1785) basılan eser bir cilt ve 748 sayfadır. Aynı eser Roma'da da basılmıştır. Kitabın önsözünde de belirtildiği gibi, İstanbul'da Râşid ve Vâsif Efendilerin idaresinde tekrar harekete geçirilen matbaada, Yusuf Paşa'nın Veziriâzamlığı ve Şeyhülislâm Ahmed Efendi'nin idareleri döneminde Atıf Efendi Kütüphanesinde muhafaza edilen eser, yazarının elyazmasından basılmıştır.
- 22 — Vauban'ın 'Kalelerin Tahkimi, Savunması ve Hücum Sanatı' adlı eserinin bir Türkçe tercümesi. Melek Mehmed Faşa'dan önce makamda bulunan İzzet Mehmed emriyle hazırlanmış ve 1206'da (1791) basılmıştır.
- 23 — Vauban'ın istihkâmcılık sanatı üzerine yazdığı bir kitabın Türkçe tercümesi. Bir cilt, 24 sayfalık eser kötü gravürlerle süslenmiştir; 1208 CemaziyüT-evvel ortasında (Aralık 1793) isimlessiz olarak basılmıştır.
- 24 — Belidor'un bir Türkçe tercümesi. Bir cilt, 40 sayfa; evvelki eser gibi, Melek Mehmed Faşa'nın Veziriâzamlığı ve Şeyhülislâm Dürrizâde'nin Şeyhülislâmlığı döneminde basılmıştır. Basıldığı yıl yaklaşık 1208 (1793) 'dir.
- 25 — Lehçetül Lügat, yani kelimelerin sesi veya Türkçe-Arapça-Farsça sözlük; yazar Mehmed Es'ad Efendi, 1210'da (1795) basılmıştır. Bir cilt, 851 sayfa.
- 26 — Su Risalesi, yani Âşirzâde de denilen derviş Hafid Efendi tarafından su üzerine yazılmış bir küçük eser. 1212'de (1797) basılan eser 14 sayfadan ibaret olup, yazar İstanbul çeşmelerinin faydalarından ve güzelliklerinden bahsetmektedir. Bu eser artık bu payitahtın kütüphanelerinde bulunmamaktadır.
- 27 — Tuhfe-i Vehbî, yani Vehbî'nin hediyeleri; 55 sayfa ve 55 fasıldan oluşan bu küçük eser, son faslında Fars dilinin başlıca değişikliklerine işaret etmektedir ve 1213'de (1798) basılmıştır.
- 28 — Osmanlı İmparatorluğunun Yeni Düzenlemeler Tablosu. Mahmud Efendi tarafından yazılan eser, matbaanın yeni müdürü ve İstanbul'da hendese ve cebir profesörü Abdurrahim Efendi tarafından basılmıştır. Bir cilt ve 60 sayfadan oluşan eserde meşin üzerine hakkedilmiş 26 planş bulunmaktadır ve 1213 yılında (1798) basılmıştır.
- 29 — Tebyani Nafii tercüme-i Burhan-ı Kafi, yani kesin delilin tercümesinin yararlı açıklaması veya Tebrizli İbn Halefin Farsça-Türkçe sözlüğünün Ahmed Asım tarafından Türkler için düzenlenmiş şekli; büyük boy 863 sayfa. Bu eser 1214'de (1799) basılmıştır ve elli Fars lügatinden derlenmiş 21,004 kelimeyi içine almaktadır; aynı zamanda İngilizce ve Farsça olarak yayımlanmıştır.
- 30 — Şerh-i Tuhfe-i Vehbî, yani Vehbî'nin Hediyeleri Üzerine Açıklamalar, yazar Ahmed Hayatî Efendi. 1215'de (1800) basılmıştır. Bir cilt, 503 sayfa.
- 31 — Telhissul eşkâl, yani görünüş ifadelerinin incelenmesi, III. Selim tarafından kurulan geometri okulu ikinci müdürü Tamanlı Hüseyin Rıfka'nın ese-ridir(*). 1215 Şevvali ortasına doğru (Mart 1801) basılmıştır; deri üzerine hakkedilmiş 7 planşla süslenmiş 20 büyük sayfa tutan kitap Üçüncü Selim'e ithaf edilmiştir.
- 32 — El-risâle fil-hendeset, yani geometri incelemeler kitabı; deri üzerine hakkedilmiş yedi planşla değerlendirilen eser, 1217 (1802) yılında basılmıştır.
- 33 — SiU;ei Sibyan, yani gençlerin hafızalarını çalıştırma usûlü veya Mahmudiye de denilen küçük Arapça ve Türkçe kelimeler mecmuası; yazarı Mah-mud; bir cilt, büyük boy 33 sayfadan oluşan eser 1216 yılında (1802) basılmıştır.
- 34 — Logaritma tabloları; sayfa numarası, basıldığı yer işareti yok. 136 sayfa.
- 35 — Bomba Atma Hesaplan Tabloları, 273 sayfa.
- 36 — üsül-i Hendese; yani geometri prensipleri; Hüseyin Rıfka tarafından İngilizce Bonneycastle'-ın eserinden çevrilmiştir. Basıldığı yer ve tarih gösterilmemiş. Bir cilt, 272 sayfa.
- 37 — Mecmuatul-Mühendisîn, mühendislerin kullanmaları için kolleksiyon veya amelî geometrinin prensipleri, Hüseyin Rıfka tarafından yazılmış. Bir cilt, 293 sayfa.
- 38 — İmtihan ul-Mühendisîn, yani mühendislerin imtihanı, aynı yazarın eseri, 1217'de (1802) Üsküdar'da basılmış. 1 cilt, 115 sayfa.
- 39 — Gümrük Vergileri Tarifesi. Rusya İmparatoru majestelerinin tacirlerinin Bâb-ı Âli'nin bütün devletlerinde ithalât ve ihracat eşyası için ödeyecek- (*) Mühendishane-i Berri-yi Hümâyûn olacak (Ç.N.). leri vergilerin tarifesi olarak Antoine Fonton tarafından alfabetik olarak düzenlenip tercüme edilmiş. 1802'de İstanbul'da basılmıştır.

- 40 — Muarrib ol-izhar. Hüseyin Mahmud Seynî-zâde tarafından yazılan ve 326 sayfa tutan eser, 1218 Cemâziyül'evvel ayının birinci günü (Eylül 1803) Üsküdar'da basılmıştır. Eser, Birgevî tarafından yazılmış olan «Sırların Açıklanması - İshar-ül Esrar» adlı eserin açıklaması mahiyetindedir.
- 41 — Mühendis Mustafa'nın İstanbul'da askerlik sanatı, istihkâm ve ilimlerin halihazır durumları üzerine tenkidi, Üsküdar'da III. Selim tarafından kurulan matbaada, 1218 (1803) yılında Argyropola kardeşlerin takma adları ile basılmıştır.
- 42 — Faden'in İngilizce coğrafya atlasının Türkçe bir açıklamayla tercümesi. 24 haritadan oluşan atlas 1219'da (1804) basılmıştır.
- 43 — Risâlei Birgevî, sarayda bulunan Birgevî'nin elyazmasından çekilmiş Türk ümühâli. 1218 Cemâziyül'âhîrinde (Eylül 1803) Üsküdar'da basılmıştır ve 86 sayfadır.
- 44 — Cevheri Behiyet Ahmediye fi Şerh-il Vasiy-yet-il Muhammediye, yani Ahmed tarafından Hz. Muhammed'in nasihatlerinin açıklamasına yardımcı olmak üzere kaleme alınmış eser. Bir cilt. 315 sayfadan oluşan eser Rebiül'evvel 1219'da (Haziran başlangıcı 1804) basılmıştır. Birgevî ilmühâlinin bir açıklaması mahiyetindeki eserin basımına Adızâde İstanbullu Ahmed Efendi nezaret etmiştir.
- 45 — Feraid ul-fevâid fi beyanil akaid, yani imân maddelerinin açıklanmasının üstünlük incileri, yazarı Ahmed Ben Mehmed Emin. Bu eser, III. Selim'in hemşiresi Hadice Sultan'a ithaf edilmiştir. Rebuul'-âhîr sonu 1219 yılında (Haziran sonu 1804) basılmıştır. Bir cilt ve 298 sayfadır.
- 46 — Mahasinul-asâr ve hakaik-ul-ahbâr, yani, eserlerin güzelliği ve tarihlerin hakikatleri; müverrih Ahmed Vâsîf Efendi tarafından yazılmışlar ve 1166 yılından (1752) 1188 yılına kadar İzi tarihinin devamıdır. Büyük boy iki cüt olan eserin birinci cildi 327, ikincisi 315 sayfadan oluşmaktadır; eser 1219 ŞevvaT-inde (Kasım 1804), müderris Abdurrahman Efendi'nin müdürlüğü döneminde basılmıştır.
- 47 — Şurût es-Salâvât, yani, düanm şartlan. Küçük boy bir cilt ve 28 sayfadan oluşan eser 1219 Ramazanında (Aralık 1804) basılmıştır.
- 48 — Şerh-i Avâmîli Cedidi Birgevî, yani Birge-vî'nin gramer fiilleri üzerine yorum; yazar: Seynî-zâde Hüseyin Ben Ahmed. Bir cilt, 118 sayfa. 1220 Muharrem ayı ortasında (Nisan ortası 1805) basılmış.
- 49 — Nehced-ul Menâzil, yani, konaklama yerleri rehberi (Mekke'ye hacca giderken). Bu kitap, Kitabul Menâsik (Hacmin vecibeleri kitabı) adını da taşımaktadır. Yazarı: Elhac Mehmed Edib Ben Mehmed Derviş. Bir cilt, 255 sayfa.
- 50 — Tuhfetul-Ahvân, yani, kardeşlerin hediyeleri; Birgevî'nin Yeni Avâmîl'i üzerine bir başka açıklama. Yazar, Şeyh Mustafa Ben İbrahim. Bir cilt, 1220 CemâziyüPevveli sonunda (Ağustos 1805) basılmıştır.
- 51 — Ed-dürrer el-mutakhabet el-mensuret fi is-lahilgalatât, yani, halk dilinde f azlasıyla müşterek hataların ortadan kaldırılması gayesiyle seçilmiş ve yayılmış inciler, yazar Derviş Hâfid, müftü Mustafa Aşiroğlu; dil bilgileri (filologlar) için değerli bir kitap. Bir cilt, 534 sayfa. 1221 yılı başlangıcında (1806 Mart sonu) basılmıştır.
- 52 — El-burhan, yani, delil veya mantık risalesi; yazar: Kelenbevî (Küçük Asya'da Kdenbe'den) İsmail Efendi. Bir cilt, 85 sayfa. 1221 Zilhicce ayında (Şubat 1807) basılmıştır.
- 53 — Muarrib-ul-izhar, yani, Birgevî'nin izhar'ı üzerine Seynîzâde'nin açıklamasının ikinci baskısı. Bir cilt, 385 sayfa. 1224 yılında (1809) basılmıştır.
- 54 — Kitab el-moharrem fi hasiyet Cami, yani, Cami'nin hasiye tenkitleri üzerine muazzez kitap; bu tenkitler İbn Hacıbî'nin sentaksı (kafiyeler) üzerine yazılmıştı ve El-fevâid ed-dhiayiye, yani parlak üstünlükler adını taşımaktadır. Bir cilt, 757 sayfa. Rebiüt-âhîr 1224'de (Mayıs 1811) basılmıştır.
- 55 — Tohfet-ul-ahvan, yani, >kardeşlerin hediyeleri; ikinci baskı, 1225'de (Mayıs 1812) basılmıştır.
- 56 — Hasiyet.es Sükuti yahut Şali Kutî (Kalkü-talı), yani, Motavval'ın hasiye tenkitleri, Taftazanî tarafından yazılmış ve Miftah el-ulum veya İlimlerin Anahtarı'nın bizzat açıklaması olan büyük eser; bahis konusu İlimlerin Anahtarı, 679'da (1280) ölen Sâ-kiki'nin kitabıdır. Bir cilt, 663 sayfa. 1227 (1812) Recep'inin ortalarına doğru basılmıştır.
- 57 — Nehced-ul-menâzil, yani, konak yerleri. (Mekke'ye hac için) rehberi. Bu eser, Kitabul Menâsik (hacının vecibeleri kitabı) adıyla de anılmaktadır. Elhac Mehmed Edib Ben Mehmed Derviş tarafından yazılmıştır. Bir cilt ve 255 sayfa olup 1 Ce-mâziyül'evvel 1232 (Mart 1817) yılında basılmıştır.
- 58 — El-Okianus el-besit fi tercümetil Kamus-el muhit, yani, Okyanus, herşeyi kucaklayan bu muazzam deniz veya Arapça Büyük Sözlük. Kitaba Türkçe tercüme kelimeleri koyan Firuzâbâdi tarafından gözden geçirilmiş ve ilâveler yapılmıştır. 3 cilt, birincisi 934, ikincisi 939, üçüncüsü 973 sayfa. Bu üç cilt, birbiri peşi sıra 1230 (1814), 1231 (1815) ve 1233 (İ817) tarihlerinde yayınlanmıştır.
- 59 — Hasiyet el-Kelenbevî, yani, Adbadeddin'in dogmatığı (naşı) üzerine Celâleddin ed-Devânî tarafından yazılmış açıklamanın hasiye tenkitleri. Bir cilt, 657 sayfa. 1233 Şevvalinde (Ağustos 1818) basılmıştır.

- 60 — İsimli fakat tam bir Arapça grameri. Arapça grameri oluşturan beş başlıca eserden meydana geliyor: 1) Mirahol ervah, yani, ruhların sükûnete kavuşturulması, yahut kelimeler teşkil etme usûlü, Ahmed Ben Ali Ben Mesud tarafından yazılmış; 43 sayfa. 2) İzi, 655'de (1257) ölen şeyh İzzeddin Ebil Faadhail Abdal Vehhab Amadeddin Ben İbrahim ez-Sencânî tarafından yazılmıştır, 15 sayfadır, 3) Maksud, veya fiillerin taksimi, genel inanca göre büyük İmam Yusuf Hanefî tarafından yazılmıştır. 4) Bina, yahut gramerin yapısı; adı bilinmeyen bir müellif tarafından yazılmıştır. 5) Emsilet, yani, misaller veya tasrif tabloları; adı bilinmeyen bir müellif tarafından yazılmıştır. 1233 Cemaziyül'evveli ortasına doğru (Mart 1818) basılmıştır.
- 61 — Tek bir ciltte birleştirilmiş üç sarf ve nahiv risalesi, üç risale şöyle : 1) Kafiyyet, yani, İbni Hacı grameri. 2) Birgevi'nin İzhar'ı (bundan 40. sırada bahsetmiştik). 3) Birgevi'nin yeni AvâmÜ'i (48. sıraya bakınız). Bu eserin baskısı 1234 CemaziyüTâhir sonunda (Nisan 1819) tamamlandı.
- 62 — Taalikat-el Kelenbevi alâ Minl-adab, Ke-lenbevi ekleri veya Mir Ebufeth-Es Saidi'nin Mirol Adâb'ı; bu eserde 756'da (1355'de) ölen El İci'nin diyalektiğini şerhetmiş olan ve 900 yılında (1494) ölen Tebrizli Mevlâna Muhammed'in haşiye tenkitleri veya açıklamaları bulunmaktadır. 1234 Şevval ayında (Ağustos 1819), bir cilt 609 sayfa olarak basılmıştır.
- 63 — Taalikat el-Kelenbevi alâ Mir-et-tezhib, yani, Kelenbevi'nin Mir et-tezhib'e ekleri veya 907'de (1501) ölen Celâleddin Mehmed Ben Esaad es-Sidikî ed-Devani'nin bizzat açıklayıcısı, 950'de (1543) ölen Mir Ebufeth Es-saidi'nin eserine haşiye tenkitleri. 1234 Şevvali, ortasında (Ağustos 1819) bir cilt, 514 sayfa olarak basılmıştır.
- 64 — Miretol-eb-dan fi teşrih azâ-il insan, yani, insan azalarının (organ) anatomisinde ayna; bu eser aynı zamanda Kutubi seleset-min-el Hamset Şânizâ-de, yani, İmparatorluk tabibi ve tarihçisi Şânizâde'nin üç eseri adı da taşımaktadır. Büyük boy iki cilt, birincisi 131, ikincisi 288 sayfa olan eser 1235'de (1820) basılmıştır.
- 65 — Taalikat Abdol-Hekim el-meşhur bi Silkutî ael hasiyet li Mola el-Hiali alâ şerhil akaid en-Nese-fiyet, yani, Neseffî'nin (ölümü 537) doğmaları (nas) üzerine; Teftazani'nin (ölümü 758) açıklamaları üzerine Molla Kiali'nin (ölümü onaltıncı asır) haşiyelerine Silkutî'nin ekleri. Bir cilt, 392 sayfa olarak 1235 Ramazanında (1820) basılmıştır.
- 66 — Taalikat dürren-naci bi İsağoci, yani, tsa-gog'un sağlam incisine ek. Bir cilt 183 sayfa olarak 1235 yılında (1820) basılmıştır. Bu kitap Prophyrios'un eserinin, 700 yılında (1300) ölen Essiriddin Ben Ömer el-Ebheri tarafından yapılmış bir tercümesidir. Bu kitabı Esseyid Ömer Salih el-Feizi'nin 1210'da (1795) yazdığı açıklama takibetti.
- 67 — Rehşâti aynü-hayat, yani, hayat kaynağından damlalar. Bir cilt 654 sayfa olarak 1236 yılında (1821) basılmıştır. Bu kitap, nakşibendî tarikatının ünlü İran şeflerinin biyografilerinin tercümesidir. Eser, Safî, Kaşifi, Binakî adlarıyla tanınan Mevlâna Ali Ben Hüseyin tarafından çevrilmiştir. Eserin aslı 909 (1503) yılına doğru yazılmıştır. Eserin tercümesine, III. Murad döneminde, Mehmed Ben Mehmed tarafından [ölümü 1002 (1593)] teşebbüs edilmişti.
- 68 — Tohfetul-Manzumet ed-dürriyet fi lûgat il Farsiye ved-deriyet, yani, bu eser, 30 numarada bahsi geçen açıklamanın ikinci baskısıdır. Ahmed Hayati Efendi'nin eseri olan bu eser, 9 yıl içinde, 1206'da (1791) bitirildi. İbrahim Sâib Efendi'nin idaresinde 15 Cemâziyül'evvel 1237 yılında (1822 Şubat başı) bir cilt 311 sayfa olarak basıldı.
- 69 — Birgevi ilmihâli özeti, yazar adı yok; 24 sayfa, 1237'de (1822) basılmış.
- 70 — Mustafa Kudsî Fetvalar Koleksiyonu; bu koleksiyonda 18. yüzyıl Şeyhülislâmları tarafından verilen binlerce fetva bulunmaktadır. Bir cilt, 685 sayfa olarak 1237 yılında (1822) basılmıştır.
- 71 — İstanbul'daki geometri okulu profesörü tarafından yazılmış küçük bir risale. Bir cilt, 24 sayfa ve meşin bir levha ile 1237 yılında (1822) basılmıştır.
- 72 — Abdülhekim Ben Şemseddin'in El-risâlet eş şemsiyet fil-kavâid el-mantûkiyyet, yani, mantık kaidelerini öğrenmek için güneş kadar aydınlık adlı, Taf-tazânî ve Abdülhâkim haşiyelerinin tefsircisi ve yazarı, Nassireddin'in talebesi Kâtibi'nin eserini incelediği dönemde oğlu Abdullah'ın hendese öğrenimi için yazdığı risale. Bir cilt 317 sayfa olarak 1238'de (1822) basılmıştır.
- 73 — Şuniyet-ol mutemelli, yani, arzu edenin hoşnutluğu veya Muniyet-ol-moselli (duâ edenin arzusu), yazar: Multeka adlı Osmanlı klâsik tevhid-i içtûad kararları üzerine yazılmış kitabın müellifi Ha-lebli Mehmed'in oğlu İbrahim. Bir cilt, 278 sayfa olarak 1239 Zilkade sonunda (1824 Temmuz sonu) basılmıştır.
- 74 — El Mevakif, yani, Dinlenme Yerleri; bu kitap El İci'nin (ölümü 756) Semerkandü Teftezânî'nin Arapça açıklamasına ek ünlü metafizik eseridir ve bir cilt 635 sayfa olarak 1239 yılında (1824) basılmıştır.
- 75 — Mirtul-aalam, yani, dünyanın aynası veya Ali Kuşçu'nun Fethiye tercümesi. Bir cilt, 130 sayfa ve metinleriyle birlikte dört şekil tablosuyla, taalik yazıyla tertiplenmiş ilk eser olarak İstanbul'da basılmıştır.
- 76 — Mecmaol-enhar fi şerhi mutlaka el-ebhar, yani, denizlerin ittisalının açıklaması içinde nehirlerin

Kachod'un halefi olan Krusinski, selefi olarak, aynı zamanda Rakoczy'nin, Avusturya elçisinin ve isteği üzerine kendisine Afganlılar²⁵¹ Savaşı Tarihi'ni tercüme ettiği Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın çıkarları doğrultusunda hizmet etti. Krusinski, kendisiyle aynı zamanda İran'da seyahat eden Cizvit Louis de Dieu gibi, Papa ve Avusturya İmparatoru tarafından bu bölgede

toplanması. Bu eser Osmanlı tevhid-i içtihadının beğenilen kitabı Multeka üzerine yazılmış bir açıklama (tefsir)'dir. İki ciltlik eserin ilki 352, ikincisi 371 sayfa olarak 1240'da (1825) basılmıştır.

77 — Tercümet şerhis-seir el-kabir, yani büyük Seir veya Müslüman savaş hukuku üzerine açıklamanın (tefsirin) tercümesi; tercüme eden 189'da vefat eden İmam Mehmed Ben Hasan eş-Şeyhbanî'dir. Bu açıklama Mehmed İbn Es-sarkhasî'nin olup, An-tepli Es-seyyid Mehmed Münib tarafından 1211'de başlanan tercümesi 1213'de Kancılık'da bitirilmiş ve iki cilt olan eserin 357 sayfa tutan ilk cildiyle 373 sayfa tutan ikinci cildi 1240 yılında (1825) basılmıştır.

78 — Nazmul-cevâhir, yani, mücevherler düzeni; Antepli Seyid Hasan Aynî tarafından yazılmıştır. Vehbî ve Şuhudî tarzında Arapça-Türkçe-Farsça bir inceleme olan eser, bir cilt ve 112 sayfa olarak 1241 yılında (1826) basılmıştır.

79 — Havâsi es-Seyid alel motavvel, yâni, Teftezânî'nin İmam Celâleddin Mehmed Ben Abdurrahman El-Kazvinî (ölümü 739 -1338)'nin Telhis'i üzerine yazdığı büyük açıklamaya, Seyid Corcanî'nin Motavvel'i-ne haşiyeler. Bir cilt, 303 sayfa olarak 1241 yılında (1826) basılmıştır.

80 — Hasiyet Abdulhekim-Es-Sialkutî alel-Mu-tavvel, yâni, Sialkutî'nin (Kalkutah) Motavvel için yazdığı haşiyeler. Bir cilt, 291 sayfa olarak 1241 yılında (1826) basılmıştır.

81 — Ruznâme, yâni, Günlük; 1241 yılı için (16 Ağustos 1825'de başladı), 8 sayfa; o zamandan beri her yıl yayınlanan bu günlüğün bir miktar basılmışı var.

82 — Bu günlük (takvim)'ün 1241 Hicrî yılı için küçük baskısı mevcut.

83 — Taalikat alel-haşiyyet El-Fenârî, yâni, Fenâ-rî'nin Mevakif tefsiri üzerine ek; yazarı Şeyh Abdullah İbn eş-Şeyh Kangrili Hasan. Bir cilt, 371 sayfa olarak 1242'de (1826) basılmıştır.

84 — 1242 yılı (1826) için küçük takvim.

85 — Lûgat-i Ahteri Kebir, yâni, Ahterî'nin Arapça - Türkçe büyük lûgati. Bir cilt, 709 sayfa tutan kitap Ramazan 1242'de (Nisan 1827) basılmıştır.

86 — Fetvai Abderrahim, yâni, Şeyhülislâm Ab-derrahim Efendi'nin 1055 (1645)'den başlayarak 1056 (1646) yılma kadar verdiği fetvalar. Birincisi 578, ikincisi 584 sayfa tutan eser, iki cüt olarak RebmTâhir 1243'de (Kasım 1827) basılmıştır.

87 — Dürri yekta, yâni, benzersiz inci, Hanefî mezhebine göre ibâdet kuralları. Bir cilt, 80 sayfa olarak 1243'de (1827) basılmıştır.

88 — 1243 yılı (1827) için küçük takvim.

89 — Asi Zafer, yâni, zaferin esası veya Yeniçerilerin mahvedilmelerinin tarihi; İmparatorluk tarihçisi, Kütüphaneler Şeyhi'nin oğlu Es-Seyid Mehmed Es'ad Efendi tarafından yazılmış ve 1243 Şevval (Mayıs ortası 1828) ayında bir cilt 259 sayfa olarak basılmıştır.

90 — 1244 (1828) yılı için küçük takvim.

91 — Haliyet un-naci, yâni, kurtarıcının süsü veya Halepli şeyh İbrahim'in Guniyet ül-MutemeUi*ye haşiye tenkitler. Bu eser, İmam Kaşgajî'nin Munlye-tol Mossell'ini yorumlamaktadır; 1245/dş iki çütf 84Ş sayfa olarak basılmıştır.

92 — Kıyafet Üzerine Nizâmnâme. Aynı yıl yirmi bölüm olarak ve baskı yeri bildirilmeden yayınlanmıştır.

93 — 1245 (1829) yılı için küçük takvim.

94 — Piyadelik hizmeti için bir nizâmnâme.

95 — Süvarilik » » »

96 — Topçuluk » » »

97 — Bahriye » » »

98 — Fetva-i Ali, yâni, Şeyhülislâm Ali Efendi'-nin fetvaları mecmuası. 1246'da (1830) bir cilt, 815 sayfa olarak basılmıştır. Şeyhülislâm Abdülkerim Efendi'ninkilerle birlikte bu mecmua Osmanlı İmparatorluğunda basılan bu nevi eserlerin en kıymetli-rindendir. Ali Efendi, Dördüncü Mehmed'in saltanatı döneminde 1037'den (1670) 1040'a (1673) kadar makamda bulunmuştur.

²⁵¹ Tarih-i Seyah, Seyahm Tarihi, Krusinski tarafından tercüme edilmiştir. 1729 (1142).

bazı işler yapmakla görevlendirilmişti.²⁵²

Bonneval

Macar mühtedisi İbrahim Müteferrika'nın çağdaşı ve Ra-koczy'nin Sultan nezdinde itibârına kefalet etmiş olduğu bir diğer mühtedi Fransız Bonneval, Almanya imparatorunu Bâb-ı Âli' ye en zalim düşmanı olarak göstermek ve Macar âsilerini korumayı telkin etmekten geri kalmadı^Fakat, aynı mühtediyi, Veziriazam İbrahim Paşa, faydalı yenilikleri Osmanlı İmparatorluğuna sokmakta bir âlet olarak kullandı. Avrupa politikasının sırlarını, perde arkasını Bâb-ı Âli'ye açıklayan kişi oldu; Sultan'a her yıl gönderdiği hâtıra şeklindeki notlarla, Bâb-ı Âli'ye ve sultana gerçek çıkarlarını açıkladı, bunları açığa vurdu; Osmanlı hükümetinin girmiş olduğu savaşlarda bunları başarı ile sürdürmesini sağlayacak yeni imkânlar bulmaktan geri kalmadı ve her zaman bunların müddetini uzatmaya gayret gösterdi. Bulduğu Bosna-saray*da bir süre İstanbul'a gitmek müsaadesi elde etmeğe uğraştıktan sonra, İstanbul'da, Bosna valisi tarafından kendisine verilmiş bir mektubun getiricisi olarak görüldü (Eylül 1729); o zamandan sonra, guyâ yeni ihtida etmiş müslüman olması sıfatıyla korunarak, Bâb-ı Âli'nin dâvasına hararetle ve dört elle sarıldı ve humbaracı general olarak onun hizmetine girdi. O andan itibaren, ondört yıl boyunca, Avrupa hükümetleriyle münasebetlerinde Osmanlı politikasının ruhu oldu ve tesiri müstebid bir sarayın bütün dalgalanmalarını takibettiyse ve çok belirli bir gözde sayılması yine çok belirli bir gözden düşmeye yerini bıraktıysa da, Fransa ve İsveç tarafından Avusturya ve Rusya'ya karşı yöneltilen gayretlerin dayanak noktası olmaktan geri kalmadı.

Vardığımız dönemde Bâb-ı Âli'nin bu dört devletle diplomatik münasebetlerini açıklamanın önemi vardır. Fransız elçisi Villeneuve, Trablus korsanlarının vatandaşlarına verdikleri zararın tazmini ve bir tarziye verilmesi için Bâb-ı Âli'nin müdahalesini elde etmek için boş yere gayret sarf edip durmuştu; nihayet hükümeti adına bu emaretle bir barış anlaşması imzalamayı başardı.²⁵³

²⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/350-357

²⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/358

Elçi Talman

Kozbekçiğa²⁵⁴, XII. Charles'in borçlarını İsveç'ten talep etmekle görevlendirilmişti; Kozbekçiğa, Rusya yoluyla İsveç'in payitahtı Stokholm'den dönüp geldi; beraberinde ikibin kese para ve İsveç hükümetinin bu kadar büyük bir parayı²⁵⁵ hemen göndermek imkânına sahip olmadığını bildirerek Bab-ı Âli'den özür dileyen bir de mektup getirmişti (14 Mayıs 1729). Dirling'in²⁵⁶ yerine İstanbul'a atanmış olan Avusturya elçisi Talman Viyana' daki Osmanlı konsolosu aleyhinde Avusturya'nın şikâyetlerini Bâb-ı Âli'ye ısrarla aktarıyor; öte yandan kendisinden şikâyet edilen Osmanlı konsolosu da Veziriâzam'a gönderdiği bir mektupta kendisine masrafları için tahsisat verilmediği gibi, özel bir ikametgâh ayrılmadığından, gitgel işlerine bakacak, Avusturya hükümetiyle arasında bu yolda bağlantı sağlayacak kimse atanmadığından, zâten konsolos sıfatıyla yararlanması gereken hakların tümünden yoksun bırakıldığından yakınıyordu. Fransız elçisiyle Avusturya elçisi Suriye'de Yunanlılar tarafından eziyetlere mâruz bırakılan katolikler lehinde Bâb-ı Âli'ye müracaatta bulundular. D'Andre-zele²⁵⁷ daha önce, katoliklere ayrıcalık tanıdığı gerekçesiyle sefisi azledilen Kudüs patriki Silvestre'i makamından uzaklaştıran bir ferman elde edebilmiş, fakat bu ferman yürürlüğe konmamıştı. Sakızadası misyonerlerine karşı sert kararname çıkarıldı.²⁵⁸

Rusya İle Arazi Çekişmeleri

Ric'atleri sırasında Osmanlı birlikleri tarafından takibedilen Şahseven aşiretinin Rus makamları tarafından korunması konusunda Bâb-ı Âli ile Rusya arasında son defa yapılan anlaşma yüzünden şiddetli bir anlaşmazlık çıktı. Miralem (Sancak-ı Şerif Beyi) rütbesine yükseltilen Giritli Mehm'ed Bey²⁵⁹, Veziriâzam'ın şikâyetlerini Rus Başvekili kont d'Ostermann'a bildirmek ve tatmin edici tedbirler alınması talebinde bulunmakla

²⁵⁴ Kozbekçi, cevizler muhafızı, bahçelerin beççiliğine bakan bostana yâni Bostancıbaşının dairesi hizmetlerine bakan sofabekçisinden ayrı görevli.

²⁵⁵ Çelebizade, f. 153.

²⁵⁶ Talman'ın raporu. Viyana arşivleri.

²⁵⁷ Jean-Baptiste Louis Picon, vikont d'Andrezel. İstanbul ve Boğaziçi, yazar: kont Andrössy, 1828, s. 199.

²⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/358-359

²⁵⁹ 11 personaggio che la Porta spedisce si chiama Kiridli Mohammed con titolo di Mir Aalem.

görevlendirildi. Gerçekten de Şirvan hanı Surkhai, Şahsevenlerin takibine koyulduğunda, onlar Engut arazisini aştıktan sonra Bilhar nehrinin karşı kıyısına geçmeğe ve Rusların onlara verdiği yeni Salian kalesine sığınmaya hazırlanıyorlardı (Mayıs 1729). Bu konuda kendisine sual açılan Rus umumî velisi Nepluieff, general Dolgoruski' nin bir mektubuna dayanarak, Şirvan hanı Surkhai'nin Rus arazisine tecâvüzde bulunarak altmışbin baş koyun kaçırdığını ve Gou-ralinskilere ait Küba ve Tabassaran arasında bulunan oniki kasabayı talan etmesinden şikâyetçi oldu (14 Temmuz 1729); bu şikâyete göre, talan edilen arazi Rus imparatoruna ²⁶⁰ aitti. Re-isefendi Gouralinskilerin Şirvan hanının tab'ası oldukları görüşünü savundu ve Veziriazam tarafından Rus Başvekiline gönderilen mektupta bu husus belirtildi. Rus Başvekili Veziriâzam'a verdiği cevapta, Şirvan hanı Surkhai'nin Moghan ve Salian bozkırlarına yaptığı akında Rus arazisine tecâvüz etmiş olduğunu; Asi-tare ve Kerkenrud'un bu arazide bulunduğunu, Surkhai'nin arazisinin sadece buraya ondört fersah ötedeki Samur ²⁶¹dan başladığını bildirdi ve bu husustaki sınırlama işi tamamlanmamış durumda ise, bunun suçunun, engellemede bulunmuş olan Şirvan hanında aranması gerektiğini, zâten daha önce de, yâni Rusların buraları ele geçirmesinden evvel, bölgenin Şirvan hanına değil, Derbend hanlarına tâbi bulduklarını; zâten Bâb-ı Âli'nin, anlaşmayı ihlâl ettikten sonra, Rusya'nın onu uygulamak durumunda bulunduğunu ileri süremeyeceğini; Kumukların başı Şemkhal' in dâima Rusya'ya tâbi- olmuş bulunduğunu; esasen dinî topluluğun başka bir Ülkenin sahiplik iddiasına imkân veremeyeceğini, vb. cevabına ekledi.

Bundan birkaç zaman sonra, İngiliz elçisi Abraham Stanyan, Sultan tarafından her zamanki ihtişamlı huzura kabul edildiğinde Londra hükümetinden kendisine geç olarak gönderilen I. Geor-ges'un ölümünü ve II. Georges'un tahta çıktığını bildiren mektubu sundu. Venedik elçisi Dolfino, yetmişdört yaşında, Beyoğlu'nda Öldü (22 Eylül 1729). ²⁶²

Eşrefin Elçileri

İran şahı Eşrefle yapılan anlaşmanın yürürlüğe konması münasebetiyle iki hükümdarın olağanüstü elçiler göndermesi bu vesikada maddeye bağlandığından, eski İmparatorluk tarihçisi (vak' anüvisi), Halep ve Edirne

²⁶⁰ Viyana arşivlerindeki mektupta aynı noktalara dokunulmaktadır

²⁶¹ Viyana arşivleri

²⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/359-360

kadısı Mehmed Râşid Efendi Bâb-ı Âli' nin tasdikini İsfahan'a götürmekle görevlendirildi. Fakat, bu türlü görevler genellikle savaş adamlarına verildiğinden, Râşid Efendi Rumeli Beylerbeyi payesine yükseltildi. Olağanüstü yetkili Osmanlı elçisi, muhteşem koşumları hazîneden ödenmiş bir atla ve gösterişli bir törenle Üsküdar'dan yola çıktı (14 Ağustos 1728 - 8 Muharrem 1141). Râşid İsfahan'da fazlasiyle seçkin bir muamele görmedi, sadece ondokuz gün kalması uygun görüldü ve şehre girdiği gün kadınların ana yollarda görünmeleri yasaklandı. Bâb-ı Âli de, ancak bir yılın sonunda İstanbul'a gelen Şiraz hanı Meh-med'e aşağı yukarı aynı seviyede muamelede bulundu. O dönemde, Râşid, İran'daki görevinden dönmüştü; Veziriâzam'a şah Eşref den bir mektub olsun getirmemişti ve tabii bu durum, yâni bu açık ihmâl İbrahim Paşa'da hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Bununla beraber, bu durumu elçiye hissettirmek istemedi. Bu bakımdan İstanbul'a girişinde Osmanlı kudret ve azametini göstermek bakımından hiçbir kısıntıya gitmedi. Bu münasebetle, elçinin alayının geçeceği yollar üzerindeki binalar tamir edildi ve boyandı; vezirlerin toplandığı imparatorluk divân salonunun üzerinde kubbenin yükseldiği sütunlar başdan başa değiştirildi. Sarayın merkez kapisiyle Harem, yâni Bâbüssâade arasındaki bütün parmaklıklar yenilendi; bütün bu süslemeler, payitaht halkının İran elçisine «sıvacı han» lâkabını yakıştırmasına vesile oldu. Biri yaver olarak Vezâretiazma dairesine bağlı, diğeri divan kâtibi olan Fars-çaya derinlemesine vâkıf iki memurdan biri elçinin birinci mihmandarlığına, ikincisi elçinin tercümanlığına atandılar. Üsküdar' dan İstanbul yakasına geçişinde, elçi Mehmed han Beşiktaş'la Tophane arasında demirlemiş dokuz büyük savaş -gemisini görebildi; ayrıca yedi savaş gemisi tersane ile İstanbul arasında demirlemiş durumdaydı, dokuz yeni boyanmış savaş gemisi de Galata ile Yağ-kapanı arasında demirlemiş bulunuyordu. Elçinin Üsküdar'dan birinci iskeleye geçişi sırasında bu gemiler ve limanda demirli bulunan bütün gemüer dokuzyüz pareden fazla top atışı yaptılar (3 Ağustos 1728 - 26 Zilhicce 1140). Elçi birinci iskeleye vardığında kendisine Veziriazam tarafından gözalıcı koşumları olan bir atı veren İmparatorluk müşiri tarafından karşılandı. Alay, gözcü yüzbaşının işareti üzerine yürüyüşe geçti; hemen üç sınıftan Çavuşlar geldi: Bunlar divan,, sipahi ve silahdar çavuşlarıydı; zeâmetli-ler, müteferrikaya bağlı çavuşlar da görüldü, bunları kâtipler, sipahiler ve silahdar levazımcıları takibetti; dört sancak alayı muhafızları Paşaları, geçit alayı için çağırılan Yeniçeri albayları bunları takibetti, sonra İran tarzı koşumlanmış bir at üzerinde İran elçisi görüldü,

onun arkasında esirler yedi atı yedekte götürüyorlardı; tunlar ne en iyi cinsden, ne de çevik atlardı ve İmparatorluk tarihçisinin deyişiyle satranç oyunundaki tahta atları hatırlatıyorlardı; alayın en sonunda kötü giyimli, oklar ve tüfeklerle silahlanmış kırk-elli kadar Afganlı yürüyor ve bunlar elçinin alayının sonunu oluşturuyorlardı. Veziriâzam'ın elçiyi huzuruna kabul ettiği gün, kabul salonu misli görülmemiş bir lüks ve ihtişamla süslenmişti (9 Ağustos 1728 - 3 Muharrem 1141). Hasır kaplı olduğu için Hasırlar Salonu denilen bekleme odası da İran halılarıyla bezendi, kabul salonunu süsleyenler, ipek, altın ve incilerden bir çiçek bahçesi meydana getirmişlerdi. Şeref makamı denilen Veziriazam'dın oturduğu divanm önüne incilerle işlenmiş bir örtü serilmişti, şeref makamının sağında kıymetli taşlarla süslü bir evrak çantası, yakut ve zümrüd taşları gerçek güzel yazılardan fışkıran o canlı ve saf ışığı yansıtıyordu; sol tarafta tamamiyle kıymetli taşlarla kaplı bir rahle ve üzerinde kadife cilt kabı parıltılar saçan bir Kur'an bulunuyordu. İki pencere arasında, ayrıca, cildleri altından ve örtüleri incilerle kaplı onaltı Kur'an görülüyordu. Şöminenin iki yanında sanatkârca işlenmiş beş küçük masa üzerinde altın doku-malı kumaş bağlarla paketlenmiş hU'atleri duruyordu.

Şömineden divana uzanan duvar boyunca kristal fanuslar içine sekiz tane ayaklı saat yerleştirilmişti. Elliden fazla kitap, çok güzel bir işçiliği yansıtan dolaplara yerleştirilmişti ve kitapların her biri servet sayılabilecek değerdedi; iki büyük saat ve üç ayna, şömineyle kapı arasındaki duvarı süslüyordu. Oda hizmetkârları kıymetli kemerlere takılmış, pahalı taşlarla süslü hançerler ve bıçaklar taşıyorlardı. Vezirler, defterdar, Kapucubaşı (baş mabeyinci), divan kâtipleri, Çavuşbaşı gözajıcı giyim kuşamlarıyla birbirleriyle yarışıyorlardı; fakat yüzüklerini, kemerini, hançer ve elbiselerini tutturun iğneleri süsleyen elmaslarla Veziriazam'dın ihtişamı hepsini sönükleştiriyordu. İmparatorluk tarihçisi: «Veziriazam tepeden tırnağa bir inci ve pâhâ biçilmez kıymetli taşlar deryasında yüzüyordu.» diyor. O şekilde ki, sadece görünüşü, Osmanlıların sık sık kullandıkları «Allah yardımcın olsun!»²⁶³ temennisini gerçekleştirilmekteydi. Çavuşlar Veziriâzam'ın selâmına bu- temenni ile karşılık verdikten sonra, teşrifâtçıbaşı, meclis adına beşi Sultan'ın damadı olan yedi kubbe vezirini karşıladı; bunların arasmda Veziriâzam'ın oğlu ve iki yeğeni de

²⁶³ Aleyke Avnallah. Çelebizâde, t. 158.

bulunuyordu; VeziriâzanVın diğer iki damadı ²⁶⁴, ötekilerle birlikte, sağ tarafında Kapdan-x deryâ'nın yer aldığı İbrahim Paşa'nın elini öptükten sonra onun sol tarafında yer aldılar. Devlet Nazırları onların arkasındaki yerlerine geçtiler, daha arkada divan kâtipleri sıralandı ve ayakta durarak ellerini göğüsleri üzerinde çaprazlama kavuşturdular; divan kâtiplerinin arkasında Veziriâzam'ın konağı subayları sıralandılar. Altın fincanlarda kahveler içildi ve şekerlemeler yendi. Bu ikram sona erince, vezirler yerlerinden kalkıp Veziriâzam'ın divanının karşısındaki yerlerini aldılar. İran elçisi gidip Veziriâzam'ın yanında yer aldı; maiyeti çekildi ve bunun üzerine Veziriazam elçi ile bir yarım saat kadar görüşlü. Görüşme sırasında Veziriazam, elçinin, Şâh'dan Sultan'a ve Başvezirlerinden kendisine mektup getirmemesinden yüksek sesle yakındı. Huzura kabul sona erince Veziriazam şerbet ikram etti ve günlük yaktırdı. Elçiye içi erguvan rengi ipek astarlı samur kürk giydirdi, ma-iyyetindekilere de zengin kaftanlar ihsanında bulundu. Veda hediyesi, hoşgeldin denildiğindeki gibi yine muhteşem koşumlu bir at oldu. Doğu hükümdarlarının misafirperverlik anlayışı misafirini sadece iyi karşılamakla yerine getirilmiş olmuyordu; hediyeler taşıyan misafirin gideceği yere kadar selâmetle ulaştırılması gerekiyordu ²⁶⁵

Birçok Ünlü Kişinin Ölümü

Bu kabul töreni, unutulmaz iktidar dönemi Sultan ile birlikte yıkılmadan önce, bir yıl daha devam edecek olan ihtişam ve iktidanni sergilediği son vesile oldu. Okuyucunun dikkatini Sultan Üçüncü Ahmed'in tahttan inmesine sebep olan isyan üzerine çekmeden önce son dört yıl içinde ölen ve mezarda Veziriazam'a öncülük eden birçok ünlü kişinin ölümünü belirtmek önemlidir. Bu dönemde ölen kişilerin ne tam sıralanmasında, ne de bunların her-biri hakmda verilen teferruatlı bilgiler bakımından İmparatorluk tarihçisini takibedebüüriz. Bunların arasında belli başlılarının isimlerini vermek ve evvelki saltanatlara kıyasla Sultan Ahmed ve Da-mad

²⁶⁴ 1 — Kapdan-ı derya. Mustafa Paşa, Veziriâzam'ın damadı; 2— Mehmed Paşa, Veziriâzam'ın oğlu ve Sultan'ın damadı; 3 — Nişancı Ali Paşa, Veziriâzam'ın yeğeni; 4 — Hafız Ahmed Paşa, Sultan'ın damadı; 5 — Deli Hüseyin Paşazade Mustafa Paşa, Sultan'ın damadı; 6 — Silahdar Mehmed Paşa, Sultan'ın damadı; 7 — Mustafa Paşa, Veziriâzam'ın yeğeni ve Sütan'ın damadı, Çelebizâde, 158.

²⁶⁵ İmparatorluk tarihçisi Çelebizâde Âsim bu huzura Kabulü anlatarak, tarihini bitirmektedir. Bu huzura kabul töreninde elçi tarafından sunulan hediyeler sükûtle geçirilmiştir. Hediyeler arasında zengin Hmd ve İran kumaşlarıyla bir hayli altın eşya, porselen takmaları, amber, misk vb. bulunduğunu tercüman Momars'm söylediklerinden öğreniyoruz.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/360-363

İbrahim Faşa dönemindeki tabîî ölümlerle zorla hayata son verme yoluyla ortaya çıkan ölümlerdeki nisbetsizliği belirtmekle yetineceğiz. Otuz yüksek dereceli memurdan sadece beşi idamla hayatlarını kaybettiler; oysa Dördüncü Murad ve ihtiyar Köprülü Mehmed döneminde orantı bunun tamamıyla tersidir. Yâni otuz yüksek rütbeli memurun sadece beşi tabîî ölümle hayattan ayrılmışlardır. Üçüncü Ahmed döneminde ölüm cezasına çarptırılan otuzda beş yüksek memurdan hiçbiri Veziriâzam'ın şahsî kin ve intikamının kurbanı olmamıştır; hepsi de devlete karşı gerçekten suç işledikleri için ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Kandiye defterdarı Osman Efendi Girit adasındaki kurulu maliye düzenini ta-leb ettiği fazla vergilerle altüst etmekle kalmamış, ayrıca dört fermanı Vezaretüzmâ dâiresi reisinin ve Reisefendi'nin her fermanın arkasına koydukları «Sahh», yâni geçerlidir kaydını tersine çevirerek tahrif etmiş; nişancı veya yardımcılarının her fermanın başına koymak yetkisine sahip buldukları Sultan'ın tuğrasını bozmuş; fazla olarak hatt-ı şerifi, yâni Sultan'ın «böyle icra oluna» anlamında verdiği emri değiştirmişti. Bu suçları sebebiyle yaptığı tahrifat adalet makamlarınca isbatlandıktan sonra, kanun gereğince idam cezasına çarptırılmıştı. O, kardeşi vezir Abdullah Paşa gibi, âmme hayatı için değil, daha ziyade özel hayat için yaratılmıştı; haksız yere unutulmuş durumda bırakıldığı için iktidardan nefret ettiğinden, Veziriâzam'a manzum ²⁶⁶ bir istifaneme gönderdi ve kısa bir süre sonra da Retimo'da Öldü. Aynı dönemde ölen oniki ulemâdan ²⁶⁷ şâir olarak tanınan Faiz adında birinden ve Atâî tarafından başlanan kanun bilginleri biyografisinin devam ettiricisi olan Uşşakîzâde'den, sadece bu ikisinden bahsedeceğiz. Aynı döneme doğru ölen ve hocagân ²⁶⁸ görevlerini sürdüren altı şâir arasında ikinci

²⁶⁶ Çelebizâde, f. 75, şu mıs'raları zikrediyor:

Dünya ile ilgili her şeyden çektim ümitlerimi, - Hiçbir insanoğlu bana ne kötülük edebilir ne fayda verir;
Kaderin dönekliği ruhuma nasıl a^a verebilir? Tarlaları ihtirasların tozundan temizlenmiştir, Kendimi
kudreti sınır tanımayan Allah'a veriyorum; Elinde kararları ve denizleri tutandan artık ne isterim! Ben Allah
yolcusuyum ve bir rehber arıyorum, Bu dünya Keyhusrevi'nin bence ne önemi var! Allah her zaman
faziletli olanı farkeder!

²⁶⁷ 1 — Şeyhülislam Mehmed Efendi, ölümü 1728 (1141), Çelebizâde, f. 151; 2 — Eski Şeyhülislâm ismail Efendi, ölümü 1724 (1137), Çelebizâde, f. 68; 3 — Kevâkibizade Murteza Efendi, ölümü 1724 (1137); 4 — Çivizade Ataullah Efendi, ölümü 1725 (1138), Çelebizâde, f. 82; 5 — Seyyid Ahmed Efendi, Veziriazam Köprülü Numan Paşa'nın hocası, ölümü 1725 (1138), Çelebizâde, f. 78; 6 — Anadolu Kazaskeri, Yah-yazâde. ölümü 1735 (1138), Çelebizâde, t. 79; 7 — Faiz Efendi, Çelebizâde, f. 68; 8 — Uşakizade, Çelebizâde, f. 103; 9 — Anadolu Kazaskeri Köse Şaban Efendi, ölümü 1727 (1140), Çelebizâde, f. 136; 10 — Ab-dallah Efendi, Sultan'ın ikinci imamı, ölümü 1727 (1140); 11 — Muid Efendi, ölümü 1725 (1138); 12 — İstanbul kadist San'ullah Efendi, Ölümü 1724 (1127), Çelebizâde, f. 58.

²⁶⁸ 1 — Defteremini Solim, Ölümü 1725 (1138), Çelebizade, f. 101; 2 — Birinci arzuhal dairesi reisi Habesizade, ölümü 1724 (1137); Çelebizâde, f. 68; 3 — Muhasebeci Atinalı Osman Efendi, ölümü 1726 (1130). Çelebizâde, f. 112; 4 — Ruznâmecî Mustafa Efendi, Çelebizâde, f. 413; 5 — Defterdar Acezade

defterdar, Şiir Çiçekleri ve yaklaşık çağdaş beşyüz şâirin biyografilerinin yazan olarak Safaî, kendisinden bahsedilme değerine sahip bulunmaktadır. Sözünü ettiğimiz zamandan otuz yıl önce, Zenta savaşında şehîd düşen bahtsız Veziriazam Elmas Mehmed Paşa'nın divan kaleminde görev yaptığı sırada başladığı ve ölümünden az bir zaman önce Veziriazam İbrahim Paşa'ya ithaf ettiği bu şiirler manzumesi dönemin Osmanlı şiirinin güzel bir anıtı olarak kaldı.

Sultan Ahmed ve Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'yı deviren fırtına, iki yıl önce, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, seksen dirhemden daha az ağır olmayan dolu taneleriyle bahçeleri doldurarak bunları çevreleyen duvarları yıkan ve bütün köyleri silip süpüren kasırga misâli ²⁶⁹ (6 Ağustos 1728 - 29 Zilhicce 1140) hiç beklenmedik bir sırada, aniden patlak verdi. Veziriazam İbrahim Paşa, İran sınırında çıkan karışıklıkları gerek İran, gerekse Rusya ile anlaşarak yatıştırmakla övünüyordu. Yeni Rus elçisi Wisinia-koff, hükümeti tarafından, kozbekçiâğanın görev için gittiği îs-veç'den dönüşünde, sınır'komiseri ve mabeyinci olarak kendisiyle bir konferansta buluşmasını sağlamak üzere Reisefendi ile anlaşmakla görevlendirildi (26 Mart 1729). Şirvan hanı Surkhai'nin şikâyetlerine karşılık olarak Rusya başvekili Rumanzoff, hanın birliklerinin onları Rus imparatorluğu dâvasından ayırmak üzere Ku-ralilerin arazilerine girmiş olduklarını bildirdi; bu birlikler iyi niyetle çekilmeye davet edildikleri halde dinlemediklerinden kuvvet kullanmak gerekmiş, üçyüz kişi öldürülmüştü; oniki köyü tah-rib etmişlerdi. Rusya, evvelce İran tahtının meşru vârisi Tahma-sip'le yapmış olduğu gibi, tahtın gasbedicisi Eşrefle on maddelik bir anlaşma imzalamıştı. Fakat, Türkler ve Ruslar Tahmasip'in zararına olarak imparatorluğun en güzel eyâletlerini paylaştıkları ve gâsıb Eşrefle anlaşmalar yaptıkları ve gasipi böylece meşru ilân ettikleri sırada, imparatorluğun kuzeyinde ve batısında bulunan devletlerle anlaşmalar yapmış olmasına rağmen Eşrefin yıldızı sönüyor ve Tahmasip'in yıldızı, İran'ın güneyindeki sınır komşuları Hindistan ve Kandihar hükümdarlarının ve bilhassa Nadir Kulikhan'ın yardımlarıyla parlamaya başlıyordu. Cesaretli hareketleri ve gözüpekliğiyle büyük ölçüde şöhret kazanan bu general, İran tahtını kendisi için ele geçirmeden önce, Tahmasip'in düşmanlarının yenilgisiyle gelecekteki talihinin giriş bölümünü gerçekleştirdi.

Mehmed Efendi, Çelebizâde f. 154; 6 — tkind Silahdar Hasan, Çelebizâde, f. 100.

²⁶⁹ Çelebizade. f. 147, bu konuda şöyle tercüme edebileceğimiz Farsça bir beyit zikretmektedir: Bir düşmanın dalkavukluğuna inanmak için deli olmak gerek; Sellerin öpüşü duvarları devirir.

Tahmasip'in sığındığı Harzem ve Horasan'da Efşar ve Çemiz-gezek aşiretleri, Kaçarların Türkmen aşiretiyle Feth Alikhan handan yana olduklarını ilân ettiler. Eşrefin İstanbul'a gönderdiği murahhaslar İbrahim Paşa tarafından kendilerine şeref verecek şekilde karşılanırken, Nadir Kulikhan Afganlılara karşı taarruza geçti ve Meşhed'le Herat'ı ²⁷⁰ ele geçirdi. Üç öldürücü savaşta, Damaghan, Dereghar ²⁷¹ ve İsfahan önündeki tahkimli ordugâhında mağlubiyete uğrayan Eşref, zayıf ve bahtsız bir İhtiyar olan Hüseyin hanı öldürüp kan akıtma içgüdüsünü doyurduktan sonra Şiraz'a, oradan da Lar'a kaçtı. Kerman halkı tarafından ta-kibedüen Eşref, Sistan yoluyla vatanına ulaşmaya çalıştı, fakat Bulucistan'ın vahşî aşiretleri ona dört bir taraftan hücum ettiler, çölde dolaştığı sırada onu yakaladılar ve kestikleri başı şah Tah-masip'e gönderildi. ²⁷²

Şâh Tahmasipin Elçisi İstanbul'da

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Tahmasip İsfahan'a girdi ve halk tarafından hararetle karşılandı. Fakat, orada gördüğü her şey onu son derece üzdü (Ocak 1730). Sarayın en kirli işlerinde kullanılan, paçavralar içinde esir bir kadın halindeki annesini buldu; kimliğine önem verilmeden ihanete uğrayan annesi, yedi yıldan beri bu utanç verici kıyafet ve hüviyette yaşamağa mecbur tutulmuştu ²⁷³. Babalarından kalan tahtın sahibi olur olmaz, şâh Tahmasip, İran'dan alman memleketlerin geri verilmesini Bâb-ı Âli'den istemek üzere İstanbul'a bir elçi gönderdi; aynı zamanda Tebriz üzerine yürümeğe hazırlandı ve bu münasebetle hazırlanan kuvvetlerin kumandanlığına yaşlı Türkmen Safikulikhan'ı atadı. Bu zât, dedesi Süleyman şâh döneminde itimadeddevlet makamında bulunmuş, yedi yıl boyunca Efşarlar (kendi aşireti) arasında saklandıktan sonra, nihayet sığındığı yerden çıkmış, Urmia'dan getirdiği altıbin kişiyle ailesinin en eski hizmetkârı ²⁷⁴ olarak şâh Tahmasip'e katılmıştı. ²⁷⁵

²⁷⁰ Malcolm, Hanway, Histoire de Tahmas Kulikhan, Amsterdam 1741. Nadirşah Tarihi, yazar: Mehdi, Greifs Waldö. 1773. Nadirşah Tarihi, Yazar: Frazer, Londra 1742. Doğu Akademisi'nde Tarik-i seyah devamına bakınız, yazarı anonim.

²⁷¹ Şubhi, f. 64. Hanvay, 11. f. 33, bu savaşın Murçakar savaşı olduğunu söylüyor.

²⁷² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/363-367

²⁷³ Hanway'e göre Malcolm'dan; her ikisi de Türk Zeil-İ tarih-i Seyah'ın anlattıklarında mutabık bulunuyorlar.

²⁷⁴ Zeil-İ tarih-i Seyah Efşarların ancak iktidardaki iümadoddevlet'e men-sub bulduklarını kaydediyor.

²⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/367

İran'a Yeniden Savaş İlân Edildi

Elçi Rizakulikhan İstanbul'da Veziriazam İbrahim Paşa ile müzâkerelerde bulunduğu sırada, payitahtta, İran ordusunun Osmanlı sınırlarına saldırdığı rivayetleri yayıldı. Bu haber üzerine İbrahim Paşa büyük bir meclis topladı ve meclis kararı olarak İran'a savaş ilân edildi; tuğlar dalgalandırıldı ve İran elçisi tevkif edilerek Lemnos'a gönderildi (24 Temmuz 1730 - 8 Muharrem 1143). On gün sonra Veziriazam, Sancak-ı Şerifi takibedeceği Üsküdar'a geçti (3 Ağustos 1730 - 18 Muharrem 1143). Güneşin doğmasından önce davranarak, Yeniçeriler, topçular, silahdarlar savaş nizâmında bizzat Sultan'ın gün doğarken ²⁷⁶ geleceği yerde Veziriazamı beklediler. Daha önceden çeşitli loncalar, tuğlar, ağalar, yedek atları ve saray mescidi mensupları yola koyulmuşlardı ve Sultan görünürlerde yoktu; ani bir engelin Sultan'ın gelmesine mâni olmasından korkan Veziriazam saraya döndü. Bu beklenmedik sefer hareketini tasvib etmeyen Sultan Sancak-ı Şerifle Üsküdar'a geçmeyi reddetti. Bu şaşkınlık içinde Veziriazam, olup bitenleri kendisinden öğrenmek üzere İsmail Ağa'yı Yeniçeriağası Ha-san'ın yanına gönderdi. İsmail, Üsküdar'dan dönüşünde, gece ya-r rısmdan beri silahlı olarak Sultan'ın gelmesini beklediklerini, gelmediği takdirde güçlkle yatıştırıacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Sultan, Sancak-ı Şerifle Üsküdar'a geçmek zorunda olduğunu gördü; fakat karşıya geçmek üzere gemiye bindiği zaman saat çoktan öğleden sonra biri geçmişti. Bu husus, boş da olsa, doğuda hayırlı bir işin ancak sabahın erken vaktinde başladığı zaman gerçekleşeceğine inanıldığından, iyiye yorulmadı. Bir gün önceki mecliste, Veziriazam Haleb veya Amasya kışlaklarına çekildiğinde Sultan'ın Bursa veya Üsküdar'da kalması kararlaştırılmıştı. Hareket günü olarak önce 2 Eylül (18 Safer) tesbit edildi, sonra bu tarih 14 Eylül'e alındı ve nihayet Hz. Peygamber'in doğduğu günün hemen ertesi gün, yâni on gün sonra yola çıkılması kararlaştırıldı. Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Tebriz'e yiyecek götürmekte olan altıyüz deveden oluşan Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın muhafazasındaki bir kervanın düşman tarafından ele geçirildiği, Abdullah Paşa'nın hücumu uğrayıp yenildiği ve Erivan'a kaçtığı; Ha-madan ve Kermanşahan'ın düştüğü ve nihayet Tebriz'in İranlıların eline geçtiği öğrenildi. Derhal yayılan bir söylentiye göre, bu çeşitli mağlubiyetler, Veziriazamın Tebriz

²⁷⁶ Avusturya elçiliği tercümanı Momar; Avusturya elçisi Talman'ın raporu.

kumandanına verdiği gizli talimat yüzünden meydana gelmişti ve durum daha az üzücü olmayan yeni rivayetlerle iyice kötüleşti: İddia ettiklerine göre, Tebriz müdafileri, bu şehri boşalttıktan sonra İstanbul üzerine yürüyorlardı. Şeyhülislâm'a, Ayasofya imamı İspirzade'ye tahrik edici yazılar gönderildi; benzeri diğer yazılar merkezî camilere atıldı. Bütün iç idareyi elinde tutan Veziriâzam'ın kâhyası, tahtı tehdid eden tehlike hakkında birçok kere uyarıldığı halde hiç oralı olmadıktan başka bu uyarılarda bulunanları alaya aldı; zira ne o, ne de Veziriazam tahtı tehdid eden en ufak bir tehlike bulunduğu inaniyorlardı.²⁷⁷

Sultan Ahmed'in Tahttan İndirilmesi

28 Eylül perşembe günü güneş doğarken Sultanbâyezid Ca-mii'nin kapısı önünde, kaşıkçılar çarşısı karşısında onyediyeniçeriden oluşan bir müfreze teşekkül etti; başlarında Arnavut Patrona Halil vardı. «İsteklerimiz şeriata uygundur! Muhammed ümmetinden olanlar dükkânını kapasın ve bize katılın!» diye bağırarak eski Bedestandan geçtiler. Dehşete kapılan birkaç tacir gerçekten dükkanlarını kapattılar; Yeniçerilere gelince, onlar, isyanlarının alışılmış merkezi olan Etpazan'na gittiler ve kulkâh-yanın kumanda ettiği birinci Yeniçeri alayının kazanlarını orada kaldırdılar. Patrona Halil hemen Yeniçeriağasının kapısına giderek hapiste bulunan kötülük erbabının salıverilmelerini istedi. Ye-niçeriağası Hasan sadece bu talebe karşı koymak cesaretini gösterememekle kalmadı, fakat görevi başında kalmak yürekliğini de gösteremeyerek kıyafet değiştirip kaçtı.

Yeniçeriağasının bu ödlekliği işyırım patlamasının sebebi oldu. Patrona Halil hemen silahçılar kışlasına koştu ve oradan beşinci Yeniçeri alayının kazanını alıp Etpazan'na götürdü. Zindanlardan salıverilen kaatiller ve boşda dolaşan işçi takımından oluşan bir kalabalık bitpazarını yağmalayarak silahlandı ve saraçlar çarşısını kapadı.

Kapdan-ı derya Paşa, aynı sabah, lâle soğanlarıyla meşgul olmak üzere Çengelköy'de Boğaz kıyısında bulunan sayfiye evine gitmişti; Heisefendi de o anda sayfiye evindeydi ve her zamanki gevşekliği içinde vakit geçiriyordu. Her ikisi de isyanı öğrendikleri anda koşup kendi görüşlerini bildirmek, verilmesi muhtemel karara katılmak istemediler. Kapdan-ı derya İstanbul'a indi ve dükkânlarını açıp açmamakta tereddüt gösteren esnafı gördükten

²⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/367-369

sonra, oradan kahya ile Yeniçeriağasının sığındıkları Üsküdar karargâhına geçti. İstanbul'da olub ^itenleri öğrenen Veziriazam, Sultan'ın sahil sarayına Şeyhülislâmı, vezirleri, ulemâyı, şeyhleri ve hocagânı, paşaları davet etti; toplantıda Sultan'ın Sancak-ı Şerif, şehzadeler ve maiyyetiyle birlikte İstanbul'a geçmesine karar verildi. Gemiye binmeden Önce, Sultan, bir kere de kızkardeşi Hatice Sultan'ın fikrini almak istedi. Hatice Sultan, kardeşi Üçüncü Ahmed'e, âsilerin bir talebde bulunmasını gözönünde tutarak, onları kurban vererek hayatım kurtarmak için bütün vezirlerini beraberine alması tavsiyesinde bulundu. Gecenin saat onunda, Sultan, sahil köşkü yanında Topkapı'da karaya çıktı, nazırları ve ulemâ ile oradan saraya giderek kendi başkanlığında, Hxrka-i Şerif Dâiresi'nden evvelki salonda meclis halinde bir toplantı yapıldı. Veziriazam İbrahim Paşa, son zamanlarda azledilen eski Şeyhülislâm Zulâli Hasan Efendi'nin saraya çağırılmasını teklif etti; zira bu Hasan Efendi'nin Arnavut soyundan olması dolayısıyla Patrona Halil isyanında parmağı bulunduğu şüphe etmekteydi. Hasan Efendi'nin saraya çağırılması görevi verilen Bostan-cıbaşı, hemen eski Şeyhülislâm'ın çekildiği çiftliğine hareket etti. Veziriazam İbrahim Paşa, Sancak-ı Şerifle birlikte saraydan dışarı çıkılması teklifinde bulundu; fakat Yeniçeriağası, dışarıda karşılık verecek kimse bulunmayacağından halkı Sancak-ı Şerif etrafında toplanmaya çağırmanın bir netice vermeyeceğini ileri sürerek itiraz etti; bunun üzerine Sancak-ı Şerifin merkezî kapıya konulmasına karar verildi. Haskâhya bostancılarının ikinci subayı askerlerinden yirmisiyle Sultan'ın bir tebliğini bildirmek üzere âsilerin yanına gönderildi. Sultan bu sözlü tebliğinde haklı isteklerinin yerine getirileceğini ve dağılmalarını istiyordu. Âsiler, Pâ-dışah'la hiçbir dâvaları olmadığını, iki saat içinde, dört hâinin, Veziriazam, kahya, Kapdan-ı derya ve Şeyhülislâmın kendilerine teslim edilmesini cevap olarak bildirdiler. Sultan, kâhya ile Kapdan-ı deryâ'yı bostancılara teslim etti ve Veziriazamla Şeyhülislâm! azletmeğe hazır olduğunu; bu cezalandırma ile yetindikleri ve başlarını istemekten vazgeçtikleri takdirde, kâhya ile Kapdan-ı deryanın kendilerine teslim edileceğini bostancılar aracılığıyla âsilere ilettiler. Âsiler, Şeyhülislâm'ın azli ve sürgüne gönderilmesile yetineceklerini, fakat Veziriazam'ın kendilerine teslimi gerektiği cevabım verdiler.

Sultanla âsiler arasında bu müzakereler yapıldığı sırada, ayak takımı Voyvod'un evini yağmalıyor ve münâdiler, hıristiyanların evlerinde sükûnetle kaldıkları, yiyecek kilerlerinin kapılarını açık bıraktıkları takdirde korkacakları bir şey olmadığını bildiriyorlardı. Sultan tarafından gönderilen

ve halkı kutsal yeşil bayrak etrafında birleşmeğe çağıran diğer münâdiler ise, Ayasofya Camii ne yakın sokaklardan ayrıldıkları her seferinde seslerini duyurmayı başaramadılar; bunlar Sancak-ı Şerif etrafında yer alacak her müslümana hemen otuz kuruş verileceğini ve sürekli olarak iki akça yevmiye bağlanacağını ilân ediyorlardı. Bu vaidler Sultan'ın dâvasına ancak küçük bir müsiüman topluluğunu çekebildi; bunlar da sarayın meydanında ve Sancak-ı Şerif etrafında birkaç saat kaldıktan sonra ikinci vakti dağıldılar. O sırada Kutsal Sancak, dalgalandırılması âdet olan sarayın ikinci kapısına götürüldü. Veziriazam ile vezirler geceyi sarayda geçireceklerdi. Veziriazam ve diğer vezirler huzura kabul salonu ileri gelenlerinin odalarına çekildiler; hasta olan büyük-kadı Damadzâde, Sultan Mu-rad'ın odasında dinlendi; Şeyhülislâm ve diğer ulemâ bostancı odalarında gecelediler.

Cumartesiye rastlayan ertesi gün (30 Eylül 1730 - 17 Rebiul' evvel 1143), Şeyhülislâm, her ikisi de isyanın kışkırtıcılarından olan Zulâlî Efendi ve Ayasofya şeyhi İsperezâde ile, ulemanın ortasında âsilerin yanma gitti, ileri yaşından bahisle kendisine acındırma ile söze başlayarak ak sakalının kana bulanmasının haksızlık olacağını ileri sürdü. Kendisini dinleyenler hep bir ağızdan: «Allah bizi bundan korusun!» diye haykırdılar. O anda âsilerin kendilerine en iyi imâmın (hükümdar) verilmesini istediklerini, tek kurtuluş yolunun Sultan'ın tahttan indirilmesi olduğunu söyleyerek konuşmasına devam etti. Hemen sabah namazını kıldılar ve içbahçeden Erivan köşküne gittiler. Veziriazam orada kendileriyle buluşmakta gecikmedi. «Ben ölmüş bir adamım,» dedi, «fakat hepimizin görevi Padişahımızın hayatını kurtarmaktır.» Sonra Şeyhülislâm'a dönerek: «Pâdişâh seni azletti ve sürgün cezasına çarptırdı, kâhya ile Kapdan-ı derya da öyle.» diye ilâve etti. İki ileri gelen devlet adamı derhal bostancılar odasına götürüldü ve onların gözetimine bırakıldı. Damadzâde Şeyhülislâmlık görevini reddetmek için yaşının ilerlemiş olduğunu ve sağlık durumunun bozukluğunu ileri sürdüğünden bu görev Medine kadısı Mustafa Efendi'ye verildi ve beyaz nil'at bulunmadığından yeşil renkli kaftan giydirildi. Yeniçeriağalığına getirilmek istenen sek-banbaşı, o sırada âsilerden yana olmak istemediğini ileri sürerek bu şerefi reddetti; ileri sürdüğü bu sebep herhalde hayatına son vermekten geri kalmayacaktı. Bunun üzerine S.ultan'ın âsiler tarafından kendisine gönderilen sürgün cezasına çarptırılmaları istenen, görevleri kaldırılmak teklifinde bulunulanların listelerine verdiği cevabın âsilere kimin götüreceği hususunda karara varıldı. Meclis, ulemâdan iki kişiyi, Yeni Cami imamı ile, kısa süre önce görevinden azledilen Selanik kadısı Ammadzâde

Seyid Mehmed'i bu göreve atadı; bu ikinci görevli salondan çıkacağı sırada Sultan kendisini, gerektiğinde, daha Önce kâhya ve Kapdan-ı derya için yapıldığı gibi Veziriâzam'ı feda etmek yetkisiyle gizlice donattı. Kapdan Abdi, Kapdan-ı derya görevine atandı; Niğdeli Ali Ağa kâhyabey (İçişleri nâzın) makamına atandı. Yüksek rütbeli Yeniçeri subayları kendileriyle birleşmeyi reddettiklerinden, âsiler o zamana kadar onların hizmetlerinden vazgeçmişlerdi; fakat, tâlim ustaları ihtiyar Süleyman'ı saklandığı evde ele geçirince, kendisini Reisefendi makamına oturtular. Saraç Mehmed de onların elinden ağalık unvanını aldı. Daha birçok kişiler birtakım makamlara getirildi; bu arada Sekiz hocası maskara İbrahim İstanbul kadısı, Zulâlî ise Anadolu kâdıaskeri oldular. Sultan'ın kendilerine Ammadzâde ile gönderdiği mesajın muhtevası üzerinde bilgi sahibi olduktan sonra, âsiler, merkez camide ²⁷⁸ bir saat süren bir toplantı yaptılar ve neticede evvelki taleplerinde ısrar ettiler ve bunlara, kendilerinin yaptıkları atamaların tasdikini görmek istediklerini de eklediler. Reisefendilerini ve Kadıaskerlerini, bu ültimatomu saraya götürmekle görevlendirdiler; ültimatom sarayda kabul edildi; Sultan'dan ayrıca ulemânın geleceklerini teminât altına alan bir taahhüdnâme imzalaması talebinde bulundular. Akşama doğru, Kızlarağası, Veziriâzam'dan Mühr-i Hümayunu aldıktan sonra, kendisini kâhya ile Kapdan-ı deryanın idam edilmeleri vaktini bekledikleri merkezî kapının altındaki cellâd odasına götürdü. Reisefendi bu olayın haberini âsilere ulaştırdı. Geceleyin, halkın Öfkesine mâruz bulunan üç kurbanın âsilere diri olarak mı, yoksa cesetlerinin mi verileceği meselesi üzerinde duruldu ve diri olarak verilmeleri şıkkı oy birliğiyle reddedildi (1 Ekim 1730-18 Rebiul'evvel 1143). Gün doğmaya başladığı sırada, Şeyhülislâm'la büyük-kadı alelacele Sultan'ın yanına çağındı ve Sultan üç mahpusun derhal idam edilmeleri emrini verdi. İdam hükmünün ne sebeble böyle aceleye getirildiğini soran Şeyhülislâm'a, âsilerin Alay Köşkü önündeki sokağı istilâ ettikleri cevabı verildi. Rumeli Kâdıaskeri: «Pâdişâhım,» dedi, «önce iki hizmetkârınızı Alay Köşkü'ne gönderiniz, vaziyeti tesbit etsinler.» Aya-sofya şeyhi ile Zulâlî o tarafa doğru alelacele gidip hemen geri döndüler ve sokağın bomboş olduğunu bildirdiler. Onların kısa süren yoklukları sırasında üç kurban boğdurulmuştu ²⁷⁹. Cesetleri bir öküz arabasına konularak saraydan Etmeydanı'na nakledildi. Âsiler Kapdan-

²⁷⁸ Sultanahmed Camii hemen bütün isyanlarda hareket dairesi durumundadır.

²⁷⁹ İtalyan Relation'una göre İbrahim Paşa zehir alarak hayatına son verdi.

ı deryanın cesedinin Horhor çeşmesi önüne, kâhyabeyinkini etpazan kapısı merdivenleri önüne, Veziriâzam'ın cesedini de saray meydanında kendisi tarafından yaptırılmış olan o eşsiz güzellikteki çeşmenin önüne attılar. Bu üç kişinin ölümü de sükûneti tesis edemedi. Âsiler, son cesedin Veziriazam Damad İbrahim Paşa'ya ait olmadığını, Manol adında bir kürekçinin cese-'di olduğunu ve Sultan'ın kendilerini aldattığını²⁸⁰ iddia ettiler. İesperizâde, Sultan'ın yüzüne karşı âsilerin kendisini artık Pâdişâh olarak İstemediklerini söylemek edepsizliğini gösterdi. Üçüncü Ah-med, ulemâya tahttan inmeğe hazır olduğunu, fakat içlerinden iki kişinin âsilere giderek onlardan kendisinin ve çocuklarının hayatına saygı göstereceklerine dâir yemin ettirmeleri gerektiğini bildirdi. Şaşkınlık içinde kalan ulemâ sessizliklerini bozmadıkları sırada, İesperizâde ile Zulâî bu mesajı yerine getirmeğe hazır olduklarını ileri sürdüler. Güneşin batmasından üç saat sonra saraya döndüler, âsilerin memnun olduklarını bildirdiler, Ayasofya şeyhi İesperizâde²⁸¹ âsilerin ne Sultan'ın ne de çocuklarının hayatına kasdedecekleri hususunda yeminle söz verdiklerini ekledi.

Yarım saat kadar sonra İkinci Mustafa'nın oğlu şehzade Mah-mud Üçüncü Ahmed'in huzuruna getirilmişti; şehzade Mahmud, amcası Sultan tarafından alınandan öpüldükten sonra onun elini öptü. Sultan Ahmed'in bir işareti üzerine oğulları şehzadeler yeğenlerine tazimde bulundular ve yeni Pâdişâh olarak elini öptüler.

Çeyrek saat sonra I. Mahmud, Hırka-i Şerif Dâiresi önünde kurulan tahta çıktı ve kavuğuna elmaslarla süslenmiş tuğlar takmış olarak, kendisini görmek üzere koşup gelen âsilerin murahaslarına göründü. Gece yansına doğru saray ileri gelenlerinin bi'atlerini kabul etti. Ulemâ, birliklerin Paşaları, âsiler ertesi sabah gün doğarken yeni hükümdara bi'at etmek üzere davet edildiler.

Ulemâ ve Paşalar bu davete uyup saraya geldiler; fakat âsiler sarayın altına bomba yerleştirildiği korkusuyla gelmek cesareti gösteremediler ve subaylarının geri gönderilmesini istediler. Subaylarının saray kapısında kendilerine verileceği bildirildi. Nihayet geldiler ve Sultan Mahmud'a bi'at

²⁸⁰ Fransız elçisinin raporuna göre, s. 34, İbrahim Faşa Ermeni asıllıydı ve sünnet olmamıştı: «Zira, Ermeni olarak doğmuş olan bu adam, hiçbir dine mensup değildi ve İstanbul'a geldiğinde sünnet olmak lüzumunu duymamıştı ve müslümanlık dışı işler yaparak bir hayat sürdürmüştü. Bu iddiayı Büyük Vezirlerin Biyografileri adlı eserin iki yazarı, Dilaverağazade ve Mehmed Said tarafından yalanlanmıştır, bunlara göre İbrahim Paşa izdin voyvodu Ah' Aga'nın oğluydu.

²⁸¹ Mignot ve ona dayanarak eserlerini yazmış olanlar İesperizâde adını Zadi şeklinde vermekte ve şeyh yerine iman (imam) demektedirler.

ettiler. Bu merasimden sonra, ulemâ ve devlet ileri gelenleri evlerine döndüler; âsiler ise su-baylariyle birlikte etmeydanmdaki çadırlarına geldiler.²⁸²

III. Ahmedin Saltanat Dönemine Bakış

Yirmiyedi yıl devam etmiş olan Üçüncü Ahmed'in saltanatı dönemi, Osmanlıların başarılı ve azametli dönemlerinden biridir. Bu hükümdar döneminde imzalanan üç barış anlaşmasıyla Azak, Mora ve İran'ın bir bölümü Osmanlı İmparatorluğuna ilhakını sağladı. Gerçekte neticeyi tâyin eden sebepler aynı şekilde başarılı olmamışlardır ve Osmanlı orduları Avusturya ve Rus ordularına karşı bir kereden fazla yenilgiye uğramışlardır. Bununla beraber Temeşvar ve Belgrad'la Türkler Sırbistan'ın bir kısmını kaybetmişlerse de Mora'nın fethiyle bu kaybı geniş ölçüde telâfi etmişlerdir. Diğer taraftan Pruth barışı Osmanlı İmparatorluğuna önemli bir hudut kalesi olan Azak'ı geri getirmiştir ve Eşrefle yapılan anlaşma, Osmanlı İmparatorluğuna, Rusya ile arasındaki taksim anlaşmasında bahsi geçen ve Osmanlıların bu anlaşma gereğince fethettikleri İran eyâletlerine sahip olmak imkânını sağlamıştır. Saltanatının ilk onbeş yılında onüç Vezirîâzam'a Mühr-i Hümâyununu vermiş olan Üçüncü Ahmed, oniki yıl boyunca İbrahim Paşa'yı, saltanatının sonuna kadar iktidarda tutmuştu. İlk dönemde Veziriazamların değiştirilmelerine İmparatorluğun uğradığı başarısızlıklar sebep olmuştu; başarısızlıklara Veziriazamların ih-mâlleriyle, savaşta²⁸³ işlenen hatâlar yol açmış; fakat daha ziyâde saray entrikaları ağır basmıştı: Zira silahdar Ali Paşa'nın esrarı devam ettiği sürece, Veziriazamlar onun gönlüne göre birbirlerini takibettiler, bazılarının İktidara gelmesinde Kızlar-ağası Süleyman Ağa ve onun halefinin keyfî görüşleri de rol oynadı; fakat Damad İbrahim Paşa Vezâretüzmâ makamına gelince saray ve devlet adamları arasında tam bir ahenk hüküm sürmeğe başladı. Köprülü Fazü Ahmed Paşa gibi o da İmparatorluğun kilit makamlarına ailesi mensuplarını getirdi; Kaptan-ı derya ile kâhyabey ilk karısından olan kızlariyle evlendiler; oğlu ve yeğenlerinden ikisi Sultan'ın kızlariyle evlenmek şerefine erdiler ye kubbe veziri oldular. Şeyhülislâm'la Kızlar ağası onun geniş projelerinde başlıca rolleri oynamadılarsa da, hiç değilse bunların tatbike konmasına da

²⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/369-374

²⁸³ Pruth barış anlaşmasında ve Peterwardein savaşınca olduğu gibi.

karşı çıkmadılar; bu tavrı gerek onların faydalarına inandıklarından, gerekse Veziriâzam'dan çekindiklerinden takındılar. Sultan Ahmed'in şahsına veliahdlığı sırasında bağlılık gösteren Kızlarağası Beşir, tahta çıktığında da onun güvenine sahip olmak imtiyazını muhafaza etti. Tahta çıkışının ilk yılında, Beşir, Sultan'ın sütanasının hac için Mekke'ye gidişinde ona refakat etti; dönüşünde hazinedar oldu; dokuz yıl sonra, Kızlarağası Uzun Süleyman'la, aynı zamanda azledildi ve sırasıyla Kıbrıs, Mısır ve Cidde'ye sürgüne gönderildi. Bu son sürgününde Mekke'de harem-şeyhi (şeyhi-harem) görevlerini vekâleten yürüttü. Dört yıl sonra Babüssâade Başağası²⁸⁴ olarak saraya çağırıldı. Bu görevi Sultan Ahmed'in son on dört yılı boyunca sürdürmekle kalmadı, halefi Sultan Mahmud'un on altı yıllık saltanatı sırasında da elinde tuttu. Sultan Mahmud'un saltanatı döneminde biraz sonra göreceğimiz haddini aşan nüfuzu, Sultan Ahmed döneminde Veziriazam Damad İbrahim Paşa ölçülülüğü sayesinde tam haddinde sınırlanmıştı ve bu yüzden Veziriazamca ahenkli bir çalışmayı sürdürebildi.

Veziriazam İbrahim Paşa, Çok uzun ve çok sakin idare döneminde, kendi menfaatlerini ihmâl etmeksizin, İmparatorluğu çok sayıda müessese ve güzel yapılarla donatmayı bildi, ölümünden sonra, sarayının güvercinliğinde toprağa gömülmüş üç sandık bulundu ve bu üç sandıktan altmışbin duka²⁸⁵ altını çıktı; dördüncü bir sandık ise mücevherler, halılar, şallar, silahlar ve değerleri üçbin kese altına²⁸⁶ varan vazolarla doluydu. Hasisliğe ve baskıya başvurmadan toplamış olduğu bu zenginlikler, idâresinin akla dayandığını ve Osmanlı İmparatorluğu maliyesini ulaştırdığı refah seviyesine şahitlik etmektedir. Kendisinin kurmuş olduğu vakıf²⁸⁷ müesseselerin âlicenablığı, devlet hazînesini doldurmak için idamlara başvurmaktan kendisini uzak tutan mizaç yumuşaklığı, hasislik ve zalimlikle en ufak bîr alakasının bulunmadığının delilleridir. Kendisinden kalan vakıf mektupları âlicenaplığını, sahavetini gösterdiği gibi, Hamadan yakınında Eşref tarafından yenilgiye uğratılan Bağdad valisine kendi elyazısıyla gönderdiği mektup da tecrübesini itidalini ve politikadaki büyük kaabiliyetlerini ortaya koymaktadır; zira bahtsız Faşa'ya haksız azarlamalar yöneltmekten tamamiyle uzak kalan bu mektup cesaret verici sözler ve

²⁸⁴ Biyografisi, Resmî Ahmed'in Kızlaragaları Biyografileri eserinde 37 numarada yer almaktadır.

²⁸⁵ «Bu miktar, bizim paramızla 10 lira bir fındıklı olduğuna göre 32 milyon 400,000 lira tutmaktadır.» İki İsyanın Münasebeti, s. 46.

²⁸⁶ «Her kese ISO0 lira olduğuna göre, 45 milyon.» İki İsyanın Mü., s. 47.

²⁸⁷ Reisefendi Mohmed'in İnşa'sında 184 ve 171 numaralara balozuz.

bilgiye dayanan tavsiyelerle doludur.

Güzel ve ihtişamlı bir yüze, manâlı ve hoş bir ses tonuna sa-hib bulunan Sultan Ahmed, kendisini kadınlara sevdiren bütün vasıflara da sahipti. Kadınlara, kuşlara, lâlelere, karanfillere, ayna ve şenliklere büyük ölçüde merakı olan, otuzbir çocuk babası Sultan Ahmed, kadınlarının da çok sadık sevgi mevzuu halinde idi. Vaktinin büyük bir bölümünü kadınlarla nakış işlerini görüşmek ve öteden Jieriden konuşmakla geçiriyor, onları yeni şenliklerle yenilemek, yeni rütbeler, makamlar tevcih etmekten hoşlanı-yordu. Bütün bu havailikler, Vezirîâzam'ın nüfuz ve İktidarını genişletip kuvvetlendirmesine yarıyordu. Dördüncü Murad, idareyi bir başına elinde tutmak isteyen hükümdarların sonuncusu olmuştu: Sultan Ahmed, kendisinden önceki taht sahiplerinin aksine, bu örneği taklide pek yanaşmadı. Öteki Sultanlar, iktidara sahip çıkan kadınlar, harem ağaları, Valide sultanlar veya gözdeler bırakmışlardı; Üçüncü Ahmed'in saltanatı döneminde, hiç değilse Veziriazam, idarenin dizginlerini elinde tuttu; bu da bir hükümdar için en büyük övgülerin sebebi sayılmak gerekir: Zira, devlet-lerin bir tek temayülün tesirinde olmalarının önemi vardır. Bir isyanın tahta çıkarıp bir İsyanın tahttan İndirdiği Sultan Ahmed'in saltanatı dönemi, Osmanlı tarihinin hâtırasını muhafaza ettiği en çok hatırlanmaya değer olanlardan biridir: Bu dönem, Pasarofça ve Pruth barışı, Bâb-ı Ali ile Rusya Çan tarafından imzalanan ve İran tahtının gâsıbı Eşref tarafından tasdik edilen taksim anlaşması ile özellik kazanmakta; faydalı müesseseler, parlak şenliklerle, iki hıristiyan krala, XII. Charles ve Stanislas Lecinsky'e Bender'de gösterdiği misafirserverlikle, Rakoczy ve Bonneval'e tanıdığı iltica hakkıyla, nihayet camüer ve sayfiye köşkleri inşaa-tiyle, İstanbul'da kütüphanenin kurulmasıyla, matbaa makinesinin Osmanlı İmparatorluğuna girmesiyle parıltı kazandı.²⁸⁸

ALTIYALTIYINCI KİTAP
Âsilerin Tenkili.....
Boğdan Ve Eflak Voyvodaları
Kabakulak Paşanın Vezîriâzamlığı
Kermanşahan Ve Hemedanın Geri Alınması.....
Korican Savaşı

Tahmasip'le Barış.....	
Veziriazam Topal Osman Paşa'nın, Kaptan-I Derya Paşa'nın, Şeyhülislâm Ve Diğer Pek Çok Memurun Azii.....	
Hıristiyan Devlet Elçilerinin Huzura Kabulü	
Kabarta.....	
Veziriazamın İstanbul'a Varışı.....	
Paralar.....	
Bahçeköy Su Kemerü	
İranla Savaş	
Bağdadın Kurtarılışı.....	
Topal Osman'ın Biyografisi	
Terfiler, İdamlar, Müesseseler.....	
İsmail Paşanın Vezibiâzamuğı.....	
Sayfiye Evleri.....	
Peygamberin Doğum Gününün Tayini.....	
Feth-Giray'ın Kafkasya'ya Doğru Yürüyüşü.....	
Avrupa Elçilerinin Bâb-I Âlî İle Diplomatik Müzakereleri.....	
Savaş İlanı	
Loncaların Yürüyüşü	
Ordunun Hareketi.....	
İran Savaşı.....	
Arpaçay Savaşı	
İranla Müzakereler Ve Barış Anlaşması	
ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP.....	Hata! Yer işareti tanımla
Bâb-I Âlî'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı.....	Hata! Yer işareti tanımla
Vezîriâzam'la Talman Arasında Muhâberât.....	Hata! Yer işareti tanımla
Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı	Hata! Yer işareti tanımla
Kaptanı Derya Canum Hoca	Hata! Yer işareti tanımla
Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki	Hata! Yer işareti tanımla
Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar	Hata! Yer işareti tanımla
İsveç'le Ticaret Anlaşması.....	Hata! Yer işareti tanımla
Veziriazam Ve Koenigsegg'in Muhâberâtı	Hata! Yer işareti tanımla
Niemırow Kongreleri.....	Hata! Yer işareti tanımla
Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması.....	Hata! Yer işareti tanımla
Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı.....	Hata! Yer işareti tanımla
Eflak Ve Boğdanda Askebi Olaylab	Hata! Yer işareti tanımla

Veziriazamın Azledilmesi	Hata! Yer işareti tanımla
Rakoczy İle İmzalanan Anlaşma	Hata! Yer işareti tanımla
Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor	Hata! Yer işareti tanımla
Uzicâ, Mehadiâ, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi	Hata! Yer işareti tanımla
Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri	Hata! Yer işareti tanımla
Bosna Olayları	Hata! Yer işareti tanımla
Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması	Hata! Yer işareti tanımla
Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler	Hata! Yer işareti tanımla
Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-ı Âli Nezdindeki Teşebbüsleri	Hata! Yer işareti tanımla
Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziriâzamuğa Getirilmesi	Hata! Yer işareti tanımla
İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma	Hata! Yer işareti tanımla
Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi	Hata! Yer işareti tanımla
Krozka Savaşı	Hata! Yer işareti tanımla

ALTMİŞALTINCI KİTAP

Âsilerin tenkili. — Boğdan ve Eflak voyvodaları. — Kabakulak Paşa'nın Veziriazamlığı. — Kermanşahan ve Hemedan'm geri alınması. — Korican savaşı, — Tahmasip'le barış. — Veziriazam Topal Osman Pa-şa'nın, Kapdan-ı derya Paşa'nın, Şeyhülislâm ve diğer pek çok memurun azli. — Hıristiyan devlet elçilerinin huzura kabulü. — Kabarta. — Veziriazam'm istanbul'a varışı. — Paralar. — Bahçeköy su kemeri. —* iran'la savaş. — Bagdad'ın kurtarılışı. — Topal Osman'ın biyografisi ve portresi. — Terfiler, idamlar, müesseseler. — İsmail Paşa'nın Vezüiazamlığı. — Sayfiye evleri. — Peygamber'in doğum gününün tayini. — Feth-Giray'm Kafkasya'ya doğru yürüyüşü. — Avrupa elçilerinin Bab-ı Âli ile diplomatik müzake* releri. — Savaş ilânı. — Loncaların yürüyüşü. — Ordunun hareketi. — tran savaşı. — Arpaçay savaşı. — İran'la müzakereler ve barış anlaşması.²⁸⁹

Âsilerin Tenkili

SULTAN Mahmud tahta çıkmıştı, fakat, elebaşları iki basit Yeniçeri, Patrona Halil ve Muslu-Beşe olan homurdan-maları hâlâ duyulmaktaydı. Elebaşılardan Patrona Halil, Sultan onu görmek istediğinden Yeniçeri üniforması giymiş ve ayaklan çıplak, huzura çıktı. Sultan Mahmud ona: ((Senin için ne yapabilirim?)) diye sordu. Patrona Halil: «Seni imparatorluk tahtına oturmuş görmekle benim en büyük arzum gerçekleşti demektir; bununla beraber, benim hissem bundan böyle alçaltıcı bir ölümün düşeceğini biliyorum.» cevabını verdi. Birinci Mahmud bunun üzerine kendisine hiçbir kötülük yapılmayacağını ecdadı üzerine yemin ederek bildirdikten sonra şöyle konuştu: «Benden bir mükâfat iste, hemen yerine getirilecektir.» Patrona Halil, halkın üzerinde baskı yapılmasına yol açtığından kayd-ı hayat şartıyla arazi bağışlama (malikâne) müessesesinin kaldırılmasını istedi ve bunlar hemen lağvedildi. Sultan Mahmud'un hükümdâr olarak yaptığı ilk iş, eski devlet nazırlarını değiştirmek oldu. İbrahim Paşa'nın bütün koruduğu kişiler ve dostları uzaklaştırıldı; İbrahim Paşa'nın idamından sonra Mühr-i Hümâyun kendisine verilen evvelki Sultan'm damadı Silahdar Mehmed Paşa'nın korudukları ve

²⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/378

dostları da aynı âkibete uğratıldı. Bu arada bir yolunu bulup defterlere kaydedilerek Yeniçeri ücretlerinden yararlanmak isteyen halkın Etmeydanı'ndaki kaynaşması devam ediyordu. Bu durum karşısında, âsiler tarafından olduğu halde Yeniçeriliğin bu şekilde aşağılandırılmasına karşı çıkmak isteyen .bir Yeniçeri Paşası Patrona Halil tarafından öldürüldü ve kalabalık tarafından parçalandı.

Müteâkib cuma ²⁹⁰, emirlerin başının eliyle, Sultan, Eyûb Ca-mii'nde kılıp kuşandı (6 Ekim 1730 - 3 Rebiul'evvel 1143). Saraydan' camiye gidiş yolunda, başlarına hafif bir sarık sarmış, ayaklan çıplak olarak at üzerinde Sultan'ı yakından takibeden isyanın iki elebaşısı Patrona Halil ile Muslu-Beşe, geniş el hareketleriyle halkı selâmladılar. Bu merasimlerde halka atılması âdet olan oniki kese altın yerine Sultan elli kese altın dağıttırdı. Yolda giderlerken âsiler, altı-yedi yılda Sultan'ın hoşuna gitmek için Halic'in ²⁹¹ iki yakası üzerinde devlet ileri gelenlerinin, vezirlerin yaptırmış ol-duklan sayfiye evlerini, yalılan yakma izni istediler. Birinci Mahmud, bu talep karşısında: «Bu evlerin yakılmalarına rıza-yı şâhâ-nem yoktur, bu türlü hareketler,- hıristiyan milletlerin aleyhimizde konuşmalarına fırsat verir; bu köşkleri sadece yıkmanıza müsaade ediyorum.» cevabını verdi. Bu cevap, Üçüncü Ahmed saltanatından beri Osmanlıların hıristiyan hükümetlerin ve halkların hükümlerine ehemmiyet verdiklerini ortaya koymakta ve Avrupa nazarında gülünç olma korkusunun çoğu zaman iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da dikkatli davranmaya önem vermekte tesirli bir rol oynadığını göstermektedir. Bahçeleri kısmen Fransız tarzına göre düzenlenmiş ve meydana getirdiği görüntü ile Haliç kıyıları Boğaziçi'ne rakib hale getiren bu yüzyirmi kadar köşk ve yalı, sadece yıkılmakla kalmadı, günümüzde temelleri bile görünmeyecek, kalıntılarına rastlanmayacak şekilde kökünden kazındı.

Son Kapdan-ı deryanın hapse atılmasından sonra Abdi Pa-şa'ya verilmiş olan makamı Hafız Anmed Paşa'nın oldu; fakat yirmi gün sonra o da, Mora'nın fethinde Kapdan-ı deryalıkta bulunmuş olan Canım Hoca'ya yerini bırakmak zorunda kaldı. Hanedan inkılâbından beri, yâni yirmiyedi yıldan bu yana Bursa'da sürgün bulunan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu ve kayınbiraderi Seyid Mustafa ve Mahmud Efendiler, yeni Şeyhülislâm Mirzazâ-de Şeyh Mehmed Efendi tarafından İstanbul'a getirtildiler; onları

²⁹⁰ Bu hususta Venedik elçisinin verdiği 6 Ekim tarihi Suphi'nin gösterdiği tarihe uygun düşmektedir, f. 11. İki isyanın Tarihi, 7 Ekimi göstermekte, bu tarih, cumartesiye rastlamaktadır.

²⁹¹ Saadabad'dan bahsediliyor.

payitahtın uzağına atan kasırganın benzeri, onların yine payitahta gelmelerine vesile oldu. Onların İstanbul'a çağırılışlarını Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın Gelibolu'ya sürdüğü Yeniçeriler kâtibi ile beş yıldan beri Selânik'de sürgünde bulunan Kapucular-başı Mehmed'in dönüşleri takibetti. Âsiler tarafından szrasiyle birincisi Rumeli Kadıaskerliğine, ikincisi İstanbul büyük kadılığına, üçüncüsü Mehmed Râşid (tarihçi ve son İran elçisi) başı vurulan kâhyanın adamları oldukları ortaya çıktığından yine sırasıyla Midilli'ye, Sakız'a ve İstanköy'e²⁹² sürüldüler. Oniki yıl boyunca, yâni Damad İbrahim Paşa'nın idaresi dönemi sırasında, bütün devlet sırlarına vakıf olmuş Heisefendi Mehmed'e gelince, o da Tene-dos²⁹³ adasına sürgüne gönderildi. Eski Yeniçeri ve tüfekçi Paşaları ve bu iki kuvvetten birincisinin ferik Paşasının payitahta bulunması âsilerin hoşuna gitmediğinden, sürgün cezasına çarptırıldılar. Bostancıbaşı Karakulak da âsilerin isteği üzerine Midilli'ye sürüldü; yerine âsilerin Sultan nezdinde mesaj götürüp ge-tiriciliğini yürüten Haseki atandı. Âsilerin hatibi, Ayasofya Camii imamı ve vaizi İsperizâde, cami kürsüsünde yemin ettiği sırada kalb sektesinden Öldü ve olay tahttan indirilen Üçüncü Ahmed'in beddualarının tesiri olarak yorumlandı.

Oniki Sultan camii imamları sıra düzenine uygun olarak terfi ettirildi. Sertlikleri yüzünden nefrete uğramış iki Yeniçeri yüzbaşısı, Kara Mustafa ile Uzun Abdi isyanın başlamasıyla saklandıkları yerlerde yakalanıp Etpazan'nda parça parça edildiler. Sultan Mah-mud'un tahta çıkışının üçüncü günü, herbiri elli kese²⁹⁴ yüklenmiş olarak cülus bahşişi yüzelli arabayla aynı meydana getirildi, bahşişi oluşturan yedibin beşyüz kese kırkbin Yeniçeri, onsekiz-bin topçu, yirmiikibin tüfekçi arasında taksim edildi ve her biri yirmibeş kuruş aldı. Bu dağıtımdan sonra memnun olan askerî birlikler ayaktakımı ile kendi çıkarlarını karıştırmayı kestiler, dini bütün müslümanlar safında yer alarak Sancak-ı Şerif etrafında toplanmaya ve Şeyhülislâm'ın fetvasına uyararak karışıklıkları uzatmak gayretindeki kişilerin üzerlerine yürümeğe hazır olduklarını bildirdiler.

Âsilere gelince, iki şartlı bir uzlaşma yaptılar: Aralarından hiç kimse isyana katıldığı için cezalandırılmayacaktı, üç sancağı ellerinde bulunduracaklar ve çıkarları bahjs konusu olduğunda bunların altında toplanabileceklerdi.

²⁹² Suphi, f. 13,

²⁹³ Bozcaada, Suphi, t. 23.

²⁹⁴ Bu mikdar onbir milyon 250.000 liraya varmaktadır,» s. 38.

Böylece, isyanın patlamasından ondört gün sonra Etpazarın-da kurulan çadırların ortadan kaldırılması gecikmedi ve pazardaki dükkânlar müşterilerin alış-verişine açıldı (11 Ekim 1730 - 28 Re-biul'evvel 1143)²⁹⁵.

Boğdan Ve Eflak Voyvodaları

Âsilerin tesiriyle meydana gelen değişiklikler arasında, özellikle, İçişleri nazırının, Boğdan ve Eflak prenslerinin ve Kırım hanının azledilmelerini zikredeceğiz: Niğdeli ihtiyar Ali Ağa içişleri nâzın olarak âsilerin hoşlarına gitmediğinden, bilhassa onlara uymamakta direndiğinden, onu rüşvet almakla suçlayıp yerine bü-yük-mirâhûr Mustafa Bey'i tayin ettirmeyi başardılar. Yeniçerilerin isyanından ondört gün önce, büyük Alexandre Maurocorda-to'nun oğlu Nicolas Maurocordato Eflak'da ölmüştü. Bu münevver prens babasının edebiyat mesleğinde onun için çizdiği saygıdeğer yolu takibetmiş ve onun eser.i, Çiçeron'un eseri Roma edebiyatında nasıl bir değer kazanmışsa, Yunan edebiyatında benzeri ağırlıkta bir yer kazanmıştır (14 Eylül 1730). Etrafında bulunmalarından hoşlandığı Alman ilim adamlarından Wolf ve Hoelbius onun hakkında Övgü nutku kaleme aldılar, aralarında Bengler*'in de bulunduğu diğerleri eserlerinin yayınlanması işini idare ettiler; doktoru olan ve edebiyat âşığı prensten Vanderbech asalet adını kullanmak üzere ferman almış bulunan Yunanlı Şendo, onun aleyhinde hicviyeler yazdı²⁹⁶. Prense ve millî edebiyata fazlasiyle bağlı olan filolog Demetrius Procopius, Maurocardato'nun sarayına bağlandı ve değerli hizmetlerde bulundu; onyedinci ve onse-kizinci asır başlangıcındaki Yunan edebiyatı üzerine bir özet eser yayınladı ve bu eserinde, bu edebiyat tarihinin kullandığı malzemeyi sağladı. Yeğeni, Jean'ın oğlu Constantin Maurocordato ölen Nicolas'm yerine Eflak prensliğine geçti. Fakat, âsilerin isteği üzerine, prenslik babasının düşmanı Cihan, yâni Dünya lâkablı Ric-hard Rakoviza tarafından bu prenslik yüzellibin kuruşa satılınca açıkta kaldı. Yeni Sultan tarafından dört gün önce prenslik berâtı tasdik edilen Boğdan prensi Gregoire Chika'nın azledilmesi daha büyük bir haksızlık oldu (17 Ekim 1730). İsyân sırasında elebaşı Patrona Halil'e veresiye et satmış olan Yanaki adında bir Rum kasap, aynı zamanda kasanın

²⁹⁵ İki isyanın Tarihi, s. 65, bu tarihi 12 Ekim olarak göstermektedir; Suphi'ye göre, f. 13, 28 Rebiul'evvel, yani 11 Ekimdir.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/378-381

²⁹⁶ Engel'in Eflak Tarihi, II. s. 22.

ağzını da Patrona'ya açmak sahavetini göstermiş bulunmanın verdiği bir cür'etle Boğdan voyvodalığı tahtına oturmayı hayatının tek gayesi haline getirmişti. Patrona Halil beşyüz kese karşılığında bu prensliği vereceğini kasap Yanaki'ye vaadetti. Yardakçısı Muslu-Beşe'nin aracılığı ile Veziriâzarn'a bu işi yapmasını bildirdi. Veziriazam, Gregoire Chika'nın daha dört gün önce prenslik berâtını almış olduğunu söyleyerek bos yere itirazda bulununca, isyancıdan: «Bir gavurla bir gavur arasında ne fark olabilir?» cevabını aldı. Veziriazam, Sultan'ın emri olmadan bu hususta bir şey yapamayacağını söyleyerek yeniden özür diledi. Muslu-Beşe: «O halde gidip Sultan'ı görünüz, ama her şeyden önce Patrona Halil'in arzularını yerine getirmeğe çalışınız.» karşılığını verdi. Gerçekten de Patrona'nın isteği yerine getirildi ve ilk defa olarak bir kasabın Boğdan prensliği makamına getirildiği görüldü; fakat kasap Yanaki, idaresi altındaki ülkeyi muazzam bir mezbahaya dönüştüren tepeden inme prenslerin ilki olmadığı gibi, sonuncusu da olmadı (3 Kasım 1730).

Asiler. Kırım hanı Menghli-Giray'ı azletmesi ve yerine sürgünde bulunduğu Bursa'da teşebbüslerinin neticesini bekleyen Kap-lan-Giray'ı getirmesi için de Veziriazam üzerinde baskı yaptılar. Veziriazam, bu tayini, evvelce İstanbul'a çağırılmış olan Manghli-Giray gelinceye kadar ertelemek için boş yere gayret sarfetti; âsiler Kaplan-Giray'ın Bursa'dan İstanbul'a hemen gelmesi hususunun 1a ısrarda bulundular: Bu yeni istek yerine getirildi (23 Ekim 1730-10 Rebiul'âhir 1143) ve Menghli-Giray'a Yanbolu'da durması emri verildi. Fakat, yeni hanın kendilerinin destekleyicisi olacağı ümidine kapılan âsiler büyük bir hataya düştüler: Zira Kaplan Giray bir yandan onlarla iyi münasebetler sürdürme gayreti gösterirken, bir yandan da âsileri mahvetmek için Kızlarağası Be-şir tarafından hazırlanan plânın uygulanmasına olanca gücüyle çalıştı. Âsilerin elebaşlarının edepsizliği ve densizliği son haddine varmıştı. Bir saray Patrona'nın kapatmasına tahsis edilmişti, fakat bu kadarla da kalınmamış, Patrona kapatmasıyla oynadığı sırada Valide sultan bu iğrenç çifte şerbet göndermek zorunda bırakılmıştı. Kızlarağası merd Beşir, bu istibdada bir nihayet vermek işine dört elle sarılmış bulunuyordu. Bu plânın uygulanması için işbirliği yaptığı tuttuğunu koparan becerikli kişiler arasında Kaplan-Giray'la Kapdan-ı derya Canım Hoca da vardı. Eski Mısır valisi Mehmed Faşa'nın idaresi sırasında Mehmed Çerkesbeğ tarafından kışkırtılan tehlikeli isyanı boğarak ender bir gözüpekliğin delillerini vermiş bulunan kâhya İbrahim'i de yakınları arasına aldı. Anadolu Kadıaskeri Zulâli Efendi âsilerin plânını Kırım hanına bildirmişti; bu

plâna göre Veziriâzam'ı, Şeyhülislâm ve Kızlarağasını düşürecekler, Yeniçeriağasını Vezâretiuzmâ makamına getirecekler, Patrona Halil Kapdan-ı derya olacak ve yordakçısı Muslu-Beşe de Yeniçeriağauğı makamına oturacaktı. Han, bu plânı Veziriazamca ve diğer nazırlara açıkladı, âsileri yok etmek ve imparatorluğun asayişini sağlamak hususunda onlarla görüş birliğine vardı (29 Ekim 1730). Zulâlî âsilerin adamıydı; Patrona"-nın tekliflerini nefretle reddetmiş ve fesatçıların başı tarafından adamlarına dağıtılmış olan altınları pencereden denize attirmiş olan Paşmacızâde Rumeli Kadiaskeri değildi. Kızlarağası, Veziriazam, Şeyhülislâm ve Kırım hanı, defterdar, kâhyabey ve olağanüstü kuvvetinden ötürü kendisine Pehlivan lâkabı takılan yedinci Yeniçeri alayı (Patrona Halil'in alayı) ²⁹⁷ albayını kendi plânlarına hizmet bakanından kazandılar. Albay Pehlivan Halil, Yeniçerilere beşbin duka altını dağıtmak ve Patrona Halil'den Veziriâzam'a karşı duyduğu bütün güvensizliği söküp atmak işini üzerine aldı. İlk darbeyi indirmek için Veziriazamdın evinde yapılan ve Patrona Halil'in İran'ın müttefiki olarak Rusya'ya karşı harb açılması teklifinde bulunduğu bir toplantıdan (22 Kasım 1730 - 12 CemâziyüTevvel 1143) yararlanması kararlaştırıldı. Tatar hanı, âsiler kendilerine karşı herhangi bir harekete girişmeğe imkân

vermediklerinden bu karara karşı çıktı ve plâmn uygulanması, Rusya ve İran'a karşı harb ilan etmek (25 Kasım 1730 - 14 Cema-ziyüTeweM143) hususunu görüşmek üzere divanın toplanacağı daha ertesi güne bırakıldı. Albay Halil Pehlivan ve önceden seçilmiş otuziki Yeniçeri, Çinili ²⁹⁸ denilen odada saklandılar. Divan toplantısından sonra, Veziriazam, Şevketlü Pâdişâhın kendisine Rumeli Beylerbeyi hü'ati giydirmeğe karar vermiş olduğunu bildirdi. Patrona, Yeniçeriağası olmayı aklına' koyduğundan, Veziriazama azarlar yağdırarak: «İstemem!» diye bağırды. Bunun üzerine savaş ilânını Sultah'ın tasvibiyle uygulamaya koymak üzere saraya gidilmesi kararlaştırıldı. Halil Pehlivan ve otuziki Yeniçerisi, bu arada, Soğukçeşme kapısından saraya girip sofa muhafızları salonunda saklandılar; bu sırada

²⁹⁷ Patrona Halil önce Patronu KemtsüÜc bulunduğu için bu adı almıştı. Bayezid hamamında tellâklık otiği sırada işyarım başına geçti; bu bakımdan yedinci Yeniçeri alayında fiili lır/meti bahis konusu olamaz. Bununla beraber hileli bir yoldun d of t «re kaydedilip ücretten istifade etme&e kalkışmış <<iahilir. Herhalde bu hususlar araştırılmaya muhtaçtır. (Ç.N.)

²⁹⁸ Halil Pehlivan ve adamları Soğukçeşme kapısından saraya girdiklerine göre, Hammer'ın çinili oda dediği yer Fâtiğ tarafından Topkapı sarayının dışında ve yakınında yaptırılmış olan Çinili Köşk'ü akla getirmektedir. (Ç.N.)

Veziriazam, Kırım ham, Şeyhülislâm, Kapdan-ı derya ve ulemâ, Patrona ve Muslu ile Erivan köşküne geliyorlardı. Diğer subaylar arslan terbiyehânesinden önceki salonda bekliyorlardı. Sultan divandaki yerini aldığı anda Veziriazam, Halil Pehlivan ve otuziki adamına önceden kararlaştırılan işareti verdi. Onlar hemen gizlendikleri yerden çıktılar; yürekli bir inşâna düşmanına arkadan saldırmak yakışık almayacağını düşünen Halil Pehlivan, Patrona'ya doğru ilerledi ve ona şöyle hitabetti: «Sefil herif, bir de Yeniçeriağası olmayı istemek cür'etini gösteriyorsun ha?» Patrona, kendisini savunmak maksadıyla kemerinde bulunan silaha davrandı; fakat Patrona Halil ve Muslu-Beşe hemen öldürüldüler, ihtiyar, bostancıların muhafazasına teslim edildi. Halil ve Muslu-Beşe'nin maiyetini oluşturan yirmialtı kişi, kendilerine rütat giydirileceği bahanesiyle teker* teker salona alındılar ve ölüme gönderildiler. Muhsinzâde Abdullah Yeniçeri ağalığına getirildi; Halil Pehlivan da Paşalık rütbesine yükseltildi. Âsilerin* adamı olan Zulâî ve İstanbul başkadısı sancak-beyliğe atandılar ve ulemâya verilen imtiyazları kaybettiler, sonra mîr-âlem Derviş Mehmed'le birlikte bostancıbaşının muhafazasına bırakıldılar. Böylece, âsilerin saltanatı sona ermiş oldu. Nazırlar, âsiler üzerine kazanılan bu zafer münasebetiyle Pâdişâha tebriklerini sundular ve bir Hatt-ı Şerifle bağlılıklarından ötürü Yeniçerilere teşekkür edildi; ellibin kuruş ihsan edildi; otuzbin kuruş topçulara, otuzbeşbin cebecilere dağıtıldı.²⁹⁹

Kabakulak Paşanın Vezîriâzamlığı

Âsilerin tesirsiz hâle getirilmesinde en fazla gayret gösterenlerden biri da Kapucubaşı³⁰⁰ Kabakulak İbrahim Ağa idi. Ka-rahisarh bir reayanın oğlu olan İbrahim Ağa, oda hizmetkarlığı ile Slankamen muharebesinde şehîd düşen Veziriazam Fazıl Mustafa Paşa'ya bağlanmıştı. Oda hizmetlerinden yükselmiş ve divan hocası veya efendisi derecesini elde etmişti. Sonra, Avusturya'ya karşı son savaşta, Bosna'da, Köprülü'nün (eski efendisinin oğlu) kâhyası olarak Bosna'da³⁰¹, otuzbin kişilik bir ordu vücuda getirmişti; nihayet, Mısır valisinin kâhyalığına atanmış, Çerkeslerin isyanını boğmuştu.

²⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/381-384

³⁰⁰ Kabakulak lakablı İbrahim, asilere karşı alınması gerekli tedbiri bildirdi», İki İsyanın Tarihi, s. 415.

³⁰¹ Suphi burada iki Arab vecizesini zikrediyor: Errei kibleş-şediyaat şe-caan, yani cesaret isteyen bir harekete geçmeden düşünmek, cesareti iki katına çıkarır, ve: Es-seyfuassdak enbai min eli kutubi, yani, kılıcın ilmi yazımından daha gerçektir.

Âsilere karşı göstermiş olduğu gayrete mükâfat olarak vezirlik makamına yükseltilerek Halep valiliğine atandı (18 Aralık 1730 - 7 Cemaziyül'âhir 1143). Onun payitahttaki varlığına kendisine rakip sayarak tahammül edemeyen ve hemen uzağa gönderilmesini sağlayan Veziriazam, Kabakulak Paşa için kurduğu tuzağa kendi düştü: Zira, Beşir onun leyhinde konuşunca, Sultan, Kabakulak'ı Vezâretiuzmâ makamına getirdi³⁰² (22 Ocak 1731 - 13 Receb 1143). Oniki yıl boyunca yükselmelerini Kız-larağası Beşir'in sınırsız kudretine borçlu olan ve o desteğini çekince düşen onbeş Veziriâzam'ın birincisi oldu. Azledilen Veziriazam halefinin yerini ve bu rütbeyle acele Bağdad seraskerine iltihak emrini aldı.

Kabakulak İbrahim Paşa Veziriazam olalı henüz iki ay geçmişti ki, isyan yeniden patladı³⁰³. Yeniçeriler, sarayında bulunan ağalarına aniden hücum ettiler; kolu'dan bir kurşunla yaralanan Yeniçeriağası hayatını güçlülkle kurtarabildi. Aynı gün fesatçıların çadırları, anlaşmazlık ve kargaşalık arenası durumundaki Etmeydanı'nda yeniden göründü. Patırdının sebebi, Boğdan prensliğine Patrona Halil sayesinde yükselen ve birtakım iddialı tasavvurlarını kendisine açtığı koruyucusundan sonra yaşamak istemeyen kasap Yanaki'nin idam edilmesiydi (24 Mart 1731 -15 Ramazan 1143). Üç gün içinde âsi kalabalığından ölüme gönderilen yedibin ve daha fazlasıyla birlikte onun da başı vurulmuştu³⁰⁴. Böylece, Grġgoire Ghika'nin Boğdan prensliği ikinci defa tasdik edildi. Eflak'da da aynı durumla karşılaşıldı, Constantin Maurocor-dato Rakoviza'mn uzaklaştırılmasıyla prenslik makamına oturdu. Etpazan'nı sürekli ocağı haline getiren isyanın tohumlarını boğmak için Sultan, Sancak-ı Şerifi çıkardı; cebeciler, saray bal-tacıları ve bostancılar âsilerin üzerine yürüyerek kaçmak zorunda bırakıldılar. Payitahtta asayişin sağlanmasından sonra, yüksek rütbeli memurların çoğunun görevleri değiştirildi. Devleti Patrona Halil'den kurtardığı gözönünde tutularak Yeniçerilerin kulkâhya-lığına getirilen Pehlivan Halil, patırtıcı askeri zaptetmeyi beceremediğinden, sekbanbaşıyla birlikte, görevinden azledilerek Bursa'ya sürüldü. Bu ikisinin yerine Abdul kâhya ile Avusturya'ya savaş ilân edilip edilmemesi meselesi görüşülürken Yeniçeri Paşası olarak fikir bildiren Alman asıllı eski sekbanbaşı Hasan getirildi. Ye-

³⁰² Suphi, bu defa, haklı olarak 13 Recebin pazartesi olduğuna işaret ediyor

³⁰³ Suphi burada ağır bir kronolojik hata işlemektedir; zikredilen ayın 18'i cumartesiydi, diyor, zikredilen ay da Receb; 18 Receb bir cumartesi gününe rastlamaktaydı; fakat bahis konusu olayın tarihi 15 Ramazan (24 Mart) tarihine rastlamaktadır, patırdının cereyan ettiği gün budur: İki İsyanın Tarihi, s. 237, ve elçilikler raporları bu noktada mü-tabıkdırlar.

³⁰⁴ İki İsyanın Tarihi, s. 131. Yanaki 2 Kasımda prenslice tayin ve aynı ayın 23'ünde idam edildi.

niçeriağası Abdullah makamından uzaklaştırıldı ve yeri Şahin Mehmed Paşa'ya verildi; Ahmed ve Numân Köprülü'nün oğlu, Osmanlı tarihinin kendisinden devlet hizmetlerinde çalışmış olarak söz ettiği Ahmed, üç tuğlu kubbe veziri unvanını aldı. Amcası Abdullah Paşa Mısır valiliğini kaybetti ve yerine Kerkük valisi, eski silahdâr Mehmed Paşa atandı. Şeyhülislâm Mirzazâde azledildi ve bu makama Paşmakcızâde Seyid Abdullah Efendi atandı. Kapdan-ı derya Canım Hoca, isyan sırasında bir süre kendi yetkilerini kullanmış olan Abdi Paşa'ya makamını bırakmak zorunda kaldı. Böylece, bütün muhaliflerin buluşma yeri olan kahvehanelerin kapatılması hususunda polisçe çıkarılan emirnameye uymamanın bedelini ödemiş oldu; Canım Hoca, üstelik bu emirnameye meydan okurcasına tersanede Levendlerin, kendi vatandaşı kuzey Afrikalı denizcilerin toplu halde devam ettikleri bir büyük kahvehane de açmıştı (17 Mayıs 1731 - 10 Zil'kade 1143). Ayrıca, son zamanlarda birkaç Fransız gemisinin mürettebatına ağır işkenceler çektirmek ve Sultan'ın amirali olduğunu unutup Cezayir dayısıymış gibi emir almadan donanmanın gemilerini silahlandırmakla suçlanıyordu (18 Mayıs 1731 - 11 Zil'kade 1143). Zahire fiyatlarının yükselmesi nazırlar tarafından açgözlülüğüne bağlanan İstanbul kadısı Abdurrahman azledilerek, yerine, kendisinden şair ve politika adamı olarak bahsedeceğimiz âlim Pîrizâde getirildi.

Veziriazam Kabakulak İbrahim Paşa, âsileri gizli ve alenî idam-rarla cezalandırdı; bu yoldan giderek, altı ay içinde, âsilerin onbeş bininden kurtuldu ³⁰⁵. Bununla beraber, isyanın ateşi, kanda söndürülmeğe her ne kadar ihtimam gösterildiyse de, kendisini gün ışığında bir kere daha gösterdi. İki cebeci subayı Kenevir çarşısındaki hamamların yanından geçtikleri sırada Arnavut âsilerden oluşmuş bir birlik onları kendilerine katılmaya zorladı, Allahdan onları dağıtmayı başardılar ve bu sebeble ücretleri arttırılmak suretiyle mükâfatlandırıldılar (2 Eylül 1731 - 29 Safer 1144). Bu sırada halk, Veziriâzam'ın ancak şahsî kinleri tatmin edecek nisbette idam cezasına başvurduğu ve şehri boş yere tayakkuz çemberleri içinde tuttuğu yolunda rivayetler çıkarıyor ve homurdanıyordu. Bununla beraber, bu homurdanmalara cevap vermek istercesine, fakat daha ziyade nankörlüğünden ötürü, Veziriazam, o makama yükselmesini kendisine

³⁰⁵ İki isyanın Tarihi'nde, s. 150; 50.000 okunuyor; fakat, bu rakam 15.000 olarak konduğu halde baskı hatası neticesinde öyle yayınlanmış olmalı; zira, Avusturya elçisi Talman'm raporunda (6 Mayıs 1731 tarihli) bu rakam görülüyor. Genellikle İstanbul'da son Eylül ayından bugüne kadar 16.000 kişi üzerinde duruluyor.

borçlu bulunduğu Kızlarağası Beşir'i, kararlarının birçok kurbanını sürgüne götürecektir olan kalyonla valilik göreviyle Egriboz'a gönderdi (11 Eylül 1731 - 9 Rebiul'evvel 1144). Mühr-i Hümâyün Kabakulak İbrahim Paşa'dan alınarak Topal Osman Paşa'ya ³⁰⁶ gönderildi ve payitahta gelinceye kadar görevleri Kaymakam sıfatıyla Yeniçeriağasına verildi.

Morali olan Topal Osman Paşa, vatandaşlarının aracılığı ve ricalariyle saraya alınmıştı; çok genç olan Osman basit bir koz-bekçi, yâni saray cevizliklerinin bekçisi, daha sonra aynı yerde muhafız oldu ve bu görevde bulunduğu şurada kendisini göstermek imkânı elde etti. Peterwardein savaşında şehîd olan Veziriazam Ali Paşa'nın idaresi döneminde iki tuğlu Paşalığa yükseldi ve son hükümdar, yâni Üçüncü Ahmed tahtta bulunduğu sırada üç tuğlu Paşalığa yükseltildi; kendisine İstanbul'dan kaçan ve sığındıkları Bosna ve Arnavutluk'ta İsyan çıkarmağa çalışan Arnavutları bu eyâletlerde takibedip cezalandırmak görevi verilmişti. Mabeyinci Mustafa Bey kendisine Mühr-i Hümâyunu vererek İstanbul'a davet ettiği sırada Selanik'le Serez arasında bulunuyordu. Davutpa-şa yanındaki sahraya gelince, Şeyhülislâm, Kaymakam Paşa, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleriyle İstanbul kadısı, Nişancı ve Ka-pucubaşı, çavuşbaşı, defterdar, Reisefendi, atlı birliklere kumanda eden altı Paşa tarafından karşılanarak kendisine hoşgeldin dediler. Süvari Paşalarıyla ³⁰⁷ birlikte yaya ³⁰⁸ birliklerinden dört Paşa da bu merasime katılmışlardı. Muhteşem bir ziyafetten sonra, eski geleneğe uyarak Paşa'yı hep birlikte Bâb-ı Âli'ye götürdüler ve rütbelerine göre orada hil'atlar, kaftanlar giydiler (21 Eylül 1731 - 19 Rebiul'evvel 1144).

³⁰⁹

Kermanşahan Ve Hemedanın Geri Alınması

İmparatorlukta sükûnet ve asayişin sağlanması, İran meselesiyle yeni bir gayretle meşgul olmak imkânı sağladı.

Birinci Mahmud'un tahta çıkmasından hemen sonra, iki İran elçisi, İlizaltulikhan'la Veli, yapılacak barış anlaşmasının esasları hakkında Şâh'a gönderdikleri mektuplara cevap alamayınca, yeni seraskerlere İran'a karşı savaşa yeniden başlamaları emri verildi. Bu yeni seraskerler, Bağdad valisi

³⁰⁶ Morali olduğu söylenen Topal Osman Paşa aslında Konyalıdır ve şair Namık Kemal'in ceddidir. (Ç.N.)

³⁰⁷ Sipahi, Silahdar, Ulufeciyan yemin, Ulufeciyan yesar, Gurebai yemin, Gurebai yesar.

³⁰⁸ Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Toparabacı. Suphi.

³⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/385-388

Ahmed Paşa, eski Karaman Beylerbeyi Ârifî Ahmed Paşa, Bağdad, Tebriz ve Gence sınırlarının savunulmasıyla görevli Gence kumandanı İbrahim Paşa idi. Âsilerin Veziriâzamüğe getirmek istedikleri, fakat o şartlar içinde tevazu ile birlikte, meşruluğa bağlı kalan Rûstem Paşa, Karaman valisi sıfatıyla serdarlığa getirildi ve Erivan yakınındaki arazinin savunması görevi verildi. Ordunun Tebriz'den Erivan'a yürüyüşü sırasında İran Şahı Hüseyin esir edildi ve geçit köşkü Önünde başı vuruldu. İki İran elçisi Reisefendi, defter emini, Veziriâzam'm kâtibi, süvari mukabelecisi ile birkaç kere görüştüktan sonra Bağdad seraskerine gönderildi. Fakat Diyarbakir'e geldiklerinde, İranlıların Araş nehrini geçtikleri ve Veli Mehmed Kulikhan'ın Sultan'a cülus tebriklerini sunmak üzere olağanüstü yetkili elçi sıfatıyla İstanbul yolunda olduğu öğrenildi. Neticede, elçi Temeşvar'a götürüldü ve iki elçi Mardin'de mahpus tutuldu. Şah tarafından görevli olarak Şirvan'ın Türk hanı Surkhai'ye gönderilen elçiyi çok daha beter bir son bekliyordu; bütün maiyyetiyle birlikte başı vuruldu ve Bâb-ı Âli'ye gönderildi. Şahseven ve Siginaklara karşı sürdürülen savaşlarda büyük yararlılıkları görülmüş ve mükafat olarak kendisine babadan evlâda, ailesine geçmek üzere Şirvan hanlığı verilmiş olan Surkhai otuzbin askerin başında sefere katılmıştı; fakat parası olmadığından Bâb-ı Âli tarafından kendisine otuzbin duka gönderildi³¹⁰. Bağdad seraskeri Ahmed Paşa, İranlıları Üçüncü Ahmed'in saltanatının sona ermesinden beri ele geçirdikleri araziden püskürten ilk kumandan oldu. Kennanşahan'ı ve otuziki burcunu zaptetti; orada bulunan yirmiki top eline geçti; Ardalan da aynı şekilde Osmanlı hâkimiyetine girdi (Temmuz 1731 - Muharrem 1144). Kermanşahan'ın zaptından sonra Türk ordusu, serasker Hekimoğlu Ali Paşa kumandasında Hemedan üzerine yürüdü; İranlılar Kazvin ile Ebhar arasına çekilmişlerdi. Osmanlı ordusu, Hemedan dolaylarında Salihabâd'da ordugâh kurdu. Tahmas Kulikhan ve Ali Merdan'ın kumandasındaki Şah'ın ordusu otuzbin askerden oluşuyordu. Osmanlı ordusu bu İran Paşalarına doğru ilerlediği sırada, Şahın has beylerinden ikisiyle birlikte Tebrizli Fethalibeğ ve Allahverdi görüldü. Bunlar seraskere ve kâhyasına. İran piyadesi kumandan Paşası³¹¹, muhafız birliği kumandanı³¹² ve halifeler halifesi³¹³ .yâni İmparatorluk Büyük-Veziri tarafından imzalanmış mektuplar verdiler (13 Eylül 1731 - 11 Rebiul'evvel

³¹⁰ Veya İSO kese; bir kese 200 duka ve bir duka iki para ediyor.

³¹¹ Kullarağası.

³¹² Korucubaşı

³¹³ Halifetul-halefa.

1144). Serasker ve kâhya bu mektuplara cevap verdiler ve yeni bir haber gelinceye kadar, Osmanlı ordusu düşman ordugâhına birbuçuk fersah mesafeye kadar yaklaştı.³¹⁴

Korican Savaşı

Ertesi sabah Şâh Tahmasip, Hemedan'a on fersah mesafede bulunan Korican ovasında sekiz büyük çaplı, beş obüs ve ikiyüz balyemez topla donatılmış, kırkbinden fazla askerden oluşan bir orduyla, aniden Türklerin karşısına çıktı (16 Eylül 1731 - 13 Re-biul'evvel 1144). Savaş kanlı oldu; zafer Türklerin kazanç hanesine yazıldı. Osmanlıların dediklerine inanmak gerekirse, Şâh Tah-masip'in yirmibin kişilik süvari birliğinden iki kişi bile kurtulamadı; Şâh'm piyade birliğine gelince, bunun dörtte üçü kılıçtan geçirildi³¹⁵. Ordu kâtibi ile halifeler halifesi de ölümler arasında idi; otuziki top, ikiyüz parça mermi ve bütün topçu malzemesi galib-lerin eline geçti. Ertesi gün Hemedan teslim oldu; İranlılar yedi kulverin topu, yirmisekiz balyemez, iki obüs ve oniki küçük çaplı topu Türklere bıraktı. Böylece, Nadir'in Herat'ı muhasara ettiği bir sırada, saray ileri gelenlerinin ordunun başına geçmesi tekliflerine karşı, Şâh Tahmasip'in zaafı yüzünden onlara uyması, son seferde kumandanının dehâ ve cesaretinin kazandırdıklarını bir tek savaşta ona kaybettirdi.

Çok parlak bir zaferden duyduğu memnuniyeti belirtmek mak-sadiyle, Sultan, ikinci büyük silahdâriyle orduya «keskin kılıçlı, pâk yüzlü, hükümdarın ekmeğini ve tuzunu alınlarının teriyle hak eden askerlerini» tebrik için bir fermanla bir Hatt-ı Şerif gönderdi. Aynı zamanda imparatorluk komiseri de «serdarın sarığına kıymetli taşlarla süslü bir sorguç takmak, kıymetli vücuduna görünüşü ruha hoş gelecek bir samur kürk giydirmek, beline düşmanlarının başını kesecek muzaffer bir kılıç kuşatmak ve nihayet ordunun kaplanlarına³¹⁶ ihsanda bulunması için yüzelli kaftan sunmak» emrini almıştı.³¹⁷

³¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/388-389

³¹⁵ Suphi, bu Hatt-ı Şerif ve fermanı, her ikisi de Arabca vecize ve Türkçe mısralarla süslenmiş bu vesikaları 50 ve 51. sayfalarda, savaşın tasviriyle birlikte vermektedir.

³¹⁶ Nehegani deryai deüri ve şecaat, pelengani sahrâi şîrgiri ve şehâmet.

³¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/389-390

Tahmasip'le Barış

Korican savaşından sonra, İranlılar Kum ve Kaşan'a kaçtılar; Osmanlılar iki kola ayrılarak zaferlerinin meyvesini toplamaya koyuldular; yedi-sekizbin kişiden oluşan bir süvari birliği, yolu üzerindeki bütün meskûn yerleri tahribetti; Mardin voyvodu Sadık Ağa kumandasındaki diğer kol, akın hareketini İsfahan'a kadar geliştirdi. Tahran'a çekilmiş olan Şâh, oradan Kurcibaşı Mehmed Rizaku için serbest geçiş izni isteyen itimadeddevlefin bir mektubunu Mehmed Bakirle Osmanlı Paşasına gönderdi; Mehmed Rizaku barış müzâkerelerinde bulunmak üzere görevlendirilmişti (18 Kasım 1731 - 18 Cemaziyül'evvel 1144). Serasker mektubun muhtevasını öğrendi ve müzâkereye oturmaya razı oldu. Bâb-ı Âli, bansın hudutlarda güvenliği bozmaması ve ordunun elinde bulunan üstünlüklere zarar vermemesi şartıyla seraskerin görüşüne uydu. Bu arada Hekimoğlu Ali Paşa ile Rustem Paşa, sadece bir ay süren bir muhasara sonunda Urmia şehri ve kalesini zaptetmelerdi (15 Kasım 1731 - 15 Cemaziyül'evvel 1144), İran garnizonu onbir gün sonra ric'at ettiğinden, Hakârili Kürd prens Binaşın muhafız olarak bırakıldı ve Ali Paşa Tebriz'e doğru yürüyüşüne devam etti. Serasker Selmas'dan Tuc ovasına doğru yöneldiği sırada, onbir-bin suvâri Soukbulak vetMeragha yolu istikametinde Bisutun Han'ın takibine koyuldu. Tuc'a varıldığında, canları ve malları için serdarın merhametine sığınmak üzere bölge sakinleri koşup geldiler. Tebriz'e iki günlük yürüyüş mesafesinde bulunan Kesel-Meslek'de, Şenbgazân, Hikmetâbad ve Bilankuh mahallelerinin yaşlılarıyla birlikte şehir halkının temsilcisi olarak Taceddînzâde Mehmed Riza gelib himaye talebinde bulundu. Şiddetli bir mukavemetle karşılaşacağını zanneden Hekimoğlu Ali Paşa, üçbin süvarinin başında, binbaşı Yekçeşm-Musa Ağa'yı şehri teslim almak üzere acele gönderdi. Acısu nehri üzerindeki köprüye varınca, Meragha'ya karşı gönderdiği kuvvetler kendisine iltihak etti ve bir zafer alayı ile eski valiliği³¹⁸ merkezine girdi (4 Aralık 1731 - 4 Cemaziyül'evvel 1144). Urmie ve Tebriz'in çifte fetihleri Sultan'ın bir mektubuyle birlikte gönderilen bir kılıç ve bir hil'atle mükâfatlandırıldı.

Korican zaferinin öğrenilmesi üzerine, Türkler tarafından amansızca sıkıştırılan Huveyze kalesi ve Arap aşiretleri Beni-Mun-tefik ile Beni-Lam, kapılarını açmışlar ve Osmanlı, hâkimiyetini yeniden tanımışlardı. Bu arada,

³¹⁸ Suphi bu konuda Kur'an metninden misaller veriyor.

Bağdad seraskerinin barış müzakerelerinin devamıyla alâkalı haberleri, İstanbul'da Veziriâzam'ın sarayında yapılan toplantıların değişmez konusu haline gelmişti; müzakerelerin ne safhada bulunduğunu Öğrenmek maksadiyle Ka-pucubaşı Bağdad'a gitmekle görevlendirildi. Fakat o daha Bağ-dad'a varmadan önce, serasker Ahmed Paşa'nın gönderdiği bir ulak anlaşmanın aslını İstanbul'a getirdi (6 Şubat 1732 - 9 Şaban 1144); anlaşma bir aya yakın bir zaman önce (10 Ocak 1732) de İran'la yapılmıştı. Bu anlaşmanın maddelerine göre, gelecekte iki imparatorluğun sınırlarını Azerbaycan tarafında Araş nehrinden başlatıyordu; Derteng ve Derue de Irak'la sınırlan oluşturuyordu. Böylece Gence, Tiflis, Erivan, Hancivan, Kakheti, Kartli, Şamakhi ve Dağıstan bütün bağlı bulunan bölgeleriyle Bâb-ı Âli'de kalıyor; Tebriz, Ardelan, Kermaşahan, Hemedan, Huveyze ve bütün Lo-ristan İran³¹⁹ hâkimiyetine bırakılıyordu. Bu konuda, İstanbul-da İnciler Köşkü'nde Sultan'ın huzurunda büyük bir meclis toplandı: Veziriazam, Şeyhülislâm, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri, İstanbul kadısı, emirler reisleri, birliklerin Paşaları, Bâb-ı Âli nazırları, aralarında İmparatorluk müverrihinin de bulunduğu ho-cagan, Veziriazam divanı kâtibi müzakerelere katıldılar (25 Şubat 1732 - 28 Şaban 1144). Reısefendi İsmail, Bağdad valisinin raporunu, İran Başvezirinin mektubunun tercümesini ve barış anlaşmasını okudu. Peşinden hemen söz alan Sultan, barış anlaşması yapılırken şehir zaptedilmiş durumda olduğu için, Tebriz'in geri verilmesini tasvib etmedi. Hazır bulunanlar sustuğu sırada, Şeyhülislâm, defter emîni Mehmed Efendi'ye: «Bütün olup bitenlerden haberin var, konuş.» dedi. Fakat, Mehmed Efendi düşündüklerini söylemek cesareti gösteremeyince, Firdevsî Seyid Ebubekir Efendi yerinden kalktı ve Sultan'ın oturduğu geniş koltuğun yanına kadar ilerleyerek, Anmed Paşa'yı barış anlaşmasının şartlarını kabul etmek zorunda bırakan sebepleri kendi görüşü açısından açıkladı. Sultan'ın gizli düşüncesini kavramış olan Şeyhülislâm, onun dikkatini barış anlaşmasının inatçı savunucusundan başka yere çekmek istiyordu; ona şöyle hitabetti: «Eh! Ebubekir Efendi, ileri yaşıma rağmen sen benden daha körsün; boş nutuklar söylemekle vaktini kaybediyorsun ve Sultan'ın irâdesini kavramanın farkında değilsin.» Veziriazam, bilhassa

³¹⁹ Suphi, f. 39. Anlaşmada sekiz madde bulunuyor, birincisi sınırlar, ikincisi hac, üçüncüsü ticaret, dördüncüsü İstanbul ve İsfahan'daki konsolosluklar, beşincisi sınır kaleleri kumandanlarının iyi niyeti, altıncısı elçi teatisi serbestisi, yedincisi tarafların arazisine tecavüz yasağı, sekizincisi askerî kumandanlarla anlaşmaya riâyetle alakalı. Hanway hatalı olarak anlaşmanın 10 Ocak yerine 16 Ocak'da imzalandığını bildiriyor.

tüfekçi birlikleri Paşalarını kanaatlerini bildirmeğe davet etti; onlar da anlaşmanın tasdiki hususunda Firdevsî Efendi'nin görüşüne uygun düşen fikirlerini bildirdiler. Sultan, yeniden konuştu ve bu mesele üzerinde bilgi vermekle görevlendirilen Kapucubaşının (başmâbeyinci) dönüşüne kadar her türlü kararın ertelenmesi gerektiğini söyledi. Evvelce Firdevsî Efendi'ye susmasını telkin etmiş olan Şeyhülislâm, bunun üzerine, Firdevsî Efendi'nin görüşü istikametinde, fakat büyük bir diplomatik ustalıklarla konuştu: «Şevketlû Pâdişâh, irâdenin Önünde başlarımız eğiktir; ülke ve kaleler senin mülkiyetindedir ve kanun İmparatorluk topraklarının bir zerresinin bile düşmana verilmesini yasaklar; fakat Allanın hizmetkârlarının ve teb'alanın, hâkimiyetine boyun eğen bölgelerin dinlenmelerini sağlamak için bazı yerlerin mülkiyetinden vazgeçilebilir, fakat bu bir lütûf-tan, şahane sahavetten, bunun hediyesinden başka türlü anlaşılabilir, tefsir edilemez.» Bu sözleri söyledikten sonra dönüp ulemâyâ hitabederek sordu: «Öyle değil mi, Efendiler?» Ulemâ topluluğu, kendisini doğruladı. Bununla beraber, Sultan, bu mühim meselenin Veziriâzam'ın sarayında tekrar görüşülmesine karar verdi. Görünüşe bakılırsa, Veziriâzam'ın bu toplantı sırasında Sultan'ı Tebriz'i feda ve anlaşmanın tasdiki yoluna gitmesi hususunda tüfekçi Paşasının fikrine başvurması, ondört gün sonra makamını kaybetmesinin sebeplerinden biri oldu (12 Mart 1732 - 15 Ramazan 1144).³²⁰

Veziriazam Topal Osman Paşa'nın, Kaptan-I Derya Paşa'nın, Şeyhülislâm Ve Diğer Pek Çok Memurun Azii

İmparatorluk mührü (Mühr-i Hümâyûn), Tebriz seraskeri, Sultan'ın ünlü hekiminin oğlu Hekimoğlu Ali Paşa'ya gönderildi. Söylendiğine göre, Sultan hekimini Nuh Efendi Venedik asıllıydı³²¹. Şeyhülislâm ve Veziriazam, her ikisi de İran'ia yapılan barış anlaşmasının kurbanı oldular. Bunların makamlarından düşmeleri halkın hışnutsuzluğunu o an için yatıştırdı.

Ramazan ayında, Hz. Peygamberin Hırka-i Şerifinin sarayda halkın ziyaretine açıldığı bir sırada, beklenmedik bir hâdise olarak Veziriâzam'ın azliyle karşılaşılmıştı. Veziriazam, Şeyhülislâm, vezirler ve ulemâ, şeyhler ve hocagân, Sofa köşkünde Sultan'a tazimlerini sunmak ve Mukaddes Emanetler Dairesinde Kutsal hırkaya yüz sürmek üzere sarayda

³²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/390-393

³²¹ Venedik elçisinin, Viyana arşivlerindeki 23 Mayıs 173a tarihli raporuna bakınız.

toplanmışlardı. Bütün saray zabitleri salondan ayrılıp Veziriazam, Şeyhülislâm ve vezirlerle yalnız kalınca onlara çekilmelerini işaret etti; böylece hazır bulunanlar Erivan (Revan) köşkü önünde saf oluşturmak üzere çıktılar. Teşrifat kaidelerine göre Veziriâzam'ın koluna girip onu kabul salonunun çıkışına kadar götürmesi gereken silahdâr, yaşının ilerlemiş iğün i ileri sürerek özür diledi; silahdâr iç dairelere doğru uzaklaştı; Veziriazam diğer vezirlerin yamna yalnız gitti. Fakat, silahdâr karşılına gelmekte gecikmedi ve Sultan'ın Sünnet Odasına gideceğini, orada kalamayacaklarını bildirerek kendilerini Erivan köşkünün içine davet etti, hemen davete uydular. O sırada Sultan Şeyhülislâmla Sünnet Odasına girince, silahdâr yine Veziriâzam'ın yanına gelip kendisinden Mühr-i Hümâyûnu istedi; Üsküdar'a geçmek üzere silahlı bir kalyona bineceğini söyledi. Aynı zamanda, defterdara, kaymakam sıfatıyla, yeni Veziriazam gelinceye kadar her zamanki işleri yürütmekle görevlendirildiğini bildirdi.

Osmanlı tarihi, şiddetli bir mizacın ve sertliğin adamı ihtiyar Topal Osman Paşa'nın Veziriâzamlığı zamanında ikinci derecede ehemmiyetli olaylarla karşılaştığını anlatır. Bir hesap düzeltilmesi sebebiyle Mısır valisi silahdâr Mahmud Paşa ve selefi Köprülü Abdullah Paşa arasındaki anlaşmazlığa bir son vermek için, Topal Osman Paşa, Mısır'a eski Reisefendi Süleyman'ı gönderdi ve onu paraların kontrolüyle de görevlendirdi. Yoğurtçuoğlu diye anılan ve İbrahim Paşa'nın yakını ve damadı Kâhyabey Mehmed*-in mahremi ve bu münasebetleri yüzünden imparatorluk paralarının müfettişliğine getirilen bir diğer Süleyman, Nevşehirli İbrahim Paşa makamından olunca hapse atılmış ve bin kese ödemeğe mahkûm edilmişti. Aynı adam Lemnos adasından getirildi ve her yıl Mekke'ye gönderilen Surre alayının nakli gibi şerefli bir işin başına geçirildi. Ali Paşa'nın halefi olan Kapdan-ı derya Şahin Mehmed Paşa, evvelce Yeniçeriâğası olarak sevap hanesine kaydedilen mühim hizmetlerine rağmen, donanmaya kumanda edebilecek kaabiliyette görülmedi ve Kane valiliğine atandı. Elhac Sofu Hüseyin İstanbul liman reisliği görevinden alınarak donanmanın basma getirildi; bu atama önce geçici ³²² mâhiyetteydi, fakat kısa zamanda kesinleşti. Kapdan-ı deryanın makamına geldiğinin ertesi gün, uzun zamandır rüşvetçiliği ve yabancılara casusluk ettiği bilinen tersane tercümanı Constantin Ventura idam edildi ve görevi Eflak voyvodasının memuru Giorgaki'ye verildi.

³²² Suphi, f. 34. BilvekâleL

Sultan'ın altı ay önce İstanbul kadılığına atanan âlim inîami Pirîzâde, kendi isteği üzerine görevinden affedildi; karşılık olarak kendisine Anadolu kadiaskerliğiyle birlikte Sultan tarafından arpalık olarak dört kaza dairesinin geliri tahsis edildi. Emirler reisliğine âsiler tarafından atanan Ammadzâde, geldiği ve meşgul kişilerinden biri olduğu karanlık çevreye geri gönderildi. Şeyhülislâm Paşmakcızâde Abdullah Efendi kibirli ve kabalığından ayrı olarak Veziriâzam'ın dostluğundan aşırı gurura kapılarak Sultan hakkında ısrarlı ve yakışsız konuşmalar yapmışya başladığından azledildi ve yerine Damadzâde Ebulhay'r Efendi atandı (24 Şubat 1732 - 27 Şaban 1144).

Her zamanki alışkanlığı ile İmparatorluk hazinesinin kasalarını gözden geçiren Hazinedârbaşı, bunlardan birinde üzerinde iki ayak izi bulunan bir taş gördü. Görüşüne başvurulmuş ulemâ, bunların, Hz. Peygamber'in ayak izleri olduğu kanaatine vardı ve bu taş Hz. Feygamber'den kalan Mukaddes Emanetlerin biri olarak ait olduğu daireye kaldırıldı. Neticede «Kabe'nin kara toprağı ile» bu taş «semavî şeylere, güneş ve aya üstün değerle sayılarak,» Sultan'ın emriyle, «hurilerin alınındaki parıltıya benzeyen parlaklıklar yansıttığı» yere, Eyûb Camii'nin güneydoğusunda büyük pencerenin yanına konuldu (13 Ocak 1732 - 15 Receb 1144). Haliç vadisi bahçeleri, bunları süsleyen yüzüymü köşkün âsiler tarafından üç günde tahrib edildikten sonra ayrı ayrı yüzelli sahibine teslim edilecek yerde kamulaştırıldı; vakıf arazi olarak bostancı birliğine verildi (19 Ocak 1732 - 21 Receb 1144). Kadınların başlarına kalın türbanlar bağlamalarını, vücutlarının çizgilerini meydana çıkaran ipekli giyecekler kullanmalarını yasaklayan kanunlar yenilendi. Bu kanunlara göre, kadınlar yüzlerini belli eden ince ve şeffaf peçeler de örtemeyeceklerdi. Bu emirlere uymayan birçok kadın, imanlı müslümanların iyi niyetlerini bozmakla suçlanarak boğdurulmuş suretiyle idam edildiler; bunların suçları vücutlarının hatlarını açığa vuracak veya hayal yoluyla tahmin ettirecek kadar içi gösteren, şeffaf kumaşlar kullanmalarıydı. Bu kadınlar arasında şeytan Eminesi adıyla anılan biri, İmparatorluk müverrihinin söylediğine göre, «deniz dalgalarını taklid eden desenle dokunmuş mavi bir kumaşdan yeldirme»ye bürünmüştü³²³. Bu cümle parçası Osmanlı tarihçilerinin üslûbu hakkında bir fikir verirse de, Sultan'm tahta çıkmasını tebrik için İstanbul'a gelen olağanüstü Rus elçisi prens Şerbatoff ile Avusturya, elçisinin huzura kabul edilişlerinin tasviri, elçilerin elleri hediyelerle dolu da olsa, hıristiyanlara karşı duydukları kin ve

³²³ Suphi, f. 34.

hobbinlik içinde Osmanlıların hıristiyanlara nasıl bir gözle baktıklarını ortaya koymaktadır: «Bahis konusu lânetli (elçi) Sultan'ın huzuruna götürüldü, alını tazim mânâsında taht salonunun kapısı tarafındaki toprağa değdikten sonra güven mektubunu ve getirdiği hediyeleri sundu, kendisine âdete uyularak boyuna uygun düşmeyen bir tören elbisesi giydirildi. Sonra, saadetten sarhoş olmuş bir halde, Sultanlar Sultanı'nın sarayından ayrıldı ve onun iğrenç varlığının ortadan çekilmesiyle, bir saray zümrüdü misâli parıldayan alan, onun pisliğinin damgasından nihayet kurtuldu.»

Sultan'ın lütfettiği huzura kabulde, Avusturya elçisi M. de Talman İtalyanca olarak kendisini tamttı ve Sultan, az kelime kullanarak kendisine doğrudan karşılık verdi. Sultan'ın bu tutumu, sadece bir yenilik olarak değil, bir seçkinlik işareti sayıldı: Zira, uzun zamandan beri Sultanlar, hıristiyan elçilere karşı tam bir sessizlik içinde kalmayı alışkanlık haline getirmişlerdi (19 Şubat 1732-22 Şaban 1144).

M. de Talman'ın orta elçilikten elçiliğe yükselmesi, Reifefen-di'nin ikinci defterdarlığa atanmasından sonra elçi Mustafa Ağa'-run altmışiki kişilik ³²⁴ bir mâiyyet ve yirmibeş atla Viyana'ya giderek I. Mahmud'un tahta çıkışını bildirmesi kararından sonra gerçekleşmişti. Mustafa Ağa, Avusturya İmparatoru VI. Charles'a, diğer hediyeler arasında, son üç yıl içerisinde İstanbul'da basılan eserleri sundu ve kendisine karşılık olarak Meninski'nin lügati verildi. Elçiler aracılığı ile gerçekleştirilen bu kitap alışverişi, Osmanlı diplomasi tarihinin ³²⁵ kaydettiği ilk ve yazık ki, sonuncudur. Mustafa Ağa, Avusturya imparatorluk sarayında kendisine gösterilen alâka ve dikkatle öğünebilirdi; oysa Polonya elçisi kont Stadnicky'nin aksine, tıpkı Mustafa Ağa'nın göreviyle Polonya'ya giden Osmanlı elçisi, dönüşünde, oradaki soğuk karşılanıştan şikâyetçi olmuştu. Türk elçisinden başka, Viyana'ya aynı zamanda, Beylerbeyi Hüseyin tarafından Sicilyalı ³²⁶ korsanların yağmacılıklarından şikâyetçi olmak üzere Yusuf Hoca da murahhas olarak gönderilmişti.

Evvelce Bosnasaray'a varışından söz ettiğimiz Bonneval, İstanbul'a ancak, kendisinin olduğu gibi genellikle Fransızların sevgilerini kazanmış

³²⁴ Bu elçiliğe bağlı bulunan başlıca görevliler şunlardı: Mühürdar, mühür muhafızı; hazinedar; kilerci, bir çeşit kâhya; tütüncü, içilecek tütünün memuru; şamdancı, aydınlatma müfettişi; imam; tüfekçiler, satirler, uşaklar, hizmetkarlar, vb.

³²⁵ Ayrıca kendisine rengârenk kadifeler, İki büyük gümüş şamdan, saat ve daha başka hediyeler verildiği gibi, günlük masrafları için 152 florin tahsis edildi.

³²⁶ 25 Haziran 1732'den itibaren 1733 Nisanına kadar kendilerine Viyana'-da saray tercümanı Henri de Penkler refakat etti.

olan Topal Osman Paşa'nın ³²⁷ Veziriâzamı-ğının sonuna doğru geldi; Veziriazam, ona, o sıradaki para rayicine göre, günlük iâşe ve bakımı için günde üçyüz akçe veya onbir kuruş tahsis ettirdi (24 Şubat 1732). Rakoczy'e verilen günlük geçim masrafını bir süre önce azaltan Bâb-ı Âli, bunu yeniden günde yetmişdört kuruşa çıkardı. Bonneval ile Rakoczy arasında çıkan bir anlaşmazlık, bu iki şahsiyet Bâb-ı Âli'yi kendisinin aleyhine kışkırttığından, Avusturya elçisinin işlerini kolaylaştırdı. Rakoczy, kendisinin Transilvanya prensi unvanını almasına karşı çıktığı için, Bonneval ile müşterek hiçbir taraflarının olmasını istemiyordu. Avusturya elçisi, bu iki şahsiyetin yalanlan ³²⁸ arasında casuslar elde ettiğinden bütün teşebbüslerini öğrendi ve plânları hakkında bilgi edindi ve bu sayede tedbirlerini alabildi.

Bâb-ı Âli, Cezayir valisi yeni dayının atanmasını, selefiyle Almanya İmparatoru arasında hazırlanan deniz ticaretiyle alâkalı anlaşmayı imzalaması şartıyla tasdik etti. Avusturya elçisi Talman, Bonneval'in plânını ortaya çıkarmak ve engellemek hususunda bin duka harcamaktan geri kalmadı. Bu plân, iki Osmanlı ordusunun sefere çıkarılmasını öngörüyordu. Bu ordulardan biri, görünüşte Belgrad'ı hedef almaktaydı; ikinci ordunun hedefi ise gerçekte Bosna'nın Almanya'ya ait bölümü ve İştiryâ idi.

Viyana'ya elçi olarak gönderilmiş olan şah-bender Türk Ömer Ağa'nın bu şehirde devamlı kalması yedi yıl boyunca engellendiği ve Bâb-ı Âli'den bu zaman zarfında geri çekilmesini istediği halde savsaklanan Avusturya hükümeti, devletin bu elçiyi nihayet geri çağırmasıyla bir casusun varlığından kurtulmuş oldu.

Ermeniler ve Rumlar tarafından katoliklere yapılan baskılar, bir patrikin atanması hususunda kendi aralarında anlaşmazlığa düşmelerinden beri son bulmuştu. Veziriazam anlaşmazlık halinde bulunan iki tarafın meselesini ortadan kaldırmak maksadiyle onları divana davet etti; fakat başaramadığı için divanı bir gün sonranın sabahına erteledi; yortunun rastladığı cumartesi günü yeni patrik atandı ve evvelki patrikle birlikte bütün başpapaslar ve taraftarları kalyonlara kürekçi olarak gönderildi (27 Nisan 1731). Müteakib yıl, yeni patrik Bursa'ya sürüldü ve bütün Rumların nefret konusu olan Jeremias kendilerine ruhanî şef olarak kabul ettirildi (25 Ekim 1732).

Veziriazam Topal Osman Paşa'nın Fransızlara gösterdiği yakınlık, evvelce korsanlar tarafından esir edildiğinde fidyесinin onlar tarafından

³²⁷ Venedik elçisi Emmo'nun raporu.

³²⁸ Rakoczy'nin seyisi Hosvar ile kâtibi Bon.

verilip kurtuluşunu sağlamalarından geliyordu. Fakat, onun yerini alan, Rusların olduğu kadar Fransızların da düşmanı olan Hekimoğlu Ali Paşa, makamına oturur oturmaz, Fransız elçisine üçüncü Kapdan-ı derya Riyalesini zaptetmek cür'-etini gösteren Maltalılardan şikâyetçi oldu (Kasım 1732). Elçi Vil-leneuve, kendisine, Afrika'nın kuzeyindeki beylikler Bâb-ı Âli'nin sözünü ne kadar yerine getiriyorlarsa, Fransa kralının da Malta şövalyelerine o kadar söz geçirebildiği cevabını verdi.³²⁹

Hıristiyan Devlet Elçilerinin Huzura Kabulü

İngiliz elçisi lord Kinnoul, bir İngiliz gemisinde oturup içki içen kaptanın sarhoşluğun tesiriyle İstanbul limanında geminin topunu ateşletmesi üzerine çıkan olayı kapatmak için yalvar-yakar olarak mevkiiyle bağdaşmayacak kadar hakir durumlara düştü. Osmanlı hükümeti bu kaptanın cezasının idam olduğunda direniyordu. Beş gün sonra, Allahdan, Veziriazam düştüğünden, elçi, bu olayı geçiştirmeyi başardı. Venedik elçisi Emmo'ye gelince, Xero-mero, Trombuchi ve Cazouli çeteleri reislerinin bölgeye verdikleri zararı bir türlü hazmedemeyen, ortadan kaldırılmaları³³⁰ için Karlı İli valisine ferman üstüne ferman gönderen Veziriâzam'ın gazabı karşısında ağzını açıp da tek kelime söyleyemedi. Rusya, Sultan'ın tahta çıkışını tebrik için İstanbul'a olağanüstü elçi olarak prens Şerbatoff'u göndermişti. Prens, İstanbul'a eski elçi Nep-luieff ve yeni elçi Wisniakoff la birlikte girdi.

Bâb-ı Âli, Rusya'nın bu nâzik davranışına, Yirmisekiz Meh-med Çelebi'nin oğlu Mehmed Said Efendi'yi göndermekle karşılık verdi ve bu elçi, oradan, I. Frederic'in temenni ve tebriklerine Sultan'ın teşekkürlerini bildirmek ve XII. Charles'ın Bâb-ı Âli'ye se-nedli borcu olan, son elçinin tahsili için boş yere gayret sarfettiği paranın tamamını almak üzere İsveç'e geçti.³³¹

Kabarta

Kabarta Çerkeslerinin sınırlarının belirlenmesi konusunda Bâb-ı Âli ile

³²⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/393-398

³³⁰ Receb 1144 (Ocak 1732). Venedik Cumhuriyetine ait evrak arasında bu hususta bir not bulunmaktadır, Viyana Arşivleri.

³³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/398-399

Rusya arasında önemli bir anlaşmazlık çıktı. Tepeleri Hazer deniziyle Karadeniz arasında Avrupa ile Asya'nın ayırımını tabii bir duvar kesinliğiyle oluşturan Kafkasın kuzeyinde, iki büyük nehir kaynaklarını alırlar: Bunlar Kuban ve Terek nehirleridir; önce güneyden kuzeye akarlar ve bunlardan biri Azak denizine dökülür; diğeri ise doğuya yönelir ve Hazer denizinin mansa-bını oluşturur. Kuzeyde, bu iki nehir arasında, kaynağını Kuban'm sağ kıyısının yakınından alarak, bunlarla hemen karşı karşıya Malka akar ve batıdan doğuya yönelerek, batıya doğru bir kavis çizdiği noktada Terek'e karışır. Kafkasın kuzeyinde, Kuban ve Terek'in kaynakları arasında Baksan'in kaynakları bulunmaktadır ve Baksan, kuzey doğuya yönelerek, Terek'le birleştiği noktadan az bir mesafede Malka'ya karışır. Malka, Baksan ve Terek'in sınırlandırdığı bu arazide, bir aşiretinin adı Kabartay olan Çerkesler oturmaktadır. Çerkesler ve Kabartaylar aynı dili konuşurlar ve tek, aynı halktırlar. İki kardeşli millet tarafından alınan Kabartay adı, tarihin erkeklerinin kahramanlığı, kadınlarının güzelliğiyle dikkati çeken bu topluma verdiği birçok addan biridir. Bugün Çer-keslerin işgal ettiği toprağın sakinleri olarak Kerketlerden ilk bahseden Strabon'dur. Karadeniz kıyılarında yaşayan ve Proco-pe'un, Bizanslı Pline ve Etienne'in bahsettikleri Zyşelerin Çerkes-lerle aynı topluluk oldukları Cenovalı seyyah Giorgio İnteriano'-nun³³² şahâdetiyle doğrulanmıştır; Constantin Prophrogene-te'in bahsettiği Kabaxia bugünkü Kabartay'dan³³³ başka bir şey değildir. Osset'lere inanmak gerekirse, Çerkesler, Kırım asıllı olan prensler gelmeden önce Keseks veya Kasaks adını taşıyorlardı ve bunların Ruslarla birleşmelerinden Kazak³³⁴ milletinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Kendileri, evvelce müşterek arazileri ve müşterek reisleri olan Nogaylann³³⁵ birinci şefinin adı olan Aide-gus adını alırlar; fakat, onları, Türkçe ile hiçbir yakınlığı bulunmayan tamamıyla ayrı dilleri balonundan, Nogaylarla karıştırmamakta dikkatli olmak gerekir. Kabartaylann Çerkes aşireti Hicretin yedinci asrında Kırım'dan ayrıldı ve Kuban nehrinin iki kolunun oluşturduğu adaya yerleşti, daha sonra yukarıda anlatılan nehirler tarafından sınırlandırılan araziye İstilâ etti ve orada, aralarından bir bölümü Malka, Baksan, ve Terek'in sol kıyısı üzerinde, diğeri bir bölümü aynı nehrin sağ

³³² Ramusiu, II, s. 196.

³³³ Ferrusac'a bakınız. Bu İletin üniversal. Şubat 1828. Histoire. s. 2R7

³³⁴ Klaproth, Kafkas ve Gürcistan'da Seyahat, I, s. 147.

³³⁵ Tarihçi Cenabi'nin Münih Akademisi memoire'larında yer alan Kırım Tatarları, Nogaylar ve Oguzbeyler prenslerinin nesilleri üzerine yazılmış fasıla bakınız

kıyısında yurd tuttular. Bir bölümü Kabartayların küçük, diğer bölümü büyük adını aldılar. Milâdî onbirinci asırdan itibaren, prens Tmutorokan Kasug ve Ke-seks'leri hâkimiyeti altına almıştı. Beşyüz yıl sonra, Çerkesler ve Kabartaylar Rusya Çarlarına elçiler ve itaat³³⁶ işareti olarak rehinelere göndermişlerdi. Osmanlı hükümetiyle Rusya arasında yapılan son anlaşmalarda, Bâb-ı Âli, Çerkeslerin de Nogaylar gibi Kırım hanlarından³³⁷ bağımsız olduklarını kabul etmişti; Kaplan ve Saadet - Giray'ın utandırıcı bir şekilde genç kız ve oğlan vergisi vermeğe zorlamak için Kabartaylara karşı (1720) giriştikleri akınlar sırasında Rusya, onların imdadına geleceğini açıklayan kesin bir tavır takınmıştı; fakat bu vardığımız devirden iki yıl önce, Kırım hanı Mengli-Giray'ın kardeşleri Baht-Giray Sultan ve Murad-Giray Sultan, kalabalık bit ordunun başında yine Kabarta arazisine girmişlerdi. Mağlupları genç kız vergisi vermeğe zorlayan barış anlaşmasının imzalanmasından sonra Çerkesler başkaldırdılar ve Tatarları Baksan nehri kıyılarında işgal altında tuttıkları kalelerden kovdular. Bunun üzerine Rusya, Kabarta üzerinde kısmî hâkimiyet³³⁸ ve bir müddet sonra da tam hâkimiyet talebinde bulundu; Bâb-ı Âli'ye verdiği bir muhtırada Çerkesler, Ukrayna asıllı Kazaklar olarak gösteriliyor ve böylece Rusya'nın³³⁹ tab'ası oldukları ileri sürülüyordu. Dokuz yıl önce Çar, Nişli Meh-med Ağa tarafından getirilen bir mektupta Sultan'ın Çerkesler ve Nogaylar üzerindeki³⁴⁰ haklarını tanımış olduğundan, muhtırada ileri sürülen iddialar Bâb-ı Âli ve bilhassa açıkça Rus düşmanı bilinen Hekimoğlu Ali Paşa tarafından en ufak bir anlayış bulamadı.³⁴¹

Veziriazamın İstanbul'a Varışı

Veziriâzamlığa atanmasından iki ay sonra, Hekimoğlu Ali Paşa Erivan'dan Üsküdar'a geldi; beraberinde Erivan'dan birlikte yola çıktığı mabeyinci vardı; Sultan, Vezâretüzmâ makamına atan* dığını bu ulakla bildirmiş ve Hekimoğlu tarafından çok iyi karşılanmıştı. Muhteşem bir alayla Üsküdar'a gelişinde, âdete uyularak, Şeyhülislâm, emirlerin şefleri,

³³⁶ Klaporth, Seyahatler, Fas. XVIII.

³³⁷ Alinuklar Kırım halklarına ve onlara bağımlı Nogay ve Çerkeslere düşmanlık gösteriyorlarsa da. Edirne Barışı 1713, Scoell'de, XIV, s. 267.

³³⁸ Elçi Vlsniakofrun Hatıratı, Beyoğlu 0 Ağustos 1731

³³⁹ Rusya arşivlerinde bu konu üzerinde dikkate değer vesikalar bulunmaktadır

³⁴⁰ Çar'ın mektubu Nişli Meh-med.Aga tarafından 25 Şubat 1723'de İstanbul'a getirildi.

³⁴¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/399-401

Kaymakam, vezirler, birliklerin Paşaları, mabeyinciler ve hocagân, gediklü zâimler ve divan çavuşları tarafından karşılandı (10 Mayıs 1732 - 15 Zil'kaade 1144); iki şâir, Vehbî ve Nahifi, iki İmparatorluk tarihçisi Çelebizâde Âsim ve Sami kendisine şiirler okudular. Veziriazam, gelişinden ancak onyedî gün sonra makamına oturdu. Bütün devlet ileri gelenlerinin toplandığı divanda Veziriâzam'a iki şeref hil'atlı giydirildi: Önce Kızlarağası tarafından bir kapanıça, peşinden Hazinedarağa tarafından, İmparatorluk tarihçisinin deyişini kullanalım, «nur üstüne nur misâli» bir samur hil'at giydirilerek makamına oturtuldu. Vezirler ve nazırlar el öptüler; bu arada Avusturya elçisi, uzun zamandır peşinde koştığı huzura kabul müsaadesini elde etti. Veziriazam, âdete uyarak, kâhyayı ve bütün Bâb-ı Âli subaylarını değiştirdi. Hazine mevcudunu ondörtbuçuk milyon kuruş artmış olarak buldu. Bu muazzam para, isyan sırasında öldürülmüş olan Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın mirasından ve mülklerinin satılmasından geliyordu; kâhyasının, oğul ve damadlanm³⁴² mirasından ve mülklerinin satışından elde edilen para da bu yekûna dahildi. Ulemâdan birçoğu sürgüne gönderildi. Ölen Kapdan-ı deryanın kâtibi Salim ve yakın dostu, defterdar, Kandiye'den geri getirtildi. Macar Hasan, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Kandiye'den gelenlerden biri Bosna defterdarlığına atandı, diğeri Selanik valisi kâtipliği görevini aldı. Defterdar Firdevsî Ebubekir Efendi vefat etmişti, makamı Laali Mustafa Efendi'ye verildi. Laali Efendi evvelce para müfettişi olarak Kahire'ye gönderilmişti. Firo>vsî Efendi zamanının en ünlü yazı ustalarından biri oldu; yabancı ülkelere gönderilen III. Ahmed dönemi elçilerine verilen güven mektupları onun elinden çıktı. Uzun zaman İran sınırlarında kalmış olan Veziriazam, İmparatorluğun bu bölümündeki kumandanlardan ehliyetli olanlarla olmayanları yakından biliyordu; bunu da ehliyetlileri mükâfatlandırmak, ehliyetsizleri cezalandırmak suretiyle isbatladı. Cesur Beylerbeyi Timur Mehmed Paşa'nın büyük liyakatine «makamı dar geldiğinden, kendisine hakkı olan vezirlik makamı işareti kakım kürk» giydirildi. Ârifî Ahmed Pdşa, aksine, vatan hâini ilân edildi ve böyle muamele gördü. İranlılarla câniyane bir yazışmaya girişmiş, onları Erivan'a çekmiş ve kendisine emânet edilen ordunun yarısını bile bile kurban etmişti. Onu Erivan'dan Teke'ye göndermişlerdi. Bu eyâlette Yörüklerin ve Türkmenlerin şefliği görevini yapacaktı. Nihayet, Hamid ve

³⁴² Suphi, f. 43, kendisine gönderilen listelerde satılan malları sıralıyor, bunlar 29.529 kese 340 kuruş veya 14.764,840 kuruş tutuyor (bir kese 500 kuruş tutuyor).

Aydın valileri onun üzerine varmak ve başını vurmak emrini aldılar.³⁴³

Paralar

Veziîâzam'ın ilk meşguliyetlerinden biri, vezin bozukluğu uzun zamandan beri ticarete zarar veren parayı düzeltmek oldu. Vezni yerinde yeni kuruş ve paraları tedavüle koydu. Böylece yeni bir para düzeni getirdi. Veziîâzam'ın bütün Bâb-ı Âli nazırları ve Sultan'ın maiyetiyle birlikte hazır bulunduğu törenlerden ilki payitahtın iki semtine su verecek olan bendin açılışı oldu.³⁴⁴

Bahçeköy Su Kemerli

Bu yeni bend Balaban ve Belgrad vadilerinden gelen ve iki ayrı ağızdan havuza dolan suları taşıyordu. İki ağızdan birine Sultan Mahmud, diğerine Valide adı konmuştu. Bendin genişliği kırk, uzunluğu ise elli aun tutuyordu. Bu iki ağzın sularını Bahçeköy'-den başlayarak yüksekte götüren havaî bendin «Boğaziçi'ne bakan ve Boğaziçi'nden bakıldığında görünen yirmibir gözü³⁴⁵», yan tarafında da mermer bir mescitle bir köşk vardı. Mescidin zarif şekli, oradan geçenleri namaza davet ediyordu. Meyilli yerlerde suyun akış gücünü arttırmak için hendesî şekilde görünen³⁴⁶ mekanizmalar konmuştu. Beyoğlu yolunda bunlardan ziyadesiyle yararlanılmıştı. Maksadın hasıl olması için çifte fil ayakları konmuştu. Romalılar döneminden kalma bu sistemlerde su devamlı olarak inip çıkıyor ve böylece dengesini koruyordu; bu prensib Plin tarafından bulunmuştu. Su Beyoğlu'nda büyük bir-depoda toplanıyor³⁴⁷ ve kırk çeşme arasında taksim ediliyordu. Bu yapının şerefi bir düzine kadar nazır ve büyük şahsiyete aittir³⁴⁸, zira eski bir geleneği dile getiren sözde: «Su sadakası hepsinden³⁴⁹

³⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/401-402

³⁴⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/402

³⁴⁵ Türkçede bend kemerlerine ve köprü geçit yerlerine göz denmektedir.

³⁴⁶ Andreossy, «İstanbul ve Bosfor, Paris 1820» adlı eserinde Romalıların su bendleri hakkında esaslı bilgiler vermektedir. Türkler de İstanbul'da birtakım bendler inşa etmişlerdir. Adı geçen yazar, yazık ki, bu bendlerin hydröstatik bakımından faydalan üzerinde fazla bilgi vermemektedir.

³⁴⁷ Taksim adı da suların buradaki depodan çeşmelere verilmesinden gelmektedir. Çeşme ve hamamlara su verilmesinde kullanılan tazyik meydana getirici -su terazileri» günümüzde de Beyoğlu'nun bazı mahallelerinde harap halde görülmektedir. (Ç.N.)

³⁴⁸ 1 — Veziîâzam; 2 — Kızlaragasi; 3 — Defterdar İzzet; 4 — Vezir Nişancı Ahmed; 5 — Vezir İsmail, Yeniçeriagasi; 6 — Anadolu kadias-keri Seyhzade - Mehmed; 7 — Silahdar Yakub; 8 — Başsilahdar ve damad Yahya; e — Valide kahyası-, 10 — Veziîâzam kâhyası; 11 — Reifefendi İsmail; 12 — Defterdar

üstündür, çünkü menba bütün varlığa³⁵⁰ hayat verir.» denilmektedir.

Horasan³⁵¹ eyâletinde doğan Nâdir-Kulikhan, dört yü boyunca Oğuzbeylerin esiri olduktan sonra kaçmayı³⁵² başardı ve küçük bir reisin hizmetine girdi ve babasını Öldürdüğü kızla evlendi. Eşkiya çeteleri elebaşılığından Horasan valisi oldu. Saygısızlığı ve gevezeliği yüzünden azledilince yeniden bir eşkiya çetesinin başına geçti; bu çete ile³⁵³, onun malı olan Kelat'ı zaptetti. Peşinden, İran'ın meşru şahı Tahmasip lehinde savaştı. Üç savaş kazanıp memleketini Afganlıların boyunduruğundan kurtardı ve Tahmasip'i babalarının tahtına çıkardı ve mükâfat olarak şâh ona İmparatorluğun en güzel dört eyâleti Horasan, Mazenderan, Sis-tan ve Azerbeycan'la Sultan unvanı verdi. Nâdir, kıskançlıkları tahrik edeceği korkusuyla verilen unvanı almadı³⁵⁴ ve Şahın hizmetkârı anlamına gelen Tahmas Kulikhan adını benimsemekle yetindi. Fakat adını ve resmini taşıyan paralar bastırmak için prens mevkiine çıkarılmış olmasından yararlandı: Bu suretle, gözünün hükümdarlıkta olduğunu haber vermiş oluyordu. Yukarıda anlattığımız gibi, Tahmasip'in tahta çıkmasından hemen önce Osmanlıları yenerek Hemedan, Kermehşâhan, Ardelan ve Tebriz'i almıştı. Fakat, onun bu fetihleri sırasında Afganlılar Horasan'a hâkim olmuşlar ve Nâdir bu eyâleti şahın veya daha ziyade kendisinin hâkimiyeti altına almak zorunda olduğunu görmüştü. Zira, kendisinin gizli düşüncesi çoktan bu yoldaydı.³⁵⁵

İranla Savaş

Nâdir Afganlıların tehlikeli isyanını bastırmakla meşgul bulunduğu

Mehmed; müverrih Suphi'de bu çeşmelerin bulunduğu mahalle adlarına ve İstanbul ye Boğaziçi (Constantinople et Bosphore) adlı esere, II, s. 251 ve 252'ye bakınız.

³⁴⁹ Efdaliss-sadakat saki el ma'. Suphi, f. 46.

³⁵⁰ Min el mal küllü şeyin hayi. Suphi, ayrıca f. 45, bu konuda başka' Arapça vecizeler de naklediyor. Vehbi'nin bend için yazdığı altmışse-kiz mısrahk kitabe bendin üzerine hakkedildiği gibi divanında da yer almıştır.

³⁵¹ Sir VWilliam Jones, Mirza Mehdi'ye dayanarak doğumunu 11 Ekim Cumartesi 1688 olarak tesbit ediyor. Hanway, bir İran tarihçisinden beklenmeyecek bir açıklıkla doğumu 1687'de gösteriyor. Malcolm.

³⁵² Annesi aynı dönemde esir edildi ve Totaristan'da öldü. Hanvray, H, s. 257

³⁵³ Hammer'in bu benzetisi, sebebler açısından fazlasiyle kabataslak ve bu bakımdan da temelsiz, görüşüne dayalı bir hüküm olarak yazarın araştırmacı ünüyle fazlasiyle çelişkili. Öldürülenlerin sadece amca olmaları böyle bir benzetmeye yetmeyeceğini, bunun bir devlet kurucusunu bir eşkiya ile aynı seviyede görmek anlamına geleceğini düşünmesi gerekirdi. (Ç.N.)

³⁵⁴ Malcolm, İran Tarihi'nde, III, s. 72, (Mahmud) bütün bu payeleri kabul etti, demektedir; bu adla Nâdir'den bahsetmektedir.

³⁵⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/402-404

sırada, Osmanlılar, son zamanlarda ellerinden çıkan şehirleri yeniden zaptetmişlerdi ve şâh Tahmasip Korican'da mağ-lub olmuştu. Tebriz'de bu şehrin valisi olarak bir cami, bir medrese yaptırmış ve bunların devamı hususunda zengin vakfiyeler tesis etmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa, İran'la barış anlaşması yapılıncaya Tebriz'in İran hâkimiyetine geçtiğini üzüntüyle gördü. Fakat savaşın yeniden başlamasını Ali Paşa değil, Tahmas Kulikhan tahrik etti. Tahmas Kulikhan önce Horasan'da mağlubiyete uğratıldı. Fakat peşinden Herat'ı zaptetti ve diğer İran şehirlerine dokuzbin Afganlı aileyi yerleştirdi ³⁵⁶. Tahmas Kulikhan, İran elçisi Sâfikulikhan'm Bâb-ı Âli ile barış anlaşması görüşmelerini neticelendirdiğini ve Râgıb Efendi'nin Sultan tarafından tasdik edilen anlaşmayı Tebriz'e götürdüğünü öğrenince, alenen şaha karşı çıkmak ve bu durumu tasvib etmediğini bildiren beyannameleri devletin bütün valilerine bildirmek için fırsatı kaçırmadı. İsfahan'a dönüşünde daha yenilerde hizmetkârı olduğunu söylediği Tahmasip'i tahtından indirdi ve yerine tahttan indirdiği şahın kırk günlük ³⁵⁷ çocuğunu bir hükümdar gölgesi halinde onun yerine oturttu (26 Ağustos 1732 - 15 Rebiül'evvel 1145). Üçüncü Ah-med'in Nadir Kulikhan'a elçi olarak gönderdiği ve Nadir Kulifc-han'ın kendisinin biri Azerbeycan'da fethedilen şehirlerin geri verilmesi talebinde bulunmak, diğeri Sultan'ın tahta çıkışını tebrik etmekle görevli olarak gönderdiği iki elçisinin, Rizakulikhan'la Velikulikhan'ın İstanbul'da tutuklanmalarına misilleme olarak Mehmed Ağa'yı tutuklamıştı; iki İran elçisi Lemnos'da sürgündeydi. Üçüncü Ahmed döneminde gönderilen ve misilleme olarak tutuklanan elçi Mehmed Ağa, Tahmas Kulikhan tarafından hapisten çıkarılarak, kısa bir mesajla I. Mahmud'a gönderildi: «İran'dan alınan toprakların geri verilmesi gerekmektedir, yoksa savaşa hazırlanmalıdır.» Tahmas Kulikhan, aynı zamanda, harekete geçti, Osmanlı sınırlarına yaklaşarak, Bağdad'ı tehdid altında tuttuğu Gülbaygan'da ordugâh kurdu (17 Ekim 1732-27 Rebiul'âhir 1145). Loristan'da Bahtiyârî aşiretini cezalandırdıktan sonra Şus-ter ve Dizful birliklerini alarak ordusunu takviye etti; Kum, Kaz-vin ve Kaşan'da ordusunun iâşe ihtiyacını sağladı ve birdenbire Kermaşahân önünde

³⁵⁶ Mervrud, Nişâbur, Sebzevar, Damaghan, Sirmah. Har-kerman, f. 51, Suphi. Meşher Nâdirşah tarihlerinde bu kolonileştirmeden hiç bahis bulunmamaktadır

³⁵⁷ Mehdi-Han tercümesinde hemen bütün tarihler yanlış; böylece kitap III, fasıl I'de 4 Rebiul'âhir 24 Eylülde tekabül ettiği halde 16 Ağustos olarak gösterilmiştir. Fakat inanılmaz gibi görünen husus, bu tercümenin III. kitabında yazar bütün tarihlerde bir yıl geriden gelmek-tedir. Osmanlı tarihi ve elçilikler raporları takvim bakımından Han-way ve Nâdirşah tarihiyle tam bir uygunluk göstermektedirler Ne S. Jones, ne de onu takibeden yazarlar bu ağır kronolojik hatâlara işaret etmişlerdir.

göründü. Bağdad valisi Ahmed Paşa olması muhtemel olayları Önceden sezmiş, Derne, Mendele, Cin,1 Bendre ve Cesan geçitlerini eyâlet süvarileriyle Baban, Hazîr, Sengine ve Karabağ Kürd beylerinin birlikleriyle tutturmuştu ³⁵⁸. On gün sonra (26 Aralık), Tahmas Kulikhan Derne beyinin birlikleriyle birleşmeyi gerçekleştirdince, Ahmedbeğ, Sengabad üzerine yönelerek Diala'yı geçti, fakat daha Bağdad'a saldırmayı göze alamayarak, Derne'de durdu, ordusunu ikiye ayırdı, bunlardan biri İlgar yürüyüşle Kerkük, diğeri aynı yürüyüşle Kerkük ve Sab ³⁵⁹ arasında bulunan yoldan Erbil üzerine varmak emrini aldı.

Efbil'in zabtından sonra Nâdir (Tahmas Kulikhan) Covanan yoluyla Kerkük üzerine yürüdü; sonra, ağırlıklarının büyük bölümünü Tuz-Hurmati'de ³⁶⁰ bırakarak yediyüz atının başında Kerkük'ü kuşattı, fakat üç saat süren bir hücumda püskürtüldü, Tuz-Hurmati üzerine çekildi (26 Aralık 1732 - 9 Receb 1145). Daha ertesi gün ³⁶¹, Adana köprüsünün yakınında ve Bağdad'a onsekiz fersah mesafede bulunan kasaba civarında Osmanlı ordusuna saldırdı, yenilgiye uğrattı ve kumanda eden beylerinden birini esir etti. Üç gün sonra, onbinden fazla İran süvarisi Şamara karşısında Dicle'yi geçti ve Bağdad için tehlike oluşturdu. Serdâr, süvarilerin geçişlerine mâni olmak maksadiyle onlara karşı on parça topla Diyarbekir ve Haleb Paşalarını gönderdi. Bu sırada Bağdad kalesi Koi, Baban ve Soukbulak Kürdlerinden oluşan takviye birlikleri aldığından, Türk birlikleri Nadir Kulikhan'ın Öncüleriyle şiddetli bir savaşa tutuştular ve bu savaş sırasında Koi sancağı zaptedildi. Türkler Bağdad üzerine çekilmeğe zorlandılar ve İranlılar gelip Yenice kasabası yakınında ordugâhlarını kurdular; ertesi gün Seyran civarına yerleştiler (19 Ocak 1733 - 1 Şaban 1145). Burada Fırat nehrini geçmek istediler, fakat kırk tüfekçi bölüğü ve bir bu kadar gönüllü ile üzerlerine yürüdü ve Dicle kıyılarında sipere girdiler. Geceleyin yüzelli İran tüfekçisi yüzerek nehri geçtiler ve Türk siperlerinden uzak olmayan Curf kasabası yakınında tuzak kurarak mevzilendiler; fakat kısa sürede bu mevzilerden atıldılar. Bunun üzerine İranlılar oralarda nehir geçmek için kullanılan düz

³⁵⁸ Suphi, f. 51. Burada gün hatası yapmaktadır: 16 Cemaziyül'evvel perşembe değil pazardır ve 26 tarihi cumartesiye değil, çarşambaya rastlamaktadır.

³⁵⁹ Suni-bu adı Sarb olarak yazıyor.

³⁶⁰ Mehdi-Han, III, c. 2, tarihine göre Khermaton.

³⁶¹ Bu defa, Suphi ve S. Will. Jones, her ikisi de gün tarihi hatalarına düşmektedirler: Suphi 22 Receb'in (8 Ocak gününün) pazar olduğu halde cumaya rastladığını söylüyor; S. W. Jones, i Receb'in (18 Aralık) 8 Ocak'a tekabül ettiğini belirtiyor ki, eski takvim alışkanlığı ile gün hesabı yaptığından 30 günlük bir yanılmaya yol açıyor.

altlı kayık, sal gibi araçları ³⁶² toplamaya başladılar. Nâdir Kulikhan, nehri geçmeğe teşebbüs etmeden önce, Adana ³⁶³ köprüsünde esir aldığı Diyarbekir alaybeyini barış teklifi ileticisi olarak Osmanlı ordusuna gönderdi. Bu başlangıç, İstanbul'da uzun müzâkerelere yol açtı ve sonunda eski Veziriazam Topal Osman Paşa serdârlığa atandı ve bütün Anadolu valiliklerinin elindeki birliklerin kumandasını ele aldı ³⁶⁴; emrinde toplanan ordunun mevcudu seksenbini buluyordu ³⁶⁵.

Bağdadın Kurtarılışı

Bağdad valisi ve seraskeri Ahmed Paşa'nın Bağdad'a iki fersah mesafedeki Seyrantep'e'de ordugâh kurmuş bulunan Nâdir'in nehri geçmesine mâni olmak maksadiyle yaptırdığı siperlere rağmen, Nâdir, Avrupalı bir mühendisin yaptığı köprüden yararlanarak bu işi başardı. Dekhale yakınındaki bir palmiye ormanından bu iş için kesilen kereste, Bağdad'a yedi fersah mesafedeki bir yere indirildi ve onikibin kişilik bir asker birliği tarafından kaleye ' iki fersah uzakta bulunan Şervan'a taşındı. Nadir ³⁶⁶, Osmanlılar tarafından girilmiş bir engelleme hareketiyle karşılaşmadan ikibinbeşyüz askerin başında köprüyü geçti; Osmanlılar bir geri çekilme hareketine bile başvurdular. Nâdir, muntazam olmayan bir arazide yedi kol üzerinde ertesi gün de yürüyüşüne devam etti; kendisinden sonra köprüyü geçen beklediği takviye kuvvetleriyle birleştiği sırada Kara Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Bu savaşta Türkler mağlub ³⁶⁷ oldular. Akşam, İranlılar gelip Dicle'nin sağ kıyısında

³⁶² Bunlara Kozo, Tonbaz, Kelek denilmektedir.' Suphi, f. 52.

³⁶³ Mehdi-Han bu barış teklifini inkâr etmektedir, III, 2.

³⁶⁴ Hammer, Topal Osman Paşa'nın Anadolu Beylerbeyliğine getirildiğini anlatmakta. (Ç.N.)

³⁶⁵ Hanway, Mehdi'ye dayanarak, III, 3, ordu mevcudunu, II, s. 33, "yaklaşık yüzbin gösteriyor. Suphi, f. 52. birliklerin sayısını ve mevcudu veriyor, bu mevcut onbini pek aşmamaktadır. Bu konuda aşağıdaki valilikleri sıralıyor: Anadolu, Adana, Hama, Himsa, Itsil, Karaman, Amasya, Akşehir, Çorum, Malatya, Alâiye, Karahisar, Ankara, Kayseri, Kırşehir, Beyşehir, Amasya, Cezire, Diyarbekir, Mardin, Tercil, Rakka, İskenderiye, Üsküb, Yanya, Delonia, Volldjeterin, Perzerin, Du-kagin, Alacahisar, Ohri, İlbasan, Köstendil, Divriği, Cânîk, Niğde, Konya, Marâş, Anteb, Haleb, Roha, Birecik, Harput, Ergani, Ereğli, Çemişgezek, Akşehir, Aksaray, Kilis. Bu sancaklar ve birlikler eserinin, f. 48 ve 50, diğer yerinde de bahis konusu ediliyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/404-407

³⁶⁶ Hammer'in Tahmas Kulikhan olarak bahsettiği Nadir, Osmanlı kaynaklarında doğru olarak Tahmasbkuli-Han olarak geçmektedir. Nadir, Avşarların -Kırklu» oymağmdandır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Safavi saltanatını canlandırmaya çalışan ikinci Tahmasb Horasan Türkmenlerinden yardım, görerek teşkil ettiği ordunun başına N&-dir'i getirmiş ve bu tarihten altı yıl sonra -Nadir-Şâh» adıyla tran tahtına çıkıp Avşarlar hanedanını kuracak olan bu büyük Türk kahramanı üstüste üç muharebede Eşref-Şah'ı kaçmaya mecbur ederek vaziyete hakim olmuş, bu suretle Afganlıların 7 senelik hakimiyetine son vermiştir. (Ç.N.)

³⁶⁷ Mehdi-Han, II, fasıl 2, Türklerin kaybını beşbin olarak gösteriyor; fakat bu ve benzeri konularda İran

düşman tahkimatının karşısında ordugâh kurdular. Eski Bağdad'ın ³⁶⁸ hâkimleri olan İranlılar Samara'yı, Helle'yi, Kerbelâ ve Necefi, Eşref, Hassekiye ve Remâhiye'yi ele geçirmeğe koyuldular. Bunların ele geçirilmelerinin tamamlanmasıyla Bağdad, karadan ve nehir tarafından da kuşatılmış oldu. Nevruz denilen İranlıların yeni yıl günü bayramı Nâdir tarafından büyük bir ihtişamla kutlandı (18 Mart 1733 -3 Şevval 1145) ³⁶⁹. Ordunun başlıca şeflerine gümüş vazolar içinde altın paralar sunuldu ve ordunun diğer subaylarına yedi-bin şeref elbisesi dağıtıldı.

Bu sırada Osman Paşa, Musul'da serasker ve sipehsalar ³⁷⁰ sıfatıyla tayin beratım almıştı, yâni böylece sınırsız bir iktidara sahip demekti. Ordusunu takviye edecek olan bütün Kürd birlikleriyle birleştikten sonra, Temmuz ortasına doğru Musul'dan ayrıldı (18 Temmuz 1733 - 5 Muharrem 1146). Sekiz gün sonra Sab kıyısında ordugâh kurdu. Kürd ve Dergezin aşiretlerinin de katılmış oldukları Osmanlı ordusunun mevcudu yüzbinden fazlaydı ³⁷¹; bu yüzden de hareketleri son derece ağır bir şekilde geliyordu.

Topal Osman Paşa Kerkük'de ordusunu dinlendirdiği sırada, Tahbas Kulikhan'dan, evvelce Yavuz Sultan Seüm'in Şah İsmail1 le savaşı sırasında, Yavuz'un İsmail'den İran toprağına girdiği sıracı aldığı ve bizim de daha önce görmek fırsatını elde ettiğimiz alaycı uslûbla yazılmış bir nâme aldı. Bu nâme, «Bir Osmanlı Paşasının kendisine doğru ilerlediğini öğrendiğini söylüyor ve yürüyüşünü çabuklaştırmasını rica ediyordu, zira Bağdad eline geçmiş olduğundan, Paşayı İstanbul'a sivişmadan mağlub etmek ve yalnız ordusunu değil bizzat Topal Osman Paşa'yı beşiğindeki bir çocuk misâli ele geçirmek istiyordu» şeklinde özetlenebilirdi. Topal Osman Paşa, Topal adının yürüyüşünün ağırlığını açıkladığını ve Nadir'in Nemrud'un âkibetine uğrayacağı ümidinde olduğu cevabım verdi.

Kerkük'den yirmi fersah mesafede, Osman Paşa, ordunun o zamana kadarkinden daha düzenli yürümesi için, Ruşvanzâde'yi sol ³⁷² tarafını örtmekle görevlendirdiği tüfekçilerin kumandanlığına atadı; öncü

tarihçileri Osmanlı imparatorluğu tarihçileri aksine gerçeği ifade etmemektedirler.

³⁶⁸ Hanway, Nadir'in Bagdad önünde görünmesini hatalı olarak 10 ni-saiida gösteriyor

³⁶⁹ Her ilkbahar başlangıcında, Mehdi-Han bu mevsimin şairane bir tasvirini vermeğe alışkanlık derecesinde önem tanımaktadır. Bu seferki ilkbahar tasvirini 1826'da ortadan kaldırılan Yeniçeriler hakkında, geleceğin kejiânetiyle süslüyor: «Ardibişik'in karları nefesiyle erit-mesiyle Yeniçeriler mahvoldu.»

³⁷⁰ Sipehsalar asıl mânâsında süvari Paşası anlamına gelmektedir, Acem-cede serasker karşılığıdır; serdar başkumandan anlamındadır. Küçük kuvvetler kumandanına serkerde veya başbuğ, azatlı birlikler kumandanına sertşeşmez denilmektedir.

³⁷¹ Şuphi bu rakamı 200.000'e çıkarıyor. Hanway daha inanılır görünüyor

³⁷² Çarhacı. Şuphi, f. 55.

birliklerinin kumandanlığını Adana valisi Pulad Ahmed Paşa'ya verdi; İbrahim Paşa'yı sol kanad kumandanlığına, Memiş Paşa'yı ardıcı ³⁷³ kumandanlığına getirdi. Öncüler ve ard-cılar sadece altıbin askerden oluşuyordu ve top mevcudu altmış parçayı aşmıyordu; bu toplar üç kalibrelikten oniki kalibreliğe kadar değişiklik gösteriyordu.

Nâdir, Bağdad önünde ve nehrin iki yakası üzerinde, köprüyü gemilerin hücumundan korumak maksadiyle, büyük bir kule yaptırdı ve nehrin iki yakasında subayları için güneşte pişirilmiş kilden çok sayıda kesek evler inşa ettirdi. Muhasara altındaki şehirde hüküm sürdüğü farzedilen zahire sıkıntısını imâ maksadiyle vali-serdar Ahmed Paşa'ya bir araba dolusu sukavunu gönderdi; Ahmed Paşa da ona, karşılık olarak, kale muhafızlarının yediği ince undan yapılmış ekmekten bir numune yollayarak, şehirde açlıktan söz edilemeyeceğini isbatlamak istedi. Bu sırada, Ragıb Efendi ile Mehmed Ağa, Nâdir'den, şehrin teslimini istemeden Önce, Osmanlılara düşünmeleri için birkaç gün müsaade etmesini istemek üzere şehirden çıktılar; fakat Topal Osman Paşa'nın Kerkük'den hareket ettiğini ve Samara'ya vardığını öğrenen Nâdir, arkasında Bağdad kuşatmasını devam ettirmekle görevlendirdiği onikibin kişilik bir kuvvet bırakarak geri kalan yetmişbin askerden oluşan ordusuyla Osman Paşa ile karşılaşmak üzere yürüyüşe geçti. Türk Serdârı, ordusunu sürekli olarak bir hücumu püs-kürtmeğe hazır tutarak Dicle boyunda ilerledi, Bağdad'dan oniki fersah mesafedeki Dulceylik kasabasında iki tarafın çar hacıları elleştir ³⁷⁴ (19 Temmuz 1733 - 6 Safer 1146). Sabahtan, saat sekizde Osmanlılar üç savaş birliğine ayrılan İran ordusunu gördüler. O âna kadar yaralarının fazlalığı yüzünden kendisini sedyede taşıtan Topal Osman Paşa, birliklerinin hareketlerini bizzat idare etmek için, asî bir davranışla ata bindi. Sağ kanadına Yeniçeri birinci feriki Abdullah ve sol kanadına Ruşvanzâde ve İbrahim Paşaların kumanda ettikleri ordusunun merkezinde yer aldı. Savaş dokuz saat devam etti ve İran ordusunun tam bir bozguna uğramasıyla neticelendi ³⁷⁵. Nâdir'in süvarilerinden onbini kılıçtan geçirildi; ordusunun

³⁷³ Suphi bu konuda Fransız doktor Jean Niçomeede ile mutabık.

³⁷⁴ Mehdi-Han, Topal Osman Paşa'nın Suphi tarafından zikredilen, f. 56, günlüğü ve savaşın şahidi olan Fransız doktor Jean Niçomeede'in ra-, poru, bu hususu 6 Safer, yani 19 Temmuz 1733 olarak tesbitte birleştiriyorlar; Jones bir yıl iki günlük bir hata ile bu tarihi 17 Temmuz 1732 olarak veriyor. Hanway da genellikle doğru takvim tarihleri verdiği halde bu konuda 9 Safer tarihini vererek yanılıyor. Türkçe yazılan raporlar da hata ile dolu.

³⁷⁵ Suphi, İranlıların kaybını 10.000, Mehdi-Han 5.000 olarak gösteriyor. Topal Osman Paşa'nın raporu ise Kur'andan aldığı dualarla başlıyor.

tamamı kaçmak zorunda kaldı ve Bağdad muhasaradan kurtuldu ³⁷⁶.

³⁷⁶ Uzunluğuna rağmen, bu savaş ve Bağdad'm kurtuluşu hakkındaki raporu burada vermek zorunda olduğumuz kanaatindeyiz. Çünkü bu rapor mahaller Üzerine canlı bir aydınlık getirdiği gibi, Türklere ait bir raporun tam kopyasıdır ve bu rapor Fransızcadan tercüme edildiği[intibainı vermektedir. Bundan da bu cildin kaynakları arasında bahsetmiş bulunuyoruz.

Topal Osman Paşa'nın doktoru Jean Nicodem tarafından Fransa elçisi Ekselans Marki de Villeneuve'e 10 Ağustos 1733 tarihinde gönderilen mektubun kopyasıdır :

Efendim,

İranlılara karşı Osmanlı ordusunun serdarı olan Topal Osman Paşa'nın emirleri üzerine zâtı âlinize çok nâçiz saygılarımı sunmakla bugün şerefleniyorum. Bu seraskerin zâtı âlinize karşı büyük bir muhabbeti ve çok-hıristiyan krala karşı kuvvetli bir bağlılığı var ve gün geçmez ki Fransa hükümetinin icrâatını alkışlamasın, sizinle arasındaki dostluktan söz etmesin ve bütün temennisi, İmparatorluğun içinde olup bitenlerden, iyi veya kötü, Fransız milletinin yararlanması yolundadır. Serasker bana bu raporu Ekselansınıza göndermek emrini verdi ve zâtı âlinizin bunun Türkçeye tercüme ettirilmiş bir kopyasının Sultanın Silahşorluğu görevini yapan oğluna verilmesi hususunda lutufta bulunmanızı arzu etmektedir. Aynı raporun, dostlarından birine verilmek üzere kendisine gönderilmesini rica etmektedir. Zâtı âliniz bu ricaları yerine getirdikleri takdirde serasker si*e karşı minnettarlık duyacaktır. Böylece, size karşı beslediğini bildirmiş olduğum dostluk duygularına karşı mukabelede bulunmuş olacaksınız.

9 Haziran'da, hava son derece sakin olduğu bir sırada Musul'da âlimlerin Türkçe İldus (yıldız olacak) adını verdikleri bir cisim görüldü. Bu olaya olağanüstü gözüyle bakıldı; çünkü bu mevsimde buralarda böyle bir olayla karşılaşmamaktadır. Görülen cisim değirmi şekildedeydi ve hemen bütün her tarafı karanlıktı. Sonra, güçlükle hissedilir bir şekilde aydınlandı ve ortası tamamiyle parlak oldu. Bununla beraber etrafı tamamiyle karanlık kalıyordu. Bilhassa İran'dan yana olan tarafı karanlıktı. Bu cisim doğuya doğru ilerledi. Doğudaki taraftan ve sağ tarafındaki karanlığın ortasından oldukça parlak bir yıldızın İran tarafına doğru inerek düştüğü görüldü. Peşinden, bu şekil açılarak başka bir şekil oluşturdu. Bu şekil de tamamiyle renkli olarak bir saat boyunca seyredildi.

Âlimler bunu önce savaşın başlaması şeklinde yorumladılar, herkes dehşet içinde kaldı; fakat bulut yavaş yavaş aydınlanınca, herkes yeniden cesaret kazandı. Yıldızın düşmesine İranlı büyük bir şahsiyetin öleceğinin işareti mânâsı verildi. Aydınlık kuyruklu buluttan da İranlıların bir zafer kazanacakları mânâsı çıkarıldı; fakat aydınlık kuyruk kısmı kaybolunca ve Osmanlı İmparatorluğu cihetinde bir at şekli belirince, zaferin Türklere güleceği yolunda bir hükme varıldı. Hâdise de bu izahı bazı şekillerde doğruladı. Topal Osman Paşa Musul'da nehri geçtikten sonra bir ulak İstanbul'dan gelip, kendisine İmparatorluk Veziriâzamlığına atandığını bildiren bir Hatt-ı Şerif getirdi. Bu haber Topal Osman Paşa'nın makamını her ne kadar yükselttiyse de onun davranışlarında en ufak bir değişikliğe yol açmadı. Evvelce bütün askerleri kardeşleri gibi görüyor, onlara çocuklanymışlar gibi davranıyordu. Osman Paşa'nın bu hali bütün kalbleri ona bağladığı gibi, birliklerinde bulunduğu farzolunan düşmanlarını da ona yakınlaştırmıştı.

Topal Osman Paşa Kerkük'e vanca, İran kumandanından bir ulak gelip kendisine bir mektup getirdi. İran kumandanı alaylı bir dille kendisinden yaklaşması için acele davranmasını ve İranlılara karşı kötü niyetleri varsa bunlardan vazgeçmesini rica ediyordu. İranlı kumandan Bağdad'ın elinde bulunduğunu, fakat bunun kendisini memnun etmediğini, maksadının İstanbul'a kadar gitmek olduğunu sözlerine ekliyordu; bu sebeple yolda karşılaşmaları ve savaşmaları gerekiyordu. Topal Osman Paşa, cevap olarak, Tah-mas KuÛ-han'ın Osmanlı ordusu Paşasının total, mâ-lul, yaşlı ve bu sebeple ancak ağır adımlarla yürüyebileceğini; zaten malul ve ihtiyar, vücudunun şeref duyduğu vatan savunması yolunda aldığı yaralarla kalbura dönmüş bulunduğunu bilmesi gerektiği cevabını vermekle yetindi.

O günden itibaren yakalanan bütün İran casusları Topal Osman Paşa'nın huzuruna çıkarıldılar ve emri gereğince serbest bırakılarak Tahmas Kulî-han'a geri gönderildiler. Serasker Paşa bu casuslara şu sözleri söylüyordu : «Kumandanınıza günde ancak beş -altı fersafı yürüyebildiğim!, daha fazlasının elimden gelmediğini söyleyiniz; sabırsızlığına cevap veremediğim için beni mazur görmesini rica ederim; bir elimde beş parmak var, ama bunların aralarında eşitlik yok.»

Osman Paşa, Kerkük'den hareket ederken plânını hazırlamıştı. Dicle nehrine mümkün olduğunca yaklaşacak ve sonra bu nehir boyunca yürüyüşe devam edecekti. Böyle hareket etmesinin üç sebebi vardı: birinci sebep, orduyu sudan uzak olmayan bir mesafede tutmak ve kum çölünden korunmak; zira susuzluk birliklerini zayıf düşürecekti; İkinci sebep, nehre dayanması, başka bir yolda ilerlediği takdirde sağ kanadını güven altında tutmak için ihtiyaç duyacağı birlikleri ona sağlamış olacaktı. Üçüncü sebep, böylece, nehir yoluyla ihtiyacını duyduğu yiyecek maddelerini taşıyan gemilerden uzak kalmamaktı; zira Dicle'nin

ötesinde bütün ülke İranlılar tarafından yakılıp yıkılmıştı.

Kerkük'den yirmi fersah mesafede Dicle kıyısından ilerlemeğe başladı ve ordunun evvelkinden daha düzenli yürümesini istedi. Öncü birliğinin kumandanlığını Polat, sol kanat kumandanlığını İbrahim Paşalara verdi; Resevanoğlu, ordunun sol kanadını örtmek maksadiyle uzaktan ilerlettiği bazı birliklerin kumandanlığı görevine getirildi. Memiş Paşa ardçı birliklerin kumandanlığını aldı. Selim Paşa ve diğer Paşalar ordu içinde görevlendirildi. Topçu kuvveti üç kalibrelikte onikil kalibreliğe kadar gülle atan toplardan oluşuyordu. Osman Paşa bunları birliklere dağıtmadı. Ordu içinde, herbirl altyüz mevcutlu olan öncü ve ardçı birliklerinin yeter derecede kuvvetli olmadığını ve bunlara top vermek gerektiğini söyleyenler vardı. Paşa bu görüşde olanlara cevap vermedi. Ayrıca, Osman Paşa'nın İranlı casusları kolayca serbest bırakmasını kınayanlar da vardı; bunlar, casusların geri dönünce Osmanlı ordusunda olup bitenler hakkında bilgi vermekten geri katmayacaklarını söylüyorlardı. İhtiyar Paşa bu söylentileri işitince kahkahayla güldü ve akşam olunca yakınlarından birine, böyle davranmakla zaferi kazanacağım söyledi ve kendinden bahsederek ekledi: «Ben eski bir savaş tilkisiyim; yalnız olup biteceğe dikkat ediniz, göreceksiniz.»

Eserik'e otuzdört fersah mesafede Tahmas Kuli-han'dan Osmanlı ordusuna bir ulak geldi ve Osman Paşa'ya İran kumandanının savaşa hazır olduğunu, savaş yerini seçmeyi, sahrada mı, başka bir yerde mi savaşmalarını tâyin etmeyi Türk kumandana bıraktığını bildirdi. Topal Osman Paşa, cevabı bizzat vereceğini söyleyerek ulakı tutuklattı ve onu düşman ordusunu görünce salıvermesini tenbih ederek öncü kuvveti kumandanı Polat Paşa'ya teslim etti. O gün, Topal Osman Paşa, o zamana kadar tatbik ettiği sade-likten ayrılmak niyetinde olduğu görünümünü verdi. Ordusunda alması gereken tedbirleri iyice gizlemek maksadiyle, erlerin sancakları altında bulunmaları ve yüzbaşılının görevleri başında kalmaları emrini verdi. İranlıların hareketlerini tam olarak gözlemeleri için üç yüzden fazla adam gönderdi. Osman Paşa, ordunun yürüyüşünü ertesi gün karargâh kurulacak yere varmak üzere ayarlıyordu. Evvelce takibedilen şekilde tedbirlerin yürütüldüğü zannından düşmanın uyanmaması için, yeni tedbirleri Tahmas Kuli-han'a bildirmesini önlemek üzere hiçbir esir alınmaması emrini verdi.

Serasker Paşa'nın haber toplamak üzere gönderdiği üçyüz kişiden çoğu 17 Haziranda bizim karargâha döndü ve bunlar İranlıların Bağdad önünde yaptıkları hisarlardan, siperlerden çıktıklarını, ancak on fersah mesafede bulduklarını ve savaşın 19 Haziranda başlayabileceğini haber verdiler. Bunun üzerine Topal Osman Paşa bir meclis topladı. Osman Paşa mecliste söz alıp şimdiye kadar uygulanan usulleri bırakıp daha askerce tedbirler almaları gerektiğini ileri sürdü. «Görüyorsunuz,» diye ilâve etti acasus-ları geri göndermek ve tedbirlerimizi düşmandan sak-lamamakla ne yararlar sağladım. Şu noktaları iyice biliniz : İranlılar, bizler karargâhımızda biraz dinlendiğimiz sırada, yürüyüşlerinden bitkin düşmüş bir halde üzerimize geleceklerdir; 2.'si, düşman, casuslardan edinmiş oldukları bilgilere göre bizim Öncü ve ardçı birliklerimizin ancak altıbin askerden oluştuğunu zannettiğinden, önce bu iki birliğe şiddetle saldırarak, sonra orduya darbeyi indirmek isteyecektir, fakat ben o şekilde davranacağım ki, düşman önce hücumu plânladığı birliklerde karşılaşacağını umduğu mukavemeti tasarladığından fazla olarak bulacaktır. 3.'sü, yürüyüşlerimiz aşağı yukarı hep belirli uzunlukta olduğundan, düşman yine aynı hesabı yapmakta devam edecektir. 4./sü, kırık hat düzeninde yürümek zorunda olduklarından, on fersah yerine oniki fersah yürüyeceklerdir.» 5. si, Topal Osman Paşa karargâh etrafında dikkatli nöbet tutulması emrini verdi; karargâhtan çıkmaya kalkışanlar ölüm cezasına çarptırılacaklardı. Böyle bir ceza o zamana kadar konulmuş değildi ve serdar, düşmanın alman tedbirlerden haberdâr olmaması için bu sert cezayı koyuyordu. 6.'sı, karargâh kurulacak yeri önceden belirlemedi; fakat ilk emirleri vermek için her şey hazır olunca, diğer emirler de ilkleri takibetti. 7.'si, kulkâhyasını, Yeniçeriler ferik Paşasını ordu içinde her zaman bulunduğu yerden ayırarak, onu birlikleriyle öncü kuvvetin bir fersah önünde yürüttü; ordudan uzaklığı yaklaşık Üç fersah kadardı. 8.'si, ardçı kumandanına karargâhla arasındaki mesafeyi açmaması ve bunun en fazla bir fersah olarak hesaplanması emrini gönderdi. 9.'su, Reş-van Paşa'ya karargâha biraz yaklaşması hususunda bir uyarı gönderdi. 10.'su, yirmi gün süreli olarak kuzey rüzgârı estiğinden ve savaş günü de muhtemelen aynı rüzgâr eseceğinden, Osman Paşa toz-duman altında kalmayı önlemek üzere, düşmanın rüzgâr üstüne çıkmaması için büyük dikkat gösterilmesi emrini verdi. 11.'si, Osman Paşa, birliklerine, daha elverişli şartlar ortaya çıksa bile, yol olarak bir aydanberi kıyısında ilerledikleri ve dokuz ay daha ilerleyecekleri nehirden uzaklaşmalarını tavsiyesinde bulundu. 12.'si, Osman Paşa, Ahmed Paşa'dan ulak gelmiş ve kendisine İran kalelerinden çıkan onbin süvariden iki-bininin teslim olmak istediklerini ve Tahmas Kulihan*-ın banş teklifinde bulunduğunu bildirmiş gibi davrandı; bu hile, askerlere cesaret vermek bakımından çok iş yaradı; ayrıca ertesi gün için Kelek denilen sallarla yiyecek geleceği haberini ordu içine yaydı; Mısır ve Rumeli'den beklenen birliklerin de geceleyin gelmiş olacakları şâiyasını da bu habere ekledi.

Ayin 18. günü, şafak sökerken, ordu karargâhı kaldırdı ve beş saatlik bir yürüyüşten sonra gelip Dicle kenarında karargâhını kurdu. Aynı akşam, gecenin saat birinde, İran ordusunun beş fersah uzaklıkta olduğu

ve ihtimal gece yürüyüşe devam ederek sabahleyin Osmanlı ordusunun görüş mesafesi içine gireceği, yürüyüşden yorgun bir halde bulunduğundan savaşta kaybedeceği haberi alındı. Topal Osman Paşa bir meclis toplayarak hazır bulunanlara yorgunluğun her iki taraftarda eşit bir şekilde tesirini göstereceğini, fakat Türkler karargâhlarında dinlendiği sırada gece yürüyüşünü sürdüreceğ olan İranlıların yorgunluğunun daha ağır basacağını bildirdi. «Tahmas Ku-li-han bir şeye güveniyor, ben ise başka bir şeye,» diye ilâve etti. Topal Osman Paşa, geceleyin, öncü birliğini takviye etmek maksadıyla yirmibeşbin asker ayırdı ve bir o kadar da ardıcı birliği için ayırarak bunları yerlerine gönderdi; ayrıca, her iki birliğe de oniki top verdi, kendisi bunun Tahmas Kuli-han için beklemediği bir darbe olacağını söylüyordu. Öncü birliğine kumanda eden Polat Paşa'ya gün doğarken birlikleri yormamak için ağır davranmak suretiyle yürüyüşe geçmesi emrini verdi, kendisinin üst tarafında bulunan ve Serasker Paşa'nın on top verdiğ kul-kâhyası ile birlikte sabah saat yedide büyük bir cephe oluşturmağa başlamasını bildirdi. Aynı zamanda ardıcı birliklerine kumanda eden Memiş Paşa'ya da ordunun hizasına kadar ilerlemesi emrini verdi. Ordunun sol kanadını oluşturan Reşvan Paşa'yı çağırtdı ve ona sekiz parça top verdi ve İbrahim Paşa birliklerini de oniki topla donattı; bu iki Paşa, birlikleriyle ordunun sol kanadını teşkil ettiler ve Topal Osman Paşa, geri kalan askeriyile merkezde mevzilendi.

Aynı 19. günü sabahı, bütün gece son derece sükûnetle uyumuş olan Serasker Paşa beni çağırtdı ve kendisine kuvvet verecek ilaçlar hazırlamamı istediğini bildirdi; bu isteğini yerine getirmedim; çünkü zaten harareti fazla olduğundan ve savaş icâbi bu hararet daha da artacağından, her türlü ilâç, özellikle kalbi için alacakları fayda yerine zarar verecekti; bilakis, içine birkaç parça buz karıştırılmış sade su içmesi tavsiyesinde bulundum, her zaman olduğu gibi tavsiyeme uydu. Namazını kıldıktan sonra onu ata binerken gördüm; oysa Diyarbakir'den ayrıldığımızdan beri ata binmemiş, kendisini sedye ile taşıtmıştı. Bu kuvveti ondaki askerlik coşkusu ile izah ettim. Ona evvelce küllerini gizlediği ve şimdi küllerin gitmesiyle ortaya çıkan bir ateş olarak baktım. At üzerinde gördüğüm dimdik adam, evvelce savaşlarda aldığı kurşun ve kılıç yaraları ve bunların doktorlar tarafından kötü tedavi edilmeleri yüzünden iki kat olmuş bir sakattı. Onu at üzerinde, elinde kılıcıyla bir delikanlı olarak gördüm; yüzünden ve gözlerinden kıvılcımlar çıkıyor, her şeyi görmek ve bir noksan olup olmadığını anlamak için o safdan bu safa at koşturuyor ve emirlerini hayranlık uyandıran bir zekâ parlaklığı ile veriyordu.

Ordusunu savaş nizamında tertipleddikten sonra, saat sabahın sekizinde düşmana doğru ilerledi. Önce, İranlıların hücum ettiği Türk öncü birliklerinin gürüldeyen toplarının sesi duyuldu ve hemen hemen aynı zamanda ardıcı birliklerinin toplarının sesi işitildi; bu birlikler üzerine de yirmibin İranlı hücum etmişti. Bu suretle muharebe başlamış oldu ve serasker Paşa'ya üçyüz İranlı başı getirildi. Bu sırada Topal Osman Paşa yirmibin kişilik bir ihtiyat kuvveti bıraktığı nehir kıyısına yaklaşıyordu. Orada alelacele siperlere girdiler; Osman Paşa askeri ve işçileri şevke getirmek için onlara para dağıttırdı. Bu sırada başında Tahmas Kuli-han'm bulunduğu ellibin kişiden oluşan bir kuvvet savaş meydanında görüldü. İbrahim Paşa, Reşvan Paşa ve Selim Paşa ile serasker Paşa'nın birlikleriyle savaşa tutuştu. Kendini tutamayan Topal Osman Paşa iki kere düşman ordusunun içine daldı ve öylesine hararetle savaştı ki, karşısındaki birlikler bozuldu ve ric'at etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan İranlılar, bu Yeniçeri Paşası her ne kadar işleri düzelttiyse de kulkâhyasının milis kuvvetlerine önemli zayıat verdirdiler. Bu durum karşısında Topal Osman Paşa zaferin kendisine güldüğü kanaatine vardı; fakat bir anda olayların akışı değişti. Tekrar geri dönerek savaşa başlayan İranlılar, yeni gayretler gösterdiler ve Polat, İbrahim Paşalardan üç top zaptederek, az zamanda başarılı oldular, kulkâhyasının milis birliklerini tekrar geri iterek, Memiş Paşa'nın birliklerine kadar sokuldular. Memiş Paşa bu sırada Dicle kıyısını tutmaktaydı. Durumu gözden geçiren ve savaş, harekâtını değerlendiren serasker Paşa, birliklerini şu sözleri söyleyerek ileri sürdü : «Cesaret, çocuklarım! Bunlar ordumuzun kuvvetsizliğinden olmuyor; gerçek sebep uğradığımız bazı ihanetlerdir. Kürtlerin kaçıp kaçmadıklarına göz kulak olunuz.» Serasker Paşa sözlerini henüz bitirdiği sırada Memiş Paşa'dan gelen bir ulak, ikibin Kürdün savaşın en hararetlî ânında kaçtıklarını bildirdi. Bu haber üzerine Topal Osman Paşa ihtiyat birliklerini ileri sürüp durumu düzeltti. Düşman da geri püskürtüldü. Türkler düşmanın eline geçen topları ve araziye geri aldılar. Bundan sonra durum, giderek istenilenden de çok daha iyi bir şekilde Türklerin lehine döndü ve dokuz saat süren ısrarlı ve inadçı bir savaştan sonra, İranlılar, bütün toplarını, zahire ve savaş yüklü beş-yüz deveyi savaş meydanında bırakarak kaçtılar. Toplan arasında otuz librelik gülle atan dört, onbeş lib-relik gülle atan altı, dokuz librelik gülle atan sekiz top bulunuyordu. Bazı topları da gömdüler; bunların bulunması için araştırmalar yapıldı. İranlıların bıraktıkları tüfekler sayı olarak çok fazla bir yekûn tutuyordu. Develere yüklenmiş bulunan okların ve yayların mikdan ise sayılamayacak kadar fazlaydı. İranlılar bütün sancaklarını, yiyeceklerini, portakal, limon ve reçelden oluşan meyve ve tatlılarını da olduğu gibi savaş meydanında bırakmışlardı, bunlar da o kadar bpldü ki, Osmanlı ordusu bir anda malzeme ve yiyecek bakımından zenginleşivermişti. İranlıların bütün atlan, yük katırları da ele geçirilmiş ve bunlar

askerin yağmasına bırakılmıştı. Bu yağmada bazı askerler üç, bazıları beş ata ve katıra sahip olmuşlardı. Kısaca şu kadarı söylenebilirdi ki, İranlılar bütün sancaklarını, borazan ve savaş davullarını kaybetmişlerdi. Türk Paşalar savaşta dört saat boyunca kaçan İranlıların Bağdad yakınında yaptıkları hisarlara sığınmayı hedef aldıklarını öğrenince, serasker Paşa birliklerini derleyip topladı ve onları ordugâha yerleştirdi. Sayıları hayli fazla olan yüksek rütbeli kumandanlarını toplantıya çağırarak ve onlar da akşamın saat yedisinde bir araya gelerek birbirlerini tebrik ettiler; aralarından sadece bir kumandanın hafifçe yaralanmış olduğunu tesbit ederek memnurluk duydular. Serasker Paşa, hedeflerini çok iyi anlayarak savaşçılarından ötürü kumandanlara teşekkür etti ve sevinç gözyaşları dökerek onları yanlarından öptü. Onlara savaş sırasında kalbine musallat olan bir atış zaafı yüzünden iki kere attan inmek zorunda kaldığını anlattı; kalbi öylesine bitik bir haldeydi ki, onu gören, yaşadığına güçle hükmedebilir di; fakat onbeş dakika sonra kuvveti yerine gelmişti; her iki bunalım ânında da bu şartlar içinde Tah-mas Kulik-han'ın zaferi kazanmak üzere olduğunu, «Topal Osman Paşa bir ödele gibi savaş meydanından kaçmak zorunda mı kalacak?» diye düşünmüştü. Hayır, bunların hiçbirini olmayacak; devleti ve Pâdişâhı için elde kılıç, kanının son damlasına kadar zafer veya ölüm diyerek ileri atılmak gerektiğini aklına yerleştirmişti.

20 Temmuz günü ve gecesi, kendilerine kuvvet kazandırmak için askere ziyafetler vermek ve sayılan sekizyüz olan yaralıların yaralarını pansuman etmekle geçirdi. Esir alınmış olan beşyüz İranlı öldürüldü ve yine esir edilmiş olan ve sayılan üçünü bulan genç İranlıların kayıtları yapıldı. İran hisarlarına hücum etmek üzere yürüyüşe geçmek için karar verildiği sırada, akşamın saat sekizinde beş Kürd şehrinin beyleri ordugâha çıkageldiler ve Tahmus Kuli-han'ı üçyüz atlı ile İran'a doğru kaçarken görmüş olduklarını yemin ederek anlattılar ve daha fazla bilgi almak için yolda esir ettikleri iki İranlıyı da beraberlerinde getirdiler. Bu iki esir, Tahmus Kuli-han'ın nasıl kaçıp kurtulduğunu bizim kaydettiğimiz şekilde anlattılar. Göğsünden girip ciğerinin üstünden çıkan bir kurşunla ağır şekilde yaralanmış, ayrıca başından oldukça hafif iki kılıç, sağ kulağından da bir gürz yarası almıştı. Bu haber üzerine bütün toplar ve tüfekler ateşlenerek şenlik yapıldı. Dicle'nin karşı kıyısında Türklerin yenilerek, kendilerine zengin bir yağma ziyafeti çıkacağı vaadedilmiş bulunan altıbin İranlı, ellerine hiçbir şey geçmeyeceğini anlayarak Bağdad'a doğru İran yönünde çekip gittiler. Savaşta ölenlerin sayısı hâlâ bilinmiyordu; fakat ertesi gün Türk ordusu beş saat boyunca muharebe meydanından geçerken birbirleri üzerine yığılmış cesetler görüldü. Po-lat Paşa'ya göre, kendisine hücum etmiş olan yirmi-bin askerden pek azı kaçıp kurtulabilmişti. Memiş Paşa karşısında İranlıların verdiği kayıp daha belirliydi; kırkbin İranlı cesedi savaş meydanında kalmış, Türkler ise onbin şehid vermişlerdi. İranlıların ölümleri arasında yedi han veya Paşa bulunuyordu ve sadece bir tek vezir yaralı olarak ölümden kurtulabilmişti.

22 Temmuz sabahında Türk ordusu yürüyüşe geçti ve altı saat süreli yol aldıktan sonra ordugâh kurulup, Bağdad şehrinin kapılarını hâlâ kapalı tutan kumandan Ahmed Paşa'ya bir ulak gönderildi. Osmanlı ordusunun zaferini ulaktan öğrenen Ahmed Paşa kaleden çıktı ve İranlıların hisardan hisara bağlantıyı sağlamak üzere Dicle üzerinde inşa ettirdikleri köprüyü tuttuktan sonra, hâlâ orada bulunan altıbin İranlıyı kılıçtan geçirdi. Aynı gün, bu kumandan kazandığı zaferden ötürü Topal Osman Paşa'yı tebrik etmek üzere defterdârını Türk ordugâhına gönderdi.

25 Temmuz gijnü, dört saat tutan bir yürüyüşten sonra, İranlılar tarafından yapılmış olan hisar ve kulelerin görüldüğü yerde karargâh kurduk. Gelişimizden kısa süre sonra Ahmed Paşa, Kara Mustafa Paşa, Ahmed Paşa ve üç tuğlu bir Paşa ile birlikte ordugâha geldi. Kısa bir görüşme ve karşılıklı iltifatlardan ve büyük zaferden ötürü tebriklerini sunduktan sonra Bağdad'a döndüler.

İranlılar tarafından yapıldığından daha önce söz ettiğimiz hisarlar, Bağdad'a üç fersah mesafede bulunuyordu. Bunlardan biri sağ tarafta, diğeri nehrin karşı kıyısında inşa edilmişti. Hisarların üç tarafı duvarla çevrilmişti; dördüncü yanında ise, nehri daha iyi gözlemek ve yiyecek maddelerinin geçirilmesine engel olmak için duvar yapılmamıştı. Duvarlar (surlar) güneşte pişirilmiş tezle inşa edilmişti ve yükseklikleri dokuz, kalınlıkları sekiz ayakta; uzunlukları toplam binbeşyüz, binelli ve binikiyüz ayak tutuyordu. Her hisarın üç kapısı bulunuyordu; bunlardan biri iki kule arasında kuzeyde, diğeri doğuda ve üçüncüsü güneyde olup, kulelerle teçhiz edilmişti. Bu kulelerin yüksekliği otuzaltı ayakta ve kapı ile hisar arasındaki her açıda yine bir diğerkule yer alıyordu; bütün etrafta hisarla bir bütünlük oluşturan yirmi ayrı kule daha vardı.

Kulelerin dışında hisarlardan oldukça uzak mesafede kazılmış iki çok derin hendek bulunuyordu. Bundan başka, etraftaki kırıklıkta birbirlerinden bir tüfek atımı mesafede ve içerisine oniki librelilik bir top ve kırk asker alabilecek genişlikte ikibin yediyüz kule sayılıyordu. İkinci kademe her biri altmış asker alabilecek genişlikte başka otuz kule görülüyordu. Şimdi, zâtî âlileriniz, Tahmas Kuli-han'ın ne akla hizmet ederek bu kadar çok kule yaptırdığını düşünebilirsiniz. Bütün İran halkı bunları doldurmağa yetmez; aslında bu hisarların hiçbir özelliği yok.

İstanbul'da vezirler ve devlet ileri gelenleri huzura kabul edilerek Sultan'a el öperek tebriklerini bildirdiler, payitaht sevinçten çalkandı ve üç gün boyunca şenlikler düzenlendi. Zafer müjdesini getirmiş olan mabeyinci beş kese para ile mükâfatlandırıldı; zaferi kazanan Paşa'nın oğlu olan mabeyinci Ahmed samur bir hü'atle memnun edildi. Muzaffer Paşa'nın kendisine balıkçılıkuşu tüyünden bir sorguçla, elmasla işlenmiş bir kılıç gönderildi. İlk cuma namazında Sultan'ın adına Gazi şeref unvanı eklendi. Ne var ki, sevinç kısa sürdü; zira, üç ay sonra, Topal Osman Paşa'nın Leytam'da İranlılara karşı yeni bir üstünlük kazanmasının hemen peşinden, Kerkük yakınında

Tahmas Kuli-han, nehirden oldukça uzakta üç başka hisar daha inşa ettirmişti; bunlar tam dörtgen biçimindeydi. Bundan başka, duvarları seksen ayak yüksekliğinde bir hisar inşa ettirmişti ve bu hisar hendeklerle çevrelenmiş, her kösesine de birer burç konulmuştu. Bu burçlardan herbirinde üçer top bulunuyordu. Bu kale İmam-ı Âzam Camii yanındaydı ve içinde dört değirmen vardı; yapıda intizam hâkimdi. Efendimiz, onüç saat kaldığım Bağdad'da bir yandan savaş devam ettiği ve her taraf cesetlerle dolu olduğu için geniş ölçüde incelemeler yapmak imkânını bulamadım. Her gün bahçelerde saklanmış cesetler ve yaralılar görülüyordu; halk açlıktan ve susuzluktan yarı ölü haldeydi. Müslüman askerler bunların büyük bir kısmını öldürmekten yorgun düşmüşlerdi.

24 Temmuz günü, Topal Osman Paşa gidip Ahmed Paşa'yı ziyaret etti. Bağdad valisi Ahmed, Paşa şehre girdiğinde ne borazan öttürülmesini, ne trampet ve davul çalınmasını, ne de kendisine zafer dola-yısıyla mükâfat olarak bir şey verilmesini istedi; buna sebep olarak da zaferin kendisinin ve askerlerinin değil Allah'ın eseri olduğunu söyledi ve eğer mağrur Tahmas Kuli-han hisarlara kapanıp otursaydı, bizler, başka hiçbir sebep olmaksızın aklık yüzünden Bağdad'ı bırakıp kaçmak zorunda kalacaktık, diye ilâve etti. Anlattığına göre, Diyarbekir ve Musul'dan yiyecek maddesi gelmeden önce ancak iki gün yaşayabilecekleri kadar erzak varmış. Topal Osman Paşa, bir şehirden ziyade bir mezarlık manzarası gösterdiği için, Bağdad'a alay düzenlenmeden girdi. Sokaklarda ölü kümeleri vardı, halkın bir solukluk canı kalmış gibiydi ve binlerce insan can çekişme halindeydi. İranlılar 1732 yılının Ekim ayında Bağdad önlerinde görünmüşlerdi. Ocak ayının birinci günü, Tahmas Kulihan yüzymibin askerle gelmişti. Bu tarihten itibaren şehrin kapıları kapatılmış ve en ufak bir yardım gelmemişti. Muhasara sırasında yüzonbin kişi ölmüş ve bunların yirmi bini nehire atılmış, sokaklardan kalan diğer cesetlerin kokuşmasından ileri gelen bulaşıcı hastalıklar şehrin nüfusunun kırılmasında başlıca sebep olmuştu. Bağdad'da ancak otuzbeş at kalmış, diğerleri ölmüş veya açlıktan kırılan şehir sakinleri tarafından yenmişti. Müslümanların mekruh oldukları korkusuyla yanlarına yaklaşmadıkları köpeklerin ve kedilerin etleri en makbul yiyeceklerden sayılmıştı. Bir okka ekmek on kuruşa, at ve deve eti ise beş kuruşa satıldı.

Sefalet o derecelere varmıştı ki, kurtulmasından beş gün önce şehrin kapılarını tutan askerler kumandanları Ahmed Paşa'yı kısıkvrak bağlayıp Tahmas Kuli-han'a teslim etmek istemişlerdi, fakat İlahi Takdir bunun aksine hükmünü yürütmüş ve bütün insanların en mağruru Tahmas Kuli-han'ın gururunu iyice kırmıştı. İhtiras bu adamı İran'dan çıkarmış, aynı ihtiras hisarlarından dışarıya uğratmış ve bugün içinde bulunduğu durumun içine atmıştı.

Bağdad'a iki buçuk fersah mesafede kurduğumuz karargâhda kaldıktan sonra, açlıktan ölmemek için kampı kaldırmak ve en kestirmesinden Kerkük yolunu tutmak zorunda kaldık. Şimdi oldukça büyük, fakat İranlılar tarafından yakılıp yıkılmış Tus-Kur-mati denilen bir şehirdeyiz. İranlılar, burada her yerde yaptıklarını yapmış, ağaçları kesmiş, evleri yerle bir etmiş, kadın ve kızların ırzlarına tecâvüzde bulunmuş ve her iki cinsiyetten pek çok esir alıp gitmişlerdi.

Osmanlı ordusu şu anda üç kısma ayrılmış bulunuyor : Polat Paşa İran yolundaki yolu tutmuş, Memiş Paşa bir başka yolda ileri yürüyüşte bulunuyor; serasker Paşa, Kerkük'e yaklaşmak ve orada Bâb-ı Âli'nin emirlerini beklemek üzere yürüyüşe devam ediyor.

Bu mektubun kötü üslûbundan ötürü Zâtüüniz-den beni bağışlamalarımı rica ediyorum. Mektubu size getirecek kişiyi kaçırmamak için üç saat içinde yazmak zorunda kalmak, mektuptaki hatalarla dolup taşmasına sebep oldu. Mektubu, Zâtüünize, en hakir hizmetkârlarından birini unutmamasını yalvararak bitiriyorum, vb.

Nâdir tarafından tam bir yenilgiye uğratılmış ve kendisi şehîd olmuştu³⁷⁷;

Topal Osman'ın Biyografisi

Beş yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunu idare etmiş olan ikiyüz Veziriazam hakkında, Osmanlı tarihi Topal Osman Paşa için verdiği kadar tafsilâtlı bilgi intikal ettirmemiştir; bunu Han-way'ın³⁷⁸ güvenilebilir ve tavsiye edilmeğe değer eserine borçluyuz. Topal Osman Paşa'ya ayrılan biyografi bölümü, diğer Vezi-riâzamlarınkilerle kıyaslanmayacak kadar zengindir, zira ötekiler mümkün olduğu kadar kısaltılmış ve son derece kurudur ve haklarında yazılmış Veziriazamları bize fazlasıyla eksik bir şekilde tanıtır. Osman Paşa'ya bu derece önem verilmesinin sebebi, İmparatorluğun dini uğrunda muzaffer bir ölümle savaş meydanında şehid olması değildir³⁷⁹. Zira, Osman Paşa'dan önce diğer altı Veziriazam aynı sonla hayattan ayrılmışlardır; büyük eserler bırakmış olmasıyla de alâkalı değildir; zira, bahsedilecek hiçbir aniteser bırakmış değildir; fakat bütün hayatı boyunca Doğu milletleri tarafından en fazla itibar gören faziletlerden birine bağlılığı ile tanınmasıdır. Osmanlılar ve İranlıların aşırı derecede itibar gösterdikleri bu fazilet hakşinaslıktır. Türkler ve İranlılar, nimetlere şükran faziletini, doğru olan şeyin bilgisi şeklinde ifade etmektedirler³⁸⁰. Hakşinaslık fazileti, Müslümanlarda gavurlara (yazarın deyişi) da uygulanır. Türklerin ve İranlıların gözünde hakşinaslık, haktanırlık, Allaha karşı borç anlaşmasının ikrarıdır; o, aynı zamanda gerçeğin ve adaletin ikrarıdır³⁸¹; hakşinaslık, Arap için ebedî hakikat ve ebedî adalet, Allah'ın adının mü" tefâdididir. Burada, adaleti ve gerçek'i³⁸² seven okuyucularımızın gözleri

³⁷⁷ Hanway, II, fasıl 2, eserini» XII. bölümünde. Topal Osman Paşa'nın alâka çekici bir biyografisini vermektedir. İmparatorluk tarihçisi Suphi bu kesin neticeli savaşı hiç olmamışçasına sükûtle geçiştirmektedir.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/407-410

³⁷⁸ En büyük çağdaş seyyah, ünlü alim ve institüden Aragon'un, Peters-bourg Akademisinde söylediği nutukta, Alexandre Hümboldt'un ondan bahsettiği bir nutukta, «Çok güvenilir bir seyyah.» diyerek bir değerlendirme yapmıştır.

³⁷⁹ Hammer, Dulceylik savaşının muzaffer kumandanı Topal Osman Paşa'nın biyografisini de İngiliz seyyahı ve tarihçisi Hanway'dan vermek suretiyle geniş tarihçilik görevini yerine getirirken, Osman Paşa'nın Kerkük'de Nadir'le zaferinden üç ay sonra yine karşılaştığında, şehid olmasını anlatmakta ve İmparatorluk tarihçisi Suphi'nin bu mağlubiyeti sükûtle geçiştirdiğini ileri sürmektedir. Bunun sebebi açıktır: 19 Temmuz zaferinden sonra bir zafer daha kazanan Osman Paşa. ordusunu dağıtıp Kerkük civarındaki karargahında hasta yattığı sırada Nadir-Han'ın baskınına uğrayıp şehid olmuştur. Bu bakımdan bir savaş değil bir baskın bahis konusudur. (Ç.N.)

³⁸⁰ Hakk Şinasi

³⁸¹ Hakk. Ya Hakk! nidası, aynı zamanda: O hakikat! O adaleti.manâlarına da gelmektedir.

³⁸² Hanway, böl. in, fasıl 12.

önüne bir hayat hikâyesi koyacağız. Mora asıllı ve belki de Yunanlı bir ana-babadan doğmuş olan Osman, küçük yaşda saray bahçesine bağlı acemi askerler yüzbaşısının ³⁸³ nezâretinde yetişti, yirmidört yaşına geldiğinde Beylerbeyi idi. İki yıl sonra eyâletin valisiyle bir meselenin halli hususunda görevlendirilerek Mısır'a gitti ve Sayda'dan Damiat'a gitmek için yapması gereken deniz yolculuğu sırasında bir İspanyol korsanının eline düştü ve korsan onu gemiyle birlikte Malta'ya götürdü. O sırada Malta liman kumandanı olan MarsüyaU Vincent Arnaud korsan gemisine gittiğinde, onu gören Osman kendisine şöyle dedi: «Eğer güzel bir hareket elinden geliyorsa, beni kurtar ve bundan ötürü pişmanlık duymayacaksın.» Bu asil iç açma boşa gitmedi; zira bir Doğu atasözünün kalbden kalbe yol vardır ³⁸⁴ dediği gibi, cömerd bir ruhu aydınlatmak için bir kıvılcım yetti. Arnaud, fidye için altı-yüz duka altını ödedi, Türkün sözünü tutacağından tamamiyle emin olarak yaralarını iyileştirdi ve gideceği yere gitmesini sağlayacak vasıtayı buldu. Osman, Fransız bayrağı taşıyan gemiyle Damiat'a vardı; oradan Kahire'ye kadar Nil'i çıktı. Buraya varır varmaz, cömerd kurtarıcısına İspanyol korsanına ödediği fidye parasına karşılık bin duka altın, ayrıca beşyüz gümüş sikke hediye ve bunlarla birlikte muhteşem kürkler gönderdi. Osmanlıların, Osman Paşa'mn memleketi olan Mora'da Venediklilerle savaşları sırasında İsthme ve Corinth şehrini zaptetti; bu başarısından ötürü üçüncü tuğu, yâni vezir ³⁸⁵ payesini elde etti (1715). Yedi yıl sonra Mora seraskeri iken, kurtarıcısı Arnaud'yu ve oğlunu kendini görmeğe davet etti ve onlara öyle geniş imtiyazlar verdi ki, kısa zamanda büyük bir servet sahibi oldular. Seraskerin sehâveti ve elinin açıklığı, Mora'daki valiliği sırasında kendisini tebrik etmek imkânını bulan bütün Fransızlara da büyük faydalar sağladı. Veziriâzamüğü boyunca da Morali vatandaşları onun güveninden ve doğruluğundan pek çok faydalar sağladılar. III. Ahmed'in ³⁸⁶ tahttan indirilmesinden bir önceki yıl, Rumeli Beylerbeyi olarak (1729-1142) Nissa'da bulunuyordu. Onu görmeğe gelen Arnaud ile oğlu kendilerine şeref veren bir kabul gördüler; onları o zamana kadar görülmemiş bir iltifat olarak kendisiyle aynı sedir üzerine oturttu ³⁸⁷.

³⁸³ Pandoulbaşı.

³⁸⁴ Rah est ez dil be dil.

³⁸⁵ Hanwsay burada iki tuğlu vezir olduğunu söylerken hataya düşmektedir. 9 yıldanberi iki tuğlu vezir olarak görev yapıyordu.

³⁸⁶ Hanway burada iki yıllık bir ha'aya düşmektedir. Mehmed Said'e göre Osman Paşa 1727 yılında değil, 1729 yılında Rumeli Beylerbeyi oldu.

³⁸⁷ Hammer, (bir hıristiyan köpeğine görülmemiş iltifatta bulundu...) demektedir ki, biz kendisine ait olan bu aşâğılamayı metne almayı doğru bulmadık. (Ç.K.)

Üçüncü Ahmed'i tahtından eden isyandan sonra, Arnavutluk ve Rumeli'ye sığınan âsilerin saklandıkları yerleri öğrenmek ve haklarından gelmekle görevlendirildi. Bu görevi öyle bir başarı ile yerine getirdi ki, yakında başlayacak olan kendi idare dönemini de bu badireden kurtardı (1730-1143). Bu takib işleriyle uğraşarak Selânik'de bulunduğu sırada, Kara Mahmud Paşa oğlu Mustafa Bey, Sultan'ın devletin en yüksek makamına çıkarılacağı İstanbul'a çağırın mektubunu getirdi (21 Eylül - 19 Rebiul'evvel 1144) ³⁸⁸.

Veziriazam olunca ilk yaptığı işlerden biri, Fransız elçisinden Arnaud ve oğlunun gelip kendisini görmeleri için Malta'ya bir mektup yazmasını rica etmek oldu. Baba ile oğul bu davet üzerine gelirken, esir olarak inledikleri Malta zindanından kurtardıkları oniki Türk'ü de beraberlerinde getirdiler. Topal Osman Paşa onları bütün maiyyeti etrafında olduğu halde seçkin bir kabulle karşıladı. Hanesi subaylarına ve devlet ileri gelenlerine dönerek: «Ben,» dedi, «kendim, zincirler, yaralar ve kan-revân içinde bir esirdim; işte beni kurtaran, yaralarımı iyi eden adam. Ben hayatımı, saadetimi ve bugün sahip olduğum her şeyi kendisine borçluyum. Benim kim olduğumu bilmeden, benim için büyük bir fidye parası ödedi, benden sözümünden gayri hiçbir teminât istemeden, beni gideceğim yere götürmek üzere bir gemi verdi. Böylesine bir sahaveti, cömertliği gösterecek müslüman nerede?» Bütün bakışlar iki Fransızın üzerinde sabitleşmişti. Veziriazam, o sırada yetmişiki yaşında bulunan Arnaud'uju elini tuttu, onlara hallerini, servetlerinin durumunu sordu ve konuşmasını, sesini yükseltip: «Allanın keremi sınırsızdır!» ³⁸⁹ diyerek bitirdi.

Veziriazam baba-oğul iki Fransız, bu gibi kabullerde yerine getirilmesi mutâd merasimlerin hiçbirini yerine getirmeyerek birçok kere kabul etti, onlarla mahrem konuşmalarda bulundu ve zengin hediyelerle yerlerine gönderdi. Böylece, bulunduğu bütün durumlarda gördüğü iyiliğe minnettarlığını göstermekten geri kalmadı.

Veziriazamlığı sırasında payitahtta sükûnu ve nizamı sağladı; bunların her ikisi de âsiler tarafından altüst edilmişti. Büyük sayıda isyancı idam ettirdiği halde, bunların bir teki için olsun Şey-hülislâm'dan fetva almadığı görülmedi; yâni meşru olmayan mahkumiyete hiçbir zaman ittifak etmedi, geçerli saymadı. Eski kâhyası çavuşbaşı Süleyman Ağa'yı sertliği yüzünden

³⁸⁸ Mehmet Said, Osman Paşanın 19 Re^ul'evvel cumartesi günü Veziriazam olduğunu söylerken hata etmektedir. Çünkü bu tarih cumartesiye değil, cumaya rastlamaktadır.

³⁸⁹ Allahkerim.

değil, rüşvet aldığını farketmesiyle yanından uzaklaştırdı (12 Mart 1732 - 15 Ramazan 1144). Sultan'ın gözünden düşmeden, mallarına elko-nulmadan Veziriâzamlıktan ayrıldı ve Trabzon valiliğine atandı. Sonra Erzurum ve Tiflis Beylerbeyliğine getirildi ve nihayet İran'a karşı savaşta serasker oldu (1733). Bu sıfatla Nâdir Kulikhan'ı Bağdad'da mağlub etti ve bu adama karşı Leytam'da (Kerkük'e beş fersah mesafede) iki savaş yaptı ve sonuncusunda imânı ve İmparatorluk uğrunda şehitlik mertebesine erişti. Parlak Bağdad zaferi sırasında beraberinde bulunan Fransız doktoru, gerçeğe sadık kalarak onu bir savaş adamı olarak tasvir etmektedir; yıldızlar falına ve tabiat-üstü bâtil olaylara bir dereceye kadar bağlılığı vardı; Nâdir Kulikhan'a kıyasla hayli gerilerde kalırsa da, yine de savaş hileleri bakımından icâdcı bir zekâ sahibiydi. -Ne var ki, İran tahtını ele geçiren ve Safâvîler hanedanım mahveden Nâdir Kulikhan, efendisinin oğluna karşı en affedilmez nankörlüğü etmekle tarihin lekeli kişileri arasında yer aldı; onun meşru hükümdarına karşı işlediği suç, tarihte ender rastlanan vakialardandır. Bu bakımdan kıyaslanınca, Topal Osman Paşa Nâdir'in yanında bir ahlâk ve seciye anıtı olarak ışıklar içinde parıldamaktadır. Nâdir'in biyografisi, hayat hikâyesi sadece bir ihanetler, cinayetler, aldatmacalar yığınınından başka bir şey değildir. Tarihçi, bu adamın hayat hikâyesinin iç karartıcıhğında Osman Paşa zaferiyle karşılaşmakla bir dereceye kadar mutluluk duymaktadır.

Çünkü bu zafer, Nâdir'in kan ve ihanetler dünyasına saflığı, merd-liği yaşatmaktadır.³⁹⁰

Terfiler, İdamlar, Müesseseler

Hekimoğlu Ali Paşa'nın Veziriâzamlığının başlıca farklılığını hemen her alanda tevcihler, payeler dağıtmalar oluşturdu: Orduda birçok rütbelere dağıttı ve tâyinler yaptı ve yüksek rütbeli subaya büyük sayıda şeref elbisesi dağıttı; sürgüne gönderilmiş olan ulemânın birçoğu geri getirildi, haksız yere azledilen memurlar görevlerine döndürüldü; fazla olarak birçok vezir atadı. İki Anadolu kadiaskeri İshak ve Râşid Efendiler affedilip Üsküdar'da yerleşmelerine müsaade edildi; emirler reisi Bulevîzâde Seyid Meh-med ve Hocaâde Seyid Ömer Efendiler de aynı imkândan yararlandılar. Bunlardan ilki çağırılırdan kısa zaman sonra Rumeli Kadıaskerliğine atandı, bir müddet geçince de Şeyhülislâmlik makamına getirildi. Selefî Şeyhülislâm

³⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/411-415

Damadzâde Ahmed Efendi'ye Büyükdere'de bulunan yazlığında oturmak izni verildi. Bilgisi ve muaşeret adâbındaki Örnek davranışlarıyla İran elçiliği sırasında dikkatleri üzerinde toplayan İmparatorluk tarihçisi Râşid, İmparatorluğun en yüksek adlî görevini almayı düşünürken, elçilikten ayrıldıktan birbuçuk yıl sonra ³⁹¹ vefat etti; ölümünde belki de düşündüğü makamın başka birisine verildiğini görmekten duyduğu azabın payı vardı (21 Ekim 1733 - 12 Cemâziyülevvel 1146). Aynı dönemde, derin bir ilim adamı olan, fakat şeriata bağlılığı ilmini de aşan, üç günde bir hatim indirmeği âdet edinmiş eski Şeyhülislâm Mîszazâde Şeyh Mehmed Efendi de öldü. Zamanında yaşayan dörtüç Türk şâirinin biyografilerini kendisine borçlu bulunduğumuz oğlu Selim Efendi Rumeli Kadıaskerliği makamına atandı. Bir yıl sonra, bilgili olduğu kadar adalete bağlı, çiçek meraklısı ve şiir yazan Şeyhülislâm İshak Efendi de vefat etti; Arapça, Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan bir divânı tertip edildi. Kadı Ayadh'ın Şifâ adlı eserinin tercümesi ona borçlu bulunmaktadır. Sultan Selim'inkinden uzak olmayan babasının, Şeyhülislâm İsmail Efendi'nin camisinin hadirasına gömüldü. Serasker Topal Osman Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Tebriz şehrini İranlılara teslim etmek suçuyla tuğları ve sancağı geri alınan eski Çavuşbaşı Kara Mustafa yalnız itibarının iade edilmesiyle kalmadı, kendisine aynı zamanda vezirlik pâyesiyile üçüncü tuğ da verildi. Sultan* in sUahdân Ya'kub, Veziriâzam'ın kâhyası Gül Ahmed ³⁹², Baş-mirâhur Yahya ve bostancıbaşı Hüseyin de aynı şerefi paylaştılar. Saraydaki silâhdârlık, mirâhurluk ve ormanlar büyükefendi-liği gibi üç başlıca önemli görevin vezirliğe giden yollar olduğu doğrudu; aynı şekilde, âmme görevlileri arasında nişancı, defterdar ve Yeniçeriağasının kubbe veziri sıfatıyla Veziriâzam'ın divânına katıldıktan çoğunlukla görülüyordu.

Bahtsız Veziriazam İbrahim Paşa'nın oğlu Hüdâvendigâr valisi vezir Mehmed Paşa hastalıklı durumu sebebiyle gelip İstan-buTda yerleşmek müsaadesi aldı; kendisine aynı zamanda altıbin kuruş tahsisat verildi ve peşinden Anadoluhisarı'ndaki sayfiye evinde oturmak izni çıktı.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın döneminde idam cezalarına az rastlanması, terfilerde görüldüğü gibi onun iyilikseverliğini, insanseverliğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber nizam düşmanlarına karşı sertti; ünlü Yahudi

³⁹¹ Suphi, f. 66, 1148 yılı başlangıcında. Suphi, selefi İmparatorluk tarihçisi Raşid'in ölümünden, tarihçiliğinden söz etmeden iki satırla bahsediyor.

³⁹² Belki de adı Kel Ahmed'di. Suphi, f. 59.

korsan Yanaki, Değirmenler (Milo) ³⁹³ adasında yakalandı ve hemen idam edildi. İsyanlar sırasında âsileri mazur göstermeğe çalışan ve onlara hediyeler vermekten geri kalmayan eski tüfekçi Paşası, önce kumandan olarak Çanakkale' ye gönderildi; sonra Rodos'a sürüldü ve orada bir fetvaya dayanılarak idam edildi ³⁹⁴. Yine bir fetva gereğince, eyâlette münasebetsiz konuşmalarıyla heyecana sebep olan Kars valisi Osman Paşa ölüm cezasına çarptırıldı. Halihazırda Cermen'de görev yapan eski Balıkesir valisi Osman Paşa, zalimliğine karşı yükselen şikâyetler sebebiyle, evvelce yapılan uyarılar tesir etmediğinden, is-lah-ı hal mümkün olamayacağı görüşüyle ölüme gönderildi ³⁹⁵. Aynı suç, ayrıca bunun daha ağırı olan İran'a gidecek birlikleri göndermemenin de buna eklenmesi, Aydın valisi Abdullah Paşa* nın bunları hayatiyle ödemesini gerektirdi. Başını getirmek üzere gönderilen Kapucubaşı, ancak hile kullanarak görevini yerine getirebildi. «Dilini tutamamanın o valinin başı üzerine çektiği kılıcın keskin tarafı», kürsüden hükümet aleyhinde uluorta sözler sarfeden Ayasofya vaizi, payitahtın başımamının da hayatından olmasına yol açtı. Ayrıca, bu başımam, bir mezarlığın arazisi aleyhine kendi bahçesini büyütmüş, bahçeyi sulamak için Mesihpasa Vakfı'ndan gelen suyun yolunu değiştirmişti. İmam, doğum yerine sürgün edildi ve Ayasofya'da yerine yapılan tayin bütün Sultan camilerinde (Selâtin Camiler) imamların terfilerine yol açtı ³⁹⁶. Hekimoğlu Ali Paşa, Topal Osman Paşa gibi, Fransızlar özellikle Bonneval'i himaye ediyordu; ona iki tuğlu bombacılar Paşası unvanını verdi ve eğer Bonneval divanda konuşabilecek kadar iyi Türkçe bilseydi, onu vezir payesine yükseltmiş olacaktı. Bombacılar birliği herbiri yüzer kişi olmak üzere, üç odaya ayrıldı ve subaylarının ücretleri düzene kondu ³⁹⁷.

Şahıs başına alınan vergiyi uzun zamandan beri gayri muntazam olarak ödeyen ve bu yüzden devlet maliyesini sıkıntıya düşüren Mısır, bu münasebetle bu andan itibaren üç vergi idaresine ayrıldı ve Bâb-ı Âli, valiye, her yıl karşılığını İstanbul'a yollamak üzere belirli sayıda ibraname gönderdi

³⁹³ Değirmenlik adası. Suphi, f. 57.

³⁹⁴ Suphi, f. 95, bu münasebetle şu Farsça beyti söylüyor: Eğer hunahî maned kelle per câi/Menih berter zi haddi huişten pâi. Tercümesi: Başının omuzlarının üstünde kalmasını istiyor musun? Onu uygunsuz bîr şekilde yükseltmekten sakın.

³⁹⁵ Suphi, f. 63. bu konuda Farsça bir beyit zikrediyor; tercümesi: Kötülük ettinse cezadan kork/Her hareket tam mükafatını alır.

³⁹⁶ Suphi, f. 60 ve 65, bu olaya iki Türk vecizesini uyguluyor: «Değil kûr-siye, arşa çıksan adam olamazsın» ve «Dilin cirmi küçük cürmü büyük.»

³⁹⁷ Yüzbaşılardan yevmiyeleri 200 akça olarak tesbit edildi. Teğmenlere 90 akça ve asteğmenlere 50 akça, çavuşlara 30*akça uygun görüldü. İmam, tamburcu ve doktor, cerrah, eğitimci de aynı ücrete tabi tutuldu.

Ali Paşa'nın idaresi zamanında üç güverteli iki gemi denize indirildi ve bu vesileyle ³⁹⁹ İmparatorluk tarihçisi Suphi, Veziriazam tarafından altı minareli camiye yakın bir yerde yaptırılan cami için yazdığı tarih beyitlerinin benzerlerini yazdı ⁴⁰⁰.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın idaresi her ne kadar hakîm (bilgili), yumuşak ve iyilikci olduysa da, İranla savaşı sürdürmenin imkânlarının görüşüldüğü mecliste, serasker sıfatiyle ordunun başında İran'a yürümek istemesi Sultan'ın, fakat daha ziyade kudretli Kız-larağası Beşir'in muhalefetiyle karşılaştı ve bu da Veziriâzamuğî-nın sonu oldu (14 Temmuz 1735 - 22 Safer 1148). ⁴⁰¹

İsmail Paşanın Veziriâzamuğî

Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine, Kızlarağası Gürcü İsmail Paşa atandı. Gürcü İsmail Paşa, aslında Yeniçeri Paşası Şaban'ın köleliğinden yetişmeydi. Damad İbrahim Paşa döneminde adalet çavuşluğunda bulunmuş, âsiler tarafmdan Yeniçeriler ikinci ferik Paşalığına yükseltilmişti; fakat saklanmak suretiyle bu rütbeyi gizlemiş ve bu reddediş sebebiyle Sultan kendisine gerçekten bu rütbeyi vermişti. Sonra birinci ferik Paşa ve Yeniçeriağası olmuştu. Bu ilerleyiş vezirlik, Rumeli Beylerbeyliği, Trabzon ve Bağdad valilikleri takibetti; nihayet, Kızlarağası tarafından İmparatorluğun en yüksek makamına, Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine getirildi. Selefinin azlinden iki ay sonra İstanbul'a geldi ve bu gibi vesilelerde uygulanan törenle karşılandı (29 Eylül 1*735 - 11 CemaziyüFevvel 1145). Makamına oturur oturmaz, ilk işi posta ve para üzerinde düzenlemelere el atmak oldu. İsrafa yol açarak memleket aleyhine neticeleri önlemek maksadiyle görevli devlet memurlarına verilecek at sayısı düzene kondu ⁴⁰². Tedavüldeki üç altın paranın, yâni sağlam dukanın ⁴⁰³, kordonlu dukanın ⁴⁰⁴ ve Sultan'ın

³⁹⁸ Suphi, f. 62, Kur'andan şahıs vergisiyle alakalı vezirleri alan fetvayı olduğu gibi veriyor.

³⁹⁹ Suphi, f. 63. «İki kalyon birden indi kuş gibi su-yi yeme.» imparatorluk tarihçisi, büyük bir tevazu ile bu kitabeleri yazmanın bir «haddini bilmezlik» olduğunu söylüyor.

⁴⁰⁰ Suphi'ye, f. 64, ve Veziriâzam'ın oğlu Ziya'nın içinde Ragıb'ın, Vehbi'nin, Katib'in tshak'ın, Münif ve Rahmi'nin seçilmiş şiirleri bulu nan tarihine bakınız. Veziriâzam'ın oğlunun dediğine inanmak gerekirse, f. 55, babasının üç Veziriâzamlığı sırasında yazılan kitabeler toplandığı takdirde beş-on cildi bulur.

⁴⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/415-418

⁴⁰² Yirmi at Mirahur'a, Kapucubaşına onsekiz at gibi, böyle gidiyor. Suphi, f. 68.

⁴⁰³ Seri mahub, 850 akça.

⁴⁰⁴ Zincirli 110 akça.

tuğrasiyle basılmış dukanın ⁴⁰⁵ değeri düşürüldü ve yalnız değeri kırk akçayı geçmeyen kuruşlar çıkarıldı. Şehrin valisinin kendilerinden evvelce verdiklerinden ikiyüz aded fazla hacı kervanı devesi istemesi üzerine Şamlıların yükselttikleri şikâyetler üzerine bu talep kaldırıldı. Nihayet, Bâb-ı Âli, Mekke şerifi Saad'ın Sultan'a her yıl vermeği âdet edindiği hediyeyi geri verdirdi.

Aynı döneme doğru Nadir Şâh yeni makamını tebrik etmek üzere bir mektup yazdı; mektubunu ona barış tekliflerinde bulunarak bitiriyordu. Bu tekliflerle alâkalı olarak yapılan bir toplantıda, bir karar alınması için, İran seraskerinin barışın uygun olacağı konusunda vereceği raporun beklenmesi yerinde görüldü. Bu arada, Kırım hanına, acele İran'daki Osmanlı ordusuna katılması emri verildi. Kaplan-Giray, oradan Temruk'a geçeceğini düşünerek Yenikele'ye doğru yola çıktı; fakat hanın yokluğunda aşiretleri Özi, Bender ve Besarabya etrafında yerleşmiş bulunan Nogay-lara hâkim olmak maksadiyle, Bâb-ı Âli, Özi valisine iki bin süvari askeriyle Babadağı'nda mevzi tutması emrini verdi; Kırım'da kalan veliahd vefat etmiş olduğundan bu tedbir fazlasiyle zorunluydu.

Şeyhülislâm Dürrizâde'nin ulemânın terfi beratlarını imzalamaya sağlık durumunun elvermediğini bildirmesi üzerine, Sultan, ulemânın beratları ile birlikte kendisine bağlı kadıların beratlarını, sağlığını kazanıncaya kadar mühürleyebilmek iznini verdi. İmparatorluk mührüne gelince, Veziriazamdan birçok vesilelerle rüşvet aldığı anlaşıldığından altı hafta sonunda Sultan tarafından geri aldırıldı ⁴⁰⁶. Yeniçeriağası iken emriyle idam olunanların servetlerinden elde ettiği dörtbin kese para müsadere edildi. İsmail Paşa'nın yerine hemen atama yapılmadı; yalnız silahdâr Es-seyyid Mehmed Paşa kaymakam olarak atandı. Ancak onüç gün sonra kendisine Veziriazam unvanı verildi; ne var ki, Kızlarağası Beşir'in herşeye hâkim olmalından sonra bu makam da parlaklığından çok şey kaybetmişti. ⁴⁰⁷

Sayfiye Evleri

Bir başına saltanat sürmek hevesinden uzak olan Sultan'a gelince, saraylarını ve çeşitli köşklerini ziyaret etmekle vaktini geçiriyordu; bu saray

⁴⁰⁵ Tuğrah 103 akça. Suphi, f. 80.

⁴⁰⁶ Suphi, f. 70, azlin sebepleri üzerinde tek kelime söylemiyor, bunlara Mehmed Said'in biyografisinde rastlıyoruz.

⁴⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/418-419

ve köşklere yenilerini de katıyordu. Bu ziyaretlerinden birinde, Veziriazam ve Şeyhülislâm, Kaptan-ı derya da beraberinde olduğu halde, Yunanlıların ve Rumların Heracles'e âit olduğuna inandıkları, Türklerin ise Yuşâ'ya (Josue) ait bildikleri aynı adı taşıyan dağın eteğindeki dev mezarı görmeğe gitti. Boğaziçi'nin Asya kıyısında, İstavroz bahçesi yakınında, Beylerbey bahçesinde yeni bir sahil-saray yaptırdı; burası Sevinç Bahçesi ⁴⁰⁸ olarak adlandırıldı ve bu noktadan az bir mesafede Valide sultan bir köşk yaptırdı; Çengelköy istikametindeki bu yapıya Arzu Evi ⁴⁰⁹ adını koydu. Bu adı diğer altı köşkle bir ahenk sağlaması için seçmişti. Bunlar sırasıyla şu adları taşıyorlardı: Saadet Evi ⁴¹⁰, İmparator Evi ⁴¹¹, Neş'e Evi ⁴¹², Güvenlik Evi ⁴¹³, Husrev Evi ⁴¹⁴, İlkbahar Evi ⁴¹⁵; bu sonuncusu Husrev denilen sarayın alt tarafında, Alibeyköy'e yakın ve deniz kenarındaydı. Sultan, Toplarkapısı limanına yakın bir yerde, mermer sütunlar üzerinde şafak ⁴¹⁶ rengi yeni bir köşk yaptırdı ve bu köşk «Şedad'ın dünya cennetinde yer alan» köşkü ⁴¹⁷ ile yarışacaktı. ⁴¹⁸

Peygamberin Doğum Gününün Tayini

Sultan Üçüncü Ahmed döneminde gelenekleşen şenlik ve bayramların hepsi kaldırıldı; yalnız Hz. Feygamber'in doğum günü vesilesiyle tekrarlanan tören bütün ihtişamıyla devam ettirildi. Hattâ, daha parlak olmaşma özen gösterildi. Diğer törenlerden işlerinin mâhiyeti icabı uzak kalan Kızlarağası Beşir, bu törende olanca azametiyle görünüyordu. O sıralarda Kızlarağasının sonsuz bir nüfuz ve her hususta söz söyleme iktidarına sahip olduğu biliniyordu. O gün, saraydan Sultan'dan yarım saat önce etrafında hadımağalan ve muhafızlarla çıkıyor ve Sultanahmed Camii'ne gidiyordu. Veziriazam ve Şeyhülislâm mihrabın sağında ve solunda yüksek minderler üzerindeki yerlerini alıyorlardı; Veziriâzam'-ın yakınında kubbe vezirleri, Yeniçeriağası ve hocagân (divan efendileri) bulunuyordu; Şeyhülislâm'm

⁴⁰⁸ Bağferah.

⁴⁰⁹ Şevkabad, Suphi, f. 60.

⁴¹⁰ Humayunabâd, Beşiktaş'da.

⁴¹¹ Neşatabad.

⁴¹² Saadabad.

⁴¹³ Emnâbad.

⁴¹⁴ Husrevabad, Alibeyköy'de.

⁴¹⁵ Baharabad, Suphi, f. 63.

⁴¹⁶ Sadikile hemlaun, Suphi, f. 67

⁴¹⁷ Erem zazol-amad.

⁴¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/419-420

yanında ise eyâletlerin büyük kadıları, mollalar, müderrisler küçük halılar üzerinde oturuyorlardı. Bu iki saf arasında, daire büyükleri ve kadılar, Reis-efendi ve çavuşbaşı yüzleri mihraba değil, Sultan'ın ikinci kattaki dâiresine dönük olarak duruyorlardı. Emirler reisi, vaizin kürsüsüne karşı kurulan yeşil bir çadırın altında yer alıyordu. Teşrifat kâhyası ve Veziriâzam'ın muhafızlarının yüzbaşılıarı, kendisinin arkasında arkalan mihraba dönük olarak duruyorlardı; Yeniçeri Paşaları cuma dualarının okunduğu kürsünün yanında bulunuyorlardı ve iki Yeniçeri safı bu muhteşem topluluğu halktan ayırmaktaydı. Sultan camisinin üç İmâmı Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili medhiyeleri sırayla okuyorlardı. Silahdâr ve oda hizmetbaşılıarı Sultan'a gülsuyu sunuyorlardı. Baltacılar, Veziriazam ve Şeyhülislâm'dan başlayarak, ulemâ ve devlet ileri gelenlerine gülsuyu sunma hizmetini yerine getiriyorlardı. Peşinden mevlid ve Naat-ı Şerif birbirini takibeden korolar tarafından okunuyordu. Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan kutsal faslın okunmasına sıra gelince, bütün hazır bulunanlar ayağa kalkıyordu: Aynı anda Mekke şerifinin bir mektubu Sultan'a sunuluyordu; bu mektup, yıllık hediyelerle birlikte gönderilen mektubun cevabıydı. Ulak, aynı zamanda haç kafilesinin mes'ud dönüşünü de haber vermiş oluyordu. Başında siyah muslin sarık ve bir bahkçılıkuşu tüyünden sorguçla o da törene katılmışdır. Yeşil ipek bir küçük bohça içindeki mektubu Veziriâzam'a sunuyor, Veziriazam saray müşirinin önünde Sultan'ın balkonuna yaklaşıyordu; Kızlarağası mektubu alıyor, onu yeni kendisine iade eden Sultan'a veriyor, Kızlarağası, mektubu İmparatorluk vesikaları arasında saklanmasını sağlamak üzere Reisefendi'ye teslim ediyordu. Kızlarağası samur bir hü'at giyiniyor; üç mevlidhâna da şeref elbiseleri dağıtılıyor ve kısa bir duanın peşinden tören son buluyordu. Devlet ileri gelenlerinin evlerine şerbetler gönderiliyor ve Sultan merasim alayına lüzum görmeden saraya dönüyordu. Çeyrek saat sonra, Kızlarağası Yeniçeriağasından elli adım ileride saraya çekiliyordu. Bu töreni, önemsiz olan masraflarını da üzerine alarak tertiplemektedir. Kızlarağası, bu töreni, İmparatorluk sarayı ve Mekke, Medine haremelerinin muhafızı ve sarayın birinci derecede sorumlusu sıfatıyla bu en muhteşem, en manâlı töreni Sultan'a ve devletin ileri gelenlerine sunuyordu; zira, İmparatorluk haremelerinin safiyet ve şerefine muhafızı iki kutsal harem kolları olarak Hz. Peygamber'in dünyaya geldiği muhteşem ânı hatırlatıyordu ⁴¹⁹. Şimdi, Osmanlı İmparatorluğu ile

⁴¹⁹ Suphi, f. 69

Rusya arasında yeniden savaş çıktığı döneme gelmiş bulunuyoruz. İran hâdiselerine ve Avrupa devletlerinin Avusturya ve Rusya arasındaki barışı bozmak hususunda Bâb-ı Âli'yi karar aldırma gayretlerine sıkıca bağlı bu savaşın sebeplerinin izahı, bizi, son yıllarda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğunun Asya sınırları üzerinde oluşan olaylara, Avrupa devletlerinin elçi ve memurlarının Bâb-ı Âli nezdindeki tertipleri üzerine gerilere doğru giden bir bakış atmağa zorlamaktadır.⁴²⁰

Feth-Giray'ın Kafkasya'ya Doğru Yürüyüşü

Kerkük'deki savaş meydanında⁴²¹ Topal Osman Paşa'nın feci şahadeti sonrasında İranlıların Şehrzor'a girdikleri, Kerkük ve Derne'yi almış oldukları İstanbul'da öğrenilince, Kırım hanı Kaplan-Giray'a İran üzerine yürümesi emri verildi (1732 yılı sonu). Bu emîrde Kırım hanına, bu fırsattan yararlanarak Kuban kavşağından başlayıp kuzey Kafkas dağlı halklarını Osmanlı İmparatorluğuna bağlayan hükümler hakları bildiriliyordu. Bu bağlar, Rus casuslarının manevraları sonunda fazlasiyle zayıflamış bulunuyordu. Kırım hanına verilen emre uygun olarak, aynı zamanda oğlu da Beylerbeyliğe yükseltile Kumukların prensi Usmai Ah-med'e vezirlik berâtı gönderildi. Kalagay Feth-Giray Sultan, Mirza ve Şerinbeylerinin emrindeki Besarabya, Dest Kıpçak, Nogay ve Çerkeslerden oluşan kuvvetli bir Kırım Tatarları ordusuyla Kırım'dan ayrıldı, Kuban kıyılarında Kalmuk prensinin itaat bildirmesini menunlukla karşıladı ve daha ileride Kabartayların prensinin aynı yolda itaatini bildirdiği görüldü. Kalagay'ın (veliahd) İran üzerine yürüdüğü haberi alınır alınmaz, Rusların Ukrayna kumandanı general Weissbach, Kırım hanına gönderdiği bu mektupla bu hareketi protesto etmişti; Kırım veliahdı Kuban kıyılarına varınca, sınır kalesi kumandanı Rus generali Heiligenkreuz, Rus arazisinde cereyan eden ve savaş ilânı anlamına gelen yürüyüşünü durdurması için sultan Feth-Giray'a general Eropkin'le general Basmanoffu gönderdi (24 Ağustos 1733). Bir ay sonra, Hazer Denizi'ne komşu ülkeler Rus kuvvetleri yüksek kumandanı prens de Hesse-Hambourg, Kalagay'a, daha ileri gittiği takdirde silahla karşı koymak

⁴²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/420-422

⁴²¹ Hammer, Kerkük'deki savaş meydanı derken, Osman Paşa'nın Nadir Şah kuvvetleriyle karşı karşıya geldikleri bir savaşın varlığı zannım uyandıracak bir ifade kullanmaktadır. Böyle bir şey bahis konusu değildir. Osman Paşa Bağdad zaferinin peşinden İranlılara karşı bir muvaffakiyet daha kazandıktan sonra askerlerini terhis edip Kerkük'e çekilmiş ve hasta yattığı sırada bir baskınla şehid edilmiştir. ÇÇ.NJ.

zorunda kalacağını bildiren bir mektup gönderdi (24 Mayıs 1733). Kalagay, bu mektuba verdiği cevapta, Bâb-ı Âli'nin ve hanın emirlerini yerine getirdiği için harekâtın kenciisi tarafından durdurulmasının mümkün olmadığını, Bâb-ı Âli'nin bu konudaki niyetlerini İstanbul'daki Rus elçisine açıklamış bulunduğunu bildirdi. Bu mektuptan sonra, Kalagay, Kuban'dan Terek'e doğru yürüyüşüne devam etti ve kaynaklarını Kafkas'ın kuzey eteklerinden alarak, kuzeye büyük Kabarta arazisini sulayarak Terek'e doğru yönelen sekiz nehri aşdı ⁴²².

Cengizhan zamanında ülkenin eski pâtiyahtı olan Tatatop'da küçük Kabartay'ın prensleri gelip Kalagay'a saygılarını bildirdiler. Kalagay Şunca kıyısına varınca İflav kasabasında ordugâh kurdu. Çeçenlerin prensi burada kendisine itaatini bildirdi ve iki-bin süvari ile ordusuna katıldı, orada kendisine, Şirvan hanı Surkhai'nin takviye birlikleri getirdiği haber verildi. Başka dört nehri geçtikten sonra, Kumukların prensi gelip onu gördü. Sonra Yamam'ı, Çardak ve Aktaş'ı geçti; Aktaş'ın kenarında Enderi aşiretinin otlakları uzanıyordu. Bu aşiretin beyi Atimur gelip elini öptü ve kendisine birlikler vereceği vaadinde bulundu. Akışı Da-ğıştan'ın Batı sınırını işaretleyen Koi'de, Şemkhal'in veya bu bölgenin prensinin merkezi olan Tatargav'da karargâh kurdu. Orada, Kaytak'larm ⁴²³ usmaisi, Ahmed Han'ın oğlu Mehmed Han gelip kendisini karşıladı, bu Han'a Beylerbeylik rütbesi verdi. Babası tarafından gönderilen Surkhai'nin oğlu Mehmed beyi de gördü. Şmekhal KasspuTu makamından indirdikten sonra, yerine Atambey'i getirdi. Üç tuğlu vezirlik payesi vererek Kaytakların prensi usmai Ahmed Cunguni'yi mükâfatlandırdı. Derbend'e ⁴²⁴ sekiz fersah mesafede Akuşların hukuk adamları ve zırhlan Kaf-kaslar'da çok meşhur olan Kubeçlerin tanınmış madencileri geldiler, Timur'la savaşmış olan Aanamiri'nin Gürcü halkı da gelip bağlılık bildirdi. Kazikumuklar arasından Surkhai-Han'a bağlı başlıcaları da gelip Bâb-ı Âli'ye bağlılıklarını açıkladılar. Çeçenler Ülkesinden ayrılışından itibaren, Feth-Gıray'la Mabeyinci Mustafa ve Bus' generalleri arasındaki çok canlı muhaberât ardı arası kesilmeden devam etti; Mabeyinci Mustafa, Bâb-ı Âli'nin komiseri olarak Feth-Gıray'ın

⁴²² Suphi bu nehirleri ve diğer birçoklarını aralarındaki mesafeyi de belirtmeğe itina göstererek saymaktadır: 1. Kuban 3 fersah (3); 2. Koi (Atakum?) 91; 3. Balkh (?) 71; 4. Baksan (Baksan), 51; 5. Cikem (Czig-hem), 21; 6. Şakule (?), 21; 7. Nalçık (Nalezik), 21; 8. Çerek, 11; 9. Kuran (Arghudan), 21; 10. İ.Ö. Lesken, 11; 11. Deli Örek (Uzorok?) 21; 12. Terek, 11; 13. Kerkin, *İ; 14. Şunca, 91; 15. İflav Azgun'u, Çeçenlerin durak yeri (Czezenten), 41; 16. Bas, 41; 17. Kumiş, 41; 18. Baksa (Ak-sai) 51; 19. Yamam, 21; 20. Çardak Suyu (Yarik?), 11; 21. Akfaş, 21; 22. Koissu, 31.

⁴²³ Şuphi'nin eserinde Kaytak yerine Kaynak okunmaktadır.

⁴²⁴ Buam-evvel veya Bucamol, Suphi, f. 77.

beraberinde bulunuyordu. Rus generalleri, birçok kereler, sınırlan kuvvet kullanarak zorlamanın, aynı yoldan püs-kürtüleceğini ileri sürüyorlardı. Gerçekten de, Kırım ordusu Ger-seli tepesi geçidine varınca kendisini toprakla çevrilmiş buldu ve Dağıstan sınırın boyunca yol almak ve son derece bozuk Mayeritop yolunda oniki fersah ilerlemek zorunda kaldı; bu geçitten çıkınca da, karşısında, aniden Rusları buldu. Prens Hesse-Hambourg kumandasındaki ikiyüz Gresensks kazağı ve süvariler, Kırımlılar-la⁴²⁵ savaşa tutuştular (11 Haziran 1733). İki saat süren ve Rusların ellibeş ölü ve yetmişbeş yaralı verdikleri bir savaştan sonra, Kırımlılar Derbend'i sağ taraflarında bırakarak Samur'a kadar çekildiler ve ordugâh kurmak üzere Eski Khodad'a gittiler; Bâb-ı Âli'den emir aldıktan sonra oradan yürüyüşlerine devam ettiler⁴²⁶.

Ukrayna ve Hazer denizi kıyıları Rus generallerinin protestoları üzerine, İstanbul'daki Rus elçisi Nepluieff de Bâb-ı Âli nez-dinde protestoda bulundu ve kendisine Kırım ordusunun Rus arazisine girmeden Kafkasları geçecekleri vaadedildi. Bir müddet önce, mir-alem Halil, Kırım hanının sefer hedefinin münhasıran Nâdir Şâh olduğu imparatoriçeye bildirilmek üzere Rusya'ya gönderilmişti. Bir ay sonra Reisefendi ile müzâkereye oturan Rus elçisi Nepluieffe, Reisefendi, on yıl önce I. Pierre (Deli Petro) yazdığı mektupta ve yapılan son anlaşmanın VI. maddesinde bizzat Rusların bu eyâlet üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığını beyan ettiğine göre, Rusya'nın Kabarta üzerindeki iddialarını nasıl olup da meşru görebildiğini sordu (8 Mayıs 1733). Elçi, kendisinin Bâb-ı Âli'ye vermiş olduğu mihtırayı hatırlatarak hükümetinin iddialarını doğrulamaya çalıştı. İki yıl önce, Baht-Giray'ın kardeşi Deli-Sul-tan'ın Kabarta istilâsı sırasında Heiligenkreuz'un Rus kumandanının çekilmesi ihtarında bulunduğunu ve bu ihtara uymadığı takdirde kuvvetleriyle üzerine yürümek zorunda kalacağını da eklediğini hatırlattı. Rus elçisi Feth-Giray'ın Kafkaslara doğru yürümesine itiraz ederken, Reisefendi, anlaşmanın II. maddesi akict taraflara, yâni iki devlete bu devletin anayasa ve imtiyazlarına dokunmalarını menederken Rus birliklerinin Polanya'ya girmiş olmalarına itirazlarını belirtiyordu.

⁴²⁵ Suphi, bu çarpışma hakkında bilgi ve tarih vermemektedir; bu rapor 1148 (1733) yılı içinde yazılmış olduğundan, elçiliklerin raporları aksini ileri sürmedikleri takdirde, çarpışmanın aynı yıl içinde geçmiş olduğu düşünülebilir. Fazla olarak, Rus ve Kafkas halkları münasebetlerini inceleyen eserinde Osmanlı-Rus savaşının sebebi olan Feth-Giray'ın yürüyüşünden bahis yok.

⁴²⁶ Kırım hanı Petih-Giray'ın Osmanlı ordusunun harekât plânına uygun olarak 1733'de giriştiği eylemlerin Rusya'yı fazlasıyla rahatsız ettiğini ortaya koyan vesikalar Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Rusya'nın İran ve Polonya üzerindeki görüşleri Bâb-ı Âli'ye Poniatowski ve Zaporog Kazakları hetmanı Orlik tarafından gönderilen mektuplarla bildirilmişti. Orlik, Bâb-ı Âli'ye, geçen yıl İran'la Rusya arasında imzalanan altı maddelik anlaşma hakkında bilgi vermiş ⁴²⁷, Poniatowski de Rus birliklerinin Polonya'ya girişlerini bildirmişti. Bununla beraber İran'la savaş halinde bulunan Bâb-ı Âli'nin menfaati Rusya ile münasebetlerini kesmemesini gerektirdiğinden, Feth-Giray'a bir takdirnameyle birlikte geri dön-

mesi emri verildi.

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Kırım hanı, Kuban nehriyle çizilen sınır hattı üzerinde bulunan kalelerin etrafında yerleşmiş bulunan Kazakların Kalmuklarla birleştiklerini, Nogaylardan ikiyüz at çalmış olduklarını, çalınan hayvanların geri alınmalarını sağlamak üzere vezirin Sut nehrine doğru ilerlemiş olduğunu ve bu nehrin kıyısında Tatar Ydissanlar aşiretinin ordugâh kurmuş bulduklarını bildirdi; Uçbagan'da üç veya dörtbin Rus'un görünmüş olduklarını ve bunların da Salah kalesine girmekte gecikmediklerini haber verdi. Veziriazam,-Kırım hanına verdiği cevapta, Ruslarla mevcut barışı bozmamak için kendilerine vesile verilmemesi hususundaki emrini geri aldı (15 Eylül 1733). ⁴²⁸

Avrupa Elçilerinin Bâb-ı Âli ile Diplomatik Müzakereleri

Reisefendi, Kâhyabey ve mektupçu veya Veziriâzam'm dâiresi kâtibi ile Rusya'nın müttefiki bir devletin elçisi gibi hareket eden Avusturya elçisi Talman arasında bir toplantı yapılmıştı ve bu toplantıda Talman, Rus birliklerinin Polonya'ya girmelerini, bu ülkede hürriyetleri tehçüt eden Fransa'nın birtakım entrikalarla Polonya ileri gelenlerine Stanislas Lesezynski'yi kral seçtirmek için baskı yapmasına dayandırarak meşru göstermek istemişti. Reisefendi, bu izah tarzına, II. maddenin sadece yabancı bir devletin silahlı müdâhalesi üzerinde durduğunu ileri sürerek itirazda bulundu; Fransa böyle bir durumda değildi; bu bakımdan da Rus birliklerinin hareketini hiçbir şey meşru gösteremezdi; Bâb-ı Âli bakımından Polonya kralının adının az önemi vardı; can ve gönülden devam ettirmek istediği şey cumhuriyetin bağımsızlığı idi (25 Kasım 1733). Bâb-ı Âli'nin

⁴²⁷ Suphi'de, t. 76, Rousset'de Ek. E. C. III, s. 1, s. 326'da anlaşmaya bakınız.

⁴²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/422-425

dörtüyz yıldan beri Ra-guza cumhuriyetinin hâkimi ve himayecisi olduğu halde, Polonya'nın hürriyetlerinin ve cumhuriyetinin savunucusu kesildiği ilk defa görüldü. Türkçe ve Farsçada cumhuriyet fikrini ifade için kullanılan kelime cumhurdur ⁴²⁹, fakat Türklerin hürriyeti anlatmak için kullandıkları Farsça kelime, ki bu kelime kendi dillerinde yoktur, başı sarmak. ⁴³⁰ mânâsına gelmektedir. Bu iki kelime hür insanın vasıflarından birini, bu insanın sarık sarmak hakkına sahip bulunduğunu ifade etmektedir; sanki sarmak, başı örtülemek esirlere yasaklanmıştır. Eski Romalılarda olduğu gibi, Asya ülkelerinde de sarık, başa bir şey bağlamak, hür veya azâd edilmiş insanların dış işaretidir. Doğuda yalnız hür olanlar başına sarık sarabilir, zira, bu hak esire verilmemiştir.

Bu arada Rusya elçisi şikâyetlerini yazılı olarak geliştirmişti ve bu şikâyetlerde, hükümetinin görüşü olarak Kırımlıların Kafkaslardaki seferinden, bunlar tarafından Azak'dan Heiligenk-reuz'a giden Kazaklara saldırmasından ve âsi Calumski'nin teslimi talebinin reddedilmesinden söz ediliyordu; elçinin kaydettiğine göre, sadece bu fiiller, Rusya'yı güney sınırında bulundurduğu birlikleri takviye yoluna gitmeğe mecbur bırakmıştı ⁴³¹

Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın bir toplantıda Fransız elçisine yönelttiği sekiz suale bakarak Avrupa'nın politikası hakkında bilgi edinmek arzusu üzerinde hüküm verilebilir (12 Aralık 1733). Suallar şöyleydi: Fransa kralının gelirleri ve ordusunun kuvveti ne kadardır? İspanya kralınıninkiler ne kadardır? Avusturya İmparatorununkiler (Fransız elçisinin memnun olması için sadece Viyana kralı, diyordu) ne kadardır? Hollanda ve İngiltere Avusturya İmparatorundan yana olduklarını açıkça bildirmişler midir? Brandenbourg elektörü hangi tarafı tutacaktır? Fransa, Almanya'daki kaç elektöre güvenebilir? Avusturya imparatorluğunda kaç elektör bulunmaktadır? İsveç kralı Fransa'dan yana mı, yoksa, Rusya'dan mı yana olacaktır? Usta bir diplomat olarak, Fransız elçisi Fransız ordusunun mevcudunu ikiyüzbin, kralın gelirinin de ikiyüzmilyon lira olarak bildirmekten geri kalmadı. Toplantının ertesi günü, Veziriazam, Poniatoski ve Bonnevar-in tesirlerine Fransız elçisinin de katılan teşvikiyle, Rusların Varşova'ya girişlerinden şikâyetçi olmak üzere iki dost hükümetin

⁴²⁹ Cumhur.

⁴³⁰ Hürriyet, bağımsızlık karşılığı olarak serbestiyet kelimesi Tatarların bağımsızlığı konusundaki yazışmalarda değişmez olarak: Bâşi başine, yani herkes kendi için şeklinde terceme edilmiştir.

⁴³¹ Avusturya elçisinin raporu, 10 Aralık 1733.

başvekillerine, kont Golowkin ile prens Eugene'e mektub yazdı; Rusların davranışını mevcut anlaşmaların ihlâli olarak gördüğünü belirtti (14 Ocak 1734). Golowkin teferruatlı ⁴³² bir mektupla cevap verdi: Mektubunda Polonya'nın hürriyetinin ancak kendi menfaatleriyle Başpiskopos ⁴³³ ve Potocki ailesinin menfaatlerini birleştirmek becerikliliğini gösteren Lesczynski taraftarlarınca tehdit edildiğini, Fransız savaş gemilerinin Baltık denizindeki varlığının ve Dantzig'de bulunan silah depolarının bu krallığın işgalini zarurî kıldığını; Rusya'nın, Polonya'da kendisine ait olmayan hakları elde etmek niyeti taşımaksızın, anlaşmanın ruhuna uygun davranarak sadece seçim hürriyetini teminât altında bulundurmak ve statülere göre seçilmiş kral Auguste'ü yabancı devletlerin her türlü düşmanlıklarına ve müdahaleye karşı korumak maksadıyla Varşova'ya askerî birlikler gönderdiğini bildiriyordu.

Bütün yıl Fransız elçisi Villeneuve ve Polonya'nın İstanbul'daki elçisi Sierakowsky'nin payitahtta kendi yerine bıraktığı Lesczynski'nin maslahatgüzarı Stadnicki'nin Osmanlı İmparatorluğunun Rusya ile münasebetlerini kesmesi yolunda sarfettikleri gayretler arasında geçti. Deniz devletleri ellerinden gelen bütün gayreti Rusya ile Türkler arasındaki anlaşmazlığı ⁴³⁴ yatıştırmak ve savaşa engel olmak için ortaya koyarken, Fransız elçisi Marki de Villeneuve, Bâb-ı Âli'yi Rusya ile Avusturya'ya savaş ilân ettirmek yolunda olanca imkânlarını seferber etmekten geri kalmadı. Diğer taraftan, Bonneval, Fransız elçisine danışmak lüzumunu bile duymadan, Bâb-ı Âli ⁴³⁵ ile Versailles (Fransa) arasında bir saldırı ve savunma anlaşmasının plânını hazırladı. Yorulmak bilmeyen bir faaliyet adamı olan Bonneval, kendi ittifak projesini XV. Louis'ye sunmak üzere, kâtabi mösyö de Bon'u Fransa'ya gönderdi; aynı zamanda memleketlerine dönen iki İsveçliyi, kral Birinci Fr&ieric'e bir ittifak projesi ve bir mektubu vermekle görevlendirdi. İttifak teklifini Bâb-ı Âli adına yapıyor ve karşılığın-

⁴³² On sayfadan az olmayan ve Viyana Arşivlerinde muhafaza edilen bu mektupta Lublin anayasalarından (1703), Sandomir konfederasyonu statülerinden (1704) bahsedilmekte, 1710'da Varşova'da toplanan büyük meclise, Varşova anlaşmasına (1717 ve 1718), Grodnow diyetinin kararına atıflar yapılmaktadır. Prens Eugene'in 8 Ocak 1734 tarihli mektubu daha kısadır.

⁴³³ Diğer piskoposlar üzerinde yargı hakkına da sahip bulunmaktadır

⁴³⁴ Lord Haringhton'un, Viyana'da elçi M. Robinson'a yazdığı mektup, "VWhitehall 12 (22) Kasım. Mektupta, kralın bütün taraflarca istenmedikçe aracılığa razı olmayacağı bildiriliyor.

⁴³⁵ Bâb-ı Âli'ye yapılan Fransa ile bir ittifak teklifindeki maddeler (23 Ekim 1733). - 1 — Türklerle Bosna'da birleşmek üzere, kral İtalya'dan 50.000 Fransız askeri geçirecek ve bahis konusu ordu tarafından alınacak yerler Bihaz'dan geçen Unna nehrinin berisinde ve ötesinde iki fersah olmak üzere. Osmanlı ordusuna bırakılacak; diğer yerler krala ait olacak; 2 — İtalya'da bir ordu olacak; 3 — Bavyera elek-törü kendi tarafından Avusturyalılara saldıracak. Viyana Arşivleri.

da Said Efendi'nin Stokholm'a kadar giderek talebettiği, fakat bir netice alamadığı XII. Charles'm senedli borcunun silineceğini mektupta bildiriyordu. Gayretlerinden ötürü Bonneval Karaman valiliği ile mükâfatlandırıldı; valilik işine bir başkası bakacak, Bonneval yirmibeşbin kese alacaktı. Başarılarının her tarafta düyulma-siyle koşup İstanbul'a gelen üç vatandaşı, alenen dinlerinden dönerek müslüman oldular ve Bâb-ı Âli'nin hizmetine girdiler; Bonneval onları Paşası⁴³⁶ olduğu humbaracılar birliğine subay olarak tayin etti. Venedik elçisi Emmo'nun yerine gelen yeni elçi Simon Contareni Pasarofça barışını yenilemeği ve sınırsız uzatma işini başardı. Bu, Bâb-ı Âli ile Venedik cumhuriyeti arasında yapılan son anlaşma oldu (20 Mayıs 1733). Elçi Contareni, Veziriazam tarafından kabul edilmesini anlatan raporunda kendi kıyafetini anlatmakta ve Bonneval tarafından tasarlanan, fakat hiçbir zaman imzalanmayan Bâb-ı Âli ile Fransa arasındaki taarruzî ve tedafüi anlaşmadan da söz etmektedir (1 Aralık 1734).

Gürcistan'da İran'ın sert hücumlarını püskürtmüş olan Bâb-ı Âli, Kırım hanının birlikleriyle, hükümlerini ileri sürmekten geri kalmadığı Kurmakların ve Kaytakların arazisinden geçmesi için Rusya'nın tasvibini almak hususunda yine bazı teşebbüslerde bulundu⁴³⁷. Rusya'nın iki elçisi Nepluieff ve Wis-niakoff, Divan'a Rusya ile İran⁴³⁸ münasebetlerini açıklayan bir muhtıra takdim ettiler. Yeni bir toplantıda Veziriazam yeniden, Astrakhan'ın zaptedilmesinden beri Kumukların ve Kaytakların, Şemkhal ve Tjsumai'nin Osmanlı tab'ası oldukları görüşünü savundu (24 Mayıs 1735)⁴³⁹. Elçi Wisniakoff, Ali Paşa'nın ısrarları karşısında bu düşüncenin iki yıl önceki gibi hal-i hazırda muteber olamayacağı ve hükümdarının Kırımlılara kendi topraklarından geçit vermeyeceği cevabında bulundu. Avusturya elçisi Talman'm da hazır bulunduğu yeni bir toplantıda, Veziriazam Ali Paşa, Heiligenstadt'dan yirmi, Derbend'den on fersah mesafede bir yol bulunduğunu, evvelce usmai, son olarak da vizir adı verilen bu yolun Rus⁴⁴⁰ arazisi üzerinde hiçbir ihlâl ve tecâvüze sebebiyet vermediğini ileri sürdü

⁴³⁶ Üç Fransızın Bonneval'a mektubu. Rahip Maccarthy adlı rahiple kont ve marki Ramzay ve Monray Moncheveuil'in kendisini bütün Avrupa'da tanınmış bir şahsiyet olarak Örnek alıp, Muhammed dinini kabul ederek Zat-i Şahanenin emrinde bulunmak istediklerini bildiriyor, 21 ile 33 arasındaki yaşlarını da açıklayarak Fransa'da askeri eğitim gördüklerini ekliyorlar; yardımını istiyorlar. 26 Aralık 1733.

⁴³⁷ Elçi (Avusturya) Talman'm toplantı protokolü, 28 Mart, 1735.

⁴³⁸ Rus elçileri Nepluieff ve Alessio Wisniakoff'un muhtıraları 6 Mayıs 1735.

⁴³⁹ Talman'm raporunda bu toplantının protokolü yer almaktadır.

⁴⁴⁰ Avusturya elçisi Talman'ın Rus elçileriyle yapılan 13 Mayıs 1735 tarihli toplantı hakkındaki raporu. Kırım hanı tarafından Veziriazam'a gönderilen bir mektubun özetinde Kabarta meselesi izah edilmiş bulunmaktadır. Viyana Arşivleri.

(28 Mayıs 1735). Bir ay sonra, Veziriazam Rus elçisi Wisniakoff'u huzuruna kabul etti; fakat, bu huzura kabul edişin sebebi Veziriâzam'ın herhangi bir tâviz elde etmek ümidiyle alâkalı değildi, sadece yakında münasebetlerin kesileceğinin bilinmesi, bu hususta bilgi sahibi olması için onu huzuruna getirtmişti.

Heiligenkreuz kumandanı general Lewascheff Kırım hanının geçişine ilk itirazda bulunacak olanlardan biriydi; Kırımlılar Ka-barta arazisine ayak basar basmaz Kazaklar Osmanlı arazisini istilâ edeceklerdi ⁴⁴¹ ve böylece Nogaylarla Kazaklar birbirlerinin kanını dökeceklerdi. Rusların Osmanlılara Kafkasya'dan geçit vermemeleri İran şahını fazlasiyle memnun ettiğinden onlarla çok lehlerinde sayılabilecek bir anlaşma yaptı.

Veziriazam, Rus elçisine, hukukçuların verdikleri fetvayı göz-önünde tutan halifenin, yâni Pâdişâh'ın kendisinden yardım talebinde bulunan Müslümanlara yardım etmek zorunda olduğunu, bu bakımdan bu sıfatla Dağıstan ahâlisinin isteğini de yerine getireceğini bir yazı ile bildirdi. Avusturya başvekili Eugene'in halefi kont Koenigsegg'e de teferruatlı bir mektup göndererek, Rusya'nın Dağıstan hâkimiyeti talebinin ve davranışlarının tehdit edici durumda bulunan muhtemel bir savaşın sebepleri olacağını anlattı. Rusya imparatoriçesinin gözde nazırı kont Ostermann, oldukça teferruatlı bir mektupla cevap ⁴⁴² (10 Temmuz 1735) verdi: En az Bâb-ı Âli kadar hakkı olduğu halde İran'ın Dağıstan üzerinde hükümler hakkı iddiasında bulunmadığını; bir imparatorluğun şuurlarını dinî cemaatlerin değil, anlaşmaların tayin ettiğini; yedi yıl önce Dağıstan halkının Sultan III. Ahmed'in kendilerini himaye altına alması talebinde bulunduğunu ve bu isteğin Veziriazam İbrahim Paşa tarafından reddedilmiş olduğunu; Bâb-ı Âli topraklarının Şirvan'a kadar uzandığını; Bâb-ı Âli'nin Dağıstan üzerinde hiçbir hukukundan bahsedilemeyeceğini; böyle olunca, bu memleket halkından kendisine saygı göstermesi talebinde bulunan Kırım hanının davranışına önemsiz bir şey olarak bakılamayacağını bildiriyordu. Veziriâzam'ın ricası üzerine İngiliz ve Hollanda elçileri Kinnoul ve Calcoen, Sain-P6tersbourg'da bulunan meslekdaşlarına bu konuyu yazdılar, aynı mânâ ve istikamette cevaplar alıp Kırım hanının başladığı seferden vazgeçmesi tavsiyesinde bulundular. Bununla beraber, Dağıstanlıları Rusya

⁴⁴¹ Burada Osmanlı arazisi denilirken bunun tümünden değil, o bölgedeki Osmanlı arazisinden bahsedilmektedir (Ç.N).

⁴⁴² Bab-ı Âli'nin Ostennann'ın mektubuna şifahî cevabı, Talman'ın raporu. C. Münch'ün elçiyeye mektubu. Poltava 20 Ekim 1735. Viyana Arşivleri.

tabası olarak görmeğe Bâb-ı Âli'nin hiçbir zaman rıza göstermeyeceği; Kırım hanının onlara herhangi bir zarar vermeden ⁴⁴³ arazilerinden yürüyüşüne devam edeceği yüksek sesle bildirildi. Bâb-ı Âli İran şahına karşı savaşın yakında sona ermesine ve İsveç'in desteğine güveniyordu; zira son zamanlarda İsveç'in gönderdiği iki elçi, hac kıyafetleri içinde İzmir'e gelmiş ve İstanbul'da Bâb-ı Âli ile müzâkerelere girişmiş ve bu görüşmeler sırasında Fransız elçisi faal bir rol oynamıştı. Polonya kralının elçisi Malu-jez Nissa'da vebadan ölmüş ve onun yetkileri genç Stadnicki'ye devredilmişti; bu genç diplomat ise, iki krallık temsilcisi ye İki elçinin itirazlarına rağmen Edirne'ye sürüldü. İki temsilci ve Hollanda elçisi tarafından Londra'ya şikâyet edilen İngiliz elçisi Kinnoul önce Dük de Newcastle tarafından tutuldu, fakat kısa bir zaman sonra yerine Fawkner gönderildi. Rakoczy Tekirdağ'da aniden öldü (8 Nisan 1735). Hekimoğlu Ali Paşa'nın Veziriazamhktan uzaklaşmasıyla BonnevaFin itibarı da kayıplara karıştı, diğer taraftan veba da humbaracıların en büyük bölümünü hayattan aldı.

Bu sırada Rus ordusu feld-mareşal kont de Münch'ün kumandası altında harekete geçti; mareşal, Kırım hanına karşı çıkacağını bildirmek üzere elçiye mektup yazdı. Bu haber Veziriâzam'ın üzerinde üzücü bir tesir yaptı; Hollanda ve İngiltere elçilerini yanından göndererek ⁴⁴⁴, Rus elçisiyle birbirini takibeden iki görüşme yaptı (29 Aralık 1735). Rus elçisi Rus birliklerinin Kırım girişinde (PĞrekop) Orkapu'da görünmüş olduklarını ve milletin diğer birliklerinin Azak'a dört fersah mesafede İki-Kardeşler denilen yerde toplanmakta olduklarını haber verdi. Rus elçisi Veziriâzam'ı Zaporogların Nogaylara gösterdikleri muamele hakkında bilgi İstemeğe davet etti; hükümdarı tarafından Çerkask (Tscherkask)'da emredilen savunma tedbirlerinin, uyarmalara rağmen Rus topraklarına silahlı tecâvüzde bulunmakta inad eden Kırım hanına karşı olduklarını sözlerine ekledi. Rusya, diyordu, Bâb-ı Âli ile olduğu gibi İran'la bir ebedî barış imzalamıştır; bu iki devleti ayıran kavgada hiçbir tarafı tutmak istemiyordu; do-layısıyla Kırım hanının topraklarından geçmesine müsaade edemezdi. Tek kelimeyle, Bâb-ı Âli'nin iddialarına karşı dörtbaşı rnâmur bir protesto davranışında bulundu ⁴⁴⁵ (24 Şubat 1736). İki ay sonra, elçi, bu son

⁴⁴³ Hollanda elçisinin raporu, 1 Aralık 1735.

⁴⁴⁴ Newcastle'ın 10 Aralık 1735 tarihli raporu.

⁴⁴⁵ Dük de Newcastle'a 10 Aralık 1735 tarihli rapor, raporda Wisniakoff'un toplantı protokolü yer almaktadır. 19 Kasım 1735 tarihli raporda Kinnoul'un Veziriazam İsmail Paşa ile yaptığı toplantının protokolü bulunuyor.

toplantıda Veziriâzam'ın kendisine bildirdiği şikâyetlere sarayının verdiği cevabı Veziriâzam'a arzetti. Rus hükümeti, bahis konusu silahlanmayı, Kırım hanının yürüyüşünün zorunlu kıldığı bir ön tedbir olarak gösteriyordu ⁴⁴⁶.

Savaş İlânı

Avusturya elçisi Talman yeni Veziriazam ⁴⁴⁷ Mehmed Pa-şa'yı bu makama atanmasından ötürü tebrike gittiğinde, Rusya hükümetinin Kırım hanının Dağistan arazisi üzerinden geçmesine karşı çıkması ve Rus birliklerinin Polonya'ya ⁴⁴⁸ girmeleri konularında şikâyetlerini dinlemek zorunda kaldı. Bir ay sonra, Rusların Azak kalesini muhasara etmeğj?afıladıkları haber verildi (1 Mart 1736). Veziriazam bu konuda tatmin edilmek değilse de en azından izahat almak üzere deniz devletleri elçilerine ve Avusturya elçisi Talman'a müracaatta bulundu; fakat arası çok geçmeden Ostermann'dan uzun bir mektup ⁴⁴⁹ aldı. Bu mektup, Rusya'nın yaklaşık yirmi yıldan beri Bâb-ı Âli'ye karşı harekete geçirdiği bütün niyetlerini sıralıyordu. Aynı zamanda, Rus nazır, bütün düzeltme imkânları işe yaramadığı takdirde savaşla tehdit ediyordu; bununla beraber son defa olarak barış teklifinde bulunuyor ve anlaşmanın barışçı yollardan çözülmesi hususunda sınıra yetkili memurlar göndermeğe çağırıyordu.

Rusların Azak kalesi önünde bulunan Paşa ve Yeniçeriler burçlarını ele geçirdikleri ve şehri muhasara altında tutan kuvvetli ordunun Don nehrinden topçu birlikleri ve ihtiyacı olan bütün malzemeyi aldığı İstanbul'da öğrenilince, divan ⁴⁵⁰ toplandı ve savaş kararı verildi (6 Mayıs 1736).

Rus elçisi Bâb-ı Âli tercümanına, Kırım hanı Kuban nehri kıyılarına kadar ilerlediğine ve Sultan savaşa hazırlandığına göre, Rus birliklerinin Kırım'a gitmek emri almış olduklarını, bunun sadece Tatarları taarruzdan vazgeçirmek maksadiyle yapıldığını bildirdi; sonra mareşal Münch

⁴⁴⁶ Bu toplantının protokolü Avusturya elçisi Talman'ın raporunda bulunmaktadır.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/426-432

⁴⁴⁷ Hekimoğlu Ali Paşa'nın azlınden (12 Temmuz 1735-20 Safer 1148) sonra Vezaretiazma makamına Gürcü ismail Paşa getirilmiş, fakat, Kız-larağası Beşir'in nüfuzundan ötede beride şikâyet ettiği için bu makamda ancak 5 ay 13 gün kalmış ve yerine Dimetokah olan Seyyid Mehmed Paşa getirilmiştir (Ç.N.).

⁴⁴⁸ Veziriazam Mehmed Paşa ile Kus elçisi Wisniacoff'un toplantı protokolü; 24 Şubat 1736. Bu toplantı elçi tarafından Veziriâzam'ın suallerine cevap vermek üzere toplanmıştı. Viyana Arşivleri.

⁴⁴⁹ Reşid'in huzura kabul protokolü. 1 Mart 1736.

⁴⁵⁰ Rus elçisinin mektubu, Moser tarafından yazılan «Belgrad Barış Anlaşması» adlı kitapta bulunmaktadır. Aynı kitapta kont Ostermann'ın Veziriazam İsmail Paşa'ya yazmış olduğu mektup da yerj almaktadır.

(Münh)'ün bu konuda Kırım hanına yazdığı mektubu tebliğ etti (2 Mayıs 1736). Aynı gün, Rus elçisi Wisniakoff'a, 28 Mayıs'ta, tutuklu olmaksızın ordunun beraberinde bulunacağı anlatıldı. 28 Mayıs günü halka açık bir divanda, bu konuda verilmiş bir fetva ile savaş açıklandı ve her zamanki usûle uygun olarak ilân edildi. Tuğlar dalgalandırıldı. Bütün vezir ve Paşalar gün doğarken Bâb-ı Âli'de toplandılar; Sultan camilerinin oniki imamı zafer ve fetih sûreleri okudu, yandaki salonda bulunan Veziriazam, Şeyhülislâm, efendiler ve ağalar, dualardan sonra hep bir ağızdan «Amîn!» dediler. Oniki imamın her biri Veziriâzam'ın tuğuna karşı onu takdis eden dualar okudu; sonra Kâhyabey (İçişleri nâzın) tuğu omuzuna aldı ve imamların önünde yürüyerek tuğu saraya taşıdı ve divan salonuna çıkan merdivenin başına dikti. Onbir kuzu Allah'a kurban edildi.⁴⁵¹

Loncaların Yürüyüşü

Altı gün sonra esnaf birlikleri muhteşem bir yürüyüş yaptı; Sultan bu yürüyüşü sarayın bir köşesi istikametine düşen Alay KÖşkü'nden seyretti (2 Haziran 1736-22 Muharrem 1149), Bütün esnaf kolları, arabalar üzerinde veya yayan olarak mesleklerini yapış tarzlarından örnekler vererek yürüyüşe katıldılar; bunları bir adam takibediyor ve geçtikleri yerlere buğday taneleri serpiyordu. Bunun hemen peşinden, at üzerinde, önündeki rahlede açılmış olarak Kur'an'ı, Allanın kelâmını taşıyan bir delikanlı geliyordu. Onu beraberlerinde küçük fırınlar taşıyarak ekmekçiler, onların doğru ekmek tartıp tartmadığını muayene eden ve hiyle yapanları kulaklarından fırın küreğine çivileyen muayene memurları ta-kibediyordu. Çoğunun üyeleri Rum ve Ermeni olan altmışdört esnaf loncası, her birinin önünde piyade birlikleriyle geçitdeki yerlerini almışlardı, bunların önünde silahlı hizmetkârları bulunan lonca reisleri ve kâhyalar yürüyorlardı; bunların ardından, her-biri türlü tuhafıklar yapan ustalar, kalfalar ve çıraklar geçiyorlardı. Kürkçülerin, çiçekçilerin de süslü arabalarla ve kendileri de süslenmiş olarak katıldıkları alayın geçişi altı saat sürdü ve alaya onbinin üstünde esnaf katılmıştı.⁴⁵²

⁴⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/432-433

⁴⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/433-434

Ordunun Hareketi

Ertesi gün, Yeniçeriağası Davudpaşa karargâhına hareket etti (3 Haziran 1736-23 Muharrem 1149). Önde, karargâh kumandanı tuğla ilerliyor ve onu yüzyirmisekiz saka takibediyordu. Onların arkasından yetmişdokuz odaü Yeniçeri geliyordu. Bu odalardan her birinin şarkıcıları ve saz çalıcıları ve ilâhi okuyan dervişleri vardı, hepsi birden rakediyor ve şarkı söylüyorlardı; bazı dervişler kuvvet gösterisinde bulunuyor, bazıları ise, ateşin kendilerini yakmadığını göstermek için yüzlerini, ellerini alevlere tutuyorlardı. Sakaların arkasında, at üzerinde, bayraklarıyla bütün alem taşıyıcılar, başlarına kuştüyünden başlıklar giymiş albaylar ve yüzbaşılar yaya olarak ilerliyorlardı. Yeniçeriağası, üzerinde Sultan'ın hediyesi samur hil'at, yedi yedek atıyla birlikte yürüyor, ikiyüz muhafızı ise gözlerini ondan ayırmıyorlardı. Yeniçeriağa-sının birliğini bütün birliklerin sayılan onbine yakın mehterhaneleri takibediyordu. Ertesi gün, otuzsekiz odaya ayrılmış bulunan üçbin tüfekçi, beş odalıya taksim edilmiş arabacı ve nakliye erinden oluşan üçyüz kişilik bir birlik geçit resmi yaptılar (4 Haziran 1736 - 24 Muharrem 1149); daha ertesi günü, aralarında otuz-beş odalıya ayrılmış üçbin topçunun geçit resmine sıra geldi; iki gün sonra Veziriazam karargâha geldi (7 Haziran 1736 - 27 Muharrem 1149). Bütün Avrupa devletleri elçileri arasında yalnız Avusturya elçisi bu geçit resminde hazır bulunmaya davet edildi; bundan maksad harb hazırlıklariyle onun gözünü korkutmak değil, bu ayrıcalıklı muamele ile, Osmanlı devletinin onun memleketine karşı beslediği barışçı duygular belirtilmek istenmişti. Veziriâzam'-m eşyaları yüklenmiş yüzyirmidört katırın geçişiyle geçit resmi açıldı; onların ardmdan yüz Yeniçeri, elli altı Tatar veya ok ve yaylarla silahlanmış, omuz başlarından itibaren kartal kanatlan takmış ulak; yarısı san, yansı kırmızı giyinmiş seksen Boşnak serden-geçti; Veziriâzam'ın şahsını koruyan muhafız birliği, Veziriâzam'ın ok ve yaylarla silâhlanmış ağalarından ve hanesi subaylarından otuzu, çavuşlarından ve devlet ulaklarından kırkı, başlarında üstüvane biçiminde yüksek kavuklar bulunan ve yüksek tören sarıklan sarmış elli divan çavuşu, kırmızı kadife pantolonlu ve süvari dümbelekleri bulunan ve alayın düzenini sürdürmekle görevlendirilmiş dört çavuş; elli gediklü (timardan yararlanan Bâb-ı Âli kâtipleri) ve herbiri beş veya altı hizmetkân beraberinde olduğu halde ok ve yaylar kuşanmış müteferrikalar^ Hz. Peygamber sülâlesinden oldukları yeşil sarıklarından anlaşılan yetmişiki emir; atlı olarak, geniş kollu hermin kürkleri giyinmiş, silahlan olmayan

yüzseksen ulemâ; kırkdört levazım zabitanın başında kasapbaşı; her birinin arkasında oniki hizmetkâr bulunan otuzaltı mabeyinci; Sultan'ın sağ taraflarında gümüş bir kalkan asılı, eğerleri kaplan deri-siyle örtülü yirmiiki binek atı; mâiyyetleri efendileriyle birlikte defterdar ve Reisefendi; fevkalâde gözalıcı atlara binmiş, hermin kürkleriyle İstanbul, Eyûb, Galata ve Üsküdar kadıları; Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri, Veziriazam Köprülü Numân Paşa'nın oğlu Kaymakam Ahmed Köprülü, altın elyafdan örme bir hil'atle; saray müşiri ve at üzerinde Kapucubaşı, arabaya binmiş olarak Şeyhülislâm, elli emîrin ortasında Sancak-ı Şerifi ellerinde sıkıca tutan bayrakdâr; miğferler giymiş, mızraklarla silahlı yaya muhafız birliği, ok sadakları ve oklarla silahlanmış okçular; dokuz bayrak; nihayet, yay ve okla silahlı, üstüvane biçiminde ve altın bir şeritle süslü bir tören kavuğu giymiş olan Veziriazam; Veziri-âzam'ı ortaya almış bir nizâmda ilerleyen muhafızlarından ikiyüz tüfekçi; kırksekiz zırhlı uşak, ellidört silâhlı oda hizmetkâ-n ve sekiz binek atı; yay ve oklarla silahlı olarak ve mâiyye-tiyle birlikte Kâhyabey (İçişleri nâzın); dört büyük davulu develer üzerine yerleştirilmiş ordu mehterhanesi; ağalariyle birlikte sipahi zabitan ve yeşil-san flamalarla süslü mızraklar taşıyan binikiyüz sipahi alayın sonunu getiriyor, geçit resmini sona erdirdi-yordu. Davudpaşa karargâhında kaldığı sekiz gün boyunca, Veziriazam, kendisine iyi sefer temennisinde bulunmaya gelen Avrupalı elçilerin ve bizzat Sultan'ın ziyaretini kabul etti ve nihayet, Hz. Peygamber'in söylediğince ⁴⁵³ Allah'ın takdis ettiği iki günden biri olan bir cumartesi günü hareket etti (16 Haziran 1736 - 6 Safer 1149). ⁴⁵⁴

İran Savaşı

Ordunun hareketinden ondört gün sonra, tahtından indirilmiş olan Üçüncü Ahmed, birçok kimsenin kanaatine göre, Rusya ile İran'a karşı savaşın devam ettiği bir sırada sarayda bulunması sık sık isyan teşebbüslerine imkân verdiğinden zehirlenerek öldü ⁴⁵⁵. Rusya'ya karşı savaşı iyi yürütmek için ikinci düşmanla barış yapılması zorunluymuştu. Osmanlı

⁴⁵³ Barekallahu fil hâmisî ves-sebeti, yâni Allah perşembe ve cumartesiyi takdis etti.

⁴⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/434-436

⁴⁵⁵ Üçüncü Ahmed'in zehirlenerek öldüğüne dair Hammer'in ileri sürdüğü çoğu kimsenin inancına Osmanlı kaynakları da işaret etmekle beraber, bunun doğru olmadığına birleşmektedirler. Patrona isyanı üzerine 1730-1143 senesi 1/2 Ekim-18/19 Rebi'ül'evvel Pazar/Pazartesi gecesi tahttan feragat mecbur bırakılan Üçüncü Ahmed o tarihten itibaren tam 5 sene 9 ay yaşamıştır. 1673 Aralık Cumartesi/ Pazar gecesi dünyaya geldiğine göre ölümünde 62 sene, 6 ay, 1 gün yaşamış oluyordu (Ç.N.).

müverrihleri, barışın yapılmasına kadar cereyan eden olayları derin bir sessizlikle geçiştirmektedirler; böylece, şüphesiz, bu savaş sırasında ordularının uğradığı mağlubiyet ve kayıpları gelecek nesillerden saklamayı ümit ediyorlardı. Fakat, Mendihan ve İngiliz Hanway'ın tarihleri ile elçilerin raporları bize bu boşluğu doldurmak imkânını vermişlerdir. Barışdan önceki müzâkereler hakkında, olağanüstü yetkililerden biri olarak bu barışta payı bulunan ve daha sonra Veziriazam olarak gördüğümüz Râgıb⁴⁵⁶, diplomasi tarihinin bir şaheseri olan «İyi Bir İstikametın Delilleri» adlı eserinde⁴⁵⁷ Nadir Şah'-ın tahta çıkışından itibaren ondan fazlasıyla söz ettiği halde, bu hükümdarın Karabağ ve Kerkük savaşlarından başlayarak- Osmanlılara karşı Gürcistan'da kazandığı zaferler üzerinde kesinlikle durmamaktadır.

Topal Osman Paşa'nın ölümü ve ordusunun mağlubiyete uğramasından sonra, Bulucistan valisi Mehmed Han'ın ve Bahtiyârî aşiretinin isyanı, Tahmas-Kulikhan'ın, yâni Nadir*'in muzaffer ordularını Türkiye sınırlarından orta İran'a, bu bölümdeki eyâletlere çekmişti; böylece, Bâb-ı Âli bir yıldır savaşızlık içinde bulunduğu sırada, Bağdad valisi Ahmed Paşa Nadirle barış anlaşmasını gerçekleştirmişti (9-19 Aralık 1733)⁴⁵⁸. Karargâh kadı yardımcısı Abdülkerim Efendi Topal Osman Paşa'nın cesedini İstanbul'a getirdiği dönemde, aynı zamanda Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'-ya Nadir'in el yazisiyle kaleme alınmış iki mektup getirmişti; bunlardan biri Türkçe, diğeri Farsça yazılmıştı; bu mektupların her ikisinde de muzaffer kumandan Osmanlıların ve Türkmenlerin müşterek soydan olduklarını barışın gerçekleştirilmesi için bir se-beb olarak gösteriyordu. Aynı zamanda, iki milleti birbirinden ayıran Şiîlik hakkındaki projesini de ona açıklıyordu. Bu projeye göre, iki millet Sünnîlik hâkim olarak tek bir dinî cemaat halinde birleşecekti. Müteakib yılın mayıs ayında Abdülkerim, şaha bir mektup vermek üzere İsfahan'a gitti. Mektupta, Köprülü Abdullah Paşa'nın olağanüstü yetkilerle serasker olarak atandığı bildiriliyordu; bu görevlerle Paşa barış görüşmelerini yürütmeye yetkiliydi. Bu durumda Nâdir, Efendi ile birlikte seraskere, Araş nehrinin sağ kıyısındaki bütün toprakların İran'a teslimini barış şartı olarak teklif edecek bir murahhas gönderdi; bu arada Hemedan ve Erde-bii üzerine yürüdü. Abdullah Paşa bu mesaja dostça bir cevap verdi. Fakat Şirvan hanı Surkhai, Nâdir tarafından ileri sürülen arazi terki şartını

⁴⁵⁶ Geleceğin Veziriazam*!, âlim ve Lâleli'deki Râgıbpâşa Kütüphanesi'ni birakan zât.

⁴⁵⁷ Tahkiki tevfiik.

⁴⁵⁸ Bu anlaşmada Dördüncü Murad zamanında imzalanan Kasr-ı-Şîrin muâhededindeki sınırlar esas alınmıştır. Zaten anlaşma metni İstanbul'da hazırlanmıştır (Ç.N.).

dinlemek istemiyordu. Şirvan'ı kılıcının hakkı olarak almıştı; Bağdad valisinin bu işde söyleyeceği bir şey olamazdı.

Bu durum karşısında Nâdir şâh, paşası Tahmas-Kulikhan'ı (tahta çıkmadan Önce bu adı bizzat kendisi almıştı) Surkai ile çarpışmak üzere gönderdi. Surkhai, Şamakhi yakınında yenilerek Ku-mukyarın topraklarına çekildi (18 Eylül 1734 -19 Reblul'&hlr 1147). Çar ve Tal Leghislerinden takviye alan ve ayrıca Gence valisiyle Tiflis valisini, Ali ve İshak Paşaları da kendi kuvvetlerine katan Tahmas-Kulikhan tarafından ikinci defa yenildi ve Gazikumukla-rın arazisine kaçtı. Galibler onun yeni yaptırdığı hisarı tahrib ettiler. Nâdir, kaçan hanı on gün boyunca Kumuk topraklarına ve Aktaş nehri kıyısına kadar kovaladı. Orada, Lesgislerin, ric'at yolunu kesmek için Samur köprüsünü yıktıklarını ve bir dağda mevzilendiklerini haber aldı. Nâdir yeni bir köprü yaptırdı, düşman aşiretlere hücum etti ve siperlerinde onları mağlubiyete uğratarak sağ kalanları dağıttı. Peşinden hemen Aras'ı geçip Şamakhi'yi zaptetti ve Gence'yi kuşattı; üç ay boyunca muhasara edenler ve muhasara edilenler karşılıklı lağımlar kazarak çarpıştılar. İranlıların patlattıkları lağımlar yüzünden hayatlarını kaybeden yedi-yüz Türk arasında .valinin oğlu da bulunuyordu (22 Ekim 1734 - 24 Cemâziyül'evvel 1147). Muhasaradan vazgeçmek zorunda kalan Nâdir, yeni Şemakhi'nin, Aksu'da tabiatın tahkimli bir şekilde bulundurduğu, eski Şemakhi ile Kür arasında, bu şehre dört fersah mesafede kurulması emrini verdi⁴⁵⁹.

Arpaçay Savaşı

Nâdir, bu iki kalenin sıkı bir muhasara altında tutulması emrini vererek kumandanını Gence ve Erivan önünde bıraktı. Ken-dişi, Timur Paşa'nın Tiflis garnizonunu altıbin Kürdle takviye etmiş olduğunu Öğrenince, dağlan hâlâ karla örtülü olmasına rağmen, Timur Paşa'nın korumakta bulunduğu Kars üzerine yürüdü (6 Nisan 1735-13 Zilkade 1147). Ararat yakınında, Eçmiazin'deki karargâhından ayrılarak Erivan üzerine yöneldi. Öncüleri, kumandanını esir aldıkları Bâyezid'e kadar ilerledi. Köprülü Abdullah Paşa, Erivan'ı kurtarmak ümidiyle siperlerinden çıktı ve seksen bin mevcutlu ordusunun başında⁴⁶⁰, mevcudu yetmişbir bini bulan İran ordusuna karşı

⁴⁵⁹ Mehdi'nin C. III, F. 11, verdiği bilgi Talman'ın raporunda geçenlere uyuyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/436-438

⁴⁶⁰ Mehdi Osmanlı ordusunun mevcudunu, 50.000'i Yeniçeri olmak üzere 70.000 gösteriyor; Hanway Osmanlı ordusunun mevcudunu 80.000, İran'inkini ise 55.000 olarak kaydediyor; fakat bir baskı hatası, s.

harekete geçti. Osmanlılar Baghawerd yakınında bir dağın eteğinde savaş nizâmında sıralandılar, Akhikendî yakınındaki İranlılar da aynı şekilde davrandılar; bu sırada düşmanlarından iki fersah mesafede bulunuyorlardı (14 Temmuz 1735 - 22 Muharrem 1148) ⁴⁶¹. Geniş bir ova iki orduyu ayırıyordu. Savaş başladı ve netice Osmanlılar için en öldürücü darbe oldu; bütün orduları dağıldı; karargâhları galibler tarafından talan edildi; şehid edilen Diyarbekir valisi Sarı Mustafa Paşa ile serasker Köprülü Abdullah Paşa'nın kesilen başları Nâdir'in ayakları dibine konuldu ⁴⁶². Faziletli Veziriazam Köprülü Mustafa Paşa'nın oğlu Köprülü Abdullah Paşa, kırkdört yıl önce Salankamen'-de şehid düşen babası ve kendisinden dokuz yıl önce Hemedan savaşında şehid edilen oğlu Abdurrahman gibi savaş meydanında şehid olarak can vermişti. Baba, oğul ve torun, bu üç Köprülü, din ve vatanlarına bağlılığın şehidi olarak hayatlarını verdiler. Osmanlı tarihi ne bu ordunun tamamiyle mahvedilişinden, ne de ünlü kumandanının Ölümünden tek kelimeyle söz etmektedir; sadece Timur Paşa'nın başının vurulmasının ordu saflarında bazı karışıklığa yol açtığı ve bunun uğranılan mağlubiyetlerin başlıca sebebini oluşturduğu söylenmektedir ⁴⁶³.

Arpaçay savaşından sonra Nâdir, Gence ve Tiflis Erivan'ı ele geçirdi ⁴⁶⁴. Bâb-ı Âli tarafından seraskerliğe atanan ve selefi Abdullah Köprülü Paşa gibi barış görüşmeleri için kendisine olağanüstü yetkiler verilen Bağdad valisi Ahmed Paşa, Hüseyin Ağa'nın aracılığıyla, evvelce Köprülü Abdullah Paşa tarafından başlatılan görüşmeleri, Nâdir şahla münasebet kurarak yeniden canlandırdı (2 Ağustos 1735). Bununla beraber, Nâdir, Dağıstan ve Gürcistan'daki zaferlerini sürdürmekten geri kalmıyordu. Bu iki ülkeden ilkinde Şemkhal sıfatıyla Kazsfulad'ı atadı, ikincisinin valiliğine ise Kerkük muharebesinde ölen Karthli ve Kakheti valisi Mehmed Mirza'nın kardeşi Ali Mirza'yı ⁴⁶⁵ getirdi. Peşinden hemen Dağıstan'daki kargaşalıklarla meşgul

14, 550.000 dedirtiyor. Mehdi İran kuvvetlerini ancak 15.000 olarak kaydediyor. Bir baskı hatası olarak Hanway'da Arpaçay Arpekay olarak okunuyor; Jones ise aynı kelimeyi Arpecey şekline sokuyor; tarihler ise Jones'de tamamiyle yanlış, olayları bir yıl geriden takibetmekle kalmıyor, aylar ve günleri de yanlış kaydediyor.

⁴⁶¹ Mehdinin eserinde bu mahallerin işaret edilmesi Maizeroi'nin Tabi yesi'ne girişdeki savaş tasvirinden daha önemlidir; oysa bu kaynağı Heyne kullanmıştır (Türklerde Askerlik San'ati adlı eserinde s. 258'e bakınız); bu işaret ettiğimiz eserde tarih hatası vardır ve 1735 yerine 1754 yazılmıştır.

⁴⁶² Mehdi, m, faa. 14.

⁴⁶³ Suphi, f. 6ö. Perişanlık.

⁴⁶⁴ Mehdî, III, fas. 14. Suphi bu hususta sükûtu muhafaza ediyor. Bu konuda f. 31, Dogu Akademisi, Kruzinski'nin Tarihi'nin devamına bakınız.

⁴⁶⁵ Mehdi, Cild III, fas. 15. Peyssonel İran ve Gürcistan'daki kargaşalıklar üzerine yazılmış denemesinde, s. 75, «Tahmas-Kulikhan'ı 1735'de Tiflis hanı ilan etti» diyerek Ali Mirza adı yerine Kancarhan adını vermektedir. Jones bu olayların cereyan tarihini 1734 yılında göstererek yanlışlığının yeni bir delilini

oldu. Ildar valiliğini vermek istediği Khuim han, Şirvan valiliğine atamayı düşündüğü Surkhai ve Derbend valiliğine getirmekte kararlı olduğu Ahmed üsmâi, Nâ-dir'in Şemkhal olarak atadığı Kazsfulad'a karşı birleştiler; Nâdir onların üzerine yürüdü ve kendilerini itaat altına aldı; Usmâi'nin kızı Nâdir'in haremine götürüldü; orada babasına karşı bir rehine olarak tutuldu ve böylece babasının Nâdir'e sadık kalması teminat altına alınmak istendi; Sürkhai'ye gelince, o, kaçmayı başardı.⁴⁶⁶

İranla Müzakereler Ve Barış Anlaşması

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Ahmed Paşa'nın murahhası Hüseyin Ağa, Nâdir'in hazine-darı Mirza Mehmed'le birlikte Erzurum'a döndü. Genç-Ali Paşa, Kırım hanı Kaplan-Giray'la birlikte baş müzâkerelerini yürütmekle görevlendirildi. Hüseyin Ağa ve Mirza Mehmed'le Tiflis'e giden Genç-Ali Paşa orada, o sırada Çar ve Tal Legislerine karşı sefere çıkmış bulunan Nâdir'i bulamadı ve Gence'de beklemek zorunda kaldı; orada mihmandar olarak han Ali gelip kendisine katıldı (23 Kasım 1735 - 7 Receb 1148). Bu şehirde Nâdir'in Tarkun veya Derbend'den dönmesini bekledi. O sırada Nâdir, Mogan⁴⁶⁷ ovasında, saltanat değişikliği münasebetiyle İranvarî bir şenlik⁴⁶⁸ hazırlamak üzere onikibin işçinin çalıştığı Kur ile Araş nehirlerinin birleşme noktasındaki karargâh-da bulunuyordu. Bütün taht gâsıplanm ortaklaşa mizaç çizgisi halindeki mürailikle, başının üzerinde tehlikeli bir kılıç sallanan İran halkının irâdesine başvurmayı da ihmâl etmedi. Şenlik günü, ordu ve devlet ileri gelenlerinden, hiç çekinmeksizin, kendisini şah olarak isteyip istemediklerini söylemeleri talebinde bulundu; onlara, zira, savaştan ve hükümet dağdağasından yorgun düştüğünü ve inzivaya çekilip bir başına⁴⁶⁹ yaşamayı tasarladığını anlattı (1 Şubat 1736-18 Ramazan 1148). İttifakla şah ilân edildi⁴⁷⁰. Bununla beraber bir ay süren sahte bir tereddütten sonra ye gu-yâ kendisine yapılan ısrar baskılarına dayanamayarak saltanatı kabul

vermektedir.

⁴⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/438-440

⁴⁶⁷ Mac. - Kinneir'e göre, Mogan ovası, Erdebil yakınından Kur nehrinin mansabına kadar uzanır. Söylendiğine göre uzunluğu altmış, genişliği yirmi fersahtır. Bereketli toprağı, gür otlaklarıyla Doğu fâtipleri için karargah yeri olarak yaratılmış gibidir. Büyük Pompe'nin zafer alışkanlığını, mesleğini burada zehirli yılanlar durdurdu ve bunların Mogan ovasına zarar verdiği inandırılmaktadır.

⁴⁶⁸ S.W. Jones'a göre, Ker Arus.

⁴⁶⁹ Suphi'nin f. 88, Ragıb'ın Tahküc'ine dayanarak ileri sürdüğü bu konuşma, Mehdi'de bütünüyle, IV, fas. 1, yer almaktadır; Nâdir'sah Ta-rüii'nde ise, nutuk aslına uygun bir şekilde yer almıştır.

⁴⁷⁰ Ragıb bu konuda duruma uygun düşen bir Farsça beyti, veriyor: Ben ayna karşısında bir papağanım Ancak ustamın öğrettiğini söylerim, fazlasını değil.

etti. Fakat, bu kabulünün şartı vardı: İmparatorlukta mezhep birliğine bundan böyle uyulacak, devletin resmî mezhebi Sünnîlik olacak ve gelecekte, Hanefî, Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî mezhepleri arasına Câferî⁴⁷¹ mezhebi katılacaktı.

Bu görüşmeler, olağanüstü yetkili Genç-Ali Paşa ile mihmandar Abdülbaki Han'ın Mogan karargâhına gelmeleriyle başlatılan müzâkerelere rastladı (8 Mart 1736-24 Şevval 1148). Nâdir şah⁴⁷², İran hacılarının gelecekte hususî bir hac emirleri olması, Câferî mezhebinin resmen tanınması, bir Osmanlı maslahatgüzarının İsfahan'da devamlı kalması ve kâhyasını her yıl İran hac emîrine yardımcı olarak vermesi; niûiyet esirlerin fidyesiz deĝiş-, tirilmesi talebinde bulundu. Şartlarını böylece kendisine bildirmiş olduĝu Genç-Ali Paşa'yı geri gönderdi; kendisine hizmeti bakamından elçi ünvânı verdiĝi Abdülbâki Han'ı tahta çıkışını bildirmekle görevlendirdi ve barış anlaşmasını sür'atle gerçekleştirmesi için kendisine olağanüstü- yetkiler verdi. Bu görevi için elçinin beraberinde İran Mollalarının başı Sidi Abdülkasım, Nâdir Şâh'ın imamı Ali Ekber; birinci derecede yetkili olarak eyâletler kadıları başkanı⁴⁷³, ikinci derecede yetki sahibi sifatiyle fıkıhcılar başkanı⁴⁷⁴ bulunacaklardı. Şâh'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra, bu heyet yola çıktı ve Temmuz⁴⁷⁵ başında İstanbul'a⁴⁷⁶ vardı (Temmuz 1736 - Rebi'ul'evvel 1149).

Bâb-ı Âli barış anlaşması görüşmelerini yürütmek üzere kendi olağanüstü yetkili murahhası olarak Reisefendi İsmail, Divân-ı Hümâyün Mühürdarı Mustafa efendi, evvelce İran'da kendisine verilen görevleri başarmış olan, şahıs vergileri dairesi reisi Ragıb Mehmed Efendi'yi tâyin etti. Bâb-ı Âli, görüşmelerde din ve mezheb işlerinin de görüşüleceğini gözönünde tuttu ve üç görevliye yardımcı olarak, bu son derece güç meseleleri tartışmaları bakımından, dört yüksek dereceli ilim adamım da görevlendirdi: Bunlar Anadolu Kadıaskeri Leylî Ahmed Efendi, aynı görevde bulunmuş olan Mesihîzâde Abdullah Efendi; Fetva Vesikaları Dairesi müfettişi ve evvelce Mekke kadılığında bulunmuş Abdullah Efendi ve eski

⁴⁷¹ 1 Şubattan 8 Marta kadar, Suphi, f. 87 ve 89.

⁴⁷² Mehdîhan taç giymenin 8 Martta (24 Şevval) gerçekleştirildiğini kaydediyor.

⁴⁷³ Sadri memalik

⁴⁷⁴ Reisu-l-ulema.

⁴⁷⁵ Mehdi, IY, fas. 2. Netice olarak Suphi tarafından verilen 25 Şevval tarihi, f. 88, ı ve 3 tarihleri Nadir aynı 24'ünde tahta çıktığına göre doğru değildir. Suphi bu elçilerin iki kere, geldiklerini ve Tahkik'e göpe üç kere gelmiş olduklarını ileri sürüyor.

⁴⁷⁶ Nadir Şah'ın Sultan'a, Veziriazam'a ve Şeyhülislâm'a gönderdiği üç diplomatik mektup, Ragıb'ın «Tahkik»inde eserinin birinci bölümünün sonunda bulunmaktadır.

İstanbul kadısı Ahmed Efendi idi. İran elçisiyle birlikte İstanbul'a gelen Genç-Ali Paşa'ya, saray bahçesi kapısının yanındaki Muhsinzâde'nin konağında yapılan müzâkerelerde Özellikle hazır bulunma görevi verildi. İlk toplantılarında Osmanlı ilim adamları ve olağanüstü yetkili murahhasları, şah tarafından Sul-tan'a, Veziriâzam'a ve Şeyhülislâm'a yazılan mektuplar hakkında bilgi sahibi olmakla yetindiler ve bunların muhteviyatının ertesi gün görüşülmesinin doğru olacağı hükmüne vardılar (30 Ağustos 1736-22 Rebi'ulâhir 1149).

Ertesi gün, ikinci toplantıda, Şah'ın esirlerin mübadelesi, İsfahan'a bir maslahatgüzar gönderilmesi gibi sırf politik ⁴⁷⁷ mâhiyetteki talepleri, Caferi mezhebinin tanınması, hac kervanları için İranlı bir emîrin atanması gibi ruhanî ⁴⁷⁸ meselelerden ayırd edildi, ilk taleblere karşı itirazda bulunulmadı ve ikinciler üzerinde de anlaşma ümidi doğdu ⁴⁷⁹ (31 Ağustos 1736 - 23 Rebi'ulâhir 1149).

İki devlet olağanüstü yetkili murahhaslarının birlikte yaptıkları ilk toplantıda, İran elçisi, Şiiilerin Şiiliğine son vermeği hedef tuttuğunu ileri sürdüğü- Nâdir Şâh'ı mübalağalı bir biçimde övdü; İran halkının onu oy Dirliğiyle tahta getirdiğini ve yukarıda belirtilen dört maddenin Bâb-ı Âli'nin bir şükran belirtisi olarak kabul edilmesini isteyerek sözlerini bitirdi (2 Eylül 1736 - 25 Rebi'ulâhir). Osmanlı murahhasları istenilen tâvizlerin dinî olanları ile siyasî olanları araşma bir ayırma getirmiş olduklarından, İran hac kervanlarının Lahsa ve İmam Ali yolları üzerinden geçmesiyle alâkalı olanım derhal kabul ettiler. Ertesi gün Osmanlı murahhasları İran elçisinin ziyaretine gittiler ve kendisiyle işler üzerinde bir görüşmede bulundular.

İkinci toplantıda, İran elçisi, kendisini uzun süre beklettikten sonra geldi ve kendisine karşı misafirserverlik görevlerinin yerine getirilmediği iddiasını ileri sürdü. Bu konuda kendisine teminât verildikten sonra, iki hükümetin karşılıklı maslahatgüzar bulundurmaları hususunda anlaşmaya varıldı (4 Eylül 1736-27 Rebi'ulâhir 1149).

Üçüncü toplantıda esirlerin bırakılması konusu üzerinde durulurken İran elçisi, halife Müteassemin, kendisinden himayesini istemiş bulunan bir kadının —Amorium'un— kurtarılması için Bizans İmparatoruna savaş ilân

⁴⁷⁷ Mülkiye. (İdare ve devlet meseleleriyle alâkalı manasında. (Ç.N.)

⁴⁷⁸ Şeriye.

⁴⁷⁹ Hammer'in bahsettiği ümit İranlılar tarafından belirmiş olabilir; fakat Türkler bakımından şeriat meselelerinde, Padişah aynı zamanda halifelik makamının başında olduğuna göre, böyle bir ümitten kesinlikle bahsedilemez. (Ç.N.)

ettiğini açıklayan tarihî bir geleneği ileri sürerek iğneleyici bir imâda bulundu (6 Eylül 1736 - 9 Rebi'ulâhîr 1149).

Dördüncü toplantıda aynı konu üzerinde duruldu; İran elçisi esirlerin bırakılmalarının Şâh için bir şeref meselesi olduğunu, milleti tatmin için hepsi değilse bile birkaç bininin serbest bırakılmasında zorunluluk bulunduğunu sözlerine ekledi (7 Eylül 1736-1 Cemaziyül'evvel 1149).

Beşinci toplantıda Osmanlı murahhasları, İran elçisine resmen tanınması istenilen beşinci mezhebin tehlikeli bir bid'at oluşturacağını isbatlamaya çalıştılar; fakat elçi bu anlayışı kabule yanaşmadı (13 Eylül 1736 - 7 Cemaziyül'evvel 1149). Osmanlı olağanüstü yetkili murahhasları İran elçisi Mirza Mehmed'i ziyaret ederek kendisini Bâb-ı Âli'nin dinî konuda bir bid'ati kabul etmesinin imkânsızlığını anlatmaya çalıştılar, bunun delillerini ve sebeplerini bildirdiler; yeni bir mezhebi kabul etmenin, asla bahis konusu olamayacağını anlatmakta ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Neticе olarak, Sultan'ın şaha gönderdiği cevabî mektuba uygun şekilde anlaşmanın ilk üç maddesi kaleme alındı ve İsfahan'a müzâkerelerin durumunu bildirecek olan murahhas heyetinin teşkili konusunda karara vanlol (17 Eylül 1736 -11 Cemaziyül'evvel 1149).

Yedinci toplantıda, İran elçisi bu şekilde değiştirilen anlaşmayı tasvib etmekle beraber, şahın tasdiki konusunda herhangi bir teminat vermeyerek ihtiyatlı davranmaktan geri kalmadı (22 Eylül 1736-16 Cemaziyul'evvel 1149). Nihayet, sekizinci toplantıda anlaşma metni tamamiyle temize çekildi (24 Eylül -18 Cema-ziyül'evvel),

Bu sekiz toplantıdan sonra, anlaşmanın muhteviyatı, savaş esirlerinin⁴⁸⁰ serbest bırakılmaları emriyle birlikte içtimâ halindeki Divân'a bildirildi. İran elçisi ve kendisine refakat eden iki İranlı şeriat makamı sahibi, Bâb-ı Âli'nin şahın elçisine eşit, vezir seviyesinde bir elçinin tâyini ve kendisiyle birlikte, İran elçisiyle birlikte gelen ulemâ düzeyinde iki şeriat adamı göndermesi hususunda ısrar gösterdiklerinden, Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa üç tuğlu Paşalığa yükseltilerek elçi olarak atandı ve kendisine yardımcı olmak üzere ulemâ arasından iki eski fetva emanetçisi, Abdullah ve Halil Efendiler, biri Anadolu-Kadıaskeri, diğeri Edirne müftüsü pâyesiyle

⁴⁸⁰ Suphi'njn eserinde, f. 90, muahede Sultan tarafından Şâh'a yazılmış mektup şeklinde bulunmaktadır. Rağb'ın Tahkik'inde ise şu vesikalar yer* almaktadır: 1 — Anlaşmanın kopyası; 2 — Han'a ve elçiye verilen itimad mektupları; 3** — ISIçi Mustafa Paşa'ya verilen itimad-mektupları; 4 — Veziriazam'ın İran şahına mektubu; 5 — Veziriazam'ın elçi Mustafa Han'a verdiği mektup; 6 — Şeyhülislam'ın Nadir Şâh'a Arabça mektubu; 7 — Şeyhülislam ve Reisefendi tarafından Caferiye mezhebi konusundaki iddialarından vazgeçmesi için İran elçisine gönderilen pusula.

seçildiler. Kaymakam, Reisefendi, Şeyhülislâm ve Genç-Ali Paşa yazlık köşklerinde elçiye ziyafetler verdiler. Anlaşmanın Divân'ın tamamı tarafından tasvib görmesinden onsekiz gün sonra, elçi Mirza Mehmed ve iki yardımcısı anlaşmanın asimi törenle almak üzere saraya davet edildiler. Sarayda kendilerine bil'atlar, tören elbiseleri giydirildi; elçinin kâhyası ve protokolleri kaleme alan ⁴⁸¹ kâtibi de aynı ihсандan yararlandıkları gibi, kâtibin yardımcılarına da hediyeler, şeref elbiseleri verildi (17 Ekim 1736-11 Cemaziyül'âhir 1149). Ender rastlanan bir lütuf olarak elçiye Hz. Osman'ın elyazısı bir Kur'ân hediye edildi ve iki çalışma arkadaşına da başka kitaplar ⁴⁸² verildi; bu kitaplara usta bir hat sanatçısı ⁴⁸³ olan Sultan, ne'si ⁴⁸⁴ adı verilen bir yazı tarzıyla adını ve son derece güzel harflerle birkaç mısra yazmıştı.

Kur'andan bol bol nakiller yapılarak ağırbaşlı ve ihtişamlı bir görünüş kazandırılan ve Nâdir Şâh'ın İran Şâh'ı olarak tanındığının belirtildiği giriş bölümünü takibeden barış anlaşmasıyla Bâb-ı Âli, birinci olarak, İran hac kervanlarının Lahsa ve İmam Ali yolundan güvenlik içinde geçmelerini sağlayacak tesirli tedbirler almayı üstleniyordu; bununla beraber, İranlı kervan nezaret-çisi Osmanlıların kullandıkları hac-emîni (emirol-hac) adından başka bir unvan taşıyacaktı; ikinci olarak, İran hükümeti nezdinde üç yılda bir değiştireceği bir âmir bulundurmaya taahhüt ediyordu, ki bu âmirin kahyası Lahsa ve İmam Ali yolu üzerinde İran hacıları kervanına refakat edecekti; karşılıklılık esasına uygun olarak İran da Bâb-ı Âli nezdinde bir maslahatgüzar bulunduracaktı; üçüncü olarak, hususî kişiler elinde bulunan esirleri araştırmayı ve bunları hürriyetlerine kavuşturmayı taahhüd ediyordu. Anlaşma metninde özel anlaşma ünvânıyla ⁴⁸⁵ dördüncü madde geliyordu. İki imparatorluğun hudutları IV. Murad döneminde varılan anlaşmada tesbit edildiği şekilde kaldığı gibi, iki hükümdar arasındaki muhaberatı düzenleyen usûl de yürürlüğe konuldu: Buna göre Sultan ve Veziriâzam'ı doğrudan doğruya Şâh'a yazabiliyorlar, buna karşılık yalnız şâh Sultan'a yazabiliyor, birinci veziri ise ancak Veziriâzam'a hitabedebiliyordu. Safavî hanedanı döneminde kullanılan yaralayıcı, yakışsız ve usûle uygun

⁴⁸¹ Vak'anüvis, f. 90, vekayinüvis tarihçi ile karıştırılmamalıdır

⁴⁸² Ragıb'a göre mirza Abdulkasun, kendisinde Musellim'in Hadisleri varsa da Buhârî'ninkinin bulunmadığını; Beydâvi'nin tefsirine sahip bulunduğunu, fakat, Kuşafinkinden mahrumluğunu; nihayet Cevhe-ri'nin eseri elindeyse de Kamus'unkinin olmadığını söyleyerek bu hediyeleri dilenmiştir

⁴⁸³ Bugün tahtta bulunan adaşı gibi. (Hammer, eserini yazdığı sırada tahtta bulunan II. Mahmud'un hat ustası olduğuna işaret ediyor. Yani I. ve II. Mahmud'ların bu sanatta usta olduklarını belirtiyor. (Ç.N.)

⁴⁸⁴ Yakuti.

⁴⁸⁵ İzafet veya tezlil.

olmayan tâbirlerin ⁴⁸⁶ tamamıyla ortadan kaldırılması uygun görülmüştü; çünkü şu andan itibaren, İranlılar Osmanlılar gibi Sünnî olmuşlardı. «Buna göre ilk dört halife ve Hz. Peygamber'in on silah arkadaşından izzet ve şerefle söz edeceklerdir, adlarını saygı ile anacaklardır; ağaç altındaki ilk yeminin (Peygambere inananların) gerçekliğini kabul edecekler; Hz. Peygamber'in saf ve tertemiz ailesinden ancak saygı ile bahsedecek ve o ailenin azalan ile kendilerini karşılıklı kardeş bileceklerdir. Bilhassa tacirler bu iyi muameleden yararlanacaklardır; zira belirli gümrük vergilerini ödediklerine göre hiçbir suretle rahatsız edilmeyeceklerdir, îmam Ali ve îmam Hüseyin'in mezarlarını hac için ziyaret edecek olan İranlılardan ve Bağdad'da evliya türbelerine ziyaret görevlerini yerine getirecek olanlarından, beraberlerinde herhangi bir ticarî eşya bulundurmuyorsa, hiçbir suretle vergi alınmayacaktır; kaçaklar her iki imparatorluk tarafından da kabul edilmeyecekler ve ilk talebde derhal teslim edilmeleri yoluna gidilecektir. Bu anlaşmayı te'yid ve te'kid ederken Yüce Allanın adını, Peygamber'in hayırlı mucizelerini ve âhir zamanları anıyor ve bu zeyli hükümdarlar arasında bütün zamanlarda görülen tarzı göre yerine getireceğimizi vaad ediyoruz. Bu şartlara, vaad ve mecburiyetlere uzun zaman riâyet edilecek, bunlara karşı hiçbir teşebbüste bulunulmayacak, biz taraflar ve himayemiz altında bulunanlar bizim gösterdiğimiz riâyeti göstereceklerdir. Bütün bunları duyup dinledikten sonra bu anlaşmaya değişiklikler getirecek olan, hatânın bu değişikliği yapanda olduğunu bilmelidir.» ⁴⁸⁷

ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP.....	
Bâb-I Âlî'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı.....	
Vezîriâzam'la Talman Arasında Muhâberât.....	
Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı.....	
Kaptanı Derya Canum Hoca.....	
Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki.....	

⁴⁸⁶ Hammer, «Safavi hanedanı döneminde kullanılan usûle uygun olmayan» sözleriyle Şiiğin tran'da hâkim olduğu o dönemde ilk halifelerden çok kötü sözlerle bahsedildiğini belirtmek istiyor. Nitekim, Kanunî Amasya barış anlaşmasına halifeler hakkında kötüleyici sözler söylenmesini meneden madde koydurmak lüzumunu duymuştur (Ç.N.).

⁴⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/440-446

Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar	
İsveç'le Ticaret Anlaşması	
Veziriazam Ve Koenigsegg'in Muhâberâtı	
Niemirrow Kongreleri.....	
Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması	
Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı	
Eflak Ve Boğdanda Askebi Olaylab	
Veziriazamın Azledilmesi	
Rakoczy İle İmzalanın Anlaşma	
Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor	
Uzicâ, Mehadia, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi	
Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri	
Bosna Olayları	
Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması	
Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler	
Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-I Âli Nezindeki Teşebbüsleri.....	
Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziriâzamuğa Getirilmesi	
İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma	
Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi	
Krozka Savaşı	
Belgrad Muhasarası	
Chocimin Zaptı	
Ruslar Eflak'da.....	
Waujsle Veziriazam Abasında Muhabere	
Neipferg'den Osmanlı Karargahına Hareket.....	
Belgrad Barış Anlaşması Mukaddimatı Ve Neticelenmesi.....	

ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP

Bab-ı Âli'nin Avrupa devletleriyle savaş veya barışı tercihdeki kararsızlığı. — Veziriâzam'la Talman arasında muhaberat. — Rus ordusunun Kırım'ı istilas. — Kapdan-ı derya Camım Hoca. — Eflak voyvodası Ghika'mn hospodarlığının tasdiki. — Ukrayna'da meydana getirilen zararlar. — İsveçle ticaret anlaşması. — Veziriazam ve Koenigsegg'in muhaberatı. — Niemirow kongreleri. — Ruslar ve Avusturyalılar tarafından savaşın başlatılması. — Avusturyalılar tarafından Nissa'nın zaptı. — Eflak ve Boğdan'da askeri olaylar. — Veziriazam'ın azledilmesi. — Rakoczy ile imzalanan anlaşma. — Aracılıklarını kabul ettirmek hususunda deniz devletleri elçilerinin gayretleri; Fransız elçisi aracı kabul ediliyor. — Uzica, Mehadia, Semendere ve Orsova'nın zaptedilmesi. — Huşların Dinyester üzerine ve Kırım seferleri. — Bosna Olayları, — özi ve Bender kalelerinin yıkılması. — Müzakerelerin yeniden başlaması için teşebbüsler. — Polonya kralı III. Auguste ve Polonya konfederasyonunun Bab-ı ÂU nezdindeki teşebbüsleri. — Hacı İvaz.

— Mehmed Paşa'nın Veziriazamlığa getirilmesi. — İsveç'le XII. Charles'ın borclariyle ilgili anlaşma. — Prusyalı teğmen Sattler*'in gelişi. — Krozka savaşı. — Belgrad muhasarası. — Chocim'in zabü. — Ruslar Eflak'da. — Walüs'le Veziriazam arasında muhabere.

— Rusların Eflak'da baskınları. — Neipperg'den Osmanlı karargahına hareket. — Belgrad barış anlaşması ve mukaddemaü ve neticelenmesi.⁴⁸⁸

Bâb-I Âli'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı

OSMANLI İmparatorluğu, varlığının savunulması maksadiyle İran'la bir barış anlaşması imzalamıştı; buna rağmen kendini Rusya, kısa süre sonra da bir Avusturya - Rusya ittifakı savaşının içinde buldu. Siyasî ve dinî bir mâhiyet taşıyan İran'a karşı savaş büyük bir şiddetle yürütülmüştü; zira, hıristiyan bir milletten çok daha fazla dinî kin duyacağı mezhepçe sapmış bir millete karşı savaş hareketine girişmişti; ayrıca, Bâb-ı Âli ordularını İran üzerine yığarken topraklarını büyütme, kaybetmiş olduğu şehir ve eyâletleri geri almak istiyordu. Halbuki imparatorluğun hudut komşularıyla

⁴⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/447

bir savaşta toprak ilhakında ancak az ümidi olabilirdi. Mora fâtihi Ali Paşa'nın Peterwar-dein savaş meydanında Temeşvar ve Budin'i tekrar fethetmek yolunda beslediği "hayâlin solup gittiğini görmüş olduğundan beri ve Rusya'nın Derbend'in yanlarına vanılmaz kayalıklarını ve Baku'nun kuru sahralarını, yâni Kafkas geçidini ve Azak denizi kıyısındaki eski Osmanlı hududunu koruyan bir ileri karakol mesâ-besindeki kaleyi işgal etmesinden beri, Osmanlı İmparatorluğu Tuna ve Don nehirleri ötesinde fetihlerden vazgeçmek zorunda kalmıştı; Bâb-ı Âli aşağı bir düzeyde bulunduğunu hissediyor ve devlet ileri gelenleri, vezirler disipline ve Avrupa orduları teşkilâtına hâkim olan askerlik sanatına değer tanıyorlardı. Birçok Veziriazam ve bunların arasında III. Ahmed'in saltanat döneminin son oniki yılına, idarenin başında bulunan Nevşehirli İbrahim Paşa, Malta şövalyeleri elindeki esaretinden bir Fransızın ödediği fidye ile kurtulan Topal Osman, Venedikli bir dönme tabibin oğlu olan Hekimoğlu Ali Paşalar Avrupa devletlerinin politikasını anlamışlardı. İmparatorluğun hudutlarının uzağında, Avusturya, Polonya ve Rusya'nın yanına yerleştirilmiş olan Eflak ve Boğdan voyvodaları devletin tabîi muhafızları ve Osmanlı diplomasisinin memurları durumundaydılar. Bâb-ı Âli, Rakoczy ve Bonneval'ın şahıslarında İstanbul'da iki casus bulundurmaktaydı; ayrıca, deniz devletleri⁴⁸⁹ Karlofça (Carlowiez) ve Pasarofça (Passaroweiz) barış anlaşmalarına aracı olarak katılmalarından beri, Bâb-ı Âli'nin Avrupa krallarına karşı uyguladığı politikada dikkate değer tesir sahibi olmuşlardı; nihayet, Fransız elçisi Rusya'ya karşı yeni bir savaşın çıkacağını sezerek, bu devletin kuzeybatısında bulunan İran eyâletlerinin iki devlet arasında paylaşılmasını sağlayan meşhur anlaşmayı imzalatmasından beri Fransa'nın sesi divanda bir dereceye kadar ağırlık kazanmış ve bu ağırlık XIV. Louis'nin sürekli savaşları ve Avusturya'ya karşı takındığı tehdit edici tavır sayesinde durmadan artmıştı. Şurası doğrudur ki, Rakoczy, Bonneval ve daha sonraları da İsveç elçileri Hoepken'le Carlson, Bâb-ı Âli'yi durup dinlenmeden Avusturya ve Rusya'ya karşı savaşa teşvik ve tahrik etmişlerdi; fakat diğer taraftan krallık hükümetleri elçileri ve deniz devletleri elçileri hâdiselerin gerçek durumu ve Avrupa devletlerinin siyaseti hakkında Bâb-ı Âli'ye bilgi vermeyi hiçbir suretle ihmâl etmiyorlardı. Zâten, Bâb-ı Âli tehlikenin karşısına gözü kapalı çıkmayacak kadar kendi çıkarlarını iyi biliyordu. Evvelce kendileriyle görüşülmesi elçilere aşağı yukarı yasaklanmış bulunan Veziriazamlar onlarla sık

⁴⁸⁹ İngiltere ve Hollanda'dan söz ediliyor (Ç.N.).

sık toplantılar tertipliyorlardı. İmparatorluğun en önemli makamına saraydan çıkararak gelmiş olan ve siyaset meseleleri üzerinde hiçbir bilgiye sahip bulunmayan Silahdâr Mehmed Paşa, aydınlanma konusunda hiçbir fırsatın kaçmasına müsaade etmiyordu; adalet ve hakikat aşkıyle birleşen mizacının yumuşaklığı tahrik edici bir idare tarzını hayâl etmekten bile uzaktı ⁴⁹⁰. Fakat I. Mahmud'un ilk altı yıllık saltanatı sırasında tayin edilen altı Veziriazam, harem perdesinin arkasına gizlenerek, mutlak hâkim olarak onların yerine hüküm süren Kızlarağasının âleti durumunda kalmışlardı: Son Vteziriazam İsmail Paşa, geceleri yapılan Paşaların kendi aralarındaki gizli toplantılarda, Kızlarağasının mutlak hâkimiyetinin kendi rolünü ikinci dereceye düşürdüğünden yakınmış, bu suretle kendisinin makamdan düşmesini hazırlamıştı ve şüphesiz Valide Sultan'ın himâyesi Kızlarağasının intikam kılıcına hedef değiştirtmeseydi, makamiyle birlikte başını da kaybedecekti. Bununla beraber, sürgüne gönderildiği Sakız adasında ancak ikimilyon kuruş feda etmek suretiyle başını kurtardı ⁴⁹¹. Kızlarağasının kavgacı zekâsı ve faaliyeti yaşının ilerlemesi ölçüsünde zayıflamıştı ve o sırada yetmişinde bulunduğundan, geri kalan yaşayacağı sayısı az günleri kudretinin barış havası içinde tadını çıkararak geçirmek arzusundaydı ⁴⁹². Bu se-beble, eğer Rusya Azak'ı muhasara ederek teşebbüsü eline almasaydı, savaş sözünü ağzına bile almayacaktı. Bu düşmanca davranış, Nâdir Şahla taksim sebebiyle veya kılıcının kuvvetiyle zaptettiği bütün toprakları kaybetme pahasına barış yapmaya Bâb-ı Âli'ye karar verdimişti. Bâb-ı Âli kendisini savunmak zorunda olduğundan, Rusya ile başlayan çarpışmaları mümkün olan süratle sona erdirmekten başka bir şey düşünmüyor, fazla düşmanı olmaktan çekindiğinden Avusturya ile bir savaşın çıkmaması için bütün gayretini gösteriyordu.

Rusya ile savaşın işareti olan tuğların dikilmesinden oniki gün önce, Veziriazam, Avusturya elçisi Talman'ı huzuruna kabul etti. Rusya aleyhindeki bütün düşüncelerini bildirdikten sonra, kendisine saray meclisi başkanı kont de Koenigsegg'e ulaştırılmak üzere bir mektup verdi; bu mektupta Kırım hanının Kafkasya üzerine yürümesini zorunlu kılan sebepleri bildiriyor ve savaşın bütün felâketlerinin sorumlusu tuttuğu Rusya

⁴⁹⁰ Contareni'nin Mart 1736 tarihli raporu. Raporda: «O spira nel G. Vesir un genio placido, amante del vero e del giusto» sözleriyle bu gerçeği belirtiyor.

⁴⁹¹ Contareni'nin raporu. Elçi, 4.000 kese verdiğini ileri sürüyor

⁴⁹² Aynı rapor. Contareni.

çariçesinin saldırganlıklarından yakınıyordu ⁴⁹³. Silahdâr Mehmed Paşa bu konuda ne düşündüğünü sorunca, Talman, Pruth anlaşmasının Ka-barta ve Dağıstan sınırlarıyla alâkalı herhangi bir tesbitte bulunmamış olduğu cevabım verdi. Diğer taraftan, yeni İngiliz elçisi Fawkner ve Hollanda temsilcisi Calcoen, Davudpaşa karargâhına hareketinden önce Veziriâzam'la yaptıkları bir görüşmede, ılımlı sözlerle yazılmış aynı mealdeki bir tamimi deniz devletlerine göndermesi teklifinde bulundular. Bu tamim aynı zamanda bir bildiri yerine geçecek ve dost devletlerin barışın tesisi yolunda müdâhalesini isteyecekti ⁴⁹⁴. Fawkner ve Calcoen, arabuluculuklarını teklif etmek maksadiyle Rus elçisi kont d'Ostermann'a da yazı ile başvurular, fakat aldıkları cevap memnunluk verici olmadı. Elçi, Veziriâzam'a gönderdiği mektuptan bahsediyor ve bu mektupta savaş veya barışı seçmeği kendisine bırakmış olduğunu bildiriyordu ⁴⁹⁵.

Bâb-ı Âli, geleneğe uyararak Rus elçisini tutuklayacak yerde, emrine yirmi at ve bir o kadar araba,, yol masrafı olarak da günde yirmi kuruş vererek muhafaza altında hududa kadar gönderdi. Bu nezâketin sebebi, imparatorluk tarihçesine göre, varlığının veya yokluğunun Bâb-ı Âli için az ⁴⁹⁶ önemli olması idi. Bununla beraber elçiyi hemen serbest bırakmadı. Bunun da sebebi, yine aynı tarihçiye göre, «Bâb-ı Âli'nin, hıristiyanların toz misâli hor görülecek âdetlerine uyduğu» görünüşünden saklanmasıydı. Sami'nin ve Şâkir'in «Yıllık»larının devam ettiricisi olan Suphi'nin tarihinin mutâd üslûbu böyledir. Eserinin ilk sayfalarından itibâren Rus-ya-Avusturya birleşik cephesi savaşının sebeplerini «imparatorla, bu kötülük ve hile karması ⁴⁹⁷ ile çariçe, dünyanın en sahtekâr kadını» arasında kurulan anlaşmanın getirdiği felâketlere bağlar: «Bunlar saksâğanlar ve kargalar gibi anlaşarak Osmanlı İmparatorluğunun iyi korunmuş ülkelerinin gül tarhları üzerine atılmışlar ve onu pençe ve tırnaklarıyla parçalamışlardır; onlara Kur'an'ın: 'Sizi öldürdükleri gibi onları öldürünüz ve sizi kovdukları gibi onları kovunuz' âyetini uygulamak gerekir.» ⁴⁹⁸

Veziriâzam'la Talman Arasında Muhâberât

⁴⁹³ Suphi, f. 79. Mektupta Ostermann'ın mektubunun özeti ve Bâb-ı Âli'nin cevabı bulunuyordu.

⁴⁹⁴ Sultan'ın İngiltere kralına mektubu 17 Temmuz 1736. Suphi, f. 79

⁴⁹⁵ Kont Ostermann'ın Veziriâzam'a mektubu

⁴⁹⁶ Suphi, f. 84.

⁴⁹⁷ Usaşâri bed tebar hiylekâr.

⁴⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/447-451

Veziriâzam'ın Davudpaşa'dan ayrılmasından onbeş gün sonra, Talman, ulak vasıtasıyla ona, tam yetki ve arabulucu olarak Rusya ile Bâb-ı Âli arasında çıkan anlaşmazlığı yoluna koyma izni veren vesikaları beklediğini bildirdi (25 Haziran 1736). Bir ay sonra, Talman yetki vesikalarını aldığını Veziriâzam'a bildirdi ve sekiz gün sonra gönderdiği mektupta Sultan'ı, Auguste de Saze'ı, İngiltere kralının tanıdığı gibi, Polonya ikralı olarak tanımaya ikna etmesini ve Polonyalı Stadnicki'yi elçi sıfatıyla kabul ettirmesini yazdı. İngiltere ve Hollanda da böyle davrandıklarına göre kralı memnun etmenin tam zamanı olduğunu, böyle bir fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini de imâ yoluyla anlattı. Veziriazam, Talman'ın ikinci mektubuna, Babadağ'dan, arabuluculuğunu kabul ettiğini bildiren cevabını yazdı; ayrıca, Bâb-ı Âli tamim mâhiyetinde Fransa, İngiltere ve İsveç krallarına, Hollanda ve Venedik cumhuriyetlerine gönderdiği mektupla barışı devam ettirmek arzusunu yeterince belirtmiş olduğunu, her şeyden önce arabulucu devletlerin tasarladıkları barış esaslarını öğrenmek istediğini cevabına ekledi. Mehmed Paşa, Talman'ın üçüncü mektubuna cevap olarak, gönderdiği tezkireyi Polonya maslahatgüzarı Stadnic-ki'nin eliyle aldığını, Polonya kralını tanımanm hiçbir güçlkle karşılaşmayacağını yazdı (Ağustos sonu 1736). Veziriazamın beyânına rağmen kendisinin resmen çağırılmaması karşısında Talman Bâb-ı Âli'ye başvurdu ve bu sebeble duyduğu hayreti belirtti. Üç gün sonra Talman'a bir tezkire ile arabulucu sıfatıyla olağanüstü elçi tâyin edildiği bildirildi. Talman, aynı gün tarihini taşıyan ikinci bir mektupla Veziriâzam'a teşekkürlerini ilettili ve Polonya kralının tanınması ve elçisinin muteberliğinin tanınması yolundaki faaliyeti hatırlattı. Ertesi gün (18 Eylül), Talman muhteşem bir törenle Kaymakam'ın huzuruna kabul edildi; yeni arabuluculuk sıfatının gereği olarak kırkiki çavuş ve altmış Yeniçeri ve yetmişüç sipahi etrafını almıştı. Ayrıca dört tercüman ve sekiz tercüman yardımcısı hazır bulunmuştu. O andan itibaren Bâb-ı Âli, masrafları için günde yüzirmiyedi kuruş verecekti. Çavuşba-şidan ayrı olarak, umumiyetle olağanüstü elçilerin alaylarını oluşturan subaylar da Talman'ın beraberine verilmişti; bunlar çavuşlar müfettişi, kâtibi, kılavuzçavuşu, mehterçavuşu, subaşı, kavas-başı, saray muhafızları başı, selâmağası, kaftancıbaşı, imrahor, yemişçi başı idi. Bunlardan çiçek ve meyve hediyeleri taşıyıcısı olan sonuncusu, Talman'a dört çiçek buketi ve dört sepet meyve ile şerbet dolu on vazo sundu; selâmağası ona yirmi yasadık ve kenarları altm işlemeli kadifeler getirdi.

Veziriazam, kendisine arabulucu tâyinini bildiren Talman'a iltifat dolu

bir mektupla karşılık verdi. Talman, Veziriâzam'a cevabında, müzâkereleri başlatmak için arabulucu sıfatiyle olağanüstü elçi olarak atanmasından bu yana hâlâ düşüncelerinin sorulmamış olmasından yakındı ve Bâb-ı Âli'nin, Rusya'yı geçmişdeki olaylar için tatmin hususunda tazminat ve gelecek için teminât meselelerini konuşmasını istedi ⁴⁹⁹. Veziriazam, Talman'a verdiği cevapta, her şeyden Önce Rus olağanüstü yetkili murahhaslarını beklemek gerektiğini, bunların ise görünmediklerini, İngiltere ve Hollanda elçilerinin arabuluculuklarından artık söz edilmediğini ve Avusturya İmparatorunun göndereceği olağanüstü yetkili diğer elçilerin de bahis konusu olduğunu bildirdi. ⁵⁰⁰

Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı

Barışla alâkalı müzâkereleri takibetmeden önce, savaş sahnesine bir gözetmekte zorunluluk görüyoruz.

Feld-mareşal Münch'ün kumandasındaki Rus ordusu, Dinye-per'e iki fersah mesafede bulunan Zaritsinka'da toplanmıştı (19 Mayıs 1736); ordunun mevcudu, oniki ağır süvari, onbeş piyade ve on milis alayı, on hafif süvari taburu, onbeş. Don Kazak alayı, dörtbin Ukrayna Kazak'ı ve üçbin Zaporog Kazak'ından oluşmak suretiyle, tamamı ellidörtbin asker, sekizbin levazım ve yük arabasından ibaretti ⁵⁰¹. Feld-mareşal Münch, Zaritzinka'dan ayrı-larak Dinyeper'in sol kıyısında ilerledi; bu sırada general Spiegel ve albay Weissbach, han kumandasındaki Kırımlılarla ilk çatışmaları yaptılar. Rus ordusunun büyük kısmı (kısım-ı külü) Sel-manyaya Dolina ve Çernaya Dolina (Yeşil ve Kara Vadi) tarafından Tatarlarpmarı'na (tatarski-kolodessiğ) doğru yürüyüşüne devam etti ve altı saatlik yürüyüşle küçük Koliçka ⁵⁰² ırmağına vardı. Ertesi gün, mareşal Münch, Tatarlar tarafından geçilmez bilinen Orkapu ve Perekop önünde görüldü (26 Mayıs).

Kırım yarımadası, kendisini açık araziye bağlayan ve yedi verset ⁵⁰³ olan bütün genişliğince, eni oniki ve derinliği yedi toise ⁵⁰⁴ tutan bir çukurla kesilmiş durumdadır; bu çukurun arkasında, dipden zirveye yetmiş kadem

⁴⁹⁹ Talman'ın Veziriazam'a mektubu, 28 Ekim 1736.

⁵⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/451-452

⁵⁰¹ Keralio, Türklere karşı Rusların ve Avusturya İmparatorluğunun 1736-1739'daki Savaşları Tarihi, Paris, 1780. Manstein Tarihi. FekUnare-şal Münch'ün biyografisi. Oldenbourg, 1782.

⁵⁰² Kareljo, ırmağına Kabançı adım vermektedir, I, s. 32

⁵⁰³ Verset, 1067 metre uzunluğu olan bir Rus Ölçüsü.

⁵⁰⁴ Toise, 6 metreden ibaret bir Ölçü.

irtifaında bir kaya yükselmektedir. Taştan inşâ edilmiş altı burç, savunma hattını koltuk ateşinde tutuyor ve bu istihkâmın arkasında bulunan Orkapu kalesinin burçları görevini yerine getiriyordu. Kırım yarımadasını bütün istilâlara karşı koruyacak olan bu yapı, Korent berzahı üzerinde bulunan ve iyi savunulduğu takdirde eskiden Peloponese'î müslüman boyunduruğundan kurtaracak Hexamilon savunma yapısından daha az dikkate lâyık değildir. Bu savunma hatlarının yapılmasında takip edilen gaye aynı idi, fakat, savunmaları tarz bakımından tamamiyle ayrılık gösterdi. Zira, Yunanlılar bu savunma kalesini Mora fâtihi Sultan Murad'ın birliklerine hemen hiç savaşız terkettilerse de, bin Yeniçeri ve onları destekleyen yüzbin Tatar, Kırım fâtihi Münch'ün saldırılarına cesaretle, fakat boş yere, karşı koydular (28 Mayıs). İstihkâmlar hücumla ele geçirildi ve İstanbul'da saray kapısına Rusya'ya karşı savaş ilânı işareti olarak tuğların asıldığı gün, Rus bayrağı da Orkapu istihkâmları burçlarında dalgalandı. Kırksekiz saat sonra, adı eski Yunanca 'Porte de Horus' veya Sınır Kapısı isimlerinden geldiği ileri sürüldüğü gibi, Or veya Our (ateş) Tatarca aslından çıkma olduğu ileri sürülen Orkapu şehri de zapt edildi. Orkapu'ya hâkim olan mareşal Münch, general Leontiew'i onbin piyade askeri ve üç-yüz süvariyle, aynı adı taşıyan burnun uc noktasında ve Dinye-per nehrinin mansabında, Özi ve küçük bir ada olan Baresin'in karşısındaki Kilburun (Kinburun) kalesine doğru gönderdi.

Münch, yarımadaın Batı tarafında bulunan ve Kırım'ın en hareketli ticaret şehri sayılan Gözleve (Koslow) üzerine yürüyüşüne devam etti, bu şehrin zenginliği Münch'ün askerlerinin ganimeti oldu. Perekop tahkimatı önünde belirdikten tam bir ay sonra, Rus ordusu Kırım hanlarının eski ikâmet şehri olan Bahçesa-ray'm kapılarına dayandı ve kısa bir mukavemetten sonra, şehir baştan başa yağmalandı. İki bin ev ve Han'ın büyük sarayı alevler arasında yok oldu; Selim-Giray han tarafından kurulmuş olan zengin kütüphane bir kül yığını haline geldi; cizvitlerin kütüphanesi bile askerin kızgınlığından kurtulamadı. Aynı âkibet, Bahçesa-ray'in kuzeydoğusunda bulunan Akmesid'i de bekliyordu; burası Sultan-Kalag'nın ve başlıca mirzaların oturdukları şehirdi ve bunlara ait olan binsekizyüz saray ve ev insafsızca alevlere terkedil-di. Mareşal Münch, aynı şekilde Kefe'yi de zaptetmeyi tasarlamıştı; burası Kırım'ın en önemli kalesiydi. Fakat bir hastalık ve daha ziyade prens de Hesse-Hombourg'un karşı çıkması onu Pere-kop'a dönmek zorunda bıraktı. Oraya varınca, Kılburun'un general Leontiev tarafından zapt edildiği haberini aldı. Daha sonra Azak'ın da

general Losci tarafından (3 Mayıs) düşürüldüğü kendisine haber verildi.

Münch'ün Kırım'ın güzel ovalarındaki yürüyüşü, şehirlerin yakılması gibi çeşitli tahribatla işaretlendi; Münch'ün kendisini suçlu duruma düşüren zalimliği, tarihte onun adının Palatinat'nın tahrik edicileri Louvois ve Catinat'ın adlarının yanında yer alması neticesini getirdi ⁵⁰⁵. Münch, Perekop tahkimatını ve şehrin savunma tesislerini yerle bir ettirdikten sonra Kırım'dan çıktı.

Kırım felâketleri Bâb-ı Âli tarafından haber alınınca, memleketini son derece kötü savunduğu için Kaplan-Giray'ı azletti ve hanlığa veliahd durumunda bulunan Feth-Gira/ı atadı; kalagay-lığa başvezir Arslan-Giray, hanın diğer kardeşi Arslan-Giray da vezirliğe getirildiler. Buraya kadar Kırım hanları tarihini sür'atle özetlememizde bize kılavuzluk eden «Tatar krallarının bilgilerinde dolaşan yedi gezegen» ⁵⁰⁶ adlı eserin yazarı, Kırım yarımadasının bellibaşlı imamlarından birinin mektubunu eserinin sonunda vermektedir. Mektubun yazarı bu savaş şurasında vatanını yıldırımla çarpılmışsa döndüren felâketlerin sebeplerini sıralamaktadır. Önce, Nisan ayı ortasında tahkimat hattının harap yerlerini tamir emrini almış oldukları halde, bu maksatla Perekop'a gidecek yerde, Ferhkerman'da altmış gün kalan işçileri suçlamaktadır; peşinden, Gözleve'ye gelip demir atan Kapdan-ı deryanın teklif ettiği takviye kuvvetleri vermesini Han'ın reddetmesini ve Yalnızaçacı yakınında Kırımlıların birkaç Rus öncü alayını nıağlub ettikleri sırada Kalağanın istediği birkaç topu vermeyi Han'ın reddetmesini suçlamaktadır ki, mektubun yazarına göre bu, çok vahim bir hatadır. İmamın korkaklığı da suçlanmaktadır; zira, Kanlıcak'da girişilen bir savaş sırasında, arabasından pek uzak sayılmayacak bir yere bomba düşünce Han hemen geri dönmüş ve askerlerine de kaçmaları işaretini vermiştir. Han, su ve yem yokluğundan Rusların Kalmcık istihkâmlarını boşaltacakları hayâline kapılmış; Ruslar Perekop tahkimatına hâkim oldukları sırada Tatarlar sayıca üstün oldukları halde, düşmanın hücumuna mâni olacak yer-

⁵⁰⁵ Bu sefer (Kırım harekâtı) Rusya'ya hiç de şeref kazandırmaz. Kırım ateşe verildi, vb.; barbarlar döneminde bu türlü davranış cehaletleri sebebiyle görülebilirdi, fakat onsekizinci asırda şehirleri yakmak, başlıca anıtları tahrib etmek, mâbedleri yıkmak, halk okullarını yerle bir etmek, aydınlanmaya başlayan halkların kütüphanelerini ateşler içinde bırakarak karanlığı getirmek, ihtiyarları, kadın ve çocukların hepsini birden yakıp ortadan kaldırmak, savaş yapmak değil, bir milleti topyekûn yoketmektir. -Yeni Rusya'nın eski ve niodern tarihi üzerine bir deneme» Yazan: M. de Castelnau, II, s. 60. Eserin İmparator Alexan-dre'a ithaf edilmesi, bu hükümdarın tarihi gerçeği değerlendirmeyi bildiğini ve yazarın samimiliğini isbatlamaktadır. Böylece, yazarın ithafında onu övmeğe değer bulmasını da haklı göstermektedir.

⁵⁰⁶ Essebiesseyar fi ahbari muluki Tatar; yazarın, şereflerine, eserine Yedi Seyyare adını verdiği yedi Kırım hanı şöyledir : 1 — Mengli-Giray; 2 — Devlet-Giray; 3 — Gazi-Giray; 4 — Mehmed-Giray (dört kere tahta çıktı); 5 — Selim-Giray (dört kere tahta çıktı); 6 — Kaplan-Giray; 7 — Mengli-Giray (üç kere tahta çıktı).

de Çetrlık'e (Tschetrlık) kadar kaçmışlardır; nihayet, güllerden duydukları korku o kadar büyüktür ki, bunlardan biri intizamdan uzak kalabalıkların içine düştüğünde çil yavrusu gibi dağılıyor ve nefes almadan dört-beş fersahlık uzaklığa kaçıyorlardı.

Ruslar Azak kalesini ve Kılburun'u aldıkları ve Münch Kırım'ı yakıp yıktığı sırada, Kalmuklann prensi, Tatarlan Kuban üzerinde yenilgiye uğrattı ve onları Rus imparatorluğunun telaları olmağa zorladı; sultanları ve ikiyüz mirza imparatoriçeye sadakat yemini ettikten sonra onbeşbin askerle Kalmuk ordusuna katıldılar.⁵⁰⁷

Kaptanı Derya Canum Hoca

Kırım hanı Kaplan-Giray'ın azlini, kısa sürede Kapdan-ı derya Canum Hoca'nın görevden uzaklaştırılması takibetti; ordu Paşaları ve kale kumandanları arasında da birçok değişikliğe başvuruldu. Seferin açılışından beri, Bâb-ı Âli Kefe'ye Yeniçeri, tüfekçi, topçu ve nakliye askeri olarak dörtbin kişi göndermişti, ayrıca, bindörtüyük askerden oluşan bir Bosna birliğini de bu takviye kuvvetlerine katmıştı. Bu takviye birliği, yirmidokuz bin dokuz-yüzotuz askerden oluşan bir orduya sahip bulunan ve yirmide bir nisbetinde askeri bütün teçhizâtiyle Orduyu Hümâyûna vermekle yükümlü Bosna valisi tarafından sağlanmıştı.

İçinde bulunulan yıl bakımından askerî harekât sona ermiş olduğundan, Bâb-ı Âli harekâtın başlayacağı yıl için Kefe kumandanlığına Bender kumandanı Şahin Mehmed Paşa'yı getirdi ve onu aynı zamanda Kırım'daki Osmanlı ordusu serdarlığına atadı. Mısır'dan çekilmiş olan takviye birlikleri, muhafız birliği göreviyle Yeni-Kale'ye gönderildi. İran'a karşı savaşta kendilerinin bahsi geçen Anadolu ve Karaman Beylerbeyleri, Genç-Ali ve Me-miş Paşalar baharın ilk günlerinden itibaren orduya katılmaya çağınıldılar⁵⁰⁸.

O dönemde üçüncü defa olarak Kapdan-ı deryalık görevinde bulunan ve bir delikanlı çevikliğiyle canlılığını muhafaza eden Canum Hoca, nüfuz sahibi Kâhyabey Osman'la haksız yere çekişmenin cezasını tamamen gözden düşmekle ödedi. Azak kalesine yardım işini ihmâl etmekle suçlandı ve şehrin kaybedilmesinden doğan sorumluluk onun üzerinde kaldı; netice

⁵⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/452-456

⁵⁰⁸ Suphi, t 82.

olarak azledilip savaş masraflarını karşılamak üzere bin kese para ödemek cezasına çarptırıldı. Makamı da Ali Paşa'ya verildi.⁵⁰⁹

Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki

Gelecek savaş mevsimi bakımından silahlanma işini hızlandırmak ve kış esnasında imparatorluğun savunması için gerekli hazırlıklar için, Veziriazam Esseyid Mehmed Paşa, yeni Kırım hanı Feth-Giray'dan başka, Chocim valisi Kolçak Mehmed Paşa ve Boğdan voyvodası, tercüman Alexandre'in kardeşi Gregoire Ghi-ka'yı İstanbul'a çağırıldı (21 Ekim 1736-15 Cemaziyül-âhir 1149). Ghika, dokuz yıl önce Boğdan prensliğine atanmıştı. Altı yıl sonra, bu prensliği Eflak prensliğiyle değiştirdi ve Bâb-ı Âli onun yerine, daha önce iki kere Eflak voyvodalığı yapmış bulunan Cons-tantin Maurocordato'yu atadı, fakat iki voyvodalığı da çok kısa sürdü. İhtirası büyük olan Maurocordato, bir milyon arşlardı ekü⁵¹⁰ harcayarak, Eflak prensliğini Bâb-ı Âli'den almayı başardı ve Ghika, savaşın başlamasından hemen önce Boğdan'a dönmek zorunda kaldı. Bir ay önce Bâb-ı Âli tercümanı Alexandre Ghika'-nın cadın üzerine bir yıldırım düşmüş, kapıldığı dehşet yüzünden ölmüşcesine adamlarının kolları arasında kalmış ve bu hâdise, Ölümün onu aniden gelip bulacağını işaretleri olarak yorumlanmıştı. Kardeşi Ghika, kendisi için her bakımdan tehlike ve alçalma getiren voyvodalıktan yorulmuş olduğundan, Bâb-ı Âli'den bu görevden çekilmesi müsaadesini, bir miktar para ödemek suretiyle almasını ve görevi Michel Rakoviza'ya devretmesi iznini sağlaması için tercüman Alexandre Ghika'ya başvurdu. Fakat, Kâhyabey onun yerinde kalmasını devletin menfaati gereği saydığından, Bâb-ı Âli tercümanının teşebbüsleri bir işe yaramadı. Feldmareşal Münch'e gönderdiği, kendisinin Özl veya tercihan Ben-der'e kumandan atmasını isteyen mesaj⁵¹¹ bir ihanet sayılırsa da, bunun prensliğini savaşın felâketlerinden kurtarmayı hedef tutan bir hile olabileceği de düşünülünce, Ghika'nın bu güvene hak kazandığı ileri sürülebilir.⁵¹²

⁵⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/456

⁵¹⁰ Engel, Eflak Tarihi, II, s. 19.

⁵¹¹ Gatterer Kütüphanesinde bulunan kont Dadich'in Hatıraları. Engel de Boğdan Tarihi'nde bu görüşü destekliyor, s. 300.

⁵¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/457

Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar

Feth-Giray Babadağı'nda Veziriazamla istişare ettikten sonra Kırım'a döndü ve onun gelişi Kırım ordugâhına zaferle birlikte zengin bir ganimet getirdi (12 Kasım-8 Receb). Bucak sultanı beşbin kişilik bir Rus birliğini yenilgiye uğratarıp engelleme gayretlerini boşa çıkardıktan sonra Ukrayna'yı istilâ etmiş, bu büyük eyâleti kan ve ateş içinde bırakarak Kırım'ı yakmanın intikamını almış, beraberinde otüzbin esir götürerek çekilmişti.⁵¹³

İsveç'le Ticaret Anlaşması

Utanç verici bir barışı kabul etmek mi, yoksa savaş talihinin peşine takılmak mı gerektiğini bilmeyen ve hep kararsızlık içinde kalan Bâb-ı Âli, Avusturya İmparatorunun, deniz devletleriyle mutabakat halindeki elçisi Talman vasıtasıyla sunduğu arabuluculukla Fransa ve İsveç elçileri arasında dalgalanıyordu. Fransız elçisi Villeneuve ve Bonneval, İsveç elçileri Hoepken ve Carlson ile söz birliği ederek, Bâb-ı Âli'ye kendi gerçek çıkarlarına daha uygun düştüğünü belirterek ikinci yolu, yâni savaşın getireceği talih yoluna bel bağlaması tavsiyesinde bulunuyorlardı. Avusturya. elçisi Babadağı karargâhına gitmek üzere hareketinden birkaç gün sonra, İsveç tarafından uzun zamandan beri istenen ticaret anlaşmasını imzalamış bulunan Sultan, İsveç elçilerini huzuruna kabul etti. Bu anlaşma ile kuzey Afrika'daki beyliklerle eski anlaşmalarını tekrar yürürlüğe konmasını sağlayan bu kralük, o zamandan itibaren Osmanlı siyaseti üzerinde büyük tesir sahibi oldu⁵¹⁴ (10 Ocak 1737).

Aynı zamana doğru, Bâb-ı Âli, müteferrikalık göreviyle birlikte İstanbul'daki imparatorluk matbaasının müdürü olan dönme İbrahim'i, Osmanlı İmparatorluğu ile Polonya arasındaki anlaşmaları yenilemek üzere Kiow valisine gönderdi.⁵¹⁵

Veziriazam Ve Koenigsegg'in Muhâberâtı

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Avusturya elçisi Talman, Veziriâzam ve Silahdâr Seyyid Mehmed Paşa'mın karargâhına varmıştı (17 Ocak 1737-15

⁵¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/458

⁵¹⁴ Contareni, f. 448, 475, 491, ve Laugier, Belgrad Barışı Tarihi, I, s. 33.

⁵¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/458

Ramazan 1149). Elçi derhal Veziriâzam'a Viyana Kraliyet Meclisi reisi Kont de Koenigsegg'in bir mektubunu verdi. Kont de Koenigsegg Bâb-ı Âli'ye Rusya'nın şikâyetlerini belirttikten sonra, Avusturya'nın çariçe Anne İwanowna ile ittifakını hatırlatıyor ve bu kış esnasında barış müzâkerelerinin başlamasının zorunluluğunu hissettiriyordu ⁵¹⁶. Veziriazam verdiği cevapta (4 Şubat) : «Bu ittifakın üçüncü tarafın zararına imzalanmış olmadığını ümit ettiğini; iki imparatorluğun dostluğunun nâdir ve değerli bir mücevher olduğunu, Rusya'nın onun kıymetini değerlendirmeyi bilmediğini; bununla beraber Viyana hükümetinin gösterdiği yakınlığa bir karşılık olarak Bâb-ı Âli'nin Avusturya'nın arabuluculuğunu ⁵¹⁷ kabule hazır bulunduğunu» bildirdi. Karargâhda işleri yürütmekle görevli olan Kâhyabey, bayram şenliklerinden hemen sonra, elçiden bir görüşme talebinde bulundu ve ertesi günü Seyyid Mehmed Paşa, yukarıda bahsettiğimiz cevap mektubunu kendisine verdi. Birkaç gün sonra Talman, Kâh-yabey'le yeni bir toplantı yaptı. Osmanlı İmparatorluğu tarihçisi bu vesileyle Kâhyabey'in davranışını affedilmez bir hata olarak görmekte, politika anlayışından uzak açıklıklüğünü kınamaktadır. Kâhyabey'in bu anlayış içinde Talman'a efendisi Veziri-âzam'm Avusturya imparatoru ile barışı her ne pahasına olursa olsun sürdürmek istediğini anlatırken, Avusturya Rusya ile ittifakı icâbı birliklerini Osmanlı arazisinde yürütse bile, Bâb-ı Âli'nin bu düşmanca davranışı bir savaş ilânı olarak görmeyeceğini söylemesini affedilir gibi bulmamaktadır ⁵¹⁸ (11 Şubat). Veziri-âzam'la kâhyası, Avusturya elçisiyle yaptıkları üçüncü bir toplantıda, Bâb-ı Âli'nin Rusya'nın talebine göre, fakat Azak kalesinin derhal Türklere geri verilmesi şartıyla, Karlofça (Carlowicz) anlaşmasını yenilemeğe hazır olduğunu bildirince, Talman, bu şehrin Türklere geri verilmesi hususunda Rusya'dan yetki almamış bulunduğunu ve bu husus için yeni talimata ihtiyacı olduğu cevabını verdi. Alâkalı iki taraf arasında bir yaklaşma ne kadar güç olursa olsun, hiç değilse müzâkerelere girişmek bahis konusuydu ve Bâb-ı Âli, Dinyester nehri kenarında bulunan Soroka şehrinde bir kongrenin toplanması teklifinde bulundu. Veziriazam, kont de Koenigsegg'e yazdığı ikinci mektupta bu düşünceden kendisini haberdâr etti ve Rusya'nın şerefi gerektiriyorsa, Bâb-ı Âli'nin Kırım'da Rus ordusunun sebep olduğu tahribatın tam olarak tazmin edilmesi talebinden

⁵¹⁶ Suphi, f. 95, bu mektubun bir Özetini vermekte, tamamı Moser'in Belgrad barış anlaşmasında bulunmaktadır. No. III, s. 66. 5 Aralık 1736 tarihli.

⁵¹⁷ Moser, No. IV, s. 73; fakat Suphi'nin bahsettiği Azak'ın geri verilmesinden söz etmiyor.

⁵¹⁸ Toplantıların protokolünde Kâhyabey'in bu sözlerinden bahis yok.

vazgeçtiğini; bunun dışında barışın imkânsız olduğunu söyleyerek mektuba son verdi ⁵¹⁹. De Koenigsegg, Veziriazam Seyid Mehmed Paşa'nın birinci mektubuna verdiği cevapta, Avusturya'nın hiçbir suretle kendi menfaatlerini müttefikinin menfaatlerinden ayıramayacağını ve o andan itibaren sadece arabulucu olarak değil, fakat Rusya'nın müttefiki olarak müdâhalede bulunduğunu ve barışın olduğu gıhi savaşın da bütün neticelerini onunla paylaştığını kesinlikle bildirdi. Veziri-âzam'ın ikinci mektubuna verdiği cevapta, Koenigsegg, Bâb-ı Âli'nin evvelce Rusya'ya ait olan ve onun tarafından tekrar fethedilmiş bulunan Azak üzerinde ısrar ettiğini görmekten duyduğu üzüntüyü ifade etti ⁵²⁰.

Bu sırada, İstanbul'da kalan ve Rusya'nın doğrudan doğruya müdâhalelerinde ısrar ettiği için Bâb-ı Âli'nin arabulucu olarak davranmaları tekliflerine uzun zamandanberi alâkasız görünen deniz devletlerinin elçileri, hükümetlerinin tam yetkileriyle birlikte karargâhına gitmek üzere Veziriâzam'ın davetini almışlardı. Rus elçisi Wissiniakoff un bir mektubu, Eflak voyvodasını, olağanüstü yetkili elçileri kongre yerinde acele toplamak zorunda bıraktı ⁵²¹. Her zamanki ağır davranışının tehlikelerini gözönünde tutan Bâb-ı Âli, Reisefendi Mehmed, ruznâme dairesi reisi Emin Mehmed ⁵²², Veziriazamın kitabet dairesi kâtibi Mehmed Râgıp (İran'la yapılan son barış anlaşmasında olağanüstü yetkili olarak gördüğümüz), Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz lakabıyla anılan Mehmed Çelebi'nin oğlu Sipahiler kâtibi Mehmed Said Efendileri temsilci olarak seçti. Kongrenin toplanacağı yere yakın olmak istediğinden, karargâhını Babadağ'ından İsakç'ya naklettirdi ve korigrenin şeref muhafız birliği olarak yediyüz tüfekçiyle üç veya dört odalı Yeniçerileri atadı. Seyid Mehmed Paşa kongrenin Saroka veya Kudac şehirlerinde toplanmasını teklif ettiğinden, Talman kongrenin Osmanlı arazisinde toplanmasına karşı çıktı; Ruslar kendi bakımlarından Bieloczerkow'u teklif ettiler, Talman ise Türk hududundan bir fersah uzaklıkta, Polonya toprağı üzerinde ve Boğ nehrinin sol kıyısında bulunan Niemirow şehrini uygun gördü. Veziriazam Avusturya elçisinin isteklerini dikkate alarak Polonya hetmam Rzwuski'ye ⁵²³ bu konuda yazı

⁵¹⁹ İki mektup, n. V ve n. VII, Moser'de bulunmaktadır. Birincisi 28 Şubat, ikincisinin tarihi ise 20 Mart 1733 tarihini taşıyor.

⁵²⁰ Veziriâzam'ın Hollanda elçisine mektubu.

⁵²¹ Bu mektubun özeti Moser'de bulunmaktadır; voyvoda Ghtka'nın Münch'e gönderdiği mektubun tarihi, Yaş (Yassi) 17 Mart 1737.

⁵²² Dadich bu adı Jaulibei şeklinde yanlış yazdığı gibi, İshakci'yi de Saxa olarak yine yanlış yazmaktadır.

⁵²³ Suphi. f. 96. bu adı Keiouski olarak yazıyor

gönderdi.

Bu arada Avusturya Rusya ile yeni bir anlaşma imzalamış bulunuyordu; bu anlaşmaya göre, İmparator, Bâb-ı Âli'ye savaş ilân etmek hususunda birlikte hareketi taahhüd ediyordu ⁵²⁴ (9 Ocak 1737). Bu anlaşmanın peşinden, Koenigsegg, Veziriâzam'a üçüncü defa yazarak, düşünülen müzâkerelere sınır olarak 1 Mayısı tes-bit etti. Bu yazıyı Veziriazam Seyid Mehmed Paşa'nın ve hattâ deniz devletleri elçilerinin İstanbul'dan hareketlerinden önce almış olan Avusturya elçisi Talman, yazının muhtevası hakkında Veziriâzam'a bilgi vermeyebileceği kanaatine vardı; Veziriâzam sadece Avusturya Meclis başkanından ikinci mektubuna cevap aldığını söyledi, fakat bir aksilik eseri olarak yanan bir mum parçası masasının üzerine düşmüş ve diğer evrakla birlikte kendisine gönderilen mektubu da yakmıştı; mektubun ikinci nüshasını göndermeleri için Viyana'ya yazdığını söyleyerek sözlerini bitirdi. Elçisinin bu davranışı yüzünden Avusturya hükümeti çok müşkül bir duruma düştü; çünkü onun gizlediği mektup, Avrupa devletlerine çoktan bildirilmişti ve basma buyrukluğu, Talman'a, hükümeti tarafından bir hayli azarlanmasına maloldu. Deniz devletleri elçileri, Talman ve Türk temsilcilerin Saroka'ya varmalarından ancak iki gün sonra, 15 Mayıs 1737 tarihinde İstanbul'dan hareket ettiler. O sırada hâlâ Babadağı'nda bulunan Veziriazam, on gün sonra onları huzuruna aldı.

Haziranın ilk günlerinde, Talman, hükümetinden yeni tâli-mât aldı. Kendisine Veziriâzam'dan Vidin tahkimatının yıkılması, Bâb-ı Âli'nin tereddütlerinin sebep olduğu savaş masrafları dolayısıyla tazminat ve Eflak, Bosna ve Dalmaçya'ya yeni sınırlar tes-bit talebinde bulunması emri veriliyordu ⁵²⁵. Bu talimata eklenen bir yazıda Koenigsegg bambaşka bir lisan kullanmaktaydı; Talman'a, Bâb-ı Âli barışı getirme işinde hiçbir şey yapmadan bütün bir Mayıs ayının uçup gitmesine sebep olduğundan, Avusturya İmparatorluğunun, artık müttefikinin talebde bulunacağı yardımları kesinlikle red etmek imkânından yoksun kalmış duruma düştüğünü söylüyordu. Bununla beraber, Avusturya İmparatoru ve Rusya İmparatoriçesinin hakkaniyetli şartlarla bir barışı gerçekleştirmeye hazır bulduklarını sözlerine ekliyordu. Bu mektup, şekil bakımından bir savaş ilâniyle sona eriyor, esasta ise Kont Osterman'ın Veziriâzam'a göndermiş olduğu mektuba benziyordu.

⁵²⁴ Bu anlaşma Martens ve Schoell'in eserlerinde bulunmamaktadır; dört madde olarak kuleme alınmıştır ve Rusya'ya verilecek yardım kuvvetini 80.000 olarak belirlemektedir.

⁵²⁵ Talman'a gönderilen bu talimat 6 Haziran 1737 tarihini taşıyor.

Avusturya ve Rusya 9 Ocak anlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğuna savaşa karar vermiş bulunuyorlardı, fakat mektub şeklinde kaleme alınan beyannameler bile bu savaşı meşrulaştırmak için ele alınan sebeplerin zayıflığını yeterince isbathyordu. İki müttefik devletin sistemi, barış isteme gösterisi yaparken, bir yandan da baskın şeklinde, Osmanlı eyâletlerini ele geçirmeğe dayanıyordu ve Avusturya, bir yıl önce Rusya'nın Azak'ı zaptetmek suretiyle savaşı başlatması gibi, Nissa'yı alarak savaşa başladı. Koenigsegg tarafından Avusturya elçisi Talman'a gönderilen talimatta, ele geçirilmesi tasarlanan yerler tesbit edilmiş bulunmaktaydı; aneak Bosna'da hedef alınan birçok kalenin fethedilmesinden sonra ciddî olarak barış masasına oturmak hesabına dayanılıyordu; sonra savaşan devletlerin her birinin fethettikleri yerlerin kendilerinde kalması esas kabul edilerek müzâkerelere başlanması hesabı yapılıyordu. Savaş masrafları tazminatı olarak istenecek meblağ da, oniki milyon florin miktarında önceden tesbit edilmişti.⁵²⁶

Niemirow Kongreleri

Rus temsilcilerin nihayet Kiow'a varmış oldukları Öğrenildiğinde, Talman ve Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri kırk günden beri Saroka'da bulunuyorlardı. Derhal Niemirow'a hareket ettiler, fakat konferansın başlaması için bir ay daha geçti. Çariçe Anne İvanowna, temsilci olarak Şafirof (Schaffirof), Nepluieff ve Volinsky'i seçmişti; Avusturya'nın Saint-Petersbourg elçisi Kont Ostein ve Avusturya'nın İstanbul elçisi Talman, Viyana hükümetini temsil ediyorlardı; elçilik kâtibi Numan Efendi ve tercüman Alexandre Ghika da gelip Bâb-ı Âli'nin dört temsilcisine katılmışlardı. 20 Temmuz günü toplanan temsilciler, yetki belgeleri üzerinde görüşlerini belirttiler. Osmanlıların yetki belgeleri okunduğunda, Bâb-ı Âli'nin Rusya'yı basit bir şüphe üzerine savaş ilân etmekle suçladığı, Rusya çariçesinin muvafakati alınmadan bu vesikanın deniz devletleri elçilerini karşılıklı arabuluculuğa getirdiği; nihayet, barış anlaşmasının gerçekleştirilmesi için bazı şartların bahis konusu edildiği görüldü. Ertesi toplantıda (24 Temmuz) Rus temsilcileri Osmanlıların vesikasındaki görüşe itirazda bulunarak, Osterman'ın Veziriâzam'a yazdığı son mektubda savaşın gerçek sebebinin belirtildiğini ileri sürdüler; İngiliz ve Hollanda elçilerinin

⁵²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/458-462

arabulucu olarak kabul edilmelerine gelince, bu hususta hükümdarlarının emrini alacaklardı. Sultan tarafından ileri sürülen ve temsilcilerin vesikalarında yer alan barış şartlarıyla alâkalı olarak da, bunların açıklıktan yoksun buldukları ve yeniden kaleme alınmaları gerektiğini beyan ettiler. Avusturya temsilcileri de vesikalarda Avusturya İmparatorunun hâlâ arabulucu olarak gösterildiğini, oysa Kont Koenigsegg'in mektubunda Mayıs ayının barış yolunda Bâb-ı Âli tarafından boşuna geçirildiği kesinlikle belirtildiğine göre, imparatorun artık arabulucu olarak değil Rusya'nın müttefiki sıfatıyla müdâhalede bulunduğunu ileri sürdüler. Reisefendi, Talman'la yaptığı bir görüşmede, Avusturya birliklerinin Osmanlı topraklarına girmelerinden yüksek sesle şikâyetçi oldu ve bunun Avusturya'nın şimdiye kadar⁵²⁷ anlaşmalara karşı gösterdiği sadakate taban tabana zıd olduğunu belirtti. Birkaç gün sonra Türk temsilciler yeni yetki vesikaları getirdiler; bunlarda kabul edilmezlikleri ileri sürülen bütün hususlar düzeltilmişti. Fakat, Avusturya elçileri, bunların Sultan tarafından imzalanmamış olduklarını ileri sürerek itirazda bulundular (3 Ağustos). Bununla beraber, Türk temsilcilerin yakında her bakımdan muntazam temsil yetki vesikaları olacağını vaadetmeleri üzerine, vesikaları geçici olarak kabul edildi. Müsteşar seviyesinde bir mevki sahibi, ilim adamı Râgıb Efendi'nin eliyle yazılmış olan yeni yetki belgelerinde Avusturya devleti hakkında lütufkâr ibâreler kullanılıyor, bu vesikalar, özellikle bu bakımdan, savaşın çıkmasından önce Veziriazam tarafından Viyana'ya gönderilen kaba ifadeli mektuplarla bir tezâd oluşturuyordu. Râgıb Efendi Avusturya'dan bahsederken, «dostluğunda her zaman samimî olduğu, anlaşmalara karşı sözleri ve hareketleriyle dâima saygı gösterdiği; birçok şartlarda gösterdiği doğruluk ve itidale ancak övgülerle mukabele edilebileceğini»⁵²⁸ yazıyordu. Ertesi gün, Avusturya temsilcileri deniz devletleri elçileri, Hollanda, İsveç ve Polanya elçilerine tamim şeklinde bir mektup gönderdiler; bu mektuba o güne kadar Veziriâzam'la Viyana hükümeti meclisi reisi Koenigsegg arasında teati edilen ve barışı hedef alan mektuplar iliştilmişti. Beş gün sonra (8 Ağustos), olağanüstü yetkili temsilciler birbirlerine ziyaretlerde bulundular.

Niemirow kongresine çağırılan olağanüstü yetkili temsilcilerin toplantılarını yapmalarında kullanılmak üzere ahşap bir bina inşa edilmişti. Bu binanın bir tarafında Avusturya ve Rus elçilerinin çadırları, diğer

⁵²⁷ heisefenditin 1 alman'la konuşması proU-kolü. 31> Temmu/. 173.

⁵²⁸ Öteden berü dostlusunda sebat-ü metaneti ve sulhun merasimine riâyetti maalum ve meşhur ve meczum olan mutedel ve munsif ve istikametile muttasıf.» (Metni aynen alıyoruz. Ç.NJ)

tarafında ise Osmanlı temsilcilerinin çadırları bulunuyordu. Usûle uyarak, temsilcilerin birbirlerini ziyaret etmelerinden dört gün sonra, Osmanlı siyasetinin ruhu kâhya Osman'ın idamı ve Veziriazam Seyid Mehmed Paşa'nın azledildiği haberi geldi. Bu tedbirler, son savaş felâketlerinin sebep olduğu olayları yatıştırmak maksadiyle Kızlarağasınm işiydi ve böylece suç iki kişinin üzerine yıkılmış oluyordu ⁵²⁹. Mühr-i Hümâyün Muhsin-zâde Abdullah Paşa'ya verildi. Otuzüç yıl önce, Üçüncü Ahmed'i tahttan indiren isyan sırasında âsiler tarafından defterdarlık makamına atanmıştı. O zamandan beri birçok görevlerde bulunmuş ve Mısırlı meşhur Kaytaşbeğ'in başını İstanbul'a göndermekle büyük ölçüde şöhrete erişmişti. Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'ya ve daha sonra Veziriazam İbrahim Paşa'ya damad olmuş, birçok eyâletlerde valilik görevi yaptığı gibi, üç kere de Nissa valiliğinde bulunmuştu. Seyid Mehmed Paşa Veziriazam olunca Başmâbeyincilik makamında onun yerini almış ve buradan da Veziriâzamüğa getirilmişti.

Olağanüstü yetkili temsilcilerin Niemirow'daki toplantıları ancak 16 Ağustos günü gerçekleşebildi; bu ilk gün, yetki vesikalarının değiştirilmesiyle sona erdi. İkinci toplantıda (18 Ağustos) Ruslar Kırımlılardan ve Türk Kazaklarından şikâyetçi oldular. Türk murahhasları bir ilk anlaşma yapılmasının zorunluluğu üzerinde ısrar ettiler; fakat Ruslar bu görüşe aynı ısrarla karşı çıkarak, Avusturya temsilcilerini arabulucu sıfatlarını kaldırtarak toplantıda savaşıyan taraf ve Rusya'nın müttefiki olarak bulduklarını belirtmeğe çağırdıktan sonra, doğrudan anlaşma maddelerinin görüşülmesine geçilmesi talebinde bulundular. Üçüncü toplantıda (19 Ağustos), Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri, Rusların beş maddede toplanan taleplerini derin bir hayretle dinlediler. Bu talepler şöyle sıralanıyordu: Yeni bir anlaşma yapılarak Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanmış eski anlaşmaların geçersiz sayılması; Kırım, Kuban ve Tatarların oturdukları bütün ülkelerin Rusya'ya teslimi; Eflak ve Boğdan'ın Rusya'nın hâkimiyetine bırakılmış prenslikler olarak kabul edilmesi; Rusya hükümdarlarının imparator olarak tanınması; Rus gemilerine Karadeniz, İstanbul ve Çanakkale boğazları yoluyla Akdeniz'e serbestçe gitmek hakkının tanınması. Bu şartlar altında, Osmanlı devletinin Kırım ve Kuban'ı teslim etmesi ve Eflak-Boğdan'ı bırakmasıyla alâkalı Rus talebi, Avusturya temsilcileri üzerinde, Osmanlı temsilcileri üzerinde sebep olduğundan daha az hayret uyandırmadı. Rusya bu taleplerden birini ve diğerini ancak kırk

⁵²⁹ Laugier, I, s. 71. Contareni'nin raporu, 6 Temmuz 1737 Suphi I f 101.

yıl sonra elde edebildi; fakat, Kırım ve Karadeniz'de dolaşma talebinin gerçekleşmesi için on yıl yetecekti. Bâb-ı Âli ile Rusya arasında günümüzde çıkan bir savaşta ise, Rusya, bu defa, mağlubu filolarına İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçiş vermeğe zorlayarak deniz sistemini tamamladı. Bu dönemde Rusya'nın savaş ilan etmesi sebebi buydu ve günümüze kadar devam eden temayülü de aynı kalmakta devam etti. Dördüncü toplantıda (22 Ağustos), Rus talepleri üzerinde uzun bir tartışma açıldı ve Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri bunların haksızlığına karşı seslerini yükselttiler. Aynı temsilciler, Eflak ve Buğdan'dan kazanılmış sınırların Doumboviza kıyılarına kadar uzatılması ve Vi-din'in teslimi konusunda da millî haklarını korumakta kışkırtıcı davrandılar. Ruslar da, kendi bakımlarından, Avusturya'nın sınırlarını Doumboviza'ya kadar uzatmak taleplerini protesto ettiler. Nihayet, Avusturya temsilcileri, bir ultimatomla, Avusturya hükümetinin, Bâb-ı Âli, Bosna'daki sınırlarını genişletmek üzere Bi-hacz ve Novi'yi kendisine verdiği takdirde Eflak-Buğdan üzerindeki taleplerinden kısmen vazgeçebileceğini bildirdiler. Osmanlı temsilciler ne Rusya, ne de Avusturya'nın mübalağalı taleplerini kabul etmeyerek bunları Veziriazamca arz etmek vaadinde bulundular; müsteşar ve olağanüstü yetkili üçüncü Türk murahhası Râgıb Efendi, raporlarıyla birlikte Veziriazam'ın karargâhına gitti. Karargâhdan gelecek cevabı bekleyen müzakereciler, toplantılarına ara verdiler; bu arada Reisefendi, Avusturya temsilcisi Talman ve onun sekreteriyle birkaç kere görüştü ve kendilerine, toprak terk etmek pahasına barış imzalamaya Bâb-ı Âli'nin razı olmayacağını bildirdi⁵³⁰. Bu türlü münakaşalarda Osmanlı murahhasları, beklenmedik ve yeni bir dil kullanıyorlar, haklı olduklarının delillerini bulmak hususunda Kur'an'dan, İncil'den veya Hugo Grotius'un⁵³¹ eserlerinden alınmış parçaları ileri sürüyorlardı: «Hükümdarların aldıkları tedbirler,» diyorlardı, «dinin veya akim veya her ikisinin kanunlarına dayandırılırlar; sizin davranışınız İncil'in ve Hugo Grotius'un koyduğu prensiplere aykırı düşüyor.» Rusya ve Avusturya temsilcileri bu görüşe, Osmanlıların müslüman olmak sıfatiyle kendi kanunlarına aykırı davrandıklarını, çünkü bu kanunların onları hıristiyanlarla müzâkereye girişmekten menettiğini ve onlara ya kılıcı ya İslâmiyeti kabul ettirmek emrini verdiğini ileri sürüyorlardı. Osmanlı temsilcileri, Kur'an'ın bu emrinin

⁵³⁰ Reisefendi'nin konuşması zabtı 1 Eylül 1737.

⁵³¹ Milletlerarası hukukun ünlü kurucularından (Ç.N.)

ancak puta tapanlara ve dalâlet mezhebinde olanlara uygulandığını, İncil'e ve Tevrat'a bağlı olanlar için İslâmın idrâk kapılarının açık bulunduğunu, bunun delillerinin de görüldüğünü söyleyerek karşı tarafı cevaplandırıyorlardı. Sonunda, Bâb-ı Âli'nin istenilene göre barış veya savaş yolunda olacağını bildirerek görüşlerini tamamladılar; sonra savaş halinde Sultamın emrinde nasıl kuvvetlerin bulunacağını belirtmek maksadiyle maziye hatırlatarak, Mōhaç'da başdan başa zırhlar kuşanmış ikiyüzbin askerinin Osmanlıların en iyi birlikleri olmayan sipahi oğlanları tarafından yokedildiklerini; ordu ölüm kayıtlarına göre yuzonbin hı-ristiyan askerinin Kereszles ovalarında can verdiğini ve bunların onbiner kişilik mezarlara gömüldüklerini, bu mezarların onbiri-nin Mōhaç'da kolayca görülebileceğini anlattılar. Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri, Avusturya temsilcilerinin talep ettikleri savaş masrafları tazminatı konusunda, büyük kralların hazinelerinin harcanmaktan başka bir maksatla bulunmadığını bildirdiler ve Bâb-ı Âli'nin Talman'ın ve deniz devletlerinin elçilerinden başka hiçbir suretle masraf diye bir şey tanımadığını sözlerine eklediler. Nihayet, Birinci Mahmud'un tahta çıkışı sırasında İmparatorun üzerine yemin ettiği barışı bozmasına hıristiyan dininin müsaade edip etmediğini sordular. Hükümetinin vicdanını harekete geçirici sözler söyleyen Reisefendi'yi dinleyen Talman'ın katibi, elçilerin hükümdarlarının hizmetkârları olduğunu ve savaşa⁵³² sebep olanları lânetlemekten başka bir şey söyleyemeyeceği için mazur görülmesini istedi: «Siz Rusları taciz etmekle harekete geçtiniz ve onlar kendilerini savunmak zorunda görünüyorlar. Bu durumda, İmparator, ittifak anlaşması gereği savaşa katılmak zorunda kaldı; görülüyor ki, sebep sizsiniz ve neticenin getireceği felâketlerin sorumluluğu üzerinizde olacaktır.» Osmanlılar ona aynı manâda karşılık verdiler: «Öyle olsun,» diyerek seslerini yükselttiler, «Allah iyileri kötülerden ayırd edecektir ve adaletin kılıcı kötülerin üzerine düşecektir.» Bütün hazır bulunanlar: «Amin!» diyerek karşılık verdiler. Böylece her temsilci topluluğu Allanın lanetini diğerinin üzerine havale etti.

Cevabını bildirmesi için Bâb-ı Âli'ye tanınan iki ayhk mühlet bu yolda herhangi bir davranış görülmeden sona erdi ve kongre dağıldı.

Hıristiyan temsilciler, durumu hükümetlerine bildirmek üzere yola çıktılar; Osmanlılar Veziriâzam'ın karargâhına döndüler ve Talman'la

⁵³² Osmanlı İmparatorluğu vak'anüvisi bu lanetin Rusların üzerine olduğunu söyleyerek, Mahşer Günü'nde cehenneme gönderildiğinin söylendiği Kur'an ayetini bu vesileyle veriyor: «Küllema dakhalet um-metun laanet okhtihâ.» Suphi, t. 117.

görüşmeleri hakkında bilgi verdiler (11 Kasım 1737-18 Receb 1150). O andan itibaren, Veziriazam, Fransız elçisi Ville-neuve'ün kendisini Rusların Karadeniz'de serbestçe seyrüseferi gibi muhataralı bir şartı kabul etmektense savaşa ikna etmek üzere karargâha gönderdiği tercüman Laria'nın tekliflerine ehemmiyet vermeğe başladı. Niemirow kongresinin başlamasından önce, Veziriazam Seyid Mehmed Paşa ve onun azlinden sonra yerine gelen Muhsinzâde Abdullah Paşa Fransa'nın müdâhalesi talebinde bulunmak üzere kardinal Fleury'e müracaat etmişlerdi. Kardinal cevap vererek kral tarafından verilen muvafakat kararını bildirdi ve müsteşar Amelot, İstanbul'daki Fransız elçisine, Avusturya İmparatoru Fransa'nın ⁵³³ ⁵³⁴ arabuluculuğunu kabul ettiği takdirde gerekli talimatı yazdı. Bâb-ı Âli, bütün hıristiyan devletlerine aynı metinde tamimler göndererek Niemirow ⁵³⁵ kongresi müzâkerelerinin kesilme sebebi üzerinde bilgi verdi. ⁵³⁶

Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması

Kongrenin açılmasından iki ay önce altmışbin ile yetmişbin ⁵³⁷ arasında

⁵³³ G. V.'nin 17 Temmuz tarihli mektubuna cevap olarak C. Fleury'nin G.V.'ye 17 Temmuz 1737 tarihinde gönderdiği mektup:

Geçen yıl (1736) bize durumu anlatmak üzere gönderdiğiniz mektupta bu prensese karşı bütün itiraz ve şikâyetlerinizi açıklıyor, bize de buna karşı sadık bir dostun samimiyetiyle mukabelede bulunmakla iktifa etmemizi, fakat, bu savaş devam ettiği takdirde, Rus Çarıçesi ile yapılan ittifaka uymak için Roma İmparatorluğunu kesinlikle savaşa sürükleyeceğini, efendim İmparatorun birliklerinin birinde yarbay olan Tott'u bu savaşın getireceği meş'um neticeleri anlatmak üzere size göndermeği vazife saydığını bildiriyordunuz. Bu görevi, kendisinden beklediğimiz ağırbaşlılık ve tamlik içinde yerine getirdiğini öğrenmiş bulunuyoruz; bu arada sizi de büyük bir sabır ve nezâketle dinlediğini öğrendik. Aynı zamanda müttfikimiz Roma İmparatoru nezdinde kendisini barışa bağlılığa ikna yolunda bize her türlü imkânı verdiğini de burada belirtmek gerekir. Kendisi bu hususu çok yeni olarak tekrar belirtmek lüzumunu duydu ve bizler de sizin bizlere üç imparatorluk arasında aracılık görevi verdiğinizi belirtmek hususunda her fırsattan yararlandık. Eğer efendim İmparatorun aracılığını tasvib ediyorsa, teklifi Çarıçeye de sunmasını ve neticeyi hayırlı bir iş için yapacakları çalışmalarında yardımcı olmak için Niemirow kongresindeki olağanüstü yetkililere de bildirmesini rica ediyoruz.

Fleury'nin Villeneuve'e gönderdiği 17 Ekim 1737 tarihli mektubundan özet:

Majeste İmparator o hususu (aracılığı) kabul ettiği takdirde, aracılığın verimli olabilmesi düşüncesiyle, size bilgiler hazırlamakla Amelot'yu görevlendirdim. Kralın sizden başka kimseye güveni olmadığını farkındasınız. Genel olarak, Bâb-ı Âli'ye, her ne kadar onun inceliğine uygun davranmaktan geri kal-masanız da, savaşın devam etmesi halinde aleyhine getireceği tehlikeyi ve kendi bakımından bize niyetleri bakımından çok mutedil ve çok ma'kul görünse de, hıristiyan kralların (prenslerin) İmparatorun savaşa katılmalarını önlemenin güç olduğunu ziyadesiyle kabul ettiremezsiniz.

⁵³⁴ M. de Villeneuve'ün kardinal de Fleury'ye mektubu, 17 Temmuz 1730. Laugier, I, s. 73 ve Tott, s. 78.

⁵³⁵ Bu tamimler bütün metin halinde Suphi'de bulunmaktadır, f. 119.

⁵³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/462-468

⁵³⁷ Altmışüç tabur, iki muhafız taburu, bir zırhlı tabur, yüz kırkbeş ağır süvari taburu, onüçbin kazak, altmışiki ağır top, onbir obüs. Keralio Savaş Tarihi, I. s. 105. .

askerden ve altıyüz toptan meydana gelen bir topçu kuvvetinden oluşan feld-mareşal Münch kumandasındaki Rus ordusu, tekrar harekâta başlamak üzere konak yerlerinden ayrıldı. Boğ nehri boyunca ilerledi ve Oczakow üzerine yönelerek orada denizle Dnieper nehri arasında ordugâh kurdu (10 Temmuz 1737). Bütün civar memleket tahrib edilmiş olduğundan, siperler için çalı çırpı ve hayvanlara yem bulunamıyordu. Bununla beraber, Münch ağırlıkları geri göndererek muhasarayı başlattı. Vezir Mustafa Paşa kumandasındaki onbeşbin Osmanlı kaleden bir huruç hareketi yaparak muhasara ordusunun sağ kanadına şiddetle hücum etti; bu kanatta Kazaklar bulunuyordu. Fakat, Osmanlılar iki saat süren çarpışmadan sonra düzensiz bir şekilde kaleye çekildiler. Kendi sayıları kadar askerle takviye edilen beşbin işçi, gece denizle Liman (Dniper'in mansabı) arasında beş burç ve bu sayıda batarya mevzii inşa etmekle görevlendirildiler; gerek toprağın yapısı, gerekse o bölgede gecelerin kısa sürmesi sebebiyle büyük zahmetler sonunda, güneşin doğmasından önce ancak bir burç yükseltebildiler. Ortalık aydınlanır aydınlanmaz bütün ordu si[^] lahbaşı emri aldı. Birliklerin yarısı, prens Hesse-Hambourg'un kumandasında ordugâhın muhafazasına bırakıldı. Diğer yansı, bayraklar başlarının üzerinde yürüdü ve şehri çeviren bahçelerden ve bir sel çukurundan yararlanarak tüfek menzili kadar keleye yaklaştı. Muhasaranın üçüncü günü sabah vaktinde, şehirde bombaların sebep olduğu bir yangın görüldü (13 Temmuz -15 Re-biul'evvel). Bununla beraber, görevlerine bağlı Osmanlılar vazifelerinin başında kaldılar ve evvelce kale hendeklerine kadar ilerlemiş bulunan Ruslar, iki saat boyunca öldürücü bir ateşe dayandıktan sonra, düzensiz bir çekilişle siperlerine dönmek zorunda kalmaktan kurtulamadılar. Oczakow seraskeri bu ilk ânın şaşkınlığından yararlanmayı bilseydi ve şiddetli bir çıkış hareketi yapsaydı, Rus ordusu kesinlikle püskürtülecek ve muhasarayı kaldırmak zorunda bırakılacaktı; fakat bunu ihmâl ettiler ve Ruslar siperlerine dönünce, şehri harabeye çevirmekle tehdid eden yangını boş durmayan bir müttelik halinde kendi yanlarında buldular. Saat dokuza doğru en büyük barut deposu infilak etti ve onüçbin kişi şehrin yarısının yıkıntısının altında kaldı.

Bu felâketten doğan hayâl kırıklığı seraskerin ruhuna kadar işledi; beyaz bayrak dikerek müzâkerelerde bulunmak üzere çavuş-başını gönderdi. Bu sırada Rus hafif süvarileriyle birkaç yüz Don Kazağı deniz tarafından girmişlerdi; diğer birlikler onları takibet-tiler; çarpışma uzun sürmedi; bütün garnizon esir edilip Rus karargâhına gönderildi (13 Temmuz -15 Rebiul'evvel). Veziriazam tb-rahim Paşa'nın damadı Yahya Paşa, iki tuğlu

vezir serasker Mustafa Paşa, kale kumandanı, ordu ve şehir ileri gelenlerinden otuzu, yetmiş gedikli çavuş, üçbin yüzyetmişdört asker, bin ikiyüz kadın, ellidört Yunanlı ve birkaç yüz asker, onyedibini sekiz günlük savaşta yok olan yirmibin mevcutlu kale muhafızlarının hayatta kalanları olarak serbest bırakıldılar. Büyük miktarda top ve silah, üçyüz sancak, dokuz tuğ, yüksek kumandanlık işareti olan dokuz başı topuzlu kısa baston galiblerin ellerine geçti⁵³⁸.

Oczakow (Özi)'un elden çıkması, Kâhyabey Osman'ın başına, Veziriâzam'la Kırım hanının azledilmelerine mal oldu. DevletrGî-ray'ın oğlu Feth-Giray Rumeli'de bulunan çiftliklerinden birine çekilirken, Rodos'daki sürgün yerinden çağırılan Menghli-Giray, ikinci defa olarak Kırım hanlığına atandı. Menghli-Giray, veliahtlığa kardeşi Selâmet-Giray^, vezir (nureddin) makamına da Sea-det-Giray'm oğlu Salih-Giray'ı getirdi.

Bu sırada, kontr-amiral Bredal'ın kumandasındaki bir filo Karadeniz'de karakol görevi yaptığı sırada Lasey kırkbin mevcutlu⁵³⁹ bir ordunun başında Kırım'ı istilâ etti. Rus generali, Yenice'den, Kalmukların hetmanı Don-Duc Ombo'nun oğlu Goldan Narma'nın getirdiği dörtbin Kazak takviyeyi aldığı Arabat'a indi. Lasey, Kırım hanının birliklerini Karasupazar⁵⁴⁰dan püskürttü, oradan Kırım içinde bulunan üçüncü önemli şehir Bahçesa-ray'a ve oradan da Akmesid'e sürdü. Otuzsekiz cami, iki kilise ve elli değirmen merhametsizce yakılarak kül hâline getirildi. Elde ettiği üstünlükten memnun bir halde, Rus ordusu, yağmaladığı ganimetlerle birlikte Şungar⁵⁴¹ kanalını geçti.

Feld-mareşal Münch birliklerini henüz kışlaya götürmüştü ki, Türkler, bir baskınla Oczakow'u ele geçirmenin uygun ânı geldiğine hükmederek, önce sekizbin olan muhafızı çok sıkıntılar çekmiş ve hasta yatan bini de dâhil, beşbine inmiş bulunan kaleye karşı hücumla geçtiler. Serasker, Bielogrod sultanı ve yeni Kırım hanı Menghli-Giray kumandasında yirmibin Osmanlı ve bir o kadar Tatar askeri aniden kalenin önünde göründüler (4 Kasım). Daha önceden altıbin Türk deniz tarafındaki istihkâmları ele geçirmiş, general Stoffeln bunların üzerine giderek üçbin kayıp ver-dirmişti. Loevendal burcu altında açılan iki lağımın patlatılması hiçbir başarıya yol

⁵³⁸ Halem'in Münich'in Tarihi'ne ek; Manstein, Baerenklau'a göre Oczar kow'un Fethi Tarihi ve kont de Solm'un relasyonları (VVoltman'da Tarih ve Politika, yıl 1800, s. 180), bunlar kont Dadich'in hatratına eklenmiştir. Keralio, Rusların ve Avusturyalıların Savaşları Tarihi* I, s. 111. Suphi, f. 96

⁵³⁹ Yirmi piyade, ottüç ağır süvari alayı, on veya onikibin Kazak ve Kalmuk. Keralio, I, s. 131.

⁵⁴⁰ Keralio'da Karazbazar.

⁵⁴¹ Keralio Tshongar adını vermektedir.

açmamış, Osmanlılar hücumlarını İsmail ve Saint-Cristophe kapılarına yöneltmişlerdi. Burada patlatılan iki lağım, muhasaracılar saflarında kargaşalığa yol açtı; birkaç tuğ ve bayrağı, kale bedenlerine çıkmak için getirdikleri merdivenleri ve hendek doldurma demetlerini bırakarak geri çekildiler. Bu hezimet ve ordusunda gittikçe artan firar olayları, seraskeri muhasarayı kaldırmak zorunda bıraktı (9 Kasım 1737). Bu teşebbüs Türklere, yansı hastalıktan olmak üzere, yirmibin askere malol-du ve sefer böylece Rusların üstünlüğüyle sona erdi.

Tarafları memnun edecek bir uzlaşma için Talman tarafından tesbit edilen mayıs ayının sona ermesiyle iki Avusturya ordusu Türk sınırlarına doğru ilerledi. Bu ordulardan biri, dük de Lor-raine ve feld-mareşal Seckendorf kumandasında Sırbistan; feldmareşal prens de Hildburghausen kumandasındaki diğeri Bosna üzerine yürüdü. Kumandanlığı general François Paul de Wallis'e verilen bir üçüncü ordu birliği Eflak'a girmeyi hedef almıştı. Feldmareşal Philippi ve Kevenhüller, general Schmettau Wurmbrand, kont de Seckendorf un emri altında ayrı tümenlere kumanda ediyorlardı. Yedi korgeneral ve on orgeneral doğrudan emirlerine verilmişti ve bunlar ikiyüzkırkdokuz süvari taburu, doksan piyade alayı, seksen humbaracı alayı ve ellibin gayri muntazam milis askerinin başında bulunuyorlardı.⁵⁴²

Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı

Seferin başlamasından Önce, Avusturya ordusu generalleri arasında son derece ciddî bir anlaşmazlık başgösterdi. General Schmettau, kıdem bakımından feld-mareşalüğe terfi hakkı bulunduğu halde, hükümet general Philippi ve Wunnbrand'ı tercih etmişti. Bir şeyler yaparak bu haksızlığı tamir etmek isteyen împa-rator, kendisine yakında feld-mareşalliğe yükseltileceği vaadinde bulundu ve bu kararını kendisine isbatlamak maksadiyle, kendisine iki feld-mareşalden bağımsız olarak hareket edecek olan bir ordu birliğinin kumandanlığını verdi. Bu durum, kumandan generaller arasında huzursuzluk meydana getirmek suretiyle, savaşın bütün harekâtı üzerinde felâketli bir tesire yol açacaktı. Prens Lorraine ve kont Seckendorf kumandasındaki esas ordu, 12 Temmuz 1737'de, Yagodina ile Parakin arasında sınırı geçti. Aynı gün ve aynı zamanda Sırbistan'da,

⁵⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/468-471

Transilvanya'da, Boğdan ve Ef-lak'da çarpışmalar başladı. Düşmanın yaklaştığını öğrenen Osmanlılar, Krogojevacz, Casonoraz, Gorgeschevaz⁵⁴³, Soupeliyag, Bania, Resne, İşperlik⁵⁴⁴ ve Alexindja'yı terkettiler. Avusturya ordusunun Osmanlı arazisine girmesinden onbeş gün sonra, Avusturya meclisi kâtip-tercümanı de Theyls, Nizsa valisi Yahya Pa-şa'ya teslim olması uyarısında bulundu. Yedi Türk subayı gelip, şehrin Belgrad, İstanbul ve Vidin adı verilen kapılarının anahtarlarını getirdiler. Kalede yüzotuzbeş top, elli havan topu, fazla miktarda teçhizat ve yiyecek maddesi ele geçirdiler. Bu hâdiseler cereyan ettiği sırada, Vidin'in ancak dörtbin kişiden ve Kleman-ten⁵⁴⁵ Arnavutlarından oluşan bir muhafız kuvveti bulunduğu öğrenildi. Bunlar, üç asır önce, Sultan İkinci Murad döneminde, Arnavutluk ve Sırbistan sınırı üzerinde bulunan Klemant bölgesine yerleşmek için Arnavutluğu terketmişlerdi ve Avusturyalıların başarılarından cesaret alarak, eski efendilerine karşı silahlı hizmetlerini sunuyorlardı. Khevenhüller⁵⁴⁶ derhal Vidin üzerine yürümek emri aldı. Fakat Türkler orada yeni siperler inşa edebilecek ve takviyeler alabilecek kadar zaman kazanmışlardı. Avusturya ordusunda ise yiyecek ve yem sıkıntısı vardı ve ordu ancak güç-lükle hareket edebiliyordu.

Sekiz süvari alayından oluşan Avusturya ordusu öncüsü, Ke-tenciköprüsü yakınında Kâhyabey Hüseyin Ağa kumandasında bir Türk kuvvetiyle karşılaştı. Çatışma başlayınca, Türkler, kayıplar verdirerek Avusturyalıları Timok köprüsüne kadar püskürtüp geri attılar. Seckendorf da Nissa'yı işgal ettikten sonra, Saribord, Şehr-köy, Kuruçeşme ve Piroto'u ele geçirip, Kuruçeşme yanındaki Musa-paşa Palankası'na⁵⁴⁷ kadar ilerlemiş bulunuyordu. Fakat, işgal ettiği yerlerdeki muhafız kuvvetleri, takviye olarak gelen Türkler karşısında dayanamadılar ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Khe-venhüller'in Vidin üzerine yürüdüğünü öğrenen kâhya Hüseyin Ağa Floratin köprüsünü tahrib etmişti. Vidin'i savunmakla görevli Karaman valisi Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Timok üzerine yürüdü (10 Eylül-15 Cemâziyül'evvel), orada Ka-rahisar Sancakbeyi Toz-Mehmed Paşa, Şumnu ayanı Seyid Mehmed Ağa ve Memi Paşa, kuvvetleriyle gelip orduya katıldılar (28 Eylül - 3 Cemâziyül'âhir). Herhangi bir teşebbüste bulunmaya

⁵⁴³ Schmettau'nun eserinde, s. 23, Georgeschefsky.

⁵⁴⁴ Aynı eser, Sperlika.

⁵⁴⁵ Windisch'in, Magasin hongrois, II, s. 78, Clömantins en Syrmie adlı makalesine bakınız.

⁵⁴⁶ Suphi, f. III, by feld-mareşale Kewizlehir hinzir (Domuz Khevenhüller) adını takıyor.

⁵⁴⁷ Hacı Kalfa'nın Rumeli'si, s. 157. Musapaşa Palankası'na aynı zamanda Kuruçeşme de deniliyor.

gücü yetmeyecek kadar zayıf olan Khevenhüller, en fazla dörtbin civarında mevcudu bulunan bir kuvvetle Radojovaz yakınında mevzilemişti. Birliğinde fazla sayıda Saksonyalı ve Polonyalı bulunuyordu ve görevi Vidin'i setretmek ve Nisa'ya teçhizat ve yiyecek götüren kabileleri korumaktı. Khevenhüller'in kuvvetinin dört katına sahip bulunan Mehmed Paşa Timok'u aşdı ve hemen savaşa tutuştu. Fakat, kararlı bir piyade birliğinin en cesaretli süvari birliği karşısında üstünlüğünü koruyacağını çok geç farkına vardı. Sipahiler her ne kadar Avusturyalıların gerilerine sarktı ve ordugâhı yağmaladı iseler de, Avusturyalıların sıklaştırmış saflarına karşı giriştikleri hücumlar neticesiz kaldı. Taraflar, güneş batın-caya kadar birbirlerine eşit bir cesaretle çarpıştılar; sonra Türkler Timok'un ötesine çekildiler ve ertesi gün Khevenhüller Perse-Palanka'ya döndü.

Bosna sınırı üzerinde albay Lentulus Yenipazar'ı zaptetmişti; Seckendorf'a gelince, bu kumandan mevcudu fazla bir Osmanlı birliği tarafından tehdit edilen Nissa kalesinin yardımına gidecek yerde, önemi olmayan, fakat coğrafî durumu Mekke'ye benzediğinden Türklerin saygı gösterdikleri Uzica'yı ele geçirmekte ısrar etti. Fâtih Sultan Mehmed tarafından evvelce fethedilmiş olan Uzica, on gün sonra onbinden fazla bir Osmanlı birliği geldiğinde teslim oldu. Kaleyi alan Osmanlı ordusu, ilerlediği sırada Bosna sınırlarında başkaldırmış ve Walliewo'da silahlanmış bulunan halkı kılıçtan geçirdi. Bu tenkil hareketi sırasında yirmibin Klemanen ve Rassien'den kaçabilen sadece bin kişi kurtulabildi. Bunlardan üçyüz Klemanen Arnavudu rahiplerinden Suno adında birinin idaresinde Belgrad üzerine doğru kaçtılar ve gelip Syrmie (Ze-mun)'de yerleştiler ve orada Mitroviç civarında Sava nehri üzerinde Herkofze ve Nikinze köylerini kurdular. Bu üçyüz Kleman-ten Arnavudu beraberlerinde kadın ve çocuklarını da getirmişlerdi. Altı aileye ayrılmış olan bu muhacirlerden erkekler, Türklere karşı sınırları savundukları sırada savaş tarzları ve cesaretleriyle dikkati çekmişlerdi; kadınları ise alâimsemâ renginde tüyler ve elbiseler içinde, takilariyle parıldayarak eski geleneklerinin görüntüsünü getirmişlerdi⁵⁴⁸.

Eflak Ve Boğdanda Askebi Olaylab

⁵⁴⁸ Naima.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/471-473

Bosna aynı zamanda her tarafından istilâ edilmişti: Bununla beraber, çabuk bir başarı ümidi de hayâl olup gitmişti. Sırbistan'da harekâtı boşa çıkaran sebepler, Bosna'da uğranılan başarısızlıkların da sebebi oldular. Generaller arasında çekişmeler patlak verdi: Prens Hildburghausen, Hırvatistan banı, kont Ester-hazy birbirleriyle didişdiler. Bu çekişmelerin sonunda prens de Hildburghausen Banyaluka üzerine yürüdü ve gidip Gradiska'da ordugâh kurdu. Hırvatistan banı, Kopraniça ve Warasdin kuman-danlariyle birlikte Posin ve Czeekin karşısında mevzüendi. Lica ve Carlstadt kumandan generalleri, Bosna'nın batı sınırı üzerinde bulunan eski Ostroviz yakınında yirmi binden fazla mevcutlu bir tümenle gelip ordugâh kurdular; diğer yirmibin kişilik bir kuvvet bu eyâletin doğusunda Zwornik garnizonunu iz'ac ediyorlardı. Bosna ile Sırbistan arasındaki ulaştırma, albay Lentulus emrine verilen kuvvetler tarafından kesilmişti. Bu kuvvetler, Yenipazar, Uzica ve Wallievo ⁵⁴⁹ dahil olmak üzere, bunların arasındaki araziyi işgal altında tutuyorlardı. Böylece her taraftan sıkıştırılmış ve kuşatılmış durumda kalan eski Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa, valisi bulunduğu Bosna'dan hareket ederek müstahkem şehirler, kale ve hisar kumandanlariyle eyâlet ağa ve subaylarını Trawnik'de bir toplantıya çağırdı ve onlara valiliğini oluşturan otuziki kaza dairesindeki halkı seferber hale getirmeleri emrini verdi.

Osmanlı ordularının üstünlük sağladıklarına dâir ilk haberler Ostroviz'den geldi. Kâhya çavuş Osman bey, Belai açıklıklarında bir Avusturya birliğine hücum etti, yenilgiye uğratıp bir general öldürdü ve bir albayı esir aldı ⁵⁵⁰. Bu zaferin peşinden Osman bey, kahramanca savunan muhafız kuvvetinin bulunduğu Ostroviz önünde görüldü; eski Bosna savaşıları tarzında başlarında bir miğfer, üzerlerinde ağır bir zırhla çarpışan kadınlar özellikle dikkati çektiler; bunlar gidip yaralıları tedavi etmek gerekmedikçe burçlardan bir an bile ayrılmadılar. Prens Hildburghausen ordusunun Öncüsünü oluşturan yedibin kişilik ⁵⁵¹ bir kuvvet, kaleyi muhasara etmek için orduyu beklemek üzere Banyaluka istikametine yöneldi; ordu üç koldan ilerliyordu ⁵⁵² (18 Temmuz 1737). Banyaluka kadısı Bosnalı Ali Efendi'nin teşvikiyle muhafızlar kaleden çıktılar ve ilerlemekte

⁵⁴⁹ Bosna Tarihi, yazan: Ömer Efendi, 1154'de (1741) İstanbul'da basılmış ve Dubski tarafından Almancaya çevrilmiş esere, Suphi'ye, f. 102 ve Bosna Tarihi adlı anonim bir esere göre.

⁵⁵⁰ Bosna Tarihi'nde Ömer Efendi, bu generale topal demektir, albaya ise kont unvanı veriyor, f. 13.

⁵⁵¹ Ömer Efendi bu birliğin kumandanının Dubnel olduğunu söylemekte, piç ve İmparatorun nedimi demektir.

⁵⁵² Ömer Efendi, t 15.

olan düşmanın üzerine doğru ilerlediler. İki taraf birbirine girince, general Müffling karşısında Osmanlı yüksek rütbelilerinden Salih kâhyayı gördü ve üzerine atıldı, fakat her ikisi de öldürücü yaralarla yere düştüler. Can çekişme hâlinde olan general Müffling, sürünerek Salih kâhyanın yanına gitti ve ona kale muhafızlarının sayısını sordu. Salih ona: «Kaleden başka savunacak bir şeyimiz yok, kâfir, canın cehenneme!» diye bağırarak karşılık verdi. Cevapla birlikte son nefesini de verdi. Kahramanca savaşmış olmalarına rağmen Türkler yenilerek kaleye çekildiler. Bu savaşın haberi Bosna'daki Osmanlı ordusunun karargâhının bulunduğu Yaica'ya ulaşınca, eski Veziriazam ve Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa ileri harekete geçti ve gelip Podresiza ile Yaica arasında ve bu şehre altı fersah mesafede bulunan sahralara kondu. Novi, Bihacz, Trawnik, Dina, Raczar, Kafi ve Kibuth'un eli silah tutan bütün erkekleri orduya katılmak emri aldılar. Bouzin ve Czetin şehirlerinin yirmibin Alman ve Hırvat tarafından muhasara edilmiş olduğu öğrenildiği halde, her şeyden önce prens de Hildeburghausen'in şiddetli bir baskı altında tuttuğu Banyaluka'nın yardımına koşmağa karar verildi. Dokuz batarya, yinnidört saat içinde durup dinlenmeden binsekizyüz gülle yağdırıyordu. Fakat, muhafızlar savunmayı cesaretle sürdürüyorlardı ve feld-mareşalin teslim teklifine top atışıyla karşılık verildi ⁵⁵³. Bu sırada, Zwornik valisi eski Kapdan-ı derya Mehmed Paşa'nın birlikleri ve Bosna'nın otuziki kaza merkezindeki seferberlik ve dört sancak kuvvetleriyle takviye edilen Osmanlı ordusu ilerliyordu. Nihayet Osmanlı ordusu geldi ve Avusturya imparatorluk ordusu tam bir yenilgiye uğradı; ölümden kurtulabilenler kaçarak geri çekildiler ve Osmanlılara oniki top, üç havan, iM-bin üçyüz çadır, onbeşbin ton barut ve sayılamayacak kadar çok silah bıraktılar (4 Ağustos 1737). Banyaluka'nın kurtulmasından sonra Türk paşasının ilk işi, yaralıları naklettirmek, savaşta temayüz edenlerin rütbelerini yükseltmek ve hil'atler dağıttırmak oldu ⁵⁵⁴. Banyaluka mütesellimi İbrahim Ağa Beylerbeyliğe atandı; bu kalenin kadısı Bosnalı Ali Efendi ilk altı molların derecelerine yükseltildi; Karaferia ⁵⁵⁵ kadısı ve tavsiyelerinden ordunun çok yararlandığı Bosna'lı Süleyman Efendi, başında bulunduğu kaza dairesiyle birlikte evvelce başında bulunduğu Namisli'nin adlî işlerine de bakmakla görevlendirildi ve böylece mollalığa yükseltilmemesinden ötürü duyacağı üzüntü hafifletilmiş oldu; Bos-niş-Brod

⁵⁵³ Ömer Efendi, f. 32.

⁵⁵⁴ Dubski'de Feriye yerine Karakariya olarak geçiyor.

⁵⁵⁵ Ömer Efendi, t. 35.

kadısı Hâbilzâde Abdullah Efendi, karargâh kadılığı üzerinde kalmak şartıyla Akhisar kadılığı makamına yükseltildi. Trebigna sancakbeyi İbrahim, aynı görevle Klis'e geçti; alaybey Ahmed, Bosna alaybeyliğine atandı; Ostroviz ve Bihacz Ağalan hizmetlerinin mükâfatı olarak timar sahipliğine yükseltildiler, Novi ve Ostrosacz Ağalan da aynı şekilde hizmetlerinin karşılığını aldılar. Vali kâhyası Yakûb, Bâb-ı Âli mabeyinciliğine atandı; zafer müjdesini rikâb-ı hümâyûna götüren ulak, mütesellimler kâtibi Süleyman Efendi tek tuğlu bey rütbesiyle sevindirildi.

Banyaluka'nın muhasaradan kurtulmasından hemen sonra, prens d'Hildburghausen Bosna'nın doğusunda ve birbirlerinden altı fersah uzaklıkdaki Czetin ve Busin kalelerini muhasara etmekle görevli birliklerin kumandanlarına teşebbüslerini bırakmak ve orduya katılmak emrini gönderdi (10 Ağustos-13 Rebiül'âhir). Ban-yaluka'ya girişinin üçüncü günü, Hekimoğlu Ali Paşa, yeniden inşa edilmesi emrini verdiği hisarın yapımının kendi nezareti altında hızlanacağı düşüncesiyle, valiliğinin merkezi Bosnasaray'a varmak üzere yürüyüşe geçti. Saray, Banyaluka'ya otuzbir fersah mesafededir; Hekimoğlu Ali Paşa oraya varır varmaz, kâhyası Yâkub, çavuşlar kâhyası Mehmed ve "Hersek sancakbeyine Yenipazar'ı zaptetmeleri emrini verdi. Eski Kapdan-ı derya Mehmed Paşa Uzi-ca'yı kurtarmak için çok geç geldi; fakat, bir Alman müfrezesi tarafından Avusturya genel karargâhına götürülen kale muhafızlarını kurtarmakta gecikmedi. Almanlarla birlikte kale muhafızlarını valinin huzuruna götürdü. Uzica kumandanı İsmail ve nâib Mustafa, savunmalarına emanet edilen kaleyi düşmana hediye edercesine verdikleri gerekçesiyle, Alman esirlerin gözleri önünde idam edildiler. Fakat, Hekimoğlu Ali Paşa, Alman muhafız asker-lerfe-fcarşısı cömert davrandı ve kendilerine birer duka altını yol harçlığı vererek geri gönderdi. Bu arada Kapdan-ı derya Mehmed Paşa'nın birlikleri etrafı tahrib ediyor ve Bosna'nın başkaldıran reayasına karşı korkunç zulümlerde bulunuyordu. Avusturya ordu birliklerinden birinin yürüyüş halinde bulunduğu haberi üzerine vali Hekimoğlu Ali Paşa, Zrebenik'deki Ossmaca kırlarına gitmek kararını verdi. Oradan Dina nehri üzerinde bulunan dört fersah uzaklıkdaki Sokol⁵⁵⁶ veya albay Grune kumandasında bir birliğin muhasara teşebbüsüne giriştiği Zwornik'e gidecekti. İki bey kumandasındaki Zwornik birlikleri Vallievo'da düşmanla karşı-laşmış ve çarpışmada yenerek üçbin esir almışlardı (12 Ekim).

⁵⁵⁶ Keralio'da, s. 240, bu isim Çokol (Tschokol) olarak seçmektedir

Zwornik'li Beyzade Ali Ağa, zaferinden yararlanarak Vallievo'yu zaptetti ve bu fetih ona Beylerbeylik mevkiine yükselmesini sağladı. Hekimoğlu Ali Paşa ordusunu Bosnasaray'a götürdü ⁵⁵⁷.

Bosna'da geçen bu olayların peşinden, eski Sadâret Kaymakamı Köprülü Ahmed ⁵⁵⁸ Paşa, Rumeli Beylerbeyi olarak sek-senbin kişilik bir orduyla Dragoman ve Saribrod geçitlerini aştı. Bu sayı üstünlüğü sayesinde Avusturyalıları Şehrköy ve Musapa-şa Palankasından kovması güç olmadı. Tabii kıymetli bir zamanı Uzica'yı muhasara etmekle kaybederek Nissa'ya giden yolu tutmayan general Seckendorf'un ihmâlinden de yararlandı. Kale kumandanı general Doxat, kendisine ilk teslim teklifinde hemen silahları bıraktı (18 Ekim-23 Cemâziyül-evvel). Teslim şartnamesinde isyan etmiş olan Arnavutların, Yunanlı ve Rasiyenlerin affedilmeleri ve geçmişin tamamıyla unutulması şartını koydurdu; fakat bu öngörü onu hakettiği cezadan kurtaramadı ve daha sonra gayretsizliğinin cezasını başını vermek suretiyle ödedi. Nissa'-nm zaptı, bir asır boyunca sadece akıl tarafından tasdik edilmiş olaylar ve üstün keyfiyette eserlere vücud vermiş olan o asil unvanların son filizlenmesi denilebilecek son silahlı hâdisе hüviyetinde kaldı.

Nissa'nın fethedilmesinden önce, Bâb-ı Âli, Vidin valisi Mehmed Paşa'ya Övücü bir mektupla birlikte mücevherlerle süslü bir hançer, iki hil'at ve savaşta seçkin hareketleri görülen subay ve askerlere dağıtılmak üzere ellibin ekü göndermişti. Oğuz Mehmed Paşa, birliklerinin sevindirilmesinden yararlandı; kâhyası Hüseyin Ağa ve mîr-alem Süleyman Ağa'ya Krajova'yı zaptetmeleri emrini verdi. Bu şehir, savaşın başlangıcında Alte'ı geçip Eflak'ı istilâ ederek Bukharest ⁵⁵⁹ yakınlanna kadar ilerlediklerinden beri Avusturyalıların elinde bulunuyordu. Düşman Karajova'dan atıldı ve kaleye dört fersah mesafeye kadar püskürtüldü (28 Ekim - 4 Re-ceb). General Gilani kumandasında hafif ve ağır süvariden oluşan bir kuvvetle yapılan yeni bir akın hiçbir başarı kazanamadı. General Gilani mağlup edildi ve Transilvanya'ya kaçmayı güçlkle başarabildi. Boğdan'a girmiş olan general Ursetti kumandasındaki sekizyüz kişilik bir

⁵⁵⁷ Ömer Efendi, f. 45. 1737 Bosna seferi orada sona eriyor. Dubski, Ömer Efendi'nin, Ruzi Kasim (Saint Demetrius) diyecek yerde Ruzi Khizr (Saint George) dediğini söylerken hataya düşmektedir.

⁵⁵⁸ General Schmettau, Hâtrât'ında, bu Paşa'nın Köprülü ailesinden olduğunu bilmediğinden adını Ali Paşa olarak kaydediyor; Keralio, Ahmed Paşa diyeceği yerde, on yıl önce Hemadan savaşında ölen Abdullah Paşa'nın adını kullanıyor; nihayet Dadich de Köprülü Ahmed Pa-şa'yı 17 yıl önce ölen Köprülü Nûman Paşa ile karıştırıyor.

⁵⁵⁹ Schmettau, s. 26. Dadich, Hâtrât'da (Gatterer, Tarih Kütüphanesi, XIV, s. 288). Mehmed Paşa'nın damadı bir Abdullah Paşa'dan bahsediyor. Bu konuda Suphi'de bilgi yok.

kuvvet de aynı akıbetten kurtulamadı. Bender Paşasının verdiği emirle hospadar Gregoire Ghika düşmanın üzerine yürüyerek ülkesinden kovdu. Birkaç zaman sonra, şehrin muhafazasını kâhyası Hüseyin Paşa'ya bırakan Mehmed Paşa, vezir Memiş Paşa ile birlikte Vidin'den ayrıldı ve Timok mağlubiyetinden beri büyük kuvvetlerle toplanan Avusturyalıları kovmak üzere Orsova'ya yürüdü.⁵⁶⁰

Veziriazamın Azledilmesi

Oğuz Mehmed Paşa Radovija'ya vardığında, İstanbul'dan gönderilen bir mabeyinci kendisine Sultan'ın yeni bir mektubuyla bir hil'at sundu (7 Kasım-14 Receb). Bu arada Osmanlıların yürüyüşe geçtiğini öğrenen Avusturyalılar, Fethisîam'dan beş fersah uzaklıkdaki Bereze palankasına çekilmişlerdi; geri kalan birlikler, siperler içinde buldukları Crabowaz'dan bir buçuk fersahtan daha uzak bir yerde mevzilenmişlerdi. Osmanlılar Bereze palankasını zaptedip düşmanı Eski-Osova üzerine ric'ate zorladıktan sonra, Sainte-Elisabeth kalesinin önüne kadar yürüyüşlerine devam ettiler. Orada demir üstünde bulunan iki gemi, Saint-Charles ve Saint-Elisabeth, savaş teçhizatlarını oluşturan bütün topları söküldükten sonra ateşe verildi; mühimmat ve levazım maddeleriyle yüklü beş hafif kadirga da aynı âkibete uğratıldı. Bu savaş hareketleri bu yıl seferini zaferle sona erdirdiğinden, Veziriazam Muhsinzâde Abdullah Paşa İsakçı karşısındaki Kartal ovasında bulunan ordugâhından ayrıldı ve gelecek seferin silahlanma hazırlıklarını yakından gözetmek maksadiyle İstanbul'a hareket etti. Bâb-ı Âli tarafından gönderilen silahdarın acele davranması için sıkıştırılan Veziriazam, yedi günlük yürüyüşle Hacıoğlupa-zarı'na vardı ve Fethislam'ın fethedildiği haberini orada öğrendi; bu önemli fetih Vidin valisi tarafından gerçekleştirilmişti. Birliklerinin ücretlerinin Ödenmesi işi Veziriâzam'm Edirne'de beş gün durmasına sebep oldu. Davudpaşa yakınlarına vardığında, Sultan Birinci Mahmud atla gidip Sancak-ı Şerifi karşıladı. Ertesi gün, Veziriazam, etrafında saray ve devlet ileri gelenleri, muhteşem bir alayla saraya girdi ve Sancak-ı Şerifi⁵⁶¹ Sultan'ın ellerine teslim etti (18 Aralık 1737-25 Şaban 1150). Veziriâzam'm dönüşü, iktidarının sonunu da noktaladı, zira Kaymakam Yeğen Mehmed Paşa ile görüştüğü bir sırada

⁵⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/473-478

⁵⁶¹ Livâi Hazara. Suphi, f. 118.

İmparatorluk silahdarı karşısına dikilip Mühr-i Hümâyün'u vermesini istedi, o da hemen Kaymakam'a teslim ediverdi.

Evvelce Nissa fâtihi Köprülü Hafız Ahmed Paşa'nın kâhyası olan ve Paşa Rumeli Beylerbeyliğine atanınca onun işgal ettiği Kaymakamlık mevkiine geçen Yeğen Mehmed Paşa, Veziriâzam-ığa yükselmesini herşeye hâkim Kızlarağasına borçluymuştu. Mağrur, davranışlarında şiddetli ve kanaatlerinden ⁵⁶² en ufak bir fedakârlığa yanaşmayan Yeğen Mehmed Paşa, kendisinden önceki Veziriazamları boş barış ümitlerine kanma zaaflarından ötürü sık sık ve yüksek sesle azarlamıştı. Tasarladığına göre, Fransa'nın teklif ettiği arabuluculuk Avusturya ve Rus hükümetlerinin zaaf içinde olduklarının yanılmaz bir işaretiydi; bunun için, daha önce bahsettiğimiz kardinal Fleury'nin mektubunu vermek üzere huzura kabul edilmesini isteyen Fransız elçisinin talebini uzun zaman reddetti. Veziriâzam'ın gizli taşanlarım, öğrenmeyi arzu eden Fransız elçisi Villeneuve bu maksatla Rakoczy'ye başvurdu; Rakoczy bir huzura kabul talebinde bulundu, isteği yerine getirildi ve bir Transilvanya prensine lâıyk teşrifatla kabul edildi; fakat divanda yalnız Kaymakamca yemek yedi (10 Eylül) ⁵⁶³.

Rakoczy İle İmzalanan Anlaşma

Rakoczy olumlu bir şeyler öğrenemediğinden, Fransız elçisi M. de Villeneuve, Veziriâzam'ın kendisini huzura kabulü reddetmesini Rusya imparatoriçesi ile ayrı bir anlaşma yapma teklifine bağladı. Gerçekten de, kont d'Ostermann, o sırada Rusların esiri bulunan Özi (Oczakow) valisi Yahya Paşa'nın aracılığı ile böyle bir teklifte bulunmuştu. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, Rusya Başvekiline üç sınır hattı teklifinde bulunmak için bu haberleşme imkânından yararlandı: Bunlardan birincisi Polonya sınırından Bog nehri boyunca uzanarak Dnieper'in mansabına kadar; ikincisi Dnieper kıyılarından başlayarak Don kıyılarına kadar ve üçüncüsü Don kıyılarından Kuban nehrine kadar. Divan, Rusya ayrı bir barış imzalamak tasavvuruna karşı tavrı takınmış görününce, Veziriazam, nihayet o zamana kadar reddettiği huzura kabul ta-leblerinden vazgeçti ve Fransız elçisinin Fransa'nın arabuluculuğu ile genel bir barışı görüşmek üzere bir kongrenin toplanmasına çalışılmasına razı oldu. Bu arada, Fransız elçisi Villeneuve'ün

⁵⁶² Contareni, f. 707, Yeğen Paşa'nın Kızlarağası partisinden olduğunu söylüyor.

⁵⁶³ Contareni, İ. 694.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/478-479

haberi olmadan, Rakoczy ile, Bâb-ı Âli'nin kendisini Transilvanya prensi ve Macarların şefi olarak tanıdığını belirten bir anlaşma imzaladı (25 Ocak 1738) (NOT; 2). Bu aynı anlaşma, Rakoczy'nın Bâb-ı Âli'ye her yıl kırkbin kuruş ödemesi şartını da getiriyordu; fakat bu yıllık meblağın adı vergi değil, gönülden kopma ve karşılıksız hediye idi.⁵⁶⁴

Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor

Bu arada, Veziriâzam'ın onların beraberliklerini bozmak ümidiyle Avusturya ve Rusya ile ayrı ayrı barış müzâkerelerine girişmek siyaseti güttüğünü anlayan Fransa elçisi, Avusturya Başvekili kont Zinzendorf'dan almış olduğu talimata uyarak, Ruslar müzâkerelere katıldıkları ve evvelce Rusya'nın arabuluculuklarını istediği deniz devletlerinin görüşmelerden uzaklaştırılmaları halinde arabuluculuk görevini yüklenebileceğini bildirdi. Hükümetinden aldığı talimata göre, Fransız elçisi Villeneuve, Rusların Kılburun, Özi (Oczakow) ve Azak kalelerini Türklere geri vermeleri hususunda tavassutta bulunacaktı; fakat Viyana'dan gönderilen gizli bir muhtıra (10 Şubat 1738), arabulucunun Petersbourg hükümetinin niyetleri hakkında derin bir kararsızlık içinde kalmasına yol açtı. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa⁵⁶⁵, Fransız elçisine, lütfettiği ilk huzura kabulünde, Sultan'ın açık niyetinin, Özi, Kuburun, Azak, Belgrad ve Temeşvar kalelerini geri almadan ve Rakoczy'yi Transilvanya prensi ve Macar milletinin başı makamına yerleştirmeden silahı elden bırakmamak olduğunu belirtti. Bununla beraber, XV. Louis'nin saltanatı döneminde Fransa'daki son Osmanlı elçisinin oğlu Said Efendi ile mahrem bir görüşme sonunda Fransa elçisi, Bâb-ı Âli'ye barış anlaşmasının esası olarak Pasarofça anlaşmasını ve Özi ile Kuburun kalelerinin yıkılmalarını kabul ettirmiş olmanın bir an için sevincini duyarak kendi başarısından memnunluk duydu. Yazık ki, Özi Rus valisinin kâtabinin gelişi, Fransız elçisinin bütün plânlarını altüst etti; Rusya Özi ile Kılburun'u geri vermek vaadinde bulunuyordu ve o andan itibaren Veziriazam Fransa'nın arabuluculuğundan vazgeçebileceğine kanaat getirdi. Bununla beraber kardinal Fleury'nin mektubuna verdiği cevapta, fazla belirli olmadığı halde, dostluğundan şüphe ettirmeyecek bir ifade tarzı kullandı.

⁵⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/479-480

⁵⁶⁵ Yeğen lâkabı, eski başdefterdar Kel Yusuf Efendinin hemşiresinin oğlu olmasından geliyordu (Ç.N.).

Yeğen Mehmed Paşa, Fransa'nın arabuluculuğunu son anda, çaresizlik içinde kaldığında kabul etmek istiyordu ve deniz devletlerinin müdâhalesinden fazlasıyla endişe duyuyor, ürküyordu. (20 Şubat 1738).

Bu sıralara doğru, Rusların hep esir olarak ellerinde tuttıkları özi valisi Yahya Paşa'nın kâtibi İstanbul'a geldi ve kont Os-termann'ın bir mektubunu getirdi. Rusya başvekili bu mektubunda Yahya Paşa'ya barış müzâkereleri için gerekli yetkilerin gönderilmesi veya Petersbourg'a hareket etmesi hususunda Reisefen-di'ye emir verilmesini Bâb-ı Âli'den talep ediyordu. Veziriazam, kont Ostermann'a verdiği cevapta, bir esiri olağanüstü yetkili temsilci atamanın devletin usûllerinden olmadığını, bununla beraber imparatoriçenin bu maksatla İstanbul'a göndereceği kimselerle müzâkerelere başlamaya hazır olduğunu bildirdi. Rusya'nın bu teşebbüsü, arabuluculuk teklifinde bulunmaları için İngiltere ve Hollanda elçilerini tahrik ettikten sonra, bir yandan kendi imparatoriçesi ile Avusturya imparatoru, diğer taraftan Viyana hükümetiyle Fransız hükümeti arasında güvensizlik doğması için hiçbir şeyi ihmâl etmemiş olan Rusya başvekili kont d'Ostermann*-ın başının altından çıkmıştı. Bu manevralardan bilgisi olan Rusya imparatoriçesi, başvekili kont d'Ostermann'ın haberi olmadan, Avusturya imparatoru vasıtasıyla, Fransa'nın İstanbul'daki elçisine, hiçbir zaman ayrı barışa razı olmayacağını ve Fransa'nın arabuluculuğunun kendisine yettiğini bildirdi. Bu arada, Fransa elçisi marki de Villeneuve'ün gayretleri, maksadı gerek Avusturya, gerekse Rusya ile ayrı barış anlaşması yapmak olan Veziriâzam'ın siyaseti karşısında neticesiz kaldı; Veziriazam iki müttefik devletten Avusturya'yı bir kenara bırakıp Rusya ile ayrı barış anlaşması imzalama temayülü gösteriyordu. Bunun sebebi ise, Bonneval ve Rakoczy'nin kendisine Avusturya'nın kolay yenileceğini durmadan telkin etmeleriydi. İngiltere ve Hollanda elçileri Bâb-ı Âli'nin kendilerine karşı az alâka göstermesinden alınmıyorlardı. Toplanacak barış kongresinin yerini tayin ederek kendisini taahhüd altında bırakmak maksadiyle Veziriâzam'a bir yazı gönderdiler; Veziriazam, altı gün sonra verdiği cevapta, tekliflerini ve hükümetlerinin kendilerini hangi hususlarda yetkili kıldıklarını bildirmelerinden önce bu hususta hiçbir karar verilemeyeceğini bildirdi (14 Mart-23 Zilkaade).

Fransız elçisi marki de Villeneuve, sefere çıkmak üzere Da-vutpaşa ordugâhına geçtiği sırada Veziriâzam'a tekrar müracaatta bulundu. Son barış şartı olarak Kılburun ve Özi'nin iadesi ve Azak'ın Ruslara bırakılmasını ve Pasarofça (Passarowicz) anlaşmasının yenilenmesini teklif etti. Bâb-ı Âli

tercümanı, Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'nın ağızdan verdiği cevabı getirdi. Bu cevaba göre, Fransa elçisi bu üç maddeyi imzalamak yetkisine sahip bulunduğu takdirde Veziriâzam'ın muvafakatinden şüphe etmemeliydi. Fakat, Fransız elçisi istenilen imzayı verebileceğine kanaat getirmedigi gibi, ne Viyana'dan aldığı talimata, ne de Veziriâzam'm sözle ileri sürdüğü vaade güven gösterdi.

Veziriazam âdet olan muhteşem uğurlama törenleriyle seferi başlatmak üzere uğurlandı. İlk gün (16 Mart-27 Zilkade), sefere hareket işareti olarak Bâb-ı Âli önüne çıkarılan tuğlar Davutpaşa'ya getirildi; ikinci gün, peşitli sanat ve mesleklerin lonca mensupları gözalıcı bir geçit resmi yaptılar; üçüncü gün, Yeniçeriler, tüfekçiler, topçular ve nakliye askerleri, Davutpaşa sahrasına gidip ordugâha yerleşmek üzere Edirne kapısından çıktılar. Sultan'ın üç tuğlu Paşa rütbesine yükselttiği Veziriazam kâhyası Ahmed Bey, son sefer sırasındaki büyük hizmetlerin mükâfatı olarak bu rütbenin kendisine verildiği gözönünde tutularak Kaymakam-vezir göreviyle payitahtın idaresi başında bırakıldı. Birinci Mahmüd, Şeyhülislâmın da hazır bulunduğu bir törenle sarayın merkez kapısında Veziriâzam'a Sancak-ı Şerifi teslim ederken, kendisine samur bir hil'atle mücevherlerle süslü bir kılıç ve bir ok muhafazası verdi, sonra kendi eliyle ehram biçimindeki kavuğuna elmas bir iğneye iştirilmiş, balıkcıkuşu tüyünden bir sorguç taktı (24 Mart - 3 Zilhicce). Oniki gün sonra, ordu-yu hümâyûn Davutpaşa sahrasından sefere hareket etti ve Pâdişâh Birinci Mahmud, sabah kahvaltısı için tesbit edilen yere kadar Ve-ziriâzam'ı geçirdi; oradan İstanbul'a döndü. Veziriazam Edirne istikametine yöneldi ve payitahttan yola çıktıktan on gün sonra oraya vardı. İki sıra olan Yeniçeri ve diğer muntazam birlikler arasından geçerken, Yeğen Mehmed Paşa, birlikleri başıyla selâmladı; onlar da şiddetli alkışlarla kendisine karşılık verdiler (13 Nisan-23 Zilhicce).

Aradan pek az geçmişti ki, Fransa'nın İstanbul elçisi marki de Villeneuve Avusturya İmparatorunun gönderdiği yetki vesi-kalariyle birlikte Başvekil kont de Zinzendorf'un bir mektubunu aldı; bu mektupla kendisine, Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'nın kabul edebileceğini bildirdiği, barış anlaşmasının esasını oluşturacak üç maddeyi imzalama yetkisi veriliyordu. Marki de Villeneuve, elçilik kâtibi Peyssonel'i, daha önce tercüman Delaria'nın bulunduğu Veziriâzam'ın Edirne yakınındaki karargâhına gönderdi. Elçilik kâtibi Peyssonel, elçi tarafından imzalı olarak gönderilen ve dört maddede toplanan barış şartlarını elçilik tercümanına bildirdi. Birinci madde Azak'm Huşlarda kalacağını; ikinci madde Özi ve Kılburun'un Bâb-ı

Âli'ye iadesini; üçüncü madde, düşünülen barışın esası olarak Pasarofça anlaşmasının yenilenmesi şartını koyuyordu; dördüncü madde, bütün diğer taleplerin bu maksatla toplanacak kongrede tartışılması şartını getiriyordu. Veziriâzam'ın hoşuna gitmeyecek hususların bertaraf edilmelerini sağlamak üzere Bâb-ı Âli tercümanı tarafından gözden geçirilmesinden sonra maddeler düzeninin değiştirilmesi ve ilk sıraya Kılburun ve Özü kalelerinin Ruslar tarafından Osmanlılara iadesine yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmüş ve bu görüşde birleşilmiştir; gerçekten de Osmanlı tarihi bu maddeleri tercümanın işaret ettiği dizi içinde kaydetmiştir. Teklif maddelerinde yapılan değişiklikten sonra, Veziriâzam'ın elçilik kâtibini büyük bir gizlilik içinde, kabul etmesi ve elçilik kâtibi Peyssonel'in kıyafet değiştirerek Edirne'ye hâkim bir tepede bulunan Küçüktepe köşküne gitmesi uygun görüldü. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa da, Reisefendi ve devlet müsteşarı Râgıb Paşa ile bu köşke gitti. Bu gizli görüşmenin neticesi, Veziriâzam'ın bu dört maddenin Bâb-ı Âli'ye ne güven, ne de bir Fransız arabuluculuğundan elde edeceğini sandığı tatmini vermediğini ifâde eden bir beyanâtı oldu; Osmanlı İmparatorluğunun güvenliğinin, Azak kalesi iade edilmese bile tahkimatının yıkılmasını gerektirdiği, Bâb-ı Âli'yi tatmin etmenin ancak Rakoczy'yi Transilvanya prensliği tahtına oturtmak suretiyle gerçekleşebileceğini aynı beyanat içinde belirtti. Bu meseleyi hükümetini memnun edecek şekilde bitirmeyi ihtiras derecesinde benimsemiş olan Fransız elçisi de Villeneuve, kardinal Fleury'nin Veziriâzam'ın ⁵⁶⁶ son mektubuna göndermiş olduğu cevabı Edirne'ye ulaştırdı. Kardinal Fleury bu cevap mektubunda, başlıca, Kandahar'dan aldığı habere inanmak gerekirse, Nâdir Şâh'ın Rus elçi heyetini Sultan'inkinden daha muhteşem bir törenle huzuruna kabul etmesi ve Şâh'ın arabuluculuk teklifinde bulunmayı düşünmesi üzerinde duruyordu; kardinal aynı zamanda, barış anlaşması konusunda Fransa'nın barış anlaşmasının teminâtını, Bâb-ı Âli'nin istediği şekilde yükümlenebileceğim vaadediyordu. Peyssonel, Fransa'nın teminâtının Bâb-ı Âli için Azak kalesi tahkimatının yıkılmasından daha gerçek olduğuna Veziriâzam'ı inandırmak için boşuna gayret sarfetti. Reisefendi (Dışişleri Nazırı), kendisine şî-fâen bildirdiği Azak tahkimatının yıkılması ve Rakoczy'nin Transilvanya prensi olarak tanınması konusunda Fransız elçisi Ville-neuve'e yazı gönderdi. Fakat elçi, ne Avusturya

⁵⁶⁶ 10 Nisan 1738 tarihli bu mektubun tamamı Laugier'nin eserinde bulunmaktadır. Belgrad Barış Anlaşması Müzakereleri Tarihi, Suphi'nin eseri ile birlikte müzakereler ve barışa götüren önceki sebepler üzerine büyük ölçüde aydınlık getirmektedir.

İmparatoru ne Rusya İmparatoriçesinin böyle talepleri tasvib etmeyecekleri cevabını verdi. Tercüman Delaria'nın yardımından dâima yararlanan Peyssonel, Veziriazam ve Reifendi'yle birkaç kere görüştü; bu görüşmelerden birinde, Veziriazam Yeğen Mehmed Faşa, Reifendi'ye, Fransız elçisine Rakoczy'ye karşı iyi niyet belirtilerinden başka bir şey yapıp yapamayacağını ve sadece arabulucu kalmakta devam edip etmeyeceğini sordurdu. Ayrıca, muharib iki devlet tarafından elde edilmiş arazinin muhafazası barış anlaşmasının müzâkereleri esası olarak kabul edildiği takdirde müzâkerelere oturulacağı Avusturya hükümeti tarafından beyân edildiğine göre, Pasarofça barış anlaşmasının yenilenmesi barış esası olarak benimsendiği takdirde düşmanın Bâb-ı Âli'ye bir mikdar arazi ve birlikleri tarafından işgal altında tutulan Eflak'ın bir bölümünü vermeyi mi düşündüğünü de öğrenmek istiyordu. Nihayet, Veziriazam, İstanbul'dan talimat almağa karar verdi, fakat kendisine bu hususta ulemâ topluluğu ile anlaşması bildirildi. Birkaç gün sonra Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa Fransız elçisine bir mektup yazdı. Bu mektupta Avusturya İmparatoru ile yukarıda belirtilen esas üzerinde müzâkerelerde bulunmak-istediğini, bunun Fransa'nın kesin teminâtı altında mümkün olabileceğini ve şart olarak da Rakoczy'nin Transilvanya prensi makamına oturtulmasını ileri sürüyordu; Rusya'ya gelince, bu devletle Pruth barış anlaşmasını yenileyeceği vaadinde bulunuyor, bununla beraber Azak kalesi tahkimatını yıkmasını ve etrafını kendi hâline terkedip iskândan uzak tutması şartını koşuyordu (18 Haziran 1738).

Barış müzâkerelerini kotarmak üzere Fransız elçisinin giriştiği bu teşebbüslerin hareketliliği sürüp giderken, Avusturya ordusu, Osmanlılarla karşılaşmak üzere kışlık ordugâhından ayrıldı. Hasisliği ve savaş hareketinde düştüğü hatalarla önceki sefer sırasında uğranılan felâketlerin başlıca sebebi olan Seckendorf, Viyana'da ⁵⁶⁷ hapiste bulunuyordu. Son Bosna savaşını fazlasiyle esef edilecek kadar kötü idare etmiş olan prens Hildburghausen, prens de Lorraine'in teveccühüyle birlikte hükümet nezdindeki bütün nüfuzunu da kaybetmişti ⁵⁶⁸. Bu yılın savaş hareketlerine çok büyük ölçüde bir kudret kazandırmak isteyen Avusturya İmparatoru, Quistillc yakınında mareşal Broglie'yi yenmiş olan feldmareşal Koenigsegg'i başkumandan olarak prens de Lorraine'in mâiyyetine vermişti. Feld-

⁵⁶⁷ 1737 seferi sırasında kont Seckendorf'un tutumuyla ilgili imparatorluk buyrultusu, Moser'de, Belgrad Barış Anlaşması'nda, N. m, s. 89.

⁵⁶⁸ Keralio, II, s. 29. Schemettau, s. 155, ordunun durumunu bildiriyor.

mareşal Olivier Wallis, mareşal kont Neipperg ve mareşal prens de Hildburghausen, piyade kuvvetleri kumandanları olarak ve süvarinin kumandasını alan feld-mareşal Philippi, feld-mareşal Soher ve Lobkowitz, doğrudan prens de Lorraine'in emrine yerleştirilmişlerdi. Sekiz süvari orgeneral ve dokuz piyade orgenerali ve otuzbeş general, oniki bin at ve yirmüki bin piyade askerinden oluşan orduya kumanda ediyorlardı.⁵⁶⁹

Uzicâ, Mehadiâ, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi

Nisan ayı sona erer ermez Bosna'da savaş hareketleri başlamıştı. Bu eyâletin valisi olan cesur ve hareketli Hekimoğlu Ali Paşa, geçtikleri yerleri vurmakla görevlendirerek Sabacz istikametinde bir ordu birliği gönderdi. Zwornik, Tuzla ve Kladiua ücretli ve ücretsiz milis sınıflarını tekrar silah altına aldı ve kumandanlığına Zwornik Paşası Mehmed Paşa ile Tuzla sorumlusu Mustafa Efendi'yi atadı. Savunucuları tarafından terkedilen Pernievar palankasını yerle bir ettiler, Bolüua palankasını âni bir baskınla ele geçirdiler ve ganimet yüklü olarak Zwornik'e döndüler. Bu başarılarından cesaretlenen Hekimoğlu Ali Paşa Uzica'yı tekrar fethetmeğe, Klemantenlerle, bilhassa Yenipazar, Bohur, Senica, Okova palankalarını yakmış olan Arnavutları cezalandırmaya karar verdi. Fakat harekete geçmeden önce Bosna divânına danışmak zorunda olduğunu düşündü. Divân, bu teşebbüsün eski Dukagin valisi Mahmud Paşa, Arnavutlukta Üsküdar sancakbeyi Hüdâver-di Arif Paşa ve Hersek sancağı mütesellimi (geçici idareci)⁵⁷⁰ Murad Bey'e verilmesi yolunda kanaat belirtince, Hekimoğlu Ali Paşa ilk plânını tasvibeden Bâb-ı Âli'den emir almak üzere İstanbul'a yazdı. Neticede, sayıca kalabalık bir Osmanlı birliği kısa zamanda İtaat altına alınan Klemant ve Kocz âsilerinin takibine gönderildi. Onbeşbin iyi talimli asker, Beylerbeyi İbrahim ve Zwornik kumandanı İbrahim ve Mehmed Paşalar kumandasında Uzica üzerine yürüdüler. Orcega'nın karşısındaki Ozatzak ve Sitniza⁵⁷¹ palankalarını tahribettiler. Uzica'nın doğusunda bu şehri savunan palankadan düşmanı kovdular ve palankayı aldılar; Bosna birlikleri oradan Rudnik palankası üzerine yöneldiler ve zaptedip ortadan kaldırdılar. Burası geçen yıl üçyüz aile olarak Belgrad yakınındaki Havata'ya gelip yerleşen Klemanten Arnavutlarının idare

⁵⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/480-485

⁵⁷⁰ Ömer Efendi Tarihi, f. 47, mütesellimle mutasarrıf arasındaki farkı belirtir.

⁵⁷¹ Ömer Efendi Tarihi'nde Tstatska ve Atnajda.

merkeziydi.

Tuna üzerinde, Vidin valisi Hacı Mehmed Paşa, albay Picco-lomini tarafından şiddetle sıkıştırılan Mehadia'mın imdadına koşmak üzere yirmibin askerin başında kaleden çıkmıştı. Bu Osmanlı birliğine Hacı Mehmed Paşa emrinde olmak üzere Karaman, Kars ve Tırhala valileri olan Memiş, Toz Mehmed ve Murteza Paşalar kumanda ediyorlardı. Banat'da kollara ayrılarak yayılan Türkler Orsova adasını ve Sainte-Elisabeth kalesini muhasara etmekle yetinmişlerdi. Düşmanla Mehadia yakınındaki Kornia⁵⁷² 'da karşılaştılar ve savaşa tutuştular, Avusturyalılara bu çarpışma binden fazla askere mal oldu (4 Temmuz 1738). Bununla beraber Türkler ordugâhlarının ötesine kadar püskürtüldüler; galibler ordugâhda yedi top ve binikiyüz kesilmiş baş buldular. Bu muharebe Türklere kıyasla onların üç katı can kaybına malolmakla beraber, Avusturyalılar zaferi benimsemekle bir değerlendirme yaptılar, Türkler ise düşmanın uğradığı büyük kayıp karşısında bundan galibiyete eşit bir teselli payı çıkarabildiler. Bu muharebeden sonra, Piccolomini, muhasara altındaki Mahedia'yı Türklere teslim ettiği şartlarla kaleyi teslim aldı. Kale muhafızlarını oluşturan ikibin Yeniçeri, silahları ve eşyalarıyla kaleden çıktılar. Orsova muhasarasının kaldırılması, Mehadia'nın düşmesini yakından takibetti. Dük François de Lorraine, Türklerin küçük Drave nehrini geçtiklerini ve kendisine karşı yürüdüklerini öğrendiğinde bizzat bu şehrin yardımına gitmeğe hazırlanıyordu. Avusturya başkumandanlığı, gerilerini ikibuçuk fersah mesafedeki Mehadia'nın duvarlarını yıkayan Ballarcha (Ballarşa)'nın aktığı Szerna*-ya dayayarak Toplitz kasabası yakınında ordugâh kurdu. Dük de Lorraine'nin Orsova istikametinde göndermiş olduğu bir ordu birliği, bizzat Veziriâzam'ın gelmekte olduğunu haber vermek üzere nefes nefese ordugâha geri döndü.

Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa Avusturya ordusunun Lugos ve Karansebes'e geçtiğini öğrenir öğrenmez Nissa ordugâhından ayrılmış ve Gorgushevaz (Gorguşevaz-Gorgoschgatscha) ve Ye-nikhan tarafından geçip, dört günlük yürüyüşten sonra, Vidin yakınındaki Mousa (Musa), Mursa (Moursa) ovasına gelerek ordugâhını kurmuştu (6 Temmuz -18 Rebiul'evvel). Orada, Osmanlıların şerefine kendilerine ait olduğunu söyleyerek övündükleri Avusturyalıların Mehadia zaferini öğrendi. Fakat,

⁵⁷² Türkler bu muharebeye Çiftepe Muharebesi diyorlar. Worney, Türklerin Savaş Sanatı adlı eserinde, bir savaşta Avusturyalıların hatalarını sayıyor.

Türk ordugâhının Avusturyalılar tarafından yağmalanmış, Orsova muhasarasının kaldırılmış ve Mehadia kalesinin düşmana teslim edilmiş olduğu kendisine bildirilince, serasker Hacı Mehmed Paşa'ya karşı duyduğu hoşnutsuzluk sınır tanımayacak ölçüde arttı, onu kolordu kumandanlığından geri çekti. Osmanlıların uğradıkları bu mağlubiyetler, Semendra'nın bu sınır kalesinin geri alınmasıyla bir dereceye kadar tamir ve telâfi edilmiş oldu; bu kale, yâni Se-mendra, İkinci Murad tarafından Türk hâkimiyetine alınmış; sonra bu hâkimiyetten kurtulmuş, Fâtiht Sultan Mehmed tarafından tekrar fethedilmiş, yine kurtulma imkânını bulmuşsa da, üçüncü defa Türklerin eline geçmesi önlenememişti. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, kumanda ettiği kolordunun başından alman Hacı Mehmed Paşa'nın yerine Genç Ali Paşa'yı atadı ve ona Mehadia'yı geri almak emrini verdi. Eski bir geleneğe göre, Yeniçeriağası, Yeniçerilerin başında ancak doğrudan Veziriâzam'ın emri altında savaşırdı. Bununla beraber, Reisefendi Mustafa ve ordugâh kadısı Hasan Efendi'lerin ısrarları üzerine, Hasan adını taşıyan o dönemin Yeniçeriağası, değerini tam bir muvaffakiyetle taçlandıran serasker Genç Ali Paşa'nın bu seferde emrinde bulunmaya razı oldu. Mehadia, ikinci defa olarak Osmanlı ordusu tarafından fethedildi.

Bu arada Veziriazam Orsova adasını ve Sainte-Elisabeth kalesini muhasara etti. İmparatorluk tarihçisi Suphi bu muhasara hakkında şöyle diyor: «Muhasara edenlerin açtığı ateş Kur'an'ın şu ilâhî ayetinin hakikatini isbatladı: Gökten karanlıkların ortasına düşen yıldırım gibi parlıyordu; yıldırımın havada izler çizdiğini ve başlarının üzerinde gökgürültüsünün homurdanmasını işiterek dehşete düşenler parmaklarıyla kulaklarını tıkıyorlardı; nerede olursanız, en iyi tahkim edilmiş kaleye de sığınsanız, ölüm sizi bulacaktır»⁵⁷³. Bütün bir ay boyunca, her gün kaleye binden fazla gülle atıldı ve geceleri, ayakta, Sancak-ı Şerifin yanında duran ordugâh imamı Abdul Hakîm, yanındaki dervişlerle Kur'an'ın ' şu sûresini okuyordu: «Söyle: Allah birdir; O, bütün ebedîliktir; O doğurmadı, yaratılmadı; hiç kimse O'na benzemez.» Osmanlı topçusu, şüphesiz kalenin teslim zorunda kalmasında imamın ateşli dualarından daha tesirli oldu. Orsova teslim edildi, kaledekilere silah ve eşyalarıyla çekilmek hürriyeti tanındı⁵⁷⁴.

Orsova tahkimatını gözden geçirdikten sonra, Veziriazam Nis-sa'ya

⁵⁷³ XIX. âyet, sûre II.

⁵⁷⁴ Bu teslim Suphi'de on madde halinde tamamıyla bulunmaktadır, t. 133; fakat, 8 yerine 28 RebiuT&hir okunmalıdır. Orsova'nın alındığı haberi İstanbul'a 22 Ağustos tarihinde ulaştı; yani Bosna'da kazanılan bir zafer ve Rusların Jamkova yakınında Dniester'i geçtikleri haberiyle birlikte. Contareni, s. 635,

dönmenin gerekli olduğuna inandı, zira, Avusturyalıların Semandra yakınında Tuna üzerinde bir köprü kurmaya çalıştıklarını öğrenmiş bulunuyordu. Tedbir olarak Fethislam muhafazasına üç tuğlu Paşa rütbesine yükselttiği Toz Mehmed, Orsova muhafazasına Dukagin sancağı mutasarrıfı vezir Mahmud Paşaları memur ederek Vidin yolu üzerinden Nissa'ya vardı. Oraya henüz varmıştı ki, Kapucubaşı gelip ona Sultan'ın bir mektubunu, bir hil'at, kaftanlar ve elmaslarla süslü bir sorguç getirdi; bu hediyelere, vezirlere, subaylara, gedikli çavuş ve askerlere⁵⁷⁵ verilmek üzere altın ve gümüş nişanlar da ilâve edilmişti. Bunlar savaşlarda kendilerini göstermiş olanların göğüslerinde yer alacaktı. Düşmanın Sırbistan içlerine girmek üzere Tuna üzerinde bir köprü kurmak istediği haberi çok geçmeden yalanlandığı için, Yeğen Mehmed Paşa, Belgrad istikametinde ve Diyarbekir valisi Abdipaşazâde Ali Paşa kumandasında bir süvari birliği göndermekle yetindi. Abdipaşazâde Ali Paşa, evvelce Halil Paşa tarafından Belgrad önünde yaptırılan tahkimatın yakınında altıyüz hafif süvariden oluşan bir kuvvetle karşılaştı; yüz kadarını öldürdü, geri kalanlarını dağıttı, evlerin büyük bir bölümüyle birkaç kiliseyi ateşe verdi ve ganimetlerle yüklü, arkasında yüzlerce esiri sürükleyerek ordugâha döndü (17 Eylül-2 CemaziyuPâhir).⁵⁷⁶

Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri

Talih Osmanlılara Ruslara karşı savaşta da daha -az yaver olmadı. Feld-mareşal Münch'ün kumandası altındaki Rus ordusu, bu savaş mevsiminde, Dniester nehri kenarında kurdukları siperli ordugâhı savunmaktan gayri bir şey yapmadılar. Safa-Giray-Sul-tan, Bucak seraskeri olarak küçük Molochich ve Bieloichich (Moloşiş ve Bieloşiş) arasmda bulunan Rus ordusunun Dniester boyunca ilerlediğini öğrenince, yirmibin Kırım askeri ve kuvveti, bu mikdardan daha az olmayan Veli Paşa da arkasında olmak üzere, düşmana karşı yürüdü ve Osmanlı İmparatorluğu tarihçisinin deyimini kullanarak, «bu cehennemlik lânetlilerin büyük bir kısmı, müminlerin kıvılcımlar saçan kılıçlarının oluşturduğu köprüden cehennem girdabına atladılar» (8 Ağustos - 21 RebiüPâhir)⁵⁷⁷. Bununla beraber, Safa-Giray'ın hücumunun Ruslara verdirdiği kayıplar, önceki yıl da başgöstermekten geri kalmayan hastalık ve

⁵⁷⁵ Ocak ağalan, Zidigal, Hocagan ve Zabitan.

⁵⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/485-489

⁵⁷⁷ Kati vafir melaini duzakh karar kantarei İtghi abdarken derekiati du-zakke karar.

yem* kıtlığının aldığı insan ve hayvan canına kıyasla az önemliydi ⁵⁷⁸.

Aynı zamana doğru, Kapdan-ı derya Süleyman Paşa, Kırım'a inmek niyetiyle Kılburun'da demirlemiş bir Rus filosunun Azak denizinin Çekmece limanından ayrıldığını, fakat Loriyorin ötesinde Salbaş denizinde Osmanlı donanmasıyla karşılaştığını, karşı koyamayınca gemilerini baştankara ederek yaktığını Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Bu arada Kırım hanı Mengli-Giray da, Bâb-ı Âli'ye, Las-cy'nin kumandasındaki Rus ordusunu, bağlantılarını kestikten ve Perekop tahkimatını tahrib ettikten ve Kırım'ı boşaltmak zorunda bıraktıktan sonra yenmiş olduğunu, onyedibin kişilik kuvvetinden sadece bin kadannın kılıçtan geçirilmekten kurtulabildiğini sevindirici bir haber olarak ulaştırdı. Fakat, bu Tatar usûlü bir böbürlenmeden, şamataçılıktan başka bir şey değildi; zira Lascy, Kırım hanını kanlı bir savaşta yenilgiye uğrattıktan sonra Ukrayna'ya çekilmişti ⁵⁷⁹.

Bosna Olayları

Kars valisi Toz Mehmed Paşa, Dukagin sancakbeyi Mahmud Paşa tarafından takviye edilen Vidin valisi Hacı Mehmed Paşa, Tuna üzerinde Orsova yakınındaki yeni palankayı ele geçirdikten sonra Banat'a girmiş ve Panscova yalanlarına kadar ilerleyerek bu kaleyi muhasara altına almıştı. Bosna'da, ahâli, hisarlarını müdafaada gösterdikleri değerli cesaretle savaşçılık ruhunun yeni delillerini verdiler. Hırvatistan banı ⁵⁸⁰, elinde bulunan bütün kuvvetlerle, müslümanlar cuma namazında yakalayıp bir baskın hareketi gerçekleştirmek ümidiyle Kossaraz (Koşaritz) istikametinde Dubizza ve Kostainizza'dan ayrılmıştı. Fakat, banın kolladığı cuma namazı, burçta ezan okuyan müezzinin açıklıkta bir düşman ordusu görerek müslümanlar namaza davet edeceği yerde silah başına çağırmasıyla kale için kurtarıcı oldu. Ostroviz de, kurtuluşunu, çocuğunu emzirirken kaleye baskın yapmak isteyen üçbin Hırvatın farkına varan bir ananın uyanıklığına borçlu oldu. Türkîş-Brod arkasında bulunan ve Drina kıyılarından fazla uzak olmayan, Uk sefer esnasında albay Palant'm Türkleri uzaklaştırdığı perbend palankası bu yıl tekrar ele geçirildi. Diğer taraftan, Novi halkı, Kostainizza

⁵⁷⁸ Bir Venedik raporu, 26 Ocak 1737.

⁵⁷⁹ Keralio. I, s. 27. Suphi, bu muharebede ölenler arasında birinci het-man Topal İvan'ın oğlunun da bulunduğunu kaydediyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/489-490

⁵⁸⁰ 'Ban' kelimesi hetman, voyvoda gibi, baş, reis, prens anlamlarına gelmektedir (Ç.N.).

yakınındaki Globofze kasabasına baskın hareketinde bulundu, sürüleri, kadın ve çocukları alıp götürdüler. Kostainizza'ya birbuçuk fersah mesafede tahkimli Zrin kasabası yükselmektedir. Bu kasaba ahâlisi, Kostainizza halkıyla birleşerek kuvvetlerini üçe ayırdılar ve Novi yakınındaki Bola-windj⁵⁸¹ üzerine yürüdüler; bir baskın hareketi planlamışlardı. Fakat, muhafızlar tetikte bulunuyorlardı; geceleyin bir çıkış hareketi yaparak düşmanı ünna nehrinin karşı kıyısına püskürttüler. Novi milisleri Korkovidja⁵⁸² kalesine kazasız belâsız bir baskın hareketini gerçekleştirdiler; ganimetler alıp geri döndüler.⁵⁸³

Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması

Bu sırada yorulmak nedir bilmeyen Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa, Mehmed-Giray Sultan'ın emrindeki bir kuvveti ve Her-zegovin kuvvetleri kumandanı Selanik sancakbeyini de beraberine alarak, Hırvatistan banının ordusunun geçişini güçleştirmek üzere Unna üzerine ilerlemişti. Dubizza yakınlarına kadar bütün ülkeyi tahrib etti ve Kostar kasabasını ateşe vermiş olan düşman birliklerini püskürttü; bu yakılan kasaba Banyaluka kapüann-daydı. Bu muvaffakiyetlerin haberi, Rusların özi ve Küburnu tahkimatını yıktıktan sonra çekildiklerinin haber alındığı sırada Bâb-ı Âli'ye ulaşmıştı. Kısa bir zaman önce, Bender valisi bu iki kaleyi almakla görevlendirilmiş, fakat bu harekete katılacak olan Paşalar, ellerindeki kuvvetlerin ve yiyecek yokluğunun bu harekete el-vermeyeceğini ve böylece verilen emrin yerine getirilmesinin imkânsızlığını Veziriâzam'a bildirmişlerdi. Yazdıkları yazı henüz yola çıkmıştı ki, Rusların çekildiğini ve iki kalenin tahribedilmiş olduğunu öğrendiler (Ocak 1739). Verdikleri bilginin neticesinden korkuya kapılıp, gönderdikleri yazıyı götüren ulakı geri çekmek için başka ulaklar yola çıkardılar; fakat ilk ulak çok acele davranmış ve yola çıkışından iki gün sonra Veziriâzam'ın ordugâhına varmıştı. Yeğen Mehmed Paşa, kumandanlarının emrini yerine getirmemelerinden fazlasiyle öfkelenmiş görüldü, fakat tedbirli politikasına sadık kalarak onları cezalandırmayı erteledi. Uzuca, Mehadia ve Orsova'nın fethiyle başlayan sefer, Kılburun ve Özi'nin Ruslar tarafından kendiliklerinden boşaltılmasıyla sona ermiş oldu; Veziriazam payitahta dönmek üzere Nissa'daki ordugâhını kaldırdı. Ahmed

⁵⁸¹ Burası, ihtimal, bütün haritalarda yer alan Volinize'dir.

⁵⁸² Muhtemelen haritalardaki Korickâ.

⁵⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/490-491

Halife kasabasma vardığında, Sultan'dan bir mektup getiren silahdâr, kendisinden dönüşünü hızlandırması ricasında bulundu. Onbeş günlük yürüyüş sonunda, askerin ücretini dağıtmak üzere ancak yirmidört saat kalabildiği Edirne'ye vardı; bu şehirden ayrılışının altıncı günü Davudpaşa'ya geldi ve Sancak-ı Şerifi .Sultan'ın ellerine teslim etti (24 Ekim 1738 - 10 Beceb 1151).⁵⁸⁴

Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler

Bütün bu savaş boyunca barış müzâkereleri bazan yeniden başlamış, bazan bırakılmış olarak olaylarla eş yürüdüğünden, her seferin sonu, bizi, diplomasi tarafından büyük çatışmaya son vermek hususunda sarfedilen gayretleri değerlendirmek için geriye doğru bir bakış atmağa zorlamaktadır. Dük François de Lorraine Viyana'dan ayrılıp ordunun kumandasını ele almağa giderken, kendisine Bâb-ı Âli ile Veziriâzam'ın çadırının altında ve nazırları davet etmeden barış anlaşması yapması hususunda bütün yetkiler verildi⁵⁸⁵; bununla beraber, Fransız elçisi marki de Ville-neuve de yetkilerini kullanma emrini almıştı, ki bu hususta Avusturya hükümetinin herhangi bir şüphesi olamazdı; aksi takdirde, savaşa devam edecekti. Dük de Lorraine'in yetkileri yalnız Avusturya İmparatoru adına idi ve bu yetkilerde Rusya İmparatoriçesi'nin adı bile geçmiyordu. Bu husus Fransız elçisi Villeneuve'ü, Avusturya'nın Bâb-ı Âli ile ayrı bir barış anlaşması imzalamak isteyen Rus nâzın kont Ostermann örneğine uymak istemesinden şüpheye düşürdü. Kont Ostermann'dan aldığı ve muhtevası Viyana hükümetinin kendisine söyledikleriyle tam çelişki halinde olan bir mektup, endişesini büsbütün arttırdı. Kont Ostermann bu mektubunda Azak arazisinin uzatılmasını, Azak'la Kuban arasındaki arazinin taksimini, ticaret serbestliği, yeni barış⁵⁸⁶ anlaşmasından İran'ın yararlanmasını ve Çariçenin bütün Rusya'nın İmparatoriçesi olarak tanınmasını istiyordu. Aynı zamanda feld-mareşal Münch, barış müzâkereleri vasıtaları ve imkânları hususunda kendisine anlaşma yetkisi verildiğini Veziriâzam'a bildiriyordu. Rusya'nın müzâkere konusu etmek istediği şartlar hususunda kullandığı dilde görülen bu çelişki kont d'Ostermann'ın Bâb-ı Âli'ye gönderdiği mektuplarda kendi arzularını

⁵⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/491-492

⁵⁸⁵ Laugier, I, s. 236, Suphi, f. 154, 20 Reblul'evvel yazacak yerde yanlış olarak 10 yazmaktadır; bu son iki talebden de hiç bahsetmemektedir.

⁵⁸⁶ Simon Contarenl. f. 860.

dile getirirken, impara-toriçenin gözdesi Biron aracılığıyla Avusturya ile yaptığı yazışmalarda buna zıd bir yönde görüş belirtmesinden kaynaklanıyordu. Veziriazam, kont d'Ostermann'ın mektubundaki diğer isteklere temas etmeksizin, Bâb-ı Âli'nin Kuburun ve Özi kalelerinin iadesi ile aynı zamanda Azak tahkimatının yıkılması hususunda esaslı bir şekilde ısrarla durduğunu bildiriyor ve bu başlıca maddeler üzerinde verilecek tâvizin müzâkerelerin esasını oluşturacağını cevabında belirtiyordu.

Fransa'nın arabuluculuğu Bâb-ı Âli, Viyana ve Saint-Peters-bourg hükümetleri tarafından kabul edildiğinden, İngiltere ve Hollanda'nın arabuluculukları reddedildiği gibi, yeni İran hükümdarı Nâdir şahın elçisi vasıtasıyla teklifte bulunduğu arabuluculuk da geri çevrildi. Aynı döneme doğru, İsveç elçileri Hoepken ve Carlson, son ticaret⁵⁸⁷ anlaşmasının tasdik vesikasını getirdiler. Bpneval'dan teşvik gören ve onun tarafından desteklenen bu elçiler, İstanbul'da taarruzî ve tedafüi bir ittifakın müzâkerelerine giriştiler. Bu ittifakın gerçekleşmesi için Bâb-ı Âli'nin İsveç kralı XII. Charles tarafından Osmanlı devletinden sened karşılığında alınan borcun bağışlanması ve Osmanlı devletinin İsveç'in hatırı sayılır bir orduyu ayakta tutması için gerekli masrafları karşılaması şartını ileri sürüyorlardı. Bu teklifler Osmanlı devleti açısından birer bid'at (yeni icâd) idi. Çünkü Osmanlı hanedanı bir hırıs-tiyan hükümdara karşı o güne kadar böyle veya benzeri taahhüd-ler kabul etmiş değildi. Bazı gayri memnun Macarların başına geçen Rakoczy, başlıca âsi Macarlardan oluşturduğu diyet meclisine kendisini tanıtarak Transilvanya tahtına oturmaya çalışmıştı; fakat Rakoczy, eşrafın ve Transilvanya'da yaşayan üç milletin sadakatleri karşısında tasarı ve ümitlerinin hayâl olduğunu görmüştü. Bonneval'in keskin zekâsı Rakoczy'nin ümitlerine bir çeşit gurur katmış ve bu gururla Rakoczy, memleketi hâkimiyeti altına almak için bu ülkede kir kere görünmesinin yeteceğini içdişi etmeğe bağlamıştı.

Böyle bir teşebbüsün başarı ihtimâlinin az olduğunu isbatla-yan mağrur Veziriazam, Rakoczy'den bütün teveccühünü esirger olmuştu. Bonnevarin kehâneti her ne kadar gerçekleşmişse de, Veziriazam ona ehemmiyetsiz bir kişi muamelesi yapmakta devam etti⁵⁸⁸; zira, kendi düşüncesine uygun olmayan sözleri dinlememeyi, bağlılıkları veya tecrübeleri hoş gitmeyecek tavsiyelerde bulunmak zorunda bırakan kimseleri ahmaklık veya budalalıkla

⁵⁸⁷ Contareni, f. 110.

⁵⁸⁸ S. Contâreni, f. 719

suçlandırmayı alışkanlık haline getirdiğinden, girişeceği bir teşebbüsün başarısını şüpheli göstermeğe kalkışanları bağışlamak elinden gelmezdi. Evvelki Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa, Bonne-val'i, Rakoczy'nin ısrarla huzura kabul edilme taleblerini bir ay boyunca reddedecek kadar mağrur Yeğen Mehmed Paşa'dan daha iyi değerlendirmeyi bilmişti.

Seferin açılmasından Orsova'nın teslimine kadar, Avusturya, barış görüşmelerinin' yeniden başlaması maksadiyle doğrudan hiçbir teşebbüste bulunmamıştı. Fakat, Orsova Türklerin eline geç-itliğinde, Veziriâzam'dan, Koenigsegg'in akrabası Fürstenberg'in başş yapmaya hazır olduğu teminâtını almıştı. Koenigsegg derhal Yeğen Mehmed Paşa'ya bir yazı göndermiş ve Viyana hükümetinin de Fransa'nın arabuluculuğu⁵⁸⁹ ve teminâtı⁵⁹⁰ altında barış anlaşması imzalamaya hazır bulunduğunu bildirmişti. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa bu mektuba cevap vermedi. Veziri-âzam'ın İstanbul'a hareketinden önce, dük de Lorraine'in kâtibi gelip kendisine Avusturya Başkumandanının bir mektubunu getirdi. Dük de Lorraine, kâtibiyle Nissa'ya gönderdiği mektubunda, Veziriâzam'a, barış⁵⁹¹ şartlarını derhal ve üçüncü bir şahsın müdâhalesi olmaksızın tesbiti hususunda bir görüşme teklifinde bulunuyordu; Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa yazıyı getiren Başkumandan kâtibi Theyls'e bu teklife karşı müsbet bir cevap verdi. Fakat on gün sonra, Theyls, dük'ün hastalık sebebiyle gitmiş olduğunu bildiren bir mektubu geri gelince, Veziriazam, gururunun yaralandığını hissetti ve devletin geleneklerinin müsait olmadığını ileri sürerek feld-mareşal ile görüşmeyi reddetti. Feldmareşal Koenigsegg, görüşme talebinin reddedilmesi ihtimâlini düşünerek dük de Lorraine'in yerine müzâkerelerde bulunabileceğini bildiren yetki belgesini mektuba ilâştirdiği, Avusturya temsilcilerinin Yagodina ve Osmanlı temsilcilerinin Morawa üzerinde bir araya gelmelerini teklif etmiş olduğu halde, silahlarının başarılarından mağrur olan Veziriazam İstanbul'a gitmek üzere Nissa'-dan yola çıktı. Payitahta vardığında biri feld-mareşal Koenigsegg, diğeri kont d'Ostermann'dan olmak üzere iki mektup aldı. D'Os-termann'ın mektubu Bâb-x Âli'nin son tekliflerine cevaptı. Rus hükümeti, Tatarları baskı »altında tutmak bakımından kendisi için kesinlikle gerekli olan Azak'ı terketmeyeceğini üçüncü defa beyan ediyordu ve Avusturyalılar, ellerinde bulunan işgal edilmiş arazi üzerindeki sınırlarda bazı değişiklikler talebinde

⁵⁸⁹ Tevassut.

⁵⁹⁰ Tekeffül.

⁵⁹¹ Laugrier'de bir kayıt bulunmadığına göre, mektupta ve cevapta Fransız elçisinin adı bile geçmemektedir.

bulunuyordu. Bununla beraber, Osmanlı hükümeti marki de Villeneuve ile müzâkerelerde bulunmak üzere ordugâh müftüsü Esad, Reifendi Mustafa, müsteşar Râgıb ve Said Efendileri görevlendirdi.

Dolmabahçe'de ⁵⁹² yapılan altı toplantıdan birinde, Türk olağanüstü yetkili temsilcileri, Avusturya İmparatorunun gönderdiği yetki vesikalarında Başbakanlık kâtiplerinden birinin hataya düşerek Sultan Mehmed'in adını yazacak yerde ondan önceki Sultan Üçüncü Ahmed'in adını yazması yüzünden kendilerini fazla-siyle hakarete mâruz bırakılmış göründüler. Özi ve Kuburun kalelerinin Ruslar tarafından yıkılmaları bahsine gelindiğinde, Türk temsilciler bunu Belgrad ve Temeşvar'ı fethetmek suretiyle telâfi edeceklerini ileri sürdüler; sonra, Macarların ve Transüvanyalı-lann hürriyet ve imtiyazları meselesini ciddiyetle benimseyerek, Rakoczy'nin ölümüyle onun yerine geçen bir diğer prenslik tahtı İddiacısı Czaki'ye rağmen, Bâb-ı Âli'nin bu prenslere karşı, iki milleti tuttuklarından daha az taahhüd altında bulunduğunu ileri sürdüler. İsveç lehinde bir yardım anlaşmasını Bâb-ı Aü'ye ısrarla imzalatmak isteyen Bonneval müzâkereleri güçleştirdiğinden, Veziriazamca yaptığı bir görüşmeden çıkışında Kastamonu'ya sürgüne gönderildi (29 Kasım 1738). Bu arada müzâkerelerin kesilmesi de gecikmedi; zira Türkler Azak'ın Ruslar tarafından kendilerine geri verilmesinde ısrar ediyorlardı ve arabulucu Fransız elçisi Villeneuve böyle bir talebi kabul etmek hususunda gerekli yetkiye sahip değildi. Diğer taraftan Türkler Orsova'yı Avusturya'ya geri vermeyi açıkça reddettikleri gibi, tahkimatın yıkılmasının konuşulmasına bile tahammül göstermiyorlardı (6 Aralık 1738).

Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, Ostermann ve Koenigsegg'e yazarak arabulucu elçilere daha geniş yetkileri kapsayan belgeler göndermelerini istedi ⁵⁹³; aynı zamanda, İran şahı Nâdir'in arabuluculuk için İstanbul'a gönderdiği İran elçilerini memleketlerine doğru yola çıkarıp başından savdı. ⁵⁹⁴

Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-I Âli Nezdindeki Teşebbüsleri

⁵⁹² Laugier yanlışlıkla Besertaş diyorsa da, Beşiktaş'da değil, Beşiktaş yanındaki Dolmabahçe'de. (B8) Laugier'nin dedikleri gibi Castamollen değil, Kastamonu.

⁵⁹³ S. Cont&reni, t 540.

⁵⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/492-496

Deniz devletlerinin Osmanlı devletinin itimadına mazhar olmuş İstanbul'daki elçüleriyle İran şâhmm elçisi savaştan devletler arasında barışı sağlamak şerefini Fransız elçisinin elinden almağa ve İsveç elçisi Bâb-ı Âli ile Rusya'yı sürekli savaş halinde tutmaya çalışırlarken, Polonya Konfederasyonu ile dâima çekişme halinde olan Polonya kralı Üçüncü Auguste, Bâb-ı Âli ile Rusya arasında bir yakınlaşmayı gerçekleştirmeye gayret sarf etti.

Savaşın başlangıcı sırasında, kralın ve cumhuriyetin maslahatgüzarı Srezeniava Stadnicki ⁵⁹⁵, III. Auguste'ün tahta çıkışını Bâb-ı Âli'ye resmen bildirdikten sonra, Polonya'ya dönmek üzere beş yıl kaldığı İstanbul'dan ayrılmıştı. Maslahatgüzarın hareketi, İstanbul'a hetman Rzewuski ⁵⁹⁶'nin bir mektubunu götürmekle görevlendirilen Joseph Zaluski'nin hududa varışına rastladı. Hetman Rzewuski, Bâb-ı Âli'ye, Kırım Tatarlarının Polonya akınlarına ⁵⁹⁷ maani olunması şartıyla Karlofça (Carlowiez) anlaşmasına harfi harfine uyacağı vaadinde bulunuyordu. Bender valisi Nûman Paşa bu mektup getirenin derhal İstanbul'a gönderilmesi emrini aldı. Fakat, İstanbul'a gönderilmesi istenen mektup taşıyıcı daha önce sınırdan geri çevrilmişti. Aslında Zaluski'nin görevi, Veziriâzam'ın, kendi ordu birlikleri için Rus ordusuna ⁵⁹⁸ verilen geçiş serbestliğinin elde edilmesi hususunda Polonya konfederasyonuna yapmış olduğu müracaata karşı federasyonunun vermiş olduğu karan bildirmektir. Veziriazam bu müracaat için o dönemde Bâb-ı Âli'de tercümanlık görevini yürüten İstanbul'daki İmparatorluk matbaasının müdürü Macar dönmesi İbrahim Mütefer-rika'yı seçmişti ve kendisi o sırada ordugâhta bulunmuyordu; çünkü tatmin edici bir cevap getirmeden geri döndüğünden bütün görevlerinden alınmış ve sürgüne gönderilmişti (Kasım 1737).

Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, kendisine Zaluski tarafından verilen mektuba ancak sekiz ay sonra cevap yazdı. Esas olarak, mektupta, Bâb-ı Âli'nin düşmanı takibederken alışılmış sertlikle-riyle Polonya sınırlarını aşmış olan Tatarların takibi karşısında general Münch'a arazisinden geçiş hakkı tanımamasını mazur gördüğü bildiriliyor ve sonunda şu cümleye yer veriliyordu: «Polonya Rusya'ya gerek yiyecek te'mini ve diğer şekilde yardıma devam ettiği takdirde, Osmanlıların düşmanı buldukları yerde

⁵⁹⁵ Her iki mektup Suphi'de bulunuyor, f. 131.

⁵⁹⁶ Suphi. Keiuvski olarak kaydediyor.

⁵⁹⁷ Contareni, t 810.

⁵⁹⁸ Contareni, t 520.

hücum etmesini de mazur görecekti.» İmparatorluk divânı (Divân-ı Hü-mâyûn) hocagânından Münif Mustafa Efendi bu mektubu Rzewuski'ye ⁵⁹⁹ götürmekle görevlendirildi. Bu zamana doğru, Polonya kralı III. Auguste, sarayın mensuplarından birinin aracılığıyla ⁶⁰⁰, Bâb-ı Âli ile Rusya arasında bir yakınlaşma konusunda hizmetlerini sundu (3 Aralık 1738-20 Şaban 1151). Reisefendi Mustafa ve Müsteşar Râgıb Paşa, krala cevap olarak bir yazı kaleme almakla görevlendirildiler. Reisefendi'nin hazırladığı cevap taslağında: «Bâb-ı Âli, Rusya ve Avusturya ile dostluk münasebetleri sebebiyle Polonya kralının arabuluculuğundan şüphe edebilirdi; tekliflerini kabul etmesi için, Bâb-ı Âli Polonya kralını birliklerini Avusturya'nın hizmetinden çekmesini ve Polonyalıları Rusya'nın çıkarlarından uzak tutmasını talep eder» denilmekteydi. Râgıb Paşa'nın cevap taslağı daha mutedildi ve sadece, Bâb-ı Âli'nin Fransa'nın arabuluculuğunu kabul ettiği bildirilerek kralın teklifi reddediliyordu; bu sebeple Râgıb Paşa'nın hazırladığı cevap taslağı uygun görüldü.

Veziriazam, daha çok, elçisi Gorowski'nin ⁶⁰¹ aracılığı ile kendisine yüzbin mevcutlu bir ordunun yardımını vaatetmiş, bulunan Polonya Konfederasyonunun tekliflerini kabule hazır. Fakat, bizzat cumhuriyet, Polonya'dan alman toprakların ve eski hürriyetlerinin ⁶⁰² geri alınması ümidiyle Bâb-ı Âli'den yardım talebinde bulunmuştu. Ayrıca, Bâb-ı Âli'ye sekiz maddeden oluşan bir taarruzî ve tedafüi ittifak anlaşması teklifinde bulunmuştu. Bu ittifak projesi taslağını buraya alıyoruz; 1 — Polonya'nın bütün voyvoda ve yüksek mevki sahiplerinin imzalamak ve mühürlemek zorunda olacakları taarruzî ve tedafüi ittifak anlaşmasını Bâb-ı Âli tasdik edecektir; 2 — Bâb-ı Âli ve cumhuriyet o andan itibaren ayrılmaz müttefikler durumunda olacaklardır; 3 — Gelecekte Polonya sınırında konaklayan Osmanlı ordusu; bu ittifak yürürlüğe girer girmez bol yiyecek ve her türlü ihtiyacına göre yardım görecektir; 4 — Bâb-ı Âli, gerek askerî birlikler vermek, gerek tesbit edilmiş tarihlerde ödenmek şartıyla, cumhuriyete yardımda bulunacak, ödemede hiçbir suretle bekletilmeyecektir; 5 — Bâb-ı Âli bu yıl Polonya'nın emrinde olmak üzere ellibin Tatardan oluşan bir orduyu Chocim ve Soroka'ya gönderecek, Kırım hanına ve Bucak seraskerine ellerindeki bütün imkânlarla Polonya'ya

⁵⁹⁹ Suphi, 1 142. S. Contareni, s. 923

⁶⁰⁰ Suphi, f. 143, mektup getirenin adını Zailouyouski olarak kaydediyor.

⁶⁰¹ Contareni, t. 831.

⁶⁰² Serbestiyet. Vak'anüvis Nuri, bu kelimeyle 93 ihtilâlinde kazanılan hürriyetin, anlaşıldığını belirtiyor.

yardım etmeleri emrini verecektir; 6 — Cumhuriyet, îsveç krallığını ikna edebildiği takdirde, Bâb-ı Âli de İsveç'le eski dostluk münasebetlerini gözönünde tutarak bunu kabul edecektir; 7 — Bâb-ı Âli, Polonya kendisinden alınmış topraklara girdiğinde yardımı reddetmeyecektir; Polonya ordusu düşmandan aldığı ganimeti Osmanlı ordusu ile paylaşacaktır; 8 — Osmanlı ordusu Polonya arazisindeki yürüyüşü sırasında hasâd ve bahçelere zarar verdiği ehemmiyetsiz tahribat için kendisinden herhangi bir tazminat talebinde bulunulmayacaktır.⁶⁰³

Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziriâzamuğa Getirilmesi

Yeğen Mehmed Paşa, Bâb-ı Âli'nin madde madde uygulanmasına önem vereceği bu sekiz maddelik ittifak teklifine cevap vermekte aceleci davrandı. Bu sıralarda Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'nın savaşı projeleri, barış anlaşmasının bir an önce gerçekleştirilmesi için İstanbul'a gelmiş bulunan Kırım hanının muhalefetiyle karşılaştı (4 Şubat 1739-24 Şevval 1151). Bir görüşme sırasında Reisefendi ile Râgıb Paşa'ya savaşın sür'atle sona erdirilmesini arzu ettiren sebepleri etrafıca anlattı ve iyi bir barış anlaşmasının gerçekleştirilmesi karşısında Azak'ın kaybedilmesine kimsenin üzülmeceğine onları inandırdı. Diğer taraftan, Veziriazam, gelecek seferin hazırlıklarını tamamlamak için gayret sar-fediyordu. Sürekli veya geçici çiftlik sahipleri, evvelki yıllarda olduğu gibi, bir veya birkaç tam teçhizatlı asfer vermekle mükellef tutuldular. Sınır üzerindeki birliklerin bakımı ve tâlimi için gerekli parayı Vidin valisine gönderdiği gibi, sürücü ve asker alma memuru sıfatıyla ülkenin her tarafına mabeyinciler çıkardı. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, bu hazırlıklar ortasında, Kırım hanının gelişinden beri başının üstünde gürültüleri duyulan yıldırımla vuruldu. Kırım hanı bütün barışseverleri kendi kanaati etrafında toplamıştı ve Veziriâzam'a karşı muhalefet partisi her gün güç kazanıyordu. Fransız tercüman Delaria bir görüşmesi sırasında, Kızlarağası ile paylaştıkları Sultan'm teveccühü ile övünüp muhaliflerinin bağırıp çağırılmalarını fino köpeği⁶⁰⁴ havlamalarına benzettiği sırada, Sultan'm gözüne girmeyi ve teveccühünü kazanmayı başarmış olan hasmı, onu makamından uzaklaştırmaktan başka bir şey düşünmüyordu; çünkü Veziriâzam'ın kendisini ortadan kaldırmak üzere

⁶⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/496-498

⁶⁰⁴ Laugier, I, s. 336. «Kendi düşüncesinin aksini söyleyenlerin hepsi birer fino köpeğiydi.»

yemin etmiş olduğunu biliyordu ⁶⁰⁵. Bayramın üçüncü günü, Veziriazam Şeyhülislâm'la birlikte Hır-ka-yı Sâadet Dairesi'ne gitmek üzere saraydaki Güller Evi'nden ⁶⁰⁶ ayrıldığı sırada silahdar gelip kendisinden Mühr-i Hümâyün'u istedi. Aynı anda, onu sarayın duvarları dışında, gözden düşen devlet memurlarını sürgüne götüren gemilerin bulunduğu limanın yanındaki balıkçı barakasına indirecek olan bostancıbaşı görüldü. Birinci Mahmudr Şeyhülislâm'ı, Kapdan-ı derya Süleyman Paşa'yı, Reisefendi Mustafa'yı, Yeniçeriağası Hasan, birinci defterdar Yusuf ve azledilen Veziriâzam'ın kâhyası Yedekçi Meh-med'i. derhal huzuruna çağırttı; maksadı Elhac Mehmed Paşa'nın Veziriâzamhğa getirildiğini, o sırada Vidin'de Bâb-ı Âli kaymakamı olarak bulunan Ahmed Paşa'nın vezirliğe yükseltildiğini bizzat bindirmekti. Ahmed Paşa gelinceye kadar onun işlerinin vekâleten yürütülmesi Kapdan-ı deryaya emredildi.

Yeni Veziriazam genellikle merd ve adalete bağlı, fakat orta derecede kaabiliyetli ⁶⁰⁷ olarak tanınıyordu. Yagodina doğumluydu ve sırasıyla eski vezir Bekir Paşa'nın kâhyalığı, defterdar yardımcılığı, Vidin valiliği ve daha önce de çavuşbaşılık görevlerinde bulunmuştu. Vidin valisi olarak Avusturya'ya karşı ilk seferde dikkati çekmiş; ikinci seferde ise Yeğen Mehmed Paşa'nın onun şahsında bir rakip ve bir halef bulmak korkusu yüzünden kendisini gösterememiş, üstelik Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, Orsova muhasarasının kalkmasından sonra onu Tuna birlikleri serdarhğından almış, vezirlik rütbesini bile hükümsüz hale getirmiş, vezirliği ancak Sultan'ın emri üzerine geri verilmişti. Elhac ve îvaz lâkapları kendisinin hacca gitmiş olduğunu ve kalabalık bir aileye ⁶⁰⁸ mensup bulunduğunu gösteriyordu.

Yeğen Mehmed Paşa'nın Veziriâzamlıktan azlinden dört gün sonra yeni kaymakam İstanbul'a geldi ve aynı gün Veziriâzam'ın sarayının giriş kapısına tuğlar dikildi (28 Mart 1739 -17 Zilhicce 1151). Her zaman olduğu gibi, Yeniçeriler, topçular ve topları götürmekle görevli askerler Edirne kapusu yoluyla İstanbul'dan çıktılar; Sultan, muhteşem bir törenle Sancak-ı Şerifi Kaymakam'a teslim etti. Ahmed Paşa yeni kamerî yılın birinci günü Davutpaşa ordugâhından ayrılarak orduyu Edirne'ye götürdü (10 Nisan

⁶⁰⁵ Gatterer'de Dadich'in Hatıratı, Tarih Kütüphaneleri, XV, s. 260.

⁶⁰⁶ Şuphi, f. 141. Laugier 25 Mart yerine 22 Mart demekle yanılıyor.

⁶⁰⁷ Contai-eni, f. 948. Son derece yumuşak mizaçlı, fakat kavrama kaabi-Uyetî fazla geniş olmayan bir insan. Laugier, I, s. 338.

⁶⁰⁸ Mehmed Said Efendi Biyografileri.

1739 -1 Muharrem 1152) vie ordu Edirne'ye varınca, Veziriazam Hacı Mehmed Paşa Sancak-ı Şerifi onun elinden teslim aldı. Sofya'ya iki fersahlık mesafeye gelince, Veziriazam Karaman valisi Memiş Paşa tarafından karşılandı; akşama doğru iki şuralı dizilen Yeniçeri ve cebecilerin arasından geçerek alkışlarla şehire girdi. Sofya'dan yeni birliklerin sür'atle toplanmaları emriyle kaymakam Paşa'yı İstanbul'a gönderdi. İşlerin sür'atle yapılmasını sağlamak üzere, Kefe, Vidin ve Bender seraskerlerine Bâb-ı Âli komiserleri sifa-tiyle mabeyinci yardımcılar verdi. Talebi üzerine Sultan, Hazine-i Hümayûn'dan alman ikiyüzedokuzbin beşyüz seksenbeş akçayı hemen yola çıkardı. Yeğen Mehmed Paşa'nın veziriâzamlığı döneminde görevinden azledilmiş ve Sakız adasına sürülmüş olan Kefe valisi Numan Paşa'nın vezirlik rütbesi ve makamı kendisini koruyan Kırım hânı Mengli-Giray'ın talebi üzerine iade edildi. Evvelki Veziriâzam'ın döneminde, Bender'in yardımına acele koşmadığı için Kavala'ya sürülmek ve serveti müsadere edilmek suretiyle cezalandırılan Özi valisi vezir Mehmed Paşa'ya rütbeleri geri verildi ve Kırım'daki Yeni-Kal'a kumandanlığına atandı; fakat oraya varır varmaz Soroka'ya gidip oradaki kolordunun kumandasını üstlenmesi emrini aldı; bu kolordu Eflak sınırında bulunuyordu. Veziriazam, Katırcızâde'yi beşyüz leventten oluşan bir takviye birliğiyle Bender'e gitmek ve bu kalenin kumandasına ele almakla görevlendirdi.⁶⁰⁹

İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma

Daha az önemli başka olaylar payitahtta halkın dikkatini oyalamaktaydı. Rakka valisi, Ahmed Paşa, şimdiki kaymakam Paşa'nın evvelce Aydm'da başarısızca savaştığı âsi San Ali'yi esir etmiş ve kesik başını İstanbul'a göndermişti⁶¹⁰. Bu döneme doğru, geçen yıl Nâdir şah tarafından arabuluculuk teklifi için gönderilen elçiler, Türk elçisi Mustafa Paşa'mn maiyyetinde Anadolu'ya vardıklarını Bâb-i Âli'ye bildirdiler ve ulemâ sınıfından Abdullah ve Halil Efendiler büyük-kadı rütbesine yükseltildiler. Şâh'ın Sultan için yeni bir vazifeyle gönderdiği elçilere, Sultan'ın kendilerini huzura kabul edeceği âna kadar Eskişehir'de beklemeleri emri verilmişti. İsveç kralı XII. Charles'm Türkiye'de ikâmeti sırasında almış olduğu borçlarla alâkalı, İsveç elçileriyle yürütülen müzâkereler bu yıl içinde sona erdirildi.

⁶⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/498-501

⁶¹⁰ Suphi, f. 149 ve Conareni, f. 811.

İsveç'in Osmanlı donanmasına yüksek bordalı bir savaş gemisi ve otuzbin tüfek vermeği vaa-detmesi üzerine, Bâb-ı Âli, İsveç kralına ulaştırılmak üzere heyete teşekkürlerini bildirdi.⁶¹¹

Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi

Bir müddet sonra, Kırım hanına Prusya kralının mektubunu getiren teğmen Sattler Eflak'a vardı; Prusya kralı Birinci Frederic (Frederik), Kırım'dan at satın alması ve muhafız birliğinde tüfekçi sınıfında görev vereceği İri kişilerden asker kaydetmesi hususunda handan mektupla müsaade ricasında bulunuyordu. Frđ-dĖric bu müsaadeyi isterken, Avusturya'ya yardım hususunda tarafsız kalmış olduğunu belirtmeyi de ihmâl etmemiştir. Chocim kumandanı İlyas Paşa, teğmen Sattler'i Bender valisine gönderdi; o da Besarabya seraskeri İslâm-Girayhan aracılığı ile kralın mektubunu Kırım hanına ulaştırdı. Veziriazam, İslâm-Girayhan'ı, teğmenin işini kolaylaştırmak hususunda bütün imkânlarını kullanmakla görevlendirdi. Ne var ki, teğmen ancak alelade uzunluğun üstünde boya sahip iki kişiyle Berlin'e dönebildi.⁶¹²

Krozka Savaşı

Sofya'da otuz gün süren bir dinlenmeden sonra, Veziriazam Hacı İvaz Mehmed Paşa, Nissa'ya doğru yürüyüşe geçti. Bana kasabası yakınında, bu kalenin kumandanı Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya maiyyetinde bütün alaybeyleri ve tımarlı süvariyle rastladı. Ali Paşa ve Vidin kumandanı Toz Mehmed Paşa'dan aldığı düşmanın Poncsova'daki ordugâhını kaldırır gibi davrandığını bildiren rapor üzerine, Veziriazam bir savaş meclisi topladıktan sonra ileri yürümeğe karar verdi. Avusturya ordusunun mevcudu, topçu, süvari ve hafif birliklerle Rascienler hariç ellibin kişiden oluşuyordu⁶¹³; Veziriazam'ın emrindeki kuvvetlerin asker mevcudu yüzbinden fazlaydı. Bu sefer mevsiminde Avusturya ordusunun başkumandanlığı, Avusturya hükümetinin geçen yıl orduyu, kayıplar verdiren hastalıklara mâruz bırakmasından korktuğu dük de Lorraine'e değil, feld-mareşal Olivier

⁶¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/501

⁶¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/501-502

⁶¹³ Schemettau, s. 192; yüz askerden oluşan altmışyedi tabur; her biri yüz askerden oluşan altnuşdört humbaracı bölüğü; yüzonuç süvari bölüğü; yekûn, ellialtbin Üciyüz asker.

Wallis'e verilmişti; feld-mareşal prens de Hildburghausen ve kont de Neipperg, süvari generalleri Soner ve Styrum Wallis'in emrinde hizmet görüyorlardı. Avusturya ordugâhında vezir Ali Paşa kumandasındaki onikibin mevcutlu Osmanlı ordusu öncü birliğinin Sırpların Krozka dedikleri Hisarcık şehrine vardıkları haberi alındığında, Veziriâzam'ın Semendra'ya ancak üç gün sonra gelebileceğini hesaplayan feld-mareşal Wallis, öncü birliğine karşı hücumla geçmeğe karar verdi. Feld-mareşal Nipperg'i nehrin karşı yakasında bırakarak Pacsova'da Tuna'yı geçti ve Hisarcık üzerine yürüdü. Zweybrük kasabasından Hisarcık'a dört yol gitmektedir. Bunlar Sekendorf'un iki yıl önce geçmiş olduklarıydı; mareşal Wallis, Sekendorf'un yaptığı gibi ordusunu dört kola ayıracak yerde, düşmanın üzerine dar bir boğazdan geçerek ve sadece süvarileriyle⁶¹⁴ yürüdü. Bir gün önce Viyana saray meclisine Türkler üzerinde yalnız süvari hücumuyla üstünlük sağlamanın güç olduğunu kendisi yazmış olduğundan, yaptığı vahim bir hata idi. Jean Palffy'nin emrindeki zırhlı süvariler gün doğarken boğazdan çıktıklarında etraflarının Türkler tarafından sarılmış olduğunu gördüler; aynı zamanda Krozko dağının arkasında Veziriâzam'ın ordusu belirdi. Palffy'nin alayı üstün bir cesarete sahip bulunduğunu isbatladı, fakat boğazın içine itilen Savoie alayının saflarında hüküm süren karışıklık Caraffa, Soner, Hohenzollern ve Cari Palffy'nin alaylarına da sirayet etti. Avusturyalılar yenildiler ve Osmanlılara on sancak ve üç büyük savaş davulu bırakarak, arkalarına bile bakmadan Tuna kıyılarına kaçtılar. Jean Palffy'in zırhlı süvarilerinin büyük bölümü Osmanlılar tarafından kılıçtan geçirildi veya yüksek yerlerden yirmibin yeniçerinin mevzilendiği eteklere doğru püskürtüldüler; savaş nizamındaki bu yeniçeri birliklerinin elinden pek azının bile kurtulduğunu söylemek kolay değildir. General Withoff, general Lerschno, general Caraffa ile prens Wamdeck ve prens Hesse-Rheinfels savaş meydanında kaldılar. Osmanlılar, üstünlüklerinden yararlanarak sağ ve sol kanatlarını boğaza ittikleri düşman süvarisini kuşatmak üzere ileri sürmüş olsalardı, bu hareket Avusturyalıların sonu olurdu; fakat sağ kanatlarını Tuna üzerinde kademelendirmek ve sol kanatlarıyla de Avusturya öncülerini için son derece meş'um bir arazi rolünü oynamış olan bağları işgal etmekle yetindiler. Prens Hildburghausen kumandasındaki süvariler, Alman piyadesinin sol kanadı ve merkezin bir kısmı, bütün gün

⁶¹⁴ Feld-mareşal Wallis'in raporu ve Avusturya ordusunun bilinen ki veti, Osmanlı İmparatorluğu tarihçisinin, Ali Paşa'nın kırkbin zu-1 süvari ve bir o kadar tüfekçi tarafından hücumla uğradığını müb» İşgali bir şekilde anlatan raporunu yalanlamaktadır.

boyunca tam bir hareketsizlik içinde kaldılar, sadece altı piyade alayı ve Palffy'in süvari birlikleri, onsekiz humbaracı alayı düşmanın çarpmasına karşı koydular. Savaş, öncü hücumu hesaba katılmaksızın, sabahın saat beşinden güneşin batışına kadar sürdü (23 Temmuz 1737 -16 Rebiul'âhir 1152). Avusturyalılar beşbinyediyüzyirmüki ölü verdiler; yaralıların sayısı ise dört bin.beş yüz otuz altı idi ⁶¹⁵.

" Bu savaşı takibeden gece, prens de Hildburghausen, Tuna'nın öteki yakasında bıraktıkları kont Niepperg'den yardım istemek ve ertesi gün Osmanlılara karşı hücumu geçmek hususunda kumandanlarla istişarede bulundu; fakat, Soher ve Styrum aksi görüşü savundular. Bunlara göre süvari birlikleri yorgun ve yemsiz olduğundan savaşabilecek durumda değildi ⁶¹⁶. Savaş sırasında Avusturya'nın Tuna filotillasına kumanda eden Pallavicini bütün gemileriyle Belgrad'dan hareket etmişti ve maksadı savaşa katılmaktı. Fakat, sadece kırkı Osmanlı topçusu tarafından atılan birkaç yüz gülle atışından sonra gemileri isabet aldığından ertesi gün Belgrad'a geri döndü.

Veziriazam, sabahın ilk ışıkları görüldüğü sırada, dört veya beşbin Yeniçeriyle ilerledi ve muharebe yeniden başladı, fakat ordunun gerisini sıralanmış ve savaş nizamına girmiş görünce, hücum etmekten vazgeçerek Hisarcık'a çekildi. Krozka savaşının kaybedilmesinin başlıca sebebi feld-mareşal Wallis'in kayıtsızlığından kaynaklandı. Kuvvetlerinin bütünüyle hücum edecek yerde, kuvvetlerini dört kola ayırmış ve bu kolların en zayıfı ile savaşa tutuşmuştu; hiç şüphesiz, kendisine kuvvetleriyle katılmayı tavsiye eden feld-mareşal Niepperg'i dinleyip süvariyle birlikte piyadeyi aynı zamanda hücumu kaldırsaydı, savaş kaybedilmeyecekti ⁶¹⁷. Veziri-âzam'ın orada bulunmasından elektriklenmiş bir hale gelen Osmanlı ordusu en büyük cesaretle savaştı; merdlik göstermekte askerler birbirleriyle âdeta yarıştılar ve Bâb-ı Âli'nin vekilleri, Reis-efendi Mustafa, müsteşar Râgıb ve Devlet Şûrası ikinci reisi Hâşim, topçu ve diğer sınıflar efradına teçhizat ve cephanenin tam olarak dağıtılmasına nezaret ettiler. Savaştan

⁶¹⁵ Keralio, II, s. 165. Suphi yirmibin ölü ve onbin esirden bahsediyor; savaşın ancak beş saat sürdü&ünü kaydediyor.

⁶¹⁶ Osmanlı tarihlerindeki kayıtlara ve bilhassa bu sefere bizzat katılmış bulunan Vak'anüvis Suphi'ye göre, daha ilk çarpışmada düşman 12 bin maktul vermiştir. Sabahın beşinden guruba kadar muharebede Waldek ve Hesse Rheinfels prensleriyle üç düşman generali maktul düşmüş ve on bayrak alınmıştır. Hacı-İvaz Paşa'nın o gece Avusturyalıları çevirip imha etmemiş ve bu suretle karanlıktan yararlanıp kaçmalarına meydan vermiş olması büyük bir hata sayılmaktadır (Ç.N).

⁶¹⁷ imparatora verilen toplantı raporu, tarihi 2 Ağustos 1739. Gatterer'in Tarih Kütüphanesinde bulunan. I, XV*. s. 272, Dadich'e bakınız.

sonra Veziriazam, Rumeli vergisinden tahsil edilip kendisine gönderilmiş olan seksen kese parayı kendisine düşman başı getiren yiğitlere dağıttı. Sonunda parası bitince, kendisine getirilen başlar için makbuz verdi. Defterdar Arif, divanın üç reisi, yâni muhasebeci, ruznâmecî ve mevkufâtçı, getirilen her düşman başı için bir duka vermekle görevlendirilmişlerdi. Bu sefere katılan Vak'anüvis Suphi, bu sa-vaşda gösterilen gayreti Övmekten geri kalmadı ve Krozka muharebesini Mohaç'la aynı çapta saydı.⁶¹⁸

Belgrad Muharasası

Hisarcık'da iki gün dinlendikten sonra Veziriazam, Tuna'ya çıkarak Wischniza'ya vardı; ertesi sabah Halilpaşa Tabyaları'nı yan taraflarında bırakarak Weretschar sahralarını geçti ve Bel-grad'ın dış mahallelerini ateşe verdi. Aynı gün kalenin etrafında bir siper kazdırdı (26 Temmuz -19 Rebiul'âhir). Bu olaylar sırasında, serasker Toz-Mehmed Paşa Örsova'dan ayrılmış ve önce gelip ordugâhını Hisarcık karşısında kurmuş, hemen peşinden ordugâhını Temes kıyılan üzerinde, Pancsova yakınında, Veziriâzam*ın-kine iki fersah mesafeye nakletmişti (29 Temmuz). Ertesi gün Veziriazam Hacı-İvaz Mehmed Paşa Belgrad kumandanına haber göndererek kaleyi teslim etmesi teklifinde bulunmuş ve yirmibin kişilik muhafız kuvvetini tam bir güvenlik içinde Ofen'e göndereceği vaadinde bulunmuştu. Veziriâzam'ın bu teklifine kaleden toplar atılmak suretiyle cevap verildi.

Bu sırada Wallis, Neipperg ve Lobkowitz'in kumandasındaki Avusturya ordusu Osmanlılarla karşılaşmak üzere ilerledi ve muharebeye girişeceği Pancsova'ya gelip muharebe nizamına girdi. Bu sırada kaleden çıkan beşyüz Türk süvarisi kuşatılıp son neferine kadar yokedildi (30 Temmuz 1739 - 23 Rebiul'âhir 1152). Toz -Mehmed Paşa, onaltıbin kuvvetiyle Banat ve Transilvanya'ya girecek yerde düşmanla savaşa tutuştu, yenildi ve ordugâhını Avusturyalılara bıraktı. Emre itaatsizliği Pancsova felâketine sebep olmuş, bundan daha kötüsü de, ihmâli yüzünden, Krozka muharebesi günü, Bosna Valisi Hekimoğlu AH Paşa'nın getirmiş olduğu yeni bir icâd eseri olan meşin nehir dubalarını⁶¹⁹ düşmana kaptırmıştı. Bu itaatsizlik ve ihmâlin neticesinde başı vuruldu.

⁶¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/502-505

⁶¹⁹ Nehir geçmek için duba gibi kullanılan bu meşin duba-tuamları icad eden, Bosnasaraylı Muzafferzade adında alelade bir zanaatkardı.

Hekimoğlu Ali Paşa, Bâb-ı Âli'den Bosna'da savaş başlatmak ve düşman arazisine bir akın yapmak emrini aldıktan (Nisan 1739) hemen sonra harekete geçmiş ve altmış yıldan beri, akıncı birliklerinden bu yana Türk birliklerinin hareketlerine ⁶²⁰ sahne olmamış topraklar, Kulpa ile Unna nehirleri arasındakiler de dahil, Kostainizza ve İrim dolaylarındaki bütün memleketi tahrib etmiş, idare yeri olan Bosnasaray'dan Novi üzerine kadar ilerlemiş, Unna nehrini geçip Zrin'i kuşatmış, Kulpa kıyılarına kadar Kostainizza ve Novodol ülkesini tam bir yıkıma uğratmıştı. Karşı kıyı üzerinde altıbin Kırım askeri, Knesawa, Dubiza, Yessenowaz kasabalarını yakıp yıkmıştı. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim ve Salih Paşa'nın oğlu Mahmud, Bilan sahralarında Traw-nik, Akhisar, Yaiza, Banyalouka, Massoraz, Novi, Bihacz, Ostro-sacz ve Eski-Ostrovaz milislerini toplayıp Waratdja'ya ⁶²¹ kadar, Kotar, Lika ve Udwinia etrafındaki toprakları kan ve ateş içinde bıraktılar. Hekimoğlu Ali Paşa, yeni Veziriazam Hacı-İvaz Mehmed Paşa'nın ordugâhında, Trawnik'de bulunuyordu. Veziri-âzani'a Krozka savaş meydanında iltihak etti ve onunla birlikte Belgrad surları önüne gitti.

Bosna ve Sırbistan'daki birliklerden daha az talihli olan Ruslar karşısındaki Osmanlı ordusu, Besarabya ve Eflâk'da büyük terslikler ve başarısızlıklarla karşılaştı. Birlikleri arasında onüçbin Kazak ⁶²² bulunan ve yetmişsekizbin kişiden oluşan Rus ordusu, Polonya makamlarının varlığına aldırmaksızın, Dinyester'e ulaşmak üzere Polonya cumhuriyetinin şuurlarını aştı (12 Ağustos 1739-9 Cemâziyül'evvel 1152). Kazaklar, Soroka, Mo-hilow ve diğer şehirleri yakmak suretiyle Rus ordusunun yürüyüşünü aydınlattılar. Chocim'e (Hotin) altı fersah mesafede bulunan Sukowza'da ⁶²³, Münch, yirmi kişiden oluşan bir birlikle Dinyester'i geçti. Eflâk'da, Rusların ülkenin prensi İlân ettikleri Kantemir, ahâliyi voyvoda Ghika'ya karşı ayaklandırdı.

624

⁶²⁰ Hammer, Türk akıncı birliklerine vahşi demekle haksızlık etmektedir. Tarafımızdan dilimize çevrilen Avrupa'da Osmanlı Tesiri müellifi de akıncıları bir talan ve ganimet toplama cihazı olarak görmekle hataya düşmüş ve Hammer gibi haksızlık etmiştir. Aslında akıncılar, düşmanın savaş hazırlıklarını bozarlar, ekinleri yakarak sefere veya savaşa hazırlanan orduyu zahire stoku bakımından zayıf düşürmeğe çalışırlardı. İkinci Dünya Savaşı'nda sabotajlar ve çeşitli yollardan, gizli ajanlar ve sabotajlar vasıtasıyla aynı yolda çalışmalara şahid olduk. Günümüzde de Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü dönemlerde Türk akıncılarının yaptıklarının besbeteri yapılmaktadır. Türk akıncıları, hiç değilse yaptıklarını merdçe, hayatlarını ortaya koyarak gerçekleştiriyorlardı (Ç.N.).

⁶²¹ Ta Waratschaya, yani Waratca'ya kadar; Dubski bundan bir has isim yapmış.

⁶²² Keraüo, 11, s. III, Suphi, f. 169, yüz binden fazla diyor.

⁶²³ Keralio, s. 115; Harodenko'dan uzak değil

⁶²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/505-507

Chocimin Zabtı

Bender seraskeri Veli ve Özi seraskeri Genç-Ali Paşalar Cho-cim Önünde mevzilenmişlerdi. Veli Paşa kaleye çekilmek ve orada mevzilenmek istedi, fakat birlikleri açıkta savaşmak arzusunu gösterince, iki Paşa, Stawoutschane tepelerine gelip işgal ettiler. Arazi durumu Osmanlıların lehinde olmasına rağmen, Rouzmanoff, sekizbin kişilik bir kuvvetle Munch tarafından kumanda edilen bir hücum uygulattı; bu pervasızlık tam bir basan ile mükâfatını buldu (18 Ağustos). Bu çarpışmada, Ali Paşa, hararetle fakat düşüncesizce cesaretiyle (Genç) lâkabını isbatladı; seraskerin görüşüne aldırmağlığın neticesi olarak da bostancılarını ölüme sürükledi. Tam bir yenilgiye uğrayan Türkler, Bender'e çekildiler; içlerinden sadece birkaçı Hotin (Chocim) kumandam Üyas Paşa ile bu kaleye kendilerini atabildiler. Muharebeden önce onbin kişiden oluşan muhafız kuvvetinden kalede ancak yediyüz Yeniçeri ve ağalan kalmıştı. Ruslara karşı koyamayacak kadar zayıf olduklarından, İlyas Paşa, Ruslardan gelen teslim teklifini kabul etti.⁶²⁵

Ruslar Eflak'da

Rus ordusu başkumandanı, Hotin'den {Chocim), Voyvoda Ghika ve bölükbaşınm telâşla ve sekizbin askerle terkedip gittikleri Yassi üzerine yöneldi. Telâşlarından tuğlan, birçok savaş davulunu, bayrakları ve üç topu oldukları gibi bırakmışlardı. Münch, şehri aldıktan sonra, beceriksizce ve alabildiğine sertlikle Boyarların üzerine yürüdü. Metropolitin öpmesi için haçı ve İncil'i kendisine uzattığında, sadece kitabı öpmekle yetindi ve haçı eliyle itti; nihayet metropolit nutkuna, «Allah inişini ve çıkışını takdis etsin» metnini okuyarak başlayınca, bütün Rus generalleri kahkahayı bastılar ve İsâ Peygamberi alaya aldılar. Münch, vakit kaybetmeden Boyarlardan, yirmibin kişiden oluşan yardımcı bir askerî güçten-ayrı olarak, yirmibin duka tutarmda bir savaş yardımı istedi. Memlekete yayılan Kazaklar yağmaya giriştikleri ve yangınlar çıkardıkları sırada, Yas'da konaklayan birlikler akıl ve hayâle gelmeyecek taşkınlıklara kendilerini kapıp koyvermişlerdi. Soyulan kiliseler, yağmalanan manastırlar ve ırzlarına tecavüz edilen aileler, bu şehirden Rus ordusunun geçtiğinin işaretleri olarak kaldılar. Yassi'den hareket eden Münch, hemen hemen açılması imkânsız Kudrui ve Baklui

⁶²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/507

dağlan arasından Bender üzerine yürüdü. Ghika'mn Rusların Boğdan'a girdiklerini haber vermesinden hemen sonra Veziriazam, o sırada Bender seraskerinin yanında bulunan Atmaca Paşa'ya, levendlerin reislerine, Katırcı-oğlu, Vanlı, Yeğini ve Bolu voyvodasına, Sarı Ahmed Paşa kumandasındaki Boğdan ordusunun yardımına koşmaları emrini gönderdi. Aynı zamanda, Tuna kıyıları üzerinde gerektiğinde İbrail, Kilya ve İsmail kalelerini takviye etmek üzere onikibin kişilik bir kuvveti teşkilâtlandırdı.

Rusların Boğdan ve Besarabya savaşı, Avusturya İmparator-lüğü'nun Osmanlı İmparatorluğu ile hiçbir zaman girişmediği müzâkerelerin en garib ve en bahtsızının başladığı zamana tesadüf etti. Bu müzâkereleri takibeden barış anlaşması, Avusturyalı müzakerecilerin keyfî davranışlarının neticesi oldu. Bu şartlar içinde Avusturya'nın gösterdiği zaaf ve ihtiyatsızlık gerçekten inanılmayacak bir dereceye vardı⁶²⁶. 1739 seferinin açılmasından uzun zaman önce Avusturya Başvekili Kont Sinzendorf, Fransız elçisi Marki de Villeneuve'ü, Bâb-ı Âli'ye, Orsova ve Meheda'yı geri vermesi, hiç değilse bu kalelerin tahkimatını yıkmasını taahhüd etmesi karşılığında Avusturya Eflâk'ından bir kısmını, fakat bölüm bölüm vermeği teklif etmekle yetkili kılmıştı. Fakat Bâb-ı Âli, Rusya Azak kalesi tahkimatını yıkmayı kabul etmedikçe bu çözüme girmek istemiyordu ve Avusturya İmparatoru bu şartın Rusya Başvekili kont Ostermann tarafından reddedildiğini öğrenir öğrenmez seferin açılması emrini verdi. Fransa elçisi marki de Ville-neuve kendisini olağanüstü yetkili, bir taraftan Bâb-ı Âli, diğer taraftan Avusturya ve Rusya arasında barışı müzâkere konusunda olağanüstü yetkilerle donatılmış, aracı elçi olarak ilân ettikten sonra, Veziriazam Belgrad surları önüne geldiği sırada, takibetmiş olduğu Osmanlı ordugâhında, Nissa'da bulunuyordu (27 Temmuz). Veziriazam, ertesi gün, feld-mareşal kont de Wallis'e, barış görüşmelerini mümkün kılacak bir ateş-kes teklifinde bulundu ve rehine olarak Avusturya ordusundan birkaç subayın kendisine gönderilmesini istedi; Wallis, ona Schulenburg alayının albayı kont de Gross'u gönderdi. Veziriazam Hacı-İvaz Mehmet Paşa, kont Gross'a, generali barış anlaşması yapmak yetkisine sahibse, hemen müzakerelere girişilebileceğini bildirdi. Durumu hükümete bildiren feld-mareşal Wallis'e verdiği cevapta, Viyana hükümeti, Türklerle Avusturya için en müsait

⁶²⁶ Bunlar, sadece bu olayda feld-mareşal Wallis ve Niepperg tarafından hakkedilmiş sitemlerdir; Schoell, XIV, s. 360, beceriksizlik, hatta ihanetle suçlarken yanılmaktadır: «Tarihin örneğini verdiği müzakerelerin en garib ve en bedbahtına geldik. Bu müzâkere böylesine zaaf hareketleri, ihtiyatsızlık ve saygısızlıktan oluşmaktadır ki, gelecek nesiller bu İşin faillerini ehliyetsizlik, hatta ihanetle suçlayacaklardır.»

göreceği şartlar altında müzâkereye girişmesini, kesin bir zaruret bulunmadıkça ve ancak dereceli bir şekilde tâvize yanaşmasını tebliğ etti. Ayrıca Wallis*den Belgrad'ın vaziyetinin bildirilmesi istenmiş, o da kalenin savunulmasının imkânsızlığını bildirmişti. Kendisine gönderilen talimatta, bu müzâkerelerde kendisinin teklif etmiş olduğu kont Neipperg'in kullanılması isteniyordu.⁶²⁷

Waujsle Veziriazam Abasında Muhabere

Feld-mareşal Wallis, albay Gross'u, beraberine tercüman Schwacheim'i de vererek Veziriâzam'ın ordugâhına ikinci defa gönderdi. Albay Gross, Avusturya ordusu başkumandanının Veziriazamca yazdığı bir mektubu da götürüyordu. Feld-maresal Wallis, mektubda Fransa ve deniz devletlerinin arabuluculuğu ile barış müzâkerelerine hazır olduğunu haber veriyor ve Belgrad'ın ellerinde kalması için en büyük fedakârlıklara hazır bulunduğunu söylüyordu. Ertesi gün (13 Ağustos - 8 Cemâzîyel'evvel), Veziri-âum Hacı İvaz Mehmed Paşa, Waiis'e verdiği cevapta, ancak Belgrad'ın anahtarları⁶²⁸ kendisine teslim edildiği takdirde müzâkerelerin başlayabileceğini bildirdi. Feld-mareşal Wallis, bu esas üzerinde müzâkereleri başlatamayacağını beyan ederek, hükûmetine başvuracağını vaadedip, bu husus için on günlük, bir mütareke talebinde bulundu⁶²⁹. Bu başlangıç zaten gelecek için iyi şeyler düşündüremezken, albay Gross, Wallis talimatına taban tabana zıd bir şekilde, Avusturya hükûmet tercümanının hazır bulunduğu kabul sırasında, Belgrad'ı Veziriâzam'a terketmekten söz ederek vaziyeti büsbütün vahimleştirdi. Hattâ, tercüman Schwachheim'in görevlerinin şuurlarını aştığını hatırlatmasına rağmen, Gross sözlerinde ısrar etmekte bir salanca görmedi. Wallis, İmparatora gönderdiği raporda, Neipperg'in müzâkerelerin yürütücüsü olarak kabul edilmesini bizzat istemişti: Fakat Avusturya hükûmetinin kendisini Neipperg'e tercih etmesini aklından geçiremeyeceğinden, kıskançlık damarı kabardı. Son iki yıl içinde alman mektupları, vesikaları, yazışmaları Neipperg'e bildirmesi ve bu meselenin idaresini Neipperg'e bırakması emrini almıştı. Yalnız ihtirasının

⁶²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/507-509

⁶²⁸ Wallis'in mektubu Neipperg'in Tarihi'nde s. 157'de, Veziriâzam'ın cevabı s. 180'de, Veziriâzam'ın Sultan'a raporu Suphi'de, f. 158'de bulunmaktadır.

⁶²⁹ Bu mektup Neipperg Tarihi'nde, s. 168, bulunmaktadır, 15 Ağustos, Sourdok tarihli. Schwachheim'in şahadetiyile 14 tarihli yerine 15 Ağustos tarihli olması gerekiyor.

sesini dinleyen feld-mareşal Wallis, bunlardan Neipperg'e bilgi vermemekte ısrar etti. Tercüman Momars'dan ve Avusturya başvekilinden gelen iki mektuptan Avusturya hükümetinin başkumandan Wallis'e güvenmediğini, kendisine itimadının tam olduğunu, Wallis'in albay Gross'un götürdüğü mektuptan hemen sonra Veziriâzam'a iki mektup gönderdiğini öğrendiğinde, Türk ordugâhına gitmek ve Fransız elçisiyle görüşmek hususunda ısrar gösterdi. Wallis, Veziriâzam'a gönderdiği bu mektuplardan birinde, Fransız elçisinin Türk ordugâhına gelmesi zorunluluğu üzerinde ısrarla durdu; diğerinde ise Neipperg⁶³⁰ için Türk ordusu hatlarından güvenle geçiş vesikası talebinde bulundu. Bu iki mektup Veziriâzam'a Fransız tercüman Delaria tarafından verildi ve Avusturya başvekili tarafından müzakereci olarak Neipperg'in tercih edildiğinden bilgi sahibi kılman Fransız elçisi Ville-neuve, tercüman aracılığı ile Neipperg'le temasa geçti.⁶³¹

Neipferg'den Osmanlı Karargahına Hareket

Avusturya başvekili Sinzendorf, bir ulak subayı ile gizlice feldmareşal kont Neipperg'e gönderdiği iki mektupla kendisine Belgrad ve tahkimatını Türklere bırakmak yetkisi verdi; bununla beraber, eklediği notta, Neipperg'e ancak çaresiz kaldığı takdirde buna razı olması konusunda onu uarmaktan da geri kalmadı. Veziriâzam'ın ordugâhına giderken kont Neipperg'in beraberinde albay Gross, hükümet tercümanı Schwachheim, saray meclisi birinci tercümanı ve sekreteri Momars bulunuyordu. Veziriâzam gösterişsiz ve mai-yetsiz gelmesini istediğinden, eşya olarak yanında sadece bir küçük bavul vardı. Feld-mareşal Wallis'in kont Neipperg'e vermiş olduğu olağanüstü yetki belgeleri fazlasıyla gayri muntazamdı; hiçbir yararı olmadığı ve istenmediği halde yalnız deniz devletleri aracılığından bahsetmekle kalmıyor, fakat, Avusturya ile Rusya'yı birleştiren ittifaktan da bahsediyordu⁶³². Evvelkiler gibi Wallis'in bu

⁶³⁰) Bu iki mektup Neipperg Tarihi'nde bulunmakta, 16 ve 17 Ağustos tarihini taşımaktadır, s. 190. Albay Gross tarafından götürülen mektubun cevabı no. 19, s. 19'da bulunuyor; fakat, 15 yerine yanlış olarak 5 Ağustos tarihlidir. Neipperg Tarihi, bu mektubu yanlış olarak ikinci cevabın Fransızca ve İtalyanca tercümeleriymiş gibi zikretmektedir. Fransızca ve İtalyanca tercümeler Veziriâzam'ın daha önceki bir cevabıyla alâkalıdır; Latince yazılmış mektuba gelince, bu da daha öncedir.

⁶³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/509-511

⁶³² So begewaltige ich euch biemit auch das fortificerte Belgrad an die Türken einzugestchen, 11 Ağustos tarihli mektup. Suphi'ye de bakınız, f. 173 ve 174. - imparatorun Niepperg'e yazdığı 18 Ağustos tarihli mektup. Daha sonra Wallis, bu karışıklıktan ötürü kendisini şu satırlarla mazur göstermeğe çalıştı: «Hiçbir

mektubu ve albay Gross'un Veziriâzam'a Belgrad'ı peşkeş çeken teklifi, Sourdok'daki Avusturya İmparatorluğu ordugâhından ayrılıp Belgrad tarafından Türk ordugâhına giden Neipperg için o zamana kadar bir sır olarak kalmıştı. Belgrad'dan geçişi sırasında feld-mareşal Neipperg, kalenin savunması kendisine verilen Su-kow'un feld-mareşal Wallis'e gönderdiği raporda bahsettiği kale duvarlarındaki gedik hakkında gerçeği bizzat araştırıp durum hakkında bir bilgi edinmemek hatasını işledi; bu o kadar büyük bir ihmâldi ki, iki gün önce kalenin bütün dış yapısını teftiş eden Schmettau da hiçbir gedik görmemiş ve düşmana da rastlamamıştı. Böylece, hâin veya ihmalcı Belgrad kumandanının raporlarına aldanan başkumandan feld-mareşal Wallis, özel mektuplarında ve Neipperg, İmparatorun kendisini gizlice yazmakla görevlendirdiği mektuplarında, kalenin durumunu ümitsiz göstermekte birleştiler. Bu mutabakat meş'um neticelere yol açtı; zira, bu yüzden Toscane büyük-dükü ve büyük-divan azası Bartenstein, Belg-rad'ın Osmanlılara teslimini uygun gördüler.

Türk ordugâhına geldiğinde, Neipperg Bâb-ı Âli tercümanı Ve Reisefendi tarafından karşılandı ve Reisefendi, onu, Schwaheim ve Momars'la birlikte Veziriâzam'ın cadın ile Reisefendi'nin çadırları arasına kurulmuş iki çadıra götürdü. Orada, beraberinde kâtibi Peyssonel ve tercümanı Delaria ile gelen Fransız elçisi tarafından ziyaret edildi. Bu ilk görüşmede, Fransız elçisi Villeneuve, İmparatorun kendisine derece derece yapması hususunda müsaade ettiği bütün tekliflerin Veziriazam tarafından reddedildiğini ve Belgrad'ın tesliminin ilk şartların esası olarak kabul edilmesi hususunda ısrar gösterdiğini Neipperg'e haber verdi (18 Ağustos).

Bu bilgiyi alan Neipperg, tahkimatını yıktıktan sonra Belg-rad'ı Osmanlılara vermek teklifiyle müzâkereleri başlatmağa yetkili olduğu kanaatine vardı. Albay Gross'un Belgrad'ı olduğu gibi vermeyi teklif ettiği Veziriazam, Belgrad'ın anahtarlarını almadan hiçbir teklifi dinlemek istemediği cevabını vermekle yetindi. Veziriazam Hacı-İvaz Mehmed Paşa, ertesi gün, Neipperg'e oniki Yeniçeriden oluşan bir şeref kit'ası gönderdi ve aynı gün Reisefendi'nin ziyaretini kabul etti ⁶³³. Hazinedar Beşir Ağa'nın Sultan'ın Ve-ziriâzam'a gönderdiği bir mektup ve Krozka savaşında yararlık-

zaman siyasi görevlerde bulunmadığımdan deniz devletleri konusunda bana verilen yetkilerle alakalı maddeyi yanlış yorumladım.» Fransız elçisi Villeneuve'e yazılan mektup, Neipperg Tarihi'nde, s. 245.

⁶³³ Neipperg Tarihi, s. 49. Schmettau, s. 257, kont Neipperg'in Türk ordugâhında yirmidört Yeniçerinin gözetiminde mevkuft tutulduğunu ve yine burada «Bosna Paşasının onun yüzüne tükürdüğünü» yazıyor ki, bunların uydurma olduğunu İsbatlamaya değmez. Bk. Laugier, II, s. 34.

ları görülenlere takılacak nişanlarla gelmesiyle müzâkereler iki gün ertelendi. Reifefendi Mustafa, toplanan vezir ve Paşalara, Sultan'ın orduyu mutluluklar vererek ilerlediği fetihler yoluna devama teşvik eden mektubunu okudu.

Bu sırada muhasara faaliyetleri büyük bir gayretle ileri aşamalara ulaşmış bulunuyordu. Belgrad kalesinin cephe kısmında hendekler kazılmış, ve dış âlemlerle her türlü irtibat kesilmişti. Veziriazam, Yeniçeri siperleri arkasında kurdurduğu otağından hemen hiç ayrılmıyordu; Bâb-ı Âli'nin diğer nazırları, Reifefendi, defterdar ve Çavuşbaşı, herhangi bir beklenmedik olayla karşılaşmamak için sırasıyla gece teftişine çıkıyorlardı. Defterdar ve muhasebeci veya birinci divan-ı muhasebat reisi Sava nehri üzerinde Belgrad'ı Bohġmiens adasına ve oradan da Zemlin'e bağlayacak olan bir köprünün inşasına nezâret ettiler; öylesine gayret gösterdiler ki, köprü, birkaç gün içinde birliklerin kullanılmasına verildi. Düşman, Visniza yalanlarında, Tuna filosunun en büyük gemilerini kendisi ateşe vermişti. Avusturyalıların küçük bir Tuna adası üzerinde inşa ettikleri bir burcu ele geçirmek için Vidin seraskeri Memiş Paşa'nın giriştiği harekât tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.⁶³⁴

Belgrad Barış Anlaşması Mukaddimatı Ve Neticelenmesi

İstanbul'dan gönderilen nişanların Krozka muharebesinde yararlık gösterenlere dağıtılmasından hemen sonra, Neipperg, barış anlagması yapması hususunda kendisine verilen yetkiler dahilindeki şartları yazı ile tesbit ederek Fransız elçisine verdi. Bu yazı vesika ile, Avusturya Eflâk'ını, Orsava ve Sırbistan'ı, Belgrad ve Sabacz (Böğürdelen Kalesi) 'ı Türklere teslim etmeği, iki devlet arasında Sava ile Tuna nehirlerinin sınırı oluşturmalarını teklif ediyordu. Ertesi sabah, tekliflerine hiçbir cevap alamayan Neipperg sabırsızlık içinde ordugâhtan ayrılma müsaadesi istediği sırada, kongre için hazırlanan çadıra gitme davetiyle karşılaştı. Çadıra, yetkili murahhasların oturmaları için üç sedir yerleştirilmişti. Ortadaki sedirde Fransız elçisi Villeneuve, kâtibi Peyysonel oturuyorlardı. Feld-mareşal kont Neipperg ve hükümet meclisi kâtibi Momars sağ taraftaki sedirde yerlerini aldılar; Osmanlı olağanüstü yetkilileri, ordugâh kadısı Es'ad Efendi, Reifefendi Mustafa ve müsteşar Ragıp Paşa, arabulucu Fransız elçisi

⁶³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/511-513

marki de Ville-neuve'ün sol tarafındaki sedire oturdular (23 Ağustos). Bu ilk toplantıda, iki gün sonrakinde olduğu gibi, Osmanlılara tahkimatı yıkılmış olarak Belgrad'ı teslim etmek teklifiyle yetirüldi; bunun sebebi Osmanlıların Belgrad'ın halihazırdaki durumuyla, olduğu gibi teslim edilmesinde ısrar etmiş olmalarıydı. Neipperg, her şefesinde memleketine dönmek müsaadesi istedi; her seferinde de Veziriazam bu isteği reddederek, kendisinin Fransız elçisinin çadırında kalabileceğini bildirdi. Fransız elçisi Villeneuve, Türk olağanüstü yetkili murahhaslarını daha yumuşak davranır hale getirmek maksadiyle, Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa'yı Neipperg'le daha yakın dostluk münasebetlerine soktu ve onun arabuluculuk bakımından düşüncelerini kazandı. Peşinden Avusturya başvekili kont de Sinzendorf'a, Viyana'ya yazarak ona müzâkerelerin durumunu açıkladı; fakat Neipperg, daha önce İmparatora raporunu göndermiş olduğundan böylece yeni bir hata işlemiş oldu ve müzâkerelerden bir netice alınincaya kadar susmağa karar verdi; yalnız dört gün sonra (28 Ağustos) Veziriazam, ihtiyaç duyulan erzak ve diğer maddeler Nissa'dan gelmediğinden Belgrad kalesi kumandanından kendisine buz göndermesini rica etmek üzere bir adam yolladığında, Neipperg, Türkler tarafından açılmasından korktuğu için cevap istemediği bir pusula ile Osmanlı ordugâhında olup bitenleri Belgrad kumandanı Sukow ve feld-mareşal Wallis'e gizlice bildirmek için bu fırsattan yararlandı. Ertesi gün, olağanüstü yetkili murahhaslar, üçüncü defa olarak kongre çadırında toplandılar. Durumunun elvermediği mazeretini bildiren Veziriâzam'ın yerine toplantıya Hekimoğlu Ali Paşa başkanlık etti. Hekimoğlu Ali Paşa'nın Belgrad kalesinin şimdiki durumuyla ve bütün müştemilâ-tiyle Osmanlılara teslim edilmesi hususundaki talebi, yetkilerinin sınırını aştığı beyaniyle Neipperg tarafından reddedildi. Bunun üzerine Fransız elçisi Villeneuve, arabulucu sıfatıyla, yeni ilâvelerin yıkılması, eski tahkimatın kalması yolunda teklifte bulundu. Ali Paşa söz aldı ve Fransız elçisi arabulucu Vüleneuve'den, eskisini zedelemeyen yeni tahkimatın yıkılmasının mümkün olabileceğine inanıyorsa, bu ameliyenin bütün Osmanlı ordusunun gözü önünde yapılıp yapılamayacağını sordu; Villeneuve ve Neipperg, cevaplarında mutabakata varmak üzere toplantı bölümünden ayrıldılar. Tekrar çadıra girdiklerinde, AH Paşa, tekliflerinin kabul edilmiş olduğunu ve dolayısıyla anlaşmanın esaslarının tesbiti hususunda hazır olduğunu bildirdi. Ertesi gün, kendi barış öncesi taslağı ile Reisefendi'ninkini karşılaştıran Fransız elçisi Villeneuve, Reisefendi'nin kendi metnine, Önceden mutabık kalınmış gibi, Eski-Orsova, Mehadia ve

Yeni-Palanka*'nın teslimini eklemiş olduğunu gördü; oysa bu husus evvelki toplantılarda kesinlikle bahis konusu edilmemişti. Bu olay, bütün gün boyunca devam eden tartışmalara yol açtı. Yeni bir toplantıda, Neipperg, Türk olağanüstü yetkili murahhaslarına Orsova'nın karşısında arazi parçasını vermek teklifinde bulundu; fakat Türkler, Eski-Orsova şehrini kendi mülkiyetlerine almak için Czerna nehrinin yatağını değiştirmeyi teklif ettiler (31 Ağustos).

1 Eylül günü Neipperg ve Fransız elçisi, bir çavuşbaşı ve bir mabeyinciyle birlikte, Veziriâzam'ın, Rumeli Beylerbeyi ile Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın arasında oturduğu çadırına gittiler. Villeneuve ve Neipperg onların karşısındaki bir sedire oturdular. Hemen yakınlarında, defterdar Arif, Yeniçeriağasi Hasan ve dört olağanüstü yetkili Osmanlı murahhasları, kâhyaN Mehmed Ağa⁶³⁵, Reisefendi Mustafa, ordugâh kadısı Es'ad Efendi ve müsteşar Râgıb Paşa yer minderleri üzerine ilişmişlerU. Adları bildirilen yüksek rütbeli devlet memurlarının nezareti ve bilgileriyle dört olağanüstü yetkili yalnız Veziriâzam'ın imzalayarak tasdik ettiği bir ön anlaşma ile barışı (mukaddemât-ı sulhiye) gerçekleştirdiler; peşinden arabulucu ve anlaşmanın teminatçısı olarak Fransız elçisi imzaladı. Üç gün sonra Veziriazam Hacı-îvaz Mehmed Paşa Belgrad'a girdi⁶³⁶ ve İmparator kapısı denilen girişte kendisini yeni kumandan Schmettau karşılayıp hoş geldiniz dedi. Aynı gün Hekimoğlu Ali Paşa'yı Belgrad valiliğine atadı ve ordunun kumandanlığını serasker ünvâniyle kendisine verdi. Anlaşmanın imzalanmasından altı gün sonra, Hekimoğlu Ali Paşa, Schemattau ile, Neipperg ve Fransız elçisi arabulucu Villeneuve tarafından tasdik edilen bir sözleşme imzaladılar; bu sözleşmeye göre, Türkler Belgrad'ın dış tahkimatını altı ay içinde yıkmayı üstleniyorlardı (7 Eylül 1739 - 3 Cemâziyül'eweril52).

Neipperg, Bâb-ı Âli aynı zamanda Rusya ile bir barış anlaşması yapmadığı takdirde, Avusturya ile yapılan barış anlaşmasına imza koymayacağını bildirmişti. Rusya'nın olağanüstü yetkili murahhası Villeneuve'ün yanında bulunuyordu ve hükümeti tarafından barış görüşmeleri için görevlendirilmişti. Rus başkumandanı Münch tarafından Hotin (Chocim) ve Yaş'ın zaptedilmesi Türklere barış yolunda araştırmalar yapma kararı verdirmişti; Azak kalesi tahkimatının yıkılması hususunda

⁶³⁵ Laugier, anlaşma tercümesinde kahya Mehmed'in adını geçirmeyi unutmuş.

⁶³⁶ Belgrad kalesi 1717-1129 yılının 18 Ağustos - 10 Ramazan Çarşamba günü Avusturyalıların eline geçtiğine göre, o tarihten itibaren tam 22 yıl 17 gün onların ellerinde kalmış olmaktadır (Ç. N.).

evvelce mutabakata varılmış olması iyi bir başlangıç sayılabilirdi. Fakat, Osmanlı murahhasları, Azak etrafındaki arazinin ekilmemesi talebini getirince ortaya yeni bir güçlük çıktı. Rus murahhası Cagnoni önce, yetki mektubuna aykırı bulduğu bu talebi kabule yanaşmadı, bununla beraber, talebin hükümdarının tasvib etmesi şartıyla talebi kabul etti. Yeni sınırların tesbit edilmesine gelince, Veziriâzam'ın Osmanlı vesikalarının bulunduğu Nissa'ya gelişinde bu işin halledilmesi uygun görüldü. Reisefendi, Rus murahhasının şarta bağlı olarak imzaladığı barış anlaşmasını doğrudan imzalatılmasının Ve-ziriâzam'ın vakarına uygun düşmeyeceği görüşünü savunduğundan, beşbin duka verilerek bu görüşünden vazgeçirildi ve anlaşmanın Rus hükümeti tarafından imzalanıncaya kadar işin aracıya bırakılması hususunda ik'na edildi. Bu anlaşmanın üçüncü maddesiyle Rusya, mülhakatında yerleşime müsaade edilmeyecek olan Azak'm tahkimatını yıkmayı üstleniyordu; buna karşılık Rusya'ya Kuban üzerinde bir kale inşa etmek müsaadesi verilmişti; Rusya aynı madde uyarınca ne Azak denizinde, ne Karadeniz'de filolar bulundurmamayı, bu iki denizin hiçbir limanında gemi inşa ettir-memeyi üstleniyordu; 6. madde, Rusya'nın her iki Kabarta'nın bağımsızlığını tanımasını hükme bağlıyordu; 12. madde ile Bâb-ı Âli Çarıçe ve haleflerine imparatorluk unvanını gönül rızasıyla tanımayı üstleniyordu; 15. madde Asya ve Avrupa sınırlarının tâyini için bir komisyon oluşturulmasını öngörüyordu. Rusya ile yapılan anlaşma, barış için müddet konulmadığından sonuncu anlaşma gibi, müddetsizdi. Avusturya ile yapılan barışa gelince, bunda müddet yirmiyedi yıl olarak belirlenmişti. Avusturya anlaşmasını oluşturan yirmiüç madde, sınırlardaki değişikliklerden başka, boyarlar, Boğdan ve Eflak için geçmişin unutulması şartını, Pasarofça anlaşması sırasında elde edilememiş olan Trinitierlerin yerleşmeleri ve kiliselerini inşa etmek hürriyetini; Macar muhaliflerinin şefi ve Rakoczy'ye halef olan Czafci'nin uzaklaştırılması; kadınlarıyla Türk topraklarına çekilmek isteyenlere seçme hakkı şartını getiriyordu. Nihayet, Bâb-ı Âli, Dunsingotlarm ve Kuzey Afrika Arap beyliklerinin Adalar denizi ve Akdeniz'deki korsanlık hareketlerine son vermek vaadinde bulunuyordu.

Bu anlaşma 18 Eylül 1739 günü sabahın saat altısında imzalandı, bütün gece üzerinde çalışılan suretler, Fransız elçisinin huzurunda ve onun teminâtı altında derhal ve okunmadan teati edildi. Aynı gün, Veziriazam, ordugâhını kaldırarak, Osmanlı Devletiyle Rusya'yı ayıracak olan yeni sınırı tesbit eden anlaşmayı imzalayacağı Nissa'nın yolunu tuttu (3 Ekim). Üç maddelik olan bu anlaşma, 1705 tarihli anlaşmadaki esas üzerine

oluşturulmuştu ve smırı Dinyeper nehrinin batısında tesbit ediyordu; Berda ve Mius nehirleri arasındaki araziye gelince, 1700 anlaşmasıyla tesbit edilmiş sınırların aynı olarak kalıyordu⁶³⁷.

Hacı-îvaz Mehmed Paşa Ekim sonuna doğru İstanbul'a döndüğünde Sancak-ı Şerifi Sultan'a teslim etti (28 Ekim - 25 Receb). Veziriâzam'ın İstanbul'a dönüşünden birkaç gün sonra Avusturya kraliyet meclisi kâtibi Momars, İmparatorun tasdik ettiği barış anlaşması metniyle payitahta geldi; fakat bu tasdikli metnin verilip Sultan'mki alınmadan önce bazı yeni güçlüklerle karşılaşıldı. Anlaşmanın Lâtince metninin III. maddesi Sırbistan ve Bosna sınırlarının Karlofça barış anlaşmasında tesbit edildiği şekilde kalacağı hükmünü taşıırken, Türkçe metinde Bosna sınırının Karlofça anlaşmasında tesbit edilmiş olduğu şekilde olacağı okunuyordu. Avusturya hükümeti, anlaşmanın Türkçe nüshasının Lâtince yazılmış nüshaya uyularak düzeltilmesini istedi; ayrıca, Eflak'da askerî yolların tahrib tarzını düzenleyen ve sınırların savunmasını sağlayacak yeni kaleler inşasını serbest bırakan özel bir anlaşma imzalanmasında ısrar etti. Bu anlaşma Tersâne'de düzenlenen ihtişamlı bir konferansta imzalandı. Konferansta, Fransız elçisi marki de Villeneuve ve Belgrad anlaşmasının olağanüstü yetkili Osmanlı murahhaslarından başka, Kapdan-ı derya, Yenl-çeriağası, imparatorluk müşîri ve diğer birçok ağa hazır bulundu (5 Kasım 1739). Karşılıklı tasdikli nüshaların alınıp verilmesi işlemi de hemen yerine getirildi. Sultan Birinci Mahmud, Fransız elçisine bir şeref hil'ati ile koşumları gözalcı bir at ihsan etti, fazla olarak, onun şerefine İstanbul zindanlarında bulunan otuz Alman esirini serbest bıraktırdı.

Viyana kraliyet meclisi kâtibi Momars Bâb-ı Âli'ye bir vesika daha verdi; bu vesikada Belgrad barış anlaşmasının Rusya ile aralarındaki tedafü ve tecavüzî ittifak üzerinde hiçbir tesiri olamayacağı Avusturya hükümeti tarafından bildiriliyordu. Onaltı gün sonra, Rusya'nın eski İstanbul elçisi Wischniakoff (Vişniyakof), başkumandan Münch'ün muhalefetine rağmen Hotin'in boşaltılacağı vaadiyle birlikte anlaşmanın Çariçe tarafından tasdik edilmiş nüshasını getirdi. Fransız elçisi marki de Villeneuve'e gönderdiği bir mektupta Rus başvekili Ostermann, Nissa anlaşması konusunda, Türk

⁶³⁷ Hammer meselenin bu tarafını belirtmemekle beraber, Belgrad barış anlaşması Batı kaynaklarında, galib vaziyette yapılan anlaşmanın tesirleri gözönünde tutularak Osmanlı tarihinin en şanlı barış anlaşmaları arasında gösterilir. Ayrıca Türk-Rus hududunun tahdidi konusunda 30 Ekim - 27 Recep Cuma günü Nissa'da (Niş) bir mukavele imzalanmış. Hotin'in Türkiye'ye iadesi kararlaştırılmış, Fransa devleti bir kefaletname vermiş olmakla beraber, bir ihtiyat tedbiri olarak Rusya'ya karşı İsveç kralıyla 1740 yılında 20 Ocak Çarşamba günü 0 maddelik ittifak yapılmıştır (Ç. N.).

sınırlarını Kamenka ve Saliva kıyılarına kadar geri çektirmekle Tatar ve Kazak topraklarının birbirine karıştırılmasından başka bir şey yapılmamış olduğunu, yeni sınırlandırmada eski anlaşmanın tesbit etmiş olduğu esasların alınmasıyla hiçbir şeyin tesbit edilmediğini ileri sürüyordu. Rusya başvekili Ostermann yeni tahkimatla alâkalı hiçbir hususun anlaşmaya konmamış olmasından ve anlaşmanın Lâtince metnindeki maddelerle Rusça ve Türkçe metinler arasında farklar bulunmasından da yakınıyordu; nihayet, Chocim (Hotin)'in geri verilmesiyle alâkalı maddenin daha ılımlı, ve Çariçeye karşı daha saygılı bir uslûb içinde kaleme alınmasını ve Çariçenin Bâb-ı Âli tarafından bütün Rusya'nın imparatoriçesi olarak tanınmasını talebediyordu. Türk vezirler mevcut güçlüklerin yeni bir sözleşmeyle ortadan kaldırılması Vaadinde bulundular; Çariçenin İmparatoriçe olarak tanınmasına gelince, bunu başka bir döneme ertelediler. Tasdikli metinlerin alınıp verilmesi, Avusturyalılarla yapılanı gösteri ve ihtişam bakımından aratmadı; yalnız Ramazan ayında bulunulduğundan oruç tutulması münasebetiyle Rus murahhası divan yemeğine davet edilmedi (28 Kasım 1739).

Yeni Rus anlaşması Rus başvekili Ostermann'ı sınır meselelerinde artık herhangi bir güçlüğü yer vermeyecek şekilde değiştirildi. Yeni anlaşmada Azak kalesi tahkimatının üç ay içinde yıkılacağı belirtildi. D'Ostermann, anlaşmaya uyarak Hotin ve Boğ-dan'da Ruslar tarafından işgal edilmiş diğer kalelerin boşaltılması yolunda emir verdi; iki tarafın tebaalarından Özür dilendi ve geçmişin unutulması istendi. Yeni sözleşme, Tersane salonunda, bir ay sonra imzalandı (28 Aralık). Ertesi gün, Rus murahhası Wis-chniakoff, Avusturyalı Momars'ın yaptığı gibi, Çariçenin Avusturya imparatoru ile aralarındaki ittifakın devam ettiğini bildiren beyanını ihtiva eden bir muhtırayı Bâb-ı Âli'ye sundu.

Veziriazam, vakit geçirmeden sınır tesbitiyle görevlendireceği komiserlerin atanma işlerine girişti. Bâb-ı Âli'nin eski Fransa elçisi Mehmed Çelebi'nin oğlu Said Efendi, Avusturya tarafında, Sava nehri adalarının durumunu tesbit edip, sınırları düzenlemekle görevlendirildi; mevkuf atçı Mehmed Efendi aynı maksatla Tuna üzerine gitmek, Osrova ve Eflak sınırlarını tesbit etmek emrini aldı. Rusya sınırlarının tesbiti görevi Veziriazam tarafmdan mev-kufatçı Meramı ve Kâhyabey'in (dahiliye nazırı) eski kâtibi Hattl Efendilere verildi ve kendilerine, gayrete gelmeleri için, buldukları görevlerin birinci derecesine çıkarılacakları. vaadedildi. Belgrad barış anlaşmasının yedi olağanüstü yetkili murahhası, Veziriazam,

Rumeli ve Bosna valileri, Reifefendi, ordugâh kadısı ve müsteşar Râgıp Paşa, bu muzaffer barış aklaşmasının gerçekleşmesinde yürüttükleri işbirliğinin mükâfatını, bütün halk ve memleket tarafından kendilerine gösterilen sevgi ve saygıda buldular. Müsteşar Râgıp Paşa'nın kaleminden çıkan zafernâmelerle ⁶³⁸ Belgrad fethi müjdesi bütün valilere, Asya ve Afrika'nın bütün müslüman devletlerine ulaştırıldı. Kendileri bakımından felâketli olan bu barış anlaşmasının müzâkeresinde ve neticelendirilmesinde görev yapan Avusturya murahhaslarına gelince, Almanya imparatoru, haklarında duyduğu hoşnutsuzluğu birbirinin aynı mektuplarda ifâde etti ve bunlar, yabancı ülkelerdeki bütün elçilere gönderildi ⁶³⁹ ve imparator, feld-mareşal kont Neipperg ile Avusturya orduları başkumandanı feld-mareşal Wallis'i, kendilerinin de haklı saydıkları bir gözden ve itibardan düşme cezasına çarptırdı ⁶⁴⁰.

⁶³⁸ Bu zafernameler Ragıb'ın eserinde bulunmaktadır.

⁶³⁹ İmparatorun elçilerine gönderilen sirkülerlerde Wallis ve Neipperg'ın Krozka Savaşı ve Türklerle müzakerelerde işledikleri belirtilen hatalar Mosar'ın Belgrad Barış Anlaşması adlı eserinin 93. sayfasında bulunmaktadır.

⁶⁴⁰ Elçilere gönderilen sirküler mahiyetindeki mektuplarda bulunan Wallis ve Niepperg'e yöneltilmiş suçlamalar, Niepperg Tarihi'nde ve Viyana arşivlerinde bulunanlara tamamiyle uygun düşmektedir. Kont Sinzendorf da 12 Eylül, 3 ve 12 Ekim tarihlerinde marki de Villeneuve'e yazdığı mektuplarda, Laugier' -nin anlattığı gibi, Niepperg'in davranışını Avusturya hükümeti nezdinde aynı istikamette mazur göstermeğe çalıştığını bildirmektedir. Zaten Wallis ve Niepperg'in kendilerinin hatalarını itiraf etmek ve özür dilemek hususunda yazdıkları mektuplarda elçilere İmparatorluk tarafından gönderilen sirküler-mektupla-ın gerçek olduğunu ispatlamaktadırlar. Wallis'in 19 Eylülde yazdığına göre, 5 Eylülde İmparatorun emir-nâmesiyle barışı yapmakla görevlendirildiği halde, Ve-ziriâzam'ın karargâhına gitmek nefesine ağır geldiği için hareketsiz kalmıştır; Niepperg'in, yetkilerini kendisinden almağa zorladıktan sonra, barış müzâkerelerinin devamı boyunca kendisini olup bitenlere dair tamamiyle bilgisiz bıraktığını belirtmekte ve nihayet mektubuna Niepperg'in kendisine verdiği ve barış anlaşması konusunda bütün mesuliyetleri üzerine aldığı bildiren 17 Ağustos tarihli yazıyı eklemektedir. Diğer taraftan, Niepperg 5 Eylül tarihli raporunda kendisini mazur göstererek şöyle diyor: «31 tarihli emirnameyi daha önce almış olsaydım, barışın yapılmasıyla alakalı müzâkereleri yürütmeği asla üzerime almaz ve düşman karargâhına asla gitmezdim.» Niepperg Tarihi'nde yer almayan emirnamede İmparator şu hususları buyurmaktadır: «Wallis'in 22 Ağustos tarihli raporundan anlıyoruz ki, bu general kendisine emredileni tam olarak yerine getirmemiş-^i tic-itir; evvelâ, bahis konusu mektubu doğrudan doğruya Vieneuve'e gönderecekken size yollamıştır, oysa Villeneuve'e göndermesi mektubun Türkler tarafından açılması tehlikesini daha çok azaltacaktı; mektubu Villeneuve gönderip göndermemeyeği de sizin tercihinize bırakmıştır, oysa bir tercihin kabul edilmez olduğu hususunda kesin bir emir de mevcut bulunmaktadır. Bu derece vahim şartlar içinde çıkacak güçlükleri önlemek maksadiyle sizi her türlü muhaberrattan menetmiş bulunuyoruz. İkinci hususa gelince, bahis konusu mektubu şifre olarak vermenizi emrediyoruz; bundan da 11 tarihli mektubumuzun muhtevası yürürlükte, bu muhtevayı hiçbir suretle tekrarlamak istemiyoruz. Ayrıca Türk karargâhına gitmeden önce Belgrad'm halihazır durumu üzerinde Puckow ile anlaşmış olduğunuzdan şüphe etmiyor, etmek de istemiyoruz; netice olarak, Belgrad'ı ancak adı geçen emirnamede belirtilen hal gerçekleştiğinde teslim edeceksiniz.» Müzakere esaslarını düzenleyen Türkçe ve Lâtince metinlerin birbirlerine uygun ol- mamasından ötürü azarlanması üzerine Niepperg 20 Eylül tarihli mektubunda kendisini şu hususları be- lirterek mazur gösteriyor: «Bahis konusu dillerden ilkiirinden hiçbir şey anlamam (Türkçe) ve diğer iki dilde de (Lâtince ve İtalyanca) fazla bilgi sahibi değilim; bu bir felâket.» 3 Ekim tarihli mektubunda me- tindeki üçüncü maddede uygunluk bulunmamasından tercüman Momars'ı suçlayarak şöyle devam ediyor: «Bu derece aleyhde bir anlaşmanın müzâkeresine girişmekle büyük hatalar işlemiş olduğumu itiraf ederim; bu hatalar haklı bir cezalandırmayı gerektirir.» Nihayet tevkifi sırasında müzakerelerin bir raporunu

Belgrad Barışı, Bâb-ı Âli'nin imzaladığı en şanlı barış anlaşmalarından biridir; Avusturya için, Rus Çarı Büyük (Deli) Petro'-nun Pruth'da Türklerle imzalamak zorunda kaldığı barış kadar felâketli oldu. Krozka muharebesini kaybetmenin hazırladığı bu barış anlaşmasının temelindeki yenilgide Veziriâzam'ın askerî kaa-biliyetlerinden ziyade Avusturya orduları başkumandanı feloVma-reşal WaWin hatasının; Belgrad Barış Anlaşması'nın yapılması da Osmanlı müzakerecilerinin diplomatik kaabiliyetlerinden çok Neipperg'in aceleciliğine ve Fransa elçisi marki de Villeneuve'ün becerisine bağlanmalıdır ⁶⁴¹.

Belgrad barış anlaşmasıyla Avusturya üe Bâb-ı Ali arasında tesis edilen Czerna ve Unna nehirleri üzerindeki sınır, Sistow anlaşmasının getirdiği kaale alınmaya bile değmeyecek bazı değişiklikler istisna edilirse, bugüne kadar olduğu gibi kaldı. ⁶⁴²

yazmayı üzerine alıyor ve bunun için de damadı kont Pappenheim'den kendisine bir kâtip göndermesini istiyor. 22 Ekim tarihli bir buyrultu, şu üç suale kesin cevap vermesini emrediyor : 1) Türk karargâhına gitmekte kendisine yetki verilip verilmediği, 2) Mü-zafcereler için kararlaştırılan şartlaça muvafakat edip etmemek hususunda yetki verilip verilmediği, 3) Anlaşma imzalanmadan uygulamaya geçilmesi hususunda kim tarafından yetkili kılındığını bildirmesi. Sarış anlaşmasının imzalanmasındaki suçun Niepperg ve Viyana hükümetinden gelen mektupları ondan saklayan Wallis üzerinde olduğu böylece is-batlanmış olmaktadır. Niepperg'in dük de Lorraine'-den gizli emirler aldığı faraziyesi ile Viyana'nın, bir av esnasında Türkler tarafından esir edilen Toskan büyük-dükünün hürriyetine kavuşması için verildiği ve şurada burada itibar gören rivayetin de asil ve esastan yoksun bulunduğu isbatlanmış olmaktadır.

⁶⁴¹ Feld-maresal Schemattau İmparatora sunduğu 26 Temmuz 1740 tarihli raporunda şöyle diyor: «Şu hususu kabul etmemiz gerekir ki, iki imparatorluk hükümetimiz başkumandanlarını ve olağanüstü yetkili murahhaslarını seçmekte bahtsızlığa uğramışlardır; zira seçilenlerden berikiler de, Ötekiler de en büyük hataları işlemişlerdir.»

⁶⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/513-520

İÇİNDEKİLER

ALTMİŞSEKİZİNCİ KİTAP	5
Villeneüve.....	5
Bonneval.....	6
İsveç'le Tedefüi Ve Taarruzi (Savunma Ve Saldırı) İttifakı Anlaşması	7
Fransa Ve Napoli İle Ticaret Anlaşması.....	7
Mengli-Giray'ın Ölümü.....	8
Sultan Tarafından Bir Kütüphane Tesisi	8
İstanbul'da Ayaklanma.....	9
Veziriâzam'ın Azledilmesi.....	9
İki İmparatorluk Hükümetiyle Yapılan Barış Anlaşmasının Uygulanmasında Ortaya Çıkan Güçlükler.....	10
Kont Ulefeld; Türk Elçisi Viyana'da	11
Tercüman Ghıka'nın İdam Edilmesi	18
Avusturya Ve Rusya İle Anlaşma.....	18
İran Elçilik Heyeti.....	22
Medine'ye Gönderilen Hediyeler.....	26
Göktaşları.....	27
Romanzoff	28
Fransa Ve Napoli'de Elçilikler.....	29
Moria'da Kurbantaşı Örtüsü.....	29
Türk Robinson Crusoe.....	30
Yangınlar	31
Veziriazamın Azledilmesi	32
Sultan Tarafından Bir İmarethane Kurulması.....	33
Düğün	33
Nadir Şah Bağdad Önünde	34
Veziriazam Düştü	36
Bosna'da Sınırlandırma.....	36
Fransa, İsveç, Polonya Ve Rusya İle Münasebetler	38
Bonneval.....	41
Nâdir Şah Musul'u Boşuna Kuşatıyor	54
Teşrifat Efendisinin Baş Tehlikede	56
Râgıb'ın Kahire, Kesriyeli'nin Erzurum Valiliklerine Atanmaları;	
Serasker İran Üzerine Yürüyor.....	58
Kesriyelinin Görevi	62

Kars Kuşatmasının Kalkması	62
Hindistan Elçilik Heyeti	64
Aracılıkla. Alâkalı Anlaşma	64
Penkler Ve Bonneval	65
Eriyan Savaşı, Yeğen Mehmed Paşa'nın Ölümü	68
Savaş Hazırlıkları Ve Elçilikler	69
Şeyhülislâm Pirîzâde'nin Azledilmesi	72
Kızlarağası'nın Ölümü	73
Nazırlıkta Değişiklikler	74
İnşaatlar.....	74
Veziriazam Esseyid Hasan Paşatın Düşmesi.....	75
Bîr Hıristiyanlık Propagandacısının İdamı	77
Büyük Tetkikci	78
İran Prensi.....	79
Fransa'nın Teşebbüsü.....	86
Bonneval'in Ölümü	88
Rusya İle Barış Anlaşmasının Yenilenmesi	93
Avusturya Barış Anlaşması Süresiz Uzatıldı.....	94
ALTMİŞDOKUZUNCU KİTAP	96
Hırka-i Şerif Dairesi	97
Veziriazamın Azli Ve Yerine Seyyid-Abdullah Paşa'nın Atanması....	99
Nâdir Şah'ın Ölümü	101
Olağanüstü Yetkili Elçi Kesriyeli'nin İrana Dönüşü	102
Memlûklerin Katliâmı	104
Birçok Valinin Atanması	106
M. De Desalleurs	106
Hattî Mustafa Murahhas Olarak Viyana'da	109
Evlenmeler, İnşaatlar Ve Kitabeler.....	111
İstanbul Ve Bağdad'da İsyân	111
İran Ve Napoli Elçilikleri	113
Kırım Hanı'nın Ölümü	116
Vezirlerin Atanma Ve Değiştirilmeleri	117
Şeyhülislâm Esad, Nailî Ve Bıçakçılar İmamının Ölümleri.....	118
Tabiat Olayları.....	120
Kesriyeli, Pirîzâde Ve Reifendi Mustafa'nın Ölümü.....	120
Bedeviler Arasında Abdulvehhab Tarafından Gerçekleştirilen İslâmiyet'te Reform Hareketi.....	124
Bu Mezheb Adamının Doktrini	126
Arabistan'dan Felâket Haberleri	132
Bir Para Hazinesinin Keşfi	133
Eflak Prensi Şeyhülislâm Ve Veziriazamın Azilleri	135

Yeniçeriâğası Sarayının Ve Sarayda Bir Köşkün İnşâatı	136
Bîr Hind Elçisinin Gelişi	138
İran Olayları.....	138
D'aix-La-Chapelle Barışı Üzerine Bâb-I Âli'nin Görüşü	140
İstanbul'daki Avrupa Devletleri Elçilerinin Gayretleri.....	141
Kışlalar, Sayfiye Köşkleri Ve Kalelerin İnşâsı.....	145
İç Karışıklıklar	147
Deniz Olayları.....	150
Veziriazam'ın Azlt Ve Kızlarağası'nın İdamı	152
Deprem Ve Kasırga	155
Yunanlıların Ayaklanmaları	155
Bâb-I Âli Tercümanları Ve Voyvodaların Değiştirilmesi	157
Fransız, İsveç Elçilerinin Ve Bir Danimarka Murahhasının Gayretleri	158
Venedik Ve Ragusa	160
Polonya İle Muhaberât.....	161
Yeni Sırbistan Ve Kabarta'da Anlaşmazlıklar Çıkması.....	162
Gürcistan Ve Irak Olayları.....	163
Sultanın İnşaatları Ve Ziyaretleri.....	170
Galata Sabayı Kütüphanesinin Açılması	171
Deprem	172
Birinci Mahmud Ve Şeyh Yusuf'un Ölümü.....	174
YETMİŞİNCİ KİTAP	175
III. Osman'ın Tahta Çıkışı	176
Şeyhülislam Ve Veziriazamın Azli	177
Hekimoğlu Alı Paşa'nın Vezâretiuzmâ Makamına Getirilmesi Ve Azliyle Yerine Nailî Abdullah Paşa'nın Getirilmesi.....	179
Reisefendi'nin Kabalığı.....	183
İstanbul'da Yangın	184
Veziriazam Nişancı Ali Paşa'nın İdamı	184
Mısır Ve Ermenistan'da Karışıklıklar	185
Cezayir Beyi'nin Öldürülmesi	186
Avusturya, Rusya, Polonya Ve İngiltere Elçilikleri Ve Prusya'dan Bir Murahhasın Gelişi.....	187
Nuri Osmânî Camii.....	191
Bir Göktaşının Görünmesi.....	192
Veliyeddinin Kabalığı.....	193
İki Veziriazam'ın Birbirini Takiben Değişmesi	194
Sultan Osman'ın Ve Ünlü Kişilerin Ölümü	196

ALTMİŞSEKİZİNCİ KİTAP

Villeneuve. — Bonnsral. — İsveç'le tedafüi ve ta-arruzî (savunma ve saldırı) ittifakı anlaşması. — Fransa vo Napoli ile ticaret anlaşması. — MengH-Giray'ın ölümü. — Sultan tarafından bir kütüphane tesisi. — İstanbul'da ayaklanma. — Veziriazam'-ın azledilmesi. — İki imparatorluk hükümetiyle yapılan barış anlaşmasının uygulanmasında ortaya çıkan güçlükler. — Kont Ulefeld; Türk elçisi Viya-na'da. — Tercüman Ghika'nın idam edilmesi. — Avusturya ve Rusya İle anlaşma. — İran elçilik heyeti. — Medine'ye gönderilen hediyeler. — Göktaşları. — Romanzoff. — Fransa ve Napoli'de elçilikler. — Moria'da kurbantaşı Örtüsü. — Türk Robln-son Crusoe*. — Yangınlar. — Veziriâzam'ın azledilmesi. — Sultan tarafından bir İmarethane kurulması. — Düğün. — Nâdir Sâh Bagdad Önünde. — Veziriazam düştü. — Bosna'da sınırlandırma. — Fransa, İsveç, Polonya ve Rusya ile münasebetler. — Bonneval. — Nâdir Sah Musul'u boşuna kuşatıyor. — Teşrifat Elendisi'nin başı tehlikede. — Ra-gıb'ın Kahire, Kesriyelf'nin Erzunnn valiliklerine atanmaları; serasker İran üzerine yürüyor. — Kesriyeli'nîn görevi. — Kars kuşatmasının kalkması,— Hindistan elçilik heyeti. — Aracılıkla alâkalı anlaşma. — Penkler ve Bpnnel. — Erivan savaşı; Yeğen Mehmed Paşa'nın ölümü, — Savaş hazırlıkları ve elçilikler. — Şeyhülislâm Pirizâde'nln azledilmesi. — Kızlarağası'nın ölümü. — Nazırlıkta değişiklikler. — İnşaatlar. — Veziriazam Esseyid Hasan Paşa'nın düşmesi. — Bir Hıristiyanlık propagandacısının idamı. — Büyük tetkikçi. — İran prensi. — Fransa'nın teşebbüsü. — Bonneval'in Ölümü. — Rusya ile barış anlaşmasının yenilenmesi. — Avusturya barış anlaşması süresiz uzatıldı. ¹

Villeneüve

FRANSA'nın aracılığı ve teminatı altında gerçekleştirilen ve Bâb-ı Âlî'ye

¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/7

üstün imkânlar kazandıran Belgrad Barışı, bu çifte açıdan, Osmanlı ve Fransız diplomatik yıllıklarının kaydettiği en parlak olaylardan biridir. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğunun meseleleri üzerindeki tesiri, ne daha önce, ne de bu olaydan sonra hiçbir zaman bu Ölçüde kesin olmamıştır ve M. de Villeneuve'ün önemli görevi, Fransa'nın Türkiye ile diplomatik münasebetleri tarihinin belirttiği en-unutulmaz olaydır, İngiltere yüz yıl önce Polonya ile Bâb-ı Âlî arasında bir barış andlaşmasının gerçekleşmesinde ilk defa aracılık görevini üstlenmişse de, Hıristiyan devletler arasında Fransa, Avrupa'nın bir diğer devletiyle Osmanlı İmparatorluğu arasında anlaşma maddelerinin insan haklarına uygun bir şekilde uygulanmasına müdâhalede bulunan ve bunu teminat altına almış ilk devlet oluyordu. Olağanüstü elçi olarak parlak bir unvana lâyık görülen Villeneuve, o dönemde çeşitli Avrupa hükümetleri tarafından Bâb-ı Âlî ile girişilen bütün müzâkerelerin aynı zamanda ruhu, vasisi ve rehberiydi.²

Bonneval

Onun yanında, Hıristiyan devletler karşısında Osmanlı İmparatorluğunun en faal memuru Bonneval yer alıyordu. Fransızlara has cerbezeli ve sözünü sakınmaması yüzünden, en ufak bir tenkide bile tahammülü olmayan Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'yı kızdırmış ve Kastamonu'ya sürgüne gönderilmişti. Paşa'nın makamından ayrılmasından kısa bir süre sonra İstanbul'a çağırılmıştı. Kızlarağası tarafından himaye edilmeyen Bonneval, açsözlülüğünü ihtimâl hayatiyle ödedi. Sürgüne gönderilmesine, emrindeki bombacıların ücretlerini almak için sultana şamatalı bir şekilde başvurmalarını engellememesi se-beb olarak gösterilmişti; fakat gerçek sebep, Veziriazam Yeğen Paşa'nın ona karşı duyduğu kinidi³. Yeğen Mehmed Paşa'dan sonraki Veziriazam döneminde devlet işlerinde yeniden görev aldı, fakat her zaman aynı başarıyı gösteremedi. Bunun sebebi, Fransız elçisi Villeneuve ile çatışmış obuasından ötürü ona plân ve düşüncelerinin tatbikinde bir yardımcıdan çok bir engel gözüyle bakmasıydı; yalnız siyasi menfaatleri birleştiğinde» çabuk ve emin bir netice elde etmeleri müşterek gayreflerinin mükafatı oluyordu. Bunun birkaç misali olmakla beraber, bu açıklamaya dayanarak,

² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/7-8

³ S. Cont., f. 895.

sadece birimi,, bütün kudretlerijii birleştirdikleri İsveç müzakerelerini zikredebiliriz.⁴

İsveç'le Tedafüi Ve Taarruzi (Savunma Ve Saldırı) İttifakı Anlaşması

İsveçli nazırlar Hoepken ve Carlson, devletlerinin Rusya ile yaptığı barış anlaşmasının imzalanmasını beklemeden, onu imza sırasında haberdâr etmek üzere Bâb-ı Âlî ile bir savunma ve saldırı ittifakı anlaşması gerçekleştirmek istiyorlardı. Veziriazam, Villeneuve'ün tesiriyle, İsveç'le bir anlaşma imzalamaya hazırды. Bununla beraber, İsveç murahhasının ısrarlı müracaatlarına rağmen, haber İstanbul'a geldiği gün anlaşma imzalandı. Dokuz maddeden oluşan bu dostluk ve ticaret anlaşmasında yeni bir müeyyide yer alıyor ve buna göre iki taraf, Rusya tarafından saldırıya uğradıkları takdirde birbirlerine yardım taahhüdünde bulunuyorlardı⁵ (20 Ocak 1740).⁶

Fransa Ve Napoli İle Ticaret Anlaşması

Bu savunma ve saldırı ittifakı, Bâb-ı Âlî ile bir Avrupa devleti arasında gerçekleştirilen ilk anlaşmadır. Zira, Kanunî ile I. François arasında yapıldığı ileri sürülen anlaşma, esasında sadece bir dostluk ve ticaret anlaşması idi⁷. Rus elçisi Vişni-akof, tercümanı aracılığıyla bu anlaşmanın Rusya üzerinde sebep olduğu hoşnutsuzluğu Veziriâzam'a bildirdi ve tamahkârlığı ile tanınan Reifefendi'ye anlaşmanın tasdikine mâni olması için dört yüz kese para gönderdi. Reifefendi, tercümana: «Her şeyi sevdiğim kadar parayı da severim, fakat, muvafık olana saygı göstermek gerek. Bu hususta Rusya'nın isteğini yerine getirebilmek için imkân görmüyorum.» cevabını verdi. Rus elçisi, Fransız elçisi Villeneuve'e hükümdarı adına yirmibeşbin ruble ve Saint-Andre nişanını verdi, fakat bu cömertliğin Fransız politikasının değişmesi bakımından hiçbir tesiri görülmedi. Rus elçisi Vişniyakof'a Rus Çariçesinin İmparatoriçe ünvanıyla tanınması, şuurların tesbiti işinin bitirilmesi, büyük elçilikler teşrifat meselelerinin ve İsveç'le yapılan ittifakın geri bırakılması hususlarını Bâb-ı Âlî ile müzâkere etmek görevi verilmişti.

⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/8

⁵ Laugier'ye bakınız, II, p, 383, anlaşma metni.

⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/9

⁷ Flassan hataya düşerek anlaşmanın tarihini 1535 olarak göstermektedir.

Villeneuve, her ikisi de para açgözlüsü olan Reisefendi ile Bâb-ı Âli tercümanını Vişniyakof'un rüşvetçiliğine karşı uyarmak gayretini göstermekten geri kalmadı. Napoli elçileri Finochetti (Fi-noşetti) ve Rumiti, altının cazibesi ve Bonneval'in gayretleri sayesinde Bâb-ı Âlî ile bir dostluk anlaşması imzalamayı başardılar. Bu hareket Fransa ve deniz devletleri tarafından iyi karşılanmadı. Napolili elçiler kendi imzalı anlaşma metinlerini verip Türkçe metni alacakları sırada, Vüleneuve, Sultan'ın kuzey Afrika beyliklerine karşı verdiği teminat ve dokunulmazlık belirten maddeleri kaldırmak imkânını buldu. Yirmibir maddeden oluşan bu anlaşmanın imzalı nüshaları Veziriazam tarafından tertiplenen muhteşem bir huzura kabul töreninde taraflar arasında teati edildi (14 Nisan 1740 -17 Muharrem 1153). Fransız elçisi, yapılan birçok toplantıda Bâb-ı Âlî ile Fransa arasındaki imtiyazların yenilenmesini müzâkare etti: İmtiyazlar Mısır savaşının yürürlüğünü durdurduğu ve yeniden bir barış anlaşmasına dönüştürülen yirmidört maddelik kesin bir dostluk ve ticaret anlaşmasına çevrildi; son barış anlaşması bugün de Osmanlı imparatorluğu ile Fransa arasındaki münasebetleri düzenlemektedir (30 Mayıs 1740 - 4 Rebi'ulevvel 1153).⁸

Mengli-Giray'ın Ölümü

Kırım ham Mengli-Giray Belgrad anlaşmasından kısa bir süre sonra öldü ve yerine eski kalagay olan kardeşi Selim-Giray geçti. Bu münasebetle, şarkı söylemekdeki yetenekleri yüzünden kendisine Naat-ı Damacü veya düğün şarkıcısı damadı lâkabı takılan ve evvelce Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa tarafından devlet işlerinden uzaklaştırılmak istenen maslahatgüzarı Mustafa Ağa resmî görevinden azledildi.⁹

Sultan Tarafından Bir Kütüphane Tesisi

Dışarıda barışın sağlanması Osmanlı İmparatorluğu içinde şenlikîer ve ziyafetlerle kutlandı. Veziriazam, Sultan'ı Bahariye-yazlık sarayında ağırladı; kendi sarayı birbiri peşi sıra çıkan iki yangında kül haline geldiğinden saray yakınında bulunan eski veziriazamlar sarayına yerleşmek zorunda kalmıştı. Sultan, Ayasofya Camii'nde, kendisi tarafından ve içinde diğer nâdir eserler

⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/9-10

⁹ Suphi, 70 ve 71. Yanlış olarak Rusya ile barış anlaşmasını ancak 1740 Şubatında imzalanmış gösteriyor. Oysa 28 Aralık 1739'da imzalanıp teati edilmiştir.

arasında Halife Osman ve Halife Ali'nin kufi yazı ile yazdıkları iki ve o dönemin nesih yazıda üstad Yakut'un üç eserinin bulunduğu kütüphaneyi ziyaret etti.¹⁰

İstanbul'da Ayaklanma

Kapdan-ı derya Süleyman Paşa tarafından yapımı tersaneye emredilen filo, bir bölümü Kaptan Paşa'nın Sultan'dan izin aldığı Sahil Köşkü, bir bölümü Beşiktaş'da Barbaros türbesi önünde, bir bölümü de Yedikule hisarı önünde demirledikten sonra yelken açıp harekete geçti (30 Nisan 1740 - 3 Safer 1153). Yine bu döneme doğru erginlik çağına varan sultanlar evlendirildiler; Safiye sultan o sırada İstanbul'da bulunan eski Cidde valisi Bekir Paşa; Saliha sultan Belgrad valisi vezir Ali Paşa; Ayşe sultan Mora vergi müstahsili Ahmed Paşa'ya nikâh edildiler. Bu vesileyle yapılan düğünler, beklenmeyen bir halk ayaklanması yüzünden son derece sönük geçti. Savaşın ve şiddetli kışın yükselmelerine yardımcı oldukları yiyecek fiyatlarından şikâyetçi olan bir kalabalık, dükkânların çoğunu yağmaladıktan sonra, kepenklerin kapatılmasını bağırarak eskiciler ve kazancılar çarşısından dışarıya çıktı (6 Haziran 1740 - 11 Rebiul'evvel 1153). Kâğıthane tarafında bir gezintide bulunan Veziriazam, maiyyetindeki adamlarını silahlandırdıktan sonra hemen şehî-re döndü. Yeniçeriağası vezir Hasan, milise kayıtlı birkaç yüz ameleği alelacele silahlandırdı; Sultanbayezid Camii önündeki Yeniçeri karakolunun albayı, kaçışan Yeniçerilere fena halde çıkıştı. Patırdı her ne kadar yatışırıldıysa da, Sultan'ın, çavuş-başından aldığı bilgi üzerine ayaklanmanın belirtileri orsadayken kendisine şehirde asayişin tamam olduğunu bildiren Veziri-âzam'a güveni kalmadı.¹¹

Veziriâzam'ın Azledilmesi

Şehirdeki asayiş durumunu düzelterceğinden ümidi kesen Kızlarağasınm telkinleriyle, Mühr-i Hümâyûn Nişancı Ahmed Paşa'ya verildi (23 Temmuz 1740 - 28 Rebiul'evvel 1153).. Şehirde asayişin yerinde olduğunu VeziriâzanVa yanlış olarak bildirdiği için, çavuşbaşı görevinden alınarak İran'dan gelen elçiyeye karşılayıcı' olarak gönderildi. Azledilen Veziriazam ise

¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/10-11

¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/11

Padi-sah'ın damadı Bekir Paşa'nın yerine Cidde valiliğine atandı; fakat bundan vazgeçilerek Bâb-ı Âlî'ye çağırıldı ve Cane'e kumandan olarak gönderildi. Sultan'ın bir emirnâmesiyle, İstanbul'daki yedi askeri birliğin (Yeniçeri, sipahi, silâhdar, topçu, top arabacısı, humbaracı) ağalarına Veziriâzam'ın şehrin asayişine gereken dikkati göstermediği için ceza olarak azledildi-ği, asayişe yeni Veziriâzam'la birlikte önem vermeleri bildirildi. Böyle bir emirname o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğunda görül-müş değildi, fakat bu emirnameden itibaren bir gelenek halini, aldı. Böylece, bu emirnameler yoluyla Sultan, devletteki en önemli değişiklik üzerine tab'asına bilgi vermiş oluyordu. Şurası da belirtmeğe değer ki, Sultan'ın hatt-ı şerifi ülkenin valilerine, eyâlet eşrafına, ulemâya, divân azalarına, bu konularda önemi olmayan halka değil de, sadece ve özellikle İstanbul'da yerleşik durumda bulunan silahlı kuvvetlere gönderiliyordu. Despotizmle idare edilen ülkelerde, eski Roma'da pretoriyen muhafızların imparatora iktidar vermeleri gibi, ordu ve payitaht hükümdara iktidarı vermektedir. Dediği dedik olan hükümdarın ancak kendi uydularıyla ilişkileri vardır.¹²

İki İmparatorluk Hükümetiyle Yapılan Barış Anlaşmasının Uygulanmasında Ortaya Çıkan Güçlükler

Yeni Veziriazam, özi ve Nissa'nın alınmalarından sonra Kahya Osman'ın başının vurulmasına sebep olan Cafer Paşa'nın oğluydu. Eski Cidde valisi Bekir Paşa'nın himayesiyle devlet hizmetine girmiş, İmparatorluk müşiri rütbesine kadar ilerlemiş ve Baş Kapu-Ağası (Başmâbeyinci) olmuştu. Rusya'ya karşı savaşın başlangıcında, özellikle özi'nin takviyesi hususunda, kaymakamı olduğu Aydın'da Sanoğlu ve avenesinin ayaklanmasında büyük gayreti görülmüştü. Veziriâzamlığa getirildiği sırada Kubbe vezirleri arasında bulunuyordu¹³. Makama getirilmesinden bir gün önce, İsveç kralı XII. Charles'ın anlaşma gereğince geri kalan borcuna karşılık olmak üzere gönderilen İsveç savaş gemisi İstanbul limanına girmişti. Bütün belirtilerden altın karşılığında elde edilmiş olan yeni Veziriazam, geçmiş anlaşmaya rağmen, Bâb-ı Âlî'nin bahis konusu savaş gemisini borç ödeme karşılığı olarak kabul edemeyeceğini bildirdi (19 Temmuz). Bununla beraber, Rus

¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/11-12

¹³ Veziriazamların Biyografileri, Mehmed Sald. Bu yazara göre yeni Veziriazam çeşitli ilimlerde hayli yetkili bulunmaktadır. Fakat, Avusturya İmparatorluk Arşivleri'nde bulunan bir rapora inanmak gerekirse Veziriazam o kuma-yazma bilmemektedir.

Elçileri Cagnoni ve Vişniyakof, Çariçe'nin iraparatoriçe unvanı almaması ve İsveç'le imzalanan ittifak konularında bütün gayretlerine rağmen en ufak bir başarı elde edemediler; bu konuda hoşnutsuzluklarını belirttiler. İran'a gönderilen Türk elçisine şuurdan sonra bir Rus generali refakat edeceğinden, elçiyle şuura kadar gidecek olan Paşa'nın da eşit rütbede yâni üç tuğlu olması talebinde bulundular ve bu talepleri müsait karşılandı. Elçiyi Bender'e kadar götüren Faşa, onu şehirde misafir ederek samur bir hil'at verdi. Elçilerin değişimi Dinyeper doğusundaki Salia kıyılarında gerçekleştirildi; Özi civarı sınır tesbiti işi komiserlere havale edildi ve esirler azar azar serbest bırakıldılar; zira, İstanbul'daki son patırdıda halkın feveranı bu konuda ihtiyatlı davranmak lüzumunu ortaya koymuştu. Bâb-ı Âlî'nin kont Rumanzof-un olağanüstü elçi ve prens Repnin'le Nepluieff in sınır belirlenmesi komiseri olarak atanmalarını öğrenmesi, Azak tahkimatının sökülmesindeki gecikmeden duyduğu endişeye son verdi. Bâb-ı Âlî, Ali Paşa'yı Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle Viyana elçiliğine atamış ve Paşa, düzenlenen gösterişli bir törenle güven mektubunu almıştı. Avusturya'nın elçi tâyini işi, anlaşmanın uygulanmasında çıkan çeşitli güçlükler yüzünden gecik-t misti; Avusturya hükümeti, aracı elçi vasıtasıyla anlaşmayı tatbikle görevli Türk komiserlerin anlaşmaya aykırı taleplerde bulunmalarından şikâyetçi oldu. Belgrad tahkimatının yıkılması durdurulmuştu; bunun sebebi, Türklerin anlaşmayı ihlal hareketleri Avusturya hükümetinin dokunulmazlıkla alakalı taleb-lerine yol açmış olmasıydı. Bâb-ı Âlî, Villeneuve'ün de İhtiyatlı aracılığının eklenmesiyle Avusturya hükümetini tatmin etmek için tartışma konusu olan Eski-Orsova'da onbir köyü Avusturya'ya iade etmeğe karar verdi.¹⁴

Kont Ulefeld; Türk Elçisi Viyana'da

Avusturya elçisi Schmettau, Türklerin Orsova'nın üç veya dört fersah üstündeki Mehadia vadisinde Czerna'nın sularını Bella'nın mansabına ulaştırmak için kazdıkları kanal konusunda şikâyette bulunması hususunda Villeneuve'e mektup yazdı; kanal, anlaşma maddesinde belirtildiğinden hayli uzakta kazılmaktaydı; Avusturya elçisi, Türkler Eski-Orsova'yı ellerinde tutmaktan ve kanalı kazmaktan vazgeçtikleri takdirde kendilerinin de tazminat talebinde bulunmaktan vazgeçeceklerini Fransız elçisi

¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/12-13

Vüleneuve'e bJdirmişti. Villeneuve, Türk mühendislerinin. Czerna'nın yatağını tamamiyle değiştirmek imkânına sahip bulunmadıkları ve kanalın nehir kıyısındaki köylere vereceği zararı önleyemeyecekleri hususundaki beyanlarına dayanarak konuyu, Bâb-ı Âlî'ye bildirdi. Bununla beraber Veziriazam Oğuz Mehmed Paşa kanalın açılmasına fazlasiyle taraftar olduğundan, mesele sınır tesbiti komiserlerine havale edildi. Komiserler sınıra hareket ettiler ve Avusturya elçisi olarak atanan kont Ulefeld'e İstanbul'a gitmesi emri verildi. Fakat Reisefendi Bel-grad'ın Avusturyalılar tarafından boşaltılmasından önce Türk elçisi gönderilmesini uygun bulmadı.

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Avusturya Başvekili kont Sinzendorf Villeneuve'ün aracılığıyla Bâb-ı Âlî'ye yeni bir teklifte bulundu; bu teklife göre, Avusturya imparatoru, Bâb-ı Âlî, Drina ile Unna arasındaki bir toprak bölümünü kendisine bırakmağa razı olduğu takdirde, Syrmie (Zemun) sahrasını Osmanlılara vermeği taahhüd ediyordu; teklifte belirtildiğine göre, bu bölüm Sırbistan'dan daha çok Eklavoni'ye aitti. Fakat, Sch-mettau kendisine yazdığı mektupta bunu bildirmiş olduğundan» meseleyi sınır tesbit komiserlerinin kararına bırakmanın daha doğru olacağına hükmetti¹⁵. Komiserler Avusturya komiseri feld-mareşal vekili Guadagni ile yaptıkları toplantılarda, Osmanlı tarafı tatbiki imkânsız olduğu halde Czerna'nın yatağının değiştirilmesi hususunda ısrar ettiler; barış anlaşmasında Osmanlı sınırının bu dağların eteğinden başladığı belirtildiği halde, Eski-Orsova karşısındaki tepelerin kendilerine teslimi hususunda da aynı ısrarı tekrarlarlar; nihayet, Belgrad yakınındaki Velik Ostrova adasının, anlaşma ile Avusturya'ya bırakılmış olduğu halde, istedikleri toprak bölümüyle birleştirilmesi hususundaki taleplerini inadla savundular; oysa bu ada Sırbistan'dan ziyade Banat'a daha yakın düşmektedir. Villeneuve'ün tavsiyesi üzerine Veziriazam, neticelendirilmesini hızlandırmak maksadıyla Bosna ve Vidin valilerini sınırların belirlenmesi çalışmalarına nezâret etmekle görevlendirdi. Temmuz ayında, son Avusturya elçisi kont Wirmond'un damadı olan Avusturya elçisi kont Ulefeld kalabalık bir

¹⁵ Kont Sinzendorf un Vüleneuve'e gönderdiği, Avusturya İmparatorluk Arşivleri'nde bulunan 30 Mayıs 1740 tarihli mektup. «Türklerin Or-sova karşısındaki tepeleri geri vermeği reddetmeleri barış anlaşmasının 5. maddesine doğrudan aykırıdır. Neipperg'in başlangıçtan itibaren Türklerin Sava'dan en ufak toprak taleplerini ve Sırbistan'ın ancak Tuna kavşağından başlayacağı yolundaki görüşlerini açıkça reddetmekte çok haklı olduğu görülüyor. Eklavoni Sırbistan'dan tamamiyle ayrıdır. Neipperg barış konferansında Syrmie (Zeraun)'yl Sırbistan'ın parçası olarak zikrettirdi ise yanılmıştır; Sava'nın beri-sindeki her yer Syrmie'dir, fakat, diğer taraftan, Sırbistan'ın bir parçası Unna nehrine doğru girmektedir. Sabaz bu parçada bulun' maktadır ve bu parça Drlna'da nihayet bulmaktadır. Neipperg'in yetkisi olmadan verdiği bu bölüm üzerinde, bu şartlar altında tm-. parator da aksini ileri sürecektir değildir.»

maiyyeüe istanbul'a geldi (11 Temmuz 1740) ¹⁶ Elçinin karşılanması beklendiği gibi olmaktan uzak kaldı. Elçilik alayım süslemek için kendilerinden binek atları göndermelerini istediği yabancı elçilerin her biri bir mazeret ileri sürerek isteğini yerine getirmekten yan çizdiler. Fransız elçisi İstanbul'a girdiğinde Villeneuve'ün hayli ilerisinde yer alan çavuşbaşı, kont Ulefeld'in sağında yer aldı. Bu diplomat tarafından yapılan itirazlara ve Bâb-ı Âlî tarafından evvelki elçi kont Wirmond'a uygulanan teşrifatin tekrarlanacağı taahhüt edilmiş olmasına rağmen birşey değişmedi Elçi, çavuşbaşının sağına geçmek istediğinde, çavuşbaşı gelip onun arkasında yer aldı ve böylece çavuşbaşının Fransız elçisinin önünde olması gibi, elçinin çavuşbaşının önünde yer alması durumu meydana geldi. Çavuşbaşı elçi ile aynı masada yemeğe oturmak da istemedi. Bu can sıkıcı olaylar, kont Ulefeld'e verilen ve yirmiiki maddeden oluşan talimatta önceden hesaba katılıp yer almamıştı ¹⁷. Elçi Ulefeld, ayrıca, Fransa elçisi Villeiueve'ün aracılığından başlayarak Neipperg'in anlaşmayı imzalamasına kadar geçen olaylarla alâkalı sayısı yüzaltmışa varan gizli vesika hakkında da talimat almıştı ¹⁸. İstanbul'a getirdiği hediyeler, Sultan, Valide sultan, yedi Kubbe veziri, Reisefendi ve Şeyhülislâm'a gönderilen gümüş vazolar, ayna ve tablo

¹⁶ Son görevi saray tercümanlığı olan elçilik kâtibi Heinrich de Fenk-ler; tercümanlar: Selescoviz, Momars, Elias, Linskl; oniki tercüman yardımcısı, Baumeister, Preyner, Bianchi, Mandaller, Sachi, Ectin-ger, Greitter, Augustin, Mouska, Schmid, Selescoviz'ın oğlu olan Baumeister, rahip, elçilik kâtibi, oniki elçilik süvarisi, kont.Goes, Salnt Jullen, Kotulinski, Brandeis, Hamllton, Hohenfeld, Hardegg, Bertold, Pereny, Beleredi, Wicques, L. Gramb; otuz uşak; oniki muhafız; oniki iç hizmetkâr; bir musiki takımı; oniki silahşor; bir veznedar; bir saatçi; bir İstihkâm yüzbaşısı; teğmen Schade ve kâtip Kempelen, ki bunların ikisi, biri Fransızca, diğeri Lâtince olarak elçiliğin günlüğünü tutacaklardı (bu İki metin İmparatorluk Saray Kütüphânest'nde bulunmaktadır); bir doktor; bir seyis; iki arşivci ve İki ulak.

¹⁷ 1 — Belgrad barış anlaşması konusunda; 2 — bunun tasdiki husu-sunda elçiliğe verilen görev; 3 — elçiler mübadelesi için Schmettau tarafından tâyin edilmiştir; 4 — güven mektubu; 5 — eğer Türk elçisinde Avusturya hükümeti Başkanına verilmek üzere Sultan'ın mektubu yoksa, Avusturya elçisi de, Veziriâzam'a sadece hükümet Başkanının mektubunu verecek, İmparatorun mektubunu vermeyecektir; 6 — eski elçi kont Wirmond'a uygulanan teşrifata uyulacaktır; 7 — Zemin'e kadar karadan, sonra deniz yoluyla gidilecektir; 8 — anlaşmanın imzalı metinlerinin teatisi sırasında Fransız elçisine bahşedilen şerefleri araştırmak; 9 — pelerinle huzura çıkmak emri; 10 — anlaşmanın XI. maddesinde savaş esirleri hakkında yazılanlara uygun davranmak; 11 — Roma katolik ruhani savunucusu olarak İm-paratorun himayesindeki fransiskan ve tesliscl tarikatlarının hukukunun korunması; 12 — kuzey Afrika ve Dülsinelilere karşı güven elde etmek; 13 — Belgrad Barış Anlaşması'nda ticaret anlaşması yer almadığından konsolosluk ve şehbenderlikler kurulmasına karşı çıkmak; 14 — sınırların belirlenmesi meselesi; 15 — diğer devlet elçileriyle İyi münasebetler yürütmek; 16 — Osmanlı İmparatorluğuna bağlı prensliklerle onların casusları aracılığı ile münasebetler kurmak; 17 — teb'aların şikâyetleri; 18 — Csaky, Illeshazy ve Csai'nin sınırlardan uzaklaştırılmaları; 19 — ölüm hükmü hariç, elçinin ma-lyyeti üzerinde adil hükümler verme hakkı; 20 — hediyeler; 21 — her hususta bilgi toplamak maksadiyle casuslar kullanmak; 22 — geri tarafı elçinin iz'an ve becerisine bırakılmıştır.

¹⁸ Avusturya İmparatorluk Arşivleri'nde bulunan bu talimat otuziki sayfa kadar tutmaktadır. Bunlarla birlikte bulunan yüzaltmış par* çanın altmısdofcuzuncusu kont Neipperg'in tarihini ihtiva etmektedir. Bu Belgrad barışı tarihi ve kont Seekendorf, Wallis ve Neip-berg tarafından işlenen hatalar, Moser tarafından yayınlanan Belgrad banş anlaşmasında elçilere gönderilen emirnameye yer alanlara esasda benzemektedir.

çerçevelerinden oluşuyordu ¹⁹ Viyana'ya gönderilen Türk elçisi, bu şehire dokuzyüz yirmi-iki kişiden oluşan bir maiyyetle ²⁰ geldi. Ayrıca, yüzotuzdokuz deve, yetmiş katır ve dokuzyüz at da eşya taşıyıcı ve binek olarak getirilmişti. Türk elçisinin mübalâğalı talepleri oldu. Önce, topçu generali Schmettau, Belgrad seraskeri vezir Ali Paşa, şuurdaki Türk birlikleri kumandanı Ali Paşa'nın hazır buldukları mübadele sırasında, Türk elçisi Sava nehri üzerinde bulunan gemiye binmek istemedi ve Schmettau, ısrarla baskı yapmak zorunda kaldı (10 Haziran 1740). Viyana'ya varmadan önce son konaklama yeri olan Schvvechat'da, genellikle bütün Osmanlı elçilerinden istenen, kendilerinden önceki elçilerin uydukları muameleye riâyet gösterecekleri taahhüdünü verdiği halde, Viyana'ya giriş günü gelip çatinca, kendisini merdiven önünde bekleyerek ikamet sarayına götürecek olan saray mareşalinin ayağına kadar gitmeyi kabul etmedi; bu yüzden Viyana'ya giriş gününü ertelemek zorunda kalındı (4 Ağustos 1740). Bu işde aracı olduğu zannına kapıldığı Fransız elçisi Mirepoix'-nın açıklamalarına

¹⁹ Sultan için: Yaldızlı çerçeve içinde 76 pusluk iki boy aynası; 12 gümüş avize; aynı madenden iki konsol; 2 soğutma taşı, keza; 6 altın üzerine gümüş süslemeli şişe; 6 gümüş çiçeklik; 1 gümüş tabak altı, masa için; 2 gümüş buhurdan; 2 altın üzerine gümüş işlemeli vazo ve ibrik; 2 gümüş kahve cezvesi; 2 gümüş çok küçük cezve, 1 altın üzerine gümüş işlemeli cezve; 2 gümüş ocak ızgarası, bir gümüş güğüm; 1 gümüş reçel kabı; 2 altın konsol saati, keza; on oyun havası çalan bir saat; dört oyun havası çalan bir diğer saat; 12 parça zengin kumaş; 60 pus yüksekliğinde 2 ayna, cam çerçevesi; birçok avize; 12 kollu avizeler, cam. - Sultan Hanım için: Gümüş işli bir saat; aynı madenden bir kahve masası; 2 gümüş çiçeklik; iki cezve, keza; 12 parça altın üzerine gümüş işlemeli fincan ve aynı maddeden bir tepsi; 54 pus yüksekliğinde 2 ayna cam çerçeveleriyle. - Veziriazam için: Altın üzerine gümüş işlemeli bir vazo ve bir ibrik; gümüş soğutucu, buzluk; işlenmiş bir gümüş fincan; altı gümüş tabak; gümüş bir çiçek sepeti, iki gümüş cezve; iki küçük masa; iki büyük saat; işlemeli bir konsol saati. - Nissa seraskeri için: 2 gümüş şişe; bir cezve, keza; bir diğer çok küçük cezve; 6 gümüş tabak; işlemeli bir çay fincanı, gümüş işlemeli, iki büyük duvar saati; iki cep saati. - Üçüncü vezir için: Bir gümüş leğen ve gümüş ibrik; 4 tabak ve bir duvar saati. - Dördüncü vezir için: Gümüş . bir leğen ve bir ibrik; 2 tabak ve kase, keza; bir

duvar saati, beşinci vezir için aynı hediyeler. - Altıncı vezir için: Gümüş bir leğen ve ibrik, 2 işlemeli çay fincanı, 7 tabak ve kâse, siyah bir duvar saati. - Yedinci vezir için: Gümüş bir leğen ve ibrik; iki işlemeli gümüş fincan; bir tabak ve bir kâse; bir siyah duvar saati. - Reisefendi için: Çekmeceleri bulunan altın üzerine gümüş işlemeli bir yazı masası; dört kollu gümüş avize; bir cezve ve işlemeli muhafazası olan bir saat. - Şeyhülislâm için: Kulpu altın üzerine gümüş işlemeli gümüş bir sepet; bir tabak ve bir kâse, altın üzerine gümüş işlemeli bir leğen ve ibrik; büyük bir saat. - Bosna valisi Ali Paşa için: Bir tabak ve bir kâse, altın yaldızlı; büyük bir saat; gümüş bir leğen ve ibrik. - Verilecek kişiler belirlenmeyen diğer hediyeler şu eşyadan oluşmaktaydı: Şekerleme koymak için gümüş bir kâse; gümüş bir cezve; iki komposto kâsesi, keza; diğer iki küçük tabak; iki buzluk, keza; altın yaldızlı bir leğen ve ibrik; bir şekerlik ve kaşığı, keza; Paris'de imâl edilmiş iki çanak; iki altın saat; onbeş gümüş saat, köstskli veya kösteksiz; iki gümüş çiçeklik, iki avize, diğer kollu- iki avize

²⁰ Maiyyetinde bulunan en önemli görevliler şunlardı: Hazinedar; si-lahdar; mühürdar; çuhadar; oda uşağı; kahyâbey; divanefendî, elçilik kâtibi; çavuşbaşı; kapucular kâhyası, başm&beyİnci; selâma-gası; divân, çavuşu; alay çavuşu; konakçiağa; zahretçiağa; teymeli ağa, masraf ağası; odun emini; silâhşor, seyis; vekilharç; mirâhur; saraçbaşı; serbanbaşı; akkianbaşı; tüfekçibaşı; seyislerbaşı; safca-başı; nalbandbaşı; sancakçibaşı, alemdar; mehterhanlar, din adam-)»n; iBfcmleafcasi; kaftanagaai; kapueularbaşriar (mabeyinciler); kahveci; şerbetçi; helvacı; berberbaşı; tütüncübaşı; lüleçibaşı (çubukçu); mataracıbaşı; kapıcılar; aşçılar; ekmeçibaşı.

bakarak nihayet taahhüdünü uygulamaya razı oldu; fakat uygulamaya gelince yine reddetti. Günlük iaşe masrafı olarak kendisine beşyüzaltmış kuruş verildi ²¹; bu günlük iaşe masrafı İstanbul'daki Avusturya elçisinin aldığından yüzaltmış kuruş fazlaydı. Osmanlı elçisine verilen günlük paraya odun ve yem masrafları dâhil değildi. Osmanlı elçiliği, Viyana'da Site-Leopold'a yerleştirildi. Oniki han, yüzon dâire ve yirmibir oda emrine verildi. Yolda elçiye saray tercümanı, saray meclisinden bir komiser, saray idaresinden bir komiser ve bir mabeyinci refakat etti. Elçinin İmparatorun huzuruna çıkmasına sura gelince teşrifat konusunda yeni bir güçlük ortaya çıktı: Elçi, İmparatorun üzerindeki elbisenin eteğini öpmek ve güven mektubunu tahtın yanındaki masanın üzerine bırakıp geri çekilmek istemedi; elçi, mektupları İmparatorun eline vermekte ısrar etti. Artık huzura kabulün imkânsızlığına ve Bâb-ı

Âlî'ye olayın bildirilmesine karar verilmişti ki, Fransız elçisinin gönderdiği bir pusulanın kendisine okunması, Osmanlı elçisini, kendisinden Önceki meslekdaşların davranışlarına uymak hususunda ikna etti. Bu arada imparatorluk meclisi de birkaç toplantı yaparak teşrifat meselelerini karara bağladı ²². Elçi, muhteşem bir saray arabasıyla İmparatorun huzuruna çıkmak üzere tercüman ve saray komiserinin refakatinde elçilik binasından hareket etti (23 Ağustos 1740). Elçi, meclis salonunda İmparatorun huzuruna alındı. Salona yalnız elçi, tercümanı ve maiyyetinden oniki seçkin görevli alındı. Üzerinde İspanyol tarzı bir manto ve başında şapka bulunan imparator altın bir sâyebânın altında oturmuştu; arkasında muhafız birliğinden ileri gelen subaylar, solunda İmparator-acüna tercümana cevap veren Başvekil yardımcısı bulunuyordu. Türk elçisi vezir olmadığı ve Rumeli Beylerbeyi payesinde bulunduğu halde, ehram biçiminde kallavi ve etrafında vezirlere mahsus altın şerit bulunan bir kavukla görülüyordu. Hediye olarak İmparatora eşya ve mücevherat olarak sayılamayacak kadar çok hediye sundu. Bunların arasında maroken çadırlardan, gümüş ve altın süs eşyasından Acem halılarına, yine altın ve gümüşten at koşumlarına kadar her şey vardı. Bu eşyaların çokluğu karşısında elçinin o kadar büyük bir deve ve katır kervanını beraberinde getirmesinin sebebi anlaşılıyordu. Zümrüd, yakut, inci ve sonsuz denilebilecek kadar bol altın parıltısı Avusturya imparatorluğu sarayını

²¹ Beşyüzaltmış kuruşun karşılığı altıyüzseksen florindi; dolayısıyla kuruş bir florin ve oniki kreuzer ediyordu.

²² Bu mecliste İmparatorluğun bütün yüksek rütbeli seçkinleri bulunuyorlardı.

âdeta sönükleştirmişti. Mücevherlerin yanında halı denince, Türk elçisi bunların yalnız bir nev'inden elli parça getirmişti. İstanbul imalathanelerinde dokunmuş altın işlemeli kumaşlar parça olarak yüzlerceydi. Hediye edilen atlar da cins ve renk olarak meraklıları âdeta büyülemişti. Elçinin sunduğu amberin ağırlığının üçyüzelli miskal olduğunu söylemek bile hediyelerin ihtişamı baklанда bir fikir verebilir. Türk elçisinin masrafı Avusturya imparatorluğuna yüzbin florine mal oldu.

Sınırların belirlenmesiyle ilgili müzâkereler Fransız elçisinin aracılığıyla devam etmekteydi ve İstanbul'daki Avusturya elçisi kont Ulefeld, Türkler Eski-Orsova üzerindeki tepelerin ve şehrin arazisiyle Belgrad Önünde bulunan adanın kendilerine teslimi hususunda ısrar ettiklerinden güç bir durumdaydı. Bu hususta Avusturya elçisi kont Ulefeld, Bâb-ı Âli'nin anlaşmanın maddeleri yerine kendi arzularını geçerli saydığı itirazını ileri sürüyordu ²³. Reifefendi, sınır anlaşmasının bu üç maddenin ayrılarak gerçekleştirilmesini, bunların daha sonra bir ek anlaşmayla çözümlenmesini istiyordu, itirazının haklılığına inanan Ulefeld bu görüş karşısında tutumunu değiştirmede ²⁴ (31 Ağustos 1740). Veziriâzam'ın bu hususdaki kesin görüşü şu şekilde belirdi: Sınır tesbiti komiserleri, Sırbistan ve ihtilafli olan adayı bir kenara bırakarak Tuna'dan çalışmalarına başlayacaklar ve Orsova'ya sıra geldiğinde, Czerna'nın yatağı ta-mamiyle değiştirilmemişse (Anlaşma değiştirilmesi şartını getiriyordu) Eski-Orsova imparatoruna ait olacaktı. Czerna'nın yatağının değiştirilmesi projesi, Osmanlı mühendislerinin ve Bâb-ı Âli'nin bütün siyasetinde sınırsız bir tesiri olan Reifefendi Mustafa'nın garib bir teşebbüsleriydi. Bununla beraber, kanal açılması fikri Reifefendi'nin değildi; bu düşünce son Veziriazam Oğuz Mehmed Paşa'nındı. Fakat, Reifefendi, gerek Veziriâzam'a hoş görünmek, gerekse bu teşebbüse ayrılan paranın bir kısmına konmak maksadiyle bu düşünceye hemen sahip çıkmıştı.

Avusturya elçisi Ulefeld'in Reifefendi'ye verdiği ikibin duka ve büyük bir elmas da onu pençesine alan rüşvet susuzluğunu doyuramadı. Kanal'ın açıldığı İstanbul'da öğrenilince Bâb-ı Âli bunu Avrupa devletleri elçilerine son derece önemli bir olay olarak bildirdi. Kendisinden önceki Veziriazam tarafından neticesiz bir teşebbüs olarak başlatılan kanal işinin bir işe yaramayacağına kaani olan yeni Veziriazam, bunun kendisine karşı

²³ Laugier, n, s. 175. «Ulefeld son derece doğru bir görüşe dayanıyordum

²⁴ Laugier, II, s. 177. «Göstereceği yumuşaklığın Türkleri daha gururlu ve, İsteklerinde daha İnatçı olmalarına yarayacağını bilen elçi ilk talebinde ısrar gösterdi.»

yenilmez bir kin beslediği Reisefendi'yi devirmeğe vesile olacağını düşünerek devam edilmesine ses çıkarmadı. Veziria-zam'a böyle hareket etmesi tavsiyesinde bulunanlardan biri, Kırım'da Kefe'deki karargâhın eski imamı, sınır tesbiti işini çok dar ve son derece şahsî bir görüşle «Faydalı Tedbirler» adlı eserinde kısmen ele almış bulunan nievkufatçı yardımcısı ve sınır tesbiti komiseri, eski bir müderristi²⁵.

Bu olaylar sırasında imparator VI. Charles'ın ölümünün kont Ulefeld tarafından yürütülen müzâkereler üzerinde olumsuz tesiri görüldü. Genellikle her saltanat değişmesinde Avusturya küçük elçileri elçi unvanı alıyorlardı; fakat Ulefeld elçi unvanına zaten sahip bulunduğu için, Macaristan ve Bohemya kraliçesinden sadece güven mektupları aldı. Fakat, Bâb-ı Âlî onun elçilik unvanını taşıması konusunda güçlükler çıkardı. Bu durumda, Bâb-ı Âlî güçlük çıkarmakla bir şey elde edemezdi. Güven mektuplarını reddedemeyeceği gibi, huzura kabul hakkını da reddedemezdi. Fakat maksadı, diğer Avrupa devletlerinin durumuna bakarak davranışını tâyin etmek bakımından vakit kazanmaktı. Ulefeld, bu konuda ve sınırların tesbiti konusunda Veziriazam'la bir görüşme yaptı (13 Şubat 1741). Elçi, Orsova karşısında dil biçimindeki arazi ve Sırbistan sınırının Prina nehri kıyılarına kadar gelmesi için seksene doksan genişliğinde bir arazi verdi. Bu hususta VI. Charles'ın ölümünden beri hükümetinden herhangi bir talimat almamış olan Fransız el-çisiyle mutabık kaldıktan sonra, Bâb-ı Âlî'ye bir ultiatom verdi. Ultimatoda, Czerna kanalının açılışından başlayarak Eflâk'ı Banat'dan ayıran ve Orsova sınırını belirleyen muvazi bir hat talebinde bulundu. Bu hat Eflâk'ı Banat'dan ayıran ırmağa kadar uzanacak ve ayrıca Orsova sınırını da belirtmiş olacak, Bosna sınırı Karlofça anlaşmasında belirlendiği şekilde kalacaktı. Görevinin resmen tanınması konusunda, Ulefeld, güven mektuplarını elçilik kâtibi Penislerle Veziriâzam'a göndermek zorunda kaldı. Veziriazam vesikaların alındığına dair elçiye²⁶ hitaben bir makbuz verdikten sonra, İmparatorun son mektubuna Sultan'ın cevabının elçi Ali Paşa tarafından Viyana'da doğrudan hükümete verileceğini bildirdi; elçi Ulefeld'e gelince, veda için huzura kabul edileceği hususunda bilgi edinilmesini istedi. Elçi Ulefeld, ihtilafı dil

²⁵ Tedbirâtı Pesendide, VII. cildin doğrulayıcı açıklamalar veren kısımlarına bakınız. Burada bahsettiği diğer eserleri: Tebriz'de imamlığı sırasında (Hekimoğlu AH Paşa idaresi dönemi), 1148'de (1735) uğradığı felâketler; bu eser ünlü Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi'nin Sıhhatn&me'sinin bir taklididir, diğerleri Destiari tahdid-İl hudud, tsbâtul hukuk, Mevarid oemlytil mez&hlb, yâni mezheplerin birleşmesini ele almaktadır.

²⁶ Laugier, n, s. 234 ve 237'de Ulefeld'in mektubuna ve Veziriâzam'ın cevabına bakınız.

biçimindeki araziyi Drina nehri kıyılarına kadar vermeğe razı olarak Banat'la alâkalı talepleri-hi tekrarladı ve bunlar .da kabul edilmediği takdirde, başka hiçbir tâviz vermemekte kararlı olduğunu bildirdi. Reisefendi'ye ve sadık yardımcısı Bâb-ı Âli tercümanına beslediği kinin tesirinden hiçbir zaman kurtulamayan Veziriazam, her iViafni de mahvetmek için bu fırsatı kaçırmadı: Her ikisinin de açgözlülükleri ve Fransız elçisinin sözünden çıkmamaları yüzünden müzakereleri sürüncemede bırakarak neticeye varılmasını engellediklerini ileri sürdü. Beisefendi azledilerek hapse atıldı ve Kütahya'ya sürgüne gönderildi (5 Şubat 1741 - 19 Zilkade 1153).²⁷

Tercüman Ghika'nın İdam Edilmesi

Bâb-ı Âlî tercümanına gelince, 15 gün süren²⁸ bir tutukluluktan sonra saray köşkü önünde idam edildi; Fransız ve Avusturya elçilerinin, tercümanın suçsuz olduğu yolundaki müdâhaleleri idamını çabuklaştırmaktan başka bir şeye yaramadı. Rüşvetçi olduğu kadar intikamcı da olan Bâb-ı Âli tercümanı Ghika, Hollanda elçiliği birinci tercümanı Karaca'yı mahvetmek için yemin etmiş ve azledilen patriki evinde saklamıştı, îdâm edilmesi bunlardan birini korkunç bir düşmandan kurtarıırken, patrikin de güvenliğini ortadan kaldırmıştı. îdâm edilen Ghika'nın yerine Jean Gallimachi Bâb-ı Âli tercümanlığına atandı. Tercümanın idamının ertesi günü, ulemâ ileri gelenlerinin ve askeri birlik komutanlarının katıldıkları bir büyük divân toplandı; Avusturya imparatoru ile mutabık kalınarak kararlaştırılan sınırlar hakkındaki yeni düzenleme okundu ve tasvib edildi. Prusya ordusunun Siiezya üzerine yürüdüğü haberi, Avusturya'yı, her ne kadar haksız da olsa Osmanlı taleb-lerine guzyummak zorunda bıraktı.²⁹

Avusturya Ve Rusya İle Anlaşma

Yeni Reisefendi, împaratoriçenin içinde bulunduğu şaşkınlık ve telâştan yararlanarak Unna'ya kadar uzanan toprak dilimi ve civardaki araziden ayrı

²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/13-21

²⁸ İmparatorluk Arşivi'nde Ulefeld, Fawkenner ve Calceon'un raporlarına bakınız. Bu raporlara ve Suphi'nin tarihinde laf taşımak ve rüşvetle satın alınmakla suçlamasına (t. 187) rağmen, tercüman Ghika'nın gerçek İdam sebebi üzerindeki şüpheler ortadan kaldırılmış değildir.

²⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/21

olarak Eski-Orsova'nın Türklere teslimi üzerinde ısrarla durdu (2 Mart 1741). Bunun üzerine, dört maddelik bir anlaşma imzalandı; bu anlaşmaya göre, Kar-lofça anlaşmasının getirdiği sınırlar Unna'ya kadar yeniden geçerli sayılıyor; Tuna üzerindeki tarafsız ada Velik Ostrova yarı yarıya paylaşılıyordu. Sava nehrindeki Bohemyenler ada-siyle Tuna'daki Pavizza, Kızılova ve Hisarca adaları Türklere kalıyordu³⁰.

Rusya, Bâb-ı Âli'ye karşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya'nın nüfuzunu kırmak için İmparatoriçe Marie Th6rese'in içinde bulunduğu vahim durumdan yararlanmak için kullandığı diplomatik incelik sistemini uyguladı³¹. Prens Repnin, İmparatoriçenin Çerkeş adası karşısında inşâ etmeğe ek anlaşmanın İht maddesiyle hak kazandığı yeni kalenin çevresi tamamlanincaya kadar, Azak tahkimatının yıkılmasını erteledi. Peşinden de kaleyi Çerkes'de değil, Azak'dan sekiz fersah mesafede inşâ etmek istedi; yahut kale bu şehirden en çok dört fersah uzaklıkta yer alacaktı. Rus elçileri Cagnoni ve Vişniyakof'un Reisefendi ile yaptıkları bir toplantıda, Türkler, Ruslar tarafından b'ahis konusu edilen esirlerin serbest bırakılması, Rus Çariçesine İmparatoriçe unvanının tanınması ve inşâ edilecek kalenin yeri gibi meselelere cevap vermeden, Azak tahkimatının yıkılmasını istemekle yetindiler (24 Kasım 1740).

Zâten Türk ve Rus tarafları, iki tarafın elçilerinin takibede-cekleri, payitahta götürececek olan yollar üzerinde anlaşmaya varmışlardı. Ayrıca, elçilerin bütün masraflarının karşılıklı olarak iki devlet tarafından ödenmesi hususunda da anlaşmışlardı. Türk elçisi kendisi için zarurî ihtiyaç maddesi saydığı eşyanın bir listesini düzenlemişti; bunun temin edilmesi, yekûn olarak günde binaltıyüz rubleye maloluyordu. Kus elçisi Ruman-zofun, istekleri daha da mübalâğalıydı³²; zira, Rus elçisi, Türk elçisinin ihtiyaç listesini hicvetmek istemiş, bu bakımdan düzenlediği listede ihtiyacı olarak her gün

³⁰ Bu anlaşma (konvansiyon) için Laugier'de, H, s- 372'ye bakınız; yazar anlaşmanın tarihini yanlış olarak 5 Mayıs olarak vermektedir ki, bunun 2 Mart olması gerekmektedir. Bu anlaşma Sistow anlaşma- sının H. maddesinde ve Suphi'de bütün olarak yer almaktadır. Ule-feld tarafından Türklere verilen tâvizler kendisinin hükümetinden aldığı talimatın sınırlarını aşmaktadır ve kendisi de Filibe'den gönderdiği 19 Mayıs 1741 tarifeli mektubunda iki hatasını açıklamaktadır; şöyle ki: Hırvatistan'a ait olan beş kasabadan oluşan İdare merkezini Esklavoni'ye tâbi gibi mütalea etmiş, Belgrad yajunında-ki Yıldızlıkale'ye gelince, bu kalenin nerede olduğu hakkında bilgisi olmamıştır; böylece, Belgrad anlaşması tarihi, esaslarının belirlenmesinden 2 Mart tarihli tamamlayıcı anlaşmaya kadar, müzakerecilerin ihmâl ve kabiliyetsizliklerini ortaya koymaktadır

³¹ Rusya, Bâb-ı Âli'ye karşı bu devletin Avusturya'ya uyguladığı dolambaçlı yollar, savsaklama politikasını uyguluyor, üzerinde mutabık kalınmış maddeleri uygulamayı reddederek müzâkereleri belirsiz maddeler üzerine doğru çekiyordu.» Laugier, n, s. 180.

³² Fransa'nın Saint-Petersbourg'daki elçisi Chetardie, 19 Mart 1740 tarihinde Rumanzof'un Türkiye elçiliğine atandığını Villeneuve'e bildiriyordu.

için şampanya, Bergonya şarabı, Macar Tokay şarabı ve amber, san-sabır iksirlerine yer vermişti. Elçinin iksirini yapılmasını istediği sarısabır çiçeği Bucak bozkırlarında nadir bulunuyordu. Veziriazam, bu üste karşısında kont Ulefeld'e ait ihtiyaç Üstesini gözden geçirdi ve kont Rumanzof'un listesini, Rus elçisi ile Avusturya İmparatorluğu elçisi arasında bir fark bulunması gerektiğini Jbelirtmek için, biraz indirimli olarak tasdik etti³³. Rus Çariçesi Katerina'nın ölümü ve Rusya'da karışık durum, kont Rumanzof u, Bâb-ı Âlî karşısında Avusturya elçisinin içinde bulunduğu elverişsiz vaziyete soktu. Yeşilköy (San Stefano)'den ayrılmadan katıldığı kendisine ait teşrifati düzenlemek maksadiyle yapılan birkaç toplantıdan sonra, muhteşem bir törenle başkent İstanbul'a girdi (28 Mart 1741). Politikasının başlıca âletleri olan Reisefendi'nin azlinden ve Bâb-ı Âlî tercümanının idam edilmesinden sonra tesiri hayli azalan Fransız elçisi Villeneuve'e gelince, yerine atanan marki de Castellane'-m gelişini sevinçle karşıladı. Yeni elçiyle anlaşma içinde, Ruslar tarafından Azak tahkimatının yıkılması ve Dinyeper'in sağ kıyısının sınır olarak kabulünde, Türkler tarafından Rus esirlerin serbest bırakılması hususunda yeni barış anlaşmasının uygulanmasına karşı çıkarılan engelleri ortadan kaldırmakla uğraştı. Bab-ı Alî, Rusya'ya imparatorluk unvanının tanınmasının sadece bir nezaket eseri olacağını ve Azak tahkimatının yıkılmasıyla barışın uygulanmasının teminat altına alınacağını ve imparatorluk unvanının tanınması için bunun ilk şart olduğunu iddia ediyordu. Fransız elçisi Villeneuve Rusya'nın taleplerini destekledi; ülkesine hareketinden önce düzenlenen muhteşem huzura kabul töreninde, Beğrad anlaşması için vermiş olduğu teminâtın imzalı nüshasını sundu (16 Nisan 1741); buna Avusturya ile Bab-ı Ali arasında imzalanan 2 Mart tarihli ek anlaşmanın tem in atçılığını belirten vesikayı da ekledi; o zamana kadar Marie-Therese'in Macaristan kraliçeliği henüz tanınmamış olduğundan, bu vesikayı vermeği reddetmişti. Elçi kont Rumanzof Reisefendi ile yaptığı bir görüşmede, Reisefendi, Berda ve Mius ırmaklarının mansapları arası da dâhil olmak üzere, Meotide denizi kıyısı iskân edilmemesi, Azak kalesi tahkimatının sökülmesi ve yeni kalenin Azak'dan münasib bir mesafede inşâsı şartıyla imparatorluk payesinin tanınmasına razı oldu. Nihayet, iki taraf arasında Azak tahkimatının sökülmesi ve Çariçe Elisabethe Petrowna'nın Bâb-ı Âlî'ce İmparatoriçe sı-

³³ Laugier, II, s. 207, Ulefeld Osmanlı devletinden günlük masraf olarak 60 kuruş aldığını söylüyor kf yanlış; bu rakam dört yüz altmıştır. Rumanzof ise dört yüz kuruş alıyordu. Ulefeld'in raporundan.

fatiyle tanınması hususlarında anlaşmaya varıldı. 2 Mart tarihli anlaşmadan sonra Avusturya ve Osmanlı İmparatorlukları, Banat ve Sırbistan arasında Sava ve Unna nehirleri boyunca, Transilvanya ve Eflâk arasında sınır hatlarını, atanan komiserler vasıtasıyla ve yeni düzenlemelere giderek belirlediler³⁴. İstanbul'da Reisefendi Ragıb'la kont Rumanzof arasında yapılan özel bir anlaşma Rusya'nın menfaatlerini düzene koydu (7 Eylül 1741); bu anlaşma (konvansiyon) gereğince, Azak kalesi tahkimatının yıkılması, bu kaleden otuz fersah mesafede yeni bir kalenin inşâsı, Zaporoglar üzerinde Rusya'nın hakimiyeti ve Çarların İmparator sıfatıyla Bâb-ı Ali tarafından tanınması kararlaştırıldı ve bu tanımaya kesinlik kaydı eklendi. Böylece, Avusturya'dan daha çok Rusya'nın çıkarma olan Bel-grad anlaşmasının özel anlaşmalarla (konvansiyonlarla) kabul edilmesi ve yürürlüğe konması için iki yıllık bir zaman geçmesi lâzım geldi. Hıristiyan devletlerden öğrendikleri diplomasi sanatı Osmanlılarda gözle görülürcesine bir mükemmellik kazanmış ve bu sanat şimdi hıristiyan devletler aleyhine bir silah olarak kullanılabilir hale getirilmişti³⁵. Zamanın yüksek bir zekâ, adalet aşkı ve Avrupalı temsilcilere karşı takdirle dolu Veziriazamı, onlara ziyafetler verecek kadar yakınlığını ileri götürmüştü-, kendisinden sonra gelen veziriazamlar, bu ziyafetleri istisnai olarak ve yalnız elçiler için düzenler olmuşlardı³⁶. Evvelce İran, Avusturya ve Rusya ile anlaşmalar imzalanması sırasında olağanüstü yetkili murahhas olarak gördüğümüz Veziriazam gibi ileri zekâ sahibi Reisefendi Ragıb, aynı zamanda sağlam eğitimi ve itidali ile de ünlüydü; ayrıca Veziriâzam'la fevkalâde anlaşılıyordu; zira selefi Reisefendi Mustafa gibi ne açgözlü, ne de iş karıştırıcı değildi. Bu Reisefendi Mustafa, kendisinden, andlaşma maddesinde belirtilen şekilde Czerna nehrinin yatağının değiştirilmesini ihtar eden kont Ulefeld'e, ek anlaşmaların (konvansiyon) kendisine nehrin döküldüğü yerlerin değil, ancak kaynağından başlanarak değiştirmek ameliyesini yüklediğini bildiriyordu. Daha az aldatıcı görünen yenilgiler, Türklere, onları Osmanlı İmparatorluğunun başkentinde s un'i bir şekilde inşâ ettikleri diplomatik

³⁴ Transilvanya sınırları 28 Haziran 1741'de belirlendi. Viyana İmparatorluk Arşivleri. Hermanstad'da bulunan bu sınırlamanın tarihçisi, orgu kendisini hayrete düşüren bir kiliseyi tasvir etmektedir CVZL cildin delillendirici parçalarına balcınız). Bu pasaj, Honnayr'ın tarik! vesikalarında tercüme edilmiştir.

³⁵ Hollanda elçisi Calceon, 28 Ağustos 1740'da Başvekili Fagel'e şunları yazıyordu: «Efendim, beklenmedik anda ortaya müzâkereleri gizlice yapılmış anlaşmaların çıktığını söylemekte haklısınız; anlaşma yapmak sanatının İstanbul'da en yüksek derecesine vardığı görülüyor; bunların sadece hıristiyan devletlere yanıldıklarını anlatmak gibi bir faydası var; tabii buna anlaşmayı yapan hıristiyan devlet de dâhil.»

³⁶ 24 Kasım 1741'de Fawkener ve Rôbinson'a, 17 Kasım 1741'de Napoli elçisi Finochetti'ye ve. ispanyol maslahatgüzarı (Jfcrpinstero'ya.

tiyatro sahnesinde kuklalar gibi oynatan İsveç, Napoli elçileri ve Bonneval tarafından telkin edilmişlerdi ³⁷. Bununla beraber, bu yabancılar, hükümetlerinin politikasına getirilen değişikliğin farkına varmayarak, VI. Charles'm ölümünden hemen sonra imparatoriçe Marie-Therese'e karşı düşmanca manevralara giriştiklerinden bu konuda hükümetleri tarafından uyanıldılar. Bonneval tarafından Zürih ve Berne protestanlarını yerleştirme projesi, Neufchâtel'deki Prusyalı yüksek maliyeci tarafından da tatbikatta desteklendiği halde gerçekleşemedi ³⁸.

İran Elçilik Heyeti

Veziirâzamhı süresince Ahmed Paşa Avrupa devletleri temsilcileriyle tam ahenk içinde bir münasebet sürdürdü ve onlara karşı son derece nâzik davrandı. Aslında Nâdir Şah'ın tehdid edici tavrı da Bâb-ı Âlî'nin böyle bir politika takibetmesini gerektiriyordu. Bütün kuvvetlerini Nâdir Şâh'a karşı toplu bir halde bulundurmak için, Belgrad andlaşmasıyla eklerini acele yürürlüğe koymak zorundaydı. Hatırlanacağı gibi, özel anlaşmalar Avusturya ve Rusya ile yapılmıştı. Diyarbakir, Rak-ka, Halep, Adana ve Anadolu valiliklerini geçtikten sonra Belgrad'dan dört-beş bin kişilik bir maiyetle İstanbul'a gelen İran elçisinin şehre girişi, herkes hükümetin savaş tasavvurlarının farımda olduğundan, büyük ölçüde bir intiba edinilmesine vesile teşkil etti. Eski defteremini Halil, elçiyi karşılamak üzere bir muhafız birliğinin başında Fenerbahçe'ye gönderilmişti; hareketi sırasında kendisine yol boyunca elçinin sağında yer alması emri verilmişti; fakat elçi buna hiçbir suretle razı olmadı. Bunun üzerine kendisini muhafaza ile görevli komiser, elçiyi yemek yemek üzere tutmaları gerekenden başka bir yoldan gitti; fakat elçi kendisine verilen yemekleri de yemedi ve biraz ekmek ve yoğurt yemekle yetindi. Beş gün sonra (5 Mart 1741 -17 Zilhicce 1154), elçinin getirdiği filler salları üzerinde Beşiktaş'a geçirildiler ve elçinin kendisi

³⁷ Belgrad barışı Üzerine Flnochetti'nin 20 Ocak 1740 tarihli raporu: <Vezire hangi şartlarla olursa olsun derhal barış yapılması emri verildi. Bu emir, beş ulak gönderilmek suretiyle tekrarlandı. Buna rağmen barış anlaşması ancak Belgrad'ın tesliminden sonra imzalandı ve bu husus öğrenildiğinde hayrete sebep oldu. Çünkü ^Türkler Belgrad'ı zaptedecek durumda değillerdi. Fransa elçisi İsveç'le ittifaka karşı olmadığından, Bâb-ı Âli kont Bonneval in tavsiyelerinden yararlanarak ittifakı neticelendirmeyi başardı ve anlaşma Belgrad'da barış esaslarını imzalayan Cagnoni'nin gelişine kadar gizli tutuldu. Cagnonl şimdi hesabı kapamak ve S- Andre*'nın emrini elmaslar halinde Fransa elçisi Vileneuve'e sunmak üzere burada bulunuyor.»

³⁸ Müşterek adı verilen bir mektupta, Prusya kralının Neufchâtel'deki maliyecisi, Zürih ve Berne kantonları teb'alannın Türkiye'de iskân edilmeleri plânının bir kenara bırakıldığı bildiriyor. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/22-26

Üsküdar'da göz kamaştırıcı bir karşılanmadan sonra deniz yoluyla Eyüb'e gitti. Orada, maiyyetinde bulunan iki hanla, önceki yıldan itibaren Nadir şah tarafından Türkiye'ye gönderilmiş olan Oğuz Ali hanla birlikte gümrükler müdürünün çiftliğine yerleştirildi³⁹. Eyub'de karaya çıkışı sırasında bütün çavuşların ilerisinde bulunan ça-vuşbaşı tarafından karşılandı; karşılayıcıları arasında süvari Paşalarıyla geçit resmi kumandanları da bulunmaktaydı (11 Mart 1741-23 Zilhicce 1154)⁴⁰. Elçinin Veziriazam tarafından huzura kabulünde, İmparatorluk tarihçisi Suphi Efendi gelip kendisini merdiven başında karşıladı. Kendisine şeref hil'ati giydirileceği sırada, Veziriâzam'ın huzurunda onun elinden bu seçkinlik belirleyici hediye kabul edemeyeceğini bildirdi. Bir yıldan beri İstanbul'da bulunan Oğuz Ali han, iki han ve elçinin vak'anüvisine (tarihçisi) kakım ve samur kaftanlar giydirildi, daha alt görevlerde bulunanlara sâde kaftanlar ihsan edildi. Beş gün sonra divana ve Sultan'm huzuruna kabul olundu (30 Mart 1741 -12 Muharrem 1154)⁴¹. Sarayın ana giriş kapısından itibaren divan salonu İstikametinde, sol tarafta yirmiden fazla binek atı sıralanmıştı. Bunlar Sultan'm atlarıydı ve bunların koşum takımlarındaki elmas ve diğer değerli taşlar etrafı parıltılar içinde bırakıyordu; yan taraflarındaki kalkanlar da paha biçilmez taşlarla süslenmişti; örtüleri ve başlıkları incilerle işlenmişti; dizginleri ve üzengileri saf altındandı; bunların süvarileri üstüvane biçimi kavuklar giymişlerdi.

Sultan'm muhafızları, altın işlemeli miğferleri, altından dokunmuş elbiseleri, rüzgârda dalgalanan pelerinleriyle, ellerinde okları ve mızrakları, daha uzakta duruyorlardı. Onların yanında Yeniçeriler, timar ve zeamet sahipleri görölüyordu. Sağ tarafta onbin Yeniçeri ve başlıklarının üzerinde balıkçılkuşu sor-guçlariyle seçilen elli albay yer almıştı. Süvari Paşaları Saadet Kapısı (sarayın üçüncü kapısı, Bab-üs Saade) önüne yerleştirilmişlerdi. Yeniçerilerin vezirağası da onların yanındaydı; bu kapının sağ tarafında samur hil'atler giymiş ve ellerinde gümüş bastonlar bulunan elli mabeyinci duruyordu; nihayet divan salonunun kubbesi altında Veziriazam,

³⁹ Suphi, f. 190, 22 Zilhicce'nin bir cumartesi günü olduğunu söylüyor. Oysa 22 Zilhicce cumaya rastlamaktadır. Avusturya elçisi de raporunda İran elçisinin bugün geldiğini belirtmektedir.

⁴⁰ 22 Nisan tarihli Penkler'in raporunda alay düzeni şu şekilde veril* mektedir: 1 — Yeniçeriler; 2 — Otuz Tatar (ulak); 3 — Yirmidört deli (gözüpekler, athi muhafızlar); 4 — Seksen çavuş; 5 — Otuz ve-zirağası (Veziriâzam'ın konak subayları); 6 r- 40 müteferrika; 7 — Yirmidört gedikli zâim (timar sahibi kâtip); 8 — Sıpahi efendileri; 9 — Oniki Vezâretiuuzma daireleri başkanları; 10 — Onsekiz mabeyinci; 11 — Defterdarlar; 12 — Otuz levend; 13 — Kapucular; H — Yirmisekiz muhzir; 15 — Üç Yeniçeri albay; 16 — Teşrifat reisi ve çavuş kâtipleri; 17 — Başmâbeyinci; 18 — Baskâhya; 19 — Beis-efendi; 20 — Veziriâzam'ın satırları; 21 — Veziriazam; 22 — Hizmetkârlarından yirmidördü; 23 — Han'ın ağaları; 24 — İmamlar; 25 — Bab-ı Alf nazırları.

⁴¹ Suphi, s. 192.

Kaptan-Paşa ve defterdar, nieratib silsilesine uygun olarak sıralanmış divân Efendileri bulunuyordu. Çavuşbaşı, güneş doğmadan Önce elçiyi ikâmet yerinde görmeğe gitmişti. Alay mehterhane yakınına vardığında sabah duası edildi; alay Büyük Kapı'dan (Bâb-ı Hümâyün) içeri girince, onbin Yeniçeri, avlarını gözleyen kartallar misâli, avluya dizilmiş pilav tabaklarına doğru seğirttiler; elçi hayretler içinde kaldı. Elçi, İran modasına uygun olarak ancak dizlerine kadar gelen samur bir kürk giymişti; başında dervişlerinkine benzeyen bir- aun yüksekliğinde bir kavuk vardı ve sarığı altın işlemeliydi. Kıyafetini görenler gülüyorlardı; böyle bir elbise, ancak başkalarının giydiklerini kıskananlarda bu duyguyu tahrik etmemek maksadiyle icâd edilmiş olabilirdi. Veziriazam divan salonuna geçerken, çavuşlar Allah'ın onu koruması duâsiyle selâm aldılar. Vezir rütbesinde olan elçiye, şâir zamanlarda Nişancı'nın işgal ettiği yer verildi. Divân bi-^ tince, elçi Veziriâzam'ın masasında yemeğini yedi; diğer üç han ve elçilik müverrihi (tezkireci) Kapdan-ı deryanın masasında ağırlandılar; maiyyetindeki diğer kimseler ise defterdarın mi-, safiri oldular.

Yemekten sonra huzura kabul salonunda Sultan yerini aldı ve Veziriazam, iki kubbe veziri (Yeniçeriağası ve Kapdan-ı derya), kendilerine böyle bir imtiyaz tanınmış olan defterdar, Reisefendi ve ağalar tahtın yanında her zamanki yerlerinde durdular. İran elçisi huzura alındı: Fakat öylesine bir şaşkınlık içindeydi ki, ağzından sâdece «Şahım!» kelimesinden başka önsöz çıkmadı. Bunun üzerine, itimâd mektuplarını ve getirdiği hediyelerin listesini sunmakla yetindi ⁴² Saadet Kapısı yanındaki çıkış yerine

⁴² İran elçisi tarafından getirilen hediyelerin listesi (*);

1 — Taşlarla süslü altın üzerine balıkcükuşu tüyünden .bir sorguç; güller 105 elmasla çerçeveslenmiş; ortasında 12 büyük elmas parlamakta; 6 büyük elmas yarım ay oluşturuyordu; 123 elmas hep birden 46 miskal ağırlığında; güllerin arasında 10 yakut ve 32 zümrüt göze çarpmaktaydı ve değeri 150.000 İran kuruşuydu.

2 — Altın kabzalı bir hançer; kını kırmızı kadife güller oluşturan elmaslar, yakut ve zümrütlerle süslenmiş; alt kısmında on sıra inci göze çarpıyor» her sırada 80 inci bulunmakta. Bu incilerin değeri tahminen 43,468 kuruştur.

3 — Sirtında altın harflerle «AUah'inkinden gayri kudret yoktur- ibaresi okunan bir kılıç; kab-<*) Suphi'de f. 195'e bakınız.

zası bir altın top üzerine geçirilmiş çeliktendi, kını alt kısmında elmaslar, yakut ve zümrütlerle süslenmişti. Üst kısmında yakutlar düğmeler oluşturmuştu ve altın bir toka bu bölümü süslüyordu; bu toka dıştan küçük yakut ve zümrütlerle, içten sadece yakutlardan oluşmuştu. Kabzanın iki yanında, su işi son derece güzel iki büyük elmas görünüyordu, geri kalan kısmı yakut ve elmastan meydana gelmişti. Kının üst kısmında 12 gül görülüyordu; ortalarında zümrütlerle çevrilmiş elmaslar parlıyordu; diğer dört gül zümrüttendi ve yakutlarla çerçeveslenmişti; ikisi tamamıyla yakuttan işlenmişti, vb.

4 •— Acem dilinde «perdele» denilen kılıç kayışı; Türk zevkine göre iki tarafı ince taşlarla süslenmiş; üzerinde üç gül seçiliyor, her birinin ortasında 7 elmas yer alıyor. Kılıç kayışını takmak için üç kopça kullanılıyor ve bamlardan her biri yeşil ipek kaplı ve bu kumaş altın ipliklerle tutturulmuş. Düğüm yerinde elmaslardan oluşmuş 15 gül görülüyor ve bunları ayrıca yakut ve zümrütler süslemekte. Paha biçilmez

varınca, oradaki Yeniçerilerin kalabalık olmaları yüzünden orada bir saatten fazla beklemek zorunda kaldı. Hemen Sultan'ın kendisine hediye ettiği ata binen elçi kalabalığın dağılması için birinci avluda, Darphane karşısında, yine uzun zaman bekledi. Osmanlı sarayında huzura kabullerde uygulanan teşrifat, elçi binikiyüz kişilik bir maiyyet ve dört-bin kişilik bir muhafız birliğiyle geldiği için çok daha dikkatle uygulandı. Böylesine kalabalık bir maiyyeye huzura kabul için saraya gelmek, o zamana kadar görülmemiş bir olaydı ve o tarihten sonra da görülmeyecektir.

Kısa bir süre sonra, Veziriazam Kâğıthane yakınında elçi şerefine parlak bir ziyafet tertipledi. Bu münasebetle, muhafızlarının, uşaklarının, hanesi subaylarının tam mevcutlu olarak görünmelerine ihtimam gösterdi; ziyafette altın ve porselen yemek takımları ile hizmet edildi; göz alıcı bir ihtişam sergilendi. Oğuz han ve elçiye bağlı diğer iki han ve elçilik müverrihine kakım ve samur kürkünden hil'atler giydirildi (1 Mayıs 1741-14 Sefer 1154). Veziriâzam'ın elçi üzerinde bırakmak istediği ihtişam intibai

nefasette taşlar, kılıç askısında ayrıca yer alıyor. Kılıcın değeri yaklaşık 60,000 kuruştur.

- 5 — İki nohud büyüklüğünde bir elmasla süslü, 3 miskal 114 danks ağırlığında bir yüzük. Değeri: 27,026 Krş.
- 6 — 4 miskal 4 danks ağırlığında diğer bir yüzük. Değeri: 6,000 »
- 7 — Sekiz köşeli safir ve. bir nohut büyüklüğünde, 3 miskal ağırlığında bir yüzük. Değeri: 2,432 »
- 8 — Bir yüzük, 2 miskal 112 danks ağırlığında. Değeri: 4,050 »
- 9 — Mavi safir, değirmi biçimde, 3 miskal ağırlığında ve yarım nohut büyüklüğünde. Değeri: 1,192 » 10 — Diğer bir yüzük, 2 miskal 4 danks ağırlığında. Değeri: 2,026 »
- 202 . HAMMER
- 11 — Dikdörtgen bir yakutla süslü yüzük, 4 miskal ağırlığında. Değeri: 20,000 »
- 12 — Değirmi bir yüzük, 4 miskal 2 danks ağırlığında. Değeri: 14,000 »
- 13 — Üzerinde «Oh! Kudretli Allah-ibaresi yazılı zümrütle süslü bir yüzük. Değeri: 550 »
- 14 — Sekiz köşeli altın ve beyaz emaye bir kutu, 150 miskal ağırlığında. Değeri: 950 »
- 15 — Altın örme ve dört büyük inciyle süslü bir kutu. Değeri: 600 »
- 16 — 57 parça zengin kumaş. Değeri: 4,275 »
- Sorgucun, hançerin, kılıcın, kutuların, yüzüklerin ve diğer hediyelerin toplam değeri: 286,530 •

Venedik elçisi Emmo da, raporuna (4 Nisan 1741 tarihli) kendi istihbaratı bakımından bir hediye listesi eklemiş bulunmaktadır. Fakat, iki rapor kıyaslandığında elçi Emmo'nun listesinde bazı eksikler görülmektedir. Mücevheratta eksikler görülmesine karşılık, aynı raporda kadın elbiseleri de hediyeler arasında yer almaktadır.

tamamiyle gerçekleştirildi ⁴³. Elçinin özel görevinin konusunu oluşturan Nâdir Şah tarafından tesis edilen Câferiye mezhebinin tanınması hususu, Kapdan-ı derya Paşa tarafından verilen ayrı bir ziyafette görüşüldü. Bu ziyafette, ulemâdan başka sarayın birinci imamı Sâhib Efendi, İmparatorluk karargâhı kadısı Es'ad Efendi, Anadolu Kadıaskerli-ğinden azledilmiş Naili Efendi, İran'da evvelce Osmanlı İmparatorluğunu temsil eden eski elçi Abdullah Efendi, İran elçisinin mihmandarı Halil Efendi ve Reifefendi Râgıb hazır bulundu (29 Nisan 1741-12 Safer 1154). Toplantıda yeni m«-zheb görüşülürken İran elçisinin talebine kesin olarak karşı yıkılmadı, gerçek kanunun emrine uyulacağı bildirilmek suretiyle kendisine kaçamaklı bir cevap verildi. Vezir Yeniçeriağası. Davudpa-şa'da verdiği bir ziyafette elçiyi Kapdan-ı deryanın ziyafetin-dekinden daha az bir ihtişamla karşılamadı. Elçi barış müzakereleri için gerekli yetkilerle donatılmış olmadığından ve Nadir Şahın Sultan'a gönderdiği mesajdan barış mı yoksa savaş mı istediği kesinlikle belirtilmemiş olduğundan, kendisinin herhangi bir meseleye çözüm getirmeden memleketine gönderilmesinin zorunlu olduğu kanaatine varıldı. Bu görevin yerine getirilmesi maliye tezkirecisi ⁴⁴ zarif ve âlim Münif Efen-di'ye havale edilerek yardımcılığına İstanbul gümrük müdürü Nazif Mustafa Efendi verildi. ⁴⁵

Medine'ye Gönderilen Hediyeler

Nâdir Şâh'in, son barış anlaşmasının uygulanması sırasında beşinci mezheb olarak Caferiliğin tanınması ve İran haccı-nın kabulü hususunda birbirini takibeden talepleri Sultan'ın, iki kutsal şehrin, Mekke ve Medine'nin hâmisi olarak, dinî duygularını coşturmuştu. Her ikisi de Hz. Peygamber'in mezarını tezyin etmiş olan I. Ahmed ve IV. Murad misâllerine uyararak, yıllık hediyeleri Mekke'ye götürürken emini vasıtasıyla Hz. Peygamberin türbesine pırlanta, yakut ve elmaslardan oluşan bir avize dalı, bir de mücevherlerden oluşan bir güneş gönderdi.

Sûrre alayının yola çıkmasından kısa bir süre sonra, Kel -Ahmed Paşa oğlu Ali Beyle evlendirilen Heybetullah ⁴⁶ Sultan'ın düğünü yapıldı. Eski

⁴³ Suphi, mlsûfiri ve beraberindekileri memnun etmek üzere verilen bu ziyafeti anlatırken şu Acemce beyti veriyor: Savaşlarda çelik, ziyafetlerde mumum, Düşmanımın kaybı, misafirimin neşetiyim.

⁴⁴ Maliye tezkirecisi.

⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/26-30

⁴⁶ Suphi, s. 184, onun Sirke Osman Paşa'mın, dolayısıyla bir sultanın kızı olduğunu bildiriyor.

sarayın odun yancıları, eski bir âdete uyararak, örme sepetler veya bardaklar içinde anahtar desteleriyle bir başdan bir başa şehri dolaştılar (10 Kasım 1740 - 20 Şaban 1153). Bu düğünü ve iki olağanüstü elçi Ulefeld ile Rumanzof ve Fransa, İngiltere elçileriyle Hollanda ve Napoli' murahhaslarına verilen ziyafetleri Veziriazamla Yeniçeriağa-sı'nın Sultan şerefine tertipledikleri ziyafetler takibetti. Aynı vakte doğru, diğerleri arasında kaşıkcılar çarşısı yanındaki hamamın yalanında bulunan depolan yakıp kül eden bir yangınla karşılaşıldı (1 Kasım 1740 - 11 Şaban 1153). Bundan daha çok dehşet verici bir yangın Bâyezid Camii yakınında başladı; iki kola ayrılan yangının bir kolu cami karşısındaki kâğıtçılar çarşısını sardı, diğer kolu ise, Divanyolu'na yakın bir mahalleyi kül haline getirdi, gümüş çekiciler imalathanesi de bu tahribattan payını aldı (27 Aralık 1740 - 8 Şevval 1153). Sekiz gün sonra Ayasofya yanında üçüncü bir yangınla karşılaşıldı; ateşin tahribatı, ancak şehrin bu bölümündeki evlerin yıkılmasıyla durdurulabildi ⁴⁷.

Göktaşları

Aşağı yukarı aynı dönemde, Hezargrad'da olağanüstü bir hâdise görüldü: Korkunç bir fırtına ve birbirini takibeden şimşekler ortasında, ateş hâlindeki bir göktaşından iki büyük parça yere düştü; biri ondokuz, diğeri iki okka ağırlığındaki bu gök cisimlerinin terkihi demirden oluşmaktaydı (25 Ekim 1740 - 4 Şaban 1153). Veziriazam bu olayı Sultan'a bildirdi; tabiat ve yıldızların durumunu yorumlayan Türk müneccimler, bu olayı» iki kuzey hükümdarının yakın ölümünün habercisi olarak yorumladılar. Bunların söylediklerine göre, bu göktaşları Siyno-sür (Synosure) dörtgenini oluşturan yıldızlardan gelmekteydi ve Doğu milletleri burcun bu bölümünü bir tabut şeklinde görüyorlardı ve bu bölümün tamamlayıcısı olan üç yıldız cenaze alayının önündeki üç ağıtçı görünümünde yorumluyorlardı ⁴⁸. Gerçekten bu kehânet tamamiyle gerçekleşti; zira yukarıda sözü edilen olaydan beş gün önce imparator Charles ve üç gün sonra imparatoriçe Anne'ın ölmüş oldukları, aradan çok zaman geçmeden öğrenildi. Göktaşlarının Osmanlı İmparatorluğunu durmadan tehdit eden meş'um kuyruklu yıldız Nâdir

⁴⁷ Suphi, s. 186, Kule Bostam'ndaki bir Üçüncü yangından bahsediyor Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/30

⁴⁸ Benatou-naasch, yani tabutun kızları; böylece Doğulular Üç yıldızın arabanın dümenini oluşturduğu, diğer dördünün İse tabutu temsil ettiği kanaatin deydiler.

Şâh'ın bulunduğu Doğu istikametine düşmesi, Bâb-ı Âlî'yi şüphesiz daha çok memnun etmiş olacaktı. Son barış anlaşmasının tasdikini değil de, sadece beşinci mezhebin resmen tanınması talebiyle gelen İran elçisi karşısında, Bâb-ı Âlî, kendisini bu hükümdara karşı savaş hazırlıklarına girişmek zorunluluğu içinde görüyordu.

Bu hazırlık sebebiyle, evvelce Bender, sonra Özi valisi olan Numan Paşa seraskerliğe atandı ve Anadolu Beylerbeyliği makamına getirildi; Anadolu eski Beylerbeyi Erzurum'a gönderildi. Çeteci-Paşa veya nişancı birlikleri kumandanı Abdullah Paşa Van'da bırakıldı. Bu vesileyle Bâb-ı Âlî, İran ve Macaristan savaşlarında serasker, daha sonra Nâdir Şâh nezdinde Osmanlı elçisi olarak gördüğümüz Genç-Ali Paşa'yı idam etmek fırsatını ele geçirdi, tçinde bulunulan şartlar, Bâb-ı Âlî'yi, onun,. Orsova*da Vezirîâzam'a ihtiyacı olan yardımı yapmamakla işlediği hataları sükûtle geçiştirmek zorunda bırakmış, fakat bunlar affedümemişti; bununla beraber, kendisi hatalarını unuttuğundan ve İran'la Osmanlı İmparatorluğu arasında bir savaş çıktığında kendisine kesin ihtiyaç duyulacağına inandığından, Anadolu'da bir valilik verilmek suretiyle hazırlanan tuzağa kolayca düştü. Valilik sıfatının kendisine verdiği imkânla idamı için gelen mabeyincilere meydan okudu ve yeni görev yerine gitmek üzere Edirne'ye kadar gelmeği de başardı. Oradan Gelibolu'ya geçmeğe hazırlandığı sırada Bostancıbaşı onu kırk bostancı ile kısıvrak yakaladı ve böylece idam edildi.⁴⁹

Romanzoff

Ozi kalesinin Münch tarafından zabtı sırasında Ruslara esir düşen ve Rusya'ya götürülen Yahya Paşa, Rus elçisi Rumanzof ile birlikte vatanına döndü; rüşvet vermek suretiyle Bursa sancağına atanmasını gerçekleştirdi. Kont Romanzof un İstanbul'a gelişi Öylesine şa'şaalı olmuştu ki, Avusturya elçisi kont Ulefeld ile Fransız elçisi ülkelerine dönmek için huzura kabul edilmeleri için teşebbüste bulunmayı unutmışlardı⁵⁰; bununla beraber, İstanbul'a gelişinde şehre girerken Avusturya elçisine verilen borazanlarını öttürmek izni Rus elçisine tanınmadı.⁵¹

⁴⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/31-32

⁵⁰ Fransız elçisi 25 Muharrem'de (12 Nisan), Avusturya elçisi ise 18 Nisan'da huzura kabul edilme müsaadesi aldılar. Suphi'ye, f. 195 ve Avusturya imparatorluk Arşivleri'nde bulunan raporlara bakınız.

⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/32

Fransa Ve Napoli'de Elçilikler

Avusturya elçisi ülkesine donumu münasebetiyle, Sultan'a. I^slie'nin olağanüstü <k iliğinden beri süregelen adete uyararak altı at koşulu bir arabayı hediye olarak sundu. Rus elçisine gelince, o da zengin kürkler, altın işlemeli kumaşlar, porselenler ve çaydan oluşan hediyeler takdim etti. Bâb-ı Âlî, Fransa elçisi olarak, Sırbistan'da sınır belirleme komiserliği görevini yerine getiren, Fransa eski elçisi Mehmed Çelebi'nin oğlu Mehmed Said Efendi'yi seçti; Napoli elçiliğine ise Hüseyin Bey uygun görüldü ve yeni elçi, beraberinde ipek çadırlar, amber ve fildişinden oluşan hediyelerle iki Napoli savaş gemisiyle bu ülkeye gitti. Fransa elçisi Mehmed Said Efendi de XV. Loais'ye hediye olarak atlar, çadırlar, kılıçlar ve tüfekler sunmakla görevlendirildi.⁵²

Moria'da Kurbantaşı Örtüsü

Cedleri Birinci Ahmed ve Dördüncü Murad'm. kutsal Medine şehrine karşı gösterdikleri cömertliğe uymayı vazife bilen Sultan, hayır işlerini üçüncü kutsal şehire, Kudüs'e de yaymak istedi. Üzerinde Hz. İbrahim'in oğlunu Allah'a kurban etmek istediği, Hz.' Peygamber'in Mi'rac gecesi oradan ışık ata bindiği; Cebrail'in indiği ve Adem ile Buda'nın Ceylan'da ve Hz. İbrahim'in Mekke'de olduğu gibi hâlâ onun izini hakkedilmiş bir halde muhafaza eden Morla kutsal kayasının eskiyen örtüsünü yeniledi. Kâbe'ninki gibi altın sırmadan olan bu örtü, kutsal yeri havanın değişikliklerinden koruduğundan daha çok, kâfir nazarlar⁵³ ve dinden uzak ellerin temasından koruyordu. Sultan, ayrıca, bu kutsal mahallin vakfına iki Kur'an da verdi: Bunların okunmasından çıkan ses, kutsal taşın etrafında toplanıp ilâhiler okuyan meleklerin sesleriyle birleşecekti; bu taş, kutsal taşların en kutsalıydı ve etrafında meleklerin toplanıp ilâhiler okumaları yalnız bu taşta mahsus bir imtiyazdı. Ahmed'-in, çok kudretli Reifendi'nin inşaat müfettişi olarak İstanbul'dan Mekke'ye gönderildiğini daha öncelerde söylemiştik. Vardığımız dönemde, kısa bir süre önce görevinden azledilmiş bulunan Reifendi Mustafa ve defterdar Atıf Mekke ziyareti için müsâadeyi aşan bir emir aldılar.

⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/32

⁵³ Isfabet-i ayn'ül-kemal. Suphi, t. 201.

Bu kitabın başında gördüğümüz gibi, Bâb-ı Alî tercümanı Alesandre Ghika, Reisefendi ile birlikte gözden düşmüştü. Tercümanın idam edilmesi Boğdan prensliğine getirilmiş olan kardeşi Gregoire'ın makamını kaybetmesine sebep oldu ve yeri Eflâk hospodan Constantin Maurocordato'ya verildi: Bu sonuncusu da, on yıllık bir gözden düşmeden sonra, ikinci defa olarak göreve çağırılan Michel Rakoviza'ya yerini bıraktı (13 Eylül 1741-2 Receb 1154).

Bâb-ı Ali İran savaşı hakkında kr udisinin görüşlerini almak istediğinden, Kırım hanı Selim-Giray İstanbul'a çağırıldı (4 Nisan 1740). Zira, sınır kumandanlarının gönderdikleri mektuplarla elçi Münif Efendi'ninkiler arasında bir uygunluk vardı.

Bunların bildirdiklerine göre, Nâdir Şâh, Hindistan dönüşünde İsfahan'dan geçmeksizin, Lezgizleri ve Dağistan halklarını cezalandırmak üzere, doğrudan, alelacele İran'ın kuzey sınırına yürümüştü.

Aynı zamana rastlayan iki adamın gelişi, yeni bir savaş korkusundan - kaynaklanan halk söylentilerini bir zaman için durdurdu, oyaladı. Bunlar, iki maceraperestti ve İstanbul'a biri kara, diğeri deniz yoluyla gelmiş ve payitahtın bütün dikkatini kendi üzerlerine çekmişlerdi; öyle ki, Veziriazam bile bu hususun Sultan'a bildirilmesi gerektiğine inandı. Bunlara gösterilen alâka, yalnız halkın değil, bizzat İmparatorluk müverrihinin de safdilliğini ortaya koyuyordu. Bu iki maceracıdan biri kendisini VI. Charles'ın oğlu olarak tanıtıyordu; bu prensle, si-lahdannın (saray mareşali?) kızı Helene'den bir rahibeler manastırında dünyaya geldiğini iddia ediyordu. Söylediğine göre, Roma'da yüksek dinî makamların nezâretinde ve seviyesi dola-yısıyla gösterilen ihtimam içinde yetiştirilmişti; bazı keşiflerle yaptığı konuşmalarda, hıristiyan inancının boşluğunu görmüş ve islâm'ın gerçekleri ruhunu doldurmuştu; Peygamberin dinine ve Bâb-ı Âli'ye saygılarını bildirmek üzere Cezayir yoluyla İstanbul'a gelmişti. Bâb-ı Âli tercümanı onun doğumu üzerine söylediklerinin gerçek olduğunu bildirmesi üzerine, bu maceracıya samur bir hil'at giydirildi ve Reisefendi'nin konağında kendisine oturacak yer verildi.⁵⁴

Türk Robinson Crusoe

Adı Hasan ve bir Osmanlı gemisinin⁵⁵ kaptanı olan öte kinin maceraları Robinsón Crusoe'ninkilerle bazı benzerlikler ortaya koymaktaydı. Bir vazifeyle Kırım'a giden bu kaptan, dönüşte Karadeniz'e misafirsevmez adını takdiran o korkunç fırtınalardan birine yakalanmış, gemisi, Yılanlar adası (eski Leuce) civarında batmıştı. Burası, Tuna'nın Sounna yakınında denize döküldüğü yerin yakınındadır. Adada, sayıları yirmibeş olan kazazedeler, geminin enkaziyle kulübeler yaptılar ve bu ıssız adada, tabiatla, tek gıdaları olan büyük balıklarla⁵⁶ bir ölüm-kalım mücâdelesini yaşadılar. Bir gemi gelip onları bulduğunda, yaşamak için diğer arkadaşlarını yediklerinden⁵⁷ sayılan dörde inmişti. İstanbul'a geldiklerinde Hasan, omuz ve göğsündeki yara izlerini gösterdi; söylediğine göre, bu yaraları dört yüz okkalık bir köpek balığı ile boğuştuğu sırada almıştı⁵⁸.

Yangınlar

Zengin bir tüccara ait olan bir ölüm vak'ası, dikkatleri bu kurtuluştan daha az tahrik etmedi; bu tüccarın mağazaları Kadırgalar limanındaydı; burada bir yangın çıkmış ve adam yangının mağazalarını sardığını görünce korkudan ölmüştü; ne var ki, adamın öldüğü anda yangın da sönmüş bulunuyordu, yâni adamın malı kurtulmuş, canı gitmişti. Otuz gün önce (4 Aralık 1741 - 25 Ramazan 1154), başka bir yangın Ayasofya yakınında patlak vermiş, Tüfekçiler kışlası, Ayasofya hamamı arkasındaki arslan bakım yerleri ve nihayet Sultanahmed Camii yanında Kabasakal semti olmak üzere üç koldan yayılmıştı. Tulumbacıları bizzat cesaretlendiren Sultan ile Veziriâzam'ın hazır bulunmaları yangının tahribatını durdurabilmişti. .

Veziriâzam İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın eşi merhum sultanın saray mutfağında çıkan bir yangın, Kâhya-bey'in (İçişleri nazırı) mal düşkününü olmaması sayesinde sür'-atle söndürüldü; bu saray Kâhyabey'in resmî çalışmalarına ve dâiresine ayrılmıştı. Kâhyabey, bitişindeki evleri kurtarmak uğruna bussarayın yanıp kül olmasına seyirci kaldı. Şahsî menfaatini halk menfaatinin yanında ehemmiyetsiz sayması mâ-nâsmdaki bu

⁵⁵ Kancabaş.

⁵⁶ Ayıbalığı.

⁵⁷ Ez-zarurât tebeyecel mahzurât, yâni, zaruretin kanunu yoktur.

⁵⁸ Dört yüz okka veya dokuz yüz libre. Suphi, bu olağanüstü hikâye üzerine bir Arab meselini zikrediyor: İne hazâ şey'ün ucâbün, yâni acâib şey, ve saliket ibretim II uliut-epsâr, yâni, feraset örneği; Kur'an'dan şu âyeti alıyor: Tecrâ er-riyâhu bî mâ la teçehünne es-sefaiynu, yâni, rüzgâr gemilere göre, onların arzusunca esmez.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/34-35

asil davranış, Sultan tarafından yanan sarayın yerine yenisi yaptırılmak suretiyle mükâfatlandırıldı.⁵⁹

Veziriazamın Azledilmesi

Bu sırada, İran sınırından gelen haberler her gün daha endişe verici olduğundan ve halkın homurdanması arttığından, Sultan ve kendisi bakımından bir halk hareketinden korkan Kızlarağası bu hususta Sultan'ı uyarmağa karar verdi: Bunun üzerine Veziriazam Elhac - Ahmed Paşa görevinden azledildi ve Mûhr-i Hümâyûn ikinci defa olarak Hekimoğlu Ali Paşa'ya verilmek suretiyle kendisi Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek makamına çıkarıldı (7 Nisan 1742 - Safer 1155), Azli gözden düşmeye yol açmayan Veziriâzam'ın sarayı ve yüzelli keseği bulan serveti kendisinde kaldı. Ne var ki, Sultan'ın ona bıraktığını alın yazısı elinden aldı: Zira kısa bir süre sonra, sarayı ve sahip olduğu her şey bir yangın sırasında yanıp kül oldu.

Yeni Veziriazam, adet olduğu şekilde idare cihazım yeniledi⁶⁰. En tesirli nazırlardan ikisi, Reisefendi ve defterdar Atıf Efendi, hac için gittikleri Mekke'den dönüşlerinde, Atıf Efendi makamında alıkonuldu, fakat kısa bir süre sonra öldü. Veziriâzam'ın, eski Veziriâzam'ın hükümetin tek hâkimi olmak maksadiyle⁶¹ birer birer yerlerinden uzaklaştırdığı yedi kubbe vezirini de yeniden makamlarına oturtmak niyetinde olduğu rivayeti ortalıkta dolaşıyordu. Bazı haklı idamlar, bu yüksek makam sahibinin gerektiğinde âdil bir sertliği mizacının bilinen yumuşaklığı ile bağdaştırmasını bildiğini işba ti a m aktaydı. Bir korsan kendi gemisinin serenine asılmak suretiyle idam edildi; Ostranica'lı hırsızlar, İmparatorluk sarayı ve Aksaray önünde aynı âkibete uğratıldılar. Karlı tli'nin zâlim mütesellimi, evvelce bir ayaklanmaya girerek rakibine karşı meşru davranacak yerde onu sekbanlarıyla öldürttüğü için İstanbul'a getirtildi; adam uzun zaman cezasız kalmasının sürüp gideceği güveni içinde geldi,

⁵⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/35

⁶⁰ Üç nazırdan Çavuşbaşı ve Reisefendi'den sonra gelen Önemli görevler şöyleydi: 1 — Ruznâraei büyük; 2 — Küçük, yâni küçük ve büyük günlük; 3 — Muhasebe! evvel; 4 — Anadolu muhasebesi; 5 — Cizye; 6 — Haremeyn, yâni Anadolu vergi dairesiyle iki kutsal şehir vergi dâireleri; 7 — Dinî vakıflar ve tenişçiler (mukabele); 8 — Süvariler; 9 — Piyadeler; 10 — Defter eminleri; 11 — Nakitler dâiresi; 12 — Dökümhane; 13 — Şehir; 14 — Ordu deposu; 15 — Yeniçeri kâtipleri ve geçit kumandanları; 16 — Sipahiler; 17 — Silahdar-lar; 18 — Ordu ambarları; 19 — Mevkuf atçılar; 20 — Maliye tezkerecisi. Değişiklik bu dâirelerin başkanlarıyla alâkalıydı. Suphi. f. 214.

⁶¹ Penkler'in Nisan sonu tarihli raporu.

fakat hakettiği cezaya çarptırılmaktan kurtulamadı. Galata'daM Yunanlı meyhaneciler gemicilerle kavgaya tutuşmuş ve bunların birkaçını öldürmüş ve yaralamış olduklarından idam sehpasını boylamakla cezalarını buldular.⁶²

Sultan Tarafından Bir İmarethane Kurulması

Ayasofya Camü'ne bir kütüphane vakfederek ruhları doyurmayı düşünen Sultan, bununla yetinmeyerek, fakirleri vücutça da doyurmak maksadiyle, aynı binanın karşısına bir aşhane yaptırdı ve nâzırlarıyla birlikte burasını ziyaret etti. Bu ziyaret münasebetiyle yerler çiçekli haklarla döşendi ve hatırlı misafirlerine tatlılar ikram edildi; bu dini vakfın idarecisi olan mimar⁶³ ve yapının başında bulunan müdür⁶⁴, bu vesileyle şeref hil'atleri giydirilmek suretiyle mükafatlandırıldılar (19 Ocak 1743 - 23 Zilkade 1155).⁶⁵

Düğün

Bir ay sonra, Adana valisi Yakub Paşa'ya nişanlı olan Asi-ma Sultan'ın, erginlik çağına ermesi gözönünde tutularak düğünü yapıldı. Saraydan ikâmetine ayrılan Kadırga limanındaki saraya kadar tertiplenen gelin alayı, adete uygun olarak ka-rakullukçubaşı ve şehir kâhyası, gözcü askerler, talim subayları⁶⁶ tarafından başlatıldı, onları devlet ulakları, divân Efendileri⁶⁷, zeamet kâtipleri⁶⁸ takibetti; onların arkasında topçular, silahdarlar, subaylarıyla birlikte Yeniçeriler, süvari paşaları, kapucular ve nihayet Bâb-ı Âh* nazırları takibediyor-lar, ikişer ikişer yürüyorlardı; bunların hemen peşinden Maliye nâzın dâire müdürleriyle birlikte ilerliyor; Kapdan-ı derya, Yeniçeriağası Paşa, istida dâiresi birinci ve ikinci reisleri, Reisefendi, çavuşbaşı, arkasında gümüşlerle süslenmiş üç hurma dalı taşınan Veziriazam geliyordu; nihayet hurma dalları ve gelinin teşhir edilen çeyizlerinin bulunduğu sepetleri taşıyan yüzlerce kapıcı ve saray oduncusu

⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/35-37

⁶³ Mimârağa.

⁶⁴ Binaeminl.

⁶⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/37

⁶⁶ Serhengan

⁶⁷ Hocagân.

⁶⁸ Gedikli zaim.

ile alay son bulacağı işaretini veriyor, fakat harem dâiresinin baş idarecisi olmak sıfatıyla alay Kızlarağası'nın geçişiyle kapanıyordu. Bu, sultanların d ü günlerinde olduğu gibi, onların cenaze alaylarında da Kızlarağası'nın yetkileri bakımından bir riyaset etme meselesiydi. Kısa bir süre sonra, IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın vefatı dolayısıyla tertiplenen merasimde de böyle oldu (7 Temmuz 1745 - 15 CemâziyüTevvel 1146),⁶⁹

Nadir Şah Bağdad Önünde

Bu sırada, Bâb-ı Âlî'nin Nâdir şahın dâvasını benimsediğinden şüphe ettiği Bağdad valisi Ahmed Paşa'nın gönderdiği raporlar, giderek endişe verici bir hâl alıyordu. Bu raporlardan anlaşıldığına göre, elçisine gösterilen güvensizlikten şah memnun değildi ve tam ticaret serbestliği, sırası gelince Kabe örtüsünün kendisi tarafından gönderilmesi, kendisi tarafından kurulan beşinci mezheb olan Caferiliğin tanınması ve Kabe'de bunlara mahsus bir duâ yeri ayrılması talebinde bulunuyor, bunlar yerine getirilmediği takdirde savaş ilân edeceğini bildiriyordu⁷⁰.

Raporlardan çıkan netice karşısında, levendlerin teçhizatı için Erzurum ve Bağdad valilerine alelacele yarım milyon gönderildi. Kısa bir süre sonra, vali Ahmed Paşa, Nezar Ali han ile Mirza Sakilin gelip kendisine şahın Erzurum ve Diyarbekir üzerine yürüdüğünü ve kendi rızasıyla teslim olmadığı takdirde Bağdad'ı zor kullanarak alacağını bildirdiklerini Bâb-ı Âli'ye yazdı. Bu haber üzerine olağanüstü meclis toplandı ve savaşın zorunlu olduğu kararına varıldı; Diyarbekir valisi Ali Paşa İran'a karşı seraskerliğe atandı. Ali Paşa ile Bağdad valisi Ahmed Paşa arasındaki ölümüne düşmanlığa rağmen bu tedbirin kaçınılmaz olduğunda birleşildi.

Kısa bir süre sonra Nâdir Şâh'ın Bağdad önünde görüldüğü, şehrin civarını yakıp yıkarak çiftlikleri ele geçirdiği haber alındı. Bu haberler, İstanbul'da Saraçlar çarşısında ayaklanmaya teşvik edici dedikodu ve hoşnutsuzluklara sebep oldu. Bu durumda vezir Yeniçeriağası, payitahtta asayişi devam ettirecek ve işsiz-güçsüzlerin kahvehanelerde toplanmasını önleyecek tedbirleri iki katına çıkardı. Veziriâzam'ın bir kalyonun silahlandırılması işinde ihmâli görüldüğünü bildiren raporu üzerine Kapdan-ı derya Mustafa Paşa azledildi ve yerine Mısır valisi Yahya Paşa

⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/37-38

⁷⁰ Bu hususta, Ahmet Paşa'nın end'se uyandıran mektuplarından re Nâdir Şâh'ın Kabe üzerindeki iddialarından bahsetmeyen Suphi'nin eserinden çok, teferruatı bilgi veren Penkler'In raporlarına bakınız.

getirildi. Kaytakların prensi Usmaikhan'ın iki elçisi bu sırada İstanbul'a gelerek ferahlatıcı haberler getirdiler; bu prensin geçen ilkbaharda Nâdir Şâh'm ordularına karşı kazandığı zaferler hakkında Bâb-ı Âlî'ye bilgi verdiler. Bu zaferlerden ilki Amid vadisinde Lutf Ali han ile Haydarbey'e, ikincisi Koerli vadisinde Atakhan, Mehmed han ve savaşta hayatını kaybeden Celil hana karşı kazanılmıştı: Bu zaferlerin ganimeti olarak kırkbin duka elde edilmişti.

Bununla beraber, bu haberlerin uyandırdığı sevinç, Nâdir Şâh'ın Owar baskınının, Soghort ve Moha Abuk, Cuk kasabalarında sebep olduğu yakıp yıkmanın öğrenilmesiyle, yerini üzüntüye bıraktı (Ağustos 1743 - Receb 1156). Surkhai ile Nâdir arasındaki gizli görüşmeler de endişeyi arttırdı. Ahmed han Usmai, kazandığı zaferlere karşılık olarak bayrak, kaftan ve Kaytakların hanlığı makamı verilmekle mükâfatlandırıldı.

Bağdad valisinin kâhyası Mehmed Ağa, valinin emriyle elçi Nezarhan'la birlikte şahın karargâhına gitmişti. Şahın yeni talebelerini getiren Mustafa hanla birlikte geri döndü. Şah eski talebelerini tekrarlıyor ve bunlar yerine getirilmediği takdirde, Musul ve Kerkük'ü kuşatacağım tehdid olarak ileri sürüyordu. Bağdad valisi Ahmed Paşa, bu durumda savaşa mâni olmak için Nâdir Şâh'ın başveziri Maabir hana, beşinci mezheb güçlüğü çözmek üzere başda gelen şeriat âlimlerinden ikisinin tâyinini Bâb-ı Âlî'ye teklif etmiş olduğunu bildirdi.

Bâb-ı Âlî, aynı dönemde, Rakka valiliğine, azledilmiş eski Veziriazam Ahmed Paşa'yı, Süleyman Paşa'nın vefâtiyle boşalan hac-emîrliği makamına da Hamid'li Esad Paşa'yı getirdi. Aynı zamanda Nâdir Şâh'la yapılan barıştan beri muğlak bir durumda bıraktığı kendisinin şah Hüseyin'in oğlu olduğunu id-dia eden İranlı maceracı Safi meselesini de, debdebeli bir şekilde bu adamın İran tahtının meşru vârisi olduğunu ilân etmekle

halletti..

İmparatorluk müverrihi Subhi Mehmed Efendi, Sâfi'nin İran tahtı üzerindeki iddialarını meşrulaştırmak maksadiyle bir muhtıra kaleme aidi; böylece meşru taht iddiacısı durumuna gelen Safi, törenler düzenlenerek Sultan'ın huzuruna çıkarıldı. Rei-sefendi, onun adına Acemce düzenlenmiş tanıtma vesikaları, kaleme aidi; kendisine mihmandarlar ve emirlerini yerine getirecek yüksek dereceli memurlar verildi; derfterdar da, tahsisatı konusunda çıkacak buyruğu beklemesi emrini aldı (22 Ağustos 1743 - 2

Beceb 1156).⁷¹

Veziriazam Düştü

Bu sırada Kerkük'ün, aynı zamanda Bağdad ve Basra'yı muhasara altında tutan İranlıların eline geçtiği öğrenildi. Bu olaylar sebebiyle ve halkın hoşnutsuzluğuna son vermek için Mühr-i Hümâyûn ikinci defa olarak Hekimoğlu Ali Paşa'dan geri alındı (20 Eylül 1743 - 1 Şaban 1156).

Son Veziriazamîği görevi sırasında, Hekimoğlu Ali Paşa bu görevde ilk bulunuşu sırasındakinden daha çok ciddi ve düşünceli bir görüntü vermekle beraber ⁷², Bab-ı Âli nezdin-de bulunan Avrupa devletleri elcilerle münasebetlere özel bir dikkat göstermekten geri kalmadı. Kont Ulefeld'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra Avusturya elçiliği kâtibi Penkler elçi sifatiyle İstanbul'da kalmıştı; bu sıfatla güven mektuplarını Sultandın kendisine sunmuştu. Evvelce elçiler bu şerefe erememiş-lerdi. Güven mektubunu Veziriâzam'a vermek zorunda idiler: Benninger¹ ve ondan sonra Kunitz, Hofmann, Fleischman ve Pirling, kendi güven mektuplarını aracısız olarak Sultan'a sunan ilk elçiler olmuşlardı. Bu münasebetle almayı başardığı huzura kabul izninde, Penkler'e Özel bir lutufta bulunularak, on tercüman yardımcısı ve beş (dört yerine) kişiyle hazır olarak saygılarını sunması müsaadesi verildi. Fazla olarak, kendisine, o güne kadar yalnız elçilere gösterilen muamele uygulanarak kaftan veya hermin kürkten bir hll'at yerine samur bir kürk giydirildi, isveç elçileri Hoepken ve Carlson, Fenkler'in Avusturya elçiliğine atanmasını, kendilerine elçiliğin birinci ter-cumaniyle değil, üçüncü tercümaniyle bildirmesinden şikâyetçi oldular (5 Eylül 1742).

⁷³

Bosna'da Sınırlandırma

Azledilen Veziriazam son savaş ve Belgrad barış anlaşmasının imzalanması sırasında Bosna valisi olarak bu ülkenin çıkarlarını hararetle sahiplenmişti ki, ikinci Veziriâzamhğı döneminde bu sınır şehrinin taleplerine taraftarlık derecesinde yakınlık gösterdi; bu sebeble, son

⁷¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/38-40

⁷² Şimdi Veziriâzam'ı ilk görevdekinden çok ciddi, endişeli ve kederli buluyorum. Hollandalı kâtip Rigo'nun Viyana'da katip Dort'a 21 Mart iWS'de gizlice gönderdiği mektup.

⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/40

anlaşmaya rağmen Bosna sınırlarının tesbiti işi dâima muallâkta kalmıştı. Bosna yakınında Sava nehri kavşağından başlayarak Eski-Novî'yi çevreleyen toprak parçasından vazgeçmeyi düşünmediği halde Avusturya hükümeti, bu konuda elçi Ulefeld tarafından işlenen hatayı açıklamamıştı ve Eski-Novî'de Unna üzerinde yapılan köprünün yıkılmasını talep etmekle yetiniyordu. Bu hususta verilen fermanlara uygun olarak köprü aşağı tarafta yapıldı; Eski-Novî köprüsü yıkıldı. Fakat Coztanizza köprüsünün olduğu gibi kalmasından telâşa kapılan Bosnalılar, kendileri Sunaniz, Sapliza, Bivniak, büyük ve küçük Ottoka'yı ellerinde bulundurdıklarından, Avusturya birlikleri tarafından Ostorgha adasının işgaline karşı çıktılar. Veziriazam son sözü Ostorgha'mn Bosna ve Suhaniz'in Hırvatistan'a bağlanması hükmünü getirdi; bu sebeble de, kont Wirmond'la aynı zamanda İstanbul'da bulunan Hırvatistan ban'ı Batthyany doğuda sınırların tesbiti işiyle görevlendirildi; sınır tesbiti komiserleri Strugh yarımadasında buluştuklarında Suhaniz ve Sumiza'ya sahip olmak konusunda birçok güçlükler ortaya çıktı ve sonunda anlaşmaktan vazgeçtiler (11 Ağustos 1744 - 20 Cemaziyül'âhir 1156). Suhaniz Unna nehri adalarından biridir ve Novi'nin üstünde yarım fersahlık mesafede bulunmaktadır; Sunuza bu addaki ırmakla Unna arasındaki Sirovaz arazisinin adıdır. Hırvatlar bu araziyi Suhaniz'in bağlantısı olarak istiyorlar, Bosnalılar ise, Sunuza arazisini Suhaniz'e tâbi olması bakımından talebediyorlardı. Bu anlaşmazlık, ancak Veziriâzam'ın azlinden sonra Reisefendi Ra-gıb'la Avusturya elçisi arasında düzenlenen bir anlaşma ile yoluna konuldu (18 Ocak 1744 - 3 Zilhicce 1156); bu anlaşmanın girişinde Hırvatlarla Bosnalılar arasında dil meselesiyle alâkalı anlaşmazlığa açıklık kazandırıldı. Aynı zamanda, bu anlaşma,, gelecekte bu tür itirazların bertaraf edilmesini sağlamak üzere, Avusturya sınırı içinde bırakılan Sirova arazisinin bundan Böyle Sunuza adını taşımayacağı belirtildi; tâviz olarak Subfiniz adası ve Strugh yarımadası, su dolu bir çukur vasıta siyle Hırvatistan'dan tamamıyla ayrılması şartiyle Bosnalılara bırakıldı.

Rus elçisi Vişniakoff Zaporog Kazaklarının anlaşma yoluyla kendilerine bırakılan Şalin topraklarında karışıklıklar çıkarmalarından ve Tatarların yüzalia at ve yirmisekiz öküzle el koymalarından şikâyetçi olduğundan, Sultan bu konuda bu türlü saldırılara girişmemesi emrini vermek ve Bucak seraskerine aynı mânâda emirler göndermek suretiyle kendisine her türlü teminatı vermiş bulundu (Ağustos 1743). Müteakib yıl, Bâb-ı ÂH, tercümanı Jean Gallimachi vasıtasıyla sınırdaki Kus yığınağından endişe duyduğunu belirtince, elçi'Vişniakoff imparatorundan almış olduğu emri bildirerek,

hükümetinin barışı devam ettirmek arzusu hususunda en hâlis teminatları verdi.⁷⁴

Fransa, İsveç, Polonya Ve Rusya İle Münasebetler

Babı Âlî tarafından Rusya'ya karşı duyulan güvensizlik, Fransız elçisi tarafından uyandırılmış ve devamlı olması hususunda gereken özen gösterilmişti. Fransız elçisi Rusya ile İran şahı arasında bir anlaşma imzalandığını Osmanlı hükümetine haber vermişti ve aynı elçi, Bâb-ı Alî nezdinde İsveç'in menfaatlerini destekliyordu.

Castellane, sarayın bazı dâirelerini görmek ayrıcalığını elde eden ilk hıristiyan elçi oldu. Bu müsaade, Paris'deki son Türk elçi Said Mehmed'e Versaille sarayının bazı dâirelerini görmek imkânı tanınması gozönünde tutularak verilmişti. Elçinin saray dâirelerini ziyaretinden sonra Kızlarağası, elçiye ve beraberinde bulunanlara üzerinde Sultan'ın tuğrası bulunan, ipek kumaşlar içine konulmuş, 30-40 duka altını ve madalyalar verdi. Bu sırada Osmanlı imparatorluğunun Paris elçisi Said Mehined, iki Fransız savaş gemisiyle ve beraberinde kralın Sul-tan'a gönderdiği hediyelerle Türkiye'ye dönüyordu; hediyeler arasında Veziriazamca gönderilenler de vardı. Hediyeler altın işlemeli büyük ve küçük hahlardan, altın yıldızlı çay ye kahve takımlarından, inci kakmalı masa ve paha biçilmez vazolarla som altın ve gümüş kaplardan, Lyon fabrikasında yapılmış altmış kanape yastığından, yine sayılamayacak kadar çok altın ve gümüş sürahilerden oluşuyordu; ayrıca yirmiiki de topçu gönderilmişti ki, bunlar Bonneval'in bombacı birliklerine alındılar: Böylece Fransa, Türk topçusunun mükemmelleşmesine yardım etmiş ilk Avrupa devleti oluyordu. Sultan, oda hizmetkârlarından birini org çalmayı öğrenmesi için Paris'e göndermişti; elçi Mehmed Said, İstanbul'da musiki dersi vermesi için bu genci beraberinde getirmişti. Fakat bu sanat, babasının elçiliği sırasında Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğuna getirdiği matbaa kadar hararetle karşılanmadı. Türk matbaasının müdürü mühtedi İbrahim ve adı yine İbrahim olan oğlu, Fransız elçisi tarafından İsveç lehinde kararlar verilmesi ve Rusya'ya karşı teyakkuz hâlinde bulunulması için gerekli haberlerin Bâb-ı Âli'ye ulaştırılmasında kullanılıyorlardı. Ayrıca, Fransız elçisi, Osmanlı İmparatorluğunun İsveç'e

⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/41-42

yardımda bulunması hususunda Bâb-ı Âlî ile müzakereleri yürütüyordu ⁷⁵. Yukarıda adları geçen iki İbrahim, Fransız elçisi tarafından Bonneval'-le birlikte çalıştırılıyorlardı. Rusya ile İsveç arasında barış yapılıncaya, İsveç elçisi, yapılan anlaşmanın Rus elçisi Vişniakoff tarafından ortaya atılan yorumuna karşı itirazda bulundu. Zira, bu yoruma göre, İsveç Rusya'ya bağımlı bir devlet oluyordu; Rus elçisi, bu yorumu yüzünden hükümeti tarafından şiddetle uyarıldı ve kınandı.

Finochetti'nin yerine Napoli olağanüstü elçisi olarak şövalye Majo atandı. Bu ülkenin hükümdarı tarafından Sultan'a, bu hükümdara Veziriazam Ali Paşa tarafından gönderilen file mukabele olarak, renkli camlarla şekiller takıldığı zaman bunları duvara aksettiren, kutusu altın muhafazalı bir sihirli lamba gönderilmişti.

Polonya'ya gelince, bu ülke, Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikinci Veziriâzamhğı döneminde, kendisine üç meselenin halli görevini vererek İstanbul'a, tercüman Giustiniani ile birlikte, elçi Benoe'yi gönderdi; bahis konusu üç mesele şunlardı: Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki son savaşta tam bir tarafsız tutum içinde davranamayan Polonya'nın mazur görülmesi Bâb-ı Âlî'den rica edilecekti; ikincisi, Tatarların saldırılarla Polonya'ya verdikleri zarar için bir miktar tazminat istenecekti; üçüncüsü, Polonya topraklarına katılmak üzere Zaporog Kazaklarının arazisinden bir parçasının bu ülkeye teslimini gerçekleştirmeğe çalışacaktı. Bu elçilik, devlet ileri gelenleri arasındaki fikir beraberliği yokluğunu ve elçinin ağızdan söyledikleriyle güven mektubu arasındaki çelişki, Polonya devletinin meselelerini biraz olsun bilen bütün diplomatları hayrete düşürmekten geri kalmayacaktı. Elçi Benoe ve aşağı yukarı bütün maiyyeti Stanislas Leczinski'nin çıkarlarına hizmet ediyorlardı; öte yandan hükümet tercümanı Giustiniani ve diğer birkaç kişi kral III. Auguste'e bağlıydılar. Potocki'nin özel kâatibi Paul Starynski, Polonya elçilik sekreteri görevini yürütüyordu. Potocki, kullandığı aracı ile Veziriâzam'a gönderdiği mektupta, elçi Benoe'nin, Bâb-ı Âlî ve Ruslar tarafından paylaşılan Zaporog Kazakları arazisi meselesinden, yâni kökü hayli geçmişte bulunan anlaşmazlığı düzene koymaktan başka bir görevi olmadığını yazıyordu ⁷⁶. Elçi Benoe, Kırkkilise'den Eflâk prensine tercüman Marini aracılığıyla mektup yazdı ve birkaç gün Makro Khorî (Yedikule dışında) ⁷⁷'de dinlenmek istedi. Ocak

⁷⁵ Bâb-ı Âlî, İsveç'e yirmibeş kese tutarında yeni bir yardımda bulundu, Penkler'in raporu.

⁷⁶ Domini Potocki'nin mektubu.

⁷⁷ Yazarın Makro Khorî dediği kasaba şimdiki Bakırköy İlçesi (Ç.N.).

ayının ilk günlerinde (8 Ocak 1743) İstanbul'a vardı. Böylece ağızdan ileteceği mesajla güven mektuplarının muhtevası arasındaki büyük çelişki ortaya çıkmış oldu. Polonya elçisinin Bâb-ı Âlî'ye verdiği güven mektupları Czaslau savaşından önce kaleme alınmışlardı ve değiştirilmeleri unutulduğundan tamamiyle VII. Charles'ın lehindeydi. Bu sebeple Potocki, elçi Benoe'ye yeni güven mektupları göndermekte acele etti. Bu mektuplar elçinin eline vardığında, ilk mektuplar çoktan verilmişti. Benoe, Veziriazam tarafından huzura kabulünde, Türk dilini yeterince bilmediği bahanesiyle, kralın tercümanı Giustiniani'yi görevinden uzaklaştırdı ve onun yerine tercüman Marini'den faydalandı. Peşinden, Castellane, Carlson, Potocki ve Bonneval tarafından telkin edilen düşünceleri, üçlü görevini desteklemek bakımından, açıkladı. Veziriazam onu sonuna kadar dinledi ve şu cevabı verdi: «Bir karar vermeyi düşünmeden önce, otuz-bin başın bir şapkaya sokulması gereken bir ülke ile birlikte bir işe nasıl teşebbüs edilebilir?» Yeni güven mektuplarının muhtevasına gelince, Osmanlı Hükümeti, Rus ordusuna geçiş vermek suretiyle taraf sızlığı bozan Polonya'yı mazur gördüğünü belirtmekle yetindi; daha sonraki görüşmelerin tarihini tesbit etmek için, Polonya'dan geleceği bildirilen büyükelçilik heyetini bekleyecekti (5 Mart 1743). Bâb-ı Âlî'nin bu kararına uygun olarak Giustiniani maslahatgüzar sıfatiyle İstanbul'da kaldı; elçi, kendi adamı, casusu Lumaca⁷⁸'yi İstanbul'da bıraktı; onunla birlikte Avusturya Doğu Kumpanyası müdürü tacir Hübschle⁷⁹ birlikte Viyana'da bulunan Polonya kralının elçisi Bunau ile mektuplaşmalarını sürdürdüler.

Kiow Beyi ve Eflak prensi Ghika ve İsveç elçisi Carlson, bütün tesirlerini kullanarak, Prusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında dostluk bağlarını kuvvetlendirmek isteyen kral İkinci Frederic'e yardım ediyorlardı. İkinci Frederic, Eflâk prensinin bu makama getirildiğinde kendisini yazılı olarak tebrik etmişti. Prens de, ona babasının ölümü dolayısıyla tâziyetlerini ve tahta geçişinden ötürü de tebriklerini bildiren bir mektupla karşılık vermişti (10 Ocak 1741).⁸⁰

⁷⁸ Lumaca Perot, mesleği kuyumculuk olan bu kişi, saray için çalıştırılmak üzere beş bin duka altını ile Fransa'ya gönderildi. Lumaca, Bunau'ya gönderdiği 30 Mayıs 1741 tarihli mektupta gizli servisinde çalışanların faaliyetleri hakkında bilgi veriyor.

⁷⁹ Hübsch, protestan, 1722'de İstanbul'a Şark Kumpanyasının temsilcisi olarak geldi. Penkler Raporu.

⁸⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/42-45

Bonneval

Kısa bir süre sonra, Prusya generali Seewald, Kiow Beyi (Palatin) 'nin hizmetine girdi: Başlıca görevi, oradan Prusya hükümetiyle gizli bir haberleşmeyi devam ettirmektir. Eflâk prensi de, kendi tarafından, Marini Pazegna'yı aynı maksatla Kiow'a gönderdi (24 Temmuz 1741). II. Frederic, kendisine iyi temenni ve üzüntülerini bildirmiş olan Eflâk prensine teşekkürlerini ve babasına Veziriazam tarafından gönderilen mektuptan haberdâr bulunmadığını bildiren bir mektup yazdı: Oysa bu bir mazeretti, zira cevapsız kalan mektubun alındığına dâir vesika Mareşal tarafından imzalanmıştı ve Carlson'un elinde bulunuyordu ⁸¹. Prusyalı casusların haberleşmelerini yerinde idare etmek üzere Yaş'a gönderilen Ghisen adında bir şahıs, orada aniden öldü ve ortada ölümün zehirlenme sonucu meydana geldiğine dâir bazı sebepler vardı ⁸². Böylece, Bonneval'in pekiştirme ve güçlendirme gayretlerine rağmen, Prusya'nın Osmanlılarla temasları yeniden böylece kesilmiş oldu. Bonneval'e gelince, projeleri bakımından tam bir başarısızlıkla karşı karşıya kalıyordu. Bu projelerden biri İsveç'le yeni bir ittifak anlaşması yapılması ⁸³, diğeri protestan kolonileri kurulması ⁸⁴, üçüncüsü ise, bir mühendisler birliğinin ordu içinde yer almasıyla alakalıydı. Bu sonuncu proje münasebetiyle, yirmibeş yıl önce bir yabancı mesâhacılar birliği kurulması hususunda ⁸⁵ Fransız subayı Rochefort tarafından Bâb-ı Âlî'ye sunulan plânı da canlandırıyor. Bu arada, Veziriâzam'a Avrupa

⁸¹ Carlson ve Eflâk prensinin birbirlerine gönderdikleri mektuplar Avusturya İmparatorluk arşivlerinde bulunmaktadır.

⁸² Carlson ve Bonneval, bu adamı Rusların zehirlediğini bildirdiler. Çünkü Eflâk'da, daha önce, aynı vazifeyle görevlendirilmiş Hauer adında birini içki içirerek ve türlü yollardan baştan çıkarmışlardı. Zâten II, Fre"de"ric, kendisine karşı öldürmeyi veya zehirlemeyi hedef alan bir suikast rivayetini pek ciddiye almamıştı. Bu hususta, Fransa devlet nazırı Amelot da Villeneuve'e şöyle yazıyordu: «Prusya kralı, Avusturya hükümetinin kendisini öldürtmek için bir suikast tertiplediğini iddia ediyor. İddiasına göre, bu suikast kendisi tarafından - tabii, resmî görevlilerinin yardımlarıyla - ortaya çıkarılmıştır. Bu suikast tertibini bildirmek üzere bütün Avrupa devletlerine yazılar gönderdi. Prusya kralı tarafından gönderilen yazıların bir kopyasını mektubuma ekliyorum. Bundan da Berlin ve Viyana hükümetlerinin bundan böyle barışmaz bir durum içinde bulunacakları neticesini çıkarabilirsiniz.»

⁸³ İsveç kralıyla Osmanlı hükümeti arasında bir anlaşma teklifi.

⁸⁴ 1738 -1739 yıllarında, bir protestan kolonisi kurulması hususunda İsviçre'nin Zürih ve Berne kantonlarına teklifte bulunulmuştu. Taxelhofer tarafından 19 Eylül 1743'de Bonneval'e Berne şehrinden gönderilen bir mektupta bu kantonların bahis konusu kolonileri kabul etmelerinin mümkün olmadığı ve doğuda bunların gerçekleşebileceği bildiriliyor, durumun Prusya kralıyla diğer protestan hükümdarlara yazıldığı haber veriliyordu. Avusturya imparatorunun emrinde olan Orgeneral Taxelhofer, işlerin yürütülmesinden duyduğu kırınglıkla istifasını vermiş ve Bonneval'e dostluk bağlarıyla bağlanmıştı. Bonneval, son durumu dikkate alarak bahis konusu Protestanların Sultan'ın devletlerinde yerleştirilmeleri projesinin akamete uğradığını, imkânsızlaştığını bildirdi.

⁸⁵ Osmanlı hükümeti emrinde yabancılardan oluşacak bir mühendisler birliğinin orduda yer alması hususunda Rochefort tarafından verilen 1717 tarihli proje

devletlerinin durumu hakkında ⁸⁶ muhtıralar, notlar takdim etmek suretiyle

⁸⁶ Burada verdiğimiz hatırat, Bonneval'in siyasî hareketlerini, bu konuda yazılmış sıhhati şüpheli hâtıratlardakinden ve prens de Ligne tarafından yayınlananlardan daha iyi tanıtmaktadır.

Kont Bonneval'in, 1742 Haziranında Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya Gönderdiği Hatırat «Altesinize halihazır Avrupa işleri ve hıristiyan hükümdarların aşağı yukarı dünya ölçüsünde, Almanya imparatoru VI. Charles konusunda tutuşturdukları savaş hakkında yapacağım açıklamanın gayesi bakımından ve bütün bu karışıklıkların se-bebleri ve hedeflerinin noksanz bir şekilde anlaşılması için bu asrın başına ve İspanya kralı II.

Charles'in ölümüne kadar gitmem kesinlikle zorunludur.

Bu kral, Almanya'da İmparator adıyla hüküm süren gibi aynı Avusturya hânedânındandı ve tedavisi imkânsız bir hastalığın pençesine düştüğünden, onun yerine geçmek durumunda olanlar, hep birden iddialarını açığa vurdular; Fransa kralı ve Almanya imparatoru bunların önde gelenleriydi; İspanya kralı ile aynı hanedandan olan Almanya imparatoru, çocuklarından birinin II. Charles'm varisi ilân edilmesinden hiçbir suretle şüpheye düşmüyordu; Fransa kralı ve çocukları kan hakkı bakımından II. Charles'm en yakını durumunda bulunuyorlardı; zira, bu krallık kızlara intikal ettiğinden, XIV. Louis'nin anası, karısı gibi, biri II. Charles'in babasının kardeşi, diğeri ise onun kız kardeşiydi; bunlar, bu krallık üzerindeki haklarını Fransa veliahdına ve onun çocuklarına bırakmışlardı; Fransa veliahdının üç çocuğu vardı: En büyüğü şimdiki Fransa kralının babası olan dük de Bourgogne'du, ikincisi dük d'Anjou idi ki hâlen İspanya kralıdır, üçüncüsü ise arkasında vâris bırakmadan ölen dük de Berry'dir. V.A. Fransa'da Dauphin (veliahd) adının kralların büyük oğluna veya onların sülâlesinden doğrudan haleflerine verildiğini benden daha iyi bilir.

En eski kanunlara göre, Fransa krallığının bütün İspanya krallığı üzerindeki hakları itiraz götürmezdi, fakat Avusturya ve Almanya hanedanı iki hanedan arasında kendi lehlerine yapılmış birçok mukavele bulunduğunu iddia ediyordu; bunlara dayanılarak veya bu mukavelelerde, iki taraftan biri öldüğünde karşılıklı olarak birbirlerine halef olu-, yorlar, tahta, geçiyorlardı; bununla beraber Avusturya hanedanı kendi haklarına yarılmaz gözüyle bakıyordu. Bunda da başlıca sebep, İspanyolların Fransız millette karşı besledikleri yenilmez kindi; bu yüzden Fransa'ya karşı yaklaşık 200 yıl boyunca savaşmışlardı; bu müddete kısa barış ve fasılalar girmişti; bununla beraber, Avusturya hanedanının beklentisinin aksine olarak, İspanya kralı II. Charles ölümünün yaklaştığını hissedince, kendi halefi olarak, dünyanın dört bir yanında bulunan devletlerin, prensliklerin, dükliklerin ve diğer devletlerin başına geçmesi için Fransa veliahdının ikinci oğlu Philippe'i, dük d'Anjou'yu davet etti; bilindiği gibi, İspanya, hıristiyan kralların başında buldukları devletlerin en büyük ve geniş olanıdır; yaklaşık 41 yaşında olan bu prens, İspanya'nın payitahtı Madrid'e gidince, itirazsız kabul edildi ve bu tacın emrindeki bütün devletlerin kralı olarak tanındı. Fransız hanedanına bu kudret artışının gelmesi, öteki hıristiyan krallarını memnun etmemekle beraber, o sırada Almanya'da saltanat süren İmparator Lâopold üzerinde bir yıldırın tesiri yaptı; bu hükümdarın iki oğlu vardı, büyüğünün adı Joseph, ikincisinin adı Charles'dı, bunlar birbiri peşi sıra kendi veraset ülkelerinde, Macaristan ve Avusturya'da tahta çıktılar; imparator Leopold, İtalya'daki İspanyol devletlerini, Milan dukalığını ve iki krallığı, Napoli ve Sicilya krallıklarını zaptetmek üzere ordusunu derhal silâhlendirdi ve bu zaman esnasında hıristiyan hükümetlerine temsilciler göndererek onlara, Fransa altmış yıla yakın bir zamandan beri bütün birleşmiş devletler karşısında zafer kazandığına göre, bu defa İspanya da bu kudretli hanedanın eline geçtiğine göre, artık bütün devletlerin sonunun geldiğini ahlattı; bu teşebbüsünü yazılar da göndererek destekledi; bu yazılarda, İspanya tahtı üzerindeki haklarını isbat etmek iddiası daydı; bu hakları Fransızlar kolayca reddettiler. Fransa üç yıldan beri İmparator ve müttetiklerine karşı savaşı sürdürüyordu; Fransa'nın düşmanları İspanya'ya İspanya'nın içinden hücumla geçmeğe karar verdiler. Bu yoldan hemen harekete geçildi ve imparator Leopold'un küçük oğlu, Joseph'in küçük kardeşi arşidük Charles, III. Charles adı altında İspanya kralı, II. Charles'in meşru halefi ilân edildi; fakat, imparator Leopold ve imparatoriçe Madleine, onun görünüşte meşru bir unvanla hukukunu desteklemek için, daha önceden Romenlerin kralı olan ve babasının ölümünden sonra tahtın vârisi durumundaki arşidük Joseph'i kardeşi lehine İspanya tahtı üzerindeki haklarından vazgeçmeğe zorladılar; kardeşlerin birbirlerine karşı hiçbir dostluk bağları bulunmadığından, bu meseleyi halletmek kolay olmadı, fakat nihayet, Joseph, babası imparatorun ve müttetiklerinin ricaları karşısında boyun eğdi; bununla beraber, önemli bir şart koşmayı da ihmâl etmedi: İspanya tahtından feragat edışı yalnız kardeşinin şahsına bağlı olacaktı; kendi erkek vârisleri ve bunların bulunmamaları ve vârisleri kız olduğu takdirde Almanya ve Macaristan ve bunlara bağlı devletler kendi kızlarına geçecek, İspanya tahtı konusunda da kendi kızları Charles'in kızlarına tercih edilecekti. İmparator babalan, iki kardeş arasındaki bu anlaşmaya müsaade etti ve hemen tatbikine geçildi. İngilizler ve Hollandalılar büyük bir ordu ile İspanya'ya nakledilmiş olduklarından, İspanya kralı III. Charles (Fransa'nın

düşmanı olan devletler ona bu unvanı vermişlerdi), önce müttefiki Portekiz kralı ve sonra Catalogne tarafından kabul gördü; bu eyâlet ve iki devlet, Ara-gon ve Valence, Portekiz kralı Philippe'e karşı isyan ettiler, fakat eski Castille devletleri denilenlerin hepsi ona sadık kalmışlardı; fakat Charles, kısa bir süre sonra Aragon ve Valence krallıkların kaybedince, kendisine yalnız Catalogne kaldı. Charles'ın İspanya'ya hareketinden yaklaşık iki yıl sonra, imparator Leopold öldü ve yerine Gömenlerin kralı olan büyük oğlu Joseph'i geçti. İtalya'da Fransızların talihi tersine döndü: Yeni kral ve müttefikleri tarafından fethedilmiş olduğundan Napoli krallığını, Milan dukalığını terketmek zorunda kaldılar; bunlar İspanya kralı III. Charles denilen arşidük Charles'a krallığının birer parçası olarak teslim edildiler. İspanyol Flandre'ndeki limbourg dukalığı İngiliz ve Hollandalılar taraf nidan fethedildiğinden, III. Charles buranın kralı olarak tanındı. Fakat, bu da şartlı oldu: İki kardeş arasında yapılmış olan mukavele yürüyecek, ve İmparator Joseph, kendi ordusu ve müttefikleri tarafından, Fransa hanedanı tarafından zaptedilmiş ve kendileri tarafından geri alınan topraklardan İspanya krallığı adına vazgeçeceklerdi ve Charles yaşadığı müddetçe İspanya kralı olarak kalacaktı, İspanya'dan çıkmak zorunda kalsa da unvanı devam edecekti ve kardeşinin erkek çocukları olduğu takdirde babalarının tahtına çıkacaklardı. Yaklaşık onbir yıldan beri İmparator, müttefikleri ve sözde kral Charles tarafından Fransa krallığına karşı bu kanlı savaş sürüp gidiyordu; imparator Joseph erkek evlad bırakmaksızın öldüğünde, bütün bu fetihlerden, Char-les'in elinde sadece Barcelone, Tarrgone şehirleriyle Catalogne'da birkaç önemsiz mevki kalmış bulunuyordu. İmparator Joseph, geride iki kız çocuk bırakmıştı; bunlardan biri, sonradan, hâlen Polonya kralı olan Saksonya elektörü ile evlendi; ikinci kızı, yeni imparatorluk tacını giymiş olan Bavyera elektörü ile bir izdivaç yaptı; bu sonuncu damadın babası ve Kolonya elektörünün babası İspanya kralı V. Philippe'in anasının, Fransa veliahdının karısının kardeşleri idiler, yalnız bunlar, bütün hıristi-yan kralları arasında yeğenlerinin vârisi olarak ortaya çıkmak cesaretini gösterdiler. Fakat, Alman-ya'daki savaş, Fransa bakımından İtalya'daki gibi çok kötü gitmiş değildi, bunlar elektörlük bölgelerini kaybedip Fransa'ya çekilmek zorunda kaldılar. Bavyera elektörünün altı veya yedi çocuğu, Avusturya tarafından İtalya yakınında küçük bir şehirde mahpus tutuldu ve kendilerine yaşamaları için küçük miktarda bir tahsisat verildi.

İmparator Joseph'in ölümü, III. Charles'ı Almanya'ya dönmek ve kardeşinin yerine tahta geçmek mücadelesine başlamak zorunda bıraktı; kısa bir süre sonra bunu başardı ve ağabeyisinin yerine imparator tanınarak Frankfurt şehrinde taç giydi; bugün İngiltere'de saltanat süren Hannover elektörünün hanedanından bir prensesle evlendi: Evlenmeleri üzerinden her ne kadar üç sene geçmişse de çocukları olmadığından, Catalan'ları kendi taraftarı olarak muhafaza edebilmek için karısını İspanya'da bıraktı. Charles'ın imparatorluk makamına oturması ve evvelce kardeşinin kazanmış olduğu başarı, İngiltere'de pek çok ileri gelen kişide korkuya sebep oldu; bu kişiler uzun savaşlardan olduğu kadar bunların yol açtığı büyük masrafları karşılamaktan da bıkmış usanıyorlardı. Almanya İmparatorluğu'na bütün İspanya krallığı da eklenince, V. Charles döneminin geri geleceğinden şüpheye düşüyorlardı. Bilindiği gibi, V. Charles, Almanya1 imparatoru ve İspanya kralı idi. Bundan 220 yıl önce Osmanlıların İmparatoru Muhteşem Süleyman ve Fransa kralı I. François, V. Charles'ın bütün hıristiyan dünyasını fethetmek ihtirasının karşısına dikümeselerdi, bu fetih rüyası gerçekleşmiş olacaktı. Bu ittifak, V. Charles'a, Türklerin büyük bir askeri dehâ göstererek fethettikleri, Macaristan'ın en büyük bölümünü ve payitahtı Buda'yı kaybettirdi. Fransızlar İtalya'da Milano'yu kaybettilerse de Almanya'nın yakınında çok mühim eyâleti, Metz, To-ul ve Verdun'u işgal ettiler ki, bu eyâletler, Almanya tarafındaki şuurlarını örtüyordu; böylece, gerçeğin ta kendisi olarak söylenebilir ki, bütün hıristiyan hükümdarlar kurtuluşlarını Osmanlı İmparatoru Muhteşem Süleyman'a ve onun müttefiki Fransa kralı I. François'ya borçludurlar; fakat, zamanımızın hâdiselerine gelmek için siz Fehâmetia efendimize şurasını arzedeceğim ki, Fransa, aralarında ittifak anlaşması bulunan hıristiyan hükümdarlara karşı onbir yıl boyunca sürdürdüğü savaş dolayısıyla son derece tükenmiş durumda bulunuyordu, Fransa'nın torunu İspanya da aynı durumdaydı; İngiltere'de bulunan gizli ajanları, casusları vasıtasıyla ve bu adada esir tutulan kendi generallerinden biri olan mareşal Talart'dan, İngiliz milletinin büyük bir kısmının barış istediğini sevinerek öğrendi. Yaklaşık altmışdokuz yıldan beri saltanat süren Fransızların imparatoru XIV. Louis bu durumdan faydalanmak için her vasıtayı kullanmayı ihmâl etmeyerek teşebbüse geçti. Zaten XIV. Louis idare ilminde ve fırsatları değerlendirip devletin lehine neticeler elde etmekte dünyada eşi bulunmaz denecek kadar ustaydı. O sırada İngiltere tahtında bulunan kraliçe Anne'm nedimesi madmazel Masham'ı elde ederek hükümette değişiklik yaptırdı. İngiltere hükümetinin yeni nazırlarından ikisi fazlasıyla barış taraftarıydı. Böylece, bir taraftan barış imkânını hazırlarken, Almanya imparatoru VI. Charles'ın veraset yoluyla kullanabileceği İspanya'ya bağlı devletlerin onunla birleşmeleri imkânını da ortadan kaldırmış oluyordu. Bütün bunlar olurken, İngiltere hükümetindeki, biraz önce sözünü ettiğim iki nazır da İngiltere ile Fransa arasında barışı gerçekleştirmek konusunda ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu teşebbüsler İngiltere'nin müttefiklerini rahatsız edecek ve

kısa sürede onları İngiltere örneğine uymak zorunda bırakacaktı. Nitekim, İngiltere ordusu Flandres'larda müttefiklerinin ordularından ayrılınca, Fransızlar bunların üzerinde önemli sayılabilecek bir zafer kazanmışlardı; bu zaferde Fransızlar, onların üç yılda ele geçirdikleri üç yeri, üç ayda geri almışlardı; bu durum, İngiltere'nin müttefiklerinin yüreğine korku saldı: Böylece, Fransa'nın altmış yıldır elinde bulundurduğu üstünlüğü ortadan kaldıramayacaklarını birçok sebeplerden anlamının korkusu hepsini birden barışa zorladı. Almanya imparatoru tek başına harbi sürdürmek istedi, fakat ilk meydan savaşında işlerin iyi gitmediğini gördü: Fransa kralı, onun imparatorluğunun yolunu kapayan iki kalesini, Landan ile Fribourg'u zaptetti. İmparator, ancak, elkoyduğu ülkeleri ve elektörlerin topraklarını sahiplerine iade etmek suretiyle barış yapabildi. Bu elektörler arasında, evvelce bahsettiğim Bavyera ve Cologne elektörleri vardı, ki bunlar amcaları olan İspanya kralını taht üzerinde tutmak, saltanatını devam ettirmek için herşeylerini feda etmişlerdi.

İmparator, Bavyera elektörüne, ondan aldığı eşyaları, gümüş takımlarını, mücevherleri de iade etmek zorunda kaldığı gibi çocuklarının haklarını da kabul etti. Diğer taraftan Fransa, İtalya'da Mi-lan dukahığı ile Napoli krallığını geri verdi; üç-dört yıl sonra Sicilya (Payitahtı Mesina olan) adası da Savoie dükü zorlanmak suretiyle -ki orasını kral ünvanıyla almıştı- ve kendisinin Sardonya adasıyla yetinmesi sağlanarak İmparatora verildi, nitekim bugün de kendisine Sardonya kralı denilmektedir. İspanya kralı da, imparatorun lehine olarak İspanyol Flandre'mdan feragat etti; çünkü burası ülkelerine yakın olduğundan İngiliz ve Hollandalıların kiskançlık duygularını uyandırıyor ve Fransa ile münasebetlerinde bir pürüz noktası oluşturuyordu. Diğer taraftan, İspanya kralı, Yeni Dünya (Amerika) ve büyük Philippines adalarında, Çin ve Japon adalarındaki imparatorluğunu muhafaza etti, bu da düşmanlarının iddia ettiklerinin aksine İspanya'yı daha fazla birlik hâline getirdi; zira bu saydığım yerlerden İspanya'ya altın, gümüş ve mücevher akıyor ve bunlar onun kudretini büyültüyordu. Gerçekte İspanya kralı Fransa imparatorundan sonra hıristiyan hükümdarların en kudretlisi ve gerçekten en zenginiydi.

İspanya kralı V. Philippe ile Almanya imparatoru VI. Charles arasındaki barış, Fransa ile aynı zamanda gerçekleşmedi: Catalogne'ü boşaltacaklarını vaatmiş olan Almanlar, aksine, âsileri gizlice kışkırtıyor, onlara para yardımı, yiyecek ve savaş malzemesi gönderiyordu; bu, İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya verdiği sözün tamamıyla aksine bir davranıştı. XIV. Louis bu durum karşısında, torunu olan İspanya kralına askeri yardımda bulunmak zorunda kaldı ve âsiler tenkil edilmiş oldu; Almanya imparatoru VI. Charles'ın utanç duyması gereken bu durum, hıristiyan ülkelerine dört yıl boyunca derin bir barış dönemi yaşamak imkânını sağladı. Fakat, Sicilya'yı Savoie düküne ancak erkek vârisi olmadığı takdirde bu ülkenin tekrar İspanya'ya döneceği şartıyla vermiş olan İspanya imparatoru, bu krallığın Almanya imparatoruna verilmek üzere müzakereler cereyan ettiğini öğrenince, Sicilya'yı tekrar Napoli krallığı ile birleştirmek maksadıyla Osmanlı Sultanı ile Almanların savaşa tutuşmuş ol: malarından yararlandı ve adayı fethetmek maksadıyla harekete geçti. O sırada, İspanya kralı Bâb-i Âli'ye şövalye Boisimen adında bir elçi gönderdi. Fakat, İstanbul'da bulunan Avrupa devletleri elçilerinin çevirdikleri dolaplar yüzünden İspanyol elçisi İstanbul'da hiçbir netice eldr edemeden kendisine dünyanın en gü/üi iltifatları yapılarak. Sultan'-m veziri İbrahim Paşadan alman emirle onaltı kese para ihsanı da, alarak, İspanya'ya dönmesi için Edirne'ye gönderildi.

Böylece, Bâb-ı Âli, Sultan lehine son derece yararlı bir ittifak oluşturmak imkânını kaçırmış oldu. Büyük Sultan böylece, hıristiyan kralların çıkarlarına göre hareket edeceği yerde, kendi menfaatlerini elde etmek için muazzam bir fırsat yakalamış olacaktı. Bununla beraber, İspanya kralı, iki ay içinde aşağı yukarı adanın tamamını işgal eden askerlerini karaya çıkardı. Aynı yıl İspanya kralı bütün düşüncelerini gerçekleştirmiş olacaktı. Fakat, Almanya imparatoru, Fransa ve İngiltere İspanyollara karşı birleştiler. İspanya kralı, imparator III. Ahmed'in kendisiyle ittifak anlaşması yapacağına dair ihtiyar prens Rakotzi'nin vadedine fazlasıyla bel bağladı. Bu vaad gerçekleşmedi, bu da İspanyol birliklerinin Sicilya'yı terketmelerine sebep oldu.

Şurası muhakkak ki» Bab-ı Âli İspanya ile ittifak etmiş olsaydı, Macaristan'da işleri kolaylıkla yürütecekti, İngiltere ve Fransa Bab-ı Âli'nin müttefiki İspanya'ya karşı herhangi bir harekette bulunmak cür'etinden uzak kalacaklardı, İspanya ise, İtalya'da kaybetmiş olduğu devletleri rahatça geri alacaktı. Bütün bunlar Almanların Belgrad'ı aldıkları yıl içinde cereyan etti, kısa bir zaman sonra barış anlaşması yapılmıştı ve İspanyol birlikleri Sicilya ve Sardunya'yı boşalttıklarından bu adalardan ilki Almanlara kaldı, ikincisi ise Savoie düküne teslim edildi ve hâlen onun adını taşımaktadır. Bu olayların peşinden hıristiyan devletler onüç yıl boyunca sürekli bir banş dönemi yaşadılar; bu, Saxe elek-törü ve Polonya kralı Frederic-Auguste'ün ölümüne kadar sürdü. Polonyalılar kralları olarak Fransa'nın bugünkü kraliçesinin babası Stanislaus Les-zinsky'i seçtiklerinden Ruslar buna karşı çıktı ve Almanya imparatoru VI. Charles'ı, ölen kralın oğlu, hâlen saltanat sürmekte olan kralı İspanya tahtına oturtmak için savaşa soktular; fakat bu hareketi Alman imparatoruna, iki güzel krallığı, Sicilya ve Napoli'yi Fransa ile birleşen İspanya'ya kaptırmasına maloldu,

Fransa ve müttefiklerine karşı iki veya üç savaş kaybetmesine, ordusunun en tecrübeli subayların muharebe meydanlarında bırakmasına maloldu; bunlar genellikle generaller, yüksek rütbeli subaylardı; imparatorun elinde çok küçük oranda yüksek rütbeli subay kaldığından orduları artık harekete geçebilecek durumda değildi. Barış anlaşması yapıldı ve Lorraine dükü, kendi dukalığını İtalya'daki Toscan dukalığı ile değiştirdi ve bu dukalığı Fransa'ya teslim etti; Fransa da dukalığın gelirini Polonya krallığını kaybetmesinin tazminatı olarak kayd-ı hayat şartıyla kral Stanislaw Leszinski'ye bıraktı. Bütün Milan dukalığı Almanya imparatoruna geri verildi, ki bu dukalığı bu savaşta kaybetmiş ve bütün İtalya'da elinde sadece Mantua şehri kalmıştı ve bu şehir de İspanyollar tarafından muhasara altındaydı ve barış anlaşmasının imzalanması biraz daha gecikseydi, şehrin İspanyolların eline geçmesi artık sadece bir an meselesiydi. İspanya sarayı bu durumdan pek memnun olmadı, çünkü, Alman imparatoruna, Napoli ve Sicilya'nın, ki bu iki mühim yer İspanyolların kralının oğlu İnfant Don Carlos tarafından şahsen fethedilmişti, kaybetmesinin tazminatı olarak Parme ve Plaisance dukahlıkları verilmişti; bu iki dukalık İspanya kralının oğluna annesi tarafından intikal etmişti ve onun sahipliği altındaydı ve Toscan büyük dukalığı da bu durumdaydı ve Fransa'nın muvafakatiyle, kendi dukalığı ile değiştirdiğinden Lorraine dükünün vârisi ilân edilmiş durumda bulunuyordu. Bu savaşta bütün yağlı parçayı kapan, müttefikleri Almanya İmparatorunun zararına olarak Buslardı. Oysa Almanya'yı Büyük Sultan'a karşı haksız teşebbüsleri içine sürüklemeyi de başardılar. Hücumu geçip Assov'u aldılar; yaklaşık beş yıl önce, Bâb-ı Âli bu milletle bir savaş beklediği sırada, bu savaş hâlini ilân ettiler; Bâb-ı Âli yine hayret içinde kalarak Rusların Orkapı'yı almış olduklarını ve büyük ordularının Kırım'da bulunduğunu, her tarafı ateş ve kan içinde bıraktığını öğrendi. Bu istilâya karşı koyabilecek bir kuvveti acele toplamak üzere harekete geçti. Viyana hükümeti önce arabuluculuk teklif etti, fakat bunun samimi bir tarafı yoktu: Sadece İtalya'da perişan olan ordularını derleyip toparlaması için imparatora vakit kazandırmak maksadıyla bu oyuna başvurulmuştu. Ve savaşın bu ilk yılı boyunca, Türkler Ruslarla boğuşurken Viyana hükümeti sadece Bâb-ı Âli'nin nazırlarını aldatmağa çalıştı. Bu nazırlar Almanya'nın İstanbul elçisi Talman'ın nutuklarına gerektiğinden fazla önem veriyorlardı; İstanbul'da uzun yıllar elçi olarak bulunan Talman'ın söylediklerinin gerçekle alakası bulunmadığı hususunda Humberacıbaşı Ahmed Paşa (Bonnavalin kendisi) uyarılarda bulundu, Majeste Sultan'ın nazırlarıyla konuşarak onlara Almanların kendilerini aldattığını, Bosna'dan hücumu geçerek Ruslara yardım etmek için ordularını düzenlemekle meşgul olduklarını söyleyerek uyardı; Almanların hazırlıklarını tamamlayınca Bosna tarafından, Nice'den ve Eflak'dan hücumu geçeceklerini teferruâtıyla anlattı, üstelik bu anlattıkları o kadar az sardı ki, Hıristiyan devletler dört veya beş ay önce Bosna'da Banyaluka'yı muhasaraya teşebbüs ettiklerinde bütün bunları kendi gazetelerinde yayınlamışlardı. Haşmet Paşa (Bonnaval) aynı gazeteleri Türkçe tercümeleriyle Babadağ'ında bulunan Veziriâzam'ın kâhyası Osman'a gönderdi, fakat inatçılığı ve Talman hakkındaki müsbet görüşleri ve yanında bulunan ortodoks dinindeki Rumların tavsiyeleri devletin işine yarayacak her şeyi tersine çevirdiğinden bütün uyarma zahmetleri boşa gitti. Veziriâzam, Reifendi ile Râgıb Efendi'yi gönderdiği Niemirow kongresinde feer şeyin yoluna gireceği ümidiyle kendisini avuttu. Babadağ'dan Veziriâzam'ın olağanüstü* yetkili olarak Niemirow kongresine gönderdiği Reifendi, elçi olarak hâlen Paris'de bulunan Said Efendi'dir, Râgıb Efendi ise Reifendi makamında bulunuyor. Bunlar kongreye gittiklerinde, Alman ve Moskova olağanüstü yetkili murahhaslarının gülünç teklifleriyle karşılaşmışlardı ve en müsait şekilde hücum edebilmek için Bâb-ı Âli ile eğlendiklerinin farkına varmışlardı. Osman Kâhya kısa bir süre sonra Moskova'nın Assov'u kuşatıp aldıklarını ve Almanların seksebin askerle Nice üzerine yürüdüğünü ve prens de Saxe-Hilburghausen'in Alman birliklerinden alınmış 25 bin düzenli askerle ve bütün Hırvatistan, Esklavon ve Macar milis kuvvetlerinin toplamı altmışbin askere varan bir kuvvetle Banyaluka'yı muhasara maksadıyla Bosna'ya girmek üzere Sava nehrini geçmeğe hazırlanmışlardı öğrendi. Bu kadar kötü haberi hep birden alan Osman Kâhya öylesine bir şaşkınlığa uğradı ki, âdeta koskoca imparatorluğu içine sürüklediği tehlikeleri görüyor, hiçbir çare bulamıyordu ve bir müddet sonra, bu dâima muzaffer imparatorluğun savunması için kötü tedbirler almış olan küçük defterdar Halil Efendi gibi, hatalarını başını kaybetmek suretiyle ödedi. Kısa bir süre sonra İstanbul'da Nice'ın savunmasız teslim olduğu, buna karşılık Osmanlı ordusunun tsakçı köprüsü vasıtasıyla Babadağ'ından Kartal'a geçtiği öğrenildi, ki bu ikinci haber bu kadar hastalık içinde son derece zayıf bir ilâç sayılabilir. Hükümetin bütün gücü Veziriâzam Silâhdâr Mehmed Paşa üzerinde otorite kurmuş olan Osman Kâhya'nın elindeydi. Veziriâzam iyi bir insandı, fakat önemli hâdiseler üzerinde pek az bilgi sahibiydi; bu bakımdan devletin birinci derecede önem taşıyan işleriyle Osman Kâhya ile defterdar Halil Efendi meşgul oluyorlardı; bunlar da hakketikleri cezaya çarptırılmışlardı. Silâhdâr Mehmed Paşa azledilerek yerine Abdullah Paşa getirildi; Kaymakam Köprülü Ahmed Paşa serasker olarak Sofya'ya gönderildiğinden, yerine kendisine kâhya olarak hizmet görmüş olan Yeğen Mehmed atandı- Ni-ce'ın zapt edildiği haberi, İstanbul'a, Alman ordusundan firar etmiş olan iki Fransız askeri tarafından ulaştırılmıştı. Bunları, gece gündüz demeden ko-

şarak haberi İstanbul'a ulaştırmakla görevlendirmişlerdi. Yeğen Mehmed Paşa, bu haberci Fransız askerlerini sorguya çekip olup bitenleri Öğrenmesi için Haşmet Paşa'yı (Bonneval'i) çağırttı. Bunların sorgusundan öğrenildi ki, Nice şehri, garnizonun hatâsi yüzünden en ufak bir mukavemet bile göstermeden Almanların eline geçmişti. Vezâret-i-uz-mâ makamı kaymakamı Yeğen Paşa üzüntü içinde hareketsiz kaldı ve bu haberin etrafa yayılmama-suu istedi, çeyrek saat kadar konuşmadan, tam bir suskunluk içinde kaldı, gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Sonra Haşmet Paşa'ya, bu kadar tehlikeye karşı nasıl çâre bulunabileceğini sordu; Sultan'ın elinde o tarafta düşmanın karşısına çıkaracak ordu namına hiçbir şey yoktu. Humberacıbaşı Haşmet Paşa (Bonneval), Kaymakam Yeğen Mehmed Paşa'nın sualine şu cevabı verdi: Rumeli'de eli silâh tutan herkesi, atlı ve yaya olarak serasker Köprülü Ahmed Paşa'ya katılmak (iltihak etmek) üzere Sofya'ya doğru harekete geçirmek gerekiyordu. Aynı zamanda, bütün mollalara, kadınlara, voyvodalara, Sofya'ya gidecek insan ve hayvanların yiyecek ihtiyaçlarını kendi bölgelerinden bulup taşıtmak emri verilecekti; Haşmet Paşa, bu cevabı verdikten sonra şunları söyledi: Nissa Rumeli'nin ortasında olduğundan, zaptedilmiş olması fazlasıyla önemli sayılmazdı, Almanlar oradan kolayca kovulabilirdi; fakat Tuna nehri üzerinde bulunan Vidin için aynı şey söylenemezdi, burası Almanların eline geçtiği takdirde bu olay muzaffer Osmanlı İmparatorluğu için öldürücü olabilirdi, bunun için eli silâh tutan herkesi Sofya'daki serasker Köprülü Ahmed Paşa'nın yanına göndermek gerekiyordu; köyler ve kasabalarda bu insanları besleyecek her şey ihtiyaçlarına tahsis edilmeliydi; Vidin kalesi kumandanı Evliya Mehmed Paşa, emrinde savunma için sağlam ve arzulu altıyüz asker bulunduğunu kendisine yazmıştı.

Vezâret-i-uzmâ kaymakamı Yeğen Mehmed Paşa, Haşmet Paşa'nın tavsiyelerini yerinde bulduğundan, hemen Sultan'ın Hatt-ı Şerifleri kaleme alındı, emirnameler hazırlandı ve bunları Rumeli'nin dört bir tarafına götüreceği olan ulaklar ertesi sabah yola çıkarıldı. Ve bu derme çatma, toplama görüntüsü veren Türk milis kuvvetleri, dük de Lor-raine'in kumanda ettiği muntazam birliklerden oluşan seksen bin kişilik ordusunu mağlûb etti ve bu savaş sırasında Köprülü Ahmed Paşa Nice'i Almanların zaptetmesi kadar kolaylıkla geri aldı. Bilhassa takviye birlikleri alan Vidin kumandanı Evliya Mehmed Paşa, kendisini teslim almağa gelen düşman ordusunu yendi; bu kadarla da kalmayarak Tuna üzerindeki filolarının bir kısmını yaktı.

Zâtı Âlînin kudretli eli Bosna'da iken orada Paşa olarak bulunuyordunuz ve prens de Saxe-Hüd-bourghausen'in kumanda ettiği Alman ordusu, inatçı mukavemetine rağmen, Banyaluka kalesini muhasara ediyordu ve kudretli eliniz düşman ordusunu ebediyen Bosna'dan kovdu. Şurası doğru ki, bu mağlûb kumandanın arta kalan kuvvetleri dük de Lorraine'in ordusuyla birleşti ve onüç veya on-dört kere Banyaluka'ya saldırdı, fakat kaç kere saldırdıysa, o kadar kere mağlûbiyete uğratıldı ve bu zaferler gösterdiğiniz cesaret ve tedbirliğin eserleriydi; başında bulunduğunuz eyâleti zaptetmek için toplanmış ve yüz bin kişiden fazla olarak sefere başlamış olan bu saldırgan ordu, dük de Lorraine ve kont de Seckendorf'un ayrılmalarından sonra kumandanlığı ele alan feldmareşal kont de Philippe'in Viyana'ya gönderdiği listeye göre on-dokuzbin üçyüz kişiye düşmüştü. Hiçbir suretle övücülüğe düşmeden denilebilir ki, Sultan, düşmanlarının kendisine karşı meydana getirebildikleri en güzel orduyu mahvetmiş olmayı, muzaffer imparatorluğa karşı harekete geçirilen bu orduyu ortadan kaldırmış bulunmayı, kendi değerine ve tedbiri elden bırakmayışına borçludur.

İsveçliler Bâb-ı Âlî'nin tekliflerini müsait bir şekilde karşılamış olduklarından beri, Moskoflar tarafından, gerek ihanetlerle ve diğer gizli iğren-dirici yollara başvurulmak suretiyle veya onlarla yapılan anlaşmaların uygulanmasını reddederek ve bu tutumu fceç kralının kendilerine teslim etmiş olduğu «bledleri»⁸⁶ sırf paraları için şuur dışı etmeğe kadar vardırarak dâima rahatsız edilmişler, güçlüklerle karşı karşıya bırakılmışlardır. Moskof limanlarında İsveçli tacirlere kötü muamele ediyorlar, bunu da onlara hiçbir şey sattırmamaya kadar ileri vardiroyordı ve İsveç krallarının ikamet ettikleri Stockholm'daki Rus elçisi bu yapılanları az bulmuş ve memnun kalmamış olacak ki, ülkenin ileri gelen beylerinden biriyle kralı ve hükümetini devirmeyi hedef alan bir suikasd üzerinde anlaştı; Allah'dan ki, bu suikasdı, Bâb-ı Âlî katındaki İsveç elçisi Carlsohn'un bir akrabası ortaya çıkardı. Zâtı Âlîleri, bu kötülüklerin, yukarıda imâ ettiğim gibi, çariçenin emriyle baron Sinclair'in İstanbul'dan İsveç'e dönerken alçakça katledilmesiyle alâkalı bulunduğunu anlamaktasınız ve bunların hepsi birden İsveç milletini, kendisini bu gizli kötülükler ve ihanetlerden açıkça kuvvet kullanarak savunmak zorunda bırakmışlardır: Kötülüklerle dolu bir milletle ikide birde ihanet edilen, uyulmayan bir barış yaşamaktansa savaş halinde olmak daha az tehlikelidir.

Bu anlatışı İsveç savaşıma kadar götürdükten sonra, Fehâmetlü Efendimize, bu savaşın sebeble-rini, Almanya imparatoru VI. Charles'a haleflik, mi-rasçılık iddiasına kalkışan, silâhlân elde kral ve prenslerin birbirinden farklı çıkarlarını açıklamalıyım. Almanya imparatoru VI. Charles, bütün hak ve sebeblere karşı, bütün mülk ve devletin veraset hakkını, büyük kardeşinin kızlarını hesaba katmaksızın, büyük kızı Marie-Therese'e ve bunun çocuğu olmadığından ikinci kızına bırakmıştı. Söylemiş olduğum gibi, büyük kızı

Polonya kralı olan Saksonya elektörü, ikinci kızı Bavyera elektörü ile evlenmiş olan imparator Joseph, dört buçuk ay önce VI. Charles'ın yerine imparator seçildi. Ne var ki, VI. Charles, mülkünü ve ülkesini kızlarına bırakırken, bazı kral ve prenslerin haklı çıkabilecekleri iddialarını dikkate almamıştı; zira, bunların hükmettikleri ülke ve eyâletler, anayasaları gereği kızlara intikal edememekte ve imparatorlukta kendisine halef olacak şahsa intikal etmektedir: İtalya'da bulunan Müan, Parme ve Plaisance dukalıklarının durumu böyle olduğu gibi, genellikle asıl Avusturya denilen Stirie, Carintie, Carniole ve Vingt Marc (Windische Mark), ki bu sonuncusu FriouT-un bir bölümünü de içine almaktadır» Istrie, Mar-quisat de Çilli ve Morlaquie - ki bu sonuncular Adriyatik körfezindedir- durum bakımından İtalya-dakilerden daha farklı değildir. Bu son Avusturya hanedanı, şimdiki Rusya kralının cedlerine ait olan zengin Silezya eyâletinin büyük bir bölümünü de gasbetmiş bulunuyordu. Böylece, müteveffa Almanya imparatoru VI. Charles'm halefi olmak iddiasındaki başlıca şahıslar Bavyera imparatoru VII. Charles, aynı zamanda Saksonya elektörü olan Polonya kralı ve Prusya kralı, ki bunların hepsi de hükümdardır ve devletleri Almanya'nın içindedir, bunlardan sonra da İtalya'da kendisi veya çocukları için hak iddiasında bulunan İspanya kralı gelmektedir. Bavyera hanedanının saltanatın meşru vârisi olarak tanınmasıyla torununu İspanya tahtı üzerinde tutmak için XIV. Louis'nin sürdürdüğü savaş sırasında saltanat hakları ve şerefinden her şeyi kaybetmiş olan imparator VII. Charles'in başına imparatorluk tacını giydirmekte fazlasıyla yardımcı kaydedilen Fransa kralı, VI. Charles'ın dük de Lorraine'in karısı olan kızına karşı oluşturulan bütün bu ittifakın basma getirildi; bununla beraber, Fransa'nın sadece Bavyera elektörüne karşı duyduğu minnettarlıkla değil, fakat kendisi için sekiz yıl hapislerde yatmacasına ve çocuklarına varıncaya kadar her şeyini feda etmiş olan bir prensin oğluna karşı adaletli davranma yolunda hareket ettiğini göstermek maksadıyla, Alteslerinizin gözleri önüne Charles'm kızlarına karşı Joseph'in kızlarının itiraz kabul etmez haklarını koymam zarurîdir; bundan sonra yeni İmparatorun imparator olmak sıfatıyla mâlik olabileceği timâr, has ve zeametın mâhiyetine geçeceğim. Zâtı Âîleri, bundan kırkbir yıl önce İspanya veraseti savaşı başladığı sırada, arşidük Joseph ve arşidük Charles'm babaları imparator Leopold'un, XIV. Louis'nin torunu ve hâlen taht üzerinde bulunan V. Philippe'le savaşarak tahtı ele geçirmek üzere ikinci oğlunu göndermeğe karar verdiğini hatırlamak lûtfunda bulunacaklardır. İmparator Le-opold, çocuklarının haklarının düzenleyicisi olarak onlara. bir mukavele veya anlaşma imzalattı, bu anlaşmaya göre, büyük oğlu arşidük Joseph küçük kardeşi Charles ve onun erkek çocukları lehine İspanya krallığı üzerindeki bütün haklarından feragat ediyordu; bununla beraber, feragat şartlıydı ve şart şuydu: Vâris olarak her iki kardeş de kız çocuklara sahip oldukları takdirde, Joseph'in kızlarından en büyüğü yalnız Almanya ve Bohemya ve Macaristan'daki ülkelerin değil, aynı zamanda İspanya tahtının ve buna bağlı devlet ve ülkelerin de vârisi olacaktı ve bu anlaşma İspanya tahtı için yapılan savaşta Joseph ve Charles tarafından tatbiki konulduğunda, ana ve babanın tahtlarının normal intikalini düzene koymak için meşru ve hukuki karar vericiler olarak belirttikleri irâdeyi kendisinin tek taraflı davranışıyla bozabileceğine inanarak VI. Charles'm bu tutumu hem haksızlık, hem de akıl dışıydı. Bu bakımdan Fransa kralının, amcası ve Joseph'in küçük kızıyla evlenmiş olan Bavyera elektörüne ve VII. Charles'a ve dolayısıyla imparatorun büyük kızıyla evlenmiş olan Saksonya elektörü Polonya kralına yardımlarda bulunmasından daha haklı bir şey düşünülemez. Fransa kralının müttefiki olan Prusya kralının Silezya üzerindeki iddialarını desteklerken de daha az haklı değildir; çünkü selefleri, kendisinden önceki krallar döneminde gaspedilmiş olan timar ve zeametleri ta-leb etmektedir; amcası İspanya imparatorunun İtalya ve bazı devletler üzerindeki haklarına gelince, Fransa kralı, imparator ve imparatorluğun haklarını desteklediği kadar İspanya'nınkileri de desteklemektedir ve Zâtı Âîlinize şu hususu, yâni zeametlerin mâhiyetini göstermem yetmektedir ve dük de Lorraine'in karısı olan VI. Charles'ın kızı ve küçük kardeşi, ne biri ne öteki Avusturya tahtı üzerinde hiçbir talebde bulunmadıklarına göre, bunların tam haklarını vermek için sadece asaletlerine yaraşacak şekilde yaşamalarını sağlamak hususunda gerekli tahsisatı vermek yetecektir.

Bundan yaklaşık binbeşyüz yıl önce, Almanya aşağı yukarı onbeş yıl boyunca imparatoruzuz kalmıştı; Castüle'li Alphons adındaki bir İspanya kralı imparatorluğa seçilmiş, fakat hiçbir zaman ülkesinden ayrılmak istememiş, İngiltere kralının kardeşi Richard da hemen aynı zamanda imparatorluğa seçilmiş, Almanya'ya kısa bir seyahat yapmış ve bütün parasını harcadıktan sonra İngiltere'ye dönmüştü; ülkenin başında bir şef bulunmayışının sebep olduğu ve bütün Almanya'yı pençesine alan kargaşalık, sonunda, seçme yetkisine sahip bulunan prensleri bir araya gelmek zorunda bıraktı, bir imparator seçmek üzere bir araya gelmiş olan prensler aralarında anlaşamadılar; tayin işini, seçeceği kişiye saygılı davranacaklarına yemin ederek Bav-yeraî düklerden biri olan Acımasız-Louis'ye havale ettiler; bu dük, yeni imparatorun cedlerinden biridir. Bu'dük, ecdadına ait olan Avusturya'daki zeametlerini, malikânelerini kendisine iade ederek, adalet göstereceği ümidiyle Absbourg dükü olan Rodolph'u seçti; fakat hiçbir suretle ummadığı bir yüce makama, imparatorluğun başına geçen ve fakir bir prens olan Rodolph, kendisini bu makama getiren

Acımasız-Louis'ye minnet borcunu unuttu ve imparatorluk makamına oturduktan kısa bir süre sonra Bohemya kralı Ottocar'la son Avusturya markisinin mirası işini çekişmeğe koyuldu: Markinin kız kardeşi evlenmiş olduğu için bütün varislik hakkını da elde etmiş bulunduğunu iddia ediyordu ve bu yoldan sağlanan gelirden de ondört veya onbeş yıl boyunca yararlanmıştı; imparator olmadan önce çok fakir durumda bulunan Rodolph, makamından yararlanarak ailesini güçlendirmeye çalışıyordu ve erkek çocuk bırakmadan ölen zeamet sahiplerinin mülkleri, bu mülkler Avusturya'ya ait olduğu takdirde İmparatora dönüyor, o da istediği kişiye vermek durumuna giriyordu; bu görüş Rodolph'un icadıydı. Tabii, görüş olmaktan çıkıyor ve kanun oluyordu. Ottocar, Bohemya kralı, Avusturya'da kaybettiği bir savaşta öldürülünce, onun Avusturya ile alâkalı devletlerinin tümünü, erkek çocukları olmadığı takdirde son Avusturya dükünün tasarrufuna geçeceği esası üzerinden, Asbourg kontu olan oğlu Albert'e verdi.

Albert'den Avusturya dükü adını almış olan VI. Charles'ın ölümüne kadar dört yüz yetmişbeş güneş yılı geçmiştir ve bu zaman içinde erkekten erkeğe geçen bu Absbourg hanedanı, Bavyera düklerinin itirazlarına rağmen, bu ülkeleri dâima elinde tutmuştur; ve Rodolph denilen ve imparator seçilen aynı Absbourg kontu Avusturya hanedanının ilkidir, o ve oğlu I. Albert Ottocar'ın eşinden ve ailesinden alınmış bu devletlerin mülkiyetini ellerinde tutmak için dâima bunların kız evlâda intikal ede-miyeceği iddiasına sırtlarını dayamışlardır; inanıla-bilir ki, yeni İmparator, Bavyerah VII. Charles, Lor-raine düşesi ve Macaristan kraliçesi Marie-Therese'i bu büyük dukalıklar ve ülkelerden kovmak ve bunların mülkiyetini elinde tutmak maksadıyla hiç şüphesiz aynı sebeplerden yararlanacaktır; oysa bütün bu dukalık ve ülkeler, meşru olarak Marie-Therese'-in cedlerine ait bulunuyordu.

Bohemya krallığına gelince, hukukî bakımdan Joseph'in kızlarına ait bulunuyordu; böylece, Bavyera elektörü kendisine ait olan ülkelerden önemli bir kısmını Polonya kralı olan Saksonya elektörü-ne vermek suretiyle buraların mülkiyetini elde ettiyse de, bu verdiği yerlerden meselâ Tyrol Avusturya'nın eyaleti olduğu halde, evvelce Bavyera hanedanına bağlı bulunmuştu ve bu esasa dayanarak Bavyera elektörü Tyrollilerden kendisini kral olarak tanımalarını evvelce emir suretiyle istemişti ve onlar da bu emri güçlük çekmeden yerine getireceklerdi.

Macaristan krallığı, Transilvanya prensliği gibi, evvelce de varolan kendi kralların seçmek hakkı müessesesini oluşturmak üzere bir fırsattan yararlandı. Gerçekte bu son prensler Bâb-ı Âlî tarafından tasdik edildikten sonra Transilvanyalılar tarafından seçilmiş sayılıyorlarsa da, tasdik muamelesi, sadece seçilen kişinin Sultan'ın menfaatleri bakımından şüpheli olmamasının tesbitinde gösterilen bir dikkatten ibaret kalyordu. Bâb-ı Âlî bu tutumunda haksız değildi; çünkü bunu gerektiren bir olay, IV. Mehmed (Avcı) döneminde Transilvan-yalıların prensleri olarak Kemeni'yi seçmelerinde görülmüştü. Bu adam, Avusturya hanedanı taraftarıydı; Bâb-ı Âlî Michel Apaffi'yi ona karşı çıkardı ve Apaffi, yapılan bir savaşta, Osmanlıların yardımlarıyla Kemeni ve Avusturyalıları yenilgiye uğrattı. Osmanlıların seçtiği prens, bu memlekette hayatı boyunca hükümranlığını sürdürdüktan başka, elde ettiği haklı nüfuz sayesinde, ölümden sonra makamının oğluna geçmesi imkânını da sağladı; fakat oğlu aptal bir prensti, Osmanlı taraftarlığım bıraktı, Avusturyalıları tuttu ve imparator Leopold'-un daveti üzerine Viyana'ya gitti, orada tutuklandı ve o zamandan beri Transilvanya'nın Almanların hâkimiyeti altında kalmasına böylece fırsat vermiş oldu. Haşmet Paşa (Bonneval) Viyana'da bu prensi tanıdı, kendisi ve karısı için yaşmalarını temin etmek üzere yıllık onaltı bin florin tahsisat veriyorlardı, çok kötü şartlar içinde hayatlarını sürdürüyorlardı, karısı ve kendi arkalarında çocuk bırakmadan öldüler.

Macaristan kraliçesinin krallığı içinde rahat bırakıldığından fazlasıyla şüpheliyim; bunun sebebi, elektör ve karısının Frankfurt'da imparator ve im-paratorîçe tacını giymek üzere ülkelerinden uzaklaştıkları sırada Macar ordu birliklerinin Bavyera'-da akıl almayacak vahşetlerin faili olmalarıdır. Ayrıntı kabildinden bütün bu bilgi arzetmelerden sonra, siz Fehâmetlü Veziriazam Efendimize esas üzerinde durumu göstermeğe zaruri olarak kendimi görevli saymaktayım ve hemen belirtmeliyim ki, Macaristan krallığının hürriyetini ve eski imtiyazlarını geri alması Bâb-ı Âlî'nin menfaatindedir ve tabii krallığın, yani Macaristan'ın, Almanya tarafında hiçbir ülkeyle alâkası bulunmaksızın sadece kraliçe Marie-Therese'e kalması şartı başta gelmektedir ki, bu da Bâb-ı Âlî'nin menfaatindedir; Transil-vanya'ya gelince, Büyük-Sultan, Macaristan'daki durumun hemen peşinden bu memlekette çıkacak anlaşmazlıklardan yararlanacak, bu anlaşmazlığı oraya bir prens yerleştirmenin başlıca şartı sayacaktır ve böylece Belgrad'ın yaşaması için zorunlu olan Temeşvar'ı tekrar ele geçirecektir.

Alteslerinize, üzerinde İspanya'nın sahiplik hakkı iddiasında bulunduğu Milan, Parme ve Plaisance dukalıklarının mâhiyetleri hakkından açıklama yapmam kalıyor. Beşyüz yıl var ki, bahis konusu bu dukalıklar Almanya imparatorlarına tâbi bulunuyorlardı; fakat, uzun zamandan beri bu krallar taraftarlarıyla papaların taraftarları arasındaki ayrılık bütün İtalya'da tesirini gösteriyordu: Bu taraftarlara Guelfler ve Guibelenler adı verilmekteydi ve uzun zaman boyunca bu iki parti arasında sadece katliâmlar ve sürgüne

göndermeler görüldü; papaların taraftarlarına Guelfler, imparatorların taraftarlarına Guibelenler denilmekteydi. Bu kargaşalıklar ortasında bir imparator Milan'day-ken şöyle bir hâdise cereyan etti: Guelflerin şefi ve bu şehirde çok kudretli olan Touriani adındaki bir adam, geceleyn imparatoru öldürmeğe karar verdi; imparator sarayda hiçbir şeyden şüphelenmeden uykusunu uyumaktaydı, eğer Guibelenle-rin şefi olan Visconti taraftarlarını silâhlendirip imparatorun imdadına koşmasıydı, Touriani hedefe ulaşmış olacaktı. Gece yansı bu iki taraf arasında kıyasıya bir çarpışma başladı; fakat bu mücâdeleyi Visconti kazandığından, Touriani'nin adamları memleketten bir daha geri dönmemesine kovuldular. İmparator, Visconti'yi, Papa'nın taraftarlarına karşı elinde bulundurmak için Milan şehri dükü yaptı, şehir civarından da kendisine arazi verdi. Zamanla yükselen Guibelenler, Visconti'le-rin de yardımlarıyla Parme ve Plaisance'da aynı gelişmeyi gösterdiler ve Viscontileri hükümdarları olarak tanıdılar, aynı zamanda Milan dukalığı ile birleştiler. Diğer ülkelerin büyük bir kısmı, papaların taraftarlarını kovmak için onlara yardımda bulundular. Ve böylece Milan dukalığı muazzam denilebilecek bir ölçüde büyüdü, tabii bu büyümede, kısa bir zaman içinde gelişmede cesaretlerinin, elverişli fırsatları görüp değerlendirmede gösterdikleri becerikliğin rolü büyük oldu. Ayrıca, kendilerine fazlasıyla sadık kaldıklarından, ihtiyaçları olduğunda onlara derhal yardımda bulunuyorlardı. Visconti'ler birçok nesiller boyunca Milan'da hüküm sürdüler, fakat nihayet, bu Visconti'ler soyundan son dük meşru çocuklar bırakmadan öldü; Valen-tine adında bir kız kardeşi vardı ve bundan üçyüz sene önce Fransa kralının kardeşi olan dük d'Orle-ans ile evlendi. Son Visconti'nin ölümünden sonra, çocukları annelerinin hukukuna dayanarak bu dukalık üzerinde hak iddiasında bulundular; fakat Avusturya hanedanından olan imparator Fre-deric, kız evlâtların Milan dukalığını başka bir aileye intikal ettiremeyecekleri iddiasında bulundu, erkek evlât da olmadığından bu devlet imparatorun tasarrufuna dönmüş oluyordu. İmparator, İmparatorluğun hakkını devam ettirmek için, bu dukalığı, son dükün ordularında general olan Sforze adında bir kişiye verdi; bu kişi imparatorluğun bu tevchini değerlendirdi ve bu hükümlerliği çocuklarına itirazsız intikal ettirdi; yaklaşık yüz sene sonra, Valentine Visconti soyundan bir Orleans dükü XII. Louis ünvanıyla Fransa tahtına çıkmayı başarıncı Sforze'lere hücum etti ve onları Milan dukalığından kovdu ve hayatı boyunca bu zaferin getirdiği hükümlerliği sürdürdü; fakat onun yerine geçen I. François, Almanya imparatoru ve İspanya kralı V. Charles'a karşı büyük savaşları devam ettirdi ve Birinci François Pavie savaşında esir düşünce, V. Charles Milan dukalığını ve ona tabi devletleri zeamet veya malikâne olarak Sforzela-ra verdi. Daha sonra makamdaki son Sforze vâris bırakmaksızın ölünce, dukalığı ve ona tâbi devletleri, Valentine Visconti ve mirasçılarının haklarına hiç aldırış etmeden, dukalığı, kendisinin ölümünden sonra İspanya imparatoru olan tek oğlu Philippe'e verdi. Hukuk yönünden Alman imparatorları dâima bu zeametın kızlara intikal etmeyeceği görüşünde olmuşlardır ve bu anlayış imparator Fre-deric'in misâline uyarak V. Charles tarafından da tasdik edilmiştir.

Atesleri bu açıklama dolayısıyla görmüşlerdir ki, Avusturya hanedanından gelen imparatorlar ve Macaristan kraliçesinin cedleri, bu zeametın, yani Milan dukalığıının kız evlâtlara intikal etmeyeceği iddiasındadırlar; bundan şu netice çıkmaktadır ki, Macaristan kraliçesinin bu hususta iddiada bulunacağı herhangi bir hak mevcut değildir. Şimdiki imparator, VII. Charles, selefleri Fred^ric ve V. Charles'ın yapmış oldukları gibi, zeametın tasarrufunu veya tevchih imkânını elinde bulundurmaktadır. Bu durumda, Marie-Therese'i, yâni Macaristan kraliçesini bu ülkeden kovmak üzere büyük askerî hazırlıklar yaptığı bir sırada ve Avusturya imparatorlarının çıkardıkları kararnameler de İspanya imparatorunu desteklemekte iken, bunlara karşı Lorraine dükünün ve karısının yapabilecekleri hiçbir şey yoktur. Daha kısacası, bir şey yap-mağa kalkıştıkları takdirde bu hiçbir suretle makul bir sebebe dayanmayacaklar.

Bu muzaffer imparatorluğun sınırlarında bunlar olup biterken, Haşmet Paşa, Sultan'a yapılabilecek en büyük hizmetin Osmanlı İmparatorluğu ile İsveç kralığı arasında bir ittifak anlaşması yapmak olacağı kanaatiyle, Zât-ı Âlîlerine ait olan bu projenin gerçekleşmesi yolunda Bâb-ı Âlî nazırları nezdinde telkinlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Haşmet Paşa (Bonnaval) Moskofların Osmanlı İmparatorluğuma saldırmak için büyük ölçüde hazırlığa giriştiğini ve buna karşı tedbirin bahis konusu ittifak olduğunu Osman Kahya'ya (Sadaret Kethüdası) her rastladığında anlatmış, fakat bütün bu nefes tüketmeler boşa gitmiştir. Yine Haşmet Paşa, Bâb-i Âlî ile İsveç'in birleşmesinin Mos-koflara anlaşmaları ihlâl etmekten vazgeçirecek tek çâre olduğunu bütün açıklığıyla anlatmaktan geri kalmamıştır. Vazgeçirecek tek çârenin bu olduğunu arz ediyorum; zira Moskoflar, anlaşmaları ihlâl etmenin kendilerine İsveç gibi merd bir düşman kazandıracağını görünce, duyacakları korku, kötü niyetlerini bu imparatorluğa karşı tatbik koymaktan vazgeçirecektir. İsveç kralı ve meclisi her ne kadar Zât-ı Devletlerinizin projelerini tatbik hazır bulunuyorlarsa da, İstanbul'daki iki İsveç temsilcisi Zâtı Âlînize karşı büyük bir saygı besliyorlarsa da, burada sizin yokluğunuzda meram anlatmak kaabil değil, daha doğrusu sorumlu olmaları gereken kişiler kendilerine anlatılanları dinlemekten kaçınır gibi bir tavır içindeler.

Veziriazam Abdullah Paşa, Humbaracıbaşı Haşmet Paşa'yı (Bonneval) yanına çağırarak için fazla vakit geçirmeyi. Beraber olduklarında da ona, Kartal'da boğduğunu Osman Kâhya'nın evrakı arasında kendisinin birçok mektub ve muhtirasını bulmuş olduğunu söyledi. Haşmet Paşa'yı yanında bulundurarak ondan yararlanmanın zorunlu olduğuna hükmetmişti; fakat, Haşmet Paşa, Yeğen Mehmed Paşa'nın emrine uygun bir şekilde. Sultan Ahmed'in İsveç kralı XII. Charles'a verdiği borç anlaşmasıyla ilgili işleri halletmeden önce İstanbul'dan ayrılmadı. Ölen İsveç kralı, Sultan Ahmed'den, Bender ve Dimetoka'da bulunduğu sırada nakit olarak borç almıştı. Bu borcun ödenmesi için İsveç hükümeti para yerine karşılık olarak değerli eşya teklif ediyordu⁸⁶. Mehmed Paşa (Yeğen), o sıralarda Zât-ı Devletlerinizin İsveç'le ittifak projelerinize fazlasıyla mütemayil görünüyor ve bunların uygulanmaya konulmalarını istiyordu (*).

lulu Ali Paşa'nın azledilmesinde İsveç kralı XII. Charles'ın dahil olduğu, fakat bunun maddî bir mtdâhale olmadığı kesinlikle söylenebilir. Meselenin aslı şudur: Osmanlı Türklerinin «Koca», «Deli» ve «Ak-bıyık» lâkaplarıyla eserlerine aldıkları Rus çarı Birinci Pet-ro'nun kuzey ve güney politikaları büyük çalkantılara yol açmıştır. Bunların birincisi Baltık denizine hâkim olmak, ikincisi ise Karadeniz'e çıkmak hedeflerine dayanıyordu. Koca Petro'nun rakibi, cihangirlik hülyaları besleyen ve büyük bir asker olduğunda bütün tarihçilerin birleştikleri, Osmanlı menbalarında adı «Demir-baş» lâ-kabiyle birlikte geçen İsveç kralı XII. Charles'dı. Petro kuzey politikasını gerçekleştirmek için, buna mâni olmağa çalışan «Demir-baş»a karşı Danimarka, Lehistan ve Saksonya ile ittifak anlaşması imzaladı. XII. Charles, Rusya'nın müttefiklerini sırayla mağlûb ederek, Baltık denizi kıyılarından başka Lehistan'a da hâkim oldu. Fakat, 27 Temmuz 1709'da 16 bin kişilik bir kuvvetle Petro'ya karşı giriştiği Poltava muharebesini kaybetti ve müttefiki olan Kazak hetmanı Ma-zepa ile beraber Bender'e gelip Türkiye'ye iltica etmek zorunda kaldı. Demir-baş Charles'ın dokuz sene süren bu uzun mücadelesinden Türkiye'nin hemen hiç yararlanmamış olması üzülmeye değer bir olaydır, özellikle 1708 olayları sırasında gördüğümüz gibi, bu iki yabancı devlet arasındaki uzun mücadelede Demir-baş'ın tarafını tutan bir siyaset takibettiği görülen Çorlulu Ali Paşa'nın Ve-ziriâzamhtan azledilmesi, Üçüncü Ahmed'in, zamanın genel politikasını kavrayamaması bakımından, her halde lehine kaydedilecek bir nokta sayılmamak gerekir. Nitekim Pruth seferi de, neticede Türkiye tarafından kazanılmış olsa da, bu anlayışsızlığın bir neticesi olmak durumundadır ve devletin uğradığı zarar hakkında bize bir fikir verebilir. Pruth seferinin sırf bu sebeple açılmış olduğu ortada bir gerçektir. Rusların Türkiye'ye iltica etmiş bulunan İsveç kralıyla askerlerini vurmak için Türk topraklarına tecavüz edip 48 saat içerilere kadar ilerlemeleri, Kırım hududuna da sarkıntılığa başlamış bulunmaları, Osmanlı-Rus barışına rağmen Azak denizinde bir Rus donanması kurmuş olmaları ve bilhassa İstanbul'daki Moskof elçisi Tolstoi'nin Türk milletine sığınmış olan İsveç kralı Onlkın-si Charles'ın hudud haricine atılması ve hetman Mazeppa'nın da derhal Rusya'ya teslimini isteyecek kadar küstahlığı ileri götürmesi nihayet barışçı Pâdişah'ın uyarısıyla neticelenmiş ve Üçüncü Ahmed'in huzurunda toplanan fevkalâde bir mecliste Rus seferinin açılmasına karar verilmiştir. Bu toplantıdan bir gün evvel de 360 savaşı ve nakliye gemisinden oluşan büyük bir Osmanlı donanması Azak denizindeki Rus donanmasının imhası ve Azak kalesinin kurtarılması ile görevlendirilerek Karadeniz'e açılmıştır. (Ç.N.) (*) Çorlulu Ali Paşa'nın Veziriazam olarak, Hekimoğlu Ali Paşa'nın Rus Veziriazam Abdullah Paşa, Kartal'a gelen Haşmet Paşa'yı (Bonneval) son derece iyi karşıladı; ona Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği veya verdiği raporları eline geçtiğinde gördüğünü ve zamanın olayları üzerindeki tavsiyelerinden faydalanmak üzere yanına getirttiğini söyledi; iaşesi için dolgunca bir tahsisatla son derece güzel çadırlar verdi. Çadırlar, Veziriâzam'ın ordugâhının yakınındaydı. Veziriâ-zam'ın onu her kabul edişinde halinde gördüğü dürüstlük ve gösterdiği itimâd, Haşmet Paşa'da İsveç'le ittifakın gerçekleşmesinin yakın olduğu kanaatini uyandırdı. Veziriazam Abdullah Paşa, Haşmet Paşa'ya bu işin başlamasından sonuna kadar geçirdiği safhalar üzerinde teferruatlı bir muhtıra hazırlamasını emrettiği gibi, Zât-ı Âlinizin Bâb-ı Âlî ile İsveç krallığı arasındaki dostluk bağını kuvvetlendirmek hususunda sarfettiği gayretleri belirtmesini de istedi. İstenilen muhtıra hazırlandı. Veziriazam Abdullah Paşa, Zât-ı Âlinizin Osmanlı devletiyle İsveç krallığı arasındaki dostluğa verdiğiniz ehemmiyeti büyük bir dikkat ve zevkle okudu ve bu kadar önemli bir meselenin Kartal'da çözüme bağlanamayacağını söyledi. Özellikle birleşmiş durumda bulunan Alman ve Moskof kuvvetlerini ayırmakta faydalı olabileceği kanaatinde olduğunu belirtti, bu işi İstanbul'da önemine uygun bir ciddiyetle ele alacaktı; İsveç elçisi de orada olduğuna göre anlaşma onunla yapılacak; fakat İstanbul'a gelir gelmez azledildi ve yerine Yeğen Mehmed Paya ile mücadele plânına azledilmeyi göze alabilecek ölçüde taraftar olduğu anlaşılıyor. Demir-baş Charles, meseleler çıkmasına yol açan bir mülteci olarak 5 sene 2 ay Türkiye'de kaldı ve Üçüncü Ahmed'-den pek çok ihsanlar aldı. Nihayet 1714 yılı 19 Eylülünde Dimeto-ka'dan yola çıkan İsveç kralına 600 kişilik bir Türk müfrezesi koruma görevini yerine getirmiştir. Böylece yola çıkan İsveç kralı, Ef-lak'deki 2500 askerini de alarak, Erdel üzerinden memleketine götürülmüştür. Böylece, Türkiye'de bazı hareketlere yol açan ve Türkiye'nin Pruth seferini düzenlemesine sebep olan iltica olayı son bulmuş, Avrupa ve Osmanlı tarihinin bir safhası

kapanmıştır. Şurası muhakkak ki, Türkiye bu olayı tam olarak değerlendirememiştir. (Ç.N.)

şa, getirildi. Haşmet Paşa, Yeğen Paşa'yı Kartal'a gitmeden önce İsveç işleri bakmamdan iyice hazırladığından, Zât-ı Âlinizin projesinin başarı kazanacağından hiç şüphesi kalmadı; proje, bu şartlar içinde herhalde Yeğen Mehmed Paşa'nın Veziri-âzamlığı döneminde gerçekleşecekti. İsveç kralının ittifaka davet için yazdığı ve Zât-ı Âlinizin aslımı görebileceği mektup Reifefendi'de bulunmaktadır; bundan memnun olmayan Veziriazam, Haşmet Paşa'ya, İsveç kralına Bâb-ı Âlî'nin bahis konusu ittifakı gerçekleştirmeye hazır olduğunu bildiren bir mektup yazması emrini verdi; Haşmet Paşa'nın yazdığı mektup kendisine Bâb-ı Âlî tarafından dikte edildi ve başı vurulan tercüman Gikka, bu mektubun ne bir kelime eksik, ne bir kelime fazla bir tercümesini yaptı. Majeste İsveç kralı İstanbul'a güvendiği bir murahhas gönderdi. Fakat kısa bir süre sonra, Veziriazam, Bâb-ı Âlî ile Almanlar ve Moskoflar arasında arabuluculuk rolüne fazlasıyla önem veren ve bu hususta hayli para kazanacağı ümidinde olan Fransız elçisi Vüleneuve'ün telkinleriyle kanaat değiştirdi. Bu konuda Belgrad'da kont de Neipperg ile neler görüşülmüş olduğunu Zât-ı Âliniz herkesten daha iyi bilirsiniz. Bu bakımdan, olup bitenleri ona sıralamamda hemen hiçbir fayda yoktu. Bununla beraber, Belgrad'da Bâb-ı Âlî ile Almanlar arasında her ne kadar barış imzalanmış bulunuyorsa da, iki İsveç murahhası uzun zamandan beri Sultanla İsveç arasında ittifak imzalamak hususunda tam yetkiye sahip bulunuyorlardı; bu iki murahhas, Fransız elçisi Vüleneuve'den son derece dikkatlice gizlendiler, bununla beraber projeyi takibetmekten geri kalmadılar; bahis konusu ittifak, Moskofların kötü niyetinin Bâb-ı Âlî'yi onlara savaş açmak zorunda bırakacağı ümidi içinde imzalandı. Gerçekten de ancak İsveçliler muhasamata başladıktan sonra, Rusların büyük elçisi Rc-manzoff, birinci anlaşma uygulanmadığından yeni bir anlaşma yapmak emrini hükümetinden aldı; bilindiği gibi ilk anlaşma iki seneye yakın zaman tatbik edilmemiş, Belgrad aklaşmasından ve Nice ek anlaşmasından dört ay sonra yıkılacağı vaade -dildiği halde Assaw kalesi olduğu gibi kalmıştı. Bu durumda birinci anlaşma tamamıyla hükümsüz kalmış demektir. Zât-ı Âliniz, İsveç kralının Yeğen Mehmed Paşa'dan bir mektup almış olduğunu biliyorsunuz; kralın denizde ve karada silâhlanna işine büyük ölçüde önem verdiğini, kralın Bâb-ı Âlî'ye tam yetkiyle gönderdiği murahhasın Stockholm'e döndüğü sırada öldürüldüğünü, Bâb-ı Âlî'nin verdiği cevabın çaldığını, barışdan beri tsveç hududuna birçok birlik göndermiş olduğunu ve İsveç'in bir oldu-bittiyle karşılaşmamak için büyük gayret sarfettiğini, böyle kuşku içinde yaşamaktansa İsveç'in bir savaşı tercih edeceğini de biliyorsunuz.

Haşmet Paşa (Bonneval), Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa nezdinde elinden geldiğince saygılı davranarak Rusya ile barışa muhalefette bulundu; ona yazdığı yazıları hatırlatarak, kendisine İsveç kralına yazdıklarını hatırlatarak muhalefeti sürdürdü; fakat, Fransız elçisi Haşmet Paşa'nın sürgüne gönderilmesi için çalıştı ve bu yolda bir emir çıkarttırmayı da başardı; Haşmet Paşa Kastambol kalesine sürgüne gönderildi; bütün gelirini ve Zât-ı Âlinizin himayesiyle Sultan'ın bahşetmiş olduğu bütün lütufları kendisinden aldılar; bütün suçu, İsveç'in bu muzaffer Osmanlı İmparatorluğunu Moskofların kötü niyetlerine karşı korumakta yardımcı olduğunu hatırlatmaktan ibaretti; ayrıca İran'ın beslediği kötü niyetlerin tesirsiz kalmasında yardımcı olduğunu da hatırlatıyordu. Bu da bir gerçektir. Zira, Nâdir Şah, Moskofların İsveç'le meşgul bulduklarını görürken, Bâb-ı Âlî'ye karşı hücumu geçmek cür'etini gösteremeyecekti. Moskoflarla İran Şahı Nâdir arasında bir anlaşma olduğu bilinmektedir. Ve Nâdir'in Hind seferinden dönüşünde Osmanlı İmparatorluğu'na birlikte saldırma yolunda bir karar almışlardır; fakat ne biri ne de diğeri, Moskofların Bâb-ı Âlî'nin müttefiki İsveç'in hücumuna uğramasını beklemiyorlardı; İsveç'in davranışı, onların Büyük Sultan'a karşı birlikte harekete geçmelerini imkânsızlaştırdı; çarice, Belgrad anlaşması ve Nice ek anlaşmasının kötü niyetlerinin önüne dikilen bütün engelleri yıktığına inanmıştı ve Belgrad barışından sonra Bâb-ı Âlî ile İsveç arasında anlaşma olmayacağı kanaatindeydi; İsveç'le anlaşma haberini alınca, çarice, Nâdir Şah'la düşündükleri her şeyin bir anda tamamıyla tesirsiz kaldığını çaresizlik içinde anladı.

Haşmet Paşa'ya gelince, sürgün yeri olan Kas-tambol'da (Kastamonu olacak) yaklaşık altı ay kaldı. Vezir kitaplarını, evrakını aldırdı ve evi günlerce yağmaya açık kaldı; etrafı, yakınları evi terket-tiklerinden, değerli olan nesi varsa yağmacılar tarafından götürüldü, herşeyini kaybetti, oğlu Süleyman Bey de aynı zamanda sürgüne gönderildiğinden İstanbul'da ona ait herhangi bir değeri savunacak kimsesi kalmadı; ve o zamandan beri kendisine ancak Gümrük'ten aldığı aylık ve peşinden de Sırma-keşhâne'den gelen sekiz kese parası azar azar geri verildi. Oysa, Büyük Sultanla İki Sicilya'nın kralı arasında gerçekleştirdiği anlaşma için harcadıklarını soran olmadı. Zât-ı Âliniz takdir buyururlar ki, dâima sadakatla çalışanlar her zaman iyi muamele görmedikleri gibi en iyi şekilde mükâfat-landırılmaktan da uzak kalmışlardır.»

Bonneval'in bütün teşebbüslerini Avusturya elçisine açıklayan Cenovali Chenier'nin aşağıdaki mektubunda, 1917'de Rochefort tarafından hazırlanan bir istihkâmcılar birliği kurulması hakkında dikkate değer ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır:

«Not defterimi ve ona iliştirilmiş bulunan pusulanızı aldım. Bu pusulada, Osmanlı İmparatorluğu'na

olağanüstü bir istihkâmcı-mühendisler birliği temin edilmesi ve bir yabancılar kolonisi kurulması hakkında hazırlanan proje üzerinde bilgi verecek kimseye sunulacak para veya minnettarlık için düşüncemi soruyor ve projenin tesirsiz kalması yolunda gerekli çareleri göstermem talebinde bulunuyor ve benden bu konu üzerinde görüşmek üzere bir gizli gece buluşması istiyorsunuz. TCftnflftim şu ki, üstlerimi şüpheye düşürmemek, kendimi tehlikeye atmamak ve sizi hizmetlerimden mahrum bırakmamak ve yararlı olarak hizmete devam etmem bakımından, en iyisi esrarengiz olmayı bir kenara bırakmaktır; gece sizde olduğumu bildirmem, tasavvur edilebilecek haksızlıkları bana yapmalarına faz-lasiyle yetecektir. Yabancı elçilerin burada olup bitenleri öğrenmek için ne kadar gayret sarfettik-lerini biliyorum ve kimlerin kimin evine girip çıktığını ne kadar kolaylıkla öğrendiklerini de biliyorum; hem de gece gündüz bu öğrenme işinin peşindeler. Bu bakımdan, izin verin de size hiçbir zaman gece vakti gelmiyeyim, daha ziyade gündüz ve bir kere yaptığım ve size de bildirmek şerefine eriştiğim gibi gündüz geleyim. Bu bakımdan sizi ve kendimi tehlikeye atmadan, yukarıda söylediğim gibi, gündüz kısa buluşma ve konuşmalarla meseleyi bir çözüme bağlayabiliriz. Böylece konuya girebiliriz, fakat daha önce ancak beni ilgilendiren bazı düşünceler üzerinde durmama müsaade buyurunuz. Benim size taahhüdüm yalnız BonnevaT-in imparatorunuz hakkında söylediklerini, yâni imparatorunuzun menfaati aleyhindeki faaliyetlerini bildirmekle sınırlı bulunmaktadır. Size karşı taahhüdümün doğrudan doğruya şartı da bu. Bunun dışında ne olursa olsun, cereyan eden olayları size bildirmekle mükellef değilim; bunun için de sizden üç aylık avans olarak yüz seksen İtalyan altını (fındık altını) almış bulunuyorum, Mösyö. Bu meblağı almak suretiyle, size sadakatle hizmet etmek ve bütün öğrendiklerimi size bildirmek taahhüdü-ne girmiş bulunuyorum. Şüphesiz, öğrendiklerim size faydalı olacak ve işinize yarayacak hususlardır. Bu prensip çerçevesinde ve namuskâr (!) bir kişi olarak davranacağımdan tanuunıyla emin olabilirsiniz. Daha açık olmam için faaliyet alanımı şöyle belirlemeliyim: Size bildirdiğim Türklere yabancılar için koloniler sağlamak ve en iyi mühendislerden oluşan bir istihkâm birliği oluşturmak projesi Bonneval'den çıkmış bir düşünce değildir, bu proje Bonneval'den daha önceye bağlıdır, doğrudan doğruya onunla alakalı değildir, fakat tesadüfen, bu proje o olmadan bir neticeye vardin-lamazdı; ümit ederim ki bu bildirdiğim husus sizinle benim aramdaki anlaşmayı zedeleyebilecek bir ehemmiyete sahip değildir. Hükümdarınızın menfaati bakımından, bu verdiğim bilginin unutulması dahi gerekir. Bu balomdan sadakatimi daha da sağlamlaştırmak ve gayretimi arttırmak hususunda mümkün olanı esirgemeyeceğinizi ümit ediyorum. Bahis konusu projeye dair konuşmak için şunları söylemekle şeref kazanmış olacağım: Yaklaşık yirmi-yedi sene önce birkaç Fransız protestanı. Büyük Sultan'ın hükümranlığı altındaki ülkelere yerleşmek ve oraya mezhep kardeşlerini çekmek düşüncesiyle meşgul oldular. Bunun iki sebebi vardı-. Birincisi, katoliklerin hâkim oldukları ülkelerde sürekli olarak takibata ve eziyete mâruz bulunmaları, özellikle Koma katoUklerinin hâkim oldukları yerlerde bu işaret edilen insanlık dışı muameleler haddini aşan bir derecedeydi; ikinci sebep, Türklerin kendi ülkelerindeki insanlara kendi mezheb ve inançlarında ibâdet hürriyeti tanımaları, bu hususdaki müsamahalarının hemen bütün medeni dünyada bilinmesiydi. Protestanlar işte bu hususları gözönünde tutarak, 1717 yılı sonunda aralarından temsilciler ayırarak İstanbul'a gönderdiler. Bu gönderilenler arasında, protestan olmuş ve şartlar gereği Rochefort adını almış bir topçu yüzbaşısı bulunuyordu ve bu yüzbaşı üstün kaabiliyetli bir mühendisti; 1718 yılına rastlayan dönüşünde kendisiyle tanışmak imkânını buldum. Takibettiği gizli plânı saklamakta ustalık gösteremediği gibi talihi de yaver gitmedi, marki Bonnac tarafından plâni, şövalye de Boisi-men'kiyle birlikte aynı zamanda boşa çıkarıldı; şövalye de Boisimen İspanya hükümeti tarafından İspanya kralı ile B&b-ı Âli arasında gizli bir anlaşmayı sonuçlandırmak üzere gönderilmişti, becerikli Bonnac bu iki yabancıyı hiçbir netice alamadan geri dönmelerine sebep oldu. Fakat Rochefort, Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa ile -ki arası çok geçmeden Veziriazam]iğe yükseldi- ayrı ayrı zamanlarda toplantı yapmak imkânını elde etti. Yine bu Rochefort, projesinden Bâb-ı Âli'nin diğer kudretli kişilerine de imâ yollu bahis açmıştı; onlara protestanların inanç ve ibâdetlerinde Türklerin hoşlarına gitmeyecek bir husus bulunmadığını anlatmıştı, protestanlar da tıpkı müsl imanlar gibi hiçbir tasvire tapınmıyorlardı, Azizler ve Meryem Ana tasvirleri onlar için ibâdet konusu değildi; bu tasvirleri hiçbir zaman kiliselerinde teşhir etmiyorlardı ve Allahlarına tam bir sadakatla bağlı bulunuyorlardı. Büyük Sultan onları ülkesine yerleştirmekle sanatları, ilmi ve giyim eşyası üretme sanatını da ülkesine almış olacaktı, ki bu gelenler kısa zamanda yün ve ipek dokuma işinde büyük ölçüde imâlata geçeceklerdi ve böylece bunların yaptıkları, yabancı tacirlerin imparatorluğun her tarafına sokup yaydıkları ve Osmanlı teb'asının zararına sattıkları eşyanın yerini alacaktı; Büyük Sul-tan'ın teb'asının bundan büyük istifâdesi olacaktı. Bu imâl edilenler ve üretilenler imparatorluğun her tarafında peşin para ile satılarak ticaret dengesi devletin lehine gelişme göstereceği gibi, yerli sanayi gelişecek, Türkler bu imalât sanatlarında ilerleyecek, devletin parası başka ülkelerin kasalarına akmayacaktı; bunlara karşılık, sadece kendilerine vicdan hürriyetlerine dokunulmadan yaşayabilecekleri yerler gösterilmeliydi. Bu verilecek yerlerde hı-ristiyan ülkelerinde görülen f abrikalarını

hepsi mevcut olacaktı. Büyük Süttin bunlara Eflâk ve Boğ-dan'da huzur içinde yaşayabilecekleri yerler gös-terebilirdi, buralarda müslüman teb'anın şüphesini asla uyandırmadan yaşayabileceklerdi. Rochefort bütün bu anlattıklarına bir usta mühendisler birliği kurmak projesini ilâve etti. Bahis konusu birlik, usta mühendis ve istihkâmcılar birliği gibi protestanlardan oluşacaktı. Bunlar bir mektep vücuda getireceklerdi ve genç Türkler kalelere hücum etmek ve onları savunmak sanatını kolayca öğreneceklerdi, kaleleri takviye etmek sanatını da kısa zamanda öğrenecekler ve Yeniçeri ortaları bu hususta ileri bilgiye kavuşacakları gibi, diğer askerî birlikler de yeter sayıda usta mühendis ve istihkâm-cıyı kendi bünyelerine katabileceklerdi. Rochefort, bu protestan kolonileri için güvenlik yerine geçecek, Sultan'm ve teb'asının yararına bir imtiyaz modelini de Bâb-ı Âlî'ye sundu. Bütün bunlar, Bâb-ı Âlî'nin kudretli şahsiyetleri üzerinde büyük bir tesirin uyanmasına sebep oldu. Bu yabancıların söylediklerinden hiç de farklı olmayanlarını, bilhassa Petervaradin savaşında şehid düşen Veziriazam Si-lâhdar Ali Paşa divan toplantılarında açıktan açığa söylemişti. Ali Paşa her türlü eşya imalâthanelerinin kurulmasını ve Batılı tacirlerin Doğu'da dolaşmalarının menedilmesini kesinlikle istiyordu. Evvvelki yazımda da belirttiğim gibi, Rochefort'un başarı kazanmasına iki şey engel oldu: Birincisi Fransız elçisinin, onun sırrını anlayarak baltalaması; ikincisi, o sırada Almanların yılgınlığa uğrattıkları Türklerin bu teşebbüsün başarılarına yeni gaileler açmasından çekinmeleri. Bununla beraber bu teşebbüsün Protestanlara bazı iyilikleri de oldu. Marki de Bonnac bu hâdiseyi hükümetine götürdü ve mü-zâkerelerin sonunda, bu görüşmeler Fransa'da 1724 Nisan'mda çıkarılan benzeri emirnamelerin neşrini engelledi.

Rochefort'un dönüşü ve teşebbüsünün başarı kazanamamış olması. Romen katolik devletlere tâbi olan protestanlarda yeis ve fütura yol açmadı; Büyük Sultan'ın ülkesinde yerleşmek için münasip âni kollamak bakımından İstanbul'da bazı haberleşme merkezleriyle münasebet ve faaliyetlerini sürdürmekten geri kalmadılar. Size şurasını tereddütsüz söyleyebilirim ki, Napoli'ye hareket ettiğim 1740 Haziranının U. günü ve o günden sonra başlayan çeşitli alâkaların ve bu arada tki Sicilya kralı tarafından istanbul elçiliği şansölyeliğine atanmam müstesna, yâni bu olaylara kadar, Protestanların başarısı için doğrudan ve dolaylı gayret sarfettim, projelerinin gerçekleşmesi için uğraştım. Fakat kral tarafından sözünü ettiğim elçilikteki göreve atanınca, protestanlar projelerinde başarılı kılmak için ne doğrudan, ne de dolaylı bir çalışma içine girdim. Buna rağmen ricaları eksik olmadı; ricalarına ümitlerini ne azaltan, ne de çoğaltan cevaplar vermekle yetindim. Sonra ticaretimin çökmesi, hazin durumum ve özellikle Majeste Macaristan kraliçesinin menfaatleri bakımından netice verecek bir şekilde size hizmet etmem, beni tam aksi yöne çekti; değişmez bir şekilde dürüst adam karakterini sürdüreceğim, size her şeyde ve her yerde sadık kalacağım: Tabii, ilk şartlarımızda olduğu gibi, benden efendim kralın menfaatlerine ters düşen herhangi bir şey istemeyeceksiniz. Müsaade ederseniz, Bonneval hak-kında size faydalı olabileceğine karar vereceğim hususları aktaracağım. Bunu yaparken de mümkün olduğu kadar sadakatle hareket edeceğimden emin olabilirsiniz. Şurasını da arz edeyim ki, hükümetim ve buradaki elçisi bana, çalışma ve kaabiliyetlerim-den memnun oldukları yolunda yorumlayacağım birtakım işaretler veriyorlar ve bilhassa Doğu'da ticaretlerinin gelişmesinde son derece yararlı olduğumu söylemekten geri kalmıyorlar. Bense, bağlı olarak yaşamak ve ölmek istediğim dinim sebebiyle kendimi mesleğimde dâima sallantılı görüyorum. Şurası gerçek ki, birçok defa inancımın sadaketime engel olmadığını söylemek suretiyle beni teselli etmekten geri kalmadılar ve bilhassa şerefim ve namuskârlığım üzerinde tam bir güven besliyorlar; fakat bu husus, mesleğimde bilemeyeceğim, önceden kestiremeyeceğim bir değişiklik olmasından korkmama engel olmuyor; ve gerçekten de bir pro-testanın, özellikle bir Cenovalının, İki Sicilya Kral-hğ'nın elçiliğinde kançılar olması dikkate değer bir hadise sayılmak gerekir. Dinime ait dâvaları terk edebileceği Tui düşünebileceğinizi burada ele almak istemiyorum, tabii memnun olmadığım takdirde Doğu'da yerleşmeği düşünmekten onları vazge-çireceğimi üstleniyorum; bu suçlamalar üzerinde kendimi savunmağa çalışmayacağım, sadece elimden geldiğince kendilerine hizmet ettiğimi söyleyeceği no. Sefaletim beni yaşamaya zorlayarak iktidarımı tesbit ettiğinden, önüme çıkan ilk vasıtaya dört elle sarılıyorum; çünkü daha iyi, seçeceğim bir davranışta bulunamam, bu da beni insan nev'inde başka bir topluma faydalı olmaya götürebilir ve bu da ilâhi hikmetçe desteklenmiş ve korunmuş demektir, bu mânâda telâkki edilmek gerekir. Doğu'da yerleşmeleri konusunda hizmeti bırakarak pro-testanların eziyet görmelerine rıza gösteremem. Allah da bundan hoşnûd ol ma-s. Böyle düşününce, hangisi olursa olsun bir mezhebin eza-cefâ görmesine yardımcı olmak durumunda bulunmak tas-vib edilemez. Meseleyi kısa kesmek için şu kadarını söyleyeyim ki. protes;inlann dâvasına hizmet etme yolunda, Büyük Sultan her bakımdan tercihe şayan görü Lmek ted ir. Sartlur da bu hususta yardımcıdır; Büyük Sultan son olarak Sicilya'dan alınan makine ve diğer eşyaya dikkate değer bir alâka göstermektedir; ayrıca Osmanlılarda mevcut bulunmayan bütün pratik neticelen görülen ilimlere rağbet etmek ted iri er vb nazırlarının ve Bon-neval'in hâfızalarını uyanırmasının gün be gün beklemekteyim, ki bu da Protestanların malûm projelerine hizmet etioek denektir ve hiç şüphesiz

onun alâkasını canlı tutmaya çalışıyordu. Bununla beraber, Bonneval, maceracı Beaujeu'nün kral Theodore Neuhofun memuru sıfatıyla Korsika adasının Osmanlı devleti himayesine verilmesi vaatlerini desteklemedi.⁸⁷

Nâdir Şah Musul'u Boşuna Kuşatıyor

Yeni Veziriazam Esseyid-Hasan Paşa basit bir yeniçeri ola» rak girdiği ocakta bu teşkilâtın ağırlığına yükselmiş ve Kızlar-ağası'nın güveniyle İmparatorluğun en yüksek makamına getirilmişti. Kızlarağası onun şahsında bu karışıklık döneminde devlet dümenini selâmetle tutacak ve Nâdir Şâh'a karşı süregelen savaşı yürütebilecek kaabiliyeti gördüğü için bu makama getirilmesinde ağırlığını koymuştu. Bagdad valisi Ahmed Paşa, Nâdir Şâh'a karşı savaşı şiddetlendirmenin mümkün olup olmadığını yoklaması ve bu hususta tam bir fikir edinmesi için kâhyası Mehmed Ağa'yı İstanbul'a göndermiş, daha sonra da kâhyayı Nâdir Şâh'ın ordugâhına bir barış yoklaması bahanesiyle yollamıştı. Asıl maksadı Nâdir'm durumunu Öğrenmekti. Mehmed Ağa, Şahı Rağdad'a beş konak mesafedeki

projenin tatbik o ko o ul masında bana başvuracaklardır. Ben de onları geçerli sebebler ileri sürerek ve her türlü bahânel r bularak oyalama yoluna gideceğim, bunun ela ninDâM projenin uygulanama-maması demektir. Yani, yino hristiyanlığın eserleri olan ticari eşyanın Doğu'da yer almasının önüne geçilemeyecektir. Bunu kendi varlığını korumak arzusuyla söylemiyorum; şu husus doğru ki, hayata pek hz bağlılık göstermekteyim ve ölenleri mutlu bulmaktayım ve sizi temin ederim ki kendi kendimi mahvetme yoluna gitmiyorum ve bunurt benim elimde olduğu emrinin verilmediğini din bana öğretiyor ve ayrıca, varlığımın, sorumlusu bulunduğum ilâhi hikmetin deposu olduğunu da öğretiyor- Bütün bu söylediklerimle, Mösyo, görüyorsunuz, bu projeye mâni olabilirim ve işte son pusulanızda benden istediğinizi bu suretle yerine getirebilirim. Diğer talebiniz bana lütfedeceğiniz hususa bağlı, bu da sizin düşünmeniz gereken bir mesele; fakat beni memnun edecek olanı benim bildirmemi istiyorsanız, bunu size açıkça bildirmekten şeref duyacağım, bu da hayatım boyunca bana verdiğiniz yüz seksen İtalyan altınını her üç ayda bir vermeğe devam etmenizdir, ben de gizliliğe azâmi dikkat göstererek, sadakatten ayrılmadan Majesteleri Macaristan kraliçesine hizmete devamdan geri kalmayacağım. Sizin bana her üç ayda bir lütfedeceğiniz yüz seksen İtalyan altınından ayrı olarak, derhal hediye olarak beş yüz İtalyan altını vermeniz son derece makbule geçecektir. Bu beş yüz İtalyan altınını, bir koşum takımı ve sizinle buluşmak için kullanacağım iki atın satın alınmasında kullanacağım. Zira, tahminime göre, yazın sayfiyede bulunduğunuz sırada size bildireceğim çok önemli hususlar olacaktır. Fazla olarak, bu para bir koşum takımı ve iki at satın almak için gerekli olduğu gibi, beni rahatsız eden birkaç alacaklıyı da sakinleştirmekte kullanacağım. Hizmetlerimin mâhiyeti üzerinde dikkatle duracağınızı ümit ediyorum. Mükâfatlandırma fiyatımı, özellikle böyle sadakatle hizmete hiç de mecbur olmadığımı düşündüğünüzde fazla bulmayacaksınız; hizmetlerimin değerinin ehemmiyet derecesini de takdirlerinize bırakıyorum. Ayrıca, size protestan mühendislerin İstanbul'da yerleştirilecekleri yerlerin ve imtiyazların birer kopyasını getirmeğe çalışacağım; bunlar, ülkenin nüfuzlu ve kudretli bir adamının elinde; protestan mühendislerin İstanbul'da yerleştirilecekleri mahallerin projelerinin kopyasıyla, Protestanların koloni olarak kendilerine verilecek yerlerin projelerinin kopyasının son derece önemli olduklarını takdir edersiniz; bu kopyalar Bonneval'de de, bende de yok. Fakat zamanla ve tedbirlerle bunlara sahip olarak kopyalarını size vermeği ümit ediyorum. Adamım olan delikanlı ile onda hiç şüphe uyandırmadan münasebette bulunmanız fevkalâde yerinde. Onun kanalıyla ve hiçbir şeyin farkında olmadan size her şeyi bildireceğim. Şu hususu şeref duyarak, vb.»

⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/45-46

Mendeü'de bulmuştu. Şâh, yirmibin İran askerinin başında memleketin bütün hasadını yağmalamış durumdaydı. Daha sonra, kendisine Halifeler Halifesi unvanı verilen ve yirmibin askerle Helle üzerine yürüyen İran başkumandanı ile karşılaşmıştı. Başkumandan, Mehmed Ağa'nın Bağdad'a dönmesine müsaade etmişti. Bağdad Valisi Ahmed Paşa, kâhyası Mehmed Ağa'yı ikinci defa Ker-kük'deki ordugâhında bulunan Nadir Şâh'a gönderdi. Nadir Şâh yüzbin kişilik bir ordunun başında bulunuyordu. Dicle ve Sab nehirleri üzerine iki köprü kurduktan ve bunların savunması için palangalar yaptırdıktan sonra bütün hasadı yağmalamıştı. Bir tek buğday tanesi bile bırakmamacasına uygulanan bu yasma yüzünden Bağdad'da korkunç bir kıtlık ve açlık hüküm sürmekteydi⁸⁸. Nâdir Şâh, Mehmed Ağa'yı, gayesinin savaş değil barış olduğu ve sadece beşinci mezhebin, Câferiye'nin tanınması için silâhlanmış bulunduğu hususunda dostluk teminatları vererek göndermişti.

Veziriazam Ali Paşa nm azlinden sonra. Mehmed Ağa, bundan böyle her türlü muhaberâtın, yazışmanın bir faydası olmayacağını kendisine bildirmesi emriyle Ahmed Pasa'ya gönderildi; Abdullah bey, beşinci mezhebin kanuna aykırı olduğunu bildirerek İran savaşını meşrulaştıran fetvayı Musul valisi Hüseyin Paşaya götürmekle görevlendirildi. Büyük-Mirâhur Abdullah Bey, birliklerini kaldırması için Diyarbekir valisine yirmibin kuruş götürmek üzere payitahttan ayrıldı⁸⁹. Bâb-ı Âlî'nin olumsuz cevabını alır almaz, Nâdir Şah Musul'u muhasara etmek üzere Kerkük'den ayrıldı ve bayraklarını bu şehrin doğusundaki Jonas'ın mezarı üzerine dikti (13 Eylül 1743 - 24 Receb 1156)- Şehrin etrafına yüzaltmış top ve ikiyüzotuz havan topundan oluşan ondört batarya dizdi; bu toplar ara vermeden kaleye ateş yağdırıyorlardı. Ön taraf yerine arka tarafta patlatılan ondört lağım İran lağımçıların hayatlarına mal oldu. Yedisi genel olmak üzere şehir üzerine onikl taarruz yapıldı. Otuzbin askerden oluşan ve birliklerinin başında bulunan Haleb valisi dikkate değer cesaret örnekleri verdi. Otuz günlük bir muhasaradan sonra, otuzbin askerini kaybeden Nâdir Şah Musul'u almaktan vazgeçti. Birlikleri maneviyât bakımından bitkin bir haldeydi ve bu durumda Bâb-ı Âlî tarafından desteklenen ve İran tahtı üzerinde hak iddiasında bulunan Saffî Mirza'nın Erzurum'dan Kars üzerine yürüdüğünü

⁸⁸ Suphi. f. 223, Unun tagharı (İstanbul'da 20 kilo) yü/seksen kuruşa yükseldi; pirincin tasharı üçyüz altmışa.

⁸⁹ Suphi, f. 233 ve 234. Mehdi, Abdullah'a efendi demekle hatâya düşüyor. Büyük-mirâhur, eğer bey değilse ağadır, ama efendi unvanı taşımaz.

haber aldı (20 Ekim 1743 - 2 Ramazan 1156). Ric'at yürüyüşü sırasında Serine boğazında Türklerin hücumuna uğradı ve yenildi ⁹⁰. Bu zaferi, emirlerinde yüzer bin kişilik ordular bulunan ve iki taraftan hücumla geçen Musul ve Bağdad seraskerleri kazanmışlardı; ayrıca düşmanı boğazın içinde takibet-mişlerdi. Saray ve Tophane toplarının salvo atışlarıyla payitahta duyurulan zaferin şenliklerle kutlanmasından sonra, her veziriazam değişikliğinde görüldüğü gibi idarede geniş ölçüde atamalar, azil ve nakillerle karşılaşıldı ⁹¹. Yapılan değişiklikler hayli önemli sayılabilir ⁹².

Esirleri kurtarmadaki ihmaliyle Rusya'nın şikâyetleri se-beb olan Kırım hanı Selâmet-Giray azledildi ve hanlık makamı Kaplan-Giray'ın oğlu Selim Giray'a ikinci defa olarak verildi ⁹³. Sultan, hanlık fermaniyle birlikte üç şeref hü'ati, ba-lıkçılıkuşu tüyünden iki sorguç ve dörtbin duka altını gönderdi; bunlar Şahinci İbrahim Ağa tarafından kendisine verildi Eski -han Gelibolu yakınındaki küçük çiftliğinde oturmak müsaadesi aldı. Dağistan'da, Nadir Şah buralarını işgali sırasında onun hakimiyetini kabul etmiş olan Kaytaklar, Koumouklar prensleri azledildiler ve Ghazi-Koumouklar hanlığı eski Şircan hanı So-urkhai'nin oğlu Mehmed Bey'e verildi ⁹⁴.

Teşrifat Efendisinin Baş Tehlikede

İşaret edilmeğe değer bir vak'a da teşrifat reisi Akif Mehmed Efendi'nin gözden düşmesi oldu. Teşrifat reisi, bayram do-layısıyla Suîtan'ın eli öpülmesi merasiminde, Yeniçerilerden sonra gelmeleri icâbeden tüfekçi, topçu ve topçu katarları reislerine önceki sırayı verdi. Bunun derhal farkına varıldı ve Yeniçerilerin bir maraza çıkarmalarından çekinen Sultan, teşrifat reisinin idam edilmesi emrini verdi. Veziriazam, Reîsefendi ve Yeniçeriağası şefaatçi olarak müdâhalede bulundular; böylece idam cezası, Tenedos adasında sürgüne dönüştürüldü. Mesele bu suretle örtbas edilmiş oldu. Şeker bayramından sonra, valilerin tâyinlerinin ve Bâb-ı Âli'de yükselenlerin

⁹⁰ Suphi, 255, ayın 25'inin cumaya rastladığını söylüyor, cuma 24 olacak.

⁹¹ Musul'un kurtuluş hikâyesi Temeşvarlı Melek Efendi Tarihi'nde anlatılmaktadır.

⁹² Reîsefendi yerinde bırakıldı, defteremliğine eski Heîsefendi Mustafa Efendi getirildi; eski defterdar Yusuf nişancılığa atandı; ruz-name-i evvelliğe Kesireli; eski defterdar Mehmed Bey muhasebe-i evvelliğe; küçük ruznâmeye Abdalbâki Efendi getirildiler. Muhasebe dairesine; Rumeli, Anadolu, Mekke, Medine vergi dairelerine; vakıflar reisliğine; sipahiler, piyadeler, silâhdar ve cebeci murakabeci-liklerine (kontrol), tezkireci kâtip yardımcılığına ve beylikçiliğe (Reîsefendi Dâiresi) atamalar yapıldı. Son olarak da İmparatorluk tarihçiliğine Suphi Mehmed Bey atandı. Bu liste, elçilerin raporlarına eklenen ilk liste oldu.

⁹³ Suphi, I. 236. Selâmet-Giray'm hanlığı Siesrenzewicz de sükûtle geçiştirilmiştir.

⁹⁴ Mehdi Tarihi, I. VI, Pas. 7. Jones hatâh olarak Sourkhai yerine Serkhai demektedir. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/47-49

ilân edildiği dönemde Birinci Ahmed zamanından beri âdet haline gelen iki ziyafet verildi: Bunların ilkinin Yeniçeriağası Veziriazam şerefine, ikincisini Veziriazam Sultan şerefine hazırlıyordu. Bu iki ziyafet, aynı zamanda Ramazan ayının ilk yirmiüç gecesini boyunca Veziriâzam'ın Bâb-ı Âlî nazırlarına, ondört sultan ca-münin ondört imamına, Şeyhûlislâm'a, Kapdan-ı deryaya» Ana-dolu ve Rumeli Kadiaskerlerine, müteakip oniki günde mollalara, müderrislere, sonra Yeniçeri kurmay heyetine, süvari, tüfekçi ve topçu paşalarıyla nakliye paşasına, bütün dâire reislerine olduğu gibi defterdara, Sancak-ı Şerif alemdarına, İmparatorluk Üzengi Beylerine, eski nazır ve valilere verilen ziyafetleri sona erdiriyor, onları taçlandırıyor. Bu defa Sultan, Bâb-ı Âlî sarayında ağırlandı. Çavuşların «Yaşa!» sadâları arasında Veziriâzam'ın yol göstericilik ettiği, koltuğuna silahdar-la* girdikleri Sultan, büyük salona alındı.

Medine'de şehir garnizonundan birçok asker, şehirde silah kullanmanın yasak olduğunu unutarak mabedin içinde bile birbirlerine ateş edecek ve Sultan'ın mabede tazimlerini bildirmek üzere en son gönderdiği mücevherli avize ve diğer eşyaya zarar verecek kadar kendilerini unutmışlardı. Kutsal mahal ve eşyaya karşı işlenen bu suçun cezalandırılması işi şerife, kadıya ve Mekke şeyhine havale edildi. Bu vesileyle Cidde valisinin yerine, evvelce bu görevi yirmi yıl yürütmüş olan ve o sırada Mora'da vergi toplamakta bulunan vezir Ebubekir Paşa atanda. Eski Mısır valisi ve daha sonra Kapdan-ı deryalığa getirilen Yahya Paşa, Pîr-Mustafa Paşa ile yer değiştirerek kale muhafızı göreviyle Belgrad'a gönderildi.

Mısır'da karışıklıklar başgöstermişti: Mısır hac kervanları idarecisi Ömer Beğ, düşmanları tarafından Kah ire'den kovulmuştu; Osmanlı İmparatorluğunun son Fransa elçisi Said Meh-med, Bâb-ı Âlî adına bu şehirde Osmaa Beğ'in elinden alınan malları geri almak, üç mezheb mensupları arasında vergileri hakkaniyetle bölüştürmek ve iskenderiye limanında demirli bulunan imparatorluk gemileri mürettebatını teftiş etmek gibi üçü bir görevle Kahire'ye gönderildi.

Devlet hazinesini doldurmak için alman tedbirler, İran'la savaşın zorunlu hale getirdiği devletin mâlî gücünü arttırmak tedbirleri, Bâb-ı Âlî'nin dikkatini Hekimoğlu Ali Paşa'nın Vezi-riâzamlığı döneminden beri Retimo valisi olan eski Veziriazam Kabakulak üzerine çekiyordu; on yıldır vali olan bu eski Veziriazam idam edildi ve mallarına elkondu. Viyana elçiliğinden sonra Tersane amirliğine, oradan da defterdarlık görevine getirilen Canip Ali öldü ve mirasından beşyüz kese vergi alındı. Onun yerine seksenlik

Sadullah, çifte göreve birden getirildi; böylesi vergi bakımından elverişliydi ve ayrıca yerine geçecek kişi de fazla beklemeyecekti. Yahya Paşa'nın yerine, vezir vali olarak Kâhyabey Mehmed Ağa atandı; Kos adasına sürülen Kaytaş Ali Paşa dört yüz kese vergi ödemek zorunda kaldı. Ça-vuşbaşı Siruzi'nin makamı vergi sorumlusu Abdi Ağa'ya. ondan boşalan geliri bol makam da Reisefendi Râgıb'ın kayın biraderi Mollacıkzâde Ali Ağa'ya uygun görüldü.⁹⁵

Râgıb'ın Kahire, Kesriyeli'nin Erzurum Valiliklerine Atanmaları; Serasker İran Üzerine Yürüyor

Hollanda, Macar, Venedik dukalarının değerleri düşürüldü⁹⁶. Veziriazam tarafından memleketine dönüş izni münasebetiyle muhteşem bir törenle huzura kabul edilen ve Sultan tarafından kendisine veda mektubu verilmiş olan Hollanda elçisi Calcoen, ferman mahiyetindeki bu mektupların raporunu boş yere talep etti (4 Nisan 1744 - 20 Saf er 1157). Reisefendi sı-fatiyle bu kabul töreninde bulunmuş olan Ragıb kısa bir zaman sonra Vezir-vali olarak Mısır'a atandı⁹⁷. Reisefendi makamı görevleri, yeniden, İran ve Belgrad baş anlaşmalarına olağanüstü yetkili murahhas olarak İmparatorluk adına katılmış olan» Mekke dönüşünde matbaanın müdürlüğüne getirilen Elhac -Mustafa Efendi'ye verildi (24 Nisan 1744 - 11 Rebiul'evvel 1157). Reisefendi Ragıb'ın vezirliğe yükseltilmesi ve İstanbul'dan uzaklaştırılmasının sebebi, kendisinin Bâb-ı Âlî tarafından Nâdir Şâh'a karşı yakınlık beslediğinden şüphe edilen Belgrad valisi Ahmed Paşa ile yakın dostluk münasebetleri sürdürmesiydi. Eski bir yeniçeri olan, okuma ve yazma bilmeyen Veziriazam, bilgili Reisefendi Ragıb'ın Sultan üzerindeki tesirini Sultan'ın gözdesi Kesriyeli'ninkinden daha az kıskanmıyordu ve Kesri-yeli'yi karargâh defterdarı olarak Erzurum'a göndererek saraydan uzaklaştırdı. Bu atamanın yapıldığı gün gidip, evvelce Kesriyeli'nin tekelinde bulunan yüksek iktidarı nihayet Sultan'-m eline geçmesi bakımından Kızlarağası tebrik etti; böylece, kendi iktidarı konusunda kıskanç olan Kızlarağasını tatmin etmiş oluyordu; zira ağa,

⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/49-51

⁹⁶ O zaman paralarının değerleriyle alâkalı birçok fetva. Müftü Abdül-kerim Efendî'nin 1827 (1243) yılında basılan 2 ciltlik eserinde yer almış bulunmaktadır. Bu eserde verilen bilgilerde Türk parasının değerinin bu fetvalar uyarınca sürekli arttırıldığı görülmektedir.

⁹⁷ İzi, f. 5. Defteremini, İmparatorluk müverrihi, Ragıb'ın Samiha (te-strli düşünce) unvânıyla Mısır valiliğine tâyini dolayısıyla esirlerini böyle makamlara getiren Sultan'ın muazzam iktidarına dikkati çekiyor.

Kesriyeli'nin dostu olduğundan bu tedbirin gerçekleştirilmesinde hiçbir suretle iştiraki yoktu; böylece atama meselesinden alınmamasını sağlamış oluyordu.

Savaş harekâtını şahsen idare ettiği halde, Veziriâzam'nt Ktzlarağasının kendisine Serasker - Veziriazam unvanını veren sonsuz iktidarını elinden almasından korkan ve İmparatorluk sarayında idareyi ellerinde bulunduran üç kişi, yani, hareme ve hazineye hükmeden iki harem ağasıyla Avrupalı elçilerin kendisine «Sultan'ın kardinali» adını taktıkları mağrur adam imam Piri Efendi, onun İstanbul'da kalmasını kararlaştırdılar.

Bu sırada, İran savaşına ayrılan üç orduyu takviye etmek gerektiğinden ve bütün dikkatler İran tahtı üzerinde iddiası bulunan Saffi'nin gönderildiği Kars şehri üzerinde toplandığından, oraya acele takviye birlikleri gönderilmesine karar verildi. Nâdir Şah, üç ordu ile savaş harekâtını sürdürüyordu. Bunlardan biri bir hanın kumandasındaydı ve Kars üzerine yürüdü; Nâdir'in oğlu Şahruh'un kumandasına verilmiş olan ikinci ordu Erivan üzerine harekete geçti, bizzat Nâdir'in kumandasında bulunan üçüncü ordu ise Tebriz yolunu tuttu. Seraskerlerin kumanda ettiği üç Osmanlı ordusuna gelince, bunlar Kars, Diyar-bekir ve Bağdad üzerine yürüdüler. Rakka valisi Hamalzâde Ahmed Pasa'nın yeri, ilerlemiş yaşı gözönünde tutularak, sondan bir önceki Veziriazam Ahmed ile değiştirildi ve kendisine onbeşbin kuruş ihşanda bulunuldu. Vefat etmiş olan Diyarbekir seraskeri Ali Pasa'nın makamı, Haleb⁹⁸ valisi Hüseyin Pa-şa'ya verildi; bu vesileyle, ordusunun donatımında sarfedilmek üzere onbeşbin kuruş gönderildi; Bağdad valisi Ahmed Paşa serasker olarak atandı (Mart 1744 - Safer 1157). Musul muhafızlığına Abdülcelilzâde Hüseyin Paşa atandı (o zamandan itibaren bu valilik veraset yoluyla bu ailede kaldı) ve vezir Meh-med Paşa Aydın valiliğine getirildi. Eflâk voyvodası Michel Bakoviza, vergi toplamada haraççılık yaptığından, suçlu görülerek cezalandırıldı (25 Mayıs 1744 - 15 Rebi'ulâhir 1157). Boynuzlu hayvanlar⁹⁹ üzerinden kaldırılan verginin yeniden yürürlüğe konmasından tatmin olmayan voyvoda, evvelce mevcut¹⁰⁰ dört hayvan üzerine de çeyrek vergi koymuş, bu da azline yol açmış ve yerine dördüncü defa olarak Costantin Maurocordato getirilmiş, fakat voyvodalığı sefehininki gibi üç yıl sürmüş, bu da

⁹⁸ Safi Mirza lehinde Tripoli, Anadolu, Sivas, Rumeli, Kars valilerine gönderilen Şubat; 1744 tarihli fermanlar gibi, Rablul'ahir (Haziran ortası 1744) tarihli emir Avusturya İmparatorluk Kütüphanesi'ndedir.

⁹⁹ Engel'in, s. 21, Eflâk Tarthi'ne bakınız.

¹⁰⁰ Sıptert. İzi, f. 6.

kendisine onikibin kese akçaya malolmuştu. Rakoviza Sakız adasma sürüldü.

Üç hafta önce, Kapdan-ı derya Ahmed Paşa kumandasındaki Türk donanması, her zaman olduğu gibi, Akdeniz yönünde yelken açmıştı (25 Nisan 1744 - 12 Rebiul'evvel 1157). O g

kadar Kapdan-ı derya Ahmed Pasa'nın sorumluluğuna bırakılan Özi kalesi yapı ve tamir işleri Rhodes beyi ile birlikte Özi valisine havale edildi; bu münasebetle donanmaya bağlı bütün üçüncü saf gemiler¹⁰¹ Karadeniz'e gönderildi.

Veziriazam, İngiltere ile Fransa arasında bir savaş çıktığı takdirde, Osmanlı hakimiyeti altında, denizden tarafsızlığı gözetmek prensibi üzerinde anlaşmak üzere deniz devletleri elçilerini makamına davet etti, bu tedbîr de Bonneval'den gelme bir fikirdi. Yapılan anlaşmalara uygun olarak, deniz haritası üzerinde Sidra körfezinden başlayarak Arta körfezine kadar bir çizgi çizildi ve bu çizginin içinde görülmeleri bütün korsanlara yasaklandı; İngiliz elçisine, Fransız, İngiliz, Hollanda ve Avusturya savaş gemilerinin Osmanlı denizlerinde her türlü hasmane hareketlere girişmelerinin yasaklandığı bir beyannameyle bildirildi. Bu tarafsızlık beyanı, Bab-ı Âlî'nin insan haklarına uygun olarak düzenlediği ilk resmî vesikadır¹⁰².

Şimdi Musul muhasarasını kaldırdıktan sonra Kerkük üzerine çekilen Nâdir Şâh'ın yanına ve Bağdad valisi Ahmed Paşa ile girişilen müzakereler zamanına dönelim. Nâdir Şah, uğradığı mağlûbiyete rağmen ancak Ahmed Paşa ile müzakerelerde bulunacağını bildirmiş, Bâb-ı Âlî de İran hükümdarının bu isteğine uymak zorunda kalmıştı. Bâb-ı Âlî Ahmed Paşa'ya tam yetki vesikalarını gönderirken, bunlara bir hil'atle yüz kese para tutan hediye de ekledi ve hepsi birden kâhyası aracılığıyla kendisine teslim edildi. Bu sırada Ahmed Paşa'nın kâtibi, Nâdir Şâh'm iki elçisiyle müzâkerelere başlamıştı. Bu elçiler, şâh adma, Mekke'de beşinci bir mescit kurulması hususunda ısrarda bulunmuşlardı; ayrıca, şâh lehine olarak Hûveyze aşiretlerinin hükümranlığında vazgeçilmesini, İran tahtı üzerinde hak iddiasında bulunan Sâfi'nin sınır dışına çıkarılmasını, esirlerin serbest bırakılmalarını, İran hacılarının adam başına alman toplam yirmibeş kuruş tutan vergiden muaf tutulmalarını istiyorlardı. Ayrıca, Nâdir Şâh, Belh'li, Buhara'lı, Kerbelâ ve Helle'li din ulemâsını toplamış ve bunlar Câferiye mezhebini beşinci mezheb olarak ilân etmişlerdi. Bu vesileden yararlanmak

¹⁰¹ Penkler'in Kapdan-ı deryaya verilen emre çıkardığı kopyası imparatorluk arşivlerinde bulunmaktadır.

¹⁰² Penkler'in Mayıs 1744 tarihli raporu. Beyanname İmparatorluk ar-şivlerindedir ve 1 Receb 1157 (10 Ağustos 1744) tarihlidir,

isteyen Nâdir Şâh, Türk ulemâsını kendi dâvasına kazanmak maksadiyle, İranlı meslekdaşlarının, yetkili kadıların hükmünü onlara bildiren bir beyanname yayınlamıştı. Bizzat, Ebu Hanife, şehid Ali ve Hüseyin hazretlerinin Necef ve Kerbelâ'da bulunan mezarlarını ziyaret ettiği gibi, Kerbelâ camiinin kubbesinin altm yıldız işlerini yaptırmış, geçtiği her yerde Ahmed Paşa tarafından gönderilen elçiler tarafından karşılanarak kendisine saygı gösterilmiştir.

Müteâkib baharda, Nâdir Şâh, beklediği barış haberlerini alacak yerde Bâb-ı Âlî tarafından yayınlanan bir uyarı bildirisiyle karşılaştı. Bu vesikada İran tahtı üzerinde, hak iddiasında bulunan Safî Mirza'nın lehinde bir dil kullanılıyor ve İran'ın iyi ilişkiler sürdürdüğü Dağıstan, Osmai ve Surkhai prensleriyle ittifak anlaşması yapıldığından sözediyordu.

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Gürcistan'da ilerleyen Ahis-kalı Yusuf Paşa, Tahmuras han, Kakheti prensi ve Ali han tarafından tam bir yenilgiye uğratıldı. Nâdir Şâh, Tahmuras hanı, kendisine Karthli valiliğini, oğlu Irakli'ye Kakheti valiliklerini vermek suretiyle mükâfatlandırdı. Bu sonuncu eyalet yarım asır süresince Irakli'nin idaresinde kaldı; kendisi ancak on-sekizinci asrın sonuna doğru öldü. Bu, Kakheti'yi idare eden bu soydan prenslerin sonuncusudur¹⁰³.

Nâdir Şâh'a gelince, kendisi, aynı adı taşıyan ve İran tarafından Osmanlı İmparatorluğunu savunan güçlü bir tahkimata sahip Kars şehri üzerine yürüdü, Türk ordusunun en seçkin birlikleri de burada bulunuyordu. Nâdir Şâh, kaleden iki fersah mesafede bulunan güneydeki bir tepenin zirvesinde karargâh kurdu. Orada beş gün süren bir savaş sonunda düşmanı püskürttü (31 Mayıs 1744 - 18 Rebiul'ahir 1157). İki gün sonra Nâdir Şâh, bir nehrin kenarında bulunan ve şehrin batısından bir-buçuk fersah uzaklıkta, Erzurum yolu üzerindeki Künbed kasabası yakınma yerleşti. Bu mevkie hâkim olunca, tuğla bir hisar inşa ederek Karshlann kullandıkları suyun akışını kesme teşebbüslerine girişti. Fakat, Osmanlı seraskeri onun bu projeyi uygulamasına mâni oldu. Şâh'ın, vadiyi geçmek için Kems-sur kasabası karşısındaki geçidi zorlama teşebbüsünü kolaylıkla boşa çıkardı. Müfrezeler ve keşif kolları arasında hafif çarpışmalarla dolu bir ay sonunda, Nâdir Şâh, Künbed kasabasının Ötesindeki Feriköy'de yerleştikten sonra, Kemssur ve Azad-köy kasabasında, hemen hemen Osmanlı ordugâhının karşısında

¹⁰³ Mehdî Tarihi. Irakli adı bu tarihte Czeikli şeklinde değişmiştir. Irak li 1798'de öldü, Kakheti krallarının şecereleri için Klaproth Seyahat-nâmesi'nin İkinci bölümüne bakınız; tarihlerini de Kafkasya'nın Tarihi, Coğrafi, Etnografik ve Politik Tablosu adını taşıyan eserinde bulabilirsiniz.

mevzilendi. Orada, oniki kola ayrılan ordusunun İramanda-sini ele aidi; son derece kanlı cereyan eden savaş, sekiz saat sürdü. İki han, iki paşa ve binlerce askerin cesedi savaş meydanında kaldı ¹⁰⁴ (24 Ağustos 1744 - 15 Receb 1157). Nâdir Şâh, sonu gelmeyen barış teklifleriyle Türk seraskeri oyalamaya dayanan politikasını uygulamaya koymaktan geri kalmadı. Bu teklifleri incelemesi hususunda Bâb-ı Âlî tarafından hiçbir suretle görevlendirilmediği halde, ordudan yükselen bıkkınlık homurdanmaları, hilebaz defterdar Kesriyeli'nin tesiri, seraskeri bu teklifler üzerinde durmak zorunda bıraktı. Müzakereci olarak ¹⁰⁵ Kesriyeli'yi, Murteza Paşa ve Ali Efendi'yi seçti; bunlar Nâdir Şâh'ın ordugâhına gittiler. ¹⁰⁶

Kesriyelinin Görevi

Sultan'ın eski gözdesi Kesriyeli, barışın acele imzalanması hususunda Sultanla doğrudan, vasitasız görüşmek gerektiğine Nadir Şah'ı inandırdı veya şahın kendisi buna inanmak istedi; meselenin Veziriâzam'a veya seraskere bırakılması işi uzatacaktı. Nadir Şâh'm ordugâhından çıkınca seraskerin ordugâhına dönmesi gereken Kesriyeli, görevini o derece hiçe saydı ki doğruca İstanbul'un yolunu tuttu. Ne var ki, yaptığı işin haberi İstanbul'a Kesriyeli'den önce varmıştı ve yolda, seraskerin davranışını tasvib ve Kesriyeli nin hareketini kınayan Hatt-ı Şerifle karşılaştı. Hatt-ı Şerifde Kesriyeli sadece aşın derecede kınanmakla yakayı kurtaramıyor, padişah onu Samsun'da hapsedilmesi emrini vererek cezalandırıyordu ¹⁰⁷.

Kars Kuşatmasının Kalkması

Bu olayı öğrenen Nâdir Şah, Kars şehrinin muhasarasını daha da şiddetlendirdi (13 Eylül 1744 -5 Şaban 1157). Osmanlı kuvvetlerine gelince, birlikler şu şekilde mevzilendirildi: Casus ¹⁰⁸ dağındaki en önemli mevkie

¹⁰⁴ Mehdî tarihinde bu savaştan bahsedilmediği gibi, Nâdir Şah üzerine yazılmış çeşitli tarihlerde de ele a'ınmamaktadır. Savaş, kanlı hâtırası olan Saint-Barthelemy günü cereyan etmiştir.

¹⁰⁵ İzi, t. 10. Mehdî Tarihi Abdurrahman Paşa ile Kesriyeli'nin müzâkerelere, resmen memur edildiklerini yanlış olarak yazmaktadır. Osmanlı ve İran müverrihleri barış tekliflerinin geldiği tarafı karşı taraf olarak göstererek çelişkiye düşmektedirler; bununla beraber elçilik raporları tekliflerin Nâdir Şâh'dan geldiği ve Kesriyeü'nin manevralarıyla belirli bir durum kazandığında birleşmektedirler. .

¹⁰⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/51-55

¹⁰⁷ İzi, t. 10. Mehdî han, I-VI, Fas. 14, Kesriyeli yerine Kisreli, Ahıska yerine Afchezke, Akhalkalek yerine Akhelkhük, Gence yerine Cang vb. yazmaktadır.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/56

¹⁰⁸ Gözcütepe.

Tırhala Beylerbeyi Murteza Paşa Yeniçerilerin dördüncü ferik Paşasıyla yerleştirildi; demir tel imalathanesi burcuna ve Behrampaşa Kapısı'na Trabzon valisi Selim Pasa, Ankara, Yenişehir, Niğde ve Kütahya sancakları birlikleriyle; büyük mahallede cami önünde inşa edilmiş burca Erzurum valisi Veli Paşa, diğer üç Paşa ile birlikte soldaki burca kadar uzanan hat üzerinde; soldaki burca Niko-medi sancağı birlikleri ve oradan su kenarına kadar milisler ve. Levendlerin ¹⁰⁹ başında serasker Ahmed Paşa; Veli Pasa'nın sağ tarafındaki mahal de dahil olmak ve buna tahta köprü de eklenmek üzere Mustafa Paşa mevzüendirildiler; ordugâh ça-vuşbaşısı az evvel sözü edilen caminin ilerisinde ve nehrin öteki yakasında bulunan tepenin önüne yerleştirilen topçu kuvvetlerine kumanda ediyordu ve tepe ile nehrin altından akdığı bina ve civarı Alâiye, Karahisar ve İçel sancakları tarafından tutuluyordu ve bu birlikler etrafında yeni askere alınan Dalkılıçların bulunduğu mahal bayrakdar Ahmed Paşa'ya verilmişti; Timurpaşa Burcu metrisleri üzerinde ve nehir kıyısına kadar Yeniçeri birinci feriki Paşa bütün kuvvetleriyle mevzilenmişti; bu burcun üzerinde ve kayalık arazinin çıkıntı yaptığı yerde, kapının ¹¹⁰ yanında Karaman Beylerbeyi Abdullah Paşa, çetecibaşı Paşası olarak, Amasya sancak askerleri ve Yörüklerle ¹¹¹ mevzie girmişti; seraskere gelince, kalenin ilerisinde kurulan çadırına gidecek yerde, tahta köprü yakınındaki bir evde ordugâhını faaliyete geçirmişti. Nâdir Şah, Künbed kasabasından ayrılarak, siperler ve kulelerle çevrelediği şehre yaklaşmıştı. Sahra topraklarını Timurpaşa Burcu'nun batısındaki tepelerden daha önceden ateş ettirmeğe başlamıştı; ertesi gün bir genel taarruz tasarlamıştı ki, şafaktan önce İranlılar üstün Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatıldı, dokuz sahra topuyla bütün ağırlıklarını ¹¹² bırakarak kaçtılar (19 Eylül 1744 - 11 Şaban 1157). Üç hafta sonra şehre giden bir vadide mevzilenen iranlılar, 30 ilâ 40 kalibrelik onaltı büyük topla, pek büyük zarar vermemekle beraber ateş etmeğe başladılar ve dayanılmayacak bir soğuk onları çekilmeğe mecbur bırakıncaya kadar ateşi sürdürdüler (9 Ekim 1744 - 2 Ramazan 1157). ¹¹³

¹⁰⁹ Levend veya Divâne

¹¹⁰ Seraskerin raporuna (İmparatorluk Arşivleri'nde) ve Mehdfehan Ta-rihi'ne bakınız, I-VI, Pas. 14 (Almanca tercümesi, s. 385), muhasaradan tek kelimeyle söz etmemektedir.

¹¹¹ Evlâd-ı fatihan: Fatihlerin çocukları.

¹¹² Develer Üzerindeki yükler.

¹¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/56-57

Hindistan Elçilik Heyeti

Kars muhasarası esnasında, İstanbul'a Hindistan şahı bû-yük-mogol Nasireddin Mehmed'den bir elçi geldi. Bu elçi, Se-yîd Ataullah adında eski bir Buhara'lı tacirdi ve evvelce İstanbul'da yirnüiki yıl yaşamıştı. Mekke'de hac farızasını da yerine getiren elçi, o dönemin Veziriazamı İbrahim'den hükümdarına karşı sevgi dolu bir mektub almıştı.- Elçinin bu defa beraberinde getirdiği mektupta, sevimli kelimelerle ifade edilmiş protestolar yer alıyordu; fakat, Hindistan nazırlarından getirdiği mektuplarda Nâdir Şâh'ın Hindistan istilasının sebep olduğu kötülükler hazin bir dille tasvir ediliyor ve İran tahtını gas-beden bu adama karşı Osmanlı yardımı ve ittifakı rica yollu isteniyordu. Hindistan elçisi muhteşem bir törenle huzura kabul edildi ve Bâb-ı Âlî, elçinin getirdiği mesaja, onunla birlikte, elçi olarak, dörtyüz çağdaş Türk şâirinin biyografilerini kaleme almış bulunan ilim adamı, maliye baş tezkirecisini Hindistan'a gönderdi. Sultan, yazdığı cevapta, doğrudan bu ülkenin hükümdarına hitabetti; Veziriazam ise hükümdarın biri Nizâmülmülk, diğeri Kamereddin adını taşıyan iki vezirine yazdı. Şeyhülislâm, Kızlarağası, Yeniçeriağası da kendilerine, gönderilen mektuplara cevap verdiler; bu mektuplarda müphem dostluk serzenişlerinde bulunmakla yetindiler ¹¹⁴. Bu Hindistan elçiliğinin Bonneval'in birtakım tertiplerinin neticesi olduğuna inanmak için bazı sebepler mevcuttur. Zira, bir hatırat olarak tutulan notlarda, Bâb-ı Âlî'nin bu sadık dostunun üç yıl önce Fransız elçisine gönderdiği mektupta, büyük-mogol ile Sultan arasında Nâdir Şâh'a karşı bir ittifakın lüzumuna isbatı gayret izleri bulunmaktadır.

115

Aracılıkla. Alâkalı Anlaşma

Viyana elçiliği eski kâtibi, daha sonra Niemirow ve Belgrad barış müzâkerelerinde olağanüstü yetkili murahhas olarak bulunmuş olan Reisefendi Mustafa, aracılık ve garantiden söz edildiğini duyduğundan, Bâb-ı Âlî'nin ¹¹⁶ aracılığını istemeğe davet etmek suretiyle Avrupa'da savaşan

¹¹⁴ Aynı eserde (îzi) Şahın mektubuna bakınız ve Hindistan elçisine ve Türk elçisi Salim'e verilen güven mektuplarında, f. 15, birincisinde bir, ikincisinde iki düzine Arabca vecize bulunmaktadır. Diplomatik raporlarda sonradan yapılması düşünülen savunma ve saldırı İttifakından bahse rastlanmamaktadır. Salim'e verilen mektupta da öyle.

¹¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/57-58

¹¹⁶ Utrecht Gazetesi bu aracılığın 27 Ocak ve 7 Şubat'ta yapılan İki toplantıda kararlaştırıldığını bildirince,

devletleri barıştırmayı hedef alan bir proje oluşturmuştu. Bâb-ı Âlî'nin hıristiyan devletlerin aracısı hüviyetinde ortaya çıkarmaktan başka bir işe yaramayacak bu akıbeti meçhul plâni ilk tasvib etmeyen Bon-neval oldu. Bonneval, aracının elinde silah olmadıkça savaşı taraflar arasına girmesinin hiçbir tesiri olamayacağını biliyordu: Aracılığın bundan başka türlü sadece gülünç olurdu; Bâb-ı ne girmelerini meneden bir ferman çıkarıldı; aksine hareket edenler gemilerde kürek veya idam cezasına çarptırılacaklardı. Usta' bir müzakereci olan Penkler, kraliçe Maire-Theröse ve onun dininden olanların dini menfaatlerini korumak hususunda saraydan iki kudretli adamı elde etmek hünerini göstermişti. Bunlardan biri, vaktiyle împaratoriçenin düşmanlarına karşı onun tarafını tutmuş olan nüfuzu tartışılmayacak kadar büyük Kızlarağası, diğeri ise kendisini Sultan'ın kardinali olarak gören birinci imam, ilim adamı Piriza.de idi. Penkler, Reisefendi'nin daire idarecisini ¹¹⁷ ve hazinedarını ¹¹⁸ da rüşvetle elde etmişti. Derin politikacı, yorulmak bilmeyen ve muhaliflerinin en tehlikelisi Bonneval'e gelince, yakınları olan Napoli elçiliği idarecisini, evlâtlığı Süleyman beyi ve kendisine babası mühtedi İbrahim Müteferrika tarafından yapılan tercümelerin sırrını veren oğlu genç İbrahim'i başdan çıkarmak suretiyle onun tesirini hemen hemen sıfıra indirmişti. Böylece, dinlerine ve imparatorlarına ihanet etmiş olan bu iki mühtedi» yani din değiştirerek İslâmiyeti kabul eden bu iki kişi, kendi oğulları tarafından ihanete uğramış oluyorlardı. ¹¹⁹

Penkler Ve Bonneval

Rus elçisi Vişniakoff ateşi yükselip aniden öldüğünden» Penkîer Rus elçiliğinin işlerini de yeni elçi gelinceye kadar üzerine almış bulunuyordu. Nihayet yeni elçi genç Nepluief görevine başlamak üzere İstanbul'a geldi (Ağustos 1745).

sırrı açıklayan yaşlı ve genç İbrahimler bunu başlarını vererek Ödediler.

¹¹⁷ üç mehter

¹¹⁸ Kesedar: Avusturya elçisi Penkler'in gizli harcamaları yılda 4 ilâ 5,000 duka tutuyordu. Penkler'in bıraktığı bir hesap pusulasında 1744 yılında para kurları hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır; bu hesaplara göre, 2,763 kuruş 20 para karşılığı olarak 921 duka 40 akçaya tekabül etmektedir; 1743 yılında 6,088 kuruş 24 para, 2,029 duka 1 kuruş 24 paraya eşitti; 1744 yılında 2,230 kuruş 30 para, 740 duka 1 kuruş 30 paraya tekabül ediyordu-, 1745 yılında 11,025 kuruş 34 para, 3,675 duka 34 para değerindeydi; 1741 yılında, Penkler dukayı 3 kuruş olarak hesap ediyordu. Bu hesaba göre, 1741 yılında hükümeti için harcadığı 11,362 kuruş 21 para, 3.787 duka i kuruşa tekabül ediyordu ve bir sonraki yıl harcadığı 7,318 kuruş, 2,493 buçuk duka karşılığıydı.

¹¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/60

Sarayın birinci imamı Pîrîzade Avusturya hesabına çalışırken, büyük kadı Esad Efendi de Prusya kralının çıkarları için çalışmayı can-ü gönülden üstlenmişti. Esad Efendi, İsveç elçisi Carlson'a (Hoepken bir müddet önce İsveç'e dönmüştü), İsveç kralının yapmış olduğu gibi, Prusya kralının kız kardeşinin İsveç tahtının vârisi ile evlendiğini Bâb-ı Âlî'ye resmen bildirmeğe ikna etmesi telkininde bulunmuştu. Castellane gibi Carlson da kolay düşünebilmesinden ve faaliyetlerinden ötürü kendisini gölgelediği¹²⁰ halde, Bâb-ı Âlî'yi Kuzey'in protestan devletlerine yaklaştırmakta, gayretlerini Bonneval'in çalışmalarıyla birleştirdi. Carlson, Bâb-ı Âlî'ye, kendi dindaşları olan protes-tanlann katolikler gibi taassub içinde bulunmadıklarını anlatıyordu; katolikler ise, söylediğine göre, protestanları ve Türkleri kıt'adan atmak için bir savaş açmak hususunda yemin etmişlerdi. Öte yandan, Bonneval, Bâb-ı Âlî'yi Avusturya'ya karşı sertleştirmek ve Macaristan'da kargaşalıklar çıkarmak hususunda büyük bir gayret sarfediyordu. Fakat gayretleri hiçbir netice vermedi ve Toscan büyük dükünün İmparatorluk makamına gelmesi Majo, Carlson ve Bonneval'in plânlarını hiçbir işe yaramaz hale getirdi.

Kars seraskeri eski Veziriazam Ahmed Paşa, gerek İmparatorluk vak'anüvisinin iddia ettiği gibi hastalığı yüzünden geri alınmasını kendi istemiş,' gerekse elçilik raporlarında belirtildiği gibi eski imkânlarının alışkanlığından kurtulamayarak Nâdir Şâh'a karşı savaşı daha şiddetli bir biçimde yürütmek istemesinden kaynaklanmış olsun, bu şehrin muhasarasının kaldırılmasından kısa bir süre sonra seraskerlikten uzaklaştırıldı. Yerine yine eski veziriazamlardan Yeğen Mehmed Paşa getirildi. Öncü kuvvetlerin kumandanı Abdullah Paşa, terfi işareti olan üçüncü tuğla birlikte, Ardelan ham Ahmed'le işbirliği yaparak İran eyâletlerini tahrib etmek emrini aldı. Bu harekât için kendisinin emrine oniki bin Levend'le bunların ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere binyediyüz kese para verildi. Hazineden çekilen ellibin kuruş da Bağdad vali?* Ahmed Paşa'ya gönderildi. Yeğen Mehmed Paşa ordusu da Üsküdar, Yanına, Ohri, Perzerin, Dukagin, Delonia, Üsküb, Kırkküise, Tırhala¹²¹ sancakları askerleriyle

¹²⁰ Bonneval Castellahe'dan bahsederken: «Düzensizlikten kurtulmayı bilmiyor; hiçbir görüşü söylemediği gibi, bir fikri de üstlenmiyor.» demektedir.

¹²¹ Elçiliklerin raporlarına göre: «Asya'dan Aydın, Kütahya, Çangın, Karaman, Trabzon, Çıldır, Rumeli Paşaları masrafi kendilerinden ve devletten olmak üzere beşyüz ilâ bin askerle; Avrupa yakasından İki tuğlu onyedi Paşa masrafları kendilerinden ve devletten olmak üzere beşyüz askerle, Bosna'dan üçbin, Selânlk'den üçbin, Rumeli'den sekizbin timar ve zeamet askeri, Üçbin Yörük, Nureddin (Kırım hanlığında han ve kalagay'dan sonra üçüncü önemli makam sahibi) ile birlikte onbin Tatar askeri» Kasım 1745.

takviye edildi; tek kelimeyle Bâb-ı Alî emrindeki bütün Arnavutluk birlikleri bu takviye işine verildi ¹²². Sultan'ın huzuruna bizzat çıkmak isteyen Ardelan hanım bu lutufta bulunuldu.

Yeniçeriağası İbrahim'e üçüncü tuğla birlikte Erzurum valiliği de verildi. Vefat eden Şeyhülislâm'm yerine Sultan'ın birinci imamı Pîrîzâde atandı (4 Mart 1745 - 30 Muharrem 1158). Ölen Şeyhülislâm, kırk yıl önce, saltanat değişikliğine sebep olan bir ayaklanma sırasında öldürülen ünlü Şeyhülislâm'ın oğluydu; babasının öldürülmesi sırasında Rumeli Kadıaskerliği makamından alınıp Bursa'ya sürülmüştü, yirmibeş yıl sürgünde kalmış ve şimdiki Sultan'ın tahta çıkışında İstanbul'a getirilerek Şeyhülislâmlık makamına atanmış, bu en yüksek dinî makamda on yıl hizmet vermişti. Son olarak Eyub yakınında bir Nakşibendî dergâhi kurmuş ve Saraçlar çarşısı civarında bir çeşme yaptırmıştı.

Mühimmat anbandaki yanan kurşun deposunun yerine bir yenisi yaptırıldı ve ambar müfettişi Mollacıkzâde Ali Paşa ile deponun kâtibi görevlerinden azledildiler. Hakka valisi Ha-mâvtzâde Ahmed Paşa da fazla vergi toplamak yüzünden görevinden uzaklaştırıldı; fakat başmirâhur Abdullah Bey Haleb'-de azil emrini Paşa'ya bildirdiğinde, eyâleti askeri bu emre uymayı reddetti ve Ahmed Paşa, Abdullah Bey'e «Levendlerin âdetlerinin böyle olduğunu» bildirerek özür diledi. Durumu öğrenen Sultan, âsî Paşa için «Allah belasını versin!» diyerek inkisarda bulundu. Paşanın kısa bir süre sonra tabîî ölümle Ölmesini bu bedduaların tesirine bağladılar.

Kırkbin duka altını ve kırk hil'atle birlikte İran seferi ordusuna katılması davetini alan Kıran hanı Selim-Giray, dört-bin askerle birlikte deniz yoluyla Balıklava'dan ayrılmış, ters rüzgârların yanaşmasına engel olduğu Giresun ve Ünye limanlarının içinde beklemeye başlamıştı. Ayrıca onbin Tatar askeri iki koldan yürüyüşe geçmişti. Bu iki koldan birine Kalağa (veli-ahd) Selim-Giray, diğerine nureddin (başvezir) kumanda ediyordu. Bu birliklere Asya eyâletleri boyunca ilerlerken iskemle çavuşu veya şehzade çavuşu kılavuzluk edecekti. Büyükdere'-ye vardıklarında Giraylar Sultaniye limanına gittiler. Orada Pâdişâh, Giraylara hediye olarak atlar ve subaylarına dağıtılmak üzere ikiyüzkırk hil'at gönderdi (7 Nisan 1745 - 5 RebiuT-evveî 1158)

Kısa zaman sonra İran hududundan sevindirici haberler alındı: Mekri'nin İranlı kumandanı Mehnîed-Kuli han ve kardeşleri, ikibin aileyle bir kısmı Hoy'a, bir kısmı da Belbas'a olmak üzere hicret etmişlerdi; Hoy hanı

¹²² İzi, f. 19, Özel birliklerin. rakamlarını da vermektedir.

efşer Kasım-Kuli, Denbeli hanı Murteza-Kuli, Mehmed-Tahir yedi ¹²³ kürd aşiretiyle Van etrafında yerleşmişlerdi (22 Temmuz 1745 - 22 Cemaziyül'âhir). Selim-Giray, beraberindeki Tatar askerleriyle Bayezid civarını düşmandan temizleyerek Ararat'ı (Ağrı) aşmış ve Maku'yu ele geçirmişti; nihayet Levendlere. kumanda eden Abdullah Paşa Musul'daki genel karargâhından çıkarak düşman arazisinde bir akın hareketine girişmiş, Soukbulak ve Serdeş'e kadar ilerlemişti. Bütün camilerde bu ilk basanların devamı için dualar edildi. Ne var ki, bu sevinci üzüntüye dönüştüren haberlerin gelmesi fazla gecikmedi. ¹²⁴

Erivan Savaşı, Yeğen Mehmed Paşa'nın Ölümü

Serasker Yeğen Mehmed Paşa; yüz binden fazla askerden oluşan ordusuyla Muradtepe'den fazla uzak olmayan Kagha-verd yakınında, Erivan'a altı fersah mesafede bulunan Nâdir Şâb'm siperli ordugâhına saldırmak üzere İran topraklarında harekete geçmişti ¹²⁵. Burası, oniki yıl önce, eski Veziriazam Topal Osman Paşa'nın savaşı ve hayatını kaybettiği yerd; görüldüğü gibi burası eski veziriazam seraskerler için meş'um bir savaş alanıydı. Ordusunun sayı üstünlüğüne güvenen Yeğen Mehmed Paşa, Osmanlı tâbiyecilerinin «düşmanını ayağının tozuyla ¹²⁶ mahvetmek» vecizesine dayanarak İranlıları yeneceğini ümit ediyordu. Öğle vaktine kadar son derece kanlı cereyan eden savaşın kaderi belli olmamıştı ki, onbeşbin Anadolu eyâlet askeri savaş meydanından kaçtı ¹²⁷. İranlılarla dört gün savaştıktan ve âsileri itaat altına aldıktan sonra serasker öldü ve ölümünün mağlûb olmanın üzüntüsünden mi, yoksa bir âsi kurşununun mi ileri geldiği bilinemedi ¹²⁸ (14 Ağustos 1745 - 16 Receb 1158). Osmanlıların kaybı yirmi binden fazla oldu. Oniki yıl önce olduğu gibi, Muradtepesi'nde eski Veziriazam serdara ve üstünlüğü kendisini toz hâline getirmekle tehdid eden bir Osmanlı ordusuna galib geldi. Merhum seraskerin yerine, son olarak Kars valiliği görevinde bulunan eski Veziriazam Elhac Ahmed Paşa getirildi. Merhum seraskerin uhdesinde bulunan Haleb valiliğine eski

¹²³ Denbeli, Kere Sevenli, Akse EhizrlÜ, Tolulü, Tabnaklü, Totoklü. İzi, f. 26.

¹²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/60-63

¹²⁵ Mehdî'ye göre onbin piyade, kırkbin süvari; Hanway'e göre, Fas. XXXII, yüzbin. Çeteci Abdullah Paşa, Hanway'in iddiasının aksine. Köprülü ailesinden değildir.

¹²⁶ Bu konuda İtalyanca yazılmış bir rapor, Penkler'in raporuna eklenmiş bulunmaktadır.

¹²⁷ Bu durumu bildiren ve savaşı anlatan Üç rapordan biri Penkler'in raporuna eklenmiş bulunmaktadır.

¹²⁸ İzi, Paşa'nın ölümünün tabii olduğunu söylüyor; fakat. İtalyanca yazılmış birinci raporda bir asi kurşununun söz edilmektedir.

Veziriazam Hekimoğ-lu Ali Paşa atandı ve bu münasebetle Hekimoğlu Bosna valiliğini bıraktı. Eşine pek rastlanmayan derin bir bilgi adamı ve III. Ahmed döneminde Aynî'nin Arap Tarihi'ni ve Kandemir'in İran Tarihi'ni Türkçeye çevirmiş olan ve böylece Nevşehirli İbrahim Paşa'nın övülmeğe lâyık projesini gerçekleştiren Kâhyabey (içişleri Nâzın) Halil Efendi nazırlıktan alınarak vezir rütbesi de verilmek suretiyle Karaman valiliğine getirildi ¹²⁹; fakat kısa bir süre sonra, Aydın valisi Yedekçi Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine boşalan makam vezir-veli Halil Paşa'ya verildi, Karaman valiliğine Çelik Mehmed ¹³⁰ Paşa atandı. Jurnal dairesi Reisi ¹³¹ Elhac Mustafa Efendi Kâhyabeylik (veya İçişleri Nazırlığı) makamına tâyin edildi. ¹³²

Savaş Hazırlıkları Ve Elçilikler

Serasker Yeğen Mehmed Paşa'nın ölümünden hemen sonra Huzur-han, Nadir Şâh adına serasker Elhac Ahmed Paşa'ya barış maksadiyle iki kere müracaatta bulunarak yeni teklifler ileri sürdü; artık beşinci mezhebin tanınmasını veya Mekke'de beşinci camide bir anıt dikilmesini değil, Van'ın, Kürdistan'ın, Bağdad'ın, Basra'nın, Hz. Peygamberin yakınları olan aziz 'şehidler'in mezarlarının bulunduğu Necef ile Kerbelâ'nın İran'a teslimini istiyordu. Bu mesaj, kabul edilmesi imkânsız olduğundan, Osmanlı imparatorluğunda sürdürülen yeni savaş hazırlıklarının hızlandırmaktan başka bir şeye yaramadı.

Askerleri mükâfatlandırma ve silahlanma işi için gerekli kırkbin duka, kırk yeni şeref kaftaniyle birlikte Kırım hanına gönderildi. Bahis konusu silahlanma, yakında başlayacak olan yeni sefer içindi. Cengiz han sülâlesinden geldiklerini iddia eden ve Cenktay han adını alan Dağıstan prenslerinden biri, geçen yıl Dağıstan halkının Kurtlukların Şemhalı makamına getirilmişti. Halbuki bu makam, o sırada Adil-Giray'ın oğlu Haspul'd hanın üzerinde bulunuyordu. Bâb-ı Âlî birinci Cenktay hanlığının otoritesini sınırlandırmanın kendi çıkarlarına daha uygun olduğuna inandığından Kumukların Şemhalı, iki bin dukalık bir hediye ile ikincisine

¹²⁹ İzi bu hususta, f. 32, daha önce f. 24'de geçen İran meselini zikrediyor ki, bu mesel «harekete geçmek âni gelince kişi iç yüzünü ortaya koyar» şeklindedir.

¹³⁰ Mehdi tercümesi, f. VI, s. 16, bu adı değiştirerek Geteşl yapmaktadır.

¹³¹ Ayn. Es., bu ada Çelik Paşa olarak rastlanıyor.

¹³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/63-64

gönderdi; onun kardeşi Saadet -Giray'ı da Dağıstan'da Kırım Şemhallığı makamına atadı (2 Ağustos 1745 - 4 Receb 1158). Böylece, bu dönemde Kafkasya'da altı hanlık Bâb-ı Alî'ye tâbi bulunuyordu. Bunlar Cenktay ve iki Kumuklar ve Dağıstan'daki Kırım Kumuk hanlığından başka, Usmaî, Kaytaklar hanı, Surkai, Gazikumuklar ve Şirvan hanı, Ardelan hanı idi. Kars seraskerliğinde Yeğen Mehmed Paşa'nın halefi olan Elhac Ahmed Paşa, bu görevinde, son olarak Bosna valiliğinden Haleb valiliğine geçmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa'ya yerini bıraktı. Hekimoğlu Ali Paşa ayrıca Anadolu Beylerbeyliği ve Kars seraskerliğine de atanmıştı. Hekimoğlu, sefer masrafları olarak seraskerle verilen onbeşbin kuruşu da aldı. İran seferine çıkan orduya o zamana kadar bir tek asker vermemiş durumda bulunan Mısır valisi, altı Kahire esnaf loncasının vermek zorunda olduğu mutad kontenjanı oluşturan üçbin askeri göndermek emrini aldı; fakat, bu asker yerine, Bâgıb Paşa'nın üçbin süvarinin masraflarının üstlenilmesi yolundaki ricası kabul edildi. Bin askerin silahlandırılması ve masrafları her yıl ikiyüz keseye malolduğundan, üçbin asker için bu rakam altıyüzyinni kese tutuyor, üç yıl için verilecek miktar ikibin yüzaltmış keseye varıyordu. Râgıb Paşa, Mısır'daki karışıklıkları ileri sürerek, ısrarla affedilmesi rîcasiyle ancak ikiyüz kese para gönderdi. Bu talep, divânda büyük bir hayret uyandırdı. Fakat, bu rahatsızlığın önüne geçmek kaabil değildi. Asya ve Avrupa'daki valiler kendi birlikleri ve yeni toplanan Levendlerle birlikte harekete geçmeğe davet edildi: Neticede, seraskerin ordugâhına, birbirleri peşi sıra Asya tarafından Hüdavendigâr, Karasi, Beyşehir, Akşehir, Karahisar, Niğde, Ankara, Sultanönü, Amasya, Çorum, İçel, Alaiye, Kocaeli, Adana ve Avrupa tarafından Skütari, Ohri, Valona, Delvino, İlbasan, Dukagin, Perzerin, Üsküb, Yanya, Selanik, Hersek, Küs, Svornik ve Bosna olmak üzere oadört sancağın sancak beyleriy-le birlikte, birliklerinin başında geldikleri görüldü. Bunlar beraberlerinde üç veya dört yüz asker getirmişlerdi; bunlar özel birliklerini oluşturan sayı idi ve beraberlerinde ayrıca, yeni askere alman Levendleri de getirmişlerdi. Bunların sayısı altmış veya seksenbin asker kadar tutuyordu. Bu birliklere Sivas valisi Selim Paşa, Trabzon valisi Veli Paşa, Karaman valisi Çelik Mehmed Paşa ve Erzurum valisi İbrahim Paşa da gelip katıldılar; bu vezir-Pasalar bin veya binikiyüz mevcutlu özel birlikleriyle gelmişlerdi; yüksek ücret ödenen sipahilerden oluşan süvari birlikleriyle dört süahdar bölüğü de yerlerini almışlardı; nihayet Anadolu, Karaman, Sivas, Adana, Hakka, Erzurum, Haleb ve M&raş zeamet sahiplerinin de gelişleri tamamlanmıştı. Anadolu valilerine, aynı zamanda, Erivan'da firar etmek su-

retiyle utanç verici yenilgiye sebep olan Levendleri aratıp buldurmaları ve subaylarının rütbelerini kaldırarak kesik başlarını Bâb-ı Âlî'ye göndermeleri emri verildi. Yirmibeş yıldan beri valilik olmaktan çıkarılan ve geliri Veziriazam'a bırakılmış bulunan Kıbrıs, savunması ve kaleleri gözönünde tutularak zeamet süvarisiyle birlikte valilik durumuna getirildi ve eski düzenine kavuşturuldu. Bâb-ı Âli üç tuğlu vezir rütbesi vererek, meşhur kaçak Hasan Paşa'nın oğlu büyük-mirâhur Abdullah Bey'i Kıbrıs valiliğine getirdi. Halep yakınındaki Azaz ve Klis çiftliklerindeki de dahil olmak üzere adanın, o zamana kadar Veziriazam tarafından alınan yirmiiki bin kuruş tutan geliri de kendisine verildi.

Bu hazırlıklar devam ederken, bu sıfatla evvelce İstanbul'a gelmiş olan ve aylardan beri Bağdad'da bulunan İran elçisi Feth Ali han Üsküdar'a geldi. Orada silah deposu ve mutbak müfettişleri tarafından karşılandı, Bağrı Paşa sarayına yerleştirildi; divan efendilerinden Nazif Mustafa, mihamdar sıfatıyla elçinin yanında görevlendirildi. İran prensinin tekliflerinin tam mevcutlu divânda görüşülmesi bir Hatt-ı Şerifle emredildi (i Şubat 1746 - 9 Muharrem 1159). Nihayet, divân toplantısında görüşülmek ve üzerlerinde kararlar verilmesi bakımından Nâdir Şâh'ın elçiye verdiği itimad mektubu ve bunlara eklenmiş elyazısıyla bir mektubu, ayrıca Veziriazam tarafından kabulü sırasında elçinin ağızdan söyledikleri Türkçeye çevrildi. Nâdir Şâh, Mekke kuşağı içinde beşinci âbidenin tesisinden vazgeçiyor ve Caferi mezhebinden İranlıların, gelecekte, sünnî dört mezheb mensuplarına açık camilere kabul edilmelerini istemekle yetiniyor; bununla beraber, kutsal saydıkları mezarların bulunduğu Necef ve Kerbelâ'nın İran'a tesliminde ısrar ediyordu; bu teslim talebine Azarbeycan ve Irak eyaletlerinin tamamı da dâhildi. Veziriâzam'dan başka Şeyhülislâm, Kapdan-ı derya ve yeni vezir Kıbrıs valisinin de hazır bulunduğu divân, Nâdir Şâh beşinci mezheb ve beşinci cami konusundaki iddialarından vazgeçmesi şartıyla barışın yapılması hususunda dinî bakımdan hiçbir engel kalmayacağı, fakat Osmanlı topraklarının hiçbir parçasının teslim edilemeyeceği, Nâdir Şâh bu hususu kabul ettiği takdirde Osmanlı hükümetinin barışı sağlamlaştırmaktan geri kalmayacağı yolundaki kararım bildirdi (4 Şubat 1746 -12 Muharrem 1159). Bir Osmanlı murahhasının, evvelce Hacı han ve Baki hana refakat ettikleri gibi, Nâdir'in murahhasına refakat etmesi uygun görüldü. Bu karardan sonra, İran elçisine mihamdar tâyin edilmiş olan Nazif Efendi elçiliğe atandı ve bu münasebetle maliye tezkirecisi payesine yükseltildi. Nâdir Şâh'ın mektubuna Sultan'ın cevabıyla Veziriâ-zam'in Şahruh'unkine cevabi

elçiye teslim edildi. Elçi Nazif Efendi, beraberindeki Sultan'ın ve Nâdir Şâh'ın oğlu Şahruh Mirza'ya götürülecek Veziriâzam'ın mektuplarından ayrı olarak Şeyhülislâm tarafından İran ulemâsı reisine verilmek üzere bir mektubu da aldı. Elçinin götürdüğü mektuplarda, kesin barış şartı olarak beşinci mezheb ve beşinci camiden vazgeçilmesinde görüş birliği vardı. Bu barışın esası olarak Bâb-ı Âli, IV. Murad döneminde anlaşma ile iki imparatorluk arasında tesbit edilen sınırların geçerliliği şartını ileri sürüyordu¹³³.

Şeyhülislâm Pirîzâde'nin Azledilmesi

İbn-i Haldun'un ünlü mütercimi Şeyhülislâm. Pîrîzâde'nin İran ulemâsı reisine yazdığı mektup, onun kaleminden çıkan son mektup oldu. Zira, kısa bir süre sonra, zayıf olan sağlık durumunun görevlerini yerine getirmesine elverişsizliği ileri sürülerek makamından alındı; aslında saray partisi Pîrîzâde'yi tutmaktan vazgeçmişti. Onun yerine Sultan'ın doktoru Hayâtizâde Mehmed Emin getirildi. Sultan'ın doktoru ve sarayın gök âlimi, dâima ulemâ arasından seçilmişlerdir ve bunlar Rumeli Kadıaskerliği görevinde bulunduktan sonra İmparatorluğun en yüksek şeriat makamına getirilmeğe elverişli sayılmışlardır. Bununla beraber bir saray gök aliminin Şeyhülislâmlık makamına getirilmesi daha önce görülmemiştir. Doğu tarihinde bunun tek misâli, Nasireddin Tusî'nin vezirlik makamına atanmasıdır. O da Mengukhan'm Mogollarını imdada çağırarak suretiyle Bağdad halifesinin düşmesine sebep olmuştur (5 Nisan 1746 -13 Rebiul'evvel 1159).

Hayâtizâde'nin tayiniyle boşalan Sultan doktorluğuna Mehmed Said getirildi. Edirne molla topluluğundan gelen Mehmed Said eski İzmir kadısıydı ve eski Şeyhülislâm hacce gittiğinde Mekke mollası payesine çıkarılmıştı. Yeni Şeyhülislâm'ın ilk hareketi, Veziriazam ve diğer vezirlerle birlikte tersaneye gidip bir savaş gemisinin denize indirilmesini görmek oldu (7 Nisan 1746 -15 Rebiul'evvel 1159), gemiye Deniz Fâtihi adı verildi. Kendisini suçlayacak hiçbir hali olmadığı ve bilhassa İstanbul limanı ağzında batan bir Mısır gemisinin tayfa ve malını tersane işçileri ve salları kullanarak kurtarma başarısını gösterdiği halde Kapdan-ı derya Mustafa Paşa emekliye çıkarıldı ve emeklilik bedeli karşılığı kendisine Selanik sancağı arpalık olarak verildi (16 Nisan 1746 - 24 Rebiul'evvel 1159). Yerine Soğan-yemez

¹³³ Bu mektuplar İzi'nin eserinde bulunmaktadır, f. 45-51; Ankara sancakbeyi Veli Paşa'ya gönderilen ve Feth Ali'nin elçiliğiyle alâkalı teferruattan bahseden bir fermanın kopyası İmparatorluk Arşivi'ndedir. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/64-67

lâkabiyle anılan, deniz ve gemicilik tecrübesi olmayan Başmâbeyinci Mahmud getirildi,¹³⁴

Kızlarağası'nın Ölümü

Çok önemli bir değişiklik de, doksanalı yaşındaki Kızlarağası Beşir'in ölümü oldu (3 Temmuz 1746 - 13 Cemaziyül'evvel 1159); Kızlarağası Beşir, ömrünün otuz yılı boyunca sarayda ve Osmanlı İmparatorluğu'nda¹³⁵ sözü geçen kişi olarak hüküm sürmüştü. Otuz kuruşa satın alınan bu Habeş esir, yirmi milyon onsekiz bin kese para bıraktı. İstanbul'da Ağa Camii'ni yaptırmış, Eyûb'de bir tercüme okulu, bir ilkokul, bir çeşme, bir kütüphane yaptırmıştı; Veziriâzam'm konağı civarında yaptırdığı bir başka okulun yanına gömüldü¹³⁶. Son zamanlarda nüzul isabet etmesi sebebiyle zayıf düşmüştü ve Sultan da fis-tülden muztarip bulunduğundan, bu iki hastalıklı insan arasında Veziriâzam'm iktidarı alabildiğine bir gelişme gösterdi. Bunun için de Kızlarağası'nın ölümünün hemen peşinden aldığı ilk tedbir, ağanın adamlarını saraydan uzaklaştırmak oldu. Beşir, ölüm yatağında Sultan'a eski saraydan Nezir'i kendi yerine getirmesini vasiyet etmişti; böylece gideceği mezarın derinliğinden yine saraydaki hakimiyetini sürdüreceğini ummuştu; fakat, iktidar çoktan Veziriâzam'm eline geçmişti, ölen Kızlarağası'nın himaye ettiği Nezir ve Sultan'ın iki nedimi Kebabcı Ali ve Yakub Ağa saraydan atılarak Kahire'ye sürüldüler; Kızlarağası'nın görevleri, hadım ağalarının tâbi buldukları ilerleme kurallarına uygun olarak, hazinedara, ölenle aynı adı taşıyan Beşir'e verildi. Bu kişi, Resmî Ahmed Efendi'nin Hamile-tul-kuberâ adlı özel eserinde yer verdiği otuzsekiz hadımağası'nın sonuncusudur¹³⁷. Hat sanatında son derece ileri olan, mükemmel ata binen bu sonuncu Beşir zekâ bakımından asla kısır değildi ve zekâsını şiirle süslüyor ve ona eserler ithaf eden yazarların zekâlarına da şeref veriyordu¹³⁸.

¹³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/67-68

¹³⁵ Penkler'in 4 Temmuz tarihli raporunda Kızlarağası'nın 3 Temmuz'da öldüğünü kaydetmesi, Resmî Ahmed'in Kızlarağası Tarihi tarafından doğrulanmaktadır (XXXVII. biyografi).

¹³⁶ Hadikatü'l-cevâmi (camiler bahçesi), yazar Hüseyin bin Elhac İsmail.

¹³⁷ Hamiletul-Kubera, Arapça Hamilet kelimesinden gelmektedir.

¹³⁸ Ahmed Resmî, Kızlarağalının Biyografileri adlı eserini ona ithaf etti ve bu ithafı yazarken de zenci ırkının fevkaladelîği üzerine yazılmış olan İbn el Cusî'nin eserinden bahsetti; bu eserin adı Ten-vir'ül gabeş fi fazl-ı Habeş, yani, karanlık gecede zencilerin ve Habeşistanlıların fevkalâde meziyetlerini göstermeğe mahsus ışık; yine bu eserde, zencileri teselli etmek için yedi fevkalâde şeyden bahsetmektedir: Hindistan cevizinin kabuğu, miknatis, mihenk taşı, rastık taşı, misk, amber ve saber; ondört ünlü hadımdan da sÖi etmektedir: Zülkarneyn (birinci İskender), Lokman bunların arasındadır; ünlü ulemâ arasında rastlananlar:

Nazırlıkta Değişiklikler

Veziriazam, Ölen Kızlarağası'mn adamı olan Kâhyabey (İçişleri Nâzın)'den de kurtulmakda elini çabuk tuttu ve onu üç tuğlu vezirliğe yükselterek Şam valiliğine atadı; onun yerine Belgrad anlaşmasından sonra Sırbistan'da, sınır belirleme komiseri olarak görev yapmış ve hâlen tersane müfettişliğinde bulunan Elhac Mehmed'i getirdi. Mehmed Efendi, Veziriazam Yeniçeriağası iken bu askerî teşkilâtın mâli işlerinin başındaydı ve onunla çok iyi bir anlaşma düzeni kurmuştu, o zamandan beri de bu bağlılığı itinâ ile sürdürmüştü; aydın ve bilgili olmakla beraber huysuz ve intikamcıydı. Onbeş yıl boyunca defterdar mektubculuğu görevini yürütmüş olan Behçet Efendi defterdar makamına lâayık görüldü. Cebeciler kumandanlığı Ka-pucularbaşı Elhac Salih'e verildi; yerine de Veziriazam'ın damadı Abdi Ağa getirildi. Eski Kapucubaşı ise Mekke su yolları ve su kemerlerinin tamiri işiyle görevlendirilerek tamir masrafı kırkbin kuruş, yol masrafı olarak onbeşbin kuruşla yola çıkarıldı.¹³⁹

İnşaatlar

Tüfekçi Paşası Mustafa Ağa'ya çok önemli bir görev verilmişti: Mısır'a gidecek ve Abukır'la Maadia¹⁴⁰ arasında yıkılan bir şeddi inşa edecekti. Bu yıkılma felâketinden sonra birçok köy ve kasaba denizin istilâsı altında kalarak zarar görmüştü; Arakü yakınında Nil sulanını İskenderiye'ye taşıyan kanal dolayısıyla piriç ekili yerler, Fayum tepelerine kadar tarlalar da su altında kalmak tehdi altındaydı. Mısır valisi Ragıb Paşa, Mısır'ın kuzey yanının muhafazasıyla alâkalı çalışma-lann büyük bir gayretle uygulanması emrini aldı. Beyler ve Mısır birliklerinden üç tabur, ayn ayn zamanlarda on fersah genişliğinde ve iki fersah yüksekliğinde bir şeddin yapılması hususunda valilik katında ricada bulunmuşlardı; o sırada denizin toprakları basmaması için ne türlü bir sed yapılması hususunda görüş ayrılığı vardı. Ne olursa olsun, en iyisi olduğuna hükmedilecek bir plânın uygulanması

Atta tbn Ebl, Habib İbn Ebi Sabit, Bedis İbn Ebl Habib, Mahkul Şâml; nihayet zenci Şâirleri sıralar: Antar İbn Şedâd, Nassib Ebu Mahcin, Ebu Dalama.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/68-69

¹³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/70

¹⁴⁰ İzi, f. 28. Mahudia değil, Arap harfi <ayn>la Maadia'dır.

hususunda eski Tüfekçiler Pasası'nı emrine bütün vasıtalar verilmişti. Çalışmaların kontrolü için yüzbaşı Çelikkâki ile albay Mahmud, maiyyeüerindeki idareciler, taşkesiciler, marangozlar, kazıkçılar ve bu iş için zorunlu bütün araçlarla birlikte Paşa'nın yardımcılığına verilmişlerdi.

İstanbul'da masrafı gerek devlet, gerekse Sultan tarafından karşılanmak suretiyle oldukça fazla sayıda inşaat gerçekleştirildi. Maadia şeddinin inşâsı işinden kazandığı güvenle top dökümhanesi yapımı işi de topçu paşası Mustafa'ya havale edildi ve bugün de yerinde duran Tophane onun eseri oldu. Tersanede ahşap bir depo yapıldı ve tamamiyle kurşunla kaplandı ¹⁴¹. Boğaziçi'nin Avrupa yakasında Bizanslıların Dalgake-sen ve Türklerin Boğazkesen ¹⁴² dedikleri yerde ahşap olarak yapılan Hafız Kemaleddin Camii bir yangında harap olduğundan yerine kagir olarak yeniden bir cami yapıldı. Boğaziçi'nin Asya kıyısı üzerinde Kanunî Sultan Süleyman'ın Devlerte-pesi arkasında şehrin fethi hâtırasına yaptırdığı şato eski haline getirildi, havuzlar, gül bahçeleri ve fiskiyelerle donatıldı. Aynı zamana doğru, eski Amykos körfezinde kurulan Beykoz şehrinde yeni bir çeşme yapıldı. Bu çeşmenin «kubbesinin yontulmuş bir elması andırdığı ve kendisinden önce yapılanları geride bıraktığı- İmparatorluk tarihçisi İzi tarafından söylenmektedir. Zamanın Abdurrazzak, Nevres ve İzi gibi üstün zekaları bu yapılan, yazdıkan kitabelerle övmüşlerdir. ¹⁴³

Vezirozam Esseyid Hasan Paşatnın Düşmesi

Bu çalışmalar sürüp giderken, Kızlarağasının ölümü üzerinden fazla zaman geçmeden, Vezirozam aniden makamından oldu (10 Ağustos 1746 - 22 Receb 1159). Böylece, Kızlarağasının ölümü de, onun yerine gelene karşı almış olduğu tedbirler de hiçbir suretle ona fayda getirmedi. Fazla olarak, Vezirozam'ın yeni Kızlarağasının görevine başlamasından hemen sonra yayınladığı bir Hatt-ı Şerifle Mekke ve Medine'deki dini vakıflar da dahil olmak üzere her türlü iş için Kızlarağasına başvurulmasını yasaklaması yeni Kızlarağasının ruhuna kin tohumları ekmekten başka bir netice vermemişti; aynı Hatt-ı Şerif, dini vakıflar için Kızlarağası'na değil, bu türlü işler için perşembeleri toplanacak olan divâna başvurulmasını emrediyordu; bunlar

¹⁴¹ İzi, t. 63, bu konuda Abdurrazzak Efendi'nin kaleminden çıkmış oniki beyittik bir kitabeden söz ediyor.

¹⁴² İstanbul ve Boğaziçi, c. II, Ducas Boğazkesen'i başkesen olarak tercüme etmekle yanlış, bunları birbirine karıştırmıştır

¹⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/70-71

yetmiyormuş gibi, Kızlarağasını başka herhangi bir sebeble görmek isteyenlere önce Veziriazam ve Şeyhülislâm'dan müsaade almak mecburiyeti de getiriliyordu. Bu tedbirlere rağmen, başında yeni Kızlarağasının bulunduğu saray partisi, Şeyhülis-lam'in yardımıyla Veziriazam'ı devirdi ve Kâhyabey makamında bulunan Elhac Mehmed Paşa'yı imparatorluğun en yüksek makamına çıkarmayı başardı. El-hac Mehmed Paşa'nın lâkabı afyonkeşti ve bir Bektaşî dervişinin oğluydu. İstanbullu Bektaşî dervişinin oğlu da dervişlikle cemiyet hayatına katılmıştı. Son Rusya seferinde ordu kâtibi olmasını Kâhya Osman'ın himayesine borçluydu ve harbin sonunda aynı himaye onu mevku-fatçılığa veya defterdarlık mektupçuluğu makamına getirmişti; daha sonra Sırbistan sınırları belirleme komiseri, daha sonra tersane amirliğine ve oradan da Kâhyabey (içişleri Nazırlığı) ¹⁴⁴ makamlarına atlamıştı. Yeni Veziriâzam'ın son görevine, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Mehmed Said Efendi geçti; Mehmed Said İsveç ve Rusya'daki görevlerinden döndük-ten sonra Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınır düzenleme işine komiser olarak verilmiş, son olarak elçi lik göreviyle Fransa'ya gitmişti. Reisefendi makamı Mustafa'ya verildi. On yıl önce Viyana elçiliğinde maslahatgüzar olarak bulunmuş; daha sonra olağanüstü yetkili murahhas sıfatıyla Niemirow kongresine katılmış, Belgrad barışını imzalayanlar arasında bulunmuştu. Kesinlikle gözden düşmeyen eski Veziriazam Rodos'a gönderilerek uzaklaştırıldı, yeni Veziriâzam'ın atanması bir Hatt-ı Şerifle İmparatorluğa duyuruldu. Münhal bulunan Levazım Dâiresi amirliğine evvelce aynı makamda görev yapmış olan Bekir Bey getirildi. Pruth barışını imzalayan, ünlü Veziriazam Baltacı Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Bey, babasının idamından sonra saraya alınmıştı ve on yıl boyunca Sultan'ın silahdarhğı görevinde bulunmuştu. Mustafa Bey üç tuğlu Paşalığa yükseltilerek valilik göreviyle Mora'ya gönderildi ve hazine kâhyası Ali Ağa süahdarlığa atandı. Yeni tâyinleri yapılanlar Bostancıbaşı ve Kapucubaşına bildirildi ve hepsi de İmparatorluk sathında görev yerlerine gittiler ¹⁴⁵. Di-

¹⁴⁴ «Evvelce kâhyabey (İçişleri Nâzın) görevinde bulunan ve son olarak Veziriâzamhğa getirilen Hacı (8 Ağustos 1746) yetmişindeydi ve bayatını sivil memuriyetlerde geçirmişti. Said Efendi Sava ve Bosna sınırlarının düzenlenmesiyle meşgul bulunduğu sırada Banat kıyısının düzenlenmesiyle görevlendirilmişti.» Castellane, 11 Ağustos 1746

¹⁴⁵ Mora valisi Ahmed Paşa Kane'ye gönderildi; Kane kumandanı Nu-man Paşa Belgrad'a atandı, Belgrad valisi Yahya Paşa Rumeli Beylerbeyi oldu; o sırada Rumeli Beylerbeyi olan eski Veziriazam Muhsinzâde Abdullah Faşa emekliye ayrıldı; Cidde Sancakbeyi ve Mekke şeyhi Osman Paşa Sayda valiliğine atandı; Sayda valisi ve eski Veziriâzam'ın damadı Osman Paşa Kefe'ye gönderildi; Aydın vergi mültezimi Halil Paşa Trabzon'a geçti; Trabzon'unkı, Veli Paşa, onun yerine gitti; Adana valiliğine Diyarbekir'li Çeteci Abdullah

vânın başlıca görevleri. Veziriazam, İçişleri Nazırı ve Reisetfen-di'den oluşan üç esas üyesinin görüşlerine uygun olarak seçildi, böylece dışarıda görev yapacak olan olağanüstü yetkili elçiler Avrupalı devlet adamlarıyla münasebetleri sürdürmek üzere görev yerlerine doğru yola çıktılar. Veziriâzam'ın değişmesi vesilesiyle karşılaşılan tek idam olayı, eski Veziriâzam'ın postacılığını yapan bir Yahudinin idamı oldu; diğer üç Yahudi, Ba-lat'da bir Seyyidi dövdükleri için ölüm cezasına çarptırılmışlardı.¹⁴⁶

BİR Hıristiyanlık Propagandacısının İdamı

Dikkate değer bir idam olayı da Agram asıllı Bosnalı veya Hırvat İbrahim'le alakalı idi. Bu adam hıristiyan dini lehinde propaganda yaparken suçüstü yakalanmış ve ancak tslâmiyeti kabul etmek suretiyle canını kurtarabilmişti. İkamet yeri olan Kıbrıs'a gidince, oradan Türkçe ve Lâtince yazdığı mektuplarla Veziriazam'ı bîzâr etti. Bu mektuplarda kendisinin dâim muzaffer Allanın Peygamberi olarak tanıtıyor ve kendisinin yeniden dirilmiş Muhammed Peygamber olduğunu iddia ediyordu; kendisine ilâhî bir vazife verilmişti. Bu vazife, hıristiyanlık. Teslis ve îsâ'nın mezhebi hakkında hakikati bildirmektir. Şeyhülislâm, bu adamın deli olmadığına ve kanunun idamını emrettiği tehlikeli bir kâfir olduğuna hükmetti¹⁴⁷.

Yeni Veziriazam'ın makamına oturduğu İstanbul'da tekrarlanan ihtarların dağılması için tesirli olmadığı, isyancı Le-vendlerin kesik başlarının gönderilmesiyle işaretlenmiş oldu. Bayezid Camii'nin minarelerinden birinin dam kısmını yakmakla kalan birinci yangın, halk arasında birtakım meselelerin söylenmesine yol açtı: Kelle sağ olunca başlıksız kalmaz¹⁴⁸ (11 Ekim 1746 - 25 Ramazan 1150). Dokuz gün sonra, Galata ve Balat'daki Yahudi mahallesinde aynı zamanda çıkan iki yangınla karşılaşıldı; evler birbirine bitişik olduğundan hepsi birden alevler tarafından yutuldu (20 Ekim 1746 - 4 Şevval 1159). Bayramdan sonra, divân memurları arasında aziller ve tâyinler yapıldı; bunlar her zamanki

Paşa geldi; Adana valisi Çelebi Mehmed Paşa Karaman valiliğine gitti; Karaman valisi Habeşistan'a atandı; Kane valisi Ahmed Paşa Karlılı ve oradan da Negropont'a gönderildi; Köse Ali Paşa Kane'ye atandı; Kars valisi Abdülcélizâde Hüseyin Paşa Musul'a atandı; Musul valisi Selim Paşa Sivas valiliğine atandı; Kan-diye valiliği Köprülü Ahmed Paşa'ya verildi, v.b. İzi, f. 68.

¹⁴⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/71-73

¹⁴⁷ İzi, t. 58, bu konuda, kendilerini müslüman tanıtarak bütün Osmanlı İmparatorluğunu dolaşan ve halkı hıristiyan yapmağa kalkışan melun Frenkler için uzun bir tenkit bahsi yazmıştır.

¹⁴⁸ Kelle sağ olsun cihanda bir külâh eksik değil. İzi, f. 68.

işlemlerlendi¹⁴⁹.

En önemli değişiklik, Sultan'ın merhum emirler reisi Ak Mahmud'un oğlu¹⁵⁰ seksen yaşındaki Seyyid Mehmed el-Hü-seynî'yi getirmek üzere, altı aylık hizmeti peşinden, kendi doktoru da olan Şeyhülislâm'ı azletmesiyle bu makamda görüldü (26 Ekim 1746-10 Şevval 1159). Sultan'ın doktorluğundan Şeyhülislâmlığa getirilen Hayatîzâde Mehmed, bu azli, azamet merakı ve gururuyla ihtirası yüzünden, kendisi âdetâ davet etmişti. Onun azledilmesi başlıca adalet makamı sahiplerinin de azledilerek görevlerinden uzaklaştırılmalarına yol açtı: Bunların arasında Rumeli Kadıaskeri ile Sultan'ın doktoru¹⁵¹ da bulunuyordu.¹⁵²

Büyük Tetkiki

Aydın valisi Veli Paşa, âsi Levendlerin baş sorguculuğuna¹⁵³ atandı. Bu görevi de makamına uygun düşen olanca şiddetiyle yerine getirdi; fakat rastladığı yerde Levendleri mahvetmekle yetinmedi; geçtiği her yeri de harabeye çevirdi. Gümrük kasabasına geldi ve orada aniden öldü. Osmanlı imparatorluğu vak'anüvi si erinin en müsamahacısı olan ve tarihle alâkalı görüşlerinin hiçliğini hitabet oyunları ile gizlemeğe çalışan izi bile Ölümün fakirlerin bedduasından ileri geldiğini ve engizisyoncu--nun zulmünden imparatorluk tab'asının ancak bu Ölüm sayesinde kurtulabildiğini kabul etmekten geri kalmamaktadır. Kur-tancı şiddeti Levendlerin gücünü kırmaya yetmeyen eski Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa, bu konuda Sultan'ın eliyle yazılmış bir mektupla iltifatlarla mükâfatlandırıldı ve hediye olarak kendisine atlar ve bir hil'at gönderildi. Diğer bir Sultan mektubu da, Haleb, Rakka, Şam, Kudüs, Van, Kıbrıs, Vidin ve Ben-der vezir-valilerine

¹⁴⁹ İşte İzi taraf nidan verilen listede (tevcihât) yer alan divan görevlileri: (Nazırlar) Kâhyabey, defterdar, Reîsefendi, çavuşbaşı, nişan-cı, müsteşar, mektupçu ^Veziriazam dairesinin kâtibi), tezkereci (Devlet Şûrası Reisi), teşrifatçı, beylikçi (Veziriazamlık makamı dairesi âmiri), ikinci ve üçüncü defterdar, divân, nakid, şehir, mut-baki arpalık olmak've tersane de * bulunmak üzere altı emmlik; Gelibolu, Selanik, ve İstanbul fırın, baruthane ve dökümhane müfettişleri; altı yeniçeri, sipahi ve dört sınıf asker için yedi kâtip ve yirmiyedi devlet dairesi için âmir.

¹⁵⁰ «Veziriazam tarafından fazlasiyle arzulan Şeyhülislâmlık makamı 25 Ekim 1746'da gelip çattı. Şeyhülislâm, her İşe burnunu sokması ve haraç alma yüzünden kendisini iğrenç hâle sokmuştu. Bunun yerine gelen Ak Mahmud (zade) merhametli olduğundan halktan saygı görmektedir; Veziriazam'ın tuttuğu Yahudiler hakkında soruşturma açmakta tereddüt göstermemiştir; seksen yaşındadır.» Rigo'dan Burman'a, 12 Kasım 1746.

¹⁵¹ Rumeli Kadıaskeri, (Şeyhülislâm İs^aaü Efesdi'nin oğlu) Mehmed Esad, nafejb Bulevizâde Mehmed Emin, Sultan'ın doktoru Sald'in yerine Halil Efendi geldi. İzi, f. 72.

¹⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/73-75

¹⁵³ Hammer bu Paşa için cengizitör» sıfatını kullanmaktadır ve icraatına da uygun düşmektedir. (Ç.N.)

makamlarında bırakıldıklarını bildirdi. Kap-dan-ı derya Soğanyemez Mahmud Paşa, donanmada soğan yiyenleri cezaya çarptırmakla ün yapmıştı; bu yüzden bütün donanmada hoşnutsuzluğa sebep olduğundan yerine Başmirâhur Şehsuvarzâde Murteza Bey atanarak Mitylen'e sürüldü¹⁵⁴ (28 Kasım 1746 - 14 Zilkade 1159). Kısa bir süre sonra valiler arasında değişikliklerle karşılaşıldı ve Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa, Yeniçerilerin bir isyan hareketini başlattıkları Nissa'-ya gitmek ve isyanı bastırmak enirini aldı¹⁵⁵.

İran Prensi

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, İstanbul'da, İran elçisiyle birlikte Nâdir Şâh'ın yanına gitmiş olan murahhas Nazif Efen-di'nin Kazvin'le Tahran arasındaki Kerden ordugâhında bir barış anlaşması imzalamış olduğuna dâir sevindirici haber alındı (4 Eylül 1746 - 17 Şaban 1159). Nâdir Şâh Osmanlı murahhasını Hindistan'dan getirttiği tavuskuşu şeklindeki bir taht üzerine oturmuş olarak huzuruna kabul etmişti; bu münasebetle başında bir balıkçılkuşu tüyünden sorgucun süslediği elmasla işlenmiş bir taç vardı; kollarında inci ve yakuttan bilezikler görülyordu; boynunda elmas bir kolye takılıydı; göğsünü elmas bir kalkan örtüyordu ve belinde aynı taşların süslediği bir kemer yer almıştı. Tahtının önünde birinci molla ve hepsinin elbiseleri altından dokunmuş, sarayında en yüksek makam sahibi yedi kişi tahtının önünde sıralanmışlardı. Osmanlı murahhasının¹⁵⁶ devrin en büyük, en şevketlû, en azametlû, en mehâbetlû hükümdarı Sultan Mahmud adına nutuk söylemesi ve itimad mektuplarını vermesinden sonra Nâdir Şâh, İran nezâketinin kurallarına uygun olarak murahhasa, zâtı şahanenin dimağının sıhhatli ve parlak olup olmadığını sordu¹⁵⁷ Sonra onu tahtına yaklaşmaya

¹⁵⁴ İzi, İ. 79. Eski Veziriazam Ahmed Paşa Halep valiliğinden Kandî-ye'ye atandı; Kandiye valisi Köprülü Ahmed Paşa onun yerine nakledildi; Rakka, onikibin kuruş geliriyle Kıbn's'da vergi toplayıcı olan Abdullah Paşa'ya verildi; ellibin kuruş geliriyle Kıbrıs aynı ünvan* R*\$ka valisi Pir Murteza Paşa'ya verildi.

¹⁵⁵ Eski Veziriazam Muhsinzâde Abdullah Paşa Bender'e gönderildi; Bender valisi olan oğlu aynı sıfatla Maraş'a atandı; Hekimoğlu Ali Paşa üçüncü defa Bosna valiliğine getirildi; Bosna valisi Süleyman Paşa Anadolu Beylerbeyliğine atandı.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/75-76

¹⁵⁶ Hammer, yer yer murahhas ve elçi anlamlarında kelimeler kullanmaktadır. Biz de buna uymayı doğru bulduk. (Ç.N.)

¹⁵⁷ Price, grammer'inde (Londra 1825), dimağhi Suma çağhest kelimelerini how do you do (nasılsınız?) kelimeleriyle tercüme ediyor. Morier'nin seyahat raporunda anlattığına göre, Hacı Baba ve diğer seyyahlar bu kelimelerin «Dimağınız veya burnunuz büyük mü?» demek istediğini ileri sürüyorlar. Fakat, Vehbî'nin lügat kitabı üzerine Hayatî'nin yazdığı yorumdan çağ kelimesinin çağatay dilinde zaman mânâsına geldiğini ve bu tâbirde çağ'm zamanla alâkası olduğunu ve tâbirin böylece Başed dirnar-get, yâni dimağın salatann

davet etti ve Sultan Mahmud hakkında dostça sitemlerde bulundu; sonra, sözü Caferi mezhebinin tanınmasına, Mekke'de beşinci bir âbide yükseltilmesine, itirazlı, münazaalı topraklara ve hazinelere¹⁵⁸ getirerek, iki imparatorluk arasında hüküm süren savaşın yerini samimi dostluğun alması hususundaki arzusunu bildirdi¹⁵⁹. Osmanlı murahhası ile Mayarkhan ve başmolla arasında yapılan beş toplantıdan sonra anlaşma imzalandı. Anlaşmada esas olarak IV. Murad'la imzalanan anlaşmada belirlenen sınırlara uyuluyordu; ayrıca yeni olarak sadece üç madde bulunmaktaydı. Bunların birincisinde İranlı hacıların Osmanlı hacıları gibi Hac-Emîrinin himayesinden yararlanacakları bildiriliyordu; ikinci maddeye göre iki hükümet karşılıklı olarak kalıcı maslahatgüzarlar gönderecek ve bunları hor üç yılda bir değiştireceklerdi; üçüncü maddede ise iki tarafın savaş esirlerinin karşılıklı olarak ülkelerine gönderilecekleri belirtiliyordu (16 Aralık 1746)¹⁶⁰.

Anlaşmanın imzalandığı İstanbul da öğrenilir öğrenilmez, haber muhteşem bir divân toplantısında yayınlandı. O andan itibaren Bâb-ı Âli'nin İran şahma göndereceği elçi üzerinde hazırlıklar başladı. Bu elçilik görevi Kızlarağası Beşir'in ölümünden kısa bir süre sonra affedilerek İstanbul'a gelmiş olan Kes-riyeli'ye verildi. Elçiliğinin haşmetli olmasını arzu eden Sultan, elçiye Sivas valiliği görevini verdi ve Ruzname Birinci Dâiresi Başkanlığına atadı, İran'a girişinin göz kamaştırıcı olması için Sivas, Karaman, Adana, Halep, Maraş, Rakka, Erzurum, ve Di-yarıbekir valiliklerinden birkaç büyük zeamet ve oniki kişilik küçük timarh birlikler vermeleri istendi. Her zeamet sahibine bir kese para ve bir çadır gönderildi; her tımarlıya yüz kuruş ve bir çadır verildi. Böylece, hepsi birden elçiye dört yüz atlıdan oluşan bir maiyyet meydana getirdiler. Elçilerin değiştirilmesi işiyle Bağdad Valisi Ahmed Paşa görevlendirildi. Nâdir Şâh, elçi olarak seçtiği Mustafa hana halifeler halifesi unvanını verdi. Elçinin, beraberinde Delhi tahtında olduğu gibi yakut ve incilerle süslenmiş bir taht,

zamanı gibi olsun, kısacası onun gibi taze ve hoş olsun mânâsına geldiğini öğreniyoruz. Avrupalı Farsça uzmanlarının pek az bildikleri bu yorum, şâirlerden alınmış misâllerle ve çeşitli açıklamalarla destekleniyor.

¹⁵⁸ Mesneb-u mülkü mâl.

¹⁵⁹ Bigâneliği yekaleliğe.

¹⁶⁰ Şâhın mektubunun tamamının yer aldığı, İzi. f. 81'e bakınız ve mektubun mühüründe şu ibare bulunuyor: Bergüzidei Kaadr, der cihani bûd Nâdir, yâni, Nâdir bu dünyada Allah'ın seçtiğidir; 82. sayfadaki veliahd prens Şahrüh'un Vezirlâzam'a gönderdiği mektuba bakınız, bu mektubun sonundaki mühürde şu ibare bulunmaktadır: Si nâmi Şahrüh çun mihr ez teyidi rebbanî nümüyün est ilrrt devleti assari cihanbâni, yâni, Allah'ın lütfuyia İmparatorluğun sâni ve dünya hâkimiyetinin vârisi Şahrüh adı güneşle aynı eşitlikle parıldar; iki batış anlaşması için, C. 86'ya da bakınız; İran anlaşması, f. 85; f. 86-91, görevi dolayısıyla Mustafa Efendi'nin Nazif Efendi'ye gönderdiği fezleke.

son icâd altın dokuma birçok kumaş ve dört fil dizisiyle geldiğini öğrenen Bâb-ı Âlî, Osmanlı ihtişamını ¹⁶¹ göklere çıkaran Atalarsözünü yalancı çıkarmamak için hiçbir şeyi ihmâl etmedi: Anadolu'da son derece güzel doksan Türkmen atı buldurdu; imparatorluğun en bilgin müderrislerinden Numan Efendi'yi elçilik karargâhı kadısı sı-fatıyla elçinin yanına verdi, dönemin en seçkin şâirlerinden Kırım asıllı Rahmi'yi de elçilik müverrihi olarak atadı, parlaklık ve ihtişâmlarıyla birbiriyle yarışan sayısız hediye de götürülmek üzere ayırdı ¹⁶² Hediyeler sayıca ve ihtişam bakımından Bâb-

¹⁶¹ Mal der Hindistan, akl der Frengistan, haşmet der âli Osman, yâni, hazineler Hindistan da, zekâ Frengistan'da, haşmet Osmanlı hanedanında.

¹⁶² İzi'nin kaydettiği hediye listesi, f. 95:

1. Ortasında göze çarpan bir zümrüdün bulunduğu bankçılıkuşu tüyünden bir sorguç; üst kısmında etrafı yirmi büyük ve yüz otuzsekiz küçük elmasla çevrelenmiş bir yakut görülüyor; takma kısmı altın küçük zincirler şeklinde, muhafaza olarak da altın elyafından dokunmuş bir keseye, tahminen değeri: 30,000 Krş.
2. Kumlu deri kaplı bir kutu içine yerleştirilmiş altın kınlı bir kılıç; kılıcın kabzası ve km, doğu mâdenlerinden elde edilmiş üç büyük ve 439 orta büyüklükte elmasla süslenmiş. Kemerdeki güller ve altmış kordonu ikiyüz elmasla süslenmiş; tokası ve omuz askısı altın, hepsi birden altın elyafından dokunmuş ve kadifeden bir keseye yerleştirilmiş, tahminen değeri: 60,000
3. Astan beyaz İstanbul kumaşından bir samur kürk; altı düğmesi otuzaltı büyük elmadan oluşuyor ve bunlara orta büyüklükte yedi yüz on tanesi eklenmiş. Bu hediyeyle birlikte oniki inci gerdanlık ve kolluk, Avrupa'nın nadide kumaşlarından yapılmış bir eyer kaşı, bunların tümünün değeri : 30,000
4. Altın bir hançer; kabzasının topçuğunda etrafı zümrütle çevrili bir saat bulunmaktaydı; kabzanın üzerinde üç büyük zümrüt, oniki büyük ve yüzirmidört küçük elmas görünmekteydi, en uç-da büyük bir zümrüt yer almıştı, taşların yuvalan altındı; hançer, 'Sultan Selim' denilen biçimdeydi ve altın bir zincirden tutulan inci, yakut ve elmasların yer aldığı altın elyaftan dokunmuş bir kese içinde sunulmuştur. Yaklaşık değeri: 20,000
5. Yeşil kadifeyle kaplı bir ok kılıfı; altın süslemeleri üzerinde üç iri ve dört yüz yetmişsekiz orta büyüklükte ve küçük yakut görülüyordu, bunlara küçük püskül halinde bir yakut topluluğu da eklenmişti; yetmiş altın, yuvarlak yüz kırk elmas, otuz-beş zümrüt ve otuzbeş yakutla süslenmişti; yeşil kadife üzerine tutturulan bağlarda ikiyüzotuz orta ve küçük elmas ve ondört zümrüt, otuzdokuz yakut parıldamaktaydı; ellisekiz bağ üzerinde yüzonaltı elmas, yirmidokuz zümrüt ve yirmidokuz yakut yer almıştı; alt kısmında oniki elmas göze çarpıyordu; oklar için sekiz kutu gök yakutla süslenmişti. Otuz küçük zincir altındandı ve üç askı yinnibir elmasla süslenmişti, kemerde ise süs olarak bir zümrüt gül yer almıştı ve bunu beş elmasla beş yakut zenginleştiriyordu; elli raptedici iğne üzerinde yüzelli elmas bulunuyordu ve hepsi birden erguvan rengi bir kutuya konmuştu. Yaklaşık değeri: 30,000
6. Zengin İstanbul kumaşından, beş yakut, yuzyirmi zümrülle, inci .ve altınla süslenerek zenginleştirilmiş bir yastık, yaklaşık değeri: 2,000
7. Altın yaldızlı ve iki ucu dört elmasla süslenmiş bir yay. Değeri tahminen : 100
8. Uzun kısmı balenden ve uçları çelik, altın kakmayla süslü bir paket ok : 50
9. Beyaz ipekten, alt?n işlemeli bir boyun bağı : 100
10. Bir büyük ve yüziki orta ve küçük elmasla süslü, erguvan rengi bir kutuya konulmuş altın bir kemer. Değeri: 25,000
11. Misk ve amberle dolu ayn bir bölümlü bir kutu ve kapağında bulunan bir saat içinden yirmi-dört elmas ve dıştan üç büyük ve doksanüç daha küçük elmasla süslenmiş, ayrıca köşeleri altın üzerine oyma resimlerle zenginleştirilmiş. Değeri: 6,000
12. Yetmişaltı elmasla dairevi şekilde süslenmiş ve bir gök yakutun parıldadığı, on yakutun yer aldığı bir vazo. Değeri: 3,000
13. Kadranı oniki elmasla, içeriden yine beş elmasla, dışarıdan orta büyüklükte bir elmas ve sek sensekiz küçük elmasla süslü bir çalar saat. Altın zinciri yüzdört elmasla süslenmiş, kurma anahtarını ayrıca altı

Âlî'nin o güne kadar çeşitli Asya ve Avrupa hükümdarlarına göndermiş olduklarını fersahlarca geride bırakıyordu. Pasarofça barışı münasebetiyle gönderilen hediyelerin sayıca kırkdokuz olduğunu ve değerlerinin Osmanlı İmparatorluğu elçilik heyetinin bütün masrafları da dâhil olmak üzere yekûnun ikiyüzbin kuruş tuttuğunu görmüştük. Bu defa hediyelerin sayısı altmışdokuzu buluyor ve değ r olarak yediyüz keseyi buluyordu. Elçinin maiyetindekilerin sayıları bine ulaşmıştı. Hediyelerin hazine kâhyası tarafından Bâb-ı Âlî sarayında Veziriâzam'a tahsis edilen dâireye taşıtılmasından birkaç gün sonra ve orada teşhire açıldıkları sırada, Veziriazam, Şeyhülislâm, Kapdan-ı derya, aga-paşa, elçi Kesriyeli, defterdar, defteremîni ve eyâletler iki Ka-diaskeriyle hediyelerin listesini düzenlemek, kasalara yerleştirmek ve bunları Devletin büyük mührüyle mühürlemek üzere teşhir salonuna

elmasla zenginleştirilmiş. Değeri;
6,000

14. Ortasında büyük bir elmas ve bütün etrafında ayrıca altmış daha küçük elmas bulunan ve beş yakut, iki zümrüt ve iki elmasla süslü bir çalar saat. Ayrıca bir iri incinin içinden çıkan bir altın zincir bu süslere zenginlik katmakta. Yaklaşık değeri: 4,000

15. Kutusuyla birlikte, orta ve küçük elli elmasla süslü bir saat; altın zinciri oniki elmas ve üç yakutla ve bir zümrütle gözalcı hale getirilmiş. Değeri, yaklaşık: 3,000

16. Orta bölümünde orta büyüklükte iki ve daha küçük altı yakut ve yirmiiki elmasla süslü saplı bir gözlük; zinciri sekiz elmasla süslenmişti. Zincirine sekiz elmas oturtulmuş. Altın sırma ile sanatkârca işlenmiş bir torba içinde. Değeri yaklaşık : 1,000

17. Çerçevesi altın, saplı bir gözlük. İki tarafı altmış elmasla süslenmiş ve altın sap dantelâ gibi işlenmiş. Değeri yaklaşık: 1,000

18. İçinde iki gümüş saplı gözlük bulunan sedef kakmalı bir kutu. Değeri yaklaşık: 50

19. Zümrütlerle süslü bir teleskop; iki ucu altın ve altmışsekiz elmasla süslü. Değeri yaklaşık: 1,500

20. Otuzsekiz elmas ve yüzsekiz zümrüt ve otuz-ı sekiz yakutla süslü bir teleskop. Değeri yaklaşık: 1,500

21. Üst kısmı bir taraftan bir yakut, bir tarafın bir gök yakutla süslü altın kakmalı bir teleskop; uzunluğu boyunca oniki yakut ve bir elmas, bir gök yakut görülüyor; çevre halkasında elliiki elmas yer almış. Değeri yaklaşık : 1,000

22. Üst kısmı yüz kırksekiz elmas, otuz gök yakut, altı zümrütle süslü, iki halkasında kırkdört gök yakut bulunan, üst kısmı dantel şeklinde altınla işlenmiş bir teleskop. Değeri yaklaşık: 1,000

23. Beş geçmeli bir teleskop; üst kısmı sedef; geçmeler altın. Değeri yaklaşık: 300

24. Geçmeleri altın, üst kısmı bağa bir teleskop. Değeri: 250

25. Dört geçmeli, üst kısmı altın kakmalı bağa, ağız tarafları altın bir teleskop. Değeri yaklaşık: 150

26. Üst kısmı resimle süslenmiş bir teleskop. Değeri: 150

27. Üstü bir altın işlemeyle örtülü, iki altın kulpu bulunan bir kutu. Değeri yaklaşık: 5,000

28. İstanbul'da imal edilmiş, yetmişsekiz orta büyüklükte ve küçük elmasla süslü, altı dü'rlü namlusu olan bir tüfek; horoza bağlı zincir, zümrütlerle bezenmiş; altından olan horozun üzerinde mücevherler görülmekte; değeri yaklaşık: 15,500

29. Demir ve çelik kısmı gibi dipçik tarafı da sedef ve altın kakmalı; altı dü'rlü namlu mercan ve gümüşle süslü. Değeri: 300

30. AİU dü'rlü namlusu ve dipçığı yekpare gümüş; demir ve çelik kısımları kakma altın ve gümüş; daha evvelkisi gibi İstanbul yapımı. Değeri yaklaşık: 600

31. Altı dü'rlü namlusu olan bir tüfek; yeşil yuvalar içinde altın kakmalı, mercan ve inciyle bezeli. Değeri yaklaşık: 600

32. Kundağı bağa ve altınla bezeli, demir ve

gittiler; bu muamele bitince hediyeler saraya taşındı ve orada Osmanlı elçisine teslim edildi (20 Aralık 1746 -6 Zilhicce 1159). Kısa bir süre sonra gösterişli bir merasimle huzura kabul edilen elçiye barış anlaşmasının tasdikli nüshası verildi ve beş güven mektubuyları İstanbul'dan ayrıldı (19 Ocak 1747 - 6 Zilhicce 1159) ¹⁶³.

¹⁶³ Perili bahri. İzi.

- çelik kısımları altın ve gümüş kakmalı bir diğer tüfek. Değeri yaklaşık: 600
33. Cezayir tarzında bir tüfek; kundağı siyah renkli, altın ve gümüş kakmalı. Değeri yaklaşık: 600
34. Kundağı abanoz ağacından bir çift taban ca, kabzası bir zümrülle bezeli; namlularda yetmiş elmas, yedi -ümrüt ve yedi yakut görülüyor. Demir ve çelik kısımları altın kakmalı; mavi kadifeden kınları ve iki büyük elmasla süslenmiş, dört orta büyüklükte elmas ve kırkiki zümrüt ve altmışiki gök yakut ve ikiyüzdört küçük elmas yine süsleme işinde yer almış. Hepsi bir muhafaza içinde. Değeri yaklaşık: 12,500
35. Orta kısmı bir büyük yakut ve etrafında orta büyüklükte dört ve daha küçük yakut ve iki zümrüt ve yirmialtı küçük elmasla bezenmiş bir at sorgucu. Değeri yaklaşık: 2,000
36. Başlığı büyük bir zümrüt, orta büyüklükte iki yakut, kırksekiz elmas ve yakuttan iki gül ve beleni ikiyüzyetmişdört elmas, zincir halkaları yüz onbeş, hamutu yetmişsekiz elmas, koşum göğüslüğü bir iri elmas ve üçyüzyetmişbir orta ve küçük elmas, üç göğüs kayışı beşyüzelli orta ve küçük elmasla süslü bir koşum takımı: 70,000
37. Bir burun tokacı, suyu fevkalâde bir zümrüt ve iki diğer zümrüt, dokuz gök yakut, yedi orta ve seksendokuz küçük elmasla süslü; taşların sırala nişi bir renk düzeni oluşturuyor: 3,500
38. Baş tarafında bir yakut, üç gök mavisi gök yakut; elle tutulan kısmında ve diğer bölümlerinde yirmiiç yakut ve gök yakut görülen, üç ve yüzon-bir elmasla süslü kumandan asası. Değeri yaklaşık : 6,000
39. Altın yaldızlı, orta büyüklükte sekiz, yetmişiki daha küçük zümrüt, yüzotuz elmas ve yüz-yetmişiki yakut ve gök yakutla süslü özenler. Değeri yaklaşık: 2.500
40. Ön tarafı altı dılı'lı bir zümrüt ve etrafında yetmişbir elmas ve yetmişüç yakut ve gök yakutla bezeli, erguvan rengi kadifeden bir eyer. Arka kısmında her biri kırksekiz elmas, otuzdokuz zümrüt ve kırkiki gök yakuttan oluşan üç büyük gül; orta büyüklükteki sekiz gül kırksekiz elmas, sekiz göktaş, ve iki çok küçük gül iki zümrüt ve oniki gök yakuttan oluşmakta. Değeri yaklaşık: 4,000
41. Yetmişiki yakut, altıyüzdört zümrülle bezeli ve incilerle işlemeli, gümüş saçaklarla süslü portakal rengi bir astarı bulunan menekşe rengi kadife bir haşa (at örtüsü). Değeri yaklaşık: 10,000
42. Erguvan rengi ve altın sırma işlemeli san saten astarlı bir eyer yastığı. Değeri yaklaşık: 1,000
43. Sırma işlemeli mavi kadifeden bir eyer örtüsü: 50
44. Kenarlarında altınla işlenmiş güller görülen ter kurulama bezi. Değeri yaklaşık: 50
45. Altın işlemeli erguvan rengi bir eyer örtüsü 50
46. Gümüş bir yular: 100
47. Gümüş bir dizgin: 50
48. Bir dizgin ve bir kolan: 100
49. Viyana mamulâtı zengin kumaşlar: 2,000
50. Venedik mamulâtı zengin kumaşlar : 2,500
51. Yine Venedik mâmulâü zengin kumaşlar: 800
52. İstanbul mamulâtı zengin kumaşlar : 1,200
53. İstanbul mamulâtı kumaşlar: 1,200
54. İstanbul mamulâtı yeni Taraklı kumaşlar 1,200
55. Rengârenk zengin dokumalı kumaşlar : 700
56. Altın dokuma birçok kumaş : 1,200
57. Şal ve sof birçok kumaş: 600
58. Diğer pek çok sof kumaş : 700
59. İstanbul'da yapılmış altı çift yastık: 300

Aynı döneme doğru, o zamana kadar İstanbul'da görülmemiş olan Kırım hanı Selim-Giray davet edilerek gelmesi payitaht için bir bayram vesilesi oluşturdu. Payitahtın surları dışında atından inen Selim-Giray, Demirkapı çiftliğinde Bâb-i Alî nez-dindeki maslahatgüzarı tarafından karşılandı (4 Ocak 1747 -21 Zilhicce 1159). Ertesi gün, Veziriazam, Şeyhülislâm, vezirler, Kapdan-Paşa, vezirler, YenLçeriağası, çavuşlar, müteferrikalar, divan Efendileri ve birliklerin ağaları refakatinde şehre gözalı-cı bir alayla girdi. Kendisi için düzenlenen bir ziyafette kendisine bir hil'at verildi; kendisiyle birlikte istanbul'a gelen hazinedara ve Şirin Bey'e de aynı şekilde tilki ve hermin kürkleri giydirildi. Üç gün sonra Sultan'm huzuruna kabul edildi; kendisine samur bir hil'at giydirildi, elmaslarla süslü kıymetli bir hançer, mücevherlerin zenginleştirdiği bir saat, iki kese duka altını, içinde saray kokularının şişeler içinde yer aldığı, beşbin kuruş değerinde bir altın kutuyla mükâfatlandırıldı. Veziriâ zam, Şeyhülislâm ve Bâb-ı Âli nazırları, Sultan'ın verdiklerinden ayrı olarak Selim-Giray'a hediyeler sundular ve kendisine tekrar bir kapanca giydirildi (2 Şubat 1747 - 20 Muharrem 1160), Daha sonra Deniz Kanadı adı konulan bir savaş gemisinin denize indirilişi merasiminde hazır bulundu. Nihayet gösterişli bir merasimle, Veziriazam, bütün nazırlar ve Paşalar tarafından geçirilerek şehirden çıktı. O gün Sultan, gittiği Aksaray'daki dörtyol ağzında (9 Şubat 1747 - 28 Muharrem 1160), yeni yaptırdığı bir çeşmenin bulunduğu tepede Giray'm alayının geçtiğini gördü. Sağa sola selâmlar vererek alayın saflarını geçen Veziriazam gelip Selim-Giray'ın yanında yer aldı. Kırım hanı, yol masrafı olarak Sultan'm verdiği ikibin duka altını Veziri-âzam'ın elinden aldı. Veziriazam da kâhyası vasıtasıyla Kırım hanına koşumlarının zenginliği göz kamaştıran bir at hediye etti. Veziriazam, nazırlar ve Paşalar Kırım

60. Bursa'da imâl edilmiş diğer altı çift yastık:	300	
61. Frenk kadifesinden oniki çift yastık:		1.000
62. Yirmi parça Suriye kumaşı:	3,000	
63. On adet Khios halısı:	400	
64. Uşak Türkmenleri tarafından dokunmuş on halı:		500
65. Çok güzel bir samur kürk :	4,250	
66. Ayrı renklerde birçok parça kumaş :		394
67. Erguvan rengi dört parça kumaş:	890	
68. Dört parça ayrı renklerde kumaş :		254
69. Seksen Türkmen atı:	254	
Yekûn	386,402	

Bu vesileyle Türkçe sözlüğü zenginleştirmeğe yarayacak bazı kelimeler veriyoruz: Kum kakma, Senberekli, Bağhum, Şirmâhî altun soğa, Pafte, Tirdeste, Koküs tahta, Basma döğme, Pervânekemân, Çenberli, Ağızlık, İğenlik, Kor kulih, Tokciridli, Tap-kur, Balçık, Elvan, Putedri, Taraklı, Elvan pisto, Katifeklinü, Eyer haşası.

hanını şehrin kapısına kadar geçirdiler ve hanın aynı zamanda maslahatgüzarlığı görevini yürüten Reifendi Demirkapı çiftliğine kadar kendisinin yanından ayrılmadı.

İran tahtı üzerinde hak iddia eden ve son sefer sırasında törenlerle uğurlanan şah Hüseyin'in oğlu olduğunu ileri süren İranlıya gelince, aynı döneme doğru bütün büyüklük ümitlerini kaybetmiş bir halde geri döndü, İran'a karşı savaş açıldığında, bir İran prensi için gerekli her şey emrine verilmişti: Kuvvetli bir ordu ile sınırlara götürülmüştü; zira, Bâb-ı Âlî, onun. Nâdir şahın yerine İran tahtına geçeceği ümidini besliyordu. Fakat. İran tahtının gasbı Nâdir Şâh, zaferlerinin karşılığında Bâb-ı Âlî İran prensi sıkı bir muhafaza altında Önce Şarkî-Karahi-sar'a gönderildi; sonra, kısmen acık ve büyük yolun yakınında olan bu şehir güvenli bir hapisane görünümü vermediğinden Samsun'a nakledildi. Aynı âkibet, önce Trabzon'a kapatılan, sonra Tokat'a nakledilen ve bu iki şehrin birinden veya ötekenden kaçacağı korkusuyla Sinop'a götürülen İran hanı Mirza -Şam'ın da başına geldi.

Bu olaylar arasında Yeniçeriagası İbrahim Aydın valiliğine atandı ve bostancıbaşı emekliye çıkarıldı; yerlerini kanun gereği rütbece hemen kendilerinden sonra gelenler aldı: İlkinin yerine kulkâhyası geldi; ikincinin yeri ise, hasekiâğa tarafından dolduruldu. Diğer üç çok yüksek makam sahibinin de değiştirilmeleri uygun görüldü: Bunlar Kâhyabey (İçişleri Nâzın), çavuşbaşı (saray maresâli) ve defteremini idi. Eski sınır komiseri, İsveç, Rusya ve Fransa elçisi Mehmed Said, Veziriâzam'ın kıskançlık duygularının uyanmasına sebep olduğundan eski görevi olan Maliye dâiresi reisliğine iade edildi. Mehmed Said'in bulunduğu makamlar çavuşbaşı Seyyid Abdi Ağa'ya verildi, onun görevi de Petervaradın savaşında şehid düşen Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın mühür muhafızı Mustafa'ya verildi. Eski Şeyhülislâm Pîrizâde Mehmed Efendi ile damadı Osman Molla'-nın hac farizasını ifâ edip dönüşlerinde, arpalık olarak kendilerine verilen Gelibolu gelirinden yararlanmaları hususunda bir ferman yayınlandı (16 Mart 1747 - 4 Rebiul'evvel 1160).

Gecen yıl olduğu gibi, bu yıl da İstanbul, yeniçağların en büyük şâirlerinden birini kaybetmenin derin üzüntüsü içinde kalmıştı. Geçen yıl, Beşiktaş Nakşibendi Tekkesi şeyhi Necarzâde diye anılan, Semerkandh şeyh Ebu Abdullah Seyyid Mehmed'in «Evliyâlık Hülâsası»¹⁶⁴ adlı eserinin

¹⁶⁴ Compendlum de saintete. İzi, f. 52.

mütercimi ve Hz. Peygamberin fahriyesi olarak ¹⁶⁵ dört ciltlik külliyyatın yazan Mustafa Rıza Efendi altmışaltı yaşında vefat etmişti. 1160 Hicrî yılı içinde, büyük evliyalık şöhretine sahip, şeyhlerin şeyhi ¹⁶⁶ ve büyük babası I. Ahmed saltanatı sırasında Mustafapaşa Tekkesi şeyhi olan şeyh Nureddin, bütün mutasavvıf şeyhlerin birincisi Veys-al-Karanî'nin türbesini ziyareti sırasında cioks&nüç yaşında dünyadan ayrıldı (19 Şubat 1747 - 8 Safer 1160). Şeyh Nureddin o kadar saygı görüyordu ki, Sultan sık sık kendisine gidiyor ve hayr duasını alıyordu. Şeyhin cenaze namazını Şeyhülislâm kıldırdı ve binlerce insanın ortasında Veziriazam elinde kürekle gömülmesine yardımcı oldu. Şeyh, Çarşı yakınında, kudretine son olmayan Kızlarağası Beşir'in mezarının yanına gömüldü. Kısa bir zaman sonra oğullarından üçü de vefat etti: Dördüncü oğlu Kutbeddin, mânevi üstünlüğünün mirasçısı olarak yukarıda adı geçen tekkede postnişin ¹⁶⁷ görevini sürdürdü. ¹⁶⁸

Fransa'nın Teşebbüsü

İran'la yapılan anlaşmanın esasları müzâkere edildiği sırada, Fransız elcisi Castellane ile Bonneval ¹⁶⁹ Fransa ile taarrızî ve tedafüi bir ittifak

¹⁶⁵ Hz. Peygamberin övgüsü mânâsında. (Ç.N.)

¹⁶⁶ Şeyhi-suyûh, İzi, î. 110. Aynı yerdeki biri Kadiasker Naili, diğeri Eyyub suyolcusu Necib Efendi'nin hitabelerine bakınız.

¹⁶⁷ Bilindiği gibi dervişler ve şeyhler halılar üzerine değil kuzu postu üzerine otururlar.

¹⁶⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/76-81

¹⁶⁹ Argenson, Bonneval'e Ağustos tarihli mektubunda yazıyor,-

«Mektuplarınızı, hatırat ve projeleri aldım,- iki imparatorluğun karşılıklı çıkarları bakımından bundan daha iyisi düşünülemez ve bunları Majeste'ye arzettim, son derece memnun oldu; size güveni arttığı gibi, sizi bu yolda hizmet edebilecek güvenli kişiler arasına kattı. Sür'atle harekete geçiniz ve Macaristan sınırı üzerinde bir oyalama hareketine girişmeği unutmayınız, yapabileceğiniz ve yapmak istediğiniz şeyi bana bildiriniz. M. de Castellane'nın yerini tutunuz ve onuz hiçbir şey bildirmeyiniz; bana alelade yoldan yazınız ve ikinci nüshaları bana Napoli ve M. de L'Hopital kanalıyla yazınız.»

Bonn ev al, Penkler'in ajanı (casusu) Cenovalı Chenevriev tarafından yazılmış şifreli bir mektuba cevap veriyor: «Bâb-ı Âlî'yi Macaristan sınırında oyalama hareketine girişmesi hususunda taahhüde sokmak bakımından elimden birşey gelmeyeceği gibi, aslında böyle bir harekete teşebbüs de etmemeliyim; bu hususta ilk imâ ve teşebbüslerde bulunmak elçiye düşen bir iştir. Elcinin kaabiliyetlerinin yalnız entrikaya ve çıkar sağlayıcı işlere dönük, bunlara eğilimli olması bir bahtsızlık ve felâkettir. Bu durum size evvelce işaret ettiğim hususlarda ne kadar haklı olduğumu isbatlamaktadır; yâni burada Fransa'nın dehâ sahibi bir elçiye sahip bulunmasının her iki imparatorluğa da büyük yaran olacaktır, bu elçi bilhassa büyük bir savaş adamı, usta bir politikacı ve usta bir müzakereci, gerektiğinde pekgözlü ve cömerd olacaktır. Zaten Sultan ve nazırları, Macaristan kraliçesini üzecek herhangi bir hâdisenin çıkmasından çekinmeye ve son anlaşmalardan hiçbir şey çıkarmamaya tamamiyle karar vermiş görünüyorlar. Bu da hristiyan âleminde işlerin Osmanlı İmparatorluğu bakımından lehde bir gidişe yer verdiği için çok iyi. Bâb-ı Ali'nin dikkati İranlılara karşı savaş üzerinde kesafet kazandığı için de iyi.» Desalleurs, 23 Aralık 1746'da Paris'den Bonneval'e yazıyor:

«Marki d'Argenson, sizin Türkleri Macaristan'a karşı bir oyalama harekâtına girişmeğe ikna etmenizi size

anlaşması imzalaması hususunda Bâb-ı Âlî üzerinde baskı yapmaktan geri kalmamışlardı. Osmanlı Nazırları, Castellane'ın on maddeden oluşan ittifak taslağının dinlenmesi ve tartışılmasına üç gizli oturum ayırmışlardı. Bu on madde şöyleydi: Birinci madde: Bâb-ı Âlî'nin olağanüstü yetkili murahhasları Avrupa'da barışın tesisi için toplanacak kongrede hazır bulunacaklardır; madde iki: Fransa ve Bâb-ı Âlî, Toskan büyük-dükünün tahttan feragat etmesi hususunda baskı yapmayı taahhüd ederler; madde üç: Sultan Macaristan'daki fethettiği yerleri muhafaza edecek; dördüncü madde: Büyük-dük tahttan feragat edinceye kadar savaş devam edecektir; beşinci madde: Fransa kralı ile yapılan anlaşma onun müttefikleri için de geçerli olacaktır; altıncı madde: Bu anlaşmaya dâhil devletlerden hiçbiri Toskan büyük-dükü ve Macaristan kraliçesiyle ¹⁷⁰ ayrıca müzâkerelere girişemeyecektir. Dresde'de Marie-Therese ile Frederic arasında anlaşma imzalandığı haberi bu müzâkerelerin kesilmesine yol açtı ve Fransız elçisi Castellane'ın müteakib yıl müzâkereleri yeniden canlandırma yolunda sarfettiği gayretler, Kâhyabey Said Efendi, Şeyhülislâm Hayatîzâde ve doktorun yardımlarına rağmen (her ikisi de Fransa'nın dostuydu) ¹⁷¹ netice

yazmam hususunda bana bilhassa emir verdi. Macaristan kraliçesinin bütün İtalya'nın hâkimi durumunda kalması Türklerin menfaatine değildir. Birliklerini oradan çevirmesi, bir zorlama ile de olsa, kendi devletlerinin savunulması bakımından bir tehlikeyi bertaraf etmek anlamına gelecektir. Kral, Lyon'da bir ordu toplattırdı ki, bu ordu düşmanlarını pişman edebilecektir. Bununla beraber, Majeste kral, eski devletlerini Avusturya'ya, bırakan bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalacaktır, bu anlaşma daha muazzam bir toprak parçasını da Türklere bırakacaktır. Bu bakımdan Türklerin kendi menfaatlerini düşünerek silâhlanmaları yerinde olacaktır. Düşmanın gücünü azaltmadıkları takdirde, gelecekte bir denge kurulması kolay olmayacaktır. Eğer bu sebeblere hediyeler eklemek de gerekiyorsa, size, vaatlemek hususunda serbest olduğunuzu söylemek emrini almış bulunuyorum, vaatleriniz desteklenecektir; büyük rakamlar vaatmemek her halde yerinde olacaktır: Meselâ, yüz bin ekü; elinizden geldiği takdirde daha azını vaadedebürsünüz. Bu hususu Castellane'a bildirmek iyiliğinde bulunursunuz ve en uygun hal şeklini seçeceğiniz de muhakkaktır. O bu konuda talimat alacaktır; fakat aziz Paşam (*), size çok beğeneceğiniz bir kararı bildirmek hususunda emir almış bulunuyorum: Kral, böyle bir hizmet yerine getirildikten sonra ve siz memleketinize gelmek istediğiniz takdirde, şu karardadır ki, asıl efendinizin kollarına atılacak -ki zaten bunu bekliyorsunuz -, gönlünüzün beklediği kabulü bulacak ve yalnız bununla kalmayarak size ömrünüzün geri kalan kısmını gönlünüzce ve seçkin bir tarzda geçirmek imkânını da verecek, bunun için tam bir huzur ve rahatlık sağlayacaktır. Size arzularınıza uygun bir sözü ulaştırmak imkânını bulmaktan ötürü sevinç duyuyorum. Şartlar şu anda bir anlaşma imzalamak imkânını vermemektedir, buna rağmen kral, barış anlaşmasını Türklerden önce yapacak

(•) Burada Bonneval'in Türkiye'de Pasa rütbesi verilerek Haşmet adını alnu> olduğunu bildiğinden kendisine böyle hitab ediyor. (Ç.N.)

ve böylece, onların kendisinin hakkını yediklerin den üzülmelerine mâni olacak yeterince imkân kalacaktır. Zaten, size tekrarlıyorum ki, M. de Castel-lane mektubumla alâkalı emirler almış olacaktır. Size yazdıklarımı ona da bildireceğim, bunu size kral tarafından te'yid edecektir.

Aziz kont buraya geçti, sizden ve dostumuzdan ne kadar bahsettiğimizi Allah bilir. Size saygılarımı bildirir, dostumuzu tevazu ile selâmlarım»

¹⁷⁰ Proje Avusturya elçisi Penkler'in 3 Şubat 1746 tarihli raporuna eklenmiştir. Haberi almak Penklere dört kese paraya mal olmuştur.

¹⁷¹ «VTI. Charles'ın ölümünden sonra, Veziriazam Fransa elçisine tahtın Avusturya hanedanı eline

vermedi: Gerçekte Meh-med Said, mizaç olarak çekingem ve kararsız olduğundan üzerine hiçbir sorumluluk yüklenmek cesaretini gösteremedi, Şeyhülislâm ise azledildi. Her ne kadar açgözlü idiyse de, gözü pek olmayan Reisefendi, kendisinin başını tehlikeye düşürebilecek böyle bir plâna yardımcı olmak istemedi; zâten Bâb-ı ÂÜ Nazırları Fransa'nın Avusturya ile savaşa devam niyetinde olmadığını ve böyle olunca Bâb-ı Âli'nin bir başına tehlikeli bir savaşı üstlenmiş olacağı kanaatini taşıyorlardı. Bonneval, kont Pod-wils'e yazması için İsveç elçisi Carlson'un dönüşünden faydalandığı ve Bâb-ı Âli'nin I. Frederic'le ¹⁷² sürdürdüğü yazışmaları yeniden başlatmayı son derece arzu ettiğini kanta yazdırdığı hâlde, Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya arasındaki münasebetleri yeniden canlandırmayı başaramadı. İspanya ile ittifak bu devlette Napoli engeli ile karşılaştı: Bu engel, aşılması imkânsız olan Papa ile yapılmış haçlı seferleri anlaşmasıydı ve bu sayede İspanya her yıl büyük rakamlara varan maddî çıkarlar elde ediyordu. ¹⁷³

Bonneval'in Ölümü

Bonneval, Avusturya hükümetine karşı, alamamış olduğu yir-midörtbin beşyüz florinden kaynaklanan ve düşmanlık derecesine varmış bir kin besliyordu; bu parayı, daha sonra Guastal-la savaşında ölen gayri meşru oğlu Tour kontu için değil, babasından, yâni kendisinden kaçırılan ikibin ciltlik bir kütüphanenin ve ondan kalan, ama kendisinden kaçırılan eşyalar için istiyordu ¹⁷⁴. Bonneval zaten halihazır durumundan da son derece gayri memnundu; bu da kendisine yapılan ücret ödemelerindeki belirsizlikten geliyordu; bu hususta Reisefendi de ona karşı müsait davranmamaktaydı; çünkü onun birçok Avrupa devletlerince aylığa bağlanmış olduğunu biliyordu ¹⁷⁵. Bu durumda, Bonneval, gizlice Fransa'ya dönmeyi tasarladı ve

geçmesinden Üzüntü duyacağını kesinlikle haber verdirdi ve Bavyera'nın yakında Macaristan'la anlaşacağı belirtileri Üzerine. Veziriazam bundaki maksadın vakit geçirmeden takibedilmesi hususunda Fransız hükümetine acele uyarı yazıları gönderdi. Bu İki beyanı, Fransa hükümetinin Bâb-ı Âli tanımadan Toskan büyük-düklüğünün meşruluğunu tanımayacağı beyanı ta ki betti.» Castellane'in Bâb-ı Âli Hatıratı. 29 Temmuz 1746'da Bâb-ı Âli'yi Macaristan sınırında gösterilerle bir oyalama hareketine razı etmek hususunda gayretler bölümü.

¹⁷² Prusya kralı Potsdam'dan kont Podwils'e yazdığı 22 Kasım 1746 tarihli mektubunda Türklerin savaş İlanının kendisini rahatsız etmeyeceğini, bunun Türklerle Avusturyalılar arasında mütârekeden önce, yâni 1748'den önce gerçekleşmeyeceği kanaatinde olduğunu belirtiyor.

¹⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/81-82

¹⁷⁴ Bonneval bahis konusu tazminatı hiçbir zaman alamadı.

¹⁷⁵ Fransız elçisi Castellane Bonneval'e verilen şeref maaşının muntazam olmadığını söylüyor; Reisefendi İse Bonneval'in Sultan'dan, Fransa ve İkl-Sicilya'dan şeref aylığı aldığına işaret ederek: «Üç ağzıyla yiyor» diyordu.

bu tasarısını gerçekleştirmek için, Castellane'ın yerine atananla müzakerelere girişti; Fransız elçisi ona, Dışişleri Nazırı Argenson adına, Bâb-ı Âli'yi Avusturya'ya karşı silahlanmaya ikna etmek görevini verdi ¹⁷⁶ ve

¹⁷⁶ Castellane'dan Argenson Nâzın Puissieux'ye 23 Mart 1747 tarihli mektup:

«Mösyö, geçen ayın 27'sinde size yazmakla şeref duyduğum mektuptan beri, Venedik yoluyla, bana göndermekle şereflendirdiğiniz 30 Kasım, 9 ve 26 Aralık tarihli siyasi işlere dâir yazıların ikinci nüshalarını ve bana bahis konusu kişi için gönderdiğiniz özel mektubu aldım; bunları bana 1 Şubat tarihli ve bu ayın 20'sinde varan mektupla ulaştıran kont Montaigu oldu. ikinci nüshalarını aldığımdan bahsettiğim yazıların asıllarını, burada. Marsilya'dan uzun zamandan beri beklediğimiz iki, gemiden birinde olduğunu tahmin ediyorum. Size, Mösyö, iki hâdiseyi bildirmek suretiyle cevap vermiş olmaktan şeref duyacağım; bu iki hâdiseye evvelki raporlarım burada fazlasiyle güvendiğiniz iki şahsiyetin görüşlerinizin başarısını anlamaktan uzak kaldıklarına dâir sizi Önceden ikna edememiş-se, sizin bakımımızdan daha fazla şaşırtıcı olacaktır. Said Efendi ile kont Bonneval'den bahsediyorum. Bunlardan İlki Sadâret Kâhyalığından uzaklaştırıldı ve görevi Çavuşbaşı'na verildi. İkincisi ise, nükseden goute (damla illeti) hastalığına bağlanan öldürücü bir uyusukluk içinde. Vezâriâzam'ın bir süreden beri Said Efendi'yi İstanbul'dan uzaklaştırmağa çalıştığını biliyordum. Bu ayın 15'inde azledilmiştir. Azil muamelesi bu ayın 15'inde gerçekleşti. Kendisine üç tuğlu Paşalık verilip kötü bir vilâyete gönderilmemiş olmasını bir lütuf saydı.

Eğer böyle bir durum başına gelmiş olsaydı, Kâhyalık görevini sürdürdüğü kısa dönemde biriktirdiği serveti çabucak elden çıkarmış olacaktı. Maliye teşkilâtında evvelce çalışmış olduğu işe girdi. İstanbul'da kaldığından, entrikalar yoluyla daha mühim bir mevkie yükselmesi imkânsız olmayacaktır. Böylece, düşündüğümü size söylemenin görevim olduğuna inanıyorum. Mösyö, 12 Eylül tarihli mektubumda da temas etmiştim, Veziriazam'm 29 Ağustos'da sayfiyede bana lütfettiği kabulde Said Efendi bulunmuyordu; Veziriazam Bab-ı Âli'de bulunmadığı sırada orada olup ona vekâlet etmek zorundaydı, bu da, ilâve edeyim ki, onu çok rahatlattı; bu vesileyle dilimizde sık vaki olan bir belirsizliğe yer verdim, bu da size Veziriazam'dan bahsettiğimi düşündürdü; oysa, söylediklerim Said Efendi ile alâkalydı. Ben, Said Efendinin o toplantıda bulunmaktan ne kadar memnuluk duyduğunu söylemek istemiştim; çünkü çekingen, kararsız ve sadece kendisiyle meşgul olduğunu ve kendi, kaderi üzerinde düşündüğünü, az lutûfkâr olduğunu bilirim ve Fransa elçiliğine tâyin edildiğinde Veziriazam'm huzurunda kendisine söylediklerimi Fransızca bilgisinden şüpheye düşecekleri korkusuyla tercüme ettiğine şahid olmuşum, ayrıca dillerini konuştuğu kimselere karşı sadık olmadığı zannım uyandırmak korkusunun da bu davranışında rolü olmuştu; bir konuşma sırasında düşüncelerini ifâde etmek bakımından güçlüğüle karşılaşmayacağı düşünüyordum, yalnız, Fransa'ya karşı fazla gayretkeş veya nankör görünmekten kızarıp bozaraçağı muhakkaktı, kendisine göre bu her iki görüntü de herhalde hoş değildi: Onun düşünce tarzına göre birincisi tehlikeli, ikincisi yüzkızcıydı. Mösyö, Said Efendi'nin Fransa'ya Karşı minnettarlığından en ufak bir şüphe duyulmasından hayrete düşmüş görüldüğünüzden, size bu hususta birkaç olay anlatmak zorunluluğunu duyuyorum. Bunlardan birincisi şu: Said Efendi Paris'de gösteriş ve keyfi uğurunda Kralın kendisine lütfettiği paraları mahvettikten sonra, memleketine buraya gelirken olduğu gibi fakir döneceğini hesaba katarak, kendisine oldukça yüklü bir para bulma hayâline kapıldı; bir mül-tezimlik beratı alabildiği takdirde kendisine yüklü bir para verileceği vaadini aldı, bu iş için elal-tından çalıştı, fakat isteği reddedildi. Bu lütfün reddedilmesi, Fransa'ya karşı duyduğu kinin ilk sebebi oldu. İkincisi, tasarruflarının Marsilya'da har vurulup harman savurulmasıdır; kendisi parasızlığını kendisine ihtiyacı nisbetinde tahsisat verilmemesiyle izah etmekteyse de bundan daha büyük bir haksızlık olamaz. Kendisi elçilikten ancak birkaç öte-beri ve sekizbin kuruş götürdüğünü söylüyorsa da, bu paradan başka, kralın kendisine hediye etmiş olduğu pahalı elmas da vardı; fakat bu pahalı elmas, Kızlarağası tarafından kendisinden alındı. Sarayda Kızlarağası'nın, bu başhadımın, tercüman Laria ile yaptıkları toplantıda, tercüman, Said Efendiye karşı gösterilen euaçıklığı dünyanın en iyi niyetiyle açıklamıştı; bu açıklama, Kızlarağası tarafından Said Efendi'nin soyulmasının masum sebebi oldu. Bu da üçüncü kin konusudur. Bu olaylar, Said Efendi'nin güvenini kazanmış kişiler tarafından sürekli olarak bana anlatıldı ve diğerleri arasında sonuncusu kont de Bonne-val tarafından doğrulandı. Said Efendi'yi dostumuz olmaktan uzak sayarak, onu Fransa'nın kendisine yaptığı iyilikleri unutmış bir kişi sayabilirsiniz-Fransa'dan döndüğümden beri kendisine, gösterdiğim dikkate bakmayarak, aldırmayarak bize karşı fazlasiyle kırılmış durumda. Bunun için. Mösyö, Sadâret Kâhyalığı'na tâyin edilmesinden ötürü memnuluk duymaktan tamamiyle uzağım; ben 1743 müzâkerelerinde onun maskesini düşürmüş, onun en azından bize bir faydası dokunamayacağını bildirmiştim; zira çekingenliğinden başka bir de Fransa'ya karşı duyduğu kinin de gözönünde tutulması gerekir, bunu da size etraflı bir şekilde

açıklamış bulunuyorum. Peşin hükümlü olmak bakımından Said Efendi'nin Bonneval'i (Haşmet Paşa) taklit ettiği açıkça ortada, bu da bizim görüşlerimize su rekli engel oluşturmuştur. Şu tedbirlerden bahsetmek istiyorum ki, Fransa Türkleri savaşa ille sokmak istemiyor, bunu ancak ondan kurtulma yolun da destekliyor ve maksadı da kendi başına barış yaparak onları feda etmek veya feda etmek suretiyle barış yapmak. 1734de Said Efendi ve Bonneval bizim Polonya işlerimize girdiler. Marki de Ville neuve'ün müzâkerelerdeki basanlarının neticesiz kalmasına sebep oldular, Fransa bu yüzden Bysvick barış anlaşmasında güçlüklerle karşılaştı. En bek lenmiyeni, Fransızların savaşa devam edeceklerine dair Bâb-ı Âli'ye karşı yazılı taahhütte bulunma sim istediler. Türkler bu okuldan bizlere güvenme meyi öğrendiler. Said Efendi kendi prensiplerini ter. ket m iş durumda; bu bakımdan kont Bonneval de, o da kararlarında ısrarlı, sabit olamıyorlar. Bu işaret ettiğim hususu, Mösyö, siz de müşahâde etmiş olmalısınız. Bâb-ı Âli ile ittifak zorunluluğunun kaçınılmaz olduğu görüşünü ileri süren kendileri, ama bunun üzerinde herhangi bir geliştirme gayreti göstermeyerek meseleyi uyutmak veya unutturmak isteyenler de yine kendileri. Bu hususu göz-önünde tuttuğumdan, bütün bu şartları yakından öğrenmiş olmanın verdiği bilgiyle, 10 Nisan 1745 tarihli muhtıramda size şu esas görüşü bildirmek lüzumunu duydum: Bâb-ı Âli komşularıyla arasını bozmak istememektedir ve bir kargaşalık çıktığında, silâh kullanarak değil, şartlardan yararlanarak Bosturya hükümetinden bazı yararlar elde etmeyi, bunda da müzâkereleri kullanmayı hedef alıyor. Gerçekten de gördünüz, Mösyö, Bâb-ı Âli kendisine verdiğimiz fikirlerin, davranış tarzlarının hiçbirini uygulamadı, sadece Viyana hükümetinin tercümanına verilecek cevabı geciktirdi ve bu arada Toskan devletleriyle Bâb-ı Âli arasındaki barışa bağlı bulunduğu fikrini devam ettirdi. Böylece Türkler barışçı sistemlerini yine yürütmüş» Büyük Sul-tan'ın tab'asının deniz ticaretini tehdit eden korsanların sayısını azaltmış oldular. Şüphe etmiyorum ki, Mösyö, Viyana hükümeti Banat tarafında en ufak bir fedakârlığa razı olduğu takdirde, Bâb-ı Âli 1739 anlaşmasının yenilenmesini ve yürürlükte kalmasını isteyecektir. Bütün bunları, İran barışı hakkında edindiğimiz bilgiler ve haberlerle birlikte size bildirdim ve gerçekten de gördüğünüz gibi, bu barış anlaşması Bâb-ı Âli'nin sisteminde hiçbir değişiklik meydana getireksizin imzalanmıştır. Bütün Dunların neticesi şu oldu ki, Bonneval'in ümitlerinizi sizi gücendirmeden beslemeğe devam etmeniz için ileri sürdüğü eğlendirici bahaneler kısa kesildi ve köşeye sıkıştırılınca da Bonneval açık ve gerçeklere uygun olarak konuşmak zorunda kaldı. Bu teferruat, Mösyö, herhalde Said Efendi'ye güvenmeniz hususunda size yapılan telkinlere karşı duyacağınız teessüfleri azaltmayacaktır, tabii bu görüş kont Bonneval için de olduğu gibi geçerlidir; bu arada kont Bonneval'in yakın ölümü, sizi teessüflerinin bakımından belki teselli yerine geçecektir.

İki ay var ki, kont Bonneval midesinde ve göğsündeki kan hücumunun vücuda getirdiği şişkinlikten muztarib ve bunu kendisinde bulunan damla ületiyile izah ediyorlar. Geçen yıl bu hastalık yüzünden çektiği ızdıraptan kurtulmak için zacyağı içerek intiharı düşünmüştü. O zamandan beri hastalığı gözle görülür şekilde arttı. Artık sıcak suya bastırılmış bal ile uygulanan tedavi de kâr etmiyor. Doktorların tavsiyeleri hilâfına, bu sıcak bala kuvvetli içkileri de eldedi. Böyle akü almadık bir tedavi uygulaması yüzünden sık sık baygınlıklar geçirmeğe başladı. Bu baygınlıklara doktorlar bir felcin habercileri nazariyle bakıyorlar. <3nbeş gün kadar var ki, yatağa mihlanmış durumda. Aynı 17'slnden beri yatağında uyuklama vaziyetinde hareketsiz yatıyor. Birkaç gül önce görüştüğüm doktor, beni hastanın durumunun iyiye gittiği hususunda temin etti: söylediğine göre, aşırı derecede endişelenilecek bir durum bahis konusu değil. Size şu noktayı belirtiyim ki, mektupları bana Bonneval vasitasıyla ulaştırmak istediğiniz takdirde, bir kopyasını da aynı tarihte bana göndermek lut-fûnda bulununuz. Çünkü, ben bu kopyayı, bir aksilik çıktığı takdirde, aslını ben yazmış gibi gösteririm ve sizin sırrınızın ortaya çıkması da böylece önlenmiş olur. Çünkü mektuplarda birtakım tenkitler var; Türklerin eline geçtiği takdirde, bu tenkitlerin tarafımdan yapıldığına inanılması kolaydır. Ayrıca, Bonneval'i, durumunu gözönünde tutarak kralın hizmetinde bulunmuyor sayabilirsiniz; böyle olunca, benim talimata ihtiyacımı takdir buyurursunuz; aksi takdirde eli kolu bağlı bir durumda kalmam bahis konusudur. Bu ayın 21'inde, Bon-neval'inkine yakın olan Napoli elçilik konağına akşamı geçirmek üzere gittim ve elçi de Ma j o'ya mahrem bir şekilde, Bonneval'e sıhhi durumu ile ilgilendiğim haber verilip bu yolda teselli bulmadan Öldüğü takdirde çok üzüleceğimi bildirdim. Elçiye benimle gelmemesini rica ederek, tanınmadan bir ziyarette bulunacağımı söyledim; yâni bu konuda bana vermiş olduğunuz talimata taroamiyle uygun davrandım. Zaten, tamamiyle tebdil vaziyette kendisini ziyaret edeceğim hususunda Bonneval'e haber göndermiştim. Oğlu Süleyman Bey, Bonneval'-in odasına mümkün olduğu kadar az gürlütü çıkararak girmem hususunda gereken tedbirleri almıştı. Saat sekizde ışksız ve beraberimde Peyssonnel'den gayri kimse bulunmadan oraya gittim. Kontu bir zekâ uyanıklığı ve aydınlığı içinde buldum; şartlara uygun olarak candan bir konuşmadan sonra mektubunuzu verdim; büyük bir halsizlik içinde bulunduğundan ?arb açmakta güçlük çekti; zarfı açınca, mektubu okuması için Peyssonnel'e verdi; kâğıt düz açılınca mektubun şifreli olduğu anlaşıldı. Pekâlâ, dedi kont, şifreyi Peyssonnel'e çözdüre-

bilirsiniz; kendisine, bu şifrenin anahtarının yalnız kendisinde bulunduğu cevabını verdim. Kont: Öyleyse, dedi, yarın sekreterim Paul'ü çağırırım, Süleyman Bey ona mektubun şifresini çözdürecek ve ben size mektubun aslıyla kopyasını göndereceğim.

Bütün bunlar buraya kadar çok iyiydi, kendisinden gitme müsaadesi aldım. Çıkarken, Peyssonnel'i, hastarunkine bitişik odada bazı yabancılarla oturup eğlenen Süleyman Bey'e gönderdim: Kendisine konta bir mektub verdiğimi, bu mektubu yastığının altında bulacağını, şifresini çözdürüp bana bildireceği, bunun çok önemli olduğu yolunda haber saldım. Bu tedbir zarurîydi; zira kont birkaç zaman sonra şiddetli bir damla illeti bunalımı içine girdi, kesin bir hareketsizlik ve dalgınlık haliyle yatıp kaldı. Bir kaşıkla ağzına verileden başka hiçbir gıda almıyor ve artık konuşmuyordu. Mektubun şifresinin çözülmesi ve muhtevası bakımından, Mösyö, Süleyman Bey ile Paul'ün sır saklamalarına teslim olmuş durumdaydım. Süleyman Bey yaklaşık kırkbeş yaşlarında Milanlı bir dönmeydi, parlak olmaktan ziyade sağlam bir zekâsı vardı; zâten, menfaatlerine, terfiine dikkat gösteriyor, bunun için de çok çalışıyor, mutedil görünüşü ve davranışlarındaki topluma uyusla takdir kazanıyordu. Burada dostlar ve koruyucular kazanmak yolunda kont Bonneval ile münasebetlerinden yararlandı; yıllardan beri, kont Bonneval adına, humbaracıbaşı görevini yürütüyor ve babalığından ayrı bir evde yaşıyor, Venedikli bir dönmenin tek kızıyla evliliğini sürdürüyor. Süleyman Bey'in göze çarpıcı büyük bir kaabiliyeti yok, tanıdığı kişiler de, yâni dostluk çevresi de çok geniş değil, fakat babasının görüşmelerini ve Bâb-ı Âlî'deki temaslarını biliyor ve bu bakımdan hayli tanıdığı da var, bunlara babalığından mesaj götürüp getirmiş durumda, bu bakımdan Beyoğlu'nda Avrupa ahvâline dâir haberler toplayabilecek bir kişi durumunu rahatlıkla devam ettirebilir, yâni, babalığı kont Bonneval'ın yerini aşağı yukarı tutabileceğine inandırıcı bir durumu var. Yâni, şimdiki durumda kendisiyle anlaşılabilir, tabii bir kanal durumunda ve benim gizliliği bozmamak bakımından şahsen yürütemeyeceğini teşebbüslerde bana yardımcı olabilecek bir kişi durumunda; Kont Bonneval'ın evrakı günlerden beri onun elinde bulunduğu ve bunları emin yerde tuttuğuna göre kendisine karşı çekingen davranmanın da bir mânâsı yok. Bunun yapılması da zarurî idi, zira Peyssonnel, rahatsızlığından beri Bonneval'i günde iki kere evinde ziyaret ediyordu, kontun defterlerinin ve birtakım kayıtlarla dolu haritalarının bir kanepede üzerinde ve herkesin alabileceği durumda bulduklarına Süleyman Bey'in dikkatini çekti. Bu uyarıdan itibaren Süleyman Bey, babalığına ait eline ne geçtiyse toplayıp emin bir yere koydu. Onları nereye naklettiğini kesinlikle bilmiyorum, fakat Napoli elçiliği kaçıları Chevrier, evrakların en önemlilerinin kendisinde bulunduğunu dün akşam söyledi. Cenovah olan bu kaçıları, kötü bir hâtıra dolayısıyla hatırlayacaksınız, Mösyö; bundan yedi-sekiz yıl önce, İsviçre'de Fransız poli tikası aleyhinde bazı haberler yaymış ve hükümet bu haberlerin Protestanları aleyhimize isyan ettirecek mâhiyette olduklarına hükmederek, M. de Villeneuve'e onu kötü bir ruh gibi ortadan yoket-mesi hususunda mükerrer emirler verilmişti; M. Finchetti onu Napoli işlerine karıştırdığında, oraya bir seyahat yaptı ve istenen projeleri sağladı, zira böyle işlerde mahareti gözden uzak tutulmayacak derecededir. Bu işine mükâfat olarak kendisi Napoli elçiliği kaçıları mevkisine getirildi, kendisinin ihtiyacı olan güler yüzü ve iyi muameleyi kont Bonneval'ın evinde bulduğundan ona fazlasıyla bağlandı. Süleyman Bey, bahis konusu şifresi çözülecek mektubu ayın 12. günü akşamı ona verdi; bunu Paul'den öğrendim; ayın 22. günü sabahı ChGvri'er'yi göndererek Paul'ü çağırtdım. Önce bana hatâlar bulunduğu için mektubun bir kısmının şifresini çözmenin mümkün olmadığını söyledi; bununla beraber, kont Bonneval kendine geldiğinde onun da hatırlamalarıyla hatalı şifrenin çözülebileceği ümidinde olduğunu bildirdi. Tabii, mesele krala hizmetle alâkalı olduğundan Süleyman Bey'in izninin alınması gerektiğini de sözlerine ekledi. Bu söylediklerini temin etmiş olacak ki, dün akşam bana, yazıma eklenmiş olarak bulacağımız özeti getirdi.

Bu mektubun gerektirdiği düşüncelere girmeden önce, şifresi çözülen kısmı okuduktan sonra, M. Peyssonnel'i, bu irtibat hizmetinden teşekkürlerimi sunması ve Bonneval hakkında üzüntülerim olduğunu, fakat bu mektubun bunları daha da arttırdığını bildirmesi için Süleyman Bey'in evine gönderdim; bunlara ilâve olarak, ilerlemesine yardıma olmak hususunda vesileler bulmak istediğimi, Fransa menfaatlerine uygun olan bu ihtimam ve himmet-lerini devam ettirmek niyetindeyse, Bâb-ı Âlî'nin güvenini iyi kullanmak hususunda bu mektubun kendisine bir fikir verebileceğini, kararının beni mutlu edeceğini söylemesini de istedim. Bu iltifattan çok duygulanan Süleyman Bey, Peyssonnel'e, bu mektub şifresi işinin hayli yorucu olmasından ötürü kendisini mazur görmemi dilediğini ve kont iyileştiği takdirde endişelenilecek bir husus kalmayacağını, kontun Said Efendi'ye müzâkereler konusunda fazla güvenmesinden ötürü Reisefendi'yi ihmâl ettiğini, dostlarından olmadığını, bunun için kendi görevi olan humbaracıbaşığa karşı iyi niyetli olmasını sağlamak üzere bu sabah kendisini ziyaret ettiğini, zâten başkalarının işine karışmaktan hoşlanmadığını, bununla beraber Fransa'nın kendisinden isteyeceği her şeyi yerine getireceğini söyledi. Peyssonnel, kendisine hâdiselere uzak kalmanın sağlam bir kararın delili olduğunu bildirdi ve bunun istisnaları olmağa değer bulunduğunu ilâve etti: Böylece, Süleyman ikna

Fransa'nın Napoli elçisi L'Hopital de ona aynı görev üzerinde duran bir mektup gönderdi. Bonne-val'in Fransa'ya dönmesine müsaade eden

edilmekte, kendisiyle mutabık kalınmasında güçlük göstermedi. Şimdi, Mösyö, mektuplarımız vasıtasıyla bana ulaştırmakla şeref verdiğiniz talimat üzerinde düşünmek kalıyor: 1. Evvelce Türklerin oyalama harekâtında bulunmalarını, yâni gösteriler yapmalarını istiyordunuz, şimdi ise, ellerine silâhlarını alarak Macaristan kraliçesinin İtalya'yı raptetmesine mâni olmaları talebinde bulunuyorsunuz; bu noktanın ne kadar nâzik olduğunu ve gerçekleştirilmesinin ne kadar çok teşebbüs ve görüşmeye bağlı bulunduğunu takdir buyurursunuz. Süleyman Bey kont Bonneval'in yapması gerekenleri üstlendiği takdirde bu teşebbüsler dolaylı cereyan edecek demektir; bunların gizli kalıp kalmayacaklarına gelince. Kont Bonneval'in bu işi üstlenmesi dolayısıyla gerekli bütün teferruatı size bildirdiğime göre, karar vermek de size düşer. Bana gelince, 29 Ağustos'da Veziri-âzam'la yaptığım ve tarafınızdan tasvib gören görüşme çerçevesinde hareket edeceğim. 2. Ümit eder-siniz ki, Türkler kendi çıkarlarını fazlalık olarak belirttiği ölçüde sizinle görüş birliğine varırlar. Bugün bu sebebe yâni çıkar sebebine bir de hediyesi katacağınızı vaadediyorsunuz. Hediyelerden maksadınızın para vermek olduğu meydanda ve bunu da miktar olarak yüz bin ekü olarak belirtiyorsunuz. Sizden şurasını hatırlamanızı rica ederim ki, Mösyö, kont Bonneval ile görüştüğümüzde, Fransa'nın, Türkiye'nin girişeceği oyalama harekâtı masraflarının yarısını ödeyebileceğini imâ etmişiniz ve bu da Bâb-ı Âli'nin pek hoşuna gitmemişti. Bugün durumun daha meseleli olduğunu hatırlamak isterim, çünkü Reifefendi, yâni Hariciye nâ~ zırıyla karşı karşıya kalacağız demektir ve J945 muhturasında size çizdiğim portresine bakılarak hüküm vermek gerekirse, bu zat, söylediğiniz raka mm daha fazlasını temin edebilecek bir karakter yapışma sahiptir. Fakat, meselenin para ile ilgili yönünün hemen her şeyi halledebileceğini sanmayalım; Reifefendi, her şeyden fazla, bu davranışında Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatini açıkça, elle tutulurcasına görmek isteyecektir ve en az bunun kadar önemli de, bütün olup bitecekler karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun başının ağrımına hiçbir suretle müsaade edilmeyeceğinin teminâtını arayacaktır. Bunlardan emin olduktan, bu v önlerden tamamıyla teminât altına alındıktan sonra da sıra kendi şahsî çıkarının tatminine gelecektir. Yâni bunlardan ne birini, ne ötekini feda etmesi diye bir şey mevcut değildir. İşte benim Reifefendi ile ilgili düşünce ve in'tibâlanm bunlardan ibarettir. 3. Bu iki düşünce bir üçüncüsünü akla getirmektedir. Bu da son talimatlarınızın, görüşlerinizin başarısında başlıca engeli ortadan kaldırmamaktadır. Bu da Bâb-ı Âli'nin, terkedilmek ihtimalini gözönünde tutmaktan kaynaklanan tereddüdüdür. 4. Son raporlarımda Reifefendi'nin, Bâb-ı Âli'nin hareketsiz kalmasının suçunu bizim iki hata-nuza bağladığını gördünüz, Mösyö. Bunlardan biri, Büyük-Sultan'ın arabuluculuğunu kabul etmemiş olmamız; diğeri, Prusya kralının bir ittifak hususundaki yaklaşmalarına hiçbir suretle cevap verilmemiş olması. Doıayısıyla, Bâb-ı Âli'nin savaş ilânı sebebini Macaristan kraliçesinin bu arabuluculuğu reddetmiş olmasına dayandırabileceği hususunda Reifefendi'yi ikna etmek güç olacaktır; ayrıca bizim, Rusya imparatoriçesini, yalnız onu tek arabulucu olarak tanıdığımız hususunda, Rus hükümeti nezdindeki teşebbüslerimiz de iyice haber alınmış ve öğrenilmiş durumda. Bâb-ı Âli'nin Prusya ile ittifakı meselesine gelince, ne sizin yazılarınızda, ne de kont Bonneval'inkilerde, Bâb-ı Âli'nin teşebbüslerinden ötürü mâruz kaldığı kırıcı davranışların tedavi ve telâfisi hususunda herhangi bir tavsiye ile karşılaşmaktayım. Reifefendi ve Bâb-ı Âli, bu durumda kendisini küçük düşürülmüş saymakta ve pek tabu olarak bir kin duymaktadır. Bahis konusu, kinin çok kuvvetli olması düşünülebilir. Zira, Reifefendi, son defa görüşümde, İbrahim'in, üzüntüsünden ve utancından ölmüş olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti; çünkü bu müzâkerelerin kesin bir başarı ile neticeleneceği konusunda Bâb-ı Âli'ye teminât vermiş bulunuyordu. Son düşüncem şu ki, Mösyö, talimatlarımız herhalde Avusturya elçisiyle yapılan görüşmeler sona erdiğinde gelecektir; bu arada Avusturya elçisi Penkler'le esirlerin salıverilmesi üzerinde bir liste de hazırlanmış bulunmaktadır. Bu esirler, Livurn'daki kadirgalarda bulunan kürek esirlerine karşılık hürriyet lor in 1 elde edeceklerdir. Bu konuda Reifefendi müsait bir görünüş vermektedir. Ben, zindana atılmış olan cizvitlerin, hürriyetlerine kavuşacak kişilerin liste lerinde yer almalarına çalışıyorum. Reifefendi de bu konuda M. Fonton'a gelecek olan yeni postayı beklediğini söyledi. Görünüşe bakılırsa. Bâb-t Âli Avusturya hükümetinin ultiatomuna gereken karşılığı verecek ve elçi Penkler'le yapılan müzâkereler, Bâb-ı Âli'nin geri çekilmesini imkânsız kılacak kadar ilerlemiş olacak.

Burada Malta şövalyeler tarikatı için keşfetmiş olduğum hususu Venedik elçisi Bocag'a haber ver-mekte bilhassa ihtimam gösterdim; fakat, kont Bon-neval'in muhturasında geçen hususu elçiye bildirmeği lüzumsuz saydım: Muhtrada geçen olay, Mal-talıların Büyük-Sultan'ın iki gemisini batırdıkları rivayeti idi; zâten bu da doğrulanmış bir söylenti değildi. Bu olay, öyle görünüyor ki, gözden kaçmış olmalı.»
Sonsuz saygılarımla, vb. Cas tel İlane

mektup, Peyssnol tarafından şifresi çözülmüş olarak kendisine verildi. Fakat, Bonneval ertesi gün, ilerlemiş goutte (nıkrıs) hastalığından, vasi-yetnâmesiz, on kese borç bırakarak öldü (23 Mayıs 1747). Kendini Bonneval'in gayri meşru oğlu olarak tanıtan kırkbeş yaşındaki mühtedi Süleyman, bombacılar kumandanı olarak babalığının yerini aldı (Haziran 1747), aynı şekilde Macar mühtedisi İbrahim Müteferrika'nın oğlu İbrahim, babasının Ölümünden sonra, geçen, yıl, imparatorluk matbaasının müdürlüğüne getirilmişti.

Bonneval, yeni îsveç elçisi Tessin'e, Carlson'un İstanbul'da kalmasını sağlamak üzere başvurmuştu; bununla beraber, Cart son geri çağırılarak yerine önce maslahatgüzar, peşinden elçi olarak Celsing atandı (1745).

O sırada Türk devleti üzerine küçük bir eser yazmış olan Porter ¹⁷⁷, İngiltere'nin İstanbul elçisiydi. Yazdığı eser, aynı zamanda İstanbul'da Venedik elçiliğinde kâtip olarak görev yapan Businello'nunkinden ¹⁷⁸ daha az önemli değildi. Aynı dönemde Cizvit Borowski altı kişilik bir mâiyyetle gelerek, Polonya adına, Tataristan'da temsilcilik ve Sira'da bir misafirhane tesisi talebinde bulundu. Kendisine iyi muamele edildi ve bahis konusu ülkelere gitmesi hususunda fermanlar verildi, tki yıl önce Veziriâzam'ın hetman Podocki'ye Rusya'nın Ukrayna ¹⁷⁹ya karşı silâhlanıp silâhlanmadığını sorduğu mektuptan bu yana Bâb-ı Âlî'nin Polonya ile diplomatik bir ilişkisi olmamıştı. ¹⁸⁰

Rusya İle Barış Anlaşmasının Yenilenmesi

Kırım hanını İstanbul'a çağırarak ve yukarıda bahsettiğimiz şekilde parlak bir törenle karşılayan Bâb-ı Âlî, kendi politikasının tesiri üzerinde fikir alış verişinde bulunmuştu; Osmanlı İmparatorluğu İran'la barış anlaşması imzalamıştı ve bu gösteri hareketiyle aynı menfaatler üzerinde birleştikleri tesirini uyandırmak istemişti. Kırım hanı, Rusların Kabarta halkını kendi hâkimiyetleri altına almak istemelerinden şikâyet etti, oysa son anlaşmada halkın bağımsız olduğu beyanı bulunuyordu; Zaporoglar için de durum aynıydı. Rus elçisi Nepluieff bu hususları hükümetine bildirdi; fakat Kırım

¹⁷⁷ Observation on the religion, law, government and manners of the Turks. Lyon, 1768. (Türklerin dini, hukuku ve yaşayış tarzları üzerine müşahedeler).

¹⁷⁸ Pierre Businello, Osmanlıların hükümeti, âdet ve yaşayış tarzı Üzerine rapor, Lelpzig, 1788.

¹⁷⁹ Veziriazam Hasan Pasa'nın Polonyalı general Potocki'ye mektubu (Şubat 1744).

¹⁸⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/82-84

hanlığına bir konsolos atanması yolundaki teklifine, Tatarların vahşi oldukları, Fransız konsolosuna çok kötü muamele ettikleri, bu hususta bir karara varmadan önce hanın memleketine dönmesinin beklenmesinin yerinde olacağı cevabı verildi. Nepluieff, iki ay sonra, barış anlaşmasının ve son anlaşma ekinin yenilenmesi hususunda görüşmelerde bulundu. Yenilenmeden maksat, sadece anlaşmada geçen prens İvan adı yerine imparatoriçe Catherine (Kate-rina) adının yazılmasını mümkün kılmaktı. Zâten anlaşma sürekli olarak yapıldığından yenilenmeğe gerek olmamakla beraber, Reisefendi bu şartlar içinde yeni bir menfaat kaynağı gördü ve Rusya'nın isteğine can ve gönülden rıza gösterdi. Böylece, sürekli barış anlaşması imparatoriçe adına düzenlenen bir anlaşmayla yenilendi (10 Nisan 1747 - 29 Rebiul'evvel 1160).¹⁸¹

Avusturya Barış Anlaşması Süresiz Uzatıldı

Bâb-ı Âlî, İmparator I. François'nın tahta çıkmasından sonra olağanüstü yetkili murahhas veya elçi olarak atanan baron de Penkler'in¹⁸² muhteşem bir törenle huzura kabul gününü önceden belirlemişti; Penkler, İmparatorun tahta çıkışını bu kabulde resmen tebliğ etmiş olacaktı. Fakat, Reisefendi, elçinin güven-mektubunda İmparatorun unvanları arasında Kudüs kralı sıfatının geçmesi üzerinde durdu. Gerçekten de, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde bu konudaki itirazlardan sonra Bâb-ı Âlî'ye gönderilen Avusturya resmî vesikalarından bu unvan kaldırılmıştı. Reisefendi'ye göre, bu hususun bilmezlikten gelinmesi, Osmanlı İmparatorluğu hükümetine karşı bir saygısızlıktı. Reisefendi, evvelce memlekete sahib olduğu için Sultan, Macaristan liralı unvanını kullandığı takdirdp bunun uygun görülüp görülmeyeceğini baron de Penkler'e sordu. Elçi, İmparatorun kullandığı unvanın Lorraine dukeleri tarafından kullanıldığı için fazla önemi; olmadığını * belirtmekle yetindi;; Bütün itirazlarından bir netice çıkmadığından unvanı silmek zorunda kaldı. Napoli kralları da güven mektuplarından aynı unvanı kaldırmak zorunda kalmışlardı. Böylece, Penkler'in güven mektuplarındaki unvanlar değiştirildi. Bu olayı

¹⁸¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/84

¹⁸² Penkler'in raporu. Müzâkereler ve neticesi için İzi Tarihi'ne, t. 160 ve 161, bakınız. Tarihi 1818'de yayınladığı ve İzzetli İstanbul'da otuzdört yıl önce yayımlandığı ve anlaşmanın metni Penkler'in 2 Ağustos 1747 raporunda ek olarak bulunduğu halde Schoel bu olaydan habersizdir; Türkçe metinden önce anlaşmaya getirilen değişikliğin sebeplerini İzah için bir giriş bulunmaktadır. Rusça nüshada bu giriş yoktur.

İmparatorluk müverrihi (tarihçisi) muzafferâne bir edâ ile nakletmekte ve buradan sözü Belgrad¹⁸³ anlaşmasına getirerek, Sultan Mah-mud*un ek anlaşmaya konulan bazı ifâdelerin çıkarılmağa zorlanması karşısında; «Cenab-ı Hak isterse, zamanı gelince onlar bu yaptıklarını bize ödeyeceklerdir»¹⁸⁴ sözünü söylemekte haklı olduğunu imâ etmektedir.

Penkler, huzura kabul merasimlerinden sonra, biri Toskan büyük-dükü sıfatıyla bir dostluk anlaşması imzalanmasını başarmak, diğeri Belgrad anlaşmasının müddetsiz olarak uzatılmasını hedef alan ikili müzâkerelere girişti. Bu sürekli barış hususunda ilk fikir, kendisini zenginleştirecek hâdis ve müzâkereleri harekete getirmekte ve sonra bunları sadece altının yoluna koyabileceği güçlüklerle kuşatmakta usta olan Reifefendi'-den geldi. Barış ve dostluk anlaşmasıyla alâkalı müzâkerelerin cereyanı sırasında, Reifefendi, kendisine Fransız elçisi Castel-lane ve Bonneval tarafından telkin edilen bir itirazı ortaya attı: Varcki tarafından yazılan Floransa tarihinde Come de M&licis, şövalyeleri Malta şövalyeleri gibi Müslümanlara karşı açıkça savaş hâlinde bulunan Saint-Etienne mezhebinin kurucusu olarak gösterilmişti; bu böyle olunca, Bâb-ı Ali ile Toskana arasında hiçbir dostluk mevcut bulunamazdı. Avusturya elçisi Penkler, Reifefendi'ye zekîce bir cevap verdi: Eğer eski düşmanlıklar ebedî olmuş olsaydı, Kur'an'da «Bütün kafirleri Ölümle cezalandırınız.» yazdığına göre, Bâb-ı Âli hıristiyan devletlerle nasıl barış hâlinde yaşayabilir ve dostluk münasebetlerini sürdürebilirdi? Her hükümdar, diye ekledi, devletlerinin iyiliğini kendi vicdaniyle barıştırmayı hedef bilmelidir; Bâb-ı Âli'nin de aynı anlayış içinde olduğunu ümit etmek gerekir. Bâb-ı Âli tarafından diğeri bir güçlük, «ebedî* kelimesiyle ifâde edilen Belgrad barışının sürekliliğine karşı çıkarıldı. Ebedî sözünün Kur'an'a aykırılığı üzerinde duruluyordu,- fakat, Bâb-ı Âli Rusya ile «ebedî»¹⁸⁵ bir anlaşma imzalamış olduğuna göre bu itiraz fazlasıyla garipti, üstelik bu anlaşma, bahis konusu kelimeye dokunulmadan daha son zamanlarda yenilenmişti. Reifefendi, sadece «uzun müddet»¹⁸⁶ sözcüğünün kullanılmasını istiyordu; elçi, bunlara karşı sürekli ve ebedî¹⁸⁷

¹⁸³ Belgrad anlaşmasında bazı ifâdeler için Bâb-ı Âli'ye yapılan baskılar sonunda bunların değiştirilmek zorunda kalınması Penkler'in güven mektubuna karşı takınılan tavırla telâfi edilmiştir. İzi geniş tarihî bilgisiyle Hudeybiye anlaşması sırasında Kureyşli Uer'in Hz. Peygamber'! bazı kelimeleri değiştirmeye zorladıklarını, Peygam-ber'ln de Saffeyn savaşında bunu ödeyeceklerini bilerek razı olduğunu anlatmaktadır.

¹⁸⁴ İnşallah vakti ile mukabele ve mükâfat olur.

¹⁸⁵ Müebbede.

¹⁸⁶ Memdûd, yâni uzun müddetli.

¹⁸⁷ Dâim veya müebbed.

kelimelerini tercih ediyordu. Nihayet sürekli ve devamlı ¹⁸⁸ kelimeleri üzerinde karar kılındı. Fakat, Türkçe nüshada bu iki kelimeye şeriatin ¹⁸⁹ müsaade ettiği uzun müddet kelimesinin tercih edildiğini belirten ek bir madde konuldu. Bütün bu güçlükler, Fransa'nın menfaatlerinin savunucusu, fakat, Bâb-ı Âlî'yi Avusturya'ya karşı bir savaşa kışkırtmağa gücü yetmediğinden hiç değilse bu iki devlet arasında dostça ilişkileri engellemek isteyen Şeyhülislâm Hayâtizâde'nin başının altından çıkıyordu. Ha-yâtizâde, Avusturya İmparatoruna verilen Kudüs kralı unvanına şiddetle karşı çıkanlar arasında yer almıştı. Bu Şeyhülis-lâm'ın ve peşinden seksenlik Şeyhülislâm Mahmudzâde Zeynel-âbidin'in azledilmelerinden sonra istediği gibi hareket etmekte serbest kalan Reifendi, ünparatoriçenin anlaşmanın Avusturya'ya verilecek nüshasında Almanya İmparatorluğunun tek vârisi olarak kalmasına razı oldu ve anlaşmanın Türkiye nüshasında Sultan'inkilere eklenen Kudüs unvanı yakışsız kaçacağı düşüncesiyle kaldırıldı. Nihayet, müddetsiz olarak yenilene için olduğu gibi, Toskana ile yapılan anlaşma için, her birine üçbin duka altını verildi. Avusturya imparatorluğu için ölümcül bir mânâ taşıyan Belgrad barış anlaşması, imparatorluğa daha önce onbeşbin duka altınına malolmüştü, büyük, değeri ulan yüzük de bu rakama dâhil değildi. Böylece, Fransız elçisi Castel-lane ve iki gün önce ölen Bonneval'e rağmen, Bâb-ı Âlî Avusturya ve Toskana ile sürekli bir anlaşma imzaladı (25 Mayıs 1747). Yedi aylık bir süre içinde Osmanlı İmparatorluğu İran ile bir anlaşma yapmış, Rusya ve Avusturya ile mevcut anlaşmaları da müddetsiz olarak yenilemişti. ¹⁹⁰

ALTIŞDOKUZUNCU KİTAP

Hırka-l Şerif Dâiresi. — Veziriâzam'ın azil ve yerine Seyyid Abdullah Paşa'nın atanması. — Nâdir Şâh'm ölümü. — Olağanüstü yetkili elçi Kesrtye-U'nln İran'a dönüşü. — Memlûklerin katliâmı. — Birçok valinin atanması. — M. de Desalleors. — Hattf Mustafa murahhas olarak Viyana'da. — Evlenmeler, inşaatlar ve kitabeler. — İstanbul ve Bağ-dad'da isyan. — İran ve Napoli elçilikleri. — Kırım hanının ölümü. — Vezirlerin atanma ve değiştirilmeleri. — Şeyhülislam Esad, Naili ve Bıçakçılar imamının Ölümleri. — Tabiat Olayları. — Kesriyeli, Pirizâde ve Reifendl Mustafa'nın

¹⁸⁸ Dâim vü berkarar.

¹⁸⁹ Mesag-ı şer-i olduğu veçhile müddet-i memdüde. İzi, f. 116

¹⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/85-87

ölümü. — Bedeviler arasında Abdulvehab tarafından gerçekleştirilen İslâmiyet'te reform hareketi. — Bu mezheb adamının doktrini. — Arabistan'dan felâket haberleri. — Bir para hazinesinin keşfi. — Eflâk Prensi, Şeyhülislâm ve Veziriâzam'ın azilleri. — Yeniçeri' ağası sarayının ve sarayda bir köşkün inşâatı. — Bir HiAd elçisinin gelişi. — İran olayları. — d'Aix-la-Chapelle barışı Üzerine Bâb-ı Ali'nin görüşü. — İstanbul'daki Avrupa devletleri elçilerinin gayretleri. — Kışlalar, sayfiye köşkleri ve kalelerin İnşâası. — İç karışıklıklar. — Deniz olayları. — Veziriâzam'ın azil ve Kızlarağasının İdamı. — Deprem ve kasırga. — Yunanlıların ayaklanmaları. — Bâb-ı Ali tercümanları ve voyvodaların değiştirilmesi — Fransız, İsveç elçilerinin ve bir Danimarka murahhasının gayretleri, — Venedik ve Raguza. — Polonya ile muhâberât. — Yeni Sırbistan ve Kabartanda anlaşmazlıklar çıkması. — Gürcistan ve Irak olayları. — Sultan'ın İnşâattan ve ziyaretleri. — Galata Sarayı kütüphanesinin açılması. — Deprem. — Birinci Mahmud ve Şeyh Yusuf'un Ölümü.¹⁹¹

Hırka-i Şerif Dairesi

ETRAFDAKİ bütün devletlerle yenilenen barış anlaşmalarının verdiği huzurla, Sultan Mahmud, kendisini başlıca zevki olan inşaat işlerine tamamiyle adadı. Fakat ne yazık ki, son samanlarda akınlarından şikayetçi olan Ruslarla banşı devam ettirmek niaksadiyle Kuban Tatarlarını zabt-ı rabt altında tutmak için Açan adasında yaptırdığı bir yeni hisar istisna edilirse, yükselttiği yapıların hemen hepsi göze çarpmayan veya faydasız şeyler oldu. Nimet ve Nevres Efendi kafiyeli kitabelerinde Beşiktaş yazlık sarayının tamamlanmasını kutladılar ve onu Doğu'mın en ünlü yedi sarayı arasında saydılar: Bu saraylar Dicle üzerindeki Keyhusrev Nuşiravan¹⁹², Meda-in'deki¹⁹³ Keyhusrev Perviz ve Oronte¹⁹⁴ üzerindeki eşi güzel Şirin'di ve yeni yapıyı Arap hükümdarı Naaman'ın Irak'da¹⁹⁵ yaptırdığı diğer iki sarayla Hahramout'da ve Yemen'de Hom-yar kral¹⁹⁶ ailesi tarafından yüceltilen saraylarla da kıyasladılar. İmparatorluk müverrihi, sanatkârâne nesrini, yeni tamir ettirilen Sinanpaşa Köşkü'ne yerleştirilen ve hazineden ondört-bin

¹⁹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/88

¹⁹² Taki Kesra.

¹⁹³ Taki Muşgu

¹⁹⁴ Kasrı Şirin.

¹⁹⁵ Haveraak ve Sedir.

¹⁹⁶ Hadramut'daki Kasrı Muşeyed ve Sana'daki Gomedan.

dirhem gümüş çekilerek sırf bu mâdenden imâl edilen tahtı başarıyla övmek için kullandı; yazar bu tahtı gözalıcı bir us-lûbla överken, onu eski İran hükümdarı Keykavus'un tavus ¹⁹⁷ biçimindeki tahtından da üstün gösterdi. Avrupa'da aşağı yukarı bilinmeyen ve Asya'da unutulmuş bu hükümdarın adı böylece yeniden duyurulmuş oldu. Tarihin en yerinde övgüleriyle saraydaki kutsal emânetler salonunu tasvir etti. Sultan'ın yatak Odasının yanındaki odada, bu kutsal emânetlerden Hz. Peygam-ber'in yeşil renkli olan sancağı, kılıcı, yayı ve borda ¹⁹⁸ denilen siyah kumaştan hırkası imparatorluğun paha biçilmez kıymetleri olarak jmuhafaza ediliyorlardı. Peygamber'in sancağı îm-. paratorluğun bayrağı idi ve ordu savaşa giderken, muhteşem bir merasimle birliklerin serdarı olan Veziriâzam'ın ellerine teslim ediliyordu; sefer dönüşünde aynı törenle teslim alınıyordu. Hz. Peygamber'in kılıcı tahta çıkan Sultanlar tarafından kuşanılıyordu ve kutsal hırka ¹⁹⁹, her yıl Ramazan ayının ortasında törenle ziyarete açılıyor, saray subayları, büyükler ve Nazırlar tarafından ziyaret ediliyordu; Hz. Peygamber'in hırkasının bir ucunun batırıldığı su kutsal sayılıyor, saray ileri gelenleriyle şehrin eşrafına dağıtılıyordu. Sancak-ı Şerif ve hırka ayrı ayrı kırk bohçada muhafaza ediliyor, gümüş bir kasada korunuyordu. Diğer eşyaların muhafazasında kullanılmak üzere imâl edilecek kasa için Sultan'ın verdiği altmışsekizbin dirhem gümüşten başka, dip duvarı ufuk mavisini olan Kutsal Emânetler Dâiresi'nin bezenmesi için aynı madenden yirmi ve bir buna yakın dirhem tutarında kullanım yapıldı. Müverrih bu vesileyle, bu hırkanın, Hz. Peygamber'in, meşhur medhiyesinde: «Peygamber, kılıcımları her tarafa yayılan kılıçta*»; bu, Allah'ın kınından bizzat çektiği kılıçtır» beytini okuduğu sırada, şâir Kâab Bin Süheyr'e sırtından çıkarıp verdiği hırkanın aynı olduğunu anlatan şehâdetleri zikrediyor.

Hz. Peygamber'in halefleri olan Halifeler ve Mısır Halifelerinin halefleri durumundaki Osmanlı Sultanları, uzun zaman kendilerini şeriatını dünyaya kabul ettirmek için kınlarından çekilmiş Allah'ın kılıcı olarak görmüşlerdir; fakat, onsekizinci asrın başından beri III. Ahmed ve I. Mahmud saltanatları döneminde, Bâb-ı Âlî'yi rahatsız eden ve nihayet bir siyaset âleti olarak kullanılan İran prensinin idamı için birçok vesile varken, adetlerdeki bu değişiklik tesiriyle Bâb-ı Âlî onu Samsun'a göndermek ve oradan da Kırım hanlarının sürgün yerleri olan Rodos'a naklettirmekle yetindi. Eflak

¹⁹⁷ Tahtı Tavus; Tahtı Keykavus.

¹⁹⁸ Orada Ebubekir, Ömer ve Osman'ın ve Peygamber'in diğer ashabının da kılıçları görülmektedir.

¹⁹⁹ Hırka-i şerife.

tab'asınıii prens Jean Maurocordato'dan ²⁰⁰ şikâyetleri ayyuka çıkınca Veziriazam onu azletti ve yerine böylece üçüncü defa bospodar makamına çıkan Bâb-ı Âlî tercümanı Alexandre Ghika'nın kardeşi Gregoire Ghika'yı atadı (24 Ağustos 1747 - 17 Şaban 1160). Ghika'nın düşüşünü, kısa bir süre sonra Veziriâzam'ınki takibetti. ²⁰¹

Veziriazamın Azli Ve Yerine Seyyid-Abdullah Paşa'nın Atanması

Esseyid-Metuned, uzun yıllar boyunca İmparatorluğun en önemli görevlerinde başarıyla hizmet görmüş, Belgrad anlaşmasından önceki safhada, neticelendirilmesini hazırlayan müzâkerelerde kayda değer rol oynamıştı; Veziriazam olarak idâresinin son dokuz ayı içinde İran'la yapılan anlaşmayı yenilemiş veya yeniden kurmuş, Rusya ve Avusturya ile İmparatorluk arasındaki anlaşmalara yenilemek suretiyle sağlamlık kazandırmış, Toskana büyük-dükü ile bir dostluk anlaşması imzalamıştı. Ne var ki, bütün bu hizmetler, gözden düşmesine mani olamadı. Bunu da, onu ulemâ sınıfına hücum ettiren kavgacı ve kinci mizacı hızlandırdı. Afyon iptilâsı kendisine Tiryaki lakabı takılmasına yol açmıştı ve zâten halk görüşü açısından bir rezaletti. Vezâretiuzmâ makamına Seyid Abdullah Paşa'nın atandığını bildiren Hatt-ı Şerif, aynı zamanda azledilen Veziriazam'ın ulemâya karşı takındığı tavrı şiddetle kınadı.

Yeni Veziriazam Seyyid Abdullah Paşa, Veziriazam Köprülü Hüseyin Paşa'nın kâhyası Hasan Paşa'nın oğluydu. Çorlulu Ali Paşa'nın Veziriâzamlığı döneminde Rumeli Beylerbeyi olan Hasan Paşa Veziriâzamlık makamına atanmak üzere İstanbul'a çağırılmıştı; rakibi olan Çorlulu durumu öğrenince onu Mısır'a gönderdi ve orada idam edildi. Oğlu Seyid Abdullah, bu olaylar cereyan ettiği sırada ancak büyük-mirahur makamında bulunuyordu ve Aydm'da başgösteren Sarıbeyoğlu isyanını bastırmıştı. Sırasıyla Kıbrıs, Rakka ve Aydın valilik makamlarında bulunduktan sonra, İstanbul'a çağırıldı ve kendisinin Veziriâzamlık makamı verildi. Selefi olan Esseyid Mehmed Paşa Rodos adasına gönderildi; sürgüne gönderilmesi, bir evvelki Şeyhülislâm, Tabib, Hayatîzâde'nin Şam'da vefatına rastladı. Reisefendi Abdullah, dostu ve Niemirow barış kongresinde birlikte çalıştığı gözden düşen Veziriâzam'ın kaderini paylaştı. Bununla beraber, düşmesinin başlıca

²⁰⁰ İzi, t. 128. Ana tarafından akraba olduklarından her ikisi de Scarlat-zıftde adını taşıyorlar.

²⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/88-90

sebepleri Kâhyabey (İçişleri Nâzın)'in kıskançlığı ve defterdar ile kavgası olarak sayılabilir. Kendisini çocuklarına vasi tayin eden yaşlı Murteza'nın serveti üzerinden ancak beşyüz kese ödemekle suçlanmıştı; Murteza'nın kızını oğlu ile evlendirmişti. Yeni Veziriazam, eski Reifefendi Abdullah'ı Kastamonu'ya sürgüne gönderdi. Bununla beraber, talebi üzerine Edirne'de oturmasına izin verdi²⁰². Büyük değerinde bir şâir olan Abdullah Nailî, Devlet Dâiresi yazarlarının şefliğine atandı ve müverrih izi teşrifatçıbaşılığa yükseltildi.

Veziriazam Seyyid Abdullah Paşa, makamı ve nüfuzu fazla-siyile dikkatimizi çekmiş olan Reifefendi'den başka, bütün selefleri gibi, dâiresinin birinci derecedeki memurlarını değiştirdi; Kâhyabey'i, çavuşbaşı, Nişancı'yı, üç defterdarı, müsteşarı, beylikçiyi, mektupçu ve iki tezkireciyi, altı mabeyinciye²⁰³ ve müfettişi, süvarilik dâiresinin²⁰⁴ altı müfettiş kâtibini, piyâ-delerinkileri²⁰⁵, Hazine Dâiresi baş idarecilerini²⁰⁶ azletti; ayrıca, İmparatorluk valilerinden onikisinin yerlerini değiştirdi.

Yeni Veziriâzam'ın ilk idâri tedbiri, bir emirname yayınlayarak, aksine davranana sert cezalar koymak suretiyle, Beyoğlu ve Galata meyhanelerinde şarap satışını yasaklamak oldu. «Hz. Peygamber'in bütün kötülüklerin anası²⁰⁷ olarak bildirdiği» diyor İzi, «şarabın kızı²⁰⁸ artık açıkça görünemedi ve bu zamanın kadınlaşmış erkekleri²⁰⁹, şarap dolu kristal bardakları porselen kahve fincanlarıyla değiştirmek²¹⁰ zorunda kaldılar.» Kısa bir süre sonra, meyhane ve kabarelerin en fazla bulunduğu İstanbul'un mahallesi Samatya'da yangın çıktığında, şairler cinaslı dilleriyle bu yangına boğazlan kuruyan ve yanan şarap meraklılarının iç çekmelerinden kivilcimlandı-ğını, bu suretle alevlendiğini anlattılar (4 Kasım 1747 - 1 Zilkade 1160).²¹¹

²⁰² Numanzâde, Hoş Tavsiyeler'inde, Edirne'de Reifefendi Abdullah'la yaptığı bir görüşmeyi naklediyor ve ondan Tavukçubaşı olarak bahsediyor.

²⁰³ Hâzine, tersane, para, şehir, mutbak ve arpa.

²⁰⁴ Sipahilerinden i, silâhdarlarinkini, vb.

²⁰⁵ Yeniçerilerin, cebecilerin, topçu ve toparabacıların.

²⁰⁶ Tevcihat (atamalar) listesi, İzi, f. 140'da bulunmaktadır.

²⁰⁷ Ummul faabâis.

²⁰⁸ Bint-ül areb, Acemcesi: Dunteri rez.

²⁰⁹ Surezai zaman.

²¹⁰ İzl'nin söylediğine göre, beş-altı mısralık tenkitler (tahmis ve tes-dls) düzüyorlardı:

<Hûmlar şikeste cam tehi yok mevcut-u mey,

Ettün esir kohv*. bizi, hey zemaney Key;>

²¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/91-92

Nâdir Şah'ın Ölümü

Başka mâhiyette bir yangın, İran sınırında patlamak üzere olduğunun tehdid işaretlerini veriyordu. Kısa bir süre önce, Erij van'da Nâdir şaha karşı başkaldırıldığı haberi alınmıştı; bir müddet sonra da bu hükümdarın öldürüldüğü öğrenildi. Ker-manşahanlı Celi hanın yeğeni ve Nâdir'in topçu birlikleri kumandanı Gurd Hüseyin han ve İbrahim'in oğlu, İran şanınin kardeşi Ali-Kuli han, ortadan kaldırılacaklar listesinde kendilerinin de bulunduğunu öğrenince, canlarını kurtarmak için müs-tebidi öldürmeğe karar verip üçbin kişi topladılar. Bu maksatla Keşekcibaşı Kocabeğ ve Cezayircibaşı Salihbeğ'le birleştiler; bunlar şahın muhafızları kumandanıydı. Nâdir şah Koçum üzerine ilerlemek üzere Horasan'da Meşhed'den ayrılırken, üç oğlunu sıkı bir muhafaza altında bulundurduğu Kalat kalesine göndermişti; bunlar, kısa bir zaman önce aslı esası olmayan bir şüphe üzerine gözlerini oyduduğu Biza-Kuli Mirza, Nasrullah Mirza ve şahın veliahdı Şâhrûh Mirza, Riza-Kuli'nin oğlu ve Tahmasip'in kızıydı. İstibdadından ve devlet dînine suikasdin-den, halk ve mollalar üzerindeki baskısından artık şüphe edilmeyen Nâdir'in eski şöhretinden eser kalmamıştı. İnancı yerinde olan bütün şüler için bir kin mevzuu hâline gelmişti. Oğuz-beğlerin ve Afganlıların reisleriyle bir gece istişare ve müzâkerelerde bulunmuştu. Tasarısı ortaya çıkmıştı. Nâdiri durdurmak için, iki muhafız kumandanı Kocabeğ'le Salihbeğ, görevlerinin verdiği imtiyazdan yararlanarak geceyi dış muhafızlar arasında geçirdiler ve Nâdir şâhm uyuduğu çadıra girdiler. Sıkıştırılmış olduğunu gören Nâdir kendisini cesaretle savundu, fakat Salihbeğ'in indirdiği bir kılıç darbesi hayatına son verdi ²¹² (23 Haziran 1747 - 14 Cemaziyül'evvel 1160).

Nâdir şahın öldürüldüğü gecenin sabahı korkunç bir kargaşalıkla karşılaşıldı. Afganlı Ahmed han, Oğuzbeğlere ait bir birlikle İran birliklerine hücum etti; fakat yenilgiye uğrayarak Kandahar'a kaçtı. Nazar Ali han ordunun öfkesinin kurbanı oldu; Mayar han ve şeriat makamının başı olan Mollabaşı çâreyi kaçmakta buldular. Nâdir şahın mühür muhafızı, efendisinin cesedini Meşhed'e götürmek üzere bir deveye koydu, fakat yolda rastladığı bir kısım Kürtler onu cesedi bir çukura atarak üzerini toprakla örtmeğe zorladılar ²¹³. Nadir şâhm ölümü İstanbul'da, Sultan'ın can

²¹² İzi, f. 135.

²¹³ Nâdir şâh Üzerine yazılan tarihlerde bu olaydan bahsedilmemekte-dir.

düşmanlarından biri daha ortadan kalktığından Allah'ın bir lûtfu şeklinde yorumlanarak şenliğe vesile oldu. Osmanlı İmparatorluğu müverrihinin yorumuna göre, Almanya İmparatoru VI. Charles ve Rusya İmparatoriçesi Anne'dan sonra Halifeye karşı savaşa cür'et eden Nâdir de Kur'an'ın: «İki hiçbir şey değil, üç ²¹⁴ olması gerek.» hükmüne uygun olarak dünyadan ayrılmıştı. Nâdir şahın kaatillerin kılıç darbeleriyle can verdiği gün, şaha Sultan'ın zengin hediyelerini götürmekle görevlendirilmiş olan olağanüstü yetkili elçilik heyeti İran sınırını geçmişti.

Sırbistan'da sınırların belirlenmesinde komiser olarak görev yaptığını gördüğümüz ve bu görevini ²¹⁵ bir raporla gelecek nesillere intikal ettiren elçilik karargâhı kadısı müderris Numan Efendi, birtakım işaretlerin kehânetçe mânâlarına başvurarak, Sultan'ın hediyeleri arasında mücevherlerle süslü bir kılıç bulunduğunu gözönünde tutup, Nâdir şahın kaçınılmaz bir kaderle kılıç darbeleriyle hayatını kaybedeceği neticesini çıkarır. Bu vesileyle Niemirow kongresi kurbanı Kâhyabey Osman'ın, Sultan imamı Pîrîzâde'nin ona kâğıttan sanatkârca oyulmuş bir makas göndermesinden kısa bir süre sonra idam edilmiş olduğunu hatırlatır. Yazar, bunun hemen peşinden, hükümdarların, devlet ileri gelenlerinin düşüşlerini ve diğer felâketleri haber veren işaretler üzerinde durur. Tehdid altındaki, yâni başına bir şeyler gelecek kişinin sarığının ve tuğun yere düşmesi gibi olaylar da bu kötü işaretler arasında yer almaktadır. Bunlardan en az yedi işaret de Kesriyeli'nin elçilik görevinin iyi sonuçlanmayacağını haber vermektedir. ²¹⁶

Olağanüstü Yetkili Elçi Kesriyeli'nin İrana Dönüşü

Nâdir şâhm öldürüldüğü haberi duyulunca, şâh Hüseyin'in oğlu olduğunu iddia eden Sam Mirza ²¹⁷, Azerbaycan'da taht üzerindeki hakkım ileri sürerek, takdisin ve İran krallarının mezar şehri olan Erdebil'de kudretli hükümdar kılıcı kuşandı. Paşası İbrahim han, Oğuzbeğ, Osmanlı elçisini ve taşıdığı zengin hediyeleri ele geçirip onları hemen Tahran'a götürmek ümidiyle Hemedan etrafındaki memleketleri geçti. Sam Mirza ve İbrahim han,

²¹⁴ Eşşeyûn la yusennâ illa ve kad yusellis. tzi, f. 134.

²¹⁵ Hoş Tavsiyeler adlı eserinin Üçüncü cildinde.

²¹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/93-94

²¹⁷ Bu taht İddiacısının mühüründeki yazı Numan'da, f. 150'de bulun maktadır ve şöyledir: Be men ez Gerdigâr ihlamest ismen es lutfi şiri Hakk est. Yâni: İlham bana Allah'ın elinden geldi; Allah'ın aslanı Ali'nin köpeği ben Sam adını aldım.

her ikisi de pâhâ biçilmez hediyelere sahip olmayı akıllarına koyduklarından, elçilik heyetini memleketin daha fazla içerilerine çekmek maksadiyle Nâdir şahın ölümünün boş bir rivayetten ibaret olduğunu anlatmağa çalıştılar. Fakat Türk heyetine gelen mektupların tarihlerini mukayese eden ikinci elçi Receb Paşa, kâhya defterdar ve kadı Numan Efendi gerçeği öğrenmeyi başardılar. Sonradan gelen mektuplar onları doğrulamakta gecikmedi ²¹⁸. Elçiyi geri dönmeğe ikna eden kadı Numan Efendi, bu dönüş tedbirinin zarurî olduğunu bir zabıtla tesbit etmeği yerinde buldu. Elçi Kesriyeli hududa vardı ve Sina üzerinden Bağdad'a yöneldi; zeâmetli bin süvarinin koruması sayesinde sağ salim bu şehre ulaştı. Bu atlı birliği, Sultan'ın Nâdir'e gönderdiği hediyelerin Kürdlerin, Oguz-beğler ve Afşarların muhtemel saldırılarına karşı savunulması için elçinin mâiyyetine verilmişti.

Nâdir şâhm öldüğünü bildiren tezkirenin gelmesinden beş gün sonra, Sultan, payitahtta olağanüstü bir meclisi toplantıya çağırdı. Bu mecliste olayların gelişmesi beklenerek İran sınırında barışın devam ettirilmesi uygun görüldü (25 Ağustos 1747 - -18 Şaban 1160).

Birkaç gün sonra, Bâb-ı Âlî, bu eyâleti iki ayrı ²¹⁹ dönemde idare etmiş olan Bağdad valisi Ahmed Paşa'nın öldüğünü öğrendi. Ölümünden önce âsi Kürd Selim hanı ²²⁰ itaat altına almıştı. Sultan, bu Paşa'nın yerine eski Veziriazam Ahmed Pa-şa'yı atadı. Aynı zamanda elçi Kesriyeli'yi Basra valiliğine getirdi. Sultan Mahmud'un ikinci mirâhuru Mustafa Bey, şaha gönderilmiş olan hediyeleri İstanbul'a getirmek ve ölen valinin mallarını müsadere etmekle görevlendirildi. İkinci elçi Receb Paşa, defterdar Mustafa Bey, karargâh kadısı Numan Efendi, müverrih Rahmi, Kesriyeli elçilik heyetine bağlı olanların hepsi, aynı vesileyle İstanbul'a dönmek emrini aldılar. Numan Efendi, o zamana kadar müderrisler arasında işgal ettiğinden daha yüksek bir rütbeye geçti. Bu ilerleme onu memnun etmedi; Şeyhül-islâm'a yakınlıkla, Sırbistan'da sınır belirleme komisyonundaki ve Kesriyeli ile hizmetlerini, Sultan'ın huzurunda iki kere hil'at giymiş olduğunu, bunların en azından kendisinin Bağdad kadılığına tâyininde yeterli olması gerektiğini anlattı. Bununla beraber, ancak uzun zaman sonra Süleymaniye'ye bağlı sekizlerin müderrisliğini elde edebildi ve bu makamı

²¹⁸ Numan'da Nâdir'in ölümüyle alakalı başka yazarlarınkından daha çok bilgi ve teferruat bulunmaktadır, yalnız 14 yazacağı yerde 12 Cemaziyülâhır yazmakla yapılmıştır. Bu elçiliğin raporu Nuraan'Jit eserinde hayli yer kaplamaktadır; 85, t. ln-40 86'dan itibaren 161.

²¹⁹ İlk defasında onbir yıl, ikincisinde oniki yıl. Niebuhr'daki Bağdad valileri listesine bakınız, II. p. 233. tel, Paşa'mn otuz yıl valilik ettiğini söylemek suretiyle yapılmaktadır.

²²⁰ Numan'da Selim Han Tarlhi'ne bakınız.

aradan uzun zaman geçmeden Manisa kadılığı ile değiştirdi. Daha önce birçok kere sözünü ettiğimiz eserini bu görevdeyken yazdı.²²¹

Memlûklerin Katliâmı

Nâdir şahın öldürüldüğü haberi İstanbul'a henüz ulaşmıştı ki, Mısır valisi Ragıb Paşa'nın Memlûk beylerinin çıkardıkları isyanı bastırdığı haberi geldi ve isyancıların kesik başları saray kapısının önüne atıldı. I. Selim tarafından fethedildiğinden beri, Mısır'a Bâb-ı Âlî tarafından Firavunlar ülkesi, Memlûkle-re de sömürmeleri için bu zengin bölgeye zorla kabul ettirilmiş müstebidler gözüyle bakılmıştır. Bu yüzden, bu ülkenin sahne olduğu cinayetlerden sık sık bahsetmek imkânını bulduk. Mısır topraklaruu Osmanlı kanına bulayan Kaytaşbey isyanı üzerinden yirmi yıl geçmişti. O dönemden beri Bâb-ı Âlî'nin gönderdiği.bütün valiler, kendi çıkarlarına uygun olduğuna. dâir verdikleri hükme göre Memlûk beylerinin veya İmparatorluk tarihçisinin deyişiyile Katamitlerin beylerinin az veya çok kudretli esiri durumunda kalmaktan öteye gidememişlerdir. İmtiyazlarını kolayca uygulayacak Paşaları vali olarak kabul etmeği siyatleri hâline getirmişlerdi; daha geldikleri andan itibaren onları yokluyor, ölçüp biçiyor ve tehlikeli olduğunu anladıkları takdirde azledilmeleri için ellerinden geleni yapmaktan geri kalmıyorlardı. Ragıb Paşa, Memlûk beylerine önce her istediklerini yaptırabilecekleri yumuşak mizaçlı bir kişi olarak görünmüştü. Görünüşte kendisine bırakılan iktidarla yetinerek ve irâdelerine karşı çıkmadan üç yıl boyunca onlarla mükemmel bir anlaşma içinde yaşamıştı. Fakat, nihayet, İstanbul'dan almış olduğu Hatt-ı Şerifi uygulamaya koymanın zamanı geldiğine hükmetti; kendisine âsi beylerin ortadan kaldırılmaları emrediliyordu. Ragıb Paşa'nın durumu ciddi idi; Katamit²²² Memlûkler partisi çok kudretliydi; saflarında şu beyler bulunuyordu: Şeyhül-Beled Uzun İbrahim, hac-emiri (emir'ül-hac) Halil bey, Dimyat beyi Ali bey, Çolak Mehmed, hazine dâiresi beyi Pu-lad Ömer bey, Bbhaira kumandanı ve Küçük lâkablı Ömer bey. Hac-emirinin zalimliği ve gururu, Ragıb Paşa'ya uzun zamandır düşündüğü darbeyi vurmak fırsatını verdi. İbrahim bey Mağ-ribli bir taciri haksız yere idam edip mallarının üzerine oturduktan sonra, Ragıb Paşa kendisine yüzyirmi kese para vermeği

²²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/94-96

²²² İzi, t. 137-139.

üstlenmedikçe hac kabilelerinin idaresini ele almayacağını bildirince halkı son derece öfkelenirdi. Sabrı taşırılan Ragıb Paşa resmi olmayan bir çâreye başvurdu: Kendisine bağlı bir grup askeri pusucu olarak görevlendirdi; bunlar beyleri divanda toplantı halindeyken bastırıp öldüreceklerdi. Baskın kısmen başarılı oldu: Dört bey, defterdar, hazinedar, Dimyat ve Bohaira beyleri saldıranlar²²³ tarafından öldürüldü, fakat diğer üçü, şeyhül-Beled başlarında olduğu halde cesaretleri sayesinde kurtuldu (10 Ağustos - 3 Şaban).

Bu öldürme olaylarından sonra, Ragıb Paşa, İstanbul'daki benzeri kadar itibarlı olan Hz. Peygamber'in Sancağı'nı alarak Azablar Kapusu'na .gitti. Hac-emirliğine atadığı Bagicelilbeğ, Yeniçeriler Kapusu yakınındaki Mahcar menzilini işgal etti. Kazdağı çavuşu İbrahim Yeniçeriler Kapusu'na yerleştiği sırada, Rıdvan kahyabey Sultanhasan ve Sebil-ul-Müminin mahallesine hâkim oldu. Aynı gün, Ragıb Paşa, Kahire'nin yedi loncasının mensuplarını Sultan'ın bayrağına yeniden sadakat yeminine davet etti.

Bu sırada, İbrahimbeğ ve Küçük Ömerbeğ altı bin Memlûk toplamış ve Mısır'ın belli başlı işlerini Katamit beğleri arasında paylaşmışlardı. Valinin tarafında ise yedi loncadan üç bin asker, eski Circe beyi Mustafabeğ, Sefer beyi Halilbeğ ve Kahire defterdarı Abaza Mehmedbeğ bulunuyordu. Ragıb Paşa, ücretlerinden ayrı olarak altıbin akçe mükâfat vaadederek küçük ordusunun cesaretini tahrik ettikten sonra, Sebilul-Mümi-nin mahallesindeki Memlûklerin üzerine yürüdü. Öğleden sonra saat dörtte başlayan evden eve savaş, güneş batışından iki saat sonraya kadar sürdü. Memlûk beylerinden dördü, Büyük İbrahimbeğ, Küçük Ömerbeğ, Süleymanbeğ ve Bohaira eski valisi Hamzabeğ, gece karanlığından yararlanarak Yukarı Mısır'a kaçtılar. Ragıb Paşa, aynı akşam, o günün başarısında başlıca hizmetleri geçen müteferrika albayını ve azablar ağasını bey pâyesiyle mükâfatlandırdı. Yeniçeriağası, Kahire kara-Kullukçubaşı, atlara binmek ve gece boyunca şehirde asayişi hâkim kılmak emri aldılar. Cumaya rastlayan ertesi gün camileri açtılar ve vali Nil'in, şedde açılan bir yarıkla sularının salıverilmesi şenliğinde, tabî her zamanki debdebe ve gösterişten uzak bir şekilde, hazır bulundu.²²⁴

²²³ İzi, f. 139. «Vali Ragıb Paşa, Bâb-ı Âlî'nin emirlerine uygun olarak, devlete karşı itaatli davranmayan yinn&eş beyin Mısır'daki hâkimiyetlerini ortadan kaldırmak üzere 1747 yılı 10 Ağustos Perşembe günü Kahire'de bir suikasd tertiplede.» Penkler'in raporu.

²²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/96-98

Birçok Valinin Atanması

Kesik Memlûk başlarının İstanbul'a gelişi, Toskana büyük .dükünün bu ülkeyle ²²⁵ yeni yaptığı dostluk anlaşması müna sebebiyle Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği yüzbeş Müslümanın iki gemiyle İstanbul limanına girmesi kadar sevinç uyandırdı. Bu Müslümanlar ikişer ikişer Sultan'm huzuruna çıkarıldılar ve Sultan bunlara beşbin kuruş ihanda bulundu; Kızlarağası, Veziriazam her birine bin kuruş hediye ettiler. Aynı miktarda para, daha sonraki günlerde Sultan'ın vezirliğe, sonra Mora vergi tahsilatı (mukassilik) makamına atadığı Kâhyabey, Yeğen Ali tarafından da verildi. Kâhyabeyliğe tersane âmiri Yusuf Efendi getirildi. Eski Mora mukassiliğinde bulunan vezir silâhdâr Mustafa Bey Negrepont valiliğine atandı ve kendisine arpalık olarak Karlı-ili sancakları verildi. Negropont valiliğinde selefi olan Veziriazam Osman Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa Aydın'a mukassiliğe atandı ve vilâyetin geliri kendisine bırakıldı; bu husus, Sultan'm elyazısıyla bildirildi, imparatorluk müverrihi bu çeşitli atamaları bildirdiği liste ile vali ve sancak kumandanlarının karşılıklı durumlarına küçümsenmesi imkânsız bir ışık tutmaktadır. Sancağın gerçek mâliki (musarnf) vali unvanı verilen tek kişidir; Bâb-ı Âlî'nin bir subayına bir sancak verilmişse ve bunu arpalık olarak almışsa ve bu işi bir başkasına idare ettiriyorsa, vekiline mütesellim denilir. Şuurlarda kumandanlık ve kalelerde muhafızlık görevlerinde bulunanlar arpalık denilen bu türlü gelirlerden yararlanırlar; nihayet, Bâb-ı Âlî bir sancağın vergi gelirlerinin bütünü bir Pa-şa'ya bıraktığında, buna sahip olana muhassil, yâni gelirlerini alan kişi, sahip olduğu gelir durumuna da «malikâne» adı verilir. ²²⁶

M. De Desalleurs

Fransız elçisi Castellane'ın Bâb-ı Âlî'yi Avusturya ile savaşa tahrik etmekdeki bütün gayretlerine rağmen, bu devlet Avusturya ile devamlı bir barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşmanın imzalanmasından altı ay sonra, Castellane'ın yerine M. Desalleurs Fransa'nın İstanbul elçiliğine atandı. Sultan'ın lütfettiği huzura kabul töreni her zamanki ihtişam içinde cereyan etti. Yirmidört çavuş, altı Yeniçeri, elçinin binek atlarını yularlarından tutan

²²⁵ Gemiler 7 Aralık 1747de İstanbul limanına demirlediler. Penkler'in raporu.

²²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/98-99

altı seyis, silâhdâr ve sarayın kapucubaşısı, on çuhadar, onaltı uşak, iki oda hizmetçisi, oniki tercüman, çavuşlar kâtibi ve mabeyincisi, elçilik güven mektuplarını taşıyan elçilik kâtibi. elçinin önünde ilerliyorlardı. Elçi altın sirmadan dokunmuş parıltılar içinde bir elbise ve gümüş sirmadan bir yelek giymişti ve sekiz muhafız tarafından çevrelenmişti, sağında çavuşbaşı ve solunda mihmandar yer almıştı; altmış Fransız tacirinin önünde yürüyen baron de Tott alayın²²⁷ sonunu kapatıyordu (21 Kasım 1747). Baron de Tott Macar asüliydi ve o sırada istihkâm subayı olarak Fransa kralının hizmetinde bulunuyordu; evvelce, Veziriâzam'm Fransa'nın aracılığını kabul ettiğini bildiren mektubunu XV. Louis'ye götürmek üzere Fransa elçisi Villeneuve tarafından görevlendirilmişti. O zamandan beri Fransa devletinin hizmetinde kalmıştı. Fransa hükümeti onun kaabiliyetine güven besliyordu ve fiilen Türklerle, Rodosto'ya sürülen, başlarında Czaky ile Zay'ın bulunduğu Macarlarla münasebetlerinde kullanılmıştı. Fakat, Polonya görevlisi Zierzanofsky'nin, Rusya'nın Polonya içişlerine müdâhalede bulunduğu ve hürriyetlerini engellediğinden şikâyet etmek üzere Fransız elçisi Desalleurs'e başvurmasından beri teşebbüsleri artık başarılı olamamıştı (1748). Fransız elçisi De-salleurs, üzerinde hareket edeceği zemini derinlemesine yoklu-yormuşçasına uzun zaman faaliyete geçmeden durdu. Nihayet Veziriâzam'a bir muhtıra sunarak, Sultan'ı otuzbin mevcutlu bir Rus ordusunun Almanya içinden Flandre'a girişini protesto etmesi hususunda yardımda bulunmasını istedi. Fakat, Rusların silâhlarını kendi sınırlarından başka yerlere çevirdiğini görmekten memnunluk duyan Bâb-ı Âlî sessiz kalmayı tercih etti. Hülâsa, bu dönemde Rusya ve Avusturya'ya- karşı son derece barışçı bir siyaseti benimsemiş durumdaydı ve barışçılıkta o kadar ileri gitmişti ki, imparator içe Anne ile Almanya imparatoru arasında yapılan son ittifak anlaşmasında gizli bir maddenin bulunduğu haberi bile olmamıştı. O zamana kadar gizli kalan bu maddeyle iki hükümet, Bâb-ı Âlî'nin taarruzu hâlinde, ona karşı aynı zamanda savaş ilân etmeği ve ordularını savaş²²⁸ için birleştirmeyi üstlenmişlerdi. Bâb-ı Âlî, Fransız elçisi Desalleurs'ün Rus birliklerinin Avusturya devletleri topraklarında ilerleyişi konusunda birbiri peşi sıra verdiği yedi muhtırayı büyük bir maharet

²²⁷ Desalleurs'ün eşi, prenses Lubomirska, kontes Rutofsky'ye 21 Kasım 1747de gönderdiği mektup. Evvelki elçi Castellane'in veda için huzura kabul törenini teferruatıyla İzi, f. 164, vermektedir. Chevrier raporunda elçi Desalleurs'ü şöyle anlatıyor: «Duyarlı, az konuşan, düşünen ve doğrudan konuya giren, sade görünüşlü.»

²²⁸ Articulus secretissimus: Schoelrin yayınlanan koleksiyonunda (11 Haziran 1746) anlaşmada gizli madde yok.

göstererek cevapsız bırakmıştı; Fransız elçisi Bâb-ı Âlî, Fransa. îsveç ve Prusya arasında bir ittifakın müzâkerelerini gerçekleştirmek bakımından da başarılı olamamıştı; bu anlaşma ile dört devlet Rusya'nın ihtiraslarına son vermediği, Rusya²²⁹ ve Avusturya hükümetleriyle ayrı anlaşma imzalamamayı taahhüd edeceklerdi. Durum böyle iken, Bâb-ı Alî, Fransa'nın, eski Kapdan-ı derya, o sırada Rodos beyi olan Mustafa Paşa'nın kadırgasını iade etmeleri için Malta şövalyeleri nezdinde müdahalede bulunması hususunda Fransız elçisi Desalleurs'e başvurdu. Mustafa Paşa, I. Mahmud'un Rodos'a sürdüğü bir evvelki Veziriazam El-hac Mehmed Paşa'nın yeni hükümetini İçel kıyılarına çıkarmıştı. Mersin limanında geminin kürek sıralarına bağlanan yüz-seksen hristiyan, oniki Napolili gemicinin yardımıyla zincirlerini kırmış; geminin yeni askere alınmış, ayrıca sayıca da az tayfalarıyla çarpıştıktan sonra kadırgaya hâkim olmuşlardı. Yeni içel valisinin ve Rodos kaptanının kaçakları yakalamaları için Antalya, Fenike ve Mersin sahil muhafızlarına süratle haber ulaştırmalarına ve kaçakları yakalama emri vermelerine rağmen, bunlar engine açılmayı ve kadırgayı Malta'ya götürmeyi başarmışlardı (9 Ocak 1744 -10 Muharrem 1161). Fransız elçisi Desalleurs, hükümetine şövalyeleri esir kadırgayı geri göndermeğe ikna etmesi için durumu bildireceği vaadinde bulundu. Avusturya'nın İstanbul elçisi baron de Penkler, son anlaşmanın imzalanmasından iki ay sonra imzalı nüshayı Bâb-ı Âlî'ye teslim etmiş, karşılık olarak Sultan'ın mührünü taşıyan nüshayı almıştı (29 Temmuz). Veziriâzam'a, Reisefendi'ye, Veziriazam dâiresi kâtibine, Bâb-ı Âli tercümanına ve yardımcısı genç İbrahim'e verilecek gümüş hediyelerin değeri beşbin duka tuttu; fakat Reisefendi'nin yalnız kendisi için altıbin duka istediği dikkate alınır ve hele Bâb-ı Âlî ile yaptığı anlaşmanın Napoli'ye maliyeti olan yüzbin kuruştan ayrı olarak tasdikli anlaşmaların teatisi esnasında Veziriâzam'a değeri onyedibin beşyüz kuruş tahmin edilen bir yüzük hediye sunmak zorunda bırakılması hatırlanırsa, beş bin duka önemli bir meblağ sayılmamak gerekir.

İstanbul'daki ikametı sırasında, Penkler, Bâb-ı Âlî'yi, Toskan büyük-dükü ile Cezayir, Tunus, Trablus dayıları arasında bir ticaret anlaşmasının müzâkereleri için Sungur²³⁰ Ali Ağa'yı Afrika'ya göndermek hususunda ikna etti. Beraberinde Avusturyalı tercüman Gaspar Momars ve Toskan komiseri İp-politi bulunan Osmanlı murahhası önce Cezayir'e gitti; bahis konusu

²²⁹ Chevrier'nin raporuna ekli Penkler'ın raporu.

²³⁰ Müellif «Sougour» adını kullanıyor. (Ç.N.)

ticaret anlaşmasını imzaladıktan sonra, oradan kendisini Tunus ve oradan Trablus'a ²³¹ geçmek üzere getirdiği Osmanlı donanmasına ait iki hafif tekneyle yola çıktı. ²³²

Hattî Mustafa Murahhas Olarak Viyana'da

Olağanüstü elçi sıfatıyla Avusturya elçisi Penkler ikamet ve yiyecek masrafı olarak Bâb-ı Âlî'den kendisinden önceki elçilere verilenden on kuruş fazla aldı; kendisinden öncekiler masraflarını karşılamak üzere günde doksanseviz kuruşta kalmışlardı. Fazla olarak, huzura kabul gününde sadece mabeyinci ve çavuşlar kâtibi tarafından değil, fazla olarak iki mabeyinci daha kendisine refakat etmişti. Penkler'in elçiliğine tam karşılık vermek isteyen Veziriazam, Hattî Mustafa Efendi'yi Viyana elçiliğine atarken onu nişancı rütbesine yükseltti. Görülüyor ki, Hattî Mustafa Efendi, Bâb-ı Âlî'nin onaltı yıl önce altmışiki kişilik bir mâiyyetle Avusturya'ya gönderdiği ve sadece ikinci defterdar unvanını taşıyan elçi Mustafa'dan bir derece yüksekti. O dönemden beri düşük rütbeyle Avusturya elçiliğine gönderilen Mustafa iki kere Reisefendi makamında bulunmuş, bu sıfatla Belgrad anlaşmasını imzaladıktan sonra, daha yakın bir zamanda bu anlaşmayı sürekli barış anlaşmasına dönüştürmüştü.

Hattî Mustafa Efendi, elçiliğe atanmadan önce Mevkufatçı (Vergiler dâiresi başkanı) görevinde bulunuyordu; İmparatorluk harekât dâiresinden çıkma bir esir kadınla evlenmiş, daha önce Rusya sınırlarını belirleyen komisyonda çalışmıştı, ts-tanbul'dan yüz kişiden oluşan bir mâiyyet (NOT: 1) ve değeri ikiyüzelli-üçyüz kese para tutan hediyelerle Viyana'-ya hareket etti. Görevinin başlıca hedefi, Almanya imparatoru olarak tahta çıkmış olması dolayısıyla I. François'yı tebrik etmektir. İmparatora verilecek hediyelerin sayısı, Pasarofça anlaşmasının imzası sırasında olağanüstü elçinin kâtibi tarafından Viyana'ya götürülenden altı aded daha azdı; fakat buna karşılık Hattî Mustafa Efendi, İmparatoriçeye verilmek üzere yirmiiki hediye götürüyordu. Hattî Mustafa Efendi, Almanya imparatoru I. François ve Macaristan ve Bohemya kraliçesi Marie-Therese'e verilmek üzere hükümetinden güven mektupları da almıştı. Bu çifte görevi değerlendirmek maksadiyle şahsı ve mâiyyeti için iki kat günlük masraf ödenmesi talebinde

²³¹ Cezayir'le anlaşma 18 Ekim 1740'da, Tunus'la 18 Aralık 1740'da, Trablus'la 27 Ocak 1740" da İmzalandı.

²³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/99-101

bulundu. Avusturya hükümeti, elçinin talebini yerinde bularak, kendisinden önceki elçilerin almadıkları bir meblağı, günde oniki dukayı elçiye ödedi. Osmanlı elçisi, huzura kabul edilmeden önce, imparatoriçe ve kraliçeye takdim edileceği gün teşrifata ve alayın ilerleyişini düzenleyen kaidelere uyacağını yazı ile ta-ahhüd etmek, mâiyyetindekülerih ve getirdiği hediyelerin listesini ve iki hükümdara hitaben söyleyeceği nutukların kopyalarını vermek zorunda kaldı. Yine, Rumlar, Yahudiler, dönmeler hâriç olmak üzere, elçinin bütün Müslüman mâiyyetinin imparatorluk sarayına varılınca atlardan inmeleri, yalnız kendisinin elçilik kâtibi ve kâhyabey refakatinde atla ikinci avluya girebileceği, silâhlarını teslim ettikten sonra kabul salonuna girdiğinde, salonun ortasında ve tahta yaklaştığında âdet olan üç selâmı vermesi ve güven mektuplarıyla hediyeler listesini bu vesileyle tahtın yanına konulan masanın üzerine bırakarak, yerine kadar geri geri gittikten sonra, hediyeleri tahtın önüne koymasını kararlaştırıldı; nihayet, elçi Hattî Mustafa Efendi, Sultan'm kapaniçesinin benzeri olan İmparatorun pelerinini öpmeyi ve İmparatoru üç kere selâmlayarak geri geri gidip salondan çıkmayı taahhüt etti. Avusturya hükümeti tercümanı Schwaheim, elçinin şehrin anıtları, Schoenbrunn sarajrsn, hazîne dâiresini, kütüphaneyi ve tiyatroları ziyaretinde, diğer merakı değer yerleri görmesinde refakatinde bulunmak üzere mihmandarlığına atandı. Bu sayılan yerleri dolaştığı sırada elçiye özellikle serinletici içecekler verilmesine itinâ gösterildi. Hattî (Mevkufatçı) Mustafa Efendi, yazdığı bir rölyasyonda (rapor) ²³³ Viyana'daki elçilik görevini ayrıntılarıyla anlattı ve bu rapor, İzi'nin Osmanlı Tarihi'nde ek olarak bulunmaktadır. Ayrıca, elçi Hattî Mustafa Efendi'nin Viyana'ya gelişinde imparator ve İmparatoriçe tarafından huzura kabul edilişiyile, Viyana'dan ayrılırken veda için meclis başkanı, İmparator ve İmparatoriçe tarafından huzura kabuliyile ilgili ayrıntılar Viyana Gazetesi ²³⁴ ilâvesinde yayınlanmıştır. Yine bu gazetenin ilâvesinde, Avusturya elçisinin İstanbul'da huzura kabul töreni, olağanüstü yetkili elçi olarak veda için huzura kabul edildikten sonra olağan yetkili elçi göreviyile İstanbul'da kalması da ayrıntılarıyla yayınlanmıştır. Bu elçi, böyle bir unvanla Bâb-ı Âlî'nin güvenine lâyük ilk görevlidir; zira, daha öncekilerin hepsi olağanüstü

²³³ O dönemin dışişleri deyimi olarak kullanılan «relation» günümüzde rapor olarak kullanıldığından biz de genellikle rapor kelimesini kullandık. (Ç.N.)

²³⁴ İzi, f. 190-196. 1825 yılı Arşivleri, No. 27 ve 28, yazan Hormayer. Türk elçisinin veda resmi kabulü Viyana Gazetesi 16 Ekim 1748 ekinde; 19 Haziran 1748 No. 49 ve 1 Haziran No. 44 ekleri.

elçi olmuşlar ve sürekli elçi görevini yürütmemiş-lerdir.²³⁵

Evlenmeler, İnşaatlar Ve Kitabeler

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün sınır komşularıyla barış hâlinde bulunması, Sultan'a, son on yıllık savaşların zorunlu olarak ara verdirdiği yapı işleriyle, düğünler ve şenlikleri uygulamaya koyması imkânını sağladı. Oysa, Üçüncü Ahmed'in saltanatı döneminde, bütün bunlar günlük olaylardandı. Üçüncü Ahmed'in kızı Zübeyde sultan, Pâdişâh Birinci Mahmud'-un emri üzerine Anadolu Beylerbeyi Süleyman Paşa ile nişanlandı (2 Ocak 1748 - 1 Muharrem 1161). Derhal nişanlı Paşanın dünürü ve temsilcisi tâyin edildi ve nişanlı sultanın vekili Kız-larağası oldu; Şeyhülislâm bu birleşmeyi duâlarıyla kutsallaş-tirdi; Kızlarağası dinî kaidelere uygun olarak çeyiz ve nişan hediyesini beyan etti. Bu hediyeler altmışbin kuruş değerinde nâdir mücevherlerden ve yedibin beşyüz gümüş sikkeden oluş-maktaydı. Vezir Mustafa Paşa ve Üçüncü Ahmed'in kızı Saliha sultanın kızları Fatma hanım, Rumeli*Beylerbeyi Yahya Paşa'-nın kardeşi İbrahim Bey'le evlendirildi ve düğünleri üç ay sonra mütevazi bir şekilde gerçekleştirildi. Sultan Zübeyde'ye gelince, nişanlısı düğünün yapılmasından üç gün önce ölmüş olduğundan, bir yıl sonra Vezir Numan Paşa ile evlendirildi (6 Ocak 1749 - 16 Muharrem 1162).²³⁶

İstanbul Ve Bağdad'da İsyân

Sultan bu dönemde birkaç yeni köşkten başka, Beşiktaş'da büyük bir havuz, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında eski bir caminin yerine yenisini ve Dolmabahçe civarında son derece güzel görünümlü bir köşk yaptırdı. Kısa bir süre sonra, Sultan Birinci Mahmud, Şeyhülislâm'ın hazır bulunduğu bir törenle Bedes-tan yakınındaki yeni inşâ edilecek bir caminin ilk temel taşıını koydu; bu töreni, her zaman olduğu gibi, kırk koyunun kurban edilmesi izledi, imparatorluk tarihçisi İzi, bu vesileyle, imparatorluk Tarihnin boy boy sayfalarını," bu çeşitli yapıların tarihini²³⁷ gelecek nesillere intikal ettirmek maksadiyle, solgun

²³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/102-104

²³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/104

²³⁷ Burada, Osmanlı müverrihlerinin bir Sultan'ın saltanat dönemini tebarüz ettiren bazı olayları tarihçeler veya tarih düşürmek suretiyle belirtme alışkanlıkları işaret edilmek istenmiştir. Arab, tran ve TOrk

kitabelerle doldurdu. Aynı tarihçi bize Ramazan aynını sonunda. Bayram havası içinde Veziriâzam'ın Dolmabahçe'de Sul-tan'a verdiği ziyafetin altı büyük boy sayfa tutan bir tasvirini bıraktı; fakat kafiyeli, ağır bir düz yazının zaman zaman garip bir şekilde şairane düzyazıya yerini verdiği bu tasvir, uzunluğuna rağmen bize, elçilerin raporlarının (rölasyon) üç satırda öğrettiği önemli şeyleri içermemektedir. Bahis konusu ziyafette Veziriâzam'ın, makamım muhafaza maksadiyle, Sultan'a hediye olarak yirmibeşbin duka altını sunduğunu, saray subaylarına da oniki bin duka altını dağıttığını öğreniyoruz (7 Ekim 1748 - 14 Şevval 1161). Böylece, Esseyid Abdullah Paşa, kısa süren bir para fedakârlığı yoluyla İstanbul'da ortaya çıkan bir halk hareketinin sebep olduğu, seleflerinden bir çoğunun başına geldiği gibi, Veziriâzamhk mevkiini tehdid eden kasırganın yönünü değiştirmişti. Geçen temmuz ayının 20'sinde, yersiz yurtsuz takımından serseri bir Kürd kalabalığı, çıkaracakları kargaşalıkta Bedestanı yağmalama hayaliyle dükkânların yıkılacağı haykışıyla payitahtın sokaklarını dolaşmışlardı. Fakat, bu gürhunun maksatları, Pannakkapı, Bâyezid ve Mercanda bulunan muhafız birliklerini sür'atle harekete geçiren Yeniçeri-ağası'nın gayretile boşa çıkarılmıştı; Yeniçeri-ağası, muhafızlarla birlikte çarşıdaki dükkân sahiplerini haydutların üzerine saldırtmış, birkaçı öldürülmüş, diğerlerini dağıtmıştı. Veziriazam, Şeyhülislâm'ın da muvafakatim alarak, Rum ve Ermenilerin hukukî sorumluluktan uzak bir cesaretle bu kötülük erbabının üzerine varıp öldürebileceklerini ilân ettirdi²³⁸.

Veziriazam Seyyid Abdullah Paşa bu isyancı güruhu, bu ayaktakımı kalabalığını dağıtmayı başardığı için bir hil'at giydirilmek suretiyle mükâfatlandırıldı. Ayaklanmayı bastırmakta hizmetleri görülen Sultanbâyezid, Mercan ve Parmakkap* muhafız birlikleri erleri, her birine bin beşyüz kuruş verilerek mükâfatlandırıldılar. Ayrıca, gözcülere²³⁹ beşyüz; kargaşalığın ilk anlarında dükkânları yağma edilmiş olan tacirlere, uğradıkları zararı karşılamaları maksadiyle ikibin beşyüz kuruş dağıtıldı. Uzun zamandan beri Ermeniler ve Nikdeh'den İs tanbul'a yerleşmek üzere

müverrihleri (tarihçileri) bu alışkanlığı «tarihî» sözüyle ifade etmektedirler. Tarih, olayların beraberinde bunların tarihlerini tes-blti ifade eder. Oysa doğulu tarihçiler tarihin, zamanın akışı içinde olayların oluş tarihlerinin kaydıyla görevli olduğuna aldırılmazlar. Bu dönemin millî tarihçileri, Suphi re tzi'de görüldüğü gibi. düzyazı ve kafiyeli nazım karışımı bir ifade vasıtasıyla Sultan'ın döneminde geçen olayları anlatırlar. Bunlardan ilki manâlı ve zevk sahibidir; ikincisinde bu meziyetlere rastlanmamaktadır.

²³⁸ İmparatorluk müverrihi bu meraka değer emirnameden bahsetmiyor.

²³⁹ Salma kulu.

gelen Rumlar, şehirde yavaş yavaş çarşının sanki tek sahipleriymişler gibi bir durum meydana getirmişlerdi; sırtlarında küfelerle bu adamların oluşturduğu düzensizliğe, bir de mal yüklü gemilerin iskelelere gelişleriyle ihtiyaç sahiplerinin kendilerine gerekli nesnelere birinci elden almak imkânsızlığı eklendiğinden, Veziriazam bu yabancıları memleketlerine dönmek zorunda bırakan bir emirname yayınladı.

İstanbul'dakinden daha tehlikeli bir başkaldırma Bağdad'da Yeniçeriler arasında patlak vermişti; bu başkaldırma İstanbul'dakiyle aynı zamana rastlamıştı. Hükümetin ücretlerini ödemeği geriye bırakarak geciktirmesine öfkelenen Yeniçeriler vali Elhac Ahmed Paşa'yı şehirden kovmuşlar, Sultan'ı birikmiş ücretlerini ödemeğe ve kendilerinin seçtiği Kesriyeli Paşa'nın valiliğini tasdiğe zorlamışlardı. Bâb-ı Âlî, Bağdad'dan atılan vali Elhac Ahmed Paşa'ya arpalık ünvanıyla îçel sancağını vermek suretiyle uğradığı zararı telâfi yoluna gitti; bu sancağın halihazır valisi bulunan eski Veziriazam Tiryaki Mehmed Paşa Musul valiliğine geçti ve o sırada bu eyâletin valisi olan, boşalan Basra sancağında Kesriyeli'nin halefi oldu. Bağdad âsilerine karşı yumuşak davranması Bâb-ı Âlî'yi yeni güçlüklerle karşı karşıya bıraktı; Kesriyeli'nin âsi Yeniçerilerin zorla kabul ettirmek istedikleri valiliği tasdik edilir edilmez, Arablann emî-ri ve Elhac Ahmed Paşa'nın selefi müteveffa Ahmed Paşa'nın kayınbabası, bu şehrin ve şehre bağlı yerlerin torununun kocası Süleyman'a vali olarak verilmemesinden duyduğu öfkeyle-gelip Bağdad'ı muhasara etti ²⁴⁰. Bağdad'm imdadına koşmak ve Nâdir şahın evvelki muhasaralarında topçu kuvvetlerinin büyük ölçüde harabettiği tahkimatı yenilemek hususunda vali Kesriyeli'ye yardımda bulunmak üzere Veziriazam tarafından Maraş valisine bütün birlikleriyle Bağdad'a gitmesi emri verildi. ²⁴¹

İran Ve Napoli Elçilikleri

Nâdir şahın ölümüyle-İran tahtı boş kalmış bulunuyordu. Ellerini hükümdarlarının kanına bulaştırmış olan devlet ileri gelenleri, o sırada çok büyük bir ordu ile Sistan'da bulunan şahın yeğeni Ali-Kuli hanı tahta çıkarmayı uygun gördüler. Ali-Kuli han tahta geçer geçmez, cülusunu

²⁴⁰ Arap krallarından biri olan bu emir, müteveffa Bağdad valisi Ah' med Paşa'ya kızını verdikten başka, torununu da Paşa'nın kâhyası Süleyman'la evlendirmişti; Paşa'nın vefatı üzerine valiliğin Süleyman'a verilmemesinden muğber olarak gelip Bağdad'ı muhasara etti.

²⁴¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/104-107

Osmanlı Pâdişâhı'na bildirmek üzere Kermaşahan hanı Abdulkerim'i elçi olarak İstanbul'a gönderdi.

Şahın elçisi Üsküdar'a vardığında, İmparatorluk mutbağı kâhyası tarafından muhteşem bir ziyafete davet edildi ve ziyafetten sonra gemiyle İstanbul yakasına geçildi.. Orada ikametgâhı olarak barut deposu yakınında bir konağa yerleştirildi. Bir ay sonra Veziriazam ve Sultan tarafından huzura kabul edildi. Veziriazam tarafından huzura kabul edileceği gün Abdulkerim han, elçilik mâiyyetinden elli kişi ve çavuşbaşına vekâlet eden Sistowlu mabeyinci Ali'nin önlerinde yer aldığı elli çavuş ve Karakullukçu Paşası, şehremininin koruyucularının refakatinde Bâb-ı Âlî'ye gitti (1 Mayıs 1748 - 3 Cemâziyül'evvel 1161). Sultan'm huzuruna götürülen elçi, Pâdişâh'a yeni Şâh'm güven mektubunu, Veziriâzam'a da itimadeddevlet (veziriazam), şahın ve mollabaşının (şîf mezhebinin başı) kardeşleri İbrahim Mirza'nın gönderdiği mektubu sundu. Altı ay süren İstanbul'daki ikametinden sonra Veziriazam elçiyi son defa huzuruna kabul etti ve kendisinin itimadeddevlet'e, Şeyhülislâm'ın mollabaşıya ve Sultan'ın Şâh'a ²⁴² gönderdiği cevap mektuplarını kendisine verdi; uğurlarken hediye olarak almış kese para ihsanında bulundu. Bu üç mektupla Osmanlı devleti Ali-Kuli hanı tahta çıkmasından ötürü tebrik ederken, Nâdir şah döneminde imzalanan barış anlaşmasının devamı arzusu hususunda da teminât verdi. Âdil Şâh (adaletli) unvanını almış olan Ali-Kuli han cömertçe davranışlarıyla Nâdir Şâh'm onüç oğlu veya torununun katledilmelerini unutturmaya çalıştığı sırada, kardeşi Mirza-İbrahim, bütün gücüyle onu tahtan indirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Kısa bir süre sonra düşmanlığı açıkça bir isyan halinde patlak verdi ve bir yandan Oğuzbeğlerin bir kısmı ve Afganlılar, bir yandan da Arslanhan'dan yardım gören İbrahim, Sultaniye ile Sencan arasında uzanan vadide kardeşiyle taht savaşına girişti. Talih İbrahim'e güldü ve hapse attığı kardeşinin gözlerini oyduktan sonra, bir başına kendisini İran hükümdarı ilân etti. Fakat saltanat süresi selefininkinden de kısa oldu. Şâf unvanını aldıktan kısa bir süre sonra, evvelce başlıca müttefiki olan Arslanhan'la aralarına anlaşmazlık girdi. Her iki taraf da silâhlı mücâdeleye başvurdu. Arslanhan Kazvin'le Tebriz arasında meydana gelen çarpışmada tamamiyle mağlûb oldu ve öldürüldü, kardeşi Sarikhan esir edilip Tebriz'de hayatına son verildi. Bu olaylar üzerine, şâh Hüseyin'in kızı ve Riza-Kuli'nin oğlundan dünyaya gelme, Nâdir Şâh'ın

²⁴² Şâh'm mektubu îzi'de, f. 161'de bulunmaktadır.

veliahd olarak ilân ettiği Şahrûh, Horasan'ın Meş-hed şehrinde ortaya çıkarak taht için mücâdeleye başladı. Bunun üzerine, Afganlı Abdalli aşireti reisi Ahmed Han'ın Kan-dahar hükümdarlığının doğusunu gasbetmesi gibi, tran împa-ratorluğu'nun batısında bulunan ülkelere zorla elkoymuş bulunan İbrahim, İstanbul'a iki elçi göndermeği düşündü; İstanbul'a aynı zamanda gönderilecek olan iki elçiden biri Nâdir Şâh'ı ölümünden önce bu görevle İstanbul'a gönderilmiş olan Mustafa han'dı; Mustafa han o zamandan beri Bağdad'da tutuklu bulunuyordu; diğeri, Mehdi han, kendi sırdaşlarından biriydi. Fakat, Bâb-ı Âli, tahtın iki hak iddia edeninden hangisinin üstün geleceğini bilmediğinden ve tarafsızlığını korumak istediğinden elçilik heyetini kabul etmiyor, bunun aksine bir tutumu, bir süre Önce barış anlaşmasının yenilenmiş olması kadar faydasız sayıyordu. Bununla beraber, Veziriazam, iki elçiden her birine Sultan tarafından verilen kıymetli taşlarla süslü birer saatle, birincisine ikibin duka, ikincisine bin duka altını gönderdi; Bağdad'daki uzun ikametlerinin masraflarını da ödemek cömertliğini gösterdi.

Bâb-ı Ali, yeni Travblus dayısı Mehmed Paşa'nra elçisini, merhum dayı İbrahim Paşa'nın akrabası olmasını da gözönünde tutarak itinalı bir şekilde karşıladı. Elçi İstanbul'a Sultan'a, Veziriazam ve Şeyhülislâm'a, Kızlarağası'na gönderilen hediyeleri getiren İsveç gemisiyle gelmişti. Travblus dayısının hediyeleri, tersanede hizmet ettirmek üzere zindana gönderilen elli Frenk esirinden, elmas taşlarla süslü bir iğne tutturucusu bulunan balıkçükuşu tüyünden bir sorguçtan, mercan teşbihlerden, kaplan ve aslan postlarından, canlı leoparlardan ve zenci hadımlardan oluşuyordu. Sultan, himayesinde bulunan dayının bu hediyelerine İstanbul'da dökülmüş dört yeni top, diğere parçalarıyla birlikte birkaç obüs topu, bin fersah uzunlukta toplar tutarında yelkenlik bez, bin kental ağırlıkta gemi zinciri, aynı ağırlıkta ve aynı madenî vasıfta olmak üzere gemi yapımında kullanılacak demir vermek suretiyle mukabelede bulundu (21 Mart 1748 - 21 Rebiul'evvel 1161).

Hemen hiç aralıksız birbirini takibeden savaşlara rağmen, Osmanlı donanması hiçbir zaman görülmemiş bir ölçüde gemi sayısı ve sağlamlığı bakımından bir gelişme gösteriyordu. Sözü ettiğimiz dönemde, İstanbul'da Sultan'ın huzurunda ve devlet ileri gelenlerinin hazır buldukları bir törenle üç gü-verteli iki büyük savaş gemisi denize indirildi; bunlardan birine Nasiribahrî, ötekine Nusretnumâ adları kondu. Kapdan-ı derya Esseyid Mustafa Paşa, büyük-amiral makamında bırakıldı ve Sultan, kendisine bir hil'at giydirmek suretiyle, donanmanın onun kumandası

altında kaydetmiş olduğu ilerlemeden duyduğu memnunluğu Adalar denizindeki son gezisindeki mü-şâhadelerin ışığında belirtti. Sultan'ın müşâhadeleri yerindeydi. Donanma gerçekten önemli bir değerlilik noktasına ulaşmış durumdaydı. Osmanlı riyalası veya üçüncü amiral gemisi, seferi sırasında, Napoli di Romania önlerinde iki Malta skampa-viası (savaş gemisi) ile karşılaşmıştı. İki Malta savaş gemisi, Damiat'da üç direkli bir kıyı koruma gemisini esir aldıktan sonra, avlarını Goesterelik adası limanına götürmüşlerdi. İki Malta gemisi gece karanlığından yararlanarak küçük Mis adası yakınındaki Karatova limanına gelip sığındılar; fakat, İbrahim, bu bölgelerin muhafazasıyla görevli Stankhio kapdanı, onları buldu. Son derece kanlı bir savaştan sonra, İbrahim iki düşman gemisini zaptetti; sağ kalan ondokuz Maltah ellerine esir düştü ve bunlar esir olarak İstanbul zindanına gönderildi (5 Kasım - 14 Zükaade). Stankhio mevki kumandanı olan bu aynı kapdan, geçen yıl Değirmenlik (Milo) adası sularında ünlü Malta korsanlarından Paulo adında birini esir etmiş ve gemisini bütün mürettebatıyla birlikte İstanbul'a götürmüştü; Osmanlı donanması denize açılmak üzere demir aldığı sırada bu Paulor birinci amiral gemisinin serenlerinden birine asıldı.²⁴³

Kırım Hanı'nın Ölümü

Azledilen Kalagay (veliahd) Şahin-Giray'ın Polonya'ya ka-çışıyla ortaya çıkan karışıklıklar ve onun Basarabya Bohemien-lerini Kırım için tehdit oluşturan isyan ettirme teşebbüsleri, kendi isteğiyle ülkesine dönmesiyle yatıştı. Kırım hanının Bâb-ı Alî nezdinde şefaati üzerine, Sultan, Şahin-Giray'ı Rodos adasına sürmekle yetindi; daha sonra Khios adasına gidip yerleşmesine müsaade etti ve kardeşi Mahmud-Giray'ın Cengiz Han'ın ahfadından alınan topraklardan olan Yanbolu'ya çekilmesi iznini verdi. Beş ay sonra, Kırım hanı Selim-Giray istiska (hydro-pisi) hastalığından öldü. Kaplan-Giray'm oğlu olan Selim-Giray'-ın boş kalmış olan makamı, o sırada emekli olan Devlet-Gi-ray'ın oğlu, eski kalagay Arslan-Giray'a verildi. Büyük-mirâbur Toprak Mehmed Bey, onu ilkhan ve han makamına, yâni Cengiz Han ailesinin veraset yoluyla intikal eden bütün zamanların makamına yükselten beratı kendisine götürmekle görevlendirildi. Bâb-ı Âlî'nin her yeni Kırım hanına vermesi âdet olan bir milyon akçadan başka. Tatarlar

üzerindeki hâkimiyetini belirten altı alâmet de iletildi. Bu alâmetler samur kürk, samur kalpak, elmas bir tutturucu iğneyle süslü balıkçılkuşu tüyünden çift sorguç, kılıç, yay ve sadaktan oluşuyordu. Sultan'dan götürülen bir Hatt-ı Şerif'de yeni Kırım hanından saraya gelmesini başka bir zamana ertelemesi isteniyor ve gecikmeksizin Kırım'a gitmesi bildiriliyordu; haseki veya bostancılar ikinci subay», şeref tahsisatından ayrı olarak, yol masrafı olarak bin duka altın verdi.²⁴⁴

Vezirlerin Atanma Ve Değiştirilmeleri

Vezir seviyesindeki bütün atamalar ve valiler arasında meydan gelen değişiklikler I. Mahmud saltanatının bu döneminde bugüne kadar görülmemiş bir yoğunluk ve genişlik göstermiştir ki, biz bunlardan ancak çok önemli olanların üzerinde duracağız. Basarabya ve Eflâk hospodarları, Gregoire Ghika ve Constantin Maurocordato, bu yıl içinde becayiş oldular, yâni biri diğerrinin yerini karşılıklı olarak aldılar. Daha önce üç defa Boğdan dukalığı makamında bulunmuş olan Ghika, ikinci defa Eflak prensi beratı aldı; Maurocordato ise, dört kere Eflak prensliği makamında bulunduktan sonra üçüncü defa Boğdan dukalığının basma geçmiş oldu (27 Temmuz 1748 - 1 Şaban 1161). Saray hekimi Mehmed Said bu görevine tekrar başladı; kendisinden önceki saray hekimi Ahmed, İstanbul kadılığı makamına yükseltilerek, yerini kaybetmekten duyduğu üzüntü bakımından teselli edildi. Kıbrıs adası has olarak Veziriâzam'a verildi. Anadolu Beylerbeyi vezir Mehmed ve Karahisar sancakbeyi vezir Süleyman Paşa, Sultan'ın kesin emri üzerine ancak arpalık olarak ellerinde bulundurdukları bu eyâletleri becayiş ettiler. Kahire'de vali Ragıb Paşa, ortadan kaldırmayı düşündüğü Memlûk beyleri partisi tarafından makamından uzaklaştırılmıştı. Bu zorbalık hareketi, beylerin²⁴⁵ arazilerine konulan vergilerin alınması ve İstanbul'a doğru yola çıkarılması, Mekke'ye tohumlar gönderme zamanı yaklaşmış olduğu halde Bâb-ı Âh²⁴⁶ tarafından sükûtle geçiştirildi²⁴⁷ (3 Eylül 1748 - 19 Ramazan 1161).

²⁴⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/110

²⁴⁵ 14 Temmuzda, Yeniçeri çavuşu İbrahim ve Arahîarın kahyası Rîd-van elbirliğiyle «Paşa partisbnin hiylesini ortaya çıkardılar. Kanlı bir savaş sonunda Paşa taraftarı yedi tabur kaçmak zorunda bırakıldı, Paşa tutuklandı ve emin bir yere götürüldü, kâhyası ölüm derecesinde yaralandı. M. Chassier'nin İstanbul'da Fransız tercümanı Darı t an'a gönderdiği mektup

²⁴⁶ Holvanı Kera.

²⁴⁷ Ghilat.

Birinci Mahmud, Mısır valiliğine o sırada İçel valisi olan eski Veziriazam Ahmed Paşa'yı atadı, onun yerine Retimo kumandanı Köse AH Paşa getirildi. Eski Mısır valisi Ragıb Paşa'ya gelince, Nişancı sıfatıyla kubbe vezirleri arasına katılmak üzere İstanbul'a çağırıldı. Eski İçel valisi Elhac Ahmed Paşa ile Kâhyabey veya İçişleri Nazırlığında bulunan Numân Paşa'ya vezirlik pâyesiyle Selanik ve Kaval? sancakları arpalık parası nâmiyle verildi (16 Aralık 1748 - 25 Zilhicce 1161). Bu sancaklara o zamana kadar sahip olmuş bulunan eski Kapdan-i derya Şehsuvarzâde Mustafa Paşa Cane valiliğine gönderildi; bu valilikte bulunan Köprülüzâde Ahmed Paşa ise yeni görevine başlamak üzere Tirhala'ya hareket etti. Evvelki Bağdad valisinin kâhyası ve asi Arapların elde silâh Bâb-ı Âlî'den bu vilâyete vali yapmasını istedikleri ve o sırada Adana sancağının başında bulunan Süleyman üç tuğlu Paşa payesine yükseltildi; fakat, Bağdad'da alacaklılarına borcu olan binsekizyüz kese parayı ödedikten ve vilâyet hazinesine olan kırksekizbin kuruş zimmet borcundan aklandıktan sonra yeni valilik yeri olan Basra'ya hareket edebildi. Bu arada, Bâb-ı Âlî, Kapucubaşı Abbaszâde Mehmed'i, civardaki Arab kabileleri arasında Adana valiliğine atanan hâlihazırdaki vali Abdülcelilzâde yüzünden çıkan karışıklıkları yatıştırmak maksadiyle Basra'ya gönderdi. Bağdad'da Kesriyeli Ahmed Paşa Yeniçerileri zaptedemediğinden azledildi; oysa Kesriyeli, evvelki valinin kâhyası Süleyman'la gizlice haberleşmekle suçlanan kendi kâhyasının başını Bâb-ı Âlî'ye göndermek suretiyle canla başla görev yaptığının delilini de vermişti. Sultan, onun yerine, Musul valiliğinde bulunan eski Veziriazam Tiryaki Mehmed Paşa'yı atadı, Kesriyeli'ye de yeni bir tâyine kadar sükûnetle beklemesi tavsiyesinde bulundu. Musul valiliğine, Sultan'ın kendisine malikâne olarak verdiği Aydın'a gitmeyi reddeden eski Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa atandı; dolayısıyla Aydın vergi muhassillîği, malikâne tasarrufu da eski Mısır valisi Ragıb Paşa'ya münâsip görüldü.²⁴⁸

Şeyhülislâm Esad, Nailî Ve Bıçakçılar İmamının Ölümleri

Ragıb Paşa, eski Şeyhülislâm İsmail Efendi'nin oğlu ve eski Şeyhülislâm Akmahmudzâde'nin halefi olan Şeyhülislâm Esad Efendi'nin bütün bilgin ulemâ takımını gölgelemesi gibi, bütün vezirler arasında zekâsı ve derin bilgisiyle dikkatleri üzerinde topluyordu (20 Temmuz - 24 Receb). Esad

²⁴⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/110-112

Efendi, Sihahul Cevahir (Mücevherlerin Delili) adlı çok beğenilen, dilbilgisiyle ilgili bir eser bıraktı; ayrıca, dört ünlü medhiye üzerine dört ve altı mısrahk manzum şerh ve tenkit kıt'aları meydana getirdi: Bordet, Hemziyet, Damuatıyet, Mezariyet. Fazlasıyla takdir gören iki kaside, bir Bülbünâme veya Ağustos Böceği, Tez-keret Hanendegân veya Şarkıcıların Hâtıraları, bir Türkçe-Arab-ca-Farsça sözlük veya Kelimelerden Seçme, İstanbul'da Lehce-tul Lugât adıyla basılan kitabı hep onun kaleminden çıkmıştır; bu arada birkaç Arabça ve Türkçe şiir de yazmıştır²⁴⁹. Esad Efendi'nin Şeyhüslâmlık makamına atanmasından dört ay önce, Dördüncü Mehmed'in saltanatı döneminde bilgin İstanbul kadısı Mirza Mehmed'in oğlu ve Birinci Mahmud'un saltanatı döneminin başlangıcında en yüksek şeriat makamında bulunan Şeyhüslâm Mehmed Efendi'nin küçük kardeşi yetmiş yaşındaki Rumeli Kadiaskeri ve en büyük Türk ilim adamlarından Nâ-iü Ahmed Efendi öldü. Naili Ahmed Efendi, Arap tarihçisi İb-nül Cüzzi'nin Hz. Peygamberin sülâlesinden inenler üzerine yazmış olduğu Kitabülvifâk veya Seçilmiş Asaleti adlı eserini Türk-çeye çevirdi. Vassaf'm Acem dilinde tarihi üslûp şaheseri sayılan İran Tarihi'ne ek olan ve bilgin Reisefendi Ebubekir Şirva-nî'nin ölümü üzerine tamamlanmamış bir halde kalan Arapça lügati tamamladı; ayrıca, mutasavvıf Arap şâiri, şeyh İbnül²⁵⁰ Arabi'nin eserinin tefsirini yaptı; Osmanlıların dini talimatlarının esasını oluşturan Birgeli'nin risalesini altmış nüsha olarak yazdırdı; bunların otuz nüshası Ayasofya ve diğerlerini müderrisler (profesör), iki kürsü ve her birinde bu kutsal kitabı okuyacak otuz talebenin bulunacağı iki okul kurduğu Sultan Mehmed (Fâtih) camilerine verdi. O dönemde İstanbul'da yaşayan mutasavvıf şeyhlerin en büyüğü, Bıçakçılar İmamı adıyla tanınan Abdullah Efendi, iki ay Önce ölmüştü (24 Ocak - 23 Muharrem). Cenazesinin götürüldüğü gün, cemâat, Kadılar Çeşmesi meydanında, herkes tarafından terkedilmiş ve gece sıçanlar tarafından yenmiş hasta bir yabancıнын karlar üzerinde sahipsiz duran cesediyle karşılaştı. Bıçakçıların dindar loncası, Hz. Peygamber'in şu: »Yabancı bir ülkede ölen, şehidlerin ölümüyle ölür.«²⁵¹ hadisine uygun bir muamele anlayışı içinde ölüm duası okumak üzere durdu. Ceset, Anadolukavağı yakınındaki mezarlıkta imamın mezarının yanına gömüldü. Bir .sûre sonra da sesinin güzelliğiyle meşhur Sultan imamı

²⁴⁹ Vasıf, s. 179, Esadın Şeyhüslâmlık makamına gelişini bir tarihçeyle kutladı.

²⁵⁰ I ve II. cildöeki eserlerinin listesine bakınız. Nâilî'nin bu eseri El-canib el garbi fi halli müşkilâti İbn'ül-Arabî İzi, f. 160.

²⁵¹ Men mâte gariben fekad şehiden, İzi, t. 152.

Hafız Mustafa vefat etti. Vezirler arasında yerine oğlunun atandığı Çıldır valisi İshak Paşa ve Diyarbekir valisi, Avusturya ve Rusya'ya karşı son savaşta Azak kalesinin zaptında ve Krozka muharebesinde temayüz eden eski Veziriazam Hasan Paşanın ölümleri karşısında bütün imparatorluk üzüntü duydu. Hasan Paşa'dan boşalan valiliğe Musul valisi Yahya Paşa atandı; Maraş valisi İbrahim Paşa onun yerini aldı, Kesriyeli Ahmed Paşa'ya gelince, o da İbrahim Paşa'nın yerine Maraş'a atandı.²⁵²

Tabiat Olayları

Onbeş günden az bir fasılayla Temmuz ve Ağustos aylarında iki kere güneşin ve ayın²⁵³ tutulması ilminücumcular (yıl-dızbilim) üzerinde güneşin, ayın ve Merkür'ün terazi burcunda buluşmaları kadar bir tesir uyandırmadı. Bu buluşmayı ele alarak kasırga ve sürekli yağmurlar geleceği şeklinde bir kehânetin dayanağı yaptılar. Gerçekten de bir kasırga ve onu takibe-den tufan misâli yağmurlar, Boğaziçi'nin güzel vadilerini suya boğdu ve Haliç üzerindeki köprüyü sel aldı (24 Eyüll 1148-X Şevval 1161).²⁵⁴

Kesriyeli, Pirîzâde Ve Reisefendi Mustafa'nın Ölümü

Müteakib yılın ilkbahar gündönümü fırtınaları bir evvelki sonbahar gündönümü fırtınalarıyla şiddet bakımından eşitlik gösterdi. Bol kar yağdı ve rüzgâr dev misâli ağaçları kökünden söktü, evlerin ve kulelerin damlarını uçurdu. Tabiat unsurlarının bu şiddet hali, genellikle önemli kişilerin ölüm işaretleri olarak yorumlandı. Gerçekten de, bu yıl, evvelki yıl olduğu gibi, devletin en ileri saflarında ve âlimler zümresinden altı kişinin mezarlarına konulmaları olayını yaşadı. Kendisi tarafından Kasımpaşa'da yaptırılan Uşaki mescidi hadiresinde yatan Kâh-yabey Yusuf'dan başka, aynı makamda yerini alan Abdi Paşa; son görevi Bosna valiliği olan eski Veziriazam Muhsinzâde Abdullah Paşa ve son olarak da İmparatorluk müverrihinin âhirete intikal edenler arasına kaydetmiş olacağı Kesriyeli lâkabını taşıyan Kastoria doğumlu vezir Ahmed Paşa kaybedilenler cetvelinde yer almışlardı. Bu devlet adamı, Kesriyeli Ahmed, çok genç yaşta iken, Surre kafilesini

²⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/112-114

²⁵³ Güneş tutulması 25 Temmuz 1748'de (29 Receb 1161). ay tutulması İse 9 Aftustos 1748 (14 Şaban 1161) tarihlerinde görüldü

²⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/114

Mekke'ye götürmekle görevlendirilen ²⁵⁵ bir akrabasının yanında kutsal şehre gitmişti; daha sonra, şehrin su yollarının tamiri ve kudretli Kızlar-ağası Beşir'in, Medine'de, Hz. Peygamber'in kabri yakınında temelini attığı bir caminin yapımını idare etmek üzere, İran elçisi Abdülbâki hanın İstanbul'a geldiği dönemde Mekke'ye gönderilmişti. Bu yapı işlerini başarıyla idare etmiş olması, kendisine Devlet Kayıd İşleri Birinci Dâiresi'nin başkanlığına tâyin edilmesi imkânını kazandırmıştı ve tabîî bu imkâna Kızlarağa-sının yüksek teveccühünü kazanmak da eklenmişti. Bu olup bitenler Veziriazam'in kiskançlık damarlarını kabarttığından, Kesriyeli'yi defterdar olarak Erzurum ordugâhına göndermek suretiyle sarayın gözü önünden uzaklaştırdı. İran Şahı'nın barış, tekliflerini serdâr Paşa'dan izin almaksızın İstanbul'a götürmeit istediğinden Samsun'da tutuklandı. İstanbul'a çağırıldığı dönemde vezirliğe yükseltildi ve olağanüstü yetkili elçi olarak İran Şahı nezdine gönderildi; sonra da Bağdad valiliğine atandı. Nihayet, yeni atandığı Maraş valiliği görevine başlamak üzere hazırlandığı sırada vefat etti (Mayıs 1749 - Cemâziyürâhir 1162). Kesriyeli birçok vakıf eserleri ve halk yararına gerçekleştirdiği yapılarla, adını, gelecek nesillere intikal ettirmek bahtiyarlığına erişti; masraflarını kendi cebinden karşılayarak Kuruçeşme Câmii'ni yeniden inşa etti; Kasımpaşa'da taş bir çeşme yaptırdı, Şeyh Murad dervişleri tekkesini, Eyübsultan yakınında, Ni-şancüar'da dikkate değer bir yapı üslûbuna sahip bu binayı genişletti ve doğum yeri Kastoria'da pek çok vakıf eserler yaptırdı. Ölümü büyük kayıp sayılabilecek şahsiyetlerden biri de Şeyhülislâm Pirîzâde idi. Devrinin en ünlü Osmanlı âlimlerinden biri olan Pirîzâde, gençliğinde, şâir Tâhir ve İshak-Hocası lâkabiyle anılan şâir Ahmed'den, talihin üstün bir lutfûyla, ders almak imkânını bulmuştu; daha sonra, Veziriazam Daltaban ve Rami Paşaların imamı oldu; nihayet bütün müderrislik derecelerini geçerek Sultan imamı mertebesine yükseldi; bu makamda bulunanlara, siyasî işlerdeki tesirleri dolayısıyla Sultan'ın âlimi de deniliyordu. Pirîzâde de bütün gücüyle İmparatoriçe Marie-Therese zamanında Avusturya siyasetini destekliyordu. Birinci Mahmud onu Şeyhülislâmlık görevlerinden uzaklaştırdığında, Mekke'ye giderek hac farizasını yerine getirme teşebbüsüne girişti; hac dönüşünde birkaç zaman Gelibolu'da oturdu. Buradan Rodosto'ya gitti ve orada dünya günleri tamam oldu (25 Haziran - 9 Receb). İncelemelerinin konusunu oluşturan

²⁵⁵ Saraydan kutsal şehre gönderilen hediyeleri taşıyan kafilé veya kervan. Surre yola çıkmadan İstanbul'da tören yapılırdı. (Ç.N.)

eserler üzerinde birkaç bin yorum ve müşâhade kaleme almış olan Pirîzâde, Arapların Montesquieu'su denilen İbn Haldun'un «Mu-kaddemât»²⁵⁶ adlı eserini Türk diline kazandırmak suretiyle adını ebedîleştirdi.

Bu yıl içinde ölüm, yetmişinden fazla yaşta olan emirler reisi Boleyîzâde Esseyid Mehmed Said'te de alıp götürdü. Sultan, merhuma halef olmak üzere Kudüs kadılığı makamında bulunan Esseyid Mehmed Said'i seçti ve kendisi İstanbul'a davet edildi. Mekke kadısı ve Anadolu'da doğduğu yer olan Ka-zabad'ı işaret eden lâkabiyle Elhac Ahmed Kazabadî, arkasında Dilbilgisinin Dört Mukaddimesi (Mukaddemat-ı Erbaa) ve daha birçok eserle ikinci bir Şerhası ve ikinci bir İbn Hacr olmak şöhretlerini bırakarak vefat etti. Fakat, bu devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybindan en fazla elem duyduğu Reis-efendi Elhac Mustafa'nın ölümü oldu. Hicri 1100 yılında Kastamonu yakınındaki Goel'de doğan merhum, Türkler, Araplar ve iranlılar arasında yaygın bulunan bir asrın başında doğacaklar arasında aynı asrın olaylarına büyük ölçüde hâkim olacak birinin mutlaka bulunduğu yolundaki inançların kuvvetlenmesine hizmet etti. İstanbul'da tavukcubaşı veya pazarda kümes hayvanları başsatıcısı olan birinin kızıyla evlendi; kayınpederi ölünce onun işinin devam ettiricisi durumuna geçti ve bu işe devam ederken fazlasiyle ilgi duyduğu ilim ve araştırmalara daha çok kendini verdi. Gecesini gündüzüne katması ve sebatı sayesinde kısa zamanda döneminin ilim adamları arasında adı anılır oldu ve Üçüncü Ahmed'in tahtını kaybetmesi sonucunu getiren ihtilâlden sonra halefi Birinci Mahmud, onu ikinci defterdar payesine yükselterek, tahta çıkışını Avusturya hükümetine bildirmekle görevlendirdi; böylece olağanüstü yetkili murahhas durumunda bulunuyordu. Elhac Mustafa, Viyana'da ikameti sırasında, Avrupa hükümetlerinin siyasetleri üzerinde tam bir bilgi edinmek hususunda hiçbir fırsatı kaçırmadı; zâten bu siyaset üzerinde o andan itibaren kendisi çok büyük ölçüde tesir sahibi olacaktı. Avusturya'dan dönüşünde beylikçi veya reis vekili olarak Babadağı ordugâhında Reisefendi İsmail'e refakat etti. Birkaç zaman sonra Reisefendi makamına getirildi ve olağanüstü yetkili murahhas olarak Ni-emirow Barış Kongresi'ne gönderildi. Krozka savaşından sonra, Veziriâzam'la birlikte meşhur Belgrad barış anlaşmasını imzaladı. Anlaşmada bazı ifâdelerin Avusturya'nın ısrarlı talepleri üzerine değiştirilmesi ve bir yıl sonra bir ek anlaşma imzalanması

²⁵⁶ Frenkçesl «Prolâgomâne» olan kelime, eser veya eserlerin içinde kullanılan terimlerin veya eserin açıklanması için yazılmış önsöz anlamına gelmektedir. (Ç.N.)

zorunluğu duyulması Sultan'm Bâb-ı Âlî tercümanının başının vurulmasını emretmesine ve Reifendi Mustafa'nın görevlerinden azline sebep oldu. Bu gözden düşme, Tavukçu Mustafa'nın Mekke'ye gitme teşebbüsünde ağır bastı. Reifendi makamında yerini alan Ragıb Paşa vali olarak Mısır'a gönderildiğinde, Tavukçu Mustafa ikinci defa olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bu en etkili makamının başına getirildi. Bu yeni nezâreti sırasında tahribatı bütün Avrupa'ya yayılan savaşa son vermek hususunda Osmanlı devletinin aracılığını hıristiyan devletlere teklif eden o oldu; yine onun tavsiyesi üzerine, Bâb-ı Âlî, İstanbul'daki yabancı devlet elçilerine İngiltere ile Fransa arasındaki savaşta Osmanlı denizlerinin tarafsızlığını bildiren birer muhtıra verdi. Tavukçu Mustafa, İsveç, Napoli ve Toskan ile müzâkerelerde bulunup bunlarla dostluk ve ticaret anlaşmaları imzaladı. Fransa ile eski imtiyazlar anlaşmalarını yeniledi; Rusya ve Avusturya ile ebedî (sürekli) barış anlaşmaları yapıp bunların yürürlüğe girmelerini sağladı. Görevinden ikinci defa azledilince, Edirne'de kesin inzivaya çekildi ve İstanbul'a ancak Devlet Ruznâme Birinci Dâiresi Reisi olarak nadiren geldi. Birkaç ay sonra, Boğaziçi'nde Avrupa yakasında Kialar mevkiinde bulunan yazlık köşkünde öldü (1 Eylül 1749 - 18 Ramazan 1162). Her şeyi kavrayıcı bir zekâyâ ve olağanüstü bir hafızaya, son derece tabii ve zarif bir hitabet kaabiliyetine sahipti. Dâima kendine hâkimdi ve hiçbir zaman ince bir alay veya nüktenin ağırlığından hiçbir şey kaybettirmediği asil bir ciddiyetin temsilcisiydi. Bu tabii üstünlüklere, iyi yetişmiş bütün Osmanlıların sahip buldukları mükemmel Türkçe, Arapça ve Farsça dil bilgisini de katmıştı. Nesir yazan ve şâir olarak ilim adamlarının toplantılarından hoşlanıyor, dillerini son derece pürüzsüz konuşmasıyla Araplar üzerinde hayranlık uyandırıyor. Sevimli ve lutûfkârı, gönüllerde yer almasını bildiği kadar ahmakça gururun her türlüünden de alabildiğine uzaktı. Fakat paraya karşı son derece açgözlüydü. Yabancı devletlerle yaptığı müzakereler Vesilesiyle zengin hediyeler elde etmişti. Pirîzâ-de'nin söylediği gibi, gerçekten Avrupa devletlerini aylığa bağlamış idiyse de, aldığı büyük meblağları çömleğe koyup toprağa gömmüyor, lükse ve sefahate harcamıyor; fakat bu paraları halka yararlı yapı işlerinde, hayr için oluşturulmuş vakıflar kurmakta, Osmanlı medeniyetini hıristiyan parasiyle geliştirmek ve savunmakta kullanıyordu. Bağdad'da bir cami ve bir medrese yaptırdı; Kastamonu yakınındaki Goel ve Fervaç'da bir okul ve bir medrese kurdu; İstanbul, Mekke ve Medine,' birçok çeşme ve okullarını ona borçludurlar: Özellikle Mekke şehri, Reifendi Mustafa'dan para olarak her

yıl belirli bir bağış almaktaydı ²⁵⁷.

Bedeviler Arasında Abdulvehhab Tarafından Gerçekleştirilen İslâmiyet'te Reform Hareketi

Hıristiyanlık çağının onsekizinci asrı yalnız Avrupa'da değil, Asya'da da yeni reformlar filizlendirdi. Gerçekte, Osmanlı îm-paratorluğu'nun siyasî müesseselerinde uygulanacak olan reformlar ancak bu asrın sonunda gün ışığına çıktılar. Bununla beraber, hatta asrın ilk yarısı sona ermeden önce, Hz. Peygam-ber'in vatanı ve İslâmiyetin beşiği olan Arabistan, Bedevilerin yeni havarisi Abdulvehhab'm yeni doktriniyle temasa geldi. Ünlü Alman gezgini Niebuhr'un ²⁵⁸ Abdulvehhab'ı Avrupa'ya tanıtmışından yirmi yıl önce Osmanlı tarihi, üzerinde fazla durmadan, bu tarikatçıdan, onun hakdan sapıcı ve ihtilâlcî doktrininden bahsediyordu. Ancak ondokuzuncu asrın başlangıcında bir başka ünlü Alman gezgini Burkhardt ²⁵⁹, Niebuhr'un bize bu tarikata dair aktardığı noksan bilgileri düzeltti. Arabistan ve Suriye çöllerindeki uzun gezisi sırasında kili kırk yaran bîr titizlikle tuttuğu günlüğü sayesinde, bu konuda Türk tarihçilerin sürdürdüğü sessizlik bizi hiç hayıflandırmamaktadır. Böylece, burada Bedevilerin tarihi ve İslâmın reformcusu Abdulvehhab hakkında vereceğimiz özetle o bize rehberlik hizmetinde bulunacaktır.

Hürriyet çöllerde tam mânâsıyla yaygındır ve kurak Arabistan ovalarının oğulları olan Bedeviler, geride kalan asırlara olduğu gibi, günümüze de bu hürriyetin geleneklerinin, ilkel karakterinin; binlerce yıldanberi değişmeden kalmış kötülük ve faziletlerinin mührünü taşırlar. Aç, arzuların yiyip bitirdiği, yalancı, sun'î bütün bu münasebetleri, insandan insana hile idare eder; bununla beraber, merd, cömerd, yumuşak mizaçlı ve her türlü hayâlin üstünde misafirseven ve en zalim düşmanına karşı sözüne sadık olan Arap, Osmanlı karşısında birçok üstünlüğüyle seçkinleşir. Arap, bütün bu iyi vasıflarına perhiz-kârlığı, kanaat etmeyi, hitabet kaabiliyetini, ateşli ve şairane bir muhayyileyi de ekler, candan ve sirayet edici bir neş'eyi de ekler. Şerefının ve hareminin ateşli savunucusudur. Namusuna sürülen

²⁵⁷ Biyografisi İzl'de, s. 108 ve 109 ve Resmî'nin Reisetendler Biyogra-fileri'nde -LXV. olarak bulunmaktadır. Damadı Bekir Efendi, mirasçısı olarak hapsedildi ve ancak ikiyüzelli kese tutarında para ödedikten sonra bırakıldı.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/114-118

²⁵⁸ Niebuhr, Description de L'Arabie (Arabistan'ın Tasviri), 1779, II, s. 206.

²⁵⁹ Burkhardt, Notes on the Bedouins and Wahabis (Bedeviler ve Va-hâbiler Üzerine Notlar), Londra, 1830.

lekeyi kanla temizler ve akrabalarının intikamını almak gerektiğinde kan akıtmak için yanıp tutuşur (Ateşe karşı ateş; fakat utanç verici hareket asla! İntikama karşı intikam; fakat şerefsizlik asla!) ²⁶⁰. Günümüzde de, kendi şerefi ve kadınlarının şerefi için çarpışan Bedevinin savaş çığlığı budur. Bununla beraber, Bedevi, misafirseven olduğu kadar kan dökücü, asil olduğu kadar zalimdir. Rivayetlerin, Hatim Tai'nin misafirseven Hği; merd ve kararlı mızrakçı Maadi Kerb'in değeri; süvariler babası Antar'a izafe ettikleri şairane tuluat kaabiliyeti üzerine anlattıklarının hepsi, günümüzde sayısız örnekler tarafından doğrulanmaktadır. Akşam olunca, Bedeviler hikâyeler dinlemek veya mehtapta açık havada şarkı söylemek üzere toplanırlar ²⁶¹. İki cinsiyetten de gençler gruplar hâlinde toplanırlar, birinci şarkıcı tarafından söylenen ilk mısrai koro hâlinde tekrar ederler ve el çırparak şarkıya katılırlar; yüzlerine de buna göre bir ifâde verirler. İki veya üç genç kız, yüzleri örtülü olarak ve oynayarak gelenek veya hicabın kendilerine adlarile hitâbdan menettiği delikanlılar korosunun önüne gelirler. Gece şarkısının ²⁶² melodisi savaş meydanında söylenenin aynıdır ²⁶³. Neşeli durumlarda kadınların «lu, lu» diye haykırışları, yalnız bu ses, çölün büyüğü sessizliğini bozar ²⁶⁴; aşiretten birinin ölümünde, ağıtçı kadınların şikâyet çığlıkları orada hazır bulunan seyyahı titretir. Arabın ev olarak sadece bir çadın vardır; eşyası bir deve eyerinden, bir su tulumundan ve üç ayaklı bir tenceden oluşur; giysi olarak bir gömlek ve çizgileri yabaneşeğinkini andıran bir hırka (aba) ile yetinir. En büyük lüksü silâhlarında görülür: Bunlar kılıç, miğfer, ok ve zırhtan oluşur; sadece birkaç aşiret ateşli silâh kullanır. Deve sütü, ekmek, tereyağı, hurma ve çöl mantıyla beslenir. Deve ve beş asil cinsi olan at başlıca servetini teşkil eder. Filozof Fisagoras'ın kutsal saydığı beş rakamı başlıca dini ve siyasi müesseselerinde de bulunur. Dökülen kanın intikamını almak gayreti beşinci kuşağa kadar intikal eder. Savunma ve boyun eğme hak ve fiilleri de beş rakamlıdır; elin beş parmağı üstün hakkın işaretidir. Şeyh, yâni İhtiyar, Aksakallı (sakalının renginden Ötürü böyle denir), aşiretin reisi ve idarenin başıdır; Akid, yâni savaş zamanında aşiretin kumandanı, otoritesi ve etkisiyle şeyhin kudretine

²⁶⁰ En-naar en-naar ve la el âr, et-thar et-thar ve lâ el ar!

²⁶¹ Musameret.

²⁶² Esâmîr. Süvariler geliyor, oh Dieba; süvariler geliyor, hırsızlar (die-be); süvariler geliyor Dieba'dan, oh aşk!

²⁶³ Hadu. s. 424. Ey ölüm, bizim üzerimizdeki kanununu ertele ki intikamımızı almış olalım. Sen çıplak başlı kuş, sen atmaca, sen akbaba, insan etine açsanız savaşçı saflarına katılın.

²⁶⁴ Burk har d t buna ctagrâl> demektir ki, genellikle «tehlil» denir.

karşı bir denge oluşturur; Kadı veya hâkim, ihtilafli meseleleri hükme bağlar, şeriata uygun hükümleri kutsaldır; Vassi, yâni vasi veya patron, yalnız başkalarının menfaatlerini kollamak ve çocukların terbiye]eriyle alâkalan-makla kalmaz, fakat zayıflar tarafından kendilerini kuvvetliye karşı korumak için seçilmiştir; nihayet «dakhil» gelir ki, bu da hayatının ve servetinin korunması için bir başkasının himayesine sığınmış kimse demektir. Hırsızların ve eşkıyanın, kendilerini esir tutanlardan gerek onlarla ekmek ve tuz yiyerek, gerekse giysilerine dokunmak suretiyle kendilerini koruma hakkı elde etmelerine mâni olmak için, bunları kazılmış bir çukurda muhafaza etmek âdettir; bununla beraber eğer bir suçlu serbest bir kişinin yüzüne tükürmeyi başarır, ondan kendisini himaye etmesini istemeğe hak kazanır ve yüzüne tükürülen kişi hürriyetini elde etmesi hususunda ona yardımcı olmak zorundadır. Hırsıza harami denir ve bu da Bedevilere dokunulması haram olarak bildirilen leşe, kana ve domuza dokunmakla aynı mânâyâ gelir. Günde beş vakit namaz kılmak, oruca ve kurban bayramı emirlerine uymak Bedevilere evvelce emredilen ve Ab-dulvehhab'ın reformlarına kadar yerine getirilen vecibelerdi.²⁶⁵

Bu Mezheb Adamının Doktrini

Büyük Temim aşiretinin kollarından biri olan Vehhabi aşiretinden çıkan ve adı «herşeyi düzenleyenin kulu* mânâsına gelen Abdulvehhab îslâmiyetin Calvin'idir. Calvin'in hıristiyanlığı ilk saflığına götürmek istemesi gibi²⁶⁶, Abdulvehhab da, Hz. Peygamber'in emirlerini ilk saflığı ile yeniden

²⁶⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/118-121

²⁶⁶ Calvin (Jean), asıl adı Cauvin (Noyon, Picardle 1509-Cenevre 1564). Babası Noyon başpiskoposluğunda görevliydi. Calvin 1523'de Paris'e gitti ve orada dilbilgisi, mantık, felsefe okudu. Daha sonra Orleans ve Bourges'da hukuk tahsil etti. Ünlü dil bilgini Alciatı Ciovan Paolo'-nun yanında çalışarak ondan yararlandı; Yunanca ve İbrântce öğrendi. Luther'cilerle temas kurdu ve Luther'ci oldu. Paris'e yerleşti. 1530'-da filozof Senecca'nın eserini yorumladı ve bu filozofun ekolü olan. Stoacılıkla tncil arasındaki münasebetleri araştırdı. Bu arada Bude ve Nicolas Cop gibi yenilik tatarları ile dostluk kurdu. Fransa kralı Birinci Frariçois'ya İthaf ettiği Calvin'ciliği içine alan «Hıristiyanlığın Dinî Öğretimi» adlı eserini yayınladı, önce Lâtince olarak yayınlanan kitabını daha sonra Fransızcaya çevirdi ve ilk baskısı 1536'-da Basel'de yayınlanan eser birkaç baskı yaptı. Bu eseriyle ünlü Fransız yazarları arasına girdi. Âdem'in hatâsı yüzünden günahkâr sayılan insanoğlu ile Tanrı arasında tek aracının İsa olduğunu söyledi; insanın yaptığı iyiliklerle değil, ancak Tanrı'nın lütlü İle temize çıkabileceğini ileri sürdü. Tann'mn sevdiği kulları önceden seçtiğini ileri süren görüş bu kitaba dayanır. Cenevre'de Belediye Mecll-si'nin kararıyle kitabında belirttiği görüşleri uygulamak imkânını buldu. Kitabında bahsi geçen dinî öğretimin başında halkın seçim yoluyla görev verdiği rahipler bulunuyordu. Öğretim grup toplantıları halinde yapılıyordu ve halk. Öğretimin başında kendi seçtiği kişiler bulunduğu için rağbet gösteriyordu. Luther'cilerin de gayretleriyle, Calvin'in dinî öğretim tarzı giderek yaygınlaşmak istidadı gösterdi. Böylece, Calvin'in öğretim tarzı özellikle kuzey ve güneybatı Avrupa'da yaygınlaştı. Kitabının yayınlanmasıyla Engizisyonun uyguladığı takib büsbütün artmıştı. Dinî öğretimin yaygınlaşması İse papaz kılıklı zebaniler elindeki bu işkence

tesis etmek ve Müslümanlarda sönmüş olan sofuluğu yeniden alevlendirmek teşebbüsüne kalkıştı. Uzun uzun şeriat incelemeleri ve uzak yolculuklar yaparak bu teşebbüse hazırlanan Abdulvehhab, yeni mezhebinin akidelerini (dogma) yayınlamak suretiyle reform hareketini başlattı. İslâmîyetin ana kaidelerine o kadar az karşıydı ki, ne Mısır, ne de Suriyeli dinî hukuk âlimleri bu mezhebi mahkûm etmek cesaretini gösterdiler. Bu son derece tehlikeli, yenilik getiricilik işine başladığı andan itibaren, aslında Anzesler aşiretinin bir bölümünü oluşturan ve Vuldi Ali aşiretinin bir kolu olan Mesalih aşiretinden Muhammed İbn Suud'-dan destek gördü. O, herkesten evvel, Dariye'de yeni mezhebi bağrına basan ilk kişi oldu. Abdulvehhab'ın kızıyla evli olduğundan kayınpederinin mezhebinin taraftarlarını siyasi bir zümre olarak kaynaştırdı, ve Vehhabîler hükümetini kurdu. Bunun neticesi olarak, siyasi şef, dini şefle birleşti; aslında işler mezhebin kurucusu Abdulvehhab ile Muhammed İbn Suûd arasında taksim edilmişti ve Suûd'un oğlu Aziz ile torunu Suûd, babalarının verdiği misâle uyararak, yeni mezhebi Arabistan'da yaymaya, ellerinde kılıç, evvelce Peygamber'in yaptığı gibi, reformu kabul etmeyenleri ortadan kaldırmaya devam ettiler.

Abdulvehhab, Hz. Peygamber'e abartmalı saygı öğretimi ve özellikle halkın evliyalara gösterdiği ibadet derecesindeki bağlılığa karşı şiddetli bir mücâdele açtı²⁶⁷. Bunların mezarları Abdulvehhab taraftarlarının öfkelerinin hedef noktası haline geldi. Taraftarlar, bu öfkelerini Hz. Muhammed ile torunlarının saygıdeğer mezarlarına varıncaya kadar sirayet ettirmekten geri kalmadılar. Kur'an'da emredilen zekât ve sadakalar, israfı yasaklayıcı hükümler, ispirotolu içkiler yasağı, kadınlara emredilen dürüstlük ve ilk Müslümanların seçkinliği olan cihad anlayışına kadar her şey yeniden yorumlanmış, bunların boş olduklarına hükmedilmişti. Peygamber'in bu ilk kanunlarının hiçe sayılmasıyla birlikte, Abdulvehhab, Peygamber tarafından mahkûm edilen bütün zevklere,²⁶⁸ şarap, tütün ve esrar gibi sarhoş edici

müessesesini gazaba getirmekte gecikmedi. Ne var ki, Calvin en azından ömrünün yansını bu takip ve gazaptan kaçmakla geçirmiş ve korunma usûllerini İyice geliştirmişti. Bunun için Engizisyon, nazari suçlamalar dışında ona bir şey yapamadı. Fakat, şehirden şehire seyahatte bile temkinli davranmak zorunluluğu hayli sıkıcı olduğundan, görüşlerini daha tesirli bir şekilde yaymak için bu seyahatleri kısıtlamak, sonunda büsbütün vazgeçmek gerekti. Eğer bu kısıtlamalar ve sonunda vazgeçmeler olmasaydı, savunduğu Luther'ciliği daha da yaygınlaştırmak İmkân bulacağı ve katolik kilisesini daha fazla zayıf düşüreceği şüphesizdi. Ömrünün son yıllarını eserini olgunlaştırma yolunda kullandı. Çok iyi bir öğrenim gördüğü için üslûb ve düşünce yapısında bir sağlamlık göze çarpmaktadır. (Ç.N.)

²⁶⁷ İslâm dininde görülen evliyalara, katolik kilisesinin azizlerine gösterilen saygıyı görmüşlerdir ve bunlara birtakım mucizeler izafe edilmiştir. Burkhardt. s. 280.

²⁶⁸ Hammer, birkaç sayfa önce fitri ve kisbi, yani doğuştan gelme ve sonradan kazanılan meziyetler, ahlâki

maddelerin; nihayet teşbihin kullanılmasına şiddetle karşı çıktı. Muhammed İbn Suûd, bütün Arabistan'da yeni mezhebin ruhanî ve cismânî lideri oldu. Muhammed İbn Suûd, Mekke'nin ele geçirilmesi sırasında yayınladığı Vehhâbl ilmühalinde, İslâmiyeti en basit unsurlarıyla, yeni dinin yapısının bir bölümü olarak gösterdi. Bütün kurtuluş ilmi üç maddede toplanmaktadır: Allah bilgisi ²⁶⁹, dinî ilkeler bilgisi, Peygamber'in koyduğu ilkeler bilgisi. Her şeye kaadir, ibadet edilmesi gereken bir tek Allah vardır. Dinin ilkeleri de sayıca üçtür:

İslâmiyet, yâni Allah'ın irâdesine tam teslimiyet, iman ve hayırlı işler. İslâmiyet beş maddeye bölünüyor: I. İmân bilgisi: Yalnız bir Allah vardır ve O'nun Peygamberi Hz. Muhammed'-dir; II. Günde beş vakit namaz kılmak; III. Toplam serveti

oranında emredilen zekâtı vermek; IV. Ramazan ayında oruca saygılı olup edâ etmek; V. Hayatında bir kere Mekke'de hacca gitmek. İman bilgisi, aşağıdaki altı imân maddesini içine almaktadır: I. Allah'a imân; II. Meleklerle iman; III. Kur'-an'a imân; IV. Peygamber'e imân; V. Onun vasıflarına imân ve VI. Kıyamet gününe (ruz-u ceza) inanmak. Hayırlı işler şu tek emirde toplanmaktadır: Onu görüyormuşsun gibi Allah'a ibâ-

vasıflar ve savaşçılık konularında Türklerle Arapları kıyaslayıp Arapları Türklere kıyasla üstün ve seçkin bir soy olarak gösterirken yaptığı hatâ gibi, burada da ahlâk dışı zevkler konusunda Türkleri bunlara bilhassa tutkun göstermek suçu işlemektedir. Bir kere Anadolu eyâletlerinde, yâni Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde onlar ahlak! sağlamlığa örnek bir hayat sürmüşlerdir. Suçların en fazla görüldüğü İstanbul'da ise şehrin kozmopolit nüfus yapısı Hammer tarafından gözardı edilmektedir. En fazla suç işlenen IV. Murad'ın saltanatının İlk döneminde suçluların çoğunluğunu özellikle Rum azınlık ve devşirme Yeniçeriler oluşturmaktadır. Bu husus Karakullukçu defterlerinde belirtilmiştir. (Ç.N.)

²⁶⁹ Allah, bilgisinin tasavvuf ve ilahiyatta tam karşılığı «Mâariietuüah»-dır. Çünkü bu deyimde «Allah'ı tanımak ve Allah'ı bilmekten» ayrı olarak, şartlarıyla birlikte bir Allah bilgisi ifâde edilmektedir. (Ç.N.)

Arabistan'dan Felâket Haberleri	
Bir Para Hazinesinin Keşfi	
Eflak Prensi Şeyhülislâm Ve Veziriazamın Azilleri.....	
Yeniçerîağası Sarayının Ve Sarayda Bir Köşkün İnşâatı.....	
Bîr Hind Elçisinin Gelişi	
İran Olayları.....	
D'aix-La-Chapelle Barışı Üzerine Bâb-I Âli'nin Görüşü.....	
İstanbul'daki Avrupa Devletleri Elçilerinin Gayretleri	
Kışlalar, Sayfiye Köşkleri Ve Kalelerin İnşâsı	
İç Karışıklıklar	
Deniz Olayları.....	
Vezirîazam'ın Azlt Ve Kızlarağası'nın İdamı	
Deprem Ve Kasırga	
Yunanlıların Ayaklanmaları	
Bâb-I Âli Tercümanları Ve Voyvodaların Değiştirilmesi	
Fransız, İsveç Elçilerinin Ve Bir Danimarka Murahhasının Gayretleri.....	
Venedik Ve Raguza	
Polonya İle Muhaberât	
Yeni Sırbistan Ve Kabarta'da Anlaşmazlıklar Çıkması	
Gürcistan Ve Irak Olayları	
Sultanın İnşâatları Ve Ziyaretleri.....	
Galata Sabayı Kütüphanesinin Açılması.....	
Deprem	
Birinci Mahmud Ve Şeyh Yusuf'un Ölümü	
YETMİŞİNCİ KİTAP	
III. Osman'ın Tahta Çıkışı.....	Hata! Yer işareti tanımla
Şeyhülislam Ve Veziriazamın Azli.....	Hata! Yer işareti tanımla
Hekimoğlu Alı Paşa'nın Vezâretiuzmâ Makamına Getirilmesi Ve	
Azliyle Yerine Nailî Abdullah Paşa'nın Getirilmesi	Hata! Yer işareti tanımla
Reisefendi'nin Kabalığı.....	Hata! Yer işareti tanımla
İstanbul'da Yangın.....	Hata! Yer işareti tanımla
Vezirîazam Nişancı Ali Paşa'nın İdamı	Hata! Yer işareti tanımla
Mısır Ve Ermenistan'da Karışıklıklar	Hata! Yer işareti tanımla
Cezayir Beyi'nin Öldürülmesi.....	Hata! Yer işareti tanımla

Avusturya, Rusya, Polonya Ve İngiltere Elçilikleri Ve Prusya'dan Bir Murahhasın Gelişi	Hata! Yer işareti tanımla
Nuri Osmânî Camii	Hata! Yer işareti tanımla
Bir Göktaşının Görünmesi.....	Hata! Yer işareti tanımla
Veliyeddinin Kabalığı.....	Hata! Yer işareti tanımla
İki Veziriâzam'ın Birbirini Takiben Değişmesi	Hata! Yer işareti tanımla
Sultan Osman'ın Ve Ünlü Kişilerin Ölümü	Hata! Yer işareti tanımla

det et, zira sen onu göremesen de, iyi bil ki o seni görür. Peygamber bilgisi yeni mezhebin en önemli bölümünü oluşturmaktadır, çünkü bu bilgi Peygamber'i mevzu olarak alan abartmalı saygının kötüye kullanılmasını ortadan kaldırmaktadır. Bu bilgi şöyle diyor: Abdullah'ın oğlu Muhammed, Peygamber, bir tek halka değil, bütün halklara Allah tarafından gönderilmiş fâni bir insandır (ölümlü bir insandır). Eğer seninki değilse, hiçbir din gerçek olarak mütalea edilemez; ondan sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir, zira o, peygamberler zincirinin son halkasını vücuda getirdi. Bu doğmaların (doğme) hiçbirinde aslından sapmış bir ilke görülmemektedir; aksine İslâmiyet, bu anlayış içinde aslındaki saflık, katkısızlık içinde görülmektedir, Abdülvehhab'm mezhebinin gayesi de buydu. Yazık ki, İslâmiyet geçirmiş olduğu bu saflaştırma ameliyesine rağmen, o müsamahâsızlıktan ²⁷⁰ ve taassubdan kurtulup bu engelleri aşamadı. Peygamberi hak Peygamber olarak tanımak, her müslü-man için günde beş vakit namaz mecburiyeti, zekât vermek, oruca riâyet etmek, hac için Mekke'ye gitmek, bunlar Abdul vehhab'ın reformunda yer alan Kur'an'a, meleklerle ve Peygam-ber'e inanmak kadar esaslı dini kaideler ve hikmetlerdir. Bu reform hareketi diğer bütün dinleri reddeder; dini görevlerin yerine getirilmesinde görülen ihmâl şiddetle cezalandırılır; Muhammed'in uyguladığı usûllere sâdik kalarak, başka dindeyken İslâmı kabul edene tam teslimiyet veya çekilip gitme arasında seçim yapmayı bırakır.

Abdul vehhab'ın mezhebi üzerine verilen bu hızlı açıklama ²⁷¹, bu

²⁷⁰ Bu görüş Hammer'e aittir ve İslâm'da, İslâmın aslında müsamahasızlık bulunduğu gibi bir zamanın doğmasına yol açmaktadır. Oysa İslâmın aslında müsamaha fazlasıyla mevcuttur ve Hadislerde de bu husus fazlasıyla belirtilmiştir. İttihad ve Terakki Partisi kurucusu Ahmed Rıza Bey Paris'de Fransızca olarak yayınladığı «İslâm'da Müsamaha» adlı kitapta bu konuyu ele alarak, bütün dinler arasında İslâm bu hususta benzersizliğini işlemiştir. (Ç.N.)

²⁷¹ Görülüyor ki, Hammer, Vehhabîlik üzerinde esaslı bilgilere sahip değildir ve İslâm'da reformun Hıristiyanlıktakine benzer bir şekilde bahis konusu olamayacağını düşünmemektedir. Hıristiyanlıkta reform, kelimenin mânâsından anlaşılacağı gibi, bozulan esasların yeniden teşkiline girişilmesi hareketidir. Çünkü papalar birtakım bid'atler getirmek ve dine eklemek suretiyle onu bozmuşlardır: Reformculara Protestan denmesinin sebebi de budur, çünkü protestan iti raz eden mânâsına gelmektedir. İslâm'da böyle bir şey yâni dinin aslına, cevherine bid'atlerle eklemeler yapılmış olması bahis konusu değildir. Yobazlar ve kendiliklerinden bid'atler getirmeğe kalkışanlar bütün dinlerde görülür. İslâmın cevherinde bir bozulma, bir değiştirme görülmemiştir ki reform ihtiyacı doğsun. Bu hususta incelemeler yapan ilahiyat âlimlerimiz ve bu meseleler üzerinde duran mütefekkirlerimiz, Vehhabîlik üzerinde Hammer'inkinden çok başka ve daha esaslı görüşler oluşturmuşlardır. Değerli mütefekkir ve tasavvufta derinlik sahibi merhum üstad Necip Fazıl Kısakürek'in «Doğru Yolun Sapık Kolları» adlı (B.D. Yayınları, İstanbul. 1978) eserinden Vehhabîlik bölümünü meselenin iyice aydınlanması bakımından buraya aktarmayı yerinde ve faydalı buluyoruz :

tarih kitabının düşündüğü ölçü bakımından nedefine varmıştır. Şimdi bu dinî ihtilâl haberinin sarayda, divânda ve payitaht İstanbul'da uyandırdığı intibai tasvir ve bu arada Arabistan'da patlak vermiş olan fakat Bâb-ı Âli'yi gerçekten fazla ciddi olmadığı için telâşa kaptırmayan birkaç başkaldırmayı anlatmak kalıyor. Bu olaylar o sıralarda Sultan'm Mekke'ye olağanüstü hediyeler göndermiş olmasından kaynaklanan siyasi sebepleri hâtıra getireceklerdir.²⁷²

Arabistan'dan Felâket Haberleri

«Lenln nasıl Marks'm tatbikçisi olduysa, İbn-1 Abdülvehhab da asıl tatbikçi amelesini Suudiler kolunda bularak İbn-i Teymlyye kafasını maddeye nakşedici oldu.

Ancak İkinci Abdülhamid devrinde biraz nefes alır ve etrafı görür gibi olan biricik İslâm devletinin zaafından ve onun sahte İnkılâpçılar eliyle yediği darbelerden de faydalanarak bugüne kadar geldiler.

Gitgide sulandırılan ve usta bir siyaset adamı olan evvelki Melik devrinde pek dışa vurulmayan Vehhabilik, nihayet öğretim ve eğitim plânına inhisar ettirilerek politika ve idare perdesinde pek göze çarptırılmaz oldu.

En kısa ve özlü ifadeyle, nedir şu Vehhabilik ve ölçüleri nelerden ibaret?

Vehhabilik, İbn-i Teymlyye bahsinde kullandığımız tabirle, bir nevi İslâm materyallzmasıdır ve bu materyallzmanın son durağı Allah'ı tanımamak olduğu halde bunlar tanıdıkları ve en doğru tanımının kendi mezheplerinde olduğu iddiasındadır. Ruha, ruha-niyete, onun Ölüm sonrası devam ve tasarrufuna inanmaksızın Allah'a nasıl inandırılır veya Allah'a inanıp da ruh nasıl inkâr edilebilir? Hem göze fhan, hem de onun gördüğüne inanma olur mu?

Sorarsanız «İnanıyoruz!» diyeceklerdir. Fakat zoraki bir İnanıştan sonra gizli bir İnkâr içinde o inanıştan kurtulmaya çabaladıklarını teslim etmeyeceklerdir. İnsanı öldükten sonra sıfıra ulaşmış kabul edenler, bütün iz ve işaretlerini yeryüzünden silenler ve Allah Resulünü ziyareti bile günah sayıcı bir anlayıştan gelenler, hangi tevil yoluna saparlarsa sapsınlar, öteleri. Ötelerin hikmetlerini kabul etmemek mevkiindedirler. Hendese davalarında olduğu gibi, onların zahirde bu derece mübalâğalı görünmeyen Ölçü çizgilerini uzatacak olursanız teslim edeceksiniz ki, anlayışları, «semaların ve arzın nuru» olduğunu bildiren Allah'ı, nurundan ayırmaya kalkmaktan başka bir şey değildir.

Ve bu ana nokta etrafında şu ölçüler :

Hiçbir inceliğine nüfuz etmeksizin sadece kitap ve sünnete bağlanmak iddiası ve «İcrâa» ve «kıyas» gibi iki hayati vasıtanın kökünden iptali...

Kendilerinin bir «sejefiye»cilik iddiasıyla Sahabiler yolunda gittikleri yalanı ve Vehhabilik dışındakilerin küfürle suçlandırılması...

Birtakım hurafeler ve uydurmalarla bir arada Sünnet Ehli itl-kadınca makbul bazı esrar tecellilerinin teşbih çekmeye kadar şirk sayılması...

Tasavvufun topyekun inkârı ve iç âleme kapıların tamamen kapalı tutulması...

Netice, uçurtmanın kafasını kesip kuyruğunu havada durdurmaya çalışmak derecesinde bir abes davranışıyla dış dünya ve dış şekillere mihlanıp kabukta pas tutma ve özde çürümenin, son iki asır boyunca - guyâ modern - dalâlet mektebi.

Bugün, biraz da kendilerinin hicap duymaya başladıkları bu mektep, ruhundan uzak buldukları mukaddes şeriati anlamadan tatbik etmekte bazı başarılar kaydediyorsa, bunu kendilerine ait bir başarı değil, sadece nadan ellerde bile şeriate bağlı bir kıymet bilmek gerekir.

Buhari ve Müslim gibi iki emin ve temiz kaynağın bir arada rivayet ettikleri bir hadîs, Vehhabiliği ve onun vatanını belirtmiş olmakla mucize çapındadır.

Allah'ın Resulü mübarek parmaklarını Necid istikametine döndürüp buyuruyorlar :

— Fitne, mürlâfıklık, dinsizlik, karışıklık, bozgunculuk İşte bu yönden gelecektir.

Başka kıymet hükmüne ne hacet!». (Ç.N.)

²⁷² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/121-126

Arabistan'daki karışıklıkları Bâb-ı Âlî'ye ilk haber veren Basra valisi Süleyman Paşa oldu. Paşa, Kavarna'da Beni Lams-lar, Huveyze ve Ahvaz'ın Muide aşireti ile birleşen Benî Mun-tefikleri, asi çöl Araplanna hücum ederek yenmiş olduğunu da bildirmişti; aralarında reisleri olan Burhane ve oğlu Kelb Ali'nin de bulunduğu binden fazla âsiyi kılıçtan geçirmişti; Basra civarını Arapların elinden kurtarmış, Basra körfezi denizcilerini, özellikle Basra limanı tacirlerini konsanlıklarıyla dehşete düşürmüş olan kaatil Kiablî'yi ortadan kaldırmıştı; nihayet devlete sadık Devâsir aşiretinin yardımıyla korsanların ocağını söndürmüştü. Süleyman Paşa'nın bu hususları bildirmesinden kısa bir süre sonra, Bağdad valisi eski Veziriazam Mehmed Paşa, Araplar tarafından tahrik edilen bir çatışmanın hemen peşinden Süleyman Paşanın, Araplardan oluşan kalabalık bir ordunun başında, Bağdad'ı muhasara ile tehdid ettiğini Bâb-ı Âlî'ye haber verdi. Veziriazam Esseyid Abdullah Paşa. Bağdad'ı kurtarmak için Kürd beyleri, Diyarbekir, Musul, Haleb, Hakka, Ma-raş, Mardin valileri birlikleriyle harekete geçmesi hususunda Sivas valisi Savelizâde'ye acele harekete geçmesi emrini gönderdi. Serasker Paşa'nın harekete geçtiğini öğrenen Süleyman Paşa, üzerine yüklenecek fırtınayı atlatmak için atik davranarak Bâb-ı Âlî'ye, Sultan'a olan sarsılmaz bağlılığını ve açlık sebebiyle Basra'dan ayrılmış olduğunu bildirdi. Süleyman Paşa'nın gerçek niyetlerini öğrenmek isteyen Bâb-ı Âlî bunun tahkiki ve valiyi ayıran ihtilâfları ortadan kaldırmak göreviyle bir İmparatorluk fermaniyle birlikte ikinci mîrâhur Mustafa Bey'i Paşa'ya gönderdi. Aynı zamanda Mekke şeyhi görevlerini de yerine getiren Cidde valisine, Mısır valisi eski Veziriazam Ahmed Paşa'ya ve kutsal şehir şerifine hitaben yazılmış fermanlar da ayrıca yola çıkarıldı. Bu fermanlarda, valilere ve Mekke şerifi Mes'ud Ben Saad'a, -Necid'e bağlı bir kasabada, Aiyine'de, Islâmiyetin esas ilkelerine hücum eden ve kendisini reisi ilân ettiği dinsizlik mezhebini beşiğinde boğmaları için» aralarında anlaşarak en tesirli çâreleri bulmaları tavsiye ediliyordu.²⁷³

Bir Para Hazinesinin Keşfi

Bâb-ı Âlî'nin Arabistan'dan birbiri peşi sura aldığı kötü haberleri, bir hazinenin keşfedilmesi bir dereceye kadar telâfi etti. Evvelce kubbe vezirliğinde bulunan Musul valisi Mehmed Paşa, Bâb-ı Âlî'ye, birkaç işçi

²⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/126-127

toprakta çalıştıkları şurada içi altın para ile dolu iki vazo bulduklarını ve eskiliklerinin Abbasiler dönemine kadar çıktığını, altın paraların üçbin dört yüzel-îdört adet olarak sayıldığını, tamamının dörtbin dokuzyüzyet-miş dirhem çektiğini Bâb-ı Âlî'ye bildirdi. Bildirilen altınların ağırlık olarak değeri, o sırada para kuruna göre onbir dirhem bir duka altınına tekabül ettiğinden dörtbin beşyüzyirmiüç duka altın miktarıydı. Bu hazine devlet kasasına konuldu. Bu hazînenin bulunması, ayrıca, I. Mahmud'un saltanatının Allah tarafından bilhassa istendiği şeklinde bir umumî bâtil itikadın yayılmasına yol açtı. Halkın sayı olarak çok başka nisbetlerde büyüttüğü bu dörtbin birkaç yüz duka altını, Arabistan'dan gelen üzücü haberlerin payitahtta meydana getirmiş olduğu kötü tesiri bir zaman için unutturdu. Sultan, ihtişamının kudretiyle, Abdülvehhab'ın mezhebi ile sarsılan ve eski dinle reform arasında tereddüt geçirenleri vazife sınırları içinde tutmak mak-sadiyle I. ve III. Ahmed, IV, Murad ve IV. Mehmed örneklerine uyararak, Kutsal Ev Kabe'ye gönderilmiş en zengin hediyeleri hatırlatan hediyeler sundu. Yeni mezheb dışı ait ihtişamlara ne kadar düşmansa ²⁷⁴, Birinci Mahmud da elmasların ve değerli mücevherlerin parlıtısıyla mü'minlerin gözlerine hitabetme-ğe o kadar ehemmiyet veriyor, böylece bütün mü'minlerin namazlarını kılarken bakışlarını, yönünden ayırmadıkları Kutsal Ev Kabe'ye saygısının büyüklüğünü ortaya koymuş oluyordu. Yeni Kabe örtüsünün hazırlanmasına nezâret eden hazine kâhyası, Kızlarağası ile birlikte bu dinî hediye ve yine Kabe'ye gönderilen mücevherleri Mekke'ye götürmekle görevlendirildi. Sultan'ın iki saray adamıyla Kabe'ye gönderdiği mücevherlerin canlı ışığı, göklerde bulunan ideal yakut kürsü ²⁷⁵ ile rekabet edecekti. Sultan'm gönderdiği paha biçilmez taşlar «Canope'-unki gibi ışığı parıldayan» altı köşeli ve benzeri iki taşla muhafaza edilen bir yakuttan oluşuyordu ki, bu taşlardan birincisi altıyüzaltmışsekiz, ikincisi yediyüzelliiki kırat ağırlığındaydı. Eski bir mâdenden gelen bu üç zümrüd, oniki büyük, otuz orta büyüklükte ve altmışaltı küçük elmasla çerçevenlenmişti; bu kıymetli taşlar demeti ondokuz büyük elmasın parıldadığı; onüç sıra büyük inci, ki bunların tamamı sıralar hesabıyla üç-yüzelli inciye buluyor ve sıralar bir yakutla noktalanıyor, İmparatorluk tarihçisine göre «hepsi birden, elmasların suyu ile canlandırılmış bir çayırda uzanmış güneş misâli parıldayan bir göz

²⁷⁴ Bu görüşün aksine Vehhabîliğin esasa ait yeniliği de olmadığını gördük. (Ç.N.)

²⁷⁵ Metinde kürsü adı «tabernacle»'dir. Musa'ya gönderilen on emrin içinde bulunduğu sandığın üzerine konduğu kürsüye benzetiliyor.

oluşturuyordu». ²⁷⁶

Eflak Prensi Şeyhülislâm Ve Veziriazamın Azilleri

Birinci Mahmud, dîn ve ilimler mevzuunda gayretini İstanbul'da da gösterdi: İkinci bîr kütüphaneye ve Buhari tercümelerinin tefsiri için Fâtih Sultan Mehmed Câmii'nde on kürsü oluşturdu; evvelce bu hayrı Ayasofya'dan başlatmıştı. Osmanlı Salnameleri ²⁷⁷, aynı döneme doğru, vezir rütbesinde bazı atamalar, birçok azil ve değişikliklerden bahsetmektedir ve bunlar devletin yüksek makamlarında bulunanlarla alâkalıdır. Bunlar arasında, Kâhyabeylik makamına yeni atanan Abdi Ağa ile baş-mirâhur Toprak Mehmed Bey de üç tuğlu paşalığa yükseltip birincisine Tırhala, ikincisine Karaman sancağı görev yeri olarak gösterildi. Eflak voyvodası Constantin Maurocordato, Prensiğin Tuna ötesi bölümünde yapılan değişikliklerden üzülmeye kendisine verilen toprakları idarede ihmâli görülmesi sebebiyle azledildi ve Tenedos adasına sürgüne gönderildi; cezanın sebebi bu değildi; asıl sebep, voyvodanın Ramazan bayramı dolayısıyla saray subaylarına yeterli şekilde bayram avansı vermemesiydi (Ağustos 1749 - Ramazan 1162). Boş kalan dukalık yeri, iki kere Eflak, üç kere de Boğdan dukalık makamında bulunmuş olan ihtiyar Michel Rakoviza'nın oğlu Constantin Rakovi-za'ya verildi. Bu değişiklikler sık görülen işlerden olduğundan kamuoyunun dikkatini çekmedi. Bir ay önce de bir ilim adamı olan Şeyhülislâm Esad Efendi azledilmişti. Esseyid Abdullah Paşa'nın tâyininden önce, bu hususda yayınlanan Hatt-ı Şerif'-de selefi Veziriazam Elhac Mehmed Paşa sınır kalelerine ihtiyaçlarının gönderilmesinde ihmâli görülmekle suçlanmıştı; Abdullah Paşa'nın azli ise idaresinin gevşekliği üzerine dayandırılmıştı.

Üçüncü Ahmed'in gözde Veziriazam'ı Damâd İbrahim Paşa'nın divitdarlık ²⁷⁸ hizmetinde bulunduğu için bu lâkâbla da anılan yeni Veziriazam Mehmed Emin Paşa, onun nüfuzlu kâhyası Mehmed'in kızıyla da evlenmişti O zamandan beri önemli devlet işlerinde bulunmuş, çeşitli Maliye işlerinin dâire başkanlıklarını yapmış, şehir kâhyalığı ve tersane

²⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/127-128

²⁷⁷ Salnameler, yâni bugünkü deyimiyle yıllıklar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde devleti alâkalandıran olayların kronolojisi, resmi seyir defteriydi. Bugün aynı geleneğin devam ettirilmemesi ciddi bir noksanlığın işareti sayılmak gerekir. (Ç.N.)

²⁷⁸ Böyle hizmetlerden Veziriazamlık makamına yükselenler, devlet idaresinde tecrübeye değer verildiğini göstermek bakımından dikkate değer. (Ç.N.)

kâhyalığında bulunmuş, son olarak Abdi Paşa'nın yerine dahiliye nazırlığına getirilmişti. Sultan onu bütün öteki nazırlarına tercih ederek» İmparatorluk Mührü'nü kendisine verdi (3 Ocak 1750 - 23 Muharrem 1163). Babası Aşçızâde Mehmed Paşa idi. Carlowiez barışını takibeden yıl çıkan Arap isyanında, Basra ve Kavarna'-da devlete büyük hizmetleri görülmüştü. Mehmed Emin Paşa'mn atanması, Rum eli-kazaskeri Mehmed Said Efendi'nin Esad Efendi'nin yerine Şeyhülislâmlığa atanmasıyla aynı zamana rastladı.²⁷⁹

Yeniçerîağası Sarayının Ve Sarayda Bir Köşkün İnşâatı

Veziriâzam'ın azlinden on gün önce ay tutulacağı haber verilmiş (23 Aralık 1749 -13 Muharrem 1162) ve tutulma olayı üç saat devam etmişti. Bu olay dolayısıyla ileri sürülen nahoş kehânet, söylendiğine göre, gerçekleşmişti: Doğulu teşbih anlayışı içinde, Veziriazam imparatorluğun ayı durumundaydı; İmparatorluğun güneşi Pâdişah'dan ışık aldığı kadar parlardı, nitekim, ay tutulmuş ve Abdullah Paşa azledilerek makamından uzaklaştırılmıştı. Bu olay bütün zihinleri meşgul ettiği sırada, beş gün sonra güneş tutulunca, düşüncesi mâhiyeti bakımından bâtil itikatlara eğilimli olan halk, bu yeni olayla heyecanla meşgul oldu ve Sultan bakımından kötü bir işaret saydı. Ünlü Arab mutasavvıfı Şeyh İbni Arabi'nin eserinden alınan bir fasılm takviminde ay ve güneşin aynı zamanda tutulması kehânetinden bahsettiği öğrenilince duyulan endişe büsbütün arttı. Polis payitahtta fiilî tedbirleri harekete geçirerek sükûneti muhafaza emrini aldı ve yıldızların ebedî ve değişmez hareketlerini yorumlayarak kargaşalık ye anarşi tohumları ekmek isteyen birçok müneccim boğduruldu. Saray gökbilgininin, bundan böyle endişeye yol açan ay ve güneş tutulmalarıyla alâkalı haberler vermeleri de yasaklandı. Bununla beraber, dört hafta sonra, halk bâtil itikatları bakımından İstanbul'da patlak veren bir yangında yeni bir gıda buldu ve herkes bu yangını evvelki kehânetin doğrulanması şeklinde yorumladı (3 Şubat 1750 – 20 Safer 1163). Yangın, Ayazma Kapsu yakınındaki bir evde çıktı ve otuz saat içinde altıbin altıyüzaltmışyedi evle birlikte Yeniçerilerin meşhur Ağakapsu'nu da kül hâline getirdi. Bu yangının bir karışıklığa sebep olmasından endişelenen Sultan, binanın yeniden

²⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/129-130

yapımı için ocağa seksen kese para²⁸⁰ gönderdi. Yeniçerilerin Ağakapusu, gerek hazîneden gelen paralar, gerekse nazırların masrafı bölüşmeleri sayesinde sür'atle yapıldı. Usta bir tarih düşürücü olan Nimet Efendi, sarayın iç ve dış kapılan ile çeşme ve fiskiyeli havuzun üzerine konan kırk kitabesinde Sultan'ın elinin açıklığını ve «inşâ edilen yedi odanın²⁸¹ etraflarında hareket eden yedi gezegene hayret ederek bakmalarını- övdü. On gün sonra meş'um yangın yeniden, bu defa Şeyhülislâm Said Efendi'nin evinden başladı ve açıkça düşmanları ilân edilen yeniçerilerin sevinçli bakışları önünde, Şeyhül-islâm'm kıymetli nesi var nesi yoksa hepsi kül olup havalara savruldu. Bu yangın, iki ay sonra Silâh Pazarı esnafını keder içinde bırakan yangın gibi kin yüzünden girişilen bir kundaklama ile izah edildi. Bu yangının ilk haberi alınır alınmaz, Sultan, Veziriâzam'la Yeniçeriağası'na, yeteri kadar birliklerle, çarşıya giden iki yolu işgal etmeleri emrini gönderdi; zira halkın, içleri kırkbin insanı giydirebilecek kadar tıka basa malla dolu mağazalara hücum edip yağmalamasından korkuluyordu. Bu iki yüksek rütbeli devlet adamı, payitahtta sükûneti sağlamak gayesiyle bu büyük yangından hiçbir şey kaçırılmamasına bizzat nezâret ettiler. Yangından sonra Yeniçerilere para dağıtıldı ve halkın mırıldanmasını yatıştırmak için, Veziriazam, böyle hallerde şiddet kullandığı Gülce Mustafa dönemindeki vazifelerini hatırladı; gerçekten de çok şiddetli davranmıştı ve o zamandan beri lâkabı Yangıncıağa olmuştu. Mevkii, kulkâhyası Esseyid Ahmed Ağa'ya verildi. Bu üç yangının sebep olduğu felâketin tamiri sırasında, Sultan, Tophane su yolu şeddi ile saray duvarı içinde, Topkapu sarayı yakınındaki bir sarayın yapım işlerini hiç eksilmeyen bir çalışma hızıyla devam ettirdi. Bu saray, birkaç yıl önce yapılmış olan bir eğlence evinin arsası üzerinde yükseltildi, bahis konusu evin adı «Mahmubiye (muhabbet) yeri» idi. Bu sed üzerine hakkedilen kitabeler, şâiri Nimet Efendi'nin yazısından, Birinci Mahmud'un bu yapısı ile İki Boynuzlu İskender'in ve Hayat Suyu muhafızı Hızır'ın şanını silmek istiyordu²⁸². Topkapı'da yaptırılan saray için Devlet Şûrası Dilekçe Dâiresi Reisi Abdi Efendi'nin yazdığı ve büyük salonun bütün etrafını kaplayan mavi zemin üzerine altın harflerle işlenmiş kitabede, duvarları süsleyen aynaların ve üzerine çiçek şekilleri işlenmiş pencere kristallerinin güzelliği tasvir edilmekte, bunların Senamar'm eserlerinden üstün oldukları ileri sürülmekte, böylece sarayın bu mimarın eseri olan Sidir

²⁸⁰ Dörtbin kuruş.

²⁸¹ İzi, bu kitabeyi aynen almıştır, s. 217.

²⁸² Çekup bu bent ile reddi şöhreti İskender vü Hızır.

ve Havernak saraylarını aştığı anlatılmak istenmektedir.²⁸³

Bîr Hind Elçisinin Gelişi

Bu aynı yıl içinde yeni bir üç güverteli savaş gemisi denize indirildi. Bu gemiye de evvelki iki savaş gemisine olduğu gibi ihtişamlı bir ad, «Büridez-zafer» adı kondu. Sultan Mahmud, selefi Üçüncü Ahmed'in binalar yükseltmek ihtirasım tevarüs etmişti; fakat her şeyin üstünde sevdiği, yabancı elçilerin kendisine sundukları hediyelerdi. Birkaç vakit önce Avusturya îm-paratorluğu'nun gönderdiği hediyelerden²⁸⁴, her biri bir sanat eseri olan bu hediyelerden başka, Tunus ve Cezayir dayılarının gönderdikleri tüfekler, tabancalar, arslan, kaplan, leopar kürkleri, canlı leoparlar, mercan tespihler, halılar, hırsti-yan ve zenci hadim esirlerden oluşan hediyelerden başka, bü-yük-mogol Nasreddin Mehmed şâh ve nizamülmülkü (veziriazam), Sultan'a tebrik mektuplarıyla birlikte zengin hediyeler göndermişlerdi. Hindistan sınırına vardıkları gün ölen elçi Trabzonlu²⁸⁵ Salim'in kâtibi Yusuf, hediyeleri İstanbul'a götürmekle görevlendirilmişti. Hediyeler arasında balıkçılkuşu tüyünden yapılmış altın» elmas ve yakutlarla süslü bir sorguç, kab-zeşi ve kını paha biçilmez taşlarla işlenmiş bir hançer, onbir parça altın işlemeli sarım için ince ipek, yine aynı kumaştan onbeş parça ipek kumaş, yine büyük sayıda Hind kumaş ve şal, nihayet gülyâğlan dikkati çekiyordu²⁸⁶. Bu hediyeler eski bir ittifakın bağlarını kuvvetlendirmek istemekten daha çok bir dostluk ve hayırhahhk nişanesi olarak verilmişti: Zira, Nâdir Şâh'ın Ölümünden beri, İran anarşinin dehşeti içinde çalkalanıyordu ve bir yandan da yedi taht iddiacısının avı hâline gelmişti ve bunlar İran'ın terekesini çekişiyorlardı. İran bu durumda bulunduğuna göre ne Sultan, ne Büyük-Mogol, aralarındaki ittifakın kuvvetlendirilmesini düşünmüyorlardı.²⁸⁷

İran Olayları

²⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/130-132

²⁸⁴ İzi, f. 205, İmparator ve İmparatoriçenin karşılık olarak Sultan ve Veziriâzam'a gönderdikleri hediyelerin listesini veriyor. Sultan'a ait listede ondört, Veziri âzam'mkine otuzdört parça hediye yer alıyor.

²⁸⁵ Çağdaş şairler biyografisinin yazarıdır.

²⁸⁶ İzi, f. 224, Nasreddin Mehmed şâh ve Veziriâzam'ı tarafından Sultan'a gönderilen hediyelerin listesini veriyor. Hediyelerin sayısı listede otuzdört görülmektedir.

²⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/132-133

Tahmas ve oğlu Heraklius, Nâdir'in saltanatı döneminde savaş sanatını öğrenmişlerdi. Biri Tiflis'in hâkimi, diğeri Kak-heti prensiydi. Her ikisi de Gürcistan'a hakim olmak, tamamiy-le ele geçirmek için Covanşi ve Sariceli Penan aşiretlerinin hanı ile mücâdele hâlinde bulunuyorlardı. Bakhili Mehmed han, Efşar, Erivan'ı muhasara etmek üzere Kerni'den harekete geçti; fakat civar ülkelerin hanları, Gürcistan prenslerini, Tahmas ve Heraklius'a yardımları için başvurduklarından, yenildi ve Kerni'ye çekilmek zorunda kaldı; burası da yağmaya uğrayınca, cesaretinden hiçbir şey kaybetmeyen Bakhili Mehmed han Arpaçay üzerinden Şuregil'e çekildi ve îmrelü aşiretiyle Taş-hanlar aşiretinin topraklarını tahrib etti. Kardeşinin ölümünün intikamı peşinde koşan Rumiye hanı Tebriz'i kuşatmakla meşgul bulunduğu sırada, Afganlı Razad han Rumiye'yi işgal ile kendisini Ardelen ve Megri'nin hükümdarı ilân ettirtti. İran'ın merkezinde, Nâdir Şâh'm yeğeni ve Âdil şâh adını alarak Abdulkerim'i elçi olarak İstanbul'a göndermiş olan Ali Kulu-han, Irak valisi olan kardeşi İbrahim han tarafından yenilgiye uğratılmış ve gözleri oydurulmuştu. Fakat bu gasbın meyvelerini uzun süre tadamadı: Nâdir Şâh'ın torunu ve onun tarafından veliahtlığına atanmış olan Şahruh'un birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı ve kardeşini esir olarak göndermiş olduğu Meşhed'de öldürüldü. Güzelliği, tabiatının yumuşaklığı ve insanseverliğiyle halkı kendisine bağlamış olan Şahruh, genel karışıklıktan yararlanıp genç prensi ortadan kaldırarak tahtı ele geçiren bir muhterisin kurbanı oldu. Bahtsız şâh Hüseyin'in babası II. Süleyman'ın bir kızının oğlu olan Seyid Mehmed, gayelerine varmak için Şahruh'un büyük babasının millî dine karşı bütün kını tevarüs edip benimsediği dedikodusunu halk araşma yaymıştı. İddialarında mollalar tarafından desteklenen Seyid Mehmed, birliklerini toplamaya vakit bulamadan hükümdarına karşı hücumu geçerek onu esir edip gözlerini oy-durttu. Fakat, iktidarı kısa süreli oldu. Şahruh'un başkumandanı Yusuf han Can, ona karşı yürüdü; efendisinin intikamını almak maksadiyle savaştı ve Seyid Mehmed'i yenerek öldürdü. Şahruh'u tekrar tahta çıkardıktan sonra onun adına idareyi yürüttü. Horasan halkı uzun zamandan beri ikiye ayrılmıştı. Bunlardan biri Şahruh'u, bir kısmı ise, şâh Hüseyin'in bir kızından doğmuş olan İsmail Mirza'yı tutuyordu. Hepsinin de gözü tahtta olan birçok şef, İsmail'e karşı ayaklandı; onunla taht kavgası yapanlar arasında Salih han, Ali Kuluhan, Şahruh, Seyid Meh-med, İsmail Mirza, Salih ve adlarından daha aşağıda bahsedeceğimiz birçokları vardı.

Durmadan büyüyen bu anarşi ortasında, Tebriz halkı, şehirlerini

himâyesi altına alması ve kendisine bağlı ülkelerden biri sayması hususunda ricada bulunmak üzere Bâb-ı Âli'ye temsilciler gönderdiler. Diğer taraftan, Nâdir Şâh döneminde İstanbul'da İran elçisi olarak bulunan Mustafa han, Veziriâzam'a gönderdiği bir mektupta Hemedan, Kermanşah, Isfahan ve Kaz-vin'i ele geçirmesinde yardımcı olması talebinde bulundu. Buna karşılık, idareyi Bâb-ı Âli adına yürüteceğini, Bdb-ı Âlî'ye bu vilâyetlerin Şâh'a verdikleri vergiyi ²⁸⁸ ödeyeceğini vaade diyordu. • Barışçı - sistemine sadık olan Bâb-ı Âlî, bu iki teklifi yürürlükteki anlaşmaları bozmadan kabul edemeyeceği cevabını verdi.

Aynı yıl içinde, yer alan değişiklikler ve terfiler arasında Kapdan-ı derya Şehsuvarzâde Mustafa Paşa'nın azliyle, yerine vezirlerin en zengin ve en yaşlısı olan Elhac Ebubekir Mustafa Paşa'nın atandığını belirtmek gerekir; yeni Kapdan-ı derya kırk yıl Önce Mısır valiliği makamında bulunmuştu ve servetinin birmilyon kuruş ²⁸⁹ olduğu tahmin ediliyordu. Şeyhülislâm'ın azliyle yerine Murteza Efendi'nin atanması, bu sonuncu olay, Sultan'ın yeni atanan mevki sahibine bir mektup göndermesi, onu memurlarını en lâıyk olanlar arasından seçmeğe teşvik etmesi ve selefini bunun aksine tutumundan Ötürü knıması bakımından burada üzerinde fazlasiyle durulmağa değer. Bahis konusu mektup, Kur'an'dan yapılan bir alıntı ile başlamakta ve alıntıda yüksek makam sahiplerinin, halk hizmetlerinde cahil ve karakersiz kişileri bilgili ve fikir bağımsızlığına sahip kişilere tercih ettikleri anlatılmaktadır: «Söyle, bir şeyler bilenler .hiçbir şey bilmeyenlere ezdirilir mi?» ²⁹⁰

D'aix-La-Chapelle Barışı Üzerine Bâb-I Âli'nin Görüşü

Hollanda elçisi kont de Hoche pied ve Venedik elçisi Venier'-in yerine atanan Şövalye Lezze istisna edilirse, Rusya ile barış anlaşması yapıldığı sırada Bâb-ı Âlî tarafından itimada mazhar bulunmuş olan Avrupa devletleri elçileri istanbul'daki görevlerini hâlâ yürütüyorlardı. Lezze, ayrılış izni için huzura kabulünde yapılması âdet olan törenle itimâdnâmesini aidi' ve kendisine kol ağızları geniş bir samur kürk giydirildi. Fransa'yı Marie-Therese'in kocası François de Lorraine'i Almanya imparatoru olarak tanımak ve Stuart'larm sonuncusunu sınır dışı etmek zorunda bırakan Aix-la-Chapelle

²⁸⁸ Bu mektup ve buna verilen Veziriâzam'ın cevabı îzi'de, f. 128-129'da, bulunmaktadır.

²⁸⁹ Hoche pied'den Viyana'da kâtip Dorde'ye gönderilen 4 Kasım 1750 tarihli mektup.

²⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/133-135

Barış Anlaşması. Avrupa kıtası üzerinde barışı tesis etmişti: Fakat muharib devletlerin politikalarını değiştirmemişti; bu sebeble elçileri Avrupa'da cereyan eden olayları, Bâb-ı Âlî'ye kendi hükümetlerinin lehindeymiş gibi göstermeğe devam ettiler. Yukarıda Bâb-ı Âli'nin bu devletlere arabulucu olmak teklif inde. bulunduğundan bahsetmiştik; bu teklif bütün Avrupa'ya barışı getirmek şerefini düşünen Reisefendî Mustafa'dan gelmişti; fakat teklifin her taraftan reddedildiğini gören Bâb-ı Âlî, kâfirler arasındaki savaşın devamında teselli buldu. Bu arada Müslümanların Hıris-' uyanlara karşı uyguladıkları politikayı düşünce bakımından dayandırdıkları vecizeleri hatırlarken, İmparatorluk tarihçisi de Aix-la-Chapelle Barış Anlaşması vesilesiyle bu vecizeleri şöyle sıraladı: * Allah köpeğe domuzu yenecek kuvvet verdi ²⁹¹; bir kafirin ölümü, İslâmiyet için bir kazançtır ²⁹²; kâfirler ancak bir tek ve aynı halkı oluştururlar ²⁹³; Allah topunu birden ebedî lanete teslim etsin ²⁹⁴.

İstanbul'daki Avrupa Devletleri Elçilerinin Gayretleri

Osmanlı âmme hukukunun bu prensiplerini iyi bildikleri halde Fransız elçisi M. de Desalleurs ve İsveç elçisi Celsing, Prusya ile bir ittifak anlaşması hususunda Bâb-ı Âlî nezdinde musallat olma derecesinde ısrar ettiler; bununla beraber başaramadılar; Veziriazam bu konuda herhangi bir müzâkereye girişmek niyetinde olmadığı yazıyla kendilerine bildirdi ²⁹⁵. Hıristiyan esirlerin bir isyan sonunda Megri limanından Mal-ta'ya kaçırdıkları Osmanlı gemisinin iadesi konusunda Fransa'nın Malta şövalyeleri üstadı nezdinde giriştiği teşebbüs, Veziriâzam'ın kont de Puisieux'ye yazdığı mektuba verdiği zoraki bir teşekkür mektubundan başka bir sonuç getirmedi. Fransız elçisi Desalleurs'un hükümetinin tekliflerini Bâb-ı Âli'ye ²⁹⁶ kabul ettirmekte yardımları dokunacak araçlar o dönemde

²⁹¹ Sallatalahul-fcebbe alel-hiaziri.

²⁹² Beher taraf ki şevet küste soudi islam est.

²⁹³ El küfrün mlletûn vahidetûn.

²⁹⁴ Demeruhum Allahu bil-haza vel-huzlûm.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/135

²⁹⁵ Penkler'in 5 Temmuz 1750 tarihli raporu.

²⁹⁶ Viyana'da Başvekâlet evrak dâiresinde, Desalleurs'-den Puisieux'ye gönderilmiş bir yığın rapor ve talimat bulunmaktadır. İşte bunlardan bazılarında bulunan tâlimatdan pasajlar. - Desalleurs'den Puisieux'ye, 23 Kasım 1748: «Burada önem verilecek mesele, İsveç'i korumak, Polonya'yı terketmemek, Rusya'nın geniş projelerini durdurmak, burada eski itibârı yeniden oluşturmak; bunlar, gözden kaçır-mamam gerektiğini emrettiğiniz dört hedef.» - Desalleurs'den Puisieux'ye, 27 Aralık 1740: «Çekingelik, kendilerinin (Türkler) iyi niyet dedikleri şeyin gerçek kaynağı bu.» - Desalleurs'den Puisieux'ye, 15 Nisan

Şeyhülislâm Esad Efendi ile Kızlarağasının hazinedarı oldu; her ikisi de o sırada saraydaki büyük itibârlarından yararlanıyorlardı. Sultan'ın harem dâiresinde, Avusturya elçisinin ²⁹⁷ raporuna inanılırsa, Fransız elçisi Desalleurs'un karısını sık ziyaret eden Kızlarağasının gözdesi birtakım işler çevirmekteydi ve tabîi bu gözde Kızlarağasının hesabına, o da bir büyüğün hesabına çalışıyor, böylece saraylararası gizli münasebetler sürdürülüyordu; bu gizli münasebetlerin birtakım siyasî neticeler verdiği de şüphesizdi. Nitekim, beraberinde XV. Louis'nin Sultan'a yazdığı bir mektup ve içi onikibin duka altını tahmin edilen kıymetli taşlarla dolu bir küçük kasa bulunan Bellet adlı bir Fransız doktor İstanbul'a geldi ve yukarıda sözü geçen gözde kadının aracılığıyla, önce Fransız elçisini işin içine katmaksızın Bâb-ı Âlî, Fransa ve Prusya arasında bir ittifak yapmak üzere müzâkerelere girişmeyi denedi; yalnız başına giriştiği bu teşebbüste başarılı olamadı, elçiyle birlikte teşebbüsü tekrarladyısa da netice değişmedi. Bunun üzerine Desalleurs ve İsveç elçisi Celsing, Bâb-ı Âlî'ye Hanovre anlaşmasının kendisi

1749: «Bâb-ı Âlî ile bir dostluk anlaşması yapmak bakımından güçlükler, elverişlilikler ve sıkıntılar hakkında size ayrıntılı bir bilgi vermekle şeref duyarım. Burada böyle bir sade ve ayınsız bir anlaşma için örnek yok, Türkler ise adetlere, teamüllere sonsuz denebilecek şekilde bağlıdır. Topal Osman Paşa'nın Fransa'ya karşı bir temayülü vardı, esaretten kurtuluşunu Matta'ya, bir Fransız borçluydu; Râgib, tabii olarak Fransa'dan yanaydı; Esad Efendi açıkça İsveç'i tutmaktadır, ki bunların her üçü de barış komiseridir. Belgrad barış anlaşmasından beri olaylar hayli değişti: Bab-ı Âlî'nin arabuluculuğunun Fransa tarafından sözde reddedilmesi, Avusturya ve Rusya ile ebedî barış anlaşması, İran savaşının sebep olduğu tükenme, nihayet Büyük-Sultan'ın kendi özel çıkarı veya Vezâret-i uzma makamının saraya boyun eğmesi, se-vilmeyen her İmparatorluğun iç zaruretleri, Büyük -Su Han'ı tahtı üzerinde tutmak ve umumi bir isyana mâni olmak için barışçı bir sistemin uygulanmasını zorunlu kılıyor; ben İsveç'e mâli yardım yapılmasını teşvik etmekteyim.* - Desalleurs'den yazı, 15 Nisan 1749; «Polonya'ya gelince» Polonyalıların gevşekliği, Rusların parası ve arabulucuların unutkanlığıyla Belgrad anlaşmasının Karlofça barış anlaşmasını mahvettiğinden bu yana, Bâb-ı Âlî'nin bu krallığın işlerine karışmak için artık bahanesi yok, illâ ki böyle bir şeye lüzum hâsıl olmasın; Bakanlık bunu bana açıkça anlattı.» Desalleurs'den Puissieux'ye, 15 Ağustos 1749: «Mevkilerinde az süre kalan ve belirli işlere bakan nazır durumundaki vezirlerle iyi ilişkiler yürütmek yeterli değil, önceden dostlar edinmek ve onları mesele üzerinde iyice aydınlatmak gerek, Veziriâzam'ın her değişmesinde al başdan dercesine işe başlamamak için bu şart.» -Desalleurs'den Puissieux'ye, 18 Ocak 1749: «Celcing hâlâ maslahatgüzar olduğundan, İsveç'i İstanbul'da bir elçi buldurmağa zorlamak veya ikna etmek gerek.» - Desalleurs'den Puissieux'ye, 3 Şubat 1749: «Kırım hanım ve nazırını bizim çıkarlarımızdan yana olmaları bakımından elde etmek için hiçbir fedâkârlıktan çekinmedim.» - Desalleurs'den Puissieux'ye, 7 Aralık 1749: «Malta'da esir bulunan kalyonun Paşasının annesi bir imkânını bulup Büyük-Sultan'a oğlunun serbest bırakılması için, Türklerle göre, son derece dokunaklı bir ricânâme sunmuş, Büyük-Sultan Hazretleri de bahis konusu ricâ-nâmeyi bana göndertmiş.» - Puissieux'den Blondel'e, 22 Şubat 1750: «Rusya Nystadt anlaşmasının VII. maddesini canlandırmaya ve bu maddeye, 1721 yılında konulduğu zihniyetin tamamıyla ziddi bir yorum kazandırmaya çalışıyor.» - Puissieux'den Blondel'e, 29 Mart 1750: «Ruslar 1743'de bunu Abo anlaşmasına sokmak istediler; fakat, İsveçliler razı olmayınca vazgeçtiler. Bestuscheffin patavatsızlığı ve kötü niyetiyle bulunduğu istem üzerine, çok güç durumda, İsveç'le yapılan ek anlaşmaya sokuldu. İngiltere'nin bu hususdaki görüşü. İsveç'in şeref ve bağımsızlığına kasteden bir taahhüde Rusya lehine girişmeyeceği yolundadır; İsveç bunu ancak Avusturya, İngiltere ve Fransa hükümetleriyle birlikte kabul edebilir. Fakat İsveçliler böyle bir projenin varolmaması sayılmasını tercih ediyorlar; gerçekten de hakları var, çünkü böyle bir projeyi bir millete teklif etmek bile onun şerefine ve bağımsızlığına suikast tertiplemeden başka bir mânâyâ alınmaz.»

²⁹⁷ Bu mektubun kopyası, 9 Eylül 1749 tarihiyle Viyana arşivlerinde bulunmaktadır.

bakımından taşıdığı tehlikeyi, Rusya'nın İsveç ve bütün Kuzey Avrupa'yı kendi dev yapılı imparatorluğuna ilhak etmek maksadı peşinde koştuğunu anlatmakla yetindiler; dolayısıyla Bâb-ı Alî'yi Avrupa'nın meselelerini kesin bir çözüme bağlamak maksadiyle aracılığını teklif etmeğe çağırdılar. Bu arada İngiliz elçisiyle Avusturya elçisi, ortada başgöstermiş bir çatışma bulunmadığından Sultanın aracılığının havada kalacağı görüşünü savununca, Reisefendi, İsveç elçisine hükümdarını Rusya ile ayrı bir barış anlaşması için ikna etmesi tavsiyesinde bulundu. Evvelki yıl, kont Tessin, İsveç kraliyet prensinin evlendiğini bir not şeklinde Veziriâzam'a bildirmiş, o da, kendisinden önceki veziriazamların âdetlerine aykırı olarak, bir teşekkür mektubuyla karşılık vermişti.

İsveç elçisinden başka, Napoli elçisi kont Ludolf, hükümetlerinden aldıkları emir gereği Fransız elçisiyle birlikte hareket etmek zorundaydılar. Fransa elçisi Napoli ticareti lehinde ve Sultan'ın teminâtı altında Kuzey Afrika devletleriyle bir ticaret anlaşmasını gerçekleştirmek hususunda bütün nüfuzunu kullandı. Bu müzâkerelerin masrafı yarım milyon kuruş tuttu, fakat bu mikdar aşırı görüldüğü halde, Kuzey Afrika korsanlarının Napoli ticaret gemilerine saldırılarıyla her yıl sebep oldukları zararın yine de altında kaldı (Mart 1750). Bu son yıllarda Bâb-ı Âlî'nin Polonya ile münasebetleri, kralın ülkesine iltica eden Kırım hanlığı veliahdı lehinde bir şefaet mektubu göndermesinden ibaret kaldı ²⁹⁸.

Kazaklar hetmanı (prensi, şefi), Bucak Tatarları başkumandanının Prusya kralı ²⁹⁹ ile ilişkiler kurmasını bir mektupla destekledi. Rusya, elçi Nebluieff aracılığıyla, hükümdarının İsveç'i fethetmek tasavvuruyla alâkalı olarak Fransız ve İsveç elçilerinin esastan yoksun bulunduğunu, bununla beraber Abo anlaşmasının 7. maddesi gereğince bu krallığın hükümet şeklinin değişmesine hiçbir suretle müsaade edemeyeceğini bildirdi ³⁰⁰. Karım işlerine gelince, Kırım hanı Selim-Giray'ın İstanbul'da ikameti sırasında kendisine durumu anlatarak müdahalede bulunmasını istemesi üzerine Veziriazam, Rus İmparatorluğu Başvekili kont de Bestujef'e, halkı ayaklandırmak üzere Kabarta ülkesine giren bir Kus casusundan şikâyetini

²⁹⁸ III. Auguste'ün, Veziriâzam'a gönderdiği 7 Haziran 1747 tarihli mektup.

²⁹⁹ Kazaklar hetmanının, Bucak Tatarları başkumandanının Prusya kralıyla ilişkiler kurmasını destekleyen mektubu: «Majestelerini süsleyen faziletlerin yüksek şöhreti, Bucak Seraskeri Sultan Kiarin Giray'ı ülkenizde bulunan bir Tatarı istemek üzere Mustafa Ağa'yı majestelerinize göndermek hususunda cesaretlendirdi.» Eylül 1750.

³⁰⁰ Rus elçisi Nepluieff'in Ağustos 1750 tarihli mektubu. Bâb-ı Alî'nin elçiye verdiği muhtıra Polonya meselesiyle ilgili olup 14 Mayıs 1750 tarihlidir.

yazmıştı. Rus elçisi Nepluieff İstanbul'da öldü ve Avusturya elçisi Penkler, Vişniyakof'un ölümünde olduğu gibi Rusya'nın işlerini yürütmekle ikinci defa görevlendirildi. Sultan'a hediyeler getirmek üzere kısa bir süre önce gelmiş olan Cezayir ve Tunus murahhasları, Avusturya elçisi Penkler'le, Avusturya bayrağı taşıyan ve Nieuport ve Ostend limanlarından çıkan gemilerin de geçen yıl Trieste, Fiume, Boccari ve Zeng limanlarına ait gemilerin güvenliğini sağlamak üzere Kuzey-Afrika ülkeleriyle Avusturya İmparatoru ve Toskan büyük-dükü arasında imzalanmış bulunan anlaşmaya dâhil edilmesi hususunda yeni bir ek-anlaşma imzaladılar. Veziriazam bu konuda Cezayir, Tunus ve Trablus dayı ve ocaklarına birer genelge gönderdi, onlar da bu defa Bâb-ı Âli'nin kesin tenbihine boyun eğdiler ve işaret edilen limanları ³⁰¹ evvelki anlaşmanın şartları içine dâhil ettiler. Avusturya, Reisefendîye iki bin duka, Sungur Ali ³⁰² adlı komiser ve Kapdan-ı deryaya biner ve Bâb-ı Âli tercümanı Callimaci'ye de beşyüz duka peşkeş sunarak bu hizmetin minnettarlığını ödedi. Penkler'e, Doğu'nun çeşitli mevkilerine atanacak konsolosları seçmek görevi verildi. Az zaman sonra, Trablus elçisi Hasan Efendi, beraberinde ordu maliye nâzin veya Avrupalıların kanton'u karışığı kullanılan ocak'ını defterdarı bulunduğu halde Viyana'ya çıkageldi. Hasan Efendi, İmparatorun şahsına hediyeler getirmişti; bunların değerleri son derece vasat olduğundan dayının niyetini anlamak kolaydı, bu bakımdan elçisi bir hükümdara lâyük hediyelerle Afrika'ya dönmek zevkini tattı. Bugüne kadar Hıristiyan devletlerin elçileri hiçbir zaman böylesine cömert görülmemişlerdi, Bâb-ı Âli'nin verdiği tâvizlerin hepsi, karşılığı hükümdarın hazinesinden çıkmak üzere Veziriazam'a, Reisefendî'ye, Bâb-ı Âli tercümanına ödenen büyük paralar karşılığında elde ediliyordu. Bir müddetten beri Sultan tarafından verilen veya kendisinin gittiği ziyafetler dolayısıyla yabancı devlet elçilerinin saraya çiçek buketleri veya şekerlemeler göndermeleri âdeti almış yürümüşü. Böyle vesilelerde, her elçi diğer meslekdaşlarını gılgede bırakmak yarışına giriyordu. Bundan da maksatları Sultan'm övgülerine ve Kızlarağası'nın en iyi ve en fazla sanatkârca seçilmiş hediyeleri göndermesinden ötürü elçiye başvurarak bildirdiği Sultan'm takdirlerine lâyük olmağı. ³⁰³

³⁰¹ Bu madde Trablus'da 15 Eylül 1750'de imzalandı. Anlaşmaya defterdar, kahya, liman kaptanı, sancak beyi ve Trablus Beylerbeyi de İmzalarını koydular.

³⁰² İzi, bu komiserin raporunun bir özetini vermektedir; bakınız: f. 190 ve 200. Bu olaya bazı seyahatnamelerde de temas edilmiş, böylece yukarıda bahsedilen tâvizlerin bedel kargılığı elde edilmesi belirtilmek istenmiştir.

³⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/136-139

Kışlalar, Sayfiye Köşkleri Ve Kalelerin İnşası

Sultan'm veya Kızlarağasının takdirleri İstanbul'da bulunan yabancı elçiler tarafından bu kadar fazla istenmeğe değer görülüyorsa da, Yeniçeriler tarafından beğenilmeye gelince işin rengi değişiyordu. Bu hususlar okuyucularımıza her ne kadar lüzumsuz görünse de, bizi meşgul eden ülkenin âdetlerini tanımak bakımından böyle örneklerin anlatılmasında fayda bulunduğundan şüphe edilemez. I. Mahmud'un debdebesini gösteren lütufkârlıkla bu Yeniçeri asker bölümünü şerefliendirmesi burada zikredilmeğe değer. Kanunî Sultan Süleyman Yeniçeriler için yeni kışlalar yaptırırken bir de değişmez bir davranışı gelenekleştirmişti. Şehzade Câmî'nin karşısındaki eski kışlaların önünden her geçişinde, altnuşbirinci alayın alay beyi kendisine bir tas şerbet sunuyor, levazım subayı da aynı hareketi Kızlar-ağası için tekrarlıyordu; Sultan, kendisine sunulan şerbet tasım duka altını ile doldurarak geri veriyordu. Birinci Mahmud, ünlü ceddinin hâtirasının ihya edilmesi işini bir Hatt-ı Şerifle emirname şeklinde düzenleyerek, bunu Yeniçerilerin Ağakapüsü'nda toplanan kurmay heyetine muhteşem bir törenle götürecektir devlet büyüğü olarak Reisefendi'yi görevlendirdi. Bu emirnâ-me'de bildirildiğine göre, Sultan'm Ağakapüsü'ndan her geçişinde Yeniçeriler Paşası ona bir tas şerbet getirecek ve bunu kendisine Ağa sunacaktı; Kızlarağası'na gelince, yine emirnamede laelirtildiğine göre, ona şerbeti üçüncü Pasa (zagarcıbaşı) getirecek ve birinci Paşa sunacaktı. Bir diğer, maddede» Veziriâzam'a, şerbetin levazım Paşası tarafından getirileceği ve birinci Paşa tarafından sunulacağı belirtiliyordu. Bütün çavuşlar ve Yeniçeri levazımcıları Reisefendi'yi karşılamak üzere Süleymaniye Camii'ne kadar gittiler. Ağakapüsü'na gelince, bütün Yeniçeri Paşaları kendisini karşılayıp divân salonuna götürdüler. Hatt-ı Şerifin okunmasından sonra, birliğin imamı, Allah'ın iyiliklerinin Sultan'in üzerine olması niyâziyle her zamanki duasını okudu.

Sultan'ın Hatt-ı Şerifinin giriş bölümü Yeniçeriler için övgülerle doludur ve yetmişaltı yıl sonra, bugün saltanatta bulunan hükümdarın bu ocağın yıkılışını meşru göstermek için Yeniçerilere yönelttiği lanetleri iyice anlamak için bahis konusu parçanın bir bölümünün buraya alınması yerinde olacaktır. I. Mahmud'un Hatt-ı Şerifinin giriş bölümü şöyleydi: «Bâb-ı Âli'nin Yeniçerileri, üzerinde Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve kullarının gözü olanın

takdisinin üzerinden eksik olmadığı imân ileri gelenlerinden oluşan bir büyük birliği vücuda getirirler. Onun şerefini arttırmak için gösterdiğimiz gayret ve ihtimamlar, bize fâni ve ebedi bir haz sağlamaktadır. Subayları gibi bu askeri teşkilâtın sade erleri de bize unutulmaz hizmetlerde bulunmuşlardır ve savaşta olduğu gibi barışta da gayret örneği olmuşlardır. Bu sebeble de onlar muhteşem memnunluğumuzu hakketmişlerdir ve bunun derin bir hâtirasını muhafaza ettiğimiz gibi, erişilmez teveccühlerimiz her gün onların itibâr ve kadirlerini arttırmağa meyletmektedir ³⁰⁴». Bundan kısa bir süre sonra, büyük bir yangın neticesinde Ağa sarayım kaybetmek felâketine uğramış bulunan Yeniçeriler, on saat içinde üçbin evi kül eden bir diğer yangının kışlalarının büyük bir kısmını kapkara enkaz yığını hâline getirdiğini gördüler. O sırada Yeniçeriler yüzseksendokuz odalı veya tabur olarak taksim edilmiş bulunuyorlardı ki, bunlardan yüz cemâat veya lonca, altmışbiri bölüm halinde bulunuyor, otuzdördü segban veya avcılardan, dördü okçu ve solaklardan oluşuyordu. Bu doksandokuz odalıdan yalnız yirmialtı eski kışlalarla kalıyordu, geri kalanı yeni kışlalara yerleştirilmişti. Yeniçeri birliklerinin hoşnutsuzluğuna, hattâ ortaya çıkabilecek ayakleomalara mâni olmak için yanan kışlaların yeniden inşâsı hususunda gerekli parayı acele bulmak zorunluluğu vardı. Evvelki asrın son yıllarında çıkmış olan yangınlarda yalnız otuzyedı odalı ³⁰⁵ alevler tarafından kül edilmişti; bu mikdar, burada bahis konusu edilen 1751 yangınında enkaz yığını haline gelen seksendokuz odalı sayısından daha düşüktü. Bu sayıca fazlalık sebebi ve savaş gibi olaylar, yeniden inşâ edilmelerini beş yıl geri bırakmıştı. O dönemde, her tabur bin-dokuzyüz otuzüç buçuk kuruş bahşış almış, diğer taburlara (cemâatler ve segbanlar) onbirbin altmışaltı buçuk kuruşun biri verilmişti. Bu durumda Bâb-ı Âî, bahşış olarak, ikiyüzoniki kese sarfetmiş oluyordu; fakat bu mikdarın yalnız yetmiş kesesi İmparatorluk hazinesinden çıkmış, geri kalanı aralarında yardım kararı alan nazırlar tarafından karşılanmıştı. Bu defa da masraflar aynı mikdar üzerinden hesap edildi; fakat otuzbir cemâat, ve yüzyirmibir cemâat ve sekban koğuşu bulunduğundan masraflar dörtüzyükbir keseye yükseldi. Bununla beraber. Sultan, özel bir lutûfla 1693'de her bölüğe verilen yekûna, her bölük ikibin beşyüz kuruş ve diğer cemâatler ikibin kuruş alabilecek şekilde, beşyüz

³⁰⁴ Bu bölümün sadık tercümesi bu şekilde olduğu halde Muceah d'Ohs-son, gerçeğe dikkat göstermeksizin karşımıza şu tercümeyle çıkarmıştır: «Eski başarıları, savaşçı ve din! faziletleri ve saflarında kahraman ve şehitler bulundurmamakla, ilahi takdislerle dolu v.b.»

³⁰⁵ Odalı deyimini ayrıca sıfat olarak da kullanılmaktadır. (Ç.N.)

altmışaltı buçuk kuruş ilâve etti; böylece yekûn altıyüz seksendokuz keseye vardı. Yeniçeriler kurmay heyeti, bu parayı gelip alması için İmparatorluk divânına davet edildi ve para, çavuşbaşının, Kapucularbaşı ve İmparatorluk tarihçisinin huzurlarında sayılarak teslim edildi.

Para, Yeniçeriağası tarafından tamlığı belirtilince, kışlala--nn emredilen yeniden yapımında sarfedilinceye kadar, Süley-maniye Camii'nde muhafaza altına alındı. Sultan Mahmud, cebeci kışlalarının inşâsının yeni bir plân üzerine gerçekleştirilmeleri emrini verdi. Boğaziçi'nde, Küçüksu'da her cephesi yüz-kırksekiz auns olan bir eğlence köşkü yaptırdı; ayrıca, Boğaziçi'nde diğer özelliklerinden ayrı olarak kıyıda nefis koruları bulunan Kandilli sarayını yeniden inşâ ettirdi.

Karışıklıklar çıkarması ihtimâli bulunan her şeye dikkat eden ve yeni yapılar yükseltmek hususundaki zevkini tatminden geri kalmayan Birinci Mahmud, gerçekten yararlı kişileri mükâfatlandırmaktan ve teşvik etmekten geri kalmadı. Bu yoldaki davranışlarından olarak, Urkapı sûrlarının tamiri ve Arbat hisarının savunmasını sağlaması, Asya kıtasına geçirecek birliklerin gemiye Kefe'den bindirilmesine şahsen nezâret etmesinden duyduğu memnuniyetin alâmeti olarak Kırım hanı Arslan-Giray'a bir hil'atle birlikte bin duka ve bir Hatt-ı Şerif gönderdi. Birinci Mahmud, şehirde imzalanan Belgrad barış anlaşmasından hemen sonra başlanan tahkimatın tamiri işinin bir an önce bitirilmesi için de aynı dikkat ve alâkayı gösterdi. Bel-grad'dan İstanbul'a giden kapının üzerine yerleştirilmiş bulunan ve konu olarak gelecek kuşaklara kurucusunun zaferini ve bu kalenin zaptedilmezlik şöhretini azametli ifadelerle anlatan kitabe, Belgrad'ı son olarak ele geçiren feld-mareşal La-udon tarafından Viyana'ya götürüldü ve orada, murahhas sifa-tiyle Karlofça (Carlowiez) anlaşmasını imzalayan şehrin Türk valisinin mezar taşıyla birlikte, Hadersdorf koruluğuna Laudon'-un mezarı yanına konuldu. Böylece yerleştirilen iki kitabe ile mezar taşı, Avusturya'nın zaferlerine ve asırlardan beri Türkiye, Macaristan ve Avusturya'nın gayretlerinin değişmez hedefi olan Belgrad'm düşüşüne şahitlik etmektedirler ³⁰⁶.

İç Karışıklıklar

³⁰⁶ Bu İki mezar taşının yazılan, Les Mnes d'Orient, C. V, S. 330'da bulunmaktadır. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/139-142

Resmi tarihçiler ve kitabe yazarları, efendilerinden aldıkları görevlerine sadık olarak Sultan'ı yeni bir düzenin kurucusu olarak tasvir ettikleri sırada iç ihtilâflar Osmanlı İmparatorluğu'nu her taraftan kuşatıyordu. Basra'da, Fırat filotillasının kaptan kumandanı isyan bayrağını açmış ve Muntefik aşireti Arap-lariyle birleşmiş, şehrin civarını talan ederek yakıp yıkmıştı. Valinin gayreti sayesinde, Menavî hisarına çekildi ve burasını kısa bir süre muhasara ettikten sonra, küçük bir kayıkla Abu-şehr'e³⁰⁷ kaçtı. Fakat, Basra limanında demirli gemilerin kaptanları tarafından yakalanarak Osmanlılara teslim edildi ve âsilere uygulanan cezaya çarptırıldı (Ocak 1751 - Rebiül'evvel 1164).

Bosna'da Abdurrahman Efendi, kendisiyle birinci âyanlık payesi, yâni eyâletin en nüfuzlu ve en zengin kişisine verilen paye için çekişen Derviş Kaptan'la açıkça savaş halindeydi. Yazık ki bu anlaşmazlığa Yeniçeriler karıştı ve müdâhaleleri her tarafta kan dökülmesine sebep oldu. Ancak bu eyâlete tarafları anlaştırmak ve karışıklıklara sebep olanları şiddetli cezalara çarptırmakla görevlendirilen birçok komiserin gönderilmesinden sonra, Bâb-ı Âlî sükûneti sağlayabildi.

Karaman'da, Kapdan-i deryalık makamına atanan vali Toprak Mehmed Paşa'nın bu vilâyetten ayrılmasından ve valilik makamını teslim alacak halefinin ağır davranmasından yararlanan bir levendler bölükbaşısı isyan bayrağını açmıştı. Kayse-riye sancağındaki Üç kasabasını yağmalamakla yetinmeyen bu âsi, yirmialtı erkek, yirmidokuz kadın ve kırküç çocuğun sığındıkları bir mağaranın girişinde büyük bir ateş yaktırarak bu bedbahtları öldürttü.

Hessargrad³⁰⁸ ve Rusçuk civarında Bala kaza dâiresine bağlı yedi köy halkı kırsal bölgede her türlü haydutluk suçu işledikten sonra, silâh kuşanmış olarak Rusçuk şehrini kuşatmağa kalkışacak kadar cür'etlerini ileri götürmüşlerdi. Valinin sebatı sayesinde zarar veremeyecek hale getirildiler. Elebaşılardan yirmibeşi Silistre'de hapis yatmak cezasına çarptırıldı, bunlardan bir kısmı aynı ceza ile Varna ve Yerköy'e gönderildi; ötekiler memlekette sükûnu kollayacaklarına, yeni kargaşalıklar çıktığı takdirde yüzotuzbin kuruş ödeyeceklerine dair bir ahidnâme imzaladılar. Çoğu zaman kısmî başkaldırıların sebebi olan kadıların rüşvet taleplerinin önüne geçmek maksadıyla Bâb-ı Âlî, Asya ve Avrupa eyâletleri valilerine

³⁰⁷ Kilis. İzi, t. 244.

³⁰⁸ İzi, Razgrad demektir.

«adalet hakkında» adı verilen emirnameler göndererek, komiserlerin, voyvoda ve idarecilerin ve vakıflar mütevellilerinin rüşvet almalarını şiddetle yasakladı. Bunların hakları olan vergileri düzene sokan Veziriazam, şahsen konulabilen ³⁰⁹ oniki kadar vergiyi de kaldırdı; zira bu vergilerin arkasına gizlenerek rüşvet yolunu acık tutabiliyorlardı. Bu emirlere rağmen, Simavü Deli Ah-med, geçmişte olduğu gibi, eşfıyalıklarıyla doğduğu memleketi zarara sokmakta devam etti. Fakat sonunda, Hüdavendigâr ve Karasi sancakbeyi Elhac Mustafa Karaosmanoğlu tarafından Alaşehir civarında Sacayak köyünde yakayı ele verdi; yordakçılarında sekiziyle birlikte başı vuruldu (6 Eylül 1751 - 15 Şevval 1164). Malatya civarında Alhassili aşiretinden Kalenderoğlu, Birinci Ahmed döneminde adaşı meşhur Kalenderoğlu'na hazin bir şöhret kazandırmış olan sahneleri tekrarlamak tehdidiyle ortaya çıkıyordu. İmparatorluğun dört bir yanından gelen birkaç bin fcdar levendin başına geçen Kalenderoğlu, çarpışmak maksadiyle Maraş valisi Rişvanzâde Süleyman Paşa'nın üzerine yürümek cur'etini gösterdi. Paşa ile saflar oluşturarak savaştı da: Fakat yenilip esir edildi, başı ve ordusunun ileri gelenlerinin başları vurularak Bâb-ı Âli'nin eşiğinin önüne atıldı (26 Mart 1752 - 10 CemaziyüTevvel 1165). Aydın valiliğini Hakka valiliğiyle değiştiren Ragıb Paşa, kendisine rehberlik etmiş olan Kahire valiliğindeki Memlûk beylerinin katliâmı siyasetini, bu meş'um siyaseti Suriye'de uygulamaya koydu. Büyük Mullier aşiretinin isyâncıbaşı Beşar ve özellikle Dökerli aşireti, uzun zamandır eşkiyahklarıyla bölgeyi bizar ediyorlardı. Kötülüğü kökünden kesmek isteyen Ragıb Paşa, Beşar'a karşı mahsustan onun için iyi şeyler düşünen kişi olarak göründü; fakat birçok görüşmeden sonra, hiç ummadığı bir anda onu tutuklayıp ayı verdi, burada Türk müverrihinin ifâdesini kullanalım: «başı onun yolunu takibedeceklere ibret olması için, yerde kavun misâli yuvarlandı» ³¹⁰ (Mayıs 1752 - Receb 1165). Aynı cezadan, Çorum Kürtleriyle birleştikten sonra Amasya sancağında her türlü eş-kıyalık suçunu işleyerek memleketi ateş ve kan içinde bırakan birçok levend şefleri de kurtulamadılar.

Arabistan bu iç kargaşalıklardan kurtulmuş değildi. Şerif Mes'ud, eski Kabe örtüsünü Sultan'a hediye olarak gönderdikten sonra ölmüş, Mekke şerifliği makamı küçük kardeşi Musa-id'e geçmişti. Bâb-ı Âlî, kutsal şehri ve

³⁰⁹ İzi, t. 250, vergileri şöyle sıralıyor: 1. devr (kasa dairesi vergisi); 2. kaftanbaha (kaftan üzerine vergi); 3. zahirebaha (yiyecek üzerine vergi); 4. naaleha (at nalı üzerine vergi); 5. aaşarî; 6. yazıcı akçesi; 7. sarrafiye; 8. seyahat vergisi v.b.

³¹⁰ Hindunanei meydanı ibret kılındı. İzi.

hac kervanlarını çöl Arap-ların saldırılarından ve özellikle Mekke ile Medine arasında dolaşan kalabalık Beni Harb aşiretine karşı koruması şartıyla onu makamında bıraktı. Musaid'in bu makamda bırakışı diğer şerifler tarafından iyi karşılanmadı ve bunların Taif Arapları'ndan takviye alan reisleri Mehmed Şerif, kutsal şehri kana boyamak ve silâhli isyan çıkarmak tehdidinde bulundu. Bâb-ı Âlî'nin emirleri ve Belgrad anlaşmasını imzalayan eski Veziriazam Esseyid Mehmed Paşanın müdâhalesi sayesinde bu kavga kan dökülmeksizin tatlıya bağlandı.³¹¹

Deniz Olayları

Deniz ticaretinin güvenliği bu kargaşalık döneminde, vilayetlerin sükûnetinden daha az bozulmuş durumda değildi. Donanma kapdanlarının uyanıklığına ve dikkatlerine rağmen birçok korsan Adalar denizinin güvenliğini bozuyordu. Emeksiz Reis, Maina sularında, Bora³¹² adasının karşısında oniki kürek oturaklı büyük bir Malta kalyonunu³¹³ esir aldı; tpsara üstüne vardıklarında Osmanlı kaptan, bir diğer Malta korsan³¹⁴ gemisinin esirini elinden alma gayretleriyle karşılaştı. Dokuz toplu silâhlendirilmiş ve onüç tayfası bulunan bir korsan şatı³¹⁵ Emeksiz'in eline bu çatışmada geçti ve İstanbul rotasında seyrederek, bayraklarla donatılmış bir halde, avlariy-le birlikte limana girdi (16 Nisan 1751 - 20 Cemaziyül'evvel 1164). Birkaç zaman sonra, bu Kapdan, Vetiloz³¹⁶ limanında Mal-tah korsan Paulo'nun bir üç direkli, iki şatı ve yeni inşâ edilmiş bir kalyondan oluşan küçük filosuyla karşılaştı. Hemen hücumla geçti ve gemilerinden birini yaktı; esir aldığı diğer üç gemi Kapdan Paşa'nın İstanbul limanına girişini süsleyip renklendirdi (12 Kasım 1751 - 23 Zilhicce 1164). Emeksiz Kapdan'ın kumanda ettiği gemi üç güverteliydi, beş yıl önce payitaht tersanesinden çıkmış ve Peribahrî (Deniz Kanadı) adı konmuştu. Kapdan-ı deryanın dönüşünden iki ay sonra elli aun boyunda yeni bir savaş gemisi denize indirildi ve Siveribahri adı verü-di. Bu olayın hatırası dolayısıyla yazılan birçok tarihçe ve sinarasında, zamanın en çok beğenilen şâirlerinden biri

³¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/142-144

³¹² Şüphesiz Formik adaları olacak.

³¹³ İzi diyor: Lanetli Malta korsanı, Masko.

³¹⁴ Korsan Şahtusi; bu gemilere genellikle Şahtur denilmektedir.

³¹⁵ Ele geçen bu teknenin sadece top taşımak ve gereğinde bunların kullanılmasına yarayan bir gemi olduğu şüphesizdir. Çünkü bu sayıda tayfası olan bir korsan gemisi düşünülemez. (Ç.N.)

³¹⁶ Vitulo(?).

olan Devlet Şûrası başyardımcısı Enis Nûman medhiyesi İmparatorluk tarihinde yer almağa lâyük görüldü.

Ebubekir Paşa'nın halefi Kapdan-ı derya Toprak Mehmed Paşa'nın raporu üzerine Bâb-ı Alî'ye davet edildi ve kendisinden birkaç Venedik gemisinin Lepanto limanına kadar takibettikleri Trabluslu reisin Mina adlı gemisinin limandan güven içinde ayrılması için Patras konsolosuna gerekli talimatı vermesi tenbih edildi; Venedik Cumhuriyeti bu isteğin yerine getirilmesi için sûr'atle harekete geçmekten geri kalmadı.

Bu döneme doğru ölümler dolayısıyla gerçekleştirilen becayiş ve terfilerden en çok hatırdada kalabilecek olanları zikretmekle yetineceğiz. Cidde valisi Elhac Osman Paşa vefat ettiğinden bir zaman münhal kalan makamı, Mekke şerifinin raporu üzerine, fakat sadece kaymakamlık pâyesiyle kâhya Mustafa'ya verildi. Kaymakam pâyesiyle valiliğe getirilen kâhya Mustafa, Osman Paşanın borçlu kaldığı yüz altmış beş bin üç yüz otuz dört kuruşu hazîneye giriş yaptırmakla görevlendirildi (13 Ocak 1751 -15 Safer 1164). Benzer bir değişiklik, işlerini düzene koymağa vakit bulamadan .vefat eden vali Köse Ali Paşa'nın valisi bulunduğu Karahisar'da da görüldü; Ali Paşa'nın zimmetindeki para yüzünden hazînenin zarara uğramaması için mallarına el konuldu. Uzun askerlik meslek hayatında silâhdar-ağahğa karşı sipâhiağalığı makamını ondokuz kere değiştirmiş olan mirialem Halil Ağa, birliklerinin ücretlerinden kendisine günde bin üç yüz seksen akça gelir getirecek şekilde para çekmişti; doksan yaşında ölünce serveti müsadere edildi ve uzun «ürede gerçekleştirdiği ihtilas böylece tazmin edilmiş oldu (15 Şubat - 19 Rebiü'l-evvel). Eski Veziriazam ve Kesriyeli'nin azlinden sonra Bağdad valiliğine getirilen Elhac Mehmed Paşa'nın ölümü, bütün servetinin ateş ve su tarafından mahvedilmesiyle aynı zamana rastladı, istanbul'daki konağı ve diğer bütün gayri menkulleri yangınla kül oldu ve menkul servetini getiren gemi Çanakkale Boğazı girişinde battı, kendisi de emekliye ayrıldığı Bağdad valiliğinden istanbul'a dönerken Retimo'da öldü. Böylece hayatı boyunca açgözlülükle biriktirdiği servet mezarında kendisini takibetti (19 Ağustos - 27 Ramazan). Dönemin en ünlü şâirlerinden biri olan Kırmılı Rahmi vebadan öldü. Evvelki Şeyhülislam Akmahdud Efendizâde Esseyid Zeynelâbidin El-Hüseynî Efendi'nin seksenbeş yaşında ecelle karşılaştığını da burada zikredelim (20 Ekim - 30 Zilkade). Nihayet ikinci Mustafa'nın kızı ve saltanat makamındaki hükümdarın kızkardeşi Ayşe sultan görünüşe bakılırsa zehirle öldü; evvelce Kızlarağa-sı'nın mevkiinden düşmesine sebep olan saray entrikasında onun da parmağı vardı. Cenaze töreni hanedana

mensup prenseslere uygulanan şekliyle yapıldı ve Validesultan Camii yakınında amcası III. Ahmed ve büyükbabası IV. Mehmed'in yanına gömüldü.³¹⁷

Veziriazam'ın Azıt Ve Kızlarağası'nın İdamı

Bu dönemdeki devlet memurları arasındaki değişikliklerden ancak birkaç kelimeyle söz edeceğiz. İlk elde, Yeniçeriağası Esseyid Ahmed'in vezirlik makamına terfii ve Sayda valiliğine atanmadı bütün kurmay heyetinin yeniden ele geçirilmesine yol açtı. Silâhdarın değiştirilmesi, bu defa, gözden düşme yüzünden değil, makam sahibinin hastalığı yüzünden oldu. Sultan özel bir teveccüh göstererek üçyüz akça ile emekliliğine müsaade ettiği gibi, saray tarafından iaşesinin temini emrini de verdi. Haleb valisi bu eyâlet halkının şikâyeti üzerine azledildi. Toprak Mehmed Paşa Kapdan-ı deryalık makamında ihtiyar ve fazlasiyle zengin Ebubekir Paşa'nın yerini aldı; doksanına yaklaşan Ebubekir Paşa, ikinci defa Mekke'ye hacca gitmek istiyordu³¹⁸. Cidde valiliğine atanması ise, Yeniçeriağa-sı'nı Sayda valiliğine gönderip uzaklaştırdıktan sonra defterdardan da kurtulan Veziriâzam'ın başının altından çıktı. Bunlara karşılık, devlet işleri üzerindeki tesirleri son derece kıskanç olan selefi Veziriâzam'ın alinganlığım tahrik etmiş olan dört kişiyi gereken yerlere yerleştirdi. Bu dört kişi, Said, Behçet, Münif Efendi ve Nazif'di. Daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa hükümeti nezdinde temsil etmiş, sonra nişancılık, daha sonra iki defa içişleri Nazırlığında (Kâhyabey) bulunmuş olan Mehmed Said'e sürgün yeri olan Gelibolu'dan ayrılıp İstanbul'a gelmek izni verildi. Şâir Mehmed Behçet, yersiz iftiralar sonunda hapse atılmıştı; kendisi hürriyetine kavuşturulduktan birkaç zaman sonra İstanbul'a çağırılmıştı. Serez'deki kısa mahpusluğu sırasında, Türk Ovide'i denmeğe lâayık şiir gücüne sahip Mehmed Behçet, İstanbul'daki dostlarına bir gazel gönderdi; bu gazelin birkaç kıt'ası Osmanlı imparatorluğu tarihinde yer aldı. Behçet'in başına gelen felâketlerin, yâni o iftiraların uy-durucusu kâhya Memiş Efendi idi; ne var ki, kendisi de bu zaferinden uzun zaman yararlanamadı; gözden düştü ve Tenedos adasına sürgüne gönderildi ve ancak uzun zaman sonra İstanbul'a gelebildi, divân teşrifatçısı makamım elde etti. Memiş'in azlinden sonra, Veziriazam onun kahyalık makamına ince bir zeka ve bilgi adamı olan

³¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/145-147

³¹⁸ Umre olacak. (Ç.N.)

ve devleti, İran Şahı Nâdirin saltanatı döneminde elçi sıfatıyla iki kere temsil etmiş bulunan Nazif Mustafa'yı atadı.

Birbiri peşi sıra patlak veren yangınlar, bahsettiğimiz başka değişikliklerin korkusunu ortalığa yaydılar. Yanan kışlalarının yeniden inşâsına yardımcı olmak üzere ücretlerinden zayıf bir oranda yapılan kesinti yüzünden Yeniçerilerin duyduğu hoşnutsuzluk yeni bir ayaklanma ve muhtemel bir isyan endişesinin doğmasına yol açıyordu ³¹⁹ (30 Haziran 1752 -17 Şaban 1165).

Böyle bir felaketi önlemek için, henüz yirmisekiz yaşında bulunan adaşı ve selefi Beşir gibi harem ve Sultan üzerinde sınırsız bir nüfuz sahibi olan yeni Kızlarağası Beşir, Veziriazam Emin Mehmed Paşa'yı azlederek yerine Baş m ir âh ur Mustafa Paşa'yı atadı. Veziriazam Emin Mehmed Paşa'nın azlinin ve Betimo'ya hareketinin ertesi günü, Sultan'm bir Hatt-ı Şerifi, büyük divân hâlinde toplanmış bulunan devlet ileri gelenlerine, Veziriâzam'ın azledilmek suretiyle, Yeniçerilere ve Ağalarına karşı takındığı sert ve horlayıcı tavırdan ötürü cezalandırılmış olduğunu bildiriyordu. Fakat, Emin Mehmed Paşa'nın sürgüne gönderilmesi Yeniçerilerin homurdanmalarını yatıştırdıysa da, Kızlarağası ve adamlarının hadlerini bilmezlikleri ve hareketleriyle yüreklerinden yaraladıkları ulemâlar zümresi için aynı netice elde edilmedi. Daha çok kısa bir müddet önce, genç Kızlarağası'nın çuhadarlarından biri, Üsküdar kadısının yüzüne kırbaçla vurmak cür'etini göstermişti. Kadı bu durumu Bab-ı Âlî'ye bildirerek şikâyetle bulunmuş, ancak kendisine zengin hediyeler verilmek suretiyle öfkesinin yatıştırılması mümkün olabilmişti; fakat, bunun hemen peşinden Kızlarağası'mn adamları kadı'nın evini bastılar ve kendisini boğdular: Sonra da ortalığa, kadı'nra evinin gece yansı çöktüğü, kendisinin de enkaz altında kalarak hayatım kaybetmiş olduğu söylentisini yaydılar. Bu cinayet, henüz yatışmış olan ulemâ zümresinin kinini büsbütün körükledi ve artık halkı ayaklandırarak intikam almaktan başka bir şey düşünmediler. Şeyhülislâm, tahtı kurtarmanın tek çâresi olarak Kızlarağası'nı saraydan uzaklaştırması tavsiyesinde bulundu. Bütün saray Beşir'in emrinde olduğundan ihtimâl bu tavsiyeden de haberi olmuştu.

Sultan, müstebid hükümdarların başlıca silâhı olan gizliliğe sadık kalarak, tam bir anlaşma içinde bulunduğu nedim Beşir'i de beraberine alıp Boğaz kıyısındaki yazlık köşklerinden birine gitti; fakat karaya ayak basacağı

³¹⁹ Penkler'in raporu. İmparatorluk tarihçisi bu ücret kesintisini sükûtle geçiştiriyor.

anda, kayığı idare eden bostancıbaşıya açığa doğru giderek Kızlarağası'nı Kız Ku-lesi'ne götürmesi emrini verdi. Önce Sultan'ın niyeti onu Mısır'a sürgün etmekte, fakat bu cezanın ulemâya yetersiz görüldüğü kendisine bildirilince, idamım emretti. Son derece kuvvetli olan genç zenci Beşir, ellerinde kılıçlar bulunan uşakların üzerine saldırdıklarını görünce hançerine başvurdu, fakat boşuna bir davranıştı, imparatorluk harem dairesinin genç kızlarının mu-hafazasıyla görevli zenci, sayı çokluğu karşısında yenildi ve kılıç darbeleriyle can verdi. Akan kanı ertesi gün patlak verecek olan isyanı boğdu. Sultan, Kızlarağası ve gözdesi Süleyman'ın vurulan başlarının, imparatorluk sarayı girişinden önce yer alan Alay Köşkü'nün mazgallarında sergilenmesine ihtimam gösterdi Böylece, her şey düzen içine girdi. Beşir'in serveti, İstanbul'da bugün hâlâ adını taşıyan mektep ve medreseler açtığı ve bunların bütün masraflarını kendi ödediği halde, elli milyon kuruş olarak tesbit edildi. Beşir'in adamı olarak bilinen otuz uşak, haseki, bostancıdan sonra sarayın birinci subayı, Sultan'ın hekiminin kâhyası, ekmekcibaşı ve birkaç seyis Adalardenizi'n-deki adalara sürgün edildiler. Sultan'ın teveccüh gösterdiği si-lahdar ve saray hekimi, gözdeleri olarak Beşir'in yerini almakta gecikmediler. Efendisinin nüfuzuna güvenerek Üsküdar kadısının yüzüne kırbaç vurmak suretiyle ve bu düşüncesizce, hayasızca davranışıyla Kızlarağası'yla birçok ölümlerine sebep olan çuhadar, ulemâ zümresine karşı saygısızlığının cezasını, yirmi gün sonra cellâdın kılıcıyla kafası ucularak ödedi. Süleyman'ın kâtibi ve idam edilen Kızlarağası'-nın başgözdesi Mehmed, efendisinin gizli hazinelerinin söyle-tilmesi ümidiyle işkenceye tâbi tutuldu. Sonra, Kızlarağası'mn mâli işlerine bakan adamıyla aynı yerde başı vuruldu. Bu kadar kurbanı yeterli bulmayan halkın cezalandırma iradesi, Sultan'm ikinci imamının da sürgüne gönderilmesini istedi.

Kızlarağası Beşir'e gönderilmiş sayısız mektup ve ricaname arasında, bir yığın da kendisinden iş istemiş ve arzulan yerine getirilmiş mevki hırsı sahibi kimselerin teşekkür mektubu bulundu. Bunların arasında ele geçen merhum Reis-efendi Mustafa'nın damadı Bekir Efendi'ye ait olanında, Reis-efendi makamına atanmak bahis konusu ediliyor ve atamanın çıktığı gün seksen kese verileceği bildiriliyordu. Bekir Efendi, vermeği üstlendiği bu meblağı hazîneye ödemeğe mecbur tutuldu.

Kızlarağasının ölümü, azledilen Veziriâzam'm durumunda da bir değişikliğe yol açtı; önce Retimo'ya sürgüne gönderilen F.mın Mehmed Paşa, peşinden bu adanın kumandanlığına atandı. Bayram günü Sultan, zihinlerdeki kaynaşmaya rağmen, kararlı bir tavırla Sultanahmed Camü'ne

gitti. Payitahtta kabul ettirilen bu cesurca güvenin, her şeyin sükûnete dönüşmesinde büyük rolü oldu.³²⁰

Deprem Ve Kasırga

Onbeş gün önce son derece şiddetli bir deprem Hafsa şehrini tamamiyle denilebilecek şekilde tahribetmiş ve Edirne'nin en büyük camilerinde önemli hasara sebep olmuştu (30 Temmuz 1752 -18 Ramazan 1165). Bu, bâtil itikadın büyük felâketlerin habercisi olarak kehânette bulunduğu ilk tabii âfet değil-di; zira geçen yıl ve aynı bu Ramazan ayında tufan derecesinde bir yağmurla karşılaşmış, İstanbul civarında, Haliç'de seller kabarmış ve Kasımpaşa'da yüzaltmışbeş ev, altı resmî fırın ve değirmeni sular götürmüştü; aynı tufan Üsküdar'da bir mezarlığı tahribetmiş, tabutları ve anıt ihtişamında inşâ edilmiş küçüklü büyüklü türbeleri şiddetli akışıyla denize sürüklemişti (15 Ağustos 1751 - 23 Ramazan 1164). İki ay sonra şehrin üzerine abanmış, açıklık yerler kalın bir kar tabakasıyla örtülmüş, yalnız Marmara'da erzak yüklü iki yüzden fazla gemi batmıştı. Gökbilimciler ve tarihçiler, yüz ay yılı önce ve tam aynı zamanda bir kasırganın memlekete zarar vermiş olmasını olağanüstü bir hâdise olarak belirttiler.³²¹

Yunanlıların Ayaklanmaları

Yeniçerilerin homurdanmalarından ve ulemânın hoşnutsuzluğundan kaynaklanan tahtı tehdit etmiş, Kızlaragası ve gözdesinin idamiyle geçici olarak bertaraf edilmiş tehlikeler, Veziriazam Mustafa Paşa'nın bilgisi ve ihtiyatlı davranışıyla tamamen uzaklaştırılmıştı. Böylece, bayramın girişinde, sanki olağanüstü hiçbir olay cereyan etmemiş, hiçbir şey hükümetin hareketine mâni olmamış gibi geleneğin ve dinin bütün icâbları yerine getirildi. Sekiz gün sonra Sultan, Bayram namazı için muhteşem bir alayla Sultanahmed Camü'ne gitti, sarayda devlet ileri gelenlerinin tebriklerini kabul etti; Yeniçeriağası, eski bir geleneği yerine getirerek Veziriazam'a Bayram esnasında bir ziyafet verdi; Veziriazam da aynı geleneğe uyararak hükümdarını gözahcı bir ziyafete davet edecekti (20 Ağustos 1752 - 9 Şevval

³²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/147-150

³²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/150

1165). Bu münasebetle yeni atanan saray görevlilerinin ve görevlerinde bırakılanların listesi yayınlandı. Bu iki üstede ³²², özellikle nazırların, müsteşarların, yüksek dâireler reislerinin, müfettişlerin, kâhya ve çavuşların ve nihayet eyâlet valilerinin ve sancak beylerinin adları yer alıyordu. Reisefendi Nâüi, ça-vuşbaşı Bosnalı Mehmed Ağa -ki Veziriazam bir süre önce bozulan asayiş tesis göreviyle memleketine göndermişti-, üç defterdar görevlerinde bırakılıyorlardı; Fransa elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebinin oğlu nişancı Mehmed Said emekliliğe çıkarılan tek görevliydi ve ondan boşalan makama iki yıl önce içişleri nazırlığını yürüten Memiş getiriliyordu. Viyana'da son Türk elçisi Hattı Mustafa Vezaret-i uzma Dairesi Başmuhasese-besi Reisi olarak makamında bırakılıyor, daha sonra Viyana'ya elçi gidecek olan Resmî Ahmed'e de Gelibolu barut imalathanesi müdürü olarak aynı muamele uygulanıyordu, imparatorluk tarihçisi (müverrihi) îzi, teşrifat nazırlığına getiriliyordu. Eyâlet valileri ise, birkaç istisnası ile yerlerinde bırakıldılar. Bu valiler arasında iki eski Veziriazam ile birçok eski Veziriazam oğlu bulunmaktaydı: iki eski Veziriazam, Erzurum valiliği görevinde bulunan Elhac İbrahim Paşa ile, Trabzon valisi Ali Paşa idi. Veziriazam oğulları ise şu valilerdi: Bosna valisi Köprü-lüzâde Ahmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi, Nâdir Şâh'a karşı Kav kük'de verdiği savaşta şehit düşen Osman Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa, daha sonra kendisi de Veziriazam olan Özi valisi Muhsinzâde Mehmed Paşa, aynı terfileri kaydedecek olan halihazırdaki Rakka valisi Mehmed Ragıp Paşa. Bu atama ve te'-kitler yapıldığı sırada Bâb-ı Âlî ve eyaletlerde hüküm sürmekte olan ve devamı teminât altında görünen sükûnet, payitahtta Rumların ayaklanmalarıyla bozuldu, içlerinden dörtbin kadarı düzensiz bir kalabalık halinde patrikhaneye girdi ve dinlerinin başı olan patriki dinine bağlılığı ile tanınan bir papazı Athos'a sürmesinden ötürü kınayarak kendisine hakarete bulundu. Kalabalık, Fenerli beyleri de bu tedbirin alınmasına sebebiyet olmakla suçlayarak evlerini yakmakla tehdit etti. Gürültüler kopararak patrikin azledilmesini istediler; asayişin bu taraftan bozulabileceğinden şüphe etmeyen ve mâni olmak veya daha doğuş ânında boğmak için hiçbir tedbir almayan Veziriazam, talebelerini yerine getirdi. Bununla beraber, şaşkınlığı geçince, Patrikhane sarayı önündeki patırdıda elebaşılık edenlerden birkaçını astırdı; böylece zâten Türklere karşı başkaldırmayı akıllarından geçirmemiş olan ve sadece

³²² Bu iki tevcihât listesi' tzi'de, f. 245, bulunmaktadır. Bu iki listede, evvelkinde bulunmayan iki eminlik makamı görülmektedir: , Emîni klaghadi enderim (iç vesikalar eminliği), emîni klaghadi bi-run (dış vesikalar eminliği).

kendi din büyüklerine ve Fener beylerine karşı ayaklanan payitaht Rumları arasında asayiş sağlandı.³²³

Bâb-ı Âli Tercümanları Ve Voyvodaların Değiştirilmesi

Bu ayaklanmadan bir yıl önce, vergi geliri ihsan olarak hâlâ veziriazamlara verilen Kıbrıs halkı, Veziriâzam'ı kanuni nisbetten fazla vergi istemekle suçlayarak Sultan'a şikâyet etmişler ve Bâb-ı Âlî tercümanı Gallimachi ile patriki şâhid göstermişlerdi; bunu haber alan Veziriazam Emin Mehmed Paşa her ikisini de tutuklattı. Önce her ikisini de idam ettirmek istedi, fakat fikrini değiştirerek Bâb-ı Âlî tercümanını Tenedos'a sürgüne gönderdi, patriki de Athos tepesine göndererek bir manastıra kapattı. Tercüman Gallimachfnin görevi, Eflak prensinin oğlu ve yaşı sadece yirmiüç olan Mathias Ghika'ya³²⁴ verildi; Eflak prensliğinden önce İsveç'in elçilik tercümanlığını yapan babası Lukaki, görevlerinde danışman ve rehberlik ederek oğluna yardımcı oldu. Oğlunun Bâb-ı Âlî'ye tercüman olarak atanması, Eflak prensine ikiyüz kese para vermesiyle gerçekleşebilmişti.

Fakat, bu politikanın meyvelerinden yararlanması mümkün olmadı, zira bir yıl sonra Bukreş'de öldü ve vebalılar için yaptırdığı Saint-Pantaleon hastahanesinin manastırına gömüldü³²⁵. Eflak beyleri (boyard), Bâb-ı Âli'nin kendilerine hospo-dar (prens, voyvoda) olarak ölen prensin büyük oğlu Scarlat Ghika'yı ataması talebinde bulunmak üzere, İstanbul'a bir heyet gönderdiler. Murahhasların Veziriazam'a sunmakla görevlendirdikleri ricânâmede, Eflak beyleri, ayrıca, Türklerin Eflak'-da yerleşmelerinin yasaklanmasını diliyorlar ve ülkelerinin iyiliği için Bâb-ı Âli'nin sık sık prens değiştirmeğe son vermesini, özellikle her yıl prensliğin tasdikinden vazgeçmesini temenni ediyorlardı. Murahhaslar daha yolda iken ölen prensin ikinci oğlu Bâb-ı Âlî tercümanı Mathias Ghika'nın babasının yerin© atandığını ve yerine göreve girdiği ihtiyar Gallimachi'nin sürgünde bulunduğu Tenedos'dan derhal geri çağırıldığını öğrendiler. Yeni Eflak prensi, kamuoyunu kendi aleyhine çevirmekte gecikmedi. Babası, mevcut altı çeşit vergiye biri bayram hediyesi, diğeri vergi tamamlayıcısı adıyla iki vergi eklemiştir. Bu yeni vergilerden memnun olmayan Mathias, Eflak

³²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/150-152

³²⁴ Engel, Hl stolre de Valachle, s. 22; Sulzer, m. s. 385.

³²⁵ Gblha'run Ölüm haberi İstanbul'a 7 Eylül'de ulaftı.

prensliği için kardeşini istemiş olan Eflak beylerinin murahhasları hakkında büyük bir kinle takibata girişti. Eflak beylerinin (boyara) İstanbul'a ulaşan tekrarladıkları şikâyetleri, fazla önemli olmadığı halde, sonunda Bâb-ı Âlî'yi Bükreşe tarafları barıştıracak bir komiser göndermesi hususunda karara vardırı. Komiser gelince, halk hükümet binasında toplandı; beraberlerine Eflak beylerini ve başpiskoposu alarak, prene karşı şikâyetlerini bildirmek üzere Türk komiserin kaldığı binaya gittiler. Komiserin İstanbul'a gönderdiği lâyiha (rapor) üzerine, prens Mathias Ghika, Boğdan prensi sıfatıyla Yaş şehrine gitmek emrini aldı, o sırada Boğdan prensi olan Constantin Rakoviza, aynı paye üe Eflak'a geçti. Bâb-ı Âlî böylece halka şikâyetleri karşısında adaleti yerine getirmişti, fakat doğrudan doğruya Sultan'a başvurmadan çekinmeyen Eflak beyleri sürgün cezasına çarptırıldılar.

Şehrin asayişini sağlamak maksadiyle İçişleri Nazırı (kah-yabey)» Rum ve Ermeni patriklerine gönderdiği bir buyrultu üe, İstanbul'da ikamet etmekte olan başpiskoposların sekiz günde bir karşılıklı birbirlerinin ziyaretinde bulunmalarını sağlamaları emrini verdi. İkinci bir buyrultu, kadıları, bütün timar ve zeamet sahiplerini topraklarına göndermeğe mecbur tuttu; nihayet üçüncü bir buyrultu, aksine hareketin ölüm cezası olduğunu belirterek, on yıldan beri veziriazamların evlerine kapıcı ve saman taşıyıcıları sıfatıyla girmiş olan bütün Rum ve Ermenilerin hepsinin İstanbul'dan dışarı çıkarılmalarını emretti.³²⁶

Fransız, İsveç Elçilerinin Ve Bir Danimarka Murahhasının Gayretleri

Eflak ve Boğdan prensliklerini makam olarak elde etmek için yanıp tutuşan bütün Fenerliler³²⁷, Osmanlı hükümeti üzerinde o dönemde rakipsiz bir nüfuzu bulunan Fransız elçisi Desalleurs'e başvuracağı âdet hâline getirmişlerdi. Bunların başında Rodolphe Cantacuzene bulunuyordu ve Fransız elçisine, Sultan kendisini Eflak prensliğiyle pâyelendirdiği takdirde her yıl onbin duka vermekle kalmayacağını, ayrıca Banat ve Temişvar'ın³²⁸ mülkiyetini vermek taahhüdünde bulunuyordu. Bu yaidleri alan Fransız elçisi, daha önce iki kere başarısızlığa uğramış bulunan Bâb-ı

³²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/152-154

³²⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda Dışişlerinde, tercümanlık ve elçiliklerle münasebetleri genellikle Fenerli Rumlar üstleniyorlardı. Bunların Rum patrikhanesi ile de ilişkileri bulunduğu kendilerine bu ad takılmıştı. (Ç.N.)

³²⁸ Rus elçisinin gizlice yaptığı bir konuşmadan aldığı bilgiye göre Penkler'in 1752 tarihini taşıyan raporu.

Âli, Fransa ve Prusya arasında bir ittifak oluşturmak projesini yeniden gündeme getirdi ve gerçekleşmesi yolunda çalışmalarını artırdı. Bir süre sonra, Bâb-ı Âlî'ye Fransa kralı XV. Louis tarafından yazılmış bir mektup verdi. Fransa kralı, İsveç lehinde yazdığı bu mektupta ³²⁹, Rusya saldırıda bulunduğu takdirde bu ülkeyi savunmak istediğini bildırıyordu. Fransız elçisi Desalleurs, İsveçli Bakan Cel-sing'le işbirliği yaparak, İstanbul'da Bâb-ı Âlî ile Danimarka ³³⁰ arasında bir iyi dostluk anlaşması yapılması hususunda gayret sarfeden Danimarkalı elçi Gaehler'in çalışmalarını destekledi. Nihayet, Fransa elçisi Desalleurs, iki kere parçalanmak tehlikesine mâruz kalmış bulunan Polonya'yı Ruslara karşı savunmak maksadiyle Bâb-ı Âlî ile Fransa arasında bir ittifakın gerçekleştirilmesi teklifinde bulundu ve ittifaka karşılık Dantzig şehrinin Türkiye'ye verileceğini imâ etmekten geri kalmadı (1753). Veziriazam bu teklife kaçamak bir cevap verdi ve elçiden bunu red mânâsında yorumlanmaması ricasında bulundu. İsveç elçisi Çelsing, Bâb-ı Âlî'ye bir notla İsveç kralı ve Hesse-Cassel'in koruyucusu Birinci Frederic'in ölümünü ve prens Fre-deric H'nin tahta çıktığını bildirdi; Veziriâzam'a yeni kral tarafından ³³¹ Sultan'a hitaben yazılmış bir mektup verdi; yeni kralın ülkesindeki hükümet şeklinin değişmeyeceğine güvendiğini beyan etti. Bu beyan, öğrenildiğinde Rusya'da memnurluk uyandırdı ve yeni hükümdarın niyetleri üzerinde rahatlık duyuldu (17 Haziran 1751). Kısa bir süre sonra, İsveç Başvekili Kont de Tessin, Rusya nezdinde Bâb-ı Âlî'nin İsveç lehinde giriştiği teşebbüslerden ve Rusya'nın bir nota vererek İsveç krallığını Avrupa'nın kuzeyinde barış bozgunculuğu ³³² suçlamasından temize çıkarmasına önayak olmasından ötürü Veziriâzam'a teşekkür etmişti. İsveç kabinesinde Kont de Tessin'-in yerini Başvekil olarak Hoepken ³³³ aldı. Yeni Başvekil, İstanbul'da elçi olarak uzun ikameti sırasında, ondört yıl önce, Bâb-ı Âlî ile İsveç arasında bir dostluk anlaşmasının imzalanmasında büyük gayreti görülmüştü (15 Nisan 1752). Hoepken de, Fransa elçisi Desalleurs gibi, Bâb-ı Âlî'nin sürekli elçi olarak tanımayı reddettiği Danimarka elçisi Gaehler lehinde teşebbüslere geçmiş, fakat bunlardan bir netice elde edememişti; fakat aynı neticeyi almak için çalışan halefi M. de Celsing, Ve-

³²⁹ Fransa kralının 29 Eylül 1752 tarihli mektubu.

³³⁰ Gaehler'in talebini desteklemek üzere Fransız elçisi tarafından 8 Aralık 1752 tarihinde verilen muhtıra. Viyana Arşivleri.

³³¹ tzi'de bu mektubun tercümesi, f. 148 ve 149, bulunmaktadır. 22 Mart (eski tarz) 6 Nisan 1752 tarihini taşımaktadır.

³³² İsveç Başvekili Tessin'in Sultan'a ve Veziriazam'a mektubu. Türkçe tercümesi Viyana arşivlerinde bulunmaktadır.

³³³ İsveç Başvekilinin Veziriâzam'a mektubu. Kont Hoepken'in mektubu 15 Nisan 1752 tarihidir.

ziriâzam'ın ağzından, Bâb-ı Âlî'nin hiçbir yabancı tesir olmaksızın bu meseleyi bizzat halletmek kararında bulunduğunu öğrenmişti. Danimarka kralının yaveri olan M. de Gaehler, İstanbul'a ³³⁴ gelince, Veziriâzam'a muhtevasında kendisini Danimarka'nın olağanüstü yetkili elçisi olarak tanıttığı bir nota sundu; bu devlet, Osmanlı Devleti himayesindeki Kuzey Afrika devletleriyle dört yıl önce bir barış anlaşması imzalamıştı. Eski gelenekleri sürdürmekte kıskanç bir dikkat gösteren Bâb-ı Âlî, bu notaya, yabancı devlet elçilerinin veya murahhaslarının bu vasıflarını tanıtmak için kendilerinin sınıra vardıklarında bunu bildirmeleri ve Sultan'ın gönderdiği bîr muhafız birliğiyle İstanbul'a geldikleri takdirde görev unvanlarının tanınacağı cevabını verdi; zâten Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk gelenlere elçi vasfını tanımak adeti de yoktu.

Koyu bir Müslüman olan Reisefendi Naili, bu vesileyle, Şeyhülislâm Murtezâ Efendi'ye şeriatin kâfirlerle yeni ittifaklar yapmaya müsaade edip etmediği soru. Şeyhülislâm'm bir fetva şeklinde verdiği cevap şöyleydi: «Hayır, Sultan'ın ve İmparatorluğun üstünlüğüne yaraması istisnâsiyle.»

Q sırada İstanbul'da Napoli elçisi Kont Ludolf ile kâtibi ve entrikacı Bonneval'in mahremi ve danışmanı Cenovalı Che-nevrier'nin bozuşup ayrılmaları zihinleri fazlasiyle meşgul ediyordu. Bu kâtip, Fransız elçisinin Bonneval'e yazdığı mektup hakkında Avusturya elçisine bilgi vermiş olduğu ve daha birtakım entrikalarda parmağı bulunduğu anlaşılınca, İstanbul'dan zorla gemiye bindirilerek İtalya'ya gönderildi (6 Haziran 1752).

Oa yd önce, Bonneval'e, İsviçre kantonlarından birkaç bin proteston hıristiyan getirtip bunların bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu ³³⁵ topraklarında koloniler halinde yerleştirmeyi hedef alan bir plâni vermiş olan da bu aynı Cenovalı diplomattı. ³³⁶

Venedik Ve Ragusa

Ragusa gemilerinin Venedik körfezinde seyrettiklerinde ödedikleri rüsum, bir müddetten beri uygulandığı halde Venedik Cumhuriyetiyle Ragusa Cumhuriyeti arasında büyük anlaşmazlıklara yol açmamıştı. Ragusa Cumhuriyeti, Venedik Cumhuriyeti hakkında ileri süreceği şikâyetleri

³³⁴ Başvekil kont Berntoff'un bir mektubunu da getirerek 8 Haziran 1752'de İstanbul'a geldi.

³³⁵ Taxelhofer'in Berne'den (İsviçre) Bonneval'e 19 Eylül 1755 tarihli mektubu.

³³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/154-156

Veziriâzam'a ulaştırmakla Braccoli'yi görevlendirdi. Anlaşmazlığı sona erdirmekte acele eden Veziriazam, bu olay hakkında bilgi edinmesi ve alâkalı

tarafları ³³⁷ anlaşdırması hususunda Bosna valisine emir gönderdi. Girişilen aracılığın nezareti altında, Venedikli murahhas, Albay Giuseppe Canobe, Raguzalı komiser Matteo Sorgo ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmanın getirdiği bir taahhüt olarak Raguzalı Cumhuriyeti her üç yılda bir, Adriyatik denizindeki kumandan amirale geçiş rüsumundan vazgeçen Venedik'in zararının karşılığı olarak yirmi duka altını değerinde bir gümüş vazo vermeği kabul ediyordu. Kendi bakımından da, Venedik Cumhuriyeti, Raguzalı gemilerinin Venedik körfezinde serbestçe seyretmeleri ve aynı devletin inci avcılarının bu avı sürdürmelerine izin vermeği taahhüt etti. Ayrıca, Venedik Cumhuriyeti gemi ve teb'asının hangi şartlar içinde olursa olsun Raguzalı ormanlarından odun kesmemeleri hakkında anlaşmaya varıldı; sonunda, iki cumhuriyetin yüzoniki yıl ³³⁸ önce Sussar adasında imzalamış oldukları anlaşma yenilendi (6 Temmuz 1754 -15 Ramazan). ³³⁹

Polonya İle Muhaberât

Bâb-ı Âli'nin bu dönemde Polonya ile münasebetleri, Veziriâzam'la saltanat başkumandanı Potocki'nin birbirlerine gönderdikleri birkaç mektupla sınırlı kaldı; bu mektuplardan biri Polonyalı çobanların sürülerini Eflak topraklarında otlatmalarıyla alâkalıydı ve Potocki, Fransız elçisi M. de Desalleurs'un ³⁴⁰, bu hususun bir mesele olmaması yolunda hayırhah delâletlerini de talep ediyordu. Diğer mektup, bir asırdan fazla zamandan beri Eflak'da yerleşmiş ve orada çoğu zaman ağır eziyetlere ³⁴¹ mâruz kalmış bir azınlık topluluğunu konu almıştı. Bâb-ı Âli'nin emri üzerine, Boğdan prensi Constantin Ra-koviza, Potocki'ye, Veziriâzam'ın mevcut anlaşmanın bütün maddelerinin uygulanması tâlimatuu vermiş olduğunu yazıyordu. Potocki aynı zamanda, İstanbul ve Kırım'da bulundurduğu memurları vasıtasıyla

³³⁷ Venedik elçisi, bu vesileyle Sultan'ın fermanında geçen «Venedik Cumhuriyeti teb'aları» ifâdesinin yerini «Venediklilerin teb'aları» ifâdesinin alması talebinde bulundu. Bu talep, Venedik aristokrasisinin bu dönemden itibaren Cumhuriyet kelimesinden dehşet duyduklarının en iyi delilidir.

³³⁸ 16 Ramazan 1167 tarihini taşıyan bu vesika Türkçe ve İtalyanca olarak Viyana arşivlerinde bulunmaktadır. Ne Engel, Ragza Tarihi, ne Martens bu vesikadan söz etmedikleri gibi 1592'de yapılan anlaşmayı da sükûtle geçiştirmektedirler.

³³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/156-157

³⁴⁰ Potocki'nin Desalleurs'e mektubu, 25 Ocak 1751 tarihli.

³⁴¹ Potocki'nin mektubu, 2 Ekim 1752 tarihli

Czartorysky ailesini ve Polonya'nın hürriyetlerinin acımasız düşmanı olan Rusya'yı suçluyordu. Kırım hanı Halim-Giray, Bâb-ı Âli adına, yabancı devletlerin Polonya'nın hürriyetine kasteden tertiplerden şikâyet etmek üzere, mahaline, Polonya diyet meclisine bir elçi gönderdi. Kırım Elçisi Mahmud Ağa, kendilerinden bu konuda gerçek açıklamalar elde edemeden Polonya krallığının yedi ileri geleniyle (magnat) müzâkerelerde bulundu ³⁴² (1 Mart 1751). ³⁴³

Yeni Sırbistan Ve Kabarta'da Anlaşmazlıklar Çıkması

Avusturya elçisi Penkler, Bâb-ı Âhtlen Boğdan ve Eflak prenslerine, bundan böyle Avusturya'dan kaçak olarak bu ülkelere sığınacaklarını iadelerini emreden bir ferman almayı başardı. Avusturya elçisi Bâb-ı Ali'den bu prensliklere giren Alman parası ve silâhları hakkında görüşü belirten özel bir nota almış olduğu halde hiçbir değişiklik görülmedi, elçi bu ithalâta müsaade eden bir ferman almayı başardı (17 Haziran 1752). Aynı zamanda Avusturya ³⁴⁴ elçisine ve İngiltere elçisi Por-ter'e verilen notada, Veziriazam onların hakkaniyet, hakikat sevgileri ve ferasetlerine hitabederek olayları değerlendirmelerini istedi ve biri Kiow ve Özi arasında ve sınırlardan otuz fersah, diğeri Archangelsky'de ve sınırlardan sadece onyediy fersah uzaklıkta iki yeni kale yapılmasının Rus elçisi Obreskoff'un ileri sürdüğü gibi mevcut anlaşmaların ihlâli mânâsını taşıyıp taşımadığını sordu; anlaşmalar ancak biri Rusya tarafından Çer-kesk, diğeri Bâb-ı Âli tarafından Kuban nehri üzerinde yapılacak iki kalenin inşasına izin veriyordu. Bâb-ı Âli yeni Sırbistan'ın yeni bir ülke olduğunu ve ne Rusya, ne de Polonya'ya ait olmadığını iddia ediyordu; Rus elçisi bunun aksi görüşteydi; bununla beraber, Rus hükümeti başlanan kale yapımı faaliyetlerini durdurdu..Bâb-ı Âli ile Rusya

³⁴² Krallık büyük maresâli ekselansın sarayında Kırım hanının elçisi Mahmud Aga'nın katıldığı konferansta hazır bulunanlar: Cujavin rahibi Dem bocowski, Cracowie valisi Ponlatowski, İmparatorluk büyük-maresâli Bielfnski, Başvekil Malachovski, Lıtvanya Başvekili kont Czartoriski, İmparatorluk Başvekil Yardımcısı Wodzłcki, İmparatorluk maresâli Minsziek, 19 Ağustos 1754.

³⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/157-158

³⁴⁴ Bu dönemde tercüman yardımcılarının sayısı altıya indirildi ve bunlar şu kişilerdi: Testa, Mandel-ler, Geitter, Beaumeisîer oğlu, Moneska ve Augus-ti. Tercüman Seleskovich, hükümet tercümanlığı görevinden Viyana'da baron de Schwachheim'in yerine atandı; adı geçen baron ise elçi olarak Penkler'in yerine geçti. Beaumeister, Peterwardin anlaşmasında tercüman olarak görev yaptı. Seleskovich'in Vi-yana'ya gelmesiyle Testa tercümanlığa atandı: Bu makamı ondan önce Momars ve Bianchi işgal etmişlerdi. Hermanstadt'da tercümanlık görevinde bulunan Volde 174£*de öldü. Avusturya'nın İstanbul elçisi olarak devlerine hizmet eden Penkler, 1 Temmuz 1753 tarihini taşıyan İmparatora hitaben yazdığı bir mektupta, tercümanların eğitim ve öğretimleri konusundaki düşüncelerini ayrıntılı olarak ortaya koydu.

arasındaki diğer anlaşmazlıklar Kabarta olaylarıyla alâkalı olarak ortaya çıktı. Ob-reskoff, Vişniyakofun yerine İstanbul hükümeti katında elçilik görevine başlayınca bir nota vererek, hanın oğlu iki sultanın Rusları Kabarta'dan kovmaya kalkışmakla anlaşmayı ihlâl etmiş bulduklarından şikâyetçi olmuştu; tarafların görevlendirdiği bir komisyonun bu hâdise hakkında bilgi edinmesini ve Bâb-ı Âlî'nin iki sultanı (Tatar şehzadesi) çağırmasını istemişti (Eylül 1751). Bâb-ı Âlî Rusya'nın bu isteklerini yerine getirmek üzereydi ki, Tatarların ham, Rusların, o zamana kadar kendisine itaatli kalmış olan Abaza Kesik'in altı aşiretini aleyhine çevirdiklerinden şikâyet etti. Obreskoff bu suçlamaya verdiği ce-vabda, bahis konusu olaydan kesinlikle haberi olmadığını, Pe-rekop'daki yağmadan meydana gelen tazminatı düzenlemek üzere oluşturulan komisyonun Tatarların hatası yüzünden beşinci toplantıdan sonra çalışmalarını durdurduğunu ileri sürdü. Bununla beraber, han, Kabarta'daki Abaza Kesik aşiretleriyle alâkalı şikâyetlerinde ısrar etti ve Bâb-ı Âli, Kırım hanına, son barış anlaşmasıyla tesbit edilmiş olan sınırların muhafazası hususunda dikkatli davranması emrini verdi.

Bâb-ı Âli'nin Avrupa devletleriyle diplomatik münasebetleri ve az kalsın yeni savaflara yol açacak anlaşmazlıklarından kısaca bahsettikten sonra, İran sınırı üzerinde cereyan etmekte olan çok önemli olaylara dönebiliriz, İran'daki saltanat fasılasının ortaya çıkardığı hâdiselere sıkışıkya bağlı bu olaylar hiçbir Avrupa ve tran eserinde İmparatorluğun bu bölümündeki Osmanlı valilerinin raporlarında ve İmparatorluk tarihçisi İzi'nin vekayinâmelerindeki kadar tamlık ve bilgiyle ele alınmadığından, bu yazar, İran'ı ıztırab içinde bırakan kargaşalıkların çizeceğimiz özet açıklamasında bize rehberlik edecektir.³⁴⁵

Gürcistan Ve Irak Olayları

Rumiye'ye hâkim olan Afganlı Azad hanın Ahmed ve Musa adlı Paşalarını Erivan üzerine yürüttüğünü yukarıda söylemiştik; fakat bunlar Tahmuras ve Tiflis prensi tarafından mağlûbiyete uğratılınca, Azad han imdadlarına koştu. Tahmuras Metrisköyü yakınında ona saldırarak yendi, altı gün boyunca takibetti ve Rumiye üzerine nc'ate zorladı. Azad hanın bu seferden önce onikibin kişiden oluşan ordusu ancak üçte biri kadar kaldı (8

³⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/158-159

Mayıs 1751 - 12 CemâziyüTevvel 1164). Daha önce, Azad handan başka, yedi taht iddiacısının aralarında çekiştiklerini söylemiştik. Dokuzuncu taht iddiacısı Hüseyin Mirza'nın şahsında mücadele sahnesine girdi. Hüseyin Mirza, şah Tahmasip'in oğlu olduğunu söylüyor, Safevî hanedanı şehzadelerinin katliâmı döneminde Rusya'ya kaçmış olduğunu iddia ediyordu. Hüseyin Mirza önce Meşhed'de ve Kerbelâ'da ortaya çıktı ve orada, Nadir Şâh'm muhafız birliği eski kumandanı Mehmed Rıza Han'la Nâdir Şâh'ın Hz. Ali'nin türbesinin yeni başdan inşâsiy-le görevlendirdiği Mehdi han ve nihayet Mirza İbrahim'le diğer birkaç devlet büyüğü gelip kendisine Şâh Tahmasip'in gerçek oğlu olarak bi'at ettiler. Nâdir Şâh'ın istanbul'daki son elçisi ve o sırada Bağdad'dan ayrılmamış olan Mustafa han da, Bâb-ı Âlî'ye taht iddiasındaki bu şehzadeyi destekleyici bir mektup yazdı. Bu ihtiraslı eski elçi, İsfahan halkının Osmanlı Sul-tanı'ndan eski şahlar ailesinden bir prensi İran tahtına çıkarmasını rica eden arızalarını götüren Mirza Abdülmümin'i Bağ-dad'a aldıktan sonra kendisini, İran İrakı valiliği verilmek şar-tiyle, Osmanlı teb'ası saymaları teklifinde bulunmuştu. Sınır üzerinde barışın devamını canü gönülden arzulayan Veziriazam, evvelce imzaladığı barış anlaşmasının İran'ın işlerine karışmasına müsait olmadığını hana verdiği cevapta belirtti; aynı zamanda Bağdad valisi Süleyman Paşa'ya, taht iddiasındaki prensin bu bölgelerden uzaklaştırılması emrini verdi, bununla beraber, kendisine bin duka altını hediye olarak verdi (7 Eylül 1751 - 16 Şevval 1164). Bu barışçı siyaseti rehber edinerek ve İranlıların kendilerini tehlikede sayacakları bir mevzuun ortaya çıkmaması için de, âsi bir Kürd birliğini Kerkük'den Erde-bil'e giderek mağlûb eden Basra valisi Süleyman Paşa'ya geri dönmesi emrini gönderdi. Bâb-ı Âlî, kararlaştırdığı siyasete uygun davranarak, Azerbaycan halkının gönderdiği ve Mirza Abdülmümin'inkine benzeyen bir ricânâmeye yeni bir olumsuz cevap verdi. Eski Tebriz divan beyi Feth-Ali hanın oğlu Rıza han da Tebriz, Rumiye, Karacadağ, Erdebil, Meragha, Danbeli ve daha birçok bölgenin han ve ayanlarının imzalarını taşıyan, Sultan'a aynı şekilde başvuran bir istirhamnâmeyi Erzurum valisi Abdul Paşa'ya verdi. Abdul Paşa bu ricânameyi İstanbul'a göndermekle yetindi. Evvelkilerde tekrarlanan taleplerle karşılaşan Veziriazam, tekliflerini kabul edememekten duyduğu üzüntüyü belirtmekle cevabını bildirmiş oldu ³⁴⁶. Kesri-yeli Ahmed Paşa'nın

³⁴⁶ İzi, f. 258, bir İngiliz bakanlık günlüğünün şiddetle tenkit etmesine karşılık, bu müdahalede bulunmamak sistemini övmektedir.

Nâdir Şâh'a götürmekle görevlendirildiği zengin hediyeler, yeni şahın tahta çıkması vesilesiyle kendisine sunulmak ve böylece barışın sağlamaştırılmasında kullanılmak ümidiyle o zamana kadar Bağdad'da bırakılmıştı. Fakat, İran tahtı üzerinde çekişenlerin sayılan fazla olduğundan, bu ümit her geçen gün daha fazla kayboluyordu. Bu bakımdan, Bağdad, Musul, Diyanbekir, Sivas, Şehrzor, Malatya, Maraş valilerine, Mardin, Bolu ve diğer voyvodalıklara, bu hediyelerin bir eyâletten diğerine intikal ettirmek suretiyle İstanbul'a kadar getirmeleri, Kesriyeli Ahmed Paşa'nın elçilik eşyalarından ayrı olarak bir listelerinin yapılarak, İmparatorluk hazînesine nakledilmek üzere Birinci Mevkufât Dâiresi'ne teslimi emredildi. Diğer iki fermanla Bağdad valisine ve sözünü ettiğimiz hediyelerin muhafazası için Veziriazam tarafından seçilen mirâhur Mahmud Ağa'ya, Nâdir Şâh'ın elçisi Mustafa hanın güvenliğine gereken dikkatin gösterilmesi emri verildi. Mustafa hanın payitahta ³⁴⁷ gelmek için tekrarladığı talepler, Bâb-ı Âlî'nin nihayet bu müsaadeyi vermesiyle neticelenmişti. Mustafa han, İstanbul'a hareket etmek üzere' iken, İsfahan'ı gasbetmiş durumda bulunan Send Kerim tarafından iki oğlunun hapsedirilmiş olduğu; dostlarından ve taraftarlarından bin kadarının, Kerim hanın üstün kuvvetleriyle çarpışmak üzere Musdek hanın Peri müstahkem hisarına çekilmiş oldukları; nihayet iki hanın Loristan kadılarıyla ve bazı askeri birliklerle ve yirmibeş eşrafla Kermaşahan'a vardıklarını ve artık kendisiyle Hüseyin Mirza'nın gelmelerini bekledikleri haberini aldı. Bu haberler Mustafa hanın ilk plânını değiştirmesine ve olayların gelişmesini bekleme kararı vermesine sebep oldu.

Bu sırada Bağdad valisine gelen yeni emirlerle, Mustafa han ve Hüseyin Mirza'nın güvenliklerinin ihtimamla korunması bildirildi; Bağdad valisine gönderilen bir Hatt-ı Şerifle İran sınırına, oradan silâhlı bîr kişinin geçmesine ³⁴⁸ imkân bırakmayacak bir dikkatin gösterilmesi emri verildi; nihayet Nâdir Şâh için ayrılan hediyelerin İstanbul'a gönderilmesi hakkındaki emirler ibtâl edildi. Sultan tarafından Bağdad valisine gönderilen Hatt-ı Şerifle, hediyeler müstakbel şâh için muhafaza edileceğinden yalnız bunların listesinin İstanbul'a ulaştırılması emredildi. Nâdir Şâh'ın elçisi Mustafa han, Bağdad'dan hareketinden öncet Bâb-ı Âlî'ye İran'daki durum ve taht kavgası

³⁴⁷ Bu fermanlar 1 Rebiül'ahir (17 Şubat) tarihini taşımakta ve Penk-ler'in, içinde Veziriâzam'm Bağdad'da Süleyman Ağa'ya gönderdiği bir mektubun tercümesi de görülen raporlarına eklenmiş bulunmaktadır.

³⁴⁸ 15 Receb 116S (20 Mayıs 1752) tarihli Hatt-ı Şerif'in tercümesine bakınız; 30 Receb (13 Haziran) tarihli ve aynı mânâda bir diğeri Penkler'in raporunda bulunmaktadır.

içinde olan kişiler hakkında ayrıntılı bir rapor gönderdi. Afganlı Ahmed han Kandahar'a yerleşmiş ve Belucistan halkını kendi dâvası lehine döndürmüştü. Kör ve hareket kaabilivetinden yoksun bulunan Şahruh Mirza, Meşhed şehrini hâkimiyeti altında tutuyordu. Irak'da (İran Irakı) İsmail Mirza adına, şâh Hüseyin'in kızından doğma ve Bahtiyarı aşiretinin reisi yirmiüç³⁴⁹ yaşındaki Alimerdan han hâkimiyeti elinde tutuyordu. Alimerdan, kendi Paşası ve Send aşiretinin reisi Send Kerim'e yenildikten sonra firar etmiş olduğundan, Kerim, genç prensin yanına rakibini yerleştirmişti. Han unvanı taşıyan Huveyze, Loristan, Şuster, Dizful ve Dorak valileri, makamlarını aileden intikal etmiş olarak mutlak bir hâkimiyetle ellerinde bulunduruyorlardı. Kazvin âsi Lutislerin ellerindeydi; Tahran, Mirza Ni-zam'a boyun eğmekteydi; Hemedan, Karaoğuzlular Türkmen aşiretinin hakimiyetindeydi; nihayet Abd Ali han. Nâdir Şâh'ın ölümünden hemen sonra Kermaşahan'ı ele geçirmiş ve oraya vali olarak yerleşmişti. Bakian'a hâkim ve Azerbaycan'ı elinde tutan Azad hana gelince, Gürcistan prensi Tahmuras'la sürekli savaş halindeydi. Süvari birliğinin başında Erzencan ve Sul-taniyah'a karşı bir sefere girişen Paşası Musa han, Engu-run'da hüküm süren Gurbistu hanın oğlu han Safî Yar tarafın-dan tam bir yenilgiye uğratıldı.

Tiflis'li Tahmuras ve oğlu Heraklius, Kakhetherin prensleri olarak Gürcistan'da han Leşgi Seki ve Hacı Çelebi'ye³⁵⁰ karşı savaş halinde bulunuyorlardı. Özel kinlerini tatmin etmek için, Karacadağlı han Leşgi, Genceü Kör Kâzım, Şâhverdi ve Covanşir aşiretinin reisi Saruveli Penan Tahmuras hanla birleştiler. Fakat, ordu Berdaa'da Kur nehrinin taşmasından durduğunda, Tahmuras, kendisine candan bağlı olan han Leghisle-ri ordusuna şüpheli kişiler durumunda gösterip onları tutuklattırdı. Birkaç gün sonra Gence üzerine yürüyerek muhasara altına aldı. Hacı Çelebi, Tahmuras'm siyaset bakımından hiç de akıllıca olmayan bu davranışından yararlanarak, altıbin askerin başında Kur nehrini geçti, Üçtepeler yakınında aniden Gru-zi ordusuna saldırdı, mağlûbiyete uğrattı ve firara mecbur etti (Ağustos 1752 - Şevval 1185). Bu zaferden sonra, diğerleri arasında, Gürcistan'ın Türkmen aşiretleri olan Timorciler ve Ha-sanlular galibe itaatlerini bildirdiler. Aradan henüz bir ay geçmişti ki, Tahmuras, Hacı Çelebi ile savaşmak üzere Tiflis, Kak-hetiler, birkaç bin Çerkeş ve Gürcistan

³⁴⁹ «Onlardan sonra iki kral var, birinin adı İsmail Şah, ondokuz yaşında, Şah Hüseyin'in kızının oğlu...» Ali Pağanın Penkler'e mektubu, 1 Ekim 1751 tarihli mektup.

³⁵⁰ İzi, t. 275. Heraklius yerine Elkere okunuyor.

eyâletinden gelme birliklerden meydana gelen bir ordunun başında görüldü (4 Eylül 1752). Hacı Çelebi ordusunu üç savaş birliğine ayırdı. Bunlardan birincisi Tiflis birlikleriydi, ikincisi Kakhetilerle, üçüncüsü Çerkeslerle savaşmak emrini almışlardı. Cereyan eden savaşta Hacı Çelebi kesin bir yenilgiye uğradı. Tahmuras, o andan itibaren İran hükümdarı olarak eski hanedandan taht iddiasında olan bir prensi kabul ettirmek tehditlerini harekete geçirdi. Kendisine yardım eden birlikleri memleketlerine gönderirken, yağmacılıkları ve yıkıcılıklarıyla bir düşman ordusundan fazla memlekete zarar veren Çerkesler, Kazakların Türkmen aşiretleri ve Bortşalular affedilmelerini dilediler, Tahmuras son sefer sırasında sebep oldukları zarar ve ziyanı tazmin etmeleri şartıyla onları affetti. Babası geçen yıl ölen îmiret'in genç prensi, annesi ve iki amcası ³⁵¹ tarafından prensliğinden kovulduğundan beri, Ahiska'da Osmanlılardan yardımına gelmeleri ricasında bulunuyordu. Heraklius, müteakip ilkbaharın başlangıcında, Kazaklar ve Bortşalulann ³⁵² sınırları yakınında Leghisleri yeniden mağlûbiyete uğrattı; diğer taraftan Leghisler Ahiska civarını yağmaladılar ve esir ederek götürdükleri oniki kadar kişiyi serbest bırakmalarını isteyen Paşa, yüzyirmi pantolon, bir o kadar çizme ve yedi atı fidye olarak vermek zorunda kaldı. Leghis reisleri arasında en kudretlisi olan Hacı Çelebi, Tahmuras ve oğlu Heraklius'un hâkimiyeti altındaki toprakları, yaptığı akınlarla zarar vermeğe devam etti. Bu akanları, kısa bir zaman önce İran Irak'ında İran tahtını isteyecek kadar kudret kazanan Afganlı Azad hanla Şahmuras ve oğlu Heraklius'un barışmalarına kadar sürdü. Bu yeni durum karşısında, Hacı Çelebi, kendini Gruzî prensine düşmanlarının düşmanı ve dostlarının dostu olarak tanıttı ³⁵³. Afganlı Azad han gelecekteki büyüklüğünün binasını inşâ ettiği sırada Güney İran'da başka olaylar cereyan etmekteydi. Bahtiyarh Alimerdan, yâni Loristan aşiretlerinin reisiyle Send aşiretinin hanı Kerim, İsfahan'da şâh Hüseyin'in kızkardeşinin oğlu olan küçük prens İsmail Mirza'nın İran hâkimiyeti için çekişiyorlardı. Akrabası olan Loristan, Huveyze ve Şusteri kumandanlarının, Kermanşahan civarında dolaşan Senghin ve Kelhur aşiretlerinin birlikleriyle kuvvetlerini arttıran Alimerdan han İsfahan üzerine yürümeğe hazırды. Kerim han, kardeşi Mehmed'i birliklerinin seraskerliğine atadı ve onikibin askerle Alimerdan hanla savaşmaya gönderdi. Kermanşahan yakınındaki Hacıâbâd

³⁵¹ 4 Aralık 1752 tarihinde yazılmış mektup. Penkler'in raporu.

³⁵² Penkler'in aynı raporu.

³⁵³ 4 Mart 1754 tarihli mektup.

kasabasına gelince, Mehmed ağırlıklarını burada bıraktı ve yedibin kişiyle düşman ordugâhına bir baskın yapmak üzere harekete geçti. Fakat orada öyle bir karşılaşma karşılandı ki, kendisi ve iki kardeşiyle birlikte altıbin askeri savaş meydanında kaldı; geri kalanlar kaçıp canlarını kurtardılar. Zaferinden mağrur Alimerdan, Kerim hanın İsfahan'la Hemedan arasında yaptırdığı ve hazinelerini içine koyduğu tahkimli Peri hisarına karşı yürüdü; Peri hisarını zaptetti. Fakat Send Kerim Neha-vend'de tutuşdukları bir savaşta, büyük bir kısmı Alimerdan'ın saflarından kaçıp Kerim hanın sancakları altında çarpışmağa gelen Loristan birliklerinin savaşın kaderini tâyin eden ihanetleri sayesinde hasmını yenilgiye uğrattı. Alimerdan ve İsmail han Bağdad'a kaçtılar; orada vali Süleyman Paşa onları iyi karşıladı ve İran elçisi Mustafa hamn evinde kendilerine yer ayırdı. Send Kerim, Peri müstahkem hisarını geri aldı ve elçi Mustafa hanın Bağdad'daki evinde bunların sığındıkları öğrenince, elçinin mülklerinin bulunduğu sarayı yıkıp esir aldığı iki oğlunu İsfahan'a götürdü. Loristan kadısı ve iki han Bağdad'a gelip bu üzücü haberi kendisine iletince, beraberine kendisini desteklemek istediği taht üzerindeki iddia sahiplerin^ den prens Hüseyin Mirza'yı da alarak alenacele İran'a hareket etti. Oğullarını kurtarmak ve Hüseyin Mirza hakkındaki düşüncelerini gerçekleştirmek için Afganlı Azad hanı Rumiye'den yardıma çağırdı. Azad han, Send Kerimi Peri hisarı önünde yendi ve kaleyi muhasaraya aldı³⁵⁴. Send Kerim, Hazar denizi kıyılarında yerleşmiş bulunan Kaçarların Türk aşireti reisi Mehmed Hüseyin handan yardım ricasında bulunmak zorunda kaldı. Azad han tarafından Kavin civarında yenilen Send Kerim, İsfahan ve Şiraz'ı terk edip İran'ın yüksek ve münbit vadilerini, eteklerinden başlayarak Germasir veya sıcak bölge denilen ve İran körfezine kadar uzanan çorak araziden ayıran büyük dağ silsilesinde sığılacak bir yer aramağa mecbur oldu. Talihin tersine dönmesinden ve askerlerinin kendisini ter-ketmelerinden o kadar maneviyatı bozulmuştur ki, anlattıklarına göre, Germasir'e (çorak bölge) hâkim sıra dağlardan birinin zirvesini oluşturan tepede bulunan Hişt kasabası reisi Rus-tem han, kendisine dar Kenne geçidine girdiğinde Azad hanın ordusunu yenmenin ne kadar kolay olacağını anlattığı sırada Hindistan'a kaçmak üzeredir. Azad han, Hişt'e varmak için ordusunu Kenne dar boğazından geçirmek zorundadır.

Kenne geçidi iki mil uzunluğundadır. Zirvenin etrafında dolanan yol çoğu yerlerinde iki kadem genişliğindedir. Rustem han, bu yola hâkim olan

³⁵⁴ Vasıf Tarihi, s. 21, İstanbul'da 1219 (1804)'da basıldı.

çıkıntılı tepelerin zirvesi üzerine askerlerini mevzilendirdi; bu sırada Send Kerim de düşmanı alt vadide beklemekteydi. Azad hanın birlikleri boğaza girince, dağlı savaşılar öldürücü bir tüfek salvosu başlattılar. Kargaşalık son haddini buldu ve kesin bir yenilgiye uğrayan Azad han, kısa bir süre önce bir kaatilin hançer darbesi altında hayatını kaybeden Alimerdan han gibi, Bağdad'a kaçmak zorunda kaldı. Orada ümit ettiği yardımı değil, cömert bir himaye buK duğundan, Gürcistan prensi Heraklius'u kendi dâvasına kazanmağa çalıştı, fakat başarılı olamadı. Daha sonra, bu gezginci hayattan yorgun düştüğünden, gidip galibinin mürüvvetini diledi., Send Kerim, onu tehlikeli bir düşmanken sadık bir dosta dönüştüren büyük bir iyilikle karşıladı.

Azad hanın mağlûbiyetinden sonra Kerim hanın çarpışacağı düşmanların en tehlikelisi bugün îran'da hüküm süren hanedanın kurucusu olan Kaçarlar'm reisi Mehmed Hüseyin handı. Nâdir Şâh'm ölümünden sonra İran tahtını ele geçirmek için aralarında çekişen oniki şefin mücâdelesini tam anlamak bakımından, bu şeflerin bağlı oldukları aşiretler üzerine ve bu şeflerden bazılarının Safevîler hanedanı saltanatı sırasında ki hâkim tesirlerine ve milletin bütününe kendi hâkimiyetlerini kabul ettirme yolunda sarfettikleri gayretlere bir göz atmak gerekmektedir. Şah Hüseyin'in kızkardeşinden olma veya boy-, le oldukları-iddiasında bulunan prensler, Şahruh Mirza, İsmail Mirza, Hüseyin Mirza ve Safi Mirza, yalnız bunlar, taht üzerindeki iddialarını Saf evi ailesiyle akraba! ıklarına dayandırabile-cek durumda bulunuyorlardı; Ötekiler sadece kudreti! aşiretlerin reisleri durumundaydılar. Kandahar'da Ahmed han ve Azerbaycan'da Azad han, İran'da Safevîlerin hâkimiyetine son vermiş olan Afganlılar aşiretine mensup bulunuyorlardı. Alimerdan, Loristan'da Bahtiyarlar aşiretinin reisiydi; Kerim han, Send Ali Kulihan aşiretine kumanda ediyordu; Nâdir Şâh'm diğer akrabaları Efşarlar aşiretindendi ve Mehmed Hüseyin han Kaçarların başında bulunuyordu. Bu duruma göre, Safevî ve Afganlılar reislerinin Efşar ve Kaçarların Türkmen aşiretleriyle. Bahtiyar ve Sendlerin İran aşiretleriyle mücâdele ettikleri görülüyor.

Kızlarağası Beşir'in ölümünden hemen sonra ve her yıl Şevval ayının ilk günlerinde halka Sultan'ın ulemâ ³⁵⁵ görevleri, divan ³⁵⁶ efendileri ve kubbe vezirleri ³⁵⁷ yönünden tercihlerini bildirmek bakımından yayınlanan

³⁵⁵ Tevclhâti ilmiyye. İzi, f. 285. Vasıf, s. 11 ve 20.

³⁵⁶ Tевcihi divâniye.

³⁵⁷ Tевcihi Vüzerâ,

üç listede çoğunlukla eski görevlilerin mevkilerinde kalmaları uygun görüldüğü halde, bazı nazırlıklardaki büyük değişiklikler daha sonra yapıldı. Bunların en Önemlisi Kâhyabey Mustafa Nazif Efendi'nin İran'a elçi olarak gönderilip İstanbul'dan uzaklaştırılmasıydı. Daha önce, Nadir Şâh döneminde yine elçi olarak İran'a gönderilmişti ve beraberinde İmparatorluk tarihçisi Râşid Kfendi var-di; bu sefer yalnız gidiyordu. Onun yerini tersane emini Mustafa Bey aldı ve tersane emini iğine Reisefendi Mustafa nm muhteris ve zengin damadı Bekir Efendi getirildi. Merhum Kapdan-ı derya Süleyman Paşa'nın oğlu olan Kapdan-ı derya Mehmed üçüncü tuğu elde etti. Rumeli ve Anadolu Kadiaskerleriyle İstanbul kadısı, aralarında memuriyet değişimi (becayış) yaptılar. Sultan'ın saraydan uzaklaştırdığı hazîne dairesi kalemi reisi, vali olarak Tırhala'ya gönderildi, bu tâyin'in sebebi Veziri-âzam'ın onu kendisine rakip olarak görmesiydi ³⁵⁸. Orsova muhasarasında kahramanca mukavemet gösterdikten sonra, Belgrad anlaşmasının hemen peşinden Veziriazam olarak Avusturya ile sınırları düzenleyen ek anlaşmayı imzalamış olan eski Veziriazam Kör Ahmed Paşa vefat ettiğinden, Sultan, ondan boşalan valiliğe Kahire valisi eski Veziriazam Abdullah Paşa'-yı, Mısır valiliğine de yine bir eski Veziriazam olan Mehmed Paşa'yı atadı. Şeyhülislâm Esad Efendi ³⁵⁹ de kısa bir süre sonra öldü (10 Ağustos 1753 - 10 Şevval 1166). Yukarıda sözünü ettiğimiz ilmî eserlerden başka, vakıf olarak kurduğu medrese ve mektepler bıraktı; müverrih Vasıf'a inanmak gerekirse, musiki bilgisinde Farâbî'nin yanında yer alıyordu ve hitabet ilmi bilgini olarak da Veysi ve Nâbi Efendiler düzeyindeydi. ³⁶⁰

Sultanın İnşâatları Ve Ziyaretleri

Veziriazam Mustafa Paşa o sırada, Eyûb ³⁶¹ yakınındaki Otakçılar köyünde bir Nakşibendi tekkesinin inşâsı işiyle meşguldü. Oraya şeyh olarak, Suriye seyahatinden döndüğünden beri Galata'da barut deposu arsası üzerinde bir cami yaptırmak üzere hükümetten bu iş için gerekli parayı temin etmişti; bu şeyh, kurşun deposunun, Bizans'ın Araplar

³⁵⁸ Penkler ve Desalleurs onun Vezirlâzamhk makamına getirileceği kanaatindeydi.

³⁵⁹ Şamahsehari'nin Abdülmümin Asfahani'nin Altın Yapraklar'ına nazire olan Altın Kilerler adlı eserini manzum olarak tercüme etti.

³⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/159-167

³⁶¹ Vasıf, s. 15. Hüseyin Ayyansarayî'nin Camilerin Bahçesi adlı eserinde 39. Eyûb din! binası.

tarafından yedi yıl süren muhasarası sırasında Benî Ummeiye tarafından Bizans'-da yaptırılan ilk caminin ³⁶² yerine yapıldığını keşfetmiş olduğu iddiasındaydı. Bilindiği gibi, Arapların ³⁶³ bu şiddetli muhasarasına Bizans d ay anabilmişti. ³⁶⁴

Galata Sabayı Kütüphanesinin Açılması

Bu aynı şeyh, Medine ve Mekke'yi kısa süre önceki ziyaretinde, bu kutsal şehirlerin ilkinde, Hz. Peygamberin babasının mezarını keşfetmişti. Sultan'ın dindarlığının gayretiyle, ce-sedden kalanlar muhteşem bir tabuta konmuş ve son derece pahalı bir örtüye sarılarak, Medine camiinde mü'minlerin saygılarına muhatap kılınmıştı. Sultan Mahmud dinî görevlerine dâima sadık kalmıştı. Ayasofya ve Fâtih camilerinde Buhâri tefsirleri okuma kürsüleri kurmuştu ve okuyucuları ziyaretleriyle teşvik etmeği bir görev saymıştı. Bununla beraber, dini görevlere bağlılığı, onu dünya zevklerinden uzaklaştırıp vaz-geçirmiyordu. Sultan, kendi gezintileri için tersanede inşâ edilen muhteşem bir yatın denize indirilmesi töreninde hazır bulundu; kısa bir süre sonra bir savaş gemisinin tezgâhlardan denize indirilişinde her zaman tekrarlanan töreni şerefliendirdi; denize indirilen gemi üç güverteliydi ve «Anka-yı Bahr» adı dualar okunarak kondu. Veziriazam ve diğer nazırlar çıplak geminin Sultan'ın bakışlarını rahatsız edeceğini düşündüklerinden içini rengârenk kumaşlarla süslemişler, alay bayraklarıyla donatmışlardı. Sultan, huzurunda yeni yangın tulumlarının denemelerini jıaptırdı ve bunları maksada "uygun buldu. Bunlar, bîr taraftan uzak çeşmelerden bile hortumları vasıtasıyla su alıp bir yandan da ateşe sr. sıkmağa devam edebildiklerinden eskilerden üstündüler. Ayrıca, hortumlarının elastikiyeti istenen yönde ve yanan evin girilemeyen köşelerine su sıkma imkânını sağlamaktaydı. Yangınların her zamankinden daha sık görüldüğü payitahtta bu türlü ilerlemeler zorunluymdu ³⁶⁵. Polisin teşkilât bakımından durumu parlak sayılmazdı. Veziriazam pâyitaht polisinin ıslâhını bizzat ele aldı. Çarşıdaki bir mağazanın damına tırmanıp

³⁶² Bizanslılar bu mahasaranın gerçek olduğunu kabul ediyorlar, fakat Vasıf, muhasaranın şehrin Araplar tarafından zaptedildiğini söyleyecek kadar ileri gidiyor.

³⁶³ Camiler Bahçesi: Kurşunlu Mahzen Camii; bu cami, Galata'daki-lerin yedincisidir; Şeyh rüyasında kurşun mahzenini ve orada gömülü müslüman muhasara şehitlerinin mezarlarını görmüştür.

³⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/167-168

³⁶⁵ Bu yangınlardan biri Yenikapu Langa semtinde 9 Cemâziyül'evvel 1167 (4 Mart 1754); bir diğeri Ayakapu'da; bir diğeri aynı yılın 7 Ramazan (28 Haziran) ve Üçüncüsü İbrahimpâşa Hamamı yakınında; dördüncüsü 5 Muharrem 1168'de (22 Ekim 1754) Uzunçar-şı'da çıktı.

içeriye girmek için pencereyi kıran bir hırsız yakalanarak asıldı. Veziriazam Mustafa Paşa'nın devletin asayiş ve refahını sağlamak yolunda gösterdiği ihtimam, dahilî idarenin bütün diğer dallarına kadar uzandı. Veziriazam tersaneyi, dökümhaneleri sık sık ziyaret ediyor, sırasıyla tezgâhları, fabrikaları birer birer teftiştten geçiriyordu. Sultan tarafından Galata Sarayı yanında yeni inşâ ettirilen kütüphane, eski saraydan alınan kitaplarla zenginleştirilip süslendi, imparatorluk eski sarayından bu kitapların nakledileceği gün, Galata Sarayı ağası, bunları devralmak için bütün saray baltacıları ve subaylarının başında, İmparatorluk eski Sarayı'na gitti. İmparatorluk Silâhdân, yeni kütüphanenin hocası, beyzadeler odasından üç hoca (profesör), Kur'an okuyucuları imamı, Mekke ve Medine dini vakıfları müfettişleri, kütüphanenin idarecisi ve kâtibi, bütün beyzadelerle otuz hoca yardımcısı, binanın büyük salonunda toplandılar ve Kurandan on âyet okundu; hazır bulunanlardan biri, Kur'an'ın birinci sûresini Beydâ-vî tefsirine göre izah etti. Bu vesileyle kütüphanenin sağında ve solunda yaptırılan çeşmelerden, bu binaya sık gelenlerin her an cismânî ve zihni susuzluklarını giderebilecekleri anlatılmak isteniyormuş gibi, su yerine nefis bir şerbet aktı. Açılıştan altı gün sonra Sultan, Kur'an okunmasında hazır bulunmak üzere kütüphaneye gitti.

Galata Sarayı kütüphanesine bu ziyareti, Sultan'ın halk arasında muhteşem görünüşlerinin sonuncusu oldu. Birinci Mahmud, saltanatını, biri Ayasofya, diğeri Valide Camilerine bağlı iki kütüphane kurmak suretiyle başlatmış, bunlar onun saltanatının başlangıcının işareti olmuştu: Saltanatını, beyzadeler Galata Sarayı kütüphanesini açmakla sona erdirdi.

366

Deprem

Bir süreden beri sağlık durumu ciddî bir şekilde bozulmuştu; bir yıl içinde iki payitahtı, İstanbul ve Edirne'yi temellerinden sarsan iki deprem, üzücü olayların habercileri şeklinde yorumlanmıştı. Geçen yılın Ekim ayında son derece şiddetli bir deprem az kalsın Edirne'nin saray ve camilerini yerle bir edecekti. Halihazır yılın 2 Eylülünü 3'üne bağlayan gece, İstanbul'da ondört yersarsıntısıyla karşılaşıldı; şehir surlarından bir bölümü, Yedikule

adıyla anılan hisarın bir kulesi bu gece yıkıldı ³⁶⁷. Payitahtın en güzel ve en eski iki camisinin, Aya-sofya ve Fâtih camilerinin duvarlarında büyük çatlaklar meydana geldi, elli veya altmış kişi yıkılan evlerinin altında kalarak hayatlarını kaybetti. Sultan, İslâm geleneğine uygun olarak, camilerde topluca depremler, ay ve güneş tutulmaları gibi olağanüstü hâdiseler sırasında okunan duaların okunması emrini verdi. Zemini hâlâ sallanan çatlamış duvarları arasından depremle alâkalı ilâhî süreden okunan duanın göğe yükseldiği duyuldu: «Yer sıkıntıdan titrediği ve kendisine sıkıntı veren yükü uzağa, atmak istediğinde, insanlar kendi kendilerine "Daha neye muhtacız?" diye sorduklarında, sarsıntılar onlara cevap verir, vb.»

Fâtih Camii'nin çatlayan duvarları, Yedikule'den bir burcun ve şehrin en eski yolunun yıkılması, Osmanlıların bâtil itikatlara inanan zihinlerinde ancak ilim alanında veya devlet ileri mevkilerinde bulunan bazı kişilerin mevkii erinden düşmeleri veya ölümleri kehânetine yol açabilirdi. Gerçekten de, Sultan-ahmed Camii Hafızı ve başımamı Yusuf Efendi'nin depremden altı hafta sonra vefat etmesi, kehânet hususundaki genel inancı kısmen doğrular göründü (14 Ekim 1754 - 26 Zilhicce 1167). Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın lalası olan Yusuf Efendi, Buhâri geleneği kolleksiyonunun geniş bir tefsirine teşebbüs etmişti; yirmiyedi yıl süren çalışmadan sonra eserini Sultan'a sunduğunda» Sultan tarafından bin duka altını hediye edilmek suretiyle mükâfatlandırıldı ve büyük hacimli eseri, Sultan Mahmud'un Fâtih Sultan Mehmed Câmii'nde kurduğu kütüphaneye koyduruldu. Eserin kütüphaneye konulduğu gün, Birinci Mahmud, Yusuf Efendi'yi çağırtdı ve huzurunda kendisine yeni bir hediye olarak altıbin kuruş verdirdi. Bu çok kıymetli şerhten ayrı olarak, Yusuf Efendi Beydâvî şerhi üzerine tefsirler yazdı ve Müslim gelenekleri kolleksiyonunun bütün ilk yansını şerhetti; fazla olarak, Gelenek'den ³⁶⁸ alınmış birçok mevzu üzerine yazılmış yirmi ilmî eser, birçok ilimler üzerine kaleme alınmış yirmiyedi risale bıraktı; nihayet, Hilmi mahlasıyla (takma ad) Türk ve Fars dilinde birçok dinî ³⁶⁹ şiir yazdı. Ömrünün altmış yılını hocalık, Sultan Camilerinde imamlık görevlerinde doldurarak sekseniki yaşında vefat etti. Onu mezarında taki-beden Sultan Mahmud'un iki ay sonraya rastlayan ölümü, depremden çıkarılan kehânetin doğrulanmasını tamamladı. Zaten çok hasta

³⁶⁷ Penkler'in raporu 2 Eylül gece onbirde demektir. Vasıf 15 Zilkade 1167 diyor; bu farkın zahiri olduğunu sanıyorum ve 15 Zil-kade'nin 2 Eylül'de güneş battıktan sonra başlamasından ileri gelmektedir

³⁶⁸ Hıyaîlî, Kara Davud, Edâb, Miri ve Kazla;ir in eserleri üzerine yorumlar.

³⁶⁹ İlahiyat, yâni ilâhi olanlar

olan Mahmud, bu durumuna rağmen cuma namazını kılmak üzere camie gitmek istedi (13 Aralık 1754 - 27 Sefer 1168). Gerekliğinde hükümdarı tutmak imtiyazına sahip si-lâhdâr ve diğer Ağalarla Omuz veziri durumunda bulunan devlet ileri gelenleri tarafından güçlkle ata bindirilip eyer üstünde tutularak ³⁷⁰ camie götürüldü. Camiden dönüşünde, saraya girilen dış kapı altında son nefesini verdi. İmparatorluk sarayının topları ve minarelere çıkarılan münâdiler kardeşi, II. Mustafa'nın oğlu Üçüncü Osman'ın tahta çıktığını payitahta ilân ettiler. ³⁷¹

Birinci Mahmud Ve Şeyh Yusuf'un Ölümü

Bu adla tahta çıkan hükümdarların birincisi olan Sultan Mahmud'un uzun saltanat dönemi (yirmi dört yıl sürmüştü), genellikle mutlu geçmişti. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde Birinci Mahmud'un başında bulunduğu idari işlerdeki yumuşaklık ve Belgrad barış anlaşmasını imzalamaktan kazandığı parlak başarı ile seçkin bir yer almaktadır. Ayasofya, Fâtih, Valide Camii ve Galata Sarayı'nda kurduğu kütüphanelerle milletin minnettarlığını kazandı. Saltanatı döneminde makama gelen onaltı Veziriâzam'dan ilk onikisi, kendisine kudreti her şeye yetişen, Pâdişâhı ve İmparatorluğu ortaksız yöneten seksenlik Kızlarağası Beşir tarafından takdim edilmişti; diğer dördü genç Kızlarağası Beşir'in âletleri idiler ve onun sonsuz kudretini kötüye kullanmanın cezasını Kızkulesi'nde can vermek suretiyle çekmişlerdi. Bu verirler çokluğu arasında hepsinden fazla, merd ve gözünü budaktan sakınmayan şövalye ruhlu, Kerkük'de Nâdir Şâh'a karşı vertiği savaşta şehid düşen Topal Osman Paşa Ue iki defa Veziriazam olan ve İmparatorluğu nâdir rastlanan bir bilginlikle idare eden Hekimoğlu Ali Paşa parlamışlardı: Bunların her ikisi de İmparatorluğun gerçek temel sütunları idiler. Sultan Mahmud'un saltanatı döneminde. Dahiliye ve Hariciye Nazırları, Avrupa hükümetleri nez-dinde görev yapan veya Bonneval tarafından Avrupa olaylarının durumu hakkında aydınlatılan bütün elçiler Bâb-ı Âlî'nin dış politikası üzerinde çok büyük ölçüde tesir sahibi oldular. Bunların arasında son Avusturya ve Rusya ile sınırları düzenleyen ve bir yıl boyunca Veziriazam sıfatıyla devleti idare etmiş olan Mevkuf atçı Mebmed Paşa; Viyana elçisi ve bütün Avrupa'ya ıztırap veren

³⁷⁰ Koltuk vezirleri. Bakınız: Osmanlı İmparatorlusunun Teşkilât ve İdaresi, c. IX, s. 11 ve 61. Bunların sayılan sarayda oniki İdi.

³⁷¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/169-171

savaşa son vermek için Bâb-ı Âli'nin aracılığını teklif etmiş olmasıyla tanınan Mustafa Efendi; Rusya, Avusturya ve İran'la girilen bütün müzâkerelerin ruhu Mehmed Râgıb; önce Fransa krallığı katında elçi, sonra işveç ve Rusya'da elçilik görevini yürüten ve daha sonra Dahiliye Nazırlığına getirilen Mehmed Said ve nihayet o sırada Reisefendi görevinde bulunan Nailî Abdullah Efendi, bu büyük ölçüdeki tesiri yeterince temsil ettiler. Bu saydiklarımızdan sondan üçü, yeni Pâdişâh Üçüncü Osman döneminde Veziriazam oldular. Sürekli makam değiştirmelerine rağmen, bu devlet adamları, devletin en vahim çıkarları üzerinde, divan kararları üzerinde, meşru bir tesir sahibi olarak seslerini duyurmaktan geri kalmadılar. Onlar tarafından idare edilen Bâb-ı Âli, Avusturya ve Rusya ile Belgrad barış anlaşmasını imzalamış ve Fransa ile bağları sağlayan kapitülasyonları yenilemişti ve işveç ile bir ittifak anlaşması gerçekleştirmişti; Nâdir Şâh'la barış anlaşması, Napoli ve Toskan ile dostluk anlaşmaları onların gayretleriyle mümkün olabildi. Birinci Mahmud saltanatı Osmanlı diplomasisinin en parlak dönemidir: Bu dönem birçok elçilikler oluşturulması, mesut sonuçlara götüren müzâkereler, devlete sınır genişlemeleri kazandıran anlaşmalarla seçkinliğini ebedileştirmiştir. Sultan'ın halkının bilgisini arttırmak ve medeniyetini hızlandırmak için sarfettiği gayretin şahidi dört yeni kütüphanedir ve bu gayret tarihin haklı övgülerine lâyıktır. Birinci Mahmud'un saltanat dönemini bu görüş açısından ele alan Avrupalı tarihçi, takdis edilmiş anlamına gelen adına imâda bulunarak, kendi övgülerini, onun hakimiyetini hayırsever ve mutlu³⁷² olarak düşünen millî tarihçilerin övgüleriyle birleştirecektir.³⁷³

YETMİŞİNCİ KİTAP

III. Osman'ın tahta çıkışı. — Şeyhülislam ve Ve-ziriâzam'ın azli. — Hekimoğlu Ali Paşa'nın Veza-retiuzmâ makamına getirilmesi ve azliyle yerine Nailî Abdullah Paşa'nın getirilmesi. — RelsefendT-nin kabalığı. — İstanbul'da yangın. — Veziriazam Nişancı Ali Paşa'nın idamı. — Mısır ve Ermenistan'da karışıklıklar. — Cezayir Beyi'nin öldürülmesi. — Avusturya, Rusya, Polonya ve İngiltere elçilikleri ve Prusya'dan bir murahhasın gelişi. — Nuri Osmânî Camii. — Bir göktaşının görünmesi. — Ve-liyeddin'in kabalığı.

³⁷² Mahmud saad essuoud, yâni Mahmud yıldız, mesut yıldızlar arasında en mesut olanıdır.

³⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/171-172

— İki Veziriazamın birbirini takiben değişmesi. — Sultan Osman'ın ve ünlü kişilerin ölümü.³⁷⁴

III. Osman'ın Tahta Çıkışı

SULTAN Üçüncü Osman'ın tahta çıkışı, benzeri olaylarda harekete geçirilen bir ihtişamla gerçekleştirildi. Sarayın şehzadelere mahsus dairesinde yarım asır kapalı kaldıktan sonra, tahta çıkmak için mahpesinden alındı. Babası II. Mustafa'nın aynı mahpesten çıkışını ihtilâl çabuklaştırmıştı. Tabiat, vücut ve yüz yapısı bakımından Osman'a karşı lutûfkâr davranmamıştı; yüzü etli ve kaba çizgiliydi; başı, boynu olmadığı söylenebilecek durumda olduğundan, biri ötekinden daha yüksek olan omuzları arasında hemen hemen kaybolup gitmişti ve bu şekil bozukluğunu kardeşi I. Mahmud'la paylaşıyordu. Ciddî ve becerikli olmaktan uzak bir mizaca sahipti, fakat kan dökücü değildi. Uzun süre dâiresinde kapalı kalması ve dış hayata ait herşeyden uzak kalması ve faal hayata geç girişi, mizacında asabîliği kökleştirmiş ve ona hükümdarlarda, yakın seleflerinin yaptığı veya yapmak istediği herşeye karşı uygunsuz korunmalara başvurma davranışını arttırmıştı. Kardeşinin yapmış olduklarını beğenmemeğe ve onunkîlere zıd zevk ve anlayışa sahip bulunduğunu göstermeğe hazır bir tavır içinde görüldüğü halde, hiçbir hususta hemen yeniliklere başvurmaktan sakındığından, bunun delilini iki başlıca devlet adamını, Veziriazam ve Şeyhülislâm'ı yerlerinde bırakmakla verdi. Tahta çıkışının beşinci günü, annesi (merhum Sultan başka anadan doğmaydı), önüne ve arkasına iki at koşulmuş ve ilerisinde yaşlı sultanın kâhyası ile Kızlarağası'nın yürüdükleri, muhafız birliği ve saray hadımlarının etrafında ilerledikleri bir tahtırevan içinde eski saraydan İmparatorluk sarayına getirildi³⁷⁵. Gelenek hâlinde uygulanan süreden dört gün gecikmiş olarak, saltanatının dokuzuncu³⁷⁶ günü törenle kılıç kuşanmak üzere, Osman, Eyûb Camii'ne gitti (19 Aralık 1754 -14 Rebiul'evvel 1168). Eyûb'a giderken camiin yanındaki yedinci Osmanlı hükümdarının, yâni Fâtih Sultan Mehmed'in türbesini ve Osmanlı Pâdişâhlarının yirmidördüncüsü Birinci Mahmud'un kurduğu kütüphaneyi ziyaret etti. Kendisine kütüphaneyi

³⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/173

³⁷⁵ Vasıf, s. 43. Kılıç kuşanmadan önce tahta çıkışının beşinci günü; Andreossi'nin (İstanbul ve Boğaziçi) ifade ettiği gibi 10'uncu veya 14'üncü günü değil.

³⁷⁶ Muradca d'Ohsson, VII, s. 125.

değerlendiren Birinci Mahmud'un elyazısı Kur'an'ı gösterildi; on âyet okudu.
377

Şeyhülislam Ve Veziriazamın Azli

Camiden saraya dönüşünde, cülus diye adlandırılan vergiden, yâni kanuna göre, timar ve zeamet sahiplerinin gelirlerinden, devletin aylıklı memurlarının maaşlarından yapılan kesintiden vazgeçtiğini bildiren bir Hatt-i Şerif kaleme aldı. Bu vergi, o zamana kadar. Padişahların tahta çıkışlarında alınmıştı. Askere dağıtılan cülus bahşişi ikibin üçyüz yetmişdört kese tuttu³⁷⁸. Üçüncü Osman'ın tahta çıkışını kuzey sınırlan komşu devletlerinin hükümdarlarına bildirmek üzere elçiler görevlendirildi. Mabeyinci ve eski hazinedar Zistovlu Mehmed Ağa Polonya'ya; eski mühürdar ve daha sonra silâhdar kâhyası olan İzzet Ali Paşa, Derviş Ağa ile birlikte Rusya hükümet merkezi Saint-Petersbourg'a hareket ettiler; nihayet eski devlet şûrası ikinci reisi Halil Efendi haberi Viyana'ya götürmekle görevlendirildi. Her üç elçiye de Sultan'ın sahavet eseri olarak, hareketlerinden önce hü'atler verildi. Sultan Osman'ın hükümetinin ilk icraatı, doğrudan doğruya Pâdişahdan gelen bir düşünceyle bir buyrultu yayınlanarak bütün içkili eğlence yerlerinin kapatılması, kadınların sokakta dolaşmalarının günlere bağlanması ve reayanın kıyafetlerinin düzenlenmesi oldu. Bu tedbirlerden ilki, kabarelerden haraç alan Yeniçeriağası, bostancıba-şı, topçubaşının gelirlerini azaltıyor, bu yüzden de homurdanmalara yol açıyordu. Pâdişah'ın kendisine gezinti günleri olarak ayırdığı perşembe, cuma ve pazar günlerinde kadınların sokağa çıkmalarını yasaklıyordu. Pâdişâh, yarım asır boyunca içinde yaşadığı yalnızlığın cezasını kadınlara çektirmek, harem dâiresinin müstebitçe âdetlerini bütün şehire yaymak istiyor gibiydi. Burada, Osmanlı sarayının doğu müstebidliğinin garabetini ortaya koyan bir diğer âdeti üzerinde durmak gerekir: Sultan harem dairesine gittiği vakit ayağında, altında gümüş kabaralar çakılmış potinler vardır; bunun sebebi, adımlarının koridorun Malta taşları üzerinde yankılar yapıp kadınlara ve cariyelere uzaktan hükümdarın orada olduğunu bildirmek ve onlara odalarına çekilme zamanını ihtar etmek içindir; zira Sultan'ın beşyüzden fazla kadını ve cariyesi olduğundan, bunlar hep bir

³⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/173-174

³⁷⁸ 1,197,000 kuruş. Vâsif, s. 43.

arada bulunurlarken, biri istenmediği takdirde, bu hal Sultan için can sıkıcı olur. Bu kadın ve cariyelerden hiçbiri, çağırılmadan hükümdarın karşısına çıkmak cür'etini gösteremez; ne de cazibesıyla onu elde etmeğe kalkışabilir. Reayanın giyinişi hususuna gelince, Sultan eski düzenlemeleri yenilemekle yetindi. Sultan'ın kendisi tarafından yazdırılan bu üç emir, yayımlandıktan sonra uzun süre yürürlükte kalmadı. Zira İstanbul'da olduğu gibi, başka şehirlerde de, emirnamelerden çoğunun ancak öğleden saat bire kadar devam edeceğine dair bir darbu mesel vardır³⁷⁹. Şarap evvelce olduğu gibi satıldı; yalnız daha fazla temkinli davranılıyordu. Kadınlar hiç kimse tarafından azarlanıp incitilmeden, yasak denilen günlerde sokağa çıkabildiler. Sultan da buyrultusuna aykırı giysiler kullanan reayaya karşı aldırış etmedi. Sultan Osman, ağabeyisi Sultan Mahmud'un teveccüh ve iltifatlarından yararlanmış olan şarkı söyleyicüeri, musiki erbabını, yakın nedimlerinin bir kısmını eski saraya göndererek, bir kısmını da Mısır'a sürgüne göndermek suretiyle imparatorluk Sarayı'ndan uzaklaştırdı. Saray camii imamları arasında yaptığı atamalar ve görevden almalar, çok önemli bir değişikliklerle karşılaşılacağı tahminlerine yol açtı; bu da Şeyhülislâm'ın azledilmesi olayıyla doğrulandı. Beş hafta sonra bir azledilme olayı da Veziriâzam'ın başına geldi; böylece Mustafa Paşa devletin en önemli görevinden uzaklaştırıldı (16 Şubat 1755 - 4 Cemâziyü'levvel 1168). Şeyhülislâmlık makamına ulemânın en yaşlısı durumunda bulunan seksenlik Vassaf Abdullah Efendi getirildi; Veziriâzam'ın da, üçüncü defa olarak, Kütahya valiliği makamında bulunan, siyasetindeki devamlılık ve idaredeki kaabiliyetiyle bu makamın en lâyük şahsına, Hekimoğlu Ali Paşa'ya verildi.

Bu kış esnasında soğuk o kadar şiddetli oldu ki, limanda denizin yüzü buzla örtüldü; Defterdar iskelesinden Sütlüce'ye yürüyerek geçildi. İstanbul'un fethinden beri böyle bir olayla ancak bir kere, İkinci Osman'ın saltanatı döneminde karşılaşmıştı. Bununla beraber, Bizans döneminde Boğaz denizi birkaç kere donmuş ve Asya'dan Avrupa'ya buz üzerinde yürümek suretiyle geçilmişti. Arcadius'un saltanatı sırasında, deniz yirmi gün süreyle bu durumda kalmıştı³⁸⁰; Constantin Cop-ronyos döneminde, deniz buz dağcıklarını sürükleyip getirdi; on yıl sonra³⁸¹, deniz kıyıda yüz kadem ötesine kadar dondu; sonra buzlar çözülmeye başlayınca, buz dağcıkları gelip şehrin kıyı surlarını sarstı. İmparator Romanus'un saltanatı

³⁷⁹ Öğleden ikindiye.

³⁸⁰ Chronicon Paschale, s. 400.

³⁸¹ 703'de, Theophanes.

döneminde Türkler ilk defa Bizans eyâletlerini zaptettikleri sırada, Boğaziçi tekrar buzlarla örtüldü³⁸²; nihayet, tarihin bize öğrettiği kadarıyla, Bizans'ın himayesindeki devletlerin akınlardan korunması için imparator Ducas zamanında Osmanlılarla ilk ittifak anlaşması³⁸³ yapıldığı sırada deniz yedinci ve sonuncu kere olarak dondu.³⁸⁴

Hekimoğlu Ali Paşa'nın Vezâretiuzmâ Makamına Getirilmesi Ve Azliyle Yerine Nailî Abdullah Paşa'nın Getirilmesi

Yeni Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa, Mart ayının sonuna doğru İstanbul'un karşısına, Üsküdar'a varmıştı; ilerlemiş yaşına ve kışın şiddetli geçmesine rağmen. Trabzon'a kadar gitmiş ve orada haseki kendisine Mührü Hümâyün'u vermişti (27 Mart 1755 - 13 Cemâziyül'âhir 1168). Bu vesileyle, kendisine güçlkle neticelendirilmiş tarihçe beyitlerinden oluşan ve iktidara gelişini coşkununla öven bir yığın şiir sunulmuştu; yazılan şiirlerden birkaçı, kendisinin iktidara dönüşünün gelişine rastladığı baharın şerefine yazılmıştı³⁸⁵.

Yeni Veziriazam tarafından yapılan değişiklikler içinde ilk önce, zengin ve nüfuz sahibi gümrük reisi İshak'ın görev yerinin değiştirilmesiyle yerine Karabaği Süleyman Paşa'nın getirildiği Kapdan-ı derya Mehmed Paşa'nın azlinden söz etmek gerekir. Diğer değişiklikler devletin yüksek makam sahipleriyle eyâlet valileri arasında yapıldı. İstanbul Kaymakamı Mustafa Paşa vali olarak Trabzon'a gönderildi; evvelki Veziriâzam'ın, kendisine Cidde valiliğini vererek İstanbul'dan uzaklaştırdığı yaşlı ve zengin Ebubekir Paşa, karısı Safiye Sultan'ın hatırandan çok, sonsuz denebilecek zenginliği - sayesinde ve yaşına hürmeten İstanbul'a çağırıldı. Saray tabibi Çelebi Mustafa, içmesi için yemek listesine yazdığı hoşafı Sultan'a iyi görünmemiş olduğu için gözden düştü ve yerine başka bir tabib atandı. Önemli bir sebep Baş-mirâhur Sâdık'ın azline sebep olmuştu: Müstebid hükümdarın atı, taşıdığı yükten huysuzlana-rak yana doğru sıçrayıp, nerdeyse efendisini yere düşürecek bir harekette bulunmuştu. Ulama³⁸⁶, saray tabibinin yerine

³⁸² 928 ve 934'de Sîmon Lagotheta.

³⁸³ 1232'de Acropolita, 37. Nîceph Greg, H.,5.

³⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/174-176

³⁸⁵ Oğlu tarafından yazılan Ali Paşa Tarihi'nde bu şiirler 132'den Ul'e kadar dokuz sayfayı doldurmaktadır. İçlerinden en seçkinleri: Asım İsmail, Osman Molla, Nimet, Tevfik, Re'fet, Kutbî, Fethi, Daniş, Râif, Bsseyid Mehmed, Servet Osman, Tabrî, Emin, Ahmed Bey

³⁸⁶ Hammer çoğul olan ulemâ kelimesini ayrıca çoğul işaretleriyle vermektedir. (Ç.N.)

bir dönmenin atanmasının sebep olduğu hoşnutsuzluğu bildirmekte gecikmedi. Baş-mirâhura gelince, farkına varan olmadı. Veziriazam, Kahyâbey (Dahiliye nâzin) olarak gerçekten büyük ilim sahibi Velieddin'i seçti. Hocagânlar zümresinden çıkararak Suriye'de Saydâ Beylerbeyliği'ne gönderilen eski defterdar Alîmi, iki tuğlu Paşalıktan vazgeçerek saraya daire efendisi olarak girdi. Sultan Osman, donanmanın Adalar denizine hareketinden önce sahil köşküne gelip etek öpen ve sefer izni isteyen yeni Kapdan-ı deryaya doksan kese ihşanda bulundu. Sultan, yeni inşâ edilmiş ve donanım masraflarını kendisi ödediği kalyonla karşılaştığı Malta şövalyeleri tarikatı bayrağını taşıyan üç gemiden birini batırıp birini kaçmak zorunda bırakan ve esir eden Cafer Beis'e esir aldığı gemiyi bağışladı ve onu bu suretle mükâfatlandırdı. Ölüm, altı ünlü kişi tarafından doldurulan altı önemli mevkiin boş kalmasına sebep olmuştu. Vefat eden kişiler şunlardı: Son Dahiliye nazırı tKâhyabey) ve eski İran elçisi, Reisefendi Sarı Abdullah Efendi'nin yakın, akrabası, Mesnevi yorumlayıcısı ve Bayramiye tarikatının şeyhlerinden biri olan Nazif Efendi; Aynı'nin Arap Tarihini kısmen tercüme etmiş olan Şeyhülislâm Karahalilzâde Mehmed Sâid; İmparatorluk müverrihi ve teşrifat reisi. Vâsif Efendi'nin hakkında şâir olduğu kadar en iyi düzyazı yazarı hükmünü verdiği îzi Efendi; eski Dâhiliye Nazırı, Maraş Beylerbeyi Abdullah Paşa; nihayet gazelleriyle ünlü ve İmparatorluk müverrihinin, bir maliyeciyi oluşturan yüksek kaabiliyetine övgülerle şahadet ettiği defterdar Serezli Behçet Efendi. Bu sonuncunun makamı Hakim Efendi'ye verildi; îzi Efendi'nin teşrifat reisi makamı, bu makamın eski sahibi ve bir bayram tebriki vesilesiyle Sul-tan'a bağlılıklarını arzetmede Yeniçerilerin önüne geçmek hatâsını işleyen ve bu yüzden de başını kaybetmek tehlikesiyle karşılaşmış olan Akif Efendi'ye verildi, izi Efendi, daha sonra. İmparatorluk müverrihi sıfatını, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid saltanatları dönemlerinin tarihini yazmış olan En verî'ye bırakmış oldu. İstanbul'da basılan Vâsif Tarih i'ne bu eser özet olarak alınmıştır.

Geceleyin çıkan bir yangının peşinden azledilen Hekimoğ-lu Ali Paşa, kendisinin idaresine bırakılan işler hakkında daha yeni yeni bilgi sahibi olmağa başlamıştı ve böylece Veziriazam-lığı elliüç gün sürmüş demektir. Aslında, yangın, sadece bir vesileydi. Azlinin gerçek sebebi, iktidara geldiği günden beri Sultan'ın gözdesi Silâhdar ile aralarında sürüp giden anlaşmazlıktı. Babasının biyografisini yazan Hekimoğlu Ali Paşa'nın oğlu Siai, bu azilden bahsederken üç sebep göstermektedir; ne var ki, Osmanlılar, en çok

bilgili olanları bile, hükümdarın hareketlerini ve en tabii hâdiseleri bile gözden geçirirken görüş noktaları üzerinde tanıtıcı bilgi vermemeği tercih etmektedirler. «Hekimoğlu Ali Paşa* diyor yazar, «azledildi, çünkü evvelâ eski tanıdıkları, Bosnalılar onu durmadan taciz ediyorlardı; ikincisi, düşmanları iftiralar atarak ondan Sultan'a söz ediyorlardı; nihayet, çünkü Mührü Hümâyun'u aldığı gün yıldız falı yengeç burcunun tesiri altında bulunuyordu ki o sırada ay üçüncü yarı kurs durumuna girmektedir ve bütün diğer gezegenler ona karşıydılar; çünkü kendisine Mührü Hümâyun'un verildiği günün gecesi bir ay tutulması olayı ile karşılaşıldı ki bu, veziriazamlar için kötü bir işarettir; çünkü onlar İmparatorluğun ayı. Sultan ise güneşidir.»

Hekimoğlu Ali Paşa, azledilen veziriazamlara genellikle yapıldığı gibi sarayın balıkhanesine götürülmedi, fakat derhal Kızkulesi'ne nakledildi; karşılaştığı bu sert muamele ruhunu meş'um önsezilerle doldurmuş olmalıydı; çünkü genç ve kudretli Kızlarağası Beşir orada feci bir âkil?etle canından olmuştu. Muhafazasına verildiği bostancı hasekisi, Ali Paşa'ya şu «Vazife mazurdur» Arapça atasözünü ³⁸⁷ hatırlatarak çok hazin bir görevi yerine getirmek zorunda olmasından ötürü kendisini affetmesini diledi. Ali Paşa, hasekiye: «Ben çakâyyim** dedi, «başıma gelenlerden yakında ölümle cezasını bulacak olan silâhdardan başka kimse suçlu değildir.» Daha sonra, silâhdar başının vurulması cezasına çarptırılınca ³⁸⁸, Hekimoğlu Ali Paşa'nın sözleri ermiş tarafından söylenmiş olmak değeri kazandı. Bu arada, azledilen Ali Paşa, KızkulesTne gönderildiğinin ertesi günü affedildi ve Famagosta'ya sürgüne gönderildi. Sultan, Vezâret-i-uzmâ yâni İmparatorluğun en yüksek iktidar makamına, gençliğinden beri bu makamın dâiresinde görevli olarak çalışmış, Reisefendi Mustafa Tavukçu emekli olduğunda boş kalan makama vekâlet etmiş, daha sonra teşrifat dâiresinin başına atandığı zaman, tam bir karışıklığın hüküm sürdüğü eski teşrifat kaidelerinde yeniliklere yer vermiş bulunan Naili Abdullah Paşa'yı getirdi ³⁸⁹. Sultan'ın tercihi Nailî Abdullah Paşa'yı en yüksek iktidar makamına getirmeden önce, Paşa birinci defterdar görevini yürütüyordu. Bilgili, iyi yetişmiş bir kişi olan NâÜî, ülkesinin edebiyatında ustaydı ve Nâdir Şâh'la yapılan müzâkerelerin anlatıldığı raporu İzi Efendi tarafından İmparatorluk Tarihi'ne alındı; tamamiyle gerçek-çi bir anlayışla kaleme alman bu raporda

³⁸⁷ Elmemûr maazur.

³⁸⁸ Sinaî Tarihi, f. 142.

³⁸⁹ Veziriazamların Biyografileri, yazar: Mehmed Said.

Paşa'nın yazarlık kaabiliyeti görülmektedir. Bâb-ı Âlî'nin İran tahtının bu mutlu gası ile yaptığı ilk barıştan önceki müzâkerelerin anlatılışını, tarih, Râgıb Paşa'nın kalemine borçludur.

Dâima olduğu gibi, Veziriazam değişikliğinden sonra, bir sürü atama ve değişiklikle karşılaşıldı. Bunların en önemlisi, silâhdann üç tuğlu vezir rütbesine yükseltilmesiyle Sultan'ın mührünün muhafız kâtipliğine atanması oldu; bu sıfatla divanda kubbe vezirleri arasında müzâkerelere katılma hakkı da verilmişti. Sultan'ın gözdesi olmak durumu, ona geliri arpalık olarak kendisine verilen Aydın vilâyeti valiliğini de asaleten kazandırdı. Şeyhülislâm Vassaf Abdullah Efendi, Eflak boyardlan (beyleri) tarafından Constantin Maurocordato'nun azledilen hospodarın tahtına oturtulması yolunda tertiplenen entrikalara karıştığından azledilerek makamı Damadzâde Feyzullah Efen-di'ye verildi. Fransız elçisi Desalleurs'un şefaati, entrikacıların ağır cezalara çarptırılmalarını önledi; Eflak boyardlan ve Maurocordato Lemnos'a sürgün edildiler.

Başka mâhiyette çevrilen manevralar İstanbul Rum patrikhanesinde bölünmelere, fikir ayrılıklarına yol açıyordu. Bunun sebebi, patrikin, başpiskoposun görüşüne aykii olarak, vaftizin tam geçerli olabilmesi için yeni doğmuş çocuğun bütün vücuduyla vaftiz suyuna batırılması yolunda bir görüş ileri sür-mesiydi (Haziran 1745). Bâb-ı Âlî, muhalif durumundaki başpiskoposları kendi ruhâniyet bölgelerine göndermek suretiyle meseleyi kestirip attı. Kırım hanı vefat ettiğinden yerine kalagay Halim-Giray, Sultan tarafından atandı.

Veziriazam Naili Abdullah Paşa döneminde Üçüncü Osman eski Otağcılar (halk, Otağcılar diyor) camiinin yeniden inşâsını emretti. Padişah bir gün Eyûb Sultan ziyaretine giderken bu camiin harap hâlini görmüş ve yeniden inşâsı emrini vermişti. Ne var ki Naili Paşa, bu inşaatın bitmiş durumunu görece kadar Veziriâzamlık makamında kalmadı. Tâyininden doksanyedi gün sonra azledildi, Paşa'nın makamından düşmesi, aşağı yukarı, eski Fransa elçisi Mehmed Said'in evvelce iki kere getirilmiş olduğu Kâhyabeyliğe (Dâhiliye Nazırlığı) üçüncü defa atanmasıyla aynı zamana rastladı. NâiU Abdullah Paşa'nın düşmesinin sebebi, o sırada nişancı ve kubbe veziri olan silâhdar Ali'nin gözünü uzun zamandan beri imparatorluğun en yüksek makamına dikmiş olmasıydı (24 Ağustos 1755 - 16 Zilkade 1168).³⁹⁰

³⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/176-181

Reisefendi'nin Kabalığı

Aynı gün, dürüst, irtişa ve irtikâptan ateş görmüşcesine kaçınan, fakat kaba görünüşlü ve kimseyle yakınlaşmayan Re-isefendi Abdi'nin Çanakkale'ye sürgüne gönderilmesi emri verildi. Tarihçi Vâsıf, Reisefendi Abdi'nin azlinden bahsettiği raporuna eklediği değerlendirmede, Avrupa yüksek sosyetesinin açık bir şekilde ayırıcı vassım oluşturan' o uygunluk ve politika nezâketinde Osmanlıların o zamana kadar kaydettikleri ilerlemeyi de gözler önüne sermektedir; yazıda şöyle deniliyor: «Abdi, eski büyük kayadan yontulmuş, insan topluluğundan kaçan ve iş münasebetlerinde kaba davranışları olan bir kişiydi.» Abdi'nin hemen peşinden Kızlar ağası'nın azledilip Kahire'ye sü-rülmesiyle karşılaşıldı. Azil ve sürülme sebebi olarak görevlerini yerine getiremeyecek kadar yaşlılığı ileri sürülen Kızlarağa-sı'nın yerine, ikinci hadunağası hazinedar Ahmed atandı.

Üçüncü Osman kıyafet değıştirerek şehirde dolaşmaktan ve ayakta kimilerinin konuşmalarına katılmaktan hoşlanıyordu. Bu dolaşmalarından birinde, bir gün Üsküdar yakınında bir ağaç topluluğu altında azledilmiş yaşlı bir nâible (kadı yardımcısı) karşılaştı; konuştuğu kişinin kim olduğunun farkına varan ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın dostu olan adam, Sultan'ın affını kazanarak dostunu Famagosta'daki sürgünden getirmek bakımından bundan yararlandı. Nâib, Sultanla arasında geçen konuşmayı Hekimoğlu Ali Paşa'nın oğlu ve biyografisinin yazarı Siaî'ye anlattı. Siaî, Nâib'e dersini o kadar iyi verdi ki. Üçüncü Osman'la kararlaştırdıkları yerde buluştuklarında, Sul-tan'dan Hekimoğlu Ali Paşa'nın geri getirilmesi müsaadesini elde etmekle kalmadı, bir kere vali olarak bulunduğu Kahire'ye vali olarak tâyinini de yaptırdı. Sultan, bu mesut mesajı Ali Paşa'ya götürmek üzere ikinci oğlu Galib Bey'i seçti. Zaten Sultan Osman'ın devlet işleriyle bitip tükenmek bilmeyen alâkası yollarda ve istanbul civarında yaptığı gezintiler ve halkla konuşmaktan ibaret kalıyordu. Son zamanlarda, Kur'an'ın yazdığını hatırlatarak, kadınlara yalnız - kocalarının hoşuna gitmekle uğraşmak düştüğünü ileri sürüp giyimde lüksü ve bundan böyle üstü dar, rengârenk kumaşlardan elbise giyimini yasaklayan bir buyrultunun Sultan'dan çıktığı doğrudur. Aynı buyrultu, vezir olmayan kimselere atlarına gümüş nal taktırmayı, bu mâdenin elyafından

dokunmuş husyelerle atların üzerini örtmeği yasaklıyordu.³⁹¹

İstanbul'da Yangın

Bayramın birinci gününü ikinci gününe bağlayan gece bir bakkal dükkânından çıkan yangın, ona 1 ti saatten daha az bir zamanda iki bine yakın evi yakıp kül etti (12 Temmuz 1755 - 2 Şevval 1168). Tarihçi Vasıf bu yangının ancak kısmi³⁹² olduğunu söylüyor; bu yangının verdiği zarara bakarak şehirde üç ay sonra çıkan ve tarihçinin tam³⁹³ diye vasıflandırdığı yangının verdiği zararın nisbeti üzerinde bir fikir edinilebilir. Otuz-altı saat boyunca yangın bütün istikametlerde yayıldı. Bâb-ı Âlî, Veziriazam sarayı ve Defterdar Kapusu'na kadar herşeyi yaktı. Bu sarayların ve içinde mescitle ordunun çadırlarının bulunduğu Mehterhâne'nin yeniden inşâsı çalışmalarına nezaret etmek üzere müfettişler tâyin edildi.³⁹⁴

Vezîrîâzam Nişancı Ali Paşa'nın İdamı

Sultan, bir Hatt-ı Şerifle yangının yayılmasını önlemekte gösterdiği gayretten ötürü Vezirîâzam'a teşekkür etti. Bununla beraber, dört hafta sonra azledildi ve sarayın orta kapısının altında boynu vuruldu. Aradan iki saat geçmiş geçmemişdi ki, Sultân Osman, yalanlarla, rüşvet alarak emirlerini uygulamayı ihmâl etmekle suçladığı gözdesini³⁹⁵ feda etmiş olmasından pişmanlık duydu. Nişancı Ali Paşa'nın doğumu karanlıktı, yâni anası-babası pek belirli değildi; saraya alelade baltacı (odun yarıcı) olarak girmiş, sesinin güzelliği sayesinde üçüncü oğlanlar odasına müezzin olarak bağlanmıştı. Daha sonra Sul-tan'ın teveccühü onu sırasıyla silâhdâr, vezir makamlarına yükseltti; iki Vezirîâzam'ı devirdikten sonra, Veziriazam olarak İmparatorluğun en yüksek yetki ve iktidarını kullanmakla görevlendirilmişti. Üçüncü Osman, İmparatorluğun bu yüksek ihtiraslı sabık gözdesinin halefi olarak, Mehmed

Said Paşayı seçti: Mehmed Said Paşa Paris'de Türkiye'yi elçi olarak

³⁹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/181-182

³⁹² Cttz'i.

³⁹³ Külli.

³⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/182

³⁹⁵ Vâsıf şu Arabça vecizeyi zikrediyor: «Acele etme, ne yaparsan yap, düşünerek yap; zira telâş insana pahalıya mâlolur. (La teaceluni liemri kunte tefaalenu ferrubemâ yuassir el İnsanu rain acelin.)»

temsil etmiş olan ve daha sonra kendisi de bu temsil görevini aynı ülkede vakarla sürdürmüş olan bir devlet adamıydı. Fransa'da elçilik görevini başarıyla yürüten ve kraldan bütün devlet adamlarına kadar Fransızların takdirlerini kazanan Mehmed Said, memleketine döndüğünde Vezâret-i uzmâ Dairesi ve tersane işlerinin başında bulunmuş, iki kere Kâhyabey (Dâhiliye Nazırlığı) makamında görev yapmış, oradan da Sultan tarafından İmparatorluğun en yüksek makamına atanmıştı. Kâhyabey makamı Mehmed Said Paşa'nın Veziriâzamlığı ile boşalınca buraya Reisefendi Kâmil Ahmed, ondan boşalan makama da Veziriazam kabinesinin mahrem kâtibi Hamza Hamid getirildiler.³⁹⁶

Mısır Ve Ermenistan'da Karışıklıklar

O sırada Mısır valiliği görevinde bulunan eski Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın durumu son derece güçtü. Uzun zamandan beri bu eyâletteki beylerin kudreti o dereceye varmıştı ki, İstanbul'dan gönderilen valilere hakaretle bakıyorlardı. Bu anarşi durumu, Bâb-ı Âlî'nin menfaatlerini vahim bir şekilde baltalamaktaydı. Valilerin her yıl Bâb-ı Âlî'ye göndermekle görevli oldukları vergi tahsilatında görüldüğü gibi, Mısır'ın yıldan yıla Mekke halkına ve aşiretlere dağıtılmak üzere yola çıkardığı buğday kervanlarının da arkası kesilmişti. Bütün bu Mısır beylerinin en kudretlisi İbrahim Kâhya; geçen yıl ölmüştü (23 Kasım 1754); fakat, son nefesini vermeden önce, Osman beyin Kahire'ye kaçışından sonra uzun zaman Mekke'de sürgün hayatı yaşamış olan Abdurrahman Kazdağlı'yı kendisine halef tayin ettiğini bildirmişti. Abdurrahman Kazdağlı, hükümetle alâkalı işlere İbrahim Kâhya'nın bıraktığı yerden devam etmek için Ali bey» Circeli Osman bey ve İbrahim Kâhya'nın sağlığında Azablann³⁹⁷ reisi olan Rıdvan'la birleşti. Rıdvan, Ab-durrahman Kazdağlı'ya karşı isyan etti; fakat, dört saat süren bir çarpışmadan sonra kesin bir yenilgiye uğradı ve taraftarı dört beyle birlikte kaçmak zorunda kaldı; diğer birçokları zindana atıldı (16 Mayıs 1755). Hekimoğlu Ali Paşa, valilik işlerini teslim almak üzere, bu olup bitenlerin peşinden Kahire'ye geldi. Yirmi Memlûk beyi, yedi milis birliğinin başları ve dört mezhebin Müftüsü tarafından makamına lâyük bir ağırlıkla karşılandı. Yeni gelen bütün Osmanlı valileri tarafından âdet gereğince İmam Şafii'nin

³⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/182-183

³⁹⁷ Penkler'in raporuna bağU Alessandra'nın 2 Aralık 1754 tarihli mektubu.

kabrini ziyaret etti. Valiliğinin ilk gününden itibaren iki kutsal şehrin aldığı buğdayları Mekke ve Medine istikametinde yola çıkardı. Geciken Mısır vergisinin İstanbul'a gönderilmesi hususunda da aynı gayreti gösterdi ve Kabe örtüsünü yeniletti.

Avusturya ve İran hududunda kargaşalıklar başgöstermiş-ti; bunların en fazla tesirli oldukları şehirler Belgrad ve Erzurum'du. Belgrad valisi Köprülü Ahmed Paşa, kendisine başkal-dıran Yeniçerilerden kurtulmak için kaçmıştı. Erzurum valisi Abdullah Paşa ise civar yerleşim bölgelerinde kargaşalıklar çıkaran birçok asi elebaşılara mücadele halindeydi³⁹⁸. Bunlardan biri Muşlu Alâeddin'di; Mercimek hisarına çekilen bu âsi bir müddetten beri, oradan kanun tanımazlığını yürütüyordu. Vali bu âsinin üzerine yürüdü ve nisan zaptederek yıktı. Malaz-gırdli Nuh Bey'e karşı da başarı kazanarak iki hisarını yerle bir etti. Mahmudi'li Mihrab ile Haçari Tatar han şiddetle üzerlerine gidilerek itaat altına alındılar. Abdullah Paşa, Muş ve Bitlis halkına bir taahhüdname imzalattı. Buna göre, yeniden ortaya çıktıkları takdirde halk bunları vilâyetlerinin dışına atacaktı; Bitlis'in azledilmiş valisi Burhan hana da vilâyetlerinin kapılarını kapayacaklardı³⁹⁹. Bununla beraber Muşlu Alâed-din'in oğlu babasının yolunda yürümeğe devam etti. Seferlerinin üssü ve yağmaladığı malların deposu olarak kullanacağı, ayrıca üstün kuvvetler karşısında çekilmek üzere Kheleres'de inşâ ettirdiği hisarla kendisini teminât altına aldıktan sonra,

Tatuvan Çarçığhan'dan bin ilâ ikibin kuruş arasında vergi topladıktan başka Ahlat ve Adilcuvaz civarını da yağmalıyordu.⁴⁰⁰

Cezayir Beyi'nin Öldürülmesi

Cezayir'de, itidâliyle tanınan yetmişlik Mehmed Paşa, birliklerine aylıklarını dağıttığı sırada bir kaatilin hançer darbeleriyle öldü (11 Aralık 1754). Paşa'nın henüz hayat belirtileri gösterdiği farkedilince tüfek atışlarıyla cansız hâle getirilmişti. Paşa'yı öldüren kaatil, kendisini Cezayir dayısı ilân etmek niyetindeydi, fakat süvari Paşası Ali, kaatilin işini bitirdi ve Mehmed Paşa'nın makamına getirildi. Bâb-ı Âli sipahi kumandanı Ali Paşa'nın Cezayir halkı tarafından kendilerini idare etmek üzere valiliğe

³⁹⁸ Zilhicce 1167 (Ekim 1754) tarihli Penkler'in raporu.

³⁹⁹ Van halkının ricanâmesi; Cemaziyül'ahir 1167 tarihli bir fermana ekli bulunmaktadır (Nisan 1754). Aynı kaynak.

⁴⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/183-185

seçildiğini öğrenince, valilik muamelesini alalecele tasdik etti.⁴⁰¹

Avusturya, Rusya, Polonya Ve İngiltere Elçilikleri Ve Prusya'dan Bir Murahhasın Gelişi

Üçüncü Osman'ın saltanatının ilk yılı boyunca, Bâb-ı Alî'nin yeni tahta çıkış olayını bildirmek için gönderdiği elçilere karşılık olarak, birbiri peşi sıra, Avusturya, Rusya ve Polonya'dan elçiler geldiği görüldü. Avusturya, Penkler'in yerine sürekli elçi olarak gelen baron de Schwahheim aracılığıyla Bâb-ı Âlî'ye tebriklerini bildirdi. Avusturya elçisi, gözahcı bir törenle huzura kabul edildi ve Viyana hükümetinin içinde yeni elçisinin Doğu dilleri bilgisini⁴⁰² Övdüğü güven mektubunu sundu. O zamana kadar, her saltanat değişikliğinde Avrupa devletleri elçilerinin yeni Sultan'a hediyeler sunmak âdeti vardı. Avusturya elçisi, bu âdeti⁴⁰³ uymadan sadece gelip tebriklerini sunan ilk Avrupa devleti elçisi oldu (17 Temmuz 1755 - 7 Şevval 1168). Avusturya elçisi, güven mektubunu sunarken, selefi Penkler ve onaltıncı, onyedinci yüzyılda Muhteşem Süleyman ve IV. Murad saltanatları döneminde birçok büyük elçilerin yaptıkları gibi Sultan'a Almanca değil, İtalyanca hitabetti. Viyana*ya selefi Hattî Efendi gibi yüz kişilik mâiyyetle değil, sadece elli kişilik bir mâiyyetle girmiş olan Türk elçisi Halil, kraliyet meclisi başkanı yerine Avusturya hükümeti Başvekilini ziyaret eden ilk Osmanlı elçisi oldu. Bu olayı burada belirtmek yerinde olur; çünkü o andan itibaren Bâb-ı Alî'nin Avusturya ile münasebetleri son derece dostane bir mâhiyet kazandı. Elçi Schwahheim, biri Macaristan ve Bohemya kraliçesi sıfatıyla Marie-Therese, diğeri İmparator ve Toskan büyük-dükü Françis tarafından imzalanmış iki güven mektubu getirdiğinden, Bâb-ı Âlî tercümanı kendisinden yüz yerine ikiyüz duka altını hediye talebinde bulundu. 1754'de Viyana'da, Schwahheim'in müdürlüğünde genç yardımcıları ve tercümanları yetiştirmek maksadıyla kurulan Doğu Dilleri Akademisinden ilk iki öğrenci de göreve başlamış oldu. Bunlar Jenisch'le Thu-gut'du ve her ikisi de Doğu dilleri uzmanları ve devlet adamlarınca⁴⁰⁴ tanınmıştı.

⁴⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/185

⁴⁰² Doğu dilleri Üzerinde gerçekten bir uzmandı.

⁴⁰³ Gerçekte, Talman da 1731'de hediyeler getirmedi gelmişti; fakat o, zengin hediyeler getiren Rus elçisi Şerbatoff ve Polonya elçisi 6i-eracowskfgibi kabul edilmeyerek gen gönderilmişti. 5 Ocak 1755 tarihli Penkler'in raporu.

⁴⁰⁴ Schwahheim'İN tercümanları Avusturya, hükümeti tercümanlığına ' atanan Selescovich'in yerine gelen Bianchl ve Testa idi. Tercüman yardımcıları Monzka, Thugut ve Jenisch'di.

Trablus'da, Avusturya elçisi Cosmo Conti, evvelce İmparatorun Ali Paşa'nın selefi AH Paşa ile imzalamış olduğu dostluk anlaşmasını bu dayı (devlet naibi) ile yeniledi⁴⁰⁵.

Bu tarihlere doğru, eski İran Şâh'ı Nâdir'in oğlu olduğunu iddia eden, fakat bu yakınlığı, akrabalığı delilleriyle ortaya koyamayan onsekiz yaşlarında bir İranlı veya Ermeni genç, Bel-grad'dan Zemlin'e⁴⁰⁶ kaçtı. Bâb-ı Âli, bu gencin şahsı hakkında herhangi bir şikâyette bulunmadan Bosna'dan Hırvatistan'a hicret eden seksenbeş ailenin geri gönderilmesini istedi. Viyana hükümeti bu talebi reddettiğinden, Bâb-ı Âlî tercümanı, Avusturya'nın İstanbul elçisine, bu reddin mevcut anlaşmayı ihlâl eder mâhiyette bulunduğunu ve bunun Rusların Yeni Sırbistan'da iki yeni kale inşâ etmelerinden daha az üzüntü verici olmadığını bildirdi. Bâb-ı Âli, bu inşaattan, kısa bir süre Önce Sultan Osman'ın cülus tebriki için İstanbul'a gelmiş bulunan olağanüstü yetkili Rus elçisi prens Dolgoruki'ye şikâyette bulundu. Sultan Osman'ın tahta çıkışını bildirmek üzere Rusya'nın payitahtı Saint-Petersburg'a gitmiş olan Derviş Mehmed Efendi, dönüşünde, tarihçi Vâsif*m imparatorluk Tarihi'ne ek olarak aldığı elçiliğiyle alakalı bir raporu Veziriâzam'a sundu. Bu raporunda Türk elçi, evvelce Mehmed Çelebi'nin Fransa sarayı hakkında anlattıkları gibi, Rusların âdetleri, saray baloları, sahne oyunları ve operalar üzerinde uzun uzun durmaktadır. Sahne oyunlarından bahsederken, Türk elçisi, bunları «dügün gecelerinde oynanan oyunlara» benzetmektedir⁴⁰⁷ ve «aşıklar tarafından bir arada bulunmak için icâd edilmiş olduklarını, âşıkların aralarında buluşma sözü vermek için münâsip bir zemin oluşturduğunu, seyredenlerin ancak üçte birinin bunun farkına vardığını» yazmaktadır. Onu bilhassa "hayrete düşüren, imparatoriçeyi dansedenler arasında her istikamette hareket - ederken büyük bir zarafet⁴⁰⁸ içinde görmesidir; bu konuda şu Arap vecizesini zikrediyor: İnsanlar kendilerini zevklerine terkederler ve ayılar dağlarda dans ederler⁴⁰⁹.

Polonya kralı, elçisi kont Munizek aracılığıyla Sultan'a tebriklerini sunmuştu. Bu elçinin maiyyetinde, birkaç yıl önce İŞ; tanbul'da elçi Benoe'ye refakat etmiş olan Komorowski bulunuyordu. O zamana kadar

⁴⁰⁵ Şevval 1168.

⁴⁰⁶ Penkler, bu taht İddiasının sahte olduğunu göstermektedir. Bu İranlı veya daha ziyâde bu Ermeni Semlin adındaydı ve Avusturya ordusunun en yaşlı albayı olarak birkaç yıl önce ölmüştü.

⁴⁰⁷ Lellet'ül nikab, Vâsif, f. 64.

⁴⁰⁸ Bin naz İle kametine ihtizaz.

⁴⁰⁹ En nasu fi haveсениhim ved-dubbu yer-kass fil cebel.

Polonya kralları, tebriklerde, elçilerinden önce murahhaslar göndermeyi gelenek hâline getirmişlerdi; Sultan Osman'ın tahta çıkması vesilesiyle saray başkumandanı Branicki, makama tanınan imtiyaz dolayısıyla, albay Malczewsky'yi Veziriâzam'a gönderdi ve böylece kralın elçisinden önce davranmış oldu ⁴¹⁰ Albay Malczewsky'nin almış olduğu talimat, Bâb-ı Âlî'yi

⁴¹⁰ M. Malcewski'ye Talimat:

1. Her vesileden yararlanarak Polonyalıların vatanlarına ne kadar bağlı bulduklarını ve Bâb-ı Âlî'nin Polonya'da sükûn ve asayişin devamına gösterdiği dikkate minnet duyduklarını belirtmekten geri kalmayacaktır. İç ayrılıklarla Cumhuriyet'in şimdi geçici olarak yatıştırılan son şartlardan, bu ayrılma ve bölünmelerin mâhiyeti kendisince bilindiğinden, aynı zamanda bunların çözüm çârelerinin de yabancısı olmadığından, fırsat çıktığında bunları ayrıntılı bir şekilde anlatmak üzere hafızasında bir düzene sokacaktır.
2. Bâb-ı Âlî tarafından bu yolda yürütülen te: şebbüslerin, komşu bir devletin Polonya'da rahatsızlıklara sebep olan niyetlerini boşa çıkardığını konuşmalarında vurgulamaktan geri kalmayacaktır. Özellikle, Polonya'da cereyan eden iç bölünmeler sırasında, ülkenin sükûnuna zıt olan niyetlerini tatbika koymasından endişe duyulduğunu da ihsas etmekten geri kalmayacaktır.
3. Evvelki maddede geçen hususları belirtirken, bilgili, fakat mutedil bir davranış içinde bulunmaya itinâ gösterecektir; Bâb-ı Âlî'nin bahis konusu devlete karşı uyguladığı ve devam ettirdiği sistemin farkında olduğunu vereceği misâllerle ortaya koymaya, belirtmeğe çalışmaktan geri kalmayacaktır.
4. Polonya'ya gelen Kırım elçisinin davranışları hakkında hiçbir şey anlatmamağa itinâ gösterecektir; daha ziyade bu Kırım elçisinin davranışları hükümdar veya hükümetinden aldığı talimat çerçevesinde cereyan ettiğinden, Polonya'daki ikâmetinin sonuna doğru niyetleri son derece şüpheli kişilerle irtibat kurduğundan ve yola çıktıktan sonra da yüz fersaha yakın bir dönüş yaparak hiçbir zorunluluk olmadığı halde Jassy'den geçmiş olmasından imâ yollu olsun bahsetmemekte dikkatli davranacaktır.
5. Bu vesileyle, Eflâk hospodar prensin murahhası Leonardy'nin meselelerin çözümüne hiçbir kolaylık getirmeyen davranışından ve efendisi prensin gelecekte daha anlayışlı ve daha az şüpheli kişiler göndermesinin temenni edildiğini imâ yoluyla açıklayacaktır.
6. özel bir itinâ göstermeden büyük-generalin Polonya'da gördüğü itibâr ve saygıdan, kendisini halkın iyiliğine adanmasından ve Bâb-ı Âlî'ye karşı beslediği dostluktan bahsedecektir.
7. Gerek huzura kabullerde, gerekse Osmanlı nazırına anlatacağı hususlarda ve nihayet gerekse Polonya'nın menfaatlerine karşı duygularının samimiliğine kanaat getirdikten sonra temas kurmağa çalışacağı Bâb-ı Âlî birincisi tercümanı ile yapacağı özel konuşmalarda, kendisine verilen talimata uygun davranacaktır.
8. Fransa'nın Bâb-ı Âlî nezdinde bulunan olağanüstü yetkili elçisi Şövalye de Vergennes'e tam bir güveni olacaktır; yerine atanan Fransız elçisi gelinceye kadar Fransız elçisi kont Desalleurs, Osmanlı nazırına ulaştırmak istediği hususlar için kullanacağı vasıtalar konusunda kendisini aydınlatacak, görevinin başarısına mâni olmak isteyenlerin tuzaklarına karşı kendisini emniyet altında bulunduracaktır.
9. Görevinin sınırlı olduğu bildirildiğinden, İstanbul'da görevinin tamamlanması nisbetünde ka-labileceğini Osmanlı nazıra anlatacağı; büyük-generale dâima durumunu bildirecektir.
10. Büyük-generalin dikkatine değer hususları Cozim yoluyla Bassa adresiyle ve hareketi sırasında kendisine verilen şifre tablosuna uygun olarak bildirecektir.
11. Özellikle Bâb-ı Âlî bahis konusu olduğunda, her elçi, çok bilgince hareket etmek, soğukkanlı, çok ağzı sıkı ve çok tedbirli davranmak yolundaki vecizeyi gözönünden ayırmamak zorundadır. Umumi yerlerde ketum ve düşünceli, tarafsız bir hava içinde olduğunu belirten bir görünüm verecektir. Başkalarının teşebbüs ve sözleri üzerinde düşünüp onları inceleyecek, gerçekten ayrıldığı intibamı hiçbir suretle vermeyecektir.
12. Hiçbir istisnada bulunmaksızın İstanbul'daki yabancı devlet elçilerinin hepsiyle (emasda bu lunabilir ve bulunmalıdır; fakat, bunların herbiri-ne karşı ihtiyatlı davranmak gerektiğini hatırdan çıkarmamalıdır ve münasebetlerini bu yolda yürütmelidir.
13. Güvenini çekmek için, Polonya işleri üzere rinde en ufak bir bahis açmaksızın, ehemmiyetsiz toplantılarda Hübsch'le konuşabilecek. İstanbul'da bulunmasının sadece teşrifat meselesiyle ilgili ve devletin büyük generallerinin yararlandıkları imtiyazlarla alâkalı bulunduğunu anlatmakla yetinecektir.
14. Görevi üzerinde teccessüs gosteiv olan bütün elçilere karşı da aynı şekilde davranacak ve o yolda bir

Polonya ile Saksonya arasındaki anlaşmazlık konusunda aydınlatmak ve bu ülkede asayişin tesis edilmiş olduğuna ikna etmekti (21 Mayıs 1755). Ertesi gün İstanbul'a varmış bulunan Fransız elçisi M. de Vergen-nes, payitahta girdi. Hükümetinden Polonya elçisiyle birlikte hareket etme yolunda kesin emir almış olan Fransız elçisi, Bâb-ı Âli'nin nazırları tarafından birkaç ay önce İngiltere elçisi Porter'e karşı aşırı kabalığından çekinilen ve İmparatorluk tarihçisinin şiddetle kınamaktan kendisini alamadığı Reis-efendi Abdi'nin gösterdiği ihtimamla karşılandı (15 Ocak 1755). İngiliz elçisi Porter'in huzura kabul edildiği gün, elçi Kral II. Georges'un Sultan'ı tebrik eden ⁴¹¹ mektubunu kendisine verdiği sırada, Abdi, Sultan'ın mektubunu elçinin alınına dayadı ve o anda Abdi'nin maiyyetinden bir adam, Sultan'ın mektubunu öptürmek için elçinin avuçları içine aldığı başını zor kullanarak eğmeğe çalışıyordu. İzin almak için Veziriâzam'ın huzuruna kabul edildiği sırada ise, Abdi, elçinin oturması için konulan tabureyi, Veziriazam otururken ayakta durması için uzağa çekdirtti (Temmuz 1755). Napoli hükümeti maslahatgüzarı kont Ludolf elçiliğe yükseltilmiş ve cülus dolayısıyla Sul-tan'a hükümdarının tebriklerini sunmakla görevlendirilmişti. Veziriazamlar sık sık değiştirildiklerinden, Sultan'ın her yeni veziriazam atamasında Avrupa devletleri elçileri Bâb-ı Âli'ye gidip tebriklerini sunmak zorunda kalıyorlardı. Venedik elçisi kont Ludolf, önce veya sonra kabul edilme çekişmelerinden kurtulmak için meslekdaşları elçilerden on gün sonra Bâb-ı Âli'ye gidiyor ve tebrik nezâketim yerine getiriyordu. Bu imtiyaz, Napoli ile Osmanlı imparatorluğu arasında ilk dostluk anlaşmasının imzası döneminde o zamanki elçi tarafından Ut i bin duka altını karşılığında elde edilmişti. Bu dostluk anlaşmasına rağmen, Napoli devleti, Kuzey Afrika'da bulunan Osmanlı koruması altındaki Berberi devletlerle ⁴¹² savaştan geri kala-mâmaktaydı.

dil kullanacaktır,

15. İstanbul'da bulunduğu takdirde genç Lin-chon'la ahabhk tazeleyebilecek ve kendisine verebilmek iktidarında olduğu açıklamaları elde edecek, fakat netice olarak bunlardan herhangi bir proje veya teşebbüs için harekete geçmeyi düşünmeyecektir.

16. Tahsisatı yıllık bin duka olarak tesbit edilip bunun yarısını hareketinden önce aldığından, geri kalan yansı İstanbul'a varışında kendisine ödenmiş olacaktır.

17. Talimat ve diğer bilgiler, ancak Büyük-gene-ral'den gerekli yazıları alacak ve kendisine aynı şekildeki yazılan gönderecek olan Şövalye de Ver-gennes'e bildirilmelidir.

Dubno, Mart 1755

İmza: Kont Branicki

(Baron Joseph Von Hammer Purgstall

⁴¹¹ Penkler'in raporu. Sultan'ın cevabı İngilizce yazılmıştı ye Rebiü'l-ahir 1168 tarihtiydi. Veziriâzam'ın İngilizce mektubunun kopyasında Aralık 1754 târihi görülmektedir.

⁴¹² Dostluk anlaşması devam ederken bu çatışmalara Türkler de katılıyorlardı.

İsveç'in İstanbul elçisi M. de Celsing, ikinci Alphonse Fre-deric'in Sultan'ı cülusundan ötürü tebrik eden mektupları gelmeden önce, Veziriâzam'a bir muhtıra sunarak, daha önce voyvoda Ghika, Carlson ve Castellane tarafından girişilen teşebbüsün az başarılı olmasına rağmen, ikinci Frederic'in Prusya maslahatgüzarı, Breslau'da ticaret danışmanı Rexin vasıtasıyla Bâb-ı Âlî ile bir dostluk anlaşması hususundaki teklifini destekledi (19 Mart 1755). Sultan'a Prusya kralının tebrik mektuplarını getiren Rexin Breslau'da Hübsch ticaret evinde tüccar çıraklığı yapmış, sonra bir Avusturya alayında ⁴¹³ mülâzim olarak hizmet etmişti. Prusya kralı Frederic, Rusya murahhası olarak Belgrad barış anlaşmasını imzalayan Florentin Cagno-rü'nin tavsiyelerine uyarak, Türkiye ile alâkalı her şeyde olduğu gibi bu barış teklifi meselesinde de ciddiyetle harekete geçmişti; Cagnoni, elçi Vişniyakof'la birlikte görevli olarak İstanbul'a gönderilmişti, fakat Rus hükümetinden memnun olmadığından Prusya hizmetine geçmişti ⁴¹⁴. Bâb-ı Âli ilk defa olarak, Prusya ile dostluk münasebetlerine girmenin şeriata uygun olup olmadığını öğrenmek üzere Şeyhülislâmlık makamına başvurdu. Şeyhülislâmlık makamının kararı Prusya'nın lehinde olduğu halde, Reifendi bir anlaşma yapılmasına karşı çıktı-, neticede Rexin, herhangi bir şey imzalayamadan, sadece Sultan'ın kralın tebriklerine karşılık yazdığı kuru bir cevap mektubuyla dönmek zorunda kaldı. Bununla beraber, Veziriazam, İsveç elçisine, her şeye kaadir Allah'ın irâdesi o yolda ise, arada zâten iyi münasebetler bulunan Prusya kralı ile bu münasebetlerin daha sağlamlaştırılması için Bâb-ı Âli'nin Sultan'ın saltanatında mesut bir Daşka yılı bekleyeceğini bir notla bildirdi ⁴¹⁵.

Nuri Osmânî Camii

Veziriazam Mehmed Said Paşa'nın idâresinin ilk büyük hareketi, Sultan Birinci Mahmud tarafından yedi yıl önce in-şâsma başlanan ve yaptırının değil de, tahttaki Sultan'ın adını imâ ile Nuri Osmânî adı serilen caminin tamamlanarak ibâdete açılması oldu. Bu adlandırma, saltanattaki Sultan'ın ve Kur'-an'm sûrelerini bir araya toplayan, ayrıca Hz. Muhammed'in iki

⁴¹³ Birkenfeld alayının sancakdârı; 1754'de Breslâu'a döndü; 17 Martta İstanbul'a geldi ve 11 Temmuzda deniz yoluyla döndü.

⁴¹⁴ Kraldan yirmibin reichsthalers ücret aldı; o sırada attmışbir yaşındaydı, Schwachheim'in raporu.

⁴¹⁵ İnşallahı tealâ bundan böyle bir şerif sal-i meymenet ihtimali in-tizaren. Bu not ve Sultan'ın krala cevabı, Kraliyet Arşivleri'nde asıl nüsha olarak bulunmaktalar.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/185-189

kızıyla evli olduğu için iki nur sahibi lâkabiyle anılan üçüncü halifenin adını hatırlattığı gibi, caminin içindeki aydınlığa da imâda bulunmuş oluyordu. Nuri Osmânî Camii her cephesi yetmişaltı adım tutan bir dörtgen oluşturmaktadır ve özelliği, aynı kuturda bir tek kubbeyle örtülü olmasıdır. Yâni bu kubbenin yan dayanak kubbeleri yoktur ⁴¹⁶. Mermer ve cephe sütunlarının bulunmaması inşâ edildiği dönemin durumu hakkında bir fikir vermekte ve bu görünüşüyle diğer camilerden esaslı bir farklılık oluşturmaktadır. Kur'an'ın «Yerin ve göğün ışığı Allah'dan sudur eyler» ⁴¹⁷ âyeti kubbenin içine yazılmıştır; aynı âyet Ayasofya'nın kubbe içini de süslemektedir. Sultan Osman ilk defa bu camie cuma namazı için gittiği günr camide vezirlerine, Şeyhülislâm'a, büyük mollalara ve divân efendilerine hil'atler ihsan etti; Veziriazam ile Kızlarağası birer samur kürkle Sultan'm sahavetinden yararlandılar; büyük şeyhler içi dışı hermin kürk kaplı hil'atler alıp dualar ettiler; cami imamlarına ve diğer ulemâya, kürklerle süslenmiş lû'atler ihsan edildi; daha aşağı rütbedeki bütün ulemâya keten cübbeler dağıtıldı; nihayet Paşalar ve dâire reislerinin de kaftanlar ihsan edilmek suretiyle gönülleri alındı (5 Aralık 1755 - 1 Rebiül'evvel 1169). Müteakib cuma günü Sultan Osman, batan bir Mısır gemisini yüzdürmeğe çalışan işçilere şevk vermek üzere deniz kenarına gitmek üzere yol değiştirdi. ⁴¹⁸

Bir Göktaşının Görünmesi

Oniki gün sonra Noel bayramı arafesinde, gece yarısından sonra saat ikide, gökte muazzam bir ateş küre görüldü ve yere yaklaşırken üç alev girdabına dönüştü, sonra ateşli silâhinkine benzeyen bir patlama sesiyle kayboldu (24 Aralık 1755 - 20 Rebiül'evvel 1169). Bu göktaşı zihinleri, henüz meşgul ettiği sırada, birçok yangın ⁴¹⁹ çıktı ve müneccimlerin olay

⁴¹⁶ Mimar M. Le Roi'yı 1753'de İstanbul'da kaldığı sırada Sultan Birinci Mahmud'un inşâ ettirmekte olduğu camie götürdüler; binayı yapmakla görevlendirilen Yunanlı mimarın binayı tamamiyle kapayacak olan kubbenin inşâsında uyguladığı sâde ve kolay usûlü görünce hayret duymaktan kendini alamadı. Caminin içini kaplayan ve dairevî olarak her yönde hareket edebilen bir iskelenin ortasına yerleştirilen bir sıruk, kubbenin ayrı ayrı dâirelerini birbiri peşi sıra çiziyor ve kubbenin inşâsına girecek her tuğlanın yerini belirtiyordu. Bu usûlle kubbe yavaş yavaş yükselerek şakulî çizgiye geldi ve anahtar görevini yapan bir taşla kapatıldı. Guys, II, p. 2. Andrâosi-nin Constantinople et Bosphore adlı eserine de bakınız.

⁴¹⁷ Yirmidördüncü sûrenin otuzaltıncı âyeti: «Göğün ve yerin ığı Allah'dan sudur eyler; ışığı duvardaki bir yuvada yanan ve üzeri fanusla örtülmüş bir lâmba gibidir, fanus bir yıldız gibi parlar; lâmba ne Doğu'da, ne Batı'da yetişen kutsal bir ağacın yağıyla beslenmektedir. Allah, hoşlandığı kişinin gözlerinde parıldar.»

⁴¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/189-190

⁴¹⁹ Diğer yangınlar arasında biriyle 28 Rebiül'evvel 1169 <1 Ocak 1756) tarihinde karşılaşıldı.

üzerindeki şeamet yorumlarını doğruladı. Müneccimler, memleketin en tanınmış kişilerinden birinin ölümünü haber vermelerinde, kehânetleri bakımından son derece haklı çıktılar; gerçekten de Aydınlı Osmanoğlu'nun kesik başı bir mızrağa takılmış olarak saray kapısında teşhir edildi. Bâb-ı ÂH, evvelce Rusya'da elçilik görevinde bulunan Derviş Efendi'yi, mallarını müsadere ve muazzam servetini hazîneye intikal ettirmekle görevlendirdi.

420

Veliyeddin'in Kabalığı

Veziriazam Mehmed Said Paşa, kendisinden önceki Vezi-riâzam'm Gelibolu'ya sürdüğü Reisefendi Abdi ve Kâhyabey Yeğen Mehmed'i İstanbul'a getirtti. Türkçede Yeğen kelimesi yaver mânâsına gelmektedir; bu tarih içinde aynı lâkabı taşıyan vezir ve veziriazamlardan birçok kere söz ettik. Mehmed bu lâkabı, kendisinden önce Kahyabey makamında bulunan Veti-yeddin'in kaba bir şakasına borçluydu. Yeğen Mehmed'in hazîne kayıd kâhyalığı (defteremîni) yaptığı dönemde, Veliyeddin bir gün ona adım sordu. Defter Emînliği makamına kadar yükselmiş bir memurun adının herhangi bir Nazır tarafından bilinmemesi imkânsız olduğundan, bu kaba bir şakaydı. Yeğen ona adım söyledi; fakat nezaketsizlik alışkanlığına sâdik kalan Veliyeddin, bu sefer de, tutup ne zamandan beri memuriyette bulunduğunu sordu. Yeğen, bilgiççe olduğu kadar iğneleyici bir tarzda cevap verdi: «Umumî Evet gününden beri, yâni Kur'an'da okuduğuna göre, kâinatın efendisi olan Allah, dünyayı yaratmadan önce, bu suali daha sonra bir vücuda sahip olacak bütün ruhlara sordu: 'Ben sizin Efendiniz değil miyim?*' 421 ve ruhlar hep birden cevap verdiler: 'Evet, evet!' 422 .»^Dinî ve felsefî bir mânâ dolu olan bu din geleneği, yaradılıştan önce, bir anlaşmanın mevcut bulunduğunu ve bununla dünüvi temaslardan uzak ve saf durumda bulunan ruhların, hâkim Efendi Allah'a bîat etmiş, itatlerini bildirmiş olduklarını belirtmektedir; yine bu gelenek, mahlûkun hâlikine karşı itaatinin bu anlaşmaya dayalı olduğunu ve insan irâdesi hürriyetinin aslında ilâhî irâdenin içinde bulunduğunu anlatmaktadır. Veliyed-din: «Böylece,» diyor, «demek ki siz Genel Evet gününden beri görevdesiniz?

⁴²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/190-191

⁴²¹ «Elest bîrabblküm; ruzi elest,» yâni ruhların itaat günü İran şairlerinin eserlerinde ve Hazif'de, gazellerinde geçer.

⁴²² Beli! beli! Bu kelimenin Baali'nin kısaltılmışı olduğu - o Baal! (Efendi) - görülüyor.

Bununla beraber bir yaverin (yâni Yeğen'in) kendi efendisi olduğunu hiç kimseden duymadım. İhtimâl siz, 'Evet' diyen ruhların kaydını tutmakla görevlisiniz.» Bir başka sefer, adını sormak için Şeyhülislâm Pirizâde'nin oğluna hitabetti; Şeyhüislâm'ın oğlu adının Osman olduğunu söyleyince, Veliyeddin, bu Osman adının «yılan»⁴²³ kelimesiyle bir benzerliği bulunduğunu belirtti. Hep aynı nezâketle bir gün Baş-mirâhur Ali Paşa'dan mührünü göstermesi ricasında bulundu. Ali Paşa'nın mührünü inceledikten sonra: «İyi, demek adınız Ali» diyerek mührü geri verdi. Ali Paşa, hemen intikam almak maksadiyle onun mührünü görmek istedi. Veliyeddin memnun bir hâlde mührünü çıkarıp verdi, Ali Paşa mühre baktıktan sonra geri verirken: «Hayret! Demek adınız Veliyeddin?» demeye ihmâl etmedi. İmparatorluk müverrihi Türk nüktedanlığının bu örneklerini iğneleyici nükteler veya zekâ oyunları olarak değerlendirip eserinde yer verdiğinden burada uzun boylu ele alınmalarım lüzumsuz sayıyoruz.⁴²⁴

İki Veziriâzam'ın Birbirini Takiben Değişmesi

Sultan Üçüncü Osman'ın devlet idaresiyle alâkalı icraatının veziriazamları değiştirmek ve kadınların lüks giyimlerine karşı buyrultular yayınlamakla sınırlı olduğunu daha önce söylemek fırsatını bulmuştuk. Saltanatının ilk yılından itibaren dört kere Veziriazam değiştirdi. Mehmed Said Paşa, makamında en uzun süre kalan Veziriazam oldu; yeni vergiler çıkarmak yüzünden azledildiğinde makamında altıncı ayını doldurmuş bulunuyordu. Makamı, I. Mahmud'un sonuncu, Sultan Osman'ın saltanatının ilk Veziriâzam'ı Mustafa Paşa'ya ikinci defa olarak verildi. Mustafa Paşa, kudretli Kızlarağası Süleyman'ın gözden düşmesine de sebep olmuştu. Sultan'ın bir emri, bundan böyle, divan efendileri ve ordu büyüklüğünün saraya tilki ve sincap kürkü astarlı hil'atlerle gelmelerini yasaklıyor, ancak samur kürklü hil'atlerle gelmelerini bildiriyordu.

Yeni Veziriazam, gözden düşmesinden beri işgal etmekte olduğu vergi genel mültezimliği makamının bulunduğu Mora'-dan, atanması üzerinden bir ay geçtiği sırada İstanbul'a geldi. Payitahta vardığı gün, âdet olan törenle görevine başladı (3 Mayıs 1756 - 3 Şaban 1169). Saraydan çıkışında, İmparatorluk tavlasından kendisi için getirilmiş olan zengin koşumlu ata

⁴²³ Ala vezni saban (yılan). Vâsıf, f. 55.

⁴²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/191-192

binip, bütün vezirlerin refakatinde, oturmasına ayrılan saraya gitti. Makamına oturması üzerinden üç hafta geçmişti ki, mahallelerinden birinden çıkan yangın yüzünden İstanbul yeniden ateş tehlikesinin kucağına düştü. Fakat, bu yangının verdiği zarar, dört hafta sonra çıkan ve şehri iki bütün gün boyunca tahribeden yangınıkiyle kıyaslanınca az,önemliydi. İmparatorluk tarihçisinin şahadetine göre, bu yangın, Fâtiş Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldığından beri karşılaşılan yangınların en korkuncu, en dehşet vericisiydi. Yangın, birçok defa olduğu gibi, Cibâli Kapusu dışındaki Yahudi mahallesinden çıktı; oradan şehre atladı ve onüç ayrı istikamette yayılma kaydetti (6 Temmuz - 8 Şevval) ⁴²⁵. Felâketin ertesini günü, göz, Unkapa-nı'ndaki mağazalardan Süleymaniye'ye,- Vefa meydanından Şehzade Camii'ne ve eski Yeniçeri kışlarına, Zeyrek'den Saraçlar ve Kasaplar çarşısına, Sultanselim ve Sultanmehmed Camilerinden Ayakapu ve Yenikapu'ya kadar, kara enkaz ve kül yığınlarından başka birşey görmüyordu. Yanan evlerin sayısı sekiz bine yükseliyordu. Bunların arasında beşyüzseksen değirmen ve fırın, yetmiş hamam ve bir han, ikiyüz cami, bine yakın dükkân bulunuyordu. Zamanının en iyi bölümünü şehrin yeniden inşasına veren Veziriazam, bir yandan da, temeli Kap-dan-ı derya tarafından atılmış olan Midilli adasının batı limanındaki hisar inşaatını ihmâl etmiyordu. Gözetmesi ve çalışması sayesinde, beş dilili muntazam bir yapı olan hisar altı ay içinde tamamlandı ⁴²⁶.

Mustafa Paşa'nın iktidara dönüşü, her zaman görüldüğü gibi, yüksek makam sahipleri arasında bazı değişikliklere yol açtı. Şeyhülislâm Damatzade Feyzullah Efendi, Beykoz'da Boğaz kıyısındaki yalısına çekilmek üzere müsaade istedi ve yerine Dürrizâde Mustafa Efendi atandı ⁴²⁷. Eski Şeyhülislâm Pî-rîzâde'nin sarayda imam olan oğlu Rumeli Kadiaskerliği payesini aldı; Anadolu Kadiaskerliğine Molla Osman getirildi. Pîrî-zade Osman bu seçkin makama lâyıktı, zira, milli tarih onu bize hukuk ve fıkıh ilimlerinde ikinci Taftazâni ve hitabet ilminde ikinci Bedî Hemeâânî olarak tanıtılmaktadır. Saray bü-yük-mareşallığı, silâhdarlık ve başmirâhurluk vezirlerin getirilebileceği makamlar iken, üç tuğlu paşaların atanabilecekleri makamlar düzeyine çıkarıldı ⁴²⁸.

⁴²⁵ Tott, Hatırat, I, s. 12, tarih düzeni gözetmeden bu yangını anlatıyor.

⁴²⁶ Vâsıf, f. 82, İspanya elçiliğinden dönüşünde hisarı gördüğünü söylüyor.

⁴²⁷ Tott, s. 12, her zamanki mübalâğasıyla şöyle diyor: «Damatzâde ailesinden Murad Molla ki, bu aile İstanbul'un fethinden beri her nesilde İmparatorluğa bir Şeyhülislâm vermiştir.» Damatzâde'nin adı Murad değil Feyzuilah'dır ve bu aile daha önce Damatzâde Ahmed'-den başka Şeyhülislâm da vermiş değildir.

⁴²⁸ Bunlar çavuşbaşı Abdurrahman Paşa; süâhdar Mehmed Paşa, Bü-yttk-mirâhur Kall-Ahmed Paşa oğlu Ali

Çok önemli bir değişiklik Veziriazam Mustafa Paşa'nın oldu (13 Aralık 1755 - 20 Rebiül'evvel 1170). Sultan, Mustafa Paşa'ya ⁴²⁹ halef olarak eski Reifefendi, Rusya, Avusturya ve İran'la yapılan barış anlaşmalarının başarılı müzakerecisi ve son görevi Mısır valiliği olan Râgıb Mehmed Paşa'yı seçti. Ölüm gelip de Osmanlı İmparatorluğu'nu değişikliğe bir türlü doymayan bir hükümdarın elinden kurtarmamış olsaydı, Râgıb Paşa, çok muhtemeldir ki. Sultan Osman'ın kararsız mizacı yüzünden makamında bir yıldan fazla kalamayacaktı. Râgıb Paşa'nın beş yıl daha devam eden idaresi devlet makinesine yeni bir ilerleyiş ve işleyiş getirirken, Sultan'ın otoritesini de, belirli bir zaman için, içeride ve dışarıda ön plâna çıkardı; bu idare dönemi Osmanlıların modern tarihinde açıklık ve bilgiye dayanışıyla seçkinlik kazanır ve bu özellikleriyle payitahtta ve payitaht dışındaki eyâletlerde asayiş sürdürmeği başarırken, bilgili ve açık siyaseti yabancı devletlere karşı başarıyla korur, ilim ve edebiyata da korumacılığı yaymak suretiyle seçkinliğini en yüksek noktaya çıkarır. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu veziriazamlarının en bilgili ve tam devlet adamı adına lâıyk Veziriazam Râgıb Mehmed Paşa'nın ⁴³⁰ tarihini anlatmadan önce, Sultan Osman'dan önce vefat eden yüksek makam sahiplerini bildirmemiz yerinde olacaktır. ⁴³¹

Sultan Osman'ın Ve Ünlü Kişilerin Ölümü

Sultan Osman'ın tahta çıkmasından üç ay önce ölüm, eski Özi valisi, Belgrad banş anlaşmasının bir maddesine dayanılarak Rusya'daki esirliği son bulan ve dönüşünde Tırhala ⁴³² sancağına atanan Yahya Paşa'yı aldı. Yaklaşık üç yıl süren Üçüncü Osman'ın saltanatı, sırasında iki Kapdan-ı derya

Paşa.

⁴²⁹ Hammer'in kısaca Mustafa Paşa dediği bu zat, Osmanlı kaynaklarında Köse Bahir Mustafa Paşa olarak anılmaktadır. Azline sebep, Şam valiliği ile hac-emîrliği makamı boşalınca kendisine rakip gördüğü, lâkabı Koca olan Râgıb Paşa'yı Pâdişah'a fazlasıyla methedip bu işlere tâyin ettirmek istemesi ve Üçüncü Osman'ın da o kadar muktedir bir veziri Şam valiliğinden çok Vezâret-İ-uzmâ makamına lâıyk görmesidir. Böylece, Bahir Mustafa Paşa, kazdığı kuyuya düşmüş demektir. (Ç.N.)

⁴³⁰ Râgıb Paşa'nın Hammer tarafından gelmiş geçmiş Osmanlı İmparatorluğu veziriazamlarından biri olarak gösterilmesi elbette yerinde sayılabilir. Fakat, en değerlisi olduğu hükmü üzerinde düşünmeyi daha sonraya bırakarak, gerçekten seçkin bir Veziriazam olduğu söylenebilir. İstanbullu olan Koca Râgıb Paşa, Defterhâne kâtiplerinden Mehmed Şevki Efendi'nin oğludur. 1110/1098-1699 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 58-59 yaşlarında Veziriazam olmuş demektir. Dîvan edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden olan Râgıb Paşa, Ruhi ve Nabî gibi fikir ve felsefeyi şiir hâline getirmiş ve birçok beyitleriyle mısraları darbimesel hâline gelmiştir. Askerî durumun perişanlığını bildiği hâlde İslahat hareketlerine girişmemesi, bu bakımdan, altı yıldan fazla süren sadâret müddeti gözönünde tutulunca, tarihçiler tarafından büyük bir ihmâl eseri sayılmaktadır. Mezarı Lâleli'deki kütüphanesinin bahçesindedir. (Ç.N.)

⁴³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/192-195

⁴³² Vâsıf, f. 61; ölümü 10 Zilhicce 1168 (17 Eylül 1755)

da öldü; bunlardan biri sürgüne gönderildiği Retimo'da, diğeri ise sı-rasiyle Büyük-mirâhurhık, îran elçiliği, Belgrad valiliği, Kap-dah-ı derya makamlarını işgal ettikten sonra Ohri sancakbey-liğiyle payitahttan uzaklaştırılmış ve orada hayatı son bulmuştu. Bunlardan ilki Toprak Mehmed Paşa, diğeri Kara Mehmed Paşa oğlu Mustafa Paşa idi. Bir yıl sonra, en güzel elyazması Kur'an-ı Kerimler⁴³³ kaleminden çıkan, Osmanlı yülüklerinde çalışma aşkı ve dinî emirlere riâyeti övülen, Kur'an'ın⁴³⁴ birinci sûresini her ay yetmiş bin kere okuyan, hattat Mehmed Râsim vefat etti. Üç ay sonra, İstanbul'un ilim adamları, Tatar hanına bağlılığını isbatlamak için ünlü tarihçi Gazan Han'ın tarihini Farsça'dan Türkçe'ye çeviren Emirler Reisi ve Nakibül-eşrâf Riza Efendi'yi son istirahatgâhma kadar götürdüler. Ölüm saraya da girdi ve Sultan'm biri erkek diğeri kız iki yeğeniy-le annesi Rusya menşeli seksenlik Valide Şehsuvâr⁴³⁵ sultanı aldı (27 Nisan 1756 - 27 Receb 1169). Müverrih Vâsif, Valide Sul-tan'ı bize abdest almadan ayağını yere basmayan ve her gece bin beş yüz kere Tevhid⁴³⁶ sûresini okuyan, dini emirlere riâyette örnek biri olarak göstermektedir. Yine Vâsif, onu genellikle kadınlar için sarfedilen övgü sözleriyle anlattıktan sonra, Meryem gibi saf yürekli, Saba Melikesi gibi bilgili, Musa'nın kızkardeşi Asiye gibi mütevazi olarak vasıflandırmakta, îslâmiyetin ermiş kadını Rabia mertebesinde dinine bağlı olarak tasvir etmektedir. Öksüz ve yetimlerin, fakir-fukaranın anası, III. Ahmed'in kızı Sultan Zübeyde'nin⁴³⁷ ölümü, payitahtta, İmparatorluğun ümitlerinin üzerinde toplandığı Sultan'ın yeğeni Mahmed'in vefatından daha az teessür uyandırmadı (22 Aralık 1756 - 29 Rebiül'evvel 1169). Zehirlenerek öldüğü söylentisi yayıldığından feci sonu genel alâkayı uyandırmaktan geri kalmamış, babasının yanma gömülme üzere tertiplenen cenaze törenine beşbin kişi katılmıştır. Üçüncü Osman da aradan bir yıl geçmeden vefat etti. Ölümünün tabii olup olmadığını anlamak üzere cesedi Yeniçeri Paşaları tarafından ziyaret edildikten sonra, Valide Camii'nde Veziriazam, Şeyhülislâm, vezirler, Kapdan-ı derya, Anadolu ve

⁴³³ Ayn. Es., s. 70; ölümü 15 Şaban 1169 (15 Mayıs 1756).

⁴³⁴ Vâsif, s. 54; ölümü 1 Zilhicce 1169 (27 Ağustos 1756).

⁴³⁵ Schwachheim'in raporu ölüm tarihini 26 Nisan olarak tesbit ediyor.

⁴³⁶ Kur'an'ın ll'nci sûresi: «Bir Allah'dan başka Allah olmadığını söyle; O bütün ebediyettir; O doğurmadı ve doğurulmadı, O'na hiç kimse benzemez.» Bu sûre Tevhid ve îhlâs adını taşımaktadır.

⁴³⁷ Hammer tarafından doğru olarak ölüm tarihi 6 Ramazan 1169 (4 Temmuz 1756) olarak gösterilen III'ncü Ahmed'in kızı, söylendiği gibi büyük hayır eserleri bırakmıştır. Bunların çoğu günümüzde bakımsız bir hâlde bulunmaktadır. Fâtihi, Aksaray gibi semtlerde yaptırdığı sıbyan mekteplerinden çoğu yol ve resmî inşaat sebebiyle yıkılmış, ortadan kaldırılmıştır. Yine Üsküdar taraflarında yaptırdığı çeşmeler de aynı akıbete uğramamışlardır. (Ç.N.)

Rumeli Kadiaskerleri, Emirler Reisi ve İstanbul kadısının hazır buldukları cenaze namazından sonra kardeşi Mehmed Han'ın yanına gömüldü ⁴³⁸ (30 Ekim 1757 - 16 Safer 1171).

Üçüncü Osman'ın vefâtiyle yerine tahta çıkan Sultan Mustafa, bu adla tahta çıkanların üçüncüsüdür; Sultan Üçüncü Ahmed'in oğullarındandı ve on ay önce ölen kardeşi Şehzade Mehmed'den sadece birkaç gün küçüktü. Onun gibi, kırkbir yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun Temeşvar'ın bütün Banat'ı kaybettiği, ordunun felâket içinde bulunduğu yılda dünyaya gelmişti. Osman tarafından İmparatorluğun kuruluşundan beri, Mustafa adı, Osmanlı tarihinde bir felaket mührü olarak görülmüştür. Yıldırım Bâyezid'in bu addaki oğlu, babasının Timur'a esir düştüğü Ankara savaşında kaybolmuştu; Birinci Mehmed ve İkinci Mehmed'le taht kavgası yapan Düzmece Mustafa'nın esir Sultan'ın gerçek oğlu olup olmadığı hiçbir zaman anlaşılamamış ve Bizans'ın elinde esir tutulan bu prens, Ulubad savaşında yenilgiye uğradıktan sonra Edirne kalesi burçlarından birinde asılmıştı ⁴³⁹. Küçük Asya'da âsi dervişlerin elebaşısı olan BÖrklüce Mustafa, Şehzade Murad ve vezir Bâyezid Paşa tarafından Karaburun'da yakalanıp bütün, müridleri öldürüldükten sonra idam edildi. İkinci Murad'ın onüç yaşındaki kardeşi Mustafa, evvelki üç Mustafa gibi taht iddiasında bulundu; lalası İlyas tarafından kendisine ihanet edildiğinden yakalandı ve İznik'te bir incir ağacına asılarak ortadan kaldırıldı, ikinci Mehmed'in Karaman valisinin, babasının bu eyâletteki birliJderiniik kumandam olan oğlu Mustafa, şüphe üzerine zehirlenmek suretiyle öldü. Kanuni'nin büyük oğlu, veliahdı Şehzade Mustafa ⁴⁴⁰, Roxelane ve damadının kinine kurban giderek, Konya Ereğlisi'nde babasının önünde cellâdlara boğduruldu. İkinci Selimin oğlu Mustafa, Kanunnâme'ye göre, m. Murad'ın tahta çıkışında, cellâdlara boğdurulan beş kardeşinin kaderini paylaştı. Üçüncü Murad'ın ondokuz oğlundan tek ümit bağladığı, babasının ölümü ardından asil duygularla dolu bir mersiyede üzüntülerini belirttikten sonra mezarında babasını yalnız

⁴³⁸ Üçüncü Osman üç yıla yakın saltanatı döneminde fazla Veziriazam değiştirmek ve kadınların lüksden kaçınmalarını temin etmeğe vaktinin büyük bir kısmını vermekle beraber, devlet işleri, bilhassa yangınlardan sonra İstanbul'un imâriyle alâkalandığı da bir gerçektir. Halka karşı şefkatli davrandığı müverrimlerce kabul edilir. Hatta, Mehmed Said Paşa'yı yeni vergi getirdiği için Veziriazamlıktan uzaklaştırması bunun delili sayılabilir. (Ç.N.)

⁴³⁹ Hammer bir isim hatası yaparak veya baskı hatâsı yüzünden Ulubad savaşında Mustafa'nın n. Mehmed tarafından yakalanıp Sdlr-ne kalesinde asıldığını söylemektedir. Olay tkinci Murad döneminde ve Mustafa Ulubad'da değil Gelibolu'ya kaçtıktan sonra yakalanmış ve asılmıştır. (Ç.N.)

⁴⁴⁰ Kanuni'nin veliahdı Şehzade Mustafa, Hürrem, damadı ve kızı Mİh-rbnâh tarafından Selim'in tahta çıkması yolunda çevrilen dolapların kurbanı olmuştur. Şâir Taşlıcalı Yahya Bey, Mustafa için yazdığı mersiyede Kanuni'yi suçlamaktan geri kalmamıştır. (Ç.N.)

bırakmadı. Hepsinin de adı Mustafa olan. sekiz şehzadenin taht üzerinde hak iddia edicinin zor kullanarak hayatlarına son vermelerinden sonra, Birinci Mustafa saraydaki hapisanesinden, akü noksanı yüzünden tekrar oraya dönmek üzere çıktı. Zenta savaş meydanından kaçtıktan ve o zamana kadar hiçbir Osmanlı Sultanı'nın imzalamadığı utanç verici bir anlaşmayı, Karlofça barış anlaşmasını imzaladıktan sonra, tahtından indirildi ve ömrünü saraydaki kafesinde tamamladı. Nihayet Üçüncü Mustafa, bu addaki şehzadelerin onbirincisi ve Osmanlı sultanlarının yirmialtmıncısı olarak, gerçekte şiddet kullanılarak kaybetmediği, fakat ünlü Veziriâzam'ı Ragıb Meh-med Paşa'nın ölümünden itibaren gururla üzerinde, kalmadığı tahta çıktı⁴⁴¹

⁴⁴¹ Şahıslar sayılınca yinnialtme, fakat, II. Mustafa ikinci defa tahta çıktığından; saltanat sürme gözönünde tutulunca yinnlyedinci hükümdar.
Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/195-198

İÇİNDEKİLER

YETMİŞBİRİNCİ KİTAP	6
III. Mustafa'nın Tahta Çıkışı	6
Danimarka İle Anlaşma.....	10
Prusya'nın Dostluk Anlaşması Teklifi	11
Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın Azilleri Dar-Üs-Saade Ağası'nın İdamı	13
Râgıp Paşatstın Padişahın Kız Kardeşiyle Evlenmesi	17
Sürgün Edilenlerin İstanbul'a Dönüşleri.....	19
Bazı Elçilerin Dönüşü.....	21
Hekimzâde Ali Paşa'nın Ölümü.....	22
Hac Seferlerinde Güvenliğin Sağlanması İçin Alınan Tedbirler	24
Abdullah Nailî Paşa'nın Ölümü	25
Hibetullah Sultanin Doğumu.....	25
Kırım Hani'nin, Boğdan Ve Eflâk Voyvodalarının Bâb-I Âli Tercümanının Ve Reisefendi'nin Azil Ve Değiştirilmeleri.....	27
İlmî Bir İnceleme	29
İzmit'te Bir Kanal İnşaatı İçin Çalışmalar.....	29
Sultan Mustafa'nın Güvenlik Teşkilâtı	32
Arabistan Ve Mısır'da Asayişin Sağlanması	32
Şam'da Bir Caminin Tamiri Ve İstanbul'da Yeni Bir Cami Yapılması	34
Defterdar Halimi Paşa Ve Şeyhülislam Asım Efendinin Ölümleri ..	34
İmar Hareketleri.....	36
Askeri Talim Ve Manevralar	36
Bazı Meşhur Âlimlerin Ölümleri.....	38
İranlıların Bossuetsî Sayılan Vessaf Efendi	41
İçeride Karışıklık	42
Kürk Sefası Ve Afyonkeşler	43
Prusya İle Dostluk Anlaşması	45
Prenseslerin Doğumu	48
Meşhur Adamların Ölümü	49
Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın İki Defa Değiştirilmeleri.....	51
Râgıp Paşa'nın Ölümü.....	52
Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Edebiyatına Toplu Bakış.....	53
Osmanlı Devleti'nin Son Ünlü Sadrazamının Yönetimi	60

YETMİŞİKİNCİ KİTAP	64
Hâmid Hamza Paşa'nın Altı Ay Süren Sadrazamlığı	64
Aziller Ve Yeni Tayinler	65
Bahir Mustafa Paşa Sadrazam Oluyor	66
Ölenler. -Kâmil- Ve -Sinek- Paşalar.....	68
Kaptan Paşa Ve Sadrazam, Padişah'a Damad Oluyorlar	69
Bağdad, Yanta Ve Kıbrıs Olayları.....	69
Selim Giray Kırım Hanı Oluyor.....	71
Gürcistan'da Karışıklık.....	72
Sadrazamın Azli Ve İdamı	73
Avrupa İle İlişkiler, Pbusya Ve Polonya Elçileri	75
Rusya, Avusturya Ve Toskana Elçileri.....	85
Muhsinzade Mehmed Paşa İktidarı Devralıyor	88
Bir Şehzade Doğuyor	91
Şehzadenin İlk Dersi	91
Padişah Huzurunda İlmî Tartışma.....	92
Büyük Deprem.....	93
Kıbrıs Olayları.....	94
Gürcistan'da İç Savaş	98
Mısırda Ali Paşa Olayı	99
Arabistan'da Karışıklık.....	100
Su Bendi (Baraj) İnşaatı.....	101
Donanma Denize Açılıyor.....	101
Divan Toplantıları	102
Meşhurların Ölümü	103
Kırım Hanı'nın Ve Şeyhülislâmın Azilleri.....	103
Büyük Yangın	104
Mısır'da Karışıklık.....	104
Medine'de Gerginlik.....	106
Gürcistan Ve Karadağ Olayları	106
Padişah Yönetimi Ele Alıyor.....	107
Şahsultan'ın Nişanlanması.....	108
Önemli Kişiler Ölüyor	110
Saray Hekimi Ghobis.....	112
Bâb-I Âli İle Fransa Ve Rusya Elçileri Arasında Nota Teatisi	113
Sadrazam Azlediliyor	117
Yeni Sadrazam: Hamza Paşa	118
Rusya'ya Savaş İlânı	119
Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa Ve Bâb'ı Âli Tercümanı Değiştiriliyor	122

Asker Toplanıyor.....	124
Bazı Avrupa Devletleri Bâb-ı Âli'ye Nota Veriyor	128
Sancak-ı Şerif Açılıyor.....	132
YETMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP	135
Kırım Girayın Rusya Seferi Ve Ölümü	136
Hotin'de Türklerin Başarısı.....	139
Sadrazam Ve Potoçki Hantepes'tinde.....	142
Sadrazamın, Boğdan Voyvodasının Ve Bâb-I Âli Tercümanının İdamlağı	146
Ölenler Ve Yeni Tâyinler.....	148
Moldovancı'nın Sadareti.....	149
Hotînin Düşmesi	150
Moldovancı'nın Azlî Ve Hail Paşamın Sadrazam Oluşu	153
Şeyhülislâmın Ölümü.....	155
Mora İsyanı	157
Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması	160
Limni Kuşatması.....	161
Kartal Savaşı.....	162
İsmail Ve Kilya'nın Düşmesi.....	164
Yarım Tedbîrler	165
Bender Ve İbrailin Düşmesi	167
Sadrazam Ve Kırım Hantının Azilleri.....	169
Avusturya Ve Prusya'nın Arabuluculuk Teşebbüsleri	170
Padişah Avusturya'ya Polonya'nın Paylaşılmasını Teklif Ediyor .	172
Konfederasyon Lehine Yeni Bir Bildiri	180
Kış Karargâhı Ve Yeniden Silahlanma.....	181
Kırım Da Elden Gidiyor	186
Basiretsiz Osman Efendi.....	189
Sadrazam Azlediliyor Ve Muhsînzâde İkinci Defa Sadrazam Oluyor	190
Karargâh Şumnu'da	192
Maksud Giray Kırım Hanı Oluyor	193
Reis-Ül Küttap Abdürrezzak Efendi	193
Avusturya Ve Prusya'nın Ateşkes İçin Gayretleri	195
Karada Ve Denizde Ateşkes.....	196
Avusturya Elçisi Thugut Ve Şeyh Yasinci Tam Yetkili Murahhas Oluyorlar.....	199
Fokşan Kongresi	201
Vâsıf Efendi Ateşkesin Uzamasını Sağlıyor	204
Bükreş Kongresi De Dağılıyor	208

Sahîb Giray, Ali Bey Ve Şeyh Tahîb	216
Yeni Sefer İçin Silahlanma	220
Ruşuk Ve Karasu Savaşları	221
Ruslar Sîlistre Ve Varna'dan Çekiliyor	222
Kaynarca Savaşı	224
Üçüncü Mustafa'nın Ölümü	227
I. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı	229
Birinci Abdülhamidin Güçsüzlüğü	233
Kabinede Değişiklik.....	234
Kont Pulavski	235
Pazarcık Ve Kozluca'da Bozgun	236
Kaynarca Barışı	240
Kaynarca Barışı İle İlgili Düşünceler	243

YETMİŞBİRİNCİ KİTAP

III. Mustafa'nın tahta çıkış- — Danimarka ile anlaşma. — Prusya'nın dostluk anlaşması teklifi. — Şeyhülislâm ve Kaptan Paşa'nın azilleri; Dar-üs-saade Ağası'nın idamı. — Râgıp Paşa'nın padişahın kız kardeşiyle evlenmesi. — Sürgün edilenlerin İstanbul'a dönüşleri. — Bazı elçilerin dönüşü. — Ali Hekimzâde'nin ölümü. — Hac seferlerinde güvenliğin sağlanması için alınan tedbirler. — Abdullah Nailî Paşa'nın ölümü. — Hibetullah Sul-tan'm doğumu. — Kırım Hanı'nın, Boğdan ve Eflâk voyvodalarının, Bâb-ı Âli tercümanının ve Reisefendi'nin azil ve değiştirilmeleri. — İlmi bir inceleme — İzmit'te bir kanal inşaatı için çalışmalar. — Sultan Mustafa'nın güvenlik teşkilâtı. — Arabistan ve Mısır'da asayişin sağlanması. — Şam'da bir caminin tariri ve İstanbul'da yeni bir cami yapılması. — Defterdar Halim î Paşa ve Şeyhülislâm Asım Efendi'nin Ölümleri. — İmar hareketleri. — Askerî talim ve manevralar. — Bazı meşhur âlimlerin ölümleri. — İranlıların Bossuet'si sayılan Vessaf Efendi. — İçeride karışıldık. — Kürk sefası ve afyonkeşler- — Prusya ile dostluk anlaşması. — Prenseslerin doğumu. — Meşhur adamların ölümü- — Şeyhülislâm ve Kaptan Paşa'nın iki defa değiştirilmeleri. — Râgıp Paşa'nın ölümü. — Onsekizinci yüzyıl Osmanlı edebiyatına toplu bakış. — Osmanlı Devleti'nin son ünlü sadrazamının yönetimi.¹

III. Mustafa'nın Tahta Çıkışı

ÜÇÜNCÜ Mustafa'nın hükümdar olarak yaptığı ilk ve tek hayırlı iş, hiç şüphesiz, Râgıp Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş olmasıdır. Tahta çıkar çıkmaz bir hattı hümâyûn ile, yeni hakkedilmiş sadaret mührünü Râgıp Paşa'ya göndermiş, ondan, bugüne kadar olduğu gibi bundan böyle de devlet işlerini yürütmesini istemişti.

Her padişahın tahta çıkışında dört yeni mührü hümâyûn yaptırılırdı. Bunlardan kare şeklinde olanı padişahın özel mührü olarak kendisinde kalır, daire şeklinde olan diğer üç mühürden biri sadrazama, ikincisi harem-i hümâyûnun hazinedarı olan kadın görevliye, sonuncusu da has odabaşısına

¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/279

verilirdi ².

Geleneklere göre, sultan tahta çıktıktan bir gün sonra, sabahleyin sadrazam ona çiçek ve meyve dolu elli porselen tabak ve vazo gönderir, böylece hükümdarını tebrik etmiş olurdu. Aynı gün öğlene doğru, sultan kendi eliyle yazılmış bir hatü şerifi sadrazama gönderirdi. Ulemânın dışında bütün vezirler Bâb-ı Ali divanında toplanır, görevlinin (kapıcılar kethüdasının), bir kumaşa sarılı olarak ve başının üzerinde tutarak getireceği hattı şerifi beklerlerdi. Hattı şerif gelince, başta sadrazam olmak üzere bütün vezirler salonun ortasına kadar ilerler, sadrazam hattı şerifi alıp öper, başının üzerine götürür ve Reisefendi'ye (Reis-ül Küttab'a) verirdi. Reisefendi de padişahın teveccüh ve itimatını bildiren hattı şerifi oradalere okurdu.

Okunma işi bittikten sonra sadrazam hattı şerifi getiren ve etek öpen haberciye, yani Kapıcılar Kethüdası'na, bir samur kürk giydirirdi. Bundan sonra divanda bulunanların tebriklerini kabul eder, daha sonra da dağılırlardı. Sadrazam dairesine geçer, padişahın teveccüh ve itimatlarına şükranlarını sunmak için hazırlanırdı. Vazifeyi en derin ve şükran duygularıyla kabul ettiğini bildiren cevabî mesajı götürecek olan kethüdaya armağan olarak birkaç yüz duka altınından başka çok değerli bir elbise (kaftan) da verirdi.

III. Mustafa tahta çıkışından dokuz gün sonra, Hz. Peygamber'in kılıcını kuşanmak için Eyüp Sultan Camii'ne gitti. Kılıç alayı, her zaman olduğu gibi bu defa da çok muhteşemdi.

Merasim gereği o gün, idarenin her kesiminden yüksek rütbeli memurlar sarayın birinci avlusunda toplanmışlardı. En önde zaptiye teşkilâtından yüksek rütbeli iki görevli, onların ardından çavuşlar ve müteferrikalar, ulufeliler ve gedikliler yürüyor, yol açıyorlardı. Onların peşinden de sipahi paşaları, mabeynciler, büyük ulemâdan olanlar, şeyhler, seydiler ya da Peygamber soyundan olanlar, divan azaları ve odabaşuan, üç defterdar, nişancı, Reisefendi, serasker, iki kazasker, vezirler ve nihayet yanyana olmak üzere sadrazamla şeyhülislâm geliyordu. Onların ardından yedekte yürütülen, eyer ve dizginleri çok süslü otuziki at geliyordu ki bunların onikisirun eyerlerinde murassa kalkanlar asılıydı.

Sultanın etrafını peykler ve solaklar çeviriyordu. Peyklerin başında pırıl pırıl parlayan miğferler, solakların başında ise harikulade güzel kuştüyü

² M.d'Obsson, Osmanlı İmparatorluğu Tablosu, VII, s. 120.

sorguçlar vardı. Padişahın bindiği atın sol üzengisini büyük imrahor (emir-ü ahu*), sağ üzengisini başmabeyinci tutuyordu, ikinci imrahor sol dizini tutuyor, sağ dizini tutan sancaktar ise bir eliyle sancak-ı şerifi taşıyordu. Padişah atının yanında bunlardan başka has ahır teşkilâtından dokuz kişi daha vardı ki bunlar imrahorlar, sek-banbaşılar, mabeynciler ve sakabaşı'ndan oluşuyordu.

Padişah attan inerken yanındaki onbir görevlinin yerini, padişahın koluna girmek ve onu öylece götürmek imtiyazına sahip diğer altı görevli aldı ki bunlar da silâhdar, tülbenddar, ibrikdar, rikâbdar ve berberbaşmdan meydana geliyordu. On* lan da yeniçeri ağası ile bostancıbaşı takip ediyordu. Aynı imtiyaza başmabeyinci ile iki imrahor da sahiptiler. Yeniçeri ağası padişahın attan inmesine yardım ederken sadrazam ve dar-üs-saade ağası da koltuğundan tutuyorlardı.

Padişahın ardından gelen iki enderunlunun ellerinde çok zengin işlemeli iki yastık vardı ve üzerlerinde hükümdarın iki sarığı bulunuyordu. Sarıklar padişahın hâkim olduğu dünyanın iki bölgesini, iki denizini ve korumakla görevli olduğu iki kutsal şehri, yani Mekke ve Medine'yi temsil ediyordu. Sultanı halkı selâmlamak zahmetinden kurtarmak için, sarıkları taşıyanlar, bunları durmadan sağa sola indirip kaldırıyorlardı. Enderundan bir genç, padişah ata binerken ayağının altına koymak için bir tabure, bir diğeri de aptes almada kullanılacak bir ibrik taşıyordu. Hazineci ise, yol boyunca biriken kalabalığa avuç avuç para saçıyordu..

Cülus alayı, yeniçerilerin oluşturduğu iki sıranın arasından geçerken, padişah onları, selâmladı. Sivil halka gösterilmeyen bu hareket yeniçeriler için bir şerefti. Yeniçeriler parfümlü selâmına, başlarını sol omuzlarına eğerek karşılık verdiler. Böylece, en ufak bir işaretle başlarını kılıç altına uzatmaya hazır olduklarını anlatmış oluyorlardı.

Padişah, yeniçerilerin eski kışlarının önüne gelince durdu. Burada, 60. ortanın ağası tarafından sunulan bir tas şerbeti içti ve sonra şerbet tasını, o mutlu günün hatırasına, altın doldurarak iade etti. Yeniçeri ağası üç kurban kesti.

Yoluna devam eden m. Mustafa, Fatih'in yaptırdığı caminin yanına gelince, buradaki türbeyi ziyaret etti, dua okudu. Bundan sonra, Hz. Peygamber'in sancaktan olan Hz. Eyüb*'ün türbesinde de bir dua okudu.

Eyüp Camii'nde, şeyhülislâm, padişaha Hz. Peygamber'in kılıcını kuşattı. Bu tören sırasında şeyhülislâmın yanında şeriflerin reisi yani nakıyb'ül eşraf da hazır bulunuyordu. Bu sırada cami avlusunda elli koyun kurban edildi.

Ulema, «Allah yüzünü ak, kılıcını muzaffer eylesin» diye dua etti.

III. Mustafa tahta çıktığını bildirerek bazı yüksek unvanlardan ve tekkelerden alınan berat vergilerini (cülûsiye vergisi de denirdi) yarıya indirdiğini ilân etti. Hükümdarların her tahta çıkışlarında berat sahipleri bunları yenilemek (ve tabii yeni vergi vermek) zorunda idi. Aksi halde beratları geri alınırdı.

Padişahlar tahta çıkışlarında, gerek «eşkinici» denen ve sefere katılan yeniçerilere, gerekse «mütekaidin» ya da «oturak» denilen ve artık sefere katılmayan ama yedek olarak tutulan emeklilere cülus bahşisi verirlerdi. İÜ. Mustafa bu bahşisi veren padişahların sonuncusu oldu. Ondan sonra tahta çıkanlar, isyanların ana kaynağı haline gelen bu eski usule son verebildiler.

Sultan, tahta çıktığını birer hattı hümayûnla hıristiyan âleminin bütün hükümdarlarına bildirdi. Olayı birer özel elçi göndermek suretiyle bildirmek tenezzülünde bulunduğu devletler ise sadece Lehistan, Prusya ve Avusturya oldu. Hükümdarın cülusunu Lehistan (Polonya) kiralı Frederic Auguste UTe (Frederik Ogüst m) bildirmek için Varşova'ya giden sefir Mehmet Paşa idi. Rusya imparatoriçesi Eîsabeth Petrovna'-ya elçi olarak Çavuşlar Kâtibi Osman Efendi gönderildi. E. Osman'ın vefatını ve m. Mustafa'nın cülusunu imparator I. Fran-çois'e (Fransuva) bildirmek için Viyana'ya gönderilen elçi ise Küçük Evkaf Kethüdası Giritli Resmi Ahmed Efendi idi.

Bu üç elçiden bizim için en dikkate değer olanı Resmi Ahmed Efendi'dir. Onun büyük bir tarihçi ve devrin en önemli devlet adamlarından biri olduğunu daha sonra göreceğiz. Rum asıllı olan Giritli Resmî Ahmed Efendi, ihtida etmiş olmasına rağmen anadilini unutmamıştı. Ahmed Efendi, reis-ül kütta Tavukçubaşı Mustafa Efendi'nin kızı ile evlendi. Reifendf-nin kız kardeşi de zenginliğiyle meşhur Belir Efendi ile evliydi. Bu zat, Dar-üs-saade Ağası Beşir Paşa'ya, tavassutu ile Reifendiliğe getirildiği takdirde Önemli miktarda para vereceğini vaatmişti. Dar-üs-saade ağasının (kızlarağası) ölümünden sonra Bekir Efendi, bu vazifeye atanmamış olmasına rağmen, yazılı olarak vaat ettiği parayı hazineye ödemek zorunda bırakıldı. Bekir Efendi vezir rütbesine (paşalığa) çok daha sonra terfi ettirildi.

Avusturya ve Rusya sarayları, IH. Mustafa'nın fevkalâde elçilerine, ancak daha evvel Sultan II. Osman'ın tahta çıkışını tebrik için gönderdikleri elçilerine yeni itimadnâmeler göndermek suretiyle cevap vermiş oldular. Bu elçiler o zamandan beri İstanbul'dan ayrılmamışlardı. Avusturya'nın elçisi Baron de Schwachherm (Baron dö Şvahhaym), Rusya'nın elçisi ise Kont Mnicek idi.

Bu iki saray, İstanbul'a fevkalâde elçilerini ancak iki yıl sonra gönderdiler. Napoli ve İsveç saraylarının sultana gönderdikleri tebriknâmelerini de, bu devletlerin elçileri olan Kont Ludolf ve Kont Celsing getirdiler. Fransa, İngiltere ve Venedik saraylarının tebriknâmelerini bu ülkelerin İstanbul'daki daimi elçileri Vergennes (Verjen), Porter ve Foscari takdim ettiler.³

Danimarka İle Anlaşma

Danimarka elcisi De Gahler, Osmanlı başkentinde üç yıl kaldıktan sonra nihayet Bâb-ı Âli ile bir dostluk, ticaret ve gemilerin serbestçe dolaşımı ile ilgili bir anlaşma imzalanmasını sağlayabildi.

Bu elçi, Osmanlı sultanına kendi hükümdarının tebriknâ-mesinden başka, Baltık kıyılarından kalkan ve Kont Lutzov'un kumanda ettiği iki gemiye yüklenmiş değerli hediyeleri de takdim etmişti. Fakat, fevkalade elçi unvanına rağmen, sadrazam tarafından kabul edildiği zaman, kendisine samur kürk yerine sadece bir kaftan giydirildi. Çünkü II. Osman zamanında yayınlanan tören kıyafetleriyle ilgili talimatname hâlâ yürürlükteydi.

Gahler'in uzun süren müzakereler sırasında aracı olarak kullandığı nüfuzlu kişi, Anadolu kadısı ve Sultan'ın imamı Osman Molla'dan başkası değildi. Zenginliğiyle ünlü Bekir Efen-di'nin damadı, çok faal ve nüfuzlu olan bu şahsın desteğini, yüz kese para karşılığında sağlamış bulunuyordu.

.Danimarka elçisiyle müzakereler devam ederken, Molla Osman'ın verdiği ziyafetlerden birinde, diğer ünlü davetlilerin arasında, Macar dönmesi ve. İstanbul'da kurulan ilk matbaanın müdürü İbrahim (Müteferrika) ile, o tarihten oniki yıl önce Ölmüş bulunan Kont de Bonneval (paşa)'m⁴ kendi çocuğu ya da evlâtlığı olan Milanolu Süleyman Bey de vardı. Bu iki şahsiyet, Bâb-ı Ali ile Avrupalı elçiler arasındaki münasebetlerde büyük çaba gösteriyorlardı. Schwachheim'in İstanbul'da özellikle meşgul olduğu işler arasında, ön sırada, padişahın Cezayir Beyi'ne (Dayısı'na) bir ferman göndererek Avusturya konsülü Kersch'in kurtarılmasını temine çalışmak geliyordu. Cezayir birlikleri Tunus'a yaptıkları bir baskın sırasında Kersch'i esir alıp götürmüşlerdi.

³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/279-283

⁴ Asıl adı Comte Claude Alexandre de Bonneval (1775-1747) olan Humbaracı Afamed Paşa, Fransız asillerinden idi, fakat Avusturya ordusunda mareşal olmuştu. 1729'da Osmanlı ordusuna sığındı, islâmiyet! kabul ederek Afamed adını aldı. Osmanlı ordusunda Önemli hizmetleri görüldü ve beylerbeyMiğEne terfi ettirilerek pasa unvanı verildi. (Çevirenin nota)

Sadrazamın başçuhadarı bu iş için özel görevli olarak Cezayir Dayısı'na gönderildi. Sultan Osman'ın ölümünden kısa bir süre sonra, hoşnutsuz Macarların reisi olan Csaki de Rodos'ta ölmüştü. Onun yerini alan Kont Coloniz'in ağabeyi Baron de Zai (Badon dö Zai) de onüç ay sonra ölünce, hoşnutsuz Macarların başına Transilvanyalı (Erdelli) Mikics geçti. Csaki'nin ölümünden birkaç ay önce, o zaman Fransa kiralının ordusunda general olarak görev yapan Macar Tott da ölmüştü ki, onun oğlu meşhur «Hatırat» in müellifi Baron de Tott'tur.

Avusturya ile Fransa arasında Mayıs 1756'da ittifak gerçekleşince, İstanbul'da bulunan Avrupalı elçiler arasında değişiklikler olmaya başladı. Bundan sekiz ay sonra, 16 Ocak 1757'de, İngiltere ile Prusya arasında tedafüi ve tecavüz! (savunma ve saldırma) amaçlı bir ittifak kurulunca değişiklikler tamamlandı.

İngiliz elçilerinin kötü niyetli tahrikleri ve elçilerin itibarım sarsmak için gösterdikleri çaba karşısında Bâb-ı Âli dikkatli davranıyordu. Fakat Porter Bâb-ı Âli'yi Avusturya ve Fransa'ya karşı tahrik etmekten geri kalmadı. Bu tahriklerinde daha çok Sadrazam Koca Râgıp Paşa'nın hekimbaşısı olan Ram Is-pilanti'den yararlanıyordu.

İsveç sefiri, hükümdarının Fransa ile yaptığı ittifaka sadık kalacağını, fakat, Prusya kiralı II. Frederik akrabası olmasına rağmen bu hükümdara karşı yapılacak bir savaşta tam tarafsız hareket edeceğini ve 21 Mart 1757 Vestfalya Anlaşmasına da sadık kalacağını bildirdi. Bundan iki ay kadar önce, 8 Ocak 1757'de, Rus elçisi Obreskov Bâb-ı Âli'ye bir nota vererek, hükümdan Elizabeth Petrovna'nın Lehistan ve Avusturya'ya yardım maksadiyle ordusunu harekete geçireceğini, Lehistan'ın da rızası ile bu ordunun Cumhuriyet'in kuzey eyâletlerine geçeceğini söylüyordu. Sadrazam bu notaya verdiği cevapta hiçbir itirazı olmadığını bildirdi.

Bir yıl sonra Bâb-ı Âli Obreskov'un bazı şikâyetlerine de cevap verdi. Obreskov'un hükümdarı adına yaptığı şikâyete göre, Kırım Hanı Halim Giray'a, itaatsiz Nogay Tatarlarını cezalandırması için Bâb-ı Âli tarafından emir verilmişti ve onU'yardımcı olarak Azak, Bender, Hotin ve Sofya paşaları da gönderilmişti⁵

Prusya'nın Dostluk Anlaşması Teklifi

⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/283-285

Râgıp Paşa reis-ül küttap iken, Prusya Bâb-ı Âli'ye ilk dostluk anlaşması teklifini yapmıştı, fakat Bâb-ı Âli bazı bahanelerle buna yanaşmamıştı. Şimdi sadrazam olan Râgıp Paşa böyle bir ittifakı en çok isteyenlerden biri idi. Avusturya konuyu müzakere için temsilci olarak Hauden'i İzmir'e gönderdi. Hau-den daha çok Rexin ismiyle tanınıyordu. O sırada yine Prusya adına görüşmeler için gelen Varennes de Türkiye'de idi, fakat Hauden Bâb-ı Âli ile ittifak kurmak için tam yetkiliydi ⁶. Ayrıca, hükümdarı Frederik II'den Sultan Mustafa'nın tahta çıkışını tebrik eden bir de mektup getirmişti.

Sadrazamın ittifak arzusuna rağmen Hauden'e kesin bir cevap verilemedi ve İstanbul'a gelmesine de ancak çok gizli tutulmak kaydıyla müsaade edildi. Fransa elçisi Verj en ile Avusturya elçisi Şvahaym, Hauden'in izini boş yere aradılar. Fakat bir gün, Hauden'in Saksonyalı uşağı, kendisine kötü muamele eden efendisinden intikam almak için, bulunduğu yeri Fransız ve Avusturya elçilerine bildirdi. Bu uşak, efendisinin kendisini, sırrını ifşa eder korkusuyla zehirlemek istediğini de iddia ediyordu ⁷.

Avusturyalı tercüman öğrendikleri sırrı Râgıp Paşa'ya söylediği zaman, sadrazam bunu son derece soğukkanlılıkla karşıladı ve doğru olmadığını söyledi. Uzun süren reis-ül küttap-hığı zamanında ve Mısır valisi olarak Kahire'de bulunduğu yıllarda, renk vermemeyi, düşüncesini belli etmemeyi çok iyi öğrenmişti. Zaten Mısır'daki taşkın ve yaygaracı Memlûk beylerinin oyunlarını bozabilmek için gizlilik, serinkanlılık ve yap-maolıfr, bütün vali paşalar için bir zaruret haline gelmişti.

Râgıp Paşa, yabancıların, tercüme ettirilen berat ya da himaye mektuplarını ele geçirmek için her türlü harcamayı yaptıklarına, tercümanların da bu belgeleri reayaya satmayı alışkanlık haline getirdikleri meselesine dikkatle eğildi. Bu maksatla Reifendi'ye bir buyrultu göndererek bu olayların tekrarlanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi ⁸.

Sadrazam bir yıl sonra başka bir buyrultu çıkararak Avrupalıların reayadan kızlarla evlenmelerini ve gayrimenkul edinmelerini tekrar yasakladı. Bu yasaklar mevcut anlaşmalara ayları idi. Galata voyvodasına gönderilen bir emirnamede ise, reayadan kız alan Avrupalıların ve Avrupalılarla evlenmiş reayanın birer listesi isteniyordu. ⁹

⁶ Tam yetki belgesinin Türkçe'den İtalyanca'ya yapılan tercümesi (15 Cemaztetevvel 1170 (1757) tarihini taşıyor.

⁷ Bu uşağın mektubu Schwachheim'in mektubuna ilişikti.

⁸ Sadrazamın 19 Rebiülabır 1172 (20 Aralık 1758) tarihli bu buyrultusu da Schwachheim*m raporuna ekliydi.

⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/285-287

Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın Azilleri Dar-Üs-Saade Ağası'nın İdamı

Ragıp Paşa'nın sadareti, Sultan Osman'ın ölümünden ve m. Mustafa'nın cülusundan on ay kadar önce başlamıştır. Bu yüzden, Ragıp Paşa'nın zamanına ait değişiklikleri ve olayları özetlemek için biraz geriye gitmemiz gerekiyor.

Ragıp Paşa, devlet idaresini ele almasından az sonra, son yangında harap olan acemioğlan kışlalarının yeniden inşasını emretmişti. Bu sırada Defterdar Ahmet Efendi'yi görevden alarak, onun yerine sürgünden çağırdığı Halimi Efendi'yi geçirmişti. Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi de görevden alınmış, onun yerine bu makama yaşlı Damatzâde FeyzuUah Efendi ikinci defa getirilmişti (28 Cemazülevvel 1170 - 18 Şubat 1757). Sadaret kaymakamı Ali Paşa Cidde'ye gönderildi. Ragıp Paşa, Mısır valiliğinden azledilen eski sadrazamlardan Hekim-zâde Ali Paşa'ya olan saygısından dolayı, Anadolu'nun istediği şehrine yerleşmesi iznini verdi. Onun yerine Mısır valiliğine Sadettin Paşa getirilmişti. Reisefendi Avni ise yerini, uzun zamandır bu makamda gözü olan ünlü zengin ve Reis Mustafa Efendi'nin damadı Ebubekir Efendi'ye bırakmak zorunda kaldı. Ebubekir Efendi bu maksatla türlü entrikalar çevirmekten ve bol para harcamaktan geri kalmamıştı (21 Recep - 11 Nisan).

Râgıp Paşa'nın Sultan Osman devrindeki sadareti sırasında yapılan başlıca değişiklikler işte bunlardı. Çok ihtiyatlı bir insan olan Râgıp Paşa, padişahın zaaflarını, yenilik taraftan ve sabırsız oluşunu, Dar-üs-saade Ağası Ebû Kofun çok tesiri altında kaldığını biliyor, ama Ebû Kofla nasıl başedebileceğini bilemiyordu.

Sultan Osman'ın hastalığının son günlerinde artık onun hayatından fimi Hîm" kesen Dar-üs-saade Ağası, sadrazamlığa Kel Ahmed Paşa'nın oğlu Ali Paşa'yı getirmek istiyordu. Râgıp Paşa, çok önemli bir konuda fikri alınmak bahanesiyle, gerçekte ise elinden sadaret mührünü almak maksadiyle saraya davet edilmişti. Fakat tedbirli davranan Râgıp Paşa bu tuzaktan kurtulmasını bildi. Dar-üs-saade Ağası'nın yazıcısı İbrahim Efendi, sadrazama gizlice bir tezkere göndererek kendisini bekleyen tehlikeyi, padişahın sabaha çıkamayacak kadar ağır hasta olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine Râgıp Paşa kıyafet değiştirerek ve yalnız olarak sarayından ayrılmıştı. Râgıp Paşa'yı saraya götürecek olan baltacılar kethüdası da ancak onun hareketinden sonra Paşakapısı'na ulaşabilmişti. Buna çok içerleyen Dar-üs-

saade Ağası da kethüdaya, sadrazamı bulunması ihtimali olan her yerde aramasını ve mutlaka saraya getirmesini emretmişti.

Kethüda bütün şehri aradığı halde sadrazamı bulamamıştı. Geceleyin padişahın ölüm haberini alan Râgıp Paşa tekrar Paşakapısı'na dönmüş, azilden kurtulmuş ve yeni padişah da onu görevinde bırakmıştı.

Bu olaydan sekiz gün sonra. Dar-üs-saade Ağası Ebû Kof Ahmed Efendi görevden alındı ve onun yerine bu makam, sultanın çok güvendiği su* kâtibi Beşir Efendi'ye tevcih olundu. Yeni Dar-üs-saade Ağası, mevkufatçı unvanıyla yazıcı İbrahim Efendi'yi de saraydan uzaklaştırdı. Selefinin entrikalarını öğrenen Beşir Efendi, Râgıp Paşa'nın adamı olsa da, saray sırlarını ifşa eden bir yazıcıya güvenemezdi.

Peşkirici başı Hamza Ağa silahdarlığa getirildi. Azledilen Dar-üs-saade ağasının sadrazamlığa getirmek istediği Kaptan-ı Derya Ali Paşa ise mevkiini kaybetmekle kalmadı, bütün malvarlığı müsadere edilerek İstanköy'e sürüldü. Bundan başka ça-vuşbaşı, bostancıbaşı, başmabeyinci ve birçok vezir azledildi (29 Sefer 1171 - 12 Kasım 1757).

ölen padişahın güvenini kazanmış, kudretiyle mağrur eski Dar-üs-saade Ağası Ebû Kof kellesini kurtaramadı. Ebû Kof daha önce, hacı kabileleri ile sûrrenin güvenliğinden sorumlu Hac Emiri Esad Paşa'yı da bu görevden aldırılmış, hac emirliğine ve cerdecibaşılığına hiç kimsenin tanımadığı iki adamını getirmişti. Fakat hacı kafilesi, Maan'ın otuz fersah yakınında, önceki Hac Emiri'nden (Esad Paşa'dan) intikam almak isteyen Beni-Harb adlı Arap kabilesinin saldırısına uğradı ve yağmalandı.

Üçüncü Osman'ın ölümünden bir ay önce meydana gelen bu olayı, Ebû Kof Ahmed Efendi padişahı saklamıştı. Fakat bir süre sonra haber bütün İstanbul'da duyuldu. Hz. Peygam-ber'in doğum gününde, Şam'dan gelmeleri ve Hacı kafilesinin Mekke'ye ulaştığını bildirmeleri beklenen müjdeciler görün-m ey ince, halk arasında hoşnutsuzluk ve mırıldanmalar başlamıştı. Bunun üzerine, gürültüyü yatıştırmak isteyen yeni padişah III, Mustafa Dar-üs-saade Ağası'nı idam ettirdi. Ebû Kofun kesik başı bir kazığa geçirilmiş ve üzerine de şu yazı yazılmıştı: «Müslüman hacıların felâketine sebep olanların mükâfatı işte budur!».

Bu idam, padişahın topladığı ve ulemâdan önde gelenlerin, şeyhülislâmın, Rumeli Kazaskeri Mehmed Salih Efendi, Anadolu Kazaskeri Asım İsmail Efendi ile bunların seleflerinin, İstanbul kadısının, nakıyb'ül eşrafın ve asker paşaların katıldığı bir mecliste bir fetva ile meşrulaştırıldı. Padişah mecliste bulunanlara hac emirliğine Çeteci Abdullah Paşa'yı tayin

ettiğini açıkladı ve Reisefendi de tayinle ilgili yazıyı okudu. Bundan sonra padişah konuşmasına şöyle devam etti:

«— Haremeyn-i Şerefeyn'deki durumların çok üzücü olduğunu biliyorum... Bunların bana Allah tarafından emanet edilmiş olduklarını da biliyorum. Allah'ın emaneti olan haremeyn-i korumak için gerekirse şu parmagundaki yüzüğü bile paraya çevirir ve bu maksatla harcarım».

Bu sözlerden hemen sonra okunan bir hattı şerifle, iki kutsal şehrin, yani Mekke ve Medine'nin hizmetlerine ait vakıf gelir kaynaklarının (mukataalarının) tetkiki ve yeniden düzenlenmesi emredildi.

Uzun zamandan beri buralarda büyük bir karışıklık ve idaresizlik hüküm sürüyor, mültezimlikler rüşvet karşılığında ya da ilgisizlik yüzünden baltacılara, çuhadarlara ya da sarayın diğer memurlarına veriliyordu. Sadrazam, bundan böyle, devletin diğer mültezimlikleri gibi Haremeyn mukataalarının da peşin para ile satılmasını ve sıkı denetim altında tutulmasını emretti.

Ebû Kof Ahmed Efendi'nin idamından sonra onun himaye ettiği Türkmenlerin ağası da idam edildi. Türkmenlerin ağası bir deve sürücüsü iken alınıp bu iş için yetiştirilmiş, fakat yetkişini kötüye kullanarak idaresi altında bulunanlara her türlü sıkıntıyı yaşatmıştı.

Daha sonra eski Hac Emîri Esad Paşa'nın idamına da karar verildi. Esad Paşa, intikam hırsıyla, hacı kafilesini soymaları için Arapları bizzat tahrik etmiş olmakla suçlanıyordu.

Dar-üs-saade Ağası'nın ölümünden sonra, Râgıp Paşa'nın yeni padişah ile arasını açacak ve icraatını engelleyecek kimse kalmamıştı. Mevkiini böylece sağlamlaştıran sadrazam, her şeyin hüküm ve iradesi altında cereyan ettiği intibainı veriyordu.

Ölen padişahın aldığı son idarî tedbirlerden biri, kadınların, çok önemli bir sebep olmadıkça evlerinden çıkmalarının, sırf kendilerini göstermek ve ayıp sayılacak dedikodulara sebep vermemeleri iftn halk arasında gezmelerinin yasaklanmış olmasıydı. Bunun sonucu olarak da mahalle imamlarına, islâmî disipline uyulması, yani kadınların evde oturmalarının sağlanması emredilmişti.

Yeni hükümdarın ilk yaptığı işlerden biri de reayanın çok lüks giyinmesi yasağını yenilemek oldu. Bu maksatla Rum ve Ermeni patrikleriyle musevilerin hahambaşısı, çavuşbaşının huzuruna davet edildiler. Onlardan, dindaşlarının islâmî esaslara uygun olarak, lüks ve şatafatlı elbise giymelerini kesinlikle önlemeleri istendi.

Bunun dışında III. Mustafa çok insanî, yumuşak, iyiliksever ve cömert davrandı. Hükümdarlığının daha ilk günlerinde Reis-ül Küttab'a, Avrupalı elçilerin hükümdarları adına kendisini tebrik için. geldiklerinde sunacakları en güzel armağanın, müslüman köleleri azad etmeleri olacağını bildirmesini istedi. Ayrıca, borcunu ödeyemedikleri için tutuklu bulunanların serbest bırakılmalarına karşılık olarak, onların bütün borçlarını karşılayan bir bağışta bulundu.

Padişah, tersaneyi ziyaret ettikten sonra da cömert bir davranışta bulundu: Sadrazama yirmi bin (altın) kuruş göndererek, bunun donanma kaptanlarına, bahriyenin diğer işçi ve memurlarına dağıtılmasını istedi. Bundan bir süre sonra da Hısn-ül Bahir (Deniz Kalesi) adlı büyük bir geminin denize indirilmesinde hazır bulunarak merasimi şerefletirdi.

III. Mustafa çok hareketli bir insandı. Sık sık at üzerinde veya saltanat kayığında görünüyor, bir gün kalabalık ve muh teşem maiyetiyle şehirde, bir başka gün kıyafet değiştirerek sokaklarda dolaşıyordu. Daha sonra Derya kaptanlığına getirilen Rumeli valisinin karısı olan yeğeni Hanımsultan'a çok büyük bir şefkat ve ilgi gösteriyordu. Bu prensesin güzelliğine, zekâsına o kadar hayrandı ki, bir gün hile onu ziyaret etmeden duramıyordu. Yeğeni olan prenses de bu durumu, bazı devlet işlerinde müessir olmak için istismar etmekten geri kalmıyordu. Karısı bir zamanlar Sultan Mahmud'un sarayında cariye olan. zengin Bekir Efendi'nin reis-ül kütüplüğe getirilmesi işte bu prenses sayesinde olmuştur.

Fakat, havadan gelen suya gider derler. Bekir Efendi için de böyle oldu. Reisfendiliğe gelmesi için çevrilen entrikalarda karısının da parmağı vardı. Bir gün saraya davet edilen karısı, kocasının Sultan Mahmud devrinde haksız olarak ele geçirdiği çok değerli bazı eşyayı nereye sakladığını bilemeyince veya söylemek istemeyince, Bekir Efendi bu mevkiden uzaklaştırıldı (8 Kasım 1757).

Birkaç ay sonra Bekir Efendi'nin yerine Hacı Abdi Efendi getirildi. İnatçı, kıskanç bir insan olan Abdi Efendi, kendi fikrinden başkasına önem vermiyor, fikrini kabul etmeyenlere karşı çok kaba davranmaktan çekinmiyordu. Bu davranışları yüzünden, III. Mustafa'nın tahta çıkışından bir süre sonra, yerini sadaret mektupçusu Uehmed Emin Efendi'ye bırakmak zorunda kalmıştır.

Mehmed Emin Efendi, imparatorluğun vakanüvisine göre, İcraatı ile karanlıkları ay ışığından daha iyi aydınlatan ve nasihatleri kadere hükmeden

bir insandı ¹⁰.

Râgıp Paşatstın Padişahın Kız Kardeşiyle Evlenmesi

Reis-ül küttab Abdi Efendi'nin azlinden altı gün sonra Damat-zade Feyzullah Efendi de şeyhülislamıktan ikinci defa azledildi ve yerine Salih Mehmed Efendi getirildi (20 Ocak 1758 -10 Cemâzielevvel 1171). Mehmed Efendi bu makamda onyedi ay kaldı.

Salih Mehmed Efendi makamına oturduğu gün padişah kendisine teamüle uyararak bir kürk giydirdi ve takımları çok değerli olan bir de at hediye etti. Geleneğe göre, şeyhülislâm bu ata binerken hayvanın gemini sadaret kethüdası tutuyordu.

Padişah, Zeynep Sultan'ın kocası olan ve «Sinek» lâkabı ile anılan Küçük Mustafa'yı İstanbul'a getirtti. Küçük Mustafa son onbeş yıldan beri Asya'daki eyâletlerin hemen hemen hepsinde vali olarak görev yapmıştı. Padişah'la olan akrabalığı yüzünden kendisine nişancı ve vezir unvanları verildi.

Üçüncü Mustafa bundan sonra kırküş yaşındaki kız kardeşi Ayşe Sultan'ı, Tırhala Sancak Beyi Vezir Silahdar Mehmed Paşa ile evlendirdi. Çeyiz olarak da sadece beş bin duka altını verdi. Bu mikdar Kanunî Süleyman zamanında sultanlar için verilen çeyizin yirmide biri, IV. Murad'ın Melek Ah-med Paşa ile evlendirdiği Kâhya Sultan için verdiği çeyizin ise kırksekizde biri idi. IV. Murad'ın verdiği bu çeyizin tutarı iki yüz kırk bin duka altını idi ve tou Mısır'ın bir yıllık gelirine eşitti.

Üçüncü Mustafa, Ayşe Sultan'la aynı yaşta olan öteki kız kardeşi Saliha Sultan'ı da, imtiyazlı kılmak istediği Sadrazam Râgıp Paşa ile evlendirdi. Saliha Sultan, uzun zaman Saint-Petersburg'ta esir tutulan eski özi valisinin dul karısıydı (31 Mart 1758 - 21 Receb 1171).

Nişan töreni Saliha Sultan'm Eyüp yakınındaki sarayında, şeyhülislâm huzurunda yapıldı. Bu törende Saliha Sultan'ı Dar-üs-saade Ağası, Râgıp Paşa'yı da sadaret kethüdası temsil ettiler.

Ertesi gün sadrazam, Kapıcılar Kethüdası'nı nişanlısına göndererek hatırını sordu ve ona altı adet kapaklı gümüş tabak, bir gümüş sini, bir kâse şeker, otuz kâse süt ve elli kâse meyve gönderdi. Onbeş gün sonra Saliha

¹⁰ Ezber min el İtamer, emze min «1-kader. Vâsif, s. 108.
Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/287-291

Sultan araba ile ve hadımların refakatinde sadrazamın sarayına gitti. Dul olduğu için müzik ve şatafatlı tören alayı yoktu. Harem avlusunun kapısına gelince, Râgıp Paşa nişanlısına 'hoş geldiniz' diye iltifatlarını sunduktan sonra derhal bekleme salonuna geçti.

Akşam olup güneş batınca dar-üs-saade ağası geldi ve yine geleneğe uyarak nişanlıyı alıp müstakbel kocasının ellerine teslim etti. Saray âdetlerine göre prenses ilk karşılaşmada pek mağrur davranır, daha doğrusu öyle görünür, kocasının yüzüne bile bakmazdı. Kısa süren sessiz duruştan sonra birden kalkar ve sözde hiç memnun değilmiş gibi, iç odaya doğru ilerlerdi. Hadımlar bu durumdan yararlanıp damadın terliğini çıkarır ve eşğin önüne bırakırlardı. Bu merasime çok önem verilirdi, çünkü 'bu, damadın hareme sahip olduğu ve buraya ancak onun girebileceği anlamına gelirdi. Bundan sonra hadımlar hemen çekilir, damad, sofada şeref koltuğunda oturan nişanlısının yanına yalnız girerdi. Gelinin Önünde diz çöker, ellerini göğsünde kavuşturur, nişanlısı konuşuncaya kadar öylece sessiz beklerdi. Gelin nihayet konuşunca şöyle derdi:

— Bana su getir!

O zaman damad sürahiye getirip diz çöker ve ondan tülünü açmak lütfunda bulunmasını isterdi.

Gelinin yüzünü örten tül çiçeklerle ve parlak mücevherlerle süslü olurdu. Yedi sıra örülmüş saçlarında da altın ve inciler bulunurdu. Gelin, getirilen suyu yudumlar yudumla-maz, hizmetçiler iki tabak getirirlerdi. Bu tabakların birinde iki kızarmış güvercin, diğerinde nöbet şekeri bulunurdu. Hizmetçiler bunları odanın ortasına kurulan alçak sofraya yerleştirdikten sonra çekilirler ve damad gelinden, çok kibar sözlerle yemeği lütfen tadmasını rica ederdi. Gelin ise yine gururla ve tenezzül etmiyormuş gibi «Hayır, istemiyorum» cevabını verirdi. O zaman damad, güzel gelini razı etmek için başka çarelere başvururdu: Hadımları çağırır ve hadımlar çok değerli armağanları getirip gelinin, ayakları dibine bırakırlardı. Harikulade güzel ve değerli armağanlar karşısında nihayet yumuşayan gelin, yine saray töresine göre, damadın koluna girip kendisini sofraya oturtmasına müsaade ederdi. Önce damad gelinin ağzına kızarmış güvercinden bir parça, gelin de damadın ağzına bir nöbet şekeri verirdi. Bu tadımdan hemen sonra sofraya kalkardı. Gelinsultan sofradaki yerine kurulur, hadımlar çekilir ve yeni evliler bir saat kadar başbaşa kalırlardı. Bu süre içinde birbirlerine ancak nezaket cümleleriyle hitap etmeleri usuldendi. Bundan sonra damad salona geçer, orada vezirlerin, saray ve devlet erkânının tebriklerini kabul ederdi.

Tekrar hareme geçen damad, bu defa orada prenseslerin tebriklerini kabul ederdi. Bundan sonra bütün gece çalgılar çalınır, oyunlar oynanır, gölge oyunları seyredilir ve konuklar eğlendirilirdi. Nihayet gelin yorulduğunu bildirir, uyumak istediğini söylerdi. Bunun üzerine bütün davetliler dağılırdı.

Az sonra başhizmetçi bir hadımla birlikte gelip, gelinin yatağında istirahat ettiğini damada bildirirdi. Bunun üzerine damad, kimseye görünmeden gelinsultanın dairesine girer, onu rahatsız etmemek için sessizce soyunur, sonra yatağa yanaşıp diz çöker, gelinin ayağına usulca dokunarak hafifçe öperdi. Gelin itiraz etmezse daha ileri gider ve nihayet ona sahip olurdu.

Ertesi gün damad, sarayın bazı ileri gelenleri ve kethüdalarla 'birlikte hamama giderdi. Buna «paça günü- denirdi. Çünkü hamamdan dönünce kendisine bir tabak paça. çorbası sunulurdu.

Üçüncü gün padişah damadına ya da kayınbiraderine bir güz gönderirdi ki bu, prenses kendisine hâlâ kocalık hakkı tanımıyorsa, buna izin vermiyorsa, onu bununla öldürebileceği anlamına geliyordu. Tabii. Osmanlı soyundan bir gelinin kocasına teslim olmadığı için öldürüldüğü görülmüş değildir. Zaten altmışlık Râgıp Paşa ile dul sultanın evlenmelerinde, yukarıda anlattığımız geleneğe bütün ^rmtıları ile uyulduğunu sanmıyoruz.

Râgıp Paşa'nın haremeyn mukataalarını düzene sokmak için aldığı tedbirlerin sonucu çok müsbet oldu. İmparatorluk için tahsil edilen vergi bin kese gümüş miktarında artmıştı. Sultan Mustafa bu hizmetine karşılık Râgıp. Pasa'yı altın sırmalı bir kaftan ve bir samur kürkle taltif etti ki III. Ahmed'den bu yana böyle bir ayrıcalık görülmemişti ve hiçbir sadrazam ve saray damadı bu iltifata mazhar olmamıştı.¹¹

Sürgün Edilenlerin İstanbul'a Dönüşleri

Râgıp Mehmet Paşa'nın sadareti sırasında yüksek rütbeli birçok memura, sürgün edildikleri yerden ayrılıp İstanbul'a gelmelerine izin verildi. Bunların arasında sabık reis-ül küt-tap Abdi Efendi, eski defterdar Halimi Efendi, Kâhya Veliyüd-din Efendi de vardı. Bunların ilki Bursa'ya, ikincisi Gelibolu'ya, üçüncüsü de Girit'e sürülmüştü. Râgıp Paşa, vezirler ve devletin diğer yüksek memurları arasında da bazı değişiklikler yaptı.

¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/291-294

Sultan birçok defa yazlık sarayının bulunduğu Karaağaç'ı, Büyükdere kemerlerini ye Belgrad'ı ziyaret etti. Edirne'deki sarayın tamiri ile bizzat meşgul oldu. Beş yıl önce hem İstanbul'da hem Edirne'de büyük hasara yol açan depremde bu saray da yıkılmıştı. Eski kâhya Yusuf ve Ahmed Efendiler bu tamir işiyle görevlendirildiler. Padişah onlara masrafları karşılamak için elli bin kuruş tahsis etti, ayrıca emirlerine iki bin işçi verdi. Bu olağanüstü masraf kısmen Galata sarayında yapılan tasarrufla karşılandı. Bu sarayda, yılda altı veya sekiz yüz kese gümüşe mal olan baltacılar koğuşu kaldırıldı ve bunlar eski sarayın baltacıları araşma karıştırıldı ¹².

Üçüncü Mustafa'nın saltanatı sırasında yeni sikkeler (zo-lote) ¹³ bastırıldı. Bu tür para basılması daha çok sultan hanımlardan birinin hamile

¹² Schwachheim'in Ocak 1750 tarihli raporundan.

¹³ Zolota: Polonyalıların kullandığı bir para birimi idi. (Osmanlı Devleti Polonya ile ticarî ilişkiler kurunca bu para Türkiye'de de geçmeye başladı ve gümüş zolatalar basıldı). Artık zolota basılmıyor, eski zolota ise 35 para değerinde işlem görüyor. Bugün (yani 1831'de), İstanbul'da, para konvansiyonuna göre karşılık değeri 294 olan şu paralar geçmektedir:

Altın 40 kuruşluk: 1 florin ve 24 kreuzere eşit (1 kuruş = 40 para; 1 para = 3 aspros).

Altın 20 kuruşluk: 3 florin ve 45 kreuzer.

Altın 10 kuruşluk: 1 florin ve 21,5 kreuzer.

Gümüş 5 kuruşluk: 4,75 kreuzer,

2,5 kuruşluk: 2,25 kreuzer.

1 kuruşluk (veya 3 aspros): 1,5 kuruş.

Fakat bugün bunlardan bazıları hükümet tarafından tedavülden kaldırılmış bulunuyor. Ticarete (alış-verişte) yalnız şu paralar kullanılıyor:

1 altın aynalı = 44 kuruş.

Çifte aynalı = 88 kuruş,

1 altın Mahmudiye = 42,5 kuruş,

Yarım Mahmudiye = 21,25 kuruş,

Fındıklı Mahmudiye = 24 kuruş,

İstanbullu (İstanbul dukası) = 19 kuruş.

Yarım İstanbullu = 9,5 kuruş.

Çeyrek İstanbullu = 4,75 kuruş,

Onikük = 12 kuruş,

Yarım oniklik = 6 kuruş,

Çeyrek onikük = 3 kuruş.

1 Mısırlı (Mısır'da basıldığı için) = 17 kuruş,

Yarım Mısırlı = 8,5 kuruş,

Çeyrek Mısırlı = 4,25 kuruş, 1 Zincirli (zincirli duka) = 2,5 kuruş, 1 gümüş yüzük (Selimiye'nin yüzde biri) = 9,5 kuruş.

1 beşlik (Mahmudiye'nin beşte biri) = 9 kuruş, İkilik = 9 kuruş.

Mısır Paşası'nın hicri 1223'te (m. 1808'de) bastırdığı Mısır altınının değeri 10 kuruş idi, bugün ise 7,5 kuruş ediyor.

1 dirhem ağırlıktaki Tunus altını = 24 kuruş.

1 yıldız (Venedik dukası) = 33 kuruş ve 10 para (Hollanda ve Kremnitz altınları da aynı değerd).

'Karakuş' denilen 2 florinlik Avusturya imparatorluk eküsü = 14,5 kuruş.

1 arslan kuruş (arslanlı kuruş) = 40 para.

31 Ekim 1820'de kullanılmakta olan paralar ve değerleri işte böyleydi. Fakat yedi ay sonra (Haziran 1830'da) para değeri 309'a düşmüş bulunuyordu (yani 294 birimle elde edilen 309 birimle elde edilir olmuştu).

Ağırlık ölçülerine gelince: İstanbul'da 1 okka 400 dirheme veya 48 onsa eşitti, 1 ons, 8,33 dirhem ağır-hğmadır.

Eczacılıkta 'ons' ve 'yanın ons' birimleri kullanılıyordu. Yarım ons 4 dirheme eşitti. Buna göre eczacılıkta 1 libre,

24 ons ve 94 dirheme eşittir. Bugünkü kurda (1831'de) okka 340 dirhemdir.

olduğunun anlaşılması üzerine olurdu. III. Ahmed, hamileliğini bildiren haremdeki her kadın için sikke bastırmış, ama o zamandan beri bu âdet bırakılmıştı. III. Mustafa'nın bastırıldığı sikkelerin değeri, III. Ah-med'in bastırıldığı sikkelere göre birkaç para daha düşüktü.

Uzun zamandan beri Anadolu eyâletlerinde soygunlar artmıştı ve haydutların cüreti ticareti sık sık felce uğratiyordu. Râgıp Paşa'mn sadareti sırasında Sivas Valisi Feyzullah Paşa birkaç bin levendle harekete geçerek, Erzurum ve Çorum dolaylarını kasıp kavuran haydutların kökünü kazıdı. Sultan Mustafa bu başarısından dolayı Feyzullah Paşa'ya üçüncü tuğu göndererek terfi ettirdi. Sadrazamın dileğiyle Sadaret Kethüdası Ahıskalı Mehmet Efendi ile Ahır Emîri (imrahor) Hüseyin Ağa'-ya da tuğ gönderildi. Râgıp Paşa Rakka valisi iken Hüseyin Ağa da aynı sıfatla Mardin'de bulunuyordu. Rakka ve Roha (Urfa) '-daki yönetim ve durumları çok iyi bildiği için Rakka beylerbeyliğine atandı. Rakka valisini halk istememişti.¹⁴

Bazı Elçilerin Dönüşü

Bâb-ı Âli'nin Üçüncü Mustafa'nın cülusunu bildirmek üzere Viyana ve Varşova'ya elçi olarak gönderdiği Ahmet Resmî Efendi ve Mehmed Ağa İstanbul'a döndüler.

Resmî Ahmed Efendi'nin sadrazama sunduğu rapor, Avusturya ve Prusya hükümetlerinin politikalarını Osmanlıların nasıl değerlendirdiklerini, Viyana'lıların örf ve âdetlerine nasıl bir gözle baktıklarını bildirmesi bakımından önemlidir. Bu konu «Viyana'ya Dair Tespitler» başlığı altında anlatılıyor.

Resmî Ahmed Efendi'nin seyahatnamesinde Calamberg Da-ğı'ndan «Alaman Dağı», Viyana Deresi'nden «Vidin» diye söz ediliyor ve Prater (sarayı ve parkı) ise çiftlik gibi bir malikâne telâkki ediliyor. Sonra da şunlar anlatılıyor:

«...Büyük adamlar ya da zenginler, sabahları ancak saat sekizde ya da onda kalkıyor, öğle üzeri kahvaltı yaptıktan sonra öğleden sonra bir kere daha yemek yiyorlar. Arabalarla geziye çıkıyor, sonra opera veya tiyatroya gidiyorlar. Buralardan çıkıp, önlerini aydınlatan meşalecilerin peşinden sosyete toplantılarına gidiyor ve bir gece yemeği üe günlerini bitirmiş oluyorlar. Gece gündüz eğlence, oyun ve havaiyyatla geçen toplantılardan

¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/295-296

başka bir şey düşünmeden yaşamaları, Bran-denburg elektörünün saldırılarını püskürtecek hazırlığı yapmaktan ve ciddî tedbirler almaktan nasıl korktuklarını izah etmeye yeter».

Resmî Ahmed Efendi'nin müşahedelerinde bazı hatalar olmasına rağmen, evvelce gönderilen ve imparatorluk tarihinde önemli yerleri olan elçilerin raporları ile karşılaştırıldığı zaman, onun, ziyaret ettiği ülkeyi çok iyi tanıdığını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak da, Vasvar Anlaşmasının onayı için Viyana'ya gelen Türk elçisinin. Alman İmparatoru'nun başlıca gelir kaynaklarından birisinin, başkente gelen her yaya ve arabadan alınan vergiler olduğunu işaret etmesini gösterebiliriz¹⁵.

Hekimzâde Ali Paşa'nın Ölümü

Üçüncü Mustafa'nın saltanatının ilk yılındaki en önemli olay, Hekimzâde AH Paşa'nın ölümüdür (14 Ağustos 1758 -9 Zilhicce 1171). Bu devlet adamı üç defa sadrazamlık yaptı. Tebriz valisi iken, kendi emrindeki kuvvetlerle yeniden fethettiği bu eski İran başkentinde bir cami yaptırarak, şehre damgasını vurmuştu. Daha sonra, imparatorlukta edindiği ilk mevkiin hatırasına, kendi parasıyla İstanbul'da da bir cami yaptırmıştı. Halen onun adını taşıyan bu cami Altı Mermer Sü-tun'un yanındadır (bu sütunlar Davutpaşa'da idi, şimdi yok) ve mezarı da orada bulunmaktadır.

Hekimzâde Ali Paşa, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği gün olan 15 Şaban'da, bu olaydan tam bin-yüz yıl sonra dünyaya gelmişti. Bu mutlu bir tesadüftü ve asrın başında doğan her insanın, çağın olaylarına tesir edecek büyük bir adam olacağına inanılırdı¹⁶. Hekimzâde'nü doğumu, kutsal berat gecesine de rastlıyordu. Bu gecede iki melek insanların sevap ve günahlarını kaydeder ve Cebrail, bu kayıtları Yüce Allah'ın katma ulaştırır. Halkın bu inancı, onun devlet işlerindeki büyük nüfuzunu çok iyi izah eder.

Hekimzâde Ali Paşa bu özelliğinden çok iyi istifade etti. Kan akıtmasını sevmeyen, yoksulları koruyan cömert bir insandı. Sade bir hayat yaşardı. Çok okumuştü. Edebiyatı sever, şiir yazardı. Şiirlerinde «Ali» mahlasını kullanır ve bu isimle tanınırdı. Taviz vermezdi. Doğruluk ve ciddiyetten ayrılmadı ve bu özelliğini her görevde, Tebriz, Kahire, Bosna valiliklerinde ve

¹⁵ Râşit Tarihi, I, s. 231. Tercümesi Hormayer Argivleri'nde. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/296

¹⁶ Türkler için 12. asrın başı 1101 yılı değil, 1100 yılıdır.

sadrazamlığında her zaman korudu.

Bosna seferinde Prens Hildbourghansen'i mağlup etmiş, (Avusturyalılarla) yapılan Belgrad Anlaşması'nda Türk heyetinin başkanı olmuş ve başarı göstermişti. Bu anlaşmayı anlatan imparatorluk vakanüvisi, Ali Paşa'dan söz ederken çok meşhur olan şu Arap vecizesini hatırlatıyor: «Ali'den büyük kahraman, zülfikardan üstün kılıç yok»¹⁷.

Kan akıtmasını sevmeyen bu devlet adamı ölümünden birkaç ay önce son kethüdasını idam ettirdi. Böylece, sadarettten üçüncü defa azline hainliği ve iftiralarıyla sebep olan Veli-yüddin Efendi'den intikam almış oldu.

Girit'te sürgünde iken Râgıp Paşa tarafından çağrılan Ve-liyüddin Efendi, Anadolu valisi bulunan Hekimzâde Ali Paşa'-nın kaldığı Kütahya'ya gönderildi. Orada eski mevkiini almayı ümid ediyordu. Kütahya'ya dört fersah mesafede, çok güzel bir vadi olan Ektimtaş'taki Pireliköy'e gelince, eski efendisi Ali Paşa'ya kaba bir üslûpla ve uygunsuz kelimelerle yazılmış bir haber göndererek, ağalarından onaltısını idam ettirmedikçe bir adım öteye gitmeyeceğini bildirdi.

Ali Paşa'nın, her yerde kendisini istediği gibi idare ettiğini söyleyen ve haddini bilmeyen bu adama öfkesi iyice arttı. Muhafızı olan delibaşısına derhal Veliyüddin'i bulup kellesini uçurmasını emretti ve bu emir yerine getirildi.

Hekimzâde, bütün âsilerin kelleleri gibi, Veliyüddin'in kesik başını da Bâb-i Âli'ye 'gönderdi. Vakanüvis Vâsıf'a göre onun bu hareketi kendisine yakıştırılmadı ve ayıplandı, fakat onun oğlu olan ve tarihçi olan Siyai'e göre ise olay herkesçe yerinde bir, hareket olarak görüldü. Bu hükümlerden birincisinin daha tarafsız, ikincisinin ise idam edilen kethüdanın kabalığından şikâyet edene ait olduğunu dikkate alırsak aradaki zıdlığı daha iyi anlarız¹⁸.

Ali Paşa yazdığı vasiyetnamede iki küçük çocuğunun ilk fırsatta sünnet edilmelerini istiyor, her müslüman erkek çocuğu için şart olan bu merasimde kendisinin bulunamayacağını bildiriyordu.

¹⁷ La fetta illa Ali, la seyfun illa Zülfikar, Vasıf.'s-134.

¹⁸ Siyai'e göre Veliyüddin'in uygunsuz konuşmalar yapması çok iyi olmuş* tur, çünkü onu idama bu konuşmaları götürmüştür. Bu konu ile ilgili olarak şu Arap vecizesini tekrarlıyor : «Aptallar olmasaydı dünya mahvolurdu». İsmail Siyai babasının biografisini, onun ölümü üzerine Mustakimzâ-de, Salahi Abdi, Naim Efendi, Hayri Beğ, Hilmi, Abdülkerim ve Esseyid Hakimin tarih düşüren beyitlerini tekrarlayarak bitiriyor. Babasının faziletlerini anlattıktan sonra, dedesi Nuh Efendi'nin yazdığı tıp takviminin bir suretini veriyor. Bu takvim, kan alma, iç sürdürme için en uygun günleri bildirmektedir. Şöyle diyor: İnsanın canı her gün bir azadan öbür azaya geçer. Canın bulunduğu azadan kan almamaya dikkat edilmelidir. Can ayın ilk gününde topuklarda bulunur, ikinci gün ayak bileğinde, üçüncü gün baldırlarda, dördüncü gün kalçalarda v.s.

Râgıp Paşa, vasiyetnamedeki dileğin yerine getirilmesi işiyle bizzat meşgul oldu. Kendi oğullarının sünnet düğününde, Ali Paşa'nın Hasan Beğ ve Süleyman Beğ adh çocuklarını, Kethüda Derviş Mehmed Efendi'nin oğlunu ve idam edilen eski silâhdar Ali Paşa'nın oğlunu da sünnet ettirdi (9 Ekim 1758 -6Seferli72).¹⁹

Hac Seferlerinde Güvenliğin Sağlanması İçin Alınan Tedbirler

Bu sırada, hac kafilesinin Arap haydutların yeni bir saldırısına uğradığı fakat hacıların bu saldırıdan kurtulmaya muvaffak oldukları haberi duyuldu. Cidde yakınında ve Medine dolaylarında kafilenin öncülüğünü yapan Çetecibaşı Abdullah Paşa, Beni Harb kabilesi şeyhi Seyid bin Madhiad'in, ileride bir yerde kervana pusu kurduğu haberini almış, kan akmasını önlemek için şeyhe bir mektup yazarak saldırıdan vazgeçmeye davet etmiş. Fakat şeyh buna yanaşmamış ve çarpışmışlar. Bu çarpışma Araplara pahalıya mal olmuş. Kabile reisi Seyid Bin Madhiad ve iki oğlu öldürülmüş, geriye kalanlar dağılıp kaçmışlar.

Haberi duyan Bâb-ı Âli, Beni Harb kabilesinin başına eski şeyhin amcası Heza'yı getirmiş. Bu da usulden olan bahşişi alarak, bundan sonra hac kafilesine asla saldırmayacağına yemin etmiş.

Bu anlaşma Mekke'de büyük bir sevinçle karşılandı ve dört mezhebin müftüleri bir araya gelerek bir fetva çıkardılar. Buna göre Cuma hutbelerinde Sultan'ın adı zikredilirken basma 'Gazi*' unvanı da eklenecekti.

Beni Harb kabilesinin hacı kafilesine yaptığı saldırıda yenilmiş olması, Beni Sahar kabilesinin şeyhi Karadan Faiz'in, Şeyh Beni ünayze vasıtasıyla Cercecibaşı Abdurrahman Paşa'dan haraç istemelerine engel olmamıştı. Bunlar, bir yıl önceki soygun yüzünden bu haraçtan mahrum kaldıklarını da söylüyorlardı. Abdurrahman Paşa ne kadar alttan aldıysa Araplar da o kadar uzlaşmaz bir tavır takındılar ve şiddet hareketlerini arttırdılar. Bir uzlaşmanın imkânsız olduğunu gören paşa, asker kuvvetine başvurmaktan başka çare bulamadı. «Tabut Kuru» denilen ovada âsilere saldırdı ve yarım saat içinde darmadağın etti. Harekâtı tamamlayan Hac Emîri Abdullah Paşa, Beni Sahar, Beni Unayze ve Beni Benhan kabilelerinin en tehlikeli kişilerini tutuklamayı da ihmal etmemişti. Vazifeleri kendi bölgelerinde hacıları korumak olan bu aşiretlerin asıl kendileri hacılara zarar veriyordu.

¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/297-299

Bundan sonra üç kabile reisinin kelleleri İstanbul'a gönderildi.

Şam ve Trablus valiliklerine, hazineden, hacı kafilesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar para gönderildi. Hacı kafilesinin korunması görevi onlara verilmişti, Şam valisi Hac Emiri, Trablus valisi ise çetecibaşı olacaktı.

Sadrazam Râgıp Paşa, saraydaki baltacıların hacı kervanına su temini işini nasıl ihmal ettiklerini bildiğinden, bir emirle onları bu görevden aldı ve bu işi bostancı hasekilerine verdi.²⁰

Abdullah Nailî Paşa'nın Ölümü

Son hacı kafilesinde eski reis-ül küttap, vezir-i âzam ve şair Abdullah Nailî Paşa da bulunuyordu. Fakat, son arzusu Kabe'yi tavaf etmek olan Paşa, muradına erememiş, Cidde yakınında ölmüştü. Vakanüvis Vâsıf Efendi bu ölümden söz ederken, onun, bir belagat şaheseri olan «İran Tarihi*ni çok iyi bildiğini, ilmî araştırmalara düşkünlüğünü, Reifendiliği sırasında bu konulara çok önem verdiğini övgü ile anlatır. Yarım asır sonra Vâsıf, tarihinde şunları söyleyecektir: »Edebiyat kültürü bütün Osmanlı İmparatorluğunda öylesine ihmal edilmişti ki, tarih, belagat ve diğer ilimlerle meşgul olmak Türk vezirleri için övünülecek, takdir edilecek bir özellik değil de ayıplanacak bir iş gibi görünüyordu.»

Abdullah Nailî Paşa'nın ölüm haberi İstanbul'a, Musul'un iyi yürekli ve cesur valisi Abdücelilzâde Hasan Paşa'nın ölüm haberiyle aynı zamanda ulaştı. Hasan Paşa bu şehri İran ordusuna karşı cesaret ve maharetle savunmuş, İran hükümdarı Nâdirşah, kale hendeklerini dolduran pek çok ölü bırakarak çekilmek zorunda kalmıştı. Sultan da onun bu hizmetine karşılık Musul valiliğini bu aile için babadan oğula geçecek bir unvan haline getirmiş ve bu yüzden onun yerine oğlu Mehmed Emin Paşa geçmişti.²¹

Hibetullah Sultanin Doğumu

Fakat, büyük bir idareci ve kahraman bir kumandan olan Hasan Paşa'nın ölümü ile duyulan üzüntü, Hibetullah Sultan'-ın doğum haberi ve şenliği ile unutuluverdi (14 Mart 1758 -15 Recep 1172).

²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/299-300

²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/300-301

III. Mustafa'nın bu ilk çocuğunun dünyaya gelişini kutlamak için İstanbul'da tam yedi gün şenlik yapıldı, fener alayları düzenlendi ve geceleri bütün şehir aydınlatıldı. Genel olarak böyle büyük kutlamalar erkek çocukların doğumunda yapılırdı. Prensesin doğumundan bir ay önce asker ocaklarına, esnafa ve bütün meslek gruplarına, padişahın yeni doğacak çocuğuna lâyük fevkalâde kutlama hazırlığı yapmaları için haber verilmişti.

Doğumun gerçekleştiği haber alınır alınmaz, harikulade bir şekilde aydınlanan şehir muazzam bir şenlik alanına dönmüş, müslümanlar ağırbaşlılıklarını kısa bir süre bırakıp coşmuşlardı. Her taraftan bu mutlu olayı anlatan, yücelten şiirler, tarih düşüren binlerce beyit getirildi saraya.

Hibetullah Sultan'ın doğumunun yedinci günü, sadaret kethüdası vezir, bütün diğer vezirler adına, padişaha, kıymetli taşlarla süslü bir altın beşik hediye etti. Sarayın dört salonu ve köşkler, İncili Köşk, Kıyı Köşkü, Topkapı Köşkü ve sa-sarayın bahçesi bezek kordonlarıyla, bayraklarla ve renk renk kumaşlarla donatıldı. Büyük kapıya bakan terasın üzerinde altın sırmalı kumaşlardan yapılmış çadırlar görünüyordu. Birinci kapı ile ikinci kapı arasında parlak ışıklar saçan dört yüz meşale vardı.

İmparatorluğun bütün eyâletlerine gönderilen habercilerle bu mutlu olayın kutlanması, kutlamalara bütün halkın katılması istenmişti. Şenlik gecelerinde büyük kalabalıklar şehrin cadde ve sokaklarını dolduruyor, İstanbul, çevredeki yüksek yerlerden ve minarelerden bir ışık denizi gibi görünüyordu.

Bu vesile ile şehir nüfusunun arttığı, yeni yeni huğda\ \ •> un mağazalarının açıldığı da müşahede ediliyordu. Bundan kırk yıl önce İstanbul şehrinin günlük tüketimi sekiz bin ki* lo buğdaydan ibaretti. III. Ahmed devrinin sonlarına doğru şehir akına uğramış, tersanenin yanında yedi-sekiz buğday mağazası daha açılmıştı. Fakat bunlar da kâfi gelmemiş, III. Mustafa, yüz bin kilo buğday alacak kadar büyük üç yeni depo daha yaptırmıştı.

Üçüncü Mustafa, ağabeyi Sultan Osman'ın israfı önleme tedbirlerini aynen uyguluyordu. Lüks ve şatafatlı giyinmeyi, kadınların halka açık her yerde görünmelerini yasaklamış, Sultan Osman'ın bu maksatla çıkardığı emirnameleri tekrarlamıştı. Bu yasaklara uyulup uyulmadığını anlamak için, İstanbul sokaklarında ve kenar mahallelerde sık sık dolaşırdı.

Hükümdarın bu gezilerinin hemen hemen hepsinde, Çorumlu bir alaybeyi karşısına çıkar olmuştu. Suiistimalinden dolayı azledildiği göreve tekrar getirilmesi için yalvarıp du rurdu. Bu yüzüzlükten ve rahatsız

edilmekten bıkan padişah. bu inatçı adamın ve politikaya fazla karıştığı anlaşılan oğlu Kadri'nin kellelerinin uçurulmasını emrediverdi ²².

Padişah kıyafetle ilgili buyruğuna uyulup uyulmadığını bizzat kontrol etmeyi, uymayanların kellesini uçurmayı büyük bir idarecilik sayar dursun, ote yandan Râgıp Mehmed Paşa, idarede ve eyâlet valileri arasında önemli değişiklikler yapmaktaydı. ²³

Kırım Hanı'nın, Boğdan Ve Eflâk Voyvodalarının Bâb-I Âli Tercümanının Ve Reisefendi'nin Azil Ve Değiştirilmeleri

Kırım Hanı Halim Giray, Nogaylardan oluşan ve Boğdan'ın t>ir kısmında talan hareketinde bulunan birliğe engel olamadığı, gerektiği kadar sert davranmadığı, yeterli ceza vermediği için azledildi. Bâb-x Âli onun yerine, Rodos'ta sürgünde bulunan eski Han Arslan Giray'ı getirmek istedi. Fakat Arslan Giray han olmayı istemediği, Nogaylar da hanlığa onun kardeşi Kırım Giray'ın getirilmesini istedikleri için, sadrazam Kırım Giray'ın han olmasını kabul etti. Fakat yeni Han'ın Boğdan'da Nogay Tatarlarının sebep olduğu zararı karşılamasını da şart koştu.

Râgıp Paşa, Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da değiştirdi.

Nicolas Maurocordato, Eflâk prensliğine beşinci defa getirilmişti. Bu prens, halkın hoşnutsuzluğunu gidermek ve onları yatıştırmak için, selefinin koyduğu aylık bir vergiyi kaldırdı, böylece, nüfusa göre olan bu verginin kalkmasıyla nüfus sayısı da artıverdi. Oysa son sayıma Röre nüfus otuz beş bin aileden ibaret görünüyordu. Voyvoda, her kazada, kaza âmirinin yanına vergi kontrolörü sıfatıyla bir boyar verdi. Fakat voyvoda, bu kurnaz tedbirin meyvasını toplamaya fırsat bulamadan azledilip Yedikule zindanlarını boyladı. Daha sonra, idamla tehdit edildiği için, üç yüz kese gümüş vermek suretiyle zindandan kurtuldu ama Midilli'ye sürüldü.

Voyvodadan evvel onun mektuplaştığı saray hekimi Arif Efendi de azledilmişti. Padişah, başkent caddelerinde sık sık yaptığı gezilerinden birinde, *kalarış»lardan, yani Eflâk voyvodasının postacılarından biriyle karşılaştı. Postacı, İstanbul'dan ayrılıp Bükreş'e gitmek üzere idi. Padişah onu durdurup posta çantasını kontrol etti. Çantada birçok acele mektuptan başka, bir de kendi hekiminin voyvodaya yazdığı bir mektup vardı.

²² Padişah bu arada bir kâhyanın idamını da emretmişti (Vâsıf, s- 158).

²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/301-302

Hekimbaşı bu mektubunda Eflâk Prensinden bir armağan istiyor ve maaşının azlığından şikâyet ediyordu. Padişah bu hekimi derhal azletti ve yerine Rafii Efendi'yi getirdi.

Maurocordato'nuri yerine getirilen Eflâk voyvodası, Scar-latto Ghika idi. Bâb-ı Âli tercümanlarından olan ihtiyar Gallimachl de yerini Georges Ghtka'ya bırakmak zorunda kaldı. Böylece Eflâk-Boğdan yönetiminin dizginleri ele alınmış oluyordu (7 Ağustos 1758).

Ghika, istanbul anlaşmasına uyularak azil ve idam edilen eski tercümanın oğlu, yeni voyvoda Scarlatto Ghika'nın da yeğeni idi. Saray tercümanlığını çok isteyen Râgıp Paşa'nın hekimi îpsylanti, lâyük olduğu halde bu göreve getirilmedi.

Sadrazamın o yıllarda çok büyük bir otoritesi vardı. Sultanın merkezde oturan diğer üç damadına, eyâlet valiliği görevlerine dönmelerini emretti. Bu damadlar, Kütahya Valisi Muh-sihzade, Halep Valisi Sinek Mustafa Paşa ve Manastır Valisi Silahdar Mehmet Paşa idiler. Hâgıp Paşa, istanbul'da kalan bu damadlan kıskandığını gizliyemiyordu.

Silahdar Mehmed Paşa, eşinin padişah ile olan akrabalığından yararlanarak İstanbul'da kalışını iki ay uzatabilmişti.

Bu sırada III, Mustafa, ablası Ayşe Sultan'ın kızı olan çok sevdiği yeğeni Bakiye Hanım'ı, Mekke ve Medine Evkaf veziri Lalizâde Nuri Beğ ile evlendirdi. Bu evlilikten yararlanan Nuri Beğ, devlet erkânı arasında her yıl yapılan değiştirmeler sırasında, Abdi Efendi'nin uhdesinde bulunan Reis-ül Küt-taplık görevini istedi, inatçı ama çok dindar olan Abdi Efendi, makamını genç sultanın kocasına bırakması için, başdef-terdarlığa getirildi. Fakat Râgıp Paşa padişahın desteğiyle reisefendi olan bir kişiyi istemediği için, bu makama alelacele eski reisefendi Mehmet Emin'i tayin etti. Bu tayinin padişah tarafından onaylanacağını sandığı için de, Mehmed Emin Efendi'ye hemen göreve başlamasını bildirdi. Fakat padişah tayin yazısını geri çevirerek bu makama Nuri Beğ'in getirilmesinde ısrar etti.

Râgıp Paşa hemen boyun eğmedi. Kendisiyle padişah arasında birkaç mektup teatisinden sonra, padişah da sadrazamına boyun eğmek istemediği ama yeğenin kocasının da reis-efendilik için biraz hafif kalacağını bildiğinden, bu konudaki raporu Râgıp Paşaya iade ederek şunları yazdı: «Eğer Nuri Beğ'in Reisefendi olmaması gerekiyorsa, Mehmed Emin de ol-, mayacaktır. Reisefendiliğe bu İkisinden başkasını bul ».

Padişahın bu iradesi karşısında, sadrazam, Bâb-ı Âli'ye çağırılmış olduğu Mehmed Emin Efendi'ye yeni bir emirname yazarak ilk emri iptal etti.

Reisefendiliğe de (Reis-ül Küttap-ığa da) Dilâver Ağa-zâde Ömer Efendi'yi getirdi.

Vezir-i âzamların hayat hikâyelerini yazan tezkireci Ömer Efendi'nin bu makama getirilmesi evvelce de birkaç kere söz konusu edilmişti. Fakat ancak şimdi gerçekleşen tayinden sonra makamında kırk gün kalabildi. Hastalanarak ölmüştü. Râgıp Paşa onun yerine bu defa Amedci Abdullah Efendi'yi getirdi.

Rakiye Sultan'ın nikâh düğünü ile Padişah III. Mustafa'nın henüz dört aylık kızı Hibetullah Sultan'ın Silahdar Ham-za Paşa ile nişan törenleri aynı zamanda kutlandı. Hamza Paşa kısa bir süre önce Padişah'tan lütuf görmüş, üç tuğlu paşa olarak vezarete yükselmiş ve kendisine has olarak Mora verilmişti (11 Haziran 1759 -15 Şevval 1172).

Törene riyaset eden Şeyhülislâm Salih Efendi, bundan onbeş gün sonra azledildi. Şeyhülislâmlık, âlim bir kişi olan Asım İsmail Efendi'ye tevcih olundu. Asım İsmail Efendi, eski kazasker Veliyüddin Efendi'yi sürgünde bulunduğu Bursa'dan çağırmakta acele etti. iyi yürekli ve uzlaşmacı bir insan olan Veliyüddin Efendi ile, isim benzerliği olan ve kabalığı ile dillere düşmüş Veliyüddin Ağa arasında çoa fark vardır (26 Haziran -1 Zilkade).²⁴

İlmî Bir İnceleme

ilim adamlarını, özellikle fıkıh âlimlerini çok himaye eden Sultan Mustafa, o Ramazan ayında, ulemâdan beşinin katıldığı bir meclise riyaset ediyordu. Bunlar, Fetva Arşivi Kethüdası Ebu Bekir Efendi, Saray Hocası Hamidî Mehmed Efendi, Şeyhülislâmlık müfettişi Idris Efendi ve müderris Muzellif Efendi ile ismail Efendiler idi. Kur'an'ın: -Ey iman edenler, adalet tevziinde sebat ediniz...» mealindeki âyetin yorumu üzerinde tartışıyorlardı. Müderris Muzellif ve İdris Efendilerin yorumları padişahı pek tatmin etmiş, mecliste bulunan diğerleri tarafından da övgü ile karşılanmışlardı. Padişah, müderrislerden herbirine yüzer duka altını hediye etti.²⁵

İzmit'te Bir Kanal İnşaatı İçin Çalışmalar

Sadrazam Râgıp Paşa, padişahı yukarıda sözünü ettiğimiz türden işlerle,

²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/303-305

²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/305-306

ya da Edirne sarayının tamiri gibi işlerle meşgul etmesini biliyor ve böylece hükümet işlerinde dizginleri elinden bırakmıyordu. Fakat, Edirne sarayının tamir işi artık bitmiş, bu işle görevlendirilen Kethüda Yusuf Ağa, kısa bir süre önce İstanbul'a dönmüştü.

Şimdi sadrazamın padişaha daha başka meşgaleler, daha başka heyecanlar bulması gerekiyordu. Çünkü padişah boş durursa ara sıra verdiği idam kararlarını arttırabilirdi.

Eflâk voyvodasının diplomatlarından biri olan Drako,

Tarabya'daki evlerinden ikisini kundakladıkları iddiasıyla Türk asıllı iki kadın kölesini kırbaçlatmıştı. Bunu duyan III. Mustafa, onu Fener'deki evinden yakalatıp getirtmiş ve mahkemesi yapılmadan idamına hükmetmişti.

Râgıp Paşa hükümdarın bu tür davranışlarını önlemek için, çok tartışılan ve sonra hep ertelenen eski bir tasarımı gündeme getirdi. Bu, İzmit körfezi ile Karadeniz'i birleştirmek tasarısı idi. Gerçekleşmesi halinde muazzam yararı olacak bu birleştirme tasarısı Osmanlı imparatorluğu'nun kurulmasından önce de birçok defa ele alınmış, fakat başarılammıştı. Bu tasarımı iki defa Bitinya kırılları, bir defa imparator (Roma imparatoru) Traja, onlardan sonra da üç Osmanlı sultanı ele almıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ünlü mimar Koca Sinan, Rum Gürz'e, Sabanca gölü ile izmit körfezi arasında kalan bütün arazinin tesviyesi için Ölçüm yaptırmıştı. III. Murad zamanında vezir-i âzam Sinan Paşa bu maksatla üç bin işçi bulunmasını emretmiş, tesviye çalışmaları üç gün sürmüş, sonra sultan bir emirle çalışmaları durdurmuştu. Hükümdarın işi durdurma gerejçesi şu idi: «Açılan yol için kesilen ağaçlar İstanbul için gereklidir ve bundan sonra da gerekecektir».

III. Murad'ın orman kesimini önlemek için durdurduğu çalışmaları, bundan yüz yıl kadar önce IV. Mehmed ele almış, bu iş için Hindioğlu adını taşıyan birini görevlendirmişti. Fakat onun raporuna göre aşılması imkânsız gür ormanlar işi güçleştiriyordu. Bir kanal yapılabilse bile, bu birçok köyün, çiftliğin, mer'amn sular altında kalmasına sebep olacaktı. Onun için tasandan vazgeçilmişti.

Şimdi de Râgıp Paşa defalarca teşebbüs edilen ve sonra bırakılan «İzmit körfezini bir kanalla Sabanca gölüne birleştirme» işini tekrar ele alıyordu. Kanalin gerçekleştirilmesi halinde, İstanbul'un odun ihtiyacının daha kolay temin edileceği. Sabanca gölünün kıyısına yapılacak bir tersanenin büyük yarar sağlayacağı, bunun gemi inşaatına olduğu gibi ticaret için de çok

yararlı olacağı konusunda padişahı ikna etmesi zor olmadı. Sarayın mimarbaşısı ve müneccimi, bu gibi işlerde becerikli oluşlarıyla tanınan mimar Çavuş ve mimar Süleyman, iki su yolcu ile su kethüdası ve su işleri inşaatları müfettişi, inceleme ve ölçüm için mahalline gönderildi.

incelemelerini yaparak istanbul'a dönen bu uzmanlar, Sabanca gölü ile İzmit körfezi arasında yirmi iki bin aunluk (1 aun = 120 cm.) bir kanalın yapılmasına hiçbir ciddî engel bulunmadığını, çünkü arazinin fazla engebeli olmadığını bildirdiler.

Sadrazamı bu rapor tatmin etmişti. Hemen harekete geçerek, reis-ül kütta, sadaret kethüdası, cebecibaşı ve mühendis Giritli Ahmed Efendi'den oluşan bir heyeti derhal iş mahalline gönderdi: Padişah işi onaylamış ve bu maksatla altı bin kese gümüş tahsis etmişti.

İngiliz ve Fransız elçileri padişahın bu hârika fikrini teşvik etmekte ve desteklemekte birbirleriyle yarış ediyorlardı, İngiliz elçisi Porter, Plin'in aynı konuda bir mektubunu Türkçe'ye tercüme ettirdi. Fransız elçisi Vergennes ise, damadı olan Baron de Tott'u (Baron dö Tot) Türk mühendislerine yardımcı olarak gönderdi.

Baron de Tott, meşhur 'Hatırat (Memoires)'ında, yer ölçüsü yapacak olan Giritli Ahmed Efendi'nin geometri bilgisiyle alay eder. Ölçüm için normal tesviye âleti yerine küçük bir bakır tabladan ²⁶ yararlanmaya çalıştığını ama bunu da daha önce hiç kullanmadığının anlaşıldığını söyler. Hele coğrafyayı hiç bilmediğini, çünkü onun Sakarya nehri ile İznik gölünü birleştirmekten söz ettiğini, oysa konunun Sabanca gölü ile İzmit körfezini bir kanalla birleştirmek olduğunu belirtir ²⁷

Reis-ül kütta ve sadaret kethüdası ile cebecibaşı ve ölçüm mühendisi Giritli Ahmed Efendi işe ²⁸ başlar başlamaz, çalışmaları durdurmak zorunda kaldılar. Çünkü yeri kazmaya başladıkları zaman bol su ile karşılaşmışlardı. Yağış mevsimi de yakın olduğu için bölgedeki tarlalara zarar verecekleri anlaşılıyordu. Bu durumu bir raporla sadrazama bildirdiler ve onun cevabı gelinceye kadar beklemeye karar verdiler (Ağustos 1759 - Zilhicce 1172).

Bu engeller önemli değildi ve görevlilerin beceriksizliğini gösteriyordu. Bu yüzden, gerçekleşmesi halinde memlekete yeni bir zenginlik kaynağı

²⁶ Andressoy, pek mükemmel olan eserinde, Bizanslılar tarafından icad edilen bu âletin faydasını ispatlıyor.

²⁷ Tott, Hatırat s. 9Tde, bunun için Sakarya nehrini İznik şehrine bağlamak gerektiğini söyler. Langles ise 'Millî Kütüphanenin Elyazması Eserler için Notlar ve Açıklamalar*' kitabının V. dit, 668. sayfasında. İznik'i İzmit'le karıştırarak büyük bir kelime hatası yapar.

²⁸ Asıl mesele İzmit körfezi ve Karadeniz'i birleştirmek olduğundan, Sakarya nehrini İznik «ölüyle değil, Sabanca gölüyle birleştirmek gerekiyordu.

sağlayacak olan tasan ertelendi.

Böylece, Bitinya kıralları, imparator Trajan, Kanunî Sultan Süleyman, III. Murad, IV. Mehmed ve III. Mustafa tarafından ele alınan proje bir daha terkediliyordu ²⁹.

Sultan Mustafa'nın Güvenlik Teşkilâtı

Sultan Mustafa, yukarıdaki tasarıdan vazgeçildiği için ilgisi saptırılmayınca, İstanbul cadde ve sokaklarındaki gizli gezilerine tekrar başladı. Akıl almaz kılıklara girerek, sabahtan akşama kadar şehirde dolaşıyordu.

Bu gezilerinden birinde, çok erken saatlerde, sarayın büyük kapısına geldi. Burada, kapıyı beklemekle görevli kırk nöbetçiden hiç birini göremeyince hiddete kapıldı ve kendisini takip eden bostancılardan birini, cebecibaşını (cebeci paşasını) alıp getirmesi için yakındaki cebeciler kışlasına gönderdi. Az sonra geri gelen bostancı, cebeci paşasının da, yardımcısının da henüz gelmediklerini haber verdi. Bunun üzerine büsbütün hiddetlenen sultan, cebehânede bulunan karakollukçulara, nö-*beti terkeden bütün görevlileri tutuklayıp Bab-ı Âli'ye getirmelerini emretti. Bu tutuklular hemen Yedikule zindanlarına gönderildiler. Cebecibaşı ve yardımcısı da azledildiler.

Başka bir zamanda, Sultan Mahmud (?) tebdili kıyafetle saray mutfağının önünden geçerken, yırtık - pırtık giyimli biriyle karşılaşmıştı. Cam sikkindi, çünkü, yaverlerinden biri, verdiği tıman çok küçük ve değersiz olduğu için kabul etmemişti. O hiddetli haliyle perişan kılıklı hizmetliyi sorguya çekti : «Sen kimsin, burada ne zamandan beri çalışıyorsun?» dedi. Adam aşçı olduğunu, saraya Sultan III. Ahmed zamanında girdiğini söyleyince, hiç düşünmeden, reddedilen tımanı ona veriyordu. ³⁰

Arabistan Ve Mısır'da Asayişin Sağlanması

Padişah III. Mustafa şehir polisliği yaparak ve tebasım keyfince yöneterek vakit geçirirken, sadrazam Râgıp Paşa Mekke şerifini

²⁹ Hâramer de, daha Önce Karadeniz'in İzmit (Nicomedie) körfezi ile, burada ise İznik (Nicee) ile birleştirileceğini söylerken. Baron de Tott gibi, isimleri karıştırıyor. (Ç. N.)

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/306-308

³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/309

değiştirmişti. Hacı kabilelerinin güvenliğini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamakla görevli çetecibaşını ve cer-cecibaşını (paşalarını) da azle hazırlanıyordu. Yedi yıldan beri şerif olan Musaid Bin Said ile Mısır Hacc emlri Memlûk beyi Hüseyin Keşkeş'in arası açıktı. Bunlar Haremeyn yakınında nihayet birbirlerine girdiler. Bu saygısızlığa fena halde sinirlenen Mısır Beğleri, Musaid Bin Said'in azlini istediler.

Bâb-ı Âli konuya eğildi. Çeteci Abdullah Paşa'ya emir verilerek, Musaid Bin Said'in yerine, kardeşi Cafer'i getirmesini istedi. Cercecibaşılığa da Çelik Mehmed Paşa getirildi. Çelik Mehmed Paşa'ya Aydın mültezimliği de verilerek geliri arttırıldı. Ondan, Hac Emîrini ve cetecibaşım desteklemesi de istendi.

Fakat bu yeni düzenleme pek uzun devam etmedi. Çünkü dilen şerifin Mekke'de taraftarları çoktu, ayrıca dört mezhebin dört müftüsü onu destekliyordu. Şikâyetlerini Bağdat yoluyla İstanbul'a bildirdi. Kendisine haksızlık yapıldığını, Mısır kafilesinden sorumlu reisin yaptıklarını anlattı ve onu itham etti.

Musaid Bin Said'in mektupları üzerine Bâb-ı Âli'de divan-ı hümâyun iki defa toplandı ve sonunda Musaid Bin Said tekrar eski makamına, Çelik Mehmed Paşa cercecibaşılıktan hacc emirliğine getirildiler. Hama ve Humus sancaklarının mütesellimi (geçici yöneticisi) de cercecibaşı oldu. Çeteci Abdullah Paşa ise Diyarbekir valiliğine atandı. Bu eyâletin eski valisi Halep'e nakledildi. Halep valiliğini ona, otuzalU bin kuruşluk bir tazminat karşılığında Mustafa Paşa bırakıyordu.

Mısır eyâleti üç yıldan beri devlete ödemesi gereken vergileri taksitle, azar azar ve düzensiz bir şekilde ödemekteydi. Bundan başka, Memlûk beylerinin kendi aralarındaki çatışmalar yüzünden, Mısır'ın her yıl Mekke'ye göndermek zorunda olduğu kırksekiz bin erdeb³¹ buğdayın gönderilmesi de çok defa gecikerek oluyordu.

Sadrazam bu kargaşalığı kökünden düzeltmek için ulemâdan Abbas Efendi ile emir-üi ahırını Kahire'ye gönderdi. Padişahın imzasını taşıyan bir hattı şerifle bunların yetkileri arttırılmıştı. Başlıca görevleri vergilerin İstanbul'a, buğdayın da Mekke'ye zamanında ve eksiksiz gönderilmesini sağlamak idi.

Ayrıca vadesi geçmiş vergilerin ve kethüda Rıdvan Hetvanî'den kalan

³¹ 1 erdeb Mısır'da 120 okka, Hicaz'da 100 okka idi. İstanbul'da ise 9 kileye, yani 225 kiloya eşit tutulurdu (Çevirenin notu).

paranın ödenmesi ismi halledeceklerdi.

Yüksek rütbeli bu Osmanlı temsilcileri Kahire'ye gelince, Vali Mustafa Paşa'nın aracılığı ile evvelâ, Mısır'ın Önde gelen şeyh ailelerinden Bekri ailesinin şeyhlerine ve Ezher medresesinin ulemâsına başvurdular. Teşebbüsleri çok başarılı oldu. Ezher ulemâsı, Mekke'ye gönderilmesi gereken üç yüz seksen kese tahsisatın geciktirilmeden gönderileceğine dair teminat verdi. Ayrıca iki yüz erdeblik buğdayın Bekri ailesi ve Ezher Camii tarafından temin edileceğini, Kethüda Rıdvan Hetvanî'nin gecikmiş doksan bin kese vergisiyle, son iki yıldan beri gönderilmeyen malların da gönderileceğini bildirdiler. Bundan başka, gelecek yıl devletin ihtiyacı olan yeteri kadar pirinci, iki bin kental (iki yüz ton) halat, yüz kental sicim ve on kental tel göndermeyi de taahhüt ediyorlardı.

Görevlerini böylece başarılı bir şekilde yapan Bâb-ı Âli temsilcileri İstanbul'a döndüler. Şeyhlerin ve Mısır ulemâsının taahhüt ettikleri malların İskenderiye limanına sevkediüğü haberini verdiler (18 Kasım 1759 - 27 Rebiülevvel 1173).³²

Şam'da Bir Caminin Tamiri Ve İstanbul'da Yeni Bir Cami Yapılması

O yıllarda Suriye'de çok şiddetli bir deprem meydana geldi. Pek çok tarihî eser bulunan bu eyâlette, Şam ve Sayda'da, birçok bina harap oldu, bu arada Beni Ümeyye Camii'nin beyaz mermerden olan minaresi yıkıldı.

Depremden hasar gören yapıların tamiri işi, Fazlı Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e verildi ve Mustafa Paşa tamir işinde harcanmak üzere elli bin kuruşla (1 kuruş yarım duka altınına eşit) yola çıktı. Ayrıca Sayda'da hasar gören yapıların tamiri için on bin kuruş gönderildi.

İstanbul'da padişah her zamanki gibi daha çok imar işleriyle meşgul oluyordu. Lâleli Çeşmesi'nin yanında yeni bir caminin temçlijii attı (31 Mart 1760 - 13 Şaban 1173). Bu caminin Sultan Selfm'in yaptırdığı cami modelinde olmasını istiyordu.³³

Defterdar Halimi Paşa Ve Şeyhülislam Asım Efendinin Ölümleri

Aynı yıl devlet ricalinin iki meşhur adamı öldü: Biri idam edilerek, diğeri

³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/309-311

³³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/311

tabii ölümle can verdiler.

İdam edilen Defterdar Halimi Mustafa Efendi üç defa baş-defterdar olmuş ve üç defa sürgüne gönderilmişti. Haraç ve borç aldığı ve borcunu ödemediği yolunda pek çok şikâyetler olunca, cellada teslim edildi.

Ölen ikinci meşhur, Şeyhülislâm İsmail Asım Efendi idi. Birinci sınıf âlim olarak ün yapan İsmail Asım Efendi'nin bir divanı, edebi derlemesi ve bir tarihi vardır³⁴. Vakanüvis Vâsif onun binlerce eser topladığını, bunları okuyup not aldığını bizzat gördüğünü söylüyor. Bu vakanüvisin, sorumluluğu kendisine ait olan iddiasına göre, İsmail Asım Efendi'nin şiirleri, şiirin sekizinci hârikası idi ve Kabe duvarına asılan diğer yedi hârikanın yanında yer almaya lâyıktı. O bir bediüz-zamandı ve nesir yazan olarak Harizmi ayarındaydı. Uslûbun-daki saflık ve zerafet ile, ancak Vessaf ve Hoca-yı Cihan³⁵ ile karşılaştırılabilir. ³⁶

³⁴ Şeyhülislâm Çelebizâde Asım İsmail Efendi, âlim, şair ve tarihçi idi. Bir divanı vardır. Raşit, Tarihi'ne ek yazmış, özel mektuplarını 'Münşeat*' adı altında derlemiş, Ayn'nin 'İkd-ül Cuman*' adlı Arapça tarihini ve Hoca Gıyaseddîn Nakkaş'ın 'Acaib-ül Letaifini, 'Hıtay Seyahatnamesi' adı ile Türkçe'ye çevirmiştir (Çevirenin notu).

³⁵ Hoca-yı Cihan: Vâsif'in adlarından sözettiği dört müellif, okumuş bütün Türk, İranlı ve Araplar arasında çok bilinen ünlülerdir. Homeros, Virgilius, Çiçeron ve Tacitus bizde ne kadar çok biliniyorsa, o müellifler de o ülkelerde o kadar çok bilinirler. Bu konuda birkaç söz söylemek gerekli ve yeterlidir:

Sözünü ettiğimiz dört ünlüden biri olan Harez-mî (•), asıl adı Abdülkasım Mahmud bin Ömer EzC) Asü adı Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harezmi Cm-850) olan Tür* asıllı ünlü matematikçi ile kangatlanmamalıdır. Hammer'in sözünü ettiği Ha-reant bizde daha çok 'Zemahşeri' adıyla bilinir (Ç-N.).

Zemahşeri olan ünlü bilgin ve edibtir. -Mekke'de uzun süre kaldığı için 'Caruüah = Allah'a yakın' lakabıyla da anılır. Hicri 538 (m. 1143) yılında Curcan'da vefat etmiştir. Eserleri şunlardır-

- El-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil (Gökten indirilen Hakikatleri Açıklayan) adlı büyük bir Kur'an tefsiri,
- Esasul Belfğa (Güzel söz söyleme esasları),
- Rebiü'l-Ebrar (Doğruların ilkbaharı) adlı bir edebî eser,
- Kitabuül-Faik (geleneysel ilimlerin yorumunu yapan, açıklayan kitap),
- £1 Müfret ve'l-Müellef fi'n-Nahiv (Nahiv üstüne ayrıntılı bilgiler),
- Enmüzec (atasözleri), El-Müsteksi (beğenilen yazı örnekleri),
- El-Kıstas (Sibeveyh'in mısraları üstüne yorumlar), i
- Mukaddemetu'l-Edeb (Edebiyata giri\$),
- Nasayihül-Kibar (Büyüklerle nasihatler),
- Atvak-ez-zeheb (Altın gerdanlıklar),
- El-Kilem en-nevabi (Veciz sözler). Bu eser Schultens tarafından 'Anthlogia sentantia-runV adıyla tercüme edilmiştir.

- Şakayıku'n-Nâme fi hakayıku'n-Numan (dogmatik eser),
- El-Minhac (doğru yol), ve diğer bazı ilmî eserler.

Metinde adı geçen Bediüzzaman, I. Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde yaşayan ve İstanbul'da ölen İranlı şehzade değildir (Ona da Bediüzzaman denmiş idi). Bizim sözünü ettiğimiz, şair Bin Yahya Bin Ebulfadi Ahmet Bin El-Hüseyn Bin Yahya Bin Said El-Hamadani'dir. Hicri 398'de (m. 1007) ölmüştür. Bu müellif bayılmış, Öldü zannedilerek diri diri gömülmüş, mezarında kendine gelerek çırpınmış, açlığını gidermek için kendi kolunu kemirmiş, ama mezardan çıkamadığı, kimsenin dikkatini çekemediği için ölmekten kurtulamamıştır.

Hoca-yı Cihan İbn Halikan ise, Dekkan şahı Mu-hammed Behmen'in ünlü veziridir. Düşmanlarının entrikaları ve iftiralari sonunda şahın emriyle, hicri 886'da (1481) seksen yedi yaşında iken idam edildi. İran'ın en büyük yazan idi. Menaadrul İnşa ve Riyazi İnşa adlı nesir sanatına ait eserlerinden başka çok beğenilen bir 'İran mektupları koleksiyonu' bırakmıştır.

³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/312

İmar Hareketleri

Ailelerde, çocuklar bir önceki değil, ondan önceki nesile, torunlar babalarından çok dedelerine benzer. Daha önce de gördüğümüz gibi Sultan Osman, seleftinin bütün eğilimlerinin aksine bir yol tutmuştu. Sultan Mustafa ise I. Mahmud'un izinden gitmeye çalışıyordu. Tıpkı onun gibi ihtişamdı hoşlanıyor, yine onun gibi, imkânları kısıtlı olmasına rağmen, imar işlerine önem veriyordu,

I. Mahmud, cedit I. Ahmed ve IV. Mehmed'i örnek alarak, Hz. Peygamber'in türbesini zarif ve değerli mücevherlerle süslemişti. III. Mustafa da onu örnek alarak, altı köşeli ve dört yüz kıratlık bir zümrüdü aynı maksatla saray hazinesinden alıp Medine'ye göndermiş, bu kutsal şehrin şeyhi ve kadısı da bu mücevheri türbenin içine asmışlardı.

Üçüncü Mustafa Mekke sakinlerinin ve hacıların rahat etmelerine de çok önem verirdi. Emir-ül Ahır Mustafa Ağa'ya, Yembuu'dan Mekke'ye su getiren kanal ve kemerin tamir edilmesi ve temizlenmesi görevini vermişti.

İstanbul'da temelini attığı caminin inşaatı ile yakından meşgul oldu. Bu camide kullanılmış olan cilâli beş mermer sütun nadir güzelliğindedir. Bu sütunlardan üçü, Çatladı Kapısı'nın yanında bulunan ve Bukolion zamanına ait eski bir Bizans sarayının harabeleri arasında bulunmuştu. Diğer ikisi de Üsküdar'da Sultan Bayezid'in yaptırdığı bir caminin yakınından getirilmişti.

Üsküdar'da, Ayazma yakınında, Mihrimah Sultan'ın yaptırdığı Validesultan Camii vardı. Aynı yerde, yine Osmanlı soyundan ve yine Mihrimah adlı prenses tarafından bir cami daha yaptırılmıştı. Bu prenses Kanunî Süleyman'ın kızı ve Ve-zir-i Âzam Rüstem Paşa'nın eşi idi. Eser bittiği zaman buna pek çok kişi tarih düşürdü ki bunlardan biri Osmanlı tarihine geçmiştir. Çünkü bunu yazan vezir-i âzam idi.³⁷

Askeri Talim Ve Manevralar

Râgıp Paşa'nın akıllı yönetiminde hiçbir şey ihmal edilmiyordu ve sadrazam, padişahın atla gezmeyi sevmesinden bile yönetim için istifade etmesini biliyordu. Gerek askerin silâh kullanma maharetini arttırmak için, gerek milletin savaşı ruhunu uyanık tutmak için ve gerekse ona askerlik sanatını sevdirmek için, padişahın ata binme merakını bir talim ve ma-

³⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/312-313

nevraya dönüştürebiliyordu: Harikulade güzel bir yazlık saray olan Sâdâbad'm yakınında, lağımcılara yer kazdırıp sözde mayın döşetiyor, sultanın huzurunda askerler sık sık savaş hüneri gösteriyor ve bütün eyâletlere fermanlar gönderilerek, sipahi tımarlarında da aynı talim ve manevraların yapılması isteniyordu.

Böyle bir çalışma ve tedbir gerekiyordu. Çünkü, uzun süren barış devresinde askerler kılıç kullanma, mızrak fırlatma ve ok atma maharetlerini yitirmekteydiler. Oysa okçuluğun iyi öğrenilmesini müslümanlardan Hz. Muhammed de istemişti.

Râgıp Paşa emirler verip savaş gösterileri düzenlerken, padişahın savaş fikirlerini de uyanık tutmak istiyor ve bu gösterilere onu özellikle davet ediyordu. Genellikle III. Mustafa, sadrazamının fikrini almadan bir şey yapmazdı.

Sadrazamın diğer edebi eserleri arasında bulunan ve padişaha yazdığı kırkdokuz arizadan oluşan bir koleksiyon, Osmanlılarda, bu tür yazışmalar için en güzel örneklerden biri olarak kabul edilir. Bunlar bize, sadrazamın hangi hallerde, hangi vesilelerle hükümdara yazmak gereği duyduğunu, ne gibi önemli işlerde onun kararma başvurduğunu ya da merasimlere onu nasıl davet ettiğini de göstermektedir. Bunların gerçek anlamını verebilmek için bazı açıklamalar yapmamız gerekiyor:

Bu koleksiyonların yansını devletin önemli işleriyle ilgili raporlar oluşturuyor. Meselâ barış anlaşmaları, savaş ilânları, elçiler, eyâlet valiliklerine yapılan tayinler v.b. Diğer yansı da bayram ve merasimlerle ilgilidir: Sadrazamın hükümdarın filan veya falan saraya davet etmesi, mutlu bir geziyi iltifatını bildirme vesilesi sayması, bir hediyenin kabulünü istemesi, padişahın kan aldırması veya doktora muayene olması vesilesiyle sağlık durumunu sorması, hükümdarın ramazanını, kurban ya da ramazan bayramını tebrik etmesiyle ilgili yazılar.

Bu mektupların bir kısmında ise, sadrazam padişaha, yeni bir top dökülmesinde, yeni bir geminin denize indirilmesinde Tophane'yi veya tersaneyi ziyaret etme tenezzülünde bulunduğu için teşekkür ediyor. Bazüan da ilkbaharın gelmiş olması dolayısıyla yazılan tebriklerdir.

Okuyuculardan özür dileyerek, Râgıp Paşa'nın Nevruz günü, yani bahar bayramı dolayısıyla sultana yazdığı mektubun baş tarafını buraya alacak ve o tumturaklı üslûp hakkında bir fikir vermeye çalışacağız.³⁸

³⁸ Tabii yalnız konuyu arzedeşi hakkında bir fikir verecek, Paşa'nın yan üslûbunu veremeyecektir- (Ç. N.)

«...Hiç kimsenin hayalinde canlandıramayacağı Kadir-i Mutlak Yüce Allah'ın iradesiyle başlayan bahar, kışın şiddetli soğğundan kurtulan bahçe ve ağaçları yeniden yeşilliklerle kaplıyor; karanlıkları alev gibi delen, iyilikler saçan nurunu, bütün imparatorluğa yayıyor ve dünyaya hükmeden Şevketlû hükümdarının yolunu aydınlatıyor, taçlı parlak alınının ışıltısını en yüksek dereceye çıkarıyor!...

Her şeye gücü yeten Cenab-ı Hak, Şevket-meabların ebediyen yardımcısı olsun ve onu ihtişamının nuru ile kuşatsın!..

Şevketlû sultanım tebasının işlerini en iyi şekilde görsün ve halkının kuvvetlerini en yüksek gayeye ulaştırsın diye, onun bütün günlerini yaz dönencesi altında tutsun. Yeryüzündeki gölgesi olan şevketmeablarını daima korusun! Halifeliklerinin devamı ile şevketlû efendimizin dünyadaki umutlarının hasadını arttırsın!

Ulu efendimizin yüce hükümdarlığı ilkbahar günleri gibi iyilik versin; ihtişam ve iyilikte nevrüz bayramını aşsın diye, şan, şeref ve saadet çiçeklerine yeni bir parlaklık, yeni bir canlılık versin... Amin...»³⁹.

Bazı Meşhur Âlimlerin Ölümleri

O günlerde bir güneş tutulması olmuş ve I. Mahmud döneminde olduğu gibi tutulma olayı iki saat sürmüştü. Bu olay bazı saçma söylentilere ve birçok kötü yorumlara sebep oldu (25 Mayıs 1760 - 9 Şevval 1173). Bunun üzerine vaizlere bir emirname çıkararak, onlardan, bu saçma söylentilerin asılsızlığını halka ispat etmelerini istedi, imparatorluk vakanüvisi de, Kur'an'a ve Hadis'e dayanarak, manasız söylentiler için şu açıklamayı yapmıştı:

*Hz Peygamberin oğlu İbrahim'in öldüğü gün de güneş tutulmuş, bunu bu ölümle ilgili göre halka Hz. Muhammed şunları söylemişti: Güneş ve Ay Allah'ın iki harikasıdır, bunlar bir insanın ölmesiyle tutulmazlar»⁴⁰.

³⁹ Sadrazam Râgıp Paşa hükümdara bu mektupları şu vesilelerle yazmıştı: 1 — Padişahın kış sarayından yaz sarayı Mahbubiye'ye geçişinde; 2, 3 — Topkapı yakınında olan bu saraydan Boğaziçi'ndeki Beylerbeyi sarayına, buradan- da Eyüp'teki sarayına geçişinde; 4 — Ramazanın 25. gecesinde sultana sunduğu hediyelerin kabulü için; 5 — Ramazanın 28. günü, Leyle-i Kadir münasebetiyle; 6 — Ramazan bayramı dolayısıyla; 7 — Kurban Bayramı dolayısıyla; 8 — Nevruz münasebeti dolayısıyla; 9 — İkinci nevrüzde (yukarıda bir bölümünü tercüme ettiğimiz mektup); 10 — Sultanın bir kan aldırması vesilesiyle; 11 — Sultanın rahatsızlığı vesilesiyle; 12 ve 13 — Halvete çekilmesi dolayısıyla; 14 — Bir rahatsızlık dolayısıyla; 15 — Sultanın Tophane'yi ziyareti münasebetiyle; 16, 16 — Tuhfet-üTMülük (Sultanın bağışı dolayısıyla); Feyz-i Hiidâ ve Mansure adlı gemilerin denize İndirilmesi vesilesiyle; 19 — Hac kafilisiyle ilgili olarak; 20, 21 — Sultanı davet için...-
Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/313-315

⁴⁰ İnn es şemse vel kamer ayeten min ayetillahi la yunkesifan H mauti aha-din. Vâstf, s. 184.

Halkın, meşhur devlet adamlarının gerek tabii ölümle, gerek idam edilerek siyaset sahnelerinden ayrılmaları ile güneş tutulması arasında bir bağlantı kurması çok görülürdü. Defterdar Halim Paşa'nın yakın dostu Abdurrahman Bey'in idamı ile Kırım Kalgayı (veliahdı)'nın tabii ölümü de güneş tutulmasıyla ilgili görülmüştü. Ölen Kalgay'm yerine kalgaylığa, Kuban seraskeri Bahtiyarzâde Saadet Giray getirildi, bu seraskerlik ise Han'ın küçük kardeşine verildi.

Yine bu sıralarda, şiirleri ve birçok ilmî eseri bulunan Şeyh Abdullah Kaşgarî İstanbul'da, Saray'ın eski hocası ve Mekke kadısı Akkermanlı Mehmed Efendi de Kudüs'te vefat ettiler. Tarihçi Vâsıf bu âlimi (İranlı Nuriddin Muhammed bin) Cür-cani ile bir tutar. Felsefe ilmi bakımından da (yine İranlı) Teftazânî⁴¹ ile kıyaslar. Teftazânî Kazakhan ve Bey-davi'nin

⁴¹ Hamadanî, Naftazanî ve Curcanî. Bu isimler» büyük edib olarak sık sık örnek gösterilirler. Ak-kermanlı Mehraed de ikinci 'bir Taf tazânî veya ikinci bir Curcanî sayılmıştır. Bu iki âlimin hayatları ve eserleri üzerine burada kısa bir bilgi vermek yerinde olacak. Bunlar İbn Halikan'dan sonra yaşadıkları için onun Meşhurlar Tezîiresi'nde yer almıyorlar. Avrupalı şarkiyatçılar tarafından da çok az bilinirler. Sylvestre de Sacy (ünlü Fransız şarkiyatçısı) bile Chrestomathie (Klâsiklerden Seçmeler) adlı eserinde Curcanî'yi 'Cihani' olarak göstermiştir.

Sadeddin Mesud Bin Ömer Taf tazânî, Kadı Fah-reddin'in oğludur. Timur Han'ın (Aksak Timur'un) çağdaşı olan Kudbeddin ve Azaeddin'den ders almıştır. Büyük bir fâtihtir. Timur, onun ilmîne hayran kalarak himayesine almış ve Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) fethine çıkarken kendisiyle birlikte gelmesini rica etmiştir. Daha sonra Semerkant'a dönen Taftazanî, hicri 791'de (m. 1389) orada ölmüştür. Fakat naşı Serhas'a getirilmiş, kendisi için yaptırılan türbeye gömülmüş ve bu türbe zi-yaretgâh halini almıştır.

Taftazanî hicri 722 (m. 1322) yılında Taftazan'da doğmuş, henüz onaltı yaşında iken Şerhül-Tas-rifü'l-fzâl (İzzi'nin Tasrifinin Yorumu) adU eserini yazmıştır. Bundan on yıl sonra El-Miftah (Anahtar) adlı eserini vermiştir ki bunda, Sekkaki'nin Miftahü'l Ulûm adlı büyük ansiklopedisinin anahtarına, bu eseri anlama kolaylığına sahip olmanın önemini anlatır. Dört yıl sonra Şerhü'r-Risaletü Şemsiye (Şemsi Risalesi Yorumu) adlı kitabı ile yine bir yorum kitabı olan Tenkih'i yazdı. Harezm'de kaldığı dönemde (h. 768, m. 1366) El-trşad (Yol Gösterme) adlı eserini meydana gelirdi. H. 784 (m. 1382) yılında Semerkant'ta Makassid adlı yorum kitabını bitirdi. 789 (m. 1387) yılında El-Miftah'ın üçüncü cildini tamamladı. Herafta Hanefî Fetva-ları'nı, Serhasta fıkıhla ilgili eserini, Semerkant'ta Kur'an Tefsir'ini yazdı. Öldüğü zaman yetmiş yaşında bulunuyordu. Miftah yorumcusu olan Taftazanî'nin rakibi, Ali Bin Muhammed Bin Ali Eş-Şerifü'l-Curcanî idi.

Curcanî, daha çok «Seyyid Şerif» adıyla tanınır. Bu isim onun Hz. Peygamber sülâlesinden olduğunu belli eder. Hicri 740'ta (m. 1339) Curcan şehrinde doğdu. Timurlenk onun Taftazanî ile yaptığı bir münazarada ilmini takdir etmiş ve desteklemiştir.

Curcanî'nin elli kadar eseri vardır ve bazıları şunlardır: El-lzi'nin- tasavvufî görüşünün yorumlayan Mevakıf, Nasireddin Tusî'nin Tecrid adlı eserini şerh eden bir kitap, Keşşaf ve Kutbeddin'in eserlerinin yorumları, Feraiz (Farzlar) adlı eseri, karakterlerin gerçek mânalarını anlatan 'bir eser, çeşitli tarifleri bulduran Tarifat adlı diğer bir eser.. Baron Sylvestre de Sacy bu eserlerden 'bazı örnekler vermiştir.

Curcanî, hicri 816 (m. 1413) yılında, Şiraz'da, yetmiş altı yaşında öldü.

Sadzam Râgıp Paşa'nın adaşı olan Ragıp-is-fahanî, Râgıp El-İsfahanî adıyla tanınır. Kısaca Mu-hazarat denilen Muhazaratü'l-Üdeba ve muhavera-tü's-şuara ve'l-Bülâga adlı büyük eserin müellifidir. Ediblerin yazdıklarına, şair ve hatiplerle konuşmalarına dairdir. Güzel konuşma kurallarını gösteren Efaninü'l-Belâga, Kur'an'da geçen kelimeleri açıklayan Müfredat, Gazali'nin çok övdüğü ve istifade ettiği Şeriat adlı eserleri de vardır.

Gazali hicri 505 (m. 1111) yılında öldüğüne göre, Râgıp İsfahanî hicri beşinci asırda yaşamış olmalıdır.

Ünlü bir tarihçi olan Vessaf, daha çok «Ves-safül-Hazret» adıyla bilinir. Babasının adı Fazul-lahtır. İran'da hüküm süren Moğol İmparatorlu-ğunun yedinci hükümdarı olan Gazan Han zamanında yaşamış ve eser vermiştir. Ünlü eserinde Mengü Han'ın hükümdarlığından başlayarak, hicri yedinci asrın ikinci yarısına ve milâdi onüçüncü yüzyıla ait en önemli olayları anlatır. Bu tarih kitabı güzel üslûbu ile de meşhurdur ve müellifini, ünlü tarihçi Gazneli Mahmud'dan üstün tutulmasını sağlamıştır. Vessaf'ın Asya'da çok bilinen beş cildlik bu eseri Avrupa'da hemen hemen hiç bilinmiyordu. Eserin adı Teczi't-ül Emsar ve Tecidü'l-âsar'dır. Bu eserine hicri 690 (m. 1299) 'da

Kur'an tefsirlerine şerh yazmıştı.

Diyarbakır Valisi Çeteci Abdullah Paşa da vefat etti ve vaktiyle soyguncu Arap aşiretlerinden koruduğu hacıların hayır dualarını aldı. Abdullah Paşa, siyasî unvanının yanısıra büyük bir hattat ve edip olarak da tanınır. Onun, Tertibi Zi-ba (Süsleme Düzeni) adlı bir eseri vardır. Onu, meşhur Fira-rî Hasan Paşa'nın oğlu eski vezir-i âzam Seyid Abdullah Paşa'nın ölümü takip etti. Firarı Hasan Paşa, Padişah IH. Ahmed'-in ıslahat hareketlerinde başlıca rolü oynayanlardan biri idi ve nüfuzlu Dar-üs-saade Ağası Elhac Beşir Ağa'nın himayesiyle sadrazamlığa getirilmişti.

Sadrazam Râgıp Paşa, Çeteci Abdullah Paşanın yerine o günlerde Mutfak Kethüdası olan eski reis-ül kütta Bekir Efen-di'yi getirdi. Eskiden Reifendi ve Sadaret Kethüdası olmakla böbürlenen ünlü zengin Bekir Efendi, artık kendisine önem verilmediğinden, divanda rahatsız edici bir fazlalıkmiş gibi bulunmaktan şikâyet etmeye başlamıştı. Ragıp Paşa da ona hak verir gibi görünüyordu. Onun için ona Reifendi'ye bağlı olmayacağı bir eyâlet valiliğini tavsiye etmiş ve Abdullah Paşa'nın ölüm haberini bildirmişti. Daha sonra da onun Halep Valiliğine tayin kararını Sultan'm onayına sunmuş, Bekir Efendi de bu görevi kabul ederek ve üç tuğlu paşa unvanını da alarak Halep'e hareket etmişti.

Bekir Efendi'd en (yeni paşa) boşalan Matbah-ı Âmire ket-hüdalığına tbrahim Efendi getirildi ki, o da selefi gibi daha önce sadaret kethüdahğında bulunmuştu.

Meşhur Şeyhüislâm Vessaf Efendi de, ad benzerlikleri olan Çeteci Abdullah Paşa ve Abdullah Seyid Paşa'dan az sonra öldü (4 Haziran 1760 -1 Zilkade 1174).

Evvelce, Caferi mezhebinin hak olan diğer dört mezhep gibi tasdik edilip edilmemesiyle ilgili uyuşmazlığın halli için Nadirşah'a gönderilen elçi Mustafa Paşa'nın yanında Vessaf Efendi de vardı. Vessaf Efendi bu vesile ile İran'ın birçok eyâletini gezip görmüştü. İsfahan, Kandahar ve Semerkand'da

başlamış ve 711 (m. 1311) yılında, Hüdabende'nin hükümdarlığı zamanında bitirmiştir. Meşhur Beis-ül kütta Şirvanlı Ebu Bekir (ölümü h. 1136, m. 1725) bu eserin birinci cildini yorumlayan bir kitap yazmıştır. Gülşen-i Hülefâ (Halifelerin Gül Bahçesi) 'nin müellifi ve Arabşah'ın yazdığı Timur Tarihfinin mütercimi Nazmizâde, İstanbul'da Vessaf Tarihinin iki cildini yorumlayarak yayınlamıştır. Ayrıca bu müellif, anlaşılması güç deyim ve kelimeleri açıklayan çok değerli bir lügat de yazmıştır. 1174'-de (m. 1760) İbrahim Hanif Efendi de aynı esef için bir açıklama yazmış, 1161 (m. 1748)'de ölen Mevlana Nailî Ahmet Efendi ise, Ebu Bekir Şirva-ni'nin kaldığı yerden Vessaf'ın diğer tercüme ve açıklamasını tamamlamıştır.

Vessaf, Türklerin ve İranlıların Tacitus'u sayılır. Ebu Bekir, Nâill ve Nazmizâde'nin onun tarihini açıklayan ve yorumlayan eserleri ve yine Nazmizâde ve Hanif Efendi'nin lügatleri ile İbni Haldun'un kavram açıklamaları, Türkiye ve İran'da en mükemmel tarih ve siyaset araştırmaları olarak kabul edilir. Devlet adamlarının yetişmeleri için de bu eserlerin okunması ve incelenmesi yeter sayılır.

uzun süre kalmış, İstanbul'a döndükten sonra şiirlerinde Vessaf mahlasını kullanmaya başlamıştı. Vessaf, ünlü İran tarihçisinin adı idi. Yorulmak bilmeyen bu âlim, bir asır kadar süren uzun ömründe çok sayıda eseri şerhleriyle zenginleştirmiş, Unvan-ı Şeref adlı bir belagat kitabı da yazmıştı. Behçetnâme (Neşe ve Güzellikler) adlı bir eseri de vardır. Bunlardan başka tasavvufla ilgili bir kitabı, hattatlıktaki ustalığını gösteren tâlik yazıları bulunmaktadır. Vessaf Efendi ünlü şeyhülislâm Kara Halil Efendi'nin talebesi idi. Kara Halil Efendi'nin oğlu Abdür-rahim Molla, halen şeyhülislâm olan Veliüddin Efendi'nin oğlu Mustafa Raşid, eski vezir-i âzamlardan Rami Paşa'nın oğlu olan ve şair olarak 'Nailî' mahlasını kullanan Mustafa Bey de bir yıl sonra öldüler (Ağustos 1761 - Muharrem 1175).⁴²

İranlıların Bossuetsî Sayılan Vessaf Efendi

Bunlardan az sonra ikinci defterdar Salih Efendi de vefat etti. O da derin bilgi sahibiydi. Hitabetteki ustalığından dolayı Vâsif onu, Arap klâsiklerinin en iyi müellifleri olan Hariri ve Râgıp îsfahanî'nin modeli Bedîî Hamadanî ile bir tutar.

Salih Efendi masallardan, fıkralardan, nüktelerden, vecizelerden, şiir ve nesir yazılardan oluşan zengin bir koleksiyon bırakmıştır. O, yazma sanatma, İran'ın belagat şaheseri olan Ves-saf tarihini kopya ederek başlamıştı. Arapların Montesquieu (Monteskiyö)'sü olan îbni Haldun'un açıklamaları, İran'ın Bos-suet'si olan Vessaf'ın Tarihi, o devirde en meşhur İran ve Arap şaheserleriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok nâzın ve yazan, bu iki eseri inceleyerek üslûplarım geliştirmiş ve siyasetle ilgili temel bilgileri almışlardı.

îbni Haldun'un açıklamalarını Türkçe'ye Şeyhülislâm Pirî-zâde tercüme etmiştir. Vessaf'm tarihi de Nazmizâde tarafından bu esere eklenen bir lûgatle daha kolay anlaşılır hale getirilmiştir. Bir âlim olan İranlı Reisefendi Ebû Bekir'in ve Nai-î'nin yorumlarıyla bu kolaylık daha da arttırılmıştır.

Râgıp Paşa henüz Reis-ül küttao olduğu devirde, selevi Av-ni Efendi ile, Vessaf'm bütün eserini okumuşlardı. Defterdar Salih Efendi onu birkaç defa kopya etmiş ve kendisine şiirleri için bir mahlas arayan Abdullah Efendi de Gazan Han'ın öv-gücüsünün adından yani Vessaf'tan (ya da Vassaf'tan) iyisi-

⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/315-317

ni bulamamıştı.⁴³

İçeride Karışıklık

Kuruluşundan beri hiçbir zaman tam bir sükûnet içinde bulunmamış imparatorluğun içinde o günlerde meydana gelen kaşıklıklar, daha önceki ve sonraki durumlarla karşılaştırılmayacak kadar çoktu. Çıldır'da ve Bosna'da, hattâ donanma içinde ayaklanmalar, itaatsizlikler patlak verdi.

Ahıska sancağının veraset yoluyla sahibi bulunan Çıldır valisi Elhac Ahmed Paşa, Lezgilerle anlaşığı için azledilmişti. Onun yerine tayin edilen İbrahim Paşa Diyarbakır'dan Çıldır'a gelinceye kadar Ahmed Paşa kaçtı. Ama onu takibe gönderilen mabeynci Abdül Mehmed Paşa, yakalayıp başını vurdurdu, İstanbul'a gönderilen kellesi saray önlerinde teşhir edildi.

Elhac Ahmed Paşa'nın Akhisar'da yedi yılda yaptırdığı cami harikulade güzeldir. Anadolu'da en güzel kütüphanelerden birini yaptıran da odur. Bu kütüphanenin en önemli eserlerini oluşturan çok değerli ve nadir üç yüz elli el yazmasını Ruslar alıp götürdüler. Bu eserler halen Saint-Petersburg (bugünkü Leningrad) müzesindedir⁴⁴.

Eski Hac kafilesi cercebaşısı Abdurrahman Paşa'nın Karaman valisi iken isyanı bir esrar perdesiyle örtülüdür. Konya halkı Bâb-ı Âli'ye defalarca şikâyet mektubu göndererek bu valinin alınmasını ısrarla istemişti. Bunun üzerine Râgıp Paşa da onu azletmişti. Bu valiyi İstanbul'a dönmeye razı etmek için bir mabeynci gönderildi. Fakat vali, İstanbul'a dönmeye razı olmak şöyle dursun, mabeynciyi tutuklatmış, alelacele topladığı serseri grubundan oluşan askerlerle İstanbul üzerine yürüyüşe geçmişti. Bolu'ya gelince Bâb-ı Âli'den bir mektup aldı ve bunun üzerine gerisin geriye, doğum yeri olan Ka-raman'a döndü. Orada sakin bir hayat sürdürdü.

Vakanüvis Vâsıf'a göre Abdurrahman Paşa'nın bu hareketi, sadrazamla birlikte düzenledikleri bir oyun, bir muvazaa idi. Böylece sadrazam hükümdan korkutacak, ona her dediğini yaptıracaktı. Validen Bolu'ya kadar yürümesini, oradan Karaman'a dönüp beklemesini istemiş, kısa bir süre sonra onu yine makamına iade edeceğini söylemişti.

⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/318

⁴⁴ Vâsıf, bu cami ve kütüphanenin inşaatından söz etmiyor. 'Tiflis Gazetesi' nüshalarından birinde bundan söz ediyor ama, Ahmed Paşa'nın Ölüm tarihini hicrî 1176 olarak gösteriyor. Doğrusu 1172'dir. Bu yanlışlık Londra'da Çıkan 'Litterary Gazette' ile 'Bulletin des sciences historiques (Ağustos 1830)' de yanlışlıklara sebep oluyor ve bu kaynaklar, kütüphanedeki bazı eserlerin isimlerini de yanlış veriyorlar. Bu konuda Fralin'ın 1829'da Saint-Petersburg'da yayınlanan makalelerine bakılmalıdır. No. 13B. 139. 140.

Bu izahat doğru kabul edilemezse de, büsbütün uydurma da olmayabilir. Fakat bunu böyle yazan yalnız Vâsıftır ve olayı tarihine böyle geçirmekten korkmamıştır. Belki o, doğruluktan ayrılmayan bir vakanüvis olarak, Osmanlı sadrazamlarının devleti nasıl idare ettiklerini de göstermek istemiştir, öte yandan Abdurrahman Paşa gerçekten göreve yeniden alınmış ve üç tuğlu paşa unvanını da muhafaza etmiştir.

Bosna valisi Mehmed Paşa ise, bu eyâlet halkının onun zorbalığından ve adaletsizliğinden ısrarla şikâyet etmesi üzerine azledildi. Sadrazam onu azletmekle kalmadı, üç tuğlu paşa unvanını da kaldırdı.

Bir Önemli isyan olayı da donanmada görüldü: Kadırgalara bağlanan hıristiyan esirler isyan etmiş, oniki yıl önce benzer bir olayda olduğu gibi, donanmaya epeyce zarar verdir-mişlerdi. Bir Cuma günü, donanma İstanköy (bugün Yunanistan'a ait olan Kos adası) açıklarında demir atmış beklerken, Kaptan-ı Derya ve yardımcısı olan paşa namaz kılmak için karaya çıkmışlardı. Onların yokluğundan yararlanan esir hıris-tiyanlar nöbetçileri öldürmüş, amiral gemisini ele geçirmiş, bütün yelkenleri fora ederek Malta adasına kaçmışlardı.

Bu geminin sancağı padişaha Mekke şerifi tarafından hediye edilmişti. Dört köşesinde ilk dört halifenin adları, ortasında Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ın resmi vardı. Çevresinde de güzel bir hatla Zafer âyeti yer alıyordu.

Derya Kaptanı'nın gemisindeki işte bu sancak Malta limanında birkaç gün dalgalandı, Gemi ancak Fransız elçisi Ver-gennes (Verjen)'in aracılığı ile iade edildi. Vergennes bu işte, selefi olan Fransız elçisi Desalleurs gibi hareket etmişti.

Padişah bu olaya o kadar hiddetlendi ki, görevlerinde ihmalleri görülen Derya Kaptanı ve kaptan beyi hemen tutuklatıp cellada teslim etti. Sonra da kesik başlarını sarayın önündeki meydana attırdı (9 Aralık 1760 - 1 Cemaziülevvel 1174).⁴⁵

Kürk Sefası Ve Afyonkeşler

Üçüncü Mustafa, yasaklara uymayıp lüks elbise giyenler için idam fermanı çıkarmaya devam ediyordu. O günlerde yeni bir emirname ile hanedandan olmayanlara vaşak ve ka-kum kürk giymelerini yasakladı. Buna uymayanların meydan dayağına çekileceklerini de ilân etti.

⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/318-320

Yasaklanmış kürkleri evinden uzaklaştırmak suretiyle bu emre ilk uyan Sadrazam Râgıp Paşa oldu. Böyle ayrıntılarla uğraşmaya devam eden padişah, bir süreden beri Venedik'ten ithal edilen ve zenginlerin tercih ettikleri kumaşlar için de yasak koydu. Çünkü ileri gelenler, İstanbul'da dokunan kumaşlar yerine bunları armağan etmeğe başlamışlardı.

O günlerde kıymetli lüks kürkler giymek ve esrar kullanmak idareciler arasında da bir tutku halini almış ve tiryakilik tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Bir gün, âlim bir zat olan Ak-kermanî, bir kahve içmek ve biraz esrar çekmek için, Bektaşî dervişi olan dostlarından birini ziyarete gitti. Bektaşî ona, bu zararlı alışkanlığından dolayı hac farizasını yerine getirmeden bu dünyayı terkedeceğini söyledi ve bu kehanet doğru çıktı.

Defterdarlık memurlarından ve Mehmedpaşa Camii'nin mütevellisi olan Raci Bey de esrarkeş idi. Padişah bu camiye Cuma namazı için geldiğinde, önünde buhurdanlığı tutmak görevi ona aitti. «Fakat» diyor Vâsîf, «aşırı derecede esrar kullanması onu bir Öklid çizgisi kadar inceltmişti, sesi de kurbağa vıraklaması gibi çıkıyordu. Duyu organları bir mumyanın organları kadar cansızdı ve vücudu sanki bir şeffaf iskeletten ibaretti».

İşte bu zat, bir gün camide padişaha yol gösterirken, birden kuvveti kesilmiş, yere düşüp bayılmıştı. Padişah da ona acıyarak, isteğinin yerine getirilmesini emretmiş ve memuriyete girmek arzusu yerine getirilerek cebeciler teftiş amirliğine tayin edilmişti. Böylece Raci Bey, esrar sayesinde divan ağalarının seviyesine çıkmış bulunuyordu. Fakat, hakketmediği bu terfi, onun esrar tiryakiliğini arttırmaktan başka bir işe yaramadı.

Süleymaniye Camii'nin yakınında geniş bir meydan vardır ki buraya «Tiryakiler Pazarı» ya da «Esrarkeşler Pazarı» derler. Her akşam, güneş batarken, esrar ve banotu çekenler buraya üş üşürlerdi. Buradaki insanların hemen hemen hepsi soluk benizli, ince boyunlu, gözleri fersiz ve titrek yürüyüşü idi. Adım atmasını unutmuş gibiydiler ve mezardan çıkmış hortlaklara benziyorlardı. fiu adamlar, bir bardak soğuk su ile haplarını yutmak için ahşap dehlizdeki bir sofaya oturlardı. En güçlüleri zeytin tanesi büyüklüğündeki bu haplardan dört tanesini yutabilirdi. Bir saatten daha kısa bir süre içinde hepsi afyonun etkisine girer, kendilerinden geçerlerdi. Daha doğrusu her biri hayal ettiği âlemde yaşamaya başlardı. Alevlerden geçer, dalgalar üzerinde yürür, mutluluklar denizinde yüzerlerdi. Gökyüzü onlara tamamen açıldı. Vaadedilen cennete ulaşır, buradaki mutluluğu paylaşırlardı. Her yerde inci köşkler çıkardı karşısına, her

tarafıta billur gibi berrak kaynaklar görürlerdi. Dolgun göğüslü, kara gözlü, vücutları sedef gibi beyaz, albenili huriler tarıfsız zevkleri yaşamaya davet eden bakışlarıyla onların duyularını uyandırırıldardı.

Dağdaki İhtiyar'ın müridlerine vaadettiği cennet de bundan başkası değildi ⁴⁶. Şeyh, önce biraz afyon vererek mü-ridlerinin cesaretlerini arttırır, sonra onları hayatlarını hiçe sayar hale getirirdi. Homeros'un sözünü ettiği nepenthes de bundan başka bir şey olmasa gerek ⁴⁷.

Prusya İle Dostluk Anlaşması

Râgıp Paşa'nın sadaretinin sonlarma yaklaştığımız için, iş başına geldiği günlerde olduğu gibi, şimdi de Bâb-ı Âli'nin Avrupa devletleri karşısındaki durumunu ve onlarla münasebetlerini bir kere daha anlatmamız gerekiyor.

Bâgıp Paşa politikasının son döneminde alınan en önemli tedbirlerden biri de şu idi: Prusya ile imzalanan dostluk anlaşması. Bu anlaşma Bâb-i Âli politikasında önemli değişikliklere sebep olmamıştır, ama, Râgıp Paşa daha uzun ömürlü olsaydı, büyük değişikliğin kaçınılmaz olacağı anlaşılıyordu. Prusya'nın Bâb-ı Âli ile ittifak kurmak teşebbüsleri otuz yıldan beri başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Bu açıdan bakılınca, nihayet gerçekleşen bu anlaşmadan dolayı, Râgıp Paşa'nın Osmanlı devlet adamları arasında yüksek bir mevkii olduğu ve yepyeni yolların açılmasını sağladığı inkâr edilemez.

Gerçekten de, vakitsiz ölümü engellemeseydi, Râgıp Paşa bu dostluk anlaşmasını bir tedafüi ve tecavüzî (savunma ve saldırma) amaçlı ittifak haline dönüştürmekte gecikmeyecekti. Böyle bir ittifakı II. Frederik bütün gayretiyle gerçekleştirmeye çalışıyor, İngiltere ise Bâb-ı Âli'yi var gücüyle tahrik ederek Avusturya'ya savaş açılmasını istiyordu. Ancak, sadrazamın ölümüyle, o güne kadar gerçekleşemeyen büyük projeler Avusturya'yı endişelendirmeye başladı.

⁴⁶ Hammer'in «Dağdaki İhtiyar- dediği kişi. Haşhaşiler tarikatım kuran Şeyh-ül Cebel (Dağın Şeyhi) Hasan Sabbah'ttr. 1090 yılında bir baskınla Kazven yakınındaki Alâmut Kaksi'oi ele geçiren Hasan Sabbah, düşmanlarını, haşhaşla sarhoş ettiği adamlarına öldürtürdü. Haşhaşla, uysal ve bayatını hiçe sayarak verilen görevi yapmaya hazır duruma getirilen fedailer pek çok cinayet işlediler. 1092'de Melikşah'ın veziri Nizam-ül Mülk böyle öldürülmüştü. Selçuklular bu kaleyi ele geçiremediler. Alâmut Kalesi'nin zaptı ve şeyhlerinin öldürülmesi ancak Hülagü zamanında, 1256 yılında oldu.

Fransızlar Hashaşilere «hachischen haşışen» derlerdi- Fransızca «katil» anlamındaki «assasin-asasen» kelimesi de buradan gelir. Hashaşier Halep'teki Selçuk Beyi Rıdvan'ın yardımı ile Suriye'ye de geçmişlerdi. Buradaki Haşhaşilerin hâkimiyetine de 1277'de Baybars son verdi. (Çevirenin notu)

⁴⁷ «Nepenthes», eski kayıtlara göre, usaresi ağırları dindiren ve üzüntüyü unutturan bir bitkidir. Mısır'da yetişirdi. Râşîd Tarihi'ne göre bu *banotu>dur. Nepenthes "in çoğulu «Kopt-kıpU» seklinde söylenir. Homeros'un İlyada'sında nGoenthes, korkusuz Apollon'un bir lâkabıdır (Çevirenin notu)

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/320-322

Daha çok De Bexin (Dö Rekzen) adıyla tanınan Hauden, Silezya'nın Hirschberg şehrinde doğmuştu. Önce tüccar Hüsç'-ün yanında çırak olarak çalışmış, sonra Avusturya ordusunda sancaktar ve nihayet Prusya ordusunda teğmen olarak görev yapmıştı. II. Frederik, Sultan Osman'ın tahta çıkışını kutlamak için işte bu Rekzen'i elçi olarak İstanbul'a göndermiş ve ona, Bâb-ı Âli ile bir dostluk anlaşması yapması için tam yetki vermişti, Fakat, daha yukarıda da söylediğimiz gibi, Rekzen bu teşebbüslerinde başarılı olamayıp Berlin'e dönmüştü,

Frederik, Rekzen'i İstanbul'a ikinci defa gönderdi ve bu sefer görevini başardı. Gizlilik içinde yürütülen ve Fransa ile Avusturya elçilerinin ancak bir kısmına vâkıf oldukları müzakerelerden sonra, Rekzen, Prusya adına Bâb-ı Âli ile sekiz maddelik bir dostluk anlaşmasını gerçekleştirdi (29 Mart 1761 - 22 Şaban 1174).

Bu anlaşmanın muhtevası Bâb-ı Âli'nin daha önce Napoli, İsveç, Danimarka ile yaptığı ticaret anlaşmalarından pek farklı değildi. Özetle ticaret serbestliğini belirtiyor, gümrük hakkını yüzde üç olarak tespit ediyor, Osmanlı İmparatorluğu'daki Prusyalı elçi ve konsolosların hak ve imtiyazlarını belirtiyor, Prusya tebasının yargılanma hakkı onlara veriliyordu: Fakat, müslümanlarla Prusyalılar arasında dört bin kuruşu aşan dâvalar İstanbul'da görülecekti. Silahlı olarak yakalanmaları ve Bâb-ı Âli'nin savaşta olduğu yabancı birliklerle temas halinde bulunmaları hali dışında, Prusya tebalıların serbest olacakları, bu anlaşmanın 6. maddesiyle sağlanıyordu. Son bir madde ile, fayda mülâhaza edildiği takdirde iki tarafın müzakereleri yeniden başlatabilecekleri zikrediliyordu⁴⁸.

Dö Rekzen tam yetkili Prusya elçisi olarak bu anlaşmayı imzaladıktan sonra, huzura kabul edilerek, anlaşmanın padişah tarafından onaylanan nüshasını aldı. Fevkalâde elçi sıfatıyla de, dört ay sonra II. Frederik'in onayını da taşıyan nüshasını getirdi (27 Temmuz 1761).

Rekzen, misyonunda başarılı olması için, Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin İstanbul elçisi Porter'in gayretli desteğinden başka, tercüman Ghika'nın kayınpederi Giacomo Riso*-nun, sadrazamın hekimi Ipsilanti'nin, defterdarı Ali Ağa'nın, Boğdan voyvodasının habercisi Drako'nun saray nezdindeki nüfuz ve aracılıklarından da yararlanmıştı. Bu Drako daha sonra, yukarıda da söylediğimiz gibi, evini kundakladıkları iddiasıyla iki müslüman

⁴⁸ Türklerin 22 Şaban tarihli bu anlaşması Viyana arşivlerinde bulunmakta*dır. 22 Şaban, 29 Mart'a rastlıyor. Demek ki Martens'in verdiği 22 Mart tarihi yanlıştır. Bu belgenin İtalyanca nüshası da Berlin arşivlerinde.

köleye eziyet ettiği için. bu kölelerin suçlulukları ispat edilmiş olmasına rağmen, idam edilmişti. Öte yandan Ali Ağa, mevki ve yardım isteyenlere karşı fazlaca yardım ettiği için Kıbrıs'a sürüldü. Dö Rekzen'in kendi sarayından aldığı seksen bin kuruşluk tahsisatın bir bölümünü bu aracılara vermiş olması pek muhtemeldir.

Öte yandan Rusya elçisi Obreskov ve Avusturya'nın ortaelçisi, Bâb-ı Âli-Prusya anlaşmasının karşılıklı olarak onaylanmasını engellemek ve iptal ettirmeye çalışmak için, kendi saraylarından yüzer bin duka altın istediler. Fakat Viyana ve Petersburg'ta bunun bir yarar sağlayıp sağlamayacağına karar verilinceye kadar, anlaşmanın onaylanmış nüshaları teati edilmişti. Bu, Türklerin onayladığı nüshayı Berlin'e götürmekle görevli Prusyalı kuryenin öldürülmesi yüzünden meydana gelen gecikmeye rağmen olmuştu. Prusyalı kuryeyi, Ay-dos'a varlıklarında, ona refakat eden bir yeniçeri öldürmüştü. Derhal yakalanan yeniçeri, kendisine Rekzen tarafından vaa-dedilen dokuz yüz kuruşu kuryenin vermediğini, bu yüzden çıkan kavga yüzünden onu öldürdüğünü iddia etti.

Rus sarayının fevkalâde elçisi Prens Schachowsky (Şa-hovski), hükümdarının III. Mustafa'nın tahta çıkışını kutlayan mektubunu, İstanbul'a ancak bir yıl sonra getirdi. Sadrazam tarafından kabul edilen elçi prens, Türk elçisi Osman Efendi'nin, sultanın itimadnâmesini imparatoriçeye kendi eliyle vermesine müsaade edilmediği için küstah ve kaba hareketlerde bulunduğunu, bu davranışıyla bütün sarayı çılgına çevirdiğini söyledi.

Polonya sarayı İstanbul'a fransisken (Françesko tarikatine mensup) Thomas Morewicki'yi göndermişti. Bu görevli Fransız elçi Vergennes, Venedik maslahatgüzarı Foscari, elçi Schwachheim ve Napoli görevlisi Ludolf ile karşılaşacaktı. Görevi, Bâb-ı Âli'den, Kudüs'te hıristiyanlara ait kutsal yerlerin katoliklere verilmesini istemektir. Fakat kısa bir süre önce Pa-dışah bir hattı şerif ile bu yerleri Yunanlılara vermişti. Onun için Verj en ve meslekdaşları bu teşebbüsten hiçbir sonuç alınamayacağına hükmettiler. Zaten onların din işlerine karışmaları da zordu. O günlerde Fransa'nın himayesinde bulunan Cizvit, Dominiken ve Kapüsen tarikatlerine bağlı katolik kiliselerine pek hoş bakmıyorlardı. Fransız elçisi, limni'de sürgünde bulunan Boğdan Prensi Rakoviza'nın çevirdiği dolaplara, entrikalara karışan tüccar Linchon'un öldürülmesiyle ilgili olarak tazminat taleplerine olumlu bir karşılık alamamıştı. Ona bu adamın Fransız olduğu için değil, Boğdan boyarının tespit ettiği entrikalarından dolayı idam edildiği cevabı verilmişti (14 Mart 1760).

Bununla beraber hıristiyan esirlerin bir ayaklanma sonunda Malta'ya kaçırdıkları Derya Kaptanı'nın gemisini İstanbul'a iade etmeleri, yukarıda da söylediğimiz gibi, Vergennes'in aracılığı ve isteğiyle olmuştu.

Aynı yılın sonların doğru İngiliz elçisi Porter, III. Georges (Jorj)'un tahta çıkışını bildiren tebliği ve yeni itimatnamesini Bâb-ı Âli'ye sundu (24 Aralık 1760). Napoli elçisi Ludolf ise ispanya kiralının iki mektubunu da getirdi. Napoli'den Mad-rit'e döndüğünü ilân eden kiral, Napoli ile imzalanan dostluk anlaşmasını tasvip ediyor ve Bâb-ı Âli'den ispanya ile de böyle bir anlaşma yapılmasını istiyordu. Fakat Ludolf'un bu konudaki teşebbüsleri sonuçsuz kaldı.

Avusturya elçisi Schwachheim da Bâb-ı Âli nezdindeki teşebbüslerinden bir sonuç alamadı. Onun asıl vazifesi Prusya elçisinin misyonunu engellemektir. Bununla beraber Bâb-ı Âli'den, Erdel sığırtmaçlarının sığırlarını yaz boyunca verimli Eflâk meralarında otlatmalarına müsaade eden bir ferman alabildi ⁴⁹.

Swachheim, Rekzen'in Bâb-ı Âli ile imzalanan anlaşmayı bir tedafüi ve tecavüzi (savunma ve saldırma amaçlı) ittifaka dönüştürme müzakerelerinde epeyce mesafe alındığını bilmiyordu. Avusturya için çok tehlikeli olan bu tasarımı, Schwachheim'in yerine ortaelçi tayin edilen Penkler bulup çıkardı. Ama bu, Râgıp Paşa'nın ölümünden sonra oldu. ⁵⁰

Prenceslerin Doğumu

İkinci kızı Şahsultan'ın dünyaya gelişiyle çok sevilen III. Mustafa'nın mutluluğu, bir erkek çocuğu olunca daha da arttı. Bu çocuk Gürcü bir cariyeden doğmuştu (24 Aralık 1761 -27 Cemaziülevvel 1175).

Bu olayın lâıykı ile kutlanması için bütün İstanbul aydınlatıldı, yedi gece şehir bir ışık denizi halini aldı. Bundan sonra üç gece de limanda (Haliç'te) binlerce fenerle süslü gemilerin suya vuran ışıklan, istanbullulara en güzel manzarayı sunmuş oldular. Bu vesile ile her taraftan tarih düşürülmüş mısralar geldi ve pek çok mahkûm serbest bırakıldı. Fakat bu şenliklerden az sonra, henüz beşikteyken nişanlanan büyük kızı Hibe-tullah Sultan'm

⁴⁹ Schwachheim, Viyana'ya hareket etmeden önce, Milanolu Bernardo Nobili De Grocinal'i de hapisten kurtarmıştı (15 Kasım 1761). Olympia Marla Sa-netti isimli Romalı bir kadından da birçok mektuplar almıştı. Sadrazam Râgıp Paşa'nın kardeşi olduğunu iddia eden bu kadın, Schwachheim'dan kendisine ve iki kızına yardım etmesini istiyordu. Avusturyalı tercüman Gaspar Momar 1761 yılının sonlarına doğru öldü. Biancfai ve Testa İstanbul'da kaldılar. Thugut Essek ve Jenisch tercümanı sıfatıyla PŞterwardin (Varadin)'e geçti.

⁵⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/322-326

ölümü ile, sultanın sevinci üzüntüye dönüştü. Devletin bazı meşhurlarının ölümü de bunu ve umumi üzüntüyü arttırdı.⁵¹

Meşhur Adamların Ölümü

Önce, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu olan Said Meh-med Efendi vefat etti. Fransa ve İsveç'te elçi olarak bulunmuş, nişancı, defter emini, kethüda ve nihayet sadrazam olmuştu. Beş ay sonra sadrazamlıktan azledilmiş, önce Konya, sonra Kahire ve nihayet Adana valiliklerine getirilmişti. En çok sevdiği ilim dalı olan tıpîa ilgili ve çok değerli bir eseri vardır (Ekim 1761 - Rebiülevvel 1175).

Şeyhülislâm Ebülhayr Ahmed Efendi'nin oğlu Damadzâde Feyzullah Efendi de aynı dönemde öldü. Damadzade Feyzullah Efendi iki defa şeyhülislâm olmuştu. Babası gibi o da Bursa'-da doğmuştur. Türbesi Sütlüce'dedir. Osmanlı kayıtlarında onun •büyük bir musiki âlimi olduğu söylenir.

Şair Nevres'in adından daha önce de söz etmiştik. Onun tarih düşüren mısraları I. Mahmud devrinde yapılan birçok eseri süslemektedir. Nevres'in divanı o çağın en güzel eserlerinden biri sayılır. Hikmet Efendi gibi o da hicivlerinde aşırı gittiği için istanbul'dan sürüldü ve az sonra da üzüntüsünden öldü.

Yine aynı dönemde Bağdat Valisi Süleyman Paşa da altmışaltı yaşında iken öldü. Aslen Ahmed Paşa'nın Memlûk beyi idi ve Nadirşah'a karşı yapılan savaşta büyük yararlılık göstermişti. Efendisinin ölümü üzerine kendisini Bağdat valisi ilân etti. Bâb-ı ÂH bu görevi Mehmed Paşa'ya vermiş ise de, bazı Kürt ve Arap aşiretlerinin desteği ile, padişaha vali olarak tayinini kabul ettirdi. Onun zorla elde ettiği valiliği onaylayan hattı hümâyunun hemen hemen tamamı Vâsıf tarihinde bulunmaktadır ve çok görülen bu zorunlu tayinlerde kullanılan üslûp için güzel bir örnek sayılabilir. Bu hattı hümâyun, Bâb-ı Âli'nin kararına aykırı olarak eyâlet idaresini zorla ele geçiren Paşa'nın, daima sadık kalacağı taahhüdünde bulunduğu için Padişah tarafından affedildiğini, kendisine lütuf yolunun tekrar açıldığını belirtmektedir.

Süleyman Paşa cesur, cömert bir adamdı. Düşmanlarına korku salmıştı. Her zaman başarılı olan gece harekâtından dolayı Araplar ona «Mızrak

⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/326-327

Babası» ve «Gecelerin Belâsı» lâkaplarını takmışlardı.

Aynı yıl, meşhur reis-ül küttap Tavukçubaşı'nın damadı Vali Bekir Paşa da Kahire'de öldü. Daha evvel, Bekir Efendi'-nin Matbah-ı Âmire Emini iken Halep Valiliğine nasıl getirildiğini anlatmıştık. Bekir Paşa şöhretini çok zengin oluşuna borçluydu. Reis-ül küttaplığı ve sadaret kethüdalığını satın almıştı. Kayınpederinin ölümünde çok büyük vergi alınmış olmasına rağmen serveti yine muazzamdı. Öldüğü zaman evinde bin kese altın buldular ki, bu yarım milyon altın kuruş ediyordu. Bu muazzam servet ona kayınpederi Mustafa Tavukçu Efendi'den miras kalmıştı. Çok genç olduğu bir sırada, Viyana'ya elçi olarak giden Tavukçubaşı'na tütün muhafızı olarak refakat etmişti. Cirit atmada çok hünerli idi ve hedefe hiç şaşmadan isabet ettirmekle ün yapmıştı. İmparator Charles VI'nın sarayındaki asilzadelerin imparatora hünerlerini göstermek için düzenledikleri bir cirit oyununa genç Bekir de katılmıştı. Bir ara, bindiği at anî bir hareket yapınca Bekir'in dengesi bozulmuştu. Ama, tam düşeceği sırada, eyerden yukarı doğru sıçramış ve yere, ayaklan üstüne, dimdik inmişti. Sonra, beden hareketinde gösterdiği kıvraklığı bu defa zekâ kıvraklığı göstererek "devam ettirmiş, seçkin kalabalığa ve imparatora bir gösteri olsun diye bunu isteyerek yapmış gibi görünmüştü. İmparatorun yanında bulunan Türk elçisi de, işin aksini bilmesine rağmen, genç Bekir'in beden ve zekâ kıvraklığını takdirle karşılamış ve övmüştü, imparator da gösteriye hayran kalmıştı. Va-kanüvis bu olayı kaydederken, gösterinin yalnız binicilik bakımından değil, diplomatlık bakımından da bir örnek olduğunu söylemektedir.

Bekir Paşa'nın ölümünü, yukarıda da adından söz ettiğimiz zeki ve kültürlü bir kişi olan Hikmet Efendi'nin babası Ab-bas Efendi ile, Ahır Emin Mustafa Efendi'nin ölümleri takip etti. Mustafa Efendi, Mekke'nin su kemerlerini ve kanallarını tamir ettirmekle görevlendirilmişti.

Baltacı Mehmed Paşa'nın oğlu, Pruth anlaşmasını imzalayan eski silahdar Mustafa Paşa, Dimetoka'da öldü. Gözden düşerek üç tuğlu paşa unvanını kaybetmiş ve buraya sürülmüştü.

Bu büyük adamların tabii ölümleri, surre emininin (yani hac zamanında Mekke ve Medine'ye padişah tarafından yollanan para ve diğer armağanları götüren alayın sorumlusu) idamından daha geniş yankı uyandırdı. Surre emini, mağazaları teftişle görevli olduğu sırada haraç ve rüşvet aldığı iddia-sıyla idam edilmişti.

Yine o günlerde, bir kadın, elbiselerine sarılı olarak esir pazarının kapısında asıldı. Suçu, onun da efendisi olan esir tüccarının çocuklarını

intikam almak için öldürmüş olmasıydı. Bu olay heyecan ve üzüntü uyandırmadı.

Bütün bu ölüm ya da idam olayları, Prenses Şahsuîtan'ın doğumu ile Mihrimah Sultan'ın doğumları arasında geçen on-sekiz aylık zaman içinde olmuştu. Mihrimah Sultan'ın doğumu münasebetiyle şehir beş gece aydınlatıldı.⁵²

Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın İki Defa Değiştirilmeleri

İmparatorluğun yüksek mevkilerinde bulunan devlet adamları arasındaki azilleri ve değişimleri de anlatmamız gerekiyor. Bunların listesi her yıl Ramazan bayramının ilk günlerinde yayınlanır. Değişikliklerin en önemlileri, sadaret kethüda-lığına, reis-ül kütüplükte, şeyhülislâmlık ve kaptan paşalıkta meydana gelenlerdir.

Sadaret kethüdalığına beşinci defa getirilen Hamza Ha-mid Efendi, Râgıp Paşa'nın büyük destek ve himayesine rağmen azledildi. Bu azil Râgıp Paşa'nın rızası hilafına yapılmıştı ve saraydan çok nüfuzlu birinin tesiriyle olduğu için Râgıp Paşa da direnemedi. Onun yerine «Şatırzâde» lâkabı ile tanınan eski reisefendilerden Kâşif Mehmed (Emin) Efendi getirildi. Bu terfi, hiyerarşide alt kademede bulunanların bir üst dereceye kaydırılmalarına sebep oldu. Bunun sonucu olarak da Recai Elhac Mehmed Efendi Reisefendiliğe geldi, tezkire-i sani tezkire-i evvel oldu. Sadrazamın divan kâtibi tezkireciliğe, bu kâtibin muavini başkâtipliğe yükseldi. Şeyhülislâm Âsim Efendi aynı zamanda meşhur bir tarihçi idi ve daha çok Çele-bizâde ismiyle tanınırdı. Bu şeyhülislâm ölünce, Râgıp Paşa onun yerine Veliyüddin Efendi'nin getirilmesini hükümdara teklif etti (5 Eylül 1761 - 5 Sefer 1175). Fakat kısa bir süre sonra, Veliyüddin Efendi'nin çok hırçın tabiatlı oluşu yüzünden, bu görev eski Rumeli kadısı Bekirzâde Ahmed Efendi'ye verildi.

Sadrazam, padişah nezdindeki nüfuzunu sarsmamak için, yüksek mevkie yapılan tayinlerde onun fikrine göre hareket ederdi. Bu yüzden, Padişahı da hoşnut etmek için, Hasan Paşa'ya Özi valiliğini teklif etti. Fakat Hasan Paşa'nın, uhdesinde bulunan derya kaptanlığından vazgeçmesi şartını koştu.

Hasan Paşa bu yeni düzenlemeden memnun kalmayınca, ona devlet

⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/327-329

hazinesinden «yol masrafı* olarak elli bin kuruş (yirmi beş bin altın) vermeyi de vaadetti. Fakat Hasan Paşa bunu da kabul etmeyince, padişah onun vezirler listesinden çıkarılmasını emretti ve Girit'e sürdü. Ondan boşalan Kaptan-ı Deryalığa Kethüda Mehmed Paşa getirildi, ama o da bu makamda pek az kaldı ve sonra Mısır valiliğine tayin edildi. Bu defa Kaptan-ı Deryalık Küçük Mustafa Paşa'ya verildi.

Sadrazam, önceki Sadaret Kethüdası Hamza Efendi'nin azledilmesindeki haksızlığı telâfi etmek için onu önce eski ve artık pek geçerliliği kalmayan Nişancı (Tuğracı) Bekir Bey'in yerine tayin etti, ama az sonra üç tuğlu paşa rütbesiyle Selanik Valisi yaptı.

Belgrad Valisi ve vezir Ali Paşa'nın oğlu Abdi Paşa'nın devlete yaptığı çok yararlı hizmetler, Râgıp Paşa gibi bir sadrazam tarafından görmezlikten gelinemezdi. Abdi Paşa Belgrad Kalesi'ndeki yamakların isyanını kendi dirayetiyle bastırıldığı için padişahın da teveccühüne mazhar olmuştu. Sadrazam ise onu vezirlerin üstün başarısını simgeleyen altın kaftanla taltif etmişti. Abdi Paşa Belgrad valisi olarak kalırsa âsiler intikam almak amacıyla yeniden ayaklanabilirler düşüncesiyle, onu aynı sıfatla SiÜstre'ye nakletti (23 Temmuz 1762 - 1 Muharrem 1176).

Belgrad Valiliğine, o sırada Kaptan-ı Derya bulunan Vezir Mehmed Paşa getirildi. Bu uygulama ise Dar-üs-saade Ağası Mehmed Efendi'nin bazı entrikalar çevirmesine sebep oldu. Dar-üs-saade Ağası Mehmed Efendi şehzade Selim'in doğduğunu müjdelediği zaman Mehmed Paşa kendisine on kese para ile bir vaşak kürk hediye etmişti, oysa aynı haberin müjdesi olarak sadrazam kendisine kırk kese para ile şahane bir samur kürk vermişti. Vezir Mehmed Paşa'nın kendisini küçük gördüğü, istiskal ettiği düşüncesiyle, onu azlettirmek için çalışıp durdu.⁵³

Râgıp Paşa'nın Ölümü

O günlerde meydana gelen bir güneş tutulması tam onbeş dakika sürdü ve bu olay, iki gün önce İstanbul'u kasıp kavuran bir kasırga kadar halkı korkuttu. Kasırga sırasında Sultanba-yezid Camii'nin bir minaresine yıldırım düşmüş ama bir zarar vermemişti⁵⁴. Bundan bir sene evvel de buna benzer bir fırtına olmuş, yıldırım Lâleli'deki Validesultan Camii'nin minarelerini

⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/329-331

⁵⁴ Vâsıf Tarihi'nde bu olayın tarihi 29 Rebiülevvel 1178 olarak gösteriliyor ki miladî 18 Ekim 1762ye rastlar.

yıkılmıştı⁵⁵. Bu olay, Sadrazam Râgıp Paşa'nın kurduğu kütüphanenin bizzat onun tarafından temele ilk taşın konduğu güne rastlıyordu.

Sadrazam Râgıp Paşa'nın kurduğu kütüphane ve medresenin yapımı onsekiz ayda tamamlanmıştı ve sadrazam, sarayında o güne kadar biriktirdiği bütün kitapları buraya nak-letmişti. Yeni kütüphanenin müdür ve kâtabi ile medresenin müderrisini paşa bizzat tayin etmişti. Medresede kırk genç parasız öğrenim görecekti. Ayrıca kütüphaneye güzel bir çeşme yaptırmıştı ki, vakanüvis bu olayı anlatırken çeşme için «İlme susamışların susuzluğunu giderecek» cümlesini kullanmıştır.

İstanbul'daki kütüphanelerin hiç biri Râgıbpaşa Kütüphanesi kadar güzel süslenmemiştir. Bu yapının tavanından saigkan avizeler ve avize sütunları birer sembol gibidir- Bunların bazı yerlerinde din ve ahlâkla ilgili vecizeler yer alır. Bu vecizelerden biri şudur: «Ameller onlardaki niyete göre değerlendirilir.» Orta kısımda ise şöyle deniyor: «Bana doğru yolu yalnız Allah gösterir.» Üçüncü hat ise bir besmele-i şeriftir. Duvarlarda, Peygamber'e yazdığı kaside (Kaside-i Bürde) ile ünlü Busirî'ye ait altın yaldızlı mısralar yer alır. Bir müslü-man kütüphanesinde görülebilecek en güzel süslemeler bunlardır.

Bu eserin yapımı tam olarak bitmeden, kubbesi yıkıldı. Bu kazayı, kütüphaneyi yaptıranın geleceği için fena bir işaret sayanlar oldu. Râgıp Paşa bu olaydan kırk gün sonra öldüğüne göre kehanetin doğru çıktığı söylenebilir.

Râgıp Paşa altmışbeş yaşında öldü. Türbesi kendi yaptırdığı kütüphanenin yanındadır. Bu türbenin ve çeşmenin yanında yakınlarının kabirleri de yer alır. Onun ve yakınlarının kabirleri yaldızlı parmaklıklarla ve bu parmaklıklar da güzel hatlarla süslüdür.

Mezarların bulunduğu yerde mermer saksılar da vardır ki, bu saksılarda güzel kokulu bitkiler bulunur. Saksılar müs-lümanlar için «semavî kokular saçan kutsal çanaklardır⁵⁶.

Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Edebiyatına Toplu Bakış

⁵⁵ 12 Muharrem 1175, yani 13 Ağustos 1761 tarihinde.

⁵⁶ ConstaniInople et le Bospfaore (İstanbul ve Boğaziçi) C I, s. 400- Râgıp Paşa'nın kabrindeki hat şudur: «Her şeye gücü veren Hüvel-baki Allah adıyla. Bu güzel eserin müellifi ve bu güzel tesislerin banisi Sadrazam Râgıp Paşa'dır. Müminler onu Rahim ve Rahman olan Allah'a tevdi etmişlerdir. Cennet kokulanıyla kuşatılan ruhuna fatiha !•

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/331-332

Râgıp Paşa'nın türbesinden Osmanlı edebiyatına bir göz atalım.

Bu devrin edebî eserleri çoktur ama maalesef çok önemli değildir. Bu devrin başlıca fakihlerinden, tarihçilerinden ve şairlerinden, onların âlimler âlemine girişlerinden veya ölümlerinden yeri geldikçe söz etmiştik. Şimdi, Karlofça ve Kaynarca barışları arasında kalan süredeki ilim ve kültür hareketlerinin bir özetini vermemiz gerekiyor.

Bu dönemde, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, din ve hukuk ilmiyle ilgili eserler, hem sayı hem önem bakımından diğer eserlere göre çok daha fazladır. Fakat müslümanlar için çok önemli olan şeyler Avrupa edebiyatı için pek Önemli değildir. Hz. Peygamber'in hayatı, misyonu, Kuran-ı Kerim'in tefsirleri, îslâm ilmi-halleri ve tasavvuf konularında ananevi ve dogmatik temel eserler, (Avrupalı) tarihçi için ikinci derecede ilgi çekicidir. Aynı sebepten dolayı fıkıh eserleri de pek önemli sayılmaz. Çünkü bunlar, muhteva itibarıyla müslüman-ların sivil hayatlarıyla ilgilidir. Bu eserlerin en önemlilerini fetva koleksiyonları ve içtihatlar (sukûk) oluşturur. Bunların da en önemlileri, yaklaşık on bin fetva derleyen Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi ⁵⁷ ile Şeyhülislâm Dürzizâde Esseyid Mehmed Arif Efendi'dir. Dürzizâde'nin derlemesi Fetvaların Sonucu ⁵⁸ adını taşır ve bin sekiz yüz fetvadan oluşur ⁵⁹.

Bunlardan sonra Şeyhülislâm Ali Efendi'nin derlemesi gelir ki, bunda da beş bin dört yüz fetva vardır ⁶⁰. Sonra Atullah Mehmed Efendi ⁶¹, Fetva

⁵⁷ İstanbul'da hicri 1243 (m. 1828) yılında iki cild halinde yayınlanmıştır.

⁵⁸ Netice't-ül Fetâvî.

⁵⁹ İstanbul'da h. 1237 (m. 1821) yılında yayınlandı-

⁶⁰ İstanbul'da matbaanın kuruluşundan itibaren 1 yüz yü içinde yayınlanan kitapların listesini vermiştik. Şimdi de, matbaanın Mısır'a girişinden sonra Ka-hire'de yayınlanan eserleri bildirmek istiyoruz:

1 — İtalyanca-Arapça sözlük. Hicri 1238 (1823).

2 — Don Raphael'e ithaf edilen boyama sanatı ile ilgili bir eserin tercümesi (1825).

3 — Bombaların fırlatılmasıyla ilgili bir eser. Bulak, Rebiülâhır 1259 (Mart 1843).

4 — Ahmet Efendi'nin Kanunname'si. Recep 1238 (Mart 1823). Yedi yıl sonra İstanbul'da aynı eserin ikinci baskısı yapıldı. Bu ikinci baskının tarihi belirtilmemiştir.

5 — Telhîsül-Eşkâli Tamanlı Hüseyin Rıfkı tarafından yazılan bu eser h. 1215 (m. 1800) yılında İstanbul'da basılmıştı. Ramazan 1239 (Mayıs 1824)* da Kahire'de ikinci baskısı yapıldı.

6 — Ecrümiyet İmam Muhammed Bin Davud Ez-Zanaci tarafından yazılmış, Arapça'daki edatları anlatan bir risale. Bulak, Ramazan 1239 (Mayıs 1824).

7 — Cevhere-i Behiye-i Ahmediye ti şeriill-va-siyetil-Muhammediye. 1804'de İstanbul'da yayınlanmış olan bu eser Zilhicce 1240 (1825)'ta Bulak*'ta, Ahmed Efendi'nin, Birgivi'nin dini risalesi için yaptığı yorumla birlikte ikinci defa yayınlandı.

8 — Kanunname-i Bahriye-i Cihadiyet Fransızca'dan Reglement de la marine adlı eserin tercümesi. Kitapta basıldığı yer ve tarih belirtilmemiş.

9 — Talimnâme-i Topçigan-ı Cihadiye* Donanma topçularının talimatnamesi olan bu kitap da Fransızca'dan tercüme edilmiştir.

10 — Talimataâme-i Piyadegâm Bir piyade talimatnamesi olan bu kitap, Zilhicce 1239 (Temmuz 1824) 'da Bulak'ta basılmıştır.

11 — Kanun-ı Rabü Orta Talimi Beynindedir (Çadırların kurulmasıyla ilgili dördüncü kanunname) : Muharrem

- 1250 (Eylül 1824), Bulak.
- 12 — Tallmname-î Piyadegândan Kanun-n Ha-mis (Piyade talimi için besinci talimatname): Muharrem 1241 (Ağustos 1825), Bulak.
- 13 — Mecmuatü'l-Mühendisîn (Geometri Mecmuası). Tamanlı Hüseyin Rıfki'nin yazdığı bu kitap İstanbul'da basılmıştı. Cemazielâhır 1240 (1825) yılında Bulak'ta yeni baskısı yapıldı.
- 14 — Usul-ü Hendese (Geometri Usulleri), İngilizce'den tercüme edilen bu kitabın müellifi Bonny Castle'dır. önce İstanbul'da, sonra bazı resim-şekü ilâvesiyle Bulak'ta basılmıştır,
- 15 — Arap Edebiyatından Seçmeleri İki bölümden oluşuyor. Birinci bölümde edebi örnekler, İkin* çışinde ise mahkeme yazıları ile ilgili formüller yer alır.
- 16 — Cevheretül-Tevhîd (Birlik Cevheri): Tasavvufla ilgili Arapça ve manzum bir eserdir. Bulak, Cemazielevvel 1241 (Aralık 1825).
- 17 — Es-Suİlemu'l-muvarrık yurakka blhi il-mü'l-Mantiki Felsefe ilmi ile ilgili bu eser, Arapça ve manzum olarak yazılmıştır. Cemazielâhır 1241 (Şubat 1826).
- 18 — Riyazul-kuteba ve hıyâzu'l-udeba (Yazarların Bahçeleri ve Edİblerin Havuzları): Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın eski kâtibi Hayret Efendi'nin büyük bir edebî derlemesidir. Bu eser sekiz bahçeye (sekiz bölüme) ayrılır. Eserin adı, İranlı Hoca-yı Cihan'm Riyâzul-İnşa adlı meşhur kitabından mülhemdir. Sekiz bahçeye (sekiz bölüme) ayırması da, 'Sekiz Cennet'in bir tahlilidir. Birinci bahçede Bâb-ı Âli'ye hitap eden dilekçeler» ikincisinde Dar-üs-Saade ağasına ve sarayın diğer ileri gelenlerine yazılan mektuplar; üçüncüsünde sadrazama yazılmış raporlar; dördüncüsünde şeyhülislâma yazılmış raporlar; beşincisinde vezirlere, beylerbeyilerine, büyük mollalara hitap eden mektuplar; altıncısında kazaskerlere, müderrislere ve diğer kanun adamlarına hitap eden yazılar; yedincisinde kethüdalara, mabeyncilere, voyvodalara, mütesellimlere hitap eden mektuplar; sekizincisinde çeşitli vesilelerle yazılmış buyrultular yer alır. Eser Bulak'ta, Sefer 1242 (Eylül 1826)'de, Ha-bit> Efendi'nin idaresinde, küçük formalar halinde yayınlandı.
- Kahire'de basılan eserlerin en önemlisi hiç şüphesiz budur. Çünkü bu eserde devletin en önde gelenlerine hitap eden pek çok yazı vardır. Bunların hepsi ya kitabın müellifi tarafından ve kendi ağzından, ya da, yine kendi kaleminden olmakla beraber, efendisi olan Mısır Valisi adına yazılmıştır. Bunlardan başka bu eserde genel valinin, onun oğlu İbrahim Paşa'nın ve Ziya Paşa'nın, Şakir Paşa'nın Esmâ Sultan'a, ikinci Mahmud'un gözdesi has-odabaşısına, merhum Kaptan-ı Derya Hüseyin Pa-şa'ya yazılan mektuplar yer alıyor. Vahabilerin reisi Abdullah Bin Suud'un Kahire ve İstanbul'a girişi de anlatılıyor. Ayrıca şu kişilere hitap eden mektuplar da var: Şeyhülislâm Abdullah ve Arapzade Efendiler, Kalender Paşa, Salih Paşa, Fevzi Paşa, Râgıp Paşa, Alaeddin Paşa, Galip Paşa; Şam, Girit, İzmir, Hakka, Selanik, Modon, İstanköy, Tunus, Cezayir, Trablus, Sayda, Cidde, Kandiyeye, Rumeli, Tır-hala, içel, Hanya, Kütahya, Limni, Çirmen, Eğriboz, Hüdavendigâr, Kastamonu, Karahisar, Tekke, Sivas, Mora, Anadolu, Bolu valileri ve mutasarrıfları; ulemâdan en tanınmış olanlar ve Paşa Kapısı'nda-ki vezirler.
- 19 — Kanunnâme-i Sani: Piyadeler için ikinci kanunnâme. Arapça olan bu eser Bulak'ta, Rebiü-lâhır 1242 (Kasım 1826)'de basıldı.
- 20 — Tûrkçe-Farsça Manzum Deyimler Sözlüğü. Rebiülâhır 1242 (Kasım 1826). Bulak. Küçük formalar halinde.
- 21 — Usulu'l-maarif fi cevhl tasfir-i sefflln-i Donanma fi tedbir-İ harekâtihaı Savaşta gemilere verilecek taktik düzenleme ile ilgili bu kitap, Bulak'ta, Rebiülâhır 1242 (Kasım-1826) 'de, küçük formalar halinde yayınlanmıştır ve onüç resim (şekil) vardır.
- 22 — Miftahu'd-dürriye fi isbâtil-kavânin ed-deriye (Tam Farsça'yı Öğrenme Kurallarının Anahtarı) adlı bu gramer kitabı da Bulak'ta, Kasım 1826'-da basılmıştır.
- 23 — Profesör Vacca'nın İtalyanca'dan Arap ça'ya çevrilen bir eseri. Büyük formalarla, iki cilt Bulak, Kasım
- 24 — Mukaddes Cihad'da Vazifeler adlı Arapça eser. Bulak, Cemazielevvel 1243 (Aralık 1826).
- 25 — Şerhül Ecrümiyei Hicri 723 (m. 1232) 'de ölen Şeyh es-Senhâcî-i Ecrümi'nin dilbilgisiyle ilgili kitabı. Bulak, Cemazielevvel 1242 (Aralık 1826).
- 26 — Kİtabu'l-İltikati'l-ezhâr fi mehâsinfl-ez-kâr (Şiir Güzelliklerinin Bezekleri).- Arapça aşk şiirinden örnekler veren bu kitap da Bulak'da basıldı, Cemazielâhır 1242 (Ocak 1827).
- 27 — Siyasetnâme-i cihadiye-i Bahriye^ Osman Nuri'nin donanma mensuplarını ilgilendiren kanunla ilgili kitabı. Bulak, Şevval 1242 (Mayıs 1827).
- 28 — Bedü'l-inşâ ve's-sıfat fi'l-mukâtebat ve'l-mur&selati Çok tutulan bir Arap müellifi olan Me-rii Bin Yusuf Bin Ebubekr Bin Ahmed el-Mukad-des'in, güzel yazı yazma sanatıyla ilgili eseri. Bulak, Zilkade 1242 (Haziran 1827).
- 29 — Kanunnâme: Nureddin Osman tarafından Fransızca'dan çevrilmiştir. Bulak, Beceb 1243 (Şubat 1828).
- 30 — Birinci Kanunname: Ahmet Halil Efen-di'nin 4 numarada bildirdiğimiz kitabının ikinci baskısı. Bulak, Şevval 1245 (Mart 1830).

Arşivleri kethüdası Fıkhî Mehmed Efendi⁶², Kadı Vessaf Abdullah Efendi⁶³'yi sayabiliriz. Hacibzâde Mustafa Efendi⁶⁴ ile Lâlizâde Efendi⁶⁵ de şeriat ilâmları ve tabirleriyle ilgili eserleri (sukûk-ları), Baldırzâde Efendi'yi örnek olarak düzenlemişlerdir. Bu örnekler kadınlara bir kural gösteriyor, *inşâ»lar ise hazine kethüdalarına ve eyâlet valilerin© örnek oluyordu.

Sadrizam Rami ve Râgıp Paşaların, Şair Nâbi ve Defterdar Arif Efendi'nin daha önce de sözünü ettiğimiz eserlerinden başka, divan kethüdası Hayatizâde'nin⁶⁶ Kenz-ül İnşâ adıyla yayınlanan eserini, Molla Ahmet Taib Osmanzâde'nin, Şeyh Murad⁶⁷ adıyla tanınan Hacı Çelebi'nin ve Refia'nın münşeâtlarını (güzel nesir örneklerini) sayabiliriz.

Bu eserlerin yanısıra, çok beğenilen Arap filozoflarından yapılan tercüme de vardır. Bunlar için örnek olarak Harîrî ve Hadmani'nin bazı eserlerini, İbni Seydûn'un Sûlvan-Ül Mutaâ (ttaat Edenlerin Kalb Huzuru)'nı⁶⁸ Sultan İkinci Meh-med (Fatih)'in müneccimi (astronomu) tarafından

31 — Mehâsinü'l-âsar ve hakaiku'l-ahbâr (Güzelliklerin İzleri ve Gerçeklerin Bilinmesi): Tarihçi Vasıf m İstanbul'da hicrî 1166 (m. 1725) yılında yayınlanan kitabının yeni baskısı. Bulak, Cemazievvel 1243 (Aralık 1827).

32 — Layihatul-fellâh fî ta'lîm'iz-Ziraat ve'n-necâhi Ziraatle uğraşanlara faydalı bilgiler öğreten Arapça bir kitap. Bulak, Receb 1245 (Şubat 1830).

33 — Dürri Yekta Benzeri olmayan tek inci anlamına gelen ve Hz. Peygamber'i imâ eden kitap. Hanefî imamların en önemli hikmetli sözlerini ve Hanefî mezhebini anlatıyor. Yazarı bilinmeyen bu kitap daha önce İstanbul'da İ243 (1827)'de basılmıştı. Yeni baskısı Bulak'ta, Şaban 1245 (Şubat 1830)'de yapıldı.

34—Tuhfe-i Vehbi (Vehbi'nin Armağanı): Bir Türkçe lûgat olan Vehbi'nin bu eseri önce 1798'-de İstanbul'da basılmıştı. Bulak, Şaban 1245 (Şubat 1830).

35 — Arapça Grameri: Birinci baskısı İstanbul'da 1818*âe. ikinci baskısı Bebiülevvel 1244 (Eylül 1828)'de Bulak'ta yapılan bu eserde şu bölümler yer alıyor: 1. Mihrah (sentaks), yazar: Ali Bin Mesud; 2. lad. Yazarı: İzzeddin Bin İbrahim Ez-Zen-can; 3. Maksudı 4. Bina* 5. FÜ1 çekimi tabloları. İstanbul baskısında geçmiş zaman kipi yoktu.

36 — Tarih-İ Rus (Rusya Tarihi). Castera'nın bu eseri Türkçe'ye Yakovaki Argropulo tarafından tercüme edilmiştir. Bulak, Ramazan 1244 (Mart 1829).

37 — 1830 Yılı Takvimli i Ramazan 1240.

38 — Mısır Gazetesi: Arapça ve Türkçe olarak, iki gün, üç gün, bazen daha uzun aralıklarla Kahi-re'de yayınlanıyor.

⁶¹ Fetava-yı Ankaravî. Ölümü 1098 (m. 1686).

⁶² Fetava-yı Ataullah Mehmed Efendi, ölümü 1127 (1715).

⁶³ Fetava-yı Vessaf Abdullah Efendi, ölümü 1174 (1760).

⁶⁴ Buda't-ül Hokkam, yani Mehmed Hacibzâde tarafından yazılmış şeriat ilâmları örnekleri. 1081 (m. 1680) yılında bitirilmiştir.

⁶⁵ Biri Melce ül Hükkâm fî muin-il kudât, difteri Subdet üs sukuk (şeriat hüccetlerinden seçmeler) adım taşır I.âlizifv 1175 (1751) *de öldü.

⁶⁶ Hayatizâde'nin ölümü 1175 (1761).

⁶⁷ Şeyh Muradın ölümü 1145 (1732)

⁶⁸ Makalatu'l-cevheiiye alel-Makamat el-Hartıyei Medineli Hayredtün Bin Taceddin İlyas'ın, Harîrî'nin hikâyeleri, şiirleri ve makaleleri üzerine söylenmiş güzel sözlerdir. Hicrî 1226 (1714) yılında yazılmıştır. Naili Mustafa tarafından tercüme edilen ilk onbeş şiir Sadrazam İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir. Hamidî'nin şiirlerini Tercüman Şeyh de tercüme etmiştir 1178 (1764). İbni Seydun'un mektup-lan'nı ise 1133 (1720)'de Kara Halilzade Mehmed Said Efendi tercüme etmiştir; İbni Haşim'in Sulva-nu'l-Muta adlı eserini tercüme eden de odur. 1085 (1674)'de ölen Şair Nabi Tuhfetu'l-Emsal'i tercüme etmiştir. (Bu şair, daha sonraki dönemde yaşayan ve 1712'de ölen 'büyük şair Nabi değildir).

(Arapça) yazılmış Ubeyd Sakanî'nin Mükteleri'ni, Şeyhülislâm Seyid Feyzullah Efendi'nin Ravza*t-ül Hatib tercümesini, İshak Hoca'nın tercümesi olan Zemahşeri'yi gösterebiliriz.

Taib Osmanzâde ⁶⁹ ve Şeyhülislâm Seyid Feyzullah Efendi ⁷⁰ mizah derlemeleri yapmışlardır. İkisi de idam edildiler. Edirneli Derviş Hasan, Şair Kudsi ile Şair Nâbi ve Molla Hanefi Efendi atasözleri ⁷¹ de derlemişlerdir.

Râzi Abdüllâtif Efendi bir masal ve nükte derlemesini yeniçeri isyanında ölen İbrahim Paşa'ya ithaf etmişti. Taib Ah-med Efendi'nin aynı ve/ire yazdığı eser ise Gece Sohbetlerinde Sultan Nasihatlerinin Meyvesi adını taşıyordu ⁷². Buna benzer bir eser de Nesayih-ül melik adıyla Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ⁷³ tarafından yazılmıştır. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin yazdığı eserin adı Medayih Bulegâ'dır. Şeyhülislâm Ves-saf Abdullah Efendi'nin yazdığı Unvan-i Şerif adlı eserde insanın hayvanlardan üstünlüğü anlatılır.

Adından daha önce de söz ettiğimiz Osmanzâde Efendi ise meşhur Arap eserini İnsanlığın incelenmesinde rehber ya da İnsanlığa övgü ⁷⁴ adıyla tercüme etmiştir. Yine onun Hükümdarlara Nasihat (Hükümdarlara doğru yolu gösteren Nasihatler) adlı bir kitabı daha vardır.

Bunların en değerlilerinden biri, hiç şüphesiz Râgıp Paşa'nın Sefine-t-ül Ulûm yani İlim Gemisi adlı eseridir. Bu, ölümünden bu yana çok geçmemiş olmasına rağmen Osmanlı kütüphanelerinin en çok aranan eserlerinden biri olmuştur.

Bu devirde lisan üzerine çalışmalar, Arapça'nın sentaks kurallarını öğreten başlıca eserlerin tercüme ve açıklamalarından ibaret kalmıştır ⁷⁵.

⁶⁹ Cemi-ül Letâif.

⁷⁰ Sultan ÜT. Mustafa'ya 1085 (1672)'de sunulan Letâif.

⁷¹ Surubu'l-Emsal (Eski Meseller), Edirneli Derviş Hasan Efendi tarafından 1080 (1669)'de Türkçe yazılmış eski atasözleridir. Hacı Kalfa'nın babası olan Hanif Efendi de 1175 (1761)'de aynı adı taşıyan bir eser vermiştir. Yine aynı konuda, fakat Arapça olarak, şair Kudside bir kitap yazmıştır.

⁷² Semer-ül işmar fi nesayih-il melik.

⁷³ O dönemde yazılan diğer eserler şunlardır:

Camiu'l-hikâyat- Hikâye derlemesi olan bu kitabın bir adı da Durul-meknûn fil-fuUdl-mâşhun*-dur. 1146 (1733) yılında ölen Abdüllâtif Efendi tarafından yazılmış, Sadrazam İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir, tşarat fi'l-edebiyafe 1177 (1763)'de ölen vakânü-vis Hakim Efendi'nin edebiyatla ilgili bir eseridir.

⁷⁴ Muhsin-ül edeb fi tercüme't-i min hac sflük il el edeb

⁷⁵ Bayezidzade'nin damadı olarak tanınan ve 1090 (1687) yılında ölen Mehmed Bin Halil, İbni Malîk-in Kafîye adlı eserini yorumlayan Sami'nin kitabına şerh yazmış, yeni açıklama getirmiştir. Aynı eser için daha çok Hacı Çelebi adıyla meşhur olan Mehmed ismet Efendi de bir risale yazmıştır. Bu müellif 1150 (1737) yılında öldü.

1166 (1647) yılında ölen Seynizade Hüseyin Efendi, Birgivfnin yeni AvamU'ini (nahiv ilmîne dair kitabını) yorumladı ve bu eser 1220 (1805) yılında İstanbul'da yayınlandı. Seynizade, 1218 (1803) yılında Birgivi'nin izhar adlı eserini de yorumlamıştır. 762 (1360) yılında ölen İbni Hişam'ın nahiv ilmîne ait eserini yorumlayan da odur.

1133 (1720)'de ölen Nazmizade Murteza El-muğ-niu'l-lebîb an kutubi'l-ma'rib adlı bir eser verdi. 1153 (1740) 'te ölen Edimeli Şeyh Ali Rıza ise Muğ-ni Çerperdi'yi yorumladı. Dönemin benzer diğer eserleri şunlardır:

İran belagat ve grameri ise ⁷⁶ pek az müellifin dikkatini çekmiştir. Türkçe - Farsça lügatlerin en önemlileri Ferhang Şuuri ⁷⁷, Kesin Delil ⁷⁸, Kelimelerin Söylenişi ⁷⁹ adlı eserler, Şahidi'nin ve Vehbi'nin lügatleri ile Abdülkadir Bin Ömer Bağdadî'nin Şehname'si, He-zarfen Ahmed Efendi'nin Tıp Kitabı gibi eserlerin bir kısmı bu dönemde, bir kısmı da bundan önceki dönemde yayınlanmıştır.

Astronomi, aritmetik ve mantık konularında yazılan kitaplar da hem azdır, hem de önemli değildir. Tıp konusunda bir kısmı tercüme, bir kısmı derleme olmak üzere bir düzine kadar kitap yazılmıştır.

Bu devirde birer divan bırakmış şairler ise Çelebizâde Âsim ⁸⁰, Nâbi, Rasim ⁸¹, Râgıp, Nevres, Nazmizade ⁸², Sub-hi ⁸³, Talip ⁸⁴ ve Nakşi'dir ⁸⁵. Diğer bazıları da İran tasavvuf şairleri Saib, Urfi ve Şeyket'ten ⁸⁶ tercüme ve yorum yapmışlardır. Yirmisekiz Mehmed Çelebi ise İran şairi Nakşibendi Mir Mehmed Eşrefin divanını yayınlamıştır.

Bürde gibi ve E, N, L gibi harflerden çıkarılmış en ünlü kasidelerin yorum ve açıklamaları yapılmıştır ama, en çok vezir-i âzam Köprülüzâde'nin Şeyhülislâm Feyzullah Efendi için yazdığı kaside yorumlanmıştır ⁸⁷

Bir lügat de yazmış olan Şururi'nin Cevallki adlı metni için Murrîbat adlı bir risale; 139 (1338)'da ölen İbni Halib'in uzun bir tefsiri olan Mutavvel için bir risale; Taftazani'nin Telhis'i için bir tefsir ki bu eser, 774 (1372)'de ölen Sekaki'nin Miftahul-Ulûm adlı meşhur eserinin bir bölümüne ait açıklamadan başka bir şey değildir. Fetullah Efendi'nin oğlu olan ve 1103 (1691) yılında ölen Osman Efendi'nin Mutavvel için yazdığı şerh. İbrahim Vahdi'nin, Taftazani'nin uzun ve kısa mısralarını yorumlayan eseri. Ali Paşa'nın 1145 (1732)'de İbni Malikin eseri için yazdığı Teshil adlı kitap. 1095 (1683) yılında ölen Şeyhülislam Debbâğzade'nin Taftazani'ye ait Terkiübül-Cemil (Güzel Terkipler) adlı kitabına, Tertib-i Cemil (Güzel Tertipler) adıyla yazdığı yorum kitabı.

⁷⁶ Bu konuda yazılan eserler şunlardır:

Şerhu Mefâtihi'd-düriye fi isbatil-kavânin ed-deriye (Farsça'nın Kuralları İçin İno Anahtarlar) adlı, Şeyh Sivasî tarafından yazılan eser. Mustafa Hüsameddin Nakşibendi'nin 1163 (1749)'de yazdığı Risale-i şerh-i istiare-i Farsâ (Farsça'daki Deyimlerin Açıklaması) adlı inceleme kitabı

⁷⁷ İstanbul'da 1155 (1742) yılında yayınlandı.

⁷⁸ Burhamı kafi. 1241 (1799)'de yayınlandı.

⁷⁹ Lehce't-ül Lügat, 1210 (1795)'da yayınlandı.

⁸⁰ Şeyhülislâm İsmail Âsim Efendi. 1170'de öldü,

⁸¹ Bâsim Efendi. Ölümü 1177 (1753).

⁸² Nazmizade Murteza. Ölümü 1133 (1720).

⁸³ Subni. Ölümü 1101 (1689).

⁸⁴ Taüb. Ölümü 1115 (1703).

⁸⁵ Nakşı. Di. Mustafa'nın sır kâtibi. Ölümü 1178 (1764).

⁸⁶ 1175 (1761)'de ölen Süleymaniye Kütüphanesi müdürü Ebubekir Nusret'in Saib Divanı yorumu. Va-kantivis Mehmed Hakim'in 1160 (1747)'de yazdığı Şevket Divanı'nın tercümesi. Urfi Divanı ise, 1130 (1717)'de Derviş Ömer, 1070 (1659)'de Şeyh Men5-med İbrahim Telli El-Vehbi ve 1095 (1683) sonlarına doğru tarihçi Nişancı Abdurrahman Pasa tarafından tercüme ve tefsir edilmiştir.

⁸⁷ Kadı Abdülbaki Efendi, Köprülüzade Abdullah Paşa Kasidesi için 1114 (1702) 'de bir kitap yazmıştır. Aynı kaside için açıklama yapan diğer bir müellif de 1138 (1725)'de ölen Fetva Dairesi emini Selim Efendi'dir. 1143 (1730)'te ölen Şeyh Abdülğani Nab-lusi Mazhariyet*, vakanüvis Mehmed Hakim ise Kaab Bin Şukeyr'in kasidesini tercüme etmiş ve açıklamışlardır. Tarihçi Abdi Paşa, Tuğra'nın ta-miye'sini, imam Osman Efendi ise 1155 (1743) yılında Nuniye*yi tercüme ve tefsir ettiler. Bu eser için Sultan Mahmud zamanında kitap yazan bir müellif de Müderris Kara Davud Efendi'dir.

Vahdetnâme⁸⁸, Esbabnâme⁸⁹, Sergüzeştname⁹⁰, Bülbülnâme⁹¹, Baasnâme⁹², Serinâme⁹³, Firuzname⁹⁴, Pendnâme⁹⁵ gibi didaktik şiirler yazılmış, Farsça'dan Nasihatnâme⁹⁶'nin beş tercümesi yapılmıştır. Gül-sad berg, Hz. Peygamber'e bir övgüdür. Âşıkların Sırdaşı ise aşk maceralarını anlatır.

Şair Nâbi, Vehbi ve Remzi, Nasihatnâme'yi şiir halinde yazdılar. Bunlardan, Osmanlı tarihçilerinden ve Mirkand, Kan-demir, İbn-ül Cüzi, İbn-ül Aynî, İbni Haldun ve İbni Halikan tarihlerinin tercümelerini anlatırken de söz etmiştik.

Bu devirde bazı biyografi ve topografj eserleri de yayınlandı. Örnek olarak şairlerin, şeyhülislâmların, vezirlerin, kaptan paşaların, hattatların, musikişinasların⁹⁷ biyografilerini (tezkirelerini) sayabiliriz. Hac seferi vesilesiyle yazılan seyahatnamelerde de Mekke, Medine, Şam, Kudüs ve Tebriz⁹⁸ tanıtılmıştır. Çeşitli bazı konular da «Külliyat» başlığı altında toplanmıştır. Bunlar arasında Şair Nâbi ve Vehbi, nâsir Osmanzâde Taib, Alâaddin Sabit ve Şeyh İsmail Hakkı Efendi yer alır. Eşref Abdurrahman Efendi ise İlim Kaynakları başlığım taşıyan bir kitapla Milletlerin Tabakaları

⁸⁸ Vahdetnâme. İshak Hoca, ölümü 1180 (176G).

⁸⁹ Esbabnâme (Atlas için), Süleyman Danis. Ölümü 1162 (1748).

⁹⁰ Sergüzeştname, Bursa Müderrisi. Ölümü 1143 (1730).

⁹¹ Bülbülnâme. Şeyhülislâm Esad Efendi. Ölümü 1163 (1749).

⁹² Ba'snâme, Şeyhülislâm Vessaf Efendi, ölümü 1166 (1752).

⁹³ Serinâme. Eşref.

⁹⁴ Firûznâme, Rami Efendi. Ölümü 1136 (1723).

⁹⁵ Pendnâme.

⁹⁶ Hammer «Gül sad berg» diyor, «Nasihatnâme» olsa gerek. «Enis-ül Ugak» diyor, «Gül Sad berg. olsa gerek. (Ç-N.)

⁹⁷ Safayi, Salim ve Bursa Müderrisi tarafından yazılan şura tezkirelerinden evvelce söz etmiştik. Dev-hatü'l-Meşayih adlı eser, 1157 (1744)'de Süleyman Sadeddin Mustakimzâde tarafından yazılmıştır ve şeyhülislâmların biyografilerini ihtiva eder. Tuhfe-tu'l-Mustaf aviye'de ise Şehrizâde Mehmed Said tarafından yazılmış kaptan-ı deryaların biyografileri vardır. Bu müellif «sadrzamlar tezkirecisi» olarak da tanınır. Devhatül-kattatin (Hattatlar Bahçesi) Suyolcuzade Mehmed Necib'in eseridir. Atrabul-fitsflr fi tezkere-l urefâil-edvâr (Musikişinaslar Adına Dikilen Güzel Âbideler) adlı ve musikişinasların biyografilerini anlatan tezkire ise Şeyhülislâm Esad Efendi tarafından 1127 (1715) 'de yazılmıştır.

⁹⁸ Bu eserler arasında şunlar da yer alır:

Menasihul-Hac (Hac Usulü, yani Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal yerleri ziyaret vazifesi ve hacı olmak için ziyaret usulü). Bu eser 1176 (1756)'da, Sadrazam Said Mehmed Paşa'nın Oğlu Suud Bey tarafından yazılmıştır.

Tuhfetü'l-Lebid (Şair Letoid'in Armağanı), Tebriz'in türbelerini anlatır. 1138 (1725) yılında yazılmıştır.

Lal-i Mustafa fi furettl-Mustafa (Medine Ziyaretinde En Saf Yakut). Bu şehrin tarihini, babasının adını aynen taşıyan Hanif Efendi yazmıştır.

Neticetül-fıkr fi haber-i Medine Seydi'l-Beşer (Hz. Peygamber Şehri Medine Hakkındaki Bilgilerin Neticesi) adlı eserin müellifi Şeyh Muhammed Bin Abdullah El-Abbasi'dir. 1176'da (1762) Sultan Hamid'in arzusu üzerine yazılmıştır.

FazaiM Şam (Şam'ın Faziletleri) adlı eserin müellifi «imam İbni Abdürrezzak» lakabı ile anılan Şeyh Abdurrahman Bin İbrahim tarafından 1130 (1717) 'da yazılmıştır

Hakkında Hikmetler Tezkiresi⁹⁹ adlı bir eser yazmış ve bunda Arap, Fars ve Türk milletlerini anlatmıştır. Bu eser, bu milletlerin edebiyat tarihleri için olduğu kadar Osmanlı bibliyografyası için de önemli bir kaynaktır.

Elhac İbrahim Hanif Efendi'nin oğlu tarafından yazılan Yeni Eser¹⁰⁰ adlı tezkire, Hacı Kalfa'nın yazdığı büyük eserin bir devamıdır. İbrahimzâde Hanif in tezkiresinde, Hacı Kalfa'nın ölümünden sonra yazılan beş yüz kadar esere yer verilir. Osmanlı edebiyatının bu abidevî eseri, meşhur sadrazam Râgıp Paşa'nın öldüğü yılda tamamlandı.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin Son Ünlü Sadrazamının Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun en kudretli devlet adamlarından biri olan Râgıp Paşa, 18. asrın 63. yılında öldü. 63 sayısı insan ömrünün en önemli dönemlerinden birini oluşturur ve altı asırdan beri de Osmanlı tarihinin çok önemli olayları 63'lü yıllara rastlar.

Türkler daha sonra «Tataristan Dobrucası» denilen bölgeye ilk defa toplu halde 1263 yılında geldiler. Ondördüncü yüzyılda Macarlarla yapılan meşhur Sırpsındığı savaşı 1363 yılında oldu. Onbeşinci yüzyılda, 1463'te Bosna'yı işgal ettikten ve kiralını öldürdükten sonra Hexamilon (Korint) berzahını geçip Mora'ya girdiler. 1563 yılında Osmanlı kayıtlarına göre sel baskınlarının en korkuncu meydana geldi ve İstanbul civarındaki bütün köprüleri yıktı ve Kanunî Süleyman'ın hayatını tehlikeye soktu. Kanuni bu olaydan üç yıl sonra Zigetvar önlerinde öldü. Onyedinci yüzyılın 63. yılında Türkler Macaristan'ı bir defa daha işgal ettiler. Nihayet 1763 yılında Râgıp Paşa vefat etti.

Sadrazam Râgıp Paşa Sokollu ve Köprülülerin şan ve şöhretine ulaşamamıştır ama, hayatına bir göz atacak olursak onun da hemen hemen onlar kadar büyük olduğunu görürüz. Çünkü Râgıp Paşa, o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu idare etmiş iki yüz kadar vezir-i âzam içinde «en âlim» kişi olmakla kalmıyor, bu imparatorluğun son büyük veziri, adına lâyük son vezir-i âzami sıfatını da hakke ediyor. İşte bundan dolayıdır ki imparatorluğun vakanüvisi ve sadrazam tezkirelerini yazanlar ona Sultan-ı Şuara-yı Rum¹⁰² ve Sadr-ül Vüzera (vezirlerin başı)¹⁰³ unvanını vermişlerdir.

⁹⁹ Tezkiret-ül Hikem fi Tabakat-ül Ümem.

¹⁰⁰ Eseri Nev.

¹⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/332-336

¹⁰² Sultanı Şuara-yı Rum. Cavit Ahmed Bey tarafından yazılmasına devam edilen ve Râgıp Paşa ile başlayıp Yusuf Ziya ile biten tezkireye bakınız. Yusuf Ziya'nın idaresinde Bonapart tarafından işgal edilen Mısır tekrar Osmanlı

Defterhâne kâtiplerinden birinin oğlu olan Râgıp Paşa, İran seferi sırasında, yirmibeş yaşında iken önce Tiflis sonra Bevan'da, alman toprakların deftere kaydı işi için vali mektupçusu oldu ve burada, ordu seraskerlerinin yanında defterdarlık, sonra reis-ül kütütlük görevlerinde bulundu. Onun bilgisini ve idarecilikteki kabiliyetini tam olarak anlayan ve takdir edenlerin başında Tebriz seraskeri Hekimzâde Ali Paşa ile Bağdat seraskeri Ahmed Paşa gelir. Bu paşalar onu candan desteklediler ve teşvik ettiler. Ahmed Paşa, Râgıp Paşa'ya, kendisi için yazdığı bir kasideye armağan olarak yirmi bin kuruş verdi.

Yedi yıl sonra İstanbul'a dönen Râgıp Paşa mâliye tezki-reciliğine getirildi. Burada sadrazam mektupçuluğuna tayin edilerek İran'la yapılan barış görüşmelerine katıldı. Daha sonra Niemirow'deki müzakereleri ve bunun sonucu olan meşhur Belgrad anlaşmasında da bulundu. Bu görevlerde gösterdiği başarılarından dolayı reis-ül kütütlüğe tayin edildi. Reis-ül küt-taplıktan alındıktan sonra sırasıyla Kahire, Aydın ve Halep valiliği yaptı. Nihayet Halep valiliğinden sadrazamlığa getirildi ve bu görevde (ölümüne kadar) altı yıl kaldı.

Halep valiliği sırasında bu şehire bir köprü ve yeni bir kale yaptırdı. Sadrazam olarak İstanbul'da bir kütüphane, bir mektep, kendi parasiyle bir çeşme ve birçok bina yaptırdı. Yazılı eserleri Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Lûtfî Paşa'nın eserlerinden daha azdır ama, gerek işlediği konulara vâkif olması ve bu konulardaki derinlik, gerekse üslûp bakımından daha üstündür ve asıl kalıcı eserleri de yaptırdığı binalar değil bunlardır.

Râgıp Paşa'nın İran klâsiklerinden de iki tercümesi vardır ki bunlardan biri Mirkand'ın ¹⁰⁴ «Cihan Tarihi», diğeri de büyük âlim sadrazam Abdürrezzak'ın ¹⁰⁵ «Tatar Tarihi»-dir. Fakat bu tercümelemler tamamlanmamıştır. Zaten bu işe üslûbunu geliştirmek için başladığı da söylenmektedir. Veysi'-nin eserini örnek alarak Hz. Peygamber'in zaferlerini anlatan bir tarih kitabı yazma işine de Ali Hekimzâde'nin teşvikle-riyle girişmiştir. Maalesef bu eser de tamamlanamamıştır..

Yukarıda da her vesile ile belirttiğimiz gibi, Nâdirşah ile yapılan anlaşmanın müzakereleri ¹⁰⁶, hükümdara sunduğu telhisler (özetler) ¹⁰⁷ ve

hâkimiyetine geçmişti.

¹⁰³ Sadr-ül vüzera. Vâsıf, s. 223.

¹⁰⁴ Ravza't-üs Sefa (Sefa Bahçesi) adlı eser.

¹⁰⁵ Matla-üs Sa'deyn ve Mecmua-ül Bahreyn (İki uğurlu yıldızın doğduğu ve iki denizin birleştiği yer) adlı Farsça yazdığı eser.

¹⁰⁶ Tankıfjet TevfUt.

Belgrad'ın fethi ile ilgili ¹⁰⁸ tarih kitapları da vardır. Divanının baş tarafında. Bağdat valisine sunulan yüz beyittik bir kaside ile ¹⁰⁹, Şeyhülislâm Esad ve Asım Efendiler için yazılmış kasideler, Vezir-i âzam Ali He-kimzâde'nin çadırı ve camii, Belgrad'm fethi ve Hibetullah Sultan ile Şahsultan'ın doğumları için tarih düşüren beyitleri bulunmaktadır. Ünlü İran şairleri Şevket ve Saib ile, ünlü Türk şairi Nâbi'nin gazellerini en güzel ve en yüksek seviyede bir felsefî görüşle açıklar ¹¹⁰

Râgıp Paşa'nın şaheseri hiç şüphesiz Sefinet-ül Ulûm adlı eseridir. Bu eser, Arapça'dan yapılan nesir ve şiir seçmelerinden oluşur ¹¹¹. Bu eserden söz eden tarihçi Vâsîf şöyle diyor: «Bu gerçek bir edebiyat gemisidir. Arap dilinin tükenmez hazinesinden alınan altın külçelerle yüklüdür.»

Râgıp Paşa bütün bu eserleriyle, klâsik ve çağının modern bir müellifi olarak, tarihçi Vâsîf'm onu göklere çıkaran övgüsüne lâyık bulunmaktadır. Tarihçi Vâsîf onu, keskin görüş ve muhakemesi ile, İbni Ayaş ile bir tutar. Düz yazıları ve mısraları ile onu ikinci bir Ebu Nuvas olarak gbrür. Tarih kitabındaki üslûbu ile Veysî ayarında, tezkirelerinde ise Nergisi ayarında olduğunu söyler. Yine tarihçiye göre o, filozof olarak ikinci bir Eflâtun ya da ikinci bir Aristo'dur. Osmanlıların gözünde o bir İnsanı kâmindir.

Avrupalı tarihçi, bu övgünün hak edilmesi sorumluluğunu Türk tarihçisine bırakarak, Râgıp Paşa'yı mükemmel bir devlet adamı olarak görmek ve bununla yetinmek zorundadır. Fakat insan olarak pek mükemmel değildir ve gerçeğe olan sevgisini yitirmiştir. Sadece görünüşte samimidir, aslında riyakârdır. Bu gerçekten çok bilgili olan ve kendi değerini bilen devlet adamı, idarenin dizginlerini tam olarak eline alabilmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Râgıp Paşa bir numaralı temsilcisi olduğu milletin menfaat ve itibarını korumak, bu bakımdan hedefine ulaşmak için, mümkün olan her çareye başvururdu, iran'la yapılan barış müzakerelerini anlatan -tarih kitabı, diplomatik üslûp için örnek gösterilebilir. Bu üslûp o kadar rahat, aynı zamanda o kadar ustalıklıdır ki, Osmanlı diplomatik lisanını bilenlerin hayranlığını haklı olarak kazanır.

¹⁰⁷ Telhisat (Özetlemeler)

¹⁰⁸ Fethiye i Belgrad.

¹⁰⁹ Sefinet-ül Râgıp. Bu çok değerli eserin nüshaları yalnız İstanbul ve Viyana kütüphanelerinde bulunmaktadır.

¹¹⁰ Vâsîf, s. 224'de bunlardan bazılarını sayar. İşte bir tanesi:

Biz hatt-ı dil-keş-i Kalem-i Sun'i görmüşüz Hayrân-ı nakş-ı hame-i Behzâd olur muyuz? Olsak hezar zahmUe me*yüs-ı afiyet Memnun-ı lutf-i mermem-i hasâd olur muyuz? Tâ bilmedikçe kayd-ı rehadan halâsımız Magrur-ı dâm-ı şive-i sayyfld olur muyuz?

¹¹¹ Bu eser için Râgıp Paşa'ya verilen armağan 20 bin kuruştur. Bu, 10 bin duka altını demektir. Avrupa'da hiçbir yayınevi hiçbir esere bu kadar yüksek telif hakkı ödememiştir.

Râgıp Paşa ince zekâlılığını ve becerikliliğini yalnız diplomatlık mesleğinde değil, sadrazamlığında da göstermiştir. Prusya ile dostluk anlaşmasını sadrazam sıfatıyla imzalamıştır ve bu devletle tedafüi ve tecavüzi bir anlaşma yapmayı da yine sadrazamlığı zamanında teklif etmiştir. Avusturya ile barışın bozulmasına da hiç şüphesiz Prusya ile olan bu anlaşma sebep olmuştur. Prusya ile tedafüi ve tecavüzî amaçlı bir anlaşmanın gerçekleşmesine Râgıp Paşa'nın ölümü engel oldu ve bu da Avusturya'nın çok işine yaradı.

Belgrad anlaşmasının süreli olmaktan çıkarılıp sürekli bir barış haline dönüştürülmesi teklifini, bu barışı bozma niyetinde olduğu için, teamüle aykırı olarak reddetmiştir ve bu da İstanbul'daki Avrupalı elçiler arasında söylentilere yol açmıştır. Bu söylentilere göre, Avusturya ile yapılan yirmiyedi yıl süreli bu anlaşmanın süresi dolmak üzereydi ve yenilenmeyecekti.

Râgıp Paşa'nın, Avusturya aleyhine Prusya ile yapmak istediği ittifak projesi,-onun ölümüyle gerçekleşemedi. Belki Râgıp Paşa yaşasaydı da gerçekleşmeyecekti. Çünkü Sultan III. Mustafa Avusturya ile barış taraftarıydı. Sultan'ın arzusu hilâfına bu ittifakı kurmak istemesi azline sebep olabilirdi.

Sebepler ve sonuç ne olursa olsun şurası muhakkak ki, Râgıp Paşa II. Frederik'in projelerini benimsemişti. Fakat, Frederik gibi o da bir edip ve şair idi ama, onun gibi bir asker değildi. Bu bakımdan, Osmanlıların anlayışına göre o, mükemmel bir sadrazam sayılamazdı. Mükemmel olabilmesi için, kılıcını da kalemi kadar ustalıkla kullanabilmesi gerekirdi.

İlim ve edebiyattaki üstünlüğü ile Osmanlı sadrazamları arasında en ön sırada yer alan Râgıp Paşa, âlim ve şairlerin en büyük koruyucusu olmuş, her fırsatta onları teşvik etmiş ve ödüllendirmiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki âlimler, şairler ve hattatlar arasında terfi ettireceği, teşvik edeceği ve mükâfatlandıracağı kişileri, kamuoyunu temsil eden basındaki övgülere veya eserlerin kendisine ithaf edilmiş olmasına göre değil, gerçek değerlerine göre bizzat tespit ederdi. Çünkü o bu konularda en doğru hükmü vereceğine (haklı olarak) inanıyordu ve sanatkârları milletin en güzel, en değerli süsleri olarak görüyordu.

Bâgıp Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun en başarılı sadrazamı ve insan olarak en kusursuz olanı değildir ama, her zaman en büyük devlet adamlarından biri olarak kalacaktır ve «büyük» sıfatına lâyık vezirlerin (şu

güne kadar) sonuncusu görünmektedir. ¹¹²

YETMİŞİKİNCİ KİTAP

Hâmid Hanıza Pasa'nın altı ay süren sadrazamlığı- — Aziller ve yeni tayinler. — Bahir Mustafa Paşa sadrazam oluyor- — Ölenler. «Kâmil» ve «Sinek» Paşalar. — Kaptan Paşa ve Sadrazam, Padişah "a damat oluyorlar, — Bağdat, Yanya ve Kıbrıs olayları. — Selim Giray Kırım Hanı oluyor. — Gürcistan'da karışıklık. — Sadrazamın azli ve idamı. — Avrupa ile ilişkiler, Prusya ve Polonya elçileri. — Rusya, Avusturya ve Toskana elçileri, — Muh-sinzâde Mehmed Paşa iktidarı devralıyor. — Bir şehzade doğuyor. — Şehzadenin ilk dersi. — Padişah huzurunda ilmî tartışma. — Büyük deprem. — Kıbrıs olayları, — Gürcistan'da iç savaş. — Mısır'da Ali Paşa olayı. — Arabistan'da karışıklık- — Su bendi (baraj) inşaatı. — Donanma denize açılıyor. — Divan toplantıları. — Meşhurların ölümü. — Kırım Ham'nın ve Şeyhülislâmın azilleri- — Büyük yangın. — Mısır'da karışıklık. — Medine'de gerginlik. — Gürcistan ve Karadağ olayları. — Padişah yönetimi ele alıyor. — Şahsultan'ın nişanlanması. — Önemli kişiler Ölüyor. — Saray hekimi Ghobis. — Bâb-ı Âli ile Fransa ve Rusya elçileri arasında nota teatisi. — Sadrazam azlediliyor. — Yeni Sadrazam: Hamza Pasa. — Rusya'ya savaş ilânı. — Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa ve Bâb-ı Âli tercümanı değiştiriliyor. — Asker toplanıyor. — Ban Avrupa devletleri Bâb-ı Âli'ye nota veriyor. — Sancak-ı şerif açılıyor. ¹¹³

Hâmid Hamza Paşa'nın Altı Ay Süren Sadrazamlığı

HAMİD Hamza Paşa, Niğde sancağına bağlı Develihisar kazasından gelmiş bir tüccarın oğludur. Otuz üç yıl önce, Râgıp Mehmed Paşa sadaret mektupçusu iken, sadarjet mektubî kalemine onun başyardımcısı olarak girmiş ve bu görevde on yıl kalmıştır. Râgıp Paşa reis-üî küttap olunca, ondan boşalan sadaret mektupçuluğuna getirilmiş, on yıl da bu görevde kaldıktan sonra reis-ül küttap olmuştur. Sonraki yıllarda üç defa sadaret kethüdalığına getirilmiş ve bu arada def-ter-emini, ruznâmecî, çavuşbaşı,

¹¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/337-341

¹¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/342

nişancı ya da tuğracı (tevkîî) olarak görev yapmıştır. Daha sonra vezirliğe terfi etmiş ve kendisine Selanik sancağı has olarak verilmiştir.

Hamza Hâmid Paşa, hâmisi Râgıp Paşa'nın sadareti sırasında onun güvenini kazanmış olmasının bütün nimetlerine kavuşmuştur. Râgıp Paşa'nın ona olan güveni, kabiliyetinden ziyade uzun idarecilik yıllarında gösterdiği sadakatten ileri geliyordu. Râgıp Paşa hastalanınca, sadaret kaymakamı olarak ona vekâlet etti. Paşa ölünce, böyle durumlarda her zaman olduğu gibi, bir hattı hümâyûnla sadaret mührü kendisine verildi.

Râgıp Paşa'nın sadrazamlığı sırasında hazine geliri altmış bin keseye ulaşmıştı. Bu paraya padişah yararına el konduktan kısa bir süre sonra, o zaman Matbah-ı Âmire müfettişi ve Râgıp Paşa'nın gözde kethüdası Acem Ali (Efendi) idam edildi. Prusya ile yapılan anlaşmada onun gayretli aracılığı da olmuş ve II. Frederik ona mükâfat olarak yarım milyon vermişti. İdamına, Kıbrıs'ta vergi tahsilatı olarak bulunduğu sırada zimmetine para geçirmiş olması sebep gösterildi. Suiistimalde onunla işbirliği yapmış olan sarrafı da idamdan kurtulamadı ¹¹⁴.

Koca Râgıp Paşa Sultan III. Osman'ın sadrazamı iken, Üçüncü Mustafa'nın sadrazamı olarak bu göreve devam etmişti. Hâmid Hamza Paşa'ya ise bu makam miras kalmış gibiydi ve Râgıp Paşa'nın ona her zaman güvenmiş olmasının sonucu olarak verilmişti. Az sonra, nitelikleri bakımından bu makama pek lâyük olmadığı anlaşıldı. İkinci adam olarak fevkalâde idi ama, devletin birinci derecede sorumlusu olacak nitelikte değildi. Bundan dolayı, selefinin altı yıl kaldığı sadrazamlıkta o ancak altı ay kalabilecekti.

Hâmid Hamza Paşa ile birlikte, görev süreleri kısa süren sadrazamlar birbirlerini takip ettiler. Üçüncü Mustafa'nın bundan sonra on yıl süren saltanat döneminde yedi sadrazam değişti. ¹¹⁵

Aziller Ve Yeni Tayinler

Ramazan aylarında İstanbul'daki ulemâdan başlıcaları Sul-tan'ın huzurunda ilmî konuları görüşür, tartışırlardı. Râgıp Paşa'nın ölümünden bir ay kadar sonra yapılan böyle bir münazarada, bu ulemâdan Tatar Efendi namında biri, Abdülmümin adındaki bir meslekdaşına hakaret etti ve bu

¹¹⁴ Vâsif, f- 224'de, bu zatin adının «Kazır» olduğunu söylüyor.

¹¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/342-343

yüzden Bozcaada'ya- sürüldü. Divan-ı Hümâyün hocalarından Abdülkerim Efendi de buna benzer bir ceza gördü. Bu hoca, ele geçirdiği bir mirası gerçekten hakedip hakketmediğini araştırmamıştı. Hakketmediği anlaşılınca Kıbrıs'a sürüldü.

Ramazan Bayrami'ndan sonra padişahın görev değişikliklerini, divan kaldılıklarına ve askerî makamlara yapılan tayinleri onayladığını bildiren listeler yayınlandı.

Bu çeşitli görevler şu dört kategoriye ayrılıyordu: Eyâletler, Menasıb-ı ilmiyye, Menasıb-ı Kalemîyye, Menasıb-ı Seyfiye.

Divanda yapılan değişiklikler arasında en önemlisi, (Hacı) Abdi Efendi'nin başdefterdarlığa tayini öldü. Reisefendi iken sertliği ve kabalığı ile tanınmıştı. Onun yerini tersane kethüdası Rakım Mehmed Efendi, Rakım Mehmed Efendi'nin yerini ise mabeyn-i hümâyün müşiri Monlakçızâde Ali Ağa almıştı. Eski reis-ül küttap Recai Mehmed Efendi de Monlakçı-zâde'nin halefi oldu.

Boğaziçi'nin Asya yakasında Amykos (bugünkü Beykoz) körfezinde bulunan încirköy'deki kahvehaneler tamamen yıkıldı. Çünkü burası fahişelerin ve sefihlerin toplandığı pis bir eğlence yeri haline gelmişti.

Bu sırada bir buyrultu ile paralardaki altın ayarını düşürenlere, kalpazanlara, ağır ceza verileceği de ilân edilmişti. Uzun süreden beri dukaların ayarları bozulmuş, hakiki ağırlıklarını yitirmiş bulunuyorlardı ¹¹⁶.

Hamza Hâmid Paşa'nın sadareti sırasında işte bu polisiye tedbir ve tebliğlerden ve bazı yangınlardan başka, tarihi denecek önemli olaylar olmadı ¹¹⁷.

Bahir Mustafa Paşa Sadrazam Oluyor

Hâmid Hamza Paşa azledilince sadrazamlığa Bahir Mustafa Paşa getirildi. Bahir Mustafa Paşa da daha önce iki defa sadrazamlık yapmıştı, ikinci sadrazamlığı Râgıp Paşa*dan hemen önceki döneme rastlar. Yani Râgıp Paşa onun yerine gelmişti (2 Ekim 1763 - 24 Rebiülevvel 1177).

Azledilen Hamza Hâmid Paşa'ya gelince, mallarına el konmadı ve padişahın lûtfu ile Kandiye (Girit) valiliğine tayin edildi. Daha sonra da

¹¹⁶ Vâsıf s. 228'de, Tott ise I. s. 134'de. o zamanki para birimlerini şöyle bildiriyorlar: 1 kuruş 3 liraya; zolota, iki lira beş meteliğe; 1 para 6 mangıra; 1 gümüş veya seri mahbub 9 liraya eğitti. Bu gümüş para, Avrupa ile yapılan ticarete değerinden yüzde 20 eksikine muamele görüyordu.

¹¹⁷ 8 Zilhicce 1176 (21 Mayıs 1763); Muharrem'in son günü 1177 (10 Ağustos 1763); Vâsıf, s. 126-127. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/344-345

Selanik muhassılı oldu. Bundan sonra Hanya mutasarrıflığına ve tekrar Girit valiliğine getirildi. Son olarak vali sıfatıyla Cidde sancağına gönderildi ve sadrazamlıktan azlinden altı yıl sonra, hac sırasında Mekke'de Öldü. Kabri burada, yabancılar mezarlığındadır.

Tezkireci Cavid Efendi onun sadrazamlığı için şunları yazar: «Onun sadrazamlığı sırasında iyi veya kötü olarak hiçbir şey olmadı. Böyle olduğu için de onun sadaretinde devlet yararına hiçbir sonuç alınamadı, fakat Allah'ın kulları da ondan bir kötülük görmediler.»

Bir Osmanlı sadrazamı için verilen bu hüküm bir övgü değildir.

Yeni sadrazamın aldığı ilk tedbirler alışılmışın dışında idi. Daha çok zulüm ve yolsuzluk yapan valilerle uğraştı, soygunları ve isyanları önlemeye çalıştı.

Derya Kaptanı Süleyman Paşa, donanma personelinin dizginlerini elinde tutamayacak kadar yaşlı idi, ama bu kusurunun dışında iyi bir vezirdi. Derya kaptanlığından emekliye sev-kedilerek Rodos'a gönderildi ve burada kendisine uygun bir yer verildi. Onun yerine Küçük Mehmed Paşa getirildi. Derya kaptanının kethüdası da azledildi ve sonra yolsuzluklarının cezasını gördü. Bu kâhyaya adaları korsanlardan temizleme görevi verilmişti. Fakat, korsanları yok edeceği yerde, ada sakinlerini ağır vergilere bağlayarak mallarına el koymaya başladı. Hakkında şikâyetler artınca Bâb-ı Âli işe el koydu ve araştırma sonunda suçluluğu anlaşılınca idam edildi-

Sadaret kethüdası Kâşif Mehmed Efendi de azledildi, yerine Recâi Mehmed Efendi atandı. Eski sadrazam îvaz Paşa'-nın oğlu Ali Bey çuhadarbaşihğa, eski defterdar Abdi Efendi ikinci defa reis-ül kütüplığa getirildi. Onun adaşı olan eski Bağdat Valisi Abdi Paşa'nın, yeniçeri yamaklarına karşı aşırı sertliğinden dolayı *üç tuğlu paşa» unvanı alınmış bulunuyordu. Bu unvan iade edildi.

Sadrazam Bahir Mustafa Paşa, son defa vali olarak bulunduğu Halep'ten İstanbul'a dönerken Adana'ya uğramış, burada, eski Çeteci Abdullah Paşa'nın kâhyası Beylerbeyi Salih Paşa'ya rastlamıştı. Ona, hac kfilesinin güvenliğini sağlamakla görevli olduğu günlerde kahramanlıklarından övgü ile sözedildiğini, ama şimdi adının duyulmadığına hayret ettiğini söylemiş, Salih Ağa da ona Farsça bir kıt'a okuyarak cevap vermişti. Bu mısralar daha çok görev verilmeyip atıl bırakılan kabiliyetler için söylenmektedir ve anlamı aşağı yukarı şöyledir: «Çok iyi su verilmiş mükemmel bir kılıcım, ama beni alelade bir balta gibi

kullanıyorlar»¹¹⁸.

Sadrazam, seleflerinin ihmalini, ona üç tuğlu paşa unvanı ile Cidde valiliğini vererek telâfi etti.

Emir-i Ahûr (imrahor) Ahmed Efendi de üç tuğlu paşa unvanı ile Selanik valisi oldu. Aynı lütuf İbrahim Halil Beğ ile eski sadrazam İvaz Paşa'nın oğlu Çavuşbaşı Ali Bey'e de gösterildi.

Arapların 'lezzet kaçırın' ya da 'tadını bozan'¹¹⁹ dedikleri bu yenilikçinin yaptığı diğer değişiklikler ölümler sebebiyle oldu.¹²⁰

Ölenler. –Kâmil- Ve -Sinek- Paşalar

Kırım Hanının annesi hacdan dönerken «Âsi Hurma» denilen yerde öldü. Osmanlı Devleti'nin en seçkin ve Sopa Salan, Kamil lâkapları ile tanınan vezirlerinden biri olan Ahmed Paşa ise Girit'in Kandiye şehrinde vefat etti.

Ahmed Paşa çok güçlü, dev yapılı idi. Bu görünüşüne karşılık çok zeki, nazik ve nüfuz kabiliyeti olan bir insandı ve bu haliyle bütün fizyonomistleri, yani insanın karakterini yüzünden okuyanları şaşırtıyordu. Çabuk kızan bir insan olduğu için ona Sopa Salan demişlerdi. Oysa hiç sopa kullanmamıştı ve tek silâhı dili idi. Aslında iyiliksever, barışçı bir insandı. Henüz bir oda yazıcısı olduğu günden beri bir cübbe, bir seccade ve bir teşbih ile yetiniyor, bütün gecelerini namaz kılarak, dua okuyarak geçiriyordu. Sultan Osman zamanında reis-ül küttap-lık tevcih edildiği zaman, Ahmed Paşa, kendisine «sopa salan» dendiğini ima ederek, «Kusuru olmayan bir insanın dedikoduların iğneli sözlerinden, iftira ve yakıştırmalarından kurtulması mümkün müdür?» demişti. O zamandan beri de ona ikinci lâkap olarak kâmil yani kusursuz insan demeye başlamışlardı.

Zeyneb Sultan'm kocası seksenlik vezir Nişancı Küçük Mustafa Paşa'nın lâkabı ise Sinek idi. Bu lâkap ona, 'alık görünümlü ve zayıf olmasından dolayı verilmişti. «Sinek öldü»¹²¹ sözü ile ölümüne tarih düşürülmüştür.¹²²

¹¹⁸ Serapa cevberem çün tîg-i der kef-i gitî
Zj men kâr ne-âyd harba-i nâ-merd-râ menem.
yani:

Ben, çok iyi su verilmiş bir kılıç gibi baştan ayağa bir cevherim,
Fakat elimden bir şey gelmiyor, çünkü nâmerdin elinde alelade bir batta
gibi kullanılıyorum.

¹¹⁹ Harib-ül lezzet.

¹²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/345-347

¹²¹ «Sinek öldü» (Mâte'z zübâbu) kelimelerinde ebced hesabına göre harflerin değerleri şöyledir: M = 40, A = 1. T

Kaptan Paşa Ve Sadrazam, Padişah'a Damad Oluyorlar

Mihrimah Sultan da üç yaşında ölmüş ve Lâleli Camii yanında, ablası Hibetullah Sultan'ın yanına gömülmüştü. Bu caminin yapımı o günlerde tamamlanmış ve büyük bir merasimle açılışı yapılmıştı. Caminin yapımı için harcanan para iki milyon kuruştan fazla idi. Padişah, masrafın bir kısmını karşılamak maksadiyle, hayatta kalan ve o tarihte henüz dört yaşında olan Şah su 1 tan'i sadrazamla nişanladı. Râgıp Paşa'nın dul eşi Saliha Sultan'ı da Derya Kaptanı Mehmed Paşa ile evlendirdi.

Sadrazam, kendisine verilen 'da ma d namzedi iği' şerefine karşılık çeyiz olarak nişanlisına, dört sepete doldurduğu kırk bin kuruş, ayrıca kumaş alınması için yüzyirmi bin kuruş, ev eşyaları için yirmi bin kuruş gönderdi.

Padişah, ölen ve hayatta olan iki kızı için Cigalazade (Ca-ğaloğlu) sarayının yanında iki saray yaptırmış ve bu sarayların inşaatı da o günlerde tamamlanmıştı. Cigala ailesinin adı bu sarayla devam ediyor. Tıpkı, Köprülü Sarayı'nın Bender Valisi Köprülü Ahmed Paşa'nın adını yaşatması gibi.

Sadrazamın nişan törenini, oğullarının sünnet töreni takip etti.¹²³

Bağdad, Yanta Ve Kıbrıs Olayları

Sadrazam Bahir Mustafa Paşa, Yanya Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya da acımasız davrandı. Ona, baskı ve şiddet hareketlerine son vermesi için birkaç defa yazmıştı, fakat emrine uyulmadığı için onu idam ettirdi.

Çaparzâde Ahmed Paşa'ya, Anadolu yollarında soygun yapan bir levendler çetesine karşı harekete geçmesi emredildi ve bu haydutların yüzaltmış kılıçtan geçirildi. Geriye kalanlar Karaman'a sığındılar. Karaman Valisi Abdi Paşa daha önce Belgrad'da, yamakların isyanını bastırmıştı. Ondan, Karaman'a kaçan haydutları tenkil etmesi istendi. Evvelce Belgrad'da ayaklanan yamakları örnek alan Bağdat'taki yamaklar da, müteveffa sadrazam Râgıp Paşa'nın adamı olan Bağdat valisine karşı ayaklanmışlardı.

Son vali Süleyman Paşa'nın kethüdası Ömer Ağa'nın kışkırttığı yamaklar

= 400, A = 1, L = 30, Z = 700, B<2, A = 1, B = 2. Toplam: U77 (M- 176J). Burada, yazıda var dan fakat telaffuz edilmeyen 1 harfinin değeri de hesaba katılmıştır.

¹²² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/347

¹²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/347-348

yeni valiyi şehirden kovmuşlardı, Ali Paşa da bir hayli altın sarfederek ve vaadlerde bulunarak şehre tekrar girebilmişti. Fakat, iyi yüreklilik maskesini çabuk çıkardığı için, az sonra bütün garnizon ayağa kalkmış ve Ömer'i vezirliğe getirmek için yamaklar (askerler) oybirliğiyle karar almışlardı. Bu karardan sonra «Silâh başına! Silâh başına!» naraları bütün şehirde yankılandı. Toplar dış tabyalara çekilerek vali konağına çevrildi. Vali karşı koyamayacağını anlayınca konağı terkedip başka bir eve saklandı ve orada birkaç gün kaldı. Ama âsiler onu buldular ve katlettiler.

Bundan sonra âsiler toplantı salonunda ¹²⁴ bir araya gelerek durumu müzakere ettiler. Burada birçok fikirler arasında Bağdad'ın İranlılara teslimi fikri bile ileri sürüldü. Nihayet, Bâb-ı Âli'ye bir dilekçe yazarak kendilerine lütf ta bulunulmasını, Ömer Ağa'nın vali tayin edilmesini istediler. Savunmayı ve asayişi sağlayabilecek kişinin, ancak burasını iyi bilen bir vali tarafından mümkün olacağını söylediler.

Bu talep kurallara karşı idi. Ama zaruret karşısında padişah razı oldu ve Ömer Ağa Bağdat valisi tayin edildi.

Eski Yanya valisi İsmail Paşa, halkın ısrarlı şikâyeti üzerine azledilmiş, üç tuğlu paşa unvanı alınmıştı. Fakat rtah* sonra tekrar görevine iade edilince, Valona (Avlonya) halkına adetâ savaş açmıştı. Çıkan bir çatışmada bir kurşun isabeti yi e öldü.

Egina (Algina) adasında da dört sarraf idam edildi. Bu arlanın emîri, çıkan bir ayaklanmada öldürülmüştü. Emirin ailesi katil olarak dört kişiyi teşhis etmiş bulunuyordu (I Eylül 1763. 22 Sefer 1177).

Osmanlı kayıtlarında o dönemde daha başka büyük adamların öldüğü de yazılıdır.

Reis-ül küttap Abdi Efendi, sarayda, Üzenği Ağası'mn yanında kahve içerken beyin kanamasından (inmesinden1 öldü Onun yerine sadaret kaymakamı Mehmed Emin Ffeu<h tayin edildi. Mehmed Emin Efendi'nin görevi de, Berim'der elcili görevini tamamlayarak dönen Ahmed Resmî Kfonrii'; verildi. Daha sonra Ahmed Resmî Efendi hakkmda ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Otuz yıl kadar önce bir yeniçeri ayaklanmasında ölen eski sadrazam İbrahim Paşa'nın mühürdarı iken, önce defterdar sonra reis-ül küttap olan müteveffa Abdi Efendi, bu görevlerde hem isim hem servet yapmıştı. Ama işadamı olarak yaptığı isim hiç de iyi değildi. Yazılı ve sözlü taahhüdlerini

¹²⁴ Dar-Urt nedve.

yerine getirmeyen, çok zengin olmasına rağmen cimri, doymak bilmez, bir adamdı.

Defterdarlıktan reis-ül kütüplığa atanan Mehmed Emin Efendi'nin yerine Avni Efendi getirilmişti, ki bu tayin uğursuz Çarşamba'ya rastlıyordu (çarşamba günleri uğursuz sayılırdı, ayın son çarşambası ise en uğursuz gündü).

Sultan eşleri olan vezirler, yani Rumeli Beylerbeyi Muh-sinzâde Mehmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Silâhdar Mehmed Paşa, o sırada İstanbul'da bulunuyorlardı. Padişah onlara görevlerinin başına dönmelerini emretti.

Yine o günlerde, sarayın ve sadaretin en becerikli yöneticilerinden biri olan eski kahvecibaşı Nakşi Mustafa Ağa vefat etti. Çalışkan, nazik ve cömert bir insandı.

Tabii ölümle ölen diğer bir ünlü de Mısır Valisi Ahmed Paşa idi. Onun yerine Derya Kaptanı Hasan Paşa geldi.

Üçüncü Mustafa'nın kardeşi Şehzade Numan'ın henüz kırk yaşında iken ölmesi büyük üzüntü yarattı (9 Ocak 1764 - 5 Recep 1177).¹²⁵

Selim Giray Kırım Hanı Oluyor

Bâb-ı Ali'ye Nogaylar tarafından empoze edilen¹²⁶ Kırım Hanı Kırım Giray¹²⁷ azledildi ve Sakız Adası'nda sürgünde bulunan Selim Giray İstanbul'a çağrılarak Han olması ve Kırım'ın idaresini tekrar ele alması istendi¹²⁸.

Bâb-ı ÂH her yıl Kırım'a askerî harcamalar için elli bin kuruş gönderirdi. Hu para geciktiği için Kırım Giray bütün adayı ayağa kaldırmıştı. Bundan başka, Nogaylardan, azledilecek olursa kendisini destek lomelerini istemişti. Bu yüzden azledildi ve Rodos'a sürüldü. Han azledilince, Bâb-ı Âli'de onun himaye ettiği mabeynci Abdi Efendi de tutuklandı, Yedikule zindanına atıldı ve bir süre sonra idam edildi. Çünkü İsakçı'da mağaza! an teftiş ederken halka ağır baskı yapmıştı.

¹²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/348-350

¹²⁶ Siestrzencewiz, «Kırım Adası Kıratlığı Tarihi» adlı eserinin 410. sayfasında söz ediyor. Fakat Kleeman, Siestrzencewiz'in bildirdiği yerden hiç söz etmiyor. 1764'de hüküm süren Maksud Giray hakkında da bir şey bilmiyor. Tott İse Maksud' ismini Selim Giray'a değil, Arslan Giray'a bağlıyor.

¹²⁷ Siestrzencewiz, Kırım Giray'ı yanlış olarak Kerim Giray şeklinde veriyor

¹²⁸ Siestrzencewiz, bu hanın Maksud Giray okluğunu söylüyor, oysa Vâsif ■-. 264de Selim Giray olduğunu yazıyor.

Öte yandan Kıbrıs'ta da ayaklanma oldu ve adanın mu-hassılı Çil Osman öldürüldü. Bâb-ı Âli bu olayı, yeni düzen kuruluncaya kadar görmezlikten geldi. Vakanüvis Vâsif'a göre, cezaları başka bir zaman verilmek üzere olay kaydedildi ¹²⁹. O sırada Bâb-ı Âli Gürcistan'da yoğunlaşan karışıklıklarla meşguldü. ¹³⁰

Gürcistan'da Karışıklık

O günlerde, yukarıda da söylediğimiz gibi, Gürcistan'daki karışıklık had safhaya gelmişti ve birkaç yıl sonra Rusya ile yapılacak savaşın sebeplerinden birini de bu karışıklık teşkil edecekti. Bâb-ı Âli'yi çok meşgul eden bu olayların çıkış sebebi de tam olarak tesbit edilememiştir.

Gürcülerin bir bölümünü oluşturan ve Türklerin «Açık-başlar» dedikleri îmerler, Bâb-ı Âli'ye her yıl üç yüz kese vergi verecek ve sayısını Ahıska Paşası'nın ya da Çıldır Valisi'nin tespit edeceği miktarda esir göndereceklerdi. Bir süreden beri îmerler, dinlerine aykırı olduğu gerekçesiyle esir göndermekten vazgeçmişlerdi. Devletin vakanüvisine göre onları bu şekilde kışkırtanlar Ruslardı.

Merkezi Ahıska olan Çıldır eyâletinin son valisi Hacı Ahmed Paşa bu şehirde Ayasofya modelinde iki cami yaptırmış ve Ahıska Kütüphanesini kurmuştu. Daha önce de, söylediğimiz gibi, bu kütüphaneye ait eserlerin yansı bugün Saint-Pe-tersburg (bugünkü Leningrad) müzesinde bulunuyor.

Hacı Ahmed Paşa, Açıkbaşlar'ın üzerine yürümüş, Lezgi-lerin de yardımı ile onları vergilerini vermeye mecbur etmişti (1758),

Açıkbaşların prensi (H*vm) olan Salomon, alınacak vergiyi, Tokat ve Bağdat karargâhlarına gönderilecek asker sayısını tespit için müzakerelerde bulunmak üzere Alaska'ya gelmişti. Prense, önce hükümdarlara lâyük bir kabul gösterildi. Anlaşmalar bittikten ve imzalandıktan sonra, prens, Ahıska paşası kethüdasının emrinde olan üç bin Türk askerinin refakatinde memleketine gönderildi. Yolda, Açıkbaşlar'ın prensi tebasına haberler uçurarak Türklerin kendisine fena muamele ettiklerini bildirdi ve intikam alınması yolunda emirler verdi. Bunun üzerine Açıkbaşlar (îmerler) prenslerine refakat eden Türk birliğine bir gece baskını düzenlediler ve kethüdayı yakalayıp bir kayalıktan aşağıya attılar.

¹²⁹ Vasıf, s. 265'te «Vaktiyle güşmal veya tedipleri zimmeti devlete deyn k*y dolundu» diyor.

¹³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/350-351

İşte bu olay Ahmed Paşa'nın azline ve az sonra da bizzat mabeynci Abdal tarafından uygulanan idam kararının verilmesine sebep oldu.

Ahmed Paşa'nın yerine tayin edilen İbrahim Paşa, Bâb-ı Âli'den aldığı talimata uyararak, Açıkbaşlar prensleri arasındaki taht kavgasından yararlanmasını bildi. Prens Salomon'a baş-kaldıran küçük kardeşinden yana olarak onu silah kuvvetiyle destekledi (Kasım 1762). Yine bu vesileyle, onüç bin askerden oluşan bir birlikle, Açıkbaş Hanlığı ülkesine (îmiretti Prensiği'ne) yürüdü. Düzenli birlik, Açıkbaşlarla yapılan savaşı kısa zamanda kazandı. Birliği oluşturan yeniçeriler, levendler ve Kürtler arasında uyuşmazlık çıkmasaydı, bütün o bölgeler kolayca hâkimiyet altına alınacaktı. Ama, bir kısmı içeriye doğru ilerleyerek yağma hareketine girişmek, bir kısmı da İmiret-ti'yi Bâb-ı Âli'ye tâbi kılmakla yetinmek istiyordu. Yağma mak-vadiyle birlikten firar eden Kürtlerden sekiz yüz kadarı karla kaplı derin çukurlarda ve uçurumlarda öldüler. Bu şartlar altında Ahıska'ya çekilmek zorunda kalan İbrahim Paşa durumu bir raporla Bâb-ı Âli'ye bildirdi.

İbrahim Paşa'nın yerine Hasan Paşa Çıldır valisi ve aynı /amanda Gürcistan seferi için serasker olarak tayin edildi.¹³¹

Sadrazamın Azli Ve İdamı

Mustafa Paşa'nın birbuçuk yıl kadar süren sadareti sırasında, imparatorluğun her tarafında karışıklıklar ve ayaklanmalar artmıştı. Bu durum onun azline sebep oldu. Sadaret mührü kendisinden alınarak (30 Mart 1765 - 7 Şevval 1178), Rumeli Beylerbeyi Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya gönderildi.

Muhsinzâde İstanbul'a gelinceye kadar, Zeynep Sultan'm kocası olan Damad Mehmed Paşa sadaret kaymakamlığına getirilmiş vç ona vekâlet etmiştir.

Yeni sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, İstanbul'dan, onu kıskanan selefi tarafından uzaklaştırılmıştı. Bir ay kadar sonra başkente döndü. O geldikten sonra da mabeynci Kelleci Osman, bir haseki ile birlikte Midilli'ye gönderildi. Vazifesi, sadareti sırasında pek çok kelle uçuran Mustafa Paşa'nın kellesini getirmektir (Mustafa Paşa azlinden sonra Midilli'ye sürülmüştü).

¹³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/351-352

Râgıp Faşa'dan dul kalan (ve sonra Kaptan-ı Derya Meh-mod Paşa ile evlendirilen) Salih Sultan'ın kocasını, Mustafa Paşa, nüfuzundan çekindiği için İstanbul'dan uzaklaştırmış ti. Vakanüvis Vâsıf a göre, Mustafa Paşa'nın idamına müessir olan odur Hemen idam edilmeyişine de halkın «Üç defa sadrazamlık yapan bir insanın başı vurulamaz» şeklinde mırıldanması olmuştu. Sultan Osman'ın ölümünden sonra üç saatlik kısa bir sürede, devletin tek hâkimi de o olmuştu. Fakat yine Vasıf a göre, onun idamına, hazineye zimmetine para geçirerek temin ettiği büyük serveti, samimi olmayışı, padişah yönetimle ilgili bilgiler istediği zaman, ona doğru haber vermemesi sebep olmuştur. Sadrazamların hayatlarını yazan Tezkireci Cavid Efendi ise, olayı bir vecize ile Özetleyerek, 'öldüren öldürülür' diyor. Onun siyasî ihaneti için verilen cezayı da, bahtsız Cem'i kardeşi Bayezid'in intikamı için teslim eden Mustafa Paşa'ya verilen ceza ile bir tutuyor.

Bu benzetme, İstanbul'da bulunan elçiler arasında korkunç söylentilere yol açtı. Söylentilere göre, Şehzade Numan, sadrazamın telkini ile Padişah Üçüncü Mustafa tarafından, tahta sahip çıkmak isteyeceği endişesiyle öldürtülmüştü. Eğer durum böyleyse, Sadrazam Mustafa Bahir Paşa, bahtsız Cem'i zehirleyen Kethüda Mustafa ile bir tutulabilirdi. Çünkü o da onun gibi hanedan kanından olana ihanet etmişti ve yine onun gibi cellad eliyle hayatına son verilmişti.

Bu iddiaların aslı olmadığını kabul etsek bile şunu söyleyebiliriz ki, sanki Mustafa ismi hem sadrazamlara, hem padişahlara uğursuz geliyordu. Devletin tarihini yazan vakanüvise göre, o güne kadar bu ismi taşıyan on sadrazam ve o kadar da padişah veya tahtta gözü olan şehzade vardı. Bu on sadrazamın yedisi idam edildi. Bunların birincisi Cem'i zehirleyen Hoca Mustafa, ikincisi aptallığı yüzünden idam edilen Lefkeli Mustafa, üçüncüsü Sultan İbrahim zamanında sadrazam olan Kara Mustafa'dır. Dördüncüsü yine Kara Mustafa adını taşır, IV. Mehmed zamanında Viyana'yı kuşatan sadrazamdır. Boğularak öldürülmüştü. Aynı adı taşıyan beşincisi, IV. Mehmed'in devrilmesinde başlıca rolü oynamışta, çünkü değersiz bakır paraları basıp imparatorluğun her tarafına yayan odur. Altıncısı Köprülüzâde Mustafa Paşa'dır ve Salankamen savaşında ölmüştür. Yedincisi saflığı ile meşhurdur¹³². Belgrad onun yüzünden kaybedildi. Sekizincisi meşhur Daltaban Mustafa Paşa, dokuzuncusu bu bölümde sözünü ettiğimiz

¹³² Tezkireci Osanzâde, onun iffîni «Gayet sâdedil ve umur-u sadarete racil» (yani çok basit ve sadaret işlerinde bilgisiz) diyor.

Bahir Mustafa Paşa'dır. Hepsî öldürülmüştür. Onuncusu da Alemdar Mustafa Paşa'dır ki, çağımızda yaşadığı için (yani bu kitabın yazıldığı çağda yaşadığı için) onun acı akıbeti henüz hatıralardan silinmemiştir.

Üç defa sadrazamlık yapmış Bahir Mustafa Paşa'nın kesik başı, onun Eyüp'te Nakşibendî dervişleri için yaptırdığı tekkenin mezarlığına gömülmüştür.

Bahir Paşa'nın zamanımıza kalan bazı şiirleri, Hatıratı ve padişaha yazılmış manzum arızalan vardır¹³³.

Avrupa İle İlişkiler, Prusya Ve Polonya Elçileri

Şimdi, Râgıp Paşa'nın ölümünden sonra Bâb-ı Âli'nin takip ettiği dış politika ile Hamza Hâmid ve Bahir Mustafa Paşaların sadrazamlıkları sırasında Avrupa devletleriyle olan münasebetlere bir göz atalım.

Râgıp Paşa, hastalığı sırasında divanda kendisini temsil etmek görevini, daha ehil vezirler bulunmasına rağmen, Hamza Hâmid Paşa'ya vermişti, Çünkü onu kendisi yetiştirmiş ve o da Râgıp Paşa'nın siyasi doktrinlerini benimsemişti. Hamza Hâmid Paşa, altı aylık vekilliği sırasında Râgıp Paşa'nın izinden hiç ayrılmadı,

Râgıp Paşa'nın ölümünden altı ay önce, 14 Ekim 1764'de(onun Prusya ile yapmayı düşündüğü tedafü ve tecavüz! (savunma ve saldırma) amaçlı tasan, şeyhülislâmın lehte gayretlerine rağmen, divan-ı hümâyunda reddedildi (14 Ekim, dört yıl önce Frederik H'nin Avusturyalı general Daun'a mağlup olduğu Hochkirchen savaşının yıldönümü idi, Bu günün uğursuzluğu, daha sonra kaybedilen ve Prusya'yı çökerten İena savaşının kaybedildiği günden daha az değildi).

Tasarının divanda reddedilmesinden sonra Râgıp Paşa, Prusya'nın tam yetkili temsilcisi Rexin'e bir nota göndererek, savaşa sebep olacak bu anlaşmayı kabul etmediğini bildirdi¹³⁴.

Râgıp Paşa'nın ölümünden sonra Hamza Hâmid Paşa'nın dış ilişkilerle ilgili olarak yaptığı ilk iş. Berlin'e bir elçi göndermek oldu. Bu elçi, fevkalade bir misyonla gelen Readn'in tekliflerine bir cevap götürecekti, onun kiralı

¹³³ Sadaret tezkirecisi Cavid, Bahir Mustafa Paşa'nın sadaretinin son günlerinde, padişaha yazdığı manzum arızasına Örnek olarak aşağıdaki dördlüğü gösteriyor:
Siplhre gönderelüm nail-I bflendlmiri Cihande bldürellm bari kendimizi Bu nazm ile varalum hafc-İ pay-ı
devletine Çok olda görmeyeli Bahir, Efendimizi
Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/353-354

¹³⁴ Penkler ve Obreskov'un raporlarından.

adına padişaha sunduğu hediyelere, padişahın verdiği hediyelerle karşılık verecekti (9 Mart 1764),

Türk elçisinin II, Frederik'e sunacağı hediyeler arasında kıymetli taşlarla süslü bir sorguç, bir hançer, tabancalar, bir mücevher kutusu, bir tütün tabakası, bir lazür kâse, altın kaplamalı kristal bir çay takımı, pul bezemeli kutusu içinde büyük bir çalar saat, yirmi beş librelük altın çubuklarla kaph bir çekmece, her biri onbeş aun boyunda (1 aun — 120 cm.) çok değerli oniki parça kumaş, her birinin uzunluğu yine aynı olan değişik renkli, saçakları yeni bir şekilde işlenmiş oniki parça kadife kumaş vardı ¹³⁵. Bütün bu armağanların para olarak tutarı ise yirmi bin kuruş idi (yani on bin altın).

Berlin'e ortaelçi sıfatıyla gidecek temsilci, daha evvel Vi-yana'ya da elçi olarak gittiğini bildiğimiz Anadolu Muhasebecisi Ahmed Resmî Efendi idi. Bu vesile ile Ahmed Resmi Efendi'ye «nişancı» unvanı verildi ve padişahın huzurunda kendisine bir kaftan giydirildi. Temsil ettiği devletin şanına yakışıl' ihtişamda görünmesi için gerekli eşya da hazine-i hümayundan temin edildi. Bu eşyalar arasında kıymetli taşlarla süslü bir hançer de vardı ki, yalnız bunun değeri yedi bin beş yüz kuruş idi.

. Ahmed Resmî Efendi'ye verilen itimadnâmede, II, Frederik'e «Prusya kiralı, Roma İmparatoru'nun mabeyncisi, ve Hersek ve Prenç ve Silezya'nın dukası...» şeklinde hitap ediliyordu.

Elçiye oniki maddelik bir talimat verilmişti ki şu hususlarla ilgiliydi: Polonya'dan geçerken Polonya hükümetine Bab-ı Ali tarafından daima himaye göreceklarının teyidi, merasimle ilgili hiçbir şeye itiraz etmemesi, maiyetindekilerin düzenli ve disiplinli davranmaları, götürdüğü itimadnâmeleri ve sunacağı armağanların listesini resmen kabulü sırasında vermesi; Polonya kiralı öldüğü takdirde alınacak tedbirler üzerinde Prusya hükümeti üe bir anlaşmaya varması. Bâb-ı Âli'nin Rus ve Avusturya devletlerinin bu ülkenin iç işlerine müdahale etmelerini asla istemediğinin bildirilmesi; tedafüi ve tecavüz! bir ittifak tekliflerinde Bâb-ı Ali'ye güvenmelerinin bildirilmesi; Sultan'ın, Prusya ile Rusya arasında imzalanan anlaşmayı Türkiye çıkarlarına aykırı görmediğinin anlatılması.

Osmanlı elçisi görevini tamamlar tamamlamaz dönecek, günü gününe tuttuğu ayrıntılı notlarla bir rapor hazırlayacaktı.

Ahmed Resmi, talimatnamenin özellikle bu son bölümünü en iyi şekilde

¹³⁵ (Hammer, kitabın bu «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, Türk sefirinin Frederik ü'ye takdim ettiği hediyelerin İtalyanca yazılmış listesini veriyor)

uygulamış, vazifesini yapmıştır. Vâsıf m yazdığı tarih kitabında onun raporuna oniki formalık yer verilmiş bulunuyor (her biri dört büyük sayfa, yani kırk «ekiz sayfa»). Bugüne kadar Osmanlı elçilerinin yazdığı en hacimli rapor hiç şüphesiz budur ¹³⁶.

Frederik H'nin olağanüstü savaşçı faaliyetini ve ordusunun manevralarını anlatan bölüm, doğru olsa bile pek güzel değildir. Viyana'da ilk elçiliği sırasında Viyana halkının sosyal hayat ve eğlenceye düşkünlüğünü anlatan ayrıntılar için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Rexin'e gelince, ona Prusyalı Delon müşavir olarak, Peter-son ise sekreter olarak verilmişti, Râgıp Paşa'nın Ölümünden sonra on iyi, en faal iki ajanını kaybetti. Bunlardan birincisi sadrazamın kethüdası Acem Ali Efendi, diğeri de Mollazâde Osman Efendi idi. Acem Ali idam edilmiş, Mollazâde Osman Efendi ise İstanbul'dan sürülmüştü.

Prusya kiralının Kırım Hanı nezdindeki temsilcisi Bos-camp'a hizmetlerine karşılık yarım milyon verilmiş, yani bu mikdara satın alınmıştı ve Prusya'nın çıkarları için gayret ediyordu. Fakat Kırım Hanı'nı kızdırdığı için bu görevden ayrılmış ve Polonyalıların hizmetine girmişti (1764).

Rexin, imzalanan dostluk anlaşmasının sekizinci maddesine dayanarak, bunu tedafüi ve tecavüzî bir anlaşma haline dönüştürmek ve onbir maddeye çıkarmak için çok çalıştı ¹³⁷ Bu gayretleri Penkler ve Vergennes tarafından engelleniyordu ¹³⁸ ve Frederik'in Bâb-ı Âli'ye kabul ettirmek istediği proje dördüncü defa başarısızlığa uğruyordu.

Rusya, Rexin'in bazı sözlerini devleti için büyük hakaret sayarak, bu diplomatın geri çağrılmasını Prusya'dan istedi. Bunun üzerine Prusya'nın İstanbul elçiliğine majör Zegelin tayin edildi.

Ahmed Resmi Efendi Berlin yolunda iken ve Polonya'dan geçerken Kiral Auguste III öldü. Bu olayı Polonya'nın priması Wladislas Alexandre Ponian de Lubna Lubiencki iki resmî mektupla padişaha ve sadrazama bildirdi (5 Ekim 1763).

Bu durumda, Prusya ve Rusya'nın Polonya işlerine karışmalarına karşı çıkan grubun (partinin) şefi olan Başkomutan Branicki, kendisine sadrazamla doğrudan doğruya haberleşmeye izin veren eski bir haktan yararlanmak istedi: Albay Stankewicz'i tam yetkili elçi sıfatıyla Bâb-ı Âli'ye

¹³⁶ Bu rapor, bu kitabın yazarı tarafından «Resmî Ahmed Efendi'nin 1757 Viyana ve 1763 Berlin Elçilik Notları» adlı kitabında yayınlanmıştır.

¹³⁷ (Notların bu bölümünde, onbir maddelik anlaşmanın İtalyanca metni yer alıyor)

¹³⁸ Padişah. Relinin müracaatına yazdığı hattı şerifte, 'Şeyhülislâm Efendi'ye gitsin ve baksın, diyordu.

gönderdi ¹³⁹. Ayrı bir mektupla da sadrazam oluşundan dolayı Mustafa Paşa'yı tebrik etti ¹⁴⁰.

Sadrazam, Polonya primasının mektubuna cevap vererek, kendisine kiral Auguste IH'ün ölümünü bildirdiği için iltifatlı sözlerle teşekkür etti ve ona padişahın, Polonya'nın hürriyetlerine, bağımsızlığına saygı duyulmasını istediğini, başka sarayların bu ülkenin içişlerine müdahale etmesinden kaygı duyduğunu bildirdi ¹⁴¹.

Mustafa Paşa, Branicki'ye, Osmanlı elçisi Resmî Ahmed Efendi'ye gösterilen iyi kabulden dolayı da teşekkür ediyordu ¹⁴². Başka bir mektupla Branicki'nin, sadrazam oluşundan dolayı kendisini tebrik etmesine, iltifatlarına, gösterdiği dostluğa ve özellikle onun Karlofça anlaşmasında hiçbir değişiklik olmayacağına dair verdiği söze teşekkür etti. Böyle bir mektup elçi Stankiewicz'e daha önce de verilmişti ama o daha çok elçinin, Poniatowski (Ponyatovski) 'nin seçilmesiyle ilgili taleplerine cevap mahiyetinde idi. Bu mektup geri alındı ve Poniatowski'nin seçilmesiyle ilgili pasaj çıkartılarak tekrar verildi ¹⁴³

¹³⁹ Litterae Joannis Comitum Branicki Castellani Cracoviensis, supremi exercitiarum Poloniarum ducis, ad Serenissimum vlsiriun). Varşova, 22 Kasım 1763.

¹⁴⁰ Mektubun mahiyeti Lâtince olarak uzun uzun anlatılıyor.

¹⁴¹ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Polonya Kıraltığı primasına yazdığı mektubun tercümesi Viyana arşivindedir. Bu mektupta su pasaja dikkat çekiliyor: «İrade-i şahanemiz, odur ki, Polonya Cumhuriyeti hakkı olan imtiyaz ve hürriyetlerine sahip olsun. Komşu ülkelerin sarayları bu hakların tamamına saygı duysunlar ve asla onun hürriyetleri aleyhinde hareket etmesinler..»

¹⁴² Sadrazam Mustafa Paşa'nın saray başkomutanına yazdığı mektubun tercümesidir.

¹⁴³ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Branicki'ye yazdığı ve sonra geri aldığı Fransızca mektuptan:

«...Divan-ı Hümayun tercümanı vasıtasıyla aldığımız bilgi ve açıklamalara göre elçi şöyle demektedir: Majesteleri, Rusya İmparatoriçesi ve Prusya kralı, Poniatovski adlı bir Polonya senyörünü Polonya tahtına lâyık görmekteler. Bütün davranışları, bu senyörü Polonya tahtına çıkarmak niyetinde olduklarını gösteriyor. Bu İM sarayın Varşova'da toplanacak büyük Diyet'de bu niyetlerini kabul ettirmek için, Polonyalıların hak ve hürriyetlerine karşı gelecek şiddete başvuracakları kuvvetli bir ihtimaldir. Bunlar Polonya'da, Bâb-ı Âli'nin Rusya ve Prusya ile aynı görüşte olduğu yalanını yaymışlardır ve bu rivayet, dostlarımız olan Polonyalıları şüpheye düşürmüştür. Dostlarımız, Bâb-ı Âli'nin, Poniatovski'nin Polonya tahtına çıkmasına karşı olup olmadığını öğrenmek istiyorlar. Siz de bu şüpheleri ortadan kaldırmak için, Bâb-ı Âli'nin bu konudaki görüşünü ve niyetini açık-seçik belirtmesini istiyorsunuz.

Size yazmak şerefine nail olduğum iki mektuptan başka, Polonya'nın geçici hükümdarı aziz ve muhterem dostumuz Vladislas Alex. Pom. Lu-binski'ye yazmak şerefine nail olduğum mektupla da, Bâb-ı Âli'nin görüş ve temennileri açıkça anlatılmıştı. Bugüne kadar Bâb-ı Âli'nin görüşleri sanırım tarafınızdan açık olarak anlaşılacaktır. Bununla beraber, şüpheleri ortadan kaldırmak maksadıyla, Şevketiü Efendimizin görüşlerini, bu hakşinas hükümdarın gayesini, size bir defa daha bildirmekten şeref duyarım:

Polonyalılar hak ve hürriyetlerini kullanarak kırallarını kendi aralarından seçmelidirler ve bu kiral bir yabancı değil, bir Polonyalı olmalıdır. Padişah Hazretleri Polonyalıların eski hak ve hürriyetlerinin asla ihlâl edilmesini arzu ediyorlar.

Bu görüşümüz, Bâb-ı Âli nextindeki Prusya, Rusya, Avusturya ve Fransa elçilerine tarafımızdan bildirilmiş, her birine konu ile ilgili bir muhtıra verilerek, hükümdarlarına yazmaları, Bâb-ı Âli'nin bu yönde müşterek hareket etme arzusunu bildirmeleri istenmiştir.

Size, bu mektubu getirecek olan elçi vasıtasıyla, malûmatınız olsun diye, aynı mektubun bir kopyasını veriyorum. Bâb-ı Âli'nin Polonya tahtı ile ilgili görüşlerini eski mektuplarımızdan ve bu mektubumuzdan ve adı geçen muhtıradan öğrenebileceksiniz. Şevketlü Padişahımızın, Polonyalıların eski haklarının korunmasını, kiralıklıkta

Öte yandan Rusya'nın gönderdiği elçi ile Prusya'nın daimi elçisi, Bâb-ı Âli'ye birlikte yazdıkları bir muhtıra verdiler. Bu muhtırada, Polonya kiralının serbestçe seçilmesini istediklerini, Fransa ve Avusturya'nın her türlü müdahalelerine karşı olacaklarını bildiriyorlardı.

Fakat Varşova'ya doğru ilerleyen Rus birlikleri yaklaşıncaya, Graudenz diyeti (meclisi) dağıldı. Bu durum, Polonyalı (Le-histanü) vatanseverlerin Osmanlı imparatorluğundan yardım istemelerine sebep oldu. Polonya'nın başlıca liderlerinden on-dördünün imzalarını taşıyan bir dilekçe ve bu dilekçe ile birlikte Branicki'nin bir mektubu İstanbul'a gönderildi¹⁴⁴. Buna,

asayiş ve huzurun sağlanmasını, dostumuz Polonya Cumhuriyeti'nin hak ve hürriyetlerine sahip olmasını, buna karşı gelinmemesini arzularadıklarını bir kere daha ifade ederiz..

Barış ve huzur, doğru yolda yürütenlerin olsun.

İstanbul'da yazıldı ve imzalandı. Samimi dostunuz.

İmza: Mustafa»

Bu mektubun bir bölümü daha sonra şu şekilde değiştirildi:

«Bâb-ı Âli, Polonya ile arasında eskiden beri var olan ve Karlofça barışından sonra Cumhuriyet ile de devam ettirilen kuvvetli dostluk bağları ve anlayış içinde, bu dost ülkenin hak ve hürriyetlerine saygılıdır. Şurası iyi bilinmelidir ki, karşılıklı dostluğa aykırı bir tavır alınmadıkça, Bâb-ı Âli, dostunun huzur, hak ve hürriyetlerine olan saygısını titizlikle sürdürecektir. Bu husus, açıklıkla ve kararlılıkla her yerde ifade edilmiştir. Şevketlü Pağışahımızın görüşleri de budur.»

¹⁴⁴ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Polonya mareşaline ve diğer senyörlere yazdığı mektubun tercümesinden (Âdet olduğu üzere tarihsiz) :

«Mesih milletinin ulularının ilticagâhı olan azim-üş-şan İsa dininin ululan, Polonya'nın büyük generali Kamañice Piskoposu, Kiovie Piskoposu, Posnan valisi, Minsk valisi, Siradie valisi, Cujavil valisi, Kionie valisi, Cumhuriyet mareşali, Polin valisi, Litvanya generali ve valisi, Polock muhafızı, Polonya mühürdarı, Crusvica muhafızı olan, onların pek hayırlı olmasını dilediğimiz samimi dostlarımıza:

Ekselanslarına, en kusursuz, en samimi ve güvenli dostluğumuzu ifade ve takdimden sonra, Bâb-ı Âli nezdindeki çok muhterem elçileri vasıtasıyla gönderdikleri, yapılan işleri bildiren muhtıra niteliğindeki, Polonya tacı ile ilgili durumu anlatan ve bizi bu endişe verici durumdan muttali kılan mektubunuzu aldığımızı dostça bilgilerinize sunarız.

Herkesin malûmudur ki, Karlofça anlaşmasından beri dostumuz Polonya Cumhuriyeti ve eyâletleri, Bâb-ı Âli tarafından hiçbir şekilde endişe edilecek, can sıkacak bir durumda bırakılmamıştır. Bâb-ı Âh*, dürüstlüğü, dikkatli oluşu ile, karşılıklı dostluğu zedeleyecek en ufak bir ihmal göstermemiş; iyi komşuluk gereği olarak, haleflerimizi de örnek alarak, dostumuza, ne en yakın komşusu Tatar Türklerinden, ne de Bâb-ı Âli'ye tâbi diğer bütün eyâletlerden hiçbir zarar gelmemesi için, aynı itina gösterilmiştir. Bâb-ı Âli'nin bu ilgi ve tavrını hesaba kattıkları için, Polonya'ya komşu diğer devletlerin de ona bir zarar vermekten çekindikleri açıkça görülmektedir. Görüş ve kararları kati olan şevketlü, kudretlü, yüce padişahımız, mutlu hükümlerinde, Polonya eyâletlerinin Bâb-ı Âli tarafından hiçbir suretle endişeli, üzüntülü durumlara düşürülmemesini ister. İnsanî ve cömert duygular ile Polonya tebaasının tam bir güvenlik ve huzur içinde olmasını arzu eder. Faziletlü nükûm-darımız, Polonya kıratlığının halkını oluşturan nice Allah kullarının iyiliğini, onun hürriyetini, bekâsını diler.

Polonyalıların ve tebaalarının iyiliği için gayret eden, Polonya milletinden olan bir kiralın oybirliği ile seçilmesi çok önemlidir. Bu görüş ve duygular içinde olan şevketlü padişahımız, Polonya tahtına yabancı bir kiralın seçilmesini asla arzu etmemektedir. Bu görüşünü Polonya'nın komşularına ve Bâb-ı Âli'ye dost olan devletlere, bu devletlerin başkentteki elçileri vasıtasıyla bildirmiştir.

Dostumuz Polonya Cumhuriyeti, şevketlü padişahımızın bu iyi duygularına, görüşlerine ve temermilerine çok dikkat etmediği için, Polonya halkı kendini hiddete kaptırarak, zıd görüşlü iki partiye bölündü. Bu partilerin her biri bir başka tarafa dayanıyor, öyle görülüyor ki, ülkelerini yabancıların ellerine teslim etmekle kendi ailelerini de mahvediyor, en aşırı iftiralara maruz kalıyorlar. İleri görüşlü ve sağduyu sahibi insanların bu hareketi ve bu gidişi, tedbirli ve kararlı insanların hareketi olarak kabul edilemez. Çünkü hiçbir yabancı, millet yararına, bir milliyetçi kadar gayret gösteremez. Bunun için de, Polonya tahtına bir yabancı oturduğu anda, bunun sonucu olarak, bu ülkeye yabancı askerler gelecektir. Polonyalıların hak ve hürriyetleri kısılacak ve zamanla tamamen kaldırılacaktır. Ülkede her türlü kargaşa görülecektir. Halkı ezilecek, müesseseleri yıkılacaktır. Bu durumda

elçi Stankiewicz de bir muhtıra ekledi. Muhtıradan, Polonya'nın Rusya'ya bağımlı hale ¹⁴⁵ düşme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu ve padişahın bu olaya yakın ilgi göstermesi isteniyordu.

Branicki'nin temsilcisi, Bâb-ı Âli'ye daha evvel sunduğu bir muhtıradan, Rusya ve Prusya elçilerinin çevirdikleri entrikaları, bunların Osmanlı İmparatorluğu için tehlike teşkil ettiklerini bildirmişti ¹⁴⁶.

Bu uyan karşısında ve ondört Varşovalı vatanseverin imzaladığı mektuptan birkaç gün sonra, Bâb-ı Âli, Prusya ve Rusya elçilerine, Fransız sefirine ve Avusturya ortaelçisine birer nota vererek, Rus birliklerinin Polonya'ya girmesini protesto etmişti ¹⁴⁷.

komşuları da onun hürriyetine saygı duymayacak, eyâletlerine saldıracak ve sonunda bu kırallık Polonyalılar için tamamen yitirilmiş olacaktır.

İşte o zaman Polonya Cumhuriyeti, şaşkınlık ve pişmanlıklar içinde düşmanlarına karşı gülünç ve acıklı duruma düştüğünü, yalnız onlara hizmet etmiş olduğunu görecektir. Tarihte, bölünen her imparatorluğun yıkıldığını ve halkın gece kuşlarına av olduğunu görmüyor muyuz?

Polonya Cumhuriyeti, devletin, bütün eyâletlerinin refahını yürekten diliyorsa, halkın huzurunu arzu ediyorsa, barış içinde yaşamak istiyorsa, hınç duymaktan vazgeçmeli, kin ve garez tohumların] yok etmeli ve bütün Polonyalılar samimi olarak birleşme yollarını aramaktan başka bir şeyle meşgul olmamalı; oybirliğiyle, milletin içinden, irken kendinden olan, halkın ve vatanın gerçek dostu, hâmesi olacak bir kiralı seçmelidirler. Eğer bu hırsı, bu bölünmeyi devam ettirirlerse, tahta bir yabancıyı kiral olarak oturturlarsa, komşu devletlerin bu fırsattan yararlanmalarına sebep olacaklardır. Bu suretle meydana gelecek olayların çok zararlı etkilerine maruz kalacak olan Polonya devleti yıkılacak, tebaası dağılacak ve onların akılsızlıklarının kurbanı olacaklardır.

Dostumuz Polonya Cumhuriyeti, kurtuluşunu samimi olarak arzu ediyor, karşı karşıya bulunduğu felâketleri önlemek istiyorsa, eyâletlerini kargaşalıklardan, anlaşmazlıklardan korumalı, kurtarmalıdır. Eğer, olayları bugün olduğu gibi kendi akışına bırakır, bir yabancıyı kiral seçilmesini önlemezse, buna çok pişman olacaktır.

Cumhuriyet, hangi tarafı tutacağını kendisi bilir. Bâb-ı Âli'nin bu öğütleri gerçek dostluğun icabıdır. Bâb-ı Âli, Karlofça anlaşmasının hükümlerine, Polonya'nın hak ve hürriyetlerine saygıdan başka bir şey düşünmez. Elçiniz vasıtasıyla elinize ulaşacak olan bu mektubun duygu ve düşüncelerimizin samimiyetini belirtmekten başka bir gayesi yoktur.

Temenni ederiz ki, bu mektubu alınca, dostumuz Polonya Cumhuriyeti, Bâb-ı Âli'nin samimi arzularına, Polonya'nın iyiliğini düşündüğüne yürekten inansın. Bu önemli mesele üzerinde düşüncelerini olgunlaşsın ve sonunda pişmanlık duyacağı bir tarafı tutmasın.

Barış ve huzur, doğru yolda yürüyenlerin olsun.

Samimi dostunuz, tmza: Mustafa»

¹⁴⁵ 16 Mayıs 1764 tarihli muhtıra. Bâb-ı Âli, Rus taraftarlarının meclisi, seçimi ve tahtı denetimleri altına almak ve böylece vatanseverlerin direnişlerine rağmen bütün kanunları ve kırallığın esasını değiştirmek istediklerini bilmiyor değildi.

¹⁴⁶ Muhtıranın mahiyeti şudur: «...Prusya kiralı bu oyunlarına, şimdi bir gruptan yana olmak tehlikesini de ilâve etmiş bulunuyor. Bu grup ya da parti, uzun zamandır Ruslara bağlı bir aileden oluşuyor. Şu son günlerde sınırlarımızı kuşatan birliklerden kuvvet alarak cüVetini arttırmış bulunuyor ve temel kanunlarımıza aykırı olarak şiddetle hareket ediyor. Vaadlerine rağmen Rusya da bu kanunlarımıza saygı göstermiyor. Son savaştan beri Polonya'da kalan Rus birliklerinin çekilmesini defalarca istediğimiz halde, bunları çekmiyor. Mazeret olarak da (silah ve gıda) anbarlarrom korunmasını ileri sürüyor. Son olarak Polonya Senatosu'na, Rus ordusunun Cumhuriyet topraklarını terketmeyeceği bildirildi (Senato, Polonya'da sebepsiz yere bulundurulmayan bu depoların korunacağını başkomutan vasıtasıyla bildirmişti). Belli ki böyle bir hareket, ülkenin bölünmezliği ilkesi ile bağdaşmıyor ve esas olarak Polonya halkının boyunduruk altına alınmasını, kırahn yabancıların emellerine hizmet eden bir kişi olmasını amaçlıyor. Böyle bur koral, anlaşmalarına sadık devletimize zararlı olacak hareketlere karşı gelmek için, rahatını bozmayacak kadar kendi başına buyruk olacaktır ve devletimiz için uygun değildir.

¹⁴⁷ «...Bâb-ı Âli, Polonya Cumhuriyeti'nin bütün haklarının, hürriyetlerinin, anayasasının ve toprakları korunmasından yana olduğunu, hiçbir devletin bunlara tecavüz etmesini istemediğini bildirmek lütfunda

Aynı protesto notası Polonya elçiliği aracılığı ile Polonya ordusu başkomutanına da gönderildi¹⁴⁸. Branicki bu notaya verdiği cevapta, gösterilen ilgiye teşekkür ediyor, ama bunun, orduları Varşova'yı abluka altında¹⁴⁹ tutan Ruslara menfi bir tesir yapmasından endişe duyduğunu d» belirtiyordu.

Bâb-ı Âli, Prusya ve Rusya elçilerinden ters yönde etkileniyordu. Zaten Polonya kiralının serbestçe seçilmesini desteklemek için bir savaşa girecek değildi. Sadrazamın imzasıyla Polonya vatanseverlerinin liderlerine bir mektup yazıldı. Güzel fikirleri, akıllı görüşleri ihtiva eden bu mektupta, siviller arasında bölünmeyi ve uyuşmazbkan önlemeyi sağlayamazlarsa Polonya tahtının bir yabancıya kalacağından endişe duyulduğu belirtiliyordu

bulunmuştur. Buna benzer teminatın bazı komşu devletler tarafından da verilmiş olması bütün vatanseverlerin barış ve hürriyet ümitlerini artırmıştı. Fakat bu vatanseverler bugün ümitlerinin söndüğünü büyük bir üzüntü ile görmektedirler.

Polonya Diyeti, hürriyetle bağdaşmayan bir tarzda ülkemizde bulunan yabana birlikler tarafından dağıtılmıştır. Diğer bazı birlikler de, bir yandan Litvanya'ya, öte yandan başkente doğru ilerlemektedir. Bunların bir kısmı civardaki mevkileri tutmuş durumdadırlar ve yakında toplanması gereken diyet için tehlike teşkil etmektedirler. Yabancı kuvvetler çekilmedikçe diyet toplanamayacaktır. Bu birliklerin çekilmesi için Rusya'nın Varşova'da-ki elçisine yapılan müracaatlar bugüne kadar bir sonuç vermedi. Onun için doğrudan doğruya Rusya imparatoriçesine başvurmak başka çare kalmamıştı. Şu günlerde başkentte toplanan Cumhu-riyet'in başlıca üyeleri de bunu yapıyor, imparato-riçeye başvuruyorlar. Cumhuriyet'in korunmasıyla ilgilenen diğer devletlere, özellikle Bâb-ı Âli'ye de başvurmuş bulunuyorlar. Bâb-ı Âli'nin yüce gönüllü, âdil ve haksever oluşu, vatanlarının kurtarılması için canlarını ve mallarını feda etmeye hazır olan Polonya halkına, onun yardım edeceği ümidini artırıyor.

13 Nisan 1764 Başpiskoposluk Sarayı, Varşova»

KRASINSKÎ, Kamanıçe Piskoposu; BRANICKÎ, Krakova valisi ve general; JOSEPH ANDRE, kont Zaluski, Kiovi Piskoposu; ANTOÏNE PHTMO JABLO-NOVSKÎ, Posnan valisi; JEAN DE HULTEN, Minsk valisi; GOSTANICKÎ, Siradie valisi; POTOCKÎ, Kio-nie valisi; LUBOMÍRSKÎ, Lublin valisi; BtEIIÏNS-KI, Saray mareşali; SAPIENA, Polock valisi; TAL-BONOVSKÎ, Novogrod valisi; ADAM BRZOSTOVSK-KI, Polock kumandanı; ALEKSANDER DZIERZtC-Ki, Brzezin kumandanı; GLEMBOCKÎ, Crusvica kumandanı.

Başsekreter yerine Saray başmühürdan GABRIEL İNNOSTA POTOCK tarafından görülmüş ve gönderilmiştir.

¹⁴⁸ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Branicki'ye yazdığı mektubun tercümesi tarihsizdir. Çiuliani tarafından tercüme edilmiştir. Viyana Arşivi.

¹⁴⁹ Bu deklarasyonun Lâtince tercümesi dipnot olarak veriliyor. (Ç. N.)

¹⁵⁰ Tarafımızdan, hükümetine bildirmesi için Rus elçisine verilen muhturanın kopyasıdır. Bu muhtura daha sonra Prusya, Fransa, Avusturya elçilerine tercümanları vasıtasıyla verilmiş ve hükümetleri* ne bildirmeleri istenmiştir. Bu kopya da, Polonya mareşali çok muhterem dostumuza bugün yazılan mektuba eklenmiştir.

«...Bâb-ı Âli'nin, Polonya sarayının eski hak ve hürriyetlerinin hiçbir yabancı devlet tarafından ihlâl edilmemesi gerektiği yolundaki görüşleri, kısa bir süre önce, dostumuz olan muhterem elçiye bir muhtura ile bildirilmiştir. Polonya kiralının, Polonya Cumhuriyeti'nin yapacağı' bir seçimle Polonyalılar arasından seçilmesi, kiralın bir Polonyalı olması, asla bir yabancı'nın kiral yapılmaması görüşünden yanayız. Bununla beraber, bazı çevrelerden alınan bilgilere göre, Polonya'da kargaşalığa yol açacak şekilde, birlikler harekete geçirilmiştir. Bu ülkede, bazı devletler tarafından desteklenen bir kişinin kuvvet zoruyla kiral yapılmak istendiği Öğrenilmiştir. Bunun doğruluk derecesi tam olarak bilinmemekle beraber, Fransa, Avusturya ve Prusya elçilerinin herbirine bir muhtura verilmiş ve bunu hükümetlerine bildirmeleri istenmiştir. Bu muhtura ile Bâb-ı Âli, Polonyalıların eski haklarının korunmasını temenni eder ve buna saygı duyar. Diğer devletlerin de saygı duymalarını ve Polonya kiralı olarak bir Polonyalı'nın seçilmesinden hiçbir rahatsızlık duymamalarını diler.

Muhterem dostumuz elçiye de bu konuda nota verilmiştir.

12 Nisan 1764»

Fransız sefirinin verdiği muhtıra, Rus birliklerinin Polonya'ya girmelerini mevcut anlaşmaların açıkça ihlâli sayan Bâb-ı Âli deklarasyonuna bir cevap teşkil ediyordu. Bâb-ı Âli buna, önceki deklarasyonuna uygun bir cevap verdi. Fakat bu konuda yapılan görüşmede, cevaba şu zid görüşleri de ilâve etti: Bugüne kadar yabancı birlikler Polonya topraklarına hep girmiş ve Polonya cumhuriyeti karşı koymamıştır. Karlofça anlaşmasında da bugünkü durum karşısında uygulanacak bir madde yoktur. Onun için bunu bir müzakere konusu yapmak Bâb-ı Âli için onurlu bir tutum olmaz ¹⁵¹.

Kont Vergennes bir mektupla Branicki'ye Bâb-ı Âli'nin şüpheli tutumunu, birliklerini kendi sınırlarını savunmak için Özi (Pinyeper) ve Turla (Dinyester) nehirleri boyunca topladığını anlattı ¹⁵²

¹⁵¹ Çok muhterem dostumuz Fransız sefirine muhtıra (memoire supreme): Apaçık görünen bir olay için delil aramak faydasızdır. Yabancı birlikler Polonya topraklarına her zaman girmiş ve dostumuz olan bu Cumhuriyet, bu birliklere karşı koymadığı gibi onları isteyerek kabul etmiş ve bunu bir konukseverlik olarak göstermiştir. Bâb-ı Âli bu durumu dikkate alırsa, müdahalesi, dostumuz Polonya cumhuriyetinin hürriyet ve haklarına saygısızlık olur. Bundan başka, Karlofça anlaşmasında, bu durumda alınacak tavır gösteren bir madde yoktur, onun için Bâb-ı Âli'nin olayı müzakere ve pazarlık konusu yapması, dikkat ve ihtimam göstermesi yakışık almaz. Bâb-ı Âli... v.s., v.s.» (Viyana Arşivi).

¹⁵² Vergennes'den General Kont Branicki'ye İstanbul, 27 Ağustos 1764

«Ekselanslarının bana yazmakla şeref verdikleri 2 Temmuz tarihli mektuplarını cevaplandırırken, Osmanlı Devleti'nin Polonya meseleleriyle ilgili tutumunu çok yetersiz şekilde anlattım. O zaman tutumu çok açık değildi. Şimdi daha iyi biliniyor ve ben aldığım bilgileri ekselanslarına sunmayı gerekli görüyorum.

Ekselanslarına son defa şeref duyarak bildirdiğim gibi, Bâb-ı Âli ilk beyannamelerine sadık kalıyordu. Polonya'nın hürriyetinin korunmasıyla ilgileniyordu. Prensip olarak arzu ettiği bu hürriyeti esas mesele olarak alması ve korumak istemesi de imkânsız değildi. O zaman başlayan ve şimdi de hummalı bir şekilde sürdürülen hazırlıklar bize bu ihtimali düşündürmekteydi.

Fakat, Osmanlı Devleti'nin düşüncesi bu değildir. Kısa bir süre önce Reisefendi bizim başter-cümanla uzun bir görüşme yapmıştı. Reisefendi, Polonya ile ilgili görüşlerini ilk beyannâmelerinde yeteri kadar açıkladıklarını, anlaşma hükümlerine göre bu kırallığın işlerine karışmak istemediklerini söylemiş. Ülkeyi bölen iki partiden birini tutarsa prensiplerine aykırı davranmış olacağını bildirmiş. Ekselanslarına ve ona bağlı olanlara yardım etmeyip, bölünmenin çok kötü sonuçlar getireceğini, Polonya'ya, birliği sağlamak için bütün gücü ile gayret göstermesini tavsiye etmiş. Reisefendi anlatmaya devam ederek, geçen Haziran'da ekselanslarına mezhep ayrılıklarının tehlikeli sonuçlarını bildiren mektubu yazdığı sırada, aynı uyarı için bir mektup da karşı tarafa yazdığını söylemiş ve aynı öğütleri vermiş.

Bizim baştercümanımız bu vesile Ue Reisefen-di'ye, doğru olduğu kadar da kuvvetli gerekçelerle, içerde barış ve birliği sağlamanın yalnız ekselanslarına bağlı bir durum olmadığını, ama, ekselanslarının asü ve sürekli gayesinin bu olduğunu anlatmaya çalışmış. Ekselanslarının yabancı güçler tarafından tezgâhlanan komplolara maruz kaldıklarını, iyi niyetlerine destek bulmadıklarını* meşru otoriteye dayanmaktan başka çareleri olmadığını anlatmış. Fakat, bu haysiyetli ve haklı görüşlere karşı partinin itibar etmediğini, daha birçok gerçeği söylemiş. Reisefendi de cevap olarak, Rusya'nın Polonya'ya asker soktuğunun doğru olduğunu, ama bunun kırallık içindeki tehlikeli zıtlaşmayı önlemeye matuf olduğunu her zaman açıkladığını, Cumhuriyet'in hak ve hürriyetlerine müdahaleyi asla düşünmediğine, Polonya'da kırallık seçiminin serbestçe yapılmasını ve bunun bir Polonyalı olmasını arzu ettiklerine, kendilerinin hiçbir acfay göstermeyeceklerine dair Bâb-ı Âli'ye teminat verdiklerini bildirmiş.

Prusya elçisi de aynı anlama gelen bir beyanname yayınladı.

Efendim, bu konudaki bütün düşünceleri saymak gereksiz olur: Bunlar kendiliğinden anlaşılacaktır. Bu yeni deklarasyonun akıbetini anla* mak için daha öncekileri hatırlamak yeterli olacaktır. Her şey gösteriyor ki, Rusya, desteklediği adayın Polonya tahtına oturması için, şiddete başvurmayı gerektirmeyecek tedbirleri almış görünüyor. Fakat, Bâb-ı Âli'nin dikkatini en çok uyarması gereken hususlar Polonya Cumhuriyeti'nin eski anayasaya verdiği zararlar olsa gerekir ki, bunların anayasayı tamamen değiştirmesinden korkar. Fakat bu, burada henüz hissedilmemiş gibi görünüyor. Bâb-ı Âli, iki anlama gelecek teminatı kolayca kabul eder görünse de, olaylar apaçık ortaya çıkınca kabul etmesi zordur. Olaylar çok ciddi gelişir, kötüye gidiş hızlanırsa, bunu vaktinde ön-

Bu durumda, Bâb-ı Âli'nin Polonya'ya yeni kiral seçilen Stanislas Poniatowski'nin temsilcisini kabul edeceği anlaşılıyordu.

Gerçekten, Prusya'nın eski Kırım konsolosu Boscamp kısa bir süre sonra geldi. Poniatovski onunla gönderdiği mektupta, kiral seçildiğini Bâb-ı Âli'ye bildiriyordu. Sadrazam, Prusya ve Rusya elçilerinin konuşmalarına kulak verdikten sonra, Stankiewicz*'in temsilcisine İstanbul'dan ayrılmasını tavsiye etti. Çünkü Bâb-ı Âli, sınırda İstanbul'a gelmek için izin bekleyen ve yeni kiralın elçisi olan Alexandroviç'i kabul etmeye karar vermişti, öte yandan Kırım Hanı da yeni elçiye geçişin serbest olduğunu bildirmişti¹⁵³.

Arzusu hilâfına İstanbul'dan uzaklaştırılan Stankieviç, başkomutana verilmek üzere sadrazamdan bir de mektup aldı. Nazik cümlelerle yazılan bu mektupta, Stankieviç'in kendi isteğiyle işinden affedildiğini bildiriyor ve başkomutandan son seçimle ilgili olayları Bâb-ı Âli'ye bildirmesini rica ediyordu¹⁵⁴ (Ağustos 1765).

Stankieviç'in hareketinden sonra, Aleksandroviç Osmanlı topraklarına kabul edildi, ama bu, Bâb-ı Âli'nin Poniatowski'yi Polonya kiralı olarak tanıdığı anlamına gelmiyordu. Böylece Bâb-ı Âli Fransız sefiri ve Avusturya ortaelçisine de dolaylı bir teminat vermiş oluyordu.

Yarım bir tedbir olan bu eski sistem aslında Osmanlı politikasının esası idi ve daha önce Kiral Auguste'ün (Ogüst'ün) elçisi olan Stadniçki'yi de, tıpkı böyle, efendisini henüz resmen tanımadan kabul etmişti¹⁵⁵.

lemeye çalışacaktır.

Aydınlanması gereken çeşitli konular hakkında Reifefendi'den aldığım yeni bir mesaj, beni, ekselanslarına vakit kaybetmeden ikinci defa bilgi vermeye, Bâb-ı Âli'nin düşünce ve arzularını bildirmeye şevketti. Ekselansları mümkün olduğu kadar çabuk bilgi edinsin, maalesef kesin olan bir durumu öğrensin, kendi durumu için uygun tedbirleri alsın diye, sınıra bir yeniçeri göndermeye karar verdim. Ben, Bâb-ı Âli Ue aynı teşvik ve daveti yapacak bir Kanaate sahip değilim. Her zaman vatan sevgisi, haysiyet ve sağduyu ile hareket eden ekselansları, bu tehlikeli durum karşısında ne yapacaklarını benden daha iyi bilirler.

Polonya ile ilgili meseleler karşısında pasif tutumunu pek kolay açıklayan Bâb-ı Âli'nin, çok geniş çaplı askerî hazırlıklarının sebebini izah etmek kolay değildir. Çok kalabalık askerî birliklerini Bo-ristan ve Turla nehri kıyısında topladığına hiç şüphe yok. Belki Polonya'nın yabancı birliklerle dolduğunu ve Rusların Yeni Sırbistan'daki tahkimatlarını güçlendirdiklerini gördüğü için, kendi sınırlarını korumak üzere tedbir almayı da gerekli görmüştür

¹⁵³ Aleksandroviç'in bir kabul vesilesiyle Boğdan Prensi'nden aldığı madalya için Avusturya İmparatorluk Arşivi'ne bkz. «Boğdan Prensi Gregor Ghika'nın Polonya kiralı majestelerinin fevkalâde temsilcisi Ekselans Alefcsandro-viç'e, Bâb-ı Âli'ye giderken verdiği madalya...» 20 Mart 1786,

¹⁵⁴ Eski dostluğumuza, lütfkârlığınıza ve tam anlamıyla bir centilmen oluşunuza güvenerek ve seyahati için gereken şeyleri temin ederek, kendisine dönüş izni verdik. Dostumuz Cumhuriyet hükümetine yazdığımız, seçim ve hürriyet hususlarıyla ilgili mektubumuza da henüz cevap almamış bulunuyoruz. Onun için, bu hususların nasıl bir çözüme bağlandığını kesin olarak bilemiyoruz. Dostumuz Cumhuriyet'in söz konusu mektuplara cevap vererek, olayların gerçek yönleriyle anlatılmasını rica ediyoruz...>

(Sadrazamın Polonya başkomutanına yazdığı ve Albay Stankievic'e 17 Temmuz 1765 günü verilen mektubun bir tercümesi.)

¹⁵⁵ 18 tarihli bu mektubumla, Babı Âli'nin bana bir gün evvel yazdığı mektubu aldığımı bildirmekten şeref duyuyorum. Bâb-ı Âli Polonya'da yapılan seçimi tanıyıp tanınamak hususunda bir karar almadığını, açık ve ayrıntılı

Aleksandroviç Boğdan sınırında bir yıldan fazla bekledikten sonra, nihayet, Prusya ve Rusya'nın da tahrikleriyle, Bâb-ı Âli, Poniatowski'nin kirallığını tanımaya karar vermiş ve özel elçisinin İstanbul'a gelmesine müsaade etmişti. Bu unvanla imparatorluğa komşu üç devletin, yani Avusturya, Rusya ve Polonya'nın elçilerine tanınan ayrıcalıktan Polonya'nın yeni elçisi de yararlanmıştı. Elçi İstanbul'a gelince, emrine, kendisinin ve maiyetinin kalabileceği bir lojman, bir şeref muhafızı ve ev ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar para verildi. Para tahsisatı, Rus ve Avusturya elçilerine verileden bir kat fazla, yani günde iki yüz yirmi beş kuruş idi ¹⁵⁶. Bu mikdar eski bir kanuna göre tespit ediliyordu ve Polonya elçilerinin maiyetleri de Rus ve Avusturya elçilerinin maiyetlerine göre çok daha kalabalık olabiliyordu.

Fakat, Polonya'ya Bâb-ı Âli'nin istemediği bir kiral empoze edildiği için, onun özel elçisi de biraz soğuk karşılanmıştı. Padişah'ın huzuruna kabul edildikten ve ilk resmî görüşme yapıldıktan sonra, sadrazam Aleksandroviç'in tahsisatını kıstı. Böylece bir an önce dönmesi istenmiş oluyordu. Zaten Stankie-viç'e gösterilen muamelenin kendisine gösterilemeyeceği, buna dikkat etmesi gerektiği münasip bir şekilde söylenmişti. Huzura kabul edilmişinde maiyetinin kılıç takmasına müsaade edildi. Oysa İstanbul'a gelişinde buna izin verilmemişti. Fakat İstanbul'da kaldığı süre yararlanmak üzere yaptırdığı altı kü-rekli bir yatı kullanmasına Bostancı Ali Paşa müsaade etmedi. Fakat diğer elçilerin böyle birer yatları vardı.

Boscamps'a gelince, Bâb-ı Âli onun İstanbul'da diplomat sıfatıyla kalmasına müsaade etmedi, çünkü Kırım'da konsolos olarak bulunduğu sırada entrikaları ile Kırım Hanı'nı nasıl kıldırıldığı henüz unutulmamıştı. ¹⁵⁷

olarak, hiçbir şüpheye mahal kalmayacak şekilde ifade etmektedir. Bununla beraber yeni bir gelişme var. Umarım bu, daha kesin bir karar olacaktır ki normal olarak bu hükümete pek görülmez. Sanırım bu görüşme, yine aynı 18. gün, Padişah'ın huzurunda yapılan bir toplantıda alınmıştır*: Elçilik sekreteri dün, bana gösterdiği güven için Reisefendi'ye teşekkür etmek üzere Bâb-ı Âli'ye gitmişti. Reisefendi nezaket cümlelerinden sonra, çok acele ve bir çeşit kaygı duyarak, sekretere benim, Aleksandroviç'in buraya gelmesi için verilen izni Poniatowski'yi Polonya kiralı kabul ettikleri şeklinde anlamamamı, tanımalarının da şimdilik sözkonusu olmadığını bil-memi istemiş. Harp halinde buldukları bir devletin elçisini bile dinlemek gerekirken, uzun zamandır sırda bekleyen Polonya'nın yeni elçisini daha fazla bekletmenin doğru olmadığını, kiralı tarayıp tanımamaya ancak onu dinledikten sonra karar verileceğini bildirmiş. Efendim, ben şunu anlamıyorum: Bir hükümdarın hükümdarlığı tanınmazsa, onun adına görev yapan elçi nasıl kabul edilir? Fakat Bâb-ı Âli bu tür örnekler vermekten hoşlandığı için, belki de bu, kiral Oğüst El'ün tahta çıkışında uyguladıkları usulün bir tekrarıdır. (Vergennes'in 20 Temmuz 1765 tarihli mektubu.)

¹⁵⁶ imparatorluk elçisi Penkler'e verilen günlük tahsisat önce 90, sonra 108 kuruş idi.

¹⁵⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/355-363

Rusya, Avusturya Ve Toskana Elçileri

Rusya İmparatoru III. Petro, tahta çıkışını Bâb-ı Âli'ye bildirmek için Prens Daşkov'u özel elçi olarak göndermişti. Fakat Prens Daşkov henüz Türkiye sınırlarına ulaşmamıştı ki, bu defa Katerina tahta çıkmış ve imparatoriçe olduğunu Bâb-ı Âli'ye bildirme görevini Dolgoruçki'ye vermişti.

Padişah, tebriklerini imparatoriçeye sundu. Bu iş için seçilen elçi Derviş Osman Efendi idi. On yıl önce IH. Osman'ın cülusunu bildirmek için Saint-Petersburg'a yine o gitmişti.

III. Petro, Avusturya ittifakından ayrılıp Prusya'ya yaklaşıncaya, Bâb-ı Âli ile anlaşma müzakerelerini kolaylaştırmış oluyordu. Fakat onun ve Râgıp Paşa'nın ölümü bu teşebbüsün süresiz olarak ertelenmesine sebep oldu.

III. Petro, Bâb-ı Âli'ye, muhtemelen II. Frederik'in telkiniyle, Tameşvar beyliğini işgal etmesini tavsiye etmişti (6 Mayıs 1767). Râgıp Paşa, Prusya ile Rusya arasında ittifak imzalandığını öğrenince, bu politikanın sağlıksız olduğunu bir tek kelime ile, «çıkışsız» demek suretiyle belirtmişti. Bu onun açık ve ileri görüşlü olduğunu, kendi döneminde Osmanlı politikasının ne kadar akıllı yürütüldüğünü göstermeye yeter.

Rexin'in halefi Zegelin, Prusya ile Rusya arasındaki dostluğun Osmanlı imparatorluğu'nu endişelendirecek kadar sıkı olmadığını Bâb-ı Âli'ye anlatmaya çalıştı. Sonra. Rus elçisi Ob-reskov ile, Polonyalı vatanseverler aleyhinde ard arda muhtıralar verdiler. Bu muhtıraların birinde, siyasî meselelerin halli için çoğunluğun reyine uymanın Polonya'nın ana yapısına, anayasasına aykırı olacağını, bunları yok edecek bir yeniliğe yol açacağını ispat etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda Zegelin, Macaristan'da ve Viyana'da imâl edilen Polonya'daki kışlalar ve çeklerle ilgili yalan haberlere Bâb-ı Âli'nin dikkatini çekiyor, bunların Osmanlı devletine yönelik bir harbin hazırlığı niteliğinde olduğunu iddia ediyordu. Bir yandan da, Fransa elçisinin Bâb-ı Âli'ye ulaştırdığı haberler üzerinde şüphe uyandırmaya çalışmaktan geri kalmıyordu.

O günlerde, Viyana'ya çağrılan Baron de Penkler'in yerine gelen Brognard ise sadrazama teminat vermek için elinden geleni yapmaktaydı.

Râgıp Paşa Prusya lehine Avusturyalılarla bozuşmayı düşündüğü için, Belgrad anlaşmasının sürekli bir anlaşmaya dönüştürülmesine engeller çıkarıyordu. Râgıp Paşa'nın ölümünden sonra bu engeller ve güçlükler ortadan kalkmıştı. Belgrad anlaşmasının yenilenmesi hususu Divan-ı Humâyun'da henüz bir zaruret olarak görünmemişti ama, İmparator II.

Jozef'in tahta çıkışını bildirmek için gelen Brognard'ın itimadnamesi-ne ve getirdiği mektuplara verilen cevapta, padişah anlaşma için «müebbede»¹⁵⁸, yani sonsuz süreli deyimini kullanmıştı. Bundan başka Penkler, hareketinden önce Pera'da (bugünkü Beyoğlu) yanıp yıkılan Trinitar Kilisesi'nin yeniden yapılması için bir de ferman almıştı ve bu vesile ile mâbed daha da büyütülecekti¹⁵⁹.

Kendi metropolitenleri tarafından yargılanmayı reddeden bazı Yunan tüccarları Viyana'ya yerleşmişlerdi. Onlara karşı eski Et Pazarı'nda bir kilise yapılmasına karar verilince (Viyana'da) kararlarından vazgeçtiler. Bu müsaadeyi Vinaya'da elçi olarak bulunduğu sırada Maurocordato almıştı¹⁶⁰. Fakat bu kilise ancak otuzaltı yıl sonra metropoliten Moiz tarafından bitirilebilmişti¹⁶¹.

Penkler, padişahтан, Sakız adasındaki katolikler lehine de bir ferman almıştı ki bu, adadaki (ortodoks) Grekler tarafından sert bir tepki ile karşılandı ve ada halk) arasındaki ikiliği nefrete dönüştürdü,¹⁶².

İmparator Jozef, Üçüncü Osman tahta çıkınca ona hiçbir hediye göndermedi. Bunu da, insan hakları ilkesi gibi bir sebebe bağlıyordu. Aslında nice zamandan beri Türklerle olan ilişkilerinde gözden kaçan bir husus vardı. Bu da hükümdarların birbirine eşit davranmaları gerekirken, Türk hükümdarlar o güne kadar onların kırallan tahta çıkarken hediye göndermemiş, ama kendilerine gönderilmişti.

İmparator Jozef'in bu konudaki kararı, imparatorluk şansöyesinin raporuna bir çıkma halinde kendi el yazısıyla ilave edilmişti ve bu, kendi temsilcilerinin Bâb-ı Ali karşısında nasıl bir tutum alacaklarını açıkça belli ediyordu. Bu kararla ve hükümdarlığı sırasında yaptığı konuşmalarla Avusturya'nın takip ettiği politikaya yeni bir yol açmış oluyordu.

Hükümdarlara hediye götürülmesinden yana olan Penkler, bu hediyeyi götürene daha fazla iltifat edileceğini düşünüyordu. Herhalde, bir ortaelçi olmasına rağmen, ikinci defa merasimle kabul edilmiş, fevkalâde elçilere olduğu gibi kendisine de şeref muhafızı ve tahsisat verilmiş olmasından çok memnun kalmıştı (Ağustos 1766). Penkler'in padişaha hitaben yaptığı

¹⁵⁸ Osmanlıca'da müebbede kelimesi, sadece bir nokta ilâve edildiği takdirde mteyyede şeklinde okunur ki bunun da anlamı .kuvvetlendirilmiş, yardım görmüş, zorlayan...» demektir. TÖrkçe metinde bu kelime her iki şekilde okunacak gibi yazılmıştı

¹⁵⁹ 1 Aralık 1762 (Avusturya İmparatorluk Arşivinden).

¹⁶⁰ Buna, PrivUegtanı Leopobfinum deniyordu

¹⁶¹ 1762'de. Penkler'in 17G2 yılında yazdığı rapordan.

¹⁶² 10 Eylül 1762. Sakız Adası için alınan fermanların kopyası yazıya ekliydi.

konuşma İtalyanca idi. Onun yerine ortaelçi olan Brognard İtalyanca konuşmuştu. Selefi gibi İstanbul'da o da merasimle karşılandı. Kendisine kırk çavuş, yûzaltmış yeniçeri, her biri yaya olarak dört at süren yabancı misyon şeflerinin yardımcıları refakat ettiler¹⁶³ (24 Mayıs 1766).

Zegelin de aynı şekilde karşılanmayı ve ikameti ;>ürpsince tahsisat verilmesini arzu ediyordu ama bu şeref ona verilmedi. Brognard ona, kabulü sırasında itimadnamesiyle birlikte, Arşidük Leopold'un Toskana Grandükü sıfatıyla teslim ettiği mektupları rta sunması talimatını vermişti. Fakat bu mektupların kopyaları teumiilo Küre Türk hükümetine daha önce verilini^ bulunuyordu.

Bâb-ı Âli, İmparatoriçe'ye aynı zamanda 'Toskana Gran-düşesi' unvanı verilmesinden, grandükün ölümünden sonra Toskana'nın tekrar Avusturya'ya bağlanacağından bildirilmesinden memnun kalmamış, buna gücenmişti¹⁶⁴. Bunun için ortaelçiye verilen muhtırada sebebi anlatılarak itimadnâ-mesi ve mektupları kabul edilmedi¹⁶⁵,

Bu muhtırada, Toskana ile yapılan ilk anlaşmanın, impa-ratoriçe ile, Romalıların imparatoru olan kocası ile yapıldığı, Bâb-ı Âli'nin Toskana ile doğrudan doğruya hiçbir münasebeti olmadığı, sunulan iki mektup arasmda da çelişki olduğu, im-paratoriçe ile oğlunun aynı anda Toskana hükümdarı olamayacakları söyleniyordu.

Bâb-ı Alî'nin bu itirazına Brognard'm verdiği cevapta şu bilgiler yer alıyordu: Toskana grandüşesliği, İmparator' Frari-çois tarafından oğlu arşidük Leopold'a bırakılmıştır, fakat gran-dük unvanı da bu sebepten başka birine bırakılmayacaktır.

Dört ay süren müzakerelerden ve açıklamalardan sonra, imparatoriçe ve grandükle ilgili mektupların, bu hükümdarların elçileri olan Kaunitz Prens ve Botta markisi tarafından, resmi kabulle sadrazama sunulması konusunda anlaşmaya varıldı (8 Kasım 1766).'

Padişah imparatoriçeye, sadrazam ise Prens Kaunitz'e cevap verdiler. Botta markisine cevap verilmedi. Bâb-ı Âli'nin görüş alanına giren Toskana ile ilgili anlaşmanın yenilenmesi, Brognard'm padişahın huzurunda okuduğu bir nutukla sessizce geçiştirildi.

Üçüncü Mustafa'nın saltanatının bu döneminde, Bâb-ı Âli tercümanları

¹⁶³ O zaman elçilik ataşesi olarak bulunan gençler Zahner, Sommerer, Adaznl; tercümanlar ise Bitin, Testa Bianckf idi. Türkçe bilen diğer gençler Kted, Racher ve Moascha idi ki bunlar 1762'de tercüman olarak tayin edildiler (Klezi Varadin'e, Racher ise Thugut'un yerine Essek'e).

¹⁶⁴ Kitabın «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, İm-paratoriçenin mektubunun Lâtince metni yer alıyor.

¹⁶⁵ Bu muhtıra, Bragnard'ın 12 AJustos 1763 tarihli raporuna eklidir.

ile Avrupalı elçiler arasında aracılığı her zaman, İstanbul'da ilk basımevini kuran İbrahim Mülefferika'nın oğlu İbrahim Efendi yapıyordu. Bâb-ı Âli tercümanı Ghika, Boğdan voyvodasının sarayına verildiği için, onun yerine Hollandalı Karaca'nın oğlu aynı sıfatla tayin edildi (Haziran 1766).

Bu sırada, İngiltere'nin İstanbul elçisi Granvüle'in yerine lord Murray geldi (13 Ağustos 1766). Danimarka elçisi Gahler de geri çağırılmış, görev De Horn'a kalmıştı. Napoli elçisi Lu-dolf, Bâb-ı Âli ile İspanya arasında bir dostluk anlaşması kurulması için çabalarını sürdürüyordu. Venedik maslahatgüzarı Correr yerini Ruzzini'ye bıraktı. O günlerde Hollanda elçisi Dedem idi.

İstanbul'a bu dönemde elçi gönderen ilk müslüman hükümdar Tunus sultanı oldu. Tunus sultanı daha çok hacı ka-filesıyla ilgili meseleleri görüşüyordu. Bundan kısa bir süre sonra Kandahar (Afganistan) sultanı Ahmed Şah da bir elçi ile uzun bir mektup gönderdi. Yüz seksen satırlık bu mektupla Afgan hükümdarı, daha evvel Nâdir Şah'm da istediği gibi, Mekke'de, Kandaharlı sünnî hacılar için bir cami yaptırılmasını istiyordu. Daha sonra, Karadeniz kıyısındaki Lezgi hanlığından, hanın oğlu padişaha saygılarını sunmak için geldi.

O günlerde, her taraftan, Bâb-ı Âli'den bir atıfet alabilmek için gelen maceracılar çoktu. Biz bunların en meşhurları olan ikisinden söz edeceğiz. Bunlardan biri Stuartların sonuncusu idi ve İngiltere tahtında hak iddia ediyordu. Belgrad'a geçmiş ve burada müslüman olarak ölmüştü. İkincisi, Fransız asıllı Pierre Robert de Bassemond idi. Önce Portekiz sarayının hizmetine girmiş, burada istihkâm albaylığına terfi etmiş ve sonra, vatandaşı Bonneval'in izinden gitmek istemişti. Ama onun kadar ünlü ve kabiliyetli olmadığı için bu teşebbüsünde başarılı olamadı. Bonneval ile tek ortak yanı, onun gibi ihtida etmiş, yani mü si uman lığı seçmiş olmasıydı.¹⁶⁶

Muhsinzade Mehmed Paşa İktidarı Devralıyor

Yeni sadrazam İstanbul'a Bahir Mustafa Paşa'nın idamından tam bir ay sonra geldi. Bu yeni sadrazam (Muhsinzâde Mehmed Paşa), eski sadrazamlardan Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın oğlu idi. Abdullah Paşa yirmiyedi yıl önce (1737-1150) Ruslarla yapılan Kartal savaşında Bender seraskerliğine getirilmiş, savaştan sonra sadrazam olmuştu. Fakat dört ay

¹⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/363-367

sonra sadrazamlıktan azledilmiş ve Cidde'de vali bulunduğu sırada ölmüştü.

Yeni sadrazam mesleğe kapıcı olarak başlamış, babasının sadrazamlığı sırasında kapıcılar kethüdası olmuştu. Dokuz yıl sonra Maraş valisi oldu. Bunu takip eden onsekiz yılda, onse-kiz Avrupa ve Asya eyâletinde valilik, beylerbeyliği yaptı ¹⁶⁷.

Osmanlı devletinin padişahlıktan sonra en yüksek makamı olan sadrazamlığa ilk gelişinde üç yıl görev yaptı. Sonra üç yıl uzaklaştırıldı. İkinci defa sadrazam olduğu zaman yine üç yıl görev yaptı. Bu sırada, Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki savaşı Kaynarca barışı ile sona erdirdi.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ilk ve ikinci sadaret yılları, Osmanlı imparator] uğu'nu acı durumlara düşüren çok talihsiz dönemler oldu. Birinci sadaret döneminde Gürcistan, Mısır ve Arabistan'da karışıklıklar meydana geldi. İkinci dönemde Rusya ile savaşa girildi ve bu savaştan Ruslar galip çıktı.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın tayininden sonra Bâb-ı Âli ile Rusya'nın İstanbul elçisi arasında açıklama istemek için yapılan ilk görüşmeler, Kırım Hanı Selim Giray'ın şikâyetleri üzerine oldu. Selim Giray Rusların Kabartay'da kaleler, müstahkem mevkieler yapmakta olduklarını Bâb-ı Âli'ye bildirmişti. Sadrazam bu konuyu görüşmek için kendisini İstanbul'a davet etti ¹⁶⁸.

Selim Giray İstanbul'da, ancak en yüksek derecede olanlar için yapılan muhteşem bir merasimle karşılandı (25 Hasi-ran 1765 - 6 Muharrem 1179). İkametine Reisefendi'nin evi tahsis edildi. Zaten Kırım Hanlarının Bâb-ı Âli ile olan işlerini halletmekle görevli olan da o idi.

Davut Paşa, Selim Giray'ın şerefine çok muhteşem bir ziyafet verdi. Bu vesile ile hana ve iki oğluna birer at, birer Samur kürk hediye edildi. Şirinbeğlere ve mirzalara da kakum kürk giydirildi. Padişah ise kendisini Bahariye Sarayı'nda kabul etti ve burada ona yalnız padişahların giydiği bir kapanca, ayrıca kıymetli taşlarla süslü bir kılıç, incilerle süslü bir sadak ve on

¹⁶⁷ 1. 1159 (1746) da Marag Valiliği, 2 Aynı yılda Bender seraskeri, 3. HfiO (1747) tekrar Maraş» valiliği, 4. Aynı yıl Adana ve Anadolu'da eşkiya takibiyle görevlendirildi. 5. 1162 (1748)'de Hotin valiliği, 6. 1163 (1749) Özi valiliği, 7. 1164 (1750) tekrar Özi valiliği, 8. 1166 (1752) jnebahtı muhafızlığı, 9. 1167 U753) Eğriboz muhafızlığı. 10. 1171 (1755) Rumeli Beylerbeyliği, 11. 1171 (1757) Halep Valiliği (Esmâ Sultan'la Halep valisi iken evlendi), 12. Aynı yıl Diyarbakır valiliği, 13. Aynı yıl Anadolu Beylerbeyliği, 14. 1172 (1758) Bosna valiliği, 15. 1174 (1760) Hersek Valiliği. 16. 1177 (1763) Rumeli Beylerbeyliği, 17. 1176 (1762) tekrar Bosna valiliği. 18. 1177 (1763) tekrar Rumeli Beylerbeyliği. (Sadrazamların Hayatı - Cavid)

¹⁶⁸ Vergennes'in 20 Temmuz 1765 tarihli mektubu: «...Yalnız şunu biliyorum ki hükümdar, Kabartay konusunda Rus elçisinden izahat istedi. Rusların burada anlaşmalara aykırı olarak yaptıkları işleri incelemek için bir heyet gönderilmesi söz konusu».

bin duka altını hediye etti ¹⁶⁹.

Fakat Kırım Hanı, kendisine gösterilen saygı ve itibar ne kadar yüksek olursa olsun, durumdan memnun olmuyordu. Çünkü Bâb-ı Âli'nin takip ettiği siyaset, Rusya ile kendisi arasındaki uyuşmazlığı önlemeye yönelikti. Polonya kiralının seçiminde de aynı zihniyetle hareket edildiği için sonuç Osmanlıların aleyhine olmuştu.

Kırım Hanı'na Fransa elçisi de çok güzel Lyon kumaşları ve harikulade güzel bir çift tabanca hediye etti ¹⁷⁰ (9 Nisan 1765 -17 Şevval 1178)

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk günlerinde bir idam ve birkaç yangın gibi bazı üzücü olaylar oldu.

Başkente gelişinden on gün sonra ilk yangın Tophane semtinde çıktı. Ondan bir gün sonra, Kanunî Süleyman'ın bedbaht oğlu Cihangir'in adını taşıyan caminin yakınında ikinci bir yangın oldu. Her iki yangın on-oniki gün devam etti. Tophane'deki Derviş Kadri Tekkesi ile Galata'daki Mevlevi Tekkesi bu yangınlarda kül oldular. Bonneval'in kemikleri Galata'daki Mevlevi Tekkesi'nde idi. Bu iki tekkeyi padişah kendi para-siyle yeniden yaptırdı.

Yeni sadrazam halka adaletini göstermek için, Anadolu eyâletlerinin tanınmış valilerinden biri olan Çaparzâde Ah-med Paşa'nın başını vurdurdu ve saray kapısının önüne attırdı. Bu vali için şikâyetler pek çoktu. Sadrazam aynı zamanda hakşinas olduğunu, doğruları sevdiğini göstermek için, gözden düşen, üç tuğlu paşa unvanı alınıp Dimetoka'y» sürülen Silah-dar Hamza Paşa'yı, itibar ve rütbesini iade ederek Selanik valiliğine getirdi.

Reis-ül küttap Mehmed Emin Efendi, güzel konuşması ve zerafeti ile meşhurdu. Vâsıf ona bu niteliklerinden dolayı «îkin-ci Merkür» der ¹⁷¹.

Mehmed Emin Efendi üç tuğlu paşa unvanı ile nişancı oldu. Ayrıca Mora kendisine arpalık olarak verildi.

Eski yeniçeri başkâtibi Hamamizâde Ömer Efendi divan vezirliğine getirildi. Vakanüvisin deyimiyle «Vezirler zincirinin inci halkalarından biri oldu» ¹⁷².

¹⁶⁹ Bu elbisenin arka tarafı, altın yıldızlı kumaştandır ve üzeri siyah samur kürkle süslüdür.

¹⁷⁰ Vergennes'in 20 Temmuz 1765 tarihli mektubundan: «...Kırım Hanı'na her gelişinde âdet olan hediye verme işini yerine getirdim ve çok iyi oldu. Buradaki ikameti sırasında böyle bir nezaket göstermemek mümkün değildi. Ona iki yün ceket, iki parça kıymetli Lyon kumaşı, çok ince ve ustalıyla yapılmış iki güzel tabanca hediye ettim. Bu tabancalar normal olarak İki bin eküdür ama ben sadece iki yüz kırk ekü ödedim. Rastgeldi. Bunlara, çok değerli olmayan bazı şeyler de ilâve ettim. Maiyetinden ileri gelenlere yün, saten ve diba kumaşlar ve bazı ucuz şeyler verdim. Daha sonra bunları ayrıntılı olarak yazmaktan şeref duyacağım, efendim....»

¹⁷¹ Vâstf, s. 270: Rels-fil ktılta uttarid nisab-

¹⁷² Silk-ul laali viizerayl ozame Idhal. Vâstf, s. 272.

Öte yandan Eflâk prensinin maslahatgüzarı Rum Stavraki, birtakım entrikalar çevirdiği ve Bâb-ı Âli'nin sırlarını açıkladığı için hapse atıldı, birkaç gün sonra oradan alınıp Boğaziçi kıyısındaki evinin önüne kurulan darağacına götürüldü.

Daha yukarıda sözünü ettiğimiz Cidde Valisi Salih Paşa ve hac emîri Vezir Mekkizâde Hüseyin Paşa vazifede karşılaştıkları güçlüklerin kurbanı oldular. Biri, Mekke ve Medine'de Arap eşkıyaları sindirdikten ve halkın güvenliğini sağladıktan sonra, birçok hacmin da ölümüne sebep olan Mekke iklimine dayanamamaya hastalandı ve öldü. Diğeri, yani Mekkizâde Hüseyin Paşa da, Gazze'de oturuyor, Ben-Sahar¹⁷³ ve Kadaniye aşiretleriyle sık sık çatışıyordu, Bu çatışmalardan birinde bir okla vurularak öldürüldü.

Tarih yazmaya Arabistan'a aki karışıklıklardan itibaren başlayan tarihçi Hakim Efendi, cebeciler başkethüdası oldu. Kapıcılar kethüdası Akif Efendi ise nişancılığa terfi etti ve yerine Vahdeti Ebubekir Efendi¹⁷⁴ getirildi.¹⁷⁵

Bir Şehzade Doğuyor

Padişah Üçüncü Mustafa, daha evvel bir erkek çocuğunun (şehzade Selim) ve bir kızının (Şahsultan) doğumu ile baba olmak sevincini tadmıştı. Bir yıl içinde Beyhan adı verilen bir kız çocuğu ile ikinci bir erkek çocuğu daha dünyaya geldi. Bunlardan ilkinin (Beyhan Sultan'm) doğumu, âdet olduğu üzere, bütün şehir aydınlatılarak ve saray salonları bayraklarla süslenerek kutlandı (14 Ocak 1766 - 2 Şaban 1179). İkinci çocuğun doğumu ise sadece top atışlarıyla duyuruldu ve devlet erkânına, yani sadrazama, şeyhülislâma, dcryâ kaptanına, nişancı-başına, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine, nakiyb'ül eşrafa ve yeniçeri ağasına, saraya gelip padişahı tebrik ettikleri için samur kürkleri hediye edildi.¹⁷⁶

Şehzadenin İlk Dersi

Yukarıda saydığımız erkân aynı zamanda divan-ı hümâyunun merasim

¹⁷³ Burhard, 'Arabistan Seyahatnamesinde. Ben - Satiar aşiretinden 'Beni Sa-hir' diye söz eder.

¹⁷⁴ Vâsîf, s, 280 : «Bu tarihçi burada 'Tekmile' başlığı altında hiç yeri olmadığı halde, Hakim Efendi'nin tarihi yanında kendi tarihini övüyor ve o andan itibaren ondan çok az, özet halinde söz ediyor. Osmanlı tarihinde vakanüvis İzi'nin yazıları 1166 (1752)'da kesilir; bu boşluk, anlattığım şu devre kadar devam eder ve bundan sonra Hakim Efendi yazmaya başlar. Bu boşluğu doldurma görevi, III. Selim tarafından Vâsîf'a verilmiştir. Vasîf da bu görevi Hakim, Çeşmizâde ve Musazâde efendilerin tarihlerinden yararlanarak yerine getirmiştir.

¹⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/368-371

¹⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/371

meclisinin çekirdeğini oluşturur. Beş yaşına basan Osmanlı tahtının veliahdı Şehzade Selim'in eğitimi de bu törenle başlamış bulunuyordu. Bu maksatla İncili Köşk ün önüne büyük bir çadır kuruldu. Sultan bu çadıra gelir gelmez, vezirler ve ulemâ, şehzadenin tebrik kapısından çıkışında ona refakat etmek için üçüncü avluya geçtiler. Şehzade, kapı açılınca, dar-üs-saade ağası ve hazinedarın arasında göründü ve erkânı selâmladı. Bunun üzerine Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nakıyb'ül eşraf ve iki imam yanına gelip elini öptüler. Çünkü ulemânın önde gelenleri olmak s ifa tiyle, şehzadeye ilk der* si verecek olanlar onlardı.

Şehzade İncili Köşk'ün yanındaki çadıra gelince, sadrazam onu meclisin arasına almak için öne doğru ilerledi. Şehzade gelince, padişahın bir işaretıyla, şeyhülislâm ve sadrazam iki yanına oturdular. Şeyhülislâm, «BismiHahirrahmanirrahinv de inek suretiyle ilk dersi başlatmış oldu. Şehzade onun elini öp mek isteyince, şeyhülislâm çocuğu hafifçe kucaklamak suretiyle engel oldu ve onu omuzundan öptü (24 Ekim 1766 - Ce-maziülevyel 1180),¹⁷⁷

Padişah Huzurunda İlmî Tartışma

Şehzadeye merasimle ilk dersin verilmesinden dört ay sonra, Ramazan ayında, padişahın huzurunda büyük bir faklhler ilmî meclisi toplandı ve bu toplantıya yüzüymialtı müderris ve molla katıldı. Onsekiz celse devam eden bu büyük toplantıda, özellikle Kur'an-ı Kerim'in ikinci süresi üzerinde duruldu. Kutsal Kitab'ın üzerinde en çok durulan ve müslümanlar için en koruyucu dualardan biri kabul edilen âyet, Kürsi ayeti. Bakara sûresinin 255. âyetidir¹⁷⁸.

Bu sûrenin ilk bölümlerinde münafıkların hali üslûp bakımından da şairânedir ve meali şöyledir: «Münafıkların hali, ateş yakan bir adamın haline benzer, ateş çevresini aydınlatınca Allah Tealâ nurlarını giderir, onları karanlıklar içinde, göz gözü görmez bir durumda bırakır; sağır, dilsiz ve kördürler. Onlar geri dönemezler. Yahut, gökten yağmur bekleyen adamın haline benzer, öyle ki semada karanlıklar, gökgürültüsü ve şimşekler var.

¹⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/372

¹⁷⁸ Bakara sûresinin 255. âyeti. Meali : -Allah ki O'ndan başka tapılacak İlah yoktur. Diridir ve zatı İle kaimdir. Onu uyuklama ve uyku tatmaz. Gök. lerde ve yerde olan her şey O'na aittir. İzni olmaksızın O'nun midinde şefaah edecek yoktur- Yarattıklarının önünde ve arkasında ebuu (gelecekle rini ve geçmişlerini) bilir- İnsanlar O'ndn İlmine, ancak müsaade ettiği kadar nüfuz edebiUrler. Kürsüsü, gökleri ve yeri kaplar. Gökleri ve yeri korumak O'na göç gelmez. O, pek yüce ve çok höyöktfir».

Yıldırımla Ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarına tikiyorlar. Allah o kafirleri çepçevre kuşatmıştır¹⁷⁹.

İşte bu son âyetler, büyük Arap şairi Lebid'in, bunların ve bütün Kur'an'ın Allah kelâmı ve Hz. Muhammed'in Allah resulü olduğunu kabul ederek, Kabe duvarına asılan ve yedi büyük şiirden biri olan kendi şiirini indirmesine sebep olmuştur.

Bu âyetler, Kürsi (Bakara 255), Allah'ın Birliği¹⁸⁰, Tufan¹⁸¹, ZUZâl (deprem)¹⁸² ve Kârla (kıyamet) âyetleri gibi, dini heyecanı en yüksek derecede duyuran âyetlerdir.

Zilzal (deprem) sûresi şu âyetlerle başlar: «Yer, şiddetli sarsıntısı ile sarsıldığında, içindeki ağırlıklarını çıkardığında..*¹⁸³.

Büyük Deprem

O günlerde meydana gelen korkunç bir deprem, Zilzâl süresindeki tarifi hatırlatıyordu. İstanbul büyük hasar görmüştü¹⁸⁴ <22 Nisan 1766 - 13 Zilhicce 1179).

Kurban bayramının üçüncü günü meydana gelen bu depremde en çok hasar gören yapılardan biri Fatih Camii idi ve bu olay, batıl inancı olan kimseleri çok etkilemişti. Deprem kötü yorumlara yol açtı ve halk, Kurban bayramının üçüncü günü meydana gelen bu olayda, Allah'a, koç yerine İstanbul'un sur ve saraylarının kurban edildiğini söylemeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da ancak İstanbul'un fethinden sonra sağlam bir şekilde yerleştiğini, Fatih tarafından yaptırılan caminin yıkılmasının imparatorluğun da yıkılacağına işaret sayılacağı söylenenler oldu¹⁸⁵.

Depremın sebep olduğu hasar yirmi iki bin kese olarak hesaplandı ki bu, onbir milyon kuruş eder. Bu para muazzam olmasına rağmen, cimri

¹⁷⁹ Bakara sûresinin 17, 18 ve 19. âyetleri.

¹⁸⁰ Allah Birdir. Allah Samed'dir. Doğmamış, doğurmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir, (thlâs)

¹⁸¹ Allah'ın emri duyuldu : «Ey arz, suyuna em; ey gök, yağmurunu kes!». Su çekildi, iş tamam oldu ve gemi CûdH dağı üzerinde karaya oturdu. O zaman «Zalimler Allah'ın rahmetinden uzak olsun!» diye nida edildi.

¹⁸² Kıyamet. Kıyamet nedir? Sen onu kendi kendine anladın mı? O günde ki İnsanlar dağılmış çekirge gibi birbirlerine girerler. Dağlar atılmış pamuk gibi <Tartıları ağır gelenler, raa olduğu hayatı yasar, safâ içindedir. Tartıları hafif gelenlerin yeri İse cehennem! Cehennem nedir? Kamış, kfc-pirmos Ur ate* (Karia sûresi).

¹⁸³ Zilzal sûresinin 1. ve 2. âyetleri.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/372-373

¹⁸⁴ Burada deprem tarihi Türk ve Avrupa takvimlerine göre bir gün fark ediyor, 13 Zilhicce 23 Visan'a rastlıyor, ama 13 Zilhicce 23 Nisanın gün batımından başlatılıyor ve deprem gün batışından yarım saat sonra olmuştu. Vâsif s. 275.

¹⁸⁵ O deprem olayında imparatorluğun yıkılacağı gibi bir kehanette bulunulmamıştı. Fakat ortaölçi Penkler, bu söylentinin o deprem sırasında ortaya atıldığını söylüyor.

olmaktan ziyade tutumlu olan padişah, halkı da tatmin etmek için, masraftan çekinmedi ve zarar gören bütün yapıların onarılmasına karar verildi.

Fatih Sultan Mehmed Camü'nin vakıf gelirleri caminin onarımı için yeterli değildi. Yeterli para hazine yardımı ile tamamlandı. Tamir işi için Haşim AH Efendi görevlendirilmişti. Ondan başka yedi kâhyaya pazar binalarının, şehir surlarının, baruthanenin, saraçlar çarşısının, hümâyun sarayının, yeniçeriler kışlasının ve Tophane'nin tamir işleri verildi.

Fatih Camii'nden başka Sultanselim Camii, Süleymaniye ve Şehzade camileri, Sultan Osman Camii, yapımı henüz tamamlanmış Validesultan Çeşmesi ve Ayasofya Camii de tamir gördüler. Bunlardan bazılarının kubbeleri, bazılarının da sadece minareleri hasar görmüştü. Diğer bazıları da tamamen yıkılmıştı.

Çevrede büyük hasar gören yerler arasında Büyük ve Küçük Çekmece, Burgaz, Çorlu ve Karıştıran kazaları vardı. Kısaca, hemen hemen her tarafta duvarlar ve camiler yıkılmış, şom ağızlılar bu olayı ordunun ve imparatorluğun yakında yıkılacağına yorumlardı.

Fakat, şom ağızlıların kötü yorumu ile bağlantılı olmasa da, Muhsinzâde'nin sadrazamlığının ilk yıllarında meydana gelen iki yangın ve bir depremden iki yıl sonra, kötü yorumu doğrularcasına, Rusya ile savaş başlayacaktı. Altı yıl sonra Muhsinzâde'nin ikinci sadrazamlığı döneminde bu savaş büyük bir felâketle sonuçlandı. Gürcistan'da, Kıbrıs'ta, Arabistan'da ve Mısır'da patlak veren ayaklanmalar da sanki şom ağızlıların kehanetini tamamlıyordu.¹⁸⁶

Kıbrıs Olayları

Kıbrıs'ta, Girne muhafızı Halil Paşa, ada muhassıh Çil Osman'a başkaldırmıştı. Onu yatıştırmak için gönderilen yeni mu-hassıl Süleyman Ağa'yı da Halil Paşa Lefkoşe'de kuşatma altında tuttu (Haziran 1766).

Emrine iki firkateyn ve iki küçük kadirga verilen Cafer Bey ile Tekke Beylerbeyi Kör Ahmed Paşa'ya, ayaklanmayı bastırıp âsileri cezalandırmaları emredilmişti. Fakat, Cafer Bey'in deniz erleri adaya âsilerden daha fazla zarar verdiler ve buradaki Türkler, Rumlar ve Frenklere dehşet saldılar.

Kör Ahmed Paşa'nın oniki gemi ve Tekke birliklerinden temin ettiği

¹⁸⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/374-375

askerlerle adaya yaklaştığını gören Halil Paşa, Lefkoşe kuşatmasını kaldırarak Değirmenlik'e çekildi ve burada çıkarma yapan paşanın hücumunu bekledi. Bu hücum oldu ve çatışmada Halil Paşa öldürüldü. Onun ve başlıca suç ortaklarının başları vurularak İstanbul'a gönderildi. Bu başarı, Kör Ahmed Paşa'nın üç tuğlu paşa unvanını almasına sebep oldu (Ağustos başları).

O günlerde İstanbul limanında bir yangın çıktı. Kaptan Çunkar, Galata ve Yenibahçe kapısı arasında demir atmış, fakat geceleyin gemisini terketmişti. Bu ihmalin sonucu, gemide çıkan yangın Cib Ali (Cibali) rıhtımı yakınında (Haliç'te) ba-

Gürcistan'da İç Savaş	
Mısırdaki Ali Paşa Olayı	
Arabistan'da Karışıklık.....	
Su Bendi (Baraj) İnşaatı.....	
Donanma Denize Açılıyor	
Divan Toplantıları.....	
Meşhurların Ölümü.....	
Kırım Hanı'nın Ve Şeyhülislâmın Azilleri	
Büyük Yangın	
Mısır'da Karışıklık.....	
Medine'de Gerginlik	
Gürcistan Ve Karadağ Olayları	
Padişah Yönetimi Ele Alıyor	
Şahsultan'ın Nişanlanması	
Önemli Kişiler Ölüyor	
Saray Hekimi Ghobis	
Bâb-ı Âli İle Fransa Ve Rusya Elçileri Arasında Nota Teatisi.....	
Sadrazam Azlediliyor	
Yeni Sadrazam: Hamza Paşa	
Rusya'ya Savaş İlanı	
Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa Ve Bâb'ı Âli Tercümanı Değiştiriliyor.....	
Asker Toplanıyor	
Bazı Avrupa Devletleri Bâb-ı Âli'ye Nota Veriyor	
Sancak-ı Şerif Açılıyor.....	
YETMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP	
Kırım Girayın Rusya Seferi Ve Ölümü	
Hotin'de Türklerin Başarısı.....	
Sadrazam Ve Potoçki Hantepest'nde	
Sadrazamın, Boğdan Voyvodasının Ve Bâb-ı Âli Tercümanının İdamı	
Ölenler Ve Yeni Tâyinler	
Moldovancı'nın Sadareti.....	
Hotin'in Düşmesi.....	
Moldovancı'nın Azlî Ve Hail Paşamın Sadrazam Oluşu.....	

Şeyhülislâmın Ölümü	
Mora İsyanı	
Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması	
Limni Kuşatması	
Kartal Savaşı	
İsmail Ve Kilya'nın Düşmesi	
Yarım Tedbîrler	
Bender Ve İbrailin Düşmesi	
Sadrazam Ve Kırım Hanının Azilleri	
Avusturya Ve Prusya'nın Arbuluculuk Teşebbüsleri	
Padişah Avusturya'ya Polonya'nın Paylaşılmasını Teklif Ediyor	
Konfederasyon Lehine Yeni Bir Bildiri	
Kış Karargâhı Ve Yeniden Silahlanma	
Kırım Da Elden Gidiyor	
Basiretsiz Osman Efendi	
Sadrazam Azlediliyor Ve Muhsînzâde İkinci Defa Sadrazam Oluyor	
Karargâh Şumnu'da	
Maksud Giray Kırım Hanı Oluyor	
Reis-Ül Küttap Abdürrezzak Efendi	
Avusturya Ve Prusya'nın Ateşkes İçin Gayretleri	
Karada Ve Denizde Ateşkes	
Avusturya Elçisi Thugut Ve Şeyh Yasinci Tam Yetkili Murahhas Oluyorlar	
Fokşan Kongresi	
Vâsıf Efendi Ateşkesin Uzamasını Sağlıyor	
Bükreş Kongresi De Dağılıyor	

zı Yahudi evlerini tutuşturdu. Gemiye oradan uzaklaştırmak istedikleri zaman, yangın Kaptan Paşa köşküne de sıçradı. Bunun üzerine Tosun Mehmed Paşa derya kaptanlığından azledildi ve yerine Rumeli Eeylerbeyi Melek Mehmed Paşa tayin edildi (Ağustos 1766 - Rebiülevvel 1180).

Bundan bir süre sonra başka bir yangın, Aydınoglu Tekkesi ile Kapıajıpaşa Medresesi arasında kalan evleri yakıp kül etti. Yangın, buradan da saray kapısına kadar geldi (23 Ocak 1767-23 Şaban¹⁸⁷

Gürcistan'da İç Savaş

Gürcistan eyaletinde başlatılan iç savaş, devlet için yangınlara göre çok daha büyük zararlara yol açıyordu. Çıldır Valisi Hasan Paşa, Goril üzerine yürürken, geçit vermek istemeyen Bori kalesinin sakinlerini tutuklamış, bir kısmını da kılıçtan geçirmişti. Daha sonra Gürcü prenslerinden Dadyan'ı askere gerekli hububatı temin edebilmek için rehine almıştı. Ayrıca Sianço kalesini de ele geçirmiş, muhafız kumandan olarak buraya Prens Salomon'un yeğeni Tahmuras'ı getirmişti. Salomon ise kaçıp Rusların himayesine girmiş bulunuyordu (1765).

Hasan Paşa, Mingreli'de kışlamasını tam olarak bitirmeden, daha baharın ilk günlerinde, Salomon'un son kalesi olan Sovir'e doğru yürüdü. Yirmibeş gün süren bir kuşatmadan sonra kale teslim oldu. Bâb-ı Âli'nin talimatı üzerine bu kale Tahmuras'ın emrine verildi. Kutais'te Gürcistan'ın ileri gelenleri toplandı ve yapılan anlaşmayı imzalayarak Tahmuras'ın tebası olmayı kabul ettiler. Hasan Paşa da kalenin anahtarlarını Tahmuras'a teslim etti (1766).

Canik muhassih Ali Bey Kutais'te bırakıldı. Emrindeki garnizonda Canik'ten ve Erzurum'dan getirilen dört bin milis vardı. Bundan sonra serasker Ahıska'ya döndü ve idare, eski vali Çelik İbrahim Paşa'ya üç tuğlu paşa unvanıyla verildi.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/375-376

¹⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/376

Mısırda Ali Paşa Olayı

Mısır'da şeyh-ül beled'ler, yani Kahire'nin yönetimini ellerinde tutan en nüfuzlu Memlûk beyleri, uzun zamandan beri Osmanlı valilerine cephe almış bulunuyorlardı. Bâb-ı Âli, Mısır valisi Halil Beyi azlederek onun yerine Abaza Ali Paşa'y* getirmişti.

Önce silâhdar olan ve müteveffa kethüda İbrahim Paşa'nın himayesini gören Ali Paşa, Ragıp Paşa'nın sadareti sırasında Dimyat'a (Mısır'da) kaçmıştı. Düşmanı Çerkeş İbrahim'in kâ-tili olarak aranıyordu. Çerkeş İbrahim'i Suriye'de, Akkâ muhafızı Şeyh Tahir'in yanında iken öldürmüştü.

Ali Paşa Kahire'ye döndüğü zaman, bazı dostlarının yardımı ile tekrar şeyh-ül beled oldu. Bundan yararlanarak Osmanlı valisi Haıpza Paşa'dan, diğer Memlûk beylerinden biri ve kendisinin düşmanı olan Hüseyin Keşkeş Bey'in azledilmesini istedi. Hüseyin Keşkeş o sırada, Yukarı Mısır'da, Salih Bey adındaki başka bir Memlûk beyi ile savaş halindeydi ¹⁸⁹.

Vali Hamza Paşa, Ali Paşa'nın isteğini yerine getirmediği gibi, Hüseyin Keşkeş'e gizlice bir mektup göndererek, daha önce kendisi için çıkartılmış bir fermanı dikkate almadan Kahire'ye gelmesini istedi. Bu, Mısır valilerinin her zaman uyguladıkları ve bütün idare ilmini de özetleyen bir vecizeye dayanıyordu: «Böl ve hükmet!» ¹⁹⁰ (1766).

Hüseyin Bey Kahire'ye döndü ve evvelce el konmuş larım da geri istedi. Öte yandan Salih Bey ve diğer bejfler, tb-rahim Kâşiften yana olan ve hepsi de Ali Bey'i düşman üân eden onbeş Memlûk beyi ile birleşerek, iki bin kişilik bir kuvvetle şehre girdiler. Burada önce ihtida etmiş bir Napolili ile Hüseyin Keşkeş'i zehirlemek istediler ama başaramadılar ¹⁹¹ Ali Paşa kendisine karşı birleşenlerin kuvveti karşısında direnemedi. Hazinesini ve sekiz uşağını alarak Kubbet-ül Ze-heb (Altın Kubbe) adındaki bir köye çekildi. Fakat iki bin kişilik kuvvet bu köyü kuşattı. Ali Paşa hayatını kurtarabilmek için üçbin altıyüz kese para ödemek zorunda kaldı. İddiaya göre bu para, onun üç yılda toplayıp vermediği bir vergi idi ¹⁹². Ali Paşa'nın

¹⁸⁹ O devirde Mısır'ın idaresi sadece görünüşte Osmanlı valisinin elindeydi. Gerçekte ülkeyi Memlûk beyleri yönetiyordu- Vali yüksek memuriyetleri bu nüfuzlu beylere (aile ve gruplara) bir denge gözeterek dağıtmaya çalışırdı. Beyler birbiriyle geçinemez, yüksek mevkiler ve çeşitli menfaatler için devamlı çatışma halinde bulunurlar, istedikleri olmazsa valiye, yani Bâb-ı Âli'ye başkaldırlardı (Çevirenin notu).

¹⁹⁰ 4 Mart 1766 tarihli Lettera di Aleuandria, Penkler'in 2 Haziran tarihli raporuna ekliydi.

¹⁹¹ Bu konuda, 17 Mart 1766 tarihli ve İskenderiye'den yazılmış İtalyanca mektubun kopyası, kitabın «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

¹⁹² O tarihlerde yıllık vergi tutarı olan bin iki yüz kesenin tutarı, altı yüz bin kuruş ediyordu ve orada bir kuruş bir duka altınna eşitti.

otuz milyon kuruş tahmin edilen malvarlığına da el konuldu. Bundan sonra Ali Paşa, evvelce olduğu gibi tekrar Suriye'ye giderek Şeyh Tahir'e iltica etti¹⁹³.

Böylece, Ali Paşa'ya karşı bir zafer kazanan Hüseyin Keş-keş, Memlûklerden Hasan Bey'i öldürttü, birkaçını da Cidde'ye sürdü¹⁹⁴.

Bu olaylar üzerine Hamza Paşa Mısır valiliğinden alındı ve yerine Rakım Mehmed Paşa tayin edildi. Yeni vali, evvelce altı madde ile tespit edilmiş, Eşeriye ve Bekriye ailelerinin şeyhleri tarafından da imzalanmış bir vergi anlaşmasını uygulayacak, Mekke ve Medine'ye verilmesi gereken buğdayın gönderilmesini de temin edecekti.¹⁹⁵

Arabistan'da Karışıklık

Bir süreden beri Medine'de de sükûnet bozulmuş, huzur kaçmıştı. Beni Ali ve Beni Safer, birbirlerinin can düşmanı olan aşiretlerdi ve bu da halkın ikiye bölünmesine sebep olmuştu. Beni Ali grubundan olanlar, öteki grubun, yakındaki geniş hurma bahçelerinin yer aldığı bölgeye gelmesini, Beni Safer grubundan olanlar da ötekilerin şehir içinde üst makamları almalarını istemiyorlardı. Bu anlaşmazlık bölgedeki diğer Arapları da çok rahatsız ediyordu. Mekke şerifi Musaid ile Cidde valisi, iki grup arasındaki uyuşmazlığı gidermek için epeyce gayret sarf ettiler. Hanefî mezhebinin müftüsü ise Şafîî mezhebinin müftüsü, dört yüz kişiden oluşan bir heyetle Medine'ye gidip, bu kan kavgasına bir son vermek, çalman hayvanları tazmin ettirmek için çalıştılar. Bu çalışmalar sonunda Medine ile hurma bahçeleri arasında ulaşım sağlandı ve kutsal şehir sükûnete kavuştu.

Fakat kısa bir süre sonra, Araplar Medine'de huzuru tekrar bozdular ve şikâyetler çoğaldı. Bunun üzerine, Mekke şerifi ile Cidde valisine barış ve asayişin sağlanması için yeni bir emir verildi. Bu olaylarda Medine sakinleri hiçbir suçlarının olmadığını ispatladılar. Zaten herhangi bir Arabın Medine çarşısında ve ana caddesinde silahlı olarak dolaşması yasaklanmıştı. Bu yasağa devam edildi.¹⁹⁶

¹⁹³ Alessandria'nın 19 Nisan 1766 tarihli mektubunda Ali Paşa'ran Gazze'de öldürüldüğü yazılıydı ama bu doğru değildi.

¹⁹⁴ Vâsîf, s. 287'de anlatıyor- Volney ve Savary ise bu olaylarla UfU bir şey yazmıyorlar.

¹⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/377-378

¹⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/378-379

Su Bendi (Baraj) İnşaatı

Daha önce de sözünü ettiğimiz korkunç deprem, yalnız cami ve surları yıkmamış, İstanbul'un su ihtiyacını karşılayan bendlerin, su yollarının ve sarnıçların da hasar görmesine sebep olmuştu. Bunlar tamir edildi ve kısaca «Ayvaz» denilen tvazeddin Vâdisi'nde, eski bendin bir fersah yakınında yeni bir bend yapıldı. Fakat bu, eski bendde biriken suyun akışını sadece bir çubuk kalınlığında arttırdı¹⁹⁷.

Yeni su kemerinin henüz yarısı bittiği bir sırada padişah teftişe geldi ve çalışmalardan memnun kalarak işin yürütülmesinden sorumlu Yenişehirli Çavuşbaşı Osman Efendi'ye on-bin kuruş mükâfat verdi.

Aynı günlerde harap olan Mekke su kemerlerinin tamiri işi de FeyzullaK Efendi'ye verilmişti. Bu kemerler Hunayn kaynağının suyunu Arafat dağına getiriyordu. Tamir için gereken masraf sekiz bin kuruştı ve para Mısır'dan alınan vergilerden düşölmek suretiyle temin edildi. Bu vesileyle hacılar «Devletin işleri su gibi hiçbir engelle karşılaşmadan yürösün» şeklinde dua ettiler¹⁹⁸.

Donanma Denize Açılıyor

Padişah, donanma ile ilgili çalışmalarını da yakından takip ediyordu. - Mesken-i Gazi» adlı savaş gemisinin denize indirilmesi vesilesiyle düzenlenen merasimde hazır bulundu (6 Nisan 1767 - 7 Zilkade 1180). Bu olaydan ondört gün evvel derya kaptanlığına getirilen Mehmed Paşa, Ragip Paşa'dan dul kalan padişahın kız kardeşiyle evlenmişti, yani padişahın kayın-biraderi idi. Padişah ona «Melek» lâkabını vermişti. Bundan bir ay sonra ve Kurban bayramından beş gün evvel, donanma limandan çıktı (4 Mayıs 1769 - 5 Zilhicce 1180). Bir yıl önce donanma merasimle denize açılmak üzere iken, buna o büyük deprem engel olmuştu.

Kaptan Paşa sahil köşkünde padişahın elini öptükten ve kendisine kürk giydirildikten sonra, Dolmabahçe yakınında ve Barbaros'un türbesi önünde

¹⁹⁷ Vâsif, s. 27B.

Andreossi'nin «İstanbul ve Boğaziçi- adlı ve 1828'de yayınlanan eserinin 411. sayfasında, bu konuda şöyle deniyor: «Belgrad su yollarının, tvaz bendinin ve bunlara bağlı su kemerlerinin. Muhteşem Süleyman (Kanun!) tarafından yaptırıldığı söylenir.» Oysa bu su kemerleri ve Burgaz bendi tâ Andronic zamanında yapılmıştır, fakat Kanunî zamanında tamir edilmişlerdir, tvaz kemerlerinin yapılması ise. m. Mustafa zamanına rastlar. Vâsif in tarihinde bu husus açıkça belirtilmiştir.

¹⁹⁸ Meşar-i umuru devlet, varest-i has hâsâ ki Kudret. Vâsif, s. 298. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/379-380

demir atarak burada birkaç gün donanmanın toplanmasını bekledi. Bundan sonra iki gün de Yedikule açıklarında vakit geçirdi. Oradan yıllık turunu yapmak üzere Adalar Denizi'ne (Ege'ye) doğru yelken açtı. Adaları korsanlardan temizleyecek, biriken vergileri de toplayacaktı.

Kıbrıs'a doğru yoluna devam ederken, Maîtalı korsanlara ait üç geminin bu ada açıklarında görüldüğü haberini aldı. Cafer Bey'in kumandasındaki gemi bunlardan birini Kerpe açıklarında yakaladı. Gemi ele geçirilip, yirmidokuz korsan ve onlara kumanda eden Maltalı şövalye esir alındı. İkinci korsan gemisini Koron üssünün kumandanı İbrahim Bey takip etti ve Mayna açıklarında yakaladı. İki saat süren çatışmadan sonra bu gemi batınlı ama, korsanlar karaya çıkıp kaçabildiler.

Bir Rus korsan gemisi, Lazkiye açıklarında içinde yirmi-dört müslüman bulunan ve şahtur denilen bir gemiyi yakalamış. Malta'ya doğru götürüyordu. Onu, Girit'teki donanmanın kumandanı El-Hac Hüseyin Paşa yakaladı. Borda bordaya gelerek çarpıştılar ve galip gelen Hüseyin Paşa korsan gemisini İskenderiye'ye götürdü. Mısır valisi onu bir hilâl giydirecek taltif etti.¹⁹⁹

Divan Toplantıları

Üçüncü Mustafa, çok yararlı olan bir geleneğe bundan böyle de uyulmasını, divan toplantılarının haftada en az bir defa yapılmasını istedi. Kubbealtı toplantıları, vezirler İstanbul'da pek bulunamadıkları için uzun zamandan beri yapılamıyordu. Ancak asker maaşlarının dağıtılması vesilesiyle (üç ayda bir) veya büyük kabul veya merasimler için bir araya gelebiliyorlardı. Bu toplantılarda devlet işleri gör üşütemiyor, sadece birbirlerini görmüş ve halkın dikkatini çekmiş oluyorlardı. Son divan toplantısı, Fas Sultanı Muîay Abdullah Bin İsmail'in elçisini kabul vesilesiyle yapılmıştı. Bundan beş yıl önce de, RtV gıp Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Fas sultanı bir elçi ve bu elçi ile padişaha değerli kılıçlar, mücevherler, süslü eyer takımları göndermişti.

O zamanki Fas elçisinin talebi, gemi yapımında gerekli malzemenin temini idi. Râgıp Paşa bu isteği derhal karşılamıştı. Bu defa gelen elçi ise, Üçüncü Mustafa'nın Fas Sultanı'na yazdığı bir mektubun cevabını getiriyordu. Padişah, sultandan, adamlarının ele geçirdiği Sirakuzalılara ait

¹⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/380-81

gemileri iade etmesini istemişti. Bu vesile ile Fas ölçisj, padişaha, sultanın gönderdiği safkan dört Arap atı ile. yakutlarla bezenmiş bir eyer takımı hediye etmişti.²⁰⁰

Meşhurların Ölümü

O yılın Ramazan bayrainuvJnn sonra yüksek mevkilerdeki yeni tayinler ve değişiklikler- ilân edildi. Devlet ricalinden ölenlerin sayısı da az değildi.

Kars valisi Mehmed l'asayı Karslılar istemediler ve ayaklanarak silahlı direnişe geçtiler. Kendilerine yumuşak davranıhnca cüretlerini daha da arttırdılar. Kalabalık arasından fırlatılan bir taş valinin dalağının üzerine isabet etti ve ölümüne sebep oldu. Şehrin Aksakalları (sözleri geçen yaşlıları) ve nüfuzlu kişileri ayaklanmaları güçlkle yatıştırdılar ve sükûnet sağlandı. Asayişin korunması ve kargaşalığa sebep olanların cezalandırılması işi, Van valisi Sanzâde Mehmed Paşa'ya verildi²⁰¹.

Aydın sancağı da Kars'takine benzer bir ayaklanmaya sahne oldu. Eğridirli Yılanlı Musa Efendi, Aydın muhassılı Vezir Abdurrahman Paşa'ya karşı isyan bayrağını kaldırmış, Ab-durrahman Paşa da Eğridir kalesine sığınmıştı. Sonra buradan da kovulmuş ve Ermenek'e kaçmıştı. Burada kendisine Şeyh Efendi arka çıktı, Abdurrahman Paşa, Yılanlı Musa'yı, bir daha Eğridir'de görünmemesi şartıyla affetti. Fakat az sonra İsparta yolunda vefat edince, Yılanlı Musa Eğridir'e döndü.

Aynı dönemde eski Şeyhülislâm Ebubekirzâde Ahmed Efendi'nin ölümü de büyük üzüntüye sebep oldu. Âlim olduğu kadar konuksever olan bu büyük insan, sofrasını da. bilgisini de başkalarıyla paylaşmaktan her zaman memnun olurdu .(3 Temmuz 1767,5 Safer 1181).

Yine o günlerde eski İstanbul Kadısı ve meşhur Naili Efendi'nin oğlu, gece gündüz kendisini tarih araştırmalarına veren Hamid Mehmed Efendi de öldü (13 Mart 1767 - 12 Şevval 1180).²⁰²

Kırım Hanı'nın Ve Şeyhülislâmın Azilleri

Bundan yedi hafta sonra Kırım Hanı Selim Giray azledildi ve yerine

²⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/381

²⁰¹ Bunları anlatan tarihçi Vâsif olayların görgü tanığıdır. Çünkü o sırada Kars'ta vergi mutassili olarak bulunuyordu.

²⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/381-382

Arslan Giray getirildi. Arslan Giray oniki yıl kadar önce, Bâb-ı Âli'nin rızası olmadığı halde hanlıktan düşürülmüş, Rodos'a sürülmüştü (3 Mayıs 1767)/Fakat tahtına oturmak için henüz Bahçesaray'a gelmeden, kendisine refakat eden mabeynci ile Kavşan'da bulunduğu sırada vefat etti, Bu defa, aynı aileden olan Maksud Giray, Kırım Hanı oldu.

Selim Giray'm azlini Şeyhülislâm Dürrizâde'nin azli takip etmişti. Bu şeyhülislâm, Râgıp Paşa'nın savaştan yana olan fikirlerine karşı idi ve bu yüzden Rusya'dan yana görülüyordu. Oysa onun halefi olan Veliyüddin Efendi ise, tıpkı Maksud Giray gibi, Rusya ile harp edilmesinin ateşli bir taraftarı idi (23 Nisan 1767 - 24 Zilkade 1180).²⁰³

Büyük Yangın

Bu şurada Pera (bugünkü Beyoğlu) semtinde çıkan bir yangını, felâket yorumcuları yine büyük bir harbin habercisi saydılar. Bu yangında Rusya, Napoli, Hollanda sefarethanele-riyle yirmisekiz ev ve bir fransisken kilisesi yanıp kül olmuştu (27 Ekim 1767 « 3 Cemazievvel 1181).

Bundan beş yıl önce, Râgıp Paşa'nın ölümüne yakın günlerde de, onun Belgrad anlaşmasını bozup Prusya ile ittifak kurarak Avusturya'ya savaş açmayı düşündüğü sırada bir yangın olmuş, Trinitar Kilisesi yanmıştı. Halk bunu da savaşa işaret saymıştı.

Bu defa Pera'da çıkan yangında Fransız sefarethanesi kül olmaktan, o sırada istanbul limanında demir atmış bulunan Fransız gemilerinden yardıma gelen denizcilerin gayreti ile kurtulmuştu.²⁰⁴

Mısır'da Karışıklık

O güne kadar hiçbir Avrupalı tarihçinin adından söz etmediği, Osmanlı tarihçisi Vâsıf Efendi'nin ise Bulutkapan lâkabını taktığı Abaza Ali Paşa'nın Gazze'ye kaçışından bu yana bir yıl geçmişti. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Bulutkapan Ali Paşa'yı Mısır'dan sürüp çıkaran, ona karşı olan Memlûk beylerinin başı Hüseyin Keşkeş idi. Yeni Mısır valisi Rakım Mehmod Paşa, eyâletin iç işleriyle ilgili özel kanunu tekrar yürürlüğe koydu. Ama sükûnet uzun sürmedi ve Bulutkapan Abaza Ali Paşa Gazze'den gelerek yukarı

²⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/382-383

²⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/383-385

Mısır'a yerleşti. Burada Mağriblilerden, Fellâhlardan ve çöl Araplarından oluşan bir ordu meydana getirdi. Bu ordu ile bütün Mısır'ı tehdit ediyordu. Tam bu sırada Kahire'de üç vezir bir araya gelmiş bulunmaktaydı. Bunlar eski vali Hamza Paşa, yeni vali Rakım Mehmed Paşa ve Mısır hacılarının emîri olan eski Cidde valisi Ahmed Paşa idi. Üçü de Osmanlı Devleti'nin temsilcisi oldukları için, Memlûklerin birbirine muarız ve hasım olan her iki grubu tarafından hem istenmiyor, hem de bunlardan korkuluyordu. En büyük iki Memlûk partisinin beyleri, Hüseyin Keşkeş ile Bulutkapan Ali idi.

Hüseyin Keşkoç Kahire'ye hâkimdi. Ocaklılarla, yani yerli askerlerden oluşan yedi birlikle ittifak halindeydi. İyi kabul görmediği düşüncesiyle yeni valiyi istememeye ve eyâleti yeni karışıklıklarla tehdit etmeye başlamıştı. Fakat durumu, Bâb-ı Âli'nin menfaatlerini çok iyi koruyan ve meseleleri çok iyi bilen Rakım Mehmed Paşa'ya saygılı olmaya onu mecbur ediyordu.

Evvelce İstanbul'da kethüda olan İzi Ahmed, güçlkle de olsa, Hüseyin Keşkeş ve taraftarlarının endişelerini giderdi, İzi Ahmed Kahire yakınlarındaki Adiliye'de karargâh kuran Hüseyin Keşkeş'i Kahire'ye ve bu şehre hâkim bir noktada bulunan kaleye götürdü (12 Ekim 1767).

Fakat Hüseyin Keşkeş bu görevi yerine getirir getirmez, Memlûk süvarilerinden oluşan kalabalık bir birliğin başında, kendisini takip eden diğer beş Memlûk beyi ile birlikte, Bulutkapan Ali Paşa ile karşılaşmak için harekete geçti. Bulutkapan Ali Paşa'nın ordusu Yukarı Mısır'da, Kahire'ye dört gün uzaklıkta idi. Salih Bey'le ittifak kurmuş ve ordularını birleştirmişlerdi.

Hüseyin Keşkeş, öncü kuvvetlerin kumandanlığını Kethüda Mumcu Ali'ye verdi ve onu düşman mevzilerini keşif için ileriye gönderdi. Fakat Mumcu Ali'nin öncü birliği pusuya düşürüldü ve kılıçtan geçirildi. Nihayet iki ordu, Kahire'ye iki günlük mesafede bir yerde karşılaştılar. Bu savaşta Hüseyin Keşkeş yenildi. Bütün karargâh ve topçu birliği Bulutkapan'ın eline geçti (20 Ekim 1767)²⁰⁵.

Bundan sonra Kahire, Bulutkapan'la müzakere için harekete geçti. Davet edilen Bulutkapan'a, şehre ancak sekiz bin kişilik bir kuvvetle girebileceği, bütün orduyu getiremeyeceği bildirildi.

Bulutkapan Ali Bey (Paşa) iki gün sonra, üç yıldan beri sürgünde bulunan ve gözden düşmüş bütün diğer beylere haberciler gönderdi ve müttefiki Salih Bey'le birlikte, gösterişli bir şekilde Kahire'ye girdi (22 Ekim

²⁰⁵ Lettera di Ali Paşa, 27 Ekim. Bu mektup, Brognard'm 29 Aralık 1787 tarihli raporuna ekli idi

1767).

Vali Mehmed Rakım Paşa'nın huzuruna çıkarak bağlılığını bildirdi ve saygılarını sundu. Vali de onu şeyh-ül beled (yani şehirler şeyhi, valiye bağlı en yüksek memur) ilân etti ve bunun simgesi olarak da değerli bir kürk giydirdi.

Memlûk Beyi Ali Paşa'nın iktidarı işte böyle başladı. Onun valiye, yani Bâb-ı Âli'ye bağlılığı sadece zahiri idi. Bu sözde bağlılığın delili olsun diye ve Bâb-ı Âli'ye ödenecek vergi olarak, alelacele bin beşyüz kese para topladı.

Fakat, tâbilik maskesini çabuk çıkardı ve bir yıl sonra kendi adına para bastırmaya başladı (1768). O sırada başka gaileleri olan Bâb-ı Âli buna müdahale edebilecek durumda değildi. Sadece valiyi değiştirmekle yetindi. Rakım Mehmed Paşa, en önemli eyâletlerden biri olan Mısır'ı yönetemeyecek kadar yaşlı idi. Onun yerine Rakka valisi Dividdar Mehmed Paşa tayin edildi.

Medine'de Gerginlik

Medine'de şehri savunmada önemi büyük olan iki kapının kapanması²⁰⁶, şehirliyle çevredeki Araplar arasında gerginliği iyice arttırmıştı. Bu tedbiri gerekli görerek uygulayan Kebab Salih'in ölümü ve taraftarlarından bazılarının iki grup arasındaki anlaşmaya rağmen idam edilmeleri, şehir sokaklarında sık sık silâhlı çatışmalara sebep oluyordu. İşte şimdi burada da sükûnet sağlanmış görünüyordu.

Bu kutsal şehirde asayiş sağlamla görevlendirilecek elli özel muhafız ayrıldı. Bunlar için gerekli iki bin dukalık tahsisatı da Bâb-ı Âli onayladı.²⁰⁷

Gürcistan Ve Karadağ Olayları

Öte yandan, imparatorluğun kuzey-doğu ve güney-doğu sınırlarında (Gürcistan ve Karadağ) eyâletlerin durumu, güney sınırlarındaki durumdan daha iyi değildi. Ahıska valisi İbra-him Paşa bu şehirden kovulunca, Bâb-ı Âli onun yerine Trabzonlu Numan Paşa'yı tayin etmişti. Numan Paşa çok sayıda askerle âsilerin üzerine yürüdü, meydana gelen iki çarpışmada onları tepeledi ve idareye hâkim oldu. Aynı zamanda daha çok Çıldır Valisi olarak

²⁰⁶ Kapatılan Kapılar: Gaza Kapısı ve Fetih Kapısı. Vâsıf, s. 506.

²⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/385-386

tanınan Ahıska valisinin kethüdası, Goril Prensi Salomon'u takibe koyuldu. Bağdadcık (yani küçük Bağdad) denilen kalede kamp kurduğu zaman, âsi prens Salomon buraya gelerek özür diledi ve bütün kabahati eski Çıldır valisi Ahmed Paşa'ya yükledi. Ahmed Paşa'nın Ahıska'da bir cami ve bir kütüphane yaptırdığını daha önce söylemiştik.

Prens Salomon bundan böyle Bâb-ı Âli'nin bütün emirlerine uyacağına, Rusya'nın tahriki ile Gürcüleri ayartan bir Rum keşişini ²⁰⁸ de teslim edeceğine, Soveyra kalesini yıkacağına veya burasını bir Osmanlı garnizonu haline getireceğine, esir satışlarına da karşı çıkmayacağına söz verdi. Bu teklifler Bâb-ı Âli'ye bildirildi ve Bâb-ı Âli kabul etti: Soveyra kalesi yıkıldı, Rum keşiş Hısn-ı Keyf kalesine hapsedildi ve Salomon'a tekrar Gürcistan Prensi (Açıkbaşlar Hanı) unvanı verildi.

Küçük - Etienne (Küçük Etyen) adında diğer bir keşiş ise, yine Rusların yararına olarak Avrupa'da faaliyet göstermiş, Karadağ: halkını ayaklandırmıştı. Bu keşiş peygamber olduğunu, ilham ve emirleri doğrudan doğruya Allah'tan aldığını iddia ediyor, yakında Rus ordusunun geleceğini, Karadağ'da hükümdarlık kurulacağını, Niksig'den Sentari'ye ²⁰⁹ kadar olan yerlere hâkim olacağını söylüyordu. O sırada Bosna valisi olan eski silahdar Mehmed Paşa ile Rumeli valisi Mehmed Paşa, tımar askerleriyle bu keşişin üzerine yürüdüler; çıkan çatışmalarda onu yendiler ama, dağlık bölgenin ortasında Cet-tinge kalesine hücum edemediler. Keşiş bu kaleye sığınmıştı. Daha önce bu kaleyi Bosna valisi Köprülüzâde Numan Paşa da ele geçirememişti ²¹⁰.

Bosna valisinin Bâb-ı Âli'ye yazdığı raporlarda Küçük Et-yen'e karşı sağlanan başarılar, Osmanlıların Banyaluka'da ²¹¹ Almanlara karşı kazandığı zaferden daha önemli gösteriliyordu, Türklerin bu zaferi, Avusturyalılara karşı yapılan son savaşta Ali Hekimzâde tarafından kazanılmıştı. ²¹²

Padişah Yönetimi Ele Alıyor

Padişahın sevgili kız kardeşiyle evli bulunan sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, bu mevkide ancak karısının desteğiyle ve padişaha mutlak

²⁰⁸ Vâsıf. s. 315'te, Rum keşişin adını Katalkoz (?) olarak bildiriyor

²⁰⁹ Bosna valisine ait raporun tercümesi, Brognard'm 1 Ekim 1768 tarihli raporuna eklidir.

²¹⁰ Brognard'ın 1 Ekim 1766 tarihli raporundan. Vâsıf s. 311'de, bu olaydan çok sathi olarak söz ediyor.

²¹¹ Vila'mn (Paris, 1821'de yayınlanan) Karadağ'a yaptığı tarihî ve siyasi gezilerini anlatan seyahatnamesinde bu konu ile ilgili tek kelime yok.

²¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/386-387

itaati ile kalabiliyordu. Üçüncü Mustafa, Râgıp Paşa'nın ölümünden beri devlet işlerini bizzat yürütmekteydi. IV. Murad'dan bu yana, devletin bütün işleriyle bizzat meşgul olan başka padişah yoktu.

En nüfuzlu dar-üs-saade ağası olan ve haremde her istediğini yaptıran Bekir Efendi'nin idamı, bu ağaların saraydaki hâkimiyetlerine son vermişti. Râgıp Paşa altı yıl boyunca devlet dizginlerini elinde tutmuş, hem Üçüncü Osman'ın saltanatının son yıllarında, hem Üçüncü Mustafa'nın padişahlığının ilk yıllarında, devleti tam bir denetim ve hâkimiyetle yönetmişti. Ama onun ölümünden sonra yerine gelenler aynı kudreti gösterememiş, padişah devlet işlerini bizzat yürütmek zorunda kal--mıştı. Zaten bunu da istiyordu. Bahir Mustafa Paşa biraz kendi bildiğine hareket etmek istemişti ama, bu tutumu hayatına mal olmuştu .

Muhsinzâde Mehmed Paşa ise, devleti Rusya ile savaşa sürükleyen güçlükler ve bunalımlar arasında, hayatını ancak karısının tesiriyle ve padişaha mutlak itaatiyle kurtarabilmişti.

O dönemde, bir sultanla evlenmek suretiyle sarayla akrabalık kurmak, itibar ve siyasî nüfuz bakımından, eski dönemlere göre çok daha önemliydi ve Üçüncü Mustafa'ya yaranmanın bir yolu da bu idi. Aksi halde sadrazamları azil, sürgün ya da ölüm cezası bekliyordu.

Padişahın üç kayınbiraderinin kubbealtı vezirleri olarak İstanbul'da oturmalarını engelleyen, onları valisi buldukları eyâletlere göndermek suretiyle uzaklaştırabilen yalnız Râ-gıp Paşa olmuştu. Ragıp Paşa kendi akrabalarına da aynı şekilde davranmıştı. Böyle yapmakla damad vezirlerin eşleri olan sultanlar tarafından da bir kötülük görmemişti. Fakat, Sadrazam Bahir Mustafa Paşa Saliha Sultan'ın kocası olan Kap-tan-ı Derya'yi azledip bir valiliğe tayin edince, Saliha Sultan'ın hışmına uğramaktan kurtulamadı. Azlinin ve daha sonra idam edilmesinin sebepleri arasında Saliha Sultan'ın tesirleri de vardı.²¹³

Şahsultan'ın Nişanlanması

Bundan önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, Üçüncü Mustafa sultanları evlendirmekten hoşlanırdı. Çok sevdiği yeğeni Hanım Sultan'ı evlendirmekle kalmamış, kendi kızlarını da daha beşikte iken nişanlamıştır. Kızı Hibetullah Sultan daha erginlik çağına ulaşmadan vefat etti. Öbür kızı

²¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/387-388

Şahsultan'ı Sadrazam Hamza Paşa ile nişanlanıştı. Hamza Paşa sadrazamlıktan azledilince, sırasıyla Kandiye valisi, Mora muhas-süi, Mısır ve Arabistan valisi oldu. Hac farizasını yerine getirmek için gittiği Mekke'de öldü²¹⁴,

Şu anlatmakta olduğumuz günlerde ise hayatta olan iki kızından büyük olanını, yani Şahsultan'ı, nişancıbaşıliğa terfi eden vezir Mehmed Emin Paşa ile nişanlamak istedi. Şah-sultan henüz dokuzuncu yaşına basıyordu. İslâm Şeriatı kızlar için bu yaşta erginlik çağına ulaşmış kabul ediyordu. Nişan, hıristiyan takvimine göre yılın ilk gününe rastlayan bir cuma günü yapıldı ve nişanlılar birbirlerine nişan yağlığı ile nişan armağanları gönderdiler (1 Ocak 1768 - 10 Şaban 1181).

Nişan hediyesi, teamüle uygun olarak önce Bâb-ı Âli'ye, oradan da saraya gönderilirdi. Hediyelerin listesini alan dar-üs-saade ağası bunu nişanlı sultana ulaştırdı. Öte yandan nişan yağlığı dar-üs-saade ağası tarafından sadaret kethüdasına, onun tarafından da müstakbel damada verildi.

Damadın nişanlısına gönderdiği hediyeler geleneğe uygun olarak şunlardan meydana geliyordu: Bir elmas yüzük, en değerli bir çift zümrüt küpe, elmas zümrüt ve incilerle süslü bir tül, yine incili ve zümrüt düğmeli iki iğne, elmaslı bir çift bir lezik, elmaslı bir kemer, bir ayna, yakut ve incilerle süslü bir merasim mantosu, incili-yakutlu terlikler, bir çift incili-yakut-lu ayakkabı, İstanbul'da imâl edilmiş çok değerli üç parça kumaş ve nihayet çiçek ve şekerleme dolu vazolar, kâseler...

Bu hediyelerin sayısı 7 (yedi)'den fazla idi. Doğulu kadın için «7» sayısı uğurlu kabul edilir. Çünkü bu sayı müsluraan-ların inanışına göre meleklerin hareket halinde buldukları yedi küreyi (yedi kat gökyüzünü) simgeler. Bunu da, tac, yüzük, kolye, küpe, bilezik, halhal veya uzun konçlu ince ayakkabı ve bel kemeri ile ifade ederler. Fakat yukarıda da gördüğümüz gibi, nişanlı sultana gönderilen hediyeler arasında bunlardan başka tül, terlik, ayakkabı gibi armağanlar da vardı.

Çok eskiden, Doğu'da, bu hediyeler 0 kadar değerli olurmuş ki, meselâ İran veya Mısır kraliçelerine hediye edilen yalnız tül, kemer ve terlikler bütün şehirlerin bir yıllık gelirleri ile temin edilirmiş.

Yukarıda saydığımız yedi hediye, şal, kumaş, terlik, ayakkabı, meyve, çiçek ve şeker ilâvesiyle, damadın nişanlısına gönderdiği hediye sayısı yedi

²¹⁴ 1183 (1769)'de. Cavid'in Sadrazamlar tezkiresinden.

sayısının iki katma (bazen üç katına, ama hep 7 sayısının katları gözetilerek) çıkarılmış oluyor. Müstakbel gelin de müstakbel damada, nişan mendiline (o zamanki deyim ile nişan yağlığına) sarılmış bir kumaş gönderir. Padişahın eşlerinden birine lütuf ta bulunmak istediği zaman sözde ayakları dibine bir mendil atması hikâyesi, işte bu nişan mendili gönderme âdetinden çıkarılmıştır.

Vezir Mehmed Emin Paşa nişan vesilesiyle gelinden başka şehzade Selime, şehzade Mehmed'e, Şahsultan'ın küçüğü olan Beyhan Sultan'a da çiçek, meyve ve şeker göndermişti.

Bu nişan olayından beş ay sonra Hatice Sultan dünyaya geldi (24 Mayıs 1768 - 7 Muharrem 1182).

Padişahın iki imrahoru üç ay ara ile saraydan ayrılıp üç tuğlu paşalar sırasına girdiler. Bunlardan biri, eski çetecibaşı yardımcısı Hüseyin Ağa idi. önce Karaman valiliğine, sonra da Anadolu Beylerbeyliğine tayin edildi. İkincisi ve Hüseyin Ağa'nın halefi, Hotin muhafızlığına getirildi ve kendisine Bo-zok ve Yanya sancakları has olarak verildi²¹⁵. Bundan bir süre sonra da Yeğen Hüseyin Paşa Bender muhafızı oldu.²¹⁶

Önemli Kişiler Ölüyor

Sadrazama gelince, kendi başına verdiği tek emir, başkentte yeni hamamların yapılmasını yasaklamak oldu. Çünkü o günlerde İstanbul odun ve su sıkıntısı çekmeye başlamıştı.

Üçüncü Mustafa devlet işlerini gittikçe kendi ellerine alıyor, sık sık ve gizlice Bâb-ı Âli'ye geliyor, burada sadrazam, sadaret kethüdası ve reis-ül küttapla gizli toplantılar yapıyordu. Bir sabah bu toplantılardan birinden çıkarken, Kâhyabey (sadaret kethüdası) orada vebadan (?) öldü. Padişah buna çok üzüldü. Ölenin çok zengin mirası kendisine kaldığı halde, *Kâhyaya'nın ömrünü biraz uzatabilen© bu mirasın iki katını verirdim» dedi. Kethüda Kâşif Efendi'nin tutkusu para biriktirmektir ve cimriliği ile tanınıyordu, ölümü devlet için büyük kayıp oldu, çünkü ondan daha çalışkan bir memur yoktu, iki defa reis-ül kütta, sonra defterdar ve defter emini, ikinci defa sadaret kethüdası olmuştu. Bütün bu görevlerde herkeste bulunmayan bir liyakat, bir beceriklilik göstermiştir. Fakat o kadar cimri idi ki,

²¹⁵ Vâsif, s. 311: 1182 yılının Sefer ayında.

²¹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/388-390

fakire bir paralık sadaka verdiği görülmemiştir.

Aynı günlerde defterdar Avni Efendi de vefat etti. Bu iki ölüm, idarede değişikliklere sebep oldu. Reis-ül kütta Hama-mizâde Ömer Efendi Sadaret kethüdalığına (yani dış işlere bakan reisefendilikten iç işlere bakan sadrazam yardımcılığına), Çavuşbaşı Osman Efendi reisefendiliğe getirildi. Abdüllâ-tif Bey ise ikinci defa mabeyn-i hümayun müşirliğine tayin olundu.

Prenses Şahsultanın nişan gününde defterdarlık kethüdası ihtiyar Ebubekir Efendi de öldü (1 Ocak 1758 - 16 Şaban 1181). Bâb-ı Âli'nin en saygı gören, Üçüncü Mustafa'nın en tecrübeli idarecilerinden biriydi. Kırk yıl önce III. Ahmed zamanında hasodabaşı olmuştu. Onüç defa nişancı, sekiz defa yeniçeri kâtibi, yedi defa divan kethüdası olmuştu.

Muhsinzâde Ahmed Efendi bir makam sahibi değildi ama, tarihçiler onun ölümünden, sadrazamın akrabası ve Cidde'de vali iken ölen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın oğlu olduğu için bahsediyorlar.

Dar-üs-saade ağasının ölümü başkentte geniş yankılar uyandırdı. Buna da sebep, dar-üs-saade ağasının devlet işlerinde çok etkili bir kişi olması değil, hekiminin cehaleti yüzünden ölmüş olmasıydı (3 Haziran 1768 - 17 Muharrem 1182). Hekimi ona, «Altmış»* lâkâbı ile tanınan ve en ünlü müderrislerden biri olan Giritli İmam İbrahim Efendi tarafından tavsiye edilmişti. Yanlış tedavi yapmasına çok kızan padişah, hekimini sorguya çekerek dar-üs-saade ağasına ne tür bir ilâç verdiğini, hekimliği nerede öğrendiğini sormuştu. Bu sorgudan anlaşılmıştı ki, sözde hekimin berati (diploması) yoktu. Zaten o günlerde İstanbul'da diplomasız şarlatan eczacılara da çok rastlanıyordu.

Padişahın sorgulamasından sonra İmam İbrahim Efendi müderrisler listesinden çıkarıldı, himaye ettiği sözde hekimle birlikte İstanbul'dan sürüldü. Aynı ceza, Bâb-ı Âli tercümanı Karaca'nın akrabası olan Mano ismindeki başka bir hekime de verildi. Mano, hekimlik yapamayacak kadar ihtiyarlamıştı ve artık hekimlikten ziyade tercümanlık yapıyordu.

Bu çeşit felâketlerin tekrarlanmaması için, padişah bir. emr-ü hümayunla «Bundan böyle herhangi bir kişi diploması ve hekimlik ruhsatı olmadan bu işle uğraşır ve başkalarının hayatıyla oynarsa, kendi hayatından olacaktır!» dedi.

Padişah hekimlik işine böylece el koymuştu. Tabii kendisi tıpla meşgul olmuyordu. Fakat onun emriyle Hekim Subhi Efendi ve saray tercümanı Herbert, işbirliği yaparak, Boerhave'-nin aforizmalarını tercüme etmeye başladılar.

Dar-üs-saade ağasının ölümünden üç gün sonra, Sadrazam İbrahim Paşa'nın oğlu Genç Mehmed Paşa vefat etti (6 Haziran 1768 - 20 Muharrem 1182). Genç Mehmed, daha babası hayatta iken vezir rütbesini almıştı. Fakat sara hastalığına yakalandığı için Beşiktaş'taki yazlık evine çekilmiş, orada hayatının kırk yılını, babasının kurduğu hayır vakıflarını yöneterek geçirmişti. «Genç» lâkabı, üç tuğlu paşa unvanını çok genç yaşta aldığı için verilmişti ve bu lâkabı yarım asır, mezara girinceye kadar taşımıştı²¹⁷.

O günlerde ölen diğer bir ünlü de padişahın hekimbaşısı Kâtipzâde Mehmed Refii Efendi oldu ve onun yerine Mehmed Emin Efendi getirildi. Mehmed Emin, Süleymaniye müderrislerinden biri ve buradaki Tıp okulunun en seçkin, en tecrübeli ilim adamı idi.²¹⁸

Saray Hekimi Ghobis

Padişah'in hekimbaşılığı gelenek olarak ancak ulemâdan birine verilirdi. Fakat uzun süreden beri, bir hekimin müderris oluşu iyi bir hekim olduğuna delil sayılmıyordu. Onun için, sarayda ve haremde padişah Frenk hekimlerini tercih eder olmuştu. Frenklerin doktor olarak saraya girmeleri, Avrupalı elçilerin onları çok defa ajan, aracı ya da casus olarak kullanmalarına fırsat veriyordu. Meselâ, Sultan Mustafa'nın hekimisi Napolili Caro, o günlerde Napoli'ye tamamen siyasi (tabii bu amacını gizleyerek) bir seyahat yapmıştı. Penkler'in baza tavsiye mektuplarını da götürdüğü için orada eşsiz bir karşılama ve itibar görmüştü.

Caro'nun yerini daha sonra Alman Ghobis aldı. Bu hekim, haremdeki kadınlardan bazısının ayak ağrılarını geçirmiş ve padişahın büyük güvenini kazanmıştı. Şahsultan'ın nişanından üç gün önce, Ghobis, haremde, Sultan'in yanında bulunuyordu. Padişah birdenbire hiddete kapılmış, Rusya'yı aşağılayan, tahkir eden sözler söylemeye başlamıştı. Padişah, Alman hekime, -Gürcistan'da ve Polonya'da yaptıkları için bu devlete savaş ilân edeceğim, Rus altınlarına dayanamayıp beni engelleyen ulemâdan tefessüh etmiş bazı kişiler olmasaydı, bunu çoktan yapacaktım!» dedi.

Padişah'ın Rus altınları ile baştan çıktıklarını söylediği ulemânın başında, kısa bir süre azledilmiş bulunan Şeyhülislâm Dürrişâde Efendi bulunuyordu.

²¹⁷ Vâsif bu konudaki ayrıntılı bilgiyi Çeşmlzade ve Muhsinzâde tarihlerinden aldığım söylüyor.

²¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/390-392

Padişah, hekime hitaben yaptığı konuşmayı şöyle bitirdi: «Umarım Avusturya Rusya'nın müttefiki olmadığına göre bu tasarıyı uygulamama karşı çıkmaz, zaten bu devlet tarafından tehdit edilen Polonya benden, ordularımı gönderip hürriyetlerini kurtarmamı istiyor.»

Bu konuşma, o güne kadar gizli tutulan Bâb-ı Âli'nin harp kararının bir açıklaması idi. Oysa şimdiye kadar yapılan konuşmalar, böyle bir hüküm verilmeyecek kadar kapalı, tedbirliydi.

Alman hekim, bu konuşmanın gerçek anlamı üzerinde bir yanılgıya düşüp düşmediğini anlamak için, Padişah'ın favorilerinden biri olan cüce Mustafa ile de bir konuşma yapmış ve yanlış anlamadığını, Devlet'in gerçek niyetinin Ruslara savaş açmak olduğunu öğrenmişti.

Gerçekten, görünürde hiçbir sebep yokken, Mehterhâne-i Hayme'nin başağası, yani seierlerde kurulan hümâyun çadırlarının başsorumlusu, Paşa Kapısı'na çağrıldı ve sadrazam kendisine çadırların durumunu sordu. Sonra da, yakında Şehzade Selim'in sünnet edileceğini, bu maksatla çadırlara ihtiyaç olacağını, birkaç yüz çadırın hazır hale getirilmesini emretti.

Hekimbaşı Ghobis, sarayda şehzade Selim'ü sünnet düğününün söz konusu olmadığını öğrenince, padişahın harp hazırlığını başlattığından şüphesi kalmadı. Bu bilgiyi Hekim Ghobis'ten alan Avusturya elçisi Brognard da, Sultan Mustafa'nın Rusya ile savaşa karar verdiğini öğrenen ilk elçi oldu. Fakat birçok müzakere, yeni projeler ve diplomatik nota teatileri ile vakit geçecek, savaş ancak dokuz ay sonra başlayabilecekti.²¹⁹

Bâb-ı Âli ile Fransa Ve Rusya Elçileri Arasında Nota Teatisi

Rusya ile savaş tohumları o yılın başında, Rus birliklerinin Polonya'ya girmesine sebep olan anlaşmadan sonra ekilmiş ve yukarıda da gördüğümüz gibi, padişah, savaş kararını hekim Ghobis'e açıkça duyurmuştu (NOT: 10).

Rus birliklerinin Polonya'ya girmesini Bâb-ı Âli derhal protesto etmiş, Osmanlı Devleti'nin itirazlarına karşılık Rus elçisi, hükümetinin Polonya işlerine, Polonyalıların tehdit edilen hürriyetlerini korumak, onları desteklemek için karıştığını iddia etmişti. Bâb-ı Âli tercümanı vasıtasıyla kendisinden Rus ordusunun Varşova'ya girişi hakkında açıklama istendiği zaman, elçi, yazılı olarak verdiği cevapta, bu olay hakkında hiçbir bilgisi

²¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/392-393

olmadığını, bu hareketin herhalde yeminli anlaşma hükümlerine uyulmadığı için yapılmış olabileceğini söyledi. Bu anıflşim Fransa'nın tesiriyle olmuştu.

Kus elçisi Obreskov ikinci cevabında, Bar Konfederasyona (Uusya ile Prusya'nın tekliflerini kabul etmeyen Polonyalı vatanseverlerin, Katolik Lehlerin, Rusları anavatanlarından çıkarmak ve hain saydıkları kiralı kovmak için Pranski İBra-niçkil'nin. başkomutanlığında kurdukları direniş teşkilâtı)'nın bir serseriler topluluğu olduğunu söylüyor, Osmanlılar ve Kırımlılar katolikleri desteklerken, Rusya ve Prusya'nın Dissiden'-leri (yani katolik olmayan azınlıkları* desteklememesi karşısında dünyanın ne diyeceğini soruyordu. Sonra da meselenin sadece 'dini' olduğunu iddia ediyordu.

Osmanlı vezirlerinin Prusya ve Rusya elçilerini çağırarak yaptıkları ilk toplantıda, Polonya (Lehistan) meselesi masaya getirildi. Kendilerine hesap sorulması karşısında Rusya ve Prusya elçileri, hükümetlerini savundular ve kuvvet kullanarak Polonyalıların hak ve hürriyetlerini çiğnedikleri ithamını reddettiler (Mart 1767).

Fakat, kısa bir süre sonra, Rus birlikleriyle konfederasyon (direniş) kuvvetleri arasında çarpışma oldu ve bunun sonunda, konfederasyonu destekleyen Prens Raçul (Radivvil) kaçıp-Boğdan'a Tyani Osmanlılara) sığınmak zorunda kaldı. Bu da Bâb-ı Âli'nin kızgınlığını arttırdı.

Öte yandan, Rusların Yeni Sırbistan (Sırb-ı Cedid - Nou-velle Servie)'da bir kale kurmaları, tahkimat yapmaları yeni bir şikâyet konusu idi. Osmanlı toprağı olan Kabartay (Gürcistan'da) sınırını ihlâl etmiş olmaları, Boğdanlıları kışkırtmaları ve Karadağlıları ayaklandırmaları da savaşı kızıştıran olaylardı.

Rus elçisi kendi hükümetini haklı çıkarmak için verdiği bir muhtırada, Orel'de müstahkem mevki değil sadece bir karantina kurulduğunu, yerinin de Turla (Dinyester) nehrinin berisinde, Özi'ye seksen, Bender'e elli fersah mesafede bulunduğunu söylüyordu. Kabartay sınırının ihlâli meselesinin de gerçek sınırın bilinmemesinden kaynaklandığını, bu sınırın batıda Osmanlılara ait Be si eni'den başlayıp, doğuda Terek ırmağına dökülen Krupa deresine kadar uzandığını, Kabartay topraklarının bu küçük derenin ötesine geçmediğini izah etmeye çalışıyordu. Mozdok'taki Rus garnizonunun ise bölgedeki haydutluklara, soygunlara son verdirmek için kurulduğunu ve İranlı tüccarların kaçakçılık ve hırsızlıklarını önlemeye çalışacağını iddia ediyordu. Terek ırmağı boyunca küçük çapta bazı tahkimatın da Kabartay topraklarında olmadığını bildiriyordu.

Rusya'nın Gürcülere yardımı konusunda ise, Obreskov, Gürcistan'ın coğrafi durumunun ve buradaki küçük kalenin savunma için yeterli olduğuna dikkat çekiyor ve Rusya'nın yardımına ihtiyaçları olmayacağını, Rus sarayının kendine tabi olan halkların iyiliğinden başka bir şey düşünmediğini, Bâb-ı Âli ile bir savaş yapmak emelinden de çok uzak bulunduğunu anlatıyordu. Bu iddialarından başka, Obreskov, Kırım'da yeniden Rus konsoloslğunun açılmasına müsaade edilmesini istiyordu.

Bâb-ı Âli, Kırım'da konsolosluk açma müsaadesini ancak Orel'deki tahkimatın kaldırılması şartıyla verebileceğini bildirdiği zaman da, buna cevap verebilecek yetkisi bulunmadığını söyledi.

Altı Rus papazının Boğdan'da Rusya lehine birtakım entrikalar çevirmesi ve halkı kışkırtması olayına da Obreskov, konuyu hükümete bildireceği şeklinde bir cevap verdi.

Fakat, Rus hükümetinin bu konuda verdiği cevap Bâb-ı Âli'yi büsbütün kızdırdı. Bu cevapta, yönetime karşı çıkan Boğdanlıların Rusya'ya firar edenlerden ibaret olmadığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında ağır vergilerden, vali veya prenslerin baskısından kurtulmak isteyenlerin bulunduğu söyleniyordu.

Savaş karar veren padişahın bu kararını hekimi Ghobis'e söylediği zaman Rusya ile münasebetler işte bu merkezdeydi. Bundan sonraki olaylar ve teati edilen notalar, Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki uyuşmazlığın savaşa dönüşmesini hızlandırmaktan başka bir şeye yaramadı.

Obreskov, Rusya'nın ayaklandığı Karadağlılara yaptığı yardımı, Boğdanlıları kışkırtmasını ve Rus birliklerinin Varşova'ya girmelerini hep bilmezlikten gelerek, hükümetinden tamamlayıcı bilgi almak bahanesiyle bu konulardaki cevapları mütemadiyen geciktiriyordu. Onun hınk deycisi olan Prusya elçisi de aynı şekilde hareket etmekteydi.

Bu konuda teati edilen notaların incelenmesinden, o günlerde , Osmanlı diplomatlarının ne kadar saf, bilgisiz; Prusya ve Rusya diploma tlarının ise ne kadar kurnaz v*e düzenbaz olduklarını anlıyoruz. Bâb-ı Âli, hemen her zaman, tercümanını Rus elçisine göndererek Polonya'da Rusların şiddet hareketleri hakkında açıklama istiyor ve Obreskov her seferinde ya bunları bilmediğini, ya da bunların anlaşmalar uyarınca Polonyalıların hak ve hürriyetlerini korumak için alman tedbirler olduğunu söylüyordu.

Prusya elçisinden sorulan sorular ve alınan cevaplar daha da gülünçtü. Meselâ, Bâb-ı Âli Malta'nın Şilezya'da mallan bulunduğunu dikkate alarak

ve bunun Prusya tarafından bir baskı unsuru olarak kullanılabileceğini düşünerek, Maltalıların Rakuza'dan aldıkları gemileri iade etmeleri için aracı olmalarını, bu suretle dostluklarını ispatlamalarını ve ileride Frederik H'nin niüslüman gemilerinin serbest dolaşmalarını garanti etmesini; ya da, Zegelin'in İngiltere elçisinden, İ. Geor-ges (Jorj)'un Fas'a gönderdiği ajanın görevinin ne olduğunu öğrenmesini, elçiyi bu açıklamayı yapmaya razı etmesini istiyordu (Mayıs 1768). Bazen, Sakız Adası'nda bir Rumdan zorla alınan altınlara karşılık eşit miktarda Saksonya altını ödenmedikçe elçi olarak mevcut haklarının sınırlandırılacağını söylüyor, bazen de Karadağ'daki âsilere Prusyalı subayların yardımından şikâyet ediyordu.

Prusya elçisi bütün bunlardan habersiz görünüyor, Reis-efendi'nin saflığından yararlanarak, ona, Macaristan'da asker yığılmasıyla ilgili bir sürü hikâye anlatıyor, Bâb-ı Âli de bu defa Avusturya elçisinden Klosterneuburg'ta denize indirilen bir firkateyn hakkında soru soruyordu.

Bir Rus subayı casusluk suçundan Yaş şehrinde idam edilmişti. Obreskov, bu idamın kendisine haber verilmeden infaz edilmiş olmasından şikâyet ediyor, Reisefendi de buna cevap olarak, tutuklanan bir Rus tüccarının üzerinde bulunan mektuptan, Rus asillerinin Boğdan boyarlarını isyana davet ettiklerinin anlaşıldığını bildiriyordu. Obreskov, her zaman yaptığı gibi bu konuda hiçbir bilgisi olmadığını iddia ediyor, ama hükümeti adına, isyan edenlerin her tarafta uğradıkları hak-sızlığa ve baskıya maruz kalanlar olduğunu içneli bir şekilde anlatıyordu.

Bar Konfederasyonu nun şefi Branicki (Pranski) 'den ard arda gelen mektuplar²²⁰ Bâb-ı Âli'nin hoşnutsuzluğunu arttırdı. Bu konfederasyondan Polonyalı beş asilin oluşturduğu bir heyet²²¹, Hotin valisine başvurarak, Aleksandroviç tarafından temsil edilmeyen Cumhuriyet'in durumu hakkında bilgi verdiler, geniş açıklamalarda bulundular²²².

Konfederasyon, sadrazama Viyana, Paris, Berlin, Dresden, Madrid ve diğer Avrupa saraylarına gönderilmek üzere itimad-nâme verdikleri elçilerin adlarını ve bunların hareket ettiklerini bildirdi.

Rusların Polonya'nın Biala (Bialystok) ve Sujaç (Suwalki) şehirlerini işgal etmesi, Bâb-ı Âli için yeni bir kırgınlık ve kızgınlık sebebi oldu. Bâb-ı Âli, Prusya elçisine, Polonya'nın komşusu olarak, Kırım ordusunu bu devletin

²²⁰ Sadrazama yazılan 8 Mart ve 1 Mayıs tarihli mektuplar, Hotin valisine yazılan 7 Ağustos 1768 tarihli mektup.

²²¹ Beş kişilik heyet: Albay Domboroski. Konfederasyon mareşali Gracinski, Albay AleJeandre Groholsky, Stanislas Graizky, Stanislas Zoborovsky. (4 Temmuz ve 12 Ağustos 1768.)

²²² (Kitabın «Notlar ve Açıklamalar* bölümünde, Bar Konfederasyonuma ait mektupların ve raporların İtalyanca nüshaları yer alıyor).

yardımına, göndermek zorunda kalacağını bildirdi 09 Haziran 1768). Bu konuda Rus elçisi ise, eğer Kırım Hanı Polonya üzerine yürüme emri alırsa, bunun bir savaş ilânı sayılacağını ve hemen memleketine dönme hazırlığına başlayacağım söyledi.

Kırım ordusu ile Ruslar arasında Balta'da çatışma başlayınca, şeyhülislâm bir fetva ile savaş meşrulaştırdı. Fakat başlangıçta bu fetva gizli tutuldu, çünkü karar isteksiz alınmıştı, ama bunu Kazasker Osman Molla ısrarla istemişti.

işte böylece, padişahın uzun zamandan beri istediği savaşa resmen karar verilmiş bulunuyordu. Fakat savaşın resmen ilânına kadar altı hafta daha geçti.²²³

Sadrazam Azlediliyor

Tasanlar tartışılır ve harp hazırlıkları devam ederken, birdenbire Muhsinzâde Mehmed Paşa sadrazamlıktan azledili-verdi. Hem de bu azil rikâb gününde, yani eski bir geleneğe göre askere ulufenin dağıtılmasından iki gün sonra vezirlerin padişaha teşekkür için rikâbdarın (üzengi ağasının) odasında toplandıkları gün oldu (7 Ağustos 1768 - 23 Rebiülevvel 1182).

Azlin sebebi, sadrazamlığın muarızları tarafından, onun yavaşlığı ve korkaklığı olarak gösterildi. Devletin içinde bulunduğu güçlükleri göğüsleyecek ve padişahın aldığı kararları başarı ile uygulayacak bir kabiliyette olmadığı söylendi.

Muhsinzâde'nin ikinci sadrazamlığı sırasında vakanüvis Vâsıf Efendi'y© bizzat söylediğine göre, Şumnu'da kış karargâhında buldukları sırada, sadrazam padişaha, savaş ilân etmeden önce sınırlarda bütün tedbirlerin tamamlanmasında, düşmanın sınırları savunmasız bulmamasında ısrar etmiş, ama bu tavsiyeleri bir an önce savaş ilân etmek isteyen padişahın hoşuna gitmemiştir. Ona göre, azlinin asıl sebebi budur.

Vâsıfın, sadrazamın ağzından dinleyerek yazdığı azil sebebi, elçilerin raporlarındaki görüşlere de uygun düşüyor. Bu raporlara göre, savaş ilânında inat eden padişah,' prensipte sadrazamından memnundu. Fakat, son divan toplantısında, Muhsinzâde ulema tarafını tutarak padişahı Edirne seyahatinden caydırmak istemişti (çünkü padişahın Edirne'ye gitmesi, savaş seferini başlatması demektir) (28 Ağustos 1768).

²²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/394-398

Sadrazam, azlinden sonra Bozcaada'ya sürüldü. Sürgün yerine giderken hayatını da kaybedeceğinden korkmuştu. Çünkü ona refakat eden mabeynci, daha önce Midilli'ye sürülen ve orada idam edilen Bahir Mustafa Paşa'ya da refakat etmişti.²²⁴

Yeni Sadrazam: Hamza Paşa

Muhsinzâde'nin yerine sadrazamlığa Aydın valisi Hamza Paşa getirildi. Eski silahdar Hamza Paşa en güçlü çağında idi. Çünkü kırk yaşma henüz basmış bulunuyordu. Niğde sancağının Karahisar kazasından zengin bir tüccarın oğlu idi Saraya onbeş yaşında tatlıcı olarak girmişti. Sonra kendi yolunu kendisi açmış, Enderun'un çeşitli odalarında hizmet görerek ilerlemişti. On yıl önce, yani Sultan III. Mustafa tahta çıkınca, silahdarhğa yükselmiş ve Hibetullah Sultan'la nişanlanmıştı. Daha sonra vezirliğe yükselmiş ve Mora Tymhgj^m^ı olmuştu. Bundan sonraki on yılda ise on ayrı yerde idarecilik yapmıştı²²⁵.

Sadrazamlığa tayininden, onbeş gün sonra²²⁶ İstanbul'a gelmiş, usule uyularak saray tercümanı kendisini Üsküdar'da karşılamış, sonra da şeyhülislâmın refakatinde padişahın huzuruna çıkmıştı. Buradan çıkarken kendisine zengin takımlı bir at hediye edilmişti (22 Eylül 1768 - 10 Cemaziülevvel 1182).

Hamza Paşa'nın sadarete gelişi şatafatlı ve masraflı olmuştu²²⁷.

Yeni sadrâzam ilk iş olarak reis-ül küttap Osman Efendi'-yi azletti ve onun yerine Recâi Efendi'yi getirdi. Recai Efendi bu görevde altı yıl önce de bulunmuştu. O zamandan beri sadaret kethüdası, başdefterdar ve son olarak da tersane emîni olarak görev yapmıştı.

Yeni sadrazamın tayinini bildiren hattı şerifte, selefinin azline, devletin en önemli işlerine (savaş konusu ile ilgili işlere) fazla ihtimam göstermediği,

²²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/398-399

²²⁵ 1 -1172 (1758)'de Mora muhassılı, 2 . 1173 (1759)'de Rumeli valisi. 3 - Aynı yıl Özi muhafızlığı, 4-117» (1762)'da Vidin muhafızlığı, 5-Aynı yü tekrar özi muhafızlığı. 6 - Aynı yıl Hotin muhafızlığı (Bundan sonra oç tuğlu verir unvanı alınmış ve azledilerek Dimetoka'ya sürülmüştür. Fakat bir «Üre sonra —yani Bahir Mustafa Pasa'mn azlinden sonra— rütbesi ve görevi iade edilmiştir.). T - Selanik valiliği, 8 - Mısır valiliği, 9 - Halep valiliği, 10 - Ay. dm valiliği.

²²⁶ VâsiTa göre geliş tarihi 22 Eylül, yani 10 Cemaziülevvel'dir ki elçÖlk raporlarında da aynı tarih belirtiliyor. Vasıf, s. 216-

²²⁷ Vasıf bunu su Farsça beyitle ifade ediyor:
Hıfz-ı devlet der perisin kerdan-İ sim-l ser ert
Medd-l ihsan rlfte-i slrase-i in defter est

Yani: İktidarı ele geçirmek için altın ve gümüş dağıt, yspfaftm İyilikler hayatının kitabını oluşturacaktır.

memuriyetleri kendi adamlarına verdiği ve bunların da emniyeti kötüye kullandıkları belirtiliyordu.²²⁸

Rusya'ya Savaş İlanı

Rusya'ya savaş açılıp açılmaması meselesi divanda tartışıldı (4 Ekim 1768). Rusya'nın asker sevk ederek Polonya (Lehistan) topraklarını işgal ettiği, bu ülkenin bağımsızlığını kaldırdığı ve düzeni değiştirdiği, 'disiden'lere (yani katolik olmayan azınlıklara) hücum edildiği, yağmalandığı; Rusların, kaçanları Osmanlı topraklarına kadar takip ettikleri, hattâ (Türk Kasabası) Balta'ya girerek han ailesine ait saraylardan birinin yakılıp yağmalandığı olaylar görüldü.

Bütün bunlar barışın bozulduğunu gösteriyordu ve Rusya'ya savaş açılmasına oybirliğiyle karar verilmesine sebep sayıldı.

Fakat, iktidara gelen yeni sadrazam henüz Rus elçisi ile görüşmemişti. Onun için elçi Obreskov'un çağrılmasına, bu durumda barış halinin ancak bir şartla devam edebileceğinin bildirilmesine de karar verildi. Şart şu idi: Rusya, müttefikleri olan dört devletin, yani Danimarka, Prusya, İngiltere ve İsviçre'nin de kefil olmalarıyla, Polonya kiralının' seçimi ve bu ülkedeki mezhep ayrılıklarını bahane ederek, herhangi bir müdahalede bulunmayacağına dair teminat verecektir; Polonya'dan birliklerini çekecek, Polonyalıların hak ve hürriyetlerine tecavüz etmeyecektir.

Bu şart (lar) reddedilirse, savaşın kaçınılmaz olduğu Rus elçisine bildirilecektir.

Obreskov, Eylül ayının sonlarına doğru kendi hükümetinden bazı talimat almış ve sadrazamdan gizli bir görüşme talep etmiş bulunuyordu. Sekiz gün sonra, gizli olmayan bir toplantıya kabul edildi. Elçi Bâb-ı Ali'deki bu toplantıya bütün maiyeti ile birlikte geldi. Bu vesile ile yeni sadrazamı da tebrik edecekti.

Obreskov yabancılara mahsus bekleme salonunda yarım saat bekletildikten sonra, bütün vezirlerin toplanmış bulunduğu divan odasına alındı (6 Ekim 1768)²²⁹.

Sadrazam, elçiyi ayakta değil, sofada ayağını uzatıp oturarak, yani aşağılayarak karşıladı. Az sonra da elçinin nutkunu yarıda kesip, konferansa

²²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/399-400

²²⁹ Sadrazamın Obreskov'u kabul ettiği tarih 6 Ekim 1768 idi. Brognard'm raporunda ise 13 Ekim 1768 olarak bildiriliyor.

gerek olmadığını, Reisefendi'den gerekli bilgileri aldığını söyledi. Bunu söylerken de göğsünden bir kâğıt çıkarıp elçiye gösterdi. Obreskov'un dört yıl önce yazdığı bu kâğıtta Polonya'deki Rus asker sayısının yedi bine indirileceği yazılıydı, oysa şimdi burada otuz bin Rus askeri vardı ²³⁰. Obreskov da bunun yirmibeş bin ²³¹ olduğunu itiraf etti. Bunun üzerine sadrazam ona, «Hain! Yalancı!-diye bağırды ve şöyle devam etti: «Sadakatsizliğini, güvenilir kişi olmadığını itiraf etmiş olmuyor musun! Size ait olmayan bir ülkede askerlerinizin yaptığı zulümden AUah ve insanlar huzurunda hicab duymuyor musun? Toplarınız Kırım Hanı'nın saraylarından birini tahrip etmedi mi!»

Bundan sonra, Obreskov'dan divanda alınan kararı imzalaması istendi. Elçi bunun için yeterli yetkiye sahip olmadığını söyleyerek imza etmeyince, savaş ilân edildi.

Elçi buna şöyle cevap verdi: «Rusya savaş istemiyor ama, açıklanan bu karara, bütün gücü ile karşı koyacaktır». Bâb-ı Âli tercümanı da bunu şöyle tercüme etti: «Rusya'nın dostluğu değişmemiştir, ama harb isteniyorsa o başka». Elçi, söylediğini üç defa tekrar ederek, Bâb-ı Âli tercümanı tarafından tam olarak tercümesinde ısrar etmiş, ama bu isteği olmamış, o da ısrardan vazgeçmiştir.

Rus elçisi tekrar yabancılar odasına götürüldükten sonra, sadrazam, padişaha sunulmak üzere, Reisefendi'ye durumu bildiren bir rapor yazdırmıştır. Bundan sonra Bâb-ı Âli tercümanı Rus elçisinin yanına gelerek kararı imzalatmak için ısrar etmiş, ama netice alamamıştır.

Padişahın cevabı, saraydan Bâb-ı Âli'ye öğleden sonra saat üçte geldi. Bundan hemen sonra, müşir ağa, Rus elçisinin muhafızları olan yeniçerileri geri gönderdi. Artık elçi ile o ilgilenecekti. Obreskov'un maiyetine ait atlar da elçiliğe gönderildi ve kendilerine yeni bir emre kadar gözaltında olacakları söylendi. Bundan sonra Bâb-ı Âli tercümanı ve divan kethüdası vasıtasıyla Obreskov'a padişahın emrini tebliğ ettiler. Buna göre Rus elçisi ve baştercümanı Yedikule'de hapsedileceklerdi.

Obreskov, bu tedbiri kabul ettiğini ve o andan itibaren resmî görevini bıraktığını bildirdi. Bundan sonra da maiyetinden birkaç kişinin daha kendisiyle bulunmasına izin verilmesini istedi. Yanma iki tercümanını,

²³⁰ Vâsıf, s- 518'de, Obreskov'un kabul edildiği tarihi. Cumartesi 26 Cemariülev-vel olarak göstermekle yanlışlığı düşünüyor. 26 Cemaziölevvel Cumartesiye, yani 8 Ekime rastlıyor ama, olay 6 Ekime rastlayan Perşembe günü olmuştu.

²³¹ Vâsıf'a göre asker sayısı 27.000 idi.

sekreterini ve yedi hizmetçisini alabileceği söylenerek, bunlar da onunla birlikte Yedikule'ye gönderildi²³²

²³² Rus elçisi Obreskov'un 6 Ekim 1768 günü Sadrazam tarafından kabul edildiğini anlatan belge (Belge tarihi, 6 Ekim 1768):

Divan-ı Hümâyûn'un önemli bir toplantısından iki gün sonra, Rus elçisi sadrazamın huzuruna davet edilmişti. Aynı 6'smda, sabahleyin, büyük merasimle geldi. Muhafızı olan dört yeniçeri, yedekçe götürülen, ikisi Fransız usulü, diğer ikisi de Türk usulü takımlarıyla donanmış dört at, şatafatlı özel kıyafetleriyle yirmi kadar uşak, elçiliğe mensup dört tercüman, iki sıra halinde elçinin önünde ilerliyorlardı. Elçinin yanında maiyetinden birkaç kişi daha vardı. Saat onbire doğru bu düzende Paşa Kapısı'na gelince, misafir odasında is-tirahate alındılar ve yarım saat kadar bekletildiler. Elçi misafirhaneye, sadrazamın büyük görüşme sa-loriuna kendisiyle beraber gelmek isteyenlerle birlikte girdi. Sadrazamın divan odasında ileri gelen vezirler de vardı ki, bunlar bu tür kabullerde hep bulunurlardı. Ayrıca, sadarete- ve saraya mensup pek çok görevli salonu ve bahçe yollarını doldurmuştu.

Elçinin, sadrazama, bu mevkie tayini dolayısıyla bir tebriknâme hazırladığı, bunu ve iki imparatorluk arasında karşılıklı anlayış ve dostluk bağlarını güçlendirmekten söz eden hükümetinin verdiği talimata göre yazılan mektubu okuyacağı biliniyordu. Tabii, sadrazam, neler söyleneceğini de biliyordu.

Fakat sadrazam, böyle durumlarda genel olarak tevazu ile, ağırbaşlı ve vakur hareket etmek âdetleri olduğu halde, gururlu olmaktan ziyade küçümseyen, horlayan bir tavır almıştı. Elçinin hislerini ve düşüncelerini anlatmasına vakit bırakmadan, yüksek sesle ve sert bir şekilde konuşmasını keserek şöyle dedi:

«Mösyö, ben sizi buraya, uzun zamandan beri sürüncemede kalan bir meseleyi sona erdirmek için çağırdım. Konferansa gerek yok. Reisefendilerle ard arda birçok görüşme yaptınız. Görüldü ki, maksadınız her zaman aldatıcı vaatlerle bizi oyalamaktır. Hiçbir vaadinizi yerine getirmediniz...»

'Böyle dedikten sonra göğsünden bir kağıt çıkardı. Bunda, elçi ile Osmanlı veziri arasında 1764* de yapılan görüşmelerde mutabık kalınan bazı maddeler, tarihler yazılıydı. Bunu gösterip konuşmasına devam etti:

«Nişancı Paşa İle şu maddelerde anlaşmamış mıydınız (maddeleri saydı) ve bilhassa, Polonya'da, çok kısa bir süre için, topları olmayan en çok yedi bin kişilik bir birlik bulduracağımızı söylememiş miydiniz? Ama bugün otuz bin kişiden fazla bir birlik bulundurmuyor musunuz?»

«Doğru,» dedi elci, «şartlar daha fazla bulundurmamızı gerektirdi.»

«Peki, bugün kaç asker var?» «Yirmi beş bin kadar.» Bunun üzerine sadrazam:

«Pekala, hain! Pekâlâ, yalancı!» diye bağırıldı. «Böylece sadakatsizliğini, güvenilir kişi olmadığını itiraf etmiş olmuyor musun? Toplarınızın bir kısmında Kırım Hanı'nın saraylarından birini tahrip etmedi mi?»

Elçi, hükümetini savunacak sözler söylemek için ağzını açıp bir şeyler mırıldandı ama konuşmasına izin verilmedi. Sadrazam devam etti:

«Bütün bunları bir yana bırakalım, birlikleriniz Polonya'dan ne zaman çekilecek?»

«tşleri biter bitmez.»

«İstediğimiz cevap bu değil, bana askerlerinizin Polonya'yı terkedeceklerine dair gerçek bir teminat mektubu (ipso facto) verebilir misiniz? Müttefikleriniz olan ülkelerin elçilerini sözlerinizin şahidi ve kefil olarak gösterebilir misiniz?»

«En açık bir şekilde ve mümkün olduğu kadar kuvvetli olarak hükümetime yazaram... Prusya elçisi sanırım kefil olabilir...»

«Beni anlamak istemiyorsunuz,» dedi sadrazam, «mesele yazmak ve sonra cevap beklemek değil. Ben şimdi kesin bir taahhüt ve bütün müttefiklerinizden garanti istiyorum. Müttefiklerinizi biliyorum, tek müttefikiniz Prusya değil.»

«Benim bütün yapabileceğim, bu elçileri, Po-lonya'daki meseleler halledilir halledilmez, oradaki bütün birliklerimizi çekeceğimize dair şahit ve kefil göstermektir, bundan fazla bir şey vaadede-mem.»

«Pekâlâ öyleyse, size bildiririm ki, şevketlü, kud-retlü, yenilmez padişahımız, Allah'ın şan ve zaferlerini dâim kıldığı Yüce Efendim, bu şartlar altında size savaş ilân etme durumundadır. Öbür daireye geçip onun emirlerini bekleyin!»

Elçi, hiç cevap vermeden hemen misafir odasına geçti. Orada birkaç dakika bekledikten sonra, Bâb-ı Âli tercümanı, sadrazamın istediği taahhütnameyi verip veremeyeceğini bir defa daha sordu. Elçi de bunun imkânsız olduğunu söyledi. Bu cevap kendisine ulaştırılan sadrazam, Reisefendi'ye görüşmenin tutanağını yazdırdı ve saraya gönderdi.

Bu muamele ve gerekli formalitelerin tamamlanması öğleden sonra saat üçe kadar sürdü. Saat üçte Padişah'ın cevabı Paşa Kapısı'na gelince, sadrazam gerekli emirleri verdi. Bundan sonra sadrazamın muhafız birliğinin kumandanı olan müşir ağa, Rus elçisinin muhafızlığına verilen yeniçerileri çağırdı ve onlara, elçi ile işlerinin

Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa Ve Bâb'ı Âli Tercümanı Değiştiriliyor

Savaş ilânından sekiz gün sonra, devletin içinde bulunduğu durum bakımından çok önemli bir değişiklik meydana geldi. Bu, Kırım Hanı'nın değiştirilmesiydi. Padişah, ilân edilen savaşta daha enerjik bir- harekât için buna gerek görmüştü. Maksud Giray emekliye ayrıldı ve Fındıklı (Kırım'da) çiftliğine çekildi.

Maksud Giray'ın yerine han olarak, Rusların çok korktuğu Kırım Giray getirildi. Kırım Giray ikinci defa han oluyordu. Kendisine alâmet olarak kılıç, kılıç kemeri ve omuzluğu. yay ve sadak, bir kalpak, bir sorguç, kıymetli ve güzel takımı ile iki at verildi²³³.

Sadrazam, yeni Kırım Hanı'na, yukarıda sayılanlardan başka ve yine padişah adına, bir ayrıcalık olarak, kırk bin duka altını tutarında para, bir onur simgesi olarak da, kırk Karadağlı âsinin kafalarını göndermişti. Bunlar Bâb-ı Âli'ye onun padişah tarafından kabul edildiği gün (18 Ekim 1768) Bosna valisi tarafından ulaştırılmış, sarayda gösterilmişti. Bosna valisi Mehmed Paşa, bunlara, Karadağlıların ortaklaşa yazdığı bir mektubu da ilâve etmişti. Bu mektupta, âsilerin başlarını gönderen Karadağlılar, padişaha bağlılıklarını teyid ediyor; tahrikçi Etienne ve Vasili'yi, tekrar ortalıkta görünmeye cüret ettikleri takdirde, yakalayıp Bâb-ı Âli'ye teslim edeceklerine dair Hz. Peygamberin mezarı ve Hz. İsa'nın kanı üzerine yemin ederek, kendilerinin yeniden Osmanlı devletinin sadık tebası olarak kabul edilmelerini istiyorlardı.

Yeni sadrazamın azline birinci derecede sebep, yeni Kırım Hanı idi. Tayininden sadece altı hafta sonra azledilen sadrazam Gelibolu'ya sürüldü ve üç yıl sonra orada öldü. Sınırsız derecede cömert olmaktan başka bir

bittğini, gidebileceklerini söyledi. Elçinin şuraya buraya dağılmış uşakları bir salona alındı ve yeni bir emre kadar orada kalacakları söylendi. Yedekte getirilen atlar ise elçiliğe geri gönderildi. Bundan sonra, tercüman ve teşrifatçiefendi, elçiye Padişah'ın emrini iletmekle görevlendirildiler. Buna göre, elçi ve baş-tercümanı Yedikule'ye gönderileceklerdi. Elçi bu karara uyağını bildirerek artık kendisine bir şey söylenmemesini istedi. Çünkü o andan itibaren resmî görevinden ayrılmış sayıldığını, hiçbir şey yapamayacağını söylüyordu.

Elçi, maiyetinden birkaç kişinin daha kendisiyle kalıp kalamayacağını sordu. Kendisine, seçeceği on kişiyi alabileceği söylendi. O da diğer iki tercümanını, sekreterini ve yedi uşasını aldı. Geriye kalanlar küçük rütbeli iki subayın refakatinde Pera'-ya (sefaretlerin bulunduğu bugünkü Beyoğlu semtine) gönderildi. Bunlardan hemen sonra da kendi atma binen elçi, maiyetinden onbir kişi ile, bütün şehri katederek (ki bu bir saat sürdü) Yedikule'ye getirilip hapsedildi. Onları oraya, müşir ağanın emrinde bir yeniçeri müfrezesi götürmüştü.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/400-402

²³³ Vâsıf, s. 319: Azledilen hanın ismini burada Maksud, daha ileride Mesud olarak bildiriyor (Doğrusu Maksud'dur. FÇ.N.1).

şöhreti yoktu.

Hamza Paşa'nın sadareti o kadar kısa sürmüştü ki, azle-dildiği zaman, Avrupalı elçilerden biri, Napoli elçisi, henüz onu tebrik edecek vakit bulamamıştı.

Hamza Paşa'nın müsrifliği, çok tutumlu olmakla da tanınan padişahın hiç hoşuna gitmemişti, Sadrazam, Mısır'daki kargaşalıklarda da pek başarılı olamamıştı. Kırım Hanı'nın onun hakkındaki görüşleri de Padişah'ın görüşleri gibiydi. Fakat azlini bildiren hattı şerifte bu sebepler hiç zikredilmemiş, sadece sağlık durumunun bozulmuş olduğu söylenmişti.

Hamza Paşa'dan sonra sadrazamlığa Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa getirildi: Yirmidört yıl önce babası ile , birlikte Hindistan'a gitmiş, dönüşünden altı yıl sonra devlet hizmetine girmiş ve mülazım olarak işe başlamıştı. Sonra sırasıyla sadaret kaleminde mektupçu yardımcısı, mektupçu, reis-ül küttap, nişancı, sadaret kaymakamı ve Aydın valisi olmuştu. Aydın valisi iken Şahsultan'la nişanlanmış ve Halep valisi tayin edilmişti. Daha sonra yine nişancı ve kaymakam, nihayet, selefleri Muhsinzâde ve Hamza Paşalar gibi, sarayın damadı oluşu onu sadrazamlığa kadar yükseltmiş bulunuyordu (20 Ekim 1768 - 8 Cemaziülahır 1182).

Mehmed Emin Paşa'nın tayini, şeyhülişlâm, talik yazının usta bir hattatı, en çok kitap bulunduran Bayezid Camii Kütüphanesinin kurucusu olan Veliyüddin Efendi'nin ölümünün beş gün öncesine rastlar. Şeyhülişlâm Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi, Vâsıfın vakanüvisliği sırasında ulemânın en kıdemlisi idi ve Bayezid kütüphanesini, kendi parasiyle ve büyük harcamalarla temin ettiği, satın alamadıklarını kopya ettirdiği kitaplarla zenginleştirmişti.

islâmlığın en büyük makamı olan şeyhülişlâmlık, eski şeyhülişlâmlardan derin bilgisiyle ünlü Pirizâde'nin oğlu Osman Molla'ya tevdi edildi (25 Ekim 1768 - 13 Cemazielahir 1182).

Sultan Mustafa'nın ulemâ arasında en çok takdir ettiği âlim, Osman Molla idi. Çünkü o, Rusya ile harbedilmesinden yana olduğunu açıkça ve ısrarla söylemişti. Yeni Şeyhülişlâm'ın ilk işi istanbul kadılığına Abdullah Efendi'yi getirmek oldu.

O sırada Eflâk'in genç prensi Alexandre Ghika azledildi ve onun azli de Kırım Hanı'nın tesiriyle oldu. Kırım Hanı, Ar-deş manastın başpapazının bir Rus albayı ile birlikte Rusya'ya taraftar toplamaya çalıştıklarını haber vermişti. Alexandre Ghika'nın yerine Bâb-ı Âli'nin eski tercümanı Gregoire Ghika getirildi. Evvelce Maurocordato Callimachi ve İpsilanti gibi hekim olan

Bâb-ı Âli'nin ihtiyar tercümanı Karaca, seksen yaşına basınca ölmüştü. Ondan sonra, dokuz yıl evvel İstanbul'da idam edilen Yanakhi'nin akrabası ve Karaca'nın selefi olan Souzo da öldü.

Rusya'ya savaş ilân edildiği gün, İstanbul matbaasını kuran Macar asıllı İbrahim (Müteferrika)'in oğlu İbrahim Efendi, yirmibeş yıldan beri yapmakta olduğu tercümanlık görevinden uzaklaştırıldı. Onun azline sebep, Obreskov ile gizli ilişki kurmuş olmasıydı.

Her sadrazamın işbaşına gelişinde olduğu gibi bu defa da bazı yeni tayinler ve değişmeler oldu. Defterdar Sârim Efendi, tarihçi Vâsîf'm deyiimi ile «mali işlere baktığı için bekçi köpeği gibi durmadan hırıldamak ve avlamak zorunda olduğunu sanması yüzünden- azledildi. Onun yerine Çavuşbaşı Atıf-zâde Ömer Efendi getirildi. Atıfzâde'nin babası defterdar, divan şairi olarak ve münşeati ile isim yapmıştı²³⁴.

Çavuşbaşıhğa Yesrî Ahmed Efendi getirildi. Sadarete görevli mektupçübaşı yardımcıları ile beylikçi (reis-ül küttabın yardımcısı) de değiştirildiler.

Adalardan henüz dönen Derya Kaptanı Mehmed Paşa sadaret kaymakamı (İstanbul Kaymakamı) oldu ve kendisine Mora muhassülüğü da verildi. Osman Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa da iki tuğlu paşa unvanı ile derya kaptanlığına getirildi.²³⁵

Asker Toplanıyor

Sefer kararı verildikten sonra hazırlıklar artmış, büyük bir faaliyet başlamıştı. Savaş ilân edilir edilmez sadrazam, imparatorluğun her tarafına, valilere, alaybeylerine yazılan İki-yüz fermanı göndererek, Mart ayında Edirne'de toplanmalarını, padişahın da orada sancak-i şerifle bizzat bulunacağını duyurdu²³⁶. Zeamet ve tımar sahiplerinden başka, Yörükler, Evlâd-ı Fatihan ve gönüllüler Rumeli'ye çağrıldılar. Ondört yeniçeri koğuşuna, dört topçu ve iki toparabacı koğuşuna, derhal Polonya sınırına hareket etmeleri emri verildi. Ayrıca, Rumeli'ye altı bin kese gümüş para yollandı. Yüz elli adet onluk, elli adet büyük ve elli tane de ağır kale topu, Karadeniz'e sev-kedilmek üzere Tophane'ye .taşındı ve sadrazam da buraya

²³⁴ «Münşeati-ı Defterdar Atıf Efendi* isimli derlememe bakınız.

²³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/402-405

²³⁶ Bu fermanın tercümesi ve Türkçesinin kopyası Brognard'ın 2 Karan tarfıH raporuyla, Avusturya İmparatorluk Arsivi'nde bulunmaktadır,

gelerek hazırlıkları teftiş etti (4-5 Aralık 1768).

Asya yakasından dört bin sipahi Üsküdar'a gelip, oradan Boğaz'ı geçti.

Boğdan'da kırk bin kişi silah altına alınmış, erzak taşınmada kullanmak için yedi bin yedi yüz yetmişiki katır gemilere bindirilmişti.

Tersanede yeni inşa edilmiş iki savaş gemisi denize indirildi. Birinin adı Zafer, diğerinin adı Fetih idi. Bu isimler gemilere, en azından görünüş bakımından, uygun düşüyordu.

Savaş giderlerini karşılamak için defterdarın emrine ye-dibuçuk milyon kuruş tahsis edildi. Ayrıca kasapbaşına, harekât için et hayvanı temin etmek üzere yarım milyon kuruş verildi. Kırım Hanı'na da üç milyon kuruş gönderildi (31 Ekim 1768).

BAb-ı Âlinin savaşla ilgili beyannâmesi Avrupa devletlerinin elçilerine ulaştırıldı ²³⁷ Sadrazam da, Polonya'daki Bar konfederasyonundan gelen birçok mektuba nihayet cevap vermeye başladı ²³⁸. Bu cevap, konfederasyon şeflerinden diğer üçünün mektuplarına da karşılık oluyordu. Bunlardan biri Kiov valisi Potocki'den ²³⁹, ikincisi Dankoviç'ten gönderilmiş olup Potocki, Kracsinski ve Antuan Rulan ²⁴⁰ tarafından padişaha ve sadrazama hitaben yazılmış, üçüncüsü de konfederasyonun mareşali Potocki'den gelen mektuplardı ²⁴¹

Bu şefler, mektuplarında, Rusya'nın Polonyalıların hürriyetlerine tecavüz ettiklerini ve Bâb-ı Âli'nin emrine girmeye hazır olduklarını bildiriyor, kendilerine bir elçi yollanmasını da istiyorlardı.

Sadrazam, Bâh-ı ÂH tercümanının verdiği rapora göre ²⁴² Potocki'nin mektubuna cevap veriyor ²⁴³, fakat senatörün bir elçi gönderilmesi teklifini kabul etmiyor, çünkü ordunun zaten Polonya'ya doğru yola çıktığını söylüyordu. Fakat konfederasyonun, Bender, Hotin ya da Isakçı'ya temsilci göndermesine hiçbir engel olmadığını bildiriyordu. Bu arada konfederasyonun, Hotin valisine ve Kırım Hanı'na, onları ilgilendirecek haberler ulaştırmasını da istiyordu.

²³⁷ Rusya'ya savaş ilânını bir beyanname ile duyuran Bâb-ı Âli, bu beyannameyi bütün Avrupa elçilerine dağıtmıştı. Hammer, kitabının «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, beyannamenin italyanca nüshasını tam olarak yayınlıyor.

²³⁸ Bâb-ı Âli'nin, Avusturya'ya, Silezya'nın verilmesi ve Saksonya elektörünün Polonya tahtına oturtulması ile ilgili teklifine, Brognard bir muhtıra ile cevap vermiştir. Bu muhtıranın İtalyancası, kitabın aslında «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

²³⁹ 7 Receb (17 Kasım). Brognard'ın 16 Aralık 1768 tarihli raporuna bkz.

²⁴⁰ 14 Receb (24 Kasım). Brognard'm 3 Ocak 1769 tarihli raporuna bkz.

²⁴¹ 14 Receb (24 Kasım). Brognard'ın 17 Ocak 1769 tarihli raporuna bkz.

²⁴² Bâb-ı Âli tercümanının şifreli tercümesi, Brognard'ın 5 Ocak 1769 tarihli raporuna eklerdir.

²⁴³ Sadrazamın cevabının tercümesi Brognard'ın 16 Aralık 1768 tarihli raporuna ilişiktir.

Potocki ve Kracsinski de, Polonyalıların dâvasına sadrazamın dikkatini çekmek ve harekâtı çabuklaştırmak için benzer mektuplar yazmışlardı²⁴⁴. Hattâ ona temsilci olarak Po-doroski'yi de göndermişlerdi²⁴⁵. Fakat sadrazam hep itiraz ettiği için, Bâb-ı Âli'ye tekrar yazarak, aslında asıl görevi Rusların üzerine yürümek olan Kırım Hanı'na, konfederasyona yardım için Polonya topraklarına yürümesi emrinin verilme?-sini de rica ediyorlardı²⁴⁶.

O sırada Osmanlı devleti Avusturya ile barışı muhafaza etmeyi, bu devletin Rusya ile ittifak kurmasını önlemeyi amaçlıyordu. Çünkü o günlerde, Rusya, Prusya, Avusturya ve İngiltere'den oluşacak bir dördümlü ittifakın kurulması söz konusu idi. Bu konuda alarma geçen Bâb-ı Âli, tercümanı vasıtasıyla Avusturya elçisinden hükümetinin niyetini anlamaya çalıştı. Bir yandan da Avusturya'nın Silezya'yı yeniden ele geçirmesi, Saksonya elektörünün Polonya tahtına oturması için her türlü imkânı kullanarak yardım edeceğini bildiriyordu²⁴⁷,

Avusturya elçisi bir muhtıra ile Bâb-ı Âli'ye teşekkür etmiş, fakat anlaşmalarla Silezya'yı Prusya'ya- bıraktıklarını, Pa-niatowski'yi de Polonya kiralı tanıdıklarını, bu anlaşmaya bağlı oldukları için padişahın iyi niyetinden yararlanamayacaklarını²⁴⁸ zaten bu konuda Viyana hükümetinden talimat

²⁴⁴ Bu mektup, Brognard'm 16 Aralık 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁵ İtimadnâmeler Brognard'in 16 Mart 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁶ Bu müşahedeler Brognard'in 17 Şubat 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁷ Bâb-ı Âli tercümanının bu konuda Brognard'a verdiği muhtıra, onun 3 Haziran 1768 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁸ Sadrazamın, Polonya Cumhuriyeti'ne 17 Cemazi-elevvel 1182 128 Ekim 17681 tarihinde yazdığı mektubun tercümesinden) :

Nasıralı uluların ilticağâhı hıristiyan milletinin, azim-üş-şan senyörlerine ...Sonraları selâmet, hayırlı, müreffeh olsun...

Bender ve Hotân paşaları vasıtasıyla, Bâb-ı Âli'ye alü-yedi ay önce gönderdiğiniz açık ve kesin belgelerle, Polonya'nın ateş kiralı Oğüst'ün vefatından sonra, Rusların topraklarınıza keyfi olarak girmelerinden bizi haberdar ettiniz. Polonya milletinin hürriyeti aleyhine seçim işlerine karıştıklarını bildirdiniz. Rusların, bu seçimde kendi adayını kazandırmak için baskı yapmakla yetinmeyip, uzlaştırma bahanesiyle çok sayıda asker soktuklarını, bu birlikleriyle ülkede karışıklıklara, her türlü aşırılıklara, kırallığın eski müesseselerini alt-üst etmeye sebep olduklarını duyurdunuz. Direnenleri katlettik-lerini, mallarını, paralarını yağmaladıklarını bildirdiniz. Bütün bu olanlardan dolayı da, Bâb-ı Âli'den, yakın komşuluğun gereği olarak halkınızı maruz kaldığı 'horlanmadan kurtarabilecek tek güç olan yüce padişahımızdan, bizi de mutlu edecek ilgi ve kuvvetli himayesini rica ettiniz.

Karlıoçfa barışından beri Bâb-ı Âli'nin Polonyalıları karşı iyilik ve sevgi duygulan ile hareket ettiğini, Osmanlı ordusunun ve sınırımıza çok yakın olan âlicenaib Kırım Hanı'nın Polonya topraklarına en küçük bir tecavüzde bulunmadığını, böylece, Polonya halkının hiçbir sıkıntıya maruz bırakılmadığını belirtmek gereksiz olur.

Osmanlı devleti ile Rusya arasında hicri 1133 yılında imzalanmış Pruth barışının ilgili maddelerine göre, Polonya topraklarında Rus birlikleri asla bulunmayacaktır. Mecbur kalman hallerde ve elde olmayarak bazı Rus birlikleri Polonya topraklarına girmiş olsa bile, buradan derhal çıkacaklardı. Hiçbir suretle Polonyalıların hak ve hürriyetlerine tecavüz etmeyeceklerdi. Hicri 1152'de, yine Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanan dostluk anlaşmasında da, yukarıdaki maddeler olduğu gibi -in statü quo» kabul edilmişti. Buna göre Rusların Polonya topraklarına çok sayıda asker sokmaması, orada uzun süre kalmaması, Polonya Cumhuriyeti ve halkının da huzur içinde yaşaması gerekirdi.

Bununla beraber, şevketlü padişahımızın emirleriyle sadrazam tarafından, bölünme sırasında, dostça iki mektup yazılmıştı. Bunlar, ateş kiralın halefini seçmekle ilgiliydi. Polonyalıları birliğe, anlaşmaya, kırallarını kendi

aralarından oybirliği ile seçmeye davet ediyordu. Eğer reylerini bir yabancıya verirlerse, bunun, yabancı devletlerin askerlerine kapılarını açmak olacağını, bu askerlerin Cum-huriyet'i sıkıntıya sokacaklarını, halkın hürriyetlerini ihlâl, hattâ yok edeceklerini, devleti temelinden yıkacaklarını bildiriyordu.

Polonyalılar, Bâb-ı Âli'nin ülkelerine yabancı askerleri kabul etmemeleri yolundaki tavsiyelerini, Polonya'yı Rus istilâsına maruz bırakmamak, Cum-huriyet'i korumak niyetini pek anlayamadılar. Gerçekleri göremeyerek bölündüler. Zaman zaman uzlaşma, yatıştırma bahanesiyle Rus birliklerinin ülkelerine girmesine müsaade ve onları davet etmekle, uyumsuzlukların artmasına, felâketlerin büyümesine sebep oldular. Bugün yabancı askerlerin topraklarına girmesinin sonucu olan acılan yaşıyorlar.

Rus birliklerinin Polonya'da uzun zaman kal-malan Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanan ve yukanda belirtilen sürekli dostluk anlaşmalarına aykırı olduğuna göre, bu yetmiyormuş gibi, bu ülkenin Osmanlı sınırlarında olaylar çıkarmasının, Balta'ya kadar gelerek düşmanlığını göstermesinin ne kadar kabul edilmez olduğunu ve ne üzücü sonuçlar doğuracağını göstermiyor mu?

Yukanda sözünü ettiğimiz anlaşmalarda, Osmanlı devletinin ve Rusya'nın eyâletlerinde taraflardan birinin zararına bir olay meydana geldiği zaman, bunun derhal dostça halledilmesi için her şeyin yapılması öngörülüyordu. Buna göre, Bâb-ı Âli, bu olayların verdiği zararları Rus elçisine bildirdi ve hükümetine bildirmesini istedi. Sırf dostluk anlayışı ile ve yıllarca olumlu bir tavır bekledi. Muhtelif zamanlarda Ruslan Polonya'yı tahliye etmeleri için sıkıştırınca, orada sadece 6.000 süvari ve 1000 Kazak askeri bulundurduklarını, top ve mühimmat bulundurmadıklarını, bunların da Cumhuriyet'in emrinde ve onun talebi üzerine orada olduklarını, yakında çekileceklerini taahhüt ettiklerini söylediler. Bunu açıkça ve yazılı olarak bildirdiler.

Daha sonra Rus elçisi yaptığı açıklamalarla, bazen filan zamanda, bazen filan konferanstan sonra, Polonya'yı tahliye edeceklerini tekrarladı, yetki belgesine dayanarak teminat verdi. Hükümetinin ağızından, görünüşte çok ciddi olarak vaadleri-nin onaylandığını söyledi. Fakat, Polonya'daki Rus birliklerinin hareketleri onun yalanlarını meydana çıkanyordu. Bâb-ı Âli artık ona inanmaktan çok uzaktı. Sırf iyi niyetle, olayları biraz zamana bırakıyordu. Fakat artık oyunlarına gelmeyeceğini, yalan beyanlarına inanmayacağını, sahtekarlıklarına göz yummayacağını açıkça bildirdi.

Bâb-ı Âli, işte bunun için, Polonya'ya, ülkenin yeni kirali tarafından gönderilen elçiye karşılık olarak bir elçi göndermedi. Yeni kiralin elçisini, işte bunun için, bir yıl sınırdaki bekletti. Böylece Osmanlı Devleti'nin, selefinin ailesiyle mukayese edilemeyecek bir aileden gelen, Saksonya prensi ile aynı seviyede olmasına imkân bulunmayan, aslında küçük bir subaydan başka biri olmayan yeni kirali Polonya tahtına lâyük görmediği anlatılmış oluyordu.

Rus sarayı böyle bir tutumun gayesini hiç anlamadı ve) bunun getireceği sonuçları göremedi. Asıl taşanlarından başka bir şey düşünmediği için, Bâb-ı Âli ile imzaladığı anlaşmalara aykırı hareket etmenin sonuçlarını da anlayamadı.

Balta'daki hasımâne davranışlara rağmen, yine de İstanbul'daki Rus elçisi ile anlaşmak istedik ve hükümetinin böyle davranmasının dostlukla bağdaşıp bağdaşmadığını sorduk. Bütün bunların anlaşmaların açıkça ihlâli olduğunu söyleyerek açıklama istedik. Bir cevap vermediler, sükût etmekle anlaşma hükümlerini hiçe saydıklarını itiraf etmiş oldular. Bundan sonra da, elçi, Rusya'nın Polonya'da asayışı sağlamaya kadar (yani Polonyalıların hürriyetlerini tamamen yok edinceye kadar) askerlerini çekmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine bu elçi, başlıca hizmetçileriyle birlikte, eski bir geleneğe 'göre, «Yedikule» denilen mahalle nakledildi. Kutsal fetvaya uygun olarak ve Bâb-ı Âli ulularının, sultanlar sultanı, kudretli imparatorların en haşmetlisi, şevketlü yüce efendim, velinimetim, Dara kadar muhteşem, İskender gibi kahraman padişahımız, Rusya'ya, onun sürüler kadar çok ordularına karşı 'Mukaddes Cihad' ilân etmeye karar verdi. Haklı olduğu için ve Allah'ın yardımı ile, bütün gücünü ortaya koyacak ve önümüzdeki ilkbaharda inşallah, Ruslara, yıllardan beri anlaşmalara aykırı hareket ettikleri için hak ettikleri cezayı verecektir.

Siz ki Polonya Cumhuriyeti'nin üyelerisiniz, dostumuz ve iyi komşumuzsunuz, vatanınızı, milletinizi, mallarınızı ve şerefınızı korumak, Rus zulmünden, sizi yıllardan beri inleyen bu yabancı zulmünden kurtulmanız için, cesaretle silaha sarılmanızın zamanı işte şimdidir. Rus birliklerini top-raklarınızdan çıkarmak, kötü emellerini engellemek, vatanınızı huzur ve refaha kavuşturacak yeni bir kirali seçerek intikam almak size düşüyor. İşte şimdi gözünüzü açıp, Bâb-ı Âli'nin sevgi dolu nasihatleriyle dâvanızı bilerek hareket etmelisiniz.

Âlicenab Kırım Hanı ile, serasker Paşa, Ben-der ve Hotin valileri, sınırdaki kumandan ve subay-lanımızla ve Boğdan Prensi ile işbirliği yapar, uyum içinde hareket ederseniz, Bâb-ı Âli'ye devamlı olarak haber ulaştırırsanız, kıratlığınızın ihtişam ve kudretini kazandırmak için gereken cesaret ve gayreti göstermiş olursunuz.

Size bu dost mektubunu işte bu maksatlarla

yazdık. Onu size ulaştıracağız. Kabulünden

memnuniyet duyacağımız bu mektubu alınca, bizim en iyi dostlarımız olan sizler, Rusya'nın ülkeniz için ne kadar kötü emeller beslediğini, Bâb-ı Âli'nin önceki nasihatleri ve son karan ile ne kadar lehinize hareket ettiğini dikkate alarak hare-Ke't ediniz. Bâb-ı Âli, kendisinin ne kadar haklı, samimi, ve sizin lehinize hareket ettiğini, Rusya'nın

alması gerektiğini bildirmişti.

Böylece başlayan temas üzerine, Sadrazam Mehmed Emin Paşa, Prens Kaunitz'e çok dostâne bir üslup ile yazdığı mektupta Bâb-ı Âli'nin Rusya'ya savaş ilânını açıklayan beyannamesindeki gerekçeleri tekrarlayarak, Almanya (Avusturya) imparatorunun Macaristan tahtının vârisi sıfatıyla tâ Nuşir-van zamanından beri imparator lâkabım kullanmaya lâyük tek hükümdar olduğunu, Rusya çarîçesinin de hakkı olmayan böyle bir lâkabı edinmeye çalıştığım anlatıyordu²⁴⁹

Bazı Avrupa Devletleri Bâb-ı Âli'ye Nota Veriyor

Sadrazam Mehmed Kmin Paşa, reis-ül küttap Recai Efendi ve Babı Âli tercümanı Souzzo, işte böyle, Prusya aleyhine fikirler ileri sürerek, Rusya çarlarının İmparator lâkabını taşımaya hakları olmadığını söyleyerek, Avusturya'yı elde etmek, ona yaranmak ve politikasını padişahın lehine yönlendirmek istiyorlardı.

Fakat, bu hareketleriyle hiç bağdaşmayan bir tutum ya da tutarsızlıkla, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yirmibir yıl önce imzalanmış bir anlaşmanın sürekli bir barış anlaşması haline dönüştürülmesine hiç yanaşmıyorlardı. Oysa, şimdi savaş ilân ettikleri Rusya ile daha önce yapılmış barış anlaşması «ebedi» olarak ilân edilmişti. Avusturya İmparatorluğu elçileri de Osmanlı devletiyle Avusturya arasında imzalanan ve Râgıp Paşa'nın uzatmak istemediği anlaşmanın, Rusya ile yapılan anlaşma gibi, sonsuz süreli olmasını istemeye devam etmişlerdi.

Bâb-ı Âli diğer konularda Avusturya ile çok iyi geçinmeye çalışıyor,

da ne kötü emeller beslediğini anlayacağımıza, vatanımızı kurtarmak için canla başla gayret edeceğinize inanmaktadır.

²⁴⁹ Mektubun bu konu ile ilgili Türkçe bölümü şöyle idi: «...Nemçe devleti ze-mân-ı kadimden beril devlet dimeğüe mevsûf ve muteber İdüğfl ma'rf oldu ğuna binâen, İmparator lâkabı devleti meşâranileyhe seza ve olvechlte dfr vel-i saire beyninde mümtaz olmağa ahr& İken mukaddema li-maslahatin Mos-kov çarîçesine imparator lâkabı telkUt ohmab madde-t irs u zatı olmak za'ml le lâf-ı mezkto-u kuvveden fiile getirmek niyetiyle bir kaç seneden berft eavaVı desâisi firikâb ve memaliki lebe itale-i desti tagaüfib ©yledüğnnden ma'da.....

Bu yazının orijinali Avusturya İmparatorluk arşivindedir. Mektuba vurulan mühürde birbirinden ayrı dört dua bulunuyor: Allah'a laamrun ve Allah dileklerimi kabul eder; Allah'tan başka kuvvet ve kudret yoktur; Yoluma Allah gösterir; İşlerimde, sıkıntılarında Allah'a stgminm. Mührün ortasında şöyle bir vecize var:

U- Mahammedfn yercu'l em&ne Muhammedi! mtitereedyen feyzu'I-emimu, emine.

Yani : Muhammed, Muhammed'den şefaaf diliyor.

Emin, Emin'den yardım istiyor.

(Adı Emin olan (kişi), Peygamber Muhammed'den şefaaf diliyor; adı Emin olan (kişi), sıfatı Emin olan Peygamber'den yardım istiyor). Mektubu yazan yazarının adı, El-hac Muhammed Emin idi*

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/405-407

Bosna²⁵⁰ ve Belgrad²⁵¹ valilerine fermanlar göndererek Viyana sarayının haklı isteklerine karşı çıkılmamasını, sınırlardaki bazı uyuşmazlıklara son verilmesini istiyordu. Bunlardan başka, son yangında harap olan fransisken kilisesinin yeniden inşasına da müsaade ediyordu²⁵². Bunu kolaylaştırmak için Reisefendi, Avusturya elçisine, yangından zarar gören birkaç evin yeniden yapılması için müsaade istemelerini, bunlara kilisenin onarımı eklendiği takdirde yeniden inşa kanununa aykırı olmasına rağmen izin alınabileceğini tavsiye mahiyetinde söylüyordu. Bu durumlar karşısında Avusturya elçisi Polonya meselelerinde tam tarafsız davranıyor, kendisine Bar Konfederasyonu şefleri tarafından gönderilen mektuplara cevap vermiyordu²⁵³.

Bu konfederasyon, Jaques Magnecki adlı bir temsilciyi gizlice İstanbul'a göndermişti. Fakat bazı kabadayılıkları ve böbürlenmeleri yüzünden, faydasından çok zararı dokundu. Sonunda, Hotin muhafızı Halil Paşa'yı açgözlülükle suçlaması azledilmesine sebep oldu.

Diğer Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini sürdürenlerden biri Venedik Cumhuriyeti idi. Naip Giustiniani, Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir mektupta, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini sürdürmek istediklerini bildirmişti²⁵⁴. Aynı mealde bir teminat mektubu Hollanda Hükümeti adına, elçi Dedel'in ölümünden sonra akredite edilen maslahatgüzar Weiker tarafından²⁵⁵, Danimarka Hükümeti adına da elçi Goessel tarafından verilmişti. Bâb-ı Ali, Goessel'in temsilciliğini, itimadnâmesini getirinceye kadar kabul etmemişti, İsveç temsilcisi Celsing²⁵⁶ ise, gerek İsveç'le kurulan ittifakın devamı, gerekse Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından kurulacak ittifaka girme konusunda müsbet bir tavır almadı. Bu ittifakı Bâb-ı Ali de hiç istemiyordu.

²⁵⁰ Bosna ve Vîdîn valilerine gönderilen Şevval 1182 (Şubat 1769) tarihli ferman, Penkter'in 15 Mart 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁵¹ Belgrad valisine gönderilen fermanlar 1178 (1764), 1182 (1769) tarihlidir.

²⁵² Peokler'in elde ettiği ve halen Avusturya İmparatorluk Argivi'nde bulunan Sakız Adası'ndaki Cizvitler ve Triniteler ile, Pera'da Fransiskenler hakkındaki fermanlara bakınız: 1. 1 Muharrem 1157 (15 Şubat 1744), 2. Cemazela-hir 1178 (Aralık 1764), 3- Ramazan 1179 (Şubat 1766). Bunda Jesuites'lere "Cia-vtt*" adı veriliyordu ki, bu, 'İsevî' adından farklı idi. Daha evvelki nn1f8m»-larda İsevî kelimesi yanlış anlaşılacak şekilde 'Cizvit' şeklinde tercüme edilmişti- 4. 1 Muharrem 1182 (18 Mayıs 1768). Bu, Pera fransiskenlerinin 1072 (1661)'de elde ettikleri ve 1112 (1700)'de, daha sonra da 1118 (1706)'de yenilenen âk berattan farklı bir şey değildi,

²⁵³ Bu mektuplardan ikisi Avusturya İmparatorluk srşivlerindedir ve bunlarda Avusturya'nın yardımı istenmektedir. Biri 28 Haziran 1768, diğeri 23 Ocak 1769 tarihlerini taşıyor.

²⁵⁴ Türkçeden tercüme edilen bu belge, Brognard'ın 1 Aralık 1768 tarihli raporuna ekliydi.

²⁵⁵ İtimadnâmelerin tercümesi Brognard'ın 17 Mart 1769 tarihli raporuna eklidir.

²⁵⁶ Celsing'in notasına cevap olarak Bâb-ı Âli'nin verdiği muhtıranın tercümesi Brognard'm 17 Şubat 1769 tarihli raporuna eklidir.

Fransa'nın o zamanki İstanbul elçisi Saint-Priest şövalyesi idi. Daha Önceki elçi Desalleurs gibi o da günlük onsekiz kuruş ve dokuz para tahsisat alıyordu ²⁵⁷.

Fransa kiralının ordusunda topçu generali ve kendisiyle aynı adı taşıyan âsi bir Macar'ın oğlu olan Baron dö Tott, Kırım Hanı nezdinde Fransız temsilcisi olarak buraya gönderildi. Burada, yakında başlayacak harekât için, mümkün olduğu kadar yardımcı olmaya çalışacaktı.

O dönemde Bâb-ı Âli'nin Mısır'daki otoritesi çok zayıftı. Şeyh-ül Beled Halil Bey'in ve Yeniçeriağası Mehmed Çavuş'un Kahire'de oturan Fransız tüccarlarına yaptıkları baskı ve uyguladıkları ceza için Fransa elçisine hiçbir tazminat ödenememişti. O sırada, Fransız tüccarlarından üçü, Kahire çevresinde eğlence için tüfek atışı yapmış ve bundan dolayı otuz üç bin ekü para cezasına çarptırılmışlardı ²⁵⁸.

Daha yukarıda da anlattığımız gibi, Halil Bey, Hüseyin Keşkeş'in müttefiki idi. Ali Bey tarafından Kahire'den sürülünce, adamları ile birlikte Gazze'ye kaçmıştı. Fakat bir süre sonra, ilkbaharda, büyük bir kuvvet toplayarak geri dönmüş, Dimyat şehrini yirmi bin ekü vergi vermeye mecbur etmişti. Ali Bey onunla Mansuriye'de yaptığı ilk çarpışmada yenilmiş; fakat daha sonra galip gelmiş, âsilerin başlarını keserek İstanbul'a göndermişti ²⁵⁹. Bugüne kadar yayınlanan tarihlerde, Ali Beyle ilgili bu silahlı çatışmalar hep unutulmuştur. İngiltere elçisi Lord Murray, hükümdarından iki mektup almıştı. Bunlardan biri padişaha yazılmıştı ve arabuluculuk teklif ediyordu. İkinci mektup sadrazama yazılmıştı ve sadrazam bu mevkie geldiği için tebrik ediliyordu ²⁶⁰. İngiltere sarayı bu mektupların resmî törenle verilmesini istemişti ama bu mümkün olmadı. Çünkü padişah, bundan böyle yabancı elçilerle, ancak yeni itimadnâmeleri kabul etmek ya da onlara bir olayı bildirmek için görüşebileceğim söylemişti. Onun için

²⁵⁷ Fransız elçisinin 17 Temmuz tarihli İtimadnâmesi Brognard'm 1 Aralık 1768 tarihli raporuna eklidir. Bu itimadnâmede padişaha hitap eden şöyle bir pasaj var : «... Bizim kendilerine bastıca tavsiyemiz, iyi ilişkileri, eski dostluğa ve bitmiş meyvası olması gereken karşılıklı güveni sürdürmektir. Bn sonuca varmak için tuttuğumuz yol da, her vesile ile Zat-ı Âlilerine değişmeyen saygımızı ifade ediyor, İmparatorluğunuzun refah ve yöcellğini kendimiz için de yararlı görüyoruz... Zat-ı Âlilerinin ömrünü artırması, hayatının refah ve mutluluk içinde geçmesi için Allah'a dua ediyoruz..... Sadrazama yazılan mektupta ise şöyle deniyordu: «Size tevdi edilen İktidar İle, bilgeliğiniz, İleri görüflüğü Biniz sayesinde eski dostluğun devam edeceğine, 174©'ta yenilenen ve artırılan kapitülasyonların zedelenmeyeceğine, tcalarımızın bitmiş meyvasını toplayacağına İnanıyor ve bununla övünüyoruz...».

²⁵⁸ Seyhiil Beled Haîil Bey ve Yeniçeriağası Giritli Meh-med Çavuş'un Fransız tüccarlanna yaptıkları baskılarla ilgili bir mektubun italyancası. kitabın aslında «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor

²⁵⁹ Mısır'da Seyhül Beled Halil Bey ve Hüseyin Keş-keş'in faaliyetleri ile ilgili italyanca bir mektup, kitabın aslında «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

²⁶⁰ Bu iki mektubun tercümesi Brognard'm 16 Ocak 1769 tarihli raporuna eklidir

İngiliz elçisi bu mektupları sadrazama teslim etti. Sadrazamın ve padişahın bu mektuplara verdikleri cevaplarda, Rusya ile ilgili şikâyetlerini tekrarlıyor, bir savaş yapmadan bu konuda başka devletlerin ileri sürecekleri başka çözümleri kabul etmeyeceklerini bildiriyorlardı.

Elçi bu konuda yazdığı bir nota ile, İngiltere'nin Osmanlı devletine karşı Rusya ile ittifak kurma tekliflerini her zaman reddettiğini, bunun hükümeti tarafından padişaha duyduğu saygının ve iyi niyetinin bir göstergesi olduğunu söyledi²⁶¹. İngiliz hükümeti reddedilmeyi bu şekilde cevapladıktan sonra Bâb-ı Âli'ye yeni bir nota verdi. Bununla, halen Yedikule'le'de tutuklu bulunan Obreskov'un serbest bırakılması isteniyordu.

Rusya'ya savaş ilânından az önce, Prusya elçisi, hükümdarının kesin emriyle Bâb-ı Âli'ye bir nota vermişti. Bu notada, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkabilecek bir savaşın önlenmesi isteniyordu²⁶². Prusya elçisi bundan sonra iki nola daha verdi ve Prusya'nın arabuluculuk teklifini bildirdi²⁶³. Ayrıca Obreskov'un serbest bırakılmasını istedi²⁶⁴. Fakat bu da bir fayda sağlamadı.

Öte yandan Obreskov da sadrazama bir mektup yazarak, onsekiz yıl iyi ve dürüst bir şekilde hizmet gördükten sonra onsekiz adamı ile birlikte Yedikule'ye hapsedilmesinin korkunç olduğunu söyledi. Ayrıca hapishanenin dar, loş ve rutubetli olduğunu, zaten iyi olmayan sağlık durumunun burada büsbütün bozulacağını bildirdi. Daha sonra gönderdiği yarı resmî bir nota ile, hükümetinin kendisine yolladığı kırk iki bin rublenin Türk parasına çevrilmesini talep etti. Üçüncü mektubun-de ise, ikinci mektubundaki talebinin yerine getirilmiş olmasından dolayı Bâb-ı Âli'ye teşekkür ediyordu.

Prusya ve İngiltere tercümanlarına, Obreskov'un serbest bırakılmasıyla

²⁶¹ Hammer burada dipnot olarak bu notanın İtalyanca metnini-veriyor. (Ç.N.)

²⁶² Majesteleri aşağıda imzası bulunan bana, Bâb-ı Âli'den, hem Osmanlı Devle-ti'nin, hem Rusya'nın giriştiği bîfytik hazırlıklar hakkında bilgi istediler. Kanlı bir savaşı haber veren bu hazırlıklar majestelerini endişelendiriyor. Çfinkit bunun sonuçları her iki imparatorluğun tebalan için felâket getirecektir. Zaferi hangi taraf kazanırsa kazansın, birinin ızdırahı diğerinden az olmayacak* tir. Majesteleri bana, iki tarafın arası bulmak görevi verilirse banı şevkle yapacağını ve bn vesile ile her İki İmparatorluğun mutluluğuna ne kadar önem verdiğini göstereceğini, böyle bir dummda sonucun, majesteleri gibi gerçek ve samimî bir dostun sayesinde alınacağını Bâb-ı Âli'ye bildirmemi bayırdılar...

²⁶³ Prusya kirah majestelerinin aşağıda imza» bulanan elçisi olarak, din foraya gelen karyeden hükümdarımın bir mektubuna aldığımı Bâb-ı Âli'ye bildirmekten şeref duyarım. 9 Kasım tarihli bu mektupta majesteleri, mektup eline geçtiği zaman Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bansın bozulmuş oldağtmv, ba haberin kendisini çak üzdüğünü Bâb-ı Âli'ye bildirmemi boyardılar. Banımla beraber, majesteleri bu vesile ile samimi dostluğuna ispat etmek istiyor. İki imparatorluk arasında anlaşmazlığı giderebilirse muttu olacağım bildiriyor.

²⁶⁴ Majesteleri, kendisiyle Bâb-ı Âli arasındaki samimi dostluğa gtvenererek, ad* gecen elçinin serbest bırakılması, bütün maiyeti ile saf salim olarak memleketine gönderilmesi hususundaki talebi reddedUmeyse bandan sevine ve gurur dayacaklamu bUdirmemî buyuruyorlar.

ilgili taleplerin reddedildiğini bildiren Bâb-ı Âli tercümanı onlara şu Arap atasözünü de söylemişti: -Her şeyin bir vakti vardır ve her iş saatinde yapılmalıdır»²⁶⁵.

Bâb-ı Âli tercümanı, diğer tercümanların Rusya'nın savaşı önlemekten başka bir şey yapmadığını, bu niyette olduğu için de Prusya ve İngiltere'ye arabuluculuk teklif ettiğini söylediklerini Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Bu savaşın tamamen Fransız elçisinin kışkırtmasıyla olduğu iddiasını da ilâve etti. Ona göre Fransa Kırım Hanı ile gizli görüşmeler yapıyor, Han'ın aracısı (temsilcisi) Fransız konsolosunun eşiyle sık sık görüşüyor, Fransız konsolosu da Kırım'a Fransız tercümanlar gönderilmesi husu-unda Han ile mutabakata varmış bulunuyordu.²⁶⁶

Sancak-ı Şerif Açılıyor

Ocak ayının sonlarından itibaren sarayda tuğlar dikilmişti (27 Ocak 1769). Yirmibeş gün sonra çeşitli birlikler merasimle yürüyüşe geçti (20 Mart 1769 - 12 Zilkade 1182), Altı gün sonra Sancak-ı Şerif çekildi ki bu, müslümanları en yüksek derecede coşturuyordu.

O akşam, Avusturya elçisi Brognard, üç genç tercümanı²⁶⁷, üç genç yardımcısı²⁶⁸, seyisi, sekreteri, uşağı, kendisinin ve tercümanı Testa'nın eşleri, dört kızı ve iki oda hizmetçisi ile, Topkapı önünde, Tekke Mahallesi'ndeki bir eve gitti. Burada ordunun geçişini görecekti. Fakat eve henüz gelmişti ki, mahalle imamı onları buradan çıkardı. İmam, mahalle halkının kâfirleri aralarında görmek istemediğini söylüyordu. Evin önünde biriken kalabalık da onlara küfrediyor» tehdit savuruyordu. Askere benzeyen (ama asker olmayan) bir genç, elinde yalınkılıç, göğsünde tabanca ile, onları mezarlığın yanından dış kapıya doğru götürdü. Elçi buraya maiyetinin ancak yarısıyla gelebilmişti. Diğer yansı Pera'ya sığındılar. Brognard o geceyi Topkapı yakınında bir Erraeni'nin evinde geçirdi. Burada yeniçeri kethüdasının gönderdiği bir salma çuhadar (yani polis görevlisi) sayesinde endişeden kurtuldu. Fakat akşam olunca Pera'ya döneceği ya da, güvenlik durumu gerektiriyorsa, Bâb-ı Âli'nin göndereceği görevlilerin koruması altında evden çıkmadan oturacağı yerde²⁶⁹, hem Brognard hem

²⁶⁵ El-Umurü merhıraetun U-vafctîha, Tercümesi Brognard'ın 3 Mart 1769 tarihli raporuna eklidir.

²⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/408-412

²⁶⁷ Tercümanlar: Bianchi, Testa, Herbert.

²⁶⁸ Yardımcıları: Zechner, Summerer, Adami.

²⁶⁹ Vâsif ve Ahmed Resmi Erendi, burada, bizce tarih konusunda yanılıyorlar. Olayın bir gün öncesine rastlayan

de maiyeti» bir berber dükkânının önündeki parmaklıkların arkasına geçtiler. Çünkü askerın geçişini görmek için*.can atıyorlardı ve burası da bunun için elverişliydi. Üstelik güvenliğini sağlamak için, iki yeniçeri ve birkaç yamak da bulunuyordu yanlarında. Ne var ki halk onları görmüştü. Daha çok kadınlardan ve çocuklardan oluşan bir kalabalık, onlara doğru hareket ederek bağırılmaya başladı. Bu sırada asker geçidi de başlamış bulunuyordu. Yeşil sarıklı, sözde Hz. Peygamber'in soyundan olduklarını iddia eden emirler, hamallar ve serseri takımı arasında bağrışmalar, koşuşmalar çoğaldı. «Gâvurlar! Vurun! Yoksa kıyamet gününde yüzünüz kara çıkar!» diyorlardı. Dini taassupla coşmuşlardı. Bu taassup zaptedilmez bir hal aldı.

Az sonra, yalnız Avusturya elçisinin bulunduğu eve değil, o caddede hırıs Uyanlara ait bütün evlere ve dükkânlara hücum edildi. Dükkânlar yağmalandı. Söylentilere göre yüzden fazla insan öldürüldü, yüzlercesi yaralandı ²⁷⁰. Çılgın bir kalabalık elçinin bulunduğu evi kuşattı. Camları, kapıları kırdı. Silahları olmadığı için demir parmaklıkları elleriyle kırmaya çalıştılar. Kapısı kırılan evlere giriliyor, içerdeki kadın ve erkekler yumruk ve sopalarla dışarı çıkarılıyordu. Kadınların tülleri, bilezikleri üzerlerinden alınıp saçları çekiliyordu.

Yeniçeriler ve onları takviye için gönderilen diğer askerler, tedbirsiz yabancıları buldukları yerden güçlkle alıp bir Ermeni'nin evine götürdüler ve oradan ancak ertesi gün ve büyük bir koruma altında Pera'ya ulaştırdılar.

Sancak-ı Şerif, aklı başında her Türk'ün kınadığı o müessif olay günü açılmıştı. Müneccimler ve bizzat Ahmed Resmi Efendi bu olayı bir uğursuzluk, bir felâket haberi saydılar. Çünkü olay, yengeç burcunun Ay ve Satürn ile aynı hizada bulunduğu zamana rastlıyordu ve bu da uğursuzluk sayılıyordu.

Üçüncü Mustafa gibi ilmi seven ve bilen bir hükümdarın böyle bir yıldız falına, bu kehanete inanmasına ve bunun tesiri altında kalmış olmasına inanılmaz. Hatırlardadır ki, bu hükümdar Ahmed Resmî Efendi'yi özel elçi olarak Berlin'e gönderdiği zaman, Prusya kiralından üç müneccim göndermesini de istemişti. Kiral Frederik de ona, ordusundaki yeniliği göstermiş, böylece, iyi talim gören bir ordunun ve dolu bir hazinenin, yıldız

17 Zilkade (26 Mart) tarihi veriliyor. Ahmed Resmi Efendi'nin eserinde ise Zilkade yerine Sefer denmiştir. Buna dikkat etmeyen Diez İse yanlışlığı görmemiştir. 18 Zilkade 26 Mart'a değil, 27 Mart'a rastlıyor.

²⁷⁰ Brognard'ın raporuna, göre ölü sayısı 150'ye, yaralı sayısı 1000'e çıkmıştı.

ilminden çok daha yararlı ve Önemli olduğunu anlatmak istemişti²⁷¹.

Yukarıda anlattığımız o hiç beklenmedik müessif olaydan sonra, Brognard sadrazama veda ziyaretinde bulundu. Bu görüşmede başına gelenlerden hiç söz etmedi ve hakkı olduğu halde gördüğü hakaret için bir tazminat istemedi. Fakat Brognard'ın veda nutkundan sonra sadrazam ona nihayet müeb-bed (sonsuz süreli) barıştan söz etti ki, Brognard'a göre bu kelimeyi telaffuz ederken sanki ona bir vücut vermek istemişti.

Üç gün sonra ve Brognard'ın hareketinde biraz önce, sadrazam ona bir mektup verdi ki bu, Prens Kaunitz'in mektubuna ve Belgrad anlaşmasını yenilerken sürekli veya müebbed kelimesinden ne kastedildiğine dair sorularına bir cevaptı. Sadrazam açıklamasında daim ve müebbed deyimlerini kullanarak, barışı sonsuza kadar uzatmayı kastettiğini bildiriyordu²⁷².

Bab-ı Âli'yi, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki, anlaşmanın sürekli olmasına razı etmek için, daha ciddî ve başka bir diplomatik gerekçe bulunması gerekmişti. Elçi, uğradığı hakareti hiç hatırlatmadığı gibi, geçmiş tamamen unutmuş göründü ve Bâb-ı Âli'nin özür dileyerek gönderdiği armağanları geri çevirmedi. Bu armağanlar, kendisi için verilen iki bin kuruş değerinde bir samur kürkle, karısı için verilen yine iki bin kuruş değerinde süs takısı idi. Bâb-ı Âli'nin bu iltifatı, herhalde o müessif olay konusunda susmasını temin etmek içindi. Kendisine yapılan hakarete tepki göstermemesi karşısında ona «bir azize lâyük olgun hareket» gibi sözlerle iltifat edilerek te- selli edilmeye çalışıldı.

Fakat Prens Kaunitz, saray yazıcısı Thugut'un kalemiyle, Brognard'ı bu şekilde hareket edişinden ve özellikle hükümetinin gönderdiği ama gizli kalması gereken siyasî düşünce muhtırasının orijinalini vermiş olmasından dolayı sert bir şekilde azarladı..

Bundan sonra Brognard'ın diplomatik kariyerinde şansı dönmüş, başarılı olamamıştı. Kısa bir süre sonra ölünce, onun yerine elçi olarak İstanbul'a Thugut gönderildi.

Şunu da hemen söyleyelim ki, Bâb-ı Âli'nin yabancılarla ilişkilerinde Brognard'm gördüğü hakaret gibi bir olaya hiç rastlanmaz. Bu tarihi yazarken bazen tercümanların dövüldüğünü ve asıldıklarını, elçilerin de

²⁷¹ Diez, s. 16'da şuna dikkat ediyor: «Bu müneccimler herhalde şifai olarak istenmişti. Çünkü Ahmed Resmi Efendi'ye verilen onifci maddelik talimatnamede müneccim isteğiyle ilgili hiçbir şey yok.

²⁷² Avusturya İmparatorluk Arşiv Dairesi'nde, Brognard'ın Nisan ayındaki raporuna ilişik tercümede, daim veya müebbed deniyor.. Bununla beraber Bâb-ı Âli tercümanı bunu pax perpetna şeklinde değil, pax conttna şeklinde tercüme etmişti.

dövülüp hapsedildiklerini gördük. Ama halkın ve askerinin, Osmanlıların elçiler konusundaki bir prensiplerini bu derece açıkça ihlâl ettiklerini hiç görmedik. Bu Osmanlı ilkesi şudur.- Elçiye zeval yok!

Bu kuralın çiğnenmesi (Kanı m ere göre), mü si uman fanatizminin, sancak-ı şerifin görünmesiyle kabarıp taşmasından ileri gelmiştir. Fakat bu, maalesef, Avrupalı diplomatlara ve eşlerine halk tarafından yapılan kötü muamelenin sonuncusu olmamıştır. Zamanımızda İngiliz elçisinin eşi Lady Elgin ve Rus elçisinin eşi Madam Tomara, Süleymanîye Camii'ni görmek istedikleri zaman maruz kaldıkları tecavüz, Brognard ve maiyetinin uğradığı saldırıdan daha önemsiz bir olay değildi. Bu defa, maruz kaldıkları hakaretin tazminatı olarak bu hanımlara kürk, şal, elmas gibj kıymetli eşyalardan oluşan hediyeler verilmiş, onlar da bu hediyeleri memnuniyetle kabul etmişlerdir.

Sancak-ı Şerifin açıldığı günde böyle müessif bir olayın meydana gelmesi, o zamanın politikacı ve müneccimleri için, yengeç burcunun Satürn ile Mars veya Ay hizasında bulunduğu zamana rastlamasından dolayı, kötü işaret olarak yorumlanmıştı. Bu kehanet, olayı takip eden savaşla ve savaşın Osmanlı Devleti'ni yıkıma götürmesiyle doğrulanmış oldu.²⁷³

YETMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP

Kırım Giray in Kusya seferi ve ölümü. — Hotin'de Türklerin başarısı. — Sadrazam iu i'otocki Hantepesi nde. — Sadrazamın, Boğdan voyvodasının ve Bâb-ı Âli tercümanının idamları. — ölenler ve yeni tayinler. — Moldovancı'nın sadareti. — Hotin'in düşmesi. — Mddovancı'nın azli ve Halil Paşa'nın sadrazam oluşu. — geyhülislâm'ın ölü* mü. — Mora isyanı. — Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması. — Ijمني Kuşatması- — Kartal Savaşı. — îs-mail ve Kilya'nın düşmesi. — Yarım tedbirler. — Bender ve İbraü'in düşmesi. — Sadrazam ve Kırım Hanı'nın azil* İcri. — Avusturya ve Prusya'nın arabuluculuk teşebbüsleri. — Padişah Avusturya'ya Polonya'nın paylaşılmasını teklif ediyor.- - Konfederasyon Jeliinc yeni bir bildiri.— Kış karargâhı ve yeniden silahlanma- — Kırım da elden gidiyor. -- Basiretsiz Osman Efendi- — Sadrazam azlediliyor ve Muhsinzâde ikinci defa sadrazam oluyor. — Karargâh Şumnu'da. — Maksud Giray Kırım Hanı oluyor. — Reis-iÜ Küttap Abdürrezzak Efendi. — Avusturya ve Prusya'nın ateşkes için

²⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/413-416

gayretleri. -~ Karada ve denizde ateşkes. — Avusturya elçisi Thugut ve Şeyh Yasinci tam yetkili murahhas oluyorlar. — Fokşan Kongresi. — Vâsıf Efendi ateşkesin uzamasını sağlıyor. — Bükreş Kongresi de dağılıyor. — Sahib Giray, Ali Bey ve Şeyh Tahir. — Yeni sefer için silahlanma. — Rusçuk ve Karasu savaşları- — Ruslar Silistre ve Varna'dan çekiliyor. — Kaynarca Savaşı. — Üçüncü Mustafa'nın Ölümü. — I. Abdülhamid'-in tahta çıkışı. — I- Abdülhamid'jn güçsüzlüğü. — Kabine* de değişiklik. — Kont Pulavski. — Pazarlık ve Kozhıca'da bozgun. — Kaynarca barışı, — Kaynarca barışı üe ilgili düşünceler.²⁷⁴

Kırım Girayın Rusya Seferi Ve Ölümü

SULTAN Üçüncü Mustafa, iki yıldan beri tasarladığı 'Rusya ile savaş' kararını, vaktinden en az altı ay önce ilan etmişti. Sınırlarda gerekli savunma tedbirlerinin tam olarak alınmasına kadar kararın ertelenmesini tavsiye eden sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa ise bu görüşünden dolayı azledilmişti,

Osmanlı Devleti'nin otuz yıl önce Avusturya ve Rusya'ya açtığı savaşta hedefe tam olarak ulaşamamıştı ve yirmi yıl sonra sebebin 'acele karar vermek' olduğu söylenmişti. Şimdi de acele bir kararla savaş sonbaharda ilan edilmiş bulunuyordu. Oysa Osmanlı ordusunda alışılmış durumlara göre bu savaş ilkbahardan önce başlayamazdı.

Bu acele karar yalnız vakanüvis Vâsıf değil, Resmi Ahmed Efendi de haklı olarak hatalı görmüş ve kınamıştır. Resmi Ahmed Efendi'nin bu savaşı anlatan Hülâsatül İtibar²⁷⁵ adlı eseri, biraz heyecanlı yazılmış olmakla beraber bu konuda daha güvenilir bir kaynaktır.

Savaştan başka bir şey düşünmeyen padişahın bu erken kararı, sabırsız Bar Konfederasyonu'nu ve askerleri ganimet için sabırsızlanan Kırım hanını memnun etmiş, Kırım Türklerine, Balta'da yakılan han sarayının intikamını almak için Yeni Sırbistan'a saldırma fırsatı vermiştir.

²⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/417

²⁷⁵ Resmî Ahmet Efendinin bu savaşı anlatan HÜLÂSATÜL İTİBAR adlı eserini tercüme eden Diez (Berlin 1813)'in bu kitaba verdiği isim mânâyı tam olarak karşılamıyor. »ıradaki düşünceler birçok bakımdan Volnev'in «Türk Savaşları Üzerine Düşünceler» adlı eserine çağrışım yapmaktadır. Bunların bazıları Diez, bazıları da Peyssonel tarafından yorumlanmıştır. Fakat bu yazarların herbiri meseleye Osmanlı açısından bakmaktadırlar. Bununla beraber Peyssonel'in düşünceleri, incelemeleri, Diez'e göre çok daha doğrudur. Diez, Resmî Ahmet Efendi'nin kınan gururunun yankısı olan iğneli sözlerini, hicivlerini, tam gerçek olarak kabul ediyor, bu müellifin Rum asıllı olduğunu dikkate almıyor. Rumları ve Rusları Türklerin en büyük düşmanı görüyor, aynı acılıkla konuştuğu Polonyalılar ve Kırımlılar ise, ona göre, Osmanlı İmparatorluğu için en korkulacak dostlardır.

Kırım Hanı, şubat sonlarında (23 Şubat 1769 - 15 Ramazan 1182) yüz bin askerle Balta'dan hareket etti. Bug (Aksu) nehrini geçtikten sonra Tugul'da ordusunu üçe ayırdı: Otuz bin kişilik birlik, nureddinin (ikinci veli ah tin) emrinde Dönek'e yürüdü ²⁷⁶. Kalgayın (birinci veliahdin) emrine verilen ikind birlik, Özi nehrinin sol kıyısını takip ederek tâ Orel yakınlarına kadar ilerledi. Üçüncü birliğe bizzat kumanda eden han, Yediseven aşiretleri ve Bucak Tatarları ile Yeni Sırbistan'a saldırdı. Han'ın bu birliği yetmişbeş-seksen fersah kadar ilerleyerek, çember içine aldığı bölgeyi karşı durulmaz bir sel gibi yıkıp geçti ve yağmaladı.

Bu akında binlerce insan kılıçtan geçirildi ²⁷⁷, bir o kadarı da esir alındı. Yüz kadar köy ve kasaba yıkıldı, anbarlar ateşe verildi. Üç yeni kalenin, yani Mikelgrod, Arkangelgrod ve Eüzabetgrod kalelerinin köyleri yıkılıp yağmalandı ²⁷⁸

Kırım Hanı, tam ondört gün, Rusya'nın güney eyâletlerinde her yönde akın yaptı ve Donek'in kıyısındaki Isum'un varoşlarına kadar ilerledi. Balta'dan hareketinden tam bir ay sonra ²⁷⁹ Kavşan'a ulaştı.

²⁷⁶ Bizzat Han'ın raporundan alınan bu bilgi, Tott'un «Memoires - Hatırat»'uda verdiği bilgiden daha doğrudur. Tott (s. 128'de), nureddinin emrinde kırk bin, kalgayın emrinde altmış bin, Han'ın emrinde ise yüz binden fazla asker olduğunu yazıyor ki, ona göre bu seferde Kırım ordusu iki yüz bin kişiden fazla oluyor.

²⁷⁷ Osmanlı tarihçilerinin notlarına göre de sayılar farklıdır ve onlar da Tott gibi, ordu sayısını iki yüz bin olarak gösterirler- Oysa bizzat Kırım Han'ın raporunda asker sayısı bunun yarısı kadar gösterilir, yani yüz bin kişiden ibarettir. Bu rapora ve VâsıC'a göre (s. 315) Kırım'lılar on bin kadar düşman öldürmüş, yedi bin esir almışlardır. Kendi kayıpları ise kırk-elli kişiyi geçmemektedir!

²⁷⁸ Bâb-ı Âli tercümanlarından birinin bir raporu (Aralık ortası 1768):

Bâb-ı Âli'nin emriyle, Yeni Sırbistan'daki Eliza'bedgrod, Arkangelgrod ve Mikaelgrod kalelerini tetkik ediyorum. Yeni Sırbistan onbeş yıl kadar önce Ruslar tarafından meskûn hale getirilmiş bir eyâlettir. Topraktan yapılmış olmasına rağmen çok muhkem bir tabya. Rampaları o kadar geniş ki, iki araba yanyana kolayca geçebilir. Bu kalelerin Osr manii sınırlarına uzaklığı, haritaların tetkikine ve buradan gelen sözüne inanılır birkaç adamın ifadesine göre şöyle: Elizabedgrod Özi'ye sadece yir-mibeş fersah mesafede. Arkangel ise otuz ve Mikaelgrod kırk fersah mesafede bulunuyorlar.

Elizabed'grod Bender'e aşağı yukarı kırk, Arkangelgrod ve Mikaelgrod ise elli fersah uzaktadırlar.

Hotin'den hareket ettikten sonra Dinyester (Turla) nehri geçiliyor ve Polonya vilâyetinden Ni-emirov kalesine otuz saatte varılıyor. Oradan on-iki saatlik bir yürüyüşle Oman kalesine ulaşıyor. Bu kale Polonya sınırındadır ve Arkangelgrod'a sekiz saatlik mesafededir. Arkangelgrod ise Hotin'e elli fersah mesafede. Eğer ordu, saydığım su yollarından birincisini tutarsa, verimli, yiyeceği bol bir ülkeye ulaşacaktır. Fakat birçok dereyi geçmek gerekecek.

Eliza'bedgrod ve Mikaelgrod kalelerine gelince, bunlar Hotin'e altmış fersah mesafede bulunuyorlar. Aksu ırmağı kıyısında bulunan Balta şehri özi vilâyetinin biraz yukarısmdadır ve Kırım Ha-m'nın bir hasıdır. Bu şehir Arkangelgrod'a ondört, Elizabedgrod'a yine ondört, Mikaelgrod'a ise yir-midört fersah uzaklıktadır.

Söz konusu üç Rus kalesi birbirlerinden on-on-iki fersah uzaklıkta ve Yeni Sırbistan'da yer alırlar. Burası düzlük, çok sayıda köyü olan bir yerdir. Sınırları Polonya Uıraynası'ndan başlar, Dinyeper (Özi) nehrine kadar uzanır. Bu nehrin kıyısında Zaporog Kazakları yaşar ve sayıları çoktur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz köyleri çevreleyen fundalıklar arasında çok geniş otlaklar da vardır ve buralardan birçok dere akar. Fakat ülkede orman azdır ve o yüzden bir çöl telâkki edilir. Köylüler ancak kendilerine yetecek kadar buğday ekerler.

Eliza'bedgrod, Arkangelgrod ve Mikaelgrod, Ki-ov şehrine otuz ve kırk fersah mesafede bulunurlar

²⁷⁹ Kırım Han'ın yazdığı raporun kopyası Avusturya İmparatorluk Arşivindedir. Alıncaya tercüme edilmiş nüshası Brognard'ı 17 Mart 1769 tarihli raporuna eklidir ve 3 Zilkade 1182 (11 Mart 1769) tarihini taşımaktadır. 1784'de Neuchatel'de basılan ve 1788'de Viyana'da tercümesi yayınlanan Essais de «cosrapMe» de poHttqne et

Bu harekât başlamak üzere iken, Lezgi hükümdarının kardeşi olan bir prensle karşılaşmış ve bu prens ona otuz bin kişilik bir kuvvetle yardım teklif etmişti "(17 Şubat 1780 - 10 Şevval 1182). Bu yardıma karşılık olarak da, padişah tarafından kabul edildiği gün, yani sadrazamın cepheye hareketinden ondört gün önce, kuvvetleriyle Rusları sürüp çıkaracağı bölgenin kendisine bırakılmasını istemişti²⁸⁰.

Tott. Kırım Türklerinin hiçbir seferini bu harekât kadar ayrıntılı anlatmamıştır. Çünkü Tott bu harekâta bir general olarak Han'ın maiyetinde bulunmuş, onun çektiği zahmetlere ve yorgunluklara ortak olmuş, sofrasında oturmuş ve onun gibi giyinmiştir. Yiyeceği, Tatarların başlıca besini olan eyer altında sıkıştırılmış et, kısrak sütünden mayalanmış bir içki (kırmızı), füme at eti, havyar, buturga vs.dir. Fakat, bir misafir olduğu için «Tokay'm sıvı altını» denilen içkiyi içiyor, beyaz Laponya ayısının postundan yapılmış ve Sibiryaya sincabının postu ile kaplanmış bir kürk giyiyor ve Han'ın «Tatar yurdu» demekten hoşlandığı bir seyyar çadırda yatıp kalkıyordu.

Han'ın çadırı içerden kırmızı kumaşla kaplıydı ve altmış kişi alabiliyordu. Onun çevresinde kurulan daha küçük oniki çadırda hanedana mensup subaylar kalıyordu. Bu on üç çad*r çepçevre, beş ayak yüksekliğinde bir duvarla korunuyordu. Hant toprak bir tümsekten etrafa şöyle bir göz atım» bütün ordusunu görebiliyordu.

Ordu yirmi alaya bölünmüştü. Han'ın çadırı ortadaydı. Onun önünde her biri dört yüz süvariden oluşan kırk tabur vardı, süvariler dörderlik iki sıra halinde idiler. Her taburun başında yirmi sancak vardı. Han'ın büyük sancağı²⁸¹ ile iki yeşil sancak arasında ve onlarla beraber İnat Kazaklarının sancağı dalgalanıyordu. Bu kazaklar Büyük Petro (Deli Petrol zamanında, Kazak İğnas'ın başkanlığında, Rus İmparator-luğu'ndan ayrılıp Kırım Hanının hizmetine girmişlerdi ve o zamandan beri de bunlara 'İnat Kazakları' deniyordu. 'İnat' ya da 'İğnat', dik kafah, âsi, inatçı demektir.

İnat Kazaklarının tesiriyle Zaporog Kazakları da boyunduruktan kurtulmak için Elizabet²⁸² kalesinin kumandanına başkaldırmalardı.

Kırım Türkleri bu sefer sırasında elde ettikleri ganimetleri korumak ve gözetlemekte inanılmaz kabiliyetlerini gösterdiler. Hemen hemen her

d'histoire adlı eserde, bu harekâtla ilgili olarak Tott'tan sadece iki satır alınmıştır.

²⁸⁰ Brognard'ın 17 Mart tarihli raporu: 11 Mart'ta sadrazam, 14 Mart'ta ise padişah tarafından kabul edildi.

²⁸¹ Tott (s. 140'ta), Han'ın büyük sancağının Uz, Muhammed'e ait Sancakı Şerif olduğunu söylemekle yanılıyor.

²⁸² Tott, n, s. 144. Elizabet Kalesi «Türklerin İT. Katerina Devrinde İlk Savaşları» adlı tarih kitabında «Elisavedgrad- şeklinde ifade ediliyor (Gazette de Saint-Petersburg, f. XVI, s. 4).

askere, ganimet olarak yarım düzine esir, iki düzine sığır, beş-altı düzine koyun düşüyordu. Eyer kayışına basılan torbalara çocuklar konmuştu ve bunların yalnız başlan görünüyordu. Bir genç kız süvarinin önüne, annesi arkasına geçiyor, baba ile oğul elle götürülen atlara bindiriliyor, sığırlar ve koyunlar da en önde gidiyordu. Yorulmak bilmeyen bir göz bütün ganimeti gözlüyor ve hiçbir şeyi gözden kaybetmiyordu.

Orduda sert, bir disiplin hüküm sürüyordu. Bir haç resmiyle alay eden, hakaret sayılacak hareketlerde bulunan Nogay-lara, bu hareketin yapıldığı kilisenin önünde yüzer sopa vurulmuştu ²⁸³. İzensiz olarak bir Polonya köyünü yağmalayanlar da atlarının kuyruğuna bağlanmış, ölünceye kadar sürüklenmişlerdi.

Kırım Giray, bu seferden dönüşünden bir ay sonra öldü. Onu, Eflâk voyvodasının casusu olan Rum hekim Siropulo ze-hirlemişti. Tott, han'ı bu hekime karşı uyarılmıştı ama gayreti sonuç vermemişti.

Artık ölümün iyice yaklaştığını anlayan Han, musiki çalınmasını emretti ve ilâhiler içinde uykuya dalar gibi ruhunu teslim etti.

Sadrazam, Han'ın Ölüm haberini, İstanbul'dan sonra ikinci konaklama yeri olan Silivri'de aldı. Şirinbeğlerin ve mirzaların isteğiyle, Selâmet Giray'm oğlu Devlet Giray Kırım Hanı ilân edildi. Fakat bu güçsüz bir handı. ²⁸⁴

Hotin'de Türklerin Başarısı

İmparatoriçe Katerina, sonbaharda ilân edilen savaşı ilkbaharda gereği gibi karşılayabilmek için kış boyunca hazırlanmıştı. Podolya'da, dokuz bini Kazak olmak üzere altmış bin kişilik bir ordu kuruldu, Aleksandr Mihayloviç Galiçin'in emrine verildi. İkinci ordu on bin Kazak ve yirmi bin Kalmuk'tan oluşuyordu ve Petro Aleksandroviç Romanzov'un emrine verilmişti. Bunların görevi, Özi (Dinyeper) nehrinden Azak denizine kadar olan Rus sınırlarını savunmak, Azak ve Tagan-ruk kalelerini inşa etmektir. Bu kaleler Prut ve Belgrad anlaşmalarına göre yıkılmış bulunuyordu. On-onbir bin kişiden oluşan üçüncü bir ordu ise Vaymarn'in kumandasına verilmişti ve Polonya Konfederasyonu'nu denetim altında tutacaktı.

General Medem, Zarizin'den Kabartay ve Kuban'a doğru ilerledi. General Tottleben, Erzurum ve Trabzon'a hücum etmek için Tiflis'e hareket

²⁸³ Tott'un, Han'ın ağzından söylediği «Tatarlar güzel sanatlara ve peygamber* kre saygı göstermesini öğrenmelidir» sözü aslında kendisine aittir.

²⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/417-421

etti. Ona, tekrar Ruslara katılan Karteli, Mingreli, Goril ve İmiretü Gürcü prensleri de emirlerindeki kuvvetlerle yardımcı olacaklardı. Öte yandan Karadağlılara para, silâh, cephane ve subay göndererek, Osmanlılara karşı savaşa girmeleri istendi.

Böylece, Osmanlı Devletine, ezici Rus kuvvetleriyle kuzeyden, doğudan ve batıdan saldırıacaklardı.

Osmanlı sadrazamı İstanbul'dan Tuna kıyısına hareket etmişti ve henüz yolda idi. Bu sırada Prens Galiçin, Hotin'i kuşatmak üzere Turla (Dinyeper) nehrini geçti. Hotin'i koruyan kuvvetlerin kumandanı Çeteci Yeğen Hasan²⁸⁵, Selanik mutasarrıfı Ahıskalı Hasan Paşa yirmi bin kişilik bir kuvvetle yardımına yetişmeseydi, belki kaleyi bırakmak zorunda kalacaktı.

Rumların paskalya bayramına rastlayan Pazar günü²⁸⁶ öğleden sonra general Olitz hücumu geçti. Fakat bir başarı sağlayamadı. Çünkü şimdi kaleyi koruyan Çeteci Hasan Paşa değil, Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Kahraman Paşa idi (19 Nisan - 30 Nisan 1769).

Hotin kalesinin yamakları²⁸⁷ isyan edip birinci paşayı öldürmüşler, kumandan olarak ikincisini seçmişlerdi. Ona, başanlarından ve yavuzluğundan dolayı «kahraman» diyorlardı²⁸⁸.

Bâb-ı Âli, Çeteci Yeğen Hasan Paşa'nın yerine Ahıskalı Hasan Paşa'yı tayin etmişti. Fakat, kaledekilerin desteğine güvenen Kahraman Paşa, vezirlik unvanı ile birlikte kumandanlığa kendisinin getirilmesini istedi. Cüretinin cezası uygun bir zamanda verilmek üzere bu isteği yerine getirildi.

Galiçin, Hotin'e saldırmasından üç gün sonra mağlup ola-rak geri çekildi ve tekrar Kalus'a döndü. Prens Porosorovski ise, Anadolulu birkaç bin süvari ile yardıma gelen Tekke mutasarrıfı Abaza (Mehmed) Paşa'yı²⁸⁹ Pruth'un gerisine süre-bilmişti. Ayrıca bir mikdar esir almış, elli deve ile bazı yük arabalarını, birkaç sancak ve çok sayıda silah ele geçirmişti. Bir Kazak albayı ve bir ataman, o kargaşalıkta, paşanın kumandanlık simgesi olan gümüş

²⁸⁵ Diez, Hasan'ın, hac kafilesinin öncü kuvvetlerinin kumandanı meşhur Çeteci Abdullah Paşa'nın yardımcısı olduğunu bilmediği için (s. 108), 'Çeteci' kelimesini yanlış olarak 'yeğen' (beau-frere) şeklinde tercüme ediyor. (Hammer de 'yeğen' kelimesini 'yardımcı*' kelimesi ile karıştırıyor. Çevirenin notu)

²⁸⁶ Saint - Petersburg jurnaline göre bu tarih 19 Nisan değil, 9 Nisan'dır.

²⁸⁷ 'Yamak' kelimesi 'el iççisi*' anlamına gelir, fakat 'haydamak' kelimesinden türediği söyleniyor ki, onun da mânâsı 'akıncı, çapulcu, haydut' demektir.

(Aslında -yamak» kelimesinin Osmanlı devlet teşkilatındaki anlamı, yeniçeri, topçu ve humbaracı ocaklarındaki asker adaylarıdır. Bunlar sınır kalelerini bekler ve fethedilen yerler kendilerine yurtluk olarak verilir. Ç. N.)

²⁸⁸ ButurHn'in yazılarında ve 1755'te Petersburg'ta yayımlanan «Türkiye İle Rus* ya Arasında Savaş. 1769 Harekâtı» adlı eserde, ona, «Kahraman» yerine «Karaman» demekle yanlışlığa düşüyorlar. O, Karaman valisi değil, Selanik valisi İdi ve adı da Hasan'dı. «Kahraman» sıfatı ona şeref unvanı olarak verilmişti.

²⁸⁹ Yukarıda, 12 numaralı dipnotunda belirttiğimiz kitapta, yanlış olarak 'Abaza' yerine "Aban*" deniyor.

asayı da alabilmişlerdi (24 Nisan - 5 Mayıs 1769).

Galiçin'in Hotin'de başarı sağlayamaması, yenilip Turla* nın ötesine çekilmesi, İstanbul'da büyük sevinç yarattı ve bu vesile ile padişaha gazi unvanı verildi. Bütün eyaletlerdeki imamlara emirnameler gönderilerek, Cuma hutbelerinde padişahın adına 'gazi' sıfatının ilâve edilmesi istendi. Bu kelime, bütün müslümanları kâfirlere karşı savaşa davet eden bir mânâyı da taşır, fakat yaygın mânası ile o, «imânın zaferini temin eden muzaffer hükümdar» demektir. Oysa bütün hükümdarların mühründe 'daima muzaffer' ibaresi de vardır. Bu, unvanın tabii bir sıfatı telâkki edilir. Batıların *semper Aıigu** tus' deyimine karşılıktır.

Sadrazam Edirne'de iken, ölen Kırım Ham'nın kethüdası Ömer Besim Efendi resmî yazılarında bazı uygunsuz cümleler kullandığı için bir hayli-sıkıntı vermiş, onun için de Bosna'dan Bihacz'a sürülmüştü. Üzerlerinde zehir bulunan karargâhtaki üç duklor da, Rusya hesabına ileri gelenleri zehirleme amacı güttükleri anlaşıldığından idam edilmişlerdi.

Sadrazamın teftiş ettiği düzenli birliklerde onbin yeniçeri, bin üçyüz cebeci, bir o kadar topçu ve sekiz yüz nakliyeci asker vardı²⁹⁰.

Edirne'deki mola sırasında, yeniçeri yazıcısı ve eski va-kanüvis Mehmed Subhi Efendi vefat etti. Mehmed Subhi, m. Ahmed'in hükümdarlığı ve İbrahim Paşanın sadrazamlığı sırasında vakanüvislik yapan Halil Fehmi Efendi'nin oğludur. Halil Fehmi, İstanbul'da yayınlanan bir ciltlik eserinde, selefleri Sâini ve Şakir Efendilerin tarih notlarını bir araya toplamıştı. Vâsif da. Hâkim, Çeşmizâde ve Murteza'nın tarihlerini derlemiştir. İstanbul ve Kahire'de iki cilt halinde yayınlanan Vâsif-m eserinin ilk bölümünde, Rusya savaşıdan Kaynarca barışına kadar geçen olaylar anlatılır. Bu bölüm, Osmanlı Devleti vakanüvisi Enveri²⁹¹ tarafından da özetlenmişti.

Mayıs başlarında sadrazam karargâhını Babadağ'dan Isakçı'-ya nakletti. Burada yirmi gün kalarak ihtiyaç duyulan savaş malzemelerini tamamlamaya çalıştı. Strateji konusunda hiç tecrübesi bulunmayan sadrazam, yani serdar-ı ekrem, nihayet ordunun ileri gelenlerini bir savaş meclisi halinde topladı ve onlara şöyle dedi: «Orduyu hangi noktaya sevkedelim? Benim seferle ülfetim (savaş tecrübem) yoktur. Harekâtın nasıl olacağını, devletimizin yararına en uygun hareketin ne olacağını siz tespit

²⁹⁰ Vâsif, c. II, s. 6.

²⁹¹ En veri. Bu eserin Xin. cildinde tamamlayıcı bilgiler vardır. Vâsif (C. I., s. 367 ve C- n, s. 3*te) onun özetinden söz etlerken, anektodtari ve resmî yazıları unuttuğunu söyleyerek kendisini methediyor. Avrupalı tarihçiler onun düşüncesine uymak zorunda değiller.

edeceksiniz. Düşündüklerinizi hiç tereddüt etmeden söyleyin ve beni aydınlatın!»

Onun bu bilgisizliği ve itirafı orada bulunanları şaşkına çevirdi. Hayâl kırıklığı içinde herkes birbirinin yüzüne baktı. Nihayet Başmuhasebeci Şehdî Osman Efendi söz alarak uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşmanın özeti şu idi: «Düşmanın Hotin saldırısı başarısızlıkla sonuçlandığına göre, yakında Ben-der tarafında görünmesi ihtimali daha fazladır».

Sadrazam «Yeter!» diye onun konuşmasını kesti ve herkesin konuşacağını söyledi. Bazıları Hotin'e, Özi ve Bender'e doğru hareket edilmesine taraftar olduklarını, bir hücum halinde buralarda daha başarılı karşı konulacağını söylediler. Bazıları da her şeyden önce Tuna'yı geçmelerini, sonra da duruma göre hareket edilmesini tavsiye ettiler.

Sadrazam da bu sonuncu görüşe katıldı. Bâb-ı Âli tercümanı da ona Hotin'e gidiş gelişte tercih edilecek güzergâhı gösteren bir muhtıra vermiş bulunuyordu²⁹².

Sadrazam Ve Potoçki Hantepes'tnde

Ordu, nehir gemileriyle tsakçı karşısında kurulan bir köprüden geçerek Tuna'yı aştı ve Kartal'a (Larga'ya) geldi. Dört gün sonra da Han tepesi'nde²⁹³ karargâh kurdu (1 Haziran 1789 - 26 Muharrem 1183).

Hantepesi'nin eski adı Ryabaya-Moghüa idi. Türkçe ismini, -Dördüncü Mehmed'in Kamanıçe seferinde buradaki yüksek tepeye karargâhını kurmasından alır. Pruth'un kıyısında Yaş şehrine beş, Hotin'e onbeş fersah (1 fersah - yaklaşık 5 km) uzaklıktadır. Dördüncü Mehmed bu tepenin iki tarafını kazdırarak depo yaptırmıştı.

Ordu Hantepesi'nde iken, Polonya Konfederasyonu elçisi olarak gelen Potoçki sadrazamı ziyaret etti. Potoçki Kiran hanına sığınmıştı ve o sırada Bender'de oturuyordu. Sadrazamın geldiğini öğrenince hemen ziyaret etmiş ve merasimle karşılanmıştı. Sonra da» kabul edildiği divanda, Polonya'nın hürriyeti ve bu hürriyeti korumak için harekete geçen sadrazama teşekkür

²⁹² Bâb-ı Âli'ye hitaben yazılmış buna benzer bir muhtıra Brognard'ın 1 Aralık 1768 tarihli raporuna eklidir. Bu yazı Fruth ile Dinyester (Turla) arasında yürünmesini, sonra Yaş ve Fala'dan geçilmesini tavsiye ediyor. Pruth kıyışım takip eden birinci yolda her tarafta batakhk, göl bulunduğunu, on fersah dal» kısa olan ikinci yolda ise bunların bulunmadığını bildiriyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/421-425

²⁹³ Vâsîf, n, s* 10. Resmî Efendi'ye göre ise 27 Muharrem.

için bir konuşma yapmıştı²⁹⁴. Sadrazam da ona uzun ve Vâsîf'in çok tuhaf bulduğu bir konuşma ile cevap verdi. Bu konuşmasında, konfederasyonu, ihmalinden ve dizginleri düşmana bırakmış olmasından dolayı suçlamış²⁹⁵, şöyle demişti: «...Bana gelince, ben, vazifemi müdrükim. Ne şimdi, ne yarın, ne yaz, ne kış, düşmanı bulunabileceği her yerde takip etmekten ve onu muzaffer kılıcımla yok etmekten vazgeçmeyeceğim. Ben, dünya dengesini elinde tutan, dünya hakimi şev-ketlû hükümdarımın damadıyım, oğlu da sayılırım. Onun serdarıyım ve bir başka o'yum. Ben bu seferimde İkinci İskender olacağım. Hareketim şimşekten daha hızlıdır. Dostluğunuz samimi ve kesin ise, devletinize bildiriniz ki bütün Polonyalılar ve seçilmiş olanlar, asla düşmana boyun eğmesin. Sana gelince, Polonya seraskeri tayin edilen Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı Turla'nın (Dinyester'in) ötesine kadar takip etmeye hazır ol!»

Sadrazam tekrar topladığı danışma meclisine aynı ihtiyatsızlıkla Bender'e gitmenin uygun olup olmayacağını sordu. Erzak kıtlığı ve her türlü haşarat orduyu çok rahatsız ediyordu. Resmi Ahmed Efendi'ye göre Bender'e gidilmesine asıl bu durum sebep oldu. Toplanan mecliste sadrazam, «Sen ne dersin defterdar?» diye sordu defterdara. O da, «Bize erzak gerektiğini düşünüyorum» diye cevap verdi. Yiyecek temin etmekle görevli Tahir Ağa²⁹⁶ birkaç yüz arabalık arpa tedarik etmişti. Bender'e doğru yürüyüşe geçildi ve Yassitepe'de karargâh kuruldu (9 Haziran 1769 - 4 Saf er 1183).

Burada da yiyecek az, haşarat ve özellikle sığır sineği ise Hantepeai'ndeki kadar çoktu. Açlık sıkıntısı çekmeye başlayan askerler her an isyan edecek durumda idiler. Bu yetmiyormuş gibi sadrazam hastaydı ve hekimler her gün ölümünü bekliyorlardı. Yüzlerdeki karamsarlığı gören sadrazam Mehmed Emin •Paşa, onları yatıştırmak için, »Korkmayın, benim adım Emin'dir²⁹⁷ (yani müjdelere getiren Cebrail'in adıdır), padişahımızın parlak yıldızı onu terketmeyecektir» diyordu.

Rusya'ya bağlı kalan Polonya'nın üzerine yürümek ve bu ülkeyi artık dost değil düşman telâkki etmek kararı, dörtlü bir fetva ile onaylandı ve bu

²⁹⁴ Güftar-ı garaib-i aigâr. (Vâsîf, H, s. 11).

²⁹⁵ Düşmenin inân-ı azimetini irim (Vâsîf, H, s. 11).

²⁹⁶ «Tahir» kelimesinin anlamı «temiz, şaftır. Resmî Efendi ona «Tahir nft tahlr» yani «temiz olmayan Tahir» diyor

²⁹⁷ «Ben mübşirim». ^Sadrazamın kendi admtın mânâsı ile ilgili olarak yaptığı bu kelime oyununu' Kez anlamadığı için onu yanlış yorumluyor- «Mübsir.İN mânâsı «iyi haber veren, müjde veren» demektir. Sadrazam «ben möbşirim» derken, «hükümdara ancak mutlu, sevindirici haber verebilirim» demek İstiyor.

fetva Altınıçok²⁹⁸ lakabı ile de tanınan kadı Abdullah Efendi tarafından okundu. Böylece Polonya topraklarına girmek ve halkını hâkimiyet altına almak kararı meşrulaştırıldı. Plân, Potoçki'ye ve karargâhta bulunan yabancı devletlerin diplomatlarına da bildirildi.

Potoçki, memleketine ihanet eden hainlerle çarpışmayı kabul ederek, konfederasyon adına, altmış bin kişiye yetecek zahireyi temin edeceğine söz verdi. Meclis dağıldıktan sonra Po-toçki başka bir yazı daha sundu ama bunun okunmasına, konusu bakımından o anda gerek yoktu ve başka bir zamana bırakıldı.

Meclisin dağılmasından sonra, babası tarafından Anbarlar Muhafızı yapılan Kırım Hanı'nın oğlu Kaplan Girayzâdefye samur kürk giydirildi, yukarıda sözünü ettiğimiz fetvaları okuyan kadı da Anadolu kazaskeri oldu,

Bâb-ı Âli'nin Polonya seferi için yayınladığı beyanname, İstanbul'da bulunan bütün yabancı elçilere dağıtıldı²⁹⁹ Bender defterdarı Ahmed Paşa, orduya yeterli erzakı temin edemediği için görevden alındı ve hapsedildi³⁰⁰. Osmanlı Devle-ti'nin en seçkin vezirlerinden biri olan ve Anadolu'da birçok karişıklığı yatıştıran Sarızade Mehmed Paşa, Bender muhafızı iken ölmüştü. Onun yerine Kel Ahmed Paşa'nın oğlu El-hac Ali Paşa tâyin edildi.

Sadrazam, o sırada Kavşan'da bulunan Kırım Hanı'nı, Boğ-dan'a serasker olacak kumandanı tespit için görüşmek üzere çağırırdı (19 Temmuz 1769 - 5 Rebiülevvel 1183).

Bütün bunlar olurken, Rusların Turla'yı (Dinyesterl) tekrar geçtikleri ve Bukovina ormanını dolandıkları öğrenildi. Daha önce feldmareşal Münç de ormanı dolaşıp Zernoviç yoluyla Hotin'e gelmiş ve burasını kuşatmıştı, şimdi aynı yol takip edilmiş oluyordu.

Sadrazamın kethüdası Fevzi Süleyman Efendi Kavşan'daki Kırım hanına gönderildi ve ondan Hotin'e yardım etmesi istendi. Han, Yeni Sırbistan'daki Elizabetgrad'a, nureddin (yani kalgaydan sonra gelen ikinci veliaht) ise Hotin'e yürüyecekti. Han, Hantepesi yakınındaki depoların savunmasının kendisine bırakılmasını ve Rusların herhangi bir saldırısına karşı Yaş şehrinin korunmasını isteyerek kethüdayı geri gönderdi. Kendisi de Hotin'e gitmek üzere Kavşan'dan ayrıldı.

Hotin kumandanlığı «başbuğ» unvanı ile Moldovancı AU Paşa'ya verildi.

²⁹⁸ Tam olarak -Allmcıktır (Vâsıf, II, s. 56).

²⁹⁹ Kitabın aslında, «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, Osmanlı Devleti'nin Polonya seferi ile ilgili olarak yayınladığı ve elçilere dağıttığı 'beyannamenin talyancası yer alıyor.

³⁰⁰ Her gün yüz yirmi beş kilo (?) arpa (rakamın bir sıfırı unutulmuş olsa gerek), altı bin dokuz yüz çuval un. dört yüz bin kilo peksimet (Vasıf, II, s. 17).

Sadrazam ona beş bin duka altını ile hak eden askere dağıtılmak üzere nişanlar da göndermişti. On bin kuruş da Abaza Mehmed Paşa'ya göndermiş, Moldovancı'dan olduğu gibi ondan da bütün harekâtı Han'la birlikte yürütmesini istemişti. Abaza Mehmed Paşa Ben d er muhafızlığına, Kel Ahmed Paşa'nın oğlu ise Yeni Sırbistan seraskerliğine getirildi ve kendisine onbin kuruş verildi. Sadrazam bu görev taksiminden sonra tekrar Hantepesi'ne çekildi.

Türk süvari birliği Rus süvarisinin toplu gelişini kazıklı engeller kurarak dağıtmak istedi ama bundan pek sonuç alınamadı, öte yandan Hân, yirmibeş bin kişilik ordusu ile Prens Prosorovski'nin kuvvetlerine saldırdı. Fakat onun saldırısı da ancak Hotin kuşatmasını kaldırtacak kadar etkili olabildi (26 Temmuz 1769 - 22 Rebiülevvel 1183). Bu sırada Hotin başbuğu Moldovancı Mehmed Paşa, Maraş Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Bey, otuz bin kişilik .bir kuvvetle Han'ın ordusuna katıldılar.

Prens Galiçin, Prens Prosorovski ve General Rennenkamp'-ın kumandasında genel bir saldırıya geçmek için bütün kuvvetlerini müstahkem mevkiinde topladı. Serasker de karargahını Prosorovski'nin terkettiği yere kurduğu için olup bitenleri takip edebiliyordu (26 Temmuz - 13 Ağustos 1769). Kuvvetlerini toplayan Galiçin savaşa savaşa geri çekildi (13 Ağustos 1769).

Sadrazamın Hantepesi'ne ulaştığı gün, Hotin muhafıza Kahraman Paşa da saygılarını sunmak için buraya geldi. İyi bir kabul göreceğini, Rusların mağlup olarak çekilmesinin yaratacağı iyimserlik havasının, Hotin muhafızlığını ve vezir rütbesini nasıl bir emrivaki ile aldığını unutturacağını sanıyordu. Fakat öyle olmadı. Sadrazamın subayları tarafından sımsıkı yakalandı. Efendisini kurtarmak isteyen paşanın imrahoru tabancasını çekerek saldırınlardan peşkircibaîni öldürdü. Ama subaylar onu da sımsıkı yakaladılar ve binlerce hançer darbesiyle ikisini de öldürdüler.

Kahraman Paşa'nın mallarına el koyması için gönderilen görevli bu işi yaparken, her taraftan öldürülen paşanın zuimü-no uğrayanların şikâyetleri duyuldu. Bunlar paralarının ve mallarının zorla alındığını söylüyorlardı. Sadrazam zorla alman mal ve paraların iadesini emretti ve bu emir yerine getirildi.³⁰¹

³⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/425-429

Sadrazamın, Boğdan Voyvodasının Ve Bâb-ı Âli Tercümanının İdamı

Ali Hekimzâde'nin sadrazamlığı sırasında Enderun çuhadarı olan, Sivas'ta âsî ve eşkiyanın sindirilmesinde önemli rol oynayan Abaza Mehmed Paşa, üç tuğlu vezir rütbesiyle Hotin seraskeri tâyin odildi. Hümâyün imrahoru Mustafa Bey, karargâha verilmek üzere getirdiği parayı teslim ettikten sonra sadaret kethüdası tâyin edildiğini gösteren emr-i hümâyunu gösterdi. Ahıska'da bir kütüphane ve bir cami yaptıran meşhur Ahmed Paşa'nın oğlu ve Hotin muhafızı Ah işkalı Hasan Paşa, Rusların şehri son kuşatması sırasında bir gülle isabetiyle ölmüştü. Çelik Paşa'nın hazinedarı Ali Paşa'nın kumandasındaki kuvvetler Kanlı Köprü mevkiinde bir Rus hafif süvari müfrezesini kılıçtan geçirerek Hasan Paşa'nın intikamını almıştı. Şimdi, Kırım Hanı'nın, serasker Mehmed Paşa'nın, Başbuğ Moldovancı'nın, Abaza Mehmed Paşa ve Canikli AU Bey'in birleşen kuvvetleri Rusları bozguna uğratmış, Hotin'i kurtarmışlardı. Ama bunlar ve diğer paşalar İstanbul'a sadrazamın kabiliyetsizliği-ni, Hotin'in kurtarılmasında en büyük payı olan Moldovancı Ali Paşa'yı kıskanıp istiskal ettiğini bildirmişlerdi. Ayrıca, bugüne kadar elde edilen başarının az oluşundan, Ruslara satılmış Bâb-ı Âli tercümanını ve eski Boğdan voyvodası Galimaki'-yi de sorumlu tutuyorlardı. Bunların ihanetleri anlaşılınca kafaları vuruldu.

Bu sırada padişahın ikinci imrahoru ve Kel Ahmed Paşa'nın oğlu Fevzi Bey karargâha geldi. Üzerinde vezirin azledildiğini ve Dimetoka'ya sürülmesini bildiren bir emr-i hümâyün vardı. Fevzi Bey, yazıcısının ve başimrahorun refakatinde, Kâh-yabey'in (Sadaret kethüdasının) çadırına indi, sadrazama emri okudu. Bunun üzerine sadrazam Diraetoka'ya sürülmek üzere Edirne'ye götürüldü ve orada idam edildi (12 Ağustos 1769 - 9 Rebiülevvel 1183).

Sadrazamın kesik buşt bir gümüş tepsiye konarak sarayın önünde teşhir edildi. Kesik başın üzerinde şöyle bir yazı bulunuyordu : «Bu baş, kibri yüzünden düşmana saldırmayan, gidip gelmelerle vakit kaybeden, ordunun yiyeceklerini çalan, Ho-tin önünde, ihtiyacı olduğu halde Kırım Hanı'nın yardımını reddeden, başı vurulmuş Bâb-ı Âli tercümanına aşın derecede itimad eden ve lâyıık olduğu cezaya çarptırılan, eski sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın başıdır.»³⁰²,

³⁰² Diez. Mehmed Emin Paşa'nın Leipzig Kütüphanesi'nde bir benzeri bulunan tılsımlı bir gömleği olduğunu da

Boğdan voyvodasının kesik başı, cesedinin yanına ve ayakları arasına konmuştu; üzerinde şu yazı vardı:

«Bu baş, iaşe temini için gönderilen yüz kese parayı zimmetine geçiren ve devlete ihanet eden Bağdan voyvodası Gligo-ri Kalimakfnin başıdır».

Bâb-ı Ali tercümanının kesik başı cesedinin arkasına konmuştu ve yanında şunlar yazılı idi ;

«Bu İfişe-i habis, tercüman ve reâyâ Nikoia Drako'ya aittir, Boğdan voyvodası ile gizli tertipler kurduğu ve ihanet ettiği için kesilmiştir-.

Uzun zamandan beri hiçbir idam olayı sadrazamın, voyvodanın ve Bâb-ı Âli tercümanının idamları kadar halkı heyecan-landırmamıştı. Bu heyecanı korkunç şekilde arttıran yukarıda naklettiğimiz yazılar olmuştur.

Sadrazam Mehmed Emin Paşa, sadrazamların hayatını anlatan tezkirelerde de, Osmanlı Devleti Tarihi'nde de, «Hülâsa-tü'l İtibar» adlı eserinde olduğu kadar acı bir şekilde kınanmamış, aşağılanmamıştır. Devletin vakanüvisleri ve yabancı elcilerin raporları da onun savaş sanatında tamamen tecrübesiz olduğunu, savaşın başında kendisine teslim edilen yirmibeş milyon kuruş gibi muazzam bir parayı, ihtiyaçların karşılanması için gereken yerlere göndereceğine, kendine ait on milyon kuruşla birlikte kasalarda saklamak gibi affedilmez bir hata işlediğini yazmaktadırlar.

Emin Mehmed Paşa'nın muazzam serveti ona babası Yusuf Efen d i'd en kalmıştı. Babası ile beş defa Mekke ve Hindistan'a seyahat etmişti ³⁰³. Hindistan seyahati Osmanlı elçisi Salih Efendi'njn ölümünden sonra olmuş ³⁰⁴, Hint hükümdar ve temsilcilerinin Türk padişahına verdikleri cevabı o getirmiş, bu vesileyle oğluna devlet kapısında bir iş temin etmişti. Çok güzel bir hat ve çok güzel bir üslûpla yazılan dilekçesi işe alınmasını kolaylaştırmıştı. Prens Şahsultan'la evlenmesi de zor olmamıştı ama,

yazıyor. Bu gömleklerden ikisinin üzerindeki yazılar edebiyat yıllıklarında ve Osmanlıların T, Viyana kuşatmasının üçüncü jübilesinde yayınlanmıştı. Ferari, Notizie istoriche, s- 116'da Yaradın savaşında ele geçirilen böyle bir gömleği tarif ediyor.

³⁰³ Vâsıf, ise para karışınca ilmi araştırmaların unutulduğunu anlatan bir Arap vecizesini tekrarlıyor : «İnsanın akli maddi zenginliklere takılınca kârdan başka bir şey düşünmez.»

Daha yukarıda işe şu vecizeyi söylüyor :

İz& lem yekun avnn miu'attabl li'i-fetâ Fe evvelit mâ yecetuallahn içtlaâdebu

Yani :

Bir gence Allah yardım etmezse.

Kendi kuvveti ancak yıkımına sebep olur.

Bilgisiyle ilgili olarak da şöyle diyor :

El-ilmn U'n-nefsi nurun, testedffll biat Ale'l hakaiki misle nâr'lt-aynl.

Yani:

İlim, akli gerçeğe götüren bir rehberdir. O, göz nuru gibi etrafı aydınlatır.

³⁰⁴ Orenabad'da öldü (Vâsıf, II, s. 45).

bunun sebebi daha çok son derece yakışıklı olmasıydı. Onun Hayalin Gül Bahçesi ³⁰⁵ adlı eseri hem nesir, hem şiir yazmadaki üstün kabiliyetini göstermeye yeter. Hayat hikâyesini yazan tezkireci Cavit, onu, tarihte yalnız gelip gitmeleri, idarenin bir parçası gibi devlet hizmetine girmeleri ve ayrılmaları yazılan sıradan vezirlerin çok üstünde tutar.

Padişaha damad olacak kadar onun güvenini kazanan Mehmed Emin Paşa, savaş konusunda bilgisizliğinin ve paraya düşkünlüğünün kurbanı olmuştur. Zaten savaş konusunda bilgisizliğini kendisi de kabul ediyordu. Bu kusurunu savaş meclisinde apaçık itiraf etmekle kalmamış, bütün başarısız sadrazamların akibetine uğramadan, birkaç defa bu makamdan ayrılmayı, yerine başkasının tâyin edilmesini istemişti ³⁰⁶.

Ölenler Ve Yeni Tâyinler

O yıl ölen meşhurlar listesine, ölümü kanlı olmayan masum bir meşhuru da ilâve etmeliyiz. Bu, Mihrimah Sultan'dır. O zaman henüz onyediy yaşındaydı ve çiçek hastalığına yakalanmıştı. Bu hastalık yirmi yıl kadar önce yine saraydan çıkmıştı ama, oradan İngiltere'ye geçmiş ve bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Bu güzel lâleyi, Lâleli Camii yakınındaki mezarlıkta toprağa verdiler (21 Şubat 1769).

Su işleri müfettişi Altıncık ³⁰⁷ Mehmed Ağa'nın oğlu olan ve Anadolu kazaskerliğine daha yeni tâyin edilen Abdullah Efendi de o günlerde öldü. Nesir ve nâzım yazılarıyla ve büyük bir ilim adamı olarak isim yapmıştı. Beydavi'nin Kur'an tefsirine şerh yazmış, Abdi ³⁰⁸ mahlasını taşıyan birçok şiir bırakmıştır, İstanbul'a gönderilen bir rapora göre, ölümüne ordu hekimi Ahmed Efendi'nin cahilliği sebep olmuştur. Ahmed Efendi hemen görevden alındı ve yerine başkası tâyin edildi ³⁰⁹. ölen kazaskerin yerine ise şair ve müderris defter emîni Süleyman Bey getirildi. Bunun ölümü de, yeni

³⁰⁵ Aslı : Gülşen-i Hayal

³⁰⁶ Vâsif bu konuyu anlatırken Arapça bir mısraı tekrarlıyor ki, bu, Horace'ın mısraı ile tamamen aynı anlamı taşıyor :

Horace : Mors et fageem prrseqnitur rlnun.

Arapça mısra :

Ve men km yeraut bl's-seyfî, mâte bt gayrini Tenevveti'l-esbâbit ve'l mavta vâhidon.

Yani: Kılıçla ölmeyen başka bir şekilde ölür, Ölüm birdir ama ölüm çeşidi pek çoktur.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/429-432

³⁰⁷ Altıncık, Kiiçok altın dernektir; fakat halk dilinde «Altını çok. şeklini almıştır. Benim zamanımda, Fransa'nın Bağdad Konsoloslüğümde görevli Ma-Uvoİre (Malivuar)'a da Türkler hep «Malı var», yani zengin diyorlardı,

³⁰⁸ Vâsif, c. II, s. 37'de HoUn zaferine tarih düşüren mısraını tekrarlıyor.

³⁰⁹ Gurkzâde Hasan Efendi tâyin edildi. Vâsif, II, s 49.

sadrazamın sadaret mektupçusu Fevzi Süleyman Efendi'yi azlettiği güne rastlar.

Süleyman Bey, tıpkı ünlü Arap şairi Caiz gibi, iğneleyici bir üslûp kullanırdı. Birçok gazeli vardır ki bunlardan biri, devletin vakanüvisine göre, kafiye zarureti için en güç kelimelerin bulunup kullanılmış olmasıyla ünlüdür³¹⁰.

Varadin savaşında ölen Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın ar* kadaşı ünlü Kel Ahmed Paşa'nın oğlu olan Bender muhafızı Kel Ahmedzâde El-Hac Ali Paşa da o günlerde vefat etti. Sarayda yetişmiş, Üçüncü Osman zamanında imrahor olmuştu. Üçüncü Mustafa ise onu çok sevdiği yeğeni Nurhanun Sultan'-la evlendirmiş ti. Rumeli valisi iken gözden düşerek İstanko'ya sürülmüş, daha sonra İçel ve nihayet Cidde valiliklerinde bulunmuştur.

Cidde valisi iken, Mekke şerifi ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden, padişahın izni olmadan çekilmişti. Oradan Adana'ya, Aydın'a tâyin edilmiş, Anadolu'da firari ve âsi levend-leri ortadan kaldırmış veya sindirmişti. Sadrazam Bahir Mustafa Paşa onu Diyarbekir'e göndermiş, buradan Halep valiliğine getirilmiş ve sonra İçel'e geçmişti. Sivas valisi bulunduğu sırada Rusya'ya savaş ilân edilince Yeni Sırbistan'a serasker tâyin edilmiş, sonra Bender muhafızı olmuştu. Çok yakışıklı, zeki, âlim, dürüst ve cömert bir insandı. Yönetici olarak bulunduğu her yerde dürüstlüğü ve hakseverliği ile ün yapmıştı. Onun şatafatlı maiyetine bütün meslekdaşları gıpta ederdi. Devlet vakanüvisi Vâsif üç yıl onun yanında çalışmış, birlikte sık sık İranlı Urfi'nin Farsça, Harirî'nin Arapça şiirlerini okumuşlardı. Bu da onun İran ve Arap şaheserlerini okuyup anladığını gösteriyordu.

Kel Ahmedzâde Ali Paşa'nın naşı, Bender'de, vezirler mezarlığına gömüldü.³¹¹

Moldovancı'nın Sadareti

Emin Mehmed Paşa'dan sonra sadrazamlığa Moldovancı Ali Paşa getirildi. Avrupalı tarihçiler bugüne kadar Moldovancı lâkabını 'Moldavyalı, Boğdanlı1 şeklinde anlamışlardır. Eski ve yeni paşalar, daha çok savaştıkları

³¹⁰ Gazeli şöyle başlıyor :

Hûm etti kamettim ol çin-ebri gösterişçikler İtab eyler yüzünden vecbl ihsana giriştikler.

Yani:

Mağrur kadınların cilveleri belimi büktü.

Beni böyle gören asık suratlı kadınlar dalkavuklukla itham ediyor

³¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/432-433

ve zafer kazandıkları bölgenin adıyla anılırlar. Moldovancı veya Moldovanî ismi de gerçekten Moldovya ile ilgilidir, fakat buradaki anlamı «Moldavyalı esirler tüccarı» demektir. Ona Üçüncü Osman zamanında verilen bu lâkap pek şerefli sayılmaz. Üçüncü Osman zamanında henüz bostancı iken, büyük yollarda soygun yapan haydutların peşine gönderilmişti. Bu seferde Moldavyalı fahişe kadınları ve çocuklarını sattığı için ona, orada kadın tüccarlarına verilen 'moldovancı* lâkabını takmışlardı. Basit bir bostancı iken karakullukçuluğa ve bostancıbaşıliğe yükselmişti. Daha sonra vezir, Rumeli valisi ve aynı zamanda Aydın muhassıh oldu.

Ali Paşa, selefi tarafından Boğdan Başbuğu tâyin edildiği zaman durumu işte böyleydi. Hotin'de başarılı olunca, Mehmed Emin Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi.

Prens Galiçin'in Turla nehrinin ötesine çekilmesi ordunun cesaretini daha da arttırmıştı. Bundan yararlanmak isteyen Moldovancı, Hotin surları dibinde karargâh kuran orduyu Po-dolya'ya kadar ilerletmek istedi ve bu amaçla kale toplarının korunması altında Turla (Dinyester) üzerine bir köprü yaptırdı. Öbür tarafa geçen dört bin kişilik Türk askeri Galiçin ordusunun hücumuna uğrayınca çekilmek zorunda kaldı (23 Ağustos - 2 Eylül 1769).

Ruslar köprüyü yıkmak teşebbüsünde başarılı olamadılar. Köprünün üzerine geceleyin bir sandık barut, onun üzerine de bir yığın tutuşturucu koymuşlardı. Barutu tutuşturup köprüyü uçuracaklardı. Fakat cesur ve kararlı bir grup Türk askeri, barut sandığını oradan çekip uzaklaştırdılar. Bu askerlere birer başarı nişanı verildi.³¹²

Hotin'in Düşmesi

Yedi gün sonra, sadrazam, Hantepesi'nden gelen takviye kuvvetlerle seksen bin kişiye yükselen ordusunun büyük kısmını köprüden geçirdi ve beş koldan Ruslara hücum etti. Ruslar, Türklerin Anadolu, Diyarbakir ve Rumeli paşalarının kumandasında üç koldan, Kırım Ham'nın Kamanıçe yönünden, sadrazamın da orman tarafından saldırıya geçtiklerini gördüler.

İlk saldırıda Türkler sekiz yüz düşman askerini öldürdü, dört Tabya, altı top, mühimmat dolu iki sandık ele geçirdiler. Fakat Hotin üzerine ve Moldovancı'nın birliklerine karşı hücumu geçen Rus generali Türk

³¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/434

kuvvetlerini püskürtebildi (9 Eylül 1769 - 8 Cemazielevvel 1183).

Sadrazam, oniki bin dalkılıç³¹³ askeriyle³¹⁴ veya cesur fedailerle³¹⁵, üçüncü defa nehri geçti. Fakat geceleyin kabaran nehrin dalgaları köprüyü yıktı (17 Eylül 1769 - 16 Cemazielevvel 1183).

Osmanlı askerleri köprünün yıkılması yüzünden yardım alamayınca bozguna uğradılar. Bazıları düşman kılıcıyla, bazıları da dalgalarda boğularak can verdiler. Bir kısmı dağılmış, çok az bir kısmı da yüzerek beri tarafa geçebilmişti. Devlet va-kanüvisi bu olayı şöyle özetliyor: «Birçok imansız cehennem ateşinde yanarken, gerçek iman sahiplerinin bir kısmı da şe-hadet şerbetini içtiler». Şehitler arasında yeniçeri kul kâhyası ile turnacıbaşı da bulunuyordu.

Bu bozgun Hotin karargâhında paniğe yol açtı. Bir avuç insanla kaldığını gören Abaza Paşa da çekilmeye mecbur oldu.

Bunun üzerine Ruslar Hotin'i işgal ettiler (18 Eylül 1769 - 17 Cemazielevvel 1183)³¹⁶,

Osmanlı Devleti'nin Polonya tarafından en kuzeyde bulunan kalesine Rusların girişinden iki gün sonra, sadrazam, geriye doğru çekilmeye devam eden ordusunu takip etmek zorunda kaldı ve Hantepesi'nin yolunu tuttu³¹⁷ (21 Eylül 1769 -20 Cemazielevvel 1183).

İdam edilen önceki sadrazamla aynı adı taşıyan îmrahor Mehmed Emin Paşa, Han tepesi'ne Kırım hanı ve sadrazamla aynı zamanda geldi. Yanında, Turla nehrinin ilk iki geçilişi sırasında yararlılık gösterenlere dağıtılmak üzere bazı ödüller getiriyordu.

Sadrazam, eski karargâhına gelişinden bir gün sonra bir savaş meclisi topladı. Bu toplantıda Kırım Hanı Hotin'in düşmesini karşı gelmez bir kader olarak nitelendirdi ki sadrazam da bu görüşü paylaştı.

³¹³ Vâsîf, n, s. 39. Buturljn Rusların kaybını açıklamıyor. Türklerin kaybını ise üç bin kigi olarak gösteriyor (Essais de Geographie, s. 177'de. bu harekâtle ilgili bir bölüm var). Caussin do Perceval'in, 1822'de Paris'te yayınlanan «Türklerin Ruslarla Savaşı Hakkında Bilgiler, adlı eserinde, Vâsîf tarafından bildirilen hemen hemen bütün tarihler yanlış alınmış. Meselâ 54. sayfada, 8 Cemazielevvel 9 Eylül olarak aktarılması gerekirken 28 Ağustos denilmiş; s. 55'te 16 Cemazielevvel 17 Eylül olması gerekirken 5 Eylül denmiş; s. 58'de 20 Cemazielevvel (21 Eylül) 9 Eylül olarak gösterilmiş; s. 61'de, 2 Ekim olması gereken 1 Cemazielahir 20 Eylül, s. 55'te 9 Kasım olması gereken 10 Receb 24 Eylül ve s. 72'de 12 Aralık olması gereken 13 Şaban, 1 Aralık olarak gösterilmiş.

³¹⁴ Vâsîf, n, s. 39. Buturün ise 'dokuz bin dalkılıç, diyor ve üç bin eksik gösteriyor. Burada Balkan deyimini de Rus bataryalarının işgal ettiği yüksek tepeler için kullanıyor.

³¹⁵ «<Dalkılıç>, dal gibi ince kılıç, çok kullanışlı kılıç, demektir- Tabam ince olana da «daltaban» (yani çok yürüdüğü için aşınıp incelmış taban) diyorlar.

³¹⁶ Bu tarih Resmî Ahmet Efendi tarafından yanlış verilmiştir. «27 Cemazielevvel değil, 17 Cemazielevvel olması gerekir». Diez, Rus bültenlerindeki tarihlerle karşılaştırma yapıyordu bunu farkedirdi. Ama o yahu Türk belgelerine bakmıştır.

³¹⁷ «1773'te Rusya ile Türkiye Savaşı» adlı eser. 18 Eylül'de yapılan savaşın plânı burada 156. sayfada, Hotin savaşının plânı ise 165. sayfadadır.

Boğdan'ı korumakla görevli olan ve o sırada Soroka'da bulunan Abaza Mehmed Paşa'ya bin kişilik bir takviye gönderildi. Moghila (Kartal) çayının korunması Bender kolağasına, Isakçı'ya sevkedilen topçu parkının korunması ise Anadolu valisi Feyzullah Paşa'ya verildi. Karamanbeylerbeyi de kuvvetlerini Abaza Paşa'nın kuvvetleriyle birleştirecek ve Boğdan'ı savunacaktı. Abaza Paşa ve Eflâk voyvodasına, düşmanla gizli tertiplere giren bütün reayanın tespit ve cezalandırma görevi de verildi (2 Eylül 1769 - 1 Cemazievvel 1183).

Bundan sonra sadrazam İsakçı'ya hareket etti. Askerin maaşını dağıtmak ve top bataryalarının nakline nezaret etmek için dört gün Lopošta'da kaldı. Canik muhassılı Ali Beyi, birlikleriyle birlikte Pruth kıyısında bıraktı. Ali Bey burada Boğdan ordusundan kaçanları durduracaktı. Yiyecek kıtlığı ve soğukların artması yüzünden Boğdan ordusu kalabalık gruplar halinde Tuna kıyılarına çekiliyordu.

Ordu İsakçı'ya perişan, darmadağın bir durumda geldi. Son bozguna hataları büyük olan Rumeli ve Anadolu valilerinin tuğları alındı. Böylece asker ve halk arasındaki homurdanmalar biraz yatıştırıldı ama, Yaş ve Kalas şehrinde Ruslar karşısında serasker Mehmed Paşa ve hazinedar Ali Paşa'ya üç tuğlu paşa unvanı verildiği öğrenilince tekrar hoşnutsuzluk başladı.

öte yandan, Rus ordusunda Galiç'in de azledilmiş ve yerine Rus ordularının başkumandanı olarak Romanzov getirilmişti. Ona Yaş şehrinde imparatoriçe adına 'boyar'lık unvanı (yani asalet unvanı) da verildi. Bu unvanlar, Ermenistan'da, Grozni'de, Çerkezistan'da, Kabartay'da ve Küçük Abaza'da başarı kazanan general Totleben ile general Medem'e de ³¹⁸ tevcih edilmişti.

General Stoffeln'in gönderdiği albay Fabris, Kalas'ta Boğdan voyvodası Konstantin Mavrokordato (Maurocordato) *yu esir aldı ve voyvoda bir süre sonra Yaş şehrinde öldü. Ardiş başrahibinin rehberlik yaptığı ve general rütbesine yükselen Karasin, sadece dört yüz askerle voyvoda Greguar Ghika'nın bulunduğu yere gitti, tki gün saklanan Greguar Ghika sonra yakalandı ve hapsedildi. Ruslar şehri yağmaladılar, burada bulunan bütün Türkleri katlettiler. Karasin'e rehberlik eden baş-rahip şehre, boynunda bir Rus madalyası, iki elinde iki tabanca ile girdi. Bundan az sonra da bütün Bükreş, Rusların 4leri! İleri!» ³¹⁹ naralanıyla yankılandı. ³²⁰

³¹⁸ «Rusya, Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Bugünkü Savaş» adlı eser (Frankfurt ve Leipzig, 1771. Otuzuncu bölüm, 4, V, s> 65).

³¹⁹ Stupay! Stupay! (Eflâk Tarihi, Engel, H, s. 29).

Moldovancı'nın Azlî Ve Hail Paşamın Sadrazam Oluşu

Bu olaylar karşısında şeyhülislâm bir fetva yayınlayarak, düşmanla işbirliği yapan bütün Boğdanlı ve Eflâklilerin idamlarının, mallarına el konmasının, kadın ve çocuklarının da esir alınmalarının hak olduğunu ilân etti³²¹. Osmanlı vakanüvisi'nin söylediğine göre bu fetva, Eflâklı ve Boğdanlıların Ruslarla daha sıkı işbirliği yapmalarından başka bir işe yaramamıştır. Boğdanlılar prensliğin alâmetlerini Ruslara vermişler, imparatoriçeye sadakat yemini etmişler, Saint-Petersburg'a (Rus başkentine) temsilciler göndermişlerdir. General Bauer ise ülkenin yeni bir kadastrosunu yapmıştır³²².

Sadrazam, kışlamak üzere îsakçı'dan ayrılıp Babadağ'a gitti. Burada, Kelpaşazâde Ali Paşa'nın ölümünden sonra, sadaret kethüdası yazıcı İbrahimpaşazâde Mustafa Bey Bender valisi tayin edildi (9 Kasım 1769 - 10 Receb 1183). Sadaret kethüdalığına da, çok iyi tanıdığımız Resmî Ahmet Efendi getirildi (21 Kasım 1769 - 22 Receb 1183).

İsakçı'da erzak temini ile görevli Dağıstanlı Ali Bey, sadrazamın İsmail şehriden harekete* ettirdiği İşkodrah Mustafa Bey kuvvetlerinin yardımı ile, karşılaştığı Rus kuvvetleriyle yaptığı bir çarpışmada, İbrail muhafızı Abdi Paşa'nın yardım kuvvetleri yetişmeden galip geldi ve Rus konvoyunu dağıttı. Abdi Bey Kalas yakınlarında düşmanla savaşırken, Ali Bey şehre girdi. Ruslar kaçmak zorunda kaldılar, fakat kaçarken şehri yaktılar. Bu başarıdan dolayı Abdi Paşa Boğdan seraskeri tayin edildi. Kendisine yirmibeş bin kuruşla, emrindeki subay ve erlere dağıtılmak üzere çok sayıda yararlılık nişanı gönderildi. Kethüdası beylerbeyliğine, yazıcısı ise divan-ı hümayun hocalığına terfi ettirildi.

Fakat, sadrazam Moldovancı Ali Paşa bu makama gelişinden dört ay sonra azledildi (12 Aralık 1769 - 13 Şaban 1183).

Moldovancı Ali Paşa'dan sonra sadrazamlığa Halil Paşa getirildi. Yeni sadrazam Halil Paşa, Belgrad anlaşmasını imzalayan sadrazam İvaz Mehmed Paşa'nın oğludur ve bu meşhur anlaşmadan oniki yıl önce dünyaya

³²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/434-437

³²¹ Vâsîf, İT, s. 50. Thugut'un raporunda tarih olarak 4 Aralık 1769 görülüyor. Prens "Kaunitz, Thugut'un böyle bir fetva çıkarıldığını bildiren ilk haberine inanmamıştı- Thugut ikinci bir raporla bunu doğruladı. Bu fetvayı vakanüvis Vâsîf da belirtiyor. Ayrıca Dürrişâde'nin H. 1237'de İstanbul'da yayınlanan fetvalar külliyyatında Polonya'ya karşı çıkarılan bu fetva da yer alıyor ve bunda Poniatowski'den «Kırata bed faal. diye söz ediliyor.

³²² «Engel, Eflak Tarihi, n. s. 30* ve «Eflâk Savaşı Tarihi, s. 71». Fetvalar, müteakip bölümde, s. 74'de.

gelmiştir, iş tecrübesi, askerlik kabiliyeti ve önemli sayılacak hiçbir Özelliği yoktu. Babasının nüfuzu ve padişahın lûtfu ile saray hizmetine girmiş, önce ikinci imrahor, sonra birinci imrahor, çavuşbaşı, sadaret kethüdası vekili olmuştur. Rumeli valisi ve Hotin seraskeri iken selefi Moldovancı taraf nidan Hotin'den alınmış³²³, Filibe'de oturmağa memur edilmişti.

Halil Paşa'nın sadrazamlığa gelişi ile, yüksek dereceli memurlar arasmada birçok değişiklik oldu. Bunların en önemlilerinden biri sadaret kethüdası Resmî Ahmet Efendi'nin azlidir ki, bu görevde henüz altı haftadan beri bulunuyordu. Diğer iki önemli olay ise Kırım Hanı Devlet Giray ile Çavuşbaşı Yesrî Ahmet Efendi'nin azilleridir.

Devlet Giray Han, hanlık tahtına geldiğinden beri, gerek mücevherlerle süslü silahlar olarak, gerekse para olarak, altı bin kese, yani üç milyon kuruş almıştı. Bunca büyük ödüllere rağmen kendisinden beklenen hizmeti verememişti. Tarla nehrinin taşması sırasında yalnız onun kumandasındaki askerlerin geçişi için yardım edilmiş, diğerlerine yardım edilemediği için boğularak ölmüşlerdi. Daha sonra Moldovancı çekilmek zorunda kalınca da, han, Boğdan ve Eflâk'in Ruslar tarafından istilâsına karşı koyamamış, yardım edememişti. Onun bu başarısızlığını ve davranışını öğrenen padişah, hanlık makamına Selim Giray'ın oğlu Kaplan Giray'ı getirdi. Kaplan Giray hanların askerî merkezi olan Bucak bölgesindeki Kavşan'a gönderilirken, Devlet Giray da Kıbrıs'ta oturmağa memur edildi (2 Mart 1770 -5 Zilkade 1183).

Boğdan'ın yeni seraskeri Abdi Paşa, Rus kuvvetlerinin Fokşan'da toplandığını, oradan Kumla, îsmail, tbrail ve Yergöğü'nü tehdit ettiklerini öğrenmişti. Onun için Rusçuk ayanından Çelebi Süleymanağa ile³²⁴ birlikte Bükreş'e doğru yürüdü. Fak-şan yakınlarına gelince orduya hitaben bir konuşma yaparak, düşmanı esir almayı ve baş vurmaya düşünmeden, her şeyden önce onu mağlup etmek gerektiğini, ganimetin ancak bundan sonra düşünüleceğini söyledi³²⁵. Bundan sonra Yergöğü'nü savunmak için geriye döndü, fakat bu mevkiin yakınında general Stoffeln'in kumandasındaki düşman kuvvetlerinin hücumuna uğradı ve mağlup olarak üç bin kişi kayıp verdi. Ruslar Yergöğü'nü ateşe verdiler ve Stoffeln Bükreş'e girdi (27 Şubat 1770).

Boğdan papazlarının ihaneti yüzünden Oltu ırmağı kıyısındaki Slatina ile

³²³ Cavit Bey Tezkiresi. Vâsıf, onun tayini ile ilgili olarak Hayri ve Enveri'nin tarih düşürdüklerini söylüyor.

³²⁴ 'Sava* Tarihi* «. 77'de bu ayan, üç tuflı ve. Rusçukta başka bir, para olarak gösteriliyor (birlik onaltı bin kilden oluşuyordu ve Rusçukla Çelebi Pasa1-Din kumandasında idi).

³²⁵ Vel ganimet, bedel hezimet. Vâsıf, n, s. 63.

Küçük Eflâk'ın başkenti sayılan Krayova şehirleri de düştü. Vidin valisi Mehmed Paşa ile birlikte hareket eden han burasını koruyamamıştı.

Bütün bu çarpışmalar kış sırasında, yeni sadrazamın kışlamak için tuğlarını Babadağ'da dikmesinden önce oluyordu ³²⁶ (1 Nisan 1770 - 5 Zilkade 1183).

Sadrazam, yirmidört gün sonra kuvvetlerini Babadağ kanalının batı kıyısına nakledebildi. Sadaret kethüdası ve karargah paşası ³²⁷, karargâh olarak burasını seçmişlerdi.

Buradan, kameri takvime göre yılın ilk gününde ³²⁸ Isak-çı'ya hareket edildi (27 Nisan 1770 -1 Muharrem 1184). ³²⁹

Şeyhülislâmın Ölümü

O dönemde devletin önemli mevkilerinde yapılan başlıca değişiklikler şunlar oldu: Yeniçeriağası Süleyman Paşa azledildi. Süleyman Paşa'ya, İbrail'e bin yeniçeri göndermesi emredilmişti; oysa o sadece üçyüz yeniçeri toplayabilmiş, gerekli sayıyı Babadağ'dan çok sayıda sivil toplayarak temin etmek istemişti. Onun yerine eskiden de yeniçeri ağalığı yapmış olan Aydın valisi Kapıkıran Mehmed Paşa tayin edildi ve serasker sıfatıyla Kırım'a gitme emri verildi.

Derya Kaptanı İbrahim Paşa sancakbeyi sıfatıyla doğum yeri olan Karaköprü (Negropont)'ye gönderildi (26 Nisan 1770 -30 Zilhicce 1183). Çok önemli olan derya kaptanlığına ise meşhur Canım Hoca'nın torunu Hüsameddin Paşa getirildi. Canım Hoca, elli yıl kadar önce derya kaptanı olarak Mora'nın fethin' de çok önemli bir rol oynamıştı. Yeni derya kaptanı da bir an önce bu yarımada gitme emri aldı.

İlim adamları arasında ³³⁰ Kazasker Paşmakçızâde ve Şeyhülislâm Pirizâde Osman Efendi'nin ölümlerinden sonra geniş Ölçüde tayinler gerçekleşti. Osman Efendi, meşhur ilim ve siyaset adamı Pîrîzâde'nin oğlu idi. Gerek şeyhülislâm, gerek siyaset adamı olarak o da babasının izinden ve ona lââyık bir başarı göstererek ilerledi. Nesir ve manzum yazıda usta idi, özellikle hitabet ve inceleme yazılarıyla ün yapmıştı. Şiirlerinde «Sa-hib»

³²⁶ Vâsîf bu olayın tarihini 6 Zilhicce (Pazar, 2 Nisan) olarak gösteriyor ki yanlıştır- 5 Zilhicce olması gerekiyor.

³²⁷ Karargâh Paşası: Konakçı Paşa

³²⁸ Vâsîf burada (H, s. 77'de) Babadağ'ın Hacı Kalfa tarafından tercüme edilmiş ve Enver! tarihinden alınmış topografik bir haritasını da veriyor.

³²⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/437-440

³³⁰ Menasib-ı ilmiye (Vâsîf, n, s, 74).

mahlasını kullanırdı. Birçok gazel ve kasidesi vardır. Zamanının büyük kısmını devrin en büyük alimleriyle konuşarak, tartışarak geçirirdi. Bu büyük âlimler arasında Kişi Abdullah Molla ile, yüz kadar dinî, edebi ve ilmî esere zeyl ve açıklama yazan Gelenbevî'yi sayabiliriz³³¹. Siyasi faaliyetine gelince, son savaşın ilânında onun tesiri de büyük olmuştur.

Savaş devam ederken meydana gelen durumlar karşısında, yukarıda sözünü ettiğimiz iki fetvayı veren de Osman Efen-di'dir. Bu fetvalarda Polonya, Boğdan ve Eflâk halkına asker! kanunlara göre davranılacağı, canları ve malları alınabileceği, köle edilebilecekleri yazılıydı. Her zaman savaş yanlısı olduğu için meslekdaşları ve ulemâ tarafından kınanmıştır. Ulemâ, onun sağlığında bile, verdiği fetvaların tarihe utanç verici olarak geçeceğini söylemiştir. Şeyhülislâmın taassubundan ziyade ihtirasından, siyasi sistem anlayışından ileri geliyordu bu tutumu. Aynı sistem, Birinci Selim ve Dördüncü Murad zamanında da görülmüştü ve tebanın boğazlanması ile selâmete ulaşılacağı zannedilmişti.

Fakat bu tutum ve sözünü ettiğimiz fetvalar Rusya'da, Boğdan ve Eflâk'te kını arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Bereket versin, benzer fetvalar bundan sonraki dönemde hiç verilmedi. Şeyhülislâm ölünce, «Sultanın şeytan suflörü öldü» anlamına gelen bir tarih düşürüldü³³². Onun ölüm tarihini belirten mısra, bütün müslümanların düşüncelerine tercüman olan meslekdaşlarının hükümlerini belli ediyordu³³³.

Ölen şeyhülislâmın yerine eski şeyhülislâmlardan Mirza Mustafa Efendi'nin oğlu Mirzazâde Seyyid Mehmed Said Efendi tayin edildi ki, bu zat daha önce üç defa Anadolu kazaskeri olmuştu (2 Mayıs 1770 - 6 Muharrem 1184).

Reâyâ düşmanlığı yapan şeyhülislâmın ölümü ilim ve kanun adamlarını ne kadar rahatlatmışsa, sadrazam da kardeşi Ali Bey'in ölümüne o kadar üzülmüş ve ağlamıştır. Defterdarlık çavuşu, tımar müfettişi ve silahdar

³³¹ Hammer buradaki dipnotunda Gelenbevî'nin ölümünden sonra yayınlanan mantık ve metafizikle ilgili eserlerinden. Mir Ebul Feth Esseyid'iri «Mîrtez-hib» diye anılan eseri için zeyl ve şerhlerinden söz ediyor ama, onun logaritma ve trigonometri konularında yazdığı önemli eserleri söylemiyor. «Burhan» adlı bir mantık kitabı bulunan Gelenbevî'nin trigonometrinin üçgen çizimlerine uygulanmasını anlatan «Kitabu'l meraaid» ve Jogaritmayı ve logaritma cedvellerini anlatan «Cedavihi'l Ensab» adlı kitapları da vardır (Ç. N.).

³³² ölüm tarihini bildiren kelimeler «Mate'l hanna»tır. Ebeced hesabına göre 1183 yılını veriyor. Hannas, Kur'an-ı Kerim'in son suresinde, kötü cin ve şeytan için kullanılan sıfatlardan biridir.

³³³ Vâsîf burada, onun meslekdaşlarına «Ölüleri rahat bırakınız» vecizesini unutturacak kadar kötülük yaptığını anlatmak istiyor. O vecize şudur :

Lâ tesnbbu'l-cmvate fe-imtehn Kad efadhmn ma kaddemû.

Yani:

«Ölülere küfretmeyiniz, çünkü onlar yaptıkları kötülüğün cezasını çekmişlerdir»

ağalığı görevlerinde bulunan Ali Bey, ölümünden önce karargâhta sipahiler ağası olarak bulunuyordu. Onun yerine Kâtipzade Ahmet Ağa tayin edildi.

Aynı günlerde ordu kadısı Bahayi Veli Efendi vefat etti. Şeyhler, Halveti dervişi Hafız Mustafa'yı onun yerini alması için Babadağ'a gönderdiler. Bu tayinle, bu din büyüğünün, askerinin maneviyatını yükseltici bir rol oynayacağı da düşünülmüştü.

Evliya Saltuk Dede'nin yedi yerde mezar vardı ama, en çok önem verileni Babadağ'daki idi. «Baba» adıyla anılıyor, bir ermiş olarak saygı görüyor, ondan medet umuluyordu. Fakat Osmanlı vakanüvisinin onunla ilgili olarak bir asır önce anlattığı efsane artık unutulmuş, etkisini yitirmiş bulunuyordu. Saltuk Dede, onikinci yüzyılın altmışüçüncü yılında yüz bin Selçuklu Türkü ile buraya gelmiş ve bu bölgeye Dobruca Tataris-tanı denmişti. Evliya Saltuk Dede, müridlerine, vücudunun parçalarını altı-yedi tabuta koyarak, birbirlerinden uzak kâfir şehirlerine gömülmesini vasiyet etmişti. Müslümanlar, onun fâni vücudunun gömülü olduğu yerleri dua etmek için ziyaretgâh haline getirmiş, böylece buraların îslâm imparatorluğunun toprakları haline gelmesini hazırlamışlardı.

Yaygın inanca göre Saltuk Dede'nin mezarının bulunduğu yerler şunlardır: Trakya, Daçya, Bulgaristan, Moesie, Panonya, Sarmatya ve kuzeyde uzak bir yer (tabii, Türftler' tarafından bütün bu yerler Saltuk Dede adıyla anılıyordu). tik altı bölge, Sezarların imparatorluklarına aitti ve gerçekten müslüman Tü * ülkeleri haline geldi. Fakat yedinci makamın bulunduğu Posen, son savaşın ilânına, şeyhülislâmın Polonya ve Buğdan'la ilgili fetvalarına rağmen, Türkler tarafından ele geçirilemedi.³³⁴

Mora İsyanı

Türk şeyhülislâmı Boğdan ve Eflâk hakkında fetvalar çıkarırken, Rusya da Mayna Rumlarını isyana teşvik etmeye başladı. Papaz kılığına giren Rus casusları, Manyotlann (Manyakların) lideri olan Panayotti Benaki ile, bölgedeki halkı Türk idaresine karşı ayaklandırıdılar ve Manyotlular Rusya'dan himaye istediler. Buraya gelen Rus heyetinde Mora ordusuna kumanda edecek olan Kont Orlov, Rumelili Jorj Papasoğlu, Angeli Adamopulo³³⁵ ve Toskanalı Jan Platino vardı. Bunlar, o zaman Kalamata'da

³³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/440-443

³³⁵ Burada, Orlov'un Piza'dan, Trieste'de bulunan Adamopulo'ya, 1760 sonlarında yazdığı mektubun İtalyanca metni yer alıyor (Ç. N.).

olan Mavmıs Mikali'ye (Mavros Mihali) bir altın madalya ve bir subaylık brövesi verdiler. Bir Rus müfrezesinin ve donanmasının yakında Manyotlara yardım için geleceğini de vaadtiler (1769).

Oniki saf gemisi, oniki firkateyn ve çok sayıda küçük gemiden oluşan bir Rus filosu, savaş birinci yılını doldururken, Kronştad'dan adalara doğru hareket etti. Filo kumandam Amiral Spi ritov idi.

Bu haber İstanbul'da geniş yankı uyandırdı, ama vezirler ve diğer ileri gelenler buna inanmak istemediler. Battık Deni-zi'ndeki Kronştad ile Akdeniz arasında böyle bir ulaşımı mümkün görmüyorlardı. Gerçekten bu görüşte oldukları şüphe ile karşılanmışsa da, bu, vakanüvis tarafından da itiraz kabul etmez şekilde doğrulanıyor³³⁶.

İstanbul'da Rus donanmasının Akdeniz'e indiği kesin olarak öğrenilince, Bâb-ı Âli, tercüman vasıtasıyla Venedik hükümetine başvurdu ve Rus donanmasının Balük'tan kalkıp Adri-atik'ten geçerek Akdeniz'e girmesine müsaade ettiği için sitemde bulundu.

Eski sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa o sırada Napoli yakınlarında üslenen kuvvetlerin kumandanı bulunuyordu. Kendisine bir hattı hümâyunla Mora'nın savunması için birliklerini toplaması emri verildi ve gerekli harcamalar için elli bin kuruş gönderildi. Dukagin mütesellimi Hüdaverdizâde Ahmet Bey, masrafı kendisi karşılayarak bir birlik kurmuştu. O da beylerbeyi sıfatıyla, înebahtı muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın emrine verildi.

Amiral Spiritof, altmış toplu dört savaş gemisi, mühimmat ve gemi yapımı için kullanılacak malzeme dolu bir büyük, iki küçük firkateyn ile, Şubat sonunda Mora'da kıyıya yanaştı. Getirilen malzemelerle, Rus askerlerine yiyecek naklinde kullanılmak üzere dört yeni gemi yapıldı.

Kont Teodor Orlov ise beş yüz askerle karaya çıktı. Bunlar, silahlandırılmış elli bin Manyotu³³⁷ disiplin altında tutmaya yeter değildi. Silahlandırılmış Rumlar Rus subaylarının kumandası altında Mizistre'ya saldırdılar ve şehir halkını vahşice katlettiler: Dört yüz Türk boğazlandı, henüz, meme emen çocuklar minarelerden aşağıya atılıp öldürüldü.

³³⁶ Vâsıf, II, s- TO'de şöyle diyor :

«...İtical-â kibar bu keyfiyeti mugalataya hamı ve ademi tasdik ile Fet-robürg*dan Akdeniz'e Maskotunun donanma ihracım Ur veçhile mttalâala-rına tatbik edemeyüb...

Buna benzer bir olaya 1800 yılında ben de şahit oldum: Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, İngiliz takviye kuvvetlerinin Hindistan'dan kalkıp Kızıl Deniz yoluyla gelebileceklerini kabul etmiyor, imkânsız görüyordu. O toplantıda kendisine tercümanlık yaptığım Sir Sidney Smith, haritaları açarak, Hint Okyanusu'nu Kızıl Deniz ile birleştiren bir boğaz bulunduğunu anlatmak için çok ter dökmüştü.

³³⁷ Vâsıf (II, s. 72'de) bu sayının 60000 olduğunu söylüyor.

Teodor Orlov Koron'u kuşattı, fakat V.uvvoti yetmediği için sonra bundan vazgeçti. Kardeşi Aleksî Orlov ise Navarin'de bir müfrezeyle karaya çıkarmış ve bu kuvvetleri Patras'a göndermişti. Fakat bunlar Kastil'den Patras'ın yardımına gelen kuvvetler karşısında yenilip kaçtılar. Buradaki Manyotlar öldürüldü.

Ruslar bundan sonra, ayaklanmış onbeş bin Rum askeriyle Tripoliçe'ye yürüdüler, Zafer kazanacaklarından çok emin olan Rumlar, karılarını da getirmişlerdi ve bu kadınlar sırtlarında boş çuval taşıyorlardı. Türkleri yenecek, mallarını yağmalayacak ve bu çuvallara doldurup götüreceklerdi. Fakat burada ayandan, Tırhalalı Nimetzâde, Larissalı Müderris Osman Bey, Çatalcalı Ali Ağa ve İzdin beyzadesi alelacele birkaç bin insan topladılar. Serasker bunları Trablus müteselliminin emrine verdi ve kendisi de birliklerini alıp yardıma koştu (19 Nisan 1770 - 23 Zilhicce 1183).

Rumlar ağır bir mağlubiyete uğradılar³³⁸ ve oraya pek uzak olmayan bir yerde (Mizistre'de) yaptıkları katliamın karşılığını aldılar. Şehirdeki Rumlar öldürüldü. Patras'ta da buna benzer olaylar oldu. Kaleyi ele geçiren dört yüz levend, âsileri kılıçtan geçirdiler. Kadınlar ve çocuklar ise esir alındı.

Öte yandan, Prens Dolgorucki ve Mavro Hannibal'ın kumandasındaki kuvvetler Navarin kalesine saldırmışlardı. Dolgoruç-ki, Leontari ile Arkadya'yı da işgal etmiş bulunuyordu. Karşı koyamayacak kadar az kuvveti olan Navarin, anlaşma ile kale kapılarını açtı. Anlaşmaya göre, Türk garnizonunun hayatı bağışlanıyordu. Bu anlaşmayı Fransız konsolosu da tanık olarak imzalamıştı. Fakat, Manyotlar anlaşmaya uymadılar, Türkleri katlederek şehri yaktılar (21 Nisan 1770).

Kısa bir süre sonra Aleksî Orlov, Türk hakimiyetindeki bütün Rumlara hitap eden bir beyanname yayınladı. Bununla onları Boğdan ve Eflâk'teki savaşlardan haberdar ediyor, onları dindaşları olarak, din ve hürriyetleri için savaşmaya çağırıyordu³³⁹ (8 Mayıs 1770).

Orlov, Koron ve Modon'u da kuşattı. Fakat İstanbul'un fethinin yıldönümüne rastlayan gün Modon kurtarıldı. Huşlar gemilerine binip uzaklaştılar. Böylece serasker Mora'yı kurtarmış oluyordu³⁴⁰.

³³⁸ «Essais de Geographie. adlı kitaba göre savaş 8 Nisan'da olmuştu. Onun için Vâsîf'in tarihinde 23 Zilhicce olarak gösterilen günün 13 Zilhicce olması gerekir. Çünkü 23 Zilhicce Pazartesî'ne rastlıyor.

³³⁹ Bu beyanname için «L'histoire de la presente guerre» VI, s. 75'e bakınız. Orada, Bogdan'da harekete geçirilen ordunun 600 bin kişi olduğu söyleniyor.

³⁴⁰ Fâtih-İ Mora (Mora Fâtihî) olmuştu.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/443-446

Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması

Mora zaferinden dolayı başkentte fener alayı yapılmadı ve şehir meşalelerle aydınlatılmadı ama, Çeşme'de Türk donanması yakıldı.

Dokuz kalyon ve yedi firkateynden oluşan ve üçe ayrılan Rus donanmasına Spiritof, Aleksı Orlov ve Elfinston kumanda ediyorlardı. Osmanlı donanmasında iki korvet, onbeş kalyon, beş şebek ve sekiz küçük kadirga vardı. Donanmaya derya kaptanı Hüsameddin Paşa ile Cezayirli Hasan Paşa kumanda ediyorlardı.

Rus donanması saldırdı. Rus amirali Spiritof un gemisiyle Cezayirli Hasan Paşanın gemisi karşılıklı atışa başladılar ve ikisi de aynı anda ateş aldı. Amiral Spiritof ve Teodor Orlov şa-lupalara binip henüz uzaklaşmışlardı ki, Rus amiral gemisi büyük bir patlama ve üzerinde bulunan yedi yüz askerle sulara gömüldü. Derya Kaptanı Hüsameddin Paşa, Cezayirli Hasan Paşa ve onlarla birlikte bazı askerler, yanmakta olan gemiden atlayıp yüzerek kurtulmuşlardı. Yelkenci Bekir, atlamaya fırsat bulamadan gemiden yukarıya fırlamıştı, fakat tam infilak anında amiral gemisinin serenlerinden birine tutunmuş, kurtulmuştu (5 Temmuz 1770 - 11 Rebiülevvel 1183). Bu gemici tam otuz yıl sonra, Rodos'ta, kaptan olarak bulunduğu gemide, o savaşın Özelliklerini amiral Sidney Smith'e ve bu kitabın yazarına bizzat anlatmıştır.

Ertesi gün Ruslar, Çeşme limanındaki Türk donanmasını yaktılar. Bu başarı Kont Orlov*a «Çeşmeskiy» lakabının verilmesine sebep oldu. Ayrıca Katerina onun için Çarkoselo'da bir zafer anıtı yaptırdı.

Deniz savaşları yıllıklarında bugün bile meşhur olan Çeşme Deniz Savaşı, eski Salamin deniz savaşında, Yunanlıların Pers donanmasını yaktıkları yerde, Romen Emilius Regilius'un An-tiokos donanmasını bozguna uğrattığı Myonesus'un (bugünkü Çiftkale'nin) yakınında olmuştur. Türk donanmasının înebah-tı mağlubiyetinden sonra uğradığı en büyük deniz savaşı mağlubiyeti budur. Bu iki bozgunun ortak yanı ise, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde çok acı bir dönemi başlatmış olmalarıdır. Bu iki olay, bu iki döneme açılan yolu aydınlatan fenerlerdir, înebahtı savaşı, Sultan Süleyman ve II. Selim döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamının sonunu belirler. Çeşme'deki donanmanın yakılması ise müessif Kaynarca anlaşmasının habercisi olmuştur.

Çeşme'de donanmanın yakılmasından üç ay önce İstanbul'da, biri Kasımpaşa'da, diğeri Topkapı'da olmak üzere iki büyük yangın daha

meydana gelmişti. Birincisinde, orduya ait eyerlerin bulunduğu bir bina tamamen yandı (1 Mart 1770). İkincisinde ise beşyüz kadar ev tamamen kül oldu (13 Nisan 1770). Çok daha büyük olan üçüncü bir yangın, padişahın kız kardeşine ait bir sarayın yakınında başlamış ve bin ikiyüz ev yanmıştı.

İstanbul'da, Çeşme'de donanmanın yandığı haber alınır alınmaz, bunu daha büyük bir felâketin habercisi olarak yorumladılar. Daha evvelki yangınları da Çeşme bozgununa işaret saydılar.

Çeşme yangını gerçekten korkutucu oldu. Olaydan üç gün sonra İzmir'de halk sokaklara döküldü, Rumlar ve Avrupalılar arasında ayırım gözetilmeden sekiz yüz kişi öldürüldü³⁴¹.

Tabii derya, kaptanı da azledildi ve onun yerine ihtiyar Cafer Paşa getirildi.

İstanbul halkı. Türk donanmasının yok edilmesinden sonra, Rus donanmasının şehri kuşatmasından korkmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sadrazam Moldovancı Ali Paşa ile Fransız albay Tott acele Çanakkale'ye gönderildiler. Vazifeleri, boğaz gerisinde savunmayı hazırlamaktı. Tott'a yardımcı olarak, derya ikinci kaptanı Hasan Paşa'nın kardeşini ve onun gibi ünlü Canım Hoca'nın oğlu Mustafa Bey'i verdiler.

Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa, gerek donanmasını kaybetmiş, gerek gözden düşerek azledilmiş olmanın üzüntüsüyle, az sonra öldü. Halk, daha çok azledildiğine üzüldüğünü söylüyordu. Padişah onun oğlu Abdullah'ı da kadirga kumandanlığına tayin etti.³⁴²

Limni Kuşatması

Derya Kaptanlığından hemen sonra gelen deniz paşası, yani ikinci derya kaptanı, Çeşme'de kahramanca çarpışan Cezayirli Hasan Paşa oldu.

Moldovancı Çanakkale'de surları beyaza boyatmakla işe başladı. Böylece düşmana yeni tamir edilmiş intibasını vermek istiyordu. Albay Tott daha faydalı bir çalışmaya girişti: İki Avrupa, ikisi de Asya yakasında olmak üzere dört batarya, yani top atışı yapılabilecek korunaklı yerler yaptırmaya başladı. Boğazı geçmeye kalkışacak gemiler iki kıyıdan yapılan top atışlarına hedef olacaktı³⁴³.

³⁴¹ L'histoire de la guerre presente. adlı eserde bu sayı ancak beş. yüz olarak gösteriliyor- Fakat Thugut raporunda sekiz yüzden fazla insanın öldürüldüğünü yazıyor.

³⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/446-448

³⁴³ Tott, II, s. 259'da 'iki ateş arasında' anlamına polnte de barbiers et moulins diyor

Rusların dokuz gemi ile Çanakkale'ye yaptıkları ilk hücum başarısız kaldı³⁴⁴. Fakat yiyecek dolu yirmi Türk gemisi, boğazı kapamak için Bozcaada yakınında üslenen Elfinston'un eline geçti.

öte yandan Kont Orlov Limni'yi kuşatmış bulunuyordu. Kuşatmadan altmış gün sonra buradaki garnizon teslimi kabul etti. Sekiz maddeden oluşan teslim anlaşması imzalanmış, uygulanması için teminat olarak altı rehine teslim edilmişti ki, Cezayirli Hasan Paşa, yirmiüç gemiden oluşan donanmasıyla limni kıyısına yanaştı ve kuşatma altında bulunanların yardımına yetiştii. Vaktiyle Kamilio'nun Roma kapılarında söylediği gibi, kendisinin rızası alınmadan yapılan teslim anlaşmasını tanımadığını bildirdi.

Bundan birkaç gün sonra, İmroz adasının limanı Modon önünde kanlı bir deniz savaşı oldu. İki donanmanın kumandanları yayınladıkları bildirilerde zafer kazandıklarını söylüyorlardı³⁴⁵, fakat daha sonra bu çarpışmada galip gelen tarafın Osmanlılar olduğu kesinlikle anlaşıldı. Rus donanmasının kumandanı, Hasan Paşa'nın daha önce talep ettiği altı rehineyi de iade ederek, yelken açıp oradan uzaklaştı (24 Ekim 1770)³⁴⁶.

Kartal Savaşı

Şimdi deniz savaşlarını burada bırakıp, Boğdan'daki kara savaşlarına dönelim.

Mayısın ilk günlerinde Kırım hanı, İsmail kalesinin muhafızı Abaza Paşa, Çorum sancakbeyi Seyyid Hasan Paşa ve Ka-pırcıbaşı Dağıstanlı Ali Paşa ile birlikte, Pruth nehrinin ötesine geçmek üzere Kişenev*e gitti (Mayıs 1770 - Muharrem 1184). Hantepesi'nde, Boğdan seraskeri Abdi Paşa da Kırım hanına katıldı. Nehrin yakınına geldiler fakat bütün geçitlerin düşman bataryaları tarafından savunulduğunu gördüler. Kaplan Giray kendisine bir geçit ararken, Ruslar Falcı geçidinden Prutfu'a aştılar. Romanzov hemen hücumu geçti ve Hantepesi'nin karşısında ve Küçük Kalmasu deresinin arkasında mevzilenen Türk kuvvetlerini bozguna uğrattı (28 Haziran 1770).

Bu bozgunu öğrenen sadrazam, daha çok Yeniçeriağası Ka-pıkıran Mehmed Paşa'nın tavsiyesiyle Vidin'den ayrılmış, Tuna'yı geçerek Isakçı'ya

³⁴⁴ Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş alanı. Hamburg 1771, forma II, s. 7.

³⁴⁵ Bu konuda bkz: «Histoire de la presente guerre», X, s. 13. Vâsif, ü, s- 116.

³⁴⁶ «L'Histoire de la présente guerre» adlı kitabın Rumca, Almanca ve italyanca nüshaları arasında hiç fark yok, fakat Türkçe «Cezayirli Hasan Paşa Tarihi» bu olayı. Büyük Amiral Barbaros'un savaşı gibi karışık ve dağınık anlatıyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/448-449

varmıştı. Yeniçeriağası Kartal'dan CLar-ga'dan) ayrılıp göl kıyısında ilerlediği sırada, hanın ve ona yardıma giden Abdi Paşa'nın birlikleri bozulmuş, çekiliyorlardı. Bunların kaçıışı yeniçeriağasının birliğini de bozdu ve ilerlemelerine engel oldu. Bunun üzerine üçüne de birer mektup yazan sadrazam onları korkaklıkla suçladı ³⁴⁷.

İyi görüşlü ve gerçekten liyakatli olan kul kethüdası, bu durumda ileri gitmektense Kartal'a çekilip siperleri pekiştirmeyi tavsiye etti. Fakat bu tavsiyesinden dolayı azledildi ³⁴⁸. Sadrazam bu görüşün aksine hareket ederek Tuna'yı aşmışta. Kadı Nimetullah Efendi, kethüda Seyyid İbrahim, defterdar İsmet İsmail, reis-ül küttap Recai Mehmed, çavuşbaşı İbrahim Arap-gir, defter emini Veli Efendi, ruznâmecî Resmî ve muhasebecî Yesuî Ahmet Efendiler, mektupçu İbrahim ve Mustafa Efendiler, sadaret mektupçusu El-hac Abdürrezzak, beylikçi Mustafa, sadaret kethüdası yazıcısı Seyyid Mehmed, teşrifatçı Vahdeti Ebubekir Efendi sadrazamla beraber idiler. Sadrazamın emrinde otuz bin kişilik bir kuvvet bulunuyordu ³⁴⁹ (26 Temmuz 1770 - 3 Rebiülahır 1183).

Ertesi gün toplanan savaş meclisinde düşmanın üzerine doğru ilerleme kararı alındı. Öncü kuvvetlere serasker Abdi Paşa, sağ kanada Abaza Paşa, sol kanada Adanalı Hasan Paşa komanda edecekti. Her tarafta hazırlıklar başladı ve kethüda İbrahim Efendi gece çalışmalarına meşalelerin ışığı altında nezaret etti ki bu da onun «meşaleci» lakabıyla anılmasına sebep oldu ³⁵⁰.

Şimdi Kont Romanzov'un önünde sadrazam, arkasında Kırım hanının kuvvetleri vardı. Kırım hanının kuvvetleri yüz bin kişiyi buluyordu, sadrazamın emrinde toplananlar ise daha çoktu.

Rus generalleri Bauer, Plemjanikof ve Bruce'in emrinde olan üç tümen Türklere saldırdı ve Türk mevzilerini zaptetmeye başladılar. Bu arada yüzkırk top, çok miktarda mal ve mühimmat ele geçirmişlerdi. Oysa Tuna'yı geçerken subaylara, yürüyüşü kolaylaştırmak için ağırlıkların azaltılması emredilmişti (1 Ağustos 1770).

Geçmişte, Birinci Selim (Yavuz), vakanüvis Kemal Paşaza-de'ye, Memlûk sultam Gavri'nin ordusunun altın kuşamlı, pınl pırl olduğuna,

³⁴⁷ Vâsif, n. s. 87 ve 88'de, disiplin ve taktik zaruretin ne olduğunu da anlatıyor.

³⁴⁸ Vâsif, n. s. 90'da, konu ile ilgili olarak birkaç Arap atasözünü söylüyor Jti bizce en dikkat çekici olanı şudur : İzâ lem tekun f İ meniU'Uner'i borretnn Dâat mesâlihfi aleyhi. Yani: «Eğer insan fikirlerinde hür değilse, işleri yitik demektir».

³⁴⁹ Vâsif, II, s. 91. Fakat Buturlin Türk ordusunun sayısını elli bin kişi olarak gösteriyor.

³⁵⁰ Meşaleci: Vâsif, s. 91.

kendi ordusunun ise demirden başka bir şeyi bulunmadığına üzüldüğünü söylediği zaman, tarihçi ona, altının demir için bir av, bir kurban olduğunu, yalnız demiri olanları tahrik edeceğini, daha uyanık ve hareketli tutacağını söylemiş, teselli etmişti. İşte bu görüş, yukarıda sözünü ettiğimiz son savaşta da doğrulanıyordu.

Sabahleyin saat dokuz buçukta savaşı kazanan taraf belli olmuştu: Ruslar bin kişi, Türkler de bunun iki katı kayıp vermişlerdi. Ayrıca birçok değerli eşya, bu arada yararlılık göstereceklere dağıtılmak üzere getirilen iki kasa dolusu şeref madalyası, düşmanın eline geçmişti. Bu nişanların her birinde altı gümüş tüy vardı ki, artık bunlar onları ele geçiren Rus subaylarının şapkalarını süslüyordu.

Rusların Kagul Savaşı, Türklerin ise Kartal Bozgunu dedikleri bu savaş, 1 Ağustosta olmuştu ki bu, Actium, Saint-Gothard ve Abukır savaşlarının yıldönümüne rastlar.

Kartal bozgunundan sonra sadrazam savaş meclisini acele topladı. Bu toplantıda bazıları Tuna'nın gerisine çekilme fikrini ileri sürdüler. Diğer bazıları ise, nehri geçmenin, Zenta savaşındaki duruma düşmek olacağını söylediler³⁵¹ ve gerçekten de öyle oldu.³⁵²

İsmail Ve Kilya'nın Düşmesi

Sadrazam, hareketini ordudan gizleyerek, karanlıktan yararlanıp Isakçı yakınından nehri 'geçti. Abdi ve Abaza paşalarla, reis-ül küttap ve mektupçubaşı, otuz bin kişilik bir kuvvetle İsmail şehrine doğru çekildiler. Kırım Hanı İsmail'i savunmayı, buradaki kadın ve çocukları Kilya ve Akkerman'a, evvelce Huşlar tarafında iken kaçıp Osmanlılara katılan Yedisan Tatarlarının ailelerini de sadakatlerinin mükâfatı olarak Tuna ötesine göndermeye çalışacağını söyledi.

İsmail'i savunmak için tahkimat yapan Han'a elli bin kilo peksimet ve on bin kuruş gönderildi. Fakat birkaç gün sonra sadrazama bir haber geldi. İsmail'den çekilen birlikler Tuna'yı geçmek için izin istiyorlardı. Yeterince gemi ve kayık olmadığı için bu mümkün değildi³⁵³.

³⁵¹ Vâsıf, H, s. 96. Resmi Ahmet Efendi ise «Hülasatü'l İtibar» adlı eserinde bu savaşı Saint-Gothard ve Zenta savaşları ile karşılaştırıyor ki bunların ikisi de nehri, kargısında düşman bulunan noktadan geçmek istendiği için kaybedilmişti (Diez'in tercümesi, s. 147)

³⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/449-451

³⁵³ Vâsıf, n, s. 96'de «üstü açık» denilen nakliye sallarının bulunmadığını söylüyor. Abaza Paşa nehri -cırnak, denilen (s. 99) bir gemi ile geçmiştir.

Romahzov, general Repnin'in kumandasında onbeş bin kişilik bir kuvvetle İsmail'i kuşattı³⁵⁴. Buradaki sivil ve asker yirmi bin Türk Kilya'ya doğru çekilmeye başladı (26 Temmuz -6 Ağustos 1770).

Az sonra, konuşmaktan başka bir şey yapmayan yeniçeri-ağası ile nakliye işlerinden sorumlu paşa işten alındı. Anadolu muhasebecisi ise Rusların tehdit ettiği Tulça'ya, tahkimat işlerini yürütmek ve oradaki, halkı yatıştırmak için gönderildi³⁵⁵ (13 Ağustos 1770 -* 20 Rebiülahir 1184).

Bu olaylar olurken Kırım'dan sevindirici bir haber geldi: Kırım seraskeri silahdar İbrahim Paşa, Yenice Boğazı ile Çun-kar'ın savunmasını üstlenen Kırım nureddini (ikinci veliahti) ile birlikte, Urkapı'ya saldıran Rusları bozguna uğratarak püskürtmüşlerdi. Fakat az sonra bu sevincin yerini üzüntü aldı. Çünkü Isakçı köprüsünün sel sultan ile yıkıldığı³⁵⁶, Kilya'nın ise düştüğü öğrenilmişti (6 Eylül 1770 - 15 Cemazievvel 1184).

Kilya'nın savunması beylerbeyi Mustafa Paşa'ya verilmiş ve kendisine yetmişbeş bin kuruş gönderilmişti. Mustafa Paşa, on gün süren muhasaradan sonra şehri general Pepnin'e teslim etmişti³⁵⁷ (1 Eylül 1770). Mustafa Paşa'dan Kilya savunması için verilen onbeş kese para alındı ve Abdi Paşa'ya verildi. Aynı maksatla ona daha Önce de önemli bir miktar verilmişti.³⁵⁸

Yarım Tedbîrler

Tekrar toplanan savaş meclisinde sadrazam, bozgunların gerçek sebeplerinin ne olduğu ve telafisi için ne yapılabileceği sorusunu attı ortaya. Bazıları firar edenlerin cezalandırılmasını ve maaşlarının kısılmasını teklif ettiler. Bu tedbirin fayda yerine zarar vereceği daha önce anlaşılıyordu. Kerç savaşında böyle bir ceza uygulayan Cigalizâde (Cağaloğlu), Asya'da "bir isyana sebep olmuştu. Ondan çok daha önce Haçlatı yenen meşhur kahraman Selâhaddin Eyyubî'nin de Akkâ'da firar edenleri, ellerinden tımarlarını almak suretiyle cezalandırdığı da doğrudur³⁵⁹.

Diğer bazıları son bozgunun bütün suçunu lev^dlere, Türkmenlere ve

³⁵⁴ Vâsif, II, s. 97. Buturlin'e göre onüç piyade taburu, iki hafif süvari müfrezesi, üç süvari alayı ve bir kazak alayı.

³⁵⁵ Vâsif, s. 100. Fakat 20 Rebiülevvel bu tarihinin dediği gibi Pazar'a deftl, Pazartesi'ne rastlıyor.

³⁵⁶ Vâsif, n, s. 102'de, vakaniivis EnverTyi bu konuda yazdığı tarihe sefoe kayıtlarını kelimesi kelimesine almakla itham ediyor.

³⁵⁷ Vâsif, H, s. 104- Buturlin ise (Saint-Petersburg journali, I, XVI. s. ZTde yine Vâsifa atfen) Kilya'nın alınmasını 2 Eylül (11 Cemazievvel) darak güa-teriyor.

³⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/452-453

³⁵⁹ İbn-Ül Esir. Bu konuda bkz. Naymond, Arap Tarihçilerinden Haçlı nyla 11(01 Seçmeler. 1629, s. 314.

yeni toplanmış gönüllülere yüklediler, tik kaçanlar dalma bu acemi gönüllüler oluyordu. Bu görüşte olan Tsr* düzenli ve usta askerlere, kaçmayanlara, çok para verilerek diğerlerinin imrendirilmesini tavsiye ettiler. Daha sonra özi ve Akker-man kaleleri ile Tuna ağzlarının savunulması üzerinde duruldu ve bunu herkes onayladı. Fakat, mecliste bu savunmayı üzerine alacak gönüllü olup olmadığı sorulunca hiç istekli çıkmadı. Bunun üzerine bu görev Gedikli Eyyubî Ahmed'e ³⁶⁰ verildi ve bu maksatla kendisine sadece yarım kese para tahsis edildi.

Gedikli Eyyubî Ahmet iki gün sonra karargâha gelerek, savunulacak ırmak ağzlarının büyük kum yığınları ile dolduğunu ve tabya kurmaya imkân vermediğini bildirdi. Bu durum karşısında ona, kış birlikleri gelinceye kadar Tuna ağzına yakın palankalara çekilmesi emredildi. Kış birlikleri o sırada Tul-ça'da bulunan Abdi Paşa'nın emrindeydi.

Bu sırada Ruslar altı bin kişilik bir kuvvetle Özi kalesine baskın yaptılar. Fakat Kırım hanı, Kartal ve İsmail'den kaçanları toplayarak oluşturduğu bir kuvvetle bu saldırıyı püskürttü.

Osmanlı karargâhında hüküm süren kargaşa ve disiplinsizliğe karşı ne sadrazam ciddi bir tedbir alabiliyordu ne de padişah. Bunlar işi yarım tedbirlerle idare etmeye çalışıyorlardı ki bu da güçsüzlüklerinin işaretiydi. Askerden şikâyetçi değilermiş gibi görünüyor, hakkedilmeyen ödüller dağıtıyor ve böylece son felâketleri kaçınılmaz hale getirmiş bulunuyorlardı, Isak-çı'da sadrazam son Kartal savaşında yaralanan askerlere on-bin kuruşluk ödül dağıttı ki, defter emini Resmi Ahmet Paşa bunu önemle kaydeder ³⁶¹.

Bu teşviklere rağmen ordunun safları gittikçe seyrekleşiyor-du. Kartal dolayında çoğunluğu Kürtlerden oluşan Diyarbekir birlikleri dağılmış, kaçıp evlerine dönmüşlerdi. Sadrazam, kış birlikleri yetişinceye kadar tamamen askersiz kalmasını diye, Rumeli'deki her makama bir hattı şerif gönderilerek, eli silah tutan herkesin İsakçı'ya sevk edilmesi emri verilmişti. Aynı zamanda o sırada muhasebe müfettişi bulunan eski sadaret kethüdası Ahmet İzzet Efendi, padişahın bir beyannâmesini ve ordunun ihtiyaçlarına harcanmak üzere bin keselik bir parayı karargâha götürdü. Ahmet İzzet Efendi padişahın güvenini kazanmıştı ama, bu güveni asla kendi çıkarı için değil,

³⁶⁰ Berdenine talik1 deniyor

³⁶¹ Vâsif, n, s. 107'de su vecizeyi kaydediyor:

Beda M-devftin mantin fi flffihî

Derfthtmim beytin lil-cnndü merihimm

Yani: Çabuk tedavinin Ur yolu, fani yaralar üzerine konan beyaz (gümüş) paralardır.

arkadaşlarının mağduriyetini hafifletmek için kullanıyordu. Onun götürdüğü beyannameyi, sadaret mektupçusu Abdürrezzak Efendi, toplanan ordu erkânı huzurunda okudu. Vakanüvisin dediğine göre bu, onların kaygılarını, üzüntülerini gidermeye ve cesaretlerini arttırmaya pek yeterli olmadı³⁶².

İsakçı'daki anbarları teftişle görevli Dağıstanlı Ali Ağa, İsmail'deki talihsiz savaş sırasında, bazı vezir ve emirleri kurtararak yararlılık göstermişti. Bu başarısından dolayı ona üç tuğlu paşa ve Isakçı veziri unvanı verildi. Tuna kıyıları işgal ederek buradaki anbarları o koruyacaktı. Rumeli valisi ve eski Isakçı seraskeri Abdi Paşa Maçin'i savunması ile, içel sancağı mu-hassûi vezir Abaza Paşa ise Hırsova'nın savunması ile görevlendirildi.

Bu sırada sadrazamın kıskandığı Süistre valisi Sarım İbrahim Paşa anjine yakalanarak vefat etti³⁶³.

Bender Ve İbrailin Düşmesi

Bir yanda bu olaylar cereyan ederken, öte yanda. Kont Pa-nîn, Temmuz sonundan beri kuşatma altında tuttuğu Bender kalesini işgal etti. Bu kaleyi savunan Türkler inatla, cesaretle karşı koyuyor ve Panin bir başarı sağlayamıyordu. Fakat ne yazık ki kalede veba salgını görüldü ve kahraman serasker vezir Meh-med Paşa vebadan öldü³⁶⁴. Onun yerini alan Abdülcelil Pa-şa'nın oğlu Mehmed Emin Paşa da o menhus salgın yüzünden askerinin her gün azalması karşısında çaresiz kalıyordu. Nihayet Ruslar, iki ay süren kuşatmadan sonra, general Elemten ve general Rennekamp'ın kumandasında karanlık bir gecede yapılan baskın sonunda kaleyi ele geçirdiler (27 Eylül 1770). Ama bu pek kolay olmadı.

Rus ordusunda, kazandıkları başarılarından dolayı Musin Puşkin ve Kamenskov sivrilmiş durumdaydılar. Protasson da Bender'in sol kapışma (İstanbul Kapısı) bir şaşırtma saldırısı düzenlemiş, sonra bunu gerçek bir hücumla dönüştürmüştü. Panin ise her zaman en tehlikeli yerde, piyadenin başında bulunuyor ve ilk saldıran oluyordu. Saldırı on saat sürdü, iki taraf da olanca gücünü kullandı. Huşlar bu saldırı sırasında çok kayıp vermişlerdi. Bunun intikamını almak için kadın ve çocukları katlettiler, evleri yakıp yağmaladılar. Bazı aile reisleri, düşmanın üzerine atılmadan önce, çoluk

³⁶² Şifam 10 antab, denum in kornb (Gönülleri tedavi, ağrıları dindirir).

³⁶³ Vâsif.n.ı. UO'dft/anJin'^ifatmak'deyioiükuIIaiıyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/453-455

³⁶⁴ Vasif, XX, t. 112. <Ttbleau de la guerre preseni>> adlı eterde yaygm kanaatin kendisini »birleyerek intihar ettiği yazılıdır.

çocuğunu düşmana köle olmasınlar diye kendileri öldürdüler. Fakat şehir kalabalıktı. Vebaya, kılıçtan geçirmeye ve evleriyle birlikte yakılmalarına rağmen, beş bin beş yüz kişi sağ kalabilmişti. Onları esir alıp götürdüler. Bunların arasında serasker Mehmed Emin Paşa ile iki tuğlu iki paşa da bulunuyordu. Ruslar üç yüz elli top, otuz bin gülle ve yirmi bin librelük barut da ele geçirmişlerdi. Fakat bu zafer onlara çok pahalıya mal olmuştu. O kadar çok asker kaybetmişlerdi ki, tarihçi Vâsîf'a göre, Rus çarîçesi general Panin'e «bu kadar ölü vermektense şehri almamak daha iyi olurdu» demiştir.

Yine Vâsîf'a göre, hayatta kalanlar Turla'nın (Dinyester'in) öbür tarafına, Yedisân aşiretine mensup olanlar ise Bug nehrinin ötesine, Özi'ye götürülmüşlerdi. Bunları Kırım Tatarlarından ayrı tutuyor, kan karışımı bakımından kendilerine yakın ve dost görüyorlardı.

Bender'in düşmesinden sonra, Ruslar İsmail şehrinde sadrazamın karargâhına bir temsilci gönderdiler. Bu temsilcinin yanına Bender defterdarı Tabib Efendi ile ³⁶⁵ defterdar emini Pîrî Efendi de verilmişti. Bunların niçin geldiklerini anlamak maksadıyla yanlarına Anadolu muhasebecisi Nazif Efendi gönderildi. Pîri Efendi sözde ölen seraskerle ilgili işleri görüşecekti, fakat onları getiren Rus albay, mareşal Romanzov'dan bir mektup getiriyordu. Bu mektupta barış anlaşması teklif ediliyor, fakat bu anlaşmanın yapılmasına hiçbir yabancı devletin karıştırılmaması isteniyordu (16 Eylül 1770 - 25 Cemazievvel 1184).

Padişah sadrazama barış görüşmesi için yetki vermemişti. Onun için sadrazam, generalin getirdiği mektubu ³⁶⁶ İstanbul'a gönderdi ve Rus generaline de, Bâb-ı Âli'nin Romanzov'a yazılı olarak cevap vereceğini söyledi ³⁶⁷.

Mesud Giray, Devlet .Giray'ın hanlığı zamanında Eflâk içine bir akın düzenlemeyi teklif etmiş ama han buna izin vermemisti. O dönemde bu teklifini Kaplan Giray'a da yaptı. Fakat az sonra gelen bir hattı hümâyûn ona, Tuna'nın berisindeki Yedisân Tatarlarıyla Bükreş üzerine yürümesini emrediyordu.

Tuna'nın sol yakasında iki önemli mevki olan İsmail ve Kü-ya'nın zaptından sonra şimdi Ruslara tbraü'i ele geçirmek kalıyordu. Bu şehir Tuna

³⁶⁵ «Tableau de la presente guerre de, tabib kelimesi yanlış olarak tanlıb şeklinde yazılmış.

³⁶⁶ İvan Petro (Vâsîf, n, s. 115).

³⁶⁷ Vâsîf, (II, s. 114'de) Arap tarihinden alınmış örnekleri de anlatıyor ki buna Köre, müslümenlar savaş sırasında kâfirlerin barış tekliflerini dinlemelidirler.

ve Siret kıstağında, Maçin'in karşısında idi. Sadaret mektupçusu Abdürrezzak Efendi'nin gayretiyle burası çok iyi korunmuştu. Huşlar İbrail'i Ekimin ilk jürilerinde kuşattılar (1 Ekim 1770 -16 Cemazielahir 1184).

Kale muhafızı Canikli Süleyman Paşa, barikat kurulmamış tek nokta olan Su Kapısı'ndan birkaç çıkış hareketi yaparak başarılı sonuçlar elde etti. Bu çıkışlarda kesilen düşman başlarını ve alınan esirleri oğlu vasıtasıyla sadrazamın karargâhına gönderdi.

öte yandan Maçin muhafızı Vezir Abdi Paşa da kaleye takviye kuvvetleri sokabilmişti. Fakat bir süre sonra, tıpkı Bender seraskeri gibi, İbrail seraskeri de vebadan öldü. Bunun üzerine tsakçı seraskeri Ali Paşa yardım için acele İbrail'e gönderildi.

Su Kapısı'nı ele geçiren düşman, Maçin'in karşısında kurulan iki yeni tabyadan yapılan topçu ateşiyle bir hayli hırpalanmıştı. Yine o taraftan yaptıkları çok şiddetli bir hücum sırasında ağır kayıplar vererek çekilmişlerdi. Fakat bu başarılarla ve Abdürrezzak Efendi'nin tahkimat çalışmalarına rağmen, şehir onsekiz gün sonra kapılarını açmak zorunda kaldı. Abdürrezzak Efendi Tuna hattının acıklı durumunu ve sadece üç bin savaşı askerinin kaldığını İstanbul'a da bildirmişti.³⁶⁸

Sadrazam Ve Kırım Hantnın Azilleri

Osmanlılar, Turla kıyısındaki Akkerman ve Bender'i, Tuna kıyısındaki İsmail, Kilya ve İbrail'i kaybetmekle, bu harekâtı mağlubiyetle bitirmiş oluyorlardı. Sadrazamın elinde pek az kuvvet kalmıştı. Onlar da İsakçı'da büyük bir yiyecek sıkıntısı içinde idiler. Onun için, elinde kalan bu kuvvetle kış karargâhı Babadağ'a hareket etmeye karar verdi (22 Kasım ,1770 - 3 Şaban 1184). İsakçı'daki anbarları korumakla görevli Dağıstanlı Ali Paşa'ya da yüz bin kuruş gönderdi (25 Kasım 1770 • 6 Şaban 1184).

Sadrazam Babadağ'daki karargah yerine gelince, bu kasabada ve çevresindeki dokuz çeşmenin onarıldığını, sularının aktığını görüp memnun oldu. Bu çeşmeler otuz yıl kadar önce matbah-ı amire emini Halil Efendi tarafından yaptırılmış, zamanla kurumuş veya suları azalmıştı. Şimdi bu çeşmeler, emir yerine getirilerek ve bu iş için ayrılan bin kuruş harcanarak onarılmış ve yeterli su akıtır durumda idiler³⁶⁹. Tabii bu durum, onun bunca

³⁶⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/455-457

³⁶⁹ Bu kitabın yazarı U06'da Babadağ'a gittiği zaman dokuz çeşmenin tekrar kurulduğunu görmüştür.

insan ve kale kaybetmiş olmasının üzüntüsünü giderecek değildi.

Babadağ'a inişlerinin ikinci günü, Silistre muhafızı Abaza Paşa, padişahın emriyle azledildi ve üç tuğlu paşa unvanı alınarak Köstendil'e sürüldü. Çünkü kendisine yeni levendler (yeni asker) toplamak için verilen paradan altı yüz keseden fazlasını, devletin başka bir ihtiyacı için de harcamayarak saklamıştı. Yeniçeriağası Mehmed Paşa da kabiliyetsiz görüldü ve onun yerine Edirne yeniçeriağası Süleyman Paşa tayin edildi.

Öte yandan Kınm Hanı Kaplan Giray da başarılı olamamıştı. Üstelik, gelecek harekât için kendisine kırk güne kadar bin kese para verilmezse han unvanını bırakacağını söylüyordu. Buna canı sıkılan padişah ne yapılabileceğini yeni görev verilmiş vezir Osman Efendi'ye sordu. O da budalaca bir tavsiyede bulunarak bundan kolay ne var, -demiş ve hemen kâğıt-kalem alarak, hana, Kefe'nin gelirinden bin kese tahsis edilmesini yazmıştı. Fakat az sonra Kefe gelirinin onyediy keseden ibaret olduğu, onun da Kalgay'a tahsis edildiği haberi geldi. Bu durum düşüncesiz müşavirin gözden düşmesine, hanın da azline sebep oldu.

Üçüncü Mustafa, Kaplan Giray'ın yerine han olarak Selim Giray'ı getirdi. Selim Giray daha önce de han olmuştu. Bundan sonra başka azil ve tayinler de oldu. Sadaret kethüdası Seyyid Mehmed Efendi görevden alındı, yerine, daha önce de adından söz ettiğimiz İzzet Mehmed Efendi getirildi.

Padişah nihayet sadrazamı da azletti (4 Aralık 1770 - 15 Şaban 1184). Fakat, paşalık unvanını almayarak onu Filibe'de oturmaya memur etti.

îvazpaşazâde Halil Paşa'nın yerine, Bosna valisi Silahdar Mehmed Paşa sadrazam oldu.³⁷⁰

Avusturya Ve Prusya'nın Arabuluculuk Teşebbüsleri

Yukarıda sözünü ettiğimiz Romanzov'un barış teklif eden mektubuna padişahın ne cevap verdiğini bildirmeden önce, o sırada İstanbul'da cereyan eden arabuluculukla ilgili diplomatik görüşmeler hakkında bilgi vermek istiyoruz. Bu konuda yapılan, yazışmaları herhangi bir rapordan daha ilgi çekici buluyoruz. Bunlar önce, Avrupa saraylarının çoğunun çıkarları sözkonusu olduğu için önemliydi. Hepsi arabuluculuk yapmak istiyor ama Rusya inatla ve basan ile bu teklifleri reddediyordu. Arabuluculuk yapmak isteyenler arasında iki ünlü hükümdarın faaliyeti, yani Frederik Et ile Jozef

³⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/457-459

İTnin gayretleri özellikle dikkat çekicidir. Çünkü bunlardan birinin ülkesi olan Avusturya, Bâb-ı Âli ile gizli bir yardım anlaşması yapmışlardı. Bu anlaşma, bu ülkenin iki ünlü diplomatı olan Prens Kaunitz (Kaniç) ile Baron de Thugut'un gayretleriyle gerçekleşmişti.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, İngiltere ve Prusya, işe Fransa ve Avusturya'nın da karışmasından korkarak, savaş çıkar çıkmaz arabuluculuk teklif etmişler, bu iki sarayın niyetlerinin şüpheli olduğunu göstermeye çalışmışlardı. Yedikule'de tutuklu bulunan elçi Obreskov'un serbest bırakılmasını istemişler, Mehmed Emin Paşa harekâtı başlatmadan bu konuda tekrar tekrar nota vermişler³⁷¹, fakat hiçbir olumlu sonuç alamamışlardı

(Ağustos 1769). Frederik ve Jozef, Neustadt'da ikinci defa buluşup görüştüktan sonra arabuluculuk meselesini ciddi olarak tekrar ele almayı düşündüler. Prusya kiralı, Rusya'yı barışa razı edecek en iyi çare ve yolların neler olabileceğini Prens Kaunitz'le uzun uzun görüştü.

Frederik ve Jozef arabuluculuk teklifinde mutabık idiler. Fakat bunu henüz uygulama safhasına geçirecek durumda değillerdi. İstanbul'daki elçilerine bu yolda talimat veriyor, bekliyorlardı. Nihayet iki hükümdar Bâb-ı Âli'ye birlikte arabuluculuk teklifinde bulunmaya karar verdiler. Bu işin takipçileri, Prusya elçisi Zegelîn ile Avusturya elçisi Brognard'm yerine önce maslahatgüzar sonra ortaelçi tayin edilen Thugut (Tuğut) olacaktı.

Avusturya kiralı Jozef'in seyahati ve Prusya kiralı Erede-rik ile buluşması padişahın ilgisini çekmiş ve kuşkulandırmıştı. Öte yandan, Resmî Ahmet Efendi'nin³⁷² Prusya elçisi olarak yazdığı raporlardan, Frederik'in girişken ve savaştıcı zihniyetini daha iyi tanıyordu. Resmî Ahmet Efendi'nin raporlarına göre Berlinliler, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmiyor, uygun bir durum olursa, müslümanhği kabul edeceklerini söylüyorlardı³⁷³.

Alman (Avusturya) İmparatoru Jozef in âdetleri ve tasan-lan konusunda ise Bâb-ı Âli'nin elinde Bağdat valisi tarafından hazırlanan rapordan başka bir şey yoktu. Bu rapor da Osmanlı tarih belgeleri arasına karışmış ve bunun bir Türk raporu olduğu inkâr edilmeye çalışılmıştı.

Bu raporda şunlar söyleniyordu:

³⁷¹ Bab-ı Âli'nin verdiği cevaplardan, Obreskov meselesinde sonuç almak için en uygun zamanın sadrazamın başkentten ayrılmasından sonra olacağını dOfOnmflferdî. Sadrazamın hareket günü yaklaştığı İçta fırsatı kaçırmak İstemediler. Bftb-ı Âli'nin gerçek dostlarının taleplerini reddetmeyeceği kanaatinde idiler (Zegelin'in Hatıratı, Nisan 17»).

³⁷² Türk elçisi Resmî Ahmet Efendi'nin raporları (Berlin ye Settin, 1800, s. 94).

³⁷³ Vâsif, I, s- 250: -Nübövvet-İ Mohammedyeyl İnkâr etmeyip, mttmaa donu demekten âr etmezler».

«...Avusturya (Almanya) imparatoru karaciğerinden ve dalağından rahatsızdır. Bu hastalık yüzünden idarenin dizginlerini bırakmış, üzüntüsünü gizlemek için Venedik, Prusya ve Macaristan'a seyahatler yapmaktadır. Annesi olan imparatoriçe de bu durumu kabul etmektedir. Çok hareketli olan oğlunun üzüntülerini tabii bulmakta, durmadan yer değiştirmek ihtiyacının fiziki rahatsızlıktan ileri geldiğini düşünmekte, kendisinin de bu seyahatleri ızdırabını giderecek bir çare olarak gördüğünü ve seyahate teşvik ettiğini söylemektedir. Nihayet, Polonya sınırına yakın Avusturya eyâletlerinin durumu dikkate alınarak, Avusturya kuvvetlerini Polonya sınırına yığmıştır...»³⁷⁴

Padişah Avusturya'ya Polonya'nın Paylaşılmasını Teklif Ediyor

Padişah, takip edeceği politikayı, Bağdat valisinin raporunda belirtildiği duruma, yani Avusturya imparatorunun kararsız durumunun değişmediğini ve kuvvetlerini Polonya sınırında toplamış olduğunu esas kabul ederek hazırladı. Bunun sonunda da, o güne kadar hiç hissettirilmemiş şaşırtıcı bir teklif* te bulundu.

Thugut ve Zegelin, Viyana ve Berlin'den aldıkları talimata uygun olarak, ama tek tek, Bâb-ı Âli'ye hükümdarlarının arabuluculuğunu teklif ettikten sonra, reis-ül küttap İsmail Kaif Efendi, bir gece gizlice Thugut'la bir görüşme yaptı ve elçinin teklifine apayrı bir teklifle cevap verdi. Bu, Bâb-ı Âli'nin daha önce de öne sürdüğü, Avusturya'nın Silezya'yı geri almasına yardım teklifi idi. Bunun anlamı, Avusturya ile Bâb-ı Âli arasında, Rusya'ya karşı sıkı bir ittifak kurmaktı. Ama, daha önce Prusya aleyhine kurulması düşünülen bu ittifak şimdi Polonya'nın aleyhine olacaktı. «Eğer Ruslar Polonya'dan çıkarılır-larsa» diyordu Reifendi, «Avusturya İmparatorluğu dilediği gibi hareket edebilir, dilerse Polonya tahtına kendi istediği bir kiralı oturtur, dilerse bu ülkeyi Osmanlı Devleti ile paylaşabilir»³⁷⁵.

Polonya'nın Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasında paylaşılması teklifi, Prusya Prensi Henri'nin Saint-Petersbourg'a gidişinden on ay öncesine rastlıyordu. Oysa, iki yıl sonra kararlaştırılacak olan Polonya'nın paylaşılmasıyla ilgili anlaşmanın ilk tasarısı, Prusya'ya prensinin Rusya başkentine yaptığı işte o seyahat sırasında hazırlanmıştı.

³⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/459-461

³⁷⁵ Burada Thugut'un 24 Mart 1770 tarihli raporu kelimesine tekrarlanıyor.

Böylece Bâb-ı Âli Polonya Konfederasyonu'nu bırakmış bulunuyor. Şeyhülislâm bir fetva çıkararak Polonyalıların kanlarının akıtılmasına ve mallarına el konmasına izin vermiş bulunuyordu.

Polonya'nın tam olarak paylaşılmasını düşünen, bu paylaşmayı kısmi olarak gerçekleştirmek isteyen imparatoriçe Kateri-na ile Frederik H'den önce, Bâb-ı Âli, daha doğrusu Üçüncü Mustafa olmuştur. Üçüncü Mustafa hemen hemen her zaman, siyasî kararlarda öncü olmak ve ayrı hareket etmek istiyordu.

Bâb-ı Âli, Polonya'yı Avusturya ile paylaşmayı umuyordu. Daha önce İran'ın paylaşılması konusunda da Rusya ile böyle bir aniagma yapmıştı. Fakat bu parçalama politikası, gelecekte komşuları tarafından onun için de istenecekti.

Thugut, Bâb-ı Âli'nin teklifine, bu kadar geniş kapsamlı bir projenin uygulanması için zamanın uygun olmadığını söyleyerek cevap verdi. Zaten böyle bir plânın uygulanmasının yeniden çok kan akıtmaya yol açacağını, oysa teklif edilen arabu-lucukta amacın, çok can kaybına yol açmış bulunan ve devam etmekte olan savaşı sona erdirmek olduğunu söyledi. Viyana hükümetinin cevabı da elçiyi doğruluyordu. Onun için, Thugut ve Zegelin, sadaret kaymakamından arabuluculuk tekliflerinin kabul edildiğini bildiren bir mektup almaya gayret ettiler. Yine birlikte hareket ederek, İngilizlere ve Ruslara satılmış olan, İngiltere'den başka her devletin arabuluculuğuna karşı çıkan Bâb-ı Âli tercümanı Nikola Karaca'yı da yola getirdiler.

Reisefendi ve o sırada nişancı olan selefi Osman Efendi, Thugut ve Zegelin'le yaptıkları gizli gece görüşmelerinde, sadaret kaymakamının kendilerine diledikleri mektubu vereceğini vaadtiler, ama bunun için, iki diplomatın Bâb-ı Âli'ye bu konuda yazılı bir nota vermelerini de şart koşular. Zegelin bu şartı hemen kabul etti. Fakat Thugut uzun zaman tereddüt gösterdi, ama sonunda o da Bâb-ı Âli'nin bu şartını kabul ettiğini bildirdi. Uzun zaman diretirse, arabuluculuk teklifi kabul edilmediği için çılgına dönen İngiliz elçisi Murray'ın bu teklifinin dikkate alınabileceğini düşünmüştü.

Bâb-ı Âli politikası yazılı nota isteğinden vazgeçemezdi. Kaymakamın Kaunitz ve Finkenstein'a hitaben yazacağı mektup bu notaya dayandırılacaktı. Mektupta, Prusya ve Avusturya elçilerinin Bâb-ı Âli'ye yaptıkları arabuluculuk teklifinin kabul edildiği yazılıydı ³⁷⁶. Eğer Türk

³⁷⁶ Kaymakamın Avusturya İmparatorluk Arşivi'nde bulunan mektubunun tercümesi Thugutun 15 Ağustos 1770

donanması yakılmamış olsaydı, Bâb-ı Âli böyle bir mektubu belki hiç vermeyecekti.

Bender'in düşmesinden sonra, Romanzov'un yukarıda sözünü ettiğimiz barış teklifi Bâb-ı Âli'ye geldiği zaman, nişana ile Prusya ve Avusturya elçileri arasında gece görüşmeleri devam etmiş, Bâb-ı Âli, Prusya ve Avusturya'nın arabuluculuk tekliflerini kesin olarak kabul ettiğini bildiren cevabını yazmış, Rusya bu iki devletin arabuluculuğunu kabul ettiği takdirde Obreskov'un serbest bırakılacağı da kabul etmişti³⁷⁷. Bu cevabın verilmesi, olağanüstü bir divan toplantısında, şeyhülislâmın fetvasına da dayandırılarak kabulleştirilmişti.

Arabuluculuk meselesi, Bâb-ı Âli, Prusya ve Avusturya arasında böylece bir karara bağlanırken, İngiliz elçisi, Prusya ve Avusturya elçilerinin itibarlarını sarsmak için her türlü siyasî iftira yağdırıyor, Bâb-ı Âli'ye de Obreskov'un serbest bırakılma-sıyla ilgili olarak nota üstüne nota veriyordu.

tarifli raporuna eklidir.

³⁷⁷ Reifefendi ve Nişancı'nın, sadrazamın emriyle Majesteleri Avusturya İmparatoru'nun ve Majesteleri Prusya Kırallığı'nın elçilerine 1/2 Aralık 1770 gecesi okudukları beyannamedir. Fransızca olarak kaleme alınmıştır:

Bâb-ı Âli, Rus sarayının Petersbourg'da, majesteleri Prusya kiralının elçisine, arabuluculukla ilgili olarak, asıl gayesi iki devlet arasında özel görüşmelerle barışı sağlamak olan cevabi yazısının muhtevassından haberdardır. Bâb-ı Âli, konuyu iyice düşünüp müzakere ettikten sonra, Viyana ve Berlin saraylarının elçilerinden» Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunduğu Hıristiyan bir devletle özel görüşme yapmasına anayasasının hiçbir şekilde cevaz vermediğini bildirmelerini istemiştir. Bunun için, hem Osmanlı Devleti'nin hem de Rusya'nın dostları olan iki devleti arabulucu olarak seçmiştir. Divan-ı Hümâyun'da oybirliği ile alınan ve Yüce Sultan'ın onayladığı bir karar değiştirilmesine imkân olmadığı için, Bâb-ı Âli şu hususlarda ısrar ediyor:

- Bâb-ı Âli, sadrazam tarafından evvelce de General Kont Romanzov'a bildirdiği gibi, Rusya ile özel müzakerelere hiçbir suretle girişemez.
- Rusya ile ancak, Majesteleri Avusturya paratoru'nun ve Majesteleri Prusya Kırallığı'nın arabuluculuğu ile ve başka herhangi bir devletin katılmaması şartıyla müzakerelere girişebilir.
- Bâb-ı Âli, arabulucu iki sarayın, kendi duygu ve düşüncelerini Kus sarayına anlatacaklarını ve Rusya'ya bunu kabul ettirmek için ellerinden geleni yapacaklarını ümit eder.
- Bab-ı Âli samimi olarak baş istemektedir. Rusya da aynı düşüncede olduğunu bildirdiğine göre, bu devletin, iki sarayın arabuluculuklarını kabul etmede hiçbir güçlük çıkarmayacağını da ümit eder. Bütün beklentilere rağmen Rusya teklif edilen iki devletin arabuluculuklarını kabul etmemekte ısrar ederse, bu iki devletin, hangi tarafın engel çıkardığını ve hangi tarafın dostluğuna daha çok güvenmeleri gerektiğini anlayacaklarını da ümit eder.
- Rusya'nın görüşmelerde ilk madde olarak öne sürdüğü Rus elçisi Obreskov'un serbest bırakılması meselesine gelince, Bab-ı Âli bunu reddetmemiştir. Bu maddenin şimdiye kadar için yerine getirilmediği de Majesteleri Prusya Kırallığı'na defalarca anlatılmıştır. Bâb-ı Âli yine de beyan eder ki: Rusya Devleti barışın tesisi için harekete geçer ve iki devletin arabuluculuğunu kabul ederse, Rus elçisi derhal serbest bırakılacaktır.
- Bâb-ı Âli, arabulucu iki devletin, majesteleri Rus imparatorundan, adı geçen elçi Obreskov'u tam yetkili murahhas tayin etmesini istemelerini de rica eder. Böylece, Obreskov ve arabulucular, İstanbul'da, müzakerelere kısa zamanda başlayabilirler. Ama Rusya bir kongre toplanmasında ısrar ediyorsa, Bâb-ı Âli, Obreskov'u, sınıra kadar, şeref ve haysiyetine halel gelmeden ulaştırmayı ve serbest bırakmayı vaadeder. Bununla beraber, savaşa sebep olan meseleleri kimse ondan daha iyi bilmediği için, Rus hükümeti onu yetkili murahhaslarından biri tayin ederse, Bab-ı Âli memnun olacaktır.

Yukarıda zikrolunan Bab-ı Âli'nin iki veziri (Reifefendi ve Nişancı), arabulucu İki devletin elçilerinden, bu deklarasyonu özel bir kurye ile mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Rus sarayına göndermelerini, kısa zamanda kesin bir cevap verilmesi için ısrar etmelerini rica eder. Böylece, Bab-ı Âli de, barış çalışmalarını mı yoksa savaşı mı devam ettireceği yolunda bir karara varacaktır.

Rusların Hotin'-den hareketlerinden sonra (Haziran 1770), Murray Bâb-ı Âli'ye yeni bir arabuluculuk plânı sundu. Dalkavukça sunulan formüller Reisefendi'nin o kadar canını sıkıyordu ki, İngiliz elçisine verdiği cevabı elçi Thugut'a da bildirdi. Bu, Thugut için beklenmedik bir güven gösterisi idi ama, aynı zamanda, Bâb-ı Âli ile yapılacak uzlaşma müzakerelerinde, başarıyı asla dalkavuklukta aramamak gerektiğini anlatmış, onu uyarılmış bulunuyordu.

Reisefendi'nin İngiliz elçisine verdiği cevapta özetle şunlar yer alıyordu: «İngiltere'nin Rus savaş donanmasında görev alan gemileri varken böyle bir teklif yapması çok tuhaf! Korkarız ki bu teklif düşmanın niyetini gizleyen bir maskeden başka bir şey değildir. Bâb-ı Âli onun hangi dâvaya hizmet ettiğini anlayabilmesi için, İngiltere asıl niyetini apaçık söylemelidir.»

Alçakça ve pohpohlanmaya dayanan bir sistemle Reisefendi'yi kandırmaya çalışan İngiliz elçisine, hakettiği işte bu sert cevap verilmişti.

Avusturya'ya Polonya'nın paylaşılmasını teklif eden padişah, öte yandan da Fransa'ya bir ittifak teklif ediyordu. Fransa da Bâb-ı Âli'ye oniki veya onbeş savaş gemisini emrine verebileceğini söylüyor, bunun için yılda üç-dört milyonluk bir yardım istiyordu. Aynı zamanda, İspanya ile bir dostluk anlaşması imzalanırsa, bu devletin de yardım edebileceğini bildiriyordu.

Bâb-ı Âli, deniz ittifakı şeklinde sunulan bu anlaşma plânını benimsemedi ve bu konuda Thugut'un fikrine de başvurdu. Fakat yine de sadaret kaymakamı Dük Choiseul (Şuazöl) 'e yazarak, ondan onbeş savaş gemisi, yeterince "barut ve topçu istedi. Karşılığını para olarak ödeyeceğini bildirdi. Fransız elçisi Saint-Priest bunu uygun gördü ve hükümeti nezdinde var gücüyle destek vaadetti.

Bu büyük siyasi çıkar müzakereleri devam ederken, çok daha önemsiz olan Fransız tercüman ve tüccarlarının durumu geri plâna atılmıştı. O günlerde Sayda'da yüzer sopa vurulan iki Fransız tercümanına, uğradıkları mağduriyet için hiçbir şey yapılmamıştı. Yalnız Fransız hükümeti onlara ömür boyu beş-yüz lira maaş bağlamak suretiyle tazminat vermiş oldu³⁷⁸. Türk hükümeti bu konuda bir tazminat vermedi ama, Türk mallarını taşıdığı için Huşların saldırısına uğrayacak Fransız gemileri için de tazminat

³⁷⁸ Voiney'in «Considerations sur la guerre actuelle des Turcs» ve PeyssoneT'in «Considerations» adlı incelemesi. Amsterdam, 1788, s. 165. Voiney'in düşünceleri ve Peyssonel'in incelemesi, yarım asırdan beri Bâb-ı Âli hakkında yazılmış en iyi eserlerdir. Aslında Volney'in 1787 savaşı ve ondan sonra meydana gelen Türk-Rus savaşlarında tahminleri doğru çıkmadı. Ama bazı iddiaları ve tarifleri doğru idi ve Peyssonel'in görüşleri ile çelişiyordu.

vaadinde bulunmadı.

Reisefendi, Türklerin para desteğiyle kurulacak bir deniz ittifakı teklifinden Avusturya elçisi Thugut'u da haberdar etmiş, Thugut bunu Prens Kaunitz'e bildirmişti. Prens Kaunitz'de Bâb-ı Âli ile benzer bir ittifak kurma fikri bundan sonra doğmuş veya bu fikir olgunlaşmıştı ³⁷⁹.

Bu teklif, eski Reisefendi ³⁸⁰ ve şimdiki nişancı ile, şimdiki Reisefendi ve Thugut arasında yapılan gizli gece görüşmelerinde tartışıldı. Nihayet teklif, beş maddelik bir konvansiyon haline dönüştü. Bu anlaşma, sözünü ettiğimiz nişancı ve Reisefendi Ue, elçi Thugut, Anadolu Kazaskeri ve sadaret kaymakamı arasında olmuştu (6 Temmuz 1771). Bu konvansiyondaki bazı tedbirler padişahın hattı şerifi ile yürürlüğe konacaktı. Bundan üç gün sonra konvansiyon imzalandı ve padişahın saraylarından biri olan Çırağan Yalısı'ntfa taraflar arasında teati edildi ³⁸¹

³⁷⁹ Bâb-ı Âli'nin önce onsekiz bin kese akçe teklif ettiği muhtıranın tercümesi Thugut'un 17 Nisan 1771 tarihli raporuna ekliydi. Aslı da Avusturya imparatorluk Arşivi'ndedir.

³⁸⁰ Avusturya elçisine verilen bilgilere göre ilk tasarı, onar bin kişiden oluşacak iki ordu kurmak idi. Bunların yıllık harcamaları elli milyon olacaktı, ayrıca olağanüstü harcamalar da otuzdört milyon olarak hesaplanmıştı. (Prens Kaunitz'in Talimatı, 17 Ocak 1771. İmparatorluk: Arşivi).

³⁸¹ Avusturya imparatorluk sarayı ve Osmanlı Devleti, iyi komşuluk bağlarının ve sürekli barışın sağlanması için samimiyetle çalışmayı her zaman görev bildiklerinden, karşılıklı menfaatlerin korunması, dostluk bağlarının güçlenmesi için her çareye başvurmaktan geri kalmamışlardır. Ama tam bu sırada Bâb-i Âli ile Rusya arasında meydana gelen bazı olaylar yüzünden çıkan ve devam eden savaş, milletlerin huzur ve refahım sekteye uğratmış bulunmaktadır. Bunun üzerine iki saray (Osmanlı ve Avusturya sarayları), anlayış birliği içinde olduklarından, genel huzur için son derece zararlı olacak bir âfeti, Osmanlı Devleti'nin haysiyetli tutumuna uygun bir şekilde, barışı tesis etmek suretiyle önlemeye karar vermişlerdir.

Bu maksatla, en kısa zamanda uygulanacak, hayırlı ve mutlu sonuçlar getirecek bir anlaşma imzalamayı uygun görmüşlerdir. Bu anlaşmanın bir an önce gerçekleşmesi için, Bâb-ı Âli, halen Anadolu kazaskeri ekselans Atıf Mehmed Emin Efendi ile Reis-ül Küttap'a vekâlet eden Raif İsmail Bey ve Nişancı Seyyid Osman Efendi'den oluşan bir murahhas heyeti kurmuştur. Majeste Avusturya imparatoru da bu görevi Bâb-ı Âli nezdindeki elçisi Francois Thugut Chevalier'ye vermiştir, iki tarafın murahhasları teamüle uygun olarak yetki belgelerini teati ettikten sonra müzakereler başlamış, birbirini takip eden toplantılar sonunda, Ce-nab-ı Hak'ın izniyle, aşağıdaki beş madde üzerinde anlaşmışlardır:

Birinci madde: Osmanlı Devleti, Avusturya tm-paratorluğu'na, savaş hazırlıklarını karşılamak üzere, her biri beş yüz kuruşluk yirmibinkese para verecektir. Bu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra dört bin kese sınıra gönderilecek, geriye kalan onaltı bin kese de, gizlice aynı yoldan aynı yere, taksitler halinde ulaştırılacaktır. Paranın tamamı sekiz bin keselik iki taksitte ve sekiz ay içinde ödenmiş olacaktır. Gizliliğe riayet yüzünden meydana gelecek bir aylık gecikme için herhangi bir tazminat söz konusu olmayacaktır. Avusturya sarayı ve murahhaslar, yapacakları müzakerelerde uygun görürlerse, gizli bazı meselelerin halli için, Bâb-ı Âli tarafından kendilerine iki-üç bin kese para verilecektir.

İkinci madde: Bâb-ı Âli, cömert davranışının ve İmparator tarafından da çok iyi bilinen iyi niyetinin bir delili olarak, kendi arzusuyla, Eflâk'in, Erdel, Banat ve Temeşvar sınırları içinde kalan, bir taraftan Tuna, öbür taraftan Oltu nehirlerine ulaşan bölgeyi Avusturya'ya armağan edecektir.

Üçüncü madde: Yıllardan beri sınırdan olay çıkardıkları ve Avusturya topraklarına tecavüzde buldukları ve gelecekte de böyle olaylara sebep vermemeleri için, barıştan sonra şuurlar Avusturya lehine yeniden tespit edilecektir.

Dördüncü madde* Avusturya tebaalüar, bütün Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapacak ve her bakımdan himaye göreceklerdir. Özellikle, bundan böyle, müşteri (gümrük) vergisinden kurtulacaklardır. Gelecekte Avusturya sarayı, Bâb-ı Âli nezdindeki elçileriyle, ticareti arttırmak ve kolaylaştırmak konusunda yeni tekliflerde bulunursa, bu teklifler dikkate alınacak; iki devlet arasındaki sıkı dostluk çerçevesi içinde, karşılıklı menfaatlere

Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, Avusturya'ya bir yıl içinde yirmi bin kese para verecekti ki bu, kuruşun o y.fl.Tn«iiri değerine göre on«bir milyon iki yüz elli bin florin demektir³⁸². Ayrıca Küçük Eflâk Avusturya'ya bırakılacak, Avusturya hükümetini o güne kadar yükümlü olduğu ağır vergilerden muaf tutacak, onu korsan saldırılarından koruyacaktı, öte yandan Avusturya İmparatorluğu'nun Ruslarla yapacağı anlaşmada, şart olarak, Rusların eline geçmiş Osmanlılara ait yerlerin yine Osmanlılara iade edilmesi istenecek, sağlanacaktı. Bundan başka, Polonyalıların bağımsızlığı da desteklenecekti³⁸³

uygun olarak kabul edilecektir. Bundan başka Bâb-ı Âli, karşılıklı menfaat gereği, Cezayir, Tunus, Trablus, Berberi 'beylerine de kefil olacak, Avusturya bayrağı taşıyan gemilerin serbest ticaretine engel olunması halinde müdahale edecek ve gemileri: saldırılardan koruyacaktır.

Mukabil taahhüdü bildiren beşinci madde: Majesteleri Avusturya imparatoru, yukarıda dört maddede zikrolunan hususlara, iyi komşuluk duygularıyla karşılık olarak, gerek görüşme yoluyla gerekse silaha başvurarak, Osmanlı Devleti'ne ait iken Rusya tarafından işgal edilen kaleleri, eyâletleri, toprakları iade ettirmeye çalışacaktır. Bu savaşın çıkmasına sebep olan Polonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve hürriyetlerine hiçbir hâlel getirmeden imzalanacak barışın, 1739 Belgrad başında-ki esaslara uygun olmasına çalışacaktır. Zamanın şartları elverdiği ölçüde, Bâb-ı Âli'nin de kabul edebileceği şartlarla, onun aleyhine mahzurların ortadan kaldırılmasıyla tesis edilecektir. Ayrıca, Majesteleri Avusturya imparatoru, Rusya'nın oyalama bahanelerine müsaade etmeyecektir. Barışı engelleyen bütün sebepleri mümkün olduğu kadar çabuk ortadan kaldıracak, genel huzuru sağlayacak bir barış için çalışacaktır. Bu inançla ve yukarıdaki maddelerde belirtilen hükümlerin yerine getirilmesi için, Türkçe yazılmış ve yetkili Kaymakam Vezir Mehmed Paşa tarafından imzalanmış nüshası ile teati etmek üzere, biz, majestelerinin verdiği yetkiye dayanarak, bu anlaşmayı imzaladık, armamızın mührünü bastık.

İstanbul, 16 Temmuz 1771 (L.S.) François de Thugut

³⁸² Bir kuruş, bir florin yedi krevzer düşmüş, yani defterinden yüzde yirmibeş kaybetmişti 1743-1752 yılları, arasında sefaret muhasebelerinden alınan ban rakamlar, o tarihlerde 1 kuruşun, 1 florin ve 50 krevzer ettiğini göstermektedir.

³⁸³ Ferrand'ın «Polonya'nın Üç Defa Paylaşılması» adlı tarih kitabı ne kadar değerli olursa olsun, birçok hataları vardır. Bu hatalar daha çok, yalnız Fransız kaynaklarından yararlanarak yazdığı Avusturya'nın politikası ile ilgili konulardadır. Üstelik, Fransız kaynaklarında da mevcut olan bazı olayları sessizce geçiştirmiştir. Meselâ, Choiseul dükü Osmanlı Devleti ile bir deniz ittifakı kurmak için sürekli çaba harcamış, Aiguillon dükü de, dışarıdan bu ittifaka Prusya kralı II. Frederik'i dahil etmek için çalışmış, ama reddedilmiştir. Bu konuda Ferrand (C.I., s. 97'de) şöyle diyor:

«...O tarihten (1770) itibaren, Türkçe konuşan ve İstanbul'u çok iyi bilen, hükümeti tarafından da çok becerikli olarak kabul edilen Thugut, divanın karşısına büyük bir ustalıkla iki ayrı konuda anlaşmayı birden çıkardı: Bunun birincisi, gerekirse arabuluculuğa Prusya kiralını da katmak; diğeri de, eğer Avusturya Türklerle bir ittifak kurarsa, Fransa'yı ittifaktan uzaklaştırmak...»

Burada üç büyük hata birden yapıyor: Gerçekte Thugut, Fransa'nın arzu ettiği deniz ittifakını engellemek için hiçbir teşebbüste bulunmamıştır. İkincisi, Prens Kaunitz, 1770'de, Türkiye ile bir ittifak kurmayı henüz düşünmüyordu. Bundan dolayı da Thugut bu konuda herhangi bir talimat almış olamazdı. Çünkü, yardım anlaşmasıyla ilgili olarak aldığı talimat 27 Ocak 1771 tarihini taşıyordu. Ve nihayet üçüncü hata, Thugut'un, Prusya elçisinin arabulucu olarak katılması hususunda, Bâb-ı Âh" yetkilileriyle hiçbir müzakerede bulunmamış olmasıdır. Neisse'de imparator Joseph ve kral Frederik II ile yaptığı görüşmeden sonra aldığı talimata sadık kalarak, onun katılmaması için de hiçbir teşebbüste bulunmamıştır.

Ferrand 104. sayfada şöyle diyor:

«...Obreskov, yaklaşık kırk yıldan beri oturduğu Türkiye'yi çok iyi biliyordu...»

Obreskov, Yedikule'de iken yazdığı hatıratında bu ülkede onsekiz yıl kaldığını belirtmektedir. Ferrand, kitabının 155. sayfasında da şunları yazıyor: «Kuanitz, Türklerle yapacağı ittifakın Huşlarla yapacağı ittifaktan daha avantajlı olacağına inanıyordu.» Oysa söz konusu olan bir ittifak değil bir yardım anlaşması idi ve gayesi Rusya'yı barış yapmaya ve Avusturya'nın arabuluculuğunu kabul etmeye zorlamaktı. 233. sayfada ise şöyle diyor: «...Obreskov serbestti. Semlin'e götürülmüş olması bile •bu meselede Avusturya'nın tesirini gösteriyordu.»

Prusya ve İngiltere sefirlerinin ısrarlı taleplerine rağmen Obreskov'u serbest bıraktıranın Thugut olduğu çok doğru.

Bu konvansiyon, kaymakam ve Prens Kaunitz arasında teati edilen mektuplarla da teyid edildi ³⁸⁴. Thugut, maslahatgüzar iken ortaelçi unvanını aldı ³⁸⁵ (15 Ağustos 1771).

Avusturya elçisi Thugut sözünü ettiğimiz yardım anlaşmasını gerçekleştirdikten sonra, Prusya ile birlikte arabuluculuk teklifi yapmaktan vazgeçmişti ³⁸⁶. Bu yeni anlaşmanın konusuna, sırrına vâkif olamayan Prusya elçisi, daha başka projelerin de ortaya atılmış olmasından şüpheleniyordu ve verilen söze sadık kalınmasında ısrar ediyordu. Bâb-ı Âli'ye, Rusların

Fakat, Obreskov'un Semlin'e gönderilmesi Bâb-ı Âli'nin isteği üzerine olmuştur. Çünkü Bâb-ı Âli, Obreskov'un Türk karargâhından geçmesi halinde, onun serbest bırakıldığını gören askerler arasında hoşnutsuzluk yaratacağından ve bazı homurdanmalara sebep olacağından çekiniyordu. 286. sayfada şunları yazıyor: «Divan, 6 Temmuz anlaşmasında oyuna geldiğini, yirmi bin kese paranın boşa gittiğini gizlemedi.» Sonra şu notu var: «Dört bin keseden başka para ödendiğini gösteren hiçbir ize rastlamadım.» İki cümledeki hüküm de yanlıştır. Çünkü Bâb-ı Âli bir süre sonra iki bin kese daha ödedi. Daha ilerde ise «Basarabya'dakî Yedisana aşireti» diyeceği yerde, «Basse Arabia'daki Diedsan aşireti» diyor t*).

Ferrand, çok Önemli bir hata da, 474. sayfada şöyle demekle yapıyor: «Bâb-ı Ali, Sadrazam Osman Efendi ile Abdülkerim'i göndermişti ki bunlar ateşkesi görüştüler.» Osman Efendi sadrazam değil nişancıbaşı idi, İstanbul'dan onunla birlikte gönderilen meslekdaşı ise Abdülkerim değil, Ayasof-ya şeyhi Yasincizâde idi. O zaman sadrazamlık makamında Muhsinzâde Mehmed Paşa bulunuyordu.

«Şahin Giray (bu rakibin adı)...» diyor. Fakat Bâb-ı Âli tarafından tayin edilen Devlet Giray'ın rakibi, «Şahin» değil, «Sahib» idi. Şahin onun kavgayı idi ve Ruslar tarafından Petersburg'a götürülmüştü.

250. sayfada ise pragmatik görüşünü ileri sürüyor: «Kendisine bu kadar pahalıya mal olan, hiçbir fayda sağlamayacağı bilinen, uygulama zamanını ve şeklini tamamen Avusturya'ya bırakan bir anlaşmanın hiçbir işe yaramayacağını nasıl görmedi? Hiç olmazsa gizlice Fransa'yı bundan niçin haberdar etmedi? Petersburg'u biraz şüphelendirdiği takdirde, Rusya'yı barış şartlarına daha kolay razı edebileceğini nasıl hissetmedi?...»

Bu soruların cevabını, Sultan'ın bizzat yönetme, müzakereye katılacakları bizzat seçme tutkusunda aramak gerekir. İstanbul'da Reisefendi'ye vekâlet eden İsmail Raif ve Osman Efendi, çok gayretli insanlardı. Fakat bunlardan birincisi bir afyonkeş idi. ikincisi ise kendisini çok bilgili ve büyük görüyordu. Ulemânın dahi bilmediği bu konuda tam bir gizlilik gerekiyordu. Böyle bir yardım anlaşmasının varlığını hissettirecek en ufak gevezelik, mevkiilerini kaybetmelerine sebep olacaktı. Daha sonra Avusturyahlara üç milyon verildiği duyulursa, kelleleri de giderdi.

Bu savaş için Bâb-ı Âli'yi tahrik etmiş olan Fransa bu yüzden itimad uyandırmıyordu. İngiliz sefiri Murray'ın siyasi iftiraları da bu şüpheyi arttırmıştı. Meseleleri ve Türkçe'yi iyi bilen Thugut

(•) Bane Arabia, Asa& Arabistan anlamına «diyor. (Ç.N.)

ise Bâb-ı Âli'nin tam güvenini kazanmıştı. Saint-Priest de bunu şu sözleriyle doğrulamaktadır: «Onları, güvenilir bir insan olduğuna inandırmıştı..»

³⁸⁴ 1775'te Bukovina Konvansiyonu'ndan sonra kaymakamın mektubu geri gönderildi. Bu konvansiyon, henüz verilmiş yardım bakiyesini ve Küçük Ef' lâk'ın almamayı telâfi için bir formül getiriyordu-

³⁸⁵ 1 Temmuz 1771 tarihli alındı mektupları. 1770'te Avusturya sefaretinde personelle ilgili ban olaylar oldu: Baştercüman Bianki ve otuz yıldır başyardımcı olarak çalışan Roboli, aynı yıl içinde öldüler. Üçüncü tercüman Büm saray tercümanı olarak atandı* Tameşvar tercümanı Jenisch saray sekreteri sıfatı ile atış oldu, onun yerine Tameşvar tercümanlığına memurların en genci olan Zechner Thalhofen getirildi-

³⁸⁶ İki tarafın da gerçek dostu olan Efendim Kıral Hazretleri, mevcut anlaşmazlık ve huzursuzluk başlar başlamaz Rusya'nın teklif ettiği arabuluculuk görevini kabul etmiş, Bâb-ı Âli de, kiralımın arabuluculuğunu kabul etmekle, genel huzuru ve barışı istediğini göstermiştir. Kıral Efendimiz, en uygun ve en emin çarelere başvurarak, her çeşit iyi temkinlerle, barıştırmacı görevini yerine getirmek için bütün gayretini göstermektedir. Bâb-ı Âli, çok dürüst ve bu konuda iyice aydınlanmış olduğundan, kiralımın böyle kararlı bir gayret içinde olduğunu kabul edecektir.

Kıral Hazretleri, bugüne kadar Rusya'dan beklenmeyen bir ügi görmüştür. Çünkü, hükümdarımın büyük başarıları bu sarayın gözlerini kamaş-tırmıştır ve ona tam olarak itimad edilmektedir. Fakat hükümdarım, mevcut şartlar altında, en makul yolu bularak bilgelikle hareket etmeyi tercih ediyor; bu güzel işi, Bâb-ı Âli'nin şerefine hâlel getirmeyi önleyecek bütün tedbirleri alarak yürütmek istiyor ve bu niyetle hareket ediyor.

(Prusya elçisinin Bâb-ı Âli'ye verdiği bir muhtıranın tercümesi, Mart 1771)

savaş başlarken Prusya'dan arabuluculuk istediklerini de açıklıyordu ³⁸⁷ Hatta, Rusya varılacak anlaşmaya sadık kalmazsa, Bâb-ı Âli'nin haklarını korumak için kiralının silaha sarılacağını, bu hususta Avusturya imparatoru ile birlikte hareket edeceklerini de bildiriyordu.

Kampanyanın açılışında (Nisan 1771) sadrazamın son bir yazısını alan Rus sarayı, bütün arabuluculuk tekliflerini reddetmiş ve Obreskov'un serbest bırakılmasını istemişti. Bu, Rusya'nın ileri sürdüğü ilk şart olduğu için, elçi Thugut da, gizli anlaşma ile ilgili müzakereler devam ederken, bu şartın kabulünde ısrar etmişti. Bunun sonucu olarak da Rus elçisi Obreskov serbest bırakıldı ve Dimetoka yoluyla Belgrad'a gönderildi ³⁸⁸. Daha kısa yoldan giderse Osmanlı ordusunun hatlarından geçmesi gerekirdi, bu ise ordunun hoşuna gitmeyebilirdi (3 Mayıs 1771).

Kampanyanın sonunda, şimdi Reisefendi olan ve daha önce Ruslara esir düşen Vâsif Efendi İstanbul'a geldiğinde, imparatoriçenin bir mektubunu da getirmişti. Fakat mektupta imparatoriçenin imzası yoktu. İmparatoriçe bu mektupta Osmanlı devletine aracısız bir barış anlaşması teklif ediyordu: Barış müzakerelerinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasına nifak tohumları eken düşmanların, savaşın uzamasından doğrudan doğruya yarar sağlayacaklarını, iki devletin barış yaparak kazanacakları avantajlara bunların engel olmaya çalışacaklarını söylüyordu.

Sadrazamın bu mektubun kenarına el yazısıyla yazdığı nota göre ³⁸⁹, imparatoriçe mektubun Fransızların eline geçmesinden endişe duyduğu için ne mühür basmıştı ne de imzalamıştı. Savaşı kıskırtanın Fransa olduğunu ve bu devletin buna, Rusya'yı kızdıracak bir anlam verebileceğini söylemişti ³⁹⁰.

Fakat daha o zaman Rusya, Avusturya'ya şifahi olarak, Kırım'ı açacağını, Boğdan ve Eflak'te bağımsız bir hükümdarı tahta çıkarmak niyetinde

³⁸⁷ İki tarafın da gerçek dostu olan Efendim Kırıl Hazretleri, mevcut anlaşmazlık ve huzursuzluk başlar başlamaz Rusya'nın teklif ettiği arabuluculuk görevini kabul etmiş, Bâb-ı Âli de, kiralımın arabuluculuğunu kabul etmekle, genel huzuru ve barışı istediğini göstermiştir. Kırıl Efendimiz, en uygun ve en emin çarelere başvurarak, her çeşit iyi temkinlerle, barıştırmacı görevini yerine getirmek için bütün gayretini göstermektedir. Bâb-ı Âli, çok dürüst ve bu konuda iyice aydınlanmış olduğundan, kiralımın böyle kararlı bir gayret içinde olduğunu kabul edecektir.

Kırıl Hazretleri, bugüne kadar Rusya'dan beklenmeyen bir ügi görmüştür. Çünkü, hükümdarımın büyük başarıları bu sarayın gözlerini kamaş-tırmıştır ve ona tam olarak itimad edilmektedir. Fakat hükümdarım, mevcut şartlar altında, en makul yolu bularak bilgelikle hareket etmeyi tercih ediyor; bu güzel işi, Bâb-ı Âli'nin şerefine haleb getirmeyi önleyecek bütün tedbirleri alarak yürütmek istiyor ve bu niyetle hareket ediyor. (Prusya elçisinin Bâb-ı Âli'ye verdiği bir muhtıranın tercümesi, Mart 1771)

³⁸⁸ Obreskov'un Thugut'a yazdığı teşekkür mektubu, Thugut'un raporuna ekliydi.

³⁸⁹ Bu yazının tercümesi, Thugut'un 17 Aralık tarihli raporuna ekliydi. Orijinali Avusturya İmparatorluk Arşivi'ndedir.

³⁹⁰ Vasıf, n, s. 177: Françs devleti yedine geçip teşnfi ve ihlâl edeeUttl binaen.

olduğunu³⁹¹ bildirmişti (Eylül 1771).

Prusya, Avusturya'ya Polonya topraklarından bir kısmını, özellikle Pomerelya bölgesini istediğini bildirdi ve onu aynı miktarda bir bölgeyi almaya davet etti³⁹². Aynı dönemde Rusya, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasıyla ilgili bir projeyi el altından Viyana hükümetine bildiriyor, Boğdan ve Eflâk'in Rusya'ya bağlanacağını, Avusturya'nın da kendisine Bosna ve Dal-maçya verildiği takdirde herhalde bunu reddetmeyeceğini söylüyordu.³⁹³

Konfederasyon Lehine Yeni Bir Bildiri

Bâb-ı Âli Avusturya'ya Polonya'nın paylaşılmasını kabul ettirmeye çalışırken, konfederasyonun temsilcileri Potocki ve Krasinski sadrazamla görüşmek üzere Hantepesi'ne gelmiş ve burada epeyce istiskal edilmişlerdi³⁹⁴. Bu temsilcilerin burada zaruri ihtiyaçları da karşılanmadığı için, Fransız elçisi Bâb-ı Âli'ye bir muhtıra yazarak konfederasyon temsilcilerine yardım edilmesini istemiş ve Fransa'nın kendisi de bunlara ayda altı bin dukalık bir yardım yapmaya karar vermişti. Fransız elçisi Saint-Priest aynı zamanda Polonya aleyhine çıkarılan bir beyannamenin değiştirilmesini, kelimelerin yumuşatılmasını da istemişti. Fransız elçisi ayrıca, Şeyhülislâm'in Lipkan Tatarları için bir fetva çıkararak, bunların Rusya'ya karşı Polonya'daki konfederasyonla işbirliği yapmak suretiyle hareket etmelerine izin verilmesini de talep etmişti.

Bu muhtıra sonunda Bab-ı Âli gerçekten yumuşak kelimelerin kullanıldığı bir beyanname hazırlamış, evvelki davranışın bütün suçunu ve sorumluluğunu, padişahın emriyle idam edilen sadrazamın üzerine atmıştı (3 Mayıs 1771)³⁹⁵

³⁹¹ Prens Galiçin'in şifahi notu. Nisan 1771

³⁹² Prens Kaunitz'in 4 Ekim 1771'de Thugut'a verdiği talimat

³⁹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/461-467

³⁹⁴ Avusturya tercümanı Bianki'nin Hantepes'inde 10 Temmuz İTO'da yazılan raporu, Thugut'un 18 Aralık 1769 tarihli raporuna ekliydi.

³⁹⁵ Bâb-ı Âli'nin Polonya ile ilgili bir deklarasyonu (Avusturya elçiliğinin baştercümanı tarafından yapılan tercümenin özeti) :

Osmanlı Devleti ile Polonya arasında akdedilen Karlofça Barışının maddelerine tam olarak uyulmakta, bütün Polonyalılar kendilerine gösterilen ilgi ve saygı ile tam bir güven ve huzur içinde yaşamaktadırlar. Fakat, gelişen olaylar ve şartlarla kaçınılmaz şekilde meydana gelen bu müessif savaş, Polonyalılar için de felâket sebebi oldu. Polonya kı-rallığının bazı senyörlerinden (ki bunlar ülkenin en dürüst, en güvenilir kişileridir ve devletin selâmeti için fikir birliği içindedirler) aldığımız bilgilerden, bazı cumhuriyetçilerin kendi vatanlarının aleyhine hareket ettiklerini, savaşı ve yıkımı körüklediklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Bu kişilerin yanlış tutumlarını belirtmek için Bâb-ı Âli bir manifesto yayınlamış, bununla hem onlar hem de bütün Polonya ikaz edilmiştir.

Bu beyanname Polonya asillerinden Lasoçki'ye verildi. La-soçki, konfederasyonun diğer bir temsilcisi olan Morosoviçki ile birlikte, Bab-ı Âli'ye o sırada Polonya'nın içinde bulunduğu acıklı durumu açıklamıştı. Yıl sonunda Potoçki ve Krasinski, sadaret kaymakamuidan bir mektubu konfederasyon şeflerine, diğer bir mektubu da Litvanya batmanına (Litvanya Prensi'-ne)³⁹⁶ götürdüler (29 Ekim 1771 - 20 Receb 1185).

Diğer devletlerin İstanbul'daki elçilerine gelince, bunlar arasında da bazı değişikliklerin olduğunu söylemekle yetineceğiz: Maslahatgüzar Giustiniani'nin yerine Venier getirildi. Danimarka elcisi Goesen dört yıl sonra huzura nihayet kabul edildi. Bu gecikme, elçinin Maliano adındaki bir Yahudi ile olan dâvasından ileri geliyordu. O günlerde Hollanda maslahatgüzarı Veiller de Bab-ı Âli'ye arabuluculuk teklif etti.³⁹⁷

Kış Karargâhı Ve Yeniden Silahlanma

Altmışiki yaşındaki yeni sadrazam Silahdar Mehmed Paşa, donanma kaptanlarından birinin oğlu idi. Genç yaşta saray hizmetine girmiş, terfi ederek sırasıyla peşkircibaşüğe, rikâbdar-lığa, çuhadarlığa ve silahdarlığa yükselmişti. Üçüncü Mustafa'nın tahta çıkışından az önce Ayşe Sultanla evlenmiş, sonra vezir olmuş, Silistre, Özi, Rumeli, Anadolu, Sivas, Kütahya, Selanik, Maraş ve Bosna valiliklerinde bulunmuştu. Karadağ'da isyanı bastırınca ordu karargâhına gitmiş ve padişah kendisini sadrazamlığa tayin etmişti.

Yeni sadrazam, Kırım Hanı ile birlikte yaptığı ilk savaş meclisinde, kış

Bu manifesto, onun nefretle karşılanması için çok yanlış yorumlandı. İyiyi kötüden, yararlıyı zararlıdan ayıracak idrake sahip olmayan kimselerde şüphe uyandırmaya çalıştılar. Zayıf insanların bu manifestodaki inceliği ve gerçekleri anlamasına engel oldular. Oysa bu manifesto, insaniyetin ve politikanın gerçek ilkelerine göre bir kısım insanları sakinleştirmek, bir kısmını da başkalarının yanlış telkinlerine karşı uyarmak gayesini güdüyor, barış ve huzurdan başka hiçbir şey amaçlamıyor, bütün bu felâketlerin, çok tehlikeli sonuçlara ulaştıracağı malum olan yanlış yollara sapmaktan ileri geldiğini gösteriyordu.

İyi niyet ve dürüstlüklerinden şüphe edilmeyen, vatanlarının selâmetinden başka bir şey düşünmeyen saygıdeğer kişiler, kendilerini Osmanlı Devle-ti'nin şefkatli kucağına attılar. Amme huzurunun da onlara duyulan merhamet hislerinden dolayı feda edildiğini söylemek gerekmez.

...Bütün Polonya Cumhuriyeti'nin ve bu cumhuriyetin bütün fertlerinin, Bâb-ı Âli'nin merhameti ve himayesi altında olduklarını bütün dünyaya bildirmek zaruret olmuştur... Onları korkutan, içlerine kuşku dolduran yanlış telkinlere rağmen, bü-yük-küçük ama iyi niyetli her Polonyalının, Yüce Padişah'ın en samimi, en ciddi desteğine inanması gerekir. Şevketlü padişah bugün bütün gücü ile Polonyalıların iyiliği için harekete geçmiştir. Gelecekte de kesin şekilde onlarla beraber olacaktır.

Bu deklarasyonla, Bâb-ı Âli'nin duygu ve düşüncelerini belirtmesinin, herkesin gözüne tutmasının bir görev olduğuna inanıyoruz.

Muharrem ayının ortası ve Hicrî 1185 yılı. Herbert'in tercümesi: 24 Haziran 1771.

³⁹⁶ Bu iki yazının tercümesi Thugut'un 18 Kasım 1771 tarihli raporuna ekliydi.

³⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/467-468

mevsimini Pazarcık yerine Babadağ'da geçirmeye karar vermişti (24 Aralık 1770 - 6 Ramazan 1184).

Kırım Hanı, karargâhını Babadağ'ın iki fersah (yaklaşık 10 km) yakınındaki Kambur köyünde kurdu. Kendisine İstanbul'da verilen altı ya da yedi yüz akçeden başka, masraflar için, ordu hazinesinden her gün yedi kese akçe alıyordu.

Sadaret mektupçusu Abdürrezzak Efendi, Bâb-ı Ali'nin çalışkan ve sadık bir memuru idi. Bu memur karargaha gelmiş, iki de halttı hümâyun getirmişti. Bunlarda topların kalibre ayarının yapılması, sipahiler arasında bozulan düzen ve disiplinin yeniden kurulması isteniyordu. Bu hattı hümayunlar paşaların ve üç yüksek memurun katıldığı divanda okunmuştu. Üç büyük memur, büyük-ruznâmecî, başmuhasebecî ve Anadolu muhasebecîsi idiler. Toplantıya katılanların hepsi, vatan savunmasında sadakat ve cesaretle çalışacaklarını tekrarladılar.

Tuna, Sbuna ve Portic nehirlerinin ağızlarını savunacak bin yeniçerinin taşınmaları için kırk gemi tahsis edildi. Serasker tarafından Eflâk prensliğini savunması görevi verilen ve bugüne kadar Krayevo'da, sadakatinde şüphe ettirecek hiçbir hareketi görülmeyen Manolaki'ye de takviye birlikleri sevkedildi. Vi-din muhafızı vezir Mehmed Paşa'ya onbeş bin kese, oradaki tahkimatın bitirilmesi için defterdara on bin kese akçe gönderildi.

Eski sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa son harekatta Mora'daki Rum ayaklanmasını bastırmıştı. Ona, Vidin'e gitmesi emredildi. Topçu paşası da İstanbul'a çağrılarak, ondan ve Baron Tott'tan, top ve gülle çaplarının yeniden ayarlanması, top kundaklarının sağlamlıklarını yitirmeden nasıl daha hafif yapılabilecekleri konusunda fikirleri alındı.

Arabacıbaşı, sekiz yüz askerin kullandığı yeni topları sadrazamın bulunduğu yere getirdi ve bundan dolayı kendisine bir kaftan giydirildi. Bu toplardan kalibresi yüz dirhem olan on tanesi, sancak-ı şerifin de dalgalandığı çadırın yanında denendi.

Yeni harekât için karargâhta bu hazırlıklar devam ederken, İstanbul'da padişahın kardeşi Şehzade Bayezid beyin kanamasından vefat etti. Bu olay, veliahtların ölümlerinde sık sık görülen zehirlenme ihtimalini akla getirdi ve yaygın söylentilere yol açtı. ölen şehzadeyi padişahın çok kıskanması bu söylentileri daha da arttırıyor veya doğrular görünüyordu³⁹⁸ Padişah, bir süre Önce sarayda bir bostancı görmüştü. Bu bostancı, padişahın izin

³⁹⁸ Modern (19. yy başlarında) bir Bum yazarı zehirlendiğini iddia ediyor- .

almadan dışarıda olup bitenler hakkında şehzadeye bilgi vermek için gelmişti. Kardeşini çok kıskandığı ve *ondan şüphelendiği için, derhal bostancının 'başını vurdurmuş-4u (24 Ocak 1771).

Bu sırada, Eflâk seraskeri Silahdar Mehmed Paşa, Yergö-ğü'nde ayaklanan yeniçeriler tarafından kılıçla öldürülmüştü. Hotin'den çekilmesi, çok sert davranması, kendisine duyulan kini arttırmıştı. Yergöğü ve karargâh ağaları koşup yardımına gittiler ama onlar da öldürüldüler. Daha sonra karargâh Şum-nu'ya nakledilince, Yeniçeriağası Süleyman Bey âsilerin elebaşılarını aramış, yakaladıklarını bir kuyuya attirmişti. Bundan dolayı da adı Kuyucu kaldı. Çok daha evvel zalimliği ile ünlü bir vezire de bu lâkap verilmişti.

Uzun zamandan beri, Osmanlı ordu teşkilatındaki eski kuvvetli bağ ve dayanışma artık yoktu. İki bin kişilik düzenli bir sipahi birliği kurmakla ve asker toplamakla görevli berat sahipleri ³⁹⁹, düzenli orduya yazılmak için ancak iki yüz kişi bulabiliyorlardı. Oysa levendler için, yani gönüllü acemiler için yüksek ücret ödeniyordu. Ama artık Osmanlı tebası muvazzaf sipahi olmak istemiyordu. Asker toplamayı güçleştiren sebeplerden biri de, hazinenin yararına olarak, Türk parasında bir devalüasyona gidilmesi idi. Altın paradaki altının değeri artmadığı halde nominal değerinin yükselmesi, yani gerçek değerinin düşmesi şeklinde olmuştu bu devalüasyon. En çok tutulan mah-bu)b dukasının değeri ⁴⁰⁰ yüzon aspre'den 120 aspre'ye, fındık dukası yüzellibeş aspre'den yüzaltınuş aspre'ye çıkmıştı. Karargâha altın paraları yeni birimlere göre saymak için gelen görevliler, orduya ait kasalarda çok miktarda altın bulacaklarını sanıyorlardı. Fakat ölçü ve tartı ağası onların geleceğini önceden öğrendiği için altınları elden çıkarmış, ancak birkaç dukalık altın bırakmıştı. Altın paranın fiyatını arttırmakla elde edilecek kâr bu yüzden pek sağlanamamış, aradaki açığı kapatmak için karargâha dört yüz kese daha para gönderilmişti (22 Şubat 1771 - 7 Zilkade 1184).

Sadrazam, Yergöğü'nde yeniçeriler tarafından katledilen padişahın damadı Silahdar Mehmed Paşa'nın yerine kethüdasını gönderdi ve bu vesile ile ona üç tuğlu paşa payesi verildi. Kethüdanın yerine ise Resmî Ahmet Efendi getirildi. Daha evvel de sözünü ettiğimiz gibi, Resmî Ahmet Efendi bu savaştaki olayları özetleyen bir eserin müellifidir. O bu makama ikinci defa

³⁹⁹ Vâsif, n, s. 157: Ruus

⁴⁰⁰ Sermal&ub.

geliyordu.

Bu sırada silahdarlar ağası ile başteşrifatçı azledildiler. Teşrifatçılığa devletin vakanüvisi Enverî tayin edildi.

Vakanüvislikle teşrifatçılığın bir kişiye verilmesi oldukça güçlük çıkarıyordu. Teşrifatçılık, vakanüvisin kaydedeceği önemli noktalardan biriydi. «Teşrifat» deyimini ile bazen, padişahın teamüle uyararak sadrazam ve ordudaki diğer paşalara, maaşların ödenmesinden sonra gönderilen hediyeler de kastedilirdi. Padişah bu hediyeleri onlara, askerin maaşını kusursuz dağıttıkları için vermiş olurdu. Bu defa bu hediyeleri karargâha padişahın kayınbiraderi götürdü. Onu da kethüda ile çavuşbaşı karşıladılar. Sadrazam kendisine gönderilen hattı şerif ile değerli taşlarla süslü bir hançeri ondan teslim aldı.

Bükreş'in ileri karakolu sayılan Yergöğü'ne Ulahlar Giur-gevo, Ruslar ise Şurşa derler. Son harekâтта Ruslar burasını zaptetmiş, sonra terketmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra yeniçeri ayaklanmasının burasının işgalini kolaylaştıracağını düşündüler ve general Olitz'e Yergöğü'nü zaptetme emri verildi.

Burasını, eski kethüda, yeni serasker îzzet Mehmed Paşa'nın kumandasında yedi bin kişilik bir kuvvet koruyordu. Bir hücumla siperler bozuldu ve kale teslim oldu. Öte yandan general "Vveissman, yedi bin yüz elli kişilik bir kuvvetle, Tulça'nın bir fersah yakınında bulunan ve Değirmen Boğazı ⁴⁰¹ denilen yere saldırdı (1 Mart 1771 - 14 Zilkade 1184). Burasının savunması Beylerbeyi Firaşelizâde Mehmed Paşa ile Samsuncubaşı Halil Ağa'ya tevdi edilmişti. Çarpışmada «üç yüz imansız ce? henneme, İki yüz gerçek müslüman ise şehitlik simgesi olan pembe kaftanlara sarılarak Cennet'e gittiler», sonra da kale kapıları düşmana açıldı (4 Nisan 1771 -18 Zilhicce 1184).

General Weissman bundan sonra bin altiyüz adamı ile îsak-çı'ya yürüdü. Bu şehirdeki antoarlan yaktı, kaleyi zaptetti ve patlayıcı madde kullanarak yıktı. Bundan sonra da İsmail kalesine doğru hareket etti (25 Nisan 1771 - 10 Muharrem 1185).

Yergöğü ve Tulça düşmanın eline geçmiş, tsakçı'daki anfoar-lar yakılmıştı. Sadrazam harekete bile geçecek zaman bulamamıştı. Çünkü Babadağ'daki tuğlar ancak Nisan sonlarında diki-lebilmişti (27 Nisan 1771 - 12 Muharrem 1185). Birliklerin parası da karargâha yerleşmelerinden

⁴⁰¹ Değirmen Boğazı: Vâsıf, H, s. İM.

birkaç gün evvel, başmabeyn-ci Salih Ağa'nın getirdiği beş yüz kese sayesinde verilebilmişti. Salih Ağa, teşrifat denilen hediyelerle üç tane de hattı hümâyun getirmiş bulunuyordu. Bu yazılarıyla padişah, Yergöğü ve Tulça'nın kaybı ile yeniçeri isyanından duyduğu üzüntü ve hoşnutsuzluğu bildirmekteydi.

Sadrazam, orduda disiplini tam olarak sağlamak için, sert bir emirname çıkararak disiplinsizliğe sebep olanları ordudan kovdu. Bunlar daha çok sevimli yüzlü gençlerdi. Bu tedbir divanda bir skandala yol açtı ki vakanüvis bunu «çok garip hikâyeler anlatıldı» şeklinde ifade ediyor⁴⁰². Bunu böyle bir adam söylediği için, o dönemde yeniçerilerde ahlâkın ne kadar bozulduğunu ve Osmanlı ordusunda disiplin diye bir şeyin kalmadığını bundan da anlıyoruz.

Sadrazamın yeni harekâtında ilk teşebbüsü çok başarılı oldu. Oniki bin kişilik bir kuvvetle Yergöğü kalesine yürüdü. Prens Repnin Turna'dan buradaki Rus kuvvetlerinin yardımına gelinceye kadar kaleyi zaptetti (14 Nisan 1771 - 28 Zilhicce 1184)⁴⁰³. Garnizonu buradan kaldırıp, beş gün önce Rusları bozdukları ama işgal edemedikleri bir kaleye götürdüler. General VVeissman, yedi tabur ve altı büyük topla Tulça şehrine hücum etmişti. Burasını o zaman sekiz bin kişi koruyordu. Tulça'ya üç fersah uzaklıkta da Beştepe denilen yüksek bir mevki vardı ve burada yüz kadar Don Kazağı oturuyordu. Bu kazaklar Osmanlı devletine tâbi idiler. Ruslar hücum ederek onları dağıtmış, Tulça'daki topları işlemez hale getirerek Kazakların evlerine çekilmişlerdi. O zaman Ruslara karşı sağlanan bu üstünlüğe rağmen sadrazam bundan pek yararlanamamıştı. Pek gayretli ve yorulmak bilmeyen Yeniçeriağası Süleyman Bey, çevrede teftiş yaparak kaçakları toplamaya çalıştı ama sonuç alamadı.

Sadrazam Karadeniz'deki 'bütün limanlara emirler gönderdi. Gemilerden karaya çıkan herkesin tutuklanmasını, yalnız kethüdanın izin belgesini taşıyanların serbest bırakılmasını istedi. Fakat liman memurları arasında da disiplin kalmamış, onlar da tefessüh etmişlerdi. Onun için emrin bir faydası olmadı. Bu olaylar yüzünden turnacıbaşı görevden alınarak Platomona kalesine hapsedildi.

Eski sadrazam ve yeni Vidin muhafızı Muhsinzâde Mehmed Paşa, bir yıl önce Mora isyanını bastırdığı zaman gösterdiği akıllı hareket ve kararlılıkla

⁴⁰² Kıssayı garibe. Vâsıf, II. s. 154

⁴⁰³ Vakanüvis bu olayı ayrıntılı olarak anlatıyor, s. 156-159.

Tuna'ya doğru ilerledi. Tuna'yı geçtikten sonra Kalafat'ta karargâh kurdu. Ama burada da faz-. la vakit geçirmeden önce Krayevo'ya, sonra Kale'ye ilerledi.

öte yandan general Essen, Ruslardan ve Boğdanlılardan oluşan yirmi iki bin kişilik bir kuvvetle Yergöğü'ne saldırıya geçti. Karargâhını bu şehre hâkim durumda olan Bağlartepesi'-ne kurmuştu. Türkler hücumu başarıyla püskürttüler ve Ruslar beşyüz ölü verdiler. Binlercesi de yaralandı. Türkler ayrıca yedi top ve mühimmat dolu üç arabayı ele geçirdiler.

Serasker Muhsinzâde'nin kuvvetleri, Silistre Valisi Hasan Paşa'nın, Kaymakam Ahmet Paşa'nın kumandasında gönderdiği yardımcı kuvvetlerle takviye edilmişti. Otuz bin kişilik bir ordu da Niğbolu'dan gelmişti. Fakat maalesef bu kuvvetler sadece süvarilerden oluşuyordu. Oysa, Bükreş'e yapılacak saldırıda çok sayıda piyadeye ihtiyaç vardı. Süvari birliği Yergöğü'nde hiçbir şey yapamadan piyadelerin gelmesini beklerken sabırsızlanmaya, homurdanmaya başladı. Karargâh kumandanına şikâyetlerini bildirdiler. Karargâh ağası onlara, -Hemen hemen hepiniz süvarisiniz, bizim piyadeye ihtiyacımız var, atlarınızdan vazgeçerseniz derhal düşman karşısına çıkarız* dedi. Ama askerler buna razı olmadılar. Fakat, durmadan savaşmak istediklerini tekrarladıkları için serasker Muhsinzâde bu isteklerine boyun eğdi.

Muhsinzâde, süvari birliğini, serasker İzzet Pasa ve El-Hac Ahmet Paşa kumandasında Bükreş'e doğru harekete geçirdi. Fakat, kumandanlar arasındaki fikir ayrılığı ve piyadelerin bulunmayışı yüzünden şehri zaptedemediler. "Dumbovitça kıyılarında bozguna uğrayarak, general Gudoviç tarafından Yergö-ğü'ne kadar sürüldüler"⁴⁰⁴ (30 Ekim 1771).

Türklerin bu harekâtta kaybı birkaç bin insan ve onbeş top oldu* öte yandan general Miloradoviç, Maçin'de yedi bin kişilik Türk birliğini, General Weissman (Vaysman) ise Tulça'-da iki bin kişilik başka bir birliği bozguna uğrattı.

Böylece Tuna harekâtı başarısızlıkla son bulmuş oluyordu.⁴⁰⁵

Kırım Da Elden Gidiyor

Fakat Türkler için asıl kayıp Kırım cephesinde oldu. Çünkü oradaki

⁴⁰⁴ Vftısıf(s.1B4veButurUnTarihİ5.135

⁴⁰⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/468-474

savaşlardan sonra Kırım Hanlığı Osmanlı Devletinden kopmuş olacaktı.

Selim Giray Han, Babadağ karargâhından ayrılıp ayrılmama hususunda epeyce düşünmüştü. Sonunda, paşalar meclisinde, orada kalmasının yararsız olduğuna karar verildi. Bunun üzerine Selim Giray, Kırım'a dönmeye ve Ruslar tarafından tehdit edilen Orkapı'daki kuvvetlere yardıma koşmaya karar verdi.

Selim Giray deniz yoluyla önce Bahçesaray'a gitti. Burası eski hanların, yani atalarının başkenti idi. Fakat daha yol yorgunluğunu üzerinden atmadan, Prens Dolgoruçki'nin kumandasındaki otuz bin kişilik Rus kuvveti Orkapı önlerinde görünüşü-verdi ⁴⁰⁶. Altmış bin kişilik Nogay kuvveti de Ruslara katılmıştı.

Bu haber Selim Giray'ı gevşeklikten sıyırdı, ama, geç kalmıştı. Elli bin Kırımlı ve yedi bin Anadolu askerden oluşan bir ordu ile, Orkapı kıstağına doğru yürüyüşe geçti. Fakat hatları yarıldı ve oniki bin ölü vererek çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Prens Prosorovski kumandasındaki Rus tümenini Suvaş'a sürmeye çalıştı ama yine bozguna uğradı ve Orkapı düştü.

Ruslar Orkapı'yı kuşatma altında tutarken, onbin kişilik başka bir kuvvetle de Taman kalesine saldırmış ve bu kaleyi almışlardı. Burası Kırım'ı Asya'dan ayıran boğazın girişinde çok Önemli bir yerdi ve Azak Denizi'ni kapalı tutuyordu. Selim Giray, düşmanın iki ayrı istikametten ülkesine girmekte olduğunu görerek çılgına dönmüştü, Rusların Kefe'ye doğru ilerlediğini öğrenince, Orkapı'nın altı fersah yakınında bulunan Tuzla'daki karargâhını geri çekerek Bahçesaray'ın yolunu tuttu. Ama buraya geldiği zaman hemen hemen yalnız kalmıştı. Üzüntüsünden ne yapacağını bilemiyor, düşünemiyordu. Ruslar Bah-çesaray'ın surlarına yaklaşınca buradan Karadağ'a geçti. Ailesinden bazıları da bu dağa çekilmişlerdi. Az sonra, düşman eli* ne düşmek korkusu ile oradan da ayrıldı ve birkaç adamıyla bir gemiye atlayarak İstanbul'a geldi.

Onun bu kaçıışı Kırımlıların son ümidini de yitirmelerine sebep oldu. Ülkede büyük bir kargaşa hüküm sürüyor, halk gemilerle Anadolu kıyılarına kaçmaya başlamış bulunuyordu ⁴⁰⁷.

İstanbul'dan Kırım'a yardım kuvveti getiren Abaza Paşa o derece basiretini kaybetmişti ki, getirdiği yardım kuvvetlerini karaya çıkarmadan gerisin geriye Sinop'a döndü. Bu ihanetinden dolayı başı uçuruldu. Bu

⁴⁰⁶ Vâsif, s. 167

⁴⁰⁷ «TMatre de la guerre actuelle», s. 188.

cezayı hakketmişti.

Öte yandan Kırım 'seraskeri İbrahim Paşa, Karasu kıyısında mevzilenen garnizonunu harekete geçirerek, Rusların şiddetli saldırısı altında bulunan kefe'nin yardımına koştu ama, orada çok acı bir haberle karşılaştı: Kırımlılar, işgal kuvvetleri kumandanı Prens Dolgoruçki'ye boyun eğmişler ve Dolgoruçki onlara, imparatoriçe adına bağımsızlık vaadederek sadakat yemini yaptırmıştı.

Artık Kırım Rusya'nın hakimiyetindeydi ve Dolgoruçki muzaffer bir kumandan olarak sırasıyla Kefe, Kerç ve Yenikale'ye girmişti (13 Temmuz 1771).

Az sonra Gözleve ve Sudak da düştü. Son bir çarpışmada serasker İbrahim Paşa da mağlup oldu ve esir edilerek Saint-Petersburg'a götürüldü. Edige ve Yedisan Türkleri bir yıl evvel Rus hâkimiyetini tanımış, fakat daha sonra bir kısmı kaçarak ayrılmıştı. Ama onların kopmaları Rusların süratli bir zafer kazanmalarına sebep oldu. Daha sonra İstanbul'a sığınmış kırk-sekiz millet temsilcisi ve Selim Giray'ın iki oğlu da Saint-Peters-bourg'a geçerek, bağımsızlık vaadeden II. Katerina'ya sadakat yemini etmişlerdi. Bu arada Dolgoruçki onların gelmelerini ve imparatoriçenin talimatını (beklerken, alalacele, Şirinbeylerden Şahin Giray'ı Kırım Hanı ilân ederek tahta çıkarmıştı⁴⁰⁸. Galip Rus kumandanının bu uygulamasından sonra Cengiz Han soyundan olan hanlar artık Osmanlı Prensi unvanını taşıyamayacaktı ve Rusya, Kırım'a bağımsızlık vaadetmekle, kendi çıkarı için isabetli bir karar vermiş bulunuyordu⁴⁰⁹.

Öte yanda, Kırım'ın Özi ve Kılburnu kalelerinin düşman tarafından zaptı, yarımadanın zaptı kadar kolay olmadı, özi'nin kahraman muhafızı hazinedar Vezir Ali Paşa, kuşatmayı sürdüren düşmanı, kaçır gibi yaparak surların dibine kadar çekmiş, sonra da çok şiddetli bir top ateşine tutarak onlara büyük kayıp verdimiş ve Ruslar kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardı. Kılburnu muhafızı Abdullah Paşa da aynı başarıyı göstererek Rusları püskürtmüştü (31 Ağustos 1771 - 20 Cemazi-elevvel 1185).

Varna'da bulunan sadrazam, bu başarısından dolayı özi muhafızına on bin duka mükafat vermiş, ihtiyaçlarını karşılaması için de üç yüz elli kese akçe göndermişti. Kılfourun'u başarıyla savunan Abdullah Paşa'yı da üç bin

⁴⁰⁸ Theatre de la guerre actuelle», II, s. 193. Sietzencewiz'in «Histoire de la Tauride*nde 'Sahib' ismi, 'Sahim' şeklini almış.

⁴⁰⁹ Türkçe'de 'serbestiyet' hürriyet anlamına gelir. Kez (s. 9Tde) bu deyim yalnız o günlerde söylendiğini yazıyor. Türkçe'de 'bağımsızlık' anlamını (fa dependance anlamını) veren kelime 'istifclâl'dir. «Vekâleti Mutlaka* deyimini ile 'mutlak hâkimiyet' anlatılmış dur,

duka altını ile ödüllendirmişti.⁴¹⁰

Basiretsiz Osman Efendi

Kırım Hanı İstanbul'a gelince, Büyükdere'de Murad Efen-di'nin evine indi. Padişah, daha önce de vezirlerden biri olarak adı geçen, Thugut ve Zegelin ile yapılan müzakerelere katılan nişancı Osman Efendi'yi, Kırım meselesi hakkında tam bir bilgi almak için Han'a gönderdi. Osman Efendi akıl bakımından zayıftı, ama o kendini çok iyi bir hatip, çok iyi bir diplomat sanıyordu. Oysa, anlaşılmaz uzun cümleleri gibi, fikirleri de pek karışıktı. Herhalde Allah, yıkılmasını istediği bir devletin hükümdarına böyle müşavirler verir, bu aptallara hükümdarın güvenini kazandırırdı⁴¹¹.

Han ve onu himaye eden Osman Efendi, Kırım'ın düşman tarafından işgalini «sadece kaderin bir oyunu»⁴¹² şeklinde izah ettiler.

Han'ın gelişinden az sonra, Yenikale'nin hain kumandanı Abaza Paşa'nın kesik başı da, padişahın adaletinin bir delili olarak saraya getirildi ve orduya ibret olsun diye teşhir edildi. Öte yandan padişah, kahramanca çarpışmasına rağmen Ruslara esir düşmekten kurtulamayan Diyarbekir valisi Abdülcelilza-de Mehmed Paşa'ya- ulaştırılmak üzere, giyecek ve bir miktar para gönderdi. Bu suretle onu teselli etmek istiyordu⁴¹³.

Osman Efendi, padişaha Kırım Han'ın akıbetinden dolayı üzüntüsünü biraz olsun hafifletecek bir haber de vermişti ki bu, Volga kıyısındaki Ayuka'da Kalmukların ayaklanmış olma» larıydı. Bunlar Senbar'da Jeyk suyunu aşmış, kuvvete başvurarak, Karakalpakflann yaşadığı bölgeden geçen yolda ilerleyerek, kendilerine yeni bir yer arıyorlardı.

O sırada înat Kazaklarından yirmi temsilci ile Yedisan boyundan bir mirza İstanbul'a geldiler ve padişahın, Baht Gi-ray'ın Kıpçak Türklerine Han olmasını istediler. Bu, padişaha gelecek için biraz ümit verdi. Kırım hanlığı Osmanlı hâkimiyetinden çıkarken, şimdi Padişah, Kıpçak steplerine, Kırban, Kafoar-tay, Çerkeş, Lezgi, Kalmuk, Kaytak ve bütün Dağistanlılara hük-

⁴¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/474-476

⁴¹¹ Vâsıf ve Resmî Ahmet Efendi onun hakkındaki hükümlerinde Thugut'la birleşiyorlar. Resmî Ahmet Efendi şöyle diyor: «Fenn-i mugalata w nndiaTC-rede nadir-öl vttcnd asbabi laklak» ve saksakan çenesine nuş»r bir sat* nt mesnd*.* Vâsıf ise (s. 167) onun, seferin başlamasından önce sadnuama sah» te kahraman edasıyla yazdığı mektuplarla alay ediyor. Kendisini Han'ın hamisi gibi gösterdiği bir mektupta şöyle bir cümle var: «-Tarak» tarak» ki han reii!*(Yer açın, yer açın, han geliyor!)* Osman Efendi ile alay edenler, onun bu sözünü kendisine yönelterek su sekle sokmuşlardır: «Firaka farmkn, kelle reeid- (Dağılın. dağün, düşman geliyor!).

⁴¹² Şive4 kader. Vâsıf, H, s. 160.

⁴¹³ Thugut'un raporuna göre yirmi üç bin iki yüz kırk dört kuruş..

medecek yeni bir han tayinini hayal ediyordu.

Çıldır valisi Süleyman Paşa, damadının aracılığı ile, Gürcistan kiralı Herakliüs ile temasa geçti. Herakliüs Osmanlılardan ayrıldığına pişman görünüyor, tekrar onun hâkimiyetini kabul etmekte gecikmeyeceğini söylüyor, daha doğrusu bu intibai ver-mek istiyordu.

Suriye tarafında ise olaylar Osmanlı Devleti lehine bir gelişme gösteriyordu. Memlûklerin güçlü beylerinden Ali Bey, Suriye'nin büyük bir bölümünü işgal etmişti ama, çok güvendiği kayınbiraderi Ebuzeheb'in ihanetine uğramış, Şam'dan Kahi-re'ye kaçmak zorunda kalmıştı⁴¹⁴. Şam valisi Osman Paşa, böyle tehlikeli bir adamın kaçmasını önleyemediği, onu yakalaması kolay olduğu halde ihmal gösterdiği için azledildi. Onun yerine eski Hotin valisi Vezir Numan Paşa tayin edildi.⁴¹⁵

Sadrazam Azlediliyor Ve Muhsînzâde İkinci Defa Sadrazam Oluyor

İşte bu sıralarda, sadaret mektupçusu yiğit insan Atodür-rezzak Efendi ile Vasıf Efendi⁴¹⁶ birlikte İstanbul'a geldiler. Vasıf Efendi, daha önce de söylediğimiz gibi, Ruslara esir düştükten sonra, imparatorıçeden bir barış teklifi getirmişti ama bu teklifte imparatorıçenin imzası yoktu.

Divana davet edilen Abdürrezzak Efendi, cesaretle, ordunun ne halde olduğunu, birliklerin kaçışını hiç saklamadan, gerçekleri olduğu gibi anlatmaya başladı. Fakat, Osman Efendi birden sözünü keserek, onu, padişaha saygılarını sunmayı unutmakla itham etti.

Aynı akşam, padişah, Abdürrezzak Efendi'yi huzuruna çağırarak ona şöyle dedi:

'«...Efendi, bu sabah olacağını söylediğin şeyler oldu, o sefiller İstanbul'a doğru kaçıyorlar. Şimdi, isi düzeltmek için sana göre ne yapılması gerektiğini de söyle».

Kaçanlar, Rusların Tulça'yı almalarından sonra, sadrazamın Babadağ'dan Hacıpazaroğlu'na çekmek istediği birliklerdi, oradan da Edirne'deki kış karargâhına geçmeyi düşünüyordu. Fakat Hacıpazaroğlu'nda halk ve gönüllüler sadrazamın niyetini anlamış, itiraz ederek söylenmeye başlamışlardı. Bunlar, paşaların toplandığı ovin önüne geldiler. Elllerinde

⁴¹⁴ Volney, Ali Beg Tarihi risalesi, bölüm VII.

⁴¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/476-478

⁴¹⁶ Vâsıf burada kendisi için 'felâketzede' deyimini kullanıyor. Bu, Osmanlılarda kullanılan 'faür-ü hakir' deyiminden daha iyidir.

tüfek ve kılıçlarla ve hışımla, toplantının yapıldığı salona daldılar, sadrazama şöyle bağırdılar: «Kırım'ı düşmana teslim ettin, şimdi de buralarını mı, bizim, ülkemizi mi teslim edeceksin?»

Padişah işte bu olayı haber almıştı ve Abdürre^{ak} Efen-di'ye bu durumda ne yapılması gerektiğini soruyordu. Abdürrezzak Efendi, sadrazama, Hacıpazaroğlu'ndan ayrılmamasının emredilmesini tavsiye etti. Üçüncü Mustafa da bu tavsiyeye uydu. Serasker Abdi Paşa'ya bir emir göndererek kuvvetlerini Karasu'ya geçirmesini, Dağıstanlı Ali Paşa'ya gönderdiği emirle de Köstence'ye geçmesini istedi.

Aynı gün, uzun zamandır ihmalkârlığı ve kabiliyetsizliği anlaşılan eski silahdar Sadrazam Mehmed Paşa'yı da azletti ⁴¹⁷ (11 Aralık 1771 - 4 Ramazan 1185).

Yeni sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa idi ve bu mevkie ikinci defa getiriliyordu. Birinci sadrazamlığı sırasında, Rusya'ya savaş ilânının, hazırlıkların tam olarak bitirilmesine kadar ertelenmesini tavsiye etmiş ve bu yüzden azledilmişti. Şimdi tehlikeli bir duruma giren işleri düzeltmek için padişah yine onu seçmiş bulunuyordu. Uzak görüşlü olması, Mora ayaklanmasını bastırması ve orada asayişini yeniden kurması onun itibarını arttırmıştı. Onun itirazına rağmen ilân edilen bu savaştan yine ve ancak onun yönetimi ile daha az zararlı çıkılabirdi. Muhsinzade ikinci sadrazamlığında işe, bazı yararlı reformlara el atarak başladı. Her şeyden önce, bozulan askerî disiplini yeniden kurmak gerektiğini düşündü. Soygun ve suiistimalleri en sert şekilde cezalandırdı. Babadağ karargâhım basan Ruslar karşısında utanç verecek şekilde kaçan subayları idam ettirdi ⁴¹⁸.

Vâsif Efendi, esaretten kurtulduktan kısa bir süre sonra Rusçuk'tan Şumnu'ya geçerek Muhsinzade'yi tebrik etti. Muhsinzade onun yüksek kültürlü, zarif ve akıcı bir üslûp sahibi olduğunu çok iyi biliyordu. Onu divanı hümayun hocalığına tayin etti. Bu tayinle ilgili beratı verirken, usule göre «seni hoca tayin ettik» demesi gerekirken, böyle dememiş, «seni yazar olarak tayin ettik» demiştir ⁴¹⁹. Böylece, şimdi hoca-yı cihan denen ve divan efendisi olan hocaların, başlangıçta sadece birer yazar, ama usta yazar

⁴¹⁷ Vâsif, H, s. 186'da, Silahdar Mehmed Paşa'nın azli dolayısıyla kendi kanaatini de belirterek tarihten hatırlatmalar yapıyor. Değerini daha önce ispat et-*ni\$ bir kumandanın herhangi bir çarpışmada yenilmiş olmasını, adı için yeterli sebep saymıyor. Eski devirde Frankların Gotlara yedi defa yenildiklerini ve yedi ordu kaybettiklerini, ama Frank kiralının başkumandanı yine değiştirmedini, bu sebat sonunda tecrübe edinmiş kumandanın savaşın şe-kizinci yılında kesin bir zafer kazandığını söylüyor.

⁴¹⁸ Vâsif, C. H, s. 190 ve Thugut'un 16 Ocak 1772 tarihli raporu.

⁴¹⁹ Vâsif, C. II, s. 188e göre cümle aynen şöyledir: 'Seni ketebeden etti

olduklarını da hatırlatmış oluyordu. Hocalık, elçilik gibi görevleri yapanlara rical, idare işlerini yürüten yüksek memurlara ise genel olarak vezir denirdi. Birincilerin çok geniş kültürlü, büyük âlim olmaları, ikincilerin ise devlet yükünü taşıyacak güçte olmaları, diğer bir deyişle devlet hamalı olmaları gerekirdi ve öyle anılırlardı.⁴²⁰

Karargâh Şumnu'da

Muhsinzade, onbeş gün içinde, Osmanpazarı, Şumnu⁴²¹, Selva ve Eskicuma dolaylarından onbin kişilik yeni bir kuvvet topladı. Bunları Tuna boylarına yerleştirdi. Ordu saflarını sıklaştırmak gereğini duyduğu için de Hacıpazaroğlu'nda bulunan karargâhı Şumnu'ya nakletmeye karar verdi. Birinci derecede önem verdiği husus, birliklerin iâşesini temin etmek oldu. Bu maksatla Şumnu âyânma, yiyecek satın alması için yirmibeş bin kuruş gönderdi. Bundan sonra Bosnalılardan oluşan ve kendi yanında bulunan bin kişilik bir kuvveti, Rusçuk seraskeri izzet Mehmed Paşa'nın emrine verdi. Daha sonra Karasu'ya gelmesi emredilen Abdi Paşa'ya da, emrindeki tümenle Hacıpazaroğlu'nda (Hacıoğlu Pazarı) kalmasını emretti. Böylece bu şehir halkının kuşku ve hiddetlerini de yatıştırmış oluyordu. Kendisi de Şumnu'ya hareket etti (19 Aralık 1771 - 12 Ramazan 1185).

Genel olarak «Sumla» adıyla anılan Şumnu şehri, denize uzanan Hemus dağının orta yerlerinde, yüksek bir tepenin eteğinde bulunduğu için. önemli ve bu konumu ile meşhurdur. Burası Balkanların savunması için en önemli mevki sayılıyordu. Bu şehir tâ ondördüncü yüzyılın başında Hayreddin Cendere-li'nin oğlu vezir-i âzam Ali Ağa tarafından işgal edilmişti. Fakat bu işgal kuvveti zoruyla değil, bu şehir halkı ile yapılan bir anlaşma ile olmuştu⁴²². Onyedinci yüzyılda Kethüda Halil Bey, eski surları genişleterek şehri büyütmüş ve buraya bir cami yaptırmıştı⁴²³. Zamanımızda, önce Kaptan-ı Derya, sonra sadrazam olan Cezayirli Hasan Paşa da buraya bir cami yaptırmıştır. Cezayirli Hasan Paşa'nın türbesi, Şumnu'nun başlıca âbidelerinden biridir⁴²⁴.

⁴²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/478-480

⁴²¹ Bu şehrin asıl adı Şumna'dır- Fakat ban eski haritalarda ve gazetelerde yan-ış olarak Eski-Şumla şeklinde yazılmaktadır.

⁴²² Hicrî 789. milâdî 1387 yılında.

⁴²³ Hicrî 1059 (m-1649). Bkz: Hacı Kalfa, Rumeli, s. 36.

⁴²⁴ Şehrin, Weimar Coğrafya Enstitüsü tarafından yayınlanan plânında (t. 27, No. 55'te) «Cezayirli Hasan Paşa Tekkesi» adıyla bu âbide de yer alıyor. Bu haritada, coğrafya yıllıklarından ve Valsh'tan alınarak aynen verilen tarifler en iyisidir. Fakat *Le dîcUonnaire üniversal de geograpbie = Evrensel Coğrafya Sözlüğü* adlı eserde önemli

Muhsinzade Şumnu'ya gelişinden az sonra, son harekâтта tamamen harap olan karargâhın görevlilerine, ikramiye kabilinden yetmiş bin kuruş dağıttı.⁴²⁵

Maksud Giray Kırım Hanı Oluyor

Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra «Han» unvanı sadece isim olarak, itibarî olarak vardı. Fakat yine de Bâb-ı Âh", Tuna'nın berisinde kalan Kırım Tatarlarına bir baş tayin etmeyi gerekli gördü. Kırım Türkleri 'Han' olarak Kırım Giray'm oğlu Baht Giray'ı tercih ediyorlardı. Fakat padişah, hanlığa Maksud Giray'ı, kalgaylığa Baht Giray'ı⁴²⁶, nured-dinliğe ise Mehmed Giray'ı getirdi.

Yeni Han, Şumnu'ya giderek sadrazamı ziyaret etti. Sadrazam onu her zaman olduğu gibi törenle karşıladı ve ona onbeş bin kuruş armağan etti. Maksud Giray az sonra onbin Kırım Türkünü toplayarak bir birlik kurdu. Fakat bunlara her ay otuzbeş bin kuruş ödendiği halde, bazıları birlikten ayrılip şurada burada soygun yapmaya başladılar.⁴²⁷

Reis-Ül Küttap Abdürrezzak Efendi

Reis-ül Küttap Mehmed Recai Efendi ihtiyar ve hasta olduğu için, uzun zamandan beri görevini tam olarak yapamıyordu. Onun için emekliye sevk edildi ve yerine Abdürrezzak Kendi tayin edildi. Abdürrezzak Efendi bilgili olduğu kadar yiğit, açık sözlü, sadık ve çalışkan bir insandı. Karargâhtan birkaç defa çok önemli görevlerle başkente gitmiş, padişahla görüşmüştü. Son gidişinifle, padişaha, hiç çekinmeden ordunun acıklı durumunu olduğu gibi açıklamıştı. Meşhur reis-ül küttaplardan Mustafa Efendi'nin oğlu idi. Mustafa Efendi, Râgıp Paşa gibi sadret mektupçusu iken Belgrad barışını imzalamış yetkililerden biri olmuştu. Râgıp Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Kethüda Kaşif Mehmed Efendi, meslekdaşının oğlu Abdürrezzak'ı tez-kireci olarak teklif ettiği zaman Râgıp Paşa şu cevabı

bir tarih hatası ile, Sadrazam Ali Cendereli I. Murad'ın sadrazamı değil de H. Murad'm sadrazamı olarak, bu şehrin fethini ise yine yanlış olarak 1385 yerine 1442 şeklinde göstermektedir. 1442'de sadrazam olan AH Faşa değil, Halil Paşa idi.

⁴²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/480-481

⁴²⁶ Ferran'ın «Polonya'nın Üç Defa Paylaşılması» adlı tarih kitabında Bukht-Giray şeklinde yazılan ismin aslında Baht-Giray olman gerekir. Bu yazar ve «Histoire de la Cherosenes taurjque = Kırım Tarihi.ni yazan Siestrenzce-wî2, Maksud-Giray'ın han oluşunu da bilmiyordu.

⁴²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/481-482

vermişti: «Babasına karşı dostluk vecibelerimi yerine getirmem gerektiğini unutmuş değilim. Himaye ettiğiniz bu gencin çok kabiliyetli ve çalışkan olduğunu da biliyorum. Fakat, boyu-bosu çok küçük. İnsanların en az yarısı buna önem verirler. Bu durumu ile Ur otorite sağlayamaz, itibar kazanamaz⁴²⁸. Divan'ı aleme hizmet için böyle bodur, dört köşe, kısa bacaklı bir adamı geti-rirsem gülünç olurum. Bu görev oturaklı, boy-bos sahibi olmayı gerektirir⁴²⁹.»

Türklerin uzun boya ne kadar önem verdiğini de gösteren sadrazamın bu sözleri, eski meslekdaşının oğluna memuriyet kapısını kapamıştı. Fakat Râgıp Paşa'nın ölümünden hemen sonra, Abdürrezzak Efendi sırasıyla tezkireci, sadaret mektupçusu ve nihayet Reisefendi, yani Reis-ül Küttap olmuştu.

Belgrad valisi Halil Paşa, Karadeniz kıyılarını koruyacak ve Rusları Kırım'dan çıkaracak kuvvetler için serasker tayin edildi. Niğbolu muhafızı Kaymakam Ahmet Paşa ise Vidin seraskeri oldu. 'Vidin'in eski valisi Mehmed Paşa da Belgrad'a tayin edildi.

Bir süre önce kasaları tamtakır görerek üzüntüsünden vefat eden defterdar El-hac İsmail Efendi'den boş kalan bu göreve maliye tezkirecisi getirildi, öte yandan, Kaymakam Ahmet Paşa Niğbolu'dan Vidin'e giderken yolda öldü. Dindar bir adam olarak bilinirdi ama içkiye de düşküdü. Onun için orduda hem evliya hem de serhoş lâkaplarıyla anılırdı. Sadrazam onun yerine Rusçuk seraskeri İzzet Mehmet Paşa'yı tayin etti. İzzet Mehmed Paşa'nın yerine de Vezir Dağıstanlı Ali Pasa getirildi. Dağıstanlı, Rusçuk seraskerliği ile birlikte Silistre valiliği unvanını da aldı⁴³⁰.

Ziştov beylerbeyi Arnavut asıllı Süleyman Paşa kendi kesesinden yaptığı harcamalarla bin kişilik piyade ve altıyüz kişilik süvari birliği kurmuştu. Bu hizmetinin mükafatı olarak kendisine üç tuğlu vezir beratı verildi. Anadolu'da soygun hareketine girişen ayaklanmış levendleri yola getirdiği için Kütahya mütesellimi de aynı şekilde ödüllendirildi, ayrıca Emir-ül hacc'ın ve Mekke şerifinin ricasıyla Cidde beylerbeyliğine getirildi. Eski sadrazamlardan Topal Osman'ın oğlu, iki tuğlu beylerbeyi oldu.⁴³¹

⁴²⁸ Vâsıf şöyle diyor : -Ancak İnsana nuzf-u devletten mândn olan cesamet-1 vücuttan mahram... (C. II, s. 195).

⁴²⁹ Kendisi de kısa boylu bir insan olan Vâsıf, insanları akıllarına, kabiliyetlerine göre değil de boylarına boşlarına göre değerlendirmenin yanlışlığına işaret ediyor ve Kuran-ı Kerim'den bir âyete çağrışım yaparak, Hz. Süleyman'ın çok küçük olmasına rağmen karıncayı eline alması olayını hatırlatıyor.

⁴³⁰ Yer değiştirme ve diğer tayinlerle ilgili listeyi Vasıf Tarihi'nin 200, 204, 233 ve 234. sayfalarında görebilirsiniz.

⁴³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/482-483

Avusturya Ve Prusya'nın Ateşkes İçin Gayretleri

Şimdi burada, Avusturya ve Prusya'nın Bâb-i Ali Üe diplomatik müzakerelerini anlatmaya devam edeceğiz. Hatırlayacağınız gibi bu konuyu, Bâb-i Ali ile Avusturya arasında gizli yardım anlaşmasının imzalanmasından sonra kesmiştik. Bu konuyu, savaşın iki devlet arasında kesin bir barış için ilk ateşkesin imzalanmasına kadar kesintisiz olarak anlatmak istiyoruz.

Söz konusu gizli yardım anlaşmasını ilk defa İngiliz elçisi Lord Murray öğrendi. Bunu, Belgrad'a gönderdiği çok miktarda para sayesinde başarmıştı. Bu elçi, idarenin çok bozulmuş olmasından yararlanarak, anlaşmanın bir kopyasını da elde etmişti. Ele geçirdiği belgenin çok önemli olduğunu anlayınca, bunu, Berlin ve Saint-Petersbourg saraylarına da bildirdi.

İkinci Frederik, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşın sona ermesini çok istiyordu. Çünkü, yapılan bir anlaşmaya göre Rusya'ya her yıl bir milyon ekü ödemek zorundaydı ve bu ödeme ona ağır gelmeye başlamıştı. Onun için, Bab-ı Ali ile Viyana arasındaki anlaşma, onu, împaratoriçe Katerina'dan daha az endişelendirdi. Frederik bu anlaşmanın Rusya'yı barışa mecbur edeceğini düşünüyor, Katerina ise, aynı anlaşmayı, kendisinin Frederik ile yaptığı yardım anlaşmasını yenilemek için bir gerekçe olarak görüyordu.

Kont Panin, Viyana elçisine verdiği bir nota ile, hükümdarının, barış için daha önce ileri sürdüğü ilk iki şarttan vazgeçtiğini bildirdi. Bu şartlar, Eflâk ve Boğdan prenslikleri ile Kırım Türklerinin bağımsızlığı şartları idi ⁴³² (17 Aralık 1771).

Aynı günlerde Prusya elçisi Zegelin de sadaret kaymakamına uzun bir muhtıra verdi. Bununla, tam yetkili bir Rus murahhası ile tam yetkili bir Türk murahhasının Boğdan'ın bir şehrinde buluşarak gelecekteki barışın esaslarını tartışmalarını Bab-ı Ali'nin kabul etmesi, buna rıza göstermesi isteniyordu ⁴³³.

Bâb-ı Ali bu muhtıraya şu kısa cevabı verdi: «Eğer murahhas, çarichenin iki prenslik ile Kırım Hanlığının bağımsızlığını istemekten vazgeçtiğini bildirecekse ve bu murahhas iki arabulucu devletin elçilerinin de katılacağı

⁴³² Bunu açıklayan belge Ferrand Tarihi"ndedir: C. I, s. 264-

⁴³³ Traduzione della memoria presentata dal Sig. inviato di Prussia a S.E. Calmacam, novembre 1771.

müzakerelerde tam yetki ile bulunacaksa, buyursun gelsin»⁴³⁴.

Rusya ve Prusya tarafından yapılan Polonya'nın paylaşıl-masıyla ilgili tekliflere Avusturya'nın da kabul edilmesi, Viyana hükümetinin durumunu hem Rusya ve Prusya'ya karşı, hem de Bâb-ı Ali'ye-karşı tamamen değiştirmiş bulunuyordu. Prens Kaunitz (Kaniç) Avusturya'nın İstanbul'daki elçisine gizli yardım anlaşmasıyla ilgili talimatını verdiği günlerde, Prusyalı Prens Henri Saint-Petersbourg'da idi ve II. Katerîna'nın meşhur «Polonya koparılmaya hazırdır, el uzatıp almaktan başka yapılacak bir şey yoktur⁴³⁵» sözü, Avrupa'nın bütün saraylarında yankılanıyordu. Bu söz, Polonya'nın paylaşılması fikri* ni kuvvetlendiren ilk açıklama olmuştur. Zaten çok Önce Zips⁴³⁶ sınır belirleme komisyonu toplandığı zaman, Avusturya Polonya'dan Zips bölgesindeki onüç köyü istemişti. Komisyona başka ülkelerden temsilci katılmamıştı.

Bir süre sonra Prusya ile Rusya arasında gizli bir anlaşma imzalandı. Buna göre, kendisine Polonya topraklarının bir bölümü vaadedilen II. Frederik, Avusturya Rusya'ya saldırdığı tak-» dirde, bu ülke ile savaşmayı kabul ediyordu⁴³⁷. Daha sonra, Rusya ve Prusya, Polonya'nın paylaşılmasına Avusturya'yı da davet edince, Viyana bu teklifi kabul etti. Bu yeni durum karşısında da İstanbul'daki Avusturya elçisine yeni talimat verildi. Buna göre, Avusturya elçisi Bâb-ı Ali'yi bir kongrenin ve ateşkesin zaruretine ikna etmeye çalışacaktı,⁴³⁸

Karada Ve Denizde Ateşkes

Elçi Thugut ve elçi Zegelin⁴³⁹, Bâb-ı Ali'ye bir nota vererek, hükümdarları adına karada ve denizde ateşkes teklif ettiler. Böylece, Allah'ın yardımı ve kendi hükümdarlarının da gayreti ile barışın sağlanacağı bildiriler⁴⁴⁰.

⁴³⁴ Traduzione della memoria data della fiügida Porta al S. inviato di Russia questo di 3 dec- 1771. İlugut'un 3

Aralık tarihli raporu. Orijinalinin Türkçe kopyası Viyana Arşivi'ndedi

⁴³⁵ Ferrand, C. I, s. 142: Prens Henri Saint-Petersbourg'tan 30 Ocak'ta hareket etti. Prens Kaunitz'in talimatının ve yardım anlaşmasının tarihi İse 27 Ocaktır. Prens Kaunitz'e Ferrand ve Schoell tarafından yöneltilen "kötü niyetli olma" suçlamasının bu tarihler karşısında haksızlığı anlaşılıyor.

⁴³⁶ Pressburg Sarayı'ndan Zips valisin© gönderilen bir ihtaramenin Lâtince metni, kitabın aslında, «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

⁴³⁷ Widunann ve Schoell'de bu konvansiyonla ilgili en küçük bir belirti ve keH-me yok. Prens Kaunitz'in 22 Ocak 1772 tarihli talimatında bu konu üzerinde uzun uzun duruluyor. 17 Şubat 1772 tarihli konvansiyondan önce Polonya'nın paylaşılması üzerinde mutabık kaldıkları anlatılıyor.

⁴³⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/483-485

⁴³⁹ Kaunitz'in 22 Ocak 1772 tarihli talimatı.

⁴⁴⁰ TThugut'un 17 Şubat 1772 tarihli raporu

O güne kadar dost ülkelerin bütün arabuluculuk tekliflerini reddeden Katerina, Viyana'daki elçisinin aracılığı ile, Avusturya imparatorunun arabuluculuk hizmetini kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi ⁴⁴¹. Avusturya ve Prusya elçilerinin sözünü ettiğimiz notayı vermeleri bundan sonra olmuştur. Birkaç gün sonra bu elçiler feld-mareşal Romanzov'a, Bâb-i Âli'nin ateşkes şartlarıyla ilgili isteğini bildirdiler ⁴⁴². Aynı zamanda sadrazam, Rus generaline bir yazı ile, ateşkesle ilgili kararı almak için yetkili kılındığını haber verdi ⁴⁴³.

Bâb-ı Ali, feld-mareşalin teklifini, yalnız bir noktayı istisna tutarak kabul ediyordu. Romanzov ateşkes süresini kongre süresi ile sınırlıyordu. Sadrazam ise, kongre bir anlaşmaya varmadan dağılsa bile ateşkesin dağılma tarihinden itibaren üç ay daha devam etmesini istiyordu ⁴⁴⁴. Sonunda, sadrazamla Romanzov, Bükreş'in hemen yakınında bulunan Yergöğü'ne birer murahhas göndermeye karar verdiler. Bâb-ı Âli bu görev için divan hocası Abdülkerim Efendi'yi, Romanzov ise Simolin'i seçti ⁴⁴⁵. Karadeniz trafiği ve ateşkesin süresi ile ilgili bazı anlaşmazlıkların halli murahhaslara bırakılmıştı. Sadrazam ve feld-mareşal bu hususlarda mutabık olduklarını yazılı olarak bildirdiler (10 Haziran 1771).

Ateşkes anlaşması on maddeden ibaretti ⁴⁴⁶ ve bütün Boğdan, Efiâk, Basarabya, Kırım, Kuban, Karadeniz, Akdeniz ve Adalar'cfa uygulanacaktı.

Rus donanmasının üslendiği Paros'ta (Nakşepare'de), Mart ayında, amiral Spiritov bir manifesto yayınlamıştı. Buna göre tarafsız ülkelere ait gemiler, Çanakkale Boğazı abluka altında bulunmasına rağmen erzak, mühimmat ve silah dışında her türlü eşya nakledebileceklerdi ⁴⁴⁷.

Denizlerde ateşkes, Yergöğü'nde kabul edilen kara ateşkesinden altı hafta sonra, ünlü deniz paşası Canım Hoca'nın oğlu olan Türk murahhası Mustafa Bey ile Rus amirali Spiritov arasında imzalandı. Yergöğü'ndeki

⁴⁴¹ Kaunitz'in Thugut'a talimatı ve Ferrand, I. s. 251.

⁴⁴² Baron Thugut'un Kont Romanzov'a yazdığı ve Bâb-ı Âli'nin ateşkes isteğiyle ilgili 6 Mart 1772 tarihli mektubunun kopyası; feld-mareşal Kont Roman-zov'un ortaelçiye yazdığı 'Yaş, 13 Mart 1772' tarihli ve ateşkes şartlarını bildiren mektubun kopyası.

⁴⁴³ Thugut'un 17 Nisan 1772 tarihli raporu; sadrazamın 5 Zilhicce 1185 (10 Mart 1772) tarihli feld-mareşale yazdığı mektubun tercümesi.

⁴⁴⁴ Ortaelçinin feld-mareşale yazdığı 11 Nisan 1772 tarihli mektubun kopyası

⁴⁴⁵ Mareşal Romanzov'un sadrazama yazdığı mektubun İtalyanca tercümesi: Thugut'un 4 Mayıs tarihli raporu ve feld-mareşal Romanzov'un ortaelçiye yazdığı 28 Nisan tarihli mektup. Thugut'un 21 Mayıs 1772 tarihli raporuna da bakınız.

⁴⁴⁶ Feldmareşal Kont Romanzov'un sadrazama yazdığı mektubun İtalyanca tercümesi ve Thugut'un 3 Haziran 1772 tarihli raporu.

⁴⁴⁷ Ateşkes anlaşması, Vâsıf Tarihi, O, s- 208 ve 209'da aynen vardır. Fakat imza tarihini yanlış olarak 7 Safer (22 Mayıs) olarak gösteriyor. Doğrusu 25 Safer olacaktır.

anlaşma gibi bu da on maddeden oluşuyordu ⁴⁴⁸ (13 Temmuz).

Yergöğü müzakereleri sırasında Fransız elçisi Saint-Priest, ateşkesin Polonya'da da uygulanması için çok gayret etti ⁴⁴⁹. Fakat Bâb-ı Âli bu konuda çok soğuk davrandı. Elçi Thu-gut ⁴⁵⁰, Reifefendi ve Osman Efendi ile yaptığı gizli bir görüşmede, Divan'ın Polonya'ya ve gizli yardım anlaşmasına karşı tutumunu anlamak istemiş ve Türk hükümetinin yeni durumlardan sonra Polonya'nın kaderiyle ilgilenmekten tamamen vazgeçtiğini anlamıştı. Padişahın murahasları ⁴⁵¹, ortaelçiye, Bâb-ı Âli'nin anlaşma gereği Avusturya'ya verdiği üç milyon kuruşluk yardımı geri istemeyeceğini, hattâ Busya Ue yapılacak barış anlaşmasında Boğdan ve Kırım Osmanlı hâkimiyetinde kalırsa, gizli anlaşmanın beşinci maddesine de uyacaklarını, yani Avusturya'ya Küçük Eflâk'ı terkedeceklerini, geri kalan yedi milyon kuruşu ödeyeceklerini ve Avusturya gemilerini

korsan saldırılardan koruyacaklarını bildirmişlerdi ⁴⁵². Bu o konferans ve bu konferansta konuşulanlar o kadar gizliydi ki, Bâb-ı Ali'nin temsilcileri İsmail Raif ve Osman Efendiler, ulemaya bu anlaşmadan ve verilen üç milyon kuruştan hiç söz et* meyecek, ser verip sır vermeyeceklerdi. Onun içindir ki Osmanlı tarihinde bu anlaşma ile ilgili hiçbir belge yoktur.

Önemli devlet işlerinde bu şekilde hareket çok yeni idi ve bu usulü Pera'ya (İstanbul'da sefaretlerin bulunduğu bugünkü Beyöğlü'na) ilk getiren Thugut olmuştur. Maslahatgüzar olarak gelişinden az sonra, Türk yetkililerle birçok gizli görüşme talep etmiş ve yapmıştı. Bu görüşmeler geceleri bazen Osman Efendi'nin evinde, bazen padişahın Kuzguncuk veya Tarabya*-daki yazlık saraylarında oluyordu ⁴⁵³. Görüşmeler genel olarak güneşin

⁴⁴⁸ Thugut'un 4 Mayıs 1772 tarihli raporu; Martens Rec. IV, 70'te: Prens Alek-sandre Orlov'un manifestosu, 1 Mayıs 1772. Rus amirali Spiritov'un manifestosu (İtalyancası).

⁴⁴⁹ Martens ve Wichmann tarihlerinde deniz savaşlarındaki ateşkesken söz edilmiyor, fakat maslahatgüzar Jenisch'in 3 Eylül 1772 tarihli raporuna bu anlaşma da eklidir

⁴⁵⁰ Thugut'un 23 ve 26 Mart tarihlerinde yapılan gizli görüşmelerle ilgili raporu.

⁴⁵¹ Bir kere daha anlaşılıyordu ki, Bâb-ı Âli artık Polonya meselesiyle pek a* ilgilenmektedir ve Polonya ile ilgili olarak alınacak tedbirlere veya taleplere kolayca rıza gösterebilecektir. Thugut'un 8 ve 11 Mayıs'ta yapılan gizli görüşmelerle ilgili raporu.

⁴⁵² Ferrand ve Schoell, gizli yardım anlaşmasından önceki müzakereler hakkın* da bir bilgiye sahip değillerdi. Schoel (XIV, s. 417'de) şöyle diyor: «Avusturya Sarayı 6 Temmuz anlaşmasını onaylamadı». Oysa bu anlaşma geçi* el olarak askıda bırakılmış, ama mutabık kalındıktan altı hafta sonra Prens Kauntz ve sadaret kaymakamının karşılıklı mektupları ile onaylanmıştır.

⁴⁵³ Thugut, 17 Şubat 1772 tarihli raporunda bu konuda şunları söylüyor: «..Olağanüstü olaylar bugüne kadar görülmeyen şekilde, görüşmelerin gizli yapılması usulünü getirdi ve benim durumunda büyük değişikliklere sebep oldu- özellikle şu son yıllarda, yağmurlu, fırtınalı gecelerde Boğaz'ı geçmek zorunda kaldım. Kılık değiştirerek, katillerin kol gezdiği karanlık sokaklarda dolaştım. Çevremi saran bütün tehlikeleri unutmak, Türkleri ziyaret ettiğim için başıma gelecek beklenmedik sıkıntıları göze almak, meseleleri onların usulünce tartışmak, sınırsız bir sabır göstermek suretiyle çalıştım. Çünkü âdet ve usulleri bire uymayan bu milletle az bir şey yapabilmek ancak bu şekilde mümkün olabiliyor-».

batışından birkaç saat evvel başlıyor, sabahın üçüne, dördüne kadar devam ediyordu. Daha da uzarsa, bir afyonkeş olan Reis-ül kütta İsmail Raif Efendi buna dayanamıyordu. Bu durumda afyonun dozunu arttırıyor ve onunla daha uzun zaman konuşmaları sürdürmek imkânsız oluyordu. Buna karşılık, meslekdaşı Osman Efendi yorulmak bilmeyen çok gayretli bir insandı ve çok konuşuyordu. Fakat kongrede murahhas olması söz konusu edilince, bu işi tek başına kabul edemeyeceğini söylemiş, şimdiye kadar müzakerelerde bulunan İsmail Raif Efendi'nin de kendisine refakat etmesini şart koşmuştu. İsmail Raif tayinini kabul etmiş, onunla gitmeyi istiyor görünmüş, ama yine de İstanbul'da kalmıştı⁴⁵⁴.

Avusturya Elçisi Thugut Ve Şeyh Yasinci Tam Yetkili Murahhas Oluyorlar

Bâb-ı Âli, Rus murahhasları Kont Greguar Orlov⁴⁵⁵ ve onun müşaviri Aleksî Mihayloviç Obreskov'un Yaş şehrine geldiklerini öğrenince, kendi murahhaslarını da göndermek üzere harekete geçti. Birinci Türk murahhası yukarıda sözünü ettiğimiz Nişancı Osman Efendi, ikincisi ise Ayasofya Camii Kürsü Şeyhi ve İstanbul kadılığı payesi de verilmiş olan Yasincizâ-de Osman Efendi idi. Yasincizâde, özellikle dinî konuların tartışmasını üstlenecekti. Divan-ı Hümâyün hocalarından Küçük İbrahim Efendi de, bütün harcamaları karşılamak üzere defterdar olarak onlara katılmıştı.

Thugut, daha önce de ortaelçi olarak, bu unvanı taşıyanlara mahsus bir törenle huzura kabul edilmişti. Şimdi, gereksiz masraf olmasın diye törensiz kabulünü istemişti. Aslında, şatafat ve gösterişin düşmanı olduğu için istiyordu merasimsiz kabul edilmeyi. Onun için temaslarını sadaret kaymakamı ile yapıyor, onun tarafından kabul ediliyordu. Prusya elçisi Zegelin de başlayacak kongre için tam yetkili murahhas seçilmişti. Bu elçilerin ikisi de arabulucu olarak görüşmelere katılacaklarını umuyorlardı. İkisine de birer samur kürkten başka, yol masraflarını karşılamak üzere yirmibeş biner

Tbugut'un aynı raporunda, kongreye murahhas seçildiği için Prens Ka-unitz'e teşekkür ettikten sonra, onun bazı sorularına cevap veriliyordu. Prens ona Baron Rîvizki'nin bir meslekdaş olarak, Jenisch'in de maslahatgüzar olarak atanmalarından memnun olup olmayacağını sormuş, Thugut ise, Bi-vizki'ye övgüler yağdırmasına rağmen rızasını belirtmemiştir. Çünkü onun «becerikli olduğu kadar da korkak olduğunu, kötü havalarda Boğaz'ı geçmeye cesaret edemeyeceğini» söylemiştir. Ama Jenisch'in tayinini hiç itirazsız kabul etmiştir.

⁴⁵⁴ Vâsîf, n, s. 319da «Acayıplik» başlığı altında. Feldmareşal Romanzov'un Sadrazam'a yazdığı 14 Mayıs 1772 tarihli mektubunun İtalyanca tercümesi'

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/485-489

⁴⁵⁵ Capo supremo della Artiglieria di S.M.F.I. aiutante Generale. Capo del Cor-po dei Cavallieri di guardia, ecr.

kuruş verilmişti⁴⁵⁶ (2 Haziran 1772).

Üçüncü Mustafa'nın tasarruf maksadiyle çıkardığı yeni talimatnameye göre, Avrupalı elçilerin olağanüstü kabullerinde, ancak birer kaftan giydirilecekti. Ama Avusturya ve Prusya elçileri için bu kural bozulmuştu. Thugut'a da, Zegelin'e de birer samur kürk giydirildi. Benzer hallerde aynı karşılığın gösterilmesi istenmişti. Kısa bir süre sonra Bâb-ı Âli iki îsveç elçisine de aynı itibarı gösterdi. Biri ülkesine çağrıldığı için, veda ziyareti yapmak üzere huzura kabul edilmiş ve kendisine samur kürk giydirilmişti. Diğeri ise, aynı hediye itimadnâmesini takdim için geldiği zaman almıştı. O zamanlar samur kürk giydirmenin Bâb-ı Âli için özel bir anlamı vardı: Samur kürk giydirmek, Avrupalı yüksek rütbeli diplomatların Bâib-ı Âli tarafından kesin olarak akredite edildiğini, itimadnâmesinin kabul edildiğini gösteriyordu.

Yakında başlayacak olan müzakerelerde arabulucu olarak hizmet vermeye çalışacak olan iki elçi, Şumnu'da, sadrazam tarafından merasimle karşılandılar ve hükümdarlarının mektuplarını takdim ettiler. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa iki elçinin herbirine kırmızı bir ipek kese içinde otuz mis-kal⁴⁵⁷ amber, yüz dirhem ağırlığında sarısabır, üzerleri meyve dolu kıymetli siniler, şerbet dolu kıymetli vazolar hediye etti. Birkaç gün sonra da onları müzakerelerin yapılacağı yere gitmeye davet etti.

Zegelin iki Türk murahhası ile birlikte hareket etti. Thugut ise birkaç gün daha bekleyerek, meslekdaşına Tuna kıyısında yetişti. Jenisch, İstanbul'da maslahatgüzar olarak kalmıştı.

Türk murahhası Osman Efendi'nin karakteri hakkında yukarıda biraz bilgi vermiştik. Avusturya elçisinin bu kitabın yazarına sık sık anlattığı bir olay, meslekdaşı Yasincizâde'nin kapasitesi hakkında bir fikir verecek ve onun, Orlov, Obreskov gibi kurt Rus diplomatları ile mücadelede ne kadar zayıf kalacağını gösterecektir: Tuna boylarından Yaş şehrine kadar süren yolculuk sırasında, vaktini, elinden hiç bırakmadığı bir kitabı okuyarak geçirmişti. Thugut ise Türkçe ve Arapça'yı çok iyi biliyor, çok kuvvetli bir hafızaya sahip bulunuyordu. Doğu müelliflerinin eserlerini incelemeyi elli yıl önce bırakmış olmasına rağmen, Kur'an-ı Kerim'in bütün surelerini eztoere söyleyebili-yordu. Kürsü şeyhi Yasincizâde'nin dikkatle okuduğu kitabın ne olduğunu merak etmiş, sormuş. Yasincizâde cevabında, Bâb-ı Ali'nin

⁴⁵⁶ Vâsif (II, s. 218 ve 219'da): Yaklaşık olarak altmış fld bin beş yüz frank, diyor. Ayrıca Thugut'un raporu.

⁴⁵⁷ Bir misleal, blrbuçok dirhem ağırlığında

kendisini murahas seçtiğine göre, böylesine önemli bir işde, sultanın 'güvenine lâıyk olmak için hiçbir şeyi ihmal etmemesi gerektiğini, onun için, Avrupalıların hak ve hukuk anlayışını oluşturan prensipleri öğrenmeye çalıştığını, böylece Kus murahaslarının kurnazlıklarına ve inceliklerine aldanmadan daha başarılı bir mücadele verebileceğini söylemiş. Bu cevabı alınca, Thugut, şeyhin okuduğu kitabın Hugues Grotius'-un ya da Makyavel'in bir tercümesi olacağını zannetmiş. Fakat şeyhin okuduğu kitabın Yeni Ahit'in bir tercümesi olduğunu hayretle görmüş.

Bir süre önce, padişahın hekimbaşısı Subhi Efendi, maslahatgüzar Jenisch'ten tercüman Herbert'e, II. Frederik'in «Askerlik Sanatı» adlı eserini tercüme etmesine izin vermesini padişah adına rica etmişti. Herbert daha önce Boerhave'nin Afo-rizmalar'mı da tercüme etmişti. Padişahın bu isteği, onun milleti için hangi eseri okumasının faydalı olacağını çok daha iyi bildiğini, murahasının ise diplomasi konusunda hangi eseri okuması gerektiğini bile bilmediğini çok iyi gösteriyor. Fakat Herbert, şimdilik işlerinin pek çok olduğunu bahane ederek, «Askerlik Sanatı»nı Türkçe'ye tercüme etmesi teklifini reddetmişti.⁴⁵⁸

Fokşan Kongresi

Avusturya ve Prusya elçileri Rusçuk'a 26 Temmuz'da geldiler. Burada onları serasker 'Ali Paşa derecelerine lâıyk bir merasimle karşıladı. Bu karşılama töreninden sonra da hep birlikte müzakerelerin yapılacağı yer olan Fokşan şehrine hareket ettiler.

Az sonra, Türk ve Rus murahasları arasında ilk görüşme oldu (19 Ağustos 1772 - 9 Cemazielevvel 1186)⁴⁵⁹. Rus murahasları çadırlarına, galip durumda olmanın verdiği bir gururla, büyük şatafat ve tantana ile geldiler. Bindikleri arabanın önünde bir hafif süvari bölüğü ve kıyafetleri çok süslü yüzeli-üşak yürüyordu. Arabanın gerisinde dört hizmet ekibi daha vardı.

Osman Efendi at üstünde ve sadece altmış kişilik hizmet ekibinin refakatinde geldi. Giyüni sade idi. Üzerinde kakum kürkle kaph yeşil bir üstlük vardı. Ayırıcı özelliği ise altın bastonundan ibaretti⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/489-491

⁴⁵⁹ Vasıf yamılarak 7 Cemazielevvel diyor, doğrusu 9 Cemazielevvel'dir.

⁴⁶⁰ Bu bilgiler belki fazla ayrıntı sayılır ama o andaki durumu, tarafların menfaatlerini savunacakları zaman hangi haleti ruhiyede olduklarını veya olacaklarını göstermekte idi. Essals de GeograpUe, Neufchatel, 1784.

İlk görüşmede Prusya ve Avusturya murahhasları davet edilmediler ve bu murahhaslar şaşkına döndü. Thugut, Kus murahhaslarından bu konuda bir açfciama isteyince, Ruslar hiçbir şey anlamamış göründüler. Rusya'nın bu iki devletten arabuluculuk talep etmediğini, kendi tekliflerinin de kabul edilmediğini, böyle bir yardım istemediklerini kesin olarak açıklamış bulunduğunu söylediler. Bu, hiç beklenmedik, çok can sıkıcı bir durumdu. Çünkü iki elçi İstanbul'dan Fokşan'a tantana ile gelmiş, arabulucu olduklarını cümle âleme duyurmuşlardı. Şimdi ise onları konferans salonuna bile almıyorlardı. Bu durum Türk murahhasları da çok şaşırttı. Ama onlar iki elçiyi bırakmadılar. Onların fikirlerini almak için sık sık yanlarına geldiler.

İlk toplantıda ateşkesin 21 Eylül'e kadar uzatılması kararlaştırıldı. İkinci görüşmede Rus murahhaslar, müzakerelerde üç hususun esas olarak kabul edilmesini ileri sürdüler: Birincisi, iki devlet arasında yeni anlaşmazlıklara yol açmamak için karşılıklı olarak bütün çabaların gösterilmesi idi. İkincisi, Türklerin anlaşmaları bozup savaşı başlattıklarına göre tazminat ödemeyi peşinen kabul etmeleri; üçüncüsü ise, her iki taraf için önemli sayılacak avantajlar sağlayacak şekilde sonuçlandırılmasına çalışmaktı.

Ruslar, birinci hususun tabii sonucu olarak Kırımlılara bağımsızlık verilmesini istediler. İkinci şartları, Türkiye'de kıyısı olan bütün denizlerde ticaret serbestisi ve Rus tüccarların en imtiyazlı devletlerin tüccarları gibi himaye görmesi idi.

Türk murahhaslar, Kırımlıların Osmanlı devletinden koparılması şartına şiddetle karşı çıktılar. Bunun, müslüman dininin esasına da aykırı bir istek olduğunu söylediler. Çünkü padişahın halife sıfatıyla bütün sünnilerin ruhani reisi olduğunu; Hindistan, Buhara ve Fas gibi sünnî ülkelerde idarenin başka sünnî prenslere verilmiş olmasının tek sebebinin, buraların uzaklığı olduğunu ileri sürdüler. Eğer padişah Kırımlıları yönetmekten vazgeçerse, halifelik sıfatının ona yüklediği sorumluluğu ihlal etmiş olacağını bildirdiler.

Murahhasların çok saygı gösterdiği ama Kont Orlov'un arabulucu, olarak kabul etmediği Avusturya temsilcisi Thugut, red-dedilişi dolayısıyla mâruz kaldığı istiskal durumundan usta bir diplomat olarak sıyrılmalarını bildi: Ancak kendisiyle aynı derecede ve aynı yetkilere sahip murahhaslarla müzakere masasına oturabileceğini ⁴⁶¹ açıkladı. Fakat, murahhasları, Avusturya ve Prusya saraylarının müzakerelere dostça katılmaları teklifine

⁴⁶¹ Thugut'un yetki belgeleri, saraydan aldığı talimatlara ilişiktir.

⁴⁶² tam bir sükûtle karşılık vermeye devam ettiler.

Bu anlayışla hareket eden Thugut, Kont Orlov'un kendisine arabulucu olarak kabul edilmeyişinin sebeplerini açıklayan bir deklarasyon sunma teklifini, reddetti. Osman Efendi ise, elçinin hükümdarı tarafından müzakerelere katılmak için gerekli gayreti göstermemekle itham edilmesi ihtimaline karşı bir savunma gerekçesi ve himaye olması için bir sertifika vermesi teklifini de kabul etmedi. Fakat Osman Efendi Thugut'a bir nota göndererek, iki elçinin konferansa alınmama sebeplerini büyük bir samimiyetle ve ayrıntılı olarak anlattı. Osman Efendi bu notasında şöyle diyordu:

«...Rus murahhaslar, kendilerine verilen görev ve yetki belgesinde, Avusturya ve Prusya saraylarının arabuluculuğu ve aktif olarak katılmaları konusunda tek bir kelime bulunmadığını ⁴⁶³, iki elçinin konferansa yardımcı olarak katılmalarını kendi murahhaslık haklarına ve amme hukukuna aykırı bulduklarını söylüyorlar ⁴⁶⁴...»

Osman Efendi Kırımlıların bağımsızlık meselesini cansiperane ve bıktıncaya kadar çekti. Bazen etkili konuşması ile Rus murahhaslarını susturdu ⁴⁶⁵, bazen de çok aşağıdan aldı. Ruslar ona dahi ya da deli demek için şöyle bir ifade kullandılar: «Osman Efendi şüphesiz çok zeki bir insan, ama bu zekâ ve düşünceleri pek anlaşılıyor.»

Rus murahhaslar Kırım Türklerinin bağımsızlığı konusunda son düşüncelerini Türk murahhasından yazılı olarak bildirmesini istediler. Bunun üzerine Osman Efendi onlara bir ultiमतomla cevap verdi ki, bu yazı onun tumturaklı ama dağınık üslûbuna bir örnektir ⁴⁶⁶.

Osman Efendi ve meslekdaşı Bâb-ı Âli adına verdikleri yazılı cevapta, Kırımlıların bağımsızlığına razı oluyor, idarelerine karışılmayacağım, fakat Kırım Hanı'nın ve kadıların tayinlerinin padişah tarafından yapılmasını istiyorlardı. O ana kadar harp tazminatı ödemeye hiç yanaşmadıkları halde, bu cevapla Rusya'nın zararlarını karşılamak için Basarabya'dan bir kısım

⁴⁶² Rus yetid belgelerinin kopyası. Thugut'un 16 Ağustos 1772 tarihli raporu.

⁴⁶³ Bu deyim Türkçe'ye «inzimam-ı himmet» şeklinde tercüme edümiğÜ.

⁴⁶⁴ Söyle ifade edilmişti: «Beyn'ed düvel mntearf ve mütedavil olan kavui» mhallf...» Bu notanın tercümesi Thugut'un 18 Ağustos 1772 tarihli raporuna eklidir. Burada Osmanlı diplomatik lisanında ilk defa rastlanan bazı deyimler de yer alıyor: İstikşafı ma fi-z-zami; beri-z-zimmet; hiraem-i bak-. kaniye... gibi.

⁴⁶⁵ Vâsif da onu Ahmet Resmî Efendi gibi tarif ediyor: Fenn-1 mugalata ve m* haverede yekta ve semt-1 cedl-ttmnarazadâMrdahiye-! deha...

⁴⁶⁶ Thugut raporunda şöyle diyor: «..Rus murahhaslar Osman Efendi'nin karı-gık üslûbunu anlamakta güçlük çektikleri bahanesiyle, ciddi bir incelemeden sonra cevap vermeleri için birkaç gön müsaade istediler. Bu notanın tercümesi Thugut'un 5 Eylül 1772 tarihli raporuna eklidir.

toprağın Ruslara bırakılabileceğini söylüyor, ama buradaki Tatarların da Kırımdakiler gibi hür ve bağımsız olmaları şartını ileri sürüyorlardı. Bütün bunların kabulü için de padişahın onayı gerektiğini bildiriyorlardı.

Rus murahhaslar, buna, Avusturya ve Prusya murahhaslarına hitaben yazılmış bir nota ile cevap verdiler. Kırım'ın bağımsızlığını Türk ulti-matomundaki kısıtlamalara göre kabul edemeyeceklerini, çünkü bir toplumu yönetecek hükümdarı yabancı bir devletin tayin etmesi halinde o toplumun bağımsız sayılamayacağını bildirdiler ⁴⁶⁷. Bu notaya başka bir nota daha eklenmişti ki, bunda Osmanlı murahhaslarının Kırımlıların bağımsızlığını nasıl kısıtlamak istedikleri anlatılıyor ve impara-toriçenin "barışın ilk şartı olarak Kırım'ın tam bağımsızlığını istediğini, bu şart kabul edilmediği takdirde diğer konuları görüşmemek emrini aldıklarını belirtiyorlardı. Yine bu notaya, Kırımlıların hürriyet ve bağımsızlığını tespit edecek maddenin tasarısı eklenmiş bulunuyordu ⁴⁶⁸.

Türk murahhasları geri çağrılınca ve Kont Orlov da Yaş şehrine dönünce, feld-mareşal Romanzov sadrazama bir mektup yazarak müzakerelerin kesilmesinden duyduğu üzüntüyü belirtti. Bu mektubunda, Kont Orlov'un Kırım meselesinde özellikle onun müslüman dininin kabul etmeyeceği şartlar ileri sürmüş olmasını kınıyordu.

Gerçekten feld-mareşal Romanzov, Kont Orlov'a göre çok daha makul bir insandı. Orlov ise barış değil savaş istiyordu. Çünkü yeni bir sefer başlarsa kardeşi Aleksî Orlov Adalardaki Rus filosuna kumanda edecek, küçük kardeşi Teodor Karadeniz filosunun amiralliğine tayin edilecek, kendisi de Kırım kumandanlığına getirilecekti. Osmanlı Devleti'ne üç ayrı cepheden saldırmak, yüzyıllardan beri Avrupa'ya dilediğini yaptıran bu devleti dize getirmenin gururunu kardeşleriyle paylaşmak istiyordu. Bu onun ihtirasla istediği bir şeydi. Romanzov, Prusya murahhası Zegelin'in ateşkesin uzatılmasıyla ilgili teklifini kabul etmeyip böyle bir talebi imzalamadığı için Osman Efendiden de şikâyetçi idi. ⁴⁶⁹

Vâsîf Efendi Ateşkesin Uzamasını Sağlıyor

Sadrazam, Romanzov'un bu mektubunu aldıktan sonra, yakın gelecekte

⁴⁶⁷ Söyle demişti: -Şu hususu kesin olarak bildirmeyi görev sayarız ki, nasri adlandırılma adlandırılma, bu şekil, Kırımlıların bağımsızlığına bağdaşmaz. Eğer bir milletin hükümdarı başka bir devletin tebası ise ve hükümdar olabilmesi o devletin tayini ve onayı ile oluyorsa, o milletin bajsunu-İftundan söz edilebilir mi?»

⁴⁶⁸ 5 Eylül 1772 tarihli rapor.

⁴⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/491-495

vakanüvis ve reis-ül küttap olacak divan hocalarından Vâsif Efendi'yi feld-mareşal Romanzov'a gönderdi ve ondan ateşkesin altı ay daha uzatılmasını istedi. Vâsif Efendi sadrazama veda edip yola koyulacağı zaman, çadırın önünde bekleyen Kethüda Resmi Ahmed Efendi, ona, ateşkesi uzatmak için her türlü fedakarlığı yapmasını, sadece on günlük bir uzatma için bile fedakârlıktan çekinmemesini söyledi. Ne pahasına olursa olsun bu zamana ihtiyaç vardı. Osman Efendi'nin karargâha dönüşünden beri ordunun üçte ikisi firar etmişti, üçte biri ise firar etmek için fırsat kolluyordu.

Vâsif Efendi Şumnu'dan Rusçuk'a yedi saatte ulaştı. Burada Dağıstanlı Ali Paşa'nın temin ettiği bir salla Tuna'nın karşı sahiline geçti. Vasıf Efendi bu paşadan, askerlerinin Rusları tahrik edecek bir harekette bulunmamalarını istemiş, paşa da ona, sadrazamın bu emrinden hoşlanmadığını söyleyerek ve Resmî Ahmet Efendi'nin görüşünün aksini ileri sürerek şöyle demişti: «Askerlerimin sayısı çok, onların savaş isteklerini frenleyemiyorum, sadrazam Tuna'yı geçmeme izin verirse, bu nehirden Ki-ov'a kadar bütün toprakları ele geçiririm.»

Yergöğü⁴⁷⁰nde Vâsif Efendi, Rus kumandanının emrine verdiği bir kaleşe⁴⁷¹ bindi ve Yaş şehrine hareket etti. Yergöğü'ne üç fersah mesafede, İstanbul'a dönmekte olan Türk Murahhaslarıyla karşılaştı. Yolda, Osman Efendi'nin bindiği arabaya sokularak, ona görevinin ne olduğunu özetledi. Osman Efendi de şöyle dedi: «Feld-mareşalin ateşkesi uzatmaya niyeti yok, bu teşebbüs müslümanın şerefine zedelemekten başka bir işe yaramaz, imkânsız bir şeyi istemek, aşağılayıcı bir şekilde reddedilmeyi göze almaktır.»

Vâsif, Osman Efendi'nin kendi görüşüne aykırı olanları 'hiç bağışlamadığını, nüfuzunun da geniş olduğunu bildiği için, onun görüşlerine uyacağını söyledi. Gerekli görüyorsa görevini yapmak için yoluna devam edeceğini, gereksiz görüyorsa kendisiyle birlikte karargâha döneceğini bildirdi. Vâsif Efendi'nin kendisine tâbi olmasından memnun kalan Osman Efendi, ona, birlikte karargâha dönmelerini söyledi.

Dönüş yolunda Osman Efendi, meslekdaşı Yasincizâde'den dert yandı: «Müzakereler sırasında bana hiç yardımcı olmadı,» diyordu, «sadece kümes hayvanı tedarikinde işe yarıyor.» Bu şekilde konuşa konuşa Yergöğü yakınına gelmişlerdi. Osman Efendi, işaret parmağını ileri doğru uzatarak,

⁴⁷⁰ Diğer adları Giurgevo ve Surska olan 'Yergöğü'nü Hammer "Yerköy" şeklinde yazıyor ve *yer-feök* şeklinde izah ediyor (Ç.N.).

⁴⁷¹ Vâsif, bindiği arabaya 'kaleska' diyor- Bu, yarım karoserli küçük bir faytondur.

«İnanmazsan şuraya bak» dedi. İşaret ettiği yerde, piliç dolu çok sayıda kafes vardı ve Yasincizâde bunları barış müzakereleri sırasında toplamıştı. Vâsif, bir murahhasın bu basitlikte oluşundan utanç duydu.

Bir saat kadar sonra Yergöğü ovasına gelmişlerdi. Osman Efendi, çadırında onu, Avusturya ve Prusya elçilerine, sadrazam tarafından Ruslara ateşkesi uzatma teklif etmekle görevlendirilen hoca-yı divan olarak takdim etti. Sonra da Avusturya elçisine, Romanzov'un bu uzatmayı kabule yetkisi olup olmadığını ve bunu isteyeceğine inanıp inanmadığını sordu. Thugut kaçamak bir cevap verdi: «Bomanzov hükümdarından gerekli yetkiyi aldığına göre, ateşkesi uzatmaya yetkisi olmadığını söyleyemem». Prusya elçisi ise dobra dobra konuştu: «Efendi, gerçekleri görmenize engel olan ve sadece tahminlere dayanan İnadınız daha ne kadar devam edecek? Bâb-ı Âli'nin gönderdiği bir adamı görevini yapmaktan nasıl alıkoyarsunuz? Bu teşebbüsün başarılı olmayacağına sizi kim temin edebilir? Başarılı olursa, amaca ulaşılmış demektir. Başarılı olmazsa yine d» bir faydası olur, düşmanın tavrını ve ordusunun durumunu anlamış olursunuz. Bunu bilmenin hükümetinize sağlayacağı avantaja niçin mani oluyorsunuz?»

Bu sözler karşısında Osman Efendi epeyce rahatsız oldu ve yüzünün reöği değişti. Sonra Vâsif Efendi'ye dönerek şöyle dedi: «Efendi, mademki böyle, gitmelisin, elçiler de böyle istiyor. Giltmezsen beni kaybedersin.»

Vâsif Efendi gitti ve feld-mareşal tarafından iyi karşılandı. Hemen o akşam, Obreskov'un⁴⁷² da katıldığı toplantıda ilk konuşmayı yaptılar.

Romanzov, sadrazamın mektubundaki barışçı ifadenin samimiyetini biraz şüphe ile karşıladı ve onun için de ateşkesin uzama süresinin yedi ay olmasını kabul etmedi. Sadece kırk gün uzatılmasını, bu süre içinde ateşkesin yedi veya sekiz ay uzatılması konusunda Petersbourg'tan, yani kendi hükümdarından bir cevap alınacağını söyledi. Hattâ bu hususta yazılı bir taahhüname verebileceğini de bildirdi ve kendisinin de böyle bir taahhüname vermeye yetkili olup olmadığını sordu. Vâsif Efendi önce, sadrazamın bu kadar kısa bir süreye razı olmayacağını sandığını söyledi, daha doğrusu o kanaatte imiş gibi göründü. Sonra da feld-mareşale bu konuda on gün içinde kesin cevap verebileceğini söyledi. Obreskov, on günün az olacağına dikkati çekti ve oniki gün olmasını tavsiye etti. Vâsif bu tedbiri uygun buldu.

⁴⁷² Vâsif burada Obreskov'u şöyle tarif ediyor: «Obreskov, cihandide bir maslahata nazar eden peyftn Ur v&ns oh*...»

Vâsîf Efendi, söz verdiği cevabı getirmek için ikinci gün Yaş şehrinden ayrıldı. Tekrar Rusçuk'tan geçerken, serasker Dağıstanlı Ali Paşa ona, huzursuz bir çehre ile, teşebbüsünün sonucunu sordu. Vâsîf Efendi de «Dört-beş gün içinde Tuna'yı aşmaya hazır olun» cevabını verince, Dağıstanlı'nın yüzü sapsarı oldu ve adetâ titreyerek şöyle dedi: «Efendi, bu imkânsız, Bosna birliklerinde dizanteri salgını var, asker sinek gibi ölüyor, geri kalanlar da göçmen kuşlar gibi yuvalarına dönüyorlar. Kasalar boş ve erzak yok. Allah aşkına sadrazama söyle, bana asker, para ve mühimmat göndersin. Yoksa Rusçuk'u ancak bir mucize kurtarabilir!»

«Peki ama, birkaç gün Önceki asil gururunuz ne oldu? Hasmetmeaplaraun tavnndaki bu değişikliğin sebebi ne?» dedi Vâsîf Efendi.

«Heyhat,» diye cevap verdi serasker, «buradan Önceki geçişinizde durumum bugünkünden farklı değildi. Fakat herkesin arasında başka türlü konuşamazdım, Osman Efendi'yi kızdıracak şekilde hareket edemezdim. Çünkü o her tarafta feldmareşalin ateşkesi beş gün bile uzatamayacağını, Rus ordusunun hastalıktan kırıldığını, çıkacak ilk çatışmada bizim Hotin surlarına kadar kolayca ilerleyebileceğimizi söylüyor.»

Osman Efendi o sırada istanbul yolunda idi ve padişah nez-dindeki itibarı yüzünden herkes, ondan çekiniyordu. Razgrad'a gelince, Vâsîf Efendi'yi Nail Paşa'nın kardeşi Bekir Bey karşıladı ve teşebbüsünün sonucunu öğrenmek istedi. Çünkü o da Osman Efendi'nin her yerde, ateşkesin uzatılamayacağı yolundaki nutuklarını, gerek Rusçuk*u savunmak için, gerekse Tuna'yı aşmak için bu şehre gitmek gerektiğini durmadan tekrarladığını duymuştu.

Vâsîf Efendi sadrazamın karargâhına geceleyin ulaştı. Gün doğarken de sancak çadırına gitti ve orada sadaret kaymakamı ile reis-ül kuttaki buldu. Oradan sadrazamın çadırına geçerek görevini başarı ile yaptığını ve bu arada Bekir Bey'in endişesini gidermek için de bir hayli güçlük çektiğini anlattı.

Sadrazam, Osman Efendi'nin düşüncesiz telkinlerine rağmen Vâsîf Efendi'nin yoluna devam etmesine, görevini başarı ile yapmasına o kadar memnun oldu ki ona nasıl teşekkür edeceğini bilemedi. Hemen üzerindeki bütün altınları ona verdi. Ayrıca onu amedciliğe, yani mektupçubaşı yardımcılığına terfi ettirdi. Fakat Vâsîf, bu görevi uzun zamandır basan ile yürüten, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen devlete en iyi şekilde hizmet vermekte olan Nuri Efendi'yi kırmamak için amedciliği kabul etmedi. Sadrazamdan bu lûtfunu fırsat olursa daha başka şekilde kullanmasını rica

etti.

Vâsıf Efendi sadrazamın yanından henüz ayrılmıştı ki, Muh-sinzâde maiyetindeki subaylardan birini göndererek ona Anadolu'da Karahisar yakınlarında büyük bir zeamet⁴⁷³ verdiğini bildirdi⁴⁷⁴.

Feld-mareşal Homanzov'un sadrazama kırk günlük ateşkes için mutabakatını bildiren mektubu divanda okundu. Ateşkes, divanda bulunan herkes tarafından sevinçle kabul edildi. Sadrazam tarafından imzalanmış ateşkes anlaşmasının bir an önce Rus karargâhına gönderilmesi kararlaştırıldı. Çünkü o sırada firar eden beş yüz yeniçerinin Çauk-Kavak muhafızını öldürdükleri haberi alınmıştı. Bunu duyan Osman Efendi, kendini tutamayarak, «Böyle bir şey olacağına hiç inanmazdım» dedi. O zaman, onunla hiç geçinemeyen Yasinci Efendi ayağa kalkarak cevap verdi: «Sen zaten her zaman yanılırsın, senin saçma, kestirip atan her zaman menfi tavırlarına rağmen, Allah'ın seni haklı çıkardığı bir tek olay yoktur!-

Bundan sonra divan dağıldı.

Üç hafta sonra, sadrazam Rus karargâhından yeni mektuplar aldı. Romanzov bu mektuplarında imparatoriçenin istenen ateşkesi razı olduğunu, Obreskov'un müzakereleri başlatmakla görevlendirildiğini, kongrenin yapılacağı şehrin Fokşan yerine Bükreş olmasına karar verildiğini bildiriyordu (17 Ekim 1772 -0Recebl185).⁴⁷⁵

Bükreş Kongresi De Dağılıyor

Osmanlı karargâhında ateşkes ilân edildikten sonra Muh-sinzâde barış görüşmeleri için yeni murahhaslar seçti. Başmu-rahhas olarak bu işlerde oldukça tecrübeli ve padişahın da güvenini kazanmış bulunan reis-ül küttap Abdürrezzak Efendi'yi görevlendirdi. Başmuhasebeci Süleyman Penan Efendi ile si-lâhdar kâtabi Ataullah Bey de ona yardımcı tayin edildiler. Beylikçi (yani Reifefendi'nin muavini) Seyyid Mehmed Hayrı Efendi murahhas kâtabi, Vâsıf Efendi ise konferans kâtabi olarak görev aldılar. Bunlara da sadaret kâtabilerinden iki kişi yardımcı olacaklardı. Abdürrezzak Efendi'nin toplantıya, katılmadığı zamanlarda ona, birinci tezkireci İbrahim Münib Efendi vekalet edecekti.

⁴⁷³ Zeamet, yılda 20.000 aspros (çok küçük değerde akçe)'den fazla bir gelir temin ediyordu. Zeamet sahibi buna karşılık savaş zamanında İstenilen sayıda bir süvari birliği çıkarır ve donabrdı.

⁴⁷⁴ Vâsıf, I. AbdüHamid'in padişahlığında ve sadrazam Muhsinzâde'nin Ölümünden sonra, Esmâ Sultan'ın tahriki ile zeametın ondan alındığını esefle anlatıyor.

⁴⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/495-500

Bu defa, Avusturya ve Prusya elçileri kongre veya konferansa davet edilmediler. Bunların Fokşan kongresine davetleri Bâb-ı Âli'ye üçyüz bin kuruşa mal olmuştu. Bu elçiler İstanbul'da kaldılar.

Padişahın da onayı ile tam yetkili murahhas olan Abdürrezzak Efendi, Şumnu'dan hareket ederek Rusçuk ve Yergöğü yoluyla Bükreş'e geldi (2 Kasım 1772 - 25 Receb 1185). Önce, başmurahaslar tercümanlar vasıtasıyla birbirlerine iltifatlarını sundular. Sonra Obreskov Abdürrezzak Efendi'yi bizzat ziyaret etti ve 'hoşgeldiniz' dedi. Reisefendi, Obreskov'u ziyaret edeceği günün arifesinde, ona, çok zengin koşumu ile güzel bir at hediye etti. Onunla gelen oğlu Ahmed Hamid Efendi de, Rus el-çisiyle Bükreş'e gelen Romanzov'un oğluna güzel bir at gönderdi. Romanzov'un oğlu ise atı getiren görevliyle Ahmed Hamid Efendi'ye kakum ve samur kürkleri yolladı.

Murahhaslar ilk toplantıyı 20 Kasım (13 Şubat) günü yaptılar. Hayri ve Vasif Efendiler aralarında işbölümü yapmışlardı: Hayri Efendi Rus konuşmacıların, Vâsif Efendi ise Osmanlı murahhaslarının konuşmalarını kaleme alacaklardı.

Yetki belgelerini teati eden murahhaslar önce ateşkesin uzaması konusunu ele aldılar. Abdürrezzak Efendi ateşkes süresinin yedi veya sekiz ay olmasını istiyor, Ruslar ise ancak bunun yansı kadar bir süreye razı oluyorlardı. Sonunda, bu süreyi yakın yerler için dört ay, Gürcistan, Çerkezistan gibi uzak bölgeler için beş ay olarak tespit ettiler. Abdülkerim Efendi ile Sî-molin arasında imzalanan birinci ateşkesin bütün şartları bu ikinci anlaşma için de geçerliydi ve ateşkes 21 Mart'a kadar uzatılmış oluyordu: Bu yeni anlaşma da yazıldı, imzalandı, teati edildi.

Bu anlaşmanın bir kopyası kendisine ulaştırılan sadrazam o kadar memnun oldu ki, sevincinden, Vâsif m deyimini ile ⁴⁷⁶ «silahlarını unutma çivisine astı ve bıraktı».

İkinci görüşmede Obreskov, konuya Kırım'ın bağımsızlığı meselesi ile başlamadı. Çünkü, Fokşan görüşmesinde kendisi ve Orlov müzakereye bu konu ile başlamışlardı ve bu konuya takılıp kaldıkları için müzakereler kesilmişti. Obreskov, Kırım'ın bağımsızlığından tek söz etmeden, harbi başlatanın Bâb-ı Ali olduğunu söyleyerek harp tazminatı taleplerini ortaya getirdi. Abdürrezzak Efendi bu suçlamaya, Rusya'nın tehdit eden tutum ve hareketlerini hatırlatarak cevap verdi. Rus birlikleri barış halinde iken

⁴⁷⁶ Cümle forte: «Attı-ı harbiyeyi avfttd miamar-i nişan,...

Balta'da Türklere saldırdığı ve birçok zarara sebep oldukları için, Bâb-ı Âli'nin de tazminat istemek hakkı olduğunu söyledi ve sözlerine şöyle devam etti: «Harbe karar veren hükümetlerin en az üç yıl hazırlık yapmaları âdettir. Fakat Bâb-ı Âli bu savaşa sebep olan Polonya meselesinde baskına uğradı. Üstelik, Rus sefaretini bütün bu durumların barış yoluyla çözüme ulaştırılacağı teminatını verdiği için Osmanlı devleti buna güvenerek harp hazırlığını ihmal etti. Öyle, ki, ordusunun yiyeceğini bile hazırlamadı. Müslüman ordusunun Bender'e geldiği zaman yiyecek sıkıntısı çektiğini siz de biliyorsunuz. Bu şehrin halkı 'bizi, mademki Bâb-ı Ali hükümeti harbe karar verecekti, uzun zamandan beri erzak anbarlarını niçin doldur-madı, diye itham etti. Bunu herkes biliyor. Bizim bu ihmalimizin sebebi, Rusya'nın mütemadiyen tekrarladığı barış ümMinfl kapdnamızdır. Demek ki, harp tazminatı istemek Ruslardan çok bizim hakkımızdır.»'

Bu konuda uzun ve hararetli bir çekişmeden sonra Obreskov, Fokşan'daki görüşmede olduğu gibi, konuyu sonuca bağlamadan başka bir maddeye geçti.

Murahhaslar bir süre, haftada iki gün düzenli olarak toplantılara devam ettiler. Düzenli toplantılardan başka, hararetli ama sonuçsuz tartışmalarla geçen olağanüstü toplantılar da yapıldı. Nihayet Obreskov Türk murahhaslara on maddelik bir nota verdi ki bunda Rusların bütün istekleri yer alıyordu.

Bu on maddede özetle şunlar vardı:

1- Bâb-ı Ali, kendisine karşı silahlı olarak harekete geçen Boğdan ve Eflâk halkına yumuşak davranacak ve tam bir genel af ilan edecektir;

2- Gürcistan'ın bütün kaleleri Osmanlılara geri verilecek, fakat Osmanlılar bundan böyle Gürcistan'dan köle almayacak, köle ticareti yapmayacaklardır.

3- Bâb-ı Âli nezdindeki Rus elçileri huzura kabul edilişlerinde, en yüksek derecede itibar göreceklendir;

4- Elçilerin servislerindeki bütün personel ve bunların tercümanları her türlü vergiden muaf tutulacaklardır;

5- Dinini değiştirip müslüman olanlar, tercümanların huzurunda kendilerine tekrar tekrar sorulduğunda, müslüman kalmakta ısrar ederlerse, Rusya elçileri bunları isteyemeyecek-

lerdir;

6- Hırsızlık yapmış olan herhangi bir dönme, çaldığı şeyi iade etmek veya ödemek zorunda olacaktır;

7- Büyük ve Küçük Kabartaylar Bâb-ı Âli tarafından Ruslara bırakılacaktır;

8- Karım Hanı'nı gelecekte Kırımlılar seçecektir;

9- Esirler karşılıklı olarak, fidye ödenmeden, mübadele esasına dayanmadan, teşekkür eder tarzda iade edileceklerdir ⁴⁷⁷;

10- Sön barış anlaşması (1843'te imzalanan), geleceği olmadığı için, yürürlükten kaldırılacaktır.

Uzun ve hararetli çekişmelerden sonra Türk murahhaslar, on maddelik bu mutabakat belgesini imzaladılar. Obreskov bundan sonra, yavaş yavaş, Kırım'ın bağımsızlığı meselesini ortaya atmaya başladı. Barışın olması veya olmaması bu meseleye bağlı idi. Nitekim bu mesele büyük çekişmelere yol açtı. Sonunda kısmen bir çözüme varıldı. Mutabık kalman noktalar şunlardı:

1- Kırım'daki bütün camilerde imamlar Cuma hutbelerinde, eskiden olduğu gibi, padişahın adını zikredeceklerdir; **2-** Kırım Hanı'nı Kırımlılar serbestçe seçecek, padişah da seçilen hana, hanlık beratlarını göndereceklerdir; **3-** Şer'i işleri yürüten Kırım ulemâsı, İstanbul kadısından (meşihat makamından) izin alacaklardır.

Türk murahhasların kabul etmedikleri tek nokta, Kerç ve Yenikale'nin Ruslara terkedilmesi idi. Obreskov bu yerlerin Ruslara, Reisefendi ise Kırımlılara verilmesi üzerinde ısrar ediyorlardı. Görüşmelerin yeniden anlaşmazlıkla sonuçlanmaması için, murahhaslar hükümdarlarından son emirleri almak üzere, müzakerelere kırk gün ara verildi.

Bu mühletin sonunda, yirmiyedinci oturumda, Obreskov, Türk murahhaslara, hükümetinin şartlarını bildiren yedi maddelik bir ultimatoma verdi (4-15 Şubat 1773). İmparatoriçe, Türklerin bu şartları kabul etmeleri halinde, hakkı olan savaş tazminatını istemekten vazgeçeceğini bildiriyordu. Ultimatoma yer alan maddeler özet olarak şöyle idi:

1- Rusya, Kırımlıların bağımsızlığını garanti eden devlet olarak kabul edilecek; Kerç ve Yenikale Ruslara bırakılacak;

2 - Rus savaş ve ticaret gemileri Karadeniz'de ve Adalar denizinde

⁴⁷⁷ Hiç fidye almadan bütün esirlerin serbest bırakılması ile ilgili protokol maddesi şöyle idi: «Bundan böyle yalnız Rus esirler değil, Polonyalılar, Mol-davlar, Ulahlar, Gürcüler, Osmanlı eyâletlerinde bulunan her mezhepten esirler, Bâb-ı Âli nezdindeki Rus elçisinin ilk isteğinde serbest bırakılacaklardır!».

Rusya, işte bu cümledeki kelime oyununa dayanarak, Polonyalıları, Mol-davları, Utanları, çeşitli hristiyan mezheplerinden olanları himaye etme hakkına sahip olmuş, Bâfe-i Âli de bunu kesin olarak kabul etmiştir. Bir ülke de diplomasinin zayıf olduğu zaman uğranılacak zararlı duruma bu olay bir örnek sayılabilir; gelecekte, iki devlet arasında, diğer devletleri müzakerelerden habersiz ve uzak tutarak yapılacak bir anlaşmanın, pek çok ülkeyi çok önemli derecede ilgilendirebileceğini düşünmek gerekir. Böyle bir anlaşma yalnız Türk imparatorlusunun geleceğini değil, genel olarak bütün dünyanın geleceğini etkiliyor. Thugut'un Mayıs 1773 tarihli raporundan.

(Ege'de) serbestçe dolaşabilecekler;

3- Kırım'ın bütün diğer kaleleri Kırımlılara verilecek;

4- Halen Rusların elinde esir bulunan Boğdan voyvodası Gregor Gika (Gregoire Ghika) ülkesine dönecek ve prensliğini babadan oğula geçer şekilde sürdürecektir, fakat İstanbul'a her üç yılda bir vergi verecek, bu verginin miktarı, Raguza prensliğinde olduğu gibi, bir yıllık gelirine eşit olacaktır.

5- Rusya İstanbul'da devamlı olarak bir temsilci (elçi) bulundurabilecektir.

6- Kuburun tamamen ve her şeyi ile Ruslara terkedilecek, Özi kalesi ise yıkılacaktır.

7- Osmanlı devleti Rus hükümdarlarını Rusya padişahı olarak kabul edecek, ona, Osmanlı İmparatorluğu'nun tebası olan Yunanlıları (Ortodoksları) himaye hakkını tanıyacaktır.

Reisefendi bu ağır şartlara itiraz etti. Bâb-ı Ali'nin bu maddelerin bir tekini bile kabul etmeyeceğini, bunları kabul etmektense kanının son damlasını akıtıncaya kadar savaşacağını söyledi. Ama, Obreskov'un da teklifine uyararak, görüşmeleri bu şekilde sona erdirmeden, şartları bir defa da Bâb-ı Ali'ye bildirerek talimat beklemeyi kabul etti. Bu maksatla, yardımcısı Ataullah Bey'i Şumnu'daki kış karargâhında bulunan sadrazama gönderdi.

Sadrazam divanı topladı. Divana bütün birliklerin paşaları da davet edildi. Rusların yeni şartlarını bildiren notaları okundu. Bu nota hakkında divanın ortak görüşü şu oldu:

«Ruslann asıl gayesi Kerç ve Yenikale limanlarını ele geçirmektir. Diğer hususların hepsi mugalatadır, safsatadır. Rus gemilerinin Osmanlı denizlerinde serbestçe dolaşmaları hususunda anlaşmaya varılabilir; Kırım'ı bugünkü karışık durumunda bırakmaktansa bağımsızlığını kabul etmek daha iyidir ve zamanla bazı kayıplar tekrar elde edilebilir. Notadaki şartların kabul edilmemesi halinde Ruslara istediği elli bin kese tazminatı teinin etmek de mümkündür. Daha on yıl ihtili ihtimali olan bir savaştan sonra, daha avantajlı bir banş elde etmek de zor olacaktır.»

Ataullah Bey divanın bu fikrini İstanbul'a ulaştırmakla görevlendirildi.

Divan-ı Hümâyun'un bazı üyeleri ve özellikle Osman Efendi, öne sürülen bu şartlara şiddetle itiraz ettiler ve uzun müzakerelerden sonra, şartların ve notanın reddine karar verdiler.

Ataullah Bey bu cevabı alarak Bükreş'e hareket etti. Fakat karargâhta,

sadrazamın yanından ayrılmadan önce, sadrazam kendisine gizli olarak, işi hemen bitirmemesini, görüşmeleri mümkün olduğu kadar uzatmasını tenbih etti.

Reis-ül küttap Afodürrezzak Efendi, Rusları bazı şartlardan vazgeçirmek için elinden geleni yaptı. Fakat, üç saat süren bir çekişmeden sonra Obreskov, Bâb-ı Âli bu şartların tamamını kabul etmezse müzakerelere devam etmeyeceğini, zaten bu durumda çekilme emri aldığını açıkladı.

Ertesi gün, A'bdürrezzak Efendi, Obreskov'u bir defa daha ziyaret etmeye karar verdi. Yanına Beylikçi tAtaullah Bey'i vft Vâsıf Efendi'yi alarak Obreskov'un ikametgâhına gitti. Burada anlaşamadıkları konularda eski görüşlerini tekrarlayarak birkaç saat kaldılar, ama hiçbir anlaşma olmadı. Fakat, bir yeni* lik olarak Obreskov, Bâb-ı Ali son şartları kabul ederse, Türklerin Taman kıyısında bir kale ya da müstahkem mevki yapmalarına Rusya'nın karşı çıkmayacağını bildirdi. Aksi halde müzakerelerin tamamen sona ereceğini, Bükreş'te sonuç almadan daha uzun kalamayacağım, emrini yerine getirmediği için hükümdarını üzmüş olacağını söyledi.

Reis-ül Küttap Abdürrezzak Efendi'ye padişah da gizli bir mektup göndermişti. Bunda, eğer Ruslar Kerç ve Yenikale'yi istemekten vazgeçerlerse, onlara yetmiş milyon kuruş tazminat teklif etmesine izin veriyordu⁴⁷⁸.

Sahîb Giray, Aii Bey Ve Şeyh Tahîb	
Yeni Sefer İçin Silahlanma.....	
Ruşçuk Ve Karasu Savaşları.....	
Ruslar Sîlistre Ve Varna'dan Çekiliyor.....	
Kaynarca Savaşı.....	
Üçüncü Mustafa'nın Ölümü.....	

⁴⁷⁸ Vâsıf, 15.000 kese yani 80 milyon kuruş olduğunu söylüyor, Obreskov'un mektubunda ise 70 milyon olarak belirtiliyor: «Ayın 21'nde ikametgâhına gittim. Abdürrezzak Efendi bana, o günden, önce Bâb-ı Âli'den kesin kararlar ilgili hiçbir talimat ve malûmat almadığım söyledi. Ama o gün postacının kendisine bir ültimat getirdiğini, bunda «unların bulunduğunu açmadı: «İSgal edilen bütün Osmanlı topraklarının geri verilmesi, Kırım'a bağımsızlık verilmesinden, Kerç ve Yenikale'yi ve Karadeniz'de Rus donanması* nm serbestçe dolaşmasını istemekten vazgeçmesi halinde, Rusya'ya yetmiş bin köse akçe para verilebilir». Ben ise cevabımda, bütün dünyanın hazineleri verilse Rus sarayının su dört esastan feragat etmeyeceğini bildirdim: 1 — Kırım'a, teklifimde bildirdiğim şekilde bağımsızlık verilmesinden; 2 — Yeniftale ve Kerç'in ve bunlara bağlı köy ve kasabaların alınmasından; 3 — Rus filolarının, her çeşit gemilerinin, bütün denizlerde hiçbir tahdide uğramadan serbestçe dolaşmasından; 4 — Karadeniz iskelelerinde öbür devletlerle serbestçe ticaret yapmaktan. Ayrıca, ateşkes süresi sona erdiği, Bükreş şehri ise silah ve mühimmat deposu halinde bulunduğu için, burada hiçbir surette daha fazla kalmamayacağını söyledim. Bundan dolayı birbirimizden ayrılmaya, o Tuna'nın Öbür yakasına geçmeye, ben Boğdan'da herhangi bir şehire gitmeye karar verdik. Ama müzakereleri kesmeyecek, elçilik ulaklarının getirip götüreceği mektuplarla, taraflardan birinin kesin ve son sözünü bildirmesine kadar devam edeceğiz...» (Obreskov'un ortaelçiyeye mektubu. Bükreş, 11 Mart İTO).

I. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı	
Birinci Abdülhamidin Güçsüzlüğü	
Kabinede Değişiklik.....	
Kont Pulavski.....	
Pazarcık Ve Kozluca'da Bozgun.....	
Kaynarca Barışı.....	
Kaynarca Barışı İle İlgili Düşünceler	

Obreskov bu teklifi dinledikten sonra şöyle dedi:

'«Sizi temin ederim ki, iflas halinde sandığınız devletimiz, son notadaki dört şartı kabul etmeniz halinde, aynı miktar parayı size derhal ve hiçbir zorluk çıkarmadan verebilecek durum-diadırU

Bu dört madde, Kırım'ın bağımsızlığı, Kerç ve Yenikale'nin terkedilmesi, Kılburun'daki tahkimatın kaldırılması ve kalelerin yıkılması, ticaret serbestliği ile ilgili maddelerdi.

Reisefendi, Beylikçi ve Vâsif Efendi bu cevap karşısında şaşırıldılar, ümitleri iyice kırıldı.

Hararetli geçen tartışmalardan birinde Türk murahhas, Ob-reskov'a, Pruth barışından, bu barışta Türk paşasının I. Petro'-yu kurtaran cömertliğinden söz ederek şöyle demişti:

«Hükümdarınız Petro, en korkunç bir duruma düşürüldüğü, ağaç kabuklarından başka yiyeceği kalmadığı zaman, Bâb-ı Âli onu Öldürmek ya da esir almak yoluna gitmemişti. Sadece, Azak kalesini almakla yetinmişti. Siz Azak'ı geri verme vaadini de unuttunuz ve ancak yeniden ciddi bir harp tehdidi ile karşı karşıya kalınca bu anlaşma hükmünü yerine getirdiniz. O taahhüdünüzü yerine getirmeyisiniz sizi kötü niyetli olarak suçlamamıza hak kazandırmıştı.»

Obreskov buna şu karşılığı verdi:

«Generaliniz Baltacı Mehmed Paşa, bu davranışı ile akıllı ve tedbirli olduğunu göstermiş bulunuyor. O, savaştan başka hiçbir çaresi kalmayan bir orduyu buna mecbur etse idi, kasanmış olduğu zaferi elden çıkaracağını anlamış bulunuyordu⁴⁷⁹.»

Abdürrezzaf Efendi Bükreş'ten ayrılmadan önce, Obreskov'la onun ikametgâhında son bir görüşme daha yaptı⁴⁸⁰. Fakat bu da öncekiler gibi sonuç almamadan geçti. İki murahhas birbirine veda etmeden, kabul edilmiş maddelerin onaylanmış nüshalarını teati etmek üzere, Yergöğü adasında veya başka bir yerde buluşmak için anlaştılar⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ Vâsif, II, s. 245'te, buna benzer birçok konuşma olduğunu, ama bunların tarafları kızdırmaktan başka bir şeye yaramadığını söylüyor.

⁴⁸⁰ Vâsif bunu 'nihayet-fil nihayet' şeklinde ifade ediyor.

⁴⁸¹ Obreskov, Thugut'a Bükreş'ten yazdığı 31 Mart 1773 tarihli mektubunda şöyle diyor: ««Abdürrezzak Efendi ile müzakereleri kesmemek hususunda yaptığım anlaşma sadrazam tarafından memnuniyetle karşılanmış ve istenildiği şekilde onaylanmıştır. Böylece yazışmalar devam edecek ve bu yazışmada söylenenler, yüzyüze

Reisefendi, sadrazamın karargâhına gitmek için, bütün maiyeti ile, ilkbaharın ilk gününde Bükreş'ten ayrıldı (22 Mart 1772 - 28 Zilhicce 1186).

Ateşkes süresi bitmişti. Şimdi yeniden savaşa hazırlanmak 'gerekliyordu. Bu arada Bâb-ı Âli uzun bir beyanname ile barış konferansının başarısızlıkla sona ermesinin sebeplerini Avrupalı elçilere izah etti ⁴⁸².

Reisefendi'nin dönüşünden önce toplanan divan-ı hümâyunlarda, Kerç ve Yenikale'nin verilip verilmemesi konusu uzun uzun tartışıldı. Barışı kurtarmak için padişah ve vezirler şart lara razı idiler, ama ulemânın inatlarını yenemediler. Ulemâ bu iki mevkiin feda edilmesi pahasına barış istemiyor, bunların Osmanlı devletinin elinde kalmasını, Kırım'ın bağımsızlığı meselesinden çok daha önemli görüyordu. Daha sonra devlet va-kanüvisi bu olayları anlatırken, Reisefendi Abdürrezzak'ın kardeşi olan bir mollanın ağzından, o sırada ulemânın ne kadar güçlü, mutlak hâkim görünen ve tek başına yönetmeyi seven padişahın da gerçekte ne kadar güçsüz olduğuna dikkati çekiyor.

İki kazaskerden biri, muhtemelen Mehmed Molla, padişaha körü körüne bağlı idi ve daha sonra şeyhülislâm olmuştu. İşte bu kazasker, bir gün Reisefendi ile karşılaşınca ona şöyle dedi: «Kardeşin ne yapıyor? Padişahın ağzından bizzat duydum, eğer Abdürrezzak bütün şartları kabul edip barışı sağlarsa devlete büyük bir hizmet etmiş olacağını, ama halk bu sonucu beğen-meyip homurdanmaya başlarsa, onu bütün ailesi ile birlikte adalara süreceğini söyledi.»¹

Bu konuşmayı duyan Abdürrezzak Efendi, ondan beklenenin tersi bir tepki gösterdi. Adalara sürülmek korkusu karşısında paniğe kapıldı, cezalandırmayı hiçe sayıp barış sorumluluğunu üzerine alamadı. ⁴⁸³

Sahib Giray, Ali Bey Ve Şeyh Tahib

söylenmiş, kongrede konuşulmuş gibi kabul edilecektir. Buna göre, sayın elçi, bu meseleyi mutlu bir sonuca ulaştırmak üzere, bütün imkânlarınızı kullanmanız ve gayret göstermeniz için vakit geçmiş değildir».

Obreskov, iyi niyetli araçlar olarak gayretlerini devam ettirmek isteyen Thugut ve Zegelin ile sık sık yazışmak suretiyle haberleşmiş, fakat bunun bir yararı olmamıştır. Thugut ve Obreskov arasındaki yazışmaların belgeleri Thugut'un raporlarına eklidir

⁴⁸² Bâb-ı Âli'nin 16 Nisan 1775 (23 Muharrem 1187) tarihli bir beyannameyi Thu-gut'un 20 Nisan tarihli raporuna eklidir. Bu beyanname, Rusya'nın ultimatomu ile birlikte, İstanbul'da akrecÜte Avrupalı bütün elçilere dağıtılmıştır. Rus murahhası Obreskov'un tercüman Fini vasıtasıyla Osmanlı murahhası Reis-ül Küttap Abdürrezzak Efendi'ye verdiği (orijinali İtalyanca olan ve Türkçe tercümesi bulunan) metinde, Kırım'ın bağımsızlığı üzerinde duruluyor, bu esasın kabul edilmesi halinde, bağımsızlığın sınırsız ve şart-sız olarak tespiti isteniyor ve bu «sine qua non» şartı olarak İleri sürülüyordu. Thugut'un Nisan ayında yazdığı rapor. Avusturya İmparatorluk Arşivi.

⁴⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/500-508

Silah seslerinin kesildiği, Bâb-ı Âli'nin Fokşan ve Bükreş'te barışı kurtarmaya çalıştığı dönemde, o mağlubiyetler arasında, padişah, Kırım'dan ve Mısır'dan bazı iyi haberler de almıştı. Ama bunlar, diğer cephelelerdeki yenilgileri telâfi edecek kadar önemli değildi. Mısır'da Rusların kıskırttığı Atı Bey isyan bayrağını çekmişti. Öte yandan Kırımlılar Han olarak Sahib Gi-ray'ı seçmiş, o da kalgayhğa Rusların Petersfoourg'a götürdüğü kardeşi Şahin Giray'ı, nureddinliğe İse Bahadır Giray'ı⁴⁸⁴ getirmişti. Han'ın tahta çıkışından az sonra, Kırım ricalinden yüzelli kişi, padişaha bir mektup yazarak, Ruslara boyun eğdikleri, teslim oldukları için özür diliyor, kendilerini terketme-mesi için ricada bulunuyor, yalvarıyorlardı. Sonraki yıl, bir Rus generali çarın bir buyruğu ile Kırım'a gelip, Han'a, İsveç üzerine yürüyecek on bin kişilik bir ordu çıkarmasını emredince, hoşnutsuzlukları daha da artmıştı. Mirzalar Rus generaline, ancak kendi topraklarını savunmak için silâha sarkabileceklerini söyleyerek dileğini yerine getirmeyince, Saint-Petersbourg hükümeti, zaman ve ortamın uygun olmadığını da düşünerek, daha fazla ısrar etmedi.

Bu savaşın başlamasıyla Rusya, Osmanlı devletine kuzeyden, güneyden, doğudan, batıdan, her taraftan sakhıya geçmişti. Orduları Tuna'da, Kırım'da, Kuban'da, Gürcistan'da, Mo-ra'da savaşıyordu. Donanması Karadeniz'de, Akdeniz'de dolaşıyor, Peloponez, Suriye, Mısır kıyılarını tehdit ediyordu.

Yukarıda adı geçen Ali Bey, Mısır'ın güçlü bir şeyh-ül beledi idi. Kardeşi Ebu Zeheb⁴⁸⁵ Şam'da ona karşı bir ayaklanma tertip etmişti. Ali Bey ise, sadece kendi otoritesine dayanarak Mekke şerifini azletmişti. önce sahte bir fermanla Yen-bu'yu ele geçirmiş, Cidde'ye kendi adma bir muhassü tayin etmiş, Suriye ve Mısır'da âyetler katarak ve Kur'an üslûbunu taklide çalışarak beyannameler dağıtmaya başlamıştı⁴⁸⁶. Bu beyannamelerle Bâb-ı Âli'nin Kahire ve Şam'daki valilerini suçluyor, halkı esaret boyunduruğuna atmaya, eskiden olduğu gibi Memlûklerin idaresinde bağımsız olmaya davet ediyor, kıskırtıyordu. Akkâ'da Bâb-ı Ali'nin emirlerini hiçe sayan Şeyh Tahir, Ali Bey'in kendisi ile birleşmesi teklifini kabul etti. Böylece, Suriye ve Mısır,

⁴⁸⁴ Mobsinzâde Mehmed Pasa'nın Osman Efendi ve Bucak Tatarlarından Hı-dırağa vasıtası ile padişaha sunduğu bir raporun tercümesinden. Hıdmğa Kırım'dan özi'ye, oradan da 2 Şevval 1183'te (7 Ocak 1772'de) başkent İstanbul'a geçmişti (Thufiut'un 3 Şubat 1772 tarihli raporu).

⁴⁸⁵ 'Zeheb' Arapça'da 'altın' demektir; 'zeheb' ise 'adım*' veya 'yürüyüş' anlamına gelir. Şu Arapça vecize, aradaki farkı çok iyi anlatır:

Uttur »bebek ve schabek ve mezhebek. Yani: Altınımı, adımımı ve mezhebini belli etme (sakla).

⁴⁸⁶ Vâsıf, n, s. 217'de. bu bildirilerden birini aynen naklediyor W. bu daha Mora Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye'de dağıttığı kıskırtma bildirOe-rine örnek olmuştur.

Osmanlı idaresine karşı birleşmiş oluyorlardı.

İsyanı bastırma ve âsileri tenkil enirini alan Şam valisi mağlup oldu. Bu durumda Ali Bey Mısır'ın bağımsızlığını sağladığını zannetti. Bundan sonra Bedevilerin şeyhi Hammam'ın kuvvetlerini de kırınca Arabistan'ın fethine girişti. Daha sonra da Suriye'nin hâlâ padişahın emrinde ve ona bağlı olan bölümüne saldırdı. Bu ülke, kaderini her zaman Mısır'ın yanında yer almaya bağlamıştı. Şimdi ise devlet olarak güçlenmek istiyordu.

Bir Rus savaş gemisi Dimyat⁴⁸⁷ açıklarında birkaç sivil gemiyi ele geçirmişti. Bu olaydan sonra Şeyh-ül beled Ali Bey, Rusya'nın Akdeniz donanmasına kumanda eden Kont Aleksî Orlov ile temasa geçti. İki kişi arasında yapılan anlaşmaya göre, Rusya, Osmanlı devletine karşı girişeceği savaşta ona asker, silah ve mühimmat vermeyi taahhüt ediyordu.

Şeyh-ül beled, kısa zamanda Gazze, Remle, Nablus, Kudüs, Yafa ve Sayda'yı ele geçirdi. Sam da kapılarını açmakta gecikmedi. Ama bundan sonra yenilgiler başladı. Tam Osmanlı sınırlarına doğru harekete geçmeye hazırlanırken, kayınbiraderi Ebu Zeheto de ona karşı harekete geçti. Bu rakibine yenilen Ali Bey Kahire'ye çekildi ve bu şehrin kalesine kapandı. Daha sonra da, hazinesini ve haremını toplayarak, Suriye'de sadık dostu ve müttefiki Şeyh Tâhir'in⁴⁸⁸ yanına gitti.

Şeyh Tâhir, Cezzar Ahmet Paşa'nın selefi idi. Cezzar Paşa, günümüzde, hem tiranlığı hem de Akkâ'da Fransız ordusuna karşı kahramanca savunmasıyla meşhur olan paşadır.

Ali Bey ve Şeyh Tâhir, Şam valisi Osman Paşa'nın ve onun müttelikleri olan Dürzilerin şiddetli baskısı ve kuşatması altında bulunan Sayda'ya yardım için kuvvetlerini harekete geçirdiler. Bu sırada Akkâ koyunda bir Rus filosu görüldü. Bunlar, isyan eden Şeyh Tâhir'e yardım için gelmiş gemilerdi. Tâhir, al-tıyüz kese para karşılığında, Rusların kendisiyle birlikte Sayda'ya saldırmaları vaadini aldı. Şeyh Tahir'in ordusu, Saffet ve Mütavelli'nin altı bin süvarisi ile Ali Bey'in sekiz yüz Memlûk piyadesinden oluşuyordu. Türkler ve Dürziler de on bin süvariden oluşan bir orduya sahiptiler. Ayrıca yirmi bin köylüyü de silah altına almışlardı.

Tahir'in ordusu ile yaklaştığını öğrenen Osman Paşa, Sayda kuşatmasını kaldırarak bu şehrin yakınında ve deniz kıyısında onları savaşa mecbur etti. Bir Rus firkateyni de savaşın başladığını haber vermiş oluyordu. Dürziler

⁴⁸⁷ Volney, Voyage adlı eser. I, s- 8, bölüm: «-Ali Beğ Tarihi».

⁴⁸⁸ Tâhir (temiz) kelimesini Mısırlılar 'dâhir' şeklinde telâffuz ederler ki bu da 'parlak, muhteşem' demektir.

dağılıp kaçtılar ve savaşı Şeyh Tâhir ile Ali Bey kazanmış oldu. Rus filosu da Beyrut'u bombalayarak üç yüz kadar evin yıkılıp yakılmasına sebep oldu. Ebuzehab'ın vaadine, askerlerinin gelip başlarına geçmesini istemelerine aldanan Ali Bey, Rusların yardım kuvvetini beklemeden beşyüz &Temlûk askeri ve Osman Bey'in kumandasındaki binbeşyüz Safed süvarisi ile yürüyüşe geçti (Nisan 1773 - Muharrem 1187).

Bu sırada Şeyh Tâhir Yafa ve Nablus'a yürüdü. Kendisin* den ayrılan bu şehirlerin halkını cezalandırmak istiyordu. Yafa direndi ve kapılarını ancak ertesi yıl Şubat ayında açtı. öte yandan Ali Bey Salahiye önlerinde durup karargâh kurdu. Burada dört yüz kişilik bir Rus bölüğü onun kuvvetlerine katıldı.

Ebuzehab'ın öncü kuvvetleriyle yapılan ilk çarpışmayı Ali Bey kaybetti. Yeniçeriler önce tarafsız kalmış, sonra da Ebuzehab'ın safına geçerek Ali Bey'e hücum etmişlerdi. Ali Bey kaderine razı olarak savaşa devam etti, mağlup oldu ve yaralandı. Yaraları yüzünden karargâhta kalmaya mecbur olmuş, Gaz-ze'ye çekilmeyi reddetmiş, düşmanlarının çadırına kadar gelmelerini cesaretle beklemişti. Burada iki kurşun yarası daha almasına rağmen, diz çöküp kendisini savunmaya çalıştı. Nihayet yakalandı. Ebuzehab, Murat Bey'e efendisinin genç ve güzel karısını vereceğini vaatmişti ⁴⁸⁹. Ali Bey'i işte bu Mu-rad Bey esir aldı ve Ebuzehab'ın çadırına götürdü. Oradan da Kahire'ye götürülen Ali Bey, üç gün sonra öldü. ölümü bir rivayete göre yaraları yüzünden, başka bir rivayete göre de zehirlenmesi yüzünden olmuştu.

Esirler arasında dört Rus subayı da vardı. Rusların diğer subay ve askerlerinin hepsi çarpışmada ölmüşlerdi. Ebuzehab, Ali Bey'in kesik başı ile birlikte esir Rus subaylarını vali Halil Paşa'ya, o da Memlûk Beyi'nin sadakatının delili olarak İstanbul'a yolladı. İstanbul'da şeyhülislâm bir fetva ile Ali Bey'in idamını meşrulaştırdı. Bu hüküm ulemâ arasında bîr hayli itiraz gördü, fakat ordu kadısı Mehmed Molla tarafından hararetle tasvip edildi. Bütün bu gibi durumlarda olduğu gibi, bu durumda da padişah iradesinin devletin en büyük hükmü sayılacağını söyledi.

Şeyh Tâhir'e gelince, o daha bir süre Bâb-ı Âli'nin emirlerini dinlemedi. Cesur ve müteşebbis bir âsi idi, fakat halefi Cez-zar (kasap) Paşa gibi bir

⁴⁸⁹ Sir Sidney Smith. 1801'de, bu kitabın yazarını, o zaman cMemlûklerin Anası» diye anılan bu kadına bazı armağanlar götürmesi için vazifetendirmiş-ti. Bu kitabın yazarı Yukarı Mısır'a gitmeye ve Murat Beğ'i de görmeye ha-arlandığı sırada, Murat Beğ vebadan Ölmüşü,

tiran olmadı.⁴⁹⁰

Yeni Sefer İçin Silahlanma

Bükreş'te barış görüşmeleri yalnız padişahın ve vezirlerin arzusu hilâfına değil, Sadrazam'ın ve Abdürrezzak Efendi'nin de arzulan hilâfına sonuçsuz bırakılmıştı. Müzakerelerin kesilmesi ve başarısızlığa uğraması, yukarıda da söylediğimiz gibi, ne pahasına olursa olsun Yenikale ve Kerç Kalelerini ter-ketmemek isteyen ulemânın inadı yüzünden olmuştur. Padişah, halkın enerjisini tahrik etmek için valilere ve birliklere hitaben bir beyanname yayınladı. Bu beyanname ile bansın sağlanması için gayretlerini arttırmalarını istedi, çünkü buna her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyuluyordu. Bâb-ı Âli vezirleri, bütün imkânlarını kullanarak daha çok asker çıkardılar ve bunları silahlandırıdılar. Böylece sadrazam tüfekli bin kişiden oluşan bir birlik, defterdar ikiyüz kişilik bir kuvvet, Reifefendi, Çavuş-başı, Sipahi ağalan ve silahdarlar da ellışer kişilik silahlı yeni kuvvetler çıkardılar. Bunların bütün masraflarını kendileri karşıladılar. Cebeci, topçu ve toparabacı ağalarına gelince, bunların da her biri, bütün harcamaları kendi ceplerinden yaparak orduya yüzer kişilik asker ilâve ettiler.

Bu arada Akdeniz donanmasının kumandanlığı Moldovan-cı'nın yerine Derya Kaptanı olan Çanakkale seraskeri Hasan Paşa'ya verildi. Moldovancı ise ihtiyarlığı sebebiyle emekliye sevkedüerek Rodos'a gönderildi. Karadeniz filosunun kumandanlığına Kelleci Osman Paşa getirildi. Karadeniz filosu, her biri elli-altmış top ve dörtyüz levend taşıyan dört büyük, her biri otuz-kırk top ve İkiyüz levend taşıyan orta büyüklükte dört yelkenli, şebek denilen beş hızlı gemi ve çeşitli büyüklükte diğer kırk gemiden oluşuyordu⁴⁹¹. Bu donanmanın amacı Kırım'ı geri almaktı. Fakat Kelleci Osman Kırım'ı almak için hiçbir harekette bulunmadı. Çünkü padişahla divan üyeleri arasında Kırım'ın yeni seraskeri Devlet Giray'a verilecek emirler konusunda anlaşma olamıyordu, öte yandan Osman Efendi eski projesi olan Kuban seferinde ısrar ediyordu.

Bâb-ı Âli Kırım ve Kuban'da duruma hakim olamadan yaz gelip geçti. Canikli Ali Paşa ile Devlet Giray da, bütün yazı hiçbir şey yapmadan Trabzon'da padişahın emirlerini bekleyerek geçirdiler. Bâb-ı Âli, Baht Giray

⁴⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/508-512

⁴⁹¹ ttmgut'un 1 Nisan 1773 tarihli raporu.

ve Maksud Giray'dan da memnun değildi. Baht Giray'a güven sarsılmıştı. Maksud Giray ise bir senedir savunmakla görevli olduğu Rusçuk ve Niğbolu civarında halka göz açtırmıyordu. Üstelik, Baht Giray kumandanlıkta kendisine tercih edildi diye küsmüş, son anda sadrazamın karargâhını gizlice terk ederek çiftliklerinden birine çekilmişti (26 Nisan 1773) ⁴⁹². Bu tavrına kızan padişah da onu Ta-tarpazarcığı'na sürmüştü.

Fokşan barış müzakereleri kesilir kesilmez, Rusların niyetinin Silistre, Hırsova arasından ve Balya Boğazı yakınlarından ve daha aşağıda Tulça civarından Tuna'yı geçmek olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine sadrazam, Silistre seraskeri Osman Paşa'ya, Pazarcık seraskeri Abdi Paşa'ya ve Babadağ'ı savunmakla görevli beylerbeyi Çerkeş Paşa'ya, düşmanın hareketini dikkatle takip etmelerini emretmişti. Fakat ne yazık ki askerlerin çoğu firar etmiş bulunduğundan, kıyı şehirlerindeki bütün halk Ruslar görünür görünmez Pazarcık'a kaçmıştı. Düşman Karasu'ya kadar geldi ve Kara Kerman ⁴⁹³'daJd tahkimat ve kaleleri yıktıktan sonra tsmail şehrine çekildi. Babadağ ve Pazarcık arasında kalan kırk fersahlık (yaklaşık 200 km.) bir alanda yanan evlerden, çığneden ve yakılan ekinlerden başka bir şey görünmüyordu.

Baht Giray, Babadağ ile Pazarcık'a eşit mesafede bulunan Karasu kış karargâhında idi. Karargâha doğru kaçanlar durdurup topladı. Köylere dağılmış Rus birliklerine baskınlar düzenledi, Rusların esir olarak arabalara doldurduğu kadın ve çocuklardan bir kısmını kurtardı. ⁴⁹⁴

Rusçuk Ve Karasu Savaşları

Sadrazam Muhsinzâde, ordunun komuta kademesinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra Şumnu'daki kış karargâhından ayrılıp sınıra doğru yürüyüşe geçti.

Vefat eden ordu kadısının yerine Galata kadısı Müftüzâde Ahmet Efendi tayin edildi. Yeniçeriağası'nın yardımcı paşası, yani ikinci ağa azledildi. Ağa Paşa buna sebep olarak ikinci ağanın ağzının fena koktuğunu söyledi ama asıl sebep bu değildi. Yardımcısının çok zengin ve çok itibarlı oluşunu kıskanıyordu. Onun yerine Yeğen Mehmed Ağa tayin edildi.

Bu harekâta ilk zaferi Osmanlılar kazandı ve bu Bâb-ı Âli için bir ümit

⁴⁹² Mugut'un Haziran 1773 tarihli raporu ve Vâsıf Tarihi'nin 365. sayfasında.

⁴⁹³ ButurHn, Journal de Saint-Petersbourg, XVI, s. 142.

⁴⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/512-514

oldu. Savaş, Rusçuk surları civarında cereyan etmişti. Ruslar daha önceki başarılarından gurura kapılarak bu şehri de kolayca işgal edebileceklerini sanmışlardı. Fakat Dağıstanlı Ali Paşa Rusçuk'un imdadına yetişmiş, Rusları yenmişti. Üç top ele geçirildi ve bin kadar Rus askeri esir alındı. Esirler arasında, Varşova'nın son elçisi ve Prens Pepnin'in küçük kardeşi de bulunuyordu. Bu esirin yarısı tedavi edildikten sonra İstanbul'a gönderildi ve orada Yedikule'ye hapsedildi ⁴⁹⁵.

Bu zafere çok sevinen sadrazam, Rusçuk seraskerine samur bir kürk ile bir şeref kılıcı armağan etti, beylerbeyi ve öbür subaylara da değerli elbiseler ve sarıklarına takmak üzere nişanlar gönderdi, öte yandan, Karasu seraskeri Abdi Paşa'yı bu 'görevden alarak Misivri'ye gelmiş bulunan Sivas garnizonuna gönderdi. Abdi Paşa'nın yerine de Rumeli valisi ve Varna seraskeri Numan Paşa'yı tayin etti. Numan Paşa zayıf bir insan olarak biliniyordu, gerçekten de öyleydi. Varna savunması da beylerbeyi Seyyid Ahmed Paşa'ya verildi. Numan Paşa yeni göreve çağrıldığı zaman Varna'da yirmi bin kişilik bir orduya kumanda etmekteydi. Bu şehir Karasu'ya sadece yirmibeş fersah uzaklıktadır. ⁴⁹⁶

Ruslar Silistre Ve Varna'dan Çekiliyor

Karasu yakınlarında karargâh kuran Baht Giray, ordusunu tehdit eden tehlikeyi sadrazama bildirmişti. Fakat, düşmanın tasarılarını boşa çıkarmak için gerekli tedbirlerin alınmasına fırsat kalmadan, Karasu'da, General Vaysman kumandasında* ki Rus birlikleri, Baht Giray'ın, Abdullah Paşa'nın ve Çerkeş Hasan Paşa'nın ⁴⁹⁷ kumandasındaki birliklere ani bir hücum yaptı ve Türkleri Pazarcık'a kadar çekilmeye mecbur etti. Ayrıca onaltı top ele geçirdi (7 Haziran 1773). Düşman generali bundan sonra feld-mareşal Romanzov'un Silistre'ye yaptığı hücumu desteklemek için bu şehre doğru hareket etti. Romanzov Tuna'yı Silistre'nin altı fersah yakınındaki Balya'dan ⁴⁹⁸ geçmişti. Rus birliklerinin sağ kanadına general Stupişen, sol kanadına

⁴⁹⁵ Thugut'un Haziran ayında yazdığı raporda esir sayısı bin beş yüz olarak, Les Essais de GÖographie adlı eserde ise üç bin olarak gösteriliyor. Bu seferlerden birinde Repnin'in prenslerinden biri esir alınmış ve diğer üç bin Rus esiri ile birlikte İstanbul sokaklarında yürütülmüşlerdi. Vâsıf ise, H. s. 253'te, bin iki yüz diyeceği yerde, yanlış olarak ila yüz diyor.. Buturlin yaralıların tedavisi ile ilgili hiçbir şey söylemiyor, ama Vâsıf, prensin, Reis-efendi'ye ait çadırda, sadrazamın emriyle ihtimam ve tedavi gördüğünü söylüyor.

⁴⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/514-515

⁴⁹⁷ Bu harekâta gönüllü olarak katılan Avusturyalı bir subayın hatıra defterinden: «1773 Yılında Türkiye'de Ruslar».

⁴⁹⁸ Geçilen yer Balya Bogazi'dir- Buturlin «Gurobala* diyor ki burası Silistre'nin Werset uzaSmdadır.

ise general Potemkin kumanda ediyorlardı.

Osman Paşa'nın karargâhından sevk edilen Türk kuvvetleri Stupişen'in öncü kuvvetlerine geçit vermemek için şiddetle karşı koydular. Fakat düşman taktiği karşısında gayretleri boşa gitti ve Osman Paşa Silistre'den çekilmek zorunda kaldı.

Bu sırada Karasu seraskeri Numan Paşa ile Osman Paşa'nın öncü kuvvetlerinin kumandanı İbrahim Paşa'ya birer hattı hümayun gönderen padişah şu kısa ve özlü emri verdi: «Eğer hayatım lâzım ise, dağınık süvarilerini toplayıp Silistre'nin imdadına koşmalısın⁴⁹⁹.»

Bizanslıların ve Haçlıların «Dristra» dedikleri Silistre, derin hendeklerle çevrili yüksek bir müstahkem mevki. Bağlan, bahçeleri ve koruları çok güzeldir. Romanzov uzun zamandan beri buraya göz dikmiş bulunuyordu.

Rus ordusu Türk siperlerine doğru ağır ağır ilerledi. Kale çevresindeki hendekleri doldurmak için topladıkları çalı çırpıyı beşyüz arabaya doldurmuş, peşlerinden sürüklüyorlardı. Yetmiş büyük top ve çok sayıda havan topu ile şehre aralıksız ateş etmeye başladılar ve hiç sönmeyen yangınlara yol açtılar. Osmanlılar bu şiddetli ateş karşısında siperlerinde altı saat kalabildiler ve sonra şehrin varoşlarına doğru çekilmeye başladılar. Ruslar da varoşlara kadar geldiler. Burada çarpışma çok şiddetli bir şekilde tekrar başladı. Sonunda Ruslar sekiz bin ölü vererek çekilmek zorunda kaldılar. Bin kadar da yaralıları vardı.

Rusların bu saldırıda yenilerek geri çekilmeleri, serasker Osman Paşa ile Silistre muhafızı Seyyid Hasan Paşa'nın kahramanlıkları sayesinde olmuştur. Türklerin buradaki galibiyeti, bütün bu harekât boyunca kazanılmış en parlak zaferlerden biridir, Vakanüvis Vasıf Efendi⁵⁰⁰ bunu bütün ayrıntıları ile anlatır. Silistre müdafaası, savaşın içinde bulunan Mahmud Efendi'nin bu konuda bir eser vermesine sebep olmuştur⁵⁰¹.

Romanzov'u yenmesi Osman Paşa'ya 'gazilik unvanından başka, bir samur kürk (ki bu üstün başarı simgesidir), bir şeref kılıcı kazandırmıştır. Ayrıca, kendisine bin kuruş (beşyüz altın) ödül verilmiştir. Sadrazam, kahramanlık gösteren askerlere dağıtılmak üzere «çelenk» denilen dörtbin gümüş nişan ve üçbin tüy nişan göndermiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Vasıf'a göre Karasu'da savaş meydanında filen Rusların sayısı sekiz bindir. Buturlin ise sadece üç yüz kişi diyor- Vâsıf'a göre Türkler Onflri, Buturlin'e göre ise ondört top kaybetmişlerdir.

⁵⁰⁰ Bu konuda Vâsıf şöyle diyor: «Eğer müslüman askeri kapalı bir yerde değilse, pek gereği gibi savaşmıyordu.

⁵⁰¹ Bu eserin Xm. cildinde 'Kaynaklar' (No. 18) tablosuna bakınız.

⁵⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/515-516

Kaynarca Savaşı

Romanzov Silistre'den geri çekilirken, Karasu seraskeri Nu-man Paşa Kaynarca*ya geçmişti ve niyeti Romanzov'un Tuna'-nın öbür yakasına geçmesini önlemektir. Ordusunu üçe bölen Romanzov, Numan Paşa'nın birliklerini dağıtmak ve Babadağ yolunu açmak görevini general Vaysman'a verdi. Vaysman şiddetli bir saldırıya geçti. Fakat Türkler düşman ordusunun düzenini bozup ikiye ayırdılar. Bunun üzerine geriden gelen Rus takviye kuvvetleri boşluğu kapadılar. Çok şiddetli geçen bu çarpışmadan Ruslar galip çıktı. Yirmibeş Türk topunu ele geçirdiler. Fakat bu galibiyet onlara çok pahalıya mal oldu. General Vaysman bir gülle isabetiyle ölüm derecesinde yaralandı.

Yine o sıralarda Ruslar, Rusçuk yakınında da yenilgiye uğradılar. Türklere bu galibiyeti kazandıran, yukarıda adından söz ettiğimiz Dağıstanlı Ali Paşa oldu.

Sadrazam, iki ajanı vasıtasıyla, Dağıstanlı Ali Paşa'nın birliğinde subaylar arasında birlik olmadığını, bu bölünmenin askerlere de sirayet etmek eğilimi gösterdiğini öğrenmişti. Onun için Dağıstanlı Paşa'yı buradan alıp, Rusçuk'un sadece üç fersah (onbeş km.) yakınındaki Mardin Birliği'ne nakletti (21 Temmuz 1773). Onun yerine tayin edilen Yenişehirli İsmail Paşa'ya da derhal görev mahalline gitmesi emredildi.

Kaynarca'da Numan Paşa'nın bozguna uğramasından sonra, Dağıstanlı Ali Paşa, Karasu dolaylarını savunmak için Ha-cıköy'e geçmişti. Yeniçeri Ağası da ağalık görevinden alınmış, Çanakkale'nin savunması il© görevlendirilmişti. Burada bulunan Gazi Hasan Paşa ise sadrazamın karargâhına çağrıldı.

Vidin valisi Ahmet Paşa da serasker unvanını aldığına göre, şimdi Osmanlı ordusuna yedi serasker (başkumandan) kumanda ediyordu. Bunların ikisi Karadeniz ve Akdeniz Kaptan Paşaları, diğer beşi ise Tuna boyunda Silistre, Pazarcık, Karasu, Rusçuk ve Vidin'de bulunan seraskerler idi.

Bütün orduya «serdar-ı ekrem* sıfatıyla kumanda eden sadrazam, Vidin seraskerine Kalafat'tan Kalla'ya gitmesini, bu bölgede üslenen birlikleri toplayıp Rusçuk seraskerine şevket-meşini emretti. Rusçuk seraskeri Yergöğü'nü geri almaya çalışıyordu. Sadrazam, Tuna boylarında o güne kadar görülmemiş bu serasker sayısı ile de yetinmeyip, onlara yardımcı olarak, saray görevlileri sıfatıyla yüksek rütbeli subaylar da tayin

etti. Rusçuk seraskerinin yanma bu şekilde verilen yüksek rütbeli subay, Rusçuk âyânı Seyyid Hasan Paşa idi. Dağıstanlı AH Paşa ile subayları arasındaki fikir ayrılıklarını sadrazama haber veren o idi. Buna karşılık kendisinin de serasker olacağını ümid ediyordu. Fakat sadrazam ona üç tuğlu paşa unvanı ile Rusçuk kumandanlığını vermekle yetindi, Karasu seraskeri Numan Paşa'nın yardımcılığına ise, Kaynarca bozgunundan sonra, Çavuştoaş El-hac İspir Ağa verildi, İspir Ağa Ntiman Paşa'ya üç bin gönüllü getirdi.

Numan Paşa Hırsova'yı geri almak için bir süre sonra Ruslara saldırdı ama mağlup oldu. Bu defa sadrazam onun yerine Hacıköy'de bulunan Dağıstanlı Ali Paşa'yı getirdi. Ali Paşa ve Silistre seraskeri Osman Paşa yeniden terfi ettiler. Birincisi Bosna Valisi, ikincisi ise Rumeli Valisi unvanlarını da aldılar. Silistre kumandanı Hasan Paşa da Özi valisi oldu (13 Ekim 1773 - 26 Receb 1187). Bu değişiklikler olurken karargâha bin altı yüz elli kese akçe gönderilmiş bulunuyordu. Bu para, kış karargâhına geçmek üzere olan birliklerin ihtiyaçları için harcanacaktı.

Bu sırada Romanzov, karargâha çekilmeden önce, harekâtı, Tuna'nın sağ yakasında Türklere ağır bir darbe indirerek bitirmeye karar verdi. Bu maksatla Prens Dolgoruki'ye Hırsova yakınlarından Tuna'yı geçmesini, general Un'gern'e ise Babadağ'dan Karasu'ya ilerlemesini emretti, tki generalin birlikleri Kara-Murat köyü yakınlarında birleştiler ve Karasu yakınındaki Türk siperlerine hücum ettiler. Bu çarpışmada Türkler mağlup oldular ve her şeyi düşmana bırakarak çekildiler.

Anadolu Valisi Ömer Paşa ile Çavuşbaşı İspir Ağa esir düştüler. Dağıstanlı Ali Paşa kalan birlikleriyle Pazarcık'a geldi. Pazarcık halkının bir kısmı Şumnu'ya, bir kısmı da Balkan dağlarına kaçmışlardı. Bir Rus tümeni Türk birliklerini takip ederek Pazarcık'a kadar geldi. Burada zayıf bir direnme ile karşılaştı ve şehri zaptetti. Fakat sadece onbeş top ve iki havan ele geçirdiler ki bunlar da işe yaramaz hale gelmişlerdi. Kaçamadan şehirde kalan ihtiyarlar ve kadınları hiç acımadan katlettiler.

Ölümden kurtulanları da çamurlar içinde ve işkence ederek sürüklediler. Barbarlığın, vahşetin en şiddetlisini gösterdiler.

Ungern ve Dolgoruki'nin tümenleri tekrar bir araya geldikten sonra, biri sol yöne giderek Varna'yı kuşattı, ikincisi ise Şumnu'ya giden sağ yolu tuttu.

O ana kadar Şumnu'daki karargâhında hareketsiz duran sadrazam, düşmanın kendi üzerine geldiğini öğrenince savaş meclisini topladı. Mecliste, muktedir bir kumandanın Karasu ve Pazarcık bozgununda dağılan

birlikleri toplaması, seraskerin ihmalini telâfi edecek tedbirlerin alınması fikirleri ortaya atıldı. Yorulmak bilmeyen Abdürrezzak Efendi ise, Rusların üzerine yürüyerek ilerlemelerini durdurmayı teklif etti. Bu fikir hazır bulunanlar tarafından oybirliğiyle kabul edildi. Bunun üzerine Abdürrezzak Efendi yanma Vâsif Efendi'yi, Filibe Müftüsü Nasuh Efendi'yi ve hemen hemen hepsi kendi adamları olan dört yüz kişiyi alarak karargâhtan ayrıldı.

Abdürrezzak Efendi öncü Rus kuvvetleri tarafından işgal edilen Kozluca yoluna gelince, civara dağılmış bazı kuvvetleri topladı ve hiç gecikmeden hücumla geçti. Düşmanı mağlup ederek Pazarcık'a doğru ilerlemeye devam etti. Ruslar küçük bir birliğin değil de büyük bir ordunun hücumla geçtiğini sanarak paniğe kapıldılar, malzeme ve silahların büyük bir kısmını bırakarak kaçmaya başladılar. Vâsif Efendi şehire girdikleri zaman, et dolu kazanların hâlâ kaynadığını, etlerin yan pişmiş durumda olduğunu görmüştü.

Pazarcık'ı alan Abdürrezzak Efendi, general Urgan'in kumandasındaki altı bin piyade ve üç bin süvariden oluşan diğer birliğin Varna'yı kuşatmaya başladığını öğrenmişti. Gerçekten de Ruslar, Varna'nın iki-üç kilometre yakınındaki Kadıköy'e gelmiş, şehre üç taraftan saldırıyorlardı (21 Ekim 1773 - 4 Şaban 1187). Fakat hiçbir başarı sağlayamadılar. Çünkü Karadeniz filosunun kaptanı Vezir Kelleci Osman Paşa o sırada Varna açıklarında idi. Kethüdasının emrine verdiği altı yüz kalyoncu ve bin beş yüz levendi karaya çıkarmış, Varna'nın imdadına göndermişti. Kendisi de gemileriyle limana kadar sokulmuş, Hıristiyan mahallesinin yalanında, Rus filosunun muhtemel baskınına karşı tedbir almıştı.

Rus kuvvetlerinin sol kanadına kumanda eden general Rei-ser (Rayzer) ile sağ kanadına kumanda eden Prens Anhalt-Bernburg, deniz tarafından hücumla geçtiler. Fakat gemilere saldırmak için ne tutuşturuculan vardı ne de iskeleleri. Ağır bir yenilgiye uğrayarak çekilmekten başka çare bulamadılar. Türkler altı top, yüz kadar mühimmat arabası ele geçirdiler. Ruslar üç yüz ölü vermişti. Yaralı sayısı da çoktu. Ama Rus askerleri yine de Hıristiyan mahallesine girebilmişti. Burada da tutunamayıp, dört toplarını daha bırakarak, «Voyvoda tabyası» denilen bir tabyanın koruması altında, yakın bir köye kaçmışlardı. Mevzilenildiği yerden sürülüp çıkarılan Dolgoruki, savaş meydanında bin beş yüz ölü bırakarak Karasu ve Babadağ yolunu tuttu⁵⁰³. General Ungern'e gelince, o, deniz kıyısını takip ederek, Balçık,

⁵⁰³ Bu sayı Vâsif'a göredir (II, s. 277). Buturlin sekiz yüz kişi olduğunu söylüyor. Vâsifa göre Ruslar Varna önlerine 4 Şaban (21 Ekim)'de, Buturlin'e göre ise 29 Ekim'de geldiler.

Kavarna ve Mangalya'dan geçip İsmail şehrine çekildi.⁵⁰⁴

Üçüncü Mustafa'nın Ölümü

Dağistanlı Ali Paşa'nın Karasu'da mağlup olması İstanbul'daki vezirler arasında büyük bir üzüntü yarattı. Padişah uzun zamandan beri tehlikeli bir hastalığa yakalanmıştı. Ona gerçeği, yani mağlubiyeti söylemeye kimse cesaret edemiyordu. Nihayet, Şeyhülislâm Mehmed Molla, padişaha gerçeği söylemek görevini üstlendi. Emir-ül ümerâ olan bu yüksek şahsiyet, şeyhülislâmlığı iki buçuk aydan beri ve vezirlerle tam bir uyum içinde yapmaktaydı. Selefi Mirzazâde ise hep savaştan yana idi ve Sultan artık barış taraftan olduğu için gözden düşmüş bulunuyordu. Aslında kamuoyu şeyhülislâmlık için Oürrizâde'yi istemekteydi⁵⁰⁵. Daha önce iki defa şeyhülislâmlık yapan bu liyakatli insan sert tabiatlı idi, taviz vermezdi. Bu karakterinden dolayı vezirler onu istemediler. Bu vasıfta bir insaii divan-ı hümâyunda pek istenmiyordu. Yalan bir geçmişte ulemânın tasvip etmediği bir fetva, yani Memlûk beyi Ali Bey'in idamını meşrulaştıran bir fetva vermiş olmasına rağmen, Mehmed Molla tercih edilmişti.

Yumuşak tabiatlı ve nüfuzlu şeyhülislâm, padişaha ordunun Karasu'da mağlup olduğunu söyleyince, çektiği acılar yüzünden zaten hırçınlaşan Sultan hiddetle bağırды: «Seraskerlerimin beceriksizliklerinden bıktım artık, kalkıp Edirne'ye gideceğimi*»

Aynı gece sadaret kaymakamını ve Reisefendi'yi davet ederek onlara Edine'ye gitme kararını açıkladı. Fakat bunlar Suî-tan'ın ordunun bulunduğu yere gitmesinin önce divanda tartışılmasını istedikleri için, ertesi gün divan toplandı.

Bu defa ulemâ da vezirlerle aynı düşüncede idiler. Mevcut şartlar altında padişahın karargâha gitmesinin karışıklıklara sebep olacağını, hele sağlık durumu dikkate alınırса bunun hiç de iyi olmayacağını bildirdiler. Sonuç olarak, padişahın hareketi sağlık durumunun tamamen düzelmesine kadar ertelendi.

Bu sırada, Fokşan'a ikinci murahas olarak gönderilen, son derece basit bir insan olan, fakat dürüstlüğünden dolayı padişahın çok sevdiği Şeyh Yasincizâde vefat etti ve padişah buna çok üzüldü. Bazı bâtil inançlara ve

⁵⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/517-520

⁵⁰⁵ Thugut 3 Eylül tarihli raporunda şöyle diyor: Dürrizfde kabul edilmedi, çünkü meziyetleri arasında sert tabiatlı, disiplinli oluşu da vardı ti bu da vezirlerin pek hoşuna gitmedi.

yıldız falına kapılan padişah, Ya-sincizade'nin ölümünü kendi ölümünün yaklaştığına bir işaret saydı. Eskiden, ikinci Selim ve Üçüncü Murat da öleceklerini anlamışlardı. II. Selim kendi yaptırdığı bir hamamın yanmasını, III. Murat ise saraydaki köşklere birinin camları kırılınca duyduğu şangırtılı gürültüyü ölümlerine işaret saymışlardı ve öyle de olmuştu.

Üçüncü Mustafa, hastalığı açığa vurulduktan sonra ancak bir ay yaşayabildi. Zaten uzun zamandan beri nezle ve gripten muzdaripti ve doktorlar bu hastalığı tam olarak tedavi edememişlerdi. Ama asıl hastalığı bazılarının göre vücudunun su toplaması, diğer bazılarının göre de kalbinde polip bulunması idi ve <bu durum son zamanlarda daha şiddetli olarak ortaya çıkmıştı.

Üçüncü Mustafa, altı hafta içinde, acılarla kıvrılarak can verdi. Günlerden Cuma ve vakit Öğle namazıydı. Tam öğle ezanı okunurken ölmüştü (24 Aralık 1773 - 9 Şevval 1187).

Sultan Üçüncü Ahmet'in oğlu olan Sultan Üçüncü Mustafa'nın padişahlığı yaklaşık onyediyıl sürdü. Bu sürenin uzunluğu, onun zalim ve korkunç bir hükümdar olmadığını gösterir. Fakat talihsizdi. Büyüye, mağribli kâhinlere, Mısırlı astrolüjistlere yani yıldız falcılarına çok inanırdı ve bu da onu, ilminin ve politikasının yanılmazlığına inanmak gibi gülünç durumlara düşürüyordu. Astroloji merakı o kadar fazla idi ki, elçi olarak gönderdiği Resmi Ahmet Efendi vasıtasıyla Prusya kiralı Fre-derik II'den bir de astrolog (müneccim) istemişti. Aynı uzmanı Fas sultanına yazdığı bir özel mektupla da istemiş ve şöyle demişti: «...Bu müneccim, halka gece ve gündüzün en uygun, en uğurlu saatlerini gösterecektir. Tabii bu, Kutsal Kitabımızın cevaz verdiği ölçüde olacaktır, çünkü bütün sırları, bütün ilimleri bilen ancak Allah'tır.»

En uygun zamanı seçmek için başvurduğu çare belki gülünçtü ama, her işi için en uygun zamanı araştırma hiç de gülünç sayılmamalıdır. Yöneticiler için söylenen en iyi vecizelerden biri, hiç şüphesiz, bir Yunan filozofunun söylediği şu vecizedir: «Zamanı tanımayı öğren» (Ya da, «uygun zamanı iyi seç»).

Üçüncü Mustafa'nın kehanete, yıldız fauna merakı vardı ama, o, müsbet ilimleri de ihmal etmiş değildir. Her yıl Ramazan geceleri fıkıh âlimlerini toplar, âyetler ve hadisler üzerinde tartışma açardı. Onun el sanatı olarak öğrendiği şey de zevkli bir insan olduğunu göstermektedir. Hz. Muhammed, incil'de adları geçen en büyük hükümdarlar olan Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın birer meslekleri olduğunu söyler, onlar gibi herkesin bir şey

öğrenmesi gerektiğini buyururdu. Hz. Davud zırh yapar, Hz. Süleyman ise sepet örerd. Hz. Peygamber'üi buyruğunu yerine getirmek için, Osmanlı şehzadeleri de küçük yaştan itibaren bir sanat öğrenirlerdi. Üçüncü Mustafa ciltçiliği seçmişti. Bu bakımdan, terlik yapmayı öğrenen Üçüncü Osman'dan çok daha farklı yapıda bir insandı.

Üçüncü Mustafa birçok âbide yaptırmıştır ki bunlar onun hem dindarlığının, hem de mimarî zevkinin delilleridir: Üsküdar'da annesinin hatırasına yaptırdığı bir caminin yaşatılması (vakfiyesi) için muazzam gelirler bağlamıştı. Lâleli Camii yakınında bir medrese, fakirler için bir aşhane (imarethane) ve bir de türbe yaptırmıştır. Sultan ikinci Mehmed tarafından yapılan ve depremde ağır hasar gören camii (Fatih Camii'ni) o tamir ettirdi. Yenikapı dışında, genişliği 7200 metre, uzunluğu 14.000 metre olan yeni bir mahalleyi yaptıran da odur. Maalesef, onun bu yapıcılığı, bu eserleri, imparatorluğunun çöküşü ile kayboluyor, unutuluyordu. Bu çöküşe, yeteneği ve gerekli enerjisi olmadığı halde devleti kendi başına yönetmek hırsı ve ulemâya rağmen Rusya'ya savaş ilân etmesi sebep olmuştur.

Üçüncü Mustafa ile ilgili çözümlenmemiş bir mesele-de, tahta talip olan kardeşini zehirletip zehirletmemiş* olmasıdır. Çağdaş elçilerin raporları ve sadrazam Bahir Mustafa Paşa'nın biyografisini anlatan eser, kardeşinin ölümünden onu sorumlu tutuyor. Tarih onu "bu konuda suçlamıyor, çünkü delil yok; fakat, devletin ve milletin başına gelenlerin onun yüzünden olduğunu söylüyor. Bu bakımdan o, kendisinden önce tahta oturan iki Mustafa ve onun üçüncü halefi olan Dördüncü Mustafa ⁵⁰⁶ ile birlikte, bahtsızlar ve mutsuzlar arasında sayılmaktadır. Dördüncü Mustafa, tahta, Sultan Ma'hmed'un ⁵⁰⁷ emriyle boğularak öldürülen amcasının kanlı cesedi üzerinden geçerek oturmuştu. Dördüncü Mustafa, tahta çıkmış ya da tahtta gözü olan ve hepsi felâkete uğrayan oni'ki Mustafa'nın sonuncusu idi. ⁵⁰⁸

I. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı

Üçüncü Mustafa'nın yerine tahta, Üçüncü Ahmet'in oğlu Birinci Abdülhamid geçti. Babası öldüğü zaman henüz beş yaşında olan

⁵⁰⁶ Andreossy, Constantinople et Bosphore (İstanbul ve Boğaziçi) s. 5'te şöyle diyor: «IV. Mustafa, dehâsı da karakteri de olmayan bir padişah idi. Da* mimarların dinlemezdi» -

⁵⁰⁷ Yine Andreossy, s. 13'te: «Mevcut şartlar Sultan Mahmud'u bu mukadder emri imzalamak zorunda bıraktı ve emir o gece yerine getirildi*..

⁵⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/520-523

Abdülhamid, o zamandan beri, yani tam kırk üç yıl, sarayda kapalı kalmıştı. Ne bir iş-idare tecrübesi vardı, ne de dünyayı tanımıştı. Sadece Osmanlı Devleti'nin tarihini okumuştur, devlet dizginini çok zayıf ellere bırakmıştı. Tahta çıkıp ileri gelen zevatin tebriklerini kabul ettikten sonra, bir hattı şerifle, sadrazamın, kalamiyeye ve askeriyyeden olan divan ve saray üyelerinin görevlerinde kalacaklarını bildirdi. Sonra da, yeni hak edilen sadaret mührünü başmabeynci vasıtasıyla karargaha gönderdi⁵⁰⁹.

Tahta çıkışının altıncı günü geleneğe uyarak Eyüp Sultan türbesini ziyaret etti ve kılıç kuşandı. Yeni padişaha refakat edenler arasında herkes hiyerarşideki sırasını almıştı: En başta orduyu temsil eden paşalar, onların ardında ulemâ geliyordu. Sonra çuhadarlar, nişancılar ve sarayın çeşitli hizmet erbabı vardı. Kortejde kılavuz çavuş ile subaşı ve asesbaşı, sipahi çavuşları v© silahdarlar, divan üyeleri, tımar üyeleri yani gedikli çavuşlar, müteferrikalar, yeniçeri ağaları, tezkirecüeri, sancak-ı şerif muhafız bölüğünden altı süvari, topçular, cebeciler, nakliyeciler, iki cebeci ve nakliyecisi paşası, tersane emini ve maiyeti, yeniçeri, sipahi ve silahdarların subayları yer alıyordu. Bunlardan sonra da müderrisler, şeyhler, oniki hümâyun camimin imamları, mollalar, divan üyeleri olan hoca-yı cihan, darphane emini, defter emini, arpa emini, üç defterdar, nişancıbaşı, İstanbul kadısı, nafcib'ül şerif, iki kazasker, kaptan-ı derya ve yardımcı paşası, çavuşlar emini, mektupçu, sadaret kâtipleri, tez-kireci, reis-ül kütta, sadaret kethüdası, çavuşbaşı, sadaret kaymakamı ve şeyhülislâm yer alıyordu. Bunların da ardında büyük ve küçük imrahorlar, seyislerin yedeğinde götürülen takımları zengin işlemeli ve eyerlerine asılmış kalkan ve kılıçlar bulunan padişaha ait oniki at, solaklar, peykler, bostancıbaşı vardı.

Sultanın iki yanında ve ardında rikâbdarlar, silahdarlar, tülbenddar, ibrikdar, kara harem ağası ve yazıcıları, otuz kese akçe yüklenmiş sekiz katırın önünde başdefterdar vardı. Bu paralar, toplanan kalabalığa s açılacak ti. Sultanın bindiği saltanat arabasma altı at koşulmuştu. Dört katırın taşıdığı bir tahtirevan ve muzika-yı hümâyun korteji tamamlıyordu.

Bu törende ilk defa askerlere cülus bahşisi dağıtılmadı. Buna sebep olarak da savaş yüzünden kasaların boşalmış olduğu ileri sürüldü ki, yakında ölen bazı çok zengin devlet ricalinin mirası padişaha intikal etmiş olmasına

⁵⁰⁹ Thugut'un 6 Ocak 1774 tarihli raporundan.

rağmen bu doğru idi ⁵¹⁰. Mısır'dan Ebuzeheb, Ali Bey'in mirası olarak dört bin kese göndermişti. Eski kazasker Moldovancı Paşa da bin beş yüz kese miras bırakmıştı. Ömer Paşa'nın ve Karasu'da Ruslara esir düşen çavuşbaşmın keselerinde sultanın mührü bile henüz açılmamıştı. Oysa bu paralar onlara hazineden, askere erzak temini için gönderilmişti. Akkâ şeyhi Tâhir Efendi de, Ak-kâ ve Sayda eyâletlerinin valiliği babadan oğula geçecek şekilde kendisine verilmesi şartıyla, senede yedi bin kese ödemeyi taahhüt ediyordu. Öte yandan Karadeniz seraskeri Kelleci Ömer Paşa da vefat etmiş ve muazzam serveti padişaha kalmıştı.

O günlerde kamuoyunu en çok ilgilendiren mesele, damad paşalardan, yani sadaret kaymakamı Melek Mehmed Paşa ile Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'dan hangisinin padişaha daha çok nüfuz edebilecekleri idi. Sadrazamın eşi olan Azime Sultan ile kaymakamın eşi olan Zeynep Sultan padişahın kız kardeşleri idiler ve uzun zamandan beri birbirlerini kıskanıyor ve kin duyuyorlardı.

Reis-ül küttap İsmail Efendi bu makamda kalabilmek için büyük fedakârlık yapmış, iki kardeşi barıştırmak için muazzam bir servet ödemişti. Zeynep Sultan küçük kardeş olduğu için ablasına büyük paralar ödemek zorunda kalmıştı. Padişah büyük kardeşi daha çok sevdiği için onun nüfuzu daha da artmıştı.

Sultan I. Abdülhamid'in yaptığı en önemli değişiklik, şeyhülislâm Şerifzade Molla Mehmed Efendi'yi azletmek ve onun yerine Dürrizâde Efendi'yi getirmek oldu. Böylece Dürrizâde bu yüksek mevkie üçüncü defa gelmiş bulunuyordu. Fakat çok yağlı olduğu için kısa bir süre sonra bu görevden ayrılmak zorunda kaldı ve onun yerine Sadrazam tvaz Mehmed Paşa'nın oğlu Yahya Efendi ⁵¹¹ tayin edildi.

Kaymakam Melek Mehmed Paşa ⁵¹² sadrazamın tesiriyle Bâb-ı Âli'den

⁵¹⁰ Thugut'un 4 Nisan tarihli raporundan.

⁵¹¹ Hammer'ia 'Yahya Efendi*' dediği şeyhülislâmın 'İvâ'asartde İbrahim Etendi*' olması gerçektir (Ç.N.).

⁵¹² Burada, aynı adı taşıyan ikinci büyük sadrazam olan Melek Mehmed Paşa (*)'nin hayatı ve yönetimi hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz. Melek Mehmed Paşa da, IV. Murad'ın 14 yaşındaki kızı ile evlenen Öteki Mehmed Paşa gibi, bir sultanla evlenmişti.

Yine burada, Kont Racinski'nin Voyage pit-toresque de Constantinople (Güzel İstanbul Seyahati) adlı kitabındaki bazı yanlışları düzelteceğiz.

Melek Mehmed'in babası, Bosna'da doğmuş olan Kaptan-ı Derya. Fındıklı Süleyman Paşa'dır. Mehmed Paşa «melek» lakabını genç yasta iken almıştı. Bir melek kadar güzel, yakışıklı olduğu için vermişlerdi bu lakabı. 14 yaşından itibaren, kaptan-ı derya olan babasının himayesinde, hicri 1148 (m. 1735) yılında gemi kaptanı sıfatını almış ve eğitim görmüştür. Daha sonra tersane kethüdası, 1165 (m. 1751) yılında ise beylerbeyi unvanını da alarak Kaptan Paşa oldu. Bundan bir yıl sonra üç tuğlu vezir derecesine terfi ederek, III. Osman'ın tahta çıkışına kadar bu görevde kaldı. Bu padişah zamanında görevden alındı ve 1169 (m. 1755) yılına kadar İs-tanköy'de sürgün hayatı yaşadı.

uzaklaştırıldı ve donanma paşası oldu. Padişah onun yerine Yeniçeriağası Süleyman Paşa'yı tayin etti ki, bu paşaya aşırı sertliğinden dolayı kuyucu lâkabı verilmişti. Fakat Süleyman Paşa bu yeni görevinde ancak birkaç hafta kalabildi ve azledilerek yerine sadrazamın karargâhından gelmiş olan Abdullah Paşa tayin edildi. Nişancıbaşı İbrahim Efendi ile Çavuş'başı Abdülkerim Efendi de azledildiler. Abdülke-rim Efendi, feld-mareşal Romanzov ile ateşkes imzalanmasında görev almış ve daha sonra Saint-Petersbourg'a elçi olarak gönderilmişti, ikisi de reis-ül küttap İsmail Efendi'nin adamı idiler. Reis-ül küttaplığa getirilen Lâleli Mehmed Efendi de az sonra bu görevden alındı ve üzenği ağasının yanında içişlerine bakmak üzere kethüdahğa getirildi. Eski sadrazam Kafoakulak'ın oğlu Süleyman Bey ise ikinci defterdar rütbesine terfi ettirilerek, yeni padişahın tahta çıkışını

Bu tarihte, vezirlik rütbesi tekrar verilerek Selanik valiliğine tayin edildi. III. Mustafa zaTnamn-da ise nişancılığa tayin edildi ve sadrazamdan dul kalan Zeynep Sultan'la evlendi. 1172 (m. 1755) 'de önce Yanya valiliğine tayin edildi, sonra İstanbul'a davet edilerek ikinci defa nişancılığa getirildi ve kubbealtı veziri (divan üyesi) oldu. 1177 (m. 1765) 'de Vidin valiliğine, ertesi yıl Belgrad valiliğine tayin edildikten sonra İstanbul'a döndü ve padişahın saraylarından birinde ikamet etti. Bu, Ragıp Paşa zamanında verilmeyen bir imtiyazdı. Ragıp Paşa,

(* Melek Mehraed Paşa. bir âlim olan Kazasker Abdülkadir Bey'in babasıdır. Bu kitabın yazarı. Haznmer, Abdülkadir Bey'in arkadaşı idi. Kont RacsüMkf-nin notlarındaki bazı yanlışları onun sayesinde düzeltilmiş, Cavid Bey Tedrîre-si'nden aldığı Melek Mehmed Paşa'nın biyografisine ait bilgileri de yine onun yardımı ile padişahın diğer damatlarını kışkırtıyor ve İstanbul'dan uzak tutuyordu.

Daha sonra Anadolu valiliğine tayin edilen Melek Mehmed Paşa, Sadrazam Mustafa Bahir Paşa'nın ölümünden sonra, geçici olarak sadaret kaymakamlığı (sadrözama vekalet) yaptı. Yeni sadrazam gelinceye kadar bu görevde 'bir ay kaldı. Bundan sonra önce Aydın valisi, 1179 (m. 1765) 'da ise Bu-meli valisi oldu. Ertesi yıl ikinci defa Kaptan Paşalığa getirildi ama aynı yıl azledildi. Kısa bir süre sonra tekrar nişancı oldu ve bu görevde alta yıl kaldı. Rusya savaşı sırasında, sadrazam seferde olduğu süre içinde sadaret kaymakamlığı yaptı. I. Ab-dülhamid tahta çıkınca bu görevden alındı ve üçüncü defa Derya Kaptanı oldu.

Kaynarca barışından ve eşi Zeynep Sultan'ın ölümünden sonra, murahhas heyetinin başı olarak Hotin'e gönderildi. Buradan dönünce tekrar Belgrad muhafızı oldu ve orada Yamakların isyanını bastırdı. Bu başarısından dolayı mükafat olarak kendisine Mora muhasıllığı da verildi. Kısa bir süre muhasıllığı Gazi Hasan Paşa'ya devreden Melek Mehmed Paşa, bu defa Eğriboz muhafızı oldu ve Arnavut isyanını bastırmak için Tep şehrine yürüdü. 1195 (m. 1781) yılında Kahire valisi tayin edildi. Bir yıl sonra tekrar Belgrad'a geçti. İki yıl sonra, aynı görevle Kandiye (Girit)'ye gitti. Burada 1198 (1783) yılına kadar kaldıktan sonra muhasıl olarak Mora'ya geçti. Ertesi yıl Bender muhafızı, sonra Vidin muhafızı oldu ve burada Paşaoğlu Ömer'i görevden uzaklaştırdı. Paşaoğlu Ömer'in oğlu, III. Selim zamanında Osmanlı tarihinde en çok kan dökülmesine sebep olan meşhur asilerden biri oldu.

Sadrözam Yusuf Paşa, bir yangından sonra bütün malını kaybeden Melek Mehmed Paşa'yı, Rumeli'de evlâd-ı fatihandan vergi toplamak olan mu-hasıllık görevinden aldı ve onu Sakız adasına sürdü.

III. Selim, vezir rütbesiyle onu tekrar Kandiye muhafızlığına tayin etti. 1206 (m. 1791) yılında, Melek Mehmed Paşa'ya şahsi düşmanlık besleyen Sadrazam Yusuf Paşa da azledildi ve Melek Paşa sadrazam oldu. Fakat padişah, beklenmedik bir sırada, 29 Rebiülevvel 1209 (24 Ekim 1794) Pazar günü sadaret mührünü geri aldı. Sadrazamlığı iki yıl, sekiz ay ve yedi gün sürmüştü.

III Selim, Melek Paşa'nın, Ayşe Sultan'dan satın aldığı Ortaköy'deki sarayında (yalısında) oturmasına müsaade etti. Burada, ölüm tarihine kadar, yedi yıl oturdu. 16 Şevval 1216 (m. 19 Şubat 1802) tarihinde, geceleyin vefat etti. Mezarı, karısı tarafından inşa ettirilen Soğukçeşme Camii'nin avlu-sundadır.

Sadrözamlar tezkirecisi Cavid, onun âdil, yumuşak huylu, herkesin saygısını kazanmış büyük bir şahsiyet olduğunu söylüyor. Avrupalı elçiler de aynı görüşte birleşiyorlar.

Eşi Zeynep Sultan 1774'de ölmüştü ve Melek Mehmed Paşa tekrar evlenmişti. Bu ikinci evlilikten üç erkek çocuğu dünyaya geldi ki, bunlardan biri olan Abdülkadir Bey 1776'da doğdu ve halen kazaskerdir. Abdülkadir Bey dünyaya geldiği zaman babası 55 yaşında idi, Kont Racsinski'nin yazdığı gibi 95 yaşında değildi.

bildirmek üzere Viyana'ya özel elçi olarak gönderildi ⁵¹³,

Geleneğe göre, hükümdarların tahta her çıkışında sarayın hekimbaşısı da değişirdi. Bu adete uyularak Hekimbaşı Mehmed Arif Efendi, Edirne Kadısı sıfatıyla büyük mollalar derecesine yükseltildi ve yerine başka bir Mehmed Efendi tayin edildi ⁵¹⁴. Bu sırada Birinci Müneccim Halil Efendi vefat etti. Onun yerine İkinci Müneccim Abdullah Efendi, Abdullah Efendi'nin yerine ise yıldız ilmindeki bilgisi Belhli Ebu Maşer'den az olmayan Musazâde Efendi tayin edildiler. Son bir değişiklik de tercümanlar arasında oldu. Bâb-ı Âli tercümanı Scarlat Karaca Alelko'nun yerine, akıllılığı ve dürüstlüğü ile tanınan îpsi-lanti getirildi. ⁵¹⁵

Birinci Abdülhamidin Güçsüzlüğü

Birinci Abdülhamid, tahta çıkışından on gün sonra, Göksu çayırında top atış manevralarında hazır bulundu. Burada, Baron dö Tott'un talebelerinden olan ve «süratçi» olarak adlandırılan topçu talebeleri çok süratli ateş etme hüneri gösterdikleri için, silahdar, onların kumandanlarına duka altını dolu küçük bir kese armağan etti. Bundan birkaç hafta sonra Galata sarayını ziyaret eden sultan, burada tam altı saat binicilik gösterilerini ve cirit oyunlarını seyretti.

Padişah, bir emirle divan-ı hümayunun haftada iki defa toplanmasını istedi. Üçüncü Mustafa devrinin sonlarında bu âdet hemen hemen unutulduğu için böyle bir hareket gerekliydi. Abdülhamid'in idare ile ilgili fikirleri, daha doğrusu bu konuda hiçbir fikri olmayışı, onun faydalı bir denetim yapmasına imkân vermiyordu. Prusya elçisinin barışla ilgili bir danışma yazısına verdiği cevap buna güzel bir örnektir ⁵¹⁶. Parlak ümitlere kolayca kapılan bir mizaçta olan elçi Zegelin, Türklere Busya ile barış yaptırabileceğini sanıyor, sadece Kılburun'-daki tahkimatın kaldırılması şartıyla barışın gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu tasarı sadrazam ve diğer vezirler tarafından da benimsendi ve onlar tarafından fikri alınmak üzere padişaha sunuldu. Fakat, padişah tasarıyı şöyle bir notla geri çevirince pek şaşırıldılar: «Sanırım böyle bir teklife cevap bile verilmez, hem zaten bu konuda ne cevap verilebilir ki?»

⁵¹³ Vâsif, n. s. 285. Yetki belgeleri Viyana Arşivi'ndedir.

⁵¹⁴ Hekimbaşı sarayın önde gelen ricalinden biridir. Tıp ve eczacılıkla uğrayanlar da onun denetimi altındadırlar.

⁵¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/523-526

⁵¹⁶ Thugut'un raporundan,

Kaymakam ve Reisefendi ile mutabık kalarak ve dine aykırı olmayacak şekilde bu teşebbüse bir cevap vermesi gerekirken, padişah tam bir suskunluk içine girmişti. Bunun üzerine tasarı sadrazama gönderilmiş, o da bunu feld-mareşal Romanzov'a bir yazı ile bildirmişti. Romanzov da verdiği cevapta böyle bir tasarıdan haberi olmadığını söyledi⁵¹⁷.

Kabinede Değişiklik

Bir süre sonra, Thugut ve Zegelin'le gizli gece görüşmelerinin yapıldığı sırada tanıdığımız Rikâbdar İsmail Arif Efendi bu görevinden ayrıldı ve başdefterdar oldu. Onun yerini ise Recai Mehmed Efendi aldı. Defterdarlıktan alınan Osman Efendi Trabluson valiliğine verilmişti⁵¹⁸. Daha sonra ve bir hayli mücadele ile İstanköy muhafızlığını alabilmişti.

Darüssaade Ağası (Kızlarağası), Bâb-ı Âli'nin işlerine karışmak istediği için iyice gözden düşmüştü. Nüfuzlu darüssaade-ağası Bekir Efendi'nin idamından beri hiçbir darüssaade ağası devlet işlerine karışmaya cesaret edememişti. Onu, müslüman-lar için yeryüzü cenneti ama azledilen hadımların başı için bir cehennem sayılan Mısır'a sürdüler⁵¹⁹. Recai Mehmed Efendi ise reisefendiliğe: getirilişinden bir ay sonra ve üçüncü defa azledildi. Bu azle sebep, hafıza zayıflığı ve unutkanlık idi. O kadar unutkan olmuştu ki, bir konuşmanın sonuna geldiği zaman, başta söylediklerini unutuyordu. Bu da onun dışışleri gibi Önemli bir mevkide baş olmasını imkânsız kılmaya yeter bir sebepti. Bu mevkiden alınıp çavuşbaşılığa getirildi. İsmail Raif Efendi de tekrar reisefendiliğe yani reis-ül kütüplüğe tayin edildi, tsteği üzerine padişah ona yardımcı olarak nişancıyı da verdi. Ondan evvel o makamın işleri onunla kaymakam arasında paylaşılıyordu.

Eski kaymakam Melek Mehmed'in eşi Zeynep Sultan Ölünce, padişah olan kardeşine on bin kese para miras kaldı. Bu paranın bir kısmı imrahor Hacı Mustafa Paşa vasıtasıyla sadrazamın karargâhına, öbür kısmı da Vidin seraskeri İzzet Ahmet Paşa ile Rusçuk seraskeri Cezayirli Hasan Paşa'ya gönderildi. Cezayirli Hasan Paşa, evinin geçimine gereği kadar yardım ede-

⁵¹⁷ Vâsif, n, s- 202'de: «-Bu kaziyeden katiyyen haberi olmadığını...» ifade ediyor- Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/526-527

⁵¹⁸ Thugut'un 6 Mart tarihli tapon.'

⁵¹⁹ Mısır-ı Dareyn, yani 'fisi âlemin Mısır'ı* veya 'Tabiatta benzeri olmayan bir yeryüzü cenneti'. 1800 yılında İngilizlerin yardımı ile Mısır'a dönen sadrazam

. Yusuf Ziya'nın mühründe şu cümle yer alıyordu: «Allahım! İki ok menzili yaklaşınca, Yusuf, iki Mısır'ın azizi olacaktır». Burada, Hz. Muhammed'in Yüce Allah katına iki ok menzili yaklaşmış olması da imâ ediliyor. Ayrıca 'Ari*', 'değerli, şerefli' anlamlarına gelir, tik Mısır firavununun ismi de Totfâr1 yani 'Aziz' idi

meyecek kadar fakirdi. Onun için, Üçüncü Mustafa'nın ölümünden az evvel, Çanakkale'den Rusçuk'taki birliklerin seraskerliğine çağrıldığı zaman kendisine yetmiş beş bin kuruş verilmişti⁵²⁰, Bu iki seraskerden başka, karargâhtaki Reisefendi (İstanbul'daki Reisefendi dışışlerini ona vekâleten yürütüyordu. Kaymakam da İstanbul'da sadrazamın vekili gibiydi). Abdür-rezzak Efendi Babadağ yakınlarında bir birliğe kumanda etmekteydi. Sadrazam ise Şumnu'daki karargâhından ayrılmamıştı.

İşte bu sırada bir Rus generali karargâha gelerek, Roman-zov'dan getirdiği mektuplarla Sultan Abdülhamid'iri tahta çıkışını tebrik etti ve Romanzov adına yeni başş teklifleri sundu. Romanzov, Avusturya ve Prusya elçilerine de birer mektup yazarak barış anlaşmasını imzalamaya yetkili olduğunu, sadrazama, Bükreş müzakerelerinin kesilmesinden önce mutabık kalınan maddeler esas alınarak yeni bir barış teklifi yaptığını bildirdi⁵²¹.

Thugut ve Zegelin, barışa yardımcı olmak için Romanzov ve Obreskov'a yazmaktan geri kalmamışlardı. Hiç olmazsa şekli olarak tercümanlarını sadrazamın karargâhına göndermek istediler. Fakat sadrazam, yakında Tuna'yı aşip Rusları püskürtmek üzere harekete geçeceği gerekçesiyle bu isteklerine olumlu cevap vermedi⁵²².

Kont Pulavski

Aynı günlerde Polonya Konfederasyonunun temsilcisi Ko-sakovski iki subayla birlikte sadrazamın karargâhına gelmişti. Bunlar sadrazama, yakında Kont Pulavski'nin geleceğini bildirdiler. Sadrazam da onları İstanbul'a gönderdi. Fakat bunlar İstanbul'da huzura kabul edilmediler. O güne kadar konfederasyonu himaye eden Fransız elçisi bile onlarla görüşmek istemedi.

⁵²⁰ Vñiuf (s. 189) ve Cezayirli Hasan Paşa Tarihi.

⁵²¹ Feld-mareşal Kont Romanzov'un, 29 Nisan 1773'te ortaelçiyeye yazdığı mektup: «...Bu konuda sadrazamla yazışıyorum. Ona, son Bükreş, görüşmelerinde murahhasların mutabık kaldıkları maddeleri esas olarak kabul etmeyi ve âdil bir şekilde yeniden ele almayı, barışı gerçekleştirmek için karşılıklı olarak mümkün olan bütün kolaylıkları göstermeyi teklif ettim*».

Thugut'un bu mektuba verdiği 7 Haziran 1773 tarihli cevapta ise şunları okuyoruz: «...Barışla ilgili şartlara gelince, ekselanslarına bütün söyleyebileceklerim şudur: Sadrazam, gerek devletinin menfaatleri ve gerekse şahsî arzusu olarak samimiyetle barışı istiyor; buna güvenmenizi ısrarla ifade etmek istiyorum- Korkulması gereken şey, hukuk adamlarının inatları ve ileri gelen bazı saray mensuplarının entrikalarıdır. Sayın Zegelin üe birlikte işleri düzeltmek, engelleri kaldırmak için mümkün olan her şeyi yapmaya elbette gayret edeceğim. Ekselansları daha özel bir ilgi gösterir ve işaret verirse, müzakerelerin devamında kullanılacak daha emin usul ve çarelerin seçimi için katkıda bulunabiliriz.

⁵²² 16 Rebiülevvel 1188 tarihli bu mektubun tercümesi Thugut'un 3 Haziran 1774 tarihli raporundan.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/527-529

Raguza'dan çağrılan Prens Radzivil (Racul) de İstanbul yolundaydı. Pulavski'nin Bâb-ı Âli tarafından Cumhuriyet'in (Polonya Konfederasyonu'nun) elçisi olarak kabul edilmesinden dolayı çok memnundu. İkisi de savaştan önce Bâb-ı Âli'nin konfederasyon mareşali Çerni'yi aynı sıfatla kabul etmiş olmasını düşünerek, şimdi de aynı şekilde kabul edileceklerini umuyorlardı. Fakat yanüdüar. Pulavski, Osmanlı ordusu Şumnu'daki karargâhına terkedince Edirne'ye kaçtı, oradan da Rodos'a sürgün edildi. Eskiden, Macar ayaklanmasının öncüsü ve ayaklananların lideri Rakoczi ve taraftarları da son ümitlerini orada yitirmişlerdi. Fakat durumu iyi öğrenen Pulavski faydasız başvurularla ve boş projelerle vakit geçirmektense Amerika'ya gitmeye karar verdi. Orada onu başka mücadeleler bekliyordu.

Prusya ve Avusturya elçilerinin Bâb-ı Âli'yi Polonya temsilcilerinin hayalî vaatlerine karşı uyardıklarına da gerek kalmamıştı. Çünkü, Bâb-ı Âli artık savaşı bitirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Padişah, sadrazam, vezirler ve ordu ne pahasına olursa olsun barış istiyorlardı. Bu düşüncede olmayan yalnız ulema idi. Onlar, Kerç ve Yenikale'nin feda edilmesiyle yapılacak bir barışı İslâm prensiplerine aykırı ve devletin geleceğini tehdit edici görmekteydiler. Onların itirazı ve inadı yüzünden, beşinci defa sefere geçilmesi emri verildi.

14 Nisandan itibaren, sadrazam, Şumnu karargâhına tuğlarını dikmeye başlamıştı. Bu vesile ile mevlûtlar okunuyor, Buhara geleneğine uygun ilâhiler söyleniyordu.⁵²³

Pazarcık Ve Kozluca'da Bozgun

Karargahta yapılan büyük bir toplantıdan sonra, Reis-ül küttap Abdürrezzak Efendi'nin, birliğini alıp ileri hareket etmesi ve Rusları Hırsova'dan çıkarması kararlaştırıldı. Naili Ahmet Ağa da, kaçanlar olursa durdurmak, yollarını tutmak için Edirne'ye gönderildi. İspanakçı Mehmed Paşa Asya'dan yedi bin kişilik bir kuvvet getirdi. Bu olaylar olurken, Fokşan görüşmelerine katılmış görevlilerden biri olan Osman Paşa İstanköy-den adalara çağrıldı. Osman Paşa Bodrum'a çıkarma yapmak isteyen bir Rus filosunu, üç yüz ölü verdirerek püskürtmüştü. Amiral Orlov, Kerme (Gökova) körfezinin girişinde olan bu şehri ikinci defa ele geçirmek

⁵²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/529-530

istemişti. Bu ikinci teşebbüsünde kaybı birinci teşetobüsündeki kadar büyük olmadı. İlk çıkarma teşefobüsünde binlerce ölü, yedi top, on bin kilo barut ve çok miktarda eşya⁵²⁴ bırakarak çekilmek zorunda kalmıştı.

Rusların Asya kıyılarında İkinci çıkarma harekâtının da başarısızlıkla sonuçlanması İstanbul'da sevinç yaratmıştı. Ama bu sevinç az sonra azalmaya, yerini üzüntülere bırakmaya başladı. Çünkü Osmanlı ordusu Tuna boylarında darbe üstüne darbe yiyordu.

Muhsinzade Mehmed Paşa Hırsova'yı kurtarmayı düşünürken, Ruslar. Pazarlık taraf nidan yeni bir saldırıya geçmişlerdi. Abdürrezzak Efendi'nin öncü kuvvetleri Pazarlık'ın yardımına koştular ama, general Kamenski'nin kuvvetlerine mağlup oldular. Kamenski ertesi gün Uşenli'de birliklerini General Suva-rov'un birlikleriyle birleştirdi ve yirmibeş bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı ordusunun Kaynarca'daki üslerine hücum etti. Türkler buradan her istikamete dağıldılar ve yirmidokuz top düşmanın eline geçti. Bunların arasında büyük bir kale topu da vardı ki Ruslar bunu bir yıl önce Silistre kalesini dövmek için getirmişler, ama Türklere bırakıp kaçmak zorunda kalmışlardı. Rus askerleri daha çabuk kaçabilmek için bu topa koşulu atları çözmüş ve onlara binmişlerdi. Vâsif bu olayı gözleriyle gördüğünü, kendisiyle beraber bin kişinin de buna şahit olduğunu söylüyor. Fakat o sırada Türklerin şaşkınlığı o derece artmış, kendilerine güvenleri o derece sarsılmıştı ki, bu topun savaşta ele geçirildiğine inanmadılar, paşalarının onu Ruslardan satın almış olabileceğini düşündüler.

Kozluca savaşında esir düşenler arasında mabeynci Turhan Ağa da vardı. Baht Girayla birlikte Reisefendi, Kozluca hattının ilerisine giderek askerinin cesaretini arttırmak istemiş, kitle halinde çekilen yeniçerilerin karşısına geçip onlarla konuşmuştu:

— Arkadaşlar, mukaddes cihaddan niçin kaçıyorsunuz?

— Yaralıları taşıyoruz.»

— Bir yaralıyı taşımak için iki kişi yetmez mi? Her yaralı için elli İrişinin gelmesine ne lüzum var? Fazlalıklar geriye, savaş meydanına dönsün, ben de sizin önünüzde yürüyeceğim!»

«— Boş konuşuyorsun,» dedi yeniçerilerden biri, «talih tersine dönerse önce sen kaçıp kurtulursun, çünkü sen atlısın, biz yaya.»

«— Allah göstermesin, sizi asla terketmem!» diye bağırıldı Reis efendi, «İsterseniz atımdan iner, sizin gibi yaya yürürüm.»

⁵²⁴ Vâsif, II, s. 288'de, .beş bin» İrişi olduğu söyleniyor-

Reisefendi sözlerini henüz bitirmişti ki, bir tüfek sesi konuşmayı kesti. Nutukla vakit kaybetmemek için uzaktan ona nişan almışlardı. Bu, korkunç bir kargaşaya, çatışmaya yol açtı. Abdür-rezzak Efendi'nin maiyetinden bazıları öldürüldü, kendisi de ancak, kendi askerlerinden kaçarak kurtuldu.

Abdullah Paşa'mn çarpışmada yaralanan askerlerinden bir kısmı Balkanları aşip Karinafoad'a kaçtılar. Düşman süvarisi tarafından takip edilen diğer bir kısmı da Şumnu yolunu tuttular ve karargâha bozgunu bildirdiler. Aynı anda serasker Dağistanlı Ali Paşa'dan gelen bir yazı, düşmanın Kozluca'dan Şum-nu'ya hareket ettiğini, hattâ Yenipazar'a gelmiş bulunduğunu bildiriyordu (25 Haziran 1774.-. 15 Rebiülahır 1188).

. Sadece sekiz bin kişilik bir kuvveti bulunan sadrazam, saldırıya uğradığı takdirde en şiddetli bir şekilde karşı koymak için tedbir almaya başladı: Bütün birliğin Şumnu yalanında hazırlanmış siperlere sokulması, kumandanlığının da karargâha gelmiş bulunan Dağistanlı Ali Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı. Süvari birliği ise düşmanı hırpalayarak ateş hattına çekecekti.

Kozluca çarpışmasında ilk kaçanlar Abdürrezzak Efendi'nin süvarileri idi. Askerinin ve Şumnu halkının cesaretini arttırmak için gayret ediyordu. Evvelce alınmış olan bir karara göre, şehri savunmak için erkekler siperlerdeki askerlere katılacak, aileleri de şehir içinde ve onların koruması altında kalacaklardı. Firar edenler için en ağır cezanın verileceği ilân edilmişti.

Sadaret kethüdasının kâtibi Nüzhet Efendi şehirden ayrılmak ve karısını da götürmek istemiş, bunun için karısına erkek elbisesi giydirmişti. Fakat, erkek elbisesi giydirilen kadın şehir kapısında nöbetçilerin dikkatini çekti ve durduruldu. Bir odaya götürüp şüpheli kişinin cinsiyetini öğrendiler. Bu duruma hiddetlenen askerler kılıçlarına sarılıp hem kadını, hem kocasını orada öldürdüler.

Nüzhet Efendi Öldürücü darbeleri yemedi önce, kadının Reisefendi'nin bir kölesi, kendisinin de onun adamı olduğunu bağırarak söylemişti ama, bu sözler nöbetçileri yatıştıracağı yerde daha da hiddetlendirdi, Abdürrezzak Efendi için de düşmanlık duymalarına sebep oldu. Toplanıp, onu da öldürmek için çadırına gittiler. Subaylardan biri durumu öğrenip Reis-efendi'ye haber vermişti. Bunun üzerine Abdürrezzak Efendi sancak-ı şerifin bulunduğu çadıra saklandı. Ayaklanan grup Reisefendi'nin çadırını işgal ve yağma ettikten sonra saklandığı yeri de

öğrendiler ve onu bulmak için bu kutsal yere koşup gittiler⁵²⁵.

Sadrazam, sancak-ı şerif çadırına, Arnavutlardan oluşan bin silahlı yerleştirmişti bile. Çadıra yaklaşan kalabalık onların ateş etmeye hazır beklediklerini görünce dağılıp gitti. Abdürrezzak Efendi'ye gelince, süvari paşalarının himayesinde Şum-nu'dan ayrılmak zorunda kaldı ve İstanbul'a döndü.

İstanbul'da bu olay öğrenildiği zaman, Reifefendi'ye Şehir-koy'de durması için emir gönderildi. Ama bu emir gelmeden o şehre girmiş, gizlice yazlık evine geçmişti. Sultan onu bulduğu yerde idam ettirmek istiyordu, fakat bazı dostlarının araya girmesiyle Kütahya'da hapis cezasıyla yetindi, kardeşi Aşir Efen-di'yi ise Bursa'ya sürdü⁵²⁶.

Abdürrezzak Efendi İstanbul yolunda iken general Kamenski Yenipazar'dan ayrılmış, Şumnu'ya top menziline kadar sokulmuştu. Sadrazamın siperlerin gerisinde beklediğini görünce, onu kuşatma altında tutmaya ve İstanbul yolunu kapatmaya karar vşerdi⁵²⁷. Bu maksatla üç gün içinde sol kanat kuvvet* lörini yayararak, Yenipazar tarafından Şumnu'ya hâkim bütün tepeleri işgal etti.

General SeJborovski'nin kumandasındaki birlikler, Balkanlarda Çalıkavak geçidini savunmakla «görevli eski Sekbanbaşı Yusuf Pasa'yı mağlup etti. Bu geçit İstanbul yoluna çıkıyordu (3-14 Temmuz).

Kamenski, Şumnu önlerine gelişinin yedinci günü ordusunu üçe ayırdı. Bunların üsleri Yenipazar-Şumnu yolundaki Bulanık köyü ile, Şumnu'dan Varadin'e giden yolun üzerinde bulunan Kazanlar köyü arasındaki alanları doldurmuş oluyordu. öte yandan General Miloradoviç, iki alayını, Şumnu'yu geçtikten sonra Kamçı ırmağına dökülen küçük çayın karşısına geçirdi. Böylece, Türklerle Avusturyalılar arasında imzalanan ilk barış anlaşmasının ve Türklerin İkinci Viyana kuşatmasının yıldönümü olan 14 Temmuz 1774 gününden itibaren, sadrazam, Ruslar tarafından tamamen kuşatılmış bulunuyordu.

Rus ordusu Kamçı ırmağı kıyısına kadar ilk defa gelmişti. Eski adı Pamisos olan bu ırmak, ondördüncü yüzyılda Bizans'ın sınırını oluşturuyordu. Bu ırmak güzel Hemus vadisini sulayarak, Varna'nın güneyinde Karadeniz'e dökülür.

Kozluca savaşıdan birkaç gün sonra, feld-mareşal Roman-zov ile

⁵²⁵ Thugut'un 30 Haziran 1774 tarihli raporundan.

⁵²⁶ Buturlin, Saiüt-Petersbourg Jumali, XVI, s. 156.

⁵²⁷ Buturlin Vâsif için 'Serasker' diyor, oysa o 'muhafız*' rütbesinde idi.

Obreskov⁵²⁸, Prusya elçisi Zegelin'e bir mektup yazarak, sadrazamdan aldıkları yazıya göre, barış görüşmelerini başlatmak için ön teklif sunmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Buna göre, Kırım Türkleri ile ilgili olarak, Ruslar müslü-man diniyle uyuşmayan hiçbir şart ileri sürmeyeceklerdi; fakat, feshedildiği halde hükümdarlarının geri vermeye hazır olduğu bunca yere karşılık, Kuburun, Özi, Kerç ve Yenikale'yi istiyorlardı. Mektuplarının sonunda, sadrazamın bu tekliflerini reddetmesine üzüldüklerini de söylüyorlardı.

Fakat, Ruslar Şumnu önlerine gelince ve sadrazamın ordusu burasını kitle halinde fcerketmeye başlayınca, tehlike büyümüştü. Muhsinzâde, karargâhta «süvari mukabelesi» olarak konuk gibi bulunan bir Rusça tercümanını acele yanma çağırttı ve feld-mareşalin gönderdiği son mektubu tercüme ettirdi. O günlerde mektupçular, yazıcılar gibi, Bâb-ı Âli tercümanı da yok olmuştu. Bazıları Karinabad'a kaçmış, bazıları da Edirne tarafına gitmişlerdi. Ama artık, birçoklarının yaptığı gibi, feldmareşalin mektubunu hafife almamak, onu bir hezeyandan ibaret görmemek gerekiyordu⁵²⁹.

Bu mektubun tercümesini okur okumaz, maiyetindeki subaylardan birini feld-mareşalin karargahına gönderdi ve bir ateşkes talep etti. Bir yandan da vazifelerini terkedip giden memurların yerini doldurmaya çalıştı. Sadaret kethüdasının birinci yardımcısı Nahifi Efendi'yi beylikci, yani reis-ül kütta vekili tayin etti, birinci yardımcılığına da Berrî Efendi'yi getirdi-Halimi Efendi'nin damaca Şehrî Efendi, sadaret kethüdasının mektupçusu oldu.

Romanzov, sadrazama verdiği cevapta ateşkes talebini reddediyor, kendisine tam yetkili murahhaslar gönderilmesini istiyordu. Bunun üzerine Muhsinzâde, Abdürrezzak Efendi'nin yerine reisefendiliğe Münib Efendi'yi çağırdı ve ona, murahhas olarak feld-mareşale gitmesini teklif etti. Fakat Münib Efendi bu görevi tek başına yapmak istemeyince, kethüda Resmi Ahmed Efendi'yi nişancı rütbesiyle birinci murahhas, Münib Efendi'yi de ikinci murahhas olarak seçti.⁵³⁰

Kaynarca Barışı

⁵²⁸ 9 Haziran tarihli bu Sn mektup, Thugut'un raporuna eklidi

⁵²⁹ Vâsıf. Ü, s. 304'de: «..Mareşalin mukaddema tevarüd eden mektubu, ban hezeyan ve terehatten İbaretdür deyfi nazar ve tercümesine İtibar otanmadığından...».

⁵³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/530-535

Sadrazam büyük divanı toplayarak mevcut şartlar karşısında düşündüğü tedbirleri açıkladı. Divanda bulunan

herkes, ateşkes sağlanmamış olsa bile murahhas göndermeyi gerekli ve faydalı buldu. Çünkü, şartlar ne kadar ağır olursa olsun, devletin şimdi en muhtaç olduğu şey barışın sağlanması idi. Fikrini söylemesi istenen Müftüzade Ahmet Efendi, «Barış eskiden Efdürrezzak Efendi'ye teklif edilen şartlarla imzalanırsa meşru olacaktır» dedi.

İki murahhas, Şumnu'dan feld-mareşâin karargâh kurduğu Kaynarca'ya hareket ettiler. Yeniçeri melrtupçu'başısı Laleli Mustafa Efendi ise, ordunun bütün vezirleri ve paşaları tarafından imzalanan bir yazıyı padişaha sunmak için İstanbul'a doğru yola çıktı. Bu yazıda son olaylar ve ordunun acınacak durumu olduğu gibi anlatılıyor, padişahın divanda alınan kararı onaylaması isteniyordu.

16 Temmuz günü, iki Türk murahhası Rus temsilci Prens Pepnin ile ilk toplantıyı yaptılar. Görüşmeler uzun sürmedi. Bükreş konferansında tespit edilen esaslar üzerinde yedi saat süren bir tartışmanın ertesi günü anlaşmaya varıldı ve barış sağlandı. Fakat Ruslar imzalı nüshayı dört gün geciktirerek ancak 21 Temmuz'da gönderdiler. Çünkü 21 Temmuz Pruth anlaşmasının imzalandığı gündü. Büyük Petro'nun (Deli Petro'nun) bugün Türklerin durumuna düşerek imzalamak zorunda kaldığı ve utanç verici buldukları anlaşmayı, şimdi aynı güne, Rus zaferini simgeleyen bir barışa rastlatmak suretiyle unutturmak istiyorlardı. Feld-mareşal Romanzov'un anlaşma yeri olarak Kay-narca'yı seçmesi de tesadüf değildi. General Vaysman Kaynar-ca'da vurulmuştu ve Romanzov, zaferinin sonucu olan anlaşmayı, silah arkadaşlarının kanlarını döktükleri yerde yapıyordu.

Kaynarca barışı yirmisekiz madde idi. Ayrıca iki gizli madde vardı ki bu maddelere göre Osmanlı Devleti üç yıl içinde Rusya'ya dört milyon ruble ödemeyi, Rusya ise hiç gecikmeden Adalar Denizi'ndeki (Ege'deki) adaları tahliye taahhüt ediyorlardı⁵³¹

⁵³¹ Kaynarca Barışı'na eklenen özel hükümler (bkz: Martens, «Anlaşmalar», C. II, s. 287):

Madde I: Bu ayrı madde ile, Bâb-ı Âli, savaş tazminatı olarak Rusya'ya onbeş bin kese, yani ye-dibuçuk milyon kuruş ödemeyi taahhüt eder, ki bunun Rus parası ile tutarı dört milyon rubledir. Bu para üç yıl içinde, üç taksitte ve şu şekilde ödenecektir: Birinci taksit 1 Ocak 1775'te, ikinci taksit 1 Ocak 1776'da, üçüncü taksit ise 1 Ocak 1777'de. Her taksit beş bin kese olacak ve Rus elçisine verilecektir. Rusya bu paranın ödenmesi için herhangi bir teminat isterse, Osmanlı Devleti istenen tefaiına-tı verecektir. Bâb-ı Âli, bu maddenin hükümlerine, iki devlet arasında imzalanan anlaşmadecyer almış-casma, kelimesi kelimesine uymayı taahhüt eder.

Buna dayanarak bu belgeyi imzalıyor ve mühürümüzü basıyoruz.
Kaynarca, 11 Temmuz (Rus takvimine göre 21 Temmuz) 1774.

Madde II: Bugün imzalanan barış anlaşmasının XVII. maddesinde Rus donanmasının Ege adalarını üç ay içinde tahliye etmesi kararlaştırılmışsa da, iki devlet bununla ilgili olarak şu hususlarda mutabık kalmışlardır: XXIV.

Türk murahhası Resmi Ahmet Efendi «Hülâsat'ül itibar» adlı eserinde, bu iki madde ile ilgili olarak sadrazamın murahhaslar» önce yirmi bin ruble için izin verdiğini, sonra kırk bin rubleye çıktığını söylüyor. Diğer yirmisekiz madde, evvelce Fbk-şan ve Bükreş müzakereleri sırasında tartışılan ve kabul edilen maddelerdi. Bu maddelere göre Kırım, Basarabya ve Ku-ban'daki Tatar Türklerine siyasî bağımsızlık veriliyor, dinî ba-'kımdan ise Osmanlı sultanlarına bağlı kalıyorlardı. Rus ordusu tarafından zaptedilen bütün eyâlet, şehir, köy ve kaleler Kı-nm Hanı'na terkedilecek, fakat Kerç ve Yenikale limanları Rus-larda kalacaktı.

Ruslar Boğüan, Eflâk, Basarabya, Gürcistan, Mingreli ve Adalar'da işgâl ettikleri yerleri Türklere iade edecek, fakat Küçük ve Büyük Kabartay, Azak ve Kuburun Rusların olacaktı. Esirler karşılıklı olarak ve hiç fidye alınmadan serbest bırakılacak, Akdeniz'de Rus gemilerine giriş ve ticaret serbestliği tanınacak, yolcuların ve özellikle Kudüs'e gidecek hıristiyan hacıların güvenliği sağlanacaktı. Bu, elçiler, konsololar ve tercümanlar için iyi bir anlaşma olacaktı. Bundan böyle Bâb-ı Âli Boğdan ve Eflâk'teM tebaaya daha âdil davranacak, Rus hükümdarının 'imparator' unvanını kabul edecekti.

Bu anlaşmaya göre, imparatoriçenin İstanbul'da (Pera'da) bir kilise yaptırmasına, Osmanlı sınırları içindeki hıristiyan tebaayı himaye etmesine, kiliseleri korumasına izin verilecekti. Ve nihayet, bu barış anlaşmasından önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanmış bulunan barış anlaşmalarından yalnız 1700'de yapılan Azak anlaşması yürürlükte kalacaktı. Bütün diğer anlaşmalar, özellikle de Belgrad anlaşması iptal edilip yok sayılacak, gelecekte iki imparatorluk arasındaki ilişkilerde Kaynarca barışı esas alınacaktı.

Bu savaşın başlamasının asıl sebebi olan Polonya'dan hiç söz edilmiyordu. Yine bu savaşta Türkler, o tarihe kadar hiç görmedikleri bir mağlubiyete uğramış bulunuyorlardı ⁵³²

maddeye göre bir erteleme söz konusu olmadığı için, her iki devlet yine bu XXIV. maddenin gereği Rus donanmasının adalardan bir an önce ayrılmasını kabul ettiklerinden, söz konusu donanmanın ayrılmasını çabuklaştırmak üzere, Bâb-ı Âli bu donanmanın ihtiyacını elinden geldiği kadar karşılamayı vaadeder. Bu maddenin hükmüne de, anlaşmada yer almışçasına uyulması zorunludur.

Kaynarca, 10 Temmuz 1774.

⁵³² «Bu anlaşmada Polonya'dan hiç söz edilmemesi Rusya için en büyük başarı olmuştur. Savaşın başlamasına sebep bu devlet idi ve şimdi onun adı bile anılmıyordu. Üstelik, Polonya'nın adı geçen daha önceki anlaşmaların hepsi iptal edilmişti.» Ferrand, U, s. 249.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/535-537

Kaynarca Barışı İle İlgili Düşünceler

Şimdi, Osmanlı imparatorlumu'nun Kaynarca Barışı ile sona erecek olan altıncı devrinin sonlarına gelmiş bulunuyoruz. Sanırız aşağıdaki düşünceleri belirtmemizin yeri ve zamanı gelmiştir.

Karlofça Barışı Türk istilâlarının sona erişini, her zaman fâtihtir Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da gücünün kınılmasını belirler. Bununla beraber, bu son dönemde bu devletin bazı bakımlardan yine de büyüdüğünü gördük. Fakat bu basanlar geçici idi. Asya'da İran'ın paylaşılması sonucu topraklarını büyütmişti. Avrupa'da ise Avusturya ve Rusya'ya kabul ettirdiği avantajlı iki barış imzalamıştı ki bunlar Pruth ve Belgrad anlaşmalarıdır.

Bu devirde altı padişah hüküm sürdü. Bunların birincisi ile sonuncusunun, yani ikinci Mustafa ile Üçüncü Mustafa'nın devirleri, devletin en bahtsız, en felâketli devirleri olmuştur, ikinci Mustafa devrinde yeniçeriler ayaklanmış ve onu tahttan indirmişlerdi. Üçüncü Mustafa devrinde ise daha büyük bir felaketle karşılaşmış, yani Rusya ile yapılan savaş, en ağır şartların kabul edildiği Kaynarca anlaşması ile sonuçlanmıştır.

Bu devirde Üçüncü Osman ve Birinci Abdülhamid sadece ismen var olmuşlar, hiçbir büyük veya faydalı işte tesirleri olmamıştır. Buna karşılık Üçüncü Ahmet ve Birinci Mahmut birçok bakımdan övgüye değer işler yapmışlardı. Faydalı bazı müesseseler kurmuş, milletin kalkınması ve medeniyet yolunda ilerlemesi için gayret göstermişlerdir. Bu devrin karanlık tablosunda, devleti Üçüncü Ahmet adına yöneten sadrazam İbrahim Paşa ile her taraftan çökecek duruma gelen imparatorluğu ayakta tutan son büyük sütun olan Koca Râgıp Paşa, iyilikleri unutulmayacak iki dâhi olarak görünürler.

Bu iki sadrazam, Bâb-ı Âli'ye büyük vezirler yetiştirmeye de gayret etmişlerdir. Meselâ, siyasi kariyerine Viyana elçisi olarak başlayan Reis-ül küttap Mustafa Efendi, Stokholm ve Saint-Petersbourg elçiliği sırasında kendini gösteren sadrazam Mehmed Said Paşa bunlar arasındadır. Bunların devlete kazandırdığı Rakoczi ve Bonneval gibi yabancılar da başarılı işler görmüşler, her yerde yardımcı ve müttelikler arayıp bulmuşlardır.

Bâb-ı Ali'ye, Villeneuve, Porter, Obreskov, Penkler ve Thu-gut gibi kabiliyetli ve tecrübeli elçilerin tesirleri de olmuştur⁵³³ Devletin eski Fransa

⁵³³ Burada, olayların şahidi ve becerikli bir diplomat olan Baron de Thugut'un kendi devrinde geçen olaylar üzerinde doğru ve sıhatli görüşlerini belirten raporlarından bazı bölümler sunuyoruz:
3 Eylül 1774 tarihli rapordan*

«Şüphe götürmeyecek bir şekilde acıklı bir safhaya giren olaylar karşısında, ekselanslarının hak sahibi ülkelerle ticaret, Tuna üzerinde ve Karadeniz'de seyrüseferle ilgili müşahedelerinden, bilgelik taşıyan uyanlarından yararlanmak için henüz harekete geçemedim.

Katolik dini yararına olacak sonuçlar almak üzere de bir teşebbüste bulunmadım. Teşebbüste bulunursam hiçbir sonuç elde edemeyeceğimi de anlamış bulunuyorum. Çünkü, zamanından önce teşebbüse geçmemek gerektiğine inanıyorum. Bu meseleler ne kadar önemli ise, ekselansları, şimdi teşebbüse geçmemenin de o kadar faydalı olacağını elbette bileceklerdir. Çünkü, zamansız yapıldığı için hiçbir sonuç vermeyecek olan bu teşebbüsler, zamanında teşebbüs edildiği zaman alınacak olumlu sonuçları da engellemiş olacaktır.

Majestelerinin başarıları için bu tedbirlerin gerektiğine inanıyorum.

Bundan başka, anlaşmanın özel bir maddesiyle, hıristiyan mezhepleri himaye hakkı Rusya'ya verilmiş; öte yandan, iddiaya göre, Rusya, hıristiyan devletler arasında Karadeniz'de yalnız kendisinin serbestçe ticaret yapmasını istemektedir. Bu konuda da zamansız bir teşebbüste asla bulunmamayı faydalı görüyorum. Bu kararların kötü yanları iyice anlaşılınca, teşebbüse geçtiğim zaman mücadele daha kolay olacaktır. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak ve hak sahibi diğer devletlerin aleyhine olacak bir özel deniz ticaret anlaşmasını engellemek, Katolik mezhebinin Doğu'da yok edilmesine veya baskı altında tutulmasına yol açabilir. Üstün zekâ ve idrak sahibi ekselansları elbet bu hususu da düşüneceklerdir.

Her iki konuda ekselanslarının son emirlerini beklerken, bana söylediğiniz tedbirlerden, yani Osmanlı Devleti'ni müstakbel saldırılardan korumak maksadıyla Tuna ağzında bir kale inşa etmek vs. gibi projelerden, şimdilik Bâb-ı Âli'ye hiç söz etmemeyi uygun görüyorum. Bu projeler, bu imparatorluğun kısa bir süre önce maruz kaldığı tehlikeli durumlardan evvel gerçekleştirilseydi, şüphesiz çok yararlı olurdu. Fakat, ekselansları artık barış şartlarını bildiklerine göre, şimdi, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluklarının daha önce yaptıkları tedafü ve tecavüzî (savunma ve saldırma amaçlı) itti* faklarının Kaynarca Barışı ile tamamen değişmiş durumda olduğunu, Bâb-ı Âli'yi kurtarmak halâ mümkün ise, bunun için başka tedbirler düşünmek gerektiğini de bilirler.

Son anlaşma şartlarına göre, Rusya bir taraftan Kırım yarımadasının doğusunda bir bölümü, Yenikale'yi ve özellikle de çok değerli olan Kerç limanını, Dinyeper (Özi) ağzının iki kıyısını ele geçirmiş bulunuyor. Bundan başka, Rusya, yalnız Don nehri ağzındaki Azak kalesini değil, güzel Tagon-rok limanını savunmak için de bölgeyi tahkim etmeyi düşünüyor. Ayrıca, bu bölgede sanayi odunu yetiştiren gür orman, demir, kenevir ve gemi yapmak için gerekli her şey bol olduğu için, yakında Kerç limanında, oniki-onbeş büyük gemiden ve diğer gemilerden oluşacak büyük bir filo kurması zor olmayacaktır. Yeni ele geçirdiği diğer, yerlerde de birçok küçük gemi yapabilecektir.

Rusya'nın yeni aldığı bu topraklarda, otuz-kırk bin kişiden oluşacak bir orduyu daima hazır bulunduracağı kesindir. Bunlar, gerek bugüne kadar Ukrayna sınırlarını korumak için topladığı milislerden, gerekse başka yerlerden kolayca temin edilecektir. Bundan da şu sonucu çıkarabiliriz: Gelecekte Rusya hep hâkim durumda bulunacaktır. Sa-int-Petersbourg hükümeti istediği ve uygun gördüğü zaman, olağanüstü bir silahlanmaya lüzum kalmaksızın, Karadeniz kıyılarına inebileceği; yeni sınıın Kerç'ten hareket ederek, rüzgârın da yardımı ile, yirmi bin kişilik bir orduyu, otuzaltı ilâ kırk-sekiz saat içinde, İstanbul surlarının önlerine kadar getirebilecektir. O zaman, ortodoks mezhebinin liderleriyle daha önce anlaşmış gibi birlikte hareket edecekleri de şüphesizdir. O zaman padişaha, Rusya'nın harekete geçtiğini haber alır almaz, sarayını terkedip Asya içlerine kaçmak ve Doğu İmparatorluğu'nun tahtım daha güçlü birine bırakmaktan başka bir şey kalmayacaktır.

Başkent istilâ edilince, hıristiyan mezhebinden olanlar teröre iştirak edecek, kolayca ve kaçınılmaz şekilde Rusya'ya tabi olacaklar; bütün adalar, Anadolu'nun kıyılan, tâ Adriatik kıyılarına kadar bu devletin eline geçecektir. Dünyanın her bölgesinden daha verimli olan bu çok zengin topraklar, oralara sahip olan Rusya'yı öyle kalkındırarak ve yükseltecektir ki, bu devlet, tarihin anlattığı eski çağların efsanevi zenginliklerini, ihtişamını geride bırakacak, daha üstün olacaktır.

Gelecekte, bu büyük ihtilâl, bir hafta gibi kısa bir zamanda, sessizce ve büyük hazırlıklara ihtiyaç duyulmadan Karadeniz tarafından başlatılabilir ve kısa zamanda sonuçlandırılabilir.

Bundan böyle, Rusya'nın harekât sahası olarak Dinyester (Turla) ve Tuna kıyılarını seçmesi düşünülemez. Çünkü sınırlarından bu kadar uzakta yapacağı bir savaş zor ve pahalı olacağı gibi, lehine de sonuçlanmayabilir. Fakat yeni sınırından, her zaman ve iki gün gibi kısa bir zamanda harekete geçerek ve Karadeniz'e inerek, başkent surlarına hücum edebilir.

Rusya'nın gelecekte savaş alanı olarak Tuna ve Dinyester kıyılarını tercih etmemesi için başka sebepler de var. Bugüne kadar Rusya'nın gerçek çıkarı, Tuna boylarında fethettiği yerleri elinde tutmasını pek gerektirmiyordu. Bundan sonra böyle bir endişesi olmayacaktır. Çünkü yeni anlaşma, ona, Karadeniz kıyılarında çok daha önemli fetihler için imkân vermiş bulunuyor.

Rusya, bu devleti 'bir hamlede tamamen işgal edip orada, kalmayı düşünmez. Gelecekte, Osmanlı Devleti'nin devrilmesiyle eyâletlerinin, sınır komşusu Avusturya İmparatorluğu ile paylaşılır hale gelmesini bekleyecektir. Rus hükümeti, Avusturya'nın pay alarak sınırını genişletmesine pek ses çıkarmayacaktır; çünkü, Avusturya'nın

elçisi Mehmed Çelebi ve Macar dönmesi İbrahim (Müteferrika) tarafından matbaanın kurulması, âsi bir Macar'ın oğlu olan Baron do Tott tarafından getirilen savunma tabyalarındaki yenilikler, İsveç'le

ittifak anlaşması, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İran'ın paylaşılması anlaşmasına Fransa'nın müdahalesi, Fransız elçisinin Polonya yararına olarak Osmanlı ve Rusya'nın aralarını açma gayretleri. Sultan Mustafa'nın diğer devletlerden önce Avusturya'ya Polonya'yı paylaşma teklifi, Avusturya ile yardım anlaşması, bu altıncı devrin Önemli olaylarıdır.

Bütün bu olaylar Avrupa diplomasisinin, onsekizinci yüzyılın başından beri kaoslar arasında sesini duyuran ama sendeleyerek yürüyen Osmanlı Devleti'nin kaderi üzerindeki etkisinin gittikçe arttığını göstermektedir. Bazı

Bosna'yı, Sırbistan'ı alması bazı bakımlardan çok önemlidir ama, onun elde etmek istediği diğer Osmanlı toprakları yanında bunun pek önemi olmayacaktır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz eyâletlerde yalnız müslümanlar ve katolik olmayan, diğer Hıristiyan mezhebinden olanlar yaşamaktadır. Müslümanlar Avusturyalılara katlanacaktır, fakat Rusya imparatorluğunun çok yakın olduğunu gören ortodokslar o tarafa göç edeceklerdir. Göç etmezlerse, itaatsizlikleri Avusturya için sürekli sıkıntı verecektir. Bu yüzden, Avusturya'nın bu toprakları işgali, imparatorumuzun kuvvetini arttıracığı yerde zayıflamasına sebep olacaktır.

Bütün bu sebepler dikkate alınrsa, ekselanslarının Tuna ağzında bir kale inşasını gereksiz bulacaklarını sanıyorum. Çünkü, Rusya lehine olan bu anlaşmanın hükümleri, bu savaşın Rusya'nın Tu-na'da yaptığı son savaş olduğunu şüphe kalmayacak şekilde göstermektedir, öte yandan, Karadeniz Boğazı'nda yapılacak tahkimat, maalesef Osmanlı Devleti'ne en ufak bir güven vermeyecektir. Fransız albayı Baron do Tott'un yaptırdığı tahkimatın geçmişte belki bir faydası olurdu. Başkenti topa tutarak kargaşa yaratacak kadar, çok asker taşımayan küçük bir filoyu belki durdurabilirdi. Fakat bugün bu tabyaların hiçbir önemi yoktur. Çünkü Rusya, yeni ele geçirdiği yerlerden çok sayıda askeri kolaylıkla nakledebilir, İstanbul Boğazı'nın kapatılması da başkenti pek kurtaramaz. Çünkü Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasındaki topraklarına birçok noktadan çıkabilirler.

Çok daha nazik ve tehlikeli yanı şu ki, artık Bâb-ı Âli'nin bekası, gelecekte, diğer devletlerin hiçbirine bağlı olmayacaktır. Çünkü Rusların yeni aldıkları yerlerde biraz daha güçlendikten sonra, ki bu da hiç uzun sürmez, İstanbul'u almak için hücumu geçmeleri gün meselesi haline gelebilir. Rusya ansızın saldırıya geçerek, saldırı haberi daha öbür devletlerin sınırına bile ulaşmadan, İstanbul'u ele geçirebilir.

Bu kısa raporla, imzalanmış bulunan müessif anlaşmanın bugün ve gelecek için arzettiği sayısız kötülüklerin hepsini anlatamamış isem de, ekselanslarının talimatlarına cevap vermek için, bu imparatorluğun durumunu kısaca bildirmeyi görev saydım.

Bu acıklı durum karşısında ne yapılabileceğine, durumu telâfi için hangi çarelere başvurulabileceğine, ekselansları yüksek dirayeleriyle karar vereceklerdir.

Bâb-ı Âli, anlaşmanın gerçek hükümlerini hiç kimseye açıklamamakta, gizlemekte devam ediyor. Bu tuhaf tutumunu mazur göstermek için de, bazen, murahhasları Resmî Ahmed Efendi ve Münib İbrahim Efendi'nin dönmelerini beklediğini, bunların açıklama yapacaklarını söylüyor, bazen de hiç inandırıcı olmayan başka şeyler söylüyor.

Bâb-ı Âli'nin bu tutumu, bu kadar aşağılayıcı bir anlaşma imzaladığı için duyulan utançtan mı, yoksa gerçek şartların duyulması halinde herkesçe zararlılığı anlaşılacağından, tepkileri bir süre daha geciktirmek için yapılan gizli bir anlaşmadan mı ileri geldiği bilinmiyor. Bu ısrarlı suskunluğun, Sancak-ı Şerifin uzun zamandan beri İstanbul'a dönmemiş olmasından halkın galeyana gelmesiyle, vezirlerin kendi akıbetlerinden korkmalarından ileri geldiği de düşünülebilir.

Bu anlaşma hakkında her şeyi bilmiyorsak da, bildiğimiz kadarından şu sonucu çıkarabiliriz: Bu anlaşmanın hükümleri Rus diplomatlarının becerikliğini, ortaya koyuyor. Bu anlaşmanın ustaca yazılmış maddeleri, Osmanlı Devleti'ni bugünden itibaren bir çeşit Rus eyâleti haline getirebilecektir. Saint-Petersbourg sarayı bu eyâletinden istediği parayı, askeri v.s.'yi alabilecektir. Gelecekte Rusya, Bâb-ı Âli'ye, kanunlarını dikte ettirecek ve padişaha bunları kabul ettirmek için imkânlarla sahip olacaktır. Belki birkaç yıl daha bu işleri padişah adına yürütecek, zamanı gelince de idareyi kesin olarak ele alacaktır.

reform tohumları bu devirde ekilmiş, bazı yeni müesseseler, meselâ nizam-ı cedit adıyla tanınan müessese, daha sonra bu gelişmenin bir sonucu olarak kurulmuştur.

Fakat, maalesef, bu denemeler devleti güçlendirmiyordu, çünkü hep yarım kalıyor ve çöküşü hızlandırıyor. Devleti bu duruma düşüren dış etkilerin en büyüğü, Kaynarca barışı anlaşması ile üstünlük sağlayan Rusya olmuştur⁵³⁴.

Ulemânın her çeşit idari çarkı harekete geçirerek olanca gücüyle Rusya ile bu şartlarla barışa karşı çıkması büsbütün sebepsiz bir inat değildi. Gerçekte bu barış, dışarıdaki bütün kötülüklerin birikiminin bütün ağırlığı ile Türkiye üzerine düşmesini başlatan bir barış olmuştur. İçeride yönetimin zayıf ve hatalı oluşu da, çöküşü hızlandıran diğer sebeplerdir.

Osmanlı Devleti aleyhine böylesine kötü şartlarla imzalanan bu barışın sonuçlarından en çok sorumlu tutulan sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'dır⁵³⁵ Bu sadrazamın askerlik konusunda çok kabiliyetsiz olduğu birçok

⁵³⁴ Bu anlaşmanın imzalanmasından ondört ay önce, Thugut onun nasıl sonuçlanacağı açıkça görmüştü. Şöyle diyordu: «..Gelecekte büyük durum değişikliklerine belki tesadüfler tesir edecektir, ama korkulur ki bugünkü müessif olay Bâb-ı Âli lehine sonuçlanmayacaktır. Bu durum tase bir süre daha devam edecek, sonra, Osmanlı İmparatorluğu gerek savaşta, gerek barışta Ruslara boyun eğmek zorunda kalacaktır.» (Thugut'an 3 Mayıs İTO tarihli raporundan).

⁵³⁵ Baron Thugut'un 18 Temmuz 1774 tarihli raporundan:

Burada korkunç bir kargaşa hüküm sürüyor. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın mantıksız, beceriksiz yönetimiyle imparatorluğu sürüklediği savaşın başladığı günden beri görülen bu kargaşa, hiçbir zaman bu dereceye ulaşmamıştı. Hükümetin ka-biliyetsizliği ve zayıflığı, felâketleri telâfi edecek tedbirleri almaktan âciz oluşu, müzakereleri yürütme işinin Rus silahlarının tehdidi altında bulunan ve bunun tesiri altında kalan ödek sadrazama verilmiş olması ve bütün diğer sebepler şunu gösteriyor: Ruslar, bilinen ustahlarıyla bu defa her zamankinden daha aşırı şartları ileri süreceklerdir ve bunda şüphe yoktur. Türkleri Kerç ve Yenikale'yi bırakmaya, para olarak harp tazminatı ödemeye, Kus donanmasının serbest dolaşmasını kabule zorlayacak, genel olarak barış şartlarını dikte ettireceklerdir.

Bana göre, kabulünde güçlük çıkarılacak tek husus, Kırım'a bağımsızlık verilmesi meselesidir. Bu konuda ısrarla direnen ulemâyı buna razı etmek pek kolay olmayacaktır. Fakat artık meselenin lâfla halledilme safhası geçtiği için, Huşlar bu meseleyi de ortaya atacak, Bâb-ı Âli'yi fazla korkutmayacak cümleler kullanarak şu veya bu şekilde ve emellerine uyular olarak halletmekte güçlük çekmeyeceklerdir. Öte yandan, Rusların, dindaşları olan Yunanlıların hâmisî olarak kabul edilmesi talebine Reis efendi anlamsız bazı beyanatlarla karşılık vermeye çalışıyorsa da, bana göre Rus murahhasları bu konuda da istedikleri tavizi koparacaklardır.

Bu gidişten, katolik olmayan mezheplerin (or-toüokslann), Doğu'da, katoliklere karşı üstünlük sağlayacakları sonucunu çıkarırken, büyük bir üzüntü duyuyorum. Ekselanslarının geçen yılın 6 Ağustos ve 9 Kasım tarihlerinde yazmak lûtfunda buldukları bu konudaki emirleri de unutmuyorum. Gayretlerimde hemen hemen hiçbir basan sağlanmayacağına inanmasam, çoktan teşebbüse geçmiş olurum.

Olaylar bugün Öyle bir hal almış bulunuyor ki, bu anda bizim müdahalemizin Bâb-ı Âli ile daha sonraki olayların, yönlendireceği ilişkiler üzerinde hiçbir tesiri olamaz. Bu sıkıntılı durumdan nasıl kurtulacağımı bilemiyorum. Bu konuda erken yapılacak bir teşebbüsten hiçbir başarı ümit etmiyorum. Rusların kendi yararlarına kurnazca bir yorum getirmesini önlemek için dayanaksız teşebbüslerimi nereye kadar götürebileceğimi bilemiyorum.

Thugut'un 3 Ağustos 1774 tarihli raporundan: Bazı durumlar ortaya çıktıkça, şaşkınlığım arttıkça, sadrazamın hangi cüretle sırf korkaklığı ve şahsi görüşleri yüzünden devletin selametini hiçe saydığını, feda ettiğini anlayamıyorum. Canikli Ali Paşa, yazdığı mektuplardan birinde, Kırım'a yardım için harekete geçmesi gerekirken, hiçbir şey yapmadan beklemesine, gecikmesine ve bu suretle Rus generallerine daha rahat edecek fırsatı vermesine mazeret olarak, sadrazamdan yazılı emir gelmediğini ileri sürüyor.

defa görülmüştür. Her ne pahasına olursa olsun barış imzalamak istemesi, bunun için birinci murahhas olarak güvenilir olmaktan çıkmış bir diplomat olan dönme Resmî Ahmet Efendi'yi göndermesi, herkesin bildiği zayıf taraflarıydı⁵³⁶.

Bansın imzalanmasından hemen sonra Muhsinzâde Mehmed Paşa azledildi. Zaten uzun zamandan beri hasta idi ve son zamanlarda hastalığı epeyce ağırlaşmıştı. Azledildikten sonra ancak onbeş gün yaşadı. İstanbul'a dönerken, Karinabad kasabasına gelince birdenbire fenalaşmış ve ölmüştü. Bu durumda her zaman olduğu gibi zehirlendiği de rivayet edildi. Bunu düşündürecek sebepler yok değildi. Eğer millet ona, utanç verici Kaynarca barışının hesabını soracak olursa, Muhsinzâde de buna rıza gösteren, izin veren İstanbul'daki vezirleri itham edebilirdi^{537 538}.

Bu anlaşmanın, Türklerin önem ve anlam verdikleri «yedi» sayısı ile ilgili yanları da vardır ve şüphesiz bu bir tesadüftür. Anlaşma yedi saat süren müzakereden sonra imzalanmış, yedinin dört katı olan yirmisekiz maddede tamamlanmıştır. Fakat öte yandan, bu anlaşmanın Vaysman'm vurulduğu şehirde ve Pruth anlaşmasının yıldönümünde imzalanması asla tesadüf değildir. Rus generalleri ve murahhasları bu tarihi, o olayların intikamı olsun diye tespit etmişler ve müzakere yerini de aynı düşünce ile seçmişlerdi.

Bu savaş başlarken de kötü olaylar meydana gelmişti. San-cak-ı şerifle geçit resmi yapılırken dost bir devletin elçisi halkın kötü muamelesine,

Muhsinzade'nin herkesçe bilinen ve asla mazur görülmecek bu tutumu, utanç verecek bir anlaşmayı kabul etme noktasında bulunması, kellesinin uçurulmasına sebep olacaktır. Bunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Onun en korkunç cezaya çarptırılması, kötü idaresiyle devletin geleceği için hazırladığı kötülükleri yok etmeyeceği doğrudur ama, tasavvur edilemeyecek kadar pasif ve zayıf olan bir hükümdarın da yapabileceği bir şey olmadığı bir gerçektir.

Son felâketler ve bunun sonucu olarak halkın duyduğu büyük üzüntü, onu eğlence ve sefâhatten ancak birkaç gün alıkoydu. Bu durumda kalınca da, o büyük gururu bir anda korkaklığa, bayağılığa dönüşüverdi. Öyle ki, ulemâya bizzat başvurup, barışın gerekli olduğuna dair bir fetva çıkarılmasını istedi. Ulemânın barışa nihayet razı olduğu haberi saraya ulaştırılınca, hükümdarlık gurur ve şerefini bir yana bırakarak, bir kutlama şenliği yapılmasını emretti! Halk bunu büyük bir rezalet sayarak tepki gösterirken, o, müzik sesleri arasında bu fetvayı tasdik etti. Bu fetva ki, yakında Bâb-ı Âli'nin siyasî varlığına son verecek niteliktedir.

⁵³⁶ Dönme Ahmed Resmî Efendi'nin böyle bir insan olduğunu Diez bÜmiyordu. Onun, yazdığı tarih kitabında. Mora Rumlarının ayflktanTTHiiffiiHfan hiç söz etmeyişini, Rum dönmesi olmasına değil de, bu olayda bulunmayışına bağlıyordu.

⁵³⁷ Huhsinzâde Mehmed Paşa, 28 Cemazielevvel 1188 (4 Ağustos 1774)'de vefat

⁵³⁸ Elçi Thugut'un 17 Ağustos 1774 tarihli raporundan:

Tefessüh etmişliğin bu inanılmaz delillerine, esaslarından sapmış ve bozulmuş kötü idareyi de ilâve edersek, diyebiliriz ki, bu Doğu imparatorluğunun yıkılışını, Rus silahlarından çok bu kötü idare, bu bozulmuşluk hazırlamıştır. Bu bakımdan, Osmanlıların siyaset sahnesinden çekilmeye hazır hale gelmeleri, aynı akibete uğrayan başka devletlere göre, en az acınacak bir durumdur. Maalesef bu imparatorlukta şimdi cereyan eden olayların, gele* çekte bütün devletlerin politikaları üzerinde çok büyük etkisi olacak, sonu gelmeyen kargaşalıklara, sıkıntılara yol açacaktır

saldırısına maruz kalmışla. Çıkarılan bir fetva ile Boğdanlıların, Eflâklilerin ve Polonyalıların malları ve canları alınabileceği söylenmişti. Şimdi imzalanan barışa göre, Boğdanlıları, Eflâklileri, Osmanlı tebaası olan bütün Hıristiyanları ve kiliseleri Osmanlı devletinin en büyük düşmanı olan bir devlet, yani Rusya himaye edecekti.

Kaynarca barışı, Türkiye'nin kaderine tesir etmesi bakımından, Karlofça barışı ile Edirne barışı arasında yer alır. Karlofça barışı ile Kaynarca barışı arasında imzalanan diğer bütün anlaşmalar, tıpkı Kaynarca barışı ile Edirne barışı arasında imzalanan Zıştov ve Bükreş anlaşmaları gibi önemsiz kalır.

Kaynarca barışının Karlofça barışından farkı şudur: Rusya, Karlofça barışını, Avusturya, Polonya ve Venedik'le birlikte, İngiltere ve Hollanda'nın arabuluculuğu ile imzalamıştı. Kaynarca barışı için ise, aynı devlet, Ayrupahlann bütün arabuluculuk tekliflerini reddetmiş, Osmanlı Devleti ile başfoaşa kalarak şartlarını kabul ettirmişti.

Rusya, bu sistemden zamanımıza kadar hiç vazgeçmedi. Çarkoselo sarayında ftomanzov Saduniski ve Orlov Ççşmenski için lakaplar verilmiş, anıtlar ve büstler dikilmişti ama, impa-ratoriçe Katerina ve Rus devlet adamları da, bütün arabuluculuk tekliflerini reddederek barışı yalnız kendi şartlarıyla kabul ettirdikleri için «Kaynarca- lâkabını hak etmiş oluyorlardı.

Karlofça barışı, esasında fâtihi bir millet olan Türklerin istilâlarına son veren, onları kendi tabii sınırlarında tutan bir barışı. Kaynarca barışı ise, Kırım'a bağımsızlık vererek, Özi, Kuburun, Yenikale ve Kerç kalelerini Ruslara bırakmakla, Osmanlı Devleti'ni de bu düşmanın insafına bırakmış oluyordu. Bu barış, tekrar ediyoruz, Türkiye'yi yıpratıcı sayısız felaketlerin sebebi olmuştur, imparatorluğun hiç değilse Avrupa'da çöküşünü başlatmıştır.

Yatağını değiştirip kendisine yeni bir yol açan nehir, karşısına çıkan engelleri yıkar, toprağı aşındırır. Bu durumda asıl sebebi istilâcı dalgalarda değil, onları uzun süreden beri yeni bir yol bulmaya mecbur eden tikanmalarda ve başka kuvvetlerde aramak gerekir.

Kaynarca barışı daha sonra imzalanacak Edirne barışı ile onun getireceği sonuçların asıl sebebi olmuştur. Edirne barışı ve sonuçlarının bütün tohumları Kaynarca barışında ekilmiştir.⁵³⁹

⁵³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/537-541

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1774 Antlaşmasının Sonuçları. Kaybedilen Eyaletler Ve İç Karışıklıklar. Kırım Meselesi.....	5
İKİNCİ BÖLÜM	31
Rusya ve Avusturya ile yeni harbin evveliyatı, ordunun durumu..	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	57
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	80
Fransız Devrimi Zamanında Osmanlı İmparatorluğu. Lehistan Meselesi. Vilâyetlerde Bağımsız Hayat. Fazvantoğlu Ve Ali Paşa. Bonaparte'in Mısır'a Hücumu Ve Fransa İle Zahirî Savaş.	80
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	105
Saltan Sehmln, Memlekette Gittikçe Artan Anarşiye Karşı Neticesiz Mücadelesi. Rusya İle Anlaşmazlık. Selim'in Düşmesi; Ardası IV. Mustafa Re II. Mahmut'un Tahta Çıkmaları. Paylaşma Plânlan Ve 1812 Bükreş Barış Antlaşmasına Kadar Ruslara Karşı Savaş.....	105
İKİNCİ KİTAP	164
Devlette Islâhat ve Birlik Uğrunda Uğraşmalar	165
BİRİNCİ BÖLÜM	165
Sultan Mahmud'un Bağımsız Valilere Karşı Mücadelesi, Yunan Ayaklanmasına Kadar (1812 - 1821)	165
İKİNCİ BÖLÜM	181
Sultan Mahmud'un Rum'lara Karşı Mücadelesi Ve Batı Örneğine Göre Islâhatın Uygulanması. Rumi Ar'in "Hellen Vatani" M İhya Etmek İçin Savaşmaları. Batı Devletlerinin Müdahaleleri: Rusya İle Harp. Edirne Barış Antlaşması (1829).....	181
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	244
Yunan Ayaklanmasının Sonuçları: Yeniçerilerin Ortadan Kaldırılmasından Rusya ile Barış Antlaşması Yapılmasına Kadar	244
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	272
Mısır Meselesi. Suriye'nin ele geçirilmesi ve Osmanlı Hanedanının bekası uğrunda Mehmet AH Paşa ile ilk savaş.....	272
ÜÇÜNCÜ KİTAP.....	312
Hıristiyan Milliyetlerin Osmanlı Devletinden Ayrılmaları	312

BİRİNCİ BÖLÜM.....	312
Boğazlar Antlaşmasının yapılmasından Kırım Harbine kadar Rus entrikaları (1841 - 1853).....	312
İKİNCİ BÖLÜM	322
"Tanzimat" İn Yarattığı Yeni Türkiye'nin Kırım Harbinden Önceki İç Durumu	322
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	336
Kırım Harbi ve Sonuçları (1853 — 1856).....	336
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	375
Kumanya Birliği uğrunda mücadele ve Memleketeyn Prenslüklerinin Osmanlı Devletinden koparılması (1856 — 1862)	375
BEŞİNCİ BÖLÜM	396
Fransız Örneğine Göre Avrupai Bir Türk Devletinin Kurulması İçin Girişilen Teşebbüsler. Engeller: Müslümanlarla Hıristiyanlar Arasındaki Dini Tezatlar: Hıristiyan Kavimlerin Uyanması: Malî Sıkıntı Ve Batılıların Ekonomi Bakımından Tedrici Olarak Memlekete Sokulmaları.....	396
ALTINCI BÖLÜM.....	439
1877 - 1878 Osmanlı — Rus Harbi ve Sonuçları	439
YEDİNCİ BÖLÜM	450
Berlin Antlaşmasından Sonra Abdülhamid'in Türkiyesi	451
SEKİZİNCİ BÖLÜM.....	474
Devrim. Yeni Zamanlar ve Eski Görenekler	474

BİRİNCİ BÖLÜM**1774 Antlaşmasının Sonuçları. Kaybedilen Eyaletler Ve İç Karışıklıklar. Kırım Meselesi**

Küçük Kaynarca Barış Antlaşması ile Babıâli, haddizatında yalnız Tataristan yakınlarında bazı kalelerle Tataris-tan üzerindeki metbu'luk hakkını kaybetmişti. Fakat asıl Önemli olan nokta, savaştan sonra Osmanlıların, barış içinde ve en iyi dostluk münasebetleri ortasında olsa bile, hiç bir hukuk! bağ gözetilmeden üzerine saldırılması caiz görülen milletlerden sayılması oluyordu.

Bu zaman, dayanma kabiliyetini kaybetmiş olan devletler hesabına olmak üzere, paylaşma ve tazminat antlaşmalarının yapıldığı bir devirdir. Bazı kimseler Osmanlı İmparatorluğunu Lehistan Ki rai liğı ile bir tutuyorlardı. Gerçekten de bu devletin komşuları, Polonya'da asayişî yeniden kurmak ve siyasî partileri bir iç savaşın kanlı olaylarından korumak bahanesiyle, geniş Leh eyaletlerini kendilerine ilhak etmiş bulunuyorlardı. İstanbul'daki Fransız elçisi şöyle yazıyordu: "Von Kaunitz, Osmanlı Devletinin yaşamakta devam etmesini Avusturya siyaseti ve menfaatleri için esaslı bir unsur olarak saymaktadır. Fakat Türk idaresinin manasızlığı karşısında Osmanlıların bundan böyle yaşayabilecekleri hakkında hiç bir ümit kalmamaktadır" ¹.

Padişah, Focşani ² kongresi arifesinde görmüş olduğu hizmetlerin mükâfatı olarak Viyana sarayına vadetmiş olduğu paraların bir kısmını ödemişti. Fakat Türkler, gerek Kayser ordularının Osmanlı sınırları boyunca hareketlerde bulunmalarına, gerekse Bistriz ve Kronstadt şoselerinin tamir edilmesine ³ endişe ile bakıyorlardı. Aynı şekilde Buğdan ve Eflâk Karpatları boyunca "yeniden ihya etmek" düsturu ortaya atılarak yapılan toprak ilhaklarına ⁴, Buğ-dan'lılar tarafından meşru' olmıyarak zaptolunmuş olan dağlık toprak şeridi üzerindeki hak iddiasının yenilenmesine, daha Önce vezirin muvafakati alınmaksızın Eflâk'de yeniden hudut tashihi için girilen

¹ St. Priest'in 17 şubat 1775 tarihli raporu: "Monsieur de Kau-nita etablit pour base politique que rien ne conviendrott micuît à l'in-terêt de la monarchie autrichienne que la duree de l'Empire Ottoman, mais que Tabsurdité da son administration ne laisse aucune esperance qu'il puise se soutenir"; Hurmuzaki, Suppl 11, S. 922 Kars. Zir.kelsen VI. S. 86.

² Hurmuzaki VII, S. 95 - 96.

³ Aynı yazar, Suppl. I 1, S. 851, Nr. MCCX.

⁴ Aynı yazar IX 2, S. 77 - 78 No. LXXXI.

teşebbüslere seyirci kalıyorlardı⁵. 1772 yılı başlarında Petersburg'daki siyasî mahfillerde Avusturya'nın Eflâk ve Buğdan'ı almak niyetinde olduğundan açıktan açığa bahsolunmakta idi. Rus Başvekili Panin ise, Sırbistan'ı ilhak etmek suretile Avusturya'nın başına bir dert sarmasından memnun kalacağını temin ediyordu. Mayıs ayında Avusturya tmparatoriçesi Maria Theresia'nın s.an-söliyesi Kaunitz, Avusturya kuvvetlerinin yeni ilhak edilmiş olan Galiçya'ya gitmek üzere bir müddet önce açılmış bulunan en kısa ve en elverişli bir yol olan Eflâk yolundan mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda geçeceklerini bildirmiş, Rumyanzof un bundan haberdar edilmesini istemişti. Petersburg'daki Prusya elçisi şöyle yazıyor: "Kont Panin, Prens Kaunitz'in bu kadar acele davranmamasını isterdi. Fakat bu iş olduktan sonra önüne geçebilmek için bir çare bulamamaktadır⁶. Bir yıl sonra, yani 1773 senesi kasım ayında Ol-tenia'nın Avusturyalılar⁷ tarafından işgal edilmiş olduğu söylentisi İstanbul'da dolaşmaya başladı. Eylülde de Babiâli, Avusturya tahşidatı hakkında izahat istemek zarureti duyd⁸. Aynı yıl içinde İmparator Joseph, doğu sınırlarını kendi gözleriyle görmek ve Marmoros Sancak beyliğine Buğdan topraklarından ufak bir kısmını⁹ ilhak etmenin zarurî olduğu Öğüdünü vermek amacıyla Erdel seyahatini yaptı¹⁰. Eski Orsova'ya da ihtiraslı gözlerle bakılmağa başlandı¹¹. Avusturya'nın İstanbul elçisi, 1773 başında gerek Eski Orsova ve gerekse "mahut Buğdan bölgesi" için Babiâli nezdinde teşebbüste bulunmak emrini aldı¹². En son olarak 1774 tarihinde, Türk - Rus muahedesinin imzasından bir an önce, Avusturya kıtaları, Buğdan'da çıkmış olan vebaya karşı tedbirler almak zorunda oldukları bahanesiyle, Galiçya'ya giden "Buğdan yolu" üzerinde bulunan Cimpu-lung, Suceava ve Cernauti bölgelerine girdiler¹³. Aynı zamanda Viyana hükümeti, bu birkaç köyün - hakikatte geniş bir bölgedir - arşivlerde bulunan bazı vesikalarla kâfi derecede isbat edilebileceği gibi şimdi Avusturya'ya ilhak edilmiş olan Pokutia'ya ait

⁵ Aynı yazar, Fragmente V, 385 vd.

⁶ Le comte Panin auroit bien aouhafte que le prince Kannitz se fut un peu moine presse, mais, la choae «ant faite, il ne voit plus rao-yen de l'empcher. Solms'ın 19 Mayu 1772 tarihli raporu: "Acte si fragznente" n, S. 68.

⁷ Aynı eser, S. 72, Nr. 3-4.

⁸ Hurmpzaki VII, S. 101 - 102.

⁹ Bu ifadeye bak: aynı eser Suppl. I 1, S. 910, Nr. MCCXd.

¹⁰ Bak: Geschichte tles rumaenischen Volltes "Rumen milletinin tarihi" I 1, S. 183 vd. karşı. Katerina'nın Lobkovitz'e muhtırası ve Kayser, Jozef'in cevabı: Hurmuzaki, Suppl. I 1, S. 856. vd..

¹¹ Aynı eser S. 884, Nr. CCLVH.

¹² Aynı yazar VH, S. 98 vd.

¹³ Karş.: Fransız sefaretinin 29 Ocak tarihli raporundaki Avusturyalıların Eski - Orsova ve "Erdel ile Pakutia arasında kalan Moldavya'ya ait köşeyi" istediklerine dair ifade: aynı eser, Suppl. I 1, S. 889, Nr. MCCLXTV.

olduğunu ilân etti ¹⁴. Kırım'ı ganimet olarak yakında kendine mal etmek ümidini besleyen Rusya, Avusturya'nın bu tahrik edici ve hilebazlıkla yaptığı hareketlere karşı itiraz etmek için bir şey bulamadı ¹⁵ Gerçekten de Rusya, bir Avusturya Arşidükünün idaresi altında bir Daçya devletinin kurulmasına daha önceden muvafakat etmişti ¹⁶.

Avusturya elçisi Thugut, İmparator kuvvetlerinin "Bu-kovina adını taşıyan küçük bir araziyi" - hakikatte bu topraklar hiç bir zaman Bukovina adını taşımamışlardır; "Bu-kovina, yalnız Pnıt ırmağı kıyılarındaki gürgen ormanlarının adıdır. - işgal etmiş olduklarını ancak aralık ayında itiraf etti ¹⁷. "Böylece iki devlet arasındaki sınıra mümkün olan en tabii şeklin verildiğini" ileri sürdü ¹⁸. Buğdan Prensi Gregor Ghica'nın Türklere karşı yaptığı ihanetine rağmen Rus ve Prusya elçileri Ghica'ya prenslik temin etmişlerdi ve Boyarlarının bütün itirazlarına aldırış e-dilznedi. Ruslar, Rumyanzof ve kasım ayında İstanbul'a gönderilmiş olan Nikola Repnin, bu çetin işle uğraşmaya yanaşmıyorlardı. Hattâ bazan Ruslar, bidayette tamamiyle pasif kalmaları için para ile satın alınmışlardı. Thugut, sadece önemsiz bir arazi terkinler*, elden çıkarmasını Babiâli'nin iyi niyetinden beklediği bir "yol"dan bahsediyordu ¹⁹. Bir müşaverede Şeyhülislâm, böyle bir toprak U rki aleyhinde bulundu. Fakat öteki devlet adamları, her ne bahasına olursa olsun barışa kavuşmak istiyorlardı. ²⁰. Bazıları yalnız, Avusturya'nın bu kadar fazla genişlemesi ile tehdit altına girmiş olan Hotin'in emniyetinden endişe ediyorlardı. 17V 5 yılında Babiâli tercümanı "iş bitmiş" olarak sayıyordu. Gerçekten de mayısın daha yedisinde barış antlaşması imzalandı ²¹. Tahir Ağa Babiâli'nin murahhaslığına tâyin edildi: Avusturya akımları Tahir Ağayı kolayca yumuşattı ve Vi yana hükümetinin artık fiiliyat sahasına konulmuş olan ilhak iddiasının haklı olduğuna ikna etti. Gönül ferahlığı ile Palnmutka Anlaşmasını imzaladı. Bu aklaşma ile Avusturya, büyük, güzel, bereketli, çalışkan ve itaatli insanların oturduğu bir vilyeti bir damla bile kan dökmeksizin kazanıyordu ²². Anlaşmanın tatbikinde General Barko - "Türk

¹⁴ "Acte și fragmente" II, S. 75 vd.

¹⁵ Aynı eser S. 77, Nr. I.

¹⁶ "Geschichte des rumaenischen Volkes" 11 aynı zamanda karşı. Hurmuzaki, Suppl. I 1, S. 853; IX, S. 84, Nr. XCI; S. 88, Nr. XCVHL

¹⁷ Aynı eser Suppl. 11 S. 913. Nr. MCCXCV.

¹⁸ "On a par ce moyen donne" â ta fröntiere toute retendue dont elle eat auacceptable"; aynı yer.

¹⁹ Aynı eser 3. 921; VII. S. 112 vd.

²⁰ Aynı eser Suppl. I-1. S. 925, Nr. MCCCXVII; VTJ, S. 147.

²¹ Aynı eser Suppl. 119. 932, Nr. CCCXX; VH, S. 156. vd., 110 Yd., 189/90.

²² Aynı yazar "Documente" VH, S. 485 vd.; "Fragmente" V, a 391 vd.

nazırlarının en basit coğrafi malûmattan mahrum olduklarına" daha önce Thugut işaret etmişti-, kendi bildiği gibi ve Avusturya'nın menfaatine en uygun olan şekilde sınırları tesbir etti. Halbuki muahdede sarahatle "tamamiyle belli olan İmparator subaylarının daha önce saptamış oldukları hudutlar" kaydı vardı ²³. Türk vükelâ meclisinin birçok toplantılarından sonra ve aynı zamanda Fransız sefiri de St Priest'in dostça aracılığı ^aysinde çok sürmeden ortalama bir yol bulundu. Daha 17 Mayıs 1776 da adı geçen toprakların Avusturya'ya bırakılması anlaşması İstanbul'da tasdik olundu ²⁴.

Osmanlı Devletinin doğrudan doğruya bakasını tehdit eder görünen Osmanlı Kus muahdesinin tâdil edüerek zararsız bir hale getirilmemi sağlamak amacıyla, Reis Etendi itiraz etti ve 1774 yılı sonlarına doğru İstanbul'daki Prusya ve İngiltere elçilerine başvurdu Çok safça bir düşünce üe Babiâli, bu suretle Kerç ve Yeniftâleyi, hattâ Taman't. ey311 »-manda Tatarlar üzerinde metbu'luk haklarını tekrar kazanabileceğini ümit ediyordu. ²⁵. Bugün bize anlatılmaz gibi gelen bu gibi düşünceler, Türklerin siyasî meseleler üzerinde dmî bir görüşle hüküm vermelerine alışmış olmaUru ve düşünce tarzları ile izah editeMlir. Bukovina anlaşmazlığından, çıkan mücadele sırasında Prusya elçisi şöyle yazıyor: Bu safdil insanlar, bu teklifleri yaparken Ruslara karşı c^lr ma geleni ifade ederek: Babiâli, Rusya'ya karşı savaşı haksız o-larfak ilân etmişse bunun cezasını çekmiştir diyorlar, bundan Avusturya'nın da aynı ahibete uğrıyacağı neticesini çıkarıyorlar ²⁶. Böyle mânâsız tekliflerin yapılmasına, Trabzon valisi Yanıklı Ali Paşa'nım birdenbire ve iki ay önce im7-alan-nuş olan barış muahdesine rağmen Kırım'a saldırarak burada kazandığı zaferler ve Kırım Hanının eski metbuu ve dindaşı olan Padişah tarafına geçmesi gibi olaylar âmil olmuştur ²⁷. Kendiliğinden anlaşılacağı gibi Prusya Kiralı, bütün İsrarlara ve ricalara rağmen bu işe karışmayı reddetmiştir. Böylece yalnız Osmanlılar tarafından Kılburun, buna karşılık Ruslar tarafından Hotiu ²⁸ boşaltıldı ²⁹ ve aralık ayının ikisinde barış antlaşması İstanbulda tasdik olundu. Abdülkerim, buna ait evrakı Çariçe'ye vermek üzere Pe-tersburg'a gitti.' Fakat olağanüstü

²³ Des frontieres bien distinctes et semblabtea a cel'ea qu, ont «tablies actuellement les officiers de la Cour tpe'rtale"; Hurmraakı, Suppl. I 1, S. 946, Nr. MCOGHJL

²⁴ Kars. Aynı eser 3. 952, Nr. MCCCXLIX

²⁵ Zinkeisen VI, S. 86 vd., Prusya elçisinin raporlarına göre.

²⁶ Acte al fragmente" n, S. 104.

²⁷ Aynı yer.

²⁸ Ghlca, kalenin yıkılmasından memnun kahrıldı. Çünkü bu takdirde kaleye ait çevredeki arazi, tekrar Buğdan'a verilmiş olacaktı; Hurmuzaki VII, S. 118, Nr. LXXTV, S. 123.

²⁹ Kars. aynı eser S. 115, 144.

Osmanlı elçisi, yeni münasebetler kurmak ve menfaatler sağhyabilmek ümidiyle» ancak 1776 yılı şubatında Katherina'nın huzuruna çıktı³⁰. Bunun üzerine Prens Repnin, alaylı bir elçilik heyeti ile İstanbul'a gelerek efendisinin mektubunu padişaha takdim etmek Ödevini aldı. Ağustosta, tam Bukovina meselesinin en buhranlı zamanında Prens Repnin, Buğdan'da bulunuyordu³¹. Bir kaç gün de Bükreş'te kalarak Prens Alexander Hysilajites (İpsilanti), ile kabilesini banştırmıya çalıştı³². Fakat az sonra, Buğdan beylerinin komutası altında olmak üzere Hotin ve Buğdan kalelerinin kuvvetlendirilmesi için Rumeli sipahileri toplandı³³ Bu ise, daha ziyade yeni ilhak ettiği topraklarla Hotin bölgesine fazla sokulmak isteyen Avusturya'ya karşı bir tehdit idi. Aynı surette Prens Repnin'in Babı âl iyi memnun etmek için elinden gelen her şeyi yapması da Avusturya'nın itirazına karşı bir nüraa-yişden başka bir şey değildi. Rusların bundan maksadı, kendi şereflerini koruyabileceklerini ve anlaşmalara hürmet ettirebileceklerini Bâbîâliye daha açık bir surette göstermekti. Aynı zamanda bu, Osmanlı topraklarına» hayatî menfaatlerine ve haysiyetine yeniden müdahale edeceklerine dair bir alâmetti³⁴.

Bizzat Repnin, Kırım ile henüz boşaltılmamış olan Ta-man ve Kuban bölgesine komşu yerleri³⁵, ve bir de ticaret muahedesi yapılması hakkında müzakerelere başlamıştı. İstanbul'dan ayrılan Prens Repnin'in yerine gelen Stakiyef bu müzakerelere devam edecek ve neticelendirecekti³⁶. Babîâli'nin, henüz mürekkebi kurumamış olan muahedeye bağlı kalmak istememesine aşağıdaki olaylar sebebiyet vermiştir: Babîâli, yeni Han Sahip Giray'ın hanlığını her zamanki gibi merasim ve formalitelerle tasdik etti ve en yüksek kuvvet alâmetlerini verdi. Sahip Giray bunları kabul etmek istemediği zaman yerine Devlet Giray geçirildi. Sahip Giray en emin olan Sinop üzerinden İstanbul'a kaçmaya karar verdi. Fakat birçok eski Kırım hanları gibi o da buradan sürgüne gönderildi. Devlet Giray, 1775 haziranında İstanbul'a bir heyet gönderdi. Kalga, Nurettin, Kadıasker ve 200

³⁰ Aynı yer. İstanbul'da imzalı muahedenameler daha 24 ocak tarihinde, Rus temsilcisi Albay Peterson'un Sadrazam tarafından kabulü sırasında teati edilmiştir. Aynı eser S. 100. Elci Abdülkerim'in Moskova'da 1776 şubatına kadar süren ikameti hakkında bak: Zinkeisen VI, S. 136; Komnenos Hysilantes, S. 550 - 551.

³¹ Hurmuzaki VII, S. 200.

³² "Denkwürdigkeiten der rumaenischen Akademie" XXXII. S. 605.

³³ Hurmuzaki VH, S. 206. Belgrad'da yapılan askeri hazırlıklar baklanda bak: aynı eser, S. 287.

³⁴ Kars. aynı eser, S. 263, 267, 272.

³⁵ Aynı suretle o zaman Eorzevski ile Binbaşı Fleury da, Rep-nia'nın yardımı ile Karlof ça Muahedesinin yenilenmesini kabul ettirmek amacıyla, İstanbul'a geldiler; aynı eser, S. 276; karş. aynı eser S. 288.

³⁶ Aynı eser S. 263.

Mirza bu heyetin içinde bulunuyorlardı. Heyetin vazifesi Devlet Girayın Babiâli tarafından tanınmasını ve mümkün olursa Padişahın askerî yardımını sağlamaktı ³⁷. Kardeş Tatar milletinin İstanbul'a gelen temsilcileri gerçi, bilhassa efendiler tarafından, sempati ile karşılandılar; fakat fazla bir şey elde edemediler ³⁸. Ancak bu olay, Ruslara Bâbiâliyi Kırım için yalnız din ve adalet adamlarını değil, aynı zamanda gümrük memurlarını da tâyin etmekle itham etmek ve şikâyetlerde bulunmak için vesile verdi ³⁹. I. Abdülhamit, Çarıçe Ka-therina'ya yazdığı mektupta Tatar meselesine hafifçe temas etmiye hemen hemen cesaret bile edemiyordu ⁴⁰. Fakat Türk devlet adamlarının sesi, daima daha yüksekte çıkıyordu: 1774 barış andlaşmasını şimdi o anın bir icabı olarak saymak istiyor ve bu muahedenin hiç olmazsa meşgul olmalarını istemiyen Tatarlarla ilgili olan hükümlerini, tıpkı bir zamanlar büyük Petro'nun Prut Muahedesini yaptığı gibi, yerine getirmemek hususunda kesin kararlarını herkese ilân ediyorlar ve Batı devletlerine, bilhassa açıktan açığa Osmanlıların tarafını tutmakta olan Fransa'ya başvurmak isteğinde bulduklarını bildiriyorlardı ⁴¹. Çanakkale Boğazından geçip Karadenize gitmek isteyen Rus ticaret gemilerine, hakikatte bunların ticaret değil, harp gemileri olduğu bahanesiyle müsaade olunmadı ⁴². Aralık ayında Rus elçisi, hükümetinden almış olduğu emre uygun olarak, kesin bir dille barış antlaşmasının bütün hükümleriyle derhal tatbik edilmesini istedi. Böyle yapılmazsa bilhassa Rumyanzof'un veya Prosorofski'nin yeniden Kırım'a gireceğini, çünkü Osmanlı kuvvetlerinin - hakikatte yalnız pek az sr.y da karakol kıtaları idi - hâlâ Taman'da bulunmakta olduğunu bildirdi ⁴³. Fakat bu defa da Babiâli, daha doğrusu sözünü duyurmağa ve iktidarı muhafaza etmeğe muvaffak olan barış taraftarları, Ruslar'ın anladıkları şekilde ifade etmek gerekirse bizzat nazırları ve padişahı nezakete götürebilecek olan son kararı sonraya bırakmak çaresini buldu. Babiâli, Tatarların istiklâl istediklerine hakikaten inanarak Kırım'ın istiklâlini tanıdığını, fakat zamanla bunda yanılmış olduğunun

³⁷ Komnenos Hypsilantes, S. 547 - 548; Resmi - Ahmed, S. 250 vd., Prusya elcisinin raporlarına göre Zinkeisen VI, S. 128 vd. Diez'e göre aynı eser S. 265, not 1 - Padişahın Tatarlar üzerinde dini haklarına ait bir anlaşma daha o zaman, 8 Ocak tarihinde, akdedilmiştir.

³⁸ Hurmuzaki VH, 3. 274 - 275

³⁹ Aynı eser, S. 290.

⁴⁰ Aynı eser, S. 276.

⁴¹ Zinkeisen VTI, S. 133 - 134.

⁴² Aynı eser S. 134).

⁴³ Hurmuzaki VII, S. 290, Zinkeisen VX S. 140 vd.t 908. vd.

meydana çıktığını ileri sürdü ⁴⁴. Aynı zamanda Ka-radenizde bir Osmanlı filosunun silâhlanması için tedbirler aldı. Fakat bütün bunlar, Rusları Perekop sahasında nihaî olarak yerleşmekten alıkoyamadı ⁴⁵. Şimdi Rusya, bu kadarla yetinerek geriye kalan eyâletlerini Osmanlı Devletine garanti etmek için Avusturya'ya teklifte bulunmak düşüncesinde idi. Bundan maksadı, Küçük Eflâk üzerinde gizli emeller beslediğinden şüphe edilen Viyana hükümetini güç bir duruma düşürmekten ibaretti ⁴⁶. İstanbul'a kaçmış olan Devlet Giray'ın yerine Rus taraftarı ve hattâ bir müddet Petersburg'da yarı^am... bulunan Şahin Giray'ın geçirilmesinden sonra ve Mirzalar-lan müteşekkil bir elçilik heyetinin temmuzda Petersburg'a gitmesini müteakip Rusya, Osmanlıları Taman'ı boçaltınıya zorlamış olmakla ve Kırım'da bazı mıntakaların .şgalıyla tatmin edilmiş gibi görünüyordu ⁴⁷.

O zaman Çar iç /harp istemiyordu. Muhakkak ki savaş yapacak Mr durumda değildi. Böylece Türkler, Küçük Kaynarca Muahedesi) in başkk hükümlerini de hiç bir şeyden çekinmeden çiEaeir ye iin&-: buluyorlardı. Bukovina meselesinde Boyarlarla oei ib r Avusturya'ya karşı protestoda bulunan ve Avusturya; ilo beraber Boyarlara ve Osmanlı Devletinin menfaatlerim tıpkın hareketlerde bulunmuş olan Gregor Ghica'yı Türkler, çoktanberi hain sayıyorlar, yerinde kalmasına tahammül et:ne!r 'stemi-oifc.rdı. Bir Rumanyahnm, belki de daha o z;ım;n .engin bir insan olan EmmanueVin kendilerine prons yapılmasını istiyen partinin şikâyetleri tam zamanında t tanbul'a ulaştı. Mülayim ve âdil Prens Ghi-ca, Türk - Rus p.uhedesine göre iki sene için tehir edilmiş olan vergileri, bt muahedeyi saymıyarak toplamış bulunduğundan istisiranı olarak suçlandırıldı ve Ölüme mahkûm edildi ⁴⁸. Kapıcıbaşı, Huşlarla çok dostça münasebetler idame eden bu k- rnaz Romun, büyük hâmisi Çariçeye kaçabileceğinden endi ;e ediy- rdu. Böylece o, prensi Yaş'a getirterek hizmetçilerine öldürttü ⁴⁹. Hemen Kösteki Munisi prenslik alâmetleriyim Yaş1 a gönderildi. Babiâli tercümanı o-lan bu zat, daha önce hamileri tarafından Eflâk prensliğine getirilmek istenmişti. Aynı zamanda Eflâk prensliğine, savaş sırasında

⁴⁴ Aynı eser; S. 913 vd.

⁴⁵ Aynı eser S. 141

⁴⁶ "Acte şi fragmeme" II, S. 131.

⁴⁷ Zinkeisen VI, S. 156 vd. Komnenos Hygsilanles, S. 551.

⁴⁸ Bunun teetrfil hakkında bak: "Acte gl fragmente" II, S. 127 -129.

⁴⁹ Kars. Aynı eser S. 139 vd.; Hurmuzaki, Fragmente V. S. 100; ve Boyar Konstantin Karaca'nın Hurmuzaki Xm, S. 83 de yayınlanmış olan yazılarına göre benim etüdüm; bu etüdüm "Denkwürdigkeiten der rumaenischen Akademie", XXXII, S. 65 de çıkmıştır.

Emmanuel Giani geçmek istemişti ⁵⁰.

1776 yılı haziranında Kıbrıs'a sürgün edilen Reisülküt-tab ismail Bey, aynı senenin nisanında demişti ki: "Rusya ile yapmış olduğumuz son muahedenin hükümlerini yerine getirmekten kaçınmak için biz daima yollar bulacağız" ⁵¹. Gerçekten o, bunda muvaffak oldu. Bunun halefi Atıfzade Osman Efendi de o kadar büyük bir maharetle Gregor Ghi-ca'nın idamına hainlik ve rüşvet almak, fena idare ve itaatsizlik gibi suçlarla sebep olduğuna Padişahı ikna etti ki, en sonunda bu idama itiraz etmiş olan Stakiyef bile susmak zorunda kaldı: Hami devlet, bîr haini ve soyguncuyu yerinde tutmayı Türk hükümetinden istiyemezdi. Muhakkak ki idamla da olsa boş kalan bir prenslik tacını güvendiği bir şahsa vermek elbette onun hakkı idi.

Fakat aynı zamanda Tatarlar meselesinde de daha enerjik ve pervasızlıkla hareket olunuyordu. Her bakımdan müşavirlerine bağlı kalan Padişah, ricanamesini usulüne uygun olarak Halifeye yazmadığını ileri sürerek yeni hanı tanımak istememişti ⁵² Gayet açık olarak bir defa daha Kas elçisine demişti ki eğer başka bir siyaset takip olunacak olursa bu, Müslümanların kutsal haklarını Hıristiyanlara feda eden bir hükümete karşı İstanbul halkının ayaklanması sonucunu doğuracaktır; Şahin Giray Rus askerlerinin baskısı altında seçilmiştir; binaenaleyh Rus kıtalarının Kırım'ı boşaltmaları ile yeniden ve tamamen serbest bir seçimin yapılması kaçınılması mümkün olmıyan bir zarurettir. En sonunda da, eğer Ruslar Perekop'da yerleşmek düşüncesinde iseler aynı sayıda Osmanlı kuvvetlerinin aynı rütbede bir komutanın idaresi altında Taman'ı işgal edecekleri tehdidinde bulunuldu ⁵³. Buna verdiği cevapta Çariçe ancak Şahin Gi-ray'm ve aynı zamanda bütün Kırım'ın Babiâli tarafından serbest bir devlet olarak resmen tanınmasından sonra askerlerini geri çekeceğini bildirdi. Bundan başka aynı mektupta Şahin Giray'm usulüne uygun olarak yeni bir ricaname yazacağı bazı ihtirazı kayıtlarla vait olunuyordu. Bu beyannameyi Babiâli, bir ultiatom olarak saymalıydı ⁵⁴.

1777 yılı sonlarında ve 1778 başlarında Rus elçisi ile yapılan müzakereler, yeni Prusya elçisi de Goffron'un bütün aracılığına rağmen

⁵⁰ Kars. "Acte şî fragmente" II, S. 123 124; "Denkvvürriig-keiten der rumaenisehen Akademie" S. 605.

⁵¹ Zlnketeen VI, S. 131.

⁵² Aynı eser S. 919. Padişahın yalnız takdis etmesi rica olunuyor, fakat aynı zamanda culûsu tanınması sözü geçmiyordu; aynı e-ser. 8. 160.

⁵³ Aynı eser, S. 919. vd.

⁵⁴ Aynı yer.

müsbet bir sonuca varamadı. Şubatta Hıristiyan devletlere de bir beyanname yayınlandı ve İstanbul'daki elçilere bildirildi. Fakat hiç bir yerde, hattâ Fransa sarayında bile, küçük bir istekle karşılanmadı.

Bu arada Kırım'daki Türk taraftarları 1777 sonbaharında Fransız tarzına göre silâhlanmış daimî bir orduyu şiddetle protesto ettiler. Kozluca'da Rus üniformaları ve nişanlan taşıyan "Tatar İmparatoru" nun Rus elbiseleri giymiş yeni askerleri ayaklandılar⁵⁵. Bunun üzerine orada bulunan ve iktidarı eline alan Porosofski, asileri öldürerek Rus kıtalarını Taman'a soktu. Devlet Giray'ın kardeşi Selim Giray, yeni han olarak, ikamette bulunduğu Rumeli'den Kırım'a gönderildi. Fakat Ruslar, yeni han'ın maiyetinde güya Osmanlı subayları ve askerleri bulunuyormuş bahanesiyle, buna silâhla karşı koydular ve karaya çıkmış olduğu Kefe'den sürerek Balaklava'ya kadar kovaladılar. Birçok çarpışmalardan sonra Selim Giray o kadar sıkıştırıldı ki bir gemiye sığınmak zorunda kaldı⁵⁶. Fakat Babîali tarafından ocak ayında gasıp ve asi, eşkiya ve "Osmanlı kanına susamış köpek" olarak ilân olunan ve 1778 nisanında İstanbul'a elçiler göndermiş olan Şahin Giray da hakikatte artık iktidar mevkiinde bulunmuyordu: Şimdi bütün memleket ve komşu eyaletler Çariçeye aitti ve. iktidar tam mânasiyle Rus generaller'nin eline geçmişti.

Daha 1777 yılı sonlarına doğru en son hızla savaş, hazırlıkları yapılmıştı. Dinyester boyundaki kalelerin ve ûrça-kof'un kuvvetlendirilmesine çalışılmış, vilâyetlerde sipahilerle yeniçeriler toplatılmış, Asya'da asileri başarı ile bastırmış olan Cezayirli Hasan Paşa'nın komutayı üzerine alması uygun görülmüştü. Daha o zaman Rumları bayrağı altına topluyarak kadir bilmez ve sırf kendi menfaatine düşkün Rusyaya karşı savaşa sokmak düşüncesini besliyen bu enerjik kaptan Hasan Paşa, bir donanma vücuda getirmek için bütün gayretini sarfediyordu. 1778 Mayısında 22 gemi ile Karadenize açılarak Sinop da gözetleme mevkiinde kaldı. Fakat Babîali, harp ilân etmekten kaçındı. Vebanın deniz askerlerini çok kırmış olması ve belki de Anadoludaki komutanların gün geçtikçe Rusya ile anlaşmış hainler olarak meydana çıkmaları bunun sebebi olsa gerektir⁵⁷. Bavyera veraseti yüzünden çıkan anlaşmazlık Rusya'nın umduğu Prusya ittifakının vücude gelmesine engel olmuştu⁵⁸. Darendeli Mehmet Paşanın

⁵⁵ Aynı eser, S. 164 vd.

⁵⁶ Aynı eser, S. 926 - 927

⁵⁷ Aynı eser, S. 210; bilhassa hekim Hasan'ın raporu, Atha-nasius Komenos Hypsilantes, S. 568 vd.

⁵⁸ Etraflı olarak bak: Zinkeisen. Burada tarihçi, haddizatında Prusya'nın İstanbul ve Petersburg'daki elçilerinin raporlarını aynen vermekte veya tercüme etmektedir. Kars. Komnenos Hypsilantes, S. 563 vd.

iktidardan düşmesinden sonra - ki 1777 başında yerine barış taraftarı Derviş Mehmet Paşa geçmiştir⁵⁹. 14 ocakta toplanan büyük divan, Abdurrazzak'ın tesiri ile, eğer Ruslar Kırım'ı boşaltacak olurlarsa Babiâli'nin başka bir itirazda bulunmayacağını ve "eşkiya" Şahin Giray'a bağımsız Tatar Hanlığını tercih edeceğini ilân etti. Batıdaki ilgilerini göz önünde tutan Prusya, Petersburg'da ve Fransa İstanbul'da; umulmayan bu işlerin, barışçı bir safhaya girmesi için yardımda bulunmuşlardır⁶⁰.

Rusya'nın kesin bir dille isteği üzerine 4/15 kasım 1774 tarihinde prensliklere imtiyaz sağlayan bir hattı şerif çıkarıldı⁶¹. Hiç vakit kaybolunmadan Rusya, Arşipel adaların dan birinde oturmak üzere bir konsolos tâyin etti. Bunun ö-devi, Türk idaresine karşı daima mücadele ederek Türk milletlerini sindirmek ve Avrupalı diğer konsolosları her fırsat-tan faydalanarak danılmaktan başka bir şey değildi⁶². Daha sonra Selanik, İzmir, Kıbrıs, Rodos ve Girid'e tâyin olunan konsoloslukların da asıl ödevleri, istihbarat yapmak ve halkı itaatsizliğe tahrik etmekten ibaretti. Buna karşılık Eflâk ve Buğdan'a, bu memleketlerin, muahede gereğince yeni ve biricik hâmisi durumunda olan Çariçe, ancak 1782 de temsilciler gönderdi. Gerçi Ruslar daha 1780 de Sergius Laş-karef adında vaktiyle İstanbul'da yaşamış ve Astrahan'da o-turan bir Gürcünün oğlu olan bir adamı Eflâk, Buğdan ve Besaraoya'ya konsolos olarak göndermek için Babiâli'ye teklifte bulunmuşlardı. Fakat Babiâli bu teklifi kabul etmekten kesin olarak kaçınmıştı. Çünkü bu adamın. Boyarları Rus plânları için kazanmak ve mukavemet edenleri bertaraf etmek için var kuvvetle çalışacağını gayet iyi biliyordu. Babiâli, ancak eskidenberi öteki Hıristiyan devletlerin konsoloslar bulundurdıkları yerlerde ve gerçekten gelişmiş bir ticaretin korunması gerektiği noktalarda Çariçenin konsoloslar bulundurabileceğini ileri sürüyordu. Halbuki Ruslar doğrudan doğruya Buğdan'a mal ihraç etmiyorlardı. Buraya gönderilen Rus şarabına da eski zamanlarda Dinyeper taraflarında ticaretle meşgul olan ve kazaklılar denilen kimseler vasıta oluyorlardı. Eğer Rusya, Laşkaref'in tanınmasında bundan böyle ayak direyecek olursa Bbiâli, bunu daha ziyade düşmanca bir hareket telâkki edeceğini ve dolambaçlı yollardan Tuna eyaletlerine yerleşmek teşebbüsü olarak kabul edeceğini bildirdi. Bu ihtilâfta hep aracılık rolünü üzerine

⁵⁹ Zinkeisen VT, S. 159.

⁶⁰ Aynı eser, S. 215 vd.

⁶¹ D.A. Sturdza'da son basımı, Acte si documente I, S. 139 vd.

⁶² Lecnevalier, voyage de la Propontide et du Pont - Euxin II, S. 327 - 328. kars. Kommenos Hypsilantes, S. 636.

almaktan sevinç duyan Fransız elçisi St. Priest, yeni konsolosun oturacağı şehir olarak Akkerman'ı teklif etti. Bunun üzerine Reis efendi, bu yerin Silistre şehri olmasının Babiâli için daha uygun olduğunu anlattı.

Fakat bütün bu münakaşalar, Yaş ve Bükreş'de Rus konsolosluklarının açılmasını ancak bir kaç ay geri atabildi. Çariçe'nin yeni elçisi Bulgakof, barış andlaşmasının bu hükmü de tamamı tamamına tatbik edilmediği takdirde muhasamata başlamakla tehdit ediyordu. Böylece daha 1732 de Moskoflann çifte Bizans Kartalı taşıyan bayrakları prensliklerin başkentlerine çekildi. Bu andan itibaren prensler ve Boyarlar bilmeli idiler ki kendilerinin hepsinden daha kudretli bir kimse ortalarında bulunuyor, bütün hareketlerini büyük bir dikkatle takip ediyordu. Fakat bu kudretli makam, hattı şerif ile memlekete sağlanan imtiyazları dürüst ve iyi niyetle müdafaa etmek ödevini üzerine almış değildi; tersine olarak kurnaz, kârla ziyam inceden inceye ölçüp hesaplıyordu; devlet veya idare işlerine hususî bir şahıs veya devletin takip ettiği siyasetin temsilcisi sıfatiyle mütemadiyen müdahale ediyor, bu müdahaleleri hiç hoş gitmiyor, ba-zan da umumî bir gücenikliğe sebebiyet veriyordu. Bütün bunlar, yakın bir zamanda bu memleketlerin Rusyaya ilhak edileceğine dair birer alâmet sayılabilirdi⁶³.

Çariçe'nin Mora'da halkı bir ayaklanmaya tahrik edecek bir ajanı bulunuyordu. İstanbul'daki Rus elçisi ise Mora'nın ileri gelenlerini Babiâli ile barıştırmaya çalışıyordu. Bundan başka Osmanlı hâkimiyetine karşı suç işleyen bu zavallılar Küçük Kaynarca barış andlaşması ile tam bir umumî affa kavuşmuşlardı. Fakat üstelik kendilerine imtiyazlar verilmesini ümit edemezlerdi; Arnavutların tahammül olunamaz derecede haşın muameleleri altında sayıca az Rum ahali eziliyordu⁶⁴. Yalnız Manyotlara mahsus olmak üzere bir hatt-ı şerif çıkarılmıştı. Buna göre Manyotlar 1000 Venedik dukası tutarında bir vergi vermek ve Arşipel adalarındaki "Neosit" lar da Kaptan Paşanın buyruğu altına girmek zorun da idiler⁶⁵. Bunun üzerine enerjili, dosta düşmana karşı pervasız davranan Cezayirli Hasan Faşa, Mora'dan çıkmak isteniyen Arnavutları asi olarak silâh kuvvetiyle çıkarmaya koyuldu. Tripolice (Tripolitza) yakınlarında yapılan hararetle bir çarpışmanın sonunda Kaptan-ı Derya Hasan Paşa, meşru hâkimiyeti ebedîleştirmek amacıyla, merhametsizce, kesik başlardan

⁶³ Hurmuzakî koleksiyonunun X. cu cildine yazmış olduğum önsözdeki kaynaklara bak. S. XXVIII vd.

⁶⁴ Ayaklanmanın elebagun olan Andruzos hakkında Zinkeisen tarafından halk türkülerinde aranmış olan malûmata bak; VI, S. 66 -67,

⁶⁵ İstanbul'dan gönderilmiş bir Prusya raporuna göre, aynı esef S. 69.

prjramitler yaptırdı ⁶⁶. Kırım'a ve daha çok sayıda (12000 insan) Avusturya'ya tâbi tsIsrya (Istria) ya yapılan göçler neticesi olarak Mora yarımadasının ahalisi çok azaldı ⁶⁷. 1786 da Babiâli, buradaki ahaliden ancak 705000 kuruş harç toplıyabiliyordu ki bu miktar ayaklanmadan önce alınan harç tutarının yarısından daha azdır ⁶⁸. Fakat bundan sonra da koğulan Arnavutların yerine, yüksek rütbeli Osmanlı memurları, Rum ahaliye zulüm yapmıya başladılar: Atika'da Voyvoda sıfatiyle hüküm süren Hacı Ali Haseki eski devirlerden kalma anıtların parçaları ile Atina yi tahkim ediyor ve Babiâli bu adamı kaydıhayat şartıyla oranın beyi olarak tanıyordu ⁶⁹.

Böylece, Avusturya'nın, meydana gelmemesi için çok çalışmasına rağmen, 10 mart 1779 da, İstanbul yakınlarında bir eğlence yeri olan Aynalıkavak'da bir anlaşma yapıldı. 5 Temmuzda da bu Aynahkavak anlaşması takviye olundu. Kırım'ın bağımsız bir hale getirilmesi kararlaştırıldı. Padişah, yalnız dinî reis sıfatiyle, her defasında han seçilince bu hanı tanıyacaktı; yani kesin olarak tâyin olunmıyan bir müddet içinde Padişah, her yeni han'a "Ruhanî takdisini" gönderecekti. Padişahın bu mahiyetteki yazılan, Rus devleti vasıta-siyle Han'a gönderilecekti. Fakat Ruslar; iki devlet arasında mevcut dostluğun hatırı için ve Bâbiâliye bir cemile olmak üzere bunun kendileri tarafından yapılan bir müsamaha olduğunu sarahatle kaydediyorlardı. Rus ticaret gemileri Akdeniz'de serbestçe dolabileceklerdi. Fakat bunların, bilhassa Fransız ve İngiliz gemileri tarzında ve büyüklüğünde (PrĞcisement de la Forme et la grandeur) inşa edilmiş olmaları şarttı. Babiâli tab'asının, yani Rumların, bu gemilerde hizmete alınmalarına cevaz yoktu. Fransa ve İngiltere ile mevcut ticaret andlaşmaları örnek alınarak, fakat mümkün olduğu kadar Rusyadaki hususî şartlara uydurularak, Rusya ile bir ticaret muahedesi yapılacaktı. Türklere sığınmış o-lan Zaporog kazakları, eski efendileri olan Çariçe'nin hâkimiyetine yeniden dönmeyi tercih etmedikleri takdirde, Rus sınırı boyundan, yani yerleşmiş buldukları Silistre civarındaki Tuna adalarından, Kili, Sulina ve Karaharman*⁷⁰dan uzaklaştırılacaklardı. Petersburg hükümeti tazminat olarak, "serbest" Tatarları adına Dinyester

⁶⁶ Hopf II, S. 81 ve Zinkeisen VI, S. 71 vd., Rusya elçisinin raporlarına göre.

⁶⁷ Aynı eser. 1775 de 3-4000 Yunanlının Rus harp gemilerine binerek Kırım'a göç etmeleri hakkında bak: Hurmuzakı VII, S. 196, Nr. CXIV. Bunlara okadar fena muamele edildi ki gerçek anlamda ayaklanmalar patladı; aynı eser S. 287.

⁶⁸ Pouqueville, voyge de la Grtce XV, S. 338.

⁶⁹ Hopf II, S. 182.

⁷⁰ Komnenos Hypsilantes, S. 559. Sonradan Osmanlıların dâvasına ihanet etmiş olan Oçakof Kazakları hakkında bak: aynı eser, S. 572.

ile Bug arasındaki Tatar topraklarını feda edecek ve memleketini korumak hakkını, yalnız 1774 barış antlaşmasının sarih hükümlerine dayanmak suretiyle kullanacaktı. Fakat, andlaşmanın buna dair maddesinde "yalnız mazi ile ilgili olduğundan" şimdi bununla bazı değişiklikler yapılacaktı. Bununla beraber mevcut kiliselerin tamiri ve artık müsaade edilmiş bulunan yeni kiliselerin inşası ⁷¹, aynı surette ruhbana şerefli muamele yapılması, 1739 danberi Türkler tarafından manastır veya çiftlik sahiplerinden alman bütün toprakların eski sahiplerine iadesi ⁷², bu çeşit yerler hakkında Rus idaresi zamanında verilmiş olan hükümlere riayet edilmesi ⁷³ gibi maddelere dokunulmıyacaktı. Ancak Tatar vilâyetinin Türkiye'ye verilmesinden sonra, yani dört ay içinde, Kırım Hanı Şahin Giray Babiâli tarafından hususî bir merasimle tanınacaktı ⁷⁴.

Hakikatte yeni bir muahede mahiyetinde olan bu Ayna-hkavak anlaşması, Babiâli'den koparılan menfaatler ve Rusya'nın gösterdiği dostluk ve cemilelerle doludur; Türkler yeni mükellefiyetler yükleniyorlar, Ruslar ise bazı vaitlerde bulunmakla iktifa ediyorlardı. Aynalık av ak anlaşmasında Bâbiâliye kasdî olarak zayıf, ihtiyarlamış ve kendini savunmaktan âciz bir devlet muamelesi yapıldığı; bundan böyle yaşamasının kuvvetli komşusu tarafından gösterilecek iyi niyet ve merhamete bağlı bulunduğu telkini açıkça görünmektedir.

Türkiyenin iç başında bulunan yetkili mahfillerinde devletin büsbütün kuvvetten düşmüş olduğu duygusunun hâkim bulunduğu anlaşılmaktadır. Halk ise yaramaz Padişah hakkında şikâyetlerde bulunuyor, saralı veliaht hakkında memnunsuzluğunu açıklıyor, kadınların giydikleri ve üzerleri Kur'an süreleriyle işlenmiş kumaşlardan yapılan lüks elbiseleri protesto ediyordu ⁷⁵. Bir yandan bunlar olurken öten yandan Aynalıkavak anlaşmasının imzalanması üzerine Reisülküttaplığa atanan Abdürezak Efendi, hoş gitmek ve yaltaklanmak yoluyla Rusya'nın fütihat hırsım ve

⁷¹ Bizzat İstanbul'da yeni inşa edilen kilise, 1776 da Sadrâzâmın emri ile yıkıldı; Komnenos Hypsilantes, S. 553.

⁷² Böylece Giurgiu'lu Türkler, 1775 de Vacareşti manastırına ait büyük bir çiftliği kendilerin maletmişlerdi; Komnenos Hypsilantes, S. 548. Fakat aynı yılda Buğdan prensliğine, Grecenî yakınlarında "32 saat uzunlukta ve 2 saat genişlikte" bir arazi. Raya Kilis'in bir kısmı ile birlikte verildi; aynı eser, S. 54»; 1777» da Oa Türklere ait bulunan İbrail bölgesi, bir tazminat karşılığı olarak Eflâk prensliğine btrakd-ı; aynı eser, S. 554.

⁷³ Daha 1774 te Rumen ajanları, Kapu kahyaları, at üstünde olarak İstanbul sokaklarında dolaşmak hakkını almışlardı. Aynı eser, S. 547. '

⁷⁴ Anlaşmanın en son basunt (Martens'e göre, 2 ci basım, n, S. 653 vd. Sturdza'da, Acte și documente I, Bükreş 1888, S. 150 vd. 1780 tarihli Moravya Prensi Konstantin Murusi'ye verilen ferman, karşı. aynı eser, S. 156 vd.; Müzakereler hakkında bak: Komnenos Hypsilantes, S. 565 vd., 617; Fransız raporu: Hurmuzaki, Suppl. 11, S. »75 vd.

⁷⁵ Aynı zamanda bak: Komnenos Hypsilantes, S. 563.

Avustur-yanın paylaşma plânını akim bırakmakla ödevini tam olarak yaptığına kani bulunuyordu. Abdürrezak Efendinin, 1779 Tegen Banşı'ndan sonra birbirleriyle sıkıdan sıkıya bağlı olan Prusya ve Rusya ile bir ittifak yapmak teklifi, aslında Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğünü garanti elraek amacını güdüyordu. Hakikatte Prusya siyaset adamları tarafından tasarlanan "Babîali ile Rusya arasında"tedafû veya taarruzî "bir ittifak" ⁷⁶ bahis mevzuu olmuştu. Prusyalılar bu teklifi, ebedî bir "üçlü ittifak" için ilk ad:m olarak kabul ediyorlar, bu ittifakın akit devletlere tedafüi olduğu kîular taarruzî ve ticareti geliştirecek anlaşmalara yol açacağını düşünüyorlardı. Fakat Rus kabinesinin başında bulunan kuvvetli Panin, bu teklif karşısında "karşılıklı güvenlik" (Assu-rence reciproque) den daha ilerisine gitmiye yanaşmıyordu ⁷⁷. Kombinezonlar yaratmak emeline kapılan diplomatların bu plânları, sınırdaş Türk eyaletlerini fethetmeyi, hattâ Ayasofya'nın kubbesi üzerinde Yunan haçını dikmeyi bu dinsiz barbarlarla ittifaka girmekten ancak nefret (repugnance) duyan Çariçe Katherina'nın mukavemeti karşısında suya düşmüştür ⁷⁸. Henüz 1779 yılı sona ermeden Abdürrezak Efendi de, Padişahın yakınlarından olan yeni Sadrazam Soy-yit Mehmet Paşa ⁷⁹ tarafından devrildi ve Aydın Paşalığı kendisine verilerek Anadoluya sürüldü ⁸⁰.

Avusturya - Macaristan kiralıçe ve imparatoriçesi Maria Theresîa'nın ölümünden hemen birkaç ay sonra oğlu imparator Joseph ile Çariçe Katherina Mehilof'da buluştular. İmparator Jozef daha sonra Moskova ve Petersburg'a siya-ret seyahatleri yaptı. Bu görüşmeler esnasında Osmanlı Devletinin çökmesinde menfaatleri olan iki devletin hükümdarları arasında istikbalde yapacakları müşterek bir savaşın ilk plânlarını hazırlamış oldukları anlaşılıyor. Hemen arkasından Prusya kiralının temsilcisi Prens Heinrich Petersburg'a varmış ve burada çok iyi karşılanmıştı. Yapılan konuşmalarda Çariçe, şimdilik Prusya - Rusya ittifakından vazgeçiyor ve böylece uzak istikbal için kendine bir emniyet sağlamak istiyordu. Daha 1780 yılı

⁷⁶ Zinkeisen VI, S. 232. Zinkeisen, Prusya elcisinin raporlcna dayanarak bu müzakerelerin gelişme safhalarını etraflı olarak vermektedir. Daha başka bibliyografya bak: aynı eser, S. 233, not 1. Biraz daha sonra, Çariçe'nin bu siyaat fikirlere mütemayil olmadığı anlaşılınca. Reis Efendi yalnız Prusya ile şekli bir ittifak vticude getirmek düşüncesine kapıldı; aynı eser, S. 249.

⁷⁷ Aynı eser, S. 238.

⁷⁸ Aynı eser, S. 238 - 39.

⁷⁹ 26 Ağustosta Mehmet Paşa'nın yerine geçti; Komnenos Hyp-silantes, S. 619. Bunun 19 Şubat 1781 de ölümünden sonra Erzurum'dan dönen İzzet Mehmet Pasa, yeniden Sadrazam oldu; aynı eser, S. «25. karf.: Zlnkeiaen VI, 284; Hurmuzakl, Fragmente V. S. 437 - 438.

⁸⁰ Zinkeisftn, VI, S. 24İ V* not 1, 8, 25L

sonlarına doğru Prusya'nın Peters-burg elçisine Katherina'nın şümüllü doğu tasarıları haber verilmişti ⁸¹: 1779 ocak ayında doğmuş olan Katherina'nın varisine Konstantin adı takıldı. Bu ad, yeni Roma'nın kurucusunun adı idi. Şimdi ise bu yeni Roma, Rusların elinde gelişerek Doğu - Hıristiyanlığının başşehri haline gelecekti. Eflâk ve Buğdan'da Rus konsolosluklarının kurulması ve Rus gemilerinin Boğazlardan geçmesi yüzünden çıkması mukadder olan ihtilâflar, büyük bir yangına sebep olacak ilk kıvılcımı çıkarmıya pek elverişli idi ⁸². Konsoloslar, Prensliklerde makamlarına oturdular. 1780 Haziranında top sesleri arasında bir Rum kaptanın idaresi altında ve mal yüklü olarak bir Rus savaş gemisi Büyükdere limanına, kaba ve pervasız bir adam olan eski Rus elçisi Stakiyef in ⁸³ penceresi önünde demirledi. Ancak Türk devlet adamlarının tekrar tekrar yaptıkları teşebbüsler sonucu olarak bu geminin hareketine emir verildi.

Eski Kırım Hanı Selim Giray, daha 1779 da, Kırım'da şansını tekrar denemek amacıyla oturmakta olduğu Türkiye-yi terketmişti. Bu esnada asi Canikli Paşa Ruslardan yardım istiyor ve Osmanlı Padişahına Çerkeslerin, Abazaların ve Lezgilerin memleketinde güçlükler çıkarmak teşebbüslerine girişiyordu ⁸⁴. Bir yandan da Şahin Giray, Avrupayı örnek alarak memleketinde bazı ıslâhat yapmakla meşguldü: memlekette güzel şoseler yaptırıyor, maceraperest bir insan olan Robinson ile Walpergen'i, 6000 kişilik daimi ordusunun tanzimi ve ıslâhına memur ediyor ve bütün hareketlerinde, Kalga ile Nurettin'i bir tarafa bırakarak, "murahhas" denen 12 nazırının tavsiyelerine uyuyordu. Şahin Giray'ın giriştiği bu ıslâhat, fakir Tatar memleketini pek kısa bir zamonda 20 000 000 hk bir borca sokmuştu ⁸⁵. Bu hal, Rus himayesini kabul etmiş ve Rus ordusuna yazılmış olan, eski ve iyi geleneklerin yıkıcısı ve Padişahı tahkir etmiş bir Han sifa-tiyle zaten pek sevilmiyen Şahin Giray'a karşı umumî bir memnunsuzluk doğurdu. Daha 1781 de bir ayaklanma koptu. Rusya'nın savaş hazırlıkları, Türklere karşı bir tehdit olarak görülüyordu. Bu Türkler, paraları üzerinde "din mücahidi" diye kendini vasıflandıran Çarıçenin fikrine göre çok uzak olmiyan bir gelecekte Rus silâhlan tarafından Asyaya sürüleceklerdi ⁸⁶. İmparator Jozef ile Çarıçe arasında yapılan müzakerelere de böyle bir mâna veriliyordu. Gerçekten de

⁸¹ Aynı eser, S. 268 vd.

⁸² Bak: yukarda S. 15 vd.

⁸³ Zinkelsen, VI, S. 274 vd.; Türk donanmasının hazırlıkları hakkında bak: Komnenoa HypaUantea. S. 565. W5.

⁸⁴ Zinkeisen VZ, 8. 293 vd.

⁸⁵ Kars. aynı eser, S. 295 vd. ile Komnenos Hypsîlantes, S. 579.

⁸⁶ Zinkeisen VI, S. 309 vd.

İmparator Jozf, yedi yıldanberi Katherina ile Avusturya'nın düşmanı Prusya arasında mevcut olan ittifak bağlarını kırabileceğini ve buna karşılık doğunun imparatoriçesi ile bir dostluk anlaşması meydana getirebileceğini ümit ediyordu. Hattâ, Avusturya'nın Küçük Kaynarca barış andlaşmasını "garanti" etmesi, yani bu barış andlaşmasını herhangi bir noktasına riayet etmediğini bahane ederek Osmanlı Padişahına karşı savaşa girişmek şartını bile kabule hazırdı ⁸⁷. Fakat çok geçmeden öğrenildi ki Çariçe, yeni dostundan müsavi tutulmak tâvizini alamamış ve Bizans İmparatorluğunun ihyası projeleri şimdilik bir tarafa bırakılmıştı ⁸⁸.

Buna karşılık İstanbul'da, bir müddettenberi savaş taraftarları iktidar mevkiine geçmiş bulunuyorlardı. Böyle bir iktidar değişmesinin meydana gelmesine birçok âmiller yardım etmişti: Çok muktesit olan son sadrâzâmın biriktirdiği paralar; yine bunun tarafından yeniçeri ocağında yeniden kurulan disiplin; yeni sadrâzâm İzzet Mehmet Paşa'nın saraydaki düşmanlarına galebe çalması; ve nihayet son zamanlarda Avusturya dostluğu isnat olunan katolik Ermenilere karşı biraz müsamahalı davranmaya başlamış olan İstanbul halkının savaş isteğini başka bir istikamete yöneltmek, bu âmillerin belli başlıları idi ⁸⁹. 1782 yılı başında, uzun zamandanberi Çerkesler arasında yaşamakta olan ve "bağımsız" Han'ın yerine geçmek emelini taşıyan Şahin Giray'-ın kardeşi Bahadır Giray, öteki kardeşi Arslan (Sultan Mehmet Giray), Ankara Paşası ve daha başka Türk komutanları yardımcı olarak yanında olduğu halde Şahin Giray'a karşı gönderildi ⁹⁰. Şahin Giray sığınmış olduğu Kaffa'dan kaçarak Ruslar tarafından inşa ve işgal olunmuş olan Petrovsk kalesine gitti ⁹¹.

Yeni Rus elçisi Bulgakof'un şikâyeti üzerine son olayların, hakaretlerin, kayıpların etkisi ile aklını başına tophya-rak Babîâli, bu meseleden hiç bir haberi olmadığı cevabını verdi. Bununla beraber Tatarların bağımsız bir millet olduğunu, böylece işine geliniyen bir hükümdarı koğarak yerine başka birini getirmek hakkına malik bulunduğunu bildirdi. Bâbî-âlinin görüşüne göre şimdi bahis mevzuu olan şey dinî karışıklıklardı. Çünkü Şahin Giray imansız bir Müslüman diye tanınmıştı. Buna göre Rusyanın, son anlaşma gereğince dinî işlere karışmaya hakkı yoktu ⁹² Fakat cüretli gözdesi

⁸⁷ Bu siyasi münâsebetlerin mufassal tarihi bak: Zinkeisen, aynı yer.

⁸⁸ Aynı yer,

⁸⁹ Zinkeisen VI, S. 282 vd.; Komnenos Hypsilantes, 1779 - 1781 yılları.

⁹⁰ Komnenos Hypsilantea, S. 577, 625 vd.

⁹¹ Suworow I, S. 186. karş. aynı eser S. 125 vd.

⁹² Gösterilen kaynaklar. Bir müddet önce Kapudan Paşa ile beraber tercüman sıfatıyla Kırım'a gitmiş olan

Patyomkin tarafından sevkedilen ve "Yunan plâni" nın gerçekleştirilmesi için cesaret telkin edilen Çariçe Katherina, İstanbul mahfillerinin, Bulgakof'un ve kendi nazırlarının düşündüklerinden başka fikirde idi. Bir Müslüman vasalı o-lan Şahin Giray'm tahtından indirilmesini şahsî bir tahkir telâkki ediyor ve kurnaz Babiâli'ye karşı yeni bir savaş pahasına olsa dahi, Şahin Giray'ı tekrar tahtına oturtmaya karar vermiş bulunuyordu. Katherina bir menfaate sahip olmak için yeniden EL Jozef e başvurdu. Artık ona Osmanlı imparatorluğunun paylaşılması için en ciddî tekliflerde bulunmaya bile hazırı⁹³.

Ancak Türkler üzerine kuvvetle etki yapabilmek amaeiy-le Mohilef de, Keraon'da, Kuban sınırında ve Kafkasya'da ö-nemli sayıda asker toplamak için gerekli tedbirler alındıktan sonra sonbaharda General Samoilo, Perekop üzerine gönderildi. Avusturya İmparatoru ise, Babiâli ile yapmış olduğu eski bîr anlaşmaya uygun olarak kendine eşkiyalara karşı Türk sınırlarına bazı kıtalar göndermekte olduğu süsünü verdi⁹⁴. Aynı sonbahar içinde Şahin Giray, bizzat Pat-yomkin ile bir görüşme yaptıktan sonra, "hemen hemen hiç kan dökmeksizin - Ruslar böyle iddia etmektedirler - tekrar tahtına oturtuldu. Rusların eline geçtiği zaman Bahadır istifa ettikten sonra Şahin Giray'ın kardeşleri, yanlarına muhafızlar katılarak, evvelce gelmiş buldukları Kuban'a gönderildiler⁹⁵. Bununla beraber Çariçe ile gözdeleri, Tatar meselesinin nihaî olarak hallini gelecek yıla tehir etmeyi düşünüyordular". Çünkü ilkönce güneye gönderilmekte olan taburların sayısı artırılmak gerekiyordu.

İstanbul'da halkın memnunsuzluğu artmıştı. Halk, henüz Padişah tarafından tanınmamış olan Bahadır'ın dâvasını kendi dâvası olarak benimsiyor ve savaş istiyorlardı. Sadrâzam mevkiini bırakmak zorunda kaldı. Yerine, son savaşta en başarılı komutanlardan biri olan Yiğen Mehmet Paşa sadaret mührünü aldı. Yeni sadrâzam gerekli askerî tedbirlere başvurdu ve başkentte asayişî güven altına aldı. Yıl sonunda yerine geçen Halil Hamit'de

Kommenos Hypsilantes, Babiâli'nin Bahadır Giray'a yardımda bulunduğunu açıkça söylemektedir: "Muhakkaktır ki Bahadır Giray, Sadrazam tzzet Mehmet Paşanın mektupları ve Babiâli'nin tavsiye ve izni ile kardeşine karşı yttirmek teşebbüsünde bulunmuştur"; aym eser, S. 627.

⁹³ Zinkeisen VI, S. 320 vd.; karş. İstanbul'daki Fransız elçisi de St - Prieston 16 şubat 1782 tarihli ifadesi: Kaiser Memleketeyni Sırbistan'ı, Bosna ve Herkes'i almış olurdu, Hurmmuzaki, Suppl. 11, S. 11, Nr. XX., fakat bak: aynı eser S. 28, Nr. XLTX; S. 29 vd.

⁹⁴ Aynı eser, VII, S. 373. Muhtemel bir savaş halinde Macaristan'da toplanan yiyecek maddeleri hakkında bak: aynı eser, S. 375, Nr.

⁹⁵ Suworow, S. 137; Komnenos HysUantes, S. 620 - 027; Prusya elçisinin raporlarına göre Zinkeisen, V% S. 335.

aynı düşünceleri besiyordu⁹⁶. Rus elçisine, yeni seçilmiş ilan olarak "Öne sürülen Şahin Giray'ı Babîâli'nin taumıyacağı, çünkü Şahin Giray'ın, tanınmak almetleri olan başörtüsü, kılınç, ok ve yayın kendisine gönderilmesi ricasını yapmak zamanını geçirdiği bildirildi. Avrupa ve Asya'daki asker kıtalarına, ilkbaharda Bender'e gitmek emri verildi. Memleketeyn prensleri, îs-akça ve kuvvetle tahkim edilmiş olan İsmail kalelerinde lâ-zımgelen iâşe maddelerini Bağlıyacaktı. Tersane ve top-hane de son gayretle çalışıyordu. Yeni Osmanlı ordusu için tekrar Hıristiyan askeri o zamanlar İstanbul'da görüldüğüne başlandı. Eski Prusya subaylarından von Ostende, bunlardan biriydi. Kaptan-ı Derya Hasan Paşa, nefret ettiği Ruslara karşı bir savaş açılması için durmadan uğraşmış, tahrikatta bulunmuştu. Deniz askerleriyle (kalyoncu) Rusları yenebilecek bir durumda olduğunu sanıyordu. Şimui ise bu saatin geldiğine kanaat getirmişti⁹⁷. Prusya elçisi şöyle yazıyor: "Kaptan Paşa yorulmak bilmiyor, denebilir ki harikalar yaratıyor: Bundan dolayı Türkler, onun bu kuvvet ve ilhamı Tanrıdan aldığına inanıyorlar"⁹⁸.

Aralık ayında Reis Efendi'ye, Rusya ile Avusturyanın bir notasını aldı. Fakat Çarıçenin bütün kalbiyle arzu ettiği bir Rus - Avusturya ittifakı henüz yapılmış değildi⁹⁹. Bu notada Babîâli'den, Rus gemilerinin mühimat ve cephaneye ta-şısalar bile Boğazlardan geçmelerine artık engel olmaması; Eflk ve Buğdan hakkında giriştiği taahhütleri tam zamanında yerine getirmesi ve bilhassa vergi miktarını saptaması, böylece Prens Gregor Chica'nın 1777 de öldüremediği ve Ef-laf Prensi Alexandre İpsilanti'nin, oğullarının güya Avrupa-yı tanımak bahanesiyle Erdel'e kaçtıklarından istifaya zorlandığı bu prenslikleri muahede gereğince koruması; en son olarak da Rus Çarının askerleri tarafından işgal edilmiş olmakla beraber "Serbest" Kırım'ın meşru Han'ı olarak Şahin Giray'ı tanınması isteniyordu. Çarıçe, yalnız Kırım'ı ve buna mülhak bazı toprakları, Dinyeper boyunda Oçakof ile bazı gerekli sınır mevkillerini almaktan başka bir gayesi olmadığına dair İmparator Jozef e şeklen teminat verdi. Buna mukabil Bosna ile Sırbistan'ı Avusturya'ya bırakmaya seve seve hazır olduğunu temin etti. Kendisine bir kiral tacı sağlamak isteğini açıktan açığa söylemekten çekinmeyen Patyom-kin, yeni kurulacak olan Daçya devletini, Grandük Konstan-tin'de şimdi ihya edilecek

⁹⁶ Komnenos Hypsilantes, S. 629: değışme 30 aralıkta vaki olmuştur; bunun Üzerine Yeğen, Vidin'e gitti.

⁹⁷ Karş. onun ifadeleri: Komnenos Hypsilantes, yıl 1778.

⁹⁸ Zinkeisen VI, S. 341.

⁹⁹ Hurmuzaki, Suppl. I I. S. 22; benim "Acte şi fragmente" II, S. 169 ve not 3.

olan Doğu devletini alacaklar ve böylece Rumelindeki diğer Osmanlı eyaletlerini aralarında paylaşacaklardı ¹⁰⁰.

Reis Efendi kaçamaklı bir cevap verdi. Buna göre Kırım'da vâki olan son olaylardan Babiâli memnundu ve bundan sonra da muahedelere riayet etmeyi vadediyordu; yalnız Rus gemilerinin boğazlardan geçmesi hakkındaki nokta üzerinde birtakım ihtiyatî kayıtlar ileri sürüyordu ¹⁰¹. Fakat Babiâli'nin asıl niyeti, yukarda adı geçen notadaki üç nokta üzerinde müzakereleri uzatmak ve elverişli zaman geldiğinde silâhlara başvurmaktı. Tam bu sırada, İngiltere ile Ameri-kada'ki eski tebaası arasında barışı tamamlamış olan Fransa, enerjik bir surette araya girdi ve Fransız kiralının, hangi şartlar altında olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasına müsaade edemeyeceğini bildirdi ¹⁰². Bunun üzerine hemen II. Jozef, kızkardeşi olan Fransız kraliçesine en iyi niyetlerini temin etmekte gecikmedi ¹⁰³. Buna mukabil, Rusya ile olan ittifakını herşeyin üstünde tutan Prusya kiralı II. Friedrich, bu çetin anda Bâbiâliye karşı kayıtsız, hattâ nerede ise muhalif îs:r tavrı takındı ¹⁰⁴.

Babiâli, gerekirse devleti savunabilmek için bütün tedbirleri almış, Hasan Paşa yirmibeş kalyonu Karadenize

göndermiş ve Karadeniz Boğazındaki kaleler yeni toplarla takviye edilmiş olmasına rağmen Osmanlı hükümeti, harbi asla istemiyordu. Türklerin barışçı ve her türlü tecavüzü önleyici hareketleri üzerine Ruslar ümitsizliğe uğradılar. Bul-gakof, Rusya ile Osmanlı devleti arasında derhal bir ticaret anlaşması imzalanmasını teklif etti. Gerçekten de 14 Eylül 1782 de İspanya ile Türkiye arasında böyle bir anlaşma imzalanmış ve eskiden düşman devlet olan İspanya'nın ilk elçisi Boulogny artık İstanbul'a yerleşmişti. Bu Rus teklifi üzerine Reis Efendi, müzakerelere girişiniye1 hasır olduğunu bildirdi ve son anlaşmanın bir maddesine dayanılması gerektiğini ileri sürdü. Daha 1783 Martında Reis Efendi, ancak 21 Haziranda son şeklini alacak olan ticaret muahedesinin ana noktalarını kabul etti ¹⁰⁵. Herşeyi inceden inceye düzenlemek isteyen ve eşine nadir raslanacak kadar uzun olan bu 71 maddelik muahedeıamede, yalnız gümrüklerin yüzde üçe indi

¹⁰⁰ Zunkeisen, VI, S. 348 vd. Prusya elçisi von Gaffron'un raporlarına göre; sonra Venedik'in İstanbul elçisinin 4 Ocak 1782 tarihli ra-poru: Hurmuzaki IX, S. 120.

¹⁰¹ Zinkeisen VI, S. 358.

¹⁰² Aynı eser, S. 362.

¹⁰³ Aynı eser, S. 363 not.

¹⁰⁴ Aynı yer

¹⁰⁵ En son basımı: Sturdza S. 163 vd.

rilmesine müsaade olunmuyor, fakat aynı mamanda "Fransız, İngiliz ve diğer milletlerin" faydalandıkları bütün imtiyazlar Ruslara da tanınıyordu. Daha önce Ruslar, birçok defalar Kuzey Afrika Berberleri'ne karşı korunmak hakkını Babîâli'den istemişler, fakat bir türlü elde edememişlerdi. Şimdi buna nail oluyorlardı; şüphesiz bu ancak Babîâli'nin bu bölgelerde kudretini duyurabildiği nisbette olacaktı. Kırım menşeli tereyağı, bal vesaire gibi maddelerden ¹⁰⁶ ibaret olan böyle bir ticaret için, aynı surette Kırım'da yerleşmiş olan birçok Rusların girişecekleri teşebbüsler için bu, muhakkak ki fazla derecede bir itina ve himaye idi. Fakat Rusya, batının tüccar milletleri ile aynı hakları elde etmeği kendine a-maç edinmişti ve geçen yıl yapılan isteklerinin her noktası üzerinde müzakerelerde bulunularak bunların resmî bir senetle tanınmasından ibaret olan görüşünden asla fedakârlıklarda bulunmuyordu.

İkinci nokta üzerinde, yani Romanya'nın imtiyazları üzerinde de Babîâli çok mülayim davrandı. 15 Seferde yayınladığı bir senetle Prensliklerin her yıl verecekleri vergiyi Eflâk için 309500 kuruş (619 kise) ve Buğdan için de 167944,20 kuruş olarak tesbit etti. Bu senede göre mecburî bağış olarak da Eflâk'ten 130 000 ve Buğdan'dan 115 000 kuruştan fazla istenmiyecek, bu paralar prenslerin şahsî kasalarından çıkacaktı. İstanbul'da memurların değişmesi hali de dahil olduğu halde prenslerin tâyini ve tasdiki için verilecek bütün bağışlar bundan böyle alınmayacaktı. Aynı olarak ¹⁰⁷ te-diyeler lağv ediliyor ve her Türk tüccarı aldığı mal karşılığı parayı ödemeğe mecbur tutuluyordu. Bundan böyle yalnız çok önemli meseleler için Türk komiserleri prensliklere gönderilecekler, fakat bu takdirde de kendi masraflarını kendileri çekeceklerdi ¹⁰⁸.

Şimdi yalnız Kırım Hanlığının istikbali meselesi hâlâ dilememiş olarak kalıyordu. Fakat bu mesele, hepsinden daha önemli idi. Çariçe kuvvete başvurarak ve hiç vakit geçirmeden bu meselenin halline karar vermiş bulunuyordu.

Mart ayında Rusya, Sudak Paşasının yardımı ile Kâhya Beyin ¹⁰⁹, şimdilik Türklerin işgali altında bulunan Ta-man adası üzerinde Şahin Giray'a karşı tertip etmiş oldukları bir suikasti keşfettiğini bildirdi. Gerçekten de Kaptan Paşa'nın memuru olup Taman adasındaki Yeniçerilere

¹⁰⁶ Komnenos Hypsilantes, paasün.

¹⁰⁷ Hububat, koyun, odun.

¹⁰⁸ En son basımı: Sturdza, S. 192 vd.; Prene verilen bununla ilgili Hattışerif: Raicevich, Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachie e Moldavia, Napoli 1788, ve Martens, aynı eser S. 195 vd. na göre.

¹⁰⁹ Dahiliye Nazın.

komuta eden bir subay, ahalinin iç kavgalarına raühadale etmişti ¹¹⁰. Muhakakki bu zat, böyle bir harekete yetkili değildi. Tabiî Huşlar, bir zamanlar top namlularının tehdidi altında Rumları ve Ermenileri memleketlerinden göçetmiye zorladıkları gibi ¹¹¹ şimdi de Taman'daki Tatarları başka bölgelere kaldırılmıya kalkıştıkları zaman, teşkilâtli bir ayaklanma patladı. Fakat ayaklanma şiddetle bastırıldı ve yerlilerin malları Kalmuk göçmenlerine dağıtıldı. Aynı zamanda Çariçe 19 nisanda bir beyanname çıkardı, fakat bunu yayınlamadı. Bu beyanname Katherina, kendisi tarafından yaratılan "serbest ve bağımsız" Tatar devletinin sona erdiğini bildiriyordu. Buna sebep olarak "fena düşünceli Tatarların" eski "boyunduruğu" tekrar boyunlarına takmak için yaptıkları teşebbüsler gösteriliyor, bunun sonucu olarak Rus ordularının "en sert kış mevsiminde" ve Türklerle yapılacak bir muharebenin, hakikî müsebbibi Ruslarca malûm olan yeni ayaklanmanın "tehlikeli fırtınaları" sırasında Kırım'a girmek zorunda kaldığı anlatılıyor ve bu durum içinde "Tatarların böyle bir hürriyetin nimetlerinden faydalanacak kabiliyette olmadıkları" isbat olunuyordu. Katherina, Taman adası üzerinde Türklerin aldıkları tedbirler yüzünden eski savaşta kazandığı hakları geri almıya kendinin mecbur sayıyor, hattâ onun düşüncesine göre, "Kırım yarımadası, Taman adasını ve Kuban taraflarını" Rusya'ya ilhak etmek, Babîâli ile mevcut iyi münasebetlere uygun olacaktı ¹¹². Çariçe'nin aldığı bu tedbirler, 17 Mayıs'ta dost devletlere de bildirildi. Ve Şahin Giray'ın, Türk-ler tarafından kendi memleketinde sebebiyet verilen kargaşalıklar dolayısıyla "Çariçe'nin himayesine sığınmak" istediği ve böylece bağımsız bir devletin reisi olmaktan, kendisine her yıl seksen bin ruble maaş bağlanmak karşılığı olarak, istinkâf ettiği haberiyle aynı notalar tamamlandı ¹¹³. Daha az miktarda bir para ile Şahin Giray'ın kardeşleri de memnun edilmek istendi; fakat Bahadır buna katiyen yanaşmadı ve Haziranda tekrar Kırım'da ortaya çıktı ise de kısa bir zaman sonra Çerkesler tarafından baskına uğratarak esir edildi.

Katherina'nın cülusu yıldönümü olan 28 Haziranda, birçok şenlikler ve ziyafetler verildikten sonra Kırım'ın, Şama'nın, Kuban'ın Mirzaları, bu önemli meseleyi bizzat halletmek amacıyla nihayet buralara gelmiş olan

¹¹⁰ Bu, Komnenos Hypsilantes'in İfadesini isbat etmektedir, S. 634 - 635.

¹¹¹ Zinkeisen VI, 314 - 315.

¹¹² En yeni basımı; Sturdza, S. 189 vd.; Zinkeisen VI. 3. 927 vd.; Yunanca»: Komnenos Hypsilantea, S. 631 vd.

¹¹³ Zinkeisen, VI, S. 390 vd.

Patyomkin ve bunun komutasındaki generaller tarafından bir araya toplanarak Şahin Giray'ın istifa belgesi kendilerine okundu. Bunun üzerine Mirzalar, yeni hükümdar ve haklarının müdafii olan Katheriya'ya sadakat yemini yapmak zorunda kaldılar. Haddizatında istifa eden Han Şahin Giray'ı bu belgede kendi isteği ile tahtını bıraktığından ve bırakmak istemediği tabasının yeni bir hükümdar seçmekte serbest bulunduğundan başka bir şey söylenmiyordu ¹¹⁴. Patyomkinin yeni hükümdar olarak II. Katherina'yı tanımları hakkındaki buyruğuna orada hazır bulunan Tatar büyükleri, top ve şarkı sesleri arasında itaat ettiler. Suvorof'un ordugâhında Çariçe'nin şerefine verilen büyük bir şölenle 100 öküz, 800 koyun, 32000 Ölçek arpa suyu, ve bir miktar da bira yenip içildi. Bizzat General Suvorof şöyle diyor: "hepsi mesut ve sevinç içinde idiler. Bazıları öldüler, çünkü pek fazla içmişlerdi". İşte bir zamanlar önlerinde bu kadar korkulan Kırım Tatarlarının hürriyetleri böyle sona eriyordu ¹¹⁵. Tatarlara bu iyilikte bulunanların daha ileriye giden bir plânları vardı. Bu plâna göre Tatarlar, daha kolay olarak ellerinden silâhları alınabilmek için Ural bozkırlarına sürüleceklerdi ¹¹⁶.

Fakat bu iş o kadar kolay bitmiş değildi. Ağır bir hastalıktan henüz kurtulmuş olan ve eski Yaş konsolosu ve şimdiki Çariçe'nin gözdesi Laşkarof'un pervasızca hareketlerini hazmedemiyen Şahin Giray, kaybettiği hükümdarlığı özlüyor ve Yenikale ahali arasında birçok taraftarlar buluyordu. Kuban topraklarında P.us idaresinden memnun olmıyan birçok kimseler kurtuluş saatlerini bekliyorlardı. Hattâ Şahin Giray'ın bir yeğeni, eski Han'ın haklarını savunmak için bir parti bile kurdu. Bu ceryanın sonucu olarak Ruslara karşı birçok silâhlı çarpışmalar oldu; Yayık ırmağındaki müdafaa hatlarına hücum edildi. Şahin Giray'ı yakalamak için Eylülde girişilen bir teşebbüs, başarısızlıkla sona erdi ve eski Han'ın Çerkesî tarafından iyi kabul görmesi sonucunu verdi. Sonunda bu "asiler", Kuban ırmağında verilen kanlı bir msy-dan muharebesinde yenildiler (13 Ekim). Bunlar hakkında Suvorof şöyle yazıyor: "Mamay zamanmdanberi Nogaylara karşı bu kadar sert muamele yapılmış değildir". Ertesi yılın baharında Şahin Giray, nihayet itaat etmek isteği ile kendiliğinden Ruslara sığındı. "Rusya'da kendini pek mesut hissediyordu" ¹¹⁷. Fakat sonradan bu saadeti bırakarak Ho-tin'e ve İstanbul'a, dindaşlarının yanına gitti. Sonunda o, Rodos'ta bir

¹¹⁴ Bizzat Suvorofun ifadesi, L S. 140.

¹¹⁵ Aynı eser, S. 140 vd.

¹¹⁶ Aynı yer.

¹¹⁷ Aynı eser, S. 163.

sürgün olarak cellâtların elinde canını verdi (1T87). Şahin Giray Rus siyasetinin bir kurbanı olmuştu ¹¹⁸.

Daha 1783 haziranında Rusya'nın Berlin elçisi, kuriye olarak Paris'e giden Hertzberg'in gelişinden sonra, Prusya dışişleri bakanına, Çariçe'nin "İmparatorla eski antlaşmaları yenilediğini" haber verdi ¹¹⁹. Bununla güdülen amacın, "Babiâli'yi meşru sınırlar içine atmak ve komşularının rahatını kaçırmak imkânını elinden almak" olduğunu söyledi ¹²⁰. Son zamanlarda "Komşularının rahatlığı" ve "meşru sınırlarının" korunması için çok gayret sarfetmiş olan ¹²¹ bir devletin elçisi tarafından yapılan bu tebligat üzerine fev-kalde kalbi kırılan Prusya Kralı II. Frederich'in cevabı şöyle oldu: "Şimdi artık Petresburg sarayından veda ettik" ¹²². Daha Mayıs ayında Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi, hükümdarının Babiâli'ye beslediği "dostluk" hakkındaki teminatlara rağmen Osmanlı Devletini savaş ilânı ile tehdit etti: Eğer Babiâli, Avusturyalılara olduğu kadar Osmanlılara da iyi niyet besliyen inciltilmiş Rusya'nın bütün istekleri yerine getirilemez ve Rusya bu isteklerini başka yollardan gerçekleştirmek zorunda bırakılırsa, İmparator Osmanlılara karşı silâha sarılacaktır ¹²³. İmparator, kendisi tarafından da aynı derecede hasretle özlenen barışın korunması için aracılığını teklif ediyor ve kendisi için yalnız Avusturya ticaretinin Berberlere karşı garanti edilmesini, yani Berberlerin Avusturya ticaretine verdikleri zararların tazminini, bir de öte-denberi yeniden ele geçirmek için uğraştığı Küçük Eflâk'de Vidin'in karşısında bir liman istiyordu ¹²⁴. Şüphesiz ki bütün bu teklifler, Babiâli'nin hakkıyla hâkim olamadığı Kuzey Afrika korsanlarının verdirdikleri zararları ödemesinden başka müsbet bir netice vermedi.

Fakat ticaret anlaşması ancak 21 Eylülde tasdik olundu. Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edildiği haberi İstanbul'a gelince Bulgakof, Türk nazırlarının fena muamelelerine maruz kaldı. Türk devlet adamları, halkın, fanatik ulemanın ve devletin Tatarlar üzerindeki haklarını müdafaa etmek için savaşa gitmek isteyen Yeniçerilerin gazaplarına uğramaktan çekinmek zorunda idiler.

¹¹⁸ Aynı yer; karşı. Zinkeisen VI, S. 456 - 457; "Acte şi frag-mente" n, S. 218 vd.

¹¹⁹ "Etoient convenues de renouveler les anciens traites qui avoient autrefois subsisté entre les deux empires"; Zinkeisen VI, S. 931.

¹²⁰ Que son but principal étoit de mettre la Porte Ottomane dans les justes bornes et hors d'état de troubler le repos de ses voisins"; Aynı yer.

¹²¹ Aynı yer.

¹²² "Cong«diea".

¹²³ Aynı eser, S. 402.

¹²⁴ Aynı yer; karşı. "Acte şi fragmente" H, S. 170, No. 3.; karşı. aynı eser, S. 171, Nr. 3.

Osmanlı devletinin şerefini kurtarmak için yapılabilecek fedakârlıklar ancak bunlardan ibaretti. Ne ihtiyarlamış Sultan Abdülhamit, ne de sadrâzam savaşı istemiyorlardı. Batı mıntakalarından hakikî bir yardım beklenemezdi: Prusya hiçbir zaman Babiâli ile ciddî bir ittifak yapmayı düşünmemişti. Fransaya gelince, bu devlet gerçi evvelâ Babiâli'ye karşı yapılan haksız muameleleri protesto etmiş, hatt daha ileri giderek Petersburg ile Viyana'da tehdit edici bir tavır takınmıştı. Fakat Fransız diplomasisi zamanla daha soğukkanlı düşününce ve bir defa kazanılmış olan şeyleri geri verdirmenin imkânı olmadığı kanaatma varınca, sadece "Allah esirgesin, eğer bu muazzam Osmanlı imparatorluğu sistemi kuvvetlenecek olursa Avrupa'nın hali ne olur" sözleriyle iktifa ederek olayları kendi akışına bıraktı.¹²⁵ Fransa yalnız şu kadarını yaptı ki her ne şekilde olursa olsun daima a-racılık etmiye hazır bulundu. Fakat her defa Çariçe Fransa'nın bu kabil tekliflerini reddetti ve aracılık rolünü üzerine almasına engel oldu. Türklere karşı bir savağa giriştiği takdirde Avusturya'ya bencilliği ve kuruntuculuğunun cezasını çekirmek ve Belçika veya İtalya'daki eyaletlerinden bir kısmını elinden almak suretiyle Avrupa muvazenesini yeniden kurmak amacıyla Berlin ve Torino hükümetleriyle giriştiği müzakereler pek gevşek yapıldı ve hiç bir ciddî netice vermedi. Fakat bir savaşı çıktığı, hattâ Osmanlı İmparatorluğu paylaşıldığı takdirde Fransa, kendisine tazminat olarak Kan-diye'yi sağlamak için gerekli tedbirleri aldı.¹²⁶ O zamanlar çok zayıf düşmüş olan İngiltere ise, yakın şarktaki büyük ticaret menfaatlerine rağmen, "Çariçe'nin muvafakati olmaksızın bu şark işlerinde hiç birşey yapmamak" kararında idi.¹²⁷

Bu şartlar içinde, yakın şarkta büyük plânlara kendini büsbütün kaptırmış olan haris Jozef, Memleketeyn'i Sırbistan ve Bosna'yı, hattâ Dalmaçya'yı kazanacağını ümit ediyordu. Dalmaçya hakkında kuvvetsiz bir Cumhuriyet olan Venedik-le müzakerelere bile girişmişti. Büyük hazırlıklarına rağmen savaşı ile barış hakkında verilecek karar Kıbrıs'ın değil, asıl Yunan Tasarını ortaya çıkarmış-olan Çariçe'nin elinde idi. Fakat şimdi, paradan ziyade askere sahip bulunan II. Kathe-rina, siyasî ülküsünü gerçekleştirmek için "dinsizleri hemen koğmak" niyetindeydi. Şimdilik Kırım'da ve Kuban ırmağına kadar komşu topraklarda yeni ihdas edilen durumu tanıtmakla yetinilenecekti. Fransızlarla İngilizler, bu defa da

¹²⁵ Aynı eser, S. 425.

¹²⁶ Aynı eser, 3. 438 - 439, General Mathieu Dumas'ın hatıralarına göre: Parts 1839, I, S. 162 vd.

¹²⁷ De ne pas vouloir se meler des affaires d'Orient sans le consentement de l'Impératrice"; aynı «şer, S. 434.

uysallık göstermesinin zarurî olduğuna Babiâli'yi ikna etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Daha kasım ayında müfrit derecede Rus düşmanı olan Hasan Paşa'nın muvafakati ile Aynahkavak köşkünde müzakerelere başlandı. Bulgakof ile Avusturyalı arkadaşı Herbert Rathkeal, bu müzakerelerde, Türklerin Kırım'da Rus hâkimiyetine karşı bir diyecekleri olup olmadıklarını ve bu yüzden çıkması zarurî olan savaşa hazır bulunup bulunmadıkları sorusuna hemen cevap verilmesini istediler. Rumeli'de önemli sayıda asker hareketleri yapılmış olmasına ve yeni Moldavya prensi Alexander Konstantin Maurokordatos'un, İstanbul'lu dostlarının hoşuna gitmek amacıyla, kendi prensliğinin ve Eflâk'in emniyetini istemiş olmasına rağmen ¹²⁸ 19 Ocak 1784 de andlaşma akdolundu ¹²⁹.

"Devamlı ve mesut bir barışın, iyi komşuluk ve mevcut ticaret menfaatlerinin korunması ve bunların aleyhinde o-lan eski andlaşmaların hükümlerini iskat etmek için çıkış noktası olarak "Kırım, Taman adası ve Kuban bölgesi üzerinde hasıl olan yeni durum*" alınmıştı. 1783 de Çariçe'nin hak iddia ettiği Oçakof ile Sudak kalesi ve Kuban ırmağının ötesindeki topraklar bundan sonra da Türklerin elinde kalıyordu. Hakikatte memleketinin bağımsızlığını feda ettiği zaman ¹³⁰ 24 Temmuz 1783 de Çariçe'nin başışı olarak bir taç alan Gürci Kiralı Heraklius'un itaate alınması hakkında hiç birşey söylenmemişti.

Hasan Paşa tarafından idare olunmakta devam eden Babiâli, barışı kurtarabilmek için her türlü fedakârlığı yapmıştı. Eğer İmparator Jozef, istikbalde yapacağı bir savaşın sonunda açığa vurmıya karar verdiği isteklerini şimdi ortaya atsaydı, herhalde kendisine bir takım menfaatler sağlı-yabilecekti. Fakat Eflâk ve Buğdan eyaletlerinin bağımsızlığı, muhakkak ki tamnmıyacaktı. Bu zengin memleketleri ele geçirmek için çalışmakta olan ¹³¹ Rusya, Prenslüklerin bugüne kadarki durumlarının korunmasında kendine fayda buluyordu. Mart ayına kadar yeni bir "esrarengiz vesika" dan bahsolunuyordu. Bu vesika, prenslere, veya şimdi rusça tabiriyle Hospodar'lara hayatlarının sonuna kadar hükümdarlığı sağlıyordu. Fakat Bulgakof, Padişahın 1783 anlaşmasının Buğdan prensi Maurokorlatos ile Eflâk prensi Niko-las Caragea ile ilgili hükümlerini Öğrenmekten başka bh-şey elde edememişti ¹³². Buna mukabil İmparator II. Jozef 24 Şubat 1784 de

¹²⁸ "Acte şî fragmente" n, S. 172 vd.

¹²⁹ En son basımı: Sturdza, S. 209 vd. Marten'e göre; yine bak: Zinkeisen VI, S. 933 - 934.

¹³⁰ Aynı eser, S. 309 vd; Michel Taraarati. l'Eglise georgienne, Rom 1910 S. 87 vd.

¹³¹ Bak: "Acte şî fragmente" n, S. 179, Nr. I.

¹³² Bak: aynı eter. S. 176 vd.; kara. Humuzaki, SuppL I 2, S. 32,

Babîli ile bir ticaret antlaşması imzalamıştı.

Bu antlaşma ile İmparatorun tabaasma Tuna üzerinde Kara-denize kadar gemiler işletmek hakkı veriliyordu. Gerek imparatorun tebaası, gerekse Ruslar, Prenslıklere ait memleketlerden geçerken her türlü Özel vergilerden muaf tutulacaklardı ¹³³. Fakat Kayser bununla iktifa etmiyordu. Muvazeneyi kendi lehine olarak yeniden kurmak için, etrafındaki topraklarla Orsova'yı, Bosya'yı kendisine daha elverişli bir hududu, hattâ Küçük Eflâk'ı istiyordu. Bütün bu isteklerinde ileri sürdüğü mucip sebep, "sınırlarının kesin olarak saptanması için"* bu yerlerin lüzumlu olduğu iddiası oluyordu ¹³⁴. Daha mayıs sonlarında Herbert, askıda kalan bu meselenin halli için Türk devlet adamlarına başvurmuştu. Fakat Türk nazırları "bu kabil fedakârlıklara muvafakat etmektense gök kubbenin üzerlerine çökerek ezilmeyi tercih edeceklerini" açıktan açığa söylemekten kaçınmamışlardı ¹³⁵. Oitenia'in bu kısmı üzerinde Avusturya'nın hazırında yapmış olduğu sarîh istekler de katiyetle reddedildi. İlgili araçlar yine araya girerek bu önemsiz toprak şeridinin feda edilmesini ve bu "sefaletin" örtülmesini ısrarla tavsiye ettiler. Barışı kurtarmak istiyen bu araçlar arasında bil-hasa Fransız elçisi Choiseul - Gouifier temayüz ediyordu. Bir Yunan dostu olarak tanınan bu diplomat, Arşipel adalarında yaptığı bir seyahatini tasvir eden maruf seyahatnamesinde Türk hâkimiyetinin yakında yokedileceğini, bir keramet gibi Önceden haber vermişti ¹³⁶. Choseul - Gauffier; hükümeti tarafından böyle bir yetki verilmemiş olmağına rağmen bu aracılığı yapıyordu. Fransız hükümeti, sâdece Avusturya'nın istediği toprakların iyice keşfedilmesini ve böylece Bukovina Avusturya'ya geçerken yapıldığı gibi, bir dolandırıcılığın önüne geçilmesini Babîli'ye tavsiye etmekle elçisini ödevlendirmişti ¹³⁷. Bunlardan başka Avusturya İmparatoru, Memleketeyn'de oturan ve sayısı 100.000 kadar tahmin olunan kaçak teb'asımın iadesini istiyordu ¹³⁸. Avusturya elçisi 1785 yılı başlangıcında hiç olmazsa Bosna'da iki kale ile on tahkimli mevki Avusturya'ya bırakınla Babîli'yi razı edebileceğini umuyordu. Fakat Babîli, savaş hazırlıkları yapıyor, silâhlanıyor ve muhtemel bir Rus hücu-

¹³³ Martens ve de Cussy I, S. 319 vd.; ve Neumann I, sonra Hurmuzaki VII, S. 417 - 419 ve Raicevich, Osservazioni, S. 312 vd.

¹³⁴ "Arrangement definitif des limites"; "Acte 9i fragmente" U, S. 178 Nr. 2.

¹³⁵ "Le ciel s'écrouleroit plutot que d" y voir consentif la ■ana Ürer l'epe~e"; aynı eser, S. 180, Nr. I.

¹³⁶ "Voyage pittoreajue de la Cfrece" I, Parla 1778.

¹³⁷ "Acte şi fragmente" II, S. 188 - 189

¹³⁸ Hurmuzaki VU, S. 430.

muna karşı Karadeniz limanlarını tahkim etmeye başlıyordu ¹³⁹ Osmanlı askerleri yazın Avusturya sınırlarına ya-naşmaya koyuldular ¹⁴⁰ Babiâli'nin yapmaya razı edildiği yegâne fedakârlık, bir para tazminatı ile bir de "Eflâk ve Buğdan'da bir miktar arazi" den ibaretti. Bu uysallığa da Babiâli, sırf Fransa'nın müdahalesi sonucu razı edilmişti. Ruslar ise bu nazik işe herhangi bir surette müdahale etmesini kesin olarak reddediyordu.

Fakat şimdi, doğrudan doğruya Avusturya diplomasisi tarafından müzakereler kesildi. Ancak 1786 yazında Ksy-zer'in Eflâk ve Buğdan sınırlarında kendi memleketi lehine bir düzeltme yapmak amacı gütüğü söylentisi dolaşmaya başladı ¹⁴¹. Babiâli'yi sindirmek siyasetinde Rusya gayet güzel muvaffak olmuştu. Fakat Avusturya, böyle bir siyasetin kendisine hiç bir fayda sağlamıyacağını anladı. İstanbul ile yapılan müzakerelerin yanında Hollanda meselesi, Viyana hükümetinin dikkatim kendine çekiyordu. Batıda bu anlaşmazlık uzayıp gitiği müddetçe de, son barıştan beri bu kadar sıkıştırılmış Babiâli nihayet rahat bırakılıyordu. Di-van'da ve İstanbul halkı arasında daima daha ziyade kuvvetlenen savaş taraftarları, uzun zmandanberi ganimet almıya susamış olan Bosnalılarla, Avusturya'nın sınır eyaletlerini yağma ettirmek için muhasamatın başlamasını bekliyorlardı. ¹⁴²

İKİNCİ BÖLÜM

Rusya ve Avusturya ile yeni harbin evveliyatı, ordunun durumu

Bu arada Rusya, Kıran ve Kafkasya'daki yeni mevkiini kuvvetlendirmek için çalışıyordu. 1785 de Lezgiler, o zaman mevcut bulunan her iki Gürci devletine de saldırmışlardı. Bu Gürci devletlerinden biri Heraklius adında ve Rus himayesinde bir kiralın, ötekisi ise Çariçe tarafından teklif olunan tacı kabul etmiş ve hâlâ bağımsızlığını muhafaza eden Salomo adında başka bir kiralın idaresi altında bulunuyordu. İstanbul halkı, esir pazarında satılığa çıkarılan güzel Gürci kızlarını seyretmek fırsatını bir kere daha ele geçirmişti. Gürci kırılları, bu yağma akınından Ahıska Paşasını sorumlu tutuyor ve Rusya'nın araya girmesini istiyorlardı. Gerçekten de bu davet üzerine Huşlar, hemen araya girmişlerdi ¹⁴³. Bundan biraz önce Rusya'nın

¹³⁹ Zinkeisen VI, S. 517 - 518.

¹⁴⁰ "Acte și fragmente" n, S. 192 vd. Hurmuzaki VH, S. 448, Nr. CCLXXXV

¹⁴¹ "Acte s* fragmente" n, S. 211, N*. 2.

¹⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/8-40

¹⁴³ Komnenos Hysilantes, S. 640.

İstanbul elçisi Bulgakof, Sinop'ta mutaassıp halk tarafından Rus konsolosuna yapılan fena muamele yüzünden Babiâli'ye şikâyetle bulunmuştu ¹⁴⁴.

Salomo'nun ölümünden sonra onun damadı olan Herak-lius'a Ruslar gereken yardımı yaparak oğlu Vahu'yu Aşağı Gürcistan Hanlığı'na getirdiler. Erivan Ham da Çariçe'nin bu çeşit vasallan araşma katıldı. Artık Rusya; Nadir Han mirasının bir parçası olan Mazenderan'ın Ham Mehmet Ka-tali'yi, İsfehan'da hükümdarlık süren Ali Murat'a karşı des-teklemeye başlıyordu. Rus subayları, bu Mehmet Fatali'nin askerlerini sevk ve idare ederek Azerbaycan'ın tâ içerilerine kadar girdiler ¹⁴⁵ 1777 de Musul valisi Hüseyin Pasa Rus sınırlarını aştığı ve Bağdat valisinin kuvvetleri Kennanşah yakınlarına kadar akın ettikleri ¹⁴⁶ zaman Ruslar, iç karışıklıklar dolayısıyla zayıf düşmüş ve parçalanmış Pers devletinde, yıllarca önce Osmanlıların oynamış oldukları rolü üzerlerine alıyorlardı. Babiâli ise, 1780 de ölen Kürt Kerim Han'dan sonra Pers tahtına geçmek için Kerim Han'ın oğlu Abdülfatih ile Sadık Han arasındaki kavgada hiç birini tutmamakla ¹⁴⁷, hakikatte İran'daki nüfuzunu kuvvetlendirmek niyetinden vazgeçmiş oluyordu. Babiâli'nin hiçbir itirazı karşısında kalmaksızın Kerim Han'ın zevcelerinden birinin kardeşi olan Kürt Ali Murat Han, sözde yiğeni için, fakat hakikatte kendici için Pers tacını eline geçiriyordu. Hattâ Ali Murat Han, Bağdat'a ve Basra'ya hücum etmiye hazırlanıyor, yanma gelen Osmanlı elçisini tevkif ettiriyordu ¹⁴⁸. Böylece Çariçe Katherina, bu yönde ilk önce I. Petro tarafından tasarlanan plânları yeniden ele alabiliyordu. İsfehan'daki konsolosu - ki bu bir Rum idi - daha Ali Murat Han'a karşı buyurcu hik taslıyor; Han'ı Şahin Giray veya bedbaht bir Eflâk ve Buğdan Prensi yerine tutuyordu. Fakat çok geçmeden Ali Murat Han kendini topluyor ve 1785 de Mazenderan üzerinde hükümdarlık haklarını istiyordu. Yukarda adı geçen Mehmet Fatali Han, elinde bulundurduğu Mazenderan bölgesi içinde ve Hazar Denizi kıyısında yeni bir Umanı ¹⁴⁹ Çariçe'ye vermişti ¹⁵⁰. Biraz sonra

¹⁴⁴ Hurmuzaki VII, S. 433 vd.

¹⁴⁵ ZinkeiBen VI, S. 516; Hurmuzaki VH., S. 431.

¹⁴⁶ Hurmuzaki VH, S. 309. Kars. Komnenos Hyspilantes, S. 556 vd. Aynı yılda Selim Efendi İran hükümdarına gönderildi. Şehrsor*-da yeni bir paşalık teşkil olundu; 1776.

¹⁴⁷ Zinkeisen VI, s. 283; Hurmuzaki VII, S. 141; Ferrieres Sau-veboeuf (Memoires historiquea, politiques et geographiques des voya-ges du comte de Ferrieres Sauveboeuf faits en Turquie, en Perse et en Arabie depuis 1782 jusqu'en 1789), I, Paris 1790, S. 288 vd.

¹⁴⁸ Sauveboeuf, S. 248 - 249; Sestin!, voyage à Bassora, S. 206, 311.

¹⁴⁹ Rest, den 8 mil uzakta bulunan Rus Umanı bak. Sauveboeuf II, S. 5 - 6.

¹⁵⁰ Bu «teak 1784 de yapıldı.

da Gürcistan üzerinde hükümlanlık hakları isteyen Ali Murat Han'ın ordusunda 2000 Gürci hizmet görmekteydi. Murat Han, Der-bent'deki temsilcisine, bundan böyle Ruslara kolaylık göstermemesini menetti ve Lezgilerin reisini Raketlere karşı teşvik ederek burayı yakıp yıktığı gibi Koi Han'ını da bizzat Herakleus üzerine yürüttü ¹⁵¹

Şah'in 1785 şubatının 11 inde ölümü üzerine onun kardeşi Cafer, zaman zaman tsfehan'da hükümdarlık süren F&-tali'yi yendi ve Rus temsilcisini ivedi olarak memleketine dönmeğe zorladı. Bundan sonra da Çariçe'nin göndermek istediği hileci bir adam olarak tanınan Gürci aslından yeni elçi Laşkarof'u asla kabul etmiye yanaşmadı ¹⁵². Bu olay Şahı tacından etmiştir. Gerçekten de çok geçmeden Cafer Şah, Rusların destekledikleri Rus dostu bir parti tarafından kovuldu ¹⁵³. Pers ticareti, gün geçtikçe daha geniş bir ölçüde, kuzeye doğru yöneldi ¹⁵⁴.

O zamanlarda Babiâli, Kafkasya'da Rus düşmanı olan bütün unsurlarla genel yollardan çok faal bir şekilde münasebetlerde bulunuyordu ¹⁵⁵. Bunlar arasında birinci derecede Lezgiler vardı. Lezgiler Ermenistana da saldırmışlar, kutsal Eçmiadzin manastırını yağma etmişler, Ruslara tam bir itaatle bağlı bulunan Patrik'i kaçırmaya zorlamışlardı . İstanbul'da 31 mart 1785 tarihinde Sadrâzam Halil Paşa azl olunmuş, biraz sonra da Bozcaada'da (Tenedos) idam edilmişti. Yerine geçen Şahin Ali Paşa, eskiden Oçakof valiliği yapmış olup, çok enerjik bir zattı. Hiçbir rakibe tahammül edemiyen bu seksenlik ihtiyar, yeniçerilerin ve ulemanın yar-dımıyle saraydaki düşmanlarını, bunlar arasında bizzat Kâhya Bey ile Kapudan Paşayı yenmişti ¹⁵⁶.

1785 yılı sonlarına doğru Kafkasya'da Abhas'lar arasında Nogay soyundan İmam Mansur adında heyecanlı bir adam ortaya çıktı. Batıda kendisini bir hıristiyan olarak satan İmam Mansur'un doğu ve batı memleketlerinde yaşamış, olduğu söylenen bir takım sergüzeştleri halk ağzında dolaşıyordu. İmam Mansur, halk arasında yaşamakta olan bir takım kehanetleri istismar ederek İslâmîliğin şerefli mazisinin yeniden canlandırılması için sürükleyici vaatlerle halkı ayaklanmaya ve kutsal bir savaşa girişmeğe çağırıyordu. Rusların, hiyle ile zaptetmiş oldukları islâm

¹⁵¹ Sauvaboeuf I, S. 250 - 251, 267 vd.

¹⁵² Zinkeisen VI, S. 535 - 536; Sauveboeuf I, S. 292 - 293.

¹⁵³ Segur, Me"moires H, S. 362; Zinkeisen VI, S. 560 - 561.

¹⁵⁴ "L* commerce de la Peræ a pris une autre route, surtout du cote de la Moscovie"; Sertini, a. 273 • 274.

¹⁵⁵ Zinkeisen VI, S. 534 • 535.

¹⁵⁶ Kar]. aynı eier, S. 526. Komnenos» Hypsilantea, 8. 640.

memleketlerden kovulmalarını Türklerden istemiyordu. Sadece, Osmanlıların başında bulunan Padişahı, milletini her bakımdan memnun etmeye ve Kur'anın ölümsüz kanununa göre halkı idare etmeye davet ediyordu. Ruslar İmam Mansur'u yenmeye muvaffak olamadılar. Birçok basanlardan sonra o, kışı Taman adasında geçirdi. Burada birçok Tatarlar, Abhaz ve Çerkesler, kendilerine zorla kabul ettirilmiş olan Hıristiyanlığı bırakarak İmam Mansur'un etrafına toplandılar¹⁵⁷. İslâm'ın bu bahtlı mücahidi ile Voroneş'de acı olaylarla dolu esaret hayatı yaşayan Şahin Giray arasında bir anlaşmanın yapılmasına engel olmak için, bu gibi işlerde çok usta olan Laşkarof, Kırım'ın eski hükümdarım önce Hotin'e ve buradan da İstanbul'a gönderdi. Şahin Giray çok geçmeden Bozcaada'da idam olundu. Eski Han'ın bu suretle Öldürülmesi, onu bizzat ortadan kaldırmaktan çekinen Rusların teşviki ve tavsiyeleri üzerine olması ihtimali pek kuvvetlidir. 1786 da Kırım'da giriştiği teşebbüslerde muvaffak olamayan İmam Mansur¹⁵⁸ Lezgilerin yanına sığınmıştı. Bunun üzerine İstanbul'daki Rus elçisi Bulgakof, Babiâli'den Lezgileri cezalandırmak için müsaade ve her iki Gürcü memleketi üzerinde de Rus himayesinin tanınmasını istedi¹⁵⁹.

Fakat Türklerin şekli bir müzakereden sonra bu gibi isteklere boyun eğdikleri zaman geçmişti. Batı memleketlerinde çıkan siyasî gazeteler İstanbul'da gün geçtikçe daha ziyade geniş bir tenkit ile okunuyordu¹⁶⁰. Böylece Türk mahfillerinde pek iyi biliniyordu ki Avusturya, "Yunan Projesi"ni gerçekleştirmekte etki yapacak durumda değildi. İmam Mansur'un başarılan ve Rusların bu işle uğraşırken verdikleri ağır ve haysiyet kinci kayıplar hakkında da İstanbul'da tam malûmat alınıyor ve İstanbul camilerinin minberlerinden, açıktan açığa Müslüman aksülâmelinin sahte bir temsilcisi ve yine lanetlenen İmam Mansur'un zaptıraptsız Moskof sürülerine verdirmeğe muvaffak olduğu ağır zayıyatı Öven sevinç sesleri yükseliyordu. Şubatta yeni Sadrâzam Yusuf Paşa¹⁶¹, Mora'dan İstanbul'a geldi. Henüz genç, enerjik ve Gürcü soyundan olan Yusuf Paşa, eskiden himayesinde yetiştirdiği Kapudan-ı Derya Hasan Paşa ile, Osmanlı şeref ve itibarının yükseltilmesi hususunda ne yapılabileceğini ve ne yapılması lâzımgeldiği hakkında tamamıyla aynı düşüncede idi. Bu düşüncelerle bütün dış siyasetin yükümlülüğünü, şimdiye kadar kendinden önce gelen

¹⁵⁷ Zinkeisen VI, S. 532 vd.

¹⁵⁸ Aynı eser, 3. S. 579 - MO.

¹⁵⁹ Komnenos Hyspilantes, S. 647 vd.

¹⁶⁰ Zinkeisen, aynı sâbitede.

¹⁶¹ 29 Ocak 1786 tarihinde ihtiyar Ali, şerefli bir şekilde görevinden affedildi; Zinkeisen, VI, S. 574.

sadrâzamların yapmış olduklarının aksine olarak, tamamıyla Reis Efendiye bırakmamak gerektiğine inanıyor ve bütün dış siyaseti doğrudan doğruya idare edecek kadar kendini kuvvetli buluyordu. Bulgakof'un ortaya attığı bütün meselelere kesin bir dille menfi cevaplar verdi ¹⁶². Buna rağmen Çarice'nin elcisi, İstanbul'da Rus kilisesinin inşası için faaliyetlerine devam ve İstanbul yakınlarında bulunan Stene adasının Rus emtia deposu olarak tahsis edilmesini istiyorsa, bunlan mutad vüz-süzlüğünden yapmaktadır ¹⁶³. Rus diplomasisinin Babiâli'den Varna'da bir konsoloshane açmak müsaadesini almak ve İstanbul pazarlarında Gürci esirlerinin satılmasını yasak ettirmek için giriştiği teşebbüsler de hiçbir sonuç vermemiştir ¹⁶⁴. Sonradan Reisülküttap olacak olan Kâhya Süleyman Bey, asi Murat ve İbrahim Beylere Padişahın hâkimiyetini silâh kuvvetiyle kabul ettirmek için Kapudan Paşa'yı Mısır'a göndermiş olan Babiâli'nin "Bütün tab'ası için genel bir "reform" yapmak niyetinde olduğunu beyan etti ¹⁶⁵. Böylece bu gibi teşebbüsler menfi bir netice vermiye mahkûmdu ¹⁶⁶. Reis Efendi Fransız elçisine, Lezgilere ve bunların yeni reisleri olan İmam Mansur'a, hürriyetlerini gasbetmek isteyenlere karşı yaptıkları mücadelede her bakımdan yardım etmek için bütün tedbirlerin alınmakta olduğunu açıkça söylemekten kaçınmadı ¹⁶⁷. Babiâli'nin iktidarda bulunan a-damları, Tatar Devletinin yeniden kurulmasından bahsetmekte bir mahzur görmüyorlar ve Ruslar tarafından pervasızca açılıp sallantıda kalan Kafkasya meselesinin halli için bunu biricik çare olarak görüyorlardı ¹⁶⁸. Çariçe'nin tehdidine karşı cevap vermekte pek acele davranmıyorlar ve bu arada, Şeyhülislâm'ın bir fetvasında çekilmez diye vasıflandırılmış olan kuzey komşunun cüretkârane hareketlerine karşı ağır sözler sarfetmekten kaçınmıyorlardı. Rusların hoşuna gidecek bir harekette bulunmak için Ahışa paşasını bile azletmiye yanaşmıyorlar ve 1788 temmuzunda savaşa hazır bir durumda bulunuyorlardı. Mağrurâne cevapları şöyle idi; Babiâli herhalde kendini savunmasını bilecektir" ¹⁶⁹. Fransız aracılığı, fazla üzerinde durulmadan, hattâ öfke ile reddolundu. Çünkü başka zamanlarda faaliyetleri görülmi-yen bu dostlar, sadece yeni fedakârlıklar yaparak şerefsizliğe düşmesini

¹⁶² Komnenos Hypsilantes, S. 646.

¹⁶³ Aynı yer.

¹⁶⁴ Zinkeisen VI, S. 575 - 576, 6X2 vd.

¹⁶⁵ "Röforme generale".

¹⁶⁶ Kars. Zinkeisen VI. S. 570 vd.

¹⁶⁷ Aynı eser, S. 581 - 582.

¹⁶⁸ Aynı yer.

¹⁶⁹ Aynı eser, S. 583 - 584; Kars. Söğür m, S. 75 vd.

Babiâli'ye tavsiye etmesini gayet iyi becerebiliyorlardı ¹⁷⁰. Bulgakof'un 1787 yılı başlarında verdiği yeni bir nota, savaşa yatkın Türkleri daha ziyade kızdırmaktan başka bir şey yapmadı ¹⁷¹. İstanbul halkı artık Ruslara tahammül edemiyor, hakaretler, küfürler savuruyordu. Şimdi savaşa atılmak için her şey hazır bulunuyordu.

Kapudan Paşa'nın tercümanı olan Nikolaus Maurogenis (Mavroiëni, Mavrogheni) in Eflâk Prensiğine atanması, gelecekte ceryan edecek olaylara delâlet eden bir alâmetti. Bu zat Mykone'de doğmuştu; fakat Rus konsolosu Voynoviç tarafından himaye gören hemşerilerinin aksine olarak Rus dostluğu ile ilgisi yoktu; bilâkis Osmanlı Devletinin yaşaması lüzumuna, bu devleti tekrar yükseltmenin mümkün olduğuna kanidi; hususiyile Padişahın büyük siyasî ve askerî kabiliyet sahibi bulunduğuna inanıyordu. Monembasia, Lakedaimotia ve Aniyklai arşipiskoposların idaresi altında birçok Morahlar Kırım'a göçederlerken ¹⁷², fakat çok geçmeden burada Hıristiyan Çariçe'nin idaresi altında yaşamaktan bezerlerken (Rusya'da yetişmiş Rum gençleri arasından sonradan Yunan kültürü için çok önemli olan Eugenios Bulgaris ve Nikephoros Theotokis gibi şahsiyetler çıkmışlardır) Maurogenis, Babiâli'nin sadık bir hadimi olarak kalmıştır: Kendisi de Gratiani gibi başarılar elde etmeyi ülkü edinmişti. Bu sayede onun gibi ve âlicenap Padişahın himayesiyle Eflâk veya Buğdan tacını kazanabileceğini ummaktaydı ¹⁷³. Efendisi olan Osmanlı Padişahı adına ada ahalisinden, antlaşmalara aykırı olarak, yüksek vergi almaktaydı ¹⁷⁴. Kapudan Hasan Paşa'nın adına Rum dilinde yazılmış afnameler veya imtiyaznameler de dağıtıyordu. Bu belgeler ya Prenslüklerde mütad olduğu şekil ve üslûpta yazılıyor veya piskoposlara mahsus vesikalar gibi güzel yazılmış harflerle başlıyordu. Meselâ: "Gazi Hasan Paşa, İnyeti Rabbaniye ile Vezir ve Kapudan Paşa" ¹⁷⁵ gibi. Maurogenis, silâh kuvvetiyle itaata alınmak zorunda kalınan ¹⁷⁶ Maynotlann ve Kiklad adaları ahalisinin Mora Paşa'sının idaresinden alınarak Kaptan Paşa'nın daha mutedil idaresine verilmelerini sağlamıya muvaffak olmuştur. Bunlar Paşaya 30 000 Talir-lik

¹⁷⁰ Zinketoen VT, 590 vd.

¹⁷¹ Aynı eser S. 613 vd.

¹⁷² Komnenos Hysilantes, S. 546 - 547, 558.

¹⁷³ Karg. Theodore Blancard, Les Mavroyçni, Paris, (bastıldığı tarih üzerinde yok) ikinci basım, "Les Mavroyenie, histoire d'Orient" I, Paris 1909, S. 58 vd.

¹⁷⁴ Aynı eser, S. 549, sene 1775: Rus elçisinin araya girmesi yüzünden bütün bir yıl için vergi istememek zorunda kaldı.

¹⁷⁵ Blancard I, S. 71 de bir faksimile.

¹⁷⁶ Sathas, S. 531 - 532 ve PouquevUle'in Mora seyahati.

bir vergi vermekle yükümlü idiler. Kaptan Paşa bundan böyle Maynotların büyük - bey veya baş - beyini tâyin etmek, gerekirse idam etmek yetkisine mâlikti ¹⁷⁷. Gerek Mauro-genis'in, gerekse bunun hamisi olan Kaptan Paşa'nın amaçları, Mora yarımadasında oturan Rum Hayduklarını, yani Kleft'leri, 1779 ayaklanmasında Rumların doğuştan düşmanı olan Arnavutlara karşı savaşa yollamaktı ¹⁷⁸. Bu ayaklanma kanlı bir surette bastırıldı ve, yukarıda da söylendiği gibi, Kaptan Paşa'nın emriyle Tripoliçe'de düşmanların kafasından bir piramit yapıldı. Bu kafaların sayısı, mübalağacı şarklılar tarafından 3000 olarak hesaplanmıştır ¹⁷⁹.

En cesur ve en fazla itibar sahibi Rum olarak sayılan Maurogenis'in, Eflâk Prensi Mikhael Sutzon'un yerine geçmesini Rumlar iyi karşıladılar. Çok zamandanberi Fenerli Rum beylerine karşı bir kaynaşma mevcuttu ve bunlardan hoşnutsuzluk, bilhassa son zamanlarda çok artmıştı. Bu Fenerlilerin arasında yaşamış olan ve Maurogenis'i de pek sev-miyen doktor ve bazan da tercüman Athanasios Komnenos Hypsilantes ¹⁸⁰ şöyle yazıyor: Onlar "sadece özel kazançlarını düşünen insanlar" di. Fenerlilerden büsbütün başka zihniyette olan genç tercüman, Fenerlileri, Padişaha karşı ihanet eden hayvanlar olarak ¹⁸¹ sayıyordu. Onun enerjik bir şekilde ve askerî kuvvetle ortaya çıkması da Fenerlilerin aristokrat kurnazlıklarıyla bir tezat teşkil ediyordu. Bazı Ruslar bu genç tercümanın şahsında, kendi durumlarının düzeltilmesi için çalışan bir mücahit görüyorlardı. Fakat Rumların durumları, Maurogenis'in fikrine göre Osmanlı Devletine karşı mücadele etmekle düzelmeyecek, büâkis Osmanlı Devletinin içinde bu devletin iyiliği, içeriye ve dışarıya karşı kuvvetlenmesi, bu uğurda gayret sarfedilmek suretiyle düzelecekti. Maurgenis'in topladığı Hıristiyan deniz askerlerinin, yani kalyoncuların yaptıkları geçit resmi, bu sırada "babası" yerinde olan Kaptan Paşa'nın kendisine gösterdiği itibar, Rum çevrelerinde çok iyi bir etki bırakmıştı. Çok geçmeden de bu enerjik prensin Tuna boylarında Avusturya'ya karşı hazırlıklar yapacağı söylentisi dolaşmaya başladı.

1782 yündenberi Avusturya'nın Memleketeyn'deki konsolosu, eskiden Alexander Hypsilantes'in oğullarına dil Öğretmeuiliği etmiş olan

¹⁷⁷ Blancard, I, S. 79 - 80.

¹⁷⁸ Aynı eser, S. 92 vd.

¹⁷⁹ Aynı eser, etraflı bibliyografya, voyage dans la Grece; Cas-telan, Lettres sur la Morie; Salaberry, Histoire de l'Empire Ottoman; Theodor Kolokotronis, Atina 1846; Sathas S. 528 Not. 1.

¹⁸⁰ Aynı eser, S. 560.

¹⁸¹ Aynı eser, 8. 649; kar?. S. 654.

Raguza'lı Ignaz Stephan Raicavich idi ¹⁸². Avusturyalıların hoşuna gitmek için, "Deli Prens" ¹⁸³ diye anılan ve Murusi'in Yaş'da ardası olmuş olan Alezan-der Konstantin Maurokordatos, 1786 da azledilerek yerine başka bir Alexander Maurokordatos tâyin olundu. Bunun babası Yohan, Nikolaus Maurokordatos'un oğlu idi. Sarayında yaşayan bir Rum, onu "vicdan azabı duymak kabiliyetinde olmıyan bir kimse" diye vasıflandırmış ve aleyhine çok şiddetli bir hicviye yazmıştı. Her ne olursa olsun bu genç Fenerli, Rusya'da yetişmiş olup aynı zamanda "insanların bahtı" hakkında şikâyetler savuran bir şairdi. Sonradan şiirlerini "Boristhenes'de Boğaziçi" başlığı ile Moskova'da yayınlamıştır ¹⁸⁴, Bu adam Osmanlılara sadık kalacak kabiliyette değildi. Buğdan'da hükümet idaresinin yükleri kendisine ağır gelmeye başladı. Kendisi tarafından terennüm, olunan "baht" icabı olarak, nerde ise münasebetlerin kesilmiş olduğu Rusya'ya hiç çekinmeden taraftarlık ettiği için, Babiâli 1787 de onu azletti. Önce kendisine İstanbul'a dönmek üzere yola çıkacakmış süsünü verdi. Fakat Rusya'ya sığınmayı daha uygun görerek buradan tecrübeleri ve şimdiye kadarki efendilerine karşı beslediği kını ile, yakınlaşmış olan savaşın bir an önce patlamasına yardım etmiştir ¹⁸⁵.

Bu sırada Şahin Giray henüz Hotin'de idi. Gerek yanında bulunan Laşkarof, gerekse Rusların baş konsolosu Binbaşı tvan* Salonski bu ihanetkârane kararın sırrını biliyorlardı ¹⁸⁶. Konsolos güney emniyetini korumak için bin kadar Rus'u Yaş'a getirmişti ¹⁸⁷. İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında Laşkarof Bükreş'e de uğramış ve, antlaşmalara aykırı olarak yapılan tâyinini Rusyanm şiddetle fakat boş yere protesto ettiği yeni Prens Maurogenis'e karşı mutad kabalıkla muamelede bulunmuştu ¹⁸⁸. Laşkarof un bu sert muamelesini Prens, hamisi Kaptan Paşaya şikâyet etmişti. Nisan ayında Reis Efendi, firari Maurokordatos'un kabulünü, küstah Gürci'nin cüretlerini, bütün faaliyetlerini Türk hâkimiyetine karşı halkı kıskırtmaktan ibaret olan Rus konsoloslarının Memleketeyn'de yaptıkları tahrikleri, nihayet son muahede gereğince yapılması lâzımgeldiği şekilde karşılıklı olarak gümrüklerin yüzde 25 den yüzde 20 ye indirilmesine Rusların yanaşm amalarım Rusya nezdinde şiddetle protesto etti. ¹⁸⁹. Aynı zamanda

¹⁸² Hurmuzaki X, S. XXXII. vd.

¹⁸³ Deli - Beg.

¹⁸⁴ Yazarının adı olmıyan Rumca bir eser, Moskova 1810.

¹⁸⁵ Hurmuzaki X, S. 26 vd.; "Acte st fragmente" n, 215 vd.

¹⁸⁶ Hurmuzaki X. S. 27 - 28. kars. Segur II, S. 838 - 839.

¹⁸⁷ Aynı yer

¹⁸⁸ "Acte şî frap-mente", II, S. 216, Nr. I.

¹⁸⁹ Aynı eser, S. 217 - 218.

yiyecek toplanması, takviye edilmiş donanmanın tetikte tutulması ve Tuna üzerinde köprüler kurulması için emirnameler gönderildi ¹⁹⁰. Rusya'ya karşı kayıp olunan bir meydan muharebesinde îmam Mansur'un ortadan kalkması ile Kafkaaya'daki ayaklanmanın sona ermiş olması ¹⁹¹, İstanbul'da heyecan^ gelmiş halkı yatıştırmıya kâfi gelmedi. Savaş, artık katiyetle yapılmasına karar verilmiş bir işti ve bunun için bahaneler bulmakta da asla bir güçlük yoktu ¹⁹².

Çariçenin çoktanberi beklenen Kırım seyahati, yani zafer' alayı, nihayet 1789 yılı kışında yapıldı. Rus topraklarına yeni katılmış o.'an bu Tatar memleketinin Prensi olarak "muzaffer" Patyomkin ortaya çıkıyordu. Bu fırsattan faydalanılarak Katherina ile II. Josef arasında bir buluşma yapılacak; istikbalde Osmanlı İmparatorluğundan alınacak memleketlerin sınırlarını saptamak, Venediklilerin Osmanlı mirasındaki paylarını tâyin etmek (împarator Jozef bütün Mora ile Arşipel adalarını Venediklilere vermek istiyordu), iki hükümdar arasında 1781 ve 1783 de teati olunan çok gizli mek-tuplardaki esaslara göre yeni kurulacak olan Daçya ve Bizans devletleri hakkında görüşmelere devam olunacaktı ¹⁹³. 18 Ocak 1787 de Katherina ve maiyeti Zarskoye - Sebo'dan hareket ettiler. Çariçe'nin yanında, şimdiye kadar İstanbul'da mütemadiyen dostluktan bahsetmiş olan Fransa'nın temsilcisi bulunmakta idi. Fransa kendi lehinde olmak üzere Rusya ile aralarında yaptığı bir ticaret antlaşması ¹⁹⁴ ile, Katherina'mn Yakın Şarktaki plânlarını kabul etmemekle beraber ¹⁹⁵, artık göçmekte olan Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması fikri ile barışmış oluyordu. Petersburg'da Fransız kiralı XVI. Louis'yi temsil eden Segur, çok nazik bir diplomat, aynı zamanda bir şair idi. Hattâ Çariçe'nin derin itimadını kazanmıştı. Çariçe ,Bizans projelerini Segur'a açmıştı ¹⁹⁶. Fransız elçisi ile hiç de arası iyi olm-yan İngiliz elçisi Fitz - Herbert, şimdiye kadar Petersburg'da hiçbir zaman Türk taraftarlığı göstermemişti. Halbuki kendi vatandaşları Türkiyedeki ticaretten çok kâr sağlamakta idüer. Son zamanlarda İngilizler, tıpkı Fransızlar gibi, Hindistan'la doğrudan doğruya ticaret münasebetleri

¹⁹⁰ Aynı eser, S. 219.

¹⁹¹ SĞgur II, S. 387.

¹⁹² Babıâli'nin Kafkasya'da ötedenberi ateşi körtükliyen Ahışha Paşasına karşı aldığı vaziyet hakkında bak.: aynı eser S. 406 - 407.

¹⁹³ Sözü geçen mektuplar, İmparator Joseph'e ait mektupları İhtiva eden Arneht'in eserinde çıkmıştır: Joseph II. und Katherina, Wien 1869 (grene Sturdza. I, S. 372 vd. da).

¹⁹⁴ Zinkeiaen VI, S. 561.

¹⁹⁵ İngiltere ve Prusya'da bu antlaşma, Türklere karşı bir ittifak sayıldı; Se*gur, Memoires III, S. 79.

¹⁹⁶ Sğgur II, sonunda ve m, birinci bölüm. •

kurmak için Süveyş yolundan geçmek müsaadesini istemişler, fakat Babîlî'den bunu alamamışlardı ¹⁹⁷. Kırım'a giden bu zafer alayında İngiliz elçisi de bulunmaktaydı. Gayet tabiidir ki herkesten Önce Avusturya elçisi Kont Cobenzl de oradaydı. Yapılan şenlikler hakkında İmparatoruna malûmat vermek üzere zeki Prens de Ligne de buraya geldi. Osmanlı İmparatorluğunun paylaşmak plânlarını tasvip etmiyen Prusya Kralı Büyük Friedrich'in 17 ağustos 1786 da ölümü, Avusturya İmparatoru için geniş nefes aldırarak bir olay teşkil ediyordu. Yeni Prusya Kralı, Herzberg adındaki nazırının plânına mütemayildi. Bu plâna göre Oçakof, Bosna ve Küçük - Eflâk, Türklerden alınarak Avusturya ile Rusya'ya verilecek, buna karşılık Galiçya Avusturya'dan ayrılarak Lehistan'a bırakılacak ve böylece Lehistan, Danzig, Thorn ve Posnan,'ı Prusya'ya vermiye razı edilecekti ¹⁹⁸. Bu plân. Çariçe'nin işine geliyordu, Fransa'nın fırsat çıkınca barış tavsiye etmesine ¹⁹⁹, dostu Avusturya İmparatorunun teennili bir çekingenlik göstermesine rağmen, asrın büyük projesini ortaya atmış olan Çariçe, "sarayda ulemanın tahakkümü ve yeniçerilerin-muhafazası altında yaşayan mecnun Despot" ı ²⁰⁰ Asya'ya kovmak için bütün Avrupa'nın kendisine müsaade edeceği ümidini taşıyabiliyordu. Fakat şimdilik gelecek ihtilâf hakkında hiç bir şey sezdirmiyor, daha ziyade emellerini uzak bir gelecekte gerçekleştirmek niyetinde olduğu hakkında teminat veriyordu; sadece Osmanlı hükümdarına ve istanbul'daki devlet adamlarına karşı dokunaklı sözler söylemekle yetiniyordu .

Ancak mayıs ayında Katherina, korkunç Zaporoge Kazaklarının eski memleketleri içinde Dinyeper üzerinden güneye doğru yol alarak Kerson'a geldi. Katherina'nın eski gözdesi olan Lehistan Kralı Stanislaus Augustus, Kont "Po-niyatofski" sıfatiyle Kaniyef de kafiye katıldı. Kaydak yakınlarında da Avusturya imparatoru şrelerek Çariçe ile birleşti. İmparatorun çok sade giyinişi ve hareketleri, "Yeni Se-miramis'in" şarka mahsus tantanası ile tam bir tezat teşkil ediyordu. Kayser Ekaterinoslav'da yeni bir Rus kilisesinin patronluğunu yapıyor ve bunda büyük bir istek gösteriyordu. Bundan başka Kayser, Tauris'li Potemkin ²⁰¹'in sahte parlaklığını

¹⁹⁷ Zinkeisen VI, S. 564 vd.

¹⁹⁸ Aynı eser, S. 598 vd.

¹⁹⁹ Buna mukabil Patyomkin, Fransız elçisine, resmi bir ittifak kargılığı olarak. Arşipel adalarının bir kısmını teklif etti. Segur m. S. 90 vd.

²⁰⁰ "Ces despotea Imbe"cües, extónuâs par les voluptes du Sâraî, domines par les ulğmas et captifs de leurs janissaires"; aynı eser S. 12 - 13.

²⁰¹ Bulgakorun aracılığı ile İstanbul'da eski Türk isi gümüştan süs eşyasını satın almıştı ve Tatarlar için icra edilen dini törende onları bekliyordu.

gülümsiyerek seyretmek amacıyla, sadece Fal-kenstein Kontu sıfatıyla buraya gelmişti. Se"gur ile konuşurken, Osmanlı Devletinin paylaşılmasını gerçekleştirmek için İstanbul'un ebedî bir anlaşmazlık noktası olarak kalacağına işaret etti ²⁰². İstanbul'da bulunan Rus elçisi Bulgakof ile Avusturya elçisi Herbert - Rathkeal, rapor vermek üzere Kerson'a çağırılmışlardı. Bunlar ise, heyecana gelmiş halkın Kanea'da, Rodos'ta Rus konsoloslarına hücum ettikleri, bir Osmanlı filosunun Dinyester ağzında bulunduğu haberlerini getirdiler. Daha önceden biliniyordu ki Fransız mühendisleri, Ruslar tarafından birinci plânda tehdit edilen Oçakof'un tahkiminde çalışmışlardı ²⁰³.

Buradan Ruslar, Babiâli'den yeni isteklerde bulundular. Bu isteklere göre Osmanlı hükümeti, Cezayirîlilerin Ruslara verdikleri zararları tekrar tazmin edecek, Kuban Tatarlarını Ahışa Paşası vasıtasıyla cezalandıracak, antlaşmaya göre Zaporoge Kazaklarını Rus sınırlarından uzaklaştıracak, Kırım'dan daha az tuz isteyecek, Moldavya Prensinin firar etmesi meselesini takip etmektен vazgeçecek ve hakarete uğramış olan konsolosa tarziye verecekti ²⁰⁴. Daha genç birisini tercih eden Çariçe'nin gözdeliğini çoktandır kaybetmiş, kurtarılmış Ortodoks Daçyalıların Kiralı sıfatıyla Yaş veya Bükreş'te ölmeyi kendine ülkü edinmiş olan Potemkin'in komutasındaki kıtaların askerî hareketleri, bu Rus ultiatomuna gereken kuvveti vermiye kâfi geliyordu ²⁰⁵. Olviopo-lis (= Bahtiyarların şehri); Sevastopolis (= Yücelerin şehri), Sympheropolis (= Ahmetcik), "beyaz" Leukopolis (eski Kırım), Pariopolis, Theodosia (Kefe), Eupatoria (Kos-lof) gibi Yunanca güzel adlar taşıyan yeni kurulmuş veya yeniden canlanmış şehirlerin bulunduğu bölgede müttefik iki hükümdar, Türkleri tahrik eden siyasetlerini yapmaya başlıyorlar, onlar Bahçe Saray'daki eski Kırım Hanlarının sarayında oturuyorlar, memleketlerinden kovulmuş olan Giray hanedanına ait harikulade parklarda geziniyorlar, hor gördükleri camileri seyrediyorlar, dar sokaklardan at üstünde geçiyorlardı. Bu manzaralar karşısında Müslüman halk, sesini çıkarmıyor, kudretli Tanrının bu mağrur gasıpları günün birinde şimaldeki Hıristiyan memleketlerine süreceğine emin olarak bakıp duruyordu ²⁰⁶.

Avusturya ile Rusya'nın müşterek olarak Babiâli'ye verdikleri

²⁰² «D segur m. s. 127.

²⁰³ Aynı eser, S. 192, vd.

²⁰⁴ Aynı eser, S. 130.

²⁰⁵ Aynı eser, S. 131.

²⁰⁶ Sejpır, aynı yer; karg. Prens de Ligne'in mektupları ve ZİN-keftaen VI, S. 613. hafiye 3.

ültilmatom üzerine ortaya çıkan dunun karşısında Avusturya İmparatoru Jozef in sözleri şunlar olmuştu: "Ben barışı istiyorum... Rusların İstanbul'da yerleşmelerine tahammül edemeyeceğim... Bu kadın çıldırmıştır..."²⁰⁷. Bu sırada İmparatorun bütün dikkati, yeniden Belçika'daki son olay üzerine teksif edilmişti. Babîâli, yeni yeni olaylarla mütemadiyen tahrik ediliyordu. Meselâ Kerson'daki şeref kapısı üzerine "buradan Bizans'a!"²⁰⁸ gibi küstahça bir yazıt konulmuştu. Böylece son haddine kadar tahrik edilen Babîâli, tam şarkta bir müddet için harp tehlikesi ortadan kalkmış gibi görüldüğü bir sırada, her şeyi göze alarak bütün bunlara bir son verecek olan bir harbe karar verdiğini kendiliğinden bildirdi.

Bulgakof, İstanbul'a dönünce, pek fazla sert bir dille olmamakla beraber, daha başka meseleler üzerinde konuş-mıya başladı: Bu meyanda Varna'ya bir Rus konsolosunun tâyinine müsaade verilmesini istedi. Buna karşılık Reis Efendi Gürci Kiralı Heraklius'un Ruslar tarafından himaye edilmesinden, Rus konsoloslarının Memleketeyn Prenslüklerinde yapmakta oldukları tahrik faaliyetlerinden, Kırım ve civarında müslümanların tasfiyeye uğramalarından ve bilhassa Moldavyanm kaçmış olan prensinin iadesine Rusyanın yanaşmamasından şikâyet etti. Bunlardan başka Babîâli, Kılbu-run yakınlarında bulunan 39 tuz gölünün, buna komşu vilâyetlerin tuz ihtiyacını sağlamak amacıyla, kendisine bırakılmasını; bütün Rusya'da, bilhassa Kırım'da konsolosluklar açmak hakkının tanınmasını, Rus gemilerine Türk tebaasının gemici olarak kullanılmalarının ve bu gemilerle kahve, sabun ve ilâh., gibi bazı emtianın taşınmasının yasak edilmesini istedi²⁰⁹. Avusturya elçisi Herbert'in tehditlerinden birşey çıkmadığı gibi Fransız eiçisi Choleul'ün aracılığından da bir netice elde edilemedi²¹⁰. Bulgakof'a Babîâli'nin bu isteklerini kabul etmemekte ısrar edince, kendisine teklif olunan dört nokta hakkında efendisi Çarîçe'nin kesin cevabını getirtmek için son bir mühlet verildi. Fakat Katherina cevap vermekte tereddüt gösterdiği zaman elçi, 13 ağustosta toplanıp sallantıda kalan bütün meseleler üzerinde kesin kararlar verecek olan Dîvanda hazır bulımmıya davet olundu. Bulgakof meselesinin ne olduğunu anlamak istedi. Fakat gerek kendisinin, gerekse Avusturyalı arkadaşının her türlü açıklamada bulunulmak istekleri rcddo'undu. Hakikaten de Rus elçisi bu toplantıya gitti. Kendisinden, bu gibi

²⁰⁷ "Je desire sincerement la pait... Je ne souffrirai point que les Russes s'Établissent à Coustantinople.... Cette femme est exaltee..."; Segur İÜ, S .178 vd.

²⁰⁸ Se-gur, S. 229.

²⁰⁹ İstekler, Katherina'mn ikinoi savaş beyannamesinde vardır.

²¹⁰ Zinkeisen VI, S. 625 vd. "Acte si fragmente" O, S. 228 rd.

ihtilâflara kesin olarak bir son vermek için biricik çare olan Kırım'ın bırakılması istendi. Efendisi adına bu işi üzerine almayı red-edince, kalabalık maiyeti, kâtibi ve tercümanları ile birlikte Yedikule'ye götürüldü. Burada esir olarak değil, fakat misafir olarak oturmak üzere güzel bir oturacak yer hazırlanmıştı²¹¹. "13 Rus ticaret gemisi müsadere edilerek tersaneye alındı, kaptanları ve tayfaları gemilerin zindanlarına atıldılar"²¹². Altı ay zarfında bütün Rıai&i" memleketten çıkacaklardı. Çariçe'nin yeni tebaası olan Rumlardan patenta istendi²¹³. Bundan başka Rumlardan, ellerindeki silâhları hükümete teslim etmek zorunda idiler. Bunu yapmayanlar Ölüm cezasına çarptırılacaklar, itiraz edensîri ise Patrik afaroz e-decekti²¹⁴. Bulgakof *u Yedikule'den çıkarmak ve böylece savaşı önlemek için yapılan bütün aracılıklar boşa çıktı. O anda Çariçe savaşa başlamak için gerekli hazırlıkları tamamlamış değildi. Bu bakımdan da eski gözdesi Potyemkin'e fazla inanmıştı. Bundan dolayı Katherina, muvakkaten Türklerin Avrupa'da kalmalarına tahammül etmek pahasına da olsa, Babîâli'yi gevşetmek için her çareye başvurarak bazı teşebbüslerde bulundu ise de hiç bir netice elde edemedi. 24 ağustosta Babîâli, Rusya ile İngiltere başta olmak üzere dost devletlere tebligatta bulunarak durumu açıkladı. Bunda deniliyordu ki: "Rusya, muahedeleri ya "bozmuş ve tanımamış", veya mahsustan ve sırf kendi menfaati için yanlış yorumlamıştır; Rusya Gürcistan'ı kendisine ilhak etmek istemektedir; Osmanlı İmparatorluğunun bütün eyaletlerinde, Padişaha karşı ayaklanmak için tahriklerde bulunmuş ve kendine yardımcıları aramıştır; kendi memleketlerinde ya-şayan İslâmlara zararlar vermiş, aynı zamanda bunlara fena muamelede bulunmuştur; padişahına ihanet etmiş olan Mau-rokordatos'u himayet etmekle Rusya, haince niyetlerini açığa vurmuştur. Bütün bunlar karşısında Çariçe'nin çoktandır tehdit etmekte olduğu savaş, kaçınılmaz olmuştur. Ancak bir savaşla Padişahın hakları müdafaa olunabilir²¹⁶. Çariçe buna iki beyanname ile cevap verdi. Bu beyannamelerde 1774 denberi Türklerin göstermiş oldukları barış bozarlıkla-n sayıyor ve haklı dâvası uğrunda kendisine müzaheretle bulunmuş bütün Hristiyan âlemini davet ediyordu²¹⁷.

²¹¹ Zinkeisen VI, S. 626 vd.; Segur III, S. 229 vd.; Komnenos Hypsilantes, S. 658, vd., 660 vd.

²¹² Aynı eser, S. 659; Sauveboeuf I, S. 85.

²¹³ Komnenos Hypsilantes, S. 659.

²¹⁴ Aynı eser, S. 659 - 660.

²¹⁵ Komnenos Hypsilantes, Babîâli'nin İngiliz elçisinin öğütlerine uyarak Oçakof ve İsmail'i tahkim ettiğini temin ediyor; S. 691,

²¹⁶ "Acte şi fragmente" İL S. 220 - 221; Hurmuzaki, Suppl 12, s. 4e.

²¹⁷ Aynı zamanda Komnenos Hypsilantea; Yunanca S. 651. 77) Aynı eser S. 656 - 658.

Böylece Sadrâzam Yusuf Paşa ile Reisülküttap Feyzi Süleyman Efendi, barışı korumak düşüncesinde direnen arkadaşlarını yenmişlerdi. Kaptan Paşa ise henüz Mısır'da bulunuyordu. Fakat İstanbul'daki Nazırların hepsine bol bol para göndermeyi ihmal etmeyen Tuna boyundaki vekili Mau* rogenis, en sonunda isteğine kavuşmuş, askerî komutanlık kabiliyetini göstermek için Özlediği fırsatı elde etmişti İstanbul halkının ayaklanmasından korkan Padişah, barış partisine, savaş taraftarları aleyhinde açıktan açığa çalışmayı yasak etti²¹⁸. Avusturya elçisinin bunu protesto edişi ve nihayet 16 Şubat 1788'de bir gemiye binerek İstanbul'dan gidisi, yeni ceryanın başında bulunanlar üzerinde hiç bir tesir husule getiremedi²¹⁹. Babîâli, son zamanlarda bu kadar müsamahalı muamele görmüş, antlaşma hükümlerine aykırı olarak Buğdan'ı işgal edip "sınırlarını istediği gibi tesbit etmiş"²²⁰ olmasına rağmen bu bölge kendisine bağışlanmış, gene eski anlaşmalar hilâfına olarak Memleketeyn Prensliklerine gönderdiği temsilcisi nihayet ebedî dostluk nişanesi olarak tanınmış²²¹ olan Viyana hükümetinin hareketlerine karşı çok öfkeleniyordu. Lâkin daha 9 Şubatta Avusturya İmparatoru Jozef'in savaş beyannamesi yayınlanmıştı: Bu beyannamede o, Avrupa'yı, Barbarlardan temizlemek istediğini söylüyordu. Osmanlılar, Avusturyalılardan bu meydan okuyuşlarını "her gün ölmektense bir defa Ölmek evlâdır" sözleriyle karşıladılar²²². Hiç bir zaman Babîâli bu seferki savaş kadar modern, Avrupalı mânâda bir dikkat ve ihtimamla bir harb ha yırlamış değildi. Gerçi Batı Devletleri örnek alınarak muntazam ve daimî bir ordu meydana getirilmesi tasarısı tamamıyla bırakılmıştı²²³. Bununla beraber İstanbul'da S. Remy ve Aubert tarafından idare edilen bir topçu okulu bulunmakta idi. Humbaracıların başında bir İngiliz mühendisi vardı. Padişahın yeni savaş gemileri, Fransız le Roy tarafından inşa edilmişlerdi²²⁴. Kaleler, uzun za-mandanberi savunulabilir durumlara getirilmiş bulunuyorlardı. En fazla tehdit altında bulunan Oçakof'un da tahkim edilmesi için Fransız mühendisi la Flitt gereken tedbirleri al-

²¹⁸ Aynı eser S. 658.

²¹⁹ Kars, Aynı eser S. «tt; Sauveboeuf I, S. 106 - 108,

²²⁰ "Che dissegnasse a *uo beneplacito i limiti de'medeaimi": "Acte «i fragmente" n, S. 229 - 230.

²²¹ Aynı yer.

²²² Sauveboeuf I, S. 84.

²²³ Zinkeisen VI, & 291; 1775'de Baron de Tott henüz Türk hizmetinde bulunmuyordu; "Acte gi fragmente" II, S. 105. kara. Sauveboeuf L S. 14 - 15; aon savaşta Türk topçusunun perişanlığı hakkında, Suppl. 11, S. 854, No. MCCKVL

²²⁴ Sauveboeuf, I, S. 57.

mişti ²²⁵. Hattâ Maurogenis, kendi parasiyle, bir Tuna filotillası vücade getirmişti. Ambarlar dolu olup, geçen savaşta birçok başarısızlıkların sebebi olan yiyecek kıtlığından artık korkutmuyordu ²²⁶: Tuna Prenslikleri Isakça ve İsmail'e büyük ölçüde yiyecek maddeleri göndermişlerdi. Şimdi Sadrâzam yolların onarılmasını ve Tuna üzerinde köprüler kurulmasını emretti. O zamanki Osmanlı tarih yazıcısı Ef-lâk'li İenachi Vacarescu, harp için ancak 17000 kise para mevcut olduğunu söylüyorsa da ²²⁷, şu muhakkaktır ki Devletin kasası dolu ve padişah icabederse kendi hazinesinden para vermiye hazır ²²⁸.

Bununla beraber Osmanlı orduları, ertesi yılın ilkbaharına kadar hiç bir harekette bulunmadılar. Bundan sonra da Babiâli, düşmanlarının taarruzlarına karşı savunma durumunda kalmakla yetindi. Bütün bu savaş araçları, faydalanılmadan kaldı veya çürüdü gitti. İstanbul'daki heyecanlı ve müfrit savaş taraftarları, ancak Rusya ile münasebetler kesildikten sonra hiç beklemedikleri halde öğrendiler ki bu Devlet, egemenliği altında bulunan toprakların genişliğine ve içinde yaşayan milletlerin çokluğuna rağmen, artık iş görebilecek kudrette bir orduyu sefere çıkarabilecek kabiliyette değildi. Çünkü herşey valilerin zihniyetlerine, bunların memleket içindeki otoritelerine, Babiâli'ye karşı sadakatlerine ve bu valilerin müşterek olarak harekete geçmelerine bağlı bulunuyordu.

Ne Asya'dan askerî kıtalar, ne de Anadolu'dan süvariler ²²⁹ beklemek akla bile gelmezdi. Artık yalnız Anadolu yarımadası gerçekten devlete ait olan biricik yerdi. Fakat burada da, Baltimore'm tasdik ettiği şekilde Frenglere "sanki parçalamak istiyormuş gibi" bakan ²³⁰ mutaassıp insanlar bulunuyordu. Aziz Nikolaus'un ticaret bayrağını taşıyan Rus gemileri, ana limanlarında demirli duruyor ve bunlara karşı düşmanca bir harekette bulunulmuyordu ²³¹. Daha geçen yüzyılda Frengler tarafından şark ticaretinde kazanılan ve gittikçe kuvvetlenen mevki, Osmanlı İmparatorluğu ahalisini bu kazanç getiren yabancılara ahştırmıştı. Hattâ son zamanlarda, 1787 de Kızıl Denizde seyrüsefer edecek gemiler için yeni bir deniz ticareti

²²⁵ BurmusaM, SuppL II, S. 43 hafiye, 47, 59 kara. Sauveboeuf I, 8. 7: "noua vbnea les Turca Înstruits par noa offlairs, leurs placea de guerre fortffeca par noa ingenieurs et lanrs vmlMeaux construita par noa ouvriera"; gene bak: aynı eser S- 55, 263; U, 8. 190.

²²⁶ Resmi Ahmed, 8. 8? vd.

²²⁷ Papiu'da, Tesaur II, S. 295.

²²⁸ Komnenos Hypsilantes, S. 665 vd.

²²⁹ Resmi Ahmed, S. 232, haşiye 2.

²³⁰ Resmi Ahmed, S. 57.

²³¹ Sauveboeuf H, S. 266; Sestin!, S, 284.

şirketi kurmak isteyen Fransa²³² da, İran menşeli malları yeni Rus denizleri olan A-zak ve Karadeniz üzerinden, aynı zamanda 100000 nüfuslu Trabzon²³³, 60 000 nüfuslu ve 40 camili²³⁴ Sinop gibi eski Türk limanlarından geçirerek Avrupa'ya sevk etmek niyetinde idi. Hem de Suriye'deki imtiyazlarını muhafaza etmesini bilen Fransa, bu niyetini, Süveyş Berzahım kendi ticareti için faydalı bir hale getirmeye çalıştığı bir anda açığa vuruyordu²³⁵. Kars'h, Erzurum'lu ve Beyazıt'h vahşi yeniçeriler, Bayezit kalesinin Paşası tarafından toplanan ve İran'ın Koi ve Erivan komutanı Ahmet Han'a karşı sınırları savunan savaşkan dağlı Ermeniler²³⁶, tıpkı Kürtler gibi, Tuna ve Dinyeper boylarına gidip Padişah için korkunç Ruslara karşı döğüşmeyi asla istemiyorlardı.

Paşalar ve muhassüar tarafından soyulurcasına muamele edilen Suriye'de²³⁷ ve hususiyile Mezopotamya'da yabancı konsoloslar, bunların da en başında İngiliz ve Fransız konsolosları, (Venedik, yalnız Alman fabrika mamulâtını taşıyordu, Hollanda ticareti ise çabuk gerilemişti), Gittikçe memleketin en çok sayılan, en itibarlı şahsiyetleri haline geliyorlardı. Bunun sebebi, konsolosların en zengin kimseler olmalarından başka birşey değildi. "Vakit vakit bu konsoloslar, nerede ise eski Romalılara mahsus bir otorite kazanıyorlardı"²³⁸; Doğu Hindistan ve yeni kurulmuş olan Levant Kumpanyaları temsilcilerinin, maiyetlerinde yeniçerilerden müteşekkil şeref kıtaları olduğu halde, gösterdikleri debdebe ve parlaklık yanında Basra Paşasının eski tarz ve fukara gösterişi pek sönük kalıyordu. Basra Paşası, bu Frenglere muhtaç olup fırsat düştükçe onlardan bahşiş kopararak ihtiyaçlarını sağlamak zorundaydı. Kudretli "Faktör" un Ben-der Abbas'da, Bender Buşir'de ve Hürmüz'de ajanları vardı²³⁹. Fransa'nın Basra konsolosu da Bağdat'da otururdu; fakat adı gecen bu şehirlerde birer vekili, birer temsilcisi vardı²⁴⁰. Daha şimdiden Andre Micheut gibi Fransız bilginleri, hatıratından bu eserde çok faydalandığımız Kont Ferrieres Sauveboeuf gibi Fransız ajanları şimdiye kadar Fransız milletinin tanımadığı ve pek az ilgi

²³² Sauveboeuf II, S. 127.

²³³ Peyssonel II, S. 53 - 54, 72 vd. 10 000 i Reaya idi; Yahudilerin girmelerine müsaade yoktu.

²³⁴ Aynı eser, S. 200. Oradaki büyük tersane hakkında bak: S. 114 - 115.

²³⁵ Sauveboeuf II, S. 60. Erzurum'a kervanlar, Bağdat, tran ve Gürcistan'dan; Trabzon'a İse İran, Gürcistan ve Mengrelistan'dan gelirlerdi. Aynı eser I, S. 255.

²³⁶ Aynı eser S. 253 vd.

²³⁷ Volney, Voyage en Syrie et en Egypte pendant les annees 1783, 1784 et 1785, Paris 1789, TL, S. 135.

²³⁸ "Ces cousuls s'arrogent parfaits une autoritâ presque ro-maine"; Sertini, S. 276.

²³⁹ Bak: gene aynı eser S. 200: İran ile yapılan barıştan sonra Bender - Busir bu bölgenin biricik Önemli limanı idi.

Bak: bilhassa Biatini, Voyage * Bassora, S. 206 vd.

²⁴⁰ Sauvebaeuf n, S. 48, 89.

gösterdiği İran'ı baştan başa dolaşıyorlardı ²⁴¹. Bu Frenglerin yanında çalışan Ermenilerle Yahudiler büyük kazançlar sağlayarak kendilerine imrenilecek bir mevki ediniyorlardı, tik İngiliz turistleri daha o zaman orta çıkıyorlar ve "Her tarafa can sıkıcılıklarını, gülünçlüklerini ve paralarını sürüklüyen bu garip gezginci İngilizler" ²⁴² diye tasvir olunuyorlardı. Batı memleketlerinden gelen papazlara, bunlar arasında buralarda manastırları, hattâ kız okulları açmış olan Jezvit ve Lazarist Papazlarına ²⁴³ da sık sık rastlanmakta idi. Florans'lılar Tiflis'in Gürcülerini hıristiyanlaştırmak işinde çalışırken, Katolik propagandası teşkilâtının Bâbil Piskoposu ve Mezopotamya Genel Vikar'ı ünvanlarıyla gönderdiği Beu-illet, Mirandot, Abbe de Beauchamp gibi papazlar da Bağdat'da faaliyette bulunuyorlardı ²⁴⁴. Bağdat'taki Frenglerin doktoru da bir Fransızdı. 14 000 binasıyla Halep, çok zengin bir şehirdi. Burada Avrupalılara ait birçok ticaret evleri vardı. Bunlardan dokuzu Fransızların, üçü İngilizlerin, üçü İtalyanların ve biri Hollandalıların idi. Son zamanlarda buranın Avusturya konsolosları Yahudiler, Rus konsolosları ise sivirmiş Kumları ²⁴⁵. Her derecedeki katolik rahipleri burada ticaretle meşgul oluyorlardı ²⁴⁶. Rakiplerini bertaraf etmiş olan Karmeiit'ler, dünyevî kıyafetle hekimlik mesleğini de icra ediyorlardı ²⁴⁷. Memleketin iç bölgele-
rindeki paşalar hemen hemen tamamiyle bağımsız gibiydiler. Bunlar, maiyetlerindeki Kürt veya Türkmen leventlerini ²⁴⁸, Mağribî veya Berberîlerini (Suriye'de sayılan ancak 6000 kadar ²⁴⁹; fakat yalnız Diyarbakır ve Bağdat paşalarından herbirinin elinde 10 000 kişi vardı) ve soyulmuş ahalinin kin ve garezlerine karşı kendilerini korumakta olan (asi Araplara karşı Kürtler kullanılırdı ²⁵⁰ daimî yeniçerilerini ²⁵¹, Rumeli'ye göndermek yönsemesinde değillerdi. Paşalar, vilâyet askerleriyle, korktukları ve nefret duydukları Sadrâzam Yusuf ve Kaptan-ı Derya Hasan Paşalara, bunların tahrik ettikleri düşmana karşı döğüşerek yardımda bu-lunmıya razı değillerdi. Deniz sahillerindeki komutanlar da aynı düşüncede idiler. Bunlar

²⁴¹ Aynı eser, S. 66.

²⁴² "Un de ces Anglaia errants et Mzarre* qui portent partout leur ennui, leurs rdtcules et leur argent"; Sestini, S. 289.

²⁴³ Volney H, S. 163, 175.

²⁴⁴ Bauveboeuf II, S. 371, 280 - W3; Sertini, S. 160, m v*

²⁴⁵ Volney H, 3. 339.

²⁴⁶ Sestini. S. 272; Volney n, 138 vd.

²⁴⁷ Sestini, S. 170.

²⁴⁸ Volney n, 3. 132.

²⁴⁹ Aynı eser, S. 334.

²⁵⁰ Sestini, S. 225, 248

²⁵¹ Sauveboeuf U, S. 209; Sestini, S, 173.

da, Cezayirin ayaklanmasından beri Padişahın, kendileri tarafından tirancasma yöneltilmekte olan bölgeler üzerindeki haklarını tanımak istemiyorlardı.

1770 -1771 de Mısır Emirlerinden Ali Beyin Suriye'yi eline geçirmek için giriştiği teşebbüs, hepsinin hatırasında hâlâ canlı olarak yaşıyordu. Ali Bey, Arap soyundan Şeyh Tahir-in şahsında kendine iyi bir müttelik bulmuştu. Şeyh Tahir Akkâ, Yafa, Remle ve Gazze'yi zaptetmiş ve böylece bütün Suriye sahillerine hâkim olmuştu. Birkaç ay sonra, söylendiğine göre takriben 40 000 Memlûk Suriye'ye girerek bizzat Şam'a hücum ettiler. Şam, Trablus ve Sayda Paşası tarafından müdafaa ediliyordu. Memlûkler, bir meydan muharebesini kaybettikten sonra, şehri muhasaraya bağliyerek iki aylık bir uğraşma neticesinde Şam'ı ele geçirdiler. Fakat hemen şehri boşaltmak zorunda kalarak, hattâ bir bozgunluk halinde, Mısır'a kaçtılar. Böylece Osman Paşa, Dürzîlerin yardımı ile Suriye vilâyetinde asayişin sağlanması işine başlamak imkânını elde etti. Çok geçmeden Ali Bey, Ebülzeheb Muhammed tarafından Kahire yakınlarında yenildikten sonra, fermanlı bir firari olarak oraya gitti. Şimdiye kadar Mısır'ın bağımsız efendisi ve Rusların mütteliki olan Ali Bey, Şeyh Tahir ile birleştikten sonra Sayda'da bulunan Türkleri, Aula meydan muharebesinde yenmiye muvaffak oldu (Temmuz 1772). Fakat bunun hemen arkasından giriştiği Ya-fa'nın muhasarası, tam sekiz ay, yani ertesi yılın ocak ayı sonuna kadar devam etti. Sonra Mısır'a yapılan bir taarruz neticesinde Ali Bey, hasmı olan Murat Beyin komutasındaki Memlûkler tarafından çölde yenilerek esir edildi. Kahire'de kendisine yapılan şerefli bir kabul töreninden sonra çok geçmeden zehirlenerek cenazesi 12 mayıs 1773 de gömüldü ²⁵².

Dürzi'lerle Sayda, Akkâ ve Şam'ın müstakbel Paşası Ce-zar'ın ²⁵³ da iştirak ettikleri karışıklıklar sırasında Yafa ve Beyrut Rus donanması tarafından bombardıman edildi ²⁵⁴. Ali'nin ölümünden sonra onun ardası, harekete geçmek imkânını buldu: Mısır'ın geri kalmış vergilerini ödedikten sonra Padişah adına "Akkâ'nın şeyhi Nazaretli Tibe-rias, Safad ve bütün Galileia'nın komutanı" ²⁵⁵ olan Şeyh Tahir'e hücum ederek Suriye sahillerini almak teşebbüsüne girişti. İngiliz aslından Robinson'un komuta ettiği topçularla Gazze Önüne geldi, hemen şehri ele geçirdi. Fakat Yafa ahali

²⁵² Volney'e göre; bak. aşağıya.

²⁵³ Varlaam, S. 445.

²⁵⁴ Volney II, S. 51 - 52.

²⁵⁵ Aynı eser n, 9. M.

onu kabul etmekten kabındı. Nihayet 1774 mayısında askerleri savaşarak şehre girdiler ve ahaliyi yıldırım için kan dökmekten çekinmediler. Fakat bu zafer yürüyüşünün tam ortasında kendisi öldü (Temmuz 1774). Bunun üzerine Murat Beyin komutasındaki Memlûkler, alelacele Suriye'yi terkettiler. Böylece Suriye, bilhassa Şeyh Tahir ile e-nerjik oğlu Ali'nin ölümünden sonra yeniden eski paşaların eline düşmüş oluyordu.

Fakat bu hal, Suriye'de Padişah otoritesinin tekrar kurulması demek değildi; daha ziyade, bu paşaların bağımsız olarak ve kendi dileklerine göre hareket ettiklerini ifade ediyordu. Babiâli, bu paşaları ortadan kaldırmak için işine yarı-yacak karakterde adamlar bulmak yolunu tuttu. Amiral Hasan ve oğulları, 1775-1776 da Şeyh Tahir'e karşı hiyle ve ihanetle mücadele ettiler²⁵⁶. Bununla beraber Abdi Paşa, 1788 yılına kadar Suriye'nin hâkimi olarak kaldı ve bu sıfatla büyük bir servet elde etti. İskenderun körfezine kadar o-lan bütün yerler, tamamiyle bağımsız bir halde kaldı. Bu sahillere hâkim olan küçük beylerin, yalnız arasına Padişaha ve Devlet hazinesine ufak tefek hediyeler göndermekten başka Osmanlı devletiyle bir ilgileri yoktu²⁵⁷. Şeyh Tahir'in ayaklanması sırasında Şam, Sayda ve Trablus vilâyetleri tek bir eyalet halinde birleştirilmişti. Fakat bu uğurda alınan bütün tedbirler; Osman Paşa'nın ölümüyle hükümsüz kaldı²⁵⁸. Akkâ'yı dostu Selim'e bırakan Cezzar, 1785 de Şam'ın kayıtsız şartsız hâkimi olarak kendini kabul ettirdi²⁵⁹.

Mısır, Küçük Kaynarca barış antlaşmasından sonra Babiâli ile olan bütün bağlarından sıyrılmış ve aynı zamanda ticarî öneminden çok kaybetmişti. Sokaklarındaki karışıklıklarda Frengler'e karşı duyulan nefret kendini gösterdiği İskenderiye şehrinin ise, dünya ile eski ticaret münasebetleri artık kalmamıştı. Konsoloslar K-ihire'den çıkıp gitmişlerdi²⁶⁰. Süveyş d% Babiâli'nin inatla mukavemeti karşısında, gelişeni i yordu. Babiâli buna müsaade etmek istemiyordu. Çünkü Hindistan ticaretinin kaybı ile Suriye şehirlerinin mahvolacağından korkuyordu. Gerçekten de bu Suriye şehirleri, kendisine, hakikatte Memlûk beylerine ait olan Mısır'dan daha yakındılar²⁶¹. Truguet adında bir Fransız temsilcisi 9 ocak 1785 de Murat

²⁵⁶ Komnenos Hypailantes, S. 549; Volney II, S. 119 vd.

²⁵⁷ Sauvoboerif II, S. 192.

²⁵⁸ Volney II, S. 47.

²⁵⁹ Aynı eser S. 168, 243.

²⁶⁰ "La popul&tion d'Atexandriyl est peu considerable et diminue avec le commerce. Les vexations cU;s beys l'onl de"jü renclu pr&«squ» nu6 dans ta Haute Egypte. Lt-s eousuls ont etô forces d'abandonner le Çaire; ü n'en reste qu'à Alexandric"; Sestini, S. 2BS. Rosette'de (Regit) bir Fransız Vice konsolosa oturmakta idi. :"

²⁶¹ Bak: Sestini, S. 274: "Ve jour de leur anivî (dea caravanes) est un jour de fete, et ce sont elles qui font la

Beyle bir ticaret antlaşmam yapmıştı. Murat Bey, 1776 da Ebülzeheb'in yerine geçen, fakat Ali'nin sülâlesini tamamiyle imha edemiyen²⁶² ilk Mısır hâkimidir. Bu antlaşmaya göre Fransız tebaası, aynen Osmanlıların tâbi oldukları muameleyi görecekler, eşkıya. Bedevilere karşı korunacaklardı. Buna karşılık Hind mallarından yüzde üç gümrük alınacak, yüzde dört Türk Paşasına ve yüzde iki de Şeyhülbeled'e veya Emir-i Hac diye anılan Memlûklerin reisine (o zaman İbrahim Bey) verilecekti. Fakat bu ticaret antlaşması İstanbul'da tanınmadı. Tersine olarak Karadeniz'de de serbestçe gemi dolaştırmak isteyen Fransızların bu bağlantılarını suya düşürecek bütün tedbirler alındı²⁶³. Bu sularda hâkim bir rol oynamak teşebbüsünde bulunan İngilizler de Fransızların akıbetine uğradılar²⁶⁴.

Bütün gelirlerini yalnız kendisi ve Memlûk beyleri için israf eden bu Mısır'ı tekrar kazanmak için Kapudan Hasan Paşa 1786 da donanmasıyla harekete geçti. Hasan Paşa kuvvetlerinin ve aynı zamanda Babiâli tarafından para ile kandırılan çöl Araplarının önünde, Murat Beyin ve arkadaşı İbrahim'in süvarileri kaçtılar. Daima yanında taşıdığı ehli bir arslan ile yerliler üzerinde müessir olmasını bilen bu ihtiyar savaşçı Kaptan Paşa, muzaffer bir komutan olarak padişahın vekili sıfatıyla Kahire'ye girdi. Bir kaç ay içinde anladı ki bu memleket gerçi cezalandırılmış ve soyulmuştu - kendisi de aynı şeyi yaptı -. Fakat Mısır'ı Memlûklerin anladıkları ve tatbik ettikleri şekilden başka türlü idare etmenin de imkânı yoktu. Para ile tutulmuş olan Araplar, daha şimdiden, Padişahın bayrağını bırakarak kaçıyorlardı; halbuki Avrupa'da savaşın patlayacağı saat yaklaşıyordu: Bu durum karşısında Hasan Paşa, kendisinin cezalandırdığı bey-leri tekrar eski yerlerine iade etti ve İstanbul'a dönmesi karşılığı olarak onlardan birçok para aldı²⁶⁵. Kahire'de oturan Pasa, tıpkı eskiden olduğu gibi şimdi de bir âmirden ziyade bir esir durumunda kalmakta devam etti. Eğer beyler, onun daha önce çekilmesini istemezlerse, üç yıl yerinde kalabilirdi,²⁶⁶ Vergiler ise eskisinden daha muntazam ve daha fazla olarak İstanbul'a gönderilmiyordu. Yalnız Amiral Hasan daha zengin olarak İstanbul'a dönmüştü. Mısır, Osmanlı ordusunda hizmet görmek üzere bir asker kıtası

prospâritâ du paya".

²⁶² Komnenos Hypsilantes, S. 486. kara. gene: faydalanmak imkanı bulamadığını "An account of history of the revolte of Ali - bek agalnst the otoman Porte", London 1783; aynı zamanda Volney I, S. 104 vd.; Savary, Lettres sur l'Egypte m, S. 208 vd., Paris 1786.

²⁶³ Zfinketaen VI, S. 564 vd.

²⁶⁴ Aynı yer.

²⁶⁵ Aynı eser, S. 570 - 571,

²⁶⁶ Votaey I, S. 148 vd.

artık çıkarmıyordu: Şimdi yeniçeriler, barışsever ticaret adamları veya, itibarlarını yükseltmek amacıyla bir muhafız kıtası teşkil eden hususî şahıslar tarafından hizmete alınan sefil serseriler haline gelmişlerdi ²⁶⁷. Beylerin "evleri", soyguncu Bedevilere ve ümitsizliğe düşürülmüş Fellâh-lara karşı Mısır'ın muhafazası için zaruri bir unsur olarak görünüyordu. En kuvvetli bir muhafız kıtasına sahip bulunan İbrahim Bey'in 600 e yakın böyle "evleri" vardı ²⁶⁸.

Cezzar, Boşnak veya Arnavut idi. Hususiyle Asya'ya geçirilen ve kendisinden mevki ve bağışlar bekliyen hemşehrilerinin cesaret ve sadakatine dayanıyordu. Arnavutlar, memnurluk ve iftiharla Osmanlı hükümdarlarının hassa alaylarında hizmet görürlerdi. Çok geçmeden Avusturyalılar, fakat daha çok Ruslar, birçok Arnavutları asker olarak kullanmışlardır ²⁶⁹. Lâkin bu savaşçı milletler bile artık Babiâli'ye hizmet edecek durumda değillerdi; Orduda dahi gerek yüksek ve gerekse mütevazi mevkileri çok kere ele geçirmiş olan İstanbul'un ileri gelenler zümresi, hem başkentte ve hem de Avrupa eyaletlerinde yeni ve yükselmek isteyen bütün unsurlara kıvılcak için hiç bir imkân bırakmıyordu. Yalnız Boşnaklar, Avusturya'ya, imparatorun "havlayan köpeklerine" karşı savaş açılmasını memnurlukla bekliyorlardı. Çünkü böylece komşuları olan bayındır Hırvatistan ve Slovenya'da zengin ganimetler kazanabileceklerini umuyorlardı.

Fakat bu isteklileri de, hattâ daha önce vecd üe savaşa iştirak eden bu gayretli dağ halkını bile, henüz başlamış olan Avusturya savaşına gitmekten alıkoyan başka bir durum ortaya çıkmış bulunuyordu. Bosna ile Mora'da olmasa bile daha şimdiden Arnavutlukla buna komşu bölgelerde, fena idare edilen, hiç bir ülküyü kabule kabiliyetli olmıyan, hiç bir şahsiyet için cazip görünmiyen bu İmparatorluğun en sonunda parçalanmasına müncer olacak olan yönsemeler açıktan açığa kendini gösteriyordu, Hayattan yalnız en kaba bir şekilde zevk çıkarmak isteyen ve en güzel atlar, parlak silâhlar, işveli kadınlar, kıymetli taşlar ve gölgeli bahçelerde en büyük zevklerini bulan ve bunlarda insanın bütün arzularının zirvesini gören aşağı karakterli kimseler için paşa veya müsellim olarak bir yere atanmak da öyle gıpta edilecek cazip bir şey değildi. Çünkü bunlar, meselâ Suriye'de olduğu gibi, atanmalarını

²⁶⁷ Aynı eser S. 151: "Un rama» d'artsans, de goujats et de vagabonds qui gantent les portes de qui les paie et qui tremblent de-vant Ma Mamlouka corame la populace du Kaire"; kara. aynı eser H, S. 131

²⁶⁸ Aynı eser, 3. 152.

²⁶⁹ Suworow H, 8. 48 vd.; Memleketeyn'de savasın seyri hakkında bak. Benim makalem: "Denkwürdigkelten der rumaenischen Akademe", 1911, S. 219.

800 kese altuna satın alırlar ve 2000 kese kazanç elde edeceklerini umarlardı ²⁷⁰. Fakat sonunda padişahın kapucu basısı tarafından, bütün korunma tedbirlerine rağmen, hançerlenirler veya boğulurlardı. Şöhret kazanmak ve büyük işler görmek isteyen enerjili insanlara ise sonu bir hiç olan bu geçici iktidar, bu göz kamaştırıcı zenginlik, çok küçük geliyor, aşağılık sayılmıya lâayık görünüyordu. Bunlar, Tanrının yeryüzünde tecellisi ve bütün islamın hükümdarı olan Padişaha, en derin saygıyı gösteriyorlardı. Buna mukabil süratle ve göze görünür şekilde gerilemiye yüz tutmuş olan Devletin yüksek mevkilerinde olanlarla vezirlerini ise, şanslı, fakat hiç bir zaman kendilerinden daha faydalı hizmetler görmüş olmıyan. rakipler olarak görürler, İstanbul'un entrikalarına karışarak kurban gitmiye asla yanaşmazlardı. Kendilerine emanet edilmiş olan vilâyetlerde ihtiyarlığın son haddine kadar bağımsız hâkim olarak tutunabilmek için her çeşit vasitalara başvurma, durmaksızın çalışma, geniş münasebetler, yolsuzluklar ve zulüm, yalan ile dolan, ihanet ve cinayet, mahzuru olmıyan haklı şeylerdi. Şeyh T/ahir hemen hemen 90 yaşım bulduğu gibi Cezzar da öldüğü zaman aşağı yukarı aynı yaştıydı. Şüphesizki bu adamlar âsi idiler; fakat o zamanki Osmanlı Devletinin arzettiği şartlar içinde mümkün olan neviden asiler idiler. Gerçekten de bunlar, Mısır ve Suriye'de Ruslarla veya Arnavutlukta Avusturyalılarla giriştikleri bütün gizli münasebetlere rağmen metbu.'ları olan Padişahın büsbütün ayrılmayı asla akıllarından geçirmezlerdi. Fakat ilkidarlarını ellerinden alabilecek her emre karşı dururlar, padişahın gönderdiği adamları çekinmeden zindana atarlar, zehirlerler ve öldürürlerdi; ertesi gün ise para göndererek Babiâli ile barıştırlardı. Böylece istedikleri şekilde kuvvetlerini denemiş olurlardı. Şüphesiz ki bu hal, kurnaz ve kiskanç bir komşu veya bir aile düşmanı ortaya çıkıncıya kadar devam eder, sonra bu rakip kendisini ortadan kaldırır. Fakat iradesi daha kuvvetli olursa katil, bir kere iktidarı ele aldı mı, maktulü taklit ederdi.

1776 da ölen Üsküdar Paşası Mehmet Buşat'ın oğlu Mahmut aynı şeyi yaptı. Eski bir Arnavut ailesinden gelen bu genç, İstanbul'daki Efendiler arasında kendi soyu, zenginliği ve kabiliyeti ile mütenasip bir şekilde yükselmek imkânına malik değildi. Bu sebeple âmirane bir dille babasının mirası üzerinde hak iddia ettiği zaman, ölen babasının söylendiğine göre 6000 kese tutan servetini almak üzere, Çerkeş Beyin kandi üzerine

²⁷⁰ Volney H, S. 307,

yollandığını duydu. Mahmut, gerek pa-dişahın buyruğunu yerine getirmeye memur olan bunu ve gerekse bundan sonra aynı iş için gönderilen Aydos'lu Kurt Pa-şa'yı yenmiye muvaffak oldu. Bu arada Mahmut, bu servetin *ffakir Paşalığın geliri ile elde edilmediğini, bilâkis kendi ailesinin uzun zamandanberi Venedik ve komşu memleketlerle yapmış olduğu ticaret sayesinde yığılmış bulunduğunu Babîâü'ye resmen bildirdi. Aynı zamanda, oabasının yaptırmış olduğu köprülerle hanlar, onun kuvvetini gösteren birer delil olduğunu söyledi. Esir ettiği Çerkeş Beyi saygı ve şerefiyle serbest bıraktı ve bu haklı dâvasını istanbul'da müdafaa etmesini ondan istedi²⁷¹.

Böylece Mahmut Buşat, sonunda mecbur kalan Babîâli-nin tasvibiyle Üsküdar Paşası oldu. Mahmut Paşa, hiç vakit kaybetmeden, kendisi kadar cesur ve cüretli bir genç olan Tepedelen'li Ali ile münasebete geçti. Tepedelen'li Ali, en akla gelmez vasıtalara ve en zalimce hareketlere başvurarak düşmanları olan Gardiki'leri cezalandırmış, kaimbabasının e-linden Delvino paşalığını almış, kendi kızkardeşinin kocası olan Argyrokastron'un yeni paşasını Öldürmüş, Yunan Klephtlerini, Pindus eşkiyalarını kendisine vergi vermek zorunda bırakmış ve nihayet Tesalya valiliğini satın almıştı²⁷². Aynı zamanda Mahmut Paşa, 12 küçük gemiden teşekkül eden bir filo meydana getirdi, Alman mühendislerini hizmetine aldı; Rusların himayesinde olan Karadağlılara ve Venediklilere tâbi olan Pastroviç'e pervasızca hücum etti. Kendisine karşı tahrik olunan Albasan paşası Kurt Paşayı da avnı şekilde yendi. Hakikî bir ordu ile on iki paşa birleşerek ona hücum ettilerse de hiçbir şey elde edemediler. Venedik, rahat durmıyan bu komşusunu şiddetle protesto ederek Babîâli'nin müdahale etmesini istedi.

Fakat Venedik Cumhuriyeti, Avusturya ve Rusya Ue 1783 nisanında²⁷³ bir ticaret antlaşması imzalamıştı. Aynı antlaşmanın bazı hükümleri Türkler için tehlikeli olacak mahiyette görünüyordu. Belki de Türkler, Osmanlı Devletini ileride paylaşacak olan bu iki devletin, Mora ile Arşipel a-dalarını Venediklilere vâdetmiş olduklarını haber almışlardı. Artık aşağı görülen Venedik Balyozu, istanbul'da Dalmaçya-h serserilerin hamisi rolünü münferit bir surette oynamaktaydı²⁷⁴. Venediklilerin Kuzey Afrikalılara karşı yaptıkları muamele, 1774 de Goletta'nın Angelo Emo tarafından

²⁷¹ Komneaos Hypsilantes, S. S55 - S56.

²⁷² MendeUaohn - Bartholdy, Geschichte Orieobenlaads I; kaynaklara dayanılarak yazılmıştır.

²⁷³ Zinkeisen VI. S. 546.

²⁷⁴ Sauveboeuf I. & 41 - 41.

bombardımanı gibi olaylarda Venediklilerle Türkler arasındaki dostla münasebetler üzerinde bozucu tesirler icra etmiş olabilir ²⁷⁵. Böylece, Suriye'de Osmanlı otoritesini yeniden kurmuş bulunan Kapudan Hasan Paşa, 1786 da Arnavutluk kıyılarına gitti. Fakat hiçbir suretle Mahmut Paşayı cezalandırmak amacıyla harekete geçmiş değildi. Bilâkis, çok geçmeden Trikkale Paşası ve İstanbul - Yanya yolunun koruyucusu olan ²⁷⁶ Ali Ue ve 1778 de yararlı denizciler olarak Önemli bir rol oynamış olan korkunç Dulciglular ²⁷⁷ ile birleşerek, Mahmut'a, zilletle istediği affı bahşetti. Manastır Paşasına da eski yıllardan kalma vergilerin bir kısmını verdirdi Bunun üzerine Mahmut, Maltalılarla birleşmiş bulunan Venediklilerin üzerine şiddetle hücum etti Venedikliler, 150 bin Taler vererek Mahmut'la barışı elde etmek zorunda kaldılar.

Bununla beraber Mahmut, 1787 yılı yazında komşu eyaletlerin paşalarına karşı sefere çıktı. Diğer taraftan Yanya-h Ali, ölen Yanya, Arta, Akarnania ve Suli paşalarının topraklarına karşı 1788 de girişeceği "seferlerin hazırlıklarına başladı ²⁷⁸. Daha 1776 da Selanik'te bir ticaret evi açmak iatiyen ²⁷⁹ Avusturya, bu eski asinin şahsiyetinde Osmanlı İmparatorluğunu taksim amacıyla kurmuş olduğu plânları için kuvvetli bir destek bulduğunu sanıyordu. Son savaşta ölecek derecede korkuya kapılan Avusturya elçisinin oğlu genç Brognard, hükümetinden aldığı bütün yetki alâmetle-riyle onun yanına geldi ve şerefli bir surette kabul gördü. Fakat kısa bir zaman sonra İmparatorun gizli ajanlarının kanlı kafaları İstanbul'a gönderildi. Böylece kuzey Arnavutluğun hâkimi olan Ali Paşa, Babiâli'nin teveccühünü yeniden oluyordu ²⁸⁰. Bununla beraber Tepedelenli'nin kendi menfaatlerini tehlikeye düşürecek bir savağa, iştirak edeceğine ancak safdiller inanabilirlerdi. Yeni savaşı açan devlet adamları, erzak ve malzeme bakımından iyi hazırlıklar yapmışlardı. Fakat bunlar, kelimenin gerçek anlamıyla ortadan kalkmış olan sipahilerden ²⁸¹, barışsever tüccar, esnaf veya küstah dilenci güruhları haline gelmiş olan yeniçerilerden, sırf kendi menfaatleri için yaşayan ve savaşan vilâyet askerlerinden bir araya tophyabüdikleri insanlardan yeni bir ordu meydana getirmek zorunda

²⁷⁵ Zinkeiaen VI, S. 544 - 545.

²⁷⁶ Menâeraaohn - Bartholdy.

²⁷⁷ Komnenos Hyspilantes, 8. 574.

²⁷⁸ Mendelssohn • Bartholdy.

²⁷⁹ Hurrausakt VII, 8. 278 - 27*

²⁸⁰ Remi Ahmed Efendi S. T7,

²⁸¹ Daha geçen savaşta Resmi Ahmed, bu mülahazada bulunmuştu; "Wesentliche Betrachtungen (Hülâsa - tül - İtibar), S. 24.

idiler. En büyük güçlük işte buradaydı. Eğer hemen tam bir bozguna uğrılmadı ise, bunun biricik sebebi, Avusturya ile Rusyanın Babîâli'nin böyle bir hareketini beklemedikleri için savaşa hazır bulunmamaları²⁸² olmuştur.

Yalnız Eflâk ve Buğdan beyliklerinde takriben 10 000 kadar karışık Asya askeri bulunmakta idi. Başbey Çayıroğ-lu'nun komutasında bulunan bu ordu, Buğdan'ı yakıp yıkıma başladı²⁸³. Osmanlı askerlerinin bu hareketinden çok kızan Prens tpsilanti, hemen Avusturya ajanı Baron Von Metzburg ile müzakerelere girişti. Bir yandan Babîâli'ye, halkın ve kendisinin tamamiyle Osmanlılara sadık kalacaklarına dair kasım ayında teminat verirken ve köylerini bırakıp kaçan ahaliyi geri çağırırken²⁸⁴, diğer yandan daha a-ğustos ayında Avusturya'ya yapmış olduğu müracaatını yeniliyerek, kurtarıcı sıfatıyla Avusturya ordusunu Memleke-teyne girmeye davet etti: "Bütün memleket kurtuluşunu, saadetini ve varlığını İmparator'dan bekliyordu. Bizzat ekndisi, memleketinde Avusturya kıtaları tarafından muhafaza edü-mekten başka bir şey dilemiyordu"²⁸⁵ Focşani'de ordugâh kurmuş olan Bekir Paşa, gayri muntazam askerleri Dinyester boyundaki kalelere ve Oçakof a gönderdi. Aynı zamanda yeniçeriler, disiplinli savaşçılar sıfatıyla, kendilerine tahsis olunan yerleri aldılar²⁸⁶. Fakat Başbey Çayıroğ-lu'nun Öteden beriden toplanarak meydana getirilmiş derme çatma ordusunda açıktan açığa ayaklanan 3000 kadar asi, firar ederek, İstanbul yolunu tuttu. Bu yürüyüş sırasında "İmparatorun zavallı tebaası" şüphesiz korunmadı. Asiler, kaçmalarına sebep olarak aylıklarının verilmemiş olduğunu ileri sürdükleri zaman, hemen onlara 90 kese altun dağıttı. Fakat bu tedbir, onların Silivri ve İstanbul yakınlarındaki başka kasabalarda soygun ve sarkıntılık yapmalarını Önli-yeznedi. En sonunda asiler Gelibolu'da gemilere bindiler ve zafer kazandıklarına emin olarak Asyadaki memleketlerine döndüler²⁸⁷.

Yeniçeriler de onlardan daha iyi değillerdi: İstanbul'da bazan Ortalar ciddî şekilde sokak muharebeleri veriyorlardı. Buğdan'da ise Boyarların at ve beygirlerini çalıyorlardı. En sonunda bunlar da, kış gelince İstanbul'a döndüler. İpsilan-ti'nin bilgin sekreteri olup sonradan "Voyage de la

²⁸² Avusturya'lı firariler hemen Belgrad ve Craiova'da görün-düler; "Acte şİ fragmente" II, S. 230 - 231. Daha sonra Dinyeper ve Dinyeater boylarındaki Rus askerleri, ekmek dilenmek zorunda kaldılar; aynı eser S. 232 No. 1.

²⁸³ Aynı eser S. 226, No. 2; S. 227.

²⁸⁴ Bak: Memleketeyn'de savaş hakkında benim makalem: "Denkwürdigheiten der rumaeniscben Akademie", XXXIII, S. 249-250.

²⁸⁵ Hurmuzaki X. 8. KUJ, haşiye S., Avusturya konsoloshane* ■i raporların* för«,

²⁸⁶ "Acte şİ fragmente" II, S. 224 - 225.

²⁸⁷ Komnenos Hypstlantes, S. 667.

Propon-tide et du Pont - Emrin" ve gene "Voyage de la Troade" adlı iki eser yazan Abbe Le Chevalier, aynı yeniçerilerin şerrinden Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldı ²⁸⁸. Mısır'dan alelacele olarak dönmüş olan Hasan Paşa'nın Kalyoncularına gelince, bunlar Fransız elçisinin sayfiye evini zorla zaptetmişler ve ancak evin muhafızları olan yeniçerülerle bir çarpışmadan sonra oradan çekilmişlerdi ²⁸⁹.

Bu durum içinde Babîâli'nin emrinde hangi ordu kalmıştı? Osmanlı hükümeti, önemli bir kısmı Rumeli'de oturmakta olan ²⁹⁰ Tatarları harekete getirebileceğini umuyordu. Yeni idam olunan ²⁹¹ Şahin Giray'ın oğlu, 15 Eylülde İstanbul'da en yüksek iktidar nişanını ve "Keşan, Dubossary, (Dubazan), Bucak, Kuban ve bütün Tatar milletinin seraskeri" unvanını aldı. Sadrazam bu atama töreninde onun sağ tarafında at üstünde yürüdü ve bu suretle onu savaş arkadaşı olarak tanımış oldu. O; miras hukukuna göre kendine ait bulunan Kırım'ı sadece fethedecek ve ondan sonra meşru Han olarak tanınacaktı. Hakikatte ancak 15000 kadar oldukları halde İstanbul'da 40 000 kişilik bir ordu olarak tahmin olunan Padişahın hizmetindeki Zaporoge Kazakları için de ayrıca bir "Beğ" atandı ve bu beye şeref nisam olarak tuğ tevcih olundu ²⁹². Bunlardan başka Sadrazam, Abazalarla Çerkesleri de kazanmaya muvaffak oldu. Fakat bunlar, "bir para fazla" aldıkları takdirde Kuşlara hizmet et-nüye hazırdılar.

En son olarak Sadrazam için bir tek çıkar yol vardı: Sadakatten ayrılmış olan Hıristiyanlara karşı kutsal savaş ilan etmek î Gerçekten de vezir bunu yaptı, fakat aynı zamanda Hıristiyan Osmanlı tebaasını da cepheye göndermek zorundaydı, bu ise savaşın asıl mahiyetini şüpheye ve tehlikeye düşürüyordu. Sıkıştırılan Kum Patriğinin de emri ile bir çok Kuimar, Kapudan Paşa'nın donanmasında ödev almı-ya zorlandılar ²⁹³. Fakat daha o zaman Lampros Katzovis Triyeste'ye giderek 1788 yılı ocak ayında bir Amerikan gemisini satın aldı ve bunu "Kuzeyin Atina'sı", adıyla bir Yunan gemisi haline getirdi. Çok geçmeden onun ihtilâl bayrağı, Arşipel sularında dalgalanıyordu. Yeniden açılacak olan kurtuluş savaşında kullanılmak üzere meydana getirilen Katzovis'in filotillası için gerekli parayı zengin Kum tüccarları veriyorlardı . Yalnız Eflak Beyi Arnavutlardan, yeniçeri

²⁸⁸ Hurmuzaki, Suppl. II, S. 47, No. LXXIX, S. 49 - 50, No. 1

²⁸⁹ Sauveboeuf I, S. 96 - 97.

²⁹⁰ Resmi Ahmed, S. 4

²⁹¹ Zinkeitn VI 8 «30 -«31.

²⁹² KomnenM Hypailantes, 8. 662 - 663; "Acte fi fragmanU" II, S. 224 No. 2.

²⁹³ Aym eser, & 688.

ve levendlerden, hattâ Rumenlerden teşkil etmiş olduğu, mütecanis niyamniria beraber oldukça disiplinli ordu-sıyle, bütün Karpat geçitlerini başarı ile koruyor ve bu eyalet Padişahın elinde kalıyordu. Bazan Boyarların, bilhassa

genç Kantakuzen'in, fakat daha ziyade Rusyada yetiştirilmiş olan Johann ve Nikolaus kardeşlerin bir Hıristiyan idaresi kurmak yolundaki teşebbüsleri ve gayretleri, Eflâk'da boşa çıktığı gibi Olt suyunun iki tarafındaki dağlık bölgeleri ele geçirmek için Avusturya'hlann giriştikleri bütün hareketler de bir netice vermemiştir ²⁹⁴. Eflâk Beyi, pek ateşli ve heyecanlı beyannamelerle, sadık Eflâklileri bunların sadık Eflâklüeri, bunların sadakatlerini ve aynı zamanda dinlerini tehlikeye düşürebilecek olan bu'batı "Farmasonlarının" hüekâr ve mel'unca propagandalarından korunmuş davet ediyordu ²⁹⁵.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Rusya ve Avusturya İle savaş (1787 -1792). m. Selim devrinin başlangıcı

Daha 25 mart 1788 de Buğdan Prensi ile bu memleketin Arşipiskoposu ve Boyarların çoğu kurtarıcı Avusturyalıların gelmelerini sabırsızlıkla bekledikleri bir sırada ²⁹⁶, Sadrazam Davut Paşa'nın 17 martta çıkarılan sancağı Edirne'ye götürüldü. Kutsal Savaş Sancağı, bütün sadık Osmanlıların heyecan ve sevinç naraları arasında dalgalanıyordu ²⁹⁷. Düzensiz Asya askerleri de artık gelmiş bulunuyorlardı ²⁹⁸. "Bizzat ihtiyarlar da Peygamber Sancağının gölgesi altında ömürlerini bona erdirmek için koşuyorlardı" ²⁹⁹. Davud Paşa, Osmanlılar için şanlı hatıralarla dolu bir yer olan Prut kenarındaki Han Tepesinde ordugâh kuracaktı. Fakat şimdilik müttefik düşmanlara karşı hiç bir harekete girişilnüyecekti ³⁰⁰. Vidin ve Oçakof Paşaları tarafından yardım gören Memleketeyn Prenslerine, kendilerine emanet olunan eyaletlerin müdafaası için hazırlıklarda

²⁹⁴ Bak: Yakardı »Ölü geçen mitolfftu, 8. 313 vd

²⁹⁵ Aynı yazı.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/41-73

²⁹⁶ Metzburg ile muhaberele, Kogalniceanu, Archiva Romi-neasca II, S. 292 vd.

²⁹⁷ Koranenos Hysilantes, S. 686.

²⁹⁸ Sauveboeuf I, S. IH.

²⁹⁹ "Les vieillards mime a'embrosoient d'ailer terminer leur carriere en döfendant le drapeau du Prophète"; aynı eser S. 191. 101 Yeniçeri ortası hakkında bak; aym eser, 8 .317 - 218.

³⁰⁰ "Acto fi fragmente", U, S. 9H, N*. t.

bulunmak emri verildi.

öte yandan ihtiyar îpsilanti, Avusturyalıların emin himayesi altında İmparatorun topraklarına bir an evvel varmak için elinden gelen her tedbire başvurdu ve Brunn'e gittiği zaman Avusturyalılar tarafından çok iyi kabul olundu. Osman ve İbrahim Paşaların 1250 askerle müdafaa ettikleri Buğdan'a küçük bir ordu girdi. Buğdan Prensiğinin baş-kenti yakınlarındaki Larga'da 19 mart günü bu kuvvetler arasında bir savaş oldu. Yenilen Osmanlı kuvvetleri, Prut kenarındaki Stefaneşti üzerinden Hotin'e doğru çekildiler ³⁰¹. Artık Buğdan Prensi, İmparatorun binbaşı Fabric-zany'nin eline esir düşmüştü. Binbaşının husarları, Botoşanı ve Yaş'a girdüler. ³⁰². Buğdan'ın geniş tuz bölgesi olan Oc-na'ya da bir Alman Jcitası girerek Sereth'e kadar bu yerleri işgal etti ³⁰³. Buğdan Prensiği unvanı, mayısta Mauroge-nis'e verildi. Kazandığı başarılarla Öğünen Maurogenis, daha büyük muvaffakiyetler elde etmek için 20 top istedi ³⁰⁴. Avusturyalıların savaş ilân etmeden bütün hukuk kaidelerini çiğniyerek saldırmış oldukları Belgrat kalesinin Abdi Paşa tarafından kuvvetle tahki medilmiş olmasına rağmen, kuzey Sırbistan'da tam bir ayaklanma çıktığı gibi ³⁰⁵ Karadağlılar da yeniden silâha sarıldılar ³⁰⁶.

O sıralarda Yusuf Paşa Sofya'da bulunuyor ³⁰⁷ ve bahşiş için ayaklanan yeniçerilerle uğraşıyordu ³⁰⁸. Burada 35 000 yeniçeri ve 45 000 başka askerle, 6 000 topçu ve 280 - 300 top vardı. 27 000 kişi Bosna'yı muhafaza ediyor ve başka bir ordu da İsmail'de bulunuyordu ³⁰⁹. Buğdan Prensiği başkentinin Avusturyalılar tarafından alınmış olduğu haberi, vezirin gözünü asla yıldırmamıştı. Güçlkle toplamış olduğu bütün bu kuvvetleriyle Yusuf Paşa, kendisiyle muharebeyi kabul edecek kadar kuvvetli olmıyan Avusturyalılara karşı harekete geçmek fikrinde idi ³¹⁰. Vezir tarafından atanan yeni Buğdan Beği Emmanuel Giani, bir Osmanlı kıtasının başında bulunduğu halde Yaş'a girmişti. Bu adam, son savaşta Eflâk Beyliğini yapmıştı ³¹¹. Aynı

³⁰¹ Kars. aynı eser, S. 237 - 238; Manolachi Draghici, İstoria Mol-davei, Yassy 1850, S. 51 - 52; Hurmuzaki X. S. XLJI; Botaşam ahalisinden birinin çağdaş yazısı "Studii și documente, XXII, S. 53 - 54.

³⁰² Aynı yer.

³⁰³ Acte și fragmente".

³⁰⁴ "Denkwürdigkeiten der rumaenisehen Akadcmie" XXXU, S. 631 de Holanda muharebeleri.

³⁰⁵ Sauveboeuf I, S. 94 - 95, 106, 112, 123.

³⁰⁶ Aynı eser S. 143.

³⁰⁷ Aynı eser 3. 111.

³⁰⁸ Aynı eser, S. 135 vd

³⁰⁹ Aynı eser, S. 137 vd

³¹⁰ Drifhid, btka Wr yerinde.

³¹¹ Aynı eser.

zamanda Kaptea Paşa 19 mayısta harekete geçti. Eski kölesi ³¹² olan Sadrazam üe Kaptan Paşa'mn araları pek iyi değildi. 16 büyük harp gemisi, 9 firkateyn, 4 korvet, 4 kalyon, 4 silâhlandırılmış ticaret gemisi ve daha başka gemilerden teşkil olunan Osmanlı donanması ³¹³, Karadenizde muhteşem bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştı. Daha aynı yıl ağustosunun 19 unda Rus gemilerine Küburnun'da hücum edilmişti ³¹⁴. Hasan Paşa'mn beraberinde 10000 asker ile 20000 Kalyoncu bulunmaktaydı. Amacı, Sinop'ta Anadolu askerlerini gemilerine bindirmek ve sonra Kırım üzerine taarruza geçmekti ³¹⁵. 4 büyük savaş gemisi ve 4 firkateynden ibaret olan başka bir filo da, Arşipel adalarını işgal etmek amacıyla 26 mayısta harekete geçti. Nihayet Negropon-te Paşası, sözde üzerine saldırmak için hazırlanıp fırsat kolüyan, fakat kendini tam bir tarafsızlık halinde gös-termiye çalışan ³¹⁶ Venediklilere meydan vermemek ve Adriyatik Denizinde Avusturya ticaretini yok etmek emrini aldı ³¹⁷.

Edirne'de Yusuf Paşa, hâlâ müttefik düşmanların müşterek taarruzlarını bekliyordu. Babîli, kendi kuvveti ve kendi askeri vasıtalarıyla onların üzerine saldırmak niyetinde değildi. Fakat Avusturyalılar o derecede zayıftılar ki Mau-rogenis'in elindeki Türk kuvvetleriyle Erdel'e girmesine ve Hermannstadt dolaylarını yakıp yıkmasına engel olamıyorlardı. Eflâk Prensi, imparatorun yayınladığı ve Rumenlere Hıristiyan hürriyetini vâdeden beyannamelere cevap olmak üzere her tarafa ilânnameler dağıtarak dağların ötesindeki İmparatorun tebaası ile Rumenlerin müşterek menşelerini belirtiyordu ³¹⁸. Kuzey sınırlarının bu sadık bekçisinin hafif kuvvetleri, Buğdan topraklarına da giriyor ve birtakım başarılar kazanıyorlardı ³¹⁹. Avusturya ve Rus İmparatorlarının durumları, daha şimdiden gülünç bir hale girmeye başlamıştı. İsmail ve Dinyester kalelerinden başka Memle* keteyn'in hiç bir yerinde Türk askerleri yoktu. Buna rağmen onlar Prenslikleri işgal etmekten âciz idiler³²⁰. Ancak A-

³¹² Sauveboeuf I, S. 21 • 22.

³¹³ Aynı eser S. 113 - 114. 1787 de Karadeniz'e çıkan Türk filosu, 11 büyük harp gemisi, 17 firkateyn ve ilah... den teşekkül ediyordu. Suvorof n, S. 5.

³¹⁴ Aynı eser S. 7 - 8 vd. Kuburun bombardıman edildi ve Oça-kof Paşasının hücumuna uğradı, aynı yer. Sivastopol'dan hareket eden Amiral Voynoviç., Varna'ya bir akınla buna cevap verdi.

³¹⁵ Aynı yer

³¹⁶ Zinkeisen VI, S. 647

³¹⁷ Stuvtbofif I, S, 124 vd.

³¹⁸ Bak: benim yukarda adı geçen makalem.

³¹⁹ Aynı yer. Moldavya Prenai Avusturya'ülann «nünde ka«-mujtt.

³²⁰ Esaslı kaynak: Veraresco'nun "Osmanlı tarihi" ile Blancard; ve V.A. Urechia'mn "istoria RomınUor" de Kumanya memleketlerinin yönetimi hakkında etraflı malzeme yayını.

vusturya kuvvetleri komutanı Prinz von Koburg ile Rus Generali Soltikow'un birleşmelerinden ve tam iki ay süren çetin bir muhasaradan sonra müttetikler, Türkler için çok şerefli teslim şartları ile, Hotin kalesini 19 eylülde ele geçire-bildiler. Bunun üzerine Ruslar, Yaş'da yerleştiler ve buranın yönetimini, Laşkaref in başında bulunduğu boyarlardan müteşekkil bir "divan" a bıraktılar. Avusturyalılara ise, fethedilmiş bir bölge olarak değil, bilâkis sadece kış ordugâhı olarak, Dinyester boylarının Başkomutanı Rumyenzof tarafından, Sereth'in ötesindeki alan bırakıldı³²¹.

Oçakof daki paşanın elinde 12 000 kişilik bir kuvvet vardı. Bunlar arasında birçok yeniçeri ve birkaç da süvari kıtası bulunmaktaydı. 1787 de bu paşa Kılburun'a taarruz etmişti. Burayı alamamakla beraber gösterdiği gayret ve maharetle kendini tanıtmıştı. Kuvvetli bir filotilla ekim ayının başına kadar Dinyeper mansabında kaldı³²². 1788 haziranında Kaptan Paşa yeniden Kılburun önüne geldi. Fakat bu defa İngiliz denizcisi Paul Jones'in ve Nassau • Siegen Prensfnin komutalarında olmak üzere birçok Rus gemileri, Osmanlı donanmasına saldırmak için orada bekliyorlardı. Hasan Paşa ise Dinyeper ağzındaki limanda düşmanı kolaylıkla yenebileceğini sanarak güvenle Rus gemilerini takibe başladı. Fakat çok geçmeden düşmanınin küçüraseımiyecek bir kuvvet olduğunu öğrendi. 27 haziranda çok cüretli, fakat acemice bir manevra neticesinde en iyi gemilerinden birkaç tanesi karaya oturdu. Bunun üzerine girişten çarpışmada 2000 adam kaybetti. Böylece Kaptan Pasa, Jones ile Nassau Prensini kuvvetleri birleşerek asıl kendi donanması üzerine saldırmadan önce, Küburun'u zaptetmekten vazgeçerek çekilmek zorunda kaldı. Ağustos başlarında Hasan Paşa'nın donanması kısmen mahvolmuştu³²³. Poıtava Piskoposu olan bilgin Rum papazı Eugenios Bulgaris, kanaatınca bu zaferi, geçen savaşın Çeşme zaferinin üstünde bir başarı saymak gerektiğini beyan etti³²⁴. imam Mansur'un Kubatı ötesinde giriştiği son bir tecrübe de Kaptan Paşa'nın bu büyük seferinden daha başarılı bir sonuç vermedi³²⁵.

Ali Paşa tarafından savunulan Oçakof un kuşatılmasına 29 ağustosta başlandı. Bizzat Patyomkin başkomutanlığa geçmişti. Kılburun'un müdafaasında aldığı yarasını henüz sarmış olan Souvorof da onun komutası

³²¹ Zinkelsen VI, S. 652 vd.; Draghçî ve benim birkaç defa sözü jecen makalem. Faydasız olarak Amavutluğa . gönderilen binbaşı Wuhasaoviç'in kuvvetleri hakkında bak: Zlnfcglııan Vt S, 653.

³²² Summr U. S. 38.

³²³ Aynı eser S. 26 vd.

³²⁴ Alexandres Maurokordotos, S. 351.

³²⁵ Zinkeisen VI, S. 63P - 639.

altında idi. Birkaç gün sonra aldığı ikinci bir yai'a, nerde ise onu mezara götürecekti. Hasan Paşa İstanbul'a dönmüştü. Sorumlu bir komutandan mahrum bırakılmış olan Osmanlı donanmasının geri kalan parçaları, Oçakof'ta kuşatılmış olan Türklerin şiddetli mukavemetlerini desteîdiyecek durumda değildi. Bununla beraber muhâbara uzuyor ve İmparatoriçenin eski gözdesinin askerî kaabüiyetine hiç de şan kazandıracak bir şekil almıyordu. Ancak 17 aralık 1788 e rastlıyan Aziz Niko-laus gününde, 5000 kişi tahmin olunan büyük kayıp ve meşakkatlerden sonra - buna mukabil Osmanlıların zayıtı 14000, ve diğeri esirler ise 5000 e yakın olarak gösteriliyor - nihayet kaife düştü³²⁶. Şu noktaya işaret etmek lâzımdır ki bu olay, 1788 yılı savaşlarında Rusların elde ettikleri biricik basan olmuştur³²⁷.

Hasan Paşa'nın Kırım'a karşı giriştiği hareket, Kılburun muhasarasının başarısız bir şekilde sona ermesi, Osmanlı donanmasının yok olması ve bizzat Oçakof'un düşmesi ile neticelenmişti. Fakat Öte yandan Kaptan Paşa'nın rakibi Yusuf Paşa, ulufe ve bahşış bahaneleriyle itaatten ayrılmış, Avrupa örneğine göre düzenlenmek için yapılan her teşebbüse karşı koymuş olan asi yeniçerileriyle daha büyük başarılar elde etmişti. İmparatorun askerleri, Mathias Corvinus'un eskiden fethetmiş olduğu Şabaç'm ötesine geçmemişlerdi. Daha 8 temmuzda Osmanlı ordusu Niş'den kalkarak Vidin'e doğru harekete geçmişti. Sırp köylülerinin ayaklanması da artık sona ermişti³²⁸. Ordu içinde isyan eden askerlere karşı şiddetle hareket olunuyordu: Subaylar gizlice idam olunuyor, heyeti umumiyesiyle taburlar sürgüne gönderiliyordu; Yeniçeri Ağası da azlolunmuştu. İmparator Joseph, Futak ordugâhında, herhalde kesin olarak beklediği Rus zaferinden sonra kendisi hiçbir kayba uğramadan kazançlarını toplamak ümidiyle, hareketsiz beklerken, Serasker Sülevman, Rumeli valisi ve bizzat Yusuf Paşalar, doğrudan doğruya Avusturya topraklarında, Banat'ta Tuna'yı geçmek cesaretini gösterdiler. Aym zamanda başka Osmanlı kıtaları, Bosnada Almanlara karşı bazı başarılar kazandılar. Lishtenstein* in komutası altında bulunan bu Almanlar, daha sonra Lau-doh'un komutasına girerek 26 ağustosta Dubicza'yı ve 3 e-kimde Novi'yi almışlardır. Palanka, Weisskirchen ve Pancso-va dolaylan tamamiyle yakılıp yıkıldı. Türkler nerde ise Werschetz'e gireceklerdi. Vidin Paşası, Mehadîâ'yı ateşe verdi.

³²⁶ Aynı eser, S. 40 - 47.

³²⁷ Kars. Suworow'un ve Prinçe de Liğne'in hatıraları

³²⁸ Kars. Vacarescu, S. 296: "Avuaturya'lılar tarafından kışkırtılan Sırp'lar, Türklere karşı itaattan ayrılmışlar ve Niş'den Belgrad'a kadar her yerde ayaklanmışlardır. Sırp kaynakları hakkında bak devamı.

Karansebes Osmanlıların zulmünü tattı. Türkler, ancak Lugas'da çarpışmaya hazır duran İmparatorun kuvvetleriyle karşılaştılar. Burada başhyan savaş iki gün devam etti. öyle bir an geldi ki İmparator Joseph ile kardeşi Franz, kurtulma çaresini ancak kaçmakta görüyorlardı. Fakat sonunda Türkler, üstün Avusturya süvarilerinden ziyade ilerliyen mevsimin şiddeti karşısında, Tetneşvar üzerine yürüyüşlerini durdurmak zorunda kaldılar. Birçok esir ve ganimetlerle Tuna'nın gerisine çekildiler³²⁹. Fakat Vezir, kışı Rusçuk'ta geçirdi Garip yaradılışlı bir hükümdar olan İsveç Korali m. Gustav, aynı yılın temmuzunda Ruslara karşı savaşa başlayarak finlandya'da harekete geçmişti. Bu savaşın amacı, yalnız Finlandya'nın tekrar fethi değil, aynı zamanda Çariçe'yi Kırımı geri vermiye zorlamaktı. Fakat bu savaş bir önem kazanmadan İsveç Kiralı için pek de şerefli olmıyan mütareke ile bitti³³⁰. Bu durum içinde müttefik hükümdarlar, sene sonunda o zamana kadarki tecrübelerle ve birbirlerine daha sıkı bir surette bağlı olarak, ertesi savaş mevsimi için daha önemli başarılar kazanmak ümidini besliye-bilirlerdi.

Fakat henüz ertesi savaş mevsimine girmeden Sultan Abdülhamit, 12 recep = 7 nisan 1789 da vefat etti³³¹. Tıpkı kendinden önce gelen birkaç padişah gibi, o da Osmanlı tahtında sadece bir gölgeden ibaretti. Kendisinden evvel ölen³³² kızkardeşi Esmâ'nın, Kaptan Hasan ve Vezir Yusuf Paşaların tamamıyla etkisi altında olup yalnız servet biriktirmek ve debdebe içinde yaşamaktan başka birşey düşünmezdi. Savaş masrafları, onu teselli edilemeyecek kadar müteessir etmişti³³³. Bütün ümitlerini onun şahsiyetine bağlamakta ısrar eden kendi tebaası³³⁴ ile İstanbul'un Frengleri, padişahlarını, müşavirleri, bir araba içinde giden Şeyhülislâm, zırha bürünmüş çorbacılar, beyaz ve siyah hadım ağaları, içoğlanlar ve saray süceleri ortasında törenle camiye giderken seyredilerdi. - Kendinden evvelki muzaffer padişahların yapmış oldukları gibi o da bir cami yaptırmıştı -. Osmanlıların şan ve şöhretlerini ihya etmek amacıyla Karadenize hareket eden Kaptan Paşa'yı İncili Saray'da Gümüş taht üzerinde oturmuş olduğu halde kabul ettiği zaman binlerce insandan teşekkür eden büyük bir

³²⁹ Aynı zamanda Rumen kroniaü Dioniaie Ecclesiarhul, Papiu n, S. 174 vd. Sauveboeuf I, S. 157 vd. Salaberry, Hfstoire de l'Empire Ottoman depuis sa fondaüon jusqu'a la pata d'Jassy en 1792, IV, Parla, Londres 1817, S. 111 vd.

³³⁰ Zinkeisen VI, S. 653 vd.

³³¹ Komnenos Hypailantes, S. -710.

³³² Aynı eaer S. 693.

³³³ Vacarescu, başka, bir yerinde.

³³⁴ "Lorsque le Sultan a paru, chacun s'est indine et s'est cou-vert la figure avec im mains"; Lechevaüer, voyagea de la Propontide, Paris, 1800. S. 139.

kalabalık toplanmıştı. Köleler o baha biçilmez değerdeki kürkünü giydireyorlar, ellerindeki büyük yelpazelerle efendilerinin şahane tavrını bozabilecek sinekleri kovuyorlardı³³⁵.

Abdülhamit I.'in ardası Selim, 24 aralık 1761 de doğmuştu. Tahta çıktığı vakit henüz genç yaşında olup bilhassa yeniçeriler tarafından çok seilmekte idi. Bazı hamiyetli ve yurtsever Osmanlılar, yeni padişahın kuvvetli karakterini daha şerefli bir istikbal için en iyi bir garanti sayıyorlardı. Yeni hükümdar, hâkimiyeti altında yaşayan bütün Müslümanların iştirak etmeleri gerektiği kutsal savaş hakkında büyük bir şevk ve heyecan taşıyor, şimdiye kadar katlanılan zilletten müteessir ve şikâyetle bahsediyordu. Savaş ancak o küstah dinsizlerin yenilgileriyle sona ermeliydi. Zira Tanrı, Devlet içinde yeniden iade olunan adaleti sonunda muzaffer kılacaktı³³⁶. Edirne'ye kadar at üstünde gitmiye hazır olduğunu bildirdi. Tam biz bağımsızlıkla hareket etmek istiyor, ner çeşit nahoş vesayeti kendinden uzak bulundurmamak yolunu tutuyordu. Tahta çıktığının ikinci günü bir yangın vesilesiyle Kaptan Paşa Padişahı davet ettiği zaman, buna icabet etmedi ve hemen arkasından huzuruna gelen o deniz kahramanını, "siz kimsiniz, yüzünüzü hiç tanımadım?" sorusu ile karşıladı. Hasan Pasa, hiç bir hareket eseri göstermeksizin olduğu yerde dona kalmış ve artık yıldızının söndüğünü farketmişti. Babasının zevkle yaşadığı, hülyalara daldığı, devrinin kötülüğüne, talihsizliğine gizlice ve acı acı ağladığı³³⁷ yerde, bağımsız olarak hüküm sürmek emelini besliyen yeni Padişah: "Bu adam neden burada duruyor? Ona söyleyin, yangın yerine gitsin" diyordu. Saraya giderken törende annesini yanına aldı ve herkesin önünde onun elini öptü. Lalasını ve hocasını kendisine en mahrem müşavir yaptı³³⁸.

Fakat mesut zamanların yeniden dönmesi için yalnız genç ve enerjik bir padişah kafi değildi Herşeye rağmen bu iyi niyetli, ateşli ve fenalıkların sebeplerini aramak yolunda yorulmak bilmez genç, bir dehaya sahip değildi. Hattâ bir dâhi olsa bile hemen yeni bir ordu yaratabilmek imkânı yoktu. Haddizatında 1790 yılında da devletin düşmanlarını yenmiş olmakla öğünebilecek biricik adam, Maurgenis idi. Söylendiğine göre o, 12000 kişilik bir kuvvetle Erdele girmek uze re temmuz başında Buzau geçidinde hazır

³³⁵ Aynı eser, S. 120, 321.

³³⁶ Sauveboeuf I, S. 21; Hattışerff: Zinkeisen VI, S. 665.

³³⁷ Krmnenon Hypallantei, 3. 710.

³³⁸ Aynı eser S. 711

bekliyordu³³⁹. Tuna boylarındaki paşaların Buğdan Prensi Emmanuel'i tekrar Yaş'da iktidara getirmek için giriştikleri teşebbüs, başarısızlıkla sona erdi. Galatı yakınlarında vukua gelen bir çarpışmada Emmanuel, daha kuvvetli gördüğü Rusların tarafına geçti³⁴⁰. Kendisi ihtiyarlamış olup Beyliğe atanmadan Önce İstanbul'da sadaka ile yaşıyordu³⁴¹. Tıpkı 1788 de olduğu gibi şimdi de Vezir, Tuna'mn berisinde hareketsiz bekliyordu. Fakat bu defa ona, sakin ve hattâ kayıtsız bir şekilde düşman taarruzunu beklemek kolay kolay nasip olmadı. Çok geçmeden Tuna Prensliklerini düşmana bırakmak zorunda kaldı ve bu yüzden gerek kendisinin ve gerekse Kaptan Paşa'mn mevkiden düşmesine sebep oldu.

Rus generali Rumyenzof, son savaşında kendi gözleri önünde Bukovina'yı elde eden Avusturyalılara düşmandı. Bu adam Rusların batı ordusu komutam kaldığı müddetçe Avusturyalılarla müşterek olarak hiç bir harekete girişilmedi. Fakat 1789 baharında yaraları savan Suvorof Yaş'a geldi ve derhal savaşın gidişatım değiştirdi. Daha haziran ayında Bir-land'a gelerek Galatı zaferini kazanmış olan General Derfel-den ile buluştu. Hemen o sırada Sereth ırmağını geçerek suyun berisindeki bölgeye sokulmuş olan Koburg Prensi Ue Agiud'da birleşti. Bundan sonra birleşen Avusturya ve Rus orduları, Maraşeti yakınlarında büyük Osmanlı ordusunun öncüsüne rastladılar. Artık kesin sonuçlu meydan muharebesi yakındı.

Sadrâzam Abdi Paşa'mn ordusu, esas itibariyle Anadolu süvarilerinden teşekkül ediyordu. Kuvvetinin sayısı en az 50 000 idi. Yanında birçok top ve Fransız öğretmenleri tarafından yetiştirilmiş bazı subaylar bulunmaktaydı. Büyük bir talihsizlik eseri olarak Lafitte, St. Remi, Toussaint, Kouffer, Lorey d'Aöaucourt ve Dureste³⁴² gibi Fransız savaş üstad-ıan, orada bulunmadıklarından, Prusya taktiğine göre "küçük kareler"* le girişilen geniş Ölçüde bir taarruzun nasıl def edilebileceğini talebelerine Öğretemediler.

1 ağustos günü Osmanlı süvarisi, Focşani mvkiinde hayret edilecek bir hayat istihkarı ile müttefiklere taarruz etmi-ye başladı. Buna rağmen Spleny mukavemet edebildi ve Rus generali Derfelden de öteki cenahta zaferi kazandı. Sürekli ateş altında Suvorof ile Koburg Prensini kitaları Türk tahkimatına karşı ilerlediler ve süngü hücumu ile içeri gir-diler, Türklerin

³³⁹ Bak: Benim aözü geçen makalem: "Denkwürdingheiten der rumaenschen Akademe" S. 217 - 218.

³⁴⁰ Aynı yazı.

³⁴¹ Denkwürdingheiten der rumaenİKhen Akademi*" XXXII, a 632 de Sachalscber Bertc&t.

³⁴² Lechevalier S. 31, 65 - 66; 72, 9»; H, 3. 173, 323 not 3, 389 - 340, 350-vd. 383 not 1,

işgali altında bulunan manastırlar Hıristiyanların eline geçti. Husar ve Ulan'lar, Grekow'm Kazakları ve o sıralarda elde edilen Arnavutlar, sonunda kaçan Türkleri, Tuna Prenslikleri arasında sınır teşkil eden Rumnic ırmağına doğru takip ettiler.

Bununla beraber Ruslar, ilerlemek, Sadrâzam ve esas ordusuna yetişmek için acele etmiyorlardı. Buğdan tama-miyle Rusların elindeydi; Eflâk'i Avusturyalılar için zaptetmeği ise, Suvorof, ö kadar âcil bir vazife olarak görmüyordu, Rus komutanı, Bender'de önemli sayıda Türk askerinin bulunduğunu ve Kaptan Paga'nın İsmail gibi kuvvetli bir ordu gâhın Başkomutanlığını üzerine aldığını biliyordu. Bu sebeple o, Faliciu ile Han Tepesini gereği gibi tahkim etmekle iktifa etti ve, ikinci Türk ordusunun niyetini anlamak amacıyla, Kazaklarını güneye doğru gönderdi. Ancak Koburg Prensi, yardım için kendisine başvurduğu zaman, Rimnic üzerine yürüyüşe geçmeye karar verdi.

Müttelikler, iki Prenslığın sınırını teşkil eden küçük ırmağın kenarında kuvvetli bir surette tahkim edilmiş mevzilere yerleşmiş bulunan Türklere rastladılar. Maurogenıs de, Rumenlerle atlı Arnavutlardan teşekkül eden ordusuyla Vezirin karargâhında idi; ekim ayının 22. sinde girişilen meydan muharebesi bütün gün devam etmiş, geniş ölçüde ve tam bir vahdet içinde cereyan etmişti. Avusturya kıtaları Marti-neşti üzerine harekette bulunurken, Ruslar Rimnic de savaşıyorlardı. Osmanlıların saldırışı pek müthiş ve şiddetli oldu. Yeniçeriler ve sipahiler, düşmanı geri atacaklarına ve şimdiye kadar uğranılan zilletlerin intikamını alacaklarını emin görünüyorlardı. Osman Paşa, bilhassa Rusların sol kanad-larına bütün hücum kıtalarıyla saldırdı. 15 000 askerle iki defa Rusların sol kanadını yarma teşebbüsünde bulundu. Öğleden sonra Sadrazam, Hıristiyanların ateş ve süngülerini hiçe sayarak taarruz halinde bulunan Osmanlı kuvvetlerinin komutasını şahsen üzerine aldı. Aynı muharebeye iştirak eden Suvorof bile, Türklerin altı defa tekrarladıkları hücumun en cesur kahramanlara lâvık birer hareket olduğunu itiraf etmektedir. Büyük zahmetler ve fedakârlıklar karşılığı olarak Hirtetivanlar, yeniçeri kuvvetlerinin dalkılıç kıtalarını Cring baltah«*ından (?eri atmiva muvaffak oldular. Bir arabanın i-cinHe hasta bulunan Sadrâzam, kaçan yeniçerilerin üzerine topla atfs ettirdi. Buna rağmen akşama do£ru sayı bakı-mmdn H»tf*n olupn Osmanlı ordusu ferî çekilmek zorunda kaldı ³⁴³. Söylendiğine e-

³⁴³ Suworow 90 - 100 000 olarak tahmin etmekte ve bizzat Türklerin 60 - 70 000 i seçkin asker olmak üzere

nre gûva 20 000 Türk askeri mevdan muharebesinde s*h't oldiifhı eibi 3 000 kişi de Rîmnic ve Bu-zau salarında bozuldu. Şehitler arasında Reisülküttap Mehmet Havn da bulunmaktaydı ³⁴⁴. Muzaffer Hristiyanlar 100 sancak ve 68 top ganimet olarak ele geçirdiler ³⁴⁵ Sadrâzam ancak İbraü'de durdu. Artık elinde ordu yokta. Bazı latalarla beraber buradan Şumla'ya gitti. Gerek minen ve gerekse vücutça bitkin bir haldeydi. Müttefikler Türkleri takip etmek tasavvurunda idiler, fakat bunu başaramamışlardı. Ruslar Birlend'a giderek burada henüz mukavemet göstermekte olan Basarabya'nın son kalelerini de ele geçirmek için elverişli fırsat kollamaya başladılar. Daha aynı yılın 11 ekiminde Patyomkin, Akkerman'ı almıştı ³⁴⁶. Sonra 14 kasımda kuvvetli Bender kalesi hemen hemen hiçbir mukavemet göstermeksizin teslim oldu. Avusturyalılar, yavaş yavaş ve büyük bir muvaffakiyetle Bükreş'e doğru ilerliyerek savaşız olarak şehire girdiler. Koburg Prensi ancak 9 kasımda Bükreş'e girdi ve karargâhım burada kurdu. Kray ile Brugglach, Türkleri Oltland'dan çıkardılar ve aynı zamanda Craiova'yı zaptettiler Prinz von Hahenlohe, eski "Avusturya Eflâkinde" komutanlığı üzerine alacaktı. Tanınmış ve yüksek ailelere mensup Boyarlar, batının ve doğunun iki Hristiyan imparatorunun askerlerini Bükreş ve Craiova'da coşkun gösterilerle karşıladılar. Eğlenceye meraklı olan Boyar erkek ve kadınları, Avusturyalıların tertip ettikleri balolardan ve başka çeşit şenliklerden büyük bir zevk duyuyorlardı, öte yandan bütün bunların masraflarını çekmek zorunda olan köylü ise, yabancı misafirlerin iâşesini temin edebilmek için sadece ağaç kabuğundan yapılmış ekmelele iktifa etmek zorunda kaldı ³⁴⁷. Şimdi Vidin Seraskeri olan Vezir Yusuf Paşa, Banat'a saldırdığı zaman, 28 ağustosta Mehadia'da bir yenilgiye uğradıktan sonra ³⁴⁸, aralık ayı başında Kladovo'da General Fabris'e teslim oldu. 8 ekimde General Laudon, üç hafta bile sürmiyen bir muhasaradan sonra kolaylıkla Belgrad'ı almıştı. Şüphesiz ki bu şehrin komutanı Osman Paşa, Belgrad'ın düşmana teslimini kendi cam ile ödemişti. Söraendria da

115000 kişiden bahsettiklerini ilave etmektedir, S. 88 - 89. Kars. Criste, Krie#e unter Joseph II, Wlen 1911.

³⁴⁴ Suworow, S. 80 v&

³⁴⁵ Aynı eser S 88 - 89; kars. Vacarescu 3. 297. de 7000 Rus ve 30 000 Avusturya/b olarak vermekte ve Türklerin sayısını bildirme-mektedir. Kars: Urechia; İstoria Romİnİllor IH (1786 - 1793), a 276 vd. mda. Hope ve daha başka kaynaklarda* faydalanarak bu olay ya-almıs ve meydan muharebesinin Ur planı da verilmiştir.

³⁴⁶ Castelnau, Easai sur l'histoire ancienne et moderne de la Nou-velle Russie, Paris 1827 m, S. 194; Benim "Chilia şî Cetatea - Alba", S. 252; kara ZİNkeisen VI, S. 668.

³⁴⁷ Kars. Benim (Denkwurdigkeiten de rumaenisehen Akademie" XXXIII de (İkan ve yukarda adı geçen yazın ve: ((Salaberry), vo-yage i Constantinople, en Italie et aux Ues de l'Archipel, par l'AUeraa-gne et la Ronsrie, Parti, Mandan, an 7.

³⁴⁸ mancard, • .«4.

Avusturyalılar tarafından işgal edildi ³⁴⁹.

Böylece savaş, Padişahın gelecek ilkbaharda şahsen komutayı ele alacağına dair verdiği söze rağmen ³⁵⁰, bu bölgede sona ermiş oluyordu. Maurogenis'in Eflâki ele geçirmek için sonradan girişmiş olduğu teşebbüslerin önemli bir mânası yoktur: Bizzat Vezirin komutasında olarak, Maurogenis'in Eflâk'e giren 18 000 kişilik Türk kuvveti, 26 haziranda Kalafat yakınlarında Clerfayt ve Stedter tarafından yenilmiştir ³⁵¹. İsmail'in zaptı ile başka taraflarda da muhasamat tabî olarak sona erecekti. Tuna'nın beri tarafında bir defa kesin sonuçlu bir meydan muharebesi vukua gelmedi. Koburg Prensinin kuvvetleri, 1790 haziranında Giurgi-u'yu bile alamadılar ³⁵². Aynı surette Türkler, Prensi Bükreş'ten çıkarmıya da muvaffak olamadılar ³⁵³. Tam bu sıralarda Fransız Devriminin doğurduğu karışıklıklar başladığından, batı devletleri, barış için, savaşan devletlerin aralarına girmek ihtiyacını duydular.

"Bütün ihanetçilerin" amansız düşmanı olan Kaptan Hasan Paşanın ölümü ile, Osmanlı Devleti'ne yeniden şan ve şeref temin edecek olan bu savaşın esas ruhu ortadan kalkmıştı. Kaptan Paşa İsmail'de yeni bir ordu yaratmıştı. Bizzat kendisi Patyomkin'e barış tekliflerinde bulunmuş ³⁵⁴, hattâ Stürmer ve Rus başkomutanının gizli bir temsilcisi ile Şumla'da müzakerelere girişmiş olmasına rağmen, önemli bir zafer elde edebileceği ümidine kapılmıştı. Fakat 31 mart 1790 da ölü olarak yatağında bulunmuştu. Bazı kimselerin söylediklerine göre o, kendini zehirliyerek ölmüştür.

Öaşkaları da Babîli'nin adamları tarafından onun öldürüldüğüne inanmışlardır ³⁵⁵. Şunu söylemek gerektir ki Kaptan Paşa, 90 yaşını bulmuştu ve ölümünden önce yedi gün yataktan çıkmamıştı ³⁵⁶. Veremli olan Sadrazam, Şumla'da icaplarına göre askerin ortasında, yenilgilerden so kt Sorumlu tuttuğu şahsiyetleri cezalandırmış, fakat Sadaret mührünü Hasan Paşa'ya devretmek zorunda kalmıştı ³⁵⁷. Kaptan Paşa'nın ölümünden

³⁴⁹ Salaberry, Hiatoire de l'Empire Ottoman jusqu'à la paix d'Yassy m, S. 134 - 135. Voyage à Constantinople. S. 280 vd.; Zinkei-sen VI, S. 670.

³⁵⁰ Kostantin Karatzas (Caragea)'In yazıları: Hurmuzaki XIII, yayınlıyan Fapadopulos - Kerameua, S. 115.

³⁵¹ Blancard, S. 180 vd.; Dionisie Ecclesiarhul, S. 179; Urechla

³⁵² Suwerow, S. 97 vd.

³⁵³ Aynı yer

³⁵⁴ Karatzas, S. 450 vd.; Suwerow, S. 87.

³⁵⁵ Suwerow, S. 97. Blancard, S. 475.

³⁵⁶ Karatzas, S. 594.

³⁵⁷ Aynı eser S. 539. Hasan Paşa hemen Bender*'in eski komuttun Kahya - Bey Reşit Süleyman'ı ve Mektupçuyu vatan haini suyuyla idam ettirdi; Blancard, S. 475; İngiliz elçiliği raporu; Karatzas, S. 540. Daha birçok İdamlar S.

sonra bütün vezirlerin muvafakatini alan Padişah, Çelebi veya Seyyit Rusçuk'ta Hasan Pa-şa'yı Sadrazamlığa getirdi. Rusçuk'tu Hasan Paşa, inkâr edilmez bir enerji göstermekle beraber savaşın müfrit bir taraftarı olarak görünmüyordu. Yusuf Paşa artık gözden düşmüştü. Aynı yılın eylülünde Maurogenis, Zıştovi yakınlarındaki Byela'da "hain" ve "asi" olarak idam olundu. Bu olay gösteriyordu ki köhne Osmanlı Devletini kısa bir zamanda gençleştirmek için kurulan maceraperest plânlar, büyük ümitler ve inançlar devresi, artık sona ermişti ³⁵⁸.

20 şubat 1790 da Avusturya İmparatoru Joseph ölmüştü. Kardeşi Leopold, Toskana dukalığında mâkul bir hükümdar olarak kendini göstermişti ve Osmanlı Devletinin paylaşılması ile doğuda eyaletler kazanmak düşüncelerine büsbütün yabancı idi. Yeni imparatoru en ziyade kaygılandırılan mesele, eniştesi olan Fransız Kiralının mukadderatı ve Fransız Devriminin ortaya çıkardığı fikirlerle tehlikeye düşen monarşi prensibinin istikbali idi. Şüphesiz ki Çariçe Katherina, Leopold'un şahsiyetinde romantik bir dost ve heyecanlı bir müttefik bulamazdı. Koburg Prensi, merkezden hiç bir yardım görmüyordu. Beklenen Türk taarruzuna karşı Eflâki müdafaa edebilmek için Suvorof dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Temmuzda Suvorof Bükreş'e kadar geldi. Müttefikler Afumati'de karargâh kurdular. Fakat Sadrâzama karşı bir harekete girişerek Bulgaristan'ı istilâ etmiye vakit bulamadan Prusya, Hollanda ve İngiltere'nin aracılıkları ile ³⁵⁹ Reichenbach mütarekesinin imzalanmış olduğu haberi geldi ³⁶⁰.

Aslında bu mütareke, Prusya diplomasisinin eseri idi. Prusya siyasetini idare eden Hertzberg, Osmanlı İmparatorluğundan Avusturya'ya toprak vermek ve buna karşılık Avusturya'dan bazı vilâyetleri alarak Prusya'ya kazandırmayı amaç edinen garip bir plân ortaya atmıştı. İstanbul'daki Prusya elçisi von Diez'in daha savaş başlamadan önce Babîâli'nin buna muvafakat etmiyeceğini bildirmiş olmasına rağmen, Prusya nazın, durmadan bu uğurda çalışmış ve üç yıl boyunca bu mübadele projesini Prusya siyasetinin mihveri olarak takibetmişti ³⁶¹. Aşın bir kuruntu mahsulü

643. Belgrad'ın eski muhafızı da, eğer daha Önce Ölmeseydi, aynı akibete ugnyacaktı; aynı yer; Babîâli'deki bütün yüksek memurlar orduya katılmak emrini aldılar, aynı eser, S. 541.

³⁵⁸ Blancard. 8. 485, vd. Yeni Vezir, Memleketeyn'ü yönetimini, bu amagla ordugaha çağırılmış bulunan Alexander Konstantin Mauro-kordatos'a vermiştir; kara, Karatzaa, S. 551; "Aete si frabmente" n, a 306. No. 2; Docan, "T>enkwürdlngkeiten der nunanischen Akademi*"/ 1911 da,

³⁵⁹ İspanya'mı 1989 kasım ayındaki bir teşebbüsü hakkında bak: Karatzas, S. 118. İsveç elçisi ile yapılan müzakereler hakkında bak: aynı eser.

³⁶⁰ Suworow, S. 98 - 103.

³⁶¹ Fourtant Je desespère presque de voir jaaftais les Turcs dip-poses â ceder les provences en cpiection, avant de

olup gerçekleşmesi imkân içinde görüldüğü gibi bu acayip plândan vazgeçmeyen Prusya diplomasisi, hiç olmazsa muharipleri barış yapmaya zorhıyarak bir şöhret kazanmak amacıyla Reichenbach mütarekesini meydana getirdi ³⁶².

Kıralın reyini ile bütün işleri ve sorumluluğu üzerine almış bulunan Prusya hükümeti, muhasamat başlarken eski dostu olan Osmanlılara hiç bir ümit vermek istememiş, ancak Türkler için zararlı olduğu şüphe götürmeyen mübadele tasarısının Babiâli'ce kabulü takdirinde Osmanlı İmparatorluğuna "Avrupa'da, Tuna'nın berisinde Prusya ve İngiltere'nin garantileri altında emin ve daimî bir mevcudiyet" sağlanacağına bldirmişti. ³⁶³. 1788 yılı başında Berlin hükümeti, Prusya ile Fransa'nın hemen araya girerek barışı kurtarmak için bir teklif yapmaya mütemayil görünüyordu. Mart ayında özel bir görevle Goetze'nin başkanlığında bir heyet, mübadele tasarısına karşı cephe almış olan Diez'i kazanmak amacıyla İstanbul'a vasil oldu ³⁶⁴. Ertesi yıl müttefikler askerî hareketlerde gevşek davrandıkları zaman, Hertzberg, Babiâli'ye askerî yardım ve bir tedafüi ittifaktan bahsetmeye başladı ³⁶⁵. Türklerin hiç beklenmedik başarıları karşısında Prusya nazırı, Avusturya ile Rusya'nın Osmanlılarla barış yapmaya mecbur kalmaları takdirinde Prusya'nın komşusu Lehistan topraklarından mübadele yoluyla almağı tasarladığı toprakları kaçıracağından korkmaya başladı. Sene sonunda Diez, Türk devlet adamlarına "umumî gayri muayyen ve u-zak ümitler vermek" için talimat aldı ³⁶⁶. Esasen 13 ağustos anlaşması ile İngiliz yardımı da sağlanmış bulunduğundan, bu hareketin İstanbul'da tesirini göstereceği kuvvetle umulmaktaydı. Prusya elçisinin bu yoldaki sözlerine karşı Osmanlı ricali, Prusyanın artık Silezya'yı, hattâ Bohemya'yı ilhak etmesinin zamanı gelmiş bulunduğu kanaatinde oldukları cevabını verdiler ³⁶⁷.

Babiâli'nin sarıh olarak ifade ettiği isteğine uyararak Diez, 1788 yılı henüz bitmeden barış aracılığı yapmak teşebbüsüne girişti ³⁶⁸. Fakat

les avoir perdü par-dea dtaites"? "Acte al frafroento" II, S. 237, No. 3.

³⁶² HArtabergtn elçi Dİo*» bu konu tterind« İlk yası* 34 kanın 1787 tarihli dir. Bak; "AcU * fragmentt" O, S. S*. Ne. U

³⁶³ "Assurer à l'empire ottoman son existence certatae et «ter-nelle en Europe, audelâ du Danube, par la garantie de la Prussc et de l'Angleterre", aynı eser, S. 227 - 228.

³⁶⁴ "Acte Sİ fragmente" n, S. 232. vd.; Zinkeisen VI, S. 681 vd.

³⁶⁵ Aynı eser, S. 691.

³⁶⁶ Aynı eser, S. 695 - 696.

³⁶⁷ Aynı eser, S. 699

³⁶⁸ Aynı eser, 8. 700.

Türkler, açıktan açığa Kırım'ın kendilerine iadesini istemekle bütün bu gayretleri boşa çıkardılar³⁶⁹. 1789 şubatında Türkler, yalnız şeklen yapılacak bir ittifak üzerinde konuşmaya yanaşmak istedikleri halde, Diez, aracılık ve ileride siyasî muzaharet vadinin ötesine gidemiyordu. Bunun üzerine Reis Efendi, Padişahın banş programını etraflı olarak açıkladı. Buna göre Kırım Babiâli'ye iade olunacak, Avusturya İmparatoru tazminat verecek, Memleketeyn tekrar Osmanlılara geçecek, müttefikler için Karadenizde seyrüsefer yasak olacak ve bu barışa İsveç-de dahil edilecekti, İngiliz donanması da Akdenizde bulunan Rus filosunun, Kırımın müdafaası hareketine iştirak etmesine mâni olacaktı³⁷⁰. Diez, son nokta müstesna olmak üzere bütün bu şartları kabul etmiye hazırdı. Fakat Reis Efendi bunlardan başka Prusya'nın Avusturya ve Rusya'ya resmen harp ilân etmesini de istedi: "Bizim sistemimiz, Tanrının isteğine mutavaattır. Biz fakir ve küçük iken Tanrı bizi karanlıklardan çıkardı. Dünyanın her tarafında fetihler yapmak için kılıç ve kalkanla geldik ve Tanrının isteğiyle, herkesin kışkırdığı büyük devletler elde ettik. Zamanla bizim ne olacağımızı Tanrı bilir. Fakat bir düşman bize hücum e-derse kendimizi müdafaa edeceğiz. Eğer ikinci bir düşman daha ortaya çıkarsa gene kendimizi müdafaa etmekten geri kalmıyacağız. Eğer üçüncü bir düşman daha iştirak ederse, hattâ daha birçok düşmanlar birleşerek bize saldırırlarsa, kendimizi daima müdafaa edeceğiz. Sonunda Tamı ne isterse o olacak, yani yenileceğiz, veya yeneceğiz"³⁷¹. Bu müzakereler, Kaptan Hasan Paşanın güzel evinde cereyan ediyor ve bütün nazırlar konuşmalarda hazır bulunuyorlardı. Sultan Abdülhamit, müzakere salonunun yanındaki bir odada oturuyor ve açıklanan düşünceler doğrudan doğruya onun şahsına ait bulunuyordu³⁷².

Bütün bu müzakerelerin sonunda elde edilen tek netice, Babiâli'nin yalnız Prusya'nın aracılığı ile barış yapacağına veya hiç olmazsa Prusya Kırılım buna davet edeceğine dair bir vaat vermesinden ibaret kaldı. Gerçi Diez, bu sonuçdan pek memnun değildi; fakat şimdilik başka birşey elde etmenin de imkânı yoktu³⁷³. III. Selim'in tahta geçmesi, muhak kak ki dost Prusya'ya yaranmak için fedakarlık yaparak düşmanlarla barışmak temayülünün kuvvetlenmesi değil, tersine olarak böyle bir teşebbüsün akla bile getirilmemesini ifade ediyordu.

³⁶⁹ A«U fi ffmte" H, 9. ŞM, No. 2.

³⁷⁰ Aynı eser, S. 264, No. 1.

³⁷¹ Aynı eser, S. 264 - 265.

³⁷² ZtakeNa VI, 8. 719.

³⁷³ Aynı «ter, 8* 716 vd.; "AcU fi flrafmte" U, 8. MT.

Bundan sonra Türklerin uğradıkları büyük yenilgiler ve Tuna'ya kadar bütün eyaletlerin elden gitmesi, mübadele tasarısının tatbik olunması ihtimalini yeniden ortaya attı. Fakat bu garip plân, ihanetle yeni Reisülküttab Reşit Efendinin eline geçti ³⁷⁴. Ekim ayında Prusya, Tuna'nın berisinde hücumu uğradığı takdirde Babiâli'ye yardım edeceğim ve yalnız yapacağı iyi hizmetlere karşılık olarak bilhassa Lehistan topraklarında mükâfatlandırılmasına mukabil tedafüi bir ittifaka gireceğini vadetti ³⁷⁵. Netice itibariyle Babiâli» her şeyden önce "Sadık dost ve müttefik" Prusya'nın menfaatine olarak Avusturya'dan Galiçya ve daha bazı bölgelerin Lehistan'a iadesini istiyecek, kendisi ise Avusturya'ya herhangi bir arazi vermiyecekti ³⁷⁶. Reis Efendinin mukavemeti karşısında bütün bu müzakereler gene neticesiz kaldı ve ancak 1790 yılında bir defa daha mübadele projesinden vazgeçilmek suretiyle tedafüi ve taarruz! bir ittifak esası ü-zerine yeniden konuşmalara başlandı.

Cezayirli Hasan Paşa, ölünceye kadar, Kırım'ı Ruslar'a bırakmak suretiyle şimdiye kadar Rusya'ya ve Avusturya'ya geçmiş olan bütün yerlerin geri alınabileceğini ummuştu. Osmanlı diplomasisinin surlarına vakıf bulunan Rus aslından Konstahtin Karatzas, Patyomkin'in 1790 şubatında yapmış olduğu teklileri bize intikal ettirmiştir; buna göre: Oçakof dahil olmak üzere bütün Tatar toprakları ile Akkerman ve civarı Rusya'ya, Küçük Eflâk'in tamamı Avusturya'ya bırakılacaktı. Moldavya ile Eflâk'in Olt suyunun öte tarafında kalan kısmı "bağımsız prensler" tarafından idare edilecekti. Bu prenslerden biri Rusya'nın, Ötekisi ise Avusturya'nın himayesinde bulunacak ve bu devletler tarafından atanacaklardı ³⁷⁷. Söylendiğine göre Padişah, Kırım'ı geri almak

ümidini beslediğinden ³⁷⁸ bu teklifleri reddetmiş ve bunun üzerine Hasan Paşa istifanamesin vermiştir ³⁷⁹. Avrupa'da ortaya çıkan yeni durum karşısında Babiâli, kendisi hakkında iyi niyetler besliyen araçların teşebbüsü ile çok daha elverişli bir barış elde edebileceğini umuyordu.

Babiâli, şimdiye kadarki topraklarını muhafaza edebilecek şerefli bir barış elde etmek için bütün çarelere başvurmuştu. Fakat İsveç'in Rusya'ya

³⁷⁴ Zinkeiaen VI, S. 734.

³⁷⁵ Aynı eser, 3. 737 vd.

³⁷⁶ "Acte al fragniente" H, S. 282. No. 1.

³⁷⁷ Aynı eser, 8. 545 vd. Bundan başka 4a şubatta, Prusya ile yapılan antlaşmam» lartlaniu vermektedir; Aynı eser, Ş. \$48.

³⁷⁸ Aynı yer.

³⁷⁹ Aynı eser, 8. 547.

karşı açtığı savaş, son defa Kral m. Güstav ile Prusya arasında yapılan ittifaka rağmen, tesirsiz kalmıştı. Gerçi Sadrâzam, kısa bir zaman önce Mora ve Selanik üzerinden büyük ve debdebeli bir nümayiş ile İstanbul'a gelen Polonya temsilcisi Kont Potocki'yi kabul etmişti. Bununla beraber Katherina ile anlaşmayı ciddî bir surette düşünmekte olan Lehistan Cumhuriyetinden herhangi bir fayda beklemek beyhude idi³⁸⁰. Fransız aracılığı ise pek ciddiye alınacak bir teşebbüs değildi Çünkü Kont Segur, aynı zamanda Rus başkentinde, neticesiz olmakla beraber, Babiâli'nin menfaatlarına aykırı olarak bir dörtler ittifakı meydana getirmeye çalışıyordu. Ne Patyomkio'in ve ne de Stürmer'in teklifleri kabul edilebilecek mahiyette olmadığına göre, barışa kavuşabilmek için geride yalnız Diez'in teklifleri kalıyordu. Son aylarda Osmanlı Devletinin durumu o derecede güçleşmişti ki 18 yaşındaki gençlerin yeniçeri ocaklarına alınmasına lüzum görülmüştü. Sarayın gümüş takımları paraya tahvil olunarak güç halle savaş masraflarını karşılamak zorunda kalınmıştı³⁸¹.

Daha 1789 kakımında Prusya elçisinin mükerrer iltimasından sonra Bulgakof, metresi ile birlikte gemiye bindirilerek memleketine gönderilmişti³⁸². Uzun zamandanberi Yediku-le'de hapis bulunan Rus diplomatının bu şekild* serbest bırakılması, şüphesiz ki bir barış alâmeti idi.

Ertai yılın 9 martında Ruznameci, ordugâhından İstanbul'a gelerek teklifleri getirdi³⁸³. 14 martta Reis Efendinin evinde nihai toplantı yapıldı ve daha 31 ocakta krarlaştınl-mış bulunan şartlar dahilinde Prusya ile tedafüi ve ta-arruzt antlaşma kabul olundu. Buna göre Prusya Kıran Osmanlı Padişahına 24 000 kişi ile yardım decepti. Türkler ve sadık Rumlar, Kırım da dahil olduğu halde kaybedilen bütün yerler elde edilmedikçe bansın yapılmıyacağı kanaatında idiler ve bu başarı ile övünüyorlardı. Bu madde Berlin'de hiç de hoş gitmedi. Fakat Türklerle bir anlaşmaya varabilmek için bunun kabulü zaruri idi. Buna karşılık bütün Prusya tebaasına, Avusturyalılar ve Ruslar gibi, Türk sularında seyrüsefer etmk serbst olacak, İsveç ile Lehistan barışa dahil ailecekler, İngiltere ile Hollanda barış aracılığına iştirak edeceklerdi. Osmanlı Padişahı, Lehistan'a Galiçya'yı ve Prusya'ya Danzig ile Thorn'u aracılık mükâfatı olarak sağlamıyan bir

³⁸⁰ Karatra% S. 547; kar* Oglnski'nin asafuda adı geçen hatıratı (Oginakmia UrcÜman Oeot* Mum* ile konufinan, 1796).

³⁸¹ Karata a, S. 116 * 117,

³⁸² Am mm, % ut.

³⁸³ Kars. "Acte şî fragmente" II, 8. 290 - 293<

antlaşmayı imzalamıyacaktı ³⁸⁴. Antlaşma ancak beş ay sonra tasdik olunacaktı ³⁸⁵. Her ne olursa olsun, artık işten elçektirilmesine kesin olarak karar verilmiş olan Diez, kendi eseri saydığı bu antlaşma ile "her Türk bir Prusyalı olmuştur" sözleriyle övünüyordu ³⁸⁶. Babiâli, bu antlaşmaya büyük bir kıymet veriyor ve her tarafa bu başarı haberini ulaştırmak için isticlal gösteriyordu ³⁸⁷.

Aynı yılın ocak ayında Rus hükümeti, Prusya ve İngiltere'ye başvurarak, Katherina'nın Türkiye ve İsveç ile barış yâpmıya mütemayil olduğunu bildirdi. Bunun için yegâne şart olarak Ocakof da dahil olmak üzere Dinyester'e kadar bütün Basarabya'nın Rusya'ya ilhakını, Avusturya İmparatorunun Küçük Eflâk üzerinde makul olan hak iddiaları göz önünde bulundurularak bu memleket dışarda bırakılmak üzere Memleketeyn'de bağımsız bir devlet kurulmasını ve başına Ortodoks bir prens geçirilmesini ileri sürüyordu. Prusya Kralı Friedrich Wilhelm, haklı olarak, başda kendisine kiral süsü vermiş olan Patyomkin'in Memleketeyn hükümdarlığına getirileceğinden endişe duyuyordu. Buna mukabil Rus nazırları, Bizans'ın vârisi saydıkları Grandük Konstantin'den -bahsediyorlardı ³⁸⁸. Berlin'de bu istekler cüretli ve aşırı -"arrogantes et exorbitantes"-, hattâ "küstahça" görülüyordu ³⁸⁹. Avusturya da bu teklifleri kabul etmiye yanaşmak istemiyordu. Yeni İmparator Leopold'un, hiddetli bir <fille Patyomkin'i iktidara getirmekle mükellef olmadığını ifade ettiği söylenmektedir ³⁹⁰. Bu kuvvetli gözdenin törenle Ekaterinoslaw ve Karadeniz Kazaklarının Hetmanlığı-na atanması, kuşkulanan devletleri yatıştırırmıya ve onlarla yeniden başımiya kâfi geldi ³⁹¹.

tşte Osmanlı - Prusya antlaşması, böyle bir durum içinde dünyaya ilân edilmişti. Prusya, antlaşmanın hiç bir surette taarruz! bir mahiyeti olmadığını ileri sürerek etrafı yatış-tırımıya çalışıyordu. Fakat nisan başında Prusya Kirah Üe müttefiki İngiltere'nin savaştan önceki durumun iadesini istedikleri, bu kabul olunmadığı takdirde mavis sonunda Rusya ile Avusturva'va savaş açacakları bildirildi ³⁹². Hat-tâ: Macaristan'da

³⁸⁴ Karatzu, & 546. Kara, Kinketeen VI. 8. 78*.

³⁸⁵ Aynı yer.

³⁸⁶ Aynı eser, 8. 754 - 755.

³⁸⁷ Aynı eaer, 8. 764.

³⁸⁸ "Acte şî fraffimente" H, ,S. 292 - 293.

³⁸⁹ Aynı eser, S. 293.

³⁹⁰ Puisau'ü a. dit qu'ü n'âvait point de Potemkin a pouvoir; aynı eser, S. 298, No. 3.

³⁹¹ Aynı eaer, S. 299, Not. 1.

³⁹² Zinkeise» m, S. 764 vd.; "Acte şî fragmerite? Tİ, S. 299.

Osmanlılarla işbirliği edilerek askerî hareketler yapmak düşünülmeye başlandı ³⁹³. Mart sonunda henüz İmparator unvanını almamış bulunan Avusturya hükümdarı II. Leopold, sadece Pasarofra sınırlarını, yani Küçük Sflâk'i elde etmekle yetineceğini bildirdi ³⁹⁴. Şüphesiz ki o. Prusya'nın Danzig ile Thorn'u kazanabilmesi için Ga-Kcvavı Lehistana bırakmayı aklından bile gecirmiyordu ³⁹⁵. Fakat Prusya'nın teklif ettiği statüko esasını kabul etmekle Hertzberg'in büyük mübadele plânından hiç bir surette vazgeçmiş delildi ³⁹⁶. Tersine olarak Türkiye ve Avusturya'nın zararlarına olmak üzere göz diktiği Lehistan eyaletlerini kendine mal etmek istiyor ve gelecekte Osmanlı Devletinin varlığını garanti etmek için Türk dostlarından Kırım ile "faydasız" Küçük Eîflâk'i feda etmesini bekliyordu. Tatmin edici bir cevap gelmeyince büyük bir Prusya ordusu Silezya'ya gitti ve hazıranda kiral Friedrich Wilhelm, şahsen Bohemya sınır yakınlarındaki Reichenbach köyünde karargâh kurdu ³⁹⁷. Hakikatte Prusya Kiralı, bu suretle, barışı sağlayan adam olmaktan ibaret bulunan amacını elde etti.

Osmanlı - Rus barış antlaşması, geri istenen eyaletlerden biri olan Kırım'ın Ruslara terki ve antlaşmadaki bazı maddelerin sonradan tatbik imkânı bulunmaması ihtimalim ihtiva eden bir maddenin ilâvesiyle, kabul olundu. Bu iş biter bitmez Avusturya murahhasları ile müzakerelere başlandı. Avusturya, Buğdan'ın kendisinde kalması veya hiç olmazsa Pasarofça Barış Antlaşmasının sağladığı sınırları elde etmek için ayak diredi. Prusya ise, Galiçya'nın Lehistan'a bırakılmasını istediğinden ve kendisinin Lehistan'da bazı toprak kazançları yapmak niyetinden bahsettiğinden, Avusturya'nın bu isteklerini hemen olduğu gibi reddedemedi. Fakat en sonunda Kiral n. Friedrich Wilhelm, sergüzeştçi ve her türlü pratik çalışmayı imkânsız bırakan sivasetten o derece bıkkınlık getirmişti ki Hertzberg'in büyük mübadele plânından kesin olarak vazgeçti. Nihayet Avusturya'nın genişlemek sevdisiyle veni bahaneler bulmasına enel olmak için. înei-liz teklifleri barışa esas olarak kabul olundu. Viyana hükümeti, Prusyanın tehdit edici ultimatoma temmuz sonunda mtte-bet cevap verdi. İki diplomasi vesikasından 27 temmuzda ilân olunan ve aürustos basında tasdikten geçen "Reichenbach sözleşmesi" (Reichenbacher Konvention)

³⁹³ Zinkeisen VT, S. 796, Not 2.

³⁹⁴ Aynı eser, S. 770 - 771.

³⁹⁵ Aynı eser, S. 773 - 774.

³⁹⁶ Aynı eser, 3. 777.

³⁹⁷ Aynı eser, S. 780 - 781.

meydana «reldi³⁹⁸. Prusya Kirah, Diez'in İstanbul'daki ardası Knobels-dorfa şu satırları yazdı: "Viyana hükümeti. Galiçya'mn büyük bir kısmını Lehistan'a bırakarak bana Thorn ve Danzig şehirlerini kazandırmayı teklif etti. Fakat bunun için Bâbiâli'nin Belgrat'ı, Orsova'yı, Pasarafça antlaşması sınırlarını, Unna'ya kadar Hırvatistan'ı Avusturya'ya bırakmasını sağlamamı şart koşuyordu. Ben ise bu göz kamaştırıcı (eblouis-santes) teklifleri reddettim. Tersine olarak Avusturya'nın şimdiye kadar işgal ettiği bütün toprakları hiç istisnasız Babiâli'ye geri vermesi Üzerinde ayak diredim. Böylece en mukaddes menfaatlarımı, tarihte bir eşine daha rastlanmıyan tam bir menfaat gözetmezlik ve âlicenaplık ile feda ettim"³⁹⁹.

Prusya murahhası da Lusi'nin aracılığı ile 19 eylülde Giur* giu mütarekesi yapıldı⁴⁰⁰. Fakat barış konferansı, ancak aralık ayında toplandı ;hem de Avusturya ile Rusya hükümdar larının istedikleri gibi Bükreş veya Craiova'da değil, bilâkis Türk toprakları içinde bulunan Zıştovi (Swischtow) da epeyce geç kalan hazırlıklardan sonra açıldı⁴⁰¹. Avusturya İmparatorunun temsilcileri Herbert Rothkeal ve Kont Es-terhazy, Osmanlı murahhasları da yeni Reisülküttâb Birri Abdullah Efendi, Ordu Kadısı tsmet İbrahim Bey ve Ruzna-meçi Dürri Mehmet idiler. Prusya'yı Hertzberg'in düşmanı ve Kiralın gözdesi Lucchesini, İngiltere'yi Murry Keith, Hollanda'yı önemsiz bir sahsivet olan von Haeften temsil ediyorlardı. Avusturyalılar ve Türklere Reichenbach sözleşmesini müzakerelere esas olarak kabul ettirmek için çok zahmet çekildi. Herbert Rathkeal, bu belgeye sıkıdan sıkıya bağlanmak zarurî olmadığını ileri sürdü ve Türk diplomatları ile doğrudan doğruya anlaşmak istedi. Böylece müzakereler u-zun bir durgunluk devresi geçirdi. Bundan başka Avusturya, Eski Orsova ile Unna ırmağı kıyısında bir bölgenin ilhakım arzu ediyordu. Prusya'nın amansız düşmanı olup Avus-turva İmparatorunun durumunu bir zillet savan ihtivar Kau-nitz'in teüonleriyle Viyana hükümeti, hakikî statüko'vu val-nız hukuki olarak anladığını bildirdi. Avusturya'nın istekleri reddolununca murahhasları, 9 haziranda müzakereleri bırakarak Bükreş'e gittiler. Ancak 18 temmuzda, Avusturya ile Prusya'nın talihsiz Fransız Kiralı XVI Louis'ye yardım etmek amacıyla PUnitz Sözleşmesini imzalamalarından birkaç gün önce, murahhaslar geri geldiler. O sırada İtalya'da bu lunan Avusturya

³⁹⁸ Aynı eaer, S. 788 - 792.

³⁹⁹ "Acte si fragmente" O, S. 305 - 306.

⁴⁰⁰ Zinkeisen VI, S. 796.

⁴⁰¹ "AcU fi fragmente" n. S. 306 vd.; ZinkeJsen Vt a 802 vd.

İmparatoru, Fransa'da bütün kırallann menfaatlerini ve kızkardeşi ile eniştesinin emniyetini korumak amacıyla, Avusturya silâhlarının serbest kalmaları için derhal barış yapılması hususunda nazırına kesin emirler gönderdi. Prusya, Avusturya'nın menfaatine olarak bir sınır düzeltmesine ve böylece Eski Orsova'nın Avusturya'ya geçmesine muvafakat ettikten sonra 4 ağustos 1791 de barış antlaşması imzalandı. Buna ek olarak Babıâli, Avusturya ile Eski Orsova'nın ve sınırını teşkil eden ırmağa kadarki bölgenin Avusturyaya geçmesini sağlayan sınır düzeltmesi anlaşmasını imzaladı. Dokuz gün üzerine II. Leopold, barış antlaşmasını tasdik etti ⁴⁰².

Antlaşmanın imzalanmasından sonra, çok geçmeden Babıâli, Prusya Kiralının, yalnız esasen savaşta hemen hemen hiç bir başarı elde edemiyen zayıf Avusturya'yı değil, aynı zamanda inatçı bir şekilde ayak direyen Rusyayı da savaşla tehdit etmesi, hattâ doğrudan doğruya üzerine yürümesi üzerinde ısrarla durulmuştu. Bununla beraber Prusya diplomasisi, hiç de hoş olmıyan bu yükümlülükten sıyrılmak için daima çare bulabilmiştir.

Buna mukabil Ruslar, gerek Reichenbach sözleşmesin» müncer olan faaliyet ve notaların teatisi sırasında ve gerekse daha sonra, hemen hemen kendilerinin davet edilmediği kongrenin açılmasına kadar, yeni yeni güçlükler ve anlaşmazlıkların çıkmasına meydan vermemek amacıyla, akıllıca bir çekingenlik göstermişlerdi. Babıâli ile bir mütareke imza etmedikleri halde şimdilik her çeşit askerî hareketleri durdurmuşlardı. Ancak müzakerelerin başlamasına karar verildiği sırada Saltikof tarafından bir defa girişilen, fakat başarısızlıkla sona eren İsmail kalesi üzerine hücum hareketini yenilmek için Suvarof'a emir gönderildi ⁴⁰³. Bu plânlı ileri hareketin amacı meydanda idi: Yıpranmış, çılgınca bir zevk ve sefa hayatı ile her gün biraz daha göçmekte olan Buğdan'ın diktatörü Patyomkin, Avusturya - Türk barış müzakerelerinden çıkardığı sonuçlara göre Babıâli ile ayn bir barış elde etmek için her şeyden önce bütün Basarabya-yi ele geçirmek istiyordu ⁴⁰⁴. Çünkü 1790 ağustosunda İsveç ile yaptığı Warela mütarekesinden sonra Ruslar, başka semtlerde hareketlerde bulunmak için serbest kalmışlardı.

Türkler, 18 mayısta kendi kurtuluşları uğrunda Ruslarla omuz omuza döğüşen Lambros Katianis'in deniz askerlerine karşı bir zafer kazandıktan

⁴⁰² Zinkeiaen VI, S. 807 -831. Rusya'nın Sırplarla İdame ettiği ehemmiyetsiz münasebetler hakkında bak: "Drag. M. Paviavç. "Avusturya - Türk savaşı (178* - 1791) arasında Sırbistan (Sırpça), Belgrad 1910, S. 252 ve not A,

⁴⁰³ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 70 - 71, No. CXXIV.

⁴⁰⁴ Bununla beraber o, daha ağustos ayında Laşkaref vasıta-siyle Sadrâzama tekliflerde bulunmuştur,, aynı eser, S. 75, No. cxxxv.

sonra ⁴⁰⁵, düşmanları Ruslara karşı yeniden taarruza geçmekten bahsediyorlardı. Donanması ile Padişahın takdirini kazanan Kaptan Paşa, Kırım'a karşı harekete geçmek niyetinde görünüyordu ⁴⁰⁶. Tam bu sırada Basarabya'nın son kalesine karşı şiddetli Rus hücumu başladı. General MüUer, Kili Önüne geldi ve ö-nemli, fakat uzun zamandanberi ihmal edilmiş olan şehir, üç haftalık bir kuşatılmadan sonra 23 ekimde General Gudoviç'in eline düştü. Acemice icra olunan hücum hareketinin kurbanları arasında Müller de bulunmaktaydı. 3500 yeniçeri teslim oldu. Kaptan Paşa, bu yenilgiyi uzaktan seyretmek zorunda kalmıştı ⁴⁰⁷. Aynı zamanda Ribas, Konter Amiral Uçakof'un Osmanlı donanmasını 8 temmuz ve 8 eylül hareketlerinde- yoketmesi üzerine, Rus gemileriyle Tuna'ya girdi; uzun zamandan beri düşman tarafına geçmiş olan Sa-poroge Kazaklarını yendikten sonra Tulça'yı aldı. Amiralin kardeşi, bundan başka eskiden beri tanınmış olan geçit üzerindeki Isakça kalesini de ele geçirdi. Gene aynı kasım ayında bütün Rus ordusu, savaştan Cezayirli Hasan Paşa'nın müdafaa etmekte olduğu ismail kalesinin Önüne geldi. Limanda 150 Türk gemisi vardı. Hususiyile ilerlemiş olan mevsim yüzünden büyük güçlüklerle karşılaşıldı ve nerde ise Ruslar bu niyetlerinden vazgeçeceklerdi. Fakat Patyomkin, hiç birsey dinlemiyor, her ne pahasına olursa olsun aşağı Tuna'daki bu Osmanlı kalesini ele geçirmek istiyordu. Çoğu Kazak olmak üzere 28 000 kişiden ibaret olan Rus ordusu Suvo-rof'un komutası altında olup bunda ince zekâsı ile tanınmış Prens de Ligne, Langeron, Başkomutan'ın rakibi sayılan Patyomkinin yiğeni Samoylof, Kutusof ve Zeltukin gibi Önemli şahsiyetler hizmet görüyorlardı. Bender'de bulunan Patyomkin de bu büyük muharebede hazır bulunmak istiyordu. Serasker Aydoslu Mehmet Paşa, söylendiğine göre iki defa sadaret mührünü reddetmişti. Maiyetinde yarısı yeniçeri olmak üzere 43 000 kişilik bir kuvvet vardı. Kırım Hanları soyundan Kaplan'ın ve Maksud'un Tatarları da bu meyanda idiler. Serasker, hiç bir durum karşısında teslim olmamak emrini almıştı. "Tuna nehri tersine akar, gök yerin üzerine düşer; fakat biz kaleyi teslim etmiye karar vermeyiz" diye Padişaha kahramanca cevaj) vermişti. Bununla beraber kalenin Bender yoluna açılan kapısı, şiddetli bir Rus saldırısına karşı duramadı. Böylece 10/21 aralık akşamı çok inatçı bir sokak muharebesi başladı. Vecde gelmiş

⁴⁰⁵ Kars. Sathas, S. 54Ö vd. ve Zinkeisen VI, S. 806.

⁴⁰⁶ Hurmuzaki, S. 75 vd.; Karatzas S. 544.

⁴⁰⁷ Kars. Benim "Chtlia şi Cetatec - Alba" S. 252 - 253; bilhas-Oeneral Langeron'ın hatratına göre, Hurmuzaki, Supl. 13, S. 94. vd.

Türk kadınları da büyük bir cesaret ve hayat istihkarı ile bu boğuşmaya katıldılar. Öldürmeler ve yağmalar tam üç gün sürdü. Serasker, son dakikasına kadar ödevini yapmıştı. Kendisi de bu müthiş kan deryasının kurbanları arasında bulunuyordu. Türkler, Padişahın adına ve din şerefine büyük bir vecd ile kendilerini kurban verirken Ruslar da aynı derecede bir inat ve hınc ile eserlerini tamamladılar⁴⁰⁸. Rus Generali Langeron'a göre nehre atılan cesetlerden başka 22700 insan toprağa gömülmüştü⁴⁰⁹. Bütün islâm ahali, yeniçeri ve öteki askerlerin arkasında ölüme atılmıştı. Kûban taraflarındaki Türkler ve Tatarlara karşı da Ruslar basan kazanmışlar, fakat Ana-pa' zaptedememişlerdi⁴¹⁰.

Bu yenilgiye rağmen Türkler, ertesi yıl yeniden hatırı sayılır bir ordu meydana getiniye muvaffak oldular. Bu ordu, Maçin'den hareket ederek 5 - 6000 kişilik bir kuvvetle Ku-tusof'un savunduğu ismail kalesi üzerine yürüyecekti. Fakat Prens Repnin'in küçük ordusu, 4 nisanda bu Türk kuvvetlerini dağıtmıya muvaffak oldu. Aynı yerde Ribas'm kazandığı ikinci bir zafer, tehlikeyi büsbütün ortadan kaldırdı. Bunun üzerine Kutusof, 13 000 kişilik Rus ordusuyla, Sadrâzamin ordugâh kurmuş bulunduğu Babadağ üzerine yürüdü. Osmanlılar, Kazaklara karşı dayanamadıklarını bir defa daha gösterdiler. Ordugâh ve şehir ateşe verildi. Daha sonra yeniçeriler, Avusturya savaş bölgesinde buiunan İbrail'i müdafaa etmek amacıyla Maçin'de ve Hirsova yolunda göründükleri zaman, 8 temmuzda Repnin ile Ribas ve Kutusof kuvvetlerinin önünde geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu olaylardan birkaç gün sonra Türkler, yeniden Maçin'de bir ordugâh kurdular. Sadrâzam, kesin sonuçlu bir meydan muharebesine tutuşmadan bütün orduyu daima elinde bulundurmak ve muzaffer düşmanı her an için tehdit etmek tabiyesini kullanıyordu ki bu hareket o zamanın durumuna tamamiyle uygun görünmektedir⁴¹¹.

Son çarpışmadan sonra aracılık yapan devletler, ihtilâle karşı Rus silâhlarının lüzumuna kani olan Fransa, İspanya ve Napoli'nin de desteklemeleri ile⁴¹², Babiâli'ye nihayet fedakârlıkta bulunmayı kabul ettirdiler: Babiâli Oçakof-u ve Dinyester'e kadar bütün kaleleri yıkarak

⁴⁰⁸ Kars. Suwerow, S. 104 - 109, 109 vd., 126 vd.; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 79, No. CXLüX: yalnız 200 - 300 müdafin canlı olarak kurtulabildiği söylenmektedir; Kars. Langeron'un çok Önemli olan tenkidi notlan, aynı eser, cilt IH, S. 95 vd.

⁴⁰⁹ Aynı eser. S. 97.

⁴¹⁰ Zinkeisen VI, S. 803.

⁴¹¹ Langeron, S. 100 vd.; karş. Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 80, No. CXLV.

⁴¹² Zrakeisen VI, S- 834 vd.

harap memleketi bırakmaya hazır olduğunu bildirdi. En sonunda Türk hükümeti, bir adım daha geriliyerek Oçakof'u yıkmadan Ruslar'a bırakmayı kabul etti. Bu esaslar üzerinde 31 temmuzda bir bang mukaddematı ve aynı zamanda sekiz aylık bir mütareke⁴¹³ yapıldı ve 11 ağustosta Galati'de imzalandı. Böylece Rusya, Dinyester hattına kadar olan toprakları kazanmıştı. Babıâli ise, eski antlaşmalardaki hükümlerin sonradan kendi lehinde değiştirileceği yolunda Ruslar'ın vâdleri ile iktifa etmek zorunda kaldı⁴¹⁴.

Çok geçmeden Yaş'da barış müzakerelerine başlandı. Alelacele Petersburg'dan buraya gelen Patyomkin, müzakerelerde esas rolü oynuyordu. Samoylof, Ribas ve gark işlerinde derin bilgisi olan Lagkaref, kendisine yardım ediyorlardı. Osmanlı Padişahı, Zıştovi Antlaşmasını yapan aynı murahhasları Yaş'a göndermişti. Fakat sonbaharda Patyomkin'in sağlık durumu o derecede fenalaştı ki Rusya'ya dönmek zorunda kaldı ve daha yolda, Basarabya isteplerinden geçerken can verdi. Kendini Daçya Kiralı sayarak bu duygunun hîüya-siyle yaşıyan bu adamın ölümü, değişen şartlar içinde pek az önemi olan bir olaydı. Çariçe onun yerine Kont Besborodko'yu geçirdi ve bu adam barış müzakerelerini kısa bir zamanda sona erdirdi. Barış mukaddematı esaslarına göre 9 ocak 1792 de, Katherina'nın tasvibini aldıktan sonra, Yaş Barış Antlaşmasını imzaladı. Babıâli, fazla olarak Kuban bölgesinde barışı garanti ettiği gibi Romanyalıları da iki yıl müddetle vergi muafiyeti verdi. Katherina'da buna karşılık olmak üzere on iki milyon kuruşluk savaş tazminatından vaz geçti⁴¹⁵. Uğrunda bu kadar kan döktüğü Memleketeyn ve Basarabya'yı elde edemiyen Rusya, Kutusof'un parlak elçilik seyahati ve onun şerefine tertip olunan şenliklerle kendini teselli etmek zorunda kalıyordu⁴¹⁶. Fransa'da karışıklıklara bir son vermek işi, Avusturya kadar Rusya'yı da Ügilen-diremezdi.

Böylece batıda husule gelen değişiklikler; doğunun eskimiş Devletinin, cüretli paylaşma plânlarından ve büyük fütuhât savaşlarından, görünüşe göre Önüne geçilmez çöküntüden ve her halde o andaki yakm tehlikeden, Tuna'nın ötesindeki eyaletlerini tamamiyle ve daimî olarak kaybetmekten bir defa daha sıyrılıp kurtarılmasına sebep oluyordu.⁴¹⁷

⁴¹³ Langeron. Başka bir yerinde.

⁴¹⁴ Hurmuzaki, Suppl I 2, S. 81,

⁴¹⁵ Zinkeisen VI, S. 840 vd.

⁴¹⁶ Kam.: Von Reimers, Rus İmparatorunun olağanüstü elçisinin Babıâli'ye seyahati, Petersburg 1803, 3 cilt, (Struve), genç W» Rus'un Viyana'dan Tas ve Kırım'a seyahati, ve 1793 te Peteraburg*-dan İstanbul'a gönderilen Rus İmparatorunun elçisinin günlük hatıratı, Gotha 1801; bu eserin Fransızcası da çıkmıştır, Paris, Mandan 1802.

⁴¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/74-102

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**Fransız Devrimi Zamanında Osmanlı İmparatorluğu. Lehistan Meselesi. Vilâyetlerde Bağımsız Hayat. Fazvantoğlu Ve Ali Paşa. Bonaparte'in Mısır'a Hücumu Ve Fransa İle Zahirî Savaş.**

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki eyaletleri içinde seyahat eden bir yabancı, daimî surette savaşlara sahne olan Memleketeyn'de bu son harbin bıraktığı acıklı izleri canlı olarak görebiliyordu. Yıkılmış kalelere, yakılmış Boyar evlerine, yerle bir edilmiş köylere, malûl Türk ve Rus askerlerine, fakir düşmüş, yersiz yurtsuz kalarak ötede beride dolaşan Rumen köylülerine her adım başında raslanmaktaydı. Boyar'lar, işgal ordusu subayları tarafından kendilerine yüklenen ağır fedakârlıklara katlanmışlardı. Paşaların ve Rus Generallerinin baskılarından az önce kurtulmuş olan köy ahali, yeni atanan prensleri (Eflâk'da Michael Sutzo, Buğdan'da Alexander Munisi) tarafından Türk Efendileri için aynı derecede merhametsizce sömürülüyorlardı. Aynı şekilde, böyle bir yabancı seyyah, Sırbistan'da, Bulgaristan'da ve Türkle* rin idaresinde kalmış başka bölgelerde, zamanın "filozafı" tarafından o kadar şiddetle tenkit edilen Asya menşeli bir rejimin nişanelerini bulacağını zannedebilirdi. Fakat savaşın uğramadığı bölgelerde bayındır yerleri ve ahalisinin başka dinden olan Türk efendilerine karşı hiçbir şikâyeti yokmuş gibi görüldüğü memleketleri bulunca hayrete düştü. Çünkü bu arada îslâm, Arnavut ve Rum köylüsü, bu kadar fena tanınan ve hakkında küfürler yağdırılan Türkiye'de, Avusturya İmparatoru II. Joseph ile mutedil n. Leopold'un Alman ol-mıyan birçok tebaalarından daha rahat yaşıyor, emeğinin mükâfatını buluyordu. 1793 te büyük Rus elçiliği heyetine iştirak eden Struve şöyle yazmaktadır: "öteki vilâyetler (Tu-nanın ötesindeki) halkı gibi daimî surette dehşet ve hârabiye mâruz kalmamış olan buraların köylüsü huzur içinde tarlasını ekiyor, fena olmasına rağmen kulübesinde memnun bir hayat geçiriyor, barışın nimetlerinden faydalanıyor, dost da olsa düşman da olsa aynı derecede korkunç olan bir ordu için değil, fakat kendisi için yetiyecek ekinleri güler yüzle seyrediyor" ⁴¹⁸. Sırbistan'da hemen hemen tamamiyle serbest ve Knezler tarafından yönetilen bölgeler de vardı. Bunlar yakınlarındaki

⁴¹⁸ Struve, S. 118 - 119.

paşalara belli bir vergi verirlerdi. Doğrudan doğruya padişah veya korkunç bir tiran olmayı aklına getir-miyen, aşar ve başka hafif vergileri almakla yetinen bir sipahiye ait köyler de bulunmakta idi. Belgrat Paşası, yalnız genel bir vergiden başka bir şey alamazdı ⁴¹⁹. Gerçi son savaş sırasında birçok Sırlar Macaristan'a giderek burada yerleşmiş olan köylülere iltihak etmişlerdi. Fakat bunun sebebi, imparatorun yüklediği ağır mükellefiyetler olup hiç bir surette ezici ve katlanılması imkânsız bir sefalet değildi. Bununla beraber 1789 da Hayduk'lar, bölük basılan ve "esaret zincirlerini kırmak için" İmparatorun fermanını havi daha başka unsurlarla birlikte yüzbaşı Koca ile Albay Mihalye-viç'in kıtalarını teşkil etmişlerdi. Aynı surette Brankoviç" ve Marian adındaki silâhşorlar da maiyetlerine birçok insan toplamışlardı. Hattâ Marian, bazı başarılar da göstermiştir: 1790 başlarında Kruşevatz'a girerek kilisede eski Hıristiyan ibadetini ihya etmiştir. Barış antlaşması hükümleri arasına konan umum! af sayesinde şüphesiz din ve hürriyet uğrunda ayaklanmış olan birçok kimseler yeniden köylerindeki işleri başına döndüler. Birçokları da Avusturya topraklarına sığındılar ⁴²⁰. Türkler, hiç bir surette Avrupa'nın mutlaka dışarı atmak zorunda olduğu barbar insanlar değillerdi. Avrupa, insanlığa ve kültüre karşı olan ödevlerini, bir vakitler Hıristiyanlık düşmanlarına karşı yaptığından daha başka surette görmeli idi. Yukarda adı geçen ve Alman aslından olan Rum diplomatı, haklı olarak hâkim unsurun, yani Türklerin mezihyetlerini övmekte ve sözlerine şöyle devam etmektedir: "İyi ve hoş bir millet, ağırlığı ve hareketsizliğinin en büyük sebebini iklimde görmek lâzımdır" ⁴²¹.

istanbul'da da cesareti kırılmış ve fakir- düşmüş halka raslanmıyordu. istanbul ahalisi, kaygısız bir ümitsizlikle ve devlet ricaline itimatsızlık besliyerek, sefil bir hayat sürmekten uzak bulunuyordu. "Mağrur, hareketli ve kararlarında sonuna kadar sebatlı" genç Padişaha ⁴²², Osmanlı hanedanına mahsus bir derecede, Tanrı gibi tapınıyordu ⁴²³. Amcası bütün şenliklerde hareketsiz kalır, kürkünü kölelerine giydir-tir ve yelpaze sallattırır ⁴²⁴. Halbuki İH. Selim, istanbul sokaklarında yaya olarak geziyor,

⁴¹⁹ Ranke, dle Serbische Revolution (Sırp ihtilâli), Berlin 1844, S. 38 vd.

⁴²⁰ Aynı eser. Pawlowitach; bu yazar benim faydalanmak imkânını bulamadığım "Sırların ve Hırvatların son dört Türk - Avusturya savaşıma gönüllü olarak iştirakleri", Viyana, 1854, adlı eseri de kul-lanmıştır.

⁴²¹ Aynı eser, S. 199.

⁴²² "Turbulent, fier, entete; (Salaberry), Voyage, 3. 189.

⁴²³ Kars. Lechevalier, S. 129; Abdülhamlî'nin yaptırdığı geçit resmi hakkında: "Loraque le Sultan a poru, chacun s'est İneli"* et s'est couvert la figüre avec les mains".

⁴²⁴ Aynı eser, S. 321; Abesci (Habesci), Etat actuel de t'empire ottoman, traduit de l'anglaJs par M. Fontaneüe (Almanca* Lflbeck 1787), Paris 1792, S. 11,

lüks ve kötü ahlâka karşı çıkardığı buyrukların hakkiyle uygulanıp uygulanmadığını gözüyle görerek kontrol ediyordu ⁴²⁵. Bu sebeptendir ki yeni Padişah'ın batılı harp sanatı öğretmenlerine, mühendisler ve uzmanlara karşı beslediği büyük sevgi hoş görülüyordu. Gerçekten de Lafitte, St. - Remy, Monnier ve Toussaint, Kauffer, Leroy ve Le Brun gibi adamlar İstanbul'u tekrar müdafaa edilebilir bir hale koyuyorlar ⁴²⁶ ve yeni bir Osmanlı donanması yaratıyorlardı ⁴²⁷. İstanbul ahalisi, tüfekçi kıtasının yaratıcısı olan Ömer Ağayı bile eski kutsal asker! geleneği çiğnemiş bir insan olarak kınamıyordu. Yalnız yeniçeriler, Avrupa örneğine göre bir ıslahat ile kendilerini tehdit edilmiş gördükleri zaman, mırıldanmiya başladılar ⁴²⁸. Hakikatte bunlar o kadar düşmüşlerdi ki 1770 de bazıları, savunmamak için çuhadar olmuşlardı ⁴²⁹. Eyaletlerden hazineye gelen paralar gayri muntazam olmakla beraber, Padişahın geliri 80 milyon olarak tahmin olunuyordu ⁴³⁰. Mâden gelirleri hariç olmak üzere devlet hazinesine (mirî) her yıl 30 milyon kuruş para gelirdi ⁴³¹. Vezirler, birkaç sene içinde bile zengin olmak imkânını buluyorlardı ⁴³². 1770 e doğru birisi on dokuz ay gibi kısa bir zamanda 6 milyon kuruş yığ-miya muvaffak olmuş ve 1750 de bir defterdar, 28.000 kese ile firar etmişti ⁴³³.

Damat İbrahim Paşanın Kubbe Vezirliği unvanını kaldırmasından sonra İstanbul'da efendi sınıfı, eskisi gibi şimdi de bütün önemini muhafaza ediyordu ⁴³⁴. Devlet ricali, Padişahın müşavirleri, hep bu efendiler arasından seçiliyordu. Bunların karşısında vezirin eski nüfuzu kalmamıştı. Bununla beraber eyaletleri idare eden enerjili veya cesur şahsiyetlerin en yüksek devlet makamına çıkarılmaları imkânı kalkmış dğildi. Kabul sırasında Reis Efendi ve Kâhya Bey, vezirin yanında otururlardı ⁴³⁵. Fakat Padişah, bütün mektupları Kızlar Ağası ile yalnız başına okurdu ⁴³⁶. 1780 tarihlerinde

⁴²⁵ (Salaberry) ,S. 190. kars. Craven, Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786, London - Paris 1789 ,S. 332: "Son entendement perce à travers les nuages de l'education effeminee qal île reçu".

⁴²⁶ Lechevatter, S. 31, 82 - 66, 72, 74, 98, 227.

⁴²⁷ Ranke, S. 85, Juchereau de St. Denys'nin Revoluttons d* Onstantinople en 1807 et 1808 I, Parla 1819, adU eserin* ftfre.

⁴²⁸ Ranke, S. «6 - 87.

⁴²⁹ Abesci II, S. 4. İstanbul'da çıkardıkları yangınlar hakkında bak: aynı eser, S. 163.

⁴³⁰ Aynı eser, I, S. 231 vd.

⁴³¹ Haraç 6 milyon, tuz ve balıkçılık 4 milyon, "şahsî mal" 3 milyon, âmmeye ait akar ve emlak 5 milyon, gümrükler 8 milyon; vergilerin miktarı, Mısır için 600 000, Eflâk için 230 000 (aslında 309 000), Buğdan için 160 000 (aslında 167944,20), Rogusa için 25 000 kuruş. idi.

⁴³² Aynı yer.

⁴³³ Aynı eser, S. 195 - 196.

⁴³⁴ Aynı eser S. 195.

⁴³⁵ Aynı eser, S. 197.

⁴³⁶ Aynı eser, S. 192.

İstanbul'da 12 genel kitaplık vardı ⁴³⁷. Bir müddet Fransa'da yaşamış olan Mehmet Efendi'nin oğlu Sait Efen-di'nin 1726 da kurduğu basımevi, sayısı 40.000 i bulan yazıcıların düşmanlıkları neticesi olarak 1782 de kapatılmış, fakat 1784. te yeniden açılmıştı ⁴³⁸. Toderini, o zamana kadar hiç dikakti çekmiyen Türk Edebiyatı üzerinde çok tanınmış etraflı bir eser basmaya muvaffak oluyordu ⁴³⁹. Kaba lüks, saraydan uzaklaştırılmıştı. III. Selim, sevilmiyen kadınlara yığın yığın kıymetli süs eşyası hediye etmektense, Prens oğlu Konstantin Hypsilantes ve daha başka tahsil görmüş Rumlara "Elektrik makinesi" ni izah ettirmekten hoşlanıyordu ⁴⁴⁰.

Barış imzalandığı zaman Prusya'nın iltiması ile yeniden iktidar mevkiine getirilen Sadrâzam Yusuf Paşanın elinde 10.000 kişilik bir ordu bulunmaktaydı. Abesci'nin birkaç yıl daha Önceki zamana ait olmak üzere verdiği bilgiye göre: Osmanlı İmparatorluğu 112.000 kişilik bir yeniçeri ordusuna malikti. Şüphesiz ki bunların çoğu, kale muhafızları olarak öteye beriye dağıtılmışlardı. Bunlardan başka yeniçeri adı verilen insanların sayısı namütenahi denecek kadar çoktu. Hattâ İstanbul'da bulunan 40.000 kişilik yeniçeri askerinin adlarını ihtiva eden listede Rum Patriği ile Fransız Konsolosunun da isimleri görülmekte idi ⁴⁴¹. Bunlardan başka 2.000 Humbaracı, 12.000 bostancı, muhafız kıtaları, 18.000 topçu - 6.000 i İstanbul'da -, 6.000 mekkâreci, 6.000 saraç, yükçü, 32.000 levent, 12.000 ücretli sipahi oğlanı, 100.000 den fazla zeamet ve tımarlı - ki zeamet sahipleri topraklarından yılda 6 - 20.000, timar sahipleri ise 20 -100.000 kuruşluk gelir alırlardı -, 18 - 30.000 atlı cebeci, muhtelif paşalara ait 4.000 Sekban, 6.000 Molacı veya ordu hizmetçileri ve ilâve olarak 5.000 gönüllü asker vardı ⁴⁴². Bunların çoğu, Padişah'ın ilk emri üzerine hizmete gelmekten kaçınırlar, hattâ bazıları hiç gelmezlerdi. Her ne olursa olsun başka başka birliklerden teşkil olunan bu ordu, çok önemli bir savaş kudreti meydana getiriyordu ki bu hakikati Avusturyalılar ve Ruslar, son zamanlarda kâfi derecede öğrenmişlerdi. Nihayet İstanbul'u müdafaa etmek için Bizans örneğine göre teşkilâtlandırılmış olan esnaf cemiyetlerinden de 50.000 kişi toplanabilirdi ⁴⁴³. Daima azalmakla beraber Gürcüler, Çerkesler ve her gün

⁴³⁷ Lechevaüer, S. 241.

⁴³⁸ Abesci I, S. 152 not. karş. S. 150.

⁴³⁹ "Sulla letteratura turehesca"; kars. Abesci II, S. 227 - 28.

⁴⁴⁰ Karatzas, Hurmuzaki XIII, S. 104, 542.

⁴⁴¹ Abesci n, S. 5 vd.

⁴⁴² Aynı eser, II, S. 5 - 24; kars. aynı eser S. 24 - 25, 41 - 43.

⁴⁴³ Aym caer H, S. 45

sayısı elliyi bulan mühtedîler, saray halkını muntazam surette yeniliyorlardı⁴⁴⁴. Uk büyük tehlike karşısında Osmanlıların bütün servetleri ile Bursa'ya gitmiye mütemayil oldukları ve Konstantin'in şehrini Çariçe'ye terkedecekleri ümidi⁴⁴⁵, bu durum içinde kuruntudan başka birşey değildi;

Islahat niyetlerini gerçekleştiremeyen İÜ. Selim'in doğru olarak gördüğü gibi devletin başına musallat kesilen en büyük belâ, paşaların bağımsız bir surette eyaletleri idare etmeleri ; Anadolu'da Çapan Oğlu ve Kara Osman Oğlu gibi büyük ailelerin kazandıkları nüfuz; nihayet vergilerin toplanması işinin, tamamiyle keyiflerine göre hareket eden ve bütün kuvveti ellerine almış bulunan kimselere bırakılması idi. Şam Valisi Osman Paşa öldüğü zaman 12 milyon kuruşluk bir servet bırakmıştı. Sayda Paşası olan büyük oğlu, babasının mirasını 10.000 keseğe satın alarak Şam Valisi oldu. Asya tarafındaki Beyler kendi bölgelerinde yılda 12.000, Avrupa tarafındakiler ise 10.000 duka vergi toplarlardı⁴⁴⁶. Sırbistan'da Ağa Ahmet'in elinde yeniçeri ve başka askerlerden teşekkül eden 10.000 kişilik bir kuvvet vardı. O, Belgrat Paşasına ve bütün haklarını ellerinden aldığı sipahilere karşı mücadele ediyor ve bu keyfî hareketi ancak barıştan sonra Babiâli tarafından adam yollanarak öldürülünceye kadar devam ediyordu⁴⁴⁷. Savaştan sonra işsiz kalan maceraperest askerlerin teşkil ettikleri soyguncu çeteler, bütün Trakya ve Bulgaristan'da dehşet saçıyorlardı. Tekmil sınır boyunun müdafaası kendisine bırakılan Tuna Ayanı (mahallî başkanlar), Niğbolu, Rusçuk ve Silistre'de bağımsız hükümdarlar gibi hareket ediyorlardı. Sonradan bunlar arasında Ter-seoik Oğlu adında birisi ortaya çıktı. Tıpkı Asya tarafındaki büyük toprak sahipleri ve bölgesinin gerçek hükümdarları gibi, burasını da uzun müddet aynı aile idare etti. İsmen yeniçeri olan sergerdeler arasından çıkan bu gibi vilâyet mü-tegailibeleri, böyle nüfuzlu ve korkunç ağalar da, tıpkı bazı paşalar gibi, imtiyaz ve mevkilerini irsen elde etmişlerdi ve miraslarını kendi ailelerine intikal ettirmeye çalışıyorlardı. Sonraları büyük bir şöhret kazanacak olan Pazvantoğlu Osman, bu çeşitten geniş bir mirasa konmuştu. Bundan sonra savaş sırasında Vidin kalesinin başarılı bir şekilde savunulmasında kendini göstermişti. Böylece daha sonra yeniçerilerin ve işsiz kalan askerlerin yardımını görerek, Avusturya tarafından desteklenerek ve Büyük Devrim

⁴⁴⁴ Aynı eser I, 8. 153 vd.

⁴⁴⁵ Aynı eser, 9. 84.

⁴⁴⁶ Aynı eser, aynı sahifeler.

⁴⁴⁷ Rank*, S. 90 vd.

sırasında Fransızlar tarafından okşanarak, Tuna kıyısındaki memleketinde, şerefli bir geleneğin müdafii sıfatiyle padişaha karşı isyan bayrağını kaldırmak cüretini gösterdi ⁴⁴⁸.

Bununla beraber ilk önce bu Vidinli mütegalibe, âcil bir tehlike teşkil etmiyordu. Enerjili ve merhametsizce hareket eden Ali Paşa, Rus entrikası ile kışkırtılan Suli ahalisine karşı padişahın haklarını başarı ile müdafaa etti. Şüphesiz ki Ali Paşa'nın Ohrida'yı zaptetmesi devletin menfaatına, eşki-ya güruhlarının buraya ve Eflâk'lı tüccarların oturmakta oldukları Makedonya'nın bayındır Moskopolis şehrine girmelerinden çok daha uygundu ⁴⁴⁹. Bu durum karşısında İstanbul'daki rical, yeni Avrupa siyaseti ile meşgul olabiliyorlar ve Türkiye'nin bu siyasette bir rol oynayabileceği ümidini besliyorlardı. Gerçekten de muzaffer Jacobin'lerin kurmuş oldukları yeni Fransa, çok geçmeden kopacak olan Lehistan ihtilâlinde, en eski bir siyasî geleneğin bu temsilcilerinin yardımını kabule hazırды.

Cumhuriyetin birinci yılının aralık ayı içinde, sanatkâr yaradılışlı olup hiç bir bakımdan yeni doğan "hürriyet" ruhunu İstanbul'da temsil etmeye asla lâayık olmıyan Choiseul Gouffier, bir müddet Rus elçiliği binasında yaşadıkdan sonra, Rusya'ya gitti ve oradan da Fransa'ya döndü. Yerine bakan eski tercüman Fonton, 1793 yılı başlarına kadar Avusturya askerinin işgali altında bulunan Hotin'in hemen boşaltılması için Reis Efendi'yi Viyana hükümeti nezdinde ısrar etmeye teşvik etti. Bundan başka bir Rus saldırısına karşı savunabilmek için Basarabya'daki kaleler takviye edildi ⁴⁵⁰. Ruslar, batıda çıkan buhrandan ve Prusya ile Avusturya'nın Rhein boylarında düşmüş oldukları güç durumdan faydalanarak, Lehistan devletini ortadan kaldırmak istiyorlardı. Fransız mühendisi Kauffer, yeniden Babiâli'nin hizmetinde çalışıyor ve Osmanlılar tekrar savaş açmaya hevesli görünüyorlardı. Descorches adında bir Fransız temsilcisi, Varşova'dan kalkarak Bosna üzerinden İstanbul'a geldi. Eskiden Marquis de Ste. - Croix adını taşımış olan bu adam, Yakın Doğuda, Türk âleminin esrarlı havası içinde başarılı bir politika takip edebilecek kabiliyette bir siyaset adamı değildi ⁴⁵¹. Bu elçinin 1793 yazında gerçekleştirmeye çalıştığı plân, daima Rus ihtirası ve Avusturya rekabeti ile tehdit edilen Türkiye ile resmen bir ittifak antlaşması yapmaktan ibaretti. Fransa, yeni aldığı Polonya eyaletleri ile

⁴⁴⁸ Aynı eser, S. 92 vd. Kars. Jirecöfc, Geachichte der Bolgaren (Bulgar'ların tarihi), S. 479 vd.

⁴⁴⁹ Ranke, S. 93. Mendelssohn-Bartholdy, S. 60 vd.

⁴⁵⁰ Hurmuzaki, Suppl II, S. 86, No. CLVT.

⁴⁵¹ Kars. Zinkeisen VI, S. 861 vd.

şimdi Kamni-çe'de de Dinyester'in Moldovya'dan akan kesiminde Osmanlılarla sınırdaş olan Rusya'nın emellerine bütün yeni ihtilâlcî enerjisini kullanarak bir set çekmek istiyordu. Elçinin fikrine göre ittifak antlaşması, Babîâli'ye, Küçük Kaynarca ile telkin olunan sınırları, muzaffer Fransa Cumhuriyeti'nin garanti ettiğini beyan eden bir hükmü ihtiva etmeli idi ⁴⁵². Aynı surette 1793 de İstanbul'a kabul olunmıyan Kont Se-monvil'e ⁴⁵³ ile Descorches'in düşmanı ve radikal fikirli Henin ⁴⁵⁴ gibi Descorches'in selefleri de benzeri projeler yaparak III. Selim'in devletini, ananevi düşmana karşı korumak istiyorlardı ⁴⁵⁵.

Lehistan ihtilâlinin başında bulunanlar, İstanbul'da Fransa'nın aracılığı ile Osmanlılarla kurnaz Rus saldırganları arasında yeni bir savaşın çıkacağını umuyorlardı ⁴⁵⁶. Lehistan Cumhuriyeti'nin 1794 eylülünde İstanbul'a gelen murahhasları, parçalanmış devletin güney batı vilâyetlerinden Eflâk ve Buğdan'a benzer bir Gospodarlık'ın teşkil edilmesi ve bunun Türk himayesi altına alınması teklifini getireceklerdi ⁴⁵⁷. Bu murahhaslar, İstanbul'daki vefalı dostlarına çok sayıda silâh, cesur ve tecrübeli subay, yardımcı bir filo ve daha birçok gerekli şeylerin verileceğini vaat etmekten geri durmadılar ⁴⁵⁸. Dediklerine göre İngiltere, İsveç ve Danimarka, Türkiye ile dörtlü bir ittifak yapmaya hazırıldılar ⁴⁵⁹. İstanbul'daki Fransız basımevi, geri kalmış olan Türkleri nihayet "Avrupa kültürü" (lumières europeennes) ile tanıştıracaktı ⁴⁶⁰. Henin, Türk başkentindeki kalelerde 12.000 topçunun yerleştirilmesine çalışıldığı, İzmir ile başka tersanelerde yeni gemilerin büyük bir hızla inşa edildikleri ve Osmanlı Devleti'nin, hedefi kolayca anlaşılabilen kuvvetli bir taarruza hazırlandığı haberlerini büyük bir memnulukla öğrendi ⁴⁶¹. Hakikatte Babîâli, İsmail, Bender ve Hotin kalelerini süratle tahkim ediyor, Kili ve Akkerman'da da aynı şeyleri yapmaya hazırlanıyordu ⁴⁶². 1795 sonlarında Memleketeyn'de büyük harp mühimmatı yığılmıştı ⁴⁶³.

⁴⁵² Hurmuzaki, Suppl. II, S. 86, No. CLVI.

⁴⁵³ Kars. Zinkeisen VI, S. 861 vd.

⁴⁵⁴ Aynı eser, S. 875.

⁴⁵⁵ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 88 vd.

⁴⁵⁶ "Memoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonaia depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815, Paris - Geneve 1826 I, S. 355 vd.

⁴⁵⁷ "Acte şi fragmente" II, S. 351, Nr. 3.

⁴⁵⁸ Hurmuzaki, Suppl. II, S. 91.

⁴⁵⁹ Zinkeisen VI, S. 869 vd.

⁴⁶⁰ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 119.

⁴⁶¹ Aynı eser, S. 91. Lusin, "şans - culotte de l'e'chelle" in askerî pim hakkında da bilgi vardır.

⁴⁶² Aynı eser, S. 89, Nr. CLXXVIII; "acte şi fragmente" n, S. 350, Nr. 1, 3

⁴⁶³ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 131, Nr. CCI; "Acte şi fragmente" H, S. 348, Nr. 2.

Babiâli'nin, 1793 ağustosunda sıkışık bir duruma düşen Fransa Cumhuriyeti ile gizli bir antlaşma imzaladığına ve bu anlaşmanın esasında bir Fransız filusunun Karadenize gönderilmesi derpiş edildiğine inanılıyordu⁴⁶⁴. Eğer böyle bir antlaşma hakikaten mevcut idi ise bu, Babiâli için yeni bir garanti demektir. İstanbul'daki duruma hâkim olan barış taraftarları ise, Fransız Jacobin rejiminin bu gibi teklifleri* ni reddettikleri gibi kıralcıların tahriklerine de asla kulak vermek istemiyorlardı⁴⁶⁵. Tercüman Georg Murusi'nin açık olarak ifade ettiğine göre, 1793 de tarafsız bir devlet olduğunu ilân eden Babiâli⁴⁶⁶, Avrupa'nın mutlak hükümdarları ile savaş devam ettiği müddetçe Fransa'nın daim! bir elçisini kabul etmeyecekti⁴⁶⁷. Bununla beraber Fransızlar İstanbul sokaklarında serbestçe ihtilâl marşları söyleyebiliyorlar ve üç renkli alâmetlerini taşıyabiliyorlardı⁴⁶⁸. Reis Efendi, Fransız elçisine karşı nezakette kusur etmiyor, Fransız zaferleri için Descorches'î tebrik etmek fırsatını kaçırmıyordu⁴⁶⁹. Fakat Descorches, eskiden olduğu gibi şimdi de "tüccar Aubry" olarak kalıyor ve "Millî Konvansiyon Hükümetinin sivil komiseri" sıfatını muhafaza ediyordu⁴⁷⁰. Bununla beraber 1793 de 14 temmuz bayramının kutlanmasına müsaade olunmadı⁴⁷¹.

Rusya, pervasız bir diplomat olan yeni elçisi Koçubey vasıtasıyla ehemmiyetsiz bir takım barış bozarhklardan şikâyet ederek⁴⁷², Babiâli'nin yeni dostluk nişaneleri göstermesi yolundaki eski isteğini yeniledi⁴⁷³ ve bu meyanda Fransa'ya karşı açıktan açığa cephe alınmasını, hattâ Memleketeyn hakkında bazı beyanatta bulunulmasını⁴⁷⁴ istedi. Bu durum karşısında bile padişah, güçlükle kazanılmış, olan barışı ve sükûneti tehlikeye atmamak kararında sebat etti⁴⁷⁵. Tam bu sırada Lehistan'da vaki olan karışıklıklar.

⁴⁶⁴ Zinkeisen VI, S. 871 - 872, bir Prusya raporun* gün.

⁴⁶⁵ Aynı eser, S. 372 - 873.

⁴⁶⁶ Aynı eser, S. 858

⁴⁶⁷ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 92.

⁴⁶⁸ KarŞ. Aynı eser, S. 127 - 128 ve Zinkeisen VI, 858 vd.

⁴⁶⁹ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 85 - 96, Nr. CUCTV.

⁴⁷⁰ Zinkeisen VI, S. 863.

⁴⁷¹ Aynı eser, S. 817.

⁴⁷² Hurmuzaki IX 2, S. 275, Nr. CCCXXX.

⁴⁷³ Fransız ajanının söylediklerini, İstanbul'daki Prusya elçisinin bildirdiği bir mektup ta teyit etmektedir. Bu mektupta, yeni bir sava» yapıldığı takdirde ödenecek "tazminatın Tuna'ya kadar uzatılması gerektiğine işaret edilmektedir; "Acte ş fragmente" II, S. 349, Nr. 4

⁴⁷⁴ Daha 1793 yılı başlarında Rus temsilcisi Kwastof, Buğdan Prensinin aslini istemişti. Bunun sebebi. Prens in Ruslar tarafından Yag'a gönderilen başpiskoposu uzaklaştırmış olması idL Munisi, Çarîçeye bir nevi tarziye vermek için Bükreşe gitmişti; "Acte si frag-mente" n, S. 348 - 349; Venedik raporu: Hurmuzaki IX 2. 271 - 373; Hotanda raporları: "Denkv/ürdigkeiten der rumaenisehen Akademie" \XXII, S. 634.

⁴⁷⁵ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 97 - 98, Nr. CLXVHL

Madalins-ki ve Kosciuszko'nun ayaklanmaları, Rus diplomasisinin sesini biraz alçaltmasma âmil oldu. 1794 haziranı ortalarında Prusyalılar Krakovi'ye girdiler. Varşova muhasara edildi ve, aynı yılın ekim ayında diktatör Kosciuszko, Maciejowice meydan muharebesinde esir alındı. Ağustosta atanan yeni Reis Efendi ve idam olunan Prens Georg'un kardeşi olup Ko-çubey'in yardımıyla düşmanlarına galip gelerek tercümanlı ğa yükselen Alexander Kalümachi, selefleri gibi tam bir ba rış siyaseti taraftarı idiler: Bu şartlar altında Leh radikallerinin gönderdikleri murahhaslar, yukarda söylendiği gibi, eski Lehistan vilâyetlerinden bir kısmını Osmanlı himayesi altına alınması yolundaki tekliflerine hiç bir cevap alamadılar ⁴⁷⁶. Moldavya Prensi Michael Sutzo, güçlkle Leh mültecilerini kendi memleketine kabul etmek müsaadesini alabildi ⁴⁷⁷. Aynı zamanda Cumhuriyet, bir Rum olan Konatantin Stamatî'nî'n teklifleri boşa çıktıktan sonra Fransız tebaasın-dan ve Descorches'in eski sekreteri Emil Gaudin'in konsolos, daha doğrusu mutemet (Personne de confiance) olarak buraya atanmasını ve kısa bir zamanda tanınmasını sağlamak istiyordu ⁴⁷⁸. Fakat ihtilâlcî Leh mültecileri, silâhlarını bırakmak ve memleketin iç taraflarına gitmek emrini aldılar. Bunun neticesi olarak 4.000 mülteçiden yalnız birkaç yüz kişi kaldı ⁴⁷⁹. Babiâli, Rus hizmetinde bir Leh taburunun 1794 yîh başlarında Moldavya'da kışlamasını kesin olarak reddetti ⁴⁸⁰. Daha sonra, 26 ağustosta Reis Efendi, Babiâli'nin gümrük tarifesini yükseltmesi üzerine, Rusya ile çıkan bir anlaşmazlığı halletti ⁴⁸¹.

1795 nisanında Kıral Stanislaus Varşova'yı terketti. Ancak aynı yılın aralık ayında resmen istifa etti. Rusların resmî beyanatından sonra Polonya Devleti artık ortadan kalkmıştı ⁴⁸². Babiâli, hoşa gitmiyen bu haberi büyük bir teessürle karşıladı. Bu olayı, doğrudan doğruya kendisi için bir tehlike alâmeti olarak görüyordu. Bununla beraber, hiç yorulmadan çalışan ve bir Fransız filosunu Karadenize göndermeyi vâdeden Descorches, Osmanlı hükümetini savaş açmıya razı edemedi. ⁴⁸³. Lehistan'ın paylaşılması

⁴⁷⁶ "Acte 9i fragmente" II. S. 351, Nr. 3.

⁴⁷⁷ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 104.

⁴⁷⁸ Aynı eser S. 122 vd.; "Documente CaliimachT ü, S. 805-506. 1792 de Stein adında birinin Memleketeyn'de Prusya konsolosluğuna atanması için verdiği dilekçe hakkında, bak: "Acte si fragmente" II, S. 338 vd.

⁴⁷⁹ Aynı eser, S. 349, Nr. 3; kar». HurmusaM ixa, 8. »Tâ, Nr. occxxvm.

⁴⁸⁰ "Acte şi fragmente" II, S. 350 - 351. Bundan başka Fransız Jacobin'leri; 1790 tarihinde, siyasi bir değişlik olduğu takdirde Kıbrıs veya Girit'e sığınmak için kabul olunap olurtmıyacakhtrrm Babiâ li'den sonauçtamirSalç: Zinkeree» VI? 3. Ö50 -

⁴⁸¹ Aynı eser, S. 875 vd.

⁴⁸² Hurmuzaki IX2, S. 277, Nr. CCCXXXIV; Oginski I - II.

⁴⁸³ Hurmuzaki IX2.

antlaşması 24 kasımda imzalandı. Bundan böyle Varşova'nın bir Prusya vilâyetinin başkenti olacağına şüphe yoktu. Her şeye rağmen İstanbul'daki devlet adamları, çekingenliklerini ve hareketsizliklerini muhafaza ediyorlardı⁴⁸⁴.

Bununla beraber Leh mültecileri ve Fransız Jacobinleri, Babiâli'yi Rusya'ya karşı bir savaş açmaya ikna etmek için her vasıtaya başvuruyorlardı. İlkbahar gelince Descorches, İstanbul'u terketti. Kürk elbiseler ve başında bir türban olduğu halde kahvehanelere giderek Osmanlı halkına ateşli bir lisanla uzun uzun hitabelerde bulunan bu garip adamın hatırası, Türk başkentinde daha uzun zaman yaşamıştır⁴⁸⁵. Descorches'un ardası Verninae idi. Bu adam temkinli bir diplomat olup, pervasızca bir siyaset takip eden ve 1794 temmuzunda iktidardan düşen Robespierre'in zihniyetini değil, Konvansiyon rejiminde galip gelen daha muhafazakâr düşüncelileri temsil ediyordu. Verninae, 14 Mayıs 1795'de İstanbul'a geldi ve 1 Haziran'da Babiâli tarafından tanındı. Fransa, Nisan ayında Basel (Bale) antlaşmasını yaparak Prusya ile barışmıştı. Verninae, Babiâli'yi başka şekilde bir dördü ittifak için kazanmak istiyordu. Burada kuvvetli ve Türklerin saygısını kazanmış olan Prusya, Önemli bir rol oynayacaktı⁴⁸⁶. Fakat Binbaşı Knobelsdorf'un protestosu, bütün bu projenin hiç de ciddî olmadığını çok geçmeden anlatmış oluyordu⁴⁸⁷.

Verninae, Venedik'ten geçerken rastladığı Leh mültecileriyle görüşmüş ve bunlara, Rus müstevlilerine ve tiranlarına karşı Türkleri tahrik ederek savaşa sokmak gibi üzerine aldığı güç bir ödevde kendisine yardımcı olmak üzere, itimad ettikleri bir temsilciyi İstanbul'a göndermelerini tavsiye etmişti. Bu fikri benimsiyen Lehçiler, Kont Michael Oginski'ye bu görevi verdiler. Kont Oginski'nin gizli mahiyetini muhafaza edecek oîan vazifesi, Osmanlı Devleti ile Lehistan Devleti arasında tam bîr tedafüi ve tecavüzî antlaşma meydana getirmekten ibaretti. İlk önce "Millî otorite" (Autorite nationale) için Moldavya eyaletindeki Botoşani'de, Hotin yakınlarında sığınabilecek bir yer istendi. Fransa İstanbul'da elli milyon kuruşluk bir istikraz temin etmek için* tavassutta bulunacaktı. Leh mültecileri, Fransız silâhları ile teçhiz edilmiş, Fransız topçu subayları komutasında bir ordu vücutte getirebileceklerine inanıyorlardı. Kendini göstermiye, parlamaya

⁴⁸⁴ Oginski, M, S. 61.

⁴⁸⁵ Aynı eser S. 197 - 198.

⁴⁸⁶ Türkler bu antlaşmadan memnun değ-iUerdî ve Fransa'nın, himaye ettiği Polonyalılar için hiçbir menfaat koparmadljfina. hayret ediyorlardı: Aynı eser, S. 133, karş. S. 174.

⁴⁸⁷ Zinkeisen VI, S. 880 - 881

çalışan Bonaparte, Osmanlı ordusunu islâh etmek Ödevini üzerine almak hülyasını besliyordu ⁴⁸⁸. Söylendiğine göre Fransa, Leh aslından olan Turski'yi "Türk süvarisi generali" (officier - general de la cavalerio turque) olarak görevlendirecekti ⁴⁸⁹.Lehlileri Kamenice üzerine, Osmanlı ordularını ve donanmasını da Oçakof ve doğuda Gürcistan yolu ile Kırım üzerine yürütmek zamanı gelmiş gibi görünüyordu ⁴⁹⁰. Kont Oginski, sene sonlarına doğru İzmir ve Miha-liç üzerinden İstanbul'a gelerek kendini Yohann Riedel adı ile tanıttı ⁴⁹¹. Bununla beraber Verninac'ın plânı, daha ba-şındanberi ümitsizdi. Gerçi o, padişah tarafından 26 nisanda huzura kabul olundu ⁴⁹² ve deniz üzerindeki Fransız pavyonunun İmtiyazlı durumunu muhafaza edeceği tanındı. Fakat Türkler, bu Fransız elçisini hiç bir zaman ciddiye almadılar. Çok geçmeden yerine atanan Aubert Dubayet, ekim ayında İstanbul'a geldi. Fakat bu da, sefelinin plânını gerçekleştirmek yolunda başarısızlığa uğradı. Bir yanda bunlar olurken, öte yanda da 6 ocak 1796 da Fransız yardımı ile Lehistan'ın hürriyetini kurtarmak amacıyla Krakovi'de yeni bir "konfederasyon" vücade getirildi ⁴⁹³. En sonunda Kont Oginski, o zaman Babîli'nin büyük tercümanı rütbesini taşıyan Georg Murusi Ue görüşmeğe muvaffak oldu. Bu görüşme esnasında büyük tercümanın Lehistan'daki şartları ve o-rada iş başında bulunan şahsiyetleri iyi tanıdığına ⁴⁹⁴ ve bedbaht Leh milletine tam bir sempati beslediğine şahit oldu. ⁴⁹⁵. Bu kabul şurasında Verninac da hasır bulunuyordu. Kont Oginski, Rusların kısa bir zaman sonra Memleketeyn'i ilhak edeceklerini, Rumları ayt.klanmıya kışkırtacaklarını ve Türk hâkimiyeti altında bulunan Karadeniz üzerinde de İstanbul'a kadar ilerleyebileceklerini söyledi. Büyük tercüman alaylı bir tavırla "bütün bunlar olımcuya kadar Tuna nehrinden daha çok sular akacaktır" diye cevap verdi. Şüphesizki Murusi, bu Lehli'nin ne kadar isabetli konuştuğunu, kehanetini farkedemiyordu ⁴⁹⁶.

Bu arada Lehlilerin o zamana kadar mUliyetcilikleriyle tanınmış millî

⁴⁸⁸ Aynı eser, S. 882: ağustos 1795; VII, S. 747 - 749.

⁴⁸⁹ Hakikaten de Turski İstanbul'a geldi; fakat birkaç ay sonra Oginski (II, S. 142, not 1), "hiçbir Türk süvarisinin AVniptusulüne göre ata binmediğine" işaret ediyor.

⁴⁹⁰ Aynı eser, S. 103 - 113. Petersburg'daki harp taraftarları partisine mensup bulunan Valcrian Subof, daha o zaman tran'a karşı harekete geçmişti; aynı eser, S. 133 - 134. karşı. Hurmuzaki, Suppl. 13, S. 396.

⁴⁹¹ Oniski n, S. 125.

⁴⁹² Aynı eser, S. 132.

⁴⁹³ Aynı eser, S. 180 - 181. 1796 da Fransızların İstanbul'da yaptıkları millî bayram hakkında bak: gene ayna eser, S. 205 - 296.

⁴⁹⁴ Aynı eser, S. 162 vd.

⁴⁹⁵ Un timoln oculaire n'aurait pas pu «tre mieruc informe", aynı eser, S. 171.

⁴⁹⁶ Aynı eser, S. 177 - 178.

parti üyelerinden bir kısmı, Yaş ve Bükreş şehirlerinde toplanmışlar ve, vatanlarını yeniden diriltmek amacıyla, bir "intikam ordusu" teşkili yolunda çalışmışlardı. Avusturyalılar, yeni kazandıkları Galiçya vilâyetinde asayişin bozulacağından korkuyorlardı. Gerçi Rus konsolosu, asilerin uzaklaştırılması için ısrar ediyordu. Fakat bu yolda alınan bütün tedbirlere rağmen mülteci Leh vatanperverlerinin sayısı günden güne çoğalıyordu. "Polonya ve Litvan-ya orduları başkomutanı (general en chef)" olan Dombrowski ve Denisko bunların başında bulunuyorlardı. Ancak bunlar, yeni Moldavya Prensi Alexander Kallimachi'den ziyade, genç ve kabiliyetli Eflâk Prensi Alexander Murusi'den himaye görüyorlardı, tki bine yakın insan, Lemberg'deki öğrenciler, gündelikle çalışan işçiler ve esnaf çırakları ile birleşerek savaşı yeniden açmak amacıyla Galiçya'ya gireceklerdi ⁴⁹⁷. Gerçi Rus baskısı neticesi olarak Eflâk Prensi azlolundu; kardeşi olan Babîali tercümanı Kıbrıs'a sürüldü; Reis Efendi de yerini eski Petersburg elçisi Rasih Ahmet Efendiye bırakmak zorunda kaldı. Fakat bütün bunlara rağmen Memleketçyn'de Lehlilerin faaliyetleri ve tahrikleri devam ediyor ve İstanbul'da, bir gözdenin nüfuziyle hareket eden annesinin aksine olarak, padişahın Fransız plânlarının hararetli bir taraftarı olduğuna kesin olarak inanılıyordu. ⁴⁹⁸. Verninac'ın yukarıda sözü geçen ardası Aubert Duba-, yet, Lehistan'ın kurtuluşunu Memleketeyn'de tertiplemek fikrini selefinden daha hararetli bir surette takip etti. Fransa'nın yeni Bükreş konsolosu General Carra de St. Cyr, Leh mültecilerinin teşkil ettikleri İsüçük orduyu zafere kavuşturacaktı. Kendisi ise Avusturya'ya karşı girişilecek bir taarruzu otuz bin kişilik bir ordu ile doğudan, Galiçya'dan detekiiyebileceğini umuyordu ⁴⁹⁹.

İstanbul'da Fransa'nın itibarı, hiç bir zaman bu kadar yüksek olmamıştı. Çünkü Bonapart zaferler kazanarak yukarı İtalya'nın hâkimi olmuş ve Avusturya İmparatorunu çok ağır şartlarla bir barış yapmaya zorlamıştı. Bu durum içinde Avusturya'nın Galiçya'yı, hattâ Moldavya Bukovina-sını geri vereceği bekleniyordu. Rusya, ihtiyar Heraklius'un son günlerinde Gürcistan işlerinin düzenlenmesi ile uğraşıyordu. Subof, 1796 da Derbent'i zaptetmişti. Aynı zamanda Rus kıtaları İran'da şahın ordularıyla döğüşüyorlardı. Şahın imdadına koşan Fransız subayları, büyük bir sevinç ve

⁴⁹⁷ Aynı eser, S. 246 - 267; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 456.

⁴⁹⁸ Oginski II, S. 197, 206 - 207, 20S - 209, 217 vd.; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 154 - 155, Nr. CCXXXIU; "Acte 3i fragment*" 13, S.

⁴⁹⁹ Benim "Documente Callimachi" I, S. CLXXIX.

minnettarlıkla karşılanmışlardı. İstanbul'daki Fransız mahfillerinde bazı kimseler, Edirne'ye gönderilen Serasker Hakkı Paşa'nın Ruslara hücum etmekle görevlendirildiğine, Hakkı Paşa'nın veya Bursa'da bulunup yalnız Sayda Paşası unvanını taşıyan mâzûl Yusuf Paşa'nın Sadrazamlığa geçirileceğine inanıyorlardı ⁵⁰⁰. Ekim ayının ikisinde yeni Fransız elçisi, Edirne'deki Türk askerlerinden teşkil edilen 2 000 - 3 000 kişilik bir maiyetle İstanbul'a geldi ve hiç tereddüt etmeden vazifesinin "Kırım'ı istirdat ve Lehistan'ı ihya etmek" olduğunu söyledi. Yeni elçinin gelişini kendisi için bir hakaret sayan Verninac'ın çıkardığı engeller yüzünden Aubert Dubayet, üç yıl önce Rus elçisinin yaptığı şekilde törenle İstanbul'a girmek şerefinden mahrum kalmıştı ⁵⁰¹.

Ümidi boşa çıkan Leh temsilcisi, Aubert Dubayet'in tavsiye ettiği şekilde Galiçya'ya taarruz hareketini hazırlamak üzere, kasım ayında İstanbul'dan ayrıldı ⁵⁰². Aynı ayda ihtiyar Çariçe Katherina öldü ve kendi vücudu' ile birlikte, son yıllarda yeniden canlanan "Yunan Projesi" ortadan kalktı. Yerine geçen Çar Paul, Fransız dostu idi ve bazı Lehliler ona büyük ümitler bağlıyorlardı. Lehliler, yeni Çar'-ın Sibiryaya sürgün edilmiş olan hürriyet mücahitlerini affeden beyannamesini büyük bir sevinç ve heyecanla karşıladılar ⁵⁰³. Artık Lehliler için nefret edilen düşman olarak yalnız Avusturyalılar vardı. Kont Oginski, beş altı bin kişilik Leh taburlarının İtalya'dan Dalmaçya'ya geçmeleri, buradan Macaristan'a saldırmaları ve Memleketeyn'de bulunan Leh vatanperverleri ile birleşmeleri plânı üzerinde Direk-toire idaresi ile anlaştı ⁵⁰⁴.

Bonapart'nin Avusturya İmparatoru ile giriştiği batış müzakerelerinin uzaması ve sonunda bir mütarekeye müncer olması ⁵⁰⁵ dolayısıyla Lehliler'in düşükleri hayal sükûtu üzerine Danisko, ayaklanma düşüncesini yeniden canlandırmak teşebbüsünde bulundu. Avusturya'ya ait Bukovina sınırında ve Moldavya içinde bulunan Boian köyünden hareket ederek Bukovina içine bir akın yaptı. Fakat kısa bir zamanda yenilmesi, Leh mültecilerinin uzun zamandanberi tertipleedikleri büyük tasarıları bile, pek çabuk sona erdirdi. Çıkarılan genel afdan sonra mülteciler Öteye beriye dağıldılar ve Moldavya Prensi temmuz 1797 de memleketinde hiç bir Leh

⁵⁰⁰ Oginski II, S. 181, 200, 207, 210; karş. Zinkeisen VI, S. 874; Huimuzaki IX 2, S. 299, Nr. CCCXXXVn.

⁵⁰¹ Oginski II, S. 221 - 222.

⁵⁰² Aynı eser, S. -242.

⁵⁰³ Aynı eser, S. 250 - 251.

⁵⁰⁴ Aynı eser, S. 278 - 280.

⁵⁰⁵ 18 nisan 1797 de İmzalandı.

mültecisi saklamamak emrini aldı. Denisko, Peters-burg'a gitti ve aynı şekilde Dombrowski de Çar Paul'ün yardımını kabul etti ⁵⁰⁶. Campoformio Barış Antlaşması, italya ve Almanya'da savaflara bir son verdi (17 kasım). Bu durum karşısında Galiçya'da yapılacak bir ayaklanma, Fransızlar için faydasızdı ⁵⁰⁷. Babıâli ise, eyaletlerdeki paşaların bağımsızlık uğrunda giriştikleri teşebbüsler yüzünden yeniden tehlikeye düşen iç düzeni korumakla meşgul olmak zorunda idi ⁵⁰⁸.

İV. Selim, Avrupa örneğine göre yeni bir ordu vücade getirmek fikrinden asla ayrılmamıştı. Harp hazinesini doldurmak için her çareye başvurmuş, tütün, kahve ⁵⁰⁹ yün ve ilâh..., hattâ marnken ayakkabıları vergiye tâbi tutmuş. Anadolu tımarlarını yeniden gözden geçirtmiş ⁵¹⁰ ve gerçekten de 175 000 kese altın tutarında bir para biriktirmişti ⁵¹¹. Gerçi Kont Oginski, 1795 de talim ve terbiye görmüg nizam askerlerini değil, yalnız Prusya üniforması giymiş az sayıda Türk askerini bulmuştu; hattâ bunlar, istenen şekilde geçit resmi adımı ile yürüdüklerinden Fransız olan subaylarından bahşiş parası istiyorlardı ⁵¹². Fakat aynı sıralarda Osmanlı donanmasında 7 büyük savaş gemisi, 6 firkateyn ve daha küçük iki gemi bulunuyordu. Bu donanma, "Rus tebaasından ve St. George tarikatı şövalyesi" Katzonis'e karşı savaşmış ve onu Venedik'e ait limanlara, oradan da Rusya'ya kaçmaya zorlamıştı. Bundan başka Malta korsanlarını cezalandırmak için her sene Arşipel sularına giderdi ⁵¹³. Padişah, Fransız uzmanları tarafından meydana getirilen bu donanmanın önünde büyük bir törenle ordusuna geçit resmi yaptırmıştı ⁵¹⁴.

Şüphesiz ki 1793 fermanı ile başlanan Nizam-ı Cedit ⁵¹⁵, yani yavaş yavaş avrupahlaşmak siyaseti, yeni Fransız adetleri ve modasına tutkunluk, İÜ. Selim'in İstanbul'da yaşayan Jacobinleri sarayına davet ederek yeni ihtilâl marş lan ve oyunları oynatması, o sıralarda yükselmekte olan Bonaparte'in kahramanlıklarına gösterilen sempati ve duyulan hayranlık gibi olaylar, eski geleneğe göre yaşayıp giden ye Tanrı kudretinden Osmanlı halkının

⁵⁰⁶ Oginski II, S. 292 - 293.

⁵⁰⁷ Kars. Aynı eser, S. 274 - 275.

⁵⁰⁸ Aynı eser, S. 291 vd.

⁵⁰⁹ Juchereau de St. - Denis I, S. 114 vd. Kari von Sax, S. 133.

⁵¹⁰ Bak: Zlnketsen VI, S. 869.

⁵¹¹ Aynı eser, S. 874. 1797 - 98 tarihlerinde harp hazinesinin yıllık geliri 60 000 kese İdi ki bu 48 milyon Frank tutarındadır; K. von Sax, S. 134 de Cevdet Efendî'ye göre.

⁵¹² H, S. 141 - 142; kar?. Banke S. 86; Kari von Sax, S. 131.

⁵¹³ Sathas, S. 559 vd.

⁵¹⁴ Ofinaki U. 8. 130.

⁵¹⁵ Kari von 8tx. 8.. 138.

kurtuluşunu bekleyen birtakım Türkleri gücendiriyordu. Şimdi Padişahın Paris ve Berlin'de Ali Efendi ve Neşili Efendi gibi daimî elçileri oturmakta idi. Avrupalılar, Paris'teki eğlence hayatının bütün sırlarını. bilen, şüphesizki hepsi Fransız dilinin inceliklerine vakıf olmayan sempatik Türklerle tanışıyorlardı. Fransa'dan İslâm dinini kabul etmekte hiç mahzur görmiyen bir takım sergüzeştçiler, en mühim siyasi meselelerin iç yüzünü öğreniyorlardı ⁵¹⁶. Eski Osmanlılar, yabancı zihniyetinin bu kadar revaçta tutulmasına ve aynı şekilde Fatih Sultan Mehmet devrindeki gibi sıkı bir merkezîyetçi idareye dönülmesine karşı cephe alıyorlardı. Vilâyetlerde uzun zamandanberi otonom paşaların patriyarkal idaresi altında işlerin son durumunu kavramış olan kimseler ise, padişahın yenilik fikirlerini sempati ile karşılıyorlardı. İH. Selim vilâyetlerde kendine oldukça çok yardımcı buluyor, hattâ halk onu coşkun türkülerle övüyordu ⁵¹⁷.

1794 de padişahın tim arlısı olan kudretli Kara Osman oğlu, ayaklanan Acem Ahmet'i kolaylıkla yenmiş ve yakalamıştı ⁵¹⁸. Fakat "cezaı gerektiren hareketlerinden sonra daima af dileyen" ⁵¹⁹ Üsküdar Paşa'sı Mahmut, 1793 yılı başlarında komşu eyaletlerdeki komutanların gizlice hazırlanarak kendisine hücum etmeleri üzerine, birçok defalar yaptığı gibi bu sefer de zahiren itaat altına girmek suretiyle, kurtulmağa muvaffak olmuştu. Paşalığı kendisinde bırakıldığı gibi daima Hıristiyan olan Memleketeyn Prensleri gibi muhtemel olarak ona da istediği bir takım imtiyazlar verilmişti ⁵²⁰. Çok geçmeden aslında dağılı olan eşkiya grupları ⁵²¹, Kırçalılar, Rumelide soygunculuğa başlamışlar ⁵²² ve 1796 da Yanbolu, Karnabad, Eski Zağra ve Aydos'u yağma etmişlerdi

Bununla beraber İslâhat teşebbüslerinin ve devletin birliği için sarfolunan gayretlerin en büyük düşmanı, eskiden

olduğu gibi şimdi de Pazvantoglu idi. O, Sırbistan'daki yeniçeriler ve 1792 de dağılmış bulunan ordudan ayrılan birçok serseri grupları ile birleşerek, daha 1796 güzünde, padişahın otoritesini yeniden tanımak için

⁵¹⁶ Oginiski'de adı geçen İbrahim, bunlardan biri idi. Bu adam Rus menfaatine olmak üzere casusluk yaparak Leh planlarını çalmak için bir mezarlığa girmişti. Kars.. PouquevUle'in (Voyage en Mordee) de tasvir ettiği Türkler.

⁵¹⁷ Aynı eser, İtalyanca'ya tercümesi III, Milano 1816, S. 49.

⁵¹⁸ Dallaway, Constantinople anclenne et moderne O, Paris, an VII, S. 92. vd.; Kari von Sax, S. 135.

⁵¹⁹ Macmud-Paasâ, uomo turbolento, alternava sempre una condotta riprensibile coUe suppUche di perdono"; 1793 tarihli Venedik raporu; HurmuzaM DC3, S. 272, Nr. CCCXXVT.

⁵²⁰ "Acte st fragmentç" Ü, 8. 350, Nr. 2.

⁵²¹ Kari von Sax. S. 135 - 136; Jİreçek, S. 282 vd.

⁵²² HurmuraJd 1X2, S. 276, Nr. CCCXXXI. (1OT> Kart von S»x, 8. 186.

şart olarak, Vidin Paşalığı istedi⁵²³. Aynı yılın yazında ona karşı gönderilen hükümet kitaları, hiç bir başarı kazanamadılar. Pazvantoglu, büyük bir bağış karşılığı olarak Fransız elçisini İstanbul'da kendi lehinde çalışmak için kazanmaya muvaffak oldu. Elçinin bu yolda bir teşebbüsü üzerine Reis Efendi, "Devletin ve islâmlığın düşmanını yok etmek için" her çareye başvurulacağını bildirdi. Fakat Pazvantoglu'nun kitaları, daha şimdiden Niğbolu, Selvi ve Pazarcık Önerine gelmişlerdi. Silistre ve Ibrail Ayanları, Pazvantoglu'nu baş olarak tanımışlardı. Cesur Bosna'lılar, ona sadık kalacaklarına yemin ettiler. Rusçuk, kendi emniyetinden korkmağa başladı, ilk Kırçahlar, Eflâk'de Craiovâ'ya kadar sokuldular. Pazvantoglu'nun adamları, Orsova'yı, Zitşovi'yi ve Eflâk'de Turnu'yu zaptettiler⁵²⁴. Açıkta açığa ayaklanan bu a-dama karşı ertesi yıl, 1798 de Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın komutasında olarak 40 000 kişilik bir ordu gönderildi. Hüseyin Paşa filosunu Tunaya soktu. İstanbul'daki kahvehanelerde Pazvantoglu, Padişahın ayaklar altına almış bulunduğu⁵²⁵ eski gelenekleri yeniden kuracak kurtarıcı olarak Övülürken kendisi, daha mart ayında Vidin içinde hemen hemen tamamiyle kuşatılmış bir durumda idi⁵²⁶. Babiâli, bu iç savaştan herhangi bir şekilde bahsetmeyi halka yasak etmişti⁵²⁷. Kaptan Paşa muhasara eden orduya komuta ediyordu ve Babiâli'ye zafer haberleri gönderiyordu. Fakat Pazvantoglu, Belgrat, Bosna ve Arnavutluk - Ali de bunların içinde idi⁵²⁸ - paşalarından başka 24 paşa ile de birleşerek hareket etmelerine rağmen, Kaptan Paşa'nın bütün hücumlarına başarı ile karşı koyuyordu. Kaptan Paşa sonbaharda geri dönmek zorunda kaldı. Geriye bıraktığı iki komutan, kış aylarında Rumeli'yi ve en çok tehlike karşısında bulunan Bulgaristan'ı, muzaffer âsiye karşı koruyacaklardı. 1796 da komutanlık yapmış olan Rumeli Valisi Kütahyalı Ali Paşanın, kılınc elinde olduğu halde, Serasker'e karşı gelmesi gibi hareketleri yüzünden şüpheli görülerek idam olunması ile başarısızlık âmilinin ortadan kaldırıldığı

⁵²³ Ranke, S. 94.

⁵²⁴ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 169 - 170; 13, S. 475 - 476, Nr. CVI; karşı aynı eser S. 476, Nr. CVII; S. 479, Nr. CIX, S. 486, Nr. CXV; S. 483; Papiu II, S. 185 vd. da Dionysius; Pouqueville; Photeinos II, Wien 1818, S. 378 - 379.

⁵²⁵ Bununla beraber Pazvantoglu, 1796 da İslâhat teşebbüslerini destekliyeceğini Yadetmişti: "11 a offert d'y (â Vidin) opçrer lui-mâ-me la reforme des vieilles instrutiona militaires pour le maintien des-elles il avoit pousse" â la revolte"; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 137. Nr. CCXII; gene bak. X.. Olivier, Voyage dans l'empire othoman I, Paris, an 9, S. 114 vd.

⁵²⁶ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 189, Nr. CGLVm, karg. Zinkeisen VH, 5223 vd.

⁵²⁷ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 189, Nr. CCLXIV.

⁵²⁸ Aynı eser, Suppl. I 3, S. 527, Nr. CXXI; S. 533, 535.

gösterilmek istendi ⁵²⁹. Kaptan Paşa, aynı devlet adamları tarafından sevilmiyen bir şahsiyetti. Kısa bir müddet Bükreş'te kalarak burada aşırı hareketleri ile Boyarları isyana sevkettikten sonra İstanbul'a döndü. Âsi'nin kafasını getireceği yerde, onun Sırbistan'da otonom bir bey olarak tanındığı takdirde efendisi olan padişah ile en dürüst şekilde münasebetlerde bulunacağı yolundaki teklifini getirdi. Eskiden Imbrahor unvanı verilmiş olan Pazvantoglu, Vidin'-de bundan böyle padişahın tâyin edeceği bir paşanın bulunmasına razı olmuyordu ⁵³⁰. «Nazırlardan üç kişinin kendisine teslim veya İstanbul'da idam olunmaları, fakir ahaliden az vergi alınması ve yeniçerilerin bütün şehirlerde muhafızlık yapmak hakkına sahip bulunmaları ⁵³¹ gibi sözde eskiden ileri sürdüğü isteklerden vazgeçiyordu. Yeni Eflâk Prensi Georg Hançeri'nin idam edilmesi, Pazvantoglu'nu memnun etmişti. Çünkü, sırf korkunç Seraskeri memnun etmek ve onun kalabalık askerine gereken yiyeceği sağlamak için yeni bir vergi çıkarmış olan bu Prens, Pazvantoglu'nu bastırmak amacıyla padişahın giriştiği harekette çok sadı-kane hizmetler görmüştü ⁵³². Eflâk'ın, yeni hükümdarı (1799 danberi) Alexander Murusi, Vidin Paşa'sının kuvvetini doğru olarak görüyor ve kendi durumunu ona göre ayarlamasını biliyordu

Böylece Ali Paşa'nın hükmü altında bulunan Arnavutluk ile daha bazı Anadolu eyaletleri gibi, Batı Bulgaristan'ın bu köşesi de bir çeşit himaye bölgesi haline gelmişti. Mağlûp ettiği m. Selim adına Vidin Paşalığı yapan Pazvantoglu'nun elindeki ordunun aylık ücret masrafı 1500 000 Ura tutuyordu. Bu ordu 30 000 kişiden teşekkül etmekte ve içinde yeniçeriler, Boşnaklar ve 12 000 süvari bulunmakta idi. Pazvantoglu, vücutça zayıf, soluk benizli olup müptelâ olduğu verem hastalığı ile mücadele etmekte idi. Her tarafa korku salan bu tiran, din ayrılığı gözetmeksizin «fakirlere karşı tam bir adaletle hareket ediyordu. Birçok kimseler ona hayran kalıyor ve onu seviyorlardı. Sarayında ihtişam ve tantana yoktu. Sade bir elbise taşıyor ve bu kıyafetle etrafındakilerden ayrılırdı. Çağdaşlarının Arnavutluk'ta muhteşem saraylar yapmak ihtirası kendisinde yoktu. Bununla beraber Vidin kalesini, belki de Fransız ve Leh mühendislerinin yardımı ile ⁵³³, birinci

⁵²⁹ Aynı eser, S. 383 not; Ranke, S. 94 vd.

⁵³⁰ Aynı eser, Suppl. 12, S. 197 vd.; 13, S. 507, Nr. CXXIV; karşı. aynı eser, S. 544, Nr. CLIX; S. 545; Dionysius der Ekklesiarch; Papiu n, S. 195 - 196 da; Photeinos H, S. 391 vd.

⁵³¹ Hurmuzaki, Suppl. X 3, S. 484; karşı. Phsteinos II, S. 382 not. İstanbul'daki yangınlar ve "Biz Padişahımızı artık istemiyoruz" ibaresini havi pusulalar, bak. Hurmuzaki, Suppl. I 3, s. 509.

⁵³² Aynı eser, Hançeri, tabii olarak, Kaptan Paşa aleyhinde Babıali'ye de şikayetnameler yollanmıştı; Photeinos II, S. 393 vd. {(118) Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 203. Nr. CCLXXXVIII.

⁵³³ Aynı eser, S. 191, Nr. CCUCVH; 13, S. 609.

derecede modern bir tahkimli mevki haline girmişti. Pazvantoğlu, yemeğini bile kendi eliyle hazırladığı annesi ile, Mora Piskoposu Gregorius⁵³⁴ ve bir de Fransız tebaasından ibaret olan bir cemiyette gayet ihtiyatlı bir hayat sürüyordu⁵³⁵.

Pazvantoğlu'nun yükselmesine ve mevkiinin sağlamlaşmasına âmil olan olay, Babıâli ile Fransa'nın aralarının açılması olmuştu. Bunun sebebi, yalnız masalların vatani olan Mısır'da kendi şahsı etrafında parlak bir efsanenin teşekkülünü arayan Bonaparte'in macera aramak hevesi değildi; herşeyden önce, yeni Fransız rejiminin kendi zaafını örtmek ve Campofornio barış antlaşması ile yaptığı fetihler dola-yısıyla büyüyen menfaatlerini korumak amacıyla güttüğü genişleme siyaseti idi.

1797 de Venedik Devleti ortadan kalkmıştı. Tarihi zaferlerle dolu olan bu eski Cumhuriyet, son bir savaş yapmak teşebbüsünde bile bulunmaksızın, şimdi Fransız Cumhuriyeti ordularının başında bulunan bir İtalyan'ın, yani Napoleon' un tek bir işaretine uyarak haritadan silinmiş gitmişti. Fakat Bonaparte, Adriyatik Denizi kıyılarında Venedik'ten aldığı bütün toprakları Avusturya'ya bağışlamaya hazır bulunuyordu. İşte bu durum İstanbul'da büyük bir memnun-suzluk uyandırmıştı⁵³⁶. Napoleon, kazandığı yeni zaferlerden sonra ne Venedik'i ve ne de bu Cumhuriyetin sömürgeleri olan İstria, Dalmaçya ve Bocche di Cattaro'yu almıştı. Fakat hiç olmazsa Butrinto, Par-ga, Preveza ve İyonya adalarını Fransa için almış ve Paris'teki Direktuar idaresine vermişti. Bu olay, on yıl kadar önce en cüretli bir siyaset adamının bile hayalinden geçmiyecek kadar durumu değiştirmişti. Rumlar, şüphesiz başka bir maksatla olmakla beraber, uzun zamandanberi Ruslar tarafından bir ayaklanmaya tahrik edilmiş ve hazırlanmışlardı. Viyana'da oturan ırkdaşları, herkesten önce Yunan Marsaillaise'inin müellifi Rhigas, po-poler âsi Pazvantoğlu adına ayaklanmak için ateşli beyannameler yolluyorlardı⁵³⁷. Yeni komutanlar, işte böyle nazırlanmış olan Rumlara, hürriyet için ve bütün tiranlara karşı savaş, devrinin açıldığını söylüyorlardı. Hiçbir zaman rahat durmıyan, fakat bilhassa son zamanlarda Katzonis'e karşı yapılan savaşlar yüzünden tahrik edilmiş olan Mai-not'larla daima daha sıkı münasebetlere girişiyorlardı. Ya-nıbaşlarında

⁵³⁴ Photeinos D, S. 333 not

⁵³⁵ Hurmuzakı, Suppl, 13, S. 482 - 483. Nr. CXÜ; kars. Dio-nysiu* der Bkklesiorch: Papiu II, S. 188 vd. Photeino» II, 3. 380 vd. t* not

⁵³⁶ Zinkeisen VII, S. 17. Avusturya, Catt&ro ve Castelnovo'yu işgal ettiği zaman, Karadag'lılar Budua ve Pastrovic bölgesini kendi-larına malettiler; aynı eser, S. 24.

⁵³⁷ Hurmusakı, Suppl. 18, 8. 484.

dikilen Fransız Cumhuriyetinin üç renkli bayrağını, bu enerjik dağlılar, kendi hürriyetleri için kutsal bir sembol olarak görüyorlardı

Tabîî olarak Yakın - Doğu'da Fransız siyaseti ve Cumhuriyetin başında bulunanlar, Pazvantoğlu ayaklanmasını büyük bir ilgi ile takip ediyorlar ve bunu menfaatlerine uygun buluyorlardı. Osmanlı Devletinin mukadderatı tâyin edilmiş gibi görünüyordu. Kendi içinde tefessüh etmiş, korunma araçlarından mahrum, iç tehlikeleri her gün biraz daha artan bir devlet, daha kısa bir müddet önce Avrupa işlerini istedikleri gibi yöneltten mutlak devletleri kökünden sarsacak derecede müthiş fırtınalara karşı nasıl dayanabilirdi? Rusların doğu ve bilhassa Avusturyalıların batı eyaletlerde yerleşmeleri âcil bir tehlike olarak sayılıyordu. Bu durum karşısında otonom Pazvantoğlu Paşalığı, Avusturya'nın Sırp ve civar bölgeleri, muhtemel olarak ilhak etmesine engel olabilir sayılıyordu. Hattâ Avusturya subayları, Padişah kuvvetlerinin Vidin'i almalarına yardım etmeleri için Osmanlı hizmetine çağırılmışlardı ⁵³⁸. Bundan başka Pazvantoğlu, askerî kabiliyeti ile göze çarpıyor ve tatbik ettiği oldukça devrimci metotları ile Fransa'nın sempatisini kazanmış bulunuyordu. İstanbul'daki "tirana" karşı gelen bu cüretli sergerdenin hakikatte eski geleneklerin müdafii olduğu, buna mukabil padişahın Avrupa göreneklerine meftun bulunduğu keyfiyeti, Fransız Cumhuriyetinin elçileri ve konsoloslarını pek' az rencide ediyordu. 1797 de Dubayet, "bu tecrübeli a-dam günün birinde ya Osmanlı Devletini idare edecek veya haince öldürülecektir" diyordu ⁵³⁹. Fransız İçişleri Bakanı Talleyrand ise, "eğer bir gün Pazvantoğlu'nun yok edilmesi mukadder ise, bunun mümkün olduğu kadar geç yapılmasını" uygun buluyordu ⁵⁴⁰. Fransa Arnavutluk sahille-riyle İyoniyen adalarını almıştı; Maînot'ları himaye ediyordu ⁵⁴¹; Korfo'daki Fransız kuvvetlerinin Komutanı General Gentili, şimdi Ohrida'ya da sahip bulunan ve üç renkli Fransız bayrağının Yunanlılara dağıtıldığını Babiâli'ye haber vermesine rağmen Napoleon'un "çok muhterem dostu" olan ⁵⁴² Ali Paşa ile, sıkı münasebetler idame ediyordu.

⁵³⁸ Hurmuzaki, Suppl. I 3, S. 529.

⁵³⁹ 11 ajaufaiif que cet homme si instruit g:ouvernerait un jour l'Empire ottoman ou şerait assassine", aynı eser, Suppl. 12, Si 192 -193, Nr. CCLXIX.

⁵⁴⁰ Le Directoire ne verrait pas şans satisfaction les succes de Pasaavan Oğlu, bien loin de s'y opposer. H lui importe du moins que, si cet insurgĒ doit suecomber sous les effort de la Porte, ce soit le plus tard possible"; Bükreş'teki Fransız Konsolosu Flûry'ye yazılan 17 şubat 1798 tarihli mektup; Hurmuzaki. Suppl. 13, S. 492.

⁵⁴¹ Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopûli en Grece, pendant les amtfes 1797 et 1798 , London 1800, 2 cilt; Zinkeisen VI, S. 883; karş. aynteser, VII, S. 34 - 35.

⁵⁴² Lavalette ve -daha' Sonra oasis tiryte tevkif ettirdiği Rose, onu ziyafet etmek zorunda kaldılar; Mendelssohn - Bartholdy, S. 94 95.

Ve nihayet yanındaki Fransız müşavirinin Fransız menfaatlerini koruduğu⁵⁴³ Pazvantoğlu'na, doğrudan doğruya yardım ediyordu. İşte bütün bunlar sayesinde Fransa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının batı kısmı üzerinde üstün bir nüfuz elde etmiş ve bununla da bu kadar dalgalı bir zamanda hiç de imkân dışında görülmiyen Osmanlı Devletinin paylaşılması halinde, birtakım Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia edebilecek bir duruma girmişti.

Bonaparte'in Mısır seferini de, sırf macera peşinde koşmak için girişilmiş bir hareket olarak kabul etmek doğru değildir. Osmanlı Devletinden hemen hemen tamamiyle çözülmüş olan bu eyaleti daima genişliyen Fransız ticaretine sağlamak arzusu, daha on yıl önce ifade edilmiş ve bu yolda İngiliz rekabeti de aynı zamanda kendini göstermişti. Her büyük devletin görüş alanının genişlediği bir zamanda Fransa Cumhuriyeti, İngilizleri Afrika'nın kuzey 'ayısından uzak tutmayı zarurî buluyordu. Buralarda kendi başlarına kalmış olan Memlükler, bir Avrupa ordusuna karşı koyacak durumda değillerdi. Aynı şekilde İstanbul da Ruslar'a ve Balkan yarım adasının batı sahilleri Avusturyalılara karşı korunu-lamazdı. Hakikatte mesele, doğuda Venedik hâkimiyetini çok daha geniş bir ölçüde ihya etmekten başka bir şey değildi. Yunan aslından Konstantin, İngiliz plânlarını pek açık olarak şu sözlerle tasvir etmektedir: "İngilterenin amacı" Baltık Denizinden Akdenize kadar ticaret imtiyazını kencline sağlamaktır; aynı zamanda Avrupa'daki toprakları İte Malabar sahillerindeki ticaret istasyonları arasında doğrudan doğruya bir bağ kurmak için, Girid'e, belki de Mısır'a hâkim olmak gâyesini gütmektedir⁵⁴⁴.

1798 yazında Türk kuvvetleri ve Kaptan Paşa komutasındaki bütün donanma Vidin'e karşı başarısız hareketlerde bulunurken, İngiltere'ye karşı bir hücum hazırlanır gibi görünmüş olan Bonaparte'in, Arşipel sularına gitmek amacıyla 19 mayısta Toulon limanından çıktığı haberi İstanbul'a gelince herkeste büyük bir hayret uyandı. Fransız donanması, 13 büyük savaş gemisi, 14 firkateyn ve bunlardan başka büyüklü küçüklü 400 parça gemiden teşekkül ediyordu. Bu donanmanın içinde en muktedir generallerle beraber 25000 kişilik bir kuvvet bulunmakta idi. 21 Haziran

⁵⁴³ General Carra de St. - Cyr garip bir projeden bahsetmektedir. Bu projeye göre Leh mültecileri ile Pazvantoğlu, 1797 de Avusturya'ya hücum ettirileceklerdi; "Acte şi fragmente" II, S. 358 - 359

⁵⁴⁴ "Le but de l'Angleterre est de a'attribuer le monopole du conunerce depuis la Baltique jusqu'à la Méditerranée; elle a en meme temps en vue de l'emparer de Candée, peut être même de l'Égypte, pour établir une espece de contiguïté de ses États de l'Europe avec les Indes de la côte du Malabar"; Hurmuzaki, Suppl. - Z 3. 8. 403.

Bo-naparte, Malta adasını işgal etti. Bu seferden güdülen amacın, Akdenizi korsanlardan temizlemekten başka bir şey olmadığı hakkında Babiâli'ye teminat verildiğinden , Malta'mn işgal haberi İstanbul'da ancak memnurluk uyandırdı . Fakat daha temmuz başlarında İskenderiye, hiç beklenmeden gelen Fransız fatihinin eline düşmüştü. Kahi-re'ye girmek için de Hayber ve Ehamlar muharebelerinde Memlûk süvarilerini kuvvetli Fransız ateşi ile dağıtmak kâfi gelmişti. Ancak birkaç bin kişi zayıat veren Cumhuriyet ordusu, daha temmuz ayı bitmeden, Mısır'ın başkentine girdi. Beylerin başında bulunan Murad, Nubya'ya; İbrahim ise Suriye'ye kaçtılar.

Bu arada İngilizlerle Ruslar, Fransız generalinin en çok ihtimal içinde görülen niyeti hakkında Babiâli'ye bilgi vermişlerdi. Eflâk Beyi, Fransızların Mısır'a bir çıkarma yapmak ihtimalini ileri sürerek, bu önemli Afrika sömürgesini müdafaa etmek için Kaptan Paşa'nın yakında geri çağırılacağından bahsediyordu ⁵⁴⁵. İstanbul'da alelacele toplanan nazırlar heyeti, kesin bir karar vermekten çekiniyordu. Padişah'tan hiç memnun olmıyan ve henüz 22 yaşındaki yiğeni şehzade Abdülhamid'in hizmetlerini padişaha karşı istismar eden İstanbul halkının ayaklanmasından korkulduğundan, gerek Mısır'ın işgali ve gerekse Pazvantoğlu'nun basanları haberleri gizli tutuldu ⁵⁴⁶. Büyük bir kiyasetle hareket eden Bonaparte, İskenderiye limanında duran Osmanlı gemilerini batırmam ıstı; Türk hükümeti tarafından cezalandırılmaksızın bu memleketleri gasbetmiş olan ve çok kere Fransa'ya da büyük zararları dokunmuş bulunan küstah asilerden Babiâli'nin intikamını almaktan başka bir amaç gütmeyeceğini ehemmiyetle beyan ediyordu. Kurnaz Talleyrand'ın idaresi altında Fransız diplomasisi de "Fransa'nın eski ve sadık dostuna", eylül sonlarına doğru, istenen izahatı veriyordu ⁵⁴⁷.

Öte yandan uzun zamandanberi sınır boyuna çok sayıda asker yığan Rusya, küstahcasına barışı bozan Fransa'ya karşı hemen harp ilân etmediği takdirde, Memleketeyn'i işgal etmekle Babiâli'yi tehdit etti ⁵⁴⁸. Bizzat

⁵⁴⁵ Hurmuzaki, Suppl. 13, S. 533.

⁵⁴⁶ Aynı eser S. 530, Nr. Cin; S. 546, Nr. CLXTI; S. 558.

⁵⁴⁷ "La Porte se meprendrait bien gravement si elle s'obstinait à regarder nôtre descente en Egypte comme un acte d'hostilite exerce contre elle. Ce n'a jamais etö l'intention du Divan, qui verra toujours dans le gouvernement ottoman un ancien et fidele ami de la France. Mais il ne pouvait plus tolĆrer les vexations et les outragea dont depuis trea longtempa les beys accablaient noa concitoyens. Plualeura foU noua en avons demende* juatic: soit dâfaut de mayens, soit manque de bon volontĆ, la Porte ne nous l'a jamaia accordee. ti etait naturel que mou le fissions noua - meme"; aynı eser, S. 193. Nr. CCIJOC

⁵⁴⁸ Aynı eser 12-, aynı yer.

Talleyrand, Fransız elçisi olarak İstanbul'a gelmeyi vadettiği ⁵⁴⁹ halde, şüphelerin giderilmesi için sabırsızlıkla beklenen bu elçi bir türlü gelmiyordu ⁵⁵⁰. Bunun neticesi olarak daha ağustos ayı bitmeden, gerek Dubayet'nin ölümünden sonra

Fransa'yı İstanbul'da temsil eden Ruffin, gerekse Bükreş, Yaş ve bütün Osmanlı ülkesindeki konsoloslar, aynı surette bütün Fransız tebaası tüccarlar tevkif olundular ⁵⁵¹. Babiâli, bu hareketinin sebebi olarak "bütün Osmanlı ve Yunan gemilerinin" İskenderiye limanında müsadere edilmiş olmasını gösteriyordu ⁵⁵². Halbuki hakikatte Babiâli'ye böyle bir karar almak cesaretini vereh olay, İngiliz amirali Nelson'un 1 ağustos günü Fransızlara karşı İskenderiye Ö-nünde kazandığı büyük zaferdi. O gün İngiliz filosu, Fransız amirali Bruey'in bütün donanmasını yoketmiş ve bu suretle Bonaparte ordusunun, üssü ile bağı kesilmişti.

Böylece Babiâli, 4 eylülde, şanlı padişahlardan kalma mirasın bir parçası olan önemli bir eyaletini elinden almiya kalkışan ve "sureti hakdan görünen hilekâra" harp ilân etti. Yunan prenslerinden olup o zaman Babiâli tercümanlığında bulunan Hyspilantes tarafından kaleme alınan ⁵⁵³ bir beyanname 11 eylülde yayınlandı. Bu beyannamede, Mekke ve Medine'nin gelirlerini azaltan kurnaz düşmanı defetmenin bütün İslâmlar için kutsal bir ödev olduğu belirtilmekte idi. Sosyal ve devlet düzenlerini bozan Fransızların, bütün Avrupa'nın menfaatine olmak üzere te'dip olunmağı hak ettiklerine işaret olunmakta idi ⁵⁵⁴. Rusya ile teda-füî ve taarruzî bir ittifak, dostluk ve sonra bir silâh kardeşliği, zaferi garanti edecekti ⁵⁵⁵. Beş Rus firkateyni, yedi büyük savaş gemisi ve altı korvet, General Martinof'un komutasında olarak İstanbul limanına girdi. Bu Rus filosu, dost Osmanlı Devleti'nin başkentini Fransız taarruzuna karşı koruyacaktı ⁵⁵⁶. Söylemeye hacet yoktur ki bu filo, pek acıklı bir durumda idi. Gemideki mürettebatın çoğunu Rumlar teşkil ediyordu. Babiâli, İstanbul'daki disiplinsiz Rumları Rus İmparatorunun gemilerinde hizmet görmek üzere sevk etmek için bütün tertibatı alıyordu ⁵⁵⁷.

⁵⁴⁹ Zinkeisen VI, 3. 885.

⁵⁵⁰ Kars. Hurmuzaki, SuppL 13, S. 645.

⁵⁵¹ Aynı eser, S. 539, Nr. C1.V; Pouqueville.

⁵⁵² Hurmuzaki, SuppL 13, S. 541, Nr. CLVII.

⁵⁵³ "Acte şi fragmente" II, S. 360, Nr. 2.

⁵⁵⁴ Zinkeisen'de bundan alınma uzun parçalar, VI, S. 886 - 887.

⁵⁵⁵ Hurmuzaki, SuppL 13, S. 544, Nr. CLX.

⁵⁵⁶ Aynı eser S. 547, Nr. CLXH; S. 550. karşı. S. 552 de Kızlar-agasının yeniden kendini^zetürlemesi hakkında.

⁵⁵⁷ Aynı eser, S. 558.

Osmanlı komutanı Kadir Bey ile Rus komutanı Uçakof-un kardeşleşmiş sancakları, çok geçmeden İyoniyen adaları önünde dalgalanmaya başladı. Burada müttefik donanma için çabucak bir araya toplanmış kuvvetler bekliyordu. Gerçekten de "Tanrıya hakaret eden ve sadakatten ayrılan,, Cumhuriyetçileri oradan kovmağa muvaffak olundu. Daha 1798 yılı bitmeden Kefalonya, Zante, Santa-Maura ve Cerigo adaları, müttefiklerin eline geçti. Buralarda bulunan çok az sayıda Fransız askerleri, pek gevşek bir mukavemet göstere-bildiler. Fakat Fransız Generali Chabot'un müdafaa ettiği Korfu şehrine, Ruslarla Türkler ancak 2 mart 1799 da girebildiler. Ali Paşa. Fransızların Arnavutluk'ta işgal etmiş oldukları yerleri Arta piskoposu ile anlaşarak zaptetti. Burada da Doğu rahipleri, "Tanrıyı inkâr eden" Fransızlara karşı çalışıyordu. Ali Paşa, daha o zaman gözlerini Santa - Maura'ya dikmiş ve Korfu üzerine yapılan taarruza iştirak etmişti. Fakat Parga'yı işgal etmek istediği zaman Uşakof araya girdi ⁵⁵⁸. Tıpkı İl Mehmet zamanında olduğu gibi şimdi de Kadir'in komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Brin-.dişi, Otranto, hattâ Napoli önünde göründüler. Burada Ruslar, tahtından atılmış olan kiralın haklarını müdafaa ediyorlardı ⁵⁵⁹. İstanbul Patriği, bütün Hıristiyanları Cumhuriyete karşı girişilen imha savaşıma iştirake çağırırdı . O zamana kadarki rejime taraftar olan bütün Rumlar, merhametsizce öldürüldüler ve malları yağma olundu. Korfu'da esir alınan Fransızlar ise, yaya olarak İstanbul'daki zindan yolunu tutmak zorunda bırakıldılar. Ruffin, Flûry ve o zamana kadar başta bulunmuş olan başka şahsiyetler, Sinop, Amasya ve benzeri yerlere sürgün edilinceye kadar aynı zindanda yatmışlardır. Yorgunluktan yürüyemiyen Fransız e-sirlerinin kelleleri uçuruluyor, fakat bu kafalar için vaad o-lunan mükâfatı bu işi yapana sağlamak için, büyük bir ihtimamla saklanıyordu. Michael Sutzo gibi Fransız dostları da, tıpkı 1797 de Kıbrıs'ta bulundurulmuş ⁵⁶⁰ eski tercüman Georg Munisi gibi, sürgüne gitmek zorunda kalıyorlardı. Ruslarla sıkı münasebetlerde bulunan Alexander İpsi-lanti'nin oğlu Konstantin ⁵⁶¹, şimdi Babiâli'de tercüman sıfatıyla büyük bir nüfuz sahibi idi ve 1799 da Moldavya Prensiğine getirilinceye kadar bu görevde kaldı ⁵⁶². Alexander Munisi, Bükreş'te öldürülen Hançeri'nin mirasına konabilmek için, şimdi

⁵⁵⁸ Zinkeisen VII, S. 38 vd.; Mendelssohn-Barthoidy, S. 95 vd.

⁵⁵⁹ Zinkeisen VII, S. 88.

⁵⁶⁰ "Acte gi fragmente" n, S. 357. Xr. 2.

⁵⁶¹ Onun hakkında Knobelsdorf'un zikrettiği bir hatıraya göre kendisi, her iki İmparatorluk hükümetinden sakınmasını Babiâli'ye tavsiye etmişti, U. S. 356.

⁵⁶² Bak: benim "Documente Calliir.achi" I, S. CLXXXH; "Acte si gragmente" ET, S. 360, Nr. 3.

İstanbul'da önemli bir şahsiyet olan Koçibey ile barışmak yollarını aramak zorunda kaldı. Arkadaşı Şeyhülislâm ile birlikte Rodos'a sürgün edilen⁵⁶³ Sadrâzâmın yerine gelen eski Sinop Paşası Yusuf Paşa, Rusların elinde adetâ bir oyuncak haline geldi⁵⁶⁴. Haklı olarak Fransa hükümeti, Türkiye'nin bir Rus vilâyeti haline geldiğini ve "ancak bu sıfatla ona muamele edilmek gerektiğini" iddia ediyordu⁵⁶⁵.

23 aralık 1798 de Babiâli ile Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, esasında karşılıklı yardımdan başka hiçbir bağlantıyı ihtiva etmiyordu⁵⁶⁶. Padişahın Berlin'deki yeni temsilcisi Mehmet Esat Efendi⁵⁶⁷ Prusya'nın da bu ittifaka girmesini sağlamak ama-ciyle teşebbüse geçmek için talimat aldı. Bundan sonra 5 ocak 1799 da da Osmanlılarla İngilizler arasında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmanın esas amacı, Frnsanın yakın doğu ticaretini mahvetmekten ibaretti. Aynı yılda Napoli ile yapılan bir antlaşmanın tabîi olarak ancak tâli derecede bir önemi vardı. Fakat Rus Çarı ile husule getirilen silâh arkadaşlığı, Babiâli'ye hiçbir fayda sağlamıyordu. Aralık ayı sonlarında Bonaparte Suriye'ye de hücum etmeğe ve Memlûk Beylerinin on yıl önce burada yarattıkları kahramanlıkları yenilemeğe muvaffak oldu. Bununla beraber Fransız komutanı, Gazze ile Yafa'yı zaptettikten sonra Akkâ'da gösterilen çetin mukavemet sayesinde durdurulabildi. Zalim Cezzar, veba salgınına tutulan Fransız ordusunun bütün gayretlerine karşı marttan mayısa kadar Akkâ'yı müdafaada devam etti. Fransız komutanının dehası ise tamamiyle yabancı bulunduğu bir muhitin şartları içinde hiç bir iş gör-miye muvaffak olamadı. Suriye'de hüküm süren bir Osmanlı Paşası, Kalyanın fatihinden, Alman imparatorunu yenmiş olan büyük askerden, Avrupa'nın şanlı harp kahramanından daha talihli idi.

Bonaparte Mısır'a döndüğü zaman Memlûk süvarileri yerine 20 000 kişilik bir Osmanlı kuvvetine rastladı. Çoğu yeniçerilerden ve Karaosman Oğlu ile Çapanoğlunun Anadolu'daki malikânelerinde toplanmış süvarilerden teşekkül eden bu kuvvet, daha önce Tuna boylarında savaşmıştı⁵⁶⁸. Bonaparte, Abukir'de verdiği bir meydan muharebesinde bu

⁵⁶³ Hurmuzaki, Suppl. 13, S. 558

⁵⁶⁴ Aynı eser, S. 546, Nr. CLXI.

⁵⁶⁵ "ha. turquie doit fitre aujourd'hui regardée comme une pro-vince ruase. Si la Porte ne revient paa - et il faut le croire - de son e'garoment, la Rôpublique sera done forcée d'agir"; aynı e3sr Suppl. 12, S. 197. Nr. CCLXXV. a

⁵⁶⁶ Zinkelsen VII, S. 47 vd.

⁵⁶⁷ Selefî Aziz Efendi idi. Babiâli, Londra'da da bir temsilci bulunduruyordu; aynı eser, S. 18; karş. S. 27.

⁵⁶⁸ Kara, Photeinos, II, S. 385 - 386.

orduyu dağıttı (temmuz). Bundan sonra ağustosta Fransa-ya döndüğü zaman, tecrübeli ve becerikli 20 000 kişilik bir ordu Kleber'in komutasında olarak Mısır'da kaldı. Daimi olarak Mısır'da yerleşmek için beslenen bütün ümitlere, Memlûk Beylerinin yerlerine geçmiş olan" subayların bütün şahsî menfaatlerine ⁵⁶⁹ rağmen bu askerler, hastalıktan mahvolmağa ve İngilizlere esir düşmeğe mahkûm idiler. Babıali, ekim ayında birkaç bin yeniçeriye İngiliz gemilerine lifleri hakkında gene aynı eser, S. 20 vd. bindirerek yeniden Mısır'a gönderdi. Fakat bunlar da evvelki sefer gelen arkadaşlarının akıbetine uğramaktan kurtulamadılar ⁵⁷⁰. En sonunda bizzat Sadrazam Suriyeye gitti ve burada Babîâli'nin hâkimiyetini yeniden tanıttı. El-Aris'te bulunan az sayıda Fransız askerleri, ahali tarafından parçalanarak yok edildiler ⁵⁷¹.

İngilizlerin yakın doğudaki komutanı Sidney Smith ile Fransa arasında girişilen müzakerelerden bir netice çıkmadı. 28 ocak 1800 de Sadrazam ile yapılan anlaşma, Mısır'da bulunan Fransızlara şerefli bir surette memleketlerine dönmek ve hattâ yol masraflarını Babîâli'den almak hakkını veriyordu. Fakat o aralık Paris'te duruma hâkim olup Fransa'nın yönetimini eline alan Bonaparte, bu anlaşmayı tasvip etmedi, İngilizler, gemileriyle serbest askerleri değil, ancak harp esirlerini geri taşıma razı oluyorlardı. Bunun üzerine Sadrazam, hiç de istemediği halde 20 martta bir defa daha Heliopolis (Matara) da silâhlarının şansını denemek zorunda kaldı. Yeni bir yenilginin kendisini beklediğini önceden bilen Sadrazam, gayri mütecanis unsurların bir araya gelmesinden teşekkül eden ordusunun perişan edildiği meydan muharebesinde kendi canını kurtardığına memnundu. Bununla beraber muzaffer Fransızlar, o aralık Memlûk Beylerinin gelip yerleşmiş buldukları Kahire'yi kuşatmak suretiyle yeniden kazanmak zorunda kaldılar. Mısır'ın başkenti, 10 milyon karşılığı olarak kendini kurtardı. Kleber, mağlûp Türklere karşı İbrahim Beyi müttefik olarak kazanmıya muvaffak olmuş ve Süveyş'in müdafaasını buna bırakmıştı. Fakat Kleber, hazıranda Halep'i alamadan, mutaassıp bir adamın suikastına kurban gitti ⁵⁷².

terreichische Gesehichte", 1911 (XXXII); S. 469 da yayınlanmıştır. Memleketin geliri, 14 - 15 milyondan 24 milyona çıkmıştı. Fransızlar da para basmışlardı. Fakat bunlar, Türk parasından epeyce daha düşük değerde

⁵⁶⁹ "Die Offiziere, die an die Stelle der Begha der Mamelucken getreten und grosse Güterbesiteer geworden sind"; Hammer'la mektuptan, Kari Haine tarafından "MltteUungen de> ttatttttt fUr ff>

⁵⁷⁰ Zinkeisen VI, S. S92 vd..., Ragusa Dukası Marmont'un hatıratı.

⁵⁷¹ Aynı eser, S. 894 - 895 vd.

⁵⁷² Aynı yer

idiler, aynı eser. gene Karg. benim faydalanamadığım François Rousseau, Kleber et Menou en Egypte depuis le depart de Bonaparte août 1799, semtembre 1801, Documets, Paris 1900.

Kleber'in ardası olan Menou, haddizatında kolonizasyon fikri taraftarlarının sonuncusu idi. Bu komutan, İslâm dinini kabul etmek suretiyle mevkiini kuvvetlendirebileceğine inanıyordu. Fransız hükümetinden hiç bir yardım beklie-mezdi. Çünkü Akdeniz'e İngilizler hâkim idiler ve Fransız donanmasının Mısır'daki kuvvetlere yardımda bulunmak için giriştiği her teşebbüse engel oluyorlardı. Toulon'dan kalkıp 1801 nisanında İskenderiye'ye gelmeğe muvaffak olan birkaç Fransız gemisi, tekrar Fransa'ya dönmek zorunda bırakıldı. Gazze'de ordugâh kurmuş olan Sadrâzam'm kuvvetlerine, Abercromby'nin komutasındaki İngiliz ve Kaptan Pa-şa'nın komutasındaki Türk donanmasına, aynı zamanda Mısır'a çıkarılan 14 000 İngiliz askerine ⁵⁷³ karşı Menou, e-lindeki 28000 kişilik bir kuvvetle çıkamazdı. Gerçi Aber-cromby, İskenderiye savaşında (21 mart 1801) ölmüş, fakat İngiliz ordusu galip gelmişti. Bunun üzerine Fransız komutanı, müttefik Türk - İngiliz orduları Kahire üzerine harekete' geçmeden önce, selefinin reddetmiş olduğu teslim olma şartını kabul etti. Ekim ayında Mısır'dan ayrıldı. Fakat Babiâli ile barış, bu olayların bir sonucu olarak değil, ancak Bonaparte'in, kendi aleyhinde teşekkül etmiş olan ittifaka karşı savaşmakta bulunduğu Avrupa'nın genel durumunun gelişmesi ile doğan şartlara göre yapılacaktı. ⁵⁷⁴

BEŞİNCİ BÖLÜM

Saltan Sehmln, Memlekette Gittikçe Artan Anarşiye Karşı Neticesiz Mücadelesi. Rusya İle Anlaşmazlık. Selim'in Düşmesi; Ardası IV. Mustafa Re II. Mahmut'un Tahta Çıkmaları. Paylaşma Plânlan Ve 1812 Bükreş Barış Antlaşmasına Kadar Ruslara Karşı Savaş.

Osmanlı donanması komutanlarından biri, filosu ile Toulon Önlerine gideceğini söyleyerek övünüyordu. Bazı yerlerde Fransız esirlerine çok sert, hattâ tamamiyle gayrı insanî muamelelerde bulunuldu. Böylece "geberen" Fransız subayı Rose'in nâşını تنها bir kırdâ gömmek için birkaç hakir

⁵⁷³ Hammer, S. 468. Türkler, 8 - 10 bin kadar disiplinsiz şekilde bir araya toplanmış bir kabile halinde idiler.

⁵⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/103-135

ermen iden başka kimse bulunmamıştı⁵⁷⁵. Fakat asıl kin ve garaz Ruslar'a karşı besleniyordu. Ruslar birçok defalar buna şahit olmuşlardı. Hattâ geçici bir zaman için tesis olunan dostluk sıralarında bile Türk amiralleri, müttefik Rus donanmasının yanında demir atmaktan kaçınmışlardı. İstanbul halkını Rus elçisi Tamara⁵⁷⁶ ya karşı ayaklandıracak kadar şiddetli olan bu kin ve nefret, eski dost Fransızlara karşı bu derece alevleneni emişti. Ruf fin'in tevkif edilmesi işi, çok itinalı bir nezaketle ceryan etmişti: Evvelâ kendisine bir kahve ikram edildikten sonra 1 rebüülevvel tarihli savaş ilâm okunmuş ve 800 yeniçeri Fransız elçisine Yedikule-zindanlarına kadar refakat etmişti. Bu "gâvura" küfretmek isteyen bir kadına müsaade edilmemişti⁵⁷⁷, Bu savaşın uzun sürmeyeceği daha başında belli idi.

öte yandan Osmanlılar birçok defalar temas edilen yeni fikirlere bir türlü ısınmıyorlardı. Halk nazarında gittikçe daha ziyade nefret kazanan Padişah'ın yüksek düşünceleri tatbik olunamıyordu. Bir ordu meydana getirebilmek için Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerinde, ihtiyarlarla çocuklar istisna edilmeksizin her altı erkekten bir kişi alındı⁵⁷⁸. Geri kalan asker kıtalarının mevcutları çok azalmıştı. 1800 tarihine doğru bütün Mora'da ancak 6000 asker kalmıştı⁵⁷⁹. Asya'lı askerlerde disiplin namına birşey kalmamıştı. Meselâ Karadeniz'lilerden müteşekkil bir kıta, Yedikule'ye hücum etmiş ve buraya hapsolunan arkadaşlarından birini kurtarmıştı⁵⁸⁰. Bütün bunlara rağmen Sadrazam, 80000 kişilik bir ordu meydana getirmeye muvaffak olmasını, Bağdat, Halep ve Şam Paşalarına medyundu. Yalnız Cezzar, 20 000 kişilik bir kuvvet yollamıştı⁵⁸¹.

Her tarafta eşkiya güruhları, hükümet kuvvetlerinin kendilerine hiçbir şey yapamayacaklarına dair tam bir güvenle, ortalığı kasıp kavuruyorlardı. Olympos Dağındaki eşkiyaların ağaları, açıktan açığa hükümet tarafından tanınmışlardı⁵⁸². 1796 da Mahmut Buşat ölmüştü. Fakat onun ölümü, yalnız her fırsattan faydalanmasını çok iyi bilen Ali'ye yaradı. Gerçekten de Ali Paşa, o zamandan itibaren Arnavutluk sahillerine tam mânasiyle hâkim

⁵⁷⁵ Pouqueville UI. S. 145.

⁵⁷⁶ Aynı eser, S. 218 - 219. Kars. Zinkeisen VII, S. 98, not 1, S. 109 vd. - Ulemanın sözleri ile kışkırtılan Kalyoncular, karaya çıkanı? olan Rus'larla İstanbul sokaklarında kavga ettiler (Pouqueville VII, S. 216 - 217). Kaptan Paşa kışkırtıcıların ikisini astırdığı zaman halk, ayaklanmakla tehdit etti; aynı eser. Sinop'ta Rus konsolosu, halkın gazebinden güç halle kurtanlabildi; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 256.

⁵⁷⁷ Pouqueville IH, S. 70 vd.

⁵⁷⁸ Aynı eser, S. 106

⁵⁷⁹ Aynı eser, S. 29.

⁵⁸⁰ Aynı eser, ÜZ, S. 146 - 147.

⁵⁸¹ Aynı eser S. 204.

⁵⁸² Salaberry) Voyage, S. 135 - 136 ve S. 136, not 1.

oldu. "Epiros ile Te-salya'yı kendi idaresi altındaki memleketlere kattıktan sonra Makedonya'yı da ele geçirmek niyetini besliyordu. Ali Paşanın oğlu Muhtar, birkaç defa Korunthosdan aşağı sarkmış, Mora'ya göç dikmişti ⁵⁸³. Tuna boylarında ise itaatindik almış yürümüş, hayasızca yağmalar korkunç bir hal almıştı. Doymak bilmiyen Pazvantoglu'na karşı, bunun eskidenberi düşmanı olan Rusçuk Ayanı Tersenikoğlu kullanıldı. Eflâk'a ait Oltland'da Avusturya askerleri, bu memleketin tâ içerilerine kadar sokulmuş olan haydutlarla savaşıyorlardı. Muzaffer olan bu haydutlar,-Kraiova'yı ele geçirerek tamamiyle yağma, ettikten sonra şehri ateşe verdiler, Ibrail'deki kıtalar, bilhassa Türk Kazakları, yalnız yağmaya ve soyguna iştirak etmek için orduda bulunuyorlarmış gibi görünüyorlardı. Bu Kazaklar ve Prens Alexander Murusi'nin maiyetindeki Arnavutlar, Osmanlı silâh arkadaşları tarafından gizlice öldürülüyorlardı ⁵⁸⁴. Nihayet yine aynı zamanda Kara Fevzi, Sadrazamın bulunmayışından ve yeniçerilerin aman vermeyişlerinden faydalanarak dağlılarla beraber Kırklareli ve Silivri'ye kadar ilerledi.

Ertesi yıl içinde de bu eşkiya grupları, İstanbul'un tâ yakınlarına kadar sokuldular ⁵⁸⁵. Bunlara karşı gönderilen Hükümet kıtaları, ya düşmana iltihak ettiler ⁵⁸⁶ veya Battal Paşa'nın maiyetindeki Gürcüler ve İznik Paşasının komutasındaki Anadolu lular, tamamiyle bozguna uğratıldılar ⁵⁸⁷. Bu sebepten İznik Paşa'sı idam olundu. Mora'da ise Paşa ile Navarin, Koron, Modon, Misithra, Argos, Korinthos, Patras, Gastuni ve ilâh Beyleri ile Kocabaşları, vergi mültezimleri ⁵⁸⁸, yarımada da yaşayan 400 000 Rum, 15 000 Türk ve 4 000 Yahudi'ye istedikleri gibi hükmediyorlardı ⁵⁸⁹. Fransızlara karşı teşkil olunan kıtalar işe yaramıyorlardı: Nauplion garnizonu Tripolitza'ya saldırmıştı ⁵⁹⁰.

Asya tarafında ise, Mehmet ibni Suud'un oğlu olup Ab-dülzehheb'in kızı ile evlenen Abdülâziz'in komutasındaki Vehhabiler, Bağdat Paşasını yendiler ve birkaç ay sonra da kutsal Kerbelâ şehrini (imam Hüseyin) ateşe verdiler. Arap asileri, Basra körfezine kadar bütün memlekete hâkim idiler

⁵⁸³ PottjevîH* O, 8. 188; kar». IV, 8. 15 vxL

⁵⁸⁴ Photeinos, S. 403 vd.; karş. Hurmuzaki, Suppl-, 12, S. 208 vd. Dionysios der EkkJesiarch; "Studii şi dokumente" VIII. S. 113 vd. Gemilerde Pazvantoglu'nun kahramanlıkları terennüm olunuyordu; Pouqueville III, S. 48.

⁵⁸⁵ Kari von Sax, S. 138.

⁵⁸⁶ Pouqueville III, S. 149.

⁵⁸⁷ Aynı eser S. 149 - 150 vd.

⁵⁸⁸ Bundan Babîâli 2000000, Paşa 1000000, Kocabaşlar da 1500000 aldılar.

⁵⁸⁹ Aynı eser, II, S. 16 - 17.

⁵⁹⁰ Aynı eser III, S. 14. Karş. Richard Chandler, Voyage dans l'Aaie Mineure et en Grece, faits ... dans lea annees 1764, 1765 et 1766, H 2, Paris 1806, S. 17 vd.

⁵⁹¹. Camisiz ve saraysız, hattâ peygambere bile saygı beslemeyen yeni akideleri ile Vehhabî mezhebi, uydurma saydığı Sünnîliğe karşı bütün kuvvetiyle faaliyete geçti ⁵⁹². Vehhabîlerin başkenti olan Deriye (Derieh), çöl ortasında küçük ve perişan bir köyden ibaretti. Fakat saf müslüman-lık için zaferi kazanan şahsiyetler, yıllarca müddetle buradan çıkmışlardı . 1803 kasımında Abdülâziz hançerlenerek Öldürüldükten sonra da, bu tehlikeli ceryan hiç bir surette gevşemiye başlamadı. Öldürülen Abdülâziz'in ardası Su-ud'u, daha parlak bir istikbal bekliyordu. 1803 mayısında bu İslâm reformatörleri Mekke'yi, sonra da 1804 de Medine-yi zaptedecek ve "temizliyeceklerdi" . Vahhabîler'in teokratik patriyarkal Devleti, o zaman Emirler tarafından idare olunan yedi vilâyetten teşekkül ediyordu ve diğer İslâmlar için moral bir Örnek idi. Basra körfezi kıyısında bulunan Re's - el - Hayme limanı ile Vahhabî memleketi, 1809 da ingilizler bu limanı tahrip edinceye kadar, Hindistan ticareti ile münasebette bulunuyordu ⁵⁹³. Kızıl Denizdeki limanları Sayda ile Cembo idi.

Fakat yukarda da söylediğimiz gibi kesin sonucu elde edecek âmil, ne Osmanlıların gayretleri ve ne de Padişahın ordusundaki mükemmellik idi. Yeni bir Avrupa barışı yapılmak üzere bulunuyordu. Babiâli ile Rusya, daha Bonaparte'-in yeni ve parlak İtalya seferinden önce, beraberce Fransızların elinden almış oldukları İyoniyen adalarına, Padişah'a vergi verir muhtar bir statü vermek için anlaşmışlardı. Avrupa'nın her köşesinde Cumhuriyetlerin doğduğu bir zamanda, otokrasi prensibini en ziyade benimsemiş olan ve temsil eden bu iki devlet, kurtarmış buldukları Yunanlılara Cumhuriyet esaslarına dayanan bir anayasa vermek zorunda olduklarına inanıyorlardı. Bu Rumların gönderdikleri temsilcilerden her ikisinin de adı İtalyanca idi. Biri, daha sonra Fransız kaynaklarına göre Zinkeisen VII, S. 202 vd. Rus şansölyesi olacak olan Capodistria idi. Aynı temsilcilerle Babiâli ve Rus murahhasları arasında cereyan eden uzun müzakerelerden sonra, yine Babiâli'nin araya girmesi sayesinde varlığını muhafaza edebilen Ragusa örnek alınarak, "Heptanesos", vergi verir bir devlet haline getirildi. Bu vergi, her zaman için 75000 kuruş olarak tesbit olundu. Padişah ile beraber Rus Çarı da bu Yunan cumhuriyetinin korunmasını garanti ediyordu .Bundan başka yeni Cumhuriyet, Ali Paşa'nın elindeki Arnavutluk şehirlerinde Ortodoks mezhebini korumak hakkını aldı. Armasında S. Marcos ars-lanının

⁵⁹¹ Kari von Sax, S. 144, Dallaway I, S. 77 vd. Çağdaş Alman ve

⁵⁹² Aynı eser.

⁵⁹³ Aynı eser, S. 212.

yanında İncil de bulunmakta idi ⁵⁹⁴. Memleketeyn'-de olduğu gibi burada da islâm tapmaları yapılmıyacaktı. Gene her barış antlaşmasında Rumanya için kabul olunduğu gibi, tahrip edici bir savaşa sahne teşkil etmiş olan burası da, iki yıl için, Venedik zamanındaki ölçüde vergiden muaf tutuluyordu ⁵⁹⁵. Diğer devletlerden İngiltere, daha 1801 tarihinde yeni Yedi Ada Cumhuriyetini tanıdı. Bu tanımanın asıl sebebi, Fransızların Adriyatik'e dönmelerine engel olmak düşüncesi idi Hattâ İngiliz gemileri ve İngiliz asker! kıtaları, Venedik örneğine uyan aristokratlarla Fransız örneğine uyan demokratlar arasındaki mücadele yüzünden tehlikeye düşen asayişin iadesine yardım bile ettiler

Daha temmuz ayında Padişah, çok geçmeden Rusya'nın müttefiki olacak olan Prusya Kiralından, Fransa ile arzu e-dilen barışın yapılması için araya girmesini şahsen rica etmişti. Padişah, yalnız Mısır'ın boşaltılmasını ve İyoniyen adalarında vücutte getirilen yeni statünün Fransa tarafından tanınmasını istiyordu, m. Selim, Bonaparte Ue mUtare-kenamesi üzerine Avusturya İmparatoruna da başvurmuş ve Fransa'ya karşı, Babîâli'nin isteklerine boyun eğinciye kadar, savaşa devam etmesini istemişti. 9 şubat 1801 de imzalanan Luneville antlaşmasından sonra Avusturya, Dalmaçya'yı muhafaza ediyordu ⁵⁹⁶. Bundan birkaç gün sonra, yani 23 mart 1801 de romantik zihniyetti Çar Paul öldü. Çar Paul, Osmanlı Devletinin bekasını arzu ettiğine dair birçok defalar .teminat vermişti. Eğer Babîâli'yi taciz etmekte devam ederse askerî müdahalelerde bulunmakla Pazvantoğlu-nu tehdit ettiğine bakılacak olursa, Çarın bu teminatını samimi olarak kabul etmek lâzımgelir ⁵⁹⁷. Haklı olarak Babîâli, nisan ve hediyeler vermek suretiyle şükranlarını gösterdiği muzaffer İngilizlerin, ötedenberi ticaret kurumları meydana getirmeye uğraştıkları Mısır'da yerleşeceklerinden korkuyordu. Gerçekten de İngilizlerin altı büyük savaş gemisi Mısır sahillerini bekliyor ve sözde Türkiye için istirdat olunan bu eyalette 5 000 Hintli asker bulunuyordu. Müslüman olan bu Hintli askerler, Mısır yerlilerini kolaylıkla yeni bir idare için kazanmakta büyük tesirler yapabiliyorlardı ⁵⁹⁸.

Nihayet 9 ekim 1801 de barış mukaddematı imzalandı. Bonaparte Mısır'ı feda etmişti. Burada yalnız İngilizlerle Fransızların eşit haklara sahip

⁵⁹⁴ Aynı em a 91.

⁵⁹⁵ Kartena VII, S. 12 - 13.

⁵⁹⁶ Bu vilâyeti, memleketi elinden alınmış olan Toskana Büyük dukası için bir tazminat olarak sağlamak istiyor ve Tuna Prenslüklerini kendine zararsız bir hale koymak istiyordu; aynı eser S. 137.

⁵⁹⁷ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 208 - 209.

⁵⁹⁸ Bükreş'te bir İngiliz ajanı hakkında bak: Aynı eser, S. 209.

olmalarını istiyordu. Fransa, yalnız İyonen Adaları Devletini tanımakla kalmıyor, üstelik Rusya ile birlikte bu memleket bağımsızlığının muhafaza edileceğini garanti ediyordu. Kasım ayı sonlarına doğru Fransız temsilcisi General Sebas-tiani İstanbul'a geldi. Pazvantoğlu, Nedelja Popoviç adında bir Sırp'ı, Paris'e göndererek cüretli tekliflerde bulunmuştu. Bu tekliflere göre o, Fransa'nın Türk hükümetinde yapmasını münasip göreceği bütün değişiklikleri destekliyecetti ⁵⁹⁹. Fakat Paris'te Pazvant-oğlu'nun bu tekliflerine aldırış eden olmadı. Birinci Konsül de Osmanlı Devletini şimdiki şekli ile muhafaza etmeğe taraftar olduğunu beyan etti ⁶⁰⁰. Sebastiani, mutad olan usule aykırı olarak, bizzat Padişah'ın huzuruna kabul olundu ve Bonaparte'in itimatnamesini şahsen takdim etti. Barış mukaddematı, İngilizler'in bütün muhalefetlerine rağmen, aynı yıl henüz bitmeden imzalandı. Böylece Sebastiani, görevini basan ile yapmış oluyordu. Fransa ile İngiltere arasında Amiens'de başlanan müzakereler sırasında Türkiyenin Paris'teki elçisi, Mısır'da Fransızlara zararlı olan Memlûk hâkimiyetinin sona ereceğini ve mümkün olan bütün ticarî imtiyazların Fransızlara da verileceğini vaad ediyordu. Gerçekten de Mısır'da Kaptan Paşa ile Sadrazam, Memlûk Beylerinin çoğunu gizlice öldürmüşler veya yaralamışlardı ⁶⁰¹.

27 martta sona erdirilen Amiens Barışı da Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü garanti ediyordu. Aynı zamanda Bonaparte, barış mukaddematı esasları dahilinde Babiâli'nin kendisiyle antlaşma imzalamasını istedi. Bu amaçla, E-fendiler arasında sivrilmiş bir şahsiyet olan Galip Efendi Paris'e giderek 25 haziranda antlaşmayı imza etti. Bu belgede Babiâli, Amiens Antlaşmasında Fransa ile İngiltere arasında kendisi hakkında verilmiş olan kararları tanıyordu. Amiens Antlaşmasının Babiâli'yi ilgilendiren bütün hükümleri, bu yeni antlaşma ile teyit olunuyordu ⁶⁰².

Daha Önce İngilizler, Arnavut ve Suriyeli kıtaların başında henüz Mısır'da bulunan Sadrazama, Memlûk rejimini yeniden kurmak niyetinde olmadıklarını bildirmişlerdi. Fakat İngilizler, kendilerine sığınmış olan Memlûk Beylerini Yukarı - Mısır'a kaçırıyorlar ve İstanbul'a gönderdikleri

⁵⁹⁹ "De concourir de tous ces moyens à tous les changements que le Gouvernement francois croirait utiles pour lui de faire dans le Gouvernement de l'Empire ottoman", aynı eser 9. 217, No. OOCVX.

⁶⁰⁰ Aynı eser, S. 212, No. CCCII.

⁶⁰¹ ötekileri İngiliz himayesine girmişlerdi.

⁶⁰² La Sublime Porte accepte ce qui à son e"gard a été" deter-mine" dans le traite" conclu à Amiens entre la France et l'Ang-leterre. Tous les articles de ce traite" qui ont rapport à la Sublime Porte sont formellement renouvelés par le présent traite"". Paris'teki Osmanlı elçisinin sekreteri Kodrikas, sözde bir ihaneti kellesi ile ödedi:" Denk-würdykeiten der nunaenischen Alcademie", XXXIII, S. 153.

General Stuart vasıtasıyla Babîâli'den bu beylerin o zamana kadar hüküm sürdükleri ve idare ettikleri memlekette hususî şahıslar olarak yaşamalarına müsaade olunmasını istiyorlardı. Mısır'ın boşaltılması için gerek Divanın ve gerekse o aralık Fransa Cumhuriyetinin bütün Yakın Doğuda olağanüstü temsilcisi sıfatını alan Sebastiani'nin istekleri İngilizler tarafından reddolundu. Yeni Mısır valisi Mahmut Hüs-rev Paşanın, İngiliz işgali altında bulunan İskenderiye, Dimyat ve Reşit (Rosette) limanlarında tek bir temsilcisi yoktu. İngiliz kıtalarının Mısır'dan çıkması hususunda ileri sürülen güçlük, Babîâli'nin Memlûk Beylerini yukarı Mısır'da kâin bir yerde hiçbir maiyet bulundurmaksızın yaşamalarına müsaade etmesiyle bertaraf edildi. Nihayet martta son İngiliz askerleri, Mısır topraklarından ayrıldılar⁶⁰³.

Fakat bununla da Mısır'daki karışıklıklar henüz sona ermiş değildi. Memlûk Beyleri daima önemli sayıda maiyet bulunduruyorlardı. Bunlardan biri olan Osman Bardisi, kasım 1802 de Hüsrev Paşayı yenmişti. Hüsrev Paşa, Arnavutların başı olan Kavalalı Mehmet Ali'den hıncını almak istedi. Fakat, kendisini bekliyen parlak istikbalden habersiz olduğu halde bir müddet tütün ticareti yapmış olan bu adamın şahsında yeni, hem de en şiddetli bir düşman kazandı. Arnavutların komutanı olan Tahir de, paraya ihtiyacı bulunan Hüsrev Paşaya karşı ayaklandı. Fakat 1803 de yeni bir ayaklanmada telef oldu. Ahmet adında Arap aslından bir Paşa, Mısır'a hâkim olmak için uğraşıyordu. Fakat bu da, artık bütün Arnavutların komutanlığına yükselen Mehmet Ali'nin eline düştü. Dimyat'a (Damiette) kaçmış olan Hüsrev Paşa da Mehmet Ali'nin esiri oldu. Hakikatte hükümet Osman Bardisi'nin elinde idi, ve İngilizler de hiç şüphesiz o-na yardım ediyorlardı.

Buna rağmen Cezayirli Ali Paşa, İskenderiye'de tutun-mıya muvaffak oldu. Çerkeş aslından olup yorulmak nedir bilmiyen bu vezir, fazla sert hareketleriyle İskenderiye'de bulunan konsoloslarla kavga çıkarmış ve onları limanda bulunan gemilere çekilmek zorunda bırakmıştı. Fakat Babîâli, Memlûk Beylerini büsbütün ortadan kaldırmak fikrinde değildi. Daha ziyade onların imtiyazlı ve şerefli bir mevkide kalmalarına razı olmağa hazırды. Ali Paşa, Kahire üzerine yürüdü. Fakat Osman Bardisi ile Mehmet Ali, 1804 ocak ayında onu teslim olmak zorunda bıraktılar. Birkaç gün sonra bu Osmanlı valisi de Öldürüldü.

Evvelce İngiltere'ye kaçmış bulunan Rakip Mehmet El-fi'nin dönüşü üzerine Mısır'ın sözde efendilerinin durumu büsbütün tehlikeye düştü.

⁶⁰³ Prusya elçiliğinin raporlarına göre Zinkeisen VH, I, 94 vd.

Osman Bardisi ile Mehmet Ali işbirliği ederek Mehmet Elfi'yi yendiler. Osman Bardisi, vaziyetin artık sağlamlattığını zannettiği bir sırada, Mehmet Ali, emredercesine, maiyetindeki Arnavutlar için ondan para istedi. Bu ise bir savaş ilânı demektir. Kahire halkı, yeni vergileri protesto etti ve Mehmet Ali de Kahire'lilerin tarafını tuttu. Osman, canını kurtarabildiğinden memnundu. Mısır'daki partiler, Padişah adına meşru bir hükümetin kurulmasını sağlamak amacıyla, hâlâ mevkufta bulunan Hüsrev Paşanın şahsı hakkında birbirleriyle ihtilâfa düştüler. Sonra İskenderiye komutanı Hüsrev Paşa, Arnavutlar tarafından idare olunan rejimin başına geçmesi için iş başına çağırıldı. 1804 nisanında Hüsrev Paşa, Babîâli'nin kendisini tanıdığına dair belgeyi aldı. Babîâli, o zamana kadar ayaklanmış olanlara umumî bir af ilân ediyordu. Memlûk Beyi Osman Bardisi, Fransızların desteklemelerine rağmen, Hurşit Paşa ve Mehmet Ali tarafından Minye kalesini teslim etmeye zorlandı. Böylece Hurşit Paşa, hakikaten 1805 de bütün memleketi idaresi altına almıştı. Fakat Hurşit Paşa, o sırada Mısır'a vasıl olan Kürtlere dayanarak, gösterdiği enerji sayesinde büyük takdirler kazanmış ve çok sevilen Mehmet Ali'yi uzaklaştırmaya kalkışmıştı. Bunun üzerine Mehmet Ali, onu Kahire kalesinde muhasara etti. Hurşit Paşa'nın güvendiği Kürtler, Mehmet Ali tarafına geçtiler. Memlekette dinî otoriteyi elde bulunduran başkent'in şeyhleri ile ulema ve kadıları, bu sefer, Mekke ve Medine için tâyin olunan vergiyi vermekte devam etmesi şartıyla, akıllı Kavalalı Mehmet Ali'yi Mısır valiliğine tâyin etmesi için Babîâli'ye müracaat ettiler. Hurşit Paşa'yı uzaklaştırmak için bizzat Kaptan Paşa Mısır'a geldikten ve yeni vali Kürtleri kovarak hâlâ hüküm sürmek ümidini taşıyan Memlûk Beylerini idam ettikten sonra, Babîâli 1 nisan 1806 da Mehmet Ali'yi Mısır valiliğine atadı. Böylece Osmanlı hükümeti, Nü kıyısında yeni ve kuvvetli bir devlet kurmuş oluyordu.

Şimdilik bunun farkına varılamıyordu. Osmanlı Padişahı, Bağdat önlerine kadar gelmiş olan Şam Valisi Abdullah Paşa'nın ayaklanması bastırıldıktan ve ihtiyar Cezzar Paşa 1804 mayısında Öldükten sonra, Suriye ve Mısır'ı Osmanlı Devletiyle yeniden birleştirmeye muvaffak olduğa için memnun görünüyordu ⁶⁰⁴. Suriye Tiranı'nın Ölümünden sonra çıkan karışıklıklar ve bunun kâhyası İsmail ile Halep Valisi arasındaki Kaptan Paşanın da karıştığı mücadelede, Babîâli'nin, Cezzar Paşa'nın ardasını Akkâ

⁶⁰⁴ Zinkeisen, Olivier'e göre U, S. 255 vd. Kars. Kari von Sax, 8. 142 vd.

Valisi o-larak tanınmasından sonra, çok uzun sürmedi ⁶⁰⁵.

Daha 1802 yılında Pazvantoğlu'na karşı savaş başlamıştı ⁶⁰⁶. Pazvantoğlu, büyük emeller peşinde koşuyor, yanında bulundurduğu Şahin Giray'ın ardalarından Cengizi, sırası gelince ihtimalki İstanbul'da hükümdar tahtına oturtmak fikriyle ciddi surette meşgul görünüyordu. Vidin'e hâkim olan âsi Pazvantoğlu'na karşı gönderilen hükümet kıtalarına, bu sefer de onun şahsî düşmanı olan Rusçuk Ayanı Tersenikoğlu komuta ediyordu. Bu askerler, Pazvantoğlu'nun kuvvetlerinden üstün bir kabiliyette değillerdi. Klâdovo ve Kraina alındı. Fakat Manav İbrahim, yeni Eflâk Prensi Michael Sutz'o'yu gösterdiği gayretten dolayı cezalandırmak amacıyla, Oltland'a geldi; kalben Vidin Paşasına taraftar olan ve üstelik ücretlerini almamış bulunan Padişah'm askerlerinin yardımı ile Pazvantoğlu kuvvetlerini yendi ve mayısta bunları Tirgu - Jiului mevkiine kadar dağlara sürdü. Bütün pazar yerleri ya yağma olundu veya korkuya düşen ahalisi tarafından boşaltıldı. Bunlara karşı gönderilmiş olan İbrail Paşasının Kazakları, Prens'in Arnavutları ve Aydın eyaletinden gelen süvariler, takip etmekte oldukları âsilerle geceleyin birbirlerine ziyafet verdiler. Eflâk Prensi, âsiler en sonunda ricate mecbur edilinceye kadar, sözde Pazvantoğ-lu'nun kuvvetleri tarafından tehdit edilen Bükreş'ten çıkarak Kronstadt'a kaçmak mecburiyetinde olduğunu zannetti. Prens'e bu musibetti öğüdü veren, Avusturya İmparatoru'nun temsilcisi ile aslında Naxos'lu olan Rus Albayı Barozzi idiler. Barozzi'nin esas ödevi, sadece Rus Çarının menfaatine olmak üzere, Eflâk'de kargaşalıklar çıkarmaktan ibaretti ⁶⁰⁷. Böyle buhranlı bir zamanda Eflâk'in idaresini üzerine almıya Fenerli Rum Beylerinden hiç biri yanaşmayınca, bu Prenslik de birkaç ay içinde Buğdan Prensi Aleksander Sutz'o'ya emanet edildi ⁶⁰⁸. Bükreş, birkaç gün müddetle başıboş halkın yağmasına sahne olmuştu. Çok geçmeden Niğbolu Paşası Hasan ile bizzat Tersenikoğlu Bükreş'e geldiler. Aynı zamanda, eski Silistre Paşası olup sonradan âsilerin başına geçerek Edirne ve Filibe'ye hücum etmiş olan ⁶⁰⁹ ve şimdi başkomutanlığa atanan Gürcü Osman Paşa da Bükreş'e geldikten sonra, harp şûrası toplandı. Bu şûraya Tuna boylarının bütün ayanı iştirak etmişti. Aynı yaz içinde Pazvantoğlu taraftarları Memleketeyn'i boşaltmak

⁶⁰⁵ Zinkeioen VII, S. 199 vd.

⁶⁰⁶ Kars. Burmuzaki, SuppL 13, S. 209 vd.

⁶⁰⁷ Photeinos, Dicsysias der Ekklesiarch ve daha başka bazı diplomatik muhaberelelere göre yazılmış bir makale: "Denkvrtlrđigkei-ten der rutnaenischen Akademie", S. 155 vd.; Zinkeisen VII, S. 241 vd.

⁶⁰⁸ Aynı yer.

⁶⁰⁹ Zinkeiaen VH, S. 226.

zorunda kaldılar⁶¹⁰.

Erdel'e kaçmış bulunan Boyarlar ve piskoposlar, Rus ajanları tarafından teşvik edilerek, Padişahın bir hattı şerifi ile Rum arkadaşları ve Türk tüccarlarının her türlü müdahalelerine karşı korunacaklarına dair teminat almadıkça geri dönmek istemiyorlardı. Memleketeyn'deki Rus konsolosu, antlaşmalara aykırı olarak Rumenlerin zararlarına olmak üzere icra olunan haksız ve cebri muameleleri Rus elçisi General Tamara vasıtasıyla Bâbiâliye bildirmek için Peters-burg'dan emir almıştı⁶¹¹.

Bu andan itibaren Rumanya Prenslерinin hükümdarlık müddetleri yedi yıl olarak tesbit edildi. Azledilmeleri için de Rus elçisinin muvafakatini almak ve müşterek hareket etmek şart koşuldu. Memleketeyn Prensleri, aynı Rusya'nın istanbul elçisinin öğütlerini dinlemeye mecbur olacaklardı⁶¹². Haddizatında bu belge, İyonyen adaları ve Babiâli'nin elindeki Arnavut bölgeleri hakkında kabul olunan hükümlerle beraber, Osmanlı ülkesi içinde oturan bütün or-todoksların durumunu düzenliyecekti. Fakat kaçaklar Mera-leketeyn'e dönünce, 1803 yılında Vidin eşkiyelerinin yeni bir akınlarına şahit oldular. Bunlar, 1802 de bir defa daha Memleketeyn "e girmiş olan Manav İbrahim'in başkanlığında oldukları halde, ocak ayında donmuş olan Tuna nehirlerini geçtiler. Aleksander Sutzonun ardası olan Prens Konstantin Ipsüanti, Moldavya'ın Kazaklardan, Arnavutlardan, Oltland dağlılarından ve tüccarlardan mürekkep bir ordu meydana getirdi. Toplarla mücehhez olan bu kıta, düşmanın karşısına çıkacaktı. Böylece Pazvantoğlu, eşkiyelerini Vidin'e çekmek zorunda bırakıldı⁶¹³.

Fakat bu, Pazvantoğlu'nun yapabildiği barış bozucu hareketlerin sonuncusu idi. Gerçekten de o, henüz pek genç olduğu halde⁶¹⁴ birkaç yıl sonra öldü. Dul kalmış karniye evlenen adam, Pazvantoğlu'nun mirasını devam ettirecek durumda değildi⁶¹⁵. Manav İbrahim ise, Rusçuk Paşası tarafından daha önce öldürülmüştü⁶¹⁶. Gürci Osman Paşa ile arkadaşı Ömer Paşa'ya gelince bunlar, bağışlar ve tevcihlerle mükâfatlandırılarak Anadolu taraflarına gönderildiler. Birincisi Kayseri'de Çapanoğlu, ikincisi de Trabzon ve Canik valisi Tayyar Paşa tarafından öldürüldüler. Bundan sonra Tayyar

⁶¹⁰ Photeinos, S. 440 vd.

⁶¹¹ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 243 vd. No. CCCXXXVTn. Kars. benim "Rumen milletinin tarihi!", II, S. 203 vd.

⁶¹² Sturdza, I, S. 259 vd.

⁶¹³ Photeinos, S. 447 vd., Kars. Dionysius der Ekklesiarch, S. 204 vd. "Studii gi dokumente" VIII, S. 117 vd.; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 282 vd.

⁶¹⁴ 1803 tarihinde o, "34 yaşında İdi. Aynı eser S. 255, Nq. CCCLTU.

⁶¹⁵ Andreasoy; Hurmuzaki, Suppl 13, S. 500,

⁶¹⁶ Zinkeisen VII, S. 251.

Paşa, bizzat Çapanoğlu'ya karşı harekete geçerek Tokat, Amasya ve Ankara'yı işgal ettiği zaman, 1805 tarihinde Rusya'ya sığınmak zorunda bırakıldı⁶¹⁷.

Bütün bu olaylardan sonra Tepedelenli Ali Paşa, Osmanlı imparatorluğu içinde ayaklanarak asayiş bozanlar arasında biricik âsi olarak sağ kalmıştı. Son zamanlarda ise o, eşkiyalara karşı girişilen savaşlarda Padişahın sadık ve gayretli bir yardımcısı olarak kendini göstermişti.

Alî Paşa, 1800 tarihinde cesur Rum ahali tarafından müdafaa olunan Suli'ye neticesiz hücumlarda bulunduktan, ertesi yıl da komşuları ve rakipleri olan Berat ve Delvino'-ya karşı içinde topçular da bulunan⁶¹⁸ kıtalarını harekete geçirerek Delvino'yu işgal edip 1803 sonlarında da Suli ahalisini kaçırma⁶¹⁹ zorladıktan sonra, Babiâli tarafından Rumeli işlerini düzene koymaya memur edildi. Daha 1802 de, Gürci Osman Paşanın maiyetinde bulunan Arnavutları kendi hizmetine girmeye davet etti. Gerçekten de bu Arnavutlar, Ali Paşanın emrini yerine getirdiler. Bu sırada o, Rumeli Beylerbeği sıfatıyla ortaya çıktı ve Filibe üzerine yürüdü. Fakat çok geçmeden, 1803 de kendisine karşı tekrar bir şüphe uyandığından bu önemli mevkiyi kaybetti. Yerine eşkiyaları takip ve yok etmek göreviyle Selanik Paşası tâyin olundu⁶²⁰.

Fakat daha 1806 yılında, o zamana kadar eşkiyalar, asîler ve ayaklanan valileriyle uğraşmış bulunan Babiâli, 1804 de İmparatorluk tacını giyen Napoleon Bonaparte'in, devletler parçaladığı ve eyaletler taksim ettiği bir sırada, Rusya'nın yeni bir saldırısına karşı durmak vaziyetine düşü yordu. Bu yeni saldırışın amacı, II. Katherina'nın vaktiyle elde etmek istediğinin aynı idi: yani Osmanlı İmparatorluğunu büsbütün çökertmekten başka bir şey değildi:

1802 barışı yapıldıktan sonra Fransa'nın İstanbul'daki eski nüfuzunu hemen yeniden kazanacağı zannolunuyordu. Padişah Bostancılardan teşekkül eden ordusunun kurulmasında Fransa'ya ne kadar şeyler borçlu olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu asker, 1798 de 4000 top ile Pazvantoğlu'na karşı yollanabilmişti. Aynı ordu, 1799 da Suriye'ye gönderilen 3 - 4 000 kudretli askerden ve 1803 de Rumeli'deki ayaklanmalara son verdiği zaman

⁶¹⁷ Kari von Sax. S. 145 - 146.

⁶¹⁸ Onların silahlandırılması ve giydirilmesi hakkında bak: Pou-queville, I, S. 86.

⁶¹⁹ Suli hakkında bak: Zinkeisen VII, S. 271. vd.; İbrahim Mansur Efendi, Mâmoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gou-vernement d'Ali Pacha, Paris 1827, S. 40 vd.

⁶²⁰ Omkelpea VII, a »30 vd.; Meadelsohn - BarthoMy, 8. 06 vd.

10 000 nizamiye askerinden teşekkül ediyordu ⁶²¹. Sütluçe'deki mühendis okulu, Laf itte tarafından kurulmuştu. Yeni Buğdan Prensi Konstantin İp-silanti, meşhur Fransız askerî mühendisi Vauban'ın tahkimat üzerinde yazdığı eseri aynı okulun öğrencileri için Türk-çeye tercüme etmişti . Birçok Fransız Öğretmenleri, Au-bert Dubayet tarafından İstanbul'a getirilmişti. Yeni Osmanlı donanmasını Fransızlar yaratmışlardı. Kaptan Küçük Hüseyin Paşanın kurduğu yeni deniz okulunda tamamiyle Fransız zihniyeti hâkim bulunuyordu ⁶²². Yine Fransızlar, Üsküdar'da yeni bir Kartografya Enstitüsü ile bir matbaa vücade getirmişlerdi ⁶²³. Batıdaki yeni imparator Napoleon'un şahsiyeti hakkında III. Selim, derin bir saygı duygusu besliyordu ve Mısır'a saldırışını çoktan affetmişti.

İngilizlerin Mısır üzerinde besledikleri emellerini sezen Türkler, derin bir iğbirar duyuyorlardı. Gerçekten Mısır'ın boşaltılmasından sonra da bu memleketteki Britanya konsoloslu, Memlûk Beylerini teşvik ve himaye ediyor, hattâ belki de para ile destekliyordu, İstanbul'da bulunan İngiliz subay ve diplomatlarının mağrur ve adetâ hakaret edici tavır ve hareketleri de Türkleri gücendiriyordu. Atina'da sanat eserlerini vahşice çaldığından fena bir şöhret kazanmış olan Lord Elgin, geceleyin hareket ederken 17 pare top attırmış-tı (56). İşte bütün bunlar ve aynı zamanda, dost olarak ortaya çıktıkları zaman bile, Ruslara karşı beslenen eski kin ve nefret, eski iyi ve sadık Fransız dostlarla barışılma yardım etmişlerdi.

Gerçi Napoleon'un hiç de uysal ve saygılı olmıyan yeni elçisi General Brune, kendi efendisi ile bunun açıktan açığı hakir gördüğü Osmanlı Padişahı arasında dostane münasebetlerin kuvvetlenmesi için hiç birşey yapmadı ⁶²⁴. 18 Mayıs 1803 de patlıyan İngiliz — Fransız savaşında Türkiye'nin tarafsız kalacağı bekleniyordu. Hakikatte böyle bir kararın büyük bir değeri yoktu. Fakat İngilizler, Fransanın Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne tecavüz etmesi ihtimalinden bahsetmeye başladılar. Vaktiyle Napoli'de bulunmuş olan Rusya'nın İstanbul Elçisi Kont İtalinski de İngiliz görüşünü destekliyordu. Bunun üzerine Babiâli, korku ve endişesinde o derecede ileri gitti ki, İyonyen adalarında 15 000 asker ile bir filo

⁶²¹ Aynı eser S. 227, 318 vd. Kars. Çelebi Efendi, Nizamı Cedid'-in menşei hakkında izahat, Wilkinson, ek: An account of the prinđpa-litia of WaUachie and Moldavia, London 1820; Mahmud Ralf Efendi, Tableau des nouveaux rāğlements de l'Empire ottoman, Parla 1802; Seid Mustafa, Diatribe sur l'etat actuel de Tart nūlitaire, du gfcie et des sciences ā Constantinople, Skutari 1803; Son İki eserden ben faydalanmak imkanım bulamadım.

⁶²² Zinkftm, S. 334 - 335.

⁶²³ Aynı eser, S. 337. (M) Aynı eser, 8. 148.

⁶²⁴ Aynı eser, S. 348 vd.

bulunduran Rus Çarından bunları geri çekmesini isteyeceği yerde onunla gizli bir anlaşma imza etti. Bu anlaşmaya göre 150 000 kişilik bir Rus ordusu ve kuvvetli bir Rus donanması, Fransızların Moraya girmelerine engel olacaktı . Bununla beraber nisanda Fransızlarla dostluk fermanı ⁶²⁵ ilân olundu ve onlara karşı a-çıktan açığa tenkitte bulunmak yasak edildi ⁶²⁶. Aynı nisan ayında General Brune şöyle yazıyor: "fena şöhret sahibi olan Valide kâhyası Yusuf Ağa, bana büyük bir sempati beslediğini ve kendisinin dostu olmamı haber etti. Reis Efendi, bana karşı çok mültefik davranıyor ve mütemadiyen dostluk tezahürleri gösteriyor" ⁶²⁷. Babiâli'nin, Napoleon'u "İmparator" o-larak tanımamasının sebebi, ona karşı beslenen bir düşmanlık değildi. Ancak, doğu imparatorlarının varisi olan Osmanlılar, kendi telâkkilerine göre Padişahların dünya ü-zerindeki mevkiini küçülteceğinden, yeni kurulan her imparatorluğa ötedenberi muarız olduklarından bu hareketi yapıyorlardı. Napoleon'un arzusu ile I. Franz'in, şimdiye ka-darki mukaddes Roma - Cermen İmparatorluğu yerine, yeni bir Avusturya İmparatorluğu kurması olayına karşı da İL Mahmut, aynı tavrı takınmıştı . Bununla beraber Babiâli'nin bu mülayim fakat ısrarla "şimdilik red" eder bir durum almasında Rusya'nın ve daha sonra İngilizlerin parmağı olduğu inkâr edilemez. Hattâ İtalinski, yıl sonunda böyle bir tanımayı barış bozucu bir hareket olarak sayacağını ileri sürmek suretiyle Babiâli'yi tehdit etti ⁶²⁸. General Brune, epey zamandanberi hazırlandıktan sonra, 18 aralıkta İstanbul'dan ayrıldı ve memleketine dönmek için uzun kara yoluna koyuldu ⁶²⁹.

Hakikaten Padişah, Fransa'da vücade getirilen yeni durumu tanımamak için Rusya ve İngiltere ile yaptığı ant-taşmalara bağlı bulunduğuna inanıyordu. Fakat bu antlaşmaların müddeti bittiğinde Napoleon'un yeni İmparatorluğunu açıktan açığa tanıyacağını Paris'e bildirdi. Napoleon, Osmanlıların Fransa'daki temsilcisi Halet Efendi'nin artık bu sıfatı haiz olmadığını söylemekle buna cevap verdi ⁶³⁰. Kendisini hemen tanıdığını ilân etmesi için Napoleon'un el yazisiyle Padişah'a gönderdiği mektuptan da birşey çıkmadı. Hattâ Divan, Padişah'ın bu mektubu getiren

⁶²⁵ "Ferman general d'amitie.

⁶²⁶ Hurrauzaki, Suppl. 12, S. 299, No. CDX.

⁶²⁷ "Le fanneux Tuuuf - Aga, Validé - Kiayassi, m'a fait dire (ju'il avalt beaucoup d'amiti* pour mol, qu'il dĖsirait que je fuase son ■mi. Le Reis - Etfendi me comble de prevenances et de demanaration; aynı yer.

⁶²⁸ Aynı eser S. 371.

⁶²⁹ Aynı eser S. 379.

⁶³⁰ Aynı eser S. 380.

tercüman Joubert'i törenle huzuruna kabul etmesine engel oldu. Tercüman, sunî olarak tertip olunan bir karşılaşma sırasında saray ricalinden birine "Avrupa'nın birinci İmparatoru" nun mektubunu verdi . Ancak uzun müzakerelerden sonra "dostumuz, asıl ve değerli ⁶³¹ dost Bonaparte" e cevap verildi ⁶³². Böyle umumî kelimelerle yazılan cevap* kıymetli bir tuğ ve kılınçla beraber Napoleon'a gönderildi ⁶³³.

Rusya ve İngiltere'nin Avusturya ile birleşerek Na-poleon'a karşı döğüşükleri yeni savaşta Fransa imparatoru 1805 de kesin zaferi kazanınca Babıâli, şimdiye kadarki vasilerinin 1798 ve 1799 antlaşmalarını yenilemek tekliflerini reddetmek cesaretini buldu. Büyük bir nüfuz sahibi o-lup gözdesi Yusuf Ağa'run tesiriyle Rus taraftarlığı için kazanılmış bulunan Valide Sultan, aynı yılda öldü . Rus taraftarlarının önemli şahsiyetlerinden diğerkleri, 1803 deki Sadrazam, Kâhya Bey, Rüstem Ağa ve Padişahın kahvecisi ⁶³⁴, artık mevkilerinde değillerdi veya gözden düşmüşlerdi. Buna karşılık İsmet Bey, İbrahim Efendi ve Kızlarağası, Padişahın teveccühünü kazanmışlardı. Bunlar, 7 aralık 1803 de Ölen ve I. Abdülhamit'in kızı Esmâ Sultan'ın kocası olan Kaptan Küçük Hüseyin Paşa'ya dayanmışlardı ⁶³⁵. Press-burg barış antlaşması, Avusturya'yı tekrar sindirmişti. Şimdi Fransızlar, Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarındaki İstria ve Dalmaçya'da bulunuyorlardı. Çok geçmeden Napo-leon, Prusya'nın ötedenberi istediği Hanovra'yı vererek bu devletle yaptığı bir antlaşma sayesinde, İstanbul'da imtiyazlı bir mevki ve itibarı olan bir devletin, hiç olmazsa geçici bir zaman için dostluğunu kazanmış bulunuyordu.

Bununla beraber Padişah, Rusya ile bir savaşa girişmek istemiyordu. Gerçi m. Selim'in harp hazinesi, tımar, rüsum ve gümrük gelirleri ile çok zenginleşmişti. Yalnız 1798 de uygulanan vergiler 37 250 000 kuruşluk bir gelir sağlamıştı ⁶³⁶. Bundan başka hububat nazırının idaresindeki daimî ambarlar da yiyecek ile dolu idi . 1805 hatt-ı şerifine göre 20 ile 25 yaş arasındaki bütün Müslümanlardan toplanacak olan Osmanlı ordusu, 1806 da yeniden yeniçerilerin hücumuna uğnyarak yenilmiş olmasına rağmen,

⁶³¹ "Magnifique et consid'able".

⁶³² Aynı eser S. 385 - 386.

⁶³³ Aynı eser, Ayn* yer.

⁶³⁴ Hunnuzald, Suppl. 12, S. 256.

⁶³⁵ Zinkeisen VH, S. 177, 343; PouquevMe m, S. 205 - 206; Sturve, S. 197; Andreossy, Constantinople et le Bosphore, S. XXV ve not 2. Kaptanın güzel bir sarayı vardı ve burada yalnız padişahı kabul etmek İstiyordu.

⁶³⁶ Eskiden, yani 1798 de yalnız 32250000. 1786 hesaplarına göre devlet gelirlerinin yekünü (eski vergilerin toplamı) 45330000 ku-ruftu. HunnucaJd, Suppl. 12, S. 264 - 26S, No. CCGLV

savaşa hazır bir halde bekliyordu⁶³⁷. Fakat bütün bunlar, Padişahı Rusya'ya karşı savaş açmaya sürükliyemiyordu. Büyük bir gayretle çalışan Rus elçisi İtalinski'nin baskısı altında Osmanlı - Rus bağlaşması 30 aralık 1805 de yenilendi. Yeni Re-isülküttab Nazım Efendi, Austerlitz zaferi haberinin istanbul'a çok geç geldiğini bahane ederek Fransa'dan özür diledi⁶³⁸. Buna karşılık Napoleon, yalnız İmparator değil, fakat aynı zamanda İtalya Kiralı olarak tanınıyordu* Babiâli, gerek eski ve gerekse yeni dostlarının ezici kuvvetleri karşısında uysal davranmak siyasetini güdüyordu. Bunun icabı olarak, ne Fransa'nın Ragusa'yı ilhak etmesini, ne Napo-leon'un 1806 da Dalmaçya ile birleştirdiği Bocche di Cattaro da yerleşmesini, ne Karadağ'ın biatini Çarın kabul etmesini ve ne de İyonyen Adaları Cumhuriyetinde Arnavutların Rus ordusunda hizmet görmek üzere askere alınmalarını protesto ediyordu⁶³⁹.

Fakat Babiâli, daha 1806 yılında Napoleon'un enerjik bir tavırla isteği üzerine, vesayet altında bulunan bir devlete mahsus bu siyasetten ayrılmak zorunda kaldı. 15 ağustos 1806 da General Sebastiani, anlayışlı bir diplomat ve yakın doğu memleketlerinin âdetlerini çok iyi bilen bir elçi sıfatıyla istanbul'a geldi. Esas görevi, Babiâli'yi Rus Çarının soktuğu tahdit edilmiş durumundan ayıracak esaslı bir a-dım atmaya tahrik etmekten ibarttı. Bunun için en uygun çare olarak Memleketeyn Prenslerinin mevkilerinden uzaklaştırılmaları görünüyordu. Gerçekten Eflâk Prensi İpsilan-ti, husus! menfaatler dolayısıyla Prusya'nın-İstanbul elçisi tarafından desteklenen Rusya'nın doğrudan doğruya emri ile, Babiâli'yi kendisini Prens tâyin etmiye zorlamıştı. Moldavya "Hospodarı" Alexander ise, onun sadece bir aletinden başka birşey değildi. İstanbul'da devlet işleri hemen hemen Kâhya Yusuf Beyin elinde idi. Alexander'in kardeşlerinden biri olan Dimitraki de bu Yusuf Beyin üzerinde büyük bir nüfuz sahibi idi.

Şimdi Yusuf, zarurî görülen siyaset değişikliğine ister istemez boyun eğdi. Her iki Prens de, güya istifanmelerini vermiş oldukları ileri sürülerek, azlolundular. Bu uydurma sebep, son hatt-ı şerifde, Memleketeyn Prenslerinin azledile-miyecekleri hakkındaki hükme aykırı davranılmamış olduğunu göstermek için icat olunmuştu. Bu prenslerin yerlerine birbirlerinin akrabası olan Alexander Sutzo ile Skarlat Kaili mach i geçirildi.

⁶³⁷ Aynı eser S. 342 vd.

⁶³⁸ Aynı eser 8, 301 - 892,

⁶³⁹ Aynı «ur I. 3M vd.

Aynı zamanda bir Hançeri, Babîali tercümanlığına yükseldi ⁶⁴⁰. Çok geçmeden Yusuf hacca gitti.

İpsilanti, Rusya'ya kaçmakta tereddüt göstermedi. Vicdanen daha az muazzap olan Munisi ise İstanbul'a dönmek üzere hazırlıklara başladı. Yeni prensler, epey zaman sonra yerlerine gittiler. Kallimachi, 25 ekimde Prensiğinin başkenti olan Yaş'a vardı. Prens daha bu şehre girmeden Rus Çarının ajanı Rodofinikin, oradan çıkmak suretiyle, antlaşmaya aykırı olarak yapılmış olan bu değişikliği protesto etmiş oldu. Rodofinikin, Rusya'nın-yakın doğu siyasetinde daima önemli roller oynamış olan Rum'lardan biri idi. Yeni Prens'in etrafına, Rusya'nın kazanamadığı veya korkutamadığı bazı Boyarlar toplandılar.

Rusya ile İngiltere, Babîali'nin kendilerine yaptığı bu hakaret edici muamelenin öcünü almakta gecikmediler. İta-linski, İstanbul'dan ayrılacağını ileri sürerek tehditte bulundu. Hattâ İstanbul Umanında duran bir Rus gemisine çekildi. İngiliz elçisi Arbuthnot, toplantı halinde iken Divana sekreterini göndererek hakaret edici sözler söyledi ve İngiliz donanmasının İstanbul önüne geleceğini haber verirdi. 17 ekimde Babîali, bu tehditlere boyun eğdi ve eski Prensleri tekrar yerlerine tâyin etti. Bunlardan birinin vatan haini olarak başka bir devlete kaçmış olması, bir mahzur teşkil etmiyordu ⁶⁴¹. Fakat aynı yılın Kasım ayının 29 unda, General Michelson'un komutasındaki Rus ordusunun öncü-leri Yaş'a girdiler ⁶⁴².

Böylece Çar Alexander, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden başka bir şey istemediği hakkında Padişaha vermiş olduğu mükerrer teminatta asla samimi olmadığını ve şimdiye kadar kalbinin derinliklerinde gizli tutmuş bulunduğu II. Katherina'nın plânını, yardımsız kalmış Türkiye'ye karşı da* gerçekleştirmek amacıyla olduğunu, pervasızca barışı bozan hareketiyle açığa vurmuş oluyordu, İstanbul'dan gelen teskin edici haberlerin kendisine çok geç vardığını, verilen tarziyenin çok hafif olduğunu - "Avec tant de mauvaise grâce!" - Memleketeyn'i işgal etmekle, hiç bir zaman ilhak etmek niyetinde bulunmadığım, bunun ancak bir ihtiyat tedbiri ve Fransa'nın aldığı son durumla tehlikeye düşen istikbal için bir garanti olduğunu ileri sürüyor ve böylece kendisi tarafından hazırlanmış olan ganimetin bir parçasına el koyuyordu. Asıl niyeti, Tuna sınırını aşmaktı. Rus diplomasisinin himaye ettiği Konstantin İpsilanti tarafından desteklenen ve teşvik olunan Sırplar'la

⁶⁴⁰ Atanma 24 ağustosta yapıldı.

⁶⁴¹ Bak benim: "Documente Callimachi", I, S. CXCI vd.

⁶⁴² Lettre de Madame Reinhard", Paris 1901, S. 232 - 233.

Rumlar, Ortodoks Rusya'yı, dinsizlere karşı ayaklanan doğu Hıristiyanlarının başına geçirmek için koşuyorlardı.

İyonyen adalarında yalnız Rus konsolosları ile subayları komuta ediyorlardı. Ege adalarında ise Çar'ın sayısız a-janları kaynaşıyordu ⁶⁴³. Birçok Rum gemileri, hiçbir engele rastlamaksızın, Rus İmparatorunun bayrağını taşıyordu. Bu gemiler, Rum vatandaşlarının ticaretine hizmet ederlerken aynı zamanda istikbal için üzerlerine asker! Ödevler almıya hazırlanıyorlardı. Rus diplomasisi, dağlarda kendilerine ganimet ve ırkdaşlarma hürriyet sağlamak için ay* m zamanda savaşılan silâhli köylülerle, Annatollerle, Türk idaresine engel olma uğraşan Rum soyundan Rlephtlerle, Mainotlar ve Lambros, Katzonis'in eski arkadaşlarıyla, Ortodoksluğun zaferi için heyecanla yaşayan ve çalışan Mora, Epir ve Makedonya ruhanileriyle münasebette bulunuyordu ⁶⁴⁴. Ipsilanti'nin, birleştirilmiş olan Memleketeyn Prenslüklerinde kendisi ve ardaları için Rus yardımıyla bir hanedan kuracağından şüpheleniliyordu .

Suplar, Pazvantoğlu'nun lehine ve aleyhine yapılan mücadele sırasında kurtuluş savaşına atılmak için ayaklanma işaretini vermişlerdi. Vidin Paşası'nın zaferi ile onun dayandığı yeniçeriler muzaffer olmuşlardı. Sırplar'm daima şükranla andıkları Belgrad Valisi Hacı Mustafa Paşa, bu karışıklıklar sırasında ölmüştü. Hiç kimse, onun boşalan yerine geçmiye cesaret edemiyordu. Sonra bu yeniçeriler, Sırbistan'da birleşmiye ve köylerin efendisi olarak sipahilerin yerlerine geçmiye çalışıyorlardı. Bunların en yüksek elebaşlarından üç tanesi, Kuzey Afrika'daki teşkilâtı örnek tutarak Dayı unvanını aldılar ve memleketi aralarında paylaştılar (84). Hasan Ağa, yerlerinden koğulan sipahilerin intikamını almak için teşebbüslerde bulundu ise de bir netice elde edemedi.

Fakat Hıristiyan halkın başları olarak sayılan Knezler, bu yeniçerilere karşı ayaklandılar. Artık katlanılamaz bir hale gelmiş, olan duruma karşı tstanbula şikâyetnameler gönderdiler. Bunu bir tehdit sayan gasiplar, tebaalarını kan ve ateşe boğdular. Birçok Knezler, bölükbaşları, manastır baş-rahipleri, Hıristiyanların bu yeni efendilerinin hıncına kurban gittiler. Fakat çok geçmeden dağlı ahali (Heiduk'lar) harekete gelerek bu kaatillere karşı mili! bir intikam sahnesi hazırladılar. Bunların başlarında Kateç, Vaso Carapiç ve bilhassa asıl adı Georg Petroviç olup Kara Yorgi diye a-nılan

⁶⁴³ Lechevalier, S. 327 - 328.

⁶⁴⁴ Ipsilanti'nin Mora'da bir ajamı hakkında bak: Hurmuzaki, SuppL 12, S. 388.

anlayışlı ve enerjik liderler bulunuyordu, tik Önce Şub-niçe köyünde kurtuluş ayaklanması patlak verdi (1804). Çok geçmeden bütün eyalet vahşi bir isyana boyandı. Kalelere hücum ve Müslüman ahalinin toptan koğulmaları gibi son Osmanlı - Avusturya savaşında görülen sahneler yeniden canlandı. Dayıların yardımına gelmiş olan Bosnalılar, çok geçmeden çekilmek zorunda kaldılar. Şabaç, Jacob Me-nadoviç'in yiğenine teslim oldu. Pasarofça ve Şmederevo da aynı akıbete uğradı. Artık bizzat Belgrat kuşatıldı.

Fakat bu, İstanbul'daki "Çar" (Padişah) a karşı bir ayaklanma değildi. Padişah da Nizam-ı Cedit askerlerini teşkil ettiği ve Yeniçeri tehlikesinden kurtulmak için Anadolu'dan Abdurrahman Paşa'yı yanına getirdiği bir sırada, bu cesur Hristiyan tebaanın, Dayıların zalim idaresine karşı ayaklanmalarından memnundu. Bosna Valisi Bekir Paşa, 1804 de yeniçeri güruhunu Sırbistan eyaletinden defetmeğe memur edildi. Bekir Paşa, nihayet zalimleri mahkûm eden âdil Padişahın temsilcisi olarak törenle kabul olundu. Belgrat teslim oldu. Dört Dayı Yeni Orsova'ya kaçtılar; fakat bunlar, şehirin komutanı tarafından bir evde sarıldılar ve Öldürüldüler.

Şimdi sıra, Paşa'mın hizmetinde bulunan eşkiya Şeyh Halil'in maiyetini ve köylerde tutunmuş olan Subaşılın da-ğıtıma gelmişti. Fakat bunların hepsine karşı gerek Bekir Paşa ve gerekse bunun Bağdat Valiliğine geçirdiği Süleyman Paşa âciz durumda idiler. Sırp milletinin isteklerini toplu olarak belirtmek amacıyla Ostrusohnitza'da bir toplantı yapıldı⁶⁴⁵. Prusya elçisinin ifadesine göre 1804 ağustosunda Sırplar, "Sırp Ayanının" tâyini hakkında müzakereye giriştiler. Kasım ayında 12 maddelik bir anayasa tasarısı meydana getirdiler. Babıâli, bu konstitusyonu, kabulü halinde "Rus nüfuzunun fazlaşacağını" ileri sürerek, reddetti, Yusuf Ağa, Eflâk Prensi İpsilanti'den Sırbistan'daki durum hakkında kendisine rapor vermesini ve asilere tamamiyle teslim olmalarını tavsiye etmesini istedi. Fakat daha o zaman İpsilanti'nin ajanları bütün Sırbistan'da dolaşıp duruyorlardı. Bunlardan bazıları, başka ajanların tesirine kapılarak, Sırp milletinin birçok defalar bayrağı altında hürriyet için döğüştüğü Avusturya'ya dayanmak istiyorlardı. Fakat öte yandan bu kurnaz Rum, Protâ Nenadoviç ile Jan Pro-tiç ve Petro Çardaklıya gibi önemli şahsiyetleri; işkence altında yardımsız ve nihâî kurtuluşları yolunda nerde ise ü-mitsizliğe düşmüş olan bütün Sırp milletinin temsilcileri o-larak, Eflâk üzerinden büyük, gerçek anlamda

⁶⁴⁵ Toplantı tarihi, umumiyetle kabul olunduğu gibi 1805 değil, »hat aatofpidıgma göre 1804 tür.

Hıristiyan ve dindaşları için daima iyilik yapan Rus Çar'ının sarayına gitmiye ikna edebildi ⁶⁴⁶.

Çar Alexander, o vakit Babiâli ile bir savaşa girişmeyi henüz düşünmüyordu. Kendisine ricanameler gönderen Sırp asilerine, aralarından bir heyet seçerek doğrudan doğruya İstanbul'a göndermelerini tavsiye etti. İstanbul'daki Rus diplomasisi kendilerine her çeşit yardımı yapmaktan kaçın-mıyacaktı. Gerçekten de 1805 haziranında böyle bir Sırp heyeti Türklerin başkentine geldi ve burada Patrik'in misafiri olarak bir müddet kaldı. Fransız elçisi, Sırp isteklerinin "Padişahın haysiyet ve menfaatleri ile telif kabul etmez mahiyette" olduğu düşüncesinde idi. Onlar, Tuna'da üçüncü bir Prenslik kurulmasını istiyorlardı ⁶⁴⁷. Tam o sırada Rus-çuk'da Tersenikoğlu'nun komşu Ayana karşı bağımsız bir hükümdar gibi davranmasına; Anadolu cihetinde Tayyar Paşa'nın hareketleri çok şüpheli görünmesine ve küstah eş-kîya basılarının Rodosta ve Gelibolu önlerine kadar gelmelerine rağmen, Sırpların istekleri İstanbul'da redolundu. Bu Sırp köylülerinden teşkil olunan kuvvetlerin, memleketin güneyindeki Karanovaziç ve Uşice kalelerini de ele geçirmeleri ⁶⁴⁸ bile. Divânı teşkil eden ricali fikirlerinden vazgeçire-medi. Verilen cevapta, Sırbistan Ayanının silâhları bırakmaları gerektiği ve ancak bundan sonra Belgrat Paşasının, tıpkı Hacı Mustafa Paşa zamanında olduğu gibi, iyi muamelesini bekleyebilecekleri bildirildi. Eğer Sırplar başka türlü hareket edecek olurlarsa, Niş Valisi Hafız Paşa kendilerini âsi sıfatıyla bastırmak için harekete geçecekti.

Bunun üzerine Sırplar, askerî başarılarının kendilerine vaadetmiş olduğu haklarını barış voliiyle elde edebilmek ümidini kaybettiler. Hafız Paşa'nın kendi üzerlerine gelmesine hiçbir suretle tahammül etmiyeceklerdi. Hürriyet savaşlarının küçük ordusu, yüz yıl önce Avusturyalıların .Osmanlılara karşı başarı ile döğüşmüş buldukları Köprüce ve Paracın köylerini, aynı suretle yine bu savaşta adı geçen Yagodina'yı zaptetti. Hafız Paşa, Kara Yorgi ile arkadaşlarının saldırıları karşısında tutunamıyarak tekrar Niş'e dönmek zorunda kaldı. Paraçin ve Yagodina'nın bombardımanı ile hattizatında Sırbistan'ın yeniden doğuşu selâmlanmış

⁶⁴⁶ Ranke, aynı yer; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 313, No. CDJOCVni (son zamanlarda GawTilowitsch tarafından yayınlanan siyasi belgelerden ben faydalanamadım; Zinkeisen VII, S. 290 vd.

⁶⁴⁷ "Us forment des pretentions inconciliables avec ta dignite" et l'interet de Sa Hautesse. Leur principale demande est que la Service soit ârigee en Pricipautâ â l'instare de la Valachie"; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 313, No. CDXXVTn.

⁶⁴⁸ Ranke, S- 128 vd.; kars. Zinkeisen VII, S. 308 - 309.

oluyordu. (Ağustos) ⁶⁴⁹.

özel bir mesele, âsilerin Semenderiye ve daha sonra da Kruzevaç'ı almalarına sebep teşkil etti. Belgrat'taki Kırçalı-lar da komşu köylere saldırdılar. Türklerin o zamana kadar hiç bir taraftan taciz edilmeksizin oturmuş buldukları Şabaç ile Uşiçe'de Hristiyanlara karşı kanlı sahneler cereyan etmiye başladı. Bosna Valisi Bekir Paşa ile Üsküdar Valisi İbrahim Paşa'nın komutalarında*! büyük Osmanlı ordusu, 1806 yılı ilkbaharında asayiş iade etmek amacıyla Sırbistan'a girecekti.

Böylece bütün ayaklanma bölgesinde müdafaasız köylere karşı hücumlara başlandı. Bunun neticesi olarak bir takım âsiler, elebaşlarından ayrıldılar. Sırpların çoğu, ezici Türk kuvvetine boyun eğmek zorunda buldukları düşüncesinde idiler. Fakat Kara Yorgi, bu kadar güç ve sıkıntılı bir zamanda dahi cesaretini kaybetmedi. Ağustosta Bosna ve Hersek'lileri Şabaç'da bekledi ve iyi tertip olunan bir ateş ve hücum ile bunları yenmiye muvaffak oldu. Sırp kanından bir Müslüman olan Serasker, kuvvetli ordusunun ancak döküntüsünü büsbütün yok olmaktan kurtarabildi. Bu sırada Petro Dobrin yaz, güneyde kendisi tarafından kurulan Delig-rad'da Arnavutları hareketsiz bir halde kalmağa zorluyordu ⁶⁵⁰. Bu olaylar üzerine ayaklanmanın bastırılması için girişilen hareketler, âsilerin tam bir zaferi ile sona ermiş o-luyordu. Fakat Belgrat'ta da Koşanzali, hâlâ komutayı elinde bulunduruyor, Şabaç Bosnalıların işgali altında duruyor ve Uşiçe bunlardan farklı bulunmuyordu. Yeniden Babiâli ile müzakerelere başlandı. Alelade savaşkanlar arasından secilip yakın doğu diplomasisinde hemen hemen hiç bilgileri bu-lunmıyan iki Knez İstanbul'a gönderildi ⁶⁵¹. Bunlara Petro İčko adında bir Bulgar da katılmıştı. Bu adam, yaptığı seyahatler dolayısıyla batı dünyasını tanıyordu. Bundan başka Türk elçiliklerinde çeşitli görevlerde bulunmuştu. Bu müzakereler neticesinde gerçekten bir antlaşma imzalandı. Buna göre Türkler, yalnız Belgrat'ta 150 asker maiyetiyle bir muhassıl bulundurmakla iktifa ediyorlardı. 1800 keseden i-baret bir vergi vermekle Sırplar, Padişahlarına ve geri dönmeleri artık daimî olarak imkâsız bırakılan sipahilere karşı bütün yükümlülüklerinden kurtuluyorlardı ⁶⁵². Savaş sona ermişti. Rusya da artık boş kalan Sırpları, bir Türk Fransız savaşı çıktığı takdirde, Dalmaçya'da Fransızlara karşı kullanmak düşüncesiyle ciddî olarak

⁶⁴⁹ Yukarda verilen kaynaklar.

⁶⁵⁰ Aynı yer.

⁶⁵¹ Kars. Jireçek, S. 502, not 26.

⁶⁵² Ranke, S. 148 - 149

meşguldü ⁶⁵³.

Fakat bu banş, ekim ayında Divan tarafından tasdik olunmadı. Muhakak ki bunda Fransa'nın ileri sürdüğü düşünce âmil olmuştu: Fransa, aynı şekilde bir netice elde etmek amacıyla Mora'da da bir isyanın çıkması ihtimali üzerinde Babiâli'nin dikkatini çekmişti ⁶⁵⁴. Gerçekten de Rusya, 1805 de ittifak antlaşmasının yenilenmesi sırasında, Çar tarafından himaye olunan Patrik'in otoritesi altında bütün Rumların birleşmelerini açıktan açığa istemişti ⁶⁵⁵. Babiâli'nin barışı reddetmesine karşı Kara Yorgi, yeniden muhasamata başlamakla cevap verdi. Eşkiyaların elebaşısı cilan Konda ⁶⁵⁶, bir harp hilesine başvurmak suretiyle, aralık ayında Belgrat şehrini ele geçirdi. Belgrat kalesinde kapanmış olan Koşanzali Halil de çok geçmeden teslim oldu ve sonra Kladovo'ya çekildi ⁶⁵⁷. 1807 martında ise Sırlar, hâlâ güney topraklarında yaşayan Müslümanları katliâm etmekle, Padişah ile Rus Çarı arasında başlayan savaşı. selâmladılar. Banşsever Süleyman Paşa da bu katliâm'dtt şehit oldu ⁶⁵⁸. Fakat Bosna Valisi Serezli ismail Bey, Koşanzali Halil ⁶⁵⁹, Kara Feyzi ve Deli Kadri ⁶⁶⁰ nin kuvvetleriyle birlikte, Ruslarla Sırların birleşmelerine engel olmak amacıyla, asilere karşı gönderilmesi, Sırlar'ın daha ileri gitmelerine mâni oldu ⁶⁶¹.

Rusya, Babiâli'nin içinde bulunduğu güç durumu ve Osmanlı devlet adamlarının bir çok defalar sabit olduğu gibi kuvvetli komşularını kışkırtmaktan duydukları korkuyu göz önünde bulundurarak, Tuna Prenslüklerini işgal etmenin bir savaşa müncer olmayacağını ümit edebilirdi. Rus elçisi 1ta-linski, tarziye vereceği yerde, Babiâli'yi İngiltere ile olan ittifak antlaşmasını derhal yenilemesi ve İngiliz savaş gemilerinin Boğazlardan içeri girmelerine müsaade etmesi için sıkıştırıracaktı ⁶⁶². Anlaşıldığına göre Çarın bu yoldaki mektuplarını elçi alamamıştır. Her ne olursa olsun İtalinski,

⁶⁵³ Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 339, No. CCCCLXX. Diğer taraftan Fransa'nın planlarına göre 1806 da Marmont bir Sırbistan ordusu (Armee de Servle) komutanlığını üzerine alacaktı; hiç olmazsa Ruslar bu şekilde kabul ediyorlardı; Rus "Sbornik" i LXXXÜ, S. 436; Sturdza, I, S. 509.

⁶⁵⁴ Hunnuzaki, Suppl 12, S. 342. No. CCCXXV; Correspondance de Napoleon I." XII, S. 555.

⁶⁵⁵ Aynı eser S. 319 - 320, No. CCCXXXV.

⁶⁵⁶ Kars. JireçeJc, S. 109 vd.

⁶⁵⁷ Hurmuzaki, Suppl I 2, S. 405, Nr. DLVU. Vidln Beyi Molla Pasa ile olan münasebetleri hakkında bak: aynı eser S. 408, No. DUX. Gene bak: S. 414 - 415, 417 - 418.

⁶⁵⁸ Ranke, S. 150 vd.

⁶⁵⁹ İdris onu kendine kâhya yaptı ve evlenmesi vesilesiyle parlak şenlikler yaptırdı; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 462. Gene kara. S. 496, No. DCLIV.

⁶⁶⁰ Kapucubaşı unvanı ile Burgaz'ın idaresi kendisine verildi; aynı eser S. 509.

⁶⁶¹ Aynı eser S. 424 vd., 462.

⁶⁶² Ranke, Briefwechsel Hardenbergs (Hardenberg'in muharebeleri) V, S. 411 vd. Bu anlamda olmak üzere Rus nazırı Budberg ve başkaları tarafından martta yazılmıştır; Hurmuzaki, Suppl 12, S. 400

Prenslüklerin işgali hakkında izahat vermeyi daima reddetti ve 26 ağustostanberi hükümetinden talimat almadığı iddiasında ısrar etti.

Bu sıralarda Dinyeper boyunda uzun zamandanberi bekleyen Rus ordusunun başkomutanı Michelson, Tuna Ayanının zayıf kıtalarını dağıttıktan sonra yalnız Bükreş'e kadar gelmekle iktifa etmedi. Çok geçmeden bir hücumla mukavemet etmiye hazır bulunmayan Besarabya'nın Hotin (26 kasım), Bender, yeni yapılan Akkerman ve Kili (6 aralık) kalelerini de aldı. Bir zamanlar büyük can fedakârlıktan karşılığı olarak elde edilebilen ismail'i ise zaptedemedi ⁶⁶³. Fakat tbrail Komutanı, mağrurane bir red cevabı verdi. Türkiyenin Tuna ötesindeki vilâyetler için tâyin olunmuş bulunan yeni Fransız komiseri Reinhard - aynı zamanda Arnavutlukta Üsküdar için başka bir Fransız komiseri de görevlendirilmişti-, Yaş'da tevkif olundu. Resmî bir beyanname ile Rusya, ahaliye, kendilerinden saymaları gerektiği Rus askerlerinin yalnız kendi haklarını korumak için gelmiş bulduklarını ilân etti ⁶⁶⁴. Böylece Rus Çarı, Türkleri korkutarak "sağlam bir siyasetin prensiplerine dön-miye ve hareket serbestilerini tekrar kazanmaya" zorlamak için, müşaviri Adam Çartoriski tarafından yapılan plânı uygulamış oluyordu ⁶⁶⁵. 23 ekimde Avrupa devletlerine gönderdiği notalarda da Memleketeyn Prenslüklerini işgal etmek suretiyle aldığı kesin tedbirleri aynı şekilde ifade etmişti ⁶⁶⁶. Konstantin İpsilanti, henüz geri dönmemişti. Fakat yakında gelecek ve müstakbel Daçya Kiralı sıfatıyla Rus Çarının himayesinde Prenslüklerin yönetimini ele alacaktı.

İngiltere'nin savaşı önlemek için yaptığı bütün teşebbüsler neticesiz kaldı. Padişahın müşavirleri, nazırlar heyeti ve fevkalâde meclis üyeleri ⁶⁶⁷ arasında İngiliz taraftarı olan yalnız Çelebi Efendi idi ⁶⁶⁸. Rus ve Rum unsurları tarafından desteklenen ⁶⁶⁹ Rus dostluğu taraftarları, Çelebi Efendi'yi tutmak cesaretini artık gösteremediler. Dana 20 aralıkta savaşın açılmasına karar verilmiş bulunuyordu. Gerek ulemâ ve gerekse İstanbul halkı, bu kararı sevinç ve heyecanla karşıladılar. Verilen emir üzerine Rus elçisi, 26 aralıkta İstanbul'dan ayrıldı. Ertesi gün m. Selim, yeni devlet

⁶⁶³ Aynı eser S. 362; 13, S. 112 vd. Kars. "Sbornik" LXXXH, S. 315; Sturdza, S. 481.

⁶⁶⁴ Sturdza, I, S. 292 - 293.

⁶⁶⁵ "Ramener la Porte aux principes de la saine politique... Aider la Porte à recouvrer son indépendance"; Jlus "Sbornik" inde yayınlan-nuftir: LXXXII, S. 315 vd.; Studza, S. 482 - 483 vd.

⁶⁶⁶ Sbornik LXXXDC, S. 127; Sturdza, S. 513 vd

⁶⁶⁷ Sadrazam, Kâhya Bey, Reis Efendi, Defterdar, Kapudan sı-faüyle Tersane Emini, Çavuşbaşı, Eeglikçi, Nişancı; Kars. Hurmuza-Jd, Suppl. I 2, S. 199 - 200, 321.

⁶⁶⁸ Aynı eser. S. 323.

⁶⁶⁹ Aynı eser. No. CCCCXL.

teşkilâtında bütün yetkileri elinden alınmış, hemen hemen hükümdarın bir sekreteri derecesine düşmüş ve Divanın başkanı olmaktan başka hiçbir fonksiyonu kalmamış o-lan Sadrazama gönderdiği bir mektupta, sadakatsiz Çara savaş ilân ettiğini bildiriyor ve bütün Müslümanları bu kutsal savaşa iştirake davet ediyordu. Batı devletlerine yollanan beyannamenin hazırlanmasında büyük bir ihtimalle Fransızların yardımı dokunmuştur. Bu beyanname, Osmanlı devlet adamlarının, mevcut devlet düzenine bütün Rus müdahaleleri, tecavüzleri ve antlaşmalara aykırı hareketleri hakkında çok iyi bilgi sahibi bulduklarını isbat etmektedir ⁶⁷⁰.

Şimdi Osmanlılarla tedafü ve taarruz! bir antlaşma yapmak şartıyla Tuna Prenslüklerinin ve Sırbistan'ın oldukları şekilde bırakılmaları için garantiyi üzerine almiya hazır bulunan Napoleon ⁶⁷¹, mayıs ayında hâlâ Memleke-teyn'i işgale kalkışacak bir Rusya'ya karşı bütün Avrupa'nın ayaklanacağını zannediyordu ⁶⁷². Fakat Rusların uyguladıkları bu ciddi hareketi protesto etmiye hiç kimse cesaret edememişti. Hattâ Avusturya bile, Rusların Tuna memleketlerinde yerleşmeleri yüzünden uğradığı büyük hakareti gizlemek için elinden geleni yapıyordu ⁶⁷³. Aksine olarak İngiltere diplomatları, açıktan açığa müttefikleri Rusların lehinde hareket ediyorlar ve bunu, Divanın toplantılarını nezaketsizce taciz etmek, çeşit çeşit tehditler savurmak, Akdeniz'den yedi harp gemisi getirerek İstanbul limanına demirletmek suretiyle açıklıyorlardı ⁶⁷⁴. Fakat o sırada Napoleon'un Varşova'da bulunuşu ve oradan "dostuni. Selim'e mektup yazması ⁶⁷⁵, bu tahrik edici sindirme siyasetinin bu defa muvaffak olmamasına sebep oldu ⁶⁷⁶. Bunun üzerine İngiliz elçisi Arbuthnot, Babîâli'yi, 1807 yılı ocak ayının sonlarında İngilizlerle ittifak antlaşmasını yenilemediği takdirde, doğrudan doğruya harple tehdit etti ⁶⁷⁷. Hattâ çok cüretli istekler ileri sürüyordu: Me-selâ Fransız elçisinin derhal pasaportu verilerek memlekettten çıkarılmasını, Çanakkale Boğazı ile cephane yüklü 15 Osmanlı gemisinin İngilizlere teslimini ve Rus askerlerinin Memleketeyn'in hâkimi olarak kalmasını teklif edecek kadar küstahlıklarda bulunuyordu . İngiliz elçisi İngiliz gemilerinden

⁶⁷⁰ Zinkeisen VII, S. 415 vd.

⁶⁷¹ "Correspondance" XIV, S. 5.

⁶⁷² Eugen de Beauharnais'ye mektup, aynı eser XII, S. 486: "Ha ne pourraient y entrer sans s'attirer toute l'Europe sur lea bras".

⁶⁷³ Zinkeisen VII, S. 422 vd.

⁶⁷⁴ Sbornik" LXXXU. S. 473

⁶⁷⁵ "Correspondance" XIV, S. 273.

⁶⁷⁶ Kars. Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 378 - 379, No. DXXXII.

⁶⁷⁷ Zinkeisen, VII, S. 429 ve not 2; Hurmuzaki Suppl. 12, S. 393. No. DXL.

birine binerek aslında ehemmiyetsiz bazı mesafelerden şikâyetlerde bulunuyor ve Bozcaadaya doğru yelken açıyordu. İngiliz Amiralî Thomas Louis, dört büyük savaş gemisi ve üç firkateyn ile orada bekliyordu ⁶⁷⁸. Bu önemli savaş kuvvetlerinin asıl komutanı sıfatıyla Arbuthnot, 29 ocakta Babiâli'den teklif ettiği noktalar hakkında "evet veya hayır" dan ibaret kısa ve kesin bir cevap istedi ⁶⁷⁹. Aksi takdirde "Majeste İngiliz Kiralî ve müttefiki Rus İmparatoru'na yapılan hakaretlerin öcünü almak için daha uygun tedbirlere baş vuracaktı" ⁶⁸⁰

Bununla beraber müzakereler hâlâ devam ediyordu. Fakat bu müzakereler artık alenî değildi. Çünkü Osmanlı görüşüne göre yerini bırakan bir elçi, artık elçilik sıfatını kayıp ederdî. Bir yandan da İstanbul'da, kısa bir zaman öncesine kadar İngiltere'nin hizmetinde bulunmuş bir mülteci olan yeni "Osmanlı istihkâm müfettişi" nin plânına göre, bir İngiliz baskınına karşı başkenti korumak için gerekli müdafaa tedbirleri almak yolunda harıl harıl çalışılıyordu. Çabukça çağırılan Amiral Duckworth'un filosu Bozcaada sularına varır varmaz, hakikaten de İstanbul'da tahkimat işleri ilerlemeden derhal Boğazlardan geçerek Türk başkentine gitmesi emrini aldı. Kurban bayramına rastlayan 19 şubatta birdenbire Çanakkale önünde 5 büyük savaş gemisi, 2 firkateyn, 2 korvet ve kalyon göründü ⁶⁸¹. Burada henüz esaslı denebilecek savunma tesisleri vücutte getirilmiş değildi. Buna rağmen Türk topçuları, hiç tereddüt etmeden hemen ateş etmeye başladılar. Fakat Kaptan Paşa korkaklık göstererek kaçtı ve bu yüzden sahildeki kalelerin müdafaa gayretlerini boşa çıkardı. Dört Osmanlı gemisi hemen batırıldı. Bu ani olay karşısında İstanbul'da büyük bir hayret uyandı. Padişah o derece aşağıdan aldı ki Fransız elçisi Sebastiani'ye lütfen İstanbul'u terketmesini, çünkü İngiliz dostlarının kendisinin İstanbul'da bulunmasını istemediğini bildirdi. Osmanlı vatanseverlerinin, cesaret ve enerjisine bu kadar büyük ümitler bağladıkları ateşli genç Padişah, Fatih Sultan Mehmet'in torunu, işte böyle konuşuyordu. Hiç bir zaman bir Padişah, devlet ricalinin beceriksizliği ve kabiliyetsizliği yüzünden bu kadar düşük bir mevkiye inmiş değildi. Sebastiani'nin cevabı,-Napoleon'un zafer dolu zamanında bir Fransız subayının verebileceği cevaptan başka birşey

⁶⁷⁸ Aynı eser S. 327, No. CCXL.V.

⁶⁷⁹ Juchereau de Saint - Deny, ReVolutions de Constantinople en 1807 et 1808, II, S. 263 vd.

⁶⁸⁰ "Avant qu'on ait recours à dea mesures plus efficaces pour obtenir réparation dea injures commises envers Sa Majeste et contre •on allte* l'Empereur 4e Rusle"; aynı yer.

⁶⁸¹ Kars. Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 303. No. DXU: "deux seaux à trois ponts, trois vaisseaux de 80 canons, deux de 74 et quelques bombardees,

değildi.

Fakat bu karar saatinde bir Fransız diplomatının, Türk cemiyeti içinde ulema ile askerler yegâne sağlam unsurlardır yolundaki sözleri gerçekleşti⁶⁸². Sadrazam görünmüyordu. Kaptan Paşa görevini unutmuştu. Şeyhülislâm maneviyatı yükseltmek, ruhları ateşlemek için ortaya atılmıyordu. Reis Efendi de müzakere zamanının artık geçmiş olduğunu çok iyi biliyordu. Padişahın kendisi ise, şahsan hor gördüğü ve nefret ettiği yeniçeri ve topçu kıtaları ile çocuktan ihtiyara kadar bütün İstanbul halkının, Devletin şerefi ile oynayan sahte bir dosta karşı ayaklanmak gibi aslı bir hareketle silâhlanarak deniz kıyısına gitmeleri üzerine, mukaddere boyun eğmekten başka çare bulamadı. Tahkimat işlerinde tasviri güç bir gayretle çalışıldı. Hatta Hıristiyanlar-la Museviler de bu işte yardım edebiliyorlardı. Padişah tarafından daha önce özel olarak kabul olunan Sebastiani başta olmak üzere bütün Fransız subayları, her iş hakkmda gereken öğütü ve talimatı veriyorlardı. İspanya elçisi Marquis d'Almenara da bunlara yardım ediyor ve İspanyol deniz askerlerinden teşekkür eden kıtasını emirlerine veriyordu. Bizzat Padişah, devletin baş mimarı sıfatiyle tahkimat işçilerinin arasında bulunuyor ve zengin bağışlar dağıtıyordu. Sarayın bahçesinde de, kadınlar uzaklaştırıldıktan sonra, yeni bataryalar yerleştirildi. Birkaç gün içinde tabya edilen 1200 top düşmanı bekliyordu. Sahiller mayınlanmıştı ve yedi büyük savaş gemisi limanı koruyordu.

Rüzgârın yönü değiştiğinden İngiliz gemileri Adalar ö-nünde demirlemek zorunda kaldılar. Buradan İngiliz murahhasları, daha nezaketli bir şekilde 25 ocakta ileri sürülen istekleri tekrarlamak amacıyla İstanbul'a gönderildi. Fakat bu murahhaslar, Yeşil Köşkte kendilerini dinlemeye hazır olan Türk nazırlarının önlerine çıkmak cesaretini gösteremediler. Bu ikinci teklif, tahkir edici bir şekilde reddolundu. İngilizlerin giriştikleri askerî mahiyetteki teşebbüsler de neticesiz kaldı: Proti adasında 60 kadar Anadolu'lu, düşmanın bütün taarruzlarını karşılamaya hazır bulunuyordu. Bazı İngiliz taşıtları, cesur Türk kayıkçıları tarafından zaptolundu. Eski Sadrazamlardan İsmail Paşa'mn idaresi altında Çanakkale'de gereken tamir işleri yapıldı. Artık murahhas olarak da Arbuthnot'un yerine geçirilmiş olan Amiral Duckworth, Marmara Denizinde kapanmak tehlikesi karşısında ricat etmek emrini verdi. Bunun üzerine İngiliz gemileri, İstanbul halkının yuha nidaları arasında 2 martta başarısız bir teşebbüsten sonra İstanbul

⁶⁸² Stttrfza, I, S. 528.

limanından ayrıldı. Çanakkale'de yeniden tamir olunan tabyaların şiddetli ateşi altında Boğazdan geçerken epeyce de zayıata uğradı ⁶⁸³ Aynı surette Amiral Craigh, Selanik önlerine geldi ve fidye koparmak teşebbüsünde bulundu ise de hiç birşey elde edemedi ⁶⁸⁴.

Fakat böylece, İngilizlerle savaş başlamış oldu. Babiâli de harp ilân etmekte tereddüt göstermedi ⁶⁸⁵. İngiliz hükümeti, Mısır'a hücum etmekle bazı başarılar kazanabileceği kanaatında idi. Kısa bir müddet evvel Osman Bardisi ile Elfi Beylerin ölmüş olmalarına ⁶⁸⁶ rağmen, burada Memlûk hâkimiyetini yeniden kurabileceğini umuyordu. General Fraser'in komutasında dört beş bin İngiliz askeri, kolaylıkla İskenderiye'yi işgal etmiye muvaffak oldu. Aynı askerler, Reşit'e de girdiler. Fakat Mehmet Ali'nin kitaları tarafından açılan şiddetli ateş karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. General Wanhope, dar sokaklarda ceryan eden savaşlarda Öldü. Bundan sonra giriştikleri kuşatma hareketinde İngilizler, 1200 asker kaybettiler. İskenderiye'de de imha olunmak tehlikesi karşısında kaldılar. Ancak 22 ağustosta şerefli şartlarla teslim olmayı kabul etmeleri sayesinde canlarını kurtarabildiler. İngiliz kitaları, 14 eylül'de kesin o-larak Mısır'dan çıkıp gittiler ⁶⁸⁷.

"İstanbul'u almak" hareketine iştirak edebilmek üzere yola çıkan Amiral Sieniavin'in komutasındaki Rus gemileri çok geç kalmışlardı. Bununla beraber amiral, Çanakkale ö-nünde görünmekle vazifesinin emrettiği bir işi yapmış olacağına inanıyordu. Fakat Çanakkale tahkimatına karşı bir hücum girişmeyi uygun bulmadı. Hakikatte dost Osmanlı Devletini "asıl düşmanı" olan Fransızların istilâ emelleri hakkında ikaz etmekten başka birşey yapmadığını ileri sûren Rusya, karada olduğu gibi denizde de Osmanlılara karşı hiç bir harekette bulunmadı. Bununla beraber, enerjik bir kuzey Afrika'h ve o zaman Kaptan Paşa olan Seyit Ali'nin Sieniavin'e 10 mayısta arzettiği deniz savaşını Rus amirali kabul etmek zorunda kaldı. Bu savaşta Ruslar galip geldiler. Fakat çok kayıplara uğradılar. Buna mukabil Kaptan Paşa yalnız bir tek gemi kaybetti. Bunun üzerine hemen Çanakkale'nin

⁶⁸³ En inanılır bir şahit olan Juchereau de Saint - Deny'nin. anlattıkları, biricik kaynak olarak burada kullanılmıştır. İngilizler 1000 M*tye yakın kayıp vermişlerdi. "Fordng the Dardandls": "Colburn united service Magazine", ocak 1842, ve daha başka kaynaklar bak: Zinkeisen, VII, S. 436, not 1.

⁶⁸⁴ Zinkeisen VH, S. 454.

⁶⁸⁵ Gene karş. Napolöon'ın Fadigaha yazdığı tebrik mektubu: "Correapndance" XV, S. 17, 52.

⁶⁸⁶ Zinkeisen VII, S. 447 - 448.

⁶⁸⁷ Juchereau de Saint - Deny, S. 98 - 99; Mengin, Hirtolre de l'Sgypte aoua 1« gouvernement de Mehmed - Ali; Zinkeiwn.

ablukasına nihayet verildi. Sieniavin de, Bozcaada'da bulunan Türkleri Anadolu'ya nakl etmekle intikamını almış oluyordu ⁶⁸⁸.

Artık Babiâli, Ruslar'a karşı taarruza girişmek kararını vermişti. Sebastiani'nin; yeni askerlerden teşkil olunan on taburun nihayet aralık ayı içinde Tuna'ya doğru yola çıkacakları, Eflâk'ın Pazvantoğlu ile Seraskerliğe getirilen Mustafa Bayraktar ve Aydınli nizam askeri tarafından işgal edilmiş olduğu, Bükreş'in Osmanlılar elinde bulunduğu, buradaki Rus konsolosunun tevkif edildiği gibi sözleri, ancak boş kuruntulardan başka birşey değildi ⁶⁸⁹. Gene Fran-sızlar'ın, Abaza beylerinden Kılıç ile Erzurum Paşası'nın, 1801 de Ruslar'ın eline geçen ve Gürci Kiralı Georg'un daha bahtsız bir ardasına bıraktığı Gürcistan'a ⁶⁹⁰ hücum et-miye hazırlandıkları yolundaki ifadelerinin de, çok mübalağalı bir ümitten ibaret olduğu anlaşıldı. Eflâk'ın başkentinde Mustafa Bayraktar'ın askerleri ancak pek kısa bir zaman için göründüler (1806 kasım sonu). Bunlar, Giurgiu Paşası Aydın ile Rusçuk Paşası Köse Kâhya'nın komutalarında bulunan 10 000 kişilik bir kuvvetti. Fakat bunlar, bir ay sonra yaklaşan 6000 Rus'un ve Prens Ip-silanti'nin Radu - Vod'a manastırından gelen 400 Hırvat'ın önünde geri çekildiler. Ricatleri gitgide bozguna inkılâp etti. Rus Generali Miloradoviç'in askerleri, Bükreş'te kurtarıcı olarak karşılandılar. Er-del'e kaçmak üzere yola çıkmış bulunan Boyarlar da, Kiyef'-den gelen hükümdarı, yani tpsilânti'yi selâmlıyâbilmek için alelacele geri döndüler. Çok geçmeden General Michelson BiUtres't^fcarargâh kurdu. Aynı zamanda General tsayef de Crttfova'ya girdi. Bu general, başlarındaki Kara YorgTnin Prens olarak tanınması kararlans Sırplar ve Hersek-lilerle birleşmek emrini almıştı ⁶⁹¹. Memleketeyn Prenslıklarının her ikisinde de asker toplandı ve bunlara Kazak üniforması giydirildi. Sonradan, 1821 deki ihtilâl hareketlerinde bir kahraman olarak rol oynayacak olan Tudor Vladi-miresku, Türklere karşı döğüşen kıtaların komutanı sıfatıyla bunlar arasında bulunuyordu. Pazvantoğlu 5 şubat 1807 de Ölmüştü. Oğlu henüz on bir yaşında idi. O zamana kadarki Kâhya ise, ölenin yerini tutacak meziyetlere sahip bulunuyordu ⁶⁹². Yan-ya'da Ali Paşa, yanında kuvvetli bir Fransız müşavirinin bulunmasına ve hatta Napoleon

⁶⁸⁸ Juchereau de Saint - Deny H, S. 101 - 103; Zinkeisen VII, S. 477.

⁶⁸⁹ Rusların yardımı ile o, kardeşinin yerine geçmişti; bak: Tamirat! ve Zinkeisen VJJ, S. 219 - 221.

⁶⁹⁰ BbornİK" LXXXVm, S. 1.

⁶⁹¹ Aynı yer.

⁶⁹² Zinkeisen VII, S. 485; "Correspondance" XIV, S. 327; Bertrand, S. 321.

tarafından kendisine top verilmesine ⁶⁹³ rağmen, muammalı bir hareket-sizlik muhafaza ediyordu ⁶⁹⁴. Türkler Napoleon tarafından vaad olunan General Marmont'un komutasındaki Dal-maçya kıtalarından ve Eflâk'a saldırması kararlaştırılmış olan ⁶⁹⁵ Messena'nin komutasındaki 30000 askerden tabî olarak hiç bir eser görmüyorlardı.

Fakat ilkbaharda Aleksander Sutzo, yeni Eflâk Prensi sıfatıyla Tuna'ya gönderildi. Aynı zamanda Aleksander Hançeri de Buğdan'ın yeni Prensi olacaktı. General Michelson'un Giurgiu üzerine yaptığı taarruz tamamiyle akim kaldı. Tur-nu hâlâ Türklerin elinde bulunuyordu. Buzau ise İbrail'deki Türk garnizonu tarafından ateşe verilmişti. Yaş'a gitmek üzere yolda olan tpsilanti, esir olmak tehlikesine düşmüştü. Kaninski'nin komutasındaki Rus'lar, tbraU'e karşı giriştikleri hareketlerden hiç bir sonuç elde edemediler ⁶⁹⁶. İbrail etrafında toplanan Türk kıtalarına karşı evvelâ Meyendorf ve sonra Michelson bizzat harekete geçtiler ⁶⁹⁷. 29 mayısta Sadrazam Mustafa Çelebi, Sumla civarında yavaş yavaş içlerinde İzmir Paşası'nın oğlu Kara Osmanoğlu'nun Anadolu askerleri de bulunan kıtalarını topladıktan sonra, 25 - 30 000 kişilik bir kuvvetle Tuna'nın ötesinde, Calaraşi civarında tahkimli bir yerde bulunuyordu ⁶⁹⁸. Sadra-zam'ın müşaviri, Fransız istihkâm mühendisi Boutin idi. O-nun karşısında yalnız boyarlar değil, aynı surette Milorado-viç de kaçmıştı ⁶⁹⁹. Fakat 12 haziranda Türk Öncüleri, aynı Miloradoviç tarafından geri püskürtüldüler. Bundan sonra o, tekrar Bükreş'e gitti. Taşan sular yüzünden Tuna Seraskeri Alemdar Mustafa Paşa da ⁷⁰⁰ harekete geçemiyordu. Tam bu sırada gelen Padişah'ın bir yeniçeri ayaklanması neticesinde tahttan indirildiği haberi, başarısızlığın en büyük âmili olmuştur. Ayaklanan yeniçeriler, Tuna'dan dönerek eski Ağalarının tekrar mevkie getirilmesini sağladıktan sonra, artık Sadrazam'ın, Defterdarın çekilmelerini ve Ağa'nın kafasını istemişlerdi ⁷⁰¹.

İÜ. Selim, Ayanın maiyetindeki insan gruplarından, u-zak

⁶⁹³ Napoleon'ın 7 nisan 1807 tarihli mektubu: "Correapondance".

⁶⁹⁴ Aynı eser XIV, S. 322.

⁶⁹⁵ Aynı eser S. 478; "Sbornik" LXXXDt S. 127; BturadH, 8. 513 vd; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 381 - 382, No. No. DXXVI; karş. "Correspondance" XIV, S. 518.

⁶⁹⁶ Langeron, S. 138 vd.

⁶⁹⁷ Aynı yer; Naum Rimniccanu: Erbiceanu, Cronicarii greci, S. 273 - 274; Photeinos, S. 476 vd.; karş. İngiliz raporları: Hurmuza-kl, Suppl. I 2, S. 382 vd., No. DXXVH.

⁶⁹⁸ Langeron, S. 139; Hurmuzakf, Suppl. I 2, S. 413 vd.

⁶⁹⁹ Aynı yer.

⁷⁰⁰ "Oouverneur de SUistrle et gönöral en chef den amees de S. M. le Grand - Seigneur", bu şekilde imza atardı; Aynı eser S. 427, No. DLXXXL

⁷⁰¹ Aynı eser, S. 428 vd., 442 vd.

vilâyetlerdeki soysuzlaşmış yeniçerilerden veya disiplinsiz Asyalı süvarilerden daha iyi organize edilmiş bir askerle, muzaffer olacağı ümidini beslemişti. Bütün Osmanlı savaşılarının, Avrupai elbiselerle, Avrupa! disiplin ile, Sebas-tiani'nin plânlarına uygun olarak, Devletin şerefi ve şimdiye kadar kaybolunan eyaletlerin yeniden alınması uğrunda dögüşecekleri zamanın geldiğine inanıyordu, tik Önce Yeniçeri Odaları, İslahat taraftarı olan yeni Ağaları ile Sumla ordugâhına yollandılar. Sadrazam İbrahim Paşa ve öteki nazırların hepsi, hemen onların arkasından Tuna'ya gittiler (30 mart). İstanbul'da yalnız kalben yeni rejimin dostu olan Kaymakam ile yeni Vezir, bunlardan başka İÜ. Selim'in dostları eski Kâhya Bey İbrahim Efendi, Hacı İbrahim ve orduyu Avrupa örneğine göre islâh etmek hareketinin en basında bulunan Çelebi Efendi kalmışlardı. Padişah ise, orduda büyük İslahat yapmak anının geldiğini sanıyordu. Arnavutlarla Karadenizliler, Nizam-ı Cedit usullerine riayet etmek ve tayin olunan üniformayı giymek emrini aldılar. Fakat bu işi gerçekleştirmek görevlendirilen eski Londra elçisi Mahmut ve Reis Efendi'ye karşı bu vahşi Arnavutlarla, Asyalılar, Freng usulünün memlekete sokulmasını bir hakaret ve leke sayarak, ayaklandılar. Nizam askerinin müdafaa etmesine rağmen, Binbaşı ile Padişahın gönderdiği adam, çıkan çarpışmada öldürüldüler. Asya tarafındaki bataryaların komutanı da aynı akibete uğradı (26 mayıs). Sırf haber almak amacıyla yola çıkmış olan Bostancıbaşı ölüm tehlikesi karşısında kaldı: bataryaları ele geçiren Yamaklar, onun sandalına ateş açtılar.

Bu kanlı olayların ceryan ettiğinin ikinci günü, memnun olmiyanlardan teşekkül eden büyük bir insan sürüsü a-yağa kalkmıştı. Bunlar, İslahat taraftarlarına, hatta bizzat Padişah'a her çeşit fenalığı yapmıya hazır dnr. Büyük Dere meydanında, her ne olursa olsun birbirlerini tutacaklarına ve padişahı "mahkemeye" çeceklerine, hatta onu mesul tutarak bütün yenilikleri lâğvetmiye zorluycaklarına yemin ettiler. Kendilerine baş olarak basit bir asker olan Ka-bakcıoğlu'yu seçtiler.

28 - 29 mayıs gecesi, sayıları henüz pek fazla olmiyan bu âsiler, İstanbul üzerine yürüdüler. Burada Kaymakam i-le Şeyhülislâm, İslahat hareketlerine bir son vermek ve bunu yapanları halkın hıncına kurban etmek arzusuyla, kendilerini bekliyorlardı. Asiler, örnek sayılabilecek bir disiplin i-le hareket ettiklerinden, İstanbul'da halkın sempatisini ka-zanmıya muvaffak oldular. Tophane'de topçuları, kalyoncuları ve, tabii olarak yeniçerileri de elde ettiler. Kabakcıoğlu At Meydanında karargâh kurdu. Padişah'ın yakınları olan Defterdar, Boatacıbaşı, Mirahur ve yukarda adları

geçen mööavirieri öldttrmek amacıyla, şehrin her tarafına adamlar gönderdiler. Kaymakam, cellatları zahmetten kurtarmak için, bu ricali kendi yanına davet etmişti. İslahat taraftarlarından yalnız iki kişi canını kurtarabilmişti. Bunlardan biri Nizam askerlerinin müfettişi Ahmet Bey, Ötekisi de hemen hemen doksan yaşını bulmuş olan ye şahsen âsilerin başlan yanına gelen vekarh ihtiyar Çelebi Efendi Köse Kâhya idi. Korkuya kapılan Padişah; Bostancıbaşı kendi eliyle asilere teslim etmişti.

İÜ. Selim, münadiler çıkararak, artık Nizam-ı Cedit'in lâgvedildiğini ve yemden böyle bir harekette bulunmıyaca-ğına yemin ile söz verdiğini her tarafa ilân etti. Aynı şekilde ordu için konan yeni vergiler de kalkacaktı. Fakat o, bütün bu tedbirlere, kendi mevkiini kurtarabilmek için, iş işten geçtikten sonra başvurmuştu. Asiler Şeyhülislâm'a giderek, Kuran'iri hükümlerine karşı bu kadar çok günâh işlemiş olan bir padişahın tahtta kalmasının caiz olup olmadığı sormuşlardı. Bunlar istedikleri gibi cevap aldılar ve bunun yazılı olarak kendilerine verilmesini dilediler. Sonra ü-leva ile yeniçeri subayları, Ağa Kapısında toplanarak büyük şurayı kurdular. Nizam-ı Cedit teşkilâtına karşı fetvalar burada müzakere edilerek yazıldı. Muhakemesiz olarak cezalandırılacakların Üstesine, orduda bulunan ricalin de adlarının konmamasına karar verildi.

En sonunda, hâlâ mevkiini muhafaza edebileceğini ummakta olan Padişah'a, bizzat Şeyhülislâm tarafından "kendisinin artık istenmediği" bildirildi ⁷⁰². İÜ. Selim, bu ağır bükme karşı koyacak bir durumda değildi ve sükûnetle mukadderata boyun eğdiğini söyledi. Böylece devletin iyiliğinden ve batının asker! usullerim kabul etmek suretiyle kurtuluşundan başka bir emeli olmıyan üstün kabiliyetli ve asîl düşünceli bir hükümdar, bir daha çıkamıyacak olduğu zindana giriyordu. Abdülhamit'in oğlu. Mustafa, 31 mayısta sırf Türkiye'nin en fena askerlerinin isteklerine uygun mizaçlı olduğu için, Osmanlı tahtına çıkıyordu ⁷⁰³. Sükûnet ve asayiş hemen yerine geldi. Kabakcioğlu, istihkâmlar müfettişliğine getirilmekle memnun edildi. Lağvolunan vergiler ise, gene de eskisi gibi alınmakta devam olundu. Fakat bu paralar, memleketi müdafaa eden askerler için değil, bilâkis öldürülmek korkusu ile çabucak dağılmış olan serseriler için sarfolunuyordu. Ordudan, yalnız Yeniçeri Ağası ile Vezir, en kabiliyetli komutan olduklarından, istifa ettiler. Yeniçeri Ağası, İstanbul'da olup

⁷⁰² Photelmos n, S. 509, en iyi kaynak budur; Juchereau de Satnt - Deny ile karşılaştırılmalıdır.

⁷⁰³ Kar}. Andrtossy. "Warschauer Blaetter" adlı dergide yayınlanmış olan Napol«on'm kendi eliyle yazdığı bir teskereye gtfre, m.

bitenleri doğru bulmadığını söylediği için, bu dürüst hareketini kendi hayatı ile ödedi ⁷⁰⁴. Sonra İstanbul'da, Şeyhülislâm'in hoşuna gitmek için bizzat Kaymakam, Kabakcıoğlu'nun yardımıyla azlolundu. Yeni ordu, büsbütün kabiliyetsiz ve muvazenesiz Padişah'a vast olarak Tayyar Paşayı tayin etti.

Bu iç karışıklıklar, bütün dikkat nazarlarını kendine çekiyordu, öteyandan Napoleon'un isteği ile başlanmış olan savaşa, hiç bir kesin sonuçlu meydan muharebesi verilmeksizin ⁷⁰⁵ —yalnız temmuz ayında Sırp'lar'la Ruslar Türklere karşı savaşmışlardır ⁷⁰⁶—, ara verildi ⁷⁰⁷. Fransa ile Rusya arasında yapılan Tilsit Antlaşmasından (8 temmuz) sonra Fransız subayları, Türkiye'deki görevlerinden hemen ayrıldılar ⁷⁰⁸. Çok geçmeden General Guille-minot, iki imperator arasında kararlaştırılan esaslara göre bir mütareke yapmak amacıyla ve bunu kendisi imzahyabil-mek ümidiyle Eflâk'a geldi. Barış, 9 ağustosta Sebastiani'-nın Divanda çok soğuk ve fena karşılanmış olmasına ⁷⁰⁹ rağmen, Galip Efendi ile Laşkaref arasında 24 ağustosta Sultan Selim, nazırlarının Sırp'lara ve Ruslara karşı kafi derecede şiddetli davranmamaları yüzünden tahttan indirilmişti; "Correspon-dance" XV, S. 460. Aslında bu, Fransız İmparatorununun siyasi menfaatlerine hizmet edecekti.

Slobozia'da imzalandı. Barış antlaşması'mn hükümlerine göre her iki taraf da otuz beş gün içinde Memlekeyn Prenslük-leri'ni boşaltacaklardı. Fakat hakikatte Ruslar, her iki Prenslüğün, Bucak'ın ve Dinyester boyundaki kalelerin sahibi kalıyorlardı. Bükreş'te Michelson, Rum aslından yardımcısı îpsilanti ile mutlak bir surette hüküm sürüyordu. Eylülde ölünce, mütareke tasdik edilmiş olmasına rağmen, Milo radoviç vekil olarak Bükreş'te kalmakta devam etti. En sonunda Porsorovski, baş komutan olarak Tuna memleketlerine geldi. Çok öfkelenmiş olan Çar için barışın Meyendorf vasıtasıyla imzalanması "abdallık" ⁷¹⁰, Kont Rumianzov için de "gülünç" ⁷¹¹ idi. Rusya, Napoleon'un sözlü vaadine dayanarak, Fransız kıtaları Prusyadan çıkmadan önce kendi askerini Memleketeyn'den çıkamayacağını ilân etti

⁷⁰⁴ Juchereau de Saint - Deny, II, S. 143 - 144.

⁷⁰⁵ Bir Fransız, Yeniçerileri tasvir ediyor: "fumant la pipe as-sib sur les talons"; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 445.

⁷⁰⁶ Ranke. S. 185.

⁷⁰⁷ Çarın, Albay Pozzo di Borgo vasıtasıyla barışı elde etmek için yaptığı teşebbüs hakkında bak: Zinkeisen VH, S. 481 vd.

⁷⁰⁸ Aynı eser S. 473 - 474.

⁷⁰⁹ Aynı eser S. 523 vd.

⁷¹⁰ "Sbornik" LXXXm, S. 82.

⁷¹¹ Aynı eser S. 115.

712

İngiltere, İstanbul üzerine yaptığı hücumdan hemen pişman olmuştu. 26 haziranda Kırıl, hükümetinin "Babiâli ile mevcut muhasamata bir son vermek için gerekli olan tedbirleri alacağını" Parlemanto'ya bildirdi ⁷¹³. Hakikatte barış yeniden kuruldu ise de şimdilik Türkler tarafından ticaret yasak edildi. İngiltere'nin bu hareketi, Çar Aiexan-der'in düşmanlığını intaç etti. Rus Çarı, kendisine zararlı o-lan doğuda İngiliz plânlarını tasvip etmekten çok uzaktı. Elçi Arthur Paget Bozcaada'ya geldi, fakat derhal geri dönmek zorunda kaldı ⁷¹⁴. Bununla beraber sene sonunda A-miral Collingwood ile Babiâli arasmda müzakereler yeniden Çanakkale'de başladı ⁷¹⁵. Fakat Babiâli, bu müzakereleri, sadece Fransa ve daha sonra Rusya üzerine bir baskı olarak kullanmak istiyordu ⁷¹⁶.

Osmanlı İmperatorluğu'nun mukadderatı ise, Napoleon ile Avrupa'nın diğer hükümdarları arasındaki müzakerelerde taayyün edecekti. Napoleon Türklere kızgındı. Çünkü Babiâli, yalnız Memleketyn Prenslüklerinin kaybedilmemesini değil, fakat aynı zamanda Kırım'ın da yeniden kazanılmasını sağlayacak olan ve Fransa tarafından yapılan bir tedafü ve tecavüzî antlaşma teklifini reddetmişti ⁷¹⁷. Bilhassa III. Selim'in tahttan indirilmesi 24 haziranda Tilsit te duyulunca Napoleon'un büsbütün canı sıkılmıştı.

Napoleon, Tilsit'ten yazdığı bir yazıda şöyle diyordu: "Babiâli'ye karşı takip edeceğim hareket hattı (systeme) sallanıyor (chancelle) ve değişme noktası üzerindedir"* Dışişleri Nazırı Talleyrand'ın: "çok fazla parçalanmış bir ayna artık tamir edilmemeli" yolundaki sözlerinin doğruluğuna her gün biraz daha fazla aklı yatıyordu ⁷¹⁸. Batı İmperatoru, Osmanlı Devletinin paylaşılmasında ars-lan payını Doğu tperatoruna sarih olarak teklif etmekle, onu Almanya'da kendi plânlarını gerçekleştirmek i-çin kazanabileceğine inanıyor ve muhakkak ki bunda aldan-ıyordu. Tilsit Antlaşması, yalnız Ruslarla Türkler arasmda bir

⁷¹² Galip Efendi ile Laşkaref arasındaki muhabere: Hurmuza-ki, Suppl. I 2.

⁷¹³ "Menager des mesures propres à faire cesser les hostilités dans lesquelles nous nous trouvons engagés avec la Sublime Porte"; kara. Juchereau de Saint - Deny II, S. 153 vd.

⁷¹⁴ Zinkeisen VII, S. 528, 537.

⁷¹⁵ Aynı eser S. 547 - 548

⁷¹⁶ Juchereau de Saint - Deny, II- S. 153 vd.

⁷¹⁷ Zinkeisen VII, S. 513 vd.

⁷¹⁸ Ağustos başında Çar Aleksander, Napoleon'un, İstanbul'da vaki olan saltanat değişmesi dolayısıyla, Türkiye'ye karşı üzerine almış olduğu bütün yükümlülükleri hiçe saymasını kendisine tavsiye ettiğini temin etmektedir.; "Sbornik" LXXXHI, S. 5 - 7.

mütarekeyi ve barış için Fransa'nın aracılığını derpiş ediyordu. Gizli maddelerinde ise Bocche di Cattaro i-le, İyoniyen adaları Fransa'ya bırakılıyordu. Eğer Babiâli Rusya ile yapılması gereken barışa boyun eğmezse, Fransa ve Rusya, müşterek olarak, artık zarurî bir hal alacak olan paylaşmayı gerçekleştirmek için karar vereceklerdi Bunda yalnız İstanbul ile Kümelinin Türklerde kalacağı esas olacaktı.

Fakat Napoleon hiç bir zaman bu tasarımı hemen tatbikat sahasına koymak fikrinde değildi. Bundan dolayı o, Fransa'nın Prusya'dan tazminat almasına müsaade edilmediği takdirde, Slobozia mütarekesi şartlarının yerine getirilmesi üzerinde durmadan ısrar ediyordu ⁷¹⁹. Hatta Sa-vary'yı da bu amaçla Petersburg'a göndermişti. Çar, askerlerini daha uzun müddet Tuna'da tutmaktansa tercihan Fin-landya'yı ilhak etmeli idi. Bununla beraber bütün gayretler boşa çıkınca Sebastiani, Babiâli'yi Memleketeyn Prenslikle-ri'nin elden çıkarılmasına hazırlamak talimatını aldı. Fransız elçisi İstanbul'da Türk devlet adamlarına, bu eyaletlerin coğrafî bakımdan ötekilerinden ayrılmış ve ahalisinin Rusya'ya meclûp oluşu yüzünden, bunun bir zaruret olduğunu anlatacaktı. Daha çoktanberi Rusya, bu Prenslıklar üzerinde bir çeşit hükümler hakkım kazanmış bulunuyordu. Osmanlı Devleti, bu memleketlerden yalnız hafif bir tabiiyet vergisinden (faible subside) başka hiç bir fayda görmemekteydi. Eflâk ve Buğdan'da mevcut bağımsızlık şuuru, Türkiye'de oturan bütün Hıristiyanların ayaklanmalarına sebebiyet verebilirdi . Nihayet yeni Padişah, Tuna memleketleri üzerindeki hükümler haklarını şimdiye kadar kullanmamıştı ⁷²⁰. Fransızların Parga'yı işgal etmelerini affeden ve, Rusya ile elverişli şartlarla bir barış yapabilmek için Napoleon'un yardımını kazanabilmek ümidiyle, son zamanlarda İngilizler tarafından abluka edilmiş olan Korfu'ya gelecek Fransız imdat kuvvetlerinin Arnavutlukta geçmesine müsaade eden Türkler, güya zarurî bir hale gelmiş olan bu toprak bırakmak teklifine şiddetle itiraz ettiler. O zaman elçi, bunları yatıştırmak için yeni vait-lerde bulunuldu. Biraz daha sonra, yani nisan 1808 de Sebastiani, birinci derecede hoş gitmeyecek suallere ve şikâyetlere muhatap olmaktan kaçınmak için, İstanbul'dan ayrıldı ⁷²¹.

Fakat eski ve ananevi dostluk münasebetlerinin ve hatta Babiâli'ye

⁷¹⁹ Aynı eser, LXXXVIII, S. 292 vd.

⁷²⁰ "Le nouveau Sultan a reçu l'empire déjà privg de la mol-davte et de la Valachie.

⁷²¹ Zinkeisen VII, S. 540 vd. Gene karşı. Lefebvre, Htetoire des c*bin«U de l'Europe pendant le Consulat et i'&mplre VI. S. 376.

karşı "sistem değiştirmesinden" önce bizzat

kendi vaatlerinin hatıraları ile, taliinin mütemadiyen yaver gitmesi sayesinde şımaran Fransız İmparatorunun gittikçe büyüyen isteklerine gem vurulması güçleşiyordu. İlbahar* da Memleketeyn Prenslükleri'nin boşaltılması veya Napoleon'un Almanya'daki topraklarına Silezya'nın da katılması üzerinde yapılan tartışmalara, "Grande affaire" i, yani Ob-manh Devletinin paylaşılması için "büyük iş" i ele almak a-macıyla, ara verildi. Mart ayında herkese düşecek olan paylar hakkında o derecede ilerlendi ki Kont Rumyanzof nihâî projeyi kaleme alabildi. Buna göre Rusya, Memleketeyn. Prenslüklerini, Bulgaristan ve Rumeli'yi, bizzat İstanbul ve yakınlarındaki limanları alacaktı. Napoleon ise Mora, Kıbrıs, Rodos, Girit, Ârşipel adalarını, Akdenizin kuzey kıyısını, Suriye ve Mısır'ı işgal edecekti. Avusturya'ya gelince, her ne kadar kendisinden sorulmamış idi ise de, müttefik devletlerin âlicenaplığı ile kendisine Selanik dahil olmaksızın Makedonya bırakılacaktı. Aynı zamanda da bir Avusturya Arşidukası Sırbistan Kiralı olacaktı ⁷²². Çar Alexan-der, dostu Napoleon'a yazdığı bir mektupta sevinç ile mest bir halde şöyle eliyor: "bunu, hayatımın en güzel anı olarak sayıyorum" . Fakat Fransız İmparatoru, Rus projesinde, Moskoflar'ın İstanbul ve Çanakkale Boğaçlannda yerleşeceklerini düşünerek ⁷²³, bazı "tikindirici noktalar" ⁷²⁴ buluyor ve bu tekliflerin içinde kendisinin arzu ettiği müzakereleri uzatmak amacıyla tertip edilmiş bir hile seziyordu. Fransız İmparatorunun İspanya'ya gitmesi de, iki imperator buluşmasının geri kalmasına âmil oluyordu.

Fransız diplomasisi, şimdilik harbin yeniden patlamasını önlemeye çalışıyordu. Bu mesele üzerinde Sebastiani, dönerken Prosorofski ile görüştü. En sonunda Çar Alexander, Napoleon'un isteklerini kayıtsız ve şartsız kabul etti. Çar'ra İngiltere'yi sayarak geçici bir zaman için tehir olunan iki İmparator arasındaki ikinci buluşma, böylece hazırlanmış oldu. Konuşmalar sırasında Alexandır, İstanbul'un kendisinde kalması meselesini tekrar ortaya attı ⁷²⁵. Bu münasebetle 12 ekim 1808 de Erfurt'da imzalanan antlaşma ile Napoleon, Memleketeyn Prenslükleri'nin her ikisini ve Finlandiya'yı Rusyaya bırakmaya muvafakat ediyordu. Bu ilhakin, Fransa'nın Türkiye'deki menfaatlarını tehlikeye sok-mıyacak bir şekilde yapılmasını

⁷²² Serçe Tatischtscheff, Alexandre I. et NapoMon. Paris 1891, S. 349, 351, 356, 357, 361. 365. Hindistan'ın geleceği hakkında da «özleşmeler yapıldı.

⁷²³ Vandal m, S. 561.

⁷²⁴ "de choses scabreuses"; Vandall NapoKon et AJejcandre I., İÜ, S. 556; kan. "Correapondance" XVII, S. 54.

⁷²⁵ Hnkei.cn VZZ, S. 551.

biricik şart olarak koşuyordu. Eğer Avusturya silâhla buna müdahale edecek olursa, Fransız İmparatoru da müttefikine silâhla yardım edecekti.

Fransa'ya an'anevî dostlukla bağlı bulunan Osmanlı Devleti'ne karşı bu şekilde muamele edilmesine sebep olarak, İstanbul'da siyasî durumun istikrarsızlığı gösteriliyordu. Yeni bir ihtilâl, İstanbul'da idare başında bulunanlara isnat olunan bu hali takviye ediyordu. Gerçekten de şimdiye kadar en hatırlı sayılan siyasî unsurlar, iş başından atılmışlardı. Bir Padişaha tecavüz edilebileceğini 31 mayıs 1807 darbesi isbat etmişti. Gerçekten de Eskiden kutsal tutulan Sultan Osman'ın ardalarının şimdi şahıslarını korumak için bile, hiç kimse ortaya çıkmamıştı. İH. Selim'in İslahatına göre Sadrazamın Divanı toplantıya çağırarak ve kararlarını uygulamak hakkı yoktu ⁷²⁶. Efendiler'in de nüfuzu kırılmıştı: Gerçi devlet ricali bunların arasından seçiliyordu. Fakat bunlar şimdi batı örneklerine göre teşkü olunan bürokrasinin itaatkâr üyelerinden başka bir şey değillerdi. Şahıslarına hiç değer verilmiyordu. İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya'da elçi olarak edindikleri bilgi ve tecrübelerine rağmen hiç birinin, —ne Paris'ten yeni dönen Muhip Efendi, ne aynı şekilde Napoleon'un başkentinde yaşamış olan Galip Efendi ve ne de istikbâli çok parlak görünen Halet Efendi'nin— tanınmış şahsî bir önemi yoktu. Halkı hiç kimse saymıyordu. İhtiyar Çelebi Efendi halkı hor görüyor ve onu, "aşağı tabakanın hurdasından teşekkül edip zamanın hâldmleri olarak ortaya çıkan; kahvelerde, berber dükkânlarında ve meyhanelerde mevkileri ile hiç de mütenasip olmıyan magrurane sözlerle yüksek hükümeti tenkit ve inkâr eden serseriler" diye vasıflandırıyor ⁷²⁷. Böylece İÜ. Selim, ananevi bütün kuvvetleri kırmış, fakat onların enkazı üzerinde kendi otoritesini kuramamıştı. Bunun da sebebi, koymak istediği yeniliklerin, sırf orduda ve halkta derin kökler salmış bulunan inançlara aykırı düşmesi olmuştu.

Ordunun bir kısmı, hem de en iyi kısmı Rumeli'de bulunuyordu. Devletin idaresinde bu askerlerin hiç bir payı yoktu. Çünkü idare, tek başlarına kuvvete sahip olan ve bizzat İstanbul'da yaşayan unsurların elinde idi. Bunlar da, sayıları yüzbinleri bulan ve genel olarak hamur tatlısı satan (sellers of pastry), kayıkçılık, balıkçılık, kahvecilik, bakkallık ve daha başka esnaflık işleri yapan ve çeşitli meşgalelerle geçinen, fakat her üç ayda bir 25

⁷²⁶ Kari. Juchereau de Saint - Deny, X. S. 171 vd.

⁷²⁷ "A rabble composed of the dreg of the populace, setting themselves up for judges of the times and assembling in the coffee-houses, barbers' shops and taverns, have, in vain speeches, unbecoming their station, indulged themselves in the liberty of a busing and ca-lumniating the Sublim Government"; S. 219.

akça ulufe alan sahte yeniçerilerden başka kimseler değillerdi ⁷²⁸. Günlük meşgaleleri icabı olarak dost ve akrabalarından ibaret olan İstanbul halkına kendilerini çok sevdirmişlerdi. Kalyoncularla topçular bunların başları sayılırdı. Çünkü bunlar, her zaman elerinde silâh olduğu halde daimî kıtaları teşkil ediyorlar ve ihtilâli yenilemiye hazır bir vaziyette bekliyorlardı.

Kabakcıoğlu ile haris yaradılışlı yeni Kaymakam ⁷²⁹ arasındaki dostluk çok uzun sürmedi. Bu âsiler ele,basisının maiyetinde oldukça kalabalık bir güruh bulunmakta idi. Bunlar ondan terfi veya hiç olmazsa elde etmiş buldukları memuriyetlerde emniyet bekliyorlardı. Halbuki Tayyar Paşa, onları korumak fikrinde değildi. Böylece 31 Mayıs kahramanının himaye ettiği adamlardan biri olan Aleksander Mihail Sutzo, İngiltere ile yapılan müzakereleri Sebas-tiani'ye ifşa ettiğinden ve Fransa elçisinin şiddetli protestosuna yol açtığından, hiç hatır edilmeksizin 22 Eylülde idam olundu ⁷³⁰. Sutzo'ya düşman olan Kaliimachi partisi zaferi kazanmıştı. Daha Ağustos başlarında Scarlat, Buğdan Prensiğine atandı, öldürülen Sutzo'nun yerine de Scarlat'ın kardeşi Yanku geçirildi ⁷³¹. Sutzo'nun idam edilmesi emrini, bizzat Padişah vermişti. Fakat Kabakcıoğlu, bu olaya asıl sebebiyet vereni, kendi düşmanı olan Kaymakam Paşada görüyordu. Kabakcıoğlu Şeyhülislâm ile anlaşarak Kaymakamın yerine, bir vakitler en yüksek mevkii işgal etmiş ve son zamanlarda kendi lehlerinde çalışarak göze girmiş olan İsmail Paşa "yi geçirmeye karar verdi. Fakat İsmail Paşa, bu sırada öldü. Beklenmedik bir anda gelen bu ölüm ü-zerine onun zehirlenmesinden şüphe edildi. Biraz sonra Tayyar Paşa, ölen Bağdat Paşası'nın yerine Sebastiani'nin tavsiye ettiği Süleyman Paşayı değil, fakat Heliopolis'te Fransızlara karşı savaşan Osmanlı ordusunun komutanı Kör Mehmet Paşa'yı gönderince, İstanbul'da hâlâ mutlak bir nüfuz sahibi bulunan Fransız elçisinin de düşmanlığını kazandı. Bir kaç Dalmaçyalıya Bostancıbaşı tarafından dayak attırılınca Sebastiani, Türkiye ile ticaret münasebetlerini kesmekle hükümeti tehdit etti. Fransız tüccarları, elçinin öğütlerine uyararak mallarını toplama başladılar. Bunun neticesi olarak Süleyman Paşa Bağdat Paşalığı'na gönderildi; fakat Kaymakam, bu hareketiyle de "Türkiye'de Fransız dik-

⁷²⁸ Çelobi Efendi, S. 234. 1808 tarihlerinde aylıklarının yıllık tu-their station, indulged themselves in the liberty of a busing and çatarı, 10000 keseye varıyordu; aynı eser S- 50.

⁷²⁹ Andreossy, Yeniçerilerin yerine disiplinli Seymenleri ikame etmek fikrini ona mal etmektedir; S. 6 - 7. 1788 de o, esir olarak bir müddet Rusya'da kalmıştı.

⁷³⁰ Juchere&u de Sant - Denys n, S. 152 vd., tarih tamamiyle yanlttır; "Acte si frangmente" II, S. 431 - 432; HurmuzaM, SuppL 1 t, S. 490 - 499; kart "Documente Caffimachi" I, S. CXCVT.

⁷³¹ Aynı «er. Kars. "Acte si frangmente" II, S. 424. No. I.

tatörü" nün teveccühünü kazanamadı.

Karısını kaybetmesi üzerine hastalanan bu Fransız elçisinin memleketine dönmesinden sonra ardası Latour - Mau-bourg, selefi derecesinde itibar ve nüfuz elde edemedi. Fakat Tayyar Paşa, yeni Fransız elçisinin İstanbul'a gelmesinden kısa bir zaman sonra, ihtilâlcilerin elebaşısı ile Şeyhül-İslâm'ın ve İç Ağaların kendi aleyhine işbirliği yapmaları üzerine mevkiini kayıp etti. Bununla beraber kendisine Rusçuk'a gitmeye müsaade edildi. Burada Alemdar Mustafa, intikam almak için ona yardım etmeye tamamiyle hazır bekliyordu.

Askerlerin çoğu, mahbus bulundurulmuş İH. Sultan Selim hakkında dürüst düşünüyordular. Gerçi yeniçeriler⁷³², en yüksek mevki sahiplerine karşı duydukları nefret ve kını açığa vurarak bizzat kendi Ağalarını öldürmüşlerdi. Fakat Sadrazam tekrar yönetimi eline aldığı ve Kâhya Bey ile Reis Efend'i işten atarak yerlerine Osman ve Arif adlarında sadık iki şahsiyeti geçirdiği zaman, askerlerin fikri yavaş yavaş iyiye inkılâp etti. Memnun görünmeyen yeniçerilere, evlerine gitmek için izin verildi⁷³³, fakat hiç biri bu izni kullanmaya yanaşmadı. Diğer yandan Tuna Seraskeri⁷³⁴ ile Şumla'daki karargâhta bulunan Vezir Çelebi Seyit Mustafa Paşa, gasıbı kovarak yerine Osmanlı tahtının meşru varisini geçirmek için değilse bile, hiç olmazsa nefretle görülen yamakların zorbalık rejimine bir son vermek için elverişli zamanı bekliyorlardı. Şimdi kurnaz Tayyar Paşa da bunlara iltihak ediyordu. Tayyar Paşa, aynı zamanda İstanbul'daki birçok dostlarına güvenebilirdi, intikam hareketini hazırlamak amacıyla, Şumla'ya ve buradan da İstanbul'a adam gitti. Ermeni Manuk Bey, Eflâk Beyliği kendisine vaad edilmek karşılığı olarak, bunun için gereken parayı temine hazır. Bu Manuk Bey, sonradan Rusya tarafından generallik rütbesi ile taltif olunmuştur.

Mütareke müzakerelerine başlanılmış bulunduğu bir sırada Alemdar Mustafa Paşa, Edirne üzerine yürüdü. Kendi şahsına itaatkâr olan Ayanların vermiş oldukları kuvvetlerle birlikte emri altında yirmi bin kişiye yakın bir ordu vardı. Edirne'den yapılacak hareketlerin plânı çizildi. Şimdilik

⁷³² Bak yukarda S. İTO. e

⁷³³ Aynı yer

⁷³⁴ Bayraktar'ın 1806 da öldürülen halefi Tersenik Oğlu hakkında bak: Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 349, No. CDLXXXm. S.OmsU-ani'ye göre o, İstanbul'u almak, padişahı tahttan indirmek ve na'ırlan' öldürmek niyetinde idi; aynı yer. 17 aralık 1806 da Michelson'ın ona yazdığı bir mektupta Rusya'ya karşı "affectueuses d'opaltion et proc*de* d'amitie" den bahs olunmaktadır; Hurmuzaki, Suppl I 2, S. 365 - 366, No. DVI. Bak: aynı eter 8. 369 - 370, No. DX - DXI; S. 505, No. DCLDC; gene karşı. Testa n, S. 310 vd.

yalnız "Osmanlıların yüksek Efendisi ve Hükümdarının biricik Divanına" iktidarı iade etmek bahis konusu idi ⁷³⁵. Gerçekten de bunu sağıyacak bir hatt-ı şerif, çok geçmeden çıkartılmıya muvaffak olundu. Hacı Alî Ağa adında biri, yanında birkaç yüz atlı olduğı halde, bir ölüm fermanım, Kabakcioğlu'nun oturmakta bulunduğı Fanaraki'ye götürdü. Kabakcioğlu geceleyn haremde çıkartılarak hançerlenmek suretiyle öldürüldü. Ertesi gün Pomaklar, Vezir'in emrini infaz eden Hacı Ali'ye karşı mukavemet etmiye başladılar ve Üzerine üç gün müddetle Fanaraki kalesinden top mermileri yağdırdılar. Buna rağmen Hacı Ali, kendisini gönderenlere giden yolu açmıya muvaffak oldu ve onlara İstanbul yakınlarında kavuştu. Reisülküttap Galip Efendi, Küçük Çekmece'den kalkarak İstanbul'a gitti. Görevi, Padişahı ordunun iyi niyetlerinden haberdar etmektir. Bu ordu, bizzat yeni hükümdarı yamakların zilletli tahakkümünden "kurtarmak" amacıyla, yalnız bunlara karşı harekete geçmiş bulunuyordu. Galip Efendi'nin isteğı üzerine yamaklar uzaklaştırıldı ve Şeyhülislâm mevkiiini kaybetti. Hatta Mustafa o derecede bir uysallık gösterdi ki, Mübarek Sancağı selâmlamak bahanesiyle Vezir'in Davutpaşa'da bulunan karargâhına gitti ve bütün tehlikeyi göze alarak Vezirle bir konuşma yapmıya razı oldu. Hareketin başlarından birini Divana üye yaptı; Ramiz Efendi adında bir diğere Paşalık verdi Kaptan-ı Derya Sait Ali Paşa ve İstanbul'da bulunan askerlerin hemen hepsi, hazırlanan ihtilâl için kazanılmışlardı.

Ancak bu anda Tuna'dan gelen hareketçilerin hakiki niyetini anlayan Sadrazam tereddüt gösterdi. Uzak bir vilâyetten gelmiş vahşi bir asker gibi kıtalarıyla beraber Divana nüfuz eden Alemdar Mustafa Paşa ⁷³⁶, Sadrazamı azl ve hapsetti. Bunun üzerine İstanbul'da, Ruslar'la elverişli bir barış imzalandığı ve Sancağı Şerifin mütad olarak saklandığı camiye tekrar konacağı şayiası yayıldı. Artık eski Alemdar Paşa, bütün ordusunun başında olarak törenle İstanbul'a girdi. Bizzat Padişahı görmek istediğini ileri sürdü. Yalnız Bostancıbaşı, Muhafazasına memur bulunduğı sarayın ikinci kapısını Sancağı şerifi taşıyanlara kapamak cesaretim gösterdi. Aynı zamanda Sultan Mustafa, mütad gezintisinden alelacele çağırılmış, tahtını müdafaa etmek için saraya gelmişti. Padişah, muzaffer ordusunun kendisini coşkuncasına selâmladığı bir sırada, Kızlar Ağam'na, tahttan indirilmiş kuzeni Sultan Selimi öldürmek emrini verdi. Sultan Selim, odasına

⁷³⁵ "Atı seul Divan de l'auguste seigneur et maitre des Otto-mans", aynı eser S. 9.

⁷³⁶ Aynı eser, S. 514 - 51&

cellatlar sokuldukları zaman dua etmiye koyulmuştu. Bunlar, cinayet işlemekten asla çe-kinraiyorlardı. Fakat genç ve kuvvetli Sultan Selim, hayatı için uzun müddet siyahi harem ağası ile mücadele etmeden teslim olmadı. Nihayet caniler, büyük hakaret ve hiç de yakışık almayacak muamelelerden sonra zavallı Sultan Selim'i öldürdüler ⁷³⁷, Ancak birkaç dakika sonra Alemdar Mustafa Paşa göz yaşları içinde Efendisi'nin cenazesi Önünde diz çöküyordu .

Sultan Selim, mahbus bulunduğu sıralarda ikinci kuzeni Mahmut ile görüşerek âsilerin manasız inatçılıkları ve yeni rejimin tekrar ihyası hakkında azım konuşmalar yapmıştı. Şehzade Mahmut, bu karışıklık sırasında Sultan Mustafa'nın siyahilerinin takibinden kurtulmaya muvaffak olmuştu. Sonra korkudan saklanmak için sokulduğu bir halı yığınının altında bulundu, işlediği cinayeti affolunan Sultan Mustafa, hiç bir vicdan abazı duymaksızın mağrur bir hükümdar sıfatiyle iç odalara götürülürken, büyük bir kalabalık, genç Mahmut'u yeni padişah olarak selâmlıyordu ⁷³⁸.

Rusçuk'ta eski Alemdar Mustafa, Sadrazam sıfatiyle, kaatiUerin ve yardımcılarının idam edilmelerini emretti. Bunların sayısı 33 idi. Asıl kaatilin kafası, gümüş bir tabak içinde önüne getirildi. Cinayetler işlendiği sırada alkışlamış o-lan Sultan Mustafa'nın kadınları, çuvallara konarak ağızları dikildikten sonra, denize atıldılar. Şehit Sultan Seüm'in gömülme töreni, umumî, eşsiz ve hakikî bir matem gösterisi şeklinde tecelli etti.

Fakat böylelikle asayiş temin edilmiş değildi. Sultan Mahmut'un kıunç kuşanma töreninde, etrafı Arnavutlarla alınmış olduğu halde, elinde bir tabanca ile görünen Sadrazamı çekemiyenler vardı. Alemdar Mustafa Paşa, kendisine rakip olmak ihtimalini gördüğü kimseleri kısa bir zamanda uzaklaştırmak hatasını yaptı: Seyit Ali sürgüne gönderildi ve bunun Kaptan Paşalık makamını kendisinin güvendiği Rainiz Paşaya verdi. Yeniçeriler'in isteklerine uygun olarak Tayyar Paşa merhametsizce idam olundu . Eski Sadrazam Çelebi Mustafa Paşaya ancak İsmail Paşalığı unvanı verildi.

Artık bir diktatör olan Alemdar, yüksek görevini başarabilmek için bu gibi cezri hareketler yapmak zorunda olduğunu ileri sürüyor ve kendini haklı gösteriyordu. Nizam -ı Cedit teşkilâtı, törenle lâğvolundu. Şeyhülislâro'nın bir

⁷³⁷ "Le Kislar • Aga, qu'on coup vtofcnt avait fail tonfber en-tre les Jams du Suttan, proflte de sa position, aalsit aa victbne par ua» partie infiniment sensible, şerre avec rage et tenacit* et parvtent * lui faire perdre connaissance, Le erime eat cosoram*"; Juchereau de Saint - Denys, S. 186. Andr\$ossy'ye gSre Itorikdar Selira'ın boğazını kesti, S. 10 - 11.

⁷³⁸ 28 temmuz 1808. Kar?. Andriassy'nin karakter tasviri: "prime sana genle camine sana caractere et, pour comble de mauc, MM conttt!"; S. 6.

fetvası, bunu telin ediyordu. Nizam-ı Cedit'in yeniden ihyası bahis mevzuu değildi. Hakikatte kendini Sultan Selim'in haşladığı isı devam ettirmekle mükellef gören Sultan Mahmut, muntazam bir ordu teşkil etmek için yeni bir çare buldu. Alemdar'ın kendisi, yeniçeriler'in bir temsilcisi idi. Şimdi büyük askerî İslâhat, yeniçeriler'e karşı değil, aksine o-larak yeniçeriler vasıtasıyla yapılacaktı. Yeniçeriler, yeni şekilleri ile "muntazam Seğmen'ler (sekban) olarak ortaya çıkacaklardı. Bu ad eski bir ad olup kudretli ve zalim IV. Murad'ı hatırlatıyordu. Aynı zamanda yeniçeri birliklerinde ötedenberi bu ad kullanılmakta idi. İslahat hakkında görüşmek ve bunu gerekirse her çeşit düşmanca harekete karşı savunmak araaciyle, memleketin her tarafından paşalar, ayan ve büyükler, ekim ayının başlangıcında (Rabiülâ-hir ortaları) büyük bir şûra akdetmek üzere İstanbul'a davet olundular. Fransız İhtilâli zamanından kalma hatıralar, Padişah'ı böyle bir zadegan meclisini davete imale etmişti.

Bu davet üzerine her iki Beylerbeyi; iki yıl önce Nizam-ı Cedit askerlerinin komutam sıfatiyle yeniçerilere yenilmiş olan Abdurrahman veya Kadı Paşa, Anadolu'daki Çapanoğlu ve Kara Osman Oğlu ailelerinin beyleri ve Yanyah Ali Paşa'mn temsilcileri İstanbul'a gelmişlerdi. Toplantıda konuşulan meseleler şunlardı; Rütbelerini satın «timnmig olan subayların atanması, hakikî, evlenmemiş yeniçerilerin kışlalara bağlanması ve yalnız bunlara ulufe verilmesi, aynı zamanda isbatı vücut etmiyen yeniçerilerin aylıklarının kesilerek devlet hazinesine mal edilmesi; askerın masraf ve giydirilmesi için yeni bir tüzüğün yapılması; Osmanlı ordusuna mensup bütün kıtalar'ın Kanunî Sultan Süleyman'ın tuttuğu usule göre muntazaman talim ve terbiye görmeye mecbur tutulmaları ve "kâfirlerin bize karşı üstünlüğünü sağlamakta olan daha mükemmel bazı silâh ve askeri talimlerin" kabulü⁷³⁹. "Odalara alınmış olan Müslüman delikanlıları" ile aynı zamanda gönüllü olarak toplanacak gençlerden "Seğmenler için ihtiyat bölükleri" teşkil olunacaktı. Bunlar, topçulara verilen miktarda bir para alacakter ve Örnek bölükler sıfatiyle yeniçerilerin eski disiplini ile Avrupa örneğine göre kabul olunacak yenilikler arasında bir bağ teşkil edeceklerdi. Bu teklifler oy birliği ile kabul olunduktan sonra Kadı Paşa, maiyetindeki 3000 kişi ile a-sayışi korumak için İstanbul'da kaldı. Şeyhülislâm, ihtiyar Çelebi'nin Nizam-ı Cedit'i müdafaa için birçok yerlerde

⁷³⁹ "D*ordonner l'adoption İmm&Uate dans toutes les troupea ottomane* de certaines armae perfectionnees et de quelque» ma-noeuvres qul donment Infñdeles de grandi avantages sur nous"; Jtche-reau de Salnt - Denys, 3. 205

bahsi geçen bir yazısında kullandığı tabir ile "Büyük Süleyman'ın tedbirleri" olarak bu yeni teşkilâtı takdis etti⁷⁴⁰.

Fakat çok iyi düşünülmüş olan bu teklifleri uygulamakta, artık haris ve tahrik edici bir hal alan Alemdar Mustafa Paşa büyük hatalara düştü. Seğmenler'in kışlaları olarak Levend çiftliği ve Üsküdar kışlalarını seçti. Halbuki bu - kışlalardan Nizam-ı Cedit askerleri henüz çıkmış bulunuyorlardı. Aynı zamanda Nizam-ı Cedid'in eski subaylarına, hiç bir endişe duyulmaksızın tekrar bu yeni teşkilâta görev verildi. Diğer taraftan Sadrazam, istekli olan herkesi, halk e-lemanları arasında hiç bir fark gözetmeksizin, orduya kabul etti.

Daha kasım ayı içinde askerlerin mûted yağma akınları başlamıştı. Filibe Ayanı Molla Ağa, asayiş bozmak suretiyle yeni teşkilâta karşı cephe aldıklarını göstermek isteyen ini çetelerin başında bulunuyordu. Bu yolsuzlukların önüne geçmek için Alemdar Mustafa Paşa, mevkiinin hakikî mesnedini teşkil eden kendi ordusunun büyük bir kısmını yanından uzaklaştırmak zorunda kaldı. Alemdar Paşa, eski bir geleneğe uyarak, ramazanın bitmesine üç gün kannca Şeyhülialâm'ın yanına gittiği sırada kendi çavuşları, düşmanca ayaklanmış olan büyük bir kalabalığı muhafız kıtalarının müdahalesi ile merhametsizce dağıtmak zorunda kaldılar. Hemen yeniçeriler, Sadrazam'ın askerlerinin buldukları evlere hücum ederek bunları kaçırma zorladılar. Sadrazamın oturduğu konağın yanında çıkan bir yangını söndürmek için çağırılan askerler, iş başına gitmekten kaçındılar ve Sadrazam'ın adamlarından ele geçirdiklerini öldürdüler. Alemdar Paşa, kalenin dibindeki yeraltı dehlizlerinden birinde saklandığı bir sırada Kaptan Paşa, Topcuba-91, yeni askerler ve Kadı Paşa'mn küçük kuvvetleriyle birleşerek Efendisi'ni kurtarmaya çalıştı. Fakat Alemdar, yanında bulunan bütün adamlarıyla bu dehlizde dumandan boğulmuştu. Mısır'a gitmek üzere harekete hazırlanan iki gemi, Yeniçeri Ağası'nın evine ateş etmek emrini aldı. Sarayda», halkın ve yeniçerilerin hücumlarına karşı korunmak için lâzım gelen bütün tedbirler alındı (15 kasım). Sonra Kadı Paşa, dört top ile harekete geçerek vaktiyle yeniçerilerden gördüğü hakaretin Öcünü almaya koyuldu. Ayaklananlar, her tarafta merhametsizce öldürülüyordu. Fakat böylece o, ayaklanmış olanları ve şimdiye kadar barışçı kalan istanbul halkını ümitsizliğe düşürdü, ölüm tehlikesi karşısında her şeyi göze alan âsiler. Anadolu'lu İslahat askerlerinin, guruplar halinde

⁷⁴⁰ Aynı caer, 8. 206.

dağılmış olan Nizam kıtalarının Üzerine atıldılar. Bir yandan büyük bir yangın her tarafı sararken, umumi tedip hareketine devam olunamayacağı anlaşıldı. Kadı Paşa, hiç olmazsa saray halkını hücumdan korumağa çalıştı. Bununla beraber çok geçmeden Yeniçeri Ağası, Padişah'ın emirlerine itaat etti ve müthiş yangını durdurmak için gereken bütün tedbirlere başvurmak için talimat aldı.

Sarayın kapusunda bekliyen âsilerin bir kumu, artık Sultan Mustafa'yı alkışlamıya başlamışlardı. Fakat bu olay, eski Padişah'ın Ölümüne sebep oldu. Sultan Selim'in kaatili, kendisi hakkındaki idam emrini infaz edenlere hiç bir mukavemet eseri göstermeksizin can verdi. Peşinden annesi öldürüldü. Bunlardan başka, o zamana kadar ordusunun başında sanılan Alemdar'ı⁷⁴¹ yarı kömür haline gehni» olan perişan cesedinin yüksek bir yere asılarak teşhir «dilmesi⁷⁴² sayesinde bu iç savaşa bir son verildi. Nefret edilen Sadrazam artık hayatta değildi ve Sultan Mahmut'tan başka Osmanb tahtını işgal edecek bir şehzade de' artık yaşamıyordu. Sonra Padişah, bütün ordunun barışarak kardeş pñftiariTii emretti. Kendisini şimdiye kadar müdafaa etmiş olanlara, Rusçuk'a kaçmak suretiyle canlarını kurtarabilmek imkânını verdi. Ramiz Paşa, hıyanetle suçlandırıldı-ğından Petersburg'a kadar kaçtı. Fakat Padişah, sonra yeni Sadrazamın genel bir af ilân ederek İstanbul'a çekmiş olduğu bütün şahsiyetleri yok etmesine engel olamadı. Ancak 1809 nisanında mevkie getirilen Kör Yusuf Paşa, son zamanlarda suç işliyen herkese karşı Kur'an'ın hükümlerini tatbik etmekle görevlendirildi⁷⁴³ Lakin Sultan Mahmut, XVII nci yüzyıldaki büyük ve zalim selefi gibi, bu felâket günlerinin, katlanmak zorunda kaldığı bütün bu zilletlerin öcünü, yeniçeri güruhunun büsbütün ortadan kaldırılmakla almıya kalben yemin etmişti.

Fakat şimdilik, Erfurt'de verilen kararları Babiâli öğrendikten sonra, devletin dış siyasetinde büyük işlere girişmek gerekiyordu.

Sırbistan'daki ayaklanma, âsilerin lehinde bir ihtilâl haline inkılâp etmişti. Daha 1807 haziranında âsiler, Uşize'-yi ele geçirmişlerdi Şimdi Sırp çeteleri komşu Bosna topraklarına girmiş bulunuyorlardı. Babiâli'nin haraç isteği, Kara Yorgi tarafından kesin olarak reddedilmişti. Eflâk Prensi Ipailanti, kendisinin Sırbistan Prenslığı'ne çağırılacağı u-muyordu⁷⁴⁴.

⁷⁴¹ Fhoteinçfl II, S. 520 ye göre kulede mevcut bftrou atat vermek aucvUyte kendisini ve yanındakilerini ÖMÜrmUgtUr. ffarttf »'da fçgA öyttyor;'tarih hakkıad* kar?. Ton 8ax, S. 170 not 21.

⁷⁴² Naam tUnuüoe«nu: Erbioetu, Cron, Grtd, 3. 383.

⁷⁴³ Zinkelaen VH, S. 636 - 637.

⁷⁴⁴ HurmuiaJd, SuppL I 2, S. 382 - 383.

Fakat Sırp lar, ihtilâli idare eden şahsiyetler arasında Kara Yorgi'yi Gospodar ünvanıyla hükümet başkanlığına seçtiler. Gospodar unvanı, Ruslar'ın, doğrudan doğruya Prens diye hitap etmemek amacıyla Kumanya hükümdarlarına verdikleri unvanı hatırlatmaktadır. Kara Yorgi'nin yanında Soviyet adıyla 12 kişilik bir danışma meclisi vardı. Skupçina adını taşıyan halk temsilcileri meclisi, önemli meseleler üzerinde karar verirdi⁷⁴⁵. Öteki Gospodarlar, diğer vilâyetleri aralarında paylaştılar. Çok kere bunlar, Kara Yorgi'yi sadece salıp ve hürriyet ordularından birinin o zamana kadarki komutanı olarak saymakta idiler. Ruslar, Sırbistan'da harp ve barış hakkında karar verilmesi işini, entrikacı General Rodofinikin'in eline bırakmak teşebbüsünde bulundular⁷⁴⁶. Fakat muvaffak olamadılar. Rodofinikin, Sırbistan'da Ortodoks başrahibi olan Leontios ile çok iyi münasebetler idame ediyordu⁷⁴⁷. Kara Yorgi, isayef ile birleşerek aynı yıl içinde bir takım başarılar daha kazandı. Bilhassa haziranda Malanitz'i de galip geldi⁷⁴⁸. Sonra Negotin'i kuşattı. Öte yandan Rus kıtaları, Nikçiç ve Klobuk'u almak için Karadağlar'a yardım ediyorlardı. Ancak Eflâk, hiç olmazsa geçici bir zaman için barışa kavuştuğundan, Sırbistan'da da silâhlar sustu. İsayef Küçük - Eflâk'e döndü.

Fakat çok geçmeden harp yeniden başlayacak ve Türkiye'nin bütün iç düşmanları, dış düşmanlarıyla, yani Ruslar'la birleşeceklerdi.

1808 haziranında Memleketyn Prenslüklerinin her ikisinde de kiliselerde âyinler yapılırken Rus Çarı'nın adım memleketin hükümdarı olarak anmak ve Rumen ruhbanının başına Rus Synod'una mensup bir Eksark geçirmek- emrini vermiş olan Prosorofski, iki imperatorun görüşmelerinden sonra Babiâli'nin murahasları ile yeniden barış müzakerelerine girişmek için talimat almıştı. Fakat şimdi başka ve daha iyi bir barış yolu açılmış, Babiâli İngiltere ile temaslara başlamıştı. Kasım ayı başında yeni İngiliz elçisi Robert Adair Çanakkale'ye gelmişti. Bu yolda Sultan Mahmut, kendisinden önceki Padişahın siyasetini takip ediyordu. Artık sahtekâr Fransızlar'ın değil, fakat İngiltere'nin aradığı sayesinde Rusya'nın istediği Memleketyn'i kaybetmeksizin Çar ile barışabileceğimi umuyordu. İngiltere, Babiâli üe yapılacak barış sayesinde hem ticaret ve hem de siyaset

⁷⁴⁵ Ranke, S. 176 vd.

⁷⁴⁶ 1807 de o. İbrat'lî Michelson için kazanmak görevini almıştı; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 384 - 385. No. DXXXDC; S. 388. No. DXXXIV.

⁷⁴⁷ Ranke, S. 172 - 173.

⁷⁴⁸ Langeron, S. 142 - 143. Eflâk'ta bir Sırp heyeti hakkında (nisan 1807) bak: Naum Rimniceanu: Brbiceanu S. 272.

bakımından büyük menfaatler sağlayacağından, buna muhtaçtı.

Bunu hemen pek iyi g[^].crt ı uiKier, İngilizlerden bir harp tazminatı ve Napoleon ile bir savaş halinde önemli miktarda para yardımı sağlamakta ısrar ettiler ⁷⁴⁹. Bu yüzden müzakereler kesilecek oldu. Adair memleketine dönmekle tehdit e-dince, Şeyhülislâmın bir fetvası çıktı ve böylece müzakereler çabuk sona erdirildi. Çanakkale'de yapılan 5 ocak 1809 antlaşmasının ihtiva ettiği yeni hükümlere göre İngiltere, Boğazların Türk'ler tarafından kapatılmasını tanıyordu; Türkiye, İngiliz limanlarında konsoloslar bulundurabilecekti; İngiliz hükümeti, tercüman olarak yerli reayadan kimse-lerin tâyininden feragat ediyordu. Türkiye, harp tazminatı istemekten vazgeçmiş, Napoleon'la bir harp takdirinde para yardımı meselesi de gizli bir antlaşmaya bırakılmıştı. 14 mart 1809 da, yani İstanbul'a gelişinden üç ay sonra Adair, şerefli bir şekilde Padişah tarafından kabul olundu . İngiliz elçisi, kendi Kiralı ve artık Padişaha karşı hiç bir fena niyet beslemiyen Avusturya İmparatoru ile hakikî bir ittifak için Babiâli'yi kazanabileceğini umuyordu ⁷⁵⁰.

Fakat bu amaca ulaşmak için ilk şart, Rusya ile Babiâli arasında bir barış elde etmektir. Babiâli ile Rusya arasında barış müzakerelerine başlanılmış, evvelâ elçi Paşa olarak Galip Efendi, sonra Murat Molla'nın oğlu Rıza Molla ile İzzet Bey, Beylikçi Efendi bu müzakerelere memur edilmişlerdi ⁷⁵¹. Tercüman olarak bunların panına Prens alexan-der'ın kardeşi Dimitraki Munisi verilmişti ⁷⁵². Yaş kongresi tek bir oturum bile yapamamıştı . Adair, gerçekten de her iki tarafa kencu aracılığını teklif etti. Fakat İngiliz elçisi gülünç bir mevkiye düşmüştü. Çünkü Rus Çan, Prosorofski vasıtasıyla Babiâli'ye, imzalanan mütareke sayesinde mümkün görünen barışın gerçekleşmesini istiyorsa, Adair'i hemen İstanbul'dan uzaklaştırması gereğini bildirmişti. Padişah iki gün içinde bu husustaki kararını verecekti ⁷⁵³.

23 martta verilen cevap, soğukkanlı ve menfi idi. Hemen Kırım ve çabuk gelişen yeni Odesa limanı ile ticaret şiddetle menedildi . Hatta Eflâk'de, güya 25 martta yapılmış resmî bir harp ilânından bahsolunuyordu

⁷⁴⁹ Zinkeiaen VII, S. 590 vd.

⁷⁵⁰ Aynı eser S. 622 vd.

⁷⁵¹ Murahhasların Craiova'ya varışları ve Yaş'a seyahatları hakkında bak: Naum Rimniceanu, S. 284 - 285; kars. Hurmuzaki, Suppl. I 2, Ş. 331 vd., 542 vd.

⁷⁵² Gene karş. Karaca. Rus murahhasları, Miloradoviç ile Senatör Kuşnikof ve Harting idiler. Joseph Fonton tercüman olarak o-rada bulunuyordu; Langeron, S. 155.

⁷⁵³ Aynı yer. Kuriyenin seyahati hakkında bak: Naum Rim-nteeanu, S. 285. Gene bak: Langeron, S. 157.

⁷⁵⁴ . Galip Efendi, derhal Yaş'dan ayrılarak İstanbul'a dönmek emrini aldı. Adair aynı zamanda Osmanlı Padişahı ile İran Şahı arasında bir antlaşma vücade getirebileceğini de umuyordu . Mart ayında İngiltere, İran hükümdarı ile bir antlaşma imzalamış ve bunun üzerine Fransız elçisi General Gardanne hemen Tahran'ı terketmişti. Hakikaten de bir Pers murahhası İstanbul'a geldi ⁷⁵⁵ .

Miloradoviç ile Prosorofski, kaçak bir Ermeni olup Rusçuk'ta Alemdarın adamları ile münasebeti bulunan Manuk'-un teşvikiyle, nisan ayında Bükreş'ten hareketle Giurgiu ü-zerine bir hücumu girişmişler; fakat çok zayıf tahkim edilmiş olmasına rağmen bu adayı almıya muvaffak olamamışlardı . Mütarekenin imzalanmış olduğu Slobozia'da Ruslar, Alemdar Mustafa Paşa'nın orada saklı bulunan malına, 27 top ve 32 sancağa el koydular ⁷⁵⁶ . Nisan ve mayıs aylarında İbrail, boş yere ve büyük kayıplar pahasına olarak bombardıman edildi . Ozamana kadar İsmail Kalesini müdafaa eden Pehlivan, yerini eski Sadrazam Müstafa Çelebi ile aü Paşa'nın bir yeğenine bırakmıştı. Babadağ'ında bulunan Pehlivan'in adamları, Vezirin adamlarıyla boğuşuyorlardı. Fakat bütün bunlara rağmen Ruslar, bu kuvvetli kaleye giremediler ⁷⁵⁷ . B: sırada İsayef, Sırp elebaşlarından Melentij Stoykoviç ile birleşerek, Tuna adalarında ve Kladovo'da Türklere karşı savaşıyordu. Fakat bu kale, uyanık davranarak kendini müdafaa edebiliyordu ⁷⁵⁸ Ancak 23 ağustosta Sadrazam, 35000 kişilik bir ordunun başında olduğu halde, İstanbul'dan hareket etti. Askerin çoğu yeniçerilerdi ve samimî iş görmek azmini besledikleri anlaşılıyordu. Asya'nın kıtaları ise daha az disiplin ve sadakat gösteriyorlardı. Bunların oldukça önemli bir kısmı, eşkiyalara iltihak etti. Genel olarak bu askerler, kuvvetli bir ordu teşkil ediyorlardı. 1807 de bir İngiliz diplomatı, "şimdi Türkler yirmi yıl öncesinden çok daha iyi savaşıyorlar" demişti. Bu söz, selefının gevşek askerinden ziyade, Kör Yusuf Paşa'nın ordusu için doğru idi.

Bu arada Ruslar, .bütün Dobruca'yı ele geçirmişlerdi. Seksen yaşındaki "Prosorofski, artık ölüm döşeginde bulunuyordu. Bunun üzerine Gürcistan'lı Prens Bagration, Başkomutanlığı üzerine aldı. O zamana kadarki başkomutanın Ölümünden önce tsakça, Tulça ve Babadağ, ağustos ortalarında hiç bir kayba uğrammaksızın ele geçirildi. Bagration'-un

⁷⁵⁴ Naum Rimniceanu, S. 2S5.

⁷⁵⁵ Aynı yer.

⁷⁵⁶ Langeron, S. 161.

⁷⁵⁷ Langeron, S. 171 vd.

⁷⁵⁸ Aynı eser, 162 - 164.

başkomutanlığı zamanında Maçın, Hirşova ve Köstence işgal olundu. Komşu Bulgarlar, oturdukları yerlerden çıkmamak için teşvik olundular ; çok geçmeden bir Rus kıtası, 1774 antlaşmasının imzalanmış olduğu Küçük Kaynarca'ya girdi ⁷⁵⁹.

18 ağustosta Mustafa Çelebi, ismail kalesini teslim et-miye hazırıldı. Fakat teslim şartları ancak ayın yirmi beşinde tesbit olunabildi. Alman ganimetler arasında 221 top buhunnakta idi. Şimdi sıra, Ayan İlik oğlu'nun müdafaa etmekte olduğu Silistre'yi almaya gelmişti.

Bu önemli kalenin bombardımanı haftalarca sürdü. Sadrazamın komutasındaki kıtalar, ilk önce Giurgiu yakınlarında güründüler ve bu civarda, Eflâk'in müdafaasına memur edilen General Langeron'un kuvvetleriyle muharebeye tutuştular. Sadrazam, bu büyük kaleyi kurtarmak için ne mümkünse yapıyordu. Bir taraftan da Vidin kalesi'nin yeni komutanı Molla Paşa, kendi atalarında uyuşamıyan Sırlar* dan Deligırad'ı aldı ve askerlerini birkaç defa Tuna'nın sol kıyısına gönderdi. Genel karargâhın bulunduğu Rusçuk'tan Pehlivan, 17 - 18 000 kişilik bir kuvvetin başında ve 18 top ile birlikte Silistre'yi kuşatan Ruslara karşı gönderildi. Pehlivan, Tataritz'de Tuna'ya yakın tahkimli bir mevki ele geçirdi. Ali Paşa'nın oğlu Muhtar da buraya yollandı. Fakat 22 kasımda sözde 11000 kişilik bir ordusu olan Bagration, Türk saflarına karşı güvenle başladığı hücumlarını durdurmak zorunda bırakıldı. Birkaç gün sonra Ruslar, gene Tuna'nın sol kıyısına geçmiş bulunuyorlardı. Çok geçmeden (2 aralık) Türkler, İbrail kalesini şerefli şartlarla General Essen'e teslim etmek zorunda kaldılar. Ancak teslimin sebebi, sırf yiyecek sıkıntısından başka bir şey değildi. Bununla beraber Türkler, yalnız Silistre'de değil, fakat aynı zamanda Rusçuk, Giurgiu, Turnu, Zıştovi, Zımnice ve Tuna'nın önemli adalarında da kuvvetle tutunuyorlardı. Sadrazam'ın 30 000 kişilik ordusu ise hiç bir kayba uğramadan dimdik ayakta duruyordu ⁷⁶⁰.

Ruslar'ın Tuna ordusu Başkomutanlığı, 1810 tarihinde henüz 32 yaşında, az tecrübeli, ihmalcı ve çok asabi bir yaradılıştaki olan general Kamenski'ye emanet olundu. Nisan başında Kamenski, rahatsız ve yorgun düşen Bagration'dan Bükreş'te komutayı teslim aldı. Rus ordusu Mayıs sonunda Hirşova yakınlarında Tuna'yı geçti. Bu esnada, bu yıl da pasif bir taktik takip etmek istiyen Sadrazam, tek bir adım bile atmamıştı. Haziran'da

⁷⁵⁹ Aynı eser, S. 179 - 180.

⁷⁶⁰ Bak: Langeron'tın aynı yıla ait hatıratı.

Silistire'nin yeniden kuşatılmasına başlandı. Aynı zamanda Başkomutanın kardeşi Sergius Kamenski, Pazarcık'ı işgal etti ve Baba veya Pehlivan ⁷⁶¹ diye anılan İbrahim Paşayı yaralı olarak esir aldı. Fakat Varna'ya girmeye muvaffak olamadı. Nihayet 11 haziranda hemen hemen tamamiyle müstakil olan Silistre ordusu, komutan tlikoğlu'nun da Pehlivanın akıbetine uğraması üzerine, teslim oldu .

Sadrazam Şumla'da bulunuyor ve burada bir ordu topluyordu. Yanında İbrail Nazırı, Selvi Ayanı, Tatar Prensi Bahadır Giray ve bir çok gözük pek "dal kılınçlar" vardı. Civardaki mevkileri zaptettikten sonra bir Rus ordusu Varna önünde kaldı. Aldığı bu yerler arasında Alemdar Mustafa Paşanın sarayının bulunduğu Razgrad da vardı.. Yeni atanmış olan Buğdan Prensi Skai'lat Kallimacki burada esir e-dildi ⁷⁶². Aynı zamanda General Zass, Rusçuk'u almak için Boşnak Ağa ile çok sert vt* inatçı bir savaşa tutuşmuştu. Bir yandan bunlar olurken Öte yandan başkomutan, acele yürüyüşlerle Türk ordugâhına doğru ilerliyordu. Fakat o, kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiş olan Şumîa'mn durumunu bilmiyordu ve son başarılarının uyandırdığı yankılara büyük ümitler bağlamıştı. Biraz geç girişilen ilk hücum, 23 ve 24 haziranda başarısızlıkla sona erdi . Orlof'un beraberinde getirmiş, olduğu Sakız'lı (Chios'lu) General Fa-padopulos, muharebe meydanında kaldı. Hemen hemen bir ay burada kalan Ruslar, Sadrazamın emriyle hareket eden çeteler tarafından epeyce hırpalandıktan sonra, Rusçuk'a ricat etmek emrini aldılar. Hiç olmazsa bu şehri ele geçirmek ve bu suretle Şumla'da uğranılan yenilginin öcünü almak. ümidi .besleniyordu. (İeneral Langeron, Türk kuvvetlerinin hücumuna uğradı ve Dere Köy'de güç halle kendine kaçacak yol açarak kurtulabildi. Geri bırakılan Sergij Kamenski'ye de 14 ağustosta Sadrazamın savaşçıları saldırdılar. Bu defa da Ruslar kurtuluşu kaçmakta buldular. Doğrudan doğruya Rusçuk üzerine yapılan cüretli bir hücum, büyük kayıplarla püskürtüldü. Artık Muhtar Paşanın komutasındaki Arnavutlar da Tirnova yakınlarına gelmiş bulunuyorlardı ⁷⁶³.

Ancak eylülde harp talii Ruslara yaver olmaya başladı. Byela yakınlarındaki Batin mevkiinde Muhtar Paşa'nın Arnavutları ve Koşanzalı Halil'in komutasındaki Ayan kuvvetleri, 7 eylülde ⁷⁶⁴ tam bir bozguna uğrattılar ve hemen hemen tamamiyle yok edildiler. 8000 Türk, 14 topla

⁷⁶¹ Karatzas; Hurmuzaki, Suppl. I2, S. 569.

⁷⁶² Aynı eser, S. 250 - 251.

⁷⁶³ Langeron, aynı yer.

⁷⁶⁴ Gene onun hakkında bak: Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 398.

müceh-mez 22 000 kişilik bir kuvvet teşkil eden üstün düşman karşısında yenilmişti. Fakat bu zaferi kazanan General İlovaitz-kî, muharebede ölenler arasında bulunuyordu. Koşanzalı Ha-lil ve arkadaşı İpsala'n Ahmet, esir düşmüşlerdi. Bizzat Muhtar Paşa, kısmen dağıtılmış ve kısmen imha edilmiş o-lan ordusunun artıklarıyla güç hal kendini kurtarabildi ⁷⁶⁵.

Bu zaferden sonra Ruslar, yıkılmış olan Zıştovî'yi sonra da Rusçuk ve Giurgiu'yu ele geçirdiler. Kahraman müdafii Boşnak Ağa, bu mevkileri, kendi ve Kars'lı A-li Paşa adına 27 eylülde Ruslara teslim etmişti. Ekim ayı başlarında Turnu ve biraz daha sonra Niğbolu üzerinde de Rus bayrakları dalgalanıyordu. Vorozofun komuta ettiği Rus kuvvetleri karşısında Ayan Süleyman Pehlivan da kaçtı. Lofça ve Selvi'ye de Kazaklar girmişlerdi ⁷⁶⁶.

Ali Paşanın Sofya'ya kadar ilerlemiş, olan diğer oğlu Veli, Mora'nın genç valisi ve aynı zamanda babasının vekili sıfatıyla komuta ettiği 10 000 Arnavuttan ⁷⁶⁷ 2000 îm Vidin'in imdadına gönderdi ⁷⁶⁸. Daha haziran ayında birkaç bin Sırp, şimdi General Tzukatos'un komutasında bulunan Rus kitalariyle Oltland'da birleşerek, Birsna Palanka'yı almışlardı. Serbest Sırbistan'a girmiş olan Niş Paşası, ricat etmek zorunda kalmıştı. General Orurk'un yardımıyla Sırp'lar, Seres komutanı İsmail Bey ile Ahmet Reşat'ı eylül başlarında yendiler. Nihayet, Oltland'da Eflâkli Pandurlar-dan teşkil olunan Nikitiç'in kuv'etleri. Drin ırmağına kadar geldiler ⁷⁶⁹. Kladovo'ya bir Hıristiyan garnizonu yerleşmişti. Ekim ayında Kara Yorgi, tekrar Sırbistan'a girmiş o-lan Bosnahlar'ı geri attı. Bil basanlar Ruslara, Tzukatos ile İsayef'in hastalıktan Ölümlerine mal oldu. Batıda muharebenin sevk ve idaresi, General Zay'a bırakıldı. 1811 mayısında bizzat Kamenski de, yerine ihtiyar Kutuzof geçtikten sonra, Öldü.

Osmanlı Devîti'nin ancak 18 ay, en çok iki yıl daha yaşayabileceğini söyleyen ⁷⁷⁰ Seba3tiani'nin hükmüne göre Sultan Mahmut, "zayıf, yumuşak huylu, hastalıklı, tedavisi imkânsız sara illetine müptelâ bir hükümdar' idi ⁷⁷¹. Çar da bu Osmanlı Padişahını, hem vücutça ve hem de kafaca aynı derecede düşük kalitede zayıf bir hükümdar göl: gesi sanıyordu ⁷⁷². Bununla

⁷⁶⁵ Langeron'm hatşratı ve Karatzas'ın yazılan.

⁷⁶⁶ Langeron., S. 300 - 301

⁷⁶⁷ Karatzas; Kasım 1809.

⁷⁶⁸ Pazvantöğlü'nun ölümünden sonra oradaki durum hakkında bak: Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 397 vd. 'ında Fransız ajanı Me>ia-ge'm raporları.

⁷⁶⁹ Aynı eser, S. 309.

⁷⁷⁰ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 446.

⁷⁷¹ Un prñce fâlble, doux et valötudlnaire, atteint d'une epi-lepsie incurable"; Testa n, Ş. 310.

⁷⁷² "Auasl faible de corps que d'eaprit., un fantome de souve-; Şbomik, LXXXIX, & TW

beraber o "zayıf" Sultan, Memleketyn Prenslikleri rni her ne pahasına olursa olsun Rusya'ya bırakmamak; din düşmanına ve II. Katerina'nın istilâ plânını tazeliyen Çar'a karşı bütün enerji ile savaşı devam ettirebilmek için, Hıristiyan ve Yahudi tebaanın süs eşyalanna ⁷⁷³, hatta tapmıklara ait mallara vann-cıya kadar, her çeşit vasıtalarından faydalanmak kararında hiç sarsılmadan ayak diriyordu. Fakat Kör Yusuf Paşa, Şumla'yı başarı ile müdafaa etmiş olmakla beraber, komutasına emanet olunan orduyu tehlikeden korumak, amaciyle, çok uzun zaman âtil kalmıştı. Padişah, Sadrazamın İsmail, Silirtre, Rusçuk ve bütün Dobruca'yı kaybetmesini affedemiyordu.

Sultan Mahmut başka bir ordu ve başka bir komutan istiyordu. Kamenski'ye karşı döğüşmüş olan Türk ordusu. Ayanların getirdikleri kuvvetler, yani başka başka menseli Rumeli eşkiyalari ile İstanbul ve Edirne de toplanmış olan 25 000 yeniçeri, bir de Çapanoğlu ile Kara Osman Oğlu bölgelerinden gelen 10 000 kadar sadık Anadolu askerlerinden teşekkül ediyordu. 7 000 topqu askeri İstanbul'da kalmıştı. Bunlar herhangi bir baskına karşı başkenti ve muhtemel bir ihtilâle karşı Padişah'ı koruyacaklardı ⁷⁷⁴. Büyük bir yeniçeri ordusu ⁷⁷⁵ Ruslar'a karşı taarruza başlamalı idi. Sadrazamlığa da, biraz geç kalınmış olmakla beraber, güvenilir bir adamı getirdi.

Sultan Mahmut, Devleti kurtarmak için yalnız kendi kuvvetine dayanmak zorunda olduğunu çok iyi biliyordu. Avusturya'dan yardım beklenemezdi. Daha 1809 da Viyana diplomasisi, Fransa ile harbe başlamadan önce Ruslar'a tekliflerde bulunmuş, Küçük Eflâk'in İmperator Franz'a bırakılması karşılığı olarak Memleketeyn'in Rusya'ya ilhakını hemen tanıyacağını; veya, eğer zamanı gelmişse, Fransa'nın toprak kazanmak emellerine meydan vermeksizin Osmanlı Devîeti'nin paylaşılması için Rusya ile anlaşmaya hazır bulundüğünü bildirmişti ⁷⁷⁶. Avusturyalılar Sırplarla iyi münasebetler idame ediyorlardı. Avusturya Generali Sera-lin, âsi Sırpların lehinde teşebbüslere girişerek Sırbistan'dan Dayı'ların çıkarılmasını, Knez'lerin serbestçe seçilmelerini, görevi sadece Babîâli için vergi

⁷⁷³ Karatzas; haziran 1810.

⁷⁷⁴ Sebastiani'nin ifadeleri.

⁷⁷⁵ Bu ordu aslında 196 ortadan teşekkül ediyordu; hakikatte ise yalnız 60000 ücretli insan harbe gidecekti. Fakat bunlardan yalnız yukarıda söylenen 25000 kiai hazır bulunuyordu; Zlnkelsen VII, S. 330. Kar*, aynı eser, S. 638 vd., 641 - 642. Fakat 1801 de "etki kıtalar" 179000 ve yeniler 207000 hesap olunuyordu. Hurmuzaki, Suppl. I *, 8. 880 - 881, No. DXXV.

⁷⁷⁶ Martens, Recueil III, S. a9.

toplamaktan ibaret olacak bir memurun Belgrat'ta bulundurulmasını sağlamaya çalışmıştı. Sırlar 1806 da Avusturya Imperatoru'na birçok ricanameler yazmışlardı. Sırp gönüllüleri mütemadiyen A-vusturya sınırlarındaki bölgelerden takviye alıyorlardı ⁷⁷⁷. Nihayet Viyana hükümeti, 1810 eylülünde İmpera-torun garantisi altında serbest Sırbistanın vücade getirilmesi için aracılık yapmıştı . İşte bütün bunlar, nefret e-dilen ⁷⁷⁸ Babîâli'nin içinde bulunduğu güçlüklerden faydalanarak yeni Orsova'yı işgal etmiş olan batıdaki komşu devletin gerçek niyetlerini bütün açıklığı ile gösteriyordu. Babîâli tarafından İngilizlerden istenen yardım parası, hiç bir zaman tasvib olunmadı, İngiliz temsilcisinin böyle bir meblağ karşılığı olarak İngiliz filosunun yiyecek ve mühimmat ihtiyacını temin etmek yolunda yaptığı pratik bir teklif ise cevapsız bırakıldı ⁷⁷⁹. En nihayet dost Fransa'ya gelince: Fransız ordularının Avusturya'ya karşı yaptıkları imha savaşında Çarın takındığı vaziyet, Napoleon'un yeni "sistemini" sarsmıştı. Daha 1809 haziranında Paris hükümeti, Rusya ile olan ittifakın değerinden şüpheli olduğunu bildirmişti. Fransız temsilcilerine, "hiç bir surette Rusya ile İsveç ve Türkiye arasındaki işlere karışmamaları ihtar" olunmuştu ⁷⁸⁰. Fakat buna rağmen Napoleon, 3 aralıkta Fransız meclisini açarken söylediği bir nutukta Babîâli'ye, eğer kendi himayesini istiyorsa , İngiltere ile münasebetlerini kesmesini tavsiye etmiş, hem Memleke-teyn'in, hem de Finlandiya'nın, kıskanmıyacağına dair teminat vererek ⁷⁸¹, kendi dostu Alexander'in devletine ilhakından bahsetmişti. Rusya, Eflâk ve Buğdan'a karşı bu memleketin sahibi imiş gibi yaptığı mukavelede Napoleon'un bu demecine dayanıyor, Eflâk - Buğdan'da bulunan Fransa ve Avusturya ajanlarını uzaklaştırıyordu . Napoleon, Rusya'ya o kadar kızgındı ki bu devletle bir harp ihtimalini düşünüyordu ⁷⁸². Fakat buna rağmen Sultan Mahmut, defalarca samimi olmadığı sabit olan Fransız İmpera-toru'nun yardımına bel bağlayamazdı. Napoleon, 1810 da Rus ordularının ilerlemesi ile çok geçmeden barışın sağlanacağını, böylece Çar'ın Memleketeyn'i ve Tuna sınırını elde edeceğini ümit etmiş, bu durumdan büyük bir memnunluk duymuştu ⁷⁸³. Aynı zamanda yeni akrabası olan A-vusturya imparatoruna,

⁷⁷⁷ Hurmuzaki, Euppl. I 2, S. 448, No. DXCVII; S. 509.

⁷⁷⁸ Avusturya elçisine İstanbul'da halk tarafından yapılan hakaretler hakkında bak: Zinkeisen VU, S. 645.

⁷⁷⁹ Zinkelsen, VII, S. 641 - 642.

⁷⁸⁰ Aynı yer.

⁷⁸¹ "Mon allié et ami, l'empereur de Russie, a réuni à son vaste empire la Finlande, la Moldavie, la Valachie et un district de la Galicie. Je ne suis jaloux de rien de ce qui peut arriver de bien à cet empire" aynı yer.

⁷⁸² Aynı yer.

⁷⁸³ Metternich'in hatıratı; "Correspondance" XX, S. 587.

ileride Sırbistan'ı vâdediyor ve Bel-grad'ı işgal etmesine muvafakat ettiğini resmen bildiriyordu .

Fakat bir Rus - Fransız harbinin patlak vereceği zaman, gittikçe daha yakın görünüyordu. Çar Alexander, bir takım teklifler ve vaatlerle Avusturya imparatoru Franz'ı, Fransız tiranının doymak bilmiyen ihtiraslarına karşı kendine Avusturya'ya vermek suretiyle Ur toprak değişmesi yapmak düşüncesi, o laman Petersburg'da diplomatlar mahfilinde ortaya çıkmıştır; aynı eser. 8. 401 müttefik olarak kazanmaya çalışıyordu. 1811 de o kadar ileri gitti ki, Avusturya Eflâk Beyliği'nin bütünü, sonra da yirmi yıl önce hakikaten Avusturyalıların elinde bulunmuş o-lan batı Moldavya'yı, yani Karpat Dağları ile Sereth ırmağı arasında kalan memleketi ve Sırbistanı İmperatora teklif etti ⁷⁸⁴. Buna karşılık Çar Alexander, elverişli bir zaman kollayarak Galiçya'yı kendine almak niyetindeydi . Diğer taraftan Napoleon, Avusturya'nın kıskançlığını uyandırabileceğine ve böylece, Memleketeyn için yapılan 1811 savaşlarında Babiâli'ye yardıma sürüklüyebileceğine inanıyordu ⁷⁸⁵. Aynı zamanda Fransa'nın İstanbul elçisi Latour - Maubourg, Fransa ile birleşerek yalnız Tuna memleketlerini değil, fakat aynı zamanda Kırım'ı da tekrar fethedebilmek için, Padişahı bizzat kendi idaresinde büyük bir "din harbi" açmaya teşvik etmek için talimat aldı . Daha o zaman, aylarca ve hatta bir yıl geri bırakılan General An-dreossy'nin özel bir görevle İstanbul' ı gönderilmesine karar verilmişti. Sultan Mahmut, hemen bu olağanüstü elçinin gelmekte olduğu haberini aldı. Nihayet bir Türk temsilcisi de Paris'e çağrıldı .

Nisan başında Sadrazam Kör Yusuf Paşa azlolundu ve yerine o zamsna kadar İbrail Nazırlığını yapan Trabzon'lu Ahmet Ağa geçirildi. Anadolu zadeganı soyundan gelen Ahmet Paşa, yeni sistemin tanınmış bir taraftarı idi. Bu Karadeniz çocuğunun vücudundaki bir çok yara izleri, onun kabına sığmaz ve çok atılgan bir insan olduğunu isbat ediyordu ⁷⁸⁶. Ahmet Paşa, o zaman bulunduğu Edirne'den hemen hareketle hiç vakit kaybetmeden Şumla'daki ordugâha gitti. Napolecn, Ruslara kat'! sözünü söyleyerek "İstanbul'a gitmiyeceksiniz" dediği bir sırada Tuna boyunda bulunan Rus kıtalarının çoğu, Çarın şimdiye kadarki büyük dostu Napoleon'ın yatıştırıcı sözlerine rağmen, Dinyester'e ve Lehistan eyaletlerine, Fransızlar

⁷⁸⁴ Martens III. S. 77.

⁷⁸⁵ "Correspondance" XXI. S. 490.

⁷⁸⁶ Karatzas, 3. 139-140. Kare. Langeron, S. 369; Hurmuzaki, Supple. I 2, S. 506, No. DCCLXXIX Bundan biraz sonra mazul Rodos'a «ÜrtUdU; aynı eser, S, 148. Kara. Langvron, S. 325.

tarafından vücade getirilen Varşova Büyük Dukalığına doğru harekete başladılar⁷⁸⁷. Hiç vakit geçirilmeden Zıştovi ile Niğbolu, Kars.'h Ali Paşa'nın kuvvetlen tarafından işgal olundu⁷⁸⁸. Osman-h kıtaları Silistre üzerine de yürüdüler. Fakat burasını Ruslar tarafından tamamiyle boşaltılmış buldular⁷⁸⁹. İstanbul'dan mütemadiyen yeniçeri ve seğmen askerleri gönderiliyordu. Seğmenler istanbul'da Hıristiyan tüccarlara karşı cebri muamelede buldukları zaman, bunların komutanları azlolundu. Disipline riayet otmiyen bütün askerlere karşı pervasızca en sert cezalar veriliyordu . Kısa bir zaman sonra Sadrazamın ordusuna, Çapanoğlu Mehmet'in ve Aydın Paşasının Anadolu kuvvetleri, Tepedelen'H Ali Paşa'nın oğulları Veli ve Muhtar'ın komutasındaki Makedonyalılar, cesur Kalender Paşanın maiyeti, geçen yıl büyük yararlıklar göstermiş olan Gâvur Hasan'm ve Boşnak Ağanın kıtaları katıldılar. Sadrazamın elinde 80 den fazla da top vardı⁷⁹⁰.

Rusya, Napoleon'un yeni fütuhât ihtirası karşısında bütün istikbalinin tehlikeye düştüğü bu müşkül karar saatinde, Babiâli ile yeniden savaşa tutuşmayı istiyemezdi. Sadrazam Tuna'ya doğru yürümeğe hazırlandığı bir sırada, yeni barış konferansları açıldı.

Rusya'nın eski istanbul elçisi bu nazik işle görevlendirildi ve tedavisi için daha mutedil bir iklim ihtiyacı olan bir hastalık bahanesiyle Eflâk'ın başkentine gitti. (Halbuki Bükreş'te kış, çok kere güney Rusya'daki kadar sert olur). Asla hasta olmıyan tercüman Peter Fonton da burada bumuyordu⁷⁹¹. Yeni Sadrazam iş başına geçer geçmez, Rusya ile barışçı münasebetlere girişti. Fonton Şumla'ya geldi ve bunun üzerine çok geçmeden gizli murahhas olarak Mustafa Ağa Bükreş'e gitti. Hamit Efendi adında başka bir murahhas da daha haziran ayında müzakerelere başladı .

Fakat barışı sağlamak hâlâ mümkün değildi. Çünkü Ruslar'ın görüşü ile Padişah'ın bir defa vermiş olduğu karar arasında çok büyük bir fark vardı. Hakikatte Sultan Mahmut, eğer hükümdarlığına geniş ve bereketli, üstelik de asker! bakımdan çok önemli olan bazı eyaletlerin kaybı ile başlamak istemiyordu ise, bu kararından dönemezdi. 1807 de Çar, sadece, kaieleriyle birlikte Basabrabya'yı Ho-tin'i ve "Kuban nehri mansabında bir toprak şeridini", A-napa'da dahil olduğu halde Phasis boyundaki toprakları, Sucuk ve Sohum Kale'yi, Anaklia ile Poti'yi ve İsgaur Hisarını istiyordu. Bunların

⁷⁸⁷ Tatiçef, s. 569; Langeron, S. 318; Hurmuzaki, Suppl- I 2, S. 584, 605 vd.

⁷⁸⁸ Tatiçef, s. 569; Langeron, S. 318; Hurmuzaki, Suppl- I 2, S. 584, 605 vd.

⁷⁸⁹ Gene aynı eser, 8. 330.

⁷⁹⁰ LfUfcon, 3. 330

⁷⁹¹ Aynı eser, S. 313; Hurmuzaki, Suppl. I 2, o tarih.

hepsi, teslim olunurken tahrip e-dilecekti. Memleketeyn Prenslüklerinde ise 1802 hatt-ı şerifinin hükümleri yürürlükte kalacaktı. Aynı zamanda Sırbistan'ın özerk bir prenslik haline getirileceği ümidi de daha o vakit ifade edilmişti ⁷⁹². Birkaç ay sonra, 1808 başlarında Kont Tolstoy, Efendisi'nden aldığı talimat gereğince, yukarda saydığımız yerlere ilâve olarak Tuna ağzlarını, hatta Razelm gölüne ve eski ordugâh şehri olan Babadağ'a kadar Dobruca'yı da istedi . Daha o zaman Garp'te Eflâk ile Buğdan'dan Arşidük Johann'ın veya Rus Çan ite yakın akraba olan Oldenburg Dukasının idaresi altında yeni Daçya Devleti teşkil olunacağı biliniyordu . 1810 haziranında Kamenski'nin ileri sürdüğü istekler, Memleketeyn Prenslüklerinin bırakılmasını ve 20 000 000 tutarında bir tazminat ihtiva ediyordu. O arada Kara Yorgi, Sırların lideri olarak Rusya tarafından resmen tanınmıştı. Rus Generali Tzukato'nun askerleri, son defa Negotin, Kladovo ve Birsa - Planka'nın alınmasında, bir de muzaffer olarak ilerlemekte olan Niş Paşası Hurşid'in geri atılmasında Sırlara yardım etmişlerdi ⁷⁹³. İşte bu durumda olan Sırlar için bir anayasa yapılacak, fakat şimdilik Osmanlı hâkimiyetinde kalacaklardı ⁷⁹⁴. Rusçuk'un alınmasından sonra Kamenski, Türklere iki şartla barış teklif etti. Bu şartlar, Memleketeyn Prenslüklerinin bırakılması ve Sırbistan bağımsızlığının tanınmasından ibaretti. Şüphesiz ki Memleketeyn Prenslükleri kavramı içinde Basarabya da dahil bulunuyordu. Tatar ve Türk ahali daha önce gönderilen gizli ajanların faaliyetleri neticesinde Basarabya'dan çıkarılmış bulunuyordu ⁷⁹⁵.

Daha 1807 de Babiâli, şimdiye kadar ezici kuvvetlerin baskısı altında kabul etmek zorunda kalınmış olduğu anlaşmalar mahiyetindeki muahedeleri bundan böyle de imzala-makdansa Devletin enkazı altında gömülme yi tercih ettiğini enerjik bir surette beyan etmişti ⁷⁹⁶. 1810 da

⁷⁹² Sbornik, LXXXDC, S. 97 vd.; eylül 7807. (277) aynı eser S. 362.

⁷⁹³ Ranke, S. 197 vd.

⁷⁹⁴ "Acte şi fragmente" II, S. 448, No. 2. Karş. Kurakin vasıta-siyle Napoleon'a yapılan Memleketeyn Prenslükleri ile kurtarılan Sırbistan" dan, Rusya Avusturya ve Türkiye'nin garantilerinde olmak üzere eşit durumda üç devlet teşkil etmek teklifi; Sbornik XXI, S. 329. Gene aynı eser S. 1; Martens III, S. 34. Sözde Ruslar'ın, Dobruca'nın. Köstenceye kadar uzanan kısmı Üzerindeki istekleri bak: Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 567 - 568, No. DCCUV; Metternichin Hatıratı, H, S. 377. İngiliz elçisi Robert Adair'in Babiâli'yi Memleketeyn'i bırakmağa ikna etmek için yaptığı teşebbüsler hakkında geniş bilgi bak: Zinkeisen VII, S. 164 vd. Memleketeyn'e karşılık olmak üzere Adair, Rusya'ya Batı - Hindistan veya Güney - Amerika'da toprak bırakmak teklifini yapmak zaruretinde olduğu kanaatında İdi.

⁷⁹⁵ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 57S, No. DCCLXII; Langeron, S. 125. Kaynak vermemekle beraber her halde Adair'den aldığı anlaa-lan Zinkeisen VII, S. 683 e göre aynı Kamenski, haziranında Silistre'-nin alınmasından sonra çok daha ağır şartlar teklif etmişti: Kuban nehri boyundaki toprak şeridinin bırakılması, GÜrcüstan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmış, 40000 kese harp tazminat ve" Rusçuk, Si-listre, Sumla İle Varna'nın teminat olarak bırakılması; aynı zamanda İngiltere'ye karşı aephe alınması. Kara. Aynı eaer S. 705 - 706.

⁷⁹⁶ "La Sublime Porte aimeratt mieuc a'enaevellr sous lea ru-İats de la partie qu« da conclure encore des traits

Sultan Mahmut, İstanbul'daki Danimarka elçisi Hübsch'in genç oğlu vasıtasıyla Çar'ın yaptığı tekliflere, Memleketeyn Prenslıklarından vazgeçmektense son askerini feda edintiye kadar döğüσεceđi cevabını vermişti ⁷⁹⁷. Buna karşı I. Alex-ander, Eflâk ve Buğdan'ın resmen Rusya'ya ilhakım ilân etmekle mukabelede bulunmuştu .

Bununla beraber 1810 ekiminde Reis Efendi, Sultan Mahmut'un "Osmanlı eyaletlerinin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı" esası üzerinde müzakerelere girişebileceği hususundaki sarsılmaz azminden bahsediyordu ⁷⁹⁸. 1811 de Reis Efendi, "Memleketeyn Prenslıklarını vermektense bizzat İstanbul'u kaybetmeğe" razı olacağını söyledi . ttalinski'nin, sadece Buğdan'ı Rusya'ya bırakmak yolundaki teklifini de Sultan Mahmut şiddetle reddetti . Şimdilik Çar, o vakte kadarki isteklerini bu hadde indirmeye karar veremezdi ⁷⁹⁹.

Sadrazam, muhakkak ki Padişahın kesin emri üzerine, fakat aynı zamandı Devletin toprak bütünlüğünü kurtarabileceğine kani bulunduğu bir savaşa gerçekten kalben taraftar bir devlet adamına mahsus enerji ile, daha hazıranda Rasgrad üzerinden Rusçuk'a doğru yürüdü. Ağır hasta olan Kamenski, o arada Rusya'ya dönmeκ üzere yola çıkmıştı. Çok geçmeden de kendisi öldü. Yeni Rus Başkomutanı Kutuzof idi. Kafasından kurşun yarası almış bulunan bu eski asker, çabuk yürüyüşlerle Sadrazamı karşılamak üzere Giurgiu'ya doğru harekte geçti. Komutası altında 18 000 kişiden ibaret küçük olmakla beraber iyi bir ordu bulunuyordu. Hiç bir zaman Türkler bu kadar cesaret göstermemişler, bu kadar iyi bir şekilde müşterek ilerleme yapmamışlardı. Osmanlı süvari kuvvetleri fevkalâde iyi idi. Toplar, Fransız ustalarının imalâthanelerinden yeni çıkmıştı. Topçu askerleri de iyi yetiştirilmiş olup mükemmel surette iş göreceκ bir durumda idiler. Zaferden emin olan Türklerin ilk savleti karşısında, o zamana kadar korkunç sayılan Kazaklar, "Türkler, Türkler" diye bağırarak kaçıştılar (3-4 temmuz). Langeron, Tuna'nın sol kıyasına çekilmek zorunda kaldı. Hemen Rusçuk boşaltıldı ve ateş verildi. Aynı General Langeron, sonradan kaleme aldığı

semblablei à ceux qui lui ont ôté jusqu'ici extorqués par ta violence". üstelik Babiali, Rusların Memleketeyn işlerine karışmamalarını ve GürcUatan sınırlarının düzeltilmesini istiyordu; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 436, No. DLXXXZX.

⁷⁹⁷ Zinkeisen VII, S. 682 vd.

⁷⁹⁸ "İnttgrite et indâpendance des provincea ottomanes"; "Ac-te si fragmente" n, S. 454. Kars. Prusya elçisi von Werther tarafından o zaman Memleketeyn'i Çara bırakmayı müzakerelere esas olmak üzere kabul etmek yolundaki teklifleri; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 578 - 579, No. DCCLXm; sonra gene S. 586, No. DCCLXX

⁷⁹⁹ Aynı yer. Langeron ile Duc de Richelieu de ttalinski gibi tlüsünüyorlardı; Langeron, S. 335. 1811 yazında Kutuzof, Fransız v Avusturya tebaasından mutak vergileri vermelerini İstemişti; Acte İt fragmente, İL S. 468

bir yazısında ⁸⁰⁰ şöyle diyor: "Böylece biz, kıtalarımız Balkan Dağları'na kadar sokulduktan sonra, Tuna'nın sağ kıyısını tamamiyle boşaltmak zorunda kalmıştık. Barış, her zamankinden daha uzakta görünüyordu" . Daha şimdiden Seres'li İsmail Bey ile Kara Feyzi ve Kara Osman Oğlu'nun kıtaları, Tuna*-nın sol sahilinde Kalafat yakınlarında bulunuyorlardı ⁸⁰¹. Sadrazam, doğrudan doğruya Rus genel karargâhının bulunduğu Giurgiu mevkiinde büyük nehri geçmek için hazırlıklar görüyordu.

Hamit Efendi Türk ordugâhına gitmişti. Buna rağmen Fonton, Osmanlı karargâhında iyi kabul olundu. Sadrazam barış müzakerelerini devam ettirmeye mütemayildi. Fakat Osmanlı görüşünden fedakârlıkta bulunmağa yanaşmıyordu. Fransa'nın Kırım'ı istirdat etmek için yapmış olduğu teklifi koz olarak kullanmakta tereddüt etmiyordu . Eski Paris elçisi Galip Efendi, yeni Kâhyabey sıfatiyle, orada hazır bulunuyordu ve gerçekten müzakereleri idare etmekle o görevlendirilmişti ⁸⁰².

Eylül başında Osmanlı ordusu, Tuna'nın öbür sahiline geçmiş bulunuyordu. Nehri geçmek işini mükemmel surette başarmıştı ⁸⁰³. Bizzat Sadrazam, bu muzaffer kıtaların arasında bulunuyordu ve kısa bir müddet önce Ku-tuzof'un sokaklarda davullar çaldırarak istikraz yapmak teşebbüsünde bulunduğu Bükreş şehri, şimdi emniyeti için korkuyordu. General Langeron'un Türkleri geri atmak teşebbüsleri başarısızlıkla sona eriyordu ⁸⁰⁴. Kutuzof ise kararsız ve hareketsiz bir halde bekliyordu. Göründüğüne göre Türkler, Eflâk'te kışlıyacaktı. .

Fakat İsmail Bey, Oltland'da Kalafat yakınlarında yaptığı çarpışmalardan sonra kasım ayı sonuna kadar Ciuper-ceni'de tutunabildi ⁸⁰⁵. Tuna'nın sol kıyısında bulunan Türkler ise, Ruslar'ın yeni bir taarruzuna karşı güvenle göğüs gerebilecek derecede kuvvetli değillerdi. Diğer taraftan Rusçuk'ta geri bırakılan Çobanoğlu ile Tepedelenli Ali Pa-şa'nın oğulları komutasındaki kıtalar, muhtemel bir ricatı koruyacak kuvvette görünmüyorlardı. Bir çarpışmada yara alarak kanlar içinde kalan ve bütün barp tehlikelerini alelade askerlerle beraber paylaşmak istiyen kahraman

⁸⁰⁰ Kars. Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 590 - 591; Karatzas, S. 150.

⁸⁰¹ Kar?. Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 592, 621 vd.; Langeron, Ş. 358 vd.

⁸⁰² Kars. Karatzas ve Langeron.

⁸⁰³ "C'est un des plus beaux faits d'armes que j'ai vu e%écouter à la gtière", Langeron böyle yazıyor, S. 336. Kars. Hurmuzaki, Suppl. 12. S. 593 vd.: "une bravöure inouïe"; Karatzas, S. 154; (jene Deme-ter Murus'ın bunu takib eden mektubu.

⁸⁰⁴ Rus ordugâhı bir müddet Calugareni'de idi. Burada Prens Cesur Michael, 1595 de Sinan Paşa komutasındaki Türkleri yenmişti; aynı eser, S. 618, No. DCCCIX.

⁸⁰⁵ Karatzas, S. 153; Hurmuzaki. Suppl. I 2, S- 641, No. DCCCXXXIL

Sadra-zam'ın hatası işte bunda idi . Padişah tarafından Tu-nâ'ya gönderilen Edirne bostancıları ile alelacele sevkolu-nan Trakya Ayanlarının kuvvetleri, ancak harp talii döndükten sonra hedeflerine varabilmişlerdi ⁸⁰⁶.

General Langeron ile Markofun, Rusçuk'ta zayıf kalan Türk genel ordugâhına bir baskın yapmak fikirleridir ki harp tahini, o zamana kadar çok elverişli bir durumda bulunan Osmanlı ordusunun böyle birdenbire aleyhine çevirmiştir. General Markof, Turnu Magurele civarında yaptığı bir gösteriş manevrasından sonra 14 ekimde nehri geçti ve büyük ordugâhı ele geçirmeye muvaffak oldu. Galip Efendi, Gâvur Hasan ve Tepedelenli Ali Paşa'mn oğulları, Rusçuk'a kaçmak suretiyle canlarını kurtardılar. Sadrazam da geceleyn bir kayıkla oraya gitti . Tuna'nın sağ sahilinde kalan az sayıdaki askerler, Giurgiu yakınlarında Slobozia adası üzerindeki 16 000 kişilik kuvvetle hiç bir zaman birleşemi-yeceklerdi. Çapanoğlu, Kalender Paşa ve Karslı Ali Paşa'mn komutasında bulunup hemen kuşatılan bu askerlerin alın yazısı taayyün etmişe benziyordu ⁸⁰⁷. En sonunda bir mütareke ile 8 kasımda kurtuldukları zaman ancak 13 000 mevcut kalmıştı. Diğerlerinden beş altı bini düşman tarafına geçmişler, üçbir. kadarı da açlık ve hastalık yüzünden telef olmuşlardı ⁸⁰⁸. Turtukaya ve Silistre tekrar Ruslar'm eline geçmişti .

Bazı kimseler, uzun zamandanberi özlenen barışın artık yakında imzalanacağına inanıyorlardı. Hatta Rüs yardıncılığı yapanlar, Bükreşte büyük şenlik ve aydınlatma hazırlıkları görüyorlardı. Bu meyanda Savaş Tannı'nın bir resmi teşhir ediliyordu. Bu Tanrı, bir Rus kartalına binmiş ve yarım ayı kağısına almıştı. Hakikaten de Kutuzof, General Langeron ile Essen'i Sadrazam'm yanına göndermişti. Fakat Sadrazam, hiçbir veçhile kendini yenilmiş saymıyordu.

Yüksek sesle Hıristiyan ordularının üstünlüklerinin sebeplerini söylüyor ve günün birinde Osmanlı harp usulünde de bir düzen yaratılacağı temennisini ifade ediyordu: "Ben eş-kiya sürülerini toplamak zorundayım. Birisi bana 500 adam getiriyor ve buna mukabil 2000 kişilik para ve erzak alıyor. Bir bayraktar en az 100 kişiye komuta etmelidir, fakat e-linde ancak yirmi kişi vardır. Bir başarısızlıktan sonra ordumun yarısı sancaklarından

⁸⁰⁶ Aynı eser, S- 597, No. DCCLXXXIII.

⁸⁰⁷ Ldingeron, Hurmuzaki, Suppl. I 2 de Fransız raporları, Ac-te şi Fragmante, II de Prusya raporları ve bunların yamhıtta "MSimî-res de l'amiral Paul Tschitschagof, publiôs par Charles Gr. Lahovary", Paris - Bukarest 1910, S. 374 vd. Bu kaynaklar buradan itibaren benim "Denkwürdigkeiten der rumaenisehen Akademi" XXXHX, S. 162 vd. da verilmiştir. Kars. Zinkeisen, VII, S. 716 vd.

⁸⁰⁸ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 604, No. DCCXCIV.

ayrılıp gidiyor. Bu şartlar i-çinde biz uzun zaman savaşabilir miyiz? Eğer biz muntazam bir piyade askerine mâlik bulunsaydık sayısız süvarimiz korkunç bir hal alırdı ⁸⁰⁹. Sadrazam, bütün Avrupa'yı ikiye ayırarak tahakkümü altına almak istiyen Napole-on'a karşı duyduğu nefreti de ifade ediyordu: Babiâli, Rusya ve İngiltere ile birleşerek kendini ve dolayısıyla milletlerin hürriyetini dünya fatihine karkşı müdafaa etmeli idi. Bu sebeptendir ki kendisi barışı istiyor ve Prut nehrine kadar Buğdan'ı bütün Basarabya kateleriyle birlikte feda etmiye hazır bulunuyordu. Fakat Slobozia adasındaki Türklerin tesliminden sonra önemli ölçüde bir toprak daha bırakmıya razı oldu. Şimdi. Sadrazam, Sereth nehrinin hudut olarak tes-bit edilmesine muvafakat etti. Aralık ortalarında Rus Başkomutanı, asıl barış müzakerelerini açmak üzere Bükreş'e geldi. Rus murahhasları Laşkarof, Fonton ve Sabaneyef, Osmanlı murahhasları ise Kadıaskerzade İbrahim Selim, Galip ve Abdülhamit Efendilerdi. Sadrazam harbin bittiğine o kadar emindi ki kendisi Şumla'ya gitti. Tuna'da Boşnak Ağa'nın komutasında olmak üzere yalnız Ayanların askerleri kaldılar.

Fakat Sultan Mahmut, toprak bırakmak sözünü işitmek istemiyor, her ne olursa olsun İsmail, Kili ve Tuna ağızlarını elden çıkarmamakta İsrar ediyordu. Kara Yorgi'nin Rus Çarı'na dayanarak Hurşit Paşanın tekliflerini reddetmiş olmasına rağmen Ruslar, SırbU»tan'ın Babiâli'de kalmasına muvafakat etmişlerdi ⁸¹⁰. Fakat Rus hükümdarı, bu gibi şartları kabul etmiye taraftar değildi. Bu sebeple bütün kış boyunca müzakereler tatil olundu. Her iki taraf ta Fransız tperatoru'nun Rusya hakkında vereceği kararı bekliyordu. Fakat o zamana kadar "misafir" muamelesi gören Slobozia harp esirlerinin Rus ordugâhlarına gönderilmeleri ü-zerine Galip Efendi, harpte Türklerin yegâne ümidinin Tanrı yardımı olduğunu açıktan açığa söyledi .

Her iki hükümdarın kesin cevapları, 1812 şubatında gelmiş bulunacaktı. Fakat Türk habercisi, donmuş Tuna'-dan geçememişti. Ruslar derhal yeniden muhasamata başladılar. Zıştovi işgal olundu ve Dobruca'daki mevkilere hücum edildi. Siliatre enkaz haline gelmişti. Rus Generali Harting, Rasgrad'a kadar ilerledi. Bu şartlar içinde Padişah'ın habercisi Bükreş'e dahil oldu. Sultan Mahmut, Rus ültimatomunu reddetmişti

⁸⁰⁹ "Je suls obligé de rassembler des bandes de brigads; un chef m*en amene 500 et prend des proviaions et İs paye pour 2000. Un baïractor doit avoir au moins 100 hommes sous lul; il n'en a pas 20. Aprea un revers, la moiitiâ de mon armee d^serte. Pouvona - nous litter a la longue contre vous? Si nous aviona de l'infanterie reguli-4re. aiora nôtre immese cavalerie şerait formid&ble"; Lançeron, 8. 399.

⁸¹⁰ Ranke, S. 221 vd.

⁸¹¹. Padişah, ordusunun başına bizzat geçmiye hazırdı. Rum ,Ermeni ve Yahudiler, o zamana kadar savaş için ellerinden geldiği kadar yardım etmişlerdi. Mühimmat ve para noksan olmasına rağmen İstanbul ahalisi. Padişah'in bu kararını sevinç ve gururla selâmlamıştı .

24 martta Çarın Napoleor.'a verdiği ültimatom gönderildi. Gerçi Napoleun daha geçen yılın nisanında, Kırım'ı istirdat etmek için Padişaha bir ittifak teklifinde bulunmuştu ⁸¹². Fakat şimdi Rus diplomatları önünde bu yol-

da ciddî bir niyeti olduğunu gizliyordu ⁸¹³. Türkleri barışa razı edebilmek için Tuna ağzlan kendilerine bırakıldı. Horn adında bir İsveç ajanı, Türk murahhaslarını kazanabilmek için Bükreş'te çalışıyordu. Diğer yandan İsveç'in İstanbul elçisi Palin, müzakerelerin yeniden başlaması için e-linden geleni yapıyordu. Napoleon'un ifadeleri, Babiâli'yi birçok defalar aldatmıştı. Şimdi de bir Rus - Fransız savaşı henüz ufukta bile görünmediğinden Sultan Mahmut, Dinyes-ter ile Prut nehirleii arasındaki toprakları resmen bırakmı-ya muvafakat etti. Fakat Kuban nehri boyundaki toprak şeridinden vazgeçmiye yanaşmıyordu .

Bununla beraber Tuna'da savaşı devam ettirmek Ruslar için imkânsız bir şeydi. Batıdaki korkunç düşman harekete geçtiği zaman Memleketeyn Prenslikleri'nde bulunan Rus kıtalarının büyük bir kısmı, yani üçte biri, geri alınmıştı. Yeni fetihler elden çıkmış ve Giırgiu bırakılmıştı.

Yeni bir ordu vücade getirmek için yüzlerce yeni top dökülmüş ve bir çok hazırlıklar yapılmış olmasına rağmen ⁸¹⁴, Sultan Mahmut, muhasamata yeniden başlamakta a-celelik göstermemişti. Napoleon kendisinden Paris'e bir elçi göndermesini istemiş ve olağanüstü Fransız elçisi Andreos-sy'yi İstanbul'a göndermek üzere olduğunu bildirmişti. Sultan Mahmut ise, hjr türlü isteklerinden vazgeçmiye meyyal görünen Ruslar'la müzakereleri kesmek için, Fransızlardan bu defa re3mî teminat, hatta bir antlaşma ile garanti edilecek mükellefiyetlere girmelerini istiyordu. Bu ittifak antlaşması,

⁸¹¹ Abhandlungen der rumaentschen Akademie.

⁸¹² Vandal, Napolton et Alexandre I., III, S. 137. 22 temmuz 1812 de o, donanma ile Kırım'a hücum etmek için yeniden ikazda bulundu; "Correspondance" XXIV, S. 101. Kars. İstanbul'daki ajan La-tour - Maubourg'a 27 ocak 1812 tarihli talimatname; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 719, No. DCCCGXXXII; 9 fubat 1812 tarihli antlaama tasarı, aynı eser S. 716. No. DCCCCXXXIV; Padişah »ansan 100000 ki\$Uik bir ordunun basına geçecekti ve bir Türk patası, 40 - 45000 kişi ile Fransı» imparatorunun komutasına girecekti.

⁸¹³ Aynı zamanda o, Avusturya'nın aşağı Tuna'da hakimiyetini tanımağa hazırdı; "Denkwürdigkeiten Metternichs", II, S. 442. Müttefik sıfatıyla o, Ruslara Tuna manaaplarını da verecekti; Sbornik, XXI, S. 362; "Corrdspondance" XXIV, S. 1.

⁸¹⁴ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 713.

bütün topraklar için "karşılıklı garanti" hükümlerini de ihtiva edecekti.

Andrâossy kararsız davranıyor, Babîâli ise uzun zaman Fransız kurtarıcısının gelişini bekliyordu. Fakat bu kararsızlık Çar için çekilmez bir hal almıştı. Çar. memleketine saldıran Fransızlara karşı son gayretile bütün kuvvetini toparlasyabilmek için, her ne pahasına olursa olsun Tuna tarafında serbest kalmak zorunda idi. Kutuzof'un kabiliyetsiz-liği meydana çıkınca Amiral Çığagof Bükreş'e gönderildi. Amiralin ana görevi, şidetli tehditler ve hatta "Türk boyunduruğu altında inleyip bizimle (Ruslarla) din ve daha başkabağlarla bağlı bulunan Rum ve diğer milletlere" genel bir ayaklanma yaptırmak tehdidi ile, Padişah'ın murahasalarını mümkün olduğu kadar elverişli bir barışa ikna etmektir. Tuna ordusunun yeni Başkomutanı Amiral Çığagof, mayıs başında Karadeniz donanmasından, Eflâk ve Buğdan Prenslükleri'nin genel valisi de Rus başkentinden ayrıldılar.

Fakat bu değişikliklerden nüfuzlu nazır Rumyanzof tarafından haberdar edilen General Kutuzof, bu savaşı bitirmiş ve Rusya'ya yeni bir eyalet kazandırmış olmak şerefini başkasına vermek istemiyordu. Andreossy'nin İstanbul'a geldiği hiç bir şeyle teyyüd etmediği, Napoleon'un hakik! niyetleri meçhul kaldığı, Osmanlı Devleti artık ordu çıkaramıyacak durumda bulunduğu bir zamanda Osmanlı Baş mu-rahası Galip Efendi, geniş mânasiyle yalnız Basarabya'nın Ruslara bırakılması şartıyla kendine yapılan teklifi kabul e-derek barışı yapmak zorunda bulunduğu kanaatine vardı. Hemen 4 mayısta iki kuriye vasıtasıyla barış tasarısı Pe-tersburg'a gönderildi. Çarın cevabı hiç bir şüpheye mahal bırakmıyordu. Bunun üzerine Sadrazam'ın muvafakatiyle Bükreş Antlaşması 28 mayısta imzalandı. Üç ay içinde Ruslar, Memleketeyn Prenslüklerini boşaltacaklardı.

Sultan Mahmut, kendisine bir takım fedakârlıklar yük-lüyen barışı bu defa da redetmek istemişti. Rusya ile dost bir devleti temsil etmesine rağmen İngiliz elçisi de, bu yolda fikir beyan ediyordu⁸¹⁵. Bilhassa Kuban sınırın ile Sırların durumu, müzakerelerin devamına sebep teşkil ediyordu. Sırlar için Çar, sadece Memleketeyn'deki reaya gibi insanî bir muameleye tâbi tutulmalarını şart koşmuştu. Türk askerleri, büyük fedakârlıklar pahasına olarak çıkarılmış bulunduklar: kalelere tekrar girecekler ve buralarda kalacaklardı. Vergiler doğrudan doğruya Babîâli'ye ödenecekti.

Şimdiye kadar âsi sayılan Sırlar, Arşipel adalarındaki hemen hemen

⁸¹⁵ Çığagof. S. 398.

yalnız vergi vermekle mükellef Rumlarla bir tutulmaları, tam bir iç özerlik imtiyazını almaları ve bir Sırp milletinin tanınması sayesinde, oldukça önemli kazançlar elde etmişlerdi. Böylece Sırlar, dögüşe dögüşe siyasî bir hüviyet kazanmaya muvaffak olmuşlardı ⁸¹⁶.

Fransamn aksi istikamette sarfettiği bütün gayretlerine rağmen, güçlüklerin hepsi birkaç hafta içinde hallolun-du ve 14 temmuzda barış antlaşmasının tasdikli suretleri mübadele edildi ⁸¹⁷. Bunun üzerine Rus kıtaları, Çirça-gof un hâlâ Türkiye içerilerine saldırarak memnun olmıyan Hıristiyan Osmanlı tebaasının yardımı ile büyük işler yapmak ihtimalim gözönünde bulundurmasına rağmen , hiç vakit kaybetmeden Tuna bölgesinden çekildiler. Ekim ayında yeni Prens Johann Georg Caragea (Karatzas) Eflâk'te, Skarlat Kallimachi de Buğdan'da yerlerine oturdular. Andreossy, nihayet temmuzda İstanbul'a geldi. Fakat herhangi bir iş görebilmesi ihtimali bulunduğu zaman artık geçmişti. Türkleri bu son barışı yaptıklarına pişman eden Na-poleon'un ilk zafer haberlerinden sonra, sonbaharda Fran-sızlar'ın Rusya'da düştükleri güç durum, daha sonra uğradıkları kayıplar ve nihayet kışın nihaî bozgunları hakkmda haberler geldi. Napotöon'un olağanüstü temsilcisinin görebildiği biricik iş, Rum rakipleri tarafından itibardan düşürülen Munisi kardeşleri vatan haini olarak idam ettirmek olmuştur. Bunlardan Demetrius, Babîâli tercümanı, Pana-giotes ise, onun İstanbul'daki vekili idi. Tamamiyle suçsuz olan üçüncü kardeşleri Alexander, kürek cezasına çarptırıldı. "Şimdiye kadar tek başına Osmanlı siyasetini idare etmiş" olan ⁸¹⁸ Galip Efendi'ye gelince, bu nüfuzlu adama karşı sert bir muamele yapmaya kimse, hatta çabuk yükselen yeni gözde Halet Efendi bile cesaret edemedi Halet Efendi sadece Asya'ya sürüldü ⁸¹⁹. Böylece iki talihsiz Rum'un ölmesi ile barışa iştirak etmiş bulunan bütün Türkler temize çıkmış oluyorlardı. ⁸²⁰.

İKİNCİ KİTAP

⁸¹⁶ Kara Yorgf tarafından kendisine müracaat edilen Napoleon, 1810 da Sırlara, kalelere sahip olmak ve para basmak hakkına malik irat bir prenslik vad etmişti; Zinkeiscn. VII, S. 708. Bernadotte, Kara Yorgi'nin Pasa yapılmasını düşünüyordu; Sbornik. XXXI, S. 435.

⁸¹⁷ Çar antlaşmayı daha 23 haziranda imzalamıştı.

⁸¹⁸ "Unique modérateur de la politique ottomane"; Hurmuza-ki Suppl. I 2, S. 713

⁸¹⁹ "Abhandlungen der rumaenischen Akademie", S. 172 vd.

⁸²⁰ Aynı yer.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/136-213

Devlette Islâhat ve Birlik Uğrunda Uğraşmalar**BİRİNCİ BÖLÜM****Sultan Mahmud'un Bağımsız Valilere Karşı Mücadelesi, Yunan Ayaklanmasına Kadar (1812 - 1821)**

Andreossy, Besarabya ile Kırım'ı geri almak için Padişahı kıskırtmağa boş yere çalışmıştır. Ruslar, alçak perdeden olmakla beraber, Babîâli'ye bazı topraklar kazandıracak olan tedafüi ve tecavüz! bir antlaşmanın lüzumundan boş yere bahsediyorlardı ⁸²¹. Doğunun sade görüşlü devlet adamları, o vakitler, hâlâ revaçta olan Batılı siyasetçilerin sergüzeştçi plânlarına temayül göstermiyorlardı. Fakat bir siyaset takibedebilmek için her şeyden önce bir şeyin gerçekleştirilmesi gerekiyordu: Eskiden olduğu gibi şimdi de birleşik, Istanbuldan idare edilen, Padişahın idaresine itaat eden ve bütün Hıristiyan teb'a üzerinde mutlak surette hâkim olan bir devlet sağlamak; bağımsızlığa çabahan bütün hareketleri, ister Anadolu beyleri, ister keyiflerine göre'hareket e-den paşalar veya Rus tahrik ve teşvikleriyle ayaklandırılan Hıristiyanlar tarafından yapılsın, bastırmak lâzımdı. Sultan Mahmut, bunların bir zaruret olduğunu bütün derinliği ile kavramıştı.

Enerjik, ne istediğini çok iyi bilen bir hükümdar için Sırp meselesini halletmek en ön plânda gelen bir vazife idi. Hem de bu mesele, Rhein'e doğru ilerlemek ve düşmanın yuvasını bulup bozmak için daha önce kendini Fransız kartalının pençesinden kurtarmak zorunda bulunan Rusya'nın, istemiyerek geçici bir zaman için bıraktığı din ve ırk kardeşlerinin yeniden yardımına gelmesine fırsat bulamadan çözülmeli idi

Sırp lar, "kendi imperatorları" saydıkları Alexander'ı, kendilerini açıktan açığa terk etmiş olmasına rağmen, çok

seviyorlardı ⁸²². Sırp lar kendi memleketlerinde savaşıyan Rus askerleri geri dönerlerken, gözyaşı dökmüşlerdi. Şimdilik olayların gelişmesini takip etmek ve bunlardan faydalanmak göreviyle yalnız Nedoba adında bir Rus subayı casus olarak Belgrat'da kaldı .

⁸²¹ Bununla beraber Babîâli, kaybettiklerini tekrar kazanabilmek ümidiyle, Prag kongresine iştirak etmeğe mütemayildi; Hurmuzakl, Suppl. I 2, S. 748, No. CMLXXX. Türklere Erdel'i vermek fikri de 18X2 de doğmuştur; Sboraiik, XXXI, 3. 435.

⁸²² Aynı eser VI, S. S.

Sırp lar, başkentlerinde bir Türk paşası bulundurulmasını ve Babiâli'ye vergi vermekle mükellef tutulmalarını istediler. Türk garnizonlarının, yalnız savaş devam ettiği müddetçe, başka Sırp şehirlerinde de kalmalarına razı idiler. Fakat Padişah bu gibi teklifleri istemiyor ve kabul e-demiyordu. Yeni Sadrazam Hurşit Paşa, eski Niş Paşası, Sırp âsilerinin ötedenberi büyük bir düşmanı olup bu hususta Padişah'tan daha müfrit idi. Ricallerin Şurası'nda a-kıllı bir adam olarak kendini gösteren ve eski bir asker olan Çelebi Efendi, 1813 te barışı yapmak üzere Niş'e gitti ise de bütün Sırp kalelerinin boşaltılmasından başka hiç bir tâviz getiremedi ⁸²³. Müstakil Belgrat Paşası ve gelecekte Sırbistan'ın yeniden fethi için açılacak savaşta komutan olacağı söylenen Raraiz Paşa'nın, o zamana kadar kaçak o-larak barındığı Rusya'dan gelmesi bekleniyordu. Fakat Ra-miz Paşa, Tuna'da Tersenikoğlu rolünü oynayacağını Ruslara vaad ettiğinden, Bükreş'e gelince, doğrudan doğruya Padişahın emri ile öldürüldü ⁸²⁴.

Aynı yılın mayısında müzakerelere kesin olarak son verildi. Bunun üzerine Kara Yorgi, bütün Sırp erkeklerini kutsal savaşa çağırdı. Fakat şimdi kendisine düşman kesilen Melentij, Milenko veya Petro Dobrinyaz gibi cesur çete bağları, Avusturya sınırlarının ötesinde bulunuyorlardı. Bundan başka Sırp liderleri arasında açıktan açığa anlaşmazlık ve itimahsızlık mevcuttu.

Bu sefer Türk taarruzu, eskiden olduğu gibi Bosna veya Niş sancağından gelmedi. Çünkü Vidin, tekrar bir Türk kalesi olmuştu.

Pazvantoğlu'nun eski kâtibi ve nihayet varisi olan Molla Paşa, bütün savaş sırasında çok dikkate değer bir siyaset; takip etmişti. Ruslar, Onu kuvvetli Tuna filotillasını satmaya ikna edilebileceğinden emin idiler. Molla Paşa devletin düşmanlarına karşı hasmâne hareketlere girişmemişti. Bunun mükâfatı olarak onlar, "tarafsız" paşanın idaresindeki bölge ile serbest ticaret yapılmasına müsaade etmişlerdi ⁸²⁵. Padişah ordularının komutanlarına, karşılığını Ö-detmeksizin hiç bir yardımdn bulunmamıştı. Böylece Seres'-li İsmail Bey, Oltland'a girdiği zaman, tam 40 000 Dukat peşin ödedikten sonra ancak Vidin'den bazı birlikler alabilmişti . Molla

⁸²³ Benim "Dokumente Callimachi", I, S. 171, No. CXVII; S. 174, No. CCXIX. Kars. aynı eser, S. 196.

⁸²⁴ Hilmüzaki, Suppl. I 2, S. 705, No. CMXX; S. E47, No. CMLXXVIII; Sbornik, VI, S. 8; Documente Callimachi, I, S. 163 vd.; Lagarde, Voyage de Moscou à Vienne, par Kiev, Odessa, Bucharest et Hermannstadt, Paris, Treuttel und Würtz, 1824; Andreossy, S. 187; Ju-chereau de Saint - Denys, I, S. 79, not I; Photeinos, S. 562 vd. O, hainlik suçu ile mahkûm edilmişti: "traître a son Gouvernement, afditieux et conspirateur"; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 745. Yaş/taki Avusturya ajanı, onu "mütevazı, hak ve disiplin sever ve maiyeti tarafından sevilen bir adam" olarak tasvir etmektedir; Documente Callimachi, I, S. 174, No. CXDt

⁸²⁵ Langeron, S. 322 - 323; Photeinos, S. 535.

Paşa'nın ordusu, sözde 180 yeniçeri odasından teşekkül ediyordu. Komutası altında 12 000 asker vardı. Rumlardan başka 15 000 Arnavut da maiyetinde bulunuyordu ⁸²⁶. Kendi asker arkadaşlarından başka hiç kimse Vidin'e girmeye mezuun değildi . Bütün bunlara rağmen, yalnız kurnazlıktan başka hiç bir meziyet bulunmayan Molla Paşa, 1813 nisanında kendisine karşı gönderilen Hafız Ali'nin kuvvetlerine ancak çok kısa bir zaman mukavemet edebildi. Emrindeki yeniçeriler sanki kayboluvermişler-di. Bunlar, bir âsinin yardımcısı olarak da, devlet askerî sı-fatiyle asıl meşru hükümdarlarına gösterdiklerinden daha fazla bir gayret ibraz edemiyorlardı ⁸²⁷. Komutanları Babîâü ile barış imzaladılar. Vidin'in korkunç hâkimi, sükûnetle Üsküdar'a gitti ve çok geçmeden orada vebadan öldü ⁸²⁸.

Türkler, mel'un Haydut Weliko'nun bir gülle ile parçalanmasından sonra Negotin ve Kladovo'ya girmeye muvaffak oldular. Bizzat Sadrazam, Morava boyunca büyük Bosna ordusuna komuta ediyordu. Yardımından faydalanan memleketi daha kolaylıkla inkıyat altına alabilmek amaciy-le Svornik Piskoposu'nu yanma almıştı. Kaptanın gemileri, nehir üzerinden yaklaşıyorlardı. Memlekete giren Türkler, yalnız Ravany istihkâmları önünde uzunca bir mukavemetle karşılaştılar. Ekim ayı başlarında Morava'nın sağ kıyısına geldikleri zaman Kara Yorgî, tek bir çarpışmada bile tahini denemeksizin, kaçtı. Geri bırakılan Voyvodaların elinde hiç bir kale kalmadı. Asilerin başlarından en önemlileri, Kara Yorgi'nin arkasından Avusturya'ya kaçtılar ve kendilerine Besarabya'ya geçmeye müsaade olununcuya kadar muhtelif kalelerde yarı aç bir halde gün geçirdiler. Padişah artık Sırp reayasına tamamiyle sahip olmuştu.

Fakat Piskoposun mevcudiyeti, âsileri yatıştırmak için ⁸²⁹ kâfi gelmiyordu. Böylece Sadrazam, Padişah ile asileri barıştırmak için hâlâ Sırp topraklarında bulunan Teşo'nun oğlu Voyvoda Miloş'a başvurdu. Miloş'un annesi, kendi doğduktan sonra, zengin bir çiftçi olan Obren ile evlenmişti. Bu sebeptendir ki gerek Miloş ve gerekse ayaklanmada telef cilan üvey kardeşi Milân, Obrenoviç diye anılırlar. MÜoş, Rud-nik ile Poşega ve Kraguyevaz'ın tanınmış Başknez'i sıfatiy-le, hemen çalışmaya başladı.

⁸²⁶ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 403. Kars. aynı eser, S. 418 No. DLXXI; S. 630, No. DCCCXXIII; S. 700, No. CMXII.

⁸²⁷ Aynı eser, S. 746, No. CMLXXVI. Bir Fransız müşahidi, yani Söbastiani'nia kendisi, onu "zayıf ve karakersiz" olarak tasvir etmek tedir. ("ftüble et şans karaktere"); Sturdza, kar». Andreossy, S. 61.

⁸²⁸ Aynı eser, S. XXV, not 2; Ranke, S. 233.

⁸²⁹ Yunan Piskoposuna daha önce batısı elde etmek için verilen vazife hakkında bak: Sbonük, LXXXVm, S. 386; LXXXDC, S. 392.

Âsilerin elebaşları gerek Hurşit Paşa ve gerekse yeni Belgrat Paşası Bosna'lı Süleyman Paşa tarafından Knez ve Serdarlıklara geçirildi. Fakat bunların yanına her yerde Türkler verilmişti. Bu Türkler, silâh kuvvetiyle kazanılmış bir vilâyet gibi memleketi hiç korumadan hareket ediyorlardı.

Böylece, kendisini kurtulmuş sanan bir memlekette bir kan ve soygun rejimi uygulanmağa başladı. Birçok kabahatli ve kabahatsiz köylüler, hatta o zamana kadarki Senato üyeleri, voyvodalar ve yeni atanan serdarlar öldürüldü. Hatta Poşega manastırının başkanı 1819 yılının sonundan önce kazığa vuruldu⁸³⁰. Hakikatte bu işlerin sorumlusu, çabukça İstanbul'a dönen Hurşit Paşa değil onun atamış olduğu Belgrat Paşası idi. Miloş kaçarak canını kurtardı. Kısa bir zaman içinde ümitli muharipler onun etrafına toplandılar. Takovo köy kilisesinin önünde yapılan bir toplantıda, yeniden ayaklanma törenle ilân olundu .

Bunun üzerine, Morava çayının yukarı bölgelerinde Hurşit Paşanın kâhyasının adamlarına karşı vahşi bir çete harbi başladı. Alınacak ganimet, bunlar arasında bulunan gönüllülere resmen vaad olunmuştu⁸³¹. Türkler müstahkem mevkiilerini kaybettiler. Henüz dönmüş bulunan birçok sipahiler memleketi tekrar bıraktılar. Eskiden mağlûp edilenleri hiç bir şey sormadan hemen öldürmek adet edinilmişti. Şimdi ise akıllı Miloş, bunun aksine olarak artık silâh taşı-mıyan herkesi tamamiyle affediyordu. Aslında Miloş, kurtuluş için yapılan bir ayaklanmanın başı olarak değil, fa-kat sadece memleketinin antlaşmalarla sağlanmış olan haklarının koruyucusu sıfatıyla ortaya çıkıyordu. 1815 son baharında tekrar bir Sırp temsilcisi İstanbul'a geldi. Bu adam, haracın tam vaktinde verileceğini, silâh ve tabiyelerin teslim edileceğini vaad ediyor, fakat Belgrat Paşası ile yanında bulunacak sekiz yüksek memur ve arkadaşlarından başka bütün Türklerin Sırbistan'dan çıkmalarını istiyordu .

Hurşit Paşa⁸³², Rumeli ve Bosna Paşalarının da iştirak edecekleri geniş ölçüde bir bastırma hareketine girişmek üzere idi. Fakat Miloş, Sadrâzamı ziyaret etmek cesaretini gösterdi. Vezir, yanına bir Türk dostu vererek onu geri yolladı. İkinci ordu komutanı ve Rumeli Paşası Maraşlı Ali Paşa, Sırp'ları genel bir affa tâbi tutmaya taraflardı. Hem de bunun için, Hurşit Paşanın veya Bosna Paşasının aksine olarak, Önce silâhların teslimini şart

⁸³⁰ Ranke, S. 260.

⁸³¹ "Sbomenik", XXXIX, 1903, S. 5 de İngiliz elçiliği raporları.

⁸³² Kars. Sadrazamlığa atanması hakkındaki belge: Andreossy, S. 87 vd. 1815 de Sırp'larla yapılan bir çarpışma sırasında Hurşid Paşa yaralanmıştı; "Spomenik", S. 4.

koşmuyordu. Selânik'e gitmiş olan Bosna Paşasının yerine Bekir Paşa⁸³³ ve eskiden îran'da Osmanlı elçiliği yapmış olan Celâlettin Efendi Sırbistan Paşası olarak Niş'e yerleşmişti . Maraşlı Ali Paşanın bu mülayim hareketini Padişah da tasvip ettikten sonra, Türk ordusu mukavemetle karşılaşmaksızın Sırbistan'a girdi. Semendria ile Belgrat teslim oldular. Belgrad'da Miloş, milletin Çarigrad (İstanbul) daki hükümdarına tâbi kalmak istediğini terenle ilân etti. Bunun üzerine İstanbul'da bir temsilci buldurmalarına müsaade olunan Sırplar'a, 1816 yılı baslarında vergiyi doğrudan doğruya kendileri toplamak ve bunun için Belgrat Paşasının yanında bir büro kurmak hakkı verildi. Her yerde Müslümanların yanında Knez'-ler de bulunacaklardı. Padişah mart ayında af fermanını henüz imzalamamıştı. Fakat Sırlara bahşolunan imtiyazları bizzat kendisi tasvip ve garanti etmişti⁸³⁴.

Miloş, Başknez olarak kaldı. O, gerek Belgrat Paşası tarafından idam olunan malî büro başkanını, gerekse yol üzerinde ölü olarak bulunan Piskopos Niçiç'i yok etmenin yollarını buldu . Miloş, Rusların emriyle yeni bir ihtilâl çıkarmak üzere Kara Yorgi tekrar Sırbistan'a geldiği zaman, Belgrad Paşasının emriyle onu geceleyin Smederevo'da tereddütsüz olarak öldürttü⁸³⁵. 1817 de Sırp büyükleri, Miloş'u Sırp milletin başı olarak tamdılar. Padişah da 1820 de onun bu mevkiini bir fermanla teyit etmek niyetinde idi ve Miloş kalabalık maiyetiyê bu zamanı beklemek üzere Belgrat yakınlarında Topçudere'ye gelmişti. Fakat Sırplar, sipahilerden kurtulmak arzusunda idiler ve Bükreş Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesini istediler. Bu teklifi İstanbul'a getiren temsilciyi Sadrâzam tevkif ettirdi.

Ancak bu, o kadar önemli bir olay değildi. Hakikatte Belgrat Paşası Maraş'lı Ali Paşanın orada buldurulmasına karşı itiraz edilmiyordu. Maiyetindeki Müslümanlar, oturdukları kalenin dışında hiçbir otoriteye sahip değillerdi. Ka-zaî kuvvet Sırların elinde idi. Millî kançlarya, her çeşit yetkiye sahip bir Senato'dan başka birşey değildi. Voyvodalar artık hemen hemen hiç kalmamıştı. Miloş, Knezlerin ve Rum piskoposlarının üstünde bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştı. Vergiyi tophyan, ölüm ve kalım hakkında hüküm veren o idi. Emrinde Hayduklardan ve Momk (arkadaş) lardan teşekkül eden hakikî bir ordu vardı. Memleketin her tarafına serpilmiş bulunan bu askerler, onun buyruğunu bekliyorlardı. Belgrat Paşasının, bu

⁸³³ Aynı eser, S. 7.

⁸³⁴ Aynı eser, S. 9.

⁸³⁵ Aynı eser, S. 290 - 292. Kars. "Acte li fragmente" II, S. 508. No. 4.

kadar geniş ölçüde ve mutlak hâkimiyete karşı sadece sakin bir seyirci olarak kalmasını sağlamak için, ona bir ihtilâl koparacağından bahsetmesi kâfi geliyordu.

Hakikatte Babiâli, Sırbistan'da Miloş vasıtasıyla vergileri tam zamanında toplıyabilmekten başka birşey kazanmamıştı. Sipahilerle yeniçeriler Sırbistan'dan çikalıberi, Osmanlı Devletinin tutuştuğu savaşlarda hiçbir Sırp ordusu kulla-mlamıyordu. Miloş, asîl düşünceli bir ihtilâici, kurtarılmış bir milletin şövaleresk bir lideri değildi. O, Pazvantoğu, Terzenikoğu ve benzerlerinde tecelli eden maceraperest insan tiplerinin Hıristiyan bir temsilcisinden başka bir şey değildi. Bütün bu tip insanlar, Padişahın otoritesine tam bir saygı gösteriyorlar, hususî bir unvan taşımıyorlar ve olağanüstü imtiyazlara sahip bulunmuyorlardı. Fakat tamamıyla şahsî kabiliyetleri, geniş muhitleri, ne olursa olsun mevcut şartlara hemen intibak etmekte gösterdikleri büyük maharetleri sayesinde, tam bir iktidar elde etmiye muvaffak olmuşlar ve başka birisi tarafından yenilip yok edilmedikçe mevkilerinde tutunabiliyorlardı.

Tuna'nın Bulgaristan'dan geçen kısmı boyunca Ayan rejimi artık sona ermişti. Kasım ayında Boşnak Ağa, Silistre Paşalığına atanmış olan ⁸³⁶ Pehlivanoğlu ile anlaşmak üzere Bükreş'e gitti. Fakat esir olarak bulunduğu Rusya'dan dönen Pehlivanoğlu, kısa bir zaman sonra İstanbul'a çağrıldı ⁸³⁷. Bundan sonra her ikisinin de adı Osmanlı tarihinde bir daha geçmemektedir. Aynı suretle Ruslar tarafından esir edilmiş bulunan Koşanzalı ve etrafa korku salmış olan Gâvur Ali de sahneden kaybolmuşlardır. İlikoğlu ise, 1812 yılı sonlarında Buğdan'da tevkif olundu ⁸³⁸. Daha bir yıl önce küçük Ayanlara karşı şiddetli tedbirler alınmış ve itaat et-miyenler ezilmişti . 1816 da ayaklanan Rasgrad'h Hasan Ağa, uzun zaman tutunamadı ⁸³⁹ ve Sumla Paşası tarafından takip edilerek Öldürüldü . Dağıtılan Kırcalı eşkiyası-nın artıklarından teşkil edip ⁸⁴⁰ başlarında siyah başlık taşıyan ve köylere musallat olan Delibaşı'lar da aynı surette ortadan kaldırıldılar.

Bosna'ya gelince burası, hakikatte yerli beylerin, son savaşta olağanüstü hizmet görmüş olup mütrad olarak âsi Sırp-lar'a karşı yardıma çağırılan itibarlı "kaptanlar" in elinde idi. Bunların içinde Dadiç'ler

⁸³⁶ Documente Callimachi I, S. 15, No. CI.

⁸³⁷ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 735 - 736.

⁸³⁸ Documente Callimachi I, S. 156 - 157, No. CII.

⁸³⁹ Documente Callimachi, S. 367, No. XLI.

⁸⁴⁰ Jireček, S. 526 - 527.

sivrilmişlerdi. Memleketin yeni başkenti olan 15-20 bin nüfuslu mütevazı Travnik şehrinin paşası, uzun müddet bu Ük Bosna beylerinin iradelerine tâbi kaldı . Paşa, Ali Dadiç Beyin elinden Mostar'ı alamadı. Alioğlu Hacı Ağa da Padişahın memurlarına karşı başarı ile savaştı. Çok kere gaynmemnunler, 40 000 Katolik ahalinin (buna karşılık ortodoks mezhebinde 600 000 insanı vardı) hâkimi bulunan Fransiskanlara ve yeni Fransız konsolosuna ⁸⁴¹ dayanıyorlardı. Ancak 1814 de Padişahın askerleri Mostar'a girmeye muvaffak oldular. Fakat bu şehirler, 1821 de tekrar ayaklandı. Dadiç taraftarları bir daha dönmemek üzere Bosna'dan çıktuktan sonra, merhametsiz Celâlettın Pasa, daima karışıklıklar çıkarmaya hazır Bey ve Ağa ailelerini tamamiyle itaati altına aldı ⁸⁴². Fakat 40 000 Karadağlı, kendi dağlarına sığınarak tam bağım «ıslıklarını muhafaza edebildiler ⁸⁴³.

Her yıl 4-5000 kese para tophyan Seres'li İsmail Bey, geniş bir sahaya hâkim bulunmasına ve kalabalık bir ordunun komutanı olmasına rağmen, yine de Padişahın sadık bir bendesi olarak kalıyordu. Aynı zamanda o, tebaasını iyi idare e-decek bir kaabiliyet sahibi idi . Aslında Seres ve buna tâbi alan, bu Bey'in irsen malı idi. Kendisi, yanında başka bir paşanın bulunmasına tahammül etmek istemiyor, kendi hürriyetini Paşa olarak Padişahın en parlak rütbeli bendeleri sırasına girmekten çok daha fazla seviyordu .

Selanik'te yeniçeriler, uzun zaman canları istediği gibi hareket etmişlerdi ⁸⁴⁴. Bunları itaat altına almak için İsmail Beyin oğlu Yusuf Paşa oraya gönderildi. Fransız terbiyesi ile yetişmiş, matematik ile resme çok meraklı bulunan ve daha önce Patras ve Halep Paşalığı yapmış olan bu genç adam, gerçekten de örnek sayılabilecek bir düzen kuralıya muvaffak oldu ⁸⁴⁵.

Nihayet Fransızların 1806 da bir komiser göndermiş buldukları Üsküdar ve büyük bir ihtimalle daha küçük olan Berat Paşalığı vardı ⁸⁴⁶. Bu bölge, Arnavut ve Rumlardan müteşekkil hakffî bir Epeiros ve Tfıtsalya devleti kurmuş olan Tepedelenli Ali Paşanın memleketi ile sınırdaştı. Ali Paşanın oğlu Veli Paşanın kızı, Üsküdar'ı idare eden Mustafa Paşa ile

⁸⁴¹ Kars. Testa II, S. 315; Hurmuzaki, Suppl. 12, S. 456, No. DCVI.

⁸⁴² Gervinus, Geschichte dea neunzehnten Jahrhunderts, V, S. 134; von Sax S. 184 - 185.

⁸⁴³ Andreossy, S. 61. Bu savaş hakkında bak: "Die Christen in Bosnien" (Bosna'da Hıristiyanlar) "Augsburger Allgemeine Zeitung dan, Wien, Gerold, 1853", S. 25.

⁸⁴⁴ Oraya yerleştirilen Pasa hakkında bak: Se*bastian'ın raporunu.

⁸⁴⁵ Andreossy. S. 57 vd.

⁸⁴⁶ Sebastiani-nin raporu

evlenecekti. Yerli beylerin himayesiyle İb-rahim Paşanın çekilmiş bulunduğu Avlona'ya ve Berat'a, 1810 da, yeni hanedanın hâkimiyetini buralara da sokmak amacıyla, Ali Paşanın diğer oğlu Muhtar Paşanın adamları girdiler⁸⁴⁷. Hemen 1812 de Gardiki ile Argyrokostron birleştirilerek tek bir bölge haline getirildi ; ahali arasındaki eski aile düşmanları merhametsizce idam olundular. Ali Paşa, bu zavallıları önce mürâice affedip barışmakta, fakat sonra Öldürerek cenazelerini meydanda bırakmakta zülümkâ-rane bir hâz duyuyordu⁸⁴⁸. Delvino'yu idare eden Mustafa Paşayı, onun tekrar yerine geçirilmesi için Babiâli'nin verdiği sarîh emre rağmen, bizzat kendi eliyle boğdu . Bu korkunç ihtiyar ve oğullan, hem Pazvantoğlu'na karşı yapılan savaflara, hem de Tuna boylarındaki son harbe iştirak etmişlerdi⁸⁴⁹. Görünüşe göre onlar. Yanya Elbasan, Berat, Trikola, Inebohtı, Negroponte ve Mora Paşaları sıfatîyle, Devletin batı ve güneybatı taraflarında Padişahın vekili idiler. Ali Paşa, Santa Mavra ile Parga'yi İngilizlerden istiyor ve bunlardan para alabileceğini umuyordu. Fransızlara ise Korfu'da erzak vermişti. Onun gerek İngilizlerle ve gerekse Fransızlarla idame ettiği münasebetler, sadece her şeyden faydalanmasını bilen kurnaz bir şarklının kendiliğinden başvurduğu bir takım tedbirlerden ibaret olup hiçbir zaman ihanet fikri beslediğine bir delil sayılmazdı⁸⁵⁰. Başkenti Yanya'da oturan Rose, Pouqueville, Leake ve Giorgio Foresti gibi Avrupalı konsolosların hepsi, Ali Paşanın bütün sırlarına vakıf bulduklarını zannederler ve onun üzerinde kuvvetli bir nüfuzla mâlik bulunmakla övünürlerdi. Fakat çok kere bunlar, Ali Paşa tarafından kendisi hakkında elverişli'havadisler yaymak için, birer âlet olarak kullanılırlardı . Hürriyet ve Rus dostluğuna Özenen Rumlarla Babiâli'ye ve Fransız İmparatoruna doğrudan doğruya harp îlan eden (haziran 1807) Yedi Ada Cumhuriyetini baskıda tutmak suretiyle Ali Paşa, Babiâli'ye önemli bir hizmette bulunmuştu. Osmanlı hükümeti, Euthymios Vlachavas'ın yakalanmasını ve Öldürülmesini de ona borçlu idi . Bütün bunlara rağmen daha 1813 de Padişahın bağımsız Epeiros Paşasına ve oğullarına karşı bir sefere hazırlandığı söylentisi ortada dolaşmakta idi⁸⁵¹. Fakat hakikatte İstanbul'da hiç kimse böyle bir şey düşünmüyordu.

⁸⁴⁷ Andröosy, S. 59; İbrahim Mansı;r Efendi, S. 54 vd. AH Paşa, 1500 kese altun hediye göndererek Padişah ile barıştı.

⁸⁴⁸ Aynı yer

⁸⁴⁹ Bütün şahadetlere göre Ali Paşanın oğulları nehrin ötesine geçmek istemiyorlardı; çünkü babalarından böyle bir hareket için yetki almamışlardı; bu takdirde ordugâhın imhasına sebebiyet vermiş olurlardı.

⁸⁵⁰ Kars. Zinkeisen, VII, S. 614 - 615 vd, Sathas, S. 570 vd.

⁸⁵¹ Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 747, No. CMLXXVIII; Documente Callimachi, I. S. 193.

Sultan Mahmut, "Arnavutluğun kurtarıcısı" olarak ortaya çıkmak cesaretini gösterebilecek kuvvetli bir adama karşı harekete geçmek teşebbüsünde bulunmadan Önce daha zayıf âsileri cezalandırmak zorunda idi ⁸⁵².

Yukarıda birkaç defa işaret ettiğimiz gibi Anadolu'da bağımsızlık fikrinin en kuvvetli temsilcileri, Kara Osman Oğlu ile Çapanoğlu idiler. Bunlar, Seres'li İbrahim Beyin topraklarından da daha geniş alanlarda hüküm sürüyorlardı. Kara Osman Oğlu ailesinin başkenti Bergama idi. Bu aile memleketi o kadar iyi idare ediyordu ki Mora Arkadyasından birçok aileler buraya göç ediyorlardı . Aynı şekilde Ankara'da Kara Osman Oğlu'ya aitti. Fakat bu aile itaatli görünüyordu ve son savaşlarda daima yardım kuvvetleri göndermişti. Hattâ Anadolu süvarilerine bizzat komuta etmek onlar için bir şeref meselesi haline gelmişti. Bu yolda komşuları Çapanoğulları ile rekabet ediyorlardı. Pazvantoğlu'ya karşı yapılan mücadeleye her iki ailenin de reisleri kendi kuvvetlerinin bizzat başında olarak iştirak etmişlerdi ⁸⁵³. Slobozia adasında 1811 yılı sonlarına doğru Çapanoğlu ile rakibinin ofhı esir edilmiş ve Rusya'ya gönderilmişti .

Padişahı geniş toprakların gelirlerinden mahrum etmelerine rağmen ⁸⁵⁴ devletin itibarını korumakta yardımları dokunan bu ailelerden çok daha tehlikeli olarak Van, Erzurum ve Ermenistan dağlarında türemiş birtakım mütegalî-beler vardı. Van'da oturarak komşuları ve İranlılarla uğraşan Derviş Paşa, ancak 1819 da hüküm giydi . Selim Paşanın oğlu Ahmet, 1816 da âsi olarak Çıldır bölgesinde tutunuyordu ⁸⁵⁵. Karaman'da ortaya çıkan eşkiya başları, Satalıa, Rize ve ilâh sahillerini ele geçiren derebeyleri, bütün bunlar devlet otoritesini tanımak istemiyen asilerden başka bir şey değillerdi. Sultan Mahmut, bunların üzerine asker sevkettiği gibi bilhassa hileli baskınlar yapmak ve maharetli bir tarzda birini Ötekine karşı kışkırtmak suretiyle bütün bunları yok etmeğe, Anadolu'yu sadık ve kendisine tamamiyle bağlı paşalar vasıtasıyla idare etmiye muvaffak oldu. Sa-taüa Ağası, uzun bir muhasara ile boyun eğmeğe mecbur e-dildi. Teslim olmak suretiyle hiç olmazsa canını kurtardı. Kara Osman Oğlu'nun akrabalarından biri olan İzmir Müselli-mi Kâtip oğlu, ahalinin dörtte birini teşkil eden kalabalık yeniçerilerin yardımı ile 1808 de isyan bayrağını kaldırmıştı. Kâtiboğlu, Avrupa fikirlerini benimsemiş bir adam olup Freag

⁸⁵² Gene karşılaştırm "Neos Ellen.", yıl 1911, S. 253 vd. Deki yazılar.

⁸⁵³ Photinos, II, S. 385 - 386 Olivier, I.

⁸⁵⁴ Buna karşılık Kara Osman Oğlu, 1818 de Tuna kolu Sulina'da «alışmakla görevlendirildi; Documente Callmach, I, S. 290, 292, No. ccxxviii, s. 294.

⁸⁵⁵ Aynı eser, fî. 185.

arkadaşlarıyla iskambil oynar ve şarap içerdi . Ayaklanması üzerine Amiral Hüsrev Paşa onun üzerine yürüdü. Sonunda Midilli'de yakalanarak idam olundu. Bundan sonra emniyetli bir şahsiyet olan Hasan Paşa İzmir'e yerleşti ⁸⁵⁶. 1814 de Sivas Valisi Rumkale beyine karşı savaştı. Aynı vali, komşusu Trabzon valisi ile işbirliği yaparak Karadeniz kıyısında Rize ayanının aykırı hareketlerine son verdi. Çok geçmeden Bursa Paşası, Bilecik Beyine ve Osmanlı Devletinin beşiği olan Hüdavendigâr vilâyeti taraflarında ortaya çıkan derebeylere karşı yürümek emrini aldı. Dağlarda ayaklanmış olan ayanların yerlerinden sürdürülmeleri suretiyle Suriye yolu temizlendi ve bu yolun muhafızlığı Adana Valisine verildi ⁸⁵⁷. Kara Osmanoğlu ve Hadımoğlu aileleri de aynı zamanda söndüler. Böylece, göçebe Türkmen yürükleri içinden çıkan kuvvetli Anadolu zadeganının son temsilcisi olarak yalnız Yozgat'ta oturan Çapanoğlu kalıyordu. Yılda dokuz milyon frank geliri olan bu ailenin malikâneleri de sonradan hazineye mal edilerek Padişahın eline geçmiştir . Çapanoğlu'nun ardaları - bunun oğlu Mahmut, Halep Paşası sıfatıyla, Babiâli'ye yeniçerileri bastırmakta yardım etmişti - idam olundular ⁸⁵⁸.

Aynı zamanda İran ile iyi münasebetler kuruldu. O zaman İran hükümdarı Babiâli'nin iyi bir dostu olup 1797 de öldürülen Mehmet Baban'ın yeğeni Fethi Ali idi ⁸⁵⁹. Bu sıralarda İran, Rusya üe harp halinde bulunuyordu. Bükreş Barış Antlaşması ile Babiâli, Rusya ve İran arasında aracılık yapmayı üzerine almıştı.

Suriye'de, "Bütün insanların en vahşisi" ⁸⁶⁰ Cezzar Paşanın hatırası hâlâ yaşıyordu. Bonaparte'in Suriye seferi sırasında Fransızların Marunî'leri kazanabilmek ümitleri boşa çıkmıştı ⁸⁶¹ Yalnız, Abdürrahman tarafından Şeyhin zulmünden kurtarılan, fakat hemen arkasından yeniçerilerin tahakkümüne giren Halep'te, halk yeniçerilerle birleşerek 1813 ve 1820 de ayaklandı. Birçok defalar adı geçen Vezir Hurşit Paşa, en şiddetli tedbirlere başvurarak, bu ayaklanmayı bastırmak zorunda kaldı ⁸⁶² Bu taraflarda vahşi

⁸⁵⁶ Andreossy, S. 50 vd.

⁸⁵⁷ Cevdet Tarihi ve vakantvis Şanizade'ye göre: von Saat, S. 178 vd.

⁸⁵⁸ Gene Kinneir; Gervinus, I, S. 133. Macferlane, I, S. 278 vd. Kars. M. CL. Huarts, Konia, La ville dea dervichea tourneurs, Paris 1897, bu güzel kitaptaki notlar.

⁸⁵⁹ Zinkeisen, VII, S. 213 vd. 219 vd.; karş. Taüçef, S. 290; Ro-bert Ker - Parter, Traveln, London 1822, n, S. 611 vd.

⁸⁶⁰ Olivier II; aynı yazar, evvelce bir köle olup kısa bir zamanda bu kadar yükselen Ali Beyin bütün hayatını anlatmaktadır; II, S. 281 vd.

⁸⁶¹ Pouqueville III, S. 9 - 10; karş. Zinkeisen, VU, S. 195 vd.

⁸⁶² von Sax, S. 187 - 188.

Kürtlerle çarpışmalar gene devam etti. 1817 de Kürtler, Halep şehrini ele geçirmeye teşebbüs ettiler . Samda 1820 ye kadar Sultan Mahmut'un sadık bir bendesi olan Süleyman Paşa hüküm sürüyordu. Sahilde ise Trablus'ı Şam'da Seyid ve Akkâ'da Süleyman hemen hemen bağımsız denecek şekilde hareket ediyorlardı. Süleyman'ın ardası Abdullah, 1822 -1823 de ayaklandığı zaman resmen âsi ilân olundu⁸⁶³.

1810 sonbaharında Bağdat Beylerbeyi Süleyman Paşa ölmüştü. Süleyman Paşa, kudretli sınır beylerinden biri idi. Kendisi, hemen hemen bağımsız hareket etmiş olan bir sıra paşalardan sonra bu mevkiye geçmişti. Bu bağımsız paşaların ilki Hasan Paşa (1702 -1724) dır. Bundan sonra Ahmet, Süleyman, Ali, Ömer (1764) (Ömer Paşa Kerim Han'a karşı savaşmış ve bunun generallerinden Sadık Han, 1776 da Basra'yı bırakmak zorunda kalmıştı), ve nihayet ikinci bir Hasan Paşalar Bağdat'ı yüzyıla yakın bir zaman boyunca idare etmişlerdir. Süleyman Paşa, otuz yıl müddetle Kâhya Ahmet-in nüfuzu altında hareket etmişti. Fakat sonra, bizzat paşalığa geçmek için Süleyman'ı öldürmek plânını kurduğundan, Paşa onu idam etmişti. Bağdat Paşasının yılda sekiz milyon geliri vardı ve bunun sekizde birini İstanbul'a gönderirdi. Komutası altında 4 000 süvari ve 2 000 piyade, 1000 - 1200 sipahi ve en az 15 000 yeniçeri bulunurdu⁸⁶⁴. Padişah, Paşanın zengin mirasını ele geçirmek istiyordu. Bu maksatla kurnaz bir elçi olarak Halet Efendi seçildi. Yeni Paşa, paralan vermeği reddetti. Komşu beylerden ikisi ona karşı yollanmak zorunda kalındı. Âsi paşa yenildi ve Kürtler tarafından öldürüldü. Yerine daha sakin birisi geçti . Fakat Seyit Paşa İranlılarla münasebette bulunan kendi maiyeti erkânından biri ile mücadeleye tutuşmak suretiyle 1817 de yeni karışıklıklar çıkardı. Sait Paşa Halep'e gönderilecekti. Fakat o zamana kadar işgal ettiği Bağdat Paşalığını bırakmak istemiyordu. Bu yüzden yerine gönderilen Gürcü Davut Paşaya karşı savaştı. Davut Paşa, Pers dostu Mahmut Baban'ı uzaklaştırmak teşebbüsünde bulundu ise de buna muvaffak olamadı⁸⁶⁵. Fakat sınır boyundaki diğer paşalarla gene "Paşa" unvanına sahip bulunan Kürt beyleri, âsi durumlarını muhafaza ettiler⁸⁶⁶.

Evvelce söylediğimiz gibi Vahhabîlerin başı Abdül' âziz'in ölümü ile Arap reformcularının ilerlemesi durmuş değildi. 3-4 nisan 1803 de Suud,

⁸⁶³ Andreossy, S. 16 vd.; Cadalvene et E. Barrault, Histoire de la guerre de Méhmed - Ali contre la Port ottomane, Paris, tarihsiz, S. H, not 1, S. 21 vd. Bak devamı.

⁸⁶⁴ Oüvier, II, S. 397 vd.

⁸⁶⁵ von Sox, S. 186; Ker Porter, n, S. 248 vd.

⁸⁶⁶ Oüvier, II, S. 328 vd.

Mekke'yi, daha sonra Medine'yi, 1806 da da Cidde'yi zaptetti. Şimdi Araplar, Zubeyr ve Basra önlerinde gölündüler. 1808 de Şam ahalisi, "soysuzlaşmanın, suiistimalin ve dünyevî adaletsizliğin" temsilcilerinden ayrılmıya, "'Hakikî mü'minlere" iltihak etmiye ve gerçek anlamda kardeşçe cemiyete girmeye davet olundu ⁸⁶⁷. 1810 da Vahhabîler, bizzat İstanbul'da bir tahrik hareketine giriştiler .

Sultan Mahmut, kutsal şehirleri tekrar ele geçirmek ve Suriye'yi tehdit eden tehlikeyi ortadan kaldırmak için, Mem-lûkleri yok eden Mısır Valisi Mehmet Ali'ye başvurmak zorunda kaldı. Yeni Vali, iyi niyet sahibi görünüyordu. 1810 da Padişah'a vergiyi ve daha başka yardım paralarını göndermişti ⁸⁶⁸. Mehmet Ali Paşa, Memlûk beylerinin kesilmiş kafalarından son partiyi İstanbul'a göndermeden önce ⁸⁶⁹, oğlu Tosun Paşanın komutasında olarak Fransızların yetiştirdiği muntazam piyade ordusunu Süveyş üzerinden Arabistan'a yolladı. Aynı zamanda süvari kıtaları çöl voliyle harekete geçti. Bütün kuvvetler Cidde'de birleşeceklerdi. Savaş iki yıl sürdü, 1810 ve 1811 ⁸⁷⁰. İlk önce Medine zaptolundu. 30 ocak 1813 te Mısır Valisinin temsilcileri top sesleri arasında İstanbul'a gelerek valinin oğlu Tosun Paşa'nın fethetmiş olduğu bu kutsal şehrin anahtarlarını getirdiler. Daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın ikinci oğlu ismail Bey, Mekke'nin anahtarlarını bizzat Padişaha takdim etti. 1517 de yapılmış olan şenlik törenleri şimdi de yenilendi. Kâhya Bey anahtarları gümüş bir tabak içinde taşıdı. Fakat Vahhabîlerin başkentleri ancak 1818 de işgal olunabildi ⁸⁷¹. Bir yıl sonra da Abdullah Ebu-Suut, tahrikçi ve âsi olarak İstanbul'da idam edildi . Fakat Batı - Arabistan'ı kendine alıkoyan ve sonra da Mısır'ın güneyindeki Nubya eyaletlerini tahakkümü altına alan ⁸⁷² bu Mısır vahşinin çok geçmeden ne mahiyette bir kuvvet halini alacağını, İstanbul'da şimdiden sezen kimse yoktu.

Aynı zamanda Sultan Mahmut, m. Selim'in yapamadığı bir işi gerçekleştirmek istiyordu: Bu büyük dâva, tıpkı Bizans devrinde olduğu gibi şimdi de alelade bir başkent olmaktan çok daha büyük bir önem kazanmış bulunan İstanbul'da düzeni yeniden kurmak, engel teşkil eden muhalif unsurları uzaklaştırmak ve yoketmek, daima kargı koymak temayülünü

⁸⁶⁷ "Nötre 6tat et le vfitre seront 6gaux"; Andreossy, S. 83 - 84.

⁸⁶⁸ Aynı eser S. 125.

⁸⁶⁹ Aynı eser S. 140: Yük, 1811 nisanının sonlarında İstanbul'a vardı; Beyler, martın birinde Öldürülmüşlerdi.

⁸⁷⁰ Kara. Zinkeisen, Vn, S. 212 - 213; Andreossy, S. 81 vd.

⁸⁷¹ von Sax, S. 187.

⁸⁷² Gene bak: von Sax, S. 188.

besüyea yeniçerilerin disiplinsizliğini ortadan kaldırmak ve batıdan gelen ihtilâlcı fikirleri boğmak gibi derin meselelerdi.

Çok sık tekrarlanan korkunç misaller, bir ihtilal neticesinde tahta çıkarılmış olan Padişahın kendi haklarına yapılacak herhangi bir tecavüze, bir otokrat sıfatıyla, tahammül e-demeyeceğini gösteriyordu. Korkunç bir serdengeçti ağası o-lan Kerim, 1811 de ordugâhtan İstanbul'a gelmişti. Gayesi, belki de bir suikast tertip etmektir. Daha büyük bir ihtimal le, korkunç bir halk lideri rolünü oynamak emelinde idi. Evvelâ kesesini doldurmak amacı ile kendi evi yakınlarında keyfi bir tahakküm kurmakla işe başladı: Yeni bir ev yapmak için her Hıristiyan, ona münasip bir para ödemiye mecbur tutuluyordu. Bunun üzerine Topçubaşı, hiç vakit geçirilmeden onu te'dip etmek emrini aldı ve Kerim, Boğaziçi hisarlarından birinde gerçekten de idam olundu⁸⁷³. Kerim bir kahvehane açmıştı. Burada yangınlar, cinayetler ve buna benzer başka kahramanlıklar yapmak için kendisine müracaat edenleri kabul ederdi. Bu kahvehane kapatıldı. Mahallenin halkı, artık Kerim'den yüksek fiyatla et satın almak mecburiyetinde değildi. Bekâr odaları denen bir takım yerler vardı. Buralarda kaçak veya itaatsiz askerler otururlar ve etrafındaki evlere dehşet saçarlardı. Bunlar da tahrip olundu. Hakikî askerler kışlalara gönderildi. Yeniçeri olarak gürültü ile öteye beriye koşup duran hamallar ve serseriler, denizin dibine indirildi⁸⁷⁴. Bpylece İstanbul ve Gala-ta'da "demagoji" ye son verildi. Buna mukabil Padişah, İstanbul civarında yaptığı gezintilerde kendini Rum ve Ermeni kadınlarına seyrettiriyordu. Bir defa Terabya'da St. Johannes kilisesinin önünden geçerken, mihrapta yanan bir çok ışıkların yanma kendi adına da bir mum dikilmesini emretti⁸⁷⁵.

Hurşit Paşadan sonra Sadaret Mührü liyakatli bir adamın eline geçmedi. Sultan Mahmut'un böyle bir kimseye ihtiyacı yoktu ve nazırlarına itimat etmiyordu. Savaşın devamı müddetince bir hasekiyi casus olarak Sadrazamın karargâhında bulundurmuştu⁸⁷⁶, En mümtaz vasfı, içine nüfuz e-dilemez bir ihtiyatkârlık olan bu çok kaabiliyetli Padişah, gün geçtikçe "Türkiye'de bir harika" olarak ortaya çıkıyordu.

Sultan Mahmut'un başlıca amacı, Sultan Selim'in ülkelerini gerçekleştirmektir. III. Selim'in, sevgili bir dost ve akraba sıfatıyla ona

⁸⁷³ Karatzas, S. 157 - 158. Kars. Zinkeisen, VB, 8. 398.

⁸⁷⁴ Aynı eser, s. 151.

⁸⁷⁵ Aynı eser, S. 131, 150.

⁸⁷⁶ Aynı eser, S. 154.

bıraktığı bu miras, yeniçerilerin vesayetinden kurtulmak, onların yerine yeni ve muntazam bir ordu teşkil etmekten ibaretti ⁸⁷⁷. Sultan Mahmut'un ocak 1809 da bir oğlu dünyaya gelmiş ye adını Mustafa koymuştu. Kasım 1811 de de ikinci bir oğlu doğmuştu. Binaenaleyh o, Osmanlı hanedanının artık biricik erkek evlâdı değildi ⁸⁷⁸. Sultan Mahmut, İstanbul'da istediği şekilde icraat yapabilmesini herşeyden önce korkunç yeniçerilerin başkentten uzak bulunmalarına borçlu olduğunu; yeniçerilerin dönmeleri ile kendisinin temin etmiye muvaffak olduğu düzen, asayiş ve iyi idarenin tehlikeye düşebileceğini çok iyi biliyordu. Muhtemeldir ki Padişah, yeniçerilere bir meşgale bulabilmek için Sırbistan'daki karışıklıkları mahsus uzatmıştı. Bununla beraber savaş, 1810 ve 1811 yıllarında büyük kayıplara mal olmuştu. Bu sebeple ordunun geri kalan kısmı, eskisi kadar büyük bir Önemi haiz değildi. Bu şartlar içinde Sultan Mahmut, yeniçerilere son darbeyi vurmak için daha fazla cesaretleniyordu.

Bu büyük mesele, onu bütün varlığı ile işgal ediyordu. Batıda vukua gelen büyük değişikliklere karışamazdı ve karışmakta istemiyordu. Hakikatte Besarabya'nın kaybına ve bazı acı gailelere sebep olan Napoleon'un, artık devamlı bir şekilde kalkınamaması, onun işine geliyordu. Tahttan indirilmiş "tyran" (Napoleon), Elbe adasından kaçıp Fransa'ya döndüğü zaman Türkler, ona karşı yapılacak mücadelede yardım etmek için, Başkent'te ve eyaletlerde mitingler yaptılar ⁸⁷⁹. Bazı kimseler, Rus Çarı tarafından yaratılan 'kutsal ittifak" in Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike teşkil ettiği kanaatinde idiler. Ayanların düşmanı Halet Efendi'nin iç siyasette yapmış olduğu işleri, şimdi yeni Reisülküttâp sıfatiyle Galip Efendi - 1814 nisanında bu göreve atanmış, fakat aynı yılın haziranında tekrar işinden çıkarılmıştı ⁸⁸⁰ -, dış siyasette yapıyordu. Her ikisi de tehlike karşısında bulunan devletin emniyetini ve kuvvetlenmesini gözönünde tutuyorlardı. "Kutsal ittifak" in her üç üyesinin de siyasetleri, Avrupa'nın her tarafında statükonun muhafazasından başka bir şey olmadığı görülünce, Babiâli, İstanbul'daki elçiler arasında daimî kavgaların kendisi için doğurduğu müşkül durumlardan, hiç olmazsa kısmen, kurtulmuştu.

⁸⁷⁷ Kars. "Tableau des nouveaux reglements de l'Empire Otto-mane composâ par Mahmoud - Rayf - Efenedi", İstanbul 1798.1813 ocağında Avusturya'nın Yaşdaki ajanı, Nizam askerinden geri kalan kısmın da tekrar orduya gireceği haberini aldı; Documente Callimachi, I, S. 161 - 162, No. CVITI.

⁸⁷⁸ Karatzas; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 647, No. DCCOOI.

⁸⁷⁹ Pouqueville, Histoire de la regéne"ration de la Grece, I, S. 487; ilk önce Ranke. S. 279 da.

⁸⁸⁰ Acte şi fragmente, II, S. 496, No. 4; S. 497, No. I. Gene karşı. S. 498, No. 1, 2. Gaib Efendi, Paşa olarak Bolu'ya gitti.

Avusturya'nın Sırbistan'daki karışıklıklara karışacağı⁸⁸¹; İngiltere'nin, bir konsolos bulundurduğu Kandiye'ye göz koymuş olduğu; Kıbrıs ve Ege adalarını almak niyetini beslediği ; Bağdat'taki karışıklıklarda İngiliz parmağının bulunduğu gibi endişe ve korkuların esassız olduğu meydana çıkmıştı.

Padişahı ardı arası gelmiyen istekler ve tehditler karşısında bırakan biricik devlet, Rusya idi. İstanbul'a dönmüş bulunan İtalinski, 1814 te Bükreş Antlaşması hükümlerinin ta-mamiyle yerine getirilmesini istedi. Halbuki Rusların kendileri, Kuban bölgesi ile Mengrelistan'ı henüz boşaltmamışlardı⁸⁸². Rus elçisi, aynı antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince Boğazlardan geçecek Rus gemilerinin Osmanlı memurlarının ziyaretinden muaf tutulmalarını istedi⁸⁸³. Besarabya'nın sınırları üzerinde de müzakerelere başlandı . Rusya'nın geniş iddiaları karşısında bu müzakereler uzun sürdü⁸⁸⁴. 1815 martında İngiltere'nin, Avrupa barışı yararına olarak, iki devlet arasında aracılık teklif etmesi bir netice vermedi. Çarın kabul edecek gibi görüldüğü bir garantiyi Padişaha vermek yolunda yaptığı teşebbüs de boşa çıktı . 1816 da İstanbul'dan ayrılan İtalinski'nin yerine gelen yeni Rus elçisi Strogonof da aynı taktiği kullanıyordu. 1812 Barış Antlaşmasının Babiâli tarafından tasdik olunmı-yan "ayrı hükümler" inin (Articles separees) yerine getirilmesi Üzerinde İsrar ediyordu⁸⁸⁵. Yeni sınır, Tuna'nın Kil-ya kolu üzerindeki adaları, bu meyanda eski Ceneviz kalesinin bulunduğu yerleri içine alacaktı. Bunun sebebi, önce tes-bit edilmiş olan sınır hattının gözetlenmemiş olması ve buna da imkân bulunmaması idi⁸⁸⁶. Bir müddet itiraz ettikten sonra Babiâli, eylül 1817 de Rus isteklerine muvafakat etti. Böylece Rusya, yalnız, sözünü ettiğimiz adaları değil, aynı zamanda Tuna'nın Suline koluna kadar boş bırakılan araziye de elde etti. Türkler, Sulina'yı hemen temizliyerek tahkim ettiler⁸⁸⁷. Aynı şekilde hiç vakit kaybolunmadan Silistre ve fbraiTde de yeni tahkimata başlandı .

Buna rağmen Rusya, İstanbul'da siyasî mücadeleye devam etti. Bu arada çıkan bazı hâdiseler, bu mücadele için birer vesile oluyordu: Bir

⁸⁸¹ Aynı eser, S. 497, No. 2.

⁸⁸² İngiliz elçiliği raporları; Ced. Mijatoviç tarafından "Spo-menik" XXXIX, 1903 de yayınlanmıştır, S. 3 - 4. Mengrel murahasları, bu hususta şikayette bulunmak üzere 1813 de İstanbul'a geldiler; Aynı yer. İtaünski hakkında bak: Neale, Travels, London 1818, S. 234-235.

⁸⁸³ Acte si fragmente, n, S. 498, No. 1.

⁸⁸⁴ Acte si fragmente, II, S. 499 vd.

⁸⁸⁵ Acte si fragmente, II, S. 507, No. 1.

⁸⁸⁶ Aynı eser, S. 507 vd.

⁸⁸⁷ Aynı eser/S. 509, No. 2; Documente Callimachi, I, S. 289 -290, 292 - 293, No. CCXXVm.

defasında Sırp işleri, bir defasında Buğdan Prensi Skarlat Callimachi'nin antlaşmaya aykırı bazı vergiler aldığı ve buna itiraz eden Rusya'nın Yaş konsolosunu tahkir ettiği⁸⁸⁸ öne sürüldü. Buğdan meselesinde Babıâli, müdahale hakkının yalnız elçiye mahsus olduğu, konsoloslara teşmil edilmesi caiz olmadığı⁸⁸⁹, eğer daim! surette konsoloslar işe karışacak olurlarsa Memleketeyn Prenslıklarında gerçek bir idare kurmanın imkânsız olacağı noktalan üzerinde durdu. Bazan Asya cihetindeki sınırlar meselesi, konferanslarda hususî bir elçi tarafından yapılan müzakerelere mevzu teşkil ediyordu. Bazan Rus tebaasının bir takım şikâyetleri İstanbul'a geliyordu. Bir defasında Eflâk Prensi Karaca'mn ekim 1818 de firar ettiği haberi geldi. Strogonof ise, kaçanın suçlarının müşterek bir incele-miye tâbi tutulmadan azledildiği her iki tarafça müştereken beyan edilmeden ve 1802 anlaşması ile tesbit edildiği gibi yedi yılın sona ermesinden önce yeni bir prens atanmasına muhalefet ediyordu⁸⁹⁰. Fakat bu itirazların ciddî bir mahiyeti yoktu. Nitekim Strogonof, Babıâli'nin mülayim ve nazik bir cevabından sonra yeni Eflâk Prensi Aleksander Sutzo'yu tanımak ve selâmlatmakta tereddüt göstermedi⁸⁹¹. Yalnız yeni prens, 1802 hatt-ı şerifinin tâyin ettiği müddetten sekiz ay daha fazla iktidarda kalacaktı. Bu ise, kaçan prensin hükümdarlık müddetinden arta kalan zaman idi ve yeni prens bu müddeti de dolduracaktı. Bununla beraber Rus elçisi, âmirane bir şekilde toplanmasını istediği yeni bir konferansta, Padişahm da bilgisi olduğu halde, Babıâli'nin ve Padişahın hazinedarının aşırı istekleri ve tehditleri karşısında, Prensın kaçmağa zorlandığını isbat eden delilleri açığa vurmaktan çekinmedi⁸⁹².

Bu kadar hakaret edici müdahalelerden sonra Padişah, artık müzakere için bir daha konferans toplanmasına müsaade etmediği zaman, bizzat Çar, 1819 nisanında ona bir mektup yazarak Bükreş Antlaşmasının henüz yerine getirilmemiş olan hükümlerinin uygulanmasını hatırlattı⁸⁹³. Sultan Mahmut, bu gibi müzakerelere girişmeyeceği yolunda nazikâne bir cevap verdi. Aynı zamanda Babıâli, Petersburg hükümetine, "Sırpların mesut ve memnun oldukları" hakkında resmî bir teminat verdi . Bundan sonra bir müddet için notalar teatisine ara verildi. 1820 martında Strogonof, eski ihtilafli meseleleri yeniden bahis konusu edince, Asya'da

⁸⁸⁸ Aynı eser, S. 512 vd.

⁸⁸⁹ Aynı eser, S. 519.

⁸⁹⁰ Aynı eser, S. 525 vd.

⁸⁹¹ Aynı eser, S. 536.

⁸⁹² Aynı eser, S. 542 vd.

⁸⁹³ Aynı eser, S. 552 vd.

âdil bir sınır tâyini istemiye Babiâli'nin çok daha fazla hakkı bulunduğu kendisine anlatıldı ⁸⁹⁴. Buna rağmen Sultan Mahmut, Nişancı Efendiye, son barış müzakerelerinde Osmanlı murahhaslığı yapmış olan Hamit Efendiye ve kısa bir zaman evvel büyük.mükâfatlarla serbest bırakılan Skarlat Callimachi'yi, Rus elçisi ile müzakerelere memur etti . Strogonof, birçok şeylerle beraber, son Türk - Rus savaşıma karışmış olan bütün şahıslar hakkında tam bir genel af ilân edilmesini istedi ⁸⁹⁵. Memleketeyn Prenslarinin cebrî hareketlerine de protestolarda bulundu Nihayet Sırlar için yeni imtiyazlar istedi ⁸⁹⁶

Fakat müzakereler, ihtiyar Aleksander Sutzonun ölümü üzerine eski Rus subaylarından Tudor Vladimiresco'nun Oltland'da ayaklanma bayrağını kaldırdığı hakkında hiç beklenmedik bir haberin gelmesi ile, 1821 martında kesildi. Vaktiyle Sırların yardımına Makedonski ve bilhassa Hacı Pro-dan gibi muharipleri göndermiş bulunan, Vladimir'li Tudor, şimdi Sırp ayaklanmasını örnek olarak almış ve tıpkı Sırlar gibi adalet ve "fakir halkın" korunması parolası ile ahaliyi kendi etrafında toplanmaya çağırmişti. Çok geçmeden, "Daçya Kiralı" Konstantin ⁸⁹⁷ in oğlu Aleksander İpsilanti'nin, kardeşleri Nikolaus ile Georg'un ve, Besarab-ya'da komutanlık eden General Benningsen'in eski yaveri Albay Prens Georg Cantacuzino'nun, Halet Efendi tarafından himaye edilen yeni Eflâk Prensi Michael Sutzonun, gizlice anlaşarak, "Hellenlerin hürriyetini" ilân etmek amacıyla Prut nehrini geçtikleri ⁸⁹⁸ öğrenildi. ⁸⁹⁹

İKİNCİ BÖLÜM

Sultan Mahmud'un Rum'lara Karşı Mücadelesi Ve Batı Örneğine Göre İslâhatın Uygulanması. Rumi Ar'ın "Hellen Vatani" M İhya Etmek İçin Savaşmaları. Batı Devletlerinin Müdahaleleri: Rusya İle Harp. Edirne Barış Antlaşması (1829)

Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Rumları ayaklandırmak için ilk

⁸⁹⁴ Aynı eser, S. 559 - 560.

⁸⁹⁵ Aynı eser S. 561.

⁸⁹⁶ Aynı eser, S. 563.

⁸⁹⁷ Bazı kimseler, Aleksander'in, Çarın kızı ile evleneceğine inanıyorlardı! Naum Rimniceanu: Erbiceanu, "Cronicarii Greci", S. 275. Kars. Acte și fragmente, II, S. 5«2, No. 1.

⁸⁹⁸ 1813 de Babiâli, Prut hattını tahkim etmeği düşünmüştü; Documente CaUımachi, I, S. 201, No. CLH; S. 360, No. XXXIII.

⁸⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/217-239

teşvik ve tahrik, şüphesiz ki Rusya tarafından gelmiştir. Hakikatte küçük cumhuriyetler teşkil eden Arşipel adalarının ahalisi, hürriyetlerini elde edebilmek için, kendi menfaatleriyle bir tuttıkları Rus emellerini desteklemek yolunda ellerinden geleni yapıyorlardı. Fakat bunlar, sonunda kendi bahtlarına terkedilerek o zamana kadarkî "ty-ran" larının intikamlarıyla karşı karşıya bırakılınca, İstanbul'da bir Rus İmparatoru yerleştirmek istiyen Çariçe Kate-rina'ya tapanların çoğundaki ilâhi derecede sevgi, kin ve nefrete inkılâp etti.

Bununla beraber birçok Rumlar, harp yılları içinde Rusya'ya, bilhassa kendilerine büyük imtiyazlar verileceği va-adolunan Kırım'a göç etmişlerdi. Bunların içinden birçok din ve kilise adamları ile subaylar yetişmişlerdir. Bunlar, kendi din ve ırk kardeşleri arasında casus ve propagandacı olarak hizmet görebiliyorlardı. Meselâ 1810 da Türklere karşı savaşırken ölen ⁹⁰⁰ General Papadopolos, bunlardan biridir. Son harpte bunlar, muhasamatın başlaması için bütün kuvvetleriyle çalışmışlardı ⁹⁰¹. Fakat Barozzi, Rodofinikin, Kiriko ve Bükreş Başkonsolosu Pini gibi, askerî rütbelerle ajan olarak kullanılan Rumlar, Avusturya'nın ve hatta İngiltere'nin hizmetinde bulunan kardeşlerinden hiç bir bakımdan, farklı değillerdi. Yalnız, 1812 de Amiral Çiçakof ile birlikte Bükreş'e gelen Kapodistrias'ın ihtilâlcî bir geçmişi vardır ⁹⁰².

Birçok aydın Rumlar, Fransız İhtilâlinin kuvvetli etkisi altında kalmışlardı. Yeni Yunancayı ıslâh eden Korai, Altona konsolosu ve Memleketeyn Prensliklerinde konsolos adayı ⁹⁰³ Konstantin Stamatl, Eflâk'te papas ve öğretmen olarak faaliyette bulunup birkaç eser yayınlıyan Polizoi Kontu gibi kimseler, birçok yabancılarla beraber Paris'teki kanlı olaylara şahit olmuşlardı ve ölmeden hür bir "Hellas" ı görmek ümidini besliyorlardı. Aynı şekilde bir müddet Bükreş'te yaşamış olan Velestino'lu Rhigas adında genç bir Makedonyalı, Paris'ten aldığı ilham sayesinde kurtuluş savaşının mugannisi, "Yunan Marseillaise" nin müellifi olmuştu. Bu adam, fiiliyat sahasına geçmek istiyordu. Fakat bu amaçla 1798 de Viyana'dan Belgrad'a gittiği zaman Avusturyalılar tarafından Belgrad

⁹⁰⁰ Langeron, S. 261; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 746, No. ÇMLXXVI.

⁹⁰¹ "Quelques gene>aux grecs employes dans rarmee russe pous-sent avec force a la guerre contre la Turquie et appartient au parti anglai*"; Sbastiani'nin yukarıda sözü geçen raporu.

⁹⁰² Kars. Tschitschagoff, M6moires; ve Sathas.

⁹⁰³ Kars. "Lettres de C. Stamaty à Panagiotis Kordikas", yayınlayan Emile Legrand, Paris 1872. Kordikas, Fontenelle'i tercüme etmiştir.

Paşası'na teslim ve idam olundu ⁹⁰⁴. Fransız bayrağı altında Rumlar da Mısır'da savaşmışlardı.

İyoniyen Adaları Cumhuriyetinin teşkili —ki burada i-leri gelenler her fırsatta Rumların kurtuluşlarından bahsederler ve Olimpiyatlara göre tarih sayarlardı ⁹⁰⁵—, Epiros, Mora ve adalarda İngiliz ve Fransız ajanlıklarının açılması, belki de memleketinden koğuın Sardunya Kiralı ⁹⁰⁶ için Makedonya'da yeni bir devlet kurmak projeleri, hatta Ali Paganın entrikaları sayesinde Olympos dağları ile Arnavutluk vadilerindeki Palıkarya ve Haraiatol'lerin, mukavemet kuvvetleri ve sergüzeştçilik duygularının uyandırılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafına dağılmış bulunan Rum-lar'ın bazı tabakalarında yeni ihtiyaçların uyanmasına yardım etmişlerdir. 1800 tarihinden önceki Osmanlı-Rus harplerinde ceryan eden olaylardan bir takım kahramanlık vakaları ve muharip adları uydurularak efsaneler teşkil olunmuş ve böylece halk, onların örneklerine uyup aynı şeyleri yapmağa teşvik olunmuştur. Fransız serbest düşünürlerinin yazdıkları eserlerin Rumca'ya çevrilmesi, Viyana'da Anthimos Gazis tarafından kurulan "Gelehrter Hermes" adlı derginin çıkarılması, Batıdan gelen düşüncelerle "aydınlatılmış" olan Yaş ve Bükreş'teki cemiyet, bu yolda büyük işler görmüşlerdir.

Macaristan'da, Peşte, Viyana, Triyeste, Marsilya ve Londra'da yaşayan asıl Rum veya "Eflâk'li" Aromen soyundan tüccarların da bu harekete çok yardımları dokunmuştur. Bugünkü Yunanistan'ın ve Yunanlılığın birçok şeyler borçlu bulunduğu adamlar, ilim, edebiyat ve eğitimde iş görmüş birçok büyük şahsiyetler, hep bunlar arasından çıkmıştır. Zenginlerin verdikleri bol bağışlarla İstanbul, Selanik, İzmir şehirleri ile Sakız ve Patmos adalarında okullar kurulmuştur. Bükreş ve Yaş'taki meşhur okullar ise aynı zamanda oradaki Rum soyundan Prenslar tarafından himaye görmüşdür ⁹⁰⁷.

1806 da Rusya, Osmanlı devletine karşı muhasamata başladığı zaman, Rumları genel bir ayaklanmaya sürüklemek için her vasıtayı kullanmaktan çekinmemişti. Baba İpsiîantis, Rusya'dan gelen Rumlar'la birçok Rumenler'den üç dört bin kişilik küçük bir ordu teşkil etmişti. Binbaşı

⁹⁰⁴ Kars. aynı zamanda Hurmuzaki, Suppl I 2, S. 319, No. CCCCXXXIV. Rhigas'ın Eflak başkentinde kalışı hakkında kara. benim "Literatura și arta romani" nın kasım 1900 sayısındaki notum. Pouqueville II, S. 146.

⁹⁰⁵ Ofcervtnua, S. 90; Sathas, S. 564 vd. Burada bibliyografya ve bilhassa Lanzi'nin "Storia delle iaole ionie sotto il regimento dei re-publicani francesi, Venedik, 1860, adlı kitabı verilmektedir. Sisam adasında demokratlar hakkında Bak: aşağıda deferans olarak verilen

Trlkupis'in esti, I, S. 193

⁹⁰⁶ Ranke, Hardenberg m, S. 458.

⁹⁰⁷ Gervînus, S. 89 - 90.

Nikolaos Pangal'm komutası altında bu ordu, sonradan Rum reayanın toplanma merkezi haline getirilmesi düşünülen "Makedonya Phalaks" ini teşkil etmiştir⁹⁰⁸. Fakat Rum ve Makedonyalılardan teşekkül eden bu gönüllü kıtası, 1807 eylülünde lağvolunmuş ve Pangal, Rusya'ya gitmek zorunda kalmıştır⁹⁰⁹. Buna rağmen Fransızlar, Pangal'm beyannameleriyle kışkırtılan Rum ahalinin sonradan da Osmanlı Padişahına karşı ayaklanacağından ve birinci derecede böyle bir ayaklanmanın Mora ve Arşipel adaları halkı tarafından yapılacağından korkuyorlardı⁹¹⁰. Daha şimdiden Rus gemileri Hydra, Spetzia ve Psara'ya gelmiş bulunuyorlardı. Şuralarda İÜ. Selim tarafından kurulmuş o-lan "Avrupa Tüccarları Birliği" ne dahil birçok zengin Rum tacirleri yaşıyorlardı⁹¹¹. Bu tacirler, çok kere Rus berat-lıları, yani Rus tabüyetinde bulduklarını gösterir bir berat ile mücehhez kimseler idi. Rus gemileri, buralardaki Rumları kurtuluş savaşına girişmiye davet ettiler. Fakat Psarahlar, "Rus hâkimiyetinin bu bölgelere tamamiyle yerleşmesine" kadar beklemek zorunda buldukları cevabım verdiler. 1812 yazında Demetrius Munisi, kendi irkdas-larının artık savaşa atılmıya hazır bir durumda olduklarını Kapodistrias'a temin etti⁹¹².

Bükreş Barış Antlaşması, Sırlara yapılan bayağica ihanet ve bansın korunması için kurulan Üçler ittifakı, daha o zamanlar bu kadar katıyetle ifade olunan gayretleri geçici bir zaman için sekteye uğrattı. Rumlar, resmen Rusya'ya dayanacakları yerde polis tarafından yapılan bütün denetmelere rağmen, gizli olarak suikastlerle millî veya siyasi tiranlara karşı mazlum milletlerin yaptıktan mücadeleye iştirak ettiler.

Yunan kurtuluşunu amaç edinen cemiyetler, ilk defa o-larak o zaman kurulmuşlardır. Daha 1814 te, Elbe'den dönmüş bulunan Napoleon'un muvafakatiyle, Paris'te bö'yle bir cemiyet mevcuttu. Bu cemiyetin hâmisi, Fransa'nın eski istanbul elçisi ve "Hellen" dostu Choiseul - Gouffier idi. Aynı cemiyete mensup kardeşlerden biri olan Athanasius Çaka-lof, Paris'ten Bükreş'e ve Moskova'ya giderek buralarda cemiyetin yeni şubelerini açtı:

⁹⁰⁸ On espçrait rallier à cette phalange macĖdonienne les Grecs insurges de la Turquie"; Hurmuzaki, Suppl. 12, aynı yer.

⁹⁰⁹ Aynı eser, S. 271 - 272, 278; karş. Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 390, No. CCCXCVI.

⁹¹⁰ Karş. Şâbastiani'nin 1806 daki ifadesi: "De faire rfvotter la Morœ et les ilea de l'Archipel; on promet de faire prendre les armea à toute la population grecque pour chasser les Turcs de l'Europe": "Les mouvements et râvotes qu'ils se promettent de la population greque"; Hurmuzaki, Suppl. I 2, S. 342, No. CCCCLXXV; S. 368, No. DVHI; S. 369, No. DX; S. 397. Karş. aynı zamanda Testa n, S. 308, 23 mayıs 1808: "Les Grecs de la pĖninsule et ceux d'au - deli de l'Isthme s'ex-altent de plus en plus"; Correspondance de Napoleon I, XXI S. 601.

⁹¹¹ Bak aynı zamanda Gervinus, IV, S. 84 vd. (20 Sathas, S. 576 - 577.

⁹¹² Sbornik, VX S. 18.

Rusların kutsal şehirlerinde ve Odesa'da çok geçmeden bu, bir "dostluk cemiyeti"⁹¹³ haline getirildi. Cemiyetin amacı, Çarın yardımı ile Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında ayaklanmalar çıkarmaktı. Kendi faaliyetleri ile Kara Yorgi, yeniden Sırbistan'ın başına geçecekti. Memleketeyn Prenslükleri'nde Prens Michael, hatta belki de Prens Aleksander Sutzo, cemiyetin üyeleri arasında idiler. Buralarda, diğer Türk vilâyetlerinde ve bilhassa prenslerin sık sık değiştirildikleri, çok kere idam olundukları Maina'da karışıklıklar ve isyanlar çıkarılacaktı. Gizli cemiyetin üyelerinden biri olan Skuphas o zamana kadar oturduğu Odesa'dan kalkarak, yerli Rumlarla temasa geçmek amacıyla İstanbul'a geldi. Cemiyetin ileri gelenlerinden çoğu» Memleketeyn Prenslükleri'nde konsolos Pini'nin himayesini görüyorlar ve bu sayede kolaylıkla çalışmalarına devam etmek imkânını buluyorlardı. Kısa bir zaman içinde Karaca maiyet askerinin komutanları, Arnavut Yordaki, Türkler'e karşı savaşırken ölen Sırp haydudu Veliko'nun dul karısı ile evlenmiş bulunan Savaş⁹¹⁴ ve Pharmaki gibi şahsiyetler, aynı şekilde Rum kilise adamlarının bir kısmı, bunlar arasında Argeş piskoposu hatip Hilarion, bu hareket için kazanıldılar. Yordaki ve Hilarion, Oltland'lı Pan-dur'lariyle harekete başlaması için Rumanya'lı Tudor'a çok ısrar ettiler. Fakat çok geçmeden Pandurlar'ın Rum olmıyan, hatta doğrudan doğruya Rum düşmanı olan karakterleri a-çığa çıkmıştı⁹¹⁵.

Nisan veya haziran 1820 de General Aleksander İpsilan-tis resmen en büyük lider olarak ilân olundu. Bütün kurtuluşu, bir ayaklanmadan değil, fakat kilise ve kültürden bek-liyen Kapolistrias⁹¹⁶, kendisine teklif olunan bu şerefli vazifeyi reddetti. Çünkü Çar, Batı âleminin bu ihtilâller devrinde, henüz kurulmuş olan genel düzeni tehlikeye sokabilecek yeni ayaklanmaların aleyhinde idi Fakat İpsilantis, niyetlerini gerçekleştirmek için herşeyi göze alan ihtilâlcilerin teklifini sevinç ve iftiharla kabul etti.

⁹¹³ "Etnikl Hetairia" London 1853. I, 23 vd.

⁹¹⁴ Trikupls I, S. 30; Kars. Gervinus, S. 150.

⁹¹⁵ Bak: Johann Philemon'ın eserleri, I, Atina 1856. 1821 Rum ayaklanmasını g-özü ile görmüş olan bir sanidin mektuptan» Hail* 1824. Thomas Gordon, History of the greek Revolution, Edlnburg 1832, 2 cilt. Zinkeisen, Geschichte der griechischen Revolution (Gordon'ın eseri üzerinde işlenmiştir). Greens "Sketches on the war in Greece". Gervinus, yukarıda adı geçen eseri. (Laurençon), Nouvelles ot*er-vatlons sur la Valachi ete, suivies d'un précis historique sur l'Îm #*-nemen qui se sont passes dans ces provinces en 1821. (Recordon), Lettres sur la Valachie, ecrites de 1815 à 1821. Raybaud, Memoire sur la Grece: buna, Helias Photelinos ve Dirzeanu'nun Rumence yanlarına Chiriac Popescu, Cioranul ve İlah. a göre Rabbea'ın eseri, Artcescu, "Istoria Revolutiunii Române de la 1821", Bükreş 1873.

⁹¹⁶ Prokesch - Oaten, Geschichte der Abfälls der Griechen I, Wien 1867. S. 12 vd. Alekaander Maurokordatos, 1818 de Batı Avrupa'da 400 den fazla Rum Öğrencisi bulunduğunu söylüyor.: Aynı eser, m» S. 24.

Hürriyet uğrunda hakikî ve samimî olarak çalışmış bir prensin oğlu, Napoleon'un uranlığına karşı yapılan savaşlarda bir kolunu kaybetmiş bir muharip, birçok yüksek şahsiyetlerle ve bu meyan-da bizzat Çariçe ile dostluk münasebetleri ⁹¹⁷ idame eden bir şahsiyet sıfatiyle İpsilantis, bu iş için biçilmiş kaftan idi. Generalin Memleketeyn Prenslikleri'nde oturan Rumlarla geniş ölçüde münasebetleri olduğundan, Çar ile bir anlaşmazlığa düşmekten kaçınmak için yaptığı bütün itirazlarına rağmen, bu Prenslıklar savaş sahnesi olarak seçildi. 24 kasım 1820 de İpsilantis'in Yaş'a varışı ayaklanmanın başlamış olduğuna işaret sayılacaktı. Bundan sonra, Tudor'un maiyetindeki Pandurlar'ın yardımı ile Vidin üzerinden Kara Yorgi'nin Sırplarıyla birleşmek istiyordu. Fakat büyük ihtilâl tasarısının bu kısmı, Kara Yorgi'nin idam edilmesi ile suya düştü ⁹¹⁸. Miloş ise bu gibi teklifleri reddetti . Buna mukabil Fenerli Rum ailelerinden olan Filibe piskoposu, büyük ümitler verdi. Fakat ihtilâli Mora'ya, Maina'ya ⁹¹⁹ intikal ettirmek için geç kalınmıştı. Böylece İpsilantis, babası ve büyük babasının Beylik yapmış buldukları Eflâk ve Buğdan'da taliini tecrübeye karar verdi.

Başka kimse bulunamasa bile hiç olmazsa Ali Paşa, Tuna boyunda ayaklananlarla İpsilantis'in kardeşi Demetrios'-un Mora'da ayaklanıncurmiya çalıştığı Rumlar arasında bir irtibat halkası olmalıydı. Ali Paşa, "15 yıldanberi bu sahillerde Hıristiyanların elinde kalmış biricik nokta olan" Par-ga'yı 1819 da işgal etti . Burayı, bir ihanet sayesinde Fransız garnizonunu sürüp çıkarmış olan İngilizler, «Ali Paşaya bırakmak istememişlerdi ⁹²⁰. Bununla beraber Ali Paşa, Parga kalesinin ahalisine Korfu'ya göç etmiye müsaade etmişti. Bu olayla Ali Paşa kuvvet ve satvelinin en yüksek noktasına çıkmış bulunuyordu. Fakat Paşanın İstanbul'a kaçmış olan düşmanları, onu devirmek için tam bu zamanı seçtiler. Halet Efendi, zalim, istismarcı ve Padişah'in en sadık bendelerinin kaatili Yanya Valisi aleyhine yapılacak şikâyetleri dinleyebilmekten çok memnun görünüyordu. Ali Paşa, 1820 de kendi Arnavutlar'ını etrafına topladığı gibi, yazılı senetlerle garanti edeceği bir takım haklar vermek vaadinde bulunmak suretiyle, bazı Rumlar'ın da taraftarlığını kazandı. Temmuzda bir fermanla İstanbul'a çağrıldığı zaman, Padişaha karşı koymak için kendini kâfi derecede kuvvetli buluyordu ⁹²¹. Marko Botsaris, Odysseus ve daha başka Epiros ileri gelenleri ona iltihak

⁹¹⁷ Bak "Acte si gragmente" D, 562, No. L

⁹¹⁸ Karg. Gervinus, o tarihe ait. İpsilantis'in mektupları: Phili-mon, S. 233 vd.

⁹¹⁹ Trikupis I, S. 37.

⁹²⁰ Aynı eser. S. 85 vd. Bir müddet Ruslar Pargft'da kalmışlardı.

⁹²¹ Mendelssohn - Bartholdy I, S. 121 - 122.

eder gibi görünüyordular. Bundan başka Ali Paşa, kesin sonuçlu bir savaşta Rus Çarına başvurabileceğini umuyordu.

Bununla beraber Ali Paşanın Tesalya'yı yeniden işgal etmek için giriştiği teşebbüs, başarısızlıkla sona erdi. Herkes ona ihanet etmişti, tki oğlu da, hiç bir mukavemet göstermeksizin esir düşmüşler ve Anadoluya sürülmüşlerdi. Fakat ekim ayında Ali Paşanın eski düşmanı İsmail Pacho Bey'in komutasında bir ordu, şehri hücum ile zaptetmek a-macıyla Yanya önüne geldiği zaman, bu askerlere de itimat etmek caiz olmadığı sabit oldu. Kendilerini zalimce idare e-den Ali Paşa'ya karşı toplanan Suliot'larla Botsaris, St Ni-kolaus gününde Ali Paşa ile antlaşma imzalıyarak Padişah ordusundan ayrıldılar. Gerçi bunlar, ocak ayında Ali Paşanın muhasara çemberini yarmak için giriştiği teşebbüste ona yardım etmediler. Şimdiye kadar bu kadar korktukları tiranın, uzun müddet kale içinde kapalı kalması işlerine geliyordu. Artık şehirlerine sahip yapılan Suliot'lar, Hurşit Paşanın muhasara kuvvetleri komutanlığını üzerine aldıktan sonra da, Epiros da en kuvvetli bir ordu teşkil ediyorlardı. İpsilantis'in kardeşleri, bunların yardımını bekliyebürlerdi⁹²².

Ateşli, fakat çift manalı sözlerle Aleksander İpsilantis, "Moldavia halkına" hitap etti. Çıkardığı beyannamede büyük bir teyekkuzla "Rumenler" sözünü kullanmaktan kaçındı ve daha sonra Eflâklileri "Daklar" diye adlandırdı. "Moldavya denen bu yerin ahalisi" öğrenmeli idi ki "Tanrının yardımı ve lütf u inayeti üe bütün Yunanistan, tyranlığm boyunduruğundan kurtulmak için bayrak kaldırmıştır ve hürriyetini istemektedir". Ve kendisi, "Vatanının haklarını yorulmadan müdafaa eden" Michael Sutzo'nun hükûmetini taciz etmeksizin, "vatani ahalisinin trampetleri nereye çağırırsa oraya gidecektir". Türklerden, gelmeleri muhtemel olan "bazı ümitsizliğe düşmüş Türklerden", Moldavya'-lılar korkmamalıdır; Çünkü onları "bu cüretleri için cezaya çarptıracak korkunç bir kuvvet hazır durmaktadır"⁹²³.

⁹²² Aynı eser.

⁹²³ "Catra norodul tarî Moldaviei. Lacuitori a acestui loc al Moldaviei, va Facem ştire ca cu ajutoriul si mila dumnezeiasca toata Grechia au innaltat de astazi flamburile scaparit de supt jugul tiraniei, eerlnd slobozeniia sa, şt eu impreuna cu toti simpatrioii miei ma duc acolo unde ma chiiama trimbitile morodului patriei meale... lar, deaca din intimplare niscaiva deznadajduiti Turci vor navali iu paminturile voastre, sa nu va infricosati intru nimica, cad straşnica puteare sa afla gatita, sa pedepseasca İndrazneala lor"; Benim "Studii fi doku-mente" deki faksimile, VIZ, S. 85 - 86, No. 42; Yunancası Philemon, n. de. Beyanname, 23 şubat tarihini taşımaktadır. Prokeach - Osten m, S. M, No. 2. deld 21 şubat tarihini taşıyan beyanname,, daha kısa ve daha kanşık ifade ile. yazılmıştır. Asıl Hetairist'lere hitab eden beyanname, 24 şubat tarihliisidir, aynı eser m, S. 59. "Yunan milletine" diye yayınlanan uzun ve heyecanlı bir dille yazılmış beyannamede "Hellen" lere, Sırların, Suli'Ulerin ve Arnavutların, aynı şekilde "htt-riyet dostlannu' yardımını vâd olunmaktadır. Aynı eser, S. 55. İpsi-lantis, Girit'te bile bir ayaklanma

Bu "korkunç kuvvet", şüphesiz ki Rusya idi. Ipsilantis, bir dostu olan General Voronzof in Besarabya'daki kalelerinin, yakın bir zamanda Prut'u beri tarafa geçmek zorunda kalacaklarını ümit etmesine rağmen, Rusya adını ağza almak istemiyordu. Ancak böylece Rus yardımını ima etmesi sayesinde ki Ipsilantis, Memleketeyn'deki boyarları, bilhassa Rum soyundan olan fakat çoğu artık Rumenleşmiş bulunan boyarları kazanmaya muvaffak oldu. Bütün mevki ve servetlerini ellerinden alabilecek olan "Hellen" hürriyetine taraftar olmaktansa, Yaş ve Bükreş'teki hükümet uğrunda, saraydaki yüksek mevkilerini ve Eflâk ile Buğdan'da vergi muhassılları sıfatıyla kazançlı memurluklarını muhafaza etmek uğrunda her tehlikeyi ve fedakârlığı göze alabilecek Fener Rumları vardı. Bunların ırkdaşları, Türkler sayesinde Bulgaristan ve Sırbistan'da verimli Piskopos mevkilerini elde etmişlerdi. Hattâ son zamanlarda Sırbistan'ın üçüncü bir Prenslük haline getirilerek buraya Fenerli Rum beyleri ailesinden birisinin geçirileceğini ümit ediyorlardı ⁹²⁴. Son zamanlarda Sultan Mahmud, Memleketeyn Prenslükleri hakkında kendiliğinden bazı tedbirlere başvurmuştu. Bunlara göre Memleketeyn Beylikleri, Kallimachi, Sutzo (iki kol) ve Munisi ailelerinin belli kollarına mensup şahsiyetlere verilecekti; gelecekte Memleketeyn Prenslüklerini işgal edeceklerin daha Önce Babiâli tercümanı veya Bahriye tercümanı olarak hizmet görmüş olmaları şarttı; bütün boyar aileleri, bu dört aileden herhangi birine dayanacaklardı. Bu tedbirler bazı aileleri, meselâ Hunçeri ile Argyropulos'ları rencide etmiş ve hayal sükûtuna uğratmıştı. Fakat Fener Rumlarının çoğu, bu tedbirlerde beylik tacı için yapılagelmiş müthiş mücadelelerin ve İstanbul'da Rus entrikalarının sonunu görüyor, en yüksek mevkie veya şerefli bir boyar kaftanına müncer olacak emin, sakin ve tehlikesiz bir kariyer'den memnurluk duyuyordu. Güya Silistre Kalesinin enkazı altında bulunan ve Rumlar için "çok geçmeden Türk boyunduruğundan kurtulmak işaretlerini" ihtiva eden bir kehaneti, Buğdan'da halka yaymak teşebbüsüne geçilince, Skarlat Kallimachi bütün bu kışkırtıcı yazıları imha ettirdi ⁹²⁵.

Fakat Moldavya'da mevki sahibi bulunanlar, Çarın isteklerine karşı

olacağını ummaktadır, aynı eser, S. 61; Çar'ın rica mektubu. Ipsilantis'in Milos'a göndermekte olduğu adamın Vldin Paşası tarafından yakalanması hakkında, bak: Prokeach - Örtten, I, & 18.

⁹²⁴ Hurrauzaki, Suppl. I 2, 9. 753, No. DCCCLX; S. 733

⁹²⁵ Aynı eser, S. 235, No. CLXXXIV. Karacaların kaçmalarından kısa bir zaman sonra Boyarlar Bükreş'te Rumların uzaklaşmalarını istemişlerdi; "Acte si fragmente" H, S. 539. ihtilal liderinin MtyuK babası Prens Aleksander İptüant'nin Türklerle Rumları birleştirerek gerçek bir millet haline getirmek tasarısı hakkında bak: Oervinus, S. 88.

koymağa alışık değillerdi. Bu sebeple îpsilan-tis, gerçi coşkun bir şekilde değil, fakat herhalde mukavemetsiz olarak kabul olundu, önemli bir rahip olan Metropolit Veniamin Costachi, bizzat kendi eliyle Rumlar tarafından idare olunan Üç Hiyerarşi Kilisesinde îpsilantis'e kılıç kuşattı. İhtilâlcilerin reislerine, hangi milletten olursa olsun bekâr delikanlıları, bir hürriyet kıtası teşkil etmek üzere istedikleri şekilde toplama müsaade olundu. Bundan başka kendilerine yardım edecek başka eleman bulunamıyordu. Hiçbir Rus askerinin geldiğini görmeyen Sutzo, geri çekilmek zorunda kaldı. Eğer Rus askerleri gelmiş olsalardı, teşebbüsün gelişmesini sükûnetle beklemek imkânını elde etmiş olurdu⁹²⁶. Sutzo'nun geri çekilişinden sonra bütün kuvvet, Prens İpsilantis ile Prens Çanta cüzin o'nun ellerinde kaldı. Evvelâ Yaş'ta, daha sonra da Kalas'ta, işin nereye varacağını önceden kestirememiş olan birkaç bahtsız Türk tüccarı, hunharcasma parçalandı. Yeni teşkil olunan ordu, yani siyah başlıkları üzerinde ölü kafası resmi bulunan Maurophor-lar, daha mart ayında Fokşani üzerinden Bükreş'e doğru yürüdü.

Fakat aynı zamanda da Tudor, maiyetindeki köylülerle beraber başkente gitmek üzere yola çıkmış bulunuyordu. O'nun zihniyeti ve hareketleri, gittikçe millî Rumen karakterini alıyordu. Soğukkanlı ve sağduyu sahibi bir insan sıfatıyla kendisini güç duruma düşürebilecek her ihtimalden kaçınıyordu. Yeni atanan ve daha şimdiden kaymakamlarını göndermiş bulunan Prens Skarlat Kallimachi'yi tanımak niyetinde değildi. Tudor, kudretli bir ordunun başında olduğu halde, Metropolit Dionysius Lupu ve hâlâ Bükreş'te bulunan boyarlarla anlaşarak yeni vaziyetin gelişmesini beklemeye karar verdi. Tudor 30 martta Cotroceni'de ordugâh kurdu ve başkente girdi. Burada o, "Domnul Tudor", yani "Prens Tudor" diye halk yığınları tarafından selâmlandı. Bunun üzerine İpsilantis, Savas'm komutasındaki tarafsız Arnavutların henüz dağılmamış ve başkentin tepesinde toplu bir halde bulunmalarına rağmen, işi bir çarpışmaya müncer olacak kadar ileri götürmemeyi uygun buldu. Diğer yandan Yordaki ile Farmaki, Tudor'a karşı gönderildiler. Fakat bunların maiyeti Pandurlarla birleştiler. İpsilantis ile Tudor arasında bir buluşmada Tudor, "Yunanlıların memleketi" olmadığından, Ef-lâk'te bir işbirliği halinde hareket etmeyi kesin olarak reddetti. Bunun üzerine Rumların Başkomutanı İpsilantis, evvelâ Tirgovişte'ye, sonra da Piteşti'ye gitti. Burada çevirmiyeye başladığı

⁹²⁶ Yedi yıllık, hükümdarlığından hiç bir şey kaybetmemek için kurtuluş «avamının ilanının 1827 ye bırakılmasını istemifti. Trlku-pis I, S. 51 - 52

entirikalar, Rumen rakibinin Sırp gospodarları tarafından yakalanması ve geceleyin öldürülmesi sonucunu verdi.

Mora'yı ihtilâlin bir merkezi haline getirmek işi, evvelce düşünülmediğinden çok daha güçtü. Gerçi Tripoliçe'de oturan paşanın ve buna bağlı Navarino, Koron, Modon, Misisthra, Argos, Korithos, Patras ve Gastoni beylerinin ellerinde kısmen zayıf bir asker kuvveti vardı⁹²⁷. Bütün yarımada hepsi 15000 e yakın Türk ve 4000 Yahudi'nin yanında 400 000 Rum yaşıyordu. Bunlar arasında birçok da Arnavut vardı. Fakat haracın toplanması işini üzerine almış o-lan ve, mûtaad olarak bu görev babadan evlâda bir miras olarak intikal ettiğinden, gerçek anlamda bir köylü zadesi sınıfı haline gelmiş bulunan Rum soyundan kocabaşılar, Türk rejiminin devamını kendi menfaatlerine uygun görüyorlardı. Çünkü topladıkları haracın birbuçuk milyonu bu kocabaşüa-ra kaldığı halde Paşanın payına ancak bir milyon düşüyor, Babiâli'ye ise ancak iki milyona yakın bir kısmı gönderiliyordu⁹²⁸. Mora üzerinde bulunan beş metropolit, beş af-şipiskopos ve sekiz piskopos, Osmanlı Padişahının idaresi altında mütevazı hayatlarından o kadar memnun ve müreffeh idiler ki, memleketlerinde durumun büsbütün altüst olmasına hiç de hevesü değillerdi . Olympos'ta şöhret kazanmış Klephtlerden papas Vlachavas ve keşiş Nikostras⁹²⁹ gibi adamlar. Mora rahipleri arasında mevcut değildi. Tripolice ve Patras'daki Rus konsolosları ile Patras şehrindeki Fransız ajanının tesirleri çok ehemmiyetsiz bir derecede kalıyordu⁹³⁰. Nihayet yeni temayülleriyle "Hellen" kültürü pek az sayıda üyesi vardı ve söylenmeğe değer bir faaliyet beri Atina'da mevcut bulunan "Philomuslar Cemiyeti" nin pek a zsayıda üyesi vardı ve söylenmeğe değer bir faaliyet gösteremiyordu . Bu cemiyet, kuruluşunu, hatıralar ve anıtlar bakımından zengin olan bu şehirdeki yabancılar kolonisine borçlu idi. Bu yabancılar arasında Lord Guilford, A-vusturya Devletinin temsilcisi olan konsolos Gropius, yeni Yunanlıların kahramanlık destanlarının mütercimi Fauvel gibi şahsiyetler bilhassa sivriliyorlardı⁹³¹. Bununla beraber Atina'da "Dostlar Cemiyeti" nin birçok temsilcileri vardı . Fakat bunlar sadece az sayıda okumuş insanlar ve zengin tüccarlardan ibaret olup hemen hemen bağımsız olarak yaşayan adalarla her gün faal bir şekilde münasebette bulunuyorlardı. Lâkin ihtilâlin

⁹²⁷ Pouqueville II, S. 16 - 17.

⁹²⁸ Pouqueville, S. 24.

⁹²⁹ Bak Oervinus, S. 77.

⁹³⁰ Pouqueville, I, S. 62. 114.

⁹³¹ Aynı erer, S. 99 vd.; Trikupia I, S. 20 - 21.

patlaması geciktiği zaman bazıları teşebbüsün ciddiliğinden ve Rusyanın hakikaten buna iştirak edeceğinden şüphelenmiye başladılar ⁹³². "Hetair" ciler'in en büyük ümitlerini teşkil eden Mainotlara gelince, bunların başları Petro Mauromichali Bey, para yardımı istedi. Girişeceği hareketin şümulü bu paranın yüksekliğine bağlı olacaktı ⁹³³.

Son zamanlarda, Petersburg'a gönderdikleri adam büyük ümitlerle geri döndükten sonra "Dostlar", Mora'da bir icra komitesi vücade getirdiler. Patras'daki yüksek papaslar-dan Monembasia ve Christianupolis de bu komiteye dahil bulunmakta idiler . Bununla beraber bu adamlar, ciddî bir teşebbüse girişilecek kabiliyette insanlar değillerdi ⁹³⁴, ve Aleksander tpsilantis'in getireceği Rus taburlarının gelişini sükûnetle beklemekle iktifa ediyorlardı. Gerçekten de îpei-lantis, Eflâk'den bunlara haber göndererek ayaklanan Mora-hların yardımı ile "Marathon ve Thermopylai" arasında, hem de Bizans imparatorluğu kılığında olmak üzere, Hellas Devletini ihya edeceğini vaadetmişti. Daha o vakit akıllı îpsilan-tis, Tripolice de idare mekanizması için Epitroplar, vilâyetlerden toplanacak askerle teşkil olunacak yalnız 25 000 kişilik bir ordu için de Khiliarkhlar tâyin etmişti. Şimdi yalnız bir tek şey noksandı ki o da doğrudan doğruya genel ayaklanma idi . tpsilantis'in temsilcisi olan Manastır Başkeşi-şi Gregor Dikaios, sözde Hydra'ya gelmiş bulunduğunu ileri sürdüğü Rus parası ve Rus silâhlarının utanmadan bahsediyor ve bunu her tarafa ilân ediyordu ⁹³⁵. Bununla beraber Vostitza'da toplanan ileri gelenler, Mora'nın Yunanistan'ın Öteki kısmından Önce ayaklanmaması gerektiğine" karar verdiler .

Daha o vakitler "Hetairia" nm görevlendirdiği birkaç adam yakalanmıştı. Arnavutluk üzerine sevkolunan Hurşit Paşa ile bunun ve aynı şekilde Tepedelenli Ah" Paşaya karşı girişeceği hareketlerde kendisine yardımcı olarak verilen Mahmud Paşa'nın bulunmadıkları bir sırada Mora kaymakamı, rehine olarak yanında bulundurmak üzere, bütün Rum Piskopostan ile Arkhontlarının Tripoliçe'ye gelmelerini emretti. Bazıları, bu davetteki tehlikeyi sezerek St. Laura manastırına kapandılar. Fakat çok geçmeden, kendilerine karşı hiç kimsenin muhasamata girişmediğini

⁹³² Aynı eser, S. 25 - 27. Kars. Gervtaus, S. 127 vd. Tecessüsün şevki ile Kapudistrias'tan hakiki durumu sormak üzere Petersburg'a adamlar göndermişlerdi. Gervinus, .Kapudistrlas'ın barısı ikaz eden "Observations sur les moyens d'ame-liorer le sort des Orecs, Korfu, 6/18 nisan 1819 adlı yazısını vermektedir.

⁹³³ Trikupis, J, S. 365.

⁹³⁴ Gerçekten de böyle bir Senato, "Peloponnesos vilâyetleri halkının bütünü için Senato", faaliyette idi; (Sonat repre"santant tout le peuple des provinces du Peloponnesse); 26 mayısta faaliyete geçen bu senato, "GenÇral en chef" Petro Mavromikhal'nin başkanlığı altında idi, Prokesch - Osten III, S. 80.

⁹³⁵ Aynı eser, S. 44.

gördükleri zaman, manastırdan çıktılar. Lâkin Tripolice yakınlarında klephtle-rin bazı sipahilere saldırmaları, genel heyecan havası içinde karışıklıklar çıkarmıya kâfi gelirdi. Kalavryta'da oturan Türkler, kendilerini müdafaa için hazırlıklar görüyorlardı. Gerçekten de bazı Rumlar, hisarı kuşattılar. Mora'daki Türklerin sayılan pek azdı ve karşı koyacak durumda değillerdi. Hıristiyanların genel bir ayaklanması karşısında kendilerini tamamiyle âciz gören Türkler, onların gazeplerine kurban gitmemek için, Votitza, Patras, Korinthos, Argos, Gastuni ve daha başka şehirleri hemen boşaltarak kalelerin içine çekildiler. Asilerin harp nidaları şöyle idi: *'Geri ağalar, geri! Hıristiyanlarla Türkler artık bir arada yaşamıyorlar" ⁹³⁶. İngiliz binbaşı rütbesiyle uzak diyarlardan geri dönen Peter Kolokotronis, Maina dağlarından vatandaşlarının köylerine inerken, heyecanlı alkış ve dinî şarkılarla karşılandı . Patras piskoposu Germanos, 4 nisanda hemen kurtuluş, savaşım ilân etti. Üzerinde siyah bir haç ⁹³⁷ bulunan kırmızı bayrak ile Aziz Georg un haçını dikti. Hattâ âsiler, Iyonyen adaları idaresine ait gemilerden çıkarılan altı top ile Patras kalesini bombardıman etmiye başladılar. "Avrupa devletlerine" başvurarak şanlı atalarının adına onlardan yardım istediler ⁹³⁸. Başka bir hürriyet mücahidi, artık "İsparta ordusunun millî Başkomutanı" sıfatiyle ortaya çıkarak senatosunu Messene'de (Kalamata) yerleştiren (25 ve 28 mart) Maina Beyi de, birkaç gün sonra, 1 şubatta Avrupa devletlerine aynı şekilde müracaatta bulundu ⁹³⁹. Kendi hürriyetlerini ilân etmek için Klephtlerle Arkhontlar, Salona, Livadia, Thebai, Bodonitza, Patracık, Magnesia, Kas-sandra ve kutsal Athos bölgesinde toplandılar ⁹⁴⁰. Mayıs başında 400 Türk aile reisi Atina'da şehri kaybettiler. Fakat Akropolis gene de onların elinde kaldı . Negroponte adası üzerinde yaşayan Rumlara da aynı şekilde yeni cereyan sirayet etmişti. 176 den fazla deniz taşıtı ellerinde bulunan Hydra, Spetza ve Psara'nın Özerk halkı ⁹⁴¹, tamamiyle hür Hellenler sıfatiyle, Kapiten unvanını verdikleri bir adamın eline iktidarı teslim ettiler. Bu Kapiten'in yanmda on iki müşavir bulunmakta idi. Aynı ahali, Arşipel adalarındaki komşularını, ırkdaşlanmn daha şimdiden sallanan tiranların tahtını devirmek amaciyle "Tunadan dev adımlariyle İstanbul'a varmaya kadar", savaşa yardım etmiye

⁹³⁶ Aynı eser, S. 89.

⁹³⁷ Birkaç gün sonra haç için mavi renk seçildi ve kabul olundu.

⁹³⁸ Aynı yer.

⁹³⁹ Trikupis, I, S. 368 - 369; Prokesch - Osten, m, S. 70 - 71.

⁹⁴⁰ Trikupis I, S. 200 vd.

⁹⁴¹ Aynı eser, S. 172 vd.; Mendelssohn - Bartholdy, I, S. 200 vd.

davet ettiler. Türk taşıtlarını gözetlemek üzere "Themistokles" adını taşıyan bir Rum gemisi denize açıldı . Hattâ Çanakkale Boğazını abluka edebileceklerini bile tasarladılar ⁹⁴²! Sakız adasında Arkhont'larla Metropolit mahfuzan kaleye götürüldü-lerse de, burada bir ayaklanma çıkmadı. Fakat Sisam adasında isyan patladı. Çok geçmeden Sisam'lı korsanlar, İzmir dolaylarına sarkıntılık ederek halkın emniyetini tehdit ettiler . Aynı şekilde Girit Sphakialıları da, kurulacak Hel-las Devletine bütün adayı maledebileceklerinden emin görünüyorlardı ⁹⁴³. Fakat haziran sonunda bir Rum piskoposu Türkler tarafından öldürüldü. Bazı Müslüman Rumların da iştirak ettikleri ayaklanma nihayet patlak verince, bir fetva ile müsaade olunarak Hıristiyan ahali öldürülmiye başlandı . Bu ayaklanma, piskoposlarla beraber metropolidin de hayatına mal oldu ⁹⁴⁴. Her ne olursa olsun, korsanlık hareketleri her tarafta büyük başarılarla neticelenmişti ⁹⁴⁵.

Fakat bu arada Rusya, gerek entrikacı konsolos Pini'-nin raporlarına ve gerekse ümitsizce yalvaran İpsilantis'in mektuplarına menfi cevaplar vermekte istical göstermişti. Cevaplarda deniliyordu ki: Böyle bir ihtilâller devrinde meg-rû hükümdar, İtalya'da ve İspanya'da olduğu gibi her yerde, gizli tahrikçilere ve fesatlara karşı mücadele etmelidir. (Esasen I. Aleksander, bu amaçla Leibach Kongresine iştirak etmişti). Çar, bu çeşit teşebbüsleri nefretle karşılamak ve bunlara karşı cephe almak vazifesiyle mükellefti. Bu sebepledir ki Aleksander İpsilantis ve kardeşleri de dahil olmak üzere bütün barış bozarlar, bu andan itibaren Rus ordusundan çıkarılmışlardır ⁹⁴⁶. Kapodistriyas tarafından kaleme alınan belgede şöyle denilmekte idi: "Memleketeyn Prenslikleri ahalisine büyük bir devletin himayesini vaad etmek cüret ve küstahlığım nasıl gösterdiniz" ⁹⁴⁷. 7 martta Çar, Vidin'de bulunan Osmanlı kıtalarının Eflâk'e girmelerine muvafakini bildirdi. Hattâ o, ısrarla ve sabırsızlıkla askerî bir müdahaleye tevessül olunmasını istedi . 12 martta da Strogonof ile Babiâli arasında bir protokol imzalanarak anlaşma yapıldı . Buna göre Osmanlı kıtaları, "Babiâli tarafından atanmaları lâzım gelen prensleri yerlerine oturtacaklar ve asayişli Bağlıyacaktı; fakat aynı zamanda her işte ve her yerde ⁹⁴⁸ barışsever

⁹⁴² Aynı eser, S. 190.

⁹⁴³ Trikupis. I. S. 224 vd.

⁹⁴⁴ Aynı eser, S. 232 - 233.

⁹⁴⁵ Aynı eser, S. 178 vd.

⁹⁴⁶ Prokesch - Osten, III, S. 105 vd.

⁹⁴⁷ "Comment avez - vous ose promettre aux habitants des Prin-cipaltes l'appui d'une grande Puissance", aynı eser, S. 66.

⁹⁴⁸ "En tout et partout".

ahaliyi koruyacaklardı" ⁹⁴⁹. Aynı zamanda Tudor'un hareketleri aleyhinde olduğunu bildirmiş olan Rus elçisi , 22 martta Babiâli'ye, "Yunan milletinin genel ayaklanması" ⁹⁵⁰ dolayısıyla memnurluklarını göstermekten kendilerini ahkoyamıyan ⁹⁵¹ İstanbul'daki Rus tüccarlarına karşı şiddetli bir beyanname tevdi etti. Aynı ayın yirmi altısında îpsilantis, Strogonof vasitasıy-le hareketlerini durdurmak ve şikâyetlerini barış yolu ile İstanbul'daki Rus elçiliğinin aracılığına başvurarak bildirmek için resmen emir aldı . Strogonof, bu emrin verildiğini Babiâli'ye bildirecekti. Şimdi gerçekten hiçbir teşebbüse girişmek imkânı elinde kalmıyan îpsilantis, Tirgovişte ordu gühında hareketsiz besiemek suretiyle, bu emre itaat eder gibi göründü . 7 nisanda Strogonof, bir defa daha Babiâli'ye gayet dostane bir surette teminat verdi ⁹⁵²

Haddizatında ayın 13 veya 14 ncü akşamı ⁹⁵³ Buğdan'da isyan çıktığına dair İstanbul'a haber gelmişti. Aleksander îpsilantis, kurmak istediği yeni Hellen Devletinin merkezini bu memlekette bulabilmek ümidinde idi: Gerçekten de îpsilantis, bayrağının üzerine anka kuşunun yanında Aziz Konstantin ile Azize Helena'yı da koymuştu! Kısa yol* dan haber alan Babiâli Tercümanı Yanko Kallimachi, daha önce görevinden affolunmasını istemişti. Şimdi Buğdan Prensini kardeşi ve temsilcileri kaçarak bir Rus gemisine sığındılar. Aleksander Maurokordatos ve eski Eflâk Metro-polidi tgnatius ile Pisa'da bulunmakta olan Prens Karaca'nın oğlu ve Prens Hançeri, aynı şekilde alelacele Rusya yolunu tuttular ⁹⁵⁴.

Yeniçerilerin ve halkın İstanbul sokaklarında gürültü ile dolaşarak yalnız Rumları, bunların yardımcıları olan Rusları ve bütün "imansız" Frengleri değil, fakat aynı zamanda Padişahın gözdesi Halet Efendi'yi ve bizzat Sultan Mahmud'-un kendisini tehdit etmelerine rağmen, Osmanlı hükümdarı, hiç bir korku alâmeti göstermedi. Avrupa'n misafirlerin, emniyetini sağlamak için gereken tedbirler alındı. Fener, askerle kordon içine alındı. Bostancılar Boğazda nöbetçi olarak dikildiler. Kaptan Paşa ile Topçubaşı, başkentte asayişin muhafazası ile görevlendirildiler. Geceleri İstanbul sokaklarında Yeniçeriler, devriye olarak dolaşıyorlardı. Vidin, Silistre ve İbrail Paşalarına hiç vakit geçirilmeden gerekli emirler ve takviye

⁹⁴⁹ "Reapacter".

⁹⁵⁰ "Insurrection generale de la nation grecque".

⁹⁵¹ "Acte si fragmente" n, S. 567, No. 2.

⁹⁵² Prokesch - Osten m, S. 75 vd.

⁹⁵³ Trlkupia, I. 3. 96.

⁹⁵⁴ "Acte fi fragjente" II, S. 568.

kıtaları taşıyan gemiler gönderildi.

Patrik, kendi taraftarlarını sükûnet halinde tutmak ve Îpsilantis üe beraber bütün âsileri kilisece aforoz etmek için emir aldı. Aynı zamanda şüpheli görülen şahsiyetler zindana atıldılar. Bunlar arasında âsi Kaüiachi'nin kardeşi Efes Piskoposu, eski Bahriye Tercümanı Mikhael Mano, Ska-navi ailesine mensup birkaç kişi, Logothetis, Rhizo, vardı. Bunlardan biraz daha sonra Nikolaus ve eski Tercüman Ge-org Munisi kardeşler de aynı akibete uğradılar⁹⁵⁵. Henüz ay sonundan önce İstanbul'daki Rumlar arasında bazı kimselerin idamına başlandı. Gerçekten de İstanbul'da Hetairie uzun zamandanberi ajanlar bulundurmuş, fakat fazla bir iş görememişti. Bir Türk süvarisi Önünde atından inmiye ve keyfi olarak verilen ölüm cezasına boyun eğmeğe alışık bulunan bu haris Fener Rumları⁹⁵⁶; sırf şahsî entrika ve zorla para koparmak işleriyle meşgul olup Ermenilerle Frengle-ri hakikî düşman sayan - meselâ 1810 da Rum Ruhbanı, Ku-dus'daki kutsal mezar kilisesi için Ermenilerle muzafferane mücadele etmişti - bu Ruhban sınıfı; sırf piskoposluk mevkileri uğrunda çıkan mücadelelerde enerji ve cesaret gösterebilen ve Türk ahali ile en iyi münasebetler içinde yaşayan bu Rum halkı ; bütün bu unsurların hiç biri, Bizans İmparatorluğunu ihya etmek için ortaya çıkan Aleksander İp-silantis için asla ayaklanmak niyetinde değillerdi!

Babiâli, Strogonof dan yalnız Mikhael Sutzo'yu hemen azletmek hakkını değil - yerine Skarlat Kallimachi atandı -, aynı zamanda İstanbul'dan yollanmakta olan gemileri muayene etmek hakkını da istedi. Üstelik Rusya, Kendisine sığınmış olan hainleri de teslim edecekti. Bu isteklerinin her üçü de kesin olarak reddolundu. Bunun üzerine bazı kimseler Rusya ile bir savaşın yaklaştığına inanıyorlardı. Aynı günlerde Mora'daki ayaklanma haberi İstanbul'a geldiği zaman, nihayet Rumlara karşı halkın gayzı şiddetle patlak verdi. Doğ rudan doğruya Sadrazam, bu isyanı kanlı bir intikam yoluna tevcih etti. Mahpus bulunan on iki metropolit ve piskopos hayatlarını kaybettiler. İpsilantis'in gönderdiği mektuplar yüzünden lekelenmiş olan ihtiyar Patrik Gregorios, vatan haini olarak azlolundu ve, ardası Eugenios seçilip tanındıktan sonra, büyük paskalya pazarı günü kilisesinin önünde asıldı. Herkesin seyretmesi için üç gün açıkta bırakılan cesedini, Yahudiler, sokaklarda sürükledikten sonra, denize attılar⁹⁵⁷. Aynı

⁹⁵⁵ Aynı yer.

⁹⁵⁶ Kars. Yasak edilmiş olan lüks elbise taşıyan Aleko Vlakhut-zi'nin İdamı hakkında: Karatzaa S. 146.

⁹⁵⁷ Prokesch - Oaten, I, S. 109. Sonradan Babiâli, Morada ilk defa ayaklanmaya başlıyan yerin, Patrik'in doğmuş

şekilde Tercüman Kostaki Murusi'nin de, îpsilan-tis tarafından kendisine gönderilmiş olan bir mektup yüzünden, başı kesildi. Georg Maurokordatos da darağacında can verdi ⁹⁵⁸. Patriğin cesedi üzerine konan fermanla, onun bir Mora'lı olduğu, Kalavryta vilâyetinde çıkarılan karışıklıklardan haberi bulunduğu halde sustuğu yazılı idi. Bu hâdise ü-zerine hiddetlenen Strogonof'ın itirazlarına Babîâli, nerde ise istihzan bir eda ile cevap verdi. Bununla beraber hapse atılmış bulunan Rumlardan bazıları serbest bü/c-kıldı ve korkulduğu şekilde istanbul Hıristiyanları katliama uğramadılar. Vilâyetlerde ise paşalar, kütleyi alıkoymakta aciz gösterdiler. Edirne'de eski patrik Kyrillos ve Selanik'te Kytrai Piskoposu öldürüldüler ⁹⁵⁹.

Bütün bunlara rağmen, Sadrazam, gevşek davranmış olmakla suçlandırılarak azlolundu ve yerine Benderli Ali Paşa geçirildi. Yeni vezir, büyük ataların bırakmış oldukları geleneğe lâıyk olacak şekilde gerçek bir kutsal savaşın başına geçmekle görevlendirildi. Devleti şahsen idare etmekte olan Sultan Mahmud, buna dair beyannamelerde ve ilân olunan daha başka belgelerde, kendi zamanının fenalıklarından, re-ziletlerinden ve tekrar savaş hayatına, ordugâha dönmek zaruretinden bahsediyordu. Savaşçı Padişah sıfatiyle şöyle ilân ediyordu: "Bugünün şartları eskisi gibi değildir... Şimdi doğrudan doğruya din bahis konusudur" ⁹⁶⁰. Ertesi gün ise, Ruslara kargı çok mülayim davrandığı ileri sürülerek, yeni Sadrazam azlolundu ve yerine Salih Paşa geçirildi . Halbuki Benderli Ali Pasa, kütle halinde öldürmelere son vermek istemişti, imparatorluğun diğer büyük şehirlerinde de kanlı olaylar cereyan etmişti. Sonbaharda İzmir yeniçerileri, Rum olduklarından şüphelenilen kimseleri avlamağı kendilerine bir eğlence yapmışlardı ⁹⁶¹. Daha başlangıçta Arkhontlar, bir toplantı sırasında topu birden öldürülmüşlerdi. Yalnız Avrupalı gemilerin orada bulunuşu idi ki Frengleri böyle bir aki-betten koruyabilmişti. Gâvur dostu olarak tanınan Hasan Paşa, halkın hücumuna uğradı. Paşa, ancak kalede ateşe hazır duran topların himayesiyle geri çekilme muvaffak oldu .

Rusya'nın, 25 nisanda kendisinden yazık olarak istenmiş olan

bulunduğu Kalavryta olduğunu ve Patrik'in buna sebebiyet verdiğini ileri sürdü (aynı eser III, S. 136). Bundan başka onun azledilmiş Patrik olup sadece bir Rus tebaası vasfını haiz bulunduğu ve bu vasfı ile devlete hıyanet ettiğinden idam olunduğu söylendi (aynı yer). Babîâli, Osmanlı Devletinde buna benzer eski olayları hatırlattı (Aynı eser, S. 137). Bir kag kilise yıkıldı. Aynı zamanda epeyce Rus deniz askerleri de hayatlarını kaybettiler.

⁹⁵⁸ Trikupis, S. 99 - 100.

⁹⁵⁹ Aynı eser, S. 370 - 371, 372 - 373.

⁹⁶⁰ Aynı eser, S. 370 - 371, 372 - 373.

⁹⁶¹ Macferlaae, I,

muafakati vermemiş olmasına ⁹⁶² rağmen, Tuna Paşası'nın askerleri, İstanbul'dan gelen Salim Mehmed'in takviye kuvvetleri ile birlikte, Memleketeyn Prensliklerine girdiler. Eflâk'e giden kıtaların başında Silistre Paşasının Kâhyası, Buğdan'da harekât yapan askerlerin basında ise Yusuf Paşa bulunuyordu. Vidin'deki yeniçeriler, Oltland'a girdiler. Asayiş yeni den iadeye memur olan bu yeniçeriler, gerek Tudor ve gerekse memlekette kalmış olan boyarların kayıtsız şartsız Babiâli'ye tâbi oldukları beyan etmelerine rağmen, çok kere merhametsizce hareket etmekte idiler. Aralarında bulunan birçok Asya'h askerler, çok geçmeden silâh arkadaşlarıyla kavgaya tutuştular. Ellerindeki tüfeği dost ve düşman seçmeksizin kullanan bu Asya'hlann, Türk Kazaklarının ve Tatarların acı hatıraları, uzun zaman bu memlekette yaşamıştır.

Aralarında birçok Arnavut, Bulgar, Rumen ve daha başka milletler de bulunan derme çatma Rum ordusu, Türklere karşı bir meydan muharebesi vermek cesaretini gösteremedi, öncülük hizmeti gözen bazı kıtalar, kolayca dağıtıldı veya yok edildiler. İstanbul'da yeni bir Hellen Devleti kurmağa uğraşanların elebaşları, Rus ve Avusturya şuurlarına doğru kaçıştılar. Dragaşani yakınlarındaki dağda İpsilantis, 19 haziranda yapılan ve 200 Maurophor'un feda edilmesinden başka hiç bir kahramanlık eseri görülmiyen bir meydan muharebesinde yenildi ve Avusturya'ya kaçmaya zorlandı. Burada siyasî bir esir olarak Munkaç şatosunda bir sığınak buldu ⁹⁶³. Buğdan'daki âsiler de Prut kıyısında kâin Sadeni yakınlarında bir sığınak aradılar. Seyirci kalan Çar askerlerinin gözleri önünde hürriyet mücahitlerinin en iyileri ve bunlar arasında bir çok Arnavutlar, 29 haziran günü akşama kadar Larga tepesi ile bu mıntakada geniş bir ada teşkil eden nehir arasında döğüştüler. Bir çokları telef oldu .Birkaç hafta sonra, ekim ayı başlarında Yordaki, maiyetindeki Arnavutlarla beraber, Karpat dağlarında kâin Secu manastırında baruta ateş vermek suretiyle kendini havaya uçurdu. Hiç olmazsa bunlar, inceden inceye düşünülmeden girişilen bir teşebbüsü, kendi hayatlarıyla ödemeği bildiler. Fakat Sava, a-ğustosta Kâhya Bey'in oturduğu Bükreş sarayına cezbolundu ve subayları ile birlikte öldürüldü.

Eflâk ve Buğdan'ın müşterek yeni Prensi Skarlat KaUî-machi, ihtilâlin kurbanları arasında bulunuyordu. Kardeşi Yanko'nun başı kesildi. Çok

⁹⁶² Prokesch - Osten, m, S. 72 vd., 105 veL

⁹⁶³ Kars. İngiliz elçUİne Türk raporu; "AeU fi frafimtnto" H, B. 685 - 86.

geçmeden Skarlat'in kendisi de esrarlı bir şekilde öldü . Ailesi ihtilâle iştirak etmiş olmasına rağmen Konstantin Negri - Paris elçiliğine atanmış olan Theodor Negri, Hydra'ya kaçmıştı ⁹⁶⁴, iki tuğlu paşa rütbesi tevcih olunan Kâhya Bey'in himayesinde olmak üzere, bundan sonra da Bükreş'te kaldı. Oltland'ın idaresi Konstantin Samurkassı adında başka bir Prens vekiline emanet olundu. Stephan Vogorides, kaymakam sıfatıyla geçici olarak Buğdan'ın yönetimine memur edildi Aslan Bulgar olan bu ttfw*" akrabalarından Georg Vogorides de idam olunmuştu. Stephan Vogorides'in yanında pek az sayıda boyarlar olup, bunların hiç biri birinci sınıftan değildi. Memleketin hakikî efendileri, muzaffer Türk kıtaları idi. Boş yere Strogonof, mayısta toplanan bir konferansta derhal yeni prenslerin atanmasını ve işgal ordusunun geri çekilmesini istedi. Aksine olarak Babiâli, Eflâk ve Buğdan'da yegâne idareciler olarak resmen muhafızlar bulundurmaya ciddî surette düşünüyordu ⁹⁶⁵.

Aynı zamanda Rus himayesine mazhar olanlardan" serseri" leri uzaklaştırmak ve ötekilerini Müslüman tacirleriyle beraber aynı yerlere hapsedmek için Babiâli'nin vermiş olduğu emirleri kendine bir hakaret sayan Rus elçisi, 10 mayısta Memleketeyn Prenslüklerinin Türk askerleri tarafından işgaline karşı itiraz etti: Elçiye göre İpsilantis'in maiyetinde yalnız 400 kişi vardı ve kendisi "uzak bir kale" ye çekilmişti ⁹⁶⁶. Âsilerin reisine, Avusturya elçisinin yardımı ile Eflâk'ten kaçabilmek için hiç vakit geçirilmeden imkân verilmesini Babiâli'ye tavsiye etti ⁹⁶⁷. Eğer Türkler bunu reddederlerse, iki ay geçmeden bu hareketlerinden dolayı p-rışan olacak bir duruma düşeceklerini de ilâve etti . Kendisini muhafaza etmek için bir harp gemisi istemiş ve hükümeti tarafından bu isteği yerine getirilmiş olan Rus elçisi, kaymakamların atanmasını da aynı şekilde protesto etti. Hiç olmazsa bunlar, hiç bir muhafıza veya askerî komutaya tâbi olmamalı idiler. Eflâklilerin ve Buğdanlıların imtiyazlarına harfi harfine riayet edilmesini de istedi. Bütün bu istekleri Reis Efendi, Osmanlı kıtalarının zaferinden sonra Tuna boyunda tam bir sükûn, asayiş ve emniyetin hâkim bulunduğu hakkında teminat vermekle cevaplandırdı ⁹⁶⁸.

⁹⁶⁴ "Act* fi frafuaito" II, S. 585, No. 2*

⁹⁶⁵ Prokesche - Osten, I, S. 112 vd., 133 vd. UÖ6) Aynı eser, III, S. 79.

⁹⁶⁶ "Un fort isole", : "Acte ſi fragmente" H, S. 579 - 580.

⁹⁶⁷ "Se dĠbarrasser d'Ypsilanti le plus tot poasible, en lui fournis sant elle - mâme les moyens de sortir du peys"; aynı yer,

⁹⁶⁸ Prokesch - Osten, IH, S. 84 vd. Babiâli, bu geminin —Strogonof a göre "un petit bâtiment d'EUt"—Büyükdere'ye gönderilmesini şiddetle protesto etmişU (aynı yer.) Kapudan Pasa, barışa aylan

Nihayet 6/18 temmuzda Strogonof, Osmanlı İmparatorluğu içinde Ortodoks mezhebinin icrası hususunda tam bir hürriyet garanti edilmesini, tahrip olunan kiliselerin yeniden yapılmasını, kabahatsiz Rumların emniyetinin resmen teminat altına alınmasını ve Memleketeyn Prenslüklerinde antlaşmalarla tespit edilmiş olan genel durumun hemen iadesini istedi. Bir hafta içinde bunlar nazarı itibara alınmadığı takdirde, büyük bir devletin temsilcisi sıfatıyla İstanbul'dan gitmek zorunda kalacağını bildirdi. Gerçekten de elçinin 10 a-ğustosta İstanbul'dan çıkıp gitmesine engel olunmadı ⁹⁶⁹. 18 temmuzda Petersburg'a gönderilen mukabil beyannamede Babiâli, şüphesiz ki ayaklanmanın tamamıyla bastırılmasından sonra statükonun iade olunacağını, fakat daha önce buna imkân olmadığını anlatıyordu ⁹⁷⁰. Muhakkak ki Rusya, dostluk münasebetlerinin yeniden kurulması yolunda hiç bir teşebbüse yanaşmamıştır: Çarın şahsî emirleri gereğince bütün milliyetçiler iyi muamele gördüler. 29 haziran günü Odessa'da, en parlak bir askerî tantana içinde İstanbul'da a-sılan patrik Gregorius için dinî bir tören yapıldı. Patriğin cesedi denizde bulunmuş ve Ortodoks kilisesine götürülmüştü. Devletin resmî gazetesi, Padişah ile Sadrazamın, asılı gövdesi önüne gelerek seyrettikleri manzaradan haz duydukları Patriği, bir martyr (din yolunda kurban) diye vasıflandırıyordu .

Fakat bu şekilde Türkiye ile Rusya arasında diplomasi münasebetleri kesildiği halde, Rus elçisinin hareketini takip ederek İstanbul'dan çıkıp giden başka bir yabancı devlet tem-

düşen bu hareketi kuvvet kullanmak suretiyle önlemek için emir almıştı görülmemişti ⁹⁷¹. Gerek Avusturya İmparatoru ve gerekse Papa, patriğin idamı dolayısıyla derin teessür duy* duklarını ve son derece rencide olduklarını ifade etmişlerdi . Buna rağmen İstanbul'daki bütün elçiler, Rus istekle* rinin mümkün olduğu kadar çabuk ve dostane bir şekilde yerine getirilmesini temenni etmekle iktifa ettiler. Hattâ Avusturya elçisi, "inanılır kaynaklara göre, kaçınılmasına imkân olmıyan çarpışmalarda çok kan ak't'l^nig olmasına rağmen, Osmanlı memurlarının asayışı

⁹⁶⁹ "Acte si fragmente" n, S. 581 - 583, 587; Prokesch - Oa-ten in, S. 81 vd.

⁹⁷⁰ Kars, Aynı eser, S. 95 vd., 131 vd.; Rus elçisinin, geç kalındığı ileri sürerek, kabul etmediği Babialinin cevabı, aynı eser, S. 133 vd. Strogonof, 5 mayıstan beri BÜyUkdere'de kalıyordu, aynı eser, 8. 172; karş. S. 178. Gemi ile Galati'ye gitmekte olan Türk askerleri, Bo-gaziçinde Rus bayrağını ateşe tutmuşlardı, aynı eser, S. 172. Elçiliğin muhafazasına memur yeniçeri kıtasının istenmediği halde takviye edilmesi, bir hakaret olarak sayıldı, aynı eser, 3 .174.

⁹⁷¹ Fakat tngiliz elçisi Strangford, 25 temmuzda Rus meslektaşının aldığı cevabın aynısını almıgtı; "Acte si frâgmente" H, S. 588, No. 2.

muhafaza etmek için bu gibi hallerde mümkün olduğu kadar gayret göstermekten geri kalmadıklarım" açıktan açığa beyan etti⁹⁷². Ağustos başında teslim olmak isteyen bütün Rumları umumî bir affa tâbi tutan bir fermanın çıkarılması, Kont Lutzow'u tamamiyle memnun etmişti⁹⁷³. Bunun üzerine Rusya adına konsoloslarının Memleketeyn Prenslüklerindeki karışıklıkları hal-etmekte görev almaları istendiği zaman , Reis Efendi, eski isteğini tekrarlıyarak kaçan milliyetçilerin teshini üzerinde ısrar etti . Bu milliyetçilerin, tıpkı bütün harp esirleri gibi, vatan haini olarak başları kesilecekti . Eger Çar, o samana kadarki isteklerinde ayak diremekten vazgeçecek olursa, Babiâli'de MemLeketeyn'den askerini çek-miye ve prensleri hemen atamağa⁹⁷⁴, hem de milliyetçilerin teslimi üzerinde durmaksızın⁹⁷⁵, mütemayil görünüyordu. "Bütün Avrupa'nın barışı temennilerinin yerine getirilmesi" için Strangford ile Lutzow'un gayretlerine İsveç elçisi von Palin ve Prusya temsilcisi von Miltz de iştirak ettiler⁹⁷⁶. Bununla beraber Babiâli, aracılık yapan devletlerden, Çarın 1806 da yaptığı gibi barış ortasında Memleketeyn'i işgal etmeyeceğine dair garanti istedi. Şüphesiz ki bu devletler, böyle bir teminatı verecek durumda değillerdi .

Petersburg'dan henüz bir cevap gelmemişti. Sonradan alınan bir cevap, gayet sert ve menfi olacaktır⁹⁷⁷. Padişah, eski Reisülküttâp Canip Efendinin etkisi altında hareket ediyordu. Gerçekten de 1 kasım tarihinde Canip Efen-di'nin yetiştirmelerinden biri olan Mehmet Sadık Efendi Reisülküttâplığa atandı . Bizzat Canip Efendi, aracılık e-den Avusturya diplomatları ile yapılan konferanslarda Türk heyetine başkanlık ediyordu⁹⁷⁸. Moskova'nın cevabı gel* meden evvel Padişah, isyan ateşi henüz sönmemiş olduğundan Memleketeyn'de Osmanlı askeri bulundurulmasının

⁹⁷² "Des rapports digites de cr&Ut disent que, qooique beau-eoup de sang ait 6te repandu danç des combats inevitables, tes empto-yes ottomana se sont appliqu6s â maintenir l'ordre, autant que c'ola •tait possible dans dea circonstancea aussi desastreuses"; Acte si frag* mente" n, S. 588, No. 3.

⁹⁷³ Prokesch - Örtten m, 3. 141 vd. Mora'da Uvadia ahaUst genel aftan faydalandı, aynı eser, S. 148. İngiliz elçisinin İsteği ttnrin* tunir, Müo ahali ve Sakı* adası Katolikleri tekrar af olundular; aynı eser S. 154 - 155. Elcinin Rumlara bir beyanamesi, aynı eser, 8. 166 vd. Strangford'un Rum deniş kuvvetleri komutanlarını itaat» İka» etmek tasarısı, aynı eser, 8. 201.

⁹⁷⁴ Aynı eser, 8. 592 - 593.

⁹⁷⁵ Aynı eser, S. 594 - 595.

⁹⁷⁶ O, Babiâli'nin düşmanları tarafından iggal edünüş olanlak*e geldi ve Rus'larla "garip münasebetleri" vardı. Öd manalı tavrı dolayısıyla Önce kabul olunmayan Senfft von PUSach'ın yerine geçirildi; hoffft gitmiyen bu olayın etraflı olarak tarihi hakkında bak: Zmkesen VH, & 482 vd.

⁹⁷⁷ Prokesch - Osten m, S. 196 vd.; "Acte si frâgmente" O, 8.

⁹⁷⁸ Prokesch - Osten m, S. 234. Babiâli'nin öteki temsilcileri. Reis Efendi ve ulemadan Kadusker Sıtka Efendi, daima onun isteğin* ttU oluyorlar*; aynı eser, 8. 227.

zarurî olduğunu bildirdi Aynı zamanda milliyetçilerin, hususiyle Mikhael Sutzonun teslim edilmesi istendi. Hattâ bunlar, Rusyaya gönderilecek bir Türk komisyonuna teslim olunacaktı , Nisanda tahrip olunan kiliseler meselesine gelince Padişah, bunların tamirine kalkışılacak olursa yeniçerilerin a-yaklanacaklarından korkuyordu ⁹⁷⁹. İstanbul'daki savaş taraftarları, Rus isteklerini kabul etmektense herkese karşı bir din harbine girişmeyi tercih etmeğe mütemayil idiler ⁹⁸⁰. Babiâli, miliyetçilerin teslimi gibi haklı bir isteğini olsa olsa ancak biraz daha sonraya bırakımya (ajourner sa pre-tention) razı olabilirdi. Fakat Rum ayaklanmasını tamamiyle bastırmadan önce Eflâk ve Buğdan prenslerini atamak, hem de bu prensleri Rumlardan seçmek, Babiâli için kabulü katiyen imkânsız bir şeydi .

Lutzow ile yapılan müzakerelere, Rusya'ya kaçmış bulunan muhacir Rumlar hususunda antlaşmalara katî olarak riâyet edilmesini isteyen ⁹⁸¹ Babiâli'nin dileği üzerine, sene sonunda nihayet verildi ⁹⁸². Fakat aynı zamanda, hakikî bir harp tehlikesini Önlemek amacıyla, Türk askerlerinin üçte ikisi, 1822 ocak ayının 1 inden Önce Memleketeyn'den çekildi . Geri bırakılan sipahi, Kazak ve Tatarların tam bir disiplin içinde kalmaları için gayet sert emirler verildi. Mikhael Sutzonun tam Besarabya'dan çıkmak emrini aldığı bir sırada idi ki Türkler, bu âsi reisinin teslim edilmesi isteğini ileri sürmüşlerdi . Çar ise, onu memleketinin sınırları dışına atımya hazır görünüyordu. Gerçekten de Sutzon, İtalya'ya gitti ⁹⁸³.

Bilhassa ayaklanmanın Mora'ya sirayet ederek burada genişlemesi, Rumlar'da o zamana kadarki efendilerine karşı müthiş bir kin ve garezin patlak vermesi ve isyan elebaşlarının kışkırtıcı beyannameleri, işin böyle değişik bir hale girmesine geniş ölçüde âmil olmuştu . Daha mart ayında Negroponte adasının yeni valisi Seres'li Yusuf Paşa, ayaklanan Moralılara karşı harekete geçti ⁹⁸⁴. Yusuf Paşa, Pat-ras'ı işgal etti ve ahalisini şiddetle muhakemeye çekti. Fransız konsolosu Pouqueville' Freng kolonisine mensup birkaç kişi tarafından bir İngiliz gemisine can atımya zorlandı. Kapıldıkları endişeli havadan sıyrılan Türkler, bekledikleri gibi düşman donanmasından bir İngiliz veya bir Rus ordusunun karaya çıkımyacağını

⁹⁷⁹ "Acte si fragmente" II, S. 604, No. 2.

⁹⁸⁰ Aynı eser, S. 606, No. 2: "Vne levee en masae, à la süite de laquelle les Musulmans envahiraient l'Europe, portant d'une main le glaive et de l'autre le Coran".

⁹⁸¹ İngiltere, Avusturya'nın gayretlerini dürüst ve ciddi bir şekilde desteklemişti; aynı eser, S. 232 - 233.

⁹⁸² "Acte si fragmente" II, S. 610.

⁹⁸³ Aynı eser, S. 621 - 622, 628.

⁹⁸⁴ Trikupis, S. 82 vd.; Gervimis, S. 193 vd.

anladılar . Tahkimli yerlerde ailelerini güvenlik altına almıya çalışan Türkler'le âsiler arasında gerçek anlamda muharebeler başladı ⁹⁸⁵. İsabetli bir görüşle Hurşit Paşa, Yanya'nın muhasarasını kaldırmadı.

Âsilere karşı yalnız Dramalı Mustafa Bey yürüdü; Volo'yu muhasaradan kurtardıktan sonra çevresini yakıp yıktı; Te-salya şehirleri, kasabaları ve köylerinin çoğu ona boyun eğdiler. Daha o zaman Karytain da kurtarılmıştı. Rum âsilerinin teşkil ettikleri gruplar, alelacele dağıldılar. Artık bu Türk ordusu, Tripoliçe'ye girmeye de teşebbüs etti . Mora Paşasının Kâhyası sıfatıyla Mustafa Bey, 9500 askerle bunlara katıldı. Mustafa Bey Vostitza'yı yakıtı, Karithos'u muhasara etmekte olan Rumları defetti, Argos ve Nauplion yakınlarında ordugâh kurmuş olan âsilere hücum etti (mayıs başlan), sonra Tripoliçe'ye de girerek her tarafa afnameler dağıttı ⁹⁸⁶.

Fakat bununla ayaklanma, hiç bir surette sona ermiş değildi. Bütün yarımadanın şehir ve köylerindeki gençlik, tüccarlar, papas ve keşişlerin gözlerini müthiş bir hırs bürümüşü. Bunlar nihayet serbestçe hareket etmek, tehlikelere atılmak, mücadelede sarhoş olmak ve zafer neşesi tatmak arzularıyla yanıyordu. Korkunç Rum düşmanı Tepedelenli Ali Paşa'nın, Padişahın gözünden düşmüş olması ve bütün Türk kuvvetlerinin batıda bu yaman âsiye karşı meşgul bulunması, Rumlara büyük ümitler veriyordu ⁹⁸⁷. Mayıs sonunda Kâhya Bey, Valtetsi yakınlarında muharebeyi kabul etmek zorunda kaldı ve bu muharebe kendi yenilgisi ile neticelendi. Maiyetindeki askerler, ancak ellerindeki kıymetli si-lâhlart, ganimet olarak düşman saflarına atmak suretiyle canlarını kurtarabildiler. Âsilerin ordugâhına yapılan yeni bir hücum, ikinci bir yenilgi ile sona erdi. Hurs.it Paşa tarafından Lavadia'nın düşürülmesine memur edilen Köse Mehmet Paşa da, mart başlarında daha fazla bir başarı elde edemedi Termopylai meydan muharebesinden sonra Gravia'da yenildi. Korinthos'dan Çanakkale Boğazına kadar deniz, hafif Rum gemilerinin hâkimiyeti altında idi. Batıda ve adalar üzerindeki halk, artık muzaffer olarak ilerliyen hürriyet ülküsü ile heyecana gelmişti.

Bizzat istanbul'da, artık genel bir mahiyet alan ayaklanmayı boğmak için, ciddî ve plânlı bir şekilde tedbirler alınmıyordu, izmir, Kydoniai (Kanca), Kıbrıs ve Istantokoy'de cer-yan eden kanlı olaylar, Babiâlinin tertibi ile olmuş değildir. Fanatik bir ruh haleti idinde gözlerini kan bürümüş olan

⁹⁸⁵ Aynı eser, S. 02 vd.

⁹⁸⁶ Aynı eser, S. 253.

⁹⁸⁷ Prokesca - Osten, L S. 6.

Müslümanlar, karşı koyan idare memurlarını öldürmekten ve Frengleri ölümle tehdit etmekten çekinmiyorlardı⁹⁸⁸. Frengler, tebaası buldukları devletlerin gemileri tarafından korunuyorlardı. Fakat âsiler ,Korinthos berzahının Öbür tarafında, çok geçmeden basarılar elde etmişlerdi. Daha haziran basında, Türklerin Karlili ve Rumların Karleüon adını verdikleri memleketin başkenti olan Vrakhori'yi almışlardı. Tepedelenli Ali Paşanın etrafında bulunan ve Rum âsilerini hakikî müttefikleri sayanlar müstesna olmak üzere diğer Müslüman Arnavutlar, derbent ağaları ve mevki komutanları sıfatıyla Türklerin lehine döğüşüyorlardı. Halbuki Yunanistanın muhtelif bölgelerinde birleşmiş bulunan Eflâk lüerin bir kısmı, Hellen ülküsüne hayran kalmışlardı⁹⁸⁹. Soygunculuk ve insan öldürmede her iki tarafın da "aynı o-kuldah yetişmiş kimseler" oldukları, bizzat Yunanlılar tarafından teyit edilmektedir . Yalnız tahkimli Vonitza kalesi, âsi reayaya kargı kendini koruyabiliyordu.

Yanya'nın kuşatılması işi ile uğraşmakta olan Hurşit Paşa tarafından Padişahın hâkimiyetini yeniden kurmak a-macıyla gönderilmiş olan İsmail Paşa komutasındaki küçük ordu, fena haberler dolayısıyla harekette alıkondu. Takviye kuvvetleri geldikten sonra haziran sonunda İsmail Pasa ile Ahmet Bryones'in komutalarında olmak üzere bu ordu düşman üzerine yürüdü ise de kendine bir yol açmaya muvaffak olamadı. Monembasia teslim oldu. Fakat Rumlar, Pat-ras'a, Koriuthos, Nauplion, Lepanto (İnebahtı) ve Larissa'ya hücum etmek için kendilerini yeter derecede kuvvetli görmüyorlardı. Parga, Arnavutlar tarafından kurtarıldı. Hattâ mevkilerde bulunan garnizonlarla işbirliği yapan silâhlandırılmış Türk ahali, etraflarındaki âsilerle giriştikleri savaşlarda bazı başarılar da elde ettiler. Bu meyanda Aspropontamos bölgesi, Türklere teslim olmak zorunda kaldı⁹⁹⁰. Kendilerine hemşehrilerinin temsilcileri süsünü veren Yediada Cumhuriyeti ahalisinden bazı kimseler, hususiyle Zanta ve Kefa-lonyahlar, Peloponez'lilerin Türklere karşı giriştikleri Lala savaşlarına katıldılar. Fakat Yediada Cumhuriyeti, İngütere-nin emirlerine itaat ederek kesin bir tarafsızlık muhafaza etti ve "meşru hükümete" karşı yapılacak her çeşit ayaklanmayı hoş görmeyeceğini ilân etti⁹⁹¹. Kara Ali'nin komutasındaki Türk donanmasının sonbaharda kazanmış olduğu zaferler de ilâve edilecek

⁹⁸⁸ Tritapii, S. 289 vd.

⁹⁸⁹ Aynı eser, S. 297 vd. Pindus'da İki mevkiin ayaklanmam hakkında bak: Aynı eser, S. 314 vd.

⁹⁹⁰ Aynı eser, S. 317.

⁹⁹¹ Aynı eser, S. 319, 339 vd.

olursa asilerin durumunun fenalaştığı görülür. Bu donanma, Koron, Modon ve sahildeki diğer kalelere, müdafaalarına devam imkânını vermişti. Osmanlı donanması, Korinthos körfezine geldiği zaman hiç bir düşmana rastlamadı. Samotrake'ye yaptığı bir intikam ziyaretinden sonra donanma komutanı, nihayet İstanbul'a döndü ve burada kendisine Kaptan Paşalık rütbesi verilerek mükâfatlandırıldı.

Muhasarasının uzun sürmüş olmasına ve Rum silâhlarına büyük şöhret kazandırmamasına rağmen Tripoliçe'nin, yani Mora'nın Başkentin? a düşmesi, Rumlar için son derece mesut bir olay idi. İmdada yetişen Bayram Paşanın komutasındaki küçük ordunun yenilmesi (7 eylül) üzerine Kâhya Mustafa Bey teslim olmak istedi. Galiplerin, şehrin garnizon ve Türk halkını İzmir'e nakletmek için beş milyon kuruş para istemeleri yüzünden uzayıp giden müzakereler sırasında Rumlar, 5 ekimde hiç beklenmedik bir hücumla kaleyi ele geçirdiler. Yalnız Arnavutlar, teklif olunan teslim şartlarına uygun olarak kendilerini, kurtarabilecek durumda idiler. Kendilerinde disiplinden eser bulunmayan Rumlar, en vahşi Asyalılardan daha korkunç bir şekilde ortalığı kan ve ateşe verdiler. Yalnız fidye umdukları kimselerden başka kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere herkesi parçaladılar. Elebaşılardan biri, Tripolice ve civarında öldürülen Türklerin sayısını 32 000 olarak tahmin etmektedir ki bu, bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde öldürülen Rumların sayısından kat kat yüksektir. Böylece yalnız Maino Prensi, kazanılan ganimetten kendi payına düşen kısmı yirmi katır ile iki deveye yükliyerek götürdü. "Eski çivilere" varmaya kadar her şey yağma edildi. Tripolice şehrinde, yalnız dumanı tüten bir harabeden başka bir şey kalmadı. Rum ordusu, zaferin zevklerine dalmak üzere hemen dağıldı⁹⁹².

Bununla beraber Yusuf Paşanın komutasındaki Türkler, kışın Patras civarında bazı başarılar elde etmeğe muvaffak oldular. Nauplion'u kuşatan kıtalar ise fazla bir iş göremediler; umumi bir hücum, başarısızlıkla neticelendi. Korint-hos'da mahsur kalan Türklerle Arnavutlar, ancak en son haddine kadar varan zaruret ve yokluk karşısında şehri teslim etmek zorunda kaldılar (22 ocak 1822). Arta'da kahraman müdafiler, Rumlarla birleşen Arnavutlar tarafından şehir ateşe verildikten sonra da, tutunmağa muvaffak oluyorlardı. Bundan başka bu Müslümanlar, hiç bir zaman ciddiye alınmamış ve samimî sayılmamış olan şimdiye kadarki Türk dindaşlarının

⁹⁹² Trikupis'e göre mütad olduğu yeçhite çoğu yerde kelime be-kelime: Gervinus. Navarin'in düşmesinden sonra bazı Türkler öldürüldüler, diğerleri ise bir kayalık üstünde bırakılarak gaddarane bir şekilde aklıktan telef olundular; aynı eser, S. 290.

köleleri ile yaptıkları silâh kardeşliğini çok geçmeden bozdular. En nihayet 5 şubat 1822 de, askerlerinden birçoklarının firar etmeleri üzerine uysallık göstermiye mecbur kalan, talihine güvenen ve sonuna kadar ümitleri sonmi-yen ihtiyar AH Paşa, bir buluşma sırasında Mora Paşası Mehmet tarafından hançerlenerek öldürüldü. Hiç seviimiye, nefret duyulan bir tiran olup düşmanlarını ve kendi tebeası-nı zalimce Öldüren, bütün komşu Hıristiyanları kurnazca kandıran ve aslında sırf kendi menfaatinden başka hiç bir şey düşünmeyip "efendisinin sahte bendesi" olan Tepedelenli Ali Paşa'nın yok edilmesi ile, yalnız kuvvetli bir âsi ortadan kalkmış olmadı, fakat aynı zamanda Rum dostlarının birçok hülyaları da suya düşmüş oldu . Arkasından üç oğlu, cellat eliyle babalarını takip ettiler. Onların müşterek mezarı üzerinde belki de hâlâ şu sözler yazılı bulunmaktadır: "yalnız o (yani Tanrı) bakidir (hüvelbaki). Bağımsızlığını otuz yıldan fazla bir zaman müdafaa etmiş olan Yanya Valisi meşhur Ali Paşa; başı burada istirahat etmektedir. 5 Cemaziyül-evvel 1227". Onun meydana getirmiş olduğu şeylerden yalnız Arnavutlanm bağımsızlık duygusu yaşamıştır ⁹⁹³. Sonra ihanet eden Ömer Bryones, Yanya Paşalığına geçirildi. Fakat Yanyam alınması, Hurşit Paşayı nihayet küstahça a-yaklanan Rumlara karşı harekete geçirebilecek bir duruma soktu .

Şimdi Rumlar, 19 haziran 1821 de Triyeste'den Hydra'-ya gelerek "Mesih" diye karşılanmış olan, ekim ayında Tripolice ve kasım ayında Nauplion önünde döğüşmüş bulunan ve kaçak olarak yabancı bir memlekette kapanan bir "genel komiser" in vekili sıfatiyle hareket eden Demetrius tpsilan-tis'in başbuğluğu altında nihayet birleşmiş bir halde, o zamana kadar genel olarak muzaffer olmuş Yunan hareketini daha iyi bir şekilde düzenlemek teşebbüsüne giriştiler. Bu hareket, Kaltetis geçici sözleşmesine ⁹⁹⁴ veya İpsilan-tis'in rakipleri Aleksander Maurokordatos ile Tteodor Neg-ris'in başkanlığı altında Missolonghi ve Salona'da kararlaştırılan şekle aykırı olarak, yalnız Mora yarımadası ile Yunanistan'ın batısına ve doğuda Makedonyaya değil, fakat Rumlara oturduğu bütün alana teşmil edilecekti. Şimdi Rumlar, kendilerine dost veya düşman fikirler besliyen devletler nazarında âsi olarak değil, "kendi varlığı ve siyasî bağımsızlığı" için döğüşen ve artık bir anayasa ile bîr Devlet gelişmesini sağlamış olan gerçek bir millet olarak sayılmalarını istiyorlardı. TVipoliçe, bir kongre yapmaya

⁹⁹³ Charles White, Drei Jahre in Kastantinopel, öder Sitten und Einrichtungen der Türken (İstanbul'da üç yıl, veya Türklerin âdet ve kurulları); Almancaya tercüme eden: Gottlob Fink, Stuttgart 1864, m, S. 319.

⁹⁹⁴ Trikupü, S. 344 vd.

elverişli bir yer olmaktan artık çıkmış olduğundan, Argos ise tehlikeli görüldüğünden eski Epidauras yakınlarındaki Piada'da genel bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya ordunun ve kurtarılmış vilâyetlerin kanunî temsilcileri iştirak ettiler. İtalya'dan dönmüş bulunan⁹⁹⁵ Maurokordatos toplantıya başkanlık etti. Gerçekten de burada 1/13 ocak 1822 de "Tanrı ve insanlık" hu zurunda bir anayasa hazırlanarak ilân edildi⁹⁹⁶. Halk Meclisi, her şey hakkında karar verecek, her şey onun kararma bağlı kalacaktı. Tıpkı Büyük İhtilâl zamanında Fransa'da yapıldığı gibi, burada da teşkil edilen komiteler, bütün devlet işleriyle meşgul olacaklardı. Her yıl yeniden seçilecek olan "İcra kuvveti" (Pouvair executif) nin emrinde sekiz nazır bulunacak ve bunların birincisi Arşışansölye (Erzkanzler) unvanını taşıyacaktı. Halk Meclisi, hükümet üyelerinin yönetim kabiü-yetleri hakkında hüküm vermiye ve cinaî hallerde bunları muhakeme etmeğe yetkili idi. Korinthos, başkent olarak seçildi. Memleketin arması olarak, Hetair ankası gibi siyah zemin üzerinde değil, fakat mavi beyaz zemin üzerinde feraset tanrısı tesbit olundu.

Batı örneğine göre tertiplenen bu temel yasanın diğer hükümleri, o kadar enteresan değildir. Bu hükümler, ıspanya gerillası tarzında veya, birçok dramatik sahneleriyle, dere-beycesine barış bozarlıklar içinde yapılan bu kurtuluş savaşının ceryanma o kadar müessir olmuş değillerdir. Evvelce olduğu gibi sonra da siyasî ve askerî kargaşa hâkimdi. Bu kargaşa, kökleşmiş bulunan kendi aralarında boğuşmak zihniyeti, aile kavgaları, genel olarak ganimet toplamak hevesi, şöhret ve övülmeğe son derece düşkün muhariplerin karşılıklı kıskançlıkları ile beslenmektedir. Bunlara ilâve olarak, Prens veya Boyar aslından gelen tpsilantis, Maurokordatos, Kantakuzinos ve Negrıs gibi başkanlar arasında sakınılması imkânsız bir anlaşmazlık hüküm sürmektedir. Yine tahsil görmüş generallerin fikirleri, Mora şehirlerindeki barışçı düşünceler besliyen Arkhont'ların fikirlerine uymadığı gibi, aşağı bir kültür seviyesinde bulunan Kuzey - Yunanistandaki Klepht ve Ar-matoller de daha başka fikirler taşımaktadırlar. Böylece Rus hükümeti, Çarın yeni bir Prenslik kurmağı aklından geçirmediğini, çünkü "Mora'nın, Sırplar, Eflâk ve Buğdan'lüar gibi bir halka mâlik bulunmadığım, ancak orada mütemadiyen birbirleriyle uğraşan şehirler bulunduğunu" Viyana'daki temsilcisi Tatiçef vasıtasıyla Metternich'e bildirmiştir ki bunda haklı olduğu

⁹⁹⁵ Ayaklanmanın diğer en yüksek elebaşları, tm sebepten dolayı hazır değillerdi; Prokesch-Oaten, m, S 249 vd.

⁹⁹⁶ Kars. Raybaud ve Zlnkeisen tarafından Almancaya çevrilmiş olan Gordon'ın tarihi.

anlaşılmaktadır ⁹⁹⁷.

"Kanunî ve millî yegâne hükümetin" ilk başkanlığına, artık yeni siyasî bir kurul olarak Yunanistan'ın siyasetini i-dare eden Maurokordatos seçildi. Negris, Dışişleri Bakanı ve derin görüşlü bir adam olan Koletti, Savunma Bakanı oldular ⁹⁹⁸. Bu hükümet, "bağımsızlığın ilk yılında" savağı organize edecekti. Fakat bu işte tam bir kaabiliyetsizlik gösterdi. Artık tahtından indirilmiş olan tiran İpsilantis gibi yeni hükümetin üyeleri ve kavga ile vakit geçiren Senato da, hiç bir iş göremediler.

Bu arada İngiltere ile Avusturya, Babiâli'den bir istekte bulunmuşlardı. Buna göre Osmanlı Hükümeti, Rusya'nın dört şartını kabul edecekti. Hususiyle Memleketeyn Prensliklerini tamamiyle boşaltacak, idareyi yerli ve Rum aslından olmasalar bile, yeni Hospedarlara teslim edecek; nihayet Tuna memleketleri hakkında Rus murahhasları ile yeniden müzakerelere başlamak üzere komiserlerini tâyin edecekti. Lâkin Canip Efendinin nüfuzu altında bulunan Reisülküttâp Mehmet Sadık Efendi, bu İngiliz ve Avusturya isteğini, 28 şubat 1822 ⁹⁹⁹ tarihli etraflı bir nota ile nazikâne, fakat kesin olarak reddetti. Henüz kış ortasında bulundurulmasına rağmen Osmanlı donanması, Amiralin vekili Kaptan Beyin komutasında olarak tekrar Yunanistan sahillerine doğru yol aldı. Bu donanma, Afrika'dan gönderilmiş gemilerden teşekkül etmekte idi ve bunlar arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın gönderdiği gemiler kendini gösteriyordu. Aralarında yalnız üç firkateyn vardı, ötekiler ise küçük ve değersiz gemilerdi ¹⁰⁰⁰. Hydra'da bazı dostların bulunmasına rağmen sarkıntılık yapan bazı Rum korsanlarının bu yatağı ele geçirilemedi. Kaptan Bey, daha başka teşebbüslere girişmeden Modon'a gitti ve Yeni-Navarin'e hücum etti. Avrupa'-h Yunan muhiplerinden teşekkül edip mücadele, sahasına ilk defa gelmiş bulunan bir kıta bu kaleyi basan ile müdafaa etti. Kaledeki Rum askerleri ise mütereddit bir vaziyette arka safta beklediler. Patras'ta toplar bırakıldı. Hemen âsilerin donanması da buraya geldi ve Zante yakınlarında Türk donanması ile tutuştuğu bir çarpışmada hangi tarafın galip geldiği belli olmadı. Türk gemileri, adaya fazla yanaşmak zorunda kaldıkları zaman, sahilden ve küçük İngiliz - Avusturya filosu tarafından ateşe tutuldu. Fakat her iki taraf da daha başka hareketlere girişmek teşebbüsünde bulunmadı. Bunun üzerine

⁹⁹⁷ "Des viUes toutes en rivalte" constante et ind616bile"; Prokesch - Osten m* S. 305.

⁹⁹⁸ Korfti'lu Theotokis adında biri Adalet Bakanlığına atandı.

⁹⁹⁹ Tine Prokesch - Osten m, 278 vd

¹⁰⁰⁰ Gordon - Zinkeisen, S. 396 - 397.

Osmanlı filosu, alelacele iskenderiye'ye doğru yelken açtı; öyle ki bir kaçış manzarası arz ediyordu. Kor-fu sularında dolaşan Türk gemilerine hücum etmek isteyen İyonyen Adaları Cumhuriyeti donanmasına İngiliz hükümeti müsaade etmedi¹⁰⁰¹.

Aracılık yapan devletler, hakimane bir eda ile 10 mart* ta, ne harp ne de barış olan bu nazik meseleye bir son vermek üzere Rusya ile uyuşması için Babiâli'ye müracaat ettiler. Sicilya'da çıkan karışıklıklar ve batıda daha büyük ihtilâllerin çıkması ihtimali dolayısıyla duyulan endişe, zaman zaman Prusya diplomasisi tarafından desteklenen Avusturya hükümetini ve İngiliz siyasetini, Babiâli'nin ayak diremesine karşı dostça öğüt, beyanat ve hattâ tehdit yollarıyla mücadele etmiye şevketti. Rusya'nın Tahran elçisi Masaroviç tarafından kışkırtılan İranlılar, güya Kürtlerle mücadele etmekte olan Osmanlı hudut askerlerinin kendi memleketlerine girmiş olduğunu bahane ederek, Şah Fetih Ali'nin en büyük oğlunun komutası altında oldukları halde, Erzurum civarına, Babanoğulları ailesinin idaresi altında hemen hemen bağımsız bir durumda olan Süleymaniye'ye, hattâ Irak'ta bulunan Kerkük'e hücum etmişlerdi. Erzurum yakınlarında kâin Top-rakkale İranlıların eline geçti. İran Prensi Mehmet Ali Mirza tarafından bozguna uğratılan Bağdat Paşasının kâhyası da galiplerin tarafına geçti. Fakat Babiâli, bu işlerle fazla ilgili görünmüyordu. Yalnız bazı hudut kıtaları, Toprakkale'yi yeniden ele geçirmek amacıyla harekete geçtiler. Babiâli, daima İran'ı yağma etmek için pusuda bekleyen Afganlıların akınlarına, koleranın İran'da husule getirdiği zayiata ve son olaylar dolayısıyla zarara uğramış olan İranlı tüccarların cezalanmalarına güveniyor ve bu şartlar içinde Şahın çok geçmeden barış için kendisine başvuracağını ümit ediyordu¹⁰⁰².

Prusya'nın İstanbul elçisi von Miltz, meslektaşlarının Babiâli nezdinde yaptıkları son teşebbüsün ertesi günü ümitsizliğe kapılmış bir eda ile şöyle yazıyordu: "Aracılık yapmak üzere bundan sonra da katlanabileceğimiz zahmetlerden hiç bir şey, amma hiç bir şey beklemiyorum,"¹⁰⁰³. İngiliz Hükümetinin 30 martta vermiş olduğu yeni bir notaya da Babiâli, mutad cevabını verdi. Bu cevapta deniliyordu ki: ancak emniyetle yakında beklenen asayiş ve sükûnet yeniden teessüs ettikten sonra Memleketeyn'in Osmanlı kıtaları tarafından boşaltılması mümkün olacaktır¹⁰⁰⁴. Bu sebatlı

¹⁰⁰¹ Aynı eser, S. 396 vd.

¹⁰⁰² Kar». Gordon - Zinkeisen, aynı yıl; von Sax, S. 197 - 198.

¹⁰⁰³ "Je n'attende plus nen, absolument rien des efforts que nous pourrions tenter"; "Acte şi fragmente" II, S. 632, No.'3.

¹⁰⁰⁴ "ImmĖdiatement apres le retour de la tranquilitė", qui ne tendra pas ā avoir lieu"; "Acte şi fragmente" II, S.

red siyasetini bizzat idare eden Padişahı ikna etmek için başka bir yol görülemiyordu. Rusya, Viyana'da bir teklif ileri sürerek "Avusturya'nın askerî bir nümayiş" yapmasını ve hem de Rus isteklerinin Babiâli tarafından kesin olarak kabul edileceği zamana kadar "Osmanlı ülkesinin bir kısmını" işgal etmesini istedi ¹⁰⁰⁵. Bu Rus teklifi, Avusturya Hükümeti tarafından reddolundu. Hayalperest yaradılışlı Çar, böylece geçen yıl hazırlanan büyük projeden vazgeçti . Bu büyük projeye göre Çar, barış ve düzeni korumak için aralarında ittifak etmiş olan büyük devletlerin başına geçerek dik başlı Türklere karşı silâh elde yürüyecek, Türkleri boyun eğmeğe zorlayacak, belki de Osmanlı Devletine bir son verecek ve bu suretle, Kutsal İttifak'ın amacına uygun olarak, Yunan ayaklanmasını sona erdirecekti. Bundan ayrı olarak Rus nazırları, "Rum milletinin lehine olmak üzere umumiyetle bir sistem değiştirmenin" zarurî olduğunu ihşa3 ettirmeğe başladılar ¹⁰⁰⁶. Bu ise müttelik devletleri oldukça büyük güçlükler karşısında bırakmaktan hali kalmadı . Hattâ Rusya'nın Viyana'daki temsilcisi Tatiçef, Avusturya'nın bu işlerde ne dereceye kadar beraber yürüyeceğini anlayabilmek için, kasdî olarak, Mora ve Adalarda "Babiâli'nin metbûluk (Suzerainete) hakkını muhafaza edebilmesi" tâbirini kullandı. Bu ise tam egemenliği (Souverainete) ortadan kaldırıyordu ¹⁰⁰⁷. Fakat bu defasında da Metternich, Rus temsilcisine kesin surette itiraz etti ¹⁰⁰⁸. Avusturya İmparatoru I. Franz'ın Şansölyesi, genel bir afdan daha fazla bir talepte bulunmağı istemiyor ve ancak buna muvafakat edebileceğini bildiriyordu .

Haddizatında Çar, Avusturya İmparatorunu, Babiâli-ye bir ültimatome vermeğe razı edebileceğini düşünüyordu. Bu takdirde Osmanlı Hükümeti, Hıristiyan tebaasının "saadet ve barış içinde mevcudiyetleri" ¹⁰⁰⁹ için, bu Hıristiyanların antlaşmalar gereğince hâmisini olan Rusya Devleti ile yeniden müzakerelere girişmek zarureti karşısında boyun eğecekti. Aynı zamanda Çar, Avusturya İmparatorundan, Türkler buna yanaşmazlarsa elçisini geri çekmek ve Osmanlılara karşı Rusya'nın açacağı muhtemel bir savaşı tasvip ederek hiç bir surette buna engel olmamak vaadini koparabileceğini ümit

637 - 638; Prokesch - Osten III.

¹⁰⁰⁵ "Que pensez-vous de la chance dans laquelle l'empereur, pour faciliter la pacification, se trouvat porte" à faire une démonstration militaire et à occuper par exemple une portion du territoire ottoman, en accompagnant cette occupation d'une déclaration qu'il ren-trerait dans ses frontieres le jours ou la Porte aurait satisfait à sea demandes", Tatiçefin ifadesi böyle idi; aynı eser, S. 308.

¹⁰⁰⁶ "Un changement de systeme en faveur de la natfon grecqu« en göne" rai"; aynı eser, S. 314.

¹⁰⁰⁷ Aynı eser, S. 323.

¹⁰⁰⁸ Aynı yer

¹⁰⁰⁹ "Büdstence heureuse et paisiblee"

ediyordu ¹⁰¹⁰. Gerçekten de İmparator I. Franz, Türklerle Ruslar arasında silâhlı bir ihtilâf çıktığı takdirde, İstanbul'da temsilci bulundurmamak istemeyeceği vaadinde bulundu ¹⁰¹¹. Hattâ Rusya, Prusya ile de aynı bir protokol imzala-mıya muvaffak oldu. Buna göre Prusya kiralık hükümeti, uzun zamandan beri dostluk münasebetleri idame ettiği Bftbâli nezdinde Rus menfaatlerini destekliyecekti . Babiâli'den istenecek asgarî tâvizler şunlardı: "Memleketeyn Prenslüklerinin tamamıyla boşaltılması", Rum soyundan kaymakamların atanması, Osmanlı Devleti içinde yaşayan Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi konusu üzerinde müzakerelerde bulunmak üzere murahhaslar gönderilmesi. Bu asgarî tâvizlere ilâve olarak Babiâli, sarîh olarak teessürlerini ifade edecek ve böylece, daha elverişli şartlar elde edilir edilmez, yeni İslâhat yapmak mükellefiyetini üzerine almış olacaktı ¹⁰¹². Aynı zamanda Rusya, eğer Türkler yeni müzakereler sırasında mukavemet gösterecek olurlarsa müttefik Prusya'nın da yardımını kendine sağlamış oluyordu . Böylece Çar, bağlaşıklık hükümdarların kararlaştırmış oldukları yeni bir aracılığı sağladığına inanıyordu ¹⁰¹³.

Tabîî olarak Babiâli'nin, bu sözleşmelerden haberi yoktu. Fakat, Hurşit Paşanın artık tamamıyla serbest kalmasına, Tepedelenli Ali Paşanın bıraktığı büyük servetin Devlet hazinesine girmiş olmasına ve ancak 1823 de imzalanabilen Türk-İran barış antlaşmasının daha önceden sağlanmış ¹⁰¹⁴ bulunmasına rağmen, nedense tâ yaz ortalarına kadar esaslı tedbirler alınmadı. Olympos dağında ayaklanan ArmatoFler, ancak nisanda güçlükle bastırılabilirdi. Bunun üzerine Abdula-bud Paşa, Kara-Veria ve Neusta'yi aldı. Zalim Yahudi çetelerinin yardımı ile o, suçsuz halka en büyük gaddarlıklar gösterdi: Mayıs ayında Selanik'te, kutsal Athos dağı keşişlerinin rehinelere de idam olundular . Karystos'u kuşatan Euböa âsilerinin başarıları, ancak kısa bir zaman için sürdü. Vaktiyle Tepedelenli Ali Paşanın hizmetinde Çete Reisliği yapmış olan Klepht'lerin başı Odysseus, zaman zaman İpsilantis ile işbirliği yapmasına rağmen, Zeytun'u almıya muvaffak olamadı. Neopatrai veya Patrack, Türkler tarafından yeniden ele geçirildi. Atina'da toplanmış bulunan Hel-len muhipleri ve bunların Rum soyundan dostları,

¹⁰¹⁰ Aynı eser, 3. 328 vd.

¹⁰¹¹ Aynı yer

¹⁰¹² Aynı yer..

¹⁰¹³ Aynı eser, S. 362. 1821 de Çar, böyle bir buluşmanın Memleketeyn Prenslükleri sınırlarına yakın bir yerde yapılabileceğini ümit etmişti; aynı eser, S. 187.

¹⁰¹⁴ Kars. Stragonofin Canip Efendi nezdinde haziran 1822 de yaptığı beyanat: "Je ne considere l'affaire avec la Perse que comme une simple querejle de frontieres, beaucoup trop insignifiante pour mâriter le nom de gnerre"; aynı eser, s. 382.

marttan 22 mayısa kadar bütün güçleriyle uğraştıkları halde, Akro-polis'i alamadılar. Ancak 22 mayıs günü 1150 kişiden ibaret Türk garnizonu silâhlarını teslim etti ¹⁰¹⁵. Aldıkları kötü harp haberleri dolayısıyla galeyana gelen galipler, bizzat kendi hayatım tehlikeye sokan konsolos Fauvel'in ve raealek-daşlarının e^ıgel olmak istemelerine rağmen, teslim olan bu Türklerin çoğunu parçaladılar ¹⁰¹⁶. Disiplinsiz Rum çeteleri ile beraber az sayıda Hellen muhipleri: (Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Polonyalılar, İsviçreli ve İngilizler), hemen hemen hiç bir yerden takviye kuvvetleri alamıyan Türk garnizonlarına karşı, Patras ve Nauplion'u zaptetmek için dönüşüyorlardı. Bu disiplinsiz Rum çetelerinin Başkomutanlığına Yunan Hükümeti üyeleri ve Millî Meclisin ikinci Başkanı tarafından Aleksander Maurokordatos atanmıştı. Başkomutan, tam anlamıyla bu Rumların diktotörü idi. Mart ayında Türkler, Patras kalesi önünde bir yenilgiye uğradılar. Nisan sonunda da, Nauplion'daki Türk garnizonu teslim olma'ya hazırıldı. Fakat Rumlar, bu defa mûtadları olan vahşiliği yapmaksızın, ancak haziranın son gününde Nauplion'a girdiler. Birkaç gün önce Ömer Bryones ile Hurşit Paşalar, Suli önüne gelmişlerdi. Bunların amacı, isyanın yuvası olan bu mevkii itaat altına almak veya yoketmek idi. Fakat hiç bir iş göremediler, öteki Paşalardan üçü ile beraber Ömer Paşa, dağ kahramanlarını sargıda bulundurmak amacıyla orada kaldı. Başkomutan Hurşit Paşa ise, Mora'ya bir sefer hazırlamak üzere Larissa'ya gitti.

Maurokordatos, daima kendi istekleri gibi hareket eden "General"lerden Kolokotronis ve Odysseus ile mümkün olduğu kadar uyuşarak askerî hareketleri düzenli bir şekilde sokmak acamiyle kuzey batıya, Suli bölgesine ve Vostitza, Patras, Missolonghi'ye doğru gitmişti. Fakat Maurokordatos, hakikî bir ordu vücade getirmeye muvaffak olamadı. Asta Önünde yapılan çarpışmaların hemen hemen hepsinde temmuz sonlarına kadar maiyetindeki ArmotoUerle Batı Avrupalı yardımcılarını, kat kat üstün bir düşman karşısında yenildiler . Ayın 16 sında Peta yakınlarında yapılan büyükçe bir meydan muharebesi, Arnavut yardımcılarını tarafından bırakılan Hıristiyanların tam bir yenilgisi ile sona erdi ¹⁰¹⁷. Yaralılar arasında Bavyera'lı General Normann da bulunmakta idi. Arkadaşları da kısa bir zaman sonra, görünüşe göre uğursuz bir gaye uğrunda, yapılan mücadele meydanından

¹⁰¹⁵ Aynı eser, S. 481 vd.

¹⁰¹⁶ Reverseaux'nın komutası altındaki Fransız korveti "L'Ac-tive", bu bedbahtların bazılarını kurtardı; aynı eser, S. 487.

¹⁰¹⁷ Aynı yer.

ayrıldılar. Ordunun geri kalan kısmı, Atina'da İpsilan-tis'in komutası altına girdi.

Fakat bu arada Babiâli, esrarlı bir bekleme halinde imiş gibi görünüyordu. En iyi Asya'lı askerlerinden 7000 kişi ¹⁰¹⁸, hâlâ Memleketeyn'de bulunmakta idi. Maurokordatos'-un, savaş kabiliyetine mâlik bulunanlarının sayısını ancak 20.00 kadar tahmin ettiği yeniçerilere ise, bunların a-mansız düşmanı Sultan Mahmud'un itimadı yoktu. Bundan başka Sultan Mahmut, Rum ayaklanmasının daimî iç anlaşmazlıklarla sona ereceğinden emin görünüyordu; haklı olarak, Rusya'nın bir harp hazırlayabilecek' durumda olduğu müddetçe, zaten az sayıda olan kıtalarını kenar köşe yerlerde kullanmanın tehlikeli olacağına kanî bulunuyordu.

Böylece yalnız Kaptan Paşa, altı büyük harp gemisi ve on firkateynden teşekkül eden büyük bir donanma vücade getirdikten sonra, artık denizlerde de yorgunluk alâmetleri gösteren âsilere karşı harekete geçti. Sisam adasından yüksekten atmayı seven iki serseri sergüzeştçi, Hellen hürriyetinin başladığı yeni devri tamim etmek amacıyla mart sonlarında Sakız adasına gittiler. Sisam adasının ahalisi, korkunç eşkiyalar olarak İzmir bölgesine belâ kesilmişlerdi. Asya kıyısında hakikî bir Yunan adası olan burada 14 000 Hıristiyan oturmakta idi ¹⁰¹⁹. Yakınındaki Sisam ise çok bayındır bir ada olup üzerinde 150 000 insan yaşamakta idi. Bunların ancak dörtte biri Müslüman idi. Burada 66 köy ve pazar ¹⁰²⁰, 300 manastır ve 600 kilise bulunmakta idi. Sakız ahalisi arasında İtalyan veya yarı İtalyan soyundan pek çok Katolikler vardı. Bunlar, din ayrılığı yüzünden, hiç bir zaman Rum ayaklanmasına sempati göstermemişlerdi. Halkın heyeti umumiyesi, gürültülü nümayişleri ilgisiz olarak uzaktan seyretti. Dışardan gelenler, Türklerin evlerine ve tapmaklarına pervasızca saldırdılar. Fakat kalede Paşa, hiç beklenmedik şekilde sayıları az olan düşmanların bütün hücumlarına karşı mukavemet etti. 11 nisanda Kaptan Paşa, içlerinde din gayretiyle heyecana gelmiş birçok ulemâ ve imamların da bulunduğu kalabalık gönüllülerin başında olduğu halde, muhasarada olan Türklere yardım etmek amacıyla Sakız'a gitti. Bir kaç saat içinde âsiler dağılarak kaçmaya koyuldular. Tripo-liçe'de kurban gitmiş olan Müslümanların intikamı Sakız'ın suçsuz halkından alındı. Beş gün süren katilamdan kurtulabilenler, esir olarak alınıp götürüldüler . 70 000 insan hayatını veya

¹⁰¹⁸ Acte si fragmente" II, S. 642 vd.

¹⁰¹⁹ Macferlane II, S. 42.

¹⁰²⁰ Aynı eser, S. 75, 79.

hürriyetini kaybetmişti. Çok daha evvelden-beri rehine olarak tutulan kimseler, bu meyanda Başpiskopos, vatan haini olarak idam olundular. En sonunda Kaptan Paşa, hayatta ve serbest kalmış olanlara umumî bir af ilân etti ve affa riayet edileceği Avrupa devletlerinin konsolları tarafından garanti edildi. Lâkin asıl büyük felâkete sebep olanlar, fazlasiyle hak ettikleri cezaya çarpılmadan kurtuldular¹⁰²¹.

Fakat çok geçmeden, toplanma yerleri olan Psara'dan kalkan Rum gemileri, facianın intikamını almak üzere Sakız adasına geldiler. İyoniyen adaları komutanı İngiliz Generali Maitland'ın ifadesine göre bu gemiler, kırık dökük 30-40 ticaret gemisinden ibaret olup içlerinde silâhlı taifeden başka kimse bulunmamakta idi¹⁰²². Bu küçük filonun komutanı, Andreas Miaulis idi. Miaulis çabuk hareket eden yangın ge-mileyeriyle Kaptan Paşa'nın büyük donanmasına hücum etmek cesaretini gösterdi. Ramazan günlerine rastlayan mayıs sonunda girişilen bu cüretli teşebbüs, başarısızlıkla sona erdi. Fakat 18 haziranda tekrarlanan ikinci bir hareket neticesinde Türk donanmasının bir kısmı mahvedildi. Bu olay, eski Osmanlı kaptanlarından birinin bir zamanlar Rus donanması tarafından aynı tabiye ile hücumu uğrayarak gemilerini kaybetmiş bulunduğu yerin çok yakınlarında cereyan etmişti. Türk Amiral gemisi alevler içinde yandı. Kaptan Kara Ali ise, kendisi tarafından tahrip edilen ve kan ile lekelenen adanın kıyısında can verdi. Bu büyük başarılarını Rumlar, Psa-ra'h Konstantin Kanaris'e borçlu idiler. Fakat Ölümden kurtulan birçok Türk askerleri, ada üzerinde rastladıkları bütün Hıristiyanları büyük bir soğukkanlılıkla öldürerek Komutanları Kara Ali'nin cenaze törenini yaptılar. Dini kin ve garaz yüzünden fecî cinayetlerin işlendiği meş'um günler geri dönmüşe benziyordu . Üstelik çok küçük gemilere sahip bulunan ve yalnız yangın gemilerinin sağlıyabileceği başarı-lardan başka birşey beklemeyen Rumlar da, disiplin noksanlığı ve an'anevî cesaretsizlikleri dolayısıyla bu durum karşısında hiç bir iş göremediler. Türk donanması, Boğazlara çekildi ve buradan temmuz ortalarında batıya doğru yelken açtı. Donanma evvelâ kalabalık Mısır kalyonları (hepsi birden 106 gemi) ile birleşti. Mısır filosunun komutanı Hasan Paşa, daha önce âsi Girit sahiline gitmişti. Burada âsiler başarılar kazanmışlardı. Mikhael Komnenos Afenduli ve Sphakia'hlar Kanea Paşasını sargı içine almışlardı. Hasan Paşa, Kanea Paşasını muhasaradan kurtarmak görevini almıştı. Sonradan da

¹⁰²¹ Aynı yer.

¹⁰²² "Trente. ou quarante miserables navires marchands armés, que Fon appelle la marine des Grecs"; aynı eser, S. 451.

buradaki hareketler Mısır kıtaları tarafından yapılmış, fakat isyan bastırılmamıştır¹⁰²³. Mısır filosu ile birleştikten sonra Osmanlı donanması, bizzat Kaptan Kara Ali'nin ardası Kara Mehmet'i içeri almak amacıyla yoluna devam etti .

Strangford tarafından Tuna memleketlerine gönderilen bir ajan, daha nisan sonunda geri dönmüş ve hâlâ orada mevcut bulunan Asya'lı Türk askerlerinin zulüm yapmadıkları gün geçmediği haberini getirmişti. Bunun üzerine İngiliz elçisi, bu insanlığa aykırı hareketlere bir son verilmeyecek olursa "kendi bahtına terkedilecek olan" Babiâli'nin nazik meseleleriyle alâkadar olmayacağını söyleyerek, tehdit etti ve hattâ daha ileri giderek İstanbul'dan çıkıp gideceğini anlitti. Bunun üzerine Babiâli, yeniçerilerin ve İstanbul'daki Müslümanların sınırları gerilmiş olduğu nazarı itibare alınarak şimdiye kadar gizli tutulan Memleketeyn'in tamamıyla boşaltılması emrinin 15 mayısa kadar uygulanacağını ve Rumen soyundan prenslerin 10-15 güne kadar tâyin edileceklerini cevap olarak bildirdi. Aleksander Sutzonun oğlu, Skarlat Kal-limachi'nin oğlu, Argyropulos, Negris, Aristarkhi gibi Babiâli'ye sadık kalmış olan Rumların prenslik tahtını ele geçirebilmek için sarfettikleri bütün gayretler, boşa çıktı. Eflâk ve Buğdan boyarları tarafından seçilen prens adayları İstanbul'a geldiler ve saygı gösterilerek şerefle kabul olundular. Fakat, bunların gelişleri Sakız adası üzerinde kanlı olayların cereyan ettiği günlere rastladığından, İstanbul'da serbestçe dolaşmalarına müsaade olunmadı. Eski Kaptan Abdullah, bu misafirleri beklemek ve muhafaza etmek emrini aldı¹⁰²⁴. 13 temmuz günü Joan Sandu Sturza Buğdan Prenslığıne ve Gregor Ghica Eflâk Prenslığıne atandılar. Unvanlarını alabilmek için kendilerinden hiç bir şey ödemeleri istenmemişti, ötedenberi mütad olduğu üzere pahaliya mal olan tören, bu sefer yapılmadı. Çünkü böyle bir şenlik, intikam duygusu ile içleri kaymyan Türkleri tahrik edebilirdi¹⁰²⁵. Gürültüsüz ve âlayışsız olarak Sturza, kara yoliyle ve Ghica, deniz voliyle başkentlerine gittiler. Vardıkları zaman kendilerinden önceki prensleri yerlerinde bulamadılar. Konstantin Negris, Mora'da âsilere komuta eden kardeşine yardım etmiş olmak suçu ile idam olundu. Negris'in Moldavyalı meslekdaşı Stephan Vogorides, ancak güç halle hayatını kurtarabildi. Fakat sürgüne gitmek zorunda kaldı .

Şimdi Babiâli, "dört nokta" nın ihtiva ettiği Rus isteklerinin ilkini yerine

¹⁰²³ Gordon - Zinkeiaen, S. 573 vd.; Trikupis.

¹⁰²⁴ "Acte și fragmente" II, S. 640 vd.; Kogalniceanu, Letopi-sete m, S. 434 vd. ında Boyarların Journali.

¹⁰²⁵ Türkler, BüyÜkdere'de yoldan geçerken arabasını taglamış-lardı.

getirdikten sonra, Asya tarafında sınırlar meselesi ile Arşipel adalarında Rus ajanlarının hareket tarzları ve Bükreş'teki Rus konsolosu Pini'nin âsilerle artık yazılı belgelerle isbat edilmiş olan münasebeti ¹⁰²⁶ hakkındaki şikâyetlerini ileri sürebileceğini zannediyordu. Aynı şekilde Osmanlı Hükümeti, Memleketeyn Prenslıklarında yabancı tebaasının gözden geçirilmesini istiyordu ¹⁰²⁷. "Bencil ve hain yabancılar" saydığı Rumların bundan böyle Eflâk ve Buğdan'da yaşamalarına müsaade etmek niyetinde değildi. Yeni Prensların sadakatlerinden emin olabilmek için her ikisinin de memleketinde Türk polis kuvvetlerinin başına yüksek şahsiyetler geçirdiği gibi Prenslıkların temsili görevlerini üzerlerine almak üzere Kapu Kâhyası olarak Prensların . en büyük oğullarını İstanbul'a istedi ¹⁰²⁸. Buna mukabil, asayiş bozanlara artık göz yummayacağı hususunda Sultan Mahmut'un verdiği değişmez kararı fiiliyet sahasına intikal ettirmek için, bütün tehlikeli unsurlar başkentten, uzaklaştırıldı veya cezaya çarptırıldı. 8 ağustosta ölen Patrik Euge-nios'un cenaze törenine sarayın bütün Bostancıları iştirak ettirildi ¹⁰²⁹. Yerine geçen Chalkedonia'lı Anthimos, 1821 yılında zindana atılan piskoposlardan biri idi .

Bunlardan sonra Strangford ile Avusturya elçisi Lützw, artık yerine getirilmiş olan şartları bildirmek üzere Rus Çarına bir murahhas göndermesi için Babilî'ye baskı yaptılar ¹⁰³⁰. En nüfuzlu idare adamı olarak mevkiini muhafaza etmiş bulunan Canip Efendinin cevabı şöyle oldu: "Bizim müzakere edilecek, istenecek ve verilecek hiç bir şeyimiz yoktur" ¹⁰³¹. Canip efendi sözlerine devamla: "Şimdiye kadar biz, iç işlerimize yabancıların karışmalarına müsaade ettik; çünkü meselelerin durumu, bir an için, antlaşmalarla kabul edilmiş olan bazı mükellefiyetlerin yerine getirilmesini sürüncemede bırakmaya bizi zorluyordu; çünkü Avrupa hükümetleri kendilerini genel olarak antlaşmaları korumaya memur kuvvetler sıfatıyla ortaya atmışlar ve bunun neticesi olarak antlaşmalarla ilgili ne varsa hepsini gözden geçirmek hakkına mâlik bulunuyorlar, veya hiç olmazsa böyle bir hakkın kendilerine verilmiş olduğunu sanıyorlardı. Fakat böyle bir karışmaya sebebiyet veren meselenin ortadan kalkması ile birlikte müdahale de son

¹⁰²⁶ Aynı eser, S. 653.

¹⁰²⁷ Aynı eser, S. 654, No. 3.

¹⁰²⁸ Aynı yer. Kars- "Archiva genealogica", Jassy 1012, I, No. 1; benim "Şçrisorl domnesU", Valeni! - de - Munte, 1912 deki Sturdza'nın mektubu.

¹⁰²⁹ Kars. "Acte și fragmente" II, S. 659, No. 2 ve Gordon -Zinkeisen.

¹⁰³⁰ Aynı eser, S. 374 vd.

¹⁰³¹ Aynı eser S. 380: "Nous n'avons rien à negocier, rien & sol-liiciter et rien à accorder"; aynı eser S. 376.

bulmalıdır. Bağımsız bir devlet ye her hükümet gibi bizim de, üzerimize aldığımız yükümlülüklerle aykırı olarak hareket etmemek şartıyla, böyle bir hareketten en büyük bir titizlikle kaçınacağız. Kendi iç işlerimizi, istediğimiz şekilde kendi kendimize düzenlemeye hakkımız vardır" ¹⁰³² dedi. Bilgin bir adam olup Aristoteles'in bir eserini tercüme ederek Türk edebiyatına kazandırmış olan Canip Efendi, bundan sonra kendi efendisinin tebaaları bulunan Rumların ayaklanması ile İngiliz Kiralının tebaasından Müslümanların çıkarabilecekleri bir ayaklanma arasında bir mukayese yaptı ve böyle bir halin vukuunda Osmanlı Padişahının bu işe müdahale etmiye ve âsilerin lehine olmak üzere müzakerelere girişmiye hakkı olmadığını ilâve etti. Fakat Canip Efendi, bu mukayesesinde bir şey unuttuyordu: Zamanın kuvvet şartları değişmişti. Öyle bir zamanda yaşanıyor ki Osmanlı Devleti birkaç defa kendini müdafaa edebilecek kudreti gösterememiş ve ancak Avrupa diplomasisinin müdahalesi sayesinde mahvolmaktan kurtulabilmişti. Aynı Avrupa diplomasisi de Türk işlerini kontrol etmek hakkını kendinde görüyordu. Canip Efendi düşünmüyordu ki Avrupa, hususiyile Viyana Kongresinden sonra tek bir siyasî vücut, hem de Hıristiyanlık esaslarına dayanan siyasî bir vücut halini almıştı; belli başlı hükümdarlar kutsal bir ittifak aktetmişlerdi; bizzat Strangford, "Hıristiyan Avrupa" (l'Eu-rope chretienne) adma konuşuyordu ¹⁰³³; romantik bir devirde Haçlı seferleri fikri yeniden uyandırılmıştı . Daima nüfuzu artan halk efkârı, dinî olduğu kadar Hellen mu-hipliği bakımından da Rumların tamamıyla lehinde idi ve ayaklananları cezalandırmak için alınan tedbirleri, isyan etmiş olan bir tebaaya karşı değil, Herodotos ve Plutarkhos zamanlarındaki gibi hürriyetleri için döğüşen "Hellen halkı" na karşı yapılmakta olan zulümler olarak görüyordu ¹⁰³⁴.

Bununla beraber Canip Efendi, "Babiâli'nin iç işlerine yabancıları karıştırmamak ve antlaşmalarla tâyin olunan hareket hattının bir adım bile

¹⁰³² Aynı eser S. 380: "Nous avons admis jusqu'a présent l'ingörence des Puissances fitrangeres dans nos affaires interieures parce que l'ätat de ces affaires nous obligeait ä suspendre momenta-näment l'execution de certaines obligations des traitäs et parce que les Cabinetas de l'Europe se constituaient les gardiens des traitäs en general et avaient, par conse"quent, ou s'imaginaient, du moins, avolr le droit de prendre connaissance de tout ce qui s'y rapporte. Mais cette ingerence doit cesser du moment ou la cause qui l'avait motive'e vient ä diapaşitre. Nous sommes une Puissance indöpendante et nous possö-dons le me"me droit q« tout autre gouvernement d'aranger nos af-fairea interieures comme nous l'entendons, pourvu que nous ne econtre-venions point aux obligations contractöes en dehors, et c'est ce nous aurons grand soin d'öviter".

¹⁰³³ Aynı eser, S. 407

¹⁰³⁴ Hakikaten de Canip Efendi, Tripolice, Navarin, Korinthos ve Atina'da yapılan zulümleri son zamanlarda yalnız Sakız'da uğranılan zulümlerle mukayese kabul etmiyecek derecede olduğuna, Strag-ford ile yaptığı konuşmada işaret etti; aynı eser, S. 388. Türk kaatil-lerinin istanbul'da cezalandırılmaları hakkında bak, aynı yer.

dışına çıkmamak kararının kat'i ve değişmez olduğunu" söylüyerek sözlerini bitirdi ¹⁰³⁵.

Fakat Kutsal İttifak diplomasisi, Tatiçef'in Viyana'da yaptığı müzakerelerden sonra, bu görüşle taban tabana zıt bir zihniyet besliyordu. Gerek Avrupa birliğinin en nüfuzlu şahsiyeti olan Avusturya Başvekili Metternich'in ve gerekse diğer meslekdaşlarının ikide bir tekrarladıkları söz şu idi: "Her halde bu iş sona ermelidir; Avrupa'da biricik savaş daha uzun zaman devam edemez" . Haziranda Viyana'da toplanan "mahrem konferans" in fikri bu idi. Avusturya İmparatoru da Rus dostunun bütün hareket hattını kayıtsız şartsız tasvip etmişti ¹⁰³⁶. Konferansa iştirak edenlerden yalnız Fransa ve bir dereceye kadar da İngiltere, şimdilik bir parça çekingen davranmışlardı ¹⁰³⁷. Rusya'nın daima artan nüfuzu altında cereyan eden müzakerelerin neticesinde Rus isteğini kabul ederek kuzey komşusu ile yeni münasebetlerini düzenlemek ve kendi Hıristiyan tebaası ile münasebetleri hakkında müzakerelerde bulunmak üzere bir murahhas göndermesi için Babıâli'nin bütün diplomasi vasıtalarıyla zorlanmasına karar verildi. Birleşik Avrupa, en fazla olarak Çarın isteklerinde Padişahın hâkimiyetine dokunabilecek hiç bir şey bulunmadığı hakkında Babıâli'ye bir teminat verebilirdi. Hakikatte ise bu Rus istekleri, genel bir af ve üstelik "Rumlar için şimdikinden daha iyi bir takım yaşama şartları sağlanmasını ihtiva ediyordu" ¹⁰³⁸.

İngiliz elçisi Stangford, Metternich'in düşüncelerini ve niyetlerini daha iyi bir şekilde anlamak amacıyla, Viyana'ya gidecekti. Bu seyahatten evvel, 27 ağustosa rastlayan Ramazan Bayramı arefesi günü, yeni tesbit olunacak esaslar hakkında İngiliz elçisi ile Canib Efendi arasında bir konuşma yapıldı ¹⁰³⁹. Türkiye'nin en iyi devlet adamı olmasa bile muhakkak ki modern Osmanlılığa güven duygusunu bütün meslekdaşlarından daha sebatla etmsil eden Canib Efendi, konuşmalar sırasında şöyle dedi: "Şimdi biz hepimiz sıkıdan sıkıya birbirimize bağlı bulunmaktayız . İç işlerimize yabancıların müdahalesine katlanmaktansa ölmeği tercih edeceğiz" ¹⁰⁴⁰. Rus himayesi daima hâkimiyeti istihdaf etmektedir. Acı hatıralarla dolu

¹⁰³⁵ La re"solution d'Ėfinitive et irrevocable de la Porte de ne point admettre l'ingĖrence Ėtrangere dans ses affaires domestiques et de ne point faire un seul pas au-delâ de la ligne prescrite par les trai-te"s"; aynı eser, S .390.

¹⁰³⁶ Aynı yer.

¹⁰³⁷ Aynı eser, S. 396.

¹⁰³⁸ "Une amnistie et les conditions d'existence admissible pour les Grecs"; aynı eser, S. 402.

¹⁰³⁹ Aynı eser, S. 406 vd.

¹⁰⁴⁰ De pe>ir plutôt que d'admettre l'ingörence etrangere dans nos affaires domestiques"; aynı yer.

mazi, bunu hiç bir şüphe bırakmı-yacak şekilde isbat etmiştir. "Sizin yardımınıza talip değiliz ve muhtaç da değiliz" ¹⁰⁴¹. Canib Efendinin fikrine göre genel af, çok daha evvelden ilân edilmiş olan bir tedbirdi. Bir Hellen Devleti kurmak hülyasına kapılıp mütemadiyen bu uğurda çalışmakta olan Rumları ise. ne çeşit İslâhat yapılırsa yapılsın, başka'türlü tatmin etmenin imkânı yoktu . Rumlar, "yeni avantajlar" (faveur nouvelle) hak etmiş değillerdi. Fakat af siyaseti. Babiâli'nin menfaatlerine en ziyade uygun olan bir siyasetti ¹⁰⁴². Sultan Mahmud'un nazırının söylediği son söz şöyle idi ¹⁰⁴³; "İngiltere için her şey yapraya hazırız, fakat şerefimizden ve bağımsızlığımızdan fedakârlık yapmamak şartıyie. Viyana'da buluşacak olduğunuz vezirinize bunu söylemelisiniz" . Fakat Stangford, Viyana'da Rusların yeni yeni istekleriyle karşılaşacaktı. Bu istekler arasında Rusya, başka milletlerin gemilerinde, dola-yisiyle henüz devletsiz olan Rum gemilerinde Rus sancağının taşınmasını Babiâli'nin kabul etmesi de vardı. Halbuki Babiâli, bu gibi suiistimallere tahammül edemeyeceğini daha önceden sarih olarak ilân etmiş bulunuyordu ¹⁰⁴⁴.

Daha haziran sonunda Hurşit Paşa, Larissa'daki karargâhından, 20 000 kişi ile âsiler üzerine umum! bir taarruza geçmek emrini vermiş bulunuyordu. Hurşit Paşanın tâyin ettiği öncü kuvvetleri komutanı, haziran ortasında Thebai'e varmıştı. Bunun topları, kuvvetli süvarisi ve ateşli Arnavutları karşısında Rum çeteleri ve eşkıyalarından teşekkül eden küçük kuvvetler, reislerinin kncdiierir.e Oûyssens ve Achilles adlarını vermelerine rağmen, korkakça kaçışıp dağıldılar. Korinthos da, az sayıda müdafileri tarafından alelacele boşaltıldı. Türk Öncü kuvvetlerine mensup 40 atlı, hiç bir mukavemetle karşılaşmaksızın kolayca Nauplion'a girdi. İmzaladığı teslim şartları anlaşmasına göre bu şehir, 25 gün içinde imdat kuvvetleri beklemek hakkına mâlikti. Argos'da bulunan Rum Hükümeti de, bir çokları gibi, ancak kaçmakta selâmeti aradı. Hakikaten de bu hükümetin elinde asker kuvveti yoktu, Maina kahramanları, kayalık dağlara çekilmeden önce, sulh ve sükûn içinde yasayan halkı, âmirlerini ve silâh arkadaşlarını pervasızca soyup soğana çevirdiler. Osmanlı donanmasını yenen Hydra ve

¹⁰⁴¹ "Un Etat qui ne sollicite pas leur assistance et qui n'en a mil besoin"; aynı eser, S. 417 - 418.

¹⁰⁴² Aynı eser, S. 422.

¹⁰⁴³ O zaman Başçavuş rütbesini haiz bulunuyordu.

¹⁰⁴⁴ Aynı eser, S. 432 vd. Babiâlinin koyduğu bu kaide, Ruslar tarafından "mesures qui allaient fermer au commerce russe" - pek de ehemmiyetli olmadığı halde - "une partie de ses plus importants marche's" olarak vasıflandırılıyor ve fena niyete hamlolunuyordu; aynı eser, S. 439. Babiâli üe hiçbir antlaşmaları bulunmayan İspanya, Portekiz ve Sicilya devletlerine ait gemilerin kayıtlarından, sonra önemle "et autres" - S. 441 - sözü ilâve olundu.

Spetzia denizcileri de aynen onlar gibi hareket ettiler. O zamana kadar hiç bir millet ahlâk ve milli şeref için bu kadar korkaklık, bu kadar intizamsızlık ve anlayışsızlık gösterdiği görülmemişti. Senatonun iki üyesi, İngiltere'den yardım dilenmek amacıyla gemilere binerek Zante'ye gittiler.

Fakat Argos yakınlarında kâin Larsa kalesinde İpsilanti, kardeşleri ve Georg Kantakuzenos ile birlikte, hayatlarını feda etmek ve milletlerinin şereflerini kurtarmak için hazır bir durumda bulunuyorlardı. Artık meşru Başkomutan olarak hareket eden Kolokotronis, onlara yardım etmek üzere Tripoliçe'den oraya gitti. Bu suretle teşekkür eden küçük Rum ordusu, Türkleri memleketinden çıkarabilecek kudrette değildi; Fakat Türkler de ona taarruz etmediler. En sonunda Mora'nın bu tahkimli mevki de düştü. Fakat Nauplion yakınlarında kâin Burci Hisarı, Seraskerin bu civara gelmesinden sonra da, mukavemette devam ediyordu. Bununla beraber Türk kuvvetleri komutanı Dramalı Mahmut, Kaptan Paşanın henüz gelmemesi, mühimmatın tükenmesi ve orduda hastalıkların başgostermesi yüzünden, daha ağustos başlarında, Kolokotronis'in ve İpsilanti kardeşlerin komutalandaki Rum ordusunu imha edemedi veya hiç olmazsa dağıtmadan, ricat zorunda kaldı, öyle anlaşılıyor ki Maitland haklı olarak şu hükmü vermiştir: Bu sözde harp, her iki tarafın da "tasavvur olunamıyan aptallıklarını, deliliklerini ve değer bakımından tam bir sıfır olduklarını" meydana çıkarmıştır¹⁰⁴⁵.

Asiler, üstelik İstanbul'dan aldığı talimata uyarak çok mülayim davranan Türk komutanının barışçı tekliflerini reddetmişlerdi. Bunlar, yorgun düşmüş Türklerin Korinthos'a giden yol üzerindeki dar boğazlarda yollarını kesmek istiyorlardı. Fakat piyade olan Arnavutlar, böyle bir tuzağa düşmi-yecek kadar dağlık araziye alışkın idiler. Buna mukabil Te-salya Beyinin komutasındaki süvariler güç duruma sokuldular. Bunlar ancak Korinthos'tan gönderilen topların yardımı ile ve tekrar tekrar taarruzlar yapmak suretiyle ağır kayıplar pahasına olarak kendilerine yol açabildiler. Rumlara kalan ganimetler pek zengindi. Sultan Mahmud'un bütün topları Mora'da kalmıştı. Kuvvetli Türk donanması Patras'dan geldiği zaman iş işten geçmişti. Ancak eylül sonlarında geldi ise de Spetzia'ya ciddî olarak hücum etmek cesaretini gösteremedi. Aynı şekilde, karşısında bulunan Miaulis'in komutasındaki donanmaya da bir şey yapamadı. Türk donanması-daartık

¹⁰⁴⁵ "ImMcUite", folie, nullitS absolue"; aynı eser, S. 451. Ve iki yıldanberi gerçek anlamda bir muharebe vâki olmadığına işaret ediyordu: "rien qui ait me"rit« le nom d'un combat, ni sur mer, ni sur terre".

İtalyan, İspanyol harp esirleri ile Rumlar hizmet gör-miyeli beri Osmanlılar denizde fazla büyük başarılar gösteremiyorlardı. Yeni Kaptan Mehmet Paşa, Rumların Burci'den kaçmış bulunmalarına rağmen ve hiç olmazsa Nauplion'a erzak ve mühimmat çıkarmadan, sükûnetle Girit'te Suda limanına doğru yelken açtı. Sonra, korsanların takibiyle kendini tehlikede görerek, bu limandan ayrıldı. Böylece Nauplin. 1823 ocak ayı başlarında Rumların eline geçti. Fakat Yunan hükümeti üyeleri, uzun zamandan beri içinde barındıkları gemilerden güç halle dışarı çıkmak cesaretini gösterebildiler ve Astros yakınlarında bir köye, sonradan da Kastri'ye gittiler.

Bundan sonra Dramalı Mahmut'un komutasındaki Türkler, Kuzey Yunanistan'da da asayişi yeniden kurmak için harekete geçtiler. Burada mesele, artık diktatörlüğe seçilmiş bulunan Odysseus Andrutzos'un komutasındaki Armatörleri püskürtmek, bir de Salamis ve anarşi içindeki Atina'ya şahsen gitmiş olan tpsilantis'in etrafına toplanmış bulunan az sayıda muntazam kıtalarla Hellen muhiblerini dağıtmaktan ibaretti. Salona işgal olundu ve maiyetinde ancak 1000 kişilik bir kuvvet buldunduğu halde Atina'dan alalacele gelen "diktatör", kasım ayı başında yenildi. Burada da Serasker âsilere tam bir af vaadinde bulundu; fakat âsiler bunu da kabul etmektен kaçındılar. Serasker, aldatıcı bir mütareke ile iktifa etti. Nihayet batı taraflarda Türk kuvvetlerinin harekâtını idare eden Ömer ByrGnes, 9 ağustosta Suli'yi teslim olmıya zorladı. Prevesa'daki İngiliz konsolosunun aracılığı ile ve garantisini altında Suli, gerçekten şerefli sayılacak teslim şartlarına boyun eğmişti. Fakat ekim 1822 ile şubat 1823 arasında Yusuf Paşanın donanması tarafından desteklenen ¹⁰⁴⁶ Ömer'in, kuvvetle tahkim edilmiş olan Missolong-hi'yi ele geçirmek için yaptığı bütün gayretler neticesiz kaldı. Bizzat Maurokordatos, sayıları kalabalık barış taraftarlarının genel affı kabul etmelerine engel olmak amacıyla Missolonghi'ye gitmişti.

Birkaç hafta önce Rus Çan bir müddet Viyana'da kaldıktan sonra, kasım ayında Verona hükümdarlar kongresi toplandı. Bu kongre ise, Yunan meselesinin çözümlmesine; bu çete harplerinden ve yıkık surlar veya alalacele yapılmış çamurdan divarlar tarafından muhafaza edilmekte olan küçük şehirlerin ardı arası kesilmeyen muhasaralarından, münferit kahramanlık hâdiselerinden ve genel kaçış ile panikten, bir tarafın askerî gezinti mahiyetinde hareketleri ve Öte tarafın çete baskınlarından çok daha

¹⁰⁴⁶ Onun hareketlerini önlemek için bir Rum filosu geldi.

fazla yardım etmeye muvaffak olmuştur. Böylece Rumların gerçi tanınan ve fakat hemen hemen dinlenmeyen reisleri de, bir "vatan ve bir hükümdar" elde edebileceklerine inanıyorlardı ¹⁰⁴⁷. Bu adamlar, sözde kilise birliği taraftarları sıfatıyla Papaya başvurduktan sonra Verona kongresine temsilcilerini göndermişlerdi. Burada mağrurane bir eda ile, fakat bak i kata aykırı olarak, "her tarafta, Peloponnesos şehirlerinin surları üzerinde, Attika, Eu-boea, Böetia, Akarnania, Aitolia ve Tesalya ile Epiros'un büyük bir kısmında, Girit ve Ege adalarında haçlı bayrağın dalgalandığını" ¹⁰⁴⁸ haber veriyorlardı.

Rusya, Verona'da da bir zafer töreni kutluyor gibi görünüyordu. İmparatorun şahsî kanaatlarına göre Avusturya, Rusya'nın o zamana kadar takip etmiş olduğu siyaseti "sağlam ve âlicenabane" buluyordu ¹⁰⁴⁹. Aynı şekilde Prusyalılar da, Çarın "birçok fedakârlıklarını" övüyorlardı ¹⁰⁵⁰. Fransa, memleketine geri dönen Bourbon'lann hamisi olan Rusya'nın "asîl ve âlicenabane duygularını" hak-kiyle takdir ederek siyasetini "tamamiyle tasvip" ediyordu. Yalnız İngiltere, bu umumî ve hararetli sözlere bürünmüş övmelere çekingen davranıyordu, İngiliz temsilcisi Strangford, 1823 yılı başlarında, becayiş olunan Avusturya elçisi Lützwow'un ardası Ottenfels'den biraz sonra İstanbul'a dönmüştü. İngiltere hükümeti, Ruslar tarafından-birçok hücumlara uğruyan Strangford'un dürüst hareket ettiğini isbat ettikten sonra, "Türkiye ile Petersburg hükümeti arasında siyasî münasebetlerin yeniden kurulmasını imkân içine sokacak yegâne şartlar" ¹⁰⁵¹ lehinde Babiâli nezdinde teşebbüste bulunmaya hazır olduğunu bildirdi.

Fakat bu şartlar, esaslı bir noktada eskilerinden farklı idiler. Gerçi Padişah, Rumen "Hospodarlarınm" tayinini kuzey komşusunun nazırlarına doğrudan doğruya bildirecekti; Tuna'nın öbür tarafında bulunan Türk askerlerini de geri çekecekti. Fakat Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyanların, hususiyle Rumların durumları hakkında müzakerelerde bulunmak amacıyla her iki tarafın murahhaslar tayin etmeleri şartı, artık

¹⁰⁴⁷ Aynı eser, S. 447 - 44». Kars. muvakkat hükümetin Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektuplar: Frokesch - Osten m, S. 17 vd.

¹⁰⁴⁸ "La banniere de la crobc, partout victorieuse, flotte sur les remparts de toutes les villes du Peioponese, en Attique, en Eubee, en Beotie, en Acarnanie, en Etolle et dans une grande partie de la Thesaa-İle et de l'Epire, ainsi qu'en Crete et dans les Ues de la Mer Egee"; aynı eser, S. 449.

¹⁰⁴⁹ "Selne et genâreuse".

¹⁰⁵⁰ "Sacrifices nombreux"

¹⁰⁵¹ "Les seules conditions auxquelles puisse a'operer le r'etablissement de ses relations diplomatiques avec le Cabinet de Saint-Peters-bourg"; Prokesch-Osten m, S. 437 vd.f 441.

istenmiyordu. "Babiâli, barışı bizzat temin etmek yetkisine mâlikti" ¹⁰⁵². Rusların ileri sürdükleri yeni isteğe, yani kendi sancakları ile Rum gemilerini himaye etmeği istihdaf eden isteğe gelince, müttetik devletler tabîi olarak en sarîh bir şekilde Levante Kumpanyası ile İstanbul ve İzmir'deki ticarethanelerin menfaatlerini gözönün-de tutan İngiltere, bunun yalnız Türkiye ile henüz ticaret antlaşması yapmamış olan devletlere şâmil olabileceği ve âsilerin elindeki gemilerin buna dahil edilmeyeceği fikrinde idiler ¹⁰⁵³.

Bu arada İstanbul'da da önemli sayılacak siyasî bir değişiklik vaki olmuştu. Girit'li Yakup adında bir berber, uzun zamandan beri bütün iktidarı kendinde toplamış olan Halet Efendi aleyhinde çalışıyordu. Mora'da cereyan eden meş'um hâdiseler, bu yarımada'nın Osmanlı kıtaları tarafından boşaltılması, dağlarda uğranılan kayıplar, Nauplion'un düşmesi, Kaptan Mahmud'un komutasındaki donanmanın hareketsizliği, Missolonghi'nin neticesiz kuşatılması, bütün bu olaylar yıllardan beri Osmanlı Devletinin siyasetini idare eden Halet Efendinin mevkiini kaybetmesine sebep oldu. Fakat Halet Efendi, yeniçerilerin kurbanı gitmişti. Askerî değerleri bakımından tamamiyle aşağılık bir hale gelmiş ve siyasî bakımdan tehlikeli olan bu yeniçerilerin ortadan kaldırılması üzerinde mütemadiyen düşünen Sultan Mahmud, onları harbe göndermek istememişti. Bu küstah ücretli güruhlarına karşı birçok defalar, hattâ son yaz içinde de, şiddetli tedbirler alınmış ve bu sayede binlercesi telef edilmişti. Yararlığını isbat etmiş olan İbrahim Paşanın komutasındaki Asya'lı askerlerden müteşekkil bir odu, 1807 ve 1808 deki sahnelerin herhangi bir şekilde tekrarlanması ihtimaline karşı daima tetikte bulunuyorlardı. Bu Asya'lı askerlerle yamaklar arasında bir kaç defa sokak muharebeleri cereyan etmişti. Sultan Mahmut, yeniçerilerin bir ayaklanmaya hazırlandıklarını görünce ve Yunanistan'dan fena haberler gelince, o zamana kadar çok sevdiği Halet Efendiyi yeniçerilere feda etmek zarureti duydı. 9 kasım günü Halet Efendi, dostu müftü ile azlolundu ¹⁰⁵⁴. Halet Efendi mevki ile beraber hayatını da aynı zamanda kaybetti. Devletin siyasetini o zamana kadar idare eden adam, onun kafasını Padişaha getirmeye memur edilen kapucu tarafından Konya yolu üzerinde yakalandı. Birkaç

¹⁰⁵² "Que la Porte pacifle eUe-meme la Grece"; aynı eser, 8. 453.

¹⁰⁵³ Aynı yer. Bizzat Rusya, "Mr sıra olaylarla, "serle de fait", Babiali'nin Yunanistan'ı yatıştırarak İstedifl hakkında ikna edUmek istediğini beyan etmlsU, aynı eser, S. 440. Argipel adalarında Fransız Uurla çıkan bir hadis* hakkında bak Oordon - ZJnktisen, 8. 521 - 539,

¹⁰⁵⁴ Bak gene Trikupia IH, S. 9 vd.; Prokesch-Osten I, S. 521-523.

gün sonra Halet Efendinin kafası, bir yıl önce mahvolmağa ve ölüme sürüklemiş olduğu ihtiyar Tepede-lenli Ali Paşa'nın kafasını teşhir ettirdiği yerde, bir sırığa takılarak dikildi. Fakat yeniçerileri tatmin etmek için Padişahın öteki müşavirleri, Vezir Salih Paşa -ki yerine Abdullah Paşa geçirildi ¹⁰⁵⁵ -, sonra eski Roma elçisi İsmail Efendinin yetiştirdiği Ali Bey ¹⁰⁵⁶, Gümrükçü başı ve ilâh... gibi şahsiyetler de feda edilmek zorunda kaldı ¹⁰⁵⁷. İhtiyar Hurşit Paşa, başka bir kapucunun yanına gelmesine meydan vermemek için, kendi canına kendisi kıydı. Bedbaht Dra-ma'lı Mahmud da 1823 yılı başlangıcında artık yaşamıyordu. Ömer Byrones ise, artık daima karışıklıklar çıkarmıya mütemayil olan Arnavutlar arasındaki nüfuzu sayesinde, ancak hayatını koruyabildi. Düşmanın durumuna hâkim olmak için daha uygun bir şekle sokulan donanmanın komutanlığına, nihayet Hüsrev Mehmet Paşa getirildi ¹⁰⁵⁸. Yeni Kaptan Asya'dan gelen taze kıtaları gemilerine bindirdi ve Berberi filosıyla birleşti. Mısırlılar ise yalnız Girit üzerine hareketlerde bulunacaklardı. Yunanistan'ın doğu taraflarına, eski İbrail Paşası ve Buğdan valisi ile Edirne komutanı Selim; Arnavutluğa ise Üsküdar komutanı Mustain gönderildiler .

Rusya'da sonbaharda Yunanlı Kapodistrias gözden düştükten sonra, Dışişleri Bakanlığına Nesselrode getirilmişti. Nesselrode, Babiâli'ye karşı selefinden daha dostça bir siyaset göttü. 28 şubat 1823 te Strangford, Reis Efendinin doğrudan doğruya Rus kabinesine yazılmış bir yazısını göndermeye vasıta olacak bir durumda idi. Bu yazıda bütün Rus isteklerinin artık yerine getirilmiş bulunduğuna işaret olun-nuyordu . Aynı zamanda Strangford bir Rus işgüderinin İstanbul'a gönderilmesini istedi. Böylece ihtilafli nokU-lar hakkında, Babiâli'nin son tâvizlerinden sonra artık başka istekler öne sürülmeksizin, arzu olunan müzakerelere başlanmak mümkün olabilecekti ¹⁰⁵⁹.

Rus cevabı üç ay gecikti. Nihayet gelen cevap, 18 mayıs tarihini taşıyordu ¹⁰⁶⁰. Bizzat Çann verdiği talimat gereğince bu yazı, çok dostça bir üslûpla yazılmıştı. Rusya, Memleketeyn Prenslikleri durumunun düzenlendiğinden haberdar edilmek ve aynı Prensliklerin boşaltıldığını

¹⁰⁵⁵ Mart 1823 e kadar.

¹⁰⁵⁶ Prokesch-Osten I, S. 192.

¹⁰⁵⁷ Kars. gene aynı eser, S. 185.

¹⁰⁵⁸ Trikupis m, S. 40.

¹⁰⁵⁹ Prokesch-Oaten IV, 3. 16. Meüernich, Çann temsilcisi ile görüşmek üzere bir iggtter'in Vıyana'ya gönderilmesini teklif etmişti; aynı eser, S. 199.

¹⁰⁶⁰ Aynı eser, S. 217 vd.

öğrenmekle tamamiyle tatmin edilmiş görünüyordu. Bununla beraber "öteki noktalar" üzerinde ayak diriyor ve bunlar da hallolunmadan önce Rus elçisinin İstanbul'a gelmesine imkân olmadığını bildiriyordu. Strangford'a yolladığı bir notada Nessel-rode, Eflâk'te Rum soyundan bir Boyar'm tevkif edilmiş olmasından, Türk ve ecnebi gemileri için yeni tanzim olunan nizamnameden şikâyet ediyor ve nihayet Yunan meselesini artık halledilmiş görmek arzusunu yeniden izhar ediyordu . Aynı zamanda Strangford, İngiliz Kiralının Rum dostu olan yeni nazırı Canning'den talimat aldı. Buna göre İngilizler, çarpışan iki taraf arasında "sıkı bir tarafsızlık"¹⁰⁶¹ muhafazasına, Hellen Hükümeti tarafından ilân olunan ablukaya daha ciddî bir surette riayet edeceklerdi. Bu suretle İngiliz Hükümeti, Rumların bir hükümet teşkilâtına mâlik bulduklarını öğrenmiş ve kaydetmiş oluyordu.¹⁰⁶² Bizzat Metternich şöyle yazıyor: "Yunan isyanı, diplomasi çerçevesinden tamamiyle çıkmıştır. Bu bir hakikat olmuştur" .

Böylece, sözleri Rumların istikbali hakkında en ziyade muteber olan ve o zamana kadar tamamiyle zıd fikirlere sahip bulunan iki devletin görüşleri, şimdi birbirine yaklaşmış oluyordu¹⁰⁶³. Artık Strangford, samimî olarak, fakat başlangıçta başarı elde edemeksizin, Babiâli'nin yaptığı ticaret nizamnameai'nin değiştirilmesi için çalışıyordu¹⁰⁶⁴. Nihayet bu mesele, Halil Efendi'den sonra da nüfuzu devam etmiş olan Canip Efendinin düşmesine sebep oldu. Yerine Seyit Efendi geçti¹⁰⁶⁵. Fakat Babiâli, daha 10 eylülde Rus bayrağını taşıyacak Rum gemilerinin kendi suları içinde dolaşmalarına müsaade edemeyeceğini ilân etti¹⁰⁶⁶. En sonunda toplanan bir konferansta bu engel de, Ruslardan ziyade İngiliz menfaatlerine uygun bir şekilde, bertaraf edilmeye muvaffak olundu¹⁰⁶⁷. Bu vesile ile Padişah, nazikâne fakat sarih olarak, eğer kendisinden, daima arzu ettiği gibi, antlaşmaların hakikî ruhuna riayet etmek istiyorsa, komşusu olan Rus İmparatorunun da, üzerine aldığı mükellefiyetlerin yalnız lâfzî mânasına riayet etmekle iktifa etmemesini istemişti¹⁰⁶⁸.

¹⁰⁶¹ "Between the contending parties".

¹⁰⁶² Aynı eser, IV, S. 18-19.

¹⁰⁶³ Artık Türkler, Asya tarafındaki sınırdan bahsetmiyorlardı, aynı eser, S. 20-21.

¹⁰⁶⁴ Aynı eser .S 36 vd.: Reis Efendiye 11 ağustosta verilen sert nota. Hatta Strangford, bir Rus - Türk harbi takdirinde İngiltere'nin Türk vilâyetlerinden kendi payını iatiyeceğini söyleyerek tehdit etti; aynı eser, S. 219.

¹⁰⁶⁵ Aynı eser I, S. 219.

¹⁰⁶⁶ Aynı eser IV, S. 41 vd. Daha o zaman bunların birkaç tanesi batırılmıştı; aynı eser, I, 3. 212. Kars., gene aynı eser, S. 215.

¹⁰⁶⁷ Aynı eser, IV, S. 43 vd.

¹⁰⁶⁸ "Ce şerait une offense de fait que de suppoer à l' mpreur l'intention d'insister sur ce que les stpulations avantageuses a l* Ruaste soient interpretees dans l'esprit des traites, tandis que 8.M.L exigeraut que les articles

O vakit, Prenslere Barış antlaşması 15 temmuzda Erzurum'da imza edilmesine rağmen , âsilere karşı girişilen hareketler başarısızlıkla neticelenmişti. Çünkü memleket, eskisi gibi şimdi de anarşist ihtilâlcilerle elebaşlarının elinde kalmıştı. Gerçi iki Türk kıtası, hiç bir mukavemete rastlamamıştı. Fakat Yusuf Paşa, kıtalarını temmuz başında Euböia'-ya karşı harekete geçirmek hatasını işlemişti. Mustain'in komutasındaki kalabalık Arnavutlar da, batıda bir netice elde etmeye muvaffak olamamışlardı. Kasım başlarında Kolokot-ronis, uzun zamandan beri sarılmış bulunan Korinthos'u aldı. Osmanlı donanması, boş yere Patras önünde görünmüştü. Hellen muhibleri, bu başarılar üzerine cesaretlendiler. Almanlardan bir yardım kıtası teşkil olundu. Fransız Jour-dan, Türklere karşı Johannes tarikatını yeniden canlandırmak arzusunda idi . Canning'in hürriyet fikrinin ve hür insanlar sıfatıyla Hıristiyanlara beslediği sevginin ¹⁰⁶⁹ hâkim nüfuz kazanmış olduğu İngiltere'de ¹⁰⁷⁰ ise, memleketin en büyük şairi Lord Byron, Yunanistan'a gitmek için hazırlıklar yapıyordu. Bütün bu olayların, Rus diplomasisi üzerinde teşvik edici bir etkisi olacaktı .

Ekim ayında Avusturya İmparatoru ile Çar, Rus hükümdarının daha 1821 de arzu etmiş olduğu gibi, Moldavya sınırı yakınlarında kâin Çernoviçe'de buluştular ¹⁰⁷¹. Burası, 1775 de savaşız olarak Buğdan Prensiğinin elinden alınmış olan Bukovina eyaletinin başkenti idi. Rus konsolosu Pini'nin ardası olarak Minciaky'nin Memleketeyn'e tâyini, daha o zaman kararlaştırılmış bulunuyordu ¹⁰⁷². İstanbul'a giderken Hermannstadt üzerinden geçen Minciaky, yolda memnun ol-mıyan ve yeni Prensi istemiyen Boyar'ları ziyaret etti. Çünkü bunlar, Rus-Türk anlaşmazlığı dolayısıyla memleketlerine dönmek istemiyorlardı. Ancak 1823 yılının son günlerinde Bükreş'e vardı. Burada kendisi gayet parlak bir surette kabul edildi .

Minciaky, çok nazik bir görevle İstanbul'a gönderilmişti : Rumen prenslerinin atanması ile yeni şekil (!) alan Mem-leketeyn'deki durum üzerinde, Türklerin tekrar tekrar muarız olduklarını bildirmelerine rağmen, müzakerelerde bulunacaktı. Söylemeğe lüzum yoktur ki Strangford, bu iş

obligatoires pour la Russie ne fussent ex*cu-tes que d'aprea la lettre"; aynı eser, s .51 - 52. Temmuzda Babiali, Buğdan'a tekrar girmeğe çalışan Hetairist'lerin bir komplosunu keafettL Rus vilayetinin askeri amiri, kaçaklardan bir sofunu zindana attı; MActe st frafmenU" n, 8. 668 - 671 673 vd. Kara. Hurmuzakı, X, aynı tarih.

¹⁰⁶⁹ Aynı eser, S. 195 - 196.

¹⁰⁷⁰ Maitland, mart ayında İyoniyen adalarını terk etti; aynı e-ser, S. 195.

¹⁰⁷¹ Prens Sturdza, bir heyet vasıtasıyla Çara hoş geldiniz dedi; Hurmuzakı, X, S. 253-254, No. CCCXXX, CCCXXXVI.

¹⁰⁷² Kars. aynı eser, S. 136, 249 vd.

yüzünden kendini büyük bir hakarete uğramış sayıyor ve son derecede müşkil vaziyette kalıyordu. Fakat İngiliz elçisi, tama-miyle Yunan dostu bir devleti temsil etmesine rağmen, henüz bilmiyordu ki Rusya, vasal olarak üç tane Yunan devleti kurmak niyetinde olduğunu şimdilik yalnız müttefiklerine teklifte bulunmuştu ve daha şimdiden "Mora, Tesalya ve Arşipel adalarında yapılacak teşkilât" meselesi ile meşguldü¹⁰⁷³. Bu arşipel adaları, isyana katılmış olan Hydra Spetza ve Psara idiler. Rusya'da oturmakta olan zengin Rumlardan biri, Psara adasına çok sayıda top göndermiş bulunuyordu. Bu bölgeler, ya "büyük vilâyetler" yahut da "konfederasyon" haline getirileceklerdi. Babiâli'ye verilecek vergi, Padişaha olan münasebetleri¹⁰⁷⁴, kalelerde bulundurulacak asker -tıpkı Sırbistan'da olduğu gibi- hakkında sonradan bir karar verilecekti. Bu yeni güçlüklerin içinden çıkabilmek için, daha önce Bükreş Antlaşmasında Babiâli'yi temsil etmiş olan Galip Efendi, sürgünden İstanbul'a getirilmek za-runda kaldı. Galip Efendi ekim ayında Osmanlı Başkentine geldi ve 13 aralıkta Sadrazam sıfatıyla Devletin mühürü kendisine tevdi olundu .

Şüphesiz ki şimdilik bu plândan ona hiç bahsolunmadı. Nesselrode, öteki devletlere yalnız Yunanistan'ın tasarlanmakta olan düzeni işini açtı. Buna göre "Tuna Prenslıklarına benzer üç prenslik" teşkil olunacaktı. Birincisi "Tesalya, Boiothia, Attika ve Doğu Yunanistan'ı", ikincisi eskiden batıda Venedik'e ait olan "Epiros ve Akarnania'yı", üçüncüsü de "Mora ve Girit'i" içine alacaktı. Arşipel adalarına ise, ileride, şimdilik kâfi gelecek olan mahallî idarede hürriyet verilecekti. Bütün bu yerlerin Babiâli ile olacak münasebetleri, Eflâk ile Buğdan'ın an'anevî ve muahedelerle tesbit olunmuş bulunan münasebetlerinin aynı olacaktı¹⁰⁷⁵. Padişah, tıpkı Tuna memleketlerinde olduğu gibi buralarda da, civan reaya ile meskûn bazı kaleleri elinde bulundurabilecekti. Bu üç vilâyetin İstanbul'da siyasî temsilciliği, buradaki Rum Patriğine verilecekti. Bütün bunlar, her devlet tarafından veya yalnız Hıristiyan dostluğunun bir delili olan bu vazifeyi üzerine almak isteyen devletler tarafından garanti edilecekti¹⁰⁷⁶.

Fakat Minciaky, 1824 ocağında sadece Rusya'nın birkaç aydan beri itiraz etmekte bulunduğu ticaret meseleleri üzerinde müzakerelere memur

¹⁰⁷³ L'organisation à introduire en More", en Thessalie et dans les Iles de l'Archipel"; Prokesch-Osten IV, S. 51.

¹⁰⁷⁴ "Dâpendance de la Grece envers le Sultan"; aynı eser. S. 51.

¹⁰⁷⁵ "PrüncipauMfl parailles a celles du Danube"; aynı eser, IV, S. 66.

¹⁰⁷⁶ HattA Rus diplomasisi, kendi hizmetinde olan Fener Rum-lannd&n İstihbar ettiğine göre, Sultan Mustafa'nın vergi verir bir Yunanistan vOcude getirmek niyetinde olduğunu, fakat ölümü dolayısıy-le bunu gerçekleştirmeye imkan bulamadığını bile iddia etti; aynı em, S. 69.

imiş gibi göründü . Yabancı gemilerinin boğazlardan geçerken kontrollerinin tama-miyle yasak edilmesini, yabancı menşeli eşyanın İstanbul limanında gemilere yüklenmesine engel olunmamasını ve Rus mâmulâtı için eski gümrük tarifelerinin muhafazasını temin edecekti ¹⁰⁷⁷. Minciaky, isteklerinin bazılarını kabul ettirmeğe muvaffak oldu ise de en güç meseleler, İngiliz elçisinin öğütlerine uyularak, beklenen yeni Rus temsilcisinin gelişine tehir olundu ¹⁰⁷⁸. Aynı zamanda Minciaky, hâlâ yabancı memleketlerde, Avusturya İmparatorluğu içinde, Erdel ve Bukovina'da yaşamakta olan Boyarların, memleketin fena idare edilmekte olmasından dcğan şikâyetlerini ve İstanbul'da Türklerin yeniden yaptıkları fena muamelelerin yerinde olmadığını Babiâli'ye bildirdi. Bunlar, Rus diplomasisinin kendine mal etmiş olduğu şikâyetlerdi. Aynı şekilde Memleketeyn Prensliklerinden bütün silâhlı kuvvetlerin geri çekilmesini de istiyordu . Soygunculuk ve suiistimal yüzünden tevkif olunan Rum soyundan Eflâk'li bir asilzadeye yapılan muameleyi de bahis mevzuu etmek istiyordu. Bu adamın serbest bırakılması için Strangford, daha Minciaky İstanbul'a gelmeden önce, Prens Ghica'ya mektup yazmıştı ¹⁰⁷⁹ Hakikaten de bu Boyar, nisan sonunda Kâhya Beyin tavassutu ile serbest bırakıldı ¹⁰⁸⁰.

Fakat Babiâli, Memleketeyn Prenslerinden işgalin devamına lüzum olup olmadığını sordurdu. Prensliklerin tama-miyle boşaltılmasını çabuklaştırdı . 19 haziranda Reis Efendi, Strangford'a bu mesele hakkında izahat verdi ve biraz sonra da Vezir, eskiden lüzumlu görüldüğü miktarda bir polis kuvvetinin Memleketeyn'de bırakılacağını temin etti ¹⁰⁸¹. Haziran sonunda Türklerin çoğu da çekilmiş olacaklardı ¹⁰⁸². Daha hür bir anayasayı Buğdan'da uygulamak isteyen Sturdza'nın idaresi, zayıf ve tamamiyle kabiliyetsiz bir ihtiyarın almış olduğu tedbirler diye vasıflandırılarak ¹⁰⁸³ fena karşılandı. Hattâ Minciaky, Rum entrikacılarının hoşa gitmiyen bu ardasının azledilmesi üzerinde bile ısrar etti ¹⁰⁸⁴. Tamamiyle Rus dostu olan Metropolit Veniamin Kostaki başlarında olduğu halde bazı Boyarlar, Prens hakkındaki şikâyetlerini arz etmek üzere İstanbul'a gelmek için izin istediler . Bunun üzerine Babiâli, Metropolit müstesna olmak üzere

¹⁰⁷⁷ Aynı eser, I, S. 244 vd.

¹⁰⁷⁸ Aynı eser, & 247.

¹⁰⁷⁹ Aynı eser, S. 682 vd.

¹⁰⁸⁰ Aynı eser, S. 695, No. I.

¹⁰⁸¹ Aynı eser, S. 697 - 698.

¹⁰⁸² Aynı eser, S. 701-702.

¹⁰⁸³ "Acte si fragmente" n, S. 691

¹⁰⁸⁴ Aynı yer

gayrimemnunların elebaş-lannı Eflâk manastinnda hapsettirmekte tereddüt göstermedi. Tabiidir ki bütün bunların hedefi, harp ile veya harpsiz olarak kat'î darbeyi vurmak imkânı hasıl oluncuya kadar Türk Devlet adamlarını daimî surette heyecan ve endişe içinde bulundurmaktan ibaretti.

Ancak üç ay geçtikten sonra, yani nisan içinde, Avusturya, Yunan Prenslikleri hakkındaki Rus görüşünü kabul etmeğe hazır olduğunu bildirdi¹⁰⁸⁵. Fakat Nesselrode, bu kadarla tatmin edilmiş olmuyordu: Metternich'in bu kadar uzun zaman tereddüt ettiğine ve müzakerelerin sevk ve idaresini kendi üzerine almak istemesine teessüf ediyordu. "Şark işlerinden doğrudan doğruya ileri yürümiyen"¹⁰⁸⁶, hattâ belki de lüzumundan fazla süratli bir tempo ile işi ta-kibeden¹⁰⁸⁷ Canning'in tavır ve hareketi, Rus nazırlarının daha çok hoşuna gidiyordu. Rus Başvekili, daha Önce karar-laştırılmış bulunan konferansın derhal Petersbur'da açılmasını ısrarla istiyordu. Yakında girişilecek olan müzakereler için 9 ocak tarihli muhtırayı, hakikate uygun ve Çar tarafından tasvip edilmiş bir esas olarak görüyordu. Gerçekten de 17 haziranda müttefik devletlerin Petersburg'daki temsilcileriyle Nesselrode arasında müzakerelere başlandı¹⁰⁸⁸. Rus diplomasisi, İngiltere'nin mütad olduğu gibi İstanbul'a pek yakında bir Rus elçisinin gönderilmesinin arzuya şayan olduğu şeklindeki ihtiraz kaydı bertaraf bırakılacak olursa, bu defa da tam bir tasvip ile karşılanıyordu. Bu sebeple Çar, daha ileri bir adım daha atmak için cesaret buldu: Bir yandan Minciaky'yi "Yunan işleri için Rus murahhaslığına" tayin etmeye hazır olduğunu bildirirken¹⁰⁸⁹ bir yandan da 9 ocak tarihli Rus muhtırasının müzakerelere esas olmak üzere İstanbul'daki elçilere bildirilmesini istedi. İstanbul'daki elçiler, muhasemeta artık bir son vermeleri için her iki tarafa da müşterek bit* nota hemen verebilecek bir duruma girmiş olacaktı¹⁰⁹⁰.

Rusya'nın, Türklerin mukadder olan başarılarını önceden görmüş bulunduğundan, engel olmak istediği harp, yeniden başlamıştı. Sultan Mahmut, okşayıcı bir lisanla ve hususî bir elçi ile Mısır valisinden geniş ölçüde yardım etmesini istemişti. Vehhabîleri bastırmış. Girit'te sükûnet ve

¹⁰⁸⁵ Prokesch-Osten, IV, S. 73 vd.

¹⁰⁸⁶ "Le cabinet de Londres marchait droit dans les affaires de l'Orient"; aynı eser, S. 81.

¹⁰⁸⁷ Hakikaten de Sadrazam, 9 nisanda âsilerin Padişaha kargı yapmakta oldukları harbe İngiltere'nin iştirakini protesto etti; aynı eser, S. 91 vd.

¹⁰⁸⁸ Aynı eser, IV, S. 84 vd.

¹⁰⁸⁹ "Plönipotaire de S.M.I. dans les affaires de la Grece".

¹⁰⁹⁰ Aynı eser, S. 89-90.

asayışı iade etmiş olan kudretli Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşanın komutasında olmak üzere Fransız öğretmenleri tarafından Avrupa Örneklerine göre yetiştirilmiş kuvvetli bir piyade kutasını yardım için Yunanistan'a göndereceğini Padişaha vaad etmişti¹⁰⁹¹. Belki de Mehmet Ali Paşa, daha o zaman, Osmanlı hâkimiyetinin zayıfladığı ve artık tutunamadığı bütün yerleri kendi eline almak düşüncesini güdüyordu.

Mısır askerleri gelmeden ence Hüsrev Paşanın küçük fakat kudretli donanması harekete geçti. Bu filonun vazifesi, Türklere karşı bütün deniz savaşlarını idare eden üç adadan biri olan Psara'yı almak ve kendisinden Önceki Osmanlı Kaptanlarına verdirdikleri kayıplardan dolayı halkını ibret olacak şekilde cezalandırmaktı. Haziran başında Türk gemileri Psara sahillerine yanaşmış bulunuyorlardı. Rus toplan, Padişahın askerlerini dışarı çıkmaktan uzun müddet alıkoyamadı. Limanda demirli duran gemilerin çoğu, 3 temmuzda batırıldı. Müdafilerin bir kısmı, bir barut infilâkı sayesinde esir düşmekten kurtuldular. Geri kalanlar ise ada ahalsi ile beraber esir olarak Osmanlı gemileri içine alındılar. 24 temmuzda zafer nişaneleri, bunlar arasında kafalar ve kulaklar, İstanbul'a vardı. Bununla beraber alelacele bir araya getirilen Hydra ve Spetza gemileri, yalnız ağustosta Türklerin hücumuna uğrayan Sisam adasını kurtarmakla kalmıyarak aynı zamanda Kaptan Paşanın gemilerine birçok çrpışmalarda mukavemet edecek bir kudret gösterdiler. Fakat çok geçmeden Mısır valisinin oğlu İbrahim Paşa, dokuz firkateyn ve on dört korvet ile Rumlara faaliyetlerine bir son vermek üzere aynı sulara geldi. Mısır gemilerinde 20 000 e yakın asker vardı¹⁰⁹².

Öte yandan Kuzey Yunanistan'da ve Mora'da Rumlara karşı girişilen askerî hareketler, daha kolay geliyordu. Çünkü Maurokordatos'un idaresi altında Yunan Halk Meclisinin İcra Komitesinin kalıntıları ile Kolokotronis başlarında olduğu halde çetebaşları, birbirleriyle uğraşıyorlardı, hattâ birbirleriyle muharebe meydanlarında boy ölçüşüyorlardı. Ancak Maurokordatos'un itibarı sayesinde Londra'da elde edilen 800 000 Sterling'lik bir istikraz sayesinde idi ki en sonunda hükümet duruma hâkim olabilmmişti. Fakat bizzat İngiliz Kiralının Yunanistan'da savaşan İngilizleri geri çağırdığı bir anda gönderilmekte olan avans, Zante'de alıkondtu. Hellen muhipleri, 19 nisanda Missolonghi de derin bir İstirap içinde ölen Lord

¹⁰⁹¹ Aynı eser, I, S. 268 vd.

¹⁰⁹² Aynı eser, S. 291; Mertdelssohn-Bartholdy, I, S. 341 vd.

Byron'un parası ve cumhuriyetçi mânada yaptıkları garip kültür propagandası ile, esasen çığırından çıkmış bulunan anarşiyi artırmaktan başka bir iş yapmıyorlardı ¹⁰⁹³. Abdullah Paşanın yerine Derviş Paşa tâyin olundu. Derviş Paşa, öteki Türk komut anlariyle işbirliği yaparak âsilere boyun eğdirmek teşebbüsünü bir defa daha tekrarlı-yacaktı. Salona, Atina ve Akarnania'ya aynı zamanda hücum edilecekti. Fakat Türkler, bunu başarabilmek için sayıca çok az idiler. Ancak haziranda başlanabilen askerî hareketler, sadece düşman güruhlariyle ufak tefek çarpışmalara inhisar etti. Ömer Bryones, maiyetindeki Arnavutlarla Missolonghi'-deki Rumlara taarruz etmek için tâ eylüle kadar tereddütle vakit geçirdi. Böylece bu sefer de, geçen yıldakinden daha başarısız bir şekilde sona erdi . Buna rağmen Padişah, 16 eylülde, daha ziyade küçük memurların işi olan "teferruatla vakit geçirmiş" oîması dolayısıyla Galip Efendiye azlederken bu defa harpte "daha büyük bir enerji ve daha fazla başarılar" kaydedildiğini temin ediyordu ¹⁰⁹⁴. Sultan Mahmut, eski Silistre Paşası Mehmet Selim Paşayı Sadrazamlığa getirmekle, âsileri nihaî olarak bastırabileceği zamanın yaklaşmış bulunduğuna inanıyordu ¹⁰⁹⁵.

Ekim ayında İstanbul'dan ayrılmadan önce Strangford ¹⁰⁹⁶, Babîâli ile Rusya arasında ihtilafli noktaların sonuncularını da bertaraf etmiş olmakla övünebiliyordu, öte yandan Buğdan Prensi, yeni durumdan endişe duyuyordu. Bu se-^ beple Türklere ibaret olan muhafızlarının azaltılmasından Önce konsolosların himayesi altında yaşayan yabancıların hususî durumlarının ihtimamla tesbit edilmesini istedi. Fakat bütün bunlara rağmen kasım ayının sonunda Türk polis kuvvetleri, Beşliler, Memleketeyn'den çıktılar. Geriye bırakılan 500 kişi, 1821 den Önce ki kuvvet sayısına tekabül ediyordu. Rusya'nın Yaş'taki temsilcisi Pisani, Beşli Ağası tarafından Moldavyalı Müslüman bir haydudun idam edilmesini, antlaşmayı bozacak derecede önemli bir hâdise olarak göstermek için boş yere uğraştı . Daha eylül başında Nes-selrode, Çarın M. de Ribeaupierre'i "olağanüstü elçi ve murahhas" olarak İstanbul'a göndermeğe karar

¹⁰⁹³ En iyi ve en etraflı tasvir: aynı eser ve aynı yer.

¹⁰⁹⁴ "(Galip-Pacha) a employe" la plus grande partie de son temps au de"tail des affaires courantes et de moindre importance, qu'il aurait dû abandonner & aux soins des employe's subalternes... Aussi s'y est-on porto cette anne"e-ci avec plus d'Énergie avec un efaveur plus g&e'rale"; Prokesch-Osten IV, S. 115-117.

¹⁰⁹⁵ Aynı eser; "Acte si fragmente" II, S. 702, No. 2: Galip Pasa, gözden düştüğü zaman bizzat kendisinin ikamet etmek üzere seçtiği Gelibolu'ya gitti; aynı yer. Sonra tekrar Padişahın teveccühünü, kazanarak en şerefli rütbelerle Erzurum'a gitti; aynı eser, S. 701; No. 3.

¹⁰⁹⁶ Prokesch-Osten I. S. 305.

verdiğini Reis Efendiye bildirmişti ¹⁰⁹⁷. Yeni tâyin olunan olağanüstü elçinin vekili sıfatını haiz olan Minciaky, Memleketeyn Prensliklerinin tamamıyla boşaltılmış olduğuna şüphe edilemiye-ceğinden, en sonunda, 10 aralıkta itimatnamelerini ibraz etmek mecburiyetinde bırakıldı ¹⁰⁹⁸. Buna rağmen o, aynı ayda, Eflâk ve Buğdan'da geri bırakılmış olan polis kuvvetlerinin komutanı Başbeşli Ağasının unvan, rütbe, yetki ve hareket tarzına şiddetli bir protesto çekmekle, açıktan açığa tanınmış olan diplomasi faaliyetine başladı. Sözlü cevap olarak nazikâne bir şekilde Tuna eyaletlerinde tam anlamıyla statükonun hemen tesisine imkân olmadığı kendisine bildirildiği zaman, Minciaky, yeni bir nota kavgasına başlamak istedi ¹⁰⁹⁹. Hangi bayrak altında olursa olsun gemilerin serbestçe seyrüsefer edebilmeleri, daha sonra da Sırp imtiyazları meselesi, o vakit yine Minciaky tarafından bahis mevzuu edilmişti .

Bundan başka, Babiâli, gayet iyi biliyordu ki "Rus elçisinin gelişi yeni ye çok daha güç anlaşmazlıkların çıkacağına bir alâmet" idi ¹¹⁰⁰. Şimdi Rusya'nın, Yunan meselesinden faydalanarak "Devletin parçalanmasını" isteyeceği anlaşılıyordu ¹¹⁰¹. Reis Efendinin Avusturya baştercümanına söylediğine göre Sultan Mahmut, kendisine karşı ayaklanan Rumlar için serbest bir Yunanistan vücade getirmek zaruretine boyun eğmektense işi bir "imha savaşına" vardiymayı tercih edecekti ¹¹⁰² "Bizi bu memlekette Asya'ya sürmenin mümkün olabileceğini inkâr etmiyorum, fakat hiç olmazsa biz, her karış toprağı pahalıya satacağız" ¹¹⁰³. Türk Dışişleri Bakanı (Reisülküttâp), 9 ocak tarihli Rus muhtırasının muhteviyatını ve yeni diplomatın tâyini için İmparatorluk emirnamesini hususî kanaldan öğrendikten sonra, bizzat Strangford'ın nezdinde, protestoda bulundu. Ruslar tarafından ileri sürülen bu mânâsız ve şekilsiz iddianın sözü bile edilemezdi. Reis Efendi, Hıristiyan hükümdarların hakkaniyete aykırı olan böyle bir projeyi desteklemiş olmalarından şikâyetle bahsetti ¹¹⁰⁴. Dışişleri Bakanı şunları ilâve etti: "Padişah düşmanlarını mağlûp edebilecek kuvvet-

¹⁰⁹⁷ Prokesch-Osten, IV, S. 117-118.

¹⁰⁹⁸ "Acte şî fraffimete" II, S. 709, No. 2.

¹⁰⁹⁹ Aynı eser, S. 710-711.

¹¹⁰⁰ "L'arrivöe du miniatre de Russie sera le signal de nouvelles complications, bien plus graves que toutes celles auxquelles nous avons successivement rtussi à trouver des remedes"; aynı eser, IV, S. 121.

¹¹⁰¹ Aynı yer.

¹¹⁰² Aynı yer.

¹¹⁰³ "Je ne disconviens pas qu'on ne puisse nous cftasser de ce pays et nous faire passer en Aste, mals du moins nous vendrons ener chaque pouce de terrain"; aynı eser, S. 122.

¹¹⁰⁴ Aynı eser, S. 125-126.

tedir ve şimdi bizim zayıf bulunmamızı fırsat bilen hükümetler, kısa bir zaman içinde yanıldıklarını anıyacaklardır". Padişah, hiç bir yardıma ve tavsiyeye muhtaç değildir. O başkalarının işine karışmamaktadır ve kendi işlerine de hiç kimseyi karıştırmamak hakkına mâlik olduğunu iddia edebilir. "Böyle bir zillete katlanıyorsa ölmeği tercih etmeyecek, en yüksek tabakadan en aşağı tabakasına kadar tek bir Müslüman yoktur" ¹¹⁰⁵.

İngiltere tarafından resmen tanınmış olan geçici Yunan hükümetinin Reisi Maurokordatos vasıtasıyla Rumlar, Rus projesine şöyle cevap verdiler: "Biz kaç tane tâbi prenslik haline getirilsek Rusya'ya, fethedilmesi gereken o kadar vilâyet hazırlamış oluruz" , Fakat Rumlar, daha o vakit gayet iyi biliyorlardı ki, ağır fedakârlıklar pahasına olarak o zamana kadar kazanmış buldukları duruma karşı, Mısırcıların büyük seferi başlamak üzere idi ¹¹⁰⁶.

Mısır valisinin oğlu İbrahim Paşa, Girit'in Suda limanından Rodos'a giderek burada 5000 kişilik yeni bir kuvveti gemilerine aldı. Sonra 50 gemi ile zengin mühimmatın yığılmış bulunduğu Modon'a gitti. İyi tâlim ve terbiye görmüş, kuvvetli askerlerden teşekkül eden bu ordunun bir kısmı, 1825 şubatının sonlarında Modon'da karaya çıkarıldı. Bizzat İbrahim Paşa, bu küçük ve disiplinli ordunun komutanlığını üzerine aldı. Çok geçmeden Padişahın Girit'te hâkimiyetini tekrar kurmuş bulunan askerlerden 7000 kişilik bir kuvvet daha İbrahim Paşanın yanına geldi. Mısır'ın komutanı, yavaş olmakla beraber, birleşmiş Yunan kuvvetlerini geri atmaya muvaffak oldu. Mehmet Ali ordusunun kullandığı Avrupa taktiği, galebeyi temin ediyordu. Kısa bir zaman sonra silâhlı âsiler, bütün Mora yarımadasından çekilip gittiler. Şimdi İbrahim Paşa, yaptığı fütuhâtı tamamiyle emniyet altına almak için, Navarin'e ve içinde Maurokordatos'un bulunduğu kuvvetle tahkim edilmiş Neokastron'a, Yeni - Navarin'e hücum etmek zorunda olduğuna kani idi. Mısır'ın tarafından işgal olunan Sphakteria adasında o zaman birçokları arasında tanınmış İtalyan ihtilâlcisi Kont Rosa da hayatını kaybetti. Miaulîs'iii küçük gergileri de, Mehmet Çelebinin iyi teçhiz edilmiş olan yüksek firkateynlerine karşı bir iş görmedi. Böylece evvelâ Navarin ve sonra da Neokastron, 23 mayısa kadar teslim olmak zorunda kaldılar. Yalnız Kaptan Paşanın üç firkateynden ibaret olan hafif filosuna karşı mağlûp Rum deniz askerleri bazı basanlar elde etmeğe muvaffak oldular-Bu basanlar

¹¹⁰⁵ "The Sultan can coquer his enemies-and, before long, those Governments, which are now speculating on our supposed weakness, wül finde out their mistake... There is not a Musulman, from the hig-hest to the lowest, who would not perich sooner then submit to such s degredation"; aynı eser. S, 126 - 127.

¹¹⁰⁶ Kars. aynı eser, I, S. 311

sayesinde biraz cesaretleri artmış olan Rumlara karşı korunmak amacıyla Türk gemilerinin bir kısmı Suda ve Negroponte adasındaki Karystos limanına sığındılar.

Bu arada İngiltere, kendi ticarî ve siyasî menfaatlerini tekrar ön safa alarak o zamana kadarki Avrupa birliğinden ayrılmıştı. Avusturya ise, İngiliz siyasetini idare eden Can-ning-in yeğeni Stratford'un Viyana'da Rus aleyhtan bir ittifak aktetmek teklifi karşısında bulunuyordu ¹¹⁰⁷. Bu şartlar içinde imparatorluk hükümeti, 1824 yılı sonunda Çarın teklif ettiği "faal ve karşılıklı itimada dayanan gizli bir dostluğu" ¹¹⁰⁸ gerçekleştirmekte tereddüt gösteriyordu. Ocak ayında yeniden başlanan Petersburg müzakerelerinde Rusya, Rum isteklerini kabul etmeğe zorlamak için Padişahın bazı vilâyetlerini askerî işgal altına almak teklifini yaptı. Fakat Avusturya'nın an'anevî siyasetini temsil eden Mettemich, böyle bir şeye asla yanaşmak niyetinde değildi.

Avusturya Başvekili, daha ziyade bir tehdit vasıtası olarak, "Mora'nın ve adaların bağımsızlığını" tanımak taraftarı idt Tabiî olarak bu düşünce, Rumların çok şiddetli protestosu üe karşılandı. Rusya'nın hakikî niyeti, Prut nehrinin beri tarafındaki toprakları fethetmek idi ve Avusturya'nın teklifini, "ihtilâlcî" mahiyette bir teklif diye vasıflandırarak reddetmek zorunda olduğunu ileri sürdü ¹¹⁰⁹. Yapılan konferansların sonunda (mart) verilen karara göre İngiltere müstesna olmak üzere Öteki devletlerin İstanbul'daki temsilcileri, kendilerinin tensip edecekleri vasıtalarla Babiâli nezdinde müşterek bir teşebbüste bulunacaklardı ¹¹¹⁰. tik önce Babiâli'ye sadece "hayirhahâne ve mahremâne bir beyanatta" bulunacaklardı. Bunun amacı, bir mütareke vücade getirmek suretiyle müzakereler için zemin hazırlamaktı. Böylece yalnız muharip bir taraf olarak kabul edilebilen ve edilmesi lâ-zimgelen Rumlarla, Avrupa hükümetlerinin meşruiyetçi duygularını rencide etmeksizin, münasebete girişmek imkânı elde edilmiş olacaktı.

Fakat daha mayısta, İngiltere'nin "ihametinden" sonra yalnız kontinental bir ittifaktan bahseden Rusya, öteki üç devletin, "tam bir zaruret" halinde Babiâli'ye karşı "cebrî vasıtalar" kullanmaya hazır olduklarını beyan etmelerini istedi ¹¹¹¹. Avusturya, buna yine muvafakat

¹¹⁰⁷ Aynı eser, S. 319 vd.

¹¹⁰⁸ "Amitte active et confiante" ; Nesselrode'nin 26 Aralık 1824 tarihli notası; aynı eser, IV, S. 144.

¹¹⁰⁹ Aynı eser, S. 144, 147, İSO, 157 vd.

¹¹¹⁰ Aynı eser, S. 161-162.

¹¹¹¹ Aynı eser, S. 170-171.

etmek istemiyordu ¹¹¹². Mettemich, Rumlara Osmanlı Padişahının himayesi altında tahammül edilir bir varlık temin etmekten başka bir amaç gütmeyi açığa bildirdi . Bundan dolayı Rusya, daha aynı ay içinde faydasız müzakerelere nihayet vermek ve kendi görüşünü kabul ettirmek için daha elverişli bir zamanı beklemek zaruretini hissetti ¹¹¹³. Aynı zamanda Minciaky, Memleketeyn Prenslüklerinde statüko'nun iadesi isteğini yeniden ortaya attı ¹¹¹⁴. Biraz sonra Avusturya elçisi de, Viyana'dan gelen yeni talimata uygun olarak, aynı mânada teşebbüslerde bulundu. Bunların neticesi olarak nihayet 11 ekimde Tuna'nın ötesinde bulunan Türk kuvvetlerinin yüksek komutanları da geri çağırıldılar . Şimdi Rus murahhası, yeni bir mesele çıkararak üzerinde durmağa başladı: Türk polis kuvvetlerinin Eflâk ve Buğdan'dan ta-mamiyle geri alınmasını istedi ¹¹¹⁵.

Bir yandan bunlar olurken öte yandan İbrahim Paşa, fütihat işini emniyetle tamamlamıştı. Kalamata'yı Yunan askerleri tarafından boşaltılmış buldu ¹¹¹⁶. Kendi kuvvetleri Tripoliçe'ye vardıkları zaman, burada da kimse kalmamış olduğunu gördüler. Argos ateşe verildi. Naoplion'da müteredit bir durumda kendi nasibini bekleyen Yunan hükümeti, belki de Hellen muhibbi Hamilton'un tavsiyesiyle, "Hellen hürriyetinin en kıymetli hazinesi olan bağımsızlık ve siyasî mevcudiyetini Büyük Britanya'nın kayıtsız ve şartsız olarak himayesine tevdi etmek" için İngiliz Hükümetine başvurdu. Fakat bundan bir netice elde edemedi . Gene boş yere bazı kimseler, Fransız Amiral de Rigny'nin Mora sularında dolaştığı bir sırada, Fransız kiral hanedanına mensup bir şahsiyeti hükümdar olarak Yunanistan'a çağırarak teşebbüsünde bulundular ¹¹¹⁷ Harbin batı memleketlerindeki ilmî esaslara göre sevk ve idaresi için Napoleon'un subaylarından Fabvier'-nin gene bir Fransız olan Regnault de Saint - Jean d'Angely'-nin ve Milano'lu asilzadelerden Porro'nun -her üçü de hizmetleri görülmüş Hellen muhibbi idiler iş başına getirilmeleri de bir fayda temin edemedi ¹¹¹⁸. İbrahim Paşa, karargâhını Tripoliçe'de kurmuştu ve buradan hiç yorulmaksızın kendi hayatını tehlikeye atmak suretiyle bütün yarımadayı, mümkün olduğu takdirde kan akıtmaksızın, itaat altına al-rnıya çalışıyordu. Kuzey

¹¹¹² Aynı eser, S. 172 vd.

¹¹¹³ Kars. aynı eser, S. 205.

¹¹¹⁴ "Acte şi fragmente" O, S. 712, No. 3.

¹¹¹⁵ Aynı eser, S. 715 - 71\$.

¹¹¹⁶ Trikupis m, S. 221.

¹¹¹⁷ Kai-j. aynı eser, S. İSİ. Bahis mevzuu olan zat, Orlean Dukasının ikinci oflu idi. Seçilmesi düşünmen öteki adaylar: Portekiz Prensi Don Miguel ve Jerôme Bonaparte hakkında bak Trikupis II, S. 261.

¹¹¹⁸ Aynı eser, S. 230-231. (233) Prokesch-Osten I, S. 295.

Yunanistan'da meşhur olmuş kahraman Adysseus, İngiltere'den Alman istikrazdan kendisine pay çıkarılmadığı için ¹¹¹⁹, o zamana kadarki yerini terketti ve tekrar Türklerin hizmetine girdi. Fakat çok geçmeden Türk dâvası uğrunda hapisanede öldü ¹¹²⁰. Rumeli Kâhyasının askerleri, Salona'yı işgal ettiler ¹¹²¹. Atina halkı da Salamis adasına kaçtı. Rumlar, Mora yarımadası ile Yunanistan'ın diğer taraflarında şimdi hemen hemen tamamıyla kaybetmiş buldukları mevkiilerine mukabil, Mısır donanmasını İskenderiye limanında yakmak için giriştikleri delice bir teşebbüsle, kahramanca korsanlık hareketleriyle, bir de Missolonghi'nin başarılı bir surette müdafaasıyla ¹¹²² iktifa etmek zorunda kalmışlardı ¹¹²³.

Uzun bir "atalet devresinden" ¹¹²⁴ sonra diplomasi, senenin sonlarına doğru Yunan meselesiyle yeniden meşgul olmaya başladı. Yunan meselesi, Mora'nın böylece süratle bastırılması dolayısıyla daha güç bir safhaya girmişti. Bu defa İngiltere, "Hellen Hükümetinin" Avrupalı taşıt gemilerine karşı yaptığı bir takım küstahça hareketleri protesto ve Yunanistan'ı Büyük Britanya'nın himayesine sokmak teklifini reddettikten sonra, tekrar Öteki devletlere iltihak etti. Fransa, harbi sona ermiş sayarak Babiâli'den Rumlar hakkında ne düşündüğünü sormak taraftarı idi. Fakat şark işlerini ve Türk düşünce tarzını gayet iyi bilen Strangford, başka bir teklif ortaya attı: Ribeaupierre, Avrupa devletleri temsilcilerinin itibarlarını kendi mevcudiyetiyle takviye etmek üzere hiç vakit geçirmeksizin İstanbul'a gidecekti. Sonra Yunan meselesinin genel düzene yararlı bir şekilde hemen çözümsü için Babiâli nezdinde kuvvetli bir teşebbüste bulunacaktı. Eğer Babiâli buna yanaşmıyacak olursa Rus elçisi, memleketine dönmek üzere yola çıkacak ve İstanbul'daki meslektaşları da Türkleri "kendi bahtlarına bırakacaklarını" beyan edeceklerdi ¹¹²⁵.

Fakat tam o sırada hiç beklenmedik bir hâdise vaki oldu. Bu, artık büyük dâvanın çözüleceği dönüm noktasına gelmiş bulduklarını zannetmekte olan diplomatlar için hakikî bir "felâket" idi. Nazırlarının an'anevî kışkırtma ve sindirme siyasetlerine mukabil itidal ile hareket ettiği genel olarak kabul edilmekte ve bu vaziyetten dolayı övülmekte bulunan

¹¹¹⁹ Trikupis İÜ, S. 236 vd.

¹¹²⁰ Aynı yer.

¹¹²¹ Aym yer

¹¹²² Aynı «ser, S1 382 vd

¹¹²³ Kar», aynı eser, S. 401.

¹¹²⁴ Aynı eser, IV .S. 203-204.

¹¹²⁵ Aynı eser, S. 185-186.

Çar Aleksander, birdenbire öldü. tik önce Çarın meşru, ardası Grandük Konstantin'in barışsever düşüncelerine güvenle bakıldı. Fakat ölen Çarın yerine Konstantin'in küçük kardeşi Nikola tahta geçince, Avrupa hükümetleri, istikbal için derin endişeler duymağa başladılar.

Yeni Çar Nikola, barış müzakereleri için bütün devletlerin görüşlerinde bir vahdet temin edilmesini şart koştu. Aksi takdirde yalnız başına müdahale etmek zorunda kalacağı ilân etti. Bu ise, yeni Türk topraklarını Rusya'ya ilhak etmeği amaç tutan bütün isteklere bizzat kendisinin karşı koymasına rağmen, bir harp demektir. "Eğer müttefiklerden biri benimle beraber gelmezse, kendi başıma harekete geçmek zorunda kalacağım; müteselli olarak kani olabilirsiniz ki bunun için elimde kâfi derecede vasıtalarım vardır" ¹¹²⁶. Çar, aralarında birlik olmıyan Batı Avrupa devletleri ile can sıkıcı müzakerelerden usanmıstı. Halledilmemiş bulunan bütün noktalarda en kısa yoldan neticeye varmak istiyordu ¹¹²⁷. Tahta çıkması töreninde hazır bulunmak üzere Petersburg'a gitmiş olan Avusturya Arşidukasınada keyfiyeti, pervasızca ve hiç şüpheye mahal kalmıyacak bir tarzda söyledi ¹¹²⁸. İlk Önce Çar, Memleketeyn Prenslikleri meselesini kesin bir sonuca bağlamak istiyordu. Daha 27 mart 1826 da Babiâli'ye bir ultiमतom gönderdi: Babiâli kendi menfaati için, Tuna'da 1821 den önce mevcut olan durumu iade etmeli idi. Sırp meselesine gelince, temsilcileri, uzun zamandan beri İstanbul'da alıkonan bunlar hakkında da Bükreş Antlaşması hükümlerine sıkı bir surette bağlı kalmalı idi. Aynı zamanda "tam ve nihaî bir tasfiye" ¹¹²⁹, daha sarıh ve bağlantılı yeni bir resmî belge de isteniyordu. Bu maksatla Babiâli, uzun zamandan beri muhafaza etmekte olduğu sükütu telâfi etmek üzere, murahhaslarını "Rus sınırına" göndermeli idi. Sözleşilecek olan tedbirlerin altı hafta içinde gerçekleştirileceklerine dair bir garanti esas şart olarak koşuluyordu . Aynı zamanda, ingiliz Kiralının tebriklerini Çara iletme için Petersburg'a gelmiş bulunan Wellington Dukası ile de 4 nisanda "Yunanlılar" hakkında bir anlaşma yapıldı. Bunun mucip sebebi, Rumların, Babiâli ile barıştırılma-ı için, İngiltere'ye başvurmuş olmaları idi ¹¹³⁰. Rus Çarı buna muvafakat ediyordu.

¹¹²⁶ SÍ un des allie* me manque, il faudra que j'aglsse par moi-meme et vou* pouves eroın que Je n'en «erat pas embarasse*"; aynı eser, S. 216; Kars. aynı eser, S. 241.

¹¹²⁷ Kars. aynı eser, S. 218

¹¹²⁸ Aynı eser, S. 217 vd.

¹¹²⁹ Transaction complete et definitive".

¹¹³⁰ "S. M. Britannique ayant 4&A İnvitöe par les Grecs à inter-poser ses bons offlces afin de l«s rfconcilier avec la Porte Ottoman"; aynı eser, S. 242. Fakat Avusturya bunu İnkâr etti; aynı eser, 245. Kars. gene aynı eser, S. 271-272.

Çünkü, "din, adalet ve insaniyet" adına Yunanistan ve Arşipel adalarında "kavganın sona" ermesini arzu etmek zorunda idi ¹¹³¹. Bu anlaşmaya göre Yunanlılar, Babiâli'ye vergi verir tek bir devlet haline getirilecekler ve bu devletin liderleri (autorites), Babiâli'nin iştiraki ile mevkie getirileceklerdi. Tabiî olarak Yunanistan'dan göç edecek olan Türklerin mal ve mülkleri doğrudan doğruya Hıristiyanlara kalacaktı. Aynı zamanda her iki devlet de - hakikatte yalnız Rusya - Türkiye hesabına topraklarını genişletmeği, yeni ticaret imtiyazları koparmağı veya "tek başına olarak nüfuz tesis etmeği" reddediyorlardı . Müzakereler, bundan sonra da, aracı devlet sıfatiyle İngiltere tarafından, fakat Rus diplomasisinin desteklenmesi ile idare olunacaktı ¹¹³². Prusya'nın veya Bourbon'ların idaresindeki Fransa'nın Yunan meselesi hakkında hususî siyasetlerini nazarı itibare almak kimin aklından geçebilirdi? Dâhiyane bir şekilde idare olunan Metternich'in Avusturyası ise, müta-assip bir hayranlıkla daima daha cüretli ve daha emniyetli bir şekle giren Rus adımını takip ediyordu, ingiltere ile yaptığı bir antlaşma ile Çar, şark meselesinin bu ikinci kısmında da sağlam bir esasa dayanmıştı. Wellington Dukasının ¹¹³³ Petersburg'da yapmış olduğu bu iş ile Metternich'in alay etmesi gayet tabiî idi. Zaten muharebe edemiyen, bir aracılığa asla yanaşmayan ve "Babiâli'nin bir dostu olup Osmanlı imparatorluğunun iç ve dış barışını" ¹¹³⁴ can ve gönülden ister gibi görünen bir devletin başvekili, bundan başka ne yapabilirdi ?.

Mora'nın muzaffer yeni Paşası İbrahim, yukarda söylendiği gibi 8 savaş gemisinden teşekkül eden ve 20 000 Arap ve Türk askerini getiren donanma henüz gelmeden, kendi idaresine verilen bölgenin sınırları dışında kalan Mis-solonghi'yi daha 1825 güzünde muhasara etti. Bu kalenin burçlarına, Wilhelm Teli ve Kosciuszko gibi adlar verilmişti. Maulis'in komutası altındaki küçük Hydra ve Spetza gemileri, Missolonghi'nin kurtarılması için önemli sayılacak bir iş göremiyorlardı. Yanında Kaptan Paganın firkateynleri de olduğu halde İbrahim Paşa, Korinthos körfezine girdi ve buradan Salona'ya kadar ilerledi. Patras ve Navrin'deki Türkler, Missolonghi yakınlarındaki bütün yerlere dehşet saçıyorlardı. Fakat Missolonghi'nin muhasarası bütün kış ve bahar ortalarına kadar devam etti. Müdafiler, bu arada İbrahim Paşanın yaptığı bütün teklifleri reddettiler.

¹¹³¹ Aynı yer

¹¹³² Aynı yer.

¹¹³³ "Toute d'erreur et de faiblesse..., oeuvre de faiblesse et de ridicule; le rÇsultat de la besogne sera rien de tout"; "sottises diploma-tiques"; aynı eser, S. 244-245.

¹¹³⁴ Puissance amie de la Porte et de la paix extérieur et in-terieur de cet Empire"; aynı yer.

Nihayet 23 nisan 1826 da, yani İngiliz - Rus anlaşmasından birkaç ay sonra, Hellen muhiblerinin hayranlığını mucip olan kahramanca bir müdafaadan sonra, ancak umumî bir hücum ile kale zap-tolundu ¹¹³⁵. Epidauros toplantısında seçilen "Yunanistan askerî ve siyasî işleri direksiyonu" ile "Meclis Komitesi" nin elinde, Hıristiyanlık ve hürriyet adına bir beyanname neşretmekten başka tesirli olabilecek bir vasıta yoktu. Aynı zamanda vatanlarını yeniden fethetmek ve siyasî mevcudiyetlerini kurmaktan başka bir gayeleri bulunmayan dindaşlarını yıllardan beri süren mücadelede yalnız bırakmamaları manevî vazifeleri olan Avrupa'nın Hıristiyan hükümdarlarına başvur-ruldu ¹¹³⁶.

Sultan Mahmut, Yunan kurtuluş savaşının artık sona ermiş olduğunu kabul edebilirdi. Gerçekten de Rumların tutunmağa muvaffak oldukları birkaç mevki ile henüz itaate alınmamış olup küçük ve tehlikesiz korsan gemilerine yataklık yapan birkaç adadan, bir de zayıf ve fazla kalabalık üyeleri arasında daimi anlaşmazlık yüzünden ciddi bir müdafaa kabiliyeti gösteremiyen Yunan hükümetinden başka, bütün Yunanistan İbrahim Paşanın elinde idi. Mısır Valisinin oğlunun elindeki asker, görüldüğüne göre gayet kudretli bir ordu idi. Kendisi ise yalnız talii yaver giden bir komutan olarak kalmamış, aynı zamanda pratik ve tecrübeli bir idare adamı olduğunu da isbat etmişti. Osmanlı hükümdarı, bu duruma karşı şüpheli duygular besliyordu. Âsileri bastıran, Mısır ve Suriye askerleri idiler. Muhakkak ki o, eğer kendi seraskerlerinden biri tarafından bu iş görülmüş olsaydı, çok daha fazla bir memnunluk duyacaktı, öteki Osmanlı Paşalardan pek te farklı bir durumda olmıyan İbrahim Paşanın nihaî ve parlak zaferi karşısında Sultan Mahmut'un duyduğu sevince aynı zamanda kıskançlık da karışıyordu. İbrahim Paşanın başarısı, Avrupa tarzında harp vasıtaları ile sevk ve idaresinin bir zaferi idi. Bu durum içinde, m. Selim'in hayranı, talebesi ve ardası olan Sultan Mahmut, selefinin ve bunu taklit etmek istemiş olan Alemdar Mustafa Paşanın eserini yenilemek ihtiyacını bütün şiddetiyle hissediyordu. Mısır valisi Mehmet Ali ile oğlunun elinde şimdi Mısır, Suriye, Girit ve Mora gibi dört büyük vilâyet ve yakınlarındaki küçük adalar bulunuyordu. Onların hakikî kuvvetleri yanında bir gölge hükümdar olarak kalmak istemiyordu ise, Mehmet Ali Paşanıninkine benzer

¹¹³⁵ Trikupis. Fabvier'in Negroponte'ye karşı giriştiği teşebbüs, başarısızlıkla sona ermişti; aynı eser, S. 362 vd. Kars. Mendelssohn -Bartholdy. S. 370 vd; J. Planat, Histoire de la rég*n*Şration de l'Egypte, Paris. 1830. S. 258 vd.

¹¹³⁶ Prokeach-Osten IV, S. 255 vd.

bir ordu vücade getirmek birinci derecede vazifesi idi. Osmanlı Hanedanı ve Osmanlı Devletinin yaşayabilmesi için zarurî olan böyle bir askerî teşkilâta karşı mutaassıp halkın, yenilik düşmanı ulemanın ve İstanbul'daki her an isyan temayüllü yeniçerilerin daimî tehditlerine ve bunların çıkarabilecekleri tehlikelere göğüs germeği göze almak lâzımdı.

Sultan Mahmut'un projesi sade ve pratik idi: Yeni teşkil olunacak Eşkinci askeri, fiilen hizmet gören disiplinli bir sınıf olacaktı. Bu asker, yeniçerileri bir tarafa bırakarak değil, fakat doğrudan doğruya yeniçerilerden vücade getirilecekti. Her ortadan 150 asker alınacak, bunlar gereği gibi yetiştirilecek ve giydirileceklerdi. ötekiler, yeni taburlara girmek istemedikleri takdirde, Devletin müdafaası için işe ya-ramıyan ve yardım etmek istemiyen kimseler sayılarak listelerden silineceklerdi. Sultan Mahmut, Vezir Mehmet Selim Paşa ile Hüdavendigâr ve Kocaeli valisi ve Boğazda Hisarların komutanı enerjik Hüseyin Paşanın şahsiyetlerinde, bu tehlikeli yenilik hareketi için gereken insanları bulmuş olduğuna kani idi. Şeyhülislâm Tahir Efendi de yeni plân için kazanılmış sayılıyordu. Bizzat Yeniçeri Ağası Mehmet Celâ-let'in ve yüksek rütbeli subaylar da ikna edilmişler veya bu iş için fiilen kazanılmışlardı. Yüksek rütbeli devlet adamları, bunların müşavirleri ve ulemadan ileri gelen şahsiyetler, birkaç gün içinde Devletin selâmet ve emniyeti için alınacak tedbirlerden haberdar edildiler ¹¹³⁷. Sivil memurların, askerî ümera ile ulemanın iştirak ettiği ve herkesin serbestçe söz söylemek hakkına malik bulunduğu büyük bir şurada, gerek Padişahın yeni bir ordu teşkili için çıkardığı ferman ve gerekse Şeyhül-islâm'ın böyle bir ordu kurulmasının şer'an caiz olduğu hakkındaki fetvası okundu. Sultan Mahmut, yeniçerilerin ulufe almak için ellerinde bulunan vesikaların açıktan açığa satıl-mıya başlandığı tarih olarak Mora'ya sahip olmak için Osmanlılarla Venedik arasındaki savaşı gösteriyordu. Padişah, bundan doğan felâketleri belirtiyor ve ateşli sözlerle bütün Müslümanlara hitap ederek "disiplinli ve kudretli bir ordu ile devlet için sağlam bir kale meydana getirilmesini" istiyordu. Başlıcalarına yukarıda işaret ettiğimiz tedbirlerden başka fermanında daha birçok teferruat bulunmakta idi. Bu arada subay rütbelerinin düzeni, komutanların gelirleri, asker maaşları, talim yerleri, yeni Odalarda imamların mevkileri, asker

¹¹³⁷ Bak Esad Efendinin eserinin birinci bölümü; daha 1833 de bu eser, Caussin de Perceval tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir: *PrŒcis historique de la destruction du corps des Janissaires*", Yu-nancaya ise ancak, 1871 de G. Polychroniades, İstanbul, tarafından tercüme edilmiştir. Kars. Andreossy, Constantinople et le Bosphore, von Sax'da Cevdet Efendinin henüz tercüme edilmemiş olan eserinden istifade edilmiştir, S. 208. Planat'da da biraz vardır, S. 118 vd.

silâh ve elbisesi ilâh.... gibi şeylerden uzun uzun bahsolunuyordu. Fermanda sözü geçen meseleler, 46 madde halinde tertiblenmişti (27-28 Mayıs).

İstenen ve alman bütün imza ve mühürlere, fermanın bizzat Yeniçeri Ağası tarafından kıtaların önünde okunmasına ve askerlerin "kendi kanlarıyla mühürlemek istediklerine"* dair verdikleri söze rağmen, yeni fermanın neşri dolayısıyla zarar gören unsurların buna karşı mukavemet edecekleri bekleniyordu. Sözü geçen büyük şurada Sadrazamın bahsettiği "fena adamlar", hemen "tenkit" lerine başladılar. Bunlar, vaktiyle yapıldığı gibi eski adetlerin lehine ve "Hıristiyan, Freng" usulü yeniliklere karşı bir ihtilâl çıkarabileceklerini umuyorlardı. Memnun olmıyanlar, yani yeniçerilerin büyük bir kısmı 15/16 Haziran gecesi At Meydanına gittiler. Buna benzer ihtilâl ve mücadele yeri olarak tanınan hipodromda (At Meydanı) yeniçeri kıtaları bulunmakta idi. Eşkinciler de aynı meydanda talime başlamış bulunuyorlardı. Âsiler, aleyhtarlarının canlarına kastediyorlar ve İstanbul'u ateşe vermek istiyorlardı.

Fakat bu defa eski elebaşılardan ve yardımcılarından ta-mamiyle mahrum bulunuyorlardı. Bazı subaylar, onların davetlerine icabet etmediler. Ulema ile softalar, Padişaha sadık kaldılar. Başka kıtalardan hiç biri onlarla işbirliği yapmaya yanaşmıyordu. İstanbul halkı ise sevdiği ve aynı zamanda korktuğu enerjik Padişahın her işareti itaat etmeğe çoktandır alışmış bulunuyordu.

Âsiler, evinde bulunmıyan Sadrazamın konağını basarak yağma ettiler. Emredercesine bir tavırla Padişahın fena müşavirlerinin başlarını istediler. Askerî isyanlarda an'ane haline gelmiş olan program, bu defa da harfi harfine tatbik olundu. Fakat Sadrazam Padişahın yanına gelmiş bulunuyordu. Çok geçmeden, devlet ricalini kabul ederek bunlara şiddetli emirler veren Sultan Mahmut, biraz sonra Sadrazama Kutsal Sancağı dışarı çıkarmak emrini verdi. Hemen arkasından topçular, Seyit Efendinin komutasındaki deniz askerleri, cebeciler, ulema ve talebe. Sultan Ahmet Meydanından silâhları ve toplarıyla beraber At Meydanına doğru yürüdüler. Mücadeleye hazır bir vaziyette olan yeniçeriler, "gâvur usulü tâlim görmek istemiyoruz" diye bağınıyorlardı. Vahşi bir şekilde ve plânsız olarak öteye beriye koşuşan âsi güruhlarına karşı Padişah taraftarlarının hareketini idare eden Mehmet Selim, "yeni askerî teşkilât binasından tek bir taşın bile sökülmesine müsaade edemeyiz" diye mağrurâne cevap verdi. Fakat Hüseyin ve Mehmet Paşalar, taassup ve ümitsizliğin büyük bir rol oynadığı

çetin bir mücadele yapmaksızın, âsilere boyun eğdirmeğe muvaffak olamadılar. Hattâ, kısa bir zaman için, kışlalarını ateşe veren top mermileri karşısında da âsiler geri kaçmadılar. Âsiler At Meydanından şehre giden dar bir sokaktan sıvışarak halkı silâh başına çağırarak teşebbüsünde bulundular. Fakat genç bir erbaşın isabetli bir top mermisi ile bu teşebbüs önledi ¹¹³⁸. Sultan Ahmet Meydanında bekliyen Sadrazam, muharebenin sona ermiş: olup âsilerin öldürülmelerine devam olunduğu haberini sevinçle aldı. İstanbul halkı, hareketleri ve sarkıntılıkları ile çekilmez bir hal almış olan yeniçerilerin ortadan kaldırılması işine bütün gayretleriyle iştirak etti. Akşama doğru Ölülerle dolu muharebe meydanının ortasındaki Çınar ağacında yedi ceset sallanıyordu. Gece esnasında İstanbul kapılarında

ve strateji bakımından Önemli sayılan başka yerlerde gerekli tedbirler alındı. Sadrazam ile Şeyhülislâm, ellerinde Kutsal Sancak olduğu halde, o zamana kadar da karargâhlarında kaldılar. Ertesi gün bütün suçluların idam edilmesine emir verildi. Bu suçlular arasında Cebeci Başı da vardı. Bunların cesetleri Çınar ağacının dibine atıldı ¹¹³⁹

Hakikaten de birkaç gün içinde İstanbul'da artık yeniçeri yoktu. Fakat vilâyetlerde bulunan yeniçerilerin sayısı hayli yüksekti. Şimdi Padişah, Yeniçeri Ocağının ebedî olarak ilga olduğunu resmen ilân etti. Ahmediye'de toplanan bir şurada bulunanların hepsi, bunu oybirliği ile istediler. Hiç bir zaman Yeniçeri adı ve alâmetleri anılmıyacak ve kul-lani İmi ya çaktı. Aksi şekilde hareket edenler şiddetli cezalara çarptırılacaklardı. Osmanlı Bayrağı altında İslâmlık uğrunda döğüşmüş olan meşhur muhariplerin ardaları, en sonunda asayiş bozucu bir unsur, İslâmlık düşmanı, kollarına dağlattıkları haçlarla dolaşan gizli Hıristiyanlar ve Yunan parasiyle satın alınmış casuslar olarak ortadan kaldırılmışlardı ¹¹⁴⁰. Yeniçerilerin yerine Muhammed'in muzaffer askerleri" "Asakîr-i Mansure-i Muhammediye" kaim oldu. Bütün minarelerden müezzinler, buna dair fermanın camilerde alenen okuna-cağını ilân ettiler. Devlet için hayırlı olan bu olayı tasvir eden bir zat, "yapılan işi herkes övüyordu" demektedir. Soysuz! aşmış süvari sınıfı olan Sipahi Ocağı da lâğvolundu. Tehlikeli bir hâl almış olan hamallar ve tulumbacılar teşkilâtlarında da değişiklikler yapıldı. Uzun zaman dan beri Yeniçeri kıtalariyle kardeşçe yaşamakta olan Hacı Bektaş tarikatlerine mensup dervişler de, İstanbul'dan ve bütün

¹¹³⁸ Bak Mac-Farlane H, S. 149 vd.

¹¹³⁹ Bak aynı zamanda Rosen, Oschichte der Türkei, 1826-1856, Leipaiiff 18 - «*. I. S- « v<*-

¹¹⁴⁰ Kars. Andr«ossy, ek.

tekkelerinden kovuldular. Yeniçerilerin uğradıkları akıbetten teessür duyduklarını açıktan açığa söylemekten çekinmeyen sivil ve askerlere karşı şiddetli tedbirler alındı. Bütün bunlarla İslâhat eseri kuvvetlendirilmiş oluyordu ¹¹⁴¹.

Sultan Mahmut, kendi tebaasına şöyle bir hitabede bulundu: "Muhammed'in ümmeti!, Ulema, asker, tek bir aile ocağına mensup olduğunuzu hatırlayın ve birbirinizin kardeşi olduğunuzu bilin. Yüksek mevkide olanlar, ötekilerine müşfik ve merhametli olmalıdırlar. Aşağı tabakadan sayılanlar, yükseklere saygı göstermelidirler. Tanrı sözünü tekrar yürürlüğe koymak ve Peygamberler içinde en büyüğü olan Muhammed'in dinini geliştirmek için hep beraber çalışılmalıdır. Bu uğurda yapılacak birleşme yüzyıllarca devam etmelidir". Adaletini göstermek ve kendisine yapılan bütün yardımlardan dolayı teşekkürlerini bildirmek için Sultan Mahmut, an'anevî bir hakkından vazgeçtiğini resmen ilân etti. Bu hak, Padişahın vazife başında Ölen "bende" lerinin ve başka zengin tebaasının bıraktıkları serveti hazineye maletmek hakkı idi. Bu amaçla toplanan Divana iştirak eden devlet adamlarından birine, hiç de mûtadı olmadığı dostça bir eda ile, "siz çok ihtiyarladınız" diye hitap etti ¹¹⁴². Yeni İstanbul'da Padişah, batı usullerine göre hareket eden memurları ortasında bir Avrupalı imiş gibi görünüyordu. Daha aynı ayda, yani haziranda Sultan Mahmut, yeni askerlerini şahsan teftiş etti. Bu sırada Padişah, Mısır'dan getirilmiş bir at üzerinde idi ve etrafı gene at üstünde olarak yüksek şahsiyetler tarafından çevrilmişti. "Padişahı görünce halk, sevinç gösterileri yapıyor" ve Batı örneğine göre tâlim ve terbiye görmüş savaşıçılarının takım atışları karşısında hayranlık duyuyordu. ¹¹⁴³

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

¹¹⁴¹ Von Sax, S. 216 - 217. Dervişlerin üç reisi idam olundu.

¹¹⁴² Assaf Efendi, bölüm XII. Kars. Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat, ou histoire des reformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours, I. Paris 1882, S. 7 vd.

¹¹⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/240-320

Yunan Ayaklanmasının Sonuçları: Yeniçerilerin Ortadan Kaldırılmasından Rusya ile Barış Antlaşması Yapılmasına Kadar	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Mısır Meselesi. Suriye'nin ele geçirilmesi ve Osmanlı Hanedanının bekası uğrunda Mehmet AH Paşa ile ilk savaş.	
ÜÇÜNCÜ KİTAP	
Hıristiyan Milliyetlerin Osmanlı Devletinden Ayrılmaları	
BİRİNCİ BÖLÜM.....	
Boğazlar Antlaşmasının yapılmasından Kırım Harbine kadar Rus entrikaları (1841 - 1853)	
İKİNCİ BÖLÜM.....	
"Tanzimat" ın Yarattığı Yeni Türkiye'nin Kırım Harbinden Önceki İç Durumu	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Kırım Harbi ve Sonuçları (1853 — 1856).....	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Kumanya Birliği uğrunda mücadele ve Memleketeyn Prenslüklerinin Osmanlı Devletinden koparılması (1856 — 1862).....	
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	
Fransız Örneğine Göre Avrupai Bir Türk Devletinin Kurulması İçin Girişilen Teşebbüsler. Engeller: Müslümanlarla Hıristiyanlar Arasındaki Dini Tezatlar: Hıristiyan Kavimlerin Uyanması: Malî Sıkıntı Ve Batılıların Ekonomi Bakımından Tedrici Olarak Memlekete Sokulmaları.	
ALTINCI BÖLÜM	
1877 - 1878 Osmanlı — Rus Harbi ve Sonuçları	
YEDİNCİ BÖLÜM	
Berlin Antlaşmasından Sonra Abdülhamid'in Türkiyesi	
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
Devrim. Yeni Zamanlar ve Eski Görenekler	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yunan Ayaklanmasının Sonuçları: Yeniçerilerin Ortadan Kaldırılmasından Rusya ile Barış Antlaşması Yapılmasına Kadar

Eskimiş ve tamamiyle faydasız bir hale gelmiş olan Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılması, birinci muharip düşman olan Yunan âsilerine karşı Devletin müdafaası bakımından şimdilik müessir bir tedbir olarak görünmüyordu. Sayıları azalmış ve sırf kendi vasıtalarına kalmış olan Rum âsilerine karşı girişilen muharebenin sevk ve idaresi, sürekli olarak, İbrahim Paşaya tevdi olunmuştu, İbrahim Paşa hiçbir yardım isteğinde bulunmuyordu. Missolonghi'nin alınmasından sonra gerek Mehmet Ali Paşanın donanması ve gerekse Padişahın filosu, memleketlerine dönmüşlerdi. Fakat İbrahim Paşanın kendisi, Mora'ya döner dönmez hemen yeni hareketler için hazırlıklara başlamıştı. Bu hareketlerin amacı Mainot'lara boyun eğdirmektir. Bir yandan da Padişahın kuvvetleri, Atina üzerine yürüyorlardı. Kalavrita da Patras garnizonu tarafından ateşe verildi. Fakat İbrahim Paşanın kuvvetleri, Maina dağlarında fazla bir başarı gösteremiyorlardı. Bu arada Kolokotronis, Nauplion'da küçük bir Yunan ordusu vücade getirmişti. Mısır kıtaları, ağustos ayında o yüksek dağların ahalisine karşı ikinci bir hareket yaptılar. Fakat bu defa da onlara boyun eğdirilmenin imkânsız bulunduğu anlaşıldı. Atina daha ağustos ayında zaptolundu ve içindeki Rumlarla Fabvier'nin komutasındaki Hellen muhipleri Akro-polis'e kapatıldılar¹¹⁴⁴. Fakat burada da Eleusis yakınlarında, Karaiskakis'in komutasında olmak üzere küçük bir Yunan ordusu toplanmıştı¹¹⁴⁵. Bununla beraber 1827 yılı başlarında kuzeyin bu son hürriyet mücahitleri de yenildiler ve geri atıldılar.

Rumlar, korsan olarak¹¹⁴⁶ bundan sonra da bir takım söylenmeğe değer başarılar elde etmeğe muvaffak oluyorlardı. Fakat başka taraflarda tamamiyle bastırılmış bulunuyorlardı. Buna rağmen Babiâli, iç savaş yüzünden yapılması gerekmiş olan bu kadar büyük fedakârlıklardan sonra ve İstanbul halkına, hattâ yeni orduya hâlâ tam mânasiyle itimat edilemediğinden, haziran ayında Rus isteklerinin tamamiyle yerine

¹¹⁴⁴ Trikupis, IV, S. 1 vd., hususiyle S. 69 - 70.

¹¹⁴⁵ Aynı eser, S. 88 vd.

¹¹⁴⁶ Prokesch - Osten, IV, S. 263 teki Fransız Amirali de Rigny'nin ifadesi: "infâmes de"pre"datations auxquelles se livraient les insulaires grecs".

getirilmesine karşı mukavemet gösterecek bir durumda değildi ¹¹⁴⁷. Bunun neticesi olarak daha haziran ayı içinde Seyyid Mehmet Hadi ile Molla Seyyid İbrahim İzzet Efendiler, Ruslarla yapılacak müzakereler için murahhas tâyin olundular. Eski ve tecrübeli diplomat Canip Efendi, bir kaç ay önce ölmüş bulunuyordu. Bu konferans, Osmanlı toprakları içinde değil, fakat Rusların yeni fethettikleri Besarab-ya topraklarında, yani eskiden Cenevizlilere, şimdi de Buğdan'a ait olan Dinyester ağzındaki Akkerman'da yapılacaktı. Rus murahhasları Becarabya komiseri Kont Voronzof ile Ri-beaupierre idiler. Müzakerelere 1 temmuzda başlanacaktı.

Anlaşıldığına göre Reis Efendi ümit ediyordu ki Rusya, ~bu vesile ile antlaşma hükümlerinde ayak diriyecek, bunlara yeni maddelerin eklenmesi teklifinde bulunmayacak ve o zamana kadar elde etmiş bulunduğu haklarının daha fazla genişletilmesini istemeyecektir . Fakat Petersburg'daki "büyük dost" ¹¹⁴⁸ antlaşmaların kendi görüşüne göre yorumlanmasını ve hükümlerinin açıklanmasını sağlamak niyetinde idi. Ribeaupierre, Memleketeyn Prenslüklerinin imtiyazlarını tesbit ettirmek, yeni Tuna sınırının Strogonof plânına uygun olarak düzene konulmasını istemek ¹¹⁴⁹ ve Sırp haklarında da Bükreş Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesinde ısrar etmek için talimat almıştı. Eğer müzakereler uzıyacak olursa, Babiâli'yi Memleketeyn Prenslüklerini işgal etmekle tehdit edecekti . Bir kaç tahkimli yeri Padişaha iade ettirmek amacıyla Türklerin Asya cihetindeki sınırın düzeltilmesi teklifi doğrudan doğruya reddelundu ¹¹⁵⁰. Memleketeyn Prenslükleri ve Sırbistan hakkında iki ayrı antlaşma teklifi ileri sürüldü. Birincisine göre Bafciâli, Rumen hospodar-ların azlinde Rusya ile antlaşmak, eğer hospodarlar istifa edecek olurlarsa bunu resmen Rusya'ya bildirmek ve Rusya'nın muvafakati alınmaksızın Memleketeyn'de yeni vergiler almamak mükellefiyetlerini üzerine alacaktı ¹¹⁵¹. İkinci ayrı antlaşma tasarısına göre ise Osmanlı hükümeti., Sırp temsilcileriyle müzakerelerde bulunarak antlaşacaktı. Bu antlaşmalar: "din ve mezhep hürriyeti; Sırp milletinin reislerinin seçilmesi; adliye ve yönetim işlerinde bağımsızlık ve

¹¹⁴⁷ Reis Efendinin 13 mayıs tarihli cevabı, aynı eser. Kars. Çar'ın ifadesi: "Sı la Porte n'avait point cède\ j'aurais été obligé d'occuper les Principaute"s"; aynı eser, S. 269.

¹¹⁴⁸ Aynı eser, S. 206 vd.

¹¹⁴⁹ Kars. aynı eser, S. 206 vd.

¹¹⁵⁰ Bak: Rus teklifleri, aynı eser, S. 285 vd. Rusların, Karadeniz* germeğe mezun olmayan devletler adına konuşmak hakları ve Rus tebaasının istekleri, hem de 1806 dan beri, unutulmadı; aynı eser, S. 287.

¹¹⁵¹ Öteki noktalar, mütad olduğu üzere iki yıl için vergi muafiyeti, ticaret serbestliği v.s. gibi meseleleri ihtiva ediyordu. Tesbit edildiğine göre Prenslükler, Beşli'lerin sayısını ve bunların komutanlarının kimler olacağını tayin etmek hakkına malikti.

bunlara Osmanlı komutanlarının karışmamaları; Sırbistan'da garnizonlardan başka Müslümanların yerleşmemeleri; Sırlara, Türklere ait bulunan çiftlikleri idare etmek ve bunların gelirlerini yılda bir defa olmak üzere Ödemek, vergileri bizzat toplamak ve pasaportlarıyla serbestçe seyahat edebilmek haklarının verilmesi; okul, matbaa ve hastahaneler açabilmek hakları; ve nihayet Sırbistan'dan ayrı kalmış olan bölgelerin anavatana katılması için elverişli çarelerin aranıp bulunması gibi meseleler üzerinde yapılacaktı . Hakikatte bunlar, Memleketeyn Prenslüklerinin doğrudan doğruya Rus vesayeti altına girmesi ve serbest bir Sırbistan'ın kurulması demektir..

Teklif olunan bu şartlardan, Türklerin itirazları üzerine değişmiş olanları çok Önemsizdir. Bunlar, anlaşmadan itibaren geçecek bir buçuk yıl içinde Sırp imtiyazlarının ilân olunacağı ve bir de Rusya'nın yalnız Babiâli ile dost geçinen devlet gemilerinin, o da ancak Rusticaretini ile olan ilgileri nisbe-tinde, Karadeniz'e girmelerini istiyebilmesi maddelerinden ibarettir. "Ayn anlaşma" lara gelince: Babiâli'ye, Boyar Meclisleri (Divanlar) tarafından ahalinin "genel oyu ile" (Accord general) seçilen prensleri tanımamak hakkı veriliyordu; fakat bu nokta üzerinde Rus hükümetiyle istişarede bulunması şarttı. Rusya, 1802 hatt-ı şerifinde tesbit olunan esaslara göre Rus muvafakati alındıktan sonra vergilerin tâyini yetkisine sahip bulunan Memleketeyn Prensleri nezdinde, İstanbul'daki elcisi ve ancak bunun emri üzerine Yaş ve Bükreş konsolosları vasıtasıyla isteklerde bulunabilmek hak-nı haiz olacaktı. Prenslere, bir defaya mahsus ve daimî olmak üzere beşlilerin sayısını tesbit edebilecekler, fakat bunların subaylarını tâyin edeniyebileceklerdi. Bu hususta 1821 deki durum muhafaza edilecekti. Prenslere boyarlar arasındaki münasebetler düzenli ve âdil bir şekilde sokulacak ve "özel bir tüzük" Rumanya meclislerinde gerekli düzeni sağlayacak-tı. Bu tüzüğün redaksiyonu hakkında belli bir teklif yoktu. Kısaca söylemek lâzım gelirse Sırların imtiyazları olduğu gibi bırakılıyordu.

İşte 25 Eylül 1826 tarihinde tanzim olunan dikkate değer siyasî belgenin kapsadığı şeyler bunlardan ibaretti. Bunu Rusya, bir damla kan akıtmaksızın, mütereddit ve parçalanmış Avrupa'ya mukabil gösterdiği sağlam irade sayesinde ve yeni hasıl olan vakıyalardan ustacasma faydalanmak suretiyle elde etmeğe muvaffak olmuştu¹¹⁵². Boş yere Pa-dişah, murahhasları tarafından kabul olunan bu şartların basılarına

¹¹⁵² Gene aynı caer, S. 290 vd.

mukavemet etmek istedi. Sonunda o da, Rusların "anlaşma" (Convention) adını vermek istedikleri bu antlaşmayı tasvip etmek zorunda kaldı ¹¹⁵³. Hakikatte Sultan Mahmut, "büyük dost" un isteklerinin çok daha tehlikeli olan başka bir alana, yani Rum ayaklanmasına uzatılmamış olmasından memnundu. "Öteki meseleler" Padişahı çok daha büyük endişelere sokardı. Gerçekten de o, üstelik Rumları âsi ve siyasi bakımdan hiç de olgunlaşmamış bir unsur olarak sayan Çar'a. bu âsiler lehine müdahale etmediğinden minnettardı. Hem de İngiliz elçisi Stratford Canning'in "Hellen Hükümeti" ile münasebette bulunduğu ve daha nisanda bu hükümetin teklifi ile Türk süzerenitesi ve İngiliz himayesi altında tamamıyla Hıristiyan ahaliden mürekkep olacak ve ayaklanmış olan bütün yerleri içine alacak bir Yunanistan Devletinin teşkili tasarısı ile meşgul bulunduğu bir sıratla ¹¹⁵⁴, Çar'ın buna yanaşmamış olması, Padişahın minnettarlığını bir kat daha artırıyordu.

Fakat daha o zaman Rusya, yalnız kendi Yunan projesini Babiâli'ye vermek için değil, aynı zamanda İngiltere ve öteki müttefiklerini de yeni ve bu defa hakikaten Babiâli'yi boyun eğmiye zorhyacak bir hareket için kazanmaya hazırlanmış bulunuyordu.

4 Nisan anlaşması ile uyuşmuş olan hükümetler arasında yeniden notalar teati edildikten sonra. Ribeaupierre'in yakında İstanbul'a varması gözönünde tutularak, derhal müşterek bir teşebbüs kararlaştırıldı. Bizzat Rus elçisi, Rus - İngiliz protokolünü Reis Efendiye verecek ve aynı zamanda, Babiâli mükazelerlere girişmeği reddettiği takdirde, İngiliz elçisi ile birlikte Türk başkentini terketmek tehdidinde bulunacaktı. Rus elçisi, sırası gelince daha ileri gidecek ve "Yunan İstiklâlini" telkin edecekti ¹¹⁵⁵. Daha 8 aralıkta Fransa, bu harekete iştirak edeceğini bildirdi. Hatta 4 nisan sözleşmesini, bunu yapmış olan beş devlet arasında bir antlaşma haline getirmeği bile teklif etti . Hususiyle Prusya, Hıristiyan bir milleti mahvolmaktan kurtarmak için yapılacak "şerefli" bir teşebbüse iştirak edebilmek fırsatını bulduğundan çok memnundu ¹¹⁵⁶. Avusturya'ya gelince, Metternich, ne yapmak istediğini yalnız kendinin gayet iyi bildiği kanaatında idi ¹¹⁵⁷; Aslında o. Padişahı Rumlara karşı uysal bir siyaset (Pacification octroyee)

¹¹⁵³ Murahhasların İstanbul'a gelişleri hakkında, bak: "Acte fi fragmente" II, S. 719. Kars. Hurmuzaki X, aynı tarih, "Studii si doku-mente" XXX, S. 36 vd.

¹¹⁵⁴ 29 nisan tarihli muhtıra; aynı eser, S. 299 vd.

¹¹⁵⁵ Aynı eser, S. 310.

¹¹⁵⁶ 4 ocak 1827 tarihli cevap; aynı eser, S. 321 vd.

¹¹⁵⁷ "Nous seuls savons bien dâcidement ce que nous voulons"; aynı eser S. 331.

takip etmeğe sevketmeği arzu ediyordu. Böyle bir siyaset, Padişahın Rusya'ya karşı durumunu daha aşağı bir mertebeye düşürme-yecekti . Bununla beraber Metternich, Rumlara Mora'-da bir prenslik bile vermek taraftan değildi ¹¹⁵⁸. Her vesile ile "hareket serbestisini" tekrarlamasına rağmen, Avustur-yanın istanbul elçisi von Ottenfels'e. mümkün olduğu kadar meslekdaşlarının faaliyetlerine iştirak etmek, fakat bunu yaparken "lüzumundan fazla ileri gitmemek" ve istanbul'da eski dostları ötekiler gibi tehditlerle incitmek için emirler veriyordu ¹¹⁵⁹. Böylece Çar, Viyana hükümetinin esas noktalar üzerinde kendisiyle mutabık olduğu kanaatine varabil-mişti . Fakat aynı zamanda Rus hükümdarı, müttefiklerinden, Babiâli teklifleri red veya bunları kabulde tereddüt gösterecek olursa, daha başka enerjik vasıtaların ¹¹⁶⁰ kullanılmasını da istedi: Türk ve Mısır donanmalarının gelmelerine engel olmak için müttefik devletlerin Akdeniz filoları birleşeceklerdi ve denizde daha başka tedbirler ¹¹⁶¹ alınacaktı. İcap ederse daha da ileri gidilecekti . Tabii bu bir harp demekti: Fakat zayıf bir düşman olan Babiâli, "silâhlarımızın (müttefiklerin) parlaklığı" karşısında böyle bir harbe girişmekten büyük bir ihtimalle kaçınacaktı. Rusya, ancak bu şartlar kabul olunduğu takdirde Yunanistan'a barış ve asayişin iadesi için öteki dört devletle resmen bir ittifak aktecekti ¹¹⁶².

Daha 1827 yılının ocak ayında İngiltere'nin istanbul elçisi Stratford Canning, vergi verir bir Yunan Devletinin teşkili esasını kabule Babiâliyi zorlamak için aracılık etmekte ilk adımı attı. Reis Efendinin cevabı gayet sarıh idi. Padişah, eski görüşünde ısrar ediyordu. Buna göre Sultan Mahmut ilâhi kanun ile, fetih hakkı ve bütün devletlerin resmen tanımaları ile, şimdi ayaklanmış olan vilâyetlerin hükümdarı idi ve kendisi ile âsi tebaası arasına girmek hakkını hiç bir zaman yabancı bir hükümete vermiyecekti ¹¹⁶³. Bu cevap, Ribeaupierre'in istanbul'a gelişinden önce Babiâli'ye bir mükellefiyet yükliyebileceğini ümit ederek Övünen İngiliz elçisi için ağır bir darbe teşkil ediyordu. Bununla beraber Stratford Canning, aynı zamanda Yunanlıların şartlarını ihtiva eden etraflı bir nota, gerçek anlamda bir muhtıra ile Sultan

¹¹⁵⁸ Aynı eser, S. 299.

¹¹⁵⁹ Kars. aynı eser, S. 310, 311, 319 - 320

¹¹⁶⁰ Çar, Babiâli'ye Yunanlıların bağımsızlığını tanımaktansa, onlarla siyasi münasebetlere girişmesini tercih ediyordu; aynı eser, S. 17.

¹¹⁶¹ "Re'nton des escadres et mesures navales"; aynı eser, S. 9.

¹¹⁶² Aynı eser, S. 16 vd.

¹¹⁶³ "Sa Hautesse, Ôtant, par la loi divine, par le droit de con-quete et par la reconnaissance solonelle de toutes les Puissances, le Souverain legitime des provinces actuellement en Ôtat d'insurrection, Elle ne reconnattra jamais à aucune Cour Ôtrangere le droit de s'immte-*< cer entre Elle et Ses sujets râvoltés"; aynı eser, S. 424.

Mahmud'u bu kararından vazgeçirmeğe sevk etmek teşebbüsünde bulundu . Fakat aynı şekilde Minciaky'nin kendisi de —ki yakında beklenen Rus elçisinin gelişinden hiç de memnun değildi— Reis Efendi'ye bütün meseleyi açmak gerektiği kanaatında idi ¹¹⁶⁴. Fransa ve hususiyle İngiltere, şimdilik çekingen davranıyorlardı ¹¹⁶⁵.

Şimdi Ribeaupierre de, Yaş ve Bükreş'de bir kıral gibi karşılandıktan ve "şükran duygularıyla dolu" prensliklerin sözcüleri tarafından söylenen güzel nutukları dinledikten

sonra, İstanbul'a vasil olmuştu. Fransız temsilcisi hemen, bir iş güderin yetkilerini aşan bir tarzda Babiâli'ye başvurdu. Çok geçmeden Reis Efendi, bu yeni vaziyetler ile Akkerman'da başka isteklerde bulunulmıyacağına dair verilmiş olan söz arasındaki tezadı anladı . Elçi, kendi hareketini izah etmek için elinden geleni yaptı. Fakat Reis E-fendi son cevap olarak, âsi reyanın lehine böyle şartları ka-bui etmektense harbi, Asya'ya sürülmeği tercih ederiz dedi ¹¹⁶⁶. Mart ortalarına doğru Prusya temsilcisi von Militz'-in araya girmesi, şüphesiz ki Padişah üzerinde kuvvetli bir intiba hasıl edemedi. Ribeaupierre'in tahrik edici tavırları dolayısıyla incinen Stratford Canning de, Avusturya elçisine aracılık yaptırarak yeni Türk Reisülküttâbı Pertev Efendi ile barışmak için elinden geleni yaptı ¹¹⁶⁷ Pertev Efendi, Canib Efendi'nin fikirlerine bağlı bir devlet adamı idi.

4 nisanda Pertev Efendi, Padişah indinde 1826 protokolünün hiç bir değeri olmadığını söyledi. Çünkü ne Rusya'nın ve ne de İngiltere'nin, Padişaha ait yerler hakkında kararlar vermeğe hakları yoktu. Hatta aynı protokol yalnız bir hiçten ibaret olmakla kalmıyor, üstelik Türkiye'nin şeref ve menfaatlerine karşı bir "suikast" mahiyetini haiz bulunuyordu .

Bu arada Londra'da konferanslar yapılıyordu. İngiltere, bu müzakerelerde en üstün durumu muhafaza etmekle övünüyordu. Fakat bütün tartışmalara rağmen sonunda beş devlet arasında bir ittifak antlaşması meydana getirilmeğe muvaffak olunamadı. İstanbul'da Rus, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin bundan sonraki baskılarından da bir netice çıkmadı. Aynı suretle Avusturya elçisinin, Mora yarımadası ile Arşipel adalarına özel bir yerel yönetim bahşetmek üzere bizzat Padişah'ın teşebbüsü ele alması yolundaki telkinleri ile de bir sonuç sağlanamadı ¹¹⁶⁸.

¹¹⁶⁴ Aynı eser, S. 26 - 27.

¹¹⁶⁵ Aynı yer. Stratford Canning'in kendi teşebbüslerini Rumlara haber verdiği mektup, bak: aynı eser, S. 33 - 34.

¹¹⁶⁶ Aynı yer.

¹¹⁶⁷ Aynı eser, S. 39 - 40.

¹¹⁶⁸ Aynı eser, S. 50. Karg. Reis Efendiye verilmek üzere Otten-fels tarafından hazırlanan not*, aynı eser, S. 67 -

Çok geçmeden Yunanistan'dan İstanbul'a haberler geldi. Bu haberlere göre ne nisanda yedi yıllık bir müddet için "Gouverneur" olarak seçilmiş bulunan Kapodistrias'ın kurduğu yeni hükümet, ne de Hellen muhibbi Cochrane ile Church'un harbin sevk ve idaresini ele almaları, fazla bir iş görebiliyordu; Atina Akropolis'teki 2000 Rum, şerefli şartlarla teslim olduktan sonra, Fransa'nın Arşipel sularına göndermiş olduğu filonun komutanı da Rigny tarafından alınıp götürülmüşlerdi ¹¹⁶⁹. Aynı zamanda İbrahim Paşa, Deli Ahmet Paşa tarafından desteklenerek, Akhaia ve Messenia'da âsilere karşı önemli başarılar elde ediyordu. Trikala, Yanya, Akarnania, Lepadon ve Negroponte vilâyetlerinin temsilcileri, kendilerinin Padişahla barışmalarına yardım etmek için İstanbul'daki Rum patriğine yalvanyorlardı. Aynı zamanda Tahir Paşanın komutasındaki Osmanlı donanması da, Navarin'e doğru yelken açmıştı. Bu eski ve bırakılmış limanda çok geçmeden Avrupa'nın siyasî seyircileri önünde ceryan edecek hadiseyi hiç kimse sezememişti ¹¹⁷⁰.

Daha 9 haziranda Sultan Mahmut, resmî bir beyanname ile kendi görüşünü ¹¹⁷¹ açıktan açığa devletlere izah etmişti: Kendisi bağımsız bir hükümdardı ve Rumlar meşru hükümdarlarına karşı âsi idiler. Avrupa devletlerinin hareketlerine esas tuttıkları "hürriyet" ve "tarafsızlık" ile acı acı istihza ediyordu. "Bir avuç haydut" ¹¹⁷² ile bir Imperator elbetki anlaşmalar akdedemezdi. "Babiâli'nin cevabı, meselenin başında vermiş olduğu cevabın daima aynı kalacaktır" deniliyordu. Bu son cümle, Babiâli'nin verdiği cevabın ruhunu teşkil ediyordu ¹¹⁷³.

Daha o zaman Fransa, tekrar dünya ölçüsünde bir rol oynayabilmek hırslı ile, bütün tehdit vasıtalarıyla beraber Rus tasarısını kabul etmişti ¹¹⁷⁴ Prusya, bağımsız bir siyaset takibedebilecek durumda değildi. Serbest bir Yunan Devletinin kurulmasına ve inatla görüşünde ısrar eden Babiâli'ye karşı silâhlı bir harekete sebatla mukavemet gösteren yalnız Avusturya kalıyordu. Ribeaupierre, Yunan meselesinden artık bahsetmeyeceğine dair Rusya'nın Akkerman'da üzerine aldığı veya almadığı mükellefiyet üzerinde Pertev Efendi ile tartışmalar yapıyordu ¹¹⁷⁵. Reis Efendi, Avusturya'nınki de

70.

¹¹⁶⁹ Trikupis, aynı tarih: Mendenssohn - Barholdy, S. 429 vd.¹¹⁷⁰ Aynı yer¹¹⁷¹ Aynı eser, S. 71 vd.¹¹⁷² "Une troupe de brigads".¹¹⁷³ "La reponse que la Sublime Porte a donnâ des le commence-ment sera toujours la meme"; ayn Leser, S. 73.¹¹⁷⁴ Aynı eser, S. 76 vd.¹¹⁷⁵ Aynı eser, S. 93 vd.

dahil olmak üzere bütün elçiliklere karşı kaba muamelelerde bulunuyordu¹¹⁷⁶.

Londra'da 6 haziran günü dört devlet, yani İngiltere, Rusya, Fransa ve Prusya arasında bilinen esaslara göre antlaşma imzalandı. Mısır ve Türk gemilerinin dışarıya çıkmalarına engel olmak hakkındaki hüküm, Avusturyanın zaman zaman yaptığı itirazlar karşısında, tamamiyle başka bir şekil almıştı. Bu hüküm, aynı zamanda Rum gemilerine karşı da tatbik edilecekmiş gibi görünüyordu; buna göre müttefikler, "mümkün olduğu nisbette muharip tarafların birbirleriyle çarpışmalarına engel olmak" mükellefiyetini müştereken üzerlerine almışlardı¹¹⁷⁷. Fakat Türkler, buna da hiç aldırış etmiyorlardı. Muhakkak ki memleketin bütün siyasî unsurları, Büyük - Tercüman İshak Efendi'nin şu görüşünü benimsemiş bulunuyorlardı: "Bugünkü Müslümanlar, artık eski Müslümanlar değildirler; onlar artık adalet ve sükûnet içinde bulunuyorlar ve kendilerinin sindirilmesine müsaade edemezler"¹¹⁷⁸. Türkler, ümitsizce tedbirler almakla, tüccarları tevkif etmek ve Hıristiyanları kütle halinde öldürmekle tehdit ediyorlardı. Bizzat Reis Efendi, 10 temmuzda "biz her şeyi yapmaya hazırız" dedi. Soğukkanlılıkla, "hatta toplar Saray Burnunda görülseler bile Padişahın kararını değiştiremeyecektir"¹¹⁷⁹ sözünü de ilâve etti.

16 temmuzda elçiler birinci defa ve 31 ağustosta ikinci defa on beş günlük mühlet vererek Babiâli'yi tasarıyı kabul etmeğe davet ettiler. Bir netice elde edemeyince önce kararlaştırmış oldukları gibi Mısır ile Yunanistan arasındaki irtibatı kesmek için tedbirler almağa başladılar. Devletlerin bir temsilcisi Mısır'a gitti ve Avrupa devletlerinin, İskenderiye limanında Muharrem Bey ile Fransız soyundan Tellier'in komutasında bulunan S2 parça gemiden mürekkep Mısır donanmasının dışarı çıkmasına müsaade etmi-yeceklerini Mehmet AH Paşa'ya bildirdi. Fakat bu tebliğ de geç kalınmıştı. Çünkü donanma, daha önce sözde Hydra'ya hücum etmek üzere Mora sahillerine yollanmış bulunuyordu. Mısır ile Mora arasındaki uzun deniz yolunda, Mısır donanmasının komutanlarına geri dönmelerini ihtar etmek için hiç bir müttefik gemisi görünmedi. Avrupa devletleri filoları komutanlarından yalnız İngiliz Amiralî Codrington, İbrahim Paşanın yakınlarında Nauplion limanında bulunuyordu. De Rigyn ise Milo

¹¹⁷⁶ Aynı eser, S. 95 - 96.

¹¹⁷⁷ "By preventing, as far as possible, ali collision between the contending parties"; aynı eser, S. 110.

¹¹⁷⁸ "Nous ne sommes plus aujourd'hui les Musulmans d'autre-fois; nous nenous laissons point effrayer"; aynı eser, S. 101 vd

¹¹⁷⁹ Aynı yer.

önlerinde idi. 19 eylülde İngiliz komutanı, şimdiden bu sularda bulunan gemilerin bundan böyle askerî hareketlere devam etmelerine müsaade edemiyecğini bildirdi. Fransız amirali de oraya gidince aynı şekilde bir beyanatta bulundu. 22 eylülde iki amiral, müşterek olarak, Na-varin Önünde İbrahim Paşaya, kendi devletleri arasında temmuz ayında imzalanmış olan antlaşmaya göre, bir kaç gün önce söylemiş olduklarını desteklemek için askerî vasıtalara başvurmuş yetkili olduklarını bildirdiler. "Eğer bu vesile ile bizim sancağımız üzerine tek bir mermi atılacak olursa bu, Osmanlı filosu için bir felâket olacaktır" ¹¹⁸⁰ dediler. Rumların muhasamata devam etmelerine ¹¹⁸¹ rağmen İbrahim Paşa, sükûnetle ve sözlü olarak verdiği cevapta kendisinin bağımsız bir harp komutanı olmadığını ve bundan dolayı e-fendisinden yeni talimat almak zorunda bulunduğunu bildirdi. Bununla beraber şimdilik hiç bir harekette bulunmayacağına dair şerefi üzerine söz verdi. Bunun üzerine İbrahim Paşanın iaşesi, ancak Avrupa devletleri gemilerinin kontrolü altında olmak üzere, temin olundu. Rusyanm düşmanca niyetlerine mukabil güya kendi devletlerinin barışı korumak emelinde olduklarını ifade eden İngiliz ve Fransız komutanları ¹¹⁸², hemen gemileri için emin bir liman aramaya koyuldular.

Fakat 1 ekim günü Patrona Bey ve bizzat İbrahim Paşanın komutalarında olmak üzere Navarin. Umanından çıkan Osmanlı - Mısır donanması, âsilere değil Türklere ait bulunan Patrasa doğru gitmek istiyormuş gibi göründü. Bununla beraber Cadrington'ın işareti üzerine donanma geri döndü. Karada da Maina'ya karşı yürümekte olan asker kıtaları durduruldu. Fakat Müslümanlar, geceleyin tekrar hareket etmeğe hazırlanır gibi görüldükleri zaman, İngilizler, üzerlerine ateş açtılar. İngiliz ve Fransız gemileri, Osmanlı donanmasının yeniden harekete geçmek teşebbüsünde bulunmaya-cağmdan emin olmak amacıyla, Navarin önüne toplandılar. Heyden'in komutasındaki Rus filosu da bunlara iltihak etti. Gayeleri, Türklere Mısırlıları denetlemek idi . Biraz önce de, orada bulunmayan İbrahim Paşaya, donanmayı İstanbul'a ve iskenderiye'ye göndermesi ve aynı zamanda, manasızca, hemen Mora'yı boşaltması emri verilmişti .

Böylece Avrupalı amiraller, gönüllerinin istediği top sesini

¹¹⁸⁰ Si done à cette occasion un seul coup de canon e"tait tire" contre nos pavillons, il deviendrait fatal aux flottes ottomanes"; aynı eser, 126. Fakat Londra'da umumi hava, bir harp çıkmasına hiç de elverişli değildi ve daha ekim ayında meselenin bana, yolu ile çözülmesi için İstanbul'a talimat gönderilmişti; aynı eser, S. 126.

¹¹⁸¹ Aynı eser, n, S. 170.

¹¹⁸² Aynı yer.

bekliyorlardı. Bu top sesi, Amiral Codrington'a İbrahim Paşayı cezalandırılmak fırsatını verecekti ¹¹⁸³. Belki de Rus diplomatları ötekilerden daha iyi biliyorlardı ki, biri eski İslâm dininin kinini taşıyan ve ötekisi son zamanlarda uğradığı hakaretlerin acısını çekmekte olan karşı karşıya gelmiş iki düşman donanma arasında tek bir merminin atılmamasına engel olmak gayet güç bir şeydi. Türk - Mısır donanmasının geri çekilmesi, en büyük bir zillet olurdu. Yerinde kalması ise çok yakında bir deniz savaşının patlaması demektir. Hakikaten de 20 ekimde bir deniz muharebesi oldu ve bu savaş İslâm donanmasının yok edilmesi ile neticelendi. Uzaktan direktifler vererek bu muharebeye sebebiyet vermiş olan diplomatlar, aslında böyle bir şeyin vukuunu istememişlerdi. Fakat Clarence Dukası, Codrington'a, "fırsat düştüğü takdirde barut yakmasına" kesin olarak müsaade ¹¹⁸⁴ etmiş olmakla işin nihayet bu kadar ileri götürülmesine âmil olmuştu.

O gün Navarin önünde altı İngiliz ve beş Fransız gemisi bulunmakta idi. Rus gemileri, öğleden sonra buraya varmış olan müttefiklerinin arkasından, biraz daha geç gelmişlerdi. İbrahim Paşanın donanması, üç büyük harp gemisi, dört büyük ve on dokuz daha küçük firkateyn ile bir çok çifte direkli, korvet ve yangın gemilerinden ibaret olup 1994 topa malikti. İbrahim Paşa, bir muharebeye tutuşmayı aklından bile geçirmiyordu; çünkü kendisi esasen orada yoktu. Müslüman donanması, taarruz vaziyetine geçmedi. Aksine olarak "dostça yaklaşmakta olan Avrupa'nın gemilere yer açmak amacıyla yeni bir nizama girmekle iktifa etti. Fakat bir İngiliz gemisi Türk yangın gemileri üzerine giderek uzaklaşma-lafını ihtar edince ve onları gözetlemeğe kalkışınca Türkler ateş açtılar. Hiç bir izahat beklemeden bir İngiliz ve bir de Fransız firkateyni mukabil ateşle cevap verdiler. Bunun üzerine Mısır gemilerinin ilk mermisi de atıldı ve alkışla karşılandı. Birkaç saat içinde Padişahın bütün donanması, aralarında hasta ve yaralılar da bulunan 6000 kişisi ile, merhametsizce denizin dibine gönderildi. "Zafer mükemmel" idi. Bu işe en ziyade sebebiyet veren Cadrington, müttefiklerin verdikleri kayıpların az olduğunu söyleyerek kendini teselli ediyordu; aynı zamanda "bir deniz muharebesine müncer olan tedbirlerin alınmasının, devletler arasındaki antlaşmanın sırf nazarı kalmasına meydan vermemek için zaruri görüldüğünü" de ilâve ediyordu ¹¹⁸⁵.

¹¹⁸³ "J'avoue que j'al senti le dâsire de punir cea offensea"; aynı eser, S. 130.

¹¹⁸⁴ Aynı eser, II, 173, not.

¹¹⁸⁵ "La mesure dont la bataille etait la consequence, e'tait absolument necessaire pour ne pas rendre le traite"

Galipler, hiç vakit geçirmeksizin muharebe meydanından uzaklaştılar. Bunlardan yalnız bir tanesi, yani Rus Amirali Heyden, bütün gayritabii şartlardan doğmuş olan ve Rusya'nın müthiş baskısı altında Avrupa'nın almıya mecbur kaldığı sahte vaziyetine uygun gelen tüyler ürpertici faciadan tamamiyle memnun gibi görünüyordu. Rus amirali, karaya asker çıkarılarak Koron ve Modon'a taarruz edilmesini ve Mısırlıların hakikaten ve hemen Mora'dan atılmalarını tavsiye etti. Bu teklifi kabul olunmayınca kendisi Arşipel sularında yapayalnız kaldı, İngiliz Amirali Codrington, kendi vicdan azabı önünden kaçıyor gibi, Malta'ya gitti. Rigny ise İzmir önüne gelecek kadar soğukkanlılık gösterdi. İzmir Paşası, Fabvier'in Sakız adasına karşı yaptığı cüretli bir hücumdan (9 ekim - 8 kasım) sonra büe, olağanüstü bir hiddete kapılmış olan vahşi Anadoluğuların bütün Frenkleri parçalamalarına engel olmak için gerekli olan kiyasetli enerjiyi gösterebilmişti.

24 ekimde, yani Navarin muharebesinden dört gün sonra, fakat bu haberin İstanbul'a gelmesinden çok daha evvel, Sadrazam Mehmet Selim Paşa, Rumlarla mütareke yapmak kararını vermişti. Babiâli, Avrupa devletlerinin sebatları karşısında boyun eğmişti. Böylece Sadrazam, "bütün devletler içinde samimî ve hakikî dost" olan Avusturya'nın aracılığı ile, kendi haksız hareketleri yüzünden böyle bir buhranın çıkmasına sebep olup arası açık bulunan devletlerle barışmaktan başka bir şey istemiyordu. "Şimdiye kadar ne olmuşsa olmuştu. Bunlar olmamış sayılacak, eskisi gibi ve hiç bir değişiklik yapılmaksızın Babiâli ile büyük devletler arasında dostça münasebetler tekrar kurulacaktı"¹¹⁸⁶. Müttefik devletlerin daha önceden Navarin faciası haberini almış olan İstanbul'daki temsilcileri, 30 ekimde Babiâli'den, kendi donanmasına karşı yapılacak bir hareketi nasıl karşılayacağını sordukları zaman, Sadrazam hayretler içinde kaldı. Verdiği cevapta, henüz dünyaya gelmemiş olan bir çocuk hakkında hiç bir fikri olamayacağını bildirdi. 2 kasım günü Reis Efendi, elçilik tercümanlarını yanına çağırarak, Osmanlı donanması hakkında işitmiş olduğu fena haberler hakkında onlardan izahat istedi: Osmanlı Devletine tazminat verilmesini ve böyle bir cinayeti işlemek cüretinde bulunmuş olan devletlerin de-'hal Yunan meselesiyle ilgilerini kesmelerini talep etti. 3 kısımda elçiler, aynı

Illusoire"; aynı eser, V, S. 130.

¹¹⁸⁶ "Que tout ce qui a eu lieu par le passa soit regardé comme non avenu et que led liens de l'amitie et de la bonne intelligence de la Porte avec toutes les Cours soient rétablis comme par le passa et sans altération aucune"; aynı eser, S. 125-126.

tercümanlar vasıta-siyê, İbrahim Paşanın sözünde durmaması ve Osmanlı deniz askerlerinin kışkırtıcı hareketlerinin muharebeye sebebiyet verdiğini, hadise muhakkak ki şikâyete şayan olmakla beraber Padişaha karşı bir harp demek olmadığı sözlü olarak bildirdiler. Gerek Sultan Mahmut ve gerekse onun nazırları okadar Öfkelenmişlerdi ki savurdıkları tehditlerde diplomasi kaidelerini tamamiyle unutuyorlardı. Diğer taraftan Stratford Canning de, Osmanlı Devletinin parçalanmasının bir zaruret haline gelmiş olduğundan hiç çekinmeden bahsedip duruyordu . Tercüman vasıtasıyla sözlü olarak verilmiş olan izahatı tekrarlayan 3 kasım tarihli nota verildiği zaman Reis Efendi, elçileri alelade ve bir cinayetle sanık hususî şahıslar olarak yanına çağırarak ve onlara affedilmeleri için ağır şartlar dikte ettirmek istedi.

Bu arada emirnameler çıkarılarak her Müslüman, kutsal savaş (cihadı mukaddes) için Padişahın ordusuna koşmaya davet olunmuş ve İstanbul Boğazı bütün gemilere kapatılmıştı. Sonra 9 kasımda Avusturya elçisine bir nota verildi. Bu notada "yakıştırmayacak teklifler" den, devletlerin "mezun olmadıkları kadar hakları da bulunmayan iddialarından" ¹¹⁸⁷, "düşmanca olduğu kadar hiç işitilmemiş bir suikast" teşkil eden Navarin hadisesinden bahsolunuyor ¹¹⁸⁸, tazminat, Yunan işinden ilgiyi kesme ve tarziye isteniyordu. Bu istekler yerine getirünciye kadar elçilerle münasebetler kesiliyordu ¹¹⁸⁹. İlk iki istek ayın 10 unda kesin olarak reddo-lundu. Hakikatte sadece boş laftan ibaret olan üçüncü isteğin ise yerine getirileceği bildirildi ¹¹⁹⁰. Elçilerin Reisülküt-tap Pertev Efendiye yapmış oldukları ziyaretlerden müsbet bir netice çıkmadı. İbrahim Paşanın Navarin muharebesi hakkındaki raporunun alınması, Tahir Paşanın Navarin'den İstanbul'a gelişi, mütad siyasi münasebetlerin yeniden kurulmasını daha ziyade güçleştiriyordu ¹¹⁹¹. Ayın 24 ünde her üç elçi ile de bir konuşma yapıldı; fakat bundan da hiç bir netice çıkmadı. Mora'ya iyi bir Paşa ve namuslu kocabaşılar tâyin etmek taraftarı olan Babîâli, Rumları sadece "himaye" etmek istiyordu; Rumlar doğrudan doğruya ayaklanmadan vazgeçerek itaat etmeli idiler. Yunan meselesinin bu şekilde anlaşılmasına temel teşkil eden bir atasözü şöyle diyordu: "Ev sahibi evini başkalarından daha iyi tanır". Navarin hadisesi ile bu söz, Türklerin kalbinde çok daha kuvvetli bir yer işgal etmişti. Türklere göre Yunanistan, dinî bakımdan, o da ötedenberi olduğu gibi İstanbul Patriğinin

¹¹⁸⁷ Aynı eser, II, S. 184 - 185.

¹¹⁸⁸ "L'attentat aussi hostile qu'inouï", aynı eser, S. 132.

¹¹⁸⁹ "Suspension momentanee"; aynı eser, S. 130 - 133.

¹¹⁹⁰ Aynı eser, S. 133 - 135.

¹¹⁹¹ Aynı eser, S. 187 vd.

idaresi altında olmak şartıyla, organize edilebilirdi . Babiâli, ancak kendi görüşünün kabul edilmesinden sonra bir mütarekeye ve "âsilere karşı muhasamatın tatiline" yanaşabilirdi ¹¹⁹². Fakat Yunanistan'ın sadece vergi verir bir devlet haline getirilmesine, her ne pahasına olursa olsun, hatta elçiler İstanbul'dan çıkıp gitmek tehditlerini gerçekleştirse-ler bile, razı olamazdı. Uğranılan felâketlerin tesiriyle kararlarında daha ziyade takviye edilmiş olan Sultan Mahmut, tedahülde kalmış haraç ve tazminat borçlarının bırakılması ve bir yıl için vergiden muaf tutulması gibi tedbirlerin kâfi geleceği kanaatında idi .

Babiâli, müttefik devletlerin temsilcilerine pasaportlarını vermek istemedi; fakat onlara, tıpkı Strogonof'ın 1821 de yapmış olduğu gibi, müteselli olarak gemilere binebileceklerini bildirdi. İstanbul'dan ayrılmalarına hiç bir surette engel olunmıyacaktı. 2 aralıkta, toplanan büyük şûra, müttefik devletlerin imzalamış oldukları temmuz antlaşmasında ileri sürülen noktaları iğbirarla reddetmişti ¹¹⁹³. Bir kaç gün sonra hakikaten de elçiler İstanbul'dan çıkıp gittiler Babiâli» elçilerinin İstanbul'u bırakmış oldukları hükümetlere birer protesto göndermekle iktifa etti ¹¹⁹⁴. Sonra Padişah, 20 aralıkta topladığı bir ileri gelenler meclisinde bütün Müslümanları, Müminlerin yerine reayayı geçirmek isteyen vefasız Avrupa'ya karşı ve bilhassa Rumları ayaklanmaya kışkırtmış, çevirdiği "entrika" larla batı devletlerini Babiâli'ye karşı düşmanca hareketlere sürüklemiş olan Rusya'nın doymak bilmi-yen isteklerine karşı "din ve millî varlık uğrunda" cihada davet etti. Mora'da İbrahim Paşanın komutasında 20-30 000 kişilik bir ordu bulunmakta idi. İbrahim Paşa, Nava-rin'de mahvolan donanmanın enkazından 54 gemi yaptırmıştı ¹¹⁹⁵.

Fakat Çar, bütün oyunda kazanan yegâne adam olarak, bunların hiçbirine aldırış etmiyordu. Daha baştanberi Rusya, Memleketeyn Prenslüklerini işgal etmek ve Babiâli'ye Avrupa devletlerinin muvafakatini almış olmak şartıyla, harp açmak emelinde idi. Şimdi ise Avusturya'nın düşmanca vaziyet alması ve İstanbul'dan elçisini geri çağırılmamış olan Prusya'nın çekingenliği bir tarafa bırakılacak olursa, bu a-macına ulaşmıştı. Harbin ilân edileceği saati biraz geciktirmek gerekiyordu. Ancak batı devletlerinin, böyle bir adım atmanın tamamiyle haklı olduğunu kabul

¹¹⁹² Aynı eser, S. 195.

¹¹⁹³ Aynı eser, H, S. 197 vd.

¹¹⁹⁴ Aynı eser. S. 200.

¹¹⁹⁵ Aynı eser, II, S. 204.

etmelerine kadar beklemek yerinde olacaktı.

Daha 6 ocak 1828 de L Nikolay, yeni programını ortaya atmıştı. Bu program, eskicini yorumluyor ve tamamliyordu. Padişah, Akkerman sözleşmesi hükümlerine göre Sırlar ve Rumenler için hiç bir şey yapmamıştı; Rusyanın meşru ve tabii olan nüfuzunu tanımak istemiyordu; son zamanlarda Rus tebaası bir takım hakaretlere mâruz bırakılmıştı. Bunlardan dolayı Çar, hem de devletini yeni araziler fethederek büyötmek için hiç bir maksat güdmeksizin, müttelikler adına ordusunu Prut nehrinden geçirmeye ve, Temmuz antlaşması hükümlerinin Babiâli tarafından yerine getirilmesine kadar, Memleketeyn Prenslüklerine el koymağa mü-raade edilmesini istiyordu. Bu arada müttelik devletlere düşecek vasife, donanmalarıyla denizi kontrol etmek, hatta filolarını Çanakkale Boğazı ve Sarayburnu Önüne kadar göndermek, belki de Mora'da önemli mevkiiler zapt ve İskenderiye'ye hücum etmekten ibaretti. Şimdilik devletler, İstanbul'daki temsilcilerinin hareketlerini, Türk başkentini bırakarak gemilere binmelerini tasvip edecekler, gelecekteki hareketleri için Londra antlaşmasını esas olarak tanıyacaklar, Mora'mn Türk kuvvetleri tarafından boşaltılması meselesi hakkında daha şiddetli bir lisan kullanacaklar, yeni Hel-las Devletinin sınırlarının kesin bir surette tesbiti ve Karadeniz Boğazından serbestçe geçilebilmesi noktaları üzerinde ayak direyeceklerdi. Rumlara erzak ve mühimmat verilecek, onlara bir istikraz temin olunacak ve Yunanistan için Avrupa devletlerinin konsolosları hemen tâyin olunacaklardı. Osmanlı Devletini daha küçük düşürmek için Babiâli'yi, Arşi-pel adalarından birine murahhaslar göndererek kendisine dikte ettirilecek olan banşı bizzat "Yunan murahhasları" ile orada imzalamaya zorlamak uygun olacaktı. Eğer Babiâli iki ay içinde bunları yapmayacak ve aynı zamanda Tuna'daki Paşalardan biri vasıtasıyla gönderilecek geçici antlaşmaları sekiz gün içinde kabul etmeyecek olursa, söz Rus generallerinin olacaktı. Aynı zamanda Avusturya'nın aracılık yapması kendisine yakıştırılmadı ve güceniikle reddolundu¹¹⁹⁶. Avrupa'da yaşamış olan bir diplomat, hiç bir zaman, bir belgede bundan daha kaba ve cüretli sözler kullanmış değildir.

Babiâli'nin Rus ticaretini zarara uğrattığı ve şerefine tecavüz ettiği bahanesini öne sürerek, Memleketeyn Prenslüklerini işgal etmeğe karar vermiş bulunan ve bu kararını Petersburg gazetelerinin birinde hiç

¹¹⁹⁶ Aynı eser, V,S. 145 vd.

çekinmeden yayın-ıyan Rusya, mart ayı içinde İngiliz müttefikini de, Asya ayanlarına çıkardığı beyanname ile haddizatında her dört devlete karşı aynı zamanda muhasamata başlamış alan Ba-biâliye karşı savaşa iştirak etmeğe davet etti. Fakat Londra-da bu siyasî entrikaların amacı artık o derecede anlaşılmıştı ki bu yolda daha ileri gitmek teklifi doğrudan doğruya reddolundu ¹¹⁹⁷. Lord Dudley, verdiği cevapta Rusya'nın olağanüstü harp hazırlıklarına işaret ediyordu. İngiliz diplomatı, bilhassa "zayıf ve parçalanmış" bir devlete karşı Avrupa'nın bir şeref meselesi takip edemeyeceği, Türkleri büsbütün mahvetmenin İngiliz menfaatlerine uygun olmadığı ve Büyük Britanya Hükümetinin "dar ve bencil" ¹¹⁹⁸ bir siyaset takip etmek istemediği noktaları üzerinde duruyordu.

9 martta Reis Efendi, İstanbul Patriği vasıtasıyla Rumları tekrar itaate davet ettikten sonra, Avusturya elçisinin aracılığı ile Babiâli'ye yapılan teklifleri reddetti. Bu teklif, biraz tâdil edilerek mülayimleştirilmiş olmasına rağmen, neticede Mora'nın tedricî olarak bağımsızlığını istihdaf ettiğinden, Babiâli'nin ana prensiplerine aykırı idi . Bununla beraber Avusturya temsilcisi, mütemadiyen ısrar etmesi sayesinde, gerek Akkerman sözleşmesi ve gerekse İstanbul boğazında Rus gemilerine karşı yapılan muamele hakkında Babiâli'ye Rusyayı tatmin edici izahat verdirmeğe muvaffak oldu ¹¹⁹⁹.

Fakat Çar Nikolay, daha önce Avusturya'nın Peters-burg'daki elçisi Kont Zichy'ye, selefi ile aynı fikirde olduğunu, Türkiye'ye karşı savaş açmaktan kendisini hiç bir şeyin alıkoyamayacağını ¹²⁰⁰, hatta "Osmanlı Devleti çökse" bile bundan vazgeçemeyeceğini bildirmişti : Çarın söylediğine göre her şeyden evvel Memleketeyn Prenslikleri üzerinde kendi nüfuzunu kuvvetlendirmek, Serbest bir Sırbistan yaratmak ve bilhassa "İstanbul'daki dar kanal" t-gemilerine açınak istiyordu ¹²⁰¹. Nikolay, Rumları âsi ve menfur bir millet olarak vasıflandırıyor ve bunlar için ne birşey istemek, ne de birşey elde etmek niyetinde olduğunu bildiriyordu. "Ben sadece bir Tuğgeneralim ve siyasetten, siyasî müzakerelerden hiç bir şey anlamam" diye ilâve ediyordu. ¹²⁰². Bununla beraber Yunan meselesinde öteki

¹¹⁹⁷ Aynı eser, V,S. 163 vd.

¹¹⁹⁸ "Étroite et Ggoiste"

¹¹⁹⁹ Aynı eser. S. 220 - 222.

¹²⁰⁰ Aynı eser, V,S. 204 vd.

¹²⁰¹ "Cet étroit canal de Constantinople, qui est ferma a nos vaisseauuc"; aynı eser, S. 210

¹²⁰² Je ne suis q'un gñe>al de brigade qui n'entend rien & la po-litique ni aux aetes diplomatiques"; aynı eser, S. 211.

devletlerin görüşlerine katıldığını ve bunların da ayrı ayrı sebepler yüzünden meselenin kesin olarak çözümünü bir Hellen Devletinin kurulmasında gördüklerini çok iyi bildiğini de ifade etmişti .

14 nisan'da Çar, "Rus adının şerefini, Rus Devletinin haysiyetini, haklarının dokunulmazlığını ve millî şerefi" ¹²⁰³ müdafaa etmek bahanesiyle, Osmanlı Devletine harp ilân etti ¹²⁰⁴. Wittgenstein'in komutası altında bulunan altıncı ve yedinci piyade kolorduları, Sculeni, Falciu ve VaduMuisac geçit yerlerinden nehri geçerek geniş bir cephe üzerinde, sözde memleketin "imtiyazlarını korumak" vesilesiyle, Buğdan'-a girdiler. İhtiyar Buğdan Prensi Toan Sandu Sturdza, 7 mayısta göz hapsine alında ve Besarabya'ya sürüldü. Büyük Bo-yaralardan teşekkül olunan bir Divan, Rus asker! makamlarının kontrolü altında memleketin idaresini ele aldı. 12 mayısta General Geismar, Rus başkonsolosluğu makamını işgal etmekte olan Minciaky tarafından karşılanarak, Bükreş'e girdi. Birkaç gün sonra General von Roth, 40 000 kişilik bir işgal ordusunun başında olarak Bükreş'e geldi . Prens Ghica, Eflâk'ten çıkmadı, fakat yeni hükümete iştirak de etmedi ¹²⁰⁵. Kimoçenko'nun avcıları, Kalas'ı zaptettiler. t-cinde 4000 Türkün bulunduğu İbrail, hemen kuşatılmaya başlandı ¹²⁰⁶. Nihayet Craiova, Vidin'deki Türklerin tehdidi altında bulunan ahalisinin büyük sevincine olarak, Yarbay Zalotaraf in Kazakları tarafından 21 mayısta zaptohmdü ¹²⁰⁷. Bizzat Çar, Yaş'a uğramadan ve Buğdan Metropolidini kabul etmeden ¹²⁰⁸ mayıs sonlarında tbrail önüne geldi; fakat bir kaç gün sonra tekrar Besarabya'ya döndü. Büyük Duka Mikhael'e teslim olan bu kalede 278 top ganimet olarak Rusların eline geçti. . Henüz haziran ayı sona ermeden Dobruca'nın en önemli mevkilleri, 2000 muhafız askeri ve 90 top ile Tulca ve İbrail'in karşısındaki Maçin'den ta Hirşo-va, Kuzgun, Köstence ve Mangalia'ya kadar bütün memleket, Rusların eline geçmiş bulunuyordu ¹²⁰⁹. tsakça geçi-^ dinden gelmiş olan üçüncü kolordunun umumî karargâhı/ Karasu köyünde idi. Artık Roht'un kuvvetleri Bükreş'ten kalkarak evvelâ Hirşova üzerine yürüdüler. Bu esnada Dob-ruca'yı da işgal edecek gibi göründülse de neticede taarruzlarını Silistre üzerine tevcih ettiler. Fakat oldukça kalabalık

¹²⁰³ "L'honneur du nom russe, la dignité" de l'Empire, l'inviolabilité de ses droits et celle de « notre gloire nationale"

¹²⁰⁴ Aynı eser, S. 216 - 217. Harp ilan edildiğinin Sadrazama bildirilmesi bak: aynı eser, S. 281 vd.

¹²⁰⁵ Aynı eser. S. 447 - 448.

¹²⁰⁶ "Acte si ifragmente", U, S. 726-727

¹²⁰⁷ Aynı eser, S. 726. No. 1; Kars- Erbiceanu, İstoria, Mitropoliei. Bükreş 1888, S. 437 vd.

¹²⁰⁸ "Acte si frapmente", H, S. T28.

¹²⁰⁹ Aynı yer.

olan Türk askerleri, bu kaleyi başarı ile müdafaa ettiler ¹²¹⁰.

Asya cihetinde ise Amiral Mençikof ile Visamiral Greigh, tam kırk gün devam eden çetin bir muhasaradan sonra 23 haziranda Anapa'yı, daha sonra da Poti ve daha başka Kafkas kalelerini aldılar . Kars, cüretle girişilen şiddetli bir hücumdan sonra 23 temmuzda Pakiyeviç'in komutası altındaki Ruslann eline düştü. Ahalkalaki de gene temmuz ayı içinde aynı akibete uğradı. Köse Mehmet tarafından kahramanca müdafaa edilen Ahalcık da uzun zaman mukavemet edemedi: Ağustos başında bu eski ve meşhur kalenin burçları üstünde Rus bayrağı dalgalanıyordu. Ruslar, Ardahan'a da girdiler ¹²¹¹. Türklere gelince, harp haberini Umayısta işiden Sultan Mahmut, yeniden millete müracaat ettikten ve bütün camilerde düşmana karşı yardım istedikten sonra, Yeniçerileri ortadan kaldırmış olan Hüseyin Paşayı kuzey sınırına yolladı. Bir yandan da Anadolu'dan fanatik köylülerle dağlı Kürtler, nağralar atarak ve her Hıristiyanı yere sermiye hazır bir halde İzmir üzerinden İstanbul'a akın akın geliyorlardı ¹²¹². 3 haziranda Babıâli, yayınladığı bir muhtıra ile Ruryaya karşı antlaşmalara aykırı ve haksız bir harekette bulunmamış olduğunu izah etti ¹²¹³.

Fakat batı devletleri, herhangi bir şekilde muhasamata karışmaksızın, yeni çıkan bir savaş karşısında durumlarını kesin olarak tayin edebileceklerine inanıyorlardı. Fransa,, halk efkârım tatmin etmek için, Rusya'nın Yunanistan hakkındaki tasarısını kabul etmek taraftarı idi. İngiltere ise, bilhassa Tory'lerin zaferinden sonra Lord Aberdeen'in Dışişleri Bakanlığına gelmesi üzerine, Çarın hareket tarzı ve açıktan açığa ilân ettiği iddialarından kırınglık duymuş gibi görünüyor, yeni kurulacak Hellen Devletinin sınırlarını Korint-hos kanalının ötesine taşımak fikrine karşı mücadele ediyordu . Bu fikir ayrılıkları, ancak yeni bir konferansta birbirine yaklaştırılabileceği anlaşıldı ve haziran ortasında Londra'da bu amaçla bir konferans toplandı ¹²¹⁴.

Bu yeni müzakereler sırasında en önemli mesele, kurulacak olan yeni Hellen Devletinin şuurları meselesi, bir karara bağlanamadı. Gerçekten de "Başkan" Kapodistrias, batı devletlerinin başkentlerini ziyaret ettikten

¹²¹⁰ Aynı yer.

¹²¹¹ Tasrir. RoOTn- fi 9. 73^T9-; Juchereau d» Saint-Beny», Histoiee de l'Emplre Ottoma» IV, »art» l#Mt * 7* vd»

¹²¹² Kar?! Mac-Farlane, Ü, S. 174 vd.

¹²¹³ Frokesch - Oaten, V, S. 283 vd. Kars. Moltke, Der rüasisch -Urkische Feldzug* In der Suropaeischen TÜRkei (Avrupa Türkiyesinde Rus - Türk seferi, 1828 ve 1829 tarihlerinde, İkinci basım, Berlin 1877.

¹²¹⁴ Aynı eser, S. 260 vd.

sonra, Yunanistan yarımadasının Tesalya ile beraber bütününü, Sakız, Sisam, hatta Girit adası da dahil olmak üzere bütün Arşipel adalarını istedikten başka bunlarla iktifa etmiyerek üstelik Anadoluyu da istiyordu, ki bu takdirde Sultan Mahmut, eski Rus Şansölyesinin boyun eğdirilmiş bir vasali haline gelmiş olacaktı ¹²¹⁵. Bu yeni devletin Osmanlı İmparatorluğuna bağlılık ve tâbîlik derecesi.— İngiltere tam bir bağımsızlık verilmesi fikrinde idi hakkında da bir karara varılmadı. Bu iki mesele üzerinde, İstanbul'dan çıkıp gitmiş olan Avrupa devletleri elçileri ile Yunan murahhasları arasında Korfu adası üzerinde yapılacak bir görüşmede karar verilecekti. Reis Efendi bu elçilerin tekrar İstanbul'a dönmeleri için 29 mayısta dostça davette bulunmuş, fakat onlar buna icabet etmemişlerdi ¹²¹⁶. Padişah, böyle bir buluşmaya temsilci gönderemeyeceği için Korfu müzakereleri yalnız elçilerle Rum murahhasları arasında yapılacaktı ¹²¹⁷. Fakat Fransa, Rusya araya girer endişesiyle, İngirterenin de muvafakatini alarak, askerleri ile birlikte İbrahim Paşayı Mora'-dan çıkarmak şerefini kendisi için istedi ve hem de aldı. İbrahim Paşa, şubatta kendisine gönderilen önemli sayıda takviye kitaları ile kuvvetlenmiş olduğu halde, 30 000 kişi ile Osmanlı Devletinin bu vilâyetini muhafaza e-diıyor ve en ufak bir vesile ile Korinthos Berzahım geçerek kuzey taraflarını kan ve ateşe boyamaya, bir harabe haline çevirmeğe hazır bir vaziyette bekliyordu . Bu sert karar, 20 eylülde Reis Efendiye bildirildi. Bahane olarak Mısır'-h Paşanın "memleketi harabe haline çevirmiş olduğu" ve memleketi itaat altına alabilecek kudreti gösteremediği ileri sürüldü ki her iki bakımdan da bu iddia tamamiyle yanlıştır. Tabîî olarak Arşipel adalarında İngiltere ve FransaF hatta bizzat Rusya, eskiden olduğu gibi şimdi de "tarafsız" kalıyorlardı .

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile Godrington arasında 9 ağustos günü imzalanan anlaşma hiç nazarı itibara alınmaksızın ve elçilerin Korfu toplantılarından bir kaç gün sonra. General Maison'ın 8000 kişiden teşekkül eden öncü kuvvetleri, Kalamata körfezine gittiler. Fakat 1 eylülde Modon limanına girmiş olan Mısır gemileri, şairler tarafından terennüm olunan Hellen hürriyeti için yapılacak yeni muharebelerde zaferler kazanmak hülyasına son verdiler. Çünkü bu gemiler, İbrahim Paşanın kuvvetlerini bordalarına almak üzere buraya gelmişlerdi, İbrahim Paşa Mora'yı okadar

¹²¹⁵ Aynı eser, n, S. 236 vd; "Correspondance du comte Capo-distrias" a göre. I, S. 547 vd.

¹²¹⁶ Aynı eser, S. 282-283. Guilleminot'ın cevabı bak, aynı eser, S." 294 - 295. Babiâli, temmuzda WelÜngton'a da başvurdu ,aynı eser, S. 296 - 297. Weltngton'ın cevabı, aynı eser, S. 297 - 299.

¹²¹⁷ Reia Efendinin beyanatı, 11 eylül: Reis Efendi elçileri tekrar İstanbul'a davet ediyordu; aynı eser, V, 301 - 302.

zalimcesine i-dare etmişti ki tahakkümü altında bulunan ancak 600 esirden yalnız pek azı vatanlarında kalmak arzusunu göstermişlerdi. Antlaşmaya aykırı olarak Fransızlar, nadiren silâh kullanmak zorunda kalarak, kaleleri de birer birer ele geçirdiler. Türk ahali, hiç mukavemet göstermeksizin, Anadolu'ya götürülmeğe razı oldu. Fransız kıtalarının ikinci ve üçüncü kısmı da geldikten sonra İbrahim Paşa, 4 ekimde memleketten çekilip gitti. Burada o, cesur bir asker, Padişahının sadık bir kölesi ve insanlık prensiplerine sıkı bir surette bağlı bir şahsiyet sıfatıyla bir kaç yıl kalmıştı¹²¹⁸.

Eylül sonunda Reis Efendi, Yunanistan hakkında hemen hemen diğerlerinin siyasetini güden Avusturya elçisinin¹²¹⁹ yeni bir izahnamesine şöyle cevap vermişti: "Haksız iş işlenmiştir ve intikam alıcı Tanrı bunun hakkında hüküm verecektir. Tanrı, figanları kendisine kadar yükselmiş olan masum bir milleti terketmiyecc-ktir. Kendi işimizi, ezeli kararlar ile imparatorlukları olduğu gibi tek tek şahısları da sevk ve idare etmekte olan Tanrının takdirine bıraktık" : Fakat nefret duyulan Huşlara karşı Sultan Mahmut, elinde olan bütün vasıtalarla kendini müdafaa edecekti. Şumla'da Hüseyin Paşa ve Varna'da Kaptan İzzet Mehmet Paşa, askerlerinin başında duruyorlardı. Bizzat Sadrazam, 2 ağustosta harekete geçti¹²²⁰. Kars ve Ahalcık kaleleri düşmüştü. Buna rağmen doğu vilâyetlerinde bulunan asker buralardan alınarak, başarılı bir müdafaa yapmak üzere Bulgaristan'a naklolundu.

Eylül sonunda Rusların isteği üzerine Londra'da neticesiz diplomasi tartışmalarına yeniden başlandı¹²²¹. Bu müzakerelerin biricik neticesi, Babîlî'nin Rumlarla doğrudan doğruya müzakereye girişmek üzere Arşipel adalarından birine murahhas göndermeğe davet olunması ve bir de Rusya'ya Akdenizde muhasamata girişmek için yetki verilmesinden ibaret olmuştur . Bir yandan bunlar olurken öte yandan da Sumla ve Varna etrafında muharebeler ceryane* diyordu. Şumla'ya Ruslar 23 temmuzda gelmişlerdi. Varna'da ise Rus kuvvetlerine bilhassa Çar komuta ediyordu. Amiral Greigh de buraya gelmiş bulunuyordu. 6/7 ekim gecesi bir Rus hücumu püskürtüldü. Ruslarla gizliden gizliye münasebete girilerek

¹²¹⁸ Aynı eser, H, S. 266 - 268; karşı: S. 328 vd.: Hisarların işgaline karşı Türk protestosu; karşı. Trikupis; Pellion, la Grice et les Ca-podistria pendant l'occupation française de 1828 à 1834, Paris 1858; "Souvenirs historiques de l'Épire", trad. par J. Blanchard, Paris 1890; X L. Lecour, E*cursion en Grèce, 1832 - 1833, Paris, 1834.

¹²¹⁹ Profcesch - Örtéri. V, S. 259 - 300, 30? vd.

¹²²⁰ Aynı eser, U, S. 258 - 259.

¹²²¹ Aynı eser, S. 286 vd.

Odeaa'da bir barış kongresi toplamak teklifini yapan ¹²²² Yusuf Paşa, en sonunda şehri teslim etmek niyetinde idi. Fakat Kaptan Paşa, sonuna kadar bir savunma yapmak düşüncesinde ayak diretti. Bir kaç gün sonra, yani 11 ekimde, kale içinde kapanan Kaptan Paşa da bu acı zarurete boyun eğmek zorunda kaldı. Kendi ve askerinin kılınçlarını bırakarak düşmana teslim etti. Kaleyi müdafaa eden 20 000 kişilik Türk ordusundan, kahramanca bir müdafaa sonra, sadece 6000 kişi kadarı hayatta kalmıştı. Fakat yakınlarında Ömer Bryones'in komutasında yetki ve taze bir ordu bekliyordu. Bundan başka Sadrazamın elinde oldukça küçük kuvvetler vardı; Celâleddin Pasa 20 000 kişi ile ¹²²³ İstanbul'dan hareket etmişti ve artık kış da gelmişti. Hergün İstanbul'da Rus esirleri görülüyordu. Bu ise, Varna'da uğranılan bütün kayıplara rağmen, en sonunda irsî düşman olan Ruslara galebe çalınabileceğine dair halka büyük ümitler veriyordu ¹²²⁴.

Her ne olursa olsun harbin ilk yılı, Önemü bir sonuç doğurmuştu: Eski Osmanlı Imperatorluğu, siyasî ve askerî işlerinin yeni bir düzene konulmasından sonra, yalnız mukavemet kabiliyetim değil, üstelik Sultan Mahmut'un ülkülerinin can ve gönülden benimsendiğini de isbat etmişti. Çar, bir fatih olarak İstanbul önüne kadar yürümek, Padişahın son askerî mukavemetini yok etmek, Osmanlı Devletinin bundan böyle yaşayıp yaşamamasını kendi âlicenaplığına ve siyasî itidaline bağlı kalmış bir mesele haline getirmek ümidinde hayal kırıklığına uğramıştı. Bunun yerine ise daha önce yapılmış olanlara benzer bir Rus - Türk harbi yapılmış, bu sefer de harbin değişik safhaları görülmüştü: yavaş yavaş kaleler ele geçirilebilmiş, büyük kayıplara uğranılmış, Rus inatçılığının karşısına da Osmanlıların hayatı istihkar edencesine cesareti çıkmıştı. Baharda ise düşmanın yeni ve taze kuvvetlerine karşı yürümek mecburiyetinde kalınacağı ihtimali vardı, İngiltere'de, seferin tamamiyle başarısızlıkla neticlendiği hükmüne varılıyordu ¹²²⁵. Çanakkale Boğazının ablukaya alınması teşebbüsüne karşı İngiltere ile Avusturya itiraz ederek böyle bir tedbire muvafakat edemeyeceklerini beyan etmişlerdi. Bunun neticesinde İngiltere'nin, haris "Tuğgeneral" I. Nikolay'ın, kahramanlık işlerine sempatisi daha ziyade

¹²²² Aynı e-er. S. 830. — Türklerin Van» üzerin» Hakkında bak: Mac^arian* H a. «T: SL MajiaU Sera-ker Paam» coftu süvari olmak tter. 10 000 kSfillk bir kuvvetle tst«16ukli« ££fcTe'ti « üç sun «on» d* Nuö PmKw 20000 UaUfk Wr O«ta O* Seraskeri takip etti. Nuri Pasuu» trUkteri amiuia Üd tabu» Niza» aakeri vardı

¹²²³ Prokesch - Osten, V, S. 340.

¹²²⁴ "Jamais en effet on-n'a vu â Conatantinople tant de,prlson-niers et tant de trophées"; aynı eser, S. 330.

¹²²⁵ "A completement 6chu«"; aynı eser, S. 367. Sene sonunda Aberdeen, Sultan Mahmut hakkında onun büyük siyasi meziyetler gösterdiğini yazıyor: "Il a indubitablement en lui-meme une fennetl de caractere et une force de volont* bien & la faauteur d'une postlion diffil-cife et dangereuse"; aynı eser, S. 332.

soğumuştı .

Böylece Babiâli, yalnız Rusya'ya karşı bir müdafaa harbi yapmak değil, fakat aynı zamanda Fransa'nın Mora'ya yaptığı müdahale — ki Pertev bunu rezalet diye vasıflandır-mıştı — nin basan ile sona ermesine rağmen ¹²²⁶, Yunan meselesinde kendisine kabul ettirmeğe kalkışılacak her türlü zilletli şartlara karşı da mukavemet etmek kararında idi. Babiâli'ye uysal davranmasını tavsiye eden Hollanda elçisi, "deli" ve "hain" diye vasıflandırıldı . "Hiç bir zaman, ve asla Babiâli bu meselede fedakârlıkta bulunmayacaktır". İşte Türk hükümetinin cesaretle verdiği cevap böyle idi ¹²²⁷. Her üç devletin de koruma hakkını üzerlerine almış buldukları Mora'da ¹²²⁸ her şey vakî olabilirdi. Fakat Babiâli, yeni durumu tanımağı kesin olarak reddediyordu ¹²²⁹. Belki de Osmanlı hükümeti biliyordu ki, Navarin faciasına sebebiyet vermesi dolayısıyla pişmanlık duyan İngiltere, Fransızların Attika'da hareketlerini genişletmelerinin, Fransa tarafından tatbik ve Rusya tarafından övülen "soygun ve yağma siyasetinin" , Yunan bağımsızlığının ilân edilmesi aleyhinde, buna mukabil "dürüst ve itimat edilebilir" ¹²³⁰ bir şekilde hareket edilmesi lehinde idi. Metternich ise, Mora'da mahallî idarelerde kurulacak yeni bir düzen ile Türklerle Rumları aynı zamanda tatmin edebilmek ihtimalinin hâlâ mevcut olduğuna inanıyordu . Daha ekim ayından itibaren müttefik devletler donanmalarının doğuda artık müşterek hareketlerde buldukları görülmez olmuştaki ¹²³¹.

Reis Efendi, kendi seleflerinde hiç görülmemiş ye alışılmamış olan sert bir eda ile "biz artık uyumıyacağız" diye bağırmıştı ¹²³². Hollanda elçisinin neticesiz kalan teşebbüsünden sonra Danimarka temsilcisi, Çarın isteğı üzerine, Babiâli'ye barış teklifinde bulunmuştu. Fakat bu tekliften de, esas itibariyle Sultan Mahmut tarafından kabul edilmesine imkân olmadığından, bir sonuç elde edilememişti .

1829 da Londra'da açılan ve vergi verir bir Yunan Devletinin sınırları, her yıl vereceğı vergi miktarı ve idare şekli hakkında kararlar veren yeni bir konferans da Sultan Mah-mud'u hiç ilgilendirmiyordu. Bu konferansın kararlarına göre vergi verir Yunanistan Devletinin kuzey sınırın Ambrakia '

¹²²⁶ Aynı eser, S. 333.

¹²²⁷ "Jamais, au grand jamais la Porte ne cederait sur la question grecque"; aynı eser, S. 333.

¹²²⁸ Aynı eser, S. 343.

¹²²⁹ Aynı eser, S. 340.

¹²³⁰ "Honesty and good faith"; aynı eser, S. 358

¹²³¹ Aynı eser, S. 44.

¹²³² "Nous ne dormirons plus"; aynı eser, V, S, 342:

körfezinden Volo'ya kadar çekilecek bir hat olacak ve Eubö-ia, Kyklad ve yakınlardaki küçük adaları ihtiva edecekti. Bu devletin her yıl Babîli'ye vereceği vergi, 150 000 kuruş olacaktı. Hükümet şekli ise monarşist rejime uygun olacaktı ¹²³³. İngiliz, Fransız ve Rus hanedanlarına - bu hüküm sırf Rusya için konmuştu - mensup hiç kimse Yunan Devletinin başına geçmek üzere seçilemeyecekti ¹²³⁴. En sonunda İngiltere ve Fransa elçileri, Poros'dan döndüler ve Yunan. Devletin mukadderatı hakkında Rusyanın iştiraki olmaksızın müzakerelere başladılar. Bunlardan biri olan Gordon'-un ifadesine göre bu elçiler, çok "çiçek, meyve ve sayısız selâm" topladılar.

O vakit, yani haziranda harp yeniden şiddetlenmişti. Dalia şubat ayında, Rus filosuna mensup bir kuvvetin Sizeboiu'-yu almasından sonra, basit bir asker olan Sadrazam İzzet Paşa azlolunmuştu ¹²³⁵. Fakat bunun ardası olan Reşit Paşa da bu kaleyi almak için boş yere uğraştı. Asya tarafında Ahmet Paşa, etrafına toplanan binlerce dağlı ile, bir yıl önce Rusların eline geçmiş bulunan kaleleri geri almak için bir ta* kim hareketlere girişti ise de esaslı bir başarı gösteremedi. Aynı zamanda Sırları da ayaklandırmaya çalışmış olan ¹²³⁶ ve Rus kuvvetlerinin komutanlığına yeni geçirilen General Dibiç, Mayıs ortalarında Silistre üzerine yürüdü. Gene aynı zamanda General Roth Pravadi üzerine yürüdü ise de Sadrazamın ilerleyişini durduramadı. 25 mayısta çetin bir muharebeden sonra Rus generali geri çekilmek zorunda kald ¹²³⁷.

General Dibiç, Silistre önünde fazla vakit geçirmeksizin General Roth'un kuvvetleriyle birleşti ve Sadrazama Prava-di'de bir baskın yaptı. Fakat Reşit Paşa, büyük ve hakikî bir meydan muharebesinden sonra kendisine Maraş yolunu aç-mıya ve buraya doğru çekilmiye muvaffak oldu. Kulefça geçidi yakınlarında Sadrazama tekrar taarruz olundu ve ta-mamiyle tesadüfi olarak bir cephaneye infilâka yüzünden ordusunda karışıklık çıktı. Osmanlı ordusu, toplarının büyük bir kısmını kaybetti ise de kendisi dağılmadı. Reşit Paşanın Rus ajanı Fonton'u iyi kabul etmesine ve Tanrı iradesiyle artık zaruri bir hale gelmiş olan barışa muvafakat etmesine ¹²³⁸ rağmen, kuvvetle tahkim edilmiş bir kale olan Silistre-yi teslim olma

¹²³³ Se rapprochera autant que possible des formes monarchi-ques...: cbeif ou prthce chretien"; aynı yer

¹²³⁴ Aynı eser, S. 4 vd. Hükümdar hanedanının sonmesi halinde yapılacak iş hakkında, karar vertilfrlten B&biftHntü de s& söylemek Hakkı olacaktı. Aynı eser, S. 9. o

¹²³⁵ Rosen, S. 78.

¹²³⁶ Prokesch - Osten VI, S. 46.

¹²³⁷ Bosen, S. 7S - 79.

¹²³⁸ Prokesch - Osten VI, S. 68 - 69. Türk temsilcileri olarak Nastt Bey ile Nuri Efendi tayin olundular; aynı eser, S. 76 - 77.

zorlamak için gereken bütün tedbirler alındı. Haziran sonunda Türkler, çok hasara uğramış olan kaleyi bıraktılar. Asya'dan da fena haberler gelmiye başlamıştı. Burada Serasker Salih Paşa ile arkadaşı Hakkı Paşa, Soğanlık dağlarında 17 haziran günü tam bir bozguna uğramışlardı ve bizzat Hakkı Paşa, Ruslara düşen esirler arasında bulunuyordu. Daha 25 haziranda Erzurum, Poskiyeviç tarafından zaptolundu.

Sadrazam Reşit Paşa, görünüşe göre tehdit altına girmiş olan Şumla'yı müdafaa etmek için son kuvvetleri bir ara-va toplamakla meşgul bulunduğu bir sırada Rus generalleri Roth ile Rüdiger, büyük bir ordunun başında oldukları halde, 14 -17 temmuz günleri Kamçik çayı boyunca Balkan dağlarını aştılar. Kısa bir zaman sonra da bizzat Başkomutan Dibiç, Mesembria'yi zaptetmek amacıyla yeni harp sahnesine geldi. Ruslar Burgaz'a da girdiler, İbrahim ve Mehmet Paşaların taarruzları, Aydos'da bir yenilgi ile sona erdi. Aynı surette Halil Paşanın maiyetindeki kuvvetler de Yambolu'ya kaçtılar. Bu durum karşısında Sadrazam, Edirne'yi kurtarabilmek için Şumla'yı kendi bahtına terkederek Balkanları aşmak zorunda kalıyordu¹²³⁹.

Henüz bu kesin sonuçlu meydan muharebeleri yapılmadan Babîâli, batı devletleri temsilcilerini tatmin edebilmek ümidiyle, Mora'daki reayaya genel bir af bahşeden bir ferman çıkararak onlara bildirdi. Bu fermanda Padişah, bütün âsilere, tam bir genel af ile beraber bazı imtiyazlar vermeğe de mütemayildi: Mora valisinin yanında, Padişahın iradesiyle tekrar tâyin olunacak kocabaşılardan bir temsilcisi de bulunacaktı; valinin iki ajanını Babîâli kabul edecekti; haraç bir yıl için ahnmıyacaktı; istikbalde verilecek paranın toplu bîr şekilde Ödeneceği de vaad olunuyordu¹²⁴⁰. Avrupa devletlerinin temsilcileri, Babîâli'nin bu istihzah beyanatına (9 temmuz), Londra'da varılan kararları tamamiyle ifşa etmekle cevap verdiler .

Ruslar Balkanların bu tarafına geçtikleri zamanda da Padişah, asla korkmamış ve artık yapılacak bir şey kalmadığı kanaatine varmış değildi. Sultan Mahmut gayet iyi biliyordu ki İstanbul, öyle kolay kolay Rusların eline geçebilecek bir ganimet olamazdı. Diğer taraftan Doğu Anadolu'da Paskiyeviç ve Burzof'a karşı, hemen hemen bağımsız bir hayat süren derebeyleri ve Trabzon Paşası Hazinesaroğlu Osman'ın maiyetindeki Karadeniz uşakları harekete geçmişlerdi. Bayburt kalesi önünde yapılan bir

¹²³⁹ Aynı eser., S. 7D vd.

¹²⁴⁰ Prokesch - Osten, VI, S. 55 vd., gene S. 59 vd.

muharebede Burzof telef olmuştu ¹²⁴¹. 30 temmuzda Reis Efendi, teklif olunan şartların kabulünün, bir İslâm hükümdarı için, meşru ve bağımsız bir Padişah için tamamıyla imkânsız olduğunu İngiliz ve Fransız elçilerine cevap olarak bildirdi ¹²⁴².

Fakat Selimiye'de Ruslar, Sadrazamla karşılaştılar. 12 ağustosta Osmanlı Devletinin elindeki son ordudan yalnız acıklı bir enkaz kalmıştı. 19 ağustosta 15 000 kişi tarafmdan müdafaa olunan Edirne teslim oldu. 20 ağustosta Kazaklar, Kırklareli, Lüleburgaz, Rodosto, Dimotoka, tpsala ve Enes'-de göründüler. Böylece Rus ordusunun büyük bir kısmı, Türk başkentinin Önlerine kadar gelmiş bulunuyordu ¹²⁴³. İstanbul'da hemen bir müdafaa kuvveti teşkil olundu. Bizzat Padişah, Ramis Paşa'daki karargâha gitmeğe karar vermişti. Hakikaten de Sultan Mahmut, Sancağı Şerifin himayesi altında 10 ağustosta törenle karargâha gitti . Hattâ Osman Paşanın komutasında olarak Edirne üzerine kuvvetler gönderilebileceği bile umuluyordu ¹²⁴⁴. Halkta Padişah'tan memnun olmadığına dair hiçbir alâmet görülmüyordu. Sultan Mahmut'un böyle bir anda soğukkanlılığı ve sakinliği muhafaza etmesi, Avrupalıların da hayranlığını mucip oluyordu ¹²⁴⁵.

Bununla beraber Sadrazam, daha 6 ağustosta bir mütareke için Ruslara baş vurmıştu . Dibiç, müzakere yggi olarak Burgaz veya Ankhialos'u teklif etmişti ¹²⁴⁶. Birkaç gün önce General von Müffling adında Prusya kiralnm olağanüstü bir elçisi istanbul'a gelmişti. Bu zat, üstelik bizzat Çardan aldığı yetki ile kendim bir aracı olarak takdim etti. Daha haziran ayında aynı işle görevlendirmiş bulunan Prusya elçisi Royer, von Müffling'e yardım edecekti ¹²⁴⁷.

Babiâli, hiç olmazsa bir şeyi kurtarabileceğini hâlâ ümit ediyordu ki bu da Padişahın Mora üzerindeki hakları idi. Bunu sağhyabihnek şartıyla General Dibiç'in karargâhına murahhas göndermek temayülünü gösteriyordu ¹²⁴⁸. General von Müffling'in ve elçinin tekrar tekrar yaptıkları İsrarlardan sonra Babiâli, evvelce reddetmiş olduğu Akkerman antlaşmasının hükümlerini yerine getireceğini ve Londra kongresi kararlarını

¹²⁴¹ Rosen, S. 92

¹²⁴² Prokesch - Osten VI, S. 69 vd.

¹²⁴³ Rosen, S. 86 -87; aynı zamanda Moltke, S. 364 vd.

¹²⁴⁴ Aynı yer.

¹²⁴⁵ There was something adventurous and great in the charac-ter of the Sultan, that won admiration and to take interest in his cause"; aynı eser, S. 81.

¹²⁴⁶ Aynı eser, S. 79.

¹²⁴⁷ Aynı eser, S. 79 vd., 81 -82, 83.

¹²⁴⁸ Aynı eser, S. 85.

kabul etmeğe hazır olduğunu bildirdi . Sultan Mahmut, tehlikenin daima daha ziyade yaklaştığım görünce, batı devletlerinin yeni tekliflerini de kabul etmiye razı oldu. Buna göre Padişah, Mora ve Kyklad'lardan teşkil o-lunacak ve kendisine vergi verecek bir Yunan Devletini tanıyordu. Bu Yunan Devleti, sadece küçük bir kara ordusu bulundurabilecekti ¹²⁴⁹. Fakat General von Müffiing de 16 ağustosta "görevinin amacına ulaşmış bulunduğunu" haber gönderdi ¹²⁵⁰

Gerçekten de Padişahın murahasları Sadık Efendi ile Kadri Bey, Rus Başkomutanının karargâhına varmış bulunuyorlardı. Aldıkları talimata göre "müzakere konusu teşkil edecek her meselede Majeste Rus İmparatorunun itidal ve hakkaniyet duygusuna müracaat edeceklerdi" ¹²⁵¹. Er-lu-um'un düştüğü ve Seraskerin Ruslara esir olduğu haberi istanbul'a gelmiş ¹²⁵², başkent ahalişi söylenmiye başlamış, birkaç eski yeniçerinin asılması mecburiyeti hasıl olmuş ve Osman Paşanın askerleri ancak istemiyerek komutanlarının peşinden gitmişlerdi. Rumeli'den dönen Anadolu askerleri o kadar tehlikeli görülmüştü ki, bunlar hemen karşı sahile geçirilmişlerdi ¹²⁵³. Yeni ve büyük bir ihtilâl yakın imiş gibi görünüyordu; Fransız elçisi, Padişahın ve nazırlarının hayatını gayet ciddî olarak tehlikede görüyordu ¹²⁵⁴. Şimdi Sultan Mahmud'un çelik iradesi, daha kuvvetli olan mukadderatın isteği Önünde kırılıyordu. Korku veya herhangi bir şekilde heyecan eseri göstermeksizin Babiâli, ağır şartlarla bir barış yapmaya koyuldu. Rusları uysal davran-nuya sevtmek amacıyla Midilli önünde bekliyen İngiliz donanması, İstanbul'a gitmek emrini aldı. Aynı zamanda Amiral Rosanel'in komutasındaki Fransız gemileri de muhtemel bir müdahale için hazır duruyorlardı ¹²⁵⁵. Prusya elçisi Ro-yer, mutedil şartların ileri sürülmesi lehinde çalışmak amacıyla Rus karargâhına gitti ¹²⁵⁶. Meslekdaşları Gordon ile Guilleminot, Dibiç'i alıkoymak için ellerinden geleni yaptılar (.

Fakat Çar, kendini âlicenap göstermek, "dostça düşüncelerinde

¹²⁴⁹ Aynı eser, S. 91 - 92.

¹²⁵⁰ "J*al atteint le but de ma mission"; aynı eser, S. 94 vd., karşı. Rosen S. 106 vd. Prusya Elçiliğinin raporlarına göre.

¹²⁵¹ "Les Efendis ant aus«t Tordre de se rendre en chsujue chose a la discrftion et â Tecpîte de S.M. l'Empereur de Russie"; aynı eser, S. 99. Kars. S. 100 vd.

¹²⁵² Aynı eser, S. 104

¹²⁵³ Aynı eser, S. 105.

¹²⁵⁴ "Leur existence â tous ne tient plus qu'i un fil"; aynı eser, S. 101.

¹²⁵⁵ Aynı eser, S. 102.

¹²⁵⁶ Rosen, S. 112 vd.

samimî olduğunu isbat etmek" istiyordu ¹²⁵⁷. Ordularının fethetmiş oldukları bütün yerleri geri veriyor ve Gürcistan'da, îmereti, Mengrelistan ve Guriel'de Rus hâkimiyetinin ve Ahalcık'ın Rusya'ya ilhakının tanınması ile iktifa ediyordu. Babiâli'yi uzun zaman kendi iradesine tâbi bulundurmak için, 15 milyon Hollanda dukası harp tazminatı ve Rus tüccarlarının uğradıkları zararlara karşılık da bir milyon beş yüz bin dükânın ödenmesini istedi ve kabul ettirdi. Ancak bu antlaşma hükümleri tamamıyla yerine getirildikten sonra Rus askeri Osmanii topraklarından geri alındı. Memleketeyn Prenslikleri, vadi tabanının (Talveg) öte tarafında kalan Tuna Adalarını aldılar. Vergileri indirilecek ve Tuna hattını bir sıhhî kordon yani Rus subaylarının teşkil ve komuta edecekleri küçük bir ordu muhafaza edecekti. Bu memleketlerde ticaret tamamıyla serbest olacak ve Tuna üzerinde Rumen bayrağına müsaade olunacaktı. Böylece hakikatte Eflâk ve Buğdan'ı, Besa-rabya örneğine göre yeni bir Rus vilâyeti değilse bile, hiç olmazsa Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında tampon bir devlet haline getirmek için gerekli olan ilk tedbirler alınmış oluyordu ¹²⁵⁸. Sırbistan, ötedenberi istediği "altı bölge" nin verilmesi ile toprak bakımından toparlandı ve genişletildi. Babiâli, Londra kongresinin kararlarını kabul edeceğini vaad etmek zorunda bırakıldı.

işte 14 eylülde Edirne'de yapılan ve aynı ayın 26 smda tasdik olunan antlaşmanın içindeki hükümler bunlardan ibarettir ¹²⁵⁹. Avusturya elçisi, bu Edirne Antlaşmasını, "muzaffer bir devletin zayıf bir düşmana şimdiki kadar kabul ettirmiş olduğu antlaşmalardan hepsinin en ağırını", Babiâli'nin "artık bağımsız devletler arasında sayılmadığına" bir alâmet olarak vasıflandırıyor. Üsküdar Paşası Mustafa, Rus lan Edirne'den geri atmak amaciye, Türk kalelerinin henüz düşmemiş bulunduğu Tuna'ya geldi. Fakat bu teşebbüs de 16 ekimde Arnavut Kalesi muharebesinde bir yenilgi ile neticelendi ¹²⁶⁰.

Fakat bu kadarı da kâfi değildi. 18 ağustosta Londra konferansı, Babiâli devletlerin tekliflerini kabul etmediği zamanda, gerçi Yunan bağımsızlığını henüz tanımamıştı; fakat muhakkak ki. İstanbul'daki elçiler vasıtasıyla yaptığı tekliflerle böyle bir tedbire yol açmışlardı ¹²⁶¹. Gerçi

¹²⁵⁷ "En ttmoingnangre de la since'ritâ de ses dispositions ami-

¹²⁵⁸ Gordon'ın ifadesi: "Pourraient bien etre destinees â former un Etat interme'riaire et indâpendant entre la Russie et la Turquie"; Frokesch - Osten, V, S. 231.

¹²⁵⁹ Gene aynı ye

¹²⁶⁰ Roaen, S. 120. 10 kısımda Dibiç Edirne'yi terketti.

¹²⁶¹ Aynı eser, S. 66 - 67.

Türkler, Edirne Bang Antlaşması ile, temmuz tarihli Londra konferansı kararlarını kabul etmeği taahhüt etmişlerdi; fakat 22 mart 1829 da yeniden tesbit edilerek Negroponte adasını da yeni Yunan Devleti içinde bırakan sınıra şiddetle itiraz ediyorlardı ¹²⁶². İngiltere de sınırın değiştirilmesini haksız buluyordu. Metternich ise, bu gibi şartlar altında "Osmanlı Devletinin yaşamakta devam etmesi tamamiyle şüpheli bir hale gelmiştir" diyordu ¹²⁶³.

Ancak 3 şubat 1830 da Yunan meselesi hakkında son karar verildi. Bu karar Babiâli için çok elverişsiz idi. Gerçi Yunanistan için yeni ve Aspropotamos'tan Sperkhios'a kadar uzanan daha dar bir sınır kabul olundu. Fakat Attika, Negroponte, Skyros ve Kyklad'lar, bu sınırın içine giriyor ve "Yunan Prenslığının tamamiyle bağımsız" olduğu kabul olunuyordu. Fransız kıtaları bir yıl müddetle Yunanistan'da bulunacaklardı. Yeni Devletin Prenslığına, daha şubat ayında Leopold von Sachsen - Koburg seçildi. Fakat bu Prens, prensliğini bir def acık olsun gözleriyle görmeden mayısta istifa etti. Babiâli ise daha nisanda ¹²⁶⁴ bu zarurete boyun eğmek zorunda kalmıştı: "Acı fedakârlık yapılmıştır, artık ondan bah-setmiyelim" ¹²⁶⁵.

O zamanlar Babiâli'nin en büyük gayreti, Petersburg'da şarka mahsus bütün yaltaklanma sanatını kullanarak ve her vasıtaya başvurarak Edirne Barış Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesinde Çarın, "İmparator ve Padişahın" mülayim davranmasını temin etmekte temerküz etmişti. Harp tazminatının ilk taksiti verilmişti. Fakat öteki taksitleri bulmakta Türkler tamamiyle âciz olduklarını bildirdiler. Reis Efendi, bu para ile asker beslemek daha iyi olurdu diyordu. Asya tarafındaki kaleler hususunda da Babiâli, bunların Rusya'ya bırakılmasında ciddî mahzurlar görüyordu ¹²⁶⁶. Böylece Süleyman Necip ve Sadrazam Hurşit Paşanın damadı Halil Paşa, Çarı mülâyimleştirmek amacıyla Petersburg'a gittiler. Uzun müzakerelerden sonra 25 nisan 1830 tarihinde o-rada bir Türk - Rus anlaşması imzalandı. Buna göre tazminat parasının beşte biri indirilmiş oluyordu. Geri kalan

¹²⁶² Aynı eser, S. 142 vd.

¹²⁶³ "L'existence future de l'Empire Ottoman est devenize tout à fait problématique"; aynı eser, S. 181. Kars. Wellington'un ifadesi: "La Porte se trouve frappe > à mort"; haddi zatında Yunanistan, Ölüm derecesinde yaralanmış olan Osmanlı Devleti yerine kaim olacaktı; aynı eser, S. 183. Kars. "la Russie a efface" l'Empire Ottoman du nombre des Puissances IndSpandante" aynı yer.

¹²⁶⁴ 8 eylül müzakerelerinde Babiâli'nin İngiliz ve Fransız elçileri yanında yapmış olduğu bir fedakârlık hakkında bak: Rdaen, S. 125.

¹²⁶⁵ "Le sacrifice douloureux est consommé"; n'en parlons pas"., eğilmez Pertev Efendinin ardası olan Hamit Bey, ReisÜlkUttap sıfatıy-le böyle dedi.

¹²⁶⁶ Karg. aynı eser. S. 171.

meblâğ ise her yıl bir defa olmak üzere sekiz taksitte ödenecekti. Zarara uğramış Rus tüccarlarına 500 000 dukat verildikten sonra ancak Osmanlı toprakları boşaltılacaktı. Bir 500 000 dukat da Memleketeyn'in boşaltılması için ödenecekti. Harp tazminatının tamamı verilinceye kadar Rus askerleri, Silistre'de kalacaklardı. Çar, para yerine Babîâli'den aynî olarak başka eşya atanavı da kabul ediyordu ¹²⁶⁷. 1830 yılı başlarında nihayet İstanbul'a dönmüş olan Fransız elçisi Ribeaupierre'in ve hususiyle Çann Özel murahhası Kont Or-lof'un - Türkler bu Orlof a karşı hususî bir saygı besliyorlardı - teklifleriyle harp tazminatının bir milyon kuruş daha indirilmesine karşılık olarak Sultan Mahmut, Yunanistan'ın Osmanlı imparatorluğundan tamamiyle ayrılmasına muvafakat etti ¹²⁶⁸.

Fakat daha o zaman Yunanistan'da anarşi almış yürümüştü: Kasım 1831 de, şimdilik bir Senato tarafından idare olunan Yunan Cumhuriyetinin yararlı ve değerli lideri Kapo-distrios, iki şahsî düşmanı tarafından öldürüldü. Ona bir halef bulunamadı; parti-er birbirlerine karşı pervasızca hareketlerde bulundular. Hattâ açıktan açığa bir iç harp basıya-cak kadar iş ileri götürüldü. Tekrar Londra'da toplanan üç hami devletin temsilcileri, nihayet Argos'taki hükümetin ye: gâne meşru hükümet olduğunu tanıdılar. 21 temmuz 1832 de, Livadia ile beraber Korinthos Berzahının Öte tarafında kalan bütün Akarnania'yı da kazanmış olan Yunanistan, hükümeti adına Avrupa devletleri temsilcileri ile Osmanlı ABevi leti arasında İstanbul'da bir protokol imzalandı. Buna.göre yeni Yunanistan Devleti, tazminat ve İslâm malları ve -camileri bedeli olarak 30-40 milyonluk bir meblâğı Padişaha Ödemek yükümlülüğünü üzerine alıyordu . Çok geçmeden de, daha martta, Bavyera'dan çağırılmış olan Kırıl Otto, I. Othon, otuz yıl sonra bir kaçak olarak terketmek zorunda kalacağı hür Yunanistan topraklarına büyük ümrtÇarle ayak basıyordu ¹²⁶⁹.

Fakat Otto'nun devleti ile o zamana kadar vasitasız bir münasebet kurulmuş değildi. Babîâli, hiç de işine gelmiyen bu zarurete katlanmaktan kaçınıyordu. Yunanistan'ın İstanbul'a ödiyeceği tazminatın bir kısmını Rusya, Babîâli'nin kendisine ödiyeceği harp tazminatına mahsuben kabul etmişti, öteki kısımları takdim etmek için bir Yunan ajanı İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. Fakat Reis Efendi bir Yunan elçiliği değil, ancak bir ticaret kançlaryasını tanımak istiyordu. Bunun için de hâlâ sallantıda olan

¹²⁶⁷ Aynı eser. 3. 187 vd.; karş. S. 241 - 242.

¹²⁶⁸ Aynı eser, S. 233 vd.

¹²⁶⁹ Aynı eser, S. 319, Karş. Roan, S. İVS - 206.

meselelerin hemen hallolunmasını ve âsi Sisam adasına yapılan yardımın derhal kesilmesini şart koşuyordu. Yunanistan'ın İstanbul'da ilk diplomatik temsilcisi Zografo, ancak ağustosta Padişahın huzuruna kabul edilmek müsaadesini alabildi. Bununla beraber sınır ve bir de Yunanistan'da naturalize olmuş Yunanlı Osmanlı tebaasının durumları - ki bunlar Osmanlı Devletindeki eski durumlarını da muhafaza etmek istiyorlardı - meseleleri üzerinde anlaşmazlıklar 1836 yılına kadar ve bundan sonra da devam etti. Yunanlılara kendi işlerini düzene koyacak bir mühlet tayin etmek için tekrar bir Londra konferansının top* lanması zarureti hasil oldu ¹²⁷⁰

Bununla beraber Babıâli, çetin Yunan meselesi henüz tamamiyle sona ermeden, Mısır'daki vasatına karşı, daha tehlikeli safhalar gösterecek olan ikinci bir mücadeleye başlamak zorunda kalıyordu. ¹²⁷¹

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Mısır Meselesi. Suriye'nin ele geçirilmesi ve Osmanlı Hanedanının bekası uğrunda Mehmet AH Paşa ile ilk savaş.

Yunanistan'da ayaklanan Rumlara karşı savaşılırken Mehmet Aii Paşa, muhakkak ki kendi askerî kuvvetlerini ve hazinesini korumadan harcıyarak, Padişaha yardım etmişti. Sultan Mahmut. Mora'da kazanmış olduğu bütün başarılarını, üstelik daima mükâfatını istemiye alışkın olan Mehmet Ali Paşaya borçlu idi. Hakikaten de yeni teşkil olunan Osmanlı ordusundaki Avrupa örneğine göre mızraklı süvarilerle kırmızı fesli ve mavi ceketli Nizam askerleri, Fransız öğretmenlerinin ¹²⁷² ve Piemonte'li süvari subayı Calosso ¹²⁷³ nın bütün gayretlerine rağmen, henüz harp yapacak bir seviyeye gelmiş değillerdi. Küstah Rum korsanlarının hareketlerini durdurabilecek kudreti ancak Mısır filosu gösterebilmişti.

Fakat Mısır Valisi, devletlerin müdahalesinden sonra muhasamata iştirak edemiyordu, İngiliz Amiral Lyons, İskenderiye açıklarında dolaşıyordu. Hatta onun Rus meslek-daşı Hayden, Mısır Valisinin gemilerine karşı harekete girişerek iki tanesine el bile koymuştu . Mehmet Ali Paşa, kendine mahsus bir donanma bulundurabilmek müsaadesini, 1829 son

¹²⁷⁰ Aynı tâft. S. 303 vd.

¹²⁷¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/321-357

¹²⁷² Prokesch - Osten, VI.

¹²⁷³ Mac - Farlane II. S. 51.

bahamda İstanbul'a gönderdiği bir milyon Taler para ve en son model altı gemi ile ödedi ¹²⁷⁴.

Makedonya'da tütün tüccarlığından gelişerek kuvvetli, basiretli ve hiç bir şeyden yılmaz cesur bir siyaset adamı o-lan Mehmet Ali Paşanın gözleri Önünde şimdi bambaşka ve parlak bir manzara belirliyordu: Bu, Arap hükümdarlarının, Fatimî'lerin ve Hafizî'lerin mirası olan bîr Kuzey – Afrika devleti idi. Daha 1830 da Fransa, Cezayir korsanlarının faaliyetleri ile tahrik edilmiş olarak, Kral X. Charles zamanında Cezayir'lileri cezalandırmak için bir sefere başlamıştı. Amiral Duperre'nin gemileri Kont Bourmont'un komutası altındaki bir orduyu Kuzey Afrika'ya nakletti. Kont Bourmont, Staueli meydan muharebesinden ve eski bir kale olan l'Empereur'u aldıktan sonra 5 temmuzda bizzat Cezayir şehrini zaptetti. Hemen bunun arkasından Bil-dah İle Oran, Fransız komutanına boyun eğdiler ¹²⁷⁵.

Çok geçmeden Paris'te kopan Temmuz İhtilâli dolayısıyl-le Fransa'da Kral hanedanı değışerek Louis Philippe'in "Burjuva Kıratlığı" iktidara geçti. Bu sıralarda iç karışıklıklar o kadar fazla idi ki Afrika'nın fethine devam olunmak imkânı bulunamadı. İktidara geçen yeni rejim, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda bu Cezayir işini kapamak temayülünü gösterdi. Yeni Fransız hükümeti, daha 1 aralık 1829 da, yâni Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesinden önce, Babiâli'ye başvurmuştu. Sonra da kasım 1830 da Fransa'nın İstanbul elçisi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın yardımıyla Cezayir valisini, aynı zamanda Tunus ve Trablus komşularını, "İslâmlığın yüz karasını" teşkil eden bu adamları uzaklaştırmayı ve buraların doğrudan doğruya Padişah hakimiyeti altına sokulmasını Osmanlı hükümetine tavsiye etmişti. Buna göre Osmanlı Padişahı, Cezayir'in idaresi için beş yıl müddetle oraya bir paşa tâyin edecek ve aynı zamanda, Fransız konsolosu Rousseau'yı memleketinden koğmuş olan Trablus valisi ile Tunus valisine karşı Fransız menfaatlerinin korunması için gerekli tedbirleri alacaktı ¹²⁷⁶. Fransız hükümeti Cezayir'de yalnız bir toprak şeridini kendine mal etmek niyetinde idi ¹²⁷⁷. Fakat Avusturya ile İngiltere, böyle bir teşebbüsün aleyhinde bulundular . Fransız yüzbaşısı Huder, Mısır valisine bu anlamda teklifler yapmak üzere Iskenderiye*ye gitmişti. Fransa, bu teşebbüs için gereken para ve gemileri temin ediyordu. Lâkin İngiltere,

¹²⁷⁴ Rosen, S. 136.

¹²⁷⁵ Kars. Eduard Driault, La question d'Orient, 5. basım, Paris 1912, S. 131 vd.

¹²⁷⁶ Aynı eser, S. 251 - 254

¹²⁷⁷ Aynı yerde

buna muvafakat etmemekte ayak dirediğinden, bu entfrejşan taşan gerçekleşmemiştir¹²⁷⁸.

Fakat ikird.teklif de artık Mehmet Ali'nin adı geçmedi. Mısır valisi'ile Padişah arasındaki münasebetler, Pertev Efendinin 1830 temmuzunda resmî bir görevle iskenderiye'ye gitmesinden sonra da , gayet dostça idi. Mehmet Ali, kendisi sıkışık bir durumda bulunmasına rağmen, Padişahın hazinesine 500 bin Mısır Taleri bağışlamıştı ve bu meblağı bir milyona kadar çıkarmak fikrinde idi. Buna mükâfat olarak Mehmet Ali'ye resmen Kandiye Paşalığı verildi. Burada Avrupa usullerine göre yetişmiş Osman Nureddin adında bir subay, komutayı üzerine alacaktı (Girit adası, ertesi yılın ilk aylarında tamamiyle yatıştırılmıştı.)¹²⁷⁹. Buna karşı Mehmet Ali Paşa, İskenderiye'de inşa olunan bir korveti, değerli bir arabayı ve yirmi dört Arap atını İstanbul'a göndermekle şükranlarını arzetti¹²⁸⁰.

Rusya'ya ödenmesi gereken borç için para tedarikinde büyük güçlükler çekiliyordu. Bosna ve Arnavutluk'ta kaynaşmalar devam ediyordu. Buralara yalnız Trikkala Paşası değil, fakat aynı zamanda bizzat Sadrazam da 150 top ile gitmek zorunda kalmıştı. Her ikisi de ancak aylarca burada uğraştıktan sonra¹²⁸¹ İškodra Paşası Mustafa'yı Perle-pe'de yenmeğe ve esir etmeğe muvaffak oldular. Sisam adasında birçok entrikalar çevriliyordu. Buranın ahalisi, tekrar Osmanlı hakimiyeti altına dönmiye razı oluyordu (15 aralık 1832 de Sisam adası, vergi verir bir Prenslik haline kalb olunarak başına Stephan Vogorides geçirildi)¹²⁸². işte bütün bu işler, Babiâli'yi o kadar işgal ediyordu ki Asya işleriyle uğrasmaya vakit bulamıyordu. Mehmet Ali Pasa, görünüşte dağılmıya ve çözülmıye başlamışa benziyen Osmanlı imparatorluğunun Asya'daki topraklarından Suriye'de asayışı iade edebileceğini ve böylece, tıpkı Girit ve 1827 ye kadar elinde kalmış olan Mora gibi, burayı da kendi nüfuzu altına alabileceğini umuyordu. Bu işte Babiâli'nin kendisine ciddi bir surette mukavemet edeceğini hiç te beklemiyordu.

Aynı zamanda S ayda, Trablusu Şam, Yafa, Gazze, Nab-lus ve Kudüs'ün de hâkimi bulunan ve Mısır sınırına kadar bu yerleri idare eden Akkâ Paşası Abdullah'ın, görünüşteki itaatli haline rağmen, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü ve bekası için son savaşta hiç bir fedakârlıkta bulunmamış

¹²⁷⁸ Cadalvene et Barrault, S. 53, not 1. .

¹²⁷⁹ Aynı eser, 3. 138.

¹²⁸⁰ Prokesch - Osten, S. 290 - 251.

¹²⁸¹ Boue, La Turquie (TEurope, H, Parts 1840, S. 154; IV, S. 378 vd, 423 vd.; Rosen, S. 13& - 139.

¹²⁸² Kars. Aynı eser, S. 127 - 128.

olduğundan, daha ziyade bir âsi sayılması, Mehmet Ali Paşanın ümitlerini arttırıyordu. Cezzar Paşanın ardası ve taklitçisi, tıpkı onun gibi zalim olup inhisarlar sayesinde zenginleşmiş ve daha 1822 yılında, yani Babiâli'nin en tehlikeli buhranlar içinde bulunduğu bir zamanda isyan bayrağını kaldırmıştı. Abdullah Paşa, Piemonte'li doktor Bosio tarafından yetiştirilmiş olan Arnavut ve Memlûklerden müteşekkil asker kıtalarıyla Padişaha karşı koyabileceğini tahmin ediyordu ¹²⁸³. Disiplinine ve itaatına çok güvendiği bu kuvvetleriyle Şam'ı da alabileceğini ve dolayısıyla Fırat üzerindeki ticareti kendine mal edebileceğini ufrtıyordu ¹²⁸⁴. Abdullah Paşa, tahrif edilmiş bir fermana da/anarak Dürzi'lerin reisi Emir Beşir ile Kudüs Paşası alanındaki anlaşmazlığa karıştığı zaman, Halep, Şam ve Adana Paşaları onun üzerine yürümek emrini aldılar. Fakat bu paşalar, dokuz ay uğraştıkları halde, Abdullah Paşayı yenmeğe muvaffak olamadılar ¹²⁸⁵. Akkâ üzerine yapılan ikinci bir hücum da başarısızlıkla sona erdi ¹²⁸⁶.

Tam bu sırada Mehmet Ali Paşa, Babiâli'ye hizmetini arzederek âsi Akkâ Paşasını yenmek üzere harekete geçmeğe hazır olduğunu bildirdi. Fakat bu hizmetinin mükâfatı o-larak, Abdullah Paşa tarafından elde edilmeğe uğraşılan Şam Paşalığının kendisine verilmesini istiyordu. Bu şartı yüzünden teklifi reddolununca Mehmet Ali Paşa, Akkâ paşasına yardım etti. Abdullah Paşa, Mehmet Ali Paşaya tazminat verdi ve Babiâli ile barışmak için 750 000 kuruş ödedi. Fakat son zamanlarda büyük gayretler sarfederek Sanaar Dağ kalesini ele geçirmiş bulunan Abdullah Paşa, kendisine iyilik yapmış olan Mehmet Aü Paşaya borcunu Ödemeği hatırından bile geçirmiyordu. Bundan başka Akkâ valisi, Mısır'dan kaçarak kendi topraklarına iltica eden kimseleri de kabul etmekte devam ediyordu. Bu mülteciler, kendilerine hiç bir ücret verilmeksizin köle gibi çalışmak zorunda tutularak Mı-sır'h komşunun kuvvetlenmesine yardım etmiş olan mazlûm Fellahlardı. Aslında Abdullah Paşanın tatbik ettiği rejim ile Mehmet Ali Paşanın tatbik ettiği rejim birbirine çok benzemekte idi: Her ikisinde de mutlak bir İdare tarzı, batı örneklerine göre teşkilâtlanma, tebaayı sömürmekte aynı usul ve her ikisinde de müşterek olarak Özerklik elde etmek isteği ve bu uğurda faaliyet görülmektedir, fşte bu sebepler-dirki günün birinde bu iki komşunun boy ölçüşmek için karşılaşmaları mukadder

¹²⁸³ Caldavene et Barrault, S. 17. Gene bak: bilhassa Forbin'in Kudüs Seyahatnamesi ("Voyage dans le Levant"), Paris 181*, S. 70 vd, ve Ffısnat, S. 57 vd.

¹²⁸⁴ Aynı eser, S. 31 • 32.

¹²⁸⁵ Aynı eser, S. 32 - 33.

¹²⁸⁶ Aynı eser, aynı yer.

idi.

O sıralarda Van ve Bağdat paşaları, Babiâli'ye karşı isyan etmişlerdi. Padişahın gönderdiği elçiyi öldürmüş olan Bağdat paşasının Üzerine, komşusu Halep paşası gönderilmiş ve bunun tarafından yenilerek esir edilmişti ¹²⁸⁷. Şam'da halk ayaklanarak paşayı öldürmüştü. Sultan Mahmut, kısa bir zaman Önce Rusya'dan dönmüş bulunan Kaptan Halil Paşayı ¹²⁸⁸ Suriye sahillerine göndermeği tasarlamış, fakat Halil Paşa oralara gitmemişti. Bütün bu olaylar, Mehmet Ali Paşaya, son ve kesin darbeyi vurmak için cesaret veriyordu. 1831 ekiminde, akli başında, itaatli ve sadık Fel-lahlarla Araplardan teşekkül eden 9000 piyade ile 2000 süvariden ibaret Mısır ordusu, El-Ariş üzerine yürüdü. Öte yandan Mısır Valisinin evlatlığı İbrahim Paşa, daha önce Akkâ Önüne gelmek amacıyla, yedi firkateyn, altı korvet, yedi top gemisi ve üç çifte direkliden teşekkül eden donanmasına mensup bir gemiye bindi. 5000 nüfuslu Gazze ve 3000 -4000 nüfus Yafa, hemen ona teslim oldukları gibi daha sonra Kurdüs ile Fenike sahillerindeki limanlar da İbrahim Paşanın eline geçti. Kasım ayının sonunda, İbrahim Paşanın Suriye'ye gelmiş bulunan kardeşi Abbas'ın da iştiraki ile, Akkâ kalesinin muhasarasına başlandı.

Abdullah Paşa, Dürzîlere karşı kendi maiyetindeki Müslümanları yürütmek teşebbüsünde bulunmuştu. İbrahim Paşa, bu Dürzîlerle müzakerelere girişti ve kısa bir müddet sonra yalnız Emir Beşir'in oğlunu değil, aynı zamanda Emir'in kendisini de kazanmaya muvaffak oldu. Emir, Mısır karargâhına geldi. İbrahim Paşa, Kudüs'te ve kutsal Filistin topraklarının başka taraflarında Hıristiyanlara tam bir din hürriyetini ve o zamana kadar alınması mûtaad olan gümrük ve ayak basma harçlarının kaldırılacağını vaad etti. Mısır'da olduğu gibi burada da Mehmet Ali'nin rejimi, hiç olmazsa yabancı unsurlar için, durumun yeni ve mesut bir şekil almasına âmil oldu.

Babiâli, hem her yıl kutsal Filistin'e yapılan dinî ziyaretleri emniyet altına almak ve hem de Devletin şüpheli görülen hayatiyetini isbat etmek amacıyla, Mehmet Ali Paşanın silâhla müdahalesine enerjik bir şekilde karşı kovmak zaruretinde olduğu kanaatmda idi ¹²⁸⁹. İbrahim Paşaya, hemen geri çekilmesi için emir gönderildi. Aynı zamanda Kayseri, Konya, Sivas, Mersin,

¹²⁸⁷ Rosen, S. 139.

¹²⁸⁸ Aynı eser, S. 123.

¹²⁸⁹ Kars. Ottenfels'in ifadesi: Prokesch - Osten VI, S. 196: "Il y a encore dans ce vaste corps une force d'inertie qui pourra İti tenir Ueu de pñncipe de vie si le Uen principal qui unit ses parties he"te"ro-genes, la rrtiglon mahome'tane, reste intacte".

Adana ve Lazkiye Paşalarına, kuvvetlerini bir araya toplamaları için buyruklar yollandı. Bu kuvvetler, Serasker Mehmet Paşanın, sonra da, bir müddetten beri Hüsrev Paşa tarafından takib olunan Ağa Paşanın (Hüseyn Paşanın) komutasında olmak üzere âsilere karşı yürüyeceklerdi. Trablusşam'a Osman Paşa vali yapıldı. Mekke ve Medine'de de, Mısır'a medyun Şerif azlolunarak yerine yeni bir Şerif tâyin edildi. En nihayet tevcihat töreninde de hem Mehmet Ali Paşaya ve hem de İbrahim Paşaya,, yetkilerinin müddetini uzatacak ferman şimdilik reddo-lundu.

Bunun üzerine İbrahim Paşa, daha büyük bir gayretle Akkâ'yı ele geçirmeğe uğraşıyordu. Gerçi Mısır'lılar 1832 martında şehre girmişlerdi; Fakat kale, hâlâ sebatla tutunu-yordu. Diğer taraftan yeni Trabhısu Şam paşası, Latakiye ü-zerinden, kendi vilâyetinin Mısırlılar tarafından işgal edilmiş bulunan başkenti önüne gelmişti.

İbrahim Paşa, Babiâli'nin tâyin etmiş olduğu valinin ü-zerine Önemli bir kuvvetle yürümekte tereddüt göstermedi. Osman Paşa, üstün kuvvetlerle kendi üzerine yüklenmek is-tiyen düşmaniyle çarpışmağa cesaret edemiyerek, geceleyin Türklerin büyük karargâhının bulunduğu Hama'ya kaçtı ¹²⁹⁰. Mısır orduları başkomutanı da büyük bir meydan muharebesi vermek niyetinde değildi. Böylece o, daha önce zap-tetmiş bulunduğu Homs'dan Seraa üzerine yürüdü. Serasker olan Halep Paşası, Mısırlı düşmanın kaçmakta olduğunu zannetti ve onu Osman Paşa Ue Kayseri ve Mâden Paşalarına takip ettirdi ¹²⁹¹. Fakat Mısırlılar üzerine yapılan bir hücum teşebbüsü başarısızlıkla sona erdi. Bundan sonra İbrahim Paşa ile kardeşinin komutasında bulunan Mısır'ın ana kuvvetleri, Bâlbek'de birleştiler.

"Cirmen Valisi, Anadolu Seraskeri, muhafız ve nizamiye taburları Başkomutanı, Mısır, Girit, Habeşistan ve buna tâbi memleketlerde Padişahın Vekili" unvanlarını taşıyan Hüseyn Paşa, âsi Mısır valisinden meşru devlet kuvveti adına intikam almak, Padişahın kutsal otoritesini temsil etmek ve asker! hareketler dolayısıyla ahkonmuş olan İslam hacılara Mekke ve Medine'nin yolunu açmak ¹²⁹² amacıyle, Asya topraklarına ayak basmış bulunuyordu. Bizzat Padişah, Hüseyn Paşaya ordugâha kadar refakat etmişti. Sultan Mafcmut'un kanaatine göre Mehmet Ali Paşa, yalnız küstah-casına Suriye'ye hücum etmek ve ayaklanmakla kalmamış, fakat

¹²⁹⁰ Mısır harp raporları, aynı eser, S. 453 - 455, 455 • 457.

¹²⁹¹ Mısır harp raporları, aynı eser, S. 455 - 457.

¹²⁹² İd nisanda o, İstanbul'dan ayrılmıştı; Rosen, S. 148

aynı zamanda gizlice adamlarını göndererek Üsküdar'da Mustafa Paşayı da ayaklanmaya teşvik ve tahrik etmişti . Aynı zamanda, İngiltere ve Fransa müstesna olmak üzere, Avrupa devletleri, Mehmet Ali'nin aleyhinde olduklarını bildirdiler. Rusya, İskenderiye'deki konsolosunu geri çağırdı. Avusturya ise, barışçı bir eda ile olmakla beraber enerjik bir surette Kahire'ye ikazlarda bulundu. Avrupa devletlerinden hiç biri, Babîâli'nin Mısır limanlarını abluka altına almak kararına karşı itirazda bulunmadı ¹²⁹³. Çok geçmeden Kaptan Halil Paşa da donanmasıyla harekete geçti ¹²⁹⁴.

Şimdilik İbrahim Paşa, bir güçlüğü daha bertaraf etmek zorunda idi. Lübnanlılar, Dürziler ve Maruniler, hepsi aynı zamanda yabancıların müttefiki olan Emir Beşir'e karşı cephe almışlardı. Emir'in oğullarından biri olan Halil, Hayr -el - Kamer de ayaklananların başına geçmişti . Fakat Mısır Başkomutanının enerjik bir surette müdahale etmesi, sükûnetin iadesine kâfi geldi: Suikasta dahil olmakla suçlu bulunanlar, bunların arasında Canbulat'ın torunları, Beyrut'ta kapatıldılar. Aynı şekilde Trablusu Samda' da bir Komplö keşfolundu ve boşa çıkarıldı ¹²⁹⁵. En sonunda İbrahim Paşa, 27 mayısta bizzat idare ettiği gayet çetin bir hücumdan sonra Akkâ kalesini de ele geçirmeğe muvaffak oldu. Abdullah Paşa, Mısır'lı komutana teslim oldu; şerefli bir tsfecdada kabul olundu ve hiç vakit geçirilmeden Mısır'a gönderildi ¹²⁹⁶. Mısır'lılar, Akkâ'ya sahip olmak için 4000 ölü vermişlerdi ¹²⁹⁷.

Şimdi sıra Şam'a gelmişti. Gerçekten de İbrahim Paşa, daha haziran içinde Şam üzerine yürüdü. Ali Paşa, başkenti bırakarak Homs ordugâhına sığındı. Bunun üzerine Mısırlılar ve Dürziler, başlarında Başkomutan ve Emir Beşir buldukları halde, 18 haziranda İç-Suriye'nin en büyük ve en bayındır şehri olup o zaman 150 bin nüfuza mâlik bulunan Şam'a girdiler ¹²⁹⁸. Şam'da Yahudilerle Hıristiyanlar, beraber ancak 10 000 kadar idiler. Şehrin 20 üyeden teşkil olunan idare meclisine bunların da temsilcileri alındı. Artık Hıristiyanlar, hiç çekinmeden at üstünde caddelerde dolaşabiliyorlardı . Halep şehri de İbrahim Paşaya itaat etmekte hiç bir tereddüt göstermedi. Böylece bütün Suriye Mısır'lıların eline geçmiş bulunuyordu. Bununla beraber hutbelerde Padişahın adım zikretmekte devam olunuyordu.

"Nizam askerlerinin başında bir yeniçeriden başka bir şey olmiyan"

¹²⁹³ Aynı eser, S. 124. Babîâlinin elçilere verdiği nota bak: aynı eser, S. 447 vd.

¹²⁹⁴ Aynı eser, S. 127.

¹²⁹⁵ Rosen, S. 147 ye göre islam Halil, hıristiyan - manini pederine karşı da bir din dâvası temsil ediyordu.

¹²⁹⁶ Aynı eser, S. 128 vd

¹²⁹⁷ Aynı yer; Mısır harp raporu, aynı eser, S. 457 vd.

¹²⁹⁸ Aynı eser, S. 155; Mısır harp raporu, aynı eser, S. 466 vd.

¹²⁹⁹ ve yaptığı müessir yardımlar sayesinde meydana getirilen askerî teşkilâtın fazla bir şey anlamıyan Hüseyin Paşa, komutası altındaki 45 000 kişilik disiplinli bir ordu ve 160 top ile İbrahim Paşanın üzerine yürümekte acele etmiyordu. Bu adam, İstanbul'da büyük bir nüfuz sahibi bulunan Serasker Hüsrev Paşanın damadı olup yeni kıtaların komutanlığını yapan Mehmet Paşayı kendine rakip görüyor ve ordudaki Avrupalı askerî Öğretmenlerle istihkâm subaylarını Hıristiyanların casusu sayıyordu. Serdari Ekre-min Konya'da Kaybetmiş olduğu üç haftalık bir zamandan sonra Tarsus'a gelen öncüler, Akkâ'nın düşman eline geçmiş olduğu haberini aldılar. Bundan sonra da gene iki hafta boş yere Adana'da geçirildi. Hüseyin Paşa, uzun zaman İskenderun'da kaldı, öncü kuvvetleri ise Antakya'yı işgal ettiler ve müteredit olarak Hama'ya kadar ileri hareketlerine devam ettiler.

Fakat şimdi İbrahim Paşa taarruza geçti (2 Temmuz). Mısırlıların ilerlemelerini durdurmak için Mehmet Paşa, e-mir beklemeden alelacele Homs'a kadar gitti. Halep paşası onu gayet parlak bir şekilde istikbal etti. Hatta eğlence ve şenliklere, Mısırlıların geldikleri haberi alınca hâla devam olunmakta idi. Mısırlıların sayısı, Nizam askerlerinden çok üstündü: 40 top ile 10 000 Osmanlı askeri, Mısır komutanının 44 top ile 16 000 kişisine karşı savaşıyordu. Mehmet Paşanın iyi yetişmemiş olan askerleri, tam bir kabiliyetsizlik gösterdiler ve daha meydan muharebesi başladığı sıralarda dağıldılar (7 Temmuz). Topçular ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Komutan, Mısır ordusunun taarruzunu durdurmak değil, onların sağ kanatından taarruza geçeceklerini önceden kestirmek kabiliyetini bile gösteremedi. Şahsî cesareti ise hiç bir işe yaramadı. Çok geçmeden geri çekilmek işaretini vermek zorunda bırakıldı ve bu çekiliş, Türklere 2000 ölü ile 2500 esire mal oldu ¹³⁰⁰.

Şimdi İbrahim, "düşman paşalar" in kuvvetlerine karşı bir zafer kazandığından bahsediyor ve mağlûp ettiği orduyu Padişahın ordusu olarak saymak istemiyordu ¹³⁰¹. İstihkar ederek, sayıları ne olursa olsun, "bu gibi adamlara" karşı yürümeğe daima hazır olduğunu ifade ediyordu. 10 Temmuzda muzaffer komutan, boşaltılmış olan Hama'ya girdi ve çok geçmeden, Suriye'nin fethini tamamlamak amacıyla, Halep'e doğru

¹²⁹⁹ Husseïn n'âtait pas autre chose que le Janissariat encore vivant, à la tête du Nizam"; aynı eser, S. 161.

¹³⁰⁰ Aynı eser; Mısır harp raporu, aynı eser, S. 468 vd.

¹³⁰¹ Aynı yer.

yürüyüşe geçti ¹³⁰². Gerçi Ağa Hüseyin Paşa, Mısırlılardan önce Halep'e gitmeğe muvaffak oldu. Fakat Halep ahalişi onu kabul etmek istemedi. Böylece Hüseyin Paşa, acelelikten beraberinde götüremediği 16 topu orada bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. 18 temni.uz-da İbrahim Paşa, törenle şehre girdi. Şehri temsil eden bir heyet, (Bunların içinde konsoloslar da bulunmakta idi), 75 000 nüfusun samimi selâmını arzederek Mısırlıyı karşıladı, İbrahim Paşa, "Baratacılar" dan 80 000 kuruşluk bir istikraz koparmakla iktifa etti.

Uzunca bir müddet dinlendikten sonra Mısırlılar, Bey-lan geçidi üzerinden İskenderun Körfezine inen yol üzerinden harekete geçtiler. Hüseyin Paşa, aşılması güç olan bu yüksek geçidi müdafaa etmeğe teşebbüs etti ise de mağlûp e-dildi. Daha o zamanlar, aralarında yüksek subaylar da bulunduğu halde bir takım kimseler Osmanlı Ordusundan kaçarak başka bir İslâm ordusu olan Mısırlılara katılmağa başlamışlardı. O bölgenin sömürülmüş ve fena muamele görmüş olan ahalişi, mükemmel disiplinle hareket eden Mısır askerlerini kendisinin ve "vatanın hakiki kurtarıcısı" olarak görüyordu ¹³⁰³. Hakikî bir Müslüman, kahraman bir muharip ve mülayim bir efendi" olan İbrahim Paşayı selâmlamak üzere Urfa'dan ve uzak Diyarbakır'dan adamlar gönderildi ¹³⁰⁴. Osmanlı ordusunun mağlûp olduğu haberinden cesaret alan Vehhabîler, Maskat ile Basra körfezindeki Abuşir limanını zaptettiler ve bizzat Basrayı tehdit etmeye başladılar ¹³⁰⁵. Sultan Mahmut'un Asyadaki hâkimiyeti, tamamiyle çöküyor-muş gibi görünüyordu. Fakat yeni orduya mensup Mansure askerleri, Mûta olarak sınışıyorlar ve tanınmamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1 ağustosta Antakya Mısırlılara teslim oldu. Çok geçmeden İskenderun da galiplerin eline geçti. Mehmet Ali Paşanın Amiralisi Osman Nurettin, Marmaris limanında Kaptan Paşanın gemilerini ablukaya almıştı; fakat kesin sonuçlu bir muharebeye tutuşmak cesaretini gösteremiyordu. Konya Paşası, Ali, korkarak Latakiye limanından Kıbrıs'a geçmişti.

Padişah Suriye'yi galip Mısır valisine bırakmak gibi bir zillete katlanmaya razı olmadığı takdirde, Anadolu'ya bir hücum yapılması artık beklenebilirdi. Bu vilâyeti müdafaa etmek amacıyla bizzat Sadrazam Reşit Paşa, 31 ağustosta Arnavutluk'tan çağırılarak Anadolu'ya geçmek emrini

¹³⁰² Mısır harp raporları, aynı eser, S. 471 vd.

¹³⁰³ "Nous adressons des voeux au del pour la prospérité de nos armes et le succes d'une entreprise dont le but est la de"Uvrance de nôtre malheureuse patrie", Beylan ahalişi böyle yazıyordu; aynı eser, S. 479.

¹³⁰⁴ Aynı eser, S. 202.

¹³⁰⁵ Aynı eser, S. 217.

aldı. Bu arada Emin Rauf Paşa, yeni bir ordunun toplanması i-şiyile mekguldü. Seraskerliğe Silistre Paşası Mehmet tayin olundu ¹³⁰⁶; Halil Pasa kaptanlıktan çıkarılarak yerine Tahir Paşa geçirildi ve Hüseyin Paşa da Vidin Paşalığı ile Tuna taraflarına gönderildi ¹³⁰⁷.

İbrahim Paşa daha ileri giderek Adana'yı da işgal etti ¹³⁰⁸. Çok geçmeden Toroslarda bulunan bütün şehir ve kasabalar onun eline düşmüştü. Fakat İbrahim Paşa bu suretle yalnız Kuzey sınırını emniyet altına almak amacını güdüyordu. Ancak, memleketin son kuvvet kaynaklarını da zorlayarak, Mısır'dan alelacele yanma getirttiği Fellah ve A-raplarla, çok geçmeden Sadrâzam tarafından Rumeli'den gönderilmiş Nizam, Arnavut ve Boşnaklardan teşekkül eden yeni bir Osmanlı ordusuna karşı talihim deneyecekti . Eğer Padişahın kuvvetleri karşısında mağlûp olmamak istiyordu ise, son baharda, ekim ayının ortalarında taarruza geçmek zorunda idi. Böylece Konya ve Adana Paşaları, geçitlerden geri atıldılar ve İbrahim Paşa, Ereğli'de coşkun alkışlarla karşılandı ¹³⁰⁹.

Fakat büyük muharebeler, ancak aralık ayının ortalarında düşmana bırakılmış olan Konya önünde cereyan etti. Şöhret sahibi ve Gürcü soyundan olan Reşit Paşa'run komutasındaki, taze sadık Rumeli askerleri, haddizatında Mısırlıları yormak ve küçük guruplar halinde onları kıştırarak imha etmek vazifesini almışlardı ¹³¹⁰. Lâkin Sultan Mahmut, şimdiye kadar katlanmak zorunda bırakıldığı zilletlerin intikamının parlak bir şekilde alınmasını istiyor ve bunda ısrar ediyordu. Bu ise, Mehmet Ali subaylarının strateji kabiliyetleri göz önünde tutulacak olursa, Padişah için yeni bir bozgun demek olacaktı. Osmanlı ordusunun büyük kısımlarının Bursa, izmit ve daha başka yerlerde geri bırakılmış bulunması, Mısırlıların işini daha da kolaylaştıracaktı. Sataliye de Süleyman Paşa ve Sivas'ta Osman Paşa, ellerindeki kuvvetleri ile Reşit Paşa küvetleri arasında bir irtibat tesis edemeksizin, bekliyorlardı. Henüz Sadrâzam gelmeden Silâhtarın komutasındaki öncü kuvvetleri, 18 aralıkta baskına uğratarak bozuldular. Fakat birçok Arnavutlar, kendilerini kolaylıkla kuşattırarak esir düşüyorlar veya doğrudan doğruya düşman tarafına geçiyorlardı. Padişahın süvarileri, Araplann saldırıları önünde dağıldılar. Her tarafta dervişler, hakikî Müslüman olan Mısırlılara yardım etmek üzere halkı ayaklandırmak için

¹³⁰⁶ Aynı eser, S. 224 - 225

¹³⁰⁷ Aynı eser, S. 229.

¹³⁰⁸ 11 ağustosta.

¹³⁰⁹ Mısır harp raporu, aynı eser, S. 480 vd.; karş. aynı eser, S. 243 vd.

¹³¹⁰ Reşit Paşa, ordusunu 3 kısımda Anadolu'ya geçirdi; aynı eser, S. 257.

vaaz ediyorlardı ¹³¹¹. 21 aralıkta Reşit Paşa muharebeye tutuştu ve bunun neticesinde tam bir bozguna uğrayarak kendisi de esir düştü . Birkaç hafta önce bir fermanla Mehmet Ali Paşanın bütün mirası kendisine sağlanmış olan bu adam, şimdi İbrahim Paşanın elinde idi. Bir Mısır subayı "Sadrâzam siz misiniz?" diye Reşit Paşaya sordu. Reşit Paşa ise "bir an evvelisine kadar Sadrâzam ben-idim" diye cevap vetâi. Buna rağmen muharebenin neticesi, daha uzun zaman belli olmadı. Aralık ayının soğuk bir gününde 15000 Arap, Padişahın 35000 kişilik bir ordusunu yenmiş, hatta imha etmişti ¹³¹². İbrahim Paşa topçularının üstünlüğü, zaferin kazanılmasında büyük ölçüde amil olmuştu.

Şimdi muzaffer Mısır komutanı ile İstanbul arasında yalnız Trabzon Paşasının kuvvetleri ile bir de Ahmet Fevzi Paşanın askerleri bulunmakta idi. Fevzi Paşa, komutayı maiyetinden Rauf Paşaya bırakmıştı. Gerçi henüz hiç bir kayba uğramamış olan Osmanlı donanması, başkentin Önünde demirli duruyordu. Fakat Padişahın oturduğu kutsal bir yer olan İstanbul'a hücum etmek, İbrahim Paşanın aklından bile geçmezdi. Hakikaten de İbrahim Paşa, her yerde Padişaha, sadık olduğunu ileri sürüyordu. Babası Mehmet Ali Paşa ise, "kısa bir müdet önce Haül Paşanın aracılığı ile daha başta ileri sürmüş olduğu şartlar dahilinde Padişahla barışmak teşebbüsünde bulunmuştu. İbrahim Paşanın İstanbul üzerine yü-rümlyeceğini; ganimet olarak ele geçirdiği toplan iade etmesi, Sultan Mahmud'a yazdığı itizar mektubu ve serbest bırakıp da Padişah tarafından azloluncuya kadar Sadrâzam Reşit Paşayı muzaffer Mısır ordusunun başkomutanı olarak tanıması gibi vakıalar isbat etmektedir ¹³¹³. İbrahim Paşa, eski Osmanlı paytahü olan Bursa'da kışı geçirmek için Padişah'tan müsaade istedi ¹³¹⁴. Kendisi de çok iyi biliyordu ki Sultan Mahmut'tan ve rakibi Hüsrev Paşanın mağlûbiyetinden büyük bir haz duymuş olan entrikacı ihtiyar Serasker Hurşit Paşadan başka daha bir çok kimseler de, Osmanlı Devletinin bütünlüğünü muhafaza etmeğe hazır bir durumda idiler. O sıralarda Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğü, Rusya da dahil olmak üzere bütün devletler için Avrupa'nın muvazenesi ve siyasî düzeni için en esaslı bir şart halini almıştı.

İngilizler daha Önce Mehmet Ali Paşa ile Halil Paşa arasında mektup

¹³¹¹ Aynı eser, S. 275.

¹³¹² Aynı eser, S. 295.

¹³¹³ Rosen, S. 166 - 167.

¹³¹⁴ Aynı eser, S. 169.

muhaberesini kolaylaştırmışlardı. Mehme tAli Paşa, İskenderiye'deki Fransız konsolosu Mimaut'nm aracılığı ile de barış yapmak teklifinde bulunmuştu¹³¹⁵. Gerçi Fransız Kralı Louis Philippe'in Türk dostu olan İstanbul elçisi Guilleminot -bu zat, Ruslar Paris'teki yeni rejim aleyhinde harp etmek niyetlerini ifşa ettikleri vakit 1830 da Türkleri Kırım ve Kafkasya vilâyetlerine saldırmak ve bu sırada Türklere yardım etihet için bir plân hazırlamıştı-, geri çağırılmış ve bir nazır Fransız parlâmentosunda nutuk verirken Türkiye'yi bir "cenaze" diye vasıflandırmıştı. Gerçi birçok Fransızlar, de Seve ve daha bazı vatandaşlarının Batı kültürü ve disiplinini ekmiş buldukları Mısır'daki yeni İslâm Devleti hakkında hayranlık duyguları besliyorlardı. Fakat halk efkârı Doğuda barışın muhafazası lehinde olduğu gibi milletin ticarî menfaatlan da bunu gerektiriyordu¹³¹⁶. Aynı zamanda Namık Paşa, sırası gelince yardım temin etmek için Viyana, Paris ve Londra'ya gönderilmişti. Yunanistan işini bir defa sona erdirmekte o kadar çok menfaattar olan Avrupa devletleri, Padişah ile, yalnız Türkiye için değil, fakat başka devletler için de bir tehlike teşkil edecek derecede fazla büyümüş olan Mısır vaşak arasındaki kavgada Padişaha yardım etmeli idiler¹³¹⁷. Namık Paşa, bu felâketi, Osmanlı donanmasının Navarin önünde yok edilmesini tabiî bir neticesi olarak gösterecek¹³¹⁸ ve İngiltere'nin müessir bir şekilde müdahale etmesini bir hak, bir "tazminat" olarak istemekte bu delile dayanacaktı. Daha ayın yirmi birinde General Muravi-yef, Çarın olağanüstü bir elçisi sıfatıyla İstanbul'a geldi ve efendisinin âlicenabane himayesini Padişaha va&d etti¹³¹⁹. Hattâ Muraviyef, bizzat Mısır'a giderek Mehmet Ali Paşamı itaat etmesi için ciddî surette ikaz etmeğe hazırı¹³²⁰.

öyle görünüyordu ki Çar hakikaten oyunu kazanıyordu. Osmanlı Devletine bu kadar zararları dokunmuş olan bir memleketin hükümdarı, bir defti daha mağlûp edilmiş ve yardımsız kalmış Csraanî 'imparatorluğunun kurtarıcısı sıfatıyla ortaya çıkacaktı. İngiliz: hükümetinden hakiki bir yardım görmek ümidini al&mıyan Sultan Mahmut, eğer Kahire'dek i bendesi önünde eğilmek ve İbrahim Paşanın zaferden sonra ileri sürdüğü şartlan kabul etmek istemiyorda ise, Rus Çan Nikola'ya

¹³¹⁵ Aynı eser, S. 246, 287 - 288. Kars. Planat, S. 126, 131 vd., 153 vd., 192 (Mısır'da Fransızlar hakkında)

¹³¹⁶ Kmxş. Caldavene et Barrault, S. 323 - 325 ve not.

¹³¹⁷ Aynı eser, S. 247 - 248 Johann Maurogenis'in Londra'ya gidişinin (1832 sonlan) sebebi, önce yalnız Yunanistan'ın sınırları meselesi idi: Blancard, II, S. 185

¹³¹⁸ Aynı eser, S. 192.

¹³¹⁹ Caldav&ie et Barrault, S. 253 - 254; Rosen, S. 164.

¹³²⁰ Aynı yer.

hizmetine arzettiği gemilerden dolayı teşekkür etmekten başka bir şey yapamazdı. Aynı şekilde Padişahın, Muraviyef in ataşesi Duhamel'in Konya'ya ve bizzat elçisinin de, emredercesine hareketlerle aracılık yapmaya çalışmak üzere, Kahire'ye gönderilmelerini tasvip etmekten başka elinden bir şey gelmedi. Fransa'nın İstanbul temsilcisi de Varenne, Rusya'nın bu şekilde işe kaşmasını-da saklı bulunan tehlikelere işaret ettiği; Rus düşmanı olan kimseler Divanda şikâyetlerde bulundukları ve nihayet Ruslar İstanbul'un hâkimi sıfatiyle ortaya çıkarak şehrin müdafaası için kendi başlarına tedbirler almaya kalkıştıkları ve böylece Müslümanlık hassasiyetini derin surette rencide ettikleri zaman; Padişah, devletin kurtulması için bir çare bulmak üzere hemen ocak 1833 de bütün devlet ricalini bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda Sultan Mahmud, Rus yardımı tehlikeli görüldüğü takdirde, son kıtalarının başına geçerek bizzat döğüşmek kararında olduğunu bildirdi.; Padişahın nazırları ve müşavirleri ise Rus yardımının kabul edilmesi lehinde söz söylediler. Gerçekten de Muraviyef gemiye binerek İskenderiye'ye gitti ¹³²¹. Rusların himaye ettikleri Halil Paşa ile Âmedci Efendi, Rus Gene raline refakat edecekler ¹³²² ve Mehmet Ali Paşaya affedildiğine ve Akkâ Paşalığına tâyin olunduğuna dair fermanları götüreceklerdi. Ancak birkaç gün sonra Duhamel Konya'ya hareket etti. Onun seyahate çıkması kasti olarak uzatıldı. Ondaki çok .daha önce Fransız elçiliğinin habercisi oraya vasil olmuştu .

İbrahim Paşanın gerek Ruslar ve gerekse Fransızlar için tek bir cevabı vardı: Bir General sıfatiyle kendisi siyâsî müzakerelere girişmek yetkisine malik bulunmadığını ileri sürüyordu. Bir taarruza karşı emniyetini sağlayabilmek için askerî hareketlerine devam etmek zorunda idi. Böylece Afyon -Karahisar, Bilecik ve İzmir'de bir Mısır idaresi kuruldu. Babası Mehmet Ali Paşaya gelince, Halil Paşayı gayet parlak bir şekilde karşıladı. Fakat gerek Halil Paşaya ve gerekse çok daha az itibar gösterdiği Muraviyef'e, Adana da dahil olduğu halde bütün Suriye'yi ele geçirmek istediğinden hiç bir fedakârlık yapamayacağını bildirdi ¹³²³.

Sultan Mahmut, İstanbul'a hücum edeleceğinden korkuyordu. Bu sebeple o, şubat başında yardıma hazır bir vaziyette bekleyen Rusya'ya gözlerini çevirdi Elçi Ribeaupierre'in ardası Buteniyef, Rus donanmasının Sivastopol'dan derhal İstanbul'a getirileceğini vaad etti ve hakikaten de 20

¹³²¹ Aynı eser. S. 319 vd. 3 ocak tarihinde yapılan isUfareler hakkında bak Rosen, S. 164 - 166.

¹³²² Cadalvtæ «t Barrault, S. 339 vd.

¹³²³ Verilmift olan kaynaklar.

şubatta bozuk bir ruh haleti içinde bulunan İstanbul ahali, Visamiral Lazaref in güzel ve kuvvetli gemilerini gözleriyle gördü. Padişah» gittikçe artan ruh ıztıraplan içinde Rus gemilerinin gelişini geciktirmek istemişti. Şimdi ise onları baştan savmak istiyordu. Fakat Mısır Paşasının boyun eğmek istemediğine dair gelen her haber ve Kütahya'ya kadar gelmiş, bulunan îb- rahim Paşanın ileri hareketi, Padişaha, kalben nefret ve tel'-in ettiği Rus yardımına dayanmak zaruretinde olduğunu hissettiriyordu. Rus elçisi Buteniyef, Ahmet Fevzi ve Rum tercüman Logotheti'in şahsiyetlerinde, elverişli bir zamanda Padişaha gerekli dilekleri bildirmek için iyi birer vasıta bulmuştu ¹³²⁴.

6 şubatta İskenderiye'den dönen Muraviyef, kendisini dinlemek üzere toplanmış bulunan Divanda daha şimdiden barışı elde etmiş gibi göründü ¹³²⁵. Yeni Fransız elçisi Visamiral Roussin, bu mağrurane Rus vesayetine bir son vermek kararında idi. Böylece o, İstanbul'a gelişinden hemen bir kaç gün sonra, Türk başkentini terketmek tehdidi ile, âmi-rane bir tarzda Rus filosunun çekilip gitmesini istemişti ¹³²⁶. 21 şubatta Mısır tehlikesini bertaraf edeceğini yazılı olarak üzerine aldı; kendisi tarafından görevlendirilen Fransız subayları, Kütahya ve İskenderiye'de bu yolda çalışacaklar-dı. Hattâ Fransız elçisi, Fransızların yardımıyla büyümüş ¹³²⁷ olan Mehmet Ali Paşa üzerine yapılacak bir baskından bahsetti ve Mısır'a gönderdiği ajanı vasıtasıyla de bîr ân-giliz-Fransız filosunun İskenderiye önüne geleceğini söyleyerek tehdit etti ¹³²⁸. İzmir'de Fransız Amiral Hugon, Padişah mütesellimlerinin tekrar mevkie getirilmelerini istedi ¹³²⁹. Küçük - Asya'da nefretle katlanılan inhisarlar da, Roussin'in dileği üzerine lâğvolundu ¹³³⁰.

Mısır'ın hâkimi olan Mehmet Ali Paşa, hiç bir şeyden çekinmeksizin verdiği cevapta "Bay elçi, hangi hakla benden böyle bir fedakârlık istiyorsun" diyordu. Mısır Valisi, "Bütün Rumeli ve Anadolu" yu ayaklandır ab ilecek, hattâ daha büyük işler yapabilecek bir durumda olduğunu beyan etti ¹³³¹. Yalnız bir pašalık değil, bütün Suriye'yi, bu kadar büyük fedakârlıklara karşılık elde ettiği fütuhatını istiyordu; Ona Suriye'de

¹³²⁴ Cadalvene et Barrault, S. 346 - 348

¹³²⁵ Aynı eser, S. 359 - 360.

¹³²⁶ Aynı eser, S. 363.

¹³²⁷ Aynı eser, S. 372 - 373.

¹³²⁸ Aynı eser, S. 375.

¹³²⁹ Aynı eser, S. 368 - 369

¹³³⁰ Aynı yer

¹³³¹ "Avec Passistance de ma nation, je puis faire encore davantage".

hâkimiyetini tanımak, batı devletleri için bir şeref meselesi ¹³³² idi. Bu istekten vazgeçmektense Tanrı yardımını dileyerek son kuvvetini sarf edinceye kadar mücadele etmeği tercih edecekti ¹³³³. Kendi milletinin, yani Mısırlıların değil, bilâkis Osmanlı milletinin bir temsilcisi sıfa-tiyle ve "ateşli bir yurtsever" ¹³³⁴ olarak ortaya çıkıyordu : Suriye'nin kendi ailesine geçmek üzere değil, icap edince geri alınabilecek bir vilâyet olarak kendi şahsına verilmesini istiyordu .Fakat kendisi, bu vilâyeti de Babiâli'nin ve Avrupa ticaretinin menfaatlerine uygun olarak iktisaden kalkındırmak için bütün gayretini earfedecekti. Sultan Mah-mud'un "lâyık olmıyan bir şekilde hareketlerine" ¹³³⁵ karşı nefret duyuyordu; fakat o, İstanbul'daki memurlar içinde de sayısız taraftarları bulunmasına rağmen, Padişahın tahtını sarsmak niyetinde değildi ¹³³⁶; daha ziyade, hakikî bir İslâm intikamı olarak, Persler, Lezgiler ve başkalarıyla birlikte Ruslara karşı saldırmak fikrinde idi ¹³³⁷. Bu defa muzaffer Paşa, beş günlük bir mühlet verdi. Bu müddet sonunda İbrahim Paşa İstanbu lüzerine yürüyecekti.

Bunun üzerine de Varenne ile Âmedci Reşit Bey, Suriye'deki dört paşalığı Mehmet Ali'ye bırakmak suretiyle barış yapmıya yetkili olarak Kütahya'ya gittiler. Orada basit bir asker hayatı sürmekte olan İbrahim Paşa, bunları Marseil-laise'in nağmeleri arasında şerefli bir tarzda kabul etti. Mı-sır'lı komutan, Alâiye, Adana, Urfa ve Rakka'yı da istiyordu. Fakat sonunda Alâiye'den vazgeçti ve Fırat bölgesi hakkında Padişahın kararını kabul etmeğe hazır olduğunu bildirerek yalnız Adana üzerinde ayak diredi. Kendisine yardım etmiş olanlar hakkında genel bir af ilânını da istedi. Mısır orduları hemen geri çekilmeğe başladılar ¹³³⁸.

8 nisanda yapılan Kütahya Barış Antlaşması, hakikatte Mehmet Ali Paganın tam bir zaferini ifade ediyordu. Bu antlaşma, daha sonra Edhem Efendi vasıtasıyla iskenderiye'de imzalanan sözleşme ile tamamlandı . Bu sözleşmeye göre Mehmet Ali Paşa, Mısır için verdiği 10000 kese vergiden başka Suriye için de 20 000 kese vermeyi taahhüt ediyordu. Fakat çok geçmeden ne geçen yıllara ve ne de içinde bulunulan yıla ait paraları veremeyeceğini bildirdi. Mehmet Ali Paşanın tekrar tekrar yaptığı

¹³³² "Lcur honneur y İnteressÇe".

¹³³³ Aynı eser, S. 375 - 377.

¹³³⁴ "Zel6 patriote

¹³³⁵ "Conduite indige".

¹³³⁶ Aynı eser, S. 379 daki not.

¹³³⁷ Aynı yer.

¹³³⁸ Aynı eser, S. 587 - 590. Kars. Juchereau de Saint - Denya, S. UZ vd; Prokeach - Osten, Mehmed Ali, Viyana 1877, S. 29 vd. (mt-kazerelere Avusturya'nın İştiraki hakkında).

ziyaretlerine rağmen Kandiye'-de yeniden çıkan isyan -yukarda birkaç defa sözü geçen Girit'teki Mısır kuvvetleri komutanı Osman Paşa, Padişah tarafına geçmişti- ile kendini mazur gösterebileceğine kani idi. Sadece fırsat düştükçe Babiâli'ye bağışlar gönderiyordu ¹³³⁹. Fakat Mısır Valisinin hülyası, yani nüfusu hemen hemen beş milyonu bulan iki vilâyette bir haneden kurarak bunu batı devletlerinin baskısı altında Babiâli'ye tanıtmak rüyası, gerçekleşmesine şimdilik imkân olmayacak kadar aşırı idi ¹³⁴⁰. Bunu hazırlamak amacı ile Avrupa'da dolaştırdığı ajanlarının getirdikleri cevaplar, bunu teyit ediyordu ¹³⁴¹. Fakat Urfa ve Rakka Paşalıkları 1834 te hiç bir şeyden çekinilmek-sizin işgal olundu ¹³⁴².

Şimdi sıra, Rus dostları da memleketlerine göndermek işine gelmişti, Kütahya Barışının arefesinde Amiral Kuma-ni'nin komutası altında ikinci bir Rus filosunun getirdiği Mu-raviyef, 5000 kişi ile Hünkâr tskelesi'nde bulunuyordu. Birkaç gün sonra Amiral Hersavski, 8000 kişi daha Büyükdere'ye çıkardı. Sultan Mahmut, 13000 kişilik bu orduya -11 piyade taburu, 8 süvari gurubu ve 36 top- mümkün olduğu kadar güleryüzle geçit resmi yaptırmak zorunda kalmıştı . İstanbul'daki Rumlar, kendi dindaşlarının gurur ve huşu ile büyük Paskalya şenliklerine iştirak ettiklerini gördükleri zaman, alkış tufanı koparıyorlardı. Gerçekten de bütün İstanbul, Rusların hükmü altında idi. Ne Padişahın az sayıda askeri ve ne de Padişah tarafından sistematik bir surette korkutulan ve sindirilen İstanbul halkı, İstanbul'da Türk hâkimiyetini koruyabilecek durumda idiler.

Fransız Amirali Hugon ile bunun İngiliz meslekdaşı Mal-colm'in gemilerinin İzmir körfezine gelmeleri, "kurtarıcının" daha uzun müddet İstanbul'da kalmasına Batı devletlerinin tahammül etmeyeceklerini ifade ediyordu. Nisanda İskenderiye'ye gönderilen Fransız temsilcisi Bois - le - Comte ile Avusturya temsilcisi Prokesch-Osten, Adana'mn aidiyeti meselesini daha. kısa bir zamanda halletmek için çalışıyordu ¹³⁴³. Halil Paşa, Mısır'ı terketmeye davet olunmuş, İbrahim Paşa ise geri çekiliş hareketini durdurmuştu. Ancak güç hâlde Fransa, Mehmet Ali'yi bütün Anadolu'yu boşaltmak emrini vermeğe ikna edebilmişti. En sonunda Mısır Valisi, Mayıs başında Sultan Mahmut tarafından kendisine "icara verilen" Anadolu vilâyetinden vazgeçti. Fakat Kont Orlof, elçi ve

¹³³⁹ Aynı caer, S. 192 - 193.

¹³⁴⁰ Aynı caer, S. 196 • 197.

¹³⁴¹ Lutfi Efendi: Blancard II, S, 200 - 201.

¹³⁴² Roaen, 3. 218.

¹³⁴³ Omu aynı caer, S. 397 - 398.

başkomutan sıf atıyla İstanbul'a gelmişti ve Rus askerlerini geri çekmiye pek de niyetli görünmüyordu. İngiliz ve Fransız donanmaları Bozcaada'ya kadar geldiler. Bunun üzerine nihayet Ruslar, Çarın doğum günü olan 9 temmuzda geri çekilmeğe başladılar ve çok yaltaklaiuci bir şekilde 12 temmuza kadar İstanbul'dan tamamiyle çıkıp gittiler ¹³⁴⁴

Fakat Ruslar, ancak Babîali ile Hünkar İskelesinde bir va&allık antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul'dan çıkmaya ra olmuştardı. Görünüşe göre bu antlaşmada bir tedafüi ittifak bahis mevzuu idi ve her iki taraf sekiz yıllık bir müddet için karşılıklı yardım taahhüt ediyordu. Fakat Rus Çan, Babiali'yi "yük" altında ve "güçlükler" kargısında bırakmamak için ¹³⁴⁵ -antlaşmanın gizli bir maddesi böyle diyordu-ondan yalnız Çanakkale Boğazını yabancı gemilere kapamasını istiyordu ¹³⁴⁶. Şüphesiz ki İstanbul Boğazı Ruslara açık bulunacaktı. Bu dikkate değer resmî belgenin altında Reis Efendi sıfatıyla, hemen tekrar azledilen Pertev ve Necip E-fendilerin yerine 1832 de geçmiş olan Akif Efendinin, sonra kurnaz ve ihtiyar devlet adamı Hüsrev Paşanın ve bir de Ruslar tarafından para ile çalınan Ahmet Fevzi'nin imzaları vardı. Bunlar çabuk ve çok gizli bir tarzda çalışmışlardı, ve bunun için de mükâfatlarını alacaklardı. Mısırlılara karşı yapılan Rus yardımı ucuz bir fiatla ödenmiş değildi.

Müsellim Ahmet Fevzi, Petersburg'a gönderildi ve 17 ocak 1834 te yeni bir anlaşma imzalandı. Buna göre Rusya, Gürcüstan sınırlarını daha sağlam bir surette emniyete alıyordu ¹³⁴⁷; harp tazminatından geri kalmış olan paranın ödenmesi için yeni tedbirler alındı. Bu meyanda 6 milyondan 2 milyon tenzil olundu. Bu olaylar, "müttefik devletlerin" birbirlerine daha sıkı bir şekilde bağlanmalarına yardım etti ¹³⁴⁸. Aynı zamanda Babîali, "Memleketeyn Divanlarına başkanlık eden" Rus generali Paul Kiselef ¹³⁴⁹ in nezareti altında hazırlanmış olan "organik tüzüğü" kabul etti. Bu belge, gerçekte konsolosların lehine olmak üzere prenslerin otoritelerini azaltan yeni bir anayasadan başka bir şey değildi. Bundan böyle Eflâk ile Buğdan, her ikisi birden vergi olarak üç milyon kuruş vereceklerdi. Bundan kısa bir zaman sonra, nisanda, yeni Prensler de tâyin olundular -Fakat bunların

¹³⁴⁴ ROMU, S. 177 - 178.

¹³⁴⁵ "Les charges et les embarras".

¹³⁴⁶ "Fermer le dltroit des Dardanelle3, c' est - â - dire â ne per-mettre â aucun batiment de guerre «tranger d'y entrer, sous un pri-texte quelcnque quelconque". Ttrkçede Akdeniz geçitleri; Sturdza, S. 338.

¹³⁴⁷ Karg. aynı yer.; Cadalvâne et barrault, S. 431.

¹³⁴⁸ Kar\$. Rosen, S. 207 vd.

¹³⁴⁹ Bak "Geschichte des rumaenischen Volkes" (Rumen milletinin tfrihi), H, S. 251 vd.

ardaları seçileceklerdi-. Buğdan'a Çarın fikirlerine hayran imiş gibi görünen sade, pratik ve despotik Mikhael Sturd-za ve Eflâk'e eski Prensın kardeşi olan mülayim, hülyalar kurmasını seven Aleksander Ghica atandılar. Bununla beraber Rus garnizonu harp tazminatının tamamıyla ödenmesine kadar Silistre'de kalacaktı ¹³⁵⁰. Kiselef, daha 1834 de gitti; fakat Süistre ancak 1836 eylülünde boşaltıldı .

Hakikatte iki devlet arasında bir barış değil, fakat sadece muvaffak olmuş bir âsinin affı ve mükâfatlandırılması demek olan Kütahya antlaşması ile Mehmet Ali Paşa, 1.156.000 nüfuslu geniş bir vilâyet kazanmıştı ¹³⁵¹. Bununla beraber Suriye, Mısır'a nisbetle Osmanlı Devletinden çok daha az bir derecede ayrılmıştı. Fakat ancak 15 000 Türk'ün yaşamakta olduğu Suriye ile Mısır ¹³⁵², hakikî bir Arap devleti teşkil ediyordu ve ileride tamamıyla bağımsızlığını elde edebilmek için yalnız kuvvetlendirilmeğe muhtaç idi.

Ancak bunun için inhisar veya öteden beri Bizans örneğine göre alışılmış olan vergi sistemlerinden daha başka bir siyaset takip etmek, sıkı istipdat idaresi yerine başka bir rejim tatbik etmek gerekli idi. Zenciler gibi kamçı ile angaryaya sürülen, sindirilmiş memurlar vasıtasıyla sistematik bir şekilde sömürmenin, hemen hemen tamamıyla bağımsız olan paşaların bâzan hayırhahâne ve koruyucu muamelelerinden daha iyi olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Ahalisinin idare âmirini alay ederek kovmağa alışkın bulunduğu Halep ve Şam gibi şehirlere, şüphesiz ki sefil Mısır pazar yerleri kadar kolaylıkla hükmlunamazdı. Dağlarda yaşayan mağrur ahaliye karşı uygulanan mirî hazine siyaseti de hiç bir netice vermiyordu. Fırat boylarında ve Filistin sınırlarında yaşayan Araplar ise Nil deltası yakınlarında açlıktan perişan bir halde bulunan Bedevilerden tamamıyla farklı insanlardı. Böylece Mısır'lılar, çok kere ayaklanan Suriye'lilere karşı savaşmak zorunda kalıyorlardı. Nablus ve Hebron halkı. 1834 ilkbaharında silâhlarının ellerinden alınmasına razı olmadılar ve Mısır garnizonunun üzerine saldırdılar. Tabii bu garnizon, halkın hücumuna karşı koyacak kuvvette değildi. Kudüs'te de âsiler, eski bir kanalı açmak suretiyle içeri girerek yabancı askerlerden uğradıkları felâketlerin Öcünü kanlı bir şekilde aldılar. Ancak ağır kayıplar vermek pahasına olarak İbrahim Paşa, küçük bir ordu ve

¹³⁵⁰ Sözleşme, bak Sturdza, I, S. 336 vd. Ödeme hakkında yeni bir sözleşme, 27 mart 1836, bak aynı eser, S. 343 - 344. Kars. Hur-muzaki, X S. 460 vd.; Rosen S. 242 - 243.

¹³⁵¹ Cadalvene et Barrault, S. 415, not 1. Kar.; benim için faydalanmak kabil olmıyan Ferdinand Perrier'in La Syrie sou le gouver-ment de Mehmet AU jusque'en 1840, Paris 1842. Perrier, Seve (Süleyman Pasa.) nın yaveri idi.

¹³⁵² Cadalvene et Barrault, 3. 417 ve 418.

toplarla Kudüs önüne gelmeğe muvaffak oldu. Nazareth dağlarında çıkan isyan, hâlâ bütün şiddetiyle devam e-diyordu¹³⁵³. Bizzat kutsal şehrin içinde İbrahim Paşa Suriye'liler tarafından kuşatıldı¹³⁵⁴ ve Emir Beşir onun yardımına yetişmek zorunda kaldı. Şimdiye kadar Hıristiyan hacıları sömürmüş olan, fena tanınmış ve şimdi zindana atılmış bulunan Abu Goş'un oğlu gibi kimseler, İbrahim Paşayı babasının bizzat getirmekte olduğu taze kıtalarla birleşmekten menetmek istedüer . Fakat temmuzda Mehmet Ali ordu ve donanması ile Suriye'ye geldiği zaman İbra-him Paşa, âsilerin elebaşları arasında çıkan geçimsizliklerden faydalanarak üstünlüğü tekrar elde etmiş bulunuyordu: Okşamak suretiyle âsiler kandırılarak ele geçirilmişler, sonra Akkâ'da idam olunmuşlardı. Böylece asayiş yeniden kurulmuştu¹³⁵⁵. Dürzî dağlarında Emir Halil'in de kuvveti artık kırılmıştı¹³⁵⁶. Aynı şekilde Lazkiye yakınlarında ayaklananlar da daha iyi bir akibet paylaşmamışlardı¹³⁵⁷.

Şüphesiz ki barışmaz Babiâli, bu mücadeleleri faydalanmadan geçirtmiş değildir: Konya'da Mısır'ulara yenilmiş olan Reşit Paşa Kürt kabilelerini itaat altına sokarak Trabzon'a giden ticaret yolunu emniyet altına almak amacıyla, şimdi Sivas Paşası olarak Anadolu'ya geçti ve 1833-1834 yıllarında burada uzun zaman kaldı. Anlaşıldığına göre Reşit Paşa, düşmanı gözetliyordu¹³⁵⁸. Fakat Padişah, bir harbe kadar işi ileri götürmedi. Gerek Namık Paşanın tekrar yardım isteği ile başvurduğu ve fakat onu eli boş olarak geri gönderdiği İngiliz Hükümeti ve gerekse İskenderiye'deki konsolosu Duhamel'in Mehmet Ali Paşayı haris plânlarını gerçekleştirme kışkırttığı Petersburg kabinesi, Padişaha bir harpten kaçınmağı tavsiye ediyorlardı. Hattâ Mehmet Ali Paşa mütad vergisinin verilmesini daha iyi bir zamana tehir ettiği zaman bile Padişah, Malatya'dan Suriye üzerine yürümekte olan Reşit Paşaya daha ileri gitmemek enirini verdi. 1834 yılı sonlarında Mehmet Ali Paşa, Urfa'nın boşaltılmasını tasvip etti. Necip Paşanın, Ölen Dayının yerine geçmek için iki rakibin birbiriyle uğraştığı Trablus önüne gelişini, mirasçılardan birini İstanbul'daki hükümdarın bir paşası sıfatıyla iktidara geçirmesini ve hattâ onu ubudiyet arzı için İstanbul'a göndermesini

¹³⁵³ Roaen, S. 21 (-217).

¹³⁵⁴ Cadalvene et Barrault, S. 419 - 420.

¹³⁵⁵ Roaen, S. 220 vd.

¹³⁵⁶ Cadalvene et Barrault, S. 422.

¹³⁵⁷ Roaen, S. 222; Prokeach - Oaten, S. 68.

¹³⁵⁸ Cadalvene et Barnult, S. 441

sükûnetle seyretmek zorunda kaldı. -Bir kaç ay önce de (1834) Eflâk ve Buğdan'ın yeni prenslerinden aynı şekilde İstanbul'a gelmeleri istenmişti- . Hakikatte ise Mehmet Ali, yeni Paşa Mehmet Rauf'un toptan ayaklanan Berberîlere karşı güçlkle tutunmıya muvaffak olduğu Trablus'a hiç bir zaman gitmemiştir. Kaptan Tahir Paşa, sükûneti iade etmiye muvaffak olamadı. Ancak 1837 de bunun yerine tâyin olunan Hasan Paşa, daha mülayim davranmak suretiyle daha büyük bir başarı gösterdi. Aynı tarihte Padişah, Tunus valisine Osmanlı İmparatorluğunun bir vasalı olarak ferman gönderdi ¹³⁵⁹. Nihayet Babiâli, 1836 yılında Paris'e yeni tâyin ettiği daimî elçisi Reşit Bey vasıtasıyla Konstan-tine'yi Cezayir ile birleştirmek amacıyla girişilmiş olan askerî harekâtı protesto etmek cesaretini gösterdi ¹³⁶⁰. Fransız İşgüderi d'Eyragues ile Fransız elçisi Roussin, Cezayir "âsilerine" gösterilen sempatiye, 1837 de Osmanlı filosunun Ber-beristan sularına gönderilmesine karşı itiraz etmekle cevap verdiler. Buna uygun olarak tek bir Osmanlı firkateyni Tunus önüne gitti. Fakat Tunus Dayısı Şeydi Mustafa, 4000 kese altın göndermek ve her yü bir bağış yollamağı vaad etmek suretiyle kendini batıdan tehdit etmekte olan Hıristiyan devletine karşı hemen protestoda bulundu. Çok geçmeden öldürülen bu Dayının yerine geçen oğluna, Dayılığının tanınması vesilesiyle Osmanlı ferikliği rütbesi verildi ¹³⁶¹.

öte yandan Mehmet Ali Paşa, İngilizlerin Orontes ve Fırat üzerinden Hindistan'a daha kısa bir yol açmak- daha o zaman Babiâli, İngiliz gemilerine Basra'dan Birecik'e kadar işlemelerine müsaade etmişti- projesine, Rakka Paşası sıfatıyla itiraz etti. Bu yüzden Mehmet Ali Paşa, Suriye ipeklerinin inhisar altına alınmasını kabul etmek istemiyen ve Padişahın bunu resmen yasak ettiğine dair fermanım istihsale muvaffak olan İngiliz elçisi Posonby'nin notasında şikâyet edilmektedir ¹³⁶². Fakat kurnaz ihtiyar, Suriye vilâyeti kendine ait olduğu müddetçe hiç bir zaman böyle bir ipek inhisarı konmadığı cevabını verdi ve böylece mesele kapandı . Bu hâdisenin hemen arkasından Mısır valisi, ilk defa olarak Kandiye Paşalığı için kararlaştırılmış olan vergiyi verdi ¹³⁶³. Kürtleri yenmiş olan Reşit Paşanın âni bir surette ölümü ile, 1836 dan sonra, en tehlikeli düşmandan kurtulmuş oluyordu ¹³⁶⁴.

¹³⁵⁹ Rosen, S. 257 vd.

¹³⁶⁰ Aynı eser, S. 249 vd.

¹³⁶¹ Aynı eser, S. 259 - 260.

¹³⁶² Aynı eser, S. 230 ve., 239 vd.

¹³⁶³ Aynı eser, 3. 202.

¹³⁶⁴ Aynı eser, S. 264 - 265.

Fakat yerine geçirilen Hafız Paşa, Mısır'a tâbi Suriye için iyi bir komşu değildi. Aynı Hafız Paşa, tatbik ettiği ezici bir idare yüzünden iki yıl önce Arnavutların ayaklanmasına sebep olmuştu. Sonra, mülayim davranan Vasıf Efendinin Arnavutları yatıştırması üzerine, Hafız Paşa tekrar oraya giderek kanlı bir şekilde sert cezalar tatbik etmişti. Kendisi pervasız bir savaş adamı idi¹³⁶⁵ ve ocak 1837 denberi, ölen Reşit Paşanın ardası olmuştu.

Hafız Paşa, evvelâ Kürt isyanının bastırılması işini sona erdirdi. Revenduz ve buna benzer daha başka Kürt beyleri, Sincan Dağı, Akçadağ ve Alacadağ'da uzun müddet tutun-mıya muvaffak olmuşlardı¹³⁶⁶. Bastırma hareketleri sıra-smda âsilerden veya âsilerin hükmü altında bulunan halktan 15 000 kişi öldürüldü veya yaralandı. İhtiyar, kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere 4000 kişi köle olarak alınıp götürüldü ve 6000 aile de birden kaldırılarak Diyarbakır yakınlarına yerleştirildi. Modern bir terbiye ile yetişmiş ve Çerkeş soyundan olan Başkomutan, kesilmiş bir Kürt başı getirene 200 kuruş ve kesilmiş bir el ve ayak getirene de 100 kuruş mükâfat veriyordu. Bütün bunlara rağmen Hafız Paşa, Av-rupa'hlara karşı pek ütifatkârdı. Askerî bando tarafından çalınan Donizetti'nin eserlerim dinlemekten hoşlanır ve müstehzi bir eda ile meşhur Talleyrand'in ahlâk ve karakteri hakkında Batı âleminin ne düşündüğünü sorardı¹³⁶⁷. Mısır valisinin şimdilik korkacağı bir şey yoktu. Amansız düşmanı olan Hüsrev Paşa, uzun ve dahilen kuvvetli bir idare süresinden sonra, 1836 da iktidardan çekilmiye mecbur edilmişti. Yerine geçen Halil Paşa, 1833 te İskenderiye'ye giderek Mehmet Ali Paşa ile barış müzakerelerini yapmış ve Mısır Valisi tarafından büyük bir saygı ile karşılanmış olan eski Kaptan Paşa idi . Memur geleneğine bağlı kalan partinin lideri ve Rum ayaklanması sırasında Babiâli'nin haklarının en ateşli müdafii olan yeni Reisülkütâb Pertev Efendi, ezici ve daima Osmanlı Devletini aşağı düşüren, çok kere tatlı ve fakat daima Osmanlı Devletinin yıkılmasını istihdaf eden Rus dostluğunun aleyhinde olup aynı cins ve aynı dinden olan Mısır Valisi ile dürüst ve sürekli bir barış taraftarı idi¹³⁶⁸. Bir Osmanlı komiseri, Suriye

¹³⁶⁵ Aynı eser, S. 234 vd.

¹³⁶⁶ Aynı eser, 3. 267.

¹³⁶⁷ Poujoulat, Voyage dans l'Asie Mineure I, Paris 1841, S. 348 vd. Moltke, Briefe über Zustaende und Begebenheiten in der Ttir-kei aus den Jahren 1835 bis 1839, neue Auflage, Berlin 1877 (1835 ila 1839 yıllarında Türkiye durumu ve olayları hakkında mektuplar, yeni basım, Berlin 1877).

¹³⁶⁸ Aynı eser, S. 261. Bununla beraber o. Hünkar iskelesi belgesine ait yazıyı şairane bir üslup ile yazmıştı. Blancard n, S. 199. Kars. Poujoulat, S. 325, Çar"m İlfiiü ve Osmanlı Devletinin yıkılmasını amaç tutan "dostluğu" hakkında bir Türkün ifadesi : "Une brebia remerciait un homme qui l'avait arrachâe a l& gueule du loup (Mehmed Ali), et cet homme «tait un boucher qui s'appropriait â ögorger le pauvre animal".

sahillerini kaydıhayat şartıyla elinde bulundurmak ve Mısır'ın kendi ailesine irsen intikal etmesini temin etmek emelini güden Mısır Valisi Menmet Ali Paganın yeni durumu hakkında müzakerelerde bulunmak amacıyla İskenderiye'ye gönderildi. Suriye'nin hinter-land'ı Adana, meşru hükümdar olan Osmanlı Padişahına geri verilecekti. Mehmet Ali Paşa ise bu teklifi tereddütsüz reddetti ve yeni bir harbi tercih edeceğini bildirdi ¹³⁶⁹.

Lâkin Sultan Mahmut, Mısır valisi ile çıkan her anlaşmazlıkta İstanbul'da barış lehinde gayret sarfeden hami devletin (yani Rusya'nın) isteğine aykırı olsa da, Mehmet Ali Paşanın üzerine yürümek kararında idi. içki iptilası ve suiistimallerin tesiri ile vücudunun düşmüş olmasına rağmen, Padişahı, yeni bir ruh canlandırmış gibi görünüyordu.

Şimdi Arnavutluk'ta sükûn ve asayiş hükmüferma idi: Sofya fatihi ve islâhat düşmanı olan Üsküdar Paşası Mustafa, Reşit Paşanın 6000 kişiyi bile bulmıyan kuvvetleri tarafından Perlepe ve Babussa dağında tamamiyle bozguna uğratıldıktan sonra, esir ve affedilmiş bir âsi olarak İstanbul'da yaşıyordu; Ghega'lar 1833-1836 ve sonra 1836-1840 da kendilerini yeni orduya kaydetmiye kalkışan Namık Paşaya karşı ayaklanmışlar, fakat, Üsküdar'a kadar sokulmalarına rağmen, sürekli bir netice temin edememişlerdi ¹³⁷⁰. Bosna'da hüküm süren anarşi -Sultan Mahmud'un koyduğu yeniliklere karşı 1831 Travnik ayaklanması, Kossowopolye'de Ali Vida-iç'in Reşit Paşaya karşı savaşı, Kaptan Hüseyin'in paşa olmak amacıyla çevirdiği entrikalar ve Kara Mahmut tarafından yenilmesi ve Hersek'lilerle beraber Kara Mahmut'un Bosna Sarayı alması, sonra Kaptan Hüseyin'in Trabzon'a sürgün edilmesi ve Üsküp Paşası Osman'ın başarılı sindirme siyaseti ve tehlikeli beylerin hile ile öldürülmeleri -, Osmanlı hâkimiyetini tehlikeye düşürecek mahiyette değildi. Kaptan'ların süvari kıtaları, daha ziyade, son zamanlarda Bosna Paşası ile anlaşarak ordularını iki defa Osmanlı topraklarına sokan Avusturyalılarla meşgul idiler ¹³⁷¹.

Sırp lar, 30 Eylül ve ağustos 1830 tarihli hattışerifterm esasları dairesinde, enerjik ve akıllı Miloş'un idaresi altında sakin bir hayat sürüyorlardı. Bu memleket her yıl tesbit edilmiş olan vergiyi ödüyor ve aynı zamanda sipahilerin gelirlerini de veriyordu. Yalnız kalelerde, sayıca az ve hiç bir nüfuz sahibi olmıyan Türk'ler kalmış bulunuyorlardı. Hükümet tarafından ücretleri ödenen Sırp piskoposları, o zamana kadar-ki Fener

¹³⁶⁹ Rosen, S. 267 - 269; Prokesch -Osten, S. 68 vd.; Juchereau de Saint Denys, S. 155 vd.

¹³⁷⁰ Boue, IV, S. 423 - 426

¹³⁷¹ Boue, S. 386 vd.; Roegen, S. 217, 227 vd.

Rumlarının yerlerine kaim olmuşlardı. 1833 mayısında Özerk Sırbistan'ın yeni sınırları da İstanbul'da Babiâli tarafından tanındı. Buna göre muhtar Sırbistan, Kraina, Ti-mok, Parakin, Kurşevaz, Staravlaşka ve Drina'yı¹³⁷² içine alıyordu. Memnun olmıyanlara karşı kazandığı bir zaferden sonra bu babacan hükümdar, tıpkı Romanya'daki organik nizamnameler gibi, an'anevî Türk hukukuna göre Sırbistan'a aynı zamanda meşrutî kanunlar yerleştirmeye çalıştı. Fakat bu işte Rusya'nın kindar muhalefeti ile karşılaştı. Eflâk divanı (meclisi) ile, memleketin muhtariyetine karşı keyfi ve gizli olarak tatbik olunmak istenen nizamnameleri kabul etmek istemediğinden dolayı ihtilâfa düşmüş olan Rusya'nın Mem-leketeyn Prensliklerindeki başkonsolosu Ruckmann, yeni Sırp meşrutî kanunlarını protesto etmek amacıyla, Belgrat'a gitti¹³⁷³. Fakat buna rağmen Miloş, İstanbul'daki "Çar'ına" karşı olan vazifelerini tam zamanında yapmakta idi: 1835 de Sultan Mahmud'un daveti üzerine, 2000 kişilik maiyetini hudutta bıraktıktan sonra, değerli hediyelerle İstanbul'a geldi ve burada kendine mahsus bir bayrak taşımak hakkını ve daha başka bazı imtiyazlar elde etti. Tuna yolu ile geri dönerken içinde bulunduğu top gemisine, sözde hududu geçmiş bulunan Eflâk sıhhiye kordonuna mensup askerler üzerine hiç çekinmeden ateş açtırdı¹³⁷⁴. Fakat memleketine döndükten sonra Vidin Paşası Hüseyin ile beraber Eflâk topraklarında bulunan malikânesi Poyana'ya gitti ve burada Eflâk Prensi Ghica ile dostça bir görüşme yaptı¹³⁷⁵. Sırp Despotu, 1837 de tâyin olunan İngiliz konsolosu Hodges ile gayet iyi münasebetler idame ediyordu. Rusya ise bundan dolayı sonbaharda gönderdiği elçi Dolgoruki vasıtasıyla acı acı sitemlerde bulundu¹³⁷⁶. Bütün Osmanlı İmparatorluğuna şamil bir mahiyet aian Rus vesayeti, nihayet Sırbistan meselesi üzerinde de tesirini gösterdi: İstanbul'a getirtilen bir Sırp temsilcileri heyeti ile anlaşma yapıldıktan sonra 24 Aralık 1838 tarihli bir nizamname hazırlandı; buna göre Sırp Prensinin yanma ihtimamla tesbit edilmiş hakları haiz bir Senato kondu¹³⁷⁷. Bu şartlar içinde, senatörlerle anlaşmazlık, Prens taraftarları partisinin yenilgisi ve Miloş'un kendi oğlu Mihael lehine tahtından feragat etmesi yakındı¹³⁷⁸. Gerçekten de Miloş,

¹³⁷² Rosen, 3. 277.

¹³⁷³ Aynı eser, S. 278. Bunun üzerine Sırp'ların Petersburg'ta. yapmış oldukları şikayetlerden bir netice çıkmadı; aynı yer.

¹³⁷⁴ Aynı yer.

¹³⁷⁵ Aynı eser, S. 473, No. DLXXIX; S. 474 - 475, No. DLXXXI - £UCXXXIX.

¹³⁷⁶ Ranke, S. 358: Rosen, S. 278 - 279.

¹³⁷⁷ Ranke, S. 358 vd.; Rosen, S. 279 vd.

¹³⁷⁸ Aynı yer; Ami Boue III, S. 291 vd; IV, S. 332 vd.; Possart, Serbien (Sırbistan), Darmstadt 1837, S. 175 vd.

1840 da yerini oğluna bırakmıştır. Hattâ Miloş, daha önce, yani 13 haziran 1839 da, bir defa daha mevkiinden çekilerek yerini büyük oğlu Milan'a bırakmış, fakat hemen arkasından, yani 8 temmuz 1839 da, Milan ölmüştü.

Fakat şimdilik Tuna boylarında tam bir asayiş hüküm-ferma idi. Yukarda söylediğimiz gibi Ruslar Silistre'yi boşaltmışlar ve büyük bir âlicenaplık göstererek bütün toplarını ve birçok cephane bırakarak gitmişlerdi. Şimdi Sultan Mahmut, Asya'da savaşa başlamadan önce, Rus Örneğine göre teşkil olunmuş karantina askerleri tarafından muhafaza edilmekte olan Tuna nehrine kadar Avrupa'daki vilâyetlerini ziyaret etmek hevesine düştü.

Bu vilâyetlerin çoğunda Hıristiyan ahali otururdu. Bu sebeptendir ki Sultan Mahmut, batı modasına göre giyinmiş kuşanmış, sırtında mavi pelerin, ayaklarında çizme, manalı ve mağrur başında uzun tuğlu kırmızı fes olduğu hal-

de yakışıklı bir subay olarak tebaası arasında görünmek istiyordu. Beyoğlunda, Boğaziçi; ' . yeni yapılan Çırağan Sarayında yaşamakta olan Padişah, bir müddetten beri Hıristiyan dostu olarak görünmek için elinden geleni yapıyordu. Gerçi Yunan Kiralı Otto, Bavyera v . hdi olan kardeşini karşılamak için Türk sularına kadar gelerek İzmir sokaklarında dolaşmak ¹³⁷⁹ gibi basiretsiz bii harekette bulunmuştu; yeni Hellen Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler hâlâ çok gergin olmakta devam ediyordu. Fakat bütün bunlara rağmen Sultan Mahmut, Viyana'daki Osmanlı elçiliği kâtibi Johann Maurogenis'e -elçi Fethi Ahmet, hakikatte kâtibin maiyetinde bulunuyordu- Rumlara karşı duyduğu sevgiden bahsediyor ve onları "Devletin en iyi ve en kabiliyetli tebaası" diye vasıflandırıyor ¹³⁸⁰ . Maurogenis'in yanında Fenerli Rum beylerinden eski Babiâli tercümanının oğlu olup aynı zamanda Veliht Abdülmecit Efendinin Fransızca öğretmenliğini yapan Nikolaus Aristarkhis ¹³⁸¹ , Step-han Vogoridis ve Haççeri, Osmanlı siyasetinde önemli ve mahrem görevler almışlardı ¹³⁸² . Memleketeyn Prenslikleri, gene İstanbul'da Rumlar tarafından temsil olunuyorlardı. Hattâ bu ajanlardan birinin kızı, Prens Mihael Sturdza'nın zevcesi olmuştu. Sultan Mahmud'un yeni çıkardığı "Nişan-ı İftihar", yalnız

¹³⁷⁹ Rosen, S. 198

¹³⁸⁰ "Les Grecs aue j'aime beaucoup et que je considere comme les meiUeurs et les plus habiles de mes sujets"; Blancard II, S. 201.

¹³⁸¹ Aynı eser, S. 123 not 2. Bir Fransız Öğretmeni fikri de ortaya çıkmıştı; Poujoulat, S. 224. 1828 de Mahmud'un ÜçUnctt oğlu ölmüştü; aynı eser, S. 223.

¹³⁸² Rosen, S. 190 - 191; Hurmuzaki X, S. 463.

Miloş ile bunun ailesine verilmekle kalınmıyor, fakat aynı zamanda Rum erkeklerine ve kadınlarına da bol bol dağıtılıyordu . tik defa olarak Sultan Mahmut, Hıristiyan kalmış olan Rum dilberlerini sarayın en mahrem odalarına almıştı.

Yanında yüksek memurlar ve parlak bir askerî heyet olduğu halde Sultan Mahmut, 29 nisanda Mesudiye vapuruna binerek Varna'ya gitti. Maiyetindeki askerî heyetin içinde Prusyalı üç kurmay subay bulunmakta idi; bunlardan biri meşhur Moltke idi ¹³⁸³. Varna'dan sonra Padişah, kara yolunu seçerek Sumla üzerinden Rusçuk'a, sonra batı yönüne doğru dönerek Tuna kıyısı boyunca seyahat etti. Mayıs başında yalnız bütün Türk yüksek memurları ile Avrupa devletlerinin konsolosları, boyarları ve piskoposları yanlarında olduğu hâlde Memlefceteyn Prenslıklarının her ikisi birden —bu prensler sakallarını traş etmek zorunda kalmışlardı— değil, fakat aynı zamanda Rusya'nın ve Avusturya'nın — Feldmareşal Graf von Auersperg ¹³⁸⁴ — temsilcileri de Padişahın huzuruna gelmişlerdi. Bunlara altun yakalar, tabakalar, şeref elbiseleri, kürk ve daha başka değerli hediyeler verildi. Hediyeler, beklenmedik derecede zengindi. Padişah, huzuruna gelen temsilci heyetlerinden çok hoşlanıyordu. Rumlar, ellerinde defne dalları ile, Ermeniler yakılmış kandillerle geliyorlar, Piskoposlar alınlarını yere kadar eğiyorlardı. Sultan Mahmut, kâtibi Vasif Efendi ¹³⁸⁵ vasıtasıyla onlara cevap sözlerini bildiriyor ve kendini yalnız uzaktan gösterebildiği İstanbul'da tedbil geçmektense serbest ve açık hayata iştirak etmeği tercih ediyordu ¹³⁸⁶

Bu seyahat sırasında İstanbul'da hükümdar aleyhinde bir komplo tertiplendi. Bunun meydana çıkması üzerine aynı işle ilgili olan birçok kimseler idam olundu . Buna rağmen, Sultan Mahmut, kendi plânlarının nihayet anlayış bulduğuna ve şahsının sevinmekte olduğuna, fikir birliği ve kendisine beslenen güven sayesinde Devletin tekrar ¹³⁸⁷ kuvvetlendiğine

¹³⁸³ Bak ona yukarıda sözü geçen mektuptan, S. 124 vd.

¹³⁸⁴ İki Avusturya gemisi Padişaha refakat etmişti; Moltke, 3. 125.

¹³⁸⁵ Moltke, S. 130 dan algımız bir örneği burada vermediği yerinde buluyoruz: "Siz Rum'lar, siz Ermeniler, siz Yahudiler, Müslümanlar kadar «iz de Tanrının kulu ve benim tebaarasınız; siz din bakımından ayrısınız, fakat hepinizi kanun ve benim İrade-İ şahanem korumaktadır". Tamamiyle nüfuzsuz olan Sadrazamdan çok daha KüVVetli oUfl Vasif, dftnuş sırasında birdenbire Varna'da öldü; aynı eaer, S. 303 - 304. Gene bas sonrası,

¹³⁸⁶ Roseu, 3. 25 vd.; HurmuzaKl X, S. 481 vd., 486 - 487; Suppl. I 5, 3. SOB * «03; t 9, S. «25 - 626. 183? de Suttan Mahmud'un Tona boyunda bulunan bazı Osmanlı kalelerine yaptığı seyahat ve Avusturya Feldmareşali Öraf Von Auersperg*'in Rdseulfa gümtariünMi, Anton von Haramer tarafından tasvir edümiştir. : en son olara* Eflak subaylanndan Moret de Blarembeg'in bu hususta yazısı bak: "Rivista catolica", yal I. Bükreş 1912, S. 77 - 82.

¹³⁸⁷ Churchill hadisesi, Rusya'nın azl olunmuş bulunan Reisttl-küttap Aktf Efendiyi yeniden mevkiine getirmek ve İngiliz elçisi Pon-soby'yi İstanbul'dan uzaklaştırmak İsteği, İngiltere'nin Ahmed Fevzi Paşayı uzaklaştırmak arzusu

inaniyordu; ne Mehmet Ali Paşanın tehditlerine ve ne de şimdiye kadar onun hayatını bulandırmış o-lan ve hergün birbirini nakz eden İngilizlerle Fransızların ve Rusların tavsiyelerinden korkmağa mahal vardı; artık bunları göz önünde tutarak hareketini tâyin etmek zorunda bulunmadığına inaniyordu. Kanaatına göre bundan böyle kendisi, kendi başına, serbest, şerefiyle mütenasip ve sırf devletine yararlı bir siyaset takip edebilecek bir durumda bulunuyordu. Kendi hazinesinden çıkardığı 25 milyon kuruş para ile ve geri kalan 55 milyon'un temin edilmesi için başvurduğu enerjik tedbirler sayesinde Rusya'ya ödenmesi gereken ezici tazminat borcundan da kurtulmuştu ¹³⁸⁸.

Daha 1837 yılı içinde muhafazakâr divanın sukutu, Mehmet Ali Paşanın durumunu çok güçleştiriyor ve Mısır valisini kuvvetli bir tehlike karşısında bırakıyordu. Gerek Vasıf ve gerekse Pertev Efendiler sürgüne gönderilmişlerdi. Pertev Efendi giderken yolda âni olarak ölmüştü. Yeni Dışişleri Bakanı (Hariciye Nazırı) —o zamandan itibaren eski Reisülküttaphk unvanı lâğvolundu— Reşit Bey tecrübeli ve kuvvetli bir diplomat idi. Elçilik yapmış bulunan Reşit Bey, Mehmet Ali Paşanın hiç de dostu değildi. Reşit Beyin İstanbul'a gelmesi, maraz! ve daima daha bitkin bir hâle giren Padişah tarafından uzun zaman geri bırakıldı ¹³⁸⁹. Vaktiyle Çar, Akif Paşanın İngiliz nüfuzu ile azlerilmesi ü-zerine, İstanbul'daki "dostuna" bir mektup yazarak "Babiâli'nin teessüfe şayan zaafından" bahsetmişti ¹³⁹⁰. Şimdi aynı Akif Paşa, İçişleri Bakanı (Dahiliye nazırı) olmuştu. Bunun ardası, aynı zamanda Başvekil unvanına sahip olan Rauf Paşa idi. Rauf Paşa ise, İbrahim Paşaya karşı başarısız bir şekilde savaşmış olan Osmanlı generallerinden biri idi. Ahmet Fevzi Paşa da aynı şekilde vükelâ heyetine dahil bulunuyordu. Nihayet Halil Paşa da, sene sonlarında Seraskerlik mevkiini kaybetti. Bu makama Padişahın damatlarından biri olan Sait Paşa getirildi. Aynı zamanda ihtiyar Hüsrev Paşa, vükelâ heyeti Reisi oldu. Hüsrev Paşanın atanması, iç siyasette şidetli tedbirler alınarak asayişin düzenlenmesi ve dışarıya karşı Padişahın uzun zamandan beri tasarlamış bulunduğu plânlarını gerçekleştirmek yolunun tutulması demektir ¹³⁹¹.

Bununla beraber Babiâli, Havran bölgesinde çıkan Dür-zî

ve daha başka teferruat hakkında bak Rosen, S. 243 vd. Kars Poujoulat, S. 229 vd.

¹³⁸⁸ Rosen, S. 249.

¹³⁸⁹ Aynı eser, S. 232 - 233, 255 - 257; Prokesch - Osten, S. 70 vd.

¹³⁹⁰ Rosen, S. 247 - 248.

¹³⁹¹ Aynı eser, S. 269 - 270..

ayaklanmasına askerî müdahalede bulunmağa teşebbüs etmedi ¹³⁹². Osmanlı Hükümeti, herşeyden evvel batı hükümetlerinin yeni v egerçek fikirlerini öğrenmek istiyordu. Bu amaçladır ki bizzat Hariciye Nazırı Paris ve Londra'ya gitti. Fakat Reşit Bey, harbi yenilemek için hiç bir yerde ne bir teşvik gördü ve ne de rakibine karşı Padişaha yardım etmek vaadini alabildi. İngiltere, Şark Meselesinin çözülmesi için, daha çok Londra'da yeni bir konferans toplamak niyetini besliyordu, ve Rusya da böyle bir konferansa iştirak et-miye mütemayil görünüyordu ¹³⁹³. Fakat daha 16 ağustos 1838 de Ponsonby, Babiâli ile bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmanın amacı, şimdi artık Sırbistan ve Memlekete"rı Prenslüklerinde (Blutte) konsolosları bulunan ve Bükreş'te de bir ticaret kumpanyası kurmak istiyen ¹³⁹⁴ İngiliz tüccarlarının memlekette emniyetle faaliyette bulunmalarım ve daha elverişli gümrük tarifelerinden faydalanabilmelerini sağlamaktı. Asıl önemli nokta olarak bu antlaşmada, inhisarlar aleyhinde bir hüküm vardı ki bu, bizzat Mehmet Ali Paşaya taallûk ediyordu .

O zamanlar Hafız Paşa, Kürtlere karşı giriştiği askerî hareketleri sona erdirmiş ve Malatya yakınlarında ordugâh kurmuştu. Buradan yürüyüşe geçerek Fırat nehri boyunca Suriye'nin içerilerine kadar girebilecek bir durumda idi ¹³⁹⁵. Hafız Paşanın komutası altında 50 den fazla piyade taburu, 8 ilâ 9 süvari alayı ve 100 top vardı. Konya Paşası Hacı Ali ¹³⁹⁶ ile Ankara'da bekliyen izzet Mehmed'in ko-mutalarındaki iki ordu da, Hafız Paşaya yardım etmek üzere hazır idiler. Gerçekten de Hafız Paşa, haziran 1839 da Serasker sıfatıyla istanbul'dan dönerek görevi başına gitti.

Fakat, bir çoğu açlıktan ve bulaşıcı hastalıktan telef olmuş bulunan Nizam askerleri ve daima firar etmeğe mütemayil Kürtlere teşekkül eden ordusu ¹³⁹⁷, daha nisan ayında harekete geçerek Toroslan agmiya

¹³⁹² Aynı eser, S. 270 - 273. Kars. Achille Laurent, Relation his-torique des affâirea de Syrie depuis 1800 jusqu'en 1842, I, Paris 1846, giriş bölümü. 1838 de İbrahim Paşa, 4000 kişiden ibaret kuvvetiyle, Şeyin Şabli - el - Harian'm 3000 kişilik Âsi kuvvetlerine karşı başarısızlıkla döğüşmüştü. Şimdi Emir Beşir, DÜrzÜere karşı harekete geçti ve Mecit'in komutasında olmak üzere 7000 Marunî'yi dağlık bölgeye gönderdi ve kolaylıkla başarı kazandı (aynı yer). 1838 yılı temmuz ve ağustos ayları içinde ayaklanma sona erdi. 1840 ta Redif kıtaları (hudutsuz İzin müddetiyle nizamiye askeri, Moltke. S. 273 - 274 teşkilatı kurulduğu zaman Suriye'de Müslüman unsuru tekrar ayaklandı. (Laurent S. 18 vd.) ve Maruniler İki yıl önce kendilerine bırakılmış olan toplan geri vermek İstemiyorlardı. Asiler mayısta Sayda ve Beyrut, Üzerine yürüdüler ve Avrupa devletlerinin konsoloslarına bir rica mektubu gönderdiler (aynı eser, S. 30 vd.); Kendilerine reis olarak Fransız Vikontu Dufffoyl, "Emir Fransevl - el Asker" ile bir Leh Cez-vitini seçmişlerdi (onun beyannamesi, aynı eser, S. 46 vd.). — Arabistan'daki durum hakkında bak Prokesch - Osten, S. 92.

¹³⁹³ Roan, I, S. 286 - 288.

¹³⁹⁴ Hurmuzaki X, S. 470, No. DLXXTV.

¹³⁹⁵ Moltke. S. 213 vd

¹³⁹⁶ Aynı eser, S. 352

¹³⁹⁷ Aynı eser, S. 281, 348 - 349.

koyulmuştu ¹³⁹⁸.

Fırat boyuna gidinceye kadar Hafız Paşa, Padişahın toprakları dışına çıkmış değildi. Hatta güç olan nehirden geçiş işini başardıktan sonra da barış hâlâ hüküm sürüyordu. İbrahim Paşa, barışı bozma o kadar az istekli idi ki Hafız Paşanın ordugâhına davet olunan İç-Suriyeli sipahilere Padişahın bu buyruğuna itaat etmeleri için müsaade verdi. Fakat Seraskerin Suriye köylerini itaat altına alma başlanması ve An-tep'i zaptetmesi üzerine Mısırlılar için, Suriye'de kalmak istedikleri takdirde, barışın muhafazasına devam artık imkân kalmadı. 9 haziranda vakî olan harp ilânından daha önce —ki Mehmet Ali Paşanın tekrar azlolunmasından başka bir şey değildi— Nizip'de kesin sonuçlu meydan muharebesi verilmiş bulunuyordu. İbrahim Paşanın komutasındaki ordu, Osmanlı ordusundan daha büyüktü; fakat askerleri arasında birçok gayrimemnun ve tamamiyîe aç Suriye'liler vardı. Bunlar, İbrahim Paşanın zaferinden donra da, kütle halinde kaçarak Hafız Paşaya teslim oluyorlardı. Hafız Paşanın ordusu, 28 000 piyade ile 5000 süvari ve 100 toptan teşekkül ediyordu. Bu orduyu teşkil eden Nizam askeri, disiplinli olmakla beraber aile ocaklarına kavuşmaktan başka bir-şey düşünmüyordu; Kürtler ise rahat durmuyorlar ve kendi ırkdaşlarını boyunduruk altında bulunduran Türklerden nefret ediyorlardı; bunlar, tam itimatla bir hücumla hazır oldukları derecede, panik yaparak kaçma da hazır idiler. Mısırlı komutan, büyük askerî kabiliyetini kaybetmiş değildi. Fakat Osmanlı Seraskerinin maiyetinde Moltke ile onun Prusya'lı arkadaşları bulunmakta idi ¹³⁹⁹. Bununla beraber mollaların öğütleri ile hareket eden Hafız Paşa, kendi bildiğinden şaşmıyordu: Birecik'e ricat emrini vermediği gibi İbrahim Paşa üzerine yürüyüş esnasında taarruz etmek cesaretini de gösteremedi ¹⁴⁰⁰. Sonunda İbrahim Paşa kuvvetleri ile karışık bir boğuşmaya tutuştu; Serasker, tek bir saat içinde bütün süvari birliklerini kaybettiği gibi piyadesinin çözülmesi yüzünden sonunda korkunç bir bozguna uğradı. Osmanlı Devleti, 24 haziranda artık Fırat boyunda bir orduya mâlik

¹³⁹⁸ O zaman Tiers, Mehmet Ali Paşanın Toroslara aşarak bizzat Avrupa'yı ateşe vereceği tehlikesinden bahs ediyordu: "Mehmet Ali passe le Taurus et fait sauter l'Europe avec lui"; Thureau Daning-IV, S. 261; d'Arcoeur, L'Égypte et les Égyptiens, Paris, 1893, aynı zamanda burada Hamont, L'Égypte nous Mehmet Ali ve Vingtrinier, Soliman Pacha adlı eserlerde bu harpler hakkında kaynak olmak üzere verilmektedir. Haziranda Jouffroy, Fransız parlamentosunda, bir Arap devleti kurmağa muktedir görünen Mehmet Ali Paşaya gerçekten yardım edilmesi tavsiyesinde bulundu (Driault, S. 147 - 148). Kars. Prokesch - Osten, S. 18 vd.

¹³⁹⁹ Uzmanların İngiltere, Fransa ve Prusya Devletlerinin hangisinden alınacağı meselesi ve bununla ilgili diplomatik entrikalar bak: Rosen, S. 206, 243, 246 - 247, 266 - 267.

¹⁴⁰⁰ Moltke, S. 383 vd.

buhınmıyordu ¹⁴⁰¹. Hatta Anadolu'da bile orduları yoktu; çünkü burada bulunan kıtalar, daha ileriye gitmek istemiyorlardı. Ve nihayet Ahmet Fevzi Paşa, kendisine emanet olunan Osmanlı donanmasını Mısır Valisi Mehmet Ali Paşaya sattı. Ahmet Paşanın böyle bir ihanet yapmasında Çanakkale'de bulunan Fransız Amirali Lalande'in ¹⁴⁰² tesiri olmuştur .

1 Temmuz sabahı Sultan Mahmut, daima aksi giden talihine karşı, bir erkek ve hükümdar sıfatiyle, çelik bir irade ve tam bir pervasızlıkla sonuna kadar mücadele ettikten sonra, korkunç yenilgi haberini daha almadan, henüz 54 üncü yaşında bulunduğu halde hayata gözlerini kapadı. Onun 3ert muamelesine mâruz kalmış olan İstanbul halkı her türlü debdebe ve süsten çıplak sade tabutunu omuzları üstünde e-bedî istirahat yerine götürmek için koştu. Fakat onun yaratmış olduğu eser, kendisiyle beraber mezara gitmiye-çektı. Hatta son yenilgiden sonra da onun eseri canlı kalacak ve çöküş tehlikesi karşısında bulunan Devlete, daima mesut olmasa bile, yeni bir istikbal açacakta.

Şimdi rahmetli Sultan Mahmud'un henüz 16 yaşında bir çocuk olan ¹⁴⁰³, mülayim ve melankolik yaradılışı ¹⁴⁰⁴ en büyük oğlu Abdülmecit, Sultan ve Padişah olmuştu. Hiç kimse onun kendi başına Devleti idare edebilecek bir kabiliyet gösterebileceğini beklemiyor, fakat herkes ona yardım etmiye hazır bulunuyordu. Tabîî Hüsrev Paşa, Sadrâzam olarak ortaya çıktı. Eski nazırlardan Halil (Harbiye) Sait (Ticaret) Rauf (Şurayı Devlet Reisi) ve Nuri (Hariciye Nazırı Vekili) Paşalar mevkide kaldılar. Kabineye yeni üye olarak yalnız Rıza Bey alındı. Bu zat, Sultan Mahmud'un yakınları maiyetinden bir gençti ¹⁴⁰⁵. Görünüşe göre bu hükümet, bir barış kabinesi idi: Artık Mehmet Ali, eskisi gibi çetin ve barışılmasına imkân olmıyan ve yok edilmesi gereken bir düşman olarak değil, fakat çetin uğraşmalarla kazanmış olduğu mevkii müdafaa etmek zorunda bulunan bir adam olarak sayılıyordu. Akif Paşa onu İskenderiye'de ziyaret edecek, ona nişanlar götürecektı, onu İstanbul'a davet edecek ve bir anlaşma esası olarak ona Mısır'ı, fakat yalnız Mısır'ı teklif edecekti ¹⁴⁰⁶. İbrahim Paşanın Nizip zaferinden sonra Mehmet Ali Paşaya yapılan bu teklifler, ne kadar nazikâne bir şeklîde olursa olsun, acı bir istihza

¹⁴⁰¹ Gene Rosen, S. 294 vd... Hafız Paşanın ileri sürdüğü mazeretler bak: aynı eser, II. S. 26 - 27.

¹⁴⁰² Husrev Paşanın genç Padişah aleyhinde Ruslarla münasebette bulunduğu söylentisine dayanan Fransanın özür dilemesi, bak aynı eser, S. 5

¹⁴⁰³ 23 nisan 1823 te doğmuştur.

¹⁴⁰⁴ Kars. Ubicini, La Turquie actuelle, Paris 1854, S. 102 vd.

¹⁴⁰⁵ Rosen, II, S. 2 - 3.

¹⁴⁰⁶ Aynı eser. Sonra Ahmet Fevzi Pasa da af olundu; aynı eser, S. 5.

gibi geliyordu. Gerçi bunlar düşünülürken Nizip yenilgi haberi henüz İstanbul'a gelmemişti. Fakat orada uğranılan kayıpların şümulü öğrenildikten sonra da Akif Paşa, aynı tekliflerle Mısır'a gönderildi. Mısır'dan geri getirdiği Mehmmet Ali'nin mukabil tekliflerine göre Suriye de irsî olarak Mehmet Ali Paşa'ya bırakılacak, yeni zaptettiği Maraş Paşalığı Mısır idaresine verilecek ve şahs! düşmanı Hüsrev Paşa mevkiden uzaklaştırılacaktı . Bunun üzerine Babîâli, daha önce aracılık yapmak teklifinde bulunmuş olan devletlere, onların verecekleri karan kabul edeceğini bildirdi¹⁴⁰⁷.

Yeniden Batı işleri üzerinde müzakerelerle meşgul bulunan Avrupa devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü muhafaza etmek istediklerini ilân etmekle işe başladılar. İngiltere ile Avusturya ve Prusya, Mısırlıların Suriye'yi boşaltmaları gerektiği düşüncesinde idiler. Fakat Fransa ile Rusya, Londra'da yapılacak bir konferansa iştirak etmek zahmetine katlanmak istemiyorlardı. İngiliz ve Fransız gemileri, bir karar verilene kadar Çanakkale'de demirli olarak beklediler. Bunların amaçları, gerekirse Mısır donanmasına mukavemet etmek ve, Hünkâr İskeleye Antlaşmasına rağmen, yeni bir Rus yardımının gelmesine engel olmak idi. Fakat Rusyamn direnmesi ile Hüsrev Paşa, İstanbul'a gelen Amiral Stopford'a, Çanakkale'nin beri tarafında ecnebi gemilerini kabule Babîâli'nin taraftar olmadığını bildirdi¹⁴⁰⁸.

Tıpkı daha önce Yunan meselesinde olduğu gibi şimdi de Mısır meselesinin halli işi, Batı siyaset adamlarının elinde idi. Abdülmecit'in elinde hiç bir donanma ve hemen hemen hiç bir ordu yoktu. Yalnız barışa muhtaç olan Avrupa'nın tanıdığı hak, genç padişahın lehinde olan tek şeydi. Padişah, kendi tebaasının sevgisini ve liberal düşünen batı memleketlerinin saygısını da istiyordu; bilhassa kısa bir zaman önce Fransa ve İngiltere'den dönen Reşit Bey —ki günün gerçek kahramanıdır— bu noktalara çok önem verilmesi üzerinde duruyordu. Bu amaca ulaşmak için, o zamana kadar yapılmış olan bütün İslâhat hareketlerini, bütün tanzim at tedbirlerini¹⁴⁰⁹ Avrupaî anlamda bir araya toplamak, yeni müesseselerle bunu tamamlamak ve hakikî mânada bir Osmanlı "Charte" ı meydana getirerek bunu ayrı ayrı din ve ırktan olan bütün Osmanlı tebaası temsilcileri —son zamanlarda Katolik Ermenilerin de bir vekili, daha sonra bir patriği vardı

¹⁴⁰⁷ Aynı eser, S. 7 - 8.

¹⁴⁰⁸ Aynı eser, S. 10 vd.

¹⁴⁰⁹ "Tanzim" Arapçada organizasyon (düzenlemek) anlamına gelir; Engelhardt, t Not 1.

¹⁴¹⁰ — önünde resmen ilân etmek fikri ortaya çıktı.

3 kasım 1839 tarihinde Padişah, saray erkânı, ulema ve ruhanî sınıfın öbür üyeleri, şeyhler, memur ve subaylar, lonca başkanları, Rum, Ermeni ve Katolik Ermeni Patrikleri, Hahambaşı ve ecnebi devletlerinin temsilcileri — bunlar arasında Prince de Joinville de vardı—, Gülhane veya Gül Köşkü avlusunda toplandılar. Eşref bir zamanı bildirmek i-çin Saray Müneccimi de burada bir rol almıştı . Reşit Bey, kendi eseri olan dikkate değer belgeyi yüksek sesle o* kudu: son zamanlarda görülen bütün fenalıkların sebebi olarak —halka, ulemaya ve muhafazakâr düşünen kimselere hoş görünmek için— Kuran-ı Kerim'in hükümlerine riayet olunmamış bulunduğu keyfiyeti gösteriliyordu. Fakat Devletin elinde tekrar yükselmiye yetecek derecede memleket ve insan malzemesi vardı. Şimdiye kadar noksan olan yegâne şey, iyi müesseseler idi. Şimdi ise yeni Padişah, böyle iyi müesseseleri tebaasına bahşetmiye hazırdı. Böylece tebaanın can ve mal emniyeti korunacak, iyi bir vergi usulü tatbik edilecek, gerek başkent ve gerekse vilâyetlerin müessir bir şekilde müdafaası sağlanmış olacaktı. İnhisarların kaldırılacağı söyleniyor ve verginin icara verileceği vaad olunuyordu. Biraz sonra daha ileri gidilerek paşalar vilâyetlerinin gelirlerini (salyane, sonra vergi) İstanbul'a göndermekten muaf tutulacaklar ve bundan böyle Fadihaşın özel memurları vergileri toplamak için bütün memleketleri gezeceklerdi ¹⁴¹¹. Ordu ve donanma ödemeleri muntazam bir surette yapılacaktı. Askerler, her vilâyetten muayyen bir nisbet muhafaza edilmek suretiyle toplanacak ve hizmet müddeti artık "dört ilâ beş yıl" sürmiyecekti ¹⁴¹². Ancak memurların belli bir aylığı olacak ve rüşvete karşı şiddetli takibat yapılacaktı. Organik kanunlar, en kısa bir zaman içinde Padişahın Divanı tarafından hazırlanacaktı ¹⁴¹³. Birkaç ay sonra ileri gelenlerden teşekkür eden bir meclis toplandı. Padişahın nutku ve buna verdiği cevap ile bu meclis, gerçek anlamda bir Parlamento gibi görünüyordu ¹⁴¹⁴. Bu da Reşit Paşanın fikri idi. Reşit Paşa, Padişahın azledilmiş olan eniştesi Halil Paşanın uzun bir mücadeleden sonra nihayet düşürmeğe muvaffak olduğu Hüsvrev Paşadan sonra iktidarı eline alan Rauf Paşanın kabinesinde de en önemli

¹⁴¹⁰ Rosen, I, S. 205 vd. Kars. Prokesch - Oaten, S.108 vd.; Ju-chereau de Saint - Denys,

¹⁴¹¹ Aynı eser, S. 24 vd.

¹⁴¹² Kars. O zamana kadar yürürlükte olan sisteme karşı Mottke' nin Öfkeli İfadesi: "FÜnfzahnjaerige Dienstdauer İst nur ein anderer Ausdruck für lebenalaegliche (On yıllık hizmet müddeti bütün ömür boyunca hizmet müddeti için başka bir deyimdir).

¹⁴¹³ Almanca tereümesf Rosen, II, S. 250; kars. Ubielni, Lettre* sur la Turquie, I, Paris 1801, S. 11 vd.

¹⁴¹⁴ Aynı eser, S. 24.

şahsiyet olarak kalmıştı

Ancak İngiltere'yi Mehmet Ali Paşa'ya karşı kıskırtmak için Rusların sarf etmiş oldukları gayretlerin ¹⁴¹⁵ boşa çıkmasından sonradır ki Londra konferansı, Metternich'in yeni teklifine uygun olarak, 1840 yılı şubatında toplanabildi. Fakat burada da Devletlerin fikirleri birbirine çok aykırı idi ve kolay bir karara varmak imkânı bulunamadı: Fransızlar, Suriye ve Mısır'ı birleştirerek Mehmet Ali Paşa için irsî bir kır allık teşkilini teklif ettiler, İngilizler ise, eski görüşlerinden ayrılmıyarak sadece Mısır'ı irsî olarak, Fenike ve Filistin'i de yalnız ölüncüye kadar Mehmet Ali Paşaya bırak* mak istiyorlardı. Avusturyalılara gelince bunlar, Padişaha yardım etmek üzere kuvvetli bir ordu göndermekten bahs e-decek kadar ileri gittiler. Böylece Avrupa siyaset adamlarının Londra'da yaptıkları müzakerelerden bir netice çıkmadı. Fakat martta Fransa hükümetinin başına radikal, enerjik ve Napoleonvari ilkelerle hareket eden Thiers geçtikten son* ra bu müzakerelere Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya arasında devam olundu ve 15 temmuzda Şark Meselesi üzerinde bir anlaşmaya varılarak Fransa'nın dahil bulunmadığı bir dördü bağlaşma meydana getirmeğe muvaffak olundu. Fransızlar, kendi siyasetlerinin bir neticesi olan bu olaydan çok pişmanlık duydular. Fransa, aşırı harp taraftan olarak ortaya çıktı ve Prusya ile öteki Alman devletlerden 1813 ve 1815 yıllarının intikamını almış gibi göründü. Alman basım, aynı şekilde mukabelede bulundu ¹⁴¹⁶. Bu defa Mehmet Ali Paşa, yalnız Akkâ'yı kaybetmekle kalmadı, üstelik sadece Filistin'in iç tarafları ile yetinmek zorunda bırakıldı. Müttefiklerin askerî kuvvetleri,

Mehmet Ali Paşaya bu şartları kabul ettirmek için harekete geçmek emrini almışlardı ¹⁴¹⁷.

Yazın Lübnan'da çıkan bir ayaklanma, Mısırlıların Suriye'deki hâkimiyetlerini daha ziyade kuvvetten düşürdü ¹⁴¹⁸. Lübnan kıyılarında dolaşan İngiliz donanmasından cesaret alan ve bu donanma tarafından desteklenen âsiler, Emir Beşir'i koğduktan ve karaya çıkan Mehmet Ali'nin hizmetindeki Türk deniz askerlerini kaçmıya zorladıktan sonra, Beyrut üzerine yürüdüler . Gerçi İbrahim Paşanın kardeşi Abbas Paşa, 6000 kişilik taze bir Arap kuvveti ve 4000 Arnavut askeri ile Lübnan'a geldi ve 24 Mısır

¹⁴¹⁵ BnmWin Londra'ya gönderilmesi, aynı eser, S. 18 vd. Genel olarak Prikesch - Osten.

¹⁴¹⁶ Driault, S. 350 vd.

¹⁴¹⁷ Rosen, S. 18 vd.

¹⁴¹⁸ Aynı eser, S. 31 vd.

gemisi Suriye sahillerinde görüldü. Fakat Emir Beşir'in başkenti olan Deyr-el-Kamar, Mısırlılara kargı tutunmaya muvaffak oldu. Bütün çarpışmalarda âsiler, Mısırlılara üstünlüğü muhafaza ettiler; ancak İbrahim Paşanın topları gelince durum değişti. Lâkin temmuz ortasında Emir Beşir ile Osman Paşa, dağlık bölgeyi yatıştırmalardı ¹⁴¹⁹. Mehmet Ali Paşa ile dörtlü bağlaşma devletleri arasında barışın korunması için son bir teşebbüs daha yapılarak Rifat Bey İskenderiye'ye gönderildi; fakat bundan da bir netice çıkmadı ¹⁴²⁰. Mehmet Ali Paşa, Mısırdan başka kendi hâkimiyeti altında bulunan memleketlerin birleştirilerek bir vilâyet haline getirilmesini ve bunun, oğlu İbrahim Paşaya verilmesini istiyor, bundan daha büyük bir fedakârlıkta bulunmayı kesin olarak reddediyordu. Padişah, Mehmet Ali'nin bu tekliflerine, onu azlettiğini —bu üçüncü defa oluyordu— ilân etmekle cevap verdi. Bunun üzerine Avrupa devletlerinin konsolosları hemen İskenderiyeden çıkıp gittiler ¹⁴²¹. Yalnız kendi dâvası için —son zamanlarda Fransızların Suriye'de tekrar tekrar mâruz kalmış oldukları hakaretlere rağmen— bütün Avrupa'ya karşı mücadele edecekmiş gibi bir tavır takınan Fransa'nın konsolosu, İskenderiye'den ayrılmadı ¹⁴²². Bu konsolosların İskenderiye'yi terketmeleri ile mağrur ti-ran'a karşı gerçek harp durumu başlamış oluyordu.

Bağlaşık devletler askerî kuvvetlerinin başkomutanlığına, uzun zamandan beri Yakın ve Orta Doğuda bulunmakta olan İngiliz Amirali Robert Stopford tâyin olundu. Bu zat, anlaşmazlıktan Önce bir defa, Osmanlı gemilerine refakat etmek için Babiâli'ye hizmetini arzemişti. Çok ihtiyarlamış bulunan bu denizcinin yanına, enerjik bir adam olan Napier müşavir olarak verildi. General Charles Smith, Suriye'deki harekâtı idare etmeğe memur edilmişti. Bunun yanında da Yunanistan'da yeni kiralın hizmetinde olarak âsilere karşı savaşmış olan Prusya'lı Jochmus vardı. Avusturya, Konter Amiral Bandiera'yı gönderdi. Londra konferansında temsilcisi bulunmamış olan Türkiye'nin itibarını yükseltmek amacıyla İngiltereli Walker'in komutasında bir kaç Osmanlı gemisi ile Selim Paşanın komutasında 5000 kadar bir kuvvetten ibaret bir asker kıtası —Avrupa devletleri yalnız deniz askeri göndermişlerdi— da, müttefik devletlerin barışbozan ve Fransa'da nefret olunan radikallerin dostu bulunan Mehmet

¹⁴¹⁹ Laurent, S. 63 vd.

¹⁴²⁰ Rosen, S. 33 - 34; Prokesch - Osten, S. 147 vd. (aynı zamanda Kont Valevski'nin Fransız elçisi olarak Mısır'a gönderilmesi hakkında).

¹⁴²¹ Rosen.

¹⁴²² Laurent.

Ali Paşaya karşı gönderdikleri kuvvetlere iştirak ettirildi. Yeni Suriye valiliğine, eski nazırlardan İzzet Mehmet Paşa daha şimdiden tâyin olunmuştu. Rusya'ya gelince, bu devlet şimdilik gemi ve asker vermiyordu. Fakat İbrahim Paşa, Anadolu'dan İstanbul üzerine yürümek üzere hareket edecek olursa, kesin bir müdahalede bulunmak için tamamiyle hazır bir Rus kuvveti Sivastopol'da bekliyordu. 15000 Nizam askeri İstanbul'da kaldı.

Mehmet Ali Paşa, bu kuvvetlerin karşısına Suriye'de kuvvetli bir donanma ve 85 000 kişilik bir ordu çıkarabildi. Fakat İbrahim Paşa askerlerinin çoğu Mısır idaresinden memnun olmıyan Suriye'lilerdi; 18 aydan beri bu askerlere aylıkları ödenmemişti. Bundan başka aynı askerlerin 24000 ni, ancak zahirî olarak, zulmün çeşitli vasıtalarına başvurmak suretiyle yatıştırılmış ve tamamiyle- silâhsızlandırmış bulunan Lübnan'ın gözetilmesi için orada bırakılmak zorunda kalınmıştı.

Hiç bîr mukavemetle karşılaşmaksızın —Mehmet Ali Paşa temmuzda gemilerini geri çekmişti— 12 top ile 5000 Türk askeri, 1500 İngiliz ve aralarında Arşidük Friedrich de bulunduğu halde 200 kadar Avusturyalı, Seve - Süleyman tarafından başarı ile müdafaa edilmiş olan Beyrut'un kuzeyinde karaya çıktılar (15 eylül 1840). Aslında bu hareketleri idare etmekte olan Prusya'n General Jochmus, Ponsonby'-ye: "Suriye'yi 5000 Türk ile fethetmek imkânsız bir şeydir" diye yazıyor ve İstanbul'da elde bulunan kuvvetlerin hemen kendisine gönderilmesini istiyordu. Bu yeni yardımcı kıtaların gelmesinden önce ve daha sonra, İbrahim Paşanın kuvvetlerinden dağlıların taarruzları karşısında hayatta kalabilenler de hemen hemen tamamiyle dağılmışlardı. Şimdi artık aşağı görülen ve istihza edilen "Arap milletinin" bir zamanki muzaffer temsilcisi İbrahim Paşa, merhametsizce Hiris-tiyanlara zulüm yaptığı Lübnan'ın Zahle ordugâhında —şimdiye kadar Baalbek ordugâhında beklemişti— ancak 4000 kişilik bir kuvvete malik bulunuyordu. Cebel, mütteliklerin elinde idi; Sayda'yı Napier almıştı; Beyrut ise 8 ekimde Seve tarafından boşaltılmıştı; bu durum karşısında Fenike'nin öteki limanlarının tutunmasına imkân yoktu ¹⁴²³. Marunîlerin elinde, Avusturya taşıt gemilerinin getirmiş olduğu 22 000 den fazla tüfenk vardı. Emir Beşir, temsilci Wood'un öğütlerine uyararak bir İngiliz gemisine sığındı; Be-şir'in yeğeni Beşir-el-Kasım, 2 eylül tarihli bir ferman ile dağlık bölgenin Emirliğine tâyin olundu. Halep, Padişaha i-taat edeceğini bildirdi. Bütün kuvvetlerini bir araya toplamak teşebbüsünde bulunan İbrahim Paşa, Kalaat

¹⁴²³ Asiler 16 ekimde Trablusu Şam'ı zaptettiler.

Meydanı çarpışmasında yenildi (15 ekim) ve bu yenilgiden kuvvei maneviyesi kırılan Seve de Beyrut yakınlarında kaçmıya koyuldu.

Şimdi General Jochmus, hiç bir savaş kabiliyeti göster-miyen Smith'in çekilmek zorunda bırakılmasından sonra, kurmay heyetinin basma geçirildi. Bununla beraber Stopford, Fransız donanmasının bir taarruzundan korkuyor ve 6 büyük harp gemisi, 2 firkateyn ve 2 korvetten teşekkül eden donanmasını muhtemel tehlikelerden korumak amacıyla ¹⁴²⁴ Marmaris körfezine sığınmak istiyordu. Tam bu sırada idi ki, Fransa ile bozuşmayı göze almış olan Palmerston'un hiç vakit kaybetmeden Akkâ'ya hücum etmek için kesin emirleri geldi. Müttefik donanmasının dört saat müddetle bombardmanı, 3/4 kasım gecesi Akkâ'nın düşmesine kâfi geldi; bir barut deposunun havaya uçması, büyük zararlara sebebiyet vermişti. Avusturya Arşidükü, ortaçağdaki atasının örneğine uyarak, Suriye'nin alınamaz kalesi diye meşhur olan Akkâ surlarının üzerine zafer bayrağı dikti. Bu işler olurken Mehmet Ali Paşanın donanması, hareketsiz olarak iskenderiye limanında bekliyordu. Stopford ile yeniden anlaşmazlığa düşmüş olan Napier, Mısır donanmasını gözetlemek üzere İskenderiye'ye gitmek zorunda kaldı.

Mısır askerinin çekilmesinden sonra Nablus'da yeniden ayaklanma çıktı. Asiler Kudüs'e ve sonra da Yafa'ya girdiler. Ahmet Manikli Paşa, ayın 13 ünde Halep'i boşalttı ve Şam'a kadar geri çekilmiş olan İbrahim Paşa ile orada birleşti. Etrafı iç düşmanları ile çevrilmiş olan İbrahim Paşa, büyük bir meydan savaşı vermek cesaretini gösteremiyordu. Fakat müttefikler de, hatta 15 aralıkta Smith'in ayrılması ve izzet Paşanın geri çağırılması ile cüretli taarruzlar yapmıya taraflı olanların erken gelmesinden sonra bile, İbrahim Paşa'ya böyle bir meydan savaşı arzetmek istemiyorlardı. Her ne kadar İbrahim Paşa hiç olmazsa Filistin'de kalabilmek için gerekli bulduğu tedbirleri almış idi ise de ¹⁴²⁵, 40 000 kişilik bir kuvvet ve 150 top ile alalacele güneye doğru, hem de çöl ortasından geçmek üzere, yürüyüşe koyuldu: Babiâli Asya'ya dahi birçok takviye kuvvetleri göndermişti ve kuzeyden geien Haei AK Paşa, Hama'ya kadar ilerlemişti, 29 aralıkta İbrahim Paşa Şam'dan ayrıldı; 6000 ne yakın kadın ve çocuk onun arkasından gittiler ¹⁴²⁶. Ancak bir aydan daha uzun bir zaman sonra, Hüseyin Paşanın komutası

¹⁴²⁴ Avusturyalıların yalnız iki firkateyn ile bir korvetleri vardı.

¹⁴²⁵ Jochmus, Der Syrische Krieg und der Verfall des Osmanen -Reiches seit 1840 (Suriye harbi ve Osmanlı devletinin 1840 danberi inhitati). Frankfurt a, M. 1856, S. 34 vd. ve Laurent'ın S. 16 vd. da verdiği etraflı izahat; Hamont'un ricat hakkındaki raporunu da vermektedir: 3. 228 vd.

¹⁴²⁶ Laurent, S. 219.

altındaki Türk askerleri tarafından gözetlenen ve Araplar tarafından takip olunan Mısır ordusunun dağılmış ve perişan artıkları Gazze'ye gelebildi ¹⁴²⁷. Topçu kıtaları ise Arap körfezine giden kestirme yoldan yürüyüşe geçmişlerdi.

Fakat bu arada barış da yeniden kurulmuş bulunuyordu.

Suriye'nin boşaltılmasına emir vermemiş olan Mehmet Ali Paşa, daha Napier'in İskenderiye önlerine gitmesinden önce, kışkırtıcı ve hiç bir ölçüye sığmayacak derecede aşırı iddialar güden siyasetini değiştirmişti. Daha ekim ayı içinde İstanbul'da Fransamn aracılığı ile barışı elde etmek teşebbüsünde bulunmuştu ¹⁴²⁸. Bu defa da, Mısır'ın irsi o-larak, Suriye'nin de yaşadığı müddetçe kendisine bırakılmasından başka bir şey istemiyor, kutsal yerlerin, Girit ve A-dana'nın lafını bile etmiyordu. Napier tehdit ile İskenderiye önlerine geldiği ve, yetkisi dışında olduğu halde, müzakerelere başladığı zaman; dostça bir eda ile Padişaha ait donanmanın geri verilmesini ve Suriye'nin hemen boşaltılmasını istediği vakit; 20 000 den fazla asker kaybına uğramış ¹⁴²⁹ şahsen çok hasta ve bitkin bir halde bulunan Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın irsî olarak kendisine bırakılması gibi tek bir şart ile bütün ağır teküfleri kabul etti. İşte bu esas üzerine 27 kasımda İskenderiye Anlaşması imzalandı ¹⁴³⁰.

Çok kıskanan Stopford, tabii olarak bu belgeyi hiçe saymak istiyordu. Türk devlet adamları da zarurî olarak gayri-meşrû ve hükümsüz gördükleri bu anlaşmaya göre hareket etmek niyetinde değillerdi. Ponsomby, bu anlaşmayı "saçma" ve aslında yalnız Fransız menfaatlerine uygun olarak vasıflandırıyor. Bununla beraber Mehmet Ali Paşa, Fransa'da Thiers'in düşmesi üzerine iktidara geçen yeni Başvekil Guizot'dan da mütefiklerin isteklerine boyun eğmek tavsiyesini aldıktan sonra, 11 aralıkta af ricasında bulundu. Bunun üzerine elçiler, İskenderiye'de tesbit edilmiş olan şartlar ile Mısır valisinin affedilmesi lehinde bulundular. Eski düşmanı nihayet tamamiyle alt etmek düşüncesini belki de ciddî olarak beslemiş olan Babîâli, en sonunda bu şartları kabul etti ve 1841 yılı başlarında Padişahın murahhasları, hain Ahmet Fevzi Paşanın vaktiyle kaçırmış bulunduğu Osmanlı gemilerini teslim aldılar ¹⁴³¹. Kısa bir zaman sonra, mart 1841 de,

¹⁴²⁷ Ponsomby onu esir edebileceğini umarak övünüyordu ve Jochmus'a onun kaçmasına meydan vermemek ricasında bulundu.

¹⁴²⁸ Kars. Onun Louia Pmlipp'e yazdığı mektup: Laurent, S. 209 vd.

¹⁴²⁹ Jochmua, S. 51 e göre hepsi birde nhemen hemen 70000

¹⁴³⁰ Jouchereau de Saint Denys, S. 294 vd; Laurent, S. 203 vd.

¹⁴³¹ Aynı eser, S. 261 vd.

Tahir Paşa bu gemileri Girit âsilerine karşı götürdü; yeni kazanılan bu ada, çok geçmeden teslim oldu .

Mısır, Mehmet Ali Paşanın elinde kaldı. Reşit Paşa, Mısır'ın Mehmet Ali Paşa elinden büsbütün alınmasını arzu e-di-yordu ve bu amaçla harp şurası başkanı Hüseyin Paşayı, artık Osmanlı Padişahının bir feriki sıfatıyla hareket etmekte olan General Jochmus'a göndermişti. Fakat müttefiklerin silâh kuvvetiyle Mısır'ı Mehmet Ali Paşanın elinden almak teşebbüslerinde, tam anlamıyla sömürülmüş ve korkunç bir istipdat ile idare edilmiş olan bu memlekette hâkim olan memnunsuzluğa rağmen, muvaffak olunabileceğini şüpheli idi. Bununla beraber Mehmet Ali Paşaya ağır şartlar kabul ettirildi: İstanbul'da kararlaştırılacak olan bütün tedbirler Mısır'a da şamil olacaktı. Bundan böyle diğer vilâyetlerde tatbik olunan rejime Mısır da tamamiyle tâbi tutulacaktı. Mevcudu azaltılan Mısır ordusunun subaylarını atamak hakkı doğrudan doğruya Padişaha ait olacaktı. Ancak sonraları Padişah küçük rütbeli subayların tayinini vezirine bırakmıştır. Tıpkı Trablusu Garp'te bu memleketin bir paşanın idaresine verilmesinden önce olduğu gibi, Mısır'da da Babiâli, valinin Ölümünden sonra bunun ardasını aynı aile içinden olmak şartıyla kendi isteğine göre seçmek hakkına malikti. Gerek Mehmet Ali ve gerekse onun ardaları, yerlerinde atılmamak için muntazam olarak yılda 40 milyonluk bir vergi vermek zorunda kalmışlardır ¹⁴³².

İşte 13 Şubat tarihli tevcih fermanının içindeki hükümlerin özeti bunlardan ibarettir. Gene aynı zamanda tevcihi almak üzere Paşanın İstanbul'a gelmesi de isteniyordu. Fakat bu istek, yenilgiye uğratılmış olmasına rağmen Mehmet Ali Paşanın izzetinefsine dokunuyordu. Bu sebepledir ki Mısır Valisi, kendisine boyun eğdirmiş ve hattâ kendisini mahvetmiş olan Avrupa'ya başvurdu. Londra konferansı, üzerinde anlaşmazlık bulunan noktalar hakkında karar vermek amacıyla yeniden toplandı. Aralarında uyuşan diplomatlar, ayın 10 unda ne Mehmed Ali Paşa'nın ve ne de ondan sonra İbrahim Paşa'nın tevcihi almak üzere İstanbul'a gitmelerine lüzum olmadığını ve Mısır valisinin torunları arasında en büyük erkek evlâdın arda olarak mevkie getirilmesi gerektiğini ilân ettiler.

Aynı yılın 1 Haziranında Babiâli, İstanbul'daki elçilerin Lübnan'ı Şahap ailesinden yukarda adı geçen Kasım'm idaresi altında özerk bir memleket ve Kudüs'ü de kendi valisi tarafından hemen hemen bağımsız olarak idare edi-

¹⁴³² Laurent, S. 265 - 266: Padişahın, "veziri, Mısır v.s. valisi Mehmed Ali Paşaya mektubu.

len bir şehir haline getirmek yolundaki tekliflerine muvafakat etti ¹⁴³³. Fakat çok geçmeden dağlık bölgede Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında düşmanca çarpışmalar çıktı ve bu karışıklık ancak, Mustafa Paşanın ve bundan sonra Ömer Paşanın askerî idareleri sayesinde bastınlabildi ¹⁴³⁴. Ömer Paşa, tam Fransa ile Avusturya'nın Maruniler lehinde müdahalede buldukları bir sırada Dürzi'lerin elebaşılarını tevkif ettirdi. Fakat elçiler bundan memnun olmadılar. Ancak güç halle anlaşılabilir 1842 yılı sonlarına doğru Babiâli' den Sayda Paşasına bağlı ve biri Müslümanlar, ötekisi de Hıristiyanlar için olmak üzere iki kaymakamın tâyin edilmesini istediler. Böylece yeni bir iç savaştan sonra Haydar Şahap ile Ahmet Reslan mevkie geçtiler. Müslümanlarla Hıristiyanların karışık olarak oturdukları memleketin orta bölgelerindeki ilçeler için de sonradan böyle bir karma idare kurulması üzerinde anlaşıldı. 1844 te Padişahın eniştesi Halil Paşa, asayişini yeniden kurmak amacıyla Lübnan'a gitmek zorunda kaldı; fakat Dürzilerle Maruniler daha ziyade azdılar. Dağlara gönderilen Kürtler, buradaki dindaşlarıyla birleştiler ve bunun üzerine Halil Paşa, barbarcasına ve yobazcasına bir taassubun yuvası olan bu memleketteen ümitsizlikle ayrıldı. Bu başarısızlığın cezası olarak Halil Paşa azl olundu. 1845 sonbaharında bizzat Hariciye Nazırı Sekip Paşa, ayaklanma bölgelerine giderek askerî komutan Namık Paşanın yardımı ile dağlıların silâhlarını ellerinden aldı. Sonra her kaymakamın yanına 13 üyeden mürekkep bir malî ve adlî meclis verildi. Bu üyeler her mezhebin ruhanileri tarafından tâyin olunacaklardı ¹⁴³⁵

En son olarak Batı diplomatları, 1842 de Osmanlı Devleti ile İran arasında çıkan anlaşmazlığı da halletmeğe muvaffak oldular. İran Şahı, Van vilâyetine gelmiş, bir yandan da Pers kuvvetleri Irak'a girerek Süleymaniye'ye hücum etmişlerdi. Fakat Avrupalıların araya girmeleri üzerine Mezopotamya'da Türk komutanı Necip Paşanın 1843 de Hazret-i Hüseyin'in kutsal şehri Kerbelâ'yı yakıp yıkmasından sonra da harbe devam olunmadı.

Bundan böyle Mısır'da tam bir sükûnet ve Babiâli'ye karşı tam bir itaat hâkim olmuştur. Hattâ Babiâli, Kuzey Afrika kıyılarında kendini artık okadar kuvvetli görüyordu ki Sardinya Kiralına, Tunus Beyine karşı harekette bulunmayı yasak etmeğe bile kalkmıştı. Ancak Osmanlı

¹⁴³³ Rosen, S.50-54.

¹⁴³⁴ Laurent, S. 269 vd. Rosen, S. 54.

¹⁴³⁵ Aynı eser, S. 55 vd., 98 - 99; Richard Edwards, La Syrie 1840 - 1862, Paris 1862, S. 87 vd

gemilerinin Cezayir yakınlarında herhangi bir şekilde hareketine engel olan Fransız donanması ile bir çarpışma tehlikesi karşısında Osmanlı hükümeti geriledi ¹⁴³⁶. Bey borçlu olduğu vergiyi ödemedi ve Babiâli, 1845 yılına ait vergi parasını büyük bir âlicenaplıkla ona bağışladı. Fakat şimdi Prince de Joinville Tunus'a geldi ve böylece Beyi Paris'te bir ziyaret yapmaya zorladı, Paris'te o, Türk diplomasisinin bütün muhalefetine rağmen, tamamiyle bağımsız bir hükümdar olarak karşılandı. Fakat Osmanlı Padişahı, Tunus üzerindeki egemenlik haklarını herkese karşı büyük bir titizlikle korumak azminde idi ¹⁴³⁷. Hattâ 1846 tarihinde Mısır valisi Mehmet Ali Paşa Türk başkentine geldi ve hâlâ hükümleri carî olan eski usullere aykırı olarak Sultan Abdülmecit onu ayakta kabul etti. Bundan maksat, ihtiyarlığına saygı göstermek, fakat bilhassa bu ziyaretin siyasî önemini belirtmekti ¹⁴³⁸. Bir müddet sonra, şuuru bozulan Mehmet Ali Paşanın artık devlet işlerini çeviremeyecek bir hâle gelmesi üzerine, hastalıktan Ölüme yaklaşmış olan İbrahim Paşa da, 1848 ağustosunda İstanbul'a geldi ve tevcihi kabul etti. Fakat İbrahim Paşa, babasından önce öldü. Bunun üzerine Mısırın idaresi başına geçmek sırası, Mehmet Ali'nin en büyük oğlu Tosun'un oğlu olan Abbas'a gelmişti. Padişah ise, Abbas Paşadan daha muti bir vasal bulamazdı ¹⁴³⁹. Fakat Babiâli, ancak 1851 de bizzat İskenderiye'ye giden Dahiliye Nazırı Fuat Paşanın gayretleriyle, Tanzimatın Mısır'da da tatbik edilmesini kabul ettirmiş ve muvaffak olabildi .

Nihayet Arabistan'da, Vali Husrev Paşanın zalimce İdaresi sonucu olarak, güç halle kurulabilmiş olan Mısır hâkimiyetinin yerine çok geçmeden Arap "hükümdarlıkları" ve hattâ Arap kıratlıkları kaim oldu. Bunların başında bulunan Veh-habîler veya din bakımından hiç bir tarafla ilgisi olmayan liderler, Bedevilerin hâkimiyetini ortadan kaldırdılar. Faysal Abdullah ibni Reşit (ölümü 1844 veya 1845) ve bunun oğlu ve ardası Telal gibi şahsiyetler, Padişahın veya Mısır Hidivi-nin küçültülmüş birer Örnekleri olarak ortaya çıktılar: Bunların hepsinin Saray ve Maliye Nazırları, Hariciye Vezirleri, sütunlarla süslenmiş sarayları - Cebeli Şammar'in başkenti o-lan Hayel'de olduğu gibi-, orduları ve topları vardı ¹⁴⁴⁰. Abdullah ibni Saud'un

¹⁴³⁶ Aynı eser, S. 82 - 83. Fakat çok geçmeden Montpensier Dukan, Büyük Duka Konstantin'in ziyaretine karşı nümayiş yapmak için İstanbul'a geldi; aynı eser. S. 89 vd.

¹⁴³⁷ Aynı eser, S. 100. vd.

¹⁴³⁸ Aynı eser, S. 99. Daha harpten önce Sultan Mahmud'un tablosu odasında duruyordu; Forbin, S. 301 - 302.

¹⁴³⁹ Rosen, S. 11-1 - 115

¹⁴⁴⁰ William Gifford Palgrave, Reise in Arabien (Arabistan'da seyahat) İngilizceden Almanca'ya tercüme, Leipzig 1868, S. 48 vd., 85 vd.

tekrar iktidara getirilen oğlu ve Riyad e-miri "Sultan" Türki, Mısırlılardan kurtarıldıktan sonra kendisini tanımak istemiyen Hasa (Lahsa) bölgesine daha 1830 da hücum etmişti ¹⁴⁴¹. Bunun ölümünden sonra yerine, yukarıda adı söylenen oğlu Faysal geçti. Hurşit Paşanın komutasındaki Mısırlılar, Faysal'ı sürekli olarak uzaklaştırmaya muvaffak olamıyorlardı. Hakikatte bu iç Arabistan'ın hâkimi o idi ve öteki Arap ileri gelenlerinden muntazam olarak vergi alırdı. Mısırlıların yaptıkları yeni bir akın neticesinde Faysal esir düştü ve akrabasından biri olan İbni-Teneyan, Riyad'da onun yerine geçti. Fakat yeni Hidiv Abbas Paşa, Faysal'ı kaçırmaya tekrar mevkiine getirdi ¹⁴⁴². Faysal ihtiyarlayıp gözleri kör olunca, Mekke'ye girebileceğini zanneden büyük oğlu Abdullah hükümeti eline aldı. Fakat onun "vasah" Te-lal, cesaretli bir toprak kazanmak siyaseti güttü ve aynı zamanda şoseler yapmak ve ticareti ilerletmek gibi büyük kültür işlerine de önem verdi. Din bakımından ne Vehhabüğe ve ne de Süniîhğe bağlı idi ¹⁴⁴³. Yanında Hıristiyanları görmekten hoşlanır ve bazan da camiye gitmeği ihmal ederdi. Hattâ, Vehhabîlerin önünde olmamakla beraber, tütün bile içmek cüretini gösteriyordu . Bundan başka o, hutbede Padişahın adının zikredilmesini temin etti. Seyahatleri sırasında yanına gelen Osmanlı memurlarını daima büyük bir saygı ve nezaketle kabul ederdi ¹⁴⁴⁴. Böylece Telal, yirmi yıldan daha uzun bir müddet tam bağımsız bir hükümdar olarak hüküm sürmeğe muvaffak oldu. Bunun tam tersi olarak Faysal, zalimane bir şekilde kendi mutlak idaresi altına almak istediği Kasim halkına karşı merhametsizce hareket etti ¹⁴⁴⁵ ve Büreyde şehrini onların elinden aldı. Fakat Üney-ze Önünde kuvvetli bir mukavemetle karşılaştı; çok önemli olan ticaret şehrini Vehhabîlerin gazeplerinden korumak için bizzat Mekke şeyhi kendi nezdine geldi ¹⁴⁴⁶. Şeyh, Umman Sultam, kutsal yerleri ziyaret etmiye ve vergi getirmeye ikna etti ¹⁴⁴⁷. Fakat Faysal'ın ölümünden sonra oğulları arasında şiddetli anlaşmazlıklar baş gösterdi, ingilizler de bundan faydalanarak müdahale etmek fırsatım buldular. Fakat bütün bu işlerden arslan payına konan Riyad Emiri olmuştı. Yeni Sultan Tuveyni, bağış adı altında kutsal

¹⁴⁴¹ Aynı eser, S. 93 vd.; I, S. 48 vd.. Hüseyin Paşa komutasında ikinci bir Mısır ordusu kumda gömüldü; aynı eser II, S. 50.

¹⁴⁴² Aynı eser, S. 52 - 53.

¹⁴⁴³ Aynı eser, S. 100.

¹⁴⁴⁴ Aynı eser, S. 102.

¹⁴⁴⁵ Aynı eser. S. 128 vd.

¹⁴⁴⁶ Aynı eser, 3. 130 - 131; II, S. 30 vd., Vehhabiler hakkında gene mynı eser. S- 227 vd.

¹⁴⁴⁷ Aynı eser, H, S. 206 - 207 vd.

yerler için vergi verdi ¹⁴⁴⁸.

Guizot'un idaresi altında Fransa, daha 1841 de, evvelki sonbaharda Thiers'in infirad siyasetine son verildikten sonra, gayet az fedakârlıkla Şark Meselesine mâkul bir hal sureti bulmuş olan diğer devletlerle anlaştı. Rus Çarı da görmüştü ki Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını gerçekleştirmek imkânı çoktanberi ortadan kalkmıştı. Hususiyle bu antlaşmaya daimî olarak şiddetle itiraz etmiş olan İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmasından sonra, bu imkân büsbütün yok olmuştu. 13 Temmuz 1841 de Londra'da imzalanan Boğazlar Antlaşması'nda Avrupa devletleri, hepsi bir arada olarak Padişahın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını bütün harp gemilerine kapıyabilmek isteğine muvafakat etmişlerdi. ¹⁴⁴⁹

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Hıristiyan Milliyetlerin Osmanlı Devletinden Ayrılmaları

BİRİNCİ BÖLÜM

Boğazlar Antlaşmasının yapılmasından Kırım Harbine kadar Rus entrikaları (1841 - 1853)

Rusya'nın Osmaili Devleti üzerindeki vesayeti, 1841 Boğazlar Mukavelenamesi ile sona ermişti. Şimdi bir ferman ("charte") ile meşruti bir hale gelmiş olan Türkiye, egemen bir devlet olarak ortaya çıkmıştı. Bu devlet, doğrudan doğruya kendi savunma kuvvetine dayanıyor ve kendisini kurtarmış olan dostlarına karşı yeniden kurulan barış sistemine riayet etmekten başka hiç bir mükellefiyeti bulunmuyordu ¹⁴⁵⁰.

Fakat, çökmekte olan ve yakın bir gelecekte tamamıyla çözülmeye doğru giden bir devletin koruyucusu rolünü oynamak isteyen Rusya, bundan sonra da tahrikler 'e bulunmaktan geri kalmıyordu. Çarlık Devleti, uzun zamandan beri büyük bir maharetle hazırlanarak yapılmış olan antlaşmalara veya emsal teşkil edebilecek olaylara dayanabildiği her yerde ikaz yazıları göndermek, konsolosları vasıtasıyla işe müdahale etmek suretiyle ve daha başka vesilelerle mümkün olduğu kadar her işe karışmak fırsatını

¹⁴⁴⁸ Aynı yer.

¹⁴⁴⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/358-408

¹⁴⁵⁰ Bu meselenin topu hakkında bilgi bilhassa bak: Jochmua ve Rosen.

kaçırmıyordu. Eflâk Prensi Aleksander Ghica, millî bakımdan iyi niyetli fakat vasıtaları seçmekte çok kere büsbütün vakitsiz ve teyak-kuzsuz bir muhalefetle karşılaştığı zaman, Prens hakkında yapılacak soruşturmaları idare etmek amacıyla Duhamel Bükreş'e geldi. Ancak Duhamel'den sonra, azil artık geri alınamaz bir hal aldığı zamandır ki Lübnan'ı yatıştırmış o-lan Sekip, azli Prense tebliğ etmek için Bükreş'e gitti ¹⁴⁵¹. Diğer taraftan Mihael Obrenoviç'in Sırbistan Başbeyliğine geçirilmesinde Rus diplomasisinin hiç bir rolü olmamıştır. 1842 de düşmanları tarafından çok sıkıştırılan gene prensin Semlin'e kaçmasında da Rus diplomasisinin bir payı yoktur. Aksine olarak Padişah, Sırbistan'ın yegâne sahibi olarak bu memlekette icraatını yapıyordu: Belgrat Paşası yeniden en önemli şahsiyet haline gelmişti. Belgrat Paşası, hükümet merkezinin Sırbistan'ın iç taraflarındaki Kraguyevaç'a nakl edilmesinin öcünü almak için, Sırp hükümetinden memnun olmıyanları yanında barındırıyor ve bunları kışkırtıyordu. Hatta yeni usule uyarak Babıâli, Obrenoviç'lerin yerlerinden atılmış olan düşmanlarına tekrar eski yerlerini sağlamak amacıyla olağanüstü bir komiser gönderdi. Fakat bu komiser onları sadece maiyetinde İstanbul'a kadar getirebildi ve bundan böyle İstanbul, onların faaliyetlerine merkez oldu. En sonunda Mihael, göç edenler ve Türklerin başkent hakkındaki isteklerine zarurî olarak boyun eğdi. Fakat ikinci bir Osmanlı komiseri gelerek Prense yanındaki müşavirlerini uzaklaştırmasını emretti. Çünkü bu müşavirler, Babıâli'nin işine gelmiyordu. Türk komiserinin bu hareketi, Vuk-çiç'e, Avusturya'ya ait Banat eyaletinden Sırbistan'a dönerek bu zalim Türk memuruna karşı ihtilâlcî bir hareket uyandırmak cesaretini verdi. Bahane olarak Bukçiç, "Çar'ının" (Padişahının) temsilcisine kendisini takdim etmek ve Sırbistan'daki gerçek durumu anlatmak amacıyla Belgrat'a gelmek istediğini ileri sürdü. Rus konsolosu, artık davayı kaybetmiş olan Prens lehinde hiç bir harekette bulunmadı ve ona sadece Belgrad kalesine sığınmağı, yani düşmanca düşünceler besliyen Paşanın kolları arasına atılmağı tavsiye etti. Artık ordusunun başında törenle şehre giren Vukçiç'e karşı her i-ki Türk büyüğü de çok iltifatlı davrandılar. Aynı Vukçiç, Petroniyeviç ve Simiç'den teşekkül eden geçici hükümete ve millî bir meclisin toplanmasına, Türk makamları kendi otoriteleriyle muzaheret ettiler. Kâmil Paşa, Skupçina'nın, Kara-yorgi'nin küçük oğlu Aleksander'in Prens olarak ilân edilmesi isteğine muvafakat etti ve gerçekten de

¹⁴⁵¹ Kars. Rosen'in iaaret ettiği noktalar, S. 75 vd.

memleketin idaresini onun tecrübesiz elerine teslim etti.

Fakat bunun üzerine Çar, Aleksander Ghica'ya yapılan muamelenin Mihael hakkında da tatbik edilerek onun da muhakeme edilmesini açıktan açığa istedi. Avusturya ise komşu olarak yalnız birincisini istiyordu. Akkerman Sözleşmesi esaslarına göre enerjik protesto üzere Prens Li-even İstanbul'a geldi. Boş yere genç Padişah, babasının "en iyi dostuna" mektup yazdı. Gerçi Buteniyef, Padişahın yazısını kabul etti, fakat bunu Çar'a vermek istemedi. Paşanın azl edilmesini, şimdiye kadarki naiplerin uzaklaştırılmasını, vaki olan .Prens seçiminin hükümsüz sayılmasını ve Sırlara hakikî hükümdarlarını sağlayacak olan yeni ve kanunî bir seçim yaptırılmasını istedi. Bunun üzerine Avrupa devletleri Türk görüşünü desteklemekten kaçındıkları vakit, bu şartları kabul etmek zorunda kaimdi. Aleksander Karage-orgeviç hemen prenslikten çekildi; Kâmil Paşanın da yerine eski Anadolu orduları komutanlarından Hafız Paşa gönderildi. 15 haziran 1843 de de Rusya tarafından istendiği şekilde Sırp Prensini seçim töreni yapıldı. Hafız Paşa ve o aralık Belgrad'a gitmiş bulunan Lieven, bu törende hazır idiler. Bu, Efiâk'te olduğu gibi Sırbistan'da da Türk metbu'-luğunun yanında ağır basan Rus himayesinin mevcut bulunduğunu Sırlara gösteriyordu. Fakat Vukçič ile arkadaşları, bütün popülerliklerine rağmen, Aleksander için yeni berat çıkarılmadan önce Sırbistan'ı terketmek zorunda kaldılar. Aleksander, memleketin kanunlarına ve Padişahın emirlerine riayet edeceğine söz vermeli idi; aksi takdirde tahtını kaybedebilirdi ¹⁴⁵².

Atina'da Çarın ajanı olan aslen Basarabyalı Katakatzı, sürekli olarak anarşi ve para yokluğu içinde yuvarlanan fakat buna rağmen pek de uzak olmıyan bir gelecekte Bizans İmparatorluğunu yeniden kurarak "Büyük Ülkü" yü gerçekleştirebilecek durumda olduğunu zanneden Yunanistan'ı, E-piros ve Tesalya'ya çetelerini göndermeğe teşvik ediyor, Girit'te Osmanlı hâkimiyetine karşı tahriklerde bulunmaya ve Türkiyedeki Hellen tebaasının hakları için mütemadiyen Babîâli ile kavga çıkarmaya kışkırtıyordu. Ancak büyük güçlülere ingiltere, Yunan kiralı Otto'nun yeni elçisi Maurokor-datos'u İstanbul'da kabul ettirebildi. Yunanistan'da karışıklıkların yatışmasından sonra, çok daha önce geri çağırılmış olan bu elçi, Yunan Başvekili oldu; fakat bu mevkide uzun zaman tutunamadı. Ruslar ve Fransızlar tarafından destek-İenen yeni Yunan Başvekili Kolettis, o kadar büyük bir cüret gösterdi ki, Osmanlı -İmparatorluğu içinde oturmakta o-lan

¹⁴⁵² Ranke ve Rosen, S. 71 vd.

Rum'ların Atina'daki Yunan Millî Meclisine temsilciler göndermeleri lehinde açıktan açığa Atina'da faaliyete geçti; İstanbul'a da o zamana kara bir çete reisi iken artık Hel-lenlerin Başkomutanlığına yükseltilen Karatasso'yu göndermek istedi ise de, Atina'da siyasî mahfillerin bütün sinirlenmelerine rağmen, ona Türk vizesi vermekten imtina olundu. Bu mesele, doğrudan doğruya kiral ile şahsî bir anlaşmazlık halini aldı ve Türk temsilcisi Musurus Paşa, Atina'yı terk etmek zorunda kaldı. Yunan kiralı Otto'nun kendi eliyle yazmış olduğu bir mektuba rağmen Padişah, Mustirus'a yapılan muamele için tarziye verilmesi üzerinde ayak diretti. Şimdi Babiâli, komşu Yunan Devleti tebaasına karşı misilleme tedbirleri almaya başladı. Fransa'dan başka hiç bir devlet bu Rumların işini üzerine almak istemiyordu. Metternich'in bir hakem kararma başvurmak teklifi, meselenin halline kâfi gelmedi ve Kolettis'in ölümünden sonra da mesele üzerinde u-zun uzun müzakereler devam etti. Bu defa da Rusya mesele hakkında son sözü söylemeyi kendine alıkoymuştu. 1847 de Yunanistan istenen tarziyeyi verdi. Fakat o, yalnız Çarın buyruğuna itaat etmişti¹⁴⁵³.

Aynı şekilde Rusya, Müslüman Arnavutların 1843 de Hıristiyanlara karşı yaptıkları ayaklanmaya da müdahale etmek zorunda olduğuna kani idi. Bunun neticesi olarak Ö-mer Paşa, bütün enerji ile hemen Arnavutların üzerine yürümek emrini aldı ve Kalkandelen ve Kaplanh'da onları yendi¹⁴⁵⁴. İmparator Nikolay, 1845 te kuzeni Konstantin'i İstanbul'a göndererek Rumların fanatik iptilâlarının patlak vermesini teşvik etmekten çekinmedi. Bu Rus Büyük Dukası; İstanbul'da heyecana gelmiş kütle tarafından açıktan açığa "Basileus" olarak ilân olundu. Leopold von Ranke derecesinde önemli tarihçiler, "bütün beklenenlerden bambaşka olarak ve yalnız Tann tarafından tâyin olunan ebedî mukadderatların çabuk ve önüne geçilmez bir surette tecelli ettiği olayların vukuu" ihtimalinden bahsederlerken İstanbul'daki yüksek misafir, Padişahın sayısız reayası tarafından heyecanla selâmlanarak ve alkışlanarak, sanki eski bir halk kehânetini gerçekleştirmek istiyormuş gibi, Justi-nian'ın kilisesini ziyaret etti¹⁴⁵⁵.

1848 başlarında, Avrupada ihtilâl zihniyeti yeniden uyanıp Louis Philippe'in tahtı yerle bir edildiği zaman, Rus komiseri olan meşhur Duhamel üe bunun Türk meslek dışı Kabuli Efendi, Reşit ve Âli Paşaların liberal kabineleri devrilerek yerine eski zihniyetli Türkler geçtikten sonra (3

¹⁴⁵³ Aynı eser, S. 102 - 110.

¹⁴⁵⁴ Rosen, S. 84 - 85; karşı. Hecquard, S. 80 vd.. Argrokaströ çevresinde 1847 de de yeni bir ayaklanma (ıktı).

¹⁴⁵⁵ Roaen, S. 89 vd.

mart) da Talat Efendi, Ghica'nın ardası olan Bibescu'ya karşı cephe almışlardır. Bu kabiliyetli ve çok iyi bir eğitim ile yetişmiş Prens, ne Rus ve ne de Millî parti tarafından sevilebilirdi. Haddizatında tahkikat, Mihael Sturdza hakkında yapılacaktı. Bu zat, gayri memnun boyar oğullarını, bunlar arasında batı kültür memleketlerinde yetiştirilmiş olan bir neslin önderlerini (Mihael Kogalniceanu, Vasile Aleksand-ri), nizamname hükümlerinin çiğnenmesine karşı yaptıkları masum bir gösteri yüzünden cezalandırarak manastırlara ve yakında bulunan Türk mevkilerine sürgün etmişti. Bunun üzerine yararlığı görülmüş bir kültür mücahidi olan Johann Eli ad, Oltland'da kâin İs 1 az'da "ihtilâl" bayrağını kaldırdığı zaman; Paris'ten dönen yüksek okul öğrencileri ve genç yazarlar Bükreş halkını harekete getirdikleri ve hayatı tehlike karşısında kalan Bibescu çekilmek zorunda kaldığı vakit; Rusya'nın Eflâk Başkonsolosu memleketi terketti ve böylece geçici hükümet üyelerine harp ilân. etmiş oldu.

Geçici hükümet üyeleri, 28 haziranda yeniden Reşit Paşanın başına geçtiği Türkiye tarafından destekleneceklerini umuyorlardı. Rusya, kendi askerlerini Prut nehrinden geçirerek Memleketeyn Prenslikleri içerilerine doğru sevke-debihnek için bir Osmanlı ordusunun da Romanya'ya girmesini istemişti 13 000 - 15 000 kişilik bu Osmanlı ordusunun başında eski Paris elçisi Süleyman Bey, yeni komiser sı-fatiyle Tuna'yı geçti ve Bükreş'te üzerine çiçekler atılarak güzel sözlerle kabul olundu. Süleyman Beyin verdiği öğüde uyularak ihtilâlcî hükümetin yerine Türk komiserinin tas-vib ettiği bir kaymakamlık idaresi geçirildi. Bu idareyi teşkil eden Eliad ile birer subay olan Christian Teli ve Nikolaus Golescu, aynı partinin içinden seçilmiş şahsiyetlerdi.

Mihael Sturdza'ya kendilerini davet ettirmiş olan Ruslar, daha o zaman Buğdan'a girmiş bulunuyorlardı. Babiâli, bunu protesto etmedi: Bu barış bozarlığa karşı Osmanlı hükümeti, tek bir tedbir alabilirdi, ve bunu yapmakta da tereddüt göstermedi. Mihael Sattas'm Hırvat soyundan naibi¹⁴⁵⁶ olan Ömer Paşa, Tuna'nın sol kıyısında kaldı ve Amedci Fu-ad Efendinin itimat ettiği sivil bir memur, Babiâli'nin buyruğunu Bükreş'e iletti. Bu buyruğa göre geçici bir idarenin başı olarak bir kaymakam tanınacak ve törenle yakılmış bulunan nizamname (Reglement), yeniden memleketin yasası hükmüne girecekti. Kaymakamlığa getirilen Konstan-tin Cantacuzino,

¹⁴⁵⁶ Ubiçinĭ, La Turquie actuelle, Paris, S. 215. Resmi bak: Ram-berg, Geschichte der orientaliacben Angelegenheiten Im Zeitraume zwischen dem Parlsruer und den Berliner Frieden (Sammlung Oncken), Berlin 1892, (1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmaları arasındaki zaman zarfında Doğu meselelerinin tarihi), S. 111.

itfaiye kıtalarına mensup Eflâk askeriyeye hiç beklenmedik bir anlaşmazlıktan ve Cotroceni ordugâhına çağırılan ihtilâl Önderlerinin tevkif edilmelerinden sonra, memleketin yönetimini sıkı bir şekilde ele almıya muvaffak oldu. Asayişin korunması için Türklerle Ruslar orada kaldılar. Çok geçmeden Rus Generali Lüders, buradan hareketle Erdel'e girerek Avusturya'nın genç İmparatoru Franz Joseph'e Macar ihtilâlini bastırmak için hizmetini arzetti. Rus generali bunu, sanki Buğdan bir Rus vilâyeti imiş gibi hareket ederek ve Babiâli'nin buna itiraz yolu giriştiği zayıf bir teşebbüse rağmen yaptı¹⁴⁵⁷.

Fakat Çar için bu kadarı kâfi değildi. Çar, Rus hükümdarının himayesine karşı ayaklanan ve şimdi Batıya kaçmış olan Lehlilerle beraber onun istilâcı siyasetine ve bu yolda kullandığı zalim vasıtalara karşı şiddetle mücadele etmekte olan Rumen ihtilâlcilerini ağır surette cezalandırmak ve aynı zamanda, hürriyet ve birleşme için mücadele eden Rumen milletinin serbest bir şekilde gelişmesine engel olarak 1848 durumunun yniden doğmasını önlemek istiyordu. Daha

1849 başında Rus diplomasisi, ihtilâle karşı bir anlaşma yapmak teklifinde bulundu. Halbuki İstanbul'daki liberal hükümet, geçmiş günlerin olaylarından ders alarak Avrupada bu kadar felâketlere sebebiyet vermiş olan ihtilâlcî ruha karşı yeni bir anlaşma imzalamıya hiç te taraftar değildi. Bununla beraber mütad olduğu üzere Rus Çar'ın yaverlerinden General Grabbe'nin İstanbul'a gelişi, Reşit Paşa ile onun sadık arkadaşı Âli Paşanın bu husustaki mukavemetlerini kır-mıya kâfi geldi. Bunun sonucu olarak Reşit Paşanın Balta Limanı yakınlarındaki köşkünde 1 Mayıs tarihli "Balta Limanı Senedi" (Konvention) imzalandı. Bu anlaşma ile Ru-manya Prenslarının hükümdarlık süreleri şimdilik yedi yıla indirildi¹⁴⁵⁸ ve bundan böyle Prenslıkları idare edeceklerin seçim ile değil, tâyin ile mevkîye geçirilecekleri kaidesi de kondu. O zamana kadar ki meclisin yerine —Rus Çarı, Eflâk temsilcilerinin kendi iradesine karşı koyduklarını bir türlü unutamamıştı—, sadece ileri gelenlerden teşekkül eden bir Divan kuruldu. Yetkisi yalnız Devlet hazinesine inhisar eden bu Divan, memleketin yönetiminde prenlere yardımcı olacak ve ordulan denetliyecekti. Nizamname yeniden gözden geçirilecekti. Yapılacak değişikliği onaylamak, hem Babiâli'nin ve hem de Rusyanın hakkı olacaktı. Aynı "Senet" e göre

¹⁴⁵⁷ Rosen, S. 123.

¹⁴⁵⁸ Her İki devlet, altıncı yıl sonunda onların faaliyetlerini in-celiyecek ve buna göre "daha sonraki kararları" —determinations ul-teriures—, yani ondan sonra da , memuriyette kalıp kalmıyacakları hakkında kararlar vereceklerdi. Bu sayede Rusya, prenlari tamamiyle kendisine baguyabileceğini sanıyordu.

Memleketeyn Prenslüklerinde hakikî iktidar, Osmanlı Devleti ile Rusyanın gönderecekleri komiserlerin elinde idi. Bu komiserler, Memleketeyn Prenslüklerinde aynı hak ve yetkilere sahip idiler. Macaristan'da sükûn ve asayişin yeniden kurulmasına kadar Rumanya'da bulunan ilgili general-lerden her biri 25000 - 35000, ve daha sonra "organik düzenleme işlerinin sonuna" ve "dahilde asayişin yerleşmesine" ¹⁴⁵⁹ kadar 10 000 kişilik bir kuvvete komuta edecekti. Yeni tâyin olunan prensler, yani Buğdan Prensi Aleksander Ghica ile Eflâk Prensi Barbu Ştirbei (Stirbey), bu halin kendi otoriteleri ve memleketin iyiliği bakımlarından nasıl bir mâna ifade ettiğini çok geçmeden öğreneceklerdi .

Babiâli, büyük bir siyasî güçlük daha atlamak zorunda kaldı: Bu, Lüders ile Avusturyalıların kazandıkları zaferler üzerine Tuna nehrini bu tarafa geçerek Türkiye'ye sığınmış olan ve içlerinde bizzat Kossuth, Bem, Perczel, Meszâros ve Denbinski gibi şahsiyetler de bulunan Macar âsileri yüzünden ortaya çıkan mülteciler meselesi idi. Fakat Babiâli, İngiltere elçisi Canning Stratford ile Fransa ve Prusya elçileri tarafından desteklenerek, Rusya ile Avusturya - Macaristan hükümetlerinin bu mültecilerin kendilerine geri veril-mesci için âmirane bir tavırla yaptıkları isteklere sebatla mukavemet ediyordu. Bunun neticesi olarak eylülde İstanbul'a gelen Rus Çarının elçisi Prens Leon Radvizill, tatmin edici bir sonuç elde edemedi. Âli Paşa, General Püchler'in Osmanlı sınırlarını tekrar tekrar açmış bulunmasından Babiâli'nin şikâyet etmeğe hakkı olduğuna işaret etti ¹⁴⁶⁰. Fakat mülteciler, Arnavutluk üzerinden Prevesa'ya ve İyo-niye adalarına götürülecekleri yerde, Vidin'de alıkondular ¹⁴⁶¹. İçlerinde İngiltere'nin Bükreş konsolosunun da bulunduğu bazı kimseler, böyle bir tavsiyede bulunmuşlardı. Türkiye'de mülteciler, kendi milletlerinin varlığı uğrunda giriştikleri şerefli ve şvaleresk bir harpte yenilmiş kimseler sayılarak, bu akıbete uğramış mücahitlere yakışacak bir surette muamele gördüler. Onlar, bir çok defalar Türkiye'ye besledikleri sempatilerini açıklamışlar ve hatta Babiâli'ye bir antlaşma bile teklif etmişlerdi ¹⁴⁶². En sonunda bu nazik mesele şöyle hallolundu: Fuat Efendi, 21 eylülde Bükreş'ten hareket ederek Petersburg'a gitti ve orada, ordularının kazanmış buldukları zafer dolayısıyla Çar'ı tebrik etti. Bundan başka da Türkiye'ye sığınmış bulunan

¹⁴⁵⁹ Ondan sonra da yabancı ordular, İcab ettiği zaman geri dönmeğe hazır bir vaziyette sınırda bekliyeceklerdi.

¹⁴⁶⁰ Jorga, Corespondanta lui Ştirbei-Voda, II, Marturii istorice, Bükreş, 1905. S. 4-15.

¹⁴⁶¹ Aynı eser, S. 18.

¹⁴⁶² Aynı eser, S. 26.

âsi elebaşlarının» yani Macarlarla Lehlilerin. Rus ve Avusturya sınırlarından çok uzaklarda kalan yerlere mecburî ikamete götürüleceklerine dair teminat verdi.

Daha o zaman gerek Rus elçisi Titof, gerekse Avusturya elçisi ve Radziwill, Petersburg'un emirlerine kâfi derecede süratle itaat etmi,yen Babiâli ile münasebetlerini kesmişlerdi ¹⁴⁶³. Bir defa daha Padişah, şüphesiz ki Çar tarafından aynı hassasiyetle göz önünde bulundurulmuş bir hükümdarın şerefini hatırlatmak çaresine başvurdu. Fakat Fuat Efendi, hükümetinin şerefsizce boyun eğmektense bir harbi tercih etmesi gerektiği kanatında idi. Yeni Rus komutanı General Dannenberg'in aşağı görerek sadece "sous - Prefet" adını verdiği Prens Ştirbei, Fransız konsolosunun yüzüne açıktan açığa: "yirmi gün sonra bir Rus hükümeti başımıza geçecektir" ¹⁴⁶⁴ diyordu ¹⁴⁶⁵. Çar, ekim başlarında, İngiliz donanması ve bunun arkasından da Fransız donanması, ihtimal içinde görülen bir Rus hücumunu defetmek amacı ile, Çanakkale Boğazından geçerek Hisarların dibine kadar sokuldukları halde, henüz Marmara'ya girmeden önce ¹⁴⁶⁶, büyük bir âlicenaplıkla isteklerinden vazgeçti. Daha o zaman Türkler, ordu mevcutlarını, tesbit olunmuş bulunan 10 000 kişiye indirerek askerinin bir kısmını Memle-ke-teyn Prenslüklerinden geri çekmeğe başladılar. Artık Batı devletlerinin amirallerine Çanakkale Boğazı'ndan uzaklaşmaları rica olundu ¹⁴⁶⁷. Âli Paşa, kendileri de İstanbul Boğazı'nda Büyükdere'ye kadar sokulmak isteyen Ruslara, Çanakkale Boğazı'nın kapanacağına söz verdi ve İngiliz donanmasının rüzgârın aykırılığı yüzünden Marmara'ya kadar sokulmak zorunda kaldığını beyan etti ¹⁴⁶⁸. Hunhar, aşırı iddialar besleyen ve Prensi aşağı görerek Rusları kışkırtacak kadar cesaret gösteren Rumeli Müşiri Ömer Paşanın giriştiği islâmlaştırma faaliyeti yüzünden Türklerle Ruslar arasında her ne kadar yeni bir çarpışma çıktı ise de, artık barış ciddî olarak temin edilmiş bulunuyordu ¹⁴⁶⁹. Nihayet 1850 de Çar da, Babiâli'nin verdiği Örneğe uyarak, Memleke-teyn Prenslüklerini boşaltmaya başlamak kararını verdi ¹⁴⁷⁰.

Fakat yakın doğuda patlayıcı maddeler okadar çoktu ki barışın

¹⁴⁶³ Aynı eser, S. 41 vd.

¹⁴⁶⁴ "Dans vingt jours nous aurons peu-etre un Gouvernement russe"; "Marturii istorice" S. 44.

¹⁴⁶⁵ Aynı yer.

¹⁴⁶⁶ Rosen, S. 130

¹⁴⁶⁷ "Marturii istorice", S. 67.

¹⁴⁶⁸ Ro&sn, S. 131.

¹⁴⁶⁹ "Marturii istorice" S. 67 v

¹⁴⁷⁰ Aynı eser. S. 113 yd.

devamlı olarak teminat altına girmesine imkân yoktu. O sıralarda Yunanistan ile muazzam İngiltere İmparatorluğu arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Bu yüzden İngiliz Amiral Parker, Heilen limanlarını abluka etti ve Yunan tebaasına ait bulunan gemilere düşman muamelesi yaptı. Fransa işe karışarak meseleyi halletmek istedi ise de bir netice elde edemedi. Bunun üzerine Londra'daki Fransız elçisi geri çağırıldı. Rusya'da ise; ancak son günlerde Yunan hükümeti ile anlaşmazlığı halletmiş bulunan İngiltere ile Babiâli arasında bir bağlaşmanın mevcut bulunduğu inanılıyordu ¹⁴⁷¹. Öte yandan Yunanlılar, Babiâli'nin Tesalya sınırlarında asker yağmakta olduğunu ileri sürerek şikâyetle bulunuyorlardı ¹⁴⁷².

Memleketeyn Prenslüklerinde de, 1850 Mayıs'da Müşirin buralardan ayrılmasından sonra bile. Duhamel ile Fuat Efendinin ardası Ahmet Vefik Efendi arasında tam bir anlaşma ve geçinme sağlanmış değildi. Ahmet Vefik Efendi, "ancak Osmanlı komiseri vazifelerini ihmal ettiği takdirde Rus komiserinin vazifesi başlıyabileceğini" açıktan açığa söylemekten çekinmemişti. Hatta Eflâk kıtalarına zoraki olarak Rus üniformasının giydirilmesinden de Ahmet Vefik Efendi şiddetle şikâyet etti ¹⁴⁷³. O zaman Vidin yakınlarında Bulgar köylüleri ayaklanmışlar ve 13 Haziran'da ¹⁴⁷⁴ iyi tahkim edilmiş bir yer olan Belgradcık'a hücum etmişlerdi ¹⁴⁷⁵. Türkler, bu ayaklanmayı tertip edenlerin kıyafet değiştirmiş Rus subayları olduklarını ileri sürüyorlardı ¹⁴⁷⁶. Osmanlı komiseri de kaçan âsilerin Tuna'nın sol kıyısında kabul edilmeleri teklifine karşı şiddetle itiraz etti. Buna karşılık Duhamel, "insanlık" vazifelerinden ve "fanatik bir çete mensuplarının fenalıklarından" bahsetti ¹⁴⁷⁷.

O zaman Ömer Paşa, Bimaç'i almış ¹⁴⁷⁸ ve Tahir Paşayı Travnik'e çekilmek zorunda bırakmış olan Bosna'daki âsilere karşı döğüşüyordu. Ömer Paşa onları bir çok defalar yendi, elebaşları olan Hersekli Ali Paşa Risvanoviç'i tevkif ve idam ettirdi. Sonra 1851'de de Jezero ve Krupa savaşları ile ayaklanmayı tamamiyle bastırmağa muvaffak oldu ¹⁴⁷⁹. Böylece Avrupa vilâyetlerindeki durum, Babiâli için gerçekten endişe verici bir

¹⁴⁷¹ Aynı eser, S. 116, 123.

¹⁴⁷² Ayr-i eser, S. 124.

¹⁴⁷³ Aynı eser, S. 162.

¹⁴⁷⁴ Von Sut, S. 316.

¹⁴⁷⁵ JIreček, S. 545 - 547.

¹⁴⁷⁶ Marturii İstorice", S. 166 vd., No. XCIL

¹⁴⁷⁷ Aynı yer.

¹⁴⁷⁸ Kuf Rosen, S. 133.

¹⁴⁷⁹ Von Su. 8. 315.

mahiyette olmaktan çıkmıştı. Babiâli, Sırpları kendine bağlayabilmek için 1850 de Belgrad'ı Prens Aleksander'e teslim etti ve bundan böyle artık bu kaleye bir Osmanlı paşası tayin olunmadı.

Ancak 1851 yılı başlangıcında Duhamel'in geri çağırılması ve yerine alelade bir konsolosun gönderilmesi üzerinedir ki Bükreş'te durum hissölunur derecede düzeldi. Artık Âli Paşa, bundan böyle hakkında kaygı duymağa sebep mevcut olmıyan Memleketeyn'in tamamiyle boşaltılmasını istiyordu ¹⁴⁸⁰ 26 nisan 1851 günü Eflâk'ın başkentinde, organik nizamnameyi tamamıyan kanunların — Bu kanunlar/ köylülerin durumlarını tesbit ediyordu — tasdikini bildiren bir ferman ile birlikte bir de Türk kıtalarının gideceklerine dair 6 nisan tarihli ferman okundu. Bu fermenda Rusların da çekilecekleri vaad olunuyordu. . Fakat Çar'ın askerlerini Besarabya'ya gönderecek olan General İvin, bu fermanı faydalanarak bir defa daha Türklere hakaret etti ve Rus Çarım, sıkışık bir durumda bulunan Rumanyalıların biricik dayanakları olarak göstermek istedi ¹⁴⁸¹. Haziran başında Osmanlı komiseri de seyahate hazır olduğu halde İbrail'e gitti ¹⁴⁸². Çok geçmeden o. özel bir görevle İran'a gönderilmiş ve bu suretle tatmin olunmuştur ¹⁴⁸³.

Fakat Rumanya'da eski durum iade edildiği sıralarda hiç beklenmedik bir mesele, öteden beri korkulan bir harbin çıkmasını yaklaşıtıyordu. Bu harp, Babiâli için ya tama-miyle yok olmak veyahut da hasretle beklenen bir sonuç vererek ezici ve şeref kırıcı Rus hâkimiyetinden kurtuluş demek olacaktı. Aynı 1851 yılı içinde Mübarek Makamlar meselesi büsbütün endişe verici bir şekil almıştı. Daha o zaman Türkiye'de bir anlaşmazlık yüzünden Rusya ile Batı devletleri, ayrı ayrı iki siyasî prensip takip eden iki biok o-larak, barışmalarına imkân görülmeyecek bir şekilde karşı karşıya duruyorlardı.

Babiâli'nin bu harpteki payını daha iyi bir şekilde anlayabilmek için, harbin kendisine geçmeden önce, liberal parti tarafından bir dereceye kadar gençleştirilmiş olan Osmanlı devletinin iç durumunu etraflı bir şekilde mütalâa etmek yerinde olacaktır. ¹⁴⁸⁴

¹⁴⁸⁰ "Jurturli İsterice", S. 205.

¹⁴⁸¹ Aynı eser, S. 217.

¹⁴⁸² Aynı eser, S. 223 vd.

¹⁴⁸³ Aynı eser, S. 232, No. CXXX.

¹⁴⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/411-422

İKİNCİ BÖLÜM

"Tanzimat" in Yarattığı Yeni Türkiye'nin Kırım Harbinden Önceki İç Durumu

Osmanlı imparatorluğu içinde Tanzimat ve Sultan Mahmud'un bıraktığı mirasa taparcasına bağlı olan liberal ceryan, ancak Pertev¹⁴⁸⁵, Vasıf ve oportünist Hüsrev Paşanın temsil ettikleri eski Müslüman zihniyetli partiye karşı sürekli bir mücadele neticesinde zaferi kazanabilmişti. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasından sonra, ilk önce Padişahın eniştesi Halil Paşanın yerine Hüsrev Paşa sadarete geçirilmişti¹⁴⁸⁶. 1841 yılında Hüsrev Paşa, devlet parasını zimmetine geçirmek suçu ile bu paraları Ödemeğe ve bütün rütbe ve unvanlarının alınmasına hüküm giymiştir¹⁴⁸⁷. Fakat daha 1841 martında eski Viyana elçisi ve aynı zamanda eğitim hakkında bir eserin yazarı¹⁴⁸⁸ olan Rıfat Paşa, Dışişleri Nazır¹⁴⁸⁹ olarak, reform temsilcilerinin en başında gelen ve en kabiliyetli şahsiyeti olan Reşit Paşanın yerine geçti¹⁴⁹⁰. Bundan sonra eski Türk partisinin önderlerinden olan Sârim, Rıfat Paşanın ardası oldu ise de 1843 mayısında Rıfat Paşa yeniden iktidara getirildi. Hakikatte bu zat. Rıza Beyin (Paşa) bir aletinden başka bir şey değildi. Rıza Bey ise, Sultan Mahmud'un ve onun dul kalan zevcesinin itimatlarını kazanmış eski gözdelelerden biri idi. Bu zat, Sultan Me-cid'in en küçük kız kardeşi ile evlenmekten —öteki kız kardeşleri Ahmet Fethi¹⁴⁹¹, Halil¹⁴⁹², eski dervişlerden biri o-lan Sait Paşa¹⁴⁹³ ve Mehmet Ali Paşanın¹⁴⁹⁴ zevceleri idiler - kaçınmış olmasına rağmen, kendisine yüksek bir mevki sağlamağa ve bu mevkiye uzun zaman tutunmağa muvaffak olmuştu¹⁴⁹⁵.

¹⁴⁸⁵ Onun bir eseri, divanı, 1838 de "Bulak" ta yayınlanmıştır; Ubucini, Lettres, S. 159 not 2; K. J. Basmacıyan, Essai sur l'histoire de la litterature ottomane, Constantinople 1910, S- İTİ.

¹⁴⁸⁶ Rosen, S. 28 - 29.

¹⁴⁸⁷ Ubucini, S. 120 - 121.

¹⁴⁸⁸ Blancard, II. S. 208

¹⁴⁸⁹ Rosen, S. 48; kars. Ubucini, Lettres, S. 21.

¹⁴⁹⁰ o, 1802 de İstanbul da doğmuştur.

¹⁴⁹¹ Atiye Sultan (evlenişi 1840) hakkında bak: Ubucini. S. 208.

¹⁴⁹² Saliha sultan (evlenişi 1834) hakkında bak, Rosen, II, S. 217.

¹⁴⁹³ Mihrimah Sultan (evlenişi 1836) hakkında bak, aynı yer, Ş. 252; karş. Ubucini, S. 208; "La Turquie actuelle" S. 137 vd.

¹⁴⁹⁴ Adile Sultan hakkında bacc, Rosen, II, S. 87 - 88.

¹⁴⁹⁵ Aynı zamanda karş. Destrilhes, Confidancea sur la Turquie, Parla 1855, S. 30. Böyle evlenen prenseslerden doğan erkek çocuklar artık öldürülüyorlar, fakat doğduktan sonra çok geçmeden "ölüyorlar" İdi. Sultan Mecid'in kızları Refia ile evlenen Mehmed Ali'nin oğlu Edhem ve Cemile ile evlenen Ahmet Fethi'nin oğlu Mahmut Celaeddin de prenseslerden doğan çocuklar değillerdi; Ubucini, La Turquie actuelle, S. 133 - 134; karş. White I, S. 297 vd.

Fakat o, askerlerin kendisine fevkalâde itaatli olmalarına rağmen, Valide Sultan'ın yeni damadı Mehmet A-li'nin entrikaları dolayısıyla mevkiinden düştü. Bunun üzerine Dışişleri Nazırı Sekip çekildi ve ekim ayından itibaren Reşit Paşa, yeniden Dışişleri Nazırlığının basma geçti . Hattâ bir kaç ay sonra, yani 28 eylül 1846 da Reşit Paşa, ihtiyar ve kabiliyetsiz Rauf Paşanın yerine Sadrâzam oldu ve yeni yetişmekte olan genç bir diplomata, Paris elçiliği eski kâtibi Âli'ye Dışişleri Nazırlığını emanet etti¹⁴⁹⁶ .

Yeni zihniyetin üstün kabiliyetli temsilcileri olan bu iki şahsiyet, bir müddet beraber çalıştıktan sonra 27 nisan 1848¹⁴⁹⁷ de, fakat sadece 12 ağustosa kadar süren kısa bir zaman için, yerlerini Sârim ile Rifat Paşaya bırakmak zorunda kaldılar. Fakat çok geçmeden Saray, her ikisini de yeniden iktidara çağırmak ihtiyacını duydu ve bundan böyle —Reşit Paşanın oğlu Ali Galip, 1854 de Padişahın kızı Fatma Sultan ile evlendi¹⁴⁹⁸— bu iki kuvvetli devlet adamı, olağanüstü bir enerji ve büyük bir ustalıkla devleti idare ettiler. Onlar, reform tasarısını zamanında, hatır gönül ve istisna tanımaksızın uygulamak suretiyle garanti edilebileceğine inandıkları daha iyi bir istikbale tamamiyle güveniyorlardı . Meselâ Ahmet Fevzi gibi Batı kültüründen yalnız biraz Fransızca ile biraz da modada olan dansları öğrenmiş olan¹⁴⁹⁹ yenilik taraflılarının yerine şimdi öyle insanlar gelmişlerdi ki bunlar, Hıristiyan ve ileri Avrupa'nın siyasî kavramlarından faydalanarak köhnemiş Türkiye'yi modern, vahdetli, kuvvetli ve disiplinli bir orduya dayanabilen bir devlet haline getirmek emelinde ve istidadında idiler. Yenilik taraflılarının en gençleri arasında Londra, Paris ve Lizbon'da elçi olarak vazife görmüş bulunan Fuat, gayet güzel söz söylemek kabiliyetine malik olduğu gibi dedesi İzzet Molla (Osmanlıların Monti'si) gibi hem Fransızca ve hem de A-rapça şiiir yazardı¹⁵⁰⁰ .

Batı kültürü ile yetişmiş Türklerin sayısı çabuk artıyordu. Zengin bir Rodos'lu olan Ahmet Fethi, selis bir şekilde Fransızca konuşurdu¹⁵⁰¹ . Sonradan Londra büyük elçisi ve Sadrazam olan Kıbrıs'a Ahmet, öğrenimini

¹⁴⁹⁶ Aynı eser, S. 98.

¹⁴⁹⁷ Bu tarihler, Utrfcin'ye göredir, Turquie actuelle, S. 154, not

¹⁴⁹⁸ Aynı eser, S. 133 - 134.

¹⁴⁹⁹ Hurmuzaki X S. 462, No. DLXin. 1840 de prenses Mihri-mah'ın düğününde Reşit Paşa, temsil olunmakta olan Avrupa hükümdarlarının sıhhatına kadeh kaldırdı; Ubcini, Turquie actuelle, S. 141 • 142. Onun Paris hayatına İştiraki hakkında bak aynı eser, S. 158 -157. Ahmet Efendi adında bir Türk subayı, S. Juan d'Ulloa'ya karşı taarruza şerefli bir şekilde İştirak etti ve bu yararlığandan dolayı kendisine L6gion dhonneur nişanı verildi; aynı eser, S. 180.

¹⁵⁰⁰ Aurtile Ghika, La Valachie, Paris 1850; Ubcini, Turquie actuelle, S. 177 vd.

¹⁵⁰¹ Aynı eser, S. 147 -148. Karş. Ali Pasa hakkında aynı eser, 8. 168 - 169.

Paris, Metz ve sonra Almanya'da yapmıştı ¹⁵⁰². Efendilerden birinin oğlu olan Vefik'in kabiliyetleri, Avrupalılar tarafından olağanüstü sayılarak Övülüyordu . Harp Okulu Müdürü Emir Paşa, Cambridge'de matematikten bir mükâfat kazanmıştı ¹⁵⁰³. Onun İngiltere'deki öğrenim arkadaşı Derviş Efendi, hizmeti görülmüş bir tabüyât araştırmacısı idi ¹⁵⁰⁴.

Artık zahiri şekiller ¹⁵⁰⁵ verilmiş bulunuyordu. Yalnız ismen —o da eski rejime bağlı olanların hoşuna gitmek için— Sadrazamlık mevkiinde kalıyordu. Hatta bir defa geçici bir zaman için olmak üzere bu da ortadan kaldırılmıştı. Padişah, tebaasının mal ve canına kayıtsız şartsız hükmetmek hakkına artık mâlik olmak istemiyordu. Onun memurları, körü körüne itaat eden köleler olmak durumundan çıkmışlar, efendilerinin hür müşavirleri ve düzenlenmiş bir devletin hizmetkârları mertebesine yükselmişlerdi. Bundan böyle hükümdarın Özel bir hazinesi yoktu ve kendisine devlet gelirinden her ay için 10000 kese ödenek verilirdi ¹⁵⁰⁶. Padişahın emri altında gerçek anlamda nazırlardan teşekkül eden bir meclisi vükelâ (harp, topçu, deniz, adalet, dışişleri, maliye, ticaret ve tarım, iç işleri) ve bir Özel müşavirler heyeti (Meclisi Has) mevcuttu. Bu meclisi Has'a Vezir, Şeyhülislâm ve iki daha yüksek memur iktirâk ederlerdi. Meclisi Has haftada iki defa toplanırdı. Bu toplantılar, eski Kubbeal-tı Divanı yerine kaim oluyordu. Hükümdar, her yıl bir defa Meclisi Ahkâmı Adliye (Meclisi Valâ) ye gider, burada bir hitabede bulunurdu. Böylece bu küçük meclis, bir Avrupa parlamentosuna benziyordu. Olağanüstü durumlar karşısında gizli bir meclise başvurulur ve bunun yardımı ile en âcü işler hallolunurdu. Bu gizli meclis, vezir, harp ve deniz nazırlarından ibaret olup ona Padişah başkanlık ederdi.

Yeni kurulan müesseselerin en önemli kısmını "meclis" ler teşkil ediyordu. Bu meclisler, nazırların yanında yardımcı bir unsur olarak yer alırlardı. Devlet adaleti ve idare için, kanun yapmak ve paşalara talimat göndermek yetkilerine sahip olan "Meclisi ahkâmı Adliye" vardı ki buna "Meclisi Valâ" da denirdi. Harp ve "ihtiyat asker kurulu" (redif), topçu,

¹⁵⁰² Aynı eser, S. 173 vd.

¹⁵⁰³ Aynı eser, S. 153.

¹⁵⁰⁴ Aynı yer. Bir bilgin olarak faaliyeti hakkında Paris Elçisi VeU Paşa, aşağılayıcı bir deyişle baha etmektedir: "Et d'ailleurs qu* e tait-ce que Derviş Paşa? Un Directeur de College"; Benim "Corres-pondenta lui Ştirbei Voda" S. 342.

¹⁵⁰⁵ Genel olarak karşı. T. X. Biânchi, Le premier annuaire im-pörial de l'Empire ottoman ou tableau de l'état politique, civil, mili-taire, judiciaire et administratif de la Tunisie depuis l'introduction des réformes ets., traduit de turc, Paris 1848.

¹⁵⁰⁶ Ubcini, Lettres, S. 96.

deniz, "askerî fabrikalar", eğitim, devlet hesapları, polistarım ve mâden işleri ile uğraşmak üzere ayrı ayrı özel komiteler teşkil olundu. Amedci, Babîâli Tercümanı —bu memuriyet uzunca bir zaman Prens Hançeri'de kaldı—, vezirin kâtibi, teşrifat müdürü, hekim başı veya Padişahın birinci doktoru, Harbiye Nazırlığı müsteşarı, gümrük, defter ve tersane emini, gümrük idaresi, arşiv ve tersane müdürleri, mahkeme işleri "nazırı", tamamiyle yeniden düzene konan polis teşkilâtının başkanı, yani polis müdürü ¹⁵⁰⁷: bütün bunlar devletin kanclaryası, yâni bütün kalemleri idare eden gerçek "Divan" ı teşkil ediyorlardı ¹⁵⁰⁸.

Paşalıklar, ortadan kaldırı'mıyarak eski sınırları ile bırakıldı. Fakat buraları idare eden paşaların elinde artık kı-lınç hakkı (İus gladii) olmadığı gibi ordu ve maliye teşkilâtları da bulunmuyordu. Bütün bunlar Sultan Mahmut tarafından lağvolunmuştu. Bu hükümdar, Mehmet Ali Paşanın şahsında eski tarzda paşaların sonuncusunu yenmişti. Obre-noviç'lerle de bu çeşit paşaların ilk Hıristiyan taklitçilerini ortadan kaldırmıştı. Hattâ şanlı ve saygı beslenen savaşıların ardaları ve antlaşmaların koyduğu tahdit ve Rusların baskısı ile verilen anayasaya rağmen, hemen hemen tamamiyle özerk hükümdarlar olan Buğdan ve Eflâk Prensleri bile —ki bunların önünde Ömer Paşa gibi bir Müşir, Ahmet Vefik Efendi veya Derviş Paşa gibi bir komiser omuz silkiyorlardı ¹⁵⁰⁹,— alelade birer vali olarak görülüyordu. Artık ötekiler gibi bir nazırdan başka bir şey olmıyan Kaptan Paşa, bundan böyle Arşipel (Ege) adalarının gelirlerini kendisi için alamıyordu. İdareleri altına verilmiş bulunan toprakların genişliğine göre vali veya mutasarrıf unvanını taşıyan idareciler - Avrupa tarafında 15, Asya tarafında 17 ve Afrika'da 3 adet olmak üzere-, eyaletlerini Padişahın ve ilgili nazırların buyruklarına göre idare ediyorlardı. Bunların maiyetinde kaymakamlar ve doğrudan doğruya nazıra tabi olan ayrı ayrı livaların (toplamı 142 dir) mutasarrıfları vardı. Bu livalar, müdürlerle mütesellim-ler tarafından idare olunan kazalardan ve nahiyelerden teşekkül ediyordu. Nahiyelerin başında bulunan idarecilere muhtar veya kocabaşı denirdi.

Bu memurların da yanlarına meclisler kondu. O zamana kadar yalnız başına iş görmüş olan ruhban meclislerinin yanında bundan böyle vilâyet meclisleri teşkil olundu. Haftada dört defa toplanan bu meclise, bizzat Vali, Defterdar veya Vekili, Malmüdürü, halk tarafından seçilmiş olan temsilciler

¹⁵⁰⁷ Rosen, aynı yer.

¹⁵⁰⁸ Ubcini, S. 21 vd.

¹⁵⁰⁹ "Marturij İstorice", S. 87.

(Vücut'lar), her mezhepten ruhanîler, ileri gelenler veya kocabaşılar —ki bunlar Mora'da çok Önemli bir rol oynamışlardır— iştirak ederlerdi.

Mahkemelerin tatbik ettikleri adalet işlerinde fazla bir değişiklik yapılmadı. Çünkü bu, doğrudan doğruya Kur'an'ın değişmez emirlerine (şeriata) dayanıyordu. Aylıkları devlet tarafından Ödenen Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, bir veya bir kaç eyalet için tâyin olunan mollalar, kadılar müftüler, naipler, kazaların adalet cihazını teşkil eden kâtipler ve vakıf malları üzerinde çıkacak anlaşmazlıkların halli ile görevli mufteriz'ler, hiç dokunulmadan oldukları gibi yerlerinde kalmışlardı. Sulh hâkimlerini yalnız naipler temsil ediyordu. Ruhbanlardan başka meclislerle valiler, cinayet davalarını görürlerdi. İdam hükümlerini yalnız İstanbul'daki adliye meclisi verebilirdi. Ancak Padişah, yazılı olarak tasdik ettikten sonra idam hükümleri infaz olunabilirdi.

Daha Sultan Mahmut devrinde Fransızcadan bir ticaret kanunu tercümesi yapılmıştı. —Bunun ana prensipleri, 6 kısım 1850 tarihli kanun kitabında tekrarlanmıştır—. Fakat, sorumsuz, her yıl değişen, kendi sınıfları içine kapanmış ve hukuk dâvalarında kendilerine yüzde kırk bir kazanç ile memuriyet ücretleri ödenen hakimler eskiden olduğu gibi şimdi de şeriata, dini hukuka dayanıyorlardı. Bu hukuk, Kur'an'-da, hadislerde, halifelerin ve imamların içtihadlarında yazılı idi ¹⁵¹⁰. Bununla beraber Abdülmecid samanında 1840 da Ceza Kanunu kitabı, 1846 da İdare Hukuku ei kitabı, 1847 de yukarda sözü geçen Ceza Hukuku kitabı yürürlüğe kondu (32). Ceza kanununda hükümet aleyhinde söz söyleyene bir seneden beş seneye kadar hapis ve ihtilâl teşebbüsünde bulunanlara müebbet hapislik veya Ölüm cezası konmuştu.¹ Fakat idare başında bulunan kimselerden kanuna aykırı hareket edenler de suçlarına göre ceza çekeceklerdi. Başkasının mülkünü kendine mal eden bir memur, mevkiini kaybedecek ve bir yıl müddetle sürgüne gönderilecekti. Aylığından başka para edinenler, yani rüşvet alanlar, üç yıldan beş yıla kadar küreğe mahkûm edilecekler, onlara bu rüşveti verenler de aynı cezayı göreceklerdi. Vergi vermekten kaçınacak o-lan vatandaşlar, zindana mahkûm aileceklerdi. Bu kanun, hususî suçlar hakkında da çok sert hükümler koyuyordu ¹⁵¹¹. Haklı olarak Ubicini, üç yıl içinde İstanbul'da hiç bir idam vakası olmadığı gerçeğini övmektedir. Öfkelendiği bir sırada hizmetçisini Öldüren bir Konya paşası, kürek cezasını

¹⁵¹⁰ Ubicini, S. »4, 99 vd., 292 vd.

¹⁵¹¹ Aynı eser, S. 110 - 113.

çekmek üzere kalyonlara sevkolundu ¹⁵¹². Fakat yargılama usullerine yeni olarak hiç bir şey ilâve edilerek .tamamlanmadı ve bundan böyle de patriyarkal gelenekte devam etti.

Tanınan her milletin dinî reisleri aynı zamanda mahkeme işini de görürdü. Gerek bunların ve gerekse konsolosların, yalnız Yunanistan konsolosu müstesna, mahkeme görmek hakları bundan sonra da baki kaldı. Müslümanlarla ecnebi tebaası arasında çıkan anlaşmazlıkların halli için daha 1846 tarihinden itibaren ticaret mahkemeleri içinde muhtelit bir mahkeme (Tribunal mixte) vardı. Böyle karma ticaret mahkemeleri, en önemli şehirlerde ve 1850 de de Mısırdaki teşkil olunmuştu. Aynı zamanda deniz hukuku ile ilgili işleri görmek üzere başkentte bir Liman Odası kuruldu. Sonra, İstanbul'da sık sık çıkan anlaşmazlıkları önlemek ama-ciyle, burada polis müdürü ile anlaşarak, hususî bir zabıta Mahkemesi kuruldu; buna konsoloslar da iştirak edebilirlerdi ¹⁵¹³. An'anevî hukuka aykırı olarak bütün bu mahkemelerde Hıristiyanların şahitlikleri makbul sayıldı ve Hıristiyan tanıklığı ön safa alındı ¹⁵¹⁴. Nihayet Müslüman idare âmirlerine tanınmış olan kendilerine vekil bırakmak ve buna rağmen arpalığını almak, yani tasarruf hakkını kullanmak hakkı da lağvolundu .

Askerî teşkilât, müşirlerin komutasında olmak üzere altı ordudan (Hassa Ordusu, İhtanbul Garnizonu, Rumeli, A-nadolu, Arabistan ve Irak Orduları) ibaretti; bunların herbiri de altı livadan (tugay) teşekkül ediyordu. Orduda da generallerin yanında gene meclisler görev yapıyorlardı. Bunlardan başka sonradan redif veya ihtiyat askerlerden üç kolordu daha teşkil olunacaktı ¹⁵¹⁵.

İlk defa olarak 1843 de bütün memlekete şamil olarak, tabîî özerk olan Hıristiyan vilâyetler müstesna, fakat hiç olmazsa prensip itibariyle Hıristiyanlar da dahil olmak üzere kur'a ile —her yıl 25 000— asker toplamak usulü kondu ¹⁵¹⁶. Çok geçmeden İstanbul, Edirne, Manastır, Bursa, Şam ve Bağdat'daki askeri okullarda, temiz ve güvenilir menşeli bu nizam askeri için gereken subay kadrosunu Batı örneklerine uygun bir tarzda yetiştirmeğe başlandı. Hizmet müddeti, ak-tiv orduda altı ve redif'de yedi yıl olarak tesbit olundu. Altı ordudan her biri 2 tümen, 6 tugay ve 11

¹⁵¹² Aynı eser, S. 121.

¹⁵¹³ Aynı eser, S. 122 vd.

¹⁵¹⁴ Aynı eser, S. 126 - 127

¹⁵¹⁵ Ubcini.

¹⁵¹⁶ 1847 de Rumlar, deniz askerliği hizmetine kabul olundular; aynı eser, S. 317. Hıristiyanlardan asker toplanması işinden, kendilerinin itirazları üzerine vazgeçildi; aynı yer.

alaydan teşekkül e-di-yordu. 11 alaydan altısı piyade, dördü sivari ve biri topçu idi. 1850 tarihinde Osmanlı Padişahın elinde hemen seferber edecek durumda 150 000 'e yakın nizamiye ve aynı sayıda redif askeri bulunmakta idi. Bunlardan başka sayısı 60 000 e varan gayri muntazam askerle 110 000 kadar Sırp, Bosna ve Hersek, Yukarı - Arnavutluk, Mısır, Trablus-u Garp askeri de emrinde idi ¹⁵¹⁷. 1842 tarihinden beri İstanbulda sürekli olarak 64 000 kişilik bir garnizon bulunduruluyordu ¹⁵¹⁸.

Deniz kuvveti, 74 gemiden teşekkül ediyordu. Bunlar arasında üç birinci ve on üç ikinci sınıf gemi, i İ firkateyin, 12 kro-vet ve 4 çifte direkli (Brigg) vardı. B- . .n donanmada 4000 top bulunuyordu ¹⁵¹⁹. Donanma koir-anı Süleyman Paşa, memleketi bir ıslahata kavuşturmak u -ı çalışanların fikirlerine iştirak ediyor ve tıpkı onlar gibi :ondisi de aylığından başka her çeşit gelirden vazgeçiyordu . ¹⁵²⁰.

Eğitim işinin düzenlenmesi yolunda, Padişahın 1845 te çıkardığı emirnameye rağmen , 1846 ya kadar pek az bir iş yapıldı. Okumak, yazmak ve hesap Öğrenmek metotları hemen hemen her Müslümana açık bulundurulmuş ilk o-kullarda (mektep) aynı mihanikilikde kaldı. Okumak yazmak bilen Müslümanların nisbeti yüzde beşi bile bulmuyordu. Büyük camilerin medreselerinde de teoloji ve felsefe meseleleri üzerinde yapılagelen gururlu gevezelik, bundan sonra da devam etti durdu. Medreseler vakıf gelirleri ile beslenirdi. İstanbul'da 300, Edirne'de 50 ilah.... medrese vardı. Sultan Mahmud'un kurduğu askerî okulların yanında, aynı şekilde kısmen yabancı öğretmenlerle Galatasaray'da bir tıbbiye o-kulu vardı ¹⁵²¹. Batı memleketlerine, Paris ve Londra'ya gönderilen öğrencilerden —bunlar arasında ulemadan da gençler vardı— pek nadir olarak vatana gerçekten faydalı olabilecek kimseler çıkıyordu. Avrupaya gidenlerin en büyük kısmı, dinî bir kayıtsızlık, ahlak düşkünlüğü, moda, eğlence tutkunluğu ve esasen kendilerinde mevcut bulunan fena huylara ilâve olarak Batı memleketlerinde kazandıkları ahlâksızlıklar ile yurda dönüyorlardı ¹⁵²².

Ancak 1846 tarihinde özel bir komisyon (Maarifi Umumiye Meclisi)

¹⁵¹⁷ Aynı eser, S. 320 - 321.

¹⁵¹⁸ White III, S. 45 - 46.

¹⁵¹⁹ Ubcini, Lettres, S. 329 - 330.

¹⁵²⁰ Aynı eser, S. 343. 1841 de Valide Sultanın açık bir araba içinde kadınları ile birlikte iştirak etmiş olduğu büyük geçit resmi hakkında bak: White II, S. 205 - 206. Padişah, elçilerin önünde resmi bir eda ile ıslahatı tamamlamak en yüce isteği olduğunu beyan etti.

¹⁵²¹ Blancard, II, S. 202 - 203.

¹⁵²² Ubcini, S. 82.

teşkil olundu ve halkı okutmak işi ele alınarak çahşılıma başlandı. Vakanüvis Şeyhülislam Mahmut Esat Efendi —mutad olduğu üzere bir bilgin—¹⁵²³, Rumeli Kazaskeri, Askeri Şura Başkanı —Askerî okullar için— aydın ve bilgili yüksek payenlerden Âli ve Fuat¹⁵²⁴ ve daha iki yüksek memur bu komisyonda üye bulunuyorlardı. Gene bir idare meclisi kuruldu. Buna Tıbbiye Okulu Müdürü de girdi. Yalnız ilk okul işleri de bu komisyona bağlı olacaktı. Yeni

bir Üniversite, bütün bu Öğretim kurulları yapısını tamam-hyacaktı. Gerçekten de 1 Eylül 1846 da Ayasofya yakınında böyle bir Üniversitenin temeli atıldı. İlk öğrenimin mecburi olduğuna dair ferman çıkarıldı. Buna göre altı yaşından itibaren bütün çocuklar okullara gideceklerdi. Bir erkek çocuk, ancak ilk okulu bitirdikten sonra esnaf çıraklığına alınabilecekti. Okul öğretmenlerinin faaliyetlerini denetlemek göreviyle bir komite meydana getirildi. Bu öğretmenler, artık Avrupa örneklerine göre aylıklarını devletten alan sivil memurlar olup Kur'an'ın kendilerine yüklediği vazifeyi din gayretiyle yapan ve bunun için herkesten gönlünden koparılan hocalar değillerdi. Hiç vakit geçirilmeden İstanbul'da altı Rüşdiye (lise) açıldı. Bu okullarda gramer ile Kısası Enbiya yanında Osmanlı tarihi — daha 1837 de Said Efendi, Osmanlı tarihinin ana hatlarını yayınlamıştı¹⁵²⁵—, dünya tarihi, coğrafya, aritmetik ve geometri okutuluyordu. Şimdilik ulemadan seçilen öğretmenler, sonra Fransız usulüne göre kurulmuş öğretmen okullarında yetiştirileceklerdi. Kurulacak Üniversite, hangi milliyetten ve dinden o-lursa olsun öğrenci alan Süleyman iye ve Ahmediyedeki idareci yetiştirme müesseselerini, Öğretmen yurdunu, tıbbiye okulunu¹⁵²⁶, Debroca'nın organize ettiği Veteriner okulunu, Yeşilköy'deki Tarım okulunu ve üç askerî okulu —ki bunlardan biri olan topçu mektebi, sivil mühendis yetiştiriyordu— içine alacaktı. Artık Üniversitenin de organize edilmesi işine geçildi ve ilk okullar müfettişi olup Fransız usulüne göre okul kitapları hazırlamaya

¹⁵²³ O, 1847 de öldü ve yerine Abdullah Efendi geçti; aynı eser, S. 163. "üç dilde" kitaplığı hakkında kars. White II, S. 155.

¹⁵²⁴ Bak yukarda S. 424 - 25. Aynı zamanda sonuncusunun bir halası olan Leyla Hatun, şair olarak tanınmıştı; Ubicini, Lettres, S. 159, not 3; White n, 151, 156. Yukarda adı geçen babası İzzet Molla hakkında bak: Müllinger (Osman Seyfl Bey), La Turquie sous Abdul-Asiz, Paris 1868, S. 272. Bir "Türk Sevigne" i hakkında gene White .Ab-dulmecid'in kızkardeşi Atıyye Sultan dahi şair olarak tanınmıştı; aynı eser, m, S. 13, not 1. Gene hepsi hakkında bak: Basmacıyan.

¹⁵²⁵ White, S. 174.

¹⁵²⁶ Tıbbiyenin bir kitaplığı -istanbul'da başka 39 kitaplık daha vardı, fakat bunlar yalnız Müslümanlara açıktı- ve askerî büronun tercümeleleri için bir de devlet basım evi vardı; ikinci bir basım evinde Esat beyin redaksiyonu altında, Blaque'in "Moniteur Ottoman" örneğine göre bir hükümet gazetesi çıkarılıyordu (kara., gene aynı eser, S. 188 vd. İkinci türkçe gazeteyi Churchill çıkarıyordu: "Ceride-i Havadis". Aynı adamın kısa ömürlü İngilizce gazetesi hakkında bak: gene aynı eser, aynı yer, (1842).

başlamış bulunan Kemal Efendi, üniversite hakkında bilgi toplamak amacıyla Batı memleketlerine gitti. 1851 haziranında bir de Akademie (Encümen-i Dâniş) kuruldu¹⁵²⁷.

Eski rejimin memleket ve sınıf imtiyazlarına bir son vermek için maliye sisteminde çok esaslı yenilikler yapmak gerekli idi. 650 - 750 milyon kuruş veyahut 150 -172 milyon frankı buian devlet gelirleri, zahiren şu kısımlara ayrılıyordu: Öşür (50 600 000 frank), varidat vergisi ve İstanbul ile civarının muaf bulunduğu vergi (46 milyon), haraç veya cizye (9 200 000) —ki bu Sultan Mahmut'un almış olduğu tedbirlere göre her reaya için sahibi bulunduğu malın önemine göre 15, 30 veya 60 kuruş tutarında idi— gümrükler¹⁵²⁸ (19 760 000), vasıtalı vergiler, ihtisab (34 500 000) —bu da patenta harcı, damga resmi, şehir gümrüğü, köprü parası, mâden ocakları yüzdeleri (daha 1841 de İngilizler, bu mâdenleri işletmeğe talip olmuşlardır¹⁵²⁹ ve Reşit Paşa tarafından meydana getirilen muntazam posta gelirleri ile tabiiyet vergileri¹⁵³⁰. Fakat daha Sultan Mahmut zamanından itibaren uğursuz malikâne sistemi (Mukataa usulü), yani bir yerin gelirini müteşebbisinin Ömrü boyunca ona icara vermek usulü (paşalardan başka bir çok Ermeni banger-leri de zenginliklerini bu sisteme borçlu idiler), yer yer lağ-volunmuştu. Bundan başka vilâyetlerin idaresi başında bulunanların, yukarda da söylediğimiz gibi, artık kendilerine ait hazineleri, malî özerklikleri (ki bunlar çok kere özel bir siyasî durumun temellerini teşkil etmişlerdi) yoktu. Tanzimat hattı şerifinden sonra da memurlar için, geçici olmakla beraber, iltizam hakkı baki kaldı. Fakat hükümet araya girerek mültezimlerin yerine kendi memurlarına vergiyi toplattırıyordu. Mahallî meclislerle şehirlere, mükelleflere düşecek vergi miktarını tesbit etmek yetkisi verildi . O vakitler haracın toplanması, dinî reislerin özel bir görevi idi. En sonunda memurlar, vergi toplayıcıları sıfatiyle hazine için kendi hesaplarına iş görmek imtiyazını kaybettiler. Sultan Mahmut zamanında askerî timarlar lâğvolunmuş ve bütün evkaf malları, o zamana kadarki hususî vekillerin (mütevelli), —bizzat Reşit Paşa Süleymaniye vakıfları mütevellilerinden biri idi¹⁵³¹. Bu vekiller cami; medrese hastahane ve ilâh.

¹⁵²⁷ Ubicini, Turquie actuelle, S. 184; karşı. Forbin, S. 196; White H, S. 130 vd., 170 vd.

¹⁵²⁸ Tabancı eşyası için yüzde beş, İmparatorluk ahali için yüzde 12.

¹⁵²⁹ Maden işleri ile meşgul olan bir meclis de vardı; White II, S. 129 vd.

¹⁵³⁰ Mısır 6900000. Eflâk 460000, Buğdan 230000, Sırbistan 460000. Reşit Paşanın Fransız kâtibi Cor'tın verdiği sayılara göre, Ubicini. S. 132; karşı. Albert Dumont. Le Balcan et l'Adriatique, ikinci baskı, Paris 1874, S. 101.

¹⁵³¹ Ubicini, Turquie actuelle, S. 155.

gibi müesseselerin gelirlerini temin ederlerdi ¹⁵³² — yerine kaim olan bir nazırın idaresine verilmişti. Bütün bunları yapmakla Sultan Mahmut, hiç olmazsa hükümdarlığının daha iyi bir düzene kavuşmuş olan son yıllarında ¹⁵³³, devlete yeni gelirler temin etmişti. Rus borcunun karşılanması için beşlik adı ile itibarî kıymeti içindeki hakikî mâden değerinden daha fazla olan bir para bastırılmış olan Sultan Mahmut'un zamanında devletin parası bir çok defalar bozulduktan sonra nihayet 1844 de bu paralar çekildi ve Avrupa devletlerinin parasıyla eşit değerde yeni bir para çıkarıldı. 1848 de Fransız tebaasından Jacquet's Alleon ile Emmanuel Baltazzi, devletin verdiği 50 milyon kuruşluk bir avans sermaye ile Osmanlı Bankasını kurdular ¹⁵³⁴.

Aslında bu gelirler, yeni ordunun 82 milyon frank tutan masraf ve ihtiyaçlarını karşılamak için harcanıyordu. Saray yalnız 18 milyon alıyordu. Rusya'da olduğu gibi askeri rütbelere göre beş sınıfa taksim olunan sivil memurların aylıkları ise ancak 46 milyon tutuyordu. Bayındırlık İşleri —Türkiyenin henüz İstanbul'dan Edirne'ye kadar bile düşenmiş bir şosesi yoktu — için iki milyondan biraz daha fazla bir miktar ayrılmıştı. 1841 den itibaren yüzde 12 ve sonra yüzde altı faizli kaimelerden teşekkül eden devlet borçları ¹⁵³⁵ nın faizleri de iki milyonu pek aşmıyordu ¹⁵³⁶.

Yeni müesseseler, devletin birliği ilkesinden çıkarılarak kurulmuşlardı. Bu, resmî çevrelerin, tarihî hatıralara ve nazariyeyi fiiliyata intikal ettirmek imkânsızlığına rağmen, Tuna Prenslüklerini bir kül teşkil eden devletin bir cüz'i olarak saydıkları bir zamanda yapılıyordu, işte bunda, yeni rejimin karşılaştığı en büyük güçlüklerden biri saklı bulunuyordu. Vilâyetler, Pazvantıoğlu, bağımsızlığını otuz yıldan fazla muhafaza edebilmiş olan Tepedelenli Ali Paşa ¹⁵³⁷, Cezzar veya Abdullah veya Mehmet Ali Paşalar, mahallî derebeyler, kocabaşılar gibi kimselerin idareleri altında ya-şamıya o kadar çok alışmışlardı ki bunların, İstanbul'daki nazarlara, meydana getirilen vilâyet meclisleri ile bağımsızlık duygulan okşanmış olmasına rağmen, itaat edecekleri çok şüpheli idi. Lübnan'da sürekli olarak karışıklıklar vardı. Fakat bu memleket, açık olarak hiç bir istek ileri sürmüyordu. Daha 1846 da

¹⁵³² Karş. gene White I, S. 221 vd., ve benim faydalanmama imkan bulamadığım Worms, La propriôtâ territoriale dans les pays mu-sulmans, 1842

¹⁵³³ Şimdilik hazine, eski sipahilere 9 milyon ve vakıflara yardım olarak hemen hemen 3 milyon ödüyordu; Ubcini, Lettres 3. 202 - 203.

¹⁵³⁴ Aynı eser, S. 297 vd.

¹⁵³⁵ Aynı eser, S. 213 vd.

¹⁵³⁶ Aynı yer.

¹⁵³⁷ Yukarda da sözü geçen mezar taşı yazıtında böyle denilmektedir; White m, S. 317. Karş. Hughes'in seyahati, aynı zamanda Fransızca: "BiWiothfeque dea voyages" ("Voige a Jabia", Paris, 2 cilt).

oralara taşınacak silâhların müsadere edilmesine emir çıktı ¹⁵³⁸. Halep'te ahali, kur'a usulünün tatbiki için girişilen ilk teşebbüs üzerine hemen ayaklandı. Esasen başta Mısır rejimini büyük bir sevinçle kabul etmiş olan Halep ahali, aynı sebepten dolayı Mısır idaresini yıkmıştı. Gene aynı sebeptendir ki Arnavutlar, 1843 de silâha davrandılar ¹⁵³⁹. Eski imtiyazlarından tamamiyle memnun görünerek kendi vilâyetleri için yeni reformlar istemeyen Bosna'lılar da bu yüzden ayaklandılar ¹⁵⁴⁰. öte taraftan son zamanlarda elde ettikleri az veya çok derecede bir özerlikle mülf toprakları Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış olan Sırbistan gibi memleketler, kendileri için çok tehlikeli görülen "İmparatorluğun Birliği" ni kuvvetlendirmeğe yanaşmıyorlardı. Hatta Abbas Paşanın idaresinde Mısır bile, Abbas'-ın kabüiyetsizliğine rağmen, İstanbul mahfillerine umdukları derecede uysallık göstermiyordu ¹⁵⁴¹. Yeni Hıdiv, tıpkı büyük selefleri gibi, Arap ırkının önderi olarak ortaya çıkmak istiyordu. Bu amaçla o, Bedevilerle sıkı bir münasebet idame ediyor, onların kıyafeti ile geçmekten hoşlanıyor, en büyük oğlunu onlar arasında terbiye ediyordu. Aynı şekilde, haddizatında eski Müslümanlığa bağlı sayarak kendisinden nefret eden Vehabîlerle de dostluk münasebetleri idame ediyordu: "Necit hükümdarının kızları, Kahire'den gönderilen inci ve altınlar içinde yarıldıyorlardı" ¹⁵⁴². Sonrada Abbas'-sın ardası Said, artık itibardan düşmüş olan aynı amaç için Hayel Prensi ile dostça geçindi. Trablus-Garp'de ve bilhassa Tunus'ta Osmanlı Padişahı, hemen hemen bütün Müslümanların, yalnız dinî reisi olarak sayılıyordu. Kanunî Sultan Süleyman'ın bu Berber vilâyetleri, gerçi yeniçeriler kaldırılarak yerine Nizam askerlerinin konması gibi bir takım müşterek tedbirlere boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Fakat onlar birçok milletler ve millet artıklarından müttehit bir devlet meydana

¹⁵³⁸ Ubcini, Lettres, S. 290 - 291.

¹⁵³⁹ Aynı eser, S. 84; yukarda S. 408.

¹⁵⁴⁰ Kars. Pertusier, La Bosnie cosiderée dans ses rapports avec l'empire ottoman, Paris 1822; Prens Ljubitz'a'nın oğlunun naibesi sı-fatıyla bütün işleri idare etmekte bulunduğu Sırbistan'dan gelen kışkırtma ile sahneye konan Bulgar'ların ayaklanması hakkında bak: Blanqui, aynı eser; hususiye! S. 100,

¹⁵⁴¹ Babası Tosun. 1816 da Rosette'de vebadan ölmüştü: o zaman Abbas beş yaşında idi; Forbin, S. 222. Mehmet Ali'nin Üçüncü oğlu olan İsmail Paşa da ölmüş bulunuyordu; Aynı yer. Onun kız kardeşleri hakkında bak gene aynı eser, S. 222 - 223, 310 - 311. Abbas'ın oğlu İlhamî (öl. 1861), sonradan Ferik rütbesi ile Osmanlı ordusunda hizmet görmüş ve 1854 te Padişah'ın kızı Münire Sultan ile evlenerek damat olmuştur; Ubcini, Turquie actuelle, S. 134. Abdülmecid'in başka bir kızı. Hıdiv Sait Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile evlenmiştir; Durand de Fontmagne, Un Sâjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le seconde Empire, S. 150. Büyük İbrahim Paşa'nın oğlu Mustafa ile Mısır hanedanının kurucusu Mehmet Ali'nin bir oğlu olan Mehmed Ali, Padişahın Maliye nazırları olmuşlardır (küçük Mehmed Ali'nin ölümü 1861. Kars. Clot Bey, Aperçu general sur l'Egypte; Cadalvene et de Breuvery, l'Egypte et la Tunisie ve Alfred de Caston, Musulmans et chrétiens, La Turquie en 1873, Constantinople 1874, S. 107 vd.

¹⁵⁴² Palgrave, I, S. 144 vd.

getirmek için boş yere çalışan devlet merkezinden ayrılıklarını daima muhafaza etmişler, İmparatorlukla olan bağları her zaman için sırf sözde kalmıştır. Mem-leketeyn Prenslıklarına gelince, buralarda, Rumanyalıların kendilerine mahsus milliyet, din, gelenek ve prensleri mevcut buluyordu; kültürlerinin süratle gelişmesi sayesinde birliğe ve bağımsızlığa doğru ileri adımlar atıyorlardı. Rumanyalıları fena muamele etmekten kaçınmayan ve millî bir bağımsızlık hakkı tanımak istemeyen Ruslara karşı şiddetli bir nefret ve kin besleniyordu. Buna karşılık, Rumanyalı-lar, gene Rusyanın ezme ve ortadan kaldırmak isteği karşısında liberal Türkiyeye, kuvvetli bir sempati besliyorlardı. Fakat Osmanlı İslahatçıları, Rumanya'yı da İmparatorluğun bir cüz'ü saymak istedikleri zaman bu sempati ağır bir darbe yedi¹⁵⁴³.

Müttehit bir devlet haline gelmek cereyanını kuvvetlendirmek için Sultan Abdülmecit de vilâyetlere bir çok seyahatler yaptı. 1844 de Bursaya gitti ve burada eski Yeşil Camii tamir ettirdi¹⁵⁴⁴. İki yıl sonra Rumeli'deki memleketlerini ziyaret etti. 1850 de Padişah, Anadolu sahillerinden bir kısmı boyunca yaptığı bir seyahatten sonra gemiye binerek Arşipel adalarına şeref verdi¹⁵⁴⁵.

Bu Tanzimat Türkiyesi, her şeye rağmen yalnız Müslüman bir devlet olabilirdi. Din bakımından büsbütün kayıtsız kalmak, ondan çok uzaktı. Böyle bir şey açıktan açığa ifade olursa, herhangi bir Osmanlı hükümeti için büyük bir tehlike teşkil ederdi. Fakat son zamanlarda devletin başına geçmiş olan şahsiyetler, Batıda kaldıkları uzun zamanın ve Hıristiyan dünyasıyla olan bağlarının etkisi ile, tam bir tesa-muh göstermeği gerekli buluyorlardı. Bunun esaslı sebepleri vardı: Evvelâ bu devletin Rusyaya karşı hamî olarak İngiltere ile Fransa'yı kazanması gerekiyordu; sonra da İmparatorluk içinde yalnız iki milyonu Avrupada olmak üzere 19 -20 milyon Müslümana karşılık iki milyon Rum, bir buçuk milyon Arnavut, iki milyon dört yüz bin Ermeni, Sırlarla birlikte altı milyondan fazla İslav yaşıyordu¹⁵⁴⁶. Aydın bir dünya görüşünün mahsulü olan bu dinî tesamuhun tabîî bir sonucu olarak Hıristiyanlara vilâyet meclislerinde yer verilmiş, ayrı ayrı mezheplerin reislerine 1850 den 1852 ye kadar geçen zaman içinde Ermeni Protestanları da, ırkdaş-lannın bütün mukavemetlerine rağmen, bu mezheplere katılmışlardı - yeni haklar tanınmıştı. Gene aynı sebeptendir ki o zamana

¹⁵⁴³ Kars. benim istifade etmek imkanını bulamadığım Kufine Bort, De rUnİtt dans l'Empİre Ottoman, Constantinöpte 1847.

¹⁵⁴⁴ Ubcini, Turquie actuelle, S. 29.

¹⁵⁴⁵ Aynı eser, S. 110

¹⁵⁴⁶ Ubcini'ye göre: S. 14 vd. ve "La Turquie actuelle", Paris 1855, s. vn - vm

kadarki reayanın, artık İmparatorluğun öteki ahalisi gibi tebaa haline getirilerek haraçtan muaf tutulması ve kur'a usulüne göre toplanacak orduya asker alınması düşünülmüştür.

Fakat bu ölküye karşı, bütün ruhu ile tamamen maziye bağlı olan fanatizm ayaklandı. Vilâyet meclislerindeki Hıristiyan üyeler, pek nadir olarak düşündüklerini söyleyebil-mek ve müdafaa edebilmek cesaretini gösterebiliyorlardı. Onlar bu meclislere yalnız "pek iyi" demek için çağırıldıklarını ileri sürüyorlardı ¹⁵⁴⁷. Çok kere de oylarını ya satıyorlar veya kendi Özel çıkarları uğrunda, hiç olmazsa vergilerden kurtulmak amacı ile kullanıyorlardı ¹⁵⁴⁸. İmparatorluğun Asya topraklarında bazan çok daha fena durumlar ortaya çıkıyordu. Vilâyet meclislerinin üyeleri, mühürlerini istediği gibi kullanmak üzere paşalara teslim ediyorlardı ¹⁵⁴⁹. Padişahın en vahşi Kürt askerleri bile, hiç bir zaman Lübnan'da, birbiri üzerine saldıran Dürzilerle Maruniler derecesinde zulüm yapmamışlardı: Bütün bu bölgeler harabeye ve beyabane çevrildi ¹⁵⁵⁰. Anlayışlı bir komutan olan Kıbrıslı Ahmet Paşanın Nizam askerleri, Halep'deki Hıristiyan lan 1850 de bu şehir halkının gazabına karşı korumak zorunda kaldılar. Bu olayların sonunda ölen pek az sayıda Hıristiyanlara karşılık 600 Müslüman kurban gitmişti . Kayseri, Konya, İzmir ve Edirne'de Müslümanlar, bâzan Rum \a-tandaşlarına karşı silâha davranıyorlardı. Musul'da ise Nesturi'ler, gerçek anlamda bir takibata maruz kaldılar ¹⁵⁵¹. Asyada Kürt Beylerinden Bedir Han -ki Ömer Paşa 1847 de buna ve müttefiklerine karşı harekete geçmek zorunda kalmıştır ¹⁵⁵², sırf "pis gâvurlara" karşı hiç yorulmadan tahriklerde bulunduğu ve 10 000 Nesturi'yi öldürdüğü ¹⁵⁵³ için, popüler bir adam olmuştu. 1821 yılından biraz önce Arnavutlar, Kahire'de isveç konsolosu Bogthi'nin kızını annesiyle birlikte Avrupa tarzında elbise giymiş olduğu halde gezmesi

¹⁵⁴⁷ Dumont, S. 191; Edmond Dutemple, viceconsul de France, En Turquie d'Asie, Paris 1883.

¹⁵⁴⁸ Langworth, Baker'de, S. 174, karş. gene S. 176; Destrilhes. S. 57 vd.; Albert Dumont, Die Türken in Europa, tercümesi K. E. Fran-zos tarafından, Stuttgart 1878, S. 85 vd.

¹⁵⁴⁹ Müllinger. S. 214 vd.

¹⁵⁵⁰ Bak yukarıya. Oğulları Kasım ve Halil ve torunları ile beraber Bursa'da sürgün olarak yaşayan 83 yaşını bulmuş Emir Beşir ile bir buluşma hakkında bak: Ubcini, Turquie actuelle, S. 37 vd. Gene onun hakkında bazı bilgiler bak: Lamartine, Souvenirs ete, I, S. 282 vd. (o vakit, yani 1882/1883 te sözde 72 yaşında idi.). Deyr-el-Kamer hakkında bak: aynı eser, S. 322 vd. Karş. gene aşağıda haşiye o-larak gösterilecek olan elix Bamberg'in eseri, S. 25 vd.

¹⁵⁵¹ Rosen, S. 179.

¹⁵⁵² Ubcini, S. 217.

¹⁵⁵³ Rosen, S. 111. Kars. Millinger, S. 19 vd; Tchihacheff, L'Asie Mineure et l'Empire Ottoman: "Revue de deux Mondes", haziran 1850 tarihli sayısı. Marunt patrikf, Protestan kutsal kitabını yaktırdı; White U, S- 192 vd.

yüzünden, kurşunla vurmuşlardı ¹⁵⁵⁴. İstanbul'da bir Ermeni mühendisi yeniden tanassur ettiği zaman eski bir kanuna uyularak -fakat bu kanun, bu olay üzerine lağvedilmiştir- sokakta idam olunduğu zaman halk sevinçle nağra atıyordu .

Doğrudan doğruya memurlar arasında ekseriyet, Hıris-tiyanlan aşağı gören ve onlar hakkında takibat yapılmasını isteyen Müslümanlarda idi. Biraz önce sözü geçen Ermeni, Fransız üniforması ile asılmış ve şapkalı baş sokaklarda do-laştırılmıştı ¹⁵⁵⁵. Arnavutlukta, bilhassa bu bölgeler ahalisinin gizli Hıristiyan oldukları meydana çıktığı zaman, bu gibiler hiç korunmadan Asyaya götürüldüler ve o vakitki bir veba hastahanesine atılarak her çeşit gıda maddesinden mahrum bırakıldılar ¹⁵⁵⁶ Bulgarlar 1841 de ayaklanınca gene aynı fanatizma ile çok sert muamelelere tâbi tutuldular. Bu zihniyet, Türkler hakkında beslenen sempatinin kaybolmasına âmil olmuştur. Fransız Nazırı Guizot tarafından 1841 de bilgi toplamak üzere Tuna boylarına gönderilen akademisyen Blanqui, gerek piskoposların ve gerekse bazı köylünün ağzından, kendilerine silâh gönderilmesi isteği karşısında kaldı ¹⁵⁵⁷.

En son olarak da zorbalık, her çeşit aşırı hareketler, devlet paralarının suiistimali gibi eski rejimin fena âdetleri devam edip gidiyordu. Blanqui'nin 1841 de Sırbistan'da rastladığı (Aga) Hüseyin Paşa, kendisine 1.150 000 franklık bir gelir temin etmişti; yeniçerileri ortadan kaldıran bu Hüseyin Paşa, maiyetinde 1400 memur besliyor ve paralarını 27 demir kasa içinde saklıyordu. Eflâk'te tahıl, Makedonya'da zeytinyağı, Bulgaristan'da koyun ticareti yapıyordu. Bu Paşanın, şüphesiz ki her tarafta imtiyazlı bir durumu vardı. Zengin ve itina ile hazırlanan sofrasında beyaz ekme ve Bohemya kristal bardakları içinde Macar ve Fransız şarapları görülmekte idi . Basit bir molla, bir yıl Şam'da kaldıktan sonra tasarruf ettiği 184 000 frank ile İstanbul'a dönebiliyordu ¹⁵⁵⁸. 1843 de Mısır'da Ahmet Fevzi, Rifat ¹⁵⁵⁹ ve Said, Hüsrev Paşanın bir kölesi olan Halil, ihanet eden esir bir kadının bizzat kafasını kesen Padişahın eniştesi Mehmet Ali gibi hiç bir bilgiye sahip bulunmayan ve Avrupalılarla temas icap ettiği zaman ne yapacaklarını bilemeyecek bir duruma düşen kimseler, yeni devrin kibar ve Avrupa,

¹⁵⁵⁴ Forbin. S. 290 - 291. İstanbul'da İaveç elçisine yapılan hakaret hakkında da kars. Durand de Fontmagne, S. 224 - 22

¹⁵⁵⁵ Aynı yer

¹⁵⁵⁶ Rosen, S. 93 vd.; Hecquard, S. 485 vd. 1842 de Arnavut'lar, hakikatte Avusturyalıların bir aletinden başka bir şey olmayan Cez-vitlerin memleketlerine getirilmelerine karşı ayaklanmışlardı; aynı eser, S. 463.

¹⁵⁵⁷ Aynı eser, S- 50; "Martirii İsterice", S. 146, No. LXXDC; 166, No. XCI; Jireček, S. 380 - 381.

¹⁵⁵⁸ Ubcini, S. 130.

¹⁵⁵⁹ White I, S. 1«9 - 170 vd.

muhitinde yetişmiş kimselerle aynı safta bulunuyorlardı¹⁵⁶⁰. Böylece çoğu hain olan Rumlardan, eskiden olduğu gibi zarurî bir belâ olarak faydalanılıyor, bunlara bağışlar ve rütbeler verüyordu. Bu Rumlar arasında Aristarkhi ile Vogorides, büyük itibarda olup Babiâli'-nm toütün sırlarına vakıf bulunan şahsiyetlerdi. Türkler İstanbul'da yeter derecede meşgul olacak iş bulduktan sonra Rum diplomatları da elçiliklerde eski mevkilerini tekrar aldılar. Başkentte gençler duruma hâkim idiler. Vilâyetlerde ise yalnız eski rejim taraftarları görülüyor ve bunların varlıkları hissohmuyordu. Ancak yeni kurulmuş olan okullarla daha uzun bir hazırlık sayesinde bu büyük fenalıklar ortadan kaldırılabilirdi. Fakat bunun için de bir şey lâzımdı ki bunu Türkiye, bunca inkılâplardan sonra, hâlâ elde edememiştir: Bu, yalnız siyasi anlamda olsa bile, kendini gerçekten bir millet olarak hisseden hür bir milletin kendi kendine güvenidir¹⁵⁶¹. Christoph Roberts adında Amerikalı bir insanlık dostu, Osmanlı Devlet adamları fenalığın sebeplerini henüz keşfedemeden öncü bir fikir ortaya atarak derde derman bulmak istedi. Buna göre bir yüksek okul, bir College kurulacak, burada her millete mensup çocuklar, kendi ana dili ile öğrenim yapmaya başlayacak ve son sınıflarında İngiliz ve Fransız kültürü içine girerek daima pratik amaçlar peşinden gideceklerdi. Böyle bir kurul, bu kadar çok, birbirinden bu kadar ayrı ve hemen hemen sürekli olarak birbirine düşman milletlerin kardeşçe birbirlerine yaklaşmaları, cemiyetin ve devletin iyiliği için en iyi çare olacaktı. İşte bu esaslara uygun olarak ve böyle bir ülküye hizmet etmek amacıyla 1863 de Bebek'te Robert Kolej kuruldu. Fakat bu okul, karşısında bulunduğu dâvanın büyüklüğü içinde ancak pek az bir iş görebilmiştir¹⁵⁶².

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kının Harbi ve Sonuçları (1853 — 1856)

¹⁵⁶⁰ Ubcini, Turqule actuelle, S. 201 - 202.

¹⁵⁶¹ Kars. gene David Urquhart, La Turquie, ses ressources, son organisation municipale, son commerce, 2 cilt. Bunun hakkında güzel malumat: White I, S. 109 vd. Eski, namuslu, iyi kalpli paşalar hakkında bak: Grenville Murrays, Les Turcs chez les turcs, tercümesi J. Butler, S. 271 vd.

¹⁵⁶² Kars. Baker, S. 36 vd; Petermann, Beitrage zur Geschichte der Reformen, 1842; Eichmann, Die Reformen des osmanischen Reiches (birinci eserden faydalanmak imkanını bulamadım); Chr. Melbeck, Chesney und Michelsen, Das türkische Reich in historisch-ataütischen Schilderungen (Tarihi ve istatistik tasvirlerle Osmanlı Devleti), Leipzig 1854.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/423-442

İngiltere'yi şimdiye kadar Rusların İstanbul'a hâkim olmak emellerine karşı koymıya sevkeden âmil, sadece Çar I. Nikolay'ın anladığı şekilde Rus siyasetiyle tam bir tezat teşkil eden siyasî bir ölkü değildi. Bunun birinci derecede sebebi, tamamiyle ve doğrudan doğruya ticarî idi. Türkiye'ye yeni âdetler ve modalar girmiş ¹⁵⁶³, o zamana kadarki sanatlar ve ticaretler gerilemiş ¹⁵⁶⁴, Bulgaristan, Anadolu ve Suriye'deki eski usul fabrikalar süratle sönmeğe yüz tutmuştu ¹⁵⁶⁵. Türkiyede bulunan İngilizler, sonradan Müşavir Paşa olan keskin tenkitçi Slave ile bunun selefi Walker istisna edilirse, siyasî ve iktisadî reformların tatbikinde hemen hemen hiçbir rol oynamamışlardı. Buna karşılık Fransızlar ¹⁵⁶⁶, bütün mevkilerde, öğretmen olarak askerî ve Tıp, Veteriner ve Ziraat okullarında, müteşebbis ve mühendis olarak -Borel'in Meric'i gemi işletmesine elverişli bir hâle getirmek ve Enos limanını mükemmel şekle sokmak plânı ¹⁵⁶⁷- bayındırlık işlerinde hizmet görüyorlardı. Gerçi 23 Kasım 1838'de Fransa ile bir antlaşma imzalanmıştı. Şarklılar, Fransız fabrikalarının imal ettikleri moda eşyasını çok seviyorlardı; Fransız Postasının ve Rostad Kumpanyasının gemileri, Marsilya ile İstanbul arasında daimî bir bağ temin ediyorlardı. Fakat bütün bunlara rağmen Fransız ticareti, 1789'dan 1850'ye kadar İngiliz ve, tamamiyle Venedik'in yerine kaim olan ¹⁵⁶⁸ Trieste'den yapılan Avusturya ticaretinin rekabeti karşısında eski hacminin beşte üçünü kaybetmişti. 1846'da Fransa, Yakın Doğu memleketlerine 24 989 000 Frank değerinde ihracat yapmıştı. Buna karşılık Yakın Doğu memleketlerinden 52 867 000 Frank kıymetinde eşya satın almıştı. İngiltere'nin Türkiyeden yaptığı ithalât o zaman yalnız 30 000 000 Frank, Osmanlı idaresindeki

¹⁵⁶³ Porter ve Ale denen İngiliz biralarının da içilmesine; White I, 37 - 38.

¹⁵⁶⁴ Kars. Lewis Farley, Modern Turkey, London 1872, S. 194 vd.; Baker, S. 167 vd.

¹⁵⁶⁵ Princesse de Belgiojoso, L'Asie Mineure et la Syrie, Paris 1856, S. 383; Ubcini, Turquie actuelle, S. XXV. vd., hususiyile Lettres, S. 265 - 267; White I. S. 19; II, S. 225 - 226. Daha o zaman Türk kadınları, yalnız Avrupa kumaşlarını değil, fakat aynı zamanda, Avrupada yapıldığı gibi korsa da giyiyorlardı; Ubcini, Turquie actuelle, S. 397. Türk kadınlarının Avrupa modası düşkünlüklerine karşı alınan tedbirler hakkında bak: Blanqui, S. 267 not 1, 278.

¹⁵⁶⁶ Profesörler arasında Dr. Hermann, Dr. Bernard ve Dr. Spitzer gibi Almanlar da bulunuyorlardı; White I, S. 30 not 1, S. 123. Ebeler için ilk kadın öğretmen Viyana'dan getirildi. Diğer taraftan İngiliz Davy ve Dawson da yeni hastaneleri kurmak işi ile görevlendirildiler (aynı eser, S. 122) ve Amerikalı Davia da Ziraat Okulunu teşkilatlandırdı, Destrilhes S. 52. Para çıkarma işleriyle İngiliz mühendisi Taylor meşgul oluyordu; White, S. 250 not 1. İstanbul'da İngiliz bilgini Longvorth ve Kürdistan taraflarında, sonradan İngiliz elçisi tayin edilecek olan tanınmış Layard çalışıyorlardı. Padişahın doktoru, By-ron'un bir dostu olan Millinger İdi; aynı eser, U, 3. 63. White, İngiliz atışeleri Wood ile Doria'dan Osmanlı hanedanının bir tarihini yazmalarını bekliyordu. Daha 1821'den Önce Mellling, Hatice Sultanın mimarı idi; Castellan, Lettres sur la Grece ÎL Paris 1821, S. 226. Nihayet Mısır'da Mac-Ardley ile bayanı, uzun yıllar boyunca Hıd'evin dokuma sanayiini idare etmişlerdi; Forbln, S. 290.

¹⁵⁶⁷ Ubcini, Lettres, S. 264 not 2.

¹⁵⁶⁸ Cumhuriyetin son zamanlarında Venedik ticareti hakkında bak: P. Businello, Historische Nachrichten aus dem ottomanischen Reiche (Osmanlı imparatorluğundan tarihi haberler), 1877, 2 cilt.

memleketlere yaptığı ihracat ise sadece 58 000 000 Frank tutarında idi. Osmanlı memleketinden transit suretiyle geçirerek İran'a yaptığı 5 000 000 Franklık ihracat, bu hesabın içinde değildir ¹⁵⁶⁹. Avusturya'nın yakın doğu ticareti de beklenmedik derecede büyük bir ehemmiyeti haizdi: Avusturya'nın Türkiye'ye ihracatı 26153 000 Frank, fakat buna mukabil Türkiye'den ithalâtı 42 600 000 Frank ¹⁵⁷⁰ değerinde idi. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret münasebetleri ise çok daha azdı: Rusya senede Türkiye'ye 22 360 000 Frank değerinde ihracat yapar ve Türkiye'den ancak 17 072 000 Frank değerinde mal alırdı ¹⁵⁷¹. Bütün devletler arasında İngiltere, Yakın Doğunun ticaret bakımından sömürülmesinde arslan payını alıyordu ¹⁵⁷². Bilhassa pamuk, yünlü kumaş, Sheffield çeliği, Glasgow ve Menchester çanak takımları, kömür, makine, cam eşya ve şeker ticareti, büyük ölçüde İngilizlerin elinde idi . Zamanın ihtiyaçlarını artık karşılamayan eski "Ticaret Kumpanyası", bir kaç yıl öncesinden beri kendi kendini lâğvetmiş bulunuyordu. Fakat buna rağmen İngiliz tüccarlarının teşebbüs ruhu daha kuvvetli ve canlı bir şekilde inkişaf etmekten geri kalmadı. "Yanmadahların ve Şark Kumpanyası" nın gemileri, İstanbul ve İzmir limanları ile Southam-ton ve Liverpool ¹⁵⁷³ limanları arasında sürekli olarak gidip geliyorlardı. Aynı zamanda İskenderun üzerinden Halep ticaretine, Bağdat, Şam ve Beyrut ticaretlerine de İngilizler hâkim idiler. Diğer yandan yeni kervan yolu ile Tahran, Erzurum ve Trabzorr ¹⁵⁷⁴ üzerinden yapılan ticarete İngilizlerin payları belki de daha azdı ¹⁵⁷⁵. Gene bir Fransız kumpanyası tarafından Süveyş Berzahında bir kanal açılmasına engel olan İngilizler ¹⁵⁷⁶, Mısır üzerinden Hindistan'la olan irtibatlarını canlı bir şekilde muhafaza etmişlerdi .

¹⁵⁶⁹ Aynı eser, S. 270 vd.

¹⁵⁷⁰ İngiltere, eskiden Türkiye'de malik bulunduğu çanak çömlek ve hırdavat ticaretindeki rakipsiz durumunu kaybetmişti. Almanlar bitim elimizden çekip aldılar"; White in, S. 33. İngilizler, 1832 de Rusya'ya verilmiş olan imtiyazlardan şikayetçi idiler; aynı eser, & 33 vd, İngilizler, Rusların gizli bir anlaşma ile İran'da, yalnız yüzde üç ödemek hakkını kazandıklarına ianıyorlardı; aynı eser, S. 36 not 1.

¹⁵⁷¹ Alçak Ülkeler, Ö077000. Frank değerinde mal gönderdi; 1830 da bir devlet olarak kurulmuş olan Belçika 1069 000 (Sultan Mah-mud'un şarap müteahhidi, Galata'da yerleşmiş bir Belçika'lı olan Le-moine idi; White II, 3. 94) Frank değerinde mal yollamış idi. Alçak Ülkelerin Türkiye'den satın aldığı malın değeri ancak 2 073 000 ve Bel-çika'mnki de 478 000 Frank idi. Türfeiyeye yapılan İthalatta Sardunya'nın büyük bir payı vardı: 2 397 000 Frank. Yunanistan'ın payı ise daha da büyüktü: 43 000 000. Bunlara karşılık Türkiye'ye yapılan İ-talyan malı İthalâtının değeri 84 100, Yunan malının değeri ise 400 000 Frank idi; Ubcini.

¹⁵⁷² Farley, S. 195 - 196

¹⁵⁷³ Ubcini, Lettres, S. 287.vd.

¹⁵⁷⁴ Kars. White, İL S. 71.

¹⁵⁷⁵ Ubcini, Lettres, S. 281 vd; \White III, S. 36, not 1. 1864 de Bayezit ve Erzurum'dan geçirilen malların değeri 100 milyon idi; bunda Türklerin payları 3Ü0000Ü0 na bile varmıyordu; Millin^er, S. 179.

¹⁵⁷⁶ Rosen, II.

Bu sebeptendir ki İngiltere, Rusların İstanbul Boğazında yerleşmeleri fikrinden daima nefret ediyordu. Kesin sonuçlu harpten çok kısa bir müddet önce White şöyle yazıyordu: "Eğer İstanbul ve yakınlarındaki sular hâlen mevcut veya yeni kurulacak olun bir devlete geçecek olursa, Britanya'nın menfaatları bundan çok büyük zararlar görecektir. Bu takdirde yalnız bizim ticaretimiz sekteye uğramış ve Yakın Doğuda bizim siyasî nüfuzumuz gömülmüş olmakla kalmıyacak, üstelik donanma için yapmakta olduğumuz masraflar da Ö-nemli Ölçüde artacaktır. Çünkü biz deniz kuvvetlerimizi şimdi İstanbul Boğazında duran tarafsız donanma seviyesine çıkarmak zorunda kalacağız" ¹⁵⁷⁷. Haddizatında bu, 1839 da Chatham'm şu beyanatına temel teşkil eden fikrin aynı idi: "Osmanlı Devletinin yaşamakta devam etmesinin İngiltere için hayatî önemde bir zaruret olduğunu söylemiyen bir kimse ile ben konuşmam" ¹⁵⁷⁸.

Diğer taraftan Fransa, İslâhatın yarattığı Osmanlı Devletinde, kendi subaylarının, mühendislerinin, Öğretmen ve siyasetçilerinin eseri olarak, kendisine yakışan bir durumu muhafaza etmek istiyordu. 1851 yılı sonunda III. Napoleon'un yeniden kurmuş olduğu İmparatorluk, ancak büyük bir zafer kazanarak şöhret elde etmek sayesinde kendini haklı çıkarabilirdi. Bu İmparatorluk, bütün barış teminatlarına ve meşhur "L'Empire c.o.st la paix" gibi belâgatlı sözlere rağmen, I. Napoleon'un izinden yürüyor ve Fransa'da meydana gelen yeni durumu küçümsiyerek III. Napoleon'un kendi imparatorluk unvanım başta tanımak istemiyen Rusya'dan ¹⁵⁷⁹, 1812 deki hareketinin, yâni Fransayı istilâ ederek parçalamış ve Bourbon'lann vasisi rolünü oymyarak Fransa'yı küçük düşürmüş olmasının öcünü almak istiyordu. Bundan başka Fransız İmparatoru, "mümkün olduğu kadar Türkiye'nin Ömrünü uzatmayı kendi devletinin menfaatine uygun sayıyordu" ¹⁵⁸⁰. O vakit Fransızlar aiasında Türkiye'yi en iyi tanıyan Ubcini, kehanette bulunurcasına şöyle yazıyordu: Eğer Abdühnedid'in modernleştirilmiş Osmanlı Devleti, günün birinde kendini müdafaa etmek için yeni bir istilâyâ karşı savaşmak zorunda kalacak olursa, "harp sahnelerinde tek başına kalmıyacaktır" .

¹⁵⁷⁷ Aym eser. S- İH - 115.

¹⁵⁷⁸ Baron Lermot, yani Ferdinand Morlet, La Turquie demasquée, Paris 1877, S. 101.

¹⁵⁷⁹ Eflâk'te Rus iggal kuvvetleri subaylarının daha 1818 ılı-Fransız konsolosuna dostluk teminatları ve Rus yurttaşlarının Fransısa Cumhuriyetine karşı besledikleri "hayranlık" hakkında bak: benim "Marturii istorice". Bundan başka geniş tasvir karşı: Felix Bamberg, Geschichte der oorientalisen Angelegenheit Im Zeltraume des Pari-ser und des Berliner Friedons, Berlin 1892, Oncken serisi, S. 1 vd.

¹⁵⁸⁰ "L'interet de la France est que la Turquie vive le plus long-tonip possiblt;"; Loin:t, Expeditfun de Syrie (1860-1861), Paris 1862, S. 12 not.

Yeni Türkiye'yi ziyaret eden bir Fransız şöyle yazıyor: "Hiç bir zaman Rusya, siyaseti ile zafer kazanmadan Önce silâhla fütuhatta bulunmaz" ¹⁵⁸¹. Bu defa da yeni bir harp, Kus diplomatlarının, günden güne sıkışmış olan Doğu Hıristi-yanları lehine basit bir notadan başlayıp özel bir görevle İstanbul'a gönderilmiş olan bir Rus yaverinin ultimatoma kadar varan gayretleri ile, önceden haber verilmiş oldu. Çar Nikolay'ın kanaatine göre bu harp, köhnemi ş, iç ki'vgalar ve reform üzerinde çıkan fikir ayrılıkları dolayısıyla çok zayıflamış olan Abdülmecit'in Devletinin tamamiyle parçalanması ve Ayasofya kubbesi üzerine tekrar haçın dikilmesi ile sona erecekti. Türkiye'nin Karadağ'da yaptığı harp; Avusturya'nın 1852 de Kont Leiningen'i İstanbul'a göndermek suretiyle araya girmesi -ki bu, Rus hareketini takliden yapılmıştır-; Kudüs'teki Mübarek Yerlere hangi mezhebin sahip olacağı dâvası yüzünden doğan yeni bir mesele ve Fransa'nın bu işte Katolikleri tutacağına muhakkak görünmesi; işte bütün bunlar, şikâyet ve isteklere vesile teşkil ediyordu.

1810 danberi Ortodokslar Mübarek Yerlere hâkim bulunmakta idiler. Fransız seyyahı Forbin, 1819 da Lâtin Kudüs Kırallarına ait mezar taşlarının kaybolmuş bulunduğunu gördü. Fakat ona, bunların uzun zamandan beri, yani 1508 yazından beri ortada bulunmadığı hakkında teminat verildi ¹⁵⁸². 1847 de Beyt ul Lahm'da Hazreti İsa'nın beşiğine ait gümüş yıldız kayboldu ve bu suç Ortodoksların üzerine atıldı. Fakat şimdi Yakın Doğuda nüfuzu artan Fransa, enerjik bir şekilde ortaya çıkmak suretiyle, ikinci Mısır harbinde siyasette yalnız kalmış olmasının ve himaye ettiği Mehmet Ali Pasa' yi hiç de kendine yakıştırmayacak bir tarzda feda etmek zorunda kalmasının fena hatıralarını silmek ¹⁵⁸³ istiyordu. Bu sırada Fransız, İtalyan ve İspanyol aslından olan Katolik rahipleri -uzun bir zaman boş kaldıktan sonra 1845 de Kudüs Katolik Patrikliği mevkiine Valerga getirilmişti ¹⁵⁸⁴, o vakte kadar daima rüchan hakkına sahip bulunmuş olan Ortodoks papasları aleyhine Babî'li'ye müracaatlarda bulunmaya başladılar. Gerçekten de onlar, kendilerine daha elverişli bir durum sağlamağa muvaffak oldular. Hele Fransa'da, daima artan bir dinî duygunun etkisi ile hareket eden ve

¹⁵⁸¹ La Russie ne conquiert jamais par les armes çans avoir vaincu par la diplomatie"; Destilhes, S. XXVII.

¹⁵⁸² 1820 tarihinde Kudüs'teki durum hakkında bak: Forbin, S. 83 vd. 1818 de Kudüs'te yalnız 40, Beyt ul Lahm'da 6, Nazareth'te 6, Ro-ma'da 4, Yafa'da 4 Fransız yaşıyordu; aynı eser, S. 121, not 1.

¹⁵⁸³ Akka tüccarları, 1841 den 1842 ye kadar, Napoleon'm Akkâ savaşında kaybetmiş olduğu askerlerin kemiklerini topladılar; Louet, S. 216. 1811, 1812 vd. 1816 da iki muarız taraf için çıkarılan fermanlar hakkında bak: Thouvenel, Nicolas I er et Napoleon m, Les preliminaires de la guerre de Crimee, Paris 1891, S. XXVIII vd.

¹⁵⁸⁴ Aynı eser, S. 279.

dindar aristokrasi sınıfı tarafından tutulan İkinci İmparatorluğun kurulmasından sonra Katolikler, Mübarek Yerler hakkında daha parlak başarılar elde edebileceklerini umuyorlardı .

Böylece Ortodoks, Ermeni, Kıpti ve daha başka mezheplerle Kudüs'te ve Beyt ul Lahm'daki kutsal mezarlara ve Hazreti Meryem'in mezarına ait hizmetlerin görülmesi işini paylaşmakta olan Katolik rahipleri, 1690 da Sultan Süleyman'ın vermiş olduğu imtiyazlara ve 1740 da yenilenen kapitülasyonlara ¹⁵⁸⁵ dayanarak, kutsal eşyaların ve büyük yangından önce kendilerine ait bulunmuş olan Mübarek Yerlerin geri verilmesini istediler ¹⁵⁸⁶.

Daha 1850 mayısı sonunda Fransa'nın İstanbul'daki temsilcisi General Aupick, Filistin'deki dindaşlarının işi ile ilgilenmeye başlamıştı ¹⁵⁸⁷. Daha önce General Aupick'in himayesi altında Bore ile Kardinal Ferreri arasında Ortodokslarla Katoliklerin birleşmeleri için yapılan müzakereler hiç bir sonuç vermemişti ¹⁵⁸⁸. Babıâli'ye işi incelemek üzere bir tahkik komisyonunun kurulması teklifi yapıldığı zaman o va-kitki Dışişleri Nazırı çok kültürlü ve Fransız dostu Âli Paşa, sene sonuna kadar cevabini vermedi . Bunun üzerine Aupick, tabii olarak kıskançlık sebebiyle, Avusturya işgüderi tarafından da desteklenerek ¹⁵⁸⁹, 1851 yılı ocak ayında emir ve tehdit edercesine bir tarzda, Babıâli'den, 1740 kapitülasyonlarını son ve diploması bakımından tamamiyle yürürlükte olan şekilleriyle tanımak ve tatbik etmek isteğinde olup olmadığını sordu. Şüphesiz ki Fransa ile bir anlaşmazlıktan kaçınmak ve fakat aynı şekilde de Rusya ile bir anlaşmazlık çıkarmaktan sakınmak isteyen Âli Paşa, bu sefer de cevabım uzatıyordu. Bunun sonucu olarak Avusturya diploması tekrar işe müdahale etmek zaruretini duydu. Bu aralık Aupick, İstanbul'dan ayrılarak yerine kont Lavalette tâyin olundu. Fakat bundan sonra da Fransa, Mübarek Makamlar meselesinde aynı

¹⁵⁸⁵ Bunların içindekiler bak: Ubicini, La Question d'Orient de-vant l'Europe, Paris 1854, S. 250 vd.

¹⁵⁸⁶ Kars. Kudüs'te konsolosluk yapmış olan Rosen'in verdiği bilgi, n, S. 183 vd.

¹⁵⁸⁷ Baiberg, S. 28 vd.

¹⁵⁸⁸ Kars. Forcade, Histoire des cause de la guerre d'Orient d'ap-res des documents français et anglais ("Correspondance respecting the rights a iv* privileges of the latin and greek churches in Turkey"), Paris 1854; Poujoulat, La France et la Russie à Constantinople, Paris 1853; (Jomini), Etude diplomatique sur la guerre de Crimée par un anelen diplomate, Petersburg 1878, 2 cilt; C6sar Fantin, Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglise chre'tienes en Orient; Mislin, Les Saints Lieux, 3 cilt; (Fuat Efendi.), La Veritt sur la question des Lieux Saints par quelque'un qui la salt, Malta (?) 1893; Eug. Bore", Ouestion des Lieux Saints, ve Re'ponse à la brochure de Monsteur Eugene Borf, Constantinople (Patrikliğin ve Padişahın Rum doktorunun iki broşürü, kara. Bamberg, S. 30); Wurm, Geschichte der orien-talischen Frage, Leipzig 1858, Bu eserlerin bazılarında faydalanmak, imkanını bulamadım.

¹⁵⁸⁹ "Eastern Papers" I, S. 5; Sturdza II, S. 11 - 12. Çiene karşı. Testa. Receü des Traités de la Porte otomane, Paris 1864 vd., cilt III de verüfn vesikalar.

hareket hattını takip etti. Çünkü bu sırada Louis Napoleon imparatorluğunu ilân etmeğe hazırlanıyor ve bu işte dindar konservatifler tarafından desteklenmek ihtiyacını duyuyordu. Mayısta yeni Fransız elçisi, 1740 kapitülasyonlarını tanımak isteyip istemediği sorusunu Babiâli'ye yeniledi. Bu defa bir tahkik komisyonunun kurulmasına yalnız muvafakat edilmekle kalınmadı, fakat böyle bir komisyonun hemen teşkili istendi. Bu komisyonda Müslümanların bir tek temsilcisi vardı ve bu da Divanın baştercümanı idi. Rum. Patriğinin de biricik temsilcisi Aristarkhi Bey idi. Buna karşılık Fransa, iki kişi tarafından temsil olunuyordu. Bunlardan biri, Fransa'nın Kudüs konsolosu, ötekisi de İstanbul'daki elçilik tercümanı idi ¹⁵⁹⁰.

Fakat Rus Çarının müdahalesi, bu komisyonun oldukça ilerlemiş bulunan çalışmalarını boşa çıkardı. Aynı yılın ekim ayında İstanbul'a gelen bir mektubunda Çar I. Nikolay, Ortodoksların lehinde olan statükonun herhangi bir şekilde bozulmasını protesto etti. Bunun üzerine hemen Rus isteğine boyun eğilerek komisyon dağıtıldı ve yerine yalnız Türklerin, müşir ve kazaskerlerin iştirak ettikleri yeni bir komisyon kuruldu. Lavalette, daha önce verilmiş olan bir kararın bozulmasını boşuna protesto etti. Hattâ elçinin son mühlet olarak aralık ayının sonuna kadar bir zaman vermesi ve eğer bu mühlet içinde istekleri yerine getirilmezse Babiâli ile münasebetleri kesmeğe karar vermiş bulunduğunu söylemesi de kendisine bir başarı kazandıramadı. 26 ocak 1852 de Reşit Paşa Sadrazamlıktan çekildi ve yerine Rauf Paşa geçti ¹⁵⁹¹. 10 şubat Padişah, babasının "dostuna" ve Devletinin koruyucusuna isteklerinin yerine getirilmiş bulunduğunu bildirdi. Fakat aynı zamanda Fransızlara da Beyt ul Lahm kilisesinin büyük kapısı için -O zamana kadar bir yan kapıdan faydalanmışlardı- kendilerine bir anahtar verileceği ve kilisede Haz-reti Meryem'in mezarı başında âyin yapabilmek hakkının tamnanacağı vaad olundu (9 şubat 1852). Buna karşılık Ortodokslarla o zamana kadar tek başına hak sahibi bulunmuş olan Latinler, İslâmlara ait bir minberi de bulunan kiliseye senede ancak bir defa girebilecekler ve ibadetlerini alenî olarak yapabileceklerdi.

Fakat Rusya, bu kadar küçük bir başarı ile tatmin edilmiş değildi. Rusların görüşüne göre Babiâli, o zamana kadar-ki durumu tanıdığı bir ferman çıkararak resmen ifade etmeli idi. Osmanlı hükümeti, bu Rus isteğini

¹⁵⁹⁰ Rosen; Ubcini, S. 46 vd.

¹⁵⁹¹ Ubcini, Turquie actuelle, S. 154 not. Sonra Reşit Paşa, 4 martta geri geldi. Karş. Thuvenel, S. 11 vd.

de 8 şubat 1852 de çıkardığı resmî bir belge ile yerine getirdi ¹⁵⁹². Bundan bir gün önce izinli olarak Paris'e gitmiş olan Fransız elçisi Lavalette, temmuzda görevi başına döndü ve çok geçmeden meselenin Latinler için hiç de arzu edilen bir şekilde olmıyan bu hal suretiyle ilgilenmek zaruretini duydu. Bu siyasî şartlar içinde Sadrazam Reşit Paşa, tekrar iktidardan çekildi ve yerine 15 ağustosta Âli Paşa geçti . Beğlikçi Afif Bey, Padişahın fermanını hiç nazarı dikkati celbetmeden ve gizli olarak Patriğe vermek üzere eylülde Kudüs'e gitti. Fakat Patrik, Rus konsolosu ile anlaşarak, bu imtiyaz fermanının kabulünü Şark Kilisesinin büyük bir bayramı şekline soktu. Lâtin papasları komiser tarafından açıktan açığa azarlandılar ¹⁵⁹³. Ortodokslar, fermanın törenle okunmasını istedilerse de bu istekleri kabul olunmadı. Ortodokslar, büyük kapının anahtarını vermek istemedikleri zaman, Dışişleri Nazırı Fuat Paşa -3 ekimden beri Mehmet Ali Paşa Sadrazam bulunuyordu ¹⁵⁹⁴-, Fransaya karşı girişilen taahhütlerin bu şekilde yerine getirilmesini tasvib edemeyeceğini bildirdi. Ruslar, yumuşak huylu elçileri Titof'un yerine Oserof'u İstanbul'a gönderdiler. Yeni elçi, Küçük Kaynarca Barış Antlaşmasının yedinci maddesini ileri sürmeğe başladı. Gerçekten de bu maddede, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan dindaşları iehine söz söylemeğe hakkı olduğuna dair mühim bir kayıt bulunmaktadır. Başka türlü Babîâli, "Hıristiyan dinini", yani Şark Kilisesini korumak mükellefiyetini Rusya'ya karşı üzerine almaz ve bu devletin elçisine, İstanbul'daki Rum reaya için aynı elçinin vesayeti altında yeni bir kilisenin inşasına müsaade etmezdi. Her ne olursa olsun, Rus diplomasisi, "antlaşmalara dayanarak" Ortodoks mezhebinden olan Hıristiyan reayanın daima lehinde çalışmıştı ¹⁵⁹⁵.

15 aralıkta Padişah, fermanın Kudüs'te açıktan açığa okunmasına müsaade etmek suretiyle, doğrudan doğruya kendisi söz almış, oluyordu ¹⁵⁹⁶. O zaman yeni İmparatorluğu kurmakla ve ir.MI çıkarmağa hazırlanmakta olan Cumhuriyetçilere karşı tedbirler almakla meşgul bulunan ve şimdilik Çarı incitn^.; istemiyen Fransa, bu defa da sustu. Hattâ İmparatorluk ndkûmeti, daha ileri giderek Petersburg'daki Fransız elçisiitf. Rus devlet adamlarıyla mümkün olduğu kadar barış yolundan ayrılmamak suretiyle

¹⁵⁹² Ubcini, Question d'Orient, S. 20 vd.

¹⁵⁹³ Kinglake, L'invasion de la Crimée, tercümesi Kracher tarafından, I, Bruxelles 1864, S. 36 vd.

¹⁵⁹⁴ Ubcini, La Turquie actuelle, S. 150 - 152.

¹⁵⁹⁵ Oserofur. takınmış olduğu tavır hakkında karşı: Jasmund, Aktenstück zür "rientaUschen Frage I, Berlin 1855, S. 6 vd; Bamberg, S. 35 - 36.

¹⁵⁹⁶ Aynı ypr; Rosen, S. 153.

meselenin hallini tavsiye etti Diğer taraftan, dış siyaseti artık Aberdeen tarafından idari ;dilen ve harp taraftan olmiyan İngiltere de, Rus başkentini*! aynı öğüdü verdi ¹⁵⁹⁷. Böylece I. Nikolay, oyunu tamam p-îe kazanmışa benziyordu. Şimdi Çar, Fransa'nın içinde bu'unduğu sıkıntıdan faydalanarak, yalnız bir mezhebin değil, fakat Padişahın tebaası arasında aynı dine inananlardan hepsinin hâmisini olarak ortaya çıkmakta ve bunu bir antlaşma ile tanıtmak sırasının geldiği kanaatinde idi. Düşmanın Zabıyık'a ¹⁵⁹⁸ hücumu üzerine 1852 aralık ayında büyük bir ordu ile harekete geçerek Karadağ'ın içerilerine kadar girmiş bulunan Ömer Paşa'nın merhametsiz ve pervasız icraatı, Rus hükümdarının ezeli düşmanı üzerine atılmak duygularını bir kat daha kamçılıyordu ¹⁵⁹⁹. Esasen Karadağ Prensi Danilo, kısa bir zaman önce Petersburg'a giderek Çan ziyaret de etmişti.

Muhakkak ki Çar, salt bir çoğunluğu Rus düşmanı olan Türk devlet adamlarını, Müslüman halk arasında küstah ve aç gözlü "Moskoflara" karşı beslenen ve gayet açık olarak görülen kin ve garezi göz önünde bulundurarak, Türkiye'de çetin bir mukavemet ile karşılaşmak ihtimalini hesaba katmıştı. Fakat bu takdirde o, "hasta adam" diye vasıflandırdığı köhne Osmanlı Devletine Öldürücü yumruğu indirecekti. Bu siyasî buhranda Fransa, Rus siyasetine o kadar uysallık gösteriyordu ki, onu ciddî bir düşman saymak doğru olamazdı. Gerçekten de kısa bir zaman önce Fransız Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys, kendisinin o zamana kadar uğrunda mücadele etmiş olduğu hakların nisbîliğinden bahsetmişti ¹⁶⁰⁰! 1848 ihtilâllerinde Nikolay tarafından kurtarılmış bulunan Avusturya ise, o tarihten beri ekseriya Rus telkinlerine ve örneklerine göre hareket ediyordu. Üstelik daha 1833 te Avusturya, Türkiyenin muhtemel bir paylaşılması için Çar ile bir sözleşme imzalamıştı. Rus hükümdarının akrabası olan Prusya Kralı ise, Çarın âdeta himayesinde bir devletin başkanı gibi idi. Geriye, 1852 de aracılık rolünü üzerine almak isteyen İngiltere kalıyordu. I. Nikolay, nezdinde-ki İngiliz elçisine 1853 yılı ocak ve şubat aylarında Türkiye'nin muhtemel bir paylaşılması için doğrudan doğruya bir teklifte bulundu . Bu teklife göre Çarın kendisi -hem de yalnız "hami" olarak- Rumanya, Sırbistan ve Bulgaristan'ı alacak, kuzeni olan İngiliz Kralına ise Girit, Mısır ve ilâh... gibi memleketler düşecekti; İstanbul serbest liman olacaktı ¹⁶⁰¹. Bu teklife

¹⁵⁹⁷ Forcaik-, S. 34 vd.

¹⁵⁹⁸ Hecquard S. 80 vd.

¹⁵⁹⁹ Kösen, S. 160 vd.

¹⁶⁰⁰ Bamberg, S. 37 - 38.

¹⁶⁰¹ Rosen, S. 158.

Londra'nın ancak 9 eylülde verdiği red cevabı henüz gelmeden ¹⁶⁰² Petersburg'da Çarın harp yaveri Mençikof un olağanüstü elçi olarak İstanbul'a gönderilmesine karar verildi. Aynı ayın 28 inde Mençikof, aralarında Karadeniz'deki Rus donanması komutanı Kornilef in de bulunduğu amirallerden, generallerden ve diplomatlardan teşekkül eden parlak bir maiyet erkânı ile Rus deniz kuvvetlerine mensup "Gürler" adlı gemi içinde İstanbul önüne geldi ¹⁶⁰³.

Daha on bir gün önce İstanbul'da Leiningen'in istekleri, Klek ve Suttorina toprak şeridinin Karadağ'a bırakılması ve Draç'ın serbest bir liman haline getirilmesi şartları müstesna olmak üzere, kabul olunmuştu. Leiningen, bu istekleri öne sürerken beş günlük bir mühlet vermiş ve reddolunduğu takdirde Ban Jelaçiç'in komutasında Avusturya ordularını Bosna'ya sokmakla Babiâli'yi tehdit etmişti. Fakat Türkler, Karadağlılarla barış yaptılar; gayrimemnun Bosnalılara imtiyazlar ve Avusturya tebaasına tazminat verdiler ¹⁶⁰⁴; böylece, kendilerinin korku ile bekledikleri gibi, Çar araya girmeden meseleyi kapatmaya muvaffak oldular. Şimdi Mençikof, fütursuz hareket etmek ve Babiâli'den büyük fedakârlıklar istemek zorunda idi. II. Katherina zamanından beri Rus himayesinde bulunan Karadağlıların, bu defa Avusturya'nın hiç alışılmadık derecede enerjik bir müdahalesi ile kurtulmuş bulunmaları, Rus olağanüstü elçisini bu şekilde hareket etmi-ye daha ziyade teşvik ve tahrik ediyordu.

Böylece Mençikof, üzerinde sokak elbisesi olduğu halde ve fakat hususî bir kabulde hazır bulunmak üzere , doğrudan doğruya Padişahın eniştesi olan Sadrâzam Mehmet Ali Paşaya ¹⁶⁰⁵ gitti. Rus elçisi, aldığı talimata göre Osmanlı Dışişleri Bakanı Fuat Paşaya hiç bir saygı göstermemişti. Üstelik de hakkında açıktan açığa beyanatta bulunarak onu aldatıcı bir nazır, "ministre fallacieux" olarak vasıflandırmıştı. Böylece Çarın temsilcisi. Fuat Paşayı mevkiinden çekil-miye zorlamış ve yerine Rifat Paşanın geçmesini sağlamıştı ¹⁶⁰⁶. Bu mağrur Rus, Sadrâzama da

¹⁶⁰² Daha önce İngiliz hükümeti şu ifadede bulunmuştu: "En ce qui concerne la Grande Bretagne, le Gouvernement de S.M. déclare une fois pour toutes qu'il renonce à toute intention et & tout dâsir de posseder Constantinople"; "Eastern Papers" V, S. 6; Sturdza, II, S. 26. 21 şubat tarihli bir nota ile Nesselrode, İngiliz hükümeti nezdinde Çarın sert ifadelerini hafifletmek teşebbüsünde bulundu.

¹⁶⁰³ Onun pervasızca, fakat tam zamanında ifa etmiş olduğu talimatlarını ilk defa olarak Jomini yukarıda adı geçen eserinde I, S. 159 vd. vermektedir. "Russische Revue", yıl 1873, Bogdanoviç'in makalesi ile birlikte: bundan faydalanmak imkanını bulamadım.

¹⁶⁰⁴ Rosen, S, 163 - 164; hususiyile R. Beer, Die.orientalische Politik Osterreichs, Leipzig 1883, Bölüm: "Der Krimkrieg".

¹⁶⁰⁵ Kars. onun hakkında Millinger, S. 306 - 307; Destrilhes S. 83 vd., 98 vd.

¹⁶⁰⁶ Millinger, S. 283; Ubcini, Question d'Orient, S. 36 vd. (59) Bamberg, S. 54 - 56.

düşürebileceğini ümit ediyordu. Bu takdirde Sadrazamlığa geçirmek istediği adayı. vaktiyle Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını imza etmiş ve Sultan Mahmud'un dul kalan zevcesi Sultan'ın itimadını kazanmış bulunan (55) Hüsrev Paşa olmasa bile, hiç olmazsa geçen yılın nisanında mevkiden çekilmiş olan Reşit Paşa idi. Halbuki İngilizler, Reşit Paşayı kendilerinin en iyi dostu olarak görüyorlardı ¹⁶⁰⁷. Babiâli üzerinde büyük nüfuz sahibi bulunan Rum reayadan Aristarkhi ile Vogoridi, bunun sağlanması yolunda çalışıyorlardı. Fakat, söylendiğine göre Devletin şerefsizliğe düşürülmesine muvafakat etmektense altun, gümüş ve mücevher satmayı tercih edeceğini beyan etmiş bulunan Mehmet Ali Paşa, mevkiinde kuvvetli bir surette tutunu-yordu ¹⁶⁰⁸. Sadrâzam, Mençikof isteklerinin reddedilmesini sağlamak için, Mehmet Rüştü Paşa ile işbirliği yaptı. Aynı zamanda da Rusya tarafından bir harp ilân edilmek ihtimali göz önünde tutularak hazır bir ordu ile müdafaada bulunabilmek için lâzungelen bütün tedbirler alınmıştı ¹⁶⁰⁹.

Rus olağanüstü elçisi 8 martta Padişah tarafından kabul edildi ve ancak 19 martta isteklerini açığa vurdu: Bunda, Babiâli'nin aldığı son tedbirler dolayısıyla dinî ve şahsî duyguları derin bir surette yaralanmış olan Çar, bir yıl önce bizzat Osmanlı Hükümdarı tarafından yapılan vaatlerin yerine getirilmesini ve istikbal için garanti verilmesini istiyordu. Lâkin çok geçmeden bu esrarlı sis biraz daha silindi ve Türkler, Ak-kerman Antlaşmasına benzer yeni bir senet tasarısı karşısında kaldılar. Buna göre Ortodoks mezhebine mensup olan Rum ve Ruslara, o zamana kadarki durum bir tarafa bırakılarak, rakiplerine bilâhare verilecek olan imtiyazlar da sağlanmış olacaktı; Ruslar, dindaşlarının tabî ve tanınmış mü-dafii sıfatiyle, Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında orta* ya çıkmak ve Kudüs'te kendi milletinden ziyaretçiler için bir kilise Üe bir imaret inşa etmek hakkına mâlik olacaklardı ¹⁶¹⁰. Bunlardan başka Mençikof, Rum Patriğinin kaydıhayat şartı ile atanmasını ve bu sayede Çar tarafından korunmakta olan bir dinin bundan böyle artık keyfe göre azillerle aşığılanmamasını talep etti ¹⁶¹¹.

Babiâli ise, mübrem bir hale girmiş olan meseleyi uysal davranmak

¹⁶⁰⁷ Destrilhes, S. 171 - 172.

¹⁶⁰⁸ Jouve, Voyage à la suite des armées aUiees en Turquie etc., I, Paris 1855, S. 69.

¹⁶⁰⁹ Destrilhes, S. 90 - 91.

¹⁶¹⁰ "Eastern Papers" I, 3. 134, 144 vd.; Sturdza II, S. 45 vd., 74 vd.; Ubucini, S. 38, 50 - 52, ve bilhassa Bamberg, S. 56 vd: Bam-bergr., kendisine petersburg'da verilmiş olan Mençikof teklifinin maça metnini Stratford Canning teklifinin Türkçeye tercüme edilmiş metni ile mukayese etmektedir.

¹⁶¹¹ Kars. Rosen, S. 167 - 68.

suretiyle halletmekte asla acelecilik göstermiyordu. Hele Mençikof un yeni gizli şartlardan ve hususiyle Rusya'yı Ortodoks Kilisesinin hâmisî olarak tanımak zaruretinden -buna karşılık olmak üzere Ruslar, 400 000 kişilik bir ordu ile Osmanlı Devletini batı devletlerine karşı müdafaa edeceklerdi-bahsetmesi, Babîâli'yi işi büsbütün uzatmaya sevke-diyordu . Bu arada Fransız elçisi Lavalette, geri çağırılmıştı. Bunun sebebi, Fransız donanmasının Çanakkale Ö-nüne geleceği tehdidini ihtiyatsızca vaktinden önce yapmış olması idi. Artık Fransız donanmasının Çanakkale önüne gelmesi yakınlaşmıştı ¹⁶¹². İngiliz işgüderi Albay Rose de Amiral Buda'nın komutasındaki donanmayı Malta'dan Türk sularına getirmek teşebbüsünde bulunmuş, fakat bu teşebbüs Petersburg'dan gelen telkinlerin tesiri ile hükümeti tarafından tasvip olunmamıştı ¹⁶¹³. Bu olaylardan sonra İstanbul'da Türkler, izah edilmesi kolay bir sabırsızlıkla Batı devletlerinin yeni elçilerini bekliyorlardı. Gerçekten de Doğu işlerini iyi bilmekle ün kazanmış bulunan Stratford Canning ile Mr. de Lacour, nisan başında İstanbul'a geldiler ¹⁶¹⁴. Daha şim diden hatırı sayılır derecede kuvvetli bir Fransız filosu Sala-mis'e, Atina yakınlarına gelmiş bulunuyordu. Burada Kıral Otto, romantik müşavirler ve kam kaynıyan "yurtseverler" ile etrafı çevrili olduğu halde, gereğinden fazla mütevazî olan kendi şahsı için Bizans Devletini yeniden kurmak hülyasıyla yaşıyordu. Aynı zamanda Fransa, Petersburg hükümetinden, Rus askerî kuvvetlerinin hudutta ve Sivastopol Umanında yığılmasının sebebini sormuştu ¹⁶¹⁵. Daha kışın yukarda sözü geçen Stratford Canning'i İstanbul'a göndermiş bulunan İngiltere ise, gemilerini şimdilik Malta'da bekletiyordu .

19 nisanda Mençikof Babîâli'ye bir nota verdi. Bu notada hiç alışılmadık tarzda hakaret edici sözler kullanıyor ve gerek eski Dışişleri Bakanı ¹⁶¹⁶, gerekse Padişahın kendisi muaheze olunuyordu. Aynı notada söylendiğine göre Padişah, Fuat Paşanın hareket hattı yüzünden "yüksek dostluk vazifelerine" olduğu kadar "bir hükümdarın şerefine" de yakışmıyacak bir duruma girmiş bulunuyordu. Mençikof gene bir takım garantiler verilmesini istiyordu. Hem de bu garantiler "resmî taahhüt"

¹⁶¹² Fransız hükümetinin Petereburg ve İstanbul elçilerine göndermiş olduğu talimatlar bak: "La France et la Rusaie, Queation d'O-rient", S. 25 vd.; bundan alınma: Sturdza, H,S. 51 vd.

¹⁶¹³ Forcade, S. 68 vd

¹⁶¹⁴ Rosen, S. 168 vd.; Kinglake, I, S. 87 vd. Teni elçi hakkında Rusya'nın bekledikleri: Babmberg, S. 60.

¹⁶¹⁵ Rosen, S. 179.

¹⁶¹⁶ DupUclt*. failadeuc, mandataire malavis* et peu conaden-cieuc"; Ublcini, S. 39 - 40 ;"Eastern Paper», J, S. 158 vd. Sturda II, 8. 76 vd.

mahiyetinde olacak ve "Babiâli'nin ve Rusya'nın tebaalarından büyük bir çoğunluğun inandığı ve nihayet Rus İmparatorunun mensup bulunduğu dine" ilişü-miyeceğini teminat altına alacaktı ¹⁶¹⁷. Babiâli'nin üzerine alacağı mükellefiyetler, bir antlaşma değerinde olacak ¹⁶¹⁸ bir belgede tesbit edilecekti. Fakat Rus olağanüstü elçisi, şimdilik yalnız Mübarek Yerler meselesi ile meşgul oluyordu: Mesih'in yakalandığı Gethsemane tepesinde Ortodokslara rüchan hakkı verilmesini, kutsal mezar kubbesinin Osmanlı hükümeti tarafından yeniden inşa edilmesini ve buna "başka mezhepler temsilcileri kanştırılmaksızın yalnız Rum Patriğinin iştirak ettirilmesini", teknik şartlar müsaade ettiği takdirde kiliseye yaslanmış olan harem - haddi zatında bu. içinde bâzı binalar bulunan bir bahçedir- yıkılmasını istiyordu. Ferman ve hattı şeriften başka Babiâli Doğu Kilisesinin "Rum - Rus - Katolik mezhebinin imtiyazları muhafaza edileceğine" dair bir de senet înzahyacak ve bu Kudüs'te Öteki mezheplerin iştiraki veya ademi iştiraki ile olacaktı" ¹⁶¹⁹. Fakat Rus elçisi, Padişahın öteki devletlerle münasebetleri bakımından önemli olacak mahiyette "siyasi tâvizler" asla istemediğini beyan ediyordu.

İngiliz elçisi Canning'in de öğütleri üzerine Babiâli, Mübarek Yerler meselesi hususunda Rusları tamamiyle tatmin etti: Mençikof'un istemiş olduğu şartlarla her iki ferman da Mayıs başında çıkarıldı ¹⁶²⁰; Yalnız Kutsal Mezar Kilisesine bitişik olup imaret ve yatakhane olarak kullanılan binalar gibi aslında önemsiz meseleleri Babiâli'nin nazarı itibara almamıştı. Böylece Rus elçisi, Beytul Lahm Kilisesi anahtarının Lâtinlere verilmiş obuasının onlara hiç bir rüchan hakkı, hattâ Lâtin bir kapucu kovmak hakkını bile vermediğine dair teminat aldı. Gümüş yıldız ise sadece "Padişahın Hıristiyan milletlerine vermiş olduğu resmî bir hâtıra" olarak sayılmalı idi ¹⁶²¹. Nihayet Meryem Ana'nın Mezarı Kilisesinde ilk önce Ortodokslar ve en sonunda Latinler ibadetlerini yapacaklardı ¹⁶²².

İş bu şekle döküldüğü halde Mençikof, bir senet yapılması bahsinde ayak diremekten vazgeçmedi. İddia ettiğine göre İstanbul'a gönderilmesinin ana amacı, böyle bir senedin meydana getirilmesi idi; güya Çar, son

¹⁶¹⁷ "Il les veut formelles, positives et assurant l'inviolabilité du culte professé par la majorité* des sujets chrétiens, tant de la Sublime Porte que de la Russie, enfin par l'Empereur lui-même"; Ullrich. S. 39.

¹⁶¹⁸ Dans un acte équivalant à un traité"; aynı eser, S. 40.

¹⁶¹⁹ "Exclusivement ou en participation avec d'autres rites à Jérusalem, aynı eser S. 41.

¹⁶²⁰ Ullrich, I, S. 42 vd.

¹⁶²¹ "Comme un souvenir solennel à la nation chrétienne de notre part impériale.

¹⁶²² Aynı eser, S. 45 - 46.

günlerde bunun temini için kendisine talimat göndermişti. Bu senet, yalnız "Doğu Ortodoks mezhebinin" Padişah tarafından korunmasını, fermanın "Rus hükümetine karşı resmî bir taahhütname" haline getirilmesini, Kudüs'te Rus ziyaretçilerinin batı milletlerine mensup ziyaretçilerle müsavi tutulmasını takviye edecekti ¹⁶²³. Âmirane bir tavır takınan mağrur Rus elçisi, bu isteklerine karşı Babiâli'nin cevabı için verdiği mühleti 10 mayıstan daha geç bir zamana uzatamayacağını bildirdi; sonra da daha ileri giderek "en can sıkıcı taahhütlere tevessül edecekti" ¹⁶²⁴.

Babiâli'nin cevabı, ancak son gün verildi. Bir gün önce, yani 9 mayısta Padişah, Stratford'ı hususî olarak kabul etmiş ve icabında İngiliz donanmasının yardım edeceği va'dini almıştı ¹⁶²⁵. Babiâli'nin cevabı, Rus isteklerini nazikçe red-ediordu. Padişah "hükümranlık haklarını" muhafaza etmek kararında idi; Türkiye'deki Ortodokslar, Padişahın, üstelik kendisi tarafından mevzuat gereğince ve büyük bir ihtimamla korunan tebaası idiler: Bunlar hakkında bir anlaşma akdetmek, kendi kendini küçültmek demektir ki buna hiçbir hükümet razı olamaz; dürüst bir dost sıfatıyla Rus İmparatoru bunu takdir etmelidir ¹⁶²⁶. Fakat Mençikof, bu cevabı a-lınca İstanbul'dan çıkıp gitmedi. Babiâli'nin notasında açıklanmakta olan itimatsızlığa karşı kendini korumak için yal-taklanıcı sözler buldu. "Kendi efendisinin sevgi dolu duygular ibzal" ettiğinden ¹⁶²⁷, Padişahın "kutsal ve dokunulmaz kuvvetinden", fakat aynı surette Ortodoks dininin "mukadder müdafii" -Tıpkı Fransa ile Avusturya'nın yabancı ve sayı bakımından önemsiz Katolikler için oldukları gibi-olarak tanınmak hakkından bahsetti. Yeni müzakerelere başlamak üzere ayın 14 üne kadar bekliyebileceğini beyan etti ¹⁶²⁸.

Mençikof, Babiâli'nin kararım Öğrenmek üzere 13 temmuzda Sadrâzâmın köşküne davet olundu. Topçu Nazırı Ahmet Paşa da oraya gitti. Fakat kendi mûtad tavrı ve hareketlerine uyan Rus elçisi, sözde Rum dostları tarafından yanlış yola sevk edildiğinden, kabul edilmek müsaadesi istemeksizin Padişahın sarayına gitti. Padişah çok sevdiği annesinin ¹⁶²⁹ ölümü dolayısıyla büyük bir matem içinde bulunup cuma günü olduğundan

¹⁶²³ Aynı eser, S. 46 vd. Aynı zamanda "Eastera Papers", V, S. 165 vd.; Sturdza IX, S. 82 vd.

¹⁶²⁴ Aynı yer.

¹⁶²⁵ Jasmund, Aktenstücke zur orient&lischen Frage, Berlin 1855, I, S. 81 vd; Kinglake, S. 134 vd.

¹⁶²⁶ Ubcini, 8. 53 - 56; aynı zamanda bak: Sturdza II, 3. 86 - 87.

¹⁶²⁷ "Epanchement affectueuc".

¹⁶²⁸ Ubcini, S. 56 - 58; aynı zamanda "Eaatern Papers", I, S. 197 vd; Sturdza, II, S. 87 vd.

¹⁶²⁹ White, I, S. 175 ve not 1; m, S. 5 vd.

camiiye gitmek üzere idi. Gerçekten de Rus elçisi kabul salonuna kadar girdi. Fakat Abdülmecit, sadece nazırlarının neticeyi söylemek yetkisini aldıklarını ona söylemek için göründü ve hemen perde kapandı. Bunun üzerine mutaazzım elçi yapayalnız kaldı. Osmanlı devlet adamları, kendilerini tahkir etmiş olan Mençikof Üe görüşmeyi reddederek istifanmelerini verdikleri zaman, Rus elçisi, sıkışık bir durumda ve utanarak gitmek zorunda kaldı ¹⁶³⁰.

Bununla beraber Mençikof, başka bir şekilde olsa da, projesini, yeni Sadrâzam Arnavut Mustafa Naili Paşa ile tekrar Dışişleri Bakanlığına getirilen Mustafa Reşit Paşaya kabul ettirebileceğini umuyordu. Reşit Paşa, bunda yalnız "dinî imtiyazlar" bahis mevzuu olduğu kanaatında idi ve yeniden beş günlük bir mühlet istedi. Reşit Paşa'ya, tamamiyle ilgisiz olan Rusya'ya karşı Babiâli'nin hareket tarzının tahkir edici bir şey olduğu ¹⁶³¹, çünkü Rusya'nın "din eşitliğine, yıllardan beri tesbit edilmiş olan bağlara ve coğrafi duruma dayanmakta bulunduğu cevabı verildi. Mençikof, meseleleri münferit olarak ele alıp halletmeği -ki Stratford Cannig böyle bir tavsiyede bulunmuştu-, yersiz ve kendisini aşağı düşürücü bir iş diye sayarak reddetti. Hiç vakit geçirmeden Rus elçiliğini kaldırarak İstanbul'dan gitmek niyetinde olduğunu ileri sürdü: İlerde Rus küveti, Rum - Rus Kilisesinin menfaatlerini koruyacak ve bu suretle Osmanlı Devletinin bekası ¹⁶³² tabii olarak tehlikeye düşecekti ¹⁶³³.

Şimdi Babiâli, Rus elçisine cevap olarak, Padişahın Kudüs'te Rus kilisesi ve Rus imareti inşa edilmesine artık müsaade etmiş olduğunu ¹⁶³⁴, ve -Stratford'un öğütlerine uyularak ¹⁶³⁵ - Rum tebaasının tanınmış başı ve temsilcisi sıfı-tiyle Patriğe, ve Hahambaşına varıncaya kadar bütün dini cemaat reislerine bir ferman ile haklarını muhafaza ve her çeşit müdahaleye engel olacağını vaad etmiş bulunduğunu bildirdi ¹⁶³⁶. Diğer yandan Babiâli, "daha önce Fransa ve Rusya hükümetlerine haber vermeksizin", Hıristiyan tebaasının durumlarında herhangi bir değişiklik yapmıyacağım da üzerine aldı.

İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya temsilcülerinin aracılık tekliflerini doğrudan doğruya reddeden ¹⁶³⁷ Mençikof, hemen resmî bir

¹⁶³⁰ Ubicini, S. 59 ve not 1.

¹⁶³¹ "Attitude Insultante pour la Russie".

¹⁶³² "La statolite de l'Empire Ottoman".

¹⁶³³ Aynı eser, S. 62 - 66; "Eaatern Papers", I, S. 206 vd.; Sturdza II, S. 89 vd.

¹⁶³⁴ Ubicini, S. 66 - 68; Sturdza n, S. 91 vd.

¹⁶³⁵ Kinglake, S. 132 - 133.

¹⁶³⁶ Ubicini, S. 76 vd.

¹⁶³⁷ Kinglake, S. 140 - 141.

senet yerine Babî'î'nin vereceği basit bir notayı kabul etmeğe hazır olduğunu bildirdi ¹⁶³⁸. Bu isteği de kabul olunmayınca son beyanatını yaptı: Rus elçisi, Rum Patriğine bir imtiyaz senedi verileceğine dair Türk vaadi münasebetiyle, Çarın dindaşlarının yalnız "dinî imtiyazlara" değil, fakat aynı zamanda zikredilmemiş ve bundan dolayı muhataraya düşmüş olan daha başka imtiyazlara da sahip bulduklarını hatırlattı; bu hâli, Rusya'ya karşı düşmanca bir hareket saydığını bildirdi. Bu beyanatından sonra Mençikof. İstanbul'dan çıkıp gitti ¹⁶³⁹. Aynı ayın 26 sm-da Rus işgüderi Ozerof da Osmanlı başkentinden ayrıldı; fakat sekreter ile tercümanı Türk başkentinde bıraktı.

Bununla beraber harp, henüz açılmış değildi. Evvelâ siyasî anlaşmazlığın mücadelesi, Nesselrode'nin harpci bir dille yazdığı notaları ile Petersburg'da yapılmak gerekiyordu.

Aym 31 inde Rus Şansölyesi, İngilizlerin bütün itirazlarına ve tereddütlerine rağmen ¹⁶⁴⁰, Mençikof'un hareket tarzını Çarın tamamıyla tasvip etmekte olduğunu; altı aydan beri Besarabya'da yığılmış bulunan General Dannenberg komutasındaki Rus kıtalarının, "materyel garantilere" elde e-dilmesine ve Padişahın yola getirilmesine kadar istenen "manevî teminatı" zorla elde etmek amacıyla, "bir kaç hafta içinde" hududu geçeceklerini açıkladı: Eğer Türkiye bu tehlikeden sakınmak istiyorduyorsa, elçinin İstanbul'da bıraktığı bir anlaşma mahiyetindeki "nota" yi, hiç değişiklik yapmaksızın imzalamak ve Odesa'ya göndermeli idi ¹⁶⁴¹. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı, sakın bir lisanla: Türki-yenin bir "taahhüde" girmek istemediği, çünkü bunu yapamadığı gibi buna mecbur da olmadığı cevabını verdi ¹⁶⁴². Bununla beraber Padişah, Petersburg'a olağanüstü bir elçi göndererek daha başka bir esas üzerinde müzakerelere girişmeğe hazırды ¹⁶⁴³. Şimdi İstanbul'da yalnız Rus tercümanı kalmıştı. Nesselrode ise bir sirküler kaleme aldı ve bunu çıkardığı 30 mayıstan itibaren sekiz günlük son bir mühlet daha verdi ¹⁶⁴⁴.

Fakat onun fazla bir işi kalmamıştı. Paris'te hazırlanan ve Londra'da

¹⁶³⁸ Aynı eser, S. 141 vd.

¹⁶³⁹ Ubicini, S. 69; "Eastern Papers" I, S. 253 vd; Sturdza II. S. 92 vd.

¹⁶⁴⁰ Kinglake, S. 169 vd.

¹⁶⁴¹ Ubicini, S. 80 - 82, 101 - 104; "Eastern Papers" I, S. 245 vd.; Sturdza II. S. 104 - 105.

¹⁶⁴² Ubicini, S. 83 vd.; "Eastern Papers" I, S. 310 vd.; Sturdza II, S. 131 vd.

¹⁶⁴³ Aynı yer.

¹⁶⁴⁴ Ubicini. S. 87 vd.; "Eastern Papers", I, S. 279 vd.; Sturdza II, S. 118 vd. Haziran sonunda İstanbul'da arkadaşları ile bir anlaşmaya varmak için Avusturya temsilcisinin yapmış olduğu teşebbüs hakkında bak: "Eastern Papers", I, S. 331 vd.; Sturdza II, S. 136 vd. ve bilhassa: Beer.

kabul olunan 1 temmuz tarihli bir Türk notası tasarısı, iş işten geçtikten sonra geldi . 27 haziran günü çıkan Petersburg gazetesinde bir gün önceki tarihli bir beyanname yayınlandı. Buna göre Çar, Ortodoksluğun hâmisî süratiyle bazı tedbirlere başvurmak ve Memleketeyn Prenslüklerini rehin olarak elinde tutmak zorunda bulunuyordu ¹⁶⁴⁵. Fakat bunun için bir harp açmak veya herhangi bir şekilde yeni toprak kazançları sağlamak istemiyordu; ancak Babiâli mukavemetinde devam ettiği takdirde Çar, Rusya'nın haklarını müdafaa etmeğe girişecekti ¹⁶⁴⁶. Pruth boyundaki Rus kuvvetleri komutanı Prens Gorçakof, hemen nehri geçerek 3 temmuz günü "Buğdan ve Eflâk ahalisine" antlaşmalarla temin edilmiş olan durumlarını, yeni kanunu ve barış içinde çalışmalarını korumak arzusunda olduğunu bildirdi ¹⁶⁴⁷: Memleketeyn Prensleri bundan böyle vergi vermemeli ve İstanbul ile münasebetlerini tamamiyle kesmeli idiler ¹⁶⁴⁸. Rus hükümetinin daha önce verdiği mükerrer teminata rağmen Mençikof'un istediklerini Padişahın "tebaasından büyük çoğunluk" üzerindeki haklarına tecavüz olarak sayan ve 1841 antlaşmasına göre Osmanlı Devletinin resmen Avrupa büyük devletlerinin müşterek garantisi altında bulunduğunu hatırlatan ¹⁶⁴⁹ İngiltere ile Fransa, donanmalarını Çanakkale'ye gönderdiler. Bunun üzerine Rus Şansölyesi Nesselrode, bunu bir "denizden işgal" sayarak, bunun Rus ordularının Buğdan'a girmelerini taroamiyle haklı kılan bir hareket olduğunu ileri sürdü ¹⁶⁵⁰. Hattâ Nesselrode, Rusların almış oldukları tedbirlere Batı devletlerinin hareketlerinin sebep olduğunu ileri sürüyor ve böyle bir anakronizma'ya herkesi inandırabileceğini zannediyordu.

Hemen, ayın 22 sinde Babiâli, protesto etti. Fakat bu protesto, ancak Avusturya hükümetinin uzatıp durduğu bir a-racılığı ile yapıldı. Temmuz başında mevkiinden çekilmek zorunda kalmış, fakat bir kaç gün sonra gene yerine getirilmiş ¹⁶⁵¹ olan Reşit Paşa, barışı kurtarmak gayretlerinde bulu-

¹⁶⁴⁵ "Par l'occupation des Principauts, nous voulons avoir ent-re les mains un gage" ilâh..

¹⁶⁴⁶ Ubicini, S. 115 - 117; "Eastern Papres", I, S. 323 vd.; Sturdza II, S. 145 - 146.

¹⁶⁴⁷ Ubicini, S. 126 - 123; "Correspondenta lui Ştirbei Voda" I, S. 227 vd.

¹⁶⁴⁸ Ubicini, S. 155 vd.; Tturdza, II, S. 130; karşı. S. 146 - 147, 160 - 161. Buna karşılık Babiâli, onlardan mevzilerini bırakmasını istedi ve daha ağustos sonlarında, onlar kalışlarının sebebi olarak durumun tehlikelerini gösterdikten sonra, bu isteğini yeniledi.

¹⁶⁴⁹ "Garantie collective dea Puissances"; : aynı eser, S. 113. Daha 26 mayısta Babiâli, batı devletleri hükümetlerini bundan haberdar etmişti; aynı eser, S. 71 - 73.

¹⁶⁵⁰ Aynı eser, S. 121; karşı. "Eastern Papers" I, S. 279 vd.; Sturdza II, S. 118 vd. Ona göre bu şöyle idi: "rttablir l'êquilibre des situationa re" ciproques"; aynı yer.

¹⁶⁵¹ Rosen, S. 182 - 183.

(11) 14 temmuz tarihli protesto bak: Ubicini, S. 129 vd.; karşı, Buğdan Prensinin raporu, aynı yer; "Eastern Papers" I, S. 393 vd.; Sturdza II, S. 162 vd.; karşı. aynı eser, S. 176 - 177; Prens Ştirbei'e mektup, "Correspondenta lui Ştirbei Voda"; Hususiyile Forcade, S. 156 vd., ve Beer

nuyordu. Varna'da kurulan ordugâhta da hiç bir hareket gömülmedi ¹⁶⁵². Böylece Babiâli, harbin başladığına muttali oldu, fakat harp tedbirleriyle buna cevap vermek istemedi. Osmanlı hükümeti, yalnız tedafüi durumda ve silâhlı olarak kaldı ve yapabileceği son defakârhklan ihtiva eden teklifini yeniledi. Bir Avrupa harbinin çıkmasına engel olmak hususunda anlaşmış buldukları daha temmuzda İngiliz parlâmentosunun kapanış nutku ile açığa vurulan ¹⁶⁵³ Batı devletleri, Nesselrode'nin notasına cevap vermek suretiyle Türk görüşünü tasvib ettiklerini göstermekte tereddüt etmediler ¹⁶⁵⁴. Bunun üzerine Osmanlı hükümetinin bütün Üyeleri, Sadrâzam Mustafa Naili ve Şeyhislâm Arif Hikmet, eski sadrâzamlardan Mehmet, Hüsrev ve Ali Paşalar, sonra Dışişleri Bakanı sıfatıyla Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşları, bunlardan başka birçok Osmanlı ileri gelenleri, yüksek rütbeli devlet erkânı, yeni teşkil olunan meclislerin üyeleri ve ulema, Rusya hükümetine yeni bir nota göndermeği kesinlikle reddederek, Osmanlı milletine açık ve mutedil bir beyanname ilân ettiler. Buna göre: Osmanlı milleti, Devleti müdafaaya hazır olmalı, fakat barışçı ve yurtsever düşünceler bes-liyen Rumlara karşı hiçbir surette dokunmaman idi. Padişahın tebaasından herkesin aynı derecede hükümet tarafından himaye edilmek hakkına sahip bulunduğu ilkesi bir kere daha ifade olundu. Buna aykırı hareket edenler âsi sayılacak ve âsi muamelesi görecekti ¹⁶⁵⁵. Memleketeyn Prensleri, eyaletlerini terketmek emrini aldılar.

Şimdi, biraz safdilce olmakla beraber, meselenin beş devlet tarafından yapılacak müşterek bir hareketle halledilebileceğini sanmış olan Avusturya hükümeti ¹⁶⁵⁶, Viyana'da toplanacak bir konferans ile genel bir harp tehlikesini uzaklaştırmanın henüz mümkün olduğunu ümit ediyordu. Böyle bir konferansın temmuz ayında yapılan toplantılarına bizzat Rusya da iştirak etti. 10 ağustosta Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in bizzat yazdığı bir mektupla birlikte İstanbul'a yeni bir nota gönderildi. Bir Fransız projesine göre beş devletin temsilcileri tarafından hazırlanan ve Rusya'nın telgrafla muvafakati alman bu notaya göre Babiâli, Küçük Kaynarca ve Edirne Antlaşmalarındaki hükümlere uyararak, Ortodoks Kilisesinin bütün imtiyazlarına bundan sonra da riayet edeceğine dair taahhüde girecek ve

¹⁶⁵² Une attitude armee pour sa dtfense".

¹⁶⁵³ Kinglake, S. 278.

¹⁶⁵⁴ Ubcini, S. 138 vd.

¹⁶⁵⁵ Aynı eaer, S. 163; Testa, IV, S. 311 vd. göre Sturdza II, S. 185 vd.

¹⁶⁵⁶ Onun Babiâli nezdindeki temsilcileri temmuzda bir çok defalar Tarabya'da toplantı yapmışlardı; Sturdza II, Bu tarih; Beer

bunları son zamanlarda başka mezheplere vermiş olduğu haklarla tamamlıya-caktı ¹⁶⁵⁷. Fakat Türk hükümeti, bu teklifleri reddetmekte tereddüt göstermedi. Çünkü bu son nota, bütün tebaalarını korumak hakkına yalnız olarak sahip bulunan Padişahın hükümlerine aykırı görülüyordu. Gerçi tekliflerde İstanbul'da yapılmış olan tâdiller o kadar önemli değildi. Bunda Rusya'nın himaye hakkının ilk dayanağı olarak Küçük Kaynarca Antlaşması aynı surette zikrediliyor ve Ortodoks mezhebinin diğer mezheplerle eşit durumu, ancak Türk tabiiyetinde olanlar için -bu yabancı tabiiyette olanlara şamil değildir-, kabul olunuyordu ¹⁶⁵⁸. Fakat Rus hükümeti, aslında yalnız "çocukça bir gururu" tatmin edecek olan bu değişikliklerden kendisini derin bir surette hakaret edilmiş saydığını bildirdi ve, kendisinin daha evvel de söylemiş olduğu gibi, barış tasarısına muvafakatini geri aldı: Çar, ancak bir Türk elçisi Avusturya notasının ilk şekli ile Petersburg'a gittiği takdirde, -fakat kesin olarak bu şartlarla-, kitalarını Memleketeyn Prenslüklerinden geri çekmek niyetinde idi. Aynı zamanda Nesselrode'nin Rus isteklerinin mânası hakkındaki uğursuz notası, barışı kurtarabilmek için beslenen bütün samimî ve ciddî ümitlere son verdi. Gerçekten de Avrupa siyaseti içinde hiç kimse, böyle istekleri destekliye-mezdi ¹⁶⁵⁹.

Şimdi büyük devletlerin İstanbul temsilcileri, barışı korumak için ellerinden gelen gayreti sarfetmeğe başladılar. Bunlar, eğer Babiâli Petersburg kabinesinin ultimatomeni kabul edecek olursa, Rusya'nın elde edeceği hakları hiç bir zaman kötüye kullanmayacağına dair garanti vermeğe hazır olduklarını söylediler. Avusturya İmparatorunun Çar Nikolay ile manevralar sırasında Ölmütz'de yaptığı (eylül sonu) konuşmalardan ¹⁶⁶⁰, hemen arkasından Prusya Kralının Varşova'ya gidişi ve Rus hükümdarının Berlin ziyaretlerinden sonra da Avusturya hükümeti, beş devlet adına olmak üzere Babiâli'ye son bir ihtarname gönderdi. Bunda Viyana kabinesi, Osmanlı tebaasını meşru' hükümdarına karşı olan vazifelerinden ayırmayı aklından geçirmemekte olan Rusya'nın tam mânasıyla barışçı niyetler beslediği belirtiliyordu. Fakat bu nota İstanbul'a geç geldi ¹⁶⁶¹. Osmanlı hükümetinin karan nihaî bir kararı. Şurası

¹⁶⁵⁷ Ubcini, S. 172 vd.; Testa, IV, S. 314 vd. göre; Sturdza II, S. 189 vd; karş. "Eastern Papers" I, S. 45 vd.; Sturdza, S. 191 vd.

¹⁶⁵⁸ Ubcini, S. 182. "Eastern Papers" II, S. 75 vd. ve Testa, Sturdza II, S. 209 vd. na göre.

¹⁶⁵⁹ Nesselrode'nin gerçek niyeti hakkında bak: Jomini, I, S. 226; Bamberg, S. 77 - 78.

¹⁶⁶⁰ Forcade, S. 212 vd.

¹⁶⁶¹ "Eastern Papers" II, S. 133 vdt; Sturdza II, S. 235 vd.; Ubcini, S. 220, not 1; karş. fakat Rosen,

muhakkaktır ki Fransa ve İngiltere temsilcileri, Babiâli'yi yeni bir fedakârlığa sevk etmek için nüfuzlarından son derecesine kadar faydalanmış değillerdi. 25 eylülde Osmanlı ileri gelenlerinden teşekkül edecek büyük bir meclis toplantıya çağırıldı. 172 şahsiyetin iştirak ettiği bu meclisin konuşmaları iki gün sürdü. Esas amaç, harbi tasvib etmek ve bu harbe millî ve dinî bir mahiyet vermektir. 4 ekim tarihli beyanname pek uzun değildi ve, şimdiye kadar çıkarılan bütün başka beyannameler gibi, bu da vakarlı bir dille yazılmıştı; üslûp, Batı memleketleri kançlaryalarında kullanılanın aynı idi ve bunu Reşit Paşa öğrenmişti ¹⁶⁶². Eğer Ruslar 15 gün içinde Memleketeyn Prenslüklerini boşaltmayacak olurlarsa, askerî kabiliyetini göstermek ve Ruslara karşı beslediği kin ve nefret duygularını savaş alanlarında yatıştırmak için uzun zamandanberi bu fırsatı beklemekte olan Ömer Paşa, ordusuyla Tunayı geçecekti. Aynı zamanda devletlere, Rus ticaret gemilerine ilişilmeyeceği ve dost devletler ticaret gemilerinin de eskisi gibi Boğazlardan geçebileceği bildirildi ¹⁶⁶³.

Böylece şu mesele ortaya atılmış oldu: Acaba Osmanlı Devletinin sınırları içinde bulunan Doğu ülkeleri gerçek anlamda Padişaha mı ait olacaktı, yoksa Türklere her türlü hakareti reva gören ve bunu yapmayı esirgemeyen müstebit Rusların, başka kimsenin karışamayacağı bir şekilde, "himaye" sinde mi kalacaktı; Batı devletleri, şimdi yeniden ve her defasından daha tehlikeli bir surette tazelenen Şark meselesinde» ilk defa olarak bir söz söylemek durumunda kaldılar; öyle ki bu söz, yalnız anlayışlı bir diplomasi tarafından desteklenmek ve fiile inkılâp ettirilmemek zorunda değildi. Softaların bir ayaklanmasından sonra İstanbul'da karışıklıklar çıkacağından korktuğunu ileri süren Türk hükümetinin dâvetine uyararak, Beşike körfezinde demirli duran İngiliz ve Fransız gemilerinden bir kaç Eylül sonunda Boğaza girdi 1841 antlaşmasına dayanan Nesselrode'nin protestosuna, ne Paris'te ve ne de Londra'da kulak veren olmadı ¹⁶⁶⁴. 8 ekimde Ömer Paşa, Şumla'daki karargâhından Bükreş'te bulunan Gorçakofa ¹⁶⁶⁵ Tuna Prenslüklerinin boşaltılması veya savaş şıklarından birini tercih etmesini ihtar etti ¹⁶⁶⁶. Bunun üzerine Rus komutanı, kısaca bu gibi kararlar

S. 187 - 188; Beer.

¹⁶⁶² Ubcini, S. 202 vd.; "Eastern Papers" IV, S. 12; II, S. 155 vd.; Testa, IV, S. 12; Sturdza, II, S. 237 vd.

¹⁶⁶³ Ubcini, S. 2C5 vd.; Testa, IV, S. 13; Sturdza II, S. 299 - 300.

¹⁶⁶⁴ Aynı eser, S. 190 - 101; Kinglake, II, S. 3 2vd.

¹⁶⁶⁵ Rusların Tuna'ya harp gemileri gönderebilmek hakları meselesi Üzerinde onların daha önceki mektuplaşmaları hakkında bak: "Eastern Papers", II, S. 83 vd.; Sturdza H, S. 208 vd.

¹⁶⁶⁶ Ubictai, S. 218 - 219; "Eastern Papers", II, S. 154; Sturdza, II, S. 251.

vermeğe kendisinin yetkili olmadığı cevabını verdi ¹⁶⁶⁷. Çarın kendisine gelince o da, Nesselrode'nin barışı kurtarmak imkânları hakkında Avusturya ile müzakerelere devam etmekte olmasına rağmen , her memleketin ihtilâlcilerini Osmanlı bayrağı altında toplamaya çağırarak -Bundan Lehlilerle Macarlar kasdolunuyordu- sözünde durmamış bir devlete karşı Tanrının yardımı ile harekete geçeceğini ancak 31 ekimde beyan etti ¹⁶⁶⁸. Fakat o, yeni güçlükler çıkarmaya karar vermiş, gibi görünüyordu. Böylece ordularının, muhasamata geçmek teşebbüsüne girişmeksizin, Türk taarruzunu bekleyeceğini ilân etti ¹⁶⁶⁹. Fakat "harp alanının genişleyip genişlemeyeceği hakkında" karar vermenin de devletlere düşen bir mesele olduğu ilâve edildi ¹⁶⁷⁰.

Ancak ekim ayı sonunda, -ayın 28, 29 ve 30 unda- Prens Ştirbei ile Prens Ghica'nın memleketlerinden çekildikleri sırada ilk Türk - Rus çarpışmasına şahit olundu. Dobruca'da bulunan îsakça kalesinden bazı Rus gemilerine ateş açıldı. Tu-na'yı geçen Ruslar, Turtukaya yakınlarında Mısır askerini karşılarında buldular ¹⁶⁷¹. Bunlar, üst başlan yırtık ve perişan olmasına rağmen, olağanüstü bir din gayreti ile Padişahın ve bütün islâmîliğin dâvası uğrunda dönüşüyorlardı . Karşı tarafta kâin bir pazar yeri olan Olteniçe yakınlarında Eflâk'ı işgal eden Rus ordusuna mensup bazı kıtalar çok hırpalandılar. Bundan daha Önemli olmak üzere İsmail Paşa, daha şimdiden oldukça önemli bir kuvvetle Olt-land'a, Rusların Sırplarla irtibat tesis edebilecekleri bir mevki olan Kalafat'a girmiş bulunuyordu. Fakat Sırp, Semlin'-deki Avusturya topraklarının tehdidi altında oldukları halde, romantik "kardeş" siyaseti takip etmeğe pek hevesli görünmüyorlardı ¹⁶⁷². Giurgiu ve Kalafat'da Türkler, General An-rep'in sarfettiği büyük gayretlere rağmen, bütün kış boyunca tutunmağa muvaffak oldular. Aynı zamanda, daha eski antlaşmalarda adı geçen Batum yakınlarındaki St. Nikolaus kalesi de, Anadolu Seraskeri Abdi Paşa tarafından işgal olundu. Abdi Paşa, Rus Kafkaslarının vadilerinde İslâm dininin müdafii meşhur Şeyh Şamil'in taraftarları olan Çerkeslerle münasebete girişti ¹⁶⁷³. Fakat kendilerini toparlayan Be-butof'un komutasındaki Ruslara, Başgedikler çarpışmasında

¹⁶⁶⁷ Ubcini, S. 219 - 220.

¹⁶⁶⁸ Ubcini, S. 222 vd.

¹⁶⁶⁹ "Nous attendrons l'attaque des Turcs sans prendre l'inf-

¹⁶⁷⁰ "H dependra done entierement des autres Puissances de ne point elargir les limites de la guerre"; aynı yer.

¹⁶⁷¹ Ubcini, S. 236 - 237.

¹⁶⁷² Karj. Beer.

¹⁶⁷³ Ubcini, S. 236 - 238.

yenilerek kasım ayı başlarında Kars'a çekilmek zorunda kaldı ¹⁶⁷⁴. Genç Padişah, gelecek ilkbaharda muzaffer ve şanlı Devletinin düşmanlarına karşı savaşılan askerinin zaferi için

tiative des hostilities"; Nesselrode'nin sirküleri, aynı eser, S. 229; "Eastern Papers", U, S. 226, 228; Sturdza, İL S. 276 -277, 277 - 278. komutayı bizzat kendi eline alacağını ¹⁶⁷⁵ ilân etti. Bir yandan da dost Batı devletlerinin gemileri, Türk başkentini korumak ve orada kışı geçirmek üzere, daha ekim başında İstanbul önüne geldi .

Fakat bir kaç gün sonra, ayın 30 unda, Türk Visamiralinin Sinop limanında demirli bulunan yedi firkateynden ibaret donanması, içindeki - söylendiğine göre- 4000 deniz askeri ile birlikte bir Rus baskını sonucunda tamamiyle yok edildi. Bu baskım yapan Rus Karadeniz donanması komutanı Na-khimof'un komutasında altı büyük harp gemisi ile daha bir çok küçük gemiler vardı. Bu Rus başarısı, Rusya'da büyük bir inanma ile hatıralarda yaşamakta olan İmparatorîçe Ka-therina'nın azametli devrinde Orlof un kazanmış bulunduğu Çeşme deniz zaferini andırıyordu ¹⁶⁷⁶. Bu olay, İstanbul'da İş başında bulunan çevrelerin ruh .haletlerini tamamiyle de-ğiştirdi. Türk bayrağı ve Türk gemileri üzerine yapılacak herhangi bir taarruza engel olmak amacıyla ¹⁶⁷⁷ İngiliz gemileri için Karadeniz'e girmek hakkı istenmiş ve bu hak verilmişti. Fakat buna rağmen İngiltere, Rusya ile bir anlaşma elde etmek için hâlâ gayret sarfetmekten geri kalmıyordu. Bu tasarıya göre Tuna Prenslikleri Babiâli'ye geri verilecekti; Çarın, kendisine karşı hiç bir surette düşmanca niyetler beslemediği hakkında Osmanlı Devletine resmen ve kesin olarak teminat verilecek, bundan böyle Türkiye Avrupa devletlerinden biri olarak sayılacak ve 1841 antlaşması da daha elverişli bir hale konularak teyit olunacaktı. Buna karşılık Babiâli, Viyana Notası esasına göre bir anlaşma akdetmek üzere murahhaslarım tarafsız bölgede herhangi bir yere göndermeğe hazır olduğunu Petersburg hükümetine bildirecekti ¹⁶⁷⁸.

Fakat Sinop deniz savaşı haberi, Batı devletlerinde kesin olarak harpçi bir hava yarattı: Rus tedafüi durumu, koruyucu devletlerin şeref ve menfaatlerinin gözönünde bulundurulması, bu mu idi? Gerçi Türk hükümeti, Osmanlı donanmasının artık kendi basma hareket etmeyeceğine

¹⁶⁷⁴ Sturdza, II, S. 237; Rosen, S. 193.

¹⁶⁷⁵ Ubcini, S. 241 - 242.

¹⁶⁷⁶ "Eastern Papers", II, ye göre; Sturdza II, S. 308 vd.

¹⁶⁷⁷ "Eastern Papers" II, S. 307 vd.; Sturdza TL, S. 314 vd.; Kinglake, II, S. 43 vd.

¹⁶⁷⁸ "Eastern Papers" II ye göre Sturdza II, S. 310 vd.; Rosen, II, S. 195 - 196; Forcade, aynı yer..

dair söz vermek zorunda bırakıldı. Fakat yeni yılın başında Fransız ve İngiliz donanması, Boğazdan geçti ve bu olay Rusya'nın enerjik itirazlarına sebep oldu. Daha ekim ayında Fransız konsolosu, artık bir Rus vilâyeti olarak idare edilecek olan Eflâk'ın iç durumunda hasıl olan değişiklik 'dolayısıyla Bükreş'ten ayrılmıştı. Fransızlar ve İngilizlerin Karadeniz'de üzerlerine aldıkları ödev Petersburg'a tebliğ olunduğu vakit ¹⁶⁷⁹, Çarın elçileri de Londra ve Paris'ten ayrıldılar . İngiltere'nin bu arada Petersburg'da yaptığı bir uyuşma teklifi reddedildi. Ruslar Mençikofun ileri sürdüğü şartlar üzerinde ayak diriyorlar, Boğazlar Antlaşmasının kaldırılması ve Babiâli ile doğrudan doğruya kendilerinin müzakere etmelerinin zarurî bulunduğu fikrinden ayrılmıyorlardı ¹⁶⁸⁰. III. Napoleon, aynı zamanda İngiliz Kraliçesi Victoria'nın da a-dına olmak üzere, 1854 yılının ocak ayı bitmeden Önce şahsan Çar'a başvurarak ¹⁶⁸¹ ona bir mütareke tavsiyesinde bulunmak istediği zaman, kendisine büyük amcasının Rusya seferi hatırlatıldı ¹⁶⁸². 2 şubatta, Alman devletlerinin kendilerine Ruslar tarafından yapılan ittifak tekliflerini reddetmelerinden sonra ¹⁶⁸³, hâlâ toplantıya devam etmekte olan Viyana konferansının üyeleri, Rus tekliflerinin kendileri tarafından kararlaştırılmış olan esaslardan büsbütün ayrılmakta olduğunu, bu durum karşısında bunu Babiâli'ye bildirmeyi tamamiyle imkân dışında gördüklerini beyan ettiler . Bununla beraber müzakerelere gene de devam olundu. Gün geçtikçe Çar şu kanaata varıyordu ki o, üstelik 1828 dekine benzemeyen yalnız bir Türkiyeye karşı değil, fakat aynı zamanda deniz devletlerine kargı, hattâ belki de daha 1853 haziranında Menfleketeyn'in Ruslar tarafından işgal edilmesinden memnun olmadığını açıklamış bulunan Avusturya'ya ¹⁶⁸⁴ karşı savaşmak zorunda kalacaktı. Gerçekten de Avusturya, hem Arta Rumlarının ayaklanmasından ve Hellen çetelerinden, hem de Memleketeyn Prenslüklerinde Ruslar tarafından bir Rum - tslâv alayının teşkilinden -Ruslar bu alayı ilkbaharda Tuna'nın Ötesine geçirmek ve bunun yardımcıy-le Sırp larla Bulgarları ayaklandırmak amacını güdüyorlardı - haklı olarak korkuyordu ¹⁶⁸⁵. 5 aralık tarihli protokol ile Prusya dat Türklerin lehine

¹⁶⁷⁹ Kinglake, II, S. 48 - 49.

¹⁶⁸⁰ "Eastern Papers", VII. S. 20 vd.; Sturdza, II, S. 351 vd.

¹⁶⁸¹ Testa IV 2, S. 256 vd; Sturdza, II, S. 340 vd.; Kinglake, II, S. 60 vd.

¹⁶⁸² Testa, IV 2, S. 73; Sturdza, II, S. 380 vd.; "La Russie, j'en suis garant, saura se montrer en 1854 ce qu'elle fut en 1812".

¹⁶⁸³ Testa, IV 2, S. 60 vd.; Sturdza, II, S. 346 - 347; Jasmund; Beer, S. 469 vd.

¹⁶⁸⁴ Kinglake, s. 166, 273; benim "österreichische Politik und die Union der Fürstentümer" adlı etüdüm: "Denkwürdigkeiten der rumaeniachett Akadenüe", 1912.

¹⁶⁸⁵ Bak aynı zamanda Rosen, S. 200 vd.

olmak üzere Avusturya üe anlaşmıştı¹⁶⁸⁶. Bu arada imparator Napoleon, Fransızlara hitap eden bir beyanname çıkarmış ve buna Çar, 21 şubatta mücadeleye davet eder mahiyette bir beyanname ile cevap vermişti¹⁶⁸⁷. 27 şubatta da deniz devletleri, Memleketeynin 30 nisana kadar boşaltılmasını harple tehdit ederek Rusya'dan istemişlerdi . Fakat bunlara rağmen Viyana konferansı, Rusya'nın yeni tekliflerini mart başında incelemeğe koyuldu. Bu yeni Rus tekliflerinde Çar, barış mukaddematı işi bitmeden ve Batı devletleri filolarının Çanakkale dışına çıkarılmalarından önce kıtalarını Pruth nehrinin gerisine çek-miyeceğini söylüyordu; Ortodoks Kilisesinin imtiyazları meselesinde ise, Babiâli'nin beş devlete karşı müşterek olarak girişeceği bir taahhüt ile iktifa edemiyeceğini bildiriyor ve bu taahhütlerin kendisiyle Babiâli arasında imzalanacak bir anlaşmada veya Mençikof notasına muadil bir notada, mu-tad bir ferman şeklinde tesbit edilmesini istiyordu. Bundan başka Çar, 1841 antlaşmasının hükümleri yenilenirken, Osmanlı Devletinin eşit hakka sahip sayılmamasını istiyebilecek gibi görünüyordu¹⁶⁸⁸. Şüphesiz ki bu çeşit şartlar, hemen reddolundu¹⁶⁸⁹.

Bütün bunların neticesi olarak daha 12 martta Türkiye ile Deniz Devletleri arasında ittifak antlaşması imzalandı. Buna göre aynı devletler, haksız olarak taarruza uğramış bulunan Osmanlı Padişahına yardım etmek üzere, Asya'ya kadar olsa bile, bir kara ordusu göndermeği üzerlerine alıyorlardı; barış ancak müşterek olarak müzakere edilecek ve imzalanacaktı. Barışın akdinden itibaren geçecek kırk günden sonra bütün Osmanlı toprakları boşaltılacaktı¹⁶⁹⁰ 19 martta Rus hükümeti, Memleketeyn Prenslüklerini boşaltmanın imkânsız olduğunu açıkladı¹⁶⁹¹. Bunun üzerine Napoleon, 27 mart 1854 tarihli taht söylevinde harbin başladığını ilân etti. Aynı günde İngiliz Parlâmentosu bundan haberdar edildi . 9 nisanda da Viyana konferansı, Rusya'nın Tuna Prenslüklerini hâlâ işgal etmekte olması dolayısıyla, bir yandan Rusya ve Öte yandan Fransa ile İngiltere Devletleri arasında hakikaten harp hâli bulunduğunu bilgi edindi. Konferansa, İngiltere ile Fransa'nın müşterek hareketlerinin Öteki iki devlet

¹⁶⁸⁶ Beer

¹⁶⁸⁷ Kar», "ffaatern Papera", VII, S. 54; Sturdza n, S. 365 ve "Kastern Papera" VII, S. 68 vd.; Sturdza, H, S. 371 - 372.

¹⁶⁸⁸ "Eastern Papers" IV, S. 74 vd.; Sturdza, n, S. 393 vd.; kara. "Eastern Papers" VII, S. 78 vd.; Sturdza H, S. 400 vd.; sonra Kinglake, S. 293 - 295.

¹⁶⁸⁹ Aynı yer vd.; Sturdza n, S. 407 vd.

¹⁶⁹⁰ Teata rV 2. S. 3

¹⁶⁹¹ mnglakft, n, 3. 111 - 112.

-Avusturya ile Prusya- tarafından manen desteklenmiş olduğunu teyit etti; dört devlet arasında Babiâli'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için akdolu-nan anlaşmanın hâlâ yürürlükte olduğunu hatırlattı ve dört devletten her birine Rusya ile münferit olarak anlaşmayı ya-, sak etti ¹⁶⁹². Bunun Üzerine Avusturya ile Prusya, 20 nisanda tedafû ve taarruz! bir ittifak akdederek; eğer Rusya, Türkiyeye taarruzunu durdurması ve Tuna Prenslüklerini boşaltması için Prusya'nın yapacağı teklifi kabul etmeyecek olırsa ¹⁶⁹³, Rusları gemde tutmak hususunda birbirleriyle anlaşdılar. Ayın 10 unda Deniz Devletleri de, Türkiye'nin emniyetini ve Avrupa muvazenesini ¹⁶⁹⁴ korumak amacıyla, resmî bir antlaşmaya girdiler. Bu ittifaka girmek için öteki devletlere de yol açıldı. 23 nisanda Viyana konferansı her iki belgeden bilgi edildi ve bu bağışlamaların ötedenberi kendisinin açıkhyageldiği görüşüne uygun olduğunu ilân etti ¹⁶⁹⁵.

Kışın İsmail ve Ahmet Paşalarla Rus Generali Fischbach arasında Kalafat ve Cetate yakınlarında savaşlar olmuş. Rus generali geri çekilmek zorunda kalmıştı (7 ocak). Sonra Ruslar, şubatta Giurgiu'ya girdiler. Martta ise Silistre'nin muhasarasına başladılar. Fakat gerek bu kale önünde ve gerekse Tuna'nın öte tarafında mağlûp edildiler. 1 nisanda Çarın kıtaları Kalas, İbrail ve Tulcesa kalelerine saldırdılar. Rus ordularının başında Gorçakof ile Lüders bulunuyorlardı. Bir vakitler yapıldığı gibi gene İsakça, Maçin ve Hirşova hemen Ruslar tarafından işgal olundu. Artık Ruslar, Erivan fatihi Paskiyeviç'in idaresinde olmak üzere. 1829 da Dibiç'in yapmış olduğu seferin aynını tekrarlamaya hazırlanıyorlardı. Rus Başkomutanı, Silistre'yi düşürmek amacı ile bütün harp kuvvetlerini bir araya topluyordu. Nisan sonunda Silistre'nin muntazam bir şekilde kuşatılmasına başlandı. Bulgaristan'ın Tuna kıyısında bulunan bu Osmanlı kalesi, Moltke'nin Osmanlı komutanı Hafız Paşanın askerî sıfatiyle Mezopotamya'da bulunduğu sıralarda Prusya subaylarından Bluhme tarafından kuvvetle tahkim edilmişti . Bu defa da kalenin kahraman müdafii Musa Paşanın -ki çok geçmeden şerefli bir şekilde şehit olmuştur ¹⁶⁹⁶ - yanında yardımcı olarak Alman Albayı Grach bulunuyordu ¹⁶⁹⁷. 9 hazirana kadar Rusların yaptıkları bir çok hücumlar boşa çıktı. Bunun üzerine yorgun ve hasta düşen Paskiyeviç,

¹⁶⁹² "Baştanı Papera", Vm, S. 1 vd.; Sturdza H, S. 417 vd. Çar*-in harp ilfemumrt 11 nisan tarihini taşımaktadır.

¹⁶⁹³ "Eastern Papers" DC, S. 2 vd.; Sturdza II, S. 429 vd.; King-lake, I, S. 295 vd. karş. Beer.

¹⁶⁹⁴ Jasmund, I, S. 459; Sturdza II. S. 4İrf vd.

¹⁶⁹⁵ Kinglake, I, S. 303 - 304; "Eastern Paper», K, S. 1 vd.; Sturdza. II, S. 448.

¹⁶⁹⁶ 1829 da Varna İçin yapıldığı gibi PasJdyeviç, kaleyi teslim

¹⁶⁹⁷ Rosen, S. 206.

efendisinin ümitleri-rini gerçekleştiremediği bir komutanlık mevkiinden alındı. Bir kaç gün sonra Ömer Paşa, Silistre garnizonunu takviye etmeğe muvaffak oldu. Bu sıralarda vukua gelen bir çarpışmada General Schilder telef oldu ve bizzat Gorçakof bir yara aldıktan sonra ancak canını kurtarabildi. Gorçekof 12000 kişi kaybetmiş, fakat hiç bir iş görememişti ¹⁶⁹⁸.

Avusturya Memleketeyn Prenslıklarına doğrudan doğruya kendisi göz koymuş ve sözcüsü General Ficquelmont ¹⁶⁹⁹ vasıtasıyla, yüzyıllardanberi Avusturya gemilerinin gidip geldiği Tuna'nın "içinde bir tek damla Rus suyu bulunmadığını" hatırlatmıştı. Daha ayın üçünde Viyana hükümeti, Tuna prensliklerini kısa bir zaman içinde boşaltması için Rus-yaya bir ihtarname göndermişti . Ayın 14 ünde Osmanlılarla Avusturyalılar arasında Boyacaköy Antlaşması imza edildi. Buna göre İmparator Franz Joseph, "müzakere ve başka şekildeki vasitalardan" faydalanarak, Buğdan ve Ef-lâk'in, bu memleketleri işgal etmiş; bulunan yabancı ordudan ¹⁷⁰⁰ kurtarılmasını sağlamağı üzerine alıyordu. "Bu amaca ulaşmak için, eğer gerekirse, lâzımgelen ölçüde asker kuvveti kullanacaktı" ¹⁷⁰¹. Fakat Rus askerleri yerine geçici bir zaman için Tuna Prenslıklarına Avusturya kuvvetleri yerleşeceklerdi. Bununla beraber, müşterek olarak yapılacak olan barıştan Önce ve sonra, "Padişahın gerek hükümlerini haklan ve gerekse Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü" tehlikeye girmiyecekti. Hattâ daha ileri gidilerek Avusturya kıtalarının Memleketeyni boşaltma mühleti bile tesbit edildi. Viyana'nın yolladığı notaya karşı Rusların cevabı, Boyaci-köy antlaşmasından bir kaç gün sonra Avusturya hükümetine geldi. Bunda Ruslar, Memleketeyn Prenslıklarını hemen boşaltmayı vaad ediyorlar, fakat düşmanlarının taarruzuna uğramamak için kendilerine garanti verilmesini şart koşuyorlardı. Aynı zamanda Rusya, Babîâli'nin verdiği dinî imtiyazların bütün devletlerin müşterek himayesi altına konulmasını kabule de mütemayil görünüyordu ¹⁷⁰². Prusya, bu şartlara memnunlukla muvafakat etti; fakat Avusturya, eski isteklerini tekrarlamakla iktifa etti. Bunun üzerine Çar, yana yakıla Avusturya isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı: Çarın

¹⁶⁹⁸ Aynı eser, S. 207. Askeri bir rapora göre Bamberg, S. 106 vd.

¹⁶⁹⁹ "Il n'y a pas une seule goutte d'eau russe dans le Danube". "La politique de la Russie et les Principautés danubiennes", Paris 1854, S. 141 (Aynı zamanda Almancası).

¹⁷⁰⁰ "Armee étrangere".

¹⁷⁰¹ "D'employer meme, en cas de besoin, le nombre de troupes necessaires pour atteindre ce but"; "Eaatem Papers" XII, S. 2 vd.; Sturdza ,11, S. 459 vd. aynı zamanda Kinglake, S. 306.

¹⁷⁰² Testa, IV 2, S. 138 vd.; Sturdza n, S. 461 vd.

Eflâk ve Buğdan'daki komiseri ve murahhası General Bud-berg, 26 haziranda Rus kuvvetlerini Prensliklerden çekmeğe başladı. Uzunca bir müddet ara verildikten sonra bu boşaltma işi ağustos başında sona erdirildi ¹⁷⁰³. Böylece haziranın sonundan önce, 22/23 ünde, 55 gün süren Silistre'nin muhasarası kaldırılmıştı. Tam Avusturyalıların sınırı aştıkları bir sırada Ömer Paşa, ancak dört yıllık bir ayrılıktan sonra, büyük vö muzaffer bir ordunun Başkomutanı sıfatiyle 22 a-ğustosta tekrar Bükreş'e girdi . Ekim başlarında da her iki Prens başkentlerine dönmüş bulunuyorlardı ¹⁷⁰⁴. Pobruca'da artık Rus askeri kalmamıştı. Türkler bu vilâyete sahip olmayı Çernavoda yenilgisi ile ödemişlerdi. Asya tarafında bile artık döğüşühnüyordu. Her şey Türklerin lehine dönmüştü. Sohum Kaleye kadar Kafkasya'nın bütün kaleleri mayısta Türklere bırakılmıştı ¹⁷⁰⁵.

Böylece yeni Türkiye, on beş yıllık ağır hizmet müddetine tâbi nizamiye askerinden, rediften, eski sipahilerden, Mısır'ın yolladığı yardımcı kıtalardan, Sadık Paşa Çaykofski ve Sefer Paşa ¹⁷⁰⁶ gibi kana susamış Polonyalılarından, Arnavutlardan ve vahşi, garip elbise ile silâh taşıyan başibozuklardan teşkil ettiği ¹⁷⁰⁷ ve bir Hırvat mühtedisi tarafından sevk ve idare edilen ordusu ile, hemen hemen her tarafta Çar' m orduları üzerine zaferi kazanmış bulunuyordu. Yalnız deniz den düşmana karşı giriştiği başarısız bir baskın hareketi neticesinde deniz kuvvetlerinin büyük bir kısmını kaybetmişti. Avusturya'nın müdahalesi, harbin Tuna'da, yani Avrupa kıtasında savaşılmaması mümkün olan yegâne alanda, sona ermesini neticesini vermiş, Ömer Paşanın sonradan İbrail ve Ka-las'dan Besarabya'ya taarruz etmek için giriştiği teşebbüsler bu cephede harbi bitirmişti ¹⁷⁰⁸. Mutad şartlar içinde çok muhtemeldir ki Padişah için şerefli bir barış elde edilmiş olurdu. Bu barış sayesinde Rusya'nın Türkiye üzerindeki daimî, hoş olmıyan ve bazan da hakaret derecesine varan kontrolü -ki Rusyanın bu siyaseti bir kaç Türk vilâyetinin imtiyazlı durumuna ve İslav - Ortodoks dinine dayanıyordu-, tamamiyle ortadan kalkmasa bile, çok hafifletilirdi. Bundan daha önemli olmak üzere Rusya, o zamana kadar antlaşmalarla elde etmiş saydığı haklarından büyük bir kısmını kaybetmiş olurdu.

¹⁷⁰³ Rosen, S. 209 - 210.

¹⁷⁰⁴ "Corespondenta İtil Strbei - Voda" I, S. 486 vd.

¹⁷⁰⁵ Rosen, S. 223 - 22

¹⁷⁰⁶ Destrilhea, S. 173. Kars. Fontmagne, S. 240, not 1; Dumont, Le Balcan et l'Adriatique, S. 107.

¹⁷⁰⁷ Jouve, I, S. 58 - 59, 81 vd., 94 - 95; Destrilhea, Avrupa ordusunu 169000 kişi olarak tahmin etmektedir; S.

188. 25 yıl hizmet etmekle mükellef askerlerden teşkil edilen Rus ordusu hakkında bak: Ficqelmont, S. 97.

¹⁷⁰⁸ Beer

Fakat şimdi, daha Mayıs ayındanberi, hem de tam iki ay müddetle Türkler yalnız başlarına ezeli düşmanlarıyla dö-ğüştükten sonra, Fransız ve İngiliz asker kuvvetleri Türk topraklarında bulunuyorlardı; ve bunları muzaffer teşebbüslere götürmek öyle kolay olmuyordu. İlk önce, 19 Mart tarihinde Türklerin ve 12 Mayıs'ta da Batı devletlerinin Yunan hükümetine verdikleri birer ulti-matordan sonra, Atina'nın iskelesi olan Pire limanı, müttefik orduya mensup kıtalar tarafından işgal edildi. Bununla Yunan Kıralı ve Kıraliçe-si tarafından beslenen hülyalar suya düşmüş oldu ¹⁷⁰⁹. Rumların millî kahramanları sayılan Karaiskakis, Grivas ve Tzaveflas tarafından idare olunan Tesalya ve Epiros ayaklanması, asilerin Volona'da elde ettikleri küçük bir basandan sonra çok kısa bir zaman sürdü. Bizzat Fuat Paşa bu bölgeye gitti ve mahirane vasıtalar kullanarak halkı Türk hâkimiyetiyle barıştırdı ¹⁷¹⁰. Sırbistan sıkı bir tarafsızlık muhafaza etti ¹⁷¹¹. Çar tarafından emniyetle beklenen Bulgar ayaklanması olmadı. Rum reaya arasında "Hıristiyan" dâvası uğrunda harekete geçen kimse olmadı. Esasen eskisi gibi şimdi de bir çok Rum ileri gelenleri, Osmanlı diplomasisinde ve başka memurluklarda kullanılmakta idi. Bizzat Padişahın doktoru bile bir Rum idi ¹⁷¹²; Sonbaharda İstanbul'a gelmiş olan yeni Fransız elçisi General Baraguay d'Hilliers, birleşmiş Yunanlıların lehinde teşebbüslerde bulunmuştu ¹⁷¹³. Fakat buna rağmen Babîâli, İngiliz tavsiyesi ile, Yunan bayrağı altında bulunan bütün Rum gemilerini 21 gün zarfında Osmanlı u-manlarından uzaklaştırdı ve Yunan Kıral-lığı tebaasından olanları memleketten çıkardı ¹⁷¹⁴.

11 Mayıs'ta 27 000 Fransız ve 5 000 İngiliz askeri Gelibolu ¹⁷¹⁵ ya çıktılar. Bu şehir ahali-si, Önce kadınları büyük bir ihtimam ile gizledi ve sonunda da evleri, üzerlerinde yalnız numaralar bırakarak, terket-ti. 15 000 İngiliz askeri de Üsküdar'da bulunuyordu. Bunların çoğu, mütecessis Türklere kırmızı ceketlerini göstermekle, hayrete kapılmış hatunlara seranatlar çalmak ve çiçek buketleri takdim etmekle meşgul idiler. İngiliz Kralının oğlu Cambridge Dukası şerefine Avrupa usullerine uygun bir ziyaret

¹⁷⁰⁹ Aynı zamanda Jouve, I, S. 97 vd., 164 vd., 185 - 186, 253; Bamberg, S. 101.

¹⁷¹⁰ MiUinger, S. 284.

¹⁷¹¹ Testa, VI 2, S. 122 vd.; Sturdza II, S. 425 vd. Karg. Baker, S. 226 - 227.

¹⁷¹² Ubiçni, Anadolu ve Şuriye'de Rum unsurunu yüzde 25 olarak tahmin etmektedir, La Turquie nouvelle. Kars. aynı eser, S. 164. İstanbul'da 721000 nüfus içinde 100000 Rum, 205000 Ermeni ve 37000 Yahudi vardı; aynı eser, S. 58.

¹⁷¹³ Jouve, I, S. 112 - 113.

¹⁷¹⁴ Aynı eser, S. 27 78 - 79.

¹⁷¹⁵ "Moniteur Üniversal" e göre Fransızların talimatı hakkında bak Sturdza, II, S. 704 vd.

verildi ¹⁷¹⁶. Daha 1 Mayıs'ta Prens Napoleon da Türk başkentine geldi. Fransız Prensi merhum Valide Sultan'ın sarayına yerleştirildi. Büyük misafir, Padişaha ve sonra da Reşit Paşa'ya — 1 Hazirandan beri Kıbn's'lı Mehmed Paşa Sadrazam bulunuyordu ¹⁷¹⁷ ziyaretler yaptı. Padişahın yanında yemek yedi ve Sultan Abdülmecit onu sarayın büyük-kapısına kadar uğurladı ¹⁷¹⁸. Fransız istihkâm kıtaları Gelibolu'dan Edirne'ye kadar uzanan ve üzerinden geçilmesi kabil olan şose üzerinde boş yere çalıştıktan sonra ¹⁷¹⁹, Gelibolu'da işsiz kalan müttelik kıtalar bizzat İstanbul'a hareket ettiler. İlk önce, haziranda, General Yusuf'un komutasındaki yakışıklı ve tören elbiseleri giydirilmiş Cezayir sipahilerine karşı hayranlık duyuldu. Birkaç gün sonra 10 000 Fransız askeri Davut Paşa ordugâhına yerleşti. Sultan Abdülmecit, Batı Avrupalı dostlarının gönderdikleri bu askerlere ve kendi kıtalarına geçit resmi yaptırdı. Eski siyasî fetih hakkının, bundan daha eski olan değişmez Bizans etiketinin ve ürkek bir şekilde kendi içine kapanmış olan İslâm mazisinin temsilcisi olan bu Osmanlı Padişahı, derin ve şefkatli gözlerinin hülya-lı ve melankolik ifadesi ¹⁷²⁰ ile bu alışılmamış sahne karşısında "solgun ve hareketsiz" duruyordu .Bu geçit resmi sahnesi, seleflerinin mirası olan Osmanlı ülkesi içine önüne geçilmez bir hızla girmekte olan yeni adetleri ve ruhu temsil ediyordu. Osmanlı hükümdarv^nı sakın ve konuşkan yabancılara bol bol nişanlar tevcih ediyor» balolarına şeref bahşediyor ve bu sırada hoşça gidecek bir şekilde iyi bir Fransızca konuşuyordu ¹⁷²¹. Çok geçmeden kendisi de Legion d'hon-neur ve İngiliz Bağçe nişanlarını taşıyacaktı. Fransız İmparatorunu şahsan İstanbul'da selâmhyabileceğini ümit ediyor ve onun için duvarlarına baştan başa inci takılmış bir yatak odası hazırlıyordu ¹⁷²². Yüksek Türk memurları, "kuzeyde toplanmış olan bulutlan dağıtan bu güney rüzgârının" ileticilerine ¹⁷²³ karşı gayet nazik, hattâ yaltaklanırcasma hareket ediyorlardı. Bunlardan

¹⁷¹⁶ Aynı eser, S. 156 - 157.

¹⁷¹⁷ Ubcini, La Turquie nouvelle, S. 177.

¹⁷¹⁸ Jouve, I. S- 132 - 133.

¹⁷¹⁹ Ayn: eser. S. 77.

¹⁷²⁰ Figure pâle et immobile... douce et m4lancolique..., regard de vague indSfinissable d'un rêveur solitaire... frôle et triste enfant d'Othoman"; Jouve, I, S. 87 - 88; karşı. aynı eser, S. 214, 217, 221 - 222, 241 vd. Aynı zamanda Destrilhes, S. 29; "la figure pftle, me"lancoHque du Sultan".

¹⁷²¹ Thouvenel, S. 169: "Le Sultan parle français sana le moindre accent et avec plus de facilite que je ne le cryais". Sonra S. 173: "L; Sultan ne consentit â s'asseoir qu'apres que les dames eurent pris place, ainsi que les chefs de la mission" (française). O Prenses Sturd-za ile, yani eski Eflak vasalının esi ile konuştu; aynı eser, S. 173.

¹⁷²² Thouvenel, S. 148. Kar., aynı eser, S. 164 vd .

¹⁷²³ Ubcini, La Turquie nouvelle, S. 166. Kars. Thouvenel'in ifadesi, S. 124: "Le pauvfe homme, dont le systeme nerveux e"tait sur-excit< par les plus crueües incertitudes". Onu ziyaretiinde Prens Napo-leon bir kürdan ile oynuyordu; aynı eser, S. 133 - 134.

bazıları, meselâ Ethem Paşa, Reşit Mehmet Paşa ve Derviş Paşa, Fransa'da okumuşlardı . Ahali de bu yabancıları, zevksiz "zarafete" (ga-lanterie) rağmen, dostça karşılıyor ve Beyoğlu'nda çalınan sevinç çanlarına karşı kayıtsız kalıyordu ¹⁷²⁴.

Yabancı subaylar için bir tiyatronun da açılmış bulunduğu ¹⁷²⁵ bu. esrarlı İstanbul'da bir kaç hafta kaldıktan sonra bu misafirler, tanınmış İspanyol Generali Prim ¹⁷²⁶ müstesna olmak üzere, karargâhlarını terkederek Varna'ya gittiler. Temmuz sonunda Fransızlar, Rus ordusunun Dobru-ca'da geri kalmış olan pek az sayıda kalıntılarını boş yere a-radılar. Fakat Fransızlar, korkunç bir düşman olarak karşılarında kolerayı buldular ve bu uzak gurbet diyarında bin* lerce kurban verdiler. Bununla beraber bir hedef bulmuş olmak için ¹⁷²⁷ en sonunda ,daha önce Odesa bombardıman edildikten sonra, Napoleon'un eski bir fikri ele alınarak Rusları Kırım'da vurmak kararı verildi. Kırım'ın büyük asker! limanı Sivastopol'ün Türkler için daimî bir tehdit teşkil etmesi ve bu limanın Ruslara Karadeniz hâkimiyetini sağlamakta bulunması, bu kararın alınmasına âmil olmuştur. Fakat, tasviri imkânsız fedakârlıklar ve kurbanlarla yapılan ve hemen hemen iki yıl süren müttefik gayretlerine mukavemet eden Sivastopol, Çarın bütün düşmanlarını hayrette bırakacak şekilde Rus tahammülünün ve sebatının sembolü olacaktı.

5 eylülde İngiliz ve Fransız donanmaları, içinde 58 000 asker bulunduğu halde, Varna'dan harekete geçti. Bu suretle başhyan harekete Türkler, çok tâli bir derecede, sağ cenahın öncüleri olarak iştirak ettiler. Komuta, Mareşal St. Ar-naud'da idi. Bunun ölümünden sonra yerine Canrobert geçti. Gerek Alma çayı meydan muharebesinde (20 Eylül), gerek İnkerman meydan muharebesinde (5 kasım) ve gerekse hemen başlanan Sivastopol'ün muhasarasında Abdülmecit'in askerleri, İnkerman meydan muharebesi ile Balaklava'da Rus baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalmış olmalarına rağmen, büyük bir cesaret ve disiplin ile döğüşüyorlardı. Türk askeri, Eupatoria'da Rusların şiddetli bir istirdat teşebbüsüne başarı ile karşı koydu (Şubat 1855). Müttefik orduların zaferini, hiç de aşağı sayılmıyan savaş yardımcıları sıfatıyla, Türkler de kutluyorlardı. 2 mart 1855 de Çar Nikolay'ın ölmesi, Osmanlı Devletinin istikbali için daha büyük bir

¹⁷²⁴ Fontmagne, S. 205.

¹⁷²⁵ Jouve, L S. 67; kars. S. 236 - 237.

¹⁷²⁶ Aynı eser, S. 155 ilan..

¹⁷²⁷ Avusturya'nın veya sadece Avusturya generallerinin az veya çok derecede samimi olarak yaptıkları müştereken Ruslara karşı yürüme teklifleri hakkında bak: Beer.

emniyet vaad ediyordu ¹⁷²⁸.

İlkbaharda, Sivastopol'ün her taraftan irtibatını kesmek amacıyla Kerç ve Yenikale mevkiileri zaptolundu. Bunlar,

XVIII inci yüzyıl boyunca Osmanlı ve Rus münasebetleri tarihinde sile sık geçen iki şehir ismidir. Aynı zamanda müttefik gemileri Azak Denizine de girdi. Şimdi yeni gelen Sardunya askeri de Pelissier'in başkomutanlığı altında savaşıyordu. Bunlar, Kont Cavour tarafından büyük bir ustalıklı takip edilen İtalyan Birliği ülküsü için bir Avrupa harbinin bu sahnesinde kan döküyorlardı. Hâlâ mukavemete devam edebilen Malakof müstesna olmak üzere bütün kaleler, büyük kayıplar pahasına olmakla beraber, alındıktan ve İtalyanların Çernaya suyu kenarında kazandıkları zaferden sonra nihayet Sivastopol 8 eylülde düştü. Uzun zamandan beri beklenen bu hal suretinin elde edilmesi üzerine bütün dünya geniş bir nefes ahr gibi oldu ¹⁷²⁹.

Sivastopol'ün arkasından Kınburun da alındı. Fakat müttefikler, Gorçakof ordusuna taarruz etmeği doğru bulmadılar. 1854 denberi Türkler Asya cihetinde pek elverişli durumda olmamakla beraber müttefikler bu cephedeki savaşlara karışmadılar. İngilizlerle Fransızlar Gelibolu ve Üsküdar'a geldikleri günlerde Türkler, Osurgeti ve Çürüksu'da mağlûp edilmişlerdi. Bundan sonra gelen ay içinde General Wrangel, tahkimli Doğu Bayazıt şehrine girdi. General Be-btttof ise Kurukdere meydan muharebesini kazandı. Ruslar, Gürcistan'da asayiş sağladıktan sonra, Muravief'in komutasında olmak üzere haziran 1855 de Ermenistan'a doğru ilerlediler ve halk tarafından sevinçle karşılandılar. Sonra Ruslar, İsmail Paşa ile Macar aslından Kmety ve İngiliz müşavirleri tarafından müdafaa edilmekte olan kuvvetli Kars Kalesini muhasaraya başladılar. Bunun üzerine Ömer Paşa, çok önemli bir mevki olan Kars'ı kurtarmak amacıyla Kırım'dan geri getirildi. Fakat Kutayis'e taarruz etmek için girişilen bir teşebbüs başarısızlıkla neticelendi. 29 kasımda da Kars teslim olmak zorunda kaldı. Erzurum'da oturan Ermeniler, hemen Selim Paşaya bu şehrin bir düşman hücumuna dayanabilecek durumda olmadığını bildirdiler ¹⁷³⁰.

Daha 22 temmuz 1854 de müttefik devletler, yalnız Rus kontrolünden

¹⁷²⁸ Kars. Camille Rousset'nin Histoire de la guerre de Crimée adlı eserinde anlattıkları; Elphinstone, Siege of Sebastopol and Todt-leben, aynı zamanda Jouve'nin Fransızca canlı tasvirleri.

¹⁷²⁹ İtalyan'ların harbe iştirak etmelerinin neticeleri hakkında bak aynı zamanda General Lamarmora'nın hatıraları, Paris 1874, ve Cavour'un mektuplaşmaları, Torino 1884.

¹⁷³⁰ Kars. Rosen II. S. 224 - 226; Millinger, S. 46, 185, 186 - 187; Louet, S. 161 - 162; Fontmagne, S. 64 - 65. Stratford'un daha 1853 de beklediği Şahın Babıâli'ye karşı beyanatı: "Eastern Papers". I. S. 370 vd.; Sturza II. S. 156 vd..

nihayet kurtarılmış olan Memleketeyn Prenslikleri için Avrupa'nın garantisini, Tuna ağzları için bütün Avrupa'nın iştirak edeceği bir rejimi, Karadenizin tarafsız bir hale getirilmesini ve bütün reayaya Avrupa garantisi altında eşit haklar verilmesini bansın esas şartları olarak istediklerini ilân etmişlerdi ¹⁷³¹. 26 ağustosta Rusya, bu şartları kabul edemeyeceğini bildirmişti . Bu cevabiyledir ki Petersburg Hükümeti, 27 kasım 1854 tarihli Avusturya -Prusya ek sözleşmesinin ¹⁷³² meydana gelmesine sebep olmuştu. Rusya ile bundan böyle müşterek müzakere meselesinde Paris ve Londra hükümetlerine yardımcı olarak Viyana hükümetinin son zamanlarda aldığı durum da bu anlaşma-ya uygundur. Buna göre Avusturya, müttefiklerden aldığı icabında yardım görmek vaadi karşılığı olarak, müttefik orduların hareketlerine engel olmayacaktı ¹⁷³³. Viyana'da açılacak olan yeni konferansa Türkiye de iştirak edecekti. Prusya, Batı devletlerine katılmak istemiyordu. Fakat Sar-dmya, 26 ocak 1855 de müttefiklerle tam bir işbirliği yaptı ¹⁷³⁴.

Daha 6 kasımda Rusya, dört şartı nihayet kabul edeceğini açıklamıştı ¹⁷³⁵. Fakat Rusya, 1841 antlaşmasını sadece Padişahın lehine akdolanmış bir belge olarak sayıyor ve Karadeniz hakkında başka hükümler konulmaksızın bu antlaşmayı Osmanlı hükümdarının feda edebileceği kanaatında bulunduğunu bildiriyordu . Lâkin daha sonra bu noktalarda bir değişiklik yapılarak açıktan açığa "Türkiye-nin bekasının Avrupa muvazenesi için bir zaruret olduğu" ve "Karadeniz'de Rus hâkimiyetine bir son verilmesi gereği" ü-zerinde ısrarla duruldu ¹⁷³⁶. Sırbistan da Avrupa devletlerinin himayesine girecek ve bu suretle Belgrat Paşasına bağlı olmaktan kurtarılacaktı ¹⁷³⁷. Böylece, Prusya'nın iştiraki olmadan, 15 mart 1855 de Çar II. Aleksander'in tahta çıkmasından sonra Viyana'da toplanan konferansta bazı meseleler üzerinde anlaşmazlığın bertaraf edilmesi lâzımgeliyor-du ¹⁷³⁸.

¹⁷³¹ "Eastern Papers" XI, S. 3 vd.; Sturdza II, S. 481 vd

¹⁷³² Jasmund, I, S. 396; Sturdza II, S. 546 - 547.

¹⁷³³ Jasmund, I, S. 398 vd.; Sturdza II, S. 548 vd. 28 aralıkta her üç devlet tarafından Petersburg hükümetine dört nokta teklif edildi: Testa, IV 2. S. 175 vd.; Sturdza II, S. 559 vd. Hususiyle Beer, S. 510

¹⁷³⁴ Aynı eser, S. 581 vd., "Acts and conventions relatives to the cooperation of H. M. the King of Sardinia in the war", 1855 e göre. 15 martta Türkiye ile Sardinya arasında bir antlaşma imzalandı; Jasmund, n, S. 12 vd.; Sturdza II, S. 613 vd.

¹⁷³⁵ Testa, IV 2, S. 167 vd.; Sturdza II, S. 537 vd.

¹⁷³⁶ "Le trait* du 13 juillet 1841 sera revise" dans le double but de rattacher plus completement l'existence de l'Empire ottoman à l'Europe et de mettre fin a la preponderance de la Russie dans le Mer Noire"; Sturdza H, S. 617.

¹⁷³⁷ Aynı eser. S. 616, 643

¹⁷³⁸ Testa IV 2, S. 193 vd.; Sturdza H, S. 615 vd.

Viyana konferansı 26 nisana kadar devam etti. Sonra 4 haziranda da yeni bit toplantı yapıldı. Hıristiyan Avrupa temsilcilerinin toplandığı bir konferansta ilk defa olarak Türki-yenin bir murahhası, Arif Efendi, bulunuyordu. Aslında bu, Osmanlı Devletinin öteki devletlerle aynı hakka sahip bulunduğunun ifadesinden başka bir şey değildi. Fakat her şeyden önce Avrupa devletlerinin menfaatleri bahis mevzuu olduğundan ve sırf bunun için. böyle bir durum yaratılmıştı. Bununla beraber, Avrupa devletler nizamı içine alınması için Babiâli'den bir tokun resmî beyanatta bulunması ve daha bazı tedbirler alması istemiştir. Bunlara göre Müslüman fatihlerin başı olan Osmanlı Padişahı, modern bir hükümdar haline geliyor ve bu sıfatla bütün tebaasını, ırk, din ve tarihî haklar göz Önünde tutulmaksızın, kanunlara göre eşit muamele yapacağı hakkında kendisinden teminat almıyordu. Daha 16 mart 1854 te Hıristiyanlar, İstanbul'daki zabıta mahkemesi örneğine göre yeni bir teşkilâta tâbi tutulacak olan bütün Türk mahkemelerinde tanıklık etmek hakkım almışlardı. Her ne olursa olsun bu, faydalı ve verimli bir yenilikti. Âli Paşanın, yüzyıllardan beri aşağı görülen ve esir muamelesi yapılan reayanın mensup buldukları ırk ve mezheplerin Türk ırkı ve Müslüman dini ile bir tutulmamasına karşı cephe almasına rağmen -Âli Paşa bunu nazikâne bir takım diplomasi usullerine başvurarak yapıyordu- 15 mayısta Hıristiyanlara Osmanlı ordusunda hizmet görmek hakkı tanındı. Bundan böyle haraç, Batı memleketlerine mahsus şeref duygusundan mahrum olup 15 yıllık bir ordu hizmeti imtiyazından faydalanmak istemiyen kimseler tarafından başka bir isim altında verilecekti. İngilizler, kendi subaylarının komutası altında bazı reaya kıtaları vücade getirmek fikri ile ciddî olarak meşgul oluyorlardı ¹⁷³⁹

Barışı kuran şahsiyet olarak ortaya çıkabilen Avusturya İmparatorunun adına olmak üzere Kont Buol-Schauenstein tarafından Viyana'da müzakereler açıldı. Daha Uk oturumda Türk murahhası, "Osmanlı Devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü hukukunun korunması" için yeni garantiler istemek hakkının kendisince mahfuz bulunduğunu ileri sürdü . Gorçakof, sadece kendisine verilmiş olan talimata uymak zorunda olduğunu beyan etmekle beraber, bu hakkı pek tabii, fakat harbin neticelerine bağlı bir şey olarak vasıflandırdı ¹⁷⁴⁰. Viyana konferansının

¹⁷³⁹ Roaen, S. 232 - 238. Daha 1839 da Moltke, gerek Ermenilerin ve gerekse Kürtlerin askeri hizmete çağınlmalan gereğine işaret etmişti; "Briefe Über Zuataende und Begebenheiten in der Ttrkei", S. 353 - 354. Kars-Elchmann'ın yukarıda adı geçen eseri.

¹⁷⁴⁰ Aynı yer.

sonunda toplanacak bir kongrede girişilecek müzakerelere esas teşkil etmek üzere şu noktalar tesbit olundu: Üç Prenslikten her biri kendi "bağımsızlık ve millî idaresine" kavuşacaktı; iç güvenliğinin sağlanması ve sınırların korunması için bunlar, birer "millî silâhlı kuvvet" bulundurmaya hakkına sahip olacaklardı ¹⁷⁴¹. Fakat yalnız tedafüî hareketlerde bulunabilmeleri şart koşuluyordu. Babiâli, ancak Avrupa devletlerinin muvafakatini aldıktan sonra ordularını, muhtemel bir karışıklığı bastırmak üzere, Tuna'nın öbür tarafına gönderebilecekti. Bu Prenslıkların yeni Anayasaları "resmî bir hattışerif" ile ilân olunacaktı; fakat bunun için "devletlerle dostça bir anlaşma yapmak gerekli idi. Çünkü bu mesele, Avrupamn genel siyasî menfaatleriyle ilgili idi". Rusyamn eski bir arzusuna uyularak, komşu devletlere karşı suikastler tertip etmek emelini güden menfi elemanların Prenslıklar içinde yaşamalarına müsaade olunmı-yacaktı ¹⁷⁴². Daha ikinci oturumda Fransız temsilcisi, Eflâk ile Buğdan'ın kendi menfaatlerine olarak bir hanedanın -hem de Yunanistan'da yapıldığı gibi yabancı bir hanedanın ¹⁷⁴³- idaresi altında birleştirilmesi imkânına işaret etmiş ve, bir plebisit neticesinde seçilmiş bulunan İmparatorun temsilcisi sıfatıyla, bu Prenslıkların müstakbel şekilleri hakkında ahalinin oyunu almak zaruretine dikkati çekmişti ¹⁷⁴⁴. İkinci nokta hemen kabul olundu. Birincisi ise altıncı oturumda Bourqueney tarafından yeniden etraflı olarak bahis mevzuu edildi ¹⁷⁴⁵. Tuna meselesinde karar vermek A-vusturya'ya düşüyordu: Viyana kongresinin bir çok memleketlerden akan nehirler hakkındaki kararlarına dayanılarak bir Avrupa komisyonu -Gorçakof "sendika" tâbirine itiraz etmişti- teşkil olundu. Bu komisyon, gemilerin kolay ve emin bir surette işliyebilmesini sağlamak amacıyla bir takım nizamlar koymak ve nehir ağzlarında istasyonlar gemiler bulundurmaya hakkına mah'kti. İdarî tedbirlerin alınması işi, nehre sahili bulunan devletlerin üyelerinden teşkil olunacak daimî bir Âşağı-Tuna Komisyonuna bırakıldı. Fakat daha Önce derpiş olduğu gibi Besarabya kıtasının Buğdan'a bırakılması ile Rusya, bu mükellefiyetlerin ve bundan doğan hakların dışında bırakılacaktı ¹⁷⁴⁶.

¹⁷⁴¹ "AMiirer celle dea frontiera".

¹⁷⁴² Sturdza II, S. 620 - 621.

¹⁷⁴³ Fakat Babiâli'nin yerli bir Prensi hayat kaydı ile ve irsi olarak tâyin edebilmesi, büsbütün ihtimal dışında bırakılmış değildir; aynı eser, S. 642.

¹⁷⁴⁴ Aynı eser. S. 624.

¹⁷⁴⁵ Aynı eser, S. 641 vd.

¹⁷⁴⁶ Aynı eser, 3. 631 vd.

Karadeniz meselesini bir hal suretine bağlamak üzere Fransız Dışişleri Bakanı Drouyon de Lhuys ile Türk Hariciye Nazırı Âli Paşa'nın gelmeleri bekleniliyordu. Rusya, bu mesele hakkında teşebbüs hakkını kabul etmeyeceğini bildirdi ¹⁷⁴⁷. Hakikatte ise kendisinin korkmakta bulunduğu deniz kuvvetlerinin tahdidi meselesine dokunmak istemiyordu. Âli Paşanın isteği üzerine evvelâ Türkiye, "Avrupa devletleri manzumesinin" eşit haklara sahip bir üyesi olarak -bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmek mükellefiyeti ile birlikte - kabul olundu . Fakat Ruslar; Karadeniz'in tarafsızlığını ve bu denizde hem Rus ve hem de Türk donanmasının dört saffi harp gemisi ile dört firkateyne indirilmesini -aynı zamanda öteki devletler bu gemilerin yarısını aşmıyacak derecede bir kuvveti bir fermana dayanarak İstanbul Boğazından geçirmek hakkına sahip olacaklardı; bunlar, Osmanlı Devletine karşı yapılacak bir taarruz halinde 1853 deki gibi hareket edebileceklerdi- kabul etmek istemiyorlardı. Rusya, bütün devletler gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçebilmek hakkından başka bir şey istemiyordu ¹⁷⁴⁸. Sonra Padişaha Boğazları istediği gibi açmak hakkını veren kapalı deniz prensibinin aksi bir prensibin kabulü cihetine gitmek niyetinde idi ¹⁷⁴⁹. Ancak uzun bir aralıktan sonra Avusturya, 4 haziranda Ruslarla Türklerin kendi aralarında anlaşmalarını ve bu anlaşmanın nihâî antlaşmaya alınmasını teklif etti ¹⁷⁵⁰. Fakat bu teklif de iyi bir surette karşılanmadı. Böylece bir yandan harp sona ermek üzere iken Viyana'da gerek bu mesele ve gerekse Türkiye'de İslâhat meselesi halledilmemiş bir halde bulunuyordu. Batı devletlerinin temsilcileri ile Avusturya temsilcisi, artık görevlerinin sona ermiş bulunduğunu beyan ettiler. Başarısızlıkla biten bu siyasî müzakerelerden çıkan netice, Batı devletleri ile Avusturya arasındaki münasebetlere bir soğukluğun girmesi ve bu işlerden uzak tutulmuş bulunan Prusya ile dahi şiddetli bir fikir ayrılığının meydana gelmesi oldu. Şimdi, Prusya'yı öteki devletlerle anlaştırmak ve Avusturya'yı dört nokta üzerindeki vaatlerini muayyen bir dereceye kadar geri almış bulunan Rusya'ya karşı enerjik bir şekilde cephe almağa ikna etmek, müttefik diplomasisinin üzerine düşen büyük vazife o-luyordu ¹⁷⁵¹.

¹⁷⁴⁷ Aynı eser, S. 646 vd.

¹⁷⁴⁸ Aynı eser, S. 667 - 668.

¹⁷⁴⁹ Aynı eser, S. 675

¹⁷⁵⁰ Aynı eser, S. 680 - 681.

¹⁷⁵¹ Karadeniz'de Rus savaş kuvvetlerinin çoğaltılmasına engel olmak için, Avusturya İmparatorunu Batı devletleri tarafına çekmek üzere yapılan 20 Mayıs tarihli bir tasan bak: aynı eser, S. 771 vd. Kars. ayı» zamanda bütünü için: "Le traitt de Paris du 3D mars etu-die~ dans ses causes et ses effets par le correspondant diplomatique de Constlutionnel", Paris 1856, gene bak: Gourdon, Histoire du congres de Paris, Paris 1857.

Fakat barış antlaşmasının kendi liderliği altında vücade gelmesi, Avusturya için bir şeref meselesi idi. Aynı zamanda bu barış, zaman zaman Avusturya'nın düşmanı olmuş olan başka devletlerin ağır fedakârlıkları sayesinde eski rakibi Rusya'nın yere serildiği bir anda, Doğuda Avusturya nüfuzunu kurmak için çok elverişli bir vasıta idi. Böylece 16 aralıkta Viyana Hükümeti, Sivastopol'ün düşmesinden ancak iki ay sonra ve m. Napoleon'un yakın bir zamanda barışın elde edilmesi isteğinde bulunduğunu beyan etmesi üzerine , muzaffer batı devletlerine karşı zarurî olan fedakârlıklarda bulunmağa hâlâ yanaşmamak ta ayak direyen Rusya'ya tehdit edici bir nota göndermeğe karar verdi. Daha önce kararlaştırılmış olan noktalar etraflı olarak bir defa daha ileri sürüldü. Fakat Buol, aynı notada bunların kabul edilmemesi halinde doğacak "ağır sonuçlar" dan, böyle bir kararın neticesinde çıkacak "gayri insanî sorumluluk" dan, uzatılacak harbin bir çok insan hayatına mal olacağı dolayısıyla insanlığın vazifelerinden bahsediyordu. "Babiâli'nin suzereni-tesi altındaki Memleketeyn Prenslıklarına" Hotin çevresinden Salsık gölüne kadar uzanacak bir toprak parçasının bırakılması gibi Rusya için ağır bir şart ilk defa olarak o zaman ileri sürüldü. Karadeniz'in tarafsız olacağı isteği bir defa daha ifade olundu. Rusya, müttefik devletlerin Hıristiyan Osmanlı tebaasına verilecek yeni imtiyazlar hakkında Babiâli ile yapacakları müzakerelere iştirak etmek hakkına malik olacaktı¹⁷⁵²

Daha şimdiden Fransa ile, İngiltere ve Avusturya temsilcileri, İstanbul'da müzakerelerin bu güç noktasıyla meşgul oluyorlardı. Âli Paşa ile onun dostu Fuat Paşa, bu konferansta Babiâli'yi temsil ediyorlardı. Konferans üyeleri arasındaki fikir mübadelesi neticesi olarak daha 9 ocak 1856 da bir hattı hümayun çıkarıldı. Padişahın resmen ilân ettiği bu belge ile reyanın lehine bir takım tamamlayıcı tedbirler alınıyor ve onlara, Müslümanlarla tam bir eşitlik sağlanıyordu. En nihayet Osmanlı hükümdarı, kayıtsız ve şartsız bir dinî tesamuhu, Hıristiyanların devlet memuru olabilmek ve yabancıların İmparatorluk içinde toprak satın alabilmek haklarını kabul etmeğe karar vermişti. O zamana kadar papasla-rı tarafından idare olunagelen birer dinî cemaat halindeki reaya yerine şimdi eşit haklara sahip tebaalar kaim oluyordu. Artık eski tezyîfkâr adlarıyla anılmalarına müsaade e-dilmeyecek olan bunlar, sayıları, iktisadî ve sosyal durumları ile mütenasip olarak mahkemelere ve ordu hizmetine iştirak etmek hakkını

¹⁷⁵² Aynı eser, II, S. 842 vd.

alıyorlardı. Mensup buldukları kiliselerin idaresi bahsine gelince bunda patrik ve piskoposlara bağlı olmayacaklar, fakat hem din adamları ve hem de başka kimselerden seçilecek olan meclisler tarafından idare edileceklerdi¹⁷⁵³.

İki gün sonra aynı üç devletin temsilcileri ile Türk meslektaşları toplandılar. Türkler tam bir güven içinde o kadar ileri gitiler ki Sırbistan ve Memleketeyn Prenslikleri için alelade memurlardan başka bir şey olmıyan Hospodarların tâyininde aynı usulü ve bilhassa İsmail'de kaleler inşası hakini istediler¹⁷⁵⁴; Eflâk ve Buğdan'da o zamana kadar yürürlükte olan organik nizamnamenin artık muteber olmadığını, eski ve şümüllü olarak sayılan Memleketeyn imtiyazlarının olduğu gibi kalacağını ve, yeni bir zamanın icaplarına a-yak uydurabilmek için, Eflâk ile Buğdan'a yeni bir takım tavizler yapılacağını beyan ettiler. Buna göre evvelâ seçilecek ve sonra Padişah tarafından tâyin edilecek olan yerli prensler, öldükleri zamana kadar iktidarda kalacaklardı; her iki Beylik için de muteber olmak üzere yeni bir yasa yapılacaktı¹⁷⁵⁵. Bu yasa, "yarısı Eflâk'li ve yarısı Buğdan'h üyelerden olmak üzere kaymakam tarafından teşkil olunacak bir komisyon tarafından ve "bir Osmanlı komiseri ile tam bir anlaşma halinde" İstanbul'da hazırlanacaktı. Bu kadar ız-tırap çekmiş, 1848 milliyetçilerinin yazıları ve daha başka beyanemelerle dâvasına Avrupa'nın bu kadar sempati göstermiş olduğu bu Tuna Memleketleri, hakikatte Osmanlı hükümdarının tam anlamı ile birer vilâyeti olarak sayılıyordu; bunlar dış memleketlerle münasebetlerde bulunamayacaklar, yalnız Babiâli'nin imzaladığı antlaşmaları tanıyacaktı. Rumanyalılara ima edilmiş olan birleşme ve Avrupalı bir hanedanın idaresi altında irsî prensler yerine, Eflâk ile Buğdan'a ancak Babiâli tarafından zorlanan müşterek bir idare sistemi veriliyordu. Fakat devletler, Tuna'nın öte tarafında da yabancıların toprak edinme hakkını: sahip olacakları prensibini kabul ettirmeği unutmadılar.

Devletlerin Padişah tarafından verilmiş olan bu kararlardan memnun olduklarını beyan etmeleri üzerine Rusya, artık kendi dindaşlarının haklarını korumak için ortaya çıkmağa yetkili olmuyordu. Daha ayın başında Petersburg Hükümeti, Avusturya'nın tekliflerini kabul etmişti. Bununla beraber Çar hükümeti, gerek kendisinin toprak bırakması -Asya tarafında işgal

¹⁷⁵³ Ana hatları ve kritiği: Rosen, S. 239 vd. Kars. Sturdza II, S. 890 vd., 921 vd. Tam metin: Eichmann; bak S. 204 vd., 353 vd., 458 vd.

¹⁷⁵⁴ Sturdza, S. 923, 942 vd., 949 - 950. Clarendon ve Fransız el-çisi Thouvenel de bu hakkı onlara çok görmüyordu; aynı eser, S. 939; IH, S. 492 - 493.

¹⁷⁵⁵ "L6gislatiure constituante".

etmiş bulunduğu Osmanlı topraklarını vermeğe razı idi- ve gerekse müttefiklerin yeni şartlar teklif etmek hakkını muhafaza etmeleri isteklerine karşı hâlâ itiraz etmekte idi ¹⁷⁵⁶. Fakat Avusturya'nın kesin bir tavır alması ve Prusya'nın araya girmesi sayesinde Nasselrode, Viya-na'nın ultimatومunu en nihayet ayın 20 sinde kabul etmek zorunda kaldı ¹⁷⁵⁷. Böylece Prusya, iş birliği yapmakta o-lan devletlerle yeniden birleşmişti. Rusya'nın bu cevabı, çok geçmeden Batı devletlerine bildirildi ¹⁷⁵⁸.

Barış kongresinin açılması yeni bir konferansa vesile teşkil edecekti. Bu konferans daha 1 şubat 1856 da Viyana'-da başladı. İlk toplantıda barış mukaddematım imza edecek plan murahhaslar tâyin olundu ¹⁷⁵⁹. Çok geçmeden Fransa'nın bu murahhasları kendi başkentine davet etmeğe hak kazandığı noktası üzerinde bir uyuşmaya varıldı.

Böylece 25 şubatta Avrupa ölçüsünde bir toplantı olan Paris Kongresi açıldı. Buna Prusya -fakat ancak yedinci oturumdan itibaren- ile Sardmya Devleti de iştirak ediyorlardı. Osmanlı Padişahının temsilcileri olarak deniz yoluyla Fransa'ya gitmiş bulunan Âli Paşa ile Reşit Paşanın oğlu ve Paris elçisi Mehmet Cemil Bey kongrede bulunuyorlardı. Başkan, I. Napoleon'ın gayri meşru bir oğlu olan Fransız Dışişleri Bakanı Kont Valevski idi. Hemen mütareke aktolundu ve devletlerin yeni şartlar teklif edebilecekleri gibi nazik bir mesele de Asya'da önemsiz bir sınır düzeltilmesi ile geçiştirilebildi. Memleketeyn Prenslüklerinin istikbalde tâbi olacakları rejim hakkındaki prensipleri tesbit üzere bir komisyon teşkil olundu. Bununla ilgili ayrıntıları tesbit etmek işi "ikinci bir komisyon" a bırakıldı. Tuna Prenslüklerinin birleştirilmesi ve ahalisinin oyu alınması meseleleri üzerinde Fransa ve İngiltere ile Türkiye ve Avusturya birbirine muarız iki cephe teşkil ediyorlardı . En sonunda verilen karara göre Memleketeyn ahalisi, isteklerini özel toplantılar, "divanlar" vasıtasıyla Prenslüklere gönderilecek olan bir Türk - Avrupa karma komisyonuna bildirecekti. Bu komisyonun teklif edeceği esaslara dayanılarak Paris'te bir anlaşma imzalanacak ve bu, Avrupa devletleriyle birlikte kararlaştırılacak olan bir hattı şerif ile Padişah tarafından yayınlanacaktı ¹⁷⁶⁰. Avrupalılarca taahhüt olunacak bir garanti, özerk Prenslükleri koruyacaktı ¹⁷⁶¹. Sırbistan, yeni teşkilât yapabilmek

¹⁷⁵⁶ Testa V, S. 42 vd.; Sturdza II, S. 886 vd.

¹⁷⁵⁷ Rosen, S. 245; karş. Sturdza II, S. 904 vd.

¹⁷⁵⁸ Aynı ye

¹⁷⁵⁹ Jafund, II. S. 324; Sturdza II, S. 908 vd.

¹⁷⁶⁰ Aynı eser, S. 1020 - 1021, 1023 - 1024.

¹⁷⁶¹ Komisyonun yetkileri hakkında, S. 1067 vd.

hakkını kaybediyordu. Gerektiği zaman Türkiye ve Avrupa devletleri Sırbistan için yeni teşkilât yapıp bu memlekete bahşedeceklerdi. Ancak Osmanlı veya Avusturya topraklarından vâki olabilecek asker! bir müdahaleye karşı Sırları bir Avrupa garantisi koruyacaktı. Karadağ hakkında Rusya, kendisine beslediği eski "sempatinin" mükâfatı olarak ¹⁷⁶² "iyi niyetli temayüller" ini beyan etti ¹⁷⁶³. Toprak bırakması meselesinde Rusya, yalnız Pruth kenarında Vadu - lui - îsac-dan Yalpug gölüne kadar uzanan toprak şeridini feda etmek taraftan idi ve aynı zamanda İsmail ile Kilya'yı kapamağı ü-zerine alıyordu. Sonra daha fazla bir tâvize razı olarak Kutla-buga gölü ile Trajan Şeddi ve Salsık gölü arasındaki üçgeni teklif etti. Buna rağmen Pruth kenarında kâin Cotul - Morif-den Karadeniz'e kadar Burna Sola gölünün bir kilometre doğusuna uzanan bir hat, sınır olarak kabul olundu , Tuna meselesinde Kongreye iştirak eden devletler nehrin ağızlarındaki engelleri gidermek bakımından çalışmaların yapılması ve denetlenmesi işini daimî bir komisyona bıraktılar. Bu komisyonda Eflâk, Buğdan, Türkiye ve Avusturya'nın yanında. Batı - Almanya'nın menfaatleri dolayısıyla, Bavyera ile Würtemberg Devletleri de temsil olunuyordu. "Osmanlı Padişahının Hıristiyan tebaası üzerinde özel menfaatleri bulunduğunu beyan" yolunda Rusya'nın yaptığı bir teşebbüse hemen bir protesto ile cevap verildi. Antlaşma, bundan böyle Padişahın kendi tebaası ile olan münasebetlerine karışmayıp her devlete yasak ediyordu.

30 martta barış antlaşması imza edildiği zaman -kongre bir kaç gün daha devam etti ve ancak nisan sonunda rauahe-denamenin tasdikli suretleri teati olundu-, millî olmiyan eski Osmanlı Devleti, artık ıslâh edilmiş "Türkiye", Avuranın hukuk devletleri araşma resmen alındı. Yeni Türkiye ile ant-laşmaya imza koymuş olan devletlerden herhangi biri arasında çıkacak bir anlaşmazlık halinde, kuvvete başvurulmadan önce barış yolu ile işin halledilmesi için mesele öteki devletlere arzedeiecekti ¹⁷⁶⁴. Sonra 15 nisanda Fransa, ingiltere ve Avusturya Devletleri, "Osmanlı Devletinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü" muhafaza etmek ve şimdi imza edilen antlaşma hükümlerinin herhangi bir surette ihlâlini harp sebebi (casus belli) olarak saymak hususlarında anlaşılard ¹⁷⁶⁵. Hattâ Âli Paşa, artık eskimiş ve

¹⁷⁶² 14. oturum; aynı eser, S. 1037.

¹⁷⁶³ Aynı eser, S. 1018.

¹⁷⁶⁴ "S'il survenait entre la Sublime Porte et l'une des Puissances contractantes un dissentiment de nature à menacer le maintien de leurs relations, les deux Etats, ayant de recourir à l'emploi de la force, mettront les autres Puissances en mesure de prévenir cette extrémité par les moyens de la conciliation"; aynı eser, S. 1027.

¹⁷⁶⁵ Jasmund, I, S. 470; Sturdza U, S. 1089.

bizzat Avrupa devletlerinin menfaatlerine son derece engel teşkil edici bir şey olarak vasıflandırdığı kapitülâsyonlardan Osmanlı Devletini kurtarmak teşebbüsünde bulunmuştu. Avrupa Devletleri temsilcileri de bunu tasvip eder sözler söylediler. Fakat bu güç ve karışık dâvaya hemen bir hal çaresi bulmak cihetine gitmediler ¹⁷⁶⁶: İngiliz hükümetinin kararına göre bu mesele hakkında ileride İstanbul'da görüşülecek ve devletlerin alacakları durum, vaad olunan reformların tatbik derecesine bağlı bulunacaktı .

Asil düşünceli Fransızlar İmparatorunun da dahil bulunduğu romantik hülyacılar için, Şark'ta yeni bir devir başlamış gibi görünüyordu. Fakat bir kaç ay sonra reel düşünen herkes, gerek Avrupa örneğine göre yapılan bu islahatın gerçek değeri ve gerekse İstanbul'da devletlerin müşterek hareket etmek imkânları hakkında hüküm verecek durumda bulunuyordu ¹⁷⁶⁷.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kumanya Birliği uğrunda mücadele ve Memleketeyn Prenslüklerinin Osmanlı Devletinden koparılması (1856 — 1862)

Rumanya göçmenlerinin propagandası, Fransız halk efkârının Kumanya dâvasına beslediği sempati, Lâtinlik duygusu ve her milletin kendi başına bir devlet teşkil etmek hakkına sahip olduğu nazariyesi gibi âmillerin tesiri ile Fransızların İmparatoru, Memleketeyn Prenslüklerinin tek bir idare altında birleşmesini ¹⁷⁶⁸ istiyordu. III. Napoleon, aynı zamanda bu sevgili projesinin gerçekleşmesi yolunda kendisine medyun olan Türkler ¹⁷⁶⁹ den de muzaheret göreceğine bütün varlığı ile inanıyordu. Muzaffer Mareşal Pellinier'i "Eflâk ve Buğdan" Prenslüğüne getirmek fikrinin kendisinden çıkıp çıkmadığı meselesi bir tarafa bırakılsın ¹⁷⁷⁰.

Fakat Fransızlar İmparatoru çok geçmeden öğrenecekti ki son olaylar Türkiye'de pek az kimselerin farkına varabildiği bir uyanma meydana

¹⁷⁶⁶ 14. oturum; aynı eser, S. 1035 - 1036.

¹⁷⁶⁷ Münferit araştırmacılar hakkında sayısız kaynaklar bak: Ben-gesco, Bibliographie franco - roumaine du XIX e siècle, Brbtelles, 1899, ve kritik ile ilâveler: St Orasanus, Bibliografia cestiunei Orientului Bükreş 1889 ("Eeonomia nationala" dergisinden). Eugene Boranin broşürü, Questton des Uetut Saints, Paris 1850, ve bu broşüre verilen cevaplar hakkında bak: Oraşanu, S. 39.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/443-493

¹⁷⁶⁸ Kars. Cavour'un Massimo d'Azeglio'ya mektupları, 2, 6, 7, 12 mart 1856; "Affaires d'Orient, Reorganisation des provinces Dami-biennes", Paris 1856: aynı şekilde Sturdza, İÜ, S* 114 vd.

¹⁷⁶⁹ 50 000 Fransızın tífusa kurban gittiğinden ve bunların İstanbul'da 14 yeni mezarlığa gömüldüklerinden bahsolunuyordu; Durand de Fontmagne, S. 68 - 69.

¹⁷⁷⁰ Yukarıda adı geçen broşü

getirmişti. Gerçi eski Osmanlılarla alelade halk, vatanlarının artık mevcut olmadığı, büyük Padişahların kendilerine bir arda bırakmaksızın toprak altında buldukları, ordularıyla devleti baştan başa kat' ve işgal eden yabancı "gâvurların" artık efendiye inkılâp ettikleri, dînî vazifelerini zahiren olsun yerine getirmiyen siyah paltolu adamların Tanrı ve millî an'aneye, Osmanlıların şerefli mazisi ve islâmîliğin istikbaline ihanet eden kimseler haline geldikleri kanaatında idiler. Fakat Fransızca konuşan, şampanya içip evlerini Paris modasına göre döşeyen, Fransız usulü baloların ve Batı memleketlerine mahsus bürokrasinin hayranı olan bu Türkler, şimdi şu inam besliyordular ki, kendilerine oldukça saf insanlar olarak görünen Frenklere biraz ustalıkla muamele etmek suretiyle bir kaç yıl önce ölüm döşğinde sayılan Osmanlı Devletini gençleştirmek ve kuvvetlendirmek mümkündü. Böyle düşünen Türklere biri, "biz Rusları Batı pensi ile kavradık" bir diğeri, yani Fuat Paşa ise "bizim kuvvetimiz onların anlaşmazlığında mündemiçtir"¹⁷⁷¹ diyordu. Bunlar, şimdiye kadar uğradıkları toprak kayıplarını, yeni ve sıkı, her çeşit imtiyazı pervasızca ezen ve Fransız Devriminin verdiği örneğe uygun olan bir teşkilât sayesinde fazlasıyla telâfi edebileceklerini umuyorlardı. Bir Eflâk, bir Buğdan, bir Sırbistan ve Karadağ, bir Lübnan şu veya bu şekilde devletin öteki parçalarından farklı durumda bırakılmış bulunmıyacaktı. Bilâkis bütün bu memleketler, "Devletin dokunulmaz parçaları" halinde tek bir vatanın öteki bölgeleri ile kaynaşacaklar, İstanbul'daki bürolardan kolay bir hiyerarşi yoluyla idare edileceklerdi¹⁷⁷². Bazı kimseler böylece imparatorluğun yeni bir yükseliş devrine kavuşacağını, İstanbul'un Avrupa anlayışı ile güzelleştirileceğini ve zenginleşeceğini bekliyorlardı. Satılabilen Bizanslıların gerçek anlamda ardaları olarak kalmış olan bu insanlar, her şeyden daha çok şahsî kazançlarını düşünüyorlardı. Fakat bunlar arasında Âli, Fuat ve Reşit Paşalar gibi en iyilerinde muhakkak ki asîl bir yurtseverlik ülküsü yaşıyor ve bu ülkü onları ayırıcı etki yapabilecek bütün hatıra ve ümitleri, bütün hak ve kuvvetleri zorla bastırmağa sevk ediyordu. Bu şahsiyetler, büyük ve talihsiz Sultan Mahmud'un siyasî mirasını daha modern bir şekilde kendilerine mal ve iş edinmişlerdi. Hattâ onlar o kadar ileri gidiyorlardı ki artık yabancı devletler elçiliklerinde bulunacak "bir dostun" keyfine bağlı

¹⁷⁷¹ Vous nous croyez fragiles? Erreur! Nötre solidite! n'est pas factice puisqu'elle repose sur vos divisions"; Durand de Fontmagne, 3. 43 vd.

¹⁷⁷² Asya ordusu komutanı İsmail Paşa, Ştirbey'e, "prince et gou-verneur - g6ne"ral de Valachie" diye hitap ederek yazıyordu; "Marturii istorice", S. 605. No. CLXXV.

olunacak bir şekilde tam mânasiyle serbest bir istikbal umuyorlardı. 1856 martında hükümet üyelerinden bazıları, eski reaya hakkındaki hattı hümayunun taahhüt mahiyetindeki koruyucu hükümler ihtiva etmesine engel olabilmek ümidi ile, daha açık görüşlü Fuat Paşaya karşı mücadele etmişlerdi ¹⁷⁷³. Fransa'ya dayanan bir siyaset takibetmenin aleyhinde olan devlet adamları, Âli Paşayı dışarda bırakarak, uzun zamandanberi gözden düşmüş bir durumda bulunan Reşit Pahayı, Memleketeyn Prensliklerinin birleştirilmesi meselesinde sebatlı Türk mukavemetinin temsilcisi olarak Sadrazamlığa geçirmek üzere aralarında anlaştilar .

1854 yılında Reşit Paşanın kendisi, İstanbul'daki Fransız elçisine Memleketeyn Prensliklerinin birleştirilmesi ve böylece tehlikeli Rus komşuluğundan kaçınılması ihtimalinden tam bir sükûnetle bahsetmişti. Hattâ kuvvetli, tarafsız ve devletler tarafından korunan bu tampon devletin başına Garplı bir Prens çağırılması ihtimalini de ileri sürmüştü. Bundan başka harp borçlarını ödemeğe yarıyacak olan belli bir para karşılığı olarak Rumanya Devletinin tam bağımsızlığını ilân etmek fikri bile, Padişahın ve Babîâli'nin mukavemetini beklemesine rağmen, onu korkutmamıştı ¹⁷⁷⁴. Şimdi Fuat Paşa, gerçek veya yapmacık bir endişe ile Tuna bölgesinde yeni bir Yunanistan'ın kurulmasından, tekrar başlıya-cak olan Rus entrikalarından, bir yıl kadar sonra bunu taki-bedebücek olan bağımsızlıktan ¹⁷⁷⁵, bunun Sırbistan'a sirayet edebileceğinden ve kısa bir zaman içinde, Türkiye'nin çözüleceğinden ¹⁷⁷⁶ bahsediyordu. Tarihi Prokesch - Osten tarafından İstanbul'da temsil olunan Avusturya, Tuna'da müstakbel bir Birleşik Rumanya'yı "bir isviçre", Rusların tehlikeli bir aleti olarak görüyor, ve hususiyle Erdel, Banat ve Bukovina'yı içine alacak olan büyük bir devletin başlangıcı sayıyordu ¹⁷⁷⁷.

Uzun yıllar Yunanistan'da yaşadktan sonra 1855 den-beri İstanbul'da Fransa'yı temsil eden yeni elçi Thouvenel'in karşısında engel olarak yalnız Türklerin endişeleri ve yeni Türk ülküsü bulunuyordu. Üstelik eski bir müşavir sıfatıyla olağanüstü bir nüfuz ve Doğu insanlarını ve meselelerini tanımakta geniş bir tecrübe ve bilgisi olan kabiliyetli ingiliz elçisi Stratford

¹⁷⁷³ Sturdza, S. 1095.

¹⁷⁷⁴ Les principautes racheteraient leur indépendance aux prix d'une compensation pécuniaire qui permettrait & la Porte, au rétablissement de la paix, de liquider les charges de la guerre"; L. Thouvenel, Troite années de la «pression d'Orient, 1856 - 1859, Parla 1879, S. 4, not 1.

¹⁷⁷⁵ "C'est l'indépendance au bout d'un an"; Sturdza, S. 1097.

¹⁷⁷⁶ Aynı yer.

¹⁷⁷⁷ Thouvenel, S. 7.

Conning'in ısrarlı ve maharetli mukavemetiyle de karşılaşılıyordu. Bu zat daima kafasında yaşattığı gibi Türkiyenin kuvvetlenmesini istiyordu. Bu ise, onun görüşüne gere, hususiyle Memleketeyn Prenslüklerinin sınırlarını Besarabya'nın da katılması ile Dinyester'e kadar genişletmek fırsatı kaçırıldıktan sonra, birleşik bir Rumanya'nın meydana getirilmesi ile telif kabul etmiyen bir şeydi. Halbuki İngi-liz Kırالیçesi Rumanya'nın birleşmesini istiyordu . Fakat İngiliz kabinesi içinde, Clarendon'un bu fikir dostu olarak sayılmasına rağmen ¹⁷⁷⁸, görüşler biraz ayrılıyordu. Doğu işlerinde en ileri gelen bir şahsiyet olarak kalmış bulunan Stratford ise bu fikrin sebatlı ve kararlı bir muarızı idi. Lâkin Thouvenel, daha başta, "fevkalâde, fakat çok geç ortaya a-tılmış bir fikir" ¹⁷⁷⁹ olan Eflâk ile Buğdan'ın birleştirilmesi işinin , Türkiyeden kopartabilecek tâvizler çerçevesi içinde bulunduğuna asla kani değildi. Böylece Stratford, bizzat İstanbul'da bağımsızlık ve bilgi bakımlarından kendisiyle aynı seviyede olmıyan bir muarızla karşı karşıya bulunuyordu.

Nisan 1856 da Thouvenel, "nüfuzumu hiç bir netice elde edemeden israf edeceğim" diye yazıyordu ¹⁷⁸⁰. Şüphesiz ki Babiâli, elçilerin muvafakati ile teşkil edilmesi gereken divan lann toplanması hakkındaki fermanı çıkarmakta hiç de acele etmiyordu . Diğer taraftan General Coronini'nin komutasındaki Avusturyalılar, altı haftanın bitmesinden önce, yani sonbaharın sonlarına doğru, Memleketeyn Prenslüklerini tamamiyle boşaltmak niyetinde değillerdi . Süleyman Paşa da Bükreş'te oturmakta devam ediyordu ¹⁷⁸¹ Strat-ford, Prenslüklerin birleştirilmesi hususunda hükümetinden hiç bir talimat almadığını ileri sürüyordu ¹⁷⁸². Her ne kadar Rumanya Prenslüğüne bir adayı bulunduğu anlaşıyan Prusya, Fransız teklifine taraftar olduğunu açıklamış idi ise de, İstanbul'da haziran sonuna kadar bu işi destekliyecek bir harekette bulunmadı ¹⁷⁸³. En nihayet Rusya, kendisini yenen Fransız İmparatorunun fikrine taraftarlık göstermek suretiyle ¹⁷⁸⁴, aynı zamanda hem Rumanya ümitlerinin müdafii olarak ortaya çıkmış ve hem de bu sebepten dolayı Babiâli tarafından bu işin gerçekleştirilmesine engel olmayı sağlayacak vasıta bulmuş oluyordu , Âli Paşa hâlâ Paris'te idi.

¹⁷⁷⁸ Sturdza, S. 434, 447:

¹⁷⁷⁹ "Idée excellente, mais trop tardive"; Thouvenet S. 11.

¹⁷⁸⁰ "J'«pub»erais mon ertdit sana profit"; Sturdza, S. 431

¹⁷⁸¹ Aynı eser, S. 610, No. CLXXXIV; karş. aynı eser, 613 - 614.

¹⁷⁸² Sturdza, S. 433 vd, 488.

¹⁷⁸³ Thouvenel, S. 9, 13; Sturdza, S. 447. 587.

¹⁷⁸⁴ Yeni Besarabya sınırlarının tesbitinde rastlanan güçlükler hakkında bak: aynı eser, S. 492. Türklerin büyük bir dargınlıkla karşılaşmalarına rağmen Ruslar, ismail kalesini yıktılar; aynı eser, S. 541 vd.

Sonra Londra'ya gitti. Vekili olan Kıbrıslı Mehmet Paşanın elinde ise bu kadar önemli bir mesele hakkında karar verecek kuvvet ve yetki yoktu.

Haddizatında karar, Babiâli'nin isteğinden daha çok Paris Barış Antlaşmasına uygun olarak Rumanyalılar tarafından ifade olunan arzuya tâbi idi. Bu arzular ise, toplantıya çağırılacak olan divanların terkbine bağlı idi. Bunun böyle olduğu, daha nisan sonundan önce gerek Paris'te ve gerekse İstanbul'un elçilik mahfillerinde çok doğru olarak görülmüştü¹⁷⁸⁵. Fakat Babiâli İstanbul'daki Nogues'in Fransızca gazetesi yoluyla, birleştirme hakkının, suverenitesi icabı olarak, kendisine ait olduğunu ilân etmişti¹⁷⁸⁶. Babiâli'nin kendine mal etmeği hemen reddetmekte acelecilik gösterdiği ve fakat hükümet mahfillerinin telkini ile yayınlanmış bulunduğu şüphe olmıyan¹⁷⁸⁷ bu yazının son cümlesi şöyle idi: "Hiç bir namuslu ve sadık devlet adamı, devlete ve Osmanlı tahtının haklarına uğursuz olabilecek bir sözleşmeye muvafakat e-decek durumda olamaz¹⁷⁸⁸. Hakka karşı hak yoktur .

Şimdilik Memleketeyn Prenslerinin yerine kimin geçirileceği meselesi ön safta bulunuyordu. Pariste' de atanman Balta Lamanı Anlaşması hükümlerine göre, Rusların çekilmesinden sonra tekrar iktidara dönmüş olan bu Prenslerin yedi yıllık hükümdarlık müddetleri, haziran nihayetinde sona e-riyordu. Mayıs sonunda Fuat Paşa, Buğdan Prensi Gregor Chica'nın istifanamesini aldı. Gerek bu Prens ve gerekse komşusu Eflâk Prensi, İstanbul konferansının kararlarına şiddetle itiraz etmişler ve yabancı bir hükümdarın idaresinde iki Prenslığın birleşmesi lehinde bulunmuşlardı. Fakat Babiâli, ancak antlaşma ile tâyin edilmiş olan mühlet bittikten sonra kaymakamların atanmasına teşebbüs etmek istiyordu¹⁷⁸⁹. O anda Eflâk, eski Prenslerinden Aleksander Ghica'ya ve Buğdan eski boyarlardan Theodor'a emanet olundu. Her ikisi de gizli Prens adayları ve dolayısıyla birleşmenin düşmanı olarak sayılıyorlardı. Kâmil Bey, atama fermanlarını yeni Prensler tebliğ etmek üzere Tuna boyuna hareket etti¹⁷⁹⁰.

Daha 29 haziranda Âli Paşa, birkaç gün kaldığı Viyana'-dan İstanbul'a dönmüştü. Bunun üzerine olaylar, daha büyük bir süratle cereyan etmeğe başladı. Fakat Âli Paşa, Babiâli'nin birleştirme tasarısına karşı gösterdiği

¹⁷⁸⁵ Karş. aynı eser, S. 435: Thouvenel'in raporu; S. 445 - 446: Valevski'nin mektubu; gene aynı eser, S. 457 vd.

¹⁷⁸⁶ "I* droit de rÇunion est un droit souverain qui ne peut appar-tenir qu'à la S. Porte"; aynı eser, S. 70.

¹⁷⁸⁷ Aynı eser, S. 5S9.

¹⁷⁸⁸ Aynı eser, S. 572.

¹⁷⁸⁹ Kars- aym eser, S. 489 vd. ve benim "Vita lui BJ>.Ştırbei", S. 185 - 187.

¹⁷⁹⁰ Thouvenel, S. 35.

mukavemette yalnız Avusturya tarafından değil, fakat aynı zamanda İngil tere tarafından da destekleneceğine dair teminat almış gibi görünüyordu. Rusya'nın günden güne daha büyük bir düşmanlıkla ortaya çıkması, İsmail kalesini havaya uçurması» Erzurum'u bir harabe haline getirmesi, göç etmiş olan Bulgarların oturduğu Bolgrad iîe 1829 da işgal edip antlaşmada adı geçmiyen Yılan Adasını ¹⁷⁹¹ elinde tutmak istemesi ve aynı zamanda Rumanya birliğinin mücahidi olarak Öne atılması, bütün bunlar Âli Paşayı mukavemetinde kuvvetlendiriyordu ¹⁷⁹². Ali Paşa boyarları Prenslilere tâyin etmek fikrini kabul ettirebileceğini umuyordu ¹⁷⁹³. Diğer taraftan Buol, bizzat Babiâli'nin "İmparatorluk vilâyetleri" için çıkardığı fermanla tesbit etmeğe çalıştığı ve Kâmil Beyin fermanları Prenslere verirken daha açık olarak vasıflandırdığı gibi ¹⁷⁹⁴ t organik nizamnameyi gözden geçirebilmek işinin o-lağaniistü divanların biricik vazifesi olabileceğini ¹⁷⁹⁵ Paris ve Petersburg'a bildirmişti. Bizzat Fuat Paşa ise, birleşme meselesinin tecrübesiz yerel bir meclisin baştan başa tutkularla dolu fikir ayrılıklarına değil, fakat Avrupa'nın sükûnet-li hükmüne bırakılması gerektiğini beyan etti ¹⁷⁹⁶.

Bilgi toplamak üzere Memleketeyn Prenslıklarına gidecek olan Avrupa devletleri temsilcileri artık atanmışlardı. Fakat Avusturya'nın bu memleketleri boşaltmak işine bir ara vermesi yüzünden vazifelerini henüz yapairayorlardı. Bununla beraber aynı adı taşıyan büyük diplomatın uzaktan bir akrabası olan Fransız komiseri Baron de Talleyrand - Perigord, Viyana'dan İstanbul'a gelirken Bükreş'e uğradığı zaman, kaymakamın muvafakati ile tıpkı bir hükümdar gibi karşılandı. "Prenslıkların istikbalini ve saadetini temin edecek o-lan büyük isten" bahsettiği vakit, sürekli bir alkış tufanı koptu ¹⁷⁹⁷. Bu Fransız temsilcisi Bükreş'ten ayrılır ayrılmaz, General Coronini de görevinin sona erdiğini beyan etti. Fakat komutası altındaki kıtaları geri götüreceği yerde yetkisini Orgeneral Marziani'ye devretti ve

¹⁷⁹¹ Amiral Lyons, Rusları kaçırmak amacı İle ağustosta oraya bir vapur gönderdi; aynı eser, S. 77S.

¹⁷⁹² Kars. aynı eser, S. 589, 882 - 883; Thouvenel, S. 40 vd.

¹⁷⁹³ Aynı eser, S. 23. Karg. onun Thouvenel'e beyanatı, temmuz başlan; Sturdza, S. 605 vd.

¹⁷⁹⁴ "Da* organiache Reglement wird durchgeaehen werden, um die innere Vewaltung des Landes zu bessern ond den Aufschwung und das G!üsk dsr Bevölkerung zu sichern"; aynı eser, S. 691, 720. Fuat Pasa da halk efkârına bildirilen 31 temmuz tarihli sirkülerinde TUr-fc'yün yabancı memleketlerdeki temsilcilerine aynı şeyi tebliğ ediyordu; aynı eser, S. 729 vd. Kars. Rumen cevabı: aynı eser, S. 758 vd.

.Kars. gene aynı eser, S. 648 vd

¹⁷⁹⁵ Thouvenel, S. 28 - 29; karşı. Sturdza, S. 687 vd.

¹⁷⁹⁶ Ay.;; eser, II, S. 732 - 733.

¹⁷⁹⁷ "Courier français" ye göre Sturdza, S. 678 - 679; gene aynı eser, S. 682 vd., ki burada bizzat kendisi tâbirleri mül&yimlegtirmistir.

boşaltma için hiç olmazsa belli bir mühlet bile tâyin etmedi. Halbuki başka faktörlerin ifadelerine göre bu müddet, Güney Besarabya'nın Buğdan'a geri verilmesine kadar devam edecekti ¹⁷⁹⁸. Tam o zamanda idi ki bir Avusturya bölüğünün Sulina'da yerleştiği hayretle görüldü. Buraya Babiâli, bir yandan bir ihtiyatsızlık sonucu olarak Paris Barış Antlaşmasında sözü geçen Tuna ağızlarının Buğdan'a bırakılmasını iğbirarla red ederken bir yandan da kendi memurlarını göndermişti ¹⁷⁹⁹. Eylül ayında Fransa ile İngiltere arasında, Stratford'ın tahakküm etmek temayüllü yaradılışı ile beslenerek» çıkan siyasi anlaşmazlık, mukavemet etmekte devam eden Türkler için teselli ve bir ümit kaynağı olmuştur. Thouvenel, divanlar için çıkarılacak fermana bu divanların fena niyetlerini tahdit edici hükümler konmamasını istemiş ve sözünü geçirmeğe de muvaffak olmuştu ¹⁸⁰⁰. Babiâli'nin bu vesile-ile kendi görüşünü ihtiva eden bir notayı büyük devletlerin temsilcilerine vermek niyetini anlayınca gene Fransız ejçisi buna da engel olmuştu . Fakat fermanın ilk redaksiyonunda âmirane bir eda ile Osmanlı komiserinin yetkileri ifade olunmuştu. Buna göre Osmanlı komiseri, "divanlar Babiâli'nin hükümlerine haklarına ve aynı şekilde organik nizamname ile her iki eyalete de sağlanmış olan imtiyazlara aykırı düşen meselelerle meşgul oldukları takdirde", bunları komisyona bildirecek ve kaymakamların dikkat nazarlarını çekecekti ¹⁸⁰¹. Aynı zamanda bir sirküler telgrafla da Babiâli, yabancı memleketlerdeki elçilerine, Osmanlı Hükümetinin Tuna memleketlerinde bütün haklarını muhafaza etmek kararı üzerinde ayak dirediğini nezdlerinde buldukları hükümetlere bildirmelerini emretti ¹⁸⁰². Diğer taraftan Fransız Dışişleri Bakanı aynı ayın sonundan önce, Tuna Prensliklerinin Avusturyalılar tarafından boşaltılmasını istedi. Bu suretle o zamana kadar ezici bir yük olarak herkesin canını sıkıyan bu işgal sona erecek ve ruhlar ferahlayacaktı ¹⁸⁰³: Pek tabii olarak Viyana Hükümeti, Besarabya sınırları üzerindeki anlaşmazlığa, hâlâ İstanbul Boğazında demirli duran İngiliz harp gemilerine ve hattâ Tuna'nın öte tarafında bulunan bazı Türk kıtalarına işaret etti . Daha Önce Legion d'honneur nişanı verilmiş olan

¹⁷⁹⁸ "Courier français" ye göre Sturdza, S. 678 - 679; gene aynı eser, S. 682 vd., ki burada bizzat kendisi tâbirleri mül&yimlegtirmistir.

¹⁷⁹⁹ Aynı eser, S. 728; Fuad'ın sirküler yazısı: aynı eser, S. 743 vd. Kar}, gene aynı eser, S. 786, 805 - 808.

¹⁸⁰⁰ Aynı eser, S. 846 vd

¹⁸⁰¹ "Si, contrairement & ce qu'on attend d'eux, Les Divana se liv-raient à la discussion de matieres contraires aux droits de la souverai-neté auguste de la Porte Ottomane, ainsi qu'aux anciens privileges or-ganiques des detuc provinces"; aynı eser, S. 870, 887 - 888.

¹⁸⁰² Aynı eser ,S. 880 - 881, 925 vd.

¹⁸⁰³ Aynı eser, S. 855 - 856, 893 - 894.

Padişah, şimdi de korkunç ve müstebit İngiliz elçisinin elinden Bahçe nişanını kabul etti. Yine aynı kasım ayı içindedir ki Âli Paşa, dost Fransızlara verilmiş bulunan söze ¹⁸⁰⁴ rağmen, artık İngiliz dostu diye tanınan Reşit Paşanın Sadaret mührünü aldığı haberini duydu ¹⁸⁰⁵. Fakat Thouvenel ile Rus meslekdaşı Buteniyef, bundan böyle de "Avusturyalıların Tuna boylarında ve İngilizlerin İstanbul Boğazı ile Karadeniz'de kalmalarına tahammül edip etmeyeceğini ve Memleketeyn Prenslüklerinin birleşmelerine engel olup olmayacağını Reşit Paşa'dan sordular ¹⁸⁰⁶. Gerçekten açık ve kesin bir cevap almak mümkün olmadı. Fakat daha o zaman Fransız elçisi, divanlar hakkındaki fermanın değiştirilmesine çalışıyor ve Babiâli'nin bunu da kabul edeceğini ümit ediyordu. Bu divanlara, âdil nisbet-lerde olmak üzere yüksek rahipler, papaslar, boyarlar, boyar oğulları, tüccarlar, esnaf birlikleri ve köylü temsilcileri iştirak edeceklerdi ¹⁸⁰⁷. Gerçekten de Thouvenerin gayretleri sayesinde aynı fermanın Rumanyolılara birleşmek yolunda engel teşkil eden hükümleri, son redaksiyonda kaldırıldı ¹⁸⁰⁸. Divanlar için yalnız "münasip tahditler" kondu ve Padişahın hükümlerlik haklarını muhafaza etmek amacıyla bazı kayıtlar ilâve olundu.

Böylece Fransa, kendisince şüpheli sayılan Reşit Paşa ile giriştiği mücadelede şimdilik dâvayı kazanmıştı. Uzun za-mandanberi devam eden ve yavaş yürüyen müzakereler artık çabuk bir akışa girdi. Paris diplomasisinin teklifi üzerine 6 Ocak 1857 de yeni bir Avrupa konferansı toplandı. Bu konferans, Besarabya sınırını tesbit etti ve Tuna deltasını Buğdan'dan ayırarak "doğrudan doğruya Babiâli'nin hükümlerliğine" bıraktı. Yılan Adası da bu bölge ile birleştirildi ¹⁸⁰⁹. Prut nehri ötesinde yeni kazanılan topraklar, hiç vakit geçirilmeden Buğdan Prenslüğü memurları tarafından işgal olundu. Divan üyelerinin seçimi hakkındaki ferman 13 Ocak tarihli idi ve aynı ay içinde yayınlandı. Fakat ancak mart sonunda bu ferman Yaş ve Bükreş'e gönderildi ¹⁸¹⁰. En nihayet Avusturyalılar, Paris konferansının kararlarına göre 24 marta kadar Buğdan ve Eflâk'i boşaltmaları için kesin emir aldılar ¹⁸¹¹. Süleyman Paşa da hemen geri

¹⁸⁰⁴ Sturdza, S. 889 - 890.

¹⁸⁰⁵ Thouvenel, S. 49 vd.

¹⁸⁰⁶ Aynı eser, S. 57 - 58; Sturdza, S. 924, 928 vd.

¹⁸⁰⁷ Thouvenel, S. 65 vd.

¹⁸⁰⁸ Kars. Sturdza, S. 862 vd. ile S. 912 vd., 916, 917 vd., 100? vd., 1023 vd., 1049 vd.; nihai yasa.

¹⁸⁰⁹ Aynı eser, S. 1031 - 1033. Buna ait antlaşma ancak 19 haziranda yapıldı ve 31 haziranda tasdik olundu; aynı eser, V, 850 - 851.

¹⁸¹⁰ Aynı «-ser, S. 1091 - 1092

¹⁸¹¹ Aynı eser, S. 1087 vd.

dönmek zorunda kaldı ¹⁸¹². 29 martta da istanbul önünde demirli duran yedi İngiliz gemisi, bizzat Padişahın Amiral Lyciis'u ziyaret etmesinden sonra, Boğazdan ayrıldı ¹⁸¹³. Aynı zamanda Fransızların İmparatoru, resmî gazete ile Meraleketeyn Prenslüklerinin birleşmesi hakkındaki fikirlerini değiştirmemiş olduğunu ilân etti ¹⁸¹⁴. Konferansta Türklerin, gerektiği zaman asayişî korumak üzere Tuna memleketlerine asker sokabilmek istekleri ¹⁸¹⁵, dargınlıkla karşılanarak reddolundu ¹⁸¹⁶.

Mart ortalarında Avrupa komisyonunun üyeleri, seçimleri düzenlemek üzere Bükreş'e gitmiş bulunuyorlardı. Bu komisyonda Türkiyeyi Saffet Efendi, Rusya'yı eski Kudüs konsolosu ve Rus soyundan mağrur bir adam olan Basili, İngil-tereyi de Rumanya birliğinin düşmanı Stratford'un şiddetli muarızı olan Henry Bulwer temsil ediyorlardı . Talley-rand ile bunun Piyemonte'li meslektaşî Benzi, Bükreş'te parlak, bir törenle kabul olundular. Piyemonte temsilcisi, kendisine verilen "frate" (== kardeş) sıfatından büyük bir minnettarlıkla bahsetti ¹⁸¹⁷. Bununla beraber şahsî düşünceleri dolayısıyla Bulwer ve Rumanyahların dostu olarak.taninan Prusya Devletinin temsilcisi Richthofen ¹⁸¹⁸ de törenle karşılandılar ¹⁸¹⁹. Basili'nin yanına yalnız "Rumlar, Bulgarlar ve Rus tebaasından" ¹⁸²⁰, Saffet Efendinin yanına ise sadece resmî şahsiyetlerden başka kimse sokulmadı ¹⁸²¹.

Çok geçmeden seçimler için canlı bir faaliyet başladı. Komiserlerin tekrar tekrar yaptıkları beyanata göre her şey bu seçimlere bağlı olacaktı. Hemen hemen tamamiyle kabiliyetsiz bir ihtiyar olan Eflâk Kaymakamı Aleksander Ghica. kararsızlık içinde bocalıyordu. Buna karşılık Buğdan kaymakamı Nikolaus Vogorides, başka türlü hareket etti. İstanbul'da bir ailesi bulunan bu adam ¹⁸²², "Genç Bey" olarak mart ayında ölen Balş'ın yerine geçmişti. Bu sıfatla o, İstanbul'dan Rumanya birliği aleyhinde aldığı emirlere, Rum akrabalar mm telkinlerine ve Buğdan Prensi olmak için şahsen beslediği ümitlere uyararak hareket hattını tâyin etti . Bu uğurda Fransız diplomasisinin yardımını istemiş ve bunun için kendisine vaitlerde

¹⁸¹² Aynı eser, IV, S. 112 - 113, 138 - 139.

¹⁸¹³ Fontmagne, S. 176 - 177.

¹⁸¹⁴ Thouvenel, S. 81.

¹⁸¹⁵ Bazı kıtalar topları ile beraber Giugiu ve Kalafatta kalmışlardı; aynı eser, S. 49.

¹⁸¹⁶ Aynı eser, S. 91.

¹⁸¹⁷ Aynı yer.

¹⁸¹⁸ Aynı eser, S. 677 vd., 1019; Thouvenel, S. 105.

¹⁸¹⁹ Sturdza, S. 59 - 60, 66 vd., 145 - 146.

¹⁸²⁰ Aynı eser, 3. 211, 264 - 263.

¹⁸²¹ Yag'ta onun Arabi, onun Önüne gelen Moldavyalılara kılıcını indirdi; aynı eser, S. 388 vd.

¹⁸²² Aynı eser, S. 49; kars. Thouvenel, S. 88.

bulunmuştu ¹⁸²³. İstanbul'daki yabancı elçiler, Thouvenel'in teklifi üzerine, fermanın Vogorides tarafından istediği şekilde tefsir edilmesine engel olmak ama-ciyle bir konferans yapmak zorunda kaldılar. Fakat şüphesiz ki Buğdan idaresinin suiistimal ve cebrî hareketleri meselesinde elçiler anlaşılamadılar ¹⁸²⁴. Bununla beraber Vogorides'e atfolunan suçlar karşısında onu teselli etmek amacıyla Avusturya İmparatoru Franz Joseph kendisine Demirtaç tevcih etti ¹⁸²⁵. Büyük bir acelelik içinde, sıkışık bir durumda olan Babiâli'den yeni talimat beklenmeksizin ¹⁸²⁶, zindana atarak tehdidi ve pervasız bir idarenin baskısı altında -Babiâli tekrar Prenslıklere asker sokmak istiyordu ve bunun için Paris'te tekliflerde bulunmuştu ¹⁸²⁷- sahte seçmen listeleri ¹⁸²⁸ ile yalnız ayrı bir Buğdan Prensiği isteyen kimseler divana üye seçildiler. Meselenin çözülmesi için, birleşecek olan Rumanya'nın iki Prensiğinden küçüğü olması bakımından kaybedecek taraf olan Buğdan'ın ahalisine başvuruldu. Fakat birlik dâvası, 30 haziranda komiserlerin bu şartlar içinde seçilmiş olan bir divanla münasebete girişmeyeceklerini açıklamamalarına rağmen ¹⁸²⁹.artık tamamıyla ve bir daha elde edilmeyecek bir şekilde kaybedilmişse benziyordu. Doğrudan doğruya Fransızlar İmparatoru, Thouvenel'e talimat göndererek tecrübeli ve kurnazca hesaplı Reşit Paşayı Rumanya birliği için kazanmaya çalıştı ¹⁸³⁰. Fakat bütün bu teşebbüslerle hiç bir netice sağlayamadı . Rumanya birliğine taraftar olan elçiler, Babiâli'ye müşterek bir onta vererek bu iki yüzlü oyundan Osmanlı hükümetini sorumlu tutmak istediler . Fakat gerek Stratford ve gerekse Avusturya temsilcisi Prohesch - Osten, bu sorumluluğu kendi üzerlerine aldıklarını beyan ettiler ¹⁸³¹.

Babiâli, bu mesele karşısında daima mütereddit kalmak ve işi uzatmak istiyordu. Bu sebepten yeni bir Paris konferansında meseleyi incelemek gibi mahirane bir teklifte bulundu ¹⁸³². Fakat Fransızlar bunu nazara bile almadılar. Eflâk ve Buğdan birliğinin koruyucusu olarak ortaya çıkan Fran-

¹⁸²³ Aynı eser, S. 32.

¹⁸²⁴ Bak: hususiyle aynı eser, S. 702, 709 vd.

¹⁸²⁵ Aynı eser, S. 743.

¹⁸²⁶ Thouvenel, S. 132.

¹⁸²⁷ Sturdza, S. 535 - 536; Thouvenel, S. 91

¹⁸²⁸ üstelik birçok seçmenler, oylarım vermekten ahkondular. 4* manastır bas rahibinden yalnız s 1, 3268 rahipten ancak 29 u, sayıları birkaç bta* varan çiftlik sahiplerinden sadece 280 i oylarım kullandılar; aynı eser, S. 133.

¹⁸²⁹ Sturdza, S. 752. Thouvenel'in protestosu: aynı eser, S. 963-964.

¹⁸³⁰ "Appuyez fortemment pour obtenir le concours de RĠchid -Pacha à l'UnĠon. Ne rien menager pour obtenir ce re'stftat", aynı eser S. 214; karşı. Thouvenel, S. 106.

¹⁸³¹ Aynı eser. S. 135.

¹⁸³² Aynı eser, S. 138.

sa'nın programı, yapılan seçimi iptal etmek ve yeniden tamamiyle serbest bir seçim yaptırmaktı. Hemen Thouvenel, İstanbul'da bu programı ileri sürdü ¹⁸³³. Napoleon, hiç vakit kaybetmeden ve diplomasinin bütün vasıtalarını kullanarak, şahsî nüfuzunu ve gönüller kazanıcı şahsiyetini bütün ağırlığı ile kullanmak suretiyle bu programı tatbik etmek kararında idi. Fakat iki Prensiği tam anlamı ile tek bir devlet haline getirmek işi, İngiltere'nin genel olarak takındığı tavır karşısında imkânsız görünüyordu. Üstelik Lord Clarendon basında kendi düşüncesini açıklamış ve Prenslüklerin sadece yönetim bakımından birleştirilecekleri, daha ziyade birbirine benzetileceklerini fikrini ileri sürmüştü ¹⁸³⁴. Böylece Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında müstakbel görüşmelerin esası tes-bit edilmiş oluyordu. Artık Paris'te, halkı temsil edecek müşterek bir meclisi, müşterek kanunları, müşterek bir ordusu ve maliyesi, hattâ maiyetine iki idareci verilecek tek bir hükümdarı olan iki devletten bahsolunuyordu ¹⁸³⁵. Bu takdirde hiç olmazsa "birlik ilkesi" kurulmuş olacaktı ¹⁸³⁶. Thouvenel'in inancına göre Türkler de bunu kabul etmeğe hazırdılar. İngiliz Kraliçesi Viktoria'yı ziyaret etmek amacıyla Fransızlar imparatorunun Osborne'ye bir seyahat yapması fikri, İngiltere'de ortaya çıktı. Daha önce Thouvenel, hastalıklı, içki ile eğlenceye kendini kaptırmış ve bu tutkuları yüzünden günden güne çökmekte olup devlet işlerine artık karışmaz bir hale gelmiş olan Osmanlı Padişahı tarafından kabul olunmuştu ¹⁸³⁷. Bundan başka Fransız temsilcisi, bir kavaz eliyle gönderdiği bir yazıda Buğdan'daki seçim komedyası hakkında duyduğu gücenikliğini Sadrâzama bildirmişti. 6 Ağustosta da Paris'ten yeni talimat alınmıştı ¹⁸³⁸. Buna göre Fransız elçisi, isteklerinin Babîli tarafından reddi halinde, Prusya, Rusya ve Sardinya temsilcileri anlaşarak, Osmanlı hükümeti ile siyasî münasebetleri kesecekti ¹⁸³⁹. Napoleon Osborne'ye hareket ettiği sırada Thouvenel İstanbul'dan ayrılmıya hazırlanıyordu; hattâ kendini "çok talihsiz" diye vasıflandıran ¹⁸⁴⁰

¹⁸³³ "L'annulation immédiate et absolue de ces élections"; aynı eser, S. 136, not 2.

¹⁸³⁴ Sturdza, IV, S. 782 - 783.

¹⁸³⁵ Thouvenel, S. 103 - 104, 123; Sturdza V, S. 539 vd.

¹⁸³⁶ Aynı yer.

¹⁸³⁷ Kars. onun Fransız elçiliği tercümanına söyledikleri: Sturdza, V, S. 71 vd. Thouvenel'in huzura kabulü, aynı eser, S. 238 vd.

¹⁸³⁸ imparator Napoleon'un Walewski'ye 26 Temmuz tarihli telgrafı: "Si la Porte maintient les élections de la Moldavie, dites à M. Thouvenel de demander son passeporta"; Sturdza V, 3. 261, No. 1584. Karş. Waiewaki'nin Thouvenel'e gönderdiği 27 Temmuz tarihli talimat, aynı eser, S. 274: "Ostenez absolument l'annulation des élections de Moldavie". Hariciye nazır Aü Galib'in cevabı. aynı eser, S. 288 vd. Thouvenel'in 29 Temmuzda Padişaha hitabesi, aynı eser, S. 297 - 298.

¹⁸³⁹ Thouvenel, S. 138, not 1.

¹⁸⁴⁰ "Que je suis malheureux qu'un événement pareil, la rupture avec une Puissance qui a tant fait pour mon Empire

Padişahın yanından son defa çıktıktan sonra, elçiyi götürmek üzere hazır duran "Ajaccio" gemisine bindi . Fransızlar İmparatoru, İngiliz siyaset adamları ile henüz fikir teatisine başlamadan, Şarklılara mahsus eski Türk tarzında bir "sürüncemede bırakma siyaseti" suya düşmüş olan Reşit Paşa, Sadrazamlıktan azlolundu. Yerine Girit'li Mustafa Paşa geçti ¹⁸⁴¹. Abdülmecid'in damadı olan Reşit Paşanın oğlu Ali Galip'in yerine de Âli Paşa Hariciye Nazırlığına geçirildi . Thouvenel'in tebligatta bulunmak istemediği yeni kabinede Fuat Paşa da yer almıştı ¹⁸⁴². Heyecanlı bekleyişlerle geçen birkaç gün sonra inatçı İngiliz elçisi Stratford, hükümetinden hiç beklenmedik şekilde bir talimat aldı. Buna göre o, o zamana kadarki şahsî düşmanı olup İstanbul'da kalmak emrini almış bulunan ¹⁸⁴³ Fransız elçisi ile, Buğdan seçimlerini iptal ettirmek için işbirliği yapacaktı ¹⁸⁴⁴. Fransızlar imparatoru, ancak bu meselede "barışsever" davranacağını vaadettikten ¹⁸⁴⁵. başka "tıpkı Alman devletleri arasında olduğu gibi Memle-keteyn Prenslikleri arasında da sırf idarî bakımdan bir birlik meydana getirilmesi" esasına dayanan Londra tasarısını ¹⁸⁴⁶ kabul etmek suretiyle İngiliz siyasetinin bu şekilde değişmesini sağlayabilmisti . Yalnız görünüşte boyun eğdirilmiş duruma düşen Babiâli ve Stratford'un müthiş baskısından en sonunda kurtulmuş bulunan Padişah, daha 23/24 ağustosta kararı kabul ettiler ¹⁸⁴⁷. Artık Buğdan'hlara, hasretle bekledikleri birlik için oy vermekten başka yapacak birşey kalmamıştı. Onlar, artık başka birşey ümit edemezlerdi. Hususiyile Napoleon'un Stuttgart'da Rus Çan ile buluşmasından sonra bu, değişmez bir gerçek olmuştu ¹⁸⁴⁸.

Daha eylül ayında seçimler, "Birlikçiler" (Unionist) partisini memnun edecek bir tarzda sona ermişti. Buğdan Divanına 66 Birlikçiye karşı 6 Ayrılıkçı (separatist) temsilci seçilmişti . Buna cevap olarak Âli Paşa, Babiâli'nin eski görüşünü muhafaza etmek istediğini bildirdi . Fakat çok geçmeden Padişahın Eflâk ve Buğdan'hlara izhar etmiş oldukları oya aykırı davranışa niyetli olmadığını beyan etmek zorunda kaldı ¹⁸⁴⁹. Daha sonra

et pour moi, se passe sous le regne d'Abdul-Mecid"; Thouvenel, S. 124; Sturdza, S. 393 - 394.

¹⁸⁴¹ Fontmagne, S. 240 vd.

¹⁸⁴² Thouvenel, S. 195 vd.; Sturdza, S. 388.

¹⁸⁴³ Kars. Thouvenel, S. 160 vd.

¹⁸⁴⁴ Sturdza, S. 421 vd.

¹⁸⁴⁵ Thouvenel, S. 163; fakat bak: eylülde Fransa vs Rusya İmparatorlarının Stuttgart buluşmalarından sonra yapılan tâviz, S. 179.

¹⁸⁴⁶ Sturdza, S. 575 - 576, «13 vd.; Thouvenel, S. 162.

¹⁸⁴⁷ Thouvenel, S. 153; Sturdza V, S. 504 vd.

¹⁸⁴⁸ Thouvenel, S. 175 vd. Kars, aynı eser, S. 187. Bundan stei-ra da İmparator ile Çar, Weınar'da buluşular.

¹⁸⁴⁹ Sturdza, .S. 663.

Âli Paşa, Eflâk ve Buğdan'a müşterek hükümdar olarak yabancı bir prensin getirilmesi teklifine karşı Türk komiseri vasıtasıyla itiraz etmekten de vazgeçti ¹⁸⁵⁰. Ekim ayı başında her iki Prenslik meclislerinin toplantısı başlandı. Terakki mücahitlerinin teklif etmiş oldukları noktalar, Yaş'da birbirini arkasından sevinçle kabul olundu (21 ekim). Metbu' devleti memnun etmek için Babiâli'nin haklarını açık olarak zikretmekle iktifa olundu ¹⁸⁵¹. Babiâli ise bu "saçma" lara devletlerin dikkatini çekmekten daha ileri gitmedi ¹⁸⁵². Fakat Bükreş'te durum biraz daha başka idi. Burada, genç Buğdan'bların dâhi lideri Michael Koyalniceanu gibi bir şahsiyet mevcut değildi. Eflâk Divanı, yeni siyasî statü hakkında Yaş kararlarına iltihak ettiğini resmen ilân ettikten sonra, henüz hallolunmamla, bulunan yönetim meseleleri ile meşgul olmak istiyordu. Bu Divânın çalışmalarını düzene koymak ve çabuklaştırmak için Avrupa komisyonu araya girmek zorunda kaldı ¹⁸⁵³. Komisyona, divanların toplanması ile güdülen amacın tamamıyla elde edilmiş bulunduğu cevabı verildi ¹⁸⁵⁴. Bunun hakkında düşüncesi sorulan komisyon da meseleye tamamıyla vakıf bulunduğunu bildirdikten sonra aralık ayı sonunda kapanma fermanı çıkarıldı ¹⁸⁵⁵.

Reşit Paşa, Padişahın kendi kızkardeşine hoş görünmek için verdiği anî bir kararla, Fransız elçiliğinin bütün itirazlarına rağmen, ekim ayında yeniden eski yerine geçirilmişti ¹⁸⁵⁶. Fransız elçisi Thouvenel, yalnız başkentlerden başka her bakımdan Memleketeyn Prensliklerini birleştirmeye istihdaf eden projesinden bahsettiği zaman ¹⁸⁵⁷ Reşit Paşa, "Müslümanların ilkinden sonuncusuna kadar hiç kimse birleşmeği istemiyor" diye cevap verdi. Yine aynı günlerde Fransız Hükümeti de "tam bir birleşme olmayacak", fakat yalnız mümkün olduğu kadar bu amaca yaklaşmak için hazırlık yapılacak diye yazıyordu . Bundan başka Fransa, "Prenslerin veya Prensların" Babiâli tarafından seçilen üç aday arasından tâynini üzerinde Reşit Paşa önceden Thouvenel ile anlaşamadığı takdirde, geçici birlik için bir konferansda müzakereye girişmeğe mütemayildi .

¹⁸⁵⁰ Aynı eser, S. 716 - 717, 724 - 725, 788.

¹⁸⁵¹ Aynı eser, S. 726.

¹⁸⁵² 28 ekim tarihli nota; aynı eser, S. 741 - 742.

¹⁸⁵³ Aynı eser, S. 804 vd., 819 vd.

¹⁸⁵⁴ Aynı eser, S. 827, 830.

¹⁸⁵⁵ Aynı eser, S. 843 vd., 853. Komisyonun raporu, aynı eser, VII, S. 19 vd.

¹⁸⁵⁶ Thouvenel. S. 190 vd. Bundan başka o, Fransız tebaasına girmiş olan mutemedi Koscielski Sefer Paşa'yı, özür dilemek üzere, Paris ve Compiègne'ye gönderdi; aynı yer.

¹⁸⁵⁷ "Vous n'ignorez pas que, du premier des Muaulmans jusqu'au dernier, personne ne veut de l'Union"; Sturdza, S. 840; karşı. aynı eser, 846 vd.; aynı zamanda VII, S. 1373.

Weimer görüşmelerinden sonra Rumanyoluların isteklerinin yerine getirilmesi için sırf görünüşte sarf ettiği gayretlerini ¹⁸⁵⁸ çok azaltmış olan Rusya, Birlik meselesini Hospodarların seçimi hakkındaki organik nizamnamenin yenilenmesi suretiyle çözebileceğini umuyordu. Paris'te ise, İngiltere'de yeni Derby kabinesinin parlemanter sebeplerle ¹⁸⁵⁹ -hattâ yeni İngiliz kabinesi Stratford'u izinli olarak İstanbul'dan geri almıştı . Meseleyi Fransa'nın istediği şekilde halletmek kararını vereceği bekleniyordu . Prusya'da Avusturya aleyhtarı siyasetini takipte devam etti ¹⁸⁶⁰ . Böylece yalnız Avusturya, fakat bu defa tek başına olarak, eski görüşünde ısrar etti.

7 ocak 1858 günü, hiç kimsenin beklemediği bir anda Reşit Paşa, bir inme neticesinde öldü ¹⁸⁶¹ . Reşit Paşanın ardası Âli Paşa idi. Bunun müşaviri olarak da Fuat Paşa kaldı. Her ikisi de belli şartlar altında birleşik vilâyetler ve Prenslıklar şeklinde yeni bir vasal devletin vücade getirilmesine mütemayil idiler ¹⁸⁶² . Du düşünce. Paris'te de iyi karşılandı ¹⁸⁶³ . Hattâ Walwski, yeni kurulacak olan bu devlete, ö-zamana kadar Eflâk ve Buğdan Prenslıklarının yapagelmiş. olduklarına aykırı olarak, yabancı devletlerle münasebette bulunmasının yasak edilmesini teklif edecek kadar ileri gitti ¹⁸⁶⁴ .

Avrupa komisyonu, 3 nisanda son raporunu tamamladı. Artık Paris konferansı, oturumlarına başhyabilirdi ¹⁸⁶⁵ Daha mayıs başında Fuat Paşa, Türkiyenin temsilcisi olarak Paris'e gitmiş bulunuyordu . Daha sonra da, Sisam Prensi ve hâlâ mevkiinde bulunan kaymakamın babası ihtiyar Vgoridis, Tuna'da Yunan menfaatlerinin temsilcisi sıfatıyla Paris'e gitti ¹⁸⁶⁶ . Aynı ayın 22 sinde müzakerelere başlandı .

Paris konferansında her devletin temsilcisi, 1856 da kendi hükümeti tarafından yapılmış olan teklifleri yeniledi. Böylece Walwski ile Kiselew, birlik ve "yabancı prensler" taraftarı idiler. Fuat Faşa, organik nizamnamenin geliştirilmesini, Avusturya temsilcisi Baron von Hübmer, meselenin Fransa tarafından istenen şeklin tersine olarak çözülmesini,

¹⁸⁵⁸ Aynı eser, S. 220.

¹⁸⁵⁹ Karş. aynı eser, VII, S. 161 vd.

¹⁸⁶⁰ Aynı eser, S. 221.

¹⁸⁶¹ Aynı eser, S. 222 vd. Kısa bir zaman sonra oğlu Ali Galip, Eogaziçinde boğuldu, aynı eser, S. 312. Karş. Müllinger, S .276, not 1.

¹⁸⁶² Sturdza, VII, S. 76.

¹⁸⁶³ "L'ide'e... me semble particulièrement heureuse", aynı eser, S. 86.

¹⁸⁶⁴ Aynı eser, S. 86 vd.

¹⁸⁶⁵ Aynı eser. S. 124.

¹⁸⁶⁶ Aynı eser. S. 180. Onun hakkında bak gene: "Un diploma-te ottoman en 1836 (affaire Churchill), trmductton... d1 Akif pacha par Amtthur AMc", Paris 1892.

İngiliz hükümeti adına Cowley ise "yönetim kurullarının birbirine benzetilmesini" istiyorlardı ¹⁸⁶⁷. Prusya temsilcisi, ilk önce Babiâli'nin haklarını açık olarak tesbit etmeğe, Sardinya temsilcisi ise bütün bu teklifleri te'lif eden bir sekil bulmağa taraftar idiler ¹⁸⁶⁸. Fakat daha ikinci oturumda Fransa, istanbul'da değiştirilmiş olan yeni teklifini ortaya sürdü ¹⁸⁶⁹. Hemen Sardinya temsilcisi, bu teklifi desdekliyeceğini bildirdi. Fakat Avusturya ile İngiltere, o zamana kadar yürürlükte olan nizamnamenin tefsiri cihetine gidilmesini istediler. Sonra Cowley de uysal davrandığı ve Fuat Paşa vaad olunduğu şekilde dostça bir ta vur takındığı zaman, Baron von Hübner, tek basma bir şey yapacak durumda değildi. Böylece "Eflâk ve Buğdan birleşik Prenslikleri" adı, yönetim ve savunma işlerinde her iki memleketin aynı teşkilâta tâbi tutulması, kanunları yapacak merkezî bir komisyonun teşkili e-sasları genel olarak kabul olundu. Bu merkezî komisyon, iki Prenslik Meclislerinin temsilcilerinden ve Hospodarların gene aynı meclislerin üyelerinden seçecekleri kınışlardan teşekkül edecekti. Yeni devletin anayasası, en ince ayrıntılara kadar Paris'te hazırlandı ¹⁸⁷⁰ ve buna bir de seçim kanunu ilâve olundu. Sonra 19 ağustosta bir anlaşma imzalandı.

Artık kaydıhayat sartiyle Hospodarlar seçileceklerdi. Böylece Tuna Memleketlerinde, ayrı düşünce ve menfaatler arasındaki iç savaşlarla dolu yeni bir devir başlıyordu. Yeni nizamın yürürlüğe girmesini âmir olan hatbşerif, 21 ekim tarihini taşımaktadır. Paris Anlaşmasının hükümlerine göre Prensliklerden her biri için üç kaymakam, Vogoridis ile Ghica'nın yerine hemen mevkie geçirildi ¹⁸⁷¹. Mihael Sturdza ile bunun Osmanlı ordusu saflarında Muhlis Paşa adı ile döğüşmüş olup şimdi Fransızlara sözde sadakatle hizmetini arzeden oğlu Gregor ve eski Eflâk prenslerinden Bibescu ile Ştirbei, 1848 de hür bir millî varlık uğrunda çalışmış bulunan liberal düşünceli yeni neslin temsilcileri ile karşı karşıya duruyorlardı. Kendi aralarında bir anlaşmaya varamamış bulunan büyük devletlerin de bir adayı yoktu. Avusturya ise "Eflâk ve Buğdan Birleşik Prenslikleri" damgasını taşıyan pasaportları tanımamak gibi ufak tefek güçlükler çıkartmakla iktifa ediyordu. Bununla beraber Afif Bey, milli parti nezdinde fena bir şahsiyet olarak sayılmasına rağmen, olayları denetlemek görevi ile Memleketeyn'de

¹⁸⁶⁷ Sturdza, S. vd; Thouvenel, S. 261 vd.

¹⁸⁶⁸ 'Assbnilation dea insütutions adminlstratives'; Sturdza 8.269

¹⁸⁶⁹ Aynı yer.

¹⁸⁷⁰ Aynı eser, S. 271.

¹⁸⁷¹ Aynı eser, S. 495 vd., 571 vd.

kaldı. Babîâli de, Rumanyahlar hakkında çıkarılan resmî belgeyi tefsir etmek hakkını mahfuz tuttu ¹⁸⁷². Gene aynı şekilde yukarda adı geçen Türk komiseri, uzun zamandan beri bir karara bağlanamamış olan kutsal makamlarla ilgili manastırlar meselesinin bir ferman ile halledileceğini beyan etti ¹⁸⁷³. Fuat Paşa, basın hürriyetinin yeniden iadesini de yasak etti ¹⁸⁷⁴. Buğdan'daki kaymakamlar arasında çıkmış olan anlaşmazlıklar ve yeni seçim listeleri hakkında uzun müzakerelerden sonra aralık ayı sonunda seçimler yapıldı. Seçimle teşkil olunmuş divanlar ocak ayı başında toplandılar, ihtiyar Sturdza'nın partisi ile oğlunun partisi kendi aralarında çarpıştıkları ve bu yüzden esasu şekilde zayıfladıkları vakit radikaller, sempatik ve çok kabiliyetli bir adam olan ordu komutanı vekili Albay Aleksander Cuza'yı millî aday olarak göstermek suretiyle meseleyi halletmek cihetine gittiler. 17 ocakta Cuza seçimi kazandı ve birkaç gün sonra, 5 şubatta da Eflâk meclisi, Cuza'yı oybirliğiyle Prens tanıyarak birçok büyük güçlükleri bertaraf etmeğe muvaffak oldu. Anlaşmada Prenslüklerin bir Hospodonn şahsiyetinde birleşebilecekleri derpiş edilmemişti.

Daha 1858 yılı sonunda Fransa'nın Yaş konsolosu Place, "Buğdan Meclisinin, Eflâk'lilerle birlikte yabancı bir Prens idaresinde ilci Prenslüğün birleşmesini ilân etmeği tasarladığını" rapor etmişti ¹⁸⁷⁵. Fakat Bükreş'teki meslektaş, Ef-lâklilerin sadece yerli adayları göz önünde bulundurdıkları cevabını verdi ¹⁸⁷⁶. Şimdi ise Cuza seçildiği vakit devletler, değişmiş bir durum karşısında kalıyorlardı. Yeni seçilmiş olan Prens minnettarlıkla başvurmuş bulunduğu Walewski, daha ayın 10 unda Napoleon'un adına Cuza'yı Eflâk ve Buğdan'ın aynı zamanda Prensi olarak her iki sıfatı ile de tanıtmıştı. Rumanyalıların en büyük şairi olan Vasile Aleksandri, hiç vakit geçirmeden Paris'e gitti. Bir yandan da şairin efendisi ve dostu Aleksandru îoan I., törenle Bükreş'e girdi; fakat, kendisine teklif edilmiş olduğu gibi, her iki meclisi birleştirmeğe muvaffak olamadı ¹⁸⁷⁷. Konferansın mart ayında toplanacağı daha o zaman biliniyordu. Fakat konferans ancak 7 nisanda çahşmalarna başlıya-biîdi ¹⁸⁷⁸. Artık İtalya'da savaşın sonu belli olmuştu: Âmi-rane bir tavırla Avusturya, Sardinya'mn silâhsızlanmasını istemiş,

¹⁸⁷² Sturdza, S. 1006 - 1007.

¹⁸⁷³ Aynı eser, S. 1040.

¹⁸⁷⁴ Aynı eser, S. 1226 - 1227. Söylendiğine «öre Babialı, Parl»-te Rumen bayrağına yanm ay konmasını güya İatemigt; Thouvenel,

¹⁸⁷⁵ Aynı eser, IX, S. 191.

¹⁸⁷⁶ Aynı eser, S. 191 - 192.

¹⁸⁷⁷ Aynı eser, S. 293.

¹⁸⁷⁸ Aynı eser. S. 309.

Dunun üzerine Cavour Paris'e gitmişti. Şimdi Fransız orduları taarruza hazırlanıyorlardı. Bu durum karşısında bütün işlerin bir ah evvel bitirmek istendiği konferansda kesin bir karar alınamamakla beraber, Türk mukavemeti kolaylıkla kırıldı. Avusturya müstesna olmak üzere öteki devletler, Cuza'yı "Birleşik Prensliklerin" yegâne hükümdarı olarak tanıdılar. Cuza, akıllı davranarak kendisini Avusturya imparatoruna karşı bir harp açmağa kışkırtan Macarların tekliflerini reddetti ¹⁸⁷⁹ ve Ployegti de bir ordugâh kurdu.

Bu arada Babiâli, Avusturya'nın belki de galip geleceğini ümit ederek, Cuza'yı tanımakta tereddüt gösterdi ¹⁸⁸⁰. Osmanlı hükümeti mayıs sonunda, yani kesin sonuçlu meydan muharebesinden önce, muvafakatini vermekle beraber çifte seçimi, yani her iki Prenslik için tek bir hükümdarın seçilmesini, Paris Anlaşmasına aykırı diye vasıflandırdı ¹⁸⁸¹. Padişahın isteği ile Rumanya Prensi, en sonunda İstanbul'a geldi. Osmanlı başkentinde Cuza, kendi memleketlerinde oturan Türkleri yabancı olarak saymasına ve onlara bu şekilde muamele yapmasına ve bu arada Tuna boyuna bir teftiş seyahatine çıkan Sadrâzâmı ziyaret etmeği reddetmiş bulunmasına ¹⁸⁸² rağmen, bağımsız bir Prens gibi karşılandı. Prens, Kalas'da "Beyrut" harp gemisine binerek İstanbul'a geldi ve Emirgân sarayına misafir edildi: Buraya gelir gelmez Osmanlı Dışişleri Nazırı Prensi ziyaret etti. Padişah tarafından kabul olunduğu sırada Osmanlı Hükümdarı birkaç adım Prense doğru ilerledi. Gala temsilinde Sultan Abdülme-cit ile Prens Cuza aynı locada oturdular ¹⁸⁸³.

Prens Cuza, tamamlanan Rumanya Birliğinin tanınmasını istedi. Babiâli, hayat kaydı şartı ile Prensın şahsı için bunu kabul etmeğe mütemayil idi. Fakat bundan önce bir komiser göndererek Rumanya halkının bunun hakkındaki düşüncesini öğrenmek istiyordu. Lâkin Prens, böyle bir komiseri kabul etmemekte ayak diretti. 1861 haziranında İstanbul, yeniden bir elçiler konferansına sahne oldu. Bu konferansta Âli Paşa, Rumanya ordusunun tahdit edilmesini ve icabetti-ği zamanlarda muhtemel karışıklıklara müdahale etmek üzere Tuna'nın ötesine Osmanlı askeri

¹⁸⁷⁹ Gene aynı eser, S. 313 - 314.

¹⁸⁸⁰ Karg. Thouvenel, S. 339.

¹⁸⁸¹ Aynı eser, S. 339 - 340.

¹⁸⁸² Aynı eser, S. 157. 1859 yılı sonunda Ali Paşanın yerine Kib-ris'li Mehmet Pasa geçirildi ise de kısa bir zaman sonra bu da gözden düştü; Thouvenel, S. 356 vd. not 1.

¹⁸⁸³ Bolintbeanu, Calatoria Domului Prîncipatelor Ünite in Constantinopole, 1860; "Mesagi şî proclamatii ale lui Cuza Voda", Va-lenii de Munte 1910, S. 38 vd.

gönderebilmek hakkının Babiâli'ye verilmesini sağlamak istedi ise de hiç bir şey elde edemedi. Aralık ayının 2 sinde çıkarılan bir ferman ile de Prens bütun hükümdarlığı süresince hiç de hoş olmıyan merkezî komisyonun fonksiyonu talik olundu ¹⁸⁸⁴. Böylece .5 şubat 1862 de Rumanya Birliği ilân edildi.

Üç yıl sonra, Prens Cuza'nın bulunmadığı bir sırada Bükreş sokaklarında bir karışıklık görüldüğü zaman Sadrâzam Âli Paşa, müdahale edebileceğini düşünerek sert ve haysiyet kırıcı bir tavır talandı. Prens Sadrâzama verdiği cevap keşin idi: Prens, anlaşma gereğince kendi devletinin "Babiâli'nin hiç bir şekilde müdahalesi caiz olmıyan tam bağımsız bir yönetime" mâlik bulunduğunu belirtti ve Rumanyalılar ile en iyi münasebetler idamesinin Babiâli için zarurî .olduğuna işaret etti ¹⁸⁸⁵. Fakat birkaç ay sonra, 1362 şubatında, Prens Caza askerî bir suikast neticesinde iktidardan çekilmek zorunda bırakıldı. Bunun üzerine Hohenzollem hanedanından Prens Kari, nisanda yapılan bir plebisit ile Rumanya Prenslığıne seçildiği zaman Babiâli, Rumanya Birliğini sona ermiş saymıya, hattâ memleketi askerî işgal altına almıya mütemayil görünüyordu. Ömer Paşanın ordusu daha şimdiden Rusçuk'a varmış bulunuyordu. Fakat Rumanyalılar, genç ordularını ssfcrber etmekle buna cevap verince, artık bunlardan bir daha bahs olunmatb. En sonunda Prens Karol, İstanbul'a geldi ve burada Prusya Hükümdar hanedanının bir üyesi (Prince de sang) olarak kabul olundu. Hakikatte ise Osmanlı İmparatorluğu ile yeni Rumanya Devleti arasında, vergi ve bîr de diplomatik yalan istisna edilirse, bütun bağlar koparılmıştı.

Sırbistan'da Miloş Obrenoviç, 1858 yılı sonunda tekrar iktidarı eline almıştı. Asil düşünceli Aleksander Kara George-viç ise, bir daha dönmemek üzere Avusturya topraklarına sığınmıştı. Miloş'un Babiâli tarafından ancak güçlkle tanınan oğlu ve ardası (26 eylül 1860) Mihael (10 haziran 1868 de öldürülmüştür) zamanında Türkler, Önce, Uşice, Sokol ve çok geçmeden Kladovo'yu (1862), sonra da Sabac, Semendria ve Belgrat'ı (1367) boşalttılar ¹⁸⁸⁶. Beş yıl önce Sırp başkenti, buradaki Türk garaizonu tarafından topa tutulmuştu (15 haziran 1882). Mihael, küçük Zvoraik'i de işgal etmek istiyordu. Gerçekten Türkler, Sırp topraklarından çıkıp gittiler. Gerek Belgrat

¹⁸⁸⁴ "Archivea aiplomatüquea" e göre, Paris, 1866, S. 200; Xeno-pol, S. 213 vd.

¹⁸⁸⁵ "Mesagi", S. 179 vd.

¹⁸⁸⁶ Kattay (Son zamanlarda Tnalloczy da Sırp kurtuluş harbi hakkında bir eser yayınladı); Baker, S. 227; Millinger, S. 347 - 348.

kalesi ve Battal camisi, gerekse fakir Türk mahallelerindeki ağaç ve kerpiç evler tamamıyla tahrip olundu. Mihael bağımsız bir hükümdar gibi hüküm sürüyor, nadir olarak halk meclisini toplantıya çağırıyor ve Sırbistan'ın hükümdarlığını kendi ailesine sagkyabümek için ordusuna dayanıyordu . 1568 da Babiâli, bu ordunun lâğvolunmasını ve verginin art tu -iknasım istedi. Fakat Avrupa devletleri Sırların lehine karar verdiler. Nihayet hürriyete kavuşmuş bulunan Sırların romantik hülyalarında, Bosna ile Hersek'in ve eski Sırbistan'ın yeni Prenslikle birleştirilmesi ve eski Stefan Dusan Kırallığının ihyası fikri en ön plânda yer alıyordu. Daha 1860 - 51 de hülyacı Bulgar ihtilâlcisi Radovski, Belgrad'da yaşıyor ve burada faaliyette bulunarak "Tuna Kuğusu" adlı gazetesini çıkarıyordu. Aynı Ro-dovski, 1663 isyanını¹⁸⁸⁷ hazırlamıştır. Batı Avrupa'dan Tuna memleketlerine gelmiş bulunan maceraperest misafirler, Balkan yarımadasının büyük bir Yunanistan ve "Güney Slavya" devletleri arasında bölüşülmesinden bahsediyorlardı¹⁸⁸⁸.

1858 de Paris'e gittiği zaman bağımsız bir hükümdar gibi kabul görmüş olan Karadağ'daki "haydutlar elebaşısı" Prens Danilo ile, Grakovo ve Vasoyeviç'in topraklarını işjal etmek isteyen, Babiâli -Babiâli bu maksatla Serasker Hüseyin Paşayı oralara göndermiş, fakat serasker yenilgiye uğratılmıştı- arasında bir anlaşmazlık çıktı. Bu mesele, Rus ve Fransız gemilerinin Ragusa önüne gelmeleri Ve Amlra! Jurien de la Graviere'in Çetine'yi ziyareti¹⁸⁸⁹ ile Babiâli'nin lehine sona erdi. Fakat 1662 de Ömer Paşanın Karadağ'a girmesi ve burada bağanlar kazanması, bu memleket bağımsızlığının tahdit edilmesi sonucunu vermedi .

Osmanlı İmparatorluğu ile küçücük Karadağ Devieti a-rasındaki münasebetlerin burada sözü geçmesi vesilesiyle Karadağ bağımsızlığının gelişmesi hakkında bir iki söz daha ilâve edelim: Karadağ'lılar, Babiâli'ye gündün güne daha ziyade düşman olan bir devlet olarak ortaya çıkmışlardı. XVIII inci yüz yıl sonunda uzak Ortodoks Rusyaya bel bağladıktan sonra taçsız ve âsasız piskoposlardan başka bir şey olmıyan prensler (Vladikas), hususiyle Petro Petroviç Niyegoş'un zamanında, kendi topraklarını genişletmek ve güven altına almak için her şeyi yapmaya mezun olduklarına iannıyorlardı. Çok geçmeden BerdUeri sınırları içine almışlardı. Bunun arkasından 1831 de Kuç'ların ilhakı geldi. 1840 da Grakhovo vadisi bölgesi,

¹⁸⁸⁷ Bak: daha afagıd*.

¹⁸⁸⁸ Maroo Antonio (Canini), Dbc anntes d'exU, Parla 1869-, 8. 227, 284, 2«Ö.

¹⁸⁸⁹ Thouvenel, S. 245, 263 vd., 309 vd.; Engelhardt, I, S. 154 vd.; Mülinger, S. 158 - 159, 309; F. Ch. Roux: "Revue hUtorique" CII, S. 275 vd.

Karadağ hâkimiyetine girdi. Şunu da söylemek lâzımdır ki bu Arnavutlar, daha fazla para verdiği takdirde Üsküdar Paşasına tâbi olmağa hazır idiler . Böylece Üsküdar gölünde bulunan bir ada ile eski Zabliak, tekrar Türklere geçti ¹⁸⁹⁰ 12 kasım 1551 de Petro Petroviç ölmüştü. Bunun Venedik ve Paris'te yetiştirilmiş olan ardası Dani-lo zamanında Babiâli ile siyâsî bir anlaşmazlık çıktı (1856). Babiâli Paris Barış Kongresinde Karadağ'ı Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olarak saymak istiyordu. Prens Dani-lo, eski Zenta bölgesini istemekle buna cevap verdi. Sonra 1858 de iş, yukarda sözü geçen çarpışmaya kadar vardı ve 1858 mayısında Babiâli'nin kuvvetleri Grakovo'da yenildi.

Fakat statüko esasına göre şuuruları tesbit edecek bir Avrupa komisyonunun teşkili, bu kısa harbe son verdi ¹⁸⁹¹. Daha 1855 de Karadağ memleketinde bir anayasa çıkarılmıştı.

En son olarak, Yunanistan'a gelince burada romantik Kıra! Otto ile Kırılıçe Amelie'nin mânâsız bir halk hareketi sonucu olarak bir Hellen Cumhuriyeti hülyasını taşıyan kimselerin ayaklandığı Atina'dan 1562 de kaçmak zorunda kaldıkları zamana kadar -5 haziranda Danimarka Prensi Wilhelm, Yorgi unvanı ile Yunan Kırallığına seçildi- "büyük proje" ile, yani bizzat İstanbul'da yerleşebilmek ümidi ile meşgul olunuyordu ¹⁸⁹². Daha sonra bahsedeceğimiz gibi 1858 de Girid'-te yeni bir ayaklanma oldu.

Zırhlı gemilerinin 1860 da Padişaha bağışlanmasından sonra Mısır donanması, artık hemen hemen ayakta duramı-yacak bir halde idi. Fakat buna rağmen Mısır Valisi Sait Paşa , bağımsızlık kazanmıya çalışıyordu. Gerçekten de Sait Paşanın ardası İsmail Paşa (1863 - 79) - bunun kardeşi Mustafa Fazıl bir Türk paşası idi ve aynı zamanda Divanı Muhasebatta Başkan, sonrada Nazır olarak vzife gördü -, 1866 da, sonra da haziran 1873 de Hidiv unvanını alarak Mısır'ın bağımsızlığını kazandı. Mısır Hidivi bir ordu bulundurmakta serbest bırakıldı. Daha 1860 da Mısır ordusunun mevcudu 11000 piyade, 2000 süvari ve 20 bataryadan ibaretti ¹⁸⁹³. Aynı şekilde Hidive, yabancı devletlerle kendi sorumluluğu altında müzakerelere girişmek hakkı da verildi. Fakat bundan sonra Mısır, 80 000 kese yerine 150

¹⁸⁹⁰ Aynı makale

¹⁸⁹¹ Von Sax, S. 361, Kars. John Wilkinson, Dalmatî3 and Montenegro, London 1848; Almancaya tercümesi WUhelm von Landau tarafından (Ben bu eserden faydalanamadım).

¹⁸⁹² Aynı eser, S. 343 - 344; karş. H. Barth, Reise durch das Inne-re der europaeischen Türkel im Herbst 1862, Berlin 1864, S. 225-226.

¹⁸⁹³ Louet, 8. 391; MUUnger, S. 279, 312 - 313; d'Harcourt, S. 69.

000 kese ¹⁸⁹⁴ vergi vermekte devam edecekti. Mısır'a ilk kadı da İstanbul'dan gönderildi. Artık İsmail Paşa, Sürekli bir hükümdarlık kurmak için Mısır'ın yerlilerine dayanabileceğine inanıyordu ¹⁸⁹⁵. kmail Paşa, Osmanlı Devletinin en önemli parçalarından biri olan bu vilâyetin paşasını da diğerleri gibi 1863 de ziyaret eden Padişahı çok parlak bir şekilde karşıladı ve Osmanlı hükümdarının gururunu okşamak için daima yeni yeni vasıtalar buldu. Hidiv, Abdü&ziz'e 12000 adet yeni tüfenk ve hattâ iki Mısır alayı hediye etti. Fakat bütün bunlarla e-fendisinin ihtirasını tatmin etmeğe muvaffak olamadı ¹⁸⁹⁶. 24 nisan 1859 da inşasına başlanan Süveyş Kanalı, 17 kasım 1869 da büyük bir törenle açıldı. Açılış töreninde İmparatoriçe Eugenie ile İmparator Fr&nz Joseph, Prusya veii-ahtı ve daha birçok prensler iştirak ettiler. Süveyş Kanalı'nın açılması ile Mısır, ticaret bakımından büyük bir önem kazandı; o kadar ki bu sayede bağımsızlığını koruyabilecek bir duruma girmiş gibi görünüyordu . Mısır'ın kazandığı bu önemin, İngiltere için orada yerli bir hükümete göz yumamıyacak derecede büyük olduğunu hiç kimse sezmemiş-ti. 1873 de Mısır istikraz borçlarının yükünü taşıyamıyacak bir duruma düşünce İngiltere, Süveyş Kanalı'nın aksiyonlarını Mısır Hükümetinden satın aldı.

1871 de**Hidiv İsmail Paşa, yeni bir donanma vücade getirdi. Kapitülasyonlardan kurtulmak için Mısır'ın giriştiği teşebbüsleri aynı zamanda protesto eden Babiâli, Mısır'a müdahale etmek zorunda bulunduğunu zannediyordu. 23 ekim 1871 de çıkardığı bir fermanda, Fransa ve yeni İtalya Devleti tarafından tehdit edilen Tunus üzerindeki haklarına bir defa daha işaret etti. Fakat aynı yü içinde Trablus-u Garb'e det bütün İmparatorlukta car! olan kapitülâsyonlar teşmil olundu .

Böylece 1870 den önce Osmanlı İmparatorluğunun bütün vergi veren eyaletleri kendisinden çözülmüş ve bunların her biri kendi millî veya mahallî amacını takip etmeğe başlamış bulunuyordu. Reşit Paşanın, ¹⁸⁹⁷ Ali ve Fuat Paşaların düşündükleri ¹⁸⁹⁸ ve gerçekleştirmeye çalıştıkları gibi, ayrılma temayülleri bir an'ene seklini almış olan yerlerin arta kalan kısımlarından tam birliğe sahip bir devlet kurmak ülküsü, kendileri ile birlikte ortadan kaybolmuştu. Âli Paşa gözden düşmüştü. Fuat Paşa ise devletin ve Osmanlı hanedanının uğradığı felâket ve zilletleri, yeni Türkiyenin çözülüşünü büyük

¹⁸⁹⁴ Yani 16 780 000 kurug.

¹⁸⁹⁵ d'Harcourt 8. 68 - 69.

¹⁸⁹⁶ Caaton, S. 100 vd. Kars. S. 331 vd. (Mısır hakkında 17 mayıs 1866 tarihli irade).

¹⁸⁹⁷ "ffondre le» racea"; Destrlhes, 9. 59.

¹⁸⁹⁸ Albut Dumont, S. 3 - 4.

bir teessürle seyretmek zorunda kalmıştı. Şimdi Önümüzdeki bölümde yönetim ile ordunun modern bir hale getirilmesi ve böylece devletin sağlamaştırılması için sarfolunan gayretleri ve bunların başarısızlıkla sona ermesine âmil olan uğursuz sebepleri tasvir edeceğiz.¹⁸⁹⁹

BEŞİNCİ BÖLÜM

Fransız Örneğine Göre Avrupai Bir Türk Devletinin Kurulması İçin Girişilen Teşebbüsler. Engeller: Müslümanlarla Hıristiyanlar Arasındaki Dini Tezatlar: Hıristiyan Kavimlerin Uyanması: Malî Sıkıntı Ve Batılların Ekonomi Bakımından Tedrici Olarak Memlekete Sokulmaları.

Şurası muhakkatlıdır ki azemetli ve kendi bünyesinde birliğe kavuşturulmuş bir devlet meydana getirmek ülküsü peşinde koşmuş olan Âli ve Fuat paşalar, Avrupa diplomasisinin baskısı ile yahut da modaya uyarak samimî oîmiyan bir takım tedbirlere başvurmuş mürai veya yalancı insanlar değillerdi. Onların istedikleri şey, imkân içinde gördükleri ıslahatı gerçekleştirerek Avrupa anlamında yeni bir Türkiye Devleti vücuda getirmekten başka birşey değildi. Eksik ve şüpheli malzeme ile bu yeni binayı yükseltmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı.

1858 de Thouvenel, Memleketeyn Prenslıklarının düzeni meselesi hallolunduktan sonra iç reformlar meselesine sıra gelecektir"¹⁹⁰⁰ diyordu. Yeni Ceza kanunu¹⁹⁰¹, eski şeriat hükümleri yerine tamamiyle kaim olmuş değildi. Şimdi, öldürülenin akrabaları tarafından affolunacak bir kaatil, hapse mahkûm edilecekti . Ceza kanunundan sonra şimdilik medenî kanunun yapılması işine girildi¹⁹⁰². Artık tamamiyle faydasız bir hale gelmiş bulunan sipahilerin hakları yerine arazi mülkiyeti kanunu ikame edildi. Devlet, dirliklerini geri alırken, devletin bu eski gayretli müdafilerine sadece yıllık küçük bir ödenek bağlamakla iktifa etti¹⁹⁰³. Bundan sonra yeni ve modern ilkeler üzerine kurulması istenen patrikliklerin düzenlenmesi gibi

¹⁸⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/494-521

¹⁹⁰⁰ Thouvenel.

¹⁹⁰¹ Destrihes, S. 65 vd.

¹⁹⁰² Legislation ottomane ou re ceuil des lois, reglements, ordon-nance, traitĖs, capitulations et autres documents officiele de l'Empire Ottoman par Aristarchi - bey (GnĖgoire): 1) Droit civil general, 2) Drolt public ũtĖrieur, 3) Droit admnistratif, 4) Droit International, 1873 - 1878.

¹⁹⁰³ Von Sax, S. 3ÖS - 359, aynı zamanda ticaret hukukunun yeni hükümleri, yeni teşkil olunan ticaret mahkemeleri ve deniz ticareti hukuku hakkında. 1862 İle 1864 te ticaret mahkemelerinde yargılama uaulü ve deniz ticareti hukuku tesbit olunmuştur; aynı eser, S. 373,

daha güç bir işin düzene konulmasına geçildi. 1555 den şubat 1860 tarihine kadar İstanbul'da "Millî Meclis" toplantılar yaptı. Bu Meclise Osmanlı imparatorluğu içinde yaşıyan Ortodoksların büyük dinî başkanları, 7 piskoposu ile 10 ruhban temsilcisi - bunlar arasında yalnız dört tanesi islâm idi - iştirak ettiler . "Millî Meclis" in müzakereleri sonunda 1862 statüsü meydana getirildi. Buna göre Padişah tarafından hayat kaydı ile tâyin olunan Rum dininin Patriği (artık dinî Yunan veya "Yunan - îslâm milletinin" Patriği değil) bir "Millî Şûra" ve ruhbandan 12 üyenin tebcil edeceği karma bir Sinod tarafından desteklenecekti. Sonra ruhban arasından dinî, sivil ve daha bir takım Özel komiteler teşkil olunuyordu¹⁹⁰⁴. Aynı zamanda birleşmemiş olan Ermeni - Ruslar bunları patriklerinin oturduğu yer olan Eçmiad-zin'den idare etmek istiyorlardı¹⁹⁰⁵ ve Yahudi meseleleri de buna benzer bir tarzda düzenlendi. Ancak daha sonra, 1867-1871 de, Doğu Kilisesinin özerkeklk haklarını tanıyan ve geleneğe bağlı kalanları aforoz eden Roma Papalığı ile mücadele neticesinde, sivil işlerde Osmanlı hükümdarının denetleme hakkına ve kilise işlerinde özerkeklğe taraftar olan Sadrâzam Âli Paganın-araya girmesi ile, birleşmiş Ermeniler, Maruniler ve Melkit'ler için de, buna benzer bir statü değilse bile, hiç olmazsa Batı Kilisesi içinde imtiyazlı bir durum sağlandı¹⁹⁰⁶.

Sultan Abdülmecit çok israfı bir hükümdardı. Meşru o-lan yedi karısının aykır masrafı yalnız bir milyonu buluyordu. Sarayında dört beş bin insan bulunduruyordu. Aile eğlenceleri, oğullarının sünnet ve kızları ile torunlarının evlenme düğünleri masrafları muazzam yekûnlar tutuyordu. Üstelik de pahalıya mal olan saray Ve köşkler yaptırıyordu¹⁹⁰⁷. tş-te bu şekilde bir hayat süren bu Padişah, 26 ağustos 1859 da, kendisi tarafından tamamiyle ihmal edilmiş olan devlet işlerinde düzen ve tasarruf yapılmasını emretti . Bizzat kendisi, bu yolda saray personelinin doğrudan doğruya siparişler vermelerini yasak edecek kadar ileri gitti¹⁹⁰⁸. Bazı kimseler, devletin içine düştüğü fena ekonomi durumunun sebebini doğrudan doğruya Padişahın şahsında görüyorlardı. Bu yüzden Hüseyin Paşa ile Şeyh Ahmet Efendinin idaresi altında hükümdara karşı 1359 da bir suikast tertip

¹⁹⁰⁴ Engelhard I, S. 150 vd.

¹⁹⁰⁵ Aynı eser, H, 3. 06 vd.

¹⁹⁰⁶ Aynı «ter n, 3. 60 vd

¹⁹⁰⁷ Kars. Caston n, S. 6 vd.; Fontmagne, S. Sİ - 82, 225 vA, 237; Thouvenel, 3. 277 vd. - Çok mahir bir piyanist, gösterdiği başarının mükâfâtı olarak 10000 kuruş aldı; Fontmagne, S. 262. Kars. bir İran'ımın söide ifadesir Destrilfaes, S. 155: "Sire, fal vu qu'on de-moliflsait la province pour construire Constanttnopls avec «es de*bris". Onun 1830 da dogmua olan en büyük oghi Murat, kendine altun tabaklar döktOnnufttt; Thouvenel, S. 212 - 214.

¹⁹⁰⁸ Von Sax, S. 357.

edildi. Sözde bu suikastın amacı, genç olmasına rağmen - Sultan Abdülmecit henüz kırk yaşını bile doldurmamıştı - işe yaramıyan Padişahı, başka türlü mümkün olmadığı takdirde, öldürmek su-retüe ortadan kaldırmak, parlâmento ve sorumlu bakanlar vasıtasıyla devlet işleri yürütülen tam bir meşrutî rejim kurmaktı. Fakat bu suikast tertibinden vaktinde haber alındı ve Sadrâzam Rıza Paşa ile mühtedî Ferhad - Stein, "fedailer" e karşı şiddetle hareket ettiler. Suikastın elebaşları, ancak Fransız elçisinin araya girmesi ile ölümden kurtulabildi-ler ve alelade mevkuflar olarak Asya'ya sürüldüler¹⁹⁰⁹.

Bu olaydan kısa bir zaman sonra 5 ekim 1859 da İstanbul'daki yabancı elçiler Babiâli'ye bir memorandum vererek vaad olunmuş bulunan reformların hâlâ gerçekleşmemesinden duyduktan memnunsuzluğu belirttiler. Bu elçilerden birinin Osmanlı İmparatorluğunun fakirleşmesini ve ahlâk fesadını açıktan açığa ifade eden tavsifi gibi, devletin "tedricî olarak çürüyüşü", "le petit train de pourriture", tahammül edilmez bir hal almış gibi görünüyordu. Gerçekten de ne Devlet Şûrasında ve ne de vilâyet meclislerinde bağımsızlık ve teşebbüs yetkisi vardı¹⁹¹⁰. Vali ile Defterdarlar, öteden beri yapılageldiği şekle uyarak, eski zor rejimini uygulamakta bir mahzur görmüyorlardı¹⁹¹¹. Saray entrikaları ile saraydaki aile geçimsizlikleri sonucu olarak, sadrâzamlarla silik şahsiyetler olan nazırlar sık sık değişiyorlardı. Aynı zamanda Rusya, âmirane bir tavırla, menfaatlerini korumak için yeniden müdahale edebileceğini sandığı İslâv kardeşlerinin oturdukları Osmanlı vilâyetlerindeki durumun sıkı bir incelemeye tâbi tutulmasını istiyordu. Hemen İngiltere, böyle nazik bir işle görevlendirilmesi teklif olunan bir Avrupa komisyonuna karşı itiraz etti ve Fransa ile fikir birliği halinde, yeniden iktidar mevkiine geçmiş bulunan Sadrâzam Kıbrıs'a Mehmet Paşanın, ahalisi arasında memnunsuzluk görülen kuzey vilâyetlere yapacağı bir seyahatle tamamen tatmin edildiğini bildirdi. Aynı zamanda İngiltere'nin yeni İstanbul temsilcisi, daima daha güç bir hale girmekte olan mal! durumun düzenlenmesi için devlete ait bulunan geniş toprakların Avrupa kapitalistlerine icara verilmesini, hattâ satılmasını tavsiye etti. Böylece devlet, buna ait garanti kâğıtları ile yeni bir kredi açmak hakkına mâlik olacaktı. Fakat Babiâli, sarayın parlak hayatı ve Padişahın hediyeleri

¹⁹⁰⁹ Engelhardt I, S. 158 - 159; Millinger, S. 159, 235 - 236; Thouvenel, S. 354.

¹⁹¹⁰ Dertrilhes, S. 61; Millinger, S. 214 çd.

¹⁹¹¹ Kara, aynı eser, S. 176 - 177: "Il faut se demander plutôt comment lea pierre et la pouasiere mâme de ces provüices n'ont pat encore ete emportees par l'avidite de pareils adminlstrateurs". 1870 tarihlerine doğru Asya'da bir Paşa, iki yit kadar bir zamanda 20000 lira topladı; aynı eser, S. 177.

için Batı Avrupa parasına günden güne daha ziyade ihtiyaç duymasına rağmen, hükümdarın ve başka iktidar sahiplerinin idaresine bağlı yeni bir maliye meclisini kurmakla iktifa etti.

Tıpkı 1859 da kurulmuş olan komisyon gibi bunda da ilgili üç devletin temsilcileri bulunmakta idi ¹⁹¹². Rus elçisi Buteni-yefin sert ve nezaketsiz hareketlerine rağmen, Fransız temsilcisi Thouvenel'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra elçiler arasında en önemli şahsiyet olarak kalmış bulunan Buîwer, Babiâli'ye yeni bir tasarı verdi. Bütün Osmanlı ülkelerindeki İngiliz konsoloslarının verdikleri bilgilere dayanan bu tasarıda, Hıristiyan vali muavinlerinin tâyni: öşürlerin kaldırılması ve bunun yerine halktan nakit para olarak vergi ahn-ması şeklinde malî bir reform; genel bir teftiş - Sadrâzam, Suriye'deki karışıklık doîayisiyle Niş'ten geri çağırılmıştı -; bilhassa Tanzimat Meclisi ile Adliye Meclisinin birleştirilerek 12 üyeden ibaret küçük bir parlâmento teşkil olunması; yüksek komisyon sıfatiyle bütün yönetimi dnetliyecek olan memurların beş yıl müddetle tâyin olunmaları gibi tedbirler tavsiye olunmakta idi ¹⁹¹³.

Sadrâzam bir red cevabı vermek istemiyordu. Fakat bu gibi teklifleri kabul etmek de imkânsızdı. Böyle ihtimamla hazırlanmış projeler, ancak aslında XVIII inci yüzyılın "filozof" reformcuları - ki bunlar için yalnız mücerret insan mevcuttur ve bu insan, eşitlik ve kardeşlik sağlayacak olan bir hürriyet içinde mesut ve minnettar yaşamak için ancak insanlık sever (philantropique) bir yasaya muhtaçtır - gibi düşünen Avrupalı diplomatların kafalarında meydana gelebilirdi. Vilâyet halkı, mütevazi ölçüde tâvizler istiyordu. Fakat bunlar, İstanbul'daki devlet aumlarının büsbütün eiinde olan şeyler değildi. Çünkü bu devlet adamları, İngiliz ve Fransız dostlar .u memnun etmek için besledikleri gerçekten samimî isteklerine rağmen, o anda şu iki şeyi elde edecek durumda değillerdi: birincisi namuslu, iyi yetişmiş, çalışkan memurları bulmak ve bunların tâyin edilmesini keyfine göre hareket eden Padişah'tan temin etmek; ve ikincisi o zamana kadar geçen beş asırdan beri hiç bû zaman kimse ile paylaşmadan hâkimiyet sürmeğe alışmış olan Müslümanların fana-tizmasını kırmak. İşte bunlar mümkün değildi, tngiliz anketi gösteriyor ki tam anlamı ile Osmanlı vatandaşı olmamakla beraber artık nazarî olarak Padişahın eşit haklara sahip tebaası haline gelen o zamana kadarki reaya; kiliselerinde çanla* rını

¹⁹¹² Aynı eser, S. 165 - 168; von Sax, S." 357.

¹⁹¹³ Engelhardt, I, S. 169 vd.; II, S. 18 - 19

çalabilmek, şahit olarak dinlenebilmek, mal ve mülklerini, aile ve hayatlarını fenalığa karşı fenalık yapmakla mukabele etmeğe hazır buldukları Müslüman komşularının tecavüzlerine karşı korunmuş görmek haklarından başka bir-şey istemiyordu. Bu reaya için vergilerin bir düzene konulması ve bunların Kocabaşlar tarafından toplanması meselesi, bir Osmanlı parlâmentosunda üyelikten veya Osmanlı ordusunda hizmet etmek ve yüksek rütbeler kazanmaktan çek daha önemli idi ve bunlara tercihe değerd¹⁹¹⁴. Vilâyet meclisleri ve saire gibi şeyler onları pek ilgilendirmiyordu . Gerçekten de bu meclislerde onları temsil eden kimseler, korkak veya para ile satın alınabilir, çok kere de cahil ve tamamiyle tecrübesiz insanlar olip iştirak ettikleri toplantılara kenardan sükût içinde seyirci kalıyorlardı. - Türkiye'nin örnek olarak aldığı Fransa'da da vilâyet meclisleri (Conseils departementaux) imparatorun despot memuru olan Prefet'-nin yanında fazla önemi haiz olan müesseseler değildi. - Hıristiyan reayaya daha çok lâzım olan şey, şose, iyi polis ve okullardı ki bunlar hemen hemen hiç j'oktu. Ancak 1852 de İsmail Paşa, köylüyü zorla çalıştırmak suretiîe Trabzon'dan memleket içerisine doğru bir şose yaptırmaya başlamış, fakat yalnız birkaç kilometresini tamamlatı inmişti. Sonra 1864 te Makedonya, Arnavutluk ve Eski - Sırbistan'da¹⁹¹⁵ başka şoseseler yaptırılmıştı. Ancak 1872 de Selanik - Mitrowitza şosesine başlanabildi. Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyanlar, Fransız örneğine göre yapılan bütün yeniliklere uymuyorlar ve eskiden kalma imtiyazlarına bağlı kalıyorlardı. Onlar, mahallî şartlara ve uzun, normal bir gelişmeye uygun olan bu imtiyazlar sayesinde, yapılan yeniliklerle kıyas kabul etmiyecek kadar daha iyi bir şekilde korunmuş bulunuyorlardı¹⁹¹⁶.

Avusturya Başvekili Prens Metternich, eskiden Türklere, Batının anlayışsız, fakat o nisbette yaygaracı "halk efkârı" tarafından yabancı, tarih! olmıyan ve tatbikatta değersiz bir mânada istenen ıslâhata karşı mukavemet göstermelerini; devletin, hemen yerine başkasını koymanın imkânsız görüldüğü din! esaslarını muhafaza etmelerini; fena idarecilerin yerine iyilerini getirmelerini; Hıristiyanların dini müesseselerini ve

¹⁹¹⁴ Kars. Hersek'in Maatar'daki konsoloslara verdiği ricaname: aynı eser, I, S. 190 - 191; aynı zamanda Baker, S. 188 vd.

¹⁹¹⁵ Farley, S. 272 vd.; Caston, S. 142 vd.

¹⁹¹⁶ Kars. Albert Vandal'in Ermeni katliamları hakkında ilgili ifadesi: "Sile brfse lea autonomies locales, qui constituaient pour cer-tainsgroupes ete population dea remparts pontre l'arbitraire ottomaa"; "Lea Anniens et la râforme de la Turquie" Paris 1897, S. 24.

imtiyazlarını korumalarını ¹⁹¹⁷ tavsiye etmişti. Muhakkak ki bu Öğütler, en iyi tedbirler olacaktı ve gerek Müslümanlar, gerekse Hıristiyanlar, can ve gönülden buna riayet ederlerdi. Fakat 1860 yılında hiç bir devlet adamı, bir defa tutulmuş bulunulan yolun ortasında duraklamak, Paris ve Londra'dan sağlanması zarurî bir ha'e gelen istikrazlar için krediler kesildiği takdirde yalnız kendi geliri ile kalmak ve nihayet Rusya'nın gün geçtikçe daha belli surette ortaya çıkan Türkiye'yi parçalamak kararına karşı memleketin yegâne koruyucusu olan Batı devletlerini darıltmak isteyemezdi. Hususile İstanbul'a Buteniyef in yerine îgnatiyef - ki bunun Hıristiyan vilâyetler için "otonomi" veya Rus kılına vasıta-siyle "otonomi" sözü sık sık tekrarlanmış durulmuştur - gönderildikten sonra, Rus emelleri daha açık bir surette kendini göstermişti. Her çeşit din ve ırktan olan milletlerin, hususile Asya vilâyetlerinde, tanzimatın gayelerini ne şekilde anladıklarını, çok geçmeden Suriye'deki din harpleri göstermiştir. Bu harpler, Sultan Abdülmecid'ia son günlerinde Avrupalıların yeni bir müdahalesine yol açmış ve aynı zamanda Avrupalılara, bunca zamandan beri kanla yağrulmuş ve daima ye-tûden kana boyanmak ihtiyacını duyan bu sert topraklarda Fransız hürriyet ağacını ekmenin güçlüğüne açıktan açığa göstermiştir.

Osmanlı Devleti üzerinde Fransız ve İngiliz vesayeti, Müslüman ahalide bambaşka bir ruh haleti yaratmıştır ki bu, dinî vicdanın ve geleneğe bağlılığın en kuvvetli bir surette kökleşmiş bulunduğu yerlerde cebri hareketler şeklinde kendini göstermiştir. Dürzîlerle Suriye'liyer ve Kürtlerle Araplar, artık Batı Avrupalı Hıristiyanlar tarafından idare edilmek, denetlenmek istemiyorlardı. Bu sebepledir ki onlar, iptidaî ve barbarca bir hınç ile Doğuda yaşayan silâhlı veya müdafaasız Hıristiyanlardan öc almışlardır. Esasen Müslümanlar, bu Hıristiyanlara ötedenberi daima düşman gözü ile bakmışlardır.

1861 yılı haziranının 8 i ile 18 i arasındaki günlerde Hav-ran'lı birkaç bin Dürzi, mükerrer tahriklerden sonra, ismail el-Atraş'ın komutasında oldukları halde ve daha başkaları da Canbulat ailesinden bir şahsın ve bununla işbirliği yapan üç elebaşının maiyetinde olmak üzere, Marunîlere karşı harekete geçerek bütün memleketi yakıp yıktılar. 560 kilise, 43 manastır 1830 öğrencisi ile 28 okul, 9 başka dinî bina, 360 köy, 560 köy kilisesi

¹⁹¹⁷ Ne vous melez pas de leurs affaires religieuses; respectez leurs privilèges... Marchez droit au bien sans avoir égard à ce que vous considérez comme la vofac publique de l'Occident. Vous ne comprenez pas cette voix et vous aurez pour vous celle qui compte pour quelque chose, si vous êtes justes, éclairez dans votre marche"; Engelhardt, I, S. 47 - 49.

ve 42 manastır yaktılar, öldürülenlerin tam olarak sayısını, Marunîleri koruyan Fransızların tahminine göre 7770, hattâ 12000 kişi olmasına rağmen, tesbit etmek mümkün değildir. Memleketin başşehri olarak sayılan Deyr-el Kamar, bir yıkıntı yığını haline gelmişti. Beyrut valisi Hur-şit Paşa, bu tüyler ürpertici olaya engel olmak için hiçbir harekette bulunmadı; esasen istese de birşey yapmak elinden gelmezdi. Bir kaç gün içinde bütün Suriye Müslümanları, kendilerine efendi olmak isteyen Hıristiyanlara karşı harekete geçmek saatinin dağlık bölgede çalmış bulunduğunu biliyorlardı. İlk önce Şam ayaklandı. Burada 25000 Hıristiyan oturuyordu. Halk ve aynı zamanda şehirdeki garnizon, bu Hıristiyanlara saldırdı ve merhametsizce öldürdü, öldürülenler arasında Amerika ve Hollanda konsolosları da vardı. Evlerinden hemen hemen hiç bir eser bırakılmadı. Ancak Cezayir-de, İslâmlığın asîl duygulu müdafii Abdülkadir'in hareketi sayesinde ki bu ayaklanma sahnelerine bir son verildi.

Aslında bu hareket» birçok defalar İslâmlığın eski haklarını müdafii sıfatıyla ortaya çıkmış olan İngilizlere karşı değil, fakat temsil ettikleri Roma kilisesine Suriye sahillerinde hâkimiyet kazandırmaya uğraşan Fransızlara karşı idi. Bu yüzden hemen Paris'te halk efkârı, barbarlara karşı ateş püskürmeğe başladı. Padişahın tarziye mektubunu aldıktan biraz sonra III. Napoleon, General Beaufort d'Hautpoil'in komutasında bir avcı taburundan teşekkül eden bir kuvveti Suriye'de kanlı hâdiselerin cereyan etmiş bulunduğu bölgeye göndermeğe karar verdi. General Beaufort d'Hautpoil, mühte-di Seve-Süleyman Paşanın yaveri olarak 1834 - 37 de, sonra 1840 da Mısır subayı olarak Suriye'de hizmet görmüştü. Yapılan beyanata göre mesele, Batı Avrupalı hamilerin sevdikleri bir şahsiyet olarak sayılan Fuat Paşayı muntazam kuvvetlerle Suriye'ye göndermiş bulunan Padişaha sadece bir yardımda bulunmak ve Padişah tarafından girişilen bastırma hareketlerine lâzımgelen "manevî otorite" yi sağlamaktan ibaretti. İngiltere, çarpışan tarafların 6 temmuzda barıştıkları bahanesini öne sürerek, bu sefere iştirak etmekten kaçınmağa mütemayildi. Fakat 3 ağustosta Rusya, Prusya ve Avusturya'nın Paris'teki temsilcileri, "kan dökülmesini durdurmak" ve asayiş iade etmekte Padişaha, yarısı Fransızlardan teşekkül edecek 12000 kişilik bir kuvvetle yardımda bulunmak¹⁹¹⁸ üzere bir anlaşma yaptılar. Bunun üzerine İngilizler de, bu bastırma hareketine iştirak etmek zorunda kaldılsa da asıl niyetleri, misilleme hareketini mümkün ol-*duğu

¹⁹¹⁸ "Assurez l'ordre et la paix parmi les populations placées sous sa souveraineté".

kadar gevşetmekti . Her ne olursa olsun bütün devletler, insanlık ve Hıristiyanlık bahis konusu olduğu bu olaydan faydalanılarak Şark Meselesinin deşilmemesi üzerinde mutabık idiler ¹⁹¹⁹. Devletler, Fransa'nın ihtiraslarını gemlemek amacıyla, hiç bir surette topraklarını genişletmeyeceklerini, "münferit nüfuz" kazanmaya uğraşmayacaklarını, hat-tâ tek bir milletin ticareti için yeni bir imtiyaz istemiyecek-lerini taahhüt ettiler ¹⁹²⁰. O zaman Paris'te Türk elçisi bulunan Ahmet Vefik'in bütün itirazlarına rağmen devletler, Babiâli'ye başvurarak "her mezhepten Hıristiyan ahalinin durumunu düzeltmek amacıyla kendilerine daha Önce vaadohunan idarî tedbirlerin ciddî bir surette tatbik edilmesini" istediler .

Çok geçmeden Fransız taşıt filosu, Marsilya ve Toulon-dan hareket etti. Fransızlar, haydutlar tarafından ziyaret e-dilmiş bulunan Beyrut'a geldikleri zaman 18 harp gemisinden teşekkül eden müttefik filosuna rastladılar. Bu gemilerden üçü firkateyn olmak üzere beş tanesi Fransa'nın, beş tanesi İngilterenin, iki tanesi Rusya'nın, bir firkateyn de Avusturya'nın idi. İspanya, bir de kiralının yiyecek yollamış bulunduğu Yunanistan, hiç kimse tarafından davet edilmiş bulunmadıkları halde, kendi harp gemilerini de Suriye'ye göndermeği uygun bulmuşlardı ¹⁹²¹. Avrupalı askerler, karaya çıkarılarken Marunî mültecileri tarafından haç işaretleri ve sevinçle karşılandılar ¹⁹²². Marunî temsilcileri, "Lübnan Fransızlan" sıfatiyle komutanı Fransızca olarak selâmladılar. Türkler ise hakikî duygularını gizli tutmak ve "kendilerine yardım etmek üzere" gelen yabancıları askerî törenle karşılamak zorunda kaldılar ¹⁹²³. İzmir'den naklen gönderilen yeni vali Kayseri'li Ahmet Paşa, herkesi memnun etmek için elinden geleni yaptı ¹⁹²⁴

Davet olunmadan gelen yabancıları yapılacak iş bırakmamak için acele davranmak gerekiyordu. Fuat Paşa önce Şam'a gitmiş, bir takım kimselerin tevkif edilmelerini ve sonra da idam olunmalarını emretmişti. Bir takım insanlar da İstanbul hapisanelerine gönderilmişti. Beyrut Valisi Hurşit Paşa kuşatılmış ve Ahmet Paşa Suriye'de cezasını çekmek üzere İstanbul'dan oraya getirilmişti ¹⁹²⁵. Fakat Fuat Paşa, bizzat Beyrut'a giderek yabancılardan emir almaya yanaşmıyordu. Yüksek komiser Fuat Paşanın iki

¹⁹¹⁹ Aynı eser, S. 13 not; Napoleon'ın ifadesi.

¹⁹²⁰ Aucun avantage territorial, aucune influence exclusive, ni aucune concession touchant le commerce de leur sujets, et qui ne pour-raît être accordée aux sujets de toutes les autres nations"; aynı eser, S. 15 not.

¹⁹²¹ Aynı eser, S. 27 - 28.

¹⁹²² Aynı eser, S. 31.

¹⁹²³ Aynı eser, 8. 83 - 84.

¹⁹²⁴ Aynı eser, S. 48.

¹⁹²⁵ Aynı eser, S. 51 - 53.

yaveri tarafından davet olunan Fransız subaylarından Chanzy, Şam'a gelmek zorunda kaldı ve orada tıpkı bir hükümdar sarayına gönderilen elçi gibi kabul olundu . Yakalanan Türk askerleri, Padişahın gemilerinde talihsiz silâh kardeşleri olarak kabul edilmişlerdi ¹⁹²⁶.

Lübnan'ın idaresine yeni bir şekil vermek için toplanan konferanslarda İngiltere'yi temsil eden Lord Dufferin, o aralık Beyrut'a kadar gitmeğe razı olan Fuat Paşanın yanına varmıştı. Çok geçmeden Şam Valisi Ahmed Paşa, ordusunda-ki iki albay ile, Maruniler in oturduğu bölgenin komutanı Osman Bey ve Deyr-el-Kamar garnizonu komutanı ile beraber, Avrupalı temsilcilerin gözleri önünde Şam kıışasında kurşuna dizildi ¹⁹²⁷. Zorla tslâm dini kabul ettirilmiş olan kimseler, şimdi eski dinlerine dönmekte serbesttiler. Fuat Paşa Beyrut'a gittiği zaman Türk subayları ve memurları tarafından törenle karşılandı. Bununla beraber yüksek rütbeli bir Fransız subayı ile bir şeref kıtası da kabul törenine iştirak etmişti . Hattâ Fuat Paşaya, sırf Fransızlardan teşekkür eden kıtanın geçit resmini almak şerefi bahşedildi. Fakat anlaşıldığına göre kendisi, kaatilleri ve kurbanların akrabalarını "kavgalı iki taraf" olarak muhakeme etmek için Beyru-ta gitmişti ¹⁹²⁸. Hattâ Fransızların hazır bulunmalarından cesaret alarak fazla taşkınlık yapan Maruniler hapse atıldılar ¹⁹²⁹. Ancak Cebeli Şeyh dağlarına kaçmış olan Dürzîlerin böyle bir "muhakeme" istemedikleri ve sarkıntılıklarına devam ettikleri sabit oldu ve bunun üzerine onlar âsi ilân edildiler . Fransız generali, artık başlaması beklenen muha-sematta kendisine Hıristiyanların oturduğu bölgelerde bir mevzi tâyin eden Fuat Paşanın mektubunu yırttı ve ona bir ultiatom verdi. General, hemen harbe başlanmasını ve Fransız askerlerinin de harekâta iştirak ettirilmesini istiyordu ¹⁹³⁰.

Fakat İngiltere Dürzî reislerinin çoğunu kaymakam Muhammed Gheslane ile beraber Beyrut'a getirdiği zaman, Fuat Paşa onları hapsedmek cesaretini gösterdi. Böylece Paşa, bir tarafı tutmuş oluyordu. Eylül sonunda gerek Fransızlar ve gerekse Türkler harekete geçtiler ¹⁹³¹. Fransız Generali Deyr-el-Kamar'a gittiği zaman orada henüz gömülmemiş olan öldürülmüş Marunîlerin cesetlerine rastladı. Bunlar arasında çok sayıda çocuklar da

¹⁹²⁶ Aynı eser, S. 62.

¹⁹²⁷ Aynı eser, S. 71 - 72.

¹⁹²⁸ Discussion Juducialre".

¹⁹²⁹ Aynı eser, S. 82 - 83.

¹⁹³⁰ Aynı eser, S. 91 - 92.

¹⁹³¹ Aynı eser, S. 95 - 96.

vardı . Bu ıssız dağ kasabasında asker muhafazası altında Hıristiyanlar için bir idare kuruldu. Yakınında bulunan Beyt - Eddin Sarayı, Emir Beşir'in dul karısı tarafından İmparator Napoleon'a hediye edilmişti ¹⁹³². Aynı zamanda Fuat Paşa, Muktar'a'ya kadar ilerledi. İki ordunun komutanları, yan yana kurulan ordugâhlar civarında dostça görüştüler. Daha sonra Arabistan Paşası Halim'in kıtaları ile birleşildi. Fuat Paşaya sual tevcih olundu. Çünkü o, Dürzîlerin sıvışmalarına müsaade etmiş ve bu yüzden Fransız kıtaları hareketlerinin sadece Hıristiyanların gösterilerine yol açan gururlu bir askeri gezintinin ilerisine varamamasına sebebiyet vermişti ¹⁹³³. Fakat bu, alelacele bir araya toplanan Marunîlerin intikam almak için ayaklanmaları neticesini vermişti. Beaufort, bir Cizvitin Fransız bayrağının direği saplanarak öklürülmüş bulunduğu harap Zahle'de Ortodoks halk tarafından minnettarlıkla karşılandı. İngiliz taraftarı olduğundan şüphelenilen Hıristiyan Kaymakam Beşir Ahmed'e de orada rastlandı .

Artık Fransızlar kendi bildikleri gibi hareket etmeğe başladılar. Zaten başka bir şey de yapmaya imkân yoktu. Çünkü seyyar Fransız kıtaları dağlarda araştırmalar yapıyorlar, fakat Dürzîleri, aynı yerlerde saklanmış bulunmalarına rağmen, toplu bir şekilde yakalıya m iyorlardı. Fuat Paşa, keyfi bir bahane ile tekrar Şam'a dönmüştü. Kayserili Ahmet Paşa ile İsmail Paşa, Muktarah'daki Türk merkez karargâhında bulunuyorlardı. İsmail Paşa, hasta olduğunu iteri sürüyor ve Fransız komutanı ile b:r görüşme yapmaktan çekiniyordu ¹⁹³⁴. Ancak bizzat Beauford. ordusunun bir kısmı ile Şam'a gelmeğe kalkışındadır ki Fuat Paşa, bütün meclisi tevkif ettikten sonra, kendisi Beyrut'a gitmeyi tercih etti.

O sene için askerî hareketler, yağmurlar yüzünden sona ermişti. O zamana kadar yapılmış, olan bütün işlerden kârlı çıkan yalnız Türkîerdi. Bu da Fuat Paşa'mn ustalığı sayesinde mümkün olmuştu. Türkler, bir yandan asayiş i iade etmiş kuvvet olarak ortaya çıkıyorlar, Suriye şehirlerinin ve bölgelerinin en ileri gelen şahsiyetlerine ve Önderlerine karşı hareket etmekten çekinmiyorlardı; ve bunu yaparken Fransızların hazır bulunmaları kendilerine bir destek oluyordu. Diğer taraftan o zamana kadar asî olan Müslümanlar, Türkleri, Fransızların imkân vermiş buldukları Hıristiyan intikamına karşı kendilerini koruyan yegâne kuvvet olarak görüyorlardı. Böylece Fuat Paşa, Şam'da birkaç milyon akça para topladı ve suçlu olanları

¹⁹³² Aynı eser, S. 108.

¹⁹³³ Aynı CMT, S. 112 - 113.

¹⁹³⁴ Aynı eser, S. 134 - 135.

askerlik hizmeti görmeğe mahkûm etmek bahanesiyle o zamana kadarki asker kaçaklarını silâh altına alırken hiç bir mukavemete rastlamadı. İane toplanan Fransa'dan Ecoles d'Orient Direktörü Mgr. Lavigerie'-nin gönderdiği iki milyon yediyüz bin Frankın tazminat o-larak Marunîlere dağıtılması işi, o kadar acele değildi . En nihayet komiser, Deyr-el-Kamar, Muktarah, Yezzin ve Abayh'a, daimî olarak Dürzî bölgelerinde kalacakları ümidi ile, Müdürler tayin etti ¹⁹³⁵. Daha kasım ayında Hıristiyanlar için Beşir Ahmed'in yerine geçici kaymakam olarak Joseph Kharam atandı ¹⁹³⁶ ve kendisine kırmızı kaftan giydirildi ¹⁹³⁷. Aynı zamanda Şam'da genel olarak bütün silâhların toplanmasına emir verildi ise de bu, tamamiyle tatbik olunmadı.

O zaman Avrupa İslâhat komisyonu, şimdilik Şam'a bir seyahat yapmakla iktifa etti ! ¹⁹³⁸. Hatta kış tatilinde albay Chanzy, kalabalık bir kütlenin başında olarak Sayda ve Tyr üzerinden Kudüs'e gitti . Bununla beraber 1861 yılı başında Metualî'lerin ayaklanmalarından korkuluyordu. Gerdekten de gerek Hıristiyan köyleri ve gerekse Türk taşıtları hücumu uğradılar ¹⁹³⁹. Ölüme mahkûm edilen üç Dürzî reisi, henüz idam olunmamışlardı. Hurşit Paşa ise yalnız sürgüne gönderilmek suretiyle cezalandırıldı. Dürzîleri yargıh-yan mahkeme uzadıkça uzadı ¹⁹⁴⁰. Nihayet Havran dağlarında oturan Müslümanlar, Fuat Paşa tarafından toplanmak istenen vergiyi, ancak Padişahın bir fermanı ile garanti edilecek umumî bir affın ilân edilmesi ve kendilerine silâh taşımak hakkı tanınması şartı ile vermek istediler . Fakat sükûn ve asayiş devam etti. Doğuda Kerkiye Marunîlerinin Patriki, dost Fransızlar için dinî âyin yapmak üzere Beyrut'a gitti. General Beaufort nisan sonunda Anti Lübnan'a bir teftiş seyahati yaptığı vakit Dürziler, Fransız bayrağı ile onu karşıladılar ¹⁹⁴¹. Bütün halkın iştirak ettiği sevinç gösterileri çok parlak geçti. Bütün bunlar, Fransızlardan ziyade Türklere yapılmış gibi görünüyordu ¹⁹⁴².

Daha haziran ayı içinde Fransızların Suriye'den ayrılacakları ilân olunmuştu. Aralarında Padişahın muhafız kütasına mensup askerlerin de bulunduğu yeni Türk kıtaları, Fransız askerlerinin yerlerine yerleşmek üzere

¹⁹³⁵ Aynı eser, S. 144.

¹⁹³⁶ Aynı eser, S. 189.

¹⁹³⁷ Kars. Poujoulat.

¹⁹³⁸ Aynı eser, S. 194 vd.

¹⁹³⁹ Aynı eser, S. 292.

¹⁹⁴⁰ Aynı yer.

¹⁹⁴¹ Aynı eser, S. 342 vd.

¹⁹⁴² Aynı eser, aynı yer.

mayısta Suriye'ye gittiler. Bunlar, disiplinsiz olduklarını ve Hıristiyan müstevlilere karşı kin beslediklerini göstermekten çekinmediler: Beyrut'ta bir Fransız istihkâm subayına dayak attılar .

Fakat Paris'te, Napoleon'un teklifi üzerine toplanan Av-runa konferansı, oturumlarına başlamıştı. Dağlılar, tek bir kaymakam istiyorlardı, ve bunun da Emir Beşir ailesine mensup Şahap olmasını arzu ediyorlardı. Şehirlerde ise bâzı kimseler, Batı Avrupada hükümdarlık süren hanedanlardan birine mensup bir Prens getirilmesini teklif ettiler ¹⁹⁴³. Hatta Suriye'de Hidiv'in kardeşi Ali'nin idaresi altında bir Mısır hâkimiyeti kurulmasından da bahsolundu ¹⁹⁴⁴.

En sonunda Lübnan'ın teşkilâtlandırılması tasarısı, İstanbul'a çağırılmış olan Beyrut komisyonu tarafından tes-bit olunmuştu. İngiltere, gerçek anlamda bir Hidivlik; Rusya ise, üç kaymakamlık —üçüncü kaymakamlık, sayılan 35 000 kadar olan Ortodokslar için olacaktı— taraftan idiler. Nihayet Fransız tasansı, herkese uygun göründü. Buna göre Lübnan'da tek bir kaymakam bulundurulacaktı ve bu da Hıristiyan olacaktı. Beş yıl müddetle görevi başında kalacak olan bu kaymakamın yardımcısı olarak bir meclis bulunacaktı. Bu meclisin üyeleri, yarısı hayat kaydı ile tâyin olunacak ileri gelenlerden ve yarısı da seçilecek kimselerden i-baret olacaktı. Memleket yedi bölgeye aynhyordu. Her bölgede bir kaymakam vekili bulunacaktı. Kaymakam vekillerinin üçü Marunîlerden, biri Dürzîlerden, biri Müslümanlardan ve biri de birleşmiş Rumlardan olacaktı . General Beau-fort'un askerleri, konferans İstanbul'da kesin bir karara vardığı zaman, Suriye'yi tamamiyle boşaltilar ¹⁹⁴⁵. Şahab'ı tâyin etmeyi tehlikeli gören Babîâli, vaktiyle bir görevle Mem-leketeyne gönderilmiş olan Davut Efendi adında bir Ermeni-yi Lübnan'a yollamak hakkını aldı. Davut Efendi Müşir ve Paşa unvanlarıyla yola çıkarıldı ¹⁹⁴⁶. İdare merkezi Deyr -el -Kamar olacaktı. Fransız adayı Mecit, Kesruan vilâyetinin müdürlüğü memuriyetine geçirildi . Belediye teşkilâtı her tarafa teşmil olundu ¹⁹⁴⁷. Bu seferden yalnız Fransız ilmi, Renan'ın Suriye'ye gönderilmesi ile büyük kazançlar elde etmişti ¹⁹⁴⁸.

¹⁹⁴³ Aynı eser, S. 359.

¹⁹⁴⁴ Aynı eser, S. 358.

¹⁹⁴⁵ Aynı eser, S. 379 vd.

¹⁹⁴⁶ Aynı eser, S. 399 - 400. Kars. Belgiojoso, ki burada bibliyografya da verilmektedir; Bart, Scenes et tableau de la vie actuelle en Orient: Mont Libanon, Limoges 1883.

¹⁹⁴⁷ Aynı yer.

¹⁹⁴⁸ Kars. aynı zamanda Vogüe, Syrie Centrale, Architecture çivile et relirleuse du I er au 5 e siecle, 1869 - 1877. — Umumi hakkında bak aynı samanda Mitlinger, S. 289, not 1; Edwards.

Fakat din savaşı, Kürt dağlarındaki zavallı Ermeni köylülerine karşı devam etti. Babîâli'nin, 1840 dan sonra yeniden kuvvetlenmiş olan bu haydut kavmin irsî elebaşlarına nişanlar vermesi ve aidat, hatta doğrudan doğruya memur maaşı bağlaması gibi tedbirleri, hiç bir netice vermemişti. Göçebelerin hayvan sürüleri için büyük ihtiyaç duydukları tuz gibi maddeler üzerine konan vergi, Pers ve hatta Rus kışkırtmaları , aynı şekilde otlak yerler için kendi aralarındaki kavgalar, Kürtler içinde hüküm süren kanşıklığı sürekli olarak besliyordu. Daha 1861 de Menemenli Mustafa adlı bir elebaşının idaresinde savaş başladı. Sıkışık bir duruma düşen Ermeniler, kendi soydaşlarının oturmakta bu-lunduklan Rus vilâyetlerine göç etmekle tehdit ettiler ve gerçekten de 3000 aile sınırın öbür tarafına geçti. 1864 te bu bedbahtlar, Erzurum'da başlarına gelen felâketten şikâyetle bulundular. 1866 da Türk kıtalan, Hozan dağında asilerle u-zun boylu uğraşmak zorunda kaldılar. Her zamanki gibi bu sefer de asker kaçakları pek çoktu. Bunların reislerinden biri olan Softa Mehmet, tanınmış bir eşkiya başı oldu ¹⁹⁴⁹.

Arnavutluk'ta Klanlar arasında olduğu gibi Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar arasında da karışıklıklar devam ediyordu. Epiros'da 250 000 Müslüman vardı ve bunlardan yalnız 11000 i Türktü. Meselelerin çoğu. çalınan kuyun veya silâh yüzünden çıkmakta idi. 1854 den 1856 ya kadar bu sebeple 1200 ev yakılmıştı ¹⁹⁵⁰. 1860 da Türk kıtaları, gayrimemnun Mirdit'lerin reisi (Prenek) olan Bib-Doda'-ya karşı harekete geçtiler. Sonra bu elebaşı yakalandı ve İstanbul'a getirildi ¹⁹⁵¹. Bu bölge için yeni çağ henüz başlamamış bulunuyordu. Alessio bölgesinde oturan 17000 insen-dan yalnız 50 tanesi doğru dürüst okumak ve 10 tanesi yazmak biliyordu ¹⁹⁵². 1870 tarihlerine doğru yalnız Yanya'dan .Arta'ya kadar ve Argyrokastro'ya doğru, sonra deniz sahiline ve Korfu istikametine dc£ru geçilebilir şoseler vardı

Bu dinî mahiyetteki karışıklıkların bir sonucu da 25 eylül 1860 da Rus-Fransız anlaşmasının imzası olmuştur. Bu anlaşma ile, bir vakitler Rusya'nın

¹⁹⁴⁹ MiUinger, S. 20, 29-30, — Van vilayetinde Ermeniler ahalinin 1/3 ünü ve Türkler şehirlerde 1/6 sini teşkil ediyorlardı —, 32 -

¹⁹⁵⁰ Dumont, S. 302 vd. 33, 49 vd.. 140 vd., 170 vd., 1T2 - 173, 189, 200 vd. Ticaret yolu boyunca Pers elemanının önemi hakkında: Erzurum'da 13 hanları ve 300 odaları vardı; İran konsolosu. Paşa ile beraber fiyatları tesbit ederdi, aynı eser, S. İSİ - 182. 1862 de Babialı, Kürdistan'da Hoturu işgal ettirdi, aynı eser, S. 13 vd. Kars. Paris'teki İran elçisi Faruk Han ve İstanbul temsilcisi hakkında: Fontmagne, S. 137 - 138.

¹⁹⁵¹ Engelhardt, II, S. 97.

¹⁹⁵² Aynı eser, S. 271. Hahn'ın Arnavutluk hakkındaki etütlerinden başka bak: Hecquard, Histoire et description de la Haute - Albanie, S. 238 vd; Joseph MULLER, Albanien, Rumelien und die österreichisch montenegrinische Grenze, Prag 1844.

Osmanlılara ait bulunan Doğu memleketlerinde hâkimiyet kurmasının en inatçı muarızı olan Napoleon, Rusya ile Avusturyanın Bosna-Hersek ve Bulgaristan Hıristiyanları lehine harekete geçmelerine karşı itiraz etmemeği üzerine alıyordu. Hatta Fransız İmparatoru, Avrupa Türkiyesinin yeni bir düzene konulması için ve nihayet Kümelinin bazı kısımlarının Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmasıyla bozulacak olan muvazeneyi korumak için tedbirler almak üzere Rusya ile müzakerelere girişmeği taahhüt ediyordu .

Muhafazakâr eski Osmanlılık anlamında bir tepki devri, 25 haziran 1861 de hiç beklenmeden Sultan Abdülmecid'in ölümü ¹⁹⁵³ ile başlamış gibi görünüyordu. Sultan Mecid, Avrupalı elçilerin zevceleri için komplimanlar yapıyor, çocuklarını onlara takdim ediyor, mûtab olarak konuşmak istemesine rağmen Fransızca anlıyor, babası gibi kendi resmini yaptırıyor ve hatta Paris gazetelerini üstünkörü okumakla meşgul oluyordu ¹⁹⁵⁴. Bir yandan ölü Padişah yatak odasında âdi birhasil- üstünde bırakılı-ken, öteyanda alayışlı bir surette tebrik edilen yeni Padişah Sultan Ahdülaziz, 9 şubat 1830 da doğmuştu . Kendisi, memlekette yetişmiş, yüksek bir eğitim göstermişti. Fakat hayvan yetiştirme işinden çok iyi anladığı gibi ata binmekte ve avcılıkta eşsiz bir usta idi. Birdenbire parlar ve herkesten şüphelenirdi. Kabına sığmaz bir irade sahibi, fakat kendi bc.şma bir istikamet takip etmekten aciz idi. Şimdilik çok ümitler beslenen meziyetleri ile istanbul halkınca tanınmakta idi. Halk, ancak nadir olarak büyük şenliklerde, ihtimamla her tarafı kapatılmış çadır iğinde, "yakalanmış bir kartalın gezlerine benziyen hülya doiu" ve içinde rencide edilmiş gururunun yanında çılgınlık ışıkları parıldayan gözleri ile yakışıklı genci görebilmişti ¹⁹⁵⁵. Abdüîaziz, Padişah olur olmaz hemen Harbiye nazırı Rıza Paşayı azlederek yerine Namık Paşayı geçirdi. Sadrâzam Kıbrıslı Mehmet Paşa ise 7 eylüle kadar mevkiini muhafaza etti ve bir zaman sonra 7 eylülde yerine Âli Paşa getirildi ¹⁹⁵⁶. Padişah, yeni Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşayı ürkütecek bir tarzda fena adetlerin ıslahcisi, ağır malî yükler altında bulunan devletin gelirlerini ihtimamla idare eden bir adam olarak ortaya çıktı. Sarayda intizamı kurdu ve bir takım tasarruf tedbirleri aldı; hassa

¹⁹⁵³ O, 30 haziran 1829 da doğmuştu.

¹⁹⁵⁴ Fontmagne, S. 229 - 230 ve not 1. Fakat o, devlet geçit resimlerinde MUftinin Önünde ayağa kalkardı; aynı eser, S. 215.

¹⁹⁵⁵ "Grands yeyx noire reveura d'aigle captif... expression saisis-sante d'orgueuli blessâ et d'édaigneux qui brave le şort et rit de sea ennemis"; Jouve, S. 193. Kars.. Millinger, 3. 250: "J'entant cneTI dû pauple, le bieri-aim* de la nation, l'espoir de tous ceux qui avaient à co-eur la prospitfrit* et la grandeur de leur patrie"; aynı eser, S. 264 • 265; Fontmagne, S. 227, 274 - 275.

¹⁹⁵⁶ Caston II, S. 6.

hazinesinin üçte birini feda etti; fedaileri affetti ve ağabeyisinin sadakatsiz müşavirlerinin, bunlar arasında yukarda adı geçen Rıza Paşanın muhakeme edilmelerini emretti ¹⁹⁵⁷. Yeni Padişahın, yeğeni Murad ile Abdülhamit ve Reşad'ı sarayda alıkoyması ve bunları Mısır'a yaptığı seyahatte beraberine alması, herkeste büyük bir hayret uyandırdı ¹⁹⁵⁸. Hatta şehzade Murat, 1867 de milletlerarası büyük sergiyi ziyaret etmek üzere Paris'e gitti ¹⁹⁵⁹. Müslümanların musamahasız hâkimiyetinin yeniden kurucusu, ve ırk ayrılığı gözetmeksizin bütün tebaasının baba gibi bir koruyucusu ¹⁹⁶⁰ olduğunu gösterdi.

Fakat Sultan Abdulâziz, Valide Sultanın şahsiyetinde fena bir müvâşır bulmuştu. Bununla beraber üç zevcesi ¹⁹⁶¹ mütezavî ve zararsız kadınlardı. Daha birkaç ay sonra Sultan Osman'ın bu torununda da, Abdülmecid idaresinin en büyük musibetini teşkil etmiş o'.an uğursuz bir israf düşkünlüğü inkişaf etti. Eskiden 2000 insan sığdırabilen- Çırağan sarayını, Şark masallarında tasvir edilen tarzda lüks bir saray haline getirdi. Dolmabahçe Sarayı gibi daima yeni binalar, onun gözünü ancak doyurabiliyordu. Kısa bir zaman sonra beş köşk yaptırarak bunları Garbın en pahalı lüksü ile donattı. İÜ. Napoleon'u misafir edebilmek fırsatı çıkıyor gibi görününce fevkalâde bir memnunluk duydu. Daha sonra Fransız İmparatoriçesi Eugenie İstanbul'a geldiği zaman, yüksek misafirin yalnız iki gününü geçirdiği yatak odası, çok büyük bir paraya maloldu ¹⁹⁶². İçinde 900 kadın bulunan saray için ve her gün 500 misafir ağırlamak için daimî olan para ihtiyacını karşılamak amacıyla memleketin idaresi, pervasızca mütemadi değişmelerden doğan bir anarşi içine götürüldü.

Bununla beraber Sultan Abdulâziz, 1864 de vilâyetlerin ıslahatına başlamıştı. Ancak çok daha geç, 18 eylül 1871 de ölen Âli Paşadan, Nevres ve Kâmil Paşalardan sonra, evvelce gözden düşmüş bulunan Fuat Paşa, İngilizler tarafından desteklenerek yavaş yavaş menkûbluktan kurtuldu ve 10 mayıs 1862 de Sadrazamlığa geçirildi. Fuat Paşa, Padişahın üzerinde büyük bir nüfuz kazandı. Padişah kendisine "babam" diye hitab ederek

¹⁹⁵⁷ Millinger, S. 250 - 251, 322 - 323.

¹⁹⁵⁸ Caston, S. 6, 338 vd.

¹⁹⁵⁹ Aynı eser, aynı yer. Kars. Salahaddin bey, La Turquie à l'Ex-position universelle de 1867, Paris 1876.

¹⁹⁶⁰ Sadrazama bir buyrultu, Caston, S. 6 vd. : "Mes peuples de différentes religions ou races trouveront en moi la mime justice, la mtaie sollldtude et la mime perscv6rance a assurer leur bonheur".

¹⁹⁶¹ Hattâ Caston S. 56 ya göre onun yalnız tek bir kanm vardı ve bu da o vakit bes yaşında olan oğlunun annesi İdi.

¹⁹⁶² Baker, S. 172 - 173; Millinger, S. 300 vd.; Farley, S. 9 vd., 81 vd; kars. White, I, S. 49 vd.; Ubcini, Turquie actuelle, S. 115 vd.

sarayda oturması için onu davet etti. Bundan sonra Fuat Paşa, aslında devleti idare eden şahsiyet olmuş ve vilâyet teşkilâtı ıslahatına da onun teşebbüsü ile başlanmıştır ¹⁹⁶³.

Vilâyet, bir valinin faaliyette bulunacağı bölge olup ta-mamiyle Fransızların "Prefecture" teşkilâtına benzemektedir. Mutasarrıf, sancak veya livanın "sousprefet" sidir. Kazalar, kaymakamların, nahiyeler de muhtarların idaresi altındadır. Muhtar, Fransada ikinci imparatorluğun "Maire" ine tekabül etmektedir. Bu memurlardan her birinin yanında birer adliye, maliye ve eğitim, nafia, ziraat ve ticaret işlerinin müdürleri vardır; çok kere konsoloslarla münasebetleri idare eden ayrı bir müdür ve bir de muhasebeci bulunmaktadır. Seriyeye mahkemeleri, davası olan herkese açıktır ve kadılar daima meşguliyet bulmaktadırlar. Bunun yanında: Kaza için bir nizamiye mahkemesi vardır. Bunun üyeleri seçim ile getirilir ve üyelerin yarısını Müslüman olmıyanlar teşkil edebilir. Fakat bu mahkemenin başkanı kadıdır. Sancak için ceza davalarına da bakabilen bir sivil mahkeme ve bir de ticaret mahkemesi teşkil olunmuştur. Nihayet vilâyette Avrupa hukukuna göre ayrı ayrı üç yüksek mahkeme bulunur. 1868 de de bir temyiz mahkemesi kurulmuştur. Sonra 1875 de, yargıçların serbestçe seçimlerini teminat altına almak için bazı tedbirlere başvurulmuştur. 1876 da yalnız dinî Çerî üyeleri değil» fakat aynı zamanda cinayet yargıçları görevini de yapan nizamiye mahkemesi üyeleri dahi seçilebilirlerdi. Köy yargıçlığına en ihtiyarlar getirildi . Her sancak idare meclisinin dört temsilcisini gönderebildiği vilâyet idare meclisleri de, faydasız olmakla beraber, derpiş edilmişti ¹⁹⁶⁴. Mutasarrıf ve muhtarların maiyetine verilen meclis ve mahkeme üyelerini seçim komiteleri, en yüksek memurlardan ve halkın dinî reislerinden teşekkül ediyordu. Vilâyet meclisine seçim ile getirilen dört üye, o vilâyetin valisi tarafından tâyin olunurdu. Fakat valinin Önünde iki kat sayıda adayları ihtiva eden bir liste bulunurdu ve bu liste de seçim komiteleri tarafından hazırlanırdı ¹⁹⁶⁵. İstanbul'da Polis Müdürü, aynı zamanda vali vazifesini görüyordu. Yanında tâyin ile getirilmiş altı müşavir vardı. Bir de senede iki defa toplantı yapan ve şehir semtleri meclislerinin 14 başkanı ile ayrıca seçilen üç üyeden müteşekkil bir genel heyet vardı . Hiç birşey temin etmiyen ve pek az işe yarıyan bu karışık sistemi icat eden

¹⁹⁶³ Millinger, S. 264 vd., 294 - 295, 308 - 309, 313 - 314, 352 vd.

¹⁹⁶⁴ Mahkemeler ve karma ticaret mahkemeleri hakkında bak: Dutemple, En Turquie d'Asie, Paris 1883, S. 60 vd.; Voïnov, La Question mac4donienne et les reTormes en Turquie, Paris 1905, S. 97 - 98.

¹⁹⁶⁵ Kars. Engelhardt I, S. 193 vd.; von Sax, S. 373 vd.; Dumont, S. 80 vd.; Baker, S. 174 • 178.

adamın, muhakkak ki devlet işlerinden daha ziyade sabır oyunlarına da büyük bir istidadı, vardı. Seçilen Hıristiyanların sayısı, ancak az olmalı idi. Bununla beraber Hıristiyanlar, İstanbul'dan istendiği şekilde idare edilen bu toplantılarda vakitlerini boş yere kaybetmiye pek hevesli değillerdi. Çok geçmeden nazırların maiyetlerine de Özel müşavirler verildi ¹⁹⁶⁶.

Şimdi Fransızlar, vakıfların hukukî durumunun değiştirilmesini istiyorlardı. Vakıf gelirleri, tembelleri ve camilerin sahte teoloji bilginlerini değil, devletin hazinesini beslemeli idi ¹⁹⁶⁷. Şüphesiz ki bu müdahalenin sebebi, yeni Türkiye Devleti rejiminin gelişmesine yardım etmek kaygısı değildi. Esas âmil, istikbali karanlık görünen ve iflâsa doğru gitmekte olan Osmanlı maliyesinden alacaklı olan Fransızların men-faatlarını korumaktan ibaretti. Hattâ 8 haziran 1867 de nihayet Fransız İmparatorunun elçisi, hiç bir hususî kayda tâbi tutulmaksızın yabancıların Osmanlı ülkeleri içinde toprak satın alabilmeleri hakkını elde etti . Fakat Fuat Paşa, daha o zaman eski antlaşmaların, yani yeni Türkiye için şerefsiz görülen kapitülasyonların tâdilini düşünüyordu. Kanunda, ev lerde araştırma yapmak hakkında bazı hükümler vardı ve Türk toprağına sahip bulunan her yabancı, Osmanlı mahkemelerinin kazaî yetkilerini tanıyacaktı ¹⁹⁶⁸. Vergilerin iltizam ile toplanması usulü, en nihayet Kani Paşa zamanında ortadan kaldırıldı ¹⁹⁶⁹.

Şimdi Babîâli, Batı miletleri tarafından kendisine tavsiye olunduğu tarzda mezhep bakımından karma yeni okullar açmak suretiyle "ırkların birliğini" temin etmeğe hazır bulunuyordu. Bunda da örnek gene Fransa, müşavirler ve ilk teşkilâtçılar da aynı şekilde Fransızlar idi. Böylece 1868 de İmparatorluğun bütün tebaasına açık olmak üzere Galatasaray lisesi (Gymnasium) açıldı. Çok geçmeden bu okulda, gerek muhafazakâr Türklerin, gerekse mezheplerine çok sıkı bir surette bağlı Rumların itirazlarıyla mukavemetlerine ve aynı zamanda Papanın aforozuna rağmen, ayrı ayrı ırk ve mezhepten 600 öğrenci toplandı. Bu öğrenciler, gerçekten kardeşçe bir arada yaşayabiliyorlardı ¹⁹⁷⁰. İstikbalin memurlarını yetiştirmek üzere 1862 de bir mülkiye mektebi kuruldu ve 1875 de bu müessese tamamlandı. 1864 de bütün memleket içinde 15071 ilk okul vardı ve

¹⁹⁶⁶ Aynı eser, S. 379 - 380.

¹⁹⁶⁷ Kars. aynı eser, S. 335 vd.

¹⁹⁶⁸ Farley, S. 347 vd. Bu İslahat, dini sebepler göz Önünde tutularak Hicaz'da tatbik edilmedi. Karş. aynı eser S. 168 vd., 172 vd.

¹⁹⁶⁹ Baker, S. 384. Vergiler : verginin yerine toprak vergisinin veya salyane'nin konması ve gelir, ve bedel hakkında bak: aynı eser, S. 323 vd. öştr hakkında bak: aynı eser, S. 329 - 330.

¹⁹⁷⁰ Engelhardt H.

bunlara 660 000 öğrenci devam etmekte idi. Bu okullardan 12509 u Müslümanlara ait olup içlerinde 524.771 okur öğrenim yapmakta idi. 1876 da İstanbul'da mevcut 470 okuldan 280 ine yalnız Türkler devam ediyorlardı¹⁹⁷¹. Devlet, boş bulunan geniş toprakların imarını teşvik etmek amacıyla, bu toprakları ilk işleyene yalnız pul resmi karşılığı olarak mülkiyet hakkı veriyordu. Toprak mahsulleri bir veya iki yıl için ve hattâ pamuk ekilen yerlerde beş yıl için vergiden muaf tutuldu¹⁹⁷².

Yeni yüksek müşavirler tayin etmek işi, Fuat Paşa'nın rejimi içinde yer alıyordu. Bir Paris seyahatinden geri dönmüş bulunan Sultan Abdülâziz, 15 mayısta bir nutukla yeni Şûrayı Devletin toplantısını açtı. Nutukta bundan böyle din ayrılığı yüzünden birbirlerine karşı düşmanlık etmiyecek olan "aynı vatan evlâtlarının" müşterek ve kardeşçe ödevleri üzerinde bilhassa duruluyor, Montesquieu'nun nazariyelerine göre iktidar kuvvetlerinin bölünmesinden bahsolunuyordu. Yeni Şûrayı Devlet, aynı zamanda komisyon reisleri ve bunların yanına verilecek müşavirlere bütçeyi kontrol ettirmek yetkisine de mâlikti. Hıristiyan temsilcileri büyük bir sevinçle İstanbul'a geldiler. Bunların sayıları, Şûranın üçte biri nis-betinde idi . Sultan Mahmud'un genç oğlu, tıpkı patriklerin takdis ettikleri bir imparator gibi, bu dikkate şayan fakat aldaticı günde hazır bulundu. Matbuat müdürü tarafından kontrol edilen basın - hükümet taraftan olarak Tercu-man-ı Ahval ve Ceride-i Havadis, muhalif olarak da Tasviri Efkâr -, daha şimdiden kamu meseleleri üzerinde serbestçe fikir yürütmeğe başlamışlardı¹⁹⁷³. Halil Şerif Paşa ve daha başkaları tarafından teklif olunan meşrutî idare, bu suretle yürürlüğe girmişe benziyordu. Devlet Şûrası Başkanı Mithat Paşa ise, kurtuluşu getirecek olan meşrutiyet rejiminin şiddetli bir taraftan idi. Yalnız kendi gayeleri üzerinde aralarında uyuşmamış olan ve çoğu soysuzlaşmış Osmanlılardan teşekkül eden Paris'teki "Genç Türkler", tahrikçi bir gazete çıkarıyorlar¹⁹⁷⁴ ve muhalefetlerine boş yere devam ediyorlardı. Okul ve hayır müesseseleri kurmak veya Batı memleketlerinde kullanılan bazı usulleri (desimal sistem ilh..) memlekete sokmak için giriştiği teşebbüsler, Şûrayı Devletin gayret ve faaliyetini gösteriyordu . Şûrayı Devlet, 1873 de dört komisyondan teşekkül ediyordu. İki yıl sonra ise Nafia komisyonu da

¹⁹⁷¹ Geri kalanlardan 77 si Rum, 48 İ Ermeni Katolik, 8 i Bulgar, 4 U yahudi, 5 i Protestan ve 1 i Sırp okulları idiler; Baker, S. 381 vd.

¹⁹⁷² Farley, S. 184.

¹⁹⁷³ Baker, S. 380; Millinger, S. 317 - 318.

¹⁹⁷⁴ Engellenardt., I, S. 231; n, S. 3 ve not 1.

ilâve olundu ¹⁹⁷⁵. Karma nizamiye mahkemelerinin üstünde, yukarda da söylendiği gibi, en yüksek mahkeme, temyiz mahkemesi vardı. Burada Müslümanlarla Hıristiyanlar, Öteki mahkemelerin verdikleri hükümleri ince-liyorlardı. Daha o zamanlarda Galatasaray Okulunun öğretim programında Fransız medenî hukuku dersine de yer verilmişti ¹⁹⁷⁶. Bir Osmanlı padişahının ilk defa olarak tayin ettiği Rum nazır, Agathon idi ¹⁹⁷⁷.

Sıbyan okullarından, dört yıllık bir öğretim yapan ¹⁹⁷⁸ Rüşdiyelerden, üç yıllık bir öğretim yapan ve programında Fransızca ile ekonomi dersleri de bulunan tdadiyelerden, altı yıllık bir öğretim yapan ve programında ilmî dersler bulunan Sultaniyelerden her yıl yüzlerce kabiliyetli genç insanlar mezun oluyorlardı. Bu gençler, çeşitli devlet görevlerinde, memleketin âdetleri ve ırkın düşünüş tarzının o an için müsaade ettiği nisbette, Türkiye'nin modernleştirilmesini devam ettirecek elemanlardı. İslâhatın babası II. Sultan Mahmut'un türbesi yakınlarında hiç olmazsa ismen memleketin üniversitesi olan Darülfünun kurulduğu zaman Tıbbiye okulunda binden fazla öğrenci vardı. Modern keşifler ve tıbbî ilimlerin o zamanki durumu hakkında halk için akşam konferansları veriliyordu. Hattâ Şeyhülislâm, devrin ahlâk alanında eriştiği ilerlemeler konusu üzerinde konuştu ve gelişme ile kuvvetin asıl temelinin eğitimde bulunduğu yolundaki inancını ifade etti ¹⁹⁷⁹.

Bütün bunlar birinci derecede Fuat Paşanın eserleri idi. Fuat Paşa, 1863 de Padişahın maliye siyasetini protesto etmek amacıyla bir defa Sadrazamlıktan çekilmişti ¹⁹⁸⁰. Uzun mücadelelerden sonra nihayet Rüştü Paşa ve Fuad'ın eski bir düşmanı olan Mehmet Ali Paşa, Sadrâzamı devirmeğe muvaffak oldular . Haziran 1866 danberi Sadrazam olan Mehmet Rüştü Paşa zamanında Fuat Paşa, devlet işlerinde nüfuz sahibi olamamıştır ¹⁹⁸¹. Fakat 11 şubat 1867 de yeni bir kabine teşkil olundu. Bu kabinede Âli Paşa Sadrâzam, aynı Rüştü Paşa Harbiye ve Fuat Paşa Dışişleri Nazırı idiler ¹⁹⁸². 11 şubat 1869 da Fuat Paşa, Nice'de öldü . ölünceye kadar kendisi tarafından sonuna kadar müdafaa edilen garplılaşma hareketinin,

¹⁹⁷⁵ Baker, S. 379.

¹⁹⁷⁶ Engelhardt, II, S. 25 vd.

¹⁹⁷⁷ Aynı eser, S. 29.

¹⁹⁷⁸ Bu okullar 1857 de ancak 39 tane İken 1874 te sayıları 386 ya çıkımı ve bunlara 19356 «greci devam etmiştir; aynı eser, S. 381- 382.

¹⁹⁷⁹ Fariey, S. 153 - 154; Baker, S. 383.

¹⁹⁸⁰ Caston, S. 27 - 28.

¹⁹⁸¹ Aynı eser, S. 357 vd.

¹⁹⁸² Aynı eser, S. 373 vd.

ırkların kaynaşması ve millî birlik ülküsünün Türkiye için biricik kurtuluş çaresi olduğu, kanaatında asla sarsılmamıştır¹⁹⁸³. Fakat o, keskin görüşünü, ince hesaplara dayanan siyasetini, yerli ve yabancılarla temas hususunda sahip bulunduğu olağanüstü kabiliyeti hiç kimseye miras bırakmadan bu dünyadan göçmüştü. Birkaç yıl için ardası Âli Paşa, kaybolan kendi büyüklüğünün bir gölgesinden başka bir şey değildi. Islahatçı neslin yükselmekte olan yeni lideri Mithat Paşa (1822 de doğmuştur) ya gelince¹⁹⁸⁴ o da Tuna vilâyetini büyük bir basan ile idare ettikten sonra daha ziyade sürgün olarak o zaman Bağdad Valiliğinde bulunuyordu.

1870 de Fransa'nın yenilmesinden sonra Sadrâzam Âli Paşa, hareket serbestliğini yeniden kazandı. Böylece Hıristiyan müşavirler ve memurlar, sistematik bir takibata uğratılmış ve yerlerine Müslümanlar geçirilmiştir¹⁹⁸⁵. Galatasaray okulunun Fransız olan Müdürü yerine bir Rum Müdür tâyin olundu ve okul tamamiyle bir Türk mahallesi olan Gülhaneye nakledildi .

Muhafazakâr Türk reaksiyonu, 1871 yık ortalarında Âli Paşanın ağır hastalığı yüzünden iktidardan çekilmesinden sonra getirilen yeni Sadrâzam Mahmut Nedim Paşa ile üstünlüğü kazandı¹⁹⁸⁶. Hiç kimseye sormaksızın Asya'dan İstanbul'a dönmüş olan Mithat Paşa, ancak üç ay müddetle devlet işlerinin başında bulunabildi¹⁹⁸⁷. Fakat Adliye Nazın olarak yeni medenî kanunu meydana getir-meğe muvaffak oldu. Hattâ vakıf mallarının dünyevileştiril-mesi bile düşünüldü¹⁹⁸⁸ Geri düşüncelilerin ümit ettikleri gibi din! hukukun, şeriatın değişmez temellerine ve bir Padişahın, bütün İslâm dünyasında en yüksek itibar sahibi bir Sultanın mutlakıyetine dayanan müttehit bünyeli bir Osman h Hükümdarlığı kurmak mümkün olamadı. Bunun birinci derecede sebebi, birbiri arkasından parlak saraylar yaptırmak için her şeyini harcıyan ve günden güne değişik mizacına göre hareket eden Sultan Abdülâziz'in ruhî hastalığı değildir. Asıl âmili, Türk âleminin Batı sermayesi, Batı çalışma ve teşebbüsleri tarafından istilâ olunması, fakat bilhassa Hıristiyan vilyetlerin artık bir âdet haline gelen vergi mültezimlerinin ve eski Müslüman efendilerinin baskılarına karşı ayaklanmaları olmuştur. Mânâsız bir şekilde eski köleler gibi ve "Hıristiyan köpekler" olarak kayıtsız şartsız hizmet etmek zorunda buldukları devletin

¹⁹⁸³ Farley; Destrflhes, S. 135.

¹⁹⁸⁴ Bak: Leouzon le Duc, Mîdhat Pacha, Paris, 1877; gene aşağıda.

¹⁹⁸⁵ Engelhardt, n, S. 97 - 98.

¹⁹⁸⁶ Aynı eser, S. 110 vd.

¹⁹⁸⁷ Aynı caer, S. 120.

¹⁹⁸⁸ Aynı caer, 3. 127 - 128.

İstanbul'da toplanan merkeziyetçiliğine karşı aynı Hıristiyan vilâyetlerin isyanı da bunda daha az bir rol oynamamıştır.

Devletin borcu günden güne fazlalaşıyordu. Fakat krediye pek az alışkın olan ve yarı çılgın Padişaha tamamiyle itaatkâr bulunan nazırlar, bu borcun ne demek olduğunu ve bir devletin karanlık istikbali için bundan doğacak mükellefiyet ve siyasî neticeleri hiç düşünmüyorlardı. Bundan başka vilâyetlerin gelirleri île kuvvetli bir orduyu yeni bir donanmayı, pahalı bir idare ve adliyeyi, modern bir okul sistemini beslemeğe imkân yoktu. Senelerden beri İstanbul'da Yniçeriler-den başka devlet hizmetkârlarına aylık para vermeğe alışılmış değildi. Nafia işleri, tanzimattan önce olduğu kadar tanzimattan sonra da meçhuldü. Köprü, yol, kervansaraylar, camiler ve okullar, ancak özel şahısların bağışlarıyla yapılmış ve yaşatılmıştı. Devletin toprakları içinde cereyan eden uzun ve yıpratıcı harplerin, Rus akınlarının - Silistre, Sumla ve Varna bölgelerinde merhametsizce hareketlerin izleri hâlâ belli idi -, Rum, Arnavut, Bosna ve Bulgar ayaklanmalarının sonucu olarak hemen bütün memleket bir harabe halinde idi. Bundan başka Memleketeyn Prenslüklerinin, Yunanistan, Sırbistan ve Mısırın İmparatorluktan ayrılmalarından sonra geri kalan daha az verimli, tabiatın çok daha az lûtfuna mazhar olmuş ve medenî seviyesi düşük vilâyetler, yeni siyasî ve askeri hayatı beslemek zorunda idi. Nizamiye ve deniz askerleri, yargıçlar, idareciler, müşavirler, Öğretmenler, bunlara ilâve olarak Batı-memleketlerinden gelen ve ıslahat görmüş Osmanlı Devletinin saadeti ile gelişmesi yararına olarak elçilikler tarafından çok kere himaye edilen aç gözlü iktisadî sergüzeştçiler, bütün bunların yükünü o topraklar çekmek mecburiyetinde idi. İstanbul'da 40000 hizmetçi ve köle ile sayısız avâreciler yaşıyorlardı ¹⁹⁸⁹. Tarım -1860 da Türkiye, İngiltere'ye 3011227 sterling tutarında toprak mahsulleri ihraç edebilmişti ¹⁹⁹⁰-; hayvancılık; hâlâ ortaçağ seviyesinde bulunan ve yabancılar tarafından günden güne memleketin iç bölgelerine sürülerek oralarda da takibata uğrayan yerli ev zanaatı; teşebbüs kabiliyeti az, cesaretsiz, daima değişen şartlar ve soygunculuğa mütemayil bir idare dolayısıyla her an tehlikeye mâruz ticaret ¹⁹⁹¹; bütün bunlar bu kadar zengin bir memlekette ancak cılız sular

¹⁹⁸⁹ Başkent nûfusu hakkında bak: White II, S. 35; Ubicirü, Lettres, S. 17: 797000 nüfus; Baker, S. 374: 1200000 e yakın.

¹⁹⁹⁰ Farley, S. 196. Amerika iç harbi sıralarında pamuktan elde edilen büyük kazanç hakkında bak: aynı eser, 3. 237 - 238.

¹⁹⁹¹ Fakat kendi mallan için yüzde sekiz gümrük ilga edilmişti; Baker, S. 330.

çıkartılabilen kuvvetsiz kaynaklar halinde idi. Şoseler yoktu ¹⁹⁹². Ticaret anlaşmalarında yabancı devletler tarafından konan şartlar, 1860 dan sonra da kâfi derecede ağır kalıyordu. Bir İngiliz devlet adamının sade ve pervasız cevabı şöyle idi: "Biz döktüğümüz kanın bedelini isteriz1* . 29 nisan 1861 de İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret antlaşmasında Türk ihraç mallarının gümrüğü yüzde sekiz olarak tesbit olunmuştu. Fakat her yıl azaltılarak yüzde bire indirilecekti. İthal mallarının gümrüğü ise yüzde beşten yüzde sekize çıkarıldı. Transit mallarının gümrüğü de yüzde üçten yüzde bire indirildi ¹⁹⁹³. Altun ve gümüş itinâ ile muhafaza edildi ve saklı tutuldu. Halbuki bu kıymetlerin yeni ekonomi gelişmesi için kullanılması gerekli idi ¹⁹⁹⁴. Madenler, çabuk zengin olmak peşinde koşan siyaset adamları tarafından kendi menfaatlerine olarak icara verildi .

Gerçi devletin 1660 da geliri, 1830 dakine nazaran üç kat yükselmiş, önce 4 milyon Sterling iken şimdi 11 milyona çıkmıştı ¹⁹⁹⁵. Bu çoğalma, herşeyden önce vergi topUyanlann daha sıkı bir şekilde kontrol edilmeleri sayesinde sağlanabilmişti. 1862 bütçesinde 377966 Frank gelir ve yalnız 355503 Frank gider gösteriliyordu ¹⁹⁹⁶. İki milyon kaime ve iki milyon da mütehavvil borç vardı . 1874 - 76 da varlık vergisi 2500000 — 2900000 Sterlin; patenta vergisi 128000 -681000, bedel 640000 - 757000, öşür 6900000 - 7900000, ağnam vergisi 1600000 - 1900000, gümrükler 1600000 - 1800000, tütün vergisi 1300000, ipek vergisi 440000 - 491000, ispiroto resmi 240000 - 454000 unvan tevcihleri vergiri 680000 - 772000, damga resmi 240000 - 454000 Sterlin gelir getirmişti. Toplu olarak 1875 - 76 yılının geliri 19175241 ve 1874 - 75 yılının geliri de 22522760 Sterlin idi ¹⁹⁹⁷. 1862 bütçesinde gelir, 11164552 Sterlin olarak gösterilmişti. 1872 de ise bu miktar iki kat, yani 20627210 Sterline çıkmıştı ¹⁹⁹⁸. Şarap gümrükleri iki katma çıkarılmış, damga harcı 1870 de artırılmış, tütün ve tuz Tekel idareleri de 1873 de kurulmuştur . Her şeye rağmen bu gelir, devletin baştan başa yeniden düzenlenmesini ve aynı zamanda büyük israfları

¹⁹⁹² Bak yukarda S. 530.

¹⁹⁹³ Aynı eser, S. 383.

¹⁹⁹⁴ Farley, S. 222

¹⁹⁹⁵ Baker, S. 171

¹⁹⁹⁶ Caston, S. 18

¹⁹⁹⁷ Baker, S. 389 - 390. Farley, S. .208 vd. na göre. 1872 yılı tgin: damga resmi 200000 Sterlin, ispiroto vergisi 244950, gümrükler 2151405; ağnam öşrü 2049700; öşür 7495675 idi. Kars. Arslanian'ın (Bine histororiseh-nationale ökonomisehe Studie Uber das System deslaendltchen Grundeigentums Im Osmanischen Reich, Leipzig'de verilmiş bir doktora tezi adlı eaeri. Buna göre 1860 dan 1880 e kadar: toprak ve mahsul vergisi İle ağnam vergisi 440,61 milyon kuruş idi.

¹⁹⁹⁸ Farley, S. 203.

karşılatabilecek miktardan çok daha aşağı idi.

Daha Kırını harbi sırasında İmparatorluğun yırtık pırtık kıyafetli askeri ve on yıldanberi aylık veremediği memurları vardı ¹⁹⁹⁹. Türkiyeyi büyük malî fedakârlıklara katlanmak zorunda bıraktığı bu olaylar devrinin başlangıcında Osmanlı hükümeti, birçok hazine bonoları dağıtmıştı. Padişahın özel masrafındaki açığı kapatmak için de 200 milyon senim ve aynı zamanda 300 milyonluk tahvil çıkarmıştı. Şimdi ise, Cer AHeon (yahudi), Durand, Baltâzzi (Baltacı, Ermeni veya Rum), Rout, Pelletier, Longueville gibi Fransız adlarını taşıyan ve İstanbul'da gerçek anlamda kredi ailelerini teşkil eden bir takım şarklı (levantin) kaptalistler ve ajanlar, ingiltere'den bir istikraz almak için aracılık yapmak teklifinde bulundular ²⁰⁰⁰. Yalnız kontrolcularda değişiklik yapılması istendi ve böylece 1854 de üç milyon Sterlin istikraz yapıldı. Faizin yüzde kırk - İstanbul'da - olduğu bir memleket için böyle bir istikraz büyük bir saadet idi ²⁰⁰¹. Bir İngiliz devlet adamının acı acı alay ettiği bir prensip derhal tatbik olunmaya başlandı. Bu, "eskilerini ödemek için yeni istikrazlar yapmak" prensipi idi ²⁰⁰² Batının memnun olmıyan kapitalistleri ise, o andaki kayıplarından dolayı, çok uzak olmıyan bir gelecekte memleketin bütününe sahip olacakları ümidi ile kendilerini teselli ediyorlardı. 1855 de Osmanlı hazinesi beş milyon, 1858 de de gene beş milyon borç aldı. İlk istikraz için gerek ingiltere ve gerekse Fransa garanti vermişlerdi . 1858 de yalnız sarayın masrafı altı aydan daha kısa bir zaman içinde üç milyonu buldu ²⁰⁰³. Gene Sultan Mecit zamanında 20,7 milyon daha borç yapıldı (1860). Sonra Abdülâziz Avrupa bankalarına başvurarak 1861 - 62 de onlardan 8 milyon çekti ²⁰⁰⁴. Artık iş daha büyük bir sürat kazandı: 1863 - 64 de bir sekiz milyon daha, 1865 de 36 milyon, gene 1865 de 6 milyon, 1867 de 2,5 milyon, 1869 da 22 milyon, 1871 de 5,5 milyon, 1872 de 11,1 milyon, 1873 de 28 milyon, 1874 de 40 milyon borç alındı. Gerçi Fuat Paşa kaime rejimine son verdi. Fakat para temin edebilmek için 1866 tarihine kadar Mısır'dan alınan verginin ve Suriye gümrüklerinin (1855), İstanbul'a ayak bastı paralarının (1858), tuz, tütün, damga, ticaret vergilerinin (1862), gümrük ve öşürlerin (1863), ağnam ve maden vergilerinin (1865) ve bunlardan başka daha bazı vilâyet gelirlerinin rehin

¹⁹⁹⁹ Faatnagnc, S. 275.

²⁰⁰⁰ Detrilhea, S. 53, 22a vd. Kars. Cor, U budget turc; "Re* vue des deux Monde-", eylül 1891.

²⁰⁰¹ Destrilhes, S. 58.

²⁰⁰² Cobden, 1856: "When Turkey ceases to borrow, Turkey wiU cesse to pay".

²⁰⁰³ Aynı eser, S.164.

²⁰⁰⁴ Aynı eser, S. 172, 386 vd. Kars. Caston, Ş. 19 vd., 130 vd.

olarak bırakılmaları lâzımgelmişti . Bununla beraber devletin borcu, 1874 de 1829981783 Sterlini bulmuştu ²⁰⁰⁵. Bundan başka devlet 40 milyon da iç istikraz yapmıştı ²⁰⁰⁶.

Daha şimdiden memleket içinde yeniden para aranmaya başlandı. 1873 de bir istikraz teşebbüsü muvaffak olamadı. 6 ekim 1875 de Babiâli, maliyesinin idaresini Osmanlı Bankasına devretmek arzu ettiği zaman, beş yıl için bir moratoryum istedi ve faizler yarıya indirildi . Bu Banque Ottomane, aynı İngiliz, Fransız ve Şarklıların sermayesiyle 1862 denberi mevcut bulunuyordu. Herkesi sarmış olan spekülasyon ihtirası ile ve gene aynı sermayedarların teşebbüsü ile birbiri arkasından Credit general ottoman, Societe de l'Empire otto-man Banque de Constantinople, Societe generale de Credit gibi müesseseler kuruldu. Biraz daha sonra Avusturya Yahudileri, bir "Austro-ottoman Bank" ve bir "Credit autsro turc" gibi kurullarla İstanbul'a saadet getirmek amacıyla Türkiye-ye gelmişlerdi ²⁰⁰⁷. Bunlar mütemadiyen "Türk iflâsının daimî tesviyesi" işinde çalıştılar ²⁰⁰⁸.

Türkiye'de yeni israf devrinin başlamasından en çok fay dalanan İngiltere olmuştu. Kırım Harbinden yirmi yıl sonra Osmanlı İmparatorluğunun faigiltereden ithalâtı 18500000, İngiltereye ihracatı ise 10 milyon Sterlin idi. 1877 de Türk limanlarına uğrayan gemilerin yüzde 19 ü İngiltereye, 18 i İtalyaya, 16 sı Avusturya-Macaristan'a ve 13 ü Fransa'ya a-itti. İngilterenin ticareti 1850 den 1860 a kadar geçen zaman

zarfında iki katma çıkmıştı ²⁰⁰⁹. 1870 de Türkiye'ye 7 milyon sterlinlik mal gönderiyor ve Türkiye'den biraz ldaha aşağı değerde mal alıyordu. Fakat 1874 de bu nisbet yediye beş olmuştu ²⁰¹⁰. Türk köylüsü her tarafta İngiliz pamuklu dokuması giyiyor ve bazı yerlerde İngiliz sapanı kullanıyordu ²⁰¹¹. Bir takım fabrikalar da kuruldu Daha 1868 de İstanbul'u Basra körfezine bağliyacak bir demiryolu projesi İngilizler tarafından ortaya kondu. Chesney, Macneill ve Adrew şirketi, sonra Latham üçüncü olarak da

²⁰⁰⁵ Baker, a 384 vd.

²⁰⁰⁶ Aynı yer.

²⁰⁰⁷ Farley, S. 218 vd.; MiUinger, S. 327 vd, 402 vd.

²⁰⁰⁸ Laveleye, La peninsule des Balkana, Paris 1886, II, S. 268 - 269; Caston; Benott Brunswick, La Turquie, ses cröanciers et la dip-lomatie, Paris 1875, aynı zamanda aynı yazarın Türk israfı ve kapitülasyonların kaldırılması fikri aleyhinde çıkardığı birçok yazılar. Bak gene Xavier Heuschling, L'Empire de Turquie, Brüssel - Leipzig 1860 (Statlstiache Zusanunenstellung eines flelasigen belgischen Beam-ten) Aynı zamanda Jonquiere, Histolre de la Turquie, Paris 1881. S. 644 vd.

²⁰⁰⁹ Farley, S. 198.

²⁰¹⁰ Baker, S. 388 vd. Gars. bazı entrikalar hakkında Destrilhes Ş. 63 - 64.

²⁰¹¹ Baker, S. 346 - 347. 1850 ye kadar Avusturya, pamuk ticaretini Fransızların elinden almıştı; Ubcini, Lettea, S. 274 - 275.

Macdonald Stephanson tarafından bu yolda teklifler yapıldı. Gene aynı yıl içinde Osmanlı başkentini demiryolu ile Belgrat mevkiinde Tuna'ya bağlamak için İngilizlerle mutabık kalındı. Daha sonra Türk hükümeti, Enes ile Selânik'i birbirine bağlamak niyetini gösterdi. Türkiye, bunları yapacak olan müteşebbislere hatların gelirlerini, bu yolların geçecek olduğu vilâyetlerin telgraf gelirlerini ve aynı zamanda İngiliz kıtalarının Hindistan'a serbestçe sev-kolunabilmelerini vaad ediyordu. Fakat 1872 ye kadar Osmanlı İmparatorluğu, demiryolu olarak yalnız Üsküdar ile İzmit arasındaki hatta mâlik bulunuyordu ²⁰¹². İzmir - Aydın hattının, Rumeli demiryollarının ve 1876 da da Selanik -Mitrovitza şimendüferlerinin inşasına çalışılıyordu ²⁰¹³. 1863 de güney Dobruca'dan geçmek üzere Çernavoda - Köstence hattı İngilizler tarafından yapıldığı gibi 1868 de tamamlanan başka bir demiryolu, yetkili vali Mithat Paşanın desteklemesi ile, Doğu Bulgaristan'dan geçerek Rusçuk'u Varna'ya bağlıyordu . Bazı İngilizler, Türkiye'de ve Bulgarlar arasında arı incil dininin sağlamaştırılmasını düşünüyorlardı ²⁰¹⁴. Filibe ve eski Zağra'da İngiliz okulları meydana getirildi. Bunlar sonradan Samokof tarafından Bulgaristan'a naklolunmuşlardır. Bir Amerikalının cömertliği sayesinde ki İstanbul (Bebek) da daha önce sözü edilen ve Osmanlı ülkesinin bütün çocukları için açık bulundurulmuş bir College kuruldu. Çok rağbet kazanan ve Bulgar kültürüne büyük hizmetleri dokunan bu okul, kurucusunun adı ile Ro-berts - College diye anılır . Beyrut'ta din propagandası amacı ile bir Arapça basımevi açıldı ²⁰¹⁵. Bütün bu sistematik fetih teşkilât ve faaliyeti, İngiliz konsoloslarının kontrolü altında idi. Büyük bir titizlikle seçilen bu konsoloslar, 1854 den beri gerçek anlamıyla bir "karşı hükümet" teşkil ediyorlardı ²⁰¹⁶.

Sultan Abdülmecid'in portre resimcilerini ve tiyatro dekoratörlerini ²⁰¹⁷ veren, 1820 de örneklere göre de olsa modaya hâkim olan ve en çok sevilen roman lektürleri getiren Fransızlar ise, başka bir alanda kuvvetli idiler: Gerçi Fransızlar, üstelik gerilemiş olan ipek sanayiine son zamanlarda ancak yüzde 15 ile iştirak ediyorlardı ²⁰¹⁸. Fakat Lübnan'daki en büyük dokuma kurulları, 1860 dan önce ve sonra, kendilerine aitti, İngilizlerin

²⁰¹² Aynı eser, S. 297 - 298, 306 vd., 32 not

²⁰¹³ Engelhardt, II, S. 41 - 42.

²⁰¹⁴ Engelhardt, II, S. 73 vd.

²⁰¹⁵ Dumont, S. 24.

²⁰¹⁶ Fontmagne, S. 45; Morawetz, S. 410 vd. Karg. Greenville Murray'in espri dolu karikatürleri: lea Turca chez les Turca.

²⁰¹⁷ Charles Labbe*, Pabius Brest; Fontmagne, S. 60, 81

²⁰¹⁸ Dutemple, S. 192 vd.; karg. Baker, S. 349.

Makedonya mallarını satın almakta oldukları bir sırada Fransızlar, tıpkı Pigeon-un İstanbul'da yaptığı gibi, Bulgaristan'da da değirmenler kurmuşlardır²⁰¹⁹. Perthuis fis Kumpanyası, 1860 dan itibaren Beyrut ile Şam arasındaki şose gibi yapılması gayet çetin bir işi meydana getirdi . Bu şirket, 50 yıl müddetle şoseyi işletmek imtiyazını aldı. Femand Mongel, Haydarpaşa - İzmit hattını²⁰²⁰, Gavaud ise Galata tüneline tamamladı²⁰²¹. Daha sonra, 1874 de, Laporte ve Miribel şirketi, Bursa - Mudanya demiryolunun inşasında çalıştı .

Katolik propagandası, 1848 den beri bir piskoposun hüküm sürdüğü Filibe'de ve Edirne'de Paulikian'lar arasında, İtalyan ve İslâm papaslarından, Ligorian'larla Kapuzin'lerden faydalanıyordu²⁰²². Aynı şekilde İtalyanlar, Sultan Abdül-mecid'in bir şükran borcu olarak dost Fransızlar İmparatoruna bağışlamış olduğu yıkık St. Anna kilisesinin - bu kilise kısa bir zamanda onarılmıştır - bulunduğu Kudüs'te de kuvvetle temsil ediliyorlardı²⁰²³. Bununla beraber Lâtin kilisesinin hâkim bulunduğu başka merkezlerde ise önder olarak Fransızlar ortaya çıkmışlardı. Bu Fransızların mevkileri o kadar kuvvetli idi ve halk tarafından kendilerine o kadar kuvvetli bir sempati besleniyordu ki, 1870 - 71 de Avusturyalıların onların yerine geçmek üzere büyük bir güvenle giriştikleri teşebbüsler boşa çıktı. Daha 1839 da Filles de la Cha-rite de St Vincent de Paul, okullar açmak amacıyla İstanbul' a ve sonra da İzmir'e gelmişlerdi. Çok geçmeden hayretle işi-dildi ki Cezayir Valisi Hüseyin'in Öz beöz kız torunu, bu hemşirelere duyduğu sevgi dolayısıyla Katolik dinine girmişti²⁰²⁴. Gene aynı zamanda Fransız elçiliği tercümanı Cor, Nötre Dame de Sion tarikatının terbiyecilerini Osmanlı başkentine yerleştirdi . Bu merhametli tarikat hemşireleri, Bursa'da takdire değer bir faaliyet gösterdiler²⁰²⁵. İstanbul'da Fransız rahiplerinin St. Benoit ve St. Joseph adlı iki eğitim müessesesi ile iki hastaneleri vardı . imparatorluk Fransasının bir yardım göndermiş bulunduğu Filibe'de Fransız rahipleri çalışıyorlardı . Bunların seminerleri Zeytinlik'te idi. Burada, 40 kadar papaslık bölgesi kurabilecek sayıda ve kendilerine inananların sayısını 40

²⁰¹⁹ Caston, S. 490. Bjela değirmenleri, Barth, S. 6.; Baker, S. 339 vd., 352. Kars. Louet, S. 138: Hammana'da Faur ve Bertrand'ın dokuma tesisleri. Portalis'in dokumahaneleri, aynı eser, S. 118. Grig-nan müessesesinin talebeleri, Reşit Paşa varislerinin çiftliklerini idare ediyorlardı; Dumont, S. 44 • 48.

²⁰²⁰ Caston, S. 476.

²⁰²¹ Aynı eser, S. 493.

²⁰²² Dumont S. 181; Baker, S. 39 vd.

²⁰²³ Fontmagne, S. 222, not I; Louet, S. 277; Mislin, I, S. 559; II, S. 569.

²⁰²⁴ Fontmagne, S. 159.

²⁰²⁵ Dutemple. S. 149 vd.

000 kişi tahmin ettikleri tarikat papazları faaliyette bulunuyorlardı. Daha 1858 de Üsküdar'daki 12 000 Katolik, bir fermanla kendilerine bir kilise bina etmek hakkını kazandılar. Fakat daha uzun zaman ibadet, tahtadan mihrabı bulunan basit bir avluda yapılmıştır²⁰²⁶. Lâkin burada, propaganda paraları Li-on'dan Arnavutluğa gelmediği bir sırada, Cizvitleri öğretmen ve seminer kurucuları olarak yerleştirmek istiyen Avusturyalılar çalışıyorlardı²⁰²⁷.

Sırf görünüşten ibaret olan bu başarılarından cesaret alarak onlar ve onların mücadele arkadaşları, yani şimdi İstanbul'da evleri olan ve değerli "Echos d'Orient" dergisini ya-yınlayan Nimes Assomtionist'leri, millî gelişmesi için her tarafta dostlar arayan Bulgar halkını kazanabileceklerine inanıyorlardı. O zaman "Bulgaristan" adlı bir gazeteyi çıkarmakta olan Dragan Zankof, İstanbul'da Papanın vekili Bru-noni ile resmî bir anlaşma yaptı. 14 nisan 1861 de Monsignore Sobolski, Bulgar Piskoposu olarak takdis edildi. Haziranda Babiâli tarafından tanındıktan sonra, gene aynı ay içinde» Kiyef'de bir Ortodoks manastırında yanlış yola saptığından dolayı pişmanlık duyarak günah çıkartmak için Rusya'ya gitti²⁰²⁸. Daha sonra Ghega'lar arasında da tanınmış Pere Faveyrial vaizlerde bulunacaktır . Ermenistan'da ise Fransa, Zeytun bölgesi için de hürriyet vaadederek, 1806 da patrikliğe seçilen Hassun taraftarlarının birlikçi (unionist) partisini destekledi²⁰²⁹. Ve nihayet Lübnan'da, Lady Es-ther Stanhopes adında garip bir şahıs dağlarda uzak harikalar diyarından gelmiş bir prenses olarak ortaya çıkarken, itaatli Marunî elemanları ile yeni bir Fransa meydana gelmişti²⁰³⁰, Beyrut'ta Lazarist misyonerlere, Cizvitlere ve St. Vincent - de - Paul tarikatına mensup hemşirelere rastlanmakta idi. Bunlar Papa elçisi unvanına sahip ve Kapucin tarikatına mensup bir papasın idaresi altında idiler . Bugün orada bu sonuncuların 600 öğrencisi olan bir okulu, bir Dames de Nezaireth manastırı, bir Rum - Katolik College'i, bir Marunî lisesi» dağlık bölgenin kız öğretmenleri için bir Öğretmen okulu, aynı zamanda Arapça bir

²⁰²⁶ Hecquard, S. 22.

²⁰²⁷ Aynı eser, S. 23, 226, 275 vd. 1856 da Seminer, bir defa tah-rib edildi. Hecquard, Lazarist'lerle Soeura de la charite**leri yerleştirmek istiyordu, aynı yer. Buchat Katolik kilisesi hakkında bak: aynı eser, S. 24. Antivari'ler Başpiskoposun kilisesinden faydalanıyorlardı, aynı eser, S. 36. Dulcigno yakınlarındaki Aziz Antonius manastırı hakkında bak: aynı eser, S. 58 vd. 1855 de Podgoriçe OrtodoJt kilisesi Müslümanlar tarafından tahrib olundu, aynı eser, S. 74. Ortodokslarla Katolikler arasındaki anlaşmazlıklar hakkında bak: aynı eser, S. 87 vd. Rasci kilisesi için yapılan mücadele, aynı eser, S. 153 - 154. Klementi alanındaki Fransisken'ler, aynı eser, S. 225 vd. Bak gene aynı eser, S. 257, 330 vd. 1830 tarihine doğru Elbasan Katolikleri Türk oldular, aynı eser, S. 265.

²⁰²⁸ Dumont, S. 117 vd.; Be"rard, La Turquie et ITieUeniame contemporain, Paris, 1893, S. 179 vd.; jireçek, S. 549 - 552.

²⁰²⁹ Berard, La politique du Sultan, Paris 1397, S. 123 - 130.

²⁰³⁰ Forbin, S. 141 ve not I. Kars. onların garip ve Arap üslubuna göre yapılmış meskenlerini ziyaret eden Lamcrtin'in tasvirleri.

gazete çıkarmakta olan Cizvitlerin bir "Üniversitesi" ²⁰³¹ vardır. Soeurs de St. Jo-seph'ler, Sayda'da okuturlardı ²⁰³². Lazarist'ler tarafından kurulmuş olan Antura College'i, genel olarak itibar kazanmıştı. 1860 da bu okula devam eden 300 öğrenci arasında, Mısır'lılar, - ki Mısır'da Mottet Bey ordu komutanı bulunuyordu ²⁰³³ -, Nubia'lılar, Habeş'ler ve hattâ İranlılar da vardı . Aynı derecede halis Fransız olan Oıazir'deki Cizvit College'i, Antura College'i ile yarış ediyordu . Fransız İmparatoriçesi Eugenie, İstanbul'da Ermeni Katolik "Kutsal Kadın Kilisesinde" dinî âyine gittiği zaman kilisede yirmi Katolik piskoposu bu âyine iştirak etmişti ²⁰³⁴.

Fakat mutaassıp dindarların Doğu ve Batı Hıristiyanlığına karşı vahşice ayaklanmalarından çok daha tehlikeli bir olay, Rusya'daki Hıristiyan milletlerin sürekli, gittikçe daha cür'etli bir hal alan ve daha büyük basanlar sağhyan hareketleri idi ²⁰³⁵. 1870 - 71 de Fransa'nın yenilmesinden hemen sonra. 1856 antlaşması hükümlerinin Karadeniz'e ait kısımlarını bir takım bahanelerle hiçe saymak yolunu aramı-ya koyulan Rusya, alencele Londra'da toplanan gevşek bir konferansla mart 1871 de bu isteğini elde etmişti. Bunun üzerine Rusya, hiç vakit geçirmeden Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyanların sabırsız bir hâmisi tavrını takınarak ortaya çıktı.

Ahalisinin çoğu Rum - 50 000 Müslümana karşı 150 000 Rum - olan, 1821 den beri memnunsuzluğu daima artan ve sızlanan Girit adası, uzun zamandan beri bir ayaklanmaya hazırlanıyordu. Bunu çok iyi bilen Türk idarecileri, ayaklanmanın Önüne geçmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Buna rağmen Türk valileri, önce Mısır valisine ve 1840 dan sonra da Osmanlı hükümdarına hizmet eden Mustafa Paşa zamanında 1841 ayaklanmasını bastırmakla uğraşmak zorunda kalmışlardı. 1852 de Mustafa Paşa Sadrâzam olduktan üç yıl sonra, Girit'te doğmuş olan oğlu Veli Paşa, yenilikler ariyan adaya vali olarak gönderildi ²⁰³⁶. 1858 de Veli Paşa, halka İiise bina etmiye müsaade etti ve kendisi de buna yardım etti. Hattâ birçok Türk cemaatleri bütün mevcutları ile din değiştirerek Hıristiyan oldukları zaman bile, buna karşı bir harekette bulunmadı ²⁰³⁷. Aynı yılın yazında bir

²⁰³¹ Bart, S. 23 vd.

²⁰³² Louet, S. 202.

²⁰³³ Aynı eser, S. 390; Seve 1860 da ölmüştü,: Harcourt, S. 69 70. Kar\$. Louet, S. 390; İskenderiye'de Jardin Pastre'e.

²⁰³⁴ Farley, S. 69 vd.

²⁰³⁵ "Milliyetlerin ihyası" zarureti hakkında bak: aynı zamanda Palgrave, I, S. 109.

²⁰³⁶ Caston, S. 294 vd

²⁰³⁷ Baker, S. 165 - 166.

takım âsiler ortaya çıktılar ve Veli Paşa İstanbul'a kaçmak zorunda kalâ. Sami ve Hüseyin Paşalardan sonra İsmail Paşa, 1862 de dağlık bölgelerde çıkan bir ayaklanma ile mücadele etmek zorunda kaldı ²⁰³⁸. Paris'te yaşayan Kallergis tarafından kışkırtılan Giritliler, Mayıs 1866 da kendi düşüncelerine göre çok ağır olan vergileri protesto etmek üzere Padişaha başvurular, isteklerinin reddedilmesi üzerine önce 6000 Mısır askeri, biraz sonra da başka kıtalar Girit'e gönderildi ve çok geçmeden adada 40 000 kişilik bir kuvvet ordugâh kvrdu. Bu arada ihtilâlciler bir millî meclis meydana getirilmişti. Bu meclis, birkaç bin silâhlıya dayanarak, Türkiye'den ayrılışı ve Yunanistan'la "ayrılmaz ve ebedî birleşisi" 2 Eylül 1866 günü Spha-kia'da ilân etti . Âsiler arasında müstakbel "Comrau-nard" Floure?js da savaşmakta idi. Fakat hami devletler, in-giltere ile Fransa, araya girdikleri vakit, aslen Girit'li olan Mustafa Paşa, Babîâli'nin komiseri olarak kolaylıklar bulmak ve İstanbul'a temsilciler göndermek görevi ile Girit adasına gönderildi. Girit'li Mustafa Paşa Eylül ortasında görevi başında idi; fakat onun gidişi hemen hiç bir fayda sağ Uyamadı. Bunun üzerine İmparatorluğun en kuvvetli generali Ömer Paşa, adanın yatıştırılması ile ödevlendi rildi. O zaman Çar, Kırım'da bulunuyordu ve Fuat Paşa onu Yalta'da ziyaret etmişti. Fakat buna rağmen Rusya, hiç bir itirazda bulunmadı. Bundan başka Sultan Abdülâziz, eski İstanbul elçisi de Moustier'nin Dışişleri Bakanı bulunduğu ²⁰³⁹ Paris'te iyi bir kabul gördü. Gene 1867 kiralık nutkunda Giritliler için sempati gösterilen Londra'da iyi karşılandığı gibi Padişah yeni bir istikraz yapmağa da muvaffak oldu. tşte bütün bunlar Ab-dülâziz'i memnunsuzlara karşı enerjik bir siyaset takip etmeğe cesaretlendirdi ²⁰⁴⁰. Fakat kısa bir zaman önce Osmanlı hizmetine girmiş olan Britanyalı Hobart'ın komutasındaki gemilerle yapılan Girit'in ablukası, gönüllü Hellen gemileri tarafından bir kaç defa yarıldı. Rumların oturduğu bütün vilâyetlerden Girit'e para yardımı ve haç için döğüşecek savaşçılar gidiyordu . Girit karışıklıklarına artık bir son vermek amacıyla Âli Paşa, yalnız Fransa'nın Prusya ve İtalya ile birlikte barış tavsiye etmesinden sonra, 1867 ekim a-yında Girit'e gitti ²⁰⁴¹. Âli Paşa, 18 Eylülde Padişah tarafından imza olunan ve Lübnan örneğine göre hazırlanmış bulunan yeni nizamnameyi götürdü. Buna göre vergiler Ö-nemli ölçüde indiriliyor, valinin

²⁰³⁸ Caston, S. 295 vd:

²⁰³⁹ Caston, süpheaiz ki gazetelere göre, o günlerde Napoli'nin Girift Kıral Yoi-fi'ye vad ettiğini temin etmektedir; I, S. 316.

²⁰⁴⁰ Kars. Caston, S. 366 vd.; Jonquiere, S. 550 vd.

²⁰⁴¹ Aynı şekilde Sakız'a da geniş yetkilerle Demogeront'lar gönderildi; Engelhardt, I, S. 234 vd.

maiyetine, her bölge ahalisinin hangi dinde olduğu göz önünde tutularak ona göre mutasarrıflar, muavinler ve kay- makamlar, bir Hıristiyan ve bir Müslüman müşavir veriliyor, mahallî meclisler meydana getiriliyor, cemaatler için Demogeront denilen karma bir genel meclis kuruluyor, Hıristiyan bölgelere Hıristiyan yargıçlar getiriliyor ve Türk dili yanında Rumca da resmî lisan olarak tanınıyordu. Askerî kıtaların komutanı, aynı zamanda vali olamazdı ²⁰⁴². Âli Paşa, Kanea'ya çağırıldığı Hıristiyan temsilcilerine, vergi ve askerî hizmetten muafiyet vaadediyor, yalnız genel bir af değil, üstelik fakir ve sefil düşmüş olanlara yardımda bulunulacağını da tebliğ ediyordu . Barışın kurucusu Ali Paşa, başka işlerle uğraşmak üzere alelacele İstanbul'a dönerken, 10 ocak 1868 tarihli yeni bir fermana göre Girit'teki askerî kıtaların komutanlığını çalışkan Hüseyin Avni Paşaya bıraktı. Fakat Hüseyin Avni Paşanın denetlemesine rağmen ihtilâlciler halk meclisi, geçici hükümet olarak toplantılarına devam etti. Bu meclisin aldığı birçok kararlar arasında, sivrilmiş Hellen muhiplerine "Girit vatandaşlığı" hakkını vermek kararı da vardı ²⁰⁴³.

Birkaç ay sonra Babiâli, ayaklanmaya kendi yuvasında hücum etmek cesaretini gösterdi. 11 aralıkta Atina hükümetinden, antlaşmalara boyun eğmesi, komşusu olan Osmanlı Devletine karşı tahriklere bir son vermesi, Giirtli mültecileri teslim etmesi, çeteleri dağıtması ve "Henosis", "Girit" "Panhellenion" gibi hoş adlar taşıyan gönüllü filoyu silâhsızlandırması istendi. Diploması münasebetlerinin kesilmesine kadar da gidildi ve bir harbin patlamasından korkuldu. Bunun üzerine Avrupa devletleri, bir harbi önlemek amacı ile, temsilcilerini Paris'e gönderdiler. Bundan gaye, "halk efkârını ve, tabir yerinde ise, müşterek Avrupa vicdanını ifade etmektir". Rusya, himaye ettiği Yunan Devletinin kendi murahhası vasıtasıyla istediği şeyi söyleyebileceğini ve buna fırsat verilmesini istedi ise de bu nazara alınmadı. 9 ocak 1869 tarihli kararla Türkiye tamamiyle tatmin edildi . Buna rağmen Batyalı, 6000 kişilik bir kuvvet bulundurduğu Girit gibi Tesalya'da da asayışı muhafaza edebilmek için daha bazı' önemli fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaidi ²⁰⁴⁴.

Girit ayaklanması büyük devletlere, 1856 da kendisini e-şit haklara sahip bir devlet olarak kabul etmiş olan Hıristiyan Avrupaya karşı üzerine

²⁰⁴² Caston, S. 321 vd.

²⁰⁴³ Caston, S. 326 vd.; Manicault; St. Marc Girardin, La Grece depuis la conference de 1869: "Revue des deux Mondes".

²⁰⁴⁴ Kars. MiUinger, S. 360 vd., 376 vd., 383 vd.; Baker, S. 241 - 212; Farley, S. 148, 331 - 332.

aldığı yükümlülükleri yerine ge-tirmiyen Babiâliye, tavsiye, azar ve hatta tehdit yollu sözler söylemek için fırsat vermişti. Kaçan Girit'lileri kendi gemilerine sığınmasına müsaade etmiş olan Fransa, hattı hümayunda taahhüt olunan bütün işlerin harfi harfine yerine getirilmesi üzerinde ayak diredi. Paris hükümeti, tıpkı birkaç yıl önce Kumanyada yapıldığı gibi, Giritde de bir Avrupa komisyonunun deneti altında bir plebisit yapılmasını istiyordu. Beust tarafından idare edilen Avusturya diplomasisi, din bakımından tamamiyle tarafsız bir anlamda reform yapılması taraftan idi. Rusyaya gelince bu devlet, kendisi tarafından çok övülen ve her halde kendisine çok faydalı görünen özerklik teklifinde bulundu ve aynı zamanda bir Bulgar ve bir de Rus vilâyeti teşkilini tavsiye etti .

Görünüşte yardımsız kalmış olan Türkiye'ye kargı devletlerin bu hareket tarzı, Bulgar meselesinde çok daha şiddetlenecek ve önüne geçilmez bir çöküntüye müncer olacaktı.

Daha 1860 da, Katolik ümitlrinin suya düşmesinden sonra ²⁰⁴⁵, Bulgaristanda bir Bulgar kilisesi meydana getirmek için Makedonya'da kuvvetli bir hareket başladı. Bu hareketin başında, millî kilise Havvarisi Neofit Bozveli'nin bir talebesi olan Makariopolis'li Vladikas Auxentius ile Veles'li Ikuion bulunmakta idiler. Ertesi yılın 25 şubatında yeni Patrik Goakins, Bulgar piskoposları tayin etmek, milletin temsilcisi olarak iki metropoliti kendine müşavir almak ve okullara Bulgar dilini sokmak niyetinde olduğunu beyan etti. Fakat hareketin önderleri bununla yatışmak istemedikleri vakit Heliakaisius ve Polonyalı Parthenius ile sürgüne gönderildiler ve 1864 e kadar sürgünde kaldılar.

1865 den beri Slaveykof, "Makedonya" adlı gazetesi ile köylü ve şehirliler üzerinde kesin tesirlerde bulundu. 1866 nisanında da Rumların Bulgar isteklerine boyun eğmek istemeyişleri kendilerine hiç de yakışmamıştır. Yeni tayin olunan Patrik Gregorius, bütün Bulgarlar için bir Eksark tayin etmeğe razı oldu. Fakat mesele hâlâ kapanmış değildi. Bulgar Önderleri, çok daha fazla şeyler istiyorlardı. Bu istekler şunlardır: Patriklik meclisinde eşit haklar, altı rahip ile altı serbest din adamından teşekkül edecek bir Bulgar ruhanî meclisinin (synode) Bulgar milletin başı olarak tanınması. Bu teklifler, 1864 de yeni Patrik Sophronios tarafından da reddolundu.

Bundan biraz sonra Balkanlarda Hayduk'ların tehdit e-dici faaliyetleri

²⁰⁴⁵ Kars- yukarda S. 548. Bak aynı zamanda Baker, S. 46 vd.

tekrar başladı. Rum piskoposları her tarafta geri çekilmek zorunda kaldılar. 1866 yılının aralık ayında Osmanlı hükümetine Bulgar kilisesinin teşkili hakkında yeni bir teklif geldi. Aynı zamanda gizli merkez komitesi, Tirnova'daki Rum Piskoposunu kovduktan sonra Padişaha başvurarak yalnız Tirново Patrikliğinin yemden ihyasını değil, bundan başka Bulgarlarla meskûn olan bütün toprakların özerk bir Kırallık haline getirilmesini ve fakat bu bölgenin hükümdarlığını bizzat Padişahın kendi üzerine almasını istediler. 1867 de yeniden çetecilik faaliyeti başladı. Bu, Girit ayaklanması ile sıkıdan sıkıya münasebetli idi. O vakit Mithat Paşa, Bulgaristan'ın valisi bulunuyordu. Mithat Paşa o-rada ilk defa olarak bayındırlık ve genel refahın arttırılması işleriyle meşgul oldu. Bükreş komitesinin Bulgaristana gönderdiği ajanlara karşı bizzat Bulgar köylüsünden yardım gördü. Fakat, ayaklanma bastırıldıktan sonra, istihkâm subayları ile birlikte haber toplamak görevi ile Bulgaristan'a gelmek olan Rus generali Bobrikof'u resmen kabul etmek zorunda kaldı²⁰⁴⁶.

1868 yılının ekini ayında bir Bulgar Eksarklığı kurmak tasarısı da uygulanmadı. Rum patriklerinin hepsi, çok tehlikeli gördükleri bu tâvizin aleyhinde idiler. Bunun üzerine Ali Paşa, 27 şubat / 10 mart tarihli ferman ile meseleye bizzat kendisi el koydu. Buna göre kültürün yükseltilmesine hizmet etmek için "aynı vatanın çocukları" arasında barış ve güveni sağlamlaştırmak amacı ile, "Bulgar Eksarklığı", Ma-kedonya'dakiler de dahil olmak üzere, bir takım piskoposlukların" ayrı bir dinî idaresi" olarak vücade getiriliyordu. Metropolitler arasında en başta olanı eksark olacak ve bir ruhanî meclise (synode) başkanlık edecekti, istanbul'a gitmek ve burada "Bulgar manastırında" oturmak, bu başkanın hakkı idi. Patrik, Ortodoks kilisesinin başı olarak kalıyordu. Böylece Katolik kilisesi, artık millî bir kilise sayılamazdı. Patrik, yalnız kutsal yağî takdis etmek imtiyazını muhafaza ediyordu. Doğrudan doğruya kendisine bağlı olan manastırlar, bundan böyle de onun idaresi altında kalıyordu. Halkın üçte ikisinin Eksark lehinde bulunmadığı başka yerlerde Patrik müdahale edemezdi, ökumenikos, "en ufak bir tereddüt bile göstermeksizin" Eksarkı tanımak emrini aldı. Yeni kilisenin organik nizamnamesi, eski kilisenin her çeşit nüfuzunu bertaraf edecekti . Gerçi Eksarkın idaresine, Varna ile İstanbul arasındaki köyler, Varna'nın kendisi, Me-sembria ve Ankhialos verilmedi. Fakat Sizebolu, Köstendil, Filibe ve Stenimaka - Yunan cemaatleri ile doğrudan doğruya

²⁰⁴⁶ aynı yw.

Patriğe bağlı bulunan manastırlar müstesna olmak üzere - ona bırakıldı²⁰⁴⁷,

Fakat bir ökumenik konsil teklifinde bulunmuş olan Patriklik, kendi görüşü üzerinde ayak diretti. Gerçekten de Patrik, Âli Paşanın ardası Mahmut Nedim Paşadan, Bulgar piskoposlarının sürgün edilmesi kararını almıya muvaffak oldu. Ancak birkaç hafta sonra (şubat 1872) İstanbul'da Tırnova'lı İlarion ilk Eksark olarak seçildi. Kısa bir zaman sonra İlarion'un istifa etmesi üzerine, Öğrenimini Moskova'da yapmış bulunan Vidin Piskoposu Anthim, Bulgar kilisesinin önderi olarak ortaya çıktı. Anthim, mayıs ve sonra 17 eylülde aforoz edilmesine rağmen, fiiliyatta Bulgar vilâyetlerinin ve Makedonya'da Üsküp, Veles ve Ahrida bölgelerinin idaresini elinde tutmuştur²⁰⁴⁸. O zaman bazı Bulgarlar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Padişahı yeniden doğan Bulgar vatanının kiralı yapmaya ciddi olarak düşünüyorlardı. Gerçekten de Bükreş komitesi bu esasa dayanan bir muhtıra hazırladı.

Fakat Balkan yarımadasının kuzey batı ucunda yeni ve tehlikeli bir ayaklanma çıktı. Mesele, meselâ Bosna'da olduğu gibi, kısmen, 1834 den 1835 e kadar papaz Jovitza tarafından idare edilen hareketten ve 1843 ayaklanmasından sonra Müslüman efendilerinin baskısından şikâyetçi olan Hıristiyan tebaa meselesi idi. Fakir ve topraksız köylüler, ricalarım hem İstanbul'a ve hem de Viyana'ya gönderdiler. Köylüler, aslında kendilerine, aşağı görülen "Kmet" lere dahil oldukları halde sonradan çiftliklerde ağa olarak ortaya çıkmış bulunan Müslüman dinini kabul etmiş ırkdaşlarını başlarından atmak istiyorlar, onlara mahsullerinin üçte birini (Trentia) vermek istemiyorlardı. Fakat hükümet, onları yalnız alelade icarcı olarak sayıyordu, Böylece, Tahir Paşanın 1848 düzenine göre, 1859 kanunu çıkarıldı. Bu kanunla toprak meselesini halletmek yolunda ileriye doğru hiç bir adım atılmış değildi²⁰⁴⁹.

Bosna beylerinin Avrupa usulü kıyafete ve Tanzimat kanunlarına karşı mukavemetleri, 1850 den sonra tamamıyla ortadan kalkmıştı: Fakat Hersekde daha başka bir hava esiyordu. 1861 de Hersek, demirci Luka Vukaloviç'in önderliği altında ayaklandı. Islahat vaad etmek üzere Ömer Paşa Hersek'e gönlerildi ise de kendisini dinliyen bulunmadı. A-çıktan açığa Karadağ »ayaklananları kışkırtıyordu. Bir müddet sonra da Karadağ,

²⁰⁴⁷ Aynı zamanda Baker, S. 364 vd.

²⁰⁴⁸ Jeriçek, Geschichte der Bulgaren, Bölüm XXXII, ve B6-rard, S. 176 vd. na göre. — Çerkeslerin ve Tatarların Bulgaristana yerleştirilmeleri hakkında bak: Dumont, S. 52 - 23; Jireçek, S. 552, 555.

²⁰⁴⁹ Von 8u, S. MO - 361; Neigebauer, S. 208.

Suttorina bölgesinin kendisine verilmesi isteği ile ortaya çıktı. Karadağ Prensi Nikita, Nikçiç'i işgal etmeye muvaffak oldu. Fakat Karadağ milisleri, Ömer Paşanın kuvvetlerine karşı dayanamadılar. Artık galip Türk komutanı; Çetine'de Osmanlı bayrağım çekmeye hazırlanıyordu. Bunun üzerine 31 Ağustos 1862 de, 1859 anlaşması yeniden yürürlüğe kondu. Sadrazamın bizzat kabul ettiği Luka Vukalovic, kendi memleketinde Osmanlı subayı yapıldı ve bu sıfatla 1864 e kadar orada kaldı. Lakin bu târihte Karadağ'a sığınmağa mecbur oldu²⁰⁵⁰.

Fakat Bosna meselesi, Karadağ'dan memleketlerine dönmüş olan Nüvesin kasabası ahalisinin sebebiyet verdiği 1875 ayaklanması ile yeniden tazelenmiş oldu. Bu defa, Bosna köylüleri meselesi değil, memlekette müstakbel yabancı rejim meselesi bahis mevzuu idi. Karadağ, niyetlerinden vaz geçmiş değildi. Avusturya ise, sonradan Selânik'e kadar iler-liyebilmek için, kendi ö'sel hakları üzerinde ayak diriyordu. Bu ayaklanmanın mahiyeti, mütad olduğu üzere, hemen hemen her tarafta aynı olan idare baskısına karşı silahlı bir protesto idi. îs'ahât yapılması ve aynı zamanda bunun Avrupa garantisi altında tatbik edilmesi isteniyordu. Avusturya, Rusya ve Almanya, bu garantiyi üzerlerine akmya hazırdılar. İstanbul'da Bosna ve Hersek'e mahsus bir statü hasırlanacak ve bu, yıl sonlarına doğru ilân edilecekti.

Daha aynı yılın nisan ayında Hersekliler kütle halinde Karadağ'a göç etmiş ve bu suretle ancak 118000 Türk tarafından işgal olunan bu memleketteki memnunsuzluğu açıklamış idiler. 31 Temmuzda, vergi memurları ile çıkan bir kavgadan sonra, genel ayaklanma ilân olundu. Birkaç Türkün kafası kesildi. Asiler, Trebine Önüne geldiler. Beyler kendi emniyetlerini tehlikede gererek korkuya düştüler. Banyaluka'da Hıristiyanlarla Müslümanlar sokaklarda savaşıyorlardı. Hemen Türk kuvvetleri, Avusturya'nın muvafakati ile, deniz yolundan getirilerek Dalmaçya'mn Adriyatik Denizi kıyısındaki Klek limanına çıkarıldılar. Bu kuvvetler, kolaylıkla Trebine'yi muhasaradan kurtardılar. Ay sonunda Bosnalı önderlerle Hersekli önderler, Kosierevo manastırında buluştular, üstelik asıl düşünceli bir insan olan Lyubobra-tie gibi Sırp ajanları ile Kolaçin ve Suttorina'yı kendi memleketine katmak için çalışan vahşi Peko Pavloviç gibi Karadağ ajanları²⁰⁵¹ ve bunlardan başka Batı Latin memleketlerinden

²⁰⁵⁰ Von Su. 8. 868 - 369; Mffllnger

²⁰⁵¹ Baker, S. 178 - 179.

gelen sergüzeştçiler de onlara katıldılar. Bütün bunlar, bir çete harbi hazırlığı yapmaya koyuldular. Çok geçmeden Selim ve Derviş Paşaların komuta ettikleri Türk kuvvetlerinin yürüyüşe geçen münferit birliklerine karşı saldırılar başladı. Ahalisinin düşmanca düşünceler beslediği ve dört yani Avusturya, Karadağ ve Sırbistan —serbest Sırları gö-zeifemek için Niş'de Ahmet Eyyup Paşanın komutasında bir ordugâh kuruldu— gibi ihtiraslı komşularla çevrili bulunduğu bu memlekette Türk kuvvetleri ağır kayıplara uğradılar. Kısa bir zamanda 40 000 kişilik bir ordu elde bulduran Mehmet Ali ve Şevket Paşaların bütün askerî hareketleri, bir netice sağlayamadı. Goraniçka ile Nikçiç'e doğrudan doğruya hücum edildi. Almanya, Avusturya ve Rusya'nın daha 18 ağustosta ayaklanmayı yatıştırmak için aracılık yapmak teklifinde bulunmaları; bundan bir kaç gün sonra Hıristiyan devletlerden altısının da konsoloslarının aracılık yapmalarını teklif etmeleri; bu konsolosların eylülde ayaklanma bölgesine gelmeleri ve asilerin karargâhını ziyaret etmeleri; ayaklanmış olanların cesaretini artırmaktan başka bir şey teinin edemedi. Birkaç gün sonra, ekim başında, Babiâli, vergileri indireceğini ve Bosna ile Hersek'in daimî bir temsil heyeti bulundurabilmesini, sonra da idaredeki yolsuzlukların giderileceğini vaad etti. Yeni Harbiye Nazırı Namık Paşa — Namık Paşadan önceki iki harbiye nazırı, orduyu İslah etmiş o-lan Hüseyin Avni Paşa ile Kaptan Rıza Paşa bu Bosna Hersek karışıklıkları yüzünden iktidardan düşmüşlerdi—, ayaklanmayı bütün vasıtalarla bastırmak için Rauf Paşaya emir verdi. Bununla Namık Paşa, bundan sonra da muhakkak surette beklenen siyasî anlaşmazlıkların Önüne geçmek amacını güdüyordu. Kasım ayı başında Şevket Paşa, 3000 kişilik bir kuvvete malik bulunan düşmana karşı bir zafer kazandı. Fakat Garoniçka'yı muhasaradan kurtarmaktan ibaret olan hedefine ulaşamadı. Bu şehri kurtarmak için bizzat Rauf Paşa, 12000 kişilik bir kuvvetle harekete geçmek zorunda kaldı. Balina'da da asileri yendi. Fakat aynı yılın sonunda, Ali Paganın Hersek valiliğine ve Constant Efendinin Hıristiyan müşavirliğe atanmalarından sonra Nikçiç Önüne gideme-den hastalık yüzünden komutanlığı bırakmak zorunda kaldı. Bunun üzerine harbin sevk ve idaresi Muhtar Paşaya verildi²⁰⁵².

12 aralık 1875 de Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, geniş ölçüde İslahat yapmak vaadinde bulundu. Bu İslahat, henüz yasaları bulunmayan

²⁰⁵² Gerek asilere karşı hareketlerde bulunan Türk kıtaları ve gerekse vergiler hakkında bak: Charles Yriarte, Souvenir de voyage pendant l'inmirrectfon, Parla 1876, S. 134 vd., 185 vd.

bütün Hıristiyan vilâyetlere şamil olacaktı: Tedahülde kalan vergi borçlarının affı, angarya ve harp tekâlifinin lağvı, öşürün yerine toprak vergisinin konması ve bu suretle toplanan paraların ahali tarafından seçilecek bir heyet tarafından İstanbul'a getirilmesi, meclis ve mahkemelere serbestçe üye seçilmesi, patrik haklarının teyidi, nazırlardan ve altısı Hıristiyan olmak üzere 15 üyeden bir İslahat meclisinin kurulması, her yıl gönderilecek olan temsilcilerle İstanbul'da şikâyet hakkı; bütün bunlar vaad olunan İslahatın içinde idi . 5 kısımda Rus elçisi İgnati-yef'in Padişah tarafından kabulünden ve Reşit Paşanın Dışişleri Nazırlığına atanmasından daha önce Babiâli, 2 ekim ve sonra 21 aralıkta "bütün Bosna vilâyetinin sayın sivil memurlarına" din hürriyetine saygı göstermeleri, öşürleri yeni ve halk için elverişli olan şartlar altında toplamaları, mahkeme kararlarını Sırp düine tercüme ettirmeleri, yol yapmak için zorla çalıştırma ve para alma işlerine son verilmesi, zaptiyenin nizamiye askerleri arasından seçilmesi, vergi toplama yetkisinin bunlardan alınarak Hıristiyanların da tayin edilebilecekleri özel memurlara verilmesi, ağaların köylülerle yazılı sözleşme imzalamaya zorlanması ve karma denetleme komisyonlarının teşkili hususunda emirler vermişti²⁰⁵³.

En nihayet Sadrazam, daha başka tâvizlerde bulunmaya da hazır göründü. Bunlara göre tıpkı Lübnan'da olduğu gibi buralarda da vali tayin olunacak, ve her vilâyet için iki dine mensup üyelerin teşkil edeceği birer vilâyet meclisi seçilecekti. 31 ocak 1876 da devletler, buna Andrassü notası adını taşıyan bir belge ile cevap verdiler. Andrassy notasında din hürriyeti, bir düzene konulmuş vergilerin doğrudan doğruya toplanması, toplanan vergi paralarının ait oldukları vilâyetlerin genel kalkınması için yerinde sarfi isteniyordu. Sözlü olarak Avusturya elçisi, ahali tarafından seçilecek daha iyi dünyevî mahkemelerin teşkili, polis teşkilâtında İslahat yapılması, bedelin, yani askerlikten kurtulma parasının indirilmesi ve hatta toprak meselesinin düzenlenmesi işlerinin kaçınılmaz birer zaruret olduğunu da ilâve etti. Şubat ortasında —11 şubat tarihli irade— Reşit Paşa, bu tekliflerin çoğunu kabul etmeğe hazırды. Reşit Paşa, devlete ait toprakların mülksüz ahaliye dağıtılması için emirler verileceğini, Bosna ve Hersek için her yıl vergilerin miktarını tayin etmek yetkisi ile ayrı ayrı birer denetleme komisyonunun kurulacağını, Hıristiyan eşitliğinin tamamiyle tatbik edileceğini ve genel bir af ilân olunacağını vaad etti.

²⁰⁵³ Ch. Yriarte, S. 318 vi

Fakat asiler, Sırbistan ve Karadağ'a ilhak edilmelerini istediler. Ali Paşanın özel bir görevle Çetine'ye gönderilmesinden de bir netice elde edilemedi. Konsolosların teklifleri ²⁰⁵⁴, hakir görülerek reddolundu. Konsoloslar, kabaca "biz diplomat değil yalnız savaşkanlarız" cevabını aldılar. Asiler, Slav - Sırp hürriyeti için Rusya'nın yardımını — ve hatta Prusya'nın yardımını! — ümit ediyorlardı. Dalmaçya gene? rai Rodiç'in bütün gayretleri, Karadağ Prensinin Nikçiç'in iaşesini temine zorlanması, Rus Şansölyesi adına gelmiş bulunan Sırbistanlı Vesselitzki Bogdanoviç'in araya girmesi, bütün bunlar büyük bir fayda sağhyamadı . En sonunda asiler, nisan sonunda kendi şartlarını bildirdiler: Onlar, Türk kuvvetlerinin altı tahkimli yerde kapanmasını, muhtaç köylülere yiyecek verilmesini, vergilerin üç yıl müddetle alınmamasını, devletler tarafından tayin olunacak bir komisyon tarafından İslahatın denetlenmesini ve fetih sırasında devlet tarafından müsadere edilmiş olan çiftliklerinin üçte birinin geri verilmesini istiyorlardı.

Daha mart ayında asiler, Rus, Sırp ve Karadağlı "kardeşleri" ile Avrupalı "insanlık dostlarının" (Philantropes) gönderdikleri para ve harp malzemesi ile kuvvetlenmiş oldukları halde, cüretli hareketlerine yeniden başladılar. Gerçi Avusturyalılar Liyubobariç'i tevkif etmişlerdi. Fakat asiler, romantik ve sosyalist düşünceli bu Galibaldian'm yerine geçirecek Önder bulmakta güçlük çekmediler. Sırp hükümlarlığında gözü olan Petro Karageorgeviç de onlara katıldı. Bit defa geri püskürtülmüş olan Muhtar Paşa Nikşiç'e varabil* mek için 2000 kişiye yakın bir kuvvet toplamak zorunda kaldı. Fakat asiler, daha mayıs başlarında tekrar Trebinje ile Goraniçka önüne gelmiş bulunuyorlardı.

Lâkin şimdi, Bulgar ayaklanması, Avrupa devletleri konsoloslarının Müslüman halk tarafından Selânik'in bir camisinde öldürülmeleri —bunun sebebi sözde bu konsolosların bir Müslüman kızını kaçırmaları idi. Hemen Fransız, Alman ve daha başka Hıristiyan devletlere ait gemiler Selanik önüne geldiler ²⁰⁵⁵—, gibi olaylarla Babiâli büsbütün başka bir duruma girmişti. Bükreş'te hâlâ "merkezî bir ihtilâl komitesi" vardı. Bu komite 1867 ve 1868 de Philipp Totu ile Karaca'nın çetelerini Tu-na'nın beri tarafına göndermişti. 1872 de Lavs-ki'nin giriştiği bir ihtilâl teşebbüsü de muvaffak

²⁰⁵⁴ Aynı eser, S. 308-309.

²⁰⁵⁵ Rüstovv, La question d'Orient, trad. par Reynaud, Paris 1888, S. 244 vd.; Braun - Wiesbaden, Bine türklsche Reise I, Stutt-gart 1816, S. 251 vd.; karş. Yriarte.

olamamıştı. Şimdi ise 1876 ilk baharında ²⁰⁵⁶ ilk önce Koprişitsa ve Panayuriçe köylüleri ayaklandılar. Sonra Botef ile arkadaşları, Rakofskinin tasarladığı şekilde "millî bir ihtilâl" başlamak üzere Rumanya'dan Bulgaristan'a geldiler . "Bulgarian atrocities" denilen şiddetli hareketler başladı. İngilizlerin Türkiye'ye besledikleri sempatiye rağmen ihtiyar Gladstone, bu hareketleri protesto etmekte gecikmedi. İstanbul'un emri ile Bulgaristan'da 11 köy tamamıyla yıkılmıştı ²⁰⁵⁷. İçlerinde birçok Pomak ve Müslüman çingenelerin de bulunduğu başıbozuklar, "asayiş yeniden kurmak" yetkisine sahip idiler. Batak, Klisura ve daha başka bir çok yerlerde onlar, korkunç bir tarzda halkı öldürdüler. Aynı şekilde Filibe çevresinde de 60 a yakın köy yok edildi. Kilise ve manastırları da bu arada yıkmaktan yekinilmedi. Süleyman Paşa şiddetle hareket ederek ayaklanmayı bastırıldığı bir sırada Ahmet Vefik Efendi, devletlerin isteği üzerine paşayı itidale sevk etmek için Bulgaristan'a gönderildi. Aynı zamanda yazın bütün ahaliye genel af ilân olundu. Yalnız elebaşılarda "ayaklanmaya katılmış olanlar" bu afdan faydalanamayacaklardı ²⁰⁵⁸. Daha 20 ocak 1876 da Babiâli, Bulgaristan'da iki vilâyet teşkil etmeğe hazır olduğunu bildirdi. Bu iki vilâyetten biri, Tirnova, Ötekisi de Sofya olacaktı. Filibe ile Kızıl-gaç birincisine, Veles ile Sturmitsa, Kastoria, Üsküp, Niş ve Bitolia da ikincisine dahil olacaktı.

4 ekim 1875 de genç Sırp Kiralı Milan, Başvekil Stoyan Ristiç'den ayrılmıştı. Bizzat kendisi parlamentonun Önüne çıkmış ve harp hazırlığı görmek için bu meclisin muvafakatini almıştı. Sonra da Sırbistamn harbe başlamasına devletlerin müsaade etmediklerini bildirdi. Nihayet Kiralın görüşü kabul olundu. Bununla beraber Kaliyeviç'in kurmuş olduğu yeni Sırp hükümeti, durumu gözetlemede kalmakla iktifa etti. Fakat 1876 nisanında Avusturya'nın Belgrad konsolosunun penceresi önünde şiddetli gösteriler yapıldı ve mayısta Ristiç yeniden iktidara geçti. Başvekil çok geçmeden 12 milyonluk bir harp istikrazı yaptı ve o sırada birden bire Balkanlara gelmiş olan Panislavist Rus Generali Çernayefi Sırp ordusunun başına geçirdi. Çernayef, Orta Asyada cüretli ve maceracı bir siyaset güdmüştü. Aynı mayıs ayının 26 sında da Karadağ ile bir ittifak antlaşması imzalandı.

9 haziranda Babiâli, Sırp hükümetinden niyetlerini sordu. Ristiç,

²⁰⁵⁶ Yukarda söylendiği gibi 5 kasım 1875 de tgnatiyef Padişah tarafından huzura kabul edilmiş ve 7 kasımda Reşit Paşa Hariciye Nazırlığına tâyin olunmuştu; Yriarte, S. 230 vd.

²⁰⁵⁷ Baker, 3. 54 • 55.

²⁰⁵⁸ Lavaleye, II, S. 181 vd. not.

Gorçakofdari Sırbistan'a katılmak üzere Bosnayı ve Karadağ'a verilmesi için de Hersek'i istedi. Halbuki tğna-tiyef, Bosna'nın Avusturya ile Sırbistan arasında paylaşılması için teşviklerde bulunmuştu²⁰⁵⁹. Bu garip istekler, 29 haziranda Türk hükümetine bildirildi ve Babıâli bunları reddedince kendisine harp ilân edildi. Sırbistan Prensi ilk safta 80 tabur piyade ile 33 bölük süvari ve 27 batarya, ikinci safta ise 80 tabur daha piyade çıkarabiliyordu²⁰⁶⁰. Birkaç gün sonra, Türklerin eski bir düşmanı olan Karadağ Prensi Nikita da aynı şekilde hareketle harp ilân etti.

Bunun üzerine hemen Ömer Paşa Vidin'den, Ahmet Eyüp Paşa Pirot'tan ve Niş'den kalkan Serasker veya Serdarı Ekrem Abdülkerim Paşa, harekete geçtiler. Temmuzda Serasker, Zayçar ve Bregovo da Sırları bozguna uğrattı, öte yandan Karadağlılar, eski Hersek şehirleri olan Stolak, Nevesin ve Blagaj'ı başarı ile almaya muvaffak oldular. Hatta sınır boylarının komutam olan Muhtar Paşa, Bosnaya yardıma giderken Vuçidol mevkiinde Karadağlılara yenildi. Fakat Sırbistan'da harp durumu, Prens ile onu kışkırtan Rus Generali Çernayef'in aleyhinde idi. Muzaffer Türkler, 5 ağustosta Kniazevaç'a, ve sonra Zaiçar'a girdiler. Milan Obreno-viç, Sırp kiralhğı tacını giyeceği yerde²⁰⁶¹, devletler tarafından emrolunah ve 1 kasım 1876 ya kadar sürecek olan bir mütarekeyi şükranla kabul etmiye zorlandı. Muhasamat yeniden başladığı zaman Türkler Cunis hattını da Prensten aldılar. Maneviyatları tamamiyle bozulmuş olan Sırp kıtaları, aynı şekilde Aleksinaç ile Deligrad'dan çekildiler. Ancak Rusyanın tehdit edici bir ültimatomu, Sırp Prensiğini kurtarmıştı. Fakat Karadağlılar, Nikçiç, Epitza ve Moraça kıyıları ele geçirebilmek ümidi ile, ilerlemelerine devam ettiler²⁰⁶²

Bizzat kendisi tarafından bağımsızlığı kurtarılmış Tür-kiyenin tekrar merhametsiz koruyucusu sıfatıyla ortaya çıkan Avrupa, şimdi Berlin'de toplandı. Büyük devletler tem* silcilerinin görüşmeleri sonunda, tanınmış Berlin memorandumu meydana getirildi. Bu belge, iki aylık bir mütareke, Osmanlı sularına Avrupa gemilerinin gönderilmesi, asiler için tazminat, Bosna ve Hersek'de karma bir komisyon ve en son olarak da "genel asayışı yeniden kurmak için etkili görünecek tedbirler" derpiş ediyordu. Yalnız

²⁰⁵⁹ Aynı zamanda Morlet, S, 102, not 1.; "Russias work in Turkey" 'ye göre Bamberg, S. 429 vd

²⁰⁶⁰ Rustow, S. 120 - 121. Ignatiyefin pervasızca fesat siyaseti hakkında, bak: Ular ve tnaabatos'ın sonradan da adı geçecek olan "Der erlöschende Halbmond" adlı eseri, Frankfurt a. M. 1909.

²⁰⁶¹ Bu fikir Rumanya Prensine de irca' ediliyordu; "Aus dem Leben König KorU von Runaaenien" m, S. 211.

²⁰⁶² Aynı eser, S. 45, 49 - 50, 53, «8 - 69, 88, 99 vd., 108. 181. Kar.; Kari Mayer, Der aerbiach - tUrldache Krleg im Jahre 18T6, 1877; Ferdinand Lecomte, Guerre d'orient en 187« - 1877, esquiae des «vtfne-ments muttalrea et politlque, Paris 1877; H. Sutherland Bdwartta, Sür Wuliam Whlte, London 1903, S. 90 vd.

İngiltere, bunun aleyhinde idi. Bu yüzden ki İngiliz Amiralı Drummord, 24 mayısta yirmi gemi ile harekete geçti ve gerçekten de memu-randum'ın Osmanlı hükümetine verilmesine engel oldu.

Büyük devletlerin reva gördükleri bu muameleye karşı koyabilecek yalnız bir kuvvet vardı. Padişahın hiç bir nüfuzu kalmamıştı: Hastalıklı, korkak, bozuk şuurlu, kendi a-damları tarafından "kötü huylu" (pervers) ve mecnun sayılan Sultan Aziz, devlet işleriyle hemen hemen hiç meşgul olmuyordu . Uzun zamandan beri devletin idaresi, bir sınıf olarak efendilerin elinde değildi. Çünkü Sultan Malımud, bunların da nüfuzunu kırmış, efendi sınıfını bir yana atmıştı. Yeni moda diplomatlar ve bürokratlar ise, her vasıtaya başvurarak birbirlerinin ayağını kaydırmanın peşinde idiler. Halk, —fakir, ihmal edilmiş, cahillik içinde yaşayıp giden ve bir müddeten beri merkezî hükümetin her türlü keyfî muamelesinden korunmamış olan Osmanlı halkı, Manastır ve Kıbrıs'ta olduğu gibi yalnız anî ve heyecanlı indifağlarla kendi memnunsuzluğunu açığa vurabiliyordu. Hâlâ bir organizasyona sahip ve hakikaten gerçekleştirileceğine inandığı bir ölkü taşıyan tek bir faktör vardı. Bu, Mithat Paşa tarafından İstanbul'a, paşa ve nazırların resmî alemine götürülmüş olan "Genç Türkiye" idi. Genç Türkler, fedailerin bir devamı değildi. Sultan Aziz, onların "Muhbir" adlı gazetelerinin İstanbul'da çıkmasına göz yumuyordu. 1867 de bir defa bu gazetenin İstanbul'da çıkarılması yasak edilmişti. Abdülaziz devrinde bundan başka "Hayal", "Tercümanı Hakikat", "İstiklâl", "Şark", "Basiret", "Şafak", "İbret" "Takvim" ve üah... gibi mevkute dergiler ve aynı şekilde "Karagöz" ve "Çaylak" gibi mizah gazeteleri de tam bir serbestlik içinde çıkıyorlardı ²⁰⁶³. Genç Türk gazetesini ekr.ran Ali SuaviEfendi, Asya'daki sürgün yerinden Londra'ya gitti ve buradan Fuat ve Âli Paşalann rejimlerini şiddetle tenkit etti. Mısır Hıdivinin kardeşi ve eski Osmanlı nazırlarından Mustafa Fazlı Paşa, kısa bir zaman içinde kalabalık taraftar bulan Genç Türkler hareketinin önderi olarak sayılıyordu. Mustafa Fazlı Paşa, doğrudan doğruya Padişaha, Türk ırkının fizik ve ahlâk bakımından düşkün bir hâl e geldiği, malî rezaletler ve büsbütün çökmek tehlikesi hakkında, tam bir güvenlik içinde oturduğu Bruxelles'den sert sözlerle bahsediyordu ²⁰⁶⁴. Ziya

²⁰⁶³ Caston, S. 352 vd.; Albert Fua, Le comite" Union et Prog-res contre la constitution, Paris (1911), S. 101. "La Turquie", "The Levant Herald", "The Levant Times", "Le Courier d'Orient", "Le Phare du Bosphore", "L'Orient Ulustrâ", "La Presse de Constanti-nople", "La Mtnerve", "Le Polichinelle", gibi Avrupa gazeteleri ile yeri Rum ve altı Ermeni gazetesi hakkında bak: Caston, S. 507 not 560 not — Gazeteler hakkında karş. Aynı zamanda Paul Pesch, Constan-

²⁰⁶⁴ Bak yukarda S. 513, bundan başka Caston, S. 354 vd.

Bey ise millî reform partisinde daha başka bir istikameti temsil ediyordu. Bu parti, memlekette parlamen-ter rejimin tatbiki için doğrudan doğruya İstanbul'da büyük bir gösteri tertip etmek niyetini besliyordu ²⁰⁶⁵.

"Genç Türkiye", bizzat kendi kuvvetine dayanarak ve hem de gerek Hıristiyanlardan ve gerekse Müslümanlardan faydalanmak suretiyle, devleti kurtarmak ve kuvvetlendirmek istiyordu. Fakat, Genç Türklerin görüşüne göre, bunu bilinçli bir hâle getirmek, disiplin altına sokmak, büyütme ve tekâmül ettirmek, her ırk ve dine mensup Osmanlıların vicdanlarına mal etmek için, parlamenter ve meşrutî bir rejim zarurî idi.

25 ağustos 1875 de yeniden Sadrazam olarak ortaya çıkmış olan eski rejim tarafı Mahmut Nedim Paşanın himayesinde bulunan softalar, Avrupa'nın müdahaleleri karşısında âciz kalan nazırlara karşı 11 Mayıs 1876 da ayaklandılar. Bu ayaklanmanın sonucu olarak Şirvanlı eski bir mollanın oğlu olan Mehmet Rüştü Paşa, 17 mayısta Sadrazamlığa geçti. Gene Asyalı ²⁰⁶⁶ ve gençliğinde softa ve sonra Kırım Harbi sırasında Kalafat ve Cetate'de ²⁰⁶⁷ askerlik yapmış olan Hüseyin Avni Paşa da Harbiye Nazırlığına getirildi. Yeni Şeyhülislâm Hayrullah Efendi sırf Padişaha karşı cephe alabilmek için bu mevkie geçirilmişti. Birkaç gün sonra, 30 Mayıs günü, Sultan Abdülaziz'in istifa etmek niyetinde olduğunu bildiren bir belge okundu. Abdülaziz, ardası ve Ab-dülmecit'in oğlu Sultan Murad'a (21 Eylül 1840 da doğmuştur), yeni enerjik İslahat yapması, bunlar arasında bir devlet bütçesi yapılması ve kendi aylık ödeneklerin?n indirtmesi öğütlerinde bulunuyordu. Bir fetva ile Sultan Aziz, iktidarsız, israfçı ve ehliyetsiz olarak ilân edilmişti. Hüseyin Avni ve Rüştü Paşalar, bahtsız Sultan Aziz'e Dolma. Bahçe sarayında bir hadım ağası vasıtasıyla kendisinin "istifa" sırsı tebliğ ettiler. Tahtından indirilen Padişah, kendisinin ihtimamla muhafaza ettiği donanmayı beklediği yardımda bulunması için boş yere imdada çağırarak istedi. Bir çok fenalıkların a-sıl sebebi olan yaşlı annesi ile birlikte önce Topkapı ve sonra Çırağan sarayına gitmek zorunda bırakıldı. Çok geçmeden yayılan korkunç bir habere göre Sultan Aziz, 4 Haziranda bir sinir buhranı sırasında kendini öldürmüştü. Şah damarları açılmış ve kan içine batmış olduğu halde Gdasında bulunmuştu. Bundan birkaç gün sonra, 16 Haziranda Sultan Aziz'in eski bir gözdesi olan yüksek bir subay, nazırların toplantı yapmakta oldukları salona sokuldu ve burada hem kendi, hem de velinimetinin Öcünü

²⁰⁶⁵ Aynı eser, S. 364 vd.

²⁰⁶⁶ Keratry, S. 99 vd. na göre o, İsparta'da doğmuştur.

²⁰⁶⁷ Caston, S. 455 - 456.

aldı. Biri Hüseyin Avni Paşp. olmak üzere üç nazır, onun kurşunlarına kurban gitmişlerdi.

Artık Mithat Paşa ile düşünce arkadaşlar? Mehmet Rüş-dü, damat Mahmut ve damat Nuri (son ikisi Sultan Aziz'in damatları idiler) Paşalar ve Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, gerçek anlamda bir "Comit«* de aalut public" olarak faaliyette bulunuyorlardı. Bunlar, Sultan Murad'ın hükümdarlığa ehliyetsiz olduğunu görünce 31 ağustosta onu da tahtından indirerek bir yere kapadılar. Muradın küçük kardeşi Abdülhamid, anayasayı ilân etmek suretiyle "medeniyetin zaferini" kutlamak gibi bir şerefi ve "ebedî şöhreti" kazanacaktı²⁰⁶⁸. Bu anayasanın hazırlanmasına, 10 u ulemadan ve 2 si general olmak üzere 16 kişi memur edildi.

12 kasımda Babiâli, bütçenin tasdiki, bir senatonun teşkili ve yeni bir vilâyet teşkilâtı vücuda getirilmesi amacıyla, vilâyet temsilcilerini her yıl istanbul'da toplamaya hazır göründü²⁰⁶⁹. Fakat Avrupa devletleri, artık süratli çalışıyorlardı. Daha önce onlar, birinci derecede diplomatların iştirak edecekleri bir Avrupa reform komisyonunu istanbul'a gön-dermek için kendi aralarında anlaşmış bulunuyorlardı. Bu istanbul konferansının başladığı gün, büyük bir askerî debdebe içinde ve halkın samimî veya tertip edilmiş olan coşkun alkışları arasında ilk Osmanlı Mebuslar Meclisi Sadrazam —19 aralıktan beri bu mevki bizzat Mithat Paşa işgal ediyordu—²⁰⁷⁰ tarafından açıldı²⁰⁷¹. Osmanlı Devletini teşkil eden toprak parçalarının birbirinden ayrılmazlığı —Prens Carol'un bütün itirazlarına rağmen Rumanya, beyleri Padişah tarafından tayin edilecek olan imtiyazlı eyaletlere (provinces privilegees) dahildi— ve İslâmlığın ve Türk soyunun hâkim sınıf olarak kalması ilkeleri muhafaza edildi. Bundan başka yeni anayasa, Batı memleketlerindeki emsallerinin aynı olan bir belge idi. Mebuslar, vilâyet meclisleri tarafından Ayan Meclisi üyeleri ise bizzat Padişah tarafından tayin edilmişlerdi.

Bir yandan bunlar olurken bir yandan da Rusya ile İngiltere, istanbul Konferansında birbirlerinin muarızı olarak karşılaşıyorlardı. Avusturya ise, tıpkı Kırım Harbinde olduğu gibi, ganimet olarak Bosna ve Hersek'i kendine

²⁰⁶⁸ Aynı eser, S. 164.

²⁰⁶⁹ Morlet, S. 33 - 35. Kars. Yuasuf Fehmi, Histoire de la Tur-quie, Parts 1909, S. 287 vd.

²⁰⁷⁰ Kfiratry'den başka bak: L6ouzon, Le Duc; "The life of Mid-hat - Pasha by son Ali Haydar Mithat bey", London 1903: Kanu-niesası'nin izahları ile birlikte Ubicini tarafından çıkarılan metni: "La constitutio ottomane du 7 zilhidjâ 1293 (23 de"cebbre 1876), Paris 1877.

²⁰⁷¹ "Un systeme d'autonomie locale et administrative donnant aux populations un droit de contrôle sur leurs propres affaires et des garanties contre l'exercice d'une autorite* arbitraire"; Engelhardt, II, S. 174.

mal etmenin peşinde idi. Daha 15 ocak 1877 de Avusturya diplomatları, Rus elçisi İgnatıyef ile bu hususta sözleşmişlerdi. Fakat prensip itibariyle İngiltere ve Rusya Devletleri de bunu tamaraiyle tasvip ediyorlar gibi görünüyordı: İngiltere, artık Padişah egemenliğinin dokunulmazlığından bahsetmiyordu. Büyük Britanya Kiralının hükümeti, Rusyamn ortaya attığı vilâyetlerde otonomi ilkesini kabul etmişti. Böylece İstanbul Konferansı, 23 aralıkta kararlarını açıkladı. Bunlara göre mahallî ve dinî meclisleri ihtiva eden organik nizamnameler, biri Batı Bulgaristan (başkenti Sofya) ve öbürü Doğu Bulgaristan (başkenti Tırnova) için olmak üzere, hazırlanacaktı. Birçok nahiyeleri idare edecek olan müdürler, her yerde çoğunluğu teşkil eden dine mensup insanlardan olacaktı. Mutasarrıflarla kaymakamlar da aynı prensipe göre iş başına getirileceklerdi. Beş yıl müddetle tâyin olunan ve yalnız mahkeme kariyîe işten çıkarılabilecek olan valiler, —Bulgaristanda Hıristiyan valilerin iş başına getirilmesi şarttı—, Padişah tarafından ve ancak büyük devletlerin tasvibi ile atanacaklardı. Valiler, Hıristiyan ve Müslümanlardan teşekkül edecek olan bir meclisin ve ayrıca bir de daimî idare meclisinin deneti altında bulunacaklardı, idare meslisi, yargıçların tayinine nezaret edecekti. Aynı şekilde devletler, Temyiz Mahkemesinin terkinde de söz söylemek hakkını mahfuz tutuyorlardı. Jandarma askerliğine Hıristiyanlar da alınabilecekti. Vilâyetlerin gelirlerinden yüzde otuzu, kendi yerlerinde sarf olunacak ti. En son olarak da bu İslahatın tatbikine nezaret etmek üzere bir Avrupa kontrol komisyonu kurulacaktı.

Fakat Babiâli, valileri tayin ederken devletlerin tasvibini almak ve bir kontrol komisyonunun kurulması tekliflerini kesin olarak reddetti ²⁰⁷². 20 ocakta Konferans üyelerinin İstanbul'dan ayrılışlarına sükûnetle seyirci kaldı. Artık İn-giltere tarafından nefretle karşılanacak olan bir Rus-Türk harbini bir Londra konferansı ile önlemekten başka çare kalmamıştı. 28 şubatta Sırbistan ile imzalanan barıştan bilgi edinildi ve Karadağ'la da böyle bir barış yapılması temenni olundu ²⁰⁷³. Fakat Rusya, Avuranın istediği şeylerin yerine getirilmesinden sonra, bir Türk temsilcisinin Peters-burg'a gönderilmesi ve silâhsızlanma hakkında müzakerelere girişilmesi isteği üzerine ayak diredi. İngiliz diplomasisi, hiç olmazsa Padişaha bir ulti-matom verilmesinin önüne geçmiye muvaffak oldu. İngilizler, Osmanlı imparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyanların iyiliği için Avrupa tarafından

²⁰⁷² Bambergr, S. 484 vd., 525 vd.; von Sax, S. 427 - 428.

²⁰⁷³ "Aux moyens qu'eües jujeraient les plus propres & assurer

kesin tedbirler alınması işinin daha uzak bir geleceğe ait bir mesele olduğu fikrinde idiler .²⁰⁷⁴

ALTINCI BÖLÜM

1877 - 1878 Osmanlı — Rus Tarbi ve Sonuçları

Meşrutî Osmanlı imparatorluğunun yeni hükümeti, kendisine zorla kabul ettirilmek istenen şartlara boyun eğmek niyetinde değildi. Bu hükümetin görüşüne göre Türkiye, Paris Barış Antlaşmasının dokuzuncu maddesi ile her türlü yabancı müdahalesinden korunmuş bulunuyordu; şimdi kendisinin kanunları yapacak ve İslâhat tedbirlerini tatbik edecek bir parlâmentosu vardı. Rusya, 23 nisanda İstanbul'daki elçisini geri çağırarak ve harp ilân etmekle buna cevap verdi.

Çar, Avrupalıların isteklerini silâhla tatbik eden adam olarak ortaya çıktı. Erkenden Rus orduları, düşman devletin sınırı olarak Prut nehrini geçtiler. Bu defa Rumanya ordusunun mukavemet etmesi ihtimalinden korkuluyordu. Bu sebeptendir ki Çar, tenezzül etmediği Rumanya yardımını değil, fakat Rus askerinin hiç bir engelle rastlamadan ve güvenle geçebilecek yolu kendisine sağlayacak tedbirler almıştı. Her ne kadar 1856 da kaybetmiş olduğu Besarabya parçasının yeniden Çar Devletine verilmesi fikri Livadia görüşmeleri sırasında Prens Carol'un başvekili J.C. Brationu önünde ortaya atılmış idi ise de bunun Üzerinde fazla durulmamış ve 16 nisanda Rusya ile Rumanya arasında askerî bir anlaşma imza edilmişti. Buna göre Rumanya, Rusların taşıt ve yiyecek temini işlerini kolaylaştıracak, elinden gelen her yardımı yapacaktı. Sonra Ruslar, 22 mayısta hemen memleketin bağımsızlığını ilân eden Rumanya parlâmentosunun bu anlaşmayı tasdik edip etmiyeceğine hiç önem vermiyerek veya tasdik edeceğini tabîî görerek, "halka" çok hakaretli bir beyanname ile doğrudan doğruya Rumanya topraklarına girdiler.

Hemen, anlaşmanın Rumanya parlâmentosu tarafından kabulünden Önee²⁰⁷⁵, dört Rus kolordusu, yani 8., 9., 11. ve 12 nci kolordular, Sculeni ve Leova mevkielelerinde Prut nehrini geçtiler. Türklerin bombardıman ettikleri Kalas ile İbrail, dost memlekete ait yerler olarak daha önce işgal

²⁰⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/522-578

²⁰⁷⁵ Bak aynı zamanda: "Aus dem Leben König Karla", m, S. 121 vd. Ruslar biç beklenmeyen Ur zamanda memlekete girdikleri arada Prens, Çarı selamlamak Özere Kİsinef e gitmeğe hazırlanıyordu.

edilmişti. 1828 de yapıldığı gibi Dobruca'ya yayılmak bu sefer uygun görülmedi. Fakat mayıs sonundan önce bütün Tuna hattı boyunca Rus askeri yerleştirilmiş ve birkaç alay Olt nehri kıyısında Slatina'ya kadar ileri sürülmüştü. Rus genel karagâhı Playeşti'de kuruldu ²⁰⁷⁶ Çok geçmeden, 7 haziranda Rus İmparatoru, yanında Büyük Duka olduğu halde genel karargâha geldi. Rumanya başkenti, hiç olmazsa Rus askerini barındırmak külfetinden korunmuştu.

Bir yandan bunlar olurken öte yandan Osmanlı ordusu, demiryollarının bulunmaması yüzünden yığınak yapamıyordu. Fakat Rusçuk yakınlarında 10 000 den fazla Türk askeri vardı ve bunlar Giurgiu'dan Skobelef'in komutasındaki Rusları gözetliyorlardı. Yalnız Rumenlerin bulunduğu Giurgiu ve Kalafat, her ikisi de Türkler tarafından borbardıman edildi ve bu yüzden Rumanya Prensinin harp ilân etmesine vesile verilmiş oldu .

Daha 26 haziranı 27 hazirana bağlayan gece ilk Rus kıtası, kuvvetli bir düşmana raslamaksızın, Zimnicea mevkiinde Tuna'yı geçti. Kazaklardan teşekkül eden süvari öncüleri, Pilevne'de yalnız bir Türk piyade bölüğüne rastladılar. 14 üncü Rus kolordusu, İbrail ve Kalas'dan geçerek 22 haziranda Dobruca'ya girmişti. Bu arada Ruslar, bir Türk filotillasının Poti önünde görünmesinden sonra, Asya cihetinde 30 nisanda Bayazıd ile Ahalcık'ı işgal etmişlerdi ²⁰⁷⁷ .

Çok büyük bir güvenle bu harbe başlamış bulunan Rusya'nın, Avrupa'da 120 000 den fazla, Asya'da ise 60 000 kadar askeri vardı ve bu iki ordunun birleşmesi ile İstanbul'u zaptedemeseler bile -Ruslar, 8 haziranda İngiltere'ye İstanbul'u almayacakları hakkında teminat vermişlerdi ²⁰⁷⁸ -, hiç olmazsa kuşatıp her tarafla bağlarını kesebileceklerini ümit ediyorlardı ²⁰⁷⁹ . Petersburg'da yüksek mahfiller, o zamana kadar Rusya'nın Babiâli nezdindeki elçisi tgnatiyef in iyimserliği tesiri altında kalarak Türkiyeye kolaylıkla diz çöktü-rebileceklerine kesin olarak inanmışlardı. Fakat işler, tahmin ettiklerinin tamamıyla tersi bir hal aldı. Bunun bağlıca iki sebebi vardı: Birincisi, İstanbul'da iş başında bulunan immnia-nn ruhen metinlikleri ve bu ülkeye bağlı bulunmaları idi. Mithat Paşa ve bunun ardası (5 şubattanberi) Etem Paşanın Önderlikleri altında çalışan bu insanlar, gerçi

²⁰⁷⁶ Prens Milan da oraya gitti; aynı eser, 181 - 190.

²⁰⁷⁷ Karş. Thilo von Trotha, Die kaukasische Kosaken - Brigade İHI Palken - Feldzug 1877/78, Berlin 1894, S. 1 - 12.

²⁰⁷⁸ Von Sax, S. 430; karş. Bamberg, S. 476 vd., 491

²⁰⁷⁹ Adolf Horsetzky von Hornthal, Der russische Feldzug in Bul-garien und Rumelien Wien 1878, S. 28 - 29.

vatanlarını Avrupa'ya örnek olarak gençleştirmek emelinde idiler -ordunun giyecek ve yiyeceğini temin etmek için hiç beklenmedik derecede büyük para bağışları yapıldı²⁰⁸⁰-, fakat aynı zamanda bu Avrupalıların memlekete sokulmalarını önlemek azminde idiler. İkincisi de Kırım Harbi zamanındaki Fransız subaylarının ve bunların yetiştirmiş oldukları Türk subaylarının kurmuş oldukları Osmanlı Ordusu idi²⁰⁸¹.

Rıza Paşa ile bunun yardımcısı Mehmet Rüştü Paşadan sonra Hüseyin Avni Paşa, bu az itibarlı fakat olağanüstü bir mukavemet ve fedakârlık sahibi harp âletini ancak sekiz yıl önce vücuda getirmişti . Erler, ister istemez Müslümanlardan almıyordu. Çünkü aynı zamanda Hıristiyanlar da şimdiye kadarki efendileri ile silâh kardeşliğine girişmek için ne heves ve ne de istek gösteriyorlardı²⁰⁸². Yeni Osmanlı ordusunda erin hizmet müddeti, faal nizamiye askeri olarak dört yıl, yedek (ihtiyat) olarak iki yıl, redif ve müstahfaz olarak da üç yıl idi. Osmanlı harp kuvvetleri, yedi ordu halinde teşkilatlandırılmıştı. Bunların merkezleri, İstanbul, Sumla, Manastır, Erzurum. Şam, Bağdat ve Yemen idi²⁰⁸³. Genel mevcudu, 134000 piyade, 20500 süvari, ilk hatta 540 top ile 15000 topçudan ibaretti, ihtiyatta 96000 ve redif olarak da 25000 kişi vardı. Başbozuklar, Kürtler ve Araplar bu sayıların içinde değildir. Osmanlı Devleti, son gayretini göstermek şartıyla düşmanın karşısına 660 000 kişilik bir kuvvet çıkarabilecek durumda idi . Hattâ harp yılında yapılan bir tahmine göre bu sayı, 813 000 asker ile 2012 topa çıkıyordu²⁰⁸⁴. Subaylar, harbiye okulu ile asker! idadilerden yetiştiriyorlardı . Etrafı çubuk ve kahve takımlarını taşıyan kalabalık seyislerle çevrili göbekli binbaşı tiplerine ancak nadir olarak rastlanıyordu. Buna karşılık yirmi yaşında albaylar daha sık sık görülüyordu. Fakat erbaş sınıfının durumu pek değişmiş değildi; Henüz ne bir alay okulu, ne bir askerî talimname yapılmış ve ne de bir teftiş usulü konmuştu²⁰⁸⁵. Snider, Peabody, Martini - Henry toplarının yerini, Mi-nie fabrikası mamulâtı almıştı. Bu sayede teçhizat, Kırım Harbindekinden çok daha iyi idi. Fakat aylıklar âdet hâlini alan para yokluğu yüzünden, eskisinden hemen hemen

²⁰⁸⁰ Aynı eser, S. 46; Jonquiere, S. 580 vd. Türklerin Kırım'ı almak ttmidleri hakkında bak: "Aus dem Leben König Karls", İÜ, S. 73. Karş. gene aynı eser, S. 76 - 77.

²⁰⁸¹ Abdülhamid'in kışları ziyareti hakkında bak: aynı eser, S. 59.

²⁰⁸² 1876 da Patrikler bunu istemişlerdi, fakat yalnız İstanbul'un Rum ahalisini b««Uten kurtarmak amacı ile, çünkü onlar gerçek askeri hizmetten muaf idUw; Enjelhardt, I, S. 246, not 2.

²⁰⁸³ Piyade alayı, her biri sekiz bölükten ibaret olan üç taburdan;-süvari alayı, altı süvari bölüğünden; topçu alayı ise 12 baytardan teşekkül ediyordu.

²⁰⁸⁴ EggelhanJt, II, S. 183.

²⁰⁸⁵ Millinger, S. 39, 41 vd., 439 vd, 442; Fontmagne, 3. 217.

farksız olarak, bir türlü düzene konamamıştı²⁰⁸⁶. Tophanede, Kırk Ağaç, Zeytinburnu yakınlarında ordu ve donanma malzemesi imâl etmek için yıllardan beri çalışılıyordu²⁰⁸⁷.

Şimdi zırhlılarını Tuna'ya gönderen donanmaya gelince, bu daha Fuat Paşa zamanında yirmi gemi ile 15 zırhlı firkateynden teşekkül ediyordu²⁰⁸⁸. Sonra Padişahın ve devletin paralarıyla daha birkaç gemi İngiltere'de yaptırılmıştı. Sultan Abdülâziz'in, gerçekten kendi eseri olduğundan gurur duyduğu Osmanlı donanması, 1870 yılından sonra 21 zırhlı, buharla işliyen 5 firkateyn, gene buharla işliyen 12 korvet, 5 topçeker, 26 taşıt gemisi olmak üzere 185 parça gemiden teşekkül ediyordu. İçinde 2500 e yalan top ve sekiz yıl hizmetle mükellef 28500 asker vardı. Heybeli Adada bir deniz okulu kurulmuştu²⁰⁸⁹. Böylece 1876 da Osmanlı Devletinin e-linde 16 sı zırhlı olmak üzere 116 kuvvetli harp gemisi ile savaşa hazır 5000 den fazla deniz askeri vardı²⁰⁹⁰.

Türkler taarruz! hareketlere girişmek istemiyorlardı. Ahmet Eyyüp Paşanın komuta ettiği Silistre ordugâhında ve Rusçuk'ta²⁰⁹¹ olmak üzere Tuna boylarında 30 000 kişilik bir kuvvete mâlik idiler. Nisan bağlarından beri Osman Paşa, kürk bin kişilik bir ordu ile Vidin'de bulunuyordu. Aynı derecede kuvvetli bir ordu ile Süleyman Paşa, Karadağlıları gözetliyordu. Sırlara diz çöktürmüş olan Abdülkerim Paşa ise hemen hemen 50 000 askerle Şum'a'daki büyült ordugâhda yer almıştı. Abdülkerim Paşa, Bulgaristan geçitlerini müdafaa etmek üzere öteki ordularla işbirliği yapabilecek bir durumda idi²⁰⁹². Asya cephesine Muhtar Paşa gitti. Daha 25 haziranda bu komutan, Ermeni soyundan Rus generali Boris Melikof ordusunu Sevin'de ağır bir yenilgiye uğrattı. Sonum Kaleyi aldı ve Fazlı Paşanın komutasındaki 10 000 kişilik kuvveti Abazaların oturduğu dağlara karşı harekete geçirdi²⁰⁹³. Yukarda da söylediğimiz gibi daha 30 nisanda Rusların kazanmış oldukları BayazkL şehri, şimdi tekrar Türkler eline'geçti²⁰⁹⁴. Batum yakınlarında da Ruslar yeni bîr bozguna uğradılar. Bu olaylardan

²⁰⁸⁶ Şalter, 3. 243: o vakit asker ayaklan da İki yıl kadar gezi kalmıştı.

²⁰⁸⁷ Farley, S. İCA - 137,13» * 140,142 - 143.

²⁰⁸⁸ MiÜingtr, 8 .333 - 333» 835 - 386, Kars. fakat Henri Mataieu, La Turquie, n, ParU, (çıktığı tarih yok), S. 274 vd.

²⁰⁸⁹ Farley, S. 135; Baker, S. 246 - 247. Hasköy'dekl deniz tezgâhı hakkında bak: Farley, S. 144 vd.

²⁰⁹⁰ Engelhardt, n, S. 183 - 184.

²⁰⁹¹ Sadrazamın, Rumen kıtalarının Abdülkerim Pasa kuvvetleri İle İşbirliği yapmalarım istiyen Prens Carol'a 22 nisan tarihli telgrafi bak: "Aus dem Leben König Karla" m, S. 129.

²⁰⁹² Kars. Aynı eser, S. 125, 127 vd.

²⁰⁹³ Honetzky, S. 62, 85 - 66; von Sax.

²⁰⁹⁴ Bamberg, S .515 vd.; "Aus dem Leben König Karla" TS2, & 182-183,184-187.

cesaret alan Kafkas Müslümanları, Ruslara karşı ayaklandılar. Fakat ay sonundan önce tekrar yatıştırıldılar

Hobart Paşanın komutasında olmak üzere Tuna ağzına gitmiş bulunan dört Türk zırhlısı, mayin döktüğü halde, Rus gemilerinin nehre girmesine büsbütün engel olamadı . Aynı surette o zaman yeni keşfedilmiş olan düşman torpidobotları, Osmanlı zırhlılarının nehir üzerindeki hareketlerini baltalıyordu²⁰⁹⁵.

Tuna'yı geçtikten sonra cüretli General Gurko'nun komutasındaki 10 000 Rus askeri, eski Bulgar başkenti Tırno-va üzerine yürüdü. Daha Ployeşti'de bir Bulgar gönüllü kıtası bunlara katılmıştı. Sonra, bu kuvvetler, Türklerin işgalindeki Şipka geçidini aşarak Edirne'ye gireceklerdi. Fakat bu kıtaların ileri hareketi, gün geçtikçe "büyük operasyonların çerçevesi dışına çıkıyordu"²⁰⁹⁶. 7 temmuzda Gurko, Tırna-va'ya idi. 18 temmuzda da, Abdülkerim Paşa kuvvetleri tarafından hiç taciz edilmeksizin, Buldan geçidine varmıştı. Abdülkerim Paşanın bu hareketsizliği, onun azline sebep oldu. Temmuz sonundan önce Rus genel karargâhı, Yeni Zağra'ya naklolundu. Fakat ilerlemekte olan Rusları karşılamak üzere, Hersek'ten alelacele çağırılan Süleyman Paşa, Antivari'-den Enos'a kadar denizden ve sonra da demiryolu ile Edirne-ye geldi. Eski Zağra'da verdiği bir muharebe ile ağustos sonunda Rusları geri çekilmeye zorladı ve kurtarıcı olarak karşılaştıkları Rusların tarafına geçmiş olan Bulgarları merhametsizce cezalandırdı²⁰⁹⁷.

Bu arada dokuzuncu Rus kolordusu, 16 temmuzda Niğ-bolu'yu teslim olma'ya zorlamıştı²⁰⁹⁸. Fakat general Şilder 19 temmuzda Pilevne önüne geldiği zaman, Vidin'den intikal etmiş bulunan ve bu Bulgar pazar yerinin müdaf aasıyle büyük bir şöhret kazanacak olan Osman Paşaya rastladı. Halbuki Osman Paşanın. Sofya'da olduğu sanılıyordu; Rus öncüleri, iki defa ağır surette yenildiler²⁰⁹⁹. Hemen yeni asker yetiştirebilmek için Çar'ın kardeşi Büyük Duka Nikolay ile Çar'ın kendisi, Kumanya Prensi Carol'dan kendi kuvvetleriyle Niğbolu'yu işgal etmesini rica ettiler. Daha nisan ayı içinde Nikolay, yaveri vasıtasıyla sözlü olarak Rumenlerin işbirliği yapmalarını

²⁰⁹⁵ Aynı eser, S. 89 - 90, 128, 169

²⁰⁹⁶ IlorseUky. S. 122.

²⁰⁹⁷ Bulgar köyleri İle şehirlerindeki merasim İle karşılamalar hakkında bak: Dick de Lonlay, En Bulgarie, 1877 - 1878, Sıstova, Tır-nova, Kezanlyk, Paris (çıktığı tarih yok), S. 210 vd.

²⁰⁹⁸ "Au dem Leben KÖnJff Karla" m, S. 202.

²⁰⁹⁹ Trotha, S. 38 vd. BÜyÜk Duka- AJeksandır'm komutasında 12. ve 13. kolordular, Rusçuk üzerine harekete geçmişlerdi

istemişti ²¹⁰⁰. Mayıs başında da Büyük Duka, bu amaç için gerekli tedbirleri almıştı ²¹⁰¹. Rumanya kıtaları Olt'un beri tarafında "Küçük Eflâk" de mevzi almışlardı. Rumanya'nın ilk hatta 50 000 kişilik bir kuvveti vardı . Gorçakof bunun aleyhinde idi ²¹⁰². Nazilin etkisi altında bulunan Çar da mayısta resmen cevap vererek, devletlerinin mevcudiyetini yalnız Rusya'ya borçlu olan Rumenlerin ittifak tekliflerinin faydasız ve yersiz olduğunu, bizzat memleket müdafaasının Rus askeri hareketlerinin ancak tamamlanmasından başka bir şey olmadığını bildirmişti. Cevap, "hiç vakit geçirilmeden ve kesin olarak" verilmeli ve her ne olursa olsun başkomutanlık Rusların elinde kalmalı idi. Bunun üzerine, Rumenlerin Tuna'da Ruslannkine muvazi askerî hareketleri devam ettiği sırada ve daha Niğbolu'nun alınmasından önce ²¹⁰³ Rumenlerin Tuna'yı geçmeleri için lâzungen hazırlıklar yapıldığı halde, siyasî müzakereler kesilmişti ²¹⁰⁴. Bununla beraber Prens Carol» kendi isteklerini kabul ettirmeden bu acele davete icabet etmek istemiyordu ²¹⁰⁵ işgal etti ve Tırnova üzerine yürüyecekmiş gibi bir tavır takındı. 30 temmuzda general Krüdener de Plevne önünde Türkler tarafından püskürtüldü. Büyük Duk Nikolay, Tırnova'dan çıkmak ve Byela'da yeni bir karargâh kurmak zorunda kaldı. Çarın kendisi de Tuna yönüne doğru kilometrelerce yol almıştı ²¹⁰⁶.

Bununla beraber üç Türk ordusunun birleştirilmesi işini ne bizzat Osman Paşa ve ne de ordulardan en büyüğünün komutam olan Alman soyundan mühtedi Mehmet Ali Paşa (asıl adı Kari Petroit'dir) becerebildiler. 31 ağustos'ta Tu-na'yı geçmiş olan Rusların müttefiki Rumanya kıtalarının savaş bölgesine gelişi ²¹⁰⁷ -Prens Carol en sonunda kendi ordusunun bağımsız bir halde hareketlerde bulunmasını kabul ettirmişti. Kendisi hemen Plevne önünde başkomutanlığı üzerine aldı. Genelkurmay Başkanı olarak yanında Önce ihtiyar General Zatof ve sonra da Totleben vardı - ile Osman Paşa, hususiyle Lofça'nın alınmasından Sonra, hareketlerinde güçlük

²¹⁰⁰ "Au dem Leben König Karla" m, S. 138.

²¹⁰¹ Aynı eser, 9. 144; aynı zamanda S. 145. (30) Aynı eser, 3.14Jk Kars. aym eser, 3.154.

²¹⁰² Aynı eser, S. İdi: "H ne conviait pas la Roumame a une coo-peratioa au-dett. du Danube"*. "La Russie n'a. par besoin dil concours dfc Yarmee numara," aym eser, 3. 167 - 168.

²¹⁰³ Bak. fakat «ene S. 170, 17», İST ,194-

²¹⁰⁴ Aynı eser» 8. 200.

²¹⁰⁵ Ay» wr, 8t 204 - 205 vd., hususiyle 3. 20İ.

²¹⁰⁶ Aynı eser, S. 241. Kars. İzzet Fuat Pacha, Les occasions per-dues, etudes strate'giques sur la campagne russo - turque 1877 - 78; Procea de Sul&man Pacha, trad. par Georges Macrides, İstanbul 1879; iki cilt.

²¹⁰⁷ Büyük Duka Nikolay*'ın Prens Karol'a telgrafi, 31 temmuz: "Les Turea ayant amass4 les plus grandes masses İ Plevna, noua abl- ment!"; aynı eser, S. 212. Cevap: S. 218 - 219. Kars. S. 221, 224 • 225 vd., hususiyle 3.237 - 238.

ve imkânsızlıklarla karşılaştı. Eylül başında Lofça'-yı kaybetti. Bundan sonra da Osman Paşa, kendisinininkinden kat kat üstün olan düşman kuvvetlerine - 18 tümen ve bizzat Rus Çarına karşı dört ay müddetle yalnız Püevne'yi başarı ile müdafaa etmek şerefini kazanacaktı. Grivitza 1. istihkâmları Rumanya kuvvetleri tarafından büyük kayıplarla zaptolundu ise de Grivitza 2. istihkâmları düşürülemedi. General Skobelev de dış istihkâmlardan bazılarını ele geçirmeğe muvaffak oldu. Fakat çok geçmeden bağlaşıklar, bu Türk kalesinin ancak sıkı bir abluka ile düşürülebileceğini açık olarak gördüler. Pilevne önlerine çağırılan eski Sivastopol müdafii General Totleben de aynı öğütte bulundu²¹⁰⁸. Kışın, muhasara çemberlerini yarmak için yaptığı son ve ümitsiz, birkaç saat başarı ile gelişen bir çıkış hareketten sonra 10 aralıkta Osman Faşa yaralanarak teslim olduğu²¹⁰⁹ vakit, aralarında muhafız alayları da bulunn 120000 kişilik bir Rus ve Rumnya kuvveti Pilevne önünde savaşıyordu. Daha ekim ayı ortalarında Muhtar Paşa, Visinköy (Alacadağ'da) meydan savaşında ordusunun büyük bir kısmını kaybetmiş ve Kars kalesine kapanmak zorunda kalmıştı . Kasım ayı ortalarında da Kars, Büyük Duka Mihael tarafından işgal olundu. 17000 kişi Ruslara esir düşmüştü²¹¹⁰. Bu, "hemen hemen eşine rastlanamıyan ağır bir yenilgi" idi.

Fakat şimdilik Serdari Ekrem Mehmet Ali Paşanın bütün ordusu sapaşlam ayakta duruyordu. Şevket Paşa da Orhaniye'de yeni bir ordu teşkil etmişti. Süleyman Paşa ise, Lom ve Yantra suları kenarında mevzilenen Rusların ileri hareketine engel oluyordu. Hattâ Süleyman Paşa, Osman Paşanın imdadına yetişmek teşebbüsünde bulunuyor ve Tırnova'yı tehdit ediyordu²¹¹¹.

Savaşa katılmıya davet olunan Sırplar²¹¹², ancak 14 aralıkta ve Karadağlılar ocak 1878 de yeniden silâha sarıldılar. Karşılarında kuvvetli bir ordu bulunmıyan Sırplar, Pi-rot'ı ve çetin bir savaştan sonra da 9 ocakta Niş'i; Karadağlılar ise Antivari'yi almıya muvaffak oldular²¹¹³. Tuna'da

²¹⁰⁸ Sonra tekrar elden çıkardan Orlwita İstihkamlannın alınma sı hakkında bak: aynı eser, S. 306. Rahova'nın alınması, aynı eser, S. 342 vd.

²¹⁰⁹ Osman Paşanın portresi bak: aynı eser, S. 366: "von Mittel-grösse und gedrungener Gestalt; ein schwarzer Vollbart umrahmt sein Gesicht, dem die grossen, melancholischen Augen einen höchst anziehenden Ausdruck verleihen; seine ganze Art ist ruhig, wtrdig und sym-pathisch" (Orta büyüttükte ve tıknaz bir vücutta; siyah bir sakal, büyük ve melankolik gözlerin son derece cazip bir ifade verdiği yüzü-nü çerçevesiyor; onun bütün hâl ve tasvı, sakin, vakarlı ve sempattir".

²¹¹⁰ Aynı eser, S. 342.

²¹¹¹ "Aus dem Leben Könlg Karla" m, S. 240 - 242.

²¹¹² Karf. aynı eser. S. 329 - 330, 847, 887, 407.

²¹¹³ Aynı eser, 8. 434 ve yukarda & 565 fe veri'n MbHyofrarya.

Rumenler, Lom Palanka'ya girdiler. Fakat Vidin'e karşı giriştikleri bütün hareketler boşa çıktı. General Radetzki'nin komutasındaki Ruslar, Şipka geçidine varmak için süratle harekete geçtiler. Bir yandan da General Gurka, 4 ocakta Sofya'yı aldı ve Araba Konak'da Önce Mehmet Ali Paşanın , sonra da Süleyman Paşanın komutasında, bulunan Osmanlı kuvvetlerini takibe başladı. Balkanlarda Veysel Paşa, 20 000 askeriyle beraber 9 ocakta Ruslara teslim oldu. Bundan iki gün sonra da Skobelef, Edirne üzerine yürümeğe başladı. Fakat yolda, Süleyman Paşaya karşı bütün harp için kesin sonuçlu bir önemi olan büyük bir meydan savaşı vermek zorunda idi: Tatar Pazarcık'da Süleyman Pasa, ordusunun büyük kısmını kaybetti. Geri kalan, kıtalar da denize doğru çekilmekte iken yavaş yavaş çözülerek dağıldılar. 20 -22 ocakta Strukof ve sonra Skobelef, eski saray havaya uçurulduktan sonra 18 ocaktan beri Çerkeş başı bozukları tarafından terk olunmuş Edirne'ye girdiler ²¹¹⁴. Büyük Duka Nikolay, 26 ocakta tıpkı bir Doğu İmparatoru gibi Edirne'de karşılandı ²¹¹⁵.

Bütün bunlar olurken İngiltere» eskidenberi koruduğu Türkiyeyi kurtarmak için hiç bir teşebbüste bulunmamıştı. Anlaşıldığına göre Büyük Britanya Hükümeti; 31 ağustosta a.kjnm bozulmuş olması yüzünden tahtındım indirilen Sultan Murad'ın kardeşi Abdulmahid'in tahta çıkmasını, Osman Paşanın kahramanca savaşmasını ve sonunda mahvolmasını ilgisiz olarak uzaktan seyretmişti. Şimdi ise İngiliz elçisi, bizzat Padişah tarafından "aracılık" yapmaya davet olunarak , tıpkı 1829 da Prusya'nın Özel elçisi gibi, galibin şartla--nnı olduğu gibi kabul etmek Öğüdünde bulunuyordu. Fransa» sıkı bir tarafsızlık muhafaza ediyordu. Daha 7 ocakta Harbiye Nazırı Rauf Paşa, bir mütareke imzalaması için Mehmet Ali Paşaya yetki verilmiş olduğunu Rus Orduları Başkomutanı Büyük Duka Nikolay'a- haber vermişti . Sonra bu görev, Süleyman Paşaya devredildi ²¹¹⁶. Server Faşa ile Namık Paşa, Büyük Duka Nikolay'ı Kazanlık'da bulmaya memur edildiler ve bunlar, ocak ayının sonuncu günü Edirne'de barış mukaddematını imzaladılar. Buna göre Varna ile Sumla müstesna olmak üzere Bulgaristan'ın henüz Ruslar tarafından zaptolunmuş bulunmayan bütün kaleler, Küçük Çekmeceye ve Gelibolu'ya kadar bütün Rumeli ve Anadolu tarafında da Erzurum Ruslar'a veriliyordu ²¹¹⁷. "Önce Karadağ'ın sonra Kumanya ile Sırbistan'ın

²¹¹⁴ Karj. Trotha, S. 170 vd.

²¹¹⁵ "Aua fem Leben Köaiff Karls" m, S. 453 . (58) Aynı eser. S. 449. 447.

²¹¹⁶ Aynı eser, S. 430, 435.

²¹¹⁷ Kars. aynı eser, S. 478 vd.

bağımsızlıkları ve Bosna ile Her-sek'de yapılacak ıslâhat tesbit olundu. Bunun üzerine ingiliz donanması, Mithat Paşanın vücade getirmiş olduğu parlâmentonun dağıtıldığı 14 şubat günü, Osmanlıların bütün protestolarına rağmen, İstanbul önünde görüldü. Rus orduları da artık İstanbul'a yaklaşmışlardı ve Çar tarafından derpiş edildiği şekilde İstanbul üzerine hücum etmenin -genel asayişini korumak amacıyla "maintien de l'ordre public" . zamanı gelmiş çatmış gibi görünüyordu. Fakat tam bu sırada İstanbul'un yanbaşındaki Yeşilköy'de Ayastafanos Antlaşması diye tanınan barış imzalandı (3 mart 1878). Bu 3 mart tarihli, insanî duygularım²¹¹⁸ tahrik etmek için Abdulha-mid'in başvurmuş olduğu Çar Aleksandır'ın tahta çıktığı günün yıldönümü idi²¹¹⁹. Artık İgnatıyef, kazandığı zaferin neşesini tatmak için İstanbul'a geldi²¹²⁰.

Türkiye, şimdi kaybettiği Avrupada 195 000 ve Asya'da 35000 kilometre kare topraktan daha fazlasını veremezdi. Rusya, bağlaşıklarına sormadan ve aslında yalnız kendisi için, bir Bulgaristan Prensiği vücade getirdi. Bu Bulgaristan, pirot ve Ohri gölünden Selanik ve Edirne'nin yakınlara, Sizeboli ve Lüleburgaz'a, yani İstanbul kapılarına kadar uzanıyordu²¹²¹. Ruslar, yeni yaratılan bu siyasî teşekkülü düzenlemek üzere tam iki yıl müddetle Bulgaristan'da kalmak hakkına malik idiler. Karadağ'ın toprakları, Arnavutluk ve Hersek topraklarından bazı yerlerin kendisine verilmesi ile toplu bir hâle getirildi. Eski Sırbistan'da kısmen Milan'ın Prensiği ile birleştirildi. Avusturya ve Macaristan, sözde önceden kararlaştırılmış bulunan ıslâhatı tatbik etmek amacı ile, Bosna ve Hersek'e girdi²¹²². Rusya Paris Barış Antlaşmasının aşağılayıcı son izlerini silmek için Rumanya'-dan Besarabya'nın üç bölgesini kopardığı gibi Türkiye'den de Tuna ağzlarını aldı. Dobruca, dürüst bir dosttan hiç bir yerde görülmemiş şekilde gasbohınan Besarabya'nın yerine kaim olacak zayıf bir tazminat olmak üzere Rumanya'ya verildi²¹²³. Yukarda söylediğimiz gibi 1877 yılı sonunda işgal edilen Kars'dan başka Bayazıt, Ardahan ve Ba-tum, Çar'a kaldı. Bu şartlar içinde

²¹¹⁸ Trotha, S. 193.

²¹¹⁹ "Aua dem Leben König KarU" III, S. 455.

²¹²⁰ Charmes, L'avenir de la Turquie, S. 300 vd.; Sutherland Ed-wardc, 8. 137 vd.; hususiyile Bamberg, S. 579 vd.

²¹²¹ Prens Anton von Hohenzollern, "birleşik Kumanya ve Bulgaristan Devletinin kuruluşunu, şüphesiz ki Tuna Üzerinde denize kadar seyrüsefer serbestliği ile birlikte" düşünmüştü; "Aus dem Leben Kanig Karls" IH, S. 181. Kars. İğnaüyefin ifadesi, S. 458 -459.

²¹²² İstanbul Konferansında her İki vilâyet ve Bulgaristan! "Belçika veya Alçak ülkeler askerlerine" İşgal ettirmek gibi dikkate değer bir fikir ortaya atılmıştı; aynı eser, S. 82.

²¹²³ Kars. Aynı zamanda Büyük Duka Nikolay'ın ocak 1877 de Prens Karol'a söyledikleri: "Un paya ami dont nous avona a coeur de reapecter! İnde~pandance, l'autoritâ et le bien - 6tre"; aynı eser, S. 99; sonra gene aynı eser, S. 195, 354, 440, 442, 450 - 451, 452 - 454 vd. 474.

Rusya'ya verilecek harp tazminatının yalnız 300 milyon Ruble gibi nisbeten az bir para oluşu, kolaylıkla izah edilebilir.

Gerek Avusturya ve gerekse, Büyük Duka Nikolay'ın İstanbul'da Padişahı ziyaret ettiği bir sırada donanmasını geri çekmek istemiyen İngiltere Devletleri, Ayastafanos Antlaşmasını tanımak istemediklerini resmen ilân ettiler. Bir Avrupa kongresi toplamak fikri yeniden ortaya çıktı. Avusturya Başvekili Andrassy, bu kongreyi 1878 yılı başlarında Baden - Baden'de toplamak istiyordu. Rusya'nın elinde işe yarar bir ordu hemen hemen yoktu. Eodop dağlarında Pomakların geçici Hıristiyan idaresine karşı ayaklanmaları veya İstanbul'da Genç Türklerin harbi yenilemek üzere Sultan Murad'ı tekrar tahta geçirmeğe teşebbüs etmeleri gibi olaylar, Rusya'yı Avrupa mahkmesi önüne çıkıya zorladı. Şimdi ihtiyar Mehmet Rüştü Paşa tarafından idare olunan Babiâli, yalnız İngiltere'ye bel bağlamıştı: Büyük Britanya'nın yardımını sağlamak -fkat yalnız Rusların Kars ile Ermenistan mevkilerini boşaltmak istememeleri halinde- amacı ile Osmanlı Hükümeti, İslamların dinî haklarına saygı göstermeleri şartı ile Kıbrıs Adaşım İngiliz dostlarına verdi. Ada üzerinde egemenlik hakkının gölgesini muhafaza etmek için Padişahın Adaya bir komiser tâyin edebilmesini ve bir kısım gelirin İstanbul'a gönderilmesini istedi (4 haziran).

Fakat bir Avrupa antlaşması olan Paris Barışının çeşitli ve esaslı bir surette değişmesi karşısında bir Avrupa konferansının toplanması mutlak bir zaruretti. 13 temmuzda Bismarck'ın daveti üzerine Berlin'de toplanan büyük devletlerin temsilcileri, Balkan yarımadası üzerinde yeni sınırlar, bağımsızlığı tanınmamış olduğundan ²¹²⁴ barış müzakerelerine iştirak ettirilmemiş olan Rumanya'nın ²¹²⁵, sonra Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları hakkında kararlar vereceklerdi. Bundan başka Gladstone'in himaye ettiği Yunanistan'da, Tesalya'da bulunan Türk kuvvetlerinden korkarak harbe iştirak etmemesine rağmen, isteklerini kongre önünde açıklıyacaktı ²¹²⁶.

Böylece Berlin'de, davet yazılarında ifade olunduğu gibi "bir bütün olarak Ayastafanos Antlaşmasının serbestçe münakaşasına" başlandı ²¹²⁷; Rusya'nın mukavemetine rağmen "devamlı ve sağlam barış" uğrunda "bases essentielles" , hususiyle Avusturya menfaatlerinin korunması

²¹²⁴ Aynı eser, S. 450.

²¹²⁵ Teni Rumen şartları ve bunlar arasında 100 milyon tazminat ile Tuna'nın sag sahilini garanti olarak elde tutmak hakkının kendilerine verilmesi, aynı eser, S. 437.

²¹²⁶ Kars .aynı eser, S. 187. 466.

²¹²⁷ Aynı eser, IV, S. 57 - 58.

amacıyla, bu Antlaşma geniş ölçüde değiştirildi. Fakat müzakerelerin idaresine hâkim olan Almanya, Üç İmparator Bağlaşmasında, nihaî netice için önemli olan mevkii buldu : Almanya, başta bir "seyirci" iken şimdi değişerek "namuslu bir simsar" durumuna girdi ²¹²⁸. Sözde Rumenlerin Vidin'i kazanmak emellerine karşı Bükreş'te itiraz etmiş olan ²¹²⁹ Avusturya, Spitz'a'yı iihak etmek ve -halkın ıslahata karşı dinî ve sosyal mukavemetine engel olmak için- Bosna ile Her-sek'e girmek hakkını almış olmakla ve böylece Sırları kendisine itaatli bir duruma düşürmekle iktifa etmedi. Bu kararından memnun kalmıyan Avusturya, İngiltere ile işbirliği halinde Ayastafanos Bulgaristan'ını küçülterek 163 000 kilometre kareden 64 390 kilometre kareye indirildi ve Karadağ için, aynı zamanda kuvvetli Arnavut hareketi dolayısıyla, daha dar sınırlar kabul ettirdi. Bununla beraber Nikçiç, Anti-vari ve Dulcigno, bu yeni Karadağ şuuruları içinde kalıyordu. Balkanların berisinde merkezi Filibe olmak üzere - Varna Bulgaristan'a kaldı ²¹³⁰ - özerk bir Doğu Rumeli Vilâyeti teşkil olundu. Buranın valisi Babiâli tarafından tâyin olunacak fakat bir Hıristiyan olacak ve elinde bir ordu buldurabilecekti. Bundan başka toplanacak bir konferans, Doğu Rume-linin durumunu inceden inceye düzenliyecekti. Daha dokuz ay müddetle 50 000 Rus askeri, bu vilâyette ve Bulgaristan'da, Rumanya'ya da girebilmek hakkı mahfuz bulunduğu halde, kalabilecekti. İngiltere, 30 mayıs tarihinde Rusya ile imzaladığı bir anlaşma esaslarına göre, Trabzon'a inen büyük ticaret yoluna hâkim ²¹³¹ Alaşehir ve Bayazıd kalelerinin Rus* lar tarafından boşaltılmasını temin etti. Fakat Moskoflar, çetin savaşılar mal ettikleri Kars ile önemli Batum limanından çıkıncadüar. Ermenistanda mecmuu 9 600 kilometre kare genişliğinde bir toprak Babiâliye geri verilmişti. Fakat Batum Rusya'da kaldığı için İngilizler, haziran başında Kıbrıs'a gir* diler. Demir-Kapı ve Tuna ağızlarında yapılacak işler hakkında yeni sözleşmeler yapıldı: Demir-Kapı'da Avusturya ve Macaristan, Avrupa'nın kendisine havale ettiği bir vazifeyi başaracaktı. Tuna ağızlarında ise bir Avrupa komisyonu -A-yastafanos Antlaşmasında Sulina ağzının temizlenmesi işi Türklere bırakılmıştı- teşkil olundu. Rumanya'nın da iştirak edeceği bu komisyonun kendine mahsus ajanları ve bayrağı olacak, yetkileri Kalas'a kadar uzanacaktı ²¹³². Tuna

²¹²⁸ Aynı eser, S. 487.

²¹²⁹ Kars. aynı eser, S. 69.

²¹³⁰ Aynı eser, S. 469.

²¹³¹ Berard, La polttique du Sultan, S. 252 - 253. Bunun yerine sonradan Rusların Azak Denizi yolu kaim olmuştur; aynı yer

²¹³² D.A. Sturdza, La question du Danube, Bükreg 1908.

kaleleri yıkılacaktı.

Boğazlar, Rusya'nın 1884, 1891 ve 1902 de, İngiltere'nin ise 1885 de yaptıkları bütün teşebbüslere rağmen, daha sonra da kapalı kaldı. 1911 de Rusya, yeniden Boğazların açılmasını istedi . Yunanistan'a, Salavaryas vadisine ve Ka-lamas'a kadar Tesalya toprakları verildi. İngiltere tarafından Rusya ile ittifak etmesi bir suç sayılan Rumanya, bütün gayretlere rağmen Kongrede daha elverişli şartlar elde edemedi. Hattâ Berlin konferansında Rumanya, bağımsızlığının tanınması için Lehistan'dan kütle halinde gelmiş olan 300 bin Ya-hudinin -çoğu köylü olan 5 milyonluk Rumanya halkı içinde-Rumanya tebaasına geçirilmesi şart koşuldu. Şunu da söylemek lâzımdır ki bu şart, din ayrılıklarının artık değeri olım-yacağı hakkındaki, Türkler ve serbestliğe kavuşan vilâyetler için muteber tutulacak genel kaideye bağlı idi. Bunu isteyen Fransa olmuştu. Silistre Dobruca'mn güney sınırı içine alınmadı ve kalenin yanındaki strateji hakanından Önemli noktalar yüzünden sonradan az kalsın Rusya ile bir anlaşmazlık çıkıyordu. Aynı zamanda Babîâliye, hiç vakit geçirmeden ve İngiltere ile anlaşarak, Ermenistanda islâhat yapmak ve yapılan işler hakkında Avrupaya rapor vermek mükellefiyeti yüklenildi.

13 temmuzda Berlin Antlaşması imzalandı: Padişahın elinden alınmamış olan birçok şeyler, bazı bakımlardan, başkalarına ait bulunuyordu. İstanbul'da kurulacak bir kornişyon, Osmanlı hazinesi alacaklılarının şikyetlerini inceüyecek ve onları tatmin etmek için gerekli tedbirler bulacaktı. Fakat alacaklılar, hakikatte isteklerinin yansından vazgeçmek ve tuz, tütün, alkol, balıkçılık ve ipekçilik sanatının gelirleri ile iktifa etmek zorunda kaldılar. Ancak 1882 den itibaren bir kontrol komisyonu teşkil ile, daha başka anlaşmazlıkların çıkmasını önliyecek çare buldular ²¹³³.

11 şubat 1879 tarihinde yeni ve açıklayıcı bir Türk - Rus antlaşmasının imzalanmasından sonra, en nihayet Padişaha ait bütün yerlerden Rus askerlerinin çıkıp gitmesi işi tamamlandı. ²¹³⁴

YEDİNCİ BÖLÜM

²¹³³ Engelhardt, H, S. 258 vd. Kars. Adolphe d'Avril, Negociations relatives au traité de Berlin; Brunswick, Le traité de Berlin explique et conunente; Max Choublier, La question d'Orient depuia le traitĖ de Berlin, Paris 1899; Rene Pinon, L'Europe et l'Empire ottoman, les as-peets actuela de la question d'Orient, Paris 1910.

²¹³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/579-594

Berlin Antlaşmasından Sonra Abdülhamid'in Türkiye

Türkiye'nin bu kadar büyük kayıplara uğramasının bir sebebi de, İstanbul'da önder olabilecek kuvvetli şahsiyetlerin noksanlığı idi.. Mithat Paşanın çekilmesinden sonra -Mithat Paşa 1880 de Abdülâziz'in kaatilleri için kurulan bir mahkeme sonunda Arabistan'a sürgün edilmiş ve orada ölmüştür-Abdülhamit, bir general olarak tanınmış Mehmet Ali Paşanın yanında ancak silik bir şahsiyet olan Sadullah Bey ile Rum aslından Kara Teodori Efendiyi murahhas olarak Berlin'e gönderebilmişti. Antlaşmanın imzalanmasından sonra da, Doğu-Rumeli Vilâyetinin işlerini düzene koymak için Filibe'de toplanan konferansta Türkiye çok mütevazî bir rol oynayabilmiştir. Tıpkı Bulgaristan'daki Rus komiseri General Dondukof Korsakof gibi Doğu Rumeli'de de onun arkadaşı Stolypin duruma tamamiyle hâkimdi. Osmanlı Bankası tarafından tâyin olunan Maliye Müdürü Schmidt ise, kuvvetli bir mukavemetle karşılaştı²¹³⁵. Bulgaristan Prensiği için bir tüzük yapacak olan Bulgar ileri gelenleri meclisine, birleşik ve kuvvetli bir Bulgaristan'ın vücade getirilmesini isteyen Doğu Rumeli temsilcileri de katılmak istediler²¹³⁶. Birkaç hafta süren müzakereler sonunda kararlaştırılan esaslara göre, devletlerin muvafakati ile tâyin edilmesi gereken valinin memurluk müddeti beş yıl olacaktı; valinin yanında, tâyin ile iş başına getirilen 10 memur, 10 hukukçu - Avusturya'daki "Vi-rilist" ler gibi - ve doğrudan doğruya halk tarafından gizli oyla seçilen temsilcilerden teşekkül edecek bir meclis bulunacaktı. Doğu - Rumeli'nin Osmanlı imparatorluğu ile bağlarını bir dereceye kadar teminat altına alabilmek için Padişaha, iki ay zarfında kanunlara itiraz etmek hakkı veriliyordu; vali de İstanbul'daki parlâmentoya bir kaç temsilci gönderecekti: Padişah, yüksek memurları, İçişleri, Maliye, Adliye, Eğitim ve Bayındırlık Müdürlerini ve yüksek subayları tâyîn edecekti²¹³⁷. Belli şartlar altında her üç dil, yani Türkçe, Yunanca ve Bulgarca²¹³⁸, resmî dil olarak kullanılabilirdi. Yunanca konuşan, bir Bulgar ailesine mensup ve baba ile kardeşi tarafından Kumanya ile sıkıdan sıkıya ilgisi olan Aleko Paşa Vogoridis, Doğu - Rumeli valiliğine tâyin olundu ve yanına, İçişleri Müdürü olarak gene bir Osmanlı Paşası olan arı Bulgar soyundan Gavril Kristoviç verildi. Böylece özerk Vi-

²¹³⁵ Von Sax S. 455 - 456.

²¹³⁶ Jireček, Fürstentum Bulgarien, S. 338 vd.

²¹³⁷ Engelhardt, S. 202 - 203.

²¹³⁸ Ahalinin ırk bakımından birbirleriyle nisbetleri, 1880 de 573 000 Bulgar, 174 000 Türk, 42 000 Rum ve 25 000 başkaları hakkında bak: Von Sax, S. 459, not 4.

lâyetin güç ve hiç de güven altında görülniiyen hayatı başlamış oldu.

ikinci bir konferans, 17 haziran 1880 de bizzat Türk başkentinde toplanarak Avrupa'daki bütün Osmanlı vilâyetlerinin idarî durumlarını gözden geçirme işine başladı. Bu konferans, sözü geçen vilâyetlerde uygulanacak rejimi, eass ilkeler bakımından müttehit bir plâna göre düzene koydu: Eskisi gibi nahiyeye, kaza, liva ve vilâyet teşkilâtı olduğu şekilde bırakıldı. Adliye teşkilâtı da bu idarî teşkilâta uygundu. Çok geçmeden Sait Paşa, Ministere Public'i, sorgu mahkemelerini, noterlik ve mahkeme müfettişliklerini teşkil ve bunlardan başka da yeni ceza ve hukuk mahkemeleri usulü kanunlarını toplamak suretiyle adliye alanında büyük hizmetler ifa etti ²¹³⁹. Daha 22 kasım 1879 da Babîâli, damga resmini, ispiroto ve ipek vergilerini ve eskiden kalma balıkçılık "gümrüğü" nü alacaklıların emrine amade kılmak suretiyle, devlet borçlarına mahsup edilmek üzere her yıl 1350 000 Sterlin ödiyece-ğini temin etti (bu borca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmış olan devletler iştirak etmek istemiyorlardı) . Tuz ve tütün Tekel idareleri ile Doğu Rumeli ve Kıbrıs'tan gelecek vergi paraları da gene devlet borçlarının ödenmesine tahsis olundu. Bu gelirlerin idaresi için kurulmuş olan bir bankacılar birliği yerine 1881 yılı sonlarına doğru bir alacaklılar sendikası teşkil olundu. Osmanlı Devleti, bu sendikada yalnız bir komiser bulundurabilecekti ²¹⁴⁰.

Gerçi elçiler ve konsoloslar, bundan sonra da Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmaktan geri kalmıyorlardı; ıslâhatı tatbik ve, o kadar birbirinden farklı olmamakla beraber çok geri kalmış bulunan cemiyeti değilse bile Devleti artık modernleştirmek yolunda daima iyi niyetle hareket edilmekte olduğunu göstermek zarureti vardı. Fakat bütün bunlara rağmen Babîâli'nin işi nisbeten kolaydı. Çünkü emredercesi-ne bir tavır takınarak hiç "durmadan tavsiyelerde bulunan, kontrol,eden ve kavga- çıkarmak isteyen III. Napoleon'un, Bia-marck'ın tâbiri ile, "Okul öğretmeni" nin eski Avrupası, hakikatte bir kaç yıldanberi mevcut değildi. Ğskiden olduğu gibi hiç olmazsa ana ilkelerde birbirine sıklıdan sıkıya bağlı bir Avrupa devletleri cephesi artık yaşamıyordu. Bunun yerine Türkler, yeni bağlaşımlar sistemi ile/ilk Önce Üç İmparator Bağlaşması, sonra Üçlü Bağlaşma ve en son olarak da 1890 dan sonra Rus - Fransız ittifakı ile karşılaşılıyorlardı. İşte bu şartlar içinde, melankolik görüldüğü ²¹⁴¹ halde çok geçmeden gerçek anlamda bir

²¹³⁹ Engelhardt II, S. 228 vd., 249 vd.

²¹⁴⁰ Morawetz, S. 60 vd.

²¹⁴¹ Bak devamı.

devlet adamı olduğunu isbat eden II. Abdülhamit gibi mahir bir siyaset oyuncusu, Avrupa'nın ezici bir vesayetinden korunmak için birçok kaçamak yollar bulmakta güçlük çekmiyordu.

Fakat en önemli olan mesele bu değildi. Hattâ Doğuya mahsus oyalama ve kandırma siyasetinin en büyük ustası için bile durumun ciddiliği başka bir meselede kendini gösteriyordu: Bu, hâlâ Osmanlı İmparatorluğu içinde kalmış olup ya bağımsızlığa kavuşmuş bulunan kardeşleriyle birleşmek veyahut da hiç olmazsa özerk bir millî varlık sürmek isteyen bazı halk kütlelerinde görülen ayaklanma temayülleri idi. •

Osmanlı İmparatorluğunun 1878 den 1908 e kadar süren son otuz yıllık tarihinde, devlet şeklinde hiç bir değişiklik, hiç bir ekonomi veya kültür gelişmesi görülmemektedir. Yalnız-Girit, genel olarak Yunan, Doğu Rumeli, sonra Makedonya; genel olarak Bulgar ve Ermeni meseleleri, bu otuz yılın tarihini doldurmaktadır. Bu olaylara, 1898 de Yemen'in ayaklanması ve San'a'nın muhasarası ile başlayarak ²¹⁴² son yıllarda çok şiddetlenmiş olan Arabistan'daki karışıklıkları da ilâve etmek lâzungelir.

Osmanlı - Rus harbi sırasında Gazi unvanını kazanmış o-İan Ahmet Muhtar Paşa, 1878 yılı ekim ayında Girit meclisi ile Halepa uzlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmaya göre Avrupa'nın muvafakati ile Babiâli tarafından beş yıllık bir müddet için tâyin olunacak Girit Valisi, bir Hıristiyan olabilecekti. Fakat bu valinin yardımcısı, zarurî olarak Müslümanlardan seçilecekti. Bölge başkanları, her yerde halkîn çoğunluğuna göre Müslüman veya Hıristiyan olacaktı. Rumlar, nahiye meclislerine ve mahkemelerine iştirak edeceklerdi. Hıristiyanlar, jandarma subaylığına alınabileceklerdi. 80 üyeden teşekkül eden ve her yıl en az 40 gün toplantı halinde bulunması gereken vilâyet meclisinde bundan böyle 49 Hıristiyan temsilci bulunacaktı. Resmî lisan ve muamele dili olarak Rumca kabul olunuyordu. Bu meclise, üçte iki çoğunlukla ve Babiâli'nin muvafakati ile, mahallî menfaatlerle ilgili olmak üzere, statüde, değişiklik yapmak hakkı tanınıyordu. Yeni düzene konan vilâyet gelirlerinin yansını memleket içinde harcamak ve öşürün toplanmasını nahiyelere bırakmak gibi mû-tad halini almış olan hükümlere, bu yeni vilâyet yasasında da rastlanmaktadır ²¹⁴³.

Fakat bu anlaşma ile, bütün Yunanlıları kurtarmak ama-ciyle 1869 da kurulmuş olan yeni Hetairi veya Syllogoi Cemiyetinin faaliyetine ve yeni bir

²¹⁴² Von Sut, S. 524 - 525. Bak ffene devamı.

²¹⁴³ Kars. Engelhardt n, S. 203 vd., 286, not 1; von Sax, S. 449-450.

Doğu Hellen Devletinin kurulması için sarfedilen gayretlere hiç bir bakımdan sekte verilmiş olmuyordu. Gerek genç Yunanistan Krallığında ve gerekse Osmanlı Devleti içinde yaşayan genç Rum nesilleri, bu amacın gerçekleştirilmesi için yetiştiriliyorlardı: Bunlar, Rum milletinin "büyük ülkü"nü gerçekleştirmek için herhalde gerekli olan askerî meziyetlere sahip bulunduğu; Türk Devletinin hâlâ yaşamasında, Hellen'lere nankörlük eden bazı Avrupa devletlerinin ve hususiyle hr.in, yahut da korkak olan Atina'da iş başındaki devlet adamlarının, belki de korkak y^ni Kıralui kabahatli olduklarına tam bir inanç besliyorlardı. Epiros'a giden her eşkiya, Girit kıyılarına âsi Rumları çıkaran her korsan gemisi, kendi hareketi ile kesin neticenin alınacağı saati biraz daha yaklaştırdığına inanıyordu.

Şimdilik ateşli yurtseverler kuzey sınırında çalışıyorlardı. Daha 1878 de Müslüman Arnavutlar, nefret ettikleri Karadağlıların antlaşma gereğince Guzinye ve Plava bölgelerine girmelerine karşı koydular: Cakova kadısının önderliği altında toplanarak din için savaşıya başladılar ve kendilerine karşı gönderilen Abdullah ile Mehmet Ali Paşaları, kutsal dâvaya ihanetçi sayarak öldürdüler (eylül). Bosna'da Derviş Hacı Loya ve Hersek'Le Mostar ahalisi de, vatanlarını Nemçe'lilere satmış olan Padişahın gönderdiği adamlara karşı aynı şekilde savaştılar²¹⁴⁴. Bu olay, askerî bakımdan zarurî görülen Yenipazar'ın Avusturyalılar tarafından işgali neticesini doğurdu. Buna rağmen memurları ile askerlerini Hersek'te bulundurmağa devam eden Babıâli, 21 nisan 1879 da imzaladığı bir antlaşma ile bu olup bittiği tanımak zorunda kaldı. Bu antlaşmada Bosna ve Hersek'de Avusturyalılarının durumu tesbit olunuyor ve işgal müddeti hakkında hiçbir şey söylenmiyor, Halife ve hükümdar sıfatıyla Padişahın haklarına işaret olunuyordu. Bunun üzerine Arnavutlukta, Arnavutların haklarını korumak için memlekette yaşayan her din ve mezhep mensublarının iştirak ettikleri bir "ittifak" (liga) vücade getirildi: Gerek Karadağlılara ve gerekse Yunanlılara karşı Arnavutların hakları korunacaktı. Yunanlılar, yeni sınırları ile Yanya yakınlarına kadar sokulmuşlardı. Bu büyük gehir, hatırası Arnavut soydaşlarında hâlâ gayet canlı bir şekilde yaşayan ve onlarda cüretli bağımsızlık fikirleri uyandıran Tepedelenli Ali Paşanın merkezi idi. Şimdi Yunanlılar, hem Yanya'yı, hem de Arta ve Prevese'yi ele geçirebileceklerini umuyorlardı. Kuzey Arnavutlukta harp, artık bütün şiddeti ile başlamıştı. 18 nisan 1880 anlaşması ile hazırlanan toprak mübadelesi tasarılarının burada tatbikine

²¹⁴⁴ Koetschet - GruaTin Aus Bosniens letzter TURkenzelt adlı e-serine göre von Su, S. 450 vd.

imkân bulunamamıştı. Babiâli de, burada yabancı hâkimiyetine karşı ayaklanan o zamana kadarki tebaalarına karşı harekete geçmek vazifesini Avrupa'nın zoru ile üzerine almış olmakla beraber, bu işi ciddî ve dürüst olarak başaracak durumda değildi: Karadağ'a, Berlin Antlaşmasında tesbit olunan Arnavutluk toprakları yerine, bir Avrupa donanmasının toplan altında yalnız Dulcigno verildi. Fakat Karadağ, vaktiyle Zenta İslav hükümdarlarının oturmuş buldukları bu sahil şehrini ancak kasım ayı sonlarında Derviş Paşanın yardımı ile ve çetin bir savaş verdikten sonra işgal edebildi ²¹⁴⁵. Avusturya müstesna olmak üzere diğer Avrupa devletleri, Babiâli'yi uysal davranmağa zorlamak amacı ile, İzmir'in rehin o-larak işgal edilmesi gibi garip bir fikri bile ortaya atmaktan çekinmemişlerdi. Aynı yılın 21 eylülünde imzaladıkları bir protokolda bu devletler, kendilerine menfaat temin edecek gayeler peşinde koşmak niyetinde olmadıklarını beyan etmişlerdi ²¹⁴⁶.

Avrupa devletleri, Türk-Yunan sınırı meselesini bir düzene koyınaya davet edilmiş bulunuyorlardı .Bu amaçla Berlin'de haziran ayında bir konferans toplandı. Fransızlar, Gladstone'nın siyasetiyle de desteklenerek, Yunanistan için elverişli bir sınır kabul ettirmeğe muvaffak oldular. Fakat Babiâli bunu tanımak istemedi. Osmanlı hükümeti, yalnız Yanya ve Rum düşmanlığı ile tanınmış Arumen'lerin merkezi olan Metzovo'yu değil, hatta Larissa'yı bile kurtarabileceğini ümit ediyordu ²¹⁴⁷. Babiâli, bütün Tesalya ve Epi-ros'u muhafaza edebilmek için Girit'i feda etmeğe hazır görünüyordu. Fakat İngiltere buna müsaade etmek istemiyordu. Nihayet 1881 martında Türk diplomasisi, Yunanlılara Lorissa, Vclo ve Arta'yı vermeğe ve Preveze'yi yıktırmağa razı oldu. Avrupa devletleri, yeni sınır hattını kabul etmesi için nisan ayında Yunanistan'a ciddî surette ihtarda bulundular. Böylece en nihayet 24 mayıs ve 2 temmuz anlaşmaları ile, Yunanlıların fütuhat plânları yapacak kadar ileri gitmelerine elverişli olan bu nazik mesele de hallediîlebildi. Aynı zamanda Arnavutlar da, Prizrend'in kendilerine verimesi ile susturuldular.

Türk askerleri, 1883 e kadar Arnavutluk'ta kalmakta devam ettiler. 1882 de devletler, Arnavutluk için de bir statü vücade getirmeği düşündüler. Buna göre memleket beş bölgeye ayrılacaktı; Üsküdar'da oturacak valinin yanma dağlık bölgeler için Başkaptan olarak bir paşa

²¹⁴⁵ Sınırın kesin olarak tesbiti işi, ancak 1884 te yapılabilmıştır.

²¹⁴⁶ 1335 te de Arnavutlar'la Karadağ Ular arasında bir anlaşmazlık çıktı. Bak aynı eser, S. 613.

²¹⁴⁷ Kars bütün bunlar hakkında Gabriel Charnes, S. 5 Vd.

verilecek, her sene toplanacak umumî bir meclis ile dördü Müslüman olmak üzere 12 üyeden müteşekkil bir daimî encümen kurulacak, kaza ve nahiyelere şef sıfatıyla Kaptan veya Bayraktarlar gönderileceklerdi. Fakat Padişah, Müslüman Arnavutları her bakımdan desteklemek suretiyle bu tasarıların gerçekleşmesini önlemek yolunu bulmuş ve imtiyazlarını korumuştur²¹⁴⁸. Anadolu paşalıklarında, orduda, hatta Osmanlı diplomasisinde Müslüman Arnavutların temsilcileri bulunmakta idi. Herkesten şüphe eden, kendisinin takip edildiği vehmi içinde kâbuslu bir hayat yaşayan Osmanlı hükümdarının muhafız kitasını, Arnavutlar teşkil ediyorlardı²¹⁴⁹. 1898 de bir komisyon, ilk defa olarak okullar açmak üzere Arnavutluğa gönderilen". Fakat bundan sonra da Arnavutlar, â-detleri değişmez, tamamıyla eski Osmanlı tipleri olarak, büsbütün hakir ve hiç değişmemiş, hatta gerilemiş²¹⁵⁰ bir memleketin patriyankal ahalisi olarak, hususiyle Karadağ ve Sırbistan'a karşı barış bozucu bir unsur olarak, kalmakta devam ettiler²¹⁵¹. 1860 a doğru Antivari, ancak 250 kadar binası bulunan perişan bir köydü²¹⁵² ve yalnız yakınındaki Varoşa bırakılmış ve unutulmuş 4000 insan yaşıyordu. Draç (Durazzo) daki evlerin sayısı ise, 200 ü aşmıyordu²¹⁵³. Kroya şatosu, 1832 de yıkılmıştı²¹⁵⁴. 1880 tarihlerine doğru Alessio Piskoposluğu bölgesi içinde oturan ahalden ancak 50 kişi yazı biliyor ve 10 kişi yalnız imzasını atabiliyordu²¹⁵⁵. Halbuki 1872 denberi Üsküdar paşası, bir Arnavut dili yazısını meydana getirmekle meşgul olmak zorunda bulunuyordu²¹⁵⁶.

Bir "Prink" in idaresinde olan Mirdit'ler, yalnız silâhlı bir kıta göndermek hakkını muhafaza ettiler²¹⁵⁷. Her tarafta kanunlar, Leks Dukaşin tarafından murakabe ediliyordu²¹⁵⁸. Türklerin genç "Prink" Bib Doda'ya bir Türk müşaviri vermek için yaptıkları teşebbüste de muvaffak olunamadı. Aynı şekilde 1855 de Mirdit'leri nizamiye askeri olarak kullanmak ve diğerlerinin elinden silâhlan almak teşebbüsü de başarısızlıkla neticelendi.

²¹⁴⁸ Kars. Hecquard, S. XVI: "La Porte, avec autant de sagesse que d'égoutte, a récapitulé les droits de ces populations, qui ne lui causent aucun embarras et qui, en accomplissant fidèlement leurs obligations, ont été souvent pour la Turquie des auxiliaires utiles et dévoués".

²¹⁴⁹ Kars. etrafı olarak von Sax ve Fransız projesi için Engel-hardt, II, S. 252 - 255.

²¹⁵⁰ Kars. alrı eser, S. 273.

²¹⁵¹ Von Sax, S. 525.

²¹⁵² Hecquard, S. 34; Poujoulat Chritiena et Turca, Paris 1859, 8. 160 vd.; Dr. Joseph Müller.

²¹⁵³ Hecquard, S. 263.

²¹⁵⁴ Aynı eser, S. 254 - 255.

²¹⁵⁵ Dumont, S. 271.

²¹⁵⁶ Aynı eser, S. 280 - 281. Kars. aynı zamanda Bérard, La Turquie et l'hellenisme contemporain, S. 17 - 18. Kars. gene "üç Arnavutluk" hakkında Chames'in isabetli sözleri, S. 18 - 19.

²¹⁵⁷ Hecquard, S. 10, 216 vd.

²¹⁵⁸ Aynı eser, S. 229.

Sonradan Bib Doda Tuğgeneralliğe yükseltildi ve Padişah'tan nişan aldı ²¹⁵⁹. İslav bahçıvanlarının oturdukları Spitzta bölgesi, gerçek anlamda bir Özerlikten faydalanıyordu ²¹⁶⁰.

Şimdi Rum Patrikhanesi ile Babiâli arasında bir anlaşmazlık patlak verdi. Adliye Nazır Ahmet Cevdet, patriğin elinden, piskoposların: tevkif ve aile ile ahlakî meselelere ait bütün anlaşmazlıklarda hüküm vermek hakkını almak istiyordu. Aynı zamanda Türk hükümeti, Hum okulları üzerinde de bir kontrol kurmak niyetinde idi. Bu okulların hepsi Patrikliğe bağlı bulunuyordu ve buralarda öğrencilere Osmanlı Devletinin kabul edemeyeceği ülküler aşılanıyordu. Patrik, eski imtiyazları ve modern amaçları için Rusya'da bile bir destek bulamadı. Fakat kazaî hakkını 1884 anlaşması ile kurtarmaya muvaffak oldu ²¹⁶¹. Biraz daha sonra Patrik Dionysios, eski haklarının sözde çiğnendiğini ileri sürerek, bütü kiliseleri kapattı. Bunun üzerine Babiâli, her çeşit zorlama vasıtalarını sonuna kadar kullandıktan sonra uysallık gösterdi ²¹⁶².

Fakat öte yandan Doğu - Rumelinin İmparatorluktan koparılması, yeni anlaşmazlıklara yol açtı. Bu arada Tunus, 12 Mayıs 1881 de Fransızlara boyun eğmişti. Fransızlar, Dayı'-ya sırf mazinin bir hatırası olmaktan daha fazla bir yer veriyorlardı. 1882 de de Mısır, İngiliz kıtalarının İskenderiye'ye çıkarılmaları ve bunların, Padişah adına hareket ettiğini ileri süren millî önder Arabi Paşanın âsi kuvvetlerini yenmeleri ile, İmparatorluktan fiilen ayrılmıştı ²¹⁶³. Doğu-Rumeli-nin ise Bulgar Prensiği ile birleştirilmesi için 1880 den beri Güney-Bulgaristan komiteleri tarafından çalışılıyordu ve nihayet bu iş gerçekleştirildi.

Bu yeni "olup bitti", 18 Eylül 1885 de vakî oldu. Babiâli, bu vilâyete karşı çok itimatsızlık göstermişti: Vilâyetin bütçelerini çok kere kabul etmemiş ve Bulgaristan'la yaptığı ticaret anlaşmasını protesto etmişti. Fakat bütün bunlar, a-yakta tutulması aslında imkânsız olan bir durumun tabîî bir şekilde çözülmesine engel olamadı. Tersine olarak Babiâli'nin gösterdiği bu güçlükler, daha ziyade aksi tesir yapmış ve kesin sonuç

²¹⁵⁹ Aynı eser, S- 242 vd. 1837 de kan gütme ilga olundu; aynı eser, S. 371 - 372.

²¹⁶⁰ Aynı eser, S. 39 - 40.

²¹⁶¹ Von Sax, S. 481 - 483.

²¹⁶² Aynı eser, S. 500 - 502.

²¹⁶³ 1884 Londra konferansı yalnız Mısır maliyesi Üzerinde görüşmelerde bulundu ve Babiâli'nin aynı yılın haziranında yaptığı protestodan da bir gey çıkman. Fakat 24 Ekim 1885 te bir anlaşma imza edildi. Buna göre Babiâli, Mısır'a bir komiser gönderecekti. 1887 de tn-giltere, Mısır'ı bir kaç yıl içinde boşaltacağını vadetti; fakat Rusya ve Fransa'nın Öğütlerine uyan Babiâli, kendisine teklif olunan anlaşmayı kabul etmedi; S. 496 - 497. 1899 da İngiltere ile Fransa, Trablus ardülkesini aralarında paylaştılar; aynı eser, S. 526.

saatinin yaklaşmasına sebep olmuştu. Müslümanlarla meskûn olan dağlık bölgenin, yâni 22 nahiyeden teşekkül eden Pomak Cumhuriyetinin inatçı davranışı da meselenin patlak vermesine yardım etti. Doğu - Rumeli'nin ikinci valisi Gavril Paşa ²¹⁶⁴, doğrudan doğruya sınıf berisine gön-derildi. Vilâyetin 5000 e yakın sayıda Fransız usulüne göre teşkilâtlandırılmış ve Rus dilinde komuta edilen millî 'kuvveti, bir Alman olan komutanları Strecker'in Paşa unvanını —Reşit Paşa— taşımasına rağmen, bu büyük olayı alkışla karşıladı. Sınır boyundaki Türk garnizonları hiç bir hareket göstermediler. Bu gibi hallerde valinin emri ile nizamiye askerinin toplanabilmesi haktan faydalanılmadı. 1880 de Çariçenin yeğeni olarak ilk Bulgaristan Prensiğine seçilmiş olan Alexander von Battenberg, 20 eylül 1885 de Doğu - Rumeli'nin başkentine törenle girdi ²¹⁶⁵.

Berlin Barış Antlaşmasında yapılan bu şekildeki değişiklik, aynı muahedeyi daha ileriki bir zamanda kendi menfaatlerine uygun bir şekilde bizzat değiştirmek" niyetinde olan Rusya'yı kızdırdı. Bu karışıklık, İngiltere'de Doğu - Rumeli'nin yeni efendisine büyük bir sempati sağladı. Avusturya ise kıskanan Sırları Bulgaristan'a karşı bir harbe kışkırttı. Sırlar, Vidin'e girebileceklerini sanıyorlardı. Fakat kısa bir zaman önce kiral unvanını almış olan Sırp hükümdarı Milan, Bulgaristanın başkenti Sofya üzerine yürürken Slivitza'da büyük bir yenilgiye uğradı (17 - 19 Kasım). Bunun üzerine Avusturya, komşusu olan mağlûp Sırbistanı himaye etti ve 9 Mart 1886 da Bükreş Barışı imzalandı. Babıâlinin de bir temsilcisinin hazır bulunduğu bu antlaşma ile, mevcut sınırlarda hiç bir değişiklik yapılmadı.

Bu olaylar cereyan ederken Babıâli, büyük bir tehlike ile karşılaşan vasalı Bulgaristan devletine karşı hiç beklenmedik bir şekilde iyi niyetler beslediğini açıklamıştı. Osmanlı hükümeti, Bulgaristan'la Avrupa'da tedafüi bir antlaşma im-zalamaya hazır olduğunu bildirmişti. Sadrâzam Kâmil ve Hariciye Nazırı Sait Paşalar, Bulgaristan Prensi Doğu - Rumeli Valisi olarak tanımayı ve beş yıl sonra da bu mevkiini yenilemeyi teklif eden Rus isteğini kabul etmekte hiç bir tereddüt göstermediler. Kâmil Paşa, Doğu - Rumelinin statüsünü gözden geçirmeye ve memlekette garnizonlar bulundurmamak haktan vaz geçmeye, bunlara karşılık Pomakların oturdu-ğu bölgeyi Osmanlı imparatorluğuna katmaya razı görünüyordu. 5 Nisan 1886 da İstanbul'daki elçiler de bu plânı tasvîp etmişlerdi. Gerçekten de Sofya'da

²¹⁶⁴ 8 Mayıs 1884 ten beri.

²¹⁶⁵ Jİreçek, 3. 347 vd.

Güney - Bulgaristan'ın yeniden teşkilâtlanması için müzakerelere başlanmıştı. Fakat tam bu sırada Prens Alexander, sözde çok fazla tâvizlerde bulunmuş olması dolayısıyla, askeri bir ayaklanma sonunda tahtından indirildi (20 ağustos 1886).

Babiâli, ne Prens Alexander'ın yeniden iktidar mevkiine dönmesi ve sonra da Çarın gayet sert bir telgrafi üzerine Prenslikten istifa etmesine kadar geçen zamandan, ne de devletler tarafından uzun zaman tanınmıyası Koburg Prensi Ferdinand'ın ikinci Bulgar Prensiğine seçilmesine kadar geçen müddet zarfındaki kanşıklıklardan faydalanmış ve kendine menfaatler sağlamak gayesi peşinde koşmaîmiştir. Halbuki Fransa ve Almanya'nın muvafakati ile gayrimeşrû Prene karşı General Ernroth'ı komiser olarak göndermek isteyen Rusya, Bulgaristan'da cereyan eden hâdiseler karşısında sadece Prens Ferdinand'a memleketten çıkmasını rica etmekle iktifa eden Babiâli'ye, fırsattan faydalanmayı tavsiye ediyordu ²¹⁶⁶. Fakat Osmanlı hükümeti, buna yanaşmıyarak yeni Prensi azletmediği gibi bir Avrupa konferansının toplanmasını da istemedi. Hattâ eskiden Osmanlı Devletine ait Özerk bir vilâyet olan Doğu-Rumeli'nin Bulgaristan'la tama-miyle birleşmesini ve Doğu - Rumeli vergilerinin gönderilmemesini protesto bile etmedi. Rusya'lı Nabukof'un İstanbul'dum gelen suikastçıları Burgaz'da görülünce bunlar barış bozucuları sayılarak hüküm giydiler ²¹⁶⁷. Padişahın haklarına her hangi bir şekilde müdahale edilmesine karşı büyük bir cesaret ve inatlıkla mücadele etmiş olan Ali ve Fuat Pasajlar devri artık bir daha geri dönmiyecek şekilde geçmişti. İş başında bulunan Osmanlı ricali, en sonunda devletler tarafından da tanınmış olan Prens Ferdinand'ın İstanbul'a gelerek tâbîlik görevini yapmasından ve ona Müşir rütbesi vermesinden tamamiyle memnun görünüyordular.

Fakat Babiâli'nin uysallığı sayesinde nisbeten kolayca halledilebilen Bulgar meselesi, Batı - Makedonya'da gittikçe büyüyen bir tehdit şeklinde kendini gösterdi.

Eğer Kaptan Petko'nun çete hareketleri (1860) bir tarafa bırakılacak olursa Makedonya meselesi, evveleminde beklendiği gibi, bir kilise meselesi idi. 1870 de kurulan Bulgar Eksalklığı, yalnız o zamanki Tuna vilâyetine, yani Bulgaristan'a değil, fakat aynı zamanda Türkiye'de yaşayan ve dinî - siyasî bir millet olarak yeni doğan bütün Bulgar milleti üyelerine şamildi. Bu

²¹⁶⁶ Von Sax, S. 494 vd., 502 - 503; Leonofi, Documents secrets de la poliüque ruuae en Orient, 1881 - 1890; Berlin 1893.

²¹⁶⁷ Von Sax, S. 495 - 496.

sebeplerdir ki Eksarklığın merkezi İstanbul yapılmıştı. Böylece Makedonya ve Trakya'daki Bulgar ırkdaşları için piskoposlukların kurulması, tabii olarak Eksarkın ilk isteğini teşkil ediyordu. Bu piskoposluklar için Ohri, Üsküb ve Veles seçildi.

Fakat Bulgar ayaklanması ve bunu takip eden Türk -Rus Harbi, yeni bir Bulgar Devletinin kurulması ve bu devletle Doğu - Rumeli'nin istekleri, Makedonya'da kilise teşkilâtı işinin ilerlemesini uzun bir zaman için durdurmuştu. Osmanlı — Rus Harbi sırasında Bulgar Eksarkı An-tihmos, Asya'ya sürgün edilmişti. O zamana kadar kurulmuş olan piskoposluklar da hemen ilga olunmuştu. Antlaşma gereğince Edirne, Selanik ve Manastır'-da teşkil olunan ve yalnız iki Bulgar temsilcisinin iştirak ettirildiği İslâhat komisyonlarının Avrupa vilâyetleri (bu vilâyetler mümkün olduğu kadar\ milliyetler göze alınarak sancaklara ayrılıyorlardı) için hazırlamış oldukları teşkilât nizamnameleri kâfi ve hususciyle hiç pratik değildi. Hükümet, muhakkak ki haksız olmıyarak artık düşman sayılan Bulgar halkına karşı, bazan sert hareket ediyordu. Kafkasya'lı Çerkeslerle Bulgaristan ve Tesalya'dan gelen başka İslâm kolonistleri, mağlûp edilen islâmlığın öcünü almak için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1878 sonbaharında yukarı Mesta ve Struma vadilerinde bir ayaklanma çıktı ve bu, kesif kütlelerin Bulgaristan'a göç etmeleri sonucunu verdi. 1879 da buraya gönderilen bir İngiliz araştırma komisyonu, Wilson ile Trotter, durumda hiçbir değişiklik yapamadı²¹⁶⁸.

İkinci Bulgar Eksarkı Joseph, ancak 17 aralık 1883 de kendi mevkiini tanıtmaya muvaffak oldu. Kendisine yalnız Trakya ve Makedonya, bölgelerine mahsus olmak üzere bir okul teşkilâtı kurmak müsaadesi verildi. Fakat, nihayet gerçekleşen Doğu - Rumelinin Bulgaristan'la birleşmesi, Prens Alexander'ın Bulgaristan'dan uzaklaştırılması ve ardasının tanınmaması gibi sebepler dolayısıyla, yukarda adı gereken üç şehre Bulgar piskoposlarının tayinini kabul ettiremedi. Piskopos Theodor'ın başarısızlıkla sona eren Üsküb seyahatinden sonra 1890 temmuzunda Bulgar Nazırı Strcnski, bir nota göndererek Babıâliyi "kendi vasıtalarını kullanmakla" tehdit etti²¹⁶⁹.

Fakat 1891 yılında Bulgar Eksarklığının kilise ve kültür işlerindeki hakları tanındı. Nisan 1894 te çıkarılan bir tezkere ile de Bulgar

²¹⁶⁸ Voinov, S. 15 vd.; Weigand, Die Nationaltendenzen der bulgar-kanischen Nationalitaeten 1898; Oopçeviç, Mazedonien.

²¹⁶⁹ Börard, S. 199 - 200.

öğretmenleri, milliyetlerin ayrılık faaliyetlerine karşı kurulmuş olan okul komisyonlarının vesayetinden kurtuldular. Bulgaristan Başvekili Stambulof, ağustos 1890 ve 8 temmuz 1891 tarihlerinde Ohri ile Üsküp'e yeni Bulgar piskoposlarının tâyin edilmesini kabu lettirmeğe muvaffak oldu ²¹⁷⁰. Fakat şimdi Sırbistan, Makedonya Slavlarının halis kendi ırkdaşları olduklarını keşfetmişti. Çok geçmeden de Rum aslından Firmilian, Sırp Metropolidi olarak Üsküp'te yerleşti. 1897 de Bulgaristan Prensi, beş yeni Bulgar Piskoposluğunun kurulması tezini İstanbul'da müdafaa etti ve gerçekten de bunlardan üçünü kabul ettirdi. Bunlar, Manastıra, Dibra ve Strumitza Piskoposluklarıdır ²¹⁷¹. O vakit 2 000 kilise ve manastır ile 1200 000 dindaş, Bulgar Eksarklığına tâbi bulunuyordu. 1900 tarihinde Eksarkın nezareti altında bulunan 868 okulda kız ve erkek olmak üzere 47 000 den fazla Öğrenci okuyordu ²¹⁷². 1885 den, ve bir bakımdan da 1890 dan beri Selanik'te bir kız ve bir erkek lisesi, Manastır'da bir "klâsik" lise (gymnasium), Edirne'de "Feter Beron" erkek lisesi ve İstanbul'da bir seminer vardı. Üsküp'te de öğretmen yetiştiren iki pedagoji müessesesi (Öğretmen okulu) bulunmakta idi.

Fakat, çok rağbet gören ve iyi organize edilmiş olan bu okullar sayesinde daha iyi bir istikbal bekleneceği yerde, bir takım sabırsız unsurlar, çetecilik faaliyetiyle, katlandıkları ızdıraba Avrupa'nın dikkatini çekmiye uğraşıyorlardı. Bu yüzden intikam anarşisini zavallı Bulgar halkının içine sokuyorlar, sonra da âh ve enini göklere yükselen bu adaletsizliğin önüne geçmeleri için Hıristiyan hükümetlerine şikâyetnameler göndermeğe çalışıyorlardı. Sözü geçen bu çeteler; mağrur, zengin, 500 yıldan beri kültür üstünlüğü ve kilise mutlakiyeti ile istinas peyda etmiş olan Rumlara ve kardeş Sırlara, hattâ Apustol Margarit'in maharetli çalışmaları sayesinde milliyetçilik duygusunu elde etmiş olan Arumen'lere hücum ediyorlardı. Böylece her baharın gelişi ile "herkesin herkese karşı harbi" başlıyor ve bunu Önlemek için hiç bir Türk memurunun veya Avrupalı insanlık dostunun gücü kâfi gemliyordu. Çok geçmeden aynı derecede gayri insanî hareketlerde bulunmaktan kaçınmayan Rum çetelerine de, Yunan ordusuna mensup kıyafet değiştirmiş, hattâ üniformalarını taşımakta hiç de mahzur görünmeyen subaylar komuta ediyorlardı. Sırların da kendi millî

²¹⁷⁰ Aynı eser, S. 296 vd

²¹⁷¹ Coup - d'oeil sur l'activite" de l'exarchat bulgare de 1377-1902, par Th. M. et B.t Leipzig 1902 (ben bu eserden faydalanmak imkânını bulamadım).

²¹⁷² Voinov, S. 28 • 29.

mücahitleri ve millî kurbanları vardı. Türklere gelince, bunların memurluklarda ve mahallî meclislerde bir Bulgarın bulunmasına tahammül edemediklerine hayret etmemek lâzımdır. Hâkim unsur olan Türklerin intikamları, aynı zamanda piskoposlara ve Bulgar okullarına da teveccüh ediyordu. Bulgar gazetelerinden yalnız Patrikliğin ve Protestan propagandasının organları olanlar çıkıyordu. Bulgar dini cemaatlerinin temsilcileri olan "millet basılar", genel olarak tanınmıyordu. Açıkta açığa ihtilâlcî bir millet olan Bulgarlara karşı yapılan muamele, 1859 dan önce İtalya'nın Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olan kısımlarındaki halka ve bu güne kadar Macaristan'da yası-yan Rumenlere yapılan muameleden daha iyi değildi; fakat muhakkak ki -Şarka mahsus zulüm yapma temayülü bir tarafa bırakılırsa- daha fena da değildi.

Osmanlıların mutlak idaresine karşı ilk muhasamat, 1902/03 de patlak vermiş ve bu tüyler ürpertici bîr şeküde cezaların tatbikine yol açmıştır ²¹⁷³. Bulgarların 215 köyü yakılmıştır. Bu sırada Bulgarlar, 25 000 kurban vermiş olduklarını yazmaktan çekinmemişlerdir ²¹⁷⁴.

1902 yılı sonunda Fransız Dışişleri Nazırı Delcasse'nin teklifi üzerine müttefik Fransız ve Rus hükümetleri, Fransa'nın Selanik konsolosu Steeg'in islâhat programını desteklemek hususunda birbirleriyle anlaştılar. Bu defa bahis konusu olan şey; millî imtiyazlar, bir büyük Bulgaristan'm, büyük Sırbistan'ın veya büyük Yunanistan'ın teşkili değil; fakat keyfî vergi alınmak, Arnavut jandarmalarının şiddetli hareketleri, Bulgar veya Yunan Makedonya'sı özerkliğinin mücahitlerine karşı Müslüman çiftlik sahiplerinin despotça durum lan yüzünden felâkete uğramış olan zavallı köylülere yardım etmek meselesi idi. Bu memleketlerde Türk hâkimiyeti muhafaza edilecek ve hattâ ciddi, samimi ve Avrupa'nın kontrolü altında tatbik edilecek İslâhat ile kuvvetlendirilecekti. Tıpkı Lübnan'da olduğu gibi buralarda da devletler tarafından tasvib edilecek birer vali, her vilâyet için özel bir bütçe ve Avrupa'lı kontrolörler, bu işi geniş ölçüde kolaylaştıracaklardı ²¹⁷⁵.

Çok geçmeden, daha aynı yılın 30 kasımında Babiâli, iki komisyon teşkil etmişti. Bunlardan biri İstanbul'da, ötekisi de Makedonya'da bulunuyordu. Aynı komisyonlar, asıntıda bulunan meselelerle meşgul olacaktı. Bütün vilâyetin valiliğine de Hüseyin Hilmi Paşa tâyin olundu.

²¹⁷³ Bu mesele hakkında etraflı bilgi bak: aynı eser,, S. 112 vd.

²¹⁷⁴ Aynı eser, S. 127.

²¹⁷⁵ Aynı eser, a 134.

Çıkarılan yeni bir irade ile devletin bütün parçalarına şamil olmak üzere valilerin yanına Bayındırlık, Tarım, Eğitim ve Siyaset işleri için birer Müdür veriliyordu. Hıristiyanlar da jandarma olabileceklerdi. Mahkeme üyeleri, Adliye Nazırı tarafından tâyin olunacaktı. Valilerin raporları, özel bir komisyona gelecekti. İradenin ihtiva ettiği Öteki hükümler, eski İslâhat tedbirlerinin ve memurların namuslu ve çalışkan olacakları vaidinin tekrarından başka bir şey değildi ²¹⁷⁶.

Fakat bu arada Rus temsilcisi Snoviyef ile Avusturya temsilcisi Baron Calice, başka bir tasarı hazırlamışlardı. Aynı tasarı, öteki devletler tarafından da kabul olundu. Buna göre üç yıl süre ile tâyin olunacak ve ancak Avrupa devletlerinin muvafakati ile işten çıkarılabilecek olan vali, hukukan hemen hemen özerk bir idarenin başında bulunacaktı. Yeni jandarma, Batı memleketlerinden getirilecek subaylar tarafından teşkil olunacak ve yetiştirilecekti. Steeg'in Makedonya için hazırlamış olduğu bütçe, aynen kalacaktı, öşürler, artık mültezimler tarafından toplanmıyacak, fakat her cemaat bu işi bizzat kendisi yapacaktı ²¹⁷⁷. 25 şubat 1903 te Türk Hariciye Nazırı, bu tasarıyı kabul edeceğini beyan etti. Bir irade ile de bunun Padişah tarafından daha önce bütün Avrupa vilâyetleri için alınmış olan tedbirleri tamamlayan bir belge olduğu teyit edildi.

Fakat memnun olmıyanların istedikleri şey bu değildi. O-nun için bu iradeye; Selanik'te dinamitle suikastlar yapılmakla, Edirne ve Manastır'da ayaklanmalarla ve Bulgaristan'da Petrof kabinesinin Babiâliye karşı sert ve tahrik edici bir beyanatı ile cevap verildi. Ağustos ayında yapılan bu beyannamede "Avrupa Türkiye'sindeki vilâyetlerde yaşayan Bulgarlara" Türkler ve Yunanlılar tarafından yapılan fena muameleler sayılıyordu ²¹⁷⁸. Bulgaristan, bu olaylara seyirci kalamıyacağı devletlere bildirdi. Öte yandan Türk idarecileri, mûtad olduğu gibi soygun ve katil hareketlerinden geri durmuyorlardı ²¹⁷⁹. Avrupa devletleri sırf Balkanlarda karışıklık ve anlaşmazlıkların önüne geçmek amacı ile bu tehditlere tâvizlerde bulunmak zâfını gösterdiler. Rus Çarı ile Avusturya imparatoru, Murzusteg'de buluşarak (eylül) "kontrol ve nezaret için uygun bir tarz" tesbit olundu ve bu, 22 ekim 1903 de son şeklini aldı: Buna göre Rusya ve Avusturya Devletlerinin gönderecekleri "özel ve sivil ajanlar", sekreter ve tercümanları ile

²¹⁷⁶ Aynı eser, S. 13T - 142.

²¹⁷⁷ Tenkidi bak: Berard, Pro Macedonia, Paris 1904, S. 30 vd., 56 vd.

²¹⁷⁸ Voinov, S. 201 - 202.

²¹⁷⁹ "Turca et Grecs contre Bulgares ert Macödonie, pretaee de L. Leger", Paris 1904.

birlikte, genel valinin yanında yer alacaklar ve bunlar hem genel valiye müşavirlik edecekler, hem de Makedonya'da olup bitenler hakkında elçilere bilgi vereceklerdi. O zamana kadar jandarma teşkilâtının başında bulunan İsveç'li ve İtalyan öğretmenler yerine Avrupa'ya bir general gönderilecek ve bu generalin maiyetine başka subaylar da verilecekti. "Ayrı ayrı milliyetleri daha düzenli bir şekilde guruplandırmak için" ²¹⁸⁰ vilâyetin idare bakımından bölümlere ayrılması ve "idarî ve adlî müesseselerin islâh edilmesi" işleri, daha sonraki bir zamanda yapılacak ve bu esnada Hıristiyan unsurunun temsili ilkesi ve gittikçe çoğalan Özerklik daima gözönünde bulundurulacaktı. Karışıklık sırasında siyasî suçlar ve cinayetler için, yarısı Hıristiyanlardan teşekkül edecek olan "karma komisyonlar" tâyin olunacaktı. Türk hü-hûmeti, bir yıl müddetle kendilerinden vergi alınmıyacak olan kaçmış ve harap olmuş ailelere yardım edecek ve kiliselerle o-kulları onaracaktı. Rediflerle başıbozuklar dağıtılacaklardı. Bu islâhat, Edirne vilâyetine şâmil değildi. Görünüşte Ötekine dayanmakla beraber bu tasarı, aslında yeni bir rejim idi ²¹⁸¹.

Bulgar ihtilâlcilerinin önderi Sarafof'ın 1907 yılı sonunda ölümünden sonra ve ihtilâl hareketinin elebaşları arasında çıkan iç anlaşmazlıklar üzerine Babiâli'nin işi oldukça kolaylaştı. 1908 yılı başında İngiltere, valinin Avrupa devletlerinin deneti altında bulundurulmasını teklif etti. Nihayet nisan ayında Rus tasarısının kabul edilmesi üzerinde bir anlaşmaya varıldı. Bu tasarıya göre yabancı jandarma ile yabancı memurlar Babiâli'nin hizmetine gireceklerdi. Böylece Makedonya jandarmasının ikinci komutam olan İtalyan Robilant, bir Osmanlı General oldu. Aynı zamanda Avusturyalılar» Makedonya demiryolları için Ruslarla mücadele ediyorlardı. Kuzey - Güney, yani Mitrovitza- Selanik Avusturyalılar; Doğu - Batı, yani Niş - Adria ise Rusların olacaktı. O vakitler Noel Buxton, hâlâ devam etmekte olan çetecilik faaliyetinin sebeplerini yerinde incelemek ve anlamak amacıyla Balkan Yarımadasında seyahat ediyordu, İngiltere Kiralı Edward'ın Reval'da Çar ile buluşmasından sonra nihayet âsilerin yok edilmeleri için Hilmi Paşa'nın komutasında 10 000 kişilik bir kıta teşkil olundu. Fakat bu kuvvet, başka bir işte; Abdül-hamit mutlakîyetinin ve eski rejimin ortadan kaldırılması işinde kullanıldı ²¹⁸².

²¹⁸⁰ "En vue d'un groupement plus régulier de différentes nationalités".

²¹⁸¹ Karş. Victor Be"rard*'ın isabetli sözleri, La Turquie et l'helle-nisme, Paris, 1893.

²¹⁸² Kars. Brallsford, Macedonia, London 1906 (ben bu eserden faydalanamadım); Arthur D. Howden Smith, Fighting the Türk in the Balkans, 1908

İki Bulgaristanın birleştirilmesinden sonra Yunanistan ile Osmanlı imparatorluğu içinde yaşayan Rumlar-Makedon-ya'nın istikbalde Bulgarlaştırılacağından korkarak-, Balkanların muvazenesi için gerekli olan tazminatın kendilerine verilmesini istediler. Girit, Hellen vatanı ile birleşmek talebinde bulunmuştu. Fakat 1886 da Avrupa devletlerinin donanması Suda limanı önüne geldi. Atina hükümetine rahat durması ihtar olundu. Buna rağmen Kıral Yorgi'nin askerleri, devletler tarafından tesbit edilmiş olan Osmanlı - Yunan sınıırım geçtiler. Fransa, gene an'aneye sadık kalarak, Yunanlıların faaliyetine müzahir davranmak istedi. Fakat Almanya, Balkan meselesinin kurcalanmasına kesin surette aleyhtardı. Böylece, tıpkı 1853 te yapıldığı gibi, Pire umanı abluka edildi. Fakat Yunan askeri, ancak hakir gördüğü Türkler tarafından Kutra'da ağır bir yenilgiye uğratıldıktan sonra, geri çekildi.

1888 de Girit'te yeni ayaklanmalar her tarafı kasıp kavuruyordu. Müslümanlarla Hıristiyanlar birbirlerine merhamet etmiyorlardı. Her iki taraf da kendilerinin sebep oldukları karışıklıklardan şikâyetçi idi. Yunanistan ağustosta Avrupa'nın işe müdahale etmesini istedi ve aksi takdirde bizzat harekete geçmekle tehdit etti. Fakat Atina hükümetine bu işe karışmaması tavsiye olundu. Lehistan'h Sartinski'nin yerine enerjik Şakir Paşa Girit Valiliğine gönderildi. Gerçekten de Şakir Paşa, sükûn ve asayiş iade etmeye muvaffak oldu²¹⁸³. 26 ekimde çıkarılan bir af fermanı, ancak aralık ayında ilân olundu. Bu fermana göre Girit Valiliğine zaman tahdidi konmadan bir Müslümanın tayini caizdi. Fakat yanında bir Hıristiyan muavinin bulunmam şarttı. Vilâyet meclisindeki temsilcilerin sayısı azaltılıyor ve bu meclis valinin maiyetine veriliyordu. Meclisin yetkilerini gene vali tâyin edebilecekti. Vergilerin yarısı ve gümrük gelirlerinin tamamı devlet hazinesine gönderilecek ve adada bütün İmparatorluk memleketlerinden toplanacak bir jandarma kuvveti bulundurulacaktı. Gerçekten de vilâyet meclisi, Vali Mahmud Celâlettin Pasa tarafından birkaç yıl toplantıya çağırılmadı. Ancaş 1895 te Avrupa devletlerinin İsrarı üzerine Girit'e bir Hıristiyan vali gönderildi. Fakat yeni vali Karatheodori Paşaya karşı yalnız adanın Müslüman ahali değil, aynı zamanda Girit'teki milis kuvvetleri komutanı Emin Paşa ve jandarma kıtaları da a-yaklandılar. Bunun üzerine yine ertesi yıl Turhan Paşa adında bir Türk Girit Valiliğine gönderildi. Bu valinin zamanında Hıristiyanlar, köylerde ve şehirlerde Müslümanlara

²¹⁸³ Von Sax, S. 493.

karşı savaştılar. Bu savaşların sebebi, Avrupa devletleri tarafından, gönderilen gemilerin Girit önlerinde görünmesi olmuştu. Şöhretleri ile tanınan Sphakia'lıların dağlarında şimdi Rum âsileri yerleşmişlerdi. Çok geçmeden Yunan çetecileri de bunların yardımına koştular.

Şimdi Avrupa devletleri, Rusya'nın teklifi ile» Haleppa uzlaşmasının yeniden yürürlüğe konmasını istediler. Gerçekten de eski Sisam Beyi Bulgar aslından Yorgi Berpviç, 1896 haziranında Girit Valiliğine tâyin olunarak adayı Haleppa Anlaşması esaslarına göre idare etmekle görevlendirildi. Fakat Rumlar, şimdi gerçek anlamda bir özerklik istiyorlardı. Dağlarda da ayaklanma devam ediyordu. Elçiler, yalnız adliyenin daha iyi işlemesini ve jandarmanın ıslâhını düşünüyorlardı. Bu jandarma, tıpkı eskiden Ermeni tasarısında olduğu gibi, yabancılardan teşkil olunacaktı. Babiâli bu teklifleri reddedemedi ve hattâ Kanea'daki konsolosların ıslâhatın

uygulanmasına nezaret etmelerine de müsaade etti. Fakat Müslümanlar, şiddetli protestolarda bulundular. Adam öldürme sahneleri de eksik olmadı. Bunun Üzerine Zihni Paşayı, olağanüstü komiser olarak Girit'e göndermek zarureti hasıl oldu.

1897 yılı başında Hıristiyanlar, Kanea'da konsolosların gözleri önünde parçalandı²¹⁸⁴ ve şehir âteşe verildi. Hemen dört Yunan gemisi, taralın oğlu Yorgi'nin komutasında olarak, 10 şubatta Yunahistanla birleştiğini ilân etmiş olan Gi-rit'e yollandı. Adada yeni Yunan hâkimiyetini kuracak olan az sayıdaki asker kuvvetinin başında albay Vassos bulunuyordu. Eski mübalağalı Ümitler yine uyanmış ve "büyük Ülkü" imkân âlemi içine girmiş gibi görünüyordu.

Fakat Avrupa, başka türlü düşünüyor, adanın özerkliğini kabul ettirmek istiyordu. Yunan kuvvetlerine karşı, eski usule uyularak, abluka ile harekete geçildi. Büyük Umanlara, daha şubat içinde Avrupalı garnizonlar yerleştirildi. Hususiyle Fransızlar²¹⁸⁵ tarafından alınan enerjik tedbirler sayesinde, binlerce Türk askeri ile zavallı Müslüman halk vahşice öldürülmekten kurtuldular. Yunan askerleri, mayıs sonunda adayı terketti ve temmuzda Cevdet Bey, Osmanlı kuvvetlerinin komutanı olarak Girit'e çıktı. Fakat yeni takviye kuvvetlerinin getirilmesi ve hattâ Türk donanmasının adayı ziyaret etmesi, sıkı bir surette ve başarı ile yasak edildi. İşte aslında bu sebeptir ki Türk - Yunan harbi, Epiros'a intikal etti.

²¹⁸⁴ Berard, Pro Macedonia, S, 109 vd. Berard, kayıpların sayı-pını 5 • 6000 İnsan olarak tahmin etmektedir; S.

112,

²¹⁸⁵ Aynı yer.

Macera peşinde koşan Garibaldi'cilerin de iştirak ettikleri Yunan çetelerinin sınırı geçmesi üzerine Babiâli, 18 nisanı Yunanistan'a harp ilân etti. Bir yandan Yunanlıların Pre-veze, Yanya ve Meluna geçidi üzerine yaptıkları hücumlar ba şansızlıkla sona ererken öte yandan Osmanlı orduları Başkomutanı Ethem Paşa, nisan sonunda Larissa'ya doğru ilerliyordu. Türk ordusu 1885 - 87 de Golz ve biraz sonra buna katılan Grumbkof Paşalar tarafından hazırlanan yeni bir teşkilât kanununa göre tensik ve ıslâh edilmişti. Bu ordu, bizzat Selanik'e gelmiş bulunan Pilevne kahramanı Osman Paşanın 1877 deki ordusuna lâîk olduğunu bir kere daha gösterdi. Larissa (25 nisan) ve Velestinos'dan sonra Pbarsala (5-6 Mayıs) ve Volo, hemen hemen mukavemete rastla-maksızın Türkler tarafından işgal olundu. Smolenski'nin komutasındaki Yunanlıların ric'ati, Domeke (17 Mayıs) de aşı-ğahk bir kaçış halinde tecelli etti. Epiros'ta Ahmet Hıfzı Paşa, kendisine karşı ilerliyen Yunan kuvvetlerini Arta yakınlarında (Mayıs ortası) geri attı. Bu olaylar üzerine Rus İmparatoru, aracılık yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Fakat Avrupa, bir ay bile geçmeden, Yunanistan'ın Girit üzerinde bütün iddialarından vaz geçmesinden sonra araya girdi. 4 a-ralıkta yapılan İstanbul Antlaşması ile ²¹⁸⁶, Türklerin istedikleri şekilde 1881 sınırları tesbit olunmadı. Fakat Yunanistan dört milyon Türk lirası tazminat vermeğe zorlandı ki bu Yunanistan üzerinde Avrupa'nın malî kontrolü sonucunu doğurmuştur.

Almanya ile Avusturya'nın itirazlarına rağmen mağlûp Yunanlılar, Yunan Prensi Yorgi'nin Girit valiliğine tâyin edilmesi suretiyle mükâfatlandırıldılar. Almanya ile Avusturya, İsviçreli Droz'u, Babiâli ise Karatheodori Paşayı ²¹⁸⁷ Girit valiliğine aday olarak ileri sürmüşlerdi. Buna rağmen Rus - Fransız bağlaşmasının adayı olan Yunan Prensinin seci üzerine Avusturyalılarla Almanlar, bu hareketi protesto etmek için memleketten çıkıp gittiler.

Daha 1898 de Rumlar ve Müslümanlar, yeni bir öldürüş-me sahnesinden sonra o derecede laf dinlemez bir hale -gelmişlerdi ki Kandia'nin İngiliz donanması tarafından bombardıman edilmesi zarureti hasil olmuştu. Bununla beraber Fransız baskısı karşısında Türk kıtaları, aynı yıl içinde adayı boşaltmak zorunda kaldılar. Ahaliden birçok Müslüman

²¹⁸⁶ Batış mukaddematı daha 18 Eylülde yapılmıştı; von Sax, S. 520.

²¹⁸⁷ Aynı eser, S. 522. Rus elçisi Muraviyef, Karadağ Prensi Nikt-ta'nın amcasını da teklif etmişti; Blancard, S. 528 - 529.

aileleri bu askerle beraber memleketlerinden ayrıldılar ²¹⁸⁸. Hıristiyanların elinden silâhları alındı ve bazı surlar yıkıldı. Dört devlet, Rusların iddialarına göre Girit'te bayrak çekmek hakkına bile mâlik olmıyan Babiâliyi artık dinlemeye lüzum gör-meftsizin, kasım 1898 de Yunan Prensi Yorgi'yi adanın genel komiserliğine geçirdiler. Prensin buradaki görevi üç defa uzatıldı ²¹⁸⁹. Fakat kiralın oğlu o kadar beceriksizlik gösterdi ki aynı devletler 1906 da onu işten çıkarmak zorunda kaldılar. Yorgi'nin ardası, Yunan politika adamlarından Zaimis (1910 a kadar) idi. Zaimis, halkın heyecanını yatıştırırmıya muvaffak oldu. Bunun neticesi olarak 1908 yazında Avrupa-devletleri, yeni bir millî ordu ve yeni bir jandarma teşkil o lunduktan sonra, işgal kuvvetlerini geri çektiler.

Çok geçmeden ada üzerinde ihtilâl meclisinden başka bir kuvvet mevcut değildi. Bu meclis, Yunanistan'la birleşmenin bir alâmeti olarak Yunan bayrağını çekti -fakat bu bayrak, temmuz 1909 da yeniden Girit Önlerine gelen Avrupa devletlerine ait "istasioner" gemilerin top ateşleri karşısında tek-, rar indirildi-, Yunan posta pullarını kabul etti, Yunan kanunlarına göre ve Yunan Kiralı Yorgi adına mahkeme kararları verdi ve Yunan jandarmasını kullandı. Hattâ 1912 de, Yunan anayasasını tekrar gözden geçirecek olan Hellen kurucular meclisine iştirak etmek üzere Atina'ya temsilciler göndermeğe kalkıştı. Bundan başka Yunanistan'da, o zamana kadar Girit işlerinde en büyük bir nüfuz sahibi olan Venize-los, tefessüh etmiş olan siyasî hayatın enerjik bir ıslahatçısı, hanedanın kurtarıcısı, yeni bir ordunun yaratıcısı ve maliyenin düzenleyicisi olarak ortaya çıkmıştı.

Son olaylar, Osmanlı tarihinin bundan sonraki bölümüne aittir.

XVIII. yüzhil sonlarına doğru Polonyalı seyyah Mikoşa ²¹⁹⁰ şöyle yazıyordu: "Ermenilere, Türkler tarafından, herhangi bir milletten daha çok saygı gösterilmektedir. Onlar, Rumlardan daha geniş bir din hürriyetine mâliktirler" Mikoşa, Ermenilerin "eski âdetlerini" tamamiyle unutmuş olduklarını izah ettikten sonra devam ediyor: "Geçmişte kendilerinin ne oldukları üzerinde katiyen düşünmüyorlar... Fikir bakımından bir ihtilâl plânını kavrayabilecek kabiliyette değillerdir.... Hattâ Osmanlı Devletinin çökeceği günün yaklaşmakta olduğu kendilerine söylendiği zaman bundan

²¹⁸⁸ Berard, S. 186 vd.

²¹⁸⁹ O vakit, kasım 18p8 de Alman İmparatoru, gizli olarak Girit topraklatma ayak battı, -Son Türk İtalyan Harbine kadar Sisam adası üçerinde durum hakkında bak: von Sax, S. 53\$ - 527; Blancard, n, S. 880 vd., 543 vd.

²¹⁹⁰ Mikasha, n, Lelpüg 1793, 8. 171.

memnun olmadıkları bile görünmektedir".

Ermemierden Dnoz Oğlu çibi ancak zengin kimseler ve »flightır Innkerier Sultan Mahmud'un takibatına uğramışlardı. Padişahın anacı, onların büyük servetine el koymaktan başka bir şey değildi. Bir müddet sonra, dostları Galiptin düşmesi ftzersne, Ortodoks Ermenilerin İsrarı Ue ancak 20 000 kadar üyesi olan Katolik Ermeni kolonisi kışın en şiddetli zamanında Asyaya, daha önce gelmiş buldukları şehirlere «örgün edilmîye mahkûm edildi. Böylece sekiz banker, yanlarında birçok felâket arkadaşları olduğu halde Ankara'ya göç etti. Bir Ermeni Katoliğini saklamak, bir cinayet olarak sayılıyordu. Ancak Fransız elçisi Guilleminot'nın araya girmesi iledir ki bu koğuşturmaya son verildi ²¹⁹¹. Bundan otuz yıl sonr* İmparatoriçe Eugenie, Ermeni Katoliklerinin Is-lanbuTdaki zengin kiliselerinde yapılan ibadetlerde hazır bulunacaktı.

1560 da Ermeniler bir yasa istediler. Buna göre milletin dini önderi olan Katholikos'un yanına 400 üyeden teşekkül eden bir meclis verilecek ve bu metlisin üyelerinden iki idare komitesi seçilecekti. Babîâli, 17 mart 1863 de bu yasaı kabul etti ²¹⁹². Daha 1862 tarihinde imtiyazlı dağlık Zeytun bölgesi. Ermeni hürriyeti için savaşmıştı ²¹⁹³. Fakat Ermenilere verilen imtiyazlar, Kürtlerin ve memurların daha aysal, daha dürüst bir hâle gelmeleri neticesini vermedi. Böylece 187? de Zeytun bölgesinin dağlı Ermenileri tekrar silâha sarıldılar ²¹⁹⁴. Osmanlı - Rus harbinden önce Ortodoks Ermenilerin dini başkanı, milletine daha iyi bir muamele yapılmasını istedi ²¹⁹⁵. Bekledikleri imtiyazları alamayınca bu Ermeniler, bir Ermeni generalinin komutasında memlekete giren Ruslar için sempati gösterileri yapmaktan çekinmediler. Tabi! bunu Müslümanların intikam alma hareketleri takip etti ²¹⁹⁶. Artık yeni Hamidiye askerlerini aralarından veren Kürtlerin akınları ²¹⁹⁷ paşaların ve vergi memurlarının baskıları da eksik olmuyordu. İstanbul'da yapılan şikâyetlerin pek faydası olmuyordu. Bir defa 40 000 Ermeni ailesi Rusya-ya göç. etti.

Fakat şimdi Ermeni meselesi de ortaya çıkmıştı. Berlin Antlaşması ile Babîâli, Ermenilerin oturmakta oldukları bölgelerde ıslâhat yapmayı üzerine

²¹⁹¹ Berard, La politique du Sultan, S. 208 vd.

²¹⁹² Aynı eser, S. 134 vd.

²¹⁹³ Aynı eser, S. 128 vd.

²¹⁹⁴ Aynı eser, S. 139 vd.

²¹⁹⁵ Aynı eser, S. 143.

²¹⁹⁶ Karş gene aynı eser, S. 220: Kürt Bayılan MÜalüraan Ermeniler Mİ* kvrtanluf vatanda eakl dinlerine dönmeğe aar olduklarını bildirmişlerdir.

²¹⁹⁷ Kars. Rosen, I, S. 58 vd.; Eug. Bor*, L'Armenie: "Univers", S. 55 vd.; Mac Parlanc.

almış ve bunun Avrupa tarafından kontrol edilmesini kabul etmişti. 1881 de Kıbrıs hakkında yapılan anlaşmada da Padişah, İngilizlerin özel nezareti altına bırakılan ıslâhatın bütün Asyada tatbik edilmesini daha fazla uzatmayacağı vaad etmişti.

Berlin Antlaşmasının 61. maddesi, aşağı yukarı 800 000 Ermeninin Kürt ve Çerkeslere karşı korunacağı hükmünü ihtiva ediyordu. Ermeni ürerleri, tıpkı Doğu Rumeli gibi, kendileri için de bir genel vali, bunun yanında seçilmiş üyelerden teşekkül eden bir meclis, Avrupalı bir askerinin komutasında bir jandarma kuvveti, 1876 nizamlarına göre memleketin özel ihtiyaçları için sarf edilecek bir toprak vergisi ve Ermeni iddialarının resmen kabulünü istiyorlardı²¹⁹⁸. Asyada Hıristiyan ve Müslümanlar için sükunetten başka bir şey dilemiyen İngiltere, mahkemelerde de Avrupalı üyelerin bulunmasını istiyordu. Fakat Babıâli, Avrupa'dan yalnız müfettiş ve mali müşavirler alıyordu. İngiliz donanmasının İzmir önünde yaptığı bir nümâyış, yalnız mutad olduğu gibi Babıâli'nin ciddî surette iyi niyette bulunduğu hakkında teminat almaktan başka bir netice vermedi. Bu tasarı ve müzakerelerden en sonunda cemaatlerin teşkili hakkında bir emirname elde edildi. Bu cemaatlerin elinde jandarma kuvvetleri bulunacak ve küçük idare memurlarını kendisi seçecekti. -Aynı zamanda sık sık görülen cinayetler için de daimî mahkemeler kurulacaktı. Londra hükümetinin Türk düşmanı başkanı Gladstone de daha ilerisine gidemedi. Üstelik kendisi de Asyada iyi bir idare arzu etmekle beraber bunun için ne yapmak gerektiğini doğru dürüst bilmiyordu. Orada iyi bir idare için yalnız iyi idareciler değil, aynı zamanda başka Kürt'ler ve başka Ermenilerin mevcut bulunması lâzımdı. Bunlar ise birkaç yıl içinde elde edilebilecek şeyler değildi²¹⁹⁹. Üstelik o vakit Osmanlı Devleti mekanizmasında pek çok Ermeni memur vardı. Hattâ kötü bir şöhret kazanmış olan Ermeni Agop, Maliye Nazırı idi. Bizzat Padişahın fizyonomisinde bir Ermeni tipi görmek isteyen kimseler bile vardı²²⁰⁰.

Fakat her iki taraf da, yani gerek Ermeniler ve gerekse Müslümanlar, barışçı bir tavır takınmaya asla yanaşmıyorlardı. Bir yandan Nazarbek²²⁰¹

²¹⁹⁸ Kars. aynı zamanda Türk görüşü: Ohannes Alexanian, *La Turquie et la Crete*, Paris, 1867; "La Turquie et l'Europe", Paris 1867; "Une réforme praticable en Turquie", Atina 1853; burada Osmanlı hükümdarını bir "Sultan des Turcs et roi des Grecs" haline getirmek gibi garip bir fikir ortaya atılmaktadır (S. 30). Mutad olduğu gibi çoğu gazete yaygarası olan: Bresnitz von Sydaçoff, "Abdul - Hamid und die Chriatenverfolgung in der TUrkei", Berlin und Lelpzig 1896. Bak gene Slade, *La TurquJe, La Grfcçç et ta Malte*, Fransızca tercümesi, Paris 1838.

²¹⁹⁹ Engelhardt, II, S. 211 vd.: B^rard, *La poütique du Sultan*, S. 145 vd.

²²⁰⁰ Aynı eser, S. 149 vd.

²²⁰¹ Aynı eser, S. 155 vcl,

gibi komite kurmuş olan imanlı gençler Batı memleketlerinde eski Ermeni vatanının kurtarılması için çalışıyorlardı, öte yandan Mechitarist'ler, Venedik ve Viyana'da -Paris'te de Samuel Murad bir okul açtı ve bu okul sonradan zorla Roma'ya naklolundu ²²⁰² kültür yolu ile milletlerinin istikbalini temin etmiye uğraşıyorlardı.

Daha 1890 da Ermeni Patriği, aslında bir Türk dostu olmasına rağmen, Kürt sarkıntılarına karşı memurların göz yummakta olduklarından şikâyetle bulundu. Bu şikâyet, tam Rusya'nın Ermeni kilisesini, Ermeni kültürünü ve Ermeni dilini, mutad olduğu üzere pervasızca yıkıma çalıştığı ²²⁰³ bir sırada oluyordu. Aynı yıl içinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar, Erzurum sokaklarında birbirleriyle savaştılar. Aynı zamanda İstanbul'un Ermeni halkı, Ermeniler için Babî'î'den sert bir dille imtiyazlar istemesi için Katholikos'u sıkıştırıyordu. Avrupa'nın dikkatini uyandırmak amacı ile Kumkapı kilisesinde mahsus tertip edilen büyük bir karışıklık çıkarıldı. Bunun arkasından vatan hainliği suçu ile dâvalar geldi ²²⁰⁴. Şurası inkâr edilemez ki Rusya'dan gelen ve gizli "Troşak" cemiyeti -Ötekiler: "Hincak" cemiyetine mensup idiler-üe birleşen bazı Ermeni liderleri, Rus nihilist'lerinin metodları ile hareket ederek Müslümanların misillenmesine sebebiyet verebilecek olan kanlı sahneler oynanmasına kışkırtmakla Rus emellerine hizmet ediyorlardı. Bütün bunlar göz önünde tutulursa Rus Çarının kâhncı altında günden güne mili! varlıklarını kaybetmek tehlikesi karşısında bulunan ²²⁰⁵ ve fakat kütle halinde öldürülmiyen Ermenilere yapılan muamelenin, Türkiyedeki zulümlere nisbetle daha mülayim olduğu görülecektir ²²⁰⁶. Hattâ Ermeni radikalleri arasında bir Rus müdahalesi imkânından bahseden ücretli insanlar bile vardı ²²⁰⁷.

1893 de Anadolu'da savaşıyordu ²²⁰⁸. Sonra, meselâ 1894 de, -Kayseri komplosundan sonra-, tıpkı Zeytun gibi ihtilâlciler tarafından tiranca idare edilen Sassun'da. Ermenilerin vergi vermeği reddettikleri görüldü.

²²⁰² Deatrilhes, 8. 120.

²²⁰³ Berard, 8.191,105,

²²⁰⁴ Von Sax, S. 499 - 500.

²²⁰⁵ Kars. Fransız "Livre Blue" süne göre Berard, S. 301 de Rus nazın Lobanofın hayrete değer ifadesi: "Les Armâniens, en somme, sont repandus dans tout le pays, ou plutôt dans le monde entier; mais il n'existe pas, à vrai dire, un "coin que Ton puisse appeler Arménie". 1895 te Ruslar, İngiliz'ler tarafından körüklenen genel bir Ermeni a-yaklanmasından korkuyorlardı; aynı eser, S. 316.

²²⁰⁶ Aynı eser, S. 166 vd

²²⁰⁷ Aynı eser, S. 167, 176 - 177, 265, 275, 292, Murad Bey'in La palais Yıldız, S. İS - 16 daki ifşaata göre. Protestan Ermenilerin Amerika ve İngiltere ile olan münasebetleri ve 1890 da Londra'da kurulmuş olan Anglo - Ermeni Derneği hakkına», bak: Berard, S. 258 vd.

²²⁰⁸ Aynı eser, S. 208, 274, 291 >d.

Bunun üzerine aynı bölgeye giren askerler, bunlar arasında Ermenilerin amansız düşmanı olan Kürt başıbozukları, her çeşit zulüm yapmaktan kaçınmadılar. Otuz köy yıkıldı ve ahali öldürüldü. Cenevre'de tıp tahsil etmiş olan Hampartzun Boyacıyan'ın çıkardığı ayaklanma, memurların daha 1894 de nihayet Sassun dağlarından Müşir Zeki Paşanın komuta ettiği Diyarbakir'e kadar işlenen cinayetleri mazur göstermelerine bir vesile teşkil etti²²⁰⁹. Ermeni piskoposları tevkif otundu ve Patrik istifa etti²²¹⁰.

Bu vahşilik sahnelerinin etkisi altında elçiler, 1895 mayısında, Muş'ta milletlerarası bir anket yapıldıktan sonra, Ermeni vilâyetlerinde tatbik olunacak yeni bir rejim meydana getirmek hususunda birbirleriyle anlaştilar. Buna göre memurlar, her iki dine mensup insanlar arasından seçilecek ve bunlar bizzat İstanbul'da bir komisyon tarafından tâyin olunacaklardı. Fakat Babîâli, bu teklifleri kabul etmekte tereddüt gösterdi²²¹¹.

Birkaç ay sonra, aynı yılın ağustosunda Amasya çarşısı yandı. Sonra 30 eylülde Ermeniler kendilerini o kadar emniyette ve kuvvetli gördüler ki hükümetin aldığı olağanüstü tedbirleri protesto etmek için İstanbul'da gürültülü bir gösteri yaptılar²²¹²; düzensiz Hamidiye süvarilerinin dağıtılmasını ve aynı şekilde Avrupa tarafından kabul olunacak bir genel valinin tayinini istediler²²¹³. Asayişin yeniden kurulması üzerine birçok suçsuz kimseler de öldürüldü ve aradan çok vakit geçmeden Asyada, Trabzon'da, Erzurum, Erzincan, Kayseri, Bitlis, Bayburt, Mardin'de, Müşir Sadettin'in gözleri önünde, Malatya, Sivas, Vah, Diyarbakır, Samsun ve Urfa-da korkunç bir surette öldürmeler yapıldı. Böylece Lüb-nan'dakine benzer olaylar, ileri derecede kültürlü Avrupa'nın yanibaşmda tekrarlanıyordu. İşkence ile öldürülen Ermenilerin sayısı 30000 insan olarak tahmin ediliyordu²²¹⁴. Tıpkı 1860 da Suriye'nin dağlık bölgelerinde oMuğ» gibi burada da fanatik halkın yanında ordu ve asker de bu korkunç öldürmelere iştirak etmişti. 1896 yılında da bu imha faaliyetine devam edildi.

Hal böyle iken İngiltere'nin Kürt kaatillere karşı müdahale etmek için yaptığı teşebbüsü, hummalı bir iş devresinde bulunan sade düşünceli Avrupa'da taklit eden bulunmadı²²¹⁵. Rusya, Ermenilerden nefret ediyordu

²²⁰⁹ Aynı eser, S. 236 vd.

²²¹⁰ Aynı eser, S. 36 vd.; von Sax, S. 504 vd.; Driault, S. 253 vd.

²²¹¹ Aynı eser, aynı yer; Berard, S. 304 vd.

²²¹² Aynı eser, S. 157 vd.

²²¹³ Aynı eser, a 193, vd

²²¹⁴ Aynı eser, S. 1 vd

²²¹⁵ Aynı eser, S. 281 vd.

Hanotaux tarafından idare edilen Fransa, bağlaştığı Rusya'nın arkasından gidiyordu. Altı devletin eylülde müdahale etmeleri, ciddî sonuçlar doğurmadığı gibi Babıulî tarafından şiddetle itiraz e-dilen istasyonier gemilerinin iki katına çıkarılmasından -ki bu yapılamamıştır- da birşey çıkmadı ²²¹⁶. İhtilâlciler arasında çıkan yeni bir hareket, haziran 1896 tarihli Van olaylarının vukubulması neticesini verdi ²²¹⁷ ve oradaki Ermeni karargâhı doğrudan doğruya bombardıman edildi, İngiliz konsolosu, kaatiller üzerine ateş açtırmak zorunda kaldı. 10 000 insan telef olmuştu. O veçre, Kürtler tarafından tamamiyle yağma edildi. Susmak iste-miyen asil düşünceli Patrik İzmirliyan, istifa etmek zorunda kaldı. İstanbul'daki Ermeniler, Osmanlı Bankasını ele geçirerek tahrip etmek suretiyle öc almak istediler.. Fakat bu suikast hükümete haber verildi. Bunun üzerine Ermeni milletine mensup o-lan herkes, 27 ve 28 ağustos günleri İstanbul'da takip ve idam edildi. İstanbul halkı, bu zavallı çalışkan insanları kendine tehlikeli rakipler olarak görüyordu ²²¹⁸. Öldürme sahneleri bütün bir gün ve bir gece devam etti. Bu defa açıktan açığa görülüyordu ki Padişah, 20 ekim 1895 tarihli imtiyaz belgesini Ermenilere bahşeden bizzat kendisi olduğu halde, katliamı kendisi tertip etmese bile resmen buna müsaade etmişti: Sokakta rastlanan her Ermeniye öldürmek caizdi. Korkunç barbarlığın şüphesiz ki beklenebileceği gibi Asyada etkisi görüldü. Ölümden kurtulanlar, çok kere İslâm dinini kabul ediyor veyahut da dilencilige sürükleniyordu ²²¹⁹. Fakat bütün Avrupa devletleri içinde yalnız İngiltere -kısa bir zaman Önce büyük Britanya'nın Sayda Viskonsolosu fanatik Müslümanlar tarafından öldürülmüştü, Padişaha tahtım kaybetmek tehlikesinden bahsetmek suretiyle tehdit edici bir durum aldı . Bundan sonra da Adana ve Tokat'da (1897) kütle halinde öldürmeler yapıldı. Bunlara İstanbul'da bomba suikastı ile cevap verildi.

1895 ekiminde kararlaştırılan ıslâhat, her şeye rağmen sonra da yürürlükte kalıyordu ²²²⁰. Buna göre valilere Hıristiyan muavinler verilecek, Hıristiyan memurlar ve adliye müfettişleri, hattâ sahra karakolları bulunacak, öşürler köylere bırakılacak, Kürt gezginciliği tahdit olunacak,

²²¹⁶ Aynı eser, S. 289 vd

²²¹⁷ Aynı eser, S. 347 vd

²²¹⁸ Aynı eser, S. 232.

²²¹⁹ Aynı eser, S. 340. Kars. aynı zamanda August Wagner, Rei-sebilder aus Griechenland und der Türkei, Passauer Gymnasialprogram 1896.

²²²⁰ Schopoff, Les rtfbrmes et la protection des chretiens en Tur-que (Bu eserden ben faydalanmak imkanı bulamadım); Blrard, S. 313 vd.; von Sax, S. 506 vd.

elçiliklerle münasebette olan kontrol komisyonları kurulacaktı. Fakat bütün bunlarla ruhları teskin etmek bahis mevzuu değildi: Tıpkı eskisi gibi Kürtlerle Ermeniler karşı karşıya bulunuyorlardı ve hükümet onlara karşı âciz, bazı kere de çekingen durumda kalıyordu ²²²¹. 1899 da yeni savaşlar çıktı...

O vakitler Sisam adasında da protestolar ve karışıklıklar her gün görülen olaylardandı. Bununla beraber Yunan Prensi Nikola'nın adaya vali olması ²²²² için beklenen ayaklanma yapılamadı ²²²³. 1899 da, Başpiskopostan başka 39 üyesi -Prensin etraf nida dört senatör bulunmakta idi- bulunan meclisin yetki müddeti iki yıl olarak tesbit olundu ²²²⁴. Şunu da söylemek lâzımdır ki bu ada, intizamsız, particilik gayretleriyle parçalanmış olan Modern Yunan "Demokrasisinin" tam bir Örneğini teşkil etmektedir. ²²²⁵

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Devrim. Yeni Zamanlar ve Eski Görenekler

Gerçekte yalnız ismen bir vasal olan Bulgaristan Devletinin kurulması, bunun Doğu Rumeli ile birleşmesi, Makedonya'da sonu gelmez karışıklıklar, Rum çetelerinin faaliyeti, Girit'teki sürekli ayaklanmalar, Sisam adasındaki kaynaşmalar, Ermenilerin bağımsız bir vatan vücade getirmek rüyaları, Asya'da Kürt ve Avrupa'da Arnavut -ki Türkiye-nin dayanabileceği biricik unsurdu ²²²⁶ anarşisi, Arap milliyetçiliğinin artık dinî olmaktan çıkıp siyasî bir mahiyet alan uyanıklığı - bütün bunlar, geniş memleketlerde 15 milyon nüfusu olan, fakat ne ırk, ne dil ve kültür, ne de din ve iktisadî birliği bulunmayan Osmanlı Devletinin hakikatte çöküşünü ifade ediyordu. Bununla beraber "eski" nin bir daha geri dönmiyecek şekilde kaybolduğu ve istenmeksizin kabul edilen "yeni" nin işe yaramazlığının sabit olduğu ²²²⁷ bir

²²²¹ Aynı eser, S. 525, 526.

²²²² Aynı eser, S. 526 - 527

²²²³ Sisam adasındaki durum hakkında, bak: Blancard, H, S. 530 vd. 10 aralık 1832 tarihli statü hakkında bak gene aynı eser, S. 543 vd.

²²²⁴ Aynı eser, S. 554. Kars. yukarısı S. 605, not 3.

²²²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/595-623

²²²⁶ Kars. Vandal, S. 15.

²²²⁷ Kars. Vandal, S. 23 teki ilgili söaler: "La rtfötmte gta&trale et volontaire de Turquie, malgrâ les effort dhoam*s d'Etat ottomans qui parfois ont fait honneurâ leur paysr n'a jamals abouti et.p* peut. aboutir qu'au neant". Gene Layard ve Goschen'nın 1881 deki a&sleri: Laveleye, I. S. 276w

imparatorluğun tedricî bir şekilde çöküşünden, ahalisi arasında hiç kimse şikâyetçi değilmiş gibi görünüyordu. Hıristiyan unsurlar, tamamıyla millî ülküleriyle yaşıyorlar ve kilise ile okullar için çalışmakta kendilerine bir meşgale buluyorlardı. Güç, bir çok can sıkıcı şeylere ve büyük tehlikelere bağlı olan İstanbul hayatına iştirak - bütün hattı hümayunlar, fermanlar ve iradeler Osmanlı anlamında mahallî bir siyaset vücade getirememişlerdi-, bu meşgalenin yanında faydasız bir iş gibi görünebiliyordu. Eski Türkler, iyi zamanların ebedt olarak geçmiş bulunduğu çoktanberi kani bulunuyorlardı. Onlar, Dobrucadan, Bulgaristan, Karadağ» Tesslya²²²⁸ ve Girtt-ten kaçan dindaşlarının, Padişahın himayesinde verimsiz Ö-mürlerini doldurabilmek için Asya'ya göç ettiklerini görüyorlardı. Boğazların ötesinde bu manzarayı seyreden her Türk, artık daha uzun zaman sakinilmesi mümkün olmıyan bir zaruret icabı olarak aynı şeyi yapmaya hazırlanıyordu. Gençler, çok kötü aylık karşılığı olarak daha kötü hizmetler görmek üzere, yalnız devlet memurluklarında yükselmek peşinde idiler: Okullar, hakikatte daima çoğalan ve içinde Doğu memleketlerine mahsus uyuşukluk ile Avrupa'ya mahsus evrak yazıcılığı birleşen bürolara, iş sahiplerine eziyet etmek ve onları soymak için adamlar yetiştiriyordu. Ulemanın teşkil ettiği ruhban sınıfı, islâmlığı yalnız zaman zaman ve sırf geri kalan halkın hatırı için himaye etmek istiyen şerbet düşünceli Mithat Paşa'nin düşüncesinden sonra, büyük bir nüfuz kazanmıştı. 1879 temmuzunda ulema Başvekillik mevkiinin kuvvetini artırmak istediği için, vezir Hayrettin Paşayı devirmişlerdi²²²⁹. Fakat bu cahil adamlar, okuyup yazmak Öğretmek için sıbyan okullarında çalışmaktan, şer'iyeye mahkemelerinde tarafların durumlarına ve para fedakârlıklarına²²³⁰ göre hüküm vermekten, kahvehanelerde memurların liberal düşünceleri aleyhinde atıp tutmaktan, Selanik ve Cidde'de olduğu gibi karışıklıklar ve manasız, vahşice öldürme sahneleri tertip etmekten başka bir şey bilmiyorlardı. Osmanlı parlâmentosu 1878 denberi toplantıya çağınbnamıştı ve itaatli, her şeye baş salkyan şûranın zaruri olmadığı sabit olmuştu. Nazırlar, silik şahsiyetli kimseler olup adlarını devlet salnamelerine geçirmeğe bile lâıyk kimseler değillerdi: 1876 ile 1881 tarihleri arasında 18 kabine iş basma geçmiş ve 1881 yihnin iki gününü içinde Ahmet Vefik Paşa ile devrin biricik şahsiyet

²²²⁸ De L&unay, *Chez les Ora» de Turquie*, Paris 1897, S. 188 vd.

²²²⁹ Von Sut, 482.

²²³⁰ Kars. Dutemple

sahibi devlet adamı olan Küçük Sait Paşa birbirinin ardası olmuşlardı ²²³¹.

Tek bir insan, yani Abdülhamid'in kendisi, bütün işlerin yönetimini kendi elinde toplamıştı. Onda tek basına siyasî faktör olmak hırslı vardı ve bu amacı tamamiyfe elde etmişti. Yanında hiçbir müşavir veya faktör buldurmak istemiyordu. Halbuki ağabeyisi, bunları sükûnetle ve şükranla kabul ederdi. Etrafındaki insanlar, tamamiyle şahsî bir siyasetin sinsi ve paraya düşkün âletleri olan hafiyelerden ibaretti. Kırk yıla yakın nazik bir zamanda Türkiyenin mukadderatını elinde bulduran Abdülhamit, gene bir despot olan büyük babası Sultan Mahmut gibi ne bir ülküye sahipti, ne de yüksek gayeler için yaşıyor ve bunların peşinden koşuyordu. Abdülhamit, 22 Eylül 1842 de doğmuş ve ebedî düşmanına karşı milletin büyük bir şevkle hazır bulunduğu bir harbi sevk ve idare etmek üzere, coşkun alkışlar arasında 1877 yazında sallanan Osmanlı tahtına çıkmıştı. Hülyalı gözleri ile dikkati çekmiş ve kendisine hayranlık duyulmuş ²²³² olan bu yakışıklı şövalye Prens, zamanla çevresindeki insanların tesiri altında erken çökmüş, mutlak bir hükümdar sıfatıyla eşsiz faaliyetten ziyade korkudan bükülmüş, tahtından indirilen ve gizlice öldürülen ağabeyisinin hayali gözleri önünden hiç silinmeyen bir ihtiyar haline gelmişti. Etrafına toplanan aşağılık cemiyet, polis ajanlarından; gösterişli, ahlâk bakımından düşük saray hizmetçileri ve sekreterlerinden; Padişahın "kendi dostu saydığı ²²³³ Suriyeli tzzet gibi adamlardan ve üstelik anlayışsız harem kadınlarından teşekkül ediyordu. Vezir olarak yanında önemsiz şahsiyetler bulunmakta idi. Bunlar 1886 - 1891 arasında Kâmil Paşa ²²³⁴, altı defa Sadrazamlık mevkünü işgal edecek olan ve 1896 da Yıldız Sarayı ile "ilgisi bulunmayan mesul bir hükümet kurmak teklifini yapacak cesareti" gösteren Küçük Said Paşa ²²³⁵, Halil Rifat, Cevat Paşalar vesaire ²²³⁶ gibi kimselerdi Abdülhamit, artık gece gündüz saklanan, dinlenme yerini büyük bir ihtimamla gizli tutan, kendi itimadını kazanmış olanlar ve itaatli kölelerinden başka hiç kimse ile tek bir kelime konuş-mıyan, yalnız her hafta selâmlıkta iyi giydirilmiş Arnavut maiyeti ile çevrili olduğu halde birdenbire süslü arabası ile görülebilen iztirap çekmiş

²²³¹ Laveleye, I, S. 267.

²²³² Aynı eser, S. 251: "yeux noirs tres m'glancoüquea", fakat aynı zamanda "air abattu, d'ömarche affaiss6e..., triste et resignâ 3. Kars, gene Hanotaux'nın iyi niyetli hatıraları: Revue de Paris VI" (1895) S. 459 vd.

²²³³ Berard, S. 435.

²²³⁴ P. Fremont "Abdul Hamid et son regne par un ancien foncti-onnaire ottoman" adlı eserinde şöyle yazıyor: 3 Eylül 1891 de, Kâmil Paşa veda ettiği «aman (eski bir subay olan Cevat onun ardası oldu)», Babialı Yıldız'a nakledildi", S. 23. "Le Sadr A'zam n'est plus que le premier commis dea bureaux du Padichah"; aynı eser, S. 24.

²²³⁵ Berard, S. 333, vd.

²²³⁶ Kars. Charmes, S. 235 vd.

ihtiyar bir insan halini almıştı, ö-lüme karşı iztirap verici ve ruhunu kemirici bir korku besliyor ve parayı seviyordu. Fakat bu para sevgisi, pahalı saraylar bina etmek -Abdülhamit yalnız sevgilisi "Yıldız" m hatırası olarak bu adı taşıyan mermer köşkü ve kendi ibadeti için bunun yakınında Yeni Camiyi yaptırmıştır- veya gözdelerini, cariyelerini altuna boğmak için değildi. Hayır, ihmal edilmiş tebaasının, kan ve teri ile her gün şahsî hazinesine akan bu parayı; nazırları ve alacaklıları ile paylaştığı, el koymalar, Anadolu ve Irak'da geniş toprakları kendi çiftlikleriyle birleştirmek ²²³⁷ ve ödenmeyen memurlarla subayların aylıkları üzerinde iskontu muamelesi -diğer taraftan hükümet iç istikrazına sahip çıkmak istemiyor, yeni bonoları, kaimeleri ve kendi parası olan beşliklerle ellilikleri artık kabule yanaşmıyordu ²²³⁸ - yaptırmak suretiyle zenginleşen bu parayı o, yalnız kendi saltanatına ve hayatına karşı tevcih edilmiş olan her şeyi keşfedip cezalandırabilecek biricik vasıta olarak görüyordu ²²³⁹.

Padişah kendisinden ve rejiminden memnun olmıyan bazı kimselerin ümitler beslediklerini ve faaliyette bulduklarını biliyordu ²²⁴⁰. Bunlar ya gözden düşüp ölmüş bulunan, parlâmento komedyasının yaratıcısı ve 1876 da Sultan Aziz1-in öldürülmesine iştiraki yüzünden Abdülhamit tarafından bütün kalbiyle nefret duyulan Mithat Paşa'nın talebeleri, ve yahut da batı memleketlerinde yetişip liberalizm ve millî vakarın meftunu olan ateşli gençlerdi. 1897 de Abdülhamit bütün bunları memlekete dönmiye davet etti ²²⁴¹ ve kendilerini gözetlemek için çok para sarfetti. Hafiyelerinin verdikleri haberleri daima gerçek olarak kabul ederdi. Avrupa basınında kendisine karşı açılan bir kampanyayı para harcamak suretiyle söndürmeğe ve bunun yerine kendini öven makaleler yazdırmıya daima hazırıdı. Fakat Fransız ve İngiliz yazarlarının "en büyük kaatil" ²²⁴² diye vasıflandırdıkları bu tecrübeli ve çok akıllı ihtiyar hükümdar, propagandanın Önemini, istikbalinin parlaklığım, yakın bir zamanda zafere ulaşacağını kestiremiyordu. Memlekette basın ve yazı serbestliğine müsaade edilmiyordu. Padişah da, tehlikeli fikirlerin memlekete girmesine veya ortaya atılmasına engel olmak için bu tedbirin kâfi olduğuna inanıyordu.

²²³⁷ Berard, aynı yer.

²²³⁸ Charmes, S. 281, vd.

²²³⁹ Kars. Mourad Bey, Le Balais d'Yıldız; aynı surette Berard'ın yukarda sözü geçen "La politique du Sultan" adlı eserinde bazı kere belki de çok mübalağa edilmiş olan sözleri, S. 40 vd., 79 vd.

²²⁴⁰ Doğrudan doğruya memleketin içindeki gizli çalışmalar hakkında bak: Berard, S. 244 (1893 yılma ait.)

²²⁴¹ Aynı eser, S. 343.

²²⁴² "L'un ctes plus grands destructeurs d'hommes que le monde ait connu"; Vandal, S. 113.

Kendi tebaası İstanbul'da çıkarılan "Vakit" gazetesinde Tunus'ta olduğu gibi Hıristiyanların Müslümanlar üzerindeki hâkimiyetlerinin fenalığı, veya Avrupalı memurların yardımı ile devlet maliyesini kurtarmanın zarurî bulunduğu ²²⁴³ hakkında birtakım yazılar okuyorlardı.' Batı Avrupa örnek alınarak Kırım Harbînden sonra meydana gelen yeni edebiyat, Lamartine ve Re-nan'ı tanımış olan Şinasî'den (ölümü 1871), tenkitçi ve "Vatan" dramının müellifi Namık Kemal'den (Ölümü 1887), Âli Paşanın düşmanı Ziya Bey ²²⁴⁴ (Ölümü 1880) denberi taraftar bulmakla beraber, halka yabancı kalmıştı. Ancak sonradan ilk defa olarak Mehmet Emin Beydir ki artık yan Farsça ve yarı Arapçadan teşekkül eden Osmanlıca ile değil, fakat halk dilini kullanmak suretiyle an Türkçe yazmak cesaretini göstermiştir. Bu okul, daha uzun zaman yalnız Fransa klasiklerinin (Moliere, Voltaire), modern Fransız liberalizminin ve romanının -Ahmet Mithat -veya naturalist- Zola'nın eseri "Therese Raquin" - nevinden romanların tercümesini vermiştir ²²⁴⁵. Reşit Paşa tarafından yayınlanmış olan bazı "siyasî belgeler" e ve Akif'in şahsî "mülâhaza"larına ²²⁴⁶ -bu eser iki defa basılmıştır- rağmen henüz siyasî ve propaganda edebiyatı hiç yoktu.

Padişah, servetine, hafiye ve casuslarına, kendini met-hedenlere, ordusuna güveniyor ve dışarda kendine bir destek sağlamak amacıyla Almanyanın dünya siyaseti yolundaki menfaatlerini teşvik etmekten hiç bir zaman geri kalmıyordu ²²⁴⁷. 1898 de İmparator Wilhelm'i kabul edişi, en büyük ağabeyisi Sultan Aziz'in İmparatoriçe Eugeniâ'yi kabul edişi ile kıyaslanabilecek derecede parlak ve debdebeli idi. Yakın ve Orta Doğuda (Levante) yaşayan Alman Katotikle-rinin himayesini Almanyaya verdiği gibi hususiyile Almanya-ya bu memleketlerde ekonomi menfaatleri sağlamakta acelecilik gösterdi: Bağdat - Basra demiryolunun yapılmasına Alman Anadolu Şimendüfer Kumpanyası ²²⁴⁸ tarafından başlanması ve Haydarpaşa

²²⁴³ Channes, S. 285 - 286.

²²⁴⁴ Fazla ağın giden gazeteler hakkında girişilen tedbirler hakkında bak: Paul #esch, Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid, Paris (çıktığı tarih üzerinde yok), S. 39 vd.

²²⁴⁵ Karş. K. J. Basmadjian, bundan başka Gibb, "A history of ottoman poetry", London 1900 - 1905.

²²⁴⁶ Yukarda da onun kitabı "Churchül hâdisesi" hakkında zikredilir.

²²⁴⁷ Bismarck'ın Suriye siyasetinde aldığı durum hakkında bak: Farley, S. 189, not. 1908 başında Avusturyalıların Mitrowitza- Selanik Sancak hattı ve Rus'ların Sırbistan üzerinden Adriyatik Denzine İnecek Demiryolu tasarısı hakkında bak: Paul Dehm, Die Völker Süd-osteuropas und ihre politicshen Probleme, S. 48. Hicaz demiryolu hakkında bak gene aynı eser, S. 80. Karş. Charmes, S. 220 vd.; Hu-go Grothe, Deutsche Kulturaufgaben In Voderaslen.

²²⁴⁸ Teni Eskişehir demiryolu hakkında bak: Hurat, S. 41 vd. Aynı zamanda Fransızlar, Beyrut limanı ve tatanbul rıhtımları imtiyazını İlmiflardL Karf. Morawetz, s. 212 vd. - 1893 de bir ingiliz - Frmn-8U İlrkett, Alftfehir Afyon demiryolu imtiyazını aldı; aynı eser, Sr 434 vd. ingiliz idaresinde inşa edilmiş olan Mersin - Adana hattı hakkında bak: aynı yer. 1892 de "Soci'tö des trsvaux publics". Yafa - Ku-dils hattının inşasına başladı. Aynı

limanı ile Haydarpaşa - İzmit - Ankara hattının inşa edilmesi ve sonra Almanlar tarafından Selanik - Manastır demiryolunun yapılmasına girişilmesi; bunlardan başka Ankara - Kayseri ve Eskişehir - Konya demiryolları imtiyazının Alman sermayecilerine verilmesi; - bütün bunlar Abdülhamid'in Almanya'ya temin ettiği ekonomi menfaatleri arasındadır. Sekiz yıl önce yapılması bitmiş olan 1764 kilometre demiryolundan 1300 ü - bunun 750 si Avrupa'da idi - ve henüz tasarı halinde veya inşa halinde bulunan yalnız Anadolu'da 1379 kilometreden 544 ü Alman müteşebbislerinin elinde bulunuyordu ²²⁴⁹. Abdülhamit, elçilere ve bunların adamlarına ustaca muamele etmesini ve şahsî hizmette bulunmasını pek iyi biliyor ve böylece onları şükran borcu olarak susmağa ve yaranmağa mecbur ediyordu. Aynı zamanda kendi emniyetini sağlayacak kutsal mahiyette yeni bir vasıta olarak Halifelik siyasetiyle ortaya çıkmaktan da hoşlanırdı ²²⁵⁰. Ağabeyisinin eski nazırlarından ve sonradan Tunus hükümetinin başına geçmiş olan Berberi Hayrettin'in fikrini memnurlukla kabul ederek Tunus valisini kendi vasa-lı olarak saymaktan, Trablus'ta fanatik Senusî'lerin hareketini desteklemekten, Avrupa'da kendisi aleyhinde çalışan Hi-div tsmail Paşayı azletmekten, Tunus'ta Müslümanların Fransaya karşı memnunsuzluklarını körüklemekten ve Mısır milliyetçilerinin yabancılara karşı yaptıkları mücadelenin önderi Arabî Paşa ile münasebete girişmekten ve nihayet Arabistanda Kızlarağası Behram vasıtasıyla Panislamizm i-cin çalışmaktan haz duyuyordu ²²⁵¹.

Kahire'de, sonra Paris ve Cenevre'de "Genç Türkler" in gazete ve dergileri çıkıyordu. Genç Türkler, daha 1870 den önce, yalnız tiranca, yavaş yavaş memleketi felâkete götüren batının nüfuzuna karşı mücadele edebilmek için batı müesseselerini kabul etmek esas - genç Japonya Avrupa'ya karşı aynı metodu kullanmıştı - üzerinde faaliyetlerine başlamış bulunuyorlardı ²²⁵². 1897 de ve sonra 1899 da sürgünde o-lanların fikir

şekilde Beyrut - Şam - Hama - Halep hattında da Fransız sermayesi ile çalışılıyordu. 1891 de Belçika'lı-lar, Samsun - Sivas - Diyarbakır ve aynı yılda İngilizler Akkâ - Şam hatlarının imtiyazlarını aldılar, aynı yer. Deha 1860 da Fransızlar tarafından kurulmuş olan Deniz Fenerleri Şirketi hakkında bak: Mora-wetz, S. 200.

²²⁴⁹ Fremont, S. 59 - 60. Deutsche Levante Linie (Alman Şark hattı şirketi 1891 denberi) nin başarıları hakkında bak: Renö Pinon, S. 322 vd. Türk subaylarının Almanya'da yetiştirilmeleri hakkında bak: Morawetz, S. 142 - Alman Filistin ve Şark Bankasının (1896 dan-beri) rolü ve Filistin'de Almanların yerleştirilmesi hakkında bak: Wirth, S. 124 vd.

²²⁵⁰ Kars. Morawetz, Fesch, S. 498 vd.; Gabriel Charmes, L'ave-nir de la Turquie; Victor Berard, La politique du Sultan, S. 190 vd.: bir dervişin Yıldız köşküne alınması; "Le Sultan, l'Islâm et les Puis-sances", 1907; "La révolution turque", Paris 1909. Daha Abdülaziz zamanında Açın (Malaya'da Atyeh Sultanlığı) m temsilcisi, Hollandalılara karşı yardım iatemeçk üzere, İstanbul'a gelmişti; Cas-ton, S. 633.

²²⁵¹ Frtmont, S. 69 • 92.

²²⁵² Von Sax, S. 515, 528 vd.; Engelhardt, I. Baker, S. 360.

arkadaşları sayılan birçok genç insanlar, mahkemeye çekilerek sert cezalara çarptırıldılar.

Eğer, vatan için herşeyini feda etmiye hazır bir yurtsever ²²⁵³ olan Murat Bey, Ahmet Rıza Bey, Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey ²²⁵⁴, milleti tarafından çok sevilen Arnavut önderi İsmail Kemal Bey, kısaca 1876 da mağlûp edilen ve ortadan kaldırılan büyük Fransız devriminin hayranları Terakki Partisi üyelerinden hayatta kalanların hepsi gibi hizmetleri görülen, kendi menfaatlerini düşünmeden hareket eden namuslu vatanperver şahsiyetler; veya belki de Osmanlı tebaası tarafından sevilen bir hükümdarı başa geçir:-mek amacını güden Padişahın eniştesi Mahmut Celâlettin Paşa ile oğulları Sabahattin ve Lütfullah gibi Abdülhamid'in muarızları olan insanlar; yeni, serbest, bağımsız bir Türkiye için çalışmamış olsalardı, muhakkak ki "Kızıl Sultan" mutlak idareyi ve hükümdarlığı kaybetmeden bu dünyadan gitmiş olurdu. Gerçi Abdülhamid, Paris'teki komite ile münasebete girişmeğe ve Murat Bey gibi bazı önderleri kazanmı-ya muvaffak olmuştu. İhtilâlciler basma karşı da Fransız hükümeti ona yardım ediyordu. Ermeni ve Bulgar komitecileriyle tam kardeşçe bir zihniyetle toplantılar yaparak Osmanlılığın geleceği hakkında kararlar vermekten çekinmeyen Jön Türklerin kongreleri o kadar büyük bir tehlike teşkil etmiyordu ²²⁵⁵. Daha 1897 de subaylar, ihtilâlciler fikirlerinden dolayı takibata uğramışlardı. Askerî okullarda yetişmekte olan bazı öğrenciler, 1900 de er olarak vilâyetlere gönderilmek suretiyle cezaya çarptırılmışlardı. Sekiz yıl sonra 22 Temmuz 1908 de, bütün üçüncü ordu kazanıldıktan sonra ve Arnavutlar savaşa hazır bir durumda buldukları zaman, Askerî okullar müfettişi tarafından birçok arkadaşları ile birlikte bir anket için İstanbul'a çağırılmış olan subaylardan Enver ve Niyazi Beyler, "İttihat ve Terakki" Komitesi adına Resne'de hürriyet bayrağını açtılar. Makedonya'nın bir şehri olan Resne'deki garnizonda Hilmi Paşanın komutası altında daha serbest bir hayat sürmek imkânı vardı ²²⁵⁶. Hükümetin Asyalı kuvvetlerine karşı savaşıma lüzum kalmadı: Tıpkı Arnavutlar gibi onlar da hürriyet getiren sancağın altında toplandılar. Makedonya vilâyetindeki yüksek komutanlardan biri olan Şemsi Paşa öldürüldü, bir başkası yaralandı ve bir üçüncüsü de ayaklananların eline esir düştü. Ayaklananlar, Mithat Paşa tarafından vaktiyle ilân edilmiş olan a-

²²⁵³ "Le palais d'Yildiz", S. 14.

²²⁵⁴ Bak: "The life of Midhat Pasha by his son Ali Haydar Mid-hat Bey", London 1903.

²²⁵⁵ Fesch, S. 364 vd.

²²⁵⁶ Karj. Bérard, La Macédoine, 3, 6.

nayasanın tekrar yürürlüğe konmasından başka bir şey iste-miyorlardı: Sait Paşa İstanbul'da hükümetin başına geçti ve 24 temmuzda yeni bir fevrin başladığını ilân etti. Sait Paşadan sonra 6 ağustosta Kâmil Paşa ve şubat 1909 da Hilmi Paşa Sadrâzam oldular. İlk mebuslar meclisi, 107 Türk, 45 Arap, 27 Rum, 22 Arnavut, 10 Ermeni, 5 Bulgar, 4 Sırp, 3 Yahudi, 2 Kürt ve birer de Rumen, Dürzî ve Marunî üyeden teşekkül ediyordu²²⁵⁷.

Fakat Abdülhamid'in nüfuzlu saray partisi, işin peşini bu kadar kolaylıkla bırakmadı. Padişahın orduda, kendisine sadık Arnavutlardan başka daha birçok taraftarları vardı. Ulema²²⁵⁸ ve İstanbul halkı arasında ise tarftarları daha fazla idi. Memnun olmıyan asker kıtaları, fakat başlarında subaylar bulunmadığı halde, 13 nisanda nazırlara ve parlâmentoya karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Padişah, haddizatında kendisi tarafından tertip olunan ayaklanmanın sanki baskısı altında hareket ediyormuş gibi, hemen Ethem Paşanın başkanlığı altında yeni bir kabine kurdu. Bu kabinede bir Rum (Maurokordotos) ve bir de Ermeni (Noraâung-hian) nazır bulunmakta idi.

Fakat Makedonya'dan Osmanlı Başkenti üzerine yürüyüşe geçen "Hareket Ordusuna" karşı, ancak 5000 kadar askeri bulunan bu zayıf hükümet dayanamadı. 24 nisan 1909 günü, partilerinin dâvası için büyük fedakârlıklar yapmaya hazır olan âsilerle çetin bir savaştan sonra, Mahmut Şevket Paşa, bir fatih olarak İstanbul'a girdi. Bunun üzerine Ahmet Rıza Beyin başkanlığında yeni bir kabine devlet işlerini yürütmeğe başladı. Fakat Padişahın tahtından indirilmesi, ilk yapılacak bir siyasî zaruret halini almıştı. Bu defa da Şey-hülislâm'ın bir fetvası ile Padişahın tahtından indirilmesine şer'î bir mahiyet verildi: 27 nisanda Abdülhamid'in yumuşak huylu kardeşi Veliâht Reşat, uzun zamandanberi kendisini gizlemiş bulunan ikametgâhından çıkarak Mehmet V. (3 kasım 1841 de doğmuştur) adı ile Osmanlı tahtına çıktı .

Abdülhamid'in rejimine karşı mücadele ederek kan akıtmaksızın zaferi kazanmış olanlar içinde bazı kimseler, sadece mucize tesirli hürriyetin yalnız devleti kurtarmıya değil, fakat aynı zamanda imparatorluğu birleştirmeğe, kuvvetlendirmeye ve güven altına almıya da kâfi gelebileceğine inanıyorlardı. Ahmet Rıza Beyin başkanlığındaki parlâmentoda 180 Müslüman, 50 Hıristiyan ve 3 Yahudi mebus bulunmakta idi. Bu parlâmentoda bütün

²²⁵⁷ Dehm, S. 71!

²²⁵⁸ Onların İhtilalci rolleri hakkında bak; Btrard, Politique du Sultan, S. 234 • 280* 246.

vilâyetler aynı ölçüde temsil edilmekte idiler. Fakat çok kısa bir zaman sonra acı hakikatler, galiplerin gözleri önünde kendini, gösterdi.

Yeni Türkiye, birincisi her fırsattan faydalanmayı gözleyen dış düşmanlarına, ikincisi imparatorluk içindeki milliyetlerin bağımsızlık gayretlerine, üçüncüsü sonradan kuvvetli bir şekilde ortaya atılan dâvasını kazanabilmek için şimdilik saklı kalan muhafazakâr partiye ve dördüncüsü de hâlâ çok geri bir kültür seviyesinde bulunan birçok vilâyetlerdeki anarşist âdetlere karşı mücadele etmek zorunda idi. Bütün bunlara, iliklere kadar işlemiş olan soygunculuk, kabalık, liderlerin tecrübesizliği ve nihayet bu gibi büyük siyasî değişikliklerde daima görülen parti mücadeleleri de ilâve edilmek lâzimgelir.

Uzun yıllardanberi üzerinde çalışılmakta olan bu esere, bu güçlüklerin açıklanması ve bunlara karşı yapılan mücadelelerin tasvir edilmesi ile son verilecektir.

Avusturya, Türkiye'de yeni rejimin kurulduğu haberine, kendi işgali altmda bulunan Bosna ve Hersek vilâyetlerinin daha 5 ekimde ilhakı ile cevap verdi. Buna karşı hafif bir tazminat olarak Babıâliye, Yeni Pazar sancağı verildi. Jön Türkler, antlaşmaya ve hakkaniyete aykırı olarak yapılan bu hareketi protesto etmeği uygun görmediler. Bu vazifeyi, o aralık memleketine geri dönen I. Petro Kara George-viç hanedanının idaresi altında bütün Sırların birleştirilmesinden ibaret olan millî ülküsünü mahvolmuş gören Sırbistan üzerine aldı. İstanbul'da ise Avusturya mallarına karşı boykot ilân etmekle iktifa olundu. Bosna ve Hersek'in yeni efendileri, Avusturya tacına mal edilen bu yeni topraklar için 27 şubat 1909 da 54250 000 Kronluk bir tazminat verdiler. Bu para resmen el konan evkaf mallarına karşılık veriliyordu. Bosna ile Hersek'e, imparator Franz Joseph yeni bir yasa bahşetti. Aynı zamanda Avusturya, Türkiye'ye ithalât gümrüklerinin yüzde 11 den yüzde 15 e çıkarılmasına muvafakat etti; Babıâliye tamamiyle bağımsız ticaret yapmak, yani Türk iktisadî menfaatlerini korumak hakkını tamdı; yeni tasarlanan tekel idaresini kabul etti ve kapitülasyonların yerine modern anlaşmalar yapmaya hazır bulunduğunu bildirdi²²⁵⁹.

Aynı günde Bulgar Prensi Ferdinand, yeni meydana gelen Bulgaristan

²²⁵⁹ Kar;. Torna Herkaloviç, Vorgeschichte der Okkupation Bos-niens und der Herzegowüa, Agram 1906 (Ben bu eserden faydalanmak imkânını bulamadım); Dehm, S. 54 vd, Almanya'nın 26 agustos 1890 da imzalamış olduğu antlaşma, birinci derecede İngiltere ve Fransa'nın mukavemetleri yüzünden tatbik mevkiine konamadı; aynı eser, S. 77 vd. Ancak 1907 de Makedonya fclahatı dolayistyle yUzde 8 den yüz de 11 e çıkarılmasına müsaade edilmişti, ihracatta İngiltere birinci mevkii muhafaza ediyordu ve bu devletten sonra Avusturya geliyordu (1905 - 1906 da 187 ve 124 milyon Mark); Pranaanın ihracatı ancak 50 milyon Mark idi, aynı eser, S. 81.

"Çarlığı" nı, hattâ daha ilerisine giderek "Bulgarların" Çarlığını ilân etti. Bir kaç gün sonra da bu yeni unvan, büyük devletler tarafından tanındı. Esasen bu devletler, Türkiye'nin haklarından ziyade, "en kötü anlamda milletlerarası bir büyük spekülasyoncu" ²²⁶⁰olup" marifetleri herkesçe kâfi derecede bilinen" Yahudi sermayecisi Baron Hirsch tarafından 1874 - 88 yıllarında inşa olunan Rumeli Şimendüferleri Kumpanyasının hakları ile ilgileniyorlardı. 1909 martında yapılan bir anlaşmaya göre Osmanlı hükümeti, Bulgaristandan 100 milyon Mark tazminat alacaktı. Fakat Babiâli, Rus elçisinden, büyük bir kısmı Doğu Rumeli vergisinin teşkil ettiği bu paranın, Rusyaya hâlâ ödenmemiş olan 1877 - 78 harbinin tazminat borcuna mahsup edileceğini Öğrendi ²²⁶¹. 6 nisan tarihli protokolün imzasından, hem de Rusyanın aracılığı ile imzasından ve demiryolları meselesinin halledilmesinden sonra yeni Bulgar Çarlığı, ilk defa o-larak Rusya tarafından resmen tanındı.

Fakat bu kadarla da iş bitmiş değildi. Bir çok meseleler halledilmiş bulunduğu bir sırada dostça niyetler besliyen bir devlet, Fransa'ya ait Tunus ile İngiltereye ait Mısır arasında bulunan ve son zamanlarda askerî Bakımdan yeni bir düzene konmuş olan Trablusu Garp'ı - bu memleketin ard ülkeledeki sınırı hakkında bir takım hoş olmıyan olaylardan sonra Fransa üe bir anlaşma yapılmıştı - kendine mal etmek için harekete geçti. Batı memleketlerine yaptığı seyahat sırasında Osmanlı Valiahtı Sultan Aziz'in oğlu Yusuf İzzettin, Roma'ya da uğramış ve burada çok dostça bir kabul görmüştü. Gerçi Tunusta'ki İtalyan konsolosu Üe ona hakaret edercesine muamele eden memurlar arasında uzun zamandanberi anlaşmazlık mevcuttu. Fakat bu yüzden bir harbin çıkabileceğini Türkiye'de hiç kimse aklına bile getirmiyordu. Hal böyle i-ken 27 eylülde hiç beklenmedik İtalyan ultimatomu geldi. Bu ultimatomda İtalyanın elinde bulunan bütün askerî ve idarî vasıtalarla Trablus-u Garp'ın daha yüksek bir kültür seviyesine getirilmesi zarureti ifade olunuyordu. Cevap için 24 saatlik mühlet bittikten sonra bir İtalyan filosunun Tarabu-lus önüne ve bir ikincisinin Adriyatik denizinde Preveze ve Draç önüne - fakat bunlara, Avusturya ile bir anlaşmazlık çıkmasını önlemek için hücum edilmemiştir - gelmesi ile harp başladı.

Babiâli'nin eski Roma elçisi Hakkı Paşanın yerine Sadrazamlığa geçen

²²⁶⁰ Dehm, S. 81, 83 vd., onun "Deutschland und die Orientbahnen", Stuttgart 1883, adlı eserine göre.

²²⁶¹ Bulgaristan bir İstikraz İle bu paraları Ödiyecektl. İngiltere'nin, feri kalan meblağın kapitaliz© edilmesi ve bu sayede Ruflara bir müdahale kaptanın kapatılması baklanda bak; Dehm, 9. 07 * . 98.

Sait Paşa. asilâne sözlerle, bansın bu şekilde bozulmasından, geri kalmış olan bu doğu memleketlerinde Avrupa'nın manevî kültürüne beslenen itimadı büsbütün silebilecek olan bu işgal hareketinden şikâyetle bulundu. Hücuma uğrıyan Afrika vilâyetinin müdafaası, orada bulunan Osmanlı kuvvetlerine - "Hürriyet kahramanı" Enver Bey de onlara iltihak etti - ve Padişaha tam bir sadakatle bağlı kalan Araplara, hususiyle Senusî kabilesine bırakıldı.

Bir kaç gün içinde Tarabulus şehri işgal olundu. Fakat şehri çevreleyen tahkimli yerler için bütün sonbahar ve kış boyunca savaşıldı. İtalyanlar, işgal etmiş oldukları yerlerin dışına çıkıp ilerliyemiyorlardı. Gerçi Derne, Bingazi ve Homs'da İtalyan garnizonları yerleştiler. Fakat bunlar daha geniş bölgelere yayılmaktan menedildiler. Hattâ bazı kere mevzilerini Arapların şiddetli hücumlarına karşı güç halle korumak zorunda kaldılar.

İtalya, harbi mümkün olduğu kadar çabuk bitirmek a-macı ile, kiralın 2 kasım tarihli emirnamesi ile Tarabulus-u Garp'ın İtalya Kıralkhına ilhakını ilân etti. Mart 1912 de de meclis bunu büyük gösterilerle tasdik etti. Fakat bununla hakikatte hiçbir şey değiştirilmiş, olmuyordu. Beyrut'un ve Arap sahillerinin bombardımanı, Fransada ancak daha derin bir memnunsuzlugun uyanması sonucunu verdi ve birçok 1-talyanlann Suriye'den çıkarılmalarını çabuklaştırdı.

1912 ilkbaharında, Trablus'ta harp hemen hemen tam bir durgunluk devresine girdikten sonra, italyanlar Çanakkaleye hücum ettiler. Fakat hiçbir iş göremediler. Sonra Rodos üzerine saldırdılar. Burada Rumlar tarafından ihanete uğrıyan Türk kuvvetleri, bir çarpışma yapmaya fırsat bulamadan esir düştüler. Rodos ile yakınındaki vaktiyle şövalyelere ait olan İstanköy, Nisyros ve Astypalaia adalarına, geniş ölçüde özerklik verildi ve genel bir toplantıda halktan istikbal için istekleri soruldu. Bu hareketle güdülen amaç, Hel-len ülküsünün yeniden uyandırılmasma rağmen, aslında Ba-bîâliyi mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Tarabulus'-tan vazgeçirmeye zorlanmaktan başka bir şey değildi.

Fakat Türkiye'de yeni rejim, dost devletlerin baskısına da boyun eğmiye yanaşmıyordu ²²⁶². Büyük Fransız Devriminin gerçek anlamda öğrencileri ve Mithat Paşanın taklitçileri olan yeni Osmanlı Devletinin başındaki önderler, Reşit, Fuat ve Âli Paşaların düşüncelerini, yani

²²⁶² Kars. Sommerfeld, Der italieitisch - türkische Krieg, Berlin 1911; von Studnitz, Tripolis und der Dreibund, aynı yer (Ben bu eserden faydalanmak imkânını bulamadım).

Osmanlıları tek bir siyasî millet halinde birleştirmek ülküsünü tekrar ele almışlardı: Milliyet ve ırk esasma göre ve bu unvanlar altında birleşmeler" yasak edildi. 1910 da çıkarılan ve Osmanlı askerî kuvvetlerinin altı ordu halindeki teşkilâtını değiştirmiyen ²²⁶³ kamına göre Hıristiyanlar, orduda hizmet alabilirlerdi. Yabancılar ticaret vergisini vereceklerdi ²²⁶⁴. Evkaf mallarının, kaldırılması derpiş ediliyordu. Hattâ kapitülâsyonlar rejiminden kurtulabilmek ümidi bile besleniyordu. Her yerde devlet okulları kurulacaktı. Patriklikler, o zamana kadarki siyasî yetkilerini elden çıkarmışlardı. Makedonya için hazırlanan bir kanun ile kiliselerin birbirleriyle boğuşmakta olan milliyetlere maledilmesi işi, devletin menfaatine uygun olacak bir tarzda düzene konmuştu. Müslüman sîfa-tiyle Arnavutlar, Arap harflerini kabul etmek zorunda idiler ²²⁶⁵. Ümitsiz ve her zaman meşru' olmiyan mücadeleler yapmış olan Genç Türk partisinin temsilcileri, ikinci parlâmentoda büyük bir çoğunluğa mâlik idiler. Bu Meclis, gittikçe fenalaşan dış münasebetlerin tesiri altında bulunan genel şartlar içinde daha gevşek davranarak 1908 programına uymuş ve kendi zaafını tamamiyle müdrük olarak askerî diktatörlüğe boyun eğmiştir. Memnun olraiyan ve liberal muhalefetle münasebette bulunan subaylar tarafından yeni bir derneğin teşkil edilmesi ve Arnavutluğun ayaklanması, nihayet temmuz sonunda Muhtar ve Kâmil Paşalar kabinesinin kurulması sonucuna varmıştır. Bu hükümetin ilk işi, muhalefet eden parlâmentonun dağıtılması olmuştur.

Dinî ve millî imtiyazları olduğu kadar mahallî an'anele-ri de ortadan kaldırmak amacını güden "Osmanlı Milleti" ne karşı böylece vilâyetler - birinci Mecliste 15 merkezîyetçiye karşı liberaller birliğinin 80 partikülarist mebusu vardı ²²⁶⁶-, ya birbiri arkasından ayaklandılar veyahutta en az Türkiyeye karşı eskidenberi takındıkları reddedici durumlarında takviye olundular. Sırbistanın yambaşında vergi vermek, askerlik vazifesi -artık

²²⁶³ L. von Schölez, Das türkische Heer I, Leipzig 1910.

²²⁶⁴ 1909 yılı için bütçe 25 milyon Türk lirası gelir ve 30,5 milyon TL. gider. 1908 de devlet borçları 129,9 milyon TL. olup Rusya'ya tazminat da buna dahildi. 1910 da bir Alman Avusturya gurubu, yeni rejime 11 milyon TL. ve bir Fransız gurubu da 6,5 milyon TU ikrazatta bulundular.

²²⁶⁵ Kars. G.F. Abbott, Turkey in trar.sition, London 1909; Nico-laidés, L'Empire ottoman, une annÇe de constitution, 1909 - 1910, Brüksel 1910; Albert Fua, Le comitö Union et Progres contre la constitution; Cfiarles Roden Buxton, Turkey in Revolution; Drandar, Actua-litÇs balkaniques, Brüksel, 1912; Ali Nuri, Unter den Szepter des Sultana, Berlin 1905.; Ch. Mismar, Souvenirs du musulmana, Paris 1892; Rousseau, L'effort ottoman, Paris 1907; Adalbert Graf Sternberg, Die tUrksische Revolution, Berlin, 1909; Mukhtar Pacha, Evfalements d'Orient; A. Wirth, Die Zukunft der Türkei, München - Leipzig (çıkıtı tarihi üzerinde yok); G. Dorys, Abdul-Hamid intime v.s.

²²⁶⁶ Dehm, S. 71 - 72.

yalnız istanbul'da muhafız kıtalarında değil, başka birliklerde de askerlik yapmak mecburiyeti konuyordu- ve okul parası mükellefiyetlerini protesto e-den Arnavutları, daha 1909 da Cavit Paşa silâhla bastırmak teşebbüsünde bulundu. "Arnavut-Osmanlı birliği için" kurucu meclis olarak Debre ve Bitolia Kongreleri toplandı. Fakat çok geçmeden Ghiga'lar, tarihî Kosova sahrası yakınlarında ve 1878 den sonra karşı koymaları ile tanınmış olan Prinzens, Cakova ve İpek bölgelerinde ayaklandılar. 1910 da Turgut ve Şevket ve Cavit Paşalar, bu asilerin üzerine yürüdüler. Asilerin başı tsa Bol etin aç kaçtı. Galip, İmparatorluğun her tarafına teşmil edilmiş olan halkın elinden silâhların alınması emrini buralarda da tatbik etmeye başladılar. Fakat 1911 de de Arnavutluğun gerek kuzeyinde ve gerekse güneyinde çetin savaşlar oldu. Ancak yazı ve öşürde gtniş imtiyazlar verildikten sonradır ki Ghiga'lar, Toska'lar, Müslümanlar ve Katolikler - 1911 ilkbaharında Malisor ayaklanması - yatıştınlı-bildiler. Son zamanlarda ve çok daha şiddetli olarak patlak veren Arnavut hareketi, büyük bir ihtimalle İtalyan - Karadağ kışkırtmalarının bir eseridir. Bu hareket mensupları Priştine'yi zaptettüer. İsa Boletinaç, gerçekten Üsküp*te Arnavutluğun özerkliğini ilân etmek niyetinde görünmektedir. İtalya ile Karadağ'ın daha önceki Arnavut ayaklanmalarında da parmakları bulunduğu hiç şüphe yoktur. Daha bu karışıklıkların başında yeni kiral Nikita ile bir harbe tutuşmaktan kaçınılamıyacak gibi görünüyordu. Ancak Rusyanm böyle bir harbi tasvib etmediğini ve teşvik etmek niyetinde bulunmadığını ilân etmesi üzerinedir ki Karadağlılar, daha dostça ve uysal bir şekilde harekete mecbur olmuşlardır.

Devrimden sonra Makedonya'da Avrupa devletlerinin koruyucu faaliyetleri sona ermiş bulunuyordu. Burada gerek Sandanski'nin Bulgar taraftarlarına, Bulgaristan Prensiği içindeki ırkdaşlarıyla fikir birliği halinde bulunan "Wrcho-vist'ler" e karşı, ve gerekse Yunan çetelerine ve bunlara para veren Manastır ve Gevgeii piskoposlarına karşı sert tedbirler alınmıştı. Rumlar, kiliselerinin imtiyazlarını müdafaa etmek için Bugarlarla uyuşamıyorlardı. Fakat Bulgarlar i-çinde bu Genç - Türk, Osmanlı Partisi meydana geldi ve bu parti mebus Panço Doref'in şahsiyetinde enerjik bir müda-fiini buldu. Diğer taraftan ise ihtilâlcilerin başı Çernopeyef, Arnavutlarla da münasebetlere girişti. 1911 yılı sonundan-beri Rum çeteleri tekrar harekete geçtiler. Burada da Genç Türklerin, "ittihat ve Terakki" nin Selanik şubesi, şehirlerde din ve miliyet ayrılığı yapılmaksızın "müşterek vatanın yükseltilmesi" uğrunda çalışacak elemanları organize etmeğe

başladı ²²⁶⁷. ökumenikos, okullar meselesi ile meşgul olmak üzere istanbul'da bir milli meclis toplamak istediği zaman hükümet bunu yasak etti.

Girit, eskiden olduğu gibi şimdi de imparatorluktan koparılmış bir parça olarak kaldı. Adada tamamiyle Yunanlılara mahsus bir hayat hüküm sürüyordu: 1909 da Avrupa devletleri, gerek meclisin Kıral Yorgi'ye yemin etmek istemi-yen Müslüman üyelerini korumak ve gerekse Atina'daki kurucular meclisine Girit temsilcilerinin gönderilmesine engel olmak için müdahale etmek zorunda kaldılar. Yunan tahriklerine karşı Türk halkı, Hellen mallarını boykot etmekle cevap verdi. Başvekil Rallis, harp ile barıştan birini tercih etmek zorunda idi. Venizelos'un kurmuş olduğu yeni Yunan hükümeti, daha önceki zamanlarda yapılan tahriklerle tam bir tezat teşkil edecek derecede son derece ihtiyatlı bir siyaset takip etmektedir: 1912 de Girit seçmenleri tarafından Atina'ya göndrilen sayımlar, asker kuvveti kullanılarak meclisin toplantılarına iştirak etmekten menedilmişlerdir.

İslâhata karşı koyan Dürzi'ler, 1911 de Sami Paşa tarafından mağlûp edildiler. Bunun üzerine Sami Paşa, vilâyet işlerini yoluna koymak üzere Bağdad'a gitti. Nihayet Arabistan'da, bir yandan ingiltere dostu İbni Resifin oğlu Mahmud Yahya Sana'yı muhasara ederek Rıza Paşanın askerlerini kendi Arap dâvası için kazanırken, öte yandan Vehhabi Emir'i Mübarek ibn Essabak ile birleşmiş ve Feyzi Paşanın kuvvetlerini yenmiş olan İbn Suud'un ayaklanmasından sonra gerek Necid ve gerekse Yemen âsi Arapların hâkimiyeti altında bulunuyordu. Daha önce Nil memlekoti üzerinde hâkimiyet kurmuş bulunan bütün devletler gibi Arabistan'ı da ele geçirmeye çalışan ve kendi menfaatine uygun ihtilâlciler için elverişli adamlar bulmağa muvaffak olan Mısır'ın yeni efendisi Büyük Britanya ile Osmanlı hükümeti arasında çıkan anlaşmazlık sonunda Türk askerleri, Sina yarımadasında her iki tarafın sahip çıktığı bir bölgeden çekilmek zorunda kaldılar. Şeyh Hamideddin, Peygamberin ardası olarak ortaya çıktı. Bu Şeyh, Mekke ile Medine'yi kazanabileceğini ümit ediyordu. Yalnız Necid Emiri İbni Reşit, Padişaha tamamiyle bağlı kaldı. Fakat o da bu sadıklığını İbni Suud'la giriştiği mücadelede hayatı ile ödedi. Mehmet İdris ile yukarıda adı geçen Arap Mehdisi İmam Yahya, Vehhabi an'anesini yeniden canlandırdılar ve Osmanlı kuvvetlerine karşı koydular, İmam Yahya 1911 yılı

²²⁶⁷ Makedonya hakkında en yeni bibliyografya bak aynı zamanda: RenÖ Finon, S. 164, not 1.

başında Sana'yı muhasara ettiği zaman izzet Paşa, kuvvetli ordusu ile kendini zor kurtarabildi. Fakat izzet Paşa, Mehmet Ali'yi tamamiyle yendikten sonra Asir'i de tehlikeden kurtarmaya muvaffak oldu. Osmanlı hükümeti, şehirlerde daimî birer garnizon bulundurmak suretiyle ve Hicaz demiryoluna dayanarak ayaklanmanın genişlemesine engel olabileceğini umuyordu. Fakat Kızıldenize giren İtalyanlar, büyük bir ihtimalle İngilizlerin kendi taraflarında bulunmaması dolayısıyla, Arapları bir müttefik olarak kendi taraflarında bulmamışlardır²²⁶⁸.

iki yıl önce "İttihat ve Terakki Cemiyetinin" Selanik şubesi üyeleri, Selanik'te oturarak devleti idare edebileceklerini ümit ediyorlardı. Fakat karşılarında bir "liberal parti" ve çelik iradeli Mahmut Şevket Paşa tarafından komuta edilen orduyu buldular. Bu liberal parti, Mithat Paşanın fikirlerini kendine mal ediyor, fakat nazırların gerçek anlamda suikastçı ve ihtilâlciler sıfatıyla gizli olarak taaliyette bulunan Genç Türklere körü "körüne âlet olmalarına asla razı olmuyordu. Bazı nazırlar, ittihat ve Terakki komitesi tarafından hürriyet için tehlikeli sayıldıklarından iktidardan düştüler. 1310 yılı sonlarında parti bir kongre yaptı ve ilk defa olarak komitenin Başkanı Halil Bey, iktidardan düşürülen Talât Beyin yerine nazır oldu. Muhafazakârlar partisi ile yapılan bir mücadele neticesinde nihayet Genç Türkler, ihtilâlciler bir teşekkül sıfatıyla 1911 yılı sonlarında, hükümeti artık vesayet altında bulundurmaktan vazgeçmek kararını aldılar. Fakat Tarabulus buhranı sıralarında Osmanlı Parlâmentosunda gene particilik gayretleri hâkim olmuştur. Bunun neticesinde Pacugan, parlâmentoyu feshetmek - büyük güçlüklerle karşı-laşmaksızın bu iş yapılmıştır - gibi uğursuz bir karar vermek zorunda kalmıştır. İçinde parti mücadelesi olmıyan, fakat bir faaliyeti de görülmiyen ve Genç Türklere tamamiyle muti olan yeni parlâmentonun ne suretle terkip edildiği hakkında biraz Önce bahsetmiştik. Üçüncü parlâmento, ancak 1913 ilkbaharında toplanacaktır.

Bir asırdanberi tedricî olarak Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olan Meşrutiyet Türkiyesi, milliyetlerin serbestçe gelişmesine engel teşkil etmiyecek, fakat aynı zamanda devletin emniyetini de garanti altına almiyacak şekilde bir federalizm ile; Türk ve Müslüman unsurunu, Suriye ve Ara-bistanı da arkasına takarak, Trakya ile Anadolu'da milliyetlerin gelişmesinde Ötedenberi değişmiyen kanuna aykırı düş-miyecek bir surette

²²⁶⁸ Kars. aynı eser, S. 304 vd., 370 vd.; Martin Hartmann, Ara-bische Frage; Alexander Ular und Enrico Insabato, Der erlöschende Hatbmond, türkische Eüthtillügen, Frankfurt a. M. 1909, S. 204 vd!; Ali Nouri, S. 1903 vd.

yavaş yavaş teksif etmek şıklarından bi-lini tercih etmek zorundadır. Parlamanter idare, bütün kusurlarına rağmen, günden güne bir hakikat ve dolayısıyla kaçınılamaz bir zaruret olmuştur. Şüphesiz ki mazi, artık bir daha geri dönmiyecek şekilde geçmiş gitmiştir. Ancak gelişmiş bir kültüre dayanan millî bir ekonomi sayesinde, serbestlik devrinde kendine düşen işi yapmış bulunan Batı Avrupa sermayesinin devlet üzerindeki vesayetine bir son vermek imkânı elde edilebilir. Daima Ölçülü hareket etmek, büyük hülyalara daima daha az nisbette kendini kaptırmak, batı memleketlerinde de ölmek üzere bulunan siyasî nazariyeler uğrunda daima daha az mücadele etmek; fakat buna karşılık ulaşılmaması gereken amaçları, mevcut şartları, daima bir siyasetçinin iradesinden çok daha kudretli bir el tarafından tâyin olunan sınır ve imkânları daima daha çok idrâk etmek;- işte bunlar. Osmanlı İmparatorluğunun tarihini yazana, normal şekilde bir Türk - Müslüman gelişmesi için en emin şartlar olarak görünmektedir. Her ne olursa olsun, "Osmanlılığın" bir hatırası, hem de tehlike getirici bir hatırası vardır. Rum, Ermeni, Yahudi ve XVI., XVII. yüzyıllardaki mühtedilerin ardaları tarafından bugüne kadar hüküm sürülen İstanbul'da, Kümelinin, Makedonya²²⁶⁹ ve Anadolunun²²⁷⁰ köylerinde bir halk yaşamaktadır. Beg yüz yüdanberi» atalarının cesareti ile kurulmuş bulunan bir devletin - aynı köylü ve fakir vatandaşlar genel askerlik mükellefiyetinin tatbikindenberi bu devleti hemen hemen tek başlarına silâh altında bir kölelik hayatına benzeyen çok çetin ve sert bir askerlik hizmeti ile müdafaa etmektedirler - hayatına iştirak ettirilmeyen bu halk, Türk halkıdır. Genç Türklerin yapabilecekleri en büyük hizmet, gayretli, namuslu, çalışkan ve kanaatli, son derece misafirseven, bencil olmıyan²²⁷¹ - her şeyi istismar etmeği pek iyi bilen bencil Bulgar, Rum ve Ermeniler hatırlansın.- ve dindar halkı, büyük bir kısmı kendi so-yımdan olan murabahacıların ve memurların boyunduruğundan kurtarmak, Fransızca kitaplar okumasa, gazetelere yazı yazmasa ve parlâmentoda bir söylevin ne demek olacağını an-ırrmsa bile,

²²⁶⁹ Bu bölgede hâlâ "Konya'lılar" denilen Türk sakinleri hakkın da bak: Birard, La MacÛdoine, S. 18 - 19.

²²⁷⁰ Kars. Charnes, P. 205 vd. deki sözler. Yeni bir roman yazarı, TV-vfik Fikret, "harpte Hasan" adlı eserinde - belki de Sienhewicz'-in "Muzaffer Bartk" te Polonya köylüsünü tasvir ettiği tarzda - A-nadola köylüsü tipini tasvir etmiştir. Meclislerde tefessüh etmiş olan Hristiyan elemanlar hakkında bak: aynı eser, S. 260 vd. Kars. Worms, X>e la constitution territoriale des pays musuJmans, Paris 1842; Sitene, Lei trois e"poques de l'histoire ottomane, Paris 1851.

²²⁷¹ Berard, Politique du Sultan, S. 202. 1841 de Blanqui, Voyage en Bulgariç, S. IX, adlı eserinde şöyle yazıyor: "Les Turcs ont des t'jialife's nobles et rares qui distinguent leur race parmi toutes celles ite la terre!". Fakat aynı zamanda, Joseph Müller, Albanien, Rumelien und die montenegrinisch - österreichische Grenze, S. 15: Umwissenheit, imbtugsaraer Stolz, Traegheit, fanatischer Christenhass sind die Cha-rakterzüge der niederen Klassen".

bu halka tekrar tarihî bir rol vermektir. Her ne olursa olsun, Selanik'te yaygaracı Yahudilere, kalblerinde düşmanca düşünceler besliyen Fener Rumlarına, Makedon* ya'nın kapalı Bulgarlarına, Erzurumda intikam fırsatı göz-lr'en Ermenilere - ki bütün bunlar hemen hemen mücadele edecek durumda ve hiçbir fedakârlık yapmak isteğinde de-ğ^lerdir - dünyanın bütün dilleriyle yeni, birleşik Osmanlı vatanperverliğini vaaz etmektense Türk halkına bu tarihî rolü vermek çok daha güzel ve çok daha faydalı bir iş olacaktır.²²⁷².

²²⁷² Bu oscr, 16 Ağustos 1912 de tamamlanmıştır.
Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 9/624-643

İÇİNDEKİLER

Bitirirken	13
SON-SÖZ	16
Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Makamları Ve Memuriyetleri .	39
I. Bölüm	39
A. Hukukun En Yüksek Makamı:	39
B. Birinci Derecede Hukuk Makamları:.....	39
C. İkinci Sıradaki Hukuk Makamları.....	41
D. Üçüncü Sıradaki Hukuk Makamları	41
E. Dördüncü Sıradaki Hukuk Makamları.....	41
Rumeli Hukuk Teşkilâtı	43
Anadolu Adli Teşkilatı	45
Tevcih Harçları	47
Tasdik Harçları	48
Mısır Adli Teşkilâtı.....	49
II. Mahmud'un Fermanına Göre Rumeli Birinci Sınıf Kadılarına Uygulanan Değişiklikler.....	49
TEVCİH HARÇLARI	50
Tasdik Harçları.....	51
Tevcih Harçları.....	52
Tasdik Harçları.....	52
Tevcih Harçları.....	53
TASDİK HARÇLARI	54
Tevcih Harçları.....	55
Tasdik Harçları.....	55
TEVCİH HARÇLARI	57
Tasdik Harçları.....	58
Tevcih Harçları.....	60
Tasdik Harçları.....	60
Tevcih Harçları.....	62
Tasdik Harçları.....	63
Tevcih Harçları.....	65
Tasdik Harçları.....	65
Tevcih Harçları.....	68

Tasdik Harçları.....	68
II. BÖLÜM.....	70
Âmme Memuriyetleri Ve Sarat Hizmetleri.....	70
I. Âmme Hizmetleri.....	72
II. Kılıç Ve Valilikler Hizmetleri:	72
2. Sarat Hizmetleri	72
A. Veziriazamın Kapısı Veya Vekalet	74
I. Dâhiliye Nâzın	75
II. Hariciye Nâzın	75
III. Müsteşarlık	76
IV. İcra Gücü Nazırlığı.....	77
B. Defterdar Kapusu	78
II. Kılıç Ve Valilik Makamları.....	85
A. Avrupa'daki Valilikler.....	85
I. Rumeli Valiliğinde Onaltı Sancak Bulunmaktadır Ve Şöyledir: ...	85
II. Silistre Valiliğinde Sekiz Sancak Bulunmaktadır Ve Şöyledir:....	85
III. Eski Mora Valiliğinin Dört Sancak'» Vardı Ve Şöyleydi:	86
IV. Cezfir , Yani Adalardanizi Adaları Valiliği, Sekiz Sancak'ı Bulunuyordu; Artık Yedi Sancakla Kaptan Paşa Valiliğini Oluşturuyor:	86
V. Dört Sancaklı Bosna Valiliği, Sancakları Şöyle:.....	86
B. Asya Valilikleri.....	87
VI Küçük Asya'da. Anadolu Valiliğinde Ondört Sancak Var, Şöyle Ki:	87
VII. Karaman Valiliği Yedi Sancaklıdır, Şöyle Ki:.....	87
VIII. Sivas Valiliği, Yedi Sancaklıdır, Şöyle Ki:	87
IX. Trabzon Valiliği, Üç Sancaklıdır, Şöyle Ki:.....	88
X. Kars Valiliği, Altı Sancaklıdır, Şöyle Ki:	88
XI. Çıldır Valiliği, Yirmi Sancaklıdır:	88
XII. Erzurum Valiliği, Ondört Sancaklıdır:	89
XIII. Van Valiliği, Ondört Sancaklıdır:	89
XIV. Rakka Valiliği, On Sancaklıdır:	90
XV. Dlyarbekr (Diyarbakır) Valiliği, Yirmibeş Sancaklıdır:.....	90
XVI. Şehrzor Valiliği» Otuzikl Sancaklıdır:.....	91
XVII. Musul Valiliği, Sekiz Sancaklıdır:	92
XVIII. Bağdad Valiliği, Onseklz Sancaklıdır:	92
XIX. Maraş Valiliği, Beş Sancaklıdır	93

XX. Basra Valiliği, Otuz Sancaklıdır:	93
XXI. Adana Valiliği, Beş Sancaklıdır:.....	94
XXII. Haleb Valiliği, Altı Sancaklıdır:	94
XXIII. Trablus Valiliği, Beş Sancaklıdır:.....	95
XXIV. Şam Valiliği, Sekiz Sancaklıdır:.....	95
XXV. Cidde Valiliği	95
XXVI. Mısır Valiliği.....	95
XXVII. Girit Valiliği, Üç Sancaklıdır:	95
XXVIII. Sayda Valiliği.....	96
III. Adlî Makam Ve Görevler	96
Odalılar İçoğlanları	98
Saray İçişleri Ve Harem İşleri	102
LİSTE.....	104
Prens Ve Prenses Seviyesindekilerin Ve Osmanlı Devleti Divanı Hümâyûnunu Oluşturan Yüksek Seviyedeki Makam Sahiplerinin Unvanlarına Dair	104
LİSTE.....	109
Asya'da, Afrika'da Ve Avrupa'da Hüküm Sürmüş Olan Ve Bunlardan Çoğu Avrupa'da Bilinmeyen İkiyüzkırkdört Hanedan Hakkında	109
ÖZET BİLGİ	129
Sultan Orhan	130
Fetret Devri	131
Sultan Murad II.....	132
Sultan Mehmed II.	134
Sultan Bâyezid II.	137
Sultan Osman (Genç) II.	151
Sultan Mahmud I.....	158
Sultan Osman III.	160
Sultan Mustafa III.	160
LİSTE.....	162
I. İngiltere	162
II. Avusturya.	163
III. Bağdad.	166
IV. Bidlis.	166
V. Bizans.....	166
VI. Danimarka.....	167
VII. Mısır.....	167

VIII. İspanya.....	168
IX. Floransa.....	168
X. Fransa.....	168
XI. Cenova Cumhuriyeti.....	170
XII. Gürcistan.....	170
XIII. Hamid.....	171
XIV.Hollanda.....	171
XV. Macaristan.....	171
XVI. İlhanlılar, Azerbaycan'da.....	172
XVII. Hindistan.....	172
XVIII. Saint Jean Şövalyeleri.....	172
XIX. Kalmuklar.....	173
XX. Karaman Beyliği.....	173
XXI. Kastamonu Beyliği.....	173
XXII. Germiyan Beyliği.....	173
XXIII. Kazaklar.....	173
XXIV. Fas.....	174
XXV. Mağribîler.....	174
XXVI. Menteşe Beyliği.....	174
XXVII. Milan.....	174
XXIX. Napoli.....	174
XXX. Ortokidler.....	175
XXXI. Oğzbeğler.....	175
XXXII. Papalar.....	175
XXXIII. İran.....	175
XXXIV. Polonya.....	178
XXXV. Portekiz.....	179
XXXVI. Prusya.....	179
XXXVII. Raguza.....	179
XXXVIII. Âsiler.....	180
XXXIX. Rusya.....	180
XL. Şirvanşahlar.....	182
XLI. Sırbistan.....	182
XLII. İsveç.....	182
XLIII. İzmir ve Aydın.....	183
XLIV. Dulkadır.....	183
XLV, Timur.....	183

XLVI. Timur (Oğullan ve torunları).	183
XLVII. Transİlvanya.....	183
XLVIII. Türkmenler, yâni Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Hanedan.	184
A-Kara-Koyunlu Hanedanı:	184
B. Ak-Koyunlu Hanedanı.	185
XLIX. Oğuzbeyler.	185
L. Eflâk.	186
LI. Venedik.	186
OSMANLI ELÇİLİKLERİ	188
I. İngiltere.....	188
II. Avusturya.....	188
III. Bağdad.....	189
IV. Bitlis.....	189
V. Bizans.....	190
VI. Mısır.....	190
VII. Erzincan.....	191
VIII. İspanya.....	191
IX. Floransa.....	191
X. Fransa.....	191
XIV. Hollanda.....	192
XV. Macaristan.....	192
XVI. İlhanlılar.....	192
XVII. Hindistan.....	192
XVIII. Jean (Saint-Jean Şövalyeleri).	192
XIX. Karaman Beyliği.....	193
XX. Kastamonu.....	193
XXI. Germiyan.....	193
XXII. Fas.....	193
XXIII. Napoli.....	194
XXIV. Ortokldler.....	194
XXV. Oğuzbeyler.....	194
XXVI. Papalar.....	194
XXVII. İran.....	194
XXVIII. Polonya.....	195
XXIX. Prusya.....	195
XXX. Ragusa.....	196

XXXI. Âsiler.	196
XXXII. Rusya.	196
XXXIII. Şirvanşahlar.	196
XXXIV. Sırbistan.	197
XXXV. İsveç.....	197
XXXVI. Tatarlar.....	197
XXXVII. Timur.	197
XXXVII. Timur (oğulları ve torunları).	197
XXXIX. Transilvanya.	198
XL. Türkmenler	198
A. Kara-Koyunlu Hanedanı	198
B. Ak-Koyunlu Hanedanı.	198
XLI. Eflak.	199
XLII. Venedik.	199
GÖRÜŞ	200
ÖZET BİLGİLER.....	208
Birinci Sınıf	208
İkinci Sınıf	209
Üçüncü Sınıf.....	209
Dördüncü Sınıf.....	210
II. Askeri Veya Ordu Görevleri	212
III. Saray Görevleri.	215
IV. Valilikler Ve Onlara Bağlı Voyvodalıklar.	216
V. Adalet Makam Ve Görevleri.....	218
VI. Paralar Ve Ölçüler.....	221
VII. Bayramlar Ve Uyulan Törenler	222
AÇIKLAMA	225
Mahalle Taksimâtiyle Birlikte İstanbul Ve Sırdışı Semtlerinin Planına Dair	225
İstanbul Plânından Tablo İstanbul'un Mahalleleri.....	229
Üsküdar Mahalleleri.....	239
Eyüb Mahalleleri.....	241
Hasköy Mahalleleri	241
Kasımpaşa Mahalleleri.	242
Galata Mahalleleri	242
Beyoğlu Mahalleleri.....	243
Tophane Mahalleleri	243

Fındıklı Mahalleleri	243
LÜGATÇE.....	244
A.....	244
B.....	245
C.....	247
D.....	247
E.....	248
F.....	248
G.....	249
H.....	249
K.....	250
L.....	252
H.....	252
N.....	253
O.....	253
P.....	254
R.....	254
S.....	254
T.....	255
V.....	256
Y.....	256
Z.....	257
TAKVİM.....	257
1 Ocak	257
2 Ocak	257
3 Ocak	258
4 Ocak	258
5 Ocak	258
6 Ocak	258
7 Ocak	259
8 Ocak	259
9 Ocak	259
10 Ocak.....	259
11 Ocak.....	260
12 Ocak.....	260
13 Ocak.....	260
14 Ocak.....	260

8 Şubat.....	264
9 Şubat.....	264
10 Şubat.....	265
11 Şubat.....	265
12 Şubat.....	265
13 Şubat.....	265
14 Şubat.....	265
15 Şubat.....	266
16 Şubat.....	266
17 Şubat.....	266
18 Şubat.....	266
19 Şubat.....	267
20 Şubat.....	267
21 Şubat.....	267
22 Şubat.....	267
2 Mart.....	271
3 Mart.....	271
4 Mart.....	271
5 Mart.....	272
6 Mart.....	272
7 Mart.....	272
8 Mart.....	272
9 Mart.....	273
10 Mart.....	273
11 Mart.....	273
12 Mart.....	273
13 Mart.....	274
14 Mart.....	274
15 Mart.....	274
16 Mart.....	274
17 Mart.....	274
26 Mart.....	276
27 Mart.....	276
28 Mart.....	276
29 Mart.....	276
30 Mart.....	277
31 Mart.....	277

1 Nisan.....	277
2 Nisan.....	277
22 Mayıs.....	285
23 Mayıs.....	286
24 Mayıs.....	286
25 Mayıs.....	286
26 Mayıs.....	287
27 Mayıs.....	287
28 Mayıs.....	287
3 Haziran	288
4 Haziran	289
5 Haziran	289
6 Haziran	289
7 Haziran	289
8 Haziran	290
9 Haziran	290
10 Haziran.....	290
11 Haziran.....	290
12 Haziran.....	291
13 Haziran.....	291
14 haziran	291
5 Temmuz.....	296
6 Temmuz.....	296
7 Temmuz.....	296
8 Temmuz.....	297
9 Temmuz.....	297
10 Temmuz.....	297
11 Temmuz.....	298
12 Temmuz.....	298
İSTANBUL CAMİLERİNİN TASVİRİ TARİHİ VE TABLOSU	330
Elif Harfi	334
Be Harfi.....	339
Dal (D) harfi.....	348
Re (R) harfi.	351
Se (S yumuşak) Harfi.	351
Sîn (S keskin) Harfi:.....	352
Şin Harfi	354

Saad (S) Harfi.....	355
Tha (Th) Harfi.....	356
Kaf (K) Harfi.....	360
Kef (Ki) Harfi.....	365
Mim (M) Harfi.....	368
Nuh (N) Harfi.....	373
Var (V) Harfi.....	375
He (H yumuşak) Harfi.....	376
Ye (Y) Harfi.....	376
II. İstanbul Surları Dışında İnşâ Edilmiş Camiler.....	379
III. Eyub Camileri.....	382
VI Surdışı Kasımpaşa Mahallesi Camileri.....	390
VII. Galat Camileri.....	395
VIII. Bu kapıların dışındaki Camiler.....	397
XI. Tophane Camileri.....	399
X. Beşiktaş Camileri.....	405
XI. Ortaköy Camileri.....	408
XII. Kuruçeşme Camileri.....	409
XIV. Rumeli Hisarı Camileri.....	409
XV. Mırgüne Oğlu Camileri.....	410
XVI. İstenla (İstinye) Camileri.....	411
XVII. Yeniköy Camileri.....	411
XVIII. Kefeliköy Camii.....	412
XIX. Büyükdere Camileri.....	412
XX. Sarıyer (Sarıyar) Camileri.....	413
XXI. Rumelikavak Hisarı Camileri.....	413
XXII. Üsküdar Camileri:.....	413
XXIII. Haydarpaşa-Kısıklı Arasında yer alan Camiler.....	423
XXIV. Sarı Kadıkariyesi Cânül.....	424
XXV. İstavroz Camii.....	424
XXVI. Beylerbeyi Camii.....	425
XXVII. Çengelköy Camii.....	425
XXVIII. Kuleli Camii.....	426
XXIX. Vaniköy Camii.....	426
XXX. Kandili Camii.....	427
XXXI. Büyük Göksu Camii.....	427
XXXII. Anadoluhısan Camileri.....	427

XXXIII. Kanlıca Kariyesi Camileri.....	428
XXXIV. Çubuklu Bahçesi Camii.....	428
XXXV. Paşabahçesi Câmîi.....	429
XXXVI. İnci'köyü Camii.....	429
XXXVII. Beykoz Camileri.....	429
XXXVIII. Balıköy Camii.....	429
XXXIX. Hünkâr İskeleyi Câmîi.....	430
XL. Dereseği (Dereski) Camii.....	430
XLI. Akbaba Kariyesi Camii.....	430
XLII. Tuşa Dağı Camii.....	431
XLIII. Toris Kavası Mescidi.....	431
XLIV. Anadolu Kavakhisân Camileri.....	431
Medreseler Listesi Veya İstanbul Yüksekokulları.....	433
Sultan II. Mehmed Saltanatı Döneminde.....	433
II. Bayezid Saltanatı Döneminde.....	434
I. Selim Saltanatı Döneminde.....	435
II. Selim Saltanatı Döneminde.....	437
III. Murad Salörnatı döneminde.....	437
III. Mehmed Saltanatı Döneminde.....	439
I. Ahmed Saltanatı Dönemi.....	439
IV. Osman Saltanatı Döneminde.....	439
IV. Murad Saltanatı Döneminde.....	439
IV. Mehmed Saltanatı Döneminde.....	441
OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİNDE KAVRAMLAR İNDEKSİ.....	451
Mütercim'in İlâveleri.....	741
Mütercimin İlâveleri.....	760
MÜTERCİMİN İLAVELERİ.....	800
Hicrî ve Milâdî Senelerin Tatbiki.....	800
Kosova Muhârebesinin Vukûu Târihi.....	802
Niğbolu Muharebesinin Vukuu Târihi.....	803
Ankara Muharebesinin Vukûu Târihi.....	804
Varna Muharebesinin Vukûu Târihi.....	805
İstanbul'un Fethi Tarihi.....	806

Bitirirken

Bir işin hacmi ne kadar büyük olursa olsun, eğer başarmak için azmedilmiş ve inanılmışsa muhakkak basardır ve bitirilir.

İşte yıllar önce Hammer Tarihi'nin basımına böyle bir azim ve inançla başlandı. Allah'a sonsuz şükürler olsun ki, bu gün eser tamamlandı; bitirildi. Hem de yeni ilavelerle...

Muhteşem şan ve şerefle dolu olan Tarihimizin bu çok mühim kaynak eseri dünyanın pek çok dillerinde yayınladığı halde Türkiye'de yayınlanmamış olması mazereti makbul olmayan bir eksiklikti. Ve hatta diyebiliriz ki, yayıncılığımızın ve kültür hayatımızın bir ayıbı idi.

Hammer Tarihi'nin yayını ile ilgili bazı teşebbüsler olmuştur. Bu arada yalnız birinci cildi Esat Cabir tarafından (1908) Türkçe'ye çevrilmiştir. En mühim ve vukufu yapılan tercümesi Fransızca çevirisinden yapılan ve 11. cilde kadar olan kısmı yayınlanan Mehmet Ata tercümesidir.

Daha sonra Milliyet Gazetesince yayınlanan ve Prof. Dr. Abdulkadir Kara-han hocamız tarafından özetlenen bir ihtisarı yayınlanmıştır. Keza aynı özet yayın yeniden Milli Eğitim Bakanlığınca basılmıştır. Bundan otuz yıl kadar önce Zuhuri Danışman tarafından sadece ilk iki cildi yayınlanmıştır.

İşte Hammer Tarihi'ne ait yayın faaliyeti bundan ibarettir. Doğrusu bu muazzam işe başlarken yarım kalmış bu örnekler bizi ürkütmemiş değildir. Ancak zikrettiğimiz gibi biz bu eserin yayınlanması zaruretine inanıyorduk. Ve tam bir azimle işe koyulduk. Cenab-ı Hakka sonsuz şükürlerimizi bir kere daha tekrarlayalım ki, bugün bu saadete kavuşmuş ve eseri bitirmiş bulunuyoruz.

Hammer Tarihi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1774 Küçük Kaynarca Andlaşmasına kadar olan dönemini kapsamaktadır. Tabiiyle eserdeki kronolojik eksiklik J. Von Hammer'in (1774-1856) yılları arasında yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Tarihi'nin Hammer Tarihi'nde yer almayan bilgi eksikliğini Merhum Ahmed Cevdet Paşa'nın 'Tarihi Cevdet"! tamamlamaktadır. Bu muazzam eser de tarafımızdan yayınlanmıştır. Ancak, hem metod itibariyle, hem de hacim bakımından Hammer Tarihi'nin kronolojik eksikliğini Tarihçi Yorga'nın beş ciltlik "Osmanlı Devleti Tarihi" nin beşinci cildini basarak tamamlamayı uğr/ı bulduk. Ve böylece esere kronolojik bütünlük sağladık. Yorga'nın "Osmanlı Devleti Tarihi'nin bu beşinci cildi Rahmetli Prf. Dr. Bekir Sıtkı Baykal tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercüme yi de rahmete vesile olması dileğiyle yayınladık.

Bu arada J. Von Hammer ve Merhum Mehmed Ata hakkında bir kaç cümleyle de olsa temas etmek ve bilgi vermek bir yayıncılık görevidir.

J. Von Hammer (1774-1856) Graz'da doğup. Viyana'da ölmüştür. Bu mü-tebahhir şarkiyat uzmanı, Osmanlı Tarih ve Edebiyatı bilgini olan Hammer genç yaşta elçilik tercümanı olarak İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra Mısır'da ve İngiltere'de bulunmuş, 1802 yılında Elçilik Sekreteri olarak tekrar İstanbul'a dönmüştür. Hayatının sonlarına doğru Viyana Bilimler Akademisi'ne başkan olmuştur.

J. Von Hammer'fn kaleme aldığı eser sayısı yetmişaltıyı bulmaktadır. Bunlardan en mühimi "Osmanlı Devleti Tarihi" dir. Bu muazzam eser Hammer'in büyük devlet imkânlarıyla otuz yıl topladığı ilk el kaynaklara dayanan uzun ve yorucu mesainin ürünüdür. Tablatiyle Hammer yer yer yanlışlıklara düşmüştür. Hırs Uy anlık tesirinden, haçlı ruhundan sıyrılamamıştır. Ama, herşeye rağmen Osmanlı Tarihi'nin vazgeçilemeyecek bir büyük kaynak eseridir.

Büyük vukufu ile gerek Mehmed Ata. gerek Vecdi Bürün ve Refik Özdek dipnotlar halinde yerinde müdahalelerle okuyucularımızı yanlışlıktan kurtarmaya çalışmışlardır. Keza tüm yayın ekibimiz aynı hassasiyeti göstermiştir.

Yine de muhterem okuyucularımızdan hassasiyet göstermelerini beklerken bizim yayınlamaktaki gayemizi ve niyetimizi anlayacaklarını da umuyoruz.

Yayınımızdaki tercümeyle esas teşkil eden ana tercümeyle yapan Mehmed Ata Merhum (1856-1919) geniş kültürü, Arabça ve Fransızca'daki vukufu ile tanınan bir zattır, imparatorluk'ta çeşitli memuriyetlerde bulunmuş; Mekteb-i Sultani'de Türk Edebiyatı okutmuş, Maliye Mektupçuluğu, İstanbul Maliye Komisyonu Özelliği gibi görevlerde bulunmuştur. Vefatına yakın bir tarihte, Tevfik Paşa Kabinesinde Maliye Bakanlığı da yapmıştır. İstanbul'da hayata gözlerini kapayan Mehmed Ata, II. Sultan Mahmud Türbesi yakınında yatmaktadır.

Bu meydana yayın faaliyetimize başından sonuna kadar büyük emekleri geçen Sayın Erol Kılıç, Fuad Onuk, İsmet Elbaşı, Osman Demirtepe"yi teşekkür ve minnetle anmak bizim için zevkli bir kadirşinaslık borcudur.

Yedibin sayfaya yaklaşan bu büyük eserin son sözünün son satırlarını bitirirken samimi isteğimiz sayın okuyucularımızın iyi niyeti, hassasiyeti ve hayır dileğinden ibarettir.

28. Mart 1092
Gümüşsuyu - İstanbul ¹

Mümin ÇEVİK

¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/5-6

SON-SÖZ

Okuyucularımdan bir kısım, bu tarihin Kaynarcada sona ermiş olmasından hayret duyabilirler; fakat. Edirne barış anlaşmasına kadar değilse de en az Sistova veya Yaş anlaşmasına kadar. Yunan isyanına ve yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar devam ettirilemediği takdirde, hiç değilse, Osmanlı İmparatorluğu'na yeni müesseselerin dahil edilmesine kadar niçin devam ettirilmediği sorulduğunda, bu tarihin yazılmasını otuz yıl engelleyen ve bugün onu otuz yıl öteye yani kendisinin de yer aldığı Mısır seferine kadar devam ettirmesine maâni olan sebebin aynı olduğu cevabım vereceğiz. Aynı sebep onu kalemi eline almakta çok geciktirdiği gibi, vaktinden önce de elinden bıraktırmıştır. Bu sebep, müellife gerekli vesikalar bütününün tam olmak bakımından eksikliğidir. Burada bahis konusu olan özellikle milli kaynaklar, me hazlardır. Yazar, evvelce, o zamana kadar Avrupa'da yaygın bulunan Osmanlı tarihi üzerindeki kısıtlı biyografik bilgiler çevresini genişletmeğe ve kendisinden önce bu konuda sahip bulunan ikiyüz kaynağa yirmi aslı kaynak eklediyse de; zaman harcayarak ve masrafa girerek bizde hâla benzerleri bulunmayan vesikalar sağlamakta başarı gösterdiyse de her posta gelişinde yenilenen teşebbüsleri. Osmanlı müverrihlerin tuttıkları salnamelerde (yıl!) .r. evcut bulunduğu ısrarla inand & ve tarihini I. Abdulhamid'in saltanat c&neuiyls ikinci Mrhmud'i".: saltanat dönemi arasındaki fasıla bakımından devam ettirecek vesikaları ele geçirmek yolunda aynı başarıyı sonucu getirmedi. Ele geçirmeğe başladığı bu vesikalardan bazıları, ancak, onu, kendisinde eksik bulunan üzerinde daha hassas davranmağa ve geçmiş, sonradan gelişen olaylarla kıyasladığında, daha canlı bir ışık altında göstermeğe yaradı.

Daha önce birçok aslına tam uygun veya asim kendisi kaynaktan beslenmiş yetmişiki kitabı gözönünde tutunca, bu tarihin devam ettirilmesi, bu bakımdan son derece kusurlu ve bunun içinde faydasız göründü. Böyle olunca, mâhiyetleri bakımından ve meydana getirilişleri gereği zorunlu bir şekilde pek az tamam ve bllahassa pek az tarafsız kitap üzerine kitap yazmaktansa, bu teşebbüsten vazgeçmek daha yerindeydi. Kaynarca barışının hemen peşinden harekete geçirilen siyasî entrikalar, Türkiye'nin Avusturya'ya karşı giriştiği savaşın olayları, ortaya aşılması imkânsız güçlükler çıkardılar; politik eserlerden istenen ve her gün kullandığım

gördüğümüz cinsinden hafife alan ifadeler, meselelerin kısmen esasına inmiş okuyucuların farkına varabilecekleri çekingen imâlar, müphem bilgiler; bütün bunlar, yazara, bir tarihçinin kalemine lââyık görülmedi. Özel durumu ve münasebetlerine bağlı engellerden yapılacak soyutlama da ona döneminin noksansız bir tarihini yazmak imkânını vermeyeceğinden başka, tam bir bağımsızlıkla görüşlerini ifâde etmekten de uzak tutacaktı; zâten, böyle olunca, çağdaş olayların tarafsız ve eksiksiz bir tarihini yazmak imkânsız bir e serdir, hükmü az doğru sayılamaz. Tıpkı yeraltı kaynakları gibi, tarihin kaynakları da uzun zaman gün ışığına çıkmadan akarlar. Onların üzerinde dolayan sihirbaz değnekleri yerlerini her zaman isabetle İşaretlemeyi başaramazlar; savaş dumanları ve siyasî serâb gözü yanılığa uğrattır ve eşyayı, clup bitenleri farketmesini engeller. Xenophon ve Cesar'ın, Thucydide ve Tacite'in zamanlarının tarihini, kendi hayatlarının başlıca bölümlerini oluşturduğu tarihi geleceğe intikal ettirdikleri gerçektir; bununla beraber, İran müverrihlerinin hikâyesini, Breton destancılarının törelerini Golva rahiplerinkileri gerçeklikleri bakımından uygun bir şekilde tahkik etmek imkânından yoksun bulunuyoruz. Benzer güçlükler duygusu üç büyük İngiliz tarihçisini ve Jean de MÜI-ler'i, tarihlerinin metin olarak geçmişdeki vak'alannı kendilerinin seçmesine karar verdirdi; Karamsin, aynı düşünce içinde, kendi tarihini ancak hâlen Rusya'da tahtda bulunan h&nedâna kadar getirdi. Büyük olayların aktörü veya şahidi olanlar bunları hatıratlarında yazabilirler; fakat bu dağınık vesikaları tarafsız bir tarih için tertip hâline getirmek işine gelince, bu sonradan gelecek kişilerin işidir. Bu görüş açısı altında, kendisine zarurî malzemeyi temin etmek bakımından elverişli olmayan engelleri bir tarafa bırakarak, yazar tarihini ancak, kendisinin doğduğu aynı yılda imzalanan Kaynarca anlaşmasının yapıldığı, Osmanlı İmparatorluğu için kesin bir dönüm noktası olan dönemde daha iyi bitirebilirdi.

Kaynarca anlaşmasının imzalandığı dönemde Osmanlı tarihi vesikalarına nüfuz edilmesi bir yana, bu, aynı zamanda o güne kadar yayınlanan vesikalar serisinin durduğu dönemdir ve yine o zamana kadar çok zengin olan Avrupa arşivleri kaynakları da kurumuş durumdadır; daha doğrusu bunların eski bollukları kalmamıştır; Venedik ve Avusturya elçilikleri raporlarının araştırma yapmak isteyen kişilere evvelkilere kıyasla daha az kolaylıkla açılmasından ayrı olarak bu değişikliğin iki esaslı sebebi vardır. Birinci sebep, Venedik elçilikleri raporlarının, Venedik devletinin ihtişamının sönmesi ve elçilerinin evvelce kararlı, cesur, gerek barış ve gerek savaşta

ağırlığı bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun hudut komşusu bir komşu hesabına artık casusluk faaliyetlerini sürdürmemeleri nisbetinde bomboş hâle gelmesidir. Bu elçiler, aristokrasinin bataklığında telef olmakta bulunan Venedik devletinin bu batışını huzur içinde seyreden İstanbul'daki temsilcileri durumuna gelmişlerdir. İkinci sebep, Rusya ile Avusturya arasındaki sıkı birliğin, Kaynarca banşından veya daha ziyâde Fokschan (Fokşan) kongresinden başlayan tam bir zayıflama hâli içinde bulunmasıdır. Bu birliğin peşinden ve Büyük Petro ile imzalanan kutsal ittifaktan beri ve özellikle 1726'da imzalanan ve yirmi yıl sonra iki hükümet tarafından yenilenen saldırı ve savunma anlaşmasından beri,, birbirine kânsan menfaatleri onları ortaklaşa teşebbüsler zorunda bırakıyor ve aralarında dönemin önemli meseleleri üzerinde büyük ölçüde ve açık görüş alış-verişini içeren muhaberâtta bulunuyorlardı. Bu siyasî beraberlik, ancak II. Petro'nun saltanatı döneminde kısa bir süre kesintiye uğramıştı; sonra Ruslarla Türkler arasındaki 1768 savaşını.ı yaklaşması üzerine yeniden eski durumuna dönüştürülmüştü. Ve nihayet bu beraberlik Polonya'nın paylaşılmasıyla mühürlenmişti. Fakat, Kaynarca anlaşmasıyla Edirne anlaşması arasında geçen ve Osmanlı tarihinin sonradan gelecek olaylarının doldurduğu yarım asır boyunca, müşterek menfaatlerin iyice pekiştirdiği iki devlet arasındaki sıkı dostluk, ancak Fransa ve Osmanlı imparatorluğuna karşı sürdürdükleri savaş süresince varlığını korudu.

Geçmiş asır boyunca Türk İmparatorlusunun Bâb-ı Âlî'nin sahne olduğu diplomatik müzâkereleri ve önemli olayların tam bir bilgisi içinde yazmak için, bu tarihin devam ettiricisinin, aynı kolaylıkla Avusturya ve Rus arşivlerine başvurması gerekirdi; zira, çağdaş Osmanlı İmparatorluğu tarihinde tamamiyle karanlık kalmış büyük sayıdaki olayları yalnız bu iki devletin arşiv dâirelerinde bulunan vesikalar aydınlığa kavuşturabilir. Karlofça anlaşmasından önce yer alan kutsal ittifaka kadar, İslâmiyete karşı hıristiyanlığın başlıca iki savunuculuğunu Avusturya ile Venedik cumhuriyeti üstlenmişlerdir; Rusya ve Polonya Osmanlı İmparatorluğu'yla sınırdas oldukları halde, bu konuda ikinci derecede tesir sahibi olmuşlardır. Onsekizinci asrın akışı içinde, Rusya'nın büyümesi oranında Polonya küçüldü ve Osmanlı İmparatorluğu şimdiki çöküş dönemine yaklaştı. Bu çöküş dönemi Polonya'nın ilk paylaşılmasına rastlar.

Bu paylaşma, hiç şüphesiz Osman Gazi tarafından kurulan imparatorluğu bekleyen parçalanmanın habercisidir.

Kaynarca banş anlaşmasından başlayarak Edirne banş anlaşmasına

kadar, Rusya, Bâb-ı Âlî nezdindeki müzâkerelerin kesin karar sahibi, bansın veya savaşın hakemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli işlerinin karar vericisi olmuştur. Fransa ve İngiltere, Mısır savaşı ve İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçişi istisna edilirse, Bâb-ı ÂB 'nin politikasına ancak geçici olarak ve daha önce Hollanda'nın daha sonrada Prusya'nın yaptığı gibi arabuluculuk yoluyla müdâhalede bulunmuşlardır. Avusturya ise, bu dönem içinde, faaliyetlerini bansın devam ettiricisi ve dostu danışman olarak sınırlandırmıştır. Bu rolü bir ân olsun terketmemiştir. Yalnız Rusya, Kaynarca banş anlaşmasından Edirne anlaşmasına kadar, Osmanlı İmparatorluğuma diktatörce adımını yerleştirmiştir. İki anlaşma arasında geçen Türk İmparatorluğu tarihini tam olarak yazmak için, yazann bu tarih eserinde Karlofça anlaşmasından Belgrad anlaşmasına ve Belgrad anlaşmasından Kaynar-ca'ya kadar geçen zamanı noksansız vermek bakımından yaptığı gibi, gerekli malzemeyi verebilmek imkânına sahip bulunan Osmanlı salnâmeleriyle Rus arşivlerine duyduğu ihtiyaç buradan gelmektedir.

Yazann, tarihini Kaynarca anlaşmasından sonra devam ettirmesini engelleyen sebepleri açıklamasından sonra, sona erdirdiği tarihî eserin ruhu ve muhtevası üzerine geriye dönük bir gözetmesi yerinde olacaktır. Tarih yazma tarzları bu dünyanın en ciddî olaylarının karşılıklı derin münasebetlerinin araştırılmasını mümkün kılan görüş açılan kadar çeşitli ve çoktur. Bir tek eserde bütün tarih yazma usullerini birleştirmeye çalınma, bütün İstekleri tatmin etme gibi çılgınca bir teşebbüs olurdu. Ayrıca, kitapta geçen yerlerin tamamıyla sükûtle geliştirilme-meleri için başvurulacak kaynaklar da hacimli görünüşlerine rağmen fazla yeterli değildir. Bu şartlar altında yapılacak araştırmalarla Veziriazamlar tarafından takibedilen politikalar, savaşta veya barışta olsun belirlenecek, bu belirlemeye imparatorluğun öteki ileri gelenleri de alınacak, ve içinde bulunulan dönemin çeşitli sayfaları işaretlenecek, takvim olarak tarihlerine yer verilecektir. Bu eserin Önsöz'ünde yazann taahhüt etmiş olduğu gibi, bu eseri boyunca takvim tarihlerinin ve adı geçen yerlerin belirtilmesine tamamıyla özel bir dikkat ve gayret gösterilmiştir; her mahal mümkün olan gayretle tekrar tekrar araştırılmış, her takvim tarihi kendisi tarafından ihtimamla hesaplanmış, sıhhati araştırılmış ve böylece eserin metnine dâhil edilmiştir. Dilbilgisi ve ırklar bilgisi bölümü, topografya ve İronoloji bölümlerine gösterilen ihtimamla incelenmiş, araştırılmıştır.

Bu kitabın Osmanlıların mahrem yaşayışlarına, endüstriye, âdet ve

geleneklere, Bâb-ı Âlî'nin sultasına boyun eğen hıristiyan halkların akıbetlerine dâir arzulan oranında ayrıntılı bilgi vermediğini ileri sürecektir. Biraz olsun alâkaya değer olaylar ihmâl edilmemiş, böylece bayram ve şenlikler, törenler, hediye listeleri eserde yer almıştır; fakat kaynakların sustuğu yerde, tarihçi tdiyorlar ki...» gibilerden boş laf kalabalıklarını kaldırmayı görev saymıştır. Fazla olarak yazar, Osmanlıların âdet ve gelenekleri, medeniyet tarihleri ve onların sultana boyun eğen hıristiyan halkların tarihine dâir ihmâl ettiği orijinal kaynaklarda bulunan karakteristik bir hususu göstermeleri için bu müşkülpesent tenkitçilere cesaretle meydan okumaktadır. Ayrıca, eserde, şimdiye kadar şu veya bu sebeplerle açıklanmamış bazı bilgiler bulunduğu da inkâr edilemeyecektir. Bu iddiayı desteklemek bakımından, burada, I. Ferdinand'ın, kardinal Martinusius'un öldürülmesinden sonra kendisi hakkında verilen yasağın kaldırılması husu sunda Roma hükümeti nezdindekl elçisine verdiği talimat, Macar suikasd listesi, Belgrad barış anlaşması öncesindeki müzâkerelerin hikâye edilmesi ve bir gizli yardım anlaşmasının imzası gibi olayları yazarın bu tarihin çerçevesi içine aldığı söylenebilir.

Ayrıca, eserde, bu zamana gelinceye kadar arşiv dâirelerinin karanlığı içinde kalmış birçok diplomatik sırrın gün ışığına çıkarılmış olduğu görülecektir. Bu hususta açıklamalar elde edilebilecek kaynaklar bugüne kadar son derece sınırlı kalmışlardır. Bunların arasında Humiecki tarafından yazılan İngiliz elçisi Sir William Roe'nun Karlofça anlaşması tarihindeki müzâkereleri, Pasarofça anlaşmasındaki ve Vendramino Bi-anchi tarafından yazılan tarihdeki müzâkereleri; Laugier, Neipperg ve Moser tarafından yazılan Belgrad anlaşması Üe alâkalı üç ayn tarihdeki bilgilen bazı elçilerin ve Ranke'nin faydalandığı bazı Venedik raporlarında yer alan açıklamalar; Bâb-ı Âlî'nin yakınından takib edilmiş ve devlet arşiv dâirelerinin sırrı hâlinde kalmış bütün diplomatik müzâkereler bu tarihin aracılığıyla yayın aydınlığına kavuşmuş ve ne kadar küçük bir devlete ait olursa olsun, hiçbir elçilik, bilgi alma konusunda yazar tarafından ihmâl edilmemiştir. Andreossy ve Karamsin'in Fransız ve Rus elçilikleri üzerine yayınlanmış eserleri bu konuda tek ve hükümetlerinin arşivleri yararlanılarak meydana getirilmiş oldukları halde, bu eserde bahsi geçen birçok elçilik heyetlerini içlerine almayı ihmâl etmişlerdir; ihmâl ecülen hususlara ait ve bu eserde yer almış olan bilgiler Venedik ve Avusturya resmî vesikalarına dayanmaktadır. Vatani ve ilim uğurunda hayattan erken ayrılmış olan iki

dostum, kont de Swiedzinski ve kont Stanislas Rzewuski ile yazışmalarım sayesinde Osmanlı imparatorluğundaki Polonya elçiliklerini tam olarak sunabildim; İngiliz ve Hollanda elçiliklerine gelince, basılmış vesikaların ve elçilik raporlarının verdikleri bütün bilgileri aldım. Venedik vesikaları, İstanbul'da görev yapan elçiler dizisini elde etmem imkânını sağladı. Yazar, Viyana devlet arşivinde Avusturya elçilerinin listesini düzenlemekte karşılaştığı veri yetersizliğini Jenisch tarafından yayınlanan ve daha sonra Meninsky tarafından doğrulanan bu elçilikler katalogu ile, bu kaynaklardaki bilgileri kıyaslamalarla sağlamlaştırarak giderdi. Bizim verdiğimiz barış anlaşmaları ve ek-anlaşmalar listesi de Martens ve Schoel tarafından verilen bilgilerle kıyaslanmak ve arşivlerdeki vesikalarla karşılaştırılmak suretiyle düzenlendi, böylece bahis konusu listede 280 anlaşma yer aldı. Bu neticeye ulaşmak için yazar, Türk devlet arşivlerinin ilk defa kont Stadion tarafından açıldığı 1808'den başlayarak yirmi yıl boyunca Venedik ve Avusturya arşivlerindeki vesikaları ve yazılı eserleri inceledi; Venedik ve Avusturya arşivlerinde bulunan vesikalardan ayn beşyüz kadar kitabın da incelenmesiyle bu eser hazırlandı. Ayrıca Khevenhüller'inkiyle birlikte elli kadar Bizans tarihi gözden geçirildiği gibi, Osmanlı müverrihlerinin salnameleri ve Mezeray, Knol-les, Sagredo, Leenklaui, Lonicerus, Koenighofen, Ortelius, Bonftnius, Is-Luanfi, Dluggs, Cromer vb... gibi Osmanlı tarihi yazmış eski yazarların eserleri de dikkatle takibedildi. Bu eserin her sayfasında yapılmış olan İktibaslar (alıntılar) sayılan dört bine varan bütün Avrupa kaynaklarından, siyasetle ilgili eserlerden ve kendisinde bulunan ikiyüz orijinal Osmanlı eserinden ne şekilde yararlanmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu listede şu maddeler yer almaktadır: 1. Devletin ve hükümetin bütün memuriyetlerini, kazâî (hâkimler) ve askerî bütün rütbelerini, sarayın taksimatına, Veziriazam ve defterdar kapısına göre bunların açıklanmalarını ve nihayet Osmanlı imparatorluğunun kazâî (adlî bakımdan) teşkilâtını açıklayan istatistik bir özet. Bu tablo: Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşkilât ve İdaresi Hakkında adını taşıyan esere ek mâhiyetinde de sayılabilir; 2. Çeşitli kanunnâme ve inşâlara göre devlet dâiresi memurlarının, prens ve prenses seviyesinde unvanlarını içeren bir liste; 3. Gökbilgini Ahmed'in dünya tarihinden alınmış ikiyüzkırk hanedanının listesi; 4. Osmanlı hükümetinin imparatorluğun kuruluşundan Kaynarca anlaşmasına kadar yaptığı barış anlaşmalarının, ittifakların, ek-anlaşma ve diğer anlaşmaların listesi; 5. Avrupa ve Asya devletlerinin Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçilikler ve

bunlara karşılık elçiliklerin listesi; 6. Çeşitli Türk aşiretleri hakkında özet bilgi; 7. Sultan İkinci Mehmed tarafından kurulan devlet müesseseleri ve bu hükümdar tarafından İmparatorluk idaresinde gerçekleştirilen önemli değişiklikler üzerine özet bilgi; 8. İstanbul ve surdışı mahallelerinin plânının izahı; 9. Bu tarih eserinin içinde bulunan Türkçe kelimelerin sözlüğü; 10. Osmanlı İmparatorluğu tarihinin, kuruluşundan 1774 yılına kadar en önemli tarihlerinin bir takvimi; 11. İstanbul'da bulunan beşyüz caminin bir tablosu; bu Camiler Bahçesi adlı fevkalâde eserden çıkarılan bir özettir ve yalnız topoğrafik bakımından değil, inşâ tarihlerini ve yaptırınların isimlerini vermesi bakımından önemli bir tarihî vesikadır. Bu tablo, İstanbul ve Boğaziçi adını taşıyan topografik vesikaya bir ek de sayılabilir. Bu topoğrafinin yazan Camiler Bahçesini ² görmüş olsaydı, yalnız bu eserin tam bir tercümesi bir başına üçüncü cildi oluşturulabilirdi; 12. Asılları arşiv dairesinde veya suretleri İnşâlara iliştilmiş bulunan ve bu kitabın yazan tarafından incelenmiş dörtbin siyâsî, berat ve diğer unvanları taşıyan vesikanın bir listesidir; 13. Nihayet, evvelki durumlarda tablolarla tasnif edilmiş olanlar ayn tutularak, bu eser boyunca üzerinde durulan olayların terkihi ve genel bir tablosu.

Bu tarih eserinin devam ettiricisine gerekli olan ve bugüne kadar bir araya getirebildiği kaynaklar İmparatorluk müverrihlerinin salnameleridir; bu salnameler şöyle sıralanmaktadır; Vâsıf m basılı olan ve Kaynarca baş anlaşmasıyla son bulan tarihi ki, bu eserde birbiri peşi sıra beş müverrihin (Hûkim, Çișmîzâde, Musâzâde, Bahçetî Hasan Efendi ve Enver?) eserleri özetlenmiş bulunmaktadır. Bunlardan sonuncusu, enverî, önce müverrihlik göreviyle orduda görev yapmış, sonra Bâb-ı Âlî'ye geçmiştir; Enverî, Sultan Birinci Abdulhamid'in saltanatı döneminin olaylarını iki seçkin eserde anlatmaktadır. Bu iki tarihten ilki bu saltanat döneminin olaylarını Bâb-ı Âlî ile Rusya ve Avusturya arasındaki savaşın çıkışma kadar vermektedir; ikincisi ise, bu savaşın III. Selim'in saltanatının ilk yıllarında imzalanan Sistow baş anlaşmasına kadar bir tarihçesini oluşturmaktadır. Enverî savaş meydanında müverrihlik görevini yerine getirdiği sırada Edib Efendi aynı görevle ve teşrifat emînlîğiyle Bâb-ı Âlî'de bulunuyordu. Bu birinci görevi gereği, III. Selim'in saltanatının ilk üç yılını kaleme aldı. Enverî'nin ölümünden sonra Halil Nuri Bey müverrih olarak onun yerini aldı: Bu yazarın tarihi 1209 (1794) yılında başlar ve 1213 (1799) sonuna kadar

² Eserin adı «Camî'ül Cevami» dir.

devam eder. Halil Nuri Bey'in halefi, yukarıda adları verilen beş müverrihin salnamelerinin özetleyici ve iki cild halinde İstanbul'da yayıncısı Vâsîf Efendi oldu. Vâsîf Efendi, yalnız Nuri Bey'in tarihini 1214 (1799) yılından 1219 (1804) yılına kadar devam ettirmekle kalmadı, tahta çıkışından 1209 (1794) yılına, Nuri Bey'in tarihinin başladığı döneme kadar III. Selim'in tarihini de yazdı. Bu ilim adamı, yazdığı tarih eserinde, Osmanlı İmparatorluğunda oluşturulan yeni müesseselerle alakalı ve o zamana kadar Avrupa'nın meçhulü olan bilgileri, düzenlemeleri de ortaya koydu. Vâsîf, müverrihlik görevinden Reîsefendi (Dışişleri nâzırı) makamına atanınca, yerine şâir Pertev Efendi müverrih olarak getirildi. Sultan İkinci Mahmud'un saltanatı döneminde müverrihlik görevleri İstanbul'da basılmış olan iki büyük sözlüğün, Burhanı-Kaü ve Kamus'un mütercimi ve tarihini İkinci Mahmud'un tahta çıkışından itibaren başlatan dilbilimde büyük ilim sahibi Âsim Efendi'ye verildi. Aynı dönemde, kendisine müverrihlikte halef olacak, İstanbul'da iki cild olarak basılan büyük bir anatomi (teşrih) eserinin ³ mütercimi ve yayıncısı Şânizâde'nin yıllıklarının yayınlanması da bu döneme rastlar. Şânizâde'nin 1234'de (1818) ani ölümü üzerine müverrihlik dâiresinin, başına Ömer Efendizâde Süleyman Efendi getirildi, fakat bu atama kısa sürdü. Onun yerini şimdiki müverrih Sahhafzâde, yâni kitapçının oğlu, Es'ad Efendi aldı. Kendisi, yeniçerilerin imha edilmelerini anlatan ve Zaferin Asası adıyla İstanbul'da basılmış bir tarihin yazandır. Tarihi, kendisinden önceki müverrihler, Âsim ve Şânizâde'lerinki gibi Sultan Mahmud'un tahta çıkmasından, cülusundan itibaren baylar; nasıl ki İH. Selim'in saltanatının başlangıcı da üç İmparatorluk müverrihi, Enverî, Edib ve Vâsîf tarafından anlatılmıştır. Bu dokuz müverrih (Enverî, Edib, Nuri, Vâsîf, Pertev, Âsim, Şânizâde, Ömerzâde Süleyman ve Sahhafzâde) tarafından kaleme alınmış salnamelerden başka, biri Arabca, öteki Türkçe olarak Fransızların Mısır seferine ait iki tarih bulunmaktadır. Said Efendi'nin az hacimli, fakat nadir bir değere sahip tarihi vardır; birinci bölüm onsekizinci asır içinde Osmanlı tarihinin bir icmalini veriyor ve Nuri'nin eserinin bir özeti olan ikinci bölümde III. Selim'in getirdiği yenilik hareketleri ile III. Selim ve IV. Mustafa'yı tahttan indiren iki ihtilâl hakkında ifşaat mâhiyetinde ayrıntılar bulunuyor. Demek ki, Osmanlı İmparatorluğunun ⁴

³ MiretolEbdan.

⁴ Burada, Sultanların emirleri üzerine resmen tarih yazmış olan Osmanlı müverrihlerinin listesini veriyoruz: 1. Bitlisi İdris. İkinci Bâyezid'den aldığı emirle İlk sekiz Su İtan'ın tarihini yazdı; 2. Kemal Paşazade, I. Selim'in emriyle tarih yazdı; 3. Büyük Nişancı, Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle Onun saltanat tarihini

çağdaş tarihini yazacak bir yazar için başvurulacak aşağı yukarı oniki kaynak mevcut bulunmaktadır; fakat bütün gayretine rağmen bunun ancak yarısını bir araya getirebilmiştir. Bu malzemenin , olayların sayfaların ve gazete yazılarındaki yalnız bir görünüşüne takılıp kalmak tehlikesinden kurtulmak isteyen çağdaş bir tarihçiye kaçınılmaz bir şekilde gerekliliğini belirtmek için, Said Efendi tarafından yazılmış olan «İki Büyük İhtilâlin Tarihinden başka delillere ihtiyaç yoktur. Bu eser, Juchemau, Andreossi ve diğer birçoklarının diplomatik raporlarını kaleme almalarında yardımcı oldu. Said Efendi'nin eseri, Avrupa'nın yukarıda sayılan oniki tarihten önce tercümesini arzulaması gerekendir Zira, bu eser, İlmî malzeme zenginliğiyle olduğu kadar veciz oluşuyla da seçkinlik kazanmaktadır. Bu değerleriyle eser, daha az dikkat çekici olanlara tercih edilmesi bakımından «Tercüme Komitelerinin dikkatlerine sunulmaya hak

kazanmaktadır.

Bu eserin yazarı, muhaberât yoluyla elde ettiği değerli bilgilerden dolayı bunları lütfetmek zahmetine katlananlara minnet borçlarını bildirmeyi bir görev saymaktadır. Zlrâ, yazarın hedefine ulaşmasında bunların az yardım ve emeği geçmemiştir. Prusya, Bavyera ve Saksonya hükümetlerinin İçişleri ve Dışişleri Bakanlarının cömertçe aracılıkları sayesinde, bu çeşitli hükümetlerin elçilikleri vasıtasıyla Berlin, Munich ve Dresden kütüphanelerindeki kitap ve elyazmalarına, Viyana İmparatorluk

yazdı. 4. Sadeddin, Sultan Üçüncü Mehmed'in saltanatı dönemine kuruluşundan Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde kadar İmparatorluk tarihini yazdı; 5. Nehkesizâde, Sultan IV. Murad tarafından müverrihliğe atandı 1044 (1634); 6. Abdi Paşa, kendisine Sultan IV. Mehmet tarafından aynı görev verildi; 7. Nâlma, 1001 yılından 1070 yılına kadar bu görevde kaldı (1592-1659); 8. Râşid, 1071'den 1134 yılına kadar (1660-1721); 9. Çelebizâde, 1135den 1141'e kadar (1722-1728); 10. Sami; II. Şakin 12. Suphi; 13. Suphi (İki kardeş). 1156'da (1743) doğan Suphi, kendisinden önce imparatorluk müverrihi olan kardeşi Mehmed Suphi'den bahseder. Bu iki kardeş tarafından yazılan tarih 1145 (1730) ile 1156 (1750) sonuna kadar geçen olayları ele alan bir cild olan eser, İstanbul'da ikinci Suphi tarafından bastırılmıştır; 14. İzzî .1157 (1744)'den 1163 (1750) sonuna kadar; 15. Hâkim; 16. Çeşmizâde; 17. Musazâde; 18. Behçet! Efendi; 19. Enverî. Vâsif Efendi tarafından kısaltılmış olarak İstanbul'da yayınlanan beş tarih kitabı, 1166'dan 1188 (1752-1774) yılına kadar İzzî'nin eserinin devamını oluştururlar; 20. Enverî (bir diğer), birincisi Üçüncü Mustafa saltanatı sırasındaki Bâb-ı Âli İle Rusya arasındaki savaşı Kaynarca barışına kadar; ikincisi Birinci Abdulhamid saltanatı dönemindeki Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşı Kaynarca barışına kadar; İKincisi I. Abdulhamid saltanatı dönemindeki Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşı başlangıcına kadar; üçüncüsü Rusya ve Avusturyaya karşı Sistow barışına kadar ele alan üç tarih eserinin yazandır; 21. Edlb, teşrifat emîni, III. Selim'in saltanatının son üç yılını ele alan tarih yazan; 22. Nuri Bey, 1209 {1794}'den 1213 (1799) sonuna kadar; 23. Vâsif, 1214'den 1219'a (1799-1802) kadar İmparatorluk tarihinin yazan ve ayrıca III. Selim'in saltanatının İlk altı yılını Nuri Bey tarihinin başladığı yıla kadar kaleme almıştır; 24. Pertev Efendi, 1219dan 1222 (1802-1805) yılında Edirne'de vefat ettiği tarihe kadar; 25. Asım. 1235 (1819)'de öldü. 26. Şânizâde. 1241 (1825)'de Tire'de sürgünde öldü; 27. Ömerzâde Süleyman Efendi, İmparatorluk müverrihlik makamında sadece birkaç ay boyunca görev yaptı; 28. Sahhafzhade, yâni kitapçının oğlu, şimdiki İmparatorluk müverrihi, kayda değer bir tarih eserinin yazan olmamakla beraber. Devlet Gazetes!'nin (Moniteur Ottoman) başında bulunmaktadır.

Kütüphanesindeki kadar kolaylıkla birçok defalar başvurmam, araştırmalar yapmam mümkün olabilmıştır. Yararlandığım tarihle alâlcı diğer elyazmalar arasında muhtevaları bütünüyle bana yararlı olan bu türün iki en iyi kaynağı üzerinde duracağım. Bunlar Veziriazam Nasuh Paşa'nın oğlunun tarihi ile üçüncü Köprülü ve kendisinden sonra gelen iki zâtın Veziriâzarnlıklar dönemine ait (yazarın adı bildirilmiyor) tarihtir; bunlardan biri Dresden Kraliyet Kütüphanesi'ne, öteki Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ne aittir. Bana bildirildiğine göre yalnız Münich kütüphanesinde, başka yerde bulmam imkânı bulunmayan yüzdoksan Türkçe yazma eser yer almaktadır. Berlin, Dresden, Münich ve Göttingen Kraliyet Kütüphaneleri direktörleri, M. Wilken, Ebert, Lichtenthaler ve Beneke, ihtimamlarına emânet edilmiş bibliyografik hazînelerin yardımıyla, yedi yıl önce Osmanlı tarihi üzerine Avrupa'da basılmış yaklaşık bin eserin listesini tamamlamak zahmetini üstlenmeği can ve gönülden istediler. Oniki kadar kitap da Paris'den M. Hase ve Oxford'dan Mr. Macbridge tarafından temin edilmişti. Fakat gerek Paris, gerekse Bodleiana kütüphanelerinde bu türden oldukça fazla sayıda kitap bulunmadığına inanmak güçtür; tabî bunlar İngilizce ve Fransızca olarak Osmanlı tarihi üzerine yazılmış eserlerdir. Hâlâ, profesör Pusey'den Oxford'da bulunanlardan birkaç vesika almayı ümit ediyorum. Yukarıda sözünü ettiği listeyi tamamlamak ve İtalya'da yayınlanan Osmanlı tarihiyle alakalı kitaplardan bazılarını benim için satın almak zahmetine katlanan Mardana kütüphanesi direktörü Don Bet-tio'ya da az teşekkür borçlu değilim. Burada, Doğu'ya ait klâsik eserler bakımından zengin Bologne Enstitüsü Kütüphanesi direktörü râhib Mezzofanti'ye ve bana Marsigli ile mektupla irtibat kurmakta yardımcı olan Roma'daki Avusturya elçisi kont Lutzow'a da teşekkürlerimi bildirmek isterim. Tarihlerde ve Türk vesikalarında tahrifata uğramış has isimleri düzeltmem imkânını veren başkentin arşivlerinde bulunan Rus diplomatlarının listesinin bana gönderilmesinde nâzik aracılıklarından ötürü Avusturya'nın Petersbourg elçisi ekselans Kont de Fiquelmont'a minnettarlık duygularımı belirtmem yerinde olacaktır. Şimdi Eflak'da Avusturya memuru olarak görev yapan, vaktiyle İstanbul'da elçilik kâtibiymen gerek Kara Mustafa Paşa'nın mezarını bulmakta ve gerekse bu ciltde yer alan İstanbul planındaki mahalleleri göstermek, sokak adlarını tesbitte, topografik çalışmalarında benden faal yardımlarını esirgemeyen M. de Wallenburg'u burada anmadan geçmeyeceğim. Daha önce verdiğim kaynaklar tablosundaki çalışmalarıyla bu eserin meydana gelmesinde emeği geçen ve bilhassa bibliyografik ve

tarihî bilgilerin açıklanmasında Osmanlı müderris ve ilim adamlarıyla benim adıma görüşen, bunların arasında Veziriazam Melek Mehmed Paşa'nın oğlu, büyük ilim adamı kadiasker Abdulkadir Bey ile temas kuran Avusturya'nın İstanbul elçiliği tercümanı Chevalier de Raab'a teşekkür borcumu burada açıklamak isterim. Onun nâzik tavassutlarıyla giriştiğim mektuplaşma yoluyla elde ettiklerim, oniki yıl boyunca, yüksek alâka derecesinde bir bibliyografik, dilbilgisi ve tarihle alâkalı paha biçilmez vesikalar hazînesi oluşturdu⁵

Nihayet, bundan yirmi yıl Önce, kont Stadion yazarına devlet arşivlerinin kayıtlarını yararlanması için açmasıydı, prens de Metternich özel arşivlerden yararlanması imkânım olumsuz karşılasaydı ve nihayet sansür idaresi yazarın bu arşivlerden ortaya çıkarmış olduklarının yayınlanmalarına muhalefette bulunsaydı, bu kitap hiçbir zaman yayın hayatında yer alamayacaktı.

Bir ilmî eserin sansürcü ve tenkitçileri, yazarın minnettarlığında eserin meydana gelmesinde teşvik ve himayeleri görülmüş olanlardan daha az hak sahibi değillerdir; tenkit Hamaker'inki gibi kötü niyetli olmasın ve yeter ki,

⁵ Burada ele geçirdiğimiz bu vesikalardan biri sadece tatmin edici bir vesika olarak değil, iki tarihî şahsiyetten biri İhtiyar Köprülü, diğeri İmparatorluk müverrihi Râşid'dir. Köprülü, zâlim müstebid. diğeri ise siyasî esnekliğe sahip bir kişilik içinde yer almaktadır. Bu tarihin notlar bölümünde müverrihler tarafından bozulan, tabii şekildeki mâhiyetlerinden uzaklaştırılan gerçekleri Avrupalıların raporları ve cesaretle Osmanlı tarihçilerinin verdikleri bilgilerle düzeltmekten geri kalmadan. Böyle düzeltici bilgilerin zorunluluğunda şüphe yoktur. Bu kabilden hemen söyleyelim ki, İmparatorluk müverrihlerinin sıralanmaları listesinde de bir yıllık veya daha fazla bir boşluk bulunmaktadır: Bunlardan birincisi Nâimâ ile Râşid arasında geçen zaman fâsılasıdır. Nâimâ tarihi 1069 (1660) yılı so nunda durmakta ve Râşid'inki ancak 1071 (1660) yılında başlamaktadır, bundan da 1070 yılı (1659) olayları kaydedilmemiş durumda kalmaktadır. Hem de bu, aşağı yukarı bütün bir yılı kapsamaktadır. İkincisi, yazdıkları 1141 (1728) yılıyla sona eren Kara Çeleblzâde ile, tarihi ancak 1145 (1730) yılıyla başlayan Suphi arasında iki yıllık bir boşluk bulunmaktadır. Bu ikinci boşluk birincisinden daha çok anlaşılabilir bir mâhiyettir. Çünkü bu zaman fâsılası içinde olub bitenleri kaleme almış olsaydı, III. Ahmed'in hiç de övme fırsatı vermeyen saltanatının sonunu, yâni tahttan İndirilmesini ve bu sonucu getiren ayaklanmanın gerçek sebeplerini yazmak zorunda kalacağından ihtiyatlı müverrih Suphi buna cesaret edemedi. İyiliksever dostum, âlim Kadiasker bu mevzuda sorduğum suale cevap vermemiş olsaydı, Nâ İma ile Râşid arasındaki boşluk karanlık bir nokta olarak kalacaktı, iyiliksever âlim Kadiasker'in cevabı bu bilinmezi şu şekilde aydınlatmaktadır: 1660 yılında birçok felâket olay lan yer almaktadır, bunların arasında Sadâret Kaymakamı Debbâğ Mehmed Paşa'nın Veziriâzam'dan emir almadan Sultan'a bildirdiği bir yangın da vardır Debbâğ Mehmed Paşa'nın davranışı Köprülü Mehmed Paşa'nın verdiği emirle idamına sebep olmuştur. Bu Veziriazam tarafından İmparatorluk müverrihliğine atanan Râşid Efendi, tarihine Kaymakam'ın hayatına dolaylı bir şekilde malolan yangını anlatmak suretiyle başlamayı tedbirsizlik saydığından ve kendisinden evvelki İmparatorluk müverrihi gibi yaşlı müstebidin gazabını harekete geçirmek istemediğinden, salnamelerinde (yıllıklarında) bütün bir yılı ihmâl etmediği yerinde buldu. Allah-dan ki, İmparatorluk müverrihinin hikâyesindeki (salnâmesindeki) bu boşluk, Hüseyin Vecchi'nin kaleme aldığı tarihle doldurulmuş bulunmaktadır. Bu olay. müstebidlerin bazı olayların esrar perdesine bürünmesinde tesirleri olsa bile bunun sonuna kadar devam edemeyeceğini, etmediğini birçok benzer misâlde görüldüğü gibi ortaya koymaktadır. Bu olaydan da, onaltıncı asırda İstanbul'da çıkan bir yangını hükûmetine bildirmek isteyen bir Avusturya elçisinin açıkça yazmaktan çekinerek olayı şifreyle anlatma yoluna başvurmasının sebebinin daha iyi anlıyoruz.

yazara düzeltmek imkânı tanıyarak hata ve noksanlarını işaret etmekle sınırlansın. Çok yüksek bir kavisten veya çok alçak bir açıdan atılan mermi hedefini bulmaz ve gelip topçuyu vurur. Şâir ve hatibler, tenkidin bütün hücumlarına bozulmaz bir sessizlikle mukabele edebilirler.

Vicdanlarının, zevklerinin sesini dinlemekte ve polemikten kaçınmakta serbesttirler. Saldın hiç değilse sadece tarziyle, üslûbu ve edebî zevkiyle alâkalı kaldığı sürece tarihçi de aynı şekilde davranabilir; böyle tenkitlere en iyi cevap Kur'an'ın yüzdokuzuncu Sûresinde yer almıştır⁶; fakat, ilmî hakikat ve tarihi olayların gerçekliği bahis konusu olduğu andan itibaren, tarihçi gibi, kendisini ilme adanmış samimî araştırmacı, haksız hücumları püskürtmek veya hatasını itiraf edip düzelterek gerçeğe tazimde bulunmak durumundadır ve bunu görev bilmek zorundadır. Bildiğim yirmibeş görüş bildiren ve tenkit yazısından sadece beşi, bana gerçek bir tarafsızlık ve dilbilgisiyle tarihi içine alan çifte görüş açısından gerçek bir ciddiyet vasfına sahip göründü: Bunlar eserim üzerine Schlosser, Veit, Tychsen ve Sylvester de Sacy'nin Heidelberg, Berlin, Viyana Tenkit YıUıklan'nda, Edebî Bildirilerinde ve Goetin-gen'in Âlimler Gazetesi'nde yayınlanan makaleleridir. Diğerleri bu tarih kitabı üzerinde düşmanca veya övücü görüşler belirttiler. Ne var ki, bunların hepsi de yüzeyde kaldılar. Bunlardan hiçbirisi konuya derinlemesine girmedii. Hiçbiri bu kitapla evelce yazılmış olan Osmanlı tarihleri arasında bir kıyaslama yapmadı; hiçbirisi Bizans kaynaklarına gitmedi (en azından bu eserin ilk iki cildinde olduğu kadar); hiçbirisi bu açıklamalarda toplanan tenkit malzemesinin tahlilini yapmadı. Tenkitlerde görülen hücumlara, gerçeğe yararlı olacağına inandığım için, itirazlarımı bu tarihten ayn bir makalede biraraya getirdim⁷. Bu itirazlar yalnız tenkide karşı düzeltmeler değil, aynı zamanda kendi kendini tenkidi de içermektedirler; zira bu tenkit basılan Osmanlı Tarihi üzerine yazılan tenkitleri konu olarak al makla beraber, bu eserin Macar müterciminin (M. de Szolotai) mektuplarını da içine almaktadır. Ayrıca, İstanbul Camileri Tarihi olağanüstü sayılabilecek eserle, alâkam üzerine bilgilere de orada temas edilmektedir. Yine bu ek mahiyetindeki makalede, Viyana'yı muhasara etmiş olan iki Türk paşasına, Veziriazam İbrahim Paşa ile Veziriazam Kara Mustafa Paşa'dan da bahsetmiştim. Saygıdeğer ve âlim

⁶ {Ey Rasûlüm!} De ki: Ey kafirler! sizin taptıklarınıza ben tapmam. Benim kulluk ettiğime de siz kulluk ediciler değilsiniz. Ben de sizin taptıklarınıza ta-pıcı değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinimde banadır.

⁷ Okuyucu, bahsi geçen makaleyi, eserin orijinal Almanya baskısında C. X s.649, bulabilir.

dostum, islâm hukukunun en büyük yetkililerinden Melek Paşazade Abdulkadir Bey «Birinci Viyana Muhasarasının Kaldırılması Tarihi» adlı eserim konusunda bana bazı hususları bildirmek nezâketinde bulundu. Bu arada, İbrahim Paşa'nın eşinin Kanunînin kızkardeşi olduğunun hiçbir Osmanlı tarihinde belirtilmediğini bildirdi. Bu vesileyle bana şu tenkidi gönderdi:

"Sarı kâğıt üzerine yazılmış el yazınızın (yeni taalik harflerle) kopyası M. Raab'ın aracılığıyla elimize vardı; Viyana muhasarası olaylarını ele alan açıklamanızın muhtevası bizde derin bir memnunluk uyandırdı. Dilinizi bilen dostlarımın da bulunduğu sırada okuduğumda bir husus bana şüpheli göründü. Kanunî Sultan Süleyman gözdesi olan ve sonradan onun emriyle idam edilen ⁸ İbrahim Paşa'nın Atmeydanı adıyla bilinen büyük meydanda bir sarayı vardı ve saray ondan sonra birçok vezirin malı oldu, sonunda Fazlı Paşa'nın mülkiyetinde kaldı; bu sarayın çadırlar deposu olarak kullanılan bir bölümüne Mehterhane denilmektedir ve bu bölümden ayrı olan bir diğeri de Boyahane olarak kullanılmaktadır. Bu husus herkesçe bilinmektedir. Veziriazam İbrahim Paşa bu sarayda tarifi imkânsız denilebilecek ihtişamda bir ziyafet verdi. O döneme doğru bir düğün yapmış olduğundan, Paşa'ya şa2;a yollu sordu: «Hangimizin düğünü daha muhteşemdi, İbrahim?» İbrahim Paşa cevap verdi: «Benimki, çünkü, sizin gibi bir pâdişâh tarafından şeref-lendirilmişti. Sizin düğününüze onunla kıyaslanabilecek kim geldi?» Bu soru ve cevap millî tarihlerde yer almış bulunmaktadır. Ulemâ arasında yapılan görüşmelerde de Kanunî Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa'ya lûtfkâr davrandığı hususunda hiçbir şüphe yoktur, fakat, sizin farzet-tiğiniz veya tahmin ettiğiniz gibi ona kızkardeşini eş olarak vermiş olduğuna dâir herhangi bir delil, bir işaret mevcut bulunmamaktadır."

Gerçekten de, sadece Venedik elçiliğine ait, Marini Sanuto tarafın-dan yazılmış bir tek raporda İbrahim Paşa'nın karısının Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşi olduğuna dâir bilgi bulunmaktadır; bu bilgi de, o dönemde yaşayan Avrupalı tarihçilerinden birçoğu tarafından yalanlanmıştır. Spandugino Cantacuzene'e göre Veziriazam İbrahim Paşa'nın karısı Kanunî Sultan Süleyman'ın yeğenidir ⁹; anlattıkları Sansovino tarafından tekrarlanan Paolo Giovio'ye göre İskender Paşa'nın kızıdır ¹⁰.

⁸ İbrahim Paşa'ya bu evlilikten ötürü Damad da deniliyordu (Ç.N.).

⁹ Hayattayken Makbul İbrahim, Pâdişâhın gazabıyla öldürtül meşin den sonra Maktul İbrahim lâkabıyla anılıyordu (Ç.N.).

¹⁰ Bu, tamamiyle gerçek dışı bir görüştür. Zira gerçek olsaydı, Makbul İbrahim Paşa aynı zamanda Damad

İstanbul camilerinin kurucuları üzerine Hafız Hüseyin Ayvansarayfnin fazlasiyle gûvenilmeğe değer eserine göre, İbrahim Paşa'nın karısı, Kanunî Sultan Süleyman'ın ne kızkardeşi, ne yeğeni, ne de İskender Paşa'nın kızıdır, saray kadınlarından biridir. Fakat, tarihçilerin böylesine çelişkili ve birbiriyle çelişen iddiaları arasında bu beyanı doğrulayıcı bir delil bulmanın güçlüğü de ortada bir gerçektir. Dostumun I. Selim'in Kanunî Sultan Süleyman'dan başka evlâdı olmadığı yolundaki ¹¹ iddiası da bu tarihte geçen asıl kaynaklardan alınan özetlerle tekzip edilmiş bulunmaktadır; bu kaynaklar, Kanunî Sultan Süleyman'ın kız-kardeşlerinin çeşitli Paşalarla evlenmiş olduklarından bahsetmektedirler. Diğer taraftan, İbrahim Paşa'nın düğününe Sultan gelmiş olmasına verdiği büyük değer, Viyana muhasarası tarihinde bulunan aslından alınan son derece dikkat çekici imzasıyla doğrulanmaktadır; imzasında sahibes-sûr, yâni düğünler sahibi unvanını kullanmıştır.

Bir diğer husus, bizim için Viyana'yı birinci defa muhasara eden Paşa'nın karısının kim olduğu meselesinden daha önemlidir; bu husus sudun Viyana sivil müzesi anbarında bulunan baş, gerçekten Viyana'yı ikinci defa kuşatan Türk ordusunun serdarı Veziriazam Kara Mustafa Paşa'ya mı aittir? Kardinal Collonitz'in parşömen üzerine yazdığı 17 Eylül 1696 tarihli tahkimnâme henüz basıldığı ve bu Osmanlı Devleti Ta-rihi'nde derisi yüzülmüş başın zâlim cellâd Human'ın işi olduğu henüz gösterildiği sırada, "Camiler Bahçesi" adlı fevkalâde bir düzenle kaleme alınmış eser İstanbul'dan bana gönderildi. Son asnn ikinci yansında yazılmış olan bu nefis eserde bütün mektepler, çeşmeler, hastahâneler, imarethaneler ve diğer hayr müesseseleri hakkında sonra derece kıymetli bilgiler bulunduğu gibi, bunların kurucularının ölüm yılları ve mezarlarının yeri hakkında malumat verilmektedir. Bu İstanbul camilerinin tarihinde, Viyana'yı muhasara eden serdâr Kara Mustafa Paşa'nın üç kere adı geçmektedir. Birincisi, camiler fihristinde Kara Mustafa Paşa tarafından Divân yolu'nda yaptırılan hadis mektebi konusunda; ikincisi, Hocapaşa yakınında yaptırdığı cami konusunda; üçüncüsü, İstanbul dışındaki, Yedikule Ötesindeki camiler fihristinde ve Kasaplar denilen cami mevzuunda, Bu üç zikredilişin birinci ve üçüncüsünde, Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'de başı vurulup Sultanın ayakları dibine atıldıktan sonra aynı şehirdeki Sancapaşa

lâkabiyle anı'mazdı. Çünkü Nevşehirli İbrahim Paşa III. Ahmed'in kızıyla evlendiği için bu lâkab münâsip görülmüştü. Yâni Sultan in veya hanedandan çok yakmiyle evlenmek gerek (Ç.N.).

¹¹ Yavuzun kızının sonradan ayrıldığı Lütfl Paşa ile evli olduğu bilinen bir gerçektir. (Ç.N.)

Câmil'ne gömüldüğü kesinlikle bildirilmektedir. Gerçekte ise, bu cami, Hacı Kalfa tarafından yazılan Rumeli Tasviri'nde hiçbir suretle bahis konusu edilmemiştir. Hacı Kalfa'nın eserinde Edirne maddesinde geçmediği halde, sadece müverrih Ali, İkinci Murad'ın vezirlerinden olan Sanca Paşa'nın Gelibolu'da bir cami, fakirler için bir imarethane ve medrese inşâ ettirdiğini söylemektedir. Böyle olunca ilk önce, Edirne'de Sarıca Paşa adına bir caminin gerçekten varolup olmadığı; ikincisi, böyle bir cami bulunduğu takdirde, orada yatan kişinin Mustafa Paşa adını taşıdığı, üçüncüsü bu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı muhasara eden kumandanla arasında hususiyet farkı bulunup bulunmadığı zorunlu bir araştırma konusuydu. O sırada İstanbul Avusturya elçiliğinde kâtiplik görevinde bulunan Wallenburg, Edirne konsolosluğundan bir memur ve Osmanlıca'yı çok iyi bilen bir ilim adamının mahallinde yaptıkları araştırmalar, bulunan mezar taşının kitabesindeki bilgilerin de şahitliğiyle, Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'da değil Edirne'de gömülmüş olduğu yolundaki görüşü doğruladı ¹². Wallenburg, üstünkörü bir araştırma yapmamış, Edirne-Viyana yolu üzerinde ve civarında Sarıca Paşa'ya ait olduğu caminin yerini karış karış araştırarak bu sonuca beraberindekilerle birlikte var-mıştı. Kara Mustafa Paşa'nın mezar taşı, idam edildiği yıl konmuştu.

Mustafa Paşa'nın uydurma başının Viyana'ya gönderilmesinden on iki yıl Öncesine aitti. Aloyisus Braun ve Xavier Berengshoffen adlarındaki iki cizvit bu uydurma kesik başı Belgrad'dan Viyana'ya götürüp Viyana muhasarasındaki Türk ordusunun serdarı ekremine ait olduğunu söyleyerek, muhasara sırasında ellerine geçtiği takdirde şehrin bütün ileri gelenlerinin başlarının kesileceği tehdidiyle karşılaşmış olan kardinal Colloniz'e vermişlerdi, öyle anlaşılıyor ki, bu iki cizvit rahibi, aslında Belgrad'daki mezarın kime ait olduğunu biliyordu ve kardinalin gözüne girmek için bu mutaassıpça hileyi uydurup tezgâhlamışlardı. Böylece, camiler üzerine yazılmış eserin tarihe dayanan otoritesi, kardinal Colloniz'in iki cizvit rahibinin şehâdetleri üzerine tutturulan zabtı hükümsüz hâle getirdi. Yüzotuzbeş yıldan beri Viyana sivil müzesinde muhafaza edilen kesik başın Türk ordusunun Viyana muhasarasında serdarı Kara Mustafa Paşa'ya ait olmadığı kesinlikle ortaya çıkmakla beraber, hangi Türk

¹² Bu mezar kitabesinde aşağıda şekilde okunan dört satır vardı: Veziriazam ve serdarı ek rem Mustafa Paşa gitti ve şimdi ermişlerle yaşıyor Kutsal savaşta hiçbir hatâ işlemedi; Ve ermiş şehid olarak mekânı şimdi şüphesiz cennetin sinesidir!. Kitabedeki harflerin riyazi olarak taşdıktan rakam değeri toplanınca hicri 1005 yılı çıkmakta, bu da 1683 ve 1684 yılına tekabül etmektedir.

büyüğünün başı olduğu da anlaşılmalıdır. Tabii, bu kesik başın Edirne'de idam edilip Sancapaşa Câmii'ne gömülen Kara Mustafa Paşa ile en ufak bir alâkası bulunmadığı iyice anlaşılmıştı.

Her tarihî eserin netice olarak felsefî ve tarihî görüşlerle sona ermesi kanatinde olanların bekleyişlerini yanıltmamak için, bu eseri sadece kronolojik, takvim olarak tarih sırasına uygun müşahadeler ve saltanatların birbirini takibetmesiyle ilgili ve bu dönemler içinde geçen olayların anlatılmasına uygun bir düzende sona erdireceğimizi söylüyoruz. Zaten bizim nazarımızda, prensip olarak, olayların tarihi tarihçinin değil olayların konuşmasıdır ve onlardan çıkarılacak sonuçlar okuyucunun değerlendirmesine bırakılmalıdır. Kuruluşundan Kaynarca barışına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı yedi büyük dönem arasında bölünür ve bunlar şöyle sıralanabilir: 1. Kuruluşundan İstanbul'un zaptına kadar geçen dönem; 2. İstanbul'un zaptından başlayarak Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasına kadar fetihle büyüme dönemi; 3. Kanunî ve oğlu II. Selim'in saltanatlarında büyümenin son haddine varması dönemi; 4. Kanlı siyasetinin bir süre için devlete ilk ihtişamını kazandırmasına kadar III. Murad idaresinde çöküşünün başlaması dönemi; 5. İlk Köprülü'nün yönetiminde ortaya çıkışına kadar tam bir anarşi ve kargaşalığın hüküm sürmesi dönemi; 6. Köprülü ailesinden gelen devlet adamlarının idaresi altında Karlofça barışına kadar süren yeni atılım dönemi; 7. Bu baş anlaşması ve Avrupa siyasetinin bu imparatorluğun işlerine kanşmasıyla Kaynarca barış anlaşmasına kadar Önceden tahmin edilen çöküş dönemi. Bu yedi dönem üzerinden ilk altısı, bu tarihin iki cildini doldurmaktadır; yalnız yedinci dönem dört cildine sığmaktadır. Yıldırım Bâyezid'in hıristiyan devletlerin birleşmiş ordularıyla savaştığı ve onları dağıtıp Pettau'ya kadar takl-bettiği unutulmaz. Niğbolu (Nicopolis) savaşından günümüze kadar Osmanlı devleti eski ihtişamını hatırlatan bir yeri Doğu'da işgal etmeğe ara vermeksizin, artık Avrupa'yı kalbine kadar ilerlemekle tehdit etmemektedir; aradan dörtüztüzdört yıl da geçmiş bulunuyor ¹³ ^Niğbolu savaşından bir asır sonra, Türkler Avusturya'nın dahilini işgal etmiş bulunuyor ve bu işgali Polonya'ya kadar yayıyordu; Niğbolu savaşından iki asır sonra üçüncü Mehmet tahta çıktı ¹⁴ ve tahta çıkışından Hicrî onbirinci asrın başına kadar, bizzat Osmanlı müverrihleri o zamandan hissedilmeğe başlayan Osmanlı

¹³ 1496'da

¹⁴ 1596'da.

İmparatorlu'nun çöküşünü açıklamaktadır. Bir asır sonra ¹⁵ bu adı taşıyanların üçüncüsü olan bilgin ve faziletli Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nda, müslûman zulümlerinin ağırlığı altında ezilen hıristiyan halkın yararına birinci reform hareketine teşebbüs etti; ve bu teşebbüsten tam bir asır sonra, uzun zaman hazırlanan bu reform III. Selim'in saltanatı döneminde gün ışığına çıktı.¹⁶ Hıristiyan takviminin atmışaltıncı yılı gibi (birçok defa bu tesadüfü açıklamak fırsatını bulduk), seksenaltıncı yılı da Osmanlı tarihinde dikkati son derece çeken bir yıl olmuştur. Bu değişmeyen rastlantıdan çıkarılacak sonuç şudur: Bahis konusu bu yıllar, dikkatli okuyucunun da gözünden kaçmayacağı biçimde duraklama noktalarını oluşturmaktadır. Milletlerin veya bazı kişilerin tarihlerinde mesud veya bahtsız, fakat mutlaka hatırdan çıkmayan günler vardır: Macar tarihinde Saint-Jean'ın başının kesildiği gün, Napolyon'un tarihinde 14 Ekim; Osmanlı muhasaralan tarihinde 8 Eylül ve nihayet Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetleri tarihinde Kaynarca anlaşmanın Pruth savaşının hâtırasını bir zaferle silmek niyetiyle imzalandığı 21 Temmuz tarihi işte bu unutulmaz günlerdendir. Bu kronolojik yaklaşımların üzerine çektiği garipsemeleri cevaplamaktan uzak olarak, Osmanlı tarihinin hatırlanılacak son derece garip tesadüflerin oluşturduğu olaylarla meydana gelen günlerini belirtmek maksadiyle bu dikkate değer olayların bir tablosu veya bir takviminin yerinde bir teşebbüs sayılabileceğine hükmettim ¹⁷ Fazla olarak bu teşebbüsün Türklere veya Bizanslılara ait Osmanlı İmparatorluğu'na ömür biçen abes kehânetlerle elbette bir alâkası bulunmayacaktı. Şüphesiz ki müesseselerin çöküşü, hareketsizliğinden gelişmelere, en azından komşularındaki gelişmelere kapalı tutulmasından teşhis edilebilir. Devlet binası, her yapı gibi, tamir ve bakımına özel bir ihtimâm gösterilmediği takdirde yıkılır. Osmanlının gözünde Türk, medeniyet ve kültürün her türlüüne yabancı kalmış bozkırların kaba ve sert oğluydu; Avrupalının gözünde ise, dininin ve devletinin şekil ve kaidelerine uygunluk gösterememiş Asyalı kavimdi.¹⁸

¹⁵ Koçibey, Osmanlıların Montesquieu'su diyebileceğimiz bu değerli yazar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine yazdığı eserinde, Nâima ve çağdaş müellif ve müverrih Said, İmparatorluk'daki son iki isyanın tarihinden önce kaleme aldığı tarihçede bu reformdan bahsetmektedirler.

¹⁶ 1696'da.

¹⁷ 1796

¹⁸ Hammer'in Osmanlıların Türk'e karşı tavrı hakkındaki görüşü tamamiyle, başdan başa yanlıştır. Herhalde Türk asıllı olmayan dönme devlet adamlarından birkaçının görüşünü Osmanlılara mâletmek istemek tedir. Osmanlı görüşünü en yetkili ve samimî olarak Osmanlı padişahları temsil ettiklerine göre, bunlar Türk olmak şerefini dâima şuurlu bir şekilde belirtmekten geri kalmamışlardır. Bu davranış ve

Boğaziçi'yle Cebelitarık boğazı arasındaki ülkelerde de, Türk ayn mânâlarda anlaşılabilir bile bunda bu ruhun hâkim olduğu görülür. Osmanii İmparatorluğu uzun zamandan beri fâtihi bir devlet olmağa son vermişse ve bugün kuzeyde Tuna kıyıları ve Kuban nehri, güneyde Mısır kıyıları ve doğuda Fırat ve Dicle sıkışıp kalmış bulunuyorsa, bunun sebebi, ilerleyecek yerde yerinde sayma durumunda olmasıdır; bu da duran nehrin bataklığa dönüşmesi kanununa uygunluk göstermektedir.

Bu son İfâde Osman'ın halkının karakteri hakkında bizi haksız bir hüküm vermeğe götürmemelidir; Özellikle devletin gücünü kaybetmesinin suçunu bu halka yüklemek haksızlık olur. Halkın devletin bu durumu karşısındaki sorumluluğu Osmanlı olduğu için başka adları taşıyan milletlerinkinden farklı görülmez. Yâni bu devlete, İmparatorluğun eski yapısını sürdürmemesi için ne kadar suçlamada bulunursa, halka bundan daha fazlası yöneltilmez. Tarihî görüş açısından Türk milleti hakkında sağlam bir hükme varmak için, bu milletin dünya hâkimiyetini ve dolayısıyla fasilasız fetih sistemini hedef olarak gösteren İslâmiyet'in zincirlerini taşıdığını unutmamak gerekir ¹⁹. Kıbrıs ve İran savaşı münasebetiyle verilen fetvalarda yeminli banş anlaşmalarının İhlâli meşru gösterilmiş, buna da ihlâlden üstünlük kazanılacağı gerekçesi eklenmiştir. Dört asır boyunca Osmanlılar Hıristiyanlara (kâfirlere) ancak fasilalar bahşetmişler ve mevcut banş anlaşmalarının ebedileştirilmesi yolundaki teklifler, bunun şeriate aykırı olduğu ileri sürülerek reddedilmiştir. Osmanlılar, tarihî açıdan müşhâde edilince, ilk devamlı orduları teşkilâtlandırarak, bunların askerî disiplinlerini mükemmelleştirerek ve bilhassa yeniçeriler teşkilâtını kurmak ve devam ettirmek üzere Hıristiyan çocukların toplanmasını müesseseleştirerek, idare ilmine bir dereceye kadar incelik getirmişlerdir. Kendilerinin Montesquieu"leri mesabesinde ki İbn Haldun, Osmanlıları müesseselerinde istikrar bulunmamasından

duyguda en ileri giden hükümdarlardan ilki Fâtihi Sultan Mehmet'in babası, şâir pâdişâhların ilki ve kazandığı meydan muharebeleriyle bütün Türklerin sevgisini ve Türk tarihinin minnettarlığını kazanmış olan İkinci Murad'dır. Tercüme ve telif olarak birçok Türkçe eserler yazdırmış, Türk âlimleriyle şâirlerini himâyâ etmiş ve bu suretle bazı oryantalistlerin "ilk Türk Romantizmi" adını verdikleri millî kültür hareketinin başlatıcısı olmuştur. Bu dönemde İkinci Murad'ın emriyle yazılmış eserler içinde Yazıcı oğlu Ali Efendi'nin Oğuz an'anelerini ihtiva eden "Tevârih-i Âl-i Selçuğ'u, Molla Arif Ali'nin onbirinci asırdaki Anadolu fethine ait "Dânişmendnâme'si, Şeyhî'nin "Husrev-u Şirîn'i ve Mercimek Ahmed'in "Kâbusnâme"si gibi Türk dilinin tarihi bakımından çok değerli menbalar vardır bunların en önemlilerinden biri de Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin dinî edebiyatımızda bir anıt sayılan "Muhammediye'sidir. O döneme alt daha birçok eser sayılabilir.

¹⁹ Birçok Batılı İlim adamlarının görüşleriyle ters düşen Hammer, Hıristiyanların Engizisyon ile başta Solnt-Barthelmeye olmak üzere katliamları, 100 sene Savaşını unutmuş görüyor. (Ç.N.)

kabahatli sayar. Osmanlı İmparatorluğunda devlet gemisinin idaresi nadiren Türk asıllı olanların eline verilmiştir; genellikle devlet gemisinin dümeni hıristiyan asıllı Rumların, Moralıların, Arnavut ve Sırpın, hattâ Macar ve Almanların ellerinde bulunuyordu, bunlar yeniçerilerin acemi oğlanlar veya sarayın hizmetkârlar bölümünde yetiştiriliyor ve Osmanlı İktidarının kör âletler hâline dönüştürülüyorlardı. Zira bunların artık geçmişleriyle hiçbir inanç ve kan bağlan kalmıyordu. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde kanun ülkenin refahını teminât altında tutuyordu; bütün İmparatorluk bu refahtan payını, hissesine düşeni alıyordu, idare ilmi, Türkçe, arapça ve Farsça'da (Riyaset) deyiminde tarifini bulmuştur ki «geminin idaresi» anlamına gelir; böylece tabîî, dünyadan alınmış bir imajla devlet gemisinin dümenini tutan, insanların ve zamanın dalgalanmalarında onu yürüten, idare eden bir şefi tasavvur etmektedirler ²⁰; fakat, kullanılması zorunlu bir sertliği eklemedikleri takdirde bu şef Doğu halklarına zayıf görünmektedir; bu eksikliği ve zaafı da «siyaset» kelimesi ile belirtmektedirler, ki bu kelime Arapçadır ve bir atın idare edilmesi fikrine tatbik edilmektedir ²¹ Devlet gemisini güvenle idare etmek ve halkın atılganlığını dizgin altında tutmağa dayanan bu çifte ihnin vasıtaları ve gayesi kanunlara uymaktan başka bir şey değildir. Asyalıda siyasî hürriyet duygusu yoktur; köle veya hür adamın medenî hürriyetini ancak zıddıyla, esir doğmak veya satılmış olmakla bilir. İranlı sembolleri servi ağacı ve vahşi zambak olan Zerdüş mezhebi içinde dinî hürriyetle temas kurmuştur. Arap Bedevininkinden gayn hürriyet tanımaz, hürriyetler içinde bildiği budur, yâni eli benzerlerine kalkan ve onları düşman bilen vahşinin kaba iptidâi durumu. Onseki-zinci asnn ortasında olayların zoruyla Osmanlılar, Polanyalıların hürriyeti ve Kırım Tatarlarının bağımsızlığı bahis konusu olunca, bunu «başa sank veya sarıklı baş» deyimleriyle ²² ifâde ettiler. Bunun da sebebi, Osmanlılarda, Romenlerde esirlerin şapka giyememeleri gibi sarık sarmalan yasak olduğundan hürriyeti bu mecburiyetlerin zıddı bir durumla ifade ediyorlardı. Osmanlı «insanîyet» ve «birlik-camâat» fikirlerine daha az yabancıdır; «cumhuriyet» ²³ kelimesi vezirlerin ²⁴ resmî unvanları için de yer almaktadır. Bütün Osmanlı müesseseleri içinde en

²⁰ Her üçü de reis adı altında geminin kaptanını belirtmektedirler.

²¹ Seyis.

²² Serbestiyet

²³ Cumhur

²⁴ Müdebberi umuri cumhur, yâni müşterek işlerin idarecisi.

mükemmel ve çelişkisiz olanı Fâtih sultan Mehmed tarafından kurulmuş ve kanunî Sultan Süleyman tarafından mükemmelleştirilmiş bulunanı ulemânın mertebe silsilesini konu alandır. Kadı, yâni hâkim olarak görev yaptığı gibi dinî imanın öğretimini de üstlenmiş durumdaki bu aristokratik cemâat —veya zümre—, o zamandan beri askerî İktidara karşı bir ağırlık âleti oluşturdu ve istibdada karşı da bazı zaptedi-ci, önleyici kaideler getirdi. Bir toprak asilleri sınıfını değil, kanun ilmîne dayalı bir ilâhiyatçılar, hukuk danışmanları, kadılar ve müderrislerden oluşan bir değerler topluluğu meydana getirdi. Bu topluluğun sağlamlığı ve yüksek düzeydeki ilmi, özellikle devlet gemisini bazen istib-daddan, bazen anarşiden kaynaklanan fırtınalara karşı korumakta yardımcı oldular; yâni gemiyi batırmakla tehdit eden bu iki felâkete karşı başlıca dayanak, önleyici görevlerini yerine getirdiler. Türkiye'de profesörler, bunun için Almanya'da olduğundan paraca daha iyi tatmin edilir ve itibâr görürler. Bu ölçü, İngiltere ve Fransa da ayrı tutulmaksızın bütün ülkeler için böyledir. Büyük kadılar ve hepsini yükseği Şeyhülislâmlık makamına saray gökbilginliği, doktorluk ve müderrislik gibi paralı hizmet yerlerin den geçildiği halde, bunların hepsi de iki ilim dalından, ilahiyat ve hukukdan geldikleri halde, tarihî, filolojik, tıp, ri-yaziye, şiir ve musiki, hitabet, mimari ve hat sanatının incelenmesine dayalı ve bunların hepsinin özü olan yüksek bir kültürün vücut bulmasında olanca gayreti göstermekten geri kalmazlar. Yalnız Kur'an tarafından yasaklanan resim ve heykel gelişme göstermede aşağı yukarı sıfır noktasında kalmışlardır. Kumaşları ve renkleri Avrupalılar tarafından gıpta edilerek arandığı halde, Osmanlı İmparatorluğunda mekanik sanatlar bir gelişme gösterememiştir. Türk endüstrisinin diğer mamulleri arasında, burada Haleb'in rengârenk ipeklilerinden, Bur-sa'nın kadife yastıklarından, Ankara'nın şallarından, İzmir'in uzun siyah denizci paltolarından, kırmızı keten dokumalarından, Edirne'nin gülyâğı ve sabunlarından, İstanbul'un kuyumculuk şaheseri parçalarından ve mühür kazıyıcılıkdaki hünerinin meydana getirdiği eserlerden söz edeceğiz. Türk ordu musikisi bütün Avrupa milletleri tarafından alınmış ve kendi bünyelerine göre intibak ettirilmiştir. Osmanlılar muhasaralar sırasında davulu ve diğer musiki âletlerini bütün diğer devletlerden Önce kullanmışlardır. Osmanlı mimarisinin mükemmeliği Edirne, İstanbul ve Boğaz kıyılardaki camileri içlerinden inceleyen Avrupalılarda hayranlık duyulan uyandırmaktadır. Yazı (hat) sanatındaki, özellikle (taalik) yazıdaki eşsiz eserleri karşısında, görenler benzeri olmayan güzelliklerle temasa geldiklerini yaşayarak

anlamaktadırlar: Bunlar, o zamana kadar görülen eserlerin en mükemmelleri, güzellikle en üst dereceye ulaşmış olanıdır. Bunların derecesine erişmek imkânsızdır. Eserler, görenlere bunu kabul ettirmektedirler. Humayunnâme doğu üslûbunda bir şaheserdir. Tek kelimeyle osmanlı şiiri, asya'da başka herhangi bir milletin ulaşamadığı bir yükseklik derecesindedir.

Bütün kalpler din duygularıyla dolup taşmadığı gibi, bütün ruhlar âşık olmadığı gibi, bütün zekâlar da şairane değildir. Büyük bir çoğunluk hitabet ve musikinin duygulandırma, intibalandırma alanına giremez. İnsanlar vardır ki Allah'ı inkâr ederler, bu bakımdan şiiri inkâr eden, doğu şiiri üzerinde eğri büğrü hükümler veren insanların bulunmasına şaşmamak gerekir; böyleleri yalnız gazete okuyanlar arasında değil doğu araştırmalarına sanatları hâline getirmiş kimseler arasında da bulunmaktadır. Alman doğubilimcilerinin, Schultz ve onun gibi aynı zihniyetten beslenenlerin saygısız ellerinin doğu şiirinin mihraplanna yöneltilen saldırılar, Fransız-Arap kültürü araştıncılan tarafından püs-kürtülmüştür; şurasını söylemek gereki ki, doğu şiirinin kutsal ateşinin tapıcılannı oluşturan bu savunucular, davranışlarına rağmen tek yetkili hâkimler olarak mütalea edilemezler, bu doğubilimci (oriyanta-list) ve sözde şiir meraklılanndan daha tarafsız ve daha çok zekâ adamı olan Goethe, Herder ve Collin²⁵ ve Mengel²⁶ gibi aydın tenkitçiler, doğu dilleriyle şiir yazmadıkları halde Doğu şiirinin hakkını vermişler ve çeviricilerden takdirle söz etmişlerdir. Çok bilmiş geçinen Alman Re-iske'nin zevk yoksulluğu Mütenebbi'den yaptığı özet tercümelemlerle ortaya çıkmış, bu da uzun zaman önce İngiliz W. Jones'ın klâsik eseriyle yeterince açıklanmıştı. Bu klâsik eserin adı Asya Şiiri Üzerine'dir. Yapılan tercümeleri okuyucu bakımından genişlik kazandığında, bu husus Mutenebbi ve Baki Efendi'nin şöhretlerini daha da arttıracaktır. Alman doğubilimcisi olarak Osmanlı lirik şiirlerinin tercümesi bana düşerdi, fakat Osmanlı İmparatorluğu tarihçisi olarak yerine getirmekle görevli bulunduğum çalışmalar var. Bir milletin şiiri Oziris'in anatomi-siyle uğraşan o tahlilci nesir yazarları veya Virgile'in şiiri denince mis-ralann hecelerini saymağa kalkışan geri kalmış düzyazıcılar için vücuda getirilmemiştir; bir milletin şiiri, onun zekâsının, ruhunun, dehâsının ve karakterinin en sadık aynasıdır; o

²⁵ Annales de la litterature (Edebiyat yıllıkları).

²⁶ Morgenblatt gazetesinin 29 Mart 1830 tarihli sayısına bakınız

medeniyet, mânevîleştirme ve dinin kutsal alevidir ki, insanlık mihrabından göğe yükselir. Bu görüş açısından, Osmanlı şiiri bu tarih yazan için uzun İncelemeler ve araştırmalar konusu olmuştur. Bu tarihin yazan, Alman Mercure dergisinde (Son Şeyler) ve Mesihî'nin bahar üzerine yazdığı bir şiirinin tercümelerini yayınlamak otuzdört yıl önce tercümeçi olarak bu çalışmalara başladı. O zamandan beri, bu işe teşebbüs ederken belirlediği hedefi biran bile hatından çıkarmadı. Osmanlı tarihinin kay-naklarını biraraya getirmek için sarfettiği otuz yılı boyunca yirmidört kadar, özel koleksiyonlar, Osmanlı şairleri biyografileri ve Osmanlı şiirinin tacı sayılan eserler elde edebildi. Bu tarih eserinin akışı içinde bu aziz bölgenin ileri gelenleri, sancaklarına yazılı dövizlerle zikredilmişler, bazan tarih bakımından mânâlarına önem verilen mısralardan alınırlar yapılmıştır. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi'ne yapılması gereken zorunlu ek İran edebiyat tarihine eş değer taşıyan Osmanlı Şiiri ekidir.

Goethe «Batıca-Doğulu Divanında İran edebiyatı hakkında son derece övücü bir hüküm vermiştir. Bununla beraber, bu iki edebiyattan biri diğerinde daha geniş ve daha sarptır: Osmanlı şiir tarihini yazarken yirmidört müracaat eserini gözden geçirmek gerekirken, İran edebiyatını incelemekte dört eser aynı işi görür. Türklerin İranlılar ve Araplar gibi orjinal bir şairane ruha sahip olmadıkları halde, onların zihnî faaliyete dayalı kültürlerinin meyvelerini kendilerine maletmeleri hayret vericidir ve şiirlerini inceleyenler, Türklerin tesirinde kaldıkları edebiyat-İlankine eşit bir zenginlik derecesine ulaşmış olmalarıdan, ayrıca edebiyatlarının ihtiva ettiği hazineler karşısında şaşkınlık hissi duymaktan kendilerini alamayacaklardır. Bu bakımdan Araplar ve İranlılar karşısında Türkler, eski tarihin Yunan karşısındaki Romalıları anımsatmaktadır. Bu açıdan bakılınca, Osmanlı şiiri tarihi yalnız bu milletin tarihinin eki değildir, fakat aynı zamanda Arap ve İranlıların Osmanlılar tarafından çok iyi benimsenmiş olan şiirlerinin tanıtılmasına da yardımcı olacaktır; Türkler bu benimseme ve temessülde bunları kanlarına intikal ettirme derecesinde başarılı olmuşlardır.

Dinle sıkı sikaya bağlılık içinde bulunan şiir, özellikle Doğulularda, tasavvufa dönüşme eğilimi gösteren ilhamını Allah övgüsünden alır. Doğulu şairlerin şîân ve inançları Kur'an'ın şu âyetidir: Allahdan sudur ettik ve ona doğru döneceğiz. Şiir gibi tarih de Allah'a götürür; zira, Allah'ın ebedî takdiri ve ebedî iyiliği tarafından seçilmiş mahalleri aydınlatır.

Kendisi ebedî aşk ve ebedî hakikat olan Kaadir-ı Mutlak adına aşk ve

hakikatle tuttuğum kalemi, bugün bırakıyorum. Almanlar ve bütün dindar kalbler böyle konuştuğumda beni anlarlar; fakat tenkitçilere ve İngilizce ve Fransızca mütercimlere gelince, kitabımın önsözünde görüldüğü gibi, fikir beyanı işini önceden , şu iki kelimeyle yaptılar: Aşın sevgi ve acıma. Onlara bir kere daha izah etmek zorundayım ki, ne özel bir aşın sevgi veya tercih, ne de hemcinslerine karşı bir acıma duygusu tarihi çizen fırçamı idare etti; sadece vak'a, yâni tarih ve bilhassa özel şartların gençliğimden beri beni temasa getirdikleri Osmanlı tarihi sevgisi kalemimi hükmü altına aldı. Bu şahadetin sevgiye ve hakikata sadık kaldığım hususunda yeterli olduğu ümidindeyim; zira kendimi verdiğim gayeye ulaşmak için hiçbir zahmet ve fedakârlıktan kaçınmadan ve gerçeği ne sakladım ne de ona kıyafet tebdili yaptırım. Hakikate ve bütün tarihçilerin ana kaide olarak benimsemeleri gereken şu vecizeye: Hakikat, hakikat ve bütün hakikatten başka hiçbir şey, mealindeki vecizeye gösterdiğim saygının delili, bu tarih eserini, o zamana kadar yazmakta sahip bulunduğum serbestlik içinde devam ettirmek mümkün iken durdurmamdır. Bir tarihçiye kontrol etmenin en iyi yolu, kaynak-lariyle temas etmek, bunlarla yazdıkları arasında uygunluk bulunup bulunmadığım araştırmaktır. Müracaat kitabı olarak başvurduğum eserlerin çoğu İstanbul'da basılmıştı ve bunların nüshaları büyük bölümüyle umumî kütüphanelerde bulunuyor; ama şu veya bu kütüphanede bunlar hâlâ bulunmuyor, aslanan bunları temin etmektir; zira Osmanlı İmparatorluğu, âlimlerin ve tarihçilerin dikkatlerini çekmeğe Bizans İmparatorluğundan daha az lââyık değildir. Bizans'a ait eserlerin bulunduğu bütün kütüphanelerde İstanbul'da basılmış eserlerin bulunabileceğinden emin olmak kolay değildir. Sahibi bulunduğum el yazması eserler Viyana İmparatorluk kütüphanesinde bulunmaktadır ve bütün doğubilimcilerin incelemelerine açıktır; Avusturya arşivler dâiresi de incelemeler yapacak yabancıların giremeyecekleri bir yer değildir. Pertz, Ranke, Cox ve Macintosh gibi ilim adamları buralarda yaptıkları incelemeler dolayısıyla bu serbest girişten yararlanmışlardır. Başvurulan kaynakların herbirinin bu tarihle mutabakat halinde bulunduğu görülecektir. Tenkit yazılarının veya kendi tarafımdan ortaya konulan ve gerek doğru-yanlış cetvellerinde gerekse son ciltte düzeltilen genellikle insanın ve yazarının mükemmellikten yoksunluğunu belirtici önemsiz birkaç hatâ yazarın hakikat aşkından şüphe ettirecek ve kitabının değerini düşürtecek mahiyette olmaktan uzaktırlar. Ne olursa olsun, yakında yapılacak bir baskı onların kolaylıkla ortadan kaldırılması fırsatını verecektir. Kötü niyetli tenkitçilere ve hakikat düşmanı

sansürcülere gelince, onlara söyleyecek hiçbir sözüm yok; iyi niyetli okuyucu ve tenkitçiler yazdığım gibi yâni hakkımda aşk ve hakikati hüküm verecekler ve bugün, Allah şükür, tamamlanmış olan bu muazzam tarih eserinin Doğuda aşk ve hakikatin bir yankısı olduğu yolundaki tanıklığı benden esirgemeyeceklerdir.

Raab nehri üzerindeki HainiU'de, 28 Eylül 1830'da, Niğbolu millî savaşımm dörtyüzotuzdördüncü yıldönümünde yazıldı.²⁷

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Makamları Ve Memuriyetleri

I. Bölüm

Hukuk²⁸ Yüksek Makamı ve Memuriyetleri.

A. Hukukun En Yüksek Makamı:

1. Şeyhülislâm'dır²⁹.

Şeyhülislâmın doğrudan emri altında görev yapan memurlar:

a. Şeyhülislâm kâhyası³⁰ yâni, siyasî ve iktisâdî bütün işlerde Şeyhülislâm vekili; b. Telhisci, yâni, mühürdar ve Şeyhülislâm'ın Bâb-ı Âlî (hükümet) katındaki işlerinin takibe isi; c. Mektubcu, yâni, Şeyhülislâm'ın dâire müdürü; d. Fetvâ-emînî; yâni fetvaların yakıldığı dâirenin müdürü.³¹

B. Birinci Derecede Hukuk Makamları:

1. II. Başkanlar (Sudur)

2. Sadr'î Rum, yâni, Rumeli büyük,- kadısı³²

3. Sadri Anadolu, yâni, Anadolu büyük-kadısı. Her ikisinin emrinde yetkileriyle ilgili işleri idare eden altı görevli bulunmaktadır: a. Tezkereci, yâni, dilekçeler kabul eden yüksek derecede (emîn) görevli; b. Ruznâmeci, günlük işlerin kayıdcısı; c. Matlabcı, yâni, kadıların yerlerinin belirleyicisi; d.

²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/7-33

²⁸ Buradaki hukuk deyişi (şer1!) mânâda anlaşılmalıdır. (Ç.N.)

²⁹ Hammer sürekli olarak MüfU deyimini kullanmaktadır. Günümüzdeki Diyanet tîârî teşkilâtıyla karıştırılmaması için değiştirdik. (Ç.N.)

³⁰ Devlet Teşkilâtında yüksek makamlarda bugünkü müsteşarlık (Ç.N.)

³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/35

³² Bunlar Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri (Kadiaskerlik) d ir. (Ç.N.)

Tatbikçî, bütün kadıların mühürlerinin muhafızı ve bunların aslına uygun olup olmadıklarının kontrolçüsü; e. Mektupcu, yâni, kadılarla yazışmaları yürütmekle görevli katip f.Kâhya, muhasebeyle görevli vekil.

III. İstanbul Kadıları

4. İstanbul kadısı, yâni, İstanbul Efendisi diye de adlandırılan payitahttaki kadı; doğrudan emrinde bulunan görevliler: a. Unkapanı naibi, yâni, kadının un depolarını gözetmekle görevli vekili; b. Yağka-panı naibi, yâni, kadının zeytinyağı ve sâde yağ depolarını gözetmekle görevli vekili; c. Ayak naibi, yâni, pazarda dolaşarak tartı ve ölçüleri, fiyatları gözetmekle görevli vekili.

IV. Haremeyn mollaları, yâni, iki kutsal şehrin mollaları.

5. Mekke molla-kadısı;

6. Medine molla-kadısı

V. Bilâd'ı erbaa kadı-mollaları, yâni, İmparatorluğun ayrıcalıklı dört şehrinin kadı-mollaları.

7. Edirne kadısı;

8. Bursa kadısı;

9. Kahire molla-kadısı;

10. Şam molla-kadısı.

VI. Mahreç mollaları, yâni, daha yüksek hukuk makamlarına aday mollalar.

11. Galata molla-kadısı;

12. Üsküdar kadısı;

13. Eyûb kadısı (İstanbul'un üç semti);

14. Kudüs kadısı;

15. İzmir kadısı;

16. Halep kadısı;

17. Yenişehir (Larissa) kadısı;

18. Selanik kadısı;

19. Nakib'ul -errâf (asillerin seçilmiş) veya Peygamber sülâlesinden gelen emirlerin reisi;

20. Sultan hocası, yâni Sultan'ın ve şehzadelerin öğretmeni;

21. He-kim-başı, yâni, Sultan'ın ve sarayın hekimi;

22. Münecim-başı, yâni, sarayın gökbilgini;

23. İmam'ı sultan-1 evvel, yâni saray camisi birinci imamı;

24. İmam'ı sultan-i sâni, yâni, sarayın ikinci imamı. ³³

C. İkinci Sıradaki Hukuk Makamları

(Menasib-i devriyeler)

25. Maraş molla - kadısı;
26. Bağdad molla - kadısı;
27. Bosna -saray molla - kadısı;
28. Sofya molla - kadısı;
29. Belgrad molla - kadısı;
30. Ayntab molla - kadısı;
31. Kütahya molla - kadısı;
32. Konya molla - kadısı;
33. Filibe molla - kadısı;
34. Diyarbekir molla – kadısı ³⁴

D. Üçüncü Sıradaki Hukuk Makamları

(Müfettiş ve sorguya çekiciler)

35. Şeyhülislâm müfettişi, yâni, Şeyhülislâm'ın doğrudan emrinde bulunduran vakıf müfettişi;
36. Sadriâzam müfettişi, yâni veziria-zam'ın doğrudan emrinde bulunan vakıf müfettişi;
37. Hameyn müfettişi, yâni, iki kutsal şehrin vakıflar müfettişi (Mekke ve Medine), Kızlarağası özel nezâretinde; bunların üçüne de müftü denmekle beraber son zamanlarda unvanları müfettişi;
38. MufetÜş-i Edirne, yani Edime vakıfları müfettişi;
39. Müfettişi Bursa, yâni, Bursa vakıfları müfettişi. ³⁵

E. Dördüncü Sıradaki Hukuk Makamları

Kadılar üç sınıf oluştururlar

- a. Rumeli Kadıları;
- b. Anadolu Kadıları;

³³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/35-36

³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/36-37

³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/37

c. Mısır Kadıları. Birinci derecedeki bu üç sınıftan ilk ikisi dokuz, üçüncüsü altı sınıfa ayrılır ki, şöyledir:

a. Rumeli Kadıları:

1. Sütte-î Rumeli, yâni, Rumeli'nin altıları;
2. Ulalar, yâni, birinci sınıf kadılar;
3. Karib-î ûlalar, yâni, onların hemen arkasından gelenler;
4. Saniyeler, yâni, ikinci sınıf kadılar;
5. Sâliseler, yâni, üçüncü sınıf kadılar;
6. İnebahtıhlar, yâni, Lepanto (şehir adı)'blar sınıfı kadılar;
7. Eğrililer (şehir adından geliyor) kadıları;
8. Çeleblpazarklar, yâni Çelebipazan sınıfı kadılar;
9. Çanadlılar, yani, Çanad sınıfı kadılar.

b. Anadolu Kadıları:

1. Sütte-i Anadolu (Anadolu altıları);
2. Musallis, yâni, derece olarak ilkleri takibedenler;
3. Saniyeler, yâni, ikinci sınıf kadılar;
4. Sâliseler, üçüncü sınıf kadılar;
5. Rabieler, dördüncü sınıf kadılar;
6. Hamiseler, beşinci sınıf kadılar;
7. Sâdisler, yâni, altıncı sınıf kadılar;
8. Sâbiseler. yani, yedinci sınıf kadılar;
9. Şömineler, yâni, sekizinci sınıf kadılar;
10. Tâsiyaeler, yâni, dokuzuncu sınıf kadılar.

c. Mısır Kadıları:

1. Sütte-î Mısır, yâni, Mısır altıları;
2. Musalîsler, evvelkilerden sonra gelenler (derece bakımından), ikinci sınıf;
3. Sâliseler, üçüncü sınıfdaki kadılar;
4. Rabieler, dördüncü sınıf kadılar;
5. Hftmîseler, yâni, beşinci sınıf kadılar;

6. Sâdisler, altıncı sınıf kadılar.³⁶**Rumeli Hukuk Teşkilâtı****I. Birinci Sınıf Kadılar:**

(Altılar) aldıkları ücretleriyle

1. Üskub, 550 akçe; Negrepont, 1100 akçe; Ostromca, 900 akçe; İştîp, 750 akçe; Paravadi, 350 akçe, Tırhala, 2000 akçe; Tfmurhisar, 950 akçe; Kane 350 akçe, Kulumlç, 800 akçe; Dubnica, 750, akçe; Rusçuk, 600 akçe; Eski Zağra, 650 akçe; Silkhne 550 akçe; Serez, 2250 akçe; Şumans, 850 akçe; Narda, 500 akçe, Yeni-çere Vardar, 750 akçe, Hezar gred, 700 akçe; Salona, 750 akçe; Kara feriyeye, 1.500 akçe; Kandiye, 850 akçe; Manastır, 1.600 akçe; Midilli, 1000 akçe; Nevrekop.1000 akçe; Akçe Kazanlık , 1000 akçe.

II. Ulalar, veya birinci sınıf kadılar:

Çatalca, 750 akçe; Şarköy, 900 akçe; Avrethisân , 950 akçe; Flori-na, 850 akçe; Kesriye, 350 akçe; Köprül, 750 akçe; Köstendi, 600 akçe; Lefçe, 500 akçe; Nazile, 500 akçe; Drama,400 akçe;

III. Karibler, veya evvelkilere çok yaklaşanlar:

İlbasan, 200 akçe; Ahiyolu, 650 akçe; Paravadi, 150 akçe; baliabad-ra, 600 akçe; banyaluka 550 akçe; Teşne ve Sice, 65.0 akçe; Sakız , 400 akçe; Samakov, 500 akçe; Korice, 250 akçe; Menlik 650 akçe; Misistra, 600 akçe; Nigbolu, 150 akçe; Vodina, 600 akçe; Yaice ve Buhurine, 700 akçe;

IV. Menâsib-î Saniyeler, veya ikinci derecede kadılar

Alassona, 700 akçe; Atina, 530 akçe; İstifa (Thebes), 700 akçe; Berkofçe,150 akçe; Babadağı 150 akçe; Balçık, 150 akçe; Menfakte, 250 akçe; Silistre, 300 akçe; Tuiran, 150 akçe; Gracanice 300 akçe; Ferecik, 350 akçe; Gölhisar, 250 akçe; Lefkoşe," 200 akçe; Memlahatem, burada gelir ikiye bölünüyor; Vidin, 250; Varna, 400; Yanbolu, 250 akçe.

V. Menasib-i Sâllse.veya üçüncü sınıf kadılar:

Akhisar tiran, 250 akçe; İzdin, 144 akçe; Uyvarce, 250 akçe; Ohri, 180 akçe; Uyvarina, 100 akçe; Anaboli, 250 akçe; İstar îflak, 150akçe; Burgaz, 350 akçe; Tekfürgölü, 200 akçe; Çorlu, 250 akçe; Hacıoğjupa-zan, 600 akçe; Serfice, 400 akçe; Karatova, 750 akçe; Kalkandelen, 2000 akçe; Kalavrita, 450 akçe; Kızılağaç ve Hatunili, 50 akçe; Karite-ne, 150 akçe; Mostar, 220 akçe; Mankalia, 20 akçe; Nissa, 250 akçe;

³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/37

VI. İnebahtı Menasıbı veya Lepanto'lular sınıfından olan kadılar Eğri kesri, 250 akçe; İnebahtı, 120 akçe; Arkadia; Uzice, 100 akçe; İbrail, 120 akçe; İzladı, 200 akçe; Agostos, 350 akçe; Kirebolu,160 akçe; Perzerin, 60 akçe; Eskibaba, 230 akçe; Caglaik, 150 akçe; Korişe-200 akçe; Delonia (Delvina),60 akçe; Razlik, 350 akçe; Radomir, 150 akçe; Rahna, 40 akçe; Radovişa, 120 akçe; Servi, 350 akçe; Taşice, 150 akçe; Foca,500 akçe; Kemangrad 50 akçe; Karadağ, 250 akçe; Lubirve belgradcık, 250: akçe; Limni (Lemnos), 250 akçe; Misivri (Mesembria) , 320 akçe; Novoberda, 200 akçe; Velin (?) , 200 akçe; Yenipazar ve Ter-govišta 100.

VII. Menâsib-i Eğil yahut eğri kadıları sınıfı:

Zvornik, 150 akçe; Ehlune, 105 akçe; Eski- Cuma, 110 akçe; İnebolu , 100 akçe; İsakçı, 15 akçe; iskenderiye, 100 akçe; Avlonya, 10 akçe; Yeppek, 25 akçe; İhram, 100 akçe; İngli Kasri, 180 akçe; Piriştina ,100 akçe; Köstence, 80 akçe; Badracik, 450 akçe; Posorofca, 100 akçe; Ber-çe ve Kenzin ,20 akçe; Bulumla ve Karalom 20 akçe; Benefşi, 25 akçe; Hirsova, 10 akçe; Srebrenice, 60 akçe; Tuzla ,150 akçe; Taşoz-,120 akçe; Osmanpazan, 255 akçe; Telislam ,100; Kolhisar, 100; Kozluca, 308; Kircov, 150 akçe; Koron, 30 akçe; Kerenbiş,150 akçe; Limosin, 100 akçe; Lepoçka, 150 akçe; Levander ,150 akçe; Modeni, 250 akçe; Nova-sel,120 akçe; Moglai, 100; Vuldcterin, 100 akçe; Bofc, 230 akçe; Vişeg-rad ,100 akçe

vm . Çelebipazan Mansıblan veya Çelebizâde Kadıları Sınıfı:

Alacahisar.100 akçe; Eğridere, 150 akçe; Abakorve Kardar, 350 akçe; Orkub 100 akçe; Aynecik-,150 akçe; Olakhor, 140 akçe; Oustura,60 akçe; Eskrumerd, 20 akçe; Aydınat, 10 akçe; Andosa (?) ,100 akçe; Ayapetraa, 150 akçe; Nou. Navarin, 100; Bihurine, 50 akçe; Bihşti 50 akçe; Tenedos, 60 akçe; Sicur, 100 akçe; Bzagacik, 100 akçe; Bogurdle, 100 akçe; Piskopi, 25 akçe; Belghai, 60 akçe; Palatmone, 50 akçe; Boz-baba, 15 akçe; Çamce, 80 akçe; Cemiş, 150 akçe; Çelebipazan , 100 akçe; Cobanadalari, (Spalmadori) 100 akçe; Kirsofl, 100 akçe; Dohana , 100 akçe; Fonise , 100 akçe; Sumbeki adası , 100 akçe; Seray Vize ; Talanda , 125 akçe; Kalamata 100 akçe; Kavala.100 akçe; Kalivonia, 100 akçe; Firunduz (Butrinto), 100 akçe; Kotlukçe, 100 akçe; Kesilen , 60 akçe; Misr 10 akçe; Haut Memlaha, 120 akçe; Mat, 15 akçe; Mago-sa, 25 akçe; Metuli, 25 akçe; Maçin, 20 akçe; Novasin, 200 akçe; Yuko-va ve Tunili, 70 akçe; Yerköy, 25 akçe;

IX. Çuanet Mansıblan Çanad kadıları sınıfı (Csanad) : Ossaf, 100 akçe; Isferlar, 100 akçe; İşketoz, 10 akçe; İşkepoz 100 akçe; Ömerfaklh 10 akçe; Eski Navarin, 10 akçe; İnciradası, 10 akçe; İlpekiadası, 100 akçe; EGINE, 100

akçe; İstarda, 5 akçe; Eğrine (?)³⁷, 100 akçe; Parakin, 100 akçe; Pravnik, 100 akçe; Peremedi. 10 akçe; Beglin . 100 akçe; Budrumle , 5 akçe; Boghaniea, 5 akçe; Bardonia, 5 akçe; Boctie, 5 akçe; Cetre, 100 akçe; Cadşka, 10 akçe; Tepedelen, 10 akçe; Durraci, 100 akçe; Racina, 100 akçe; Sadra, 10 akçe; Selve, 100 akçe. Aleksince.100 akçe; Gorgorofce, 100 akçe; Kurumiş, 100 akçe; Kolonia.100 akçe; Kolaşin, 100 akçe; Konice, 100 akçe; Kumran, 100 akçe; Kurşunlu, 10 akçe; Koşam, 100 akçe; Kerpe adaş, 100 akçe; Maa-den İpek, 100 akçe; Mitrofcik, 100 akçe; Mızrak, 5 akçe; Valioz, 100 akçe; Herke adası, 100 akçe; Yarduma, 100 akçe.³⁸

Anadolu Adlî Teşkilatı

I. Rutbe-i Sitte. Veya ilk alü sınıf kadıları:

Kastamonu,2300 akçe; Amasya,2000 akçe; Nikomedi, 1200 akçe; Tuzla, 1000 akçe; Bozdağhan 700 akçe; Bergama, 750 akçe; Yenişehir (Aydın) 600 akçe; Burdur 350 akçe; Ayaş 650 akçe; Ezine 800 akçe; La-rende 650 akçe; Alaşehir 750 akçe; Adnayörükü, 800 akçe; Demirci, 700 akçe; Antalya 900 akçe; Sinop, 500 akçe; Kestel Nasli, 500 akçe; Tırhala, 600 akçe; Sivas, 1105 akçe; Çangn- 700 akçe; Denizli, 600 akçe; Şarkî Karahisar, 600 akçe; Karaağaç Gölhisar, 400 akçe;

II. Rutbe-i Musille,

Taraklı, 700 akçe; Bursa İnegöl, 600 akçe; Göynük, 600 akçe; Musul, 900 akçe; Kerekara 800 akçe; Kalacık, 400 akçe; Nevşehir-Ürgüb, 600 akçe; Beyanabad, 500 akçe; Gördes,550 akçe; Akhisar, 400 akçe; Erzincan,40 akçe.

m.'Rutbe-i Saniye, yahut İkinci sınıf kadılar:

Baliyanbolu, 500 akçe; Beyşehir, 350 akçe; Trabzon, Sürmene, 800 akçe; Elmalı, 250 akçe; Malatya, 200 akçe; Taşköprü, 350 akçe; Şorba-400 akçe; Tosya, 350 akçe; Sivrihisar, 200 akçe; Kureton Nahas, 350 akçe; Sekiz Duşenbe, 140 akçe; Amaysa, Arpas- (?).

IV. Rutbe-İ Sâlise, yahut üçüncü sınıf kadılar

Şeyhlû, 630 akçe; Ketankaryı, 350 akçe; Gölpazan, 350 akçe; Gölhisar (Hamid'de), 200 akçe; Aksaray, 150 akçe; Akşehir (Aşdın), 80 akçe; Tavas, 200 akçe; Alaye, 300 akçe; Haleb Türkmenler, 200 akçe; Miha-liç, 300 akçe;

³⁷ Hammer haritada bulamadığı yerlere soru işareti koymaktadır (Ç.N.).

³⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/38-40

Tirul, 150 akçe; Antakya, 500 akçe; Silah, 415 akçe; Bor ve Kai 250 akçe; Azine, ayasluğ (Efes) yakınında, 250 akçe.

V. Rütbe-1 Rabie, veya dördüncü sınıf kadılar:

Dedekâni, 270 akçe; Harit, 150 akçe; Ahiska, 20 akçe; İskilip, 400 akçe; Akhisar ve Saruhan, 450 akçe; Akşehir, 600 akçe; Çorum 400 akçe; Simav, 600 akçe; Seydişehir, 340 akçe; Tsire (?), 30 akçe; Kaza-bad ,175 akçe; Kiva, 400 akçe; Merzifon, 300 akçe; Kilis, 70 akçe; Çen-be, 400 akçe; Gerede, 330 akçe; Kırşehir, 100 akçe; Efşar, 240 akçe; Osmancık, 200 akçe; Med, 150 akçe; Viranşehir, 250 akçe; Uçdevce-50 akçe; Gevşek, 50 akçe; Anapa, 50 akçe;

VI. Rutbe-î Hamişe, yahut beşinci sınıf kadılar:

Ladik, 500 akçe; Nif, 200 akçe; Ulib, 50 akçe; Sonsa, 25 akçe; Ereğli (Karaman'da) , 130 akçe; Eriha, 40 akçe; Eğrigöz, 150 akçe; Eski İl, 90 akçe; Harim, 100 akçe; Uluborlu, 250 akçe; Hama, 150 akçe; Basra, 100 akçe; Roba, 15 akçe; Dorgud, 100 akçe; Balbek, 100 akçe; Ladaki-atol arab, Sivrihisar Kinuri, 150 akçe; Kola 250 akçe; Sincanlı, 300 akçe; Arabsun, 60 akçe; Kara İsalı, 15 akçe; Aghros, 200 akçe; Murtezaa-bad, 250 akçe: Kargı, 250 akçe; Ayin, 300 akçe; Oniki Divan, 150 akçe; Koçhisar Kerde, 120 akçe;

VII. Rutbe-î Sâdise, yahut altıncı sınıf kadılar:

İlgin, 120 akçe; Otpara, 40 akçe; Ulak,90 akçe; Akdağ.120 akçe; İnsanlı , 100 akçe; Akceabâd, 70 akçe; Of, 5 akçe; Çerkeş, 80 akçe; Çere-90 akçe; Ezine Lakadia, 250 akçe; Siverek, 20 akçe; Levan, 80 akçe; Payas, 15 akçe; Biretol Ferat, 5 akçe; Bayburd, 90 akçe; Sermin, 5 akçe; Rann, 5 akçe; Şabur, 350 akçe; Bir İli, 120 akçe; Haumakenler, 150 akçe; Kars Dulakır yakını, 10 akçe; Adina, 60 akçe; Karaağaç Yalvaç, 200 akçe; Niksar, 160 akçe; Karahisar Behramşâh, 25 akçe; Kars, 35 akçe; Kerkük ve Şehrizzor, 25 akçe; Maareetol- Missrîn, 10 akçe; Korduk, 80 akçe; Mengen, 90 akçe; Çarşamba, 180 akçe; Toht, 110 akçe;

Vm. Rutbe-i Sftrîe, yahut yedinci sınıf kadılar:

Aineh,5 akçe; Ovayazi, 35 akçe; Akyürek, 10 akçe; Atima (?) , 120 akçe; Saruhanda İlica, 50 akçe; Arghin, 70 akçe; Araç, 100 akçe; Yedin, 160 akçe; Ahlat yakınında Ardiş, 50 akçe; Belviran, 40 akçe; Bozok Sorgoin, 80 akçe; Berun, 5 akçe; Bozoyuk, 150 akçe; Besni, 20 akçe; Besent (?), 40 akçe; Duriguher, (?) 50 akçe; Bakrat İskenderun yalanında, 100 akçe; Rize, 10 akçe; Hüsnül ekrad, 100 akçe; Himss, 80 akçe; Derkuş, 100 akçe; Develi, 60 akçe; Samsun yakınında Bafra, 100 akçe; şuur, 5 akçe; Ladik yakınında Saidili, 80 akçe; Silifke, 100 akçe; Sivas ili- 60 akçe; Safed, 100 akçe; Sarıçam, 130

akçe; kızılıhâr, 10 akçe; Kemerî Hamid, 100 akçe; Gölciğez, 405 akçe; Manavgat, 10 akçe; Masis Ayaşrindi, 100 akçe; İkbikabâd, 100 akçe;

IX. Rutbe-i Sâmine, yahut sekizinci sınıf kadılar:

Ermenek, 20 akçe; Erak, 20 akçe; İflanı Tatarı, 90 akçe; Eş, 100 akçe; Atak ve Belseme, 100 akçe; Ağlasun ve İncipazarı, 60 akçe; Ekrad-yelek, 25 akçe; Akköy, 5 akçe; Boz Oluş Tamanlı, 10 akçe; Perkas, 10 akçe; Bayramlı 30 akçe; Balat, 30 akçe; Bamlec, 100 akçe; Beyazid, 100 akçe; Çemizke, 170 akçe; Sankavak Sine, 100 akçe; Aclun, 100 akçe; Çıldır, 100 akçe; Hacıbektaş Fücür, 25 akçe; Darende, 30 akçe; Diula ve Kariş (?), 5 akçe; Dengebâd, 10 akçe; Taçabâd, 30 akçe; Arabgir, 150 akçe; Şerkipara, 15 akçe; Sis, 100 akçe; Şeyh Amik, 100 akçe; Samanti (?), 10 akçe; Soğucık, 110 akçe; Sansaf, 5 akçe; Fenike, 20 akçe; Kaş, 5 akçe; Kuşaklı, 15 akçe; Kerker (Kara İsalı) Tekke, 13 akçe; Koçhisâr (Karaman), 20 akçe; Kuruçay, 25 akçe; Kalatolmah, 100 akçe; Giresun 50 akçe; Keresilinti, 5 akçe; Kahta, 100 akçe; Kenetis, 100 akçe; Kinolig (?), 100 akçe; Han Viçka 100 akçe; Geduk Çubuk, 25 akçe; Maareton Naa-ma, 5 akçe; Menteş, 25 akçe; Palass, 100 akçe; Mucudûzü, 30 akçe; Mermercik, 60 akçe; Ermenak, 20 akçe; Nuseybin, 180 akçe; Yenice İflanî, 40 akçe; Tizibi Kara İskele, 180 akçe; Yürûkân Ankara, Ankara civarında yörûk aşiretler 100 akçe;

X. Rütbe-i Tasle, yahut dokuzuncu sınıf kadılar

Abdulhayr, 5 akçe; İbradı, 20 akçe; Üzümlü, 10 akçe; atina (?), 5 akçe; Eğdir, 10 akçe; Erbil, 100 akçe; Alaca Han, 100 akçe; Çekirce, 100 akçe; Karahan Bayburdu, 100 akçe; Çolakâbâd, 100 akçe; Han Yunis, 100 akçe; Haufa, 100 akçe; Hınıs, 100 akçe; Darşar, 100 akçe; Suruç-100 akçe. Şuşad 100 akçe; Çaredi, 5 akçe; Tuşeh İli, 100 akçe; Erdebâni Buzurk, 100 akçe; Kızılkaya, 30 akçe; Faş 20 akçe; Kokas, 5 akçe; Kalkanlı, 20 akçe; Kovak, 20 akçe; Kolhisâr, 20 akçe; Kalasaray, 5 akçe; Keşab, 5 akçe; Kanakteri (?), 100 akçe; Karataş, 100 akçe; Kino Batun, 23 akçe; Yabali, (?) akçe; Keifi ve Neriman, 5 akçe; Mâcuriye-100 akçe; Melazker, 100 akçe; Muhacirin Mektube, 100 akçe; Yağmur Deresi, 100 akçe; Dubul, 5 akçe; Badebolu, 25 akçe; Yuzpara, 5 akçe;³⁹

Tevcih Harçları⁴⁰

³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/40-42

⁴⁰ Bir kişiye timâr verilmesi ve beratın kadılıkça kayda geçirilmesi masrafı (Ç.N.)

	Müb aşir harçl arı	m harç ı	Seçi k harc	Yükse k ham	Kavu n harcı	Yekû (Akçe)
t) I.Sın.Kadıtal	123		40	–	91	254
Onüç tak. kadı 80	.		28	72	4	184
2.Sın. kadılar	69		120	85	12	286
3. "	67		16	57	4	144
4. "	57		12	45	5	119
5. "	54		43	-	12	109
6."	52		42	-	2	96
7."	42		34	-	3	79
8."	37		31	-	1	69
9."	31		34	-	2	67

Tasdik Harçları⁴¹

	Bölüşme Senedi Harçları	Yüksek Vergi	Kavuk Harcl an	Ye kûn
I .Sın. 2	Kadı (altılar) 113	32	5	15
."	91	29	5	12
."	67	24	4	95
."	62	20	2	84
."	50	20	4	54
."	24	20	2	26

⁴¹ Sened veya resmî evrakın kadılıkça tasdiki masrafı (Ç.N.)

. "	7	34	20	1	35
. "	8	34	20	1	35
. "	9	23	20	1	24
. "					

Mısır Adlî Teşkilâtı

İskenderiye

I. Altılar, (Seçkin Kadılar Sınıfı:)

Reşid Mansuriyet

Edyar

Menuf

Abuklr Şeyh sâni (?) Mahallet.

Beni n. Altıları doğrudan takibeden kadılar: Djirce
Suiyef Belbeis (Circe) Fayum Djize (Cize)

Hankah m. Üçüncü sınıf kadılar: Muzhamete
Miniyet Manzule Manzâlut yn.

Soyut IV. Dördüncü sınıf kadılar: Mahallet Ebi
Beni Haram Sâviye Tizmend Ali Nehrariye

Aşmûnîn V. Beşinci Sınıf Kadılar: Feşne
Abutlh Senebu Mensiye

Elvâh VI. Altıncı sınıf kadılar: Kene Kuss
(Sahra) Burlos

II. Mahmud'un Fermanına Göre Rumeli Birinci Sınıf Kadılarına Uygulanan Değişiklikler

Maaş I. Sıtte-i Rumeli (Altılar)

(Akçe)

1. Serez, Paşa makamı; Sikhne ve Timurhisâr'dan uzak değil; İstanbul'dan altı günlük yürüyüş uzaklığında 3000
2. Karaferta, Selanik sancağında; Agostos ve Yenice'den uzak değil; İstanbul'dan onsekiz günlük yürüyüş uzaklığında 850
3. Tirhala, sancakbeyi makamı; Yenişehir, Fenar, ve Çatalca'dan uzak değil İstanbul'dan yirmiiki günlük yürüyüş uzaklığında 1800
4. Rusçuk, Niğbolu ve Hezargrad yakınında; İstanbul'dan ondört günlük yürüyüş uzaklığında 800
5. Şumnu; Silistra sancağında, Paravadi ve eski Şumnu yakınında; İstanbul'dan onbir günlük yürüyüş uzaklığında 700
6. Hezargrad, Niğbolu sancağında; Rusçuk ve sistov'dan uzak değil; İstanbul'dan oniki günlük yürüyüş uzaklığında 600
7. Zağra Atik, Paşa makamı, Yeni Zağra ve Akçekazanlık yakınında; İstanbul'dan dokuz günlük mesafede. 750
8. Nevrekob Paşa makamı, Drama ve sikhne yakınında; İstanbul'dan ondört günlük yürüyüş mesafesinde.
9. Kandiye, Girit adasında; İstanbul'dan 750 mil uzaklıkta (İtalya'dan). 750
10. Sikhne, Paşa makamı, Serez'den, Drama'dan uzak değil; İstanbul'dan oniki günlük yürüyüş uzaklığında 650
11. Midilli, Mitylen adası, İstanbul'da (İtalya'dan) 400 mil uzaklıkta 400
12. Üsküb, Paşa makamı, İş tip, Kalkandelen ve Kartova yakınında; İstanbul'dan onbeş günlük yürüyüş uzaklığında 550
13. Silistre, sancak makamı; İstanbul'dan on üç günlük yürüyüş mesafesinde. 350
14. Hanyla (Canee) Girit adası kalesi, İstanbul ve (İtalya'dan) 750 mil uzaklıkta. 450
15. Vidin, Niğbolu sancağında, Feth İslâm ve Niğbolu yakınında; İstanbul'dan onbeş günlük yürüyüş mesafesinde. 600

TEVCİH HARÇLARI

Atama ihbariyesi için,	12,000	(akçe)
Makam harcı (harcı bâb)	2,5	(akçe)

	00	l
Kahve parası (kahve bahâ)	2,4	n
	00	
Seçim harcı (ihtiyar harcı)	60	1
	0	1
Tezkireci harcı	3,0	t
	00	i
Kâtip (mektupçu) harcı	4,0	1
	00	1
Hademeler harcı	48	l
	0	l
Yekûn	24,	
	980	

Tasdik Harçları

Taksim (kısmet) denilen hare	13,	(
	320	akçe
)
Tezkireci harcı	1,5	
	00	
Kâtip harcı	1,0	1
	00	1
Mübaşir (muhzir) harcı	1,0	
	00	
Hademeler harcı	24	
	0	
Berat harcı	12	
	00	
Yekûn	18,	
	260	

II. Rütbe-i ula

Maaş

Yahut birinci sınıf kartâr : _____ akçe

16.Manastır, Paşa makamı: Plrlepe ve Florina yakınında
İstanbul'a onsekiz günlük yürüyüş uzaklığında.

700

17. Drama, Paşalık makamı, İstanbul'a oniki yürüyüş günü mesafesinde.

500

18.Eğriboz (Negrepot), sancakbeyi makamı; payitahttan yirm iki

yürüyüş günü uzaklıkta	22
19. Hmurhisâr, Paşalık makamı; Serez ve Petriç yakınında; İstanbul'a onbeş yürüyüş günü uzaklıkta.	450
20. Kesriye (Castoria) ; Paşa makamı, Floruna ve göl üzerinde Orişte yakınında İstanbul'a yirmi yürüyüş günü uzaklıkta	650
21. Avrethisâr, Selanik sancağında, Toiran, Selanik ve Karadağ yakınında, İstanbul'dan onbeş yürüyüş günü uzaklıkta.	350
22. Florina, Paşa makamı, Manastır, kesriye ve Staroeva yakınında; İstanbul'a onüç yürüyüş günü mesafede.	400
23. Çatalca, Lepanto sancağında, Fenar, Tırhala yakınında ve İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede	387

Tevcih Harçları

Atama ihbariyesi (tebliği) harcı	10,000 (akçe)
Kapı harcı	2 000 ..
Kahve parası	2 000
Seçme harcı	480 ..
Baş tezkireci harcı	2 400
Mektupçu harcı	2 400
Hademeler harcı	48
Yekûn	19,328

Tasdik Harçları

Veraset ilâmı harcı	10.680 (akçe)
Baştezkireci harcı	1200
Mektupçu harcı	j e00 Muhzirler
(mübaşir ve hızarıcı) harcı	800
Hademeler harcı	240
Berat harcı	1 200 "
Yekûn	15,720

III. Rütbe-i Karîb-i Üla, Maaş

Yahut önceki sınıfı doğrudan takibeden kadılar: (akçe)

24. Samakov, Paşa makamı, Dubnica ve Tatarpazan yakınında,

İstanbul'a oniki yürüyüş günlük mesafede.	350
25. Baliabadra, Lepanto sancağında, Klavrita yakınında, İstanbul'a yirmiiki yürüyüş günlük mesafede.	250
26. Rodos İstanbul'dan (italya'dan) 700 mil mesafede.	400
27. Arnavutlukta İlbasan, Sancakbeyi makamı, İstanbul'dan yirmi yürüyüş günü uzaklıkta	350
28. Niğbolu (Nicopolls), Sancakbeyi makamı, Sistov ve Pilevne yakınında, İstanbul'a ondört yürüyüş günü mesafede	350
29. Ostroça, Köstendil sancağında, Toiran ve Terpiç yalanında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü uzaklıkta	300
30. Anyolu, silistre sancağında, Karadeniz üzerinde Aydos yakınında, İstanbul'a dokuz yürüyüş günü mesafede	350
31. Paravadi, Silistre sancağında, Şumnu ve Yenipazar yakınında, İstanbul'a onbir yürüyüş günü uzaklıkta	300
32. Akçekazanlık, Cermen sancağında, Eski Zağra yakınında, İstanbul'a dokuz günlük yürüyüş uzaklığında	500
33. Gorica, Paşa makamı, bilehlşte ve Ostrova yakınında; İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede.	300
34. Travnik veya Bosna Yord, Yaicza yalanında. İstanbul'a yirmiyedi yürüyüş günü uzaklıkta.	350
35. Vodina, Selanik sancağında, yenice Vardar ve Ostrova yakınında, İstanbul'a onbeş günlük yürüyüş mesafesinde.	370

Tevcih Harçları

Atama İhbariyesi harcı	9,000
	(akçe)
Kapı (Dâire) harcı	2,000
Kahve bedeli	2,000
Seçim harcı	480
Baştezkireci harcı	2,400
Mektupçu hara	2,400
Hademeler harcı	480
Yekûn	<hr/> 18,760

TASDİK HARÇLARI

Veraset İlâmı harcı	8,0	(akçe)
	40	
Baştezklreci hara	1,2	••
	00	
Mübaşir (İhzarıcı)	1,6	■t
harcı	00	
Muhzirler harcı	80	™
	0	
Hademeler harcı	24	
	0	
Berat harcı	24	ll
	0	
	<hr/>	
Yekûn	12,	
	120	
IV. Rtitbe-İSâni,		Maaş
Yahut ikinci sınıf		(akçe)
kadılar		

36. Kulumic , Mora sancağında, Karitene, Lumdar ve Florina yakınında İstanbul'a yirmi üç yürüyüş günü uzaklıkta. 200

37. Lofça, Niğbolu sancağında, Tuna üzerinde Oivarce yakınında, İstanbul'a onüç yürüyüş günü mesafede. 400

38. Narda, Yanina sancağında, Yanina ve Preveza'ya (Akdeniz üzerinde) yakın, İstanbul'a yirmiiki yürüyüş günü mesafede. 500

39. Vardar, Silistre sancağında, Karadeniz üzerinde Balcik yakınında, İstanbul'a onbir yürüyüş günü uzaklıkta. 250

40. Yanbolu, Silistre sancağında, İseleme ve Karinbad yakınında İstanbul'a sekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 180

41. Yenice Vardar, Selanik sancağında, Karaferia yakınında, İstanbul'a onaltı yürüyüş günü mesafede. 350

42. İskenderiye, sancakbeyi makamı; Dulcingo ve Montenegro yakınında, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü mesafede. 90

43. Alassona, Tirhala sancağında, Yenişehir ve Fenar yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü mesafede. 700

44. İş tip, köstendil sancağında, Karatova ve Niguş yakınında; İstanbul'a onaltı yürüyüş günü mesafede. 550
45. Dubnica, Köstendil sancağında Samakov ve Radomir yakınında, İstanbul'dan ondört yürüyüş günü uzaklıkta. 300
46. Şerköy, Paşalık makamı, Sofya, Nissa ve İznebol yakınında İstanbul'a onaltı yürüyüş günü mesafede. 400
47. Kefe (Rafla) Kırimda. 350
48. Karatova, Köstendil sancağında, iştip ve üsküb yakınında, İstanbul'a onbeş günlük yürüyüş mesafesinde. 250
49. Ferecik, Paşa makamı, Dimetoka, İpsala ve Meghri yakınında, İstanbul'a yedi günlük yürüyüş uzaklığında. 300
50. Banyaluka, Bosna'da, Kostanizza ve Yaicza yakınında; İstanbul'dan otuzgünlük yürüyüş mesafesinde.
51. Solona, Egriboz sancağında, İzdin, Bardacik ve Livadia yakınında, İstanbul'a ondokuz günlük yürüyüş mesafesinde.
52. Teşne, Bosna sancağında, Yaicza ve Derbent yakınında, İstanbul'a yirmiyedi günlük yürüyüş mesafesinde.
53. Menlik, Paşalık makamı, Serez, Timurhisâr ve Nevrekop yakınında İstanbul'a onbeş günlük yürüyüş mesafesinde.
54. Babadağı, silstre sancağında, İsakçı, Tulca ve Tekfüreli yakınında, İstanbul'a onbeş günlük yürüyüş mesafesinde.

Tevcih Harçları

Atamanın ilânı için Dâire (kapı) harcı Kahve parası Seçim harcı
Mektupçu harcı Baştezkireci harcı Hademeler için
8,000 (akçe)
1,500
1,800
360 1,800 1,800
480
Yekûn 15,740

Tasdik Harçları

Taksim denilen hare Tezkirecilerbaşı Mektupçu harcı Mübaşirler
(muhezirler) harcı Hizmetkârlar hara

Berat harcı
Yekûn
V.Rütbe-i Sâlise,
Yahut üçüncü sınıf kadılar
6,720 (akçe)
900 " 1,200 "
600 "
240 " 1,200 " 10,860

Maaş
(Akçe)

55. Köstendil, Dübnica sancakbeyliği makamı; Radomir ve Karatova yakınında İstanbul'a ondört günlük yürüyüş uzaklığında.

56. Hacıoğlupazan, Silistre sancağında; Varna ve Tekfüreli yakınında, İstanbul'a oniki yürüyüş günü mesafede
240 120

57. Burgaz, Vize sancağında, Çorlu, Eski, Baba ve Pınarhisâr yakınında, İstanbul'a dört yürüyüş günü uzaklığında 180

58. Tuiran, Köstendil sancağında, Ostromica ve Timurhisâr yakınında, İstanbul'a ondört yürüyüş günü uzaklıkta. 330

59. İzdin, Eğriboz sancağında, Livadia ve Salona yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü uzaklıkta. 180

60. Tekfüreli, Silistre sancağında, Varna ve Balçık yakınında, İstanbul'a ondört günlük yürüyüş uzaklığında. 55

61. Ohri, Paşa makamı Edirne'de, Persepe, Dobra ve Starova yakınında, İstanbul'a onyeddi günlük yürüyüş uzaklığında. 300

62. köprülü, Paşa makamı, Usküp, İştîp ve Perlepe yakınında, İstanbul'a onsekiz günlük yürüyüş mesafesinde. 350

63. Lekfoce, Alacahisâr sancağında, Nissa ve Üsküb yakınında İstanbul'a onbeş yürüyüş günlük mesafede. 150

64. Hirsova, Mora sancağında, Balçık ve Babadağı yakınında, İstanbul'a onüç günlük yürüyüş uzaklığında. 25

65. Kalkan d elen, Üsküb sancağında, Dobra yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 250

66. Karitene, Mora sancağında, kulumici, livada ve Kalavrita yakınında, İstanbul'a yirmidört günlük yürüyüş mesafesinde.
50

- 67.** Mostar, Bosna'da, Hersek sancağında, Novasin yakınında ve İstanbul'a yirmiyedi günlük yürüyüş mesafesinde. 150
- 68.** Nissa, Paşa makamı, İsfelik ve Lekoce yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 250
- 69.** Anatoli, Mora sancağında, Tripolizza ve Korent yakınında İstanbul'a yirmidört günlük yürüyüş uzaklığında. 230
- 70.** Akhisar, Bosna'da, Kilis sancağında, Gölhisâr yakınında ve İstanbul'a otuz yürüyüş günü mesafede. 120
- 71.** Balcık, Silistre sancağında, Varna yakınında, İstanbul'a oniki günlük yürüyüş mesafesinde. 200
- 72.** Kalavrita, Mora sancağında, İstanbul'a yirmibeş yürüyüş günü uzaklıkta. 120
- 73.** Chocim, Polanya sınırında kale, İstanbul'a yirmiyedi günlük yürüyüş mesafesinde. 60
- 74.** Mankalia, Silistre sancağında, Tekfurgölü ve Balcık yakınında, İstanbul'a onüç günlük yürüyüş mesafesinde. 30

TEVCİH HARÇLARI

Atamanın İlânı harcı	6.0	(akçe)
	00	
Kapı harcı	1,0	II
	00	
Kahve parası denilen hare	1,5	II
	00	
Seçim harcı	36	tt
	0	
Tezkirecibaşı harcı	1,8	II
	00	
Mektupçu harcı	1,8	
	00	
Hademeler için	48	II
	0	
Yekûn	12,	
	940	

Tasdik Harçları

Taksim denilen hare	4,0	(akçe)
	80	
Tezkirecibaşı harcı	90	II
	0	
Mektupçu harcı	1,2	II
	00	
Mübaşir (muhezir) harcı	60	
	0	
Hademeler harcı	24	(1)
	0	
Berat harcı	1,2	
	00	
Yekûn	8,2	
	20	
VI. Menasıb-ı İnebahti,		Maaf
Yahut Lepanto adlî teşkilâtı kadıları:		(akçe)

75. İnebahti (Lepanto), sancak makamı, Patras karşısında, İstanbul'a yirmiüç yürüyüş günü uzaklıkta. 120

76. İbrail, Silistre sancağında, İsakçı yakınında, İstanbul'a onüç yürüyüş günü uzaklıkta. 200

77. Velin, Tirhala sancağında, Yenişehir yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 200

78. İsakçı, Silistre sancağında, İbrail ve macin yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü uzaklıkta. 30

79. Sırfce, Paşa makamı, Alassona ve Eğribucak yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü mesafede. 180

80. Mizistra, Mora sancağında, Tripolitza, Kalavrita ve Bordunia yakınında, İstanbul'a yirmialtı yürüyüş günü uzaklıkta. 180

81. Rahova. Niğbolu sancağında, Vidin yakınında, İstanbul'a onüç yürüyüş günlük mesafede. 120

82. İsmail, Silistre sancağında, İsakçı ve Tulca yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü uzaklıkta. 150

83. Kordos (korent), Mora sancağında, Tripolizza ve Anatoli yakınında, İstanbul'a yirmüki yürüyüş günü uzaklıkta. 120

84. Ltvadla, Egribaz sancağında, izdin, Salona ve İstifa yakınında

- İstanbul'a yirmidokuz yürüyüş günü mesafede. 200
- 35.** İstifa fThebes), Eğriboz sancağında, Ada karşısında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede. 200
- 86.** Misivri, Silistre sancağında, Ahiyolu ve Aydos yakınında, İstanbul'a sekiz günlük yürüyüş mesafesinde. 120
- 87.** Arkadia, Mora sancağında, Modon ve Kalamata yakınında, İstanbul'a yirmibeş yürüyüş günü uzaklıkta. 70
- 88.** Yeni-Zağra (Nouvelle Sağra), Çirmen sancağında, Eski-Zağra ve İleşme yakınında, İstanbul'a dokuz yürüyüş günlük. 250
- 89.** Cumapazan, Paşa makamı, Florina ve Eğribucak yakınında, İstanbul'dan onaltı yürüyüş günü mesafede. 250
- 90.** Razllk, Paşa makamı, Nevrekob, Dubnica ve menlik yakınında, İstanbul'a ondört yürüyüş günü uzaklıkta. 250
- 91.** Athina, Eğriboz sancağında, Livadia ve İstifa yakınında, İstanbul'a yirmi günlük yürüyüş mesafesinde. 160
- 92.** Uzica, Bosna sancağında, Semendra, Pet ve Posega yakınında, İstanbul'a yirmiüç yürüyüş günü mesafede. 120
- 93.** Ouivrdce, Niğbolu sancağında, Vidin, Berkofce ve Plevne yakınında, İstanbul'a ondört günlük yürüyüş uzaklığında. 250
- 94.** Eğri kesri, Avlonya sancağında, Delonia, Tepedelen yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü uzaklıkta. 150
- 95.** Delonia, (Delvino), Sancakbeyi makamı, Eğrikesri ve Merzak yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü uzaklıkta. 50
- 96.** Taşlıca, Hersek sancağında, Toca ve Canicik yakınında, İstanbul'a yirmilike günlük yürüyüş uzaklığında. 120
- 97.** Perepul, Hersek sancağında, Taşlıca ve İflak yakınında, İstanbul'a yirmiiki yürüyüş günü mesafede. 140
- 98.** Özi ve Kılburun, sancakbeyi makamı. 50
- 99.** Yenipazar, Tergovista ve Morofcecik, Bosna sancağında, Üsküb'ün ötesinde, İstanbul'a oniki yürüyüş günü uzaklıkta. 150
- 100.** Radamir, ve Sürüşük, Köstendil sancağında, Sofya yakınında İstanbul'a ondört yürüyüş günü mesafede. 250
- 101.** Kamengrad ve Bihke, Gölhisar yakınında, İstanbul'a otuziki yürüyüş günü uzaklıkta. 180
- 102.** Novoberda, Vuldcterin sancağında, Priştina ve Morava yakınında.

150

103. Lubin ve Belgradik, Bosna'da, Gabela ve Mostar yakınında, İstanbul'a yirmibeş yürüyüş günü mesafede. **104.** Berder, Akkerman yakınında.

Tevcih Harçları

Atamanın ilânı için Kapı (devlet) harcı Kahve parası denilen hare Seçim harcı Baştezkireci harcı Mektupçu harcı
Hademeler için
Yekûn

Tasdik Harçları

Taksim denilen hare Baştezkireci harcı Mektupçu harcı Mübaşir (muhzir) harcı Hademeler harcı Berat harcı

5,000 (akçe)

1,000 "

1,200 "

300 "

1,000 "

1,200 "

480 " 10,180

3,540 (akçe) 600 " 800 " 400 " 240 "

1,200 "

Yekûn 6,780

VII. Menasıb-ı Eğri,

adlî teşkilâtına mensup kadılar:

105. Lemnos, Adalar Denizi Adası.**106.** Kozluca, Silistre sancağında, Hocaoğlupazan yakınında, İstanbul'dan on yürüyüş günü uzaklıkta.**107.** Servi, Niğbolu sancağında, Tumovave Lofçaya'nında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede.**108.** Eskibaba, Kırkkilise sancağında, Burgaz yakınında, İstanbul'a beş yürüyüş günü mesafede.**109.** Tuzla (Larnaka), Kıbnas adasında, İstanbul'dan 1000 mil mesafede.**110.** İzladı (Slatina), Niğbolu sancağında, Lafça yakınında,

İstanbul'a ondört yürüyüş günü uzaklıkta.

111.Kerenbes, Lepanto sancağında, Badracıyakinında, İstanbul'a yirmiik4 yürüyüş günü uzaklıkta.

112.Agostos, Selanik sancağında, Karaferia ve Vardar yakınında, İstanbul'a yirmiüç yürüyüş günü uzaklıkta.

200

90

12

120

140

200

180

170

113.Eskicuma, Niğbolu sancağında, Şumnu ve Hezargrad yakınında, İstanbul'a onbir yürüyüş günü uzaklıkta. 130

114.Osxnanpazan, silistre sancağında, Şumnu ve Eskicuma yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü uzaklıkta. 60

115.Badracık, Lepanto sancağında, Modaniç ve Olendrek yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü mesafede. 200

116.Taşoz (Thasos), Paşa makamı, Kavala karşısında. 120

117. İpek, Duakhagin sancağında, Yakova ve Perzerin yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü mesafede. 40

118.Zvornik, Bosna sancağında, Paşa makamı, Sabacz yakınında, İstanbul'a ylmisekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 24

119.İstar Ifrak, Bosna sancağında, Pravnik ve Çaçka yakınında, İstanbul'a yirmisekiz yürüyüş günü uzaklıkta 170

120.Avlona (Valona), Paşa makamı, Arnavut- Belgrad yakınında, İstanbul'a yirmilki yürüyüş günü mesafede. 30

121.İznebol, Paşa makamı, Radamlr, Lofça yakınında, Arnavutlukta, İstanbul'a onaltı yürüyüş günü uzaklıkta. 120

122.Focave Ulugh, Bosna'da, Hersek sancakbeyi makamı, Taşlıca ve Tomasil yakınında, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü uzaklık. 60

123.İlbune ve Novasil, Bosna'da, Klis sancağı, Akhisar yakınında, İstanbul'a yirmiüç yürüyüş günü mesafede. 130

124.Karacova, Paşa makamı, Çağlaik ve Kumurcna yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü mesafede. 110

- 125.**Bulemiye ve Karalum, Niğbolu sancağında, Vidin ve Ouirarce yakında, İstanbul'a oniki yürüyüş günü uzaklıkta. 70
- 126.**Berce ve Güzin, Bosna'da, Zvomik sancağında, Srebrenice yakınında; İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü uzaklıkta. 80
- 127.**Srebrenice, sancakbeyi makamı, Zvornik yakınında, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü uzaklıkta. 120
- 128.**Horişte (Khorrischte), Pasa makamı, Kesriye ve Nazlıç yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 300
- 129.**Piriştina, Vulcterin sancağında, Novaberde ve Kaçanik yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü mesafede. 250
- 130.**Benefşe (Malvazi), Mora sancağında, İstanbul'dan 500 mil mesafede. 40
- 131.**İngli Kasri (Angelo Castro), Karlı ili sancağında, İstanbul'a yirmiiki yürüyüş günü mesafede. 160
- 132.**Feth- İslâm ve Orsova, Niğbolu sancağında, Vidin yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü mesafede. 40
- 133.**Limasun (Llmasol), Kibns'da, İstanbul'a 100 mil mesafede. 50
- 134.**Pasarofça (Passarowicz), Semendra sancağında, Rasova ve Yogadina yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 120
- 135.**Modonic ve Esedabâd, Eğriboz sancağında, İzdin ve Livadia yakında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü uzaklıkta. 200
- 136.**Vulcterin, sancakbeyliği makamı, Piriştine, Novaberde yakında, İstanbul'a onyediyürüyüş günü uzaklıkta. 120
- 137.**Taman, Kınm'da Kefe yakınında, İstanbul'a 800 mil mesafede. 40
- 138.**Menkub, Kırım'da, Kefe yakınında. 40

Tevcih Harçları

Atamanın Üânı harcı	4,000 (akçe)
Kapı (devlet) harcı	1.000
Kahve bedeli	. 1000 '
Seçim harcı	240 n
Baştezkireci harcı	1,000 "
Mektupçu harcı	1'200 [
Hademeler için	480

Yekûn 8,920

Tasdik Harçları

Taksim denilen hare	2,700 (akçe) Tezkirecibası
harcı	GO° [
Mektupçu harcı	800 "
Mübaşir (muhtar) harcı	40° [
Hademeler harcı	240
Berat harcı	1'200
Y ekûn	5,940

VIII. Menasıb-ı Çelebipazan.

Yahut Çelebipazan adliye teşküâtma bağlı kadılar sınıfı: _____ (Akçe)

139 Çelebipazan, Bosna sancağında, saray ve Vişegrad yakınında, İstanbul'a yirmibeş günlük yürüyüş uzaklığında. 150

140.Kavalau sancakbeyi makamı, Çağlaik, Perekeüü ve pirauşta yakınında, İstanbul'a onbir günlük yürüyüş uzaklığında 110

141.Bofca (Tenedos), İstanbul'dan ikiyüzseksen mü mesafede. 100

142.Aynecik, Gelibolu sancağında, tekirdağı yakınında, İstanbul'a dört yürüyüş günü mesafede. 90

143.İstavra, Ohri sancağında, Uğurce yakınında, İstanbul'a dört yürüyüş günü uzaklıkta. 280

144.Ostorova, sancakbeyliği makamı, Vidine ve Cumapazan yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü mesafede. 200

145.Uyvarina, köstendil sancağında, Üsküb ve Karatova yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 180

146.Aydunat, Delvino sancağında, Yanya ve Eğri kesri yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü mesafede. 10

147.Ayokari ve Karavarli, Lepanto sancağında, İstanbul'a yirmiiki yürüyüş günü mesafede. 50

148.Ayaperta, Mora sancağında, tripolizza ve Argos yakınında, İstanbul'a yirmibeş yürüyüş günü uzaklıkta. 150

149.Orkub, Alacahisâr sancağında, Nissave lokofça yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 110

150.Eğridere, Köstendil sancağında, Karatova yakınında. 100

151.Alacahisâr, sancakbeyi makamı, Parakin, Koznik ve Orkub

yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü mesafede.
150

152.Bihlişe (Bilhişte), Paşa makamı, Kesriye, Korice ve Persepe yakınında, İstanbul'a onyediyürüyüş günü mesafede. 180

153.Buhur ve Kumran, Perzerin sancağında, İpek ve Yenipazar yakınında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede. 25

154.Cemice, Hersek sancağında, Bosna-Saray yakınında, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü mesafede. 120

155.Cağlayık, Paşa makamı, Yenice, Karasi ve Kavala yakınında İstanbul'a dokuz yürüyüş günü uzaklıkta. 70

156.Radovišta, Köstendil sancağında, İştıp ve Ostromce yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü mesafede. 300

157.Talanda, Eğriboz sancağında, modonic, Livadia ve İzdin yanında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede. 180

158.Gradanica, Zvomik sancağında, Sabacz ve Memlahateyn yakınında, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü mesafede. 120

159.Kalamata. Mora sancağında, Arkadia ve Koron yakınında, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü uzaklıkta. 50

160.Karadağ (Czennigora, Montenegro), Paşa makamı, Timur ve Avrethisâr yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü. 200

161.Kızılhisâr, Eğriboz sancağında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede. 150

162.Göhlisar, Mora1 da, Klis sancağında, Akhisar yakınında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede. 130

163.KÜan, Kıbrıs adasında, İstanbul'dan 1000 mil uzaklıkta. 50

164.Modon, Mora sancağında, Arkadia ve Koron yakınında, İstanbul'a yirmialtı yürüyüş günü uzaklıkta. **165.**Memlahateyn, Zvomik sancağında, Bosna'da, Srebrenice yakınında, İstanbul'a yirmiüç yürüyüş günü uzaklıkta.

166.Macin, Silistre sancağında, Babadağı ve İsakçi yakınında, İstanbul'a yirmibeş yürüyüş günü uzaklıkta. 25

167.Magosa (Famgosta) Kıbrıs adasında. 50

168.Nazlic, Paşa makamı, Korigşte ve Keretina yakınında, İstanbul'a onyediyürüyüş günü uzaklıkta. **169.**Novasil, Bosna'da, Hersek sancağında, Lubin yakınmda, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü mesafede.

170.Yundada, Midilli yakınında ada, İstanbul'dan (İtalya'dan) 350 mil uzaklıkta.

171.Yaice ve Buhurine, Bosna'da, Banyaluka ve Brod yakınında,

İstanbul'a yirmidokuz yürüyüş günü mesafede. 120

172.Yakova ve Altın İli, Dukagin sancağında, Perzerin yakınında. 60

173.Küçük Posega ve Teşatçka, Alacahisâr yakınında, Semendra sancağında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü uzaklıkta.

174.Ak- Kerman, sancakbeyi makamı, Kili yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta.

175.Ebulahor (Iblakhor), Karli İli sancağında, İngli kasri yakınında, İstanbul'dan yirmiiki yürüyüş günü mesafede.

176.Ekşrumud, Karli ili sancağında, tblakhor ve İngli kasri yakınında.

Tevcih Harçları

Atamanın ilâni harcı	3,500 (akçe)
Kapı (devlet) harcı	1,000 "
Kahve parası namiyle	800 "
Seçim harcı	240 "
Tezkirecibaşı harcı	1,000 "
Mektupçu harcı	1,200 "
Hademeler için	480 "
Yekûn	8,220
250 65 50	
120 60	
60 60 150 150	

Tasdik Harçları

Veraset ilâmı harcı	2,000 (akçe)
Tezkirecibaşı harcı	600 "
Mektupçu hana	800 "
Mübaşir (muhezir) harcı	400 "
Hizmetkârlar harcı	240 "
Berat harcı	1,200 "
Yekûn	5,240

IX. Menasıb-ı Çanad,

Maaş

Yahut Çanad (Csanad) adlı teşkilât sınıfına mensup

(Akçe)

kadılar:

- 177.**Balatmona, Tirhala sancağında, karaferia yakınında, İstanbul'a onyediyürüyüş günü mesafede. 50
- 178.**İşkepoz, Koron karşısındaki ada, İstanbul'dan 400 mil uzaklıkta. 150
- 179.**Andrusa, mora sancağında, Modon, Koron ve Mizistra yakınında, İstanbul'dan yirmialüyürüyüş günü mesafede. 50
- 180.**Eskl ve Yeni Navarin, Modon, Koron ve Mistetra yakınında, İstanbul'a yirmisekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 40
- 181.**Umurfakih, Silistre sancağında, Varna ve Doronca yakınında, İstanbul onbeş günlük yürüyüş uzaklıkta. 20
- 182.**Ossat veya Sokol, Zvomik sancağında, Bosna'da Uzice yakınında, İstanbul'a yirmidört yürüyüş günü uzaklıkta. 50
- 183.**İskariar ve Osliva, Avlonya sancağında, 15
- 184.**Belghai, Bosna'da, Hersek sancağında, Novasil yakınında, İstanbul'a yirmialtı yürüyüş günü mesafede. 60
- 185.**Bohumla ve Pulav, Dukagin sancağında, İpek ve karadağ yakınında, İstanbul'dan yirmiiki yürüyüş günü uzaklıkta. 15
- 186.**Beglin İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü uzaklıkta, İlbasan sancağında, Akhisar yakınında, 30
- 187.**Bordonia ve Fotina, Mora'da, Misistra ve Kalamata yakınında, İstanbul'a yirmialtı yürüyüş günü uzaklıkta. 50
- 188.**Piskopi, Kıbrıs yakınında ada, İstanbul'dan 1000 mil uzakta. 50
- 189.**Boghania ve Koinica, Avlonya sancağında, Eğrikesri yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü mesafede. 50
- 190.**Ayucaka, Bosna'da, Herat sancağında, Mostar yakınında, İstanbul'a onyediyürüyüş günü mesafede. 50
- 191.**Beline, Zvornik sancağ-nda, Sabacz ve Teşne yakınında, İstanbul'dan yirmidört yürüyüş günü uzaklıkta. 60
- 192.**Alehince, Alacahisar sancağında, Nissa yakınında, İstanbul'dan yirmi yürüyüş günü mesafede. 20
- 193.**Kladina, Bosna'da, Gracenica ve Srebnice yakınında, İstanbul'dan yirmi yürüyüş günü uzaklıkta. 120
- 194.**Kolhisâr, İnebahtı sancağında, Salona ve Badracik yakınında, İstanbul'dan ondokuz yürüyüş günü mesafede. 100
- 195.**Kolepa, Paşa makamı, Korice ve Peremedi yakınında, İstanbul'a

- onyedi yürüyüş günü uzaklıkta. 15
- 196.**Koron, Misistra sancağında, Modon ve Andrusa yakınında, İstanbul'a yirmialtı yürüyüş günü uzaklıkta. 30
- 197.**Lomdar, Mora sancağında, Tripolizza ve Karitene yakınında, İstanbul'dan yermibeş yürüyüş* günü mesafede. 50
- 198.**Maaden İpek, Semendre sancağında, İsfelikve Güvercinlik yakınında, İstanbul'dan onyedi yürüyüş günü mesafede. 50
- 199.**Vişegrad, Bosna sancağında, İstar İflak yakınında, İstanbul'dan yirmiüç yürüyüş günü uzaklıkta. 50
- 200.**Parakln, Alacahisar sancağında, Bacina ve Köpri yakınında, İstanbul'dan onyedi yürüyüş günü mesafede.
- 201.**Kostenica, Bosna sancağında, banyaluka ve Bikhe yakınında, İstanbul'dan otuziki yürüyüş günü mesafede. 90
- 202.**Peremedi, Avlonya sancağında, Bağhana ve Tepedelen yakınında, İstanbul'dan ondokuz yürüyüş günü uzaklıkta. 25
- 203.**Doğhana, Bosna'da, Hersek sancağında, Mostar yakınında, İstanbul'a yirmialtı yürüyüş günü uzaklıkta. 50
- 204.** Sar e ve Leş, Dukagin sancağında, Arnavutlukta, İstanbul'dan yirmi yürüyüş günü mesafede. 50
- 205.**Saray Vize, sancakbeyi makamı, Silivri ve Çatalca yakınında, İstanbul'a üç yürüyüş günü mesafede. 50
- 206.**Kurşunlu, Alacahishar sancağında, Orkub yakınında, İstanbul'a onsekiz yürüyüş günü uzaklıkta. 50
- 207.**Lopeşka ve Lomahka, Bosna'da. 50
- 208.**Kal'ai cedit, yâni Yeni Kale. 3
- 209.**Mezank, Delvino sancağında, Valona ve Egikesri yakınında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü uzaklıkta. 15
- 210.**Pravnik, Zvomik sancağında, Yenipazar ve İstar İfrak yakınında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü uzaklıkta. 15
- 211.**Bögürdlen, Zvomik sancağında, İstanbul'a yirmi yürüyüş günü mesafede. 50
- 212.**Tepedelen, Delvino sancağında, Amavutbelgrad yakınında, İstanbul'a ondokuz yürüyüş günü mesafede.
- 213.**Sudak, Kınm'da, Kefe yakınında, İstanbul'a ylnniiki yürüyüş günü uzaklıkta.
- 214.**Koronish, Delvino sancağından, Valona yakınında, İstanbul'a ylrmliki yürüyüş günü mesafede.

215.Korindla, Yanina sancağında, Akasiş ve Yanina yakınında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü mesafede. 50

216.Tombar, Kırım'da.

217.Khrissofl, Kıbn's'da, İstanbul'dan 1000 mil uzaklıkta. 25

Tevcih Harçları

Atamanın ilânı harcı	3,000 (akçe)
Kapı harcı	750 "
Kahve bedeli denilen hare	600 "
Seçim harcı	240 "
Tezkirecibaşı harcı	750 "
Mektupçu harcı	900 "
Hizmetkârlar için	480 "
Yekûn	

Tasdik Harçları

Taksim denilen hare Tezkirecibaşı harcı Mektupçu harcı Hademeler hara Mübaşir (muhter) harcı Berat harcı

Yekûn 4,230

218.Perlepe, Üsküb sancağında, Manastır yakınında, İstanbul'dan yirmi yürüyüş günü mesafede. 300

219.Çorlu, Vize sancağında, Burgaz ve Silivri yakınında, İstanbul'a üç yürüyüş günü uzaklıkta. 150

Teyidât (tasdikler)

220.Sistovi, Niğbolu sancağında, Rusçuk yakınında, İstanbul'a onüç yürüyüş günü mesafede. 250

221.Aydos, Silistre sancağında, Karinabad ve Ahiyolu yakınında, İstanbul'a sekiz yürüyüş günü mesâgede. 190

222.Retimo, Girit adasında Kandiye'de, İstanbul'a 750 mil

,720

,440

, (akçe]

450 "

600 "

240 "

300 "

200 "

,

mesafede.

150

223. Kızılağaç, Çirmen sancağında, Edirne ve Yanbolu yakınında.**224.** Akhi'de saltanata ait alanlar, Paşa makamı, Yenice ve Karasu yakınında, İstanbul'a onbir yürüyüş günü mesafede.
150**225.** Akhisar- Tiran, sancakbeyi makamı, Kozanlık, Parakin ve Orkub yakınında, İstanbul'a oniki yürüyüş günü mesafede.
120**226.** Olendrek, İnebahtı sancağında, Salona yakınında, İstanbul'a yirmiiki yürüyüş günü uzaklıkta.
70**227.** Yerköy, Niğbolu sancağında, Rusçuk karşısında, İstanbul'a onbeş yürüyüş günü mesafede.
150

Mayşiyet (mülakat), yâni mülakat sorgulama yoluyla yargılama, (icrâ-yı kaza) ve bunların kadılık dâireleri:

228. Tarabolica (Tripolizza).**229.** Domenik, Tirhala sancağında.**230.** Eschbat, İbaan sancağında.**231.** Durrac (durazzo), İlbasan.**232.** Koniali, Midilli adasında.**233.** Kerebine, Yanina sancağında.**234.** Lefkoşe, Kıbns'da.**235.** Megri ve Semandre, Gümülcine yakınında.**236.** İstendil (Tine) ada,**237.** Ustulce,**238.** Olgunbar (Dulcigno).**239.** Persepe, Manastır yakınında.**240.** Bakiel Liva.**241.** Tekoş, İştîp yakınında**242.** Saray emlâki (Havza), Perzelin'de.**243.** Karbas.**244.** Kerine (Kıbns'da).**245.** Mene, Ohri sancağında.

246. Nakhşabar (Noxos ve Paros).

247. Vonica, Paşa makamı, Sırççe yakınında. Bu durumda bütün olarak:

I. Altılar sınıfından onbeş kadı; II. Birinci sınıfları sekiz kadı; m. Önlerindeki sınıfı doğrudan takibeden sınıftan oniki kadı;

IV. İkinci sınıftan ondokuz kadı;

V. Üçüncü sınıftan yirmi kadı;

VI. Lepanto kadıları sınıfından otuzbir kadı; VII. Buda (Erlau) sınıfından otuzdört kadı; VIII. Çelebipazan sınıfından otuzsekiz kadı;

IX. Çasnad sınıfı kadılarından kırkbir kadı.

Bu mevkiler, Mâaşıyyeti sert levhateyn, Teyidât ve Maişiyet adları altında belirtilenler de dâhil olmak üzere ikiyüzkırkyedi kadı yerini yekûn olarak belirtmektedir.⁴²

II. BÖLÜM

Âmme Memuriyetleri Ve Sarat Hizmetleri

Osmanlı İmparatorluğunda hizmetler, diğer monarşilerde olduğu gibi, âmme memuriyetleri ve Saray hizmetleri olarak ayrılmaktadır⁴³. İlkleri, yâni amme memuriyetleri üç sınıfta toplanmaktadır:

1. Kalem veya divan memuriyetleri (menassib-i kalemiye veya divâniye).

2. Kılıç veya yüksek İdare memuriyetleri (menassib-i seyfiye veya eyâlet, yâni valilikler).

3. İlimler veya seriye (menassib-i ilmiye veya şer'iye).

Veziriazam, kalem memurlarının olduğu gibi kılıç memurlarının da yüksek şefli, başıdır; şer'iyye memurlarının şefi ise Şeyhül islâm'dır. Yüksek memuriyetlerin yılda bir değişikliğe uğraması veya te'kid edilerek görevde bulunanın yerinde kalması bahis konusudur; nazırlar, müsteşarlar (kâhyalar), daire eminleri, yüksek idareciler, müfettişler, yeniçeri tezkirecibaşları, büyük ve küçük mollalar, kadılar ve müderrisler bu değişiklik veya tasdiki gerektiren memuriyetlerde bulunurlar. Küçük dereceli memurlar, dairelerde ikinci derecede idareci olarak görev yapanlar, subaylar, imamlar, kâtipler, vb. bu uygulamanın dışında kalarak

⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/44-62

⁴³ Saray hizmetinde olanların, Avrupa monarşilerindeki benzerleri gibi, en despotik Doğu İmparatorluklarında da, idare üzerinde meşru hiçbir tesirleri yoktu gözde olmanın veya entrikanın sarayın resmî memurlarına, subaylarına sağladığı tesir, burada bahis konusu edilmemiştir.

görevlerini sürdürürler.

Osmanlı İmparatorluğu müesseseleri yukarıdan aşağıya doğru dereceleriyle (silsile-i merâüb), ilk defa 1815'de, "Osmanlı İmparatorluğu teşkilât ve idaresi" ⁴⁴ adlı eserde ve dokuz yıl sonra Mouradjea d'Ohs-son'un "Osmanlı imparatorluğu'nun Tablosu" adını taşıyan fevkalade değerli eserinde anlatılmıştır. Biz burada bu iki esere dayanarak Osmanlı İmparatorluğu müesseseleri hakkında bilgi veriyoruz; bu arada, o zamandan beri meydana gelen değişikliklerle ahenk ve uygunluk kurmaya da ihtimam gösteriyoruz.

Bir asra yakın bir zamandan beri, Türkiye'de, Ramazan ayından sonra, Şevval ayının ilk günlerinde yüksek devlet makam sahiplerinin becaiş ve tasdiki listesini yayınlamak usûlü getirilmiştir. Yâni, bu Üsteyle makam sahipleri başka yüksek göreve nakledilmekte veya aynı makamda kalmaları tasdik ve te'kid edilmektedir. Bu kanunnâme veya buyuruldu, imparatorluk resmî muamelelerinde Tevcihât, yâni lutûflar adı altında tanınmış, yer almıştır. Bu liste birbirinden farklı üç bölümü kapsar: Birincisinde Bâb-ı Âlî, yâni hükümet görevlerindeki tâyinler ve nakiller, başka bir deyişle, iç ve dış işleri ve oda, yâni Mâliye vekâletlerindeki değişiklikler zikredilir; ikincisinde vali ve sancakbeyle-riftin tâyin ve yer değişmeleri belirtilir; üçüncü bölümde ise, kanun (şeriat) alanında yüksek makam sahipleri, yani kadılar ve müderrisler arasındaki tâyin ve değişiklikler yer alır.

Avrupalı, «ev» kelimesini, Doğulular gibi, genellikle hanedan yerine kullanır; fakat Doğulu, ev kelimesine çok daha geniş bir mâna verir; zira bir evi teşkil eden çeşitli bölümler düşünülünce, bunları herbir kısmında idarenin hâkimiyetini görür. Avrupalı «kabinemden bahsederken, orada ele alınan gizli ve diplomatik meseleleri düşünür, Doğulu ise «Kapı >y a evvelce âmme işlerinin açıkça görüşüldüğü bir yer olarak ayrıcalık tanır. Her iki taraf da «oda»ya aşağı yukarı aynı mânayı (meselâ, mâliye dâiresi gibi) verir, fakat Avrupalı bu kadarla kalır; Doğulu ise fikri taki-beder ve evin çeşitli bölümlerini devlet idaresinin çeşitli kollarına irca, eder. İranlılarda aynı zamanda «mihrab» olan ve bütün eski milletlerin uğrunda savaştıkları ocak, Doğulu bakımından aynı zamanda askeri gücü de temsil eder; ocaklılar, yâni bir ocağın etrafında toplananlar adı buradan geldiği gibi, Osmanlıların çeşitli sınıflardan birliklere ocaklılar adını vermeleri de buradan kaynaklanmaktadır. Kralların ve nazırların kabul salonlarında sofa bulunur;

⁴⁴ Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches (Wien 1815), par].de Hammer.

şeref makamı veya mevkii (Sadrı A-zam) büyük- Vezir tarafından işgal edilmiştir ve diğer şeref verici yerler (sudur) kanunun (Şeriatın) birinci makam sahipleri (ordu kadılan-ka-dıaskerler) içindir. Evin damı üzerinde sancak dalgalanır: Bütün imparatorluk valiliklerine sancak (eyâlet) denmesi de bundan gelmektedir. Evin kendisi, yâni, hükümdarın konağı saray adını alır; sarayın iç kısmına «harem» denir. Buna bakınca, içişleri ve dışişleri nazırlıklarının niçin "kapı" adını almış oldukları anlaşılır, maliye nazırlığına «oda », savunma nazırlığına «ocak» denmesi de aynı anlayışa bağlanabileceği gibi, kanunî makamın niçin sofa, eyâlet ve valiliklerinin sancak adını almış oldukları saray, selâmlık, dış saray ve harem iç saray adıyla anılmalan da bu anlayış içinde kolayca aydınlanır. Âmme hizmetleri aşağıda şekilde aynılır⁴⁵

I. Âmme Hizmetleri

I. Bib-ı Âlî ve Kalem Görevleri (Veziriâzam'ın başında bulunduğu):

1. İçişleri ve dışişleri nazırlıkları, devlet dâireleri (devlet ileri gelenlerinin bulunduğu makamlar olarak).
2. Maliye odası (nazırlığı) (hocagân).⁴⁶

II. Kılıç Ve Valilikler Hizmetleri:

1. Valilikler (eyâlet)

2. Sancaklar.

III. Kanun (şeriat) ve ilimler (ilmiyye) hizmetleri (şeyhülislâm'ın başında bulunduğu).

1. Kanun (şeriat) başkanlıkları (kadıaskerler veya ordu kadıları ve büyük kadılar (mollalar).
2. Kadılar.
3. Profesörler (müderrisler).⁴⁷

2. Sarat Hizmetleri

1. Saray ve harem subayları.

⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/62-64

⁴⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/64

⁴⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/64

Kalem veya hükümet (Bâb-Âlî) hizmetleri rical, hoca ve ağa denilen üç sınıfı oluştururlar:

I. Ricaller, yâni erkekler, üç nazırdır: 1. İçişleri (kâhyabey); 2. Dışişleri (reis- efendi) ve 3. İcra gücü (çavuşbaşı); daha sonra altı müsteşar; ricaller, özellikle, Bâb-ı Âlî'nin (hükümeün) nazırlarını oluştururlar.

II. Hocalar, yâni nazırlar ve öğreticiler dört sınıfa ayrılırlar: 1. Defterdar, defter emîni ve nişancı; bunlar Mâliye nazırlığının (bakanlığının) üç şefidir; 2. Mâliye dâirelerinin ilk üçünün üç direktörleri; 3. Maliye Nezâretinin (Bakanlığının) altı kâhyası (müsteşarı) ; 4. Diğer odaların (nazırlıkların) onüç müdürü (idarecisi); üç daha alt derecede görevli; onüç müfettiş ve altı kâhya tezkirecisi (kâtip) tefüş görevlisi olarak; hepsi birden kırkdokuz görevli oluşturmaktadır. Böylece dört sınıfta toplanan hocaların tam sayısı kırksekiz ricali bulmaktadır.

III. Ağalar, yâni beyler (senyör); bunların sayıları onsekizdir; I. Ordu birliklerindeki altı Paşa; 2. Dört özengi ağası ve 3. Sekiz polis ağası. Bu sonunculara gelince, bunların polis görevlilerinden oluşturulması uygun düşüyordu; zira birliklerdeki (askerî) Paşaların polis ağaları ile müşterek bir tarafları yoktu; özengi ağalarına gelince, bunlar saray görevleri arasında tasnif edilmelidirler; bununla beraber, her yıl yer değiştirmeğe tâbi tutulduklarından, Veziriazam'ın yıllık atamalarını yaptığı Bâb-ı Âlî (hükümet) listesinde yer alırlar.

Veziriâzam'ın hanesi (konağı, sarayı) Sultan' inkinin modeline uygundur ve kendisine bağlı subaylar, hükümdarın subaylarının taşıdığı unvanlara sahiptirler. Bunun için iki sınıfa ayrılırlar: dahilî subaylar, haricî subaylar. Bu görevler, gerçeği belirtmek gerekirse, âmme görevleri değildir ve bu sebeple yıllık değişme muamelesine tâbi değildirler; fakat aslî görevliler sürekli olarak Veziriâzam'ın yanında bulduklarından çok büyük görevlilere yapılan muameleyi görürler ve Paşalardaki unvanları taşırlar; evleri de Veziriâzam'ın sarayı modeline göre tertiplenmiştir. İç, yâni dahilî işlere bakan subaylar sakallıdırlar; dış yâni harici işlere bakan subaylar bıyık bırakırlar, bunlardan birinci sınıfı (bölüm) oluşturan şu görevleri yerine getirirler: 1. Hazinedar; 2. Muh-zirbaşı (Veziriâzam'ı görmek isteyenleri mübaşir görevi yaparak huzura alan görevlilerin başı); 3. Emîrâhur (Veziriâzam'ın at ve arabalarının bakım işlerinden sorumlu); 4. Başsalahor (kırk lalahor veya tavla âmirinin başı) ; 5. İmam (Veziriazamın hanesinin ruhanî şefi); 6.7.8. Üç müezzin (Veziriâzam'ın sarayının üç yerinde ezan okuyanlar); 9. Harem kâhyası; 10. Aşçıbaşı veya mutbaklar ve civan odalar

şefi. Bu sınıfa kırk hizmetkâr (vezir endurûn ağaları) da dâhildir ki bunlar eyaletlerdeki komisyonlarda da görev alırlar; oniki alay çavuşu, ki bunlar, halk içindeki yürüyüş emirlerini düzenlemekle görevlidirler; sekiz satır, bunlar Veziriâzam'ın atının yanında yürürler; ikiyüz ayak hizmetkârı (çuhadar), bunlar kemerlerinde gümüş zincirle süslü kırbaç taşırlar; deli adı verilen otuz muhafız, ayrıca gönüllü adı verilen otuz muhafız.

İkinci sınıfın (bölümün) başlıca subayları sayısı yirmidörttür ve şu görevleri yaparlar:

1. Sîlahdârağa veya kılıç taşıyıcı; 2. Çuhadarağa veya birinci oda hizmetkârı, Veziriâzam'ın giysileri bakıcısı; 3. Mühürdârağa, Veziriâzam'ın mühür muhafızı; 4. Divîtdârağa veya Veziriâzam'ın yazı takımı muhafızı. 5. Kaftanağa, ikinci oda hizmetkârı, kaftan dolabi muhafazasıyla görevli; 6. Mîftahağa, eşyanın anahtarları muhafızı; 7. Rahtvanağa, at koşumları ve örtüleri muhafızı; 8. Cebehanecibaşı, si-lap depolan müfettişi; 9. Hazînebaşı yamak, silah depolan birinci yardımcısı; 10. Cindibaşı, cirid atmağa alıştırmış seksen genç uşağın başı; 11. Başçavuş veya birinci çavuş, oda hizmetkârların başı; 12. Peşkirağası, veya örtüler muhafızı; 13. Tütüncübaşı, tütün içilen çubukların bakımıyla görevli şef; 14. Kahvecibaşı, birinci kahveci; 15. Kîlircibaşı, birinci limonata hazırlayıcı; 16. Çamaşırağa, çamaşırlar bakıcısı; 17. Sofracıbaşı, yemek takımları muhafızı, sofraya kurma görevlisi; 18. Mehramcibaşı, abdest alır veya el yıkarken, kullanılan havluların muhafızı; 19. İhramcibaşı, namaz seccadeleri muhafızı; 20. Buhurdancibaşı, buhurlar muhafızı; 21. Macuncubaşı, reçel ve benzerleri muhafızı; 22. Sankcibaşı, sank bezleri, tülbindler muhafızı; 23. Berberbaşı, birinci berber; 24. İbrikdâr, güğüm ve ibrikler muhafızı.

Bu subaylar, dış subaylar ve seksen hizmetkâr, sayı olarak ortaya dörtyüzyirmibeş kişilik bir kadro oluşturmaktadır. Ayrıca, harem hizmetine bakan üç veya dört harem ağası da bulunmaktadır, bunlara, gizli toplantıda Veziriazamın kapısına bakan aynı sayıdaki dilsizi de eklemek gerekir.⁴⁸

A. Veziriazamın Kapısı Veya Vekalet

Hükümet merkezi

1. Sadri Azam, Veziri ekrem, yâni vezirlerin en şereflişinin başkanlık makamı: veziriâzam'a, adlî ve Şer'î iktidar müstesna, idarenin bütün

⁴⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/64-66

dallarının mutlak iktidar sahibine verilen unvan budur. Bilindiği gibi, adlî ve serî iktidarın sahibi Şeyhülislâm'dır. Veziriâzam'm doğrudan emirleri altına :

a. Dahiliye nâzın (kahyabey) , b. Dışişleri nâzın (re is-efen di); c. İcra ve infaz nâzın (çavuşbaşı) verilmişlerdir.⁴⁹

I. Dâhiliye Nâzın⁵⁰

Kahyabey⁵¹ (İmparatorluk mareşali, Dâhiliye nâzın). Evvelce emri altında: 1. Kâhyayerliler, yâni yeniçeri ve sipahi devşiricileri bulunuyordu; bugün ise: 2. Ocaklar, (ocaklar ve odalılar), yâni bu adı muhafaza eden kapuçavuşlan ocağı; 3. Topçu Paşaları; 4. Nakliye Paşaları; 5. Tüfekçi Paşaları; 6. Çavuş kâtipleri; 7. Müteferrika kâtipleri; 8. Gedüklü zâim, yâni zeametden yararlanan Bâb-ı Âlî tezkirecileri kâtibi; 9. Asasbaşı veya şehremini; 10. Subaşı veya polis müdürü; 11. Tüfekçibaşı, Veziriazam muhafızlan tüfekçiler albayı; 12. Mataracıba-şısı. Veziriazamın ibrikle su dökücüsü; 13. Baş-kapuliağa, gözcü yüzbaşı; 14. Tataragaşı, devlet, postacılan başı; 15. Telhisçi, yâhi, Sul-tan'a Veziriâzam'm raporlarını sunan görevli, Âmedi Divân-ı Hümâyûn; 16. Vezir Karakulağı, Veziriâzam'ın raporlarını düzenleyen, telhisçinin yardımcısı; 17. Kâhya karakulağı, Kâhyabey'in, yâni Dâhiliye nâzının (İçişleri Bakanı) raporlarının düzenleyicisi, onun birinci oda hizmetkârlarından biri; 18. Bostancılar mumcusu, gerektiğinde bostancıları, veya saray bahçıvanlarını tutuklamakla görevli; 19. Gönüllü-lerağası. Veziriazamın muhafızlarının ağası; 20. Delîlerağası, evvelkiler gibi Veziriâzam'm muhafız birliğinden olan ve otuzbir kişiden oluşan pekgözlüler ağası.⁵²

II. Hariciye Nâzın

Reisefendi (Hariciye nazın) aynı zamanda müsteşar ve İmparatorluk Dâiresi (divan'ı hümâyûn kalemi) başkanıdır. Bu dâire üç kaleme ayrılmıştın

Beylik kalemi adı verilen ilki sivil ve askeri nizamnamelerin, yabancı devletlerle imzalanan anlaşmaların muhafaza edildikleri depodur, maliye

⁴⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/66

⁵⁰ Günümüzdeki İçişleri Bakanı (Ç.N)

⁵¹ Kâhya Bey aynı zamanda Sadaret kethudalığı, bugünkü Başbakanlık özel kalem müdürlüğünü de üstlenmişti- (Ç.N.)a.

⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/66-67

çıkışlı olmayan bütün emirname ve fermanlar oraya gönderilir; b. Tahvil kalemi; bu kalemde valilerin beratları, birinci derecedeki şehirlerin molla ve kadıların atama vesikaları (tahvilât), askeri zeamet sahiplerinin tevcih fermanları düzenlenir; c. Ruus kalemi divânı hümayun kalemi mensupları, ordu ve diyanet memurları, imam, müezzin, hutbe okuyan, şeyhler ve kayyumlar hakkında bilgiler veren kalemin adıdır. Bu bilgiler üzerine bu kimselere beratlar verilir; yalnız bunların beratları vali ve zeamet sahiplerinin gibi ikinci kalemde değil, Maliye Dâiresinde kendilerine verilir. Divan-ı hümayun Dâiresi'nin bu üç kaleminde yirmi çalışan bulunur ki, bunlar da üç sınıfa ayrılır: a. Kâtipler; b. Şakirtler (yazıcılar) c. Yazılan suretlerini çıkaranlar (Şarhlüler). İlk sınıfta bulunanların sayıları ellidir; ikinci sınıfta olanlar askeri zeametlerden ücret aldıklarından bunlara «gedüklü» adı verilir, sayıları yirmidir; ikinci sınıftan olanların sayıları ellidir, bunlar aylık alırlar ve kendilerine berat yerine ferman verilir.⁵³

III. Müsteşarlık

1. Büyük tezkereci. Devlet Şûrası İstida Dâiresi birinci başkanı; 2. Küçük tezkereci veya dâire ikinci başkanı. Her ikisi de, Veziriazam tarafından pâyitahtdaki çeşitli dâirelere gönderilen emirleri hazırlarlar 3. Maktupçu, Veziriazam'ın çalışma dâiresinin birinci kâtibi; Kâhyabey'in idaresindeki bu dâirenin muhaberâtını yürütmekle görevlidir ve emri altında otuz kâtib bulunur 4. Kâhya kâtibi, Kâhyabey'in çalışma dâiresinin kâtibi, emri altında yirmibeş kâtib vardır; 5. Beylikçi, mühürdar veya âmedi divan-ı hümayûnu; divan-ı hümayûnu oluşturan üç kalemin başında bulunur; 6. Teşrifatçı, veya teşrifat büyük emini, sarayın teşrifat kayıtlarını muhafaza eder. Yine bu seviyede şu daire ve memuriyetler yer almaktadır: 7. Divan-ı hümayun tercümanı, Bâb-ı Alî tercümanı. 8. Âmedi-efendi, (maliye nâzın), Reis efendi'nin çalışma dairesi kâtibi ki, emrinde dört kesedâre (para ödeyici) bulunur ve bunlar divan-ı hümayûna bağlıdır ve şöyle sıralanır: a. Reis kesedarı (Reis Efendi'nin para ödeyicisi), efendisinin elinden geçen bütün vesikaları muhafaza etmek ve vergileri toplamakla görevlidir; b. Beylik kalemi kesedarı, divan-ı hümayûn birinci kalemi ödeyicisi; c. Tahvil Kalemi kesedârı, bu dâirenin ikinci kalemi kesedarı, d. Ruus kalemi kesedarı, üçüncü kalem ödeyicisi; e. Mümeyiz, divanı hümayûndan çıkan bütün

⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/67

vesikaları görüp kontrol eden ve görüldü damgasını basan görevli. Bütün bu muameleler beylikçi ve Reis Efendi'nin ve son olarak da nişancı ve yardımcılarının ellerinden geçer, ancak bundan sonra Sultan'ın mührü vurulur; f. Kanuncu veya devletin esas kanunlarının muhafızı, hükümetten gönderilen vesikaların kanunlara ve nizâmlara aykın olmamasını kontrol etmekle görevli; g. İlâmcî veya danışman, münazaalî işleri izah etmekle görevli; h. Vakanüvis veya İmparatorluk tarihçisi; i. Kaftancıbaşı makam sahiplerine şeref kaftanı, hil'at giydirmekle görevli; k. Teşrifatçı kesedarı; teşrifat emininin masraf ödeyicisi; 1. Teşrifatçı kalfası veya Teşrifat emininin yardımcısı.⁵⁴

IV. İcra Gücü Nazırlığı

Şu şekilde oluşmaktadır: 1. Çavuşbaşı (İmparatorluk mareşali), üçyüzaltmış devlet ulağının başı, ki bu üçyüzaltmış ulak onbeş bölüme ayrılmıştır. Bunlardan her birine bir yüzbaşı (bölükbaşı) kumanda etmektedir ve her birinde yirmidört görevli vardır; bunlar, aylık yerine zeamet alan divân-i hümayun memurlarıyla karıştırılmamalıdır, Çavuş-başının emrindeki memurlar şöyle sıralanır: a. Çavuşlar kâtibi; b. Çavuşlar emini, çavuşlar kâhyası veya müdürü; c. Çavuşbaşı kesedarı, Çavuşbaşı ödeyicisi; d. Haberci çavuş, çavuşların habercisi, büyük yürüyüşlerde devletin yüksek makam sahiplerinin gelişlerini bildiren mübaşir; e. Kılavuzçavuş, çavuşlar rehberi, büyük alaylarda Sultan'ın veya Veziriâzam'ın alayının önünde gider; f. Kılavuz-yamağı, evvelkinin yardımcısı; g. Duacı çavuş, diğer çavuşlarla birlikte Veziriazam saraya geldiğinde kendisini takdis duasıyla karşılamakla görevli; bu 1 takdis şu sözlerden oluşmakta: Selâmün aleyküm ve rahmetullahi, yâni, Allahın takdisi ve iyiliği üzerine olsun; h. Muhzırağa veya mübaşir.

Bu görevlilerden başka, Bab-ı Âlfde şu görevliler bulunur: i. Kapuağalazı, veya eyalet valilerinin, ulemânın ve devletin yüksek makam sahiplerinin memurları ki, bunlar kapuçuhadar, yâni Bâb-ı Âlf'nin hizmetkârları adını da taşırlar; k. Kapukâhyaları, Boğdan, Eflak prenslerinin, Rum ve Ermeni patriklerinin görevlileri; Yabancı elçilerin tercümanları ve onların eskiden diloğlanı denilen yardımcıları ve kapu-oğlanı denilen görevlileri; m. Evvelce kapukâhyası denilen hristiyan devlet memurları; bir asır boyunca

⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/67-68

bunlara verilen bu ad maslahatgüzar adıyla değiştirildi.⁵⁵

B. Defterdar Kapsu

Bu nazar e t şöyle oluşmaktadır: 1. Defterdâr-ı şikk-ı evvel, yâni Maliye'nin birinci Başkanı; 2. Defterdâr-ı şikk-ı sfini, yahut Mali-ye'nin ikinci başkanı; 3. Defterdâr-ı şikk-ı sfilis, Maliye'nin üçüncü başkanı; 4. Nişancıbaşı veya Sultan'ın tuğra kâtibi ve 5. Defter emini.

Üç Defterdâr'ın doğrudan emirleri altında bulunan ve kendilerine Hocagân veya Divân Efendileri denilen yirmidört dâirenin şefleri:

Bu yirmi dört kalem şunlardır: 1. Büyük ruznâme kalemi veya büyük ruznâme, burası kayıtların ve masraf vesikalarının deposu durumundadır Başkalem ve Mizan dairesi de denilmektedir; 2. Baş muhasebe kalemi yahut hesaplar birinci dâiresi; bu kalem savaş malzemesi ve yıllık veya hayat boyu kiraya verilmiş çiftliklerin hesaplarını, eyâletler vergilerinin, hudut kaleleri muhafız birliklerinin, saray masraflarının, donanma ve top dökümhanelerinin, baruthanelerin hesaplarını tutar; 3. Anadolu muhasebe kalemi yahut Anadolu hesapları kalemi; bu kalem Anadolu yanm adasındaki çeşitli çiftliklerin, buradaki birliklerin ücretlerini tutar, emekli askerlerin aylık hesapları buradan geçer, vb.; 4. Haremeyn muhasebesi kalemi veya sultan camilerinin ve hizmet eden din adamlarının, kısacası Mekke ve Medine'deki kutsal yapıların hesaplarıyla meşgul olur; 5. Cizye muhasebesi kalemi veya, depoların ve bunların vergileriyle alâkalı hesapları tutar.⁵⁶; 6. Hevkufât kalemi veya «avâriz», «bedel nussult adıyla anılan vergilerin, bütün sınır kaleleri depolarının savaş sırasında eyâletlerden alınan yol vergilerinin, askerî birliklerin yiyeceklerinin ve genellikle valilerin, Paşaların ve orduya bağlı görevlilerin para olarak ihtiyaçlarının hesaplarını tutan ve bunların teminiyle meşgul olan kalem; 7. Maliye kalemi, bu kalem din ileri gelenlerinin beratlarını göndermekle görevli olduğu gibi, vakıf idarecilerin ve din işleriyle meşgul kişilerin de beratlarını gönderir ve maliye ile alâkalı fermanlar burada hazırlanır ve Sultan'ın tasdiki, Defterdarın evrakın geçerliğini belirten mührü burada saklanır; 8. Küçük ruzname kalemi; bu dâirede kâhyaların, zeamet kâtiplerinin, donanma birliklerinin ihtiyaç

⁵⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/68-69

⁵⁶ Yeniçeri ocağının kaldırılmasından ve sipahi reformundan önce bu kalemle hemen arkasından gelen kalem arasında süvari mukabelesi kalemi, sipahi kalemi ve silahdar kalemi bulunmaktaydı; bu üç alt taksimat bugün mevcut değildir. (Ç.N.)

hesapları tutulur; 9. Esham mukabelesi kalemi veya geliri hayat boyu bağışlanan çiftlikler dâiresi; 10. Piyade mukabelesi kalemi; piyade, topçu, tüfekçi ve nakliye birlikleri bu daire tarafından kontrol edilir; 11. Küçük evkaf kalemi muhasebesi, hayır işlerine ve camiler hayratına bağlı görevlilerin kayıtlarını tutan 12. Büyük kale kalemi; kalelerin depolan, kalelerde kullanılan eyâlet milislerinin durumları ile meşgul kalem; 13. Küçük kale kalemi; Arna-vutluk'daki garnizonların takviyesinde kullanılacak eyâlet ihtiyatlarıyla meşgul kalem; 14. Maadin mukataası kalemi; maden ocaklarının hükümetle ilişkilerini düzenler. Eflak- Boğdan aşiretleri ve Bohemya kabileleriyle, altın ve gümüş madenleriyle, tütün vergisiyle ve maddelerin transit geçişleriyle mâlî bakımdan meşgul olmakla görevlidir; 15. Saliane mukataası kalemi, aylıkların yıllık tutarları ve bunların teminiyle görevlidir; 16. Haslar mukataası kalemi Sultan'm, Veziriazam ve diğer vezirlerin arazilerinin yıllık gelirleri ve giderleriyle görevlidir; ayrıca, eyâlet valilerinin aynı mâhiyetteki işlerine de bakar; 17. Baş mukataası kalemi veya çiftlikler baş kalemi; pirinç, memlahalar, av ve orman mukataalan ile görevlidir; 18. Haremeyn mukataası kalemi Mekke ve Medine çiftliklerinin, vakıflarının işleri, anadolu din adamlarının aylık ve diğer hususlarda devletle münasebetleriyle görevli daire; 19. İstanbul mukataası kalemi; İstanbul'un gıda maddelerinin temini, Edirne'nin de aynı mahiyetteki ihtiyaçlarının tanzimi, Selanik, Larissa ve Tirhala çiftliklerinin işlerinin yürütülmesi, ipekli, altın ve gümüş işlerinden alınacak rüsumla görevli; 20. Bursa mukataası kalemi, Bursa çiftlikleri görevli; 21. Avlonya mukataası kalemi, Avlonya çiftlik mukataası işleriyle görevli; 22. Rodos mutakaası kalemi, evvelce Kefe ve Kırım çiftlikleri kalemi adını taşıyordu; 23. Tarihçi kalemi, verilen berat ve fermanlara tarih atmakla görevli bu kalem, aynı zamanda devletin borçlu bulduklarına tediye muamelelerini hazırlamakla da görevliydi; 24. Defterdar mektubcusu kalemi, bu daireye maliye nâzınm çalışma bürosu kâtibi kalemi de denilirdi.

Yinnidört kalemden her birinde halife denilen bir yardımcı ve aynı zamanda dosyalara bakan bir kesedar (tediyeci) ile hoca denilen bir âmir vardı. Bu yardımcıların ikisi de divanda hoca ile birlikte yer alırdı.

Büyük ruznâme âmirinin emrinde ayrıca üç kalem bulunmaktaydı ve şöyleydi: a) Malikane kalemi, bu kalem hayat boyu verilen çiftliklerle meşgul olurdu; b) Zimmet kalemi, devlet borçlarıyla görevliydi; c) Muhâlifat Jralemi, bu kalem yüksek memurun gerektiğinde yerini alacak görevlilerin işleriyle meşguldü.

Mevkufat veya vergiler kalemi âmirinin emrinde üç başka kalem vardı ve bunlar şu şekildeydi: d) Kalemiye veya yazı harçları kalemi; e) Menzil veya posta harçları kalemi; f) Adedi ağnam veya koyunların sayımı kalemi.

Son olarak Maliye kalemi veya nezâret dairesi âmirinin emrinde şu kalemler bulunmaktaydı, g) Din adamları kalemi, Kâhyabey dâiresi kâtibi tarafından idare edilmekteydi; evvelki altı kalemin âmirleri hocagândan değillerdi ve halife adını taşıyorlardı.

A. Maliye Birinci Baş-dâiresine Bağlı Olanlar:

Dâirelerin âmirleri arasında sayılmayan diğer kalemlerin âmirleri de şöyledir:

1. Sergi halifesi veya hazîneden çuha vergisi karşılığını alan yardımcı; 2. Veznedarbaşı veya hazinenin teslim ettiği para bölümlerinin tartı amiri; 3. Sergi nazırı veya ilk evvelki âmirin işlerinin kontrolünü yapmakla görevli müfettiş.

B. Maliye ikinci Baş-dâiresine Bağlı Olanlar:

Bu sınıfta, Defter emîni müstesnâ.üç Defterdar ve müfettişlerden sonra gelen, resmî mertebe gereğince bunları takibeden «emîn» ler yer almaktadır ve bunlar şu diziyedir; 1. Şehr emîni veya başka bir deyişle, şehrin idarecisi; 2. Tersane emîni; 3. Mutbah emîni veya İmparatorluk para kahyası; aynı zamanda siciye emini de denir; 4. Gümrük emîni veya Gümrük kâhyası; 5. Kâğıd-ı biran emîni veya kalemlerin ihtiyaçlarını sağlamakla, dışarıdan temin etmekle görevli kâhya; 6. Ka-ğid-ı enderun emini veya iç kağıtların (vesika) kâhyası ki, yeni verilen tımar ve zeametlerin harçlarını almaktadır; 7. İçecek emîni, Meşrubat kâhyası; 8. Sanduk emîni, kasalar (orduya ait) kahyası; 9. Anbarlar emîni veya tersane depolan kâhyası; 10. Tophane nâzın, top dökümhaneleri müfettişi; 11. Baruthane-İ İstanbul nâzın, İstanbul barut imalathaneleri müfettişi; 12. Baruthane-i Gelibolu nâzın, Gelibolu barut imalathaneleri müfettişi; 13. Baruthane-İ Selanik nazın, Selanik barut imalathaneleri müfettişi; 14. Evkaf-ı hümayûn nâzın, Sultan'ın dini vakıfları müfettişi; 15. Zahire nâzın veya yiyecek maddeleri kâhyası; hububat nâzın da denirdi. 16. Mukataat nâzın veya çiftlik icarları kâhyası. 17. Cephane nâzın, silahlar kâhyası; 18. Humbarahâne nâzın veya bombacılarla alâkalı işler müfettişi; 19. Asâkir-İ Muhammediye nâzın, yeni teşkil edilen muntazam birlikler müfettişi; 20. Muallami asâkir-İ bostanian-ı hassa, iç bostancı silah talimi müfettişi; 21. Mehterhane nâzın veya çadırlar deposu müfettişi; 22. Mühimmat nâzın veya levazımla ilgili işler müfettişi; 23. Su nazın veya, su yolları müfettişi; 24. Boğaz nâzın, Boğaziçi müfettişi;

25. Galata nazın veya Galata müfettişi, evvelce liman nazırı. Galata voyvodası denirdi. 26. Fes nâzın, yâni yeni teşkil edilen birliklerin fes veya başlıkları müfettişi; 27. Tüfekhâne nâzın veya tüfek fabrikaları müfettişi; 28. Dîkicîlar nâzın, bütün dikiş meslekleri müfettişi (terziler, ayakkabıcılar, vb.); 29. Anbarlar nâzın, tersane depolan müfettişi; 30. Tersane reisi; 31. Devlet nâzın, hükümeti teftiş yetkisine sahip ve bu bakımdan Veziriâzam'ın yanında yer alan ve İmparatorluk müfettişi olarak kubbe veziri,⁵⁷ (richal) rütbesinde; bu bakımından basit bir hoca değil.

C. Ocak Kâtibi⁵⁸ Mevkileri aşağıdaki şekilde kollara ayrılıyordu: 1. Asâkir-i mansuri kâtibi yahut muzaffer ordular kâtibi, yâni, yeni teşkil edilen birliklerin kâtibi; 2. Topçular kâtibi; 3. Toparabacılar kâtibi; 4. Humbaracı kâtibi; 5. Kalyoncular kâtibi veya savaş gemileri kâtibi (donanma kumandanlığı kâtibi) ; 6. Tîmar kâtibi, yahut ti-marlar kâtibi.

Diğer üç kâtibin ocaklarda kâtiplik unvanları yok; bununla beraber, mertebe silsilesine göre, bunlar diğerlerin üst derecesinde görev yapıyorlar. Bu diğer kâtipler de şöyle sıralanıyor: 7. Masraf-ı hümâyûn kâtibi yahut saray masrafları kâtibi; 8. Mîrî kâtibi yahut maliye sekreteri ki, bu makam Mekke kadısı sınıfında bulunan ulemâdan biri tarafından işgal edilmektedir ve bu makam ayrıcalığı sürekli tutulmaktadır; 9. Defter kâtibi veya Maliye odası vekili (Bakan) kâtibi.

Mîrî kâtibi, Maliye Nezâretine bağb dört görevliden birincisidir ve dâima Mekke kadısı derecesinde olan ulemâ arasından seçilir. Maliyeye bağlı diğer üç görevli şunlardır

10. Başbakıkulu veya devlet hâzinesi muhzirleri şefi, görevi hazîneye ait paraların girişini yapmaktır; 11. Haraççı başbakıkulu, vergi muhzirleri başı; adam başı vergilerini hazîneye intikal ettirmekle görevlidir; 12. Mîrî dellalbaşısı yahut arazi vergilerini bağırarak ilan eden, bildirenlerin başı.

⁵⁷ Çerkeş Memluklerinin Mısır ve Suriye'deki hâkimiyetleri sırasında birinci derecede makam sahiplerine nazır deniliyordu; Osmanlılar daha sonra vezir deyimini kullandılar. Böylece, nazirul-ceyş veya Suriye birlikleri müfettişi, Cihannümâ, s. 654'e göre vizir unvanını aldılar. Daha sonra bu unvan alındı ve sadece nazirul- nizam veya Osmanlılarda devlet nazırının karşılığı olan nizam müfettişi unvanı getirildi. Şâhin'in oğlu Halil Cihahiri'den öğrendiğimize göre Mısır nazırları üç sınıf oluşturuyorlardı: Nazın fil mal veya hâzina müfettişi; Kâtib-es-sier veya hükümet kâtibi, nazirul-has, arazi mülkü müfettişi.

⁵⁸ İlk zamanlarda olduğu gibi, günümüzde de nazırlar veya Müfettişler enim veya kâhyalardan daha yüksek bir dereceyi işgal etmektedirler. Eskiden, Emin ve kâtiplerle aynı derece çizgisi üzerinde bulunuyorlardı. Yahut, ocak başkâtiplik (çeşitli birlikler) görevini üstlenmişlerdi; bu sonuncuların başlıca yedisini şu unvanları alıyorlardı: Yeniçeri efendisi (yeniçeriler kâtibi); sipahi kâtibi; silahdâr kâtibi; ulufeciyan-ı yemin kâtibi (sağ kanat ücretli birlikler kâtibi); ulufeciyan-ı yesar kâtibi (sol kanad ücretli birlikler kâtibi); gurebay-ı yemin kâtibi (sağ kanat yabancılar kâtibi); gurebay-ı yesar kâtibi (sol kanad yabancılar kâtibi); bugün asâkir-i mansure (yeni kurulan birlikler) unvan olarak da evvelkilerin yerini almış bulunmaktadır.

D. Ocak Ağalan, Yani, Birlik Paşaları ve Onların Yardımcıları Diğer Ağalar:

1. Bostancıbaşı veya imparatorluk bahçesi koruyucularının Paşası; 2. Topçubaşı veya topçu Paşası; 3. Toparabacıbaşı veya top nakliye Paşası; 4. Cebecibaşı veya ordu deposu Paşası; 5. Lağımcaşı veya kale altında fetih için lağım kazan İstihkâm birliklerinin Paşası; 6. Humbaracıbaşı veya bombacılar Paşası; 7. Kasabbaşı; 8. Mimarbaşı veya devlet inşaatlarına nezâret eden sorumlu mimar; 9. Mehterbaşı, çadırların muhafasından sorumlu; 10. İhtisab ağası veya çarşı pazarın kontrolünden sorumlu görevli; 11. Mîriâlem veya Sancak-ı Şerif taşıyıcısı Bey; 12. Büyük İmrahor yani imparatorluk ahırlarının baş sorumlusu; 13. Küçük İmrahor, imparatorluk ahırlarının ikinci sorumlusu; 14. Kapucular- kâhyası veya Sultan'in huzuruna kabulü düzenleyen

teşrifatçı.

Veziriazamın doğrudan emri altında bulunan nazırlıklarda yekûn olarak yüz kırkyedi görevli çalışmaktadır, bu sayıya yüzyirmi divanı hümâyun ulakı ve Maliye nezâretinin yirmidört yardımcısı ve yirmidört ödeyici veznedarı ve çavuşların onbeş bölükbaşı eklendiği takdirde, Bâb-ı Âlînin üçyüzotuz görevlisi bulunduğu ortaya çıkar. Fakat, bütün bu görevlerden ricaler (erkekler), hocagânlar (üstad ve idareci sınıf) ve ağalar (Beyler-Senyör karşılığı) yıllık tevcih (tâyin ve terakki) listesinde yer alırlar. İdareye getirilen reformlar büyük değişikliklere yol açmış, bu husus bilhassa bu son görevlilerin sayısı ile alâkalı hususlarda görülmüştür.

A. Daha önce gördüğümüz gibi, devlet memurlarının birinci bölümü üç nazır ve altı müsteşardan oluşmaktadır ve bunlar tercihli olarak rical veya Bâb-ı Âlî'nin büyük görevlileri adını taşımaktadırlar. Bunlar Veziriâzam'dan sonra şöyle sıralanmaktadır:

1. İçişleri nâzın (kâhyabey); 2. Hariciye nâzın (Reis efendi); 3. İmparatorluk mareşali (Çavuşbaşı); bunların hemen ardından altı müsteşar gelir ve şöyle sıralanırlar 4. Danıştay baş sorumlusu; 5. Danıştay ikinci sorumlusu; 6. Veziri âzam'ın çalışma kabinesi katibi; 7. Teşrifat sorumlusu; 8. Veziriazam yardımcısı (beylikçi); 9. Kâhyabey'in çalışma kabinesi kâtibi.

B. Hocagânlardan veya daire sorumlularından oluşan ikinci bölüm şöyle sıralanır:

a. Birinci sınıf hocagânlar, bunların sayılan beştir ve şöyle sıralanırlar: 10-12. tik üç defterdar; 13. Oda kahyası (maliye nezareti) ; 14. Nişancıbaşı. Bu sonuncuların elbiseleri kırmızı kadifeydi, diğer hocaga-ninkiler ise

menekşe rengi kadifedendi.

b. İkinci sınıf hocaganm sayılan ancak üçtür; 15. Büyük ruznftme; 16, Baş muhasebe, ve 17. Anadolu muhasebe.

c. Üçüncü hocagân altı kâhyadan oluşur ve şöyle sıralanır: 18. Tersane kâhyaları 19. Şehir kâhyası, 20. Nakit kâhyası, 21. Mutbak kâhyası; 22. Arpa kâhyası, 23. İmparatorun masrafları kâhyası.

d. Dördüncü sınıf hocagan diğer yirmi maliye dairesi şefi, onüç müfettiş ve üç kâhyadan oluşmaktadır ki sıralaması şöyledir 24. İstanbul büyük gümrüğü kethüdası (müdür, kâhya, vb.) ; 25. Sûrlar umumî kâhyası, 26. Kasaplar kâhyası, saray mutfaklarına et sağlamakla görevli, Nihayet yedi katip de bu sınıf içinde yer almıştır ve şunlardır: 27. Yeni teşkil edilen birlikler kâtibi; 28. Topçular kâtibi; 29. Tüfekçiler kâtibi; 30. Bombacılar kâtibi; 31. Savaş gemileri kâtibi; 32. Çavuşlar kâtibi; 33. Gediklüler kâtibi. Böylece üçüncü sınıfa bağlı hocagânlann sayısı toplamı ellisekize varmaktadır. Bu bakımdan Mouraddjea d'Ohs-son'un, C. VII, verdiği sayı artık bugün tam değildir.

C. Ağalar üçüncü bölümü

'D' harfinde, daha yukarılarda belirtilen ondört ağa, 'A' harfiyle işaret edilen tâyin edilebilir, değiştirilebilir ve azledilebilir altmış yedi ağaya ilave edilirse, sahipleri heryıl buyrultu ile yerlerinde kalmaları te'kid, terfi veya azledilen, yekûn olarak Bâb-ı Âlî'nin seksenbir makamı bulunduğu anlaşılır. Tâyin veya yerlerinde kalmaları te'yid edilen isimlerle bütün bu dâirelerin bir listesi (tevcihât defteri) yapılır. Veziriazam bu görevlilerden birini azletmek istediğinde listenin üzerine üç isim yazar, bunlardan sonuncusu tercih ettiği kişi mânâsına gelir ki, Sultan genellikle tasvib eder.

Böyle olunca, Bâb-ı Âlî'nin seksenbir değiştirilebilir, azledilebilir görevli makamları ve memuriyetleri şunlardır: Dokuz rical (üç nazır ve altı müsteşar); birinci sınıfdan dört hoca (üç defterdar, defter emîni ve nişancıbaşı); yirmibir dâirenin, divânı hümâyun şefi ve dini işler şefi de dâhil olmak üzere, başında bulunanlar; şehir, tersane, imparatorluk mutfağı, arpa, para, gümrük ve Sultan'ın masrafları, İç ve dış yazılar sûrlar ve kasaplar) kahyaları olmak üzere dokuz kâhya; onüç müfettiş: Top dökümhanesi, barut imalâthaneleri, vakıflar (imparatorluk dini vakıfları), zahire, çiftlikler, savaş malzemesi (mühimmat), depo, yeni temsil edilen birliklerinkiler, tâlim, kumaş ödeme, ücret ve savaş gemilerine bakanlar; yedi kâtip: İmparatorluk birliklerinin, topçuların, sllahdarların, bombacıların, savaş gemilerinin, çavuşların ve gedüklülerin; ondokuz ağa:

Veznedar, başbakıkulu, cizyebakıkulu ve dellâlbaşı da denilen dört oda ağası; askerî birliklerin sekiz ağası: Bostancıbaşı, cebeci, topçu, toparabacı, lağımıcıbaşı; humbaracıbaşı, miralem (Sancak-ı Şerif muhafızı) ve çadırlar birinci muhafızı, üç imparatorluk polisi ağası: İhtisab ağası, kasabbaşı ve mimârağa; nihayet, dış sarayın üç ağası: büyük ve küçük mirahur, büyük kethüda (Kapucularbaşı) (165).

Bütün makamlar (vazifeler, mansıplar) tekrar Özetlendiğinde aşağıdaki yekûn bulunun

Bütün sarayı halkiyle Veziriazam, yekûn olarak:	430 kişi
Divan-ı hümâyunda bulunan sekreter ve memurlar:	120 "
Bağımsız yirmibeş dâirenin halifeleri ve yedi maliye dâiresinin görevlileri ki, bunların şefleri zeametten yararlanır:	32 "
Evrakçı kesedarlar ve bu dâirelerin veznedarları:	32 "
Divân çavuşları:	630 "
Bâb-ı Âlî'nin her yıl değiştirilebilen, azıl ve terfi etürilebilen görevlileriyle bu uygulamanın dışında kalanlar:	147 "
Yekûn	1391 kişi.

Bu yekûndan Veziriazam'ın sarayındaki görevliler ve yüzotuz divân çavuşu çıkarıldığı takdirde geriye yine üçyüzotuzbir yüksek veya aşağı derecede görevli kalacaktır, fakat bu görevlilerin seksenbizzl «Tevcihât DefterVne yâni makamları bakımından her yıl yayınlanan buyrultuda makamları tasdik veya azledilebilir görevlilerdir. Aynı durumda bulunan ve sayıları III. Selim saltanatı döneminde yayınlanan bir nizâmnâme ile yirmisekiz olarak tesbit edilmiş bulunan eyâlet valileri de aynı durumdaydı.

⁵⁹. Bu taksimat, yirmiyedi görev sayısı (makam, memuriyet sayısı) veren Muradjea d'Ohsson'unkinden ayrılmaktadır. Gerçekten de bu müellif, Mora ve Basra valiliklerini diğer valilikler arasında saymamakta, toplama dâhil etmemektedir; Basra'yı Bağdad vali-liğiyle bir saymakta, Mora'yı da SÜistre'ye bağlı göstermektedir. Bu valilikler Avrupa'dadır ve şunlardır: Rumeli, Bosna, Silistre, Mora, Akdeniz adaları ve Girit adası; diğer yirmibir valilik Asya'da; bir tek eyalet, Mısır, Afrika'dadır ve yeni istatistikte buradaki himaye altında bulunan devletler (Etats barbaresques) sükûtle geçiştirilmiştir. Fakat günümüzde, bu yirmisekiz valilikten Mora, Mısır,

⁵⁹ Bu nizâmnâme Nuri'nin İmparatorluk Tarihi'nde, f. 48, bulunmaktadır.

Suriye ve Girit adasını ayırmak gerektiğinden ancak yirmi dört ve Bâb-ı Âli Adana, Halep, Trablus, Şam ve Cidde'yi teslim zorlandığı takdirde sadece onsekiz eyalet kalmaktadır.⁶⁰

II. Kılıç Ve Valilik Makamları

A. Avrupa'daki Valilikler.

I. Rumeli Valiliğinde Onaltı Sancak Bulunmaktadır Ve Şöyledir:

1. Manastır, valinin bulunduğu şehir.
2. Selanik.
3. Tirhala.
4. İs-kendireyi (arnavutluk'da Scutari).
5. Ohri.
6. Avlonya (Valona).
7. KÖs-tendil (Güstendil).
8. İlbasan.
9. Perzerin.
10. Dukagin (Dukaghin).
11. Üsküb (Scopi).
12. Delonia (Delvino).
13. Vuleçterin.
14. Kavala.
15. Alacahisar.
16. Yanya (Yanina).⁶¹

II. Silistre Valiliğinde Sekiz Sancak Bulunmaktadır Ve Şöyledir:

1. Silistre.
2. Semendere (Semendra).
3. Vize.
4. İbrail.
5. Kırkkilise (Kırklarili).

⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/69-76

⁶¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/76

6. Niğbolu.
7. Vidin.
8. Cermen (Son dört sancak Mouradjea D'Ohsson'unda yoktur.)⁶²

III. Eski Mora Valiliğinin Dört Sancak'ı Vardı Ve Şöyleydi:

1. Mora (Tripolizza, Valinin makamı).
2. Misistra.
3. İnebahtı (Le-panto).
4. Kordos (Korent).⁶³

IV. Cezfir , Yani Adalardenizi Adaları Valiliği, Sekiz Sancak'ı Bulunuyordu; Artık Yedi Sancakla Kaptan Paşa Valiliğini Oluşturuyor:

1. Karlı ili.
2. Gelibolu (Gallipolis).
3. (Rodos.
4. Midilli (Mytylene) adası.
5. Kıbrıs
6. Adalardenizi küçük adaları.
7. Çanakkale.
8. Eğriboz (Negrepont) evvelce listede olmayan⁶⁴

V. Dört Sancaklı Bosna Valiliği, Sancakları Şöyle:

1. Bosna saray (Vali makamı)
2. Zvomik
3. Hersek.
4. Kilis.⁶⁵

⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/76

⁶³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/76

⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/76

⁶⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/76

B. Asya Valilikleri.**VI Küçük Asya'da. Anadolu Valiliğinde Ondört Sancak Var, Şöyle Ki:**

1. Ankara (Angora).
2. Aydın.
3. Bolu
4. Teke.
5. Hamid.
6. Hudâvendigâr (Bursa).
7. Sultanönü.
8. Kastamonu.
9. Karahisâr.
10. Saruhan.
11. karasu.
12. Kangri.
13. Kütahya, Valilik makamı.
14. Menteşe. Hoca ili, Biga ve Suğla Kaptanpaşa Valiliğinin bünyesine dahildir.⁶⁶

VII. Karaman Valiliği Yedi Sancaklıdır, Şöyle Ki:

1. Konya, Valilik makamı.
2. Aksaray
3. Akşehir.
4. Beyşehir.
5. Kırşehir.
6. Kayseri.
7. Niğde.⁶⁷

VIII. Sivas Valiliği, Yedi Sancaklıdır, Şöyle Ki:

1. Sivas, Valilik makamı.
2. Amasya.

⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/76-77

⁶⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

3. Çorum.
4. Bozok.
5. Divriği.
6. Canik.
7. Arabgir.⁶⁸

IX. Trabzon Valiliği, Üç Sancaklıdır, Şöyle Ki:

1. Trabzon (Trebisonde)Vali Makamı.
2. Goniah
3. Batum.⁶⁹

X. Kars Valiliği, Altı Sancaklıdır, Şöyle Ki:

1. Kars, Valilik makamı.
2. Ardahan
3. Hocevan.
4. Saruşad.
5. Ke-çeran.
6. Kazmagan.⁷⁰

XI. Çıldır Valiliği, Yirmi Sancaklıdır:

1. Adşara
2. Ardenuç
3. Ardahan, büyük.
4. Ardahan, küçük.
5. Oltu.
6. Petkerek
7. Penek.
8. Pasthan.
9. Tausker.
10. Çıldır, Valilik makamı.
11. Hacrek.

⁶⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

12. Hartevis.
13. Şuşad.
14. Göle.
15. Levâne.
16. Mahçi.
17. Nusl livâne.
18. Mamrevân.
19. Ahalkelek.
20. Ahista.⁷¹

XII. Erzurum Valiliği, Ondört Sancaklıdır:

1. Erzurum, Vali makamı.
2. İspir.
3. Pasin.
4. Tortum.
5. Hınıs.
6. Karahisâr
7. Kızancan.
8. Mamrevân.
9. Keyfi.
10. Mecnegerd.
11. Ma-lazgird.
12. Tekman.
13. Eleşkerd.
14. Bâyezid.⁷²

XIII. Van Valiliği, Ondört Sancaklıdır:

1. Van, Vali makamı.
2. Adil Çuvaz.
3. Ardiş.
4. Muş.
5. Bargiri.

⁷¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

⁷² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

6. Kiarkiar.
7. Kesani.
8. Espaberd.
9. Agakis.
10. Beni Kotor Kürt aşireti.
11. Bâyezid.
12. Berdaa.
13. Ovacık.
14. Bitlis. (Mourajea d'Ohsson, ancak beş sancak sayıyor.)⁷³

XIV. Rakka Valiliği, On Sancaklıdır:

1. Rakka, Vali makamı.
2. Roba veya Urfa.
3. Suruç.
4. Habur veya Haran.
5. Celab.
6. Nirec
7. Dera veya Beni Kais
8. Beni Rebiâ.
9. Ce-mase.
10. Deir Rahbe.⁷⁴

XV. Diyarbekr (Diyarbakır) Valiliği, Yirmibeş Sancaklıdır:

1. Ergani (Arghani).
2. Akcekale.
3. Amid.
4. Çemişgezik.
5. Hasan-kehf
6. Habur
7. Harbut,
8. Saart.
9. Sincar.

⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77

10. Siverek.
11. Miarfa-rekain.
12. Mazgherd.
13. Nuseybin.
14. Atak.
15. Portok.
16. Tercil
17. Şalakçur.
18. Çermik.
19. Saghman
20. Kotah.
21. M ibrani.
22. Palon
23. Cezire
24. Hasu
25. Genç⁷⁵

XVI. Şehrzor Valiliği» Otuzikl Sancaklıdır:

1. Erbî
2. Şemamek
3. Herir
4. Köy
5. Abraman
6. Uşti.
7. Baf Be-rend
8. Belkars
9. Bil
10. Evtari
11. Cebel Hamrin
12. Cengule
13. Doraman veya Daveran
14. Dolcoran
15. Surucek
16. Sid Burancin

⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/77-78

17. Şehrbezar
18. Şehrzor
19. Acurkalaa
20. Gazikeşan
21. Merkave
22. Hezarmen
23. Rudin
24. Mihrevan
25. Şemirh
26. Karadağ
27. Çağhan
28. Kizilce
29. Bebe
30. Senge
31. Kerkük

32. Inciran (Mou-radjea d'Ohsson ancak ikisinden bahsediyor: Kerkük Erbil ve Ana; fakat bu sonucusu Rakka Valiliğine bağlı.)⁷⁶

XVII. Musul Valiliği, Sekiz Sancaklıdır:

1. Musul, Valilik makamı.
2. Eski Musul.
3. Bacvanlu
4. Tekrit
5. Heroyane
6. Kara Daseni veya Dudaseni.⁷⁷

XVIII. Bağdad Valiliği, Onsekiz Sancaklıdır:

1. Ali Salih
2. Bağdad, Valilik Makamı.
3. Beyat
4. Terteng
5. Cengule

⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/78

⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/78

6. Cevazar
7. Hille
8. Deme
9. Rumahin
10. Bala, Dekirkapı (Geçit)
11. Sengabad
12. Semvat.
13. Amadia
15. Korinia
16. Kerne
17. Kelan
18. Vasit (Mouradjea D'Ohsson sadece Bagdad ve Hille'yi zikrediyor ve Basra'yı ayrı valilik yapıyor).⁷⁸

XIX. Maraş Valiliği, Beş Sancaklıdır

1. Maras, Valilik Makamı
2. Kars.
3. Malatya
4. Anteb
5. Simosat (Samozati), bu sonuncusu Mouradjea'da yok.⁷⁹

XX. Basra Valiliği, Otuz Sancaklıdır:

1. Abu Aarna
2. Rahmaniye
3. Sekie
4. Kaban
5. Katif
6. Medenitol Kalaa
7. Böğürdelen
8. Soveib
9. Said
10. Kavarna

⁷⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/78

⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/78

11. Kalal Cedide
12. Kaut Davudiye
13. Kaut Abu Mansur
14. Şiris
15. Beragh
16. Nevâde
17. Kalai Nahr Antar
18. Kalai Medine
19. Salihiyeye
20. Kout Ebu Soveyd
21. Kalai Dad Ben Saad
22. Kut Bahran
23. Mansuriye
24. Fethiye
25. Kut Sûre
26. Kelan Akara
27. Kut Saluşiye
28. Kut Muammer
29. Arslaniye

30. Kalai Dahne Evvelce daha birçok sancak vardı, zira «Cihannuma» daha otuz sancaktan bahsediyor bu sancaklar hisar da olabilir, hepsi de Basra'ya bağlı, fakat adlarını vermiyor.⁸⁰

XXI. Adana Valiliği, Beş Sancaklıdır:

Bu valilik, müteakib altısı gibi, bugün Mısır Paşasının hakimiyetindedir.

1. Adana
2. İçel
3. Alâiye
4. Sis
5. Tarsus⁸¹

XXII. Haleb Valiliği, Altı Sancaklıdır:

⁸⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/78-79

⁸¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/79

1. Haleb
2. Kilis
3. Balis
4. Birecik
5. Azir
6. Maaret ⁸²

XXIII. Trablus Valiliği, Beş Sancaklıdır:

1. Trablus
2. Honıa
3. Hama
4. Selimiye
5. Cebela ⁸³

XXIV. Şam Valiliği, Sekiz Sancaklıdır:

1. Şam (Damas, El Şam)
2. Kudüs (Jerusalem)
3. Gaza
4. Nablus
5. Acelun
6. Lahcun
7. Beyrut
8. Karak ⁸⁴

XXV. Cidde Valiliği**XXVI. Mısır Valiliği****XXVII. Girit Valiliği, Üç Sancaklıdır:**

1. Hanya (Cane)
2. Retimo

⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/79

⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/79

⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/79

3. Kandiye⁸⁵

XXVIII. Sayda Valiliği

Böylece, Mısır ve Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmalarından önce, Avrupa'da kırküç, asya'da (Küçük-Asya ve Afrika) iki-yüz kırkyedi sancak bulunuyor ve bunların toplam sayısı ikiyüzseksene varıyordu; fakat Şam ve Sayda Valilikleri de bu toplama dâhil edildiği takdirde yekûn ikiyüz seksenikiye yükselecektir. Aslî olarak oniki beyle idare edilen Mısır'a gelince, evvelce "Cihannuma" da on iki sancaklı bir Valilik olarak yer alıyordu.⁸⁶

III. Adlî Makam Ve Görevler

Bunlar birinci bölümde evvelce sıralandı.

B. Saray Hizmetleri, Görevleri. Bu görevler şöyle ayrılmıştın 1. Sarayın dış görevleri; 2. Sarayın iç görevleri yahut Harem görevleri.

Dış Görevler

I. Ağalar; II. Kâhyalar, III. Ulemâ. İmparatorluğun beş üzengi ağası (rikhabağalan) söyledin i. Beş Ağa.

1. Mlîî alem, yâni, Peygamber'in Sancağı'nın (Sancak-Şertf) taşıyıcısı, alemdarı. Muhzir yüzbaşılara (Kapucu-başı veya mabeyincilere), bütün Paşa veya birinci derecedeki Beylerin oğullarına ve saray musikisine de kumanda eder. Sultan'ın devlet ileri gelenlerine lütfettiği huzura kabullerde hazır bulunmak özel imtiyazına sahiptir.

2. Bostancıbaşı, veya imparatorluk bahçelerinin binbeşyüz muhafızının Paşası; Boğaziçi kıyılarının ve Çanakkaleye kadar Marmara denizinin, Sultan'ın ziyafet ve eğlence kasırlarının ve bahçelerinin teftiş görevini yüksek seviyede yerine getirir. Aynı zamanda büyük-şehremini (Belediye Reisi) görevi yapar ve sarayda icra edilen devlet ileri gelenlerinin idam edilmelerinde muameleye reislik (riyaset) eder. İşlemedikleri cinayetleri itiraf ettirmek veya elkoymak üzere sahip buldukları serveti bildirmeleri için memurları, işkence uyguladıkları hapisaneleri teftiş etmek de görevleri arasındadır; payitahta yakın ormanların genel müfettişliği görevi

⁸⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/79

⁸⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/79

de üzerindedir; bu ormanlarda av kâhyalığı yapar ve ayrıca, Sultan'ın denizde gezmek istediği her seferinde saltanat kayığının idaresini üstlenmek de görevlerindedir.

3. Mîr-î ahûr-i evvel, yahut büyük- mirhâhûr; bin tavlâ bakıcının, altıyüz seyisin, altıbin Voinuks'un (savaş zamanlarında seyis görevi yapan) başıdır ve aynı görevi, yirmiyedi ayn ayn bölgeye dağılmış vaziyette bulunan Sultan'a ait çiftliklerin kuru ağalan için de yürütür. Nihayet, sarayın eğercileri, deve ve katırcıları onun emrindedir.

4. Kapucular- kâhyası veya büyük- mabeyinci (muhteremler-başı); görevi, Sultan halk arasında görüldüğünde halktan kimselerin verdikleri dilekçeleri alıp Sultan'a sunmaktır ve büyük bir ihtişam içinde saray maresşallığı görevini yürütür.

5. Küçük (veya ikinci) emlrahur, saray subaylarının atlarının bulunduğu küçük tavlaları teftiş eder.

II. Sarayın beş emini (Umenha)

1. Şehrin genel emîni (Şehr-emîni);

2. Darphane ve mâdenler genel emini (Darphâne emini);

3. Saray mutbaklan emini (mutbakemini);

4. Arpa veya yem emini (arpa-emîni);

5. İmparatorluk mutbaklan masrafları emini (masraf şehrlgftri) Onlar gibi her yıl görevde kalmaları te'kid edilebilir veya değiştirilebilir durumda bulduklarında bu on ağadan, daha yukarıda, hocagandan söz ederken bahsetmiştik.

III. Ulema zümresine bağlı subaylar:

1. Hoca veya Sultan'ın muallimi; verdiği bilgi tamamıyla dinle sınırlıdır;

2. İmam-ı evvel Sultan'ın Bayram namazı kıldırmak mecburiyetini üstlenmek ona vekâlet etmek imtiyazına sahip tek şahıs.

3. İmam- sâni, birinci imam yerini gerektiğinde alacak olan ve onun gibi müderris (profesör) unvanını atanma günü alan görevli.

4. Hekimbaşı, birinci tabib, evvelki iki şahıs gibi profesör (müderris) unvanına sahiptir. Diğer doktorlar, cerrahlar, göz hekimleri ve eczacılar, onun nezâreti altındadırlar.

5. Cerrahbaşı, şehzadelerin sünnet işleriyle ve saraya alınacak hadımların muayeneleriyle görevlidir.

6. Kehalbaşısı veya birinci göz hekimi; Kadınların gözlerine çekecekleri sürmeyi hazırlar.

7. Hatip, saray camii vaizi.

8. Hafız-ı kütüb, kütüphane sorumlusu
9. Şeyh, sarayın vaizi.⁸⁷

Odalılar İçoğlanları

A. Has oda veya içoğlanlar birinci odalıları: Bu odalılar otuzdokuz içoğlanmdan (hasodalı) oluşur, bizzat Sultan bunların kırkincısını oluşturur; çünkü bu rakam, bâtil itikada göre uğurludur, bu odalılar on-yedi subayı, kendi derecelerine göre atanmışlardır, şöyle ki:

1. Sîlahdâr-ağa veya kılıç taşıyıcı, dört birinci yoldaş veya odalının şefidir, Sultan'ın hanesinin başı olarak sultan'ın kılıcını sol omuza asılı olarak taşımakla görevlidir; yalnız büyük geçit resimleri ve törenlerde kılıcı sağ omuzunda asılı olarak taşır. Sultan'ın silahlarının muhafızıdır.

2. Çuhadârağa, veya Sultan'ın elbise dolabının muhafızı (Bizans imparatorlarının vestiyer başsorumlulan gibi): büyük bayramlarda halka atar.

3. Rikâbdârağası, veya üzengi tutucu; Sultan ata binerken üzengisini tutar.

4. Tülbentçi başı, veya Sultan'ın sarıklarının muhafızı; büyük törenlerde Sultan'ın ardından gider ve elindeki sangı, halka selâm verme anlamında eğik tutar.

5. Anahtarağası, İçoğlanlar odasının anahtarları onda durduğu gibi, Sultan'ın yemek tablası kâhyasının anahtarı da onda durur.

6. Peşkirciağa, havluları muhafaza eder.

7. Binleşpeşkiriağası, Sultan'ın atlı gezilerinde peşkirciağaya yardımla görevlidir.

8. İbrikdarağa, Sultan abdest alırken ellerine su dökmekle görevli.

9. ve 10. KÖşe başı denilen iki subay, odalılarda asayiş sağlamla görevli.

11. Müezzin başı, Namaz vaktini haber vermek ve her cuma günü Sultan'ın camie gittiğinde, namazdan önce duâ okumakla görevli.

12. Sırkâtibi, veya Sultan'ın özel kâtibi; görevi saraydan camie gittiği sırada sunulan dilekçeleri okumak; Sultan'ın alayına takılır ve içinde yazı yazmak için gerekli şeyleri omuzuna astığı bir torbada taşır.

13. Baş çuhadar, veya birinci oda hizmetkârı; diğer üç odalılardan

⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/79-81

alınmış otuz hizmetkâra kumanda eder, efendisinin sandallarını taşıyarak Sultan'ın sağ tarafında yürür. Yardımcısı (ikinci çuha'dâr) Sultan'ın sol tarafında yürür.

14. Sarıkçıbaşı, Sultan'ın sarıklarını sarar.

15. Kahvecibaşı, veya şef kahveci.

16. Tüfekçibaşı avda veya atış tâliminde tüfengi doldurup sultan'a vermekle görevlidir. İmtiyazı, saray avcılarının öldürdükleri avı kabul etmektir.

17. Berberbaşı, Sultan'ın başını traş etmekle görevlidir.

B. İkinci oda (hazîne odası).

Bu odanın subayları İstanbul'un fethinden ve İmparatorluğun büyümesinden beri birikmiş değerlerin korunmasıyla mükelleftirler ve şöyle sıralanırlar:

1. Hazine kâhyası veya iç hazîne kâhyası; bu kahya, sarayın ekonomisiyle görevlidir ve her ay masraf durumunu Sultan'a arzeder. emri altında a) Güğümbaşı veya para kutusu taşıyıcısı, b) Güzel mevsimlerde Sultan'ın kaldığı sayfiye köşklerinde kendisine vekâlet etmekle görevli başkullukçu vardır.

2. Anahtar-ağasi. hazîne odasında polis görevini yerine getirir.

3. Başyazın, veya başyardımcı; hazinenin durumunu kaydetmekle görevlidir dört odada çalışanların durumlarının cetvelini tutar.

4. Çantacı, Sultan halk içinde görüldüğü sıralarda, işlemeli maroken para çantasını taşır.

5. Sorguçcu, Sultan'ın sarığına taktığı elmas iğnelerin bakımıyla görevlidir.

6. Kapaniçacı, Sultan'ın büyük kabul törenlerinde giydiği kapani-çalan muhafaza etmekle görevlidir.

7. Tabak-eski, porselen sofranın muhafazasıyla görevlidir.

8. ve **9.** iki tüfekçibaşı. Sultan atla saraydan çıktığında herbiri altın ve kıymetli taşlarla işlenmiş tüfeğinin bakımıyla görevlidirler.

10. BülbÜlcübaşı, bülbüllerin muhafızı.

11. Tutîcibaşı veya papağanlar muhafızı.

C. Üçüncü Oda (kilerodası) şu görevlilerden oluşur:

1. Kilercibaşı, kilerlerin baş sorumlusu.

2. Kiler kâhyası veya kilerler muhafızı; kilercibaşının muavini du-

rumundadır. Emrine, a) Çaşnagirbaşı, büyük şerbetçi ki emrinde elli şerbetdâr bulunuyor; b) Mehterbaşı veya saray musikisi sorumlusu; c) Ekmekcibaşı veya saray ekmek dağıtım dâiresi sorumlusu; d) Aşçıbaşı, Sultan'ın mutfağının başı; e) Helvaçıbaşı reçellerin de sorumlusu; fl Kilercibaşı veya erzak temini sorumlusu, elli oğlaniyle hizmet görmektedir.

D. Dördüncü oda (seferli odası), yâni çamaşır odası, ki şöyle oluşuyordu:

1. Seferli kâhyası yahut bu oda içoğlanlarının başı; bu içoğlanlar eskiden Sultan'ın çamaşırlarını yıkamakla görevlendirilmişlerdi; bugün musikişinasların, ses sanatçılarının ve şarkıcıların saray hizmetinde çalıştırılmak üzere yetiştirildikleri bir mekteptir.

2. Üç Nöbetçi başı, son üç odada düzeni, temizliği sağlamakla görevli; süfli işleri gördürmek üzere emirlerinde gemilerdeki kürek mahkûmlarından iki tanesi bulunuyordu.

E. Galata Saray veya Galata'da içoğlanlarının yetiştirildi^ mektep;

Bu oda eski büyük ve küçük saray odasının yerini almıştır; bu oda içoğlanlarının şefi dâima bir hadımdır ve Galata-saray ağası adını taşır.

III. imparatorluk av dairesi (Şıkar-i hümâyûn)

1. At ağası veya dairesi başı;

2. Doğancı-başı veya baş şahinci;

3. Şâhlinci-başı ve beşaz şah inli avcılar başı.

4. Çakırcı-başı veya akbabalı avcılar başı;

5. Atmacacı - başı veya atmacalı avcılar başı. IV. Saray bahçeleri Muhafızları (bostancılar):

Özengi ağalarından biri olan bostancı başı'dan daha önce söz etmiştik; emrinde şu subaylar bulunun

1. Heseke-ağa veya üçyüz hasekinin başı, Sultan tarafından verilen idam cezalarının uygulatıcısıdır; bostancıbaşının yardımcısıdır ve ilerleme usûlüne göre onun yerini alacaktır,

2. Bostancıbaşı kahyası veya bostancıbaşı vekili;

3. Kuşcuağa, Bostancıbaşı denetiminde ormanların baş teftişçisidir.

4. Terekçi başı veya bostancıbaşı makamına bağlı vergilerin ve saray arazilerinin bir bölüm vergi ve gelirlerinin tahsildarı;

5. Bostancılar odabaşısı. Veziriazam kapısında bostancıbaşının memuru ve bu sebeble Veziriazam sarayında kalır;

6. Vezir karakulak veya Sultan'la Veziriazam arasında posta görevlisi;
7. Ağa karakulak veya itfailler başı;
8. Baş has eki, genellikle bostancılardan alınan üçyüz hasekiden oluşan birliğin albayı (yüksek seviyede işlerin uygulayıcısıdır);
9. Kireççi başı veya kireç imalathaneleri kiracısı; kira bedeli olarak bastancı başma yaklaşık onbin kuruş öder;
10. Balık emini veya istanbul limanı ve civarında balık avı kâhyası, bunun için bostancı başına bir kira öder;
11. Meşrubat emîni, veya meşrubat satan yerler kâhyası.

V. Baltacı veya saray odun yancıları:

1. Baltacılar kâhyası veya ağası, yâni baltacıların başı; devletin posta hizmetlerini yürütür;
2. Yazıcı-efendî veya Kizlar ağası kâtibi ve Mekke ve Medine'nin vakıflan idarecisi;
3. Kapu haseki veya Veziriazam katında Kızlar ağası memuru;
4. Haseki başı veya vakıflar gelirleri genel tahsildarı;
5. Haseki başı kâtibi, haseki başı birinci kâtibi;

VI. Zülüflü baltacılar, başlıklarının iki yanından saçları yanaklarına kadar indiğinden bu ad verilmiş (beyaz hadımlar):

1. Zülüflü baltacılar kâhyası, oda subaylarının hizmetine bağlı yüzyirmi kişiden oluşan bir bölüğün başı;
2. Zülüflü baltacılar eskileri, bu birlikden rütbeleri birbirine eşit iki kidedemli;
3. Altı Kuşçu veya Sultan'la Veziriazam ve Baş silahdar arasında yazılı haberleşmeleri sağlayan postacılar.

VII. Muhafızlar, bilgi olarak: Solaklar (Okçular), peykler (mızraklılar):

1. Solakbaçı yahut okçular muhafız yüzbaşısı.
 2. İUhâb solakları, bu birliğin birinci ve ikinci mülâzimleri;
 3. Peykfaçı veya mızraklı muhafızlar yüzbaşısı;
 4. Müjdecibcr.1, iyi haberler taşıyıcısı, yâni hac kervanının Mekke'ye ve Şam'a selâmetle vardığını Sultana bildiren görevli.
- Demek ki, yukarıda bahsettiğimiz ulemâ, emîn ve ağalar da dahil

edildiği takdirde, sarayda yüzyirmiiki görevli bulunmaktadır.

Saray muhafızları ve ona bağlı diğer birlikler şunlardır:

1. Bahçe muhafızları (bostancılar).	1500	kişi
2. Kapı muhafızları (kapucular).	800	"
3. Mâbeyinciler (kapucular-başı).	50	
4. Saray tavlasında hizmetkâr (solahorlar).	80	"
5. Oda hizmetkârları (çuhadarlar).	40	"
6. Yüksek işler uygulayıcıları, (hasekiler).	300	"
7. Odun taşıyıcılar (baltacılar).	800	
8. Çaşnagirler (sofra ükımıcıları).	50	
9. Zülüflü baltacılar.	120	
10. Aşçılar.	200	
11. Helvacılar (reçel ve diğer tatlılar).	150	
12. Okçu muhafızlar (solaklar).	400	
13. Mızraklı muhafızlar (peykler).	150	"
14. Kilerlerde çalışanlar	100	
15. Çavuşlar.	600	
16. Müteferrikalar	200	
Yekûn	5,540	

Bu beşbinbeşyüzkırk kişiye, dilsizler, cüceler, musikişinaslar, oyuncular, yüzyirmi unvanlı makam ve altıbin voynok ilâve edildiği takdirde, Mouradjea d'Ohsson'a göre onikibin kılıçtan oluşan Sultan sarayı mevcudu bulunmuş olacaktır.⁸⁸

Saray İçişleri Ve Harem İşleri

Sultan'ın sarayının iç ve dış büyük mareşali:

1. Kızlar -ağası, hadımlar-başı'dır. Kendisine babüssaade-ağası da denmektedir. İki kutsal şehir dinî vakıflarının ve Sultan camilerinin vakıflarının idarecisidir, baltacı bölüğüne kumanda eder ve esir kızları hizmetinde bulundurmaya imtiyazına sahiptir. Emrinde bulunan görevliler:

2. Hazînedârbaşı, harem ve baltacılar bölüğünün mâlî işleriyle, maliye eski vesikalarının muhafazası ve koruyucularından yirmisinin nezâretine verilen hil'at deposunun muhafazasıyla görevlidir;

3. Bazırganbaşı veya büyük tacir, Sultan'ın sarayı için gerekli bütün

⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/81-87

kumaşların alım işleriyle görevlidir;

4. Peşkeşçibaşı yâni yabancı devlet elçilerinin sundukları hediyeleri alan baş görevli; bu hediyeler Sultan'a sunulanlardır;

Diğer hadımlar tamamıyla hadım edildikleri halde basit bir hadım-laştırma ameliyesinden geçirilen beyaz hadımların (ak-ağalarî başına:

5. Kapu-ağa veya Kapu-efendisi denir; evvelce kızlar ağasının iç sarayın baş sorumlusu olması gibi dış sarayın baş sorumlusu durumundaydı. Ondan sonra gelen:

6. Hasodabaşı veya içoğlanlar birinci odası baş sorumlusu; kendisinden evvelce söz edilmişti.

Haremi hümâyunun kadınları ve kızları:

Aslında Osmanlı hükümdarları müslüman veya hıristiyan prenseslerle evlenirlerdi. Sultan I. İbrahim'den beri, hiçbir Sultan kendi teb'asmdan kızlarla evlenmedi. O zamandan beri harem çoğunluğu para verilerek alınmış ve hanım sultanlar tarafından veya büyük makam sahiplerince hediye olarak verilen kızlardan oluşuyordu. Harem beş sınıfa ayrılmıştı ve şöyleydi:

1. Kadınlar; bunlar Sultan'a yakın kadınlardır ve Sultan'ın birinci kadınlarının imtiyazlarından yararlanırlar. Sayıları genellikle dördtür; bununla beraber I. Mahmud bunların sayısını altıya çıkarmış, I. Abdulhamid'de ise sayıları altıyı bulmuştu. Üçüncü Ahmed'den önce, bir şehzadenin annesi olan kadın haseki-Sultan unvanını alıyordu, kız evlad doğurana ise haseki-kadın veya gözde kadın unvanı veriliyordu. Kadın çağma yükselen ve Sultan'm huzurunda samur hil'at giyen esir kıza bir ayrı dâire, hizmetine esir kızlar ve yüzlerini hiçbir zaman görmediği subaylar veriliyordu.

2. Gedüklüer veya Sultan'ın şahsî hizmetine bakan oda kızları. Bunların içinden en güzel ve en gençlerinden onikisi, çamaşır ustası, yemek takımı (çaşnagir) ustası gibi adlar alırlardı. Sultan, ölen veya eski saraya gönderilen kadınları yerine bu esir genç kızlar arasından beğendiklerini seçerdi. Sultan'ın dikkatini fazlasiyle çekenler İkbâl unvanı alıyordu veya bunlara hasodalık, Sultan'ın iç kızları (odalık adı buradan geliyor) deniliyordu. Bu seçime rağmen, bu kızlar arkadaşlarıyla birlikte kalıyor, ancak hâmile kaldıklarında kadın derecesine yükseliyorlardı.

3. Ustalar, bunlara genellikle kalfa, yardımcı deniliyordu ki ve Va-lide-Sultan'ın hizmetine bakıyorlardı, yirmi veya otuz kızdan oluşan takımlara ayrılmışlardı. Ustalıklarına eklenen unvanlar, bunlardan herbi-rinin özel

hizmetini belirtiyordu.

4. Şakirdler veya çıraklar, kalfa ve ustalar sınıfında yer boşalınca oraya atanmak üzere yetiştirilmişlerdi.

5. Sultan sarayı haremının diğer kızlarına cârîye veya esir deniliyordu; Bunlar alelade işlerde kullanılıyorlardı ve sınıflarından çıkmak imkânını bulan nâdirdi.

Böylece, Sultan'ın haremi, kâhya kadına itaat eden altiyüz Avrupalı, Asya ve Afrikalı kadından oluşuyordu. Kâhya-kadın genellikle gedüklüler arasından seçiliyordu ve Valide - Sultan'ın yokluğunda Sultan tarafından valide hitabıyla şereflendiriliyordu. Kâhya kadının emrinde hazinedâr adını taşıyan hazinedar usta bulunuyordu; bu hazinedar usta, sultan'ın elbise dolabına ihtimam göstermekle ve harem'in mâlî işleriyle görevlendirilmişti.

Sultanların kızlarına ve onların kızlarına hanım sultan deniliyordu. Sultan'ın erkek çocuklarına ise şehzade adı veriliyordu; kelime kralın oğlu anlamına geliyordu.

LİSTE

Prens Ve Prenses Seviyesindekilerin Ve Osmanlı Devleti Divanı Hümâyûnunu Oluşturan Yüksek Seviyedeki Makam Sahiplerinin Unvanlarına Dair

A. Osmanlı hanedanından prens ve prenseslerle ve Tatar hanlarına ve diğer yüksek makam sahiplerine verilen unvanlar

1. Prenslerin unvanları:

En şöhretli hakanların takibcisi, iyilikleriyle ünlü hakanların asaleti, hükümdarın lutuflarıyla seçilmiş, İslâmın, sultan'ın dayanağı; zaferi gün be gün artsın:

2. Valide-Sultan ve diğer sultanların unvanları:

Tevazu kadını, iyi yetişmiş kadıların tacı, kraliçeler kraliçesi, örtülü kadınların üstünü, saadet ve asaleti emrinde bulunduran; iffeti ebediyen çiçek açsın:

3. Tatarların hanının unvanı:

Prens makamiyle şerefli, memleket yüküyle dolu, saadetin sevgilisi, meleklerin ihtişam ve inceliğiyle donatılmış, krallık değeriyle süslenmiş, mutlak iktidar sahibi, zafer ve ihtişamla parıldayan, yardımını yal-vardığımız hükümdarın lutuflarıyla seçkin; yüksek vasıfları ebediyen panldasın.

B. Veziriazam'ın ve diğer Kubbealtı Vezirlerinin Unvanları:

4. Veziriâzam'ın unvanı:

Çok şerefli vezir, dünya düzeninin devamı için yanılmaz meclis, millet işlerinin idarecisi, düşünceleri yıldırımlar misâli fıskıran, her şeyi kavrayıcı bir anlayışla devlet işlerini yürüten, imparatorluğun hakimiyet binasının kuvveti, imparatorluğun saadeti, mutlu kaderin ve hakimiyet sütunlarının desteği, büyük hükümdarın çeşitli lutuflarıyla çevrelenmiş, o, vezirlerin birincisi; Allah saadetine devam lutfunda bulunsun:

5. Azledilen Veziriâzam'ın ünvânı:

Asillerin zaferi, o, Veziriazam ki, şahsında yüksek vasıflan birleştiriyor ve en büyük hükümdarın çeşitli lutûflarıyla çevreli; yüksek vasıflan dâim olsun:

6. Bir eyalet Talisinin unvanları:

Çok şerefli vezir, dünyanın düzeninin muhafazası için yanılmaz meclisdeki içten danışman, sen ki devletin işlerini yıldırım hızıyla yürütür, nüfuzunla insanlann en önemli işlerini bitirirsin, hakimiyet ve saadet binasına kuvvet verirsin ki bu bina mutlu kaderin sütunlarını tutar ve büyük hükümdarın lutûflarıyla çevreler, Paşa; Allah büyüklüğünün devamını lutûf buyursun:

C. Beylerin ünvânı:

7. Bir sancakbeyinin ünvânı:

En şerefli prenslerin örneği, zafere doymuşlann sütunu, sen ki kudret ve şeref sahibisin ve herşeyi bilen hükümdânın lutfuyla seçkinsin; şereflerin dâim olsun.

8. Kürdistan beylerinin» yâni Cezire, Bitlis, Şuran, Amadia, Çemişgezek, Şehrzor, vb. Hükümetlerinin ünvânı:

Sen ki prens liyakatiyle donatılmış, ülke idaresi yüküyle dolusun, saadet ve hâkimiyet sana pay olarak verilmiş, kralî vasıflar ve melek faziletlerine sahipsin, Allahın çeşitli hayırlı işleriyle seçkinsin, kâinatın sahibi böyle emretmiş ey Cezire prensi; yüksek vasıfların dâim olabilsin (damet maalihi).

9. Kürdistan varisi bir beyin Ünvânı:

Şerefli ve şöhretli insanlann örneği, sen ki şahsında en övülecek vasıflan birleştiriyorsun ve bütün ebediyete hâkim hükümdânın lutûflarıyla seçkinsin.

10. Bir Tayalar ve Müsellemler (gönüllüler) beyinin ünvânı: Şerefli ve muzaffer insanlann örneği, sen ki sende en övülecek vasıflan birleştiriyorsun; şanın gün be gün artsın.

11. Voynuklar ve Bohemyalılar beylerinin ünvânı:

Övülmeğe değer ve şerefli insanlann örneği, ki kendinde ebediyet hükümdânın lutûflarıyla seçkinleşmiş övülecek vasıflan birleştirmişsin;

D. Ulemâların Unvanları.

12. Şeyhülislâmın, Sultan hocalarının ve iki kadıaskerin Ünvânı: Ey

âlimlerin en âlimi, ey derin düşünür, ey faziletiyle seçilmiş ve seçkinlerin en şereflendirilmiş, bütün ilmin kaynağı, sen ki îmânın güçlüklerini açıkça gösterir ve şeriatın gerçeklerini tanıtırsın, hakikat hazînelerinin başısın, en karanlık kanunlann meşalesi, sen hükümdarların hükümdarının sonsuz lutûflarıyla dolusun.

13. 500 akçalık gelirden yararlanan kadıların (molla) ünvânı:

Ey Müslümanların kadılarının en iyisi, birleştirici kadıların da; faziletler ve ilimler mâdeni, halk işleriyle alâkalı kararlarda hakikat delili. Peygamberin hukuk mirasçısı, Allahın habercisisin, sen herkesin imdadına koşan hükümdânın lutûflarıyla dolusun.

14. Aşağı derecedeki kadılara verilen ünvfin:

Ey müslümanlann en iyi kadılan, ey birleştirici başîann en âdili. Faziletler ve ilimler mâdeni, hakikat kuvvetinin delili, Allahın gönderdiği Peygamberin mirasçısı, sen imdada koşan hükümdarın Allahın lutûflarıyla dolusun;

15. Basit bir kadıya verilen unvan:

Kadı ve hakimlerin örneği, Allah kelâmının ve yüksek vasıflannın mâdeni.

16. Bir nfiibîn ünvânı:

Kanunla müesseseseleşmiş kadı vekillerinin örneği:

17. Bir saray hekiminin ünvânı:

Ey nüfuz edici ve hekimlerin en âlimi, sen, bilgili tabiblerin yegânesi, bölgelerin Galenos'u ve Aenlerin Hıppokrat'ı, ki onlar vücut ve ruhlara sükûnet ve istirahat sağlarlar ve sen sanatınla bütün hastalıkların hakimisin;

18. İkinci Menmed'in medreseleri müderrislerinin ünvânı:

Ey âlimlerin en bilgilisi, ey herşeyi gözden geçiren derin anlayış sahibi, iyilerin en iyisi; sen şahsında eski ve çağdaş vasıflan birleştiren kesin ilimler ve fazilet mâdenisin; sen ki Fâtih camii medresesinin sekiz müderrisinden birisin, vasıfların dâim olsun;

19. Sekizden birinin, yâni Fâtih Câmii'ne bağlı sekiz müderristen birinin ünvânı:

Hakikati arayan şeriat ulemâsının örneği, ilmin en küçük ayrıntısına

nüfuz eden insanlann sütunu, fazilet ve müsbet ilimlerin kaynağı, sen hükümdarlann en büyüğünün lutûflanyla seçkinleşiyorsun.

20. Daha aşağı derecedeki müderrisin ünvânı:

Ulemânın, bilgin insanlann şanı, fevkalâde insanların seçkini, sen ki dikkatle hüküm veriyorsun; faziletlerin ve müsbet ilimlerin mâdeni olan seni mutluluk hükümdân lutûflanyla seçkinleştiriyor.

21. Emirler (Peygamberin sülâlesinden gelenler) başının ünvânı: En büyük Seyidlerin sâni, en asil insanlann seçilmiş, çok iyi bilinen

Tah ve Yes ailelerinin sâni, Peygamberle yakınlannın seçilmiş, seni ordular hükümdarının teveccühleri seçkinleştiriyor; iktidarın dâim olabilsin;

22. Sâde bir Seyid veya Peygamber'in sülâlesinden olduğu farze-dilen birinin ünvânı:

En iyi ve en faziletli seyidlerin örneği, Tah ve Yes ailelerinin şanı, Allahın elçisinin hükümdar efendinin sülâlesinden inen; seni herkesin imdadına koşan ve dâima yardıma hazır hükümdarın lutûfları seçkinleştiriyor.

23. Bir Medine emîrinin ünvânı:

Emîr liyakatiyle şereflenmiş olan sana, sen ki ülkenin yüküyle yükümlüsün, benzerleri az olan insanların soyundan gelmesin; sen ki ka-adirli mutlak hükümdarın sayısız lutûftarıyla dolusun; sânin her zaman devam edebilsin.

24. Bir aşiret şeyhinin ünvânı:

Benzerleri arasında en muzaffer olana, Tai aşireti şeyhlerine; şanları dâim olsun:

25. Medine şeyhinin unvanı:

Fazilet yolunda yürüyen dindar insanların örneği, aydınlar içindeki Medine'nin şeyhi; azizliği daim çoğalsın.

26. Bir Mısırlı Şeyhin unvanı:

En şerefli şeyhlerin (ekârim) örneği, övülecek vasıfların sütunu E. Sivil ve asker memurların unvanları.

27. Bölükağalarından birinin (süvari paşası), ünvânı:

Muzaffer ve şerefli insanların örneği, sen ki kendinde asil faziletleri birleştirdin, sen Allahın sayısız lutûflanyla seçkinleşiyorsun ki tek bilendir. Şanın her zaman dâim olsun;

28. Yeniçeriler-ağasına, nişancı ve defterdara:

Prenslerin ve büyüklerin şanı, sende en asü vasıflan biraraya getirmiş ve mükemmel bir kudretle şereflendirmiş ve bu şeref muhteşem bir ışıltıyla

parlıyor ve tek bilici olan hükümdarın lutûflan seçkinleştiriyor; büyüklüğün dâim olsun:

29. Defterdara, nişancıya ve yeniçeri-ağasma: (İkinci Formül):

İlâhî prenslerin şanı, sen şahsında en asıl vasıflan topluyorsun ve büyük bir keremin kudretinden yararlanıyorsun.

30. İstanbul subaşına (polis müdürüne):

Değerli ve şerefli insanlann örneği, en övülür vasıflar sende birleşiyor.

31. Mi-nârbaşına:

Saygıdeğer benzerle»i arasında sütun, övülmeğe değer ve seçkinlerin örneği.

32. Uman müfettişine:

Ey güvenilirler arasında en fazla övülmeğe değeri, limanlar ve su ile alâkalı yapılar müfettişi; kudretin artsın:

33. Bir gemi kumandanına:

Yüksek güvenle şerefendirilmiş gemi kumandanlan örneği.

F. Yüksek saray görevlilerinin unvanları.

34. Kapuağasının (ak hadımlar ağası) unvanı:

Sultanın şahsını çevreleyen hizmetkârlann şanı, en büyük şerefler sahibi, hükümdarlar ve Sultanlar danışmanı, büyük efendinin mahremi, sen ki zâtı şahane en fazla yardım edensin, seni talih korusun ve en büyük hükümdân lutûflan seçkinleştirsın; büyüklüğün dâim olsun:

35. Büyük mirâhurun unvanı:

Muzaffer ve şerefli insanlann zaferi, ki şahsında en övülecek vasıflan birleştirsın ve bunlar hükümdârlann en büyüğünün lutûflannı belirtirler.

36. Kapucuların (mabeyinci) unvanı:

Övülen ve şerefli insanlann örneği, sen şahsında en iyi vasıflan toplarsın; şanın dâim olsun:

G. Hristiyan İmparatorların, Kralların ve prenslerin unvanları:

37. İmparatorlara ve krallara:

İsâ dini en büyük prenslerinin şanı, mesihe minnettarlık duyanlann sütunu, hıristiyan halklann işlerinin barıştıracısı, sen ki ardından otorite ve kudretin etek tutucusunu sürüklersin ve şahsında zafer ve ihtişamın delillerini birleştirsın;

Macaristan, Polonya ve Portekiz krallarına verilen hitap ünvanlan aynı idi; Onlara hitabeden mektuplar yeşil kadife bir muhafaza içinde kapalı olarak altın bir kutuya yerleştirilirdi.

Fransa ve İngiltere krallanna aynı unvanlarla hitabediliyor, yalnız ikinci

şahıs zamiriyle "siz" denilerek çoğul şekli kullanılıyordu; kendilerine gönderilen mektuplar altın bir muhafaza içine yerleştiriliyordu.

Moskova çanna gönderilen mektuplarda, baş tarafa: Tevkii refii, yâni bu yüksek mesaj vardığında kelimeleri ilâve ediliyordu, sonuna da alâmet, yâni bu imza inanmaya değer kelimesi ekleniyordu.

Fransa krallanna gönderilen mektuplarda yalnız tevkii refii bulunuyor, alâmet kelimesi konulmuyordu; Osmanlı İmparatorlarının Venedik düklerine hitabeden mektupları şu formülle son buluyordu: Sonu hayırlı olsun, Cenabı Hak durumunu ıslâh etsin:

38. Boğdan, Eflak ve Transilvanya prenslerinin ünvanları: Hıristiyan halkı prensleri örneği, Mesih cemâatinin büyüklerinin sütunu. Transilvanya kralı için Fransa kralına kullanılan ünvanın aynı kullanılıyordu.

39. Raguza senatör ve doklarına:

Zafere lâyük hirisüyan prensleri, h iri s Uyan halkın danışmanları, Raguza beyleri.

40. Gouriel, D adları, Açıkbaş prenslerine ve Kırım Şirinbeylerine gönderilen mektuplarda sultan'ın altın tuğrası bulunuyor ve satan bir şasi ile kapatılarak gümüş bir kutu içine konuluyordu.⁸⁹

LİSTE

Asya'da, Afrika'da Ve Avrupa'da Hüküm Sürmüş Olan Ve Bunlardan Çoğu Avrupa'da Bilinmeyen İkiyüzkırkdört Hanedan Hakkında

Arap gökbilgini Muhammed Efendi'nin Dünya Tarihi adlı eserinden alınmıştır.

Türk gökbilgini (astronom) Ahmed Mevlevî'nin tercümesidir:

Doğunun birçok hanedanlarının basılmış en tamam tablosu, içinde kronolojik cetveller de bulunan Hacı Kalfa'nındır; yazar bu eserde yüzotuzbeş doğu hanedanı sayar. Bununla beraber, "Fezlike" sinde, yâni arab dünya tarihinde, yüz eli i hanedan adı geçer; bu rakamdan İtalyan, Yunan, Ermeni ve Frank asıllı eli kadarı, ki bunları gökbilgini Ahmed Mevlevî Jean Corrio'nun eserinden çevirdiği günden ve doğu hanedanlarından sayılmayacaklarından, yekûn dışı tutulacakları halde, biz burada ikiyüz hanedan adı veriyoruz ki bunların kırkdördü Hacı Kalfa'nın "Fezlike"sinde

⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/89-94

bulunmamaktadır.

Arab yazar Muhammed Efendi, dünya tarihinin ayrıntılı giriş bölümünde yedi zamanı: Hicret çağı, Yunan çağı, İran çağı, Melek Şah çağı, yahudilik çağı, İptidâi Türkler çağı olarak ayırdıktan sonra otuz peygamberin tarihini veriyor. Şöyle ki: 1. Adem; 2. Seth; 3. İdris; 4. Nuh; 5. Hud; 6. Salih; 7. Lut; 8. İsmail; 9. İbrahim; 10. İshak; 11. Yakub; 12. Yusuf; 13. Job; 14. İhoab (Jetro); 15. Hızır; 16. Musa; 17. Josue ; 18. Üyas; 19. Eliseus; 20. Samuel; 21. Davud; 22. Süleyman; 23. Yunus; 24. İsaie; 25. Jeremie; 26. Danyal; 27. Ezdras; 28. Zekeriya; 29. Jean, Zekeriya oğlu; 30. İsa, Meryem oğlu.

Muhammed Efendi tarihinin birinci kitabında arab aşiretlerinin soyağacı, Peygamber'in, eşlerinin, esirlerinin, azad ettiklerinin, silah arkadaşlarının, kâtiplerinin, hafızlarının, müezzinlerinin, şâirlerinin, atlarının ve silahlarının tarihi bulunmaktadır. Bu bölümün peşinden ilk halifelerin, Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin, onların kâtiplerinin, kadıların, mâbeycilerinin, vb. tarihi gelmektedir, bunun hemen peşinden Hasan ve Hüseyin'in ve oniki imamın tarihleri yer almaktadır.

Doğu hanedanları tarihi, ancak, yazarın dünyanın bellibaşlı elli altı halkı hakkında yaptığı ırkla alakalı bir açıklamadan sonra başlıyor. Yazar bu elli altı halkı şöyle tasnif ediyor: 1. Suriyeliler, 2. Ar ablar; 3. Arnavutlar; 4. İranlılar; 5. İlk Yunanlılar (Elenler); 6. İkinci Yunanlılar (Romalıları); 7. Amalestler; 8. Zenciler (Sudanlı); 9. Habeşler; 10. Sî-laaslar (Habeşistan'ın güneyi ve Nubi'nin kuzeyindekiler); 11. Nubiyalı-lar; 12. Necalar (yukarı Hebeşistan'da ve Nil kıyısında); 13. Demadem-ler (Zengibar'ın komşuları); 14. Senberler (Zengibar halkı) ; 15. Tek-rurlar; 16. Sagkavlar; 17. Vagnetler; 18. Berberler (Berebralar); 19. Ktammlar (Moritanya'da); 20. Sinhaclar (Moritanya'da) 21. Henatlar (Moritanya'da); 22. Bergevatlar; 23. Senatlar; 24. Koptlar; 25. Hindistanlılar; 26. Sîndler (İndus nehri kenarında); 27. Mindler veya Mendeler (Hindli bedeviler); 28. Nabataenler; 29. Türkler ; 30. Tatarlar; 31. Türkmenler; 32. Hazarlar; 33. Bulgarlar; 34. Bcrtalar, 35. Slavlar; 36. Ruslar; 37. Lanlar; (Menler) 38. Başkırlar; 39. Ermeniler; 40. Almanlar; 41. Gürcüler (Gürcistanlılar); 42. Çerkesler; 43. Franklar; 44. Venedikliler; 45. Cenevizliler; 46. İspanyollar; 47. Portekizliler; 48. Hollandalılar; 49. İngilizler; 50. Danimarkalıları; 51. İsveçliler; 52. Lutherliler; 53. Fransızlar; 54. Lehler ve Çekler (Polonyalı ve Bo-hemyalıları); 55. Macarlar; 56. Goğlar ve Magaglar. Yazar aşağıdaki oniki deniz hakkında:

1. Okyanus; 2. Yunan denizi; 3. Kara deniz; 4. Kızıl deniz; 5. İran denizi;

6. Çin denizi; 7. Hind denizi; 8. Berber denizi; 9. Atlantik denizi; 10. Vazang (Sund) denizi; 11. Baltik denizi; 12. Hazar denizi, kısa açıklamalar yaptıktan sonra asya'da hüküm sürmüş olan çeşitli hanedanları sıralıyor; yazar eski İranlılarla sıralamasını başlatıyor: 1. Pisdadiyenler; 2. Keyaniyenler; 3. Aşkianiyenler; 4. Sasaniyenler, Peşinden eski arab hanedanlarını sıralıyor: 5. Hadramut ve Ahka/da Aad kralları; Sedid ve Şedad kraliyet aileri, evvelkiler gibi, dünyanın yaratılışının 2500- 3044 yıllarından beri beşyüzkırkdört yıl boyunca saltanat sürdürdüler; 6. Tobaa ve Homaiz hanedanları: Bu aileden elli hükümdar Yemen üzerinde dünyanın yaradılışının 3044-6093 yılından beri üçbinkırdokuz yıl boyunca saltanatlarını sürdürdüler; 7. Habeşistanlı dört kral Homairler hanedanının sönmesinden sonra 6093-6165 den itibaren Yemen'de yetmişiki yıl boyunca saltanat kaldı; 8. Ye-men'de İranlı valiler, Meraziyeler olarak adlandırılan bu valiler Hicret'ten önce 44 ve Hicret'ten sonra on yıldan beri ellidört yıl boyunca taht üzerinde kaldılar; 9. Hira'da Beni Lahm'lar, bu hanedan, dünyanın yaradılışı 5606'dan Hicri 12 yılına kadar altıyüzyirmiiki yıl Hira ve Bahreyn'de saltanat sürdü yirmidört kral tahta çıktı. Fauteur bunlar hakkında, Redhafet hakkında. Beni Yenbulann Hira krallarına tesirleri ve Hira krallarının meşhur savaşları üzerine dikkate değer ayrıntılı bilgiler vermektedir; 10. Beni Hazanlar henedânı veya Cofh ailesi Suriye'de, 5602 yaratılış yılından Hicretin 16. yılına kadar altı asır boyunca saltanat sürdü; 11. Beni Rende hanedanı, dünyanın yaradılışı 625 yılından Aleksandrin takvimine göre 890 yılma kadar ikiyüzaltmışbeş yıl süreyle Diyarbakır'da saltanatta kaldılar; yazar, bu hanedanın yedi kralı tarafından yapılan unutulmaz savaşları sıralıyor; 12. Hicaz'da saltanat sürmüş olan Beni Corhemler; yazar bu hanedanın hükümdarları tarafından yapılan seksenbir savaşı sıralamaktadır.

Şimdi, yazarın Jean Corrio'nun eserinden aldığı Yunanlı ve Romalı hanedanların sıralanmalarına geçiliyor, şöyle ki: 13. Makedonya hanedanı; 14. Ploteneler hanedanı; 15. Selökidler hanedanı; 16. Roma kralları hanedanı; 17. Roma İmparatorları hanedanı; 18. Bizans İmparatorları hanedanı; 19. Frank kralları hanedanı; 20. Almanya İmparatorları hanedanı; 21. İspanya ve İtalya'da Got kralları hanedanı; 22. Ermenistan dört hanedan; 23. Mısır hanedanları; 24. Beni İsrailin Babil'de esaretlerinden önce ve sonraki İsrail hhanedanları; 25. Bâbilliler ve Keldânüer hanedanları; 26. Hindistan hanedanları; 27. Çin hanedanları; 28. Asûriler hanedanları; 29. Türk hanedanları veya Türkistan'da hâkim olan hakanlar; 2244 dünyanın yaradılışı yılından Hicri 502 yılma kadar burada otuzdört hanedan saltanat

sürdü; 30. Tatar ve Moğol hanedanları.

İslâmiyetin kuruluşundan önce varolan bu otuz hanedanla Muhammed Efendi'nin dünya tarihinin birinci bölümü sona ermektedir. Bu bölümün ardından İslâm dininin kuruluşundan beri varolan hanedanlar Hicrî tarih düzeni içinde sıralanmaktadır, şöyle ki:

1. Hicretin birinci asrındaki hanedanlar:

Beni Ümeyyeler'den evvelki eserde bahsedilmiştir ve bunların üç hanedan oluşturdukları belirtilmiştir: 31. Sofianitler Hicrî 41-64 yılından (661-683) itibaren yirmiüç yıl boyunca saltanat sürmüşlerdir; bu hanedanın üç hükümdarı: I. Muaviye, Yezid ve II. Muaviye'dir; 32. Mer-vanidler Hicrî 64-132 'den (683-749) başlayarak Şam'da altmışsekiz yıl boyunca saltanat sürdüler; onbir hükümdardan oluştu; 33. Beni Ümeyyeler Hicrî 132- 422 (755- 1030)'den başlayarak Endûlûs'de Üd-yüzseksendört yıl saltanatta kaldılar; onyediyedi hükümdarları tahta çıktı; 34. Korkulu üç Arap kral, Ümeyye hanedanının sönmesinden sonra Hicrî 422'den (1030) itibaren; 35. Sevil prensleri hanedanı; 36. Badgîoz (Bati i o s) prensleri, bu şehir Kordua'dan yedi günlük mesafede bulunmaktadır; 37. Toledo prensleri hanedanı; 38. Saragoza prensleri hanedanı; 39. Valensiya ve Tortosa prensleri hanedanı; 40. Mursia prensleri hanedanı; 41. Almeriya prensleri; 42. Malağa ve Grenada Pransleri hanedanı.

Bunu takibeden bölümde Beni Abbas (Abbasîler) hanedanları, Irak ve Mısır'da olmak üzere yer almaktadır, şöyle ki: 43. Beni Abbaslar (Abbasîler), Hicrî 112- 656 (730-1258)'den başlayarak beşyüzkırkdört yıl saltanat sürdüler; otuzyediyedi hükümdar tahta çıktı; 44. Beni Abbas (Abbasîler) Hicrî 659-922 (1260-1516)'dan başlayarak, Kahire'de ikiyü-zaltmışüç yıl saltanatta kaldılar onyediyedi hükümdarları tahta çıktı; 45. Beni Aghlebs hanedanı Hicrî 184- 296 (800-908)'den başlayarak, Afrika'da Kairvan'da yüzoniki yıl boyunca saltanat sürdü; oniki hükümdarı tahta çıktı; 46. Beni Aghlebler, Hicrî 212- 407 (827-1016)'dan başlayarak Sicilya'da yüzyetmişbeş yıl saltanat sürdüler; 47. Beni Siyadlar hanedanı Hicrî 203-407 (818- 1016)'den başlayarak ikiyüzdört yıl Se-bidde saltanatta kaldı; altı hükümdar tahta çıktı; 48. Beni Siyadlar hanedan'ın ikinci kolu hicrî 412-553 (1021-1156) başlayarak Sebid'de yüz kırkbir yıl saltanatta kaldı. Yedi hükümdar tahta çıktı. 49. Beni Tahirler, Horasan'da, Hicrî 205-259 (820-872)'den başlayarak ellidört yıl boyunca saltanatta kaldılar: Beş hükümdarları oldu. Yazar, onlardan evvelki halife ve valileri zikrediyor ve bu arada, Bağdad şehrinde kumandanı Sahibeşorta olan Taheridler hakkında da bilgi veriyor. 50. Beni

Samanlar, Hicri 204-385 (819-995) (819- 995)'den başlayarak Horasan ve Transoxane'da yüzseksenbir yıl boyunca saltanatta kaldılar: Onbir hükümdar tahta çıktı; 51. Beni Elyaslar, Hicrî 317-357 (929-967)'den başlayarak, Kerman'da kırk yıl boyunca saltanatta kaldılar: Üç hükümdarları oldu; 52. Garcistan kralları; 53. Beni Ferlgun-lar, Horasan bölgesinde saltanat sürdürdüler; 54. Beni Mahmunlar, Ho-varzem ve Corcania'da; 55. Beni Simeurlar, beş hükümdar; 56. Beni Abtekinler, Gazna'da, Beni sebuk tekinler¹ in neslinden önce; 57. Beni Sebuktekinler, Hicrî 366- 555den başlayarak (976-1160) yüzseksen-dokuz yıl Gazna'da saltanat sürdürdüler; bu hanedandan onbeş hükümdar, oturdukları yer bakımından Gaznevîler adını da taşımaktadırlar; 58. Beni Tulün, Mısır'da, Hicrî 254- 292 (868- 904)'den başlayarak otuzsekiz yıl hüküm sürdürdüler: Beş hükümdarları oldu. Yazar, Beni Umeyye ve beni Abbas valilerinin listelerinin peşinden bunlardan bahsediyor; 59. Beni Hamdanlar Hicrî 281- 381 (894-991)'den itibaren Cezire'de bir asır boyunca hüküm sürdürdüler: 60. Beni Hamdanlar, Hicrî 333-391 (944- 1000)'den itibaren Haleb ve Kinserin'de elliyü saltanatta kaldılar.

Avusturya imparatorluk Kütüphanesinde bulunan elyazmasının birinci cildi Beni Tulunlarla sona ermektedir; asırlara göre tasnife hiçbir suretle dikkat edilmediği görülüyor, zira bu hanedanlardan çoğu ikinci ve üçüncü asırlarda yer almışlardır ve onları takibedenler ise dördüncü asra ait bulunmaktadırlar. 61. Beni Akşidler⁹⁰, Hicrî 324- 357 (935-967)'den itibaren Mısır'da otuzüç yıl boyunca saltanat sürdürdüler: Beş hükümdar; 62. Beni Beridler, Hicrî 323-349 (934-960) 'den itibaren 26 yıl hüküm sürdürdüler: Dört kardeş hükümdar; 63. Beni Şahin, Beni Be-ridler'in bir kolu, Bataib'de, yâni, Basra civarındaki bataklık bölgede, Hicrî 338-374 (949-984)'den itibaren 36 yıl boyunca hüküm sürdürdüler: Dört hükümdar; 64. Beni Şahinlerin bir kolu da, Bataib'de, Hicrî 374-410 (984-1019)'dan itibaren otuzaltı yıl hüküm sürdürdüler: Dört hükümdar⁹¹.

II, Hicret'in İkinci asrındaki Hanedanlar:

65. Beni Dabular, Hicrî 40-141 (660-758)'den itibaren, Cilan'da (Ghilan) yüz yıl boyunca hüküm sürdürdüler Dört hükümdar; 66. Beni Badusianlar, Rustemdâr'da, Ruyan'da, Hicrî 40-857 (660-1453)'den itibaren sekizyüzyediyedi yıl hüküm sürdürdüler.

⁹⁰ Bilindiği gibi, İsimlerden önce yer alan «Beni» çoğul olarak oğullar anlamına gelmektedir. Biz hatırdı kalması için Arapça şekilleriyle vermeği tercih ettik (Ç.N.).

⁹¹ Bunların arasında bağımsızlık verilmiş Bey veya prensler de olabilir; biz hanedan bahis konusu olduğuna göre hükümdar demeği doğru gördük (Ç.N.).

Daha yukarıda olduğu gibi, burada da unvanla belirleme düzeni tamamiyle tersine çevrilmiş görünüyor.

67. Beni Kâuslar, Hicrî 857-953 (1453-1546)'den itibaren, Nur'da, doksanalı yıl hüküm sürdüler; 68. Beni İskenderler, Kecver'de hüküm sürdüler ve Şah Tahmasp saltanatı döneminde bağımsızlıklarını kaybettiler. Yedi hükümdar; 69. Bavendiyeler, Taberistan ve Mazende-ran'da, Hicrî 45-419 (665-1028)'den itibaren üçyüzyetmişdört yıl saltanatta kaldılar: Onbeş hükümdar; 70. İkinci Bavenderiye hanedanı» 8 hükümdarla, Hicri 466- 606 (1073-1209)'dan itibaren yüzkırk yü saltanatta kaldılar; 71. Celâviyeler, Bavendiyelerin ikinci kolu, Mazende-ran'da, Hicrî 750- 909 (1349-1503)'ten itibaren yüzellidokuz yıl saltanat sürdüler. 72. Beni Rustemler, Moritanya'da, Tahert kralları, Hicrî 138-291 (755-903)'den itibaren yüzelliüç yıl saltanatta kaldılar: Onbir hükümdâr; 73. Beni Merdarlar, Aszsal-Maghrib'de, Secelmessa'da, yâni Moritanya'nın uç sınırında, Hicrî 155-297 (771-909)'dan itibaren yûzkırkiki yıl saltanat sürdüler; 74. Beni idrisler, Fas'da, Hicrî 172-307 (788-919)'dan itibaren yüzotuzbeş yıl saltanatta kaldılar.

III. Hicretin üçüncü asrındald hanedanlar:

Daha yukarılarda, Yemen'de, Abbasîlerin bir kolu olan Beni Siyadlar'dan bahsedilmişti; aynı şekilde Beni Samanlar'dan, Mısır'da Beni Tulunlar'dan söz edilmişti, Haleb'de Beni Hamdanlar'da bunların arasında yer almıştı. Bütün bu hanedanlar köklerini üçüncü asır içinde almışlardır, şöyle ki:

75. Hasan (Ali'nin oğlu) ailesi hanedanı, Taberistan'da, Amul'de Hicrî 250-300 (864-912)'den itibaren elli yıl saltanatta kaldı; 76. Hüseyin ailesi, Dilem'de, Taberistan'da, Amul'de Hicrî 301-318'den itibaren (913-930) onyediyıl saltanat sürdü; 77. Küçük Beni Leisler Horasan, Secistan ve Herat'ta Hicrî 253-296 (867-908)den itibaren kırküçyıl saltanatta kaldılar; 78. Beni Safarlar, Secistan (Sistan veya Nimruz)'da, Serenc'de Hicrî 310-952 (922-1545)'den iübaren altıyüzkırkiki yıl saltanatta kaldılar; sekiz hükümdar; 79. Beni Akhaizarlar, Hasan ailesinden, Hicrî 251-350 (865-961)'den iübaren doksandokuz yıl Mekke'de hüküm sürdüler: Onbir hükümdar; 80. Beni Tabatabalar, Yemen'de Sanaa'da, Hicrî 288-330 (900-94 l)den iübaren kırkiki yıl hüküm sürdüler; 81. Mehdî Ailesi, veya Fatimiler, Moritanya'ya, Mehdiye'de Hicrî 297-361 (909-971) altmışdört yıl saltanatta kaldılar, oradan yerleşmek üzere Mısır'a geçtiler: Dört hükümdar; 82. Fatimîler, Mısır'da, Kahi-re'de Hicri 361-567 (971-1171)'den itibaren ikiyüzalü yıl

saltanatta kaldılar: on hükümdar; 83. Beni Kelbler, Sicilya'da, Hicrî 336-414 (947-1052)'den übaren yüzsekiz yıl saltanatta kaldılar: Dokuz hükümdar; 84. Beni Badîsler, Mehdiye'de (Mahadia), Afrika'da (Afrika'nın kuzey kıyası), Hicrî 360-543 (970-1148)'den übaren yüz kırk üç yıl saltanatta kaldılar 85. Beni Hammad'lar, Sinhaca aşireü kolu. Önce Hammad, sonra Bucaye'de hicri 386-547 (996-1152) den übaren 161 yıl saltanatta kaldılar. Yedi hükümdar; 86. Hamairitler, Batimitler, Molahidler ve İs-mailüer ve Alamutit yâni kaaüler de denir. FâÜmîlerin Mısır kolundan, Alamut'da Hicrî 483-654 (1090-1256)'dan übaren yüz yetmiş bir yıl saltanatta kaldılar: Sekiz hükümdar; 87. Beni Salihler, Kaatiller kolundan, yemen'de, Hicrî 455 (1063)'den übâren saltanat sürdürler: Beş hükümdar; 88. İsmâililer, Suriye'de Hicrî 520 (1126)'dan itibaren saltanat sürdürler.

IV. Hicret'in dördüncü asrı hanedanları:

89. Beni Siyadlar (İkinci hanedanı, Corcan'da O eski Hyrkani), Hicrî 315-470 (927-1077)'den übaren yüzellibeş yıl saltanatta kaldılar: Sekiz hükümdar Beni Buyeler, Arablann adlarını Bovcih şekline soktukları, hanedan, Farsistan'da, iki Irak'da, Kuzistan'da, Kerman'da, Taberistan, Arran, Cezire, Azerbaycan ve Ermenistan'da saltanat sürdürler, onsekiz hükümdarları vardır ve üç kola ayrılmışlardır, şöyle ki: 90. Moized devlet'in oğulları, Hicrî 331 (942)'den itibaren Bağdad'da saltanat sürdürler: Altı hükümdar; 91. Rokned-Devlet'in oğulları, Irak da Hicrî 323-430 (934-1038)'den itibaren yüz yedi yıl saltanatta kaldılar; 92. Rokned-Devletin oğulları, Farsistan ve Kerman'da, Hicrî 338-447 (949-1055)'den itibaren yüz dokuz yıl saltanatta kaldılar; 93. Beni Has* neviyeler, Dinur'da Hicrî 350-440 (961-1045)'den itibaren doksan yıl saltanatta kaldılar; 94. Beni Annazlar, Holvan ve Kermisia'da Hicri 380-550 (990-1115)'den übaren yüz yetmiş yıl saltanat sürdürler 95. Beni Kakuyeler, araplar tarafından Kakvehis de denir, Hicrî 394-437 (1003-1045)'den übaren İsfahan'da, kırk üç yıl saltanatta kaldılar Beş hükümdar; 96. Beni Kakuyeler Atabeyleri, Hicrî 536-695 (1141-1295)'den übaren yüzellidokuz yıl saltanat sürdürler: dokuz hükümdar; 97. Beni Mezîdler, Hicrî 340-558 (1012-1162)'den itibaren Cezire'de, Helli'de yüzellibeş yıl saltanatta kaldılar: Sekiz hükümdar; 98. Beni Musafirler, Sellar da denilir, Azerbaycan'da, Hicrî 338- 420 (944-1029)'dan itibaren seksenyedi yıl saltanatta kaldılar; 99. Beni Şedad-lar, Arran'da, Hicri 340-468 (951-1075)'ten übaren yüz yirmisekiz yıl saltanatta kaldılar; 100. Beni Musalar, Hicrî 350-453 (961-1061)'den übaren Mekke ve Medine'de yüz üç yıl saltanatta kaldılar: 101. Efrasi-yab Ailesinden

Türkistan hanları önce Balasgun, sonra Buhara ve Se-merkand'ta Hicri 383-609 (993-1212)'den itibaren 226 yü saltanatta kaldılar. Yirmi han, 102. Beni Mervanlar, Amid'de, Miakerefeyn ve Dî-yarbakir'de Hicrî 373-478 (983-1085)'den iübaren yüzbeş yıl saltanatta kaldılar: Beş hükümdar; 103. Beni Moseiyîbler, Musul'da Hicrî 380-495 (990-1 IOIJ'den iübaren saltanatta kaldılar.

V. Hicretin beşinci asır hanedanları:

104. Beni Hanunudlar (Alidler), Eriadüjüs, Kordua ve Malaga'da Hicrî 407-449 (1016-1057)'den itibaren kırkiki yıl saltanatta kaldılar; 105. Beni Merdaslar Haleb'de, Hicrî 414-472 (1023-1079)'dan itibaren elli-sekiz yıl saltanatta kaldılar.

Burada dört Selçuklu Sultanı yerleştirilmiş bulunuyor, şöyle ki: Kerman'da iki Irak'a hâkim olanlar, Suriye'de ve Anadolu'da Danişmeno-ğulları, Artukoğulları ve Atabeyler ülkelerine hâkim olanlar; 106. Selçukluların birinci nesli iki Irak, Horasan ve İsfahan'da, Hicri 432-590 (1040-1193)'den iübaren yüzellisekiz yıl saltanatta kaldılar; 107 Selçukluların ikinci nesli Kerman'da Hicrî 433-583 (1041-1187)'den iübaren yüzelli yıl saltanatta kaldılar; 108. Selçukluların üçüncü nesli, Suriye'de, Şam'da, Hicrî 470-511 (1077-1117)'den iübaren kırkbir yıl saltanatta kaldı; 109. Selçukluların dördüncü nesli Konya'da, Rum diyarında (Anadolu) Hicri 456-704 (1063-1304)'den itibaren ikiyüzkırkse-kiz yıl boyunca saltanatta kaldı; 110. Danişmendoğulları, Sivas'da, hicrî 464-570 (1071-1174)'den itibaren yüzaltı yıl boyunca saltanatta kaldılar: sekiz hükümdar; 111. Beni Ortoklar, Mardin'de, Hicrî 464-814 (1071-141 D'den itibaren üçyüzelli yıl hüküm sürdüler; 112. Beni Ilgaziler, Irak'da, Hicrî 500-811 (1106-1408)'den itibaren üçyüzonbir yıl saltanatta kaldılar; 113. Beni Salihîyeler, hicri 598 (1201) yılında, Erzurum'da son buldular; 114. Beni Menkuçekler, Hicrî 464 (1071)'de Erzincan'da son buldular.

Atabeylerin oniki hanedanı ve bunların azadlılanndan iki hanedan da Selçuklular hanedanı arasında sayılmaktadır, şöyle ki: 115. Aksan-kor ailesinden gelen Atabeyler'in birinci nesli Hicrî 521-600 (1127-1203)'den itibaren Musul'da yetmiş dokuz yıl saltanat sürdüler; 116. Aksangor ailesinden gelen Atabeyleri'in ikinci nesli, Şam'da, Hicrî 541-579 (1146-1183)'den itibaren otuzsekiz yıl saltanatta kaldılar; 117. Senginlerden Atabey torunları, Sincar'da Hicrî 566-617 (1170-1220)'den itibaren, ellbir yıl saltanatta kaldılar; 118. Musul Atabeyleri, Cezire üzerinde Hicrî 576-624 (1180-1226)'dan itibaren kırkseki yıl boyunca hâkim oldular; 119.

Atabeylerin bir ikinci kolu (Musul) aynı yerde Hicrî 640-670 (1232-1261)'den itibaren otuz yıl saltanatta kaldılar; 120. Erbil Atabeyleri, Hicrî 540-630 (1145-1232)'den itibaren doksan yıl saltanatta kaldılar; 121. Tokteghin ailesinden atabeyler Hicrî 497-549 (1103-1154)'den itibaren elliiki yıl saltanatta kaldılar;

122. Doğuda dağılan Atabeyler, yalnız birkaç bey yerleşmiş durumda;

123. Aksankor ailesinden Atabeyler, Hamadan ve İsfahan'da Hicrî 591-614 (1194-1217)'den itibaren yirmiüç yıl saltanatta kaldılar; 124. Atabeyler memlükleri, Irak, Hamadan ve İsfahan'da hüküm sürdüler; 125. Salghar ailesinden Atabeyler Hicrî 542-685 (1147-1286)dan itibaren yüz kırk üç yıl hüküm sürdüler; 126. Atabeyler, Kuzistan'da, Hicrî 547-591 (1152-1194)'den itibaren kırkdört yıl hüküm sürdüler; 127. Atabey azadlılar, bu şerefli adı taşımağa layık olmadıkları halde, Hicrî 462-550 (1069-1155) 'den itibaren seksensekiz yıl hüküm sürdüler; 128. Sultan Sancağın azadlıları, Horasan'da Hicrî 548-595 (1153-1195)'den itibaren kırkyedi yıl hüküm sürdüler; 129. Azadlılar, Sin-car'da, Hicrî 548-564 (1153-1198)'den itibaren onaltı yıl hüküm sürdüler; 130. Harzem şahları, Kara Hita'da Hicrî 620-705 (1223-1305)'den itibaren tahtta kaldılar. 131. Harzem şahları Hicrî 490-628 (1096-1230)dan itibaren yüzotuzsekiz yıl tahtta kaldılar; 132. Şubanklaraslar hanedanı Farsistan'da, Hicrî 448-678 (1056-1279)'dan itibaren ikiyüzotuz yıl saltanatta kaldılar; 133. Mulseminler, Hicrî 448-542 (1056-1147)'den itibaren Fess'de, doksanseki yıl saltanatta kaldılar.

VI. Hicret'in altıncı asrın hanedanları:

134. Muvahhidînler, Magrib'de (Moritanya), Hicri 514-668 (1120-1269)'dan itibaren yüzellidört yıl hüküm sürdüler. 135. Bir evvelki hanedanın kolu olan Beni Hafzlar, Tunus'da, hicrî 555-982 (1155-1574)'den itibaren dörtyüzyirmiyedi yıl tahtta kaldılar; 136. Beni Zeke-riyalar, cerbe'de, beni Hafzlar hanedanının sonuna doğru hüküm sürdüler: 5 hükümdar; 137. Beni Kazller, Sevara ve Koku'da hüküm sürdüler. Beş hükümdar. 138. Beni Ammarlar, Trablus'da, Hicrî 724-804 (1323-1401)'den itibaren seksen yıl hüküm sürdüler; 139. Beni Ma-zenniler, Beskere'de, Hicrî 740-804 (1339-1401)'den itibaren altmış dört yıl tahtta kaldılar; 140. Büyük Loristan hükümdarları. Beni Faz-luyeler- Araplar Fadlveyh diyorlar- Hicri 545-827 (1150-1429)'den itibaren ikiyüzs eksen iki yıl hüküm sürdüler; 141. Beni Horşidler, Hürremabâd'da, Hicrî 570'den 807 yılına doğru (1174-1404) ikiyüzo-tuz yedi yıl tahtta kaldılar; 142. Beni Gurlar, Firuzkuh ve Gazna'da Hicrî 545-612 (1150-1215)'den itibaren altmışyedi yıl hüküm sürdüler; 143.

Heyatiller de denilen Ghuridler, Bamian'da, Hicrî 545-610 (H50-1213)'den itibaren altmışbeş yıl hüküm sürdüler; 144. Hayatil-ler'İN azadlılan Gazna, Kabul ve Multan üzerinden Hicrî 602-624 (1205-1226)'dan itibaren yirmiiki yıl hüküm sürdüler;145. Bu azadlıla-rın bir diğer kolu, aynı yer'de Hicr'i 602-690 (1205-1291)'den iÜbaren seksensekiz yıl tahtta kaldılar. 146. Ghuridlerin bir kolu yani Kulciye-ler, hiçbir zaman esir durumuna düşmemiş olanlar Hindistanda, Hicri 602-801 (1205-1398)'den itibaren yüz yetmiş dokuz yıl hüküm sürdüler, 147. Beni Kurtlar, Herat'da, Hicrî 643-783 (1245-138D'den iübaren yüz kırk yıl tahtta kaldılar.

Bunların hemen ardından Eyübüer hâredânlan gelmektedir ki diğer bütün tarihçiler bunları ancak yedi neseb olarak zikretmektedirler; fakat burada oniki hanedana bölünmüş olarak görülüyorlar: Bunları arasına Mısır Memlüklerin'in iki hanedanı Eyubîer hanedanlarının bölümünü teşkil ettiklerinden alınmamışlardır. Şöyle ki;

148. Mısır ve Suriye Eyübîleri; bunlar Hicrî 567-615 (1171-1218)'den itibaren kırksekiz yıl hüküm sürmüşlerdir; 149. Şam Eyübîleri, Hicrî 589,658 (1193-1259)'dan itibaren altmışdokuzyü saltanat sürdüler; 150. Haleb Eyübüerl, Hicrî 579-658 (1183-1259)'dan iti-baran yetmişdokuz yıl tahtta kaldılar; 151. Hama Eyübîleri, Hicrî 574-742 (1178-1341)'den itibaren yüzaltmışsekiz yıl hüküm sürdüler; 152, Himss Eyübüeri, Hicrî 545-661 (1150-1262)'den iÜbaren yüzonalü yıl tahtta kaldılar; 153. Kerek Eyübîleri, Hicrî 584-661 (1188-1262)'den itibaren yetmişyedi yıl hüküm sürdüler. 154. Balbek Eyübîler, Hicrî 533-644 (1138-1246)'dan itibaren yüzonbir yıl boyunca tahtta kaldılar; 155. Hasan kehf Eyubileri, Hicri 629- 661 (1231-1262)'den itibaren otuziki yıl tahtta kaldılar; 156. Daha doğudaki ülkelere yerleşen Eyübîler, Hicri 582-658 (1186-1259)'dan itibaren yetmişaltı yıl tahtta kaldılar; 157. Eyübller Yemen'de Beni Mehdiler'den hâkimiyeti aldılar ve Sebid'de, Hicrî 569-626 (1173-1228)'den itibaren elli yedi yıl tahtta kaldılar; 158. Onlann selefleri durumundaki Beni Mahdîler Hicrî 554-569 (1159-1173)'den itibaren onbeş yıl saltanatta kalmışlardı; 159. Kahire Eyübîleri'nİN Türkmen Esirleri Hicrî 648-784 (1250-1382)'den itibaren yüzotuzaltı yıl tahtta kaldılar; 160. Çerkeş memluklar Mısır'da Hicrî 784-922 (1283-1516)'dan itibaren otuzsekiz yıl tahtta kaldılar ; 161. Beni Resuller, Yemen'de, Hicrî 626-859 (1228-1454)'den itibaren İkiyüzotuzüç yıl saltanatta kaldılar; bunlar Mevalis, yâni esir değil Eyübîlerin bir koluydu ve bu bakımdan Avalis yâni hürdüler; on hükümdarları da Sebid'de saltanat sürdü.

Eyubilerin onüç hanedanından sonra, Mekke ve Medine şeriflerinin üç hanedanı, Cengizlilerin onbeş hanedanı ve sonra Timurliler gelmektedir; bu sonuncular, yâni Timurlular, Cengizliler üçüncü dalı oluşturur gibi ortaya çıkmaktadırlar; bu hususa ancak Hicret'in dokuzuncu asrı hanedanları vesilesiyle temas edilecektir.

162. Mekke ve Medine Şerifleri ve önce Beni Hâşimler, Hicrî 460-598 (1067-1201)'den itibaren yüzotuzsekiz yıl hükümlerini sürdürdüler; 163. Beni Kitabe Şerifleri, aynı yerde, Hicrî 598 (1201)'den itibaren günümüze kadar saltanatlarını sürdürdüler; 164. Beni Mo-henna Şerifleri, Medine'de, Hicrî VII asrın başlangıcından 973 (1565)'e kadar hükümlerini sürdürdüler.

165. Cengiz ailesi, önce Cengizhan, sonra üçoğlu, Oktay, Kayuk ve Mengü. Karakurum'da, Hicrî 599 (1202)'den beri hüküm sürdü; 166. Oktay'ın oğulları. Türkistan'da, Hicrî 657-805 (1258-1402)'den beri tahtta kaldılar: Altı hükümdar; 167. Çağatay'ın oğulları Transoxan'da Hicrî 624-805 (1226-1402)'den itibaren yüzseksenbir yıl hüküm sürdüler; 168. Cuci'nin oğulları Hicrî 624 (1226)'ya kadar saltanatta kaldılar; 169. Aynı Batuhan ailesinden inenler, Kırım'da Bahsaray'da Hicrî 624-664 (1226-1265)'den itibaren kırkdokuz yıl tahtta kaldılar 170. Cuci'nin oğulları. Mavi Aşiretin⁹² hanları olarak, Kırım'da Saray'da, Hicrî 665-761 (1266-1359)'den itibaren doksanaltı yıl hüküm sürdüler Beş han; 171. Cuci'nin oğulları. Beyaz aşiretin hanları olarak, Hicrî 664-834 (1265-1430)'den itibaren yüzyetmiş yıl hüküm sürdüler 172. Cuci ailesinden diğer birçok prens Kıpçak çölünde hüküm sürdüler; 173. Kırım hanları, Bahçe saray'da Hicrî 830'dan (1426) yarımadanın Ruslara teslimine kadar 1198 (1783) üçyüzaltmışsekiz yıl hüküm sürdüler; 174. Şeyban oğulları, Cuci oğullarının ahfadı, Transoxan'da, Hicrî 835 (1431)'den beri hüküm sürdüler; 175. Şeyban Oğulları, Harzem'de, Hicrî 916 (1510)'den beri hüküm sürdüler; 176. Tulı Khan Oğulları, Hanbalığde Hatai'de (Peking), Hicrî 658-800 (1259-1397)'den itibaren yüzkırkiki yıl tahtta kaldılar: Onbeş hükümdar; 177. Hotagon İlhanlıları, Hicrî 651-740 (1253-1339)'den itibaren seksendokuz yıl hüküm sürdüler; 178. Çoban ailesi, Hicrî 718-758 (1318-1358) kırk yıl hüküm sürdü; üç prens; 179. İlhanlar veya Celâyirler Hicrî 737-837 (1336-1436)'den itibaren bir asır boyunca tahtta kaldılar; 180. Togti-mur ailesi, Horasan'da, Hicrî 737

⁹² Şurası doğrudur ki, «Kök ordu» genellikle semavî aşiret anlamına gelmektedir. Fakat bunun mavi aşiret olarak tercümesi gerekir gibi görünmektedir. Gök aynı zamanda mavi mânâsına gelmektedir; zaten bir de beyaz aşiret vardır.

(1336)'dan beri tahtta kaldılar Dört hükümdar; 181. İncu ailesi kralları, Hicrî 716 (1316)'dan itibaren kır-kiki yıl tahtta kaldılar ; 182. Beni Mosaferler, Fars f s tan ve Şiraz'da Hicrî 718 (1318)'den itibaren doksandört yıl tahtta kaldılar; 183. Serbedârlar, Sebzevarda, Hicrî 730 (1335)'den itibaren elliiki yıl hüküm sürdüler.

VII. Hicretin 7. asn hanedanları:

184. Beni Anmerler, Hicrî 630-900 (1233-1494)'den itibaren Endülüs'de ikiyüzyetmiş yıl hüküm sürdüler: Onsezd hükümdar 185. Beni Abdulvaadlar, Telmesan'da Hicrî 621 (1224)'den itibaren ikiyüzseksen yıl tahtta kaldılar; 186. İmamlar, Hicrî 600 (1203)'den itibaren günümüze kadar hüküm sürdüler; 187. Beni Merinler Aksaçı Mağrib'de, Hicri 610 (1213)'den itibaren ikiyüzelliüç yıl tahtta kaldılar. 188. Şerif Hamizinle. Yemende Hicri 600 (1203)'den itibaren hüküm sürdüler. 189. Hormuz prensleri Hicrî 671 (1272)'den itibaren hüküm sürdüler.

Şimdi Anadolu Selçuklularının tahtlarının tarihe karışmasından sonra bu tahtın harabeleri üzerinde yükselen ondört hanedan gelmektedir, şöyle ki:

190. Karamanlılar, Hicrî 676-880 (1277-1475)'den itibaren ikiyüz-dört yıl hüküm sürmüşlerdir; 191. Kızılahmedlüler, Hicrî 690 (1291)'den itibaren Kastamonu'da yüzyetmişdört yıl hüküm sürdüler; 192. Muineddîn Pervane'nin iki oğlu, Sinob'da, Hicrî 676-700 (1277-1300) den itibaren yirmidört yıl hüküm sürdüler; 193. Aydınogulları, Hicrî 700-830 (1300-1426)'dan itibaren şimdiki Aydın sancağında yüzotuz yıl hüküm sürdüler; Üç hükümdar; 194. Saruhanogulları, şimdiki Manisa'daki Saruhan'da Hicrî 813 (1410) yılına kadar hüküm sürdüler: Dört hükümdar; 195. Menteşe ogulları, şimdiki menteşe sancağında hakimiyetlerini sürdürdüler üç hükümdar. 196. Gerralyanoğulları Kütahyada hakimiyetlerini sürdürdüler dört hükümdar. 197. Hamidoğulları şimdiki Hamid sancağında hâkimiyetlerini sürdürdüler: İki hükümdar; 198. Teke ogulları, Antalya'da şimdiki Teke sancağında hâkimiyetlerini sürdürdüler: İki hükümdar; 199. Canik prensleri; 200. Karasl prensleri, bu adı taşıyan sancakta hüküm sürdüler; 201. Alâiye prensleri⁹³; 202. Sivas prensleri, Burhaneddin ailesi. Nihayet Osmanlılar hanedanı gelmektedir ve hepsinin en kudretlisi olarak Hicretin sekizinci asrında ortaya çıkmış olan hanedanların başındadır. Gökbilgini Muhammed

⁹³ Görüldüğü gibi, saltanat sürdürdüğünü söylediğimiz kimselerin çoğu bey mevkiinde, fakat Hammer kitabın aslına sâdik kaldığından olacak, saltanat sürmek fiiliyle bunlardan söz ediyor. Biz de aynı yolda devamı doğru bulduk İVNJ

Efendi'inin tarihinin üçüncü cildi yalnız bu hanedan üzerinde durmaktadır; bu sebeble biz de bu hanedandan ayrıca bahsedeceğiz.

VIII. Hicretin sekizinci asrı hanedanları:

203. Timur ailesi Trasoxan'da hüküm sürdü; ilk nesepte, üç büyüğü, Emir Korgan, Emir Abdullah ve Emir Hüseyin'le birlikte Timur-lenk bulunuyor. İmparatorluğu ölüm tarihi olan Hicrî 807 (1404) yılına kadar ayakta kaldı; 204. Mirza Cihangir'in, (yâni Timur'un oğlunun) oğullan, Timur'un oğlu Hicrî 776 (1374) tarihinde Öldü, oğullan 850 (1446)'ya kadar saltanatta kaldılar; 205. Timur'un ikinci oğlu Şah-ruh'un oğulları Hicrî 854 (1459)'a kadar saltanatta kaldılar. 206. Şah-ruh'un oğlu Mirza İbrahim'in oğulları Hicrî 812-848 (1409 1444)den itibaren tahtta kaldılar; 207. Timur'un üçüncü oğlu Ömerşeyh'in oğulları Hicrî 795 (1392)'den itibaren Bediezamanm İstanbul'daki ölümüne kadar saltanatta kaldılar; 208. Timur'un dördüncü oğlu Mirahşâhın oğulları, önce doğrudan mirza Ebubekir'den, Mirahşâh'm büyük oğlundan olanlar, sonra, 209. Aynı nesepten gelenler Transoxan'da Hicrî 906 (1500) yılına kadar hakim oldular; 210. Aynı nesepten Umurlular Gazna, Kabil ve Afganistanda hâkimiyetlerini sürdürdüler; 211. Timur-lular Gernsir ve Kina'da hüküm sürdüler; 212. Umurlular, Badah-şan'da hüküm sürdüler; 213. Ebusaid'in oğularından olanlar önce Andecan, Fergana ve peşinden İndostanda Hicrî 873 (1468)'den itibaren XVII. asnn sonlarına kadar hüküm sürdüler; 214. Toglukşahlar, Hicri 720 (1320)'den itibaren Delhi'de seksensekiz yıl hükümrân oldular; 215. Toglukşahlann bir kolu olan Hizrahan'ın oğulları Hicrî 818 (1415)'den itibaren otuzyediy yıl hükümrân oldular. 216. Delhi Hizra-hanlarının bir kolu olan Ludyeler, Hicrî 854(1450)'den itibaren yetmişyediy yıl hüküm sürdüler; 217. Suriyeler, Hicrî 947 (1540)'dan itibaren otuz yıl hükümrân oldular; 218. Neykhaniyeler'in bir kolu; Hicri 925 (1519)'dan İtibaren yirmibir yıl hüküm sürdüler. 219. Suriyelerin bir kolu olan Keranîyeler Hicri 960 (1552)'den itibaren yirmi yıl tahtta kaldılar. 220. Toglukşahlann kollan önce Bengal Kralları kolu; ikinci olarak, 221. Mahra kralları; üçüncü olarak, 222. Malva'da İki Afgan hükümdarı, 223. Çanpur hükümdarları Hicrî 896 (1490)'dan itibaren yüzdört yıl saltanatta kaldılar; 224. Gucurat hükümdarları, Hicrî 793 (1390)'dan itibaren Ahmedabad'da yüzseksenaltı yıl tahtta kaldılar; 225. Behmenşahlar. Hicrî 748 (1347)'den itibaren Dekkanda sekseniki yıl hüküm sürdüler; 226. Nizamşahlar, Hicri 890 (1485)'den İtibaren Devletabâd'da hüküm sürdüler. 227. Kutbşahlar, Delingana'da; 228. Adilşahlar; 229. Kaşgar hükümdarları Hicrî 760

(1358)'den itibaren hüküm sürdüler; 230. Kışmir prensleri. Bu sonuncularla Moğol hanedanları sona ermekte ve müellif Türkmen hanedanlarını vermeğe başlamaktadır, şöyle ki: 231. Karakoyunlular, Hicrî 777- 883 (1375-1478)'den itibaren Azerbeycan'da Tebriz'de yüzaltı yıl hüküm sürdüler; 232. Karakoyunlular'ın bir diğer kolu Bağdad'da saltanat sürdü; 233. Akkoyunlular Diyarbakır'da hüküm sürdüler; 234. Dulkadırlılar Elbistan ve Maraş'da; 235. Ramazan oğullan Adana'da hüküm sürdüler; 236. Şirvanşahlar Abbasiler'in bir koluydu; 237. Şirvanşahlann ikinci bir kolu, başlangıçlarını Nuşirevan'a kadar çıkarttırdılar.

IX. Hicretin Onuncu asrı hanedanları:

238. İran'da Safeviler hanedanı; 239. Çerkesler, Hicri 922 (1516)'dan itibaren, Yemen'de, beşyıl saltanatta kaldılar: Üç hükümdar; 240. Türk denizcileri hanedanı (Rumeli levendlüleri), bunlar II. Se-lim'in Mısır'ı fethinden sonra isyan etmişlerdi; Hicri 943 (1533) yılına doğru, 241. Seydiye İmamaları, Hicrî 940 (1533)'den 1092 (1681) yılına kadar hüküm sürdüler; 242. Yemen'de Osmanlı Talileri; bunlar 945-982 Hicrî (1538-1574)'den itibaren hüküm sürdüler; 243. Hüseyin ailesinden Şerifler, Hicrî 921 (1515)'den 1092 (1681)'e kadar Fas'da hüküm sürdüler; 244. Osmanoğullan hanedanı.

Osmanlı Sultanları

I. Sultan Osman, Hicrî 657 (1285) yılında doğdu, yirmiyedi yıl süren bir saltanattan sonra 726 (1325)'de öldü; Bursa'da yatmaktadır.

Oğullan: 1. Alâeddin, İmparatorluğun ilk Veziriâzam'ı (paşa kelimesi Türkmenlerde büyük kardeş mânâsına gelmektedir); 2. Orhan, İmparatorluğun ilk Beylerbeyi; 3. Savcıbey; sonuncu, bütün öteki tarihçiler tarafından kaydedilmemiştir.

II. Sultan Orhan, 680 (1281)'de doğdu, tahta 726 (1279) yılında çıktı ve kırkaltı yaşındaydı; 761 (1359)'da öldü.

Oğullan: Süleyman Paşa; attan düşme sonucu Bolayir'de öldü, kır-klki yaşındaydı; 2. Murad, Orhan'dan sonra tahta çıktı; 3. Kasım Çelebi, çok genç yaşda öldü.

III. Sultan Murad 1, 726 (1325)'de doğdu, 761 (1359)'da tahta çıktı ve Kosava savaşında 791 (1389)'de şehid oldu.

Oğulları: I. Yıldırım Bayezid, yerini alan; 2. Savcıbey; 3. Yakup Çelebi.

IV. Sultan Bâyezid Yıldırım, 748 (1347)'de doğdu, 791 (1389)'da tahta çıktı ve 805 (1403)'de öldü.

Oğullan: 1. Ertuğrul; 2. Süleyman Çelebi; 3. Mehmed, yerine geçen; 4.

îshak Çelebi; 5. Musa Çelebi; 6. Mustafa Çelebi. Bazı tarihçilerin Ertuğrul adını verecek yerde Kasım adında bilinden söz etmeleri dikkate değer. Gökbilginl Muhammed Efendi, tarihinde bazı tarihçilerin bahis konusu ettikleri Yusuf ve Mahmud adındaki şehzadelerden hiç söz açmamaktadır.

V. Sultan Mehmed I. Hicrî 791 (1389) tarihinde tahta çıktı ve Hicrî 824 (1421)'de vefat etti. Bütün Türk tarihçileri bu hükümdarın Ankara savaşı sırasında ondört yaşında olduğunu ileri sürmekte birleşmektedirler; bu takdirde 791 (1389)'da dünyaya gelmiş olması gerekmektedir; bununla beraber, bazıları 781 (1379)'da doğmuş olduğunu iddia etmektedirler; eğer böyleyse, o zaman babasının ölümü sırasında yirmidört yaşında olması gerekir⁹⁴. Oğulları: II. Murad, yerine geçen; 2. Mahmud; 3. Yusuf; 4. Mustafa; 5. Ahmed; 6. Mehmed⁹⁵

VI. Sultan n. Murad, 806 (1403) yılında doğdu, 824 (1421)'de tahta çıktı, 846 (1442) yılında tahttan oğlu Mahmud adına feragat etti, 848 (1444)'de ikinci defa tahta çıktı ve 10 Muharrem 855 (14 Şubat 1451) yılında öldü.

Oğulları: 1. Mehmed, yerine tahta geçen; 2. Orhan; 3. Alâeddin; 4. Hasan; 5. Ahmed. Ahmed ve Alâeddin babalarının sağlığında öldüler ve Amasya'da toprağa verildiler; Hasan ve Orhan Edirne'de öldüler, mezarları Tunca nehrine yakın bir yerdedir.

VII. Sultan n. Mehmed, 833 (1430)'da doğdu, 846 (1442)'de tahta çıktı ve çekildi, ikinci defa, babasının ölümüyle tahta çıktı. 16 Muharrem 855 (18 Şubat 1451)⁹⁶ ve 4 Rebiülevvel 886 (3 Mayıs 1481)'de vefat etti.

Oğulları: 1. Cem; 2. Mustafa; 3. Bayezid.

vni. Sultan n. Bayezid. 851 (1447)'de doğdu, 10 Rebiul'evvel 886 (9 Mayıs 1481)'de tahta çıktı ve 26 Mayıs 1512 'de öldü.

Oğulları: 1. Selim; 2. Ahmed; 3. Korkud; 4. Abdullah; 5. Alemşah, Burada daha önce gösterilen şecere tablosunda adlarından bahsettiğimiz şehzadeler, Şehinşâh ve Mehmed bulunmamaktadır; oysa başka kaynaklarda bu iki şehzadeden bahsedilmektedir. Bu tarihin soyağacı tabloları genellikle Gökbilginl Muhammed'in tarihinde bulunanlardan daha doğru ve daha tamdır, okuyucular bu tabloları yararlanabilirler.

Müneccimbaşı tarihinden alınan Oğuzbeğler hânedânları:

⁹⁴ Mehmed'in babasının ölümü sırasında yirmidört yaşında olduğu gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu takdirde rakamın yazılışında hatâ edilmiştir.

⁹⁵ Elyazmalarında iki kere Ahmed okunmaktadır; bu da hatâdır.

⁹⁶ Sultan'ın tahta çıkışı selefinin ölüm gününe rastladığından burada bir hatâ bulunduğu görülmektedir.

1. Ebulhayr 837 (1433)'de Harzem'i, 854 (1450)'de Semerkand'ı aldı ve 873 (1468)'de öldü; 2. Oğlu Haydar, Kiran hanı Hacı-Giray'a karşı bir savaşta aldığı bir yaradan öldüğünden yerine Mehmed Şeybekhan geçti. Bu han 913 (1507)'de Horasan ve Bediez-Zemam aldı ve Marv savaşında öldü: 916 (1510); 3. Mehmed Şeybekhan'ın amcası Kuckun-cl onun yerini aldı ve 936 (1529)'da öldü. 4. Ebu Sal d, oğlu, 939 (1532)'de öldü; 5. Bu sonuncunun yeğeni olan Übeydullah, 946 (1539)'da öldü; 6. Abdullah, ancak altı ay saltanat sürebildi; 7. Abdullattif, Münecimbaşı'nın iddia ettiği ve bu eserin müellifinin hatalı olarak bildirdiği Hicrî 963de, yâni oniki ay sonra değil, onbeş ay sonra öldü. Müellif burada V. cildde adı geçen şehzade Timur'u unutkanlık eseri olarak buraya almamıştır; 9. Pir Mehmed, on yıl saltanat sürdükten sonra tahtı kardeşi İskenderhan'a bıraktı; 10. İskenderhan 978 (1570)'de öldü; 11. Abdullah Horasan'ı isulâ etti 995 (1586) ve yirmialtı yıl saltanat sürdükten sonra 1004 (1596)'da öldü, 12. İmam Kuli 1044 (1634)'de hanlığı kardeşi Pır Mehmed'e bıraktı ve tahtı terkederek Mekte'ye gitti; 13. Tahtı terkettiği AbduUzizdi. Bizim Tarih ile karşılaştınn-ca bu tablonun ne kadar hatalı olduğu görülmektedir.

Kının haclarının hanedanları:

1. Mengi-Giray, Hacı-Giray'ın oğlu, 880 (1475)de Bahçe-Saray'da tahta çıktı ve 920 (1514)'de vefat etü; 2. Mehmed-Giray, 920 (1522)'de Nogaylara karşı savaşta öldü; 3. Gazi -Giray 932 (1525) yılına kadar saltanatta kaldı. 4. Saadet-Giray sekiz yıl tahtta kaldıktan sonra 932 (1532)'de tahttan feragat etti. 5. İslam-Giray⁹⁷, az süre tahtta kaldı;

6. Sahîb-Giray 949 (1542)'de iküdaia geldi ve 961 (1553)'de öldürüldü;

7. Devlet-Giray, Mubârek-Giray'ın oğlu ve Mengi-Giray'ın torunu, 985 (1577)'de öldü ve sekiz oğul bıraktı; 8. Mehmed-Giray yedi yıl tahtta kaldı ve boğulmak suretiyle öldürüldü; 992 (1584); 9. İslâm-Giray, kardeşi, dört yıl saltanat sürdü ve 996 (1588)"de öldü; 10. Gazi-Giray n. 1004 (1595)'de tahta çıktı ve 1007 (1598)'de Avusturya'ya karşı açılan sefere katılmadığından azledildi; 11. Fethî-Giray, tahtta birkaç ay kaldı ve halefi Gazî-Giray tarafından öldürüldü; 12. Gazi Giray iktidara geldi ve 1017 (1608) yılında öldü, şâir olarak ölümü üzüntüye yol açtı t9); 13. Selâmet-Giray, üç yıl saltanat makamında kaldı ve 1019 (1610)'da yerine yeğeni getirildi; 14. Canibek-Giray, Mubârek-Giray'm oğlu, Chocim muhasarasında hazır bulundu ve 1032 (1633)de azledildi; 15. Mehmed-Giray, Seadet-Giray" in

⁹⁷ Bu han V. cilddekl tabloya sehven konulmamıştır

oğlu, 1037 (1627) yılına kadar saltanatta kaldı; 16. Canibek-Giray, ikinci defa, 1046 (1636)'da azledildi; 17. İnâyet-Giray, şâir Gazi-Giray'ın oğlu, 1047 (1637)"de öldü; 18. Bahadır-Giray, Selâmet-Giray'm oğlu, 1051 (1641)'de öldü; 19. Meh-med-Giray kardeşi 1054 (1644)'de azledildi; 20. İslâra-Giray, sonuncu hükümdarın büyük kardeşi, 1064 (1654)"de öldü; 21. Mehmed-Giray, ikinci defa tahta çıktı ve 1076 (1665)'de azledildi; 22. Adil-Giray, Çoban devlet-Giray'ın oğlu, 1082 (1671)'de azledildi; 23. Selim-Giray 1088 (1678)'de azledildi; 24. Murad-Giray ki, bu hanla gökbilgini Muhammed Efendi'nin tarihi 1094 (1680)'de sona ermektedir. (Bu tarihin soyağacı tablolarına bakınız.)

Selçuklu tahtının yıkıntıları üzerinde yükselen oniki hanedanın beyleri, aynı yazara göre şöyledir: I. Karaman beyleri hanedanı:

I. Mehmed Bey, 678 (1271)'de bir savaşta öldü; 2. Mahmud Bey, Ebu Said'in paşası Çoban tarafından 719 (1319)'da mağlubiyete uğratıldı; 3. Yahşi Bey oğlu; 4. Alâeddin bey, Yahşi beyin oğlu; 5. Ali Bey, Alâeddin'in oğlu; 729 (1389) da Sultan Birinci Murad'ın kızıyla evlendi. Bir ay sonra Yıldırım Bâyezid tarafından esir edildi; 6. Mehmed Bey, Bursa'yı muhasara etti; 7. Musa bey, iki yeğeni Sultan II. Mu-rad'a iltica etti; Sultan, kızlarından ikisini onlarla evlendirdi ve tahta oturttu; 8. İbrahim Bey, bu iki yeğenden biri; 9. Pîr Ahmed Bey, Osmanlı birliklerinin paşası Gedik Ahmed Paşa tarafından tam bir yenilgiye uğraoldi.

II. Kızılahmedlüler:

1. Şemseddin Timur, Keykhatu valisi, 790 (1391)'de bağımsızlığını ilân etti; 2. Secaeddin, oğlu; 3. Âdil bey, bir evvelki beyin oğlu; 4. Bâyezid bey (Kötürüm), Yıldırım Bâyezid'in çağdaşı; 5. İsfendiyar Bey, Âdil beyin oğlu. İkinci Murad'ın kaymbabası; 6. İbrahim bey, İsfedlyar beyin oğlu; 7. İsmail bey, İbrahim beyin oğlu; 8. Kızıl Ahmed bey, bir evvelki beyin oğlu.

m. Sinop'da Pervane oğulları:

1. Mu'neddin Mehmed, 696 (1296)'da öldü; 2. Mohaizibeddin Mes'ud. Hicrî 700 (1300)'de öldü.

IV. Aydın beyleri:

1. Aydın bey; 2. Mehmed bey, oğlu; 3. İsâ bey, bir evvelkinin oğlu.

V. Saruhan beyleri:

1. İlyas bey; 2. İshak bey, İlyas beyin oğlu; 3. Hızırşah, İshak beyin oğlu; bu beyle birlikte Hicrî 813 (1410)'da hanedan sona erdi.

VI. Menşe beyleri:

1. Menteşe bey; 2. Oğlu Yakup bey; 3. İlyas bey, bir evvelkinin oğlu.

VII. Germiyan beyleri:

1. Germiyan bey; 2. Alışır bey; 3. Alışırbey, evvelkinin oğlu; 4. Alemşâh, Alışır beyin oğlu; 5. Ali bey, Alemşâh'ın oğlu ve sultan Yıldırım Bâyezid'in kayınbabası; 6. Yakub bey, Yıldırım Bâyezid tarafından esir edildi ve kaçıp Timurlenk'e iltica etti; ölümünden önce Sultan II. Mehmed memleketin verasetini düzene koydu.

VIII. Hamid beyleri:

1. Felekeddin Hamid. Eğirdir şehrinin kurucusu; 2. Hüseyin Bey. Sultan Birinci Murad döneminde saltanattaydı.

IX. Teke beyleri:

1. Tekebey, Antalya'da Selçuklularının valisi olarak bulunduğu sırada bağımsızlığını ilân etti. Halefleri şöyledir: 2. Osman Çelebi, 830 (1426) yılında Hamza bey tarafından öldürüldü.

X. Karasl beyleri:

1. Aclan bey. Sultan Orhan'la aynı dönemde saltanat sürüyordu ve Osmanlı Pâdişâhı, Aclan beyin oğulları arasındaki çekişmeden yararlanarak babalarının bütün topraklarını ele geçirdi.

XI. Canik beyleri:

1. Kobadoğlu; 2. Taşnioğlu; 3. Cüneyd bey; 4. Hüseyin bey.

xn. Alâiye beyleri:

1. Latif Bey; 2. Kilid bey; 3. Arslan bey; bu bey Gedik Ahmed Paşa tarafından yenilgiye uğratıldı ve o zamandan itibaren topraklarını kaybetti.

Elli Romen, Yunan, Ermeni ve Frank hanedanı da dâhil olmak üzere İkiyüzkırkdört hanedanı içine alan bu tablo Deguignes'nin tablolarıyla kıyaslandığı takdirde, görülecektir ki, Asya'da, Afrika ve Avrupa'da hüküm süren çeşitli hanedanları sıralayan bu sonuncusu, Doğu hanedanlarından ancak yüz kadarını zikretmiştir ve iki gökbilginin (yâni yazan arab, mütercimi Türk) Dünya Tarihi bize Deguignes'in meçhulü olan yüz kadar diğer hanedanı tanıtmıştır. Buna rağmen, Arab, Türk ve İran hanedanları tabloları henüz tamam değildi. Böylece, sıraladığımız hanedanlar tablosunda Firdevsî'nin Şehnâme'de verdiği İran şehzadelerinin eksikliği hissedilmektedir, aynı şekilde Arab hanedanları arasında doldurulması gereken boşluklar üzüntü verecektir; Özellikle Suriye Trablus'unun Beni Ammar hanedanının boşluğunun mutlaka doldurulması gerektiğinin söylemek lüzumunu duymuyoruz; çünkü o kadar gerekli. Ayrıca, tarihlerimizde Türk hanedanları üzerinde hüküm süren belirsizlikler de önemle işaret edilecek bir dereceye varmış bulunmaktadır.

Bu çeşitli hanedanlar, gökbilgini Muhammed Efendinin eserinde îslâmiyetin ülkelere girişi esasına göre sıralanmışlardır, şöyle ki:

Anadolu'da zikretmiş olduğumuz oniki hanedan hâkim olmuştur; Sivas'da Danişmend oğulları (No 110); M araş ve Elbistan'da Dulkadir Oğulları (No 234); Adana'da Ramazan Oğulları (No 235) hüküm sürmüşlerdir.

İslâmiyetin doğduğu Arabistan'da, zaman zaman veya nöbetleşe, Mekke ve Medine'de Beni Ahaizarlar (No 9); Beni Musâlar (No 100); Beni Haşimler (No 162); Beni Mohennalar (No 164) Beni Kıladeler {No 163} hâkim oldular.

Yemen'de Beni Tabatabalar (No 80); Beni Salihler (No 87); Beni Mehdiler (No 158); Beni Eyublar (No 157); Beni Resuller (No 161); Şerif Hamazinler (No 188); İmamlar (No 186); Çerkesler (No 239); Asî Türk Denizcileri (No 240); Seydiyeler (No 241) Osmanlı valiler (No 242) hüküm sürmüşlerdir.

Sebid'de: Beni Siy adlar'ın birinci nesebi (No 47); İkinci nesablar (No 48); Beni Necahlar ki , Hacı Kalfa'nın kronolojik tablolarına göre Hicrî 412-553 'den itibaren hüküm sürmüşlerdir; Beni Tabirler, Hicrî 858-923, itibaren hüküm sürmüşlerdir.

İslâmiyetin kuruluşundan önce, Hadramut'da ve Ahkaf da, Beni Aadlar (No 5); Yemen'de Beni Homairler (No 6); Habeşistanlılar (No 7) İran valileri, Meraziye (No 8) hüküm sürdüler.

Hicaz'da Beni Corhemler (No 12); Bahreyn ve Hira'da Beni Lahmlar (No 9); Suriye'de Beni Ghazanlar (No 10); Diyarbekr'de Beni Kendeler (No 11) hüküm sürdüler; Hz. Muhammed'den sonra, Suriye, Halife Benî Omeyye ve Abbaslann hâkimiyetine düştü; Haleb'de Beni Ham-danlar (No 60); Beni Merdaslar (No 105); Eyubîler (No 150); İsmailüer (No 88); Hama'da Eyûbfler (No 151) Himms'de EyûbÜer (No 151) Baalbek'de Eyûbîler (No 154); Şam'da Selçuklular (No 108); Tok-tekin ailesinden Atabeyler (No 103); Krak'da Eyûbîler (No 153) Musul'da Beni Museyyibler (No 103) Musul'da Aksankor ailesinden Atabeyler (No 115 ve 116) hüküm sürdüler.

Beni OkalUer, Hacı Kalfa'ya göre Hicrî 380-485'den itibaren hüküm sürdüler; Beni Mervanlar (No 102) ve Akkoyunlular (No 233) Diyarbe-kir'de; Basra'da bataklıklar yakınında, Beni Şahinler (No 63) ve bu aşiretin bir kolu (No 64); Hacı Kalfa'nin Esedler dediği Beni Mezîdler Hel le'de; Hasankeyfde Eyûbîler (No 155); Mardin'de Beni Ortak (No 111); Holvan'da Beni Annazlar (No:94); Dinur'da Beni Hasneviyeler (No 93); Sincar'da Atabeyler (No 117); ve Azadlılan (No 129); Cezire'de Beni Hamdanlar (No 59), Beni Buuyeler (No

129) ve Atabeyler (No 232); Irak'da halife Beni Ommeyye ve Abbas'dan sonra İsmâiller (No 86) hüküm sürdüler; Beni Buuyeler (No 91); Selçuklular (No 106); Ilgaziler (No 112) Cengizliler (No 155); İlhanlı Celayirler (No 179) hüküm sürdüler. İran'da, İslâmiyetin kuruluşundan önce Pişdadîyenler (No 1), Keyaniyenler (No 2); Aşkiyaniyenler (No3); Sassanüer (No 4) hüküm sürdüler; İslâmiyetin İran'da yayılmasından sonra: Beni Omeyye ve Abbas hanedanları hüküm sürdüler ve sonuncusundan sonra, bu İmparatorluğun eyâletlerinde şu durumla karşılaşıldı: Azerbeycan'da Beni Buuyeler (No 89); Beni Musafirler (No 98); Karakoyunlular (No 231) ve Ebu Saidlerin ahfadı hüküm sürdüler. Horasan'da ve Irak'da, Hacı Kalfa'ya göre (603-704'den itibaren), Erbil'de Atabeyler (No 120), Ar-ran'da. Beni Çedadlar (No 99); Erzurum'da, Beni Salîhiyeler (No 113); Erzincan'da Beni Menkuşekler (No 114); Mazanderan'da, Beni Celftviyeler (No 71); Taberistan'da, Beni Bavendlyeler (No 69 ve 70); Amul'de Hasan ailesi (No 75) ve Hüseyin ailesi (No 76); Rustemdâr'da Keyumer ailesi hüküm sürdüler; bu yazara göre Gilan'da, Beni De-buyeler (No 65); Rüyanda Beni Badusiyanlar (No 66); Nur'da, Beni Kiauslar (No 67); Kedjeverde, Beni İskenderler (No 68) Şirvan'da, Şir-vaşahlar (No 236); Corcan'da Beni Siadlar (No 89) Farsistan'da Beni Buyeler (No 92); Beni Kakuyeler (No 95); Atabeyler, Aksungur ailesinden (No 123); bu sonunculardan Memluklar (No 124); Salgar ailesinden Atabeyler (No 125); Şubankarialar (No 132); Beni İncular (No 181) hüküm sürdüler. Muzaffer oğullan (No 182); Safevüer bu döneme doğru bütün İran ve orada bulunan bütün hanedanlar üzerinde kesin bir hâkimiyet kurup bunu yürüttüler. Bu hâkimiyetin altına alınan hanedanlar şunlardı: Kuzistan'da, Beni Buy e ler (No 91); Atabeyler (No 126); bu sonuncuların azadlılan (No 127); Büyük Loristan'da, Beni Fazluyeler (No 140); Küçük Loristan'da Beni Korcidler (No 141); Horleuz'da bu adanın beyleri (No 189); Germszir'de Timurlular (No 210); Kerman'da, Beni İlyaslar (No 51); Beni Buyeler (No 91) ve Selçuklular; Garcistan'da, bu adı almış olan beyler (No 52); Cüzcan'da, Beni Ferlghunlar (No 53); Seci s Lan'da, Beni Saffarlar (No 78); Beni Leysler (No 77); Horasan'da, Beni Tahlrler (No 49) Beni Samanlar (No 50) ; Beni Leysler (No 77); Sultan Sancar'ın azadlılan (No 128) ve Togatîmur ailesi (No 180); Herat'da, Beni Kurtlar (No 147); Sebzevar'da, Beni Serbedarlar (No 183); Hovarezm'de, Beni Mamunlar (No 54); Beni Sîncurlar (No 54); Hovarzemşahlar (No 130); Beni Şeyben-ler (No 175); Transoxan'da, Çağatay oğullan (No 167); Beni Şeybah-lar. Cüci'nin oğullarından gelme (No 174); Timur ailesi (No 203-209); Bedahşah'da,

Timurlular (No 213); Gazna'da, Alptekin oğulları (No 56); Sebektekin oğulları (No 57); ve Beni Ghurlar (No 142); Banılan'da, Ghuridesler, Öthalitler, bunların azadlıları (No 144 ve 145) ve Timurlular (No 210); Türkistan'da, İslâmiyetten Önce Hakanlar hüküm sürdüler (No 29); İslamiyetin kuruluşundan itibaren Tatar ve Moğol beyleri (No 30) Buhara ve semerkandda hüküm sürdüler; Cengizliler Karakorum'da (No 165), Kırım'da (No 169), Bahçesaray'da (No 170), Beyaz Aşiret üzerine hâkim oldular (No 171). Destkıpçak'da (No 172) Cengizlilerden olan Kırım hanları na hâkim oldular; bu aynı aile Çin üzerinde hüküm sürüyordu (No 176). Hindistan'da Kulciyeler hâkim oldular (No 154); Timurlular Delhi'de, (No 214-220), Melva'da (No 221-222), Çampur'da (No 223) ve Gucuratda (No 224); Dekkan'da (No 224) Bahmenşahlar (No 225); Devletabâd'da Nizamşâhlar (No 226) hüküm sürdüler; Telingana'da, Kutbşâhlar (No 227), Adilşâhlar (No 228), Kaş-garbeyleri (No 229), Keşmir beyleri (No 230) hüküm sürdüler. Mısır'da birbirlerini takiben: Beni Omeyye valileri, Beni Abbas'lar, Beni Tulun'lar (No 58) hâkim oldular; bunları Beni Aksidler (No 61); Fâtimîler (No 82) Eyyûbîler (No 158) ;bu sonuncuların Türkmen esirleri (No 159) Memluk-Çerkesler takibettiler (No 160); Kairvan'da Beni Aglebler (No 45); Taheri'de Beni Rus t emler (No 72); Secelmesa'da Beni Medrarlar (No 73); Fez'de Beni İdrisler (No 74); Bucaye'de Beni Hammadlar (No 85); Fas'da Mulsemînler (No 133); Mohavidinler (No 134), Beni Merinler (No 187) hâkim oldular; Afrika'nın kuzey kıyısında, Mehdiye'de Beni Badisler (No 84); Telemsan'da Abdul-Vadler (No 185), ve Pas Şerifleri hüküm sürdüler; Trablus'da Beni Ammar lar (No 138); Tunus'da, Beni Hafzlar (No 135); Cerbe'de Beni Sakarila-lar (No 136); Severa'da Beni Kazîler (No 137); Beskere'de Beni Mazen-nüer (No 139); Sicilya'da birbirlerini takibeden Beni Aghlebler (No 46) ve Beni Kelbler (No 83) hâkim oldular; İspanya'da Beni Omeyeler, Kordu kralları, Sevil, Badajoz, Toledo, Zorgoza, Marsi, Almeria Malağa, Valens ve Grenada (No 33-42); Benî Hammudlar (No 104), ve Beni Ahmerler (No 184) hâkim oldular.⁹⁸

ÖZET BİLGİ

Osmanlı hükümdarlarının yaptıkları barış» ticaret ve İmtiyazlar anlaşmaları ve diğer ek anlaşmalar:

⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/95-115

İmparatorluğun kuruluşundan 1774 Kaynarca anlaşmasına kadar. Sultan Osman I.

1. Sultan Osman I. ile Rum Ulubad valisi arasında yapılan ilk anlaşma, Hicrî 707 (1307) yılında, Neşrî, İdris, Sadeddin (Bu tarihin birinci cildinde).

2. Bursa muhasarasında 30.000 duka alınarak uzlaşılması; hicrî 726 (1325)⁹⁹

Sultan Orhan

3. Bizans İmparatoru Andronic-le-Jeune ile imzalanan ilk barış anlaşması, Nicoinedi yakınında imzalandı ve karşılıklı zengin hediyeler gönderildi. Tarihi: Hicrî 734 (1333). Cantazene, 2. 24, s. 273

Sultan Murad

4. Filibe'nin zaptından sonra Bizans İmparatoru Jonnes ile imparatorun hayatı boyunca sürmesi şartıyla imzalanan barış anlaşması. Tarihi: Hicrî 764 (1362). Phranzes, I. c. 2.

5. I. Murad la Raguz cumhuriyeti arasında imzalanan himaye anlaşması. Tarihi: Hicrî 767 (1365). Engel, Raguz Tarihi, s. 141; Ghebar-di, s. 521 0).

6. Sırbistan despotu Lazar ile imzalanan ve yıllık bir vergi ödenmesini öngören birinci barış anlaşması. Tarihi: Hicrî 777 (1375). Neşrî, td-ris, Engel, bu anlaşmayı 1388'de yâni 13 yıl sonra yapılmış göstermektedirler.

7. I. Murad'la Bulgar kralı Sisman arasında banş anlaşması ve evlenme mutabakatı. Tarih: Hicrî 777 (1375). Engel, Bulgaristan Tarihi, s. II.

8. Karaman beyi ile imzalanan ilk banş anlaşması, H. 788 (1386). Neşrî Sadeddin; Bratutti'de, s. 132

9. Cenova Cumhuriyetiyle imzalanan ilk anlaşma, Tarih: H. 789 (1387) Kralın elyazımdan özetlere ve notlara bakınız, C.XI, s. 59.

10. Sırb banş anlaşmasının te'kidi ve Sırb prensi Etienne'In kızkardeşiyle Sultan Bâyezid'in izdivaçları hususunda mutabakat nâme. Bu prensle Sultan Bâyezid arasında imzalanmıştır. Tarih: H. 792 (1389). Engel, Sırbistan Tarihi, s. 357, ve Ducas, I, f. 4, s. 11.

11. İmparator Joannes'in oğlu Andronicle yılda belirli kental altın vergi verilmesi hususunda yapılan anlaşma, tarihi: H. 792 (1389).

Phranzes 13.

12. Karaman beyi ile yapılan anlaşma. Bu anlaşmada çarşamba suyu iki devletin sınırı olarak belirlenmiştir. Tarihi:H. 793 (1390). Chal-condyle, s. 20; İdris, Solakzâde.

13. Andronic'in tahttan indirilmesinden sonra Bizans İmparatoru Joannes ile ittifak anlaşması; yılda vergi ve 12000 asker vermeği öngörüyor. Tarihi: H. 794 (1390). Phranzes, I, f. 13 ve Chalcondyle, I,n, s.

18.

14. Eflak prensiyle yapılan ve yıllık vergi Ödenmesini öngören ilk anlaşma. Tarihi: H. 794 (1391). Mouradcea d'Ohsson, Osmanlı İmparatorluğu Tablosu, c. I.

15. Şehirde bir cami inşâsı ve bir kadı bulundurulmasını öngören, Bizans İmparatoru ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi ki yıllık bir vergiyi de öngörmektedir. Tarih:H. 800 (1397). Ducas, f. 15. s. 30.¹⁰⁰

Fetret Devri

16. Şehzade Süleyman'la Bizans İmparatoru Emmanuel arasında ittifak anlaşması. Tarihi: H. 805 (1402).

Sultan Mehmed 1.

17. Venedik cumhuriyetiyle Sultan Mehmed'in kardeşi Süleyman arasında Arnavutluk'daki¹⁰¹ cumhuriyet topraklarına sükûn içinde sahip olmak için şehzadeye yılda 1600 duka vergi ödenmesini öngören anlaşma. Tarihi: H. 811 (1408).

18. Karaman beyi ile şehzade Mehmed arasında, Mehmed'in kardeşi şehzade Süleyman'a karşı yapılan ittifak anlaşması. Tarihi: H. 809 (1406). Sadeddin, Bratutti, s. 248.

19. Raguza ile H. 811 (1408) de yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Schimek, Bosna ve Raguza Tarihi, s. 98

20. Kardeşi şehzade Musa'yı tenkil etmek üzere Avrupa'ya Türk birliklerinin intikalini öngören ittifak anlaşması İstanbul'da Birinci Mehmed'1 e Bizans imparatoru Emmanuel arasında imzalandı. Tarihi: H. 813 (1410) Chalcondyle, s. 57; Ducas, XIX. s. 51

21-22. Birinci Mehmed'le Efes ve İzmir beyi Cüneyd arasında yapılmış bulunan eski anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 814 I3) (1411). Sadeddin,

¹⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/116-117

¹⁰¹ Bu tarihin C. 4. bölümünde zikrettiğimiz vesikada bu 1600 duka bahis konusu edilmiyor, yalnız Venedik'in yeni Foçe için 500 duka ve Naxos için 200 duka ödediğinden bahsediliyordu.

BrattutJ, s. 319.

23. İmparator Emmanuel'le ittifak anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 816 (1413). Ducas, XX, s. 53; Chalcondyle.

24. Kolonilerini korumak hususunda I. Mehmed'le Venedik Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma.

Tarihi: H. 816 (1413). Lauguer, V, s. 425.

25. Raguza cumhuriyetine bahşedilen ve Türklerin savaşlarının cumhuriyeti hiçbir suretle ilgilendirmeyeceğini öngören anlaşmanın yenilenmesi. Tarih: H. 817 (1414). Engel, Raguza Tarihi, s. 157; Gebhardi bu anlaşmayı H. 819 (1416) tarihinde göstermektedir.

26. I. Mehmed'le Karaman beyi arasında birinci Karaman savaşından sonra imzalanan anlaşma. Tarih: H. 817 (1414). Ducas, XXII. s. 65.

27. Birinci Mehmed'le Karaman Beyi arasında ikinci karaman savaşından sonra imzalanan anlaşma Tarih H. 818 (1415)

28. Birinci Mehmed'le Cenova podestati Adorno arasında Yeni-Foça'da yapılan anlaşma. Tarihi: H. 819 (1416). Ducas, XXIV, s. 91.

29. Birinci Mehmed'le Eflak prensi arasında anlaşma imzalanması. Tarih: H. 819 (1416). Chalconyle, s. 58; Hacı Kalfa, Sadeddin ve Engel, Eflak Tarihi, s. 164.

30. Gelibolu savaşından sonra Venedik'le banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: 5 Cemaziyül'ahir 819 (31 Temmuz 1416). Laugier, V, s. 438.

31. Birinci Mehmed'le Sinob beyi İsfendiyar arasında anlaşma. Tarihi: H. 822 (1419). Chalcondyle, IV, s. 59.

32. Birinci Mehmed'le İmparator Emmanuel arasında taht iddiasında bulunan şehzade Mustafa'nın Bizans'da alıkonarak bakımı için bu ülkeye yılda 300000 akçe verilmesini öngören anlaşma. Tarih: H. 822 (1419). Chalcondyle, s. 65; Ducas, XXII, s. 67.¹⁰²

Sultan Murad II.

33. İkinci Murad'la Macaristan kralı Sigismond arasında imzalanan beş yıllık mütâreke. Tarihi: H. 824 (1421). Engel, Macaristan Tarihi, II, s. 302

34. Karaman beyi ile banş anlaşmasının yenilenmesi, Tarih: H. 824 (1421). Ducas, XXIII, s. 78.

35. Sinop beyi İsfendiyar'la banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih:

¹⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/117-118

II. 827 (1423). Neşrî, Sadeddin.

36. Sırb despotu ile banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 828 (1424). Ducas, XXVIII, s. 105.

37. İstanbul civarındaki şehirlerin Türklere terkini ve yıllık 300.000 akçe vergi ödenmesini öngören bir banş anlaşması hususunda imparator Joannes'le anlaşmaya varılması ve anlaşmanın Lucas Notaras tarafından 3 Rebiulâhir 828 (22 Şubat 1424) tarihinde imzalanması. Ducas, XXIX, s. 109; Chalcondyle, I.V, s. 75; Phransez, I, f. 41.

38. Eflak voyvodasiyle banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 828 (1424). Ducas, XXVIII, s. 105.

39. Macaristan'la iki yıllık bir mütâreke anlaşması. Tarih: H. 829 (1425). Engel, Macaristan Tarihi, II, s. 313.

40. Midilli prensiyle banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: 829 (1425). Ducas, XXIX, s. 109

41. Cenevizlilerle banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 829 (1425). Ducas, a5m.es.

42-43. Rodos Saint Jean şövalyeleriyle daha önce yapılmış banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 829 (1425). Ducas H), ayn. es.

44. Hamid bölgesinin teslimine karşılık Karaman beyi ile yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi, imza tarihi 830 (1426). Neşri, idris.

45. Macaristan'la Galambaz'ın teslimini öngören mütâreke yenilenmesi. Tarih: H. 832 (1428). Engel, Macaristan Tarihi, II, s. 324 ve Sırbistan Tarihi, s. 373.

46. Sırb kralı Georges Brankovich'le yıllık 50000 duka tutarında bir vergi ödemesini öngören banş anlaşması imzalanması. Tarih: H. 832 (1428). Engel, Macaristan Tarihi, II, 324.

47. Venedik'le banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 834 (1430). Ducas, XXIX, s. 112.

48. Yanya'nın teslimi anlaşması. Tarih: 10 Zilhicce 835 (9 Ağustos 1431). PouqueviUe, V, s. 271

49. Eflak voyvodası Drakul'le banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 836 (1432). Dukas, XXIX, s. 113.

50. Sırbistan despotu ile banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 836 (1432). Engel, Macaristan Tarihi, II, s. 335. Sırbistan Tarihi, s. 378.

51. Macar imparatoru Sigismond'la imzalanmış olan banş anlaşmasının yenilenmesi, Bâle'de. Tarih: 837 (1433). Katona, XII, s. 623

52. Karaman beyi ile imzalanan banş anlaşmasının yenilenmesi. Ta-rih:

H. 838 (1434). Ducas, XXIX, 114, ve Chalcondyle, s. 77. Hacı Kalfa.

53. Sırb despotu Vulk'la yılda 25000 duka tutarında vergiyi öngören barış anlaşması. Tarih: H. 843 (1439). Chalcondyle, s. 78.

54. Atina prensi Neri ile barış anlaşması. Tarihi: H. 847 (1443). Chalcondyle, s. 100 ve Mezeray, I, s. 138.

55. Karaman beyi ile yapılan barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 847 (1443). Sadeddin, Neşri, Ducas.

56. Sırb kalelerinin teslimini öngören barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarih:H. 848 (1444). Engel, Macaristan Tarihi, III. Boniflnius.

57. Eflak voyvodası Drakul ile yapılan barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 848 (1444). Ducas, XXXII, s. 122.

58. Macaristan kralı Ladislas'la, Macaristan'ın Eflak üzerindeki hâkimiyetini Öngören barış anlaşması. Tarih: 14-15 Rebiul-âhir 848 (31 Temmuz veya 1 Ağustos 1444). Engel, Macaristan Tarihi, II, s. 74 ve Ducas, XXXII, s. 422.

59. Bizans imparatoru ile yapılan barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 849 (1445). Chalcondyle, s. 106

60. Raguza ile yapılan himaye anlaşmasının verginin artmasını Öngören yenilenmesi. Tarih: H. 849 (1445). Gebhardl, s. 535 ve Engel, Raguza Tarihi.

61. Peloponese prensi Constantin ile bu prensin vergi ödemeği kabul ettiğini bildiren anlaşmanın imzalanması. Tarihi: H. 850 (1446). Chalcondyle, VII, s. 108.

62. Macaristan'la yedi yıl süreli bir mütâreke anlaşması. Tarihi: 853 (1449). Engel, Macaristan Tarihi, III, s. 145 ve 147. ¹⁰³

Sultan Mehmed II.

63. Sırb despotu ile barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: 855 (1451). Ducas, XXXIII, s. 130: Chalcondyle, s. 170 ¹⁰⁴.

64. Eflak'ın vergiye bağlanmasını öngeren barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 855 (1451). Ducas, XXIX, s. 114.

65. Midilli prensiyle yapılan barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi:

¹⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/118-120

¹⁰⁴ Türk tarihçilerine göre, bu anlaşma İstanbul'un fethinden sonra 858de (1453), 30.000 duka vergi ödeme şarüyle yenilenmiştir.

855(1451). Ayn. Kayn.

66. Sakız prensiyle yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: 855(1451). Ayn. Kyn.

67. Galata Cenevizlileriyle iyi dostluk anlaşmanın yenilenmesi. Tarih: 855 (1451). Ayn. Kayn.

68. Rodos şövalyeleriyle banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 855 (1451). Vertot, Malta Şövalyeleri Tarihi.

69. Raguza ile yapılan anlaşmanın vergiyi 1000 dukadan 1500'e yükselmesi şartıyla yenilenmesi. Tarih: H. 855 (1451). Engel, Raguza Tarihi, s. 175.

70. Bizans imparatoru Constantin'le yapılan banş anlaşmasının şehzade Orhan için 300.000 akçe bakım masrafının Ödenmesini öngören bir anlaşmayla yenilenmesi. Tarih: H. 855 (1451). Ducas, XXXIII, s. 230. Knolles, I, s.230.

71. Peloponese despotuyla yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 855 (1451). Chalcondyle, s. 118.

72. Karaman beyi ile yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 855 (1451). Hacı Kalfa ve Chalcondyle, s. 118.

73. Hunyad ile mütâreke anlaşmasının üç yıl süreli yenilenmesi. Tarih H. 855 (1451). Ayn. Kayn.

74. İstanbul'un fethinden sonra İkinci Mehmed tarafından verilen himaye mektubu. Tarih: 24 Cemâziyül'evvel 857 (2 Haziran 1453). Ducas, XLII, s. 176; Chalcondyle, s. 145 ve Mezeray, I, s. 197

75. İkinci Mehmed'le Peloponese'in despotları iki Paleologue'lar arasında yıllık 10.000 duka altını vergiyi öngören bir anlaşmanın imzalanması. Tarih: H. 857 (1453). Ducas, s. 172

76. Sırb despotuyla 12.000 duka altını yıllık vergiyi öngören bir anlaşmanın imzalanması. Tarih 857 (1453). Ayn. Kyn.

77. Sakız prensiyle yıllık altıbin duka vergiyi öngören bir anlaşmanın imzalanması. Tarih: H. 857 (1453). Ayn.Kayn.

78. Yıllık 3000 duka vergiyi Öngören bir anlaşmanın Lesbos düküyle imzalanması. Tarihi: H. 857 (1453). Ayn. Kayn.

79. Yıllık bir vergi Ödenmesini öngören anlaşmanın Trabzon prensiyle imzalanması. Tarihi: H. 857 (1453). Ayn. Kayn.

80. Raguza ile ödediği 1500 duka yıllık verginin, 3000'e; sonra 5000'e yükseltilmesini öngören anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 857. (1453). Engel, Raguza Tarihi, s. 175.

81. Sırbistan'la 12.000 duka tutandaki vergiyi 30.000 'e yükseltmeyi öngören bir anlaşma yenilenmesi. Tarihi: H. 853 (1454). Neşîî, idris.

82. Naxos dükünü ve Venedik'in Amavutluk'daki arazisi için ödediği verginin te'yedlni ihtiva eden banş anlaşmasıdır. Tarihi: 20 Rebîul-ahir 858 (18 Nisan 1454) Laugier, Venedik Tarihi, VII, s. 99. Morino, Storia Cİvllle et Polícita del Commercioveneto, VI, s. 283.

83. Peloponese despotlarıyla anlaşmanın vergiyi 10000 dukadan 20000'e yükseltilmesini öngören yenilenmesi. Tarihi: H. 859 (1455). Chalcondyle, VIII, s. 150.

84. Lesbos prensiyle yapılan anlaşmanın verginin 3000 dukadan 4000'e çıkarılmasını» öngören yenilenmesi. Tarihi: H. Muharrem 859 (Ağustos 1455). Ducas, XLIV, s. 187

85. Sakız prensiyle batan bir kalyon için 300.000 duka ve 10.000 duka vergi ödenmesini öngören bir banş anlaşması İmzalanması. Tarihi: H. 860 (1456). Ducas, XLV, s. 190

86. Eflak voyvodası Pierre'le yıllık 2000 duka vergiyi Öngören bir anlaşmanın imzalanması. Tarihi: H. 860 (1456). Engel, Eflak Tarihi, s. 131, Cromer'e göre.

87. Despot Demetrius ve despot Thomas'la anlaşma imzalanması. Tarihi. H. Zilkade 862 (Ekim 1458). Chalcondyle, s. 142 ve 143, Phranzes, IV, s. 16

88. İskender Bey'le anlaşma imzalanması. Tarihi: 13. Ramazan 865 (22 Haziran 1461). Barletti ve Knolles, I, s. 263.

89. Rodos şövalyeleriyle iki yıl geçerli bir mütârekenâme imzalanması. Tarihi: H. 865 (1461). Vertot, Malta Şövalyeleri Tarihi, II, s. 131.

90. Annesi Sara Hanım'ın Trabzon'da müzakerelerini yürüttüğü Uzun Hasan'la barış anlaşması. Tarihi: H. 865 (1461). Chalcondyle ve Osmanlı tarihçileri.

91. Lesbos düküyle banş ve ittifak anlaşması. Tarihi: Adanın teslimi sırasında, H. Ramazan 866 (Ekim 1462). Chalcondyle, X, s. 166.

92. Kalelerinin teslimi sırasında Bosna kralı ile anlaşma imzalanması. Tarihi 867 (1463). Chalcondyle, X, 172.

93. Raguza ile anlaşmanın vergiyi 5000 dukadan 8000'e çıkarmayı öngören yenilenmesi. Tarihi: H. 875 (1471). Engel, Raguza Tarihi, s. 186. Prossi'ye göre.

94. Kırım hanı ile imzalanan ve Sultan'ı hamî tanıyan anlaşma. Tarihi: H. 878 (1474). Hacı Kalfa.

95. Dario tarafından 20 Şevval 882'de (25 Ocak 1478) imzalanan, fakat tatbiki konmayan anlaşma, Venedik Arşivleri. Daru ve Laugier, Venedik Tarihi, VII, I. 20, s. 348.

96. Ferdinand d'Aragon'la ikinci Mehmed arasında dostluk anlaşması. Tarihi: H. 882 (1479). Sismondi, XI; Laugier, VII, t. 27, s. 318.

97. Rodos şövalyelerinin büyük-üstadı ile mütâreke ve ticaret anlaşması, Softanın aracılığıyla, Tarihi: H. 883 (1479). Vertot, II, s. 165,

98. Venedik cumhuriyetiyle yapılan anlaşmanın tasdiki. Tarihi: 23 Rebiulâhir 884 (14 Temmuz 1480. Yunanca, Venedik Arşivlerinde.

99. H. 886 (1481)'de imzalanan ticaret anlaşmasının tekidi. Venedik Arşivlerinde Yunanca yazılmış.¹⁰⁵

Sultan Bâyezid II.

100. Raguza imtiyazlarının tasdiki ve verginin 3500 dukadan 3000'e indirilmesi. Anlaşmanın imza tarihi: H. 886. Engel, Raguza Tarihi, s. 187.

101. Venedik'le yapılan anlaşmanın, vergiyi 7 Zilhicce 887 (16 Ocak 1482) tarihinde imzalanan anlaşmada belirtilen rakama yükseltmeyi öngören yenilenmesi, Laugier, Venedik Tarihi, VII, s. 377.

102. Şehzade Cemle Rodos şövalyeleri büyük-üstadı arasında yapılan ve şehzadenin tahta çıktığında uygulanmaya konulacak olan anlaşma. Tarihi: 5 Receb 887 (20 Ağustos 1482). Caoursin, Rodos Muhasarası Tarihi.

103. Sultan Bâyezid'le Rodos şövalyeleri büyük-üstadı arasında imzalanan anlaşma. Tarihi: Şevval 887 (Eylül 1482). Caorsin.

104. Sultan Bâyezid'le Rodos şövalyeleri büyük-üstadı arasında Cem Sultan in 45000 duka altına varan masrafları hususunda yapılan gizli anlaşma. Tarihi: 887 (1482). Ayn. Kayn.

105. Macaristan kralı Mathias Corvin ile yapılan mütâreke anlaşmasının beş yıl için yenilenmesi. İmza tarihi: 888 (1483). Katana, XII. s. 525

106. Floransa ile ilk anlaşma, büyük-dük ve Kanunî Sultan Süleyman arasında yapılan anlaşmada bahis konusu edilen anlaşma muhtemelen 888 (1483) yılına rastlamaktadır.

107. Napolili esirlerin serbest bırakılmasını ve Otranto topraklarının geri verilmesini öngören barış anlaşmasının Osmanlı İmparatorluğuyla Napoli arasında imzalanması. Tarihi: Sefer ayı 888 (1483). Marino Sa-nuto, Guerra

¹⁰⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/120-122

di Ferrara, s. 71

108. Macar kralı Mathias Coryin'le yapılan mütâreke anlaşmasının gelecek üç yıl için uzatılmasını öngören anlaşmanın imzalanması. Tarihi: H. 893 (1488). Engel, Macaristan Tarihi, III, s. 418.

109. II. Bâyezid ile Jagellan arasında imzalanan Polonya ile ilk anlaşma Tarihi: 894 (1489). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Hammer 1.39.

110. Bab-ı Âlî ile Venedik arasında sınır tesbiti anlaşması. İmza tarihi: 21 Şaban 895 (10 Temmuz 1490), Yunanca, Venedik Arşivlerinde.

111. Tunus beyinin aracılığıyla Sultan Bâyezid ile Mısır Sultanı arasında yapılan banş anlaşması. Tarihi: H. 896 (1491). Hacı kalfa, Saded-din; Mezeray, I, s. 303; Knolles, I, s. 299 ve 355, müellif 1487 tarihini verirken yanılmaktadır Dreschler de anlaşmayı 1483 tarihinde göstermekte ve tabii hataya düşmektedir.

112. Polonya ile imzalanan mütârekenin üç yıl için yenilenmesi. İmza tarihi: H. 898 (1493). Solignac, IV, s. 162, Cromer'e göre.

Sultan Osman (Genç) II.	Hata! Yer işareti tanımla
Sultan Mahmud I.	Hata! Yer işareti tanımla
Sultan Osman III.	Hata! Yer işareti tanımla
Sultan Mustafa III.	Hata! Yer işareti tanımla
LİSTE.....	Hata! Yer işareti tanımla
I. İngiltere.....	Hata! Yer işareti tanımla
II. Avusturya.....	Hata! Yer işareti tanımla
III. Bağdad.....	Hata! Yer işareti tanımla
IV. Bidlis.....	Hata! Yer işareti tanımla
V. Bizans.....	Hata! Yer işareti tanımla
VI. Danimarka.....	Hata! Yer işareti tanımla
VII. Mısır.....	Hata! Yer işareti tanımla
VIII. İspanya.....	Hata! Yer işareti tanımla
IX. Floransa.....	Hata! Yer işareti tanımla
X. Fransa.....	Hata! Yer işareti tanımla
XI. Cenova Cumhuriyeti.....	Hata! Yer işareti tanımla
XII. Gürcistan.....	Hata! Yer işareti tanımla
XIII. Hamid.....	Hata! Yer işareti tanımla
XIV. Hollanda.....	Hata! Yer işareti tanımla
XV. Macaristan.....	Hata! Yer işareti tanımla
XVI. İlhanlılar, Azerbaycan'da.....	Hata! Yer işareti tanımla

XVII. Hindistan	Hata! Yer işareti tanımla
XVIII. Saint Jean Şövalyeleri	Hata! Yer işareti tanımla
XIX. Kalmuklar.....	Hata! Yer işareti tanımla
XX. Karaman Beyliği	Hata! Yer işareti tanımla
XXI. Kastamonu Beyliği:	Hata! Yer işareti tanımla
XXII. Germiyan Beyliği.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXIII. Kazaklar.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXIV. Fas.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXV. Mağribîler	Hata! Yer işareti tanımla
XXVI. Menteşe Beyliği	Hata! Yer işareti tanımla
XXVII. Milan.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXIX. Napoli.	Hata! Yer işareti tanımla
XXX. Ortokidler.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXXI. Oğzbeyleler.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXXII. Papalar.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXXIII. İran.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXXIV. Polonya.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXXV. Portekiz.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXXVI. Prusya	Hata! Yer işareti tanımla
XXXVII. Ragusa	Hata! Yer işareti tanımla
XXXVIII. Âsiler.....	Hata! Yer işareti tanımla
XXXIX. Rusya.	Hata! Yer işareti tanımla
XL. Şirvanşahlar.....	Hata! Yer işareti tanımla
XLI. Sırbistan.	Hata! Yer işareti tanımla
XLII. İsveç.	Hata! Yer işareti tanımla
XLIII. İzmir ve Aydın.....	Hata! Yer işareti tanımla
XLIV. Dulkadır.....	Hata! Yer işareti tanımla
XLV, Timur.....	Hata! Yer işareti tanımla
XLVI. Timur (Oğulları ve torunları)	Hata! Yer işareti tanımla
XLVII. Transilvanya.....	Hata! Yer işareti tanımla
XLVIII. Türkmenler, yâni Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Hanedanı.....	Hata! Yer işareti tanımla
A-Kara-Koyunlu Hanedanı:	Hata! Yer işareti tanımla
B. Ak-Koyunlu Hanedanı.	Hata! Yer işareti tanımla
XLIX. Oğzbeyleler.....	Hata! Yer işareti tanımla
L. Eflâk.....	Hata! Yer işareti tanımla
LI. Venedik.	Hata! Yer işareti tanımla
OSMANLI ELÇİLİKLERİ	Hata! Yer işareti tanımla

I. İngiltere.....	Hata! Yer işareti tanımla
II. Avusturya.....	Hata! Yer işareti tanımla
III. Bağdad.....	Hata! Yer işareti tanımla
IV. Bitlis.....	Hata! Yer işareti tanımla
V. Bizans.....	Hata! Yer işareti tanımla
VI. Mısır.....	Hata! Yer işareti tanımla
VII. Erzincan.....	
VIII. İspanya.....	
IX. Floransa.....	
X. Fransa.....	
XIV. Hollanda.....	
XV. Macaristan.....	
XVI. İlhanlılar.....	
XVII. Hindistan.....	
XVIII. Jean (Saint-Jean Şövalyeleri).....	
XIX. Karaman Beyliği.....	
XX. Kastamonu.....	
XXI. Germiyan.....	
XXII. Fas.....	
XXIII. Napoli.....	
XXIV. Ortokldler.....	
XXV. Oğuzbeyler.....	
XXVI. Papalar.....	
XXVII. İran.....	
XXVIII. Polonya.....	
XXIX. Prusya.....	
XXX. Raguza.....	
XXXI. Âsiler.....	
XXXII. Rusya.....	
XXXIII. Şirvanşahlar.....	
XXXIV. Sırbistan.....	
XXXV. İsveç.....	
XXXVI. Tatarlar.....	
XXXVII. Timur.....	
XXXVII. Timur (oğulları ve torunları).....	
XXXIX. Transilvanya.....	
XL. Türkmenler.....	

A. Kara-Koyunlu Hanedanı.....	
B. Ak-Koyunlu Hanedanı.....	
XLI. Eflak.....	
XLII. Venedik.....	
GÖRÜŞ.....	
ÖZET BİLGİLER.....	
Birinci Sınıf.....	
İkinci Sınıf.....	
Üçüncü Sınıf.....	
Dördüncü Sınıf.....	
II. Askeri Veya Ordu Görevleri.....	
III. Saray Görevleri.....	
IV. Valilikler Ve Onlara Bağlı Voyvodalıklar.....	
V. Adalet Makam Ve Görevleri.....	
VI. Paralar Ve Ölçüler.....	
VII. Bayramlar Ve Uyulan Törenler.....	
AÇIKLAMA.....	
Mahalle Taksimâtiyle Birlikte İstanbul Ve Sırdışı Semtlerinin Planına Dair.....	
İstanbul Plânından Tablo İstanbul'un Mahalleleri.....	
Üsküdar Mahalleleri.....	
Eyüb Mahalleleri.....	
Hasköy Mahalleleri.....	
Kasımpaşa Mahalleleri.....	
Galata Mahalleleri.....	
Beyoğlu Mahalleleri.....	
Tophane Mahalleleri.....	
Fındıklı Mahalleleri.....	
LÜGATÇE.....	
A.....	
B.....	
C.....	
D.....	
E.....	
F.....	
G.....	
H.....	

K.....	
L.....	
H.....	
N.....	
O.....	
P.....	
R.....	
S.....	
T.....	
V.....	
Y.....	
Z.....	
TAKVİM	
1 Ocak	
2 Ocak	
3 Ocak	
4 Ocak	
5 Ocak	
6 Ocak	
7 Ocak	
8 Ocak	
9 Ocak	
10 Ocak	
11 Ocak	
12 Ocak	
13 Ocak	
14 Ocak	
8 Şubat.....	
9 Şubat.....	
10 Şubat.....	
11 Şubat.....	
12 Şubat.....	
13 Şubat.....	
14 Şubat.....	
15 Şubat.....	
16 Şubat.....	
17 Şubat.....	

18 Şubat.....	
19 Şubat.....	
20 Şubat.....	
21 Şubat.....	
22 Şubat.....	

113. Macaristan'la yapılan mütâreke anlaşmasının üç yıl için uzatılması, Ofen'de imzalanmıştır; tarihi: H. 900 (1495). Bonflnius, Dec. V, I, 5, s. 718.

114. Napoli kralı Frederic'le banş anlaşması. Tarihi: 25 Zilkade 903 (13 Temmuz 1498). Marino Sanuto, Venedik Tarihi, c.II ve Avusturya I.R. Arşiv evinde.

115. Venedik'le barış anlaşması. Bu anlaşma Lâtince bir tek vesikaya dayanmış olduğundan Zanchani tarafından Doğ AugustIn Barbarigo döneminde imzalanmış olduğu şeklinde yorumlandı. İmza tarihi: 2 Şaban 904 (1499).

Pace dolosa, Spandugino ve Marino Sanuto'da; Viyana Arşivlerinde.

116. Polonya ile barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarihçi Miceliowita'ya göre, anlaşma, 25 Şubat 1500'de gelen bir Türk elçi tarafından imzalandı ve Petrikau'da toplanan diet meclisi tarafından tasdik edilerek 15 Şubat 1501'de İstanbul'a gönderildi; imza tarihi: 904 veya 905 (1499 veya 1500).

117. Kefalonya adasına karşı Santa Maura adasının teslimini öngören, Bâb-ı Âlî ile Venedik arasında imzalanan anlaşma. Tarihi: 3 Cemâziyel'âhir 907 (14 Aralık 1502). Laugier, VIII, s. 146 ve Daru, III, s. 203. Bu anlaşmanın tasdik tarihi Diplomatik Rehber'de 1503 olarak gösterilmektedir ki, bu da Bizans tarihçisi Dukas'nın yeğeninini verdiği tarihe uygun düşmektedir. Laugier ve Daru 1501 tarihini vermekle yanılmışlardır. Bu vesika Türkçe ve Yunanca olarak Venedik arşivlerinde bulunmaktadır.

118. Yukarıda zikredilen anlaşmanın tasdiki, Yunanca yazılmış olarak, esir Ali'ye verilen tffiven mektubuna ekli bulunmaktadır ve tarihi 3 Safer9Q8 (8 Ağustos 1503)'dir. Venedik Arşivlerinde.

119. Venedik elçisinin aracılığıyla Macaristan kralı Ladislas ile yapılan mütâreke anlaşması. Sırpça yazılmış olup 16 Safer 908 (21 Ağustos 1503)'de imzalanmıştır. Engel, Macaristan Tarihi, III, s. 114.

120. Macaristan'la banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 915 (1510). Istuanfl, c. IV, s. 37.

121. Venedik'le banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 915 (1510). Marino Sanuto, Kronik. Viyana Arşivlerinde.

122. Polonya ile yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi; tarihi: H. 915(1510). Ayn. Kayn.

Sultan Selim I.

123. Venedik'le yapılmış olan banş anlaşmasının elçi Dona aracılığıyla yenilenmesi. Tarihi: H. 917 (1511). Venedik Arşivlerinde.

124. Birinci Selim'le babası Sultan Beyazid arasında Bâyezid'in hayattayken tahtı oğlu şehzade Ahmed'e bırakmayacağını taahhüd ettiği anlaşma. Tarihi: H. 917 (1551). Sadeddin, Solakzâde.

125. Raguza İle yapılan ve bütün ithal eşyasında yüzde beş gümrük resmi artırımını şartıyla imtiyazlar anlaşması'nın yenilenmesi. Tarihi: H. 918 (1512). Engel, Raguza Tarihi, s. 196.

126. Eflak ve Boğdan prenslerinin Bâb-ı Âlî'yi vergi alıcıları olarak tanıdıklarını belirten itaat anlaşması. Tarihi: 918 (1512). Engel, Eflak Tarihi, s. 162.

127. Floransa ile anlaşmanın ikinci defa yenilenmesi. Kanunî Sultan Süleyman döneminde bahsedilen anlaşma yenilenmesi ihtimâl bu tarihe rastlamaktadır: H. 918 (1512). Kanunî Sultan Süleyman'ın günlüğüne bakınız.

128. Venedik'le banş anlaşmasının, elçi Gustiniani tarafından imzalanmak suretiyle yenilenmesi. Tarih: H. 16 Şaban 919 (17 Ekim 1513). Marino Sanuto'nun raporu ve Venedik Arşivleri.

129. Bâb-ı Âlî İle imzalanan banş anlaşmasının Macaristan'ın talebiyle üç yıl için yenilenmesi; elçi Martin Czobor'un imzasıyla. Tarih: H. 919 (1513). Engel, Macaristan Tarihi, C. III, s. 161, Sanuto'ya göre Mart ayında.

130. Macaristan'la mütarekenin yenilenmesi, yalnız bir yıl için. Tarih: H. 922 (1516). Engel, f. C. III, s. 192.

131. Venedik'le banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. Şaban 923 (Nisan 1516). Türkçe vesika Venedik Arşivlerinde bulunmaktadır.

132. Eflak prensiyle yapılan anlaşmanın yıllık verginin 900 reichsdaler'a yükselten ve yılda 600 genç verilmesi şartını taşıyan yenilenmesi. Tarihi: H. 923 (1516). Engel, Eflak Tarihi, s. 198.

133. Macaristan'la yapılan mütâreke anlaşmasının bir yıl için yenilenmesi. İmza tarihi: 924 (1517). Engel, Macaristan Tarihi, in, s. 194.

134. Venedik'le yapılan banş anlaşmasının ve Kıbnas adası mülkiyeti için yılda 8000 duka ödenmesi şartını taşıyan yenilenmesi. İmza tarihi: H. 12 Ramazan 924 (17 Eylül 1517). Marino Sanuto'nun kroniki. Venedik Arşivleri.

135. Macaristan'la banş anlaşmasının yenilenmesi. İmza tarihi: H. 12 Cemaziyülâhır 926 (31 Mayıs 1519). Venedik elçisi Bembö'nun raporu, Marino Sanuto'nun kroniki ve Viyana Kraliyet Arşivlerinde.

Sultan Süleyman I.

136. Reguza cumhuriyetine Mısır'da tanınan imtiyazlarla alâkalı an-

laşmanın yenilenmesi. İmza tarihi: 927 (1520). Engel, Raguza Tarihi, s. 198.

137. Büyük-Süleyman'la Marco Memmo arasında İmza teâtisiyle Venedik'le yapılan barış anlaşmasının yenilenmesi. İmza tarihi: H. II Muharrem 928 (11 Aralık 1521). Marino Sanuto, XXXII ve Viyana kraliyet Arşivleri.

138. Raguza cumhuriyetine tanınan ticarî imtiyazlar ve gümrük muailiklarıyla alâkalı anlaşma. İmza tarihi: H. 928 (1521). Ayn. Kayn. s. 199.

139. Boğdan ve Eflak prensiyle 928 (1521)'de anlaşma imzalanması. Cantemir, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I. s. 199

140. Polonya ile yapılmış olan barış anlaşmasının gelecek altı yıl için uzatılması. İmza tarihi: Muharrem 932 (Kasım 1525). Marino Sanuto.

141. Kanunî Süleyman'la Macaristan kralı Jean Zopalya arasında varılan anlaşma. İmza tarihi: H. 20 Cemâziyürâhir 935 (29 Şubat 1528). Mouradjea d'Ohso ve Topoltn.

142. Fransa kralı Birinci François ile ilk dostluk anlaşması. Rinçou tarafından H. 939 (1532) tarahinde imzalanmıştır. Marino Sanuto ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.

143. Polonya ile banş anlaşmasının yenilenmesi. Opalinsky tarafından H. 939 (1532) tarihinde imzalanmıştır.

144. Ferdinand'la Macaristan kralı sıfatiyle banş anlaşması imzalanması. İmza tarihi. Muharrem 940 (16 Temmuz 1533). Engel, Macaristan Tarihi, IV, s. 29; yazar anlaşmanın 1532'de yapıldığını ileri sürüyor; fakat arşivlerdeki vesikalardan bunun bir yanılma olduğu anlaşılıyor.

145. Venedikle yapılan son anlaşmanın yenilenmesi. Tarih H. 941 (1534). Knolles, I, s. 426.

146. İran'la barış ve dostluk anlaşması. Tarih H. 942 (1535). Knolles, I, s. 527.

147. Kanunî Sultan Süleyman'la Fransa arasında ilk ticaret anlaşması. Tarih: H. 943 (1536). Bu anlaşmada yapılan diğer bütün anlaşmalardan söz edilmiştir.

148. Venedik'le yalnız üç ay için imzalanan bir mütâreke anlaşması. Tarihi: H. 946 (1539). Venedik Arşivlerinde bulunan bu vesika, Cemâziyül'evvel 945 (Ağustos 1539) tarihini taşımaktadır. Laugier, IX, s. 556.

149. Venedik'le yapılan bu barış anlaşmasında Malvalia'nın teslimi ve ayrıca Türklere 300.000 duka altını yıllık vergi ödenmesi şartı bulunmaktadır. İmza tarihi Ramazan 946 (Nisan 1540). Venedik Arşivlerinde bulunan bu vesikada anlaşma tarihi olarak H. Rebi'ul'evvel 947 (Temmuz

1540) ve tasdik tarihi olarak da, H. Zilhicce 948 (Nisan 1541) tarihi görülmektedir.

150. Almanya İmparatoru V. Charles ve I. Ferdinand'la imzalanan ilk mütâreke anlaşması, tarihi: H. I Cemâziyül'evvel 954 (19 Haziran 1547 ¹⁰⁶. Sagredo, Yeni Osmanlı Hükümeti (Bâb-ı Âlî), s. 198, yalnız vesikada yanlış bir tarih olarak 7 Ekim 1547 görülmektedir.

151. Bâb-Âlî ile Fransa kralı II. Henri arasında dostluk anlaşması. Tarihi: H. 960(1553).

152. Polonya ile yapılan anlaşmanın Yaslowiecky'le müzâkereler sonunda yenilenmesi. Tarihi: H. 960 (1553).

153.Buda (Ifen) valisi Ali Paşa ile Verantius ve Palyna arasında yapılan müzâkereler sonunda anlaşma imzalanması. Tarih: H. 960 (1553).

154. Avusturya ile Chalcedoine'da evvelce yapılmış mütârekenin yenilenmesi. Tarih: H. 961 (1554).

155. İran'la banş anlaşması. Tarih: H. 961 (1554). Osmanlı tarihçileri ve Cantemir, I, s.208.

156. Avusturya ile Amasya'da altı ay süreli bir mütâreke imzalanması. Tarih: H. 962 (1555). Osmanlı Tarihi, VII.

157. Avusturya ile Busbek'in taraf olarak katıldığı müzâkerelerden sonra evvelce yapılmış olan mütâreke anlaşmasının yedi ay uzatılması. Tarihi: H. 964 (1557).

158. Busbek'in taraf olarak katılarak yapılan anlaşmanın Avusturya İmparatoru ile Bâb-ı Âlî arasında yenilenmesi. Tarihi: 969 (1562).

159. Floransa ile anlaşmanın yenilenmesi, tarih: H. 970 (1563).

160. Maximilien II. ile yapılan banş anlaşmasının tasdiki, murahhas Czernovicz, Albani ve Czaki'ye verilmesi. Tarihi: H. 972 (1565).

Sultan Selim İL

161. Venedikle banş anlaşması yapılması. Tarihi: 26 Zilkade 974 (24 Haziran 1567). Venedik Arşivlerinde, I, s. 140.

162. Maximilien II. ile sekiz yıllık bir mütâreke anlaşması. Tarihi; 18 Şaban 975 (17 Şubat 1568 t7)).

163. Polonya ile banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 26 Muharrem. 976 (21 Temmuz 1568). Albert Wyss'in Viyana I.R. Arşivlerinde

¹⁰⁶ Muahedenin gerçek tarihi, Eichhorn'un Son Asırlar Krallar Tarihi, III, s. 463'de verdiği değil, bizim bildirdiğimizdir. Struve'a göre Diplomatik Rehberde tesbit edilen 1504 tarihi de hatalıdır zira Charles Vle yapılan anlaşma tasdik tarihi olarak 1 Ekimi göstermektedir ve Ferdinand'la anlaşma aynı ayın 26'sında imzalanmıştır.

bulunmaktadır.

164. İran'la banş anlaşması. Tarihi: H. 976 (1568). Knolles, I, s. 565.

165. Fransa ile yapılan banş anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 977 (1569). Albert Wyss ve Petis de Lacroix'nın Rapor ve Hatıratı, I, s. 259.

166-167. Rusya Üe yapılmış olan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 980 (1570). Birinci anlaşmanın tarihi bilinmemektedir.

168. Seydiye imamı Mutâher ile Sinan Paşa arasında banş anlaşması. Tarihi: 7 Muharrem 980 (7 Mayıs 1570).

169. Venedik'le Kıbrıs adasının teslimini şart koşan anlaşmanın imzalanması. Tarihi: H. 5 Zilhicce 983 (7 Mart 1573). Marino, Venedik Ticaret ve Sivil Tarihi, VIII, s. 395 ve Laugier, X, s. 287 ve Antonio Barba-rico'ya göre.

170. Ferhad Paşa ile Barbaro arasında sınırların tesbitiyle alakalı anlaşma. Tarihi: H. 981 (1573). Rycout, II, s. 226.

171. İmparator Maximilien ü. ile yapılan mütârekenin yenilenmesi. Tarihi: H. 27 Cemâziyül'âhir 981 (24 Ekim 1573).

Sultan Murad m.

172. Maximilien II. ile yapılan mütârekenin yenilenmesi. Tarihi: 2 Şevval 982 (9 Ekim 1574).

173. Venedik Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmanın elli altı maddede yenilenmesi. Tarihi: H. I Cemâziyül'evvel 983 (8 Ağustos 1575). Venedik'e ait anlaşmalar Viyana İ.R. Arşivlerinde bulunmaktadır.

174. Venedik'le yapılan banş anlaşmanın yenilenmesi. Tarih: H. 984 (1576).

175. Venedik'le Bâb-ı Âlî arasında yapılan banş anlaşmasından sonra Scardona, Sebenico ve Zara sınırlarının tesbitiyle alakalı anlaşma. Tarihi: H. 984 (1576). Fascicolo delle scritture Venete, Viyana İ.R Arşivleri ve Knolles, n, s. 227.

176. Avusturya İmparatoru Rodolphe ile yapılan mütârekenin yenilenmesi; Tarihi: H. 985 (1577).

177. Polonya kralı Etienne'le yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 14 Cemâziyül'evvel 985 (30 Temmuz 1577). Knolles, I, s. 656.

178. Murahhas Bongiani'nin görüşmelerde taraf olduğu Floransa ile dostluk anlaşması. Tarihi: H. 989 (1578).

179. Fransa kralı ile Pâdişâh arasında ticari anlaşmaların yenilenmesi. Tarihi: H. 989 (1581). Bu anlaşmanın bir kopyası Viyana Arşivlerinde bulunmaktadır.

180. Üç yıllık bir süre için İspanya ile yapılan mütâreke anlaşması; Tarihi; H. 995(1587).

181. İmparator Rodolphe'la yapılan mütâreke anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 27 Zilhicce 991 (11 Ocak 1584).

182. İspanya kralı ile yapılan mütâreke anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 995 (1587).

183. Polonya kralı Sigismond ile yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: 995 (1587). Knolles, I, s. 706.

184. Venedik Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi ve imzalı anlaşmanın Sultan Üçüncü Murad tarafından elçi Lorenzo Bernardo'ya verilmesi. Tarihi: H. 998 (1589). Venedik Arşivlerinde.

185. İran Şahı ile banş anlaşması. Tarihi: 998 (1590 ve 1588'de değil). Rycout ve Knolles, I, s. 707.

186. İmparator Rodolphe ile yapılan mütâreke anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 999 (1591).

187. Polonya ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi ve imzalı nüshanın Zamoisky tarafından İstanbul'a getirilmesi. Tarihi: H. 30 Rebiül'evvel 1000 (15 Ocak 1592).

188. Murahhas Burton'un müzâkerelere katılmasıyla İngiltere ile Üçüncü Murad arasında ilk ticaret anlaşması. Tarihi: H. 1001 (1593). Mouradjea d'Ohsson, c. VIII, s. 479.

Sultan Mehmed m.

189. Venedik'le yapılan anlaşmanın yenilenmesi ve murahhas Leonardo Donado'ya verilmesi. Tarihi: H. 29 Safer 1004 (3 Kasma 1595) . Bir kopyası Viyana Arşivlerinde. Aslı Venedik Arşivlerinde bulunmaktadır.

190. III. Mehmed'le murahhas Germigny arasında yapılan, Fransa ile anlaşmanın üçüncü defa yenilenmesi. Tarihi: H. 1005 (1596). Delac-roix'nın Hâtıraları. Paris, 1684,1, s. 259.

191. Hollanda ile yapılan ilk anlaşma. Tarihi: H. 1007 (1598). Dumont, V.I.s. 558.

192. Polonya ile yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 1007 (1598). Nâima, I, s. 251.

193. Giraldi aracılığıyla Sultan Üçüncü Mehmed'le Toskana devleti arasında ticaret anlaşması. Tarihi: H. 1007 (1598).

194. Üçüncü Mehmed'in bir lutûf olarak Papa'nın Fransız muhafızları için bir anlaşma imzalaması. Tarihi: Şevval 1009 (Haziran 1600).
Sultan Ahmed I.

195. Avusturya ile imzalanarak barış anlaşması şartlarını düzenlemek üzere kongrenin açılması için yapılan üç aylık mütâreke. Tarihi: H. 18 Şaban 1013 (10 Ocak 1604).

196. IV. Henri ile yapılan Fransa ile anlaşmanın, elçisi M. de Breves aracılığıyla dördüncü defa yenilenmesi. Tarihi: H. 1013 (1604). Du-mont, V, f. 2, s. 30.

197. İngiltere'yle yapılan ticaret anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 1013 (1604). Diplomatik Rehber'e bakınız.

198. Nişan, yâni Sultan'ın Venedik tacirleri ve gemi seferleri için lutûfta bulunduğu onsekiz maddeden oluşan berat; bu beratı almak şerefi elçi Bon'a düştü. Tarihi: 30 Receb 1013 (23 Aralık 1604), Avusturya Arşivlerinde (I. R Evi) bulunan elçi raporu.

199. Elçi Zuane Mocenigo'ya lütfedilen, Venedik'le anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. Receb 1013 (Aralık 1604).

200. Sultan Birinci Ahmed'le Bocskai arasında gerçekleştirilen anlaşma. Tarihi H. I. Muharrem 1014 (19 Mayıs 1605).

201. Avusturya imparatoru Rodolphe H'nin olağanüstü yetkili elçi-siyle Murad Paşa'nın imzaladıkları mütâreke anlaşması. Tarihi: H. 9 Muharrem 1015 (10 Temmuz 1606).

202. Birinci Ahmed'le imparator Rodalphe II arasında imzalan Sitvatoruk barış anlaşması. Tarihi: H. 10 Receb 1015 (11 Kasım 1606). Avusturya I.R Arşivlerinde.

203. Polonya kralı Sigismund'la imzalanan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 2 Receb 1016 (23 Ekim 1607). Nâimâ, I, s. 251; Sarı Abdullah Efendi'nin İnşâ'sına da bakınız.

204. Sitvatoruk anlaşmasının uygulanmasıyla ilgili olarak imzalanan Neuhaeusel mutabakatnâmesi. İmza tarihi: H. 21 Zilhicce 1017 (21 Mart 1608). Avusturya I.R. Evi Arşivleri.

205. Gran dolaylarındakinin köyleriyle alakalı olarak imzalanan anlaşma. Tarihi: H. 5 Rebiül'evvel 1017 (19 Haziran 1608). Avusturya I.R. Arşivleri.

206. Fransa ile Bâb-ı Âlî arasındaki ticarî anlaşmanın elçi M. de Sa-vary tarafından imzalanarak beşinci defa yenilenmesi. Tarihi: H. 1018 (1609). Hacı Kalfa'nın Fezlike'sine bakınız.

207. İkinci Mehmed tarafından Galata sakinlerine bahşedilen imtiyazların yenilenmesi. Tarih: H. 1021 (1612).

208. Bâb-ı Âlî ile Avusturya murahhası Michem Starzer arasında

Bathory'nin azli ve idâmiyle ilgili anlaşma. Tarihi: II Rebiul'evvel 1021 (12 Mayıs 1612).

209. Hollanda ile yapılan ikinci anlaşma. Tarihi: H. 7 Cemaziyül'ev-vel 1021 (6 Temmuz 1612). Dumout, C.V, f.2, s. 205 ve Knolles, I, s. 916.

210. İran Şahı ile banş anlaşması imzası. Tarihi: H. 1022 (1613). Nâimâ, I, s. 295.

211. Fransa ile Bâb-ı Âlî arasındaki anlaşmaların altıncı defa yenilenmesi. Fransa tarafından imza yetkilisi M. de Cesy. Tarih: H. 1023 (1614). Din adamı La Croix"nın Hâtıraları, I, s. 259-

212. Transilvanya prensi Bethlen Gabor"la yapılan anlaşma. Tarih: H. 23 Cemâziyül'evvel 1023 (1 Temmuz 1614). Nâimâ, I, s. 306.

213. Bethlen Gabor"la yapılan Macaristan anlaşması. "Tarih: H. 1023. (1614). Nâimâ I, s. 307'de bir evvelki anlaşmayı olduğu gibi, bunu da tamamiyle vermektedir.

214. Venediklilere lütfedilen Nişan-ı Şerifin yenilenmesi. Tarih: H. Rebiul'âhir ayı 1024 (Mayıs 1615). Avusturya I.R. Arşivlerinde bulunan Venedik anlaşmalarına bakınız.

215. Sitvatorok'da yapılanı yenilemek üzere Viyana'da yapılan anlaşma. Tarihi: H. 1024 (1615). Avusturya I.R. Arşivlerinde.

216. Viyana banş anlaşmasının tasdikli vesikası; bu tasdik H. 1025 (1616)'da gerçekleşti. I.R Arşivlerinde.

217. Viyana barış anlaşmasına ek olarak, sınır köyleriyle alâkalı mutabakatnâme. Tarih: H. 20 Zilkade 1026 (19 Kasım 1617). I.R Arşivlerinden

218. Bâb-ı Âlî ile Mathias Corvin arasında yapılan ticaret anlaşması. Tarih: H. 1026 (1617).

219. Polonya ile anlaşma İmzalanması. Tarih: 26 Ramazan 1026 (27 Eylül 1617). Nâimâ, I, s. 314 ve Mezeray, II, s. 59.¹⁰⁷

Sultan Osman (Genç) II.

220. Francesco Contarini'nin imzalamasıyla Venedikle yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarih: H. 1027 (1618). Venedik Arşivlerinde.

221. Sitvatorok banş anlaşmasının ikinci defa yenilenmesi. Ko-morn'da imzalanması tarihi: H. 2 Rebiul'evvel 1027 (27 Şubat 1618). I.R Arşivlerinde.

¹⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/123-131

222. Birçok palankanın inşasıyla alâkalı Viyana mutabakatı. İmza tarihi: H. Cemaziyülevvel 1027 (Haziran 1618). Avusturya I.R Arşivlerinde.

223. İran'la Serav banş anlaşması. İmza tarihi: H. 6 Şevval 1027 (26 Eylül 1618) Rycout ve Knolles, I, s. 915.

224. Fransa ile ticaret anlaşmasının yedinci kere yenilenmesi. Tarih: H. 1027 (1618). Knolles, I, s. 949; Baudier ve Mezeray.

225. Sultan İkinci Osman'la Polonya kralı II. Sigismund arasında Chocim'de İmzalanan banş anlaşması, kralı temsilen elçileri Stanislas Zorawinsky, Chatelain de Betzk ve kral III. Jean'ın büyük babası Jean Sobiesky hazır bulundu. Tarih: H. 1027.(1618)

226. Venediklilere lütfedilen ticarî Nişan-L Şerif in (berat) yenilenmesi. Karşı tarafı temsilen elçi Moro Nani bulunuyor. Tarihi: H. 1028 (1619).

227. Polonya ile Chocim önünde Kanunî Sultan Süleyman'la yapılanın esasına uygun olarak banş anlaşmasının yenilenmesi; anlaşmada aynı zamanda Kızım Hanına yılda 40.000 florin vergi ödenmesi şartı bulunmaktadır. Tarihi 1030 (1621).

228. İngiltere'ye¹⁰⁸ lütfedilen imtiyaz anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 1031 (1622). Knolles, s. 967.

Sultan Mnrad IV.

229. Elçi Zbarawsky'nin temsil yetkisiyle Polonya ile banş anlaşması. Tarihi: H. 17 Rebiul'âhir 1032 (18 Şubat 1623). Tytlewsky bu anlaşmanın muhtevasında tahrifat yapmıştır.

230. Venedikle yapılan anlaşmanın, elçi Simon Contarini'nin temsil yetkisiyle yenilenmesi. Tarih: H. 1033 (1624). Venedik Arşivlerinde.

231. Polonya ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 1033 (1624).

232. Fransa ile yapılan anlaşmanın sekizinci defa yenilenmesi. Tarihi: H. 1033 (1624).

233. İngiltere ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 1033 (1624).

234. Transilvanya prensi Bethlen Gabor'la yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarih: H. 1033 (1624).

235. Hollanda ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarih: H. 1033 (1624).

¹⁰⁸ Diplomatik rehber, SÖr Thomas Roe tarafından imzalanan bu anlaşmadan hiçbir suretle bahsetmemektedir. Bununla beraber, 1606'da yapılan anlaşmanın yenilenmesi konusunda elçi Glower tam yetki verildiğini belirtiyor.

236. Sitvatorok barış anlaşmasının Gyar Math'da üçüncü defa yenilenmesi. Tarih: H. 1034.(1625). Avusturya I.R. Arşivleri.

237. Kırım Hanı ile Polonya arasında, Polonya'nın 40000 ekü vergi vermesi şartıyla imzalanan anlaşma. Tarih: H. 1035 (1626). Nâimâ, I, s. 443.

238. Transilvanya'nın veraset yoluyla Catherine ve Brandenbourg'a intikali konusunda bu ülkenin prensi Bethlen Gabor'la yapılan anlaşma. Tarihi: H. 1036 (1627). Nâimâ, I, s. 450

239. Sitvatorok banş anlaşmasının Szoen'de yapılan bir anlaşma ile dördüncü defa yenilenmesi. Tarih: H. 1036 (1627). Avusturya I.R. Arşivleri.

240. Tarsilvanya'nın, karısı kendisinden önce öldüğü takdirde Bethlen Gabor'un mülkiyetine geçmesinin te'kidi. Tarihi: H. 8 Receb 1036 (25 Mart 1627).

241. Polonya ile. Kazaklarla alâkalı 7 maddelik anlaşma. Tarihi:H. 1039 (1630). Nâimâ, I, s. 504.

242. IV. Murad'ın âsilerle munteşem bir törenle yaptığı yeminli anlaşma. Tarihi: H. 9 Zilkade 1041 (29 Mayıs 1632).

243. Hollanda ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 21 Şaban 1043 (20 Şubat 1634). Bu anlaşmanın kopyası Viyana Doğu Akademisi koleksiyonunda bulunmaktadır.

244. Polonya ile yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 1043 (1634). Nâimâ, I, s. 585.

245. İran Şahı ile yapılan banş anlaşması. Tarihi: H. 14 Muharrem 1049 (7 Mayıs 1639). Rycautve Knolles, II, s. 45.

246. Venedikle imzalanan ve zarar-zıyan Ödeme şartım taşıyan anlaşma. Tarihi: H. 15 Rebiul'evvel 1049 (16 Temmuz 1639).

247. Polonya kralı ile imzalanan ve VII. Ladislas'la yenilenen barış anlaşması. Tarihi: H. 1050 (1640). Reis Efendi Mehmed Efendi'nin 40 numaralı ¹⁰⁹ inşa'sına bakınız.

248. Venedik'le yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 1050 (1640). Venedik arşivlerinde.

249. İngiltere ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarih: 24 Receb 1051 (28 Ekim 1641). Knolles, II, s. 172.

250. İran Şahı ile yapılan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H.1052 (1642). Knolles, II, s. 53.

¹⁰⁹ Mouradjea d'Ohsson, Polonya anlaşmasının 1633'de bir kere daha yenilendiğini ileri sürüyor. Fakat resmi kayıtlarda böyle bir bilgiye rastlanmadığından, bu iddianın bir yanığı olduğu söylenebilir.

251. Sitvatorok banş anlaşmasının beşinci yenilenmesi. Tarihi: H. 28 Zilhicce 1052 (19 Mart 1642). Szoen'de ikinci defa yenilendi.

252. Rakoczy'ye lufedilen Transilvanya Ahdnâmesi. Tarihi: H. Cemâziyülâhir 1056 (Temmuz 1646). Reis Efendi Mehmed'in İnşa'sına bakınız.

Sultan Mehmed IV.

253. Sitvatorok banş anlaşmasının İstanbul'da altıncı yenilenmesi. Tarihi: H. 20 Cemâziyürâhir 1059 (1 Temmuz 1649).

254. Asi İpşir Paşa ile anlaşma imzalanması. Tarihi: 1061 (1651).

255. Polonya ile Kınm Hanı arasında anlaşma. Tarihi: H. 15 Muharrem 1063 (16 Aralık 1653). Bu anlaşma, özellikle Caminiec ve Zbaraw anlaşmalarının yenilenmesi mahiyetindedir.

256. İngiltere ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 1072 (1662).

257. Bâb-ı Âli ile Avusturya İmparatoru arasında Vasvar'da banş anlaşması. Tarihi: H. 6 Muharrem 1074 (10 Ağustos 1664). Sitvatorok anlaşmasının yedinci yenilenmesi.

258. Bâb-ı Âlî ile Cenova cumhuriyeti arasında ticaret anlaşması.

Tarihi: H. 1075 (1665) Rycout, n, s. 165 ve Torino Arşivlerinde.

259. Polonya ile Anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. Safer 1078 (Ağustos 1667).

260. Hollanda ile yapılan anlaşmanın elçi Colier tarafından imzalanması suretiyle yenilenmesi. Tarihi: H. 1078 (1668).

261. Venedik'le Girid-Kandiye anlaşması. Tarihi: H. 8 Rebul'âhir 1080 (5 Eylül 1669). Dumont, VII, f. I, s. 119.

262. Barabaş, Potkal kazaklarının hetmanı Pierre Doroszenko ile anlaşma. Tarihi H. 1080 (1669). Reis Efendi Mehmed'in İnşâsı'na bakınız, No 136.

263. Venedik'le sınır belirleme anlaşması. Tarihi: H. 20 Cemâziyül âhir 1082 (24 Ekim 1671). Knolles, II, s. 227.

264. Boudjacs'da Polonya ile barış anlaşması. Tarihi: H. 25 Cemâziyül'âhir 1083 (18 Ekim 1672). Dumont, VII, f. I, s. 212 ve Knolles, II, s. 223.

265. Fransa ile anlaşmanın sekizinci yenilenmesi. Tarihi: H. 17 Safer 1084 (3 Haziran 1673). Dumont, VII, f. I, s. 231 ve Knolles, II s. 236.

266. İngiltere ile ticaret anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 8 Zilhicce 1085 (8 Mart 1675). Dumont, VII, f. I, s. 297 ve Knolles, II, s. 245.

- 267.** Zuravna'da Sobieski ile banş anlaşması. Tarihi: H. 26 Receb 1086 (16 Ekim 1676). Dumont, VII, f. I, s. 325.
- 268.** Polonya İle imzalanan ve Padolie ile Ukrayna'nın teslimini şart koşan banş anlaşması. Tarihi: H. 2 Safer 1089 (26 Mart 1677). Dumont, VII, f. I, s. 325 ve La Croix, Hatırat, s. 216.
- 269.** Polonya Üe İstanbul'da imzalanan banş anlaşması. Tarihi: H. 23 Muharrem 1090 (6 Mart 1678).
- 270.** Polonya ile banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 9 Safer 1091 (12 Mart 1679). Dumont, VII, f. I, s. 435.
- 271.** Hollanda ile ticaret ve denizcilik anlaşması. Tarihi: H. Ramazan 1092 (Ekim 1680). Dumont, VII, f. 2, s. 4.
- 272.** Radzin'de Rusya ile banş anlaşması. 4 Muharrem 1093 (8 Ocak 1681). Leveques, Rusya Tarihi, IV, s. 112.
- 273.** Vasvar banş anlaşmasının İstanbul'da imzalanarak yenilenmesi. Tarihi: H. 1093 (1681). Bu anlaşmaya Sitvatorok anlaşmasının sekizinci yenilenmesi de denilebilir.
- 274.** Emerle Toekoeli ile anlaşma imzalanması. Tarihi: H. Şaban 1093 (10 Ağustos 1682). Dumont, VII, f. 2, s. 40. Anlaşmayı çok eksik bir şekilde vermektedir.
- 275.** Fransa ile anlaşmanın dokuzuncu yenilenmesi. Râşid, I, f. 116. Sultan Süleyman n.
- 276.** TransÜvanya devletleriyle anlaşma imzalanması. Tarihi: H. 21 Muharrem 1098 (7 aralık 1687).
Sultan Mustafa n.
- 277.** Karlofça banş anlaşması esasına uygun olarak beyanda bulunulması. Tarihi: H. 13 Muharrem 1110 (22 Temmuz 1698).
- 278.** Rusya ile mütâreke anlaşması. Tarihi: H. 22 Receb 1110 (24 Ocak 1699) Dumont, VII, f. 2, s. 446.
- 279.** Bâb-ı Âlî ile Avusturya arasında Karlofça banş anlaşması. Tarihi: H. 5 Şaban 1111 (26 Ocak 1699). Dumont.
- 280.** Karlofça'da Venedik'le banş anlaşması. Tarihi: 5 Şaban 1111 (26 Ocak 1699). Dumont.VII, f.2, s. 454 ve 458
- 281.** Karlofça'da Polonya ile banş anlaşması. Tarihi H. 5 Şaban 1111 {26 Ocak 1699). Dumont, s. 451.
- 282.** Türk ve Avusturya sınırlarının belirlenmesi hususunda ön anlaşma. Tarihi: H. 29 Şevval 1111 (23 Nisan 1699)
- 283*** Syrmie (Sirem) sınırının belirlenmesiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H.

23 Zilkade 1111(12 Mayıs 1699).

284. Venedik'le Karlofça'da yapılan anlaşmanın tasdiki; Davud Paşa tarafından. Tarihi:H. 1112 (1700). Venedik Arşivlerinde.

285. Rusya ile 30 yıl için banş anlaşması. Tarihi: 6 Muharrem 1112 (13 Haziran 1700). Koch, IV, s. 25 ve Schoeijl, XIV, s. 282. Viyana Doğu Akademisi koleksiyonunda.

286. Bosna ve Hırvatistan sınırlarının belirlenmesiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 8 Safer 1112 (26 Temmuz 1700).

287. Viyana'daki Türk elçisinin Karlofça anlaşmasının bir maddesiyle alâkalı anlaşma imzalaması. Tarihi: 9 Safer 1112 (26 temmuz 1700).

288. TransÜvanya ve Banat sınırının belirlenmesiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 2 Şevval 1112 (2 Aralık 1700).

289. Gazi-Giray'la Nogay Tatarları arasında anlaşma. Tarihi: H. 4 Şaban 1113 (14 Ocak 1701). Râşid, I, s. 256.

290. Karlofça banş anlaşmasında belirtildiği şekilde genel sınır düzenlemeleri anlaşması. Tarihi: H. 5 Şevval 1113 (5 Mart 1701).

291. Venedik elçisi Dolfini'nin imzaladığı sınır belirleme anlaşması. Tarihi: H. 1113 (1701). Venedik Arşivlerinde.

292. Karlofça banş anlaşmasının tasdiki. Tarihi: H. 14 Zilkade 1113 (15 Nisan 1701). Ferrari, not, ist. dela lege, s. 14. Avusturya I.R. Arşivlerinde.

293. Bosna sınırlarının tesbitiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 29 Rebiul'evvel 1115 (12 Ağustos 1703).

294. Polonya sınırının belirlenmesiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 1115 (1703). Avusturya I.R. Arşivlerinde. Bu anlaşmanın kopyası Polonya elçisi tarafından 4 Ekim 1773'de hükümetine gönderilen murahhasa verilmiştir.

295. Venedik sınırının tesbitiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 1 Şaban 1115 (10 Aralık 1703). Fas c.ven.No 38.

Sultan Abmed II.

296. Sınır tesbiti konusunda Rusya ile yapılan anlaşma. Tarihi: H. 4 Receb 1117 (22 Ekim 1705). Schoell, XIV, s. 387.

297. Venedik'le barış anlaşmasının elçi Ruzzini tarafından yenilenmesi. Tarihi: H. 1118 (1706). Venedik Arşivlerinde.

298. Bosna sınırının belirlenmesi ile alâkalı bir diğer anlaşma. Tarihi: H. 13 Muharrem 1121 (25 Mart 1709).

299. Rusya ile barış anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 14 Zilkade 1122 (4 Ocak 1710).

300. Pruth savaşı için Büyük Petro ile banş anlaşması. Tarihi: H. 12

Cemaziyül'âhir 1123 (28 Temmuz 1711). Schoell, XIV, s. 288.

301. Nogay Tatarlarına verilen berat. Tarihi: H. 1123 (1711). Bu beratla Besarabya'da yerleşmek hakkını elde ediyorlardı.

302. Hollanda ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi. Tarihi: H. 1124 (1712).

303. IV. Murad'ın Cenova Cumhuriyeti'ne lütfettiği ticaret anlaşmasının yenilenmesi. Tarih: H. 1124 (1712). Torino Arşivlerinde.

304. Rusya ile 25 yıl süreli bağış anlaşması. Tarihi: H. 9 Rebiul'evvel 1124 (1712). Schoell, XIV, s. 292.

305. Rusya ile bağış anlaşmasının Edirne'de yenilenmesi; yine 25 yıl için. Tarihi: H. 30 Cemaziyül'evvel 1125 (24 Haziran 1713). Schoell, XIV, s. 296.

306. Rusya sınırlarının belirlenmesiyle alâkalı anlaşma. Tarihi:H. 1126(1714).

307. Polonya ile yapılan bağış anlaşması. Tarihi: H. 7 Rebiul'âhir 1126 (22 Nisan 1714) Schoell, XIV, s. 279.

308. Stainville ile Maurocordato X arasında kaleme alınan ve Avusturya birliklerinin Alt nehrini aşmayacaktan şartını belirten altı maddelik mutabakatnâme. Tarihi: H. 25 Safer 1129 (8 Şubat 1717).

309.Avusturya ile yapılan Pasarofça bağış anlaşması. Tarihi: H. 22 Şaban 1130 (21 Temmuz 1718). Schoell, XIV, s. 324.

310. Pasarofça'da Venedikle bağış anlaşması. Tarihi: H. 22 Şaban 1130 (21 Temmuz 1718). Scholl, XIV, s. 330

311. Pasarofça'da imzalanan ticaret anlaşması. Tarihi: H. 28 Şaban 1130 (27 Temmuz 1718). Schoell, XIV, s. 328.

312. Pasarofça bağış anlaşması esasına uygun olarak küçük ve büyük Eflak'ın sınır tesbitini tâyin eden anlaşma. Tarihi: H. 24 Şevval 1130 (20 Eylül 1718).

313. Drina ve Unna nehirleri üzerinde Bosna'nın sınırlarının tesbitiyle alâkalı anlaşma: Tarihi: 16 Zilhicce 1130 (10 Kasım 1718).

314. Sırbistan ve Banat sınır tesbitiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 22 Muharrem 1131 (15 Aralık 1718).

315. Bosna ve Hırvatistan sınırlarının tesbitiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: Tesbit, Yeni-Novı ve Triplex Conflnium'dan başlayarak yürütülecek. Tarihi: H. 8 Zilhicce 1132 (11 Ekim 1719).

316. Venedik sınırının belirlenmesiyle alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 1133(1720).

317. Rusya ile ebedî adı altında yapılan banş anlaşması. Tarihi: H. 15 Muharrem 1133 (16 Kasım 1720). Schoell, XIV, s. 299.

318. Nogay Tatarlarına verilen ve onlann Besarabya'da yerleşmelerine müsaade eden beratin te'kidi (tasdiki). Tarihi: H. 1131 (1721).

319. İfan imparatorluğunun taksimi hususunda Rusya ile anlaşma. Tarihi: H. 2 Şevval 1136 (12-24 Haziran 1724). Schoell, XIV. s. 301 ve Çelebizade, I, 39.

320. Avusturya ile Tunus dayısı arasında ticaret ve denizcilik anlaşması. Tarihi: 6 Rebiul'âhir 1137 (23 Aralık 1725).

321. Avusturya ile Trablus dayısı arasında ticaret ve denizcilik anlaşması. Tarihi: H.13 Şaban 1138 (16 Nisan 1726)

322. Avusturya ile Cezayir dayısı arasında ticaret ve denizcilik anlaşması. Tarihi: H. 25 Receb 1139 (18 Mart 1727).

323. Rus-İran sınırlarının tesbiti anlaşması. Tarihi: H. 28 Rebiul'âhir 1139 (12-23 Aralık 1727). Çelebizade, f. 129 ve 136, Schoell, XIV, s. 311.

324. Hemdan'da şah Eşrefle imzalanan İran'la banş anlaşması. Tarihi: H. 15 Cemâziyül'ahir 1140 (28 Ocak 1728). Ranway.

325. Karşılıklı sınırların tesbitiyle alakalı olarak Nogay Tatarları ile Eflaklılar arasında vanlan anlaşma. Tarihi: H. Zilkade 1140 (Temmuz 1728).
110

Sultan Mahmud I.

326. İranla banş anlaşması. Tarihi: H. 12 Receb 1144 (10 Ocak 1732) . Subhi, f. 40

327. Pasarofça'da Venedik cumhuriyeti ile imzalanan banş anlaşmasını dog Ruzzini döneminde elçi Simon Contareni'nin katıldığı görüşmelerle bir ebedî banşa dönüştürülmesi. Tarihi: H. 1145 (1733).

328. Ahmed Paşa ile Tahmas Kulik han arasında varılan barış veya mütâreke anlaşması. Tarihi: H. 2 Receb 1145 (19 Aralık 1733).

329. İran hükümdarı Nâdir Şâh'la İstanbul'da yapılan barış anlaşması. Tarihi: H. 11 Cemâziyürâhir 1149 (1736). Subhi, f. 81 ve 90.

330. İsveç ile ticaret anlaşması. Tarihi: H. 19 Ramazan 1150 (10 Ocak 1737). Schoell, XIII, s. 331.

331. Transilvanya prensi sıfatıyla Rakoczy ile yapılan anlaşma. Rakoczy,

prensliğe Osmanlı hükümeti tarafından atanmıştır. Tarihi: 14 Şevval 1151 (25 Ocak 1738). Laugier, I, s. 118.

332. Belgrad anlaşmasının esasları üzerinde mutabakat. Tarihi: 27 Cemaziyül'evvel 1152 (1 Eylül 1739). Schoell, XIV, s. 365.

333. Belgrad anlaşmasının hazırlanmasında kabul edilen esasların uygulanmaya konmasıyla alâkalı anlaşma. Tarihi: 3 Cemaziyü'âhir 1152 (7 Eylül 1739). Schoell, XIV, s. 366.

334. Avusturya ile imzalanan Belgrad barış anlaşması. Tarihi: H. 14 Cemâziyül-âhir 1152 (18 Eylül 1739). Schoell, XIV, s. 368.

335. Belgrad'da Rusya ile banş anlaşması. Tarihi: H. 14 Cemaziyü'âhir 1152 (18 Eylül 1739). Schoell, XIV, s. 382.

336. Sınır tesbitiyle alâkalı olarak Rusya ile yapılan Nissa anlaşması. Tarihi: H. 29 Cemaziyü'âhir 1152 (3 Ekim 1739). Schoell, XIV, s. 387.

337. Avusturya ile yapılan Belgrad anlaşmasına ek anlaşma. Tarihi H. 3 Şaban 1152 (5 Kasım 1739)* Schoell, XTV, s. 377.

338. İsveç'le ittifak anlaşması. Tarihi: H. 21 Ramazan 1152 (28 Aralık 1739). Schoell, Xffi\ s. 338 ve XIV, s. 85.

339. Nissa ve Belgrad anlaşmalarının tamamlayıcısı olarak Ruslarla bir mutabakatnâme imzalanması. Tarihi: H. 7 Ramazan 1152 (28 Aralık 1739). Schoell, XIV, s. 388.

340. Napoli Üe dostluk ve ticaret anlaşması. Tarihi: H. 17 Muharrem 1153 (14 Nisan 1740). Rousset, XVIII, s. 7 ve Subhi, f. 73.

341. Fransa ile anlaşmanın onuncu yenilenmesi. Tarihi: H. Rebiu'â'evvel 1153 (28 Mayıs 1740). Schoell, XIV, s. 391.

342. Belgrad anlaşmasının tamamlayıcısı olarak Avusturya ile mutabakatnâme imzalanması. Tarihi: H. 24 Zilhicce 1154 (2 Mart 1741). Schoell hatalı olarak 1740 tarihini göstermektedir; Laugier'ye, II, s. 381'e balanız.

343. Avusturya sınırının Unna ve Sava nehirleri boyunca tesbiti konusunda mutabakatnâme. Tarihi: H. 24 Safer 1154 (11 Mayıs 1741).

344. Banat ve Eflak sınırının tesbitiyle alâkalı mutabakatnâme. Tarihi: H. 19 Rebiul'evvel 1154 (4 Haziran 1741).

345. Transilvanya sınırının tesbitiyle alâkalı mutabakatnâme. Tarihi: H. 13 Rebiul'âhir 1154 (28 Haziran 1741).

346. Belgrad anlaşmasına yardımcı olarak Rusya ile mutabakatnâme. Tarihi: H.25 Cemaziyül'evvel 1154 (7 Eylül 1741). Schoell, XIV, s. 390.

- 347.** Rus sınırlarının belirlenmesiyle alâkalı mutabakatnâme. Tarihi: H. 1155(1742). Subhi.
- 348.** Bosna sınırlarının belirlenmesiyle alâkalı mutabakatnâme. Tarihi: H. 13 Zilhicce 1157 (18 Ocak 1744).
- 349.** İran Şahı Nâdir'le banş anlaşması. Tarihi: H. 17 Şaban 1159 (4 Eylül 1749). İzîzi, f. 82.
- 350.** Rusya ile imzalanan banş anlaşmasının yenilenmesi. Tarihi: H. 14 Rebiul'evvel 1160 (10 Nisan 1747). İzîzi. f. 121.
- 351.** Avusturya ile Belgrad'da imzalanan banş anlaşmasının tarihsiz olarak uzatılması. Tarihi: H. 15 Cemaziyül"evvel 1160 (25 Mayıs 1747).
- 352.** Toskan ile ticaret anlaşması. Tarihi: H. 15 Cemâziyül"evvel 1160 (25 Mayıs 1747).
- 353.** Cezayir dayısı (bey-dey) ile Toskan arasında denizcilik anlaşması. Tarihi: H. 15 Şevval 1161 (18 Ekim 1748).
- 354.** Tunus dayısı ile Toskan arasında denizcilik anlaşması. Tarihi: H. 1 Muharem 1161 (23 Aralık 1748).
- 355.** Trablus dayısı ile Toskan arasında denizcilik anlaşması. Tarihi: H. 7 Safer 1162 (27 Ocak 1749).
- 356.** Venedik'le ve Ragusa ile gemilerin Venedik körfezinde serbest dolaşımıyla alâkalı anlaşma. Tarihi: H. 15 Ramazan 1167 (6 Temmuz 1754).¹¹¹

Sultan Osman III.

- 357.** Trablus dayısı ve konsolos M. de Conü tarafından imza edilen Avusturya ile denizcilik anlaşması. Tarihi: H. 1168 (1755).
- 358.** Bâb-ı Âlî ile Danimarka kralı arasında ilk dostluk, ticaret ve denizcilik anlaşması. Tarihi: H. 2 Zilhicce 1168 (9 Ekim 1756).
- 359.** Cezayir dayısı ile Toskan arasında banş ve ticaret anlaşması Tarihi: H. 28 Zilhicce 1169 (28 Temmuz 1757).¹¹²

Sultan Mustafa III.

- 360.** Toskan tarafından Tunus dayısıyla yapılan banş anlaşmasının

¹¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/137-139

¹¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/139

yenilenmesi. Tarihi: H. 12 Rebiul'âhir 1170 (13 Ocak 1758).

361. Trablus dayısıyla yapılan dostluk ve ticaret anlaşmasının Toskan tarafından yenilenmesi. Tarihi: H. 1170 (1758).

362. Prusya kralı ile Bâb-ı Âlî arasında ilk dostluk anlaşması. Tarihi: H. 20 Şaban 1173 (29 Mart 1761).

363. Bâb-ı Âlî tarafından Avusturya'ya yapılan maddî yardımla alakalı anlaşma. Tarihi: H. 2 Rebiul'evvel 1193 (6 Temmuz 1771).

364. Rusya ile denizde ve karada mütâreke anlaşması, tarihi: H. 15 Safer 1184 (30 Mayıs - 10 Haziran 1772). Schoell, XTV, s. 417.

365. Rusya ile yapılan mütâreke anlaşmasının uzatılması, tarihi: H. 20 Receb 1184 (9 Kasım 1772).

Sultan Abdulhamid I.

366. Kaynarca'da Rusya ile yapılan anlaşma. Tarihi: H. 20 Rebiurâhir 1186 (10-21 Temmuz 1774). Anlaşmanın İstanbul'da tasdiki tarihi: 28 Ocak 1775. Schoell, XIV, s. 425.

Muahedeler ve muahede kuvvetinde mutabakat ve anlaşmaların sayısı onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru dörtüye yükselmektedir. Mar-tens'de, Cours Diplomatique, Schoell "ve Kalın çizgileriyle Barış Anlaşmaları tarihi'nde, tablomuzda ve tarihimizin bünyesinde bulunan aşağıdaki numaralar bulunmamaktadır:

1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,
26,27,28,29,30,31,32,33,34,35,36,37,38,39,40,41,42,43,44,45,46,47,
48,49,50,51,52,53,54,55,56,57,58,59,60,61,62,63,64,65,66,67,68,69,
70,71,72,73,74,75,76,77,78,79,80,81,82,83,84,85,86,87,88,89,90,91,
92,93,94,¹¹³95,96,97,98,99,100,101,102,103,104,105,106,107,108,109,110,
,111,112,113,114,115,116,¹¹⁴,
118,119,120,121,122,123,124,125,126,127,128,129,130,131,132,134,135,1
36,137,138,139,140,141, 142,143,144,145,146,¹¹⁵ 148,149,150.

V.Charles ve Ferdinand'la yapılan ilk mütârekenin tarihi, Strowa göre, Martens'in hatalı bir iddia ile ileri sürdüğü gibi 1544 değil, 1547'dir. Osmanlı Tarihi'nin varlığının ilk ikiyüzelli senesi içinde zikrettiği bu yü-zaltmışaltı anlaşmadan ancak beş (30, 65, 117, 147, ve 150) tanesi varolan Anlaşma koleksiyonlarında yer almaktadır;

Bu anlaşmaların da tarihi yanlış verilmektedir. Bahis konusu bu

¹¹³ Martens 95 numarayı almıştır, fakat 1479 tarihi yanlıştır.

¹¹⁴ 117 numara, Martens'de hatalı olarak 1503 tarihini taşımaktadır.

¹¹⁵ 147 numara da hatalı olarak 1535 tarihini taşımaktadır.

kolleksiyonlarda şu numaralar yer almamaktadır:
152,153,154,155,156,157,158,159,160,163,164,165,168,171,172,171
175,176,177,178,179,180,181,182,183,184,186,187¹¹⁶,189,190,192,
193,194,195,197,198,199,200,201,203,204,205,206,207,208,210,211,
212,213,214,217,218,219,220,222,224,225,226,228,229,230,231,232,
233,234,235,237,238,240,241,242,244,245,246,247,248,250,252,254,
255,256,259,260,262,264,267,269,272,275,276,277,282,283,284,287,
288,290,291,292,293,294.295,297,298,301,302,303,306.308,312,313,
314,315,316,318,324,325,326,327,328,329,331,343,344,345,347,348,
¹¹⁷,350,356,357,358,359,360,361,362.

Muahede kolleksiyoncular onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından Kaynarca anlaşmasına kadar Bâb-ı Âlî'nin ancak seksenaltı anlaşma imzalamış olduğunu biliyorlar, fakat asıl sayı bu verilerin değil, üçyüzaltmış-altıdır, dolayısıyla bizim listemizde, bugüne kadar yayınlanan kolleksiyonlarda bulunanlardan ikiyüzseksen anlaşma ve diğer vesikalar bulunmaktadır.¹¹⁸

LİSTE

Avrupa, Asya ve Afrika Devletlerinin Bâb-ı Âlî'ye gönderdikleri ve Sultan'ın Gönderdiği Elçilerin Listesi.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan Kaynarca barışına kadar (Devletlerin adlarının alfabetik sırasına göre)¹¹⁹.

I. İngiltere

1. William Harabone, Bâb-ı Âlî ile ilk müzâkereleri açtı, 1581'de. 2. Edward Burton, İstanbul'da ilk elçi, Bâb-ı Âlî ile 1593'de ilk anlaşmayı imzaladı; Seidel elçilik raporlarında (s. 80), İstuanfi İngiliz elçisi Ricar-dus'un Keresztes savaşında bulunduğunu hatırlattığı halde, 1596 yılından itibaren İstanbul'da bulunduğunu kaydediyor. 3. Venedik elçilerinin raporlarından, ikinci İngiliz elçisi Sir Henry Billoe'nin (Knol-les.s.900) 1605 yılının Aralık

¹¹⁶ 188 numara, yani İngiltere ile ilk ticaret anlaşmasının görüldüğü numara, Martens tarafından 1566 tarihinde gösterilmesi gerekirken 1579 yılına konmuştur.

¹¹⁷ 349 numara, Martens'de hatalı olarak Ocak 1747 tarihini taşımaktadır; aslında Eylül 1746'dır.

¹¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/139-141

¹¹⁹ Alfabetik sıra olarak, ülkelerin yazar tarafından tercih edilen yazılış şekillerine uymayı yerinde bulduk.(Ç.N.)

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/142

ayında geldiğini öğreniyoruz. 4. Sir Tho-mas Globber'in elçiliği (Oknolles, s. 900). 5. Globber'in halefi, elçi Paul Pindar, Temmuz 1619'da İstanbul'dan ayrıldı. 6. Sir John Eyriesin elçiliği. 7. Anlaşmayı yenülemek ve Polonya ile barış müzakereleriyle görevli Thomas Roe'nun elçiliği. 1622de. 8. Sir Peter Wich'm elçüiği, 1632'de. 9. Sir Sackville Grow. İngiltere kralının elçisi. 10. Parlamentonun elçisi sir Thomas Bendish, Sackvüle'in halefi ve onun tarafından uzun zaman muhalefet edildikten sonra elçiliği tanındı. 11. İngiltere kralı II. Charles tarafından Sultan'a zengin hediyeler sunmakla görevlendirilen lord Wlnchelsea'mn elçiliği, 10 Mayıs 1661. 12. Şövalye Harvynin elçiliği. 13. Lord John Finch'in elçiliği, 20 Mart 1675. 14. 1684'de lord Sandwich İstanbul'a elçi olarak gidebilmek için neticesiz gayret sarfetti. 15. Lord Chando'nun elçiliği. 16. Şövalye Trumball'in elçiliği, 1687'de. 17. m. Guillaume'un tahta çıktığını bildirmek üzere sir William Hussey'in elçiliği, kısa bir süre sonra öldü ve onun yerini alacak olan Harbone yolda hastalandı ve öldü. 18. Lord Poget'nin elçiliği 1692'de; Karlofça barışı müzârekelerinde bulundu. 19. Şövalye Sut-ton'un elçiliği, 1702'de. 20. Worthley Montague'nin elçiliği, 1717'de. 21. Stanyan'ın elçiliği, 1718'de ve 1727'de II. Georges'in tahta çıktığını Bâb-ı Âli'ye bildirmekle görevlendirildi. 22. Lord Kiunoulun elçiliği, 1730'da. 23. Lord Fawkenner in elçiliği, 1736da. 24. Porter'in elçiliği, Türkiye üzerine bir kitabın yazarı, 1755'de. 25. Lord Murray'ın elçiliği, 1768'den Kaynarca banş anlaşmasına kadar.¹²⁰

II. Avusturya.

1. Jean Hobordansky de Salathnok ve Sigismond Weixelberger, I. Ferdinand'ın Bâb-ı Âlî nezdindeki ilk elçileri, 1520'de. 2. Cont Lamberg de Styrie ve Nicolas Jurischitz'in elçileri. 1530'da. 3. Kont Lamberg de Styrie ve kont Nagorola'nın elçileri, Güns seferinden sonra. 4. Jerome de Zara ve Comelius Dupplicius Schepper'in elçilikleri, 1633'de banş anlaşmasının yenilenmesiyle görevli. 5. Kont Nicolas de Salm ve Sigismond d'Herberstein de Styrie'nin elçüikleri, Kanunîye gönderilmiş elçiler, 1541'de. 6. Erlau Şehremini Jerome Adorno ve Edouard Cataneo, banş anlaşması yapmakla görevliler, 1544'de . 7. 1547'de, Veilwyck Charles-Quint ile Bâb-ı Âlî arasındaki ilk banş anlaşmasını imzaladı: Malvezzy elçi olarak İstanbul'da kaldı ve Justi de Argento anlaşmanın tasdikli nüshasını İstanbul'a getirdi.

¹²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/142-143

Justi de Argento'ya kâtip olarak refakat eden Malvezzy elçi unvanıyla İstanbul'da kaldı ve Yedikule zindanına atıldı. 1552'de. 8. Antoine Wranczy ve François Zay'ın elçiliği, 1553.

Malwezy'nin dönüşünde, Wranczy, Zay ve Auger Busbek, 1555'de I.Ferdinan'ın elçileri olarak banş anlaşması müzâkerelerinde bulundular. 9. Wranczy İstanbul'dan ayrılmış, Busbek başkentte yalnız kaldı, 1557'de. 10. Aynı yıl, Albert de Wyss, Osmanlı karargahına dört banş projesi ve Sultan için zengin hediyeler getirdi. 11. Ferdinand'ın ölümünden sonra, II. Maximilien, murahhas sıfatiyle İstanbul'a Venedikli tercüman Czernovicz'i gönderdi, 1564 yılındaki bu olay sırasında Geor-ges Albani ve Achaz Csabi kendisine refakat ettiler; Albani ölünce, Czernovicz ve Csabi Viyana'ya döndüler. 12. Macar murahhas Georges Hossutoti'nin elçiliği, bu elçi de Albert de Wyss gibi hapse atıldı. 1566'da. 13. 1567'de Dalmaçyalı Wranczy ve Stiryalı Teuffenbach, Belçikalı Albert de Wyss'e elçi olarak yardımcı verildiler ve zengin hediyelerle İstanbul'a vardılar. Albert de Wyss 1569'da öldü. 14. Charles Rym d'Estbeck'iri elçiliği, Kâtip Haniwald İstanbul'a İmparatorun bir mektubunu götürdü; M. de Minkivitz 1569 ve 1570'de olmak üzere iki kere İstanbul'a gitti, şeref hediyeleri götürdü. Dört yıl sonra, bu hediyeler Philibert tarafından götürüldü. 1575'de Baron de Pregner ve 1576'da Wolf Simmich üç asıl Stiryalı refakatinde aynı görevi yerine getirdi. Edouard Provisionali ve Karantli M. Dungenad, 1577'de aynı görevle İstanbul'a geldiler. 15. M. Dungenad, müteakip yıl İstanbul'a geldi ve elçi sıfatiyle, daimî elçi Rym'le birlikte Avusturya ile Bâb-ı Âli arasındaki anlaşmanın yenilenmesini sağladı.

16. M. de Sinzendorfun elçiliği, 1578'de. 17. M. de Pregner'in elçiliği, 1580'de. 18. M. Eytzing'in elçiliği. 19. Henri ve Lichtenstein'li Hart-man'ın elçiliği, 1583.

Bunların maiyyetinde, bir Osmanlı Tarihi yazmış olan ilk Alman Je~ an Leivenklau ve bu elçiliğin bir tasviri ile şehzadelerin sünnet düğünlerinin gerçekçi bir anlatımını bırakan Malchior Besolt bulunuyordu ve şeref kazandırıcı hediyeler getirmişlerdi; bu hediyeler İstanbul'a kadar 1589 ve 1590 yıllarında Jean Mollar ve Ehrenreichstein tarafından nakledilmişlerdi. 20. Barış anlaşmasını yenilemesiyle görevli Pezzen'in elçiliği. 21. Boheme Frederic de Khrekiviz'in 1591'deki elçiliği, Maiyyetinde eczacı Sidel ve Mitrowiz'li hizmetkâr Wratislaw bulunmaktaydı ve bunlar bu elçiliğin hazin akıbetini kaleme aldılar. Baron Popel İstanbul'a şeref hediyesi getiren sonuncu kişi oldu. Sitvatorok barış anlaşmasından sonra, İmparator,

Styiryalı Adam de Herberstein ile Macar Jean Rymai'yi barış anlaşmasını ve Sultan için hediyeleri götürmek üzere İstanbul'a gönderdi. 22. Pietro Buonomo ve Andreas Negroni'nin elçiliği, 1609'da. Bu elçiliğin kâtibi Michel Starzer, memur olarak İstanbul'da bırakıldı. 23. Cesar Gallo ile birlikte Baron de Czernin'in elçiliği, 1616'da. 24. Saray meclisi başkanı de Mollard'ın II. Osman'ı tahta çıkış tebrikiyle görevli elçiliği, 1618'de. Cesar Gallo Elçilik göreviyle İstanbul'da kaldı ve Sultan'ın tahttan indirilişi sırasında bu başkentte ajan olarak Damiani bulunmaktaydı. 25. Sultan IV. Murad'ın tahta çıkmasını tebrikle görevli Kurz de Senftenau'un elçiliği; İstanbul'dan ayrılırken elçi olarak Sebastien Lustrier'ı bıraktı. 26. Tercüman Bologh İstuan ve Baron de Kuefstein'in tasdikli barış anlaşmasının teatisi ve İmparatorun hediyelerini Sultan'a sunmak göreviyle elçilikleri, 1627'de. 27. Puchhaimb kontu Jeari'nin elçiliği, 1634'de. 28. IV. Murad'ın Bağdad fethini tebrikle görevli tercüman Baron de Kinsky'nin elçiliği. 29. İzon barış anlaşmasının tasdikinden sonra tercüman Iszdency'in elçiliği; İstanbul'dan hareketinde, başkentte devamlı elçi olarak daha sonra yerini İstinaf mahkemesi danışmanı Alexandre de Greifenklau, râhib Foeld-war, Geoges Zeleptseny'e verecek olan M. Schmdl'i bıraktı. 30. Baron de Czernin'in ikinci elçiliği, 1644'de. 31*. Ortaelçi Schmid 1641'de murahhas ve 1653'de elçi olarak atandı. 32. Steiryal Renninger İstanbul'da elçiliğe vekalet ederken 1662'de Beris atandı. 33. Temeşvar ve Belg-rad'da banş müzâkerelerinde bulunmakla görevlendirilen Baron de Goes'in ikinci elçiliği, 1663'de. 34. Vasvar banş anlaşmasının sonuçlandırılmasından sonra, 1665'de, Walther de Leslie, M. de Pettau ve Ne-ustadt'ın elçiliği. Sonraki yıl Casanova İstanbul'a sürekli elçi olarak atandı. Beris İstanbul'da ölüp Sattler yeniden Belgrad'a elçi atanınca, 1673'de, Kindsberg, elçi olarak Veziriâzam'ın ordusuna refakat etti. 35. 1678'de Kindsberg*'in yerine murahhas Hoffmann atandı; bu sonuncu ölünce, J. Charles Terlins elçi olarak İstanbul'a gönderildi; kısa bir süre sonra o da ölünce genel konsolos M. de Khuniz onun yerine elçi olarak atandı. 36. 1682'de Albert de Caprara murahhas olarak İstanbul'a gitti ve kısa bir süre sonra Unz'e döndü. Dönüş, Viyana muhasarasının öncesine rastladı. Viyana'nın kurtarılmasından sonra, M. de Khuniz serbest bırakıldı; böylece Türk karargâhından aynlabildi. 37. Kont d'Oettingen ve Kont Schlickh'in elçilikleri 1699'dadır, bu iki elçi Karlof-ça banş müzâkerelerini yürüttüler ve neticeye vardurdılar. 38. Bu bansın sonuçlandırılmasmdan sonra Oettingen Kont Sinzendorf la birlikte İstanbul'a gitti ve esirlerin değişimine başkanlık etti. 39. İmparator Jo-seph

I.'nin tahta çıktığım bildirmekle görevli murahhas Quarient de Rallin elçililiği; İstanbul'da sürekli elçi olarak Leopold Talman'ı bıraka. 40. 1719'da Talman'la birlikte Pasarofça banş anlaşmasını sonuçlandıran kont Wirmond'un elçiliği. Fleischman iki imparatorluk arasında ticaret anlaşmasını neticelendirdi. Wirmond'un ülkesine hareketinden sonra, M. de Dirling elçi olarak atandı, ondan sonra da aynı makama Talman'ın oğlu getirildi. 41. I. Mehmed'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen murahhas oğul Talman'ın elçiliği, 1732'de. 42. Aynı kişinin 1736'daki Niemirow kongresine elçi olarak katılması. 43. Belgrad banş anlaşmasının neticelendirilmesinden sonra Kont Ulefeld'in 1740'daki elçiliği; Henri de Penkler, Ulefeld'in İstanbul'dan hareketinden sonra 1743'de elçi olarak atandı. 44. Murahhas Henri de Penkler'in elçiliği, 1747. 45. Baron Schachhaimb'in elçiliği, 1755'de. 46. Henri de Penk-lerin ikinci elçiliği, 1763'de. Aynı zamanda İstanbul'da M. de Brognard'ı maslahatgüzar olarak bıraktı, 1767'de. 47. Maslahtgüzâr Brognard'ın elçiliği; Brognard'ın ölümü üzerine M. Thugut maslahtgüzâr olarak İstanbul'a gönderildi, sonra devamlı elçi sıfatıyla atandı.¹²¹

III. Bağdad.

Bağdad prensi Ahmed Celâyir, H. 798 (1395) yılında Yıldırım Bâyezid'e bir elçilik heyeti göndererek, Moğol fâtihi Timurleng'e karşı yardım talebinde bulundu (Feridun, No 175). İlhanlılar kelimesine de bakınız.¹²²

IV. Bidlis.

Şâh Mehmed bey, Bidlis beyi, Sultan II. Murad'a bir elçilik heyeti gönderdi; güven mektupları, Sultan'm cevabı Feridun'da, No 103 ve 104'de bulunmaktadır.¹²³

V. Bizans.

I. Cantacuzene in, şehzade Orhan'ın kızıyla evlenmesiyle alâkalı olarak 1346'da bir elçilik heyeti göndermesi. 2. Oğlu Theodor'un Türk ordusuna

¹²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/143-145

¹²² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/146

¹²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/146

kabul edilmesi talebinde bulunmak üzere Joannes Paleologue'un Sultan I. Murad'a elçilik heyeti göndermesi; Joannes'in Sultan Murad'ın oğlu Savcı'nın idâmiyle alâkalı olarak gönderdiği ikinci elçilik heyeti. 3. İmparator Manuel'in tahta çıkışını tebrik etmek üzere

I. Mehmed'e bir elçilik heyeti göndermesi. 4. Demetrius Leontarios'un

II. Mehmed'e bir elçilik heyeti göndermesi. 5. Tahta çıkışını tebrik etmek üzere Manuel'in Sultan İkinci Mehmed'e Lachynes ve Theologos Karax'dan oluşan elçilik heyetini göndermesi. 6. Lachynes veya Lac-hanes ve Marcos Jagonis'in II. Murad'a elçi olarak gönderilmesi, 1422 yılında. 7. Oğlu Cüneyd'i itaat altına almasını tebrik etmek üzere, II. Murad'a Lucas Notaras'ın elçi olarak gönderilmesi. 8. Chalcondyle'in III. Murad nezdinde elçiliği; bu elçinin babası evvelce Atina dükü Raî-ner'in dul karısına da elçilik görevi yapmıştı. 9. İmparator Constantin'in Veziriazam İbrahim Paşa'ya Phranzes ve Marcos Paleologos'u elçi olarak göndermesi. Phranzes dört kere elçi olarak gönderildi. 10. Sultan II. Mehmed'in tahta çıkışını tebrik etmek üzere Constantin'in elçilik heyeti. 11. Costantîn'in Boğaziçi'nde yaptırdığı kale inşâsını durdurması için II. Mehmed'e bir elçilik heyeti göndermesi. 12. Efendisi Lesbos prensinin emriyle tarihçi Ducas'ın İkinci Mehmed'e elçi olarak mükerrer gönderilmeleri.¹²⁴

VI. Danimarka

İstanbul'da Danimarkalı müzakereci olarak M. de Gaehler görüldü. Bâb-ı Âlî ile bir dostluk anlaşması imzalandıktan sonra (1753) elçi unvanını aldı ve Bâb-ı Âlî'ye Danimarkalı Horn'u maslahatgüzar olarak kabul ettirdi. Bu görevliyi elçi olarak M. de Gossel takibetti.¹²⁵

VII. Mısır.

1. Tabir Ebu Saïd Çafcmok, Barsebay'ın ölümünden sonra bir elçi göndermek suretiyle tahta çıkışını bildirdi, H. 842 (1438) yılında. 2. Hacı Bin Şaban Mısır hükümdarı, H. 803 (1400) yılında Sultan Birinci Bayezid'e bir elçilik heyeti gönderiyor. (Feridun, No 167). 3. Mısır sultanı İnal'ın İstanbul fethini tebrik etmek üzere Fâtiş Sultan Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti.

¹²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/146

¹²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/146

II. Mehmed'in Mısır sultanına gönderdiği elçilik heyeti ve cevabı (Feridun, No. 203). 5. Bir Mısır elçisi şehzade Kor-kud'un hükümetine iltica ettiğini Babı Âlî'ye haber verdi. 6. Mısır sultanı Gavri'nin Birinci Selim'e bir elçilik heyeti göndermesi, H. 920 (1514) yılında; Sultan Selim'in mesajlarına Gavri'nin cevapları Feridun, No. 265 ve 266'da bulunmaktadır.¹²⁶

VIII. İspanya.

1564 yılından itibaren Franchi ve Khios, İspanya'ya yarar sağlayacak bir anlaşmayı gerçekleştirmek hususunda Bâb-ı Âlî ile müzâkerelerde bulundu; fakat, Marigliano ancak 1581 "de üç yü için bir mütarekenin gerçekleşmesini sağlayabildi. Raguzalı Alegretti, Bâb-ı Âlî ile İspanya arasında bir dostluk anlaşması müzâkereleri için 1651'de İstanbul'a geldi. Nihayet, 1746'da Kont Ludolf Bâb-ı ÂH ile İspanya arasında bir ittifak anlaşması için müzâkerelerde bulundu.¹²⁷

IX. Floransa.

1. İlk olarak Floransa dükü, Medicis, Bandino'nun mücrimlerin iadesi kanununa uygun davranılarak teslim edildiği için teşekkürlerini bildirmek üzere Fâtiş Sultan Mehmed'e bir elçilik heyeti gönderdi. 2. 1538 yılında Floransalı bir elçi, beraberinde Sultan için zengin hediyelerle İstanbul'a geldi. 3. 1578 yılında , şövalye don Bongiani Giafiğliazzi eski dostluk münasebetlerini İstanbul'da yeniden düğümledi ve bu başkentte Marmorio'yu elçi olarak bıraktı. 1547 tarihinden itibaren, Almanya imparatorunun elçileri, aynı zamanda Toskan'ın tam yetkili elçileridirler.¹²⁸

X. Fransa.

1. Flasyon ve Adreossi, araştırmacı olarak, 1534 tarihinde yer alan Laforest'inkinden önce bir elçilik bilmemektedirler. Bununla beraber Venedik elçisi Bragadino, İstanbul'dan, 1525de Bosna'ya, bir Fransız elçisinin geldiğini yazmaktadır. 2. Bu elçi yolda öldürüldüğünden, Je-an Frangipani mütakib yıl tatmin edici bilgi almak üzere geldi. 3. Üçüncü

¹²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/146

¹²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/147

¹²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/147

Fransız elçisi Güns üzerine yürüdüğü sırada Kanunî Sultan Süleymana övücü sözler söyleyen yüzbaşı Rinçon oldu. 4. Bâb-ı Âlî ile ilk dostluk anlaşmasını, 1536'da İstanbul'a gelen elçi Laforest yaptı. 5. Marillac, 1537'de, İstanbul'da maslahatgüzar sıfatıyla muteber sayıldı. 6. Napolüi Cesar Cantelmo'nun elçiliği, 1539'da. 7. Rinçon, elçilik görevi üstlenmek üzere Türkiye'ye doğru ikinci defa yolculuk ettiği sırada Milano arazisinden geçerken öldürüldü. 8. Andreossi'nin Rinçon'dan sonra hemen kendisinden bahsettiği Muhafız kıtası baronu yüzbaşı Pa-ulin, ne Flassan, ne de Andreossi'nin bilir görünmedikleri Fransız elçisi Pellicier'nin peşinden Venedik yoluyla İstanbul'a geldi. 9. Gabriel d'Aramon'un 1547'deki elçiliği; onun elçiliği sırasında Pierre Gylle ve Pi-erre Belon doğudaki seyahatlerini gerçekleştirdiler. 10. M. de Cadig-noe'in elçiliği, 1554'de. 11. M. de Lavigne'in elçiliği, 1557'de. 12. Zaferleri dolayısıyla Kanunî Sultan Süleyman'ı tebrik etmekle görevlendirilen elçi Guilïaume de l'Aube, son Güns seferinde ona refakat etti. 13. Flassan ve Andreossi, artık, Avusturya imparatoru II. Maximilien'in Bâb-ı Âlî ile sonuçlandırmak üzere olduğu baş anlaşmasını boşa çıkarmağa çalışan Fransız elçisi Gran Campagnes ve kâtibi Gran Rie'yi tanıyorlar. 14. Fransız elçisi, Guerines'le beyi Claude le Bourg, 1569'da, Fransa ile Bâb-ı Âlî arasındaki anlaşmayı yeniledi. 15. Flassan ve Andreossi, 1571'de Paris'e dönen ve IX. Charles'a, içlerinde Fransa kralından Fransa'nın müdahalesini istedikleri Sultan'la Veziriazamın mektuplarını getiren tam yetkili elçi Gracinan'ın vazifesinden de habersizdirler. 16. Venedik elçilerinin raporları, elçi M. de Persaslt'ın İstanbul'a geldiğini kaydediyorlar. 17. Üç yıl sonda, Fransız elçisi, Acque rahibi Fran-çols de Noalles, Bâb-ı Âlî ile Venedik arasındaki barışı görüştü. 13. Kardeşi, İle rahibi Gille de Noaille, 1574'de onun yerine atandı; İstanbul'dan ayrılışında râhib Juge'yi maslahatgüzar olarak bıraktı. 19. Elçi, Germoles baronu M. de Germigny 1579'da İstanbul'a geldi; halefi Bert-hier sadece maslahatgüzar olarak onun yerini aldı; gelişi 1585. 20. Jac-ques Savary'nin elçiliği aynı yıl içinde gerçekleşti. 21. François Savary de Breves'in elçiliği, 1589'da. 22. 1606'da bu elçinin yerini Salignac baronu François de Gontaut-Biron aldı ve bu elçi de 1611 yılına kadar görevi sürdürdü. 23. 1611'den sonra baron Achille de Harlay elçilik makamına geldi. 24. Kont Philippe de Harlay'm elçiliği, 1620 yılında. 25. Kont Henri de Goumay'ın elçiliği, 1631 yılında. 26. Vautelet Beyi Jean de la Haye'in elçiliği, 1639 yılında; Flassan ve Andreossi'nin hiç bahsetmedikleri M. de Varennes özel bir müzâkerede bulunmak üzere İstanbul'a geldi. Laforest, Blondel ve

Roboli, sadece maslahatgüzar olarak Jean de la Haye'in yokluğunda görevlendirildiler. Sonra, 27. Elçi rütbesiyle oğlu Denls de La Haye'ı İstanbul'da görüyoruz. 28. Charles-François-Olivier de Nointel'in 1670'deki elçiliği: de La Croix elçilik kâtibi sıfatiyle bu elçiye refakat ediyordu; elçiliği sırasında M. de Savanle banş müzâkerelerinde bulunmak üzere İstanbul'a geldi. 29. Elçi Gabriel-Jo-seph de la Vergne bu başkente gelişinden altı yıl sonra, 1685'de öldüğünden, M. Fabre, Fransa'nın Bâb-ı Âlî katındaki işlerini yürütmeyi Üstlendi. Pierre Girardin'in elçiliği, 1686 tarihinde. Öldüğünde kardeşi râhib Girardin maslahatgüzar pâyesiyle onun yerini aldı. 30. Pierre-Antoine de Castagneres de Châteauneuf ün elçiliği, 1689'da: Bu elçinin İstanbul'daki görevi sırasında Forriol baronu Charles ve baron d'argen-tal banş müzâkerelerinde bulunmak üzere Türk karargâhınna gittiler. 31. Kont de Desalleurs, Seigneur de Clinchamp, Pierre Puchofnun elçiliği, 1711 yılında. 32. Marki de Bonnac Jean-Louis d'Usson'un elçiliği, 1716 yılında. 33. Jean-Louis Picon'un elçiliği, 1724 yılında. 34. Marki de Villeneuve Louis Sauveur'ün elçiliği, 1728 yılında. 35. Kont de Cas-tellane'nın elçiliği, 1741 yılında. 36. Elçi Pierre Puchofnun oğlu kont Desalleurs Roland Puchofnun elçiliği, 1747 yılında. 37. Charles Gravi-er, Vergennes Kontunun elçiliği, 1755 yılında. 38. Saint-Priest kontu Guignarf in elçiliği, 1768 yılında.¹²⁹

XI. Cenova Cumhuriyeti.

1. İkinci Mehmed'e gönderilen Galata Cenevizlileri elçisi, 1451'de. 2. Marki Augusf in Durazzo'nun Cenova ile Bâb-ı Âlî arasında ilk anlaşmanın müzakereleriyle görevlendirilerek İstanbul'a elçi olarak gönderilmesi, 1666 tarihinde. Giustiniani bu elçiden sonra gönderildi ve 1672 yılında intihar etti. Diğer iki elçi Morasini ve Leonardo 1673'den 1680 yılına kadar görevde bulundular. 3. 1704'de Cenova elçiliği faaliyetini sürdürüyordu.¹³⁰

XII. Gürcistan.

Gürcistan prensi Canik, Sultan Birinci Selim'e Soulkadr oğullarını gönderdi. 2. Gürcistan ilk elçisi, 1607 yılında gönderildi.¹³¹

¹²⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/147-149

¹³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/149

¹³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/149

XIII. Hamid.

1. Hüseyin bey tarafından Sultan Birinci Murjd'a gönderilen elçilik heyeti (Feridun, No 119). 2. Sultan birinci Murad'm Nissa zaferini tebrik için bir elçilik heyetinin gönderilmesi (Feridun, 123.).¹³²

XIV.Hollanda.

1. Bâb-ı Âlî ile bir anlaşma yapmak için müzâkerelerle görevlendirilen ilk Hollanda elçisi İstanbul'a 1612 yılında geldi. On yıl sonra, Bâb-ı Âlî ile Bethlen Gabor lehinde müzâkerelerde bulundu. Ancak 1668'de Colyer, sürekli elçi unvânıyla Türkiye'ye geldi. Onun yerine atanan Cro-ok, Ragusa'da bir deprem sırasında öldü. 2. Colyer'in elçiliği, 1684 tarihinde. 3. Hemskereke'nin elçiliği, 1691'de, Bâb-ı Âlî ile Avusturya arasında baş müzakerelerinde bulunmakla görevli. 4. Colyer'in Ölümünden sonra, elçi Cornelius 1721 tarihinde İstanbul'a geldi ve 1744'e kadar bu görevde kaldı. 5. Van Dedel'in elçiliği, 1766'dan ölüm tarihi olan 1768'e kadar bu görevi sürdürdü; öldüğünde maslahatgüzar olarak yerine Weiker getirildi.¹³³

XV. Macaristan.

1. İlk Macar elçilik heyeti, Niğbolu savaşından sonra konfederelerin gönderdikleri elçileri Bursa'da hapse atmış olan I. Bâyezid'e kral Sigismond tarafından gönderildi. 2. Kral Sigismond Almanya kralı olarak taç giydiğinde Sultan İkinci Murad'a ikinci bir elçilik heyeti gönderdi. 3. İstanbul muhasarası sırasında Hunyad'ın İkinci Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti. 4. Sultan İkinci Bâyezid'e 1485'de gönderilen elçilik heyeti. 5. Macar elçisi Jaxich 1487'de öldürüldü. 6. Pierre More'un elçiliği, 1495 yılında. 7. Bâb-ı Âlî ile Polonya arasında baş anlaşması için görevli Macar elçilik heyeti, 1497 yılında. 8. Bâb-ı Âlî ile Macaristan arasındaki barış anlaşmasını yenilemekle görevli Macar Elçilik heyeti, 1510 yılında. 9. Zapolya'nın elçiliği, 1630 yılında. Mütakib elçilikler için Avusturya 2 numaraya bakınız.¹³⁴

¹³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/149

¹³³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/149-150

¹³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/150

XVI. İlhanlılar, Azerbaycan'da.

Üveys Bey'in, Edirne'nin fethini tebrik etmek üzere H. 764 (1362)'de gönderdiği elçilik heyetü (Feridun, No. 113).¹³⁵

XVII. Hindistan

1. Cihanşâh'ın cülus tebrikiyle görevli olarak II. Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 65). 2. Mehmedşâh Beman'in ünlü Hoca-ı Cihan'ın yazdığı mektubu İkinci Mehmed (Fatih)'e götürmekle görevlendirdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 215). 3. II. Bâyezid'in tahta çıkmasını tebrik vesilesiyle 1485 yılında İstanbul'a gönderilen elçilik heyeti. Bu elçilik heyetinde görevli bulunan Behmenşâh'm veziri Hoca-ı Cihan Mısır'da tutuklandı. 4. Bahadırşah'm elçisi prens Kürşât, Humâyun'a karşı yardım talebinde bulunmak üzere firârî prens Burhanbeğ"le birlikte 1536'da İstanbul'a geldi. 5. Hurremşâh'm elçisi, Bağdad seferi sırasında Sultan IV. Murad'ın karargâhına vardı ve ertesi yıl Tebriz'den memleketine gönderildi. 6. Cihanşâh'm elçisi Hacı Mehmed, zengin hediyelerle birlikte 1653'de İstanbul'a geldi. 7. 1656 yılında, Kandahar'm tekrar fethi için Cihanşah adına yardım talebinde bulunmakla görevlendirilen elçi Kaimbey İstanbul'a geldi. 8. 1716'da gelen Hindistan elçilik heyeti. 9. Büyük-Moğol Nassireddin Muhammed'in elçisi Seyid Ata-ullah 1747'de İstanbul'a geldi.¹³⁶

XVIII. Saint Jean Şövalyeleri.

Rodos'a uzun zaman hâkim olan Rodos şövalyeleri, bu süre zarfında Osmanlı Sultanlarına birçok elçilik heyetleri göndermişlerdir. Bunların arasında en fazla kayda değer olanları Sultan'ın tahta çıkışını tebrik için gönderdikleri elçilik heyetiyle, ikinci defa gönderdikleri Lycie ve Carie kıyılarında ticaretlerine izin verilmesi görüşmeleriyle görevlendirdikleri elçilik heyeti ve üçüncüsü Sultan Cem'in masraflarıyla alâkalı olarak büyük-üstâd Aubusson'un II. Bâyezid'e gönderdiği elçilik heyetidir.¹³⁷

¹³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/150

¹³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/150-151

¹³⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/151

XIX. Kalmuklar.

1. Kalmukların hanı Asguka'nın III. Ahmed'in tahta çıkışını tebrik etmekle görevlendirdiği elçisi Pehlivan-Kuli'nin 1711'de İstanbul'a varışı.¹³⁸

XX. Karaman Beyliği

1. Karaman Beyleri tarafından gönderilen ilk iki elçilik heyeti Orhan zamanına rastlamaktadır ve H. 741 (1340) tarihindedir (Feridun, No. 59-62). 2. Ali ve babası Alâeddin Beylerin kendilerini tehdid eden harekât hazırlıklarından vazgeçilmesi ricasında bulunmak üzere I. Mu-rad'ı elçilik göreviyle ziyaretleri (Feridun, No. 133-193). 3. Birinci Mu-rad'm kızı Nefise Sultanı eş olarak istemekle görevlendirilen elçilik heyeti, 780 (1378) tarihinde (Feridun, No. 125 ve 126). 4. Germiyan pren-sesiyle evlenmesini tebrik etmek üzere gönderilen elçilik heyeti. 5. Ali Bey'in halefi Mehmed Bey'in elçilikle Sultan I. Mehmed nezdine gelmesi. 6. Karaman Beyi Mehmed Bey'in elçilikle II. Murad'ın nezdine gelmesi (Feridun, No. 79 ve 81).¹³⁹

XXI. Kastamonu Beyliği:

Kastamonu Beyi'nin Sultan I. Bâyezid'in evliliği münasebetiyle elçisi-¹⁴⁰

XXII. Germiyan Beyliği.

Germiyan Beyi'nin elçilik göreviyle damadı I. Bâyezid'i ziyareti (Feridun, No. 171).¹⁴¹

XXIII. Kazaklar.

1. İlk Kazak elçileri 1653'de İstanbul'a geldi. 2. 1654'de gönderilen bir elçilik heyeti, Bâb-ı Âlfye 40000 ekü tutarındaki vergiyi sundu. 3. Koronka'nın idaresindeki âsi Kazakların elçilik heyeti 1667'de İstanbul'a

¹³⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/151

¹³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/151

¹⁴⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/152

¹⁴¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/152

geldi. 4. Chmielnicki'nin elçisi Ginowski daha sonra İstanbul'a geldi. ¹⁴²

XXIV. Fas.

1. Fas prensi tarafından 1617'de İstanbul'a gönderilen elçilik heyetinin başlıca maksadı, Bâb-ı Âlî ile İspanya kralı arasında müzakereleri yapılan dostluk anlaşmasını neticesiz bırakmaktı. 2. Sultan İkinci Osman tahta çıkması dolayı siyle tebrik için gönderilen elçilik heyeti. 3.1695'de gönderilen elçilik heyeti. 4. Prens Molla Abdullah Bin İsmail tarafından gönderilen elçilik heyetleri, 1762 ve 1767. ¹⁴³

XXV. Mağribîler.

Mağribilerin Sultan İkinci Bâyezid'e gönderdikleri elçilik heyeti. ¹⁴⁴

XXVI. Menteşe Beyliği.

Germiyan prensesiyle evlenmesi münasebetiyle Menteşe Beyl'nin gönderdiği elçilik heyeti. ¹⁴⁵

XXVII. Milan.

Luigi Sforza'nın 1494'de İkinci Bâyezid'e gönderdiği elçilik heyeti. XXVm. Muzaffer, Faristan prensi.

Timurlenk'e karşı harekâta birlikte olmayı temin maksadiyle şah Mansur tarafından Yıldırım Bâyezid'e gönderilen elçilik heyeti (Feridun, No. 183). ¹⁴⁶

XXIX. Napoli.

1. Bâb-ı Âlî ile banş anlaşması yapmakla görevlendirilen elçilik heyeti, 1479'da. (Marino Sanuto, Commentario della guerra di Ferrara, s. 71). 2.

¹⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/152

¹⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/152

¹⁴⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/152

¹⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/152

¹⁴⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/152

1485 yılında gönderilen elçilik heyeti (Guicciardini I). 3. Fransa'ya karşı yardım talebinde bulunmak üzere Alphonse'un İkinci Bâyezid'e gönderdiği elçilik heyeti, 1489 tarihinde. 4. Elçi Thomas Paleologue 1494'de Bâb-ı Âlî ile banş anlaşması imzaladı. 5. Bâb-ı Âlî ile eski münasebetleri tazelemekle gönderilen Finochetti ve Rumiti'nin 1740'daki elçilikleri. 6. Şövalye Majo'nun 1743'deki elçiliği. 7. Kont Lu-dolfun 1750'deki elçiliği.¹⁴⁷

XXX. Ortokidler.

Mardin Beyi Nasireddin'in I. Murad'a gönderdiği elçi (Ferudun, No. 101).¹⁴⁸

XXXI. Oğz beyler.

Semer kand prensi Ubeydullah'ın Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyeti. 2. Borrakhan'ın elçisi Kutluk Fulhadi, Sultan Süleyman'a İranlıları şikâyet etmek üzere İstanbul'a geldi. 3. Nezirhan'ın elçisi Bâb-ı Âlî'den yardım istemekle görevli olarak 1649'da İstanbul'a geldi. 4. Abdulaziz Han'ın 1678'de gönderdiği elçilik heyeti. 5. Es-Sey-yid Muhammed Bahadırhan'ın gönderdiği Küçük Ali beyin elçiliği, 1704 yılında. 6. Prens Oğuzbey'in 1706'da gönderdiği elçilik heyeti. 7. Aynı elçilik heyetini 1711 yılında bir kere daha göndermesi.¹⁴⁹

XXXII. Papalar.

Bâb-ı Âlî ile karşılıklı elçilik gönderme muamelesinde bulunan tek Papa Alexandre Borgia oldu. Bu karşılıklı elçilikler Cem Sultanın suçlunun iadesinin kabulü ve reddi konusu üzerinde durmaktan başka bir işle meşgul olmuyorlardı. Papa Sixte-Quint'in Asya'ya gönderdiği elçilik heyetinin aynı görevi vardı ve Bâb-ı Âlî ile hiçbir suretle temasta bulunmadı.¹⁵⁰

XXXIII. İran.

¹⁴⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/153

¹⁴⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/153

¹⁴⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/153

¹⁵⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/153

Safevî hanedanının başlangıcından beri Bâb-ı Âlfye elçilik heyetleri gönderen hükümdarlar bu imparatorluğa hâkim olmuş hanedanlar hükmünde bulduklarından sırasıyla sayılmışlardır . (Bunları şöyle sıralayabiliriz: Timur ve onun sülalesinden gelenler; Ak-Koyunlu ve Ka-ra-koyunlu Türkmen prensleri, Azerbeycan İlhanlıları ve Şiraz'daki Mu-zaffer'in ailesi). Bu bakımdan, biz burada ancak Safevîlerin ilk hükümdarı olan Şah İsmail'in çağdaşı Sultan İkinci Bâyezid'in tahta çıkışından itibaren gönderilen İran elçilik heyetlerinden bahsedeceğiz. 1. Saltanatının ilk yılında, 1501'de Şâh İsmail tarafından gönderilen elçilik heyeti. 2. Şâh İsmail'in, bu Sultanın kendisine gönderdiği üç ihtara cevap olarak bir elçilik heyetini Şebekhan'ın kesik başını. I. Selim'e götürmekle görevlendirerek İstanbul'a yollaması. 3. Şâh İsmail'in Çaldıran savaşından sonra, Demitoka'da tutuklu bulunan eski elçilerinin esaretlerinden şikâyet etmek üzere bir elçilik heyeti göndermesi (Feridun, No. 258). 4. Şâh İsmail tarafından Sultan'a hediyeler sunmak ve Çaldıran'da esir edilen gözde kadınlarından birinin fidyesini müzâkere etmekle görevlendirdiği bir elçilik heyeti göndermesi (Feridun, No. 428). 5. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkması münasebetiyle Şah İsmail'in bir elçilik heyeti göndermesi. 6. Birinci İran seferi esnasında, 1535'de İran hanı Ustaçlı'nun banş teklifinde bulunmak üzere bir elçilik heyeti göndermesi. 7. 1554'de, banş görüşmelerinde bulunmakla görevlendirilen Şah-kuli'nin elçilikle gönderilmesi. 8. Ferrukzânbeğ'in elçiliği, 1555. 9. Şâh Tahmasb'ın Kanunîye ve Selim'e gönderdiği elçilik heyeti, 1559. 10. 1561'de İstanbul'a gelen İran elçilik heyeti. 11. İkinci Selim'in tahta çıkmasını tebrikle görevli Şahkuli Sultan'ın elçiliği, 1566. 12. Üçüncü Murad'm tahta çıkışını tebrikle görevli Tokmak Sultan'ın elçiliği. 13. 1585 seferi esnasında DarogaMaksudun elçilik göreviyle Sinan Paşa ordugâhına gönderilmesi. Aynı yıl, biri Çıldır'a diğeri Erzurum'a, iki İran elçisi daha geldi: 14. Elçi İbrahim, İstanbul'da hapisaneyeye kapatıldı. 15. 1587'de Ferhad Paşa'ya gönderilen İran elçilik heyeti. 16. Dört İranlı hanın bin kişilik bir mâiyyet ve binbeşyüz atla İs-tanbula 1589'da elçilik heyeti olarak gelişleri. 17. 1592 ve 1593'de olmak üzere iki İran elçisinin gelişleri. 18. Üçüncü Murad'm ölümünden kısa bir süre önce, Kazvin hanı Kerim elçi olarak İstanbul'a geldi. 19. Şah Abbas tarafından III. Mehmed'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Zülfikar'ın elçiliği. 20. 1599'da Büyük-Abbas tarafından yirmidört büyük şehrin anahtarlarını İstanbul'a götürmekle görevlendirilen Karalı an'm elçiliği. 21. Mahmud hanın 1603'deki elçiliği. 22. Kadıhanı'nın 1612'deki elçiliği; yine bu yıl içinde Gürcü bir kadın İran'la Bâb-ı Âlî arasında

barış müzâkerelerinde bulundu. 23. Şâh'dan bir mektup getiren Şemseddin'in 1613de İstanbul'a gelmesi ve yine bir İran elçisinin 1614'de Türk başkentine gelişi. 24. elçi Kasım tarafından banş anlaşmasının sonuçlandırılması. 25. Necif Kulibeğ'in elçiliği, 1621 yılında. 26. Adı bilinmeyen bir elçi 1622 yılında, 27.11. Osman (Genç)'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Aga Rıza'nın elçiliği. 28. İran elçisi Tok-tekhan, 1627'de Veziriazam Hafız Paşa Üe müzâkerelerde bulundu. 29.

Elçi Tahmasp Kuli Sultan'ın Şâh'ın oğlunun Bağdad valiliğine tâyini talebinde bulunmak üzere 1628'de İstanbul'a gelişi. 30. Kâmranbeğ'in 1635'deki elçiliği. 31. Maksudhan'ın elçiliği, 1637 yılında. 32. 1639 yılında banş müzakerelerine memur edilen Mehmed Kuli ve Saruhan'ın elçilikleri. 33. Aynı yıl banş anlaşmasının tasdikini gerçekleştirmek üzere İkinci bir elçilik heyeti İstanbul'a geldi. 34. IV. Mehmed (Avcı)'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Mehmedhan'ın elçiliği, 1649 yılında. 35. Rr Alinin elçiliği, 1656 yılında. 36. 1692'de II. Ahmed'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Kelb Ali'nin elçiliği. 37. 1695 yılında bir İran elçisinin gelişi. 38. II. Mustafa'nın tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Horasan hanı Abul Massum'un elçiliği. 39. İran Şahı Hüseyin'in elçisi Basra ve Kavama şehirlerinin anahtarlarını getirdi. 40. Mirza Mehmed Müminhan'ın elçiliği, 1700 yılında. 41. Nahcivan hanı Murteza Kuli'nin elçiliği, 1706 yılında. 42. Aynı elçi 1721'de İstanbul'a geldi. 43. 1725'de Eşref tarafından gönderilen Abdulazizhan'ın elçiliği. 44. Mehmedhan'ın elçiliği, 1728 yılında. 45. Şâh Tahmasp'in elçisi olarak İstanbul'a gelen Rıza Kulihan 1730da Limnos adasına sürgüne gönderildi. 46. 1731'de I. Mahmud'un tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Veli Mehmed-Kuli han'ın elçiliği. 47. Aynı 1731 yılında Tebrizli Feth-Alibeğ ve Allverdi'nin elçilikleri. 48. Şah Tahmasp'in elçisi Şafî Kulihan Bâb-ı Âlî ile banş anlaşmasını imzaladı. 49. Nadir Kulihan tarafından gönderilen elçilik heyeti. 50. Abdulkahhan, Bâb-ı Âlî'ye, 1736'da Nadir Şah'ın tahta çıktığını bildiriyor. 51. 1739da Nâdir Şah'ın aracılığını tek-lif etmekle görevli olarak gelen elçilik heyeti. 52. 1741'de bir İran Şahı tarafından gönderilen olağanüstü yetkili elçilik heyeti. 53. Nâdir Şah'ın Bağdad üzerine sefere başladığını haber vermekle görevli Nezar Ali ve Mirza Seki'nin elçilikleri, 1743 yılında. 54. Feth-Alihan'ın elçiliği, 1746 yılında. 55. Halifeler halifesi Mustafahan'ın 1746'daki olağanüstü elçiliği. 56. Nadir Şâh'ın yeğeni Ali Kuli tarafından gönderilen Kermanşahan hanı Abdul-Kerimhan'ın elçiliği, 1748 yılında. 57. İran tahtını gaspeden İbrahim Şâh

tarafından gönderilen Mustafahan ve Mehdihan'ın elçilikleri. ¹⁵¹

XXXIV. Polonya

1. 1476'da Casimir tarafından gönderilen Wurocimoviecki'nin elçiliği. 2. Kral Sigismund'un 1525 yılında Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyeti. 3. Opalinsky'nin elçiliği, 1532 yılında. 4. Gran fethi dolayısıyla Kanunryi tebrikle görevli Polonya elçilik heyeti, 1543 yılında. 5. 1449'dan 1553'e kadar Nicolas Bohousz ve sırasıyla yerine gelenler. 6. Brzowski'nin elçiliği, 1554'de. 7. Lembergli timarsahibi Simon'un elçiliği, 1555'de. 8. Yaslowiecki'nin elçiliği, 1556 yılında. 9. Ni-colas' Brzeski'nin elçiliği, 1563'de. 10. Schorowski'nin ikinci Selim'in tahta çıkmasını tebrik göreviyle 1568'deki elçiliği. Christophe adlı bir Ermeni, Polonya kralının bir mektubuyla İstanbul'a geldi. 11. Tara-nawsky'nin III. Murad'ın tahta çıkışını tebrik göreviyle elçiliği, 1575'de. 12. Elçi Vekili Saint Marc Sobiesky'nin 1577'de İstanbul'a gelişi. 13. Murahhas Fodore tarafından bildirilen Paul Uchansky'nin elçiliği. 14. Martin Lubomirski'nin elçiliği, 1592'de. Polonyalı seyyis Jean Podla-doffsky'nin öldürülmesi. Elçi vekili Slatofsky'nin İstanbul'a gelişi. 15. 1597'de banş anlaşmasını yenilemek üzere Zamoisky'nin elçiliği. 16. 1598'de bir Polonya elçilik heyetinin gelişi. 17. 1609'da yine bir elçilik heyeti. 18. Banş anlaşmasını sonuçlandırmakla görevli Stanislas Zora-winsky ve Jacques Sobiesky'nin elçilikleri, 1619'da. 19. Zbarawsky'nin elçiliği, 1622'de. 20. Aynı elçinin gelişi, 1625 ve 1626'da. 21. Stanislas Suliszewsky'nin elçiliği 1628'de. 22. Alexandre Trzebinsky'nin elçiliği, 1634'de. 23. Adalbert Miaskowsky'nin elçiliği, 1640'da. Chmielecki'nin İstanbul'a gelişi; sonraki yıl elçi vekili Nicolas Bieganowsky'nin özel bir vazifeyle İstanbul'a gelişi. 24. Albert Raziwsky'nin elçiliği, 1656'da. Nabiansky Bienensky ve Marius Jaskolsky'nin İstanbul'a gelişleri. 25. Szamowsky'nin elçiliği, 1661 "de. 26. Wisocky'nin tekrar İstanbul'a gelişi 1672. 27. 1674'de murahhas Siekierzynsky ve bir diğerinin İstanbul'a gelişleri. 28. Dombrowski'nin elçiliği, 1676'da. 29. Sobieski tarafından gönderilen Mysliszewsky ve Kaczorewsky'nin elçilik heyeti. 30. Korycki ve Bidrciuski'nin elçilikleri; bu iki elçi, murahhas Modrzaiowski ve elçi Gninski'nin tasvib etmiş oldukları barış anlaşmasını imzaladılar, yıl 1677. 31. Elçi kont Prosky, 1678 yılında geldi. 32. Elçi Spandocchi 1679'da

¹⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/153-155

İstanbul'a geldi. 33. Prosky'nin elçi olarak ikinci gelişi. 34. Stanislas Rzewuski, 1699'da, Karlofça'da Malachowsky tarafmdan sonuçlandırılan banş anlaşmasının tasdikli nüshasını getirdi. 35. Rapha-el de Winiawa Leszczyhski'nin elçiliği. 36. Guski'nin elçiliği, 1705'de. 37. Albay Dominique Bekierski, Sredzli timarsahibi François Golz'un elçiliğinden sonra konfederasyon tarafından elçi olarak gönderildi ve Ma-zovie valisi ile Stanislas Chomstowsky, Karlofça banş anlaşmasının yenilenmesi için gelmişlerdi. 38. Murahhas Wilkomir Joannis Stru-tinsky'nin 1720'de İstanbul'a gelişi. 39. Sulima Popiel'in elçiliği, 1722'de. 40. Sierakowsky'nin elçiliği; aynıyında yerine elçi olarak yeğenini bıraktı, 1734'de. 41. Malujez'in elçiliği 1735'de. 42. Konfederasyon tarafmdan gönderilen Gorovski'nin elçiliği, 1739'da. 43. Murahhas Be-noe'nin 1743'de İstanbul'a gelişi. 44. Kont Mnzek'in selefi Malczewski 1755'de elçilik görevinde bulundu. 45. Elçi Stankiewicz'in ülkesine gönderilmesi ve aynı yıl 1766'da elçi Alexandrowicz'in İstanbul'a gelişi. 46. Konfederasyon tarafından gönderilen timarsahibi Podorsoki'nin elçiliği, 1768'de. 47. Potock ve Krasinski, Lasocki, Morasovich ve Kosakows-ki'nin elçilikleri.¹⁵²

XXXV. Portekiz.

Elçi Odoardo Cataneo 1544 yılında Bâb-ı Âlî ile Portekiz arasında banş anlaşması görüşmeleri yaptı.¹⁵³

XXXVI. Prusya.

Müzakereci Hauden, 1544 yılında, Bâb-ı Âlî ile bir dostluk anlaşmasının imzalanması için İstanbul'a geldi; daha sonra elçi unvanıyla İstanbul'a geldi; daha sonra M. de Zegelin onun yerine göreve atandı.¹⁵⁴

XXXVII. Ragusa.

Önceleri Ragusa elçileri kendilerine kabul ettirilen vergiyi götürmek üzere her yıl İstanbul'a gidiyorlardı; sonralan artık üç yılda bir bu görevi yerine getiriyorlardı. Cumhuriyet tarafından gönderilen Ragusa elçileri

¹⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/155-157

¹⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/157

¹⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/157

arasında ikisi kaydedilmeğe değer. Bunlardan ilki, Nicolas Bona, zincire vurulmuş olarak öldü; diğeri, Gozzi, hasta olduğu halde hapse atıldı.¹⁵⁵

XXXVIII. Âsiler.

Bohemya Âsilerinin elçisi Henri Bitter, 1619'da İstanbul'a geldi; onun ardından da Jean de Koeln ve Samuel Gschin geldiler. Aralarında Engel ve Starzer'in bulunduğu Avusturya Âsilerinin elçileri aynı yıl İstanbul'a vardılar ve onlarla aşağı yukarı aynı zamanda Macar âsilerinin elçisi Etienne Karlath da İstanbul'a ulaştı. Bu Macar elçisinin gelmesinden on yıl önce Bâb-ı Âlî, Bocskai ve Andre Gitz'i'nin bir elçilerini kabul etmişti. Rakoczy'nin ajanları olan Michel Maurer ve Balthasar Sedesi 1664 yılında İstanbul'a geldiler. Inczedi ve Zriny'nin sarayının büyük mareşali Bacovacs'i'nin 1644'de İstanbul'a gelişleri. Etienne Petscoczy ve Paul Szepesi'nin 1671'de İstanbul'a gelişleri; 1673'de birçok Macar milletvekilinin gelişleri. 1674'de, Forgacs, Kende, Petsy ve Koubiny'nin ve aynı sıralarda Szepesi, Radoczy ve Petroczy'nin İstanbul'a varışları. 1676'da Paul Szepesi ve Pandscho Husein'in gelişleri. 1677'de, Etienne Komarosi ve Debreczin milletvekili Etienne Posalaki'nin gelişleri; aynı tarihte Ladislas Kutasy ve Michel, Rusai ve Andreas adlarındaki dört Macar İstanbul'a varmaları. Ghizi, Redin ve Dumoghi adları taşıyan Toekoeli'nin murahhaslarının İstanbul'a varışları, 1682 yılında. 1683'de Zriny ve Bathiany milletvekillerinin İstanbul'a gelişleri. Toekoeli'nin 1684'de gönderdiği ikinci elçinin İstanbul'a varışı. Macar âsilerinin son murahhası, Türkiye üzerine hâtıralar yazarının babası Tott'un İstanbul'a varışı.¹⁵⁶

XXXIX. Rusya.

1. İlk Rus elçisi Michem Plestcheieff 1495 yılında İstanbul'a geldi. 2. Alexis Golokvastoff'un elçiliği, 1499 yılında. 3. Tretjak Gubin'in elçiliği, 1521 yılında. 4. Jean Morosow'un elçiliği, 1523 yılında. 5. Vasili'nin gönderdiği iki elçi; 1529 yılında yola çıkarılan bu iki elçi kaybolduklarından, bir üçüncü elçi gelip bunların âkibetleri hakkında bilgi istedi. 6. IV. İvan'ın gönderdiği Adascheff'in elçiliği. 7. 1570'de İkinci Selim'in tahta çıkışını tebrikle

¹⁵⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/157

¹⁵⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/157-158

görevlendirilen Novosiltzof'un elçiliği. 8. 1583'de gönderilen, fakat Rus tarihlerinin kaydetmedikleri Rus elçilik heyeti. 9. 1584'de Çar'ın iki elçisinin İstanbul'a gelişi. 10. Çar'ın gönderdiği bir Ermeninin 1585'de gelişi. 11. 1592'de bir Rus elçisinin İran'da bir görevi yerine getirdikten sonra İstanbul'a varışı; bir diğer elçi. 12. 1595'de Üçüncü Mehmed'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen bir Rus elçilik heyetinin gelişi. 13. İkinci Osman'ın tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen bir Rus elçilik heyetinin 1618 yılında İstanbul'a varması. 14. II. Mustafa'nın tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen bir Rus elçilik heyetinin 1622'de İstanbul'a gelmesi. 15. İki Rus elçisi, 1624'de Şahin-Giray tarafından öldürtüldü. 16. İstanbul'a Rus elçilik heyeti gönderildi, 1628 yılında. 17. Sultan İbrahim'in tahta çıkmasını tebrikle görevlendirilen bir Rus elçilik heyeti 1640'da İstanbul'a geldi. 18. 1642'de Rusya'ya gönderilen bir çavuşun öldürülmesinden ötürü Rus hükümeti tarafından özür dilemekle görevlendirilen bir Rus elçilik heyetinin İstanbul'a gelişi. 19. Etienne Wassiliwitsch ve Alferi Kusovleff'ten kurulu bir Rus elçilik heyetinin Rus çarlığı tahtına Alexis-Michailowicz'ın çıktığını Türk Sultanı'na haber vermekle görevlendirilerek 1645'de İstanbul'a gönderilmesi. 1660'da, Çar'dan mektup getiren tercüman Daniel Kononov İstanbul'a geldi ve 1666'da Striaptshi Vasili Tiapkin de İstanbul'a ulaştı. Müteakib yıl, Athanase Nestrow ve Jean Wachraniev, Bâb-ı Âlî'den pat-rikin atanması yolunda talebde bulunmak üzere İstanbul'a geldiler. Tercüman Basile Daudov ve müzakereci Athanase Porosoukov, tercüman David Schaidurow'la birlikte, 1668'de İstanbul'a hareket ettiler. 1672'de, Basile Daudov ve Nicephore Winiukow'un vazifeyle Türk başkentine gönderilmeleri. Müzakereci Manolî İvanoviç'in (Avusturya ve Venedik arşivleri) Türk başkentine gönderilmesi. 20. Basile Alexand-re'in elçiliği. 21. Çar Feodor Alexieviç'in tahta çıktığını Türk Sultanı'na haber vermekle görevlendirilen Athanase Porosoukov, Starkow ve tercüman Volochanin'den oluşan bir elçilik heyetinin Türk başkentine gelmesi. 22. 1678'de bir Rus elçilik heyeti. 23. Nicephore'un elçiliği, 1680'de. 24. Olağanüstü yetkili elçiden önce yola çıkan bir murahhas, Türk sınırına gelince, 1681'de öldü; bu sebeple kâatibi Andre Bokow İstanbul'a bir basma geldi. 25. 1686'da Rus elçisi geldi. 26. Karlofça'da olağanüstü elçi olan Prokop Boganoviç'in elçiliği. 27. Ukraintzov'un elçiliği, Karlofça barış anlaşmasının imza yetkilisi. 28. 1704'de bir Rus elçisi. 29. Tolstoi'un elçiliği, 1709'da. 30. Abraham Lapuçin'in elçiliği, 1712'de. 31. Alexis Daçkov'un elçiliği, 1718'de. 32. Kont Rouman-zoffun elçiliği, 1725'de. 33. Neplueff'in İstanbul elçiliği, 1729'da,

Wis-niakoff dan sonra. 34. Prens Şerbatov'un elçiliği. 35. NepluiefTin oğlunun elçi olarak İstanbul'a gelişi, 1747'de. 36. Prens Şahovskoi'nin elçiliği.

Üçüncü Mustafa'yı tahta çıkışından ötürü tebrikle görevli, 1756 yılında. 37. Prens Daşkov'un Sultan'a çar Üçüncü Pierre'in görevlendirilerek 1767'de elçilikle İstanbul'a gönderilmesi. 38. II. Katerina'nın tahta çıkışını haber vermekle görevli pmes Dolgoroukinin elçiliği.¹⁵⁷

XL. Şirvanşahlar.

1. Şirvanşah'ın II.Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Ferudun, No. 71). 2. Sultan Halil'in Şirvan prensi olarak, II. Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Ferudun No. 154).¹⁵⁸

XLI. Sırbistan.

Lazar'ın I. Murad'a gönderdiği elçilik heyeti. 2. Osmanlılarla barış imzalamış olan elçilik heyetinin Lazar'ın oğlu tarafından Yıldırım Bâyezid'e gönderilmesi. 3. Birinci Mehmed'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen elçilik heyeti. 4. Cüneyd'in isyanı münasebetiyle 1425'de gönderilen elçilik heyeti. 5. Banş anlaşmasını yenilemek ve İkinci Mehmed'in tahta çıkışını tebrik için gönderilen elçilik heyeti.¹⁵⁹

XLII. İsveç.

1. Murahhas-veya maslahatgüzâr-Paul Strassburg'un 1632'de İstanbul'a gelişi. 1652'de müzakereci Benoit Skith'in gelişi; elçi Claude Sohalam'ın 1656'da İstanbul'a vanışı. 2. Clas Ralams'm elçiliği. 3. Wel-lik ve Lilienkron'un elçiliği. 4. Neugebauer, Poniatowski, Mayersfeld ve Funk'un elçilikleri, XII. Charles'in elçileri. 5. 1737'de Bâb-ı Âlî ile bii dostluk anlaşmasının müzâkerelerini yürütmekle görevlendirilen Hoep-ken ve Carlson'un elçilikleri. 6. Celsing'in 1752'deki elçiliği.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/158-159

¹⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/159

¹⁵⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/159

¹⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/159

XLIII. İzmir ve Aydın.

İzmir ve Aydın Beyi Hamza beyin kardeşi Musa'nın hareketlerini bildirmek üzere Birinci Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 140).¹⁶¹

XLIV. Dulkadır.

Dulkadir Beyi Süleymanbey'in Eflak seferi dönüşünde attan düşerek tehlikeli bir şekilde yaralanan ve Bursa'ya götürülen Birinci Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti. (Feridun, No. 163).¹⁶²

XLV, Timur.

Timur tarafından Yıldırım Bâyezid'e gönderilen beş elçinin güven mektupları, Feridun'da 173, 177,179,180 ve 185 numaralarda bulunmaktadır.¹⁶³

XLVI. Timur (Oğulları ve torunları).

1. Kara Yusufun ölümünden, H. 823 (1420), sonra Şahruh'un I. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 159). 2. Şahruh'un aynı Osmanlı Sultanına gönderdiği elçilik heyeti, H. 828 (1424)'de, (Feridun, No. 145). 3. Şâhrûh-Mirza'nun Sultan İkinci Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 73); elçilik görevini Abdulhalil Bahşî üstlendi. 4. Şâhrûh-Mirza, aynı Sultan'a elçilik heyeti gönderdiği gibi, Kara Uhiğ ve Karaman Beyi'ne de 841'de (1437) elçilik heyetleri gönderdi (Feridun, No. 87). 5. Şâhrûh-Mirza'nın oğlu Baysungur Mirza'nın Sultan İkinci Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 198). 6. Ulugbey'in oğlu Abdullatif in elçilik heyeti (Feridun, No. 196).¹⁶⁴

XLVII. Transilvanya.

¹⁶¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/160

¹⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/160

¹⁶³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/160

¹⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/160

1. Nic, Orbay ve François Bologh'un elçiliği, 1568'de. 2. Bathory'nin elçileri olarak, Pierre Egrud ve Alexandre Kendi'nin elçilikleri, 1574'de. 3. Bekes, Antalfy ve Alexandre Tinodi'nin elçilikleri, 1574 yılında. 4. Mathias Nagy ve Degy Janos'un elçilikleri, 1577'de. 5. Bathory tarafından 1610'da gönderilen elçilik heyeti. 6. Ferentz Balassi, Thomas Bor-sos'un elçilikleri, 1618'de. 7. Balassi'nin elçiliği 1621'de öldü. 8. Beth-len Gabor'un elçiliği ve elçiliği sırasında 1623'deki ölümü. 9. Keresz-tessy'nin elçiliği, 1625 yılında. 10. Miko Ferentz'in elçiliği, 1627 yılında. II. Sitvatorok kongresinde eski olağanüstü yetkili murahhas Toldola-gi'nin elçiliği, 1627'de. 12. Rakocznynin elçiliği, 1636'da. 13. Etienne Ke-rossi'nin elçiliği, 1640 yılında. 14. Jean Boris'in elçiliği, 1652 yılında. 15. François Szepessi, Nicolas Torday ve Nicolas Keresztessi'nin elçilikleri, 1657 yılında. 16. Apafy'nin gönderdiği Joannes Datzó, Gabriel Hallerin elçilikleri, 1662 yılında. 17. Joannes Datzó, Ladislav Ballo ve Va-lentin Rilvasi'nin elçilikleri, 1663 yılında. 18. Nemes tarafından gönderilen elçilik heyeti, 1667 yılında. 19. Joannes Also'nun elçiliği. 20. François Rhedei, Joannes Datzó, Math. Ballo ve Mich. Czermeny'nin elçilikleri, 1671 yılında. 21. Apafy'nin elçileri olan Georges Cappy ve Christ. Pasko'nun elçilikleri, ki bunlara üç milletten altı milletvekili katılmıştı, 1677 yılında. 22. Sigismund Boier ve Pierre Varda'nın elçilikleri, 1678 yılında. 23. Sig. de Laslo'nun yıllık vergiyi götürmekle görevlendirildiği elçiliği; kedisine Kereli ve J. Sarossi adlarındaki memurlar da refakat etmişlerdi. 24. Ladislav Secha ve Ladislav Vaida'nın elçilikleri, 1681 yılında. 25. Balth. Markhasi, Sig. Boier ve Luilok'un elçilikleri, 1689 yılında. 26. Toekoeli tarafından gönderilen elçilik heyeti, 1684 yılında. 27. Michel Teleki, Csaki ve Jean Pop'un elçilikleri, Rakoczy'nin gönderdiği bu elçiler 1708'de görev yaptılar.¹⁶⁵

XLVIII. Türkmenler, yâni Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Hanedan.

A-Kara-Koyunlu Hanedanı:

1. Timur'un istilâsı esnasında Kara Yusufun Yıldırım Bâyezid'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No 169). 2. Şahruh'a karşı mücâdelesi münasebetiyle Kara Yusufun Birinci Mehmed (Çelebi)Ve gönderdiği elçilik heyeti (Feridun No 147). 3. Kara Yusufun oğlu İskender Bey'in Sultan I.

Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun.No 149 ve 150). 4. Kara Osman'a karşı kazandığı zaferi tebrik etmek üzere Kara İskender'in I. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 161). 5. Kara Yusufun oğlu Cihanşâh Mirza'nın II. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 211). 6. Cihanşâh Mirza'nın Uzun Hasan'a karşı savaşı sırasında n. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 221).¹⁶⁶

B. Ak-Koyunlu Hanedanı.

1. Bu hanedanın cediti Kara Yuluk'un I.Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Feridun No. 77) 2. Birinci Mehmed'e aynı prens tarafından gönderilen elçilik heyeti (Feridun, No. 152.) 3. Kara Yuluk'un oğlu Ali Bey'in II. Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 83). 4.Kara Yu-luk oğlu Hamza Beyin İkinci Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 85). 5.Kara Yuluk'un torunu, Ali Bey'in oğlu Cihangir'in ü Murad'a gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 99).6. Uzun Hasan'ın İkinci Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti, Cihanşâh'a karşı kazandığı zaferden sonra 872 (1467)'de (Feridun, No. 222). 7. Uzun Hasan'ın Hüseyin Baykara'ya karşı kazandığı zafer üzerine aynı Osmanlı Pâdişâhına gönderdiği elçilik heyeti, H. 873 (1468)'de (Feridun, No. 223). 8. Aynı kişiden Osmanlı Padişah ına elçilik heyeti (Feridun, No. 224). 9. Uzun Hasan'ın oğlu Yakup'un I. Selim'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 240). 10. Uzun Hasan'ın torunu Elvend'in I. Selim'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 242).¹⁶⁷

XLIX. Oğuzbeyler.

1. Samarkand prensi Ubeydullah'ın Kanunîye gönderdiği elçilik heyeti. 2. Berrakhan tarafından Kanunî Sultan Süleyman'a gönderilen Kutluk Fuladi'nin elçiliği. 3. Bâb-ı Âlî'den yardım ricasında bulunmak üzere Nezirhan tarafından gönderilen Seyyid Abdulmennan'ın elçiliği, 1649'da. 4. Abdulazizhan tarafından gönderilen elçilik heyeti, 1678 yılında. 5. Esseyid Mehmed Bahadırhan tarafından gönderilen Ali Bey'in elçiliği, 1704 yılında. 6. 1706'da gönderilen Han'ın elçiliği. 7. 1711'de gönderilen elçilik heyeti.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/161

¹⁶⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/161-162

¹⁶⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/162

L. Eflâk.

1. Eflâklılann Birinci Mehmed'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirerek gönderdikleri elçilik heyeti. 2. Sultan'ın âsi Cüneyd üzerinde kazandığı zaferi tebrik etmek maksadiyle Eflak voyvodasının gönderdiği elçilik heyeti, 1425'de. 3. Eflâklılann Radoul'ün voyvodalığının tasdikini ta-leb etmekle görevlendirerek gönderdikleri elçilik heyeti, 1521 tarihinde.¹⁶⁹

II. Venedik.

1.1408 yılında Venedik, Yıldırım Bâyezid'in oğlu Süleyman Çelebi ile bir banş anlaşması imzaladı. 2. Fetret döneminden sonra bir başına Osmanlı tahtının sahibi olan Birinci Mehmed döneminde, François Fos-cari, onunla barış anlaşmasını yeniledi. 3. II. Murad ve İkinci Mehmed'in tahta çıkışlarını tebrik için gönderilen elçilik heyetleri. 4. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed'le banş anlaşmasını yenilemek üzere gönderilen Marcel'in elçiliği. 5. Thomas Malipieri'nin elçiliği, 1478'de. 6. Giovanni Darionun elçiliği, 1479 tarihinde. Banş anlaşmasının yapılmasından sonra, Pietro Vettore, İstanbul'da devamlı elçi olarak kalma bakımından Bâb-ı Âli'nin muvafakatini aldı. 7. Hediyelerle İstanbul'a gelen Melchior Trevisan'ın elçiliği (Commentarii della guerra di Ferrara di Mar. Sanuto. Venezia 1828, s. 56). 8. Ant. Veturini'nin elçiliği, II. Bâyezid döneminde, 1481 "de. 9. Banş anlaşmasını yenilenmesiyle görevlendirilen Dom. Bolani ve Franc. Aurelio'nun elçiliği, 1483 yılında; Giov. Dario koyun ihracına müsaade eden kararnameyi getirdi. 10. Ant. Ferra ve Giov. Dario'nun elçilikleri, 1487 yılında. II. And. Gritti'nin elçiliği, 1497 yılında. 12. Banş anlaşmasını yenilemekle görevli And. Zanc-hani'nin elçiliği, 1498 yılında. 13. Gritti ve Alois Sagundino'nun elçiliği, 1503 yılında. 14. Bart Contarini ve Al. Mocenigo'un elçiliği, İkincisi Kâhire'ye Selim nezdine gönderildi, 1517 yılında. 15. Banş anlaşmasını yenilemekle görevli Marco Memmo'nun elçiliği, 1521 yılında. Elçi Pietro Bragadin 1526'da yerini Pietro Zen'e bıraktı, 1526 yılında. 16. Moceni-go'nun elçiliği, 1530 yılında. 17. Danieli di Federici'nin elçiliği, 1536 yılında. 18. İran'da kazandığı zaferler için Sultan'ı tebrikle görevli Tomaso Mocenigo'nun elçiliği; Orsini elçiliğe atandı, 1537 yılında. 19. Piet, Zen'in elçiliği; bu elçi İstanbul'a geliş yolunda ölmüştü; 84

¹⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/162

yaşındaki Tomaso Contarini onun yerine atandı. Bernardo di Navaglero 1552de elçiliğe atandı. 20. Ber. Trevisan'ın elçiliği, 1554'de ve 1555'de. 21. Ant. Barbarico'nun elçiliği, 1556da. 22. Mard. de Cavalli'nin 1559'daki elçiliği. 23. And. Daudolu'nun elçiliği, 1562 yılında. 24. Dan Barbarico'nun İkinci elçiliği, 1564 yılında. 25. Kâtip Bonrizzo'nun tekrar göreve gelişi (Avusturya Arşiv Evi I.R'de bulunan raporlara bakınız; bu Arşiv'de elçi Soranzo ve Barbaro'nun raporları bulunmamaktadır; bu sonuncusu 1569 yılında Soranzo'nun yerine atanmıştı). 26. A. Donado'nun elçiliği, 1571 yılında; Giacommo Ragazzoni elçi olarak kaldı. 27. And. Baduer'in 1572'deki elçiliği; Ragazzoni Ant. Tiepolo'nun atanmasıyla memleketine döndü. 28. Üçüncü Murad'm tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Gia-somo Soranzo'nun elçiliği, 1575 yılında; Giov. Corer 1578'de elçi Ant. Barbaro'nun yerine atandı; 1582'de onun yerini Giac. Soranzo aldı, onu Maffeo Venier, mevkiinde takibetti; 1585'de elçiliğe Francesco Morosini atandı ve 1590'da Lorenzo Bemardo elçi olarak İstanbul'a geldi. (Burada Venedik elçilerinin raporlarında 1609 yılına kadar bir boşluk görülmektedir); 1590da Moro'nun elçiliği; 1591'da Zani atandı, Lipomani onun yerine geldi, Veniero 1595de elçiliğe geldi; Capello 1596'da onu takibetti; 1604'de bu makamda Ottavio Bon bulunuyordu; Mocenigo elçi olarak I. Ahmed'e tahta çıkışı dolayısıyla Venedik Cumhuriyeti'nin tebriklerini sundu; 1612'de Simon Contareni elçiliğe atandı; Christ. Va-lier 1614'de görevde onu takibetti; aynı yıl elçiliğe Maro Nani atandı. (Yine burada, sözü geçen arşivlerdeki elçi raporlarında 1634 yılına kadar bir boşluk görülmektedir.) 29. Sim. Contareni'nin elçiliği, 1619 yılında. 30. 1624 yılında Sim. Contareni'nin elçiliği. 31. 1628 yılında Venie-ro'nun elçiliği. 32. Giov. Capello'nun elçiliği, 1634 yılında. 33. Piet. Fos-cari'nin elçiliği, 1637 yılında; 1638 yılında Luigi Contareni elçi olarak atandı. 34. Anlaşmayı yenilemekle görevlendirilen Pietro Foscari'nin elçiliği, 1641 yılında. 35. Capello'nun elçiliği. 1652 yılında. 36. 1657de barış müzakereleriyle görevlendirilen kâtip Ballerino'nin elçiliği. 37 1664de And. Holz'un elçiliği. 38. O sırada Larissa'dabulunan Sultan'ın yanına giden Luigi Molino'nun elçiliği, 1668 yılında. 39. Barış müzakereleriyle görevlendirilen Giavarino ve Padavino'nun elçiliği, 1669 yılında. 40. Savaş esirlerinin sûr'atle değişimiyle görevlendirilen Giaco-mo Ouirini'nin elçiliği, 1672 yılında; Giov. Morosini 1676'da elçiliğe atandı; 1680'de yerine Pietro Guirano geldi, 1682'de Giov. Battista Dona onun yerine geldi. 41. 1684de Bâb-ı Âlî'ye savaş ilân etmekle görevlendirilen Capello'nun elçiliği. 42. Karlofça anlaşmasını imzalayan, daha sonra İstanbul elçiliğinde bulunan

Lorenzo Saranzo'nun elçiliği, 1699'da. 43. Banş anlaşmasını yenilemekle görevlendirilen Carlo Ruzzi-ni'nin 1706'daki elçiliği; 1725 yılında elçi Gritti elçi Giovanni Em-mo'nun yerini almak üzere İstanbul'a geldi. 44. Emmo Angelo'nun elçiliği, 1732 yılında. 45. Karlofça banş anlaşmasını ebedî bir banş anlaşmasına dönüştürmekle görevli Sim. Contarini'nin elçiliği, 1733 yılında; elçi Giov. Donado 1745'de elçi Erizzo'nun yerini aldı, Bustaello o sırada elçilik kâtibi olarak görev yapıyordu.¹⁷⁰

OSMANLI ELÇİLİKLERİ

Yukarıda Sayılan Devletlere Gönderilenler

I. İngiltere.

Hüseyin Çavuş, Sultan İkinci Osman'ın tahta çıkışını resmen bildirmek üzere 1619 yılında İngiltere'ye gitti.¹⁷¹

II. Avusturya.

1.1535'de Kanunî Sultan Süleyman'ın Almanya imparatoruna gönderdiği Memiş Çavuş'un elçiliği. 2. Aynı Sultan tarafından imparator Ferdinand I.'e gönderilen elçilik heyeti. 3. İranlılara karşı kazanılan zaferleri bildirmek üzere imparatora aynı Sultan tarafından gönderilen elçilik heyeti, 1549 yılında. 4. Alman dönmesi Mahmud'un aynı yıl elçi olarak TransÜvanya'ya gelişi. 5. Polonyalı dönme İbrahim Strozzeny'nin Francfort-sur-Mein'e elçi olarak gelişi, 1562 yılında. 6. Avusturya İmparatoru Maximilien II'yl tebrikle görevlendirilen Bâli Çavuş'un elçiliği, 1564 yılında. 7. Yenilenen anlaşmayı götürmekle görevli İbrahim Strozzeny'nin elçiliği, 1568'de. 8. Yenilenen anlaşmayı teslim etmekle görevli tercüman Mahmud'un elçi sıfatıyla Prag şehrine varışı, 1574. 9. Veziriazam'ın mektubunu götüren Kambur Çavuş'un Viyana'ya gelişi, 1585 yılında. 10. Mustafa Çavuş'un elçiliği, 1589 yılında. 11. Bab-ı Âlî'nin hediyelerini arşidük Mathias'a götürmekle görevlendirilen Zülfi-kar bey'in elçiliği, 1603 yılında. 12. Sitvatorok banş anlaşmasını götüren Ahmed Kahyâ'nın elçiliği, 1609. 13.

¹⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/162-164

¹⁷¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/165

Viyana anlaşmasının olağanüstü yetkili murahhası Ahmed Kâhya'nın elçiliği, 14.1. Mustafa'nın tahta çıkışını resmen bildirmek göreviyle Kapucubaşı Ahmed'in elçiliği. 15. İmparator Ferdinand'ı tahta çıkışında tebrikle görevli olarak gelen çavuş, 1619 yılında. 16. Receb Bey'in murahhas sıfatıyla gelişi, 1627 yılında. 17. Rıdvan Ağa'nın gelişi, bir evvelki murahhasın kâhyası, 1634'de, Szoen anlaşmasından sonra. 18. Veziriazam'ın bir mektubunu getiren Müteferrika Ahmed'in gelişi 1636 yılında. 19. Sultan İbrahim'in bir mektubunu getiren Osman Ağanın gelişi, 1643. 20. Önce murahhas, sonra elçi sıfatıyla Hasan Ağa'nın gelişi, 1649 yılında. 21. Bir mirâhurun elçiliği, 1653 yılında. 22. İmparatora bir mektup getiren Köprülünün bir ağasının gelişi, 1659 yılında. 23. İmparatorun tahta çıkışını tebrikle görevli Süleyman Ağa'nın gelişi, 1659 yılında. 24. Vasvar barış anlaşmasının tasdikli nüshasını getiren Kap ucu başı Yusuf Ağa'nın gelişi, 1664 yılında. 25. Beylerbeyi Kara Mehmed Ağa'nın elçiliği, 1664 yılında. 26. Zülflkar Bey ve Maurocardato'nun elçiliği, Karlof-ça barış anlaşmasının olağanüstü yetkili murahhasları, 1687 yılında, 27. İbrahim Paşa'nın olağanüstü yetkili elçiliği 1687 yılında 28. Murahhas sıfatıyla İbrahim Ağa'nın gelişi, 1703 yılında. 29. Prens Eugene de Savoie'ya Veziriâzam'm mektubunu getiren müteferrika İbrahim'in gelişi. 30. İbrahim Paşa'nın olağanüstü yetkili elçiliği, 1719 yılında. 31. Murahhas sıfatıyla Mustafa Ağa'nın gelişi, 1732 yılında. 32. Ali Paşa'nın elçiliği, 1740 yılında. 33. Hattı Mustafa Efendi'nin murahhas sıfatıyla gelişi.¹⁷²

III. Bağdad.

1. Sultan Orhan'ın 740 (1339)'da Hasan Celayir'e gönderdiği elçilik heyeti. 2. Karaman Beyi Ali Bey'e karşı kazandığı zaferden sonra I. Mu-rad'ın Ahmed Celayir'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 134).¹⁷³

IV. Bitlis.

İkinci Murad'ın Bitlis Beyi Şah Mehmed bey'in mektubuna verdiği ve Rakka valisi Şemseddin tarafından götürülen cevabı Feridun, No. 104de bulunmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/165-166

¹⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/166

¹⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/166

V. Bizans.

Bizans İmparatorları Osmanlı Beylerine sık sık elçiler göndermeği âdet halih e getirmiş idiyeler de, karşı taraf bu âdete karşılık vermemiştir. Sultan Orhan ve daha sonra Birinci Murad Bizans'a elçiler göndermişlerdir. Bunlardan ilki Cantacuzene'in kızıyla evlenmesi, diğeri oğlu Savcı Bey'in İsyanı münasebetiyle elçiler göndermişlerdir. Sultan Birinci Mehmed, Bizans İmparatoru tarafından tutuklanan kardeşlerinin kendisine teslimi için birçok defalar elçiler göndermiş, meseleyi müzâkere konusu hâline getirmiştir. 1410'da kadı Gebize ve Fazlullah'ı Bizans hükümetine gönderdi; Fetret döneminde taht iddiacısı Musa Çelebi, vergi İsteminde bulunmak üzere Veziriazam Ali Paşa'nın oğlunu imparatora gönderdi.¹⁷⁵

VI. Mısır.

1. Sultan Yıldırım Bâyezid, 797 (1394) yılında, kendisine Sultan unvanı verilmesi talebinde bulunmak üzere Mısır'da bulunan İslâm halifesine bir elçilik heyeti gönderdi. 2. Sultan Yıldırım Bâyezid, Nigbo-lu'da birleşik hıristiyan ordusuna karşı kazandığı zaferi bildirmek üzere 1396'da Mısır sultanına bir elçilik heyeti gönderdi. 3. Sultan I. Mehmed, İnegöl karargâhından bir elçilik heyeti gönderdi, 1318 (1718)'de. 4. Selanik şehrinin zaptından sonra İkinci Murad'ın sultan Eşrefe (Bersebâî) 1430'da gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 89); aynı kaynakta sultanın cevabı da bulunmaktadır. 5. İkinci Murad'ın Mısır'da ölen Hacı Ömer'in mirasını talep etmek göreviyle 1436'da gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, no. 96). 6. Sultan II. Murad'ın, tahta çıkışını tebrik etmek ve Semendra fethini haber vermek üzere Mısır sultanı Çak-mak'a gönderdiği elçilik heyeti, 1439 yılında (Mısır sultanının cevabıyla birlikte Feridun, No. 97de). 7. İkinci Murad tarafından 1443'de Mısır sultanı Melekol-Aziz'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 93 ve sultanın cevabı No. 94). 8. Birinci Selim tarafından Mısır sultanı Kansu Gavri'ye gönderilen Karaca Paşa İle Kadıasker Rükneddin'in elçilikleri (Feridun, No. 262). 9. Son Çerkeş sultanı Tumanbay'a Birinci Selim tarafından gönderilen elçilik heyeti. 10. Aynı sultana gönderilen Mustafa

Ağa'nın elçiliği.¹⁷⁶

VII. Erzincan.

İkinci Mehmed'in elçisine verdiği güven mektubu Erzincan Beyi'ne hitaben yazılmış (Feridun, No. 194'de bulunuyor).¹⁷⁷

VIII. İspanya.

1. Dördüncü Mehmed'in tahta çıkışını bildirmekle görevlendirilen Ahmed Çavuş'un elçiliği, 1649 yılında.¹⁷⁸

IX. Floransa.

1. İkinci Bâyezid, 1487 yılında, Laurent Medicis'ye zengin hediyelerle bir elçi gönderdi. 2. Serez sancak beyinin elçiliği, 1624 yılında.¹⁷⁹

X. Fransa.

1569 yılından başlayarak, saray tercümanı Mahmud Bey, İkinci Selim'in elçisi olarak Fransa kralının sarayına gitti. 2. Aynı yıl İbrahim Bey, Mahmud Bey'den elçilik görevini devraldı. 3. Sultan'ın Magriblilerin lehinde bir mektubunu krala götürmek üzere bir Çavuşun elçiliği, 1617 yılında. 4. İkinci Osman (Genç)'in tahta çıktığını tebliğ etmek üzere bir Çavuş'un elçiliği, 1619 yılında. 5. Müteferrika Süleyman'ın elçiliği, 1669 yılında. 6. Mehmed Çelebi'nin elçiliği, 1720 yılında. 7. Evvelki elçi Mehmed Said Efendi'nin elçiliği, 1740 yılında.

Osmanlı tarihi hiçbirine elçi gönderildiğini kaydetmediğinden XI. Cenova cumhuriyeti, xn. Cenova, XIII. Amid Beyliği ile diplomatik münasebetlere dair bir şey yazılmamıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/166-167

¹⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/167

¹⁷⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/167

¹⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/167

¹⁸⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/167

XIV. Hollanda.

Sultan İkinci Osman'ın tahta çıktığını bildirmek üzere Hüseyin Ça-vuş'un elçiliği.¹⁸¹

XV. Macaristan.

1. İkinci Murad tarafından 1443'de Hunyade'ya gönderilen elçilik heyeti. 2. İkinci Bâyezid'in 1487'de Mathias Corvin'e gönderdiği elçilik heyeti. 3. Krala hediyeler götürmek üzere gönderilen Türk elçilik heyeti, 1495 yılında. 4. 1497'de kral Ladislas'a gönderilen elçilik heyeti. 5. Bu-da'ya gönderilen elçilik heyeti, 1510 yılında. 6. Kanunî Sultan Süleyman'ın gönderdiği elçi Macarlar tarafından öldürüldü, 1521 yılında. 7. Kanunî Sultan Süleyman tarafından kraliçe Isabelle'e gönderilen elçilik heyeti, 1540 yılında (Transilvanya ve Avusturya'ya bakınız).¹⁸²

XVI. İlhanlılar.

İkinci Murad tarafından İlhanlı Üveys'e gönderilen elçilik heyeti, 763 (1361) yılında (Feridun, No. 110).¹⁸³

XVII. Hindistan.

1. Dördüncü Mehmed tarafından tahta çıkışını Cihanşâh a bildirmek üzere gönderilen elçilik heyeti, 1650 yılında. 2. Zülfikâr'ın Hindistan elçiliği, 1633 yılında. 3. Fahreddin oğlu Maanzâde Hüseyin'in 1656'daki elçiliği. 4. Üçüncü Ahmed'in tahta çıkışını bildirmekle göreve lendirilen elçilik heyeti. 5. Salim'in elçiliği, 1744 yılında.¹⁸⁴

XVIII. Jean (Saint-Jean Şövalyeleri).

1. İkinci Mehmed (Fâtih) tarafından 1479'da Rodos Şövalyelerine gönderilen Demetrius Sofian'ın elçiliği. 2. Sultan Cem'in gönderdiği elçilerin

¹⁸¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/168

¹⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/168

¹⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/168

¹⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/168

Rodos'a gelişleri, 1482'de. 5. Sultan'ın mektubunu getiren bir elçinin Rodos'a gelişi, 1500 yılında.¹⁸⁵

XIX. Karaman Beyliği.

1. Sultan Orhan'ın Karamanoğlu'na gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 53) ve Karamanoğlu'nun cevabı (No. 54). 2. Edirne, Filibe ve Zagra'nın zaptından sonra Birinci Murad'ın Karaman Beyliği'ne gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 114). 3. İkinci Murad'ın aynı Beye gönderdiği, oğlu Savcı'yla alakalı elçilik heyeti (Feridun, No. 129). 4. Birinci Mehmed tarafından İbrahim Bey'e gönderilen Şeyh Pasa Ağa'nın elçiliği, 848 (1444) yılında. 5. Saltanat iddiasındaki Sultan Mustafa'nın ortaya çıkışı sırasında İkinci Murad'ın İbrahim Bey'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 57).¹⁸⁶

XX. Kastamonu.

İkinci Mehmed'in oğullarının sünnet düğününe davet etmek üzere Kastamonu Beyi İsmail Bey'e gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 209) ve alınan cevap (No. 210).¹⁸⁷

XXI. Germiyan.

Birinci Murad'ın Germiyan Beyi'nin kızını oğlu Bâyezid'e istemekle görevlendirerek gönderdiği elçilik heyeti.¹⁸⁸

XXII. Fas.

1. 1704'de Mulai Şerif İsmail'e gönderilen elçilik heyeti, 2. Bir yıldız bilgini istemek maksadiyle Üçüncü Mustafa tarafından 1773'de gönderilen elçilik heyeti.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/168

¹⁸⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/168-169

¹⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/169

¹⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/169

¹⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/169

XXIII. Napoli.

1. İkinci Bâyezid tarafından kral Don Frederic d'Arragon'a 1494'de ¹⁹⁰ Cem Suttan'ın cenazesini istemek üzere gönderilen elçilik heyeti. 2. 1741'de Hüseyin Bey'in elçiliği. ¹⁹¹

XXIV. Ortokldler.

İkinci Murad tarafından Mardin Beyi Nasireddin Ortok'a gönderilen elçilik heyeti (Feridun, No. 101). ¹⁹²

XXV. Oğuzbeyler.

1. Diyarbekir fethini Oğuzbeyler hanı Ubeydullah'a bflidnek üzere Yavuz Selim Hân tarafından 921 (1514)'de gönderilen elçilik heyeti (Feridun, No. 259). 2. Kanunînin Han Abdulaziz'e gönderdiği elçilik heyeti. Tarih Oğuz Beyler'e bunlardan başka elçi gönderildiğinden bahsetmiyor. ¹⁹³

XXVI. Papalar.

Papa VI. Alexandre'in İkinci Bâyezid nezdindeki elçisi Bocciardo. ¹⁹⁴

XXVII. İnan.

1. İkinci Bayezid'in 1508'de Şâh İsmail'e gönderdiği elçilik heyeti. 2. Yavuz Sultan Selim'in harp ilanıyla görevlendirerek Şâh İsmail'e gönderdiği elçilik heyeti (Bak. Feridun'da diğer bazı elçilerin güven mektupları için: No. 219, 250, 251, ve 253). Kanunî Sultan Süleyman ve oğlu Selim dönemlerinde şehzade Bâyezid'in teslimi için Şah Tahmasp'a oniki elçi gönderildi, şöyle ki, Kanunî Sultan Süleyman tarafından: 1. Sinan Bey; 2. Sofu Ali Paşa; 3. Kapucubaşı Hasan; 4. Kara Mustafa Çavuş; 5. Husrev Paşa; 6. Pertev Paşa; 7. İlyas Bey; Sultan İkinci Selim tarafından; 8. Durak Ağa; 9.

¹⁹⁰ Cem Sultan 1495 yılı 28/29 Şubat gecesi vefat ettiğine göre bir yanlışlık var (Ç.N.).

¹⁹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/169

¹⁹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/169

¹⁹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/169

¹⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/168

Kara Mahmud Ağa; 10. Çavuşbaşı Ali Ağa; 11. Mahmud Ağa; 12. Oruç Ağa. Hayreddin Çavuş'un Veziriazam Mu-rad Paşa tarafından 1610 yılında görevli gönderilmesi. İncili Çavuşun 1615'deki elçiliği. Bir Kapıcı başı'nın Sultan II. Osman'ın tahta çıkışını haber vermekle görevlendirilerek elçi sıfatıyla gönderilmesi. Sanca İbrahim'in elçiliği, 1636 yılında. Bir bostancının elçiliği, 1648 yılında. Çavuş Abdunnebi'nin elçiliği, 1667 yılında. Reis Efendi Mehmed'in elçiliği, 1697 yılında; Mehmed Paşa'nın elçiliği, 1700 yılında. Üçüncü Ahmed'in tahta çıkışını bildirmekle görevli elçilik heyeti, 1704 yılında. Ruznâmecî Mustafa Efendi'nin elçiliği 1732 yılında. Nadir Kuli-han'a gönderilen elçilik heyeti. 1735'de barış müzakereleriyle görevlendirilen Hüseyin Ağa'nın elçiliği. Genç Ali Paşa'nın elçiliği, 1736 yılında. Mustafa Paşa ve iki Kadıaskerin elçiliği, 1739'da. Naili Efendi, Münif ve Nazif Mustafa Efendiler elçiliği, 1741 yılında. Kesriydi Paşa'nın olağanüstü yetkili elçiliği, 1744 yılında. Nazif Efendi'nin ikinci elçiliği, 1746 yılında.¹⁹⁵

XXVIII. Polonya.

1. Kral Vladislas'a 1439'da gönderilen Türk elçilik heyeti. 2. 1478 yılında Brzesc'e gönderilen elçilik heyeti. 3. Polonya ile barış anlaşmasını yenilemekle görevlendirilerek 1499 ve 1500'de gönderilen elçilik heyeti. 4. İbrahim Efendi'nin elçiliği, 1569 yılında. 5. Bothary'ye gönderilen Ahmed Çavuş'un elçiliği, 1575'de. 6. Ahmed ve Mustafa Çavuşların elçiliği, 1576'da. 7. Çavuş Ahmed'in elçiliği, 1582 yılında. 8. Çavuş Ha-san'ın elçiliği, 1583 yılında. 9. Çavuş Mustafa'nın ikinci elçiliği, 1584 yılında. 10. Tekrar Turgud ve Mustafa Çavuşların elçiliği, 1587 yılında. 11. Tekrar Şahin Ağa'nın elçiliği, 1634 yılında. 12. Tekrar Çavuş Mustafa'nın elçiliği, 1640 yılında. 13. 1661'de Rakoczy'nin seçilmesine karşı itiraz etmekle görevlendirilerek gönderilen elçilik heyeti. 14. Mustafa Ağa'nın elçiliği, 1719 yılında. 15. Münif Mustafa Efendi'nin tekrar elçiliği, 1737 yılında. 16. Sistovlu Ali Ağa'nın III. Osman'ın tahta çıkışını bildirmekle görevli elçiliği, 1754 yılında. 17. Üçüncü Mustafa'nın tahta çıkışını resmen bildirmekle görevli ikinci elçiliği.¹⁹⁶

XXIX. Prusya.

¹⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/169-170

¹⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/170

Berlin'de ilk Türk elçisi Resmî Ahmed Efendi'nin elçiliği.¹⁹⁷

XXX. Ragusa.

Bâb-ı Âlî 'ye vergi ödeyen bu cumhuriyet, hiçbir zaman bir elçilik heyetiyle şerefendirilmedi ve sadece komiserlerle resmî işlerini gördü.¹⁹⁸

XXXI. Âsiler.

Bâb-ı Âlî âsilere çok sayıda Çavuş ve memur göndermekle beraber, bunlardan hiçbiri hükümeti tarafından kendisine güven mektub verilmiş resmî elçi unvanını taşımadı.¹⁹⁹

XXXII. Rusya.

1. 1521'de Çar Vasili'ye gönderilen Menkublu İskender Be/İN elçiliği. 2. 1583'de gönderilen Türk elçilik heyeti. 3. Alexis Mihalloviç'in tahta çıkışını tebrikle görevlendirilen Arslanbaşı'nın elçiliği, 1644 yılında. 4. Başı anlaşmasını sağlam esaslara bağlamak üzere bir Çavuş'un Moskova'ya gelişi, 1684. 5. Sultan'dan Çara bir mektup getiren Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova'ya varışı, 1722 yılında. 6. Veziriâzam'dan Rus imparatorluğu hükümet başkanına mektub getiren Giritli Mehmed Bey'in elçiliği, 1729 yılında. 7. Mehmed Çelebi'nin oğlu Mehmed Said'in elçiliği, 1731 yılında. 8. Derviş Mehmed Efendi'nin elçiliği, 1755 yılında. 9. Aynı görevlinin ikinci elçiliği, 1767 yılında.²⁰⁰

XXXIII. Şirvanşahlar.

Feridun'un kayıtlarında (No. 71 ve 192), Şirvanşâh'ın İkinci Murad ve İkinci Mehmed'e gönderdiği mektuplara karşılık Özel bir elçilik heyeti gönderdiklerine dâir hiçbir kayda rastlanmamaktadır.²⁰¹

¹⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/171

¹⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/171

¹⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/171

²⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/171

²⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/171

XXXIV. Sırbistan.

Sultan'ın nişanlısı Sırb prensesi Mara'yı Edirne'ye getirmekle görevlendirilen Sarıca Paşa'nın elçiliği, 1433 yılında. 2. Sırb prensi nezdinde diğer bir Türk elçilik heyeti.²⁰²

XXXV. İsveç.

1. Bender'de ikameti sırasında XII. Charles'a gönderilen Kapucubaşı Musa Ağa'nın elçiliği. 2. Kral XII. Charles'a rehberlik hizmetinde bulunmak üzere Kapucubaşı Yusuf Ağa'nın görevlendirilmesi, 1714 yılında. 3. XII. Charles'ın sened karşılığında Türk devletinden aldığı borcun Ödenmesini sağlamak göreviyle Mustafa Ağa'nın İsveç elçiliği, 1727 yılında. 4. Mehmed Said Efendi'nin aynı maksadla İsveç elçiliği, 1731 yılında.²⁰³

XXXVI. Tatarlar.

1. İkinci Mehmed'in Kırım hanı Ahmed-Giray'a İstanbul'un fethi haberini vermek üzere gönderdiği elçilik heyeti, 1475 yılında (Feridun, No. 237). 2. Kırım hanına Uzun-Hasan'a karşı kazanılan zaferi bildirmek üzere gönderilen elçilik heyeti. 3. Dulkadır ve Kumah'ın fethini bildirmek üzere Birinci Selim (Yavuz) tarafından gönderilen elçilik heyeti. 4. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını Kırım hanına bildirmekle görevlendirilen Türk elçilik heyeti.²⁰⁴

XXXVII. Timur.

Yıldırım Bâyezid tarafından Timur'a gönderilen elçinin dönüşü, 1402.²⁰⁵

XXXVII. Timur (oğulları ve torunları).

1. İkinci Murad tarafından Şahruh Sultan'a gönderilen Abdul Halil Bahşfnin elçiliği, H. 833 (1429) yılında (Feridun, No. 76). 2. İkinci Mehmed

²⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/171

²⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/171-172

²⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/172

²⁰⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/172

(Fâtilh)'tn Uzun-Hasan'ın mağlubiyetini bildirmek üzere Hüseyin Baykara'ya gönderdiği elçilik heyeti, (Feridun, No. 231).²⁰⁶

XXXIX. Transilvanya.

1. Kubad Çavuş'un elçiliği, 1561 yılında. 2. 1580'de Plesköv muhasarası, sırasında Bathory'ye gönderilen elçilik heyeti. 3. Bethlen Gabor'a gönderilen Yusuf Mutahher'in elçiliği, 1625 yılında. 5. Rakozcy'e gönderilen Mehmed Beyzade Çavuş'un elçiliği, 1647 yılında. Burada görevli olarak Transilvanya'ya gönderilen birçok çavuştan bahsetmiyoruz.

XL. Türkmenler

A. Kara-Koyunlu Hanedanı

1. Edirne'de Sırlara karşı kazanılan zaferden sonra Birinci Murad tarafından İran hükümdarı Cihanşah Mirza'ya gönderilen mektup (Feridun, No. 169). 2. Birinci Mehmed'in, Kara Yusuf un oğlu Kara İskender'e gönderdiği elçilik heyeti, 820 (1417)'de (Feridun, No. 151). 3. Karamanoğlu'nun serbest bırakılmasından sonra Birinci Mehmed'in Kara Yusuf'a gönderdiği elçilik heyeti, 1419 yılında (Feridun, No. 156) ve cevabı (No. 157). 4. 1453de İstanbul'un muhasarası sırasında İkinci Mehmed'in Kara Yusuf'a gönderdiği elçilik heyeti (Feridun, No. 188). 5. İkinci Mehmed tarafından aynı hükümdara İstanbul'un fethini bildirmek üzere gönderilen elçilik heyeti (Feridun, No. 207). 6. Aynı hükümdardan aynı hükümdara Mora'nın fethini bildirmek üzere gönderilen elçilik heyeti (Feridun, No. 217).²⁰⁷

B. Ak-Koyunlu Hanedanı.

Birinci Selim'in Ferruhzâd Bey'e gönderdiği elçilik heyeti, 920 (1514) (Feridun, No. 247).²⁰⁸

²⁰⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/172

²⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/172-173

²⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/173

XLI. Eflak.

1461 yılında, müstebid Wald, Fâtih Sultan Mehmed'in elçilerine müthiş işkenceler uygulattı ve 1574'de, voyvoda Wonia. Osmanlı elçilerinin kulak ve dudaklarını kestirdi.²⁰⁹

XLII. Venedik.

1. Venedikte 1479'da Türk elçilik heyeti. 2. 1483'de Sultan İkinci Bâyezid'in elçilik heyeti (Mar. Sanuto, Comment. della Guerra di Ferrara, s. 73) 3. Türk elçilik heyeti 1484'de Venedik'de. 4. Barış anlaşmasının tasdikli nüshasını vermekle görevli tercüman Ali'nin elçiliği, 1502 yılında. 5. Ek vergi meşelerini müzakereyle görevli Ali Efendi'nin elçiliği, 1510 yılında. 6. Semiz-Çavuş'un elçiliği, 1513'de. 7. Çaldıran zaferini bildirmekle görevli Semiz-Çavuş'un elçiliği, 1514'de. 8. Aynı elçi, müte-akib yıl Dulkadır Beyliği'ne karşı kazanılan zaferi bildirir. 9. Mustafa Çavuş'un elçiliği, 1518 yılında. 10. 1530'da Türk elçilik heyeti. 11. Yunus Bey'in elçiliği, 1536 yılında. 12. İran'a karşı kazanılan zaferi bildirmekle görevlendirilen Türk elçisi. 13. Ali Çavuş'un elçiliği, 1563'de. 14. Tercüman Mahmud'un elçiliği, 1571 yılında. 15. Yenilenen anlaşmayı götürmekle görevlendirilen Mustafa Çavuş'un elçiliği, 1575 yılında. 16. Tercüman Ali'nin elçiliği, 1580 yılında. 17. Hasan Çavuş'un elçiliği. 1585 yılında. 18. Mustafa Çavuş'un elçiliği, 1592 yılında. 19. Mustafa'nın elçiliği, Birinci Ahmed'in tahta çıkışını bildirmekle görevli olarak. 20. Mehmed Çavuş'un elçiliği, 1604 yılında. 21. Abdi ve Davud Çavuş'un elçiliği, 1606 yılında. 22. Müteferrika İbrahim'in elçiliği, 1609 yılında. 23. İkinci Osman'ın tahta çıkışı haberini bildirmekle görevli Mehmed Çavuş'un elçiliği, 1618. 24. Birinci Mustafa'nın tahta çıkışını bildirmekle görevli elçi, 1622. 25. Dördüncü Murad'ın tahta çıkışını bildirmekle görevli elçi, 1623 yılında. 26. Bağdad'ın almışını bildirmekle görevli elçi, 1639'da. 27. Karlofça barış anlaşmasından sonra Venedik'e gönderilen elçi, 1700 yılında. 28. Üçüncü Ahmed'in tahta çıkışını bildirmekle görevli elçilik heyeti. 29. Pasarofça barış anlaşmasından sonra Venedik'e gönderilen elçilik heyeti, 1718'de.²¹⁰

²⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/173

²¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/173

GÖRÜŞ

Çeşitli Türk Aşiretleri

Ünlü İran tarihçisi Reşideddin'in bahsettiği ve Abul-Gazi'nin söylenenleri sadece kopye ettiği yedi Türk aşireti Oğuzlar (Oghouzes), Uygurlar (Ouighoues), Kanklisler, Kıpçaklar, Karluklar, Kalaclar ve Agatşeri-lerdir. Daha önce Teophylacte'da (c. VIII, s. 174), imparator Mauriti-us'a gönderilen bir mektupla Türklerin hakanının bu yedi aşiretin hükümdarı durumunda olduğunu görüyoruz. Bu aşiretlerden ilkinde;

I. Oğuzlar, veya Guzlar, veya Ouzlar denilmektedir ki, Araplar ve İranlılar bunları Türkmenler adı altında ifâde etmektedirler ve Bizanslılar Kumanlar demektirler; Ruslar ise Polowzlar diye adlandırmaktadırlar (Poluzlar veya Uzlar) ve Almanlar Polowz kelimesini yanlış yorumlamaları sonucu Vahrf, Valbi, Volani, Gualani, yani Sarışınlar demek, bu topluluğu böyle bir renkte anlamak yoluna gidiyorlar; nihayet Ermeniler bu aşirete Berzilienler veya Barzelienler adını uygun görüyorlar; bütün bu adlandırmalar o kadar çok rastgele ve isteğe göre bir görüntü veriyor ki, bu aşiret kendisini Kunlar²¹¹ olarak adlandırıyor.

Ebul-Gazi, Reşideddin'e göre Oğuzların büyük aşiretini oluşturan yirmidört oymağın taksimini veriyor; bunlar, her birinin de ayrıca dört oğlu olan Oğuzhan'ın altı oğlundan geldiklerini söylüyorlar.

II. Kıpçaklar, yâni Bizanslıların Patzinokitleri (Bkz. Les Annales de la litterature, c. UCV, s. 14).

III. Kalaclar veya Bizanslıların Harlecleri (Bakınız. Rus Asılları, s. 69, Cihannumâ'ya göre).

IV. Karlıkler, Mirkhouand'a göre Türkler Harlikler demektirler.

V. Karıklîler, yâni Costantin Porphyrogenete'in Kankarlan.

VI. Ağaç Eri. yâni tahta adamları.

VII. Uygurlar, Türkçe konuşmaktadırlar; bununla beraber ilk veya iptidaî dillerini kaybetmiş olabilirler, ki bu da diğer uluslarla temasları neticesidir, bu yolda bir misâl olarak, Bulgarların kendilerine galip gelenlerin dillerini almalarını gösterebiliriz.

Asya'da dikkate değer devletlerin doğmasını sağlamış olan aşağıdaki aşiretleri Oğuzlar ve Türkmenler arasında saymak gerekir: 1. Gazne-liler; 2.

²¹¹ Thuman. De Comanís ab Hunni* Plane diveno populo (Bkz. Act. socic-tatis Jablonvianneoe IV, s. 142) adlı eserinde Valan topluluğu ile aynı olarak Chevalinleri veya Chevalisienlerl (Şövalin veya Şövalizienler) bize sunmaktadır, aynı yazar bu sonuncularla Kanglleri ve Peçenekleri karıştırmaktadır.

Selçuklular; 3. Artukoğulları; 4. Atabeyler; 5. Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenleri; 6. Aksi d oğullan; Tulün oğulları; 8. ve 9. Mısır Memlukları aşiretleri.

VIII. Osmanlılar, Avrupa tarihçilerinin haksız olarak şimdiye kadar Türkmen olarak ele aldıkları Osmanlılara gelince, Osmanlılar Kayı aşiretindedir; bunlar Çinlilerin Hoelkler dedikleridir ve Oğuzların seçkin bir soyunu oluşturmaktadırlar. (Rus Asılları, s. 106, 120, 121, Cihannûma'ya göre). Hoeihslar veya Kayılar da Türkistan'da hüküm sürüyorlardı (Şahnâme ve İran tarihçilerinin Turan dedikleri); Bu bakımdan Osmanlılar, Türkmen değil, Türkistan asıllıdırlar.

Çin tarihçileri Türkleri Hioungnou, yâni Hunlar (Ghouzes, Türkmen) ve yaran Çince kelime olan ve Türk anlamına gelen Tiouklou ile tanımlanmaktadır; demek ki bu ad bir dağ adından veya miğfer mânâsına tuğkulga veya tulga ve iddia edildiği gibi terk'den gelmemektedir (Bakınız: Annales Sanbah de la litterature, C. LXVTI. s. 14). IX. Çinlilerin Tiouklou (Tiukiu) dedikleri Altaylı Türklerden başkaları değildir. Bizans İmparatorları onlarla Milâdî altıncı asırdan beri münasebetlerini sürdürüyorlardı. Doğu ve Batı Tioukioulan olarak ikiye ayrılmış bulunuyorlardı (Deguignes, c. I, s. 224 ve 227), tıpkı Hioungnou-lann Kuzey ve Güney Hiougnouları olarak ikiye ayrılmış olmaları gibi (Deguignes, c. I, s. 215 ve 218). Lao veya Karakitan ve KarahataU veya Karaşanlann iki hanedanı Türkler üzerinde hüküm sürdükleri halde (Deguignes, c. I, s. 204 ve 201), Çinli asımdandırlar.

X. Khirkhızlar veya Kırkızlar; bunlar Reşideddin ve Abulgazî tarafından eserlerinde incelenmişlerdir.

XI. Kimaklar veya Kamuklar bugün Dağıstan'da Hazer denizi kıyısında yerleşik durumdadırlar ve Kumuklar ve Gazi Kumuklar olarak İkiye ayrılmışlardır; Birinci kolun Beyi (prens) Surhai, ikincilerinki Şemhal unvanını taşımaktadır.

XII. Beçnaklar; Bizanslılar bunları Kıpçaklar ve Patzinakitlerle karıştırmaktadırlar.

XIII. Tulasısler, Origines russes (Rus Asıllılar), s. 107 ve 123).

XIV. To hazlar Bizanslıların Togazlan oldukları görünümü vermektedirler, aym şekilde Kumuklar ülkesinde yaşayan Bazsarnlar, muhtemelen Romenlerin Bastamealandırlar.

XV. Mecrekler, ki elyazmalarını kopya edenler Moharrika şeklinde kaydetmişlerdir, Rusların Meçterekleridirler.

XVI. Sariler veya Serdkeranlar, Mohammed Eli-Aoufi ve en eski

kaynaklara göre Kuvîçlerdir.

XVII. Kaytaklar; Kaytaklar ve Karakaytaklar olarak ayrılırlar; Beyleri Usmâi unvanını taşır.

XVIII. Karakalpıklar, Rus tezkerelerinde Çernoklobuklar şeklinde adlandırılanlardır.

XDC. Odkeşler; tercüman Selâm'ın seyahat raporunda bunlardan, Gog ve Magoglarla birlikte Hazar denizinin kuzeyinde oturduklarından bahsedilmektedir.

XX. Monsoklar; bazı İran tarihçileri bunların Guzların cedleri olduklarını iddia etmektedirler. (Bak. Yezd'li Şerefeddin'in Mukadde-me'si. Viyana İmparator Kütüphanesi, ve Tarihi Hayderî, Berlin, kral Kütüp.)

XXI. Berendiçler veya Berehdeiler, Rusya Tarihi'nde bahisleri sık geçmektedir.

XXII. Borosanlar veya Borosikler; bunlar Rhsa veya Rha (Volga) kıyılarında yaşamaktadırlar ve Lehrberg "Rusya'nın eski tarihi üzerine araştırmalar" adlı eserinde, s. 61, bunların Berteslarla aynı kavim oldukları zannını belirtmektedir.

XXIII. Altınordu Tatarları; daha sonra Voliynî, Sovalhyni, Don, Kesel, Kazan, Astrakhan, Bucak ve Kınm Tatarları olarak ayrılmışlardır.

XIV. Evvelce Şibanski veya Tyumenski Tatarları denilen Nogay veya Sayalski Tatarları, yerlisi olarak Ural ötesindeki Siberya ovalarında yaşamaktadırlar. Kırım'da oturan Tatar aşiretlerinin adları Osmanlı tarihinde Sebes-Seyar'a göre sıralanmışlardır. Bu sıralamada, Nogayla-ın başlıca dokuz aşiretinden ayrı aşiretler de sıralanmıştır ve şöyledir: 1. Edigular; 2. Mansuriar 3. Oruklar; 4. Mamilar; 5. Ur Mehmedler 6. Kassaisler; 7. Tokuzlar; 8. Yedişeksler; 9. Cembaylikler; diğerleri ise şunlardır: 10. İştuakoglisler; 11. Yuvarlaklar; 12. Katailer; 13. Kıpçak-lar ve Yedicanlan 14. Cariklen 15. Yurulceler. Klaprorh "Asia Polyplotta" adlı eserinde Rusya'nın uçsuz bucaksız ovalarında dolaşan diğer Türk aşiretlerinin adlarını vermektedir ve Meyendorf, Khiwa'daki seyahatinin raporunda Khftva'da oturan Türkmen aşiretlerinin adlarını bildirmektedir.

Bütün Türk, Acem ve Arap tarihçi ve coğrafçılarının Türk aşiretlerinin men'şelerine dair verdikleri bilgiler Origines russe adlı eserde (Sa-int-Petersbourg, 1825) biraraya getirilmiş bulunmaktadır. Fakat bahis konusu bu eserde yazar, yalnız Peçenekler'den Türk asıllı aşiret olarak bahsetmekte; Bulgarları, Hazarları, Belasları, Bağraçlan, Tatarları, Rusları ve diğer kabileleri sükûtle geçiştirmektedir. Üç asır sonra, Hicrî 361 (1456)

yılında, Şükrullah ve ondan yirmisekiz yıl sonra Türk tarihçisi Mehmed aynı konu üzerinde yazdılar, fakat bu görüşlerin kopya etmekten gayri bir şey oldukları hususunda dikkatli olmak gerekir W. Fakat ben, Origines russes adlı eserin yayınlanmasından sonra Col-lection des histoires et destraditions ²¹² adlı eserin yazar Cemaled-din Mehmed Aoufl'de Türk aşiretlerinin menşei ve taksimi (aynhmlan) ile alâkalı son derece dikkate değer bir bölüm buldum; bu eser, Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın veziriazamı Nizamül Mülk için yazılmıştır. Bu değerli kolleksiyonda bindörtü yüz hikâye veya tarih bulunmaktadır ve Türkçeye üç kere tercüme edilmiştir: Birinci tercüme Hicrî 854 (1450) tarihinde ölen Timur'un Tarihi adlı eserin ünlü yazar Ahmed tbn Arabşâh'a; ikincisi büyük şâir Necâtiy'ye (ölümü: 914 (1598) yılı) aittir; üçüncüsü Kanunînin ünlü tarihçisinin kardeşi 973 (1565) yılında ölen Salih Bin Celâl'in kalemıyla gerçekleşmiştir. Bu sonuncu tercüme en ryi ve en tam olanıdır ve Avusturya elçiliği tercümanı şövalye De Raab, Türklerin aslı, men'şei ile alâkalı bölümü bu tercümeden almıştır. Bu bölüm yeterince tamdır ve Türklerin men'şeleri ve aşiret olarak bölümleri üzerinde en fazla inanılmaya değer en eski vesikayı oluşturmaktadır; Hattâ, bu bilgilerin Türklerin kendi asılları ve aşiret hâlinde ayınlış-lan hakkında bildiklerinden de daha tam olduğu söylenebilir Eserin sonunda, fasıl 75"de bulunmaktadır ve başlık olarak şöyledir Türklerin halkı ve memleketi üzerine kısa bilgi ²¹³. Bu bölümü bütün sadeliğiyle alıyoruz:

"Türkler, aşiretleri sonsuza kadar uzanan son derece kalabalık bir halkı oluşturmaktadırlar. Bir kısmı şehirlerde otururlar, diğerleri ise sahralarda, yerleşik oturma yerlerinin yakınındaki bozkırlarda yaşarlar. Bu aşiretlerden birine Guzlar denmektedir ve bunlar iki aşirete ayrılmış ve böylece Guzlar, Uıggurlar adlarını almışlardır. Bu aşiretlerden diğer bazıları Harzem'de yerleşmişler, Islâmiyeti kabul edip çok sayıda anıt ve mabed inşaatını gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra, kafirler tarafından yenilgiye uğratıldıklarından ilk vatanlarını terkettiler ve gelip müslütan şehirlerine yerleştiler. Bu dönemden beri Türklerin adı bütün bu şehirlerde kaldı. Müslümanların yaşadıkları şehirlerde yavaş yavaş çoğaldılar; o derecede ki, Prens Cagartekin'in hakimiyeti altında başkaldırdılar ve orduları bütün dünyaya hâkim oldu. Selçuklu prenslerinin orduları ise bir zaman boyunca yenilmezliğini korudu. Türklerin bir bölümüne Kunlar (Kouns) denir; önce

²¹² Camlul-Hikâyât ve l'amiul rivâyât.

²¹³ Türk Vilâyedinin ve ehlinün zıkrındedir. tbn Arabaş'ın anlatımları veya hikâye edişleri 1294. 1295 ve 1296.

kurak bir ülkede oturuyorlardı, daha sonra otağı bulunmaması ve darlığı yüzünden burasını terktiler. Büyük Kayı aşiretini yerinden atarak onun yerine yerleştiler; daha sonra Sari ²¹⁴ denilen bir ülkenin hâkimi oldular ve bu ülkenin insanları da Türklerin memleketinde yerleştiler. Guzlar, Karadeniz, ²¹⁵ kıyılarında bulunan Peçeneklerin arazisini işgal ettiler. Türklerden diğer bir bölümü Khınkhir (Kırgız) denilmektedir; Songeriler, Meşrekler (Mecterek) ve Peçenekler arasında bulunan arazide oturmaktadırlar; daha kuzeyde Kimaklar ve batıda Naamalar ve Sarihler vardır. Kirkiz-lerde (Kırgız) ölülerini yakmak geleneği vardır, zira hepsi ateşe taparlar. Musikiyle şarkı söyler, yiyip içerlerdi; sonra topluluk iyice kızışınca, maaun kendini kaybetmiş bir ha İde yere düşerdi. Bütün halk onun etrafına toplanır, gelecek hakkında sorular sorarlar, yılın bereketli veya kıtlık olacağını öğrenmek isterlerdi.

Maaun, hep yerde uzamış vaziyette onların sorularına cevap verir, bu cevapların (Allah onlara acısın!) doğru olduğuna inanırlardı. Hikâye "Kirkizlerin ülkelerinde aynı nehirde birleşen dört ırmak tarafından sulanan dört ova vardır. Nüfuz edilmesi imkânsız dağlarda karanlık mağaralar görülür. Anlatıldığına göre, bir Kirkiz küçük bir gemi inşâ ettikten sonra onu suya atmıştı; ve nehrin varlığı yeri görmek için, ne yıldızlan ve ayı, ne de gün ışığını görmeksizin üç gün üç gece boyunca gemisiyle yol almıştı; nihayet ışık gördüğünden bir ovada karaya çıkmıştı. Orada atların ayak seslerini duyup bir tedbir olarak bir ağaca tırmanmıştı, oradan olub bitenleri görebiliyordu. Bir süre bekledikten sonra dev yapılı üç atının geldiğini gördü, bunları öküz büyüklüğünde köpekler takibediyordu. Atlılar ağaca tırmanmış adamı gördüler ve boyundan ötürü onu bir çocuk sandılar ve acıyarak ağaçtan indirdiler, onu bir ata bindirip yiyecek verdiler ve onun bir benzerini görmediklerinden boyunun küçüklüğüyle ilgilenerek vakit kaybetmek istemediler. Nihayet atlılardan biri, uzaktan ona kendisini n eh ire götüreceğ olan yolu gösterdi; böylece orada gemisini bulacaktı; Kirkiz gemiye bindi ve geldiği yoldan vatmanına döndü. Gördüklerini vatandaşlarına anlattı; fakat aralarından hiçbiri, onlara sözünü ettiği böyle bir devlet halkı tanımadığından adamın kendilerine yalan söylediği kanaatine vardılar. Ben de bu hikâyede inanılacak hiç bir taraf

²¹⁴ Sari, Hazer denizinin güney kıyılarındaki Mazanderan'da.

²¹⁵ Burada kopyacılar, yâni eserden kopya çıkaranlar metni korkunç bir şekilde sakatlamışlardır; zira pecnak yerine Yahkakiye kelimesi okunmaktadır ve Guz veya Guza kıyısında yerleştikleri meotid denizi Ohine şekline sokulmuştur.

görmüyorum. "Huvicler"²¹⁶, denilen başka bir Türk topluluğu Burkes (Burs, yâni Kafkas) dağının eteğinde oturuyorlardı; bu dağ Altın dağın (Altındağ veya Altay) ta kendisiydi. Daha sonra prenslerinden birine karşı başkaldıran Huvicler Türkistan'a geçtiler ve Müslümanların oturdukları memleketlere geldiler. Dokuz bölüme ayrıldılar, bunlardan üçü çengelçiler (yani çengel yapanlar), üçü hişekli (ihtimâl fişekli, fişek dolduranlar), biri bedaviler (bedevi olacak), biri hevaknev (madenci), sonuncusu da kimiaküs (altın arayan madenciler)²¹⁷, adını aldılar Huviclerin bu dokuz sınıfının evleri yoktu, çadırlarını ormanda ve nehrin yakınında kurdular. Sürüleri atlardan, boynuzlu hayvanlardan, koyunlardan oluşuyordu; ülkeleri yaşamalarına elverişli olmadığından deve yetiştirmiyorlardı; tuzu yabancı tacirler getiriyor ve onlar da parasını vererek satın alıyorlardı. Yaz boyunca kısarak sütü içerek, kışın güneşte kurutulmuş et yemek suretiyle beslenmelerini sağlıyorlardı. Ülkelerinde kar bol yağıyordu, kendilerini²¹⁸, güvenli hissetmeleri için ormanın ortasında üzeri samanla örtülü kulübeler yapıp kışın bunlara sığınıyorlardı.

Huviclerin sağ tarafındaki ülkede Kimaklar (Kumuklar) oturuyordu ve bunlar üç seçkin aşiret oluşturuyorlardı. Tacirlerin onlara satın alacakları eşya getirdiklerinde, Kumukların onlarla bir şey satın alırken konuşmamak gibi bir gelenekleri vardı. Tacirler malları bırakıp çekiliyorlardı; döndükleri zaman fiyatın kabul edilmemiş olduğunu gördüklerinde evvelce bıraktıkları mallara bir miktar daha ilâve edip yeniden çekiliyorlardı. Böylece, iki taraf da pazarlığın sonuçlanmasına kadar sıra ile gidip geliyorlardı. Ateşe ve suya tapıyorlardı ve kâfirdiler. Oruçları yılda ancak bir gün devam ediyordu ve ölülerinin cesetlerini yakıyorlardı. Onların yakınında oturan Marzernalar²¹⁹, özel bir şefin idaresinde yaşıyorlardı. Bunlar gezginci aşiretti ve civardaki bütün memleketleri dolaşıyorlardı. Daha çok yağmuru sık ve sürekli olanlarını tercih ediyorlardı. Dolaştıkları ve münâvebe ile oturdukları arazinin uzunluğu otuz yürüyüş günü tutmaktaydı. Fazla kalabalık birçok

²¹⁶ Bu kelime metinde sakatlanmış ve Hunehen okunmaktadır.

²¹⁷ Yazar burada Şükrullah ve Mehmed Kâtip'den daha tamdır. Orig. russe, ». 45 ve 63'de Kevaknev yerine Kukin, ihtimal kuhken (madenciler) kelimesinden geliyor, ve Kimiakken yerine gümüşken, gümüş mâdenlerindeki gümüş madencisi kelimeleri okunmaktadır.

²¹⁸ Bu Sarihler veya Huvicler Kumukların sağ tarafında oturan Kubiçilerdir ve İranlı coğrafyacılar onları sirhklran (zırh îmâl eden) olarak adlandırmaktadırlar. Bazen serkeran ve serdkeran olarak adlandırıldıkları da görülmektedir. (Bak. Maproth. Hazer ve Karadeniz Arasındaki Rus Memleketlerinin Tasviri, Berlin, 1814, s. 152 ve 220). tbn Arabaş tercümesinde İse Kerdeler olarak adlandırılmaktadırlar.

²¹⁹ Şükrullah'da olduğu gibi tercümede Bazriye okunmaktadır (Orig. russes. s. 65); bunların Bastarna olmaları muhtemeldir.

aşirete ayrılmışlardı. Mazarnalann kuzeyinde Kifçaklar (Kipçaklar) ve batıda Hazarlar ve Slavlar yerleşmişlerdi; Slavlardan bir aşiretin adı Tulaşlar, bir diğertninki Terghazlardı ²²⁰. Ermenistan'a sınırdaştılar; ormanlarda, fundalıklarda oturuyorlardı ve buralarda bir yolcunun belirli bir yol bulması mümkün değildi; bu sebeble ancak yıldızlardan yön tâyin etmek suretiyle bir yere gidebilirdi. Ülkeleri geniş ve uzundu, kendi yönlerinden bir sıra dağlar zinciriyle sınırlanmıştı ve bu dağın uzunluğun-ca çeşitli Türk aşiretleri bulunuyordu; bunlardan birine Tulaşlar, bir diğesine Guzlar deniliyordu. Prensleri ata bindiğinde, her biri uzun bir demir mızrakla silahlı bin atlı onu takibediyordu. Prens attan indiğinde bin atlı da iniyor ve onun etrafında sıralanıyordu; her atlı mızrağını yere saplıyor ve kalkanını mızrağa asıyordu; böylece prens, bir anda kendisini düşmanın gece saldırılarına karşı koruyan demir bir kaleyle çevrelenmiş oluyordu. Kifcaklann (Kipçakların) diğeri bir aşireti Berdaslar-dır. Necur, onların şehirlerinden birinin adıdır.

Çerlerden onbeş yürüyüş günlük memleketlerle ayrılmış durumdadırlar, ve kralları olarak Kurlarını ²²¹, tanılar ve kral başka hiçbir şefin sultasını tanımadan bağımsız onbin atlıyı harekete geçirebilir. Köylerinde ihtilafli işler üzerinde karar veren bir ihtiyar vardır, verdiği hükümlerin temyizi yoktur ve doğrudan uygulanır. Kurlar, ara vermeden savaşan Becnaklarla sürekli yakınlık halindedirler. Ülkeleri bal bakımından zengindir ve her yönde uzunluğu yedi yürüyüş günü tutar, iki sınıfa ayrılmışlardır, birinin âdeti ölülerini gömmek, diğesinin yakmaktır. Araziyi kaplayan ağaçların aşağı yukarı hemen hepsi Hatc cin-sindendir. Mahrikalar (Meçterika veya Mecterekler) bir başka Türk aşiretidir ve bunların oturdukları memleketin bir uçtan bir uca ölçümü yüz fersah tutmaktadır. Kralları 20.000 atlı ile savaşa girebilir ve o, ata biner binmez, çadırlanıyla birlikte herkes onu takibetmektedir. Arazileri Yunan denizine (Hazer denizi) bitişiktir, fakat asıl başkentleri Oxus'ün ötesinde bulunmaktadır. Dâima yendikleri Slavlarla sürekli savaş halindedirler; aldıkları esirleri satmak üzere Rum ²²² diyarına götürürler. Memleketleri Becnaklannkinden onüç yürüyüş günü uzaklıkta bulunan Slavlar çok kalabalık bir topluluktur; zaman zaman muazzam sahralardan, zaman zamanda sık ormanlardan geçmek zorunda

²²⁰ Oritflnes nisses, s. 47, bu ad Kerghara şeklinde sakaUanmışür; Guzlar, Kıpçakla-ın Ouzlanndan başkası olamaz.

²²¹ Necur, Çker veya Çkur ve Kur adlarını, şüphesiz, aynı soyun metinde kopyacılar tarafından bozulmuş adlandır.

²²² Bizans idaresindeki Anadolu'ya Rum deniliyordu (Ç.N.).

kalan yolcuğu memleketlerine götürecek belirli bir yol yoktur. Nehir kenarlarında, sık ağaçlıklar altında yaşarlar; ateşe taptıklarından ölümlerinin cesetlerini yakarlar. Toprakları yalnız buğday verir, içkileri balla hazırlanır. Silahları bıçak, mızrak ve ustaca işlenmiş kalkanlardır. Şefleri ²²³ Sviat unvanını taşır ve yardımcısının unvanı ise Sunc'dur. Huran adındaki başkentlerinde her yıl üç gün açık kalmak üzere bir panayır kurulur ve halk her taraftan buraya koşar. Ruslar dört tarafı denizle çevrili bir adada otururlar. Bu ada her yanından otuz yürüyüş günü uzunluğundadır. İç tarafı ormanlar ve fundalıklarla örtülüdür. Eşkıyalık ve hırsızlık başlıca uğraştıkları işlerdir; kılıçlarıyla kazandıkları yaşamlarını sağlar. İçlerinden biri ölür, arkasında bir oğlan bir kız iki evlâd bırakırsa, babanın kılıcı oğlanın, servetinin geri kalanı ise kızın olur. Oğlana şunları söylerler

Baban kılıcının keskinliğiyle bu serveti kazandı; onun yolunda yürümek sana düşer»; sonra, babasının servetinden tek miras olan kılıcı kendisine verirler. Hicretin 300'üncü (912) yılında hıristiyan oldular; o zamandan itibaren kılıçla servet edinmek yasaklandı ve kılıçları kınına koydular; kazanç kapısı yüzlerine kapandı; maiyetlerini sağlayacak başka bir meslek bilmediklerinden ümitsizlik içine düştüler; zira hayatları bir çıkmazda görünüyordu. İslâmiyeti kabul etmek ve müslüman olmak arzusu onları sardı; zira bu takdirde kâfirlerle savaşacak ve alacakları ganimetlerle zenginleşeceklerdi; Peygamber'in kanunu bu yolu meşru görüyor, bu yolda kazanca müsaade ediyordu. Türkistan krallığının Hakan, Bulgarlarınki Batahtar ²²⁴, adını taşıması gibi, Rusların krallığının adı da Puladmir (Vladimir'di. Demek ki Rusların krallığının adı Vladimir'dir. Puladmir, kendisini Peygamber'in kitabından anlayabilecek hâle getirecek ve bütün halkının İslâm dinine girmesini sağlayacak birkaç hocayı kendisine iletmesini rica etmek üzere akrabası olan Hovazem Şâhı'na dört elçi gönderdi. Elçiler görevlerinin konusunu açıkladıklarında, Hovazem Şâh Rusların istekleri karşısında büyük bir memnurluk duydu; elçilere yürekten ikramlarda bulunup onlara hil'atlar (şeref elbiseleri) giydirdi; kralın, ordusunu ve bütün halkın İslâmiyet'i öğrenip müslüman olmalarını temin edecek şeriat bilgini hocaları Rusya'ya gönderdi; ayrıca, kâfirlerle savaşıp ülkelerini işgal etmemeleri için de verdi. Elçiler vatanlarına döndüler ve Puladmir bütün halkıyla birlikte İslâmiyet'i kabul etti. Hemen Müslüman olmayan halkların

²²³ Origînea rusaes, s. 48, ve Channoy. Masondy'nin Raporu, s. 71.

²²⁴ Bizanslıların Betboyalar dedikleri. Engel, Bulgarların Tarihi, s. 252 ve

ülkelerini karadan ve denizden istilâ etmeği düşündüler; denizde gemilerini zaptettiler, karada şehirlerini, köylerini ele geçirdiler. Yavaş yavaş çok kuvvetlendiklerinden bütün komşu ülkelere savaş ilan ettiler ve ülkeleri diğer halklar arasında en kudretlilerinden biri haline geldi. Yalnız şu hususa dikkat etmek gerekir ki, Rusların orduları yalnız piyadelerden oluşmaktaydı ve eğer atlı birlikleri olsaydı, bütün öteki toplumları itaatleri altına alacaklardı. İşte kabataslak, kalın çizgileriyle Türkistan tarihi; uzun izahlara girmek fazla sözü gerektirir. Bu halkların gelenek ve yaşayış tarzları sonsuz farklılıklar gösterir: prenslerinin asıl cesareti, büyüklüğü, liyâkat ve kudretleri hayalleri aşar."

Şimdiye kadar bilinenler arasında en eski eserden alınan bu pasajın tercümesi diğer eserlerde Türk aşiretleri hakkında bulunan Arap, İran ve Türk eserlerinde elde edilen teferruat kabilinden bilgileri tamamlamaktadır. Zaten bu eserlerdeki bilgiler Rusların men'seleriyle münasebetlidir; verilen bilgiler Les Origines russes adlı eserde mevcut bulunmaktadır. Büyük-Vladimir'in nübüvete, İslâmiyet'e değinen konuşması ile alakalı hikâye bugüne kadar meçhul kalmıştı ki, bu hikâye Büyük-Vladimir'in²²⁵, romantik İtibârlar (efsâneler) hâlinde bize intikal ettiren şahsiyeti hakkındaki görüşleri ortadan kaldırılabılır; bunlar, meselâ Charlemagne hakkında bildiklerimiz kadar inanılmaya değer.²²⁶

ÖZET BİLGİLER

I. Divan görevleri, yâni Dışişleri, İçişleri ve Maliye Nezâretleri görevleri.

Hicrî 1249 (8 Mart 1834) tarihinde Devlet Gazetesi'nde yayınlanan bir emirname, divan görevlerini dört sınıfa ayırıyor; bunlara mensup bulunanlar, kendi sınıflarının ayırıcı alâmetlerini taşırlar.

Bugün sayısı kırkbeş olan divan görevleri (makam ve mansıpları) aşağıda olduğu gibi dört sınıfa ayrılmıştır:²²⁷

Birinci Sınıf

1. Kâhyabey (İçişleri Nâzın).
2. Defterdar (Maliye Dairesi, yâni Hazine başkanı).

²²⁵ Karanısın, Rusya Tarihi, c. I. s.I, IX. faslın sonu.

²²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/174-182

²²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/183

3. Reis Efendi (Dışışleri Nâzın).²²⁸**İkinci Sınıf**

1. Çavuşbaşı (imparatorluk müşiri).
2. Nişancıbaşı (Sultan'ın mühür muhafızı, devlet Kâtibi veya Nâzın).
3. Evkaf-ı hümâyun Nâzın (İmparator'un dinî vakıfları müfettişi).
4. Darbhâne Nâzın (paramüfettişi).
5. Mukataa Nazın (devlet çiftlikleri müfettişi).
6. Masarifât Nâzın (harcamalar müfettişi),
7. Tophane ve Humbara Nâzın (top dökümü ve bomba müfettişi).
8. Mühümmât-ı harbiye Nâzın (Savaş malzemesi depolan müfettişi).
9. Baruthane Nâzın (barut imalâtı müfettişi)
10. Zahire emini ve Nâzın (arpa emini ve diğer yiyecekler nazırı)²²⁹
11. İhtisab Nâzın (pazar kâhyaları müfettişi).
12. Büyük mznflmeci (hazine defteri kayıt şefi).
13. Muhasebe-i evvel mutasarrıfı (birinci hesap dairesi şefi).
14. Haremeyn muhasebecisi (iki kutsal şehirin, Mekke ve Medine'nin hesaplan şefi; bu görevliye eski ikinci defterdarın görevleri de verilmiştir).
15. Ceridl Nâzın (kadaastro ve istatistik daireleri müfettişi)²³⁰.
16. Gümrük emîni ve mutbak emini (Gümrük ve imparatorluk mutbağı emîni).²³¹

Üçüncü Sınıf

1. Vak'anüvis ve Takvîm-i Vekaai nazın (İmparatorluk tarihçisi ve Devlet Gazetesi müfettişi).
2. Büyük tezkereci (arzuahaller büyük veya birinci efendisi).
3. Küçük tezkereci (küçük veya ikinci arzuahaller efendisi).
4. Mektupçu (Veziriâzam'ın çalışma dairesi kâtibi).
5. Teşrifatçı (teşrifatlar [seremoni] efendisi, idarecisi).
6. Beylikçi (büyük mürurdan Amedî-ı Divan-ı Hümâyun).
7. Amedd (Reis Efendi [Dışışleri Nâzın] dairesi kâtibi).

²²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/183

²²⁹ İdare müdürü emîn manasına geliyor.

²³⁰ Bu makamın adı birkaç yü önce kondu.

²³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/183-184

8. Kahyâbey kâtibi (Dâhiliye Nâzın dairesi kâtibi).
9. Divan-ı hümâyun tercümanı (Bâb-ı Âlî tercümanı)
10. Anadolu muhasebecisi (Anadolu divan-ı muhasebat şefi). II.Asfikir-i Mansure kâtibi (harbiye kâtibi).
12. Harlr nâzın (ipek müfettişi).
13. Çiziye muhassîli (vergi tahsil edici ve kasapbaşı).
14. Tersana müdürü (Tersana işleri yürütücüsü).
15. Enbie-İ hassa müdürü (saray binaları sorumlusu, yâni saray inşaatları müfettişi).²³²

Dördüncü Sınıf.

1. Haremeyn mukataacısı (iki kutsal şehir Mekke ve Medine çiftlik kira ve işleri dairesi şefi: evvelce üç dairenin yürüttüğü işler! de yürütmekle görevlidir; bu işler şunlardır a) baş mukataa dairesi, yani genel çiftlik vergileri; b) Haslar mukataası dairesi, yâni saray mülkü çiftliklerinin vergilerini toplama ve idaresi; c) tarihçilik dairesi, yani takvim bakımından tarihlerin incelenme ve tesbiU bürosu).
 2. Başbakıkulu (hazine dairesindeki müstahdemler, memurlar; bunlar vergi ihbarnamelerini göndermekle de görevliydi).
 3. Duhan-gtimrügü emîni (tütün gümrüğü idarecisi).
 4. Secriye emîni (meşrubat emîni)²³³.
 5. Esham mukataacısı (çiftlikler vergisi dairesi şefi).
 6. Mevkufatçı (vergiler dairesi şefi).
 7. Maliye tezkerecisi (maliye ve alakalı dilekçelere bakan dairenin şefi).
 8. Aklam-i sebaa hocası (evvelce müstakil olan yedi ayrı dairenin bir tek dâire haline dönüştürülmüş şeklinde çalışmalarının sorumlusu).
 9. Küçük evkaf muhasebecisi (küçük vakıfların muhasebe odası şefi; ayrıca, evvelce şu dairelerin gördükleri işleri de yürütmektedir İstanbul çiftlikleri kira dairesi, aynı şey Bursa, Valona ve Rodos için de üstlenilmiştir).
 10. Piskopos mukataacısı (rahip çiftlikleri vergi işleri şefi).
 11. Kâğıd-ı binin emîni (saray dışı kağıt ve arşivler daireleri idarecisi).
- Yapılan reform, İslahat sonunda, evvelce ondört seçkin şef tarafından başkanlık görevi yürütülen bu sayıda ve hazîneye bağlı daire lağvedildi,

²³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/184

²³³ Bu unvan yenidir, fakat kullanılması eskidin Günümüzde bu faaliyet kolu için defterhânedede bir dâire bulunmaktadır

kaldırıldı. Birçok daire ve görevler birleştirildi, aynı emirname divan görevleri listesinden iki seyis ve büyük mabeyinciye silerek bunları saray hizmetleri listesine aldı. Çavuş kâtipleri ile zeamet yazıcıları da Veziriâzam'ın hanesine bağlı olarak bırakıldı. Ölçü ve ayarlar da Jresi de mâliye ve hazîneye bağlandı.

Bu dört sınıfta bulunan görevliler için de giyecekleri üniformalar şu şekilde tesbit edilmişti: Birinci sınıfta bulunan üç devlet nazırı için: Mavi renkte setre ve daha koyusu pantolon, zengin bir şekilde işlemeli olarak; düğmeler altın; kılıçların kabzası değerli taşlarla süslü ve görevlerinin işaretlerini taşıyacak, yâni kılıçlarda Sultan'ın tuğrası bulunacak. İkinci sınıftaki görevliler açık mavi setre ve koyu mor pantolon giyecekler, setre ve pantolon zengin bir şekilde işlemeli olacak; bu sınıfın ilk sekiz görevlisi birinci sınıfın taşıdıkları görev belirtici işaretleri taşıyabilecekler ve kılıçlarının kabzası aynı şekilde değerli taşlarla süslü olacak. Üçüncü sınıfın görevlileri ikinci sınıf görevlilerinin aynı kıyafetini taşıyacaklar; şu farkla ki, pantolonları yeşil mavis ve setre düğmeleri altın yerine gümüş olacak; kılıç kabzaları ise değerli taşlarla süslenmeyecek ve görevleri ise yukarıdan aşağı işlenmiş pahalı taşlarla belirlenecek. Dördüncü sınıf görevliler siyah kumaştan elbise giyecekler, pantolonları da aynı renkte olacak ve düğmeleri gümüşten dikilecekti. Görevlerinin alameti yukarıdan aşağı işlenmiş elmas ve bir pırlanta ile oluşturulacaktı.

İlk üç Nazır'a, başka yerde de belirttiğimiz gibi rical, yani ergin erkek, veya erkân deniliyordu ve bu da imparatorluğun sütunları mânasına geliyordu; divanın bütün diğer görevlileri Hocagân unvanının taşıyorlardı, ki bu da divan efendileri anlamına geliyordu. Bu unvan sahiplerini diğer faal memurlardan ayırmak için, Sultan İkinci Mahmud Hatt-ı Şerifinde (Sultanın yazısı) bunların setrelerinde işlenmiş kıymetli taşlar, pantolonlarının iki yanında, zırh biçiminde altın şeritler bulunmasını emrediyordu. Bu unvan sahiplerinden biri (iftihar) nişanı aldıkları takdirde, sınıflarını belirleyici başka nişan alamazlardı.

Bu Hatt-ı Şerif, Hoca unvanının her divan mensubuna verilmesiyle bu hususta suistimâle gidildiğine işaret edip, bu unvanın lââyık olana verilmesi gerektiği uyarısıyla sona eriyordu.

Listede divan görevlileri arasında sayılan oniki müfettiş görevinden ayrı olarak daha birçok müfettişlik bulunmaktadır; fakat bu müfettişlerden hiçbirisi divan efendisi unvanını taşımamaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Fes nâzın, asker başlıkları müfettişi; su nazırı, bunlar İstanbul yakınında

Belgrad ormanlarında bulunan bendler ve su yollarının bakımıyla meşgul olurlar, buldukları yer de orasıdır; Boğaz nâzın, bunlar Boğaz müfettişidirler ve yerler: Boğaz'daki fenerdedir; Galata nâzın (evvelce Galata voyvodası denirdi), Beyoğlu'nun mahallelerini teftiş ederler: Ayrıca liman dairesi işlerine de bakarlar; evvelce bu dairenin! başkanına Liman nâzın deniliyordu. Diğer müfettişler için evvelki listelerde açıklama yapılmıştır.

Postalar dairesi de (menzil kalemi) yukarıda bahsettiğimiz dairelerle birlikte reform, İslahat hareketlerinin konusu olmuştur. Bu dairenin çalışması bugün posta müdür yardımcısının nezaretine bırakılmıştır ve şehreminliği, şehir müfettişliği kaldırılmıştır.²³⁴

II. Askeri Veya Ordu Görevleri

- Muntazam birlikler artık III. Selim döneminde olduğu gibi Nizam-ı Cedid (yeni teşkilât) adını taşımamaktadır; günümüzdeki adı Asakir-i mansure-î Muhammedlye'dir. Sultan'ın muhafız kıtası diğer savaş birliklerinden ayrılmak maksadiyle Asâkir-î hassa-i şahane adını almıştır. Yani doğrudan doğruya Sultan'm hanesine, saraya bağlı birlikler mânâsına gelmektedir. Bütün ordunun başkanı unvanı Se-rasker-Paşa'dır. Ondan hemen sonra muhafız kumandanı veya beylerbey vezir, yâni saray muhafızları kumandanı gelmektedir.

Ordu, silahlarına göre, piyade, süvari, topçu, istihkam (lağımçı), humbaraei (bombacı) ve baltacı olarak sınıflara ayrılmıştır. Piyade ve süvari tümenleri ferik (firka) ve daha küçük birlikler alay adını alırlar. Her alaya bir mîri alay (albay) kumanda eder ve her alay dört tabura ayrılmıştır ve her taburda sekiz bölük vardır. Taburlara binbaşı veya kaymakamlar kumanda eder. Bir yüzbaşı emrindeki bölük sekiz mangadan oluşur, ki bunlar da onbaşı veya çavuşun kumandasındadır, bu teşkilât Moğol ordularından Cengizhan ve Timur dönemlerinden gelmektedir.

Diğer subayları ayrı yetkileri bulunan çavuşlardır ve bunlar şeflerin emirlerini nakletmekle görevlidirler; her bölükte dört çavuş bulunur ve bunlara bir başçavuş kumanda eder; her bölükte iki mülâzim ve bir kâtib (bölük emîni) bulunur. Her taburda iki kolağası veya binbaşı yardımcısı vardır; sağ kanaddakine sağ kolağası, sol kanaddakine sol kolağası denir;

²³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/184-187

seksenlik bir kolağası, rütbesi bakımından mülûzımın üstündedir ve nihayet sancakdar veya alemdar gelir ve mülâzim aylığı aldığı halde yüzbaşı rütbesindedir.

Bir alayın kurmay heyeti bir miralaydan (albay), bir kaymakamdan ve bir alay eminden oluşur. Yalnız süvarilerde mülâzim vekilleri, onbaşı vekili bulunur. Basit erlere nefer ve alayın musiki takımına mehterhane denir. .

Serasker Paşa'nın, nıhafiz kumandan ve Paşasının ve ferik rütbesindeki Paşalarla fırka (tümen) kumandanı Paşaların aldıkları aylığın rakam olarak ne tuttuğu hâlâ bilinmemektedir. İki alayın birleşmesinden oluşan livalara ²³⁵, kumanda eden Paşalara (mirliva) gelince, bunlar 2500 kuruş aylık ve otuziki tayın, miralay 1200 kuruş aylık ve onaltı tayın alırlar; kaymakamlar 900 kuruş aylık ve 12 tayın; alayın levazımcıları (alay emîni beyler), 800 kuruş maaş ve on tayın; binbaşılar, 750 kuruş aylık ve 8 tayın; kaymakam muavinleri (kolağalan) 400 kuruş aylık ve 4 tayın; yüzbaşılar, 180 kuruş aylık ve 1 tayın; bölük şefleri, 200 kuruş aylık ve tayın; ikinci yüzbaşı (yüzbaşı vekili), 180 kuruş aylık ve 1 tayın; Piyade mülâzimleri 120 kuruş aylık; süvarininkiler 140 kuruş aylık; Süvari ikinci mülâzimleri 120 kuruş aylık; Muavini 80 kuruş aylık; Başçavuşlar ve piyade başgediklileri, 50 kuruş aylık ve süvarininkiler, 60 kuruş aylık; çavuşlar ve alay ulakları, 50 kuruş aylık; bölük emenleri, 40 kuruş; onbaşılar, 36 kuruş aylık ; süvari onbaşı yardımcıları, 36 kuruş aylık; süvari erleri 24 kuruş aybk; piyade erleri 20 kuruş aylık alırlar.

Ordu bakımından müşir-i asâklr-î hassa (imparatorluk muhafız kuvveti Paşası), sarayda birinci derecede mevki sahibidir; emrinde, saray muhafızları olan ve İkinci Mahmud'un Hatt-ı şerifiyle dağıtılan bostancıların kumandanı bostancıbaşmm yerini almış olan ve ferik-i asâklr-î şahane denilen muhafız fırkasının Paşası bulunur. Muhafız kuvveti müşirinden başka, müşir-i tophane-i âmire unvanını taşıyan bir mareşal daha vardır ki bu müşir, İmparatorluk topçu kuvvetleri meclisinin de başıdır. Toparacıbaşı, lağımıcıbaşı (istihkâm mânâsında), humbaracıbaşı ve cebecibaşı artık mevcut bulunmamaktadır; bunların makamlarım alan subaylara bugün nazır denilmektedir. Böylece, eski cebecibaşı günümüzde muhimmat-ı harbiye nâzın olmuştur. Eski mir-i alem, yâni Sancak-ı Şerif taşıyıcısı makamı da kaldırılmıştır.

En eski askerî müessese, bir çeşit millî muhafız durumundaki milislere

²³⁵ Liva, idarî ve askerî taksimatta eski «sancak-ın yerini almıştır.

ait olandır ki, buna redif denilmektedir ve bu isim birbirini taki-beden mânâsına gelmektedir ve fasılasız olarak güçlerini, varlıklarını sürdüren meslekler lej iyonlarından alınmıştır. Serasker-Paşa'nın polis nuhafız kuvvetleri havazs²³⁶ adını taşıyordu. İstanbul Devlet Gazetesi çok geniş bir ekinde, bize bu asayiş kuvvetlerinin teşkilâtı hakkında ay-ıntılı bilgi yermektedir. Yüzelli askerden oluşan bu muhafız kuvvet, lerbirinde elli asker bulunan üç mülhak bölüğe ayrılmıştır, bunlara bir nülâzım kumanda etmektedir. On kişiden oluşan müfreze bir baş-neferin kumandasındadır. Bunların bağlı oldukları çavuş ayda 40 kuruş aylık alır; baş-nefer 30 kuruş; askerler 20 kuruş ve mülâzım (teğmen) 120 kuruş alırlar. Divan salonunda ve Serasker kapısında muhafaza ile görevlendirilmişlerdir. Serasker Paşa'nın atla her dışarı çıkışında ona refakat ederler. Elli nefer, Serasker kapısında dâima hizmette bulunmakla görevlidirler ve bunun için elli nefer gece gündüz ayaktadır. Tam gerçek ifadesiyle bunlar divanın mızraklı askerleridirler; zira Serasker Paşa Sarayı'ndaki askerî muhafızlar, savaşçı askerlerden ve sekbanlardan oluşmaktadır. Bu sonuncu askerler, havazlar gibi, İstanbul'da her yangın çıkışında Serasker Paşa'yı takibederler. Serasker Paşa Sarayı yakınında komiserlik görevi yapan makam sahibine tomruk ağası denir; polis nizamlarına karşı gelmek suçunu işleyenlerin kapatıldığı hapishaneye tomruk odası adı verilmiştir. Tomruk kâtibi zabıtları tutar ve 10 kuruş almağa hakkı vardır. Bu aynı zabıt üzerine komiserin ve memurların adları ve hapis masrafı belirtilir. Bu kâtip 600 kuruş aylık alır; yardımcısının aylığı ise 150 kuruştur. Gece gündüz yangınları bildirmekle görevli birinci muhafız 75 kuruş aylıkla görev yapar; otuz iki yardımcısının her birinin aylığı 15 kuruştur; sekbanlara bağlı yardımcılarının her biri 60 kuruş aylık sahibidir; şehrin anahtarlarının muhafızlarının her biri 20 kuruş aylık alır; kötü yola düşmüş kızları gözetmekle görevli kadına kolcu kadın denir ve 100 kuruş aylığı vardır; bu kadının yardımcısı ise ayda 80 kuruş alır; evine aldığı kızların oda fiyatları 40 kuruş olarak tesbit edilmiştir, mahpushane kapucusunun aylığı ise 60 kuruştur; üç yardımcısının her biri 40 kuruş aylık alır; hapishaneler dairesinin aylık masraf istihkakı 50 kuruştur; aylık kömür gideri 25 kuruş olarak tesbit edilmiştir, hapishaneye verilen günlük 40 ekmeğin aylık para tutan 120 kuruştur ve mahpusların bakımı ve umulmadık masrafların aybk tutan ise 750 kuruşa varmaktadır.

²³⁶ Hammer'in metinde Osmanlıca yazılışından «khawzs» şeklinde aktardığı kelimenin karşılığı bizim ügâüerdeki karşılığıyla «havas* olabilir ki bu da malum anlamıyla -seçkim anlamında tercih edilmiştir denilebilir (Ç.N.).

III. Saray Görevleri.

İkinci Mahmud tarafından yapılan reformların en önemli olanları, hiç şüphesiz saray hizmetleri görevlerini ilgilendirenlerdir. Artık ne özengi beyleri ne bostancıbaşı, ne de salahorlar vardır; onlarla birlikte, silahdarağa, çuhadarağa (birinci oda hizmeti bakıcısı), tûlbendağası (sanklan muhafaza eden), ibrikdarağa, binisağası, kahvecibaşı, tüfekci-başı, berberbaşı, serkâtip onlarla birlikte tarih olmuştur. Gerçi bazı görevler şekli ve adı değiştirilmek suretiyle devam ettirilmişse de bunların da sayılan azdır; meselâ eski bostancıbaşı'nın görevinin muhafız fırkası kumandanına verilmesi gibi olanların sayılan da fazla değildir. İç odada, yâni hazîne birinci ve ikinci odasında şu görevler kaldırılmıştır

Anahtarağası (hazîne dairesi anahtarları muhafızı), çantacı (imparatorluk paralarının icâbeden yere taşıyıcısı), sorguççu (balıkçılıkuşu tüyünden yapılmış sorguçların muhafızı), kapancacı (devlet hil'atları muhafızı), bûlbülcübaşı (saray bûlbülleri baş muhafızı), tûtücübaşı (papağanlar muhafızı), Bugün sarayda artık sadece iki oda (daire) bulunmaktadır. Bunlar: iç daire (iç oda) yâni hane-i hassa, hazine oda veya dairesi (hazîne-i hümâyûn); diğer iki oda, yâni üçüncü daireler (kilerci ve seferli odaları) da lağvedilmişlerdir. Sayılan otuz olan ve iki subayın emrinde bulunan birinci dairenin hizmetkârları, bugün Peygamber'in hırkasının bulunduğu daireyi (Hırka-i Şerif Odası) muhafaza ile görevlendirilmişlerdir; bunlar değişik olarak onbeş gün sürekli görevde kalmaktadırlar ve artık unvanları da hırka-i saadet hademesi olarak değiştirilmiştir ve başlarında bulunan idarecinin unvanı da hane-i hassa der-i hademedir. İmparatorluk hazînesi kâtibi makamı artık yoktur; hazine birinci kâtibine bugün serkâtip (başkâtip) denilmektedir, ikinci kâtib ise mülâzım kâtip unvanını taşımaktadır. Kap ucu basıların sayısı ise otuza indirilmiştir. Aralarında hizmet yıllarından kaynaklanan kıdem farkı kaldırılmıştır. Evvelce kapu ağaları unvanını taşıyan ak ağalar bugün akağa 1ar unvanını taşımaktadırlar ve sayılan yüzdür. Baltacılar, Harem dairesinin zülüflü baltacıları olarak muhafaza edilmişlerdir. Yeşil sorguçları olan peykler bırakılmışsa da, mızraklı muhafız olarak sayıları ikiyüze indirilmiş, Tirendaz solaklar ise tamamiyle

²³⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/187-189

kaldırılmıştır. Ceviz muhafızları, yâni beykoz birliği ise devlet gazetesinin 35. sayısında belirtildiği şekilde görevleri halılan muhafaza etmek ve Sultan'ın at gezintilerinde kızlar ağası²³⁸, ve hazindânın ardından halılan sermek üzere götürmekle belirlenmiştir. Hadımların kullanılmasına gelince, bunların yalnız unvanları değiştirilmiştir; eski kapu hasekisi bugün kapu çuhadan denilmektedir, yâni unvanı, Bâb-ı Âlî tarafından muteber sayılmış iki kutsal şehrin, Mekke ve Medine'nin hizmetkârı olmuştur. Başkapuoğlanı ise unvanını muhafaza etmiştir.²³⁹

IV. Valilikler Ve Onlara Bağlı Voyvodalıklar.

Türkiye'nin iç idaresi üç sınıfa ayrılmıştır ve bu aynı şöyledir: Valilikler, sancaklar ve voyvodalıklar. Bunlardan son ikisi gerçekte bir eyâlet valiliğinin bölümleri oldukları halde, bir valiliği elinde bulundurana ayrıca verilmek veya sancakbeyleri ve özel voyvodalar tarafından idare edilmek üzere bölüme tabi tutulmuşlardır. Eyâletlerin idaresindeki sisteme gelince bu, iki şekil altında görülmektedir; Birinci şekilde valilikler ve sancaklar, vilâyet veya sancağın geliri gözönünde tutulmaksızın hazineye muayyen bir vergi ödeyecek olan vali ve sancakbeylerinin idaresine verilmişlerdir. İkincisinde sancaklar geliri bakımından gelirle-rinni arttırılması gözönünde tutularak sancakbeyine verilmiştir ve bu durumda idareci, geliri arttırıcı hususlara dikkat göstermek zorundadır. Bir sancağı elinde bulundurucular gerçek kalıcı oldukları takdirde bunlara mutasarrıf geçici, muvakkat oldukları takdirde ise mütesellim denilir. Vali eğer bir lütuf olarak ikinci bir sancağın idaresiyle görevlendirilmişse, bunlara muhassil (vergi toplayıcı) denir. 16 Rebi-ul'evvel 1250 (23 Temmuz 1834) tarihli ve 86 sayılı Devlet Gazetesi mutasarrıf, mütesellim ve muhassillerle alâkalı durumu izah etmektedir.

Her tevcihat ve yüksek memurların görevlendirilmeleriyle alâkalı yıllık listede, bir valilikten ayrılan sancağın valilikten ayrıldığı ve muhassillik unvanıyla ayrı ayrı idarecilere verildiği görülür. Bu arada, ayrılan bölümün, mütesellimlikle hazineye bağlandığı da olur. İstanbul Devlet Gazetesi'nde, en son olarak voyvodalıkların yer aldığı göze çarpmaktadır: Böyle bir olaya evvelce hiçbir suretle rastlanmamıştır. Devlet çiftliklerinin idarecilerine bazen kâhya da denilir. 1249 Hicrî (1833-1834) yılı valiliklere atama

²³⁸ İkinci Mahmud bu makamın adına dokunmaksızın, olduğu gibi devam ettirmiştir.

²³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/189-190

listesinde (Devlet Gazetesi'nin 27 sayılı, 27 Ramazan tarihli sayısına bakınız) 32 valilik göze çarpmaktadır ve isimler sayılırken, hiçbir vilâyet idare etmedikleri halde Serasker Paşa, mü-şir-i asakir ve müşir-i Tophane valilikleri de sayılmaktadır ki, bu sadece isim ve unvandan ibarettir.

Zaten Cezayir bugün Fransızların elinde olduğundan, gerçekte Türkiye'de 28 eyâlet vardır ve bunlar sırasıyla şöyledir 1. Habeşistan ve Cidde, Mekke ²⁴⁰, Şeyhülharemy'n makamıyla birlikte. 2. Kaptan Paşa eyâleti (Adalar Denizi adaları). 3. Rumeli. 4. Şam. 5. Bağdad. 6. Şehr-zor. 7. Basra. 8. Mısır ²⁴¹ 9. Haleb. 10. Bosna. 11. Safed, Sayda ve Beyrut. 12. Trablus (Suriye'deki). 13. Erzurum. 14. Sivas. 15. Silistre. 16. Kandiye. 17. Trabzon. 18. Karaman. 19. Adana (ki burası da Sivas ²⁴² gibi muhassilliktir). 20. Diyarbekir. 21. Rakka. 22. Maraş, 23. Çıldır. 24. Kars. 25. Van. 26. Musul. 27. Tunus. 28. Trablus.

Adlanı vereceğimiz otuzbir eyâlet valilerinin özel ve bağımsız valiliklerini oluşturmaktadır: 1. Kudüs ve Nablüs ²⁴³- 2. Vidin ve Niğbolu. 3. Tirhala. 4. Yanya. 5. Delvino 6. Avlonya. 7. Scütari. 8. Elbistan. 9. Ohri (Bu son üçü nauhassilliktir). 10. Semendere. 11. Karahisar. 12. Menteşe. 13. Aydın (bu son üçü de muhassilliktir). 14. Biga, Boğaz kumandanlığı yeri. 15. Kayseri 16. Selanik. 17. Çorum. 18. Teke (Bu son üçü de muharsilliktir.)19. Üsküb. 20. Köstendil. 21. Perzerin. 22. Kilis. 23. Zvamik. 24. Hersek. 25. Dukagin. 26. Kane. 27. Akşehir. 28. Reti-mo. 29. Alaiye. 30. Konya. 31. Ankara.

Bu cildin sonunda bulunan bazıları Asya, bazıları Avrupa kıt'asının-daki eyâletlerin durumunu gözden geçirince, bunların dağıtılış, yâni taksimat bakımından nasıl bir düzensizlik içinde bulunduğu gözden kaçmayacaktır.

Devlet Gazetesi'nde bildirildiğine göre voyvodalık unvanını alan sancakların sayılan ellidir ve şöyle sıralanmaktadır:

1. Mihaliçi. 2. Edrenos, Bursa'da Uludağ eteğinde. 3. Karahisar. 4. Lefke. 5. Kokce. 6. Kirmencik. 7. Midalcik, eski Hüdavendigâr sancağında. 8. Edremit. 9. Ayazmend. 10. Çandralı. 11. Emrudabad. 12. Ka-racaşehir. 13. Giva. 14. Taraklı. 15. Sivrihisar (Bu dört voyvodalık Hüdavendigâr sancağındadır). 16. Domaniç. 17. Göynük. 18. Bilecik. 19. Akhisar. 20.

²⁴⁰ Bu eyâlet hâlâ çok ihtilâflıdır ve kesin durumunu Bâb-ı Âli île Mehme* Ali arasındaki bir anlaşma belirleyecektir.

²⁴¹ Bu eyâlet sadece isimden ibarettir ve bunun da birçok sebebi var.

²⁴² Bu eyâletin sahipliğinin Suriye'nin güvenliği bakımından önemi büyüktür. Mısır kral vekili onu Türkiye'ye vermekle kararlı görünmüyor.

²⁴³ Bu eyâletler Mehmed Ali'nin eline geçmiş olduğundan, bu İstatistikte İsim olarak yer almışlardır.

Kurupazar. 21. Kisud. 22. Kutaz. 23. Virankuş. 24. Söğüt. 25. Kermasti. 26. Yarhisar. 27. Yaylakabad. 28. Saraycık. 29. Karamürsel. 30. Ayvalık. 31. Kislce. 32. Tuzla. 33. Aydınçık. 34. Mudanya. 35. Ayaş, Ankara sancağında. 36. Kırkağaç. 37. Beyşehir. 38. İnegöl. 39. Bazarçık. 40. Manyas, Karasi sancağında. 41. Gölpazan. 42. Kelembek. 43. Karasinit. 44. Yangadıç. 45. Zindügi. 46. Bergama. 47. Ayurundu. 48. Giresun. 49. Çandarlı. 50. Pazarköy.²⁴⁴

V. Adalet Makam Ve Görevleri.

Daha yukarıda, mertebeli silsileleriyle birlikte kadılar makam listesini vermiştik. Burada, müderrisler ve adayları hakkında birkaç söylenecek söz kalmaktadır. Zira bunlardan ve derecelerinden kitabın hiçbir yerinde söz edilmemiştir. Oysa bu meslek mensuplarının müesseseleri bunca reform içinde hiç el değmemiş bir şekilde kalmıştır.

Bunların öğrencileri sohta, daha doğrusu suhte unvanını taşırlar ki, bu da ilim aşkıyla yananlar anlamına gelmektedir. Fas krallığında öğrencilere thalb veya thalib denilmektedir, yâni ilim taleb edenler anlamını ifade etmektedir. İran'da aynı kişiler için danismend denilmektedir ki, bu da ilme istidatlı anlamındadır. Danismend kelimesi Avrupalı yazarlar tarafından türlü şekillere sokulmuş, açıkçası tahrif edilmiş, üstelik bu tahrif edilmiş, bozulmuş kelime ve onun mânâsı üzerin-

de de garip yorumlar yapılmıştır. Bugün İstanbul'da ulemadan kimseler ve aileleri danismend unvanını taşımaktadır.

Bir öğrenci, hocalarım tatmin ederek imtihanı geçerse mulazim unvanını alır ve bu kelime tam olarak muavin anlamına gelir. Zira bunların herbiri, şöhret sahibi âlimlerden birini efendisi, patronu, üstadı olarak seçer. Bununla beraber, bu kelimeyi aday kelimesiyle değiştirmek yerinde olun özellikle adli mânâ ve meslek hedef alındığında en doğrusu budur. Adayların diplomaları, şahadetnameleri Şeyhülislamlık makamı tarafından verilir. Tabî, bu şahadetnamenin verilmesiyle aday adalet teşkilâtında çalışmak isteyeceğinden kendisi hakkında esaslı bir tahkikat yapılır. Yâni, bu tahkikat sonuçlanmadan önce, imtihanı kazanmış durumda olsa, şahadetname kendisine verilmez. Bu bakımdan, adaylar, Şeyhülislamlık makamı tarafından verilen Mülâzımlık Şahadetnâmesi'nden başka bir de

Kadıasker tarafından mühürlenene ikinci bir şahadetname daha alıyordu. Adaylık için (müla-zemet için) tâyin edilmiş bulunan zaman sona erdiğinde, aday, günlük aslî gelirleri 10 akçe olan müderrislerin hiçbir rütbe ve mevki olmayan sınıfına girer, zira mevki ve makam haricîler sınıfıyla başlar. İkinci sınıfa hareket-i haricî denir; yâni ayrılan haricîlerin sınıfı anlamına gelir; üçüncü sınıf dahili adını alır; dördüncü sınıfa hareket-i dâhili adı verilmiştir, çünkü dâhiJîden ayrılacak olanların sınıfıdır; bu mertebeden çıkınca beşinci müderrisler adayları sınıfına geçer ki, buna da mu-zile-î sahn denirdi ve buradan İkinci Mehmed (Fâtih) camisinin sekiz medresesinden birine gireceği mânâsı çıkardı. Bu sınıflardan her birinde ilerleme günde yirmi akçalık bir artış sağlıyordu. Altıncı sınıfa sahn altıları deniliyordu; yedinci sınıfa altmışlar adı verilmişti; sekizinci sınıfa hareket altmışlû, yâni altmışlar sınıfından gelenler deniliyordu; dokuzuncu sınıfa muzile-i Süleymaniye, yâni yakında Kanunî Süleyman medresesine girecek olanlar sınıfı adı verilmişti; nihayet onuncu sınıftan olanlar Süleymaniye müderrisi unvanını taşıyorlardı: Bu unvanı taşımak bakımından bu camiye bağlı beş medreseden birine veya Hadisler Mektebi'ne bağlı bulunmalarının önemi yoktu.

Müderrisler bu on sınıfı bitirince molla veya kadı mesleğine girerler. Kadıların sekiz alt makamı şunlardır: Eyûb, Galata, Üsküdar, Kudüs, Haleb, Yenişehir, Selanik ve İzmir. İkinci sınıf veya makam Edirne, Bursa, Mısır ve Şam'ı içine alan dört molladan oluşur, Mekke ve Medine kadıları üçüncü sınıfıdır; dördüncü sınıf İstanbul kadısı ve kendisinden önce bu makamda bulunmuş olan meslekdaşlarından oluşur; beşinci sınıf Anadolu Kadıaskeri ve altıncı sınıf Rumeli Kadıaskerleri makamıdır. Bu iki Kadıaskere berat ve şahadetnâmeleri göndermekle görevli bir reis-efendi yardım, yâni muavinlik eder. Bu muavinlik makamı fazla bilinmez, nitekim Mouradjea d'Ohsson da bu sebeble eserinde zik-retmemiştir. Demek ki İstanbul'da, biri Bâb-ı Âlînin dışişlerini yöneten olmak üzere, üç reis-efendi vardır. Kadıların yedinci sınıfı, kadıların en yükseği ve bu makamda tek olan, İslâmiyetin imamı, yâni Şeyhülislâm temsil etmektedir.

Büyük-mollaların veya birinci derecede adli makam sahiplerinin meslekte ilerlemeleri düzeni (silsile-i merâtib) bu şekildedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü derecede mollaların ilerlemeleri hususunu da bu cildin ilk sayfalarında ayrıntılı olarak bildirmiştik.

Makam sahibi, her derece alışında yeni bir şahadetname alır ki, aynı zamanda atanma ifâde eden bu vesikaya resmî adıyla raus denir. Burada,

hariç müderrislere verilen şahadetnamelerin mâhiyetleri hakkında bir fikir edinilmesi için bir Örnek veriyoruz:

"Abidinbeğ Efendi oğlu Ahmed Râşid Efendi, ilimlerini arttırarak hakikati arayan âlimlerin örneği olarak kırklar medresesini bitirmiş olduğundan, Şeyhülislâm Mevlânâ Şeyhzâde Esseid Abdulvahap Efendi, kendi yüksek katlarından kendisine Yusuf Paşa altıncı medresesinde dış müderrislik (profesörlük) tevcih buyurmuşlardır. Gereği yerine getirile. 29 Cemaziyülâhir 1247."

Devlet Gazetesi'nin 18 Rebuul'âhir 1250 (24 Ağustos 1834) tarih ve 88 numaralı sayısında, azaların (mulâzimlerin) hariç sınıfına girmek için tâbi tutuldukları imtihan hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bu bilgilerden, Türk öğrencilerin verdikleri imtihanın Avrupadakilerden daha kolay olmadığını; hattâ, filozof Fisagor'un bahsi de geçtiğine göre, Lâtince bilmemeleri bakımından daha da güç olduğu neticesini çıkarıyoruz. Gazetenin aynı sayısında, Pâdişâh'in çeşitli ilim ve bilgilerin himayecisi olarak bu imtihanlarla ilgilendiği, mümeyyizler arasında saraydan gönderilmiş hocaların da buldukları kaydedilmektedir.

İlkokul öğretmenlerine, saraya bağlı olanlar gibi hoca denilmektedir. Devlet Gazetesi'nin 27 Receb 1247 tarih ve 9 numaralı sayısında yayınlanan bir emirname, Bâb-ı Âlî hocalarını dairelerde bulunan görevlilere filoloji ilminin şu dallarında ders vererek onları bilgi sahibi durumuna getirmeğe mecbur tutmaktadır: 1. gramer, 2. sarf ve nahiv, 3. kelimelerin aslı bilgisi (etimoloji), 4. nutuk düzeni, 5. nutkun bölümü, 6. mecazî deyimler ilmi, 7. şiirde vezin, 8. kafiye, 9. şiir, 10. yazı sanatı, 11. şüphelere karşı Kur'an'ı savunma konusunda metodlu bilgi. 12. güzel yazma sanatı, 13. antoloji, 14. tarih.

Devlet Gazetesi, Bâb-ı Âlî hocalarından başka, imparatorluk sarayına bağh altı hocadan da bahsetmektedir: 1. İmparatorluk sarayı hocası, 2. İmparatorluk hazine dâiresi hocası, 3. Galata sarayı hocası, 4. Oğlanlar İç odası hocası, 5. Galata saray hocası. 6. Kızlar ağası hocası. Bu üç sınıf profesörün yanında, ki bunlar Bâb-ı Âlî ve saraya bağlıdır, diğer üç mektebe bağlı profesörler (müderrisler) de vardır ve bunlar şöyle sıralanabilir: Üçüncü Selim tarafından kurulan mühendisler okulu; İkinci Mahmud'un açtığı Tıbbiye ve mimarlık mektepleri. Mimarlık okulunun kurulmasıyla ilgili emirname Devlet Gazetesi'nin 17 Şevval 1249 (27 Şubat 1834) tarih ve 78 sayılı nüshasında bulunmaktadır. Mimarlık okulu dört sınıfa ayrılmıştır, başında müdrl-î ebnle-1 hassa, yâni devlet yapılan birinci

müdürü bulunmaktadır. Birinci sınıf otuz kalfa yani yapı müfettişinden oluşmaktadır; ikinci sınıf yirmi kalfa yardımcısından (mulâzimi kalfa); üçüncü ve dördüncü sınıflarda öğrenciler bulunmaktadır. Bu sonuncular riyaziye, hendese, gramer ve nahiv derslerini takibetmektedirler.

Devlet Gazetesi'nin 11 Muharrem 1250 (11 Mayıs 1834) tarih ve 83 numaralı sayısında muntazam birliklere (asâkiri mansure), muhafız birliği (asâkiri hassa), topçu birliklerine (tophane) mahsus dört hastane ile alâkalı bir emirname bulunmaktadır; bu hastahanelerden dördüncüsü Maltepe'dedir. Evvelki saltanat dönemlerinde tıb Öğretilen bu hastahanelerde altmışüç üye bulunuyordu; bunun otuzuna tablb muavini deniliyordu, otuzikisi cerrah, yâni operatördü; altmışüçüncüsü profesör, yâni müderristi. Bugün bunlar dört sınıfa ayrılmış bulunuyorlar. Birinci sınıf, bizimkiler gibi sonuncu değil, en yükseğidir ve kırk öğrenciden oluşmaktadır ve öğrenciler aylık olarak 100 kuruş alırlar. Bu sınıfta fizik ve kimya öğretilir. Bu sınıfın profesörüne 800 kuruş aylık ödenir. İkinci sınıfta da kırk öğrenci şakird bulunmaktadır ve bunların herbirine ayda 50 kuruş verilir, birinci hoca 750, ikinci hoca 500 kuruş aylık alır. Bunlar, anatomi (teşrih), fizyoloji, tedavi ve ilaç verme ilimlerini öğretirler. Üçüncü sınıfta ancak yirmi öğrenci vardır hocaları onlara gramer, nahiv ve yabancı diller öğretmekle görevlendirilmişlerdir, ayda 300 kuruş alırlar. Dördüncü sınıfta ilk iki sınıfta olduğu gibi kırk Öğrenci bulunmaktadır. Onlara okuma yazmayı öğreten hocalarının aylığı 200 kuruştur. Hoca ve öğrencilerin armalarında damarları ile birlikte bir kalb, derecelerine göre deri, gümüş ve altın plâklar üzerine kazılmıştır.²⁴⁵

VI. Paralar Ve Ölçüler.

Yeni paralar ile ilgili nizamname, Osmanlı Devlet Gazetesi'nin 9 Cemaziyyül'evvel 1249 (28 Eylül 1833) tarih ve 67 numaralı sayısında yayınlanmış bulunuyor. Bu nizamname duka (haririye)'nin değerini 20 kuruş, yanm harirfye ise 10 kuruş olarak tesbit etmektedir. Fındık denilen bir dirhem ağırlığındaki duka 32 kuruş olarak tesbit edilmiştir; yarım fındık 16 kuruştur ve rub'u, ki bu paranın dörtte biridir, dört karat olarak 8 kuruştur. İstanbulî denilen duka'nın değeri 24 kuruş olarak tesbit edilmiştir, altı karat ağırlığındaki yarım İstanbul! 12, 3 karatlık çeyrek İstanbul! ise 6 kuruştur.

²⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/192-195

Rumî dukanın değeri 48, yansı 24 kuruş değerindedir. Eski rumî dukanın kuru 54 kuruş; yeni adlî duka ve eskisinin kuru ise 16.5 kuruştur. Mısır dukası (oniki karat ağırlığında, ser mahbub) 20 kuruş 10 para değerindedir; altı karat ağırlığındaki yarım ser mahbubun değeri 15 kuruş 5 paradır aynı paranın 3 karat ağırlığındaki dörtte biri 5 kuruştur; nihayet kırklık haririye denilen duka 40 kuruştur, Demek ki, yarım ve çeyrekler sayılmamak şartıyla, Osmanlı İmparatorluğunda tedavülde yedi çeşit millî duka vardır ve bunları şöyle sıralayabiliriz: Haririye, fındıklı, İstanbul!, rumî, adlî, ser mahbub ve kırklık haririye.

Büyükölük Ölçüleri Ekvator derecelerine göre hesaplanmıştır. Her derece 60 mildir; her mil 1000 kulaçtır; kulaç, 2 ons ve yanm arşından uzundur; arşın 2 ayak 12 pus: böylece altı Türk ayağı (kadem) 7 Fransa ayağına tekabül etmektedir.²⁴⁶

VII. Bayramlar Ve Uyulan Törenler

Sultan'ın katıldığı yürüyüş alaylarında ve iki büyük bayram vesilesiyle yüksek makam ve mevki sahiplerinin Sultan'a tazimlerini arz-etmelerindeki teşrifatta büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu teşrifat bir taraftan sadel estirmekle beraber, diğer taraftan son zamanlarda oluşturulan makam ve memuriyetleri de içine almıştır. En önemli makam yenilikleri Serasker Paşa ve devlet nazırlıkları veya müfettişliklerinin kurulması, ihdasıdır. Bu sonuncuların çalışmaları Veziriâzam'ın icrââtını da kapsamı içine almaktadır.

27 RebiuTevvel 1249 sayılı tarih ve 77 numaralı Osmanlı Devlet Gazetesi'nde iki bayram (Şeker ve Kurban) vesilesiyle uyulması gereken teşrifat kurallarını düzenleyen bir emirname bulunmaktadır. Bu emirnameye göre, bu Bayramlar vesilesiyle tebriklere bundan böyle önce sarayda başlanacak, sonra Veziriâzam'ın, Şeyhülislâm'ın ve eski Yeniçeri ağası namını alan Serasker Paşa'nın makamlarında devam edilecektir. Evvelce tazimlerini sunmak üzere Sultan'a saray camisine kadar refakat eden ve camiden çıkmasını bekledikten sonra tebriklerini arze-dip Bâb-ı Âlî'ye giden ve orada Veziriâzam'ın gelmesine kadar bekleyen vezirler için de aynı emirnamede değişiklik yapıldığı görülmektedir. Üç tuğlu vezirler veya Paşalar ve devlet ricali veya Sultan'ın nazırları, Veziriâzam'ı dışarıda

²⁴⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/196

bekleyecekleri yerde kendilerine ayrılan salonlara girecek ve orada bekleyeceklerdir. Saraydan dönen Veziriazam arz odasında tebrikleri kabul edecek ve oradan ayrılacak olan tebrike gelenler topluluğu önce Şeyhülislâm kapısına giderek Şeyhülislam'a makamında tebriklerini arzedecekler, oradan da Serasker Paşa'ya giderek aynı teşrifatı tekrarlayacaklardır. Vezir ve Paşaların ayrılmasından sonra Veziriazam divan salonuna (divanhane) geçecek ve orada kendisini beklemekte olan Bâb-ı Âlî'nin dört sınıf görevlisinin tebriklerini kabul edecektir ve bu merasimi yerine getiren heyet oradan Şeyhülislam ve Serasker kapılarına, makamlarına gidecektir. Bayramın birinci günü, sarayda işleri olan özengi beyleri ve mabeyinciler, Sultan'ı tebrik etmeleri için huzur salonuna alınıp merasimi yerine getirdikten sonra, Veziriâzam'a değil, Şeyhülislâm ve Serasker Paşa makamına gideceklerdir. Bayramın ikinci günü, Veziriazam, Şeyhülislâm kapısına gidecek ve tebriklerini sunacak, Şeyhülislâm da buna derhal mukabele edecektir. İmparatorluğun Veziriâzam'ın makamından dönen Şeyhülislam, oradan ayrılınca Veziriâzam'a gidecek olan makam sahibi kadıların tebriklerine muhatap olacaktır.

Büyük mollalar, makam sırasıyla Mekke kadısından başlayarak Üsküdar kadısına kadar ve büyük müderrislere (sekizler, altmışıncılar ve Süleymaniye müderrislerine) tebriklerini sunduktan dört saat sonra, Veziriâzamlık makamında aynı vesileyle bulunurlar. Kabul salonuna alınan mollalara önce kokular, peşinden kahve ikram edilir ve burada Veziriâzam'a tebriklerini arzederler. Peşinden divan salonuna geçen Veziriazam, orada, emirnamenin yayınlanmasından önce adlan yüksek sesle bildirilmesi âdet olan makam sahibi iki büyük kadı ve iki birinci müderrisin tebriklerini kabul eder. Yeni emirnamede, tebrik merasimlerinde isimlerin mabeyinci tarafından yüksek sesle, haykır-casına bildirmesi geleneğine de son verilmiştir. Bu ziyaretten bir saat önce, Sultan camilerinin imamları önce baş mabeyinciye, oradan Şeyhülislâm'ı tebrike giderler. Kesedarlar, kalfalar (dairelerdeki yardımcıları), zaimler (Umar sahiplerinin kâtipleri) ile Veziriazam kapusu-nun diğer görevlileri tebriklerini aynı gün ve aynı salonda arzederler. Eskiden yürürlükte olan Mekke ve Medine dinî vakıfları müfettişleriyle diğer şehir müfettişlerinin bayramın ikinci günü tebriklerini arzetme geleneği lağvedildi ve Bab-ı Âlî'nin dört görevli sınıfının birine mensup bulduklarından, bayramın birinci günü tebriklerini arzetmeleri uygun görüldü.

Büyük geçit resimlerinde Bâb-ı Âlî'nin birinci sınıf memurlarından yalnız

Reis Efendi (Hariciye Nâzın) ve birinci Defterdar (Mâliye Nazın) yer alırdı; ikinci sınıf ise dinî vakıf müfettişlerinden, mukataa müfettişlerinden, baruthane ve cephanelik müfettişlerinden oluşuyordu. Büyük geçit resimlerinde uyulması gereken düzen ve sıra Osmanlı Gazetesi'nin 22 numaralı sayısında şu şekilde belirlenmişti: 1. Birinci ve İkinci tel-hisci (Serasker Paşa'nın mühürdarları), 2. Amedci-efendi'nin iki yar-dımcısı (Reis Efendi dairesinin kâtipleri), 3. Reis Efendi'nin kesedân (daire beylikçisi), 4. Divan tercümanı ve birinci mektupçu yardımcısı (Veziriâzam'ın dairesi kâtibi), 5. Çiftlikler ve tütün gümrüğü daireleri şefleri, 6. Kasaplar şefleri ve inşaatlar müdürü, 7. Hassa birliği kâtibi ve Seyidler müfettişi, 8. Kâhyabey (Dahiliye Nâzın) kâtibi ve muntazam askerî birlikler başkâtibi, 9. Divan amedci ve beylikçisi, 10. İmparatorluk mutbağı kâhyası ve birinci mühürdar, 11. Topçu ve baruthane müfettişi, 12. Para ve silahlar müfettişi, 13. Tapu daireleri müfettişi ve tersane emini, 14. Zahire ve Polis müfettişleri, 15. Çiftlikler ve masraflar müfettişleri, 16. Sultan'ın dinî vakıfları müfettişi ve Sultan'ın tuğrasının Devlet kâtibi, 17. Reis Efendi ve Çavuşbaşı, 18. Kâhyabey (Dâhiliye Nâzın) ve birinci Defterdar (Mâliye Nâzın), 19. Birinci odadan iki uşak, 20. İmparatorluk tarihçisi. Devlet Gazetesi başyazan ve devlet matbaası müfettişiyle saray ikinci imamı, 21. Reis'ul-ulemâ, yâni ulemânın kidedemlisi ve saray birinci imamı.

Devlet Gazetesi'nin 9 Safer 1250 (Haziran 1834) tarih ve 84 numaralı sayısı, Heybetullah Hanım sultan'ın onüç gün süren düğünü münasebetiyle uyulacak düzeni şöyle vermektedir: Birinci gün için tertiplenen büyük geçit resminde uyulacak düzen: 1. Atlı muhafızlar ikişer sıra halinde mülâzımlarının ardından gelecek, 2. Dördüncü sınıf divan efendileri, 3. Üçüncü sınıf divan efendileri, 4. İkinci sınıf divan efendileri, 5. Birinci sınıf divan efendileri, iki mülâzimin refakatinde, 6. Kapu-cubaşılar, 7. Büyük Kapucubaşı ve ikinci mirâhur, 8. Teke sancakbeyi ve ardında iki mülâzım bulunan birinci mirâhur, 9. Muntazam birlikler, piyade ve süvariler, 10. Arkalanda iki mülâzım bulunan Paşalar ve liva Paşaları, 11. Donanma sancakbeyleri, 12. İki tuğlu paşalar, 13. Üç tuğlu Paşalar (vezirler), arkalanda iki mülâzım, 14. İkinci imam, 15. Emirler şefi ve İstanbul kadısı, 16. Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri, 17. Aydın ve Yanya valileri Paşalar, 18. Serez ve Selanik Paşaları, 19. Vidin ve Rumeli Paşaları, 20. Kaptan-ı derya ve müşiri hassai şahane, 21. Serasker-Paşa, 22. Veziriazam ve Şeyhülislâm, 23. Kapu çuhadar (Bâb-ı Âlî 'nin iki kutsal şehir [Mekke ve medinel hizmetkân , yardımcısıyla; her ikisi de hadım ağası, 24. Heybetullah

Sultanhanım'ın bir kahyası ve iki kutsal şehrin birinci kâtibi, 25. Aynı sultanın ikinci kâhyası ve birinci hadım ağası, 26. İki hazîne kâtibi (her ikisi de hadım ağası), 27. Sultanın arabası, 28. Kızlar ağası ve enderuni hümâyün nâzın, 29. Bir Sultan arabası, 30. Pâdişâhın hemşirelerinin Esmâ ve Heybetullah sultanların arabası, 31. Pâdişâhın kızlarının arabası. 32. Evvelki Sultan'ın kadınlarının arabası ve eski Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa'nın hemşiresinin arabası, 33. Düğün boyunca sarayın davetlisi olan ve muhteşem bir şekilde ağırlanan vezir ve nâzırların harem kadınlının arabaları, 34. Odalıkların arabaları (atlı harem ağalarının muhafazasında esir gözdeler), 35. Hassa birliği ve muntazam birlikler alayan ve muzika, 36. Atlı muhafız alayı birliği.

Osmanlı Devlet Gazetesi'nin 84. sayısında, prenses Heybetullah'ın düğünü münasebetiyle önce ve sonra yapılan şenliklerin tasviri hemen bütün gazeteyi kaplayacak şekilde yer almış bulunmaktadır. Oysa daha önceki sayılarda bu şenliklerin programı ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Türk Devlet Gazetesi, İkinci Mahmud'un devlet hayatına ve millî hayata kazandırdığı yeniliklerin en önemli ve en yararlılarından biridir. Bu gazete Osmanlı tarihi üzerinde araştırma yapanlar için paha biçilmez bir kaynak oluşturacaktır. Özellikle araştırma konusunda, olayların aslını eksik olarak veren Moniteur Ottoman gazetesinden değil, bu gazeteden yararlanmak imkânı vardır; bu bakımdan göze alınması gereken her türlü zahmete değer. Ayrıca, Devlet Gazetesi'nde topografik bilgiler de var, bunlar sık sık bahsedilen Constantinople et le Bosphore (İstanbul ve Boğaziçi) adlı eseri yapılacak yeni bir baskının fazlasıyla zenginleştirilebilir.²⁴⁷

AÇIKLAMA

Mahalle Taksimâtiyle Birlikte İstanbul Ve Sırdışı Semtlerinin Planına Dair

İstanbul'un plânı, Osmanlı atlası'nda yer alan şekliyle tamamıyla yeni sayılmamalıdır; bu yenilikler İstanbul ve Boğaziçi adlı topografik esere ilâve edilmiş bulunmaktadır. Bununla beraber, yalnız şehrin su-riçi mahallelerini değil, sırdışı mahallelerini, varoşlarını da içerdiğini görüyoruz. Sırdışı mahalleler, semtler şöyle sıralanabilir: Eyûb, Has-köy, Kasım Paşa, Fındıklı,

²⁴⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/196-199

Tophane, Galata ve Beyoğlu. Bu mahalleler ayırımının (taksimati) Türkiye'yi ele alan hiçbir topografik haritada bulunmadığı gibi, bu imparatorluğu alâkalandıran hiçbir haritada da yer almadığını gözönünde tutarak plânı eserimize ek olarak veriyoruz; böylece, Türkiye'de seyahat eden kimseler, mahalle ve yollarında gidecekleri yeri bulmakta güçlük çekmeyeceklerdir. Ayrıca, bu eserin son cildinin başında kısaca anlattığımız İstanbul'un sekizyüzyetmişyedi camisini ziyaret etmek isteyenler de bu plândan yararlanabileceklerdir.

Mahallelerinin adlarıyla birlikte İstanbul plânını esere eklemek fikri, Zekeriya Efendi'nin eseri olan İstanbul ve Boğaziçi'ni okuyunca zihnimizde canlandı. Bununla beraber, mahal e 11 er sayısı o kadar abartılmıştır ki, fazla dikkatli olmayan bir okuyucu, bir an için yazarın gerçeği yansıtmadığı şüphesine düşebilirler. Meselâ, yazar, İstanbul, Üsküdar ve Tophane için, 3423 mahallede Müslümanların, 4580 mahallede Rumların, 3584 mahallede Yahudilerin oturduklarını kaydediyor; böylece, toplam mahalle sayısı 11587 oluyor. Şehrin bütün surdışı ve suri-çi mahalle sayısının 450'yi aşmadığı öğrenilince, bu fazlalığa ne denecektir?

Gerçeği bulmak için şehrin mahkeme kayıtlarına bakmak, bu kayıtları incelemek gerekiyordu; fakat teşebbüslerin en güç olanlarından biriydi. Bu sebeple, bu güçlükleri yenerek bana bu kayıtların özetlerini sağlamak için dostum Avusturya elçiliği tercümanı M. de Raab'm geceli gündüzlü çalışması bir zorunluluk oldu.

Bir seyyah için bu özet-kayıtları pek işe yaramayacağı söylenebilir; çünkü, bu mahallelerin her birini topografik durumunun tesbit edilmesi gerekiyordu. Ricam üzerine, bu türlü araştırmalara zâten meraklı olan ve o sırada Avusturya elçiliğinde Kâtiplik görevinde bulunan M. de Wallenbourg, bu mahallelerin gerçek durumunu tesbit işini gerek bizzat meşgul olarak, gerekse başka kimselerin aracılığına başvurarak tesbit işini üstlenmek istedi. Bu, aynı zamanda Zekeriya Efendi'nin eserinde adları geçen mahallelerin gerçeklik derecelerinin araştırılması, tesbit edilmesi demektir. Zaten, bu münasebetle önceden yapılan planda, mahallelerin bilinen durumunu tesbit eden de yazarın kendisidir.

Prens adaları İstanbul'a yakın olmalarına rağmen plan bütününe dâhil sayılmayacaklarından, Constantinople etle Bosphore adlı eserde adları sıralanmak suretiyle yer almışlardır. Adaların adları eserde millî dilin sadeliğiyle görülmektedir. Adalar denizindeki adalar için aynı şey yapılmamıştır; haritalarımız bunların adlarını ya tam veya sakatlanmış

olarak vermektedirler. Sakatlanma, adların değiştirilme veya Türkçeleştirilme teşebbüslerinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan coğrafya okuyucusu ve tarihçileri karmaşık bilgilerden kurtarmak ve Annales de la Utterature ün XXXIV. cildinde evvelce bildirilmiş buluların tamamlamak üzere Adalar denizi adalarının bazılarının Türkçe adlarını da karşılıklı olarak veriyoruz. İşte bahis konusu adlar:

1. Agio Strati
2. Ainos
3. Amorgo
4. Anapos
5. Andros
6. Aitipaxos
7. Capo Gallo
8. Caprero
9. Caso
10. Cerigo
11. Cerigotte
12. Cervi
13. Khalke
14. Khero
15. Khinara
16. Khios
17. Clistene
18. Cosinissa
19. Chypre
20. Gaiteronsi

Türkçesi

Bozbaba (ayna babası). Ainos. Yamurgi Anasia adası Andria Antubaşka Portokali adası Boynuz adası Çobanlık Çoka adası Sigilie. Paşa adası Herke Odunluca Ardıçlık Sakız Meis Yassıca Kıbnns Himeran

21. Delos (küçük ve büyük) Türkçesi : Sığricikler (iki küçük)

22. Heraklia : Kınalı ada
23. Hydra " : Camlıca
24. Hyethusa : Hurşid
25. Ikaria : Ahikeria
26. İmbros " : İmroz

27. İpsara : İpsara
28. Kalymne : Gelmez
29. Kephalaria : Kefalonia
(Cephalonie)
30. Kalouri (Salamis) : Harem adası
31. Kofou : Korfuz
32. Kourzolari : Kuş adaları
33. Lantha (Iebynthos). : Kocapapas
34. Lemnos : İlmeli
35. Leria (Leros, Lero) : İleros
36. Makri : Kara doğan baba
37. Macronisi (Helene) : Berbercik
38. Mitylene : Midilli
39. Mycene : M ökene
40. Naxos : Nakşa
41. Negrepont : Eğriboz
42. Nio : Aniba
43. Nisari (Nisyros). : İncirli
44. Nisyra : Uzunadası
45. Paros : Bara
46. Pathmos : Batnos
47. Paxo (Paxos) : Pasko
48. Pharmatusa : Fomaz
49. Pinthenesia : Piyade adası
50. Piskopia (Episcopi) : İlgı
51. Pontiko : Mallı kilise
52. Poros (Calavria) : Ovacık adası
53. Prodana (Prote) : Poradna
54. Rhodes : Rodos
55. Samos : Susam
56. Samothraki : Semendrek
57. Santa Maura : Lefkade
58. Santorin : Santorin
59. Sapienza : Splenke
60. Scarpanto : Köye
61. Skiros

62. Spezzia
63. Stampalia
64. Stankhio
65. Symnos
66. Syra (Sira)
67. Tenedos
68. Thasos
69. Thermia
70. Tineh
71. Vasiliko
72. Zante
73. Zea
- Türkçesi
- Işkir!
- Suluca
- İstanbulia
- t s lan köy
- Sumbeki
- Güvercinada
- Bozcaada
- Taşoz
- Terzikayası
- İstendil
- Pal usla adası
- Saklisse
- Mürted ²⁴⁸

İstanbul Plânından Tablo İstanbul'un Mahalleleri

1. Davut Paşa
2. Üveys,
3. Yeni Bayezid,
4. Esirci Kemal
5. Nuruk Mahmud
6. Koca Paşa,

²⁴⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/201-204

7. Saraç-İshak,
8. Nesli Hatun,
9. Kazasker Mehmed Efendi,
10. Mûftî Ali Çelebi
11. Arabacı Bayezid,
12. Akşemseddin,
13. Hacı Hatun,
14. Ereğli
15. Muhiyeddin
16. Keçeci Plrî
17. Çiragî Hasan,
18. DebbagYunis,
19. İbn Meddas,
20. Oruç Gazi,
21. Uskunî
Ali Paşa Davut Paşa Gedik Paşa Odabaşı Çarşısı
Kadırga limanı
Edimekapısı
HusrevPaşa '
Selimiye
Koca Mustafa Paşa
Yenibahçe
Koca Mustafa Paşa
Şehremini
Salih Paşa
Yenibahçe
Yedikule
Selimiye
Salih paşa
Aksaray
yakınında
22. Gûlcâmi,
23. Kızıl Minare
24. Dâye Hâtûn, Demirkapu
25. Kumcubaşı, Laleli
26. Soğanağa, Bayezid
27. Atik-ali Paşa,

28. Sohte Haüb,	Aük-Ali Paşa
29. Kavgactdede,	Selimiye
30. Abdes-selâm,	Bezestan çar.
31. Ahmed Kâhya	Avratpazan
32. Darûl-Hadis,	Şeyh Vefa
33. Fatma Sultan,	Topkapu
34. Sarı Musa,	Molla Gürânî
35. Yavaşça Şahin	Uzun Çarşı
36. Pazarcadid,	Büyük Çarşı
37. Cama Ali,	Şehzade
38. Balabanağa	Şehzade
39. Şehsuvâr,	Kadırga limanı
40. Şeremet Çavuş,	Molla Gurânî
41. Hüseyin Ağa,	Parmak kapu
42. Baklalı,	Aksaray
43. Hoca Hayreddin,	Odun Kapusu
44. Üskubî	Ayasofya
45. Emin Sinan,	Gedikpaşa
46. Murad Paşa,	Aksaray
47. Alembeg,	Aksaray
48. Kepenekçi,	Divoğlı Çeşmesi
49. Arpa Emîni,	Yenibahçe
50. Hacı Küçük	Mahmudpaşa
51. Kızıldaş,	Lâleli
52. Akbıyık,	Ahırkapu
53. Mimarsinan,	Yenibahçe
54. Caferağa,	Şhremini
55. Koca Mustafa
Paşa,	
56. İbrahimçavuş,	Mevlevihane
57. Kaim-Ağa,	Edirnekapusu
58. Defterdar Ahmed Çelebi,	Yenibahçe
59. Çiragî Hamza,	Selimiye
60. Sidi Ömer,	Silivri kapusu
61. İbrahim Paşa	Kumkapu
62. Kazanca Sadi,	
63. Hacı Evliya	

64. Kâtib Muslahaddin
65. Kalenderhane,
66. Ucibeğ,
67. Hoca Halil Attar,
68. Ördek Kasab,
69. Hüseyinağa,
70. Segbanbaşı
71. Çakırağa,
72. Hoca Pirî,
73. Melek Hatun
74. Molla Aşkı
75. Hoca Hayreddin,
76. Karabaş Hüseyin,
77. Küçük-Ayasofya
78. Süleynıaniye,
79. HocaHamza,
80. Kûrekbaşı,
81. Müneccim Sadi,
82. Harem Çavuş,
83. Muhtesib İskender,
84. Abdi Çelebi,
85. Cuyibâr,
86. Tarsus,
87. Akseki (Aksaki)
88. Samanviran,
89. Kâtib Kâim,
90. Tokludedede.
91. Toptaşı,
92. Uzunçecâ,
93. Hacı Muhiyeddin
94. Musllheddin,
95. Molla Gürânî
96. Hoca Kasım,
97. Cezeri Kasım Paşa,
98. Altı Bohça,
99. Sır Halife,
100. Mercanağa,

- 101.** Hacı Hasanzâde,
Aksaray yalanında
Mevlevihane (Yenikapu civarında)
Yenibahçe
Şehzâdebaşı
Eğrikapu
Unkapanı
Yenibahçe
Aksaray
Saraçhane
Aksaray
Parmakkapu
Mevlevihane
Eğrikapu
Yenibahçe
Yenibahçe
Odunkapusu
Topkapu
Şehremini
Yenibahçe
Karagümrük
Sulu Manastır
Hocapaşa
Yenibahçe
Alipaşa
Uzun Çarşı
Langa Bostan
Ayvansaray
Macuncu Kaim
Perkhane
Edimekapu
Altımermer
Balat
Mahmudpaşa Kazi-Çeşmesi Macuncu Kaim Eskişehir Çarşı
- 102.** Kaptan Sinan Paşa
103. İbrahim Paşa,
104. Kasab İlyas,

105. Sıfrikor,
106. Yeldeğirmeni,
107. Mirahor,
108. Sancak Hayreddin,
109. Hacı İlyas,
110. Hoca Hayreddin,
111. Molla Şeref,
112. CâmîSirek
113. Sohte Sinan,
114. Mimar Ayaş
115. Dölgerzâde,
116. Çarakçı Kemal
117. Yavuzzâde,
118. Birinci Sinan,
119. Huybar,
120. II. Bâyezid camii,
121. Âşık Paşa
122. Kâtib Husrev,
123. Kâtib Musliheddin,
124. Karaki,
125. Mismarî Ceceâ,
126. Abdi Subaşı,
127. Camcı Çeşmesi
128. Şeyh Resmî,
129. Hızır Çavuş,
130. Firuzağa
131. Firuzağa,
132. Nişancı Paşa,
133. Mimar Kemal,
134. Sofular
135. Cebecibaşı
136. Muhiyeddin,
137. Eminbeğ,
138. Segbanbaşı
139. Alipaşa eski,
140. Hacı Ferhad,
Yenibahçe yakınında

Uzun Çarşı
Davudpaşa "
Cebe Ali
Kocamustafapaşa
Yedikule
Kocamustafapaşa
Eğrikapu
Küçük Karaman
Yenibahçe
Yenibahçe
Saraçhane
Saraçhane "
Sangürz çarşısı
Unkapanı
Fâtiḥ Camii
Avratpazan
Âşikpaşa "
Balat
Eski Yeniçeriler Kışlası "
Selimiye
Selimiye
Selimiye
Kasi Çeşmesi ²⁴⁹
Balat
Kırkçeşme
Atmeydam {Sultanahmeöt
Selimiye
Eski Para
Aksaray
Selimiye
Balat
Gedikpaşa
Kırkçeşme
Zincirlikapu
Âşikpaşa

²⁴⁹ Kasi Çeşmesi, İstanbul'un Kazlıçeşme semtini işaret etmesi muhtemel rc.N.1.

141. Saraç Doğan,	Şehremini	yakını nda
142. Abdullahağa,	Küçük Lanğa	İt
143. Hoca Gıyaseddin	Ağakapusu	"
144. Mesih Paşa,	Lâleli-Çeşme	İk
145. Şâkirağa,	Mesihpaşa	H
146. Torlde,	Molla Gürânî	"
147. Tavaşhi Süleyman,	Kumkapu	ti
148. Mesih Paşa		
149. San Demirci,	Odunkapu	11
150. Kasap Timurhan,	Zeyrek	•t
151. Mimar Sinan,	Fâtih Camii	"
152. Hocagi,	Uzun Çarşı	
153. Hancı Karagöz,	Sillvrikapu	"
154. Karagi,	Hocapaşa	İl
155. Mağnisa Çelebi,	Atpazan	11
156. Şâkirağa,	Edirne Kapusu	(İ
157. Canbaziye,	Avratpazan	İl
158. Divânî Âlî,	Gedikpaşa	•1
159. Mûfti Ali,	Zeyrek	•1
160. Sinan Paşa,	Gülcâmi	"
161. Kici Hatun,	Avratpazan	İt
162. İshakağa,	Ahırkapu	İl
163. Hacı Hüseyin,	Samatya	11
164. Beyciğez,	Çarşambapazan	
165. Hacı Bayram,	Cerrahpaşa	11
166. Hızırbey,	Unkapanı	•1
167. İskenderağa,	Topkapu	İl
168. Deniz Abdal,	Şehremini	"
169. Sergerdan,	Unkapanı	İl
170. Mahmud Paşa,		
171. Çıracı Muhiyeddin,	Muhammediye	»
172. Dabbağzâde,	Altay Çeşmesi	
173. Hasan Halife,	Yenibahçe	İl
174. Câmikenise,	Kazlı-Çeşme	"
175. Tülbentçi	Nişancı	İl
Hüsâmeddin,		

176. Molla Husrev,	Bezestan	11
177. Güngörmez,	U. Ahmed Camii	II
178. Türbedar Kemal,	Şehzade	M
179. Şatirci Ahmed,	Gedikpaşa	"
180. Eleyñ Kâhya,	Yenikapu	n
181. Derviş Ali.		
182. Kâğıtçıdede,		
183. Bıçakçı Alâeddin,		
184. Kasab Oğuz veya Ayvaz,		
185. Yakubağa,		
186. Hoca Ali,		
187. Tahta Minare,		
188. Şeyh Ferhad,		
189. Molla Ahveyn,		
190. Baba Hasan Alemi,		
191. Canbaziye,		
192. Voynuk Şecâ,		
193. San Nasuh,		
194. Çivizade,		
195. Emin Nureddin,		
196. Hoca Kasım,		
197. Düzdariye.		
198. Kâtip Muslihaddin,		
199. Kâtip Sinan,		
200. Mustafabey,		
201. Kefelli.		
202. Elvanzâde,		
203. San Bayezid.		
204. Macuncu Kasım,		
205. Hatice Sultan,		
206. Dâye Hâtûn,		
207. Ekmekçi Ali.		
208. Bostancı,		
Gümrük	yakınında	
Aksaray		
Unkapanı		
Husrevpaşa		

Ekşi karadut
Eğrikapu
Musallataşı
Alipaşa
Şehzade
Koca Mustafapaşa
Vefa
Macuncu Kayım
Topkapu
Şehzade
Mustafapaşa
Petekhâne
Aksaray
Nişancı Camii
Yeniçeriler yeni kışlası "
Hocapaşa *
Vefa
Davudpaşa *
Edime Kapsu "
Mahmudpaşa
Molla Gürânî

Kadırga

209. Tercüman Yunis (KanunTnin)

210. Çıracı Kara Mehmed. Unkapanı

211. Nişancı Paşa,

212. Kâtip Murad,

213. Molla Gürânî,

214. Molla Husrev,

215. Uzun Yusuf,

216. Sahaf Süleyman,

217. Çukur Bostan,

218. Simkeş,

219. Efsalzâde,

220. Kailce Hasan,

Kumkapu

Yenikapu

Eski Saray

Vefa

Odabaşı Pazan

Hocapaşa

Selimiye

Şehremini

Keseken

Mahmudpaşa

221. imam Ali,

Nalh Mescid yakınında

222. Kürekçi başı,

Avratpazan

223. Nakşibendi (Nakkibend)

Sultanahmed Camii

224. Elhac Hüseyin,

Balat

225. Küçük Yazıcı,

Pannakkapu

226. Veled Karabaş,

Silivri Kapusu

227. Kâtib Şemseddin,

Aliağa

228. Molla Husrev,

Gülcâmi

229. Baba Hâki,

Zeyrek

230. Bâyezid Ağa,

Topkapu 230. Eski Mustafa Paşa,

Ayvansaray²⁵⁰

Üsküdar Mahalleleri

1. Sinan Paşa veya İh saniye

2. Selimiye

²⁵⁰ Bu listede M. de Wallenbourg'un planı üzerinde yazılı aşağıdaki numaralar eksik bulunmaktadır 12. Çınarlı Çeşme; 13. Salma Tomruk; 23. Kesme Kâhya; 26. Yeni Kapu; 39. Debbagyunus; 70. Sultan Mahallesi; 71. Sarlacık; 72. Tekir-sarayı; 76. Gallas; 77. Serracruyan; 81 Yeni çekeçek; 83. Şeyh Resmî; 96. Abacı; 105. Müknezi Çelebi; 107. Hacı Ferhad; 110. Ayaspl; 112. Hacı Hasanzâde; 117. HaydarPaşa; 124. Hassirbey; 129. Yagcızâde; 133. Şeyhülislâm Kapusu; 139. Zeynel; 141. Tahtakale; 146. Bezestan Cedit; 147. Çatal hanı; 148. Çengel Hamamı; 157. Medrese; 160.Eski Para; 161. Osmaniye; 162. Vezirhan; 163. Dikilitaş; 134. Gevrek Paşa; 168. Nallu Mescidi; 171. Yerebatan Sarayı 172. Valide; 175. balıkpazan; 174. B&hçekapı; 179. Demirkapu; 180. Salkımsögüt; 161. AcıMusluk; 182. Clg Aiioglu; 183. Acı Hamam; 184. Akar Çeşmesi; 185. Sarı Demirci; 189. Peykhane; 193. Yeşil Tulumba; 194. Atmeydaiu; 200. Kabasakal; 204. Sultan Esma; 207. Kunduzkale; 208. Büyük Hamam; 209. Kadırgaliman; 210. Bostancı Ali; 213. Yenfkapu; 214. Bodrum Camii; 216. Ermeni; 217. Lar-gabostan; 228. Bülbülağa; 229. Şeyhülislâm Atik; 230. Râğıb Paşa; 232. Kınalı-dede; 234. Karacıkhan; 235. Bozdoğan Kemer 246. Islambeğ; 247. Horhor; 248. İgelat Çeşmesi; 250. Nuridede; 253. Deli Avrat; 254. Deli Avrat Pazarı; 256. Koca Çınar 257. Isâ Hatun; 259. Keçe Hatun; 260. Ahmed Kahya; 263. Bayezid Cedit; 267. Etyemez; 272. Karaköy; 274. Mustafabeğ; 275. Koca Çınar; 277. Hekimoglu Ali Paşa; 278. Çilingir; 279. Çiçekçi; 280. Mala; 285. Hacivat; 288. Arabacı Bâyezid; 289. Meşeli Mescid; 290. Kurt Mehmed; 291. İsmail Paşa; 294. Narh Kapu; 295. Yedikule; 296. Adcad; 297. Hacı Karagöz; 298. Şeydi Ömer; 299. Veled Karabaş; 300. Reşid Paşa; 302. Melek Hatun; 303. Hacı Evliya; 306. Ağaçaray; 307. Tozkoparan; 308. Nasuh Paşa; 309. Nakkaş Paşa; 310. Baruthane; 311. Tatlı Koy; 316. Civizâde; 317. Lütfî Paşa; 318. Bâyezid Ağa.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/204-210

3. Mirahor,	Ayazma	yakınında
4. Ayazma,		
5. Salacak,	Ayazına	"
6. Rum Mehmed Paşa,	Şemsipaşa	
7. Hamzafakih	Hûdâî Efendi	
8. Ahmed Çelebi,	Hûdâî Efendi	
9. Kefçe,	Doğancılar	
10. Tavaşî Hasanağa	Eski Postane	
11. Süleymanağa,	Büyük İskele	
12. Kerede,	Yeni Valide	
	Camii	
13. Gülzam Hâtûn,	Mahkeme	
14. Kara Davud-Pasa,	Mahkeme	
15. Bulgurlu,	Çavuşdere	
16. Tuygar Hamza,	Çinar	
17. Torbalı,	Toygar	
18. Evliya Hoca,	Küçük Yokuşu	
19. Tenbel Elhac	Çingene Pırını	
Mehmed,		
20. Hacı Hüsnâ Hâtûn,		
21. Solak Sinan,	Bülbüldere	
22. Hayreddin Çavuş,	Atpazan	
23. Selami İslâm ve		
Kezere		
24. Eski Valide,		
25. Şecaabağî,	Selami	
26. Dabbağlar,	Toptaşı	
28. Arakiyeci Elhac Cafer,	Eski Valide	
29. Arakiyeci Elhac	Alaca Minare	
Mehmed,		
30. Çavuşbaşı,	Cinli Camii	
31. Kazıasker,	Eski Valide	
32. Dividciler,	Hırmenlik	
33. Karaca Ahmed		
Sultan,		
34. Yeni Mahalle,	Kefere	
	Bahçeleri	

35. Bazarbaşı,

Cinli Camii

36. Aşçıbaşı,

Karaca Ahmed

251

Eyüb Mahalleleri

1. Dögraeceler (Düğmeciler).
2. Bülbüldere
3. Sal Mahmud Faşa.
4. Sultan Valide.
5. Bostancı İskelesi.
6. Büyük İskele.
7. Defterdar İskelesi.
8. Çömlekçiler.
9. Otakçılar.
10. Nişancı Paşa.
11. Mücavir.
12. Saray Selvlleri.
13. Çorbacı
14. Topçular.
15. Ermeni.
16. Aynalı Kavak.
17. Bahariye
18. Eyûb.²⁵²

Hasköy Mahalleleri

1. Büyük İskele
2. PîriPaşa
3. Sakızağacı.
4. Aynalı Kavak.

²⁵¹ M. de Vallenbourgun haritasında aşağıdaki isimler de bulunmaktadır: 2. Sultan Tepesi; 3. Bülbüldere; 4. Gümüş Arayıcı; 5. Çinaçemesi; 10. Nuh Kapsu; 11. Akyapı; 12. Bağlarbaşı; 13. Cinli Cami; 15. Çavuşdere; 18. Kavak-saray; 20. Orta; 22. Düğmeciler 24. tıradlye; 25. Atpazan; 26. Tahlilciler 27. Kızlaraga; 28. Yeni-Çeşme; 29. Ahmediyc; 30. Eski Mahkeme; 31. Eski Hamam; 32. İbrikcâml; 34. Şemsi Paşa; 35. Uncular, 50. Hambarlar; 51. Oğuzi-mam; 52. Kavak.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/210-211

²⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/212

5. Halıcıoğlu.
6. Sütlüce.
7. Ahmedpaşa
8. Karaağaç
9. Camiioğlu.
10. Çiksalun.²⁵³

Kasımpaşa Mahalleleri.

1. Kasımpaşa
2. Tabaklar.
3. Zincirli Kuyu.
4. Kulaksız
5. Küçük Piyâle
6. Büyük Piyâle
7. Baruthane
8. Tataragaşı.
9. Hacı Hüseyin
10. Hacı Ahmed
11. Dere İçi Hamamı.
12. Uzunyol.
13. Kuluk Cami.
14. Okmeydanı
15. Sinanpaşa
16. Tatavla (Kurtuluş).²⁵⁴

Galata Mahalleleri

1. Çeşme Meydanı.
2. Arabcâmi
3. Azapkapu.
4. Sultan Bayezid.
5. Keman Keş.
6. Kara Mustafa.

²⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/212

²⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/212

7. Hamamı Cedit
8. Bereketzâde.
9. Hacı Ahmed.
10. Lâleli.
11. Acıçesme ²⁵⁵

Beyoğlu Mahalleleri

1. Agacamisi
2. Kulogju
3. Yeni Mahalle
4. Çukurcâmi
5. Tepebaşı.
6. Tekke. ²⁵⁶

Tophane Mahalleleri

1. Yazıcı.
2. Şahkulu
3. Kumbarabaşı
4. Hendekbaşı
5. Karabaş
6. Bostancı.
7. Sirkeci Mescidi.
8. Ametlu Mescidi.
9. Tomtom ²⁵⁷

Fındıklı Mahalleleri

1. Finızaga
2. Cihangir.
3. Kazancı
4. Ayaspaşa
5. Kabataş.

²⁵⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/212

²⁵⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/213

²⁵⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/213

6. Fındıklı
7. Dereiçl.
8. Ayine Çelebi.
9. Alçakdan
10. Salıpazan
11. Sakabaşı
12. Çavuşbaşı
13. Defterdar.
14. Yermekbaşı
15. Hâtuniye²⁵⁸

LÜGATÇE

Bu tarih eserinde geçen ve genellikle lûgatlarda bulunmayan Türkçe kelimelerin mânâları

A.

Arsodau, kabul salonu.

Aşr, öşür, Kur'an'ın onuncu bölûmû.

Aşura, bir matem (Hz. Hüseyin) dolayısıyla yapılan tatlı.

Abak, kaçan esirlerin vergisi.

Abbâyî, törenlerdeki at başlığı.

Addan, tarlaları ölçmekte Arapların kullandığı ölçü.

Agayfln-ı birun, dış ağalar.

Agayan-ı enderun, iç ağalar.

Ağır serbeft, sert ve işlemeli kumaş.

Aylak çadırı, genellikle orduda İdam çadırı.

Aynalı, Türk dukası.

Ayak divanı, ayakta yapılan divan, fakat genellikle at üzerinde.

Ayak naibi, İstanbul kadısının yardımcısı, pazar yerlerinde acele dâvalara bakar.

Ayan, büyük topraklara sahip kimse. Akçe, bir dirhem gümüşün dörtte biri.

Akkiam, çadır kurucusu.

Aklıambaşı, çadır kurucuların başı.
Alacalû, geniş elbise.
Alaybaşı, albay.
Alayçavuşu, geçit resimlerinde Önde giden çavuşlar.
Allame, bilgin, âlim.
Altmışla, büyük camilere bağlı müderris, profesör.
Amedci-efendi, Reis Efendi (Dışişleri Nazın) çalışma dairesinin sekreteri.
Anahtar ağası, anahtarları muhafaza eden görevli.
Arakhane, hapisane.
Arpa emini, arpa müfettişi.
Arpalık, arpa parası.
Arftlangoruş, Türk kuruşu.
Asas, asayiş sağlayan memurlar.
Asasbaşı, polis subayı
Aslab, değirmen vergisi
Atakçe, at vergisi
Atalık, Kınm hanlarının veziri.
Atlas zarlı, çiçekli saten kumaş.
Avflriz, olağanüstü vergi.
Avarlz-î divâniye, divan vergisi.
Azap askerleri, piyadeler.²⁵⁹

B.

Bab-ı devlet, İmparatorluğunun Bâb-ı Âlisi
Badeva, bir kumaş türü.
Bakiye, vergi türü.
Baldk, üstün süs.
Bank emini, balıklar satışından vergi alan görevli.
Balyemez, büyük muhasara topu.
Baruthane nâzın, barut değirmenleri müfettişi.
Baş zğs, birinci hadmiâğası.
Başbakıkulu. devlet hâzine dairesi görevlisi.
Başbuğ, serdar ve başkomutan,

²⁵⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/214-215

- Baş haseki, ilk gönüllü.
Baş eski* emekli veya kıdemlilerin başı (doyen).
Pafl'fc-, atın alınına koyan süs
Bas muhasebesi, hesaplar genel dairesi.
Başmukabelecî, birinci kontrolcü.
Başmukataa, kiraya verilen çiftlikler dairesi.
Bastarda, amiral gemisi.
Furtan, düşmanın üzerine aniden varmak; İranlılar ve Türkmenler *Ça-
pu» diyorlar.
Bcdaluşka. bir top türü.
Bedar, kumaş türü.
Bedel-î berdar, serbest bırakılma parası.
Bedel-i cizye, vergiden kurtulma.
Bedel-î ordu, konak vergisinden kurtulma.
Bedel-î timar, tünar vergisinden kurtulma.
Beylikçi, devlet mühürü muhafızı.
Beylik kalemi, fermanlarının hazırlandığı daire.
Beytuliz, birinci şeref evi/
Beli, beli, öyle, kesinlikle öyle mânâsında.
Bennak, bir şehirde oturma vergisi.
Berat, diploma, İzinname.
Beşli, Veziriazamın atlı muhafızları.
Beşlik, beş kuruş tutarındaki Türk parası.
Bczestau, II. Mchmed (FâtiH) tarafından yaptırılan İstanbul'un kapalı
çarşısı, be destan.
BeçkUt, Viyana'da yapılmış eserler, mamuller.
Bld'at, yakışsız yenilikler.
Bid'at-î kahve, yeni kahve vergisi.
Bilâ resm, teşrlfatsız.
Blaâ emini. İnşaat müfettişi.
Bismillah. Allah adına.
Boğaz nazırı, Boğaziçi'nde gemilerin seferleriyle meşgul müfettiş.
Bostancı, imparatorluk bahçeleri muhafızı.
Bostancıbaşı, imparatorluk bahçeleri muhafızlarının başı.
Burç, kalede tahkimli bir bölüm
Büyük imrahor, İmparatorluk ahırlarının birinci sorumlusu.
BÜyükoda, hazine odası

Büyükruznftme, büyük kayıtlar dairesi.
Büyük teskireci, dilekçeler müdürü.
Duyuruldu, emirname, buyrultu.
Bukaa medrese, yasaklanmış okullar.
Bülbulctt, saray bülbülleri muhafızı.
Buza, arpanın ekşiltmesiyle elde edilen bir meşrubat türü.²⁶⁰

C

Ce'li, büyük karakterli yazı (hat sanatında).
Cincıbafi, seksen hizmetkarın başı.
Cizyedir, vergi tahsildarı.²⁶¹

D.

Dahil müttefik, korunan.
Dalkavuk, gerçek olmasa da hoş gidecek sözler söylemeyi meslek ve alışkanlık haline getirmiş kişi.
Dalkılıç, pekgözlü, cûr'etkâr. Daruşşitâ, hastahane.
Darüsseade, mutluluk evi, harem dairesi.
Defterdar, defterler tutucu, hâzine dairesi başkanı.
Defterdar kapusu, defterdarlık dâiresi.
Defterdar şıkkı evvel, birinci defterdar.
Defterdar şıkkı sftni, hazine ikinci başkanı
Defterdar şıkkı sâlls, hazîne üçüncü başkanı.
Defter emini, hazine dairesi kâhyası.
Defterlû, askerlik mükellefiyetinden kurtulmuş.
Delibaşı, Veziriâzam'ın atlı muhafızlarının başı
Delîlân, rehberin çoğulu, rehberler.
Delîlerağası, gönüllüler başı.
Derbendçi, geçit muhafızı.
Derbendiye, bir geçitten geçiş hakkı olarak ödenen para.
Derbend nezâreti, geçitler muhafızı yeri, müfettişlik makamı.
Devr-î Ku'ran, Kur'aii'nin tamamının okunması.

²⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/215-217

²⁶¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/217

Dibâ, işlemeli, zengin bir kumaş türü.
Dillik, elbisenin etek kısmına konulan süsler.
Diloğlan, dilöğrenen gençler.
Dimas. arazi vergisi.
Dimi, altın işlemeli kumaş.
Dirlik, bakım, emeklilik parası.
Duftcı çavuş, tebrikçi çavuş.
Divan, şeriat ileri gelenleri meclisi; devlet meclisi.
Dîvan-efendi, meclis kâtibi.
Divan-ı hümâyun kalemi, imparatorluk dairesi.
Divan-t hümâyun tercümanı. Bâb-ı Âlî tercümanı.
Dîvidâr, büyük prens, Mısır Sultanı'nın Veziriazamı.
Dizdar, kumandan.²⁶²

E.

Ebniye-î hassa nâzın, saray inşaatları müfettişi
Emin, kâhya.
Emin-i "fcM",
emirler kâhyası.
Emln-î fetva. Şeyhülislâm dairesi müdürü.
Emin-i kaâğıd-ı biran, dış vesikalar kâhyası.
Emfn-1 kftgıd-ı enderon, iç vesikalar kâhyası.
Eni, araziler ve çeşitli türleri.
Erzi miri, tımar
Eşkinci, faal hizmetteki askerî birlikler.
Eşrefi, Mısır altını.
Evlad-ı fatihan, fetih çocukları, ülke milisleri, gönüllüler.
Evrenşşâhî, bir tür hind kumaşı.²⁶³

F.

Faile, bir tüfek veya topun atışdaki ışığı.
Fatyeci, top veya tüfeğin ışığını kapamakla görevli kişi.

²⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/217-218

²⁶³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/218-219

Felar, Çerkeslerin moda bir elbise türü.
Fellah, köylü, çiftçi.
Ferik, bir tümen.
Ferman, Sultanın emirnamesi. Yedi türlü ferman vardır.
Fethnâme, zafer mektubu.
Fundncli, yeni Mısır duka altını, değeri 150 ilâ 160 akça değerinde.²⁶⁴

G.

Gedikli Kaim, bir zeametden yararlanan Bâb-ı Âlî memuru.
Gedikli şuama, Bâb-ı Âlî hizmetkarı.
Gedikli çavuş, bir Umardan para alan çavuş.
Gelate, Eflak'dan alınan vergi.
Gez. bir okun ucu; ok atışlarında ölçü.
Gaddare, at eğrine asılan bir kılıç türü.
Galebe dlraa, bir kargaşalık dolayısıyla toplanan meclis.
Gaz*, kutsal savaş. Gnlamfye, oğlan çocuk vergisi.
Gurare, anlar üzerine vergi.²⁶⁵

H.

Haberclçarnf, bildirilmesi gerekli hususları haber veren çavuş.
Hadlm'ul'harameyn, iki kutsal şehir, Mekke ve Medine hizmetkârı.
Harac-ı mnkMtme, sanayi vergisi.
Has (has), ailenin , tahtın ve sarayın emlaki. Hasaekl (haseki), yeniçeri ve bostancılarda gönüllü.
Hasekl (haseki), mehrem ve gözde kadın.
Haaaoda (hasoda), İçoda.
Hasodabatı, (İç oda şefi)
Hatt-ferif (Hattı şerif), Su İtan in el yazısıyla buyuruldu su veya emri.
Haydut, hayduk kelimesinden bozma, Sırpça ve Almanca.
Harıml, Bedevilerde hırsız.
Harameyn dolabı, İki kutsal şehirde, Mekke ve Medine'de bulunan dolaplar.

²⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/219

²⁶⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/219-220

Hedayâye, hediye vergisi.
Hlmâyet (veya Slyânet), koruma.
Hümâyün, İmparatorluk ve krallığa ait.
İbka fermanı, te'kid buyuruldusu. İğnelik, topun çakışı.
İntlaâb-afası, pazarı kontrol eden belediye yetkilisi. tdiye, bayram vergisi.
İmtret, fakirler için mutfak; bedava yemek verilen yer. İmdad-ı seferiye, savaş vergisi. İspence, esir vergisi. İalambolln, Türk duka altını. İçoğlan. Uşak²⁶⁶

K.

Kaftanbeha, kaftan vergisi.
Kayı veya kay, imparator.
Kala (kale) kâhyası; kale idarecisi.
Kalemiye, dâirede ödenen harç.
Kalerf, vezirlerin tören kavuğu.
Kalfa, Kırım hanlarının veliahdına verilen ad.
Kaliyeta, bir kalyon türü baş tarafında savaşta zarar verici bir demir nesne bulunan veya baş tarafı resimli gemi. Kanuncu, İmparatorluğun esas kanunlarının muhafızı.
Kapan, mağaza; Unkapan, un mağazalarının, depolarının bulunduğu semt.
Kapanca, sultanların giydiği kürklü hil'at.
Kapucubaşı, saray kapılan muhafızlarının başı, baş-mâbeyinci.
Kapucular kahyası, başmâbeyinci.
Kapitana, amiral gemisi.
Kapukulu, Hükümetin esirleri.
Kapuoğlan, hadımlar, haremağaları, harem kapıları muhafızları.
Kapuoglan kâhyan, hadımların şefi.
Kapuçaruf İan, Bab-ı ÂH çavuşları.
Kara, I. Osman saltanatı döneminden beri mutluluk kehâneti sayılan lakab.
Karagurus, İmparatorluk akçası.
Karakullukçu, muhafız.

Karamürsel Türk türü bir gemi.

Karat, Türk ölçüsü.

Kervansaray, halkın indiği otel çeşidi.

Karasbası, muhafız subayı.

Kede, kat (ev katı gibi).

Kel, İmparator.

Keyf, sağlıklı hal, içkinin meydana getirdiği ruhî değişiklik.

Kereste nazın, ağaç ve tahta müfettişi.

Kırcalı, bir tütün türü.

Kesedar, devlet dairesinde ödeme yapan görevli.

Kitabet, yazarlar vergisi.

Kethüda, bir evin veya konağın her türlü işlerinden sorumlu,

Keçe, yeniçerilen fotrden yapılmış başlığı.

Kâhyabey, İçişleri nazın.

Kahya- Hatan, harem idarecisi kadın.

Kâmil, mükemmel.

Kipti, çingene.

Kokoleda. Türk kaptanlarının giydikleri düğme ve kordelalarla süslü palto.

Konakçı, ordu karargâhlarının hazırlayıcısı.

Kozbeycl, kelime manâsıyla, ceviz bekçisi; ceviz bekçileri geçit resimlerinde özel elbiseleleriyle, halılar taşıyarak geçerlerdi. II. Mah-mud bu teşkilâtı lağvetti, kaldırdı.

Kösebası, hizmetkârlar dairesi müfettişi. Köçek, günde yedi akçe alan birliklerin ücreti. Koka, yeniçeri subaylarının tüylerle süslü başlığı. Kulkâhya, esir sağlayıcı, yeniçerilerin liva rütbesi Paşası.

Knrışçl (kirişçi), ok atan yay yapıcısı, Birinci Mehmed'in lakabı. Küçük evkaf, dm! evkafın küçükleriyle uğraşan daire.

Kürk, üste giyilen palto veya manto; bunun birçok türleri var, şöyle ki; 1. Kapanıçe, Sultan ve Tatar hanlarının devlet törenlerinde giydikleri, bunların göğüs kısmı samur kürkle süslüdür; 2. Üst kürk, genellikle giyilen devlet kürkü, dar kollu; 3. Erkân kürkü, eskiden Türk vezirler tarafından giyilir ve huzura kabul günlerinde elçilere hediye edilirdi, hediyeği Sultan'ın kendisi emrederdi; 4. Küçük kürk, geniş kollu hermin kürk; 5. Ferracı kürk, genellikle elbiselerin üstüne giyilir, geniş kollu; 6. Seraser kürkü, vezirlerin, Şeyhülislâmların, Eflak ve Boğdan voyvodalarının törenlerde giydikleri geniş kollu kürk; Muvahhdî kürk, evvelce bayram törenlerinde ulemâ ve vezirler

tarafından giyilirdi.²⁶⁷

L.

Laguncıbaşı. kale altlarına tünel kazıcılar birliği Paşası.

Lala, terbiye edici, yetiştirici öğretmen.

Lebedâr, boğaz kısmı dar vazo.

Levend, deniz askerleri, milisler.

Lüllecibası, tütün içilen uzun çubuklarının muhafızı.²⁶⁸

H.

Haani, uslûb ilmi.

Maksure, camide Sultan'a ayrılan özel yer.

Martabanlı, Çin porseleni.

Martolos. sınırda kurulan askeri bir yerleşim yerinin eri.

Mashaf, Kur'anı Kerim, «Mushaf» şeklinde de telaffuz edilmektedir.

Sayfa hâlinde yazılmış mânâsında.

Maslahatgüzar, iş adamları, elçiliklerde işlere bakan, veya müstakil olarak işlere bakan Dışişleri görevlisi.

Masraf nazın, sarfedilen para, giderler müfettişi. Matrakçı, dübelekçî, nakkaracı.

Medrese, yüksek okul.

Mehdi, kıyamet habercisi.

Mehter, çadır kurucu.

Mehterbaşı, çadır kurucular Paşası, musiki takımının başı.

Mehter kâhyası, musiki dairesi ikinci müfettişi.

Mekteb, hazırlık okulu.

Mekteb-i irfan, felsefe mektebi.

Mektupça. Veziriazam dâiresi kâtibi.

Meshed, mezar.

Merkufatçı, mâliye dairesi görevlisi.

Merludiye, bir çocuğun doğumu üzerine yazılan şiir.

Miftahağa, anahtar muhafızı.

²⁶⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/221-223

²⁶⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/223

Mihfel veya mahfil, müezzinlerin rınunJı. l^oıı okudukları ver
Mimarağa, mimar.
Mirza, İranlılarda kan bakımından prens.
Mirulalem. sancak taşıyıcı.
Mısırlı, Mısır duka altını.
Mızab, Mekke camisinin altın yağmur olukları.
Mizahiye, tarlaların sulanması vergisi.
Mnhassil, vergi tahsildarı.
MÜcevreze, silindir şeklinde resmî kavuk.
Müçtehid* şeriat üzerine yorum yapan bilgin.
Mnkataa, çiftlikler, devlet mülkleri, emlaki.
Muneccimbaşı. sarayın gökbilgi ni.
Münsiat, mektuplar için bir model, örnek.
Muzaffer daima. Pâdişâhın hattı şeriflerinde ve tuğrasında bulunan iki kelime, "hep zafer kazanan" anlamında.
Müteferrika, konakçı zabiti.
Mutasarrıf, bir sancakın gerçek sahibi. ²⁶⁹

N.

Naalbeha, at nallan vergisi.
Nflib, kadınların vekili, vekâlet eden.
NakJbu'1-eshrtf, Hz. Peygamber soyundan olanların başı.
Nevyafte, yeni vergi.
Nevruz, baharın başlangıcı.
Nevzukur, yeni bir moda.
Nizaalü, ihtilafli ²⁷⁰

O.

Oba, savaş cadın.
Oda. yeniçeri alayı.
Ocaklu, yeniçeri ocağına mensub
Oğri, çocuk hırsızı.

²⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/223-225

²⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/225

Otak, tören cadın.

Otakcibaşı. karargah kumandanı. Ulak, haber ve mektub götürücü. Ulemâ, şeriat bilginleri. Ulufeci, ücretli süvari. Ulufelî, ücretli memurlar.

Ummü İ-habais, kötülüklerin, alçaklıkların anası. Umur-î mülkiye, hükümet işi.²⁷¹

P.

Paşa, vali.

Patrona, ikinci amiral gemisi.

Peyk, mızrakçılar.

Pencik, esir vergisi.

Perişanı, halkın kullandığı sank tarzı.

Pervane keman, bir tür yay.

Peşkeşçiğa, hediyelere bakan kâhya.²⁷²

R.

Raht, at başlıkları. Rahtvanağa, at başlıkları muhafızı.

Rast, doğru, düz; bu kelime, musikide bir makam adıdır da.

Reis-efendî, Dışişleri Bakanı.

ReisÜl-küttab, Dışişleri için devlet nazırı.

Reisüi-müdenisin, rektörlerin başı, Selimiye Camii müderrisleri şefinin şeref unvanı.

Relsü'l-ulemâ, şeriat bilginlerinin en yaşlısı.

Resm, bir çeşit vergi, oniki çeşidi vardır.

Ruznâme, mâliyenin iki dairesinden birinin adı.

Ruznâmecî, defteri kebiri yazan veya günlük tutan.

Rusum-i şer'iyye, meşru vergiler, resmler.

Ruias, bir makama yerleşme emri.²⁷³

S.

Sancak, tek tuğlu bayrak.

²⁷¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/225

²⁷² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/225-226

²⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/226

Sancakbey, sancak prensi.
Sancakdâr, sancağı taşıyan.
Sancak-ı şerif, Hz. Muhammed'in sancağı.
Şaraphane emini, imparatorluk parası kâhyası.
Sarbanbası, büyük - idareci.
Sarbzen, bir tür büyük top,
Satir, atmacacı, koşucu.
Sehtiye, iki direkli nakliye gemisi.
Şehnameci, kafiyeli, vezinli Türk tarihi yazıcısı.
Şehr emini, şehir müfettişi, şehir kumandanı.
Şehrengîz, şiir ve nesirde şehri anlatan parçalar ve kitaplar.
Şeyh'uş-f uyûh, şeyhlerin şeyhi, Mısır'da Selahaddin medresesi şefi.
Şîî, dinde sapma.
Seyid, Hz. Peygamber'in neslinden veya akrabasından olan; bir şeriat makamı.
Senberek, deveye asılan küçük bir top.
Serhatlü, sınır askeri.
Serkengan, haber götüren devlet görevlisi.
Surnâme, düğünler kitabı.
Süvari mukabelecisi, süvarilik kontro dairesi şefi.
Sadr-î Anadolu, Anadolu büyük kadısı.
Sadr-î Rum, Rumeli büyük kadısı.
Sah, doğrudur anlamında; imza veya damga ile olur.
Sahan, Fatih Camiine bağlı müderrislerin (profesör) unvanı.
Sarf, gramer,
Surre, Mekke'ye gönderilen hediyeler.
Suyolcu, su mimarı.²⁷⁴

T.

Ta'Uk, yatık İran yazısı.
Taghar, 20 kiloluk bir ağırlık ölçüsü.
Tarihçi kalemi, tarihleri tesbit eden daire (takvim bakımından).
Tatarajası, devlet postalan çefl.
Tatblkçı, bütün İmparatorluk kadılarının mühürlerinin muhafızı.

²⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/226-227

Tefsir, Kur'an'ı yorumlama ilmi.

Telli çaruf, gümüş saplı baston kullanan djvan çavuşu.

Terakki fermarı, rütbe veya tahsisat arttırıcı emirname.

Teskereci, divan kâtibi.

Teskeresiz, bir vali tarafından önceden Bâb-ı Âlînin izni alınmaksızın verilne timar.

Tetlmme, ek inşaat.

Tevc İnat, devlet görevlilerinin tâyin ve nakillerini bildiren liste.

Tevcihat-İ divaniye, Bâb-ı Âlî (hükümet) memurları tâyin listesi.

Tevcihat-1 İlmiye, ulemanın çeşitli görevlere atanmalarını gösteren liste.

Tevcihat-İ vuzera, valilerin atanmalarının belirlendiği liste.

Timarlü, büyük has sahibi.

Çakır, atmaca türü.

Çakırcı, atmaca avcısı.

Çarhacı, ileri karakol eri.

Çorbacı, yeniçeriler albayı.

Tuğralı, Mısır altını.

Tuman. Kırımlılarda 10.000 erden oluşan askerî birlik.²⁷⁵

V.

Vakf, din veya başka bir hayırlı maksatla mülkiyetinden şahsî olarak vazgeçilen menkul veya gayri-menkul kıymetler.

Valide, Ana sultan.

Vak'anüviz. Vak'anüvis, imparatorluk tarih yazan ve genellikle tarih yazan.

Vekâlet-İ mutlaka, kesin iktidar, tam yetki. Vezir, üç tuğlu Paşa, devlet nâzin. Voynak, seyislik hizmeti gören hıristiyanlar.

Vuzera, vezirler.²⁷⁶

Y.

Yafte, eşya listesi, envanter.

²⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/227-228

²⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/227-228

Yaya, piyadenin bir diğer adı.
Yayabası, piyade yüzbaşı.
Yalı ağası, kıyılar ağası (Kıym Tatarlarında bir makam).
Yazıcı akçe, yazar hakkı.
Yeğen, yardım.
Yilkhan, bir ülkenin beyi.
Yusufi, bir sank şekli.
Yuvacı. kuş yuvalan avcısı.²⁷⁷

Z

Zincirli, zincirli duka altını.²⁷⁸

TAKVİM

İmparatorluğun kuruluşundan 1774 tarihine kadar Osmanlı tarihinin unutulmaz olayları

1 Ocak

1539. Türkler Castelnuovo önünde görünüyorlar.
1623. Yeniçerilerin büyük isyanı
1634. Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin idamı.
1753. Bütün başpiskopos ve metropolitlere kendi ruhani idare yerlerine dönmelerini bildiren emirnamenin yayınlanması.
1768. III. Mustafa'nın kızı Şah Sul-tan'ın Nişancı-Mehmed Emin Paşa ile evlenmesi.²⁷⁹

2 Ocak

1578. Özdemiroğlu Osman Paşa Şirvan'a karşı gidecek birliklerin seraskerliğine atandı.
1642. IV. Mehmed'in doğuşu.
1683. Viyana seferinin açıldığını bildiren tuğların Edirne sarayı kapısı

²⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/229

²⁷⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/229

²⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/231

önüne dikilmesi.

1748. I. Mahmud'un kızı Sultan Zübeyde'nin Süleyman Paşa ile evlenmesi.²⁸⁰

3 Ocak

1668. Mısır beyi Yusufun Yenbu'da şerif Mahmud tarafından yenilmesi.

1750. Üçüncü Mustafa'nın damadı Mehmed Emin Paşa'nın veziriâzamlık makamına yükselmesi.

1772. Kırım Hanı'nın Şumnu'ya gelişi.²⁸¹

4 Ocak

1604. I. Ahmed Eyûb Câmii'nde kılıç kuşandı.

1610. Kabe için İstanbul'da imâl edilen yeni bir Örtünün yola çıkarılması.

1718. Rakoczy, III. Ahmed'in huzuruna kabul edildi.

1761. III. Selimin doğuşu.²⁸²

5 Ocak

1401. Timur, Mısır ordusunu Şam önünde yenilgiye uğrattı.

1574. III. Murad Eyûb Câmii'nde kılıç kuşandı.

1641. Hasan Paşa, reddettikleri takdirde burunlarını keseceği tehdidiyle Strrie halkından bir vergi talebinde bulundu.

1700. Fransız elçisi M. de Châteauneuf, yerine atanan (halefi) M. de Ferriol'u Sul-tan'ın huzuruna götürdü.²⁸³

6 Ocak

1595.Sillstre'nin Türkler tarafından yakılması.

1675. Yunan patrlıklınlı M. de No-intel ve Kudüs katolikleri aleyhine şikâyette bulunması.

²⁸⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/231

²⁸¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/231

²⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/231

²⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/231

1725. Kont de Roumonzoffun İran'ın taksimi hakkında Rusya ile yapılan anlaşma- j767 nın tasdikli nüshasını İstanbul'a getirmesi.

1749. Beşiktaş havuzunun inşası.

1732.Bâb-ı Âlî ile Nadir Kulihan arasında banş anlaşması yapılması.

1741. Prusya kralı II. Frederic tahta çıkışını Eflak prensine bildiriyor. ²⁸⁴

7 Ocak

1747. Sultan tarafından Kırım ham Selim-Giray'a unvan ve imtiyazlar verilmesi. ²⁸⁵

8 Ocak

1569. Lala Mustafa Paşa sonun-cukubbe vezirliğine atandı.

1743. Benoe'nin Polonya murahhası sıfaüyle İstanbul'a gelişi.

1750. İstanbul'da bir güneş tutulmasının sebep olduğu rivayetler. ²⁸⁶

9 Ocak

1757. Fransa'nın müttefiki olarak İsveç'in bansın devamını istemesi.

1623. Davud Paşa boğduruldu.

1748. Kaptan Paşa kalyonu isyan eden hıristiyan esirler tarafından Mal taya götürüldü. ²⁸⁷

10 Ocak

1764. Kıran hanının azledilmesi.

1604. Avusturya ile üç hafta süreli mütâreke imzalan ması.

1680. Öldürülen bir sipahi birliğinin kan bedelini ödemekle görevli Transilvanya milletvekillerinin gelişi.

III. Mustafa'nın ikinci oğlu şehzade Mehmed'in doğuşu. ²⁸⁸

²⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/231-232

²⁸⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232

²⁸⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232

²⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232

²⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232

11 Ocak

1495. Şehzade Cem'in sınır dışına çıkarılmasına papanın razı olması.

1584. Avusturya ile banş anlaşmasının yenilenmesi.

1653. Birgeli ilmühaline yöneltilen hücumlarına cevap vermek üzere ulemâ genel meclisinin toplanması.²⁸⁹

12 Ocak

1715.Venedik'e savaş ilânı işareti olarak tuğların saray önüne dikilmesi.

1528. Lasczy'nin İbrahim Paşa'nın huzuruna kabul edilmesi.

1621. İkinci Osman'ın kardeşi şehzade Mehmed'in idamı.

1647. Retimo katedralinin Sultan İbrahim tarafından camie tahvili.

1755. Şeyhülislâm Murteza Efen-di'nin azli ve yerine Vassaf Efendi'nin atanması.²⁹⁰

13 Ocak

1732. Kutsal emânetlerin saraydan Eyyub Camiine nakli.

1751. İmparatorluk valileri arasında atama ve yer değiştirmeleri belirleyen "Tevcihat" adlı listenin yayınlaması.²⁹¹

14 Ocak

1574.Yeniçerilerin ayaklanmaları.

1736.Koenigsegg Rusya'nın Bâb-ı

1622. ikinci Osman'm Polonya se-ferinden İstanbul'a dönüşü.

1729. Kur üzerinde Ruslarla Türk lerin çarpışması.

1766. Sultan Beyhan'ın doğuşu.²⁹²

18 OCAK

1595. III. Mehmed'in İstanbul'a va-

²⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232

²⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232

²⁹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232

²⁹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/232-233

1680. Venedik elçisi Cuirano Veziriâzam'ın huzuruna ka-

15 OCAK

1670. Saray imamı Vâni Efendi'ninvali olarak atanması. 1744. Unne nehri üzerindeki sınır

tesbiti için Avusturya ile an-

1681. Sağnak şeklinde yağmur yağ- laşmaya varılması,
ması sonucu Mekke'yi su 19 OCAK

basması. 1634 Fahreddin Maanoğlu'na karşı

1683. Avusturya'ya karşı savaş işa- sefer hazırlıklan. retisi olarak
Sultan'm otağı Edime saray, 6nüne kurl
liflerini veriyorlar.

1747. Elçi Kesriydi Ahmed

16 OCAK paşa İran>dsi

1482. Venediklilerle yapılan anlaş- 20 OCAK

manın yenilenmesi.

1595. Sultan III. Murad'm ölümü. 1569"ES^^n &t üzerindeki

^^ Köp- , OsmanU ^ tor.

rülü Ahmed Paşayı Girit si- iuğu arasında ittifakanlaş-
perlerini terketmeye zorluyor. ması

1758. Reis Efendi Abdi'nin azliyle

zned Pa^a ile ev.endirdi.

17 OCAK getirilmesi.

1475.Türklerin Boğdan'da mağlu- 21 OCAK

biyeti* 1646. Girit fâtihi Yusuf Paşa'nın

1639.IV.Murad'ın Bağdad'dan Di- İdamı.

yarbekir'e çekilmesi. 1665 Fnmm anlaşrnasii

'SSS

1717. Boğdan prensinin muhafız-

234

HAMMER

larla çatışıp onları ülke dışına çıkarması.

22 OCAK

1517.1. Selim'le Memluk Sultanı Tumanbay arasında Ridani-ye savaşı.

1699. Karlofça kongresinin son dan bir evvelki toplantısı.

1707. Şeyhülislâm Sıddık Mehmed Efendi'nin azliyle yerine Abdullah
Efendi'nin atanması.

23 OCAK

, Birinci Ahmed'in sünnet düğünü.

Karlofça kongresinin son toplantısı.

İstanbul'da büyük yangın.

Kırım hanının Balta'dan hareketi.

1604 1699

1767 1769,

1699 1703

24 OCAK

.Rus elçisinin Karlofça anlaşmasını imzalaması.

. Veziriazam Daltaban Mustafa Paşa'nın azli ve yerine Rami Mehmed paşa'nın atan-ması.

1732. Bonneval'in İstanbul'a gelişi.

1741. İH. Mustafa'nın kardeşi şehzade Bâyezid'in ölümü.

25 OCAK

1622. Polonya seferinden sonra İstanbul'da donanma şenliği.

1676.Fransiskenler Kudüs'deki kutsal mahalleri kaybediyorlar.

1726. İran elçisi Abdulaziz'in İstanbul'a gelişi.

1738. Bâb-ı Âlî, Rakoczy'i

Transilvanya prensi olarak tanıyor.

26 OCAK

1479. Bâb-Âlî ile Venedik arasında banş anlaşması,

1655. Veziriazam olan âsi İpşir, Süleyman Ağa'yı yeniçerilerin murahhası olarak kabul ediyor.

1749. Venedik elçisi Venier'nin ayrılış izni için huzura kabulü.

1758. Şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi'nin azliyle yerine Mehmed Salih Efendi'nin atanması.

27 OCAK

1593. Sipahilerin gürültüyle divanı istilâ etmeleri.

1647. Eğriboz deniz savaşı ve Kaptan Paşa'nın ölümü.

1698. İngiltere'nin aracılığıyla ileri sürülen barış tekliflerini görüşmek üzere divan toplantısı.

1703. Veziriazam Daltaban Mustafa Paşa'nın idamı.

1769. Rusya'ya karşı savaş ilânı işareti olarak tuğların dikilmesi.

28 OCAK

1484. Şehzade Cem'in elçisinin gemiden Venedik'e çıkması.

1630. Husrev Paşa İran'ı istila etmek üzere Musul'dan harekete geçiyor.

1646.Ammarzâde, takviye kuvvetleriyle Napoli di Romania'ya varıyor.

1725. Büyük (Deli) Petro'nun ölümü.

OSMANLI TARİHİ 235

29 OCAK 1742.111. Ahmed'in kızı Azime Sul-

1523. Kanunînin oğlu şehzade tan'ın düğünü.

Mehmed'tn doğuşu. 1699. Avusturya elçisi Oettingen 3

ŞUBAT

Beyoğlu'nda bir kilise inşâsı 1528 j^^- UaaSmdan Laszky.y,. için izin talebinde bulunul- huzura kabul izni verilmesi

yor.

,-/v, ^ n t. n * ,,,* ^ 1682. Avusturya elçisi kont Cap-1701.

Daltaban Paşa tarafından . İstanbul'a gitmek

Basra Arablarına karşı sa- üzere Viya'dan hareketi.

vaş. J

<*n nr.AK 1750. İstanbul'da büyük yangın.

4

1665. Elçi Kara Mehmed Ağa'nın- 4 ŞUBAT

Viyana'ya hareketi. 1565.11. Maximilien'in elçilerini

31 OCAK huzura kabul lutfû.

,^,-, ~ t., fj «,w*w ti.- »ı 1619. Gratiani'nin Boğdan

1517. Kahire'de 800 Metnluk'un öl- s, olarak atanması. *

dürülmesi.

,„ . , , _ , 1739. Polonya konfederasyo-

1566.Ayusturya elçisi Hossuto- nu el ,si cJTcmWnin tstan_

ti'nin İstanbul'a gelişi. bul'a gelişi.

1700. Türk elçisi İbrahim Paşa'mn 1?73 F k kongresinin dağılışı, muhteşem bir alayla Viya- *^ ^ ^v

na'ya girişi. S ŞUBAT

1 ŞUBAT 1451.11. Mehmed'in Manisa'dan ,^«« ... , t

„ . hareketi.

1606.1. Ahmed, kırmızı elbiseler

giymiş olarak bir idham 1483. Şehzade Cem Nizza'dan ayn-

mahkemesine başkanlık edi- Uyor.

y°r- 1623. Yeniçerilerin başkaldırması.

1707. Şeyhülislâm Paşmazâde'nin 1741. Tercüman Ghika'nin idamı.

azli, yerine S. Mehmed'in

atanması. 6 ŞUBAT

1736. Nadir Şah İmparatorluğun 1474 Warasdin'in Türkler tarafın-
Mirzalarını (prensler, Beyler) dan yakılması.

bir hükümdar seçmeğe davet 1521. Memluk beyi Gâzâlî'nin
ediyor. vefatı.

17.47. Selim-Gtray'ın geri gönderil- 1632. istanbul'da isyan.

meS " 1695. Sultan II. Ahmed'in ölümü.

2 ŞUBAT

1748. Sultan I. Mahmud'un baş-

1451. n. Murad'ın vefatı. imamı Hafız Mustafa'nın

1637. Veziriazam Mehmed Paşanın vefatı.

azli ve yerine Bayram pa- 7 ŞUBAT

şanın getirtmesi.

6 1451. n. Mehmed'in Gelibolu'ya va-

1578. Marigliano Bâb-ı Âlî'ye İs-panya ile bir barış projesi sunuyor.

1725. Afganlı Mahmud, Safevî ailesini İran'dan sınır dışı etti.

Roumanzoff imparatoriçe I. Ketarina'nın elçisi olarak güven muktubunu
verdi.

8 Şubat

1679. Dnieper nehrine büyük bir giriş inşası hususunda divanda karar
verilmesi.

1689. Türk elçisinin Viyana'ya girişi.

1700. Avusturya elçisi kont Oettin-gen'in ihtişamlı bir alayla İstanbul'a
girişi.

1717. Maurocordato ile Stainville arasında bir anlaşma imzalanması. ²⁹³

9 Şubat

1451. n. Mehmed'in Edirne'de tahta çıkışı.

1632. IV. Murad'ın damadı Hafız Paşa'nın bir isyanda öldürülmesi.

1640. IV. Murad'ın vefatı.

1695.11. Mustafa'nın, seleflerinin kötü idaresini yediği unutulmaz
Hatt-ı şerifi. ²⁹⁴

²⁹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236

²⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236

10 Şubat

1688. Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin asîler tarafından azlet-tirilmesi.

1689. Viyana yakınında Avusturya murahhaslariyle olağanüstü yetkili Türk elçisinin ilk toplantıları.²⁹⁵

11 Şubat

1482. Şehzade Cem Mekke'den Ka-hire'ye dönüyor.

1644. Kaptan Paşa Piyale'nin idânu.

1653. Hindistan elçisi Seyid Mu-hammed'e huzura kabul müsaadesi lutfedilmesi.

1681. Radzin'de Rusya ile banş anlaşması yapılması.

1695. Şahbaz-Giray 70.000 Kırımli ile Polonya'yı istilâ etti.²⁹⁶

12 Şubat

1489. Şehzade Cem Toulon'da gemiye biniyor.

1689. Viyana'da Türk elçisiyle ikinci toplantı.

1713. İsveç kralı XII. Charles, yeniçeriler tarafından esir edildi.

1726. İran tahtını ele geçiren Afganlı Eşrefe verilecek cevabı tartışmak üzere büyük meclisin toplantısı.²⁹⁷

13 Şubat

1545. Arabistan valisi Üveys Paşa Taaz'ı fethetti.

1681. IV. Mehmed'in oğlu Süleyman'ın doğuşu.

1673. Tuğlar, Polonya'ya karşı savaş işareti olarak sarayın önüne dikildi.²⁹⁸

14 Şubat

²⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236

²⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236

²⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236

²⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236

1668. Morosini Kandiye'nin teslimini teklif ediyor.²⁹⁹

15 Şubat

1577. Arşidük Ernest'in şeref hediyelerini sunmakla görevlendirilen mabayencisi Ulric de Koenigsberg'in İstanbul'a varışı.

1689. Türk elçisinin Viyana yakınındaki bir sayfiye evinde geçen üçüncü toplantısı.

1733 Nadir Şah Bağdad'dan çekiliyor.

1751 Miri-Alem Halil'in vefatı.³⁰⁰

16 Şubat

1567 İran elçisi Şahkuli'nin İstanbul' a girişi.

1568 Sinan Paşa" n in Veziriâzamlıktan üçüncü defa azli ve yerine Ferhad Paşa'nın getirilmesi.

1760. Âlim Şeyhülislâm İsmail Âsim Efendi'nin vefatı.³⁰¹

17 Şubat

1568 II.Selim'le Avusturya imparatoru II.Maximillen arasında banş anlaşması imzalanması.

1638 IV. Murad, kardeşi şehzade Kasım Ölüme gönderiyor.

1653 Mâlî durumu gözden geçirmek üzere büyük meclis toplanıyor.

1689. Türk elçisinin Viyana yakınındaki dördüncü toplantısı.³⁰²

18 Şubat

1623. Polonya ile banş anlaşmasının sonuçlandırılması.

1695. Spolmadori adası önünde deniz savaşı ve Venediklilerin yenilmesi.

1689. Türk elçisinin Viyana yakını-dakil beşinci toplantısı.

1703 Sultan III. Ahmed'in doğuşu.

²⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236

³⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/236-237

³⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/237

³⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/237

1718 Pasarofça kongresi için imparatorluk tam yetkili murahhaslarının atanması.³⁰³

19 Şubat

1405. Timur'un ölümü.

1711. Rusya'ya savaş ilânı işareti olarak tuğların saray önüne dikilmesi. Pruth seferi.

1732. Tunus dayısının elçisi Yusuf Hoca'nın Viyana'ya gelişi.

1747. Ünlü Şeyh Nureddin'in vefatı.³⁰⁴

20 Şubat

1538. Hayreddin Paşa (Barbaros) Akdeniz'deki son seferi hakkındaki raporunu gönderiyor.

1568 .Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa Avusturya elçisine huzura kabul müsaadesi veriyor.

1738. Veziriâzam'ın kardinal Fle-ury'ye cevabı.³⁰⁵

21 Şubat

1483. Cem Sultan'ın Roussillon'a vanşısı.

1635. IV. Murad Üsküdar'da ka-rarğhahmı kurduruyor.

1695. Venedikliler Saky adasından çekiliyorlar.

1750, Şeyhülislam Said Efendi'nin evi alevler tarafından küle dönüştürülmek tehdidine mâruz kaldı.³⁰⁶

22 Şubat

1424. Venediklilerle saltanat fasılası sırasında yapılan banş anlaşmasının Sultan Süleyman tarafından tasdiki.

1495. Şehzade Cem'in Fransızlardan sonra Napoli'ye girişi-

1689. Türk elçisinin Viyana yakınındaki altıncı toplantısı.

³⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/237

³⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/237

³⁰⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/237

³⁰⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/237

2 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
3 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
4 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
5 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
6 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
7 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
8 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
9 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
10 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
11 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
12 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
13 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
14 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
15 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
16 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
17 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
26 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
27 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
28 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
29 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
30 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
31 Mart	Hata! Yer işareti tanımla
1 Nisan	Hata! Yer işareti tanımla
2 Nisan	Hata! Yer işareti tanımla
22 Mayıs.....	Hata! Yer işareti tanımla
23 Mayıs.....	Hata! Yer işareti tanımla
24 Mayıs.....	Hata! Yer işareti tanımla
25 Mayıs.....	Hata! Yer işareti tanımla
26 Mayıs.....	Hata! Yer işareti tanımla
27 Mayıs.....	Hata! Yer işareti tanımla
28 Mayıs.....	Hata! Yer işareti tanımla
3 Haziran	Hata! Yer işareti tanımla
4 Haziran	Hata! Yer işareti tanımla
5 Haziran	Hata! Yer işareti tanımla
6 Haziran	Hata! Yer işareti tanımla
7 Haziran	Hata! Yer işareti tanımla
8 Haziran	Hata! Yer işareti tanımla

9 Haziran	Hata! Yer işareti tanımla
10 Haziran	
11 Haziran	
12 Haziran	
13 Haziran	
14 Haziran	
5 Temmuz	
6 Temmuz	
7 Temmuz	
8 Temmuz	
9 Temmuz	
10 Temmuz	
11 Temmuz	
12 Temmuz	
İSTANBUL CAMİLERİNİN TASVİRİ TARİHİ VE TABLOSU	
Elif Harfi	
Be Harfi.	
Dal (D) harfi.....	
Re (R) harfi.	
Se (S yumuşak) Harfi.....	
Sîn (S keskin) Harfi:	
Şin Harfi	
Saad (S) Harfi.	
Tha (Th) Harfi.	
Kaf (K) Harfi.....	
Kef (Ki) Harfi.....	
Mim (M) Harfi	
Nuh (N) Harfi.....	
Var (V) Harfi.	
He (H yumuşak) Harfi.....	
Ye (Y) Harfi.	
II. İstanbul Surları Dışında İnşâ Edilmiş Camiler.....	
III. Eyub Camileri.	
VI Surdışı Kasımpaşa Mahallesi Camileri.	
VII. Galat Camileri.	
VIII. Bu kapıların dışındaki Camiler.	
XI. Tophane Camileri.....	

1716. Mora fethi dolayısıyla İstanbul'da büyük donanma ve savaşında Grimanlı ve Moli-
bul'da büyük donanma ve no'nun Mısır filosu karşısın-
şenlikler. daki zaferi.
- 23 ŞUBAT 1670. Kandiye'nin teslimi sırasında
1638-IV.Murad'ın İran seferine ha- Venediklilerle yapılan anlaş-
i.-*) manın tasdiki.
1653. İstanbul'da büyük deprem. 1692' j?« f^ Kel™ ^ huzura J *
kabul müsaadesi.
1718. Kaptan Paşa İbrahim _«_ " . " _ . _ .
Kâhyamın azli 1695 Yeni geri alınan Sakız
J adası kumandanına ada hal-
kına iyi muamele etmesi hu-
24 ŞUBAT susunda emirler.
1495. Şehzade Cem'in zehirle öldü- 27 ŞUBAT
rülmesi. 1539. Yemen Valisi Süleyman Pa-
1688. Veziriazam Siyavuş Paşa bir Şa"mn İstanbul'a dönüşü.
isyanda öldürüldü ve Köprü- 1618. Avusturya elçisi M.de Mol-lü'nün
kızı asiler tarafından lard'ın İstanbul'a gelişi.
saygısızca muamele gördü. " _ , JS &
1656. Kandiye de yeniçeri isyanı.
1732.Şeyhülislâm Paşmakzâde az- __.o -" _ _ _ . _ _
ledildi ve yerine Şeyh Meh- 1748.Enak ye Bogdan prensleri yer med
Efendi atandı. değiştirdiler.
(Damadzâde). 28 ŞUBAT
1733. Topal Osman Paşa serasker- 1545. Odoardo Cataneo'nun İstan-
lık mevkiine getirildi. bul'a elçi atanması.
- 25 ŞUBAT 1578. Cantacuzene'in idamı.
1655. Ağalar âsi Veziriazam İpşir 1655. Veziriazam İpşir Paşa'nın Ay-
Paşa'yı karşılamaya gidiyor- şe sultanla evlenmesi,
lar
1728. Kınm Hanı ile Özi Paşasının
1701. Korna Araplar tarafından Os- Nogoylar meselesini görüş-
manlılara teslim ediliyor. mek üzere buluşmaları.
1732. İranlılarla yapılacak bansın 29 ŞUBAT
esaslarını görüşmek üzere iCOq t* - e i* o-i n
büyük meclis İstanbul'da 1528. Kanuni Sultan Su eyman la toplanıyor
Zapolya arasında ittifak an-

J ' laşması.

26 V*" İMART

1618.1.Mustafa'nın tahttan indiril- 1fiVQ *

mesi ve n.Osman'm tahta çı- 1679' ↑

1667. Girid sularında yapılan deniz 1736"Ruslar ^ kalesml

OSMANU TARİHİ

239

maya başlıyorlar.

1763. Veziriazam Râğıb Pasa, adına inşa ettirdiği kütüphane binasının ilk taşını koyuyor.

1770. İstanbul'da yangın.

1771. General Weissmann kumandasındaki bir Rus kolordusunun Tulca Önüne gelişi.

1689. Tam yetkili Türk elçilerinin Viyana yakınındaki yedinci toplantıları.

2 Mart

1703. Bahar vesilesiyle Veziriazam-'ın Sultan'a verdiği rapor.

1741. Unna sınır tesbitiyle ilgili anlaşma.

1770. Pîrizâde Osman Efendi'nin ölümü.³⁰⁷

3 Mart

1497. Veziriazam Davud Paşa'nın azliyle yerine Hersek-Ahmed Paşa'nın atanması.

1677. Kazaklara yeni bir hetmanın atandığını haber vermek üzere Şimielniki elçisinin İstanbul'dan hareketi.³⁰⁸

4 Mart

1489. Şehzade Cem'in Civita Vecc-hia'da karaya çıkışı.

1695. Defterdar Ali Paşa'nın yerine Elmas Mehmed Paşa'nın Veziriazamhğa atanması.

1745. Şeyhülislâm Mustafa Efendi'nin vefatı ve yerine Pîrizâde

³⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239

³⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239

Mehmed Efendi'nin atanması.

1749. Geceyle gündüzün eşitleşmesi kasırgası, ³⁰⁹

5 Mart

1518. Yavuz Sultan Selim'in Suriye'den hareketi.

1656. Atmeydani'nda çınar ağacı isyanının başlarjıfıcı.

1683. Galata'da kurşun deposu yangını.

1741. İran elçisi tarafından getirtilen fillerin Beşiktaş'a varmaları. ³¹⁰

6 Mart

1711. III. Ahmed'in annesinin Üsküdar'da yaptırdığı caminin dinî törenle ibadete açılması. ³¹¹

7 Mart

1560. İspanyollar Cerbe önünde. 1573. Venedik'le banş yapılması.

1582-Esclavon-İbrahim Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliği makamına yükselmesi.

1715. Venedik'e karşı savaş ilanı işareti olarak Bâb-ı ÂlTye dikilen tuğların Davud Paşaya nakli. ³¹²

8 Mart

1403. Yıldırım Bâyezîd'in vefatı.

1604. Birinci Ahmed'in oğlu şehzade Mehmed'in doğumu ve gelen yılda iki şehzadenin daha dünyaya gelişi.

1646. Kisamo'nun gönüllü itaati.

1668. Türk konvoyu Kandiye önünde Venedikliler tarafından yenilgiye uğratılıyor.

1736. Nâdir Şah kendisini İran hükümdarı ilân ediyor. ³¹³

³⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239

³¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239

³¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239

³¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239

³¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239

9 Mart

1621. Veziriazam Çelebi Ali Paşa'nın ölümü.

1648. Grimani kumandasındaki

Venedik filosunun mahvedil-mesi.

1764. Prusya kralı Frederic II. tarafından Sultan'a gönderilen hediyelerin teslimi.³¹⁴

10 Mart

1644. Veziriazam Mehmed Paşa'nın Şam'dan İstanbul'a dönüşü.

1701. Daltaban Paşa, Ali Paşa'yı Basra valiliğine yerleştiriyor.

1728. İran Huveyze aşiretleri Osmanlı hâkimiyetine giriyorlar.³¹⁵

11 Mart

1591.30.000 işçi Nikomedi'de bir kanal kazıyorlar.

1644. Kaptan Paşa'nın idamı.

1671. Elçi de Nointel'e Veziriazam Ahmed Paşa tarafından huzura kabul müsaadesi verilmesi.

1741. İran'ın İstanbul elçiliğinde kabul resmi.³¹⁶

12 Mart

1681.IV.Mehmed Edirne'den İstanbul'a dönüyor.

1689. Olağanüstü Türk elçilerinin Viyana yakınındaki sayfiye evinde sekizinci toplantıları.

1711. Ordunun Pruth seferine hareketi münasebetiyle esnaf kuruluşlarının geçit resmi.

1732. Veziriazam Osman Paşa'nın azli ve yerine Hekimoğlu Ali Paşa'nın atanması.³¹⁷

³¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/239-240

³¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/240

³¹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/240

³¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/240

13 Mart

1689. Rus elçisinin Çar'ın mektubunu Veziri âzam'a bizzat 1693. vermek istediğinin reddedilmesi.

1694. Bıyıklı-Mustafa Paşa'nın Veziriâzamlıktan azliyle Defterdar Ali Paşa'nın bu makama atanması.

1727. Korsan Andronaki'nin esir edilmesi.³¹⁸

14 Mart

1589.Thourzo baskını.

1632. İstanbul âsileri, hayatından emin olmak için veliahd şehzadeyi görmek istiyorlar.

1738. Avrupa deniz devletleri elçileri kongrenin yerinin belirlenmesinde acele etmesi için Veziriâzam'a tavsiyede bulunuyorlar.

1759. Hibetullah sultanın doğumu.³¹⁹

15 Mart

1536. Viyana muhasarasiyle görevlendirilen İbrahim Paşa'nın idamı.

1578. İspanyol murahhası Cugna-letta'ya huzura kabul lufte-dilmesi.

1639. Veziriazam kumandasındaki Osmanlı ordusunun Musul'dan hareketi.³²⁰

16 Mart

1643. Durakhan torunlarından Fa-ik'in idamı.

1689. Türk elçisinin Viyana yakınındaki dokuzuncu toplantısı.

1747. Pirizâde ve damadı Osman Molla Gelibolu'ya sürüldü.³²¹

17 Mart

Veziriazam Elhaç Ahmed Paşa'nın azliyle yerine Bıyıklı

³¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/240

³¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/240

³²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/240

³²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/240

- Mustafa Paşanın atanması. 1664. Resmî daireler görevli-
1710. Kalmukların Kırım baskını. İfE?in or(Juya 8)™«total
bildiren emirname.
18 MART 21 MART
atST 1452' ***» A«upa yakasında-
atanması. ki hisann (Rumeiihisân)
1561. Kanunî Sultan Süleyman, inşâsı.
torunu şehzade Murad'ı Ma- - 0 * ,. . m]asmas.
nisa Valiliğine atadı. löyu- mmıa Dans anlaşması.
1633. Deli Yusuf Paşa'nın idamı. 1655' Ip** ^^"S N*?m? S*?***
^^ sebetiyle Sultan a hediyeler
1683. Onbin yeniçeri Viyana sunması.
™n!™rÖnÛnde gCÇit reSml 1692. Veziriazam Arabacı Ali Pa-
^P1^ şanın adi.
1727. Avusturya ile Cezayir arasın- „„„ „ , . , , ... „
da bans anlaşması 1748- Cez&yıl daysına yeni dökul-
da Dans anlaşması. müş toplar gönderilmesi.
19 "**** 22 MART
ienmesi. vç Vezll1âzam k^ Mustafa
1733. Nâdir Şah tarafından yeni Paşa'nın idamı.
yılın (Nevruz) kutlanma töre- 173ıVeziriâ2am silahdar Meh-
ni yapılması. med Paşa.nm ^ ve ^^
1748. Âlim Nailî Ahmed Efendi nin kulak Paşa'nın atanması.
vefâtı- 23 MART
1755. U. Frederic'in dosüuk anlaş- d . ^^ Stya.
masın, yerülemesi. vuş Paşa^mn atamnı.
20 MART 1739 Yegen Mehmed Paşa'nım az-
1529.Avusturya İmparatoru I. liyle Hacı İvaz-Mehmed Pa-
Ferdinan'ın elçilerine hare- şa'nın atanması.
ket izni için huzura kabul 24 MART
müsaadesi bahsedilmesi.
■>*r,A rı 1 ^j j 1627.Veziriâzam Halil Paşa'nın
1634. Üsküdar sarayının yanında Ua^w» mn^t
yapılan yeni köşkün tamam- HaleD e &nşh
lanması ve Önüne tuğların 1731. Yeniçeri ağasının âsiler tara-
dikihnesi. fından ağır yaralanması.
1653. Veziriazam Tarhuncu Pa- 1738. Veziriazam, Sancak-ı Şerifi

şanın azli ve yerine Derviş Sultan'ın elinden alıyor. Mehmed Paşa'nın atanması. 25 MART

1654. Venedik seferinden zaferle 140ı.Şam şehri Timur tarafından dönen serasker Paşa'nın İs- J^^ edüdi tanbul'a girişi.
Hanuner Tarihi, C: X. F.: 16

1525. Yeniçeriler isyanı.

1699.Devlet-Giray'ın han olarak Kırım tahtına oturtulması (Selim Giray oğlu).

26 Mart

1634. Elçi kont Puchaimb'in bayrak açmak yasağıyla İstanbul'a girmesi.
1728. Reis Efendi'nin Rus elçisi Wischniakoffla toplantısı.³²²

27 Mart

1668. IV.Mehmed'in Larissa'ya gitmek üzere Edirne'den hareketi.
1755. Veziriazam Mustafa Paşa'nın azli ve İstanbul'a gelen Heki-moğlu Ali Paşa'nın tekrar Veziriazam atanması.³²³

28 Mart

1478. Zorzi Korfo'ya gönderildi.
1739. Veziriazam kaymakamı İvaz Paşa savaş alâmeti olarak tuğları dikiyor.
1741. Rus elçisi kont Rouman-zofTun Yeşilköy'e (Snt. Stefa-no) varışı.³²⁴

29 Mart

1598.Raab şehri Türklerden alındı.
1724. Türk ve Rus murahhaslarının Fransız elçisinin aracılığıyla altıncı

³²² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/242

³²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/242

³²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/242

toplantıları.

1761. Bâb-ı Âlî ile Prusya arasında ilk dostluk anlaşması.

1764. Bâb-ı Âlî tercümanı Ghi-ka'nın Boğdan prensiliğine atanması.³²⁵

30 Mart

1533. Kanunî'nin annesi Hâtun'un vefatı.

1600. Yeniçerilerin başkaldırması.

1649. Tercüman Schwarzenhon'un İstanbul'a gelişi ve Oğuzbey-ler elçisi Abdülmennan'a huzura kabul müsaadesi lütfedil mesi.

1668. Kazak ve Rus elçilerine huzura kabul lutfunda bulunulması.

1741. İran elçisine huzura kabul lutfunda bulunulması.

1765. Veziriazam Mustafa Bahir Paşa'nın azliyle Muhsinzâde Paşa'nın atanması.³²⁶

31 Mart

1758.43 yaşında Saliha Sultanla Veziriazam Râgıb Paşa'nın evlenmeleri.

1760. Lâleli Câmii'nin temelini atılması.

1565. 1638. 1755. 1770.

1603. 1633.

1741. 1761.³²⁷

1 Nisan

1565 Donanmanın Malta üzerine İstanbul'dan hareketi.

1638 Sultan Murad'ın hareketi.

1755 Mehmed Said Paşa'nın azli, Mustafa Paşa'nın atanması.

1770 Tuğlar Rusya'ya karşı savaş işareti olarak babadağı'nda dikildi.³²⁸

2 Nisan

Âsi Deli Hüseyin'in Avrupa'ya çıkması.

³²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/242

³²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/242

³²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/242

³²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/242

Mısır valisi Halil Paşa'nın azli.

Genç-Ali Paşa'nın idamı.

II. Frederic'in elçisi Rexin'e huzura kabul imkânı lutfunda bulunulması.

3 NİSAN

OSMANLI TARİHİ

243

1580. Türklerin Hatvan'a girişi.

1720. İstanbul'da Avusturya elçisi

,*.«« n, .j , _» .*

kont Wlrmond şerefine ka-

1589. Divan'da yeniçeri isyanı.

bu] resml *

1596-y^iriâzam Sinan Paşanın 1735 Iran hükûmdân Nâdlrm

öluma*

Kars üzerine yürüyüşü.

Mîrt Hûse"

1678. Cehreyn bozgunundan sonra Rus elçilerine huzura kabul imkânı

lutfedilmesi.

7 NİSAN

4 NİSAN

1646. Venedikliler Tenedos adasını

1634. Sultan'm huzurunda Pucha-

bombarduman etü.

imb'in nutuk söylemesi.

1680. Lirik şâir Baki Efendi'nin

1744. Hollanda elçisi Caleoen'e ölümü.

izin için huzura kabul müsa-

1742. Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikin-

adesi verilmesi

ci defa veziriazamlık maka-

1748. İran elçisi Abdülkerim'in İs-

nuna getirilişi.

tanbul'a gelişi.

1745. Kırım veliahdı ve başveziri

,-, -, -rv | «ı i n~. | «

İstanbul'da ikramlar ve ilti-

1771. Tulca Ruslara teslim oluyor.

faüar buldular

5NİSAN

8 NİSAN

1538. Napoli de Romanla surları

Bâyezid'in Sofya üzerine

önünde yapılan savaş.

yürüyüşü.

1560. Piyâle Paşa kumandasındaki

Mehmed'in annesinin

donanmanın hareketi.

camisinin temelinin atılması.

İ^TL'SSS'K l«*j™— ^e'ye hare-

cek birliklerin kumandasını

üstlenmek üzere hareket

1646. Girit adasında sarnıçlar ya-

ediyor.

kınında Venediklilere karşı

i-7oo e n-«

+__r,«^««

verilen savaş ve Saint-Marc

1738. Sultan

tarafından

bayrağının ele geçirilmesi.

Veziriazam Muhsinzâdeye

"«^«e*

e ■*

rütbe ve unvan verilmesi.

1654.Matteo Bessaraba'nın ölü-

1746. Şeyhülislâm Hayâtizâde'nin

mu*

azli ve yerine Pirî Efendi'nin

1735.Tekirdağ'nda Rakoczy'nin

- atanması. ölümü.
6 NİSAN 9 NİSAN
1453. İkinci Mehmed ordusunun 1588. Bourdon'a huzura kabul başında Kostantaniye surları müsaadesi lütfedilmesi. önünde görünüyor. 1708. III. Ahmed'in iki kızının -?.-?-
1628. Veziriazam Halil Paşanın az- günü. li.
244 HAMMER
10 NİSAN 1394.Timurt Terek üzerinde Tokat-1704. Kaptan Paşa Osman kuman- nuşu y^&ye uğrattıyor.
dasrındaki donanmanın Ka- 1513.1. Selim'in ordusunun karde- radeniz'e hareketi. şl Ahmed'in ordusu tarafın -
1731.Sancak-ı Şerifin İstan- dan maglub edilmesi.
bul'dan hareketi. 1566. Piyâle Paşa'nın Rodos'a as-1738.
Polonya elçisi Stadnicki'nin ker çıkarması.
İstanbul'dan ayrılması. 1689. Olağanüstü yetkili Türk elçi-1747.
Rusya ile yapılmış olan ebedî lei?nJın Viyana yakınındaki baş anlaşmasının yenilen- onbirinci toplantıları.
mesi. 1740. Napoli ile bir dostluk anlaş-
11 NİSAN masının imzalanması.
1694. Sultan Ommü Gülsüm'ün 1771.GevrgewotnunTürkler tara-vezir Osman Paşa ile evlen- fmdan edilmesi.
mesi. 15 NİSAN
1757. Reis Efendi Avni'nin azliyle 1453. Donanmanın İstanbul'a dö- yerine Ebubekir Efendi'nin nüsü.
atanması. 1642 w Mehmed.in oğlu n Sûley_
12 NİSAN man'ın doğuşu. 1538.Nadin'in Türkler tarafından 1678. Rusya'ya savaş ilanı.
1711. Prens Eugene tarafından ya-1562.Transilvanya elçisi Boris'e pılan baş teklifleri.
huzura kabul imkânı lütfed- ,70o ^__ || * ımı i.
^ijjjggj 1738. Fransız elçisi Villeneuve ba-
nış görüşmeleri için zorunlu
1697. İran elçisi Ebulmâsum'a hu- olan tam yetkiyi devletinden zura kabul imkânı lütfedil- alıyor.
mCSi 16 NİSAN
13 NİSAN , -_ »„.*•„
1571. Mustafa Paşa Famagosta

- 1460.H.Mehmed Peloponese'de surları Önünde ordusunu
ikinci sefer için yürüyüşe ge- teftiş ediyor.
1672. Eüenne Betreitschak'ın Boğ-1517. Mısır sultan'ı Tumanbay
dan voyvodası olarak atan-
asıldı. ması.
- 1635.Dürzü prensi Fakr-Eddin'in 1712. Rusya ile banş anlaşmasının
asılması. yenilenmesi.
1689. Türk elçilerinin Viyana yakı- 1719. Rakoczy'nin Tekirdağı'na ha-
nındaki sayfiye evinde onun- reketi.
cu toplantısı.
1770. İstanbul'da büyük yangın. 17 NİSAN
14 NİSAN
- OSMANLI TARİHİ 245
1570. Pryâle Paşa kumandasındaki 1726. Şirvan sınırlarının belirleri-
donanmanın hareketi. mesiyle görevli Türk ve Rus
.»»*_»_ « —ı .ı w. u« komiserlerinin yola çıkmala-
1704. Suriye sınırı üzerinde bir ka- J *
- lenin inşâsı hususunda
emirler verilmesi. 1767. Şeyhülislâm Dürrizade'ntn
iontgan az11 ve yerine Veliyeddin
ı» msAn Efendi'nin atanması.
- 1454,II.Mehmed'le Sırbistan des- 24 NİSAN potu arasında
banş anlaşması. 1513.1. Selimle Ahmed arasında
1638. Dördüncü Murad tarafından Yenişehir savaşı.
emredilen idâmlann Bolva- 1584. Kınm hanı İslam-Giray'ın İs-
din'de gerçekleştirilmesi. tanbul'dan hareketi.
19. NİSAN 1680. Zînâ suçu işleyen bir kadı-
1512.1. Selim'in İstanbul'a vanşı. mn Idânu*
- ,^, e t o i. -, v™ u - ö^«- 1744.Reisefendi Ragıb'ın azli ve
1515.1. Selim'in Kumah üzerine yerme Tav^çU Mustafa
yuruyuşu. Efendi'nin atanması.
1761. Şahsultan'ın doğuşu. 25 NİSAN
1770. Rusların Tripolizza üzerine 1479 Fâtih Sultan Mehmedle Ve-
yuruyuşu. nedik arasında barış anlaş-
20 NİSAN ması.
- 1514.1. Selim Avrupa'dan Asya'ya 1512.11. Bâyezid'in tahttan ttidirü-
geçryor. mesi.

1719. Vidin'deki birliklerin isyanı. 1583. Osman Paşa İranlıların üzerine yürüyor. 1584. İslâm-Girayın Kırım hanı
21 NİSAN
1600. Anadolu âsilerine karşı sa- olarak atanması. vas*
Mahmudun Buhârî !«■™p^unlîS^vet
atanması.
22 NİSAN 1684. Avusturya Üe Venedik ara-1766.
İstanbul'da deprem. sında banş anlaşması imza-
23 NİSAN landığının Salnt-Marc kilise-
sinde İlanı.
1514.1. Selim'in Şâh İsmail'e w, rt , , , t «v»,
beyannâmesi. 1771. General Weismann İsakçı
3 tahkimatım havaya uçuru-
1526. Kanunînin Macaristan üze-
rlne yürüyüşü.
1532. Kanunînin Güns üzerine yürüyüşü.
246 HAMMER
1651. Büyük bir geminin denize 1765. Bahir Mustafa Paşa'nın başı
indirildiği sırada batması. vuruldu.
1667. Osmanlı donanması Kan di- 30 NİSAN
ye'de asker çıkarıyor. 1585 Bir Ermeniyeye Rus elçisi sıfa_
1769. Prens Galitzin Dniester neh- tiyle huzura kabul izni lutfelerini
geçiyor. dilmesi.
1770. Hüsameddin Paşa Kaptan-ı 1637. Kırım hanı tnâyet-Giray'm
derya makamına atanıyor. idamı.
27 NİSAN 1645. Donanmanın Girit'e hareke-
1402. Timur'un torunu Çoki'nin ""
doğuşu. 1669. Bursa'da büyük yangın.
1567. İkinci Selim imparatorluk 1672. IV. Mehmed'in Edirne'den
yüksek makam sahiplerinin hareketi.
bağlılık yeminlerini kabul 1697. imparatorluk otagmm Edir-
eaiyor. . ne önun(je kunılması).
1646. Apricome^rnizonununhu- 1769 Ruslann chocim ^^^
ruç hareketi püskürtülüyor. hücumlarının getirdiği
1713. Veziriazam Hoca İbrahim felâket.
Paşanın idamı. x MAY1S
1731. Ermeni, rafizî ve katolikleri 1423. ikmci Murad Peloponnesse'i

divanda meselelerini anlatıyor. öpplrhmr F
 yorlar. e gP**1*1*0*-
 o«w a *. a ı A.. 1484. III. Bayezid Boğdan'a giriyor.
 .Babadagında savaş işareti J
 olarak tuğlar dikiliyor. 1566. Kanunî'nin Szigetvar seferi-
 28 NİSAN ne hareketi.
 yor. 1649. Türk donanmasının Girit se-
 1688. Cornaro Knin'i zaptediyor. ferlne harekü-
 «o ntaav 1741. İran elçilik heyeti şerefine -«» nıs&AH
 verilen parlak ziyafet. 1641.Murahhas Iszdency İstanbul'a geliyor.
 2 MAYIS
 tî^ıÜİE Abd"n.ah tP*9® 1629.HusrevPaşa'nınScutari'ye
 İranla barış görüşmelerini ^arpic^ti
 sürdürüyor. nareKeu.
 * t,, r. , 1670. IV. Mehmed Selânik'den
 . İran^elçisi şerefine verilen zi- Edirne'ye geliyor.
 1688. Mustafa Paşa, İsmail Pa-
 OSMANLI TARİHİ 247
 şa'nın azliyle Veziriazam olu- uğrattıyor, yor.
 1770. Navarin'de Türk katliâmı. 6 MAYIS
 1482. Şehzade Cem Haleb'den Ka-
 3 MAYIS hire'ye gidiyor.
 1481. İkinci Mehmed {Fâtih'in 1682. M. de Guilleragues Yedikü-
 vefâtı. le'de nezârete alınıyor.
 1706. Çorlulu Ali Paşa'nın Baltacı 1767. Rus Çan III. Petro, Bâb-ı
 Paşa'nın yerine Âlî'ye Türkiye için Banat'ı
 Veziriazamlığa getirilmesi. fethetmek teklifinde bulun-
 1736. Azak kalesinin Ruslar tara- yon findan zaptedibnesi.
 1756.Veziriâzamhk makamına
 Mustafa Paşa'nın atanması. 1649. Kaptan Paşa , Venedik do-
 1771. Bâb-ı Âlfnin Polonya'ya kar- nanmasını Çanakkale Boğ-
 sı beyannâmesiyle Cakalı zı ndan kovuyor,
 açıklaması. 1664. Neutra Avusturyalılar tara-
 findan geri alınıyor.
 a uAvie 1698. Bâb-ı Âlî tercümanı Mauro-
 4 MAYIS , , , , , , , , ^
 cordato nun Venedik Kong-

1421. I.Mehmed (Çelebi) kardeşini resi'ne verdiği beyanname. Akhisar'a sürgün ediyor.
1481. Korkud, İstanbul'da vali ilan 8 MAYIS ediliyor. 1559 Sokul]u Menme<i Konya üze-
1713. Şeyhülislâm Ebezâde'nin az- rine yürüyor, li ve Abdullah Mehmed Efen- . -,ec n. v,, .,, *,,, di'nin atanması 1655'BirliWerin W arı nın atanması. kaldırması
- 1738.Fransız^ ^J™«vc^ñ IMkaOean ölüm çp V^âzT'in huzuruna S tıntadanna divanda karar bulu. veriliyor.
1726. Köprülü Abdurrahman Pa- B MAYIS 9* 5iltakı ve Şahseven aşire- o «arı s ^gti i^zeTirie yürüyor.
1648. Girit'te Hanya önünde siper- ,__, .-, , ., -mj-« &,,,,«,,, lerin hazırlanması 1751. Afgan hükümdarı Azadhan lerin nazırlanması. Tahmuras tarafından yenil-
1700. Polonya elçisi Leszynski'nin giye uğratılıyor. huzura kabulü. 1721. İstanbul'da muhteşem şen- 9 MAYIS
1583. Beştepe muharrebesi.
1769. Prens Prosorowski Teke Va- ,«,, « ,, - ^ . lisi Abaza Paşa'yı yenilgiye 1621IL Osman Polanya üzerine 248 HAMMER yürüyor. kabul lutfunda bulunulması.
1654. Donanmanın hareketi. 1738. Azak tahkimatının yıkılma- başı vuruldu. J
- 10 "A™ 14 MAYIS
- 1576 ni.Murad'.n istanbul'a muh- 1478 Türk ordusunun Scutarl teşem ginşi. üzerine yürüyüşü.
- n^nfşSffiZSS 1560.H;Tyan donamnas.n.n " < v J 6
- Piyâle Paşa tarafından yenil- atancu- giye uğratılması.
1595. Yeniçerilerin başkaldırmala-1689. Viyana'daki ikinci konferans.
- 1639 ^ ^ş^, yapmakla 1701.11. Mustafa'nın oğlunun tö- görevlendirilen İran elçisinin renle okumaya başlaması. gelişi.
1732. Veziriazam Hekimoğlu Ali 1664. Veziriazam Köprülü Ahmed

- Paşanın İstanbul'da verdiği dâvet. Paşa Essek köprüsünden geçiyor.
11 MAYIS 1676. İstanbul'da Atmeydanı'nda 1603. Kinm
hanının üç kardeşi af- büvûk meclis toplanıyor.
fedildi. 1715. Venediklilerin üzerine yürü-
mek için Sultan, Sancak-ı Şerifle hareket ediyor.
12 *«» 15 MAYIS
1612.Bathory'ye karşı Starzer'le ,__ .. t t m_ . . v t , anlaşma
yapılması. 1458. ikinci Mehmed Yunanistan
üzerine yürüyor.
1682. Avusturya elçisi Kaprara'nın ,,,,, , , İ_A e , İstanbul a
gelişi 1517. Sana, Bersebai tarafından
vağmalanıyor.
1724.Hoy'un Türkler tarafından __,«-_ . o . , , ,
hücumla alınışı. 1543. Macarlar Sexart yakınında
yenilgiye uğrattılıyor.
13 MAYIS İMft ' B' ^
1552. Ahmed Bey Temeşvar surları 1654. Venedik donanmasıyla kar-
önüne varıyor.
şlaşmak üzere Osmanlı do- ,,,, A . „ ^, .. . , , nanmasmm
Hellespont'dan 1569. Aden'in Türkler tarafından hareketi.
zahtı-
1689. Türk elçilik heyetinin Viyana 1574. Tunus dayısını itaat altına
civarındaki sayfiye evindeki ^^^^ görevlendirilen do-
onüçüncü toplanulan. nanmanın hareketi.
1715. Prens Eugene tarafından İb- 1622"- ?^m^jGlnaÇ'il î??1 rahim
Müteferrikaya huzura başkaldırma hareketinin
OSMANLI TARİHİ 249
başlangıç. 19 MAYIS
16 MAYIS 1515-I.Selim'in Kumah surları 1570.
Donanmanın Kaptan Paşa önüne vaşısı.
kumandasında hareketi. 1565. Türk donanması Malta'da
1693. İstanbul'un büyük camisin- görülüyor.
de kargaşalık. 1622. Birliklerin Hipodrom üzerin-
1709. Sultan Ahmed'in kızı Fatma de isvânı-
Sultan'ın Silahdar Ahmed 1665. II. Mehmed Demotika'ya gi-Paşa ile
evlenmesi. dtiyor.

1758. Ragıb Paşa'nın memluklara karşı savaşı. 1711. III. Ahmed eyâlet valilerini karşı teftiş ediyor.

17 MAYIS 1736. Rus ordusu Dnieper'de top-1579. Kaptan Paşa Uluç Kars'a lanıyor.

gönderildi. 1755. Nailî Paşa Hekimoğlu Ali Pa-
1667. Köprülü Fazıl Ahmed Pa- şa'nın yerine atanıyor.
şa'nın Girit'e hareketi. 20 MAYIS

1731. Abdi Paşa'nın Canum Hoca 1481.11. Bâyezid İstanbul'a varı-
yerine Kaptan Paşalığa atan- yor.
ması- 1586. İbrahm Paşa'nın Sultan Rişe
18 MAYIS ile evlenmesi.

1464. Giustiniani Lesbos Rumları- 1622. II. Osman'ın öldürülmesi.
m Negreponfa naklediyor. 1675 İngüz dç|fl Flnc.c huzure
1482. Şehzade Cem, Ahrned Pa- kabul imkanı lutfedttmesi.
şa'nın aracılığıyla baş tekli- 1733.CoTltareni(Venedik'le Bâb-ı finde
bulunuyor. ^ mamdgi ebedî dcnllen

1570.Seydiyelerin imamı Mutaher baş anlaşmasını yeniliyor.
ile baş anlaşması. 2 i MAYIS

1622. H Osman'ın saltanattan dü- ^nLMehmed'In (FâtiH) cenaze
sürülmesi talebinde bulun- töreni inak üzere yeniçeri ve sipahiler
birleşiyorlar. 1556. Ali Paşa Szigeth önünde.

1632. Veziriazam Recep Paşa'nın 1605. Veziriazam Lala Mehmed Pa-
idamı. şa'nın Macaristan üzerine

1653. Veziriazam Derviş Paşa yeni yürüyüşü.
Bâb-ı Âlî sarayını teslim alı- 1621. U.Osman (Genç) dört dervi-yor.
şin hücumuna uğruyor.

1690. İstanbul'da müthiş bir fırtı- 1634. Âsi Köse Ahmed'in idamı, na:
Bir saatten az bir za- 1649 veziriazam Mehmed Pa-manda beşyüz kişi
boğulu- ga.^ idamı
yor.

1720. Şeyh Nazmizâde'nin öldürül-
250
HAMMER
mesl.

22 Mayıs

1577. Avusturya ile yapılan barış anlaşmasının tasdiki ve Bâb-ı Âlî'ye verilmesi.

1615. Veziriazam Damad Mehmed Pasa'nın Haleb'e varışı.

1622. Mustafa, birliklere cülus adı verilen hediyeyi dağıtıyor.

1676. IV. Mehmed Akpınar adı verilen yeni sarayı ziyaret ediyor.³²⁹

23 Mayıs

1480. Osmanlı donanmasının Rodos önüne varışı.

1484. II. Bâyezid Edirne'deki câmî-isinin temelini atıyor.

1524. Viyana muhasarası kumandanı İbrahim Paşa'nın düğünü.

1542. II. Selim'in tahta çıkışı.

1599. Veziriazam İbrahim Pasa'nın ordunun kumandasını ele almak üzere İstanbul'dan hareketi.

1606. Veziriazam Lala Mehmed Pasa'nın ölümü.

1725. Köprülü Abdullah Paşa 70.000 kişilik bir orduyla Taşucu'ndan hareket ediyor.³³⁰

24 Mayıs

1733. Kalga (veliahd) Feth-Giray Kabarta'da.

1747. Müslüman olarak Osmanlı devletinin hizmetine giren ve Haşmet Paşa ad ve rütbesini alan Bonneval'in Ölümü.

1768. III. Mustafa'nın bir kızının dünyaya gelmesi.³³¹

25 Mayıs

1533. Gran şehrinin anahtarları İstanbul'a getirildi.

1571. Türklere karşı bir ittifak.

1664. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Szigeth önünde.

1667. Kandiye ordusu subaylarına hil'at dağıtılıyor.

1700. Avusturya elçisi Kont Sin-zendorf İstanbul'da vefat etti.

1747. Bâb-ı Âlî, Avusturya ile yapılan barış anlaşmasını ebedî barışla

³²⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/250

³³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/250

³³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/250

değiştiriyor. Toscan devletiyle Bâb-ı Âlî arasında dostluk anlaşması.³³²

26 Mayıs

1512. II.Bâyezid'in vefâü.

1646. Girit'de Sarnıçlar manastırın yıkıldı.

1675. Sultan IV. Mehmed'in oğullarının sünnet düğünü.

1736. Feld-Mareşal Münich, Perekop tahkimatı Önünde.³³³

27 Mayıs

1533. Macaristan kraliçesi Ma-rie'ye verilen zararın telâfisi hususunda İstanbul'da yürütülen görüşmeler.

1627. Bağdad surları önünde İranlılara karşı verilen savaş.

1651. Patrik Partnenius'un idamı.

1682. Fransız elçisi, Sakız adasına yapılan tecavüzlerle haksızlığı unutturmak için Bâb-ı Âlî'ye hediyeler sunuyor.³³⁴

28 Mayıs

1453.II,Mehmed, ordusuna hücum emri veriyor

1517.II.Selim Kahire'den İskenderiye'ye geliyor.

1645. Osmanlı donanması Nava- 1767.Arslan-Giray'ın Selim-Giray
rin'den Girit adasına hareket yerine Kırım hanlığına atan-
ediyor. ması.

1667. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 31 MAYIS

Kandiye muhasarasını açı- 1524. İbrahim Paşa'nın evlenmesi
^Or* şerefine tertiplenen şenlikle-

1736. Rusya'ya karşı savaş İlanı; rin sonu.

^h hl -"Osman Polonya seferine

hareket ettiği Edirne'ye dö-

29 MAYIS nüyor.

1416. Gelibolu'da deniz savaşı. 1654. Kazak murahhaslarının hu-

1453. II. Mehmed tarafından İs- zura kabul edilmeleri.

³³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/250

³³³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/250

³³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/250

- tanbul'un fethi. 1664. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa
 1509.Şehzade Korkutun muhte- Koşa köprüsünde mevzileni-
 sem bir alayla Kahire'ye giri- vo '
 şi. 1698.Vezeriazam'ın Edirne'den
 1524. n. Selim'in doğuşu. hareketi.
 1528. imparator Ferdinand tarafın- 174«
 dan gönderilen ilk elçi İstan-
 bulda. yor-
 1535. Charles-Quint Tunus'a çıkı- İHAZİRAN
 yor. 1453.11. Mehmed İstanbul Rumla-
 ..* „ „ „ „ „ „ „ .. nım mal ve canları üzerine
 1555. İranla Amasya'da yapılan ilk teminât verivor
 baş anlaşması. teminat venyor.
 1559.11. Selimle kardeşi Bâyezid 1475.Rum filosu Kefe önlerine va-
 arasında savaş. y '
 „*«.™ ji j _ı ^ *- 1499.11. Bâyezid İstanbul'dan ha-
 1704. Ferdinand para kurlarını du- refeed IdğyoCt
 30 MAYIS 151°- *stanbul surlarının tamiri.
 1559 II Selimin kardeşine karşı 1522.Kanunî Sultan Süleyman,
 155y.il. yelimin karaeşine karşı Rodos Büyük.Ustadına tes-
 Kesin zâen. lim olmasmı ütar «üyor
 1672.Veziriazam kaymakamının Polonya elçilik kâtibini hu-
 zura kabul lutfunda bulun- 1453. Galata'daki Cenevizlilerin af-ması.
 fedilmeleri.
 1740. Fransa ile yapılan 84 mad- 1622. Ulemânın başkaldırması. delik
 anlaşmanın yenilenme-
 252 HAMMER
 1649. İran elçisi Mehmed Han'a huzura kabul lutfunda bulunulması.
 1664. Şehzade Mustafa'nın doğumu münasebetiyle İstanbul'da yedi
 gün şenlik yapıp şehrin donatılması.
 1678. Sultan'ın Sancak-ı Şerifi Veziriâzam'a teslim etmesi.
 1687. Eski-Navarin, kont Koenigs-mark'a teslim oluyor.
 1736. Rusya'ya karşı savaş ilânı münasebetiyle esnaf teşekküllerin geçit
 resmi.

3 Haziran

1587. Mutaher'in oğlunun İstanbul'da hapsedilmesi.
1628. Canbek-Giray, Mehmed-Gi-ray hanın yerine atanıyor.
1673. Fransızlarla yapılan anlaşmanın yenilenmesi.
1696. Rusların Azak'ı yeniden muhasara etmeleri.
1736. Yeniçeri Ağası Davud Paşa kışlasına gidiyor.³³⁵

4 Haziran

1669. Şehzade Mustafa'nın törenle okumaya başlaması.
1756. Sultan Zübeyde'nin vefâü.
1760. Âlim Şeyhülislâm Abdullah Vassaf Efendi'nin ölümü.
1771.Keefe'de Türklerin elde ettikleri üstünlük.³³⁶

5 Haziran

1423. II.Murad Arnavutları yenilgiye uğrattıyor.
1549. Kanunî Sultan Süleyman'ın Haleb'den İran üzerine yürü-³³⁷

6 Haziran

1482. Şehzade Cem Konya önünde.
1610 Malta ve Napoli kalyonları Kos adasına asker çıkarıyor.
1689 Kanuni Sultan Süleyman Sofya'da.
1768 Genç Mehmed Paşa'nın vefatı.³³⁸

7 Haziran

- 1558 Busbek, Sultan'ın elini öpmek üzere huzura kabul ediliyor.
1603 Şehzade Mahmud'un idamı.
1622 Korecki boğdurularak idam edildi.
1698. Rus Çarı I. Petro, İmparatorun Bâb-ı Âlî ile banş yapmak niyetinde olup olmadığını Avusturya hükümetinden soruyor.
1773. Türklerin Karasu'da Rus generali Weissman tarafından yenilgiye

³³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/252

³³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/252

³³⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/252

³³⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/252

uğratılması.³³⁹

8 Haziran

- 1482. Şehzade Cem Ankara önünde.
- 1536. Kanunfnin İstanbul'a dönüşü.
- 1639. Ulemânın IV. Murad'a tazimlerini sunmaları.
- 1665. Türk elçinin Viyana'ya girişi.³⁴⁰

9 Haziran

- 1566. Arslan Paşa'nın Palota'yı muhasaraya alması.
- 1682. Sultan'ın Avusturya imparatorluğu elçisi Caprara'yı huzura kabul lutfunda bulunması.
- 1769. Veziriâzam'ın Yassitepe'de ordugâh kurması.³⁴¹

10 Haziran

- 1422. İstanbul'un Türkler tarafından dördüncü muhasarası.
- 1571. Mütercim İbrahim Stroze-ni'nin ölümü.
- 1630. Husrev Paşa Hemedan önünde ordugâh kuruyor.
- 1639. IV. Murad'ın İstanbul'a dönüşü.
- 1683. Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın Truczes'lerin kralı sıfatıyla Toekoeli şerefine ziyafet tertiplemesi.
- 1750. Prusya ile bir dostluk anlaşması yapılmasının Bâb-ı Âli'ce reddi.
- 1772. Rusya ile mütâreke yapılması.³⁴²

11 Haziran

- 1533. Avusturya elçisinin Gritti ile müzâkeresi.
- 1622. İstanbul'da askerlerin başkaldırması.
- 1637. İnâyet-Giray Kırım hanı olarak Canibek-Giray'ın yerine geçiyor.
- 1668. Kandiye kalesinin muhasarasının ikinci yılında Veziriazam

³³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/252

³⁴⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/252

³⁴¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/253

³⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/253

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından siperler kazdınması.

1689. Türk elçilerinin Viyana yakınındaki sayfiye evinde on-dördüncü toplantıları.

1733. Rusların Kırım Tatarlarına karşı Dağıstan'da verdikleri savaş. ³⁴³

12 Haziran

1515. Dulkadır hanedanının yenilgisi ve sınır dışına çıkarılması.

1654. Osmanlı ve Venedik donanmalarının karşılaşması.

1669. IV. Mehmed'in huzurunda ilmî münakaşa.

1717. Amiral Flangini tarafından Çanakkale'de girişilen ve beş gün sürecek olan deniz savaşının başlaması. ³⁴⁴

13 Haziran

1606. Almanya İmparatoru ile Bos-kai barışı.

1612.1.Ahmed'in kızının Kaptan Paşa ile evlenmesi.

1622. Mere-Hüseyin Paşa'nın Veziriazam Atanması.

1674. Yeni savaş dolayısıyla İmparatorlukta dua edilmesi emri.

1684. Dük de Lorraine, Gran köprüsünü geçiyor.

1700. Rusya ile banş.

1748. Bâb-ı Âlî, Malta şövalyelerinin zaptettikleri Kaptan Paşa kalyonunu geri vermeleri için Fransız elçisi M.de De-salleurs'ün aracılığı talebinde bulunuyor. ³⁴⁵

14 haziran

1532. Avustury İmparatorunun elçileri Sultan'ın elini öpmek üzere huzura kabul ediliyorlar, 1697. Osmanlı ordusu Edirne

1634. Üsküdar'da yangın. ordugâhıdan hareket edi-

1725.Kuzey Afrika himaye devlet- ,_„

lai££

^

*"

beşinci top.anU.an.

³⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/253

³⁴⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/253

³⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/253

- Abdullah Paşa'nın şahadeti. «^ fcnnan]a açık]anması.
 15 HAZİRAN „ HAZİRAN
 1389. Kosova meydan muharebesi. 1453 „ Mehmed İstanbul'dan
 1604. Serasker Çeklizâde tran'a Edirne'ye yürüyor.
 karşı harekete geçiyor. 1522 Qrdu ye donamnanın Muh_
 1668.Vitali, Kaptan Paşa tarafın- teşem Süleyman kumandadan
 yenilgiye uğratılıyor. sında Rodos seferine hareke-
 1710. Veziriazam Ali Paşa'nın azli ü*
 ve yerine Köprülü Numan 1684.Wissegrad Avusturyalıları
 Paşa'nın atanması. teslim oluyor.
 1715. Şeyhülislâm Mirza Mustafa 1686. Budin'in Türkler tarafından
 Efendi'nin azledilmesi. kuşatılmasının başlaması.
 1717. Prens E u gen e Visnitza'da 1733. Veziriazam Topal Osman Pa-
 karargâhını kuruyor. şa Zap suyu kenarında
 1718.Pasarofça'da üçüncü konfe- ordugâh kuruyor.
 rans. * 1751. İstanbul'daki Rumların baş-
 16 HAZİRAN kaldırmaları.
 1565.Önlü denizci Turgut Reisin 19
 Malta'da şehâdeü. 1463. Babicsa-Ocsak'ın Türkler ta-1718.
 Avusturya İmparatorluğu rafından zabtı.
 murahaslarının Pasarof- 1480. Rodos muhasarasında Sa-
 ça'daki dördüncü, Venedik int-Nicolas burcuna karşı
 murahaslannın birinci top- hücum.
 lantılan. ,*-,",, - „ ,* «^ ,
 1547. Kanuni ile V. Charles ara-1736. Veziriazam Davud Paşa'nın
 sında banş anlaşması.
 Rusya savaşına hareketi. „- „
 J T 1608. Gran civarında bulunan
 1769. Veziriazamın elçi Potocki'ye köylerle alakalı anlaşma.
 huzura kabul 1 utlunda bu- . „ „ . „ - „
 lunması 1652.Tarhuncu, Gurcu Paşanın
 yerine Veziriazam atanıyor. 17 HAZİRAN
 "****" 1669. Osmanlı donanmasının Gi-
 L638. IV.Murad'ın emrij'le Sakarya rit'te Hanya önüne vanşı.
 şeyhinin idamı. 1718 PasaTofça'ÖSi ^uncu toplanü.
 OSMANLI TARİHT 255
 20 HAZİRAN mına atanması.

1481. Şehzade Cem, Gedik Ahmed Paşa'nın Paşa tarafından yenilgiye uğratılıyor. 1740. Nişancı Ahmed Paşa'nın Veziriazam makamına atanması.
1591. Sinanpaşa Köşkünün mamlanması. 1747. NâdirŞâh'in öldürülmesi, 24 HAZİRAN
1665. Osmanlı elçistoin Viyana'da İmparatorun huzuruna ka- 1432. Drakul> Kronstadt bölgesini bulu. » J
- 21 HAZİRAN 1522. Osmanlı donanmasının Rodos'a asker çıkarması.
1535. V. Charles Tunus önünde. 1648 fe^^da deprem.
1556. Szigeth yangını, ve Ali Pa- 1713. Rusya ile yapılan banş ansa tun Rlnya üzerinde yenil- laşma Sınlıny Edime'de toza- lanması.
1622. İstanbul'da mülâzımlar 1724<Iran İmparatorluğu'nun pay- ayaklanması. laşılması konusunda Rusya
1627. Bağdad kuşatmasının kalk- ile Bâb-ı Âlî arasında anlaşması, ma.
1718. Pasarofça'da yedinci toplan- 1771. Perekop'daki tahkimatın ti. feld-mareşal Münich tarafın-
- 22 HAZİRAN ^^ "û0"111^ zaptedilmesi.
1527. Kalenderoğlu'nun kesik başı 25 'aA!ÜRAXİ Bâb-ı Âlî'ye gönderiliyor. 1630. Nefî'nin hicviyelerini okudu- ıcoo i , , , ; !. gu sırada düşen yıldırımın
1533. İmparator FeroUnand in eçi- fy Murad.m nayaîmı tehU. smm İbrahim Paşa Ue uçun- keye sokması. cü toplantısı. J
- ,e>.o ,r i . _" , , 1723. Afganlı Mahmud'un eşrafdan
1543. Valponun Türkler tarafın- ü^üz iranlıyı kaüetnVesi. dan zaptedilmesi. VJ J
- ,e«o v i - _ ^ ^ II 1749. Ünlü Şeyhülislâm Pirî Meh-1592. Kulpa üzerinde Osmanlıların med E?endi-nin vefâü. yenilgisi.
- 23 HAZİRAN 1765- Selim"Giraylın İstanbul'a ge- lişi.
1533. Türkiye ile Avusturya ara- 26 HAZİRAN sında ilk banş

- anlaşmasının
imzalanması. 1516.1.Selim Konya'da.
1534. Van'ın Osmanlılara geri ve- 1606. Avusturya ile otuzüç günlük
ritmesi. bir mütâreke yapılması.
1541. Muhteşem Süleyman'ın 1607. Canbulad âsilerle karşılaş-onuncu
sefer-i hümâyunu. mak üzere yürüyor.
1704. Sald'in Mekke şerifi maka- 1656. Osmanlı donanması Çanak-
256 HAMMER
kale'den çıkıyor. 29 HAZİRAN
1718. Pasarofça'da sekizinci top- 1535. Molla Hasan'ın imparator V.
lantı. Charles nezdinde huzura ka-
1759. III. Mustafa'nın huzurunda bulû*
İlmî tartışma. 1566. Sigismond Zapolya'nın
„_ w,.-tı»AW Kanunî'nin huzuruna kabul
27 HAZİRAN edilmesi.
1664.Veni - Serinwar'a karşı hü-
1484. Ü.BâyezidTuna'yı geçiyor. 1680^ptan Paşa.nın İzmif6e
1523. Daha sonra Viyana'yı kuşa- vefâü.
tan kuvvetlerin kumandanı _____ , , , ,
İbrahim Paşa'nın Veziriazam 1718. Pasarofçada onuncu toplan-
makamına atanması.
1530. Kanunî'nin oğullarının sün- 1724. Türkler Hemedan'da siper
net düğünü şenliklerinin Kazıyorlar.
başlaması. 30 HAZİRAN
1566. Kanunî'nin Zapoh/a için kal- 1455. II.Mehmed tarafından Khi-
yonunu göndermesi. os'a savaş ilânı.
1587. Kılıç Ali Paşa'nın vefatı. 1597. Raziye Sultan'ın vefatı.
1645. Girit'te Hanya muhasarası- 1615. şeyhülişlâm, Sadeddin Efen-
nın başlaması. di oğlu Mehmed Efendi'nin
1684. Walzen muharebesi. vebadan ölümü.
1715. Damad Ali Paşa Korent ber- 1649" G?rci Nebi'nta mektubunun
zahını geçiyor okunmasını elemek üzere
ö YJ yeniçeri ve sipahilerin top-
1725. Esad Köprülü'nün vefatı. lanmaları.
28 HAZİRAN 1695. Osmanlı ordusunun Edir-1565. Lâkabı
Semiz olan Ali Pa- ne'den hareketi.
şa'mın Ölümü. 1752. Yeniçeri patirtisi ve memnu-

1683. Kara Mehmed Paşa Saint niyetsizliği.
Marton manastırı sakinleri- 1 TEMMUZ
nin başlarını gönderiyor. ,,,_o « «, l_ ^^ ._,* - j
^ 6 J 1478. II.Mehmed Scutari önünde.
1694. Sürmeli Ali Paşa Belgrad'ı ,-ee ,, , ,, - + r ^
kuşatmak üzere Sancak-ı 1566. Zapolya Kanuni tarafmdan Şerifle
harekete geçiyor. Seri gideriliyor.
1718. Pasarofça'da dokuzuncu top- 1614.Bethlcn-Gabor ve İskender
jg^jjj *^ * Paşa arasında bir anlaşma
imzalanması. 1770. Türklerin Kartal yakınında
22*
OSMANU TARİHİ
257
1735. Kont Osterman'ın Rusların Dagistan üzerindeki iddialarıyla alâkalı
olarak Veziriâzam'a gönderdiği mektub.
2 TEMMUZ
Veziriazam Murad Paşa'nın orduya hareketi.
Âsi Katırcıoğlu'nun Üsküdar yakınındaki tepelerde ordugâh kurması.
III. Ahmed'e Kahya <*> tarafından verilen ziyafet.
İstanbul Bîtpazarı'nda kargaşalık.
3 TEMMUZ
II. Murad'ın Erzurum'a girişi.
Fransa, Malta ve Romenler-den oluşan yardım donanmasının
Kandiye'ye gelişi.
IV. Mehmed Kandiye fâtihi Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'yı huzuruna
kabul ediyor.
Korent Türklere teslim oluyor.
Türkler kont Rouman-zoffdan mütareke talebinde bulunuyorlar.
4 TEMMUZ
İstanbul'da korkunç bir kasırga.
İstanbul limanında yangın.
1607. 1649.
1705. 1748.
1635. 1669.
1670.
1715. 1774.
1490.

1539. 1546.

1678.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatı.

Osmanlı ordusu Cehreyn üzerine yürüyor.

O Hammer'in Kâhya dediği herhalde içişleri Bakanı görevi yapan Kahya-bey olacak. (Ç.N.).

1738. Orsowa'nın Türkler tarafından sıkı bir muhasara altına alınması.

1773. Roumanzoff Silist-re'den çekiliyor.

5 Temmuz

1390. Timur Toktamış'ı yenilgiye uğrattıyor.

1543. Siklos Osmanlılara teslim oluyor.

1693. Veziriazam Mustafa Paşa Edirne'den yürüyüşe geçiyor.

1770. Çeşme'de savaş ve donanmada yangın.³⁴⁶

6 Temmuz

1575. Türk elçisi Mehmed Prag'da ölüyor.

1649. Âsi Gürcü Nebfnin Maltepe'ye varışı.

1656. Türklerin Çanakkale Boğa-zı'nda Venedikliler tarafmdan yenilgiye uğratılması.

1754. Bâb-ı ÂlTnin aracılığıyla Venedik ve Raguz'a'nın anlaşma imzalamaları.

1756. İstanbul'da dehşet verici yangın.

1771. Avusturya ile bir yardım anlaşmasına varılması.³⁴⁷

7 Temmuz

1559. Şehzade Bâyezid İran sınırını geçiyor.

1595. Veziriazam Ferhad Paşa'nın azli ve idamı.

1622. İstanbul'da yeniçeri isyanı.

1649. İstanbul surları önünde âsilere karşı verilen savaş.

1664. Yeni Serinvar tahkimatı yıkılıyor.

³⁴⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/257

³⁴⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/257

1670. Köprülü Fazıl Ahmed Pa-şa'nın Hanya'dan dönmesi vesilesiyle divan toplantısı ve hil'at dağıtılması.

1685. Maina, İbrahim Paşa tarafından tahribediliyor.

1715. EGINE anahtarlarının Bâb-ı Âlîye gönderilmesi.

1724. Erivan'ın dış mahallelerinin hücumla zabtı.

1774. Şumnu'nun general Ka-menski tarafından kuşatılması.³⁴⁸

8 Temmuz

1521.Sabancz Kalesinin Kanunî tarafından zabtı.

1595. Veziriazam Ferhad Paşa'nın Rusçuk'a gelişi.

1608. Âsi Kalenderoğlu GÖksun-Yayla Boğazı yakınında yenilgiye uğratılıyor.

1683. Veziriazam Kara Mustafa Paşa Raab nehrini geçiyor.

1707. Çorlulu Ali Paşa'nın zindan yakınında camisinin inşâati.

1709. Pultava Savaşı.

1771.Perekop'un Ruslar tarafından zaptı.³⁴⁹

9 Temmuz

1401.Bağdad, Timur tarafından zaptediliyor.

1416. Gelibolu savaşından sonra Venediklilerle anlaşma yapılması.

1538. Kanunî Boğdan'ı ele geçiriyor.

1683. Perştoldorf un Tatarlar tarafından tahribedilmesi.

1704. Üçüncü Ahmed'in tahta çıktığını haber vermekle görevlendirilen Mir-Alem İbrahim'in elçiliği.³⁵⁰

10 Temmuz

1453. Çandarlı Halil Paşa'nın fetih-den sonra bir süre hapsedilmesi, peşinden idamı.

1584. Özdemiroğlu Osman Pa-şa'nın İstanbul'a muhteşem bir alayla girişi.

1601. Veziriazam İbrahim Paşa'nın vefatı.

³⁴⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/257-258

³⁴⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/258

³⁵⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/258

1651. Osmanlı donanması Venedikliler tarafından yenilgiye uğratılıyor.
1718. Pasarofça'da onbirinci toplantı.
1752. Ulema bir başkaldırmayı kışkırtıyor.³⁵¹

11 Temmuz

1526. Kanunî Sultan Süleyman Bağdad önüne varıyor.
1581. Fransa ile yapılan anlaşmanın yenilenmesi.
1688. Veziriazam İsmail Paşa, Avusturya hükümetine bir elçilik heyeti gönderiyor.
1690. Kanije'nin Avusturyalılar tarafından zabtı.³⁵²

12 Temmuz

1444. II.Murad'ın Anadolu'da yürüyüşü.
1470. Ezine kalesi Türklere teslim oluyor.
1621. Türkler Tuna üzerinde bir köprü kuruyor.
1665. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Sancak-ı Şerifi Sultan'a geri veriyor.
1715. Napoli di Romania'nın zabtı. 1684. Venedik'e harb ilanı. 1718. Pasarofça'da onbirinci toplantı. 1751. Büyük İstanbul yangını.
1771. Avusturya ile yardım anlaşması imzası,
1737. Avusturya ordusu Sırbistan sınırını aşılıyor.
1755. Büyük İstanbul yangını. 1556. Ottoan Unna ve Kulpa nehirleri civarındaki ülkelere 1534. Veziriazam İbrahim Paşa'nın "areketi".
1639. Venedik'le 250.000 duka Tebriz'e girişi.
1539. Lütfü Paşa'nın Veziriazamlık ödenmesiyle alakalı anlaşma"
1656. Tenedos adasının Venedikliler tarafından işgali. 1664. Montecuculli, Neuhof yakınında suru "o*"
1737. Özi'nin Ruslar tarafından 1686' Bavyeralılar Buda'da alınması. 17 TEMMUZ
1772. Türk donanmasıyla Rus donanması arasında 1580. Saswar (Şehsuvar), Macarlar

³⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/258

³⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/258

- nanması arasında mütâreke. tarafından yenilgiye uğratılı-
14 TEMMUZ
- 1456.Hunyard Belgrad surları 1594. Kırım hanı Gazi-Giray Rab
önünde. önünde-
1535. Goletta'nın hücumla zaptı. 1645' CZ™*ro'™ya önünde ye"
^ nilgiye uğratılıyor-
- 1683.Perşteltsdorfda Türk katliâmı.
- 1565.Erdod'un Türkler tarafından ._-„ * ._-„ ,.-„ «öl__n«*« <«™
hücumla alınması. 1703'Istanbul <& Cebecilerin isya-
nı. 1641. Emirgünenin idânu. m8.Pasarofça anlaşmas.n.n
1683. Veziriazam Kara Mustafa maddelerinin yazılışı ve İs-Paşa
Viyanalı Surları önünde. tanbul yangını.
1684. Hamzabey savaşı. 1738. Kont Ostermann tarafından
1691. II. Ahmed'in Eyûb Câmü'nde Veziriazam'a gönderilen mek-
kılıç kuşanması. tuP-
1735. Veziriazam Hekimoğlu Ali x Paşanın azli.
ıs TEMMUZ
- 15 TEMMUZ 1737. Banyaluka'nın Hildbourgha-1484. Kilia'mn
II. Bâyezid tarafın- usen tarafından kuşatılması.
dan zabdı. 19 TEMMUZ
1498. Aragon kralı FTederlc'le ba- 1481. Şehzade Cem Kudüs'de.
nş anlaşması. 1521. Kanunî Sultan Süleyman
- 260 HAMMER
- Sava üzerine köprü kuruyor. berini alıyorlar.
1566. Kanunînin Szigeth üzerine 1703. Âsiler İstanbul'da Sancak-ı
yürüyüşü. Şerifi çıkarıyorlar.
1664. Türklerin Lewenz önünde 1711. Pruth üzerinde Deli-Petro ile
general Souches tarafından anlaşma yapılması.
yenilgiye uğratılınan. m8 pasarofça banş anlaşması.
1703. İstanbul'da isyan çıkması. m9 istanburda büyük yangın.
- 1733.Osmanlıların İranlılar tara- 1773. Rayna^ savaşı ve Weiss_
findan yenügiye uğratılması mann'm ölümü
- ve Topal Osman Paşanın
- şehâdeti. 1774. Kaynarca barış anlaşması.
1769. Kırım hanı Kavşan'a çekili- 22 TEMMUZ
vor-
1456. Belgrad'a yardım geliyor.
- 20 TEMMUZ 1478 scutari'nin alınışı. 1402. Ankara savaşı ve

I.Bâyezid'in 1574 Tunumun fethi.
esir düşmesi.
1583. Sultan III. Murad'ın sünnet 1482. Şehzade Cem bir Rodos kal- düğünü.
yonuna biniyor.
1684. Türklerin Hamzabey'da dük 1678. Cehreyn kuşatmasının baş- de Lorraine tarafından yenil- lamasi. meleri.
1684. Morosini Saint-Maure adası- 1685.Kont Herberstein'in Çorba- "* mivor- vie'yi istilası.
1687. Morosini, Patras önünde. 1686.Buda'da barut deposunun 1700. Ferriol'e saldı. patlaması.
1737. Niemirow kongresinde yetki- 1698. Rami paşa ve Bab-ı Âlî terler değişimi. cumanı Maurocordato'nun iTon xr j_i- w ı - j banş müzakerelerini sonuç-1739. Veziriazamın Krocka üzeri- landırmak üzere tam yetkili yuruyuşu. murahhas olarak atanmala- 21 TEMMUZ n.
1456.II.Mehmed'in Belgrad'a hü- 1739. Avusturyalıların Krocka'da cumu, yenilgileri.
1597.Michel'in Eflak voyvodalık makamına atanması. 23 temmuz
1601. Hasan Paşa'nın Veziriazam 1482.Pereny, Essek'de Veziriâzam- atanması. m elini öpmek ^crt huzura
1624. Boğaziçi'nde Kazakların gö- kabul edildi. rûnmesl- 1543. Kanunî Sultan Süleyman'ın 1683. Türkler, Viyana önünde dük Buda'ya girişi.
de Lorraine'in yaklaştığı ha- 1683 Tûria^ tarafından Viyanada OSMANU TARİHÎ 261
Loewel ve Şato denilen burç- 1664. Montecuccolli Koermand'da. İann altında açılan lağımla- 1706 Macar ^^^ huzura kabul nn patlaması. lutfunda bulunulması.
1685. Dük de Lorraine'in Neuhae- 1769 BaxWçvi2i çarpışması, usel garnizonunda kuvvetle- t—*--* rini toplaması. 27 TEMMUZ
1703. Büyük divanın asilere 1301. Sultan Osman Muzalo üzeri-karşı tedbirler almak üzere ne ilk zaferini kazanıyor.

- Edirne'de toplanması. 1521. Kanunî Sultan Süleyman
24 TEMMUZ Sava nehrini geçiyor.
1484. Ak-Kerman'ın II. Bâyezid ta- 1526. Sultan Süleyman tarafından
rafından zaptedilmesi. Belgrad'a karşı girişilen
1669. Fransız donanmasının Kan-
diye'ye gelişi. 1612. IV. Murad'ın doğuşu.
1730. İran'a karşı savaş ilânı. 1634. Murteza Paşa'nın Polonya'ya ,
"___TJ . ^ . , . karşı serdarlıca atanması.
1737.Niemirow kongresinde top- * ^
lanan Rus murahhaslarının 1664. Kopomak'ın zabü.
ortaya çıkardıkları güçlük- 1686 Budaya karşı hücum.
ler.
, , .. «^* . , . 1761.Prusya ile yapılan anlaşma-1741. Prusya kralı
II. Fredericin nm tasdikli nüshalarının
ajanının Kiev e gelişi. teatisi.
28 TEMMUZ
25 TEMMUZ
,-.« m _ . , t--. 1479.Türklerin Pouille kıyılarına
1552. Teşmevar'a karşı hücum. çıkarma yapımları.
1684. Venedikliler tarafından Sa- 1480.11. Mehmed (Fâtih) Rodos'a int-
Maure'un bombarduma- hücum emri veriyor.
m. _____, " . , ^, 1499. Sapienza deniz savaşı.
1716. Türkler Sava üzerinde bir
köprü kuruyorlar. 1522. Kanunînin Rodos'a asker çıkarması.
1739. Veziriazam Belgrad'ın dış
mahallelerini ateşe veriyor. 1584. Osman Paşa'nın Veziri-
26 TEMMUZ âzamlığa atanması
i*.«» ~ _ ,, «^ . , 1635. IV.Murad Erivan önünde. 1473.
Onuz Hasan in mağlubiyeti.
,-.~.~r. , « , » . 1667. Mısır'da kasırga.
1476. Eflak Prensine karşı muha- , ,
rabe. 17<3- Şeyhülislâm Feyzullah Efen-^«.^ m
_ . ^^ dinin ve oğlunun Erzurum'a
1557.Temeşvar'a hücum. sürgüne gSiderÜmelerl.
1569. Türkler Sana önünde. 29 TEMMUZ
1604. Sinan Paşa'nın ölümü. 1480 Clrknitzm Türkler tarafın-
1638. IV.Murad Halep'de. dan alınışı.

- 262 HAMMER
1512.1. Selim'In, kardeşi ve yeğ- langıcı.
niyle savaşmak için yûrûyû- ı^7mTaA anlaşmasının V.Char-şe geçmesi.
les iaxaîmĠan tasdiki.
1543. Gran'ın kuşatılmasının baş- 1555 Sokullu Mehmed Paşa Dûz_
laması* meçe Mustafa'ya karşı hare-
1669. Nişana Abdi'nin ölümü. kete geçiyor.
1680. Şehzade Ahmed'e ilk okuma 1664. Saint-Gothard ve Abukır sa-
dersi verilmesi. vaşı.
1739. Toz Mehmed Paşa Belgrad 1683. Türklerin hücumunu püs-
önünde ordugâhını kuruyor. kürtmek için kont Daun Vi-
1747.Avustuiya ile ebedileştirilen JS^SS^hSSSfhS:
anlaşmanın imzalı nüshala- Sanmış kişiler hilesine Daş
nnm teatisi. ^y01"
1769. Ruslar Dniester nehrini ge- 1725. Tebriz Türklere teslim olu-
çiyor. y
30 TEMMUZ 2 AĞUSTOS
1478. Skütarfın teslimi. 1591. Veziriazam Sinan Paşa'nın
1-0. ç
dürme projeleri.
1577■2Ü2T "e b'r anlaşma ^ 1693. Türkler Tuna flolann. nehi-pdması-
re indiriyorlar.
1715- Mora hisannın
1739. Pancsova çarp.şması.. 1716' Veziriazam Damat Ali Paşa
**™rv Petenvardein üzerine yuru-
1752. Büyük deprem. yor.
31 TEMMUZ 1735. iran'la barış görüşmelerinin
1556.Szigeth kuşatmasının kaldı- yeniden başlatılması.
nlması. 3 AĞUSTOS
1560.Piyâle Paşa tarafından Cer- 1511. II. Bâyezid'in oğlu şehzade
be'nin alınışı. Selim Kırım'a gitmek üzere
1664. Raab suyunun Saint-Got- gemiye biniyor.
hard yakınında Türkler tara- 1696. Şehzade Mehmed'in doğu-
fından geçilmesi. mu, Türkler Belgrad önün-
1683. Viyana surlarında Türklerin de*
gedikler açmaları. 1728. Eşref tarafından gönderilen
1773.Don Kazaklarının Tulcadan iran «ÇisinIn İstanbul'a giri-

- aülmalan. 9*#
- ı AÖTTeTrva 1730.Sancak-ı Şerif tran seferi
- ı AUUSTOS için harekete geçiriliyor.
1522. Rodos muhasarasının baş-
- OSMANU TARİHİ 263
1751. İsfahan halkının, başlarına 1682. Serdar İbrahim ve Tokolı, İranlı bir hükümdar ge tiril- Peç'e sızma hareketini başla- mesi hususunda dilekçeler üyorlar.
- vermeleri. 1723. İran'a karşı savaşa karar 4
- AĞUSTOS vermek üzere büyük meclis
1521. Kanunî Sultan Süleyman toplanıyor.
- Belgrad önünde. 1728. İstanbul'da kasırga.
1566. Kanunî Szigeth önünde. 1769. Serdar, ordugâhını Proso-
1595. Gran surları önünde verilen rowsky'nmkinin yerine kur- savaşı. duruvor-
1639. Kazakların yenilgisi. 177°- ^^'ta İsmail ÜZerlne **'
1648. Osmanlılar Hanya'ya karşı hücumu geçip püskürtülü-yorlar.
1539. Castelnwovo hücumu.
1718. Dulcigno önünde Venedik 1633. İstanbul'da yangın.
- Ugradlgl 1648. İstanbul'da isyan hareketi.
- ..._'''''''' « _ . 1672. Osmanlılar Dniester üzerin-
1737. Hi dbroughausen Banyalu- de Cairüni^i kuşatıyorlar,
- ka dan çekilmek zorunda ka- ^ J
- byor. 1693. Belgrad surlarında gedikler
- 5 AĞUSTOS a«ltaaS1-
- ^û^^.-...^ ,, t. jx j- -t 1710. Veziriazam Köprülü Numan 1480.
- Türklerin Korenfe dördüncü Paşa'mn azledilmesi.
- akınları. ^^
- „Ûct, . ,. ... 1768.Veziriazam Muhsinzâde'nln
1585. Esmahan sultanın vefatı. azli
1611. Kuyucu Murad Paşanın Ölü- g AĞUSTOS mü.
- t^o-t «r », -*. * * v i. -.-, 1533.Doria'nın Osmanlı filosuna
- 1634.IV. Muradın İstanbul'a giri- karşı ı^and^zafer.
- le^n « AM u i 1575.Venedik'le yapılan banşan-
1670. Venedikle barış anlaşması. ihmasının yenilenmesi.
1716. Petenvardein savaşı. 1635 Er1van.m teslimi.

1724. Köprülü Abdullah Paşa'nın 1648 Sultan İbrahim'in tahttan in
Tebriz üzerine yürüyüşü. irilip yerine IV. Mehmed'in
6 AĞUSTOS tahta çıkarılması.
1456. Belgrad'ın zabtı münasebe- 1667. Polonya ile banş anlaşması-
tiyê şenlik. nın yenilenmesi.
1543. Türklerin Gran'a karşı hü- 1684.Saint-Maure garnizonundan
cumu. çıkış hareketi.
1605. Cicala, Tebriz gölü kenann- 1738. Dniester üzerinde Kırımılarda,
la Ruslar arasında savaş.
- 264 HAMMER
9 AĞUSTOS Koçhisar'a varışı ve Belgrad
1521. Kanunî Belgrad'a karşı hü- toerine y™W* **"»*• cuma.
geçiyor. 12 AĞUSTOS
1532. Kanunî Gans önünde görü- 151 I.II.Bâyezid'in İstanbul'a girişi.
nûy°r- 1678. Türklerin Cehryn'de yenilgi-1637. İran
elçisi Maksud hanın İs- ye uğramaları.
tanbul'a varışı. 1685. Koron sancakları Venedik'e 1669.
Kont Waldek Kandiye'de ölü- gönderiliyor.
vor- 1687. Mohac savası,
1683. Gregoroviz Viyana'da muha- U3Q j „ itüfak aiiiışmasit sara
altında bulunanlara v ^
- dük de Lorraine'in yaklaştığı 1769. Veziriâzam'ın, Boğdan pren-
haberini veriyor. sinin ve Bab-ı Âlî tercümanı-
nın idam edilmeleri.
- 10 AĞUSTOS 13 AĞUSTOS
,_ . _ « ~.-II * e 1518.Şehzade Süleyman (Kanunî)
1500.Modunun Türkler tarafın- * İsa vaimğine gönderili-
dan alınışı. yor & 6
- 1539.Castelnuovonun Barbaros 1683,Kolçitzky, viyana'da muha-
Hayreddin Paşa tarafından sarsî altında bulunanlara ha-
zaDÜ' ber getirmek üzere Türk
1543. Gran'ın Türkler tarafından ordugâhına geçiyor.
almması- 1685. Kumandan kont Leslie Es-
1664. Vasvar barış anlaşması. sek köprüsünü yakıyor.
1697. Türk ordusu Belgrad önün- 1715.Modon muhasarasının baş-de.
laması.
1703. İstanbul asileri Silivri'yi yağ- 1769. Prens Galitzin Dniester'i

- malıyorlar. ikinci defa geçiyor.
1745. Nâdir Şâh'ın Yeğen Mehmed Paşa'yı yenilgiye uğratması.
1746. Tokat Köşkü'nün inşâsı. 14 AĞUSTOS 1747^M&
- sl- 1686. Türk ordusu Buda'nın imda-1753. Âlim
- Şeyhülislâm Esad Efen- dma fiellvor-
- di'nin vefatı. 1728. Âsi Kalender Tebriz'den atılı-
- 11 AĞUSTOS yor- Iran'da görevlendirilen
- „Mtt , elçi Râşid yola çıkıyor.
1456. Hunyad'ın ölümü. „„- „ - M . ^o ,
- liWnttJ1 1745.Yeğen Mehmed Paşa'nın 1479.
- Türkler Otranto önünde. vefatı.
1628. Veziriazam Husrev Paşa'nın
- OSMANLI TARİHÎ 265
1749. Âlim Bolevizâde'nin vefatı. hareketi.
- 1758.Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1553. Turgut Reis'in Bastia kuşat-
- vefâtı. ması.
- 15 AĞUSTOS 1562.Busbek'in İstanbul'dan ha-
1539. Hayreddin Paşa'nın Cattaro
- muhasarası. 1571. Bragadlno'nun dehşet verici
1605. Buda veya Kanije üzerine mi ölümü.
- gitmek gerektiğine karar ver- 1595. Sinan Paşa İstanbul'dan mek
- üzere savaş meclisinin Sancak-ı Şerifle hareket edi-
- toplanması. yor.
1624. Veziriâzam'ın Karasu civa- 1638. Bayram Paşa'nın vefatı.
- 1672 Osmanlı ordusu Polonya sı- 1652. Şeyhülislâm Behaysi'nin a-
- nınını aşılıyor. tanması.
1696. H. Mustafa Temes kıyılann- m5 Modon.un düşmtsU
1738. Orsowanın Türkler tarafın- 18 AĞUSTOS
- dan zaptedilmesi. 1472 II. Mehmed'in oğlu Mustafa
- 1R *ATTCTrtfi tarafmdan Koraili gölü civa-
- 16 AĞUSTOS ^^ kBzamlan ^
- 1548.Türk ordusu Van önünde. 1537 ^^ muhasarasımn
1556. Süleymaniye Camii ması.
- inşaatının tamamlanması. 1647 Deniz Savaşı
1648. IV.Mehmed Eyüp Camiinde 1648.Sultan ibrahim'in boğularak
- kılıç kuşanıyor. öldürülmesi.
1685. Dük de Lorraine Gran önün- 16y2 ^.^ (CamInlec önünde. de

- Osmanlı ordugâhına saldırıyor. 1717.Korfu'da
Schulenburg'un
1717. Türkler Belgrad önünde ye- Çıkış
nilgiye uğruyor. 1739. Chocim'de Rouma-
- __ «...-, . ^ , . .t1 zofTun saldırısı.
- 1737.Niemirów kongresinin ilk
toplantısı. 19 AĞUSTOS
1748. Murahhas Hattî Mustafa 1566.Türkler Szigeth'in iç tahki-
Efendi'nin Schoenbrunn'e matına hâkim.
- vannası- 1601. Eflak voyvodası Michell'in
17 AĞUSTOS ölümü.
1488. Osmanlı ve Mısır orduları 1621. Boğdan voyvodasının azli.
arasında savaş. 1642 istanbul'da büyük deprem.
- X655.veziriazam Murad Paşanın
266 HAMMER
- azliyle Süleyman Paşanın Drave nehrini geçiyor.
atanması. ieil.Nasuh Paşa'nın Veziriazam
1685. Gran şehrinde Avusturyalı- atanması.
lann giriştikleri taaruz. m3 n Mustafa'nın tattan indi-
1691. Slankamen savaşı. rilisi ve III. Ahmed'in tahta
- 1771.Muhsinzâde Kalafata gidi- çıkış
yor. 23 AĞUSTOS
1772. Tam yetkili Rus murahhası- 1595. Rusçuk'da köprü kurulması.
nın Fokschan (fokşanj'a geli- 1666 Mesgnien ve Menmski Buda
g** Paşası'na gönderiliyorlar.
- 20 AĞUSTOS 1683.Viyana'da hisar tabyasının
1482. Rodos büyük-üstadı ile Türkler tarafından zabtedil-
Şehzâde Cem arasında an- mesi.
- laşmayapılması. !739 ^^ ordugânında Neiperple
1500. Koron'un Türkler tarafından toplandı.
alınması. 1740. Viyana'da Türk elçisinin im-
1503. Macaristan'la barış anlaş- paratorun huzuruna kabulü.
ması.
1537. Barbaros Hayreddin Paşa 24 AĞUSTOS
tarafından Pouille kıyılarına 1422.Istarıbu] üzerindeki dördün-asker
çıkarılması. cû ^^ kuşatmağın]salğı.
1543. Nice'de Kırım Tatarları akını. nîması.

1623. Birliklerin isyanı ve I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi. 1516. Mercidabık savaşı ve Memluk Sultanı Gayrinin ölümü, 1635. IV. Murad, orduları tarafından fethedilen Erivandan ayrılmış. 1574. Goietta'nın muhasara edilmiş olması.
1696. Bega üzerinde savaş. 1634 m¹⁶ idanu
1744. Kümbed Savaşı. 1747. Boğdan prensi Maurocordato'nun azli ve yerine Gregoire Ghika'nın atanması.
- 21 AĞUSTOS 1703. İstanbul âsileri Tunca üzerinde ordugâh kuruyorlar. 25 AĞUSTOS 1515. Büyük İstanbul yangını.
1511. Yeniçerilerin başkaldırması. 1689. Fethisfâm'ın alınması. 1717. Schulenbourg, Butrinto'yu 1541. Kanunî Sultan Süleyman Türklere geri alıyor. Budin Önünde.
- 22 AĞUSTOS 1553. Avusturya İmparatorunun 1526. Kanunî Sultan Süleyman tarafından fethedilmesi.
- OSMANLI TARİHİ 267
1580. Sinan Paşa'nın Veziriazam-lığı. 1553. Kanunî'nin Üsküdar'dan hareketi.
1645. Hanya'daki kiliseler camiye dönüştürüldü. 1602. Stuhveisenbourg'un zabtı.
- İstanbul'da yangın. 1608. Doksan yaşındaki Veziriâzam Murad Paşa'nın altı yaşında ölmesi.
1695. H. Mustafa Tunay. gec.yor. 1716. Prens Eugène Temesvar'ı kuşattı.
- 26 AĞUSTOS 1686. Valona seraskeri Naupliyi 1499. II. Bâyezid tarafından Lepanto'dan alınıp Venediklilere baskın yapıyor.
1560. Piyâle Paşa Tunus'a doğru yelken açıyor. 1694. Kırım hanı Gazi-Giray'ın ölmesi.
1566. Sofu-Ali Paşa'nın Szigeth önünde vefâü. «a Jfe^Tui^1JÎ ^^^ üzerinde giriştiği akın hareketi. 1582. Cafer Paşa Kefe seraskeri. 30 AĞUSTOS
1595. Bükreş Tatarlar tarafından tahrib ediliyor. 1621- Biri Polonya kolordusunun J
- çerkes Hüseyin tarafından

1635. rv.Murad'ın oğlu Alâeddin'in yenilgiye uğratılması.
doğuşu. 1623. Sultan Mustafa'nın tahttan
1714. Brancovan ve oğullarına Is- indirilmesi.
tanbul'da işkence tatbiki ve ,_- TT , , . . „ . „ İdamları
1649. Hanya'nın ikinci muhasara-
27 AĞUSTOS 1653 üskûdar.da yeniçerilerin 1663. Kırım
hanı Ahmed-Giray başkaldırmalan.
100.000 atlı ile orduyu ,_- _ . . ,. . ,,,, hümâyûna katıyor.
1672- Caminiec'in teslimi.
1672. Cammiec'nin teslimi. 1689. Serasker Receb Paşa'nın
ordugahına baskın ve yenil-
1715. Mora'nın fethi münasebetiyle glye uğratılması.
^enMMer, 31 AĞUSTOS
28 AĞUSTOS 1736. Türk ve İran tam yetkili mu-1526. Mohaç
savaşı için hazırlık- rahhaslarının İstanbul'da
lar. hazırlık toplantıları.
1532. Guns kalesi muhafızlarına 1659. Fransız ve Papalık filolarının
*htar. Kandiye'den ayrılmaları.
1521.Belgrad Kanun! Sultan Sü- 1683. Viyana muhasarasında Lo-
leyman'a teslim oluyor. wel denilen burcun önünde-
1526. Mohaç Meydan Savaşı. k» siperlerde bulunan Mısır
birlikleri yerlerini terk ediyor-
268 HAMMER
lar. ele geçiriyorlar.
1736. Türk ve İran tam yetkili mu- 1754. İstanbul'da büyük deprem.
rahhaslarının ikinci toplantı- 4 EYLÜL
lan.
--(J „ , -,-_*-, 1543. Türklerin Stuhlweissenbourg
1771.Özu'de Rusların püskürtül- tfstoni-Belgrad)'u almalan.
mesi ve zafer kazanılması. ^
ı fylül 1552. Szolnok'un zaptedilmesi.
A .. a , 1593. Elçi Krekhwitz'in, Belgrad'da 1588. Gencenin
tahkimi. ölmesi.
1601. Kanischa (Kanişa)-nın Avus- 16?4 Human.m hûcumla alınması
turyalılar tarafından kuşatıl- ve ^mriri tohçtan geçiril-
masi- mesi.
1698.Karlofça'nın kongrenin yapı- i68aTurWerin Banyaluka'da Ba-

- lacığı yer olarak belirlenme- de Margravi ^tmîm.
si' dan yenilgiye uğratılmaları.
1750.Kilia'nın Türkler tarafından 1746Nâdir Şâh-la vapUan banş
alınması. anlaşmasının Kerden'de im-
2 EYLÜL zalanması.
1477.Tiranna ovasında Türklerin 5 EYLÜL
1566.Szigeth'de yangın. Stuhve-1537. Kanunî Sultan Süleyman
issenbourg (İstoni-Belgrad)
Korfu Önünde. beyinin esir olması.
1541. Kanunînin Budin'e girişi. 1630. Husrev Paşa Bağdad önün-
1566. Szigeth büyük burcunun al- de'
tına büyük patlayıcı konul- 1646. Karabusa'nın alınışı.
masL 1669. Hanya'nın teslimiyle alakalı 1595.
Gran'ın Avusturyalılar tara- müzakereler.
findan alınması 1688 istonj.Belgrad'ın Avusturya-
1651.Haremağalarının ayaklan- lılar tarafından hücumla
ması. zaptedilmesi.
1686. Budin'in Avusturyalılar tara- 1751. Adalet adı verilen emirname.
findan hücumla alınması. - EYLÜL
1731. İstanbul'da karışıklık. 1529. Budin'in Kanunî Sultan Sü-
1769. Prens Galitzin Türkleri Dni- leyman tarafından alınması,
ester'den uzaklaştırıyor. J537 Kuru muhasarasımn k^j,
3 EYLÜL nıması.
1667. Yeni bir sarayın inşâsı. 1541. Herberstein ve Salının Türk
1683. Türkler Viyana'da bir burcu ordugâhına gelişleri.
OSMANLI TARİHİ 269
1551.Sokullu Mehmed Paşa Tu- geliveriliyor.
na'yı geçiyor. 1526 KBnuTû Budin önünde.
1677. Türkler tarfmdan Cehryn 1532. Kanunî Gleistorf önünde,
muhasarasının kaldırılması.
.,.,.,- ¥J , , _ . , 1549. Kanunî Erzurum'da.
1695. Lippanın hücumla zabtı.
1739. Azak tahkimâünm y.k.lma- 1522. SokuUuErlau önünde. siyla
alâkalı anlaşma. 1623. IV.Murad'ın tahta çıkışı.
1741. Reis Efendi Ragıb'la kont Ro- 1699. İkinci Mustafa'nın muhte-
umanzofT arasında anlaşma. şem bir alayla İstanbul'a gi-
8 EYLÜL rişi

1566. Szigeth'in alınması. X1 EYLÜL'
le-ro t^- i - _ı j _ii i ı 1522. Rodos'ta hücum geçiş. 1578.
Kanak üzerinde verilen kanlı s Y *
savaş. 1552. Erlau'da hücum.
1595. Wissegrad'ın Avusturyalılar 1565. Malta'ya yardım gelmesi ve
tarafmdan alınması. Türklerin muhasarayı kaldır-
1687. Âsî ordudan bir heyetin İstanbul'a gelmesi. 1596.
Yeniçeri isyanı.
1690. Nissa Türklere teslim oluyor. 1600. Veziriazam İbrahim Paşa
1726. Hollanda ile Cezayir dayısı Barzene'de.
arasında banş anlaşması. 1731. Kabakulak Paşa'nın azli ve
.. Topal Osman Paşanın
a kyiau, Veziriâzamhk makamına
1478. H.Mehmed'in Üsküdar'dan atanması,
hareketi. 12
1493. Derencseny'nin yenilgisi. 1532. Kanuni Sultan Süleyman
1552. Ahmed Paşa Erlau önünde. Gratz önünde.
1570. Kıbn's'da Lefkoşa'nın dört 1663. Canîzâde'nin idamı.
burcunun hücumla alınma- 1683 yiyana'nın kurtuluşu.
sı. J
,^ort /k - i. r w _* t, 1688. Knine'e karşı hücum. 1630. Özü
muhafızı Murtaza Paşa *
ile Polonya arasında anlaş- 1697. Türklerin Zenta'da yenilgiye
ma. uğramaları.
1672. Türklerin Lemberg akım. 1771. Rus generali Essen'in Giur-
gew'a hücumu.
1683. Osmanlı ordusu Dorn- 6
bach'da savaşa başlamak 13 EYLÜL
üzere mevzüeniyor. 1522. Rodos'da İngiliz burcunda
1761. Kandepe savaşı. gedik açılması.
10 EYLÜL 1532. Kanunî'nin Gratz'dan hare-
keti 1481. Otranto Türkler tarafından
270 HAMMER
1574. Sinan Paşa tarafından Go- 1703. İH. Ahmed'in muhteşem bir
letta'nın alınışı. alayla İstanbul'a dönüşü.
1625. İstanbul yeniçeri ve cebecile- 1731. Korican savaşı ve İran
rinin sebep olduğu kargaşa- hükümdarı Nâdir Şâh'ın To-

- bklar. pal Osman Paşa tarafından
1661. Kırım atarlarının Nikolsbo- ***&** uğratılması,
urg Brünn ve Olmütz'e ka- 16 EYLÜL
dar uzanan akını. 1527. Anadolu âsilerinin yenilgiye
1683. Sobieski Viyana tahkimatını uğratılmalan.
gözden geçiriyor. 1610 Yaşh veziriazam Murad Pa-
1698. Dolfino ile Kapdan-i derya şa Erzurum kışlağına çekili-
Mezzomorto arasında deniz yor.
savaşı- 1724. Osmanlı ordusu Tebriz
1741. Michel Rakovizza ikinci defa önünde.
Eflak voyvodalığına atanıyor. 17 j^IÜL
1743. İran hükümdarı Nâdir Şah 1517. Venediklilerle yapılan anlaş-
Musul önünde. manın yenüenme^ ""*
1744. IMm Nâdir Şâh tarafından 152(Utonun, Budln köprüsünü abluka
altına alınması. a~nhrrr
14 EYLÜL 1621.Dilâver Paşa, Hüseyin Paşa
1509. İstanbul'da deprem. yerine Veziriazam atanıyor.
1529. Zapolya Macaristan tahtına 1693. İstanbul'da yangın.
çüqyor< 1697. Köprülü Hüseyin Paşa sul-1537.
Napoli di Romania'ya karşı tan'ın elini öpüyor.
Kasım Paşa'nın hücumu. 1769 veziriâzam'm Ruslar tarafın-1730.
Eflak prensi Maurocorda- dan yenilgiye uğratılması.
to'nun ölümü. 18 eylül
17?3'^T^T Rusları;da ^ 1570. Magosa'nın kuşatılması. ması İçin
Souwarowun yu- ^
rüyüşe geçmesi. 1628. Âsi Abaza Erzurum'dan ser-
% k pvt *w bestçe çekilmek talebinde
15 EYLÜL bulunuyor.
1514.1.Selim'in iran'dan çekilmesi. 1647. veziriazam Salih Paşa boğ-
1520. I. Selim'in Oğraşküy'e var- duruluyor.
ması- 1720. III. Ahmed'in sünnet düfü-
1578. Şeki'nin fethi. nünün başlaması.
1656. İhtiyar Köprülü Mehmed Pa- 1739. Belgrad banş anlaşmasının
şa'nın Veziriazam atanması. Avusturya aleyhine imzalan-
1695. Sakız adası önünde beş gün m3SL
süren deniz savaşı. 1760. Alim Şeyh KaşgarTnin vefatı.
OSMANLI TARİHİ 271

- 19 EYLÜL 1516. I. Selim Şam'da.
1398 .Timur İndus nehrini aşıyor. 1541. Kanun! Budin surları önün-
1532.Pottenstein savaşı ve Ko-
ronunzabtı. 1575. Auerspergyenilgisi.
1605. Depedelan (Parkany) hücu- 1635. IV. Murad Selmas'da.
mu> 1663. Neuhaeusel'e hücum.
1636. ^d-Han^e MmedPa- 1695 „ Mustafa ^
sa^s şmi™™™^ Avusturya
savaş. generali Veterani'ye karşı
1639. İran'la yapılan anlaşmanın yürüyor.
m.wîi k^h^ «S? 1702"Eskı Veziriazam Amucazâde
Mehmed-Kulu Hana veril- Köprülû Hüseyln Paşa.nm
mesi* t vefâü.
20 EYLÜL 1704 In Ahjjjedjp ^ Fatma Sul-
1563. İstanbul'da büyük su baskı- tan'ın doğumu.
ru* 1768. Veziriazam Hamza Paşa'nın 1588.
Kaptan-ı derya İbrahim Pa- İstanbul'a dönüşü,
şa'nın muhteşem bir alayla 23 EYLÜL
istanbul'da karşılanışı.
ten/% ,7 j,,,, , „ .*,_ ,ı 1522. Rodos önünde orduya hü-
1620. Venediklere karşı girişilen cum haberi ^^^^
savaş ve Gratiani nin olumu.
_ _ _ „ „ „ , 1621.Chocim ordugâhlarından çı-
1743" S^İT^V^^1 ,P%* "7 kan Polonyalüann gece hü-
Veziiiâzamlıktan azledilmesi. J °
«»«'«L 24 EYLÜL
1520.1.Selim'in vefâü. 1522 BaûQ^63i gişşüen hücum.
1532. Türkler Viniczada. 1526.Kanunî'nin Budin'den hare-
1596. Türkler Erlau'da. keti.
1694. Sakız'ın Venedikliler tarafın- 1566. II. Selim'in İstanbul'a dönü-
dan fethi. şü.
1702. Veziriazam Daltaban Paşa 1571. Lala Mustafa Paşa Kıb-
Scutari'den Edirne üzerine ns'dan dönüyor.
yürüyor. 1621. Chocim önünde Polonya 1731.
Veziriazam Topal Osman Pa- ordugâhına hücum.
sa'nın İstanbul'a gelişi. 1650 Saray gökbilimcisi Hüseyin 1769.
Veziriâzam'ın geri çekilişi. Efendi'nin idamı.

- 22 EYLÜL 1663. Neuhausel'in zabtı.
1514. Üçüncü vezir Mustafa Pa- 1666. Yeni Mesih olduğu iddiasın-
şa'nın azli. daki Sabatay Sevy'nin
İslamiyet! kabulü.
272 HAMMER
25 EYLÜL 1569. İbrahim (Strozzeni)'in Paris
1440. TürklerRodosda. elçiliği.
1585. Türklerin Hamza Mirza tara- «»*. yenilgiye ugratUması.
1473.Türklerin Carinthieye ilk 1593Tü^r ESSCk akını.
geçiyor.
1481. Şehzade Cem Kahire'de. 1603- Anadolu
1538. Hıristiyan filusunun Preveze 1617' Boussa anlaşması.
çıkarması. 1664. Vasvar anlaşmasının tasdiki.
1561.Kanunî'nin oğlu Bâyezid'in 1676. Zurawna savaşı.
idâmı" 1690. Veziriazam, Belgrad önünde
1604. Veziriazam Lala Mehmed Pa- Abaza vadisinde ordugâh
şa Pesth köprüsünü kuru- kuruyor.
vor- 1702. Daltaban Mustafa Paşa, Sul-
1648. İstanbul'da sipahilerin tan'in elinden Sadaret muhtevanı,
rünü alıyor.
1687. Morosini Atina'yı zaptediyor. 28 EYLÜL
26 EYLÜL 1396. Niğbolu savaşı.
1566. Auersperg Hırvatistan'ı İstilâ 1529. Viyana muhasarasında man-
ediyor. surların ilk çıkış hareketi.
1603. İranlılar karşısında Osmanlı 1539. Snt. Maure deniz savaşı ve
yenilgisi. Kanunî'nin İstanbul'a dönü-
1618. İranla Serav barış anlaşma- şu"
sı. 1555. Veziriazam Ahmed Paşa'nın
1645. Hanya'nın fethi münasebiyle idânu'
muhteşem divan toplantısı 1647. Türk donanması Girit'e as-
ve hâtıra olarak hil'at dağıtı- ker çıkarıyor.
mı' - 1663. Macaristan'daki kale ku-
1699. Elçi kont Oettingen'in muh- mandanlanna yardım gön-
teşem törenle İstanbul'a derilmesi ve Neuhaeusel'in
uğurlanışı. teslimi.
1710. 5000 yeniçeri Edirne'den 1695.11. Mustafa Niğbolu'dan İs-
Babadağı'na gidiyor. tanbul'a geldi.

- 27 EYLÜL 1696.11. Mustafa'nın Belgrad'dan
1529. Kanunî Viyana önünde; mu- Edirne'ye hareketi.
hasara edilenlerin çıkış ha- 1704. Damad-Hasan Paşa'nın az-
reketi ve Zedlitz'in esir edil- liyle Kalayhkoz Ahmed Pa-
mesi. şa'nın Veziriâzamlığa getirl-
1560.Piyâle Paşa'nın İstanbul'a mesl*
zaferle dönüşü. 1724. Erivan Osmanlılara teslim
OSMANLI TARİHİ 273
oluyor. 1622. Recep Paşa'nın İstanbul'a za-
1730.Sultan'ın tahttan indirilme- ferle dönüşü.
siyle sonuçlanan İsyanın 1685. Saray imamı Vâni Efendinin başlangıcı.
vefatı.
1737.Osmanlı ordusu Timok yö- 1714. XII. Charles'in Türkiye'den
nünde yürüyüşe geçiyor. hareketi.
29 EYLÜL 1730. Âsiler birkaç vezirin idamını 1473. Türklerin
Karinthie'de yenil- istiyorlar.
giye uğraması. 2 EKİM
1529. Viyana'damuhasaradakilerin 1482. Şehzade Cem Messine'den
çıkış hareketi. hareket ediyor.
1605. Gran'ın dış mahallelerinin 1528. Kanunî İstanbul hazinesini
Türkler tarafından zabtı. açıyor.
1619. İran'la barış anlaşması. 1599.Sadeddin Efendi'nin ölümü.
1682.Fülek'in Türkler tarafından 1607. Âsi Canbulad ve F&hrettin'in
zabtı. Toscane (Toskan) devletiyle
1730. III. Ahmed âsilerin tenkili ittifak imzalamaları,
hususunda vezirlerle görüş- 1673. Panajotti'nin Ölümü.
dül 1700. Avusturya elçisi Oettingen'in
30 EYLÜL tatile çıkması dolayısıyla hu-
1520. Kanunînin İstanbul'a dönü- zura kahvXÜ-
şü. 1723. Deli Petro İle İran Şahı Tah-
1554. Kanunî Erzurum'dan hareket «^P arasında ittifak anlaş-
ediyor. ması'
1654.istanb«l'agöktaşdüşüyo, ^• ^ Paşa'nın azl.^Bah^
1662. Venedik donanmasının Kos Veziriazambği.
adası civarında Mısır filosu- „ EKİM
nu yenilgiye uğratması.
1687.Castelnuova'nın Koenigs- 1517.1. Selim Şam'da.

- mark tarafından zabtı. 1529. Viyana Türkler tarafından
1724. Tebriz muhasarasının Türk- y3*11™tehdidl altmda'
ler tarafından kaldırılması. 1573. Avusturya ile imzalanan ba-
1730. IV. Ahmed'in tahttan indiril- ns anlaşmasının yenilenme-
mesi kararlaştırılıyor. sl*
1736. İran'la yapılan barış anlaş- 1669. Kandiye'nin fethi münasebe-
masının imzalanması. ^^ &™1 törenle.toPlanıyor.
1 EKİM 1727. Eşrefle İran^barış anlaşması-
*fâmmertarihi, C: X. F.: 18
274 HAMMER
nın imzalanması. siper kazdırıyor.
4 EKİM 1682. Sultan'ın muhteşem yürü-
1419. Macar kralı Sigismund tara- yûşû>
fin dan Nissa'da kazanılan 1692. II. Ahmed'in iki oğlunun do-zafer.
ğuşu.
1516. I. Selim'in Şam'a girişi. 1730.1. Mahmud Eyûb Câmii'nde
1603. Hasan Paşa asileri elden ka- kıl'C kuşandı.
çınıyor. 1762. Mihrimâh sultanın doğuşu.
1684. Bavyeralıların Budin'e karşı 1768. Viyana savunucularının dör-
giriştikleri talihsiz hücum. duncü çıkış hareketi.
1687. Sobieski Suczeiva'yı ele geçi- 7 EKİM
Til°J-' f «yaTUŞ Paşa 1571. Lepanto deniz savaşı, veziriazamlığa
atanıyor. r ^*
,.*« ti. i. tu l- -i rf 1572. Kapdan-ı derya Tunus yö-
1755. İstanbul da büyük yangın. nü£de yelkel/açıyor ve „£„_
1756. Danimarka ile ilk dostluk rai Don Juan'ın peşine dü-
anlaşması. şüyor.
1768. Rusya ile savaş karar ver- 1641. Türk elçisi Mehmed'in Ratis-
mek üzere savaş meclisinin bonne'de huzura kabulü,
toplantıya çağırılması. 1646 Reümo önünde gjper g^.
5 EKİM si.
1473. Türkler Windischgratz"da. 1720. Mehmed Çelebi Paris'de
elçi.
1532.Poschege (Poşega)'nın zabtı 1770. Ruslar tarafından Baraila ve
yangın çıkması. muhasarasının başlatılması.
1623. IV. Murad'm verdiği ilk idam 8 EKİM
hükmü. J499 Turk]er coerz'den çekiliyor.

1687. Türk ordugâhında isyan. 1539 Avustuiya imparatoru L Fer.
1726. Gregoire Ghika'nın Boğdan dinand'ın elçisi Laszky'nin
prenslığıne atanması. İstanbul'a vanşı.
6 EKİM 1609.1. Ah m e d Camii temelinin 1529. Viyana
kalesi hendekleri atılması.
Türklerle doldu. 1650. Santorin yakınında denizden
1553. Kanunrın oğlu şehzade yeni bir ada çıkıyor.
Mustafa'nın boğdurulması. 1687. Süleyman Paşa'mn kesik 1570.
Piyale Paşa'nın donanmasıyla dönüğü. İstanbul'a geliyor.
Baş müzakerelerinin yeni- 1721. III. Ahmed'in şehzadesine İlk 1604.
lenmesi. okuma dersinin törenle veril-
mesi-
1630. Husrev Paşa Bağdad önünde 9 EKİM
OSMANLI TARİHİ 275
1431. Yanina halkıyla ilk anlaşma. çiyile bildiriyor.
1473. Türkler Aşağı-Styrie (Ştir- 1612. İran elçiler heyetinin İstan-
ya'de. bul'a varışı.
1683. Parkany savaşı. 1654. Veziriazam Derviş Paşa felç
1744. Kars'ın İran topçusu tarafın- sonucu ölüyor*
dan bombardmanı. 1665. IV. Mehmed'in İstanbul'a dö-
1758. Râgıb paşa'nın Hekimoğlu nûşû*
Ali Paşa'nın oğlunu masraf- 1673. Türklerle Kazaklar arasında
larını vererek sünnet ettir- kanlı çarpışma.
mesi ve şenlik yapması. 1706 Avusturya imparatoru I. Jo-
10 EKİM seph'in tahta çıktığı bildir-1529. Türklerin
Viyana surları meMe görevli Quarienfin el-
altında açtıkları lağımların v*"gı-
innlaki. 13 EKİM
1578. Mustafa Sokullu'nun Bü- 1562. Babek'in Karadeniz kulesin-
yük-Mirahur Ferhad Paşa de hapsedilmesi,
tarafından idamı. 1650 Vezirlâzam Mı PaşsCrun ordu
1683. Kara Mustafa Paşa Bu- ağalarıyla barışması.
din'den Belgrad'a gidiyor. 16Q5 Dejj peto) Azgk ^^ muha_
1708. Üsküdar Valide Câmii'nin te- sarasını kaldırıyor.
melinin atılması. 16Q7 prens EugĞne Bosna'yı isülâ
11 EKİM ediyor.
1529. Viyana surlarında burçların 1714. Köprülü Numan Paşa'nın

- altında açılan lağımın patlatılması. Bosna'da âsileri tenkil etmesi.
1579. Sokulu Mehmed Paşa'nın öldürülmesi. 1716. Temeşvar'ın teslimi, m? Türklerin baş teklilleri üzerine prens Eugene'in verdiği cevaplar.
- 1588.Theiss üzerinde Turzo savaşları.
1746. İstanbul'da yangın. 14 EKİM
- 12 EKİM 1482. Raguza imtiyazlarının tasdi-
- 1529.Viyana tahkimatı altında W' Türklerin açtıkları lağımın 1529. Viyana şehri muhasarasının patlatılması. kaldırılması.
1532. Kanunî Sultan Süleyman 1764. Prusya'nın ittifak teklifinin Belgrad'da. reddedilmesi.
1572. Tunus'un İspanyollar tarafından işgal edilmesi. j ^ Türk ordusunun Vlyana mu.
1576. Rudolph n. tahta çıktığını el- hasarasından çekilmesi.
- 276 HAMMER
1601. Velens gölü kenarında savaş. ury'nin aracılık yapmasını
1633. Veziriazam Mehmed Paşa'nın istiyor.
- İran seferine hareketi. 1772. Fokşan kongresi Bükreş'e
1643. Âli Fahreddin'in yenilgiye uğratılması. naklediliyor.
- 18 EKİM
1689. Veziriazam Mustafa Paşa, 1546. Kanunî Edirne'ye gidiyor. Sultan'ın elinden Sancak-ı İS2tErlau muhasarasının kaldırılması-Şerifli teslim alıyor. n]ması
- 16 EKİM 1604 veziriazam Gran önünde.
1482. Şehzade Cem'in gemiden Nisce (Nis) şehrine çıkışı,. lutfunda bulunulması.
1631. Veziriazam Husrev Paşanın 1672 Sultan-ın Polo ^na lu_ azli ve yerine Hafız Paşanın tufu buluyduğunun atanması. ordugâhda duyurulması.
- 1723.Bağdad valisi tarafından 1737.SeCkendorf un Uzica şehrini Şehrzorun alınması. hücumla almak teşebbüsü.
- 17EKİM 19 EKİM
1448. Hunyad'ın hasım tarafta bulunduğu Kosova meydan savaşları. 1592. vezirlazam'ın Macar esirlerle pâyitahta dönüşü.
- *,->« «* i i. j tt 1633. Kırım hanının Caminiec sur-

1479. Merles sahrasında Hun- lan önünde ordugâh kurma-
yad'm savaşı. s
1513. Venedik barış anlaşmasının ^K^fça kongresinin toplan-
yeniilenmesi. masından önce mütâreke ya-
1530. Avusturya imparatoru Ferdi- pılması.
- î?^mî?nderdiği UdnCl CiÇi" 1754. Sultan Mahmud. Galata sa-UKnfyeu*
rayında kurduğu kütüpha-
1614. Nasuh Paşa'nın Veziriazam- neyi ziyaret ediyor,
lıktan düşmesi. 20 EKİM
- V^a^f&SekeT" 1463. Venediklilere karşı Corinthe varia Karşı oasian
nareketi. (Korentjsavaşı.
1687. Osmanlı ordugâhında isyan. 15J4 L Se]lm ^miazin'te.
1694. Gabella'nın Türkler tarafın- ı541.v.Charles Matafous'da. dan
muhasarası.
- ıcot n^ t. -»- n 1608. Sitvatorok kongresinin açılı-
1697. Prens Eugene Bosna-saray & v
önünde. 91*
- ı-7Qrt d ı .. - T-r. 1 „». 1646. Venedik valisi Molino'nun
1730. Rakoviza'nın Eflak prensliği- Retimo'da ölümü.
ne atanması.
- 1-70-7 xr .-i* i j, ı «-i 1683. Gran yakınındaki kuşatma-
1737. Veziriazam, kardinal Fle- mn Avusturyalıların hücu-
OSMANU TARİHİ 277
- muyla kaldırılması. 23 EKİM
1707. Rakoviza, Cantemir'in yerine 1456. Capistran'ın ölümü.
Bogdan prensliğine atanıyor. !538. Barbaros HayreddinPaşa'nın
1743. Nâdir Şah Musul muhasara- Edirne'de huzura alınışı.
sini kaldırıyor. 1596 ç^ Paşa!mn Er]sm önünde
1746. Galata'da yangın. yenilgiye uğraması.
1768. Veziriazam Hamza Paşa'nın 1571. İstanbul'da kasırgayla birlik-azli
ve Emin Mehmed Pa- te görülmemiş kalınlıkta kar
şa'nın atanması. yağması.
21 EKİM 24 EKİM
1396. Niğbolu'nun fethi. 1520. Gazali'nin İsyanı.
1603. Tebriz'in İranlılar tarafından 1566. Kanunî Sultan Süleyman'ın
geri alınması. vefatının orduya duyurulma-
1672. Ordu Caminiec'den Edirne'ye SK

- geliyor. 1584. Sultan'ın Liechtenstein'i hu-
 1722. İranda Safevî hânedânmdan Zurakabulle «ereHendlİnesi.
 son şahın tahttan indirilmesi 1607. Canbulat Veziriazam Murad
 ve Afganlı Mahmud'un tahta Paşa tarafından yeniliyor.
 çıkışı- 1614. Şakşakî İbrahim Paşa Ka-
 1727. III. Ahmed'in oğlu şehzade zaklann ganimetini ellerin-
 Numan'ın dinî törenle ilk den alıyor.
 okuma dersi. 1648 Galatasarayında beyzadeler
 1773. Ruslar Varna surları önün- isyanı.
 uc* 1671. Kandiye zaferinden sonra sı-
 22 EKİM nırlarm belirlenmesi.
 1516. Tumanbay Mısır sultanı ola- 1684. Osmanlı donanmasının bir
 rak tanındı. fırtına yüzünden Scopulo'da
 1664. Veziriâzam'ın Belgrad üzeri- kayıplara uğraması».
 ne yürüyüşü. 1703. Ermeni patrikinin hapse
 1705. Rusya sınırlanmn belirten- atılması.
 mesi. 1727. Pîriâğa Camii Fatma Sultan
 1734. Nâdir Şâh tarafından tarafından bitiriliyor.
 Şamâhi'nin alınması. 1766. Şehzade Selim'e dinî törenle
 1755. Veziriazam Nişancı Ali Pa- Uk okuma dersi.
 şa'nın İdamı. 25 EKİM
 1770. Thugut ve Zegelin Bâb-ı Âlî 1514. Hasankeyf in alınması.
 tercümanı. Karacamı azlettir- 1530 ^^^^ Ferdinan*'ın elçisi-me
 teşebbüsünde başarılı, ne^huzura kabul lutfunda
 oluy°rlar- bulunulması.
 278 HAMMER
 1555. Budin valisi Thouigoun'un 1599. Kardinal Bathoiy'rün ölümü.
 Szigeth önünde görünmesi. 1622 Devlet divanının Avusturya
 1585. Kuyucu Murad Paşa tarafın- imparatorluğunun mahvına
 dan verilen savaş. yemin ettirmek üzere
 1633. Radoul. Bessaraba tarata- f
 dan yenilgiye uğraüld..
 rSgarrrtr^: ?*»**r*, Pa.
 – 6 şanın Neuhaeuselden hare-
 maSL keti.
 1740. Hezargrad'a göktaş düşme- m3 ^ Kadiasker ^ Efen.
 sı* di'nin vefatı.

176B-fSSS!inî2Sh VeliyÜddîn 1739.Veziriazam Sancak-, Şerifi Efendinin vefatı. Sultan'ın eline teslim ediyor.

26EKİM

29 EKİM

1529. Kanunî Budin'de.

1521.Kanunı-nin oğullarının cenâ-

1648. İstanbul'da sipahilerin ve ze töreni.

beyzadelerin ayaklanması. 152g Macar ^ ^^ e,öp_

1746.Seyid Mehmed El Hüseyin mek üzere KanunTnIn huzu-
Efendi'nin Hayatîzâde Efendi runda.yerine Şeyhülislâm atanma- 15g5 TMÜala İranlılar tamdan
yenilgiye uğratılmalan.

27 EKİM

1654. Âsi İpşir Paşa'nın Veziriâ-

1538. Türk donanması Castelnuo- zamlığa atanması.

vo'da. Akıncıların felâketi. ,«Ot «r «* ^ j * « — * **n

1687. IV. Mehmed âsilere zaptettik-

1613.Bethlen Gabor Transilvanya leri mülkü bağışlıyor ve bir-
prensi olarak atandı. çok makam sahiplerini sür-

1676. Polonya ile barış. £üne gönderiyor.

1767. Beyoglu'nda yanan. 173°-iünm hanı âsilerin sınır dışı-

. ^ na atılmasını Sultan'la

28 EKİM

kararlaştırıyor.

1344. Haçlıların İzmir'i işgali.

v 1773. Türklerin Karasu'da Ruslar

1516. Türk ve Mısır öncü birlikleri tarafından yenilgiye uğratıl-
arasmda*çarpışma. malan.1527. Molla KaÖız'ın dinden sap-
maçı olarak divanda Ölüme

30 EKİM

mahkûm edilmesi. —,, , , ^ t r .

1400. Halebin Timur tarafından

1529. Maca.istan kralı Zapo^ya'ya zaptedilmesi.

1537. Argos'ahücmr.
veziriazam atanması.

cüt .AMehme<* Paşa'nın

OSMANU TARİHİ

279

1676. Köprülü Fazıl Ahmed Pa-
şanın vefâü.

verlik gösteriyor.

4 KASIM

1684. Avusturyalılar Budin muha- , -«« oi^t>,rtl., -« trav«™ii tj -,
sarasmı kaldıyor. IV. Meh- 1463?ie^ .holun ««amUonda öl-
med Yanboluda. mesı-

1698. Karlofça banş anlaşmasın 1604' 1^I^ed'in oğlu "" O8"™

- imzalanması. aoguşu.
1757. ffl. Osman'm vefâb. 1737' Özü'de hûcum-
1771. Türkler Giurgewo'da püskür-
tüldü. 1594. Eflak prensi Michel ittifak
31 EKİM için yemin ediyor.
- 1529.Kanunî'nin İstanbul'a dönü- ^ ?^JÏJ?
Q* birinin sürgüne gönderilme-
ŞUt si.
1768. Rus seferi için hazîneden pa- 1707.Ermeni Komidas'm öldürül-ra
alınması. meslye flm mesele
- 1 KASIM 1739.Belgrad anlaşması tasdikli
1524. Ferhad Paşa'nın idamı. nüshalarının teatisi.
1661. Köprülü Fazıl Ahmed Pa- 1748. Stankhio kapdanı İbrahim'in
şa'nın Veziriazam atanması. iki Malta kalyonunu zaptet-
1697. Prens Eugene Bosna akının- niesi.
dan döndü. 6 KASIM
1741. İstanbul'da yangın. 1664. IV. Mehmed'e birçok eşkiya-
2 KASIM Tun kesik bası gönderiliyor.
1477. Türkler isonzo üzerinde. 1692' sdT<S^ Ü<^ÜJ?* *"
nm hanlığına atanıyor.
1481. Kınış İskender Paşa'ya doğru .«_ . v ,, o»ıM«ıwin« vürüyor
1694. Kınımlıların Polonyalılar tara-
yuruyor. findan yenilgiye uğratılması.
- 1663.Türklerin Lewencz'i zaptı. Şehbaz-Gıray caminiec
1698. Hıristiyan tam yetküi murah- önünde.
haşlan Karlofça'da ilk teklif- 1703. Vezirlere kallavi kavuk giy-lerini
bildiriyorlar. ;ne izni veriliyor.
1730. Bir kasabın Boğdan prensliği 1715. III. Ahmed'in annesinin vefâ-
makamına yükselmesi. ti.
- 3 KASIM 1770. Brajlo Ruslara teslim oluyor. 1443. Morowa
savaşı. 7 KASIM
1597. Hasan Paşa V-îziriâzam. 1530. İmparator Ferdinan'ın elçisl-
1666.Köprüia Fazıl Ahmed pa- ne huzura kabul izni lütfedü-
şa'mn Cirid'e çıkması. mesi.
1703. Âsi Çalık Sultan'a misafirse- 1540.Laszky'e huzura kabul mü-
280 HAMMER
- saadesl lütfedllmesi. 1444. Varna savaşı.

1698. Karlofça'da Türk murahhas- 1545. V.Charles'la yapılan mütâre-
lann karşı tekliflerini bildir- ke.
melerlt 1665. İzin için Leslie'ye (Avusturya
1757. III. Mustafa'nın Veziriazam elçisi) huzura kabul müsaa-
olarak Ragıb Paşa'ya kesin desî lûtfedilmesi..
iküdar tanınması. 1723.Ardelan hanı itaatini bildiri-
8 KASIM yor.
1459. Sırbistan'ın itaat altına gir- 1740. Hibetullah Sultan'ın düğü-mest.
nü.
1604. Cicala Paşa'nın Kars'a varışı. 11 KASIM
1668. Venedik elçisi Luigi Moli- 1605. Bocskai Vezüîâzam'ın elini nl'nln
Arissa'ya varışı. öpüyor.
1676. Kara Mustafa Paşa'nın 1606. Sitvatorok banşı.
Veziriazam atanması. 1625 Hflfiz Paşa Ba&ad önünde
1687. Sadâret Kaymakamı Köprülü ordugâhını kuruyor.
Mustafa Paşa, IV. Mehmed'in ,007 nA^,-,«m-, \x~u~-a m.ı*u~ tahttan
indMtae-ni görüş- 1667ş°e~- ^Ktu^v mek üzere ulemay. topluyor.
Lahtarlarını ahyor. Kandi-
.. 9 KASIM ye'de muhasaradakilerin çı-
1488. Şehzade Cem yedi katlı kule- ^ hareketJ-
den ayrıyor. 1673. Polonyalıların Chocim önün-
1532. Sahip-Giray Kırım hanlığına de ^^ busunu bozmala-
atanıyor. n*
1462.Basilikos Tomza tarafından ı703-J£££ ^n defflffi
öldürülüyor. arasında girişilen üegışıKiik
J hareketi.
1630.Husrev paşa Bagdad'da hü- ,_irt „ , ... , „
cuma fiectivor 1712' Rusyava ***** Üânına karar
6 VJ ' vermek üzere meclis toplan-
1698. Belgrad'da yûzelli depo yanı- tısı.
vor
J ' 1737. Niemiro kongresi hazırlığı.
1710. Kırım hanı Devlet-Gıray Bâb- „„_„ ., i. - „ « « ,* ,
lÂiryi Rusya'ya karşı savaşa 1773. Mehmed Molla, Sultan a or-
tahrî ediyor; Divan toplanü- İSS?™ KamSU yerül&SİTli
sında savaş kararı veriliyor. Diicuriyor.
1769. Veziriazam İsakçı'daki ordu- 12 KASJM

- gâhından Babadağı'ndaki or- 1577. İstanbul'da bir kuyruklu yıl-
dughahına gidiyor. diz görünmesi.
- 10 KASIM 1605.1. Ahmed'in validesinin
1443. İskender Bey Türkler elinde- vefatı*
ki esaretinden kurtuluyor. 1695. II. Mustafa'nın muhteşem bir
OSMANLI TARİHİ 281
alayla İstanbul'a girişi. 1698. Karlofça'da beşinci toplantı.
1712. Veziriazam Yusuf Paşa'nın 1703. Kavanoz Paşa'nın azliyle Ha-
azledtimesi. san Paşa'nın Veziriazam
1751. Kaptan Paşa'nın İstanbul li- atanması.
inanına zaferle dönüşü. 1720. Rusya ile barış anlaşması
13 KASIM ebedî barış anlaşmasına dö-
nü şdü. 1594.Türklerin Bükreş'te halka ,-o_ ,,,,,_.* _ _ " _ . " «^
sert muameleleri. 1737- ?¥**£* Kartal ^ İstan'
bul a gidiyor.
1694. Veziriazam Sürmeli Ali Paşa Bağdaddan ayrılıyor.
1698. Karlofçakongresinin açılışı.
14 KAS 1698 Kaj-jofça'^ beşinci toplanü. 1538.Napoli di
Romanla muhasa- ._- - , . " , *,,,«,»
ras^unkaldmlması. 1745" C*** " ^>n teklifleriyle
alakalı gizli toplantı.
1582.Türkler Hazar denizi üzerin- _ Q_.e~,
de Derbend'de. lö X*80*
miaci D«M«wi**t«m t»»!*».! 1482. Eski Veziriazam Gedik
1646. Retimo nun teslimi. Ahmed p^,^ Jdâmı
1698. Karlofçada ikinci toplantı. 1&32 B^ ^ Kmm hamnm po_
15 KASIM lonya ile barış halinde kal-
1593. Teufenbach tarafından Fü- masmı Istivor-
lek'in zabtı. 1667. Kandiye muhasarası çalış-
1638. IV. Murad Belgrad önünde. malarına ara verilmesi.
1689. Hıristiyanlar Nissa üzerine 1698. Karlofçada altıncı toplanü.
geri çekiliyor. 1723. Kahire valisi Mehmed Paşa
1693. Veziriazam Bıyıklı Mehmed tsraaû Be^i oturtuyor.
Paşanın Belgrad'ı tahkim et- 1739. Nâdir Şah "m barış teklifleri, tikten
sonra İstanbul'a dö- .A ,,,,,-
nüsü. 19 KASIM
1698.K^ofça'da dördüncü top-

1731. Ourmla'mn Türkler tarafın- 1604' Boe«kal bir ah*dname alıyor,
dan alınması. 1698. Karlofça'da yedinci toplantı.
16 KASIM 1712. Bâb-ı Âlîde Rusya'ya savaş
1509. Edirne'de büyük deprem.
1551. Ulema Lippanın teslimi tek- 4A
lifinde bulunuyor. zo
1667.Türkler Kandıyede Panigra 1661.AÜ PaşaHermanstadt üzerin-
burcuna bayrak çekiyorlar. vuruyor.
282 HAMMER
1711. Azledilen Veziriazam Baltacı Genç-Ali Paşa'nın Gence'de
Mehmed Paşa'nın Lemnos'ta tutuklanması.
vefâü- 24 KASIM
1726. İran Şah'ı Eşrefin Türk or- ı559.Kanunî'nin oğlu âsi düşüne
fesad sokmak teşeb- Bayezid'in İran Şahı tarafın-
bûsu- dan kabul edilmesi.
1772. Bükreş kongresinin açılması. 1577 Şâh İsmairin ölüm haberl.
21 KASIM 1664. Kara Mehmed Ağa Avusturya
1678.Türklerin Rodomanowski ta- Viyana elçisi.
rafından yenilgiye uğratılma- ı698 K^f^da onikinci toplanü.
,_ " , " , , , . 1757. Hacı kervanlarının soyuldu-
1687.Receb Paşanın kesik başı ğu haberi İstanbul'da duyul-
asilere teslim ediliyor. luyor
1698.Karlofça-da sekizinci ve do- ı604. Veziriazam Lala Mehmed Pa-
kuzuncu toplanü. ^ Belgrad.a geliyOl,
1769. Resmî Ahmed Efendi İçişleri 16Q5 j Ahmed Bursa-da Nazırlığına
atandı.
22 KASIM 1635* ^ Nuhhalıfetnin İdamı.
,e™ tî»ji- j u i 1698. Karlofça'da onüçüncü top-
1509. Edime de su baskını. lantı v v r
1617.1. Ahmed'in vefatı. m6 Bükreş-irı Avusturyalılar ta-
1642. Rakoczy'nin elçisinin İstan- rafından alınması.
bulavañşı. 1730.Rusya ile savaşa karar ver-
1698. İfarlofça'da onuncu toplantı. mek üzere divan toplantısı.
1761. Ermeni katoliklerin yeni sı- AsÜerin tenkili.
kıntılan. 1733. Polonya'ya bir Rus kolordu-
23 KASIM sunun girmesiyle alâkalı top-
lantı. 1522. Rodos'da Türk hücumu. ,,,,, " ,,,, ^4 c ,

1747. Toscane dükü tarafından ge-
1526.Mohaç savaşından sonra ri verilen esirlerin Sultan'a
Kanunî'nin İstanbul'a dönü- tanıtılması.
sü.
T 1770. Veziriazam kışlık ordugâha
1596. İran elçisinin İstanbul'a varı- dönüyor.
Ş1" 26 KASIM
1638. Belgrad çukurları (kale) dol- 1KOO „ - , * „ D. „
duruluyor 1539. Kanunfnin oğulları Bayezid-
y ' le Cihangir'in sünnet töreni.
1698. Karlofça'da onbirinc. toplan- ı54g k^^-Çolek.de.
1730. Âsileri ortadan kald.rmak 1698 • Karlofça'da ondördüncü top
İçin kararlaşınlan tedbirler. İanu-
1735. Tam yetkili Türk murahhası
OSMANLI TARİHİ 283
1512.1. Selim, yeğenlerini ölüme 1626. Halil Paşa'nın Veziriazam
gönderiyor. atanması.
1605.1. Ahmed Bursa'da cedlerinin 1698. Karlofça'da onaltıncı toplan-
mezarlarını ziyaret ediyor. ti.
1757. Kızlar ağasının idamı. 2 ARALIK
28 KASIM 1698. Karlofça'da onyedinci toplan-
1524. Veziriazam İbrahim Paşa La- ü-
takia'da. 1716. Yaş baskını.
1664. IV. Mehmed Kırkkilise'de 1717 İstanbul'da kasırga ve birçok
(Kırklareli). geminin batması.
1710. Rus elçisi Tolstoi Yedikule'ye 3 ARALIK
hapsedildi. 1446 ikinci Murad tarafından He-
1746. Murteza Paşa'nın Soğanye- xamilon'un zaptedilmesi.
mez yerine Derya Kapdanlı- 1715 Veziriazam HaW Pa^ N u ğı na
atanması ^ Romania.ya geli^
29 KASIM
1738 Polonya krah Auguste Türki 1585. III.Murad'ın validesinin
ye ile Rusya arasında aracı
vefatı. lık teklifinde bulunuyor.
1590. Avusturya ile barış anlaşma 4 ARALIK
sının yenilenmesi. 1479 Mesih Paşa fflosu r^^ çı_
1623. Bağdad'ın İranlılar tarafın- karma hareketinde bulunu-

- dan işgali. yor.
1698. Karlofça'da onbeşinci toplan- 1606. Âsi Mehmed, kendisine karşı
ti. gönderilen birlikleri yenilgiye
1738. Bonneval Kastamonu'ya sür uğrattıyor.
gün edildi. 1626. Veziriazam Halil Paşa Ana-
30 KASIM dolu'ya geçiyor.
- 1594 Askerlerin hoşnutsuzluğu 165°" Haydarağazâde. Bıyıklı Meh~
ı&y*. ASKerlerin hoşnutsuzmgu. med p&şa yerine Kaptan Pa_
1668. Kandiye garnizonunun bir şa olarak atanıyor.
a- 1653. Polonya üK.nn.hanljg, ara- smda müzakereler açılıyor.
1693. Veziriazam Bıyıklı Mustafa ıertO „ . e „ „ . _ „ „ „
Paşa Sancak-, Şerifi Sultan'a 1698. Karlofça'da onsekizinci top-
teslim ediyor. ianU'
- 1 ARALIK 1731. Hekimoğlu Ali Paşa Tebriz'e
girişiyor. 1521. Venedik'le barış anlaşması „„„„, *. . „ .
nın yenilenmesi 1741- ^tanbul da yangın.
1537. Kalzianefin Türkler tarafın- 5 ARALIK
dan yenilgiye uğratılması. 1551. Ulama Paşa Lippa'dan çekül-
284 HAMMER
- yor. rak muzaffer dönüşü.
1566. Yeniçerilerin İsyanı. 1617. Gran' in kasabalarıyla ilgili
1582. Siyavuş Paşanın Veziriazam anlaşma.
atanması. 1638. Husrev Paşa'nın İstanbul'a
1691. Karabusa, hâin Lucca della ***** dönüşü-
Rocca tarafından Türklere 1691. Seferden sonra Sancak-ı Şe-teslim
edildi. rif İstanbul'a getiriliyor.
1755. İstanbul'da Nuri-Osmaniye 1693. Selim-Giray'in sarayda hu-
Câmii'nin ibâdete açılması. zura kabulü.
- 6 ARALIK 1698. Karlofça'da yirmibirinci top-1530. Kanunî'nin
Viyana çekilişin- lantı-
- den sonra Edirne'ye gelmesi. 1714. Venedik'e savaş ilâm.
1534. Kanunî Bağdad'da duruyor. 10 ARALIK
1535. Kanunî Bakrasstaghî'de. 1522. Rodos teslim olmaya başlı-
1593. m. Murad'ın kızıyla Halil Pa- yon
şa'nın düğünü. 1566.11. Sel im" in tahta çıkışı mü-
1698. Karlofça'da ondokuzuncu nasebetiyle hediyeler dağıtı-
toptanti. rm-

1670. Kaptan Paşa'nın zaferden
7 ARALIK * t 17 II, ^,
sonra İstanbul'una Gior-
1665. Laha/e Vantelefnin elçisi tö- gio Vitali'nin kolyonuyla bir-
rensiz olarak elçilik binasına İlkte törenle girişi.
^ yor* 1737. Divanda Transilvanya prensi
1687 Veziriazam Siyavuş Paşa ile Rakoczy'nin törenle kabulü.
Transilvanya arasında yapı- -. ,_ATnr
lan anlaşma. 11 aralık
1698. Karlofça'da yirminci toplantı. 1606. Kuyucu Murad Paşa'nın
J r Veziriazam atanması.
1699. Karlofça barış anlaşmasının- ,,,,,, nr ,, ,, ,, , , . dan sonra
karşılık elçiler 1627" £ Muf dA^u *ehzâde gönderilmesi.
Ahmed'in doğumu.
8 ARALIK 1692- Se11™'011^, Safa-Giray'ın
yerine üçüncü defa Kırım 1598. İbrahim paşa serdar ve
hanlığına atandı.
Veziriazam. ,__ . _ .. , _... _t_
1754. Cezayir dayısının öldürülmesi-1653. Polonya Tatarlara hücum
si.
CdîyOr- 12 ARALIK
1757. Bilgili Reis Efendi Ebube- ,,,. Tl ki^î makamından azli.
1574*IL
a azli.
a adittv 1577. Fransa ile anlaşmanın yeni-
9 ARALIK lenmesi.
1656. Sidi-Ah^d Pa^an. Derya
OSMANU TARİHÎ 285
Kaptanlığından azli. nş anlaşması.
1673. İÜ. Ahmed'in doğumu. 1692. IV. Mehmed'in vefatı.
1733. Veziriazam Ali Paşa tarafından- 1771. Kont Panin'in aracılığıyla dan
Fransız elçisine yönelik ti- Rusya ile Banş anlaşması,
len siyasî sorular. 18 ARALIK
13 ARALIK 1582 Ferhad Paşa Anadolu seras-1603. Vezir Kasım
Sadâret kayma- kerî atıyor.
kamlığına atandı. 1608. Kuyucu Murad Paşa İstan-
1628. Divan vezirlerinin yeniden bul'a dönüp şehire giriyor.

- teşkilatlandırılması. 169g ^^^^ ytrmiüçüncü top-
1638. Çöl emîri Abuşir'in IV.Mu- lantı.
rad'in huzuruna kabul edil- 1737. veziriazam Sancak-ı Şerifi
mesi- Sultanın ellerine teslim edi-
1754.1. Mahmud'un vefatı. yor.
1756. Râgıb Paşa'nın Veziriazam 19 ARALIK
atanması. 1522 Rodog-a hücum.
14 ARALIK 1530 Budin muhasarasının kaldı-1502. Venedik'le
barış anlaşması. nılması.
1575. Bathory'nin Polonya kralı se- 1698. Karlofça'da yirmidördüncü
çilmesi. toplantı.
1687. Erlau'nun Caraffa tarafın- 1771. Osmanlı ordusunun genel dan
zabtı. karargahı Şumnu'ya nakle-
15 ARALIK düdi"
1516. LSelim'in Şam'dan hareketi. 20 A11^™
1668.Tercüman Antonio Mamuc- 1481.Şehzâde Cem Mekke'ye gidi-
ca'nın uğradığı hakeret. ^
16 ARALIK 1627' Halil Paşa orduyla Tokat'a
geliyor.
1463'^mJS^ ta^ndan 1657.Kızlarağası Dilâver Mıs.r'a jaicza nın zaou.
sürüldü.
1716. Kara Devlet-Giray'ın Kırım
hanlığına atanması. 1746. İran'la barış yapıldığının res-
ARALIK
men ilam. 1574. III. Murad'ın Mondania'ya
17 ARALIK
1647. Mehmed Paşa'nın azliyle Sa- 1702. Reis Efendi Hami vezirliğe lih
Paşanın Veziriâzaii atan- yükseltiliyor,
ması. 1725. Urmia hanının Osmanlılar
1653. Caminiec'de Polonya ile ba- tarafından atanması.
286 HAMMER
1638. Veziriazam Tayyar Paşa'nın
22 ARALIK Bağdad sûrları Önünde
vefatı.
vermek üzere bir ayak divanı
topluyor. 1721. İran elçisi Murteza Kulu-
1564. Avusturya imparatoru II. han'm İstanbul'a vanş..

- Maximilien'in elçisinin İstan- 1770. Silahdar Mehmed Paşa'nın bul'a gelişi. Veziriazam atanması.
1574. III. Murad üç kardeşini öl- 1771. Türklerle barış anlaşması dürtüyor. yapıldığının imparatoriçe Ka-
1603. III. Mehmed1* vefatı. j££» ^rafından ilân edil-
1690. Veziriazam Köprülü Mustafa .„, m UnoiafaltımıMfth Paşa Sancak-ı Şerifi Sul- 1773. III. Mustafa nınvefaü. tan'in ellerine teslim ediyor. 25 ARALIK
1694. Veziriazam Defterdar Ali Pa- 1522. Rodos'un Türklere teslim olsa Sancak-ı Şerifi Sultan'm ması. ellerine teslim ediyor. 1574 n Selim.In vefâüyle tahta çı-
1698. Karlofça'da yirmibeşinci top- kan III. Murad'in askere lantı. bahşiş dağıtması.
1754. m. Osman'ın kılıç kuşanma 1576. Avusturya ile barış anlaşma- töreni. sının yenilenmesi.
1756. Üçüncü Osman'ın yeğeni 1599. Veziriazam İbrahim Paşa şehzade Mahmud'un vefatı. Belgrad'da.
- 23 ARALIK 1625. Bethlen Gabor'un elçisine
1527. Laszky, ikinci vezir Mustafa lîUfura kabul ^tfunda bulu- Paşa'nın huzuruna kabul nuiması.
- edildi. 1638. Bağdad'ın IV. Murad tarafm-
1574. Bâb-ı Âlî tercümanı Mah- dan alınması.
- mud aynı görevle Viyana'ya 1647. Asi Haydaroğlu'nu tenkille gönderildi. görevli bir kolordunun yürü-
1622. Yeniçerilerin isyanı. ^e geçmesi.
1727. İran tarafındaki sınırlarla 1683. İkinci Viyana muhasarası f alâkalı olarak Türkiye ile ffrdharJ Veziriazam Kara Rusya arasındaki anlaşma. Mustafa Pa^ mn Idaim- 24 arat.tk 1704. Pruth kahramanı Baltacı ** amua Mehmed Paşa'nın Veziriazam 443. Trajan Kapısı'nda Hunyad'ın atanması. verdiği savaş. 26 ARALIK
635. Veziriazam Diyarbekir'den .„, _ _ e..i*«- ^ı İran üzerine yürüyor. 1522. Kanuni Sultan Süleyman
- OSMANLI TARİHİ 287
- Rodos'da Veziriazam'ı huzu 1606. Bocskai'nin Ölümü. ra kabul ediyor. i707 Oran şehrinin CJâhtarlan İs-

1702. Selim-Girayın, oğlu Devlet- tanbul'a gönderiliyor.
Giray yerine dördüncü defa 17U.Ruslarla yapûan p^ „,
kınımhanîğma atanması laşmasmdan sonra Türk
1732. Tahmas Kulu-han'ın Kerkük murahhasların idam edilme-
taarruzu. leri.
1754. III. Osman'ın tahta çıkışını 1716. Kınım hanlığına Saadet Gi-
blldirmekle görevli elçilere ray'ın atanması.
hil'at giydirilmesi. 1735 Kmm hanmm DağJstan içle.
27 ARALIK rinde ilerlemesi konusunda 1387.Şiraz'ın
Timurleng tarafın- Veziriâzam'ın İngiliz, Hollan-
dan fethi da ve Rus «KUcrlyc yapüğü
toplantılar. 1633. Nogay Paşa'nın idamı.
1638. Melek Ahmed Paşa, Diyarbe-
kir valiliğine atanarak saray- 3U AKAL'1M'
dan ayrılıyor. 1656. İsmail Ağa İran elçisi olarak
1727. Türk ve Rus elçilerinin Fran- atanıyor.
sız elçisinin aracılığıyla top- 1683. Kınım hanı, Zaporog Kazak-lantı
yapmaları. lanna karşı hücumu geçiyor.
1740. İstanbul'da büyük yangın. 1698. Karlofça'da, barış konferası
28 ARALIK çerçevesinde yirmialtıncı top-
lantı. 1583.Veliahd şehzade Manisa vali- o_ AD-Tra.
ligine gidiyor. 31 ARALIK
1605. Kaymakam Sofu Sinan Pa- 1612. İran elçisinin maiyyeüyle İs-
şa'nım azledilmesi. tanbul a «'
1739. Belgrad anlaşmasına ek ola- 1674"m- Mura<fın A^0^ Camii-
rak Rusya ile yapılan anlaş-™ zivareu-
manın imzalanması. 1698. Karlofça'da barış konferansı
29 ARALIK çerçevesinde yirmiyedinci
toplantı.
1574.Zerbelloni'nin Yedikule'deki „„ „ mahpusluktan kurtulması.
1703" «•

İSTANBUL CAMİLERİNİN TASVİRİ TARİHİ VE TABLOSU

(Hafız Hüseyin Elhac İsmail AyvansarayTnin CAMİLER BAHÇESİ Adlı Eserinden Alınmıştır.)
A. İstanbul'un içinde İnşâ edilmiş camiler.

1. Ayasofya Büyük-Constantin tarafından inşâ ettirilmiş ve hicrî 984 (1573) yılında iki minare ile güzelleştirilmiştir. Mermer hazineler III. Murad tarafından yaptırılmıştır; aynı taşdan müezzinler için inşâ edilmiş sedler, IV. Murad'm saltanatı dönemi tarihini yansıtır ve on-lan süsleyen kitabeler Teknecizâde'nin elinin eseridir. Hizmet için camide çalışanların sayısı iki bindir. Kubbeye asılmış bulunan ve lamba görevi yapan büyük küre III. Ahmed'in hediyesidir ve orada görülen iki fener de II. Mehmed (Fâtih) döneminden kalmadır. Büyük kubbe üzerinde hayranlık uyandıran hilâl. Veziriazam Mehmed Sokullu tarafından hediye edilmiştir. I. Mahmud orada 1155 (1742)'de bir kütüphane, bir çeşme, bir okulla fakirler için bir imarethane tesis etti. Hızır Aleyhisselâm'ın yeri denilen mahalde, şâir Ham d i Sâni i tarafından Türkçe'ye çevrilen ünlü romantik şiir Yusuf ile Züleyha görülmektedir.

Bu caminin avlusu içinde şu türbe ve mezarlar bulunmaktadır:

(a) O. Sultan Selim Türbesi; burada sandukalar altında Sultan m eşi ve III. Sultan Murad'ın annesi Nur Bânu Sultan; III. Mehmed'in eşi Esmâhan Sultan; Piyâle Paşa'nın eşi Hacı Gevherhan Sultan; Siyavuş Paşa'nın eşi Fatma Sultan; III. Muradın tahta çıkışında boğularak öldürülen ve adlan Süleyman, Osman, Cihangir, Mustafa ve Abdullah olan II. Selim'in beş şehzadesinin ve nihayet Sultan III. Murad'ın yirmi-bir şehzadesi ile onüç kızının mezarları yer almaktadır.

(b) Sultan m. Murad Türbesi; bu türbede bu hükümdannkinden başka III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'la kızı Fatma'nın; I. Ahmed'in oğlunun; şehzade Kasım'in; ondokuzu II. Mehmed'in tahta çıkışında boğdurulan diğer yirmi şehzade; IV. Muradın yirmibir kızının;

III. Mehmed'in üç şehzadesinin; III. Murad'ın eşleri olan iki sultanın, Mihriban ve Fakri sultanların mezarları bulunmaktadır.

(c) Sultan m. Mehmed Türbesinde; Erlau fâtihinin kendisi ebediyet uykusunu uyuduğu gibi, I. Ahmed'in annesi Hanedan Sultan; I. Ahmed'in üç şehzadesi ve kızlarından altısı; III. Muradın Ayşe Sultan'ın da bulunduğu ondört kızı yatmaktadır.

(d) Sultan I. Mustafa Türbesi'nde kendisinininkiyle birlikte, yeğeni şehzade İbrahim; I. Ahmed'in oğlu Sultan İbrahim; IV. Muradın kızı Kaya Sultan'ın; I. Ahmed'in kızı, Bayram Paşa'nın eşinin; I. Ahmedin kızı ve Kenan Paşa'nın eşi Hanzâde Sultan'ın; Atike Sultanın ve diğer yedi hanım sultan'm sandukaları yer almaktadır.

(e) Şehzadeler Türbesinde III. Murad'ın dört oğlunun ve kızlarından

dördünün ve bir sultanın, eşinin sandukaları bulunmaktadır. 1153 (1740)'da inşâ edilen Kızlar ağası mescidinin duvarları İmparatorluk sarayı surlanninkine bitişiktir. Bu mescitte, 951 (1544)'de Erdebil mescidini te'sis etmiş olan Sinaneddin Yusuf Bin Hızr'ın mezarı görülmektedir.

2. Cami.Cuma namazı kılınan bu cami, II. Mehmed tarafından sekiz yıllık bir çalışma sonunda, 875 (1470)'de tamamlandı. Divanhaneler, orada sekiz medrese, bir imaret, bir hastahâno, ve talebeler için sekiz dâire (tetlmme) kurmuş olan II. Bâyezid için inşâ ettirilmiştir. Dört kapısı vardır. Mihrabın karşısında kurucunun türbesi bulunuyor; sandukanın üzerinde ulemâların sangı görülür. Diğer taraftan, aynı çizgi üzerinde, eşinin, II. Bâyezid'in annesi Gülbahar Sultan'ın türbesi görüş açısı içindedir; aynı türbede, biri saraylı bir hanıma, diğeri bir sultan hanıma ait olmak üzere iki sanduka yer almıştır. Türbenin cümle kapısı ve sahanlığı III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır. I. Mahmud orada bir Buharı Hadisleri mektebi ve bir kütüphane, veziri Ahmed Paşa iki çeşme tesis etti. 1179 (20 Mayıs 1766) yılında, Kurban Bayramı'nın üçüncü günü bir deprem büyük kubbeyi devirdi ve caminin tekrar inşâsı zorunluluğunu ortaya çıkardı; fazlasiyle zarar görmüş olan medrese önce onarıldı, sonra III. Mustafa tarafından yeniden inşâ ettirildi. Kürsünün biraz yan tarafına yerleştirilmiş olan Büyük-şeyh Ak-Şem-seddin'in sarığı, I. Mahmud'un tahta çıkışında Sultan mahfiline nakle-dildi ve Mekke'ye bakan duvara asıldı. Bu caminin çok yakınında Boyacılar Kapısı Mezarlığı denilen kabristan vardır ve burada Şeyhülislâm Esad Mustafa Efendi, Mahmud Efendi ve diğer şöhretli ulemâlar yatmaktadır. Ayak Medresesi yanında, orada yatan Carrulak Veliyeddjn Efendi tarafından tesis edilen kütüphane vardır; caminin şadırvanı, I. Mahmud 'un başhasekisi Elhac Ayşe tarafından inşâ ettirilmiştir.

3. Sultan O. Bâyezîd Camii bir imaret, bir hastahâne, bir mektep ve bir medreseyle külliyeleştirilmiştir. Buradaki türbede II. Bâyezid'le kızı Selçuk Sultan'ın kabirleri bulunmaktadır. Bu caminin inşâsı 911 de bitirilmiştir. Ona bağlı olan kütüphane 1181 'de. Şeyh Murad Mes-cidi'nde gömülü bulunan Şeyhülislâm Veliyeddin Efendi tarafından yaptırılmıştır.

4. I. Selim câmilî bir minarelidir ve bir hastahâne ile bir mektebi vardır. 929 (1522)'de Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşâ ettirilmiştir; I. Selim'in türbesi buradadır ve kızları Hatice ve Hanım sultanların, Kanunî'nin annesi Hafsa Sultan'ın ve caminin yapıtıcısının oğulları, şehzade Murad, Mahmud ve Abdullah da burada yatmaktadır.

5. Şehzade Mehmed Camii, Kanunî Sultan Süleyman tarafından

yaptırılmış, bir imaret, bir medrese ve bir mekteple donatılmıştır; şehzade Mehmed'in kabri buradadır, caminin inşâsı 955 (1548)'de bitmiştir. Şehzâde'nin sandukasının sağında kardeşi Cihangir, solunda ist kızkardeşi Humâ'nın, onun yanında şehzade Mahmud'un ve Hümaşâh'ın kızı Fatma Hanım'ın kabirleri vardır. Orada, Kanunînin Veziriâzam'ı Rustem Paşa, Mustafa Paşa ve diğer veziriazamların kabirleri görülmektedir. Cami duvarının dışında Süleyman su kemerinin yanında, Petervaradin savaşında şehid düşen Dâmâd Ali Paşa tarafından kurulan kütüphane bulunmaktadır.

6. Süleymaniye. Bir Hadis mektebi dört medrese, bir hastahâne, bir imaret ve bir akıl hastaları tedavihânesi, bir mektep ve hamamlar bu camiye bağlıdır. Müezzinler için on şerefesi vardır; zira Kanunî Sultan Süleyman, gelecek kuşaklara kendisinin onuncu Pâdişâh olduğunu bildirmek istemiştir; bu cami 964 (1556)'de bitirilmiştir. Bütün yazılan, yazı sanatı (hat) ustası ünlü Karahisarfnin elinden çıkmıştır. Türbede I. Sultan Süleyman (Kanunî'nin yanında, II. Süleyman, kardeşi II. Ahmed ve Ahmed'in hasekisinin sandukalan yer almıştır; Roxelane (Hür-rem)"nın kızı Mihrimâh Sultan, II. Süleyman'ın annesi Dilâşub Sali-ha'nın kabirleri Kible yönünde konulmuştur. Yapının ayn bir bölümünde Valide Sultan Hurrem, II. Selim'in oğlu şehzade Mehmed ve II. Ahmed'in kızının kabirleri bulunmaktadır. Türbenin dışında, II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın mezarı yer almıştır; Sinan'ın kabri, kendisi tarafından kurulan mektebin içindedir. Kütüphane Veziriazam Mustafa Paşa tarafından tesis edilmiş ve I. Mustafa saltanatı döneminde yenilenmiştir.

7. I. Sultanahmet! C&M U'nin dördü üçer şerefeli altı minaresi vardır. Bir medrese, bir imaret, bir hastahâne ve bir mekteple donatılmıştır. Caminin kurucusunun türbesinde kendisinin yanında oğulları II. Osman, IV. Murad, Sultan İbrahim'in annesi Mâhpeyker Kösem sultan, IV. Murad'ın kızı Safiye, torunu sultan Rukiye, şehzade Orhan, Bâyezid ve Mehmed'le diğer onbeş şehzade, oniki sultan hanım, I. Ahmed'in dört hasekisi'nin sandukaları yer almaktadır. Yazılar hat üstadı Seyid Kasım Gubarî Efendi'nindir.

8. Validesultan Camii; IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan tarafından inşâ ettirilen cami bir mekteple donatılmış ve iki şadırvanla güzelleştirilmiştir; inşâsı 1094 (1682)"de tamamlanmıştır. Türbesinde IV. Mehmed, şehzade Mustafa, Ahmed, Mahmud ve Osman'ın; I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan'ın; Hatice ve Ayşe Sultanların; şehzade, Süleyman Mehmed, Hasan, Hüseyin, İsâ, Selim, Numan, Seyfeddin, Abdülmülk'ün,

ibrahim, Murad ve Selim'in ve III. Mustafa'nın 1145 (1732) yılında ölen annesi Mir-Şâh Emine Sultan'ın ve nihayet I. Abdül-hamid'in annesi Rabia'nın kabirleri vardır. Kütüphane III. Ahmed tarafından tesis edilmiştir.

9. Saltan Osman (Nuruosmaniye) Camii; inşasına I. Mahmud tarafından başlanmış ve III. Osman tarafından tamamlanmıştır. Annesi Şehsuvâr sultan ayrı bir türbede yatmaktadır. Bu cami de, bütün evvelkiler gibi, bir medrese, bir imaret, bir kütüphane ile donatılmış ve bir şadırvanla güzelleştirilmiştir. Camideki yazılar, hat sanatı ustaları Mehmed Rasim, Fahreddin ve Gediklizâde Seyid Abdul Hakim'in eseridir.

10. Sultan m. Mustafa Camii (Laleli), inşâatı 1177 (1763) d e tamlandı. Pâdişâhın türbesinde, onun yanında Hebetullah, Mihrişâh ve Fatma Sultanların sandukaları bulunmaktadır; şehzade Mehmed ve 1187 (1773)"de ölen annesi de bu türbede yatmaktadır ³⁵³.

Elif Harfi ³⁵⁴

1. Edirne Kapusu Camii. İki medrese, bir mektep, hamamlarla donatılmış olarak I. Süleyman'ın kızı Mihrimâh Sultan tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin kurucusunun damadı vezir Ahmed Paşa'nın mezarı buradadır. Mihrimâh Sultan, babasının türbesinde yatmaktadır. Halliye yazan Hakani Mehmed Bey'in ve Rustem Paşa'nın kızının oğlu ³⁵⁵, pencerenin altına rastlayan kabirlerindedir.

Bu cami, şiddetli bir depremden fazlasiyle zarar görmüştür.

2. İbn Meddas Mescidi '4' veya tbn Meddas camii, Husameddin Paşmakcızâde tarafından 860 (1455)'da inşâ ettirildi; Salihpaşa Camisi adıyla da söylenir, sebebi, bu Veziriâzam'ın cami yakınında bir çeşme yaptırmış olmasıdır.

3. Aşmalı Mescid. Bu cami, II. Mehmed'in hizmetinde bulunanlardan biri olan Hoca Ferhad tarafından yaptırılmıştır. Kabri Tırhala'da Fazlı Paşa'nın merkadi yanındadır.

4. Eminbeğ Mescidi, Mehmed Eminbeğ tarafından inşâ ettirilmiştir;

³⁵³ Yazar tarihini III. Mustafa ile bitirdiğinden, türbesinde yalanlan sayarken SSnİsn Çıkan VC Şehid CdUen UL Sellmİl bunlann arasta alama-

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/291-294

³⁵⁴ Yazar, camileri adlariyle sıralarken Osmanlı alfabesine uymuştur. Bu ba-Kmıdan A ile adlan başla yan camileri vermekle kalmayacak, E ve t harfleriyle adlan başlayan cami veya mescitleri de bu harfle verecektir. (Ç.N.).

³⁵⁵ Rustem Paşa'nın torunu, aynı zamanda caminin kurucusu ve Rustem Paşa'nın eşi. Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı olan Mihrimâh Sultan'ın torunu demektir (Ç.N.).

inşâsı II. Bâyezid dönemine rastlar ve 918 (1512)'de tamamlanmıştır. III. Ahmed'in birinci hasekisi Umetullah Eski Para meydanında gümüş örmeciler imalathanelerini inşâ ettirdiği sırada, bu camiye destere imalatçıları mahallesi yakınında yaptırdığı bir mekteble donattı.

5. İshakpaşa Camii, 888 (1483)'de Cebekhâne yakınında İshakpaşa tarafından yaptırıldı; kurucusunun kabri Selanik'tedir.

6. İbrahimpasa Câmîi, 883 (1478)'de bir medrese, bir mektep, hammamlar ve bir şadırvanla birlikte, Uzun- Çarşı yakınında İbrahim Paşa tarafından inşâ ettirildi. Pasa, Lepanto'da öldü.

7. Oğuz Mehmedpaşa Camii, Aynı addaki Veziriazam tarafından 1040 (1630) yılında yaptırıldı; kurucusu Halep'de vefat etti. Aynı adda bir cami büyük kışlalar yakınında inşâ ettirildi.

8. İbrahimpasa Camii, Veziriazam İbrahim ve eşi Muhsin Hâtûn tarafından 939 (1532)'de yaptırıldı. Hâtun'un kabri Okmeydanı arkasında Kumlar Kapısı yakınında Veziriazam Nasuh Paşa'nınkinin yanındadır.

9. Eski Nişancı Mescidi Eski Nişancı Cafer Çelebi tarafından 930 (1532) yılında büyük Selim camisi yakınında tesis edilmiştir.

10. İbrahimpasa Camii. Kanunî Sultan Süleyman saltanatı döneminde, Silivri Kapısı yalanında, 958 (1551)'de Hadım İbrahim Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir.

11. Uzıncata Mescidi, Dinî yapılar müfettişi Hoca Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır; Altı Mermer yakınındadır.

12. Odabaşı Camii, Hasodabaşı Behruz Ağa tarafından yaptırılmıştır.

13. Eskici Mescidi, Selim camisi yakınında Şecaeddin tarafından kurulmuştur.

14. Altı Boğac Camii, Ahmed Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Kaz- hçeşme yakınındadır.

15. Ayna Çeşmesi Mescidi, Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır; Halıcılar Köşkü yakınındadır.

16. Aydonuklu Tekkesi Mescidi, Tebrizli Saçlı Emir Muhiyeddin Mehmed Bin Abdülevvel Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

17. Evliya Camii, Sultan Evliya Mehmed'in şeyhi ve imamı tarafından yaptırılmıştır Yenikapı yakınındadır.

18. İskenderağa Mescidi, Yeniçerileragaası İskender tarafından yaptırılmıştır. Şehremini civarındadır.

19. Uzunyusuf Mescidi, II. Mehmed'in silah arkadaşı Yusuf tarafından inşâ ettirilmiştir; Yayla (yazlık saray) yakınındadır.

20. Üskütblü Mescidi, Çakırcıbaşı tarafından inşâ ettirilmiştir; aynı zâtın, biri İstanbul'da olmak üzere yaptırdığı altı camisi daha vardır; şöyle ki, Nerdubanlı (merdivenli) ve Mercimek Mescidleri, bunlardan ilki Cibâli, ikincisi Eyûb'dedir.

21. Alaca Mescidi, Alaca Hoca Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır; Kızıtaş yakınındadır.

22. Etyemez Tekkesi Mescidi, Fâtih'in arkadaşlarından şeyh Derviş Mirzababa tarafından 886 (1484)'de inşâ ettirilmiştir; II. Bâyezid camisi yakınındadır.

23. Eski İmaret Mescidi, II. Mehmed tarafından eski Rum kilisesinden camiye dönüştürülmüştür ve Ayasofya'ya hizmetleri bakımından eklenmiştir, Yarhisân yakınındadır.

24. Ördek Kasab Mescidi, Kasablar reisi Şecaeddin tarafından kurulmuştur; gökbilimci Saadi'nin camisi yakınındadır.

25. Aynıbek Mescidi, Lankabeyi kapısı civarında, Yedikule yakınında diğer bir caminin kurucusu olan Mirahoroğlu tarafından inşâ ettirilmiştir.

26. Ahreyn Mescidi veya İki-Kardeş Camisi, Kanunî Sultan Süleyman saltanatı döneminde Ahmed ve Mehmed adlarında ulemâdan iki kardeş tarafından inşâ ettirilmiştir, Sinan'ın camisi (Süleymaniye) yakınındadır.

27. Emini Cû Mescidi, Gümüş müfettişi Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

28. Ucler Mescidi, Irakîzâde Hasan Efendi tarafından 959 (1551)'de yaptırılmıştır, Sultan Ahmed ve Oğlan Şeyhi'nin asıldığı metebin yakınındadır.

29. Ayna Çeşmesi Mescidi. IV. Murad'ın nedimi silahdar Bıyıklı Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır; bir diğer mescid de, Tophane'de Kılıç Ali Paşa'nın güzel çeşmesi karşısında inşâ ettirilmiştir, Yenibahçe yakınında bir de çeşme yaptırmış, 1039 (1629)'da musluklarına su yürümüştür.

30. Orta Cflmîi, Kanunî Sultan Süleyman tarafından eski yeniçeri kışlalarının ortasında yaptırılmıştır; isyan eden askerlere toplantı yeri olmakla meşhurdur. Üçüncü Ahmed'in Veziriazamı Dâmâd İbrahim Paşa bu camiye bir çeşmeyle donatmıştır.

31. Altay Camii, 1080 (1669)'da vefat eden Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Mesihpaşa yakınındadır.

32. Ahmedk&hya Mescidi, Cerrahpaşa yakınındadır ve Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

33. Ağaçekan Mescidi, Debbağ İskender Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir, Kocamustafa Paşa civarındadır.

34. Esirpazan Mescidi, III. Ahmed sarayının nüfuzlu kadınlarından Gülüş adlı bir kadın tarafından yaptırılmıştır ve bu inşâata karar verdiği sırada kendisi esir durumunda bulunuyordu.

35. Eğiikapu Mescidi, II. Mehmed'in başzağarlı avcısı tarafından inşâ ettirilmiştir.

36. Ahmedpaşa Mescidi, Eski Rum kilisesi, yeniçeri ağasının paşalık rütbesine yükselmesi vesilesiyle camiye dönüştürülmüştür Fethiye yakınındadır.

37. İsmallefendi Camii, 1147'de vefat eden ve ikisi kendisi gibi Şeyhülislâm, ikisi Rumeli ve Anadolu Kadiaskeri, biri müderris olan beş oğluya birlikte mabedin mezarlık bölümünde yatan Şeyhülislâm Efendi tarafından Kabe modeline göre inşâ ettirilmiştir.

38. Ağa Mescidi, 954 (1547)'de vefat eden eski saray ağası Yakub tarafından inşâ ettirilmiştir; Eskisaray yakınındadır.

39. Orucgazî Mescidi, Hatasız mümin olmakla şöhret kazanan ve kabri Bursa'da bulunan Oruç tarafından inşâ ettirilmiştir; Aksaray civarındadır.

40. İkiciler Mescidi, Alemgazi Mahmud Ağa tarafından yaptırılmıştır; Aksaray yakınındadır.

41. Emin Sinan Mescidi, II. Mehmed saltanatı döneminde Emin Sinan tarafından inşâ ettirilmiştir; Kadırğa limanı yakınındadır.

42. İmam Ham Mescidi, II. Bay ez i d saltanatı döneminde, Seyid Ahi Durmuş Baba tarafından yaptırılmıştır.

43. Ak-Şemseddin Mescidi. 863 (1458)'de Göynük'de vefat eden, Hz. Ebubekr ahfadından Şeyh Mehmed Bin Hamza tarafından inşâ ettirilmiştir; Hırka-i Şerif yakınındadır.

44. Odalar Mescidi, Eski kilise yeniçeri camisine dönüştürülmüştür, Salma Tomruk yakınındadır.

45. Ahmedpaşa Câmîi, vezir olan Bostancıbaşı tarafından yatırılmıştır, aynı zât Beykoz'da bir mektep yaptırmıştır; cami Demirkapı yakınındadır.

46. Üskübiye Mescidi, II. Mehmedin sâisi (emir ve haber götürücü) Mehmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir; Ayasofya yakınındadır.

47. Elvan Mescidi, U. Mehmed ulemâsından biri olan Sinan Efendi tarafından yaptırılmıştır, aynı zat Azablar camisinin kurucusudur, Demirkapı civarındadır.

48. Emir Mescidi, Hoca Seyid Mustafa Efendi tarafından tesis edilmiştir,

Bahçekapı yakınındadır.

49. Emir Bnhftri Tekkesi Mescidi, Ahmed Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.

50. İbrahimpaşa Darulhadis Mescidi, İbrahim Paşa tarafından 1133 (1720)'de, bir kütüphane ve bir çeşmeyle donatılarak inşa ettirilmiştir.

51. Anâzftde Camii, Tokadlı Yusuf Bin Cüneyd tarafından tesis edilmiştir.

52. Emir Buharı Tekkesi Mescidi, II. Bâyezid tarafından inşa ettirilmiştir. Burada emîr Buhara Seyid Ahmed Nakşibendî'nin mezarı görülmektedir; Muhammediye yakınında 922 (1516)'de vefat etmiştir. Buhara men'şei Ubeydullah'a çıkarmaktadır.

53. Akbıyık Mescidi, II. Mehmed'in çağdaşı olan Mehmeddin tarafından kurulmuştur. Bu caminin yanında görülen Halveti tekkesi Veziriazam Köprülü Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir; Paşa ay-nca İlyas Efendi'nin halifesi şeyh için sakız adasında bir hücre yaptırmıştır.

54. Ağaçayırı Mescidi, Kasım Çavuş tarafından yaptırılmıştır; Yedi-kule yakınındadır.

55. Ağakapusu Mescidi, yâni Yeniçeri Ağası kap usu camisi.

56. Oymakapu Mescidi, Sebzepezan Meydanı üzerinde, Mahmud Efendi tarafından yaptırılmıştır.

57. Ögsüzce Kâtip veya Akarce Mescidi, Yolgeçen yakınındadır.

58. Alaca Mescidi, Çelebioğlu Alâeddin tarafından inşa ettirilmiştir; Kitapçılar yakınındadır.

59. Ağa Camii, Yâni cuma namazları tatlanan cami, III. Ahmed ve I. Mahmud saltanatları sırasında otuz yıldan fazla makamını kudretle muhafaza eden Kızlarağası Beşir tarafından yaptırılmıştır; bu cami bir mektep ve bir lise ayan mektep, bir kütüphaneyle donatılmıştır, bir tekke ve güzellik katan bir şadırvanla süslenmiştir.

60. Uzun Şecft Mescidi, II. Mehmed'in satir (habercilerinden biri tarafından Peykhânc (Sultan'ın muhafızları arasındaki mızraklılar birliği) yakınında inşa ettirilmiştir.

61. Öksüzce Mescidi, Bir ebe hanım tarafından inşa ettirilmiş, bir mekteple donatılmıştır ve bir şadırvanla güzelleştirilmiştir; Halıcılar Köşkü ve Fenarî-Ali camisi yakınındadır.

62. Eğri Minare Mescidi, II. Mehmed döneminde Sohte Sinan'ın bir silah arkadaşı tarafından inşa ettirilmiştir.

63. AhmedçaTuş Mescidi, Çavuş-Ahmed Camisi bir medreseyle do-

natılmıştır; Derviş-Ali camisi yakınındadır.

64. Uc-Baş Mescidi, 940 (1533)"da vefat eden Nureddin Hamza Bin Ataullah tarafından ve böylece Uçbaş kasabasının adına da atıf yapılmak suretiyle inşâ ettirilmiştir. Bu cami, 1171 (1737)'de Halil Efendi tarafından kurulan medresenin karşısındadır; Gümrük yakınında bulunmaktadır.

65. Ağa Camii, Kızlarağası Mahmudpaşa tarafından tesis edilmiştir, bir medreseyle donatılmıştır; çekme arabalar imalathanesi yakınındadır.

66. Acı Musluk Mescidi, Sahhab Süleyman Efendi tarafından inşâ ettirilmişUr.III. Ahmed'in Veziriazamı İbrahim Paşa bu caminin yakınında bir hadisler mektebi, hamamlar, bir ilk mektep ve bir sebil yaptırdı; Hocapaşa yakınındadır.

67. Ak-Sıkı Mescidi, Fâtih Defterdar döneminde, 1014 (1605)'de vefat eden Kemâreddin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu caminin karşısındaki bir binada, Hz. Peygamber'in bir savaş sırasında silah arkadaşı Üveys'e vermiş olduğu rivayet edilen bir hırka kutsal emânet olarak muhafaza edilmektedir. Veziriazam Çorlulu Ali Paşa tarafından bir duâ mihrabı, bir imaret ve bir şadırvanla donatılmıştı; Mesihpaşa yakınındadır.

68. Üç Mihraplı Mescidi, Kazancılar da denir, II. Mehmed döneminde, 880 (1475) yılında, Hoca Hayreddin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu hükümdar camiye büyüttü; Ahmed Efendinin eşi evini camiye katmak suretiyle aynı şeyi yaptı; cami Unkapanı yakınındadır.

69. Arpacı mescidi. Arpa müfettişi Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirildi; Mimarcem yakınındadır.

70. Etmeydanı Mescidi, Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşâ ettirildi, Bu camide yeniçerilere giysileri için kumaş dağıtıldığı gün namaz kılınyordu.

71. Ebe Kadın Camii, Hayreddin Çelebi tarafından yaptırıldı ve Ebe Ayşe tarafından yeniden inşâ etterildi; Aksaray yakınındadır.

72. Odunyazıcızâde Mescidi,« Camiler Bahçeleri» adlı eserin yazar Elhac Mustafa Hulusi Efendi tarrfindan II. Mehmed saltanatı döneminin sonuna doğru yaptırıldı, Balat'da Molla İshâkî yakınındadır.³⁵⁶

Be Harfi.

73. Bekirpaşa Camii, 1024 (1615)'de vefat eden Bekir Paşa tarafından

³⁵⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/294-301

inşâ ettirildi; Topkapusu dışında Takyeci camisi karşısındadır.

74. Başçı Mescidi; Fâti̇h Sultan Mehmed döneminde Elhac Bin Sinan tarafından yaptırılmıştır; kurucunun vefat tarihi 900 (1494)'tür. Haseki camisi yakınındadır.

75. Bodrum Camii, Eski hıristiyan kilisesi Veziriazam Mesih Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür; Lâleli hamamları yakınındadır.

76. Balat Camii, Veziriazam Semiz Ali Paşa'nın kâhyası Ferruh Ağa tarafından Saray Camisi adıyla inşâ ettirilmiş ve inşâat işi 970 (1562)'de tamamlanmıştır.

77. Bâyezidağa Camii, II. Mehmed'in Segbanbaşısı tarafından Topkapı yakınında inşâ ettirilmiştir.

78. Bostan Mescidi, Bostancıbaşı Abdullah tarafından yaptırılmıştır; kurucusu 1000 (1591)'de vefat eden cami, Langabostanı yakınındadır.

79. Payzen Yusufpaşa Mescidi, esirlerinden biri tarafından öldürülen ve mezarı Revanı camisinde bulunan Yusuf Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Saraçlar-Çarşısı yakınındadır.

80. Papasoğlu Medresesi Mescidi, Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Eyûb'de damadı Sadeddin'in türbesinde gömülüdür. Mustafa Paşa, Tabakzâde camisi karşısında bir de mektep yaptırmıştır; camisi Simkeşhâne yanındadır.

81. Bâli Mescidi, Fâti̇h Sultan Mehmed saltanatı döneminde Topçu-başı Bâli Süleyman Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Silivri Kapusu yakınındadır.

82. Bayrampaşa Tekkesi Mescidi, Bu addaki Veziriazam tarafından inşâ ettirilmiştir. Aynı mabedin hadirasında yatan Bayram Paşa'nın mezarında Kabe'nin anahtarı; Üveys'in Siyer'inin çizgileri ve Hz. Peygamber'in ayaklarından kalan çizgiler bulunmaktadır. Bayram Paşa IV. Murad'ın Bağdad seferi sırasında Urfa'da, hicrî 1048 (1638) yılında vefat etmiş ve naşı İstanbul'a getirilmiştir. Camisi Haseki camisi yakınındadır.

83. Bıyıklı Husrer Mescidi, Bir Sipahiler Çavuşu tarafından yaptırılmıştır; Davutpaşa yakınındadır.

84. Baycgez Mescidi, Mehmed Bey tarafından İnşa ettirilmiştir. Mahmutpaşa yakınındadır.

85. Baba Hasan Mescidi, Bayrakdâr Baba Hasan tarafından inşâ ettirilmiştir; Hoşkadem civarındadır.

86. Papasoğlu Mescidi, Mustafa Paşa tarafından Un kapanı yakınında yaptırılmıştır. Aynı Paşa, Mustafa medresesinin kurucusudur.

87. Bakkal Ahmedîye Camii, II. Mehmed camii yakınındadır.

88. Bâkî Efendi camii, Osmanlıların büyük lirik şâiri Baki Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Mezarı Edirne Kapusu yakınında, Lâlî Efendi'nin yaptırdığı şadırvanın yanındadır.

89. Bostancı Mescidi, Bostancıbaşı Ali Ağa İbn Abdeş-Şakir tarafından 966 (1558) yılında inşâ ettirilmiştir. Reis Efendi (Hariciye Nâzın) Şâmizade, burada kendisi tarafından yaptırılan büyük-mihrâbın önünde gömülüdür; Kadirga limanı yakınındadır.

90. Teblice, asıl dilindeki kelimeyle Teoplitz ³⁵⁷ Mescidi, Hz. Peygamber'in soyundan ve Tebliceli Ali Efendi'nin eşi, Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi'nin yeğeni Fatma Hâtûn tarafından Kızlarağa-sı Camisi yakınında inşâ ettirilmiştir.

91. Bucakbaşı Mescidi, Prens Rukiye tarafından inşâ ettirilmiştir; Yedikule yakınındadır.

92. Belbanağa Mescidi. Fâtih sultan Mehmed saltanatı döneminde, Segbanbaşı tarafından kiliseden camiye dönüştürülmüştür.

93. Bostanzâde Mescidi, Şeyhülislam Mehmed Efendi tarafından tesis edilmiştir; Samatya'da Hacıkadın Camisi yanındadır.

94. Bezirgan Mescidi, Bir mektep ve bir medrese ile donatılmış olarak tüccar Aceyn Hüseyin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Şeyhülislâm İsmail Efendi camisi yakınındadır.

95. Parmakkapı Mescidi, Kadıasker Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır; Husrevpaşa Türbesi yakınındadır

96. Bodrum Mescidi, Hoca Haneddin tarafından yap tinim iş Ur, II. Mehmed ulemâlanndandu-; Süleymaniye yakınındadır.

97. Pertev Hanı Mescidi, Pertev Han'ın idarecilerinden biri tarafından inşâ ettirilmiştir, mescidin kurucusu 1168 (1754)'de vefat etmiştir; Uzun çarşı civarındadır.

98. Pirinci Mescidi, II. Mehmed döneminde Sinan Ağa tarafından yaptırılmıştır; Mesihpaşa Camisi civarındadır.

99. Balipaşa Mescidi, II. Bâyezid'in veziri Baki Paşa'nın eşi sultan Humâ Hatun tarafından bitirtilmiştir. Camide görünen kitabenin yazar Bâyezid'in esirlerinden ve torunu Süleyman'ın hocalığına atadığı Kenan Bey'dir. Mimar Sinan'ın eseri olan cami, başı vurulan Veziriazam Husrev Paşa'nın türbesi yanındadır.

100. Parmakkapusu Mescidi, Husrev Halil tarafından kiliseden camiye

³⁵⁷ Esclavon, Almanca «sıcak hamamlar* mânâsına gelmektedir.

dönüştürülmüştür; Şeyhülislâm Ali Efendi hamamları yanındadır.

101. Burmalı Mescid, 961 {1553}'de vefat eden Mevlânâ Nureddin Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Aynı yerde, Şeyhülislâm Abdül-laziz Efendi'nin yeğeni, tarihçi, Kadıasker Ebulfazlzâde Mahmud Efendi medresesi görülmektedir.

102. Bâyezid Cedld Mescidi, II. Bâyezid tarafından inşâ ettirilmiştir; Davudpaşa yakınındadır.

103. Bazırgan Câmîl, Güzel bir tekke ile donatılmış olarak Husrev Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir; Kocamustafapaşa yakınındadır.

104. Bezaziye Mescidi, Aynı yerde kabri bulunan Bezaz Ali Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Uzunçarşı yanındadır.

105. Parmaklı Mescidi, Cigalazâde Yusuf Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Bağlı Mescid yanındadır.

106. Bayramçavuş Câmîl, Veziriazam Mehmed Sokullu'nun Çavuş-başısı tarafından tesis edilmiştir; Kadırga limanı yakınındadır.

107. Bıçakçı Mescidi, Hayreddin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Haydarpaşa yakınlarındadır.

108. Peykhâne Mescidi, Cigalazâde ailesi kâhyası Elhac Mehmed Ağa tarafından 1134 (1724)'de inşâ ettirilmiştir.

109. Baklan Mescid, II. Mehmed döneminde Baklacı Kemaleddin tarafından kurulmuştur; Langabostanı yakınındadır.

110. Baruthane Camii, Yakınındaki bir barut imalathanesinin infilâkiyle tahrib olduktan sonra Veziriazam Hamid Halil Paşa tarafından 1196 (1781)'da yeniden yaptırılmıştır, camiyi tahribeden infilak olayı 1110 (1698)'de vukubulmuştur.

Te Harfi.

111. Terkim Mescidi, İskender Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir, yeni kışlalar yakınındadır.

112. Timurkapı Mescidi, Başka yerlerde de sözünü edeceğimiz Aya Daye tarafından kurulmuş, Kızlarağası Beşir tarafından bir medrese eklenmek suretiyle yenilenmiştir.

113. Tahta Minare Mescidi, Güzel bir şadırvanla donatılarak II. Mehmed tarafından inşâ ettirilmiştir; Balat yakınındadır.

114. Takyeci Mescidi, Arakiyeci Cafer tarafından yaptırılmıştır; Bayla yakınındadır.

115. Terlikcelî Mescidi, Veziriazam Pîr Mehmed Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir, Mercan camisi yanındadır.

116. Timurtaş Mescidi, II. Mehmed saltanatı döneminde kurulmuştur; Rustempaşa Camii yanındadır.

117. Teklye Mescidi, Veziriazam Rustem Paşa'nın Lalası Hoca Kasım tarafından inşâ ettirilmişti Rustem Paşa, mescidi bir medrese ile donatılmış ve inşâatı tamamlamıştır; Cağaloğlu yanındadır.

118. Talakhftne Mescidi, II. Mehmed camisi akıl hastalan bakimevindedir.

119. Tabakhane Mescidi, Süleymaniye camisi akıl hastalan bakım-evindedir.

120. Cerrahpaşa Camii, 1002 (1503)'de Veziriazam Mehmed Paşa tarafından inşâ ettirilmişti; karşısında II. selim'in kızı ve Piyâle Paşa'nın eşi Gevher Sultan medresesi vardır.

121. Cankurtaran Mescidi, Çavuşbaşı Süleymanağa tarafından inşâ ettirilmiş, bir medrese ve bir şadırvanla donatılmıştır.

122. Çobançavuş Câmîî, Çavuşbaşı Süleymanaga tarafından inşâ ettirilmiş, bir şadırvan ve bir medreseyle donatılmıştır.

123. Çınar Mescidi, Davutbeğ tarafından inşâ ettirilmişti; Heki-moğlu Alipaşa Camisi yanındadır.

124. İsakırağa Mescidi, Segbanbaşı İşakırağa tarafından inşâ ettirilmişti; Tekfursarayı yanındadır.

125. Çivixade Mescidi, 995 (1586)'da vefat eden Şeyhülişlâm Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmişti; Kürekçi başı Süleymanaga camisi yanındadır.

126. Cakıcı Mescidi, Subaşı Cafer tarafından yaptırılmışti; I. Selim camisi yanındadır.

127. Cîbâlî (Cubali) Mescidi, Sorikoz Mehmed Efendi tarafından yaptırılmışti.

128. Çavuş Mescidi, Divan çavuşu Balatlı Hızırağa tarafından inşâ ettirilmişti.

129. Çakırağa Mescidi, Veziriazam Râgıb Paşa tarafından tesis edilmişti; Aksaray'dadır.

130. Çavuş Mescidi, Çavuş İbrahimağa tarafından tesis edilmişti; Bayla yanındadır.

131. Çivizâde Câmîî, Bir medresesi vardır; Zirak yanındadır.

132. Çadırlı Mescid, Ahmed Ağa tarafından tesis edilmişti, Kumka-pı yanındadır.

133. Çerçer Mescidi, Şeyhülişlâm Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi

tarafından inşâ ettirilmiştir; vefat tarihi 988 (1580)'dir; Zeyrek yakınındadır.

134. Çınarlı Mescidi, Veziriazam Ali Paşa tarafından 1128 (1715)'de inşâ ettirilmiştir; kurucusunun kabri buradadır.

135. Çavuş Mescidi, Çavuş Şecâ tarafından inşa ettirilmiştir; Hekimoglu Alipaşa Camisi yanındadır.

136. Camcırcı mescidi, Kadı Hüsâmeddin Hasan tarafından Kanunî Sultan Süleyman saltanatı döneminde inşâ ettirilmiştir; medresesi I. Selim hamamları yanında tcoic edilmiş, 961 (1553)"de yanmış, Elhac Mustafa Efendi tarafından yeniden yapılmış Şehzade Camii yakınındadır.

137. Çorlulu Alipaşa Camii, Veziriazam Çorlulu Ali Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Evvelce orada gümüş Örmeciler imalathanesi bulunmaktaydı; imalathane darphaneye taşınınca, Ali Paşa 1120 (1708) yılında camisini oraya yaptırdı ve bir hadis mektebi, bir kütüphane ile donattı. 1122 (1710) yılında başı vurulmak suretiyle idam edilince kesik başı oraya defnedildi.

138. Canbaziye Mescidi. Mustafa Ağa tarafından inşâ ettirildi; Koca Mustafa Paşa camisi yakınındadır.

139. Çilingirler Mescidi, Abdicelebi Abdullah Bin Abdurrahman tarafından 940 (1533) yılında tesis edilmiştir, Kızlarağası Beşir tarafından yaptırılmış bir mektebi vardır; Sulu Manastır civarındadır.

140. Cıfrakçı Mescidi, Hasan Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir; Samatya yakınındadır.

141. Çivizâde Mescidi, Civizâde Üromü Gülsüm tarafından inşâ ettirilmiştir; II. Bâyezid camisi yakınındadır.

142. Çukurbostan Mescidi, Süleymaniye Camii birinci vaizi ve Muhzir Sinan Kuli adıyla tanınan Hafız Musliheddin Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır; Selimiye yakınındadır.

143. Cebecibaşı Mescidi, Cebecibaşı Şecâeddin tarafından tesis edilmiştir; Eski nişancı Cafer Çelebi camisi yakınındadır.

144. Cankurtaran Mescidi, II. Mehmed'in topçubaşısı Seyid Hasan Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

145. Çunacılarhanı Mescidi» Elhac Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Dökümhaneler yanındaki han, III. Ahmed döneminde Veziriazam Dâmâd İbrahim Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Nuruosmaniye camisi yakınında Şehzade camisiyle karşı karşıyadır.

146. Çınançeşme Mescidi, Bursa kadısı Fenârizâde Yusuf Bâli Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Defterkapusu yakınındadır.

147. Çukurçeşme Mescidi, Müfettiş Sinan Efendi tarafından tesis

edilmiştir. Karşıda görülen çeşme Şatirbaşı Siyaş Paşanın hayratıdır; Uzun Çarşı yakınındadır.

148. Camcılar Mescidi, Gureba-yı yemin Paşası Hüseyin Ağa tarafından tesis edilmiştir; Aksaray yakınındadır.

149. Çırakçı Mescidi, Hamza Ağa tarafından tesis edilmiştir; Selimiye yakınındadır.

150. Çavuşzâde Mescidi, Mustafa Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir, Yedikule hisân içindedir.

151. Canbaziye Mescidi, Cerrahpaşa yakınındadır.

152. Çasnegir Mescidi* Kanunî Sultan Süleyman kızı Mihrimâh Sultan'ın Ağası Asia tarafından inşâ ettirilmiştir; Mahmudpaşa yakınındadır.

153. Cezeri Camii, Safi adı altında Defterdar Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Eyûb'de de bir cami ve bir medresesi vardır; Cegâlî Sarayı (Cağaloğju) yakınındadır.

154. Camcı Mescidi, Ali Çelebi tarafından kurulmuştur; Hoca mu-rad paşa yakınındadır.

155. Caferağa Mescidi, Fâtih Sultan Mehmed döneminde Yusuf Fa-kih tarafından inşâ ettirilmiştir; Mimarcem yakınındadır.

Ha Harfi.

156. Hekimoğlu Alîpa*a Camii, saray hekimi Nuh Efendinin oğlu Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından, bir kütüphane, iki çeşme, bir kuyu ve bir mescitle donatılarak inşâ ettirilmiştir. İnşâ tarihi 1147 (1734)'dir.

157. Hacı Ev had Câmli, Bu adı taşıyan bir kasab tarafından 994 (1585)'de yaptırılmıştır.

153. Hacı Kadın Mescidi, Meşhur Nasiveddin Hoca'nın torunu, Celâleddin oğlu, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey tarafından yaptırılmıştır. Hızır Bey 864 (1459) tarihinde vefat etti. Bitişikdeki Voynuk Şecâ camisinde gömülüdür. Bu cami, Mekke'de hac ziyaretinde bulunan bir kadın tarafından yaptırılmıştır; Zeyrek yakınındadır.

159. Htiseyinağa Camii; Esir Pazarı yanındadır.

160. Hacı Üyas Mescidi, Bir medrese, bir hadis mektebi ve bir şadırvanla donatılarak Hacı İlyas tarafından inşâ ettirilmiştir.

161. Hacı Kalfa Mescidi, II. Bâyezid'in inşâat müfettişi tarafından inşâ ettirilmiştir; On uç kapusu yakınındadır.

162. Hflfızpaşa Cfimîl, Ahmed Paşa tarafından bir mektep, bir kütüphane, bir şadırvan ve bir kuyu ile donatılarak kurulmuştur; Fâtih-

Karaman yakınındadır.

163. Haydarefendi mescidi, Trabzon müftüsü tarafından yaptırılmıştır; Hafızpaşa Camisi yakınındadır.

164. Hacıbayram Kaftanı Mescidi, II. Mehmed'in kaftanlar muhafızı tarafından inşâ ettirilmiştir; Muradpaşa yakınındadır.

165. Hacı Hasanzade mescidi* 914 (1505)'de vefat eden Mehmed Bin Mustafa Bin Hacı Hasan tarafından yaptırılmıştır; Rumeli Kadiasker olan kurucunun mescidi yaptırdığı tarih bilinmemektedir; Haydarpaşa yakınındadır.

166. Halvacıbaşı mescidi. Kanunî sultan Süleyman Halvacısı, 945 (1538)'de vefat eden İskenderağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Mehmedpaşa yakınındadır.

167. Hacıkadın Camii, İskender Paşa'nın 947 (1540)'da vefat eden kızı Mihrimah tarafından inşâ ettirilmiş dr, Kocamustafapaşa yakınındadır.

168. Hasanpaşa Mescidi, Bir medrese, bir ilk mektep, bir şadırvan ve bir sarnıçla donatılarak inşâ ettirilmiştir; kurucusu Seyid Hasan Paşa 1058 (1648)'de vefat etmiştir; II. Bâyezid Camisi yakınındadır.

169. Haydarağa Mescidi, Bir yeniçeriler kâhyası tarafından yaptırılmıştır; Davutpaşa yakınındadır.

170. Hekimçeşme Tekkesinin Mescidi, Şeyh Hekimceşme Seyid Mehmed Bin Seyid Ahmed tarafından inşâ ettirilmiştir; Koska'dadır.

171. Husambey Mescidi, Kapdan-ı derya Ali Paşa'nın 1073 (1662)'de vefat eden babası Husambey tarafından yaptırılmıştır; Kırkcemler yakınındadır.

172. Hüseyinpaşa Medresesi Mescidi. Bir kütüphane, bir mektep ve bir çeşmeyle donatılarak Hüseyin Paşa tarafından kurulmuştur. Kurucu, Veziriazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın yeğenidir ve Amcazade Hüseyin Paşa adı ile tanınır, II. Mustafa'nın Veziriâzam'ı olmuştur; camisi Saraçlar Çarşısı yakınındadır.

173. Hacı Ferhad Mescidi, Âşıkpaşa yakınındadır.

174. Hasırcı Mescidi, Emin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Şehremini yakınındadır.

175. Harbi mescidi, II. Mehmed'in ulakı, sâisi tarafından yaptırılmıştır. Yanındaki çeşme, Çukurçeşme ve Çarşı Çeşmesi adıyla tanınmıştır; Topkapı'dadır.

176. Halıcı Hasan Mescidi, Elhac Hasan Ağa tarafından tesis edilmiş 1165 (1751)'de yeniden yaptırılmıştır.

177. Hacı Timur mescidi* Timur Elhac Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır; Bekirpaşa yakınındadır.

178. Havuzlu Mescid, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Lala Hüseyin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir; Tavşantaşı yakınındadır.

179. Haydarhane mescidi. Haydar Dede tarafından eski kiliseden camiye dönüştürülmüştür; Mimar Ayaş yakınındadır.

180. Hamldefendî Medresesi, Şeyhülislâm Hamid Efendi tarafından inşa ettirilmiştir; kurucusu 985 (1577)'de vefat eden mescid, Yedi-kule yakınındadır.

181. Hacı İlyas Mescidi, veya Alaca Mescidi, Hacı Evhad tarafından inşa ettirilmiştir; Yedikule yakınındadır.

182. Hacı Hamza Camii, 987 (1579)'de ölen bir bostancı gedikli subayı tarafından yaptırılmıştır; Kocamustafapaşa yakınındadır.

183. Hamzapaşa Mescidi, Eski kilise 1094 (1682)'de Mısır valisi Hamza Paşa tarafından camiye dönüştürülmek suretiyle kurulmuştur; Peykhâne yakınındadır.

184. Haydarpaşa Mescidi, Kurucusu 977 (1569)'de vefat ettiği Rumeli Beylerbeyi makamında bulunuyordu.

185. Hasan-Hüseyin Mescidi, Hoca Kasım tarafından inşa ettirilmiştir; Eyûb Hazretlerinin iki silah arkadaşı burada yatmaktadır.

186. Hacı Muhlyeddîn mescidi, II. Mehmed'in ekmekçisi tarafından inşa ettirilmiştir; Edirne Kapsu yakınındadır.

187. Halilpaşa Camii, Caminin kurucusu iki kere veziriazam oldu. Karşısında, Sultanmehmed Camisi yakınında katledilen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin medrese, kütüphane ve mektebi bulunmaktadır.

188. Hoca Rnsiem Mescidi, Bir tacir tarafından inşa ettirilmiştir. Karşıdaki medrese, 988 (1597)'de ölen Kızlarağası Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır; Fazlıpaşa civarında, Süleymaniye yanındaki kendi camisinde gömülüdür.

189. Hadım Hasanpaşa Mescidi. Üst kat medresedir. Kurcunun iki gün sûren vezirliği vardır. Cami 1006 (1597) tarihinde tamamlanmıştır, Çağaloğlu sarayı yakınındadır.

190. Hoca Hayreddin Mescidi, Kanunî Sultan Süleyman'ın 952 (1545)'de ölen hocası Câsim Bin İsa tarafından inşa ettirilmiştir.

191. Hoş Kadem Mescidi, Segbanbaşı Mehmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir; yakınında Ankaralı Şeyhülislâm ve Kâzım Ağa'nın medreseleri bulunmaktadır, ayrıca defterdarın çardağı da buradadır; Şehzade Camii

yakınındadır.

192. Haraçlı Mescidi, 1182 (1768)'de vergi tahsildarı Muhiyeddin tarafından inşa ettirilmiştir; Sultanmehmed Camii yakınındadır.

193. Hoca Ali Mescidi, Tacir Hoca Çelebi tarafından yaptırılmıştır; Balat yakınındadır.

194. Haraççı Mescidi, Şahsi vergi muhassili Kara-Mehmedbey tarafından inşa ettirildi; 994 (1585)'de vefat eden Halvetiye tarikatı şeyhi Muhiyi'nin kabri karşısındadır; Üsküblü mescidi yakınındadır.

195. Huiremçavuş Camii, 968 (1560)'de vefat eden divan çavuşlarından biri tarafından inşa ettirilmiştir; Ak-Şemseddin camisi yakınındadır.

196. Hoca Hayreddin Mescidi, Evvelce bir kilisedi; Mesihpaşa yakınındadır.

197. Haseki Camii, Bu cuma namazı camisi Haseki Hurrem (Roxe-lane) tarafından bir şadırvan, fakirler için bir imaret, mektep, hastahâne ve medreseyle donatılarak inşa ettirilmiştir; Aksaray'dadır. Sultan I. Ahmed tarafından geniş ölçüde onarılmıştır.

198. Hocapaşa Camii, İstanbul'da idam edilen Kahire valisi Üveys Paşa tarafından inşa ettirilmiştir; kardeşleri burada yatmaktadır. Kurucunun idam tarihi 999 (1590)'dur.

199. Hobyar Câmîl, 878 (1473)'de Hoca Hobyâr tarafından yaptırılmıştır; Hocapaşa yakınındadır.

200. Hoca Üveys Mescidi, Yukarıda Mısır valisi olarak adı geçen Üveys Paşa tarafından inşa ettirilmiştir ve kendisi burada gömülüdür; Mesihpaşa yakınındadır.

201. Hobyar Mescidi, yukarıda cuma namazı camisinin inşa ettiricisi olarak adı geçen Hobyar tarafından, Miraç kandili günü Miraciye okunması için 150 kuruşluk bir bağışla inşa ettirilmiştir; Davutpaşa yakınındadır.

202. Hocâyî Mescidi, Hocaîde Mustafa Efendi tarafından 998 (1589)'de inşa ettirilmiştir; Sultanmehmed Camii yakınındadır.

203. Hatunlye Cftm'î, Hacı kadın tarafından inşa ettirildi; kendisi burada gömülüdür; Samatya yakınındadır.³⁵⁸

Dal (D) harfi.

204. Davutpaşa Camii, Adını taşıyan Veziriazam tarafından, medrese,

mektepe, imaret ve şadırvanla donatılarak inşâ ettirilmiştir. Mabedin inşâ tarihi olarak 890 (1485) yılını gösteren kitabesi Şeyhülişlâm Kemal Efendinin eseridir; caminin badiresinde kurucusundan başka IV, Murad döneminde Mekke kadısı makamında bulunan ve su baskını sonucu tahribata uğrayan kutsal evi tamir ettiren, 994 (1585) yılında vefat eden Nakib Sofi Emir Mehmed Esad Efendi de yatmaktadır.

205. Dersiler Kârhanesi (Terziler atölyesi) Mescidi, Sultan I. Selim Mısır'dan döndüğünde, saray terzilerinin çalışma yeri olarak imparatorluk kapısının üstünü ayırmıştı, bunların giriş çıkışları muhafızları rahatsız ettiğinden ve saray hademelerinden Yusuf Ağa'nın bir cirit oyununda tesadüfen Ölmesi onların Soğuk Çeşme'ye nakledilmelerine vesile oldu, eski yerlerinde ise yararlanacakları bu mescidi yaptırdı.

206. Dâye Hatun Camii, (Dâye, yani çocuk bakıcısı, dadı anlamında) Sultan Süleyman'ın dâyesi olan kadının rütbesi dört mermer sütun üzerinde yükselmektedir. Ve Mahmud Paşa yakınında Sultan'ın camisinin karşısındaki Ya Vuhut iskelesi üzerindedir.

207. Dölekoğlı Mescidi, Şemseddin Efendi tarafından yaptırılmıştır; mihrab tarafından bir merdivenle medreseye inilmektedir. Caminin büyük kapısı sokak üzerindedir; küçük İtapı Papuççular carşısındadır.

208. Debbağ Yunis Mescidi, Selimiye yakınındadır.

209. Değirmen Mescidi, İstanbul Fâtihi saltanatı döneminde San-Nasuh tarafından inşâ ettirilmiştir.

210. Demîrhan Mescidi, II. Mehmed döneminde kasaplarbaşı tarafından inşâ ettirilmiştir meşhur bir çeşmesi vardır, Soğukkuyu camisi yakınındadır.

211. Dölbentçi Câmîl, Elhac Mehmedağa tarafından yaptırılmıştır; Odabaşı camisi yakınındadır.

212. Darulhadls Mescidi, Kesriydi Ahmed Paşa'nın kız kardeşi tarafından yaptırılmıştır; Rumeli yeniçeri acemileri kışlası yakınındadır.

213. Duhâniye Mescidi, I. Selim saltanatı döneminde Mısır'ın fethinden sonra bu memleketin istatistik açısından bir tasvirini yapan Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu camide bulunan mektebi Fethiye yakınında bir medresesi olan Mehmedağa yaptırmıştır; Kocamustafapaşa yakınındadır.

214. Dares-Şifa Mescidi, II. Mehmed'in külliyesinden olan hastahe-nenin mescididir.

215. Dar-tis-seade Ağalan Mescidi, Kızlarağasına bağlı ağaların

hastahânesi mescidi.

216. Derrîs Ali Mescidi; Dıraman yakınındadır.

217. Defterdar Mescidi, İbrahim Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Şeyhülislâm Molla Ali Arabi'nin türbesi yanındaki medrese ile donatılmıştır Mehmedağa Camii yakınındadır.

218. Dülbentçi (Tülbentçi) Mescidi, Husâmeddin tarafından inşâ ettirilmiştir; Namazgah yakınındadır.

219. Dîzdariye Mescidi, yeniçeri Efendi Mehmed Said Bin İbrahim tarafından 911 (1505)'de inşâ ettirilmiştir; İstanbul yakınındaki baba Nakkaş kasabasında mezarı vardır. Bu baba Nakkaş'ı İran'dan kaçıp bu kasabada yerleşen, kaabiliyetiyle şöhret kazanan ve Kanunî Sultan Süleyman döneminin ortasına doğru vefat eden Nakşibendî Baba Nakkaşla kanştırmamalıdır; Kadırğa limanı yakınındadır.

220. Divarcıoğlu Çeşmesi mescidi. Hoca hanıza tarafından inşâ ettirilmiştir. Karşısındaki medrese Siyavuş Paşa tarafından yaptırılmıştır; Süleymaniye yakınındadır.

221. Defterdar kapusu Mescidi, 1153 (1740) de bütün vergi dairelerini birleştiren Mahmud tarafından yaptırılmıştır; Reifefendi Abdullah burada yatmaktadır. Reifefendi, 1178'de (1764) Bâb-ı Âlî'ye giderken aniden vefat etmiştir.

222. D&reş-Şifâ Mescidi, Sultan I. Ahmed'in camisinin yanındaki hastahânenin camisidir.

223. Daltaban.Mescidi, Sinan Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; yakında bulunan camiden adım almıştır; cami Veziriazam Daltaban Mustafa paşa tarafından yaptırılmıştır.

224. Dabbağzâde Câmîl. 1141 (1728)'de ölen, Şeyhülislâm Dabbağzade'nin kâhyası Hüseyin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Sormagir mahallesinde, Hekimoğju Alipaşa camisi yakınındadır.

225. Deniz Abdal Mescidi, 985 (1577)'de vefat eden mimar İlyas Abdullah Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Şehremini yakınındadır.

226. Drogman (Arapçadan: tercüman) Câmîl, Drogman Yusuf Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; inşâat sırasında vefat etmiş, mihrabın önüne gömülmüştür; cami, kardeşi Mustafa Ağa tarafından tamamlanmıştır. Tamamlanma tarihi 848 (1541)'dir. Caminin, Kanunî dönemi meşhur Şeyhülislâmlarından Ebus1 Suud Efendi'nin yazdığı bir tarih kitabesi vardır. Şeyh Mustafa Muliheddin Efendi'nin ikinci oğlu Abdul-mümin Efendi bu caminin karşısına bir dergâh yaptırdı. 1004 (1595) yılında öldü ve

Drogman'ın yanına sonradan gelen dergâh şeyhleriyle gömüldü.

227. Dikilitaş Mescidi, 905 (1499) yılında vefat eden ve Bursa'da gömülü bulunan Fenârizâde Ahmed Paşa tarafından inşâ ettirildi; Validesultan Hamamları yakınındadır.

228. Demirciler Mescidi, Sultan II. Mehmed'in cerrahi Ali tarafından inşâ ettirilmiştir. Adını civarında yerleşmiş olan kilitçilerden almıştır; Fâtih camii yakınındadır.³⁵⁹

Re (R) harfi.

229. Rustempaşa camii. Veziriazam Rustem Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Kanunî'nin damadı, Mihrünâh sultanın kocası olan Paşa, Şehzade Camii yakınındaki türbede yatmaktadır. Sonradan Cağaloğlu sarayı yanında güzel bir medrese yaptırmıştır.

230. Rustem Çelebi Mescidi, Kariye camii yakınındadır.

231. Rustempaşa Hanı Mescidi, Veziriazam Rustem Paşa tarafından sahip olduğu hana bağlı olarak inşâ ettirilmiştir.

232. Remzi Mescidi, Renizi Şeyh Mahmud Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Remzi Efendi 886 {1481}'de vefat etmiştir. Medrese inşâatı Ali Efendi'nindir; Hudâî camisi yakınındadır..³⁶⁰

Se (S yumuşak) Harfi.

233. Sirek (Zirek) Camii, II. Mehmed (Fâtih) tarafından eski kiliseden camiye dönüştürülmüş ve birinci müderrisi Mehmed Efendi'nin adı verilmiştir; Kanunî'nin Kırk Çeşmelerinden biri olan Çukur Çeşme yakınındadır.

234. Seineb (Zeyneb) Sultan Camii, III. Ahmed'in kızkardeşi Zeyneb sultan tarafından yaptırılmış, bir mektep, bir çardak ve bir şadırvanla donatılmıştır; Kocası Melek Ahmed Paşa ile burada gömülüdür; Melek Ahmed paşa 1216 (1801), Zeyneb sultan ise 1188 (1774) yılında vefat etmişlerdir.

235. Sincirli (Zincirli) kuyu Câmîlî, Cuma namazı camisi. Ayn harfinde yer alacak olan Atik Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Civardaki medrese

³⁵⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/311-313

³⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/313

Eyûb'de gömülü Veziriazam Semiz Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır; Nişancıpaşa Camii yanındadır.

236. Sığırcı Mescidi, Kemâleddin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

237. Sunburcubaşı Mescidi, II. Mehmed'in kovanlar .nüfettişi tarafından inşâ ettirilmiştir. Otuzbir merdivenle çıkılan mescid Tahtakale yakınındadır.³⁶¹

Sîn (S keskin) Harfi:

238. Sultan Câmîlî, Annesiyle birlikte babasının türbesinde yatan I. Selim'in kızı Hatice Sultan tarafından inşâ ettirilmiştir; Aksaray yakınındadır.

239. Sînağa Mescidi, Bu addaki Kızlarağası tarafından inşâ ettirilmiştir; Fazlıpaşa Sarayı yakınındadır. Bosnevî (Bosnalı) Mehmed Pa-şa'nın başı orada' gömülüdür.

240. Sittihâtun Mescidi, Bir medreseyle birlikte Zirek'de babasının yanında gömülü olan ünlü Şeyhülislâm Zembilli Ali Efendi'nin kızı tarafından inşâ ettirilmiştir; Silivrikapı yakınındadır.

241. Simkeş Mescidi, İskender Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir; Lulfi Paşa camii yanındadır.

242. Sivasî Tekkesi Mescidi, Şeyh Yaussî Muhiyeddin için II. Bayezid tarafından camiye dönüştürülmüştür; bu şeyh, büyük Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin babasıdır. Bu Şeyh Kayseri'de vefat etti ve orada gömüldü; Selimiye yanında dergâh şeyhleri safındadır.

243. Saraçbanebaşı Mescidi, 892 (1486)"de bir mimar tarafından Su terazisi Sokağı köşesinde inşâ edildi; karşısında Saliha Canfedâ (III. Mehmed dönemi) adlı bir kadının yaptırdığı serinlik bulunmaktadır.

244. Sirkeci Tekkesi Camii, Ünlü Şeyh Yorganı Emîr Şeyh Gilan Mahmud Kissudâr tarafından inşâ ettirilmiştir; Aya Kapu yakınındadır.

245. Sinanağa Camü, II. Mehmed'in bina emini tarafından yaptırılmıştır. Karşısında Damat Mehmed Efendi Medresesi bulunmaktadır. Kurucusu Şeyhülislâm Mehmed Salih Efendi ile orada gömülüdür.Yar-hisar Camii yakınındadır.

246. Seyit Ömer Camii, II. Bâyezid'in Arpa emmi Ömer Bin Fahred-din tarafından 896 (1590)'da inşâ ettirilmiştir. 1101 (1689)'de Malkara'da vefat eden Veziriazam Tekirdağlı Mustafa Paşa, bu caminin yanında Halveti şeyhi

³⁶¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/313-314

Mehmed Efendi için bir dergâh yaptırdı; Bab-ı Âlî yakınındadır.

247. Simkeş Mescidi, Elhac Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır; Mimar Acem yakınındadır.

248. Saraç tshak Mescidi, Kumkapı yakınındadır.

249. Saraç Doğan Mescidi, Usküblü Doğan Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Deniz Abdal yakınındadır.

250. Saraçhane Mescidi, Fâtiḥ Sultan Mehmed tarafından inşâ ettirilmiştir.

251. Simkeşhâne Mescidi, III. Sultan Ahmed'in birinci hasekisi Emetullah tarafından inşâ ettirilmiştir; inşâ tarihi 1119 (1707)'dur.

252. Simkeşhâne Mescidi, II. Mehmed (Fâtiḥ) tarafından yaptırılmıştır; Ayasorya'ya bitişiktir.

253. Sultanseüm Medresesi Mescidi, Kanunî Sultan Süleyman tarafından babasının medresesi yanında inşâ ettirildi, Halıcılar Köşkü yakınındadır.

254. Sancakdar Mescidi, II. Mehmed'in sancakdân Hayreddin tarafından eski kiliseden mescide dönüştürüldü; Çınar yakınındadır.

255. Segbanbaşı Hüseyinağa Mescidi, 1129 (1716)'da yandı; Revani Camisi yakınındadır.

256. Sinanpaşa Mescidi, 995 (1586)'de Mısır valiliğinden çekilen Sinan Paşa tarafından inşâ ettirildi: Mahmudpaşa Camii yakınındadır.

257. Seyidbey Mescidi. Bu caminin kurucusu, Kanunî Sultan Süleyman'ın su tesisleri emîni olarak görev yaptı; mescidin yapılış tarihi 969 (1561)'dur; Molla Gürânî Camii yakınındadır.

258. Sakaçeşmesl Mescidi, Sultan III. Mustafa tarafından inşâ ettirildi; Validesultan Hanı yakınındadır.

259. Saraçhane Mescidi, Bu cami cirit oynayan saray içoğlanları için Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşâ ettirildi.

260. Segbanbaşı Mescidi, İbrahim Ağa tarafından 902 (1496)'de kiliseden camiye dönüştürüldü; Kırk Çeşme yakınındadır.

261. Sultan Mescidi, II. Bayezid'in kızı Hatice Sultan tarafından inşâ ettirildi; Edimekapı Camii yanındadır.

262. Sururî Mescidi, Mahmud Paşa tarafından inşâ ettirildi; büyük bir caminin yanındadır.

263. Sinanpaşa Mescidi, Bu adı taşıyan, Veziriazam Rustem Paşa'nın kardeşi Kapdan-ı derya tarafından inşâ ettirildi; Sinan Paşa 961 (1553) yılında vefat etti, Üsküdar'daki Mihrimâhsultan Camii yanındaki türbeye

gömüldü. Bu Paşa'yı Cağaloğlu Sinan ve Mısır'ı fetheden, Rida-niye savaşında şehid düşen Sinan Paşalarla kanştırmamalıdır.

264. Sinanpaşa Camii, Kapdan-ı derya Sinan Paşa tarafından kiliseden camiye dönüştürülerek inşâ ettirildi; Yunis bahçeleri yanındadır.

265. Sıklık Mescidi, Kâtip Musliheddin tarafından inşâ ettirildi; Aksaray'da Muradpaşa Camii civarındadır.

266. Segbanbaşı Mescidi* Yakup Ağa tarafından inşâ ettirildi.

267. Segbanbaşı Mescidi, Eski kilisedir; Ferhad Ağa tarafından tesis edilmiştir; Zeyrek civarındadır.³⁶²

Şin Harfi

268. Şüheda Mescidi Evelce kiliseydi; Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi tarafından tesis edildi; idam edilen Hüseyin Efendi 1043 (1633)'de Florya'da gömüldü; Kâhya Kadın Camii yanındadır.

269. Şon Hoban Odalar Mescidi, Kanunî 'nin kız kardeşi ve Lutfi Paşa'nın karısı tarafından inşâ ettirildi; bu sultan hanım Paşa Kapusu yakınında bir medrese ve bir mektep yaptırdı; Camiler Bahçesi'nin yazarı bu mektepte kaldı; Zeyrek yakınındadır.

270. Şeyh'ul-Harem Mescidi, Yâni Mekke şeyhi camisi; Münşî Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirildi; Hobyar yakınındadır.

271. Şah ve Gedfl, yâni Sultan ve dilenciler Camii; Mehmedşâh tarafından 971 (1563)'de İnşâ ettirildi; Langabostani yakınındadır.

272. Şeyh Vefa Camii. 891 (1486)'de II. Bâyezid tarafından inşâ ettirilmiştir; camiye Sünnîler şeyhi Musliheddin Elhac Mustafa Efendi'ye hediye etti; bir medrese, bir çeşme ve bir hamamı vardır; Şeyh Vefâ'nın türbesinin bulunduğu meydanın yanındadır.

273. Şeyh Davud Mescidi. Bu addaki hanın içindedir. II. Mehmed'in meş'ale taşıyıcı siydi; Tahtakale yakınındadır.

274. Sadrevan Mescidi, Ahir Kapusu yakınındadır.

275. Şeyh Süleyman Mescidi, Bu addaki şeyh tarafından kiliseden camiye dönüştürülmüştür; II. Mehmed dönemindedir. III. Mustafa döneminde Ayşe Sultan'ın kâhyası Kashan Hasan Ağa tarafından yeniden yaptırılmış, karşısına bir medrese de inşâ ettirilmiştir, Zeyrek camisi yakınındadır.

³⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/314-316

276. Şâhsultan Cflmîlî, I. Selim'in kızı tarafından yaptırılmıştır. Veziriazam Lutlî Paşa'nın karısı olan Şah Sultan, Üsküdar'da kendisi tarafından inşâ ettirilen bir türbede gömülüdür; türbesi yine kendisinin inşâ ettirdiği caminin yanındadır. Şeyh Yakub Dergâhı da bu sultan tarafından medreseye dönüştürülmüştür. Silivri Kapusu içinde Arabacı Bâyezid'de bir de mektebi vardır. Lutfî Paşa 950 (1543)'de Dimetoka'da vefat etti.

277. Şeyh Murad Camii, Kiliseden camiye dönüştürülmüştür; Şeyhülislâm Ali Efendi hamamı yanındadır.

278. Şehir Emînî Câmli.II. Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir. Kapı yarımındaki çeşme Şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cami orada gömülü olan bir şehir kâhyasının adını almıştır.

279. Esir Murad Çavuş Mescidi, 920 (1514)'de vefat eden bir sipahi tarafından yaptırılmıştır; Aksaray Muradpaşa Camii yanındadır.³⁶³

Saad (S) Harfi.

280. Sangüzel Mescidi, 899 (1493)'de vefat eden Çıkıncı Kemâleddin tarafından inşâ ettirilmiştir. Mescid, yakında oturan II. Mehmed dönemi hukuk danışmanının adını almıştır; Kanunî Sultan Süleyman'ın Kırk Çeşme sularından bir çeşmenin yanındadır.

281. San Bâyezid Mescidi, Sultan II. Mehmed ulemâlarından biri tarafından inşâ ettirilmiştir; Süleymaniye yanındadır.

282. Sağircılar Camii, II. Mehmed'in sancakdarlarından biri olan Yavuz Sinan Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin ilk idarecilerinden biri, ünlü Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin yazarı Evliya Hafız Mehmed Efendi'dir; Unkapanı yanındadır.

283. Sarımsak Mescidi, Cebeci Pir Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Lokumcular yanındadır.

284. Samanveren Mescidi, Evvelce adı geçen Çukurçeşme Camisini yaptıran bir saman kâhyası tarafından inşâ ettirilmiştir; Uzun-Çarşı yanındadır.

285. Soğanağa Mescidi, II. Bâyezid sarayının soğan müteahhidi Sinan Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Sünkeşhâne yanındadır.

286. Sofiler Mescidi, Şeyhülislâm Molla Husrev tarafından inşâ ettirilmiştir. Emektekkesi Dergâhı karşısına düşmektedir; Atmeydanı ci-

³⁶³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/316-317

varındadır.

287. Sarımsak Mescidi. Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin cediti ordugâh kadısı Abdulkadir tarafından inşâ ettirildi; Lokumcular yakınındadır.

288. Solakbaşı Mescidi, Elhac Mehmed Ağa tarafından inşâ ettirilmişti; Halıcı Hasan Camisi yakınındadır.

289. Sarı Musa Mescidi, Fâtiş Sultan Mehmed'le gelenlerden biri tarafından yaptırıldı.

290. Soğukkuyu Camii, 940 (1533)'de vefat eden Yavuz ve Kanunî'nin Vezirlâzam'ı tarafından inşâ ettirildi; kendisi Silivri'de gömülüdür. Sütlüce'de gömülü olan ve Cemal Halveti adıyla tanınan şeyh İshak Karaman, orada ağzı caminin kapısı dışında bulunan bir sarnıç yaptırdı bu da camiye bu adın verilmesine yol açtı. Caminin idarecilerinden biri olan Şâhfdn'nin yazdığı eserin yorumcusu Abdalbâki Bey orada gömülüdür. Veziriazam Piri Mehmed Paşa Molla Gürâni Camii karşısındaki Halveti dergâhının da kurucusudur.³⁶⁴

Tha (Th) Harfi.

291. Tarakçılar Camii, Ahmed Bey'in kızı, Fâtiş Sultan Mehmed'm sütanesi Hânid Hâtûn tarafından inşâ ettirilmişti; aynı kadın, Demir-kapı yanında da bir camı yaptırmıştır. 981 (1486)'de vefat etmiştir; cami, Tarakçılar Çarşısı yakınındadır.

292. Tarsus Mescidi, Tarakçılar Çarşısı yakınında Faik Paşa tarafından inşâ ettirilmişti. Caminin kurucusu II. Mehmed'in mâiyyetİndendir; Yenikapı'da, Mevlevihane yakınındadır.

293. Tulumcu Husam Câmîi, Husameddin Efendi tarafından III. Mehmed'in sünnet düğünü şerefine inşâ ettirildi; Husameddin Efendi 1081'de (1670) Kahire'de vefat etti; cami Balat yakınındadır.

294. Tavaşî Cftmiî, Süleyman Ağa tarafından yaptırıldı; Kumkapı civarındadır.

295. Tathkuyu Mescidi, Seyirci Kemâleddin tarafından inşâ ettirildi; Gedikpaşa yakınındadır.

296. Tûti Latif Mescidi, Kendi camisinin hadiresinde gömülü olan Abdullah Efendi tarafından inşâ ettirilmişti; ölüm tarihi 1081 (1670)'dir.

³⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/317-318

297. Tathkuyu Mescidi, Kâtip Musliheddin tarafından yaptırılmıştır; Nazmiî Dergâhı civarındadır.

298. Tahiriye Tekkesi Mescidi, 1196 (1781)'da Mekke dönüşünde hayatını kaybeden Said Mahmud Tâhir tarafından inşâ ettirilmiştir; Âşıkpaşa Cuma Camii yakınındadır.

299. Top Kapusu Camii, Veziriazam Rustem Paşa'nın kardeşi Veziriazam Kara Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır, bir medrese, bir mektep, bir şadırvanla donatılan caminin kurucusu 962 (1554)'de idam edilmiştir. İnşâat, Fatma Sultan'ın türbesi de eklemek suretiyle Rustem Paşa tarafından tamamlatıldı.

300. Toklıdede Mescidi, Eski kileseden camiye tahvil edilmiştir. Toklıdede, FâtiH Sultan Mehmed saltanatı döneminde Hz. Hali d'in silah arkadaşı Ebu Şenbe Al-Hazri'nin türbesi türbedân idi ve orada inşâatlar yaptırdı. Bu şeyh orada gömüldü ve onun yanında ünlü şeyhler yatmaktadır; bunların arasında «Camiler Bahçesi* yazan şeyh Karamanizâde Ahmed Efendi var, ki 1167 (1753)'de vefat etti. Yine aynı yerde, yazarın babası Elhac İsmail Efendi, Baltacılar kâhyası, IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan da yatmaktadır; aynı yerde, Mustakimzâ-de'nin bir tarih kitâbesiyle Sultan Süleyman'ın bir çeşmesi, Şah Hoban Sultan'ın bir mektebi bulunmaktadır; Sultan Abdulhamid'in binalar emîni, Ahmed Çelebi'nin oğlu Elhac Mustafa Efendi de aynı yerde gömülüdür ve 1194 (1780) yılında ölen bu zat üzerine Camiler Bahçesi yazan aynntü bilgi vermektedir, çünkü bu zât yazann akrabalarından biridir.

301. Azabkapısı Mescidi, Ahmed Dede tarafından inşâ ettirildi; Narlıkapı civarındadır.

302. Arabacı Bâyezid Mescidi, Evvelce kiliseydi; Silivri kasabası yakınında.

303. Oğuzefendî Camii, Caminin kurucusu Alâiyeli'ydi ve Menav Oğuz Efendi adı altında tanınmıştı. Vefatında Rumeli Kadıaskeriydi; vefat tarihi 994 (1585)'dür. Bir Miftah ve bir Beydavî tefsiri yazdı; camisi Eğrikapu yakınındadır.

304. AcemoğUuu Kışlası Mescidi; Kapamacılar kışlası arkasında II. Mehmed tarafından inşâ ettirildi; Yeniçeri fırınının hemen karşısındadır ve III. Ahmed tarafından kurulan yangın söndürücülerin (tulumbacı) kışlalarından da uzakta değildir.

305. Ali Fakih Mescidi, II. Mehmed'in çobanlarının başı Ali Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Kocamustafapaşa Camii yakınındadır.

306. Abayî Mescidi, Sultan İbrahim saltanatı döneminde Şeyh Süleyman Abayı tarafından inşâ ettirilmiştir; Davutpaşa iskelesi meydanı yakınındadır.

307. Azablar Camii, Yâni bekârlar cuma camisi, Elvan Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir; Unkapanı yakınındadır.

308. Alâeddin Mescidi, Kûfalı şeyh Âlâeddin Ali tarafından inşâ ettirilmiştir; mektup örnekleri yazan Kadıasker Haleti Azimzâde orada gömülüdür; Sofiler Camii yakınındadır.

309. Oğuz Kasab Mescidi, Oğuz Ağa'nın hizmetkârlarından biri tarafından inşâ edilmiştir; Bâlîpaşa yakınındadır.

310. Acemağa Mescidi, Evvelce kiliseydi. Hayır sahiplerinden biri olan Kızlarağası Ahmed'in adını aldı; 889 (1484)'da inşâ edildi; Veziriazamkapısı civarındadır.

311. Abadulu Mescidi. Kurucusu ve mezarının bulunduğu yer bilinmemektedir; Davutpaşa Camii yakınındadır.

312. Atik Alipaşa Camii, İki defa Veziriazam olan ve Anadolu'da âsiler tarafından şehîd edilen yaşlı (âük) Ali Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Paşa'nın şehîd edildiği tarih 917 (1511)'dir. Bu mâbedden başka, Zincirlikuyu camisini, Yassıören camisini yaptırdı ki, bunlardan biri Kaariye, Edime Kapusu yakınında, Karagümrük yakınında, diğeri Dikilitaş (Çemberlitaş) yanındadır ve adı Sedefçiler camisidir. Bu cuma camisinin bir imareti, bir dergâhı ve 902 (1496)'de yaptırılmış bir medresesi vardır; bir Hızır durağı da bulunmaktadır.

313. Abbasağa Camii, Bursa'da doğan ve orada vefat eden Selçuk Hâtûn tarafından inşâ ettirilmiş. Kızlarağası, bu mabedin yangında tahribata uğrayan bir bölümünü tekrar yaptırmıştı Molla Gürâni yakınındadır.

314. İzzet Mehmed Paşa Camii, Bu addaki Veziriazam tarafından 1196 (1781)'da inşâ ettirilmiştir.

315. Âbîd Çelebi Mescidi, Enîr Buharı dergâhı şeyhlerinden biri tarafından inşâ ettirilmiş ve bu hayır sahibi 903 (1497)'de vefat etmiştir; Hisar Camii yakınındadır.

316. Aliçavuş Mescidi, Selimiye yakınındadır.

317. Arabacılar Mescidi, Attar Hoca tarafından inşâ ettirilmiştir; At-tar Hoca'ya Halil Ağa'da denilmektedir; Azablar yakınındadır.

318. Âşıkpaşa Mescidi; Âşık Paşa ahfadından şeyh Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Caminin kurucusu 886 (1481)'de vefat eden şeyh Zeynel Abidin Efendinin oğludur; bu vefat tarihi Fâtih Sultan Mehmed'in

vefatının kırkiki gün öncesine rastlamaktadır. Âşık Paşa'nın

adı Ali Bin Muhlis Baba İlyas Horasanî (Horasanlı)'dır; 813 (1429)'de vefat etmiştir; Hacı Bektaş'ın ikinci erkek kardeşidir ve Maarifnâme adlı eserin müellifidir. Eğri Abdullah bir kürsü tesis etti; Szigeth'in fethinden sonra iki kere nişancı oldu; Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatına duyduğu üzüntü yüzünden öldü ve Kasımpaşa'da Beş-Kilise'ye gömüldü; Eski Marmara'daki medresesi Eski-Nişancı adıyla tanınmıştır; caminin karşısında Seyid Vilâyet efendi'nin türbesi vardır.

319. Arabacılar Karhanesi Mescidi, Kanunî Sultan Süleyman tarafından arabacılar zümresi için inşâ ettirilmiştir.

320. Âşıkpaşa Tekkesi Mescidi. Bu cami Âşıkpaşa adını taşıdığı halde onun tarafından değil, Âşıkpaşa Camii karşısında özel bir türbede ailesiyle birlikte gömülü bulunan Seyit Vilâyet Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. 969 (1461) tarihinde vefat etti. Âşıkpaşa camiini inşâ ettiren şeyh Ahmed'in kızı Rebiâ Hâtun'la evlenmişti. Burada gömülü bulunan birçok şeyh arasında Taşköprüzâde Hüsameddin Ahmed Efendi de vardır. Ansiklopedici, Şakaik muharriri olan bu zât 968 (1560)'da vefat etti; onun yanında 1101 (1689)'de vefat eden Multeka muharriri, şâir Uşâkî Mustafa Efendi ve Magharibes-Zeman (Zamanımızın Merak Edilen Nesnelere) adlı bir eserin muharriri Toktinzâde Mehmed Paşa ve 1112 (1700)'de vefat eden Yazıcıoğlu gömülüdür.

321. Attar Ahmed Camii, Mesih Paşa civarındadır.

322. Fîruzağa Cflmî, II. Bâyezid'in hazinedarı tarafından inşa ettirilmiştir; vefat tarihi 896 (1490)'dır, Sultanahmed Camii yakınındadır.

323. Fener Kapusu Mescidi, Sürekci Yusuf Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

324. Fatmasultan Mescidi, Evvelce bir terzi tarafından inşâ ettirilmişken, Fatma Sultan tarafından 1114 (1702) tarihinde büyütülmüştür; Fatma Sultan civarda bir saray yaptırmıştır, in. Ahmed saltanatı sırasında öldürülen Veziriazam İbrahim Paşa'nın eşidir. Fatma Sultan 1145 (1732) yılında öldü ve Validesultan Türbesi'ne gömüldü.

325. Fenayı Mescidi. Ak Baba Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Adını, Halvetî şeyhi Fenâyî'den almıştır. Şeyh, Molla Gürânî Camii civarındaki bir türbede gömülüdür.

326. Fatmasultan Mescidi. I. Sultan Selim'in kızı ve Kara Ahmed Paşa'nın eşidir; Ahmed Paşa Top Kapusu'ndaki bir caminin müessesidir; Ahmedpaşa Camii yanındadır.

327. Fethiye Camii, Evvelce terkedilmiş bir kiliseydi ve IV. Murad tarafından ilk defa olarak 1000 (1591)'de camiye dönüştürüldü ve bu olay büyük bir savaş sonrasına rastladı; yanında, içinde bir çeşmesiyle, Veziriazam Sinan Paşa'nın bir medresesi vardır ve aynı yerdeki mektep, m. Ahmed saltanatı döneminde asiler tarafından öldürülen Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın kâhyası tarafından inşa ettirilmiştir.

328. Fazbpaşa Sarayı Mescidi. Daha birçok cami yaptırmış olan II. Mehmed'in saisi Uzun-Şecâ tarafından inşâ ettirilmiştir.

329. Fenfirî İsft Mescidi, Evvelce kiliseydi. Camiye dönüştüren Alâeddin Efendi Fenarî ailesindendi ve 900 (1496) yılında vefat etti. Bu caminin imam ve vaizi tsâ El-Mahvî orada bir Halveti dergâhı tesis etti; Halıcılar Köşkü yakınındadır.

330. Fîruzağa Mescidi. Caminin bu adı taşıyan kurucusu orada gömülüdür.³⁶⁵

Kaf (K) Harfi.

331. Kızıtaş Mescidi, Saray dâiresinde kâtip olduktan sonra II. Bâyezid'in oğlu şehzade Korkud'un kızı Ferruḡşâd Sultan'la evlenen ve Bâlî Efendi camisi yakınında bir türbe ve mektep yaptırmış olan Kâtip Bali Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Kızıtaş adının verilmesi sebebi, evvelce aynı yerde hamalların üzerine oturarak dinlenmeyi İti-yad edindikleri kızıl renkli bir granit taşın bulunmasıdır; Lâleli mahallesi yakınındadır.

332. Karanohud Mescidi, İmparatorluk top dökümhanesi kahya yardımcısı olan Kanunî Sultan Süleyman'ın adamlarından biri tarafından inşâ ettirilmiştir; kurucu 999 (1590) "da vefat etmiştir; Mehterçeş-mesi yakınındadır.

333. Kavacı Mescidi. Sofiler camisi karşısında Ekmel dergâhında yatan ve Halveti şeyhlerinin en büyüklerinden olan, 1026 (1617) yılında vefat eden Kavacizâde Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Mu-radpaşa Camii yakınındadır.

334. Kahriye Camii, Evvelce kilise iken yukarıda adı geçen Ali Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür. Caminin kapısı içinde Hz. Peygamber'in yoldaşı Ebu Said El-Hasârî gömülüdür ve kendisi İstanbul'a Eyûb

Hazretleriyle gelmiştir. Mustafa Şâmî, Divan muharriri, bu caminin imamıydı; 1180 (1766) de vefat etti. İmaret ve mektep Kızlara-ğası Beşir Ağa'nın eseridir ve kendisi 1159(1746) 'da vefat etmiştir; Tekfur Sarayı (Hebdoman) yakınındadır.

335. Kasab Mescidi. Halil Bin İbrahim tarafından inşâ ettirilmiştir; 954 (1547)"de vefat eden kurucu Kanunî Sultan Süleyman'ın kasablar-başısı idi; Bekirpaşa Camii yakınındadır.

336. Kızım Minar Mescidi, Kiremithane sahibi Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiş, büyük yangından sonra II. Mehmed tarafından yeniden yaptırılmıştır; Lâleli yakınındadır.

337. Kavaciler Mescidi, Revanı Şecâ Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Şecâ Efendi ilk Surre Emini, yâni hediyelerle her yıl Mekke'ye gj-den elçilik heyetinin muhafız kumandanıdır, 930 (1523)'de vefat etmiştir; cami Kırk-Çeşmeler yakınındadır.

338. Karagöz Mescidi. 1083 (1674)'de Sadullah Çavuş tarafından İnşâ ettirilmiştin camiye adını vermiş olan Karagöz Çavuş, caminin yakınında bir çeşme yaptırmıştır. Dört saatlik Veziriazam Zurnazen Mustafa Paşa, bu kısa Veziriazamı ıgı müddeti içinde onu defterdar makamından üç tuğlu Paşalığa yükseltmişti; Lâlezâr yakınındadır.

339. Kaşımağa Mescidi, Akı Çeşme ve Çukurbostan yakınındadır ve Segbanbaşı Kasım Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

340. Karabağh Mescidi. Ayşe Hatun tarafından inşâ ettirilmiştir; Seyhülislâm hamamı yakınındadır.

341. Kol Câmîlî, Manisalı Mehmed Paşa tarafından İnşâ ettirilmiştir; Paşa'nın vefat tarihi 901 (1495)'dir, Atpazan civarındadır.

342. Karabaş Mescidi. Neidibanlı (merdivenli) Mescidi de denir. Ali Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Kuburbeli yakınındadır.

343. Karaağaç Mescidi, Mezarının yeri bilinmeyen Melek Hattın tarafından inşâ ettirilmiştir; cami, adını büyük bir kara meşeden almıştır; çeşme karşısındadır. 1089 (1629) tarihinde vefat eden Haleb Müftüsü Ebusuud Çelebi İbn Abdurrahman Bin Mehmed El-Hanesi Ess-Sofî El-Olvanî burada gömülüdür; Mevlevi dergâhı yakınındadır,

344. Kazancı Mescidi. Cerrah İshak Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

345. Kocamustafapaşa Cftmiî. Bu adda iki cami vardır: Bunlardan biri Bursa'da idam edilen ve orada gömülü bulunan Veziriazam Koca Mustafa Paşa tarafından 918 (1512)'de kiliseden camiye tahvil edilmiştir; defterdar Ekmekçizâde, bu mabedi minaresiyle camisi ortada kalacak şekilde

genişletti: Bir medrese, kırk hücreli bir tekke, bir mektep ve bir şadırvan yaptırdı. Şeyhülislâm Veliyeddin Efendi, ikinci defa bu makamdayken burada büyük bir cami yaptırdı, avlu kapısının üstünde muvakkite (ezan saatlerini dakikası dakikasına bildiren görevli) bir oda inşa ettirdi; sol tarafta kendisi için yaptırılan bir türbede kızı Safiye gömülüdür. Veziriazam Kabakulak İbrahim Paşanın kesik başı da burada gömülüdür; karşısında Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın saray doktoru olan babası Nuh Efendi'nin medresesi bulunmaktadır. Mustakimzâde, 1181 (1767) kurban bayramının üçüncü gününe rastlayan depremden sonra restorasyonun hemen peşinden bir tarih kitabesi yazdı.

346. Kalenderhâne Câniî, Evvelce kilise iken Fâtih Sultan Mehmed tarafından camiye dönüştürüldü; buna tohum kâhyası Mustafa Efendi bir mektep ve bir medrese ekledi ve idareci yerine torunu İsmail ve eşi Zeynî Hâtun'un kızı Ümmü Gülsüm'e verasetle intikal yoluyla bıraktı. Bağdad surlan önünde şehid düşen Reisefendi İsmail ve onun ahfadı Kametizâde adını taşırlar. Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi ve oğlu, taşra büyük kadısı Salim burada gömülüdürler. Daha önce Aya Hâtûn Camii münasebetiyle kandisinden söz ettiğimiz ve daha sonra idam edilen Kızlarağası İpşir tarafından cami büyüldü.

347. Kuyumcu Mescidi. Kuyumcularbaşı Bahşayış Çelebi tarafından inşa ettirildi; Lâleli Camii yakınındadır.

348. Karagöz C&mil, Muhtezib Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır; Şehzade Camii yakınındadır.

349. Kadıasker Cftmîsî, Amasyalı Kızıl Abdurrahman Efendi tarafından 962 (1554) yılında inşa ettirilmiştir. Rumeli Kadıaskerliği makamından ayrıldıktan sonra vefat etti ve Emîr Bunalt türbesi karşısındaki mektebinin bahçesinde yatmaktadır; Emîr Buharî'nin damadı AbduHatifin kız kardeşiyle evlenmişti; Osmanlıların ileri gelen ilim adamlarından Mehmed Birgeli'nin üstadı oldu; cami Molla Gürânî yakınındadır.

350. Kocamustafapaşa Camii, Yaşlı Koca Mustafa Paşa'nın ikinci camisi, Ayvansaray içinde eski bir kiliseydi ve camiye dönüştürüldü. Hz. Peygamber'in yoldaşı, Eyûb ve Ebu Şeybe ile Arab ordusuyla İstanbul'a gelen Câbir Bin Semre (veya Zemre) burada gömülü olacaktır. Avludaki şadırvan JV. Mehmed'in Satiri Hasan Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

351. Kızıl Mescidi, Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır; Draman yakınındadır.

352. Koruk Mescidi (korucu mânâsında), Korucu Mehmed Paşa ta-

rafından inşâ ettirilmiştir; Odabaşı yakınındadır.

353. Kadı (kazı) şanı Mescidi, İki defa Şeyhülislâmlık makamına gelen ve 1124 (1712)"de vefat eden Paşmakcızâde Ali Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

354. Kantarcılar Mescidi, Sarı Demirci Muhiyeddin tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin kürsüsü Kameti Abdurrahmanzâde Mehmed Emin Efendi tarafından tesis edilmiştir. Kardeşinin türbesinde yatan kızı Sıdka Emetullah ölümünün kitabesine yazdı. Baba 1089 (1678), kızı 1115 (1703) yılında öldü. Kızı tasavvufî kasideler ve bir divân bıraktı.

355. Karabaş Mescidi, U. Osman'ın hocası, 940 (1533)'da ölen şeyh Abdurrahman tarafından inşâ ettirilmiştir; meşhur Teçvid'in yazarıdır; İvaz Mehmedpaşa Cânîi yakınındadır.

356. Kavacidede Türbesi Mescidi, Şeyh Şucâeddin Halertî tarafından inşâ ettirilmiştir. Ölümünden sonra, IV. Mehmed onun hücrelerini bir medreseye dönüştürdü. Kürsü, kadılık mesleğinden ayrıldıktan sonra 1055 (1645)'de Bursa'da vefat eden şeyh Husameddin UşşakTnin oğlu şeyh Vardarî (Vardarlı) Mehmed Efendi tarafından Eyrenos Gazi'nin bıraktığı para ile inşâ ettirildi. Türbenin karşısındaki medrese 1098 (1686)'de ölen Şeyhülislâm Ezin Mehmed Efendi'nin kardeşi Kadıasker Mustafa Efendi'nin gayretiyle vücut buldu. Karşı sırada Şeyhülislam Zekeriya Efendi medresesi vardır ve onun yanında kurucu ve Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin annesi, 1024 (1615)'de vefat eden Rukiye Hanım gömülüdürler; bu hanım bir medrese kurmuştur; Selimiye yakınındadır.

357. Kazı (Kadı) Saadl Mescidi, Kahire kadısı Elhac Said Efendi tarafından inşâ ettirildi; aynı zâtın yanında, Kesmekaya yanında bir mektebi de vardır.

358. Kırımî Mescidi, Kınmî Seyid Ahmed Efendi'nin inşâatı bırakmasından sonra, Muhammed Muhiyeddin teşebbüsü ele alarak mescidin yapımını tamamlattı; Eski-Kışla yakınındadır.

359. Ktırulu Mescidi, M ezan II. Mehmed camisi yakınında bulunan Mimar Sinan tarafından inşâ ettirildi; adının böyle konmasının sebebi mezar penceresinin yanında, su borusunun üzerinde iki güvercin resmi bulunmasıdır.

360. Karakulak Mescidi, II. Mehmed'in pazar kâhyası (intisab ağası) İskender Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Mezartaşı üzerine bir hançer hakkedilmiş, oyulmuştur. Karakulak Ağa, cami kapısının yanına bir çeşme yaptırdı; caminin adı bu çeşmeden gelmektedir; Hıka-i Şerif Camii

yakınındadır.

361. Karamustafapasa Darulhadisi Mescidi, İkinci Viyana Muhasarası Serdarı, Veziriazam Kara Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Paşa'nın kesik başı Sultan'ın ayaklan dibine atıldıktan sonra, Edirne'de Sancapaşa Camii hadiresine gömüldü; minaresiz medresenin yanında bir mektep ve Kaynak Mustafa Çavuş'un gömülü bulunduğu bir dinlenme yeri bulunmaktadır. Kaptan-ı derya olan Kaymak Çavuş, I. Mahmud tahta çıkınca idam edildi, çünkü III. Ahmed'in Veziriâzam'ı İbrahim Paşanın damadı idi. Kara Mustafa Paşa Hocapaşa yakınında başka bir cami; yine diğer bir camiyi de Galata Gümrü-ğü'nden uzak olmayan bir yerde inşâ ettirdi; biricisi, Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın camisi yakınındadır.

362. Kabasakal Mescidi, Mütefferika kumandanı Sinan Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Sultanahmed Camii yakınındadır.

363. Katırhanı Mescidi, III. Mustafa'nın hasekisi Aynulhayat Sultan tarafından inşâ ettirilmiştir; kendisi Lâleli çeşmesi yanında yaptırılmış olan türbede gömülüdür; cami Kadırğa Limanı yakınındadır.

364. Kanlı Mescidi Arabacıbaşı, yâni II. Mehmed saltanatı dönemi nakliye Paşası tarafından inşâ ettirilmiştir; camisinin yanında gömülüdür; cami Sultan Ahmed Camii civarındadır.

365. Karanlık Mescidi, 884 (1479)'de vefat eden şeyh Hoca'nın torunlarından biri tarafından inşâ ettirilmiştir; Bıçakçı Mescidi yakınındadır.

366. Karamustafapasa Mescidi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; bu paşa, yukarıda Viyana muhasarası serdârı Veziriazam Mustafa Paşa'dır; cami Hocapaşa yakınındadır.

367. Kız Ahmed Efendi'nin Tekkesi Mescidi, II. Mehmed'le İstanbul fethine gelen bir asker tarafından yaptırılmıştır; Fenâî Mescidi yakınındadır.

368. Karakı Mescidi, Saray ağası Mustafağa Medresesi karşısında değirmenci Hüseyin Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Aydmzâde Dergâhı yakınındadır.

369. Kara Sarraf İskender Mescidi, Kasımpaşa yakınındadır.

370. Kazgancı Mescidi, II. Mehmed saltanatı döneminde çuvalcılar kumandanı Sâdeddin tarafından inşâ ettirilmiştir; Aksaray, Muradpaşa Camii yakınındadır.

371. Karagümrük Mescidi, Mesih Paşa tarafından yaptırılmıştır.

372. Kaptan İbrahîmpaşa Mescidi, Kaptan-ı derya İbrahim Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; 1119 (1707)'da yapımı tamamlanan mescid bir mektep, bir hamam ve bir şadırvanla donatılmıştır. Camiyi yaptıran, inşâat

bittiği sırada Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın kahyası görevini yürütüyordu; bu görevden derhal üç tuğlu paşalığa yükseldi. Yapının tamamlanmasından sonra, efendisi Ali Paşa ona son derece sanatlı bir Kur'an gönderdi; satırlar arasında Frasca çevirisi de bulunuyordu. Gi-rit'de Kandiye'de, kendisi tarafından yaptırılan bir mektebin avlusunda gömülüdür; camisi eski saray yakınındadır.

373. Kasab Üyas Camii, Kurucusu Fâtiḥ Sultan Mehmed'le İstanbul'a geldi; Davudpaşa civarındadır.³⁶⁶

Kef (Ki) Harfi.

374. GÜlşeni Tekkesi Mescidi, Babası Ahmed Efendi saray helvacısı ve Halveti olan, aynı tarikattan Mahmud Hal'etî tarafından yaptırılmıştır, yapımı 1035 (1625)'dir.

375. Kepekçiler Mescidi, Kepekciâde Muhiyeddin Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır, kadı olan kurucu Baki adıyla da tanınırdı ve 1057 (1647)'de vefat etti. Bu Baki Efendi'nin Osmanlıların büyük şâiri Baki ile bir alâkası yoktur; câml, Fâtiḥ Camii yakınındadır.

376. Kürekçi Mescidi, Kürekçiler kâhyası Elhac Hüseyin Ağa tarafından inşa ettirilmiş ve 1022 (1613)'de tamamlanmıştır; Yedikule yakınındadır.

377. Köprülü Mescidi, Büyük Köprülü Mehmed Paşa'nın türbesi yanındadır, minaresi yoktur; bir çeşme ve bir kütüphaneye donatılmıştır; yapımı 1072 (1661)'de tamamlanmıştır; Divanyolu yanındadır.

378. Kîtaḫâne Mescidi; Râğıḫpaşa Kütüphanesi yanındadır; kütüpheneciği imam temsil eder ve kütüphanenin açık olduğu günlerde namaz kıldırır; Râğıḫ Paşa'nın kızı tarafından inşa ettirilmişdir; tarih kitabesini Nevres Efendi 1176 (1762)'da tertib etmiştir. Râğıḫ Paşa'nın türbesi avludadır ve iki çeşmesi bulunan bir serinleme yeri vardır. Bâyezid Koska'da, Lâleli yakınındadır.

379. Kep em ç i Mescidi, Tasavvufî bir kitabın yazarı olan ve 952 (1545)'de vefat eden Sinan Muhtedî tarafından inşa ettirilmişdir; Kantarcılar yakınındadır.

380. Kesmekaya Mescidi, Muhiyeddin Hamamı tarafından inşa ettirilmişdir; mektebin kapısında Kanunî'nin bir çeşmesi vardır; büyük yangından sonra, 1142 (1729)'de Melek Ağa tarafından yeniden yapıtı-

³⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/322-327

rılmıştır; nazırlar ve devlet ileri gelenleri yapı masraflarını aralarında paylaşmışlardır.

381. Kemalpaşa Mescidi, Süleyman Bey ve mescitde gömülü olan oğlu tarafından inşâ ettirilmiştir. Süleyman Bey'in oğlu ünlü Şeyhülislâm Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed Efendi'dir. Halveti dervişi Hoş Baki Efendi, bu caminin yakınında bir tekke kurdu; çağdaş bir araştırmacıya göre bugün Altuncuzâde denilmektedir; cami Eski-Kışla yakınındadır.

382. Kemankeş Mustafapaşa Medresesi Camii, Dershane ile türbe arasında demir bir parmaklık vardır; kurucu 1053 (1643)'de vefat etti; ayrıca türbesinde ünlü âsi ve Ayşe Sultanla evlenen ve âsileri yendikten sonra altı ay Veziriazam olan 1065 (1665) de idam edilen Mehmed paşa'nın yeğeni Veziriazam İpşir Paşa yatmaktadır. İpşir Paşa bir cami inşâ ettirdi ve Kurşun deposu yanında evliler kışlası içindeki bir kiliseyi camiye dönüştürdü; Kemankeş Medresesi Camii, Halıcı Hasan camii yakınındadır.

383. Kirazlı Mescid, Subaşı Süleyman tarafından inşâ ettirilmiştir; yalanında defterdar Şemseddin El-Cenderî gömülüdür ve Nevruzkadın Mektebi bulunmaktadır, karşısında III. Ahmed döneminde ihtilâlcilerin Öldürdükleri İbrahim Paşa'nın kâhyası ve damadının türbesi vardır.

384. Kahya kadın Camii, I. Ahmed sarayı Harem dâiresi idarecisi Canfedâ Salihâ Hâtûn tarafından inşâ ettirmişlerdir; Karagümrük yakınındadır.

385. Kürekciler Ham Mescidi, II. Mehmed'in silah darı veya üzengi tutanı Hacı Küçük tarafından inşâ ettirilmiştir. O sırada Veziriazam olan Mahmud Paşa han, beriki de mescidi inşâ ettirmişlerdir; Mahmud-paşa meydanındadır.

386. Kürekçi Mescidi, Hacı İsa tarafından yaptırılmıştır; yakınında yüksek bir çeşme vardır; Balat yakınındadır.

387. Küçük Mescid, Fâtiht Sultan Mehmed'in silah darı tarafından yaptırılmıştır; Sultan Valide yakınındadır.

388. Keskindede Mescidi, Karaman meydanı kıyısı ve Şekerci Hanı yakınında bir medresesi bulunan ve bu medresede gömülü bulunan Şeyhülislâm Eftalzâde Hamideddin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kadıasker Hamidzâde Abdullah Efendi'nin türbesi de bulunmaktadır; karşısında, en güzel Hadis mektebini inşâ ettirmiş olan Şeyhülislâm Seyid Mehmed Efendi gömülüdür. Keskinzâde Fâtiht Sultan Mehmed'le İstanbul fethine gelenlerdendir; câml onun adını aldı, çünkü caminin yakınında bir başına gömülü bulunmaktadır; cami Nişancıpaşa yakınındadır.

389. Kepenekçi Mescidi, İshak Ağa tarafından inşâ ettirilmiştiñ Daltaban Çeşmesi yakınındadır.

390. Ktiçükmustafapasa C&mîlî, ünlü eser Durerl Gurer, yâni Saçların incilerinin, Mutavval, Telvih şerhinin, Beydâvî tefsirinin, Mîrka-tul-Vusul ve Mîretul-Usûl tefsirlerinin yazarı Molla Husrev Efendi fon Firamuz Bin Ali tarafından inşâ ettirilmiştiñ; Güller Camisi yakınındadır.

391. Keycîhatun Mescidi, Caminin kurucusu Kaftanı Mescidi camisi hadiresinin ortasında gömülüdür; Hâşimpaşa Mektebi karşısn-dadır.

392. Kinnasti Mescidi, Mutavvel üzerine bir şerh ve Vikayet üzerinde bir tefsir ve ahkâmı diniye hakkında Vecîf adlı eseri yazmış olan, 912 (1506) tarihinde vefat eden Yusuf Efendi Bin Husrev tarafından inşâ ettirilmiştiñ.

393. Kefeli Mescidi, Eskiden kilise idi, Kefe doğumlu birinin teklifi üzerine camiye dönüştürüldü. Draman'da Mahmutpaşa Medresesi yakınındadır.

394. Gül Câmîl, Evvelce klişeydi, sonradan her türlü deniz vasıtaları malzemesi deposu olarak kullanıldı ve II. Selim döneminde camiye dönüştürüldü.

395. Kürekçi Camîlî, M ezan Şam'da olan kürekçi Ahmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştiñ; caminin sağında bir medrese, solunda bir mektep vardır; şeyh Hariî Mehmed Efendi Dergâhı ve Topkapı civarındadır.

396. Kedük (Gedik) Paşa Mescidi, Divan kâtibi Ali Efendi tarafından inşâ ettirilmiştiñ.

397. Kilise Mescidi, Molla Gürânî tarafından inşâ ettirilmiştiñ, hadiresinde birçok fıkıh ve şariat ileri geleni gömülüdür; Vefa Camii yanındadır.

398. Küçük Ayasofya Câmîlî, Evvelce kilise olan mabed, II. Bâyezid saltanatı döneminde idam edilen ve burada gömülü bulunan Kızlarağa-sı Hüseyin Ağa tarafından camiye dönüştürüldü. Aynı zât, Esir-Pazan yakınında bir cami inşa ettirdi. Bu caminin yanında otuzaltı hücresi bulunan bir dergâh vardır ki, bunlardan onüçü toplantı yeri, onikisi okul, onbüi şeyhlerin ikâmet yeri olarak kullanılmaktadır. Burada Ramazan ayında hatim indirilir, mevlidler okunun burası 1163 (1749) yılında vefat eden Şehrî Mehmed Efendi Vakfıdır; Eminehâton Hadis Mektebi yanındadır.

399. Keman Mescidi, 936 (1529) yılında musikişinas Ahmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştiñ; Aksaray yakınındadır.

400. Kemşacıbaşı Mehmed Efendi Mescidi, Vasiyeti gereğince, vasiyetname uygulayıcısı Yusuf Ağa tarafından 1060 (1650)'de İnşâ ettirilmiştiñ.

401. Kürekçibaşı Mescidi, Topkapı'da bulunan bir cami inşâ ettirmiş olai Ahmed Bey tarafından yaptırıldı; Cerrahpaşa Camii yakınındadır.

402. Kebeclhanı Mescidi, Veziriazam Rustem Paşa tarafından yaptırılmıştır.

403. Kâtib Kasım Mescidi. Kurucu Fâtih Sultan Mehmed'le İstanbul'a geldi; Langa, Yenikapı yakınındadır.

Lam (L) Harfi.

404. Lutfipaşa Mescidi, Yakınında bulunan Lutfipaşa Çeşmesi'nden bu adı almıştır, bir medreseyle birlikte defterdar Ahmed Çelebi tarafından 941 (1534)'de inşâ ettirilmiştir; kendisi mescidin avlusunda gömülüdür; Ekmel Tekkesi yakınındadır.

405. Lfilezâr Mescidi, Bir sipahiler çavuşu tarafından inşâ ettirilmiştir; daha sonra Yefsirî Ahmed Efendi ve çiçekçiler kâhyası olan oğlu Mehmed Efendi tarafından tekrar yaptırılmıştır, Ahmed Efendi burada gömülüdür 1149 (1736).

406. Leylek Yuvası Mescidi, Geber Hacı Pîr tarafından inşâ ettirilmiştir. Yedikule yakınındadır.³⁶⁷

Mim (M) Harfi

407. Mahmudpaşa Camii, Evvelce bir kiliseydi; 868 (1463)'de Veziriazam Mahmud Paşa tarafından yıktırılan kilisenin yerine inşa ettirildi; avlusunda bir serinleme yeri ve 1062 (1651)'de Kızlarağası Mustafa Ağa tarafından yaptırılan bir çeşmesi vardır.

408. Mesîhpaşa Camii, Hadım Veziriazam Mesih Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Evvelce aynı yer üzerinde Hasanpaşa Camii bulunuyordu ve Mesih Paşa tarafından Karagümrük'e naklettirildi. Hasanpaşa Camii hizmetlilerine yeni yaptırılan caminin vakfı tarafından tazminatları ödendi; cami 994 (1585) yılında tamamlandı.

409. Mehmedpaşa Camii, Evvelce bir kiliseydi; II. Selim'in kızı, Veziriazam Mehmed Paşa'nın eşi Esmahân Sultan tarafından camiye dönüştürüldü; Mehmed Paşa, camiye bir medrese ve bir şadırvanla donattı ve bu sebeble mâbed onun adı ile tanındı. Paşa, 919 (1513)'da vefat etü. Camide bir Sultan mahfili ve bir kâbe taşı parçası görünmektedir. Camiyi inşâ ettiren Esmâhan Sultan, Ayasofya'da, babasının türbesinde gömülüdür

³⁶⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/327-331

ve 969 (1561) yılında vefat etmiştir. Mehmed Paşa ile Sultan Hanımın evlenmelerinden doğan İbrahim Han, bir sultan'dan doğma olduğu halde idam edilmedi. Camide gömülü bulunan şeyhlerin listesi vardır.

410. Mehmed Murad Efendi Mescidi, Şeyh Ahmed Efendi'nin oğlu ve iki defa Rumeli Kadiaskerliği makamında bulunduktan sonra 1192 (1778)'de Şam'da vefat eden Damadzâde Feyzullah Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin yanında bir Nakşibendî dergâhı ve bir kütüphane de kurmuştur; Fethiye yakınındadır.

411. Mîmfırağa Mescidi, Bu cami aslında bir medresenin mütalea salonuydu, bunun için IV. Murad'ın imamı Evliya Efendi 1045 (1635)'de, namazlar için bir imam ve bir müezzin makamı tesis etti; Vefa Camii yakınındadır.

412. Mîr&hur Camii. Evvelce bir kilise idi; II. Bâyezid'in ahırbeyi, mîrâhuru Üyas Bey tarafından bir cuma camisine tahvil ettirildi; doğum yeri olan Arnavutluk'ta da bir cami, bir medrese ve bir mektep yaptırdı ve kendisi orada gömülüdür; cami Yedikule yakınındadır.

413. Molla İsh&kî Mescidi, İshakî Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; kendisi Fatih Sultan Mehmed'in koruduğu şâirlerden biridir; cami Balat'tadır. Fâtih Sultan Mehmed bu şâire bir kıtası için bin duka ihsanda bulunmuştur.

414. Merkebcîler Mescidi, Kızlarağası Cafer Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Sultan I. Mustafa saltanatı döneminde yaptırılan cami II. Bâyezid camii yakınındadır.

415. Medrese Mescidi, Bir yeniçeri ağası tarafından inşâsına başlatıldı, kendisi Mısır'a sürgüne gönderilince kız kardeşi İnşâatı tamamlattı; bir Hadis mektebiyle donatılan cami Lâleli yakınındadır.

416. Malcı Mescidi, Şamdancı (imalatçı) Hasan Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir; Kocamustafapaşa Camii civarındadır.

417. Memi Çelebi Mescidi. Bu cami, III. Ahmed saltanatı sırasında çıkan bir isyanda öldürülen Damad İbrahim Paşa'nın kızı Fatma Hanım'ın vesiyetnâmesine uygun olarak Zeyneb Sultan'ın nezâretinde inşâ edilmiştir; tshakpaşa Camii civarındadır.

418. Mustafabey Mescidi, II. Mehmed'in başhazinedân ve 874 (1469)'de vefat eden Musliheddin tarafından inşâ ettirilmiştir; Halilpaşa Camii yakınındadır.

419. Mehmedağa Câmîl, Zamanında Babüsaade'nin açıldığı ve kendisine her perşembe divan imkânıyla Mekke ve Medine vakıf idareleri

kontrol yetkisi verilen Kızlaragası Elhac Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir; caminin karşısında 999 (1590) 'da yaptırılmış ve Halveti dergahiyle bir çeşme vardır. Divanyolu yanında bir medrese, bir mektep ve Hoca Rustem camii karşısında bir serinleme yeri tesis etti; bu kızlaragası Parmakkapı'da da Siyaset adıyla tanınan bir serinleme yeri kurdu. Üsküdar'da İki cami yaptırdı. İleri fikirlerinden şüphe edilen Başmimâr Davud Aga Vefa Sarayında İdam edildi. Dergâhın birinci şeyhi Yahyabaşzade Hızr Efendi Bin tlyas, Eğri savaşında III. Mehmed'in yanında bulunanlardan biri oldu ve 1005 (1529)'de Eğri önünde verilen ordugâh savaşında şehid düştü.

420. Molla Kestel Camii, Musliheddin Mustafa Kastellânî tarafından inşa ettirilmiştir. Bu zât, kendisine gelinceye kadar Rumeli ve Anadolu Kadıaskerliği tek şahısta toplandığı sırada 886 (1481)'da Anadolu Kadıaskeri olduktan sonra, 901 (1484) yılında vefat etti; camisi Eski-Kışla yakınındadır.

421. Mimar Sinan Mescidi. Yâni, binalar üstadı, Kanunî Sultan Süleyman yapılarının unutulmaz şekillendiricisi Mimar Sinan'ın camisi. Ağakapısı yakınındadır ve bir mekteple bir serinleme yeri vardır; caminin Özelliği kış ve yaz, yâni mevsim farkını hissettirmeyecek bir yapı anlayışla inşa edilmiş olmasıdır. Büyük usta Sinan 901 (1495) tarihinde vefat etti.

422. Meşeli (Miseli) Mescidi, Arkiyeci (yani İsviçre tarzı küçük başlıklar imâl eden) Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir; Silivri Kapusu yakınındadır.

423. Mimar Hayreddin Mescidi. Yâni binalar üstadı Hayreddin'in camisi; Sinan'ın büyük eserleri civarındadır.

424. Molla Şeref Camii, II. Mehmed'in adalet ve fıkıh İlmî danışmanlarından biri olan Kıvrımlı Şerefeddin tarafından inşa ettirilmiştir. Halıcılar Köşkü yakınındadır.

425. Mercanağa Camii, Kızlaragası Mercan A[^]. tarafından inşa ettirilmiştir; 1114 (1702)'de Kızlarağası kâhyası Nezir Ağa tarafından yeniden yaptırılmıştır; Eski Saray civarındadır.

426. MiLrimâhhatun Mescidi. Yâni II. Bâyezid'in saray kadınlarından biri olan Mihrimâh'ın camisi; Karagümrük yakınındadır.

427. Molla Husrev Mescidi, Mehmed Bin Firamuz Bin Ali tarafından inşa ettirilmiştir. Fetih sırasında İstanbul Kadılığı yapmış olan Hızr Beyin yerini aldı. Bu sebeble, asıl adı Chalcedon olan Kadıköy bu zâtın adım aldı; 885 (1480) yılında vefat etti; Bursa'da gömüldü. Yakınındaki Medrese Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın tesisidir; cami Vefa Meydanı yakınındadır.

428. Musliheddin Mescidi, Tahta Minare de denilmektedir. Şeyh Foçalı Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir, oğlu Mehmed Efendi şeyhtir ve Beydavî tefsiri üzerine bir şerhin yazarıdır: karşısında Top Kapusu'nda, Hz. Peygamber'in hırkasının muhafaza edildiği caminin yakınındadır.

429. Mehmedpaşa Mescidi, Büyük Şeyh ve İlim adamı Ak-Şemseddin'in yeğeni tarafından İnşâ ettirilmiştir, büyük Şeyh'in akrabasının adı Giyaseddin Mehmed Efendi'dir ve Paşaçelebi adıyla tanınmıştır; 927 (1520)'de vefat etmiştir; cami Ağa-Kapusu yakınındadır.

430. Makasçılar Mescidi* Hoca Piri tarafından yaptırılmıştır; Kemankeş Mustafapaşa Türbesi civarındadır.

431. Muselli Mescidi, Yâni, Duâ Sığınma yeri camisi, Veziriazam Ferhad Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin yapımı bir rüya ile alâkalıdır: Ferhad Paşa Yeniçeriağası iken Halvetîlerden şeyh Mehmed Efendi, ona rüyasında kendisini Sultan'ın damadı ve Veziriazam olarak gördüğünü anlattı. Ferhad da ona, rüya gerçekleştiği takdirde bir cami ve bir tekke yaptıracağı vaadinde bulundu ve sözünü yerine getirdi. Şeyh, 976 (1568)'de vefat etti. Ferhad Paşa iki defa Veziriazam olduktan sonra 1003 (1595)'de idam edildi. Kendisi için yaptırılmış türbede yatmaktadır. Mektep ve Hadis mektebi, iki defa Reisefendi (Hariciye Nâzın) makamında bulunmuş olan Elhac Mustafa Efendi tarafından kurulmuştur ve kendisi 1106 (1694)'de vefat etmiştir; cami Kumkapı civarındadır.

432. Manastır Mescidi, Silivri Kap usu yakınında bulunan ve 1183 (1769)'da Davutpaşa'da İmparatorluk ordugâhında vefat eden Hadım İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.

433. Meydancık Mescidi* Şeyhülislâm Dü İti zade Mustafa Efen-di'nin ana tarafından cedit ve Sarımsak Mescidi maddesinde adı geçen, Taşra Büyük-Kadısı Abdülkadir Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; 1145 (1769) yılında vefat etti ve Divanyolu ile Sinanpaşa medresesi yanında toprağa verildi.

434. Muradpaşa Camii, II. Mehmed (Fâtih) saltanatı döneminde bu addaki vezir tarafından bir medrese ve yakınındaki çille hamamla birlikte inşâ ettirildi; Murad Paşa Uzun Hasan'a karşı yapılan savaşta, 879 (1474) yılında şehid oldu. Şadırvan, bu caminin hadiresinde gömülü bulunan Veziriazam Kara Davud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Büyük mihrabın yanında, Veziriazam ve bu addaki ilk devlet adamı Mesih Ali Paşa gömülüdür: onun yanında 1182 (1768)'de vefat eden Şeyhülislâm Pirizâde Osman Efendi'nin kabri bulunmaktadır; şadırvanın karşısında, ünlü

Bursa kadısı altıparmak İbrahim Efendi'nin kabri vardır; cami Aksaray'dadır.

435. Muamele Mescidi, Şeyh Mustafa Bin Yusuf Bin Abdullâtif tarafından inşâ ettirilmiştir; Yeniçerilerin Ortacâmi vaizi olan kurucu 1006 (1597)'de vefat etmiştir. Mesih adlı ilk Veziriâzam'ın camisi yakınındadır.

436. Şeyhülislâm Ali Efendi Mescidi, Galata'da da bir camisi olan Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır; 932 (1525)'de vefat eden ünlü Şeyhülislâm'ın camisi Sirkeci'dedir.

437. Hahmudağa Camii, Kanunî Sultan Süleyman'ın su tesisleri kâhyası (emîni) tarafından inşâ ettirilmiştir; Fener yakınındadır.

438. Manastır Mescidi, Eski bir kilise olan bina, III. Mehmed'in mâiyyet çavuşlarından biri tarafından camiye dönüştürülmüştür. Caminin yakınında görülen mektep ve çeşme Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır; Kürekçi Süleymanağa Camii yakınındadır.

439. Mercimek Mescidi, Çakır Ağa tarafından yaptırılmıştır; Lâleli civarındadır.

440. Macuncu Mescidi, Yâni bu cuma namazı kılman cami, 936 (1521)'de vefat eden macun imalatçısı Kasım Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yakınındaki hamam Şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından kurdurulmuştur.

441. Münfdî Mescidi, Müezzin Elhac Hasan Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; 1179 (1765) depreminde yıkılmış, Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır; Saraç Doğanağa Camii yakınındadır.

442. Münecim Saadi Mescidi, Yâni gökbilimcisi Saadi'in camisi. Kurucu, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminin ortalarında gökbilimci olarak tanınıyordu; kendisine İshak Efendi deniliyordu ve Derviş Saadiler tarikatındandı. 947 (1540)'da vefat etti; eski barut imalâthanesi yakınındadır.

443. Mîmâr Camii, Bina emîni Acem İsâ tarafından yaptırılmıştır; aynı yerde bir Halveti dergâhı vardır ve şeyhi 1090 (1697)'de vefat eden Mevlvî Çelebi İsmail Dede Efendi'dir. Halifelerinin taşıdığı mevlvî külâhı bir sütuna asılmıştır. II. Mustafa'nın kızı Emine Sutan orada üstü kapalı bir türbede gömülüdür; türbenin yanındaki çeşme 1154 (1738)'de kendisi tarafından yaptırılmıştır.

444. Molla Gürflnl C&mi, Bu addaki Şeyhülislâm tarafından inşâ ettirilmiştir. İnşaat 866 (1464)'de tamamlandı; camiye bir şadırvan ve bir mektep ilâve edildi; 892 (1486)'de vefat etti; biri Eski Saray yanında, diğeri Vefa meydanında, bir diğeri de Galata'da Tekke Camii adı altında olmak

üzere üç cami inşâ ettirdi. Camideki şadırvan Veziriazam Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa'nın kızı tarafından yaptırılmıştır. Camisinde Nahifi tarafından tertip edilmiş ve 1124 (1712)'de Fundukzâde İbrahim Efendi'nin üstad elinden çıkma bir kitabesi bulunmaktadır; caminin 1136 (1723)'de vefat eden tabiblerbaşı Ömer Ağa'nın yaptırdığı bir mektebi vardır. Şeyhülislâm Damad Çelebizâde Âsim İsmail Efendi de burada gömülüdür.

445. Mehterhane Mescidi; Çadır mehterleri kışlası kapısının üstündedir; Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.

446. Muhasebeci Cfimiî, I. Ahmed saltanatı döneminde Maliye birinci muhasebe Odası âmiri Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır; Yenikapu Langa yakınındadır.

447. Mustafaefendi Cfimiî, Dinî vakıflar kâtibi tarafından yaptırılmıştır; Kocamustafapaşa'dadır. İnşa tarihi 1193 (1779)'dür.³⁶⁸

Nuh (N) Harfi.

448. Nişancı Camii, Veziriazam Karamâni Mehmed Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Mehmed Paşa Celâlleddin Rumî soyundandır ve 886 (1481)'de idam edilmiştir³⁶⁹.

449. Nevbahar Mescidi, Muhiyeddin Mehmed Bin İsâ tarafından inşâ

³⁶⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/331-336

³⁶⁹ Karamanı Mehmed Paşa, Fâtih Sultan Mehmed'in son Veziriazamıdır. Karamanı Mehmed Paşa'nın idam edilmediği, kıskartılan yeniçeriler tarafından konağı yağma ve kendisinin şehid edildiği tarihi bir gerçektir. Bir konuda ya •Camiler Bahçesi» adlı eserin sahibi Ayvansaraylı Hüseyin Efendi veya bu Osmanlı Tarihi'nin yazarı Hammer yanlışlardır. Hüseyin Efendi yanlışmışsa, Hammer gibi dikkatli bir müellif ve araştırmacının onu düzeltmemesi hayret vermektedir. Bütün tarihlerde yazıldığı gibi, Büyük Fâtih 886 (1481) 3 Mayıs günü Maltepe civarında "Hünkârçayın" mevkiinde ikinci vakti vefat etmiştir. Bundan sonra da Karamanı Mehmed Paşa'nın şahadeti ile sonuçlanan olaylar şöyle gelişmiştir: Osmanlı menbâlarına göre. Karamanı Mehmed Paşa, büyük şehzade Bâyezid'i tahta davet için Keklik Mustafa'nın Amasya'ya gönderilmesine zahiren muvafakat etmiş olmakla beraber, hususî adamlarından birini de gizli bir mektupla Konya'ya göndererek şehzade Cem'i hemen yola çıkıp sür'at-le yetişmek üzere İstanbul'a davet etmiş, bu suretle Bâyezid gelmeden evvel meşru veliahdi tahta çıkarak bir emrivaki yapmak istemiş, Yeniçerilerin herhangi bir hareketine maanl olmak için de Fatih'in ölümünü gizlemiş ve tabutunu bütün perdeleri kapalı bir arabaya koydurup, Pâdişah'ın hasta olduğunu ilan ederek, derhal İstanbul'a götürmüştür. Fakat Paşa'nın tedbirli davranmadığı rivayet edilen İstanbul'la Üsküdar arasında yollar keserek Maltepe'deki orduyu İstanbul'a geçemeyecek bir vaziyette tutmak istemesi ve hattâ İstanbul'daki Acem i-oğlanlarını da bir iş bahanesiyle şehirden çıkarması meselenin derhal anlaşılmasına sebep olarak Yeniçeriler payitahta akın etmiş, o sırada İstanbul muhafızlığında bulunan eski Veziriazam Devşirme tshak Paşa'nın tahrik ve teşvikiyle Türk Veziriazam Karamâni Mehmed Paşa'nın konağı yağma edilip Fâtih'in bu kıymetli veziri şehid edilmiş, diğer birtakım Türk devlet adamlarının konakları da yağma ettirilip diğer bir takım cinayetler daha irtikâb edilmiş ve işte bu suretle, devşirme ve dönme tshak Paşa, İstanbul'da Yeniçeri kuvvetine İstinaden kendi kendine vaziyete ve hükümete hâkim olmuştur. Fatih'in son Veziriazamı olan Karamanı Mehmed Paşa merhum, Yeniçerilerin parçalayıp öldürdükleri İlk Veziriazam sayılır. Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İsmail Hami Danışmend (Ç.N.).

ettirilmiştir; Fatih Sultan Mehmed'in ekmekçibaşısıdır. Hasekisul-tan camiini yaptığında esiri Nevbahar'ı da ibâdete alıştırdı. Camiye taş bir minare koydurdu ve cami bu sebeble Nevbahar adını aldı; Haseki Camii yakınındadır.

450. Nurdede Mescidi, Elhac Bahşâyîş Mirallah Efendi ve diğer birçok şeyh tarafından inşâ ettirilmiştir; Molla Gürânî yakınındadır.

451. Nazmi Tekkesi Mescidi. 1010 (1601)'da, çavuşbaşı olduğu sırada Yavaşça Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır; kendisi burada gömülüdür; ayrıca birçok şeyh de burada gömülüdür; Şehremini yakınındadır.

452. Nerdubanlı Mescidi, Yâni dereceler camisi, Şeyhülislam Molla Gürânî tarafından inşâ ettirilmiş tir; Bezasiye Camii civarındadır.

453. Nerdubanlı Mescid, Kâtip Sinan tarafından yaptırılmıştır. Kadırga civarındadır.

454. Nişancıpaşa Câmîi, 950 (1543)'ye doğru Haleb kadısı, büyük nişancı Celâlzâde ve Reisefendi'nin yakın dostu Pîr Ahmed Efendi'nin oğlu Nişancıbaşı Boyalı Mehmed Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir; babasının ölümünden sonra Nişancı makamına geldi 981 (1573). 985 (1577)'de Haleb Beylerbeyi oldu; 988 (1580)'de yeniden nişancı makamına geldi; 989 (1581)'da dördüncü Kubbeveziri oldu: bir yıl sonra tekrar nişancı makamına atandı; nihayet altıncı Kubbe veziri oldu. Bu makamdayken 1004 (1495) yılında vefat etti. Camisinin yanında iki medrese, bir Sofi tekkesi ve şadırvanın karşısında bir sarnıcı vardır. Karşısında Um Veled Camii ve civarında Keskindede Tekkesi vardır.

455. Nerdubanlı Mescidi, Kemâl e d din tarafından yaptırılmıştır; Koska yakınındadır.

456. Nahılbend Mescidi, Uzun-Çarşı'da inşâ edilmiş bir caminin de kurucusu olan, İbrahim Paşa mâiyyetinden Elhac Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. İdris Köşk yanında özel bir türbede gömülüdür. Caminin yapıldığı yere Nahılbend denmesinin sebebi burasının palmyelerle süslü olmasıdır; prenslerin düğünleri ve şehzadelerin sünnet düğünleri burada başlardı. Caminin kürsüsü Veziriazam Sürmeli Ali Paşa tarafından konulmuştur; bu Paşa 1106 (1694)'de Edirne'de idam edildi ve Kasımpaşa Camiinde gömülüdür; Nahılbend Camii, Ahmedpaşa Camii yakınındadır.

457. Nerdübanh Mescidi, Mîr İskender Çelebi tarafından yaptırılmıştır; Sarımsak Mescidi yakınındadır.

458. Naallı Mescidi. Fatih Sultan Mehmed'le gelenlerden ve büyük

Şeyh Ak-Şemseddin Hz.'nin akrabası imam Ali Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Bu cami Naalli adını taşımaktadır, çünkü minare duvarında dört at nalı bulunmaktadır. Karşısında Veziriazam Sofu Mehmed Paşa bir medrese yaptırmıştı Veziriazam Kapusu yakınındadır.

459. Neslîs&h Câmîi, annesi II. Bâyezid'in kızı Gevher Sultan'dan torunu olan Mehmed Bey'in kızı tarafından inşa ettirilmiştir. Neslîşahın kocası İskender Bey, Salih Paşa tarafından yaptırılan inek-tebun önünde gömülüdür. Caminin su deposunun üzerindeki kitabede 956 (1549) rakamları vardır. Yakındaki bir mektebin kitabesinde 987 (1579) rakamları görülmektedir. Caminin ve mektebin vakıfları birbirlerinden tamamiyle ayırdılar; bununla beraber, ihtiyaç durumunda birbirlerini desteklemeleri gözönünde tutulmuştur. Tesis kavünâmesi caminin duvarına hakkedilmiştir. Civardaki çeşme Sultan Çeşmesi adını taşımaktadır ve Kanunî tarafından tesislerden, Kırkçeşme'den beslenmektedir. Bu çeşmeyi Mesih Paşa'nın kâhyası yaptırmıştır; Cami Edirne Kapusu'ndadır.³⁷⁰

Var (V) Harfi.

460. Veled Karabaş Mescidi, Lâlezâr yakınındaki Karabaş camisinin kurucusu Abdurrahman Efendi'nin oğlu Elhac Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.

461. Vezirhane Mescidi, Babası Köprülü Mehmed Paşa'nın türbesinde gömülü bulunan. Veziriazam Köprülü Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1087 (1676)'de Edime yolunda, Çorlu'da vefat etti. Bu türbenin yanında bulunan ve yukarıda sözü edilen kütüphaneyi kurdu; Çenberlitaş'tadır.

462. Valide Medresesi Mescidi, Asıl olarak Şark fâtihi ve III. Mu-rad'ın Veziriâzam'ı Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından yaptırıldı; IV. Mehmed'in büyük annesi Mâhpeyker Kösem Sultan tarafından tamir edildi ve civarında bir çeşme kuruldu. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın tesisini gösteren kitabede 993 (1583), Validesultan'm çeşme kitabesinde ise 1050 (1640) tarihleri görülmektedir. Veziriazam Özdemiroğlu Osman Paşa baba tarafından Çerkeş asıllıydı ve kendisi Abbasilerden olduğunu ileri sürüyordu.³⁷¹ Validesultan Kösem, eşi I. Ahmed'in türbesinde gömülüdür IV. Murad ve

³⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/336-338

³⁷¹ Özdemiroğlu Osman Paşa, Çerkeş değil Dağıstan Türklerindedir. Babası Özdemir Paşa'nın Çerkeslikle alâkası yoktur. Hammer, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Mısır valiliği ve Mekke emirliği sırasında Abbasî prensesiyle evlenmiş olmasıyla Paşa'nın soyunu karıştırmaktadır (Ç.N.).

Sultan İbrahim'in annesidir ve ayrıca Çinili Câmii'nin kurucusudur; Üsküdar'da bulunan bu cami 1061 yılında inşâ edilmiştir. En yakın medrese Ayaspaşazâde Mustafa Pa-şa'nınkidir ve karşısında Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi medresesi bulunmaktadır; II. Selim hamamları civarındadır.

463. Voynuk Şecft Mescidi, Şeyh İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır; caminin karşısındadır ve mektebin yanında ünlü şâir İsâ Necâbî Efendi gömülüdür, 914 (1508) yılında vefat etmiştir; Vefa meydanı yanındadır.

464. Valide Hanı Mescidi, IV. Mehmed'in daha Önce adı geçen büyük annesi, 1062 (1650)'de boğdurularak öldürülen Mâhpeyker Kösem validesultan tarafından yaptırılmıştır.³⁷²

He (H yumuşak) Harfi.

465. Himmetzâde Zaviyesi Mescidi, 1095 (1683)'de vefat eden defterdar İbrahim Efendi tarafından, bir defterdar tarafından yaptırılan tekkesinin içinde inşâ ettirilmiştir; tekkeyi inşâ ettiren IV. Mehmed'in defterdarlarından biridir; Taşralı Büyükkadılar Camii civarındadır.

466. Hindiler Tekkesi Mescidi, Yâni Hindistanlılar Tekkesi Mescidi; Sultan II. Mehmed tarafından yaptırılmıştır ve Nakşibendî İshak Buha-ra'nın ibâdetine tahsis edilmiştir; caminin kapısı yanında Horhor çeşmesi bulunmaktadır; Veziriazam Mahmud Paşa, tekkenin masraflarına karşılık gümrük varidatını tahsis etti; Aksaray Muradpaşa Camii yakınındadır.³⁷³

Ye (Y) Harfi.

467. Tayla Mescidi, Davud Paşa'nın kâhyası Aydın kâhya tarafından yaptırılmıştır. Kürsü, Çelebi Ulak Seyid Mehmed Sadık Ağa tarafından tesis edilmiştir. Mehmed Sadık Ağa, Akşehir'de Nasireddin Ho-ca'nın yanında gömülüdür; 1091 (1680)'de vefat eden Çelebi, hat yazan olarak dörtyüz Kur'an yazmıştır.

468. Yahya Güzel Mescidi, Mescidin kurucusu yakındaki medresenin yanında gömülüdür. Kürsü üç defa veziriazam olan İbrahim Paşa'nın eşi ve

³⁷² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/338-339

³⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/339

Ayasofya'da III. Mehmed türbesinde gömülü bulunan Ayşe Sultan tarafından konulmuştur, cami Vefa'dadır.

469. Yolgeçen Mescidi, Defter Emîni Ömer Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; 991 (1583) "de tamamlanan cami, Atik (eski) Marmara yakınındadır.

470. Yarhisar Mescidi, 906 (1500)'de vefat eden Musliheddin Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Camisinin karşısında bulunan çeşmenin inşâsı için Kanunî Sultan Süleyman döneminde gayret gösterdi; bu sebeble çeşmeye Kadı Çeşmesi denilmektedir. Yakınında

Şeyhülislâm Ahmed Efendi camii vardır ve kurucusu medrese yanında gömülüdür.

471. Yenibahçe Mescidi, Bakkaliye taciri ve bir un deposunun camiye dönüştürerek Arpacılar camiini tesis eden Halil Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Ayrıca bir çeşme yaptırmıştır; camisi Yenibahçe Çayırı yanındadır.

472. Yorgancı İbrahimağa Mescidi; Kasap Elhac Ahmed Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Haydarpaşa yakınındadır.

473. Tazıcı Camii, Kâtip Musliheddin tarafından yaptırılmıştır; Fethiye yakınındadır.

474. Yenikapı C&mîlî, Cuma camisidir; Veziriazam Sofu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1060 (1650) yılında idam edilen bu Veziriazam, Naalli Câmii-yanında görülen caminin de kurucusudur.

475. Yakubzade Mescidi, 1148 (1735)'de vefat eden Seyid Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır; Yayla civarındadır.

476. Yamaklar Mescidi, Bina eminleri şeyhi, İsmail Çelebi'nin babası Yamak Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Çavuş Camii yakınındadır.

477. Yedikule Camii, Fatih Sultan Mehmed tarafından inşâ ettirilmiştir.

478. Tayla Camii, Üç kere Bağdad valiliğinde bulunan ve 1077 (1666)'da vefat eden Kanbur Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mektebinin yanında, suyu Kanunî Sultan Süleyman'ın Kırkçeşme'sin-den gelen güzel bir çeşme vardır. 986 (1578)'da doksan üç yaşında vefat eden, San Gürz'ün damadı ve Beydâvi şerhi yazan Sinaneddin Yusuf Efendi burada gömülüdür.

479. Takubağa Mescidi, Eski Saray ağası tarafından inşâ ettirilmiştir; Selimiye yakınındadır.

480. Yavuz Mehmedağa Mescidi, Bu addaki Segbanbaşı tarafından inşâ

ettirilmiştir; Davutpaşa yakınındadır.

481. Yenimahalle Mescidi, İmparatorluk ailesinden Şehsuvar Bey tarafından yaptırılmıştır; Kadırga limanı yakınındadır.

482. Temciler Mescidi, Fazlıpaşa Sarayı içinde bulunan camilerin üçüncüsüdür. Uzun Şecâ camii bahsinde kurucusu bahis konusu edilmiştir.

483. Yavuce Şahin Mescidi, Fâtih'in askerlerinden biri tarafından inşâ ettirilmiştir; Mahmud Gaznevî mektebi yakınında, Uzun-Çarşı yanındadır.

484. Yoğurtçular Kârhânesi Mescidi; Ah ur Kapusu yakınındadır.

485. Yatağan Mescidi, II. Mehmed'in topçu Paşası Elhac İlyas Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Adını şeyh Yatağandede'den almıştır; şeyh, II. Mehmed saltanatı döneminde burada güzel bir çeşme yaptırmıştır. Mektep, Boğaziçi'nde Kanlıca'da görülen camiye yaptırmış olan İskender Paşa tarafından tesis edilmiştir. Yakındaki tekkeyi yaptıran ve 1038 (1628) yılında vefat eden Hakikîzâde Şeyh Osman Efendi, kendisinden sonra gelen şeyhlerle (halifeleriyle) orada gömülüdür.

486. Tahnikapın Sokağı Mescidi, Yâni kasap dükkanı sokağı Mescidi. İdam edilen Kızlarağası Beşir Ağa'nın esirlerinden Hatice Usta tarafından yaptırılmıştır. Hatice Usta, 1166 (1752)'da bu caminin yanında bir çeşme inşâ ettirmiştir; Sultan II. Bâyezid'in camisi yanındadır.

487. Teni Dersiye Mescidi, Edirneli bir müderris olan Dülbencizâde Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; Kûrekçiba-şî Süleymanağa Camii yakınındadır.

488. Yıldız Tekkesi Mescidi, Kurucusu Yıldızdede, İstanbul fethi sırasında bir kiliseyi hamama dönüştürdü ve bu yapı onun adını aldı; Sultan I. Mahmud tahta çıktığında mezan yeniden yaptırıldı ve orada 1166 (1752)'da bir tekke kuruldu.

489. Buraya kadar zikredilen camilerin sayısı 485'e varmaktadır ³⁷⁴, bunlardan 108'i ilk inşâ edildikleri durumdadırlar; 166'sının namaz kürsüleri vardır ve daha sonra inşâ olunmuşlardır; 209'u mahallelere bağlıdır, yâni her biri bir mahallenin camisidir; 168'inin bağlı bulunduğu mahalle yoktur. Bütün bu camiler şehir sûrları ve sayıları 28 olan şehir kapılan içindedirler ki, bu kapıların adları şöyledir:

1. Bahçe kapısı. 2. Cami kapısı. 3. Balıkpazan kapısı. 4. Zindan kapısı. 5. Odun kapısı. 6. Ayazma kapısı. 7. Unkapanı kapısı. 8. Ctbali (Cubali) kapısı.

³⁷⁴ Yazarın bulusudaki hesabında yanlış olduğuna inanmak zordur. Herhalde bir kafiye hatasıdır, zira sayı ilk 10 Sultan camiiyle 499'a varmaktadır

9. Aya kapısı. 10. İçerü yeni kapısı. 11. Petro kapısı. 12. Fener kapısı. 13. Balat kapısı (Yahudiler mahallesi kapısı). 14. Ay-vansaray kapısı. 15. Eğri kapısı. 16. Edime kapısı. 17. Top kapısı. 18. Mevlevihane kapısı. 19. Silivri kapısı. 20. Yedikule kapısı. 21. Narh kapı. 22. Samatya kapısı. 23. Davutpaşa kapısı. 24. Bahçe(Bostan) kapı. 25. Daşra (dışarı) Yeni Kapı. 26. Kum kapısı. 27. Çatladı kapı. 28. Ahır kapı,³⁷⁵

II. İstanbul Surları Dışında İnşâ Edilmiş Camiler.

490. Yedikule Câmîi, II. Mehmed tarafından inşâ ettirilmiştir; Yedikule dışındadır.

491. Kasablar Mescidi, Divanyolu'nda bir cami ve bir medrese yaptırmış olan Veziriazam Kara Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Kesik başı Sanıca camiinde gömülüdür; cami Yedikule dışındadır.

492. Debbağlar Mescidi* 1139 {1726}'da debbağ Elhac Ahmed Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Camiler Bahçesi yazannın döneminde Ahmed Ağa daha hayattaydı.

493. Hacı Mahmud Mescidi. II. Bâyezid döneminde yaşayan mes-cid adının sahibi tarafından inşâ ettirilmiştir; Merkez Efendi ve yeni Mevlevi Tekkesi kapısı yakınındadır.

494. Yenikapı Mevlevihane Mescidi, Malkoç Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır; Mekke'de hac sırasında bir suç yüzünden idam edilirken Yeniçeri başhalifesine bildirdiği son arzusu üzerine inşa edilmiştir (1006-1597).

495. Merkezefendi Tekkesi Mescidi, Şeyh Musliheddîn Merkez Musa efendi Bin Mustafa Bin Killd Bey Bin Haydar tarafından inşâ ettirilmiştir. Tekkenin şeyhleri orada gömülüdür, Hadis mektebi kurucusu Abdalbâki Paşa da orada gömülüdür, kendisi Tokat'da onaltı yıl valilikten sonra vefat etmiştir. Tekkenin kapısı dışında bir çeşme vardır; şeyhin türbesinin arazisi üzerinde birkaç basamakla inilen bir ayazma bulunmaktadır; yakında bulunan kaplıcaya şifâya kavuşmak üzere hastalar gelmektedir.

496. Amfîni Mescidi, Bir valinin divan kâtibi tarafından yaptırılmıştır.

497. İlyasefendi Mescidi, tıyas Şecâeddin Bin İlyas tarafından yaptırılmıştır. Dimetokalı ve Edirne Sultanbâyezid Camii müderrisi olan tıyas Efendi doksan yaşında vefat etmiştir. Seyid Şerif Corcanînin bütün eserleri

³⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/340-342

için tefsirler yazmış olan İlyas Efendi, oğullarından Ebu Hamid ve Lutfullah'la birlikte camisinin yakınında gömülüdür.

498. Tekyeci Cftmîlî, Küçük İsviçre tekkeleri imal eden ve 986 (1578) yılında vefat eden İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır. Top-kapı dışındadır.

499. Savak Mescidi, Husâmî Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ahmed Paşa, damadı Veziriazam Siyavuş Paşa'dan üç yıl sonra, 1008 (1599)'de vefat etmiştir. Caminin bulunduğu mahalleye Savak dendiği gibi Cebeci de denilmektedir. Caminin karşısında Kanunî'nin Kırkçeş-me sulannın taksim deposu ve önünde yüksek bir çeşme vardır. Su deposunun (Taksim) bahçesinde eski Segbanbaşının köşkü bulunmaktadır. Segbanbaşı orada hristiyanların paskalya yortusunda üç gün nöbete çıkıyordu. 1193 (1779)'de, silahdar Seyid Mehmed Paşa, caminin tahta minaresini taş olarak yaptırdı. Kalecikli Şişman Mehmed Ağa İbn Baba Yusuf, 1194 (1642)' de bir abdest alma çeşmesi tesis etti; Eğri Kapu dışındadır.

500. Ayvansaray Mescidi, 999 (1590)'da vefat eden Korucu Mehmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Mezan Eyub yolunda, sağ taraf-daki Tokmaktepe eteğinde taştan yaptırılmıştır; Ayvansaray Kapusu dışındadır.

501. Balat İskele Mescidi, Yusuf Şucâeddin tarafından inşâ ettirilmiştir.

502. Yenikapı İskele Mescidi, Yangın sonucu yandıktan sonra Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi tarafından tamamiyle yeniden inşâ ettirilmiştir ve kitabesi 1179 (1765)'de Müstakimzâde tarafından tertip edilmiştir.

503. Ayakapusu Mescidi, Ahmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Orada bir türbede İstanbul fethinde şehîd düşen Segbanbaşı Abdur-rahman Ağa gömülüdür; Veziriazam Ahmed Paşa camiye yeniden İnşâ ettirmiştir; Aya Kapu dışındadır.

504. Cibfilikapusu Mescidi, Osmanzâde Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir: Cibâll Kapusu dışındadır.

505. Tüfenkhâne Mescidi, yâni tüfek imalathanesi Mescidi, Kanunî Sultantan Süleyman tarafından yaptırılmıştır; caminin karşısındaki silah imalathanesi de onun eseridir; Unkapanı yakınındadır.

506. Unkapanı Mescidi, Subaşı (polis müdür) Süleyman Ağa tarafından Kanunî Sultan Süleyman saltanatı döneminde İnşâ ettirilmiştir. Kızlarağası Beşir Ağa, camide Mevlit okunmasını tesis etti ve Mekke ve Medine vakıfian idarecisi Beşir, camiye büyük yardımlarda bulundu. Birinci Beşir, Eyub Sultan'da türbesinde gömülüdür; ikincisi, Üsküdar'da Şahin Camii yalanında

gömülüdür; cami Unkapanı dışındadır.

507. Zeytinciler Câmîi, Hüseyin Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin içindeki çeşmenin suyu Süleymaniye camisinin aşağısından geçmektedir; Ayazma Kapsu dışındadır.

508. Ayazmakapsu Mescidi, Elhac Davud Ağa tarafından yaptırılmıştır.

509. Odunkapsu Mescidi» Sebze taciri El hac Salih tarafından inşâ ettirilmiştir; Odun Kapsu dışındadır.

510. Soğancılar Mescidi. Soğancılar kahyası tarafından yaptırılmıştır; Camiler Bahçesi yazarının döneminde, 1194 (1780)'de tamamlanmıştır; Oduncular Kapsu dışındadır.

511. Yoğurtçular Mescidi, Anî Çelebi Mehmed Bin Kemal Ahî Can, Tebrizî tarafından yaptırılmıştır; bu Âhî Çelebi Kanlı Finn Câmii'ni yaptırmış olandan ayırdır. Birincisi, Sultan İkinci Mehmed Hastahane-si tabibler başı idi; hac ziyaretinden Mısır'a gelirken 930 (1523)'de vefat etti; Hapishaneler Kapsu dışındadır.

512. Tekneciler Mescidi, Fâtiş Sultan Mehmed döneminde, Kızla-rağası Mustafa Ağa tarafından İnşâ ettirildi.

513. Gümrükönü Mescidi, Fâtiş Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır.

514. Hidâyet Camii, Bahçe Kapsu'nda kayıkların çeki yeri yakınında; Sultan II. Mahmud döneminde, 1220 (1812)'de Pâdişâhın kendisi tarafından İnşâ ettirilmiştir; sürekli endişe ve asayişsizlik sebebi olan kayıkçıların eski kaldıkları yerde yapılmış, adı da doğru davranış anlamında yine Sultan tarafından konmuştur.

515. Bursa Tekkesi Camii, Caminin kapısı yanında kardeşi Visâlî Efendi'yle gömülü bulunan Mehmed Gilan Efendi tarafından yaptırılmıştır; Bahçe Kapsu dışındadır.

516. Kireç İskelesi Mescidi, II. Sultan Mehmed tarafından inşâ ettirilmiştir. Kürsü, üçüncü defa Veziriazam olan ve daha sonra 1138 (1712)'de idam edilen Mustafa Paşa tarafından tesis edilmiştir.

517. Tulumbacılar Ocağı Mescidi, I. Mahmud tarafından yangın söndürme teşkilâtının kurulması münasebetiyle inşâ ettirilmiştir.

518. Yeşil Kiremitli Mescid, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yakındaki Ocak halkının yararlanması düşünülerek inşâ ettirilmiştir. Bostancı Sivaslı Mehmed Ağa, caminin damına renkli kiremit döşetti ve büyük kapının yanında, cami dış duvarları içinde iki çeşmeyle bir Hadis mektebi yaptırdı. Bu İnşâat 1131 (1718)'de tamamlandı. Altdakl iki binadan

birinde sıvacılar, diğerinde meremetçiler (restorasyon işi yapanlar) bulunmaktadır; daha aşağıda bıçakçılar ve iki yanında okçu ve yaycılar bulunmaktadır.

519. Bostancılar Tabhanesi Mescidi; yâni Bostancılar hastahane-si camisi, hasta bostancılar için Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşâ ettirilmiştir.

520. Ahurkapusu Mescidi, Kızlarağası Mahmud tarafından yaptırılmıştır.

521. Çatladıkapusu Mescidi, Kasaplar kâhyası Püf Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

522. Kumkapu Camii, Cuma namazları kılınan cami Kürekcibaşı Süleyman Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

523. Kaptanpaşa Mescidi, Gedikpaşa Mektebi yanında gömülü bulunan Kaptanpaşa tarafından inşâ ettirilmiştir; Kumkapı dışındadır.

524. Yenikapı Mescidi. Malkoçzâde Ebubekir Ağa tarafından yaptırılmıştır; Langa Yenikapı dışındadır.

525. Davutpaşa İskeleyi Mescidi, 1149 (1636)'da vefat eden defterdar Bekir Paşa'nın türbesi yanındadır; kürsü, Veziriazam Nailî Abdullah Paşa tarafından tesis edilmiştir; Paşa Cidde valisi bulunduğu sırada vefat etmiş ve Mekke'de Zemzem Kuyusu yanına gömülmüştür.

526. Samatya Mescidi, Elhac Faik Süleyman Ağa tarafından yaptırılmıştır; Kapu dışındadır.

Şehir surları ve kapılan dışında 37 cami vardır, ve şimdi şehrin du? mahallelerinin ve Eyub camilerin anlatımına geçiyoruz.³⁷⁶

III. Eyub Camileri.

527. Osmanlı Sultanlarının yedincisi II. Mehmed'in saltanatı sırasında, İstanbul'un fethi döneminde, şeyh Ak-Ş em şeddin, İbn Ebu Suf-yan zamanında Yezid Bin Şcred Es-Sehassi kumandasında İstanbul muhasarasında şehid düşen sekiz kahramandan en saygıdeğerinin Eyûb Ansari Halit Bin Seyid'in mezarının bulunduğu yeri keşfetti. Eyûb camii, İstanbul'un fethinden beş yıl sonra 863 (1458) yılında inşâ edildi. Ekmekçizâde Ahmed Paşa, 1000 (1591)'de camiye ilâve yaptı ve 1136 (1723) yılında bir fermanla bütün camilerde Ramazan'da kandillerle mahye

³⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/342-345

kurulacağı emri verildiğinden, caminin iki ve alçak minaresi yerine, her biri iki şerefeli iki minare inşâ edildi. Caminin dışından görülen iki mahfil Kızlarağası Beşlr'in eseridir ve kendisi de orada gömülüdür. Birinci Mahmud kendi saltanatı döneminde sarayda bulunan kutsal emânetlerden Hz. Peygamber'in ayak izini bu camiye koydu. I. Ahmed büyük pencereyi açtırdı ve 1133 (1720)'de vefat ettiğinde Kızlarağası Mustafa'nın türbesinin küçük kapısı yanına gömülen Veziriazam Sinan Paşa avludaki çınarların arasında yükselen köşkü yaptırdı. III. Osman'ın annesi Hatice Sultan, büyük kapının karşısında içinde gömülü bulunduğu küçük evi yaptırdı. Veziriazam Semiz Ali Paşa da büyük türbenin kapısı bitişiğinde, yan tarafından mezarının bulunduğu küçük bir ev inşâ ettirdi; onun yanında Veziriazam Gürcü Mehmed Paşa'nın mezarı bulunmaktadır ve bahçe iskelesinin iç tarafında Kıbrıs fâtihi Lala Mustafa Paşa'nın yanlan açık, üstü kubbeli mezarı vardır. Bu türbenin mezarlık alanında Hoca Sinan Paşa'nın ve Kaynarca barış anlaşmasını imzaladıktan sonra vefat eden Muhsinzâde Gazi Mehmed Paşa'nın kabirleri vardır. Büyük kapının karşısında bir serinleme yeri vardır ve bu da tacirler kâhyası İsmail Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Şadırvanla havuz. Veziriazam Halilpâşâzâde İbrahim Paşa'nın hayr eseridir. İbrahim Paşa, Uzun-Çarşı yanında bir cami de yaptırmıştır.

528. Zalpaşa Camii, Kanunî Sultan Süleyman'ın silah dan Zal-Mahmud Paşa ve kansı Şâhsultan tarafından inşâ ettirilmiştir; her ikisi de burada yaptırılmış olan bir türbede yatmaktadır. Burada bir Sultan mahfili, bir medrese ve bir şadırvan vardır ve türbenin karşısında bir ikinci medrese ve avlu kapısının yanında, 958 (1551)'de bir çeşme inşâ ettirilmiştir. Türbe medresesi yanında, Baş sokağına fazla uzak olmayan yerde, ünlü hat sanatı üstadı Çivicizâde Mehmed Efen-di'nin mezan bulunmaktadır. Baş sokağına bakan türbenin yanında, Laalizâde Abdullah Efendi'nin Sergüzeşt adlı eserinde bahsettiği Bayramî dervişlerinden Ömer Sekini'nin ikinci erkek kardeşi Edirneli Pîr Ahmed yatmaktadır; onun yanında Haddadî Ali Efendi'nin kabri vardır. Türbenin yakınında İskender Bey ve eşi Gevheri Mulûk Sultan tarafından inşâ ettirilmiş, fakat genellikle Zal-Mahmudpaşa Mektebi olarak anılan mektep bulunmaktadır.

529. Şâhsultan Camii, Sultan II. Selim'in buraya gömülmüş olan aynı addaki kızı tarafından inşâ ettirilmiştir. Orada bulunan eski cami Camiler Bahçesi yazarının döneminde yeniden yaptırıldığında (restore edildiğinde), kubbenin altında eski bir yazı ile 963 (1555) tarihiyle karşılaşıldı. Şah Sultan, bayramlarda Mevlid okunması ve Allah (C.C.)'in birliğine duâ için bir salon

ve bir de mektep inşâ ettirdi. Deniz kenarında görülen hücreler, zamanımızda Kocamustafapaşa Zakirbaşı şeyh Abdulkerim Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yakında, Bahariye Sarayı karşısındaki Taşlıburun'da, Belgradh Lagirî Cennet Efendi tarafından yaptırılmış ve içinde iki Bektaşî dervişinin yattığı bir tekke vardır. Ünlü Veziriazam Melek Ahmed Paşa (IV. Mehmed dönemi Veziriâzam'ı.) Eyûb bostancılarının deniz kenarında bulunan VaJidesultan Sarayı'nın karşısındaki kışlık mahallesinde gömülüdür. 1073 (1662) yılında vefat etü.

530. Mustafaefendi Tekkesi Camii, Yâni Murteza Efendi Tekkesi Cuma Camisi; Bâb-ı Âlî'de yüksek görev mevkilerinde bulunan Yek-çeşm (bir gözü görmeyen) Elhac Murtaza Efendi tarafından Kaşgarh Nakşibendî Şeyh Abdullah için yaptırılmış ve bu tekke inşâ ettirilmiştir. Bu şeyh önce, Laalizâde Abdullah Efendi tarafından yalnız bekârlar için inşâ ettirilen Kalender tekkesini idare etti; fakat, evlenmek istediği için oradan ayrıldı; 1147 (1734) "de vefat etti. Caminin kurucusu ise 1160 (1747)'da öldü ve oğluyla birlikte demir parmaklıklarla çevrili kabrinde yatmaktadır.

531. Zeynephfitun Mescidi, Kurucusunun kabrinin bulunduğu cami, tdris Köşkü yanındadır. Sülüs ve Taalik yazıda Nesi 'den üstün hat sanatı üstadı, Osmanlı hizmetine girinceye kadar İran prensleri divanına başkanlık eden Ve Sekiz Cennet adlı ünlü Osmanlı tarihini yazan Bitlisli İdris'in karısı idi. Bitlisli İdris, kendi adını taşıyan köşkün bitişiğinde inşâ ettirdiği çeşmenin yanında gömülüdür. Babasının yazdığı tarihi devam ettiren oğlu defterdar Ebulfazl Mehmed, Tophane'de yaptırdığı defterdar camisinin avlusunda yatmaktadır. 971 (1563)'de vefat etti. Caminin civarında, Çolak Şeyh Hüseyin Efendi tekkesinin karşısında, caminin Karaağaç tarafındaki duvarından bakılınca görünen taştan yapılmış eski bir türbe vardır. Orada, Kızlarağası Mehtne-dağa Câmii'nln yakınında bir cami ve bir medrese inşâ ettirmiş olan defterdar İbrahim Paşa gömülüdür, bu taş türbe harabesinin ortasında 901 (1495)'de vefat eden ünlü Şeyhülislâm Ali Arabî yatmaktadır.

532. Kasımçavuş* Mescidi, Fatih Sultan Mehmed saltanatı dönemi çavuşlarından olan Kasım Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; kardeşi, Sofular camisini inşâ ettiren Çavuş Ali onun yanındaki kabrinde yatmaktadır.

533. Defterdar Mescidi, II. Bâyezid saltanatı dönemi defterdarı Süleyman Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir.

534. İslâmbey Mescidi,

535. Düğmeciler Mescidi, 998 (1589)'da vefat eden Düğmeclzâde Mehmed Bekir Efendi tarafından yaptırılmıştır.

536. Ahmeddede Mescidi, Eyûb bahçesi muhafızları şeyhlerinden biri tarafından inşâ ettirilmiştir.

537. Hoca Bâli Mescidi, III. Murad saltanatı döneminde Abdullah Balî Efendi tarafından yaptırılmıştır.

538. Ulucababa Mescidi, Fâtih Sultan Mehmed'in yakın adamlarından biri olan Veliyeddin Efendi tarafından yaptırılmıştır.

539. Mustafaçavuş Mescidi, Mehmed Kayabey'in yaptırdığı hamamın yakınındadır.

540. Bıçakçı Mescidi, Camisinin yanına gömülmüş olan Ferhad Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir.

541. Alipaşa Mescidi, Veziriazam Semiz Ali Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Kendisi Hz. Peygamberin sahâbilerinden Hz. Eyüb'ün yakınında gömülüdür ve mezar taşında 972 (1564) tarihi yer almaktadır.

542. Sururî Mescidi, 1008 (1599) yılında vefat eden ve ünlü şahsiyet Yahya Zâde'nin Eyub'deki kabri yakınında gömülü bulunan Şeyhülislâm Hoca Saadeddin Efendi tarafından yaptırılmıştır.

543. Sofiler Mescidi, kardeşi Kasım Çavuş'un yaptırdığı camide onun kabri yakınında gömülü bulunan Çavuş Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır, cami, Saadeddin tarafından da yenileştirilmiş (restore edilmiş) tir.

544. Abdulkadirelendî Mescidi, Babası Şeyh Abdurrahman Efendi 944 (1537)'de vefat eden ve Sivâsî Efendi tekkesinde gömü'ü Şeyhülislam Abdulkadir Efendi tarafından yaptırılmıştır. Oğlu bu camiye 1002 (1593)'de babasının mezar yanında İnşa ettirdi. Caminin yakınında, oğlu tarafından daha sonra Halvet! tarikatı tekkesine dönüştürülen Kur'an okuma evi Saadeddin'in hayr eseridir.

545. Demirciler Mescidi, Abdurrahman Paşa'nın kızı Zühre tarafından 952 (1545) yılında inşa ettirilmiştir.

546. Kızıl Mescid, Kiremitçi Süleyman Efendi Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Kürsü, Rumeli eyâlet büyük-kadısı Feyzullah Nazif Efendi'nin eşi olan ve Camiler Bahçesi yazarının döneminde hayatta bulunan Elhace Fatma Hanım tarafından tesis edilmiştir; yakınında eski vezir Cafer Paşa'nın türbesiyle bir medrese bulunmaktadır.

547. Beğ Mescidi* Silahdar (İmparatorluk ahudan s ilah dan) Meh-med Beğ tarafından inşâ ettirilmiştir; Zal-Mahmudpaşa Camii karşısında, Nakkaş Hasanpaşa Türbesi yanındadır.

548. İskele Mescidi; Minaresizdir. Dua mahalli tbrahimhanzâdeler ailesinden Elhac Mehmed Kâhya tarafından camiye dönüştürülmüştür.

549. Kasımpaşa Camii, 921 {1515} de Cesiri Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bursa'da Emîr Buhara vakfına bağladığı bir medrese ve bir hamam yaptırdı. Caminin kitabesi 1138 (1725)'de konulmuştur. Kasımpaşa tarafından inşâ ettirilmiş bir mekteple ahşâb bir medrese vardır. Orada, birçok müderris arasında 978 (1725)'de vefat eden Cafer İbn Abdunnebi Bin Mustafa yatmaktadır. Üsküdar'da bir cami yaptırdı ve bahçe karşısına rastlayan bu camiye çekilerek seksen yaşında vefat etti. Dört kere Şeyhülislâm olan San'ullah Efendi'nin babasıdır. Yine burada, ünlü Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin yeğeni Ab-dulfettah İbn Şeyh Nassrullah yatmaktadır. Babası, Şeyh Nassrullah, oğlundan sekiz yıl sonra, Sivaşân tekkesi şeyhi iken 984 (1576)'de vefat etti.

550. Balçık Tekkesi Mescidi, Okuma mektebi olarak kullanılmak üzere önce 863 (1458)'de inşâ ettirildi; sonra vezir Tirû Hasan Paşa tarafından camiye dönüştürülerek bir imam atandı; yanına, hadiresin-de birçok şeyhin yatmakta olduğu bir tekke eklendi.

551. Şeyhülislâm Tekkesi Mescidi, Ünlü Şeyhülislâm Seyid Feyzullah Efendi'nin oğlu Şeyhülislam Seyid Mustafa Efendi tarafından eski Şeyhülislâm Fenârî Efendi bahçesinde inşâ ettirilmiştir. Tekkenin kapısı yanında bir çeşme ve sokağın kenarında şeyhin türbesi bulunmaktadır.

552. Tahtamlınare Mescidi, Temeşvarlı İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır.

553. Darülha&s Medrese Mescidi, Caminin içine küçük bir de kütüphane konularak Kızlarağası Elhac Beşir Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Yahya Efendi'nin elinden çıkma kafiye tarihçede 1147 (1734) tarihi görülmektedir.

554. Baba Haydar Mescidi, Hoca Haydar tarafından yaptırıldı; Nakşibendî'nin kırk yıldan beri Eyûb türbesini ziyaret ettiğini öğrenen Kanunî Sultan Süleyman bu küçük camiyi inşâ ettirdi.

555. Dere Mescidi, III. Murad sarayı kadınlarından biri tarafından yaptırıldı. Halilağa yanında görülen çeşme de III. Murad dönemindedir.

556. Arpacı Mescidi. Bu caminin yakınındaki bir türbede Ak-Şemseddin'le birlikte İstanbul fethine gelen Şeyhoğju Edhem Baba yatmaktadır.

557. Takkeci Mescidi, Takke imalatçısı Cafer Çelebi tarafından 981 (1573)'de inşâ ettirilmiştir. Kürsü, Kızlarağası Elhac Beşir Ağa tarafından konulmuştur.

558. Defterdar Camii, Nazlı Mahmud Efendi tarafından 948 {1544}'de

inşâ ettirilmiştir. Caminin kurucusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük yazı san'atı üstadlarından Şeyh Hamdullah'dan, minarenin alemleri üzerine bir yazı hokkası ile kalemler koymak müsaadesi aldı. Camiye, Önünde bulunan Defterdar iskelesi adı verildi. Kurucu, caminin bahçesindeki özel türbesinde gömülüdür ve kafiye tarih kitabesinde 953 (1546) rakamları görülmektedir. Medrese önce evliler için kurulmuştu, daha sonra mektebe dönüştürüldü.

559. Sultan Câmîî, Fâtih Sultan Mehmed'in adamlarından biri olan şeyh Abdulvuhud tarafından yaptırıldı. Sonra Sofya'ya giden kurucu, dönüşünde, İstanbul'da Ayvansaray dışında bir cami yaptırdı. Fâtih Sultan Mehmed'in emri gereğince 860 (1455)'da tekkesinin yanına gömüldü. Zamanla bu vakf eseri harabe hâline gelince II. Mehmed buraya bir mektep, bir serinleme yeri yaptırdı ve mektebin yanında bir cami ile Mehmed Ansarî için bir türbe inşâ ettirdi; bu sebeple caminin adı Sultan Camisi olarak kaldı; 1156 (1743)'da maramattan (restore) geçti.

560. Yenimahalle Mescidi, Eğri Kapu inşinin sonunda gömülü bulunan Elhac Husrev tarafından yaptırıldı. Yakındaki mektebin kurucusu, damadı İbrahim Paşa'dır. Çeşme, Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır; yakınında Kerpiç hamamı vardır.

561. Çadırbaşı Mescidi. II. Mehmed'in çadır kurucularının başı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır, kendisi de orada gömülüdür.

562. Otakçılar Mescidi. Yâni otağ kurucuları Mescidi; Fethullah Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir. Ünlü Kızlarağası Gazanfer (Macar dönmesi), caminin harâb olmasından sonra onu yeniden inşâ ettirdi ve bir çeşme kurdu. Kendisi Kırkçeşmeler yanında gömülüdür ve aynı yerde bir çeşmeyle bir medresesi vardır. Caminin kürsüsü Veziriazam Bayram Paşa tarafından konulmuştur. Kızlarağasının camiye yeniden yaptırması tarihi 1008 (1599)'dir.

563. Tanık Minare Mescidi, Taşköprülü Nakşibendî Ahmed tarafından 900 (1494) yılında yaptırılmıştır. Kılıç kuşanma merasimine giderken bu caminin harâb hâlini gördü ve inşâat bakımından yeniden ele alınması emrini vererek, Sultan mahfili de olan bir Cuma camisi yaptırdı.

564. Mehmed Bey Mescidi, Çadır kurucularbaşı, Okçubaşı Hüseyin Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; daha önce kendisinin diğer camisinden söz etmiştik.

565. Muştala Pasa Mescidi, Bu addaki Veziriazam tarafından yapılmıştır. Kendisi üç defa Vezâretiuzmâ makamında bulundu ve Sakız

adasında vefat ederek orada 1178 (1764) yılında toprağa verildi. Havuzlu camiyi inşâ ettiren Hüseyin Ağa bu camide çeşmenin yanında gömülüdür.

566. Aşçıbaşı Mescidi, Ahçılarbaşı Mehmed Ağa tarafından inşâ ettirilmiş.

567. Kapuağası Mescidi, Yâni sarayın yüksek dereceli mabeyincisinin camisi. Bu görevli Davud paşa'dır; cami 962 (1554) d e inşâ edilmiştir.

568. Şeyh Murad Tekkesi Mescidi. Minkrizâde Yahya Efendi'nin damadı Mustafa Ağa Efendi tarafından önce medrese olarak yaptırılmış, sonra tekkeye dönüştürülmüştür; şeyhler burada gömülüdür.

569. Musevir Mescidi, Subaşı (polis müdürü) Musevir Süleyman tarafından yaptırılmıştır.

570. Nişancılar Mescidi, Büyük nişancı, tarih yazar Tusialı Ce-laleddin tarafından inşâ ettirilmiştir; 975 (1567)'de vefat eden Celâleddin oraya gömüldü. Camide bulunan şadırvan ve mektep Veziriazam Rami Mehmed Paşa tarafından hayr eseri olarak yaptırıldı. Caminin kurucusunun kabri yanında, Kanunî Sultan Süleyman'ın emri gereğince, Tarihler Koleksiyoncusu adlı eseri Farsça'dan Türkçe'ye çeviren ve 973 (1565) yılında vefat eden kardeşi Salih Efendinin mezarı bulunmaktadır.

571. Topçular Mescidi, Topçu paşası Esad Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; Bu Paşa'mn vefat tarihi 966 (1558)'dir ve başmihrabm dış ön tarafında gömülüdür.

572. Eraîr Buhara Zaviyesi Mescidi. Yâni Emîr Buhara Tekkesi Camii; Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır; Şeyhlerin mezarları da buradadır.

Eylece, Halid Bin Seyid Eyûb Ansâri mahallesinde 46 cami var demektir ve bunlardan 23'ünde Cuma Namazı kılınmaktadır. Şimdi, Da-vudpaşa'da ve Alibey köyü kasabasında, Saadabat ve Karaağaç'daki camilerin anlatanına sıra gelmektedir.

IV. Davutpaşa ve Civan Camileri.

573. Davutpaşa Saray- Camii, Sultan IV. Mehmed tarafından 1061 (1650) yılında yâni meşhur ikinci Viyana Muhasarasından onüç yıl önce inşâ ettirilmiştir. Sultan, zâten «Avcı» lâkabından da anlaşılacağı gibi, büyük bir av meraklısıydı. İstanbul civarındaki ormanlar ve kırlarda sık sık avlandığı gibi, zaman zaman av hayvanları bakımından zengin olan Edirne'ye kadar da gider, orada aylarca kaldığı olurdu. Bu camiyi de eski Davut Paşa Sarayı yakınında av camisi olarak inşâ ettirmiştir. Bu caminin hizmetleri her zaman görüldüğünden, Sultan'ın ava çıkmadığı zamanlarda da cemâatin ibâdetine

açıktı.

574. Dîduz Camii, Yedikule'de Öldürülen II. Osman tarafından yaptırılmıştır.

575. Alibey Kariyesi Mescidi, H ebe tu Halı Hoca kadın tarafından yaptırılmıştır.

576. Saadabat Camii, yâni III. Ahmed'in Veziriâzam'ı İbrahim Paşa tarafından inşâ ettirilen kasrın camisi.

577. Tekle Mescidi, Veziriazam Kara Mustafa Paşa tarafından 41. Yeniçeri alayının ibâdeti için yaptırılmış ve inşâata alayın yüzbaşısı nezâret etmiştir.

578. Kâğıthane Kariyesi Camii, Yâni, kâğıt imalathanesinin bulunduğu köyün cuma namazı camisi; Kanunînin kızı ve şehzade Meh-med'in karısı Ayahâtun tarafından 951'de (1544) inşâ ettirilmiştir.

579. Tahta Kası Camii. Halen kapalı ve harâb; Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

580. Karaağaç Mescidi. Kızlarağası Osman Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; daha sonra Kızlarağası Beşir Ağa tarafından başdanbaşa yenilenmiştir.

V. Surdüst Hasköy Mahallesi Camileri.

581. Keçeci Mescidi, Yâni, at eyeri altına konan çuhalar imalatçısı camisi; Çuha imalatçısı Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Sultan İÜ. Ahmed'in birinci kadını tarafından cami yeniden yaptırıldı ve yanında bir okul tesis edildi.

582. Hanedan Ata Mescidi. III. Ahmed saltanatı döneminde Tersane kâhyası Kiblelizâde tarafından yeniden inşâ ettirildi.

583. Kiremitçi Camii. Mezarı mihrabın dış-önünde bulunan Ahmed Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Kürsü bu zât ve hazinedar Es'edullah Efendi'nin karısı Aynî Hâtûn tarafından 1591 "de tesis edilmiştir.

584. Şaban Mescidi. İnşâ ettirici mescid hadiresinde gömülüdür.

585. Pirîpaşa Mescidi. Adı, Silivri'de yaptırdığı caminin badiresinde gömülü olan yaptırıcısından gelmektedir. Mimleri, Camiler Bahçesi'nin yazıldığı dönemde, 1192 (1778) de, sipahiler Paşası Hatipzâde Dâniş Ahmed Efendi tarafından tesis edilmiştir.

586. Turşucu Mescidi. Yemiş taciri Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır.

587. Abdessettm Mescidi. Mezarı Küçükçekmece'de fakirler imareti yanında olan defterdar Abdesselâm Efendi tarafından yaptırılmıştır.

588. Kaysunîzâde Mescidi. Bu adı taşıyan ve 970 (1552) yılında ölen tabib tarafından yaptırılmıştır.

589. Sütlüce Cftmil. Kızlaragası Mehmed Bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi 959 (1551) olan caminin hadiresinde bir imamlar topluluğunun mezarları bulunmaktadır.

590. Humbaracıhane Camii. Yâni, bombacılar kışlası camisi; Üsküdar'da Bostan iskelesi yanında bir mektep inşâ ettiren III. Selim'in annesi Mihrişâh Sultan tarafından yaptırılmıştır. Mihrişâh Sultan, oğlu merhum m. Selim için 1209 (1794)da yüksek bir köşk inşâ ettirdi. Yandaki türbede, önce oda uşağı ve daha sonra üç tuğlu Kap tan-ı derya makamına yükselen ve Mısır fethi sırasında Gazi şeref unvanını alan Gazi Hüseyin Paşa gömülü bulunmaktadır. Aynı yerde Sultan İkinci Mahmud'un Sır Kâtibi ve 1222 (1810) yılında vefat eden Feyz Efendi ile bir sultan kızı olan Banûye Hanım ve 1220 (1805) yılında Hakkın rahmetine kavuşan Mihrişâh Sultan'ın kendisi medfundur.³⁷⁷

VI Surdışı Kasımpaşa Mahallesi Camileri.

591. Kasımpaşa Camii. Rodos muhasarasında serasker olan Pa-şa'nın adını taşıyan cami III. Ahmed saltanatı döneminde ve o sırada üç kere veziriazam olan Ali Paşa'nın kardeşi, Nuh Efendi oğlu Feyzul-lah Bey idarecilik görevindeyken yeniden yapıldı. O dönemde aslından Mevlâna Celâleddin Rumî'nin Mesnevî'sinin okutulduğu bir medrese, bir çifte hamam ve bir mahkeme de yaptırıldı.

592. Kalyoncular Kışlası Camtî. Yâni deniz erleri kışlası cuma camisi; Gazi Hasan Paşa tarafından inşa ettirilmiş; caminin kapısı önünde bir mektep, bunun üstünde çavuşların başağalan için odalar ve bir hapishane 1198 (1783) yılında inşâ edilmiştir; caminin her yanında çeşme vardır. İnşâsından bir yıl sonra yıkıldı ve büyütüldü. Orta kubbe de büyütüldü ve Sultan için de bir mahfil yapıldı.

593. Surun Mescidi. İstanbul Kadısı Muhiyeddin Fenârî'nin vekili (naibi) ve Kasımpaşa Medresesi'nin kurucusu Hoca Şaban oğlu Mule-heddin Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Sultan Mustafa'nın hocasıydı. Onun idamından sonra bu camiye çekildi ve müderris olarak 969 (1561)'da orada vefat etti. Cami içindeki bir hücrede kendisine ait bütün kitaplar

bulunmaktadır. Mescidin karşısında görülen çeşme 1145 (1732) yılında yeniçeriağası Abdulbâki Ağa tarafından tesis edilmiştir.

594. Yahyakâhya Camii. Sokullu Mehmed Paşa'nın Veziriâzamhği döneminde Kahyabey (İçişleri Nâzın) mevkiinde bulunan Yahya tarafından fiskiyeli bir çeşmeyle birlikte yaptırılmıştır.

595. Taçakısı Mescidi. Fâûh Sultan Mehmed'le İstanbul'a gelen Kadı Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır, ölüm tarihi H. 973 (1568)'dür.

596. Eiyühüm Mescidi. Amasya, Bursa ve Gelibolu kadılıklarında bulunan ve H. 941 (1534)'de vefat eden Şemseddin Ahmed Efendi Bin Yusuf El-Yekanî tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin mimberi, Be-şiktaş'da Baş sokağında kendi yaptırdığı mektebin yanında gömülü bulunan Kamer Hâtûn tarafından tesis olunmuştur. Eiyühüm Mehmed şah Riyazî'nin oğlu Edirne'de müderrislik görevinde bulunduğu sırada babasından bir yıl sonra öldü. Kamer Hâtûn da Sinan Bey'in kızıdır.

597. Hacı Ahmed Camii. Kanunî Sultan Süleyman'ın sanatkâr hasır Örücüsü Hacı Ahmed Bin Abdessamed El-Yekanî tarafından biraz uzağında ve üzerinde H. 955 (1548) tarihini taşıyan bir çeşmeyle birlikte inşâ ettirilmiştir.

598. Emlnbey Camii. Tersane Emmi ve H. 984 (1597)'de vefat eden Baş Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır.

599. Ağa Camii. Galata sarayı ağası ve Mekke'de vefat eden bu mahallin imamı Hüseyin Efendi tarafından yaptırılmıştır.

600. Şahkulu Mescidi. Üçüncü Mehmed'in nedimlerinden biri olan Mehmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır; Atıf Efendi Kütüphanesi karşısında, Bulak Hâtûn çeşmesi yanında tesis ettiği mektebin bahçesinde gömülüdür, aynı zamanda Parmakkapı'da Mustafa Paşa'nın Kemankeş Medresesi karşısındaki Sinekli Medresesi'ni tesis etmiştir.

601. Asma Mescidi. II. Bâyezid saltanatı döneminde Tersane Âmiri Yunis Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Mescidin asma adım taşımalarının sebebi, yaptırıcısının mezar taşının yanmdakilerin hepsinden daha yüksek olmasıdır. Bu taş Beyoğlu dört yoluna çok uzak değildir. Civarda rastlanan çeşme, harem idarecisi Elhac Beşir Ağa'nın eseridir ve kendisi H. 1153 (1740) yılında vefat etmiştir.

602. Kamerhâtun Mescidi. Mabedin bina ettiricisi olan kadın, başmihrabın dışı önünde gömülüdür. Yakınındaki çeşme Veziriazam Gürcü İsmail Paşa tarafından yaptırılmıştır; bu çeşme Aynalı Çeşme adıyla tanınmıştır.

603. Sarı Lutfi Mescidi. II. Bâyezid saltanatı dönemi ulemâsından biridir ve Bursa'da müderrislik görevinde bulunduğu sırada, fikir hürriyetini savunma kanaatinden ötürü, Anadolu Kadıaskeri'nin hükmüyle 900 (1494) yılında şehid olarak idam edilmiştir. Hakkında idam hükmü veren Kadıasker Kâtipzâde Mustafa Efendi'dir.

604. Tozkoparan Mescidi. H. 957 (1550) yılında vefat eden Elhac Bâyezid Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.

605. Kapdan Mescidi. 1452 (1739)'de vefat eden Kapdan Şaban tarafından inşa ettirilmiştir.

606. Taşatma Mescidi. Büyük caminin bina ettiricisi Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır.

607. Bedreddin Mescidi. Bu adı taşıyan ve H. 915 (1509) tarihinde vefat eden kalyon kapdanı tarafından yaptırılmıştır.

608. Karanlık Mescid. Kasım Paşa'nın mahremlerinden biri olan ve Hac için gittiği Mekke'de vefat eden Hacı Ferhad tarafından inşa ettirilmiştir.

609. Mevlevîhâne Mescidi. Kasımpaşa mahallesinin merkezindedir. Evvelce Galata Mevlevîhânesi'nde şeyh olan ve kendi yerini vermek istediği bir Mesnevi yorumcusu için evinin bahçesinde H. 1041 (1631) yılında inşa ettirilmiştir. Vaiz kürsüsünün arka dışında diğer şeyhlerle birlikte medfundur.

610. Dizdar Mescidi. Dizdar Mehmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

611. Altuncu Mescidi. Kuyumcu Şaban Ağa tarafından yaptırılmıştır.

612. Hacı Husrev Mescidi. Yaptıran Elhac Husrev'dir.

613. Kara İmam Mescidi. Kitapçı Muhiyeddin tarafından inşa ettirilmiş, mimberi III. Ahmed saltanatı döneminde Kaptan-ı derya olan Kaynak Mustafa Paşa tarafından konmuştur.

614. Sakızağa Mescidi. Kitapçı Musliheddin tarafından yaptırılmıştır. Mezarının yeri meçhuldür.

615. Kapiüstü Mescidi. Kasımpaşa'ya doğru açılan kapının üstündedir; Tersane Emmi Mehmed Emin Ağa'nın kansı Râbia Hâtûn tarafından yaptırılmıştır.

616. Divanhane Câmiî. II. Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir. Divan salonu ilk defa Kapdan paşalar için Kanunî tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, I. Ahmed tarafından tesis edilmiştir; Kürsünün kurucusu ise, ilk adı Gelibolu yakınında Aca Ovalı Yakub oğlu Hızır olan Barbaros Hayreddin Paşa'dır.

617. Alipaşa Camii. Deniz kenarında, emekli olduktan sonra başı vurulan eski Veziriazam Çorlulu Ali Paşa tarafından yaptırılmış bir Tersane

camisidir. Başı, 1119 (1707) yılında bu caminin yanına gömülmüştür.

618. Zindan Mescidi. II. Bâyezid tarafından inşa ettirilmiş, zindanın içindeki hamam eski bir kızlarağasının hayratıdır.

619. Sıvrikoz Mescidi. Sıvrikoz Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Yakınındaki hamam H. 1192 (1777) yılında Kaptanpaşa Cezayirli Hasan Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

620. İbadullah Mescidi. Yani Allah'ın hizmetkârları camisi. 997 Hicrî (1588) yılında Seyid Ali Reis tarafından inşa ettirilmiş; adını Sultan III. Murad'ın bir sözünden almıştır. III. Murad, bir gün kenarında Caminin temellerinin atıldığı dere boyunca geçerken, toplanmış büyük bir kalabalık gördü ve «Allah'ın hizmetkârları böyle toplanmış ne istiyorlar?» diye sordu. Caminin yakınındaki çeşme, 1114 (1702)'de Kız-larağası Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır.

621. Yeldeğinnen Mescidi. H. 1000 (1591) yılında Sultan İmamı Abdul-Kerim tarafından bir yel değirmeni yanında inşa ettirilmiştir. Yakınındaki mektep, Piyâle Paşa kâhyası Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

622. Yeniçeşme Mescidi. H. 974 (1566) yılında Kadı Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Orada görülen çeşme Kaptanpaşa Piyâle II. tarafından inşa ettirilmiştir. Kendisi mektebinin yanında Zin-cirlikuyu çeşmesi yakınında gömülüdür.

623. Saçlı Emîr Efendi Camii. Cami ve tekke 1003 (1594) yılında vefat eden Sivaslı Seyid Osman Hâşimî Efendi tarafından yaptırılmıştır.

624. Kulaksız Mescidi. Zincirlikuyu çeşmesi yanında gömülü olan Ahmed Reis tarafından inşa ettirilmiştir.

625. Okmeydanı Mescidi. Fâtih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilmiş, II. Bâyezid bir minare ve bir tekke eklemiştir. Aynı yerde bir Sultan köşküyle, altında bir çeşme bulunmaktadır. Civardaki anıtaş ünlü okçular adına dikilmiştir ve üzerinde adlan yazılıdır. Bu dikili taşlardan biri, daha yukarıda adının verildiği caminin bahsettiğimiz Tozkoparan için dikilmiştir.

626. Sınanpaşa Câmîl. H. 987 (1579) yılında inşa edilmiştir. Camiyi yaptıran beşkere Vezirâzam olmuştur ve İstanbul Divanyo-lu'nda inşa edilmiş kubbe biçimindeki mezarında yatmaktadır. Caminin yanındaki mektep, 998 (1589)'de vefat eden Kapdan-ı derya Çelebi Hasan paşa'nındır.

627. Gazenfer Ağa Mescidi, Bu adı taşıyan bir Yeniçerilerağası tarafından yaptırılmıştır.

628. Küçük Piyâlepaşa Mescidi. Bu addaki büyük camiyi yaptıran

Kapdan-ı derya Piyâle Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Yapılış tarihi H. 973 (1565)'dir. Mektep ve çeşmeyi Çavuş Kadri yaptırmıştır.

629. Gedük Abdi Mescidi. Donanma kapdanlanndan biri olan Ge-dük Abdullah Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1031 (1621) tarihinde vefat etmiştir.

630. Pişmaniye Mescidi. Mumcuzâde Bostancı Mehmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır.

631. Sirkeci Mescidi. Sirkeci Musliheddin tarafından inşâ ettirilmiştir. Karşısındaki mektep, orada gömülü bulunan Kapdan-ı derya Piyâle II. tarafından yaptırılmıştır; oradaki iki çeşme de aynı zâtın hay-raün darıdır.

632. Naalinci Mescidi. Elhac Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Cami, yakınında bulunan çeşmenin adını almıştır.

633. Kurd Çelebi Mescidi. H. 1020 (1611) yılında vefat eden donanmanın kapdanlanndan biri olan Kurd tarafından inşâ ettirilmiştir. Aynı yerde, sultan III. Murad tarafından H. 994 (1585) yılında yaptırılan iki çeşme bulunmaktadır.

634. Husflmeddîn Uşşâkî Tekkesi Mescidi. Yâni, Hüsameddin Uşşâkî Tekkesi camisi. H. 1005 (1590) tarihinde vefat eden Halvetî Şeyhi Konyalı Hüsameddin Hasan tarafından yaptırılmıştır; Şeyh, halifesi olan şeyhlerle birlikte İstanbul'da medfundur.

635. Piyâle Paşa Camii. H. 985 (1577) tarihinde vefat eden I. Piyâle Paşa tarafından yaptırılmıştır. Camide görülen yazılar (Süleyma-niye'nin de yazılarının sahibi) hat üstadı Karahisârî 'nin elinden çıkmıştır. Bu hat üstadı H. 1000 (1591) tarihinde vefat etmiştir ve Sûtlü-ce'de gömülüdür. Caminin bir taraftan medrese hücre, diğer taraftan Halveti tekkesi yanında yükselen iki sütuna dayalı altı kubbesi vardır; Sultan Mahfili karşısındaki kubbe, altı sütuna dayalıdır ve sağda ve solda müezzin için yapılmış iki dış mahfili bulunmaktadır; bu mahfillerden her biri yirmi sütun üzerine oturtulmuştur; bundan başka, kemeri tutmak için yirmi ve kubbeyi tutmak için yirmi sütun vardır. Tekke tarafındaki kemerler yirmidokuz sütun tarafından tutulmaktadır; medrese tarafındaki sütunların sayısı onsekizdir. Abdest su yolunu ulaştıran dam iki sütuna dayanmaktadır. Türbe kubbesinin dış tarafında orta kalınlıkta yirmiiki sütun görülmektedir. Anıt-türbenin içinde ilk sırada Piyâle Paşa'nın ve oğullarının sandukaları yer almıştır; ikinci sırada, oğullarından dördünün ve kızlarından birinin sandukası bulunmaktadır; üçüncü sırada, oğullarından ikisinin ve kızlarından üçünün sandukaları görülmektedir. Caminin İnşâsının bitiş tarihi H. 981

(1573)'dir. Piyâle Paşa, ondört yıl Kapdan-ı derya olarak devlete hizmet etti. Adalar Denizi ve Akdeniz'de altmışyedi ada fethetti; Nava-rin deniz savaşında düşman donanması amiralini esir ederek İstanbul'a getirdi ve II. Selim'in kızı Gevherhan'la evlendi. Sakız adasını fethederek orada bir cami yaptırdı. Çanakkale yakınında Tunusbağını kurdu ve İstanbul'da Uzun Çarşı yakınında bir mekteple bir serinleme yeri İnşâ ettirdi. Türbenin dışında, 1117(1705) yılında Tersâne'de bir yangın çıkması yüzünden Üçüncü Ahmed saltanatı döneminde idam edilen Kapdan-ı derya Abdurrahman Paşa'nın mezarı bulunmaktadır. Kasımpaşa'da Küçük Piyâle Camii de Piyâle Paşa'nın yaptırdığı bir mâbeddir. Piyâle Paşa Camii yakınındaki tekkenin kurucusu Mehmed Çelebi Efendi H. 1020 (1644) yılında vefat etmiştir.

Kasımpaşa'daki bu kırkbeş camiden yirmidördü minberlidir, yâni vaiz kürsüsü vardır ve cuma namazlarında Sultan için duâ edilmiştir. Şimdi Galata camilerine geçiyoruz.³⁷⁸

VII. Galat Camileri.

636. Arapçılmlil Umeyye hanedanının emîri Müsleme tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin kuruluş , tesis hikâyesi manzum olarak caminin içinde, bahçede bir levhada anlatılmaktadır. Abdülmelik'in halifeliği döneminde, Hicretin 66. yılında kumandanı Müsleme, İstanbul muhasarası (manzum k'tâbede "fetih" okunuyor) sırasında bu camiyi inşâ etmiş olmalıdır. Kumandan Müsleme, halife II. Ömer tarafından geri çağırıldı; caminin harâb vaziyette kalması ve ancak Sultan Mehmed tarafından restore edilmesinin sebebi budur. Galata'da en büyük mâbed olduğundan bu camiye Büyük Cami de deniliyordu. Caminin içinde bir sütuna dayalı bir Sultan mahfili de görülmektedir; müezzin mahfilleri sonradan Sultan Mahmud'un annesi Saliha Sultan tarafından yaptırıldığı gibi, Azapkapısı'nın içine iki çeşme, bir serinleme yeri ve fıskiyeli bir çeşme yaptırmış, 1147 (1734)'de bu camiyi tamir ettirmiştir.

637. Validesultan Camii. Sultan II. Mustafa'nın annesi, Üsküdar'da da kendisinin türbesinin bulunduğu bir camiyi inşâ ettirmiş olan Gülnuş Umme'tullah Sultan tarafından ahşâb tarzda yaptırılmıştır. Yanan bir kilise yanında 1109 (1697) yılında, bir Sultan mahfili, su tertibatı ve bir çeşmeyle birlikte yapılmıştır. Karşısındaki medrese, Sultan'ın daha sonra vezir olan

³⁷⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/352-356

kâhyası tarafından inşâ ettirilmiştir.

638. Manastır Mescidi. Bir tekke camisi, aslında bir kilise camisidir. İstanbul'da büyük camisinde gömülü bulunan Şeyhülislam şeyh Molla Gurânî tarafından yaptırılmıştır.

639. Alaca Mescid. Şeyh ül i sâni Zenbilli Ali Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

640. Hacı Uğur Mescidi, Ama camisi de denilmektedir.

641. Etmekyemez Mescidi. H. 999 da (1590) Hüsameddin tarafından yaptırılmıştır.

642. Yolcuzade Mescidi. Mescid had i re sin d e gömülü Ömer Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

643. Bereketzfide Mescidi. Belgrad fethinden sonra ilk törenler düzenleyicisi, Galata dizdarı Elhac Ali Bin Hasan tarafından yaptırılmıştır.

644. Okçu Mescidi. Okçu Musa tarafından inşâ ettirilmiştir.

645. Şehsuvar Mescidi. Sultan II. Mehmed askerlerinden biri tarafından yaptırılmıştır.

646. Kürekçiler Mescidi. Meslek zümresinden bir adam tarafından yaptırılmıştır.

647. Bektaşefendi Mescidi. Camiyi yaptıran Bek taş, Ayvansaray dışında ayrı bir türbede gömülüdür.

648. Kemankeş Mustafa paça Cama Evvelce bir kilise olan caminin yapıtıcısı Bağdad fethi sırasında Kapdar-ı derya ve daha sonra Veziriazam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dır. Türbesi, medrese ve çeşmesi Divanyolu yalfnmdadır; H. 1053 (1643) yılında idam edilmiştir.

649. Sultanbayezid Mescidi. II. Bâyezid tarafından inşâ ettirilmiştir. Vaaz kürsüsü Kızlarağası Beşir Ağa tarafından konulmuştur ve aynı Ağa'nın İstanbul'da bir çeşmesi vardır; Eyûb'de gömülüdür.

Galata Kapılan ve Bunun Dışında Bulunan Camiler.

1. Tophane kapısı, yâni surdışı Tophane mahallesi. 2. Küçükkule kapısı. 3. Büyükkule kapısı. 4. Azap kapısı. 5. Meyit kapısı. 6. Kürekçi kapısı. 7. Yağkapanı kapısı. 8. Balıkpazan kapısı. 9. Karaköy kapısı. 10. Kurşunlumahzen kapısı. 11. Mumhane kapısı. 12. Kireç kapısı. 13. Eğri kapısı.

Aracı (mutavassıt) Kapılar.

1. Küçük-Karaköy kapısı. 2. Mihal kapısı. 3. Meydancık kapısı. 4. Kilise

kapısı. 5. İçazab kapısı. 6. Sadıklar kapısı.³⁷⁹

VIII. Bu kapıların dışındaki Camiler.

650. Meyliskelesi Mescidi. Evvelce duâ mahalli olarak ayrılmış bu yer de Çulcu Murteza Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir.

651. Azabkapısı Camii. İbrahim Paşa'nın babası ve Kalyoncular kapısındaki büyük camisi anlatılmış olan Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Doğum tarihi 985 (1577) olan Paşa Eyûb'de özel bir türbede gömülüdür.

652. Nişancı Mescidi. İstanbul'da Yeni-Nişancı camiini yaptıran Mehmed Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. "Camiler Bahçesi" yazarı zamanında idareci olan paşa, büyük şâir Bakî Efendi ailesindedir.

653. Yelkencihanı Mescidi. Şehir içindeki camisi yukarıda anlatılmış olan Kemankeş Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.

654. Eski Yağkapanı Mescidi. Öldürülmüş olan Veziriazam Bayram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kendisi, ailesinin Büyük-Costan-tin'den geldiğini ileri sürüyordu. Selanik'de, Hiargrad ve Kavala'da camiler yaptırdı. Sarayı, İstanbul'da Hipodrom yakımdaydı; mezar Tersâne'de, Canfeza Tekkesi yanındadır; idam edilen Veziriazam Nasuh Paşa da onun yanında gömülüdür.

655. Yağkapanı Mescidi. Medrese ve minaresiz camisinden daha yukarıda bahsettiğimiz Veziriazam Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır.

656. Kurşunlu Mahzen Mescidi. Bir şeyhin arap kumandanı Müslümanların İstanbul muhasarasından çekildikten sonra bu mahalle Müslümanların gömüldükleri ve kemiklerinin kurşun kaplı bir kapı arkasında muhafaza edildikleri yolunda gördüğü rüya üzerine, üç kere Veziriazam olan Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin adı, Müslüman ölümlerinin kemiklerinin kurşunla kaplanmış bir kapı ardında bulduklarının rüyada görülmesinden gelmektedir. Bir deprem sırasında yıkılan minaresi I. Mahmud döneminde 1166 (1752) yılında

tekrar yaptırılmıştır. Aynı vezir, Nakşibendîlerden aldığı emir üzerine İstanbul'da Otakçılar mahallesinde büyük bir tekke yaptırmıştır. Caminin ikisi deniz, ikisi kara tarafında olmak üzere dört kapısı vardır. Cami, altmışiki adım uzunluğunda ve ellibir adım genişliktedir. Kubbedeki kırkiki ok bir

³⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/356-358

yayla birleştirilmiştir. Caminin içinde üç mezar bulunmaktadır; bunlardan biri ayn türbe olup, diğer ikisi parmaklıkla çevrilidir.

657. Yazıcı Camii. 990 (1582)'de vefat eden, Meyyedzâde ailesinden Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Meyitzâde'nin yattığı (bazıları yanlış olarak Meyyedzâde'nin bilirler) mezarlığı karşısındadır. Bu ad Mevit iskelesinden de gelmektedir. H. 1075 (1664) yılında Yazıcı Mehmed Efendi, aynı yerde bir mektep ve bir hamam yaptırdı.

658. Galata Mevlevihane MescidiYâni, Galata Mevlevi Tekkesi camisi. Yavuz Sultan Selim Saltanatı döneminde İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Divanî Simâî Dede Efendi Konya'ya gitmeden evvel bu tekkenin birinci şeyhi idi ve bugün hâlâ görülen zeytin ağaçlarını dikmiş ve yetiştirmişti. Bir müddet terkedilmiş halde kalan cami, sonradan Halveti tekkesine dönüştürüldü; daha sonra, Kasımpaşa Mevlevi Dergâhının kurucusu Abdi Dede tarafından Mevlevîlere iade edildi. Bu tekkenin şeyhi olan İsmail Dede Efendi Mesnevî'yi orada tamamladı ve 1041 (1634) yılında vefat etti.

659. Bozacı Sokağı Mescidi. Mokrizâde Elhac Hüseyin Bin Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yukarıda odalar kapısı üstünde görülen mektep ve çeşme H. 1166 (1752)'de mutbaklar kâhyası Han Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

660. Hendek Mescidi. Yâni mezar camisi; omda gömülü olan Ali Kaptan tarafından yaptırılmıştır.

661. Karanlık Mescid .Elhac Memiş Çelebi inşâ ettirmiştir.

662. Palamut Mescidi. Elhac Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır ve Paşa'ya semizliğinden ötürü bu lakab takıldığından cami de böyle anılmıştır.

663. Galatasaray Mescidi. İki cami vardır: Biri üç odaların içinde ve dışında. Bu sonuncusu, Sultan III. Ahmed tarafından inşâ ettirilmiştir. II. Bâyezid'in sarayı, üzerinde evvelce bir kilise bulunan arsaya Yavuz Sultan Selim tarafından inşâ ettirilmiştir. Oradan iç oğlanları uzaklaştırıldı ve yalnız bir medrese kaldı. Veziriazam İbrahima Pa-şa'nın teşvikiyle Sultan III. Ahmed binayı eski şeklinde ihya etti ve binanın içine, tarih kafiyesiyle son bulan bir manzume hakkedildi. Manzumede üç kasideyi oluşturan yetmiş beyit, ayrıca büyük kapının ve çeşmenin üzerinde H. 1126 (1714) tarihini gösteren tarih kafiyeli bir manzume parçası bulunmaktadır. Üç odaya bölünmüş ve her odada bir hamam ve diğer ihtiyaçlar için her şey bulunan bu sarayın içoğ-lanlan İmparatorluk sarayındakilerden farksızdılar. Bu üç oda büyük, orta, küçük diye adlandırılmışlardır. Ayrıca, hastalar için bir oda

bulunmaktadır. Hamam harab duruma geldiğinden. Sultan Birinci Mahmud onu kütüphaneye dönüştürdü; İmparatorluk müverrihi (tarihçisi) Hakim Efendi tarafından yazılan kafiyeli tarih kıtasından bu değişikliğin 1158 (1743) yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Ezan okunur okunmaz, önce Büyük, sonra Küçük ve daha sonra Orta oda içoğlanlan camiye giderler. Öğle vakti, meydanda vücut idmanları yapmaya ayrılmıştır. Bir yazı hocası ve tabibler orada devamlı olarak çalışmaktadırlar. Sultan Mustafa'nın emri üzerine Küçük oda içoğlanlan eski saraya nakledilince, bu oda tamamıyla kapatıldı. Bununla beraber, daha sonra zekâ tâlimleri için yeniden açıldı. Salı günü çocuklarını görmeğe gelen ana-babalann içeri girmelerine müsaade edildi.

Galata'nın içinde bulunan ondört camiden yedisinde cuma namazı kılınmaktadır yine ondört camiden altısı Galata Kapıları dışında bulunmaktadır, tamamı yirmisekiz" camiden ibarettir. Şimdi sıra denizden Dolmabahçe'ye kadar uzanan Tophane mahallesinin camilerinin anlatılmasına gelmiş bulunuyor.³⁸⁰

XI. Tophane Camileri.

664. Tophane Camii. Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır; Sultan mahfiliyle şadırvanı, bir mektebi, bir medresesi ve bir hamamı, üç kapısı vardır. Meydanın yanındaki kapısındaki manzum kitabede 988 tarihi görülmektedir. Caminin tesis ve bina ettiricisi Kılıç Ali Paşa, mabedinin tamamlanmasından on yıl sonra H. 988 (1589) tarihinde vefat etti. Caminin karşısındaki serinleme yeri (park) IV. Murad'ın eski silahdan Kapdan-ı derya Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır ve Cevheri tarafından yazılan kitabeden 1046 (1636) tarihinde tesis edildiği anlaşılmaktadır. Meydan üzerinde görülen büyük çeşme Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılmıştır; Nâilfnin manzum tarih kitabesine göre H. 1115 (1732) yılında yapılmıştır.

665. Karabaş Tekkesi Mescidi. Karabaş Mustafa Ağa Bin Kızlara-ğası Korkudbeğ tarafından yaptırılmış, kendisi H. 937 (1530) yılında vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Aynı yerde ünlü hat sanatçısı, büyük hat (yazı) ustası Karahisârînin öğrencisi Demirci Kulu Elhac Yusuf da gömülüdür. Hattat Demirci, Kılıç Alipaşa Camisinin iç ve dış yazı işlerini yapmıştır ve bunlar kabartma yazı sanatının en güzel örneklerinin karşısına konulabilecek değerdedir, H. 1020 (1611) tarihinde vefat etmiştir. Demirci,

³⁸⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/358-360

yâni demir eritici lâkabı, top dökümhanesinde çalışan bir demir eriticisinin azadlı kölesi olmasından gelmektedir. Fâtih Camiinde ve Küçük-Piyâle Camii yanında Seferkâhya Mek-tebi'nde ve daha birçok yerlerde her zaman sanatın örneklerinden sayılabilecek yazılan vardır.

666. Defterdar Camii. Ebulafzî Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bu zât, ünlü tarihçi Bitlisli İdris'in oğludur. Kafiye tarih bulunan manzum kitabe Mehmed Efendi tarafından yazılmıştır. Mezan, caminin yanında, sokak tarafındadır. Babası tarihçi İdris'in eserini Sultan I. Selim'den ileri devam ettirerek götürmedi, o dönemde kesti. BurnmfateraberbHûa^frVaifin tefcirteyirn tercüMa feftftıHz. Sultan I. Selim'den ileri devam ettirerek götürmedi, o dönemde kesti. Bununla beraber, Hüseyin Vaif in tefsirlerini tercüme etti; Hz. Peygam-ber'in Hadislerini bir kitapta topladı ve Ahlak-t Muhsenl ile Harzemşâh'ın Sahlre'sini tercüme etti.

667. Bostancı Mescidi. Sefer Kâhya tarafından inşâ ettirilmiştir. Kendisi Küçük-Piyâle Camü'nin avlusunda gömülüdür.

668. Tomtom Mescidi. İmam Tomtom lâkabı takılan donanma kaptanlarından Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Şeyhülislâm Esad Efendi, Şarkıcılar Hal Terce meleri adlı eserinde Mehmed Ağa hakkında bilgi vermektedir; H. 1127 (1745) yılında vefat etmiştir. Camiye yakın mektep topçu Paşası Bâli Ağa tarafından tesis edilmiştir. Bu mescidin tahta minareleri Fatma Kadın tarafından 1174 (1758)'de yaptırıldı.

669. Çukurcuma Camii. Şeyhülislâm Molla Mehmed Fenârî tarafından inşâ ettirilmiştir; vaaz kürsüsünün dış arka tarafında, Küçük Emîr Efendi'nin yanında gömülüdür ve H. 954 (1547) yılında vefat etmiştir. Müessis Muhiyeddin Fenârî, Mehmed Paşa'nın babası, 929'da (1522); yeğeni Alâeddin Fenârî 903 (1497)'de; babası Şemseddin Mehmed Bin Hamza, Şeyhülislâmlık makamında bulunduğu sırada H. 834 (1430) yılında vefat ettiler. Bu caminin tesis ettiricisi Muhiyeddin'in dayısı Ahmed paşa Dlvanyolu'nda bir cami ve Mehmed Paşa Defterha-ne köşesinde diğer bir cami inşâ ettirdi.

670. Ekmeçbaşı Mescidi. Ali Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

671. Kaadrihane Mescidi. Aslında bir kilise olan blnâ bir Kaadiri tekkesidir. Kurucusu Tosyalı Şeyh İsmail Rumi, H. 1053 (1643) yılında vefat etti ve hadiresine gömüldü. Tosya, Edime ve diğer il ve ilçelerde sayılan kırksekizi bulan başka tekkeler de kurdu.

672. Fîrûzağa Mescidi. 1040 (1630) yılında vefat eden Sipahioğjan

Mehmed Ağa'nın oğlu tarafından yaptırılmıştır.

673. Rast Mehmedağa Mescidi. Yan taraftaki hamamı da yaptıran Kızlarağası Yakub tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu hamamın geliri Kadıköy Fenerbahçe'deki deniz fenerinin bakım ve masraflarına tahsis edilmiştir.

674. Kolağa Mescidi. 911 (1505) yılında vefat eden saray çamaşırhanesi kâhyası Koloğlu Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Bitişik-deki mektebi yaptıran saray kilercisi Elhac Ferhad Ağa'dır.

675. Yenimahalle Mescidi. Yakınındaki cuma namazı camisinin kurucusu ve Medine'de vefat eden Şeyhulharem Hüseyin Ağa'nın kâtibi Katib Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

676. Sakabaşı Mescidi Sakalarbaşı Şemseddin'in 999'da (1590) tamamlanan camisidir. Caminin karşısındaki Gülşenî tarikatı tekkesi III. Ahmed'in damadı Veziriazam İbrahim Paşa'nın yardımıyla tamamlanmıştır. Birinci şeyh Câbî Dede 1180 (1766) yılında vefat etti.

677. Sormagır Mescidi. Caminin kurucusu, mabedi Sormagır meydanı üzerinde yükseltmeyi düşündü ve öyle yaptı. Caminin inşâsı 1132 (1719) yılında tamamlandı. Bu camiye hatimciler için verdiği Kur'an kendisi tarafından yazılmıştır. Çok iyi bir görüşe sahip bulunduğundan Çeşmî lâkabını aldı.

678. Sirkeci başı Mescidi. Sirke taciri Mustafa Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

679. Topçu Odaları Mescidi. 1086 (1675) yılında Topçu Paşası El-hac Ali Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir Civardaki yirmi oda evli topçular içindir.

680. Cihangir Camii. Kanunî Sultan Süleyman tarafından, kırk yaşında ve Halep'de beylerbeyi bulunduğu sırada vefat eden şehzadesi Cihangir adına inşâ ettirilmiştir. Şehzade Cihangir İstanbul'da Şehzade Câmîl'nde, 961 (1553) yılında ölen şehzade Mehmed'in türbesinin yanında gömülüdür. Cihangir Cami'nin Sultan mahfiliyle bir mektebi ve avlusunun bir yanında bir tekke bulunmaktadır.

681. Akarce Mescidi. Donanma defterdarı İlyas tarafından inşâ ettirilmiştir.

682. Tophane Ocağı Mescidi. Kanunî Sultan Süleyman tarafından yeniçeriler arasından seçerek kurduğu topçular için inşâ ettirilmiştir. Bir yangın sonucu yandığından III. Mustafa'nın gayretiyle yeniden yaptırılmıştır.

683. Kestanecîzâde Ömerpaşa Mescidi. Bu ismi taşıyan Paşa üç tuğlu Bağdad Paşası ve iki kere üç tuğlu Paşa oldu. Elmalı köyünde bulunan camisinin hadiresinde gömülüdür.

684. Çuyucu Limanı Mescidi. Evvelce umumî duâ için bir çayır sofası olan mahallin üzeri Çavuş Mahmud tarafından örttürülerek camiye dönüştürüldü; 1153 (1740) tarihinde yeniden inşâ edildi.

685. Aralık Mescidi. Validesultan'm kardeşi Yusuf Paşa tarafından yaptırıldı. Validesultan'm da İstanbul'da, gümrük yakınında inşâ ettirdiği bir camii vardır. 1092 (1681) tarihinde tamamlanan Aralık Mescidi 1184 (1770) yılında yandı ve yeniden yaptırıldı.

686. Sahpazarı Camii. Donanma kaptanlarından Süheyl Bey tarafından inşâ ettirildi. Karşıda görülen çeşme Sultan'm nedimi Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

687. Hâtunce Câmli. Saray kadınlarından biri olan ve kendisine bir arsa hediye eden Ahmed Paşa'nın eşi Sıdika Hâtûn tarafından bu arsa üzerine inşâ ettirilmiştir. Caminin şadırvanı bu Ahmed Paşa tarafından 983 (1575)'de yaptırılmıştır. Veziriazam Bıyıklı Ali Paşa burada bir mektep yapımına başlatılmıştı. Fakat idam edilince, yarım kalan mektebi Sultan III. Osman'ın üçüncü hasekisi Sevgi Hâtûn tarafından tamamlatıldı.

688. Selîmehâtun Mescidi. Fındıklı vadlsindedir. Caminin kurucusu kadın, Kılıç Alipaşa Sarayı mensuplarından ve bir deniz gezintisi sırasında denize düşerek boğuldu.

689. Pişmaniye Camii. Abdullah Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.

690. Hacı Receb Mescidi. Kurucusunun mezarı da oradadır.

691. Alçakdam Mescidi. Tophane'de Kılıç Alipaşa Câmii'nde kâtip olarak görev yapan ve 1060 (1630) yılında vefat eden İritilan Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır.

692. Emir İmam Mescidi. Seyid Yahya Bey tarafından yaptırılmıştır. Mezarının yeri bilinmemektedir.

693. Kazancı Mescidi. Eyer imalatçısı Elhac Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Tarihi 1067 (1656)'dir; Köprülü Ahmed Paşa tarafından inşâ ettirilmiş yüksek bir çeşmenin karşısındadır. Çeşmenin yapım tarihi 1145(1732)'dir.

694. Fındıklı Camii. Evvelce İstanbul kadısı olan Kadıasker Molla Çelebi Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Saray kadınlarından Subbî Ayşe Hâtun'la evlenmişti. 998 (1589) yılında vefat etti. İstanbul kadılarının mahkemeye çıktıklarında müdevveze ve cübbe giymemeleri yolunda emirname gönderen odur. Serracı Vehacı ve Lemaât adlı eserleri Osmanlıca'ya çevirmiş ve şiirler bırakmıştır.

695. Kası Mescidi. 1038 (1628) yılında vefat eden Kutb İbrahim Efendi

tarafından yaptırılmıştır.

696. Çimenciler Tekkesi Mescidi. Çimen yetiştiricilerin başı Bed-reddin Mahmud Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir; inşâ yılı H. 904 (1498)'dir. Civarda Veziriazam Ali Paşa'nın iktidarda bulunduğu sırada yaptırdığı ve suyunu bendinden alan bir çeşme yaptırdı. Bu sebeble şâir Vehbi bir manzum kitabe tertipledi ve inşâ tarihini bildirdi.

697. Kabataş Camii. Cuma namazı kılman bir camidir ve kaba taştan Avni Ömer Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Caminin kuruluş kitabesinde 1062 (1651) tarihi görülmektedir, kitabe Reis Ömer Efendi adına düzenlenmişti. Ömer Efendi, Nişancı görevinde bulunduğu sırada vefat etti.

698. Bezirgan Mescidi. Yâni tacir camisi; Elhac Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır.

699. Bağodaları Mescidi. İdam edilen Hüseyin Efendi'nin eşi Fatma Hatun tarafından H. 1167 (1753) tarihinde inşa ettirilmiştir. Çakır-dede Cami'nin alt katını yaptırdı, III. Ahmed saltanatı döneminde idam edilen Tersane kâhyası Hüseyin Ağa câmiinin üst katını hemen yaptırdı/ Zamanımızda (Camiler Bahçesi yazarının zamanı) Beşiktaşlı marangoz oğlunun halifelerinden Hoca Attar, büyük Kasım Paşa vaizi Mustafa Efendi'nin şeyhlikdeki halifelerindendi, cuma ve salı günleri namazdan sonra Allah'ın birliğini öven ilâhiler okunması için Celvetî ve Nakşibendîlere bir salon yaptırdı. Civarda sipahiler Paşası Elhac

- X. Beşiktaş Camileri..... **Hata! Yer işareti tanımla**
XI. Ortaköy Camileri..... **Hata! Yer işareti tanımla**
XII. Kuruçeşme Camileri..... **Hata! Yer işareti tanımla**
XIV. Rumeli Hisarı Camileri **Hata! Yer işareti tanımla**
XV. Mİrgüne Oğlu Camileri. **Hata! Yer işareti tanımla**
XVI. İstenla (İstinye) Camileri..... **Hata! Yer işareti tanımla**
XVII. Yeniköy Camileri..... **Hata! Yer işareti tanımla**
XVIII. Kefeliköy Camii. **Hata! Yer işareti tanımla**
XIX. Büyükdere Camileri. **Hata! Yer işareti tanımla**
XX. Sarıyer (Sarıyar) Camileri. **Hata! Yer işareti tanımla**
XXI. Rumelikavak Hisarı Camileri. **Hata! Yer işareti tanımla**
XXII. Üsküdar Camileri: **Hata! Yer işareti tanımla**
XXIII. Haydarpaşa-Kısıklı Arasında yer alan Camiler. **Hata! Yer işareti tanımla**
XXIV. Sarı Kadıkariyesi Cânül. **Hata! Yer işareti tanımla**
XXV. İstavroz Camii. **Hata! Yer işareti tanımla**
XXVI. Beylerbeyi Camii..... **Hata! Yer işareti tanımla**

XXVII. Çengelköy Camii.....	
XXVIII. Kuleli Camii.....	
XXIX. Vaniköy Camii.....	
XXX. Kandili Camii.....	
XXXI. Büyük Göksu Camii.....	
XXXII. Anadoluhisân Camileri.....	
XXXIII. Kanlıca Kariyesi Camileri.....	
XXXIV. Çubuklu Bahçesi Camii.....	
XXXV. Paşabahçesi Câmii.....	
XXXVI. İnci'köyü Camii.....	
XXXVII. Beykoz Camileri.....	
XXXVIII. Balıköy Camii.....	
XXXIX. Hünkâr İskelesi Câmii.....	
XL. Dereseği (Deresk) Camii.....	
XLI. Akbaba Kariyesi Camii.....	
XLII. Tuşa Dağı Camii.....	
XLIII. Toris Kavası Mescidi.....	
XLIV. Anadolu Kavakhisân Camileri.....	
Medreseler Listesi Veya İstanbul Yüksekokulları.....	
Sultan II. Mehmed Saltanatı Döneminde.....	
II. Bayezid Saltanatı Döneminde.....	
I. Selim Saltanatı Döneminde.....	
II. Selim Saltanatı Döneminde.....	
III. Murad Saltanatı döneminde.....	
III. Mehmed Saltanatı Döneminde.....	
I. Ahmed Saltanatı Dönemi.....	
IV. Osman Saltanatı Döneminde.....	
IV. Murad Saltanatı Döneminde.....	
IV. Mehmed Saltanatı Döneminde.....	
OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİNDE KAVRAMLAR İNDEKSİ.....	

şeyin Ağa bunlara bir mektep ve bir hamam ilâve etti. Babasının serinliği önüne de 1188 (1774)'de bir fiskiyeli çeşme yaptırdı. Dolmabahçe iskelesine giden yolun köşesindeki güzel çeşme Sultan Abdulhamid'in oğlu Sultan Mahmud'un annesi hasekisultan Humâşâh'ın eseridir. Bu çeşmenin hizmeti bahçeler muhafızlarından bostancılar bölükbaşma verildi. Onbeş akçe yevmiye alan muhafazacı, çeşmenin temizliğine baktığı gibi su içme taslarını da eksik etmedi. Çeşmenin tarihi Kuran'ın şu sözlerinden çıkmaktadır; Allah onları içilecek saf şeylere dönüştürdü. 1184(1770)

Tophane'den Dolmabahçe'ye kadar olan sahada yer alan bu otuzse-kiz³⁸¹ camiden yirmisekizi mahalle camisidir; diğerleri mahalle camisi değildir. Cuma namazı cami olan dokuzunda kılınır; diğerleri meşid-dir.

Şimdi sıra Beşiktaş mahallesi camilerinin anlatımına gelmiş bulunuyor.³⁸²

X. Beşiktaş Camileri.

701. Beşiktaş Camii. Semtte bulunan camilerin en büyüğü olan bu cami, Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve veziriazamı Rustem Paşa'nın kardeşi Kapdan-ı derya Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır ve Sinan Paşa'nın vefatından iki yıl sonra, H. 963 (1555) yılında tamamlanmıştır. Sinan Paşa, Üsküdar'da Kanuninin kızı, Rustem Paşa'nın eşi olan Mihrimâh Sultan'm inşâ ettirdiği caminin ön tarafında gömülüdür. Piyâle I. Kapdan-ı derya olarak bu Sinan Paşa'nın yerine atanmıştır. Mihrimâh Sultan, camisinin yanında bir mektep ve bir medrese yaptırmıştır ve bu ikincinin avlusunda fiskiyesiyle birlikte bir mermer havuz bulunmaktadır; 963 (1555) yılında tamamlanmıştır. Medrese yolunun solunda Kızlarağası Elhac Beşir Ağa abdest alınması için su tesisleri yaptırmıştır. Bu caminin imamlarından olan Elhac Rıza Efendi, caminin karşısında bulunan evini tekkeye dönüştürdü ve 1159 (1746) yılında vefat etti.

702. Beşiktaş İskelesi Mescidi. Yâni Beşiktaş İskelesi camii. Veziriazam'ın çalışma dairesi kâtibi ve camileri anlatan eserin yazarının çağdaşı Mehmed Sadık Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.

703. Hayreddin İskelesi Mescidi. Barbaros adıyla ünlü Kapdan-ı derya Hayreddin Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu ünlü denizci H. 953 (1546)

³⁸¹ Eserin aslında böyledir. Bununla beraber, eserin kopyasında otuzyedici cami vardır. Bu da eserin aslını kopye eden zâatın birini atlamış olmasıyla izah edilebilir.

³⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/360-364

yılında vefat etmiştir. Türbesinde, yanında kızı ve iki kardeşi onunla birlikte ebedî uykularını uyumaktadırlar. İstanbul'da Çinili Hamam ı yaptırdı. Bütün Kapdan-ı deryaların üstadı ve koruyucusu-dur. Sefere çıkacak olan Kapdan'ı deryalar donanmanın hareketinden önce türbesine gidip seferlerinin takdisi rica ve duasında bulunurlar. Beşiktaş adını da Barbaros Paşa'nın kıyıya beş taş koydurup donanmanın harekitten elverişli bir rüzgar çıkıp çıkmayacağını anlamak istemesi olayından gelmektedir; fakat halk dilinde Beştaş, bozulup şekil değiştirerek Beşiktaş ve daha sonra Bîşiktaş olmuştur.

704. Arap İskelesi Mescidi. Mihrabın dış ön tarafında gömülü olan Tekerlek Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Bir gün Sultan III. Ahmed o cuma günü namazını bu mescidde kılmak isteyince, bu mescit alalacele cuma camisi şekline dönüştürülmüştür. Bunun için de bir Sultan mahfili, vaiz için bir kürsü konuldu. Caminin karşısındaki türbede, Sultan Mahmud'un yakınlarından bir kadın, Raziye Hâtûn, kızıyla birlikte yatmaktadır. Nasibi Halil Efendi yakındaki çeşmenin üzerine bu yılın tarihini manzum olarak yazmıştır.

705. Vîşnezâde Mescidi. Kışlalar için inşâ edilmiştir. Küflar zamanından kalma taş bir tabut, Bostancıbaşı Halil tarafından bir çeşme haline getirilerek ihtida ettirildi. Caminin tesiscisi İzzetî Şeyh Mehmed Efendi'dir ve babası Şeyhülislâm Lûtfullah Efendî'nin kardeşidir ve iki defa Rumeli Kadiaskeri olmuştur. H. 1075 (1664) yılında vefat etti.

706. Süleymaniye Camii Kanuni Sultan Süleyman, Beşiktaş semtindeki bu camiyi, Dolmabahçe'de zeytin ağaçları yetiştiren beğtacı Kara Abalı Mehmed'in hatırını hoş etmek için yaptırdı. M ezan Dolmabahçe iskelesi yanında bahçe içinde duaya ayrılan yerde görülür.

707. Ekmekçibaşı Mescid. Furuncular Kâhyası Ali Ağa'nın camisidir. Fâtih Sultan Mehmed zamanındandır.

708. Maçka Mescidi. Şeyh Şenlik Dede tarafından inşâ ettirilmiştir, mezarı da oradadır. Vaiz kürsüsü Rabiâ Hâtûn tarafından 1161 (1748)'de tesis edilmiştir; tekkenin karşısında, üstadı gibi idam edilen Kızlarağası Beşir Ağa'nın hazinedarı Süleyman Ağa tarafından 1164 (1750)'de bir çeşme yaptırılmıştır.

709. Uzuncaova Mescidi. Rum Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır.

710. Sormagir Odaları Mescidi. Kışla mescidi olarak yüzbaşı İbrahim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kürsü, veziriazam Elhac Mehmed Paşa Girit'de Kandiye valisi iken hazinedarı olan voyvoda Mehmed Ağa tarafından tesis edilmiştir. Mehmed Ağa, efendisinin vefatından sonra İstanbul'a geldi ve

Galata voyvodası Arabgirli İbrahim Ağa'nın yerini elde etti. Râgıb Paşa'nın halefi Veziriazam Hasan Paşa bu camiye yeniden yaptırdı. Caminin karşısında görülen çeşme, Sultan II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın eseridir. Dinlenme yeri ve Büyük Köprü karşısındaki çeşme, Birinci Sultan Mahmud'un altıncı hasekisi Rami Hâtûn tarafından yaptırılmıştır.

711. Abbasağa Camii. Bu adı taşıyan Kızlarağası tarafından 1076 (1665) yılında yaptırılmıştır. Aynı Kızlarağası İstanbul'a iki yerde çeşme ve Üsküdar'da onkl yerde ve İstanbul'da iki yerde hamam, bir mektep ve bir serinleme yeri yaptırmıştır. 1082 (1674) yıllarında bu hayır eserlerini yaptıran Kızlarağası Mısır'a sürüldü. Vefatında Kahi-re'de İmam Şafii'nin mezarının yanına gömüldü. Abbasağa Câmii'nin kışın yağmur, yazın çeşme ve kaynaklardan yararlanan sarnıçları vardır. Tophane suyollarının (Mahmut döneminde) yapılması halka büyük fayda sağladı. Daha önce yaz aylarında Tophane susuz kalır ve halktan bazı kimseler Beşiktaş'a kadar gidip bu sarnıçlardan su alırlardı.

712. Hazinedarlığa Mescidi. Hazinedar Süleyman Ağa tarafından 1114 (1702) yılında yaptırılmışın 1133'de saray yüksek mabeyincisi olarak vefat etti.

713. Topalhoca Mescidi. Sancak alemleri imâl edicisi Elhac Hüseyin Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

714. Sinanpaşa Mescidi. Büyük Sinanpaşa Câmii'nin bina ettiricisi Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Büyük avludaki mektep, IV. Mehmed'in büyük annesi tarafından inşâ ettirilmiştir. Mâhpeyker Kösem Sultan 1051 (1644J'de vefat etmiştir.

715. Kılıçali İskele Mescidi. Ünlü Kapdan-ı derya, büyük caminin bina ettiricisi Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Büyük camisinin yakınında III. Ahmed döneminde idam edilen İbrahim Paşa tarafından da bir cami inşâ ettirilmiştir.

716. Beşiktaş Mevlevihânesi Tekkesi Mescidi. Yâni Beşiktaş Mevlevihânesi tekkesi camisi. 1034 (1621) yılında idam edilen Veziriazam Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yahyaefendi Camii hadiresinde gömülüdür.

718. Hanı mit adın Mescidi. Hayırsever bir hanım tarafından yaptırılmıştır. 992 (1584) tarihinde vefat etmiştir.

719. Yahyaefendi Mescidi. Müderris lâkabiyle de tanınan müderris Yahya Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Babası Şamlı Osman Efendi Trabzon'da kadılık görevindeydi. Yahya Efendi, Kanunî Sultan Süleyman'la

H. 900 (1494) yılının aynı haftası içinde doğdu. Annesi Kanunî'nin sütanalığını yaptı ve Kanunî bu sütkardeşliğine her zaman saygı göstermekten geri kalmadı. Annesi, Yahya Efendi müderrislik görevini sürdürürken 962 (1554) yılında vefat etti. Bu camiyi ve yakınındaki çeşmeyi yaptırmıştır; kafiyeli tarih kitabesi kendi elinden çıkmıştır ve 945 (1538) tarihini göstermektedir. Kurban Bayramı'nın ilk günü vefat eden Yahya Efendi'nin ölümü üzerine, ünlü Şeyhülislâm Ebussu-ud Efendi bir mersiye yazarak tarih düşürdü: 976 (1568) ve cenaze namazını kıldırdı. Hususî bir türbede yatmaktadır. Sandukasının yanında dört erkek ve dört kadının sandukaları bulunmaktadır. Afyon içmeğe alışmış tabib Yusuf Rabihî, Yahya Efendi'nin azadlı kölesiydi ve 954 (1547) yılında öldü. Yakınında, üzeri kurşun kaplı olmayan bir türbede Veziriazam Çelebi Ali Paşa yatmaktadır; kendisine Çelebi lâkabı verilmesinin sebebi, emirlerin (Hz. Peygamberin yol arkadaşları) ilk veziriazamı olmasıdır. 1030 (1620) yılında vefat etti; onun yanında kalyonlar kapdanı Ali Paşa (vefatı: 1078 (1667), Kapdan-ı derya Ali Paşa ve

Muradpaşa Donanması kapdanı yatmaktadır.

Saydığımız bu ondokuz camiden dokuzunda cuma ezanı okunmaktadır.

383

XI. Ortaköy Camileri.

720. Eskihatun Mescidi. Tahta bir minaresi vardır.

721. Ortaköy Camii. Mahmud Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Veziriazam İbrahim Paşa'nın kahyası Mehmed Ağa, bu camiyi deniz kenarında yeniden yaptırdı ve bir Sultan mahfili ilâve ettirdi. Şâir Se-yid Hüseyin Vehbi, manzum tarihçesinde inşâ tarihi olarak 1134 (1721) yılını vermektedir. Caminin kurucusu, Kâhya Mehmed Ağa, efendisiyle birlikte idam edildi ve Süleymaniye Camii yakınındaki evinin bahçesine gömüldü. Damadı Divitdâr Mehmed Paşa Veziriazam olunca, bahçeden dışarıya türbesinin görülebileceği bir pencere açtırdı. Ortaköy Camii etraf olarak Yahudi ve Hıristiyan mahalleleri ile çevrili bulunduğundan, meşhur mısra bu camiye uygun görüldü: « Hıristiyan elde imânın itirafı parmak gibi».

722. Defterdarburnu Camii. Bitişikdeki Sultan sarayını inşâ eden Defterdar İbrahim Paşa tarafından yaptırdı. Paşa, Mısır valisi bulunduğu

sırada vefat etti.³⁸⁴

XII. Kuruçeşme Camileri.

723. Kuruçeşme Câmü. Devlet Şûrası Reisi Osman Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Aynı yerde bulunan mektep, Üsküdar'da İbrahim Paşa hadiresinde gömülü Kızlarağası Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır; mezar taşındaki manzum tarihçe 1066 (1655) yıllarını vermektedir. Annesi Kerime Hâtun'un Çengelköy'de yaptırdığı caminin yanında inşâ ettirmiş olduğu bir mektebi daha vardır. Bu semtin Kuruçeşme adını almasının sebebi, inşâ ettirilen bir çeşmenin kurumuş olmasıdır. Veziriazam Köprülü Ahmed Paşa'nın hemşiresi kurumuş olan çeşmeyi tamir ettirdi; Damad İbrdahir Paşa'nın (Veziriazam) âsiler tarafından öldürülmesinden iki yıl önce (1141)-(1728) oraya ay-nca bir çeşme daha yaptırdı. Kuruçeşme ile Bebek arasındaki Arna-vudköy'de cami yoktur, fakat Bebek'de vardır.

724. Bebek Camii. Sultan III. Ahmed tarafından inşâ ettirilmiştir. Minare kapısının yanında 1148 (1735) tarihlerini veren manzum bir kitabesi bulunan bir şadırvanı vardır. Bu semtte yaptırılan bir sayfiye köşkünün adı Humâyûnâbad'dır, yâni İmparatorun binası mânâsına gelmektedir. Semtin adı, bu addaki bir bölükbaşidan gelmektedir. Sultan II. Mehmed (Fâtih) buranın muhafazasını bu bölükbaşaya bırakmıştı.

725. Kayalar Mescidi. Üç tuğlu Paşa olarak emekli olduktan sonra Temeşvar¹ da vefat eden 1074 (1663) Reisefendi (Hariciye Vekili) Safi Ahmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Kayalar Mescidi'nin yapıldığı yüksek kayanın eteğinde fevkalâde bir ayazma (aziz-su) akmaktadır. Deniz kenarında inşâ edilmiş bulunan Reisefendi Mustafa Efendi'nin sarayının yanında 1173 (1759) yılında yaptırılmış bir çeşme vardır.³⁸⁵

XIV. Rumeli Hisarı Camileri

726. Hisar Kalası. İstanbul'un fethinden bir yıl önce, 857 (1452)'de II. Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Hisarın bir kapısı duvarla örülüdür, bir kapı, Gümrük yakınında denize doğru açılır; hisarın ortasında bir cami inşâ ettirilmiştir. Kale duvarlarıyla deniz arasında, birinci şeyhi İbrahim

³⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/367

³⁸⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/367

Gülşenfnin küçük oğullarından biri, Hasan Zarifi olan Ak-kermanlı Durmuş Dede'nin tekkesi vardır. Dede 976 (1568)'de vefat etmiştir. Durmuş Dede bir gün gemiyle geçtiği sırada (III. Ahmed döneminde), o zaman şeyh olan hemşehrisi Ali Babaya yiyecek ve yakacak hediye etti. Bu hareket o zamandan beri bir âdet halini aldı; gelip geçen gemiler aynı şekilde Durmuşdede Tekkesi'ne hediyeler verdiler. Durmuş Dede, tekke dışındaki bir türbede yatmaktadır.

727. İskele Mescidi. Hacı Kemal tarafından inşâ ettirilen cami, Sultan I. M ah mu d döneminde yandı. Bu yangından son, I. Mahmud iki kapılı yüksek bir cuma camisi inşâ ettirdi 1159 (1746).

728. Fenan Mescidi. Mescidin bina ettiricisi, Tophane'de daha önce bahsettiğimiz Çukur Camiyi yaptırmıştır. Yeni Hamam, türbesi de orada bulunan Nalbur Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.

729. Arpa Emîni Mescidi. İstanbul'da Topkapusu içinde Arpa Emîni Câmii'ni de yaptırmış olan; inşâ tarihi 949 (1542), Defterdar Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Halen görevde bulunan Arpa emîni onun ailesindedir.

730. Torlakdede Mescidi. Mezar yeri meçhul bulunan Ali Dede tarafından yaptırılmıştır.

731. Hamam Mescidi. Aynı yerde gömülü bulunan Pertev Ali Bey tarafından yaptırılmıştır. Çifte hamam II. Bâyezid'in bir tesisidir. Taş mekteb, mezarı Gebze'de bulunan Çoban Mustafa Paşa'nın tesisidir. Aynı yerde köşedeki çeşme ise, Râgıb Paşa tarafından babası İbrahim Efendi ruhuna 1128 (1715)'de yaptırılmıştır.

732. Baltalimanı Mescidi. Mihrabın dış önünde gömülü bulunan Paşmakçı Şecaeddin tarafından inşâ ettirilmiştir. Aynı yerde bulunan dua mahalleri ve çeşme Veziriazam Hezarpâre Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır ki, burası sonradan dutluk ve halk gezinti yeri hâline getirilmiştir.³⁸⁶

XV. Mİrgune Oğlu Camileri.

733. Emlrgunoğlu Câmîi. IV. Murad'la birlikte İstanbul'a gelen Emirgune Tahmasip Kulu han Yusuf Paşa tarafından yaptırılmıştır; ölümünden sonra, 1050 (1640), camiye bir kürsü ve bir mimber konuldu ve

³⁸⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/368

mülk olarak Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi'ye verildi, mülkiyet daha sonra oğlu Kadiasker Salim Efendi'ye geçti ve daha sonra, İran elçiliğinde Kara Mehmed Paşazade Mustafa Paşa'ya refakat eden hukuk danışmanı Vassaf Abdullah Efendi'ye intikal etti; ondan sonra bu vakf Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'ye geçti ve nihayet o da vefat edince vakf boşaldı ve I. Abdulhamid'e intikal etti. Sultan da 1194 (1780)'de bir cami, bir hamam, bir medrese ve bir çeşme inşâ ettirdi. ³⁸⁷

XVI. İstenla (İstinye) Camileri.

734. Derviş Reis Mescidi. Kurucusu mihrabın dış önüne gömülmüştür.

735. Kürekçi Mescidi. Sultan Süleyman'ın kürekçibaşısı Ahmed Bey tarafından inşâ ettirilmiştir. İstanbul'da Topkapı yakınında bir cuma camisi inşa ettirdi ve bir cami de Cerrepaşa yakınında yaptırdı.

736. Çavuş Mescidi. Mezarının yeri bilinmeyen Çavuş Mahmud tarafından inşâ ettirildi.

737. Neslişâh Cfimli. İnşâ ettiricisi Mehmed Bey II. Bâyezid'in damadı ve Sultan Neslişâh'ın babasıydı. Caminin üzerinin kubbelenmesi üzerine düşürülen manzum tarih 947 (1540)'dir. ³⁸⁸

XVII. Yeniköy Camileri.

738. Osman Reis Camii. 1055 (1645)'de aynı yere gömülen gemi kaptanı Elhac Osman Bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır.

739. Alipaşa Camii. Beşiktaş'da Yahya Efendi türbesi yanında gömülü Veziriazam Ali Çelebi tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu Paşa'nın babası iki defa Kapdan-ı derya olmuş Kos'lu Ali Paşa İdi; 1040 {1630}'da vefat etti. ilk Seyid vezir oldu.

740. Molla Çelebi Camii. Ünlü Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin oğlu Molla Çelebi Fazıl Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Adı kendi doğum tarihçesini vermektedir: 920 (1514). 991 (1583)'de vefat etti ve babasının mektebinin yanına gömüldü. Tenvîrul-Vusûl ve Aynul-Ra-did adlı eserleri bıraktı. Caminin hamamı Kanlıca'lı İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin yanındaki tekke, şeyh Ahmed Raufî İsmail Efendi'nin küçük

³⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/368-369

³⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/369

oğullarından İsmail Efendi'nin tekkesidir. Bu tekke, emekli Anadolu Kadıaskeri, yukarıda adı geçen şeyhin dervişi Mehmed Atif Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1185 (1774)'de toprağa verildiği Tarabya'da vefat etti.

741. Tarabya Mescidi. Tacirler kâhyası Elhac Osman Ağa tarafından yaptırılmıştır.³⁸⁹

XVIII. Kefeliköy Camii.

742. Kefeliköy Mescidi. İstanbul'da Kumkapı dışında yanında kızı Meryem Bânu'nun gömülü bulunduğu bir cami yaptırmış olan Hasan Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Okmeydanı'nda, Sinanpaşa civarında bir de mektep yükseltmiştir. Caminin vaiz kürsüsü Şeyhülislâm Damadzâde Abulhayr Ahmed Efendi tarafından tesis edilmiştir. Şeyhülislam 1154 (1741)'de vefat etmiştir, mezan Şeyh Murad Tekkesi'nin içindedir. Bu cami, İstanbul'da, Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadesi Mehmed'in bir vakfıdır.³⁹⁰

XIX. Büyükdere Camileri.

743. Cerrah Mahmuddefendi Mescidi. Mescidin kurucusu, Topthane'deki büyük cuma camisini yaptıran Kılıç Ali Paşa'nın cerrahıydı.

744. Karakahya Camii. III. Mustafa döneminde patlak veren bir isyanda öldürülen Kâhya (İçişleri Nâzın) Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bu cami, Kefeliköy'ünkü gibi, Şehzade Mehmed cuma camisi vakfıdır. Büyükdere su dağıtım işini tanzim eden Maliye halifesi (müdürün vekili), bu işin yürütülmesini, 80 kuruş yıllığına mültezime verdi. Bu paranın 20 kuruşu Molla Çelebi (Yeniköy) Camii imamına, 20 kuruşu ise Osman Reis Camii hizmetkârlarına (hademe-i hayrat), geri kalanı da vakf olarak tesisin vârisine veriliyordu. Saltanat divânı hocagânından Ferruh İsmail Efendi, vakfın mütevellî vârisi olarak, ha-rab duruma düşmekte olan camiyi tamir ettirdi ve gelir sağlamak bakımından faydasına kaani olduğu bir ticaret yeri (sebzeçi dükkânı) ile bir hamam yaptırdı; bunlar için 9.000 kuruş harcadı; bunların yapımı 1211 (1796)'da tamamlandı.³⁹¹

³⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/369

³⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/369-370

³⁹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/370

XX. Sarıyer (Sarıyer) Camileri.

745. Alikâhya Camii. Mezarı meçhul olan Ali Kâhya tarafından yaptırılmıştır. III. Ahmed saltanatı dönemindeki isyanda öldürülen Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın damadı Mehmed Ağa 1133 (1720) yılında yeniden yaptırdı. Köyde bulunan üç çeşmeden biri, Sultan'ın nedimlerinden olan Mes'ud tarafından caminin karşısında yaptırıldı. Kızlarağası Elhac Beşir Ağa buna iki depo yaptırdı. Üçüncü çeşme köyün dışında, mezarlık yanındadır. Çifte hamam, Şeyhülislâm Hocasâde Çelebi Mehmed Efendi'nin Zekeriya köyünde yaptırdığı cuma camisi vakıfındadır. Bu semte, kuzey mahallesi yakınındaki dağ boyunca uzanan altın mâdeni bulunduğundan Sarıyer (Sarıyer) adı verilmiştir.³⁹²

XXI. Rumelikavak Hisarı Camileri.

746. Kaleiçi Mescidi. IV. Murad tarafından inşâ ettirilmiştir.

747. Karakaş Mescidi. Abdullah Paşa oğlu, mezar yeri bilinmeyen Mustafa Çelebi tarafından yaptırılmıştır.

748. Valide Camii. İstanbul'da kendi adıyla anılan camiye (Yeni Cami) inşâ ettiren Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılmıştır. Kendisi IV. Mehmed'in annesiydi ve buradaki camiye kardeşi Yusuf Ağa'nın ruhu için yaptırdı. Civarda eski Rum kilisesi Mauromolos'un yıkıntıları bulunmaktadır. Kilise içinde gizli silahlar bulunduğu için, Mora fethine giden ve Petervaradin'de şehid düşen Şehid Damad Ali Paşa'nın veziriâzamlığı döneminde yıktırılmıştır.³⁹³

XXII. Üsküdar Camileri:

749. Valide Atik (Eski) Câmîi. III. Murad'in annesi Nur Bânu Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Bu camiyle birlikte yaptırılan bir medrese, bir Hadis mektebi, bir Kuran okuma evi, fakirler için imarethane, bir hastahane, bir mektep, yabancılar için m üstemilatiyle beraber bir han yaptırdı. Avludaki şadırvan etrafındaki hücreler de onun eseridir. İdareci Pir

³⁹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/370

³⁹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/370

Ali daha sonra camiye iki kubbe ekledi .Yeni Valide karşısındaki İstanbul'da Divan yolu yakınındaki çifte yeşil sü-tunlu hamam, Yenikapı'daki havuzlu hamam hep bu caminin vakfidır. Eski Valide Câmii'nin kurucusu ve bina ettiricisi olan sultan, H. Selim'in zevcesi olduğundan, Ayasofya avlusundaki türbede onun yanında gömülüdür. Camisinin inşâatının bitiş tarihi 991 (1583)'dir. Vefat tarihi ise 990 (1582)'dir³⁹⁴. Şeyh Emir Hoca yâni şeyh Abdulkadir El Hüseyinî el Nakşibendî, minare kapısının yanında Hızır'ın (hayat kaynağının muhafızı) durduğu yeri keşfetti ve bu keşif manzum bir kitabeyle tesbit edildi. Hoca İmam Hüseyini bu kitabeyi 1178 (1764)'de tamir ederek yerine koydu. Şeyh Cilani ailesinden ve Nakşibendî ve Kaadirî tarikatlarında yazılı bulunan Emir Hoca Abdulkadir 1179 (1765) buraya gömüldü.³⁹⁵

750. Valide Cedld (Teni) Câmîi. III. Ahmed'in annesi Gülnûş Sultan tarafından bir imaret, bir mektep, bir çeşme, bir serinleme yeri (sâyebân) bir Sultan mahfili, iki şerefeli iki minareyle birlikte inşâ ettirildi. Bitiş tarihi 1000 (1591)'dir. Caminin bina ettiricisi sultan Hâtûn, camisinin inşasının bitmesinden yirmiyedi yıl sonra, 1027 yılı (1617) Zilkadesinin 8'inde Edirne'de vefat etti. Cenazesi dört gün sonra, Üsküdar'da bu caminin yanına gömüldü. Oğlu III. Ahmed, Galata'da ahşâb minareli bir cuma camisi inşâ ettirdi. Valide sultan'ın türbesi dışında Sadâret Kaymakamı Kâhyası Kayserili Ahmed Paşa mezan bulunmaktadır; vefat tarihi, elyazması eserde görüldüğü gibi hatâ eseri 1035 değil, 1135 (1722)'dir.

751. Mihrimâh Câmîi. Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı tarafından bir mektep, bir medrese, fakirler için bir imarethane, bir Sultan mahfili ve bütün gerekli binalarıyla birlikte iki minareli olarak inşâ ettirilmiştir; minarelerin bir şerefesi vardır. Cami, külliyesiyle birlikte 954 (1547) yılında tamamlanmıştır. (**) Sağ minaresi dibinde Rustem Paşa zade Osman Bey'in mezarı bulunuyor ve mihrabın dış önünde Kap-dan-ı derya Sinan Paşa'nınki, sonra IV. Murad'ın emirleriyle idam edilen, Kayserili, Bayramiye tarikatından Abaza adıyla tanınan ünlü Şeyh Seyid Abdurrahim'inki. Mezar taşındaki tarih de, elyazmasında hatalı olarak kaydedildiği gibi 1147 değil, 1047 (1637). 964 (1556) yılında vefat eden Mihrimâh Sultan, Süleymaniye yanındaki babası Büyük Kanun'nin türbesinde yatmaktadır. Bu caminin

³⁹⁴ Eserin yazan Hammer'in faydalandığı eserde eğer bir temize çekme hatâsı yoksa. Atik Valide Câmîi'ni yaptıran Nur Bânû Sultan, inşâatının bitiminden bir yıl önce vefat etmiştir (Ç. N.).

³⁹⁵ Camilerin künyeleri verilirken, hemen tümünün burada olduğu gibi, mimarlarının adı verilmektedir. Bu eserin mimân büyük usta Sinan'dır (Ç.N.).

bitmesinden sonra, Edimekapusu içinde tek minareli bir cami daha yaptırdı. I. Mahmud saltanatı döneminde, Kızlarağası Beşir Ağa'nın kâtibi derviş Mustafa, ilk bu camiyi mahyalarla donattı. Böylece Ramazan gecesine ayrı bir renk kattı.

752. Kösem Valide Cfimîi. Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim'in anneleri Mâhpeyker Kösem Sultan tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu cuma namazı camisine «Çinili Cami» de denir. Camiyle birlikte, külliye olarak bir mektep, bir çeşme, bir Hadis mektebi bir çift hamam ve Sultan mahfili yaptırmıştır. Manzum kitabesi, kuruluş olarak H. 1050 (1640) tarihini vermektedir. Bu caminin vakfı İstanbul'dadır. Ünlü Valide Hanı, Şeyhülislâm Tabakzâde'ninkiyle karşı karşıya bulunan Valide Medresesi bu sultanın vücuda getirdiği tesislerdir. Medrese, asıl haliyle çağının en büyük askeri, Doğu fâtihi ve III. Murad'ın veziriazam'ı Özdemiroğlu Osman Paşa'ya aittir. Kösem Valide Sultan, I. Ahmed'in hasekisi olduğundan, onun Sultanahmed Camii yanındaki türbesinde gömülüdür.

753. Hûdfî Tekkesi Camii. Yâni, Aziz Mahmud Hüdâi Efendi'nin yaptırdığı tekkenin cuma camisidir. Feyzullah Bin Mahmud'un oğlu, Bursa'da Ferhadiye medresesinde ve küçük mahkemede kadı vekili olarak çalıştı; gördüğü bir rüyadan sonra şeyh Üztada Efendi'nin müridi oldu ve onun yerine geçtiğinde, 1007 (1598) yılında Üsküdar'da bir cami yaptırdı, 1038 (1628) yılında vefat etti ve oraya gömüldü. Vefatında doksandokuz yaşındaydı. Caminin yanında şeyhler için özel bir tekke ve bir mutfak vardır, birçok mezar muhafızı türbesini daima açık tutmak için çalışırlar. Her gece orada ilâhiler okunur; bunlar özel tem-cidlerdir. Caminin avlusunda bir şadırvan, tekkenin kapısı önünde birçok duâ mahfili vardır. Tekkenin kapısı önünde birçok çeşme görülür. Zaviyesinin hemen yanında kapıcı tekkeleri vardır. Yine aynı yerde iki defa veziriazam olan ve Şeyh Mahmud Hudâi'nin dervişler zincirinde yer alan Halil Paşa'nın türbesi görülür; Şeyhin türbesinin yanındaki türbe 1049 (1639)da vefat eden oğlu Mahmud Efendi'ye aittir.

1088 (1677)'ye kadar birbirini takibeden şeyhler silsilesinin kabirleri de buradadır.

754. Rum Mehmedpaşa Câmîi, Bu addaki Veziriazam tarafından inşâ ettirilmiştir; tarihçe belirten Arabca kitabesi vardır: 876 (1471). Paşa Özel bir türbede yatmaktadır. Cami harâb haldedir. Bu veziriazam H. 875 (1470) yılında idam edildi. Cami ise, Rum Mehmed Paşa'nın idam edilmesinden bir yıl sonra tamamlandı.

755. Şemslpaşa Camii. Sultan III. Murad'ın veziri ve nedimi Şemsi

Ahmed Paşa tarafından H. 988 (1580) yılında inşâ ettirilmiştir.

756. İsfendiyar Mescidi. Bu adla tanınan mescid İnşâ ettirici, Bal-ban iskelesi yakınında da bir cami yaptırdı. Bağcızâde'nin tarikatını dervişleriyle birlikte devam ettirmesi için bu camiyi onlara tahsis etti.

757. Kerdeli Mescidi. Kızıl Mescid de denir. Caminin inşâ ettiricisi Kerdeli Çelebi, 999 (1590) yılında vefat etti ve Üsküdar mezarlığına gömüldü.

758. Babüssaadetağası Câmli. Kızlarağası Süleyman Ağa'nın H. 912 (1506) yılında inşâ ettirdiği cuma camisidir. Mezan da burada bulunmaktadır.

759. Gülfam Cîmiî. Saraya mansub Gülfam Hâtûn tarafından yaptırılmıştır. Yakınında bir de mektep vardır. H. 969 (1561) yılında vefat etmiştir.

760. Davutpaşa Câmîi. Bu addaki Paşa tarafından İnşâ ettirilmiştir. Karanişancı Camii de denir. Şehire götüren kapının üstündeki mektep, Petervaradin savaşında şehid düşen Türk veziri Ahmed Pa-şa'nın hayır eseridir.

761. Ağa Mescidi. Bir mekteple birlikte Kızlarağası Husrev Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

762. Teniçeşme Mescidi. İstanbul'da, Çarşamba pazarı yakınında inşâ ettirdiği büyük camide gömülü bulunan Kızlarağası Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Vaiz kürsüsü Kızlarağası Elhac Beşir Ağa tarafından tesis edilmiştir.

763. Ayazma Câmli. Bütün niûştemilâüyla birlikte Sultan m. Mustafa tarafından inşâ ettirilmiştir. Diğer Sultan camilerinde (Selâtin Camii) bulunduğu gib, Sultan için bir mahfil (mahill-i hümâyûn), müezzin mahfili, câmekân (kayımhâne) ve iki büyük kollu şamdanı vardır. Caminin inşâ tarihini gösteren manzum kitabe muvakkithaneye (namaz vakitlerini saatle takibeden bir ustanın bulunduğu mahal) açılan üçüncü kapının üzerindedir ve H. 1189 (1775) tarihini göstermektedir. Orta kapı üzerindeki kitabede, o sırada veziriazam makamında bulunan Ragıb Paşa'dan bahsedilmektedir, bu kitabe hat sanatında usta olan Şeyhülişlâm Veliyeddin Efendi'nin elinden çıkmıştır. Bu kitabede, caminin Sultan İH. Mustafa'nın annesi Emine Sultan'ın ve büyük kardeşi Süleyman'ın hatırasına 1173 (1759) yılında yapıldığı bildirilmektedir. Mihrabın dış Önünde bir küçük mezarlık bulunmaktadır.

764. Ahmediye Camii. Kefçe Mehmed Dede tarafından İnşâ ettirilmiş,

daha sonra III. Ahmed saltanatı döneminde Tersane Emîni Ahmed Ağa tarafından yeniden yaptırılmıştır; bir kütüphanesi, bir su tesisatı âleti, bir medresesi ve bir çeşmesi bulunmaktadır, H. 1134 (1721) yılında tamamlanmıştır.

765. Sultanmahmud Camii. Dîvîtcizâde tarafından inşâ ettirilmiştir. Mahmud Efendi tekkesinin şeyhlerindedir. 1090 (1679) yılında vefat etti. Babasıyla birlikte Bülbüldere cuma camisinde gömülüdür. Adıyla anıldığı Sultan Mahmud tarafından yeniden inşâ edilmiştir.

766. Bandırmak Tekkesi Câmîi. Aslında, Celvetiye tarikatından şeyh Bandurmalı Esseyid Yusuf Efendi Nizameddin'in ikr jnetg&udur. Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa burasını bir tekke hâlinde inşa ettirdi. Ayrıca bir vaiz kürsüsü tesis etti. Camide hizmet eden din adamları ücretlerini Ali Paşa'nın İstanbul'daki vakfından alıyorlardı. Daha sonra Nişancı Ahmed Paşa bu tekkeyi tamir ettirdi ve şeyh Nazif Ali De-de'nin üçüncü oğlu bir tarihçe kaleme aldı; manzum yazılmış kitabede H. 1150 (1741) tarihini görülmektedir. Defterdar Mehmed Behçet Efendi 1159 (1749) yılında bu tekke camisini büyüttü. Eğerservi Meydanında görülen hamam, müessisin eşi tarafından yaptırıldı; İnâdiye hamamı Küçükfl Hatun tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi 1114 (1702)'dir.

767. Hayreddin Mescidi. Çavuş Hayreddin tarafından yaptırılmıştır, civarında gömülüdür; mezar taşının üzerinde H. 964 (1556) tarihi okunmaktadır.

768. Kaymakçı Tekkesi Mescidi. Yâni kaymak taciri tekkesi camisi. Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Mehmed Efendi, Kanunî Sultan Sûleymanın döneminde yeniçeriler kâtibiydi ve başka görevlerde de bulundu; H. 955 (1548) yılında vefat etti. Civardaki tekke şeyh İskenderbaba Tekkesi'dir,

769. Ağa Camîi. İnşâ ettiricisi Malatyalı İsmail Ağa, her ne kadar hadımlar ağası idiyse de kızlarağasi kadar nüfuza sahipti. Camiyi H. 1114 (1702) tarihinde inşâ ettirdi. Caminin bir mektebi, çeşmesi ve fakirler için bir imarethanesi vardır. Çifte hamamı da onun tarafından yaptırılmıştır. Bunları yaptırdığı sırada sarayın kilercibaş ılığı görevinde bulunuyordu.

770. Tavas Camii. Hadım Hüseyin Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir, (H. 995-1586)

771. Ahmed Çelebi Mescidi. Aynı adı taşıyan zât inşâ ettirmiştir (957-1550). Şeyhülislâm Meinkârizâde Yahya Efendi'nin türbesi karşı-sındadır.

772. Naalceci Tekkesi Mescidi. Naalceci Halil Efendi tarafından inşâ

ettirilmiştir. Pazar Tekkesi adıyla tanınmıştır. Halil Efendi'nin mezar taşında H. 1060 (1650) tarihi okunmaktadır.

773. Takkeci Mescidi. 944 (1537) yılında vefat eden Elhac Cafer Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

774. Debbağlar Mescidi. Hacı Ferhad Efendi tarafından yaptırılmıştır. Konya'dan kardeşi Hacı Mehmed'le gelmiş ve her ikisi de Atik (eski) Valide Câmii'nin inşâsında yardımcı olmuşlardır. Paranın kalan kısmıyla ve Validesultan'ın izniyle bu camiyi inşâ etmişlerdir. Cami, Validesultan'inkinden dört yıl sonra tamamlanmıştır.

775. Murad Reis Mescidi. Ünlü donanma kaptanı Murad Reis tarafından inşâ ettirilmiştir. Murad Reis 1011 (1602) yılında vefat etmiştir ve Rodos'da kendi türbesinde yatmaktadır.

776. Alacaminâre Mescidi. Hoca Murad tarafından yaptırılmış ve I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan tarafından yeniden inşâ ettirilmiştir.

777. Pazarertesî Mescidi. Pazar kumandanı Ahmed Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

778. Arakiyecî Mescidi. Takke imalatçısı Mehmed Ağa tarafından H. 950 (1543)'de yaptırılmıştır. Cuma vaiz kürsüsü Reisefendi Abdullah Efendi tarafından tesis edilmiştir. Abdullah Efendi, Bâb-ı Âlî'de 1178 (1764) yılında aniden vefat etmiştir.

779. Hacı Bekir Câmü. Aslı mescid olan camii \.ıııı«gî Nasuh Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

780. Ağa Mescidi. Çarşambapazan yakınında (İstanbul) yaptırdığı camisinde gömülü bulunan Kızlarağası Mehmed Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir.

781. Dârüşşifa Mescidi. Eski Valide tarafından yaptırılmış hastalı ene camisidir. Üsküdar'da tek hastahânedir. Müezzin ve İmam ücretleri büyük Atik Valide Camii vakfı tarafından karşılanmaktadır.

782. Sâlih efendi Mescidi. Çavuşderesi'nde Ahorn Tekkesi yakınındadır. Atik Valide Camii bina müfettişi tarafından inşâ ettirilmiştir.

783. Osmanefendi Câmî. H. 1133 (1725) yılında şeyh Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır.

784. Kossra Mescidi. Kossrazâde Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

785. Fenflyî Mescidi. Kütahyalı şeyh Seyid Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır; aynı zât Manisa'da bir cami, bir çeşme yaptırmıştır. Çeşme hâlâ adıyla anılmaktadır; 1126 (1714) yılında inşâat tamamlanmıştır;

Ruslara karşı savaştığı için türbesi ürerinde bayrak dalgalanmaktadır. Vezir Ahmedpaşa Câmii'nin. yanma mektep yaptırmıştır.

786. Kadıasker Mescidi. Babası Şeyh Zihni'nin şeyhi Musliheddin ve kendisi Kadıasker olan, Şeyhülislâm Ebussuv.d Efendi'nin akrabası olan zât tarafından yaptırılmıştır.

787. Aşçıbaşı Mescidi. 1062 (1651) yılında vefat eden usta aşçı Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır; mezan Hindistan elçisinin lahit mahzeninde bulunmaktadır.

788. Taşçılar Mescidi. Cuma camisidir. Halk arasında İskele camii de denilen Mihmâhsultan Camii bina müfettişi Mehmed Ağa tarafından H. 955 (1548) yılında inşâ ettirilmiştir. Yanındaki çeşmenin kitabesinde de görüldüğü gibi Veziriazam Rustem Paşa'nın hayratıdır. Cami karşısında, kendisine yaptırılan mezarda 1041 (1631)'de vefat eden Himmetdede yatmaktadır.

789. Tasıtciler Mescidi. Ordu muhafız köpekleri bakıcılarının adına mescidin ilk kurucusu Kanunî Sultan Süleyman'dır. Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın iktidarı döneminde yeniden inşâ denilebilecek derecede tamir görmüştür.,

790. Kavaksaray Mescidi. Yâni saray meydanı camisi. Sultan I. Ahmed tarafından Sultan mahfili ve diğer müştamilâtiyle birlikte yaptırılmıştır.

791. Ortasofo Mescidi. Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşâ ettirilmiştir.

792. Kavak İskelesi Mescidi. H. 1133 (1720) yılında IV. Mehmed saltanatı döneminde hazinedarlık görevinde bulunan Lala Beşir Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Vaiz kürsüsü, bir cami yaptırmış ve Eyûb'de gömülü bulunan Kızlarağası Beşir Ağa tarafından konulmuştur.

793. Harfib Mescid. Kızlarağası Çacu İbrahim Ağa tarafından yaptırılmıştır. İbrahim Ağa aynı zamanda, Ordu muhafız köpekleri mahal-lesiyle zağar köpekleri mahallesi arasında bugün hâlâ bir ibâdet yeri olarak kullanılan meydan mabedini, manzum kitabesine göre 1149 (1736) yılında yaptırmıştır. Aynı yerde görülen çeşme, Sultan I. Ahmed'in vakfıdır. Yolun öteki tarafındaki çeşme ise hazinedar ağanın hayratıdır.

794. Şerefâbad Mescidi. Bostancıların, yâni saray bahçeleri muhafızlarının çalışmalarıyla, onlar için yaptırılmıştır.

795. Salacak Mescidi. Teşrifat Reisi Akif Mehmed Bey tarafından inşâ ettirilmiş ve H. 1114 (1702) tarihinde tamamlanmıştır. Caminin kurucusu, Mahmud Hudâî külliyesinde dervişlerin merkadleri yakınında gömülüdür.

796. Sînanpaşa Camii. Yemen fâtihi Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Divanyolu yakınında kubbeli bir türbede gömülüdür; 1004 (1595)'de vefat etmiştir.

797. Fâtiş Mescidi. Fâtiş Sultan Mehmed'in camisi.

798. Mirahor Camii. Yâni saray ahûrları Beyi Elhac Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mehmed Ağa, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın hizmetindeydi; cami, Kur'an Evi karşısındadır, burası da Ayşe Sultan tarafından inşâ ettirilmiştir; cami Mihrimâh Sultan tarafından yaptırılan mektebin karşısına da düşmektedir.

799. Kapdanpaşa Camii. Cami ilk şeklinde hukuk danışmanı ve H. 905 (1499) yılında vefat eden Hamza Efendi tarafından yaptırılmıştır. III. Ahmed'in tahttan inmesine sebep olan isyanda hayatını kaybeden Veziriazam Nevşehirli İbrahim paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa tarafından temelinden kubbe alemine kadar yeniden inşâ ettirildi. Caminin inşâsının tamamlanmasından üç yıl sonra idam edildi. Divan yolu yakınında Kara Mustafapaşa Türbesi yanında yatmaktadır.

800. Tunusbağı Mescidi. Hoca Bâli tarafından inşâ ettirilmiştir. Hoca Bâli, camisinin karşısında gömülüdür.

801. İhsaniye Cftmîi. Sultan III. Osman tarafından H. 1169 (1755) "de inşâ ettirildi.

802. İhsaniye Mescidi. Yine Sultan III. Osman tarafından yaptırılmıştı. Evvelki büyük bir cuma camisiydi, bu ise küçük bir cami (mes-cidi'dir. İhsaniye'deki evlerin tümü, III. Mehmed'in kızı, III. Osman'ın halası Hatice Sultan tarafından Ayvansaray dışında deniz sarayının karşısında tesis edilen mektep ve park yerinin vakfındandırlar. İÜ. Osman ve bu sultan, İstanbul'da Valide Cuma Camii (Yeni Cami) yanındaki türbede gömülüdürler.

803. Süleymanpasa Câmîi. Veziriazam Süleyman Paşa tarafından bir Sultan mahfili, su hazneleri ve büyük bir şadırvanla birlikte H. 1098 (1686) yılında inşâ ettirilmiştir. Süleyman Paşa idam edilmiştir ve camisinin önünde gömülüdür.

804. Çakırcıbaşı Câmîi. Yani doğan avı idarecisi cuma camisi. Çakırcıbaşı İbrahim Ağa tarafından, yanında harabe halinde bulunan mektep gibi inşâ ettirilmiştir. Caminin ön sofası mektep olarak kullanılmaktadır. İnşâ tarihi H. 966 (1558)dir. Caminin kurucusu, Edirne'de kendisi tarafından yaptırılan tekkede gömülüdür. Caminin mihrabının ön-dışında, Sultan IV. Mehmed'le Erlau savaşına giren vezir Hoca Mehmed Paşa gömülüdür, thsaniye'ye açılan kapının yanında, Mısır valiliğinden emekli olduğu sırada

idam edilen İzmirli Ali Paşanın gömülü başı bulunmaktadır, idam tarihi H. 1123 (1744)'dür.

805. Nasuhî Tekkesi Câmîi. Sultan IV. Mehmed'in kızı, Veziriazam Damad Hasan Paşa'nın eşi Hatice Sultan tarafından şeyh Nasuhfnin dine hizmet yolunda ibâdeti için inşâ ettirilmiştir Eşi Hasan Paşa Mısır valiliğinden istifa ettikten sonra H. 1125 (1713)'de öldü. "Camiler Bahçesi" adlı yararlandığımız eserin yazarının babası bu sultanın kâhyasıydı; şeyh Nasuhî Elhac Mehmed Bin Nasûh, halveti tarikatından ve şeyh Karabaş Ali Efendi'nin halifesidir, Ali Efendi de halifelik zincirinde Kastamonulu şeyh Şaban Efendi'ye bağlıdır. 1120 (1714) yılında vefat eden şeyh Nasuhî Efendi, caminin yanında özel bir türbede yatmaktadır.

806. Şeyh Camii. Şeyh Mahmud Hüdâî'nin halifesi Makaad Ali Efendi halifesi şeyh Divitçi (mürekkeb yapımcısı) Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

807. Çingane Furunu Camii. H. 1000 (1591) yılında buraya gömülen Kametîzâde Alâeddin tarafından yaptırılmıştır. Arpa tacirleri kahyası Elhac İsmail Ağa bu yerde bir mektep inşâ ettirdi.

808. Toygar Hamza Mescidi. Mihrabın dış-önünde gömülü Toygar Hamza Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Bu yere Toygar Tepesi denmesi mescidin kurucusunun adından gelmektedir.

809. -Fatmahtton Mescidi. Blnâ ettiricisinin mezar yeri meçhuldür.

810. Şecflbağt Mescidi. Mahmud Hudâî Efendi tekkesine iki defa şeyh seçilmiştir.

811. Serçe Mescidi. Serçe lâkabı verilen Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Mezan Bülbülderesi yakınındadır.

812. Kusun Mescidi. Kumru lakablı Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

813. Tenbcller Mescidi. Elhac Mehmed Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.

814. Mumcubaşı Mescidi. Mumcular reisi Mehmed Ağa tarafından Selim Tepesi'nde yaptırılmıştır.

815. Haticehâtun Mescidi. Hacı Hüseyin tarafından yaptırılmıştır.

816. Solak Sinan Mescidi. Solaklar (Muhafız Birliği okçuları) Ağası Sinan tarafından inşâ ettirilmiştir. H. 955 (1548) yılını inşâ tarihi olarak gösteren manzum kitabe caminin içinde asılı bulunmaktadır.

817. Torbalı Mescidi. Sultan II. Mahmud döneminde Ali Bâlî Ağa tarafından yaptırılmıştır.

818. Evliya Mescidi. Evliya Hoca Mehmed Efendi tarafından inşa ettirilmiştir.

819. Bulgurlu Mescidi. Bina ettiricisinin mezan meçhuldür. Yakınındaki mektep Mehmed Paşa'mndır ve Râgıb Paşa tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.

820. Bâkî Efendi Câmü. Mezarının yeri bilinmeyen Abdalbaki Efendi tarafından yaptırılmıştır.

821. Öküzlimanı Mescidi. Sultan III. Mustafa'nın silahdarlarından biri olan Abdurrahman tarafından yaptırılmıştır. İnşâ tarihi camiye asılmış bulunan manzum tarihçesinde 1180 (1766) olarak gösterilmiştir. Kurucusunun mezarı Üsküdar'da Yanıkömer çeşmesi yakınındadır. 1184(1770) tarihinde vefat etmiştir.

822. Mlrzazâde Mescidi. Sultan I. Mahmud saltanatı döneminde Şeyhülislâm Mifzazâde Mehmed Efendi aralından inşa ettirilmiştir. Adı ölüm tarihini vermektedir: H. 1147 (1734). Caminin içine asılan kitabede gördüğü rüya üzerine Sultan I. Mahmud'un kendisine bir cami inşa etmek izni verdiği anlatılmaktadır. İnşâat işi Veziriazam He-kimoğlu Ali Paşa döneminde tamamlandı. Mabedin idaresi işi kurusunun çocuklarına verildi. Şeyhülislâmlıktan istifa ettiği sırada vefat eden oğlu Mehmed Seyid Efendi H. 1188 (1774)'de buraya gömüldü.

823. Hacı Hoca Tekkesi Mescidi. Eski Darphane müfettişiyken iki tuğlu pašalıkla vezirikâzam kâhyası olan, daha sonra Maraş valiliğine atanan Abdullah Paşa tarafından yaptırılmıştır. Camisini 1166 (1752) yılında Sultan Tepesi'nde inşa ettirdi.

824. Altmış Odalar Mescidi. Beğdemur Ali Dede tbn Hammal Veli Dede tarafından H. 1140 (1727) yılında inşa ettirilmiştir.

825. Odalar Mescidi. Büyük şeyh Mahmud Hudaî'nin asadan (asâ taşıyıcısı) Osman Dede tarafından yaptırılmıştır. Mezan şeyh Makaad Ahmed Efendi'nin türbesi dışındadır. Bu odalar (evvelki altmış odalara karşı olarak) yetmişsekiz odalar adıyla de tanınmıştır. Bülbülderesi yakınındadır.

826. Haydardede Mescidi. Rıza adıyla şiirler bırakmış olan Buha-ralı şeyh Haydar tarafından inşa ettirilmiştir. H. 1117 (1705) yılında vefat etti.

827. Selamiye Mescidi. Mahmud Hudâî tekkesi, Celvetiler Tekkesi şeyhi Selami Şeyh Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Üsküdar camilerinin sayısı, otuzbeşi mahalle camisi, kırkdördü cuma camisi olmak üzere yetmişdokuzdun şimdi Haydarpaşa, İbrahima-ğa Çayın, Dedeler, Kadıköyü, Sarkadı, Bulgurlu ve Kısıklı camilerinin anlatılmasına

geçiyoruz.³⁹⁶

XXIII. Haydarpaşa-Kısıklı Arasında yer alan Camiler.

828. Haydarpaşa Câmîl. Ömer Efendi oğlu, dem ir-çelik eşya değiştiricisi ve "Camiler Bahçesi" adlı eserin yazanm çağdaşı Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.

829. İbrahîmağa Çayırı Mescidi. Bu addaki Kızlarağası tarafından 888 (1483) yılında inşâ ettirildi; aslında çayır üzerinde on oda evli kimseler, on oda ise bekâr kimseler için yaptırıldı ve daha sonra Kaadiri dervişleri şeyhi Mustafa Efendi burada bir tekke yaptırdı. Kürsü, son zamanlarda Kızlarağası Beşir'in binek atlan yedekçisi olan ve daha sonra da Türkmenlerin ağalığına atanan Elhac Veliyeddin tarafından konmuştur.

830. Dedeler Mescidi. Miskinler Mescidi adıyla da tanınmıştır, Sultan I. Selim tarafından H. 920 (1514) yılında inşâ ettirilmiştir. Kürsü, Veziriazam Elhaç Mehmed Emin Paşa tarafından 1182 (1768) yılında tesis edilmiştir. Ruslara karşı savaşta Sancak-ı şerifi taşıdı. Askerlikten anlamadığı için başarılı olamadı. Fakat dürüşlüğünden ötürü birkaç kere istifa ettiyse de alınmadı. Nihayet tereddütleriyle askerin şevkini kırdığı şikâyetleri üzerine azledildi. Dimetoka'ya sürgüne gönderilirken yolda başı vuruldu ve kesik başı İstanbul'a sevk edildi.

831. Kadıköy Camii. Her yıl Mekke ve Medine'ye hediyeler götüren Surre Eminlerinin bu kutsal şehirlere buhur ve günlük götürmeleri âdetini koyan Kızlarağası Osman Ağa tarafından inşâ ettirilmiştir. Camide görülen su depolarını ve abdest şadırvanını manzum bir tarihçe kitâbesiyle Kızlarağası Muselli Bekir Osman Ağa 1030 (1620)'da yaptırdı. Bu caminin halihazırdaki adı Kadı Mehmed Efendi'nin adından gelmektedir. Cami, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine Kızlarağası Osman Ağa tarafından yeniden inşâ ettirildi.

832. Çakırğa Mescidi. İnşâ ettiricinin mezar yeri meçhuldür.

833. Caferğa Mescidi. Bu addaki Kızlarağası tarafından inşâ ettirilmiştir ve mezarı aynı yerdedir.

834. Sultanmustafa Mescidi. Sultan III. Mustafa tarafından inşâ ettirilmiştir. İnşaatın tamamlanması tarihi H. 1174 (1760)'dür.

835. Bulgurlu Mescidi. Mezarı meçhul bulunan Baltacı Mehmed Ağa

³⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/370-379

tarafından yaptırılmıştır. Kürsü, evvelki Veziriazam Bayram Paşa tarafından koydurulmuştur. Mektebi yaptıran Sultan silahdan Süleyman Ağa'dır ve inşâ tarihi H. 1164 (1750) yılıdır. Yandaki tek hamam (çifte hamamın karşısına düşen) ünlü şeyh Mahmud Hudâî Efendi Hz.'leri tarafından yaptırılmıştır.

836. Kısıklı Mescidi. H. 1000 (1591) yılında vefat eden Baştana-başı Abdullah tarafından inşâ ettirilmiştir; aynı zât, İstavroz'da, Bur-sa'da, Lanka'da ve İstanbul'da cuma camileri yaptırdı.

837. Selfmî Mescidi. Üsküdar camilerinden bahsedildiğinde adı geçen şeyh Ali Efendi tarafından inşâ ettirildi. Vaiz kürsüsü masrafları ilk defa, o sırada üç tuğlu defterdar olan ve Erivan valisi bulunduğu sırada, H. 1142 (1729) tarihinde vefat eden Damad Mehmedzâde İzzet Ali Paşa tarafından ödendi. Kendisi Erivan'da, Sultan I. Mahmud'un valisi Salih a Sultan tarafından yaptırılan cuma camisi yanında, İran'a karşı savaşta serasker olan Recep Paşa ve Benli Mustafa Paşa'nın yakınında yatmaktadır. Çamlıca çeşmesinin manzum tarihçesi Nailî Efendi tarafından kaleme alınmıştır ve H. 1021 (1642) yılını vermektedir.³⁹⁷

XXIV. Sarı Kadıkariyesi Cânül.

838. Sanköy kasabası, Üsküdar'ın arkasında, Alemdağı eteğinde kurulmuştur. H. 887 (1482) yılında vefat eden şeyh İlyasbey oğlu San Kadı Mehmed Dede Efendi oğlu Mustafa Dede Efendi orada yatmaktadır. Bu şeyh Üyas Efendi, yeğeni Bağdad'lı büyük şeyh Cüneyd'e bağlı büyük şeyh Necmeddin Efendi'nin sekizinci dereceden akrabasıdır. Sultan III. Murad'ın annesi Banu Sultan, Mustafa Dede Efendi'nin yazı hocası Bosnevî (Bosnalı) Osman Efendi H. 1181 (1767) de vaiz kürsüsünü tesis etti. Boğaziçi'nin Asya kıyısı üzerinde inşâ edilen son camidir.³⁹⁸

XXV. İstavroz Camii.

839. İstavroz Camii. Kısıklı ve İstanbul'da Langa'daki camilerin bina ettiricisi Bosnacıbaşı Abdullah Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mezanndaki kitabe ölüm tarihini vermektedir: H. 1000 (1591). Sultan mahfili I. Mahmud saltanatı döneminde inşâ edilmiştir. Sultan Abdul-hamid İstavroz'da vücuda

³⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/379-380

³⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/380

getirdiği bazı hayır eserlerini bu camiye vakıf olarak vermiştir. İskele meydanında iki depolu şadırvan ve namazgah yeri önce Reîsefendl (Hariciye Nâzın), daha sonra elçi ve vefatından önce de üç tuğlu Paşa rütbesiyle mükâfatlandırılan Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır.³⁹⁹

XXVI. Beylerbeyi Camii.

840. Sultan Abdulhamid tarafından bütün müştemilâtı ve icâpları ile 1192 (1778) yılında yaptırılmış, ve kitabelerden anlaşılacağı üzere annesi Rabia Sultan'a hediye etmiştir. Sultan Abdulhamid'in İstanbul'daki yeni tesislerinin müfettişi Şehremîni Hafız Elhac Mustafa Efendi, bahçe kapısı yanındaki (türbe, imarethane ve kütüphane) inşaatlarından önce bu caminin tamamlanması enirini aldı. Caminin duvanna konulan manzum tarih kitabesi muhtemelen Şeyhülislâm Esad Efendi zade Mehmed Şerif Efendi'nin hemşiresi Fitnat Zübeyde Hanım tarafından kaleme alınmıştır. İmarethanesinden başka, bir serinleme yeri (sebil) ve bir de mektebi vardır. Dışarıda tmârethhanenin iki kapısı yanında iki çeşme bulunmaktadır. Sonra türbe, bir akademi (medrese) ve kütüphane vardır. Önce hazîne dairesi içoğlanı olan, sonra Harem'de görev yapan ve sırasıyla silahdar ve yirmi ay boyunca Veziriazam olarak İmparatorluğu yöneten Kayserili Seyid Mehmed Paşa sanlık hastalığına yakalandı ve Abdulhamid'in çiçek hastalığına tutulan şehzadesi Mehmed'le aynı günde (25 Sefer) vefat etti. Sultan Abdulhamid'in yola bakan penceresi içine gömüldü. Sultan Abdulhamid'in Bağdad'da bir cuma camisi yaptırmış olduğunu evvelce söylemiştik. Oğlu Sultan Mahmud tahta çıkınca, babasının Beylerbeyi Câmii'ne bir minare ilâve etti ve Ramazan'da geceleri aydınlatmak üzere gerekli mahya tertibatıyla büyük bir lamba koydurdu. Manzum tarihi Şânizâde, yâni kadife imalatçısı Mehmed Atullah oğlu tertibleddi; Şânizâde, bu manzum tarihi yazdığı sırada fıkıh tarihçisi ve Mekke kadısı unvanına sahipti ve yıl H. 1236 (1820) idi (bu bilgiler camiler Bahçesi adlı eseri aslından kopye eden kişi tarafından ilâve edilmiştir).⁴⁰⁰

XXVII. Çengelköy Camii.

³⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/380

⁴⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/381

841. Ömer Efendi Mescidi. Elhac Ömer Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Vaiz kürsüsü Sultan Mahmud'un annesi Salihe Sultan tarafından tesis edilmiştir.

842. Kerimehâatun Câmîi. Kerime Hâtûn tarafından yaptırılmıştır. Oğlu Ahmed Paşa da aynı yerde bir mektep kurdu. Kuruçeşme'de de bir mektep yaptırdığından bahsedilen Paşa'nın bu vesileyle tbrahimağa Çayın'nda gömülü olduğundan bahsedildi; ihtimâl, annesi de orada ve oğlunun yanında gömülüdür. Beylerbeyi vakıf idarecisi bu Çengelköy camii de idare etmektedir^{1*}. Çengelköy kasabası adını, ünlü seyyah Evliya Çelebi'ye göre, Fetih'den sonra bu mahalde çengeller bulunmasından almaktadır.⁴⁰¹

XXVIII. Kuleli Camii.

843. Kapdan-ı derya görevini yürüttüğü sırada III. Ahmed'in tahttan inmesine sebep olan isyanda kayınbabası Veziriazam Damad İbrahim Paşa ile birlikte hayatını kaybeden Kaymak Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. İstanbul'da Divanyolu ve kendisi tarafından yaptırılan medresenin yakınında, cedit Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın türbesi yanında gömülüdür; H. 1143 (1730). Aynı yerde bir çemen-sofa ve çeşme yaptırmıştır; bunların manzum kitabesinde 1137 (1724) tarihi görülmektedir.

844. Samsoncular Mescidi. Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşâ ettirilmiştir. Av ve saray köpeklerinin muhafaza edildikleri yerin yakınındadır.⁴⁰²

XXIX. Vaniköy Cfmii.

845. Evvelce Papasgaji, yâni Papaslar denilen Vaniköy Sultan IV. Mehmed'in vaizi Vâni Efendi'ye Bâb-ı Âlî tarafından mülk olarak verilince o da burada bir Cuma camisi inşâ ettirdi. Veziriazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa tarafından korunan Vanî Efendi, ilk önce Şeyhülislâm Minkârizâde Yahya Efendi'den sarayda cuma vaazları ve ders vermek müsaadesini de elde etmeği başardı ve bu görevlerine H. 1076 (1665) yılında başladı; 1094 (1683)'de Veziriazam Kara Mustafa Paşa ile birlikte

⁴⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/381

⁴⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/381-382

İmparatorluk ordugâhı imamı olarak Viyana kuşatmasına katıldı. Kara Mustafa Paşa'nın idam edilmesinden sonra Bursa yakınıdaki Kestel'e sürgüne gönderildi ve H. 1096 (1684) yılında vefat etti ve orada kendisi tarafından inşâ ettirilen caminin yakınına gömüldü.⁴⁰³

XXX. Kandili Camii.

846. Kandilli Camii. Sultan I. Mahmud, aslında Sultan IV. Mu-rad'm sayfiye köşkü bahçesi olan bu yerde ilk defa bir cami inşâ ettirdi. Aynı yerde hamamı ve çeşmesi de görülmektedir; manzum kitabesi H. 1165 (1751) tarihini vermektedir. Mektep meydanı üzerinde, Rumelihisarı yerlilerinden biri olan Hatice Hâtûn bir çeşme yaptırdı; bu çeşmenin manzum kitabesi 1169 (1755) tarihini göstermektedir. Vezir Divitdâr Mehmed Paşa, bir diğer çeşmeyi beslemek hususunda, Sultan IV. Muradın annesinin hadımağası tarafından yaptırılmış olan çeşmenin suyundan yararlandı. Vezir Divitdâr Mehmed Paşa, Küçüksu'da bir sayfiye köşkü yaptırdı. Küçüksu'nun yürüyüş yolu Kandilli'ye kadar uzanır.⁴⁰⁴

XXXI. Büyük Göksu Camii.

847. Değirmen Mescidi. Köprülerden sonra insanları Küçükgöksu Sarayı'na nakledilen Bostancı camii bulunmaktadır. Etrafdaki imalathanelerde tuğla ve saksı gibi kullanılacak şeyler ateş fırınlarında imâl edilmektedir. Tuğla ve saksı toprağı fırıncılarının baş-ustası Salih Ağa bu camiyi yeniden inşâ etti; yakındaki finni ve toprak değirmenini o kurdu ve camiyi değirmen adı verildi.⁴⁰⁵

XXXII. Anadoluhisan Camileri.

848. Anadoluhisan Câmii. Hisar önünde, denize çok yakın bir yerde II. Mehmed tarafından inşâ ettirilmiştir. Kale toplarının yanında açık bir meydanda, taş bir mihrapla namaza ayrılmış bir yer vardır, bir vaiz kürsüsü ve bir parmaklık da görülür. Cuma camisi karşısındaki mektebin kurucusu Yasemin Hâtun'dur.

⁴⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/382

⁴⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/382

⁴⁰⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/382

849. Sinanefendî mescidi. Muşî (Muşlu) Sinaneddin Yusuf Bin Hüsâmeddin Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Beydavânin Kur'an tefsirleriyle alâkalı tenkit ve açıklamalarıyla büyük şöhret kazanan Muşî Sinaneddin Yusuf Efendi doksanüç yaşında vefat etmiş, mektebin yakınında kayınbabası San Gürz Musliheddin Efendî'nin yanına gömülmüştür.

850. Dolabı Mescidi. Muşî (Muşlu) Sinan Efendi biraz önce adı geçen tarafından inşâ ettirilmiştir; şimdi harâb haldedir.⁴⁰⁶

XXXIII. Kanlıca Kariyesi Camileri.

851. Kanlıca Mescidi. Bostancıbaşı, vezir Uzun Gazi İskender Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. İnşâ tarihi H. 997 (1588)'dir. M ezan caminin avlusundadır. Yanında, oğlu Ahmed Paşa gömülüdür; yakında bir medrese ve bir mektep bulunmaktadır. Bazı kimseler Muşî Lan Efendi'nin burada gömülü olduğunu ileri sürerler, fakat Şeyhülislâm ve müderris olduğu sırada Diyanbakır'da vefat eden bu zât, İskender-paşa Cuma Camii badiresine gömülmüştür ve mezan oradadır. Meva-kif ve Şemail üzerine haşiye ve yorumlann yazandır; ayrıca, Atayî'nin hal tercümelere (biyografiler) eserine bir ek ve büyük bir tarih yazmıştır. Vefat tarihi H. 979 (1571)'dir. Caminin sağ tarafında, Sultan III. Ahmed'in tahttan indirilmeden önceki son Şeyhülislâm'ı Yenişehirli Abdullah Efendi ve Bursa kadılığından istifa eden, ölüm tarihi H. 1176 (1762) olan Eminî Mehmed Efendi yatmaktadır.

852. Sinanefendî Mescidi. İstanbul'da bir cami, bir mektep ve bir medresesi olan Sinan Efendi tarafından yaptırılmıştır. Tasavvufî bir eser bırakarak H. 974 (1566) yılında vefat etmiştir. Arazisi Çubuklu'ya kadar uzanan Kanlıca'mn yağurdu meşhurdur.⁴⁰⁷

XXXIV. Çubuklu Bahçesi Camii.

853. Ocak Mescidi. Bostancıbaşı Halil Ağa vaiz kürsüsünü koydurmuştur. Havuzlu ve sütunlarla süslü şadırvaniyle caminin güzel bir bahçesi vardır. Bir şiir parçasında, inşâat tarihi olarak 1124 (1712) tarihini vermektedir. Yakınındaki çimenlik dinî bir tesisdir ve Çubuk-lu'da bir köşk yaptırmış olan III. Ahmed'in ihtilâlde hayatını kaybeden Veziriazam Damad

⁴⁰⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/383

⁴⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/383

İbrahim paşa'nın dinî vakfıdır.⁴⁰⁸

XXXV. Paşabahçesi Câmîi.

854. Camii Kebir. Yâni büyük Cuma camii. 1177 (1763) yılında bir hamam, bir çeşme, bir mektep ve büyük bir çeşmeyle (Çukurçeşme) birlikte Sultan m. Mustafa tarafından inşâ ettirilmiştir.⁴⁰⁹

XXXVI. İnci'köyü Camii.

855. İncirli Kariyesi Câmîi. Cuma camisidir ve Bostancıbaşı Sinan Ağa tarafından yaptırılmış, bostancı Düzi Hüseyin Ağa yeniden inşâ ettirmiştir. Mezarı Üsküdar'da Karacaahmed yakınında, çayırıyla karşı karşıyadır; İncirköy sınır olarak Sultaniye'de sona erer. Küçük Gümüşsü deresi dağdan buraya iner. vezir Pır Mustafa Paşa'nın oğlu ve Şeyhülislâm Pirîzâde Osman Efendinin damadı Mehmed Efendi burada H. 1177 (1763) yılında bir çeşme ve bir namazgah yaptırmıştır. Sultaniye, Beykoz sınırında sona erer.⁴¹⁰

XXXVII. Beykoz Camileri.

856. Beykoz Camii. Sinan Binari'de bir Cuma camisi ve Yalıköy'de bir Mescid yaptıran Bostancıbaşı Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Su yolları da onun eseridir. Büyük şadırvanı inşâ ettiren Beh-ruz Ağa'dır Odabaşı çarşısı yakınında İstanbul'un kendi büyüklüğündeki camileri arasında adı geçen mabedi yaptıran da Behruz Ağa'dır. Beykoz'daki çeşmesinin hemen bütün Boğaziçi'nde güzellik bakımından bir benzeri yoktur. Bu şadırvan-çeşme, 1159 (1746) tarihinde Gümrük müfettişi İshak Ağa'nın gözetiminde yapılmıştır.

857. Meiyemzfide Mescidi. Hacca gidip orada vefat eden Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir.⁴¹¹

XXXVIII. Balıköy Camii.

⁴⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/383

⁴⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/384

⁴¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/384

⁴¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/384

858. BalıkÖy Mescidi. Beykoz'da Cuma camisini yaptırdığından bahsettiğimiz Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Bu köyün mezarlığında, İstanbul'un II. Mehmed tarafından almış sırasında gaza gayreti görülenlerden Yunis yatmaktadır. Bu köyün nihayetinde güzel bir gezi yeri bulunmaktadır.⁴¹²

XXXIX. Hünkâr İskelesi Câmii.

859. Ocak Mescidi. Köpekçiler adıyla da tanınmaktadır.

860. Ocak Mescidi. İkinci Ocak (Bostancılar) camii minaresizdir. Yakındaki değirmenlerin kâhyasına Uncubaşı denir; burada öğütülen buğdaydan elde edilen unlar, İstanbul'da, Parmakkapı'da, Mahmudpa-şa Meydanı yakınında satılır. Bunların yakınında Tokatbahçe Hünkâr Köşkü ve hünkâr gezinti yeri görülür. Bunlar özel bir bostancı (muhafız) ustasının gözetimi altındadır. Evliya Çelebi Seyahatnâmesl'nde anlatıldığına göre, Fâtiş Sultan Mehmed Tokat'ın fethini bu mahalde Öğrendiği için buraya bu ad da verilmiştir.⁴¹³

XL. Dereseki (Dereskl) Camii.

861. Dereseki Mescidi. H. 954 (1547) yılında vefat eden Şeyhülişlâm Molla Mehmed Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir; son derece güzel bir suyu vardır.⁴¹⁴

XLI. Akbaba Karîyesi Camii.

862. Akbaba Camii, Akbaba köyü Cuma camisi; İstanbul'da Kahya Câmisl'ni, bir sebil ve Saraçlar Çarşısı yakınında bir çeşme yaptırmış olan Canfedâ Hâtûn tarafından inşâ ettirilmiştir. Akbaba, İkinci Meh-med'in büyük fethinin kazandırdığı yerlerdendir. Cuma camisinin karşısında, yazı bulunmayan taşıyle büyük bir mezar vardır.⁴¹⁵

⁴¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/384

⁴¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/384-385

⁴¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/385

⁴¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/385

XLII. Tuşa Dağı Camii.

863. Tuşa Dağı Mescidi. Yuşa Dağı (Dev Dağı) Mescidi, Veziriazam Mehmed Said Paşa tarafından H. 1169 (1755) yılında inşâ ettirilmişdir.

Paris elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu olan Mehmed Said Paşa, Maraş valisi görevini yürüttüğü sırada H. 1175 (1761) yılında vefat etti. Bu mahalde gömülü bulunan Yuşa peygamber değildir. Fakat, bitişik arazide, Macarbahçe'de bir aziz gömülüdür ve adını Macaristan'dan değil, akan su anlamına gelen (ma-i câri) sözünden almaktadır.⁴¹⁶

XLIII. Toris Kavası Mescidi.

864. Toris Kalası Camii. Yoris Hisan Cuma camisi Sultan II. Bayezid tarafından inşâ ettirilmiştir. Hisar içinde üç ev, bir çeşme ve Elhac Mehmed Ağa tarafından yaptırılmış bir hamam vardır. Mehmed Ağa, hisarın eski dizdarlarından biridir. Bitişikdeki mezarlık bir hac mahalidir, zira içinde din savaşlarına katılmış bingok kişi gömülüdür.⁴¹⁷

XLIV. Anadolu Kavakhisân Camileri.

865. Kavak Kalası Mescidi. Birinci Ahmed'in Başhasekisi, IV. Mu-rad ve Sultan İbrahim'in anneleri, IV. Mehmed'in büyük annesi Mah-peyker Kösem Validesultan tarafından yaptırılmıştır. Kösem Validesul-tan, cami ile hisan aynı zamanda, H. 1033 (1623) yılında İnşa ettirdi. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde böyle anlatmaktadır. Kösem Valide eşi I. Ahmed'in yanında, camisinin yakınındaki türbesinde gömülüdür.

866. Ali Reis Mescidi. 1001 (1592) yılında Elhac Ali tarafından yaptırılmıştır.

867. Yeni Cuma Camii. Bu Cuma camisi Usta Elhac Mehmed Ağa tarafından H. 1106 (1694) yılında inşâ ettirilmiştir; kendisi Şam'dan üç konak uzakdaki Mefrik'de Ölmüştür. Bitişikdeki mektebin kurucusu Kızlara-ğası Yusuf Ağa'dır; Veziriazam Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın kâhyası Mehmed Ağa da yabancılar için bir han inşâ ettirmiştir. Manzum tarih düşürücü Vehbî, yapısının tarihi olarak H. 1163 (1740) yılını vermektedir.

⁴¹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/385

⁴¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/385

Kavak'ın iki hisarından başka, Fener'in hisarları var ve bunlardan Rumeli yakasını anlatırken söz etmiştik.

Yazarın camileri anlatan eseri 1195 (1780) tarihinde tamamlandı. Böylece, semtler ve cami sayılan bakımından karşımıza şöyle bir döküm çıkmaktadır:

1. İstanbul	499	
2. Kapılar önünde	37	
3. Eyûb	46	
4. Davudpaşa ve civarı	8	
5. HaskÖy	40	
6. Kasımpaşa	45	
7. Galata	14	
8. Galata dışında	14	
9. Tophane		37 10. Beşiktaş
19 II.Ortaköy	3	
12. Kuruçeşme	1	
13. Bebek	2	
14. Rumelihisarı	7	
15. Mirgune Oğlu (Emirgan)	1	
16. İstenia (İsünye)	4	
17. Yeniköy	4	
18. Kefeliköy	1	
19. Büyükdere	2	
20. Sanyar (Sariyer)	1	
21. Rumeli Kavak Hisarı	3	
22. Üsküdar	79	
23. Haydarpaşa	1	
	0	
24. San Kadı Kariyesi	1	
25. İstavroz	1	
26. Beylerbeyi	1	
27. Çengelköy	2	
28. Kuleli	2	
29. Vaniköy	1	
30. Kandilli	1	
31. Büyük Göksu	1	

32. Anadolu Hisân	3
33. Kanlıca Kariyesi	2
34. Çubuklu Bahçesi	1
35. Paşabahçesi	1
36. İncirköy	1
37. Beykoz	2
38. Balıköy	1
39. Hünkâr İskeleyi	2
40. Dereski (Dere Seki) kariyesi	1
41. Akbaba Kariyesi	1
42. Yûşa Dağı	1
43. Yoris KaTası	1
44. Anadolu Kavak Hisân	3

387

Toplam 877

Camiye tahvil edilen kiliseler, I numaraya bakınız (Sultan camileri); 22, 23, 36, 44, 75, 92,100, 179. 183, 196, 233, 242, 254, 260, 264, 267, 268, 275, 277, 300, 302, 310, 327, 329, 334, 345, 346, 350, 383, 394, 395, 398, 399, 408, 410, 413, 439,489, 638, 648, 663, 674, 748, toplam olarak 44 cami evvelce kiliseydi.

Özel adla ve prensipleri içinde inşâ edilmiş olan 10 camiden başka, diğer 9 cami de Sultan camileri unvan ve imtiyazlarından yararlanmaktadır; bunu da Moniteur Ottoman adlı resmî danışma kitabının Sultan camileri sayısını 19 olarak göstermesinden anlıyoruz.⁴¹⁸

Medreseler Listesi Veya İstanbul Yüksekokulları

Sultan II. Mehmed Saltanatı Döneminde.

1-8. Sultan II. Mehmed, kendisi tarafından yaptırılan caminin yanında Sahn Medreseleri denilen sekiz medrese tesis etti.

9. Akşemseddîn Medresesi. İstanbul muhasarası sırasında Eyüb'ün mezarını keşfeden şeyh Ak-Şemseddin tarafından veya onun için Ayasofya yakınında tesis edilmiştir.

⁴¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/385-387

10. Kalenderhftne Medresesi (eski kilise). Kalenderhane Cuma camii yakınında.

11. Zeyrek Medresesi (eski kilise). Fetihden yirmi yıl sonra şeyh Abdullah anısına evvelce Herseyî gören Allah kilisesi olan Cuma camii yanında kurulmuştur.

12. Muradpaşa Medresesi. II. Mehmed'in bu adı taşıyan vezirlerinden birinin inşâ ettirdiği caminin yanında kurulmuştur. Murad Paşa, Diyarbekir'de harp meydanında H. 879 (1473) yılında şehîd düştü.

13. Üç Mlhrabl Medresesi. Üç Mlhrabl caminin medresesidir; camiyi inşâ ettiren Hoca Hayreddin tarafından kurulmuştur; yıl: H. 879 (1475). Hoca Hayreddin II. Mehmed'in ustalarından biridir; camisine Kazancılar Camii de denir.

14. İbrahîmpaşa Medresesi. Haliloğlu tarafından kendisinin aynı isimde yaptırdığı Cuma camisinin yarımında kurulmuştur. Babası Halil ve büyükbabası İbrahim veziriazam olmuşlardır ve Çandarlı ateşindendirler.

15. Molla Husrer Medresesi. Mehmed Bin Firamurs tarafından yaptırılan bu adı taşıyan caminin yarımında kurulmuştur. Molla Husrev İstanbul'un ikinci kadısıdır ve Chalcedoine'a Kadıköy adını veren kişidir. H. 885 (1480) yılında vefat etmiştir.

16. Molla Gtiranî Medresesi. Aynı adı taşıyan caminin yanındadır. Cami, bu ünlü din hukuku ve fıkıh bilgini tarafından inşâ ettirilmiştir; vefat tarihi H. 892 (1486)'dır. Biri eski saray, biri Şeyh Vefa Camii, diğeri kendi camisinin yanında olmak üzere İstanbul'da üç medrese kurmuştur.⁴¹⁹

II. Bayezid Saltanatı Döneminde.

17. Resmî Mescidi Medresesi. Resmî Mahmudfendi Camii yanındadır; H. 886 (1481) yılında AU Efendi tarafından tesis edilmiştir.

18. Davudpaşa Medresesi. Aynı adı taşıyan ve Sultan II. Bâyezid tarafından inşâ ettirilen caminin yanında H. 890 (1485) yılında tesis edilmiştir.

19. Atik Alipaşa Medresesi. İki defa Veziriazam olan yaşlı hadım Ali Paşa tarafından 902 (1486) yılında tesis edilmiştir; aynı adı taşıyan Cuma camisi yanındadır.

20. Şeyhülislâm Eftalzâde Seyid Hamldeddin Medresesi. Keskin-dede

⁴¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/389-390

Camii yanındadır; H. 908 (1502) yılında tesis edilmiştir; Ka-dıasker Hasaneferdi Medresesi karşısındadır.

21. Hocamustafapaşa Medresesi. Bursa'da idam edilen yaşlı Veziriazam Mustafa Paşa tarafından H. 918 (1512) yılında kurulmuştur.

22. Sıkılık Medresesi. Cami binaları müfettişi, Uzunçova Camii'nin inşa ettiren eski Mustafapaşa Musliheddin Efendi tarafından Es-ki-Marmara yanında kurulmuştur.

23. Kahriye Medresesi. Aynı adı taşıyan cami (eski kilise) yanında, Edirnekapusu yakınında Ali Paşa tarafından kurulmuştur; şâir Şanı orada gömülüdür. Kendisi caminin imamıydı.

24. Şeyh Vefa Medresesi. Bu şeyh için II. Bâyezid'in inşâ ettirdiği caminin yanındadır; H. 890 (1485) yılında tesis edilmiştir.

25. Sultan II. Bâyezid Camii Medresesi. Ünlü Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi medresenin ilk müderrisi oldu.⁴²⁰

I. Selim Saltanatı Döneminde.

26. Sultanselim Medresesi. Kendi camisi yanında değil, büyük Halıcılar Köşkü yakınındadır. Kanunî Sultan Süleyman tarafından H. 970 (1562) yılında yeniden inşâ ettirilmiştir.

27. Kasımpaşa Medresesi. Rodos muhasarasında serasker olan bu addaki Paşa tarafından şâir Surürî adına inşâ ettirilmiş, burada müderris (profesör) olan şâir bu görevi sırasında 969 (1564) yılında vefat etmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Döneminde.

28. Süleymaniye Medresesi. Dördüncü bölüm olarak Kanunî Sultan Süleyman'ın inşâ ettirdiği büyük camiye bağlıdır.

29. Şehzade Medresesi. Şehzade Camii yanında bir imaret, bir mektep ve akıl hastaları için bir hastahane ile birlikte H. 950 (1543) yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşâ ettirilmiştir.

30. Ceserî Kasımpaşa Medresesi. Bu adı taşıyan İstanbul'daki caminin yanında vezir Kasım Paşa tarafından kurulmuştur. Bu Paşa'yı Rodos seraskeri ile karıştırmamak lâzımdır.

31. Hayreddin İskelesi Mescidi Medresesi. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Beşiktaş'da karaya çıktığı yerdeki caminin yanındadır. H. 953 (1546) yılında kurulmuştur, türbesinin yanındadır.

⁴²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/390

32. Mihriimfih Medresesi. Kanuni Sultan Süleyman ve Hurrem Sultan'ın kızları Mihrimâh Sultan tarafından Üsküdar'da H. 954 (1547) yılında inşa ettirilen caminin yanında kurulmuştur.

33. Haseki veya Hurremiye Camii Medresesi. Hurrem Sultan tarafından H. 957 (1550) yılında tesis edilmiştir.

34. Zal Mahmud Medresesi. Kanuni Sultan Süleyman'ın silahdan tarafından aynı adla Eyüb'de inşa ettirilmiş olan caminin yanında tesis edilmiştir.

35. Lutfipaşa Medresesi. Veziriazam Lutfl Paşa tarafından İstanbul-da aynı adı taşıyan camisinin yanında H. 941 (1534) de kurulmuştur.

36. KÜrekli Medresesi: Kanuni Sultan Süleyman'ın kürekçibaşısı tarafından İstanbulda aynı adı taşıyan Caminin yanında kurulmuştur. Aynı zât İstinye'de de bir cami yaptırmıştır.

37. Hamamiye Medresesi. Çamaşıra veya Hamamcı adıyla anılan ve H. 961 (1553) yılında inşa ettirilen caminin yanında. Sultan Süleyman'ın kadısı Husâmeddin Hasan Efendi tarafından kurulmuştur.

38. Karaahmedpaşa Medresesi. Bu adı taşıyan ve H. 962 (1555) yılında İdam edilen Veziriazam tarafından Topkapusu'nda inşa ettirdiği caminin yanında kurulmuştur.

39. Beşiktaş Saray Medresesi. Veya Beşiktaş Sarayı Camii; H. 953 (1555) yılında Kapdan-ı derya Sinan Paşa tarafından inşa ettirilmiş ve Ölümünden ^ncak iki yıl sonra tamamlanabilmiştir.

40. Şfth Hûban Medresesi. Veziriazam Lutfi Paşanın kansı tarafından Zeyrek'de aynı adı taşıyan caminin yanında kurulmuştur.

41. Mihrimâh Medresesi. Kanunî ve Hurrem Sultan'ın kızı Mihrimâh tarafından, Edirnekapusu'nda, cami (eski kilise) nin yanında H. 965 (1557) yılında tesis edilmiştir.

42. Soğukkuyv Medresesi. Kızlarağası Cafer Ağa tarafından Ayasof-ya Camii yakınında H. 967 (1559) yılında kurulmuştur.

43. Kızıl Mesddî Medresesi. Eyûb'de tuğla imalatçısı Sül ayman Çelebi tarafından tesis edilmiştir.

44. Cflferpasa Medresesi. Bu adı taşıyan caminin yanında, evvelki maddede geçen medreseye yakın.

45. Eski Nişancı Medresesi. Sigeth muhasarasında Kanunî ile birlikte bulunan ve iki defa nişancı makamına atanan Eğri Abdullah tarafından kurulmuştur. Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden duyduğu acıya dayanamayarak H. 1177 (1566) yılında vefat etmiştir.

46. Rustempaşa Medresesi. Rustem Paşa tarafından İstanbul'da inşa ettirilen caminin yanında, H. 968 (1560) yılında kurulmuştur.

47. Tekke Mescidi Medresesi. Bu cami ile aynı zamanda, Rustem Paşa'nın vergiler kâhyası Hoca Kasım tarafından tesis edilmiştir.

48. Zıncırlıkuyu Medresesi. Kanunî Sultan Süleyman'ın Rustem Paşa'dan sonraki Veziriazamı Semiz Ali Paşa tarafından Nişana Camii yakınında tesis edilmiştir.

49. Sittih&tun Medresesi. Sittih&tun Camii yanında, şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendî'nin bu addaki kızı tarafından kurulmuştur. Ölüm yılı H. 932 (1525)dir.⁴²¹

II. Selim Saltanatı Döneminde.

50. Esmahan Camii Medresesi. Esmahan'la evli Veziriazam Meh-med Paşa'nın camisi yanındadır. Medrese, babasının Ayasof-ya'daki türbesinde yatan Esmahan Sultan tarafından H. 969 (1561) yılında kurulmuştur.

51. Şeyhülislâm Ahmed Efendi-Medresesi. Şeyhülislâm Ahmed Efendi Camii yanında H. 969 (1Ö61) yılında tesis edilmiştir.⁴²²

III. Murad Salörnatı döneminde.

52. Kızlarağası Medresesi. Kızlarağası Selimiye yakınındaki camisinde gömülüdür ve yanında Anber Ağa'nın mezarı bulunmaktadır; medrese, Hoca Rustem Camii yakınındadır ve H. 988 (1580) yılında kurulmuştur.

53. Tophane Cftmîlî Medresesi*. Kapdan-ı derya Kılıç Ali Paşa tarafından H. 988 (1580) yılında büyük camisinin yanında tesis edilmiştir.

54. Valide Medresesi. III. Murad'ın annesi Nurbânu Sultan tarafından Üsküdar'da "camisinin yanında kurulmuştur; Üç ilmî müessesesyle bir aradadır: Bir Kur'an okuma salonu, bir Hadis mektebi ve bir hastahanesi vardır. Kuruluş tarihi H. 991 (1583)'dir.

55. Valide Medresesi. Veziriazam ve Şark fâtihi Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından kurulmuştur; kurucj.su Özdemiroğlu Paşanın vefat tarihi 993 (1585)'dür. Adını, medreseyi tamir ettiren Dördüncü Mehmed'i.1

⁴²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/390-392

⁴²² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/392

annesi Kösem Mâhpeyker Sultandan almıştır. Sultanselim Hamamı yakınındadır.

56. Oğuzefendi Medresesi. Eğrikapı yakınındadır ve H. 994 (1585) yılında tesis edilmiştir. Bir debbağın oğlu olan Oğuz Efendi İki defa Rumeli Kadiaskerligl makamında bulunmuştur.

57. Kanlıca Medresesi. Boğaziçi'nin Asya yakası üzerinde Kanlıca Cuma Camii yanındadır. Vezir Bostancı İskender Paşa camiyi inşa ettirmiş, oğlu Ahmed Bey medreseyi kurmuştur.

58. Nişancı Cedid Medresesi. Nişancı Boyalı Mehmed Paşa tarafından yaptırılan caminin yanındadır. Mehmed Paşa altıncı kubbe-veziri olarak H. 1004 (1595) yılında vefat etmiştir.

59. Um Veled Medresesi. Yâni azâd edilmiş esirler medresesi.

60. Sinanpaşa Medresesi. 1000 (1591) yılında camiye dönüştürülen eski kilise Fethiye yakınındadır, bu yapının inşâ ettiricisi ve medresenin kurucusu Veziriazam Sinan Paşa'dır.

61. Kızlarağası Mehmed Medresesi. H. 993 (1585)'de kendisi tarafından inşâ ettirilen caminin yanındadır. Bu medreseye, Darul-Hadis veya Hadis Mektebi denmektedir.

62. Gevhersultan Medresesi. II. Selim'in kızı ve Kapdan-ı derya Piyale Paşa'nın haremi olan Gevher Sultan, Cerrahpaşa Camii yanındaki medresesini H. 995 (1586) yılında tesis etti.

63. Sarayağası Mustafa Medresesi. Aydmzâde Tekkesi yakınındaki Karaca Camii yanında saray yüksek kâhyası Mustafa Ağa tarafından H. 999 (1591) yılında tesis edilmiştir.

64. Şeyhülislâm Zekerlyâ Efendi Birinci Medresesi. H. 1001 (1592) yılında tesis edilmiştir. Esirî Mehmed Efendi'nin camisi karşısındadır.

65. Siyavuşpaşa Medresesi. Veziriâzamlıktan üç defa azledilen Siya-vuş Paşa tarafından 1001 (1593) yılında kurulmuştur. Süleyma-niye yakınındadır.

66. Papasoğlu Medresesi. Eyûb'de, damadı şehzadeler hocası Hoca Sadeddin'in türbesinde gömülü Mustafa Paşa tarafından kurulmuştur.

67. Aynı zât, Şeyhülislam Tabakzâde'nin medresesi karşısında da bir medrese kurdu.⁴²³

III. Mehmed Saltanatı Döneminde.

68. m. Sultanmehmed Medresesi.

69. Hafupaşa Cftmiî Medresesi. Karaman meydanı yakınında, H. 1004 (1593) yılında inşâ edilmiş olan Hâfızpaşa Camii yanındadır. Bir Kur'an okuma mektebi ve bir kütüphane medreseye bağlıdır.

70. Hadîm Hasanpaşa Medresesi. Veziriazam!ığı ancak iki gün süren bu hadım tarafından kurulmuş ve açılışı caminin tamamlanması tarihi olan H. 1006 (1597) yılına rastlamıştır. Cağaloglu meydanı yakınındadır.

71. Kızlarağası Gazanferâğa Medresesi. Eyûb'de, Otakçılar Camii yanındadır. Yapım tarihi: 1008 (1599)'dir.⁴²⁴

I. Ahmed Saltanatı Dönemi.

72. Sultanahmed Câmîî Medresesi. Atmeydanı'nda, bir akıl hasta* hanesi bir hastahane (darüşşifâ) ile birlikte H. 1026 (1617) yılında kuruldu.⁴²⁵

IV. Osman Saltanatı Döneminde.

73. Behrâmiye Medresesi. H. 1030 (1620) yılında tesis edildi. İlk müderrisi (profesörü) Nakibul Eşraf Kudsîzâde Şeyh Mehmed Efendi oldu.

74. Dülgeroğlu Mescidi Medresesi. H. 1031 (1624) yılında kuruldu, Marangoz oğlu Camii yanında kurulan medreseye bir merdivenle iniliyordu.

75. Valide Medresesi. Üsküdar'da kendi camisinin yanında Sultan İbrahim'in annesi ve IV. Mehmed'in büyük annesi Mâhpeyker Kösem Sultan tarafından H. 1050 (1640) yılında kuruldu.⁴²⁶

IV. Murad Saltanatı Döneminde.

76. Subaşı Süleyman Medresesi. H. 1033 (1623) yılında tesis edildi. İlk müderrisi Hamidî Mehmed Efendi oldu.

77. Kemankeş Alipaşa Medresesi. Kurucusu H. 1035 (1624) tarihinde İdam edilen Veziriazam Ali Paşa tarafından tesis edilmiştir, Halıcı Camii

⁴²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/393-394

⁴²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/394

⁴²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/394

civarındadır.

78. Şeyhülislâm Yahya Efendi Medresesi. H. 1037 (1627) yılında tesis edilmiştir, ilk müderrisi Fetva Emîni Şeyhzâde Mehmed Efendi oldu.

79. Ekmekçizâde Ahmedpaşa Medresesi. Molla Husrev Camii yanındadır ve İstanbul'da Vefa meydanının yakınındadır.

80. Yüksek Taşra Kadısı Hasan Efendi Medresesi. H. 1039 (1629) tarihinde tesis edilmiştir. İlk müderrisi Molla Mustafa Bin Şeyh Davud oldu.

81. Ahîzâde Hüseyin Medresesi. IV. Murad'ın idam ettirdiği bu adı taşıyan bir Şeyhülislâm tarafından tesis olundu; Şühedâ Mescidi denilen caminin yanındadır.

82. Bayrampaşa Medresesi: 1045 (1636) yılında kurulmuştur. Acem Mehmed Efendi ilk müderrisi oldu.

83. Buhariye Medresesi. H. 1045 (1636) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Abdullatif İbn Molla Mehmed'dir.

84. Kovacıdede Türbesi Medresesi. H. 1049 (1639) yılında, Sultan Mehmed tarafından kurulmuştur; Halveti Şeyh Sunduk Şücaed-din tekkesi yanındadır. İlk müderrisi Ebezâde Mehmed Efen-di'dir.

85. Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin İkinci Medresesi. H. 1048 (1638) yılında kuruldu. İlk müderrisi Molla Sinaneddin Yusuf oğlu Kadri Efendi'dir.

86. Kadı Mahmud Medresesi. H. 1048 (1638) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Karabaş Mehmed Efendi'dir.

Sultan İbrahim Saltanatı Döneminde.

87. Mimar Sinan Medresesi. 1051 (1641) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Şeyh Âşikpaşa oğlu Seyid Mehmed Efendi'dir.

88. Kara m stafa paşa Medresesi. Bu adı taşıyan ilk veziriâzam'dır, medrese H. 1054 (1641) yılında kuruldu. İlk müderrisi Hacı Yusufzâde Zamîrî Ahmed Efendi oldu.

89. Bâü Efendi Medresesi. H. 1051 (1642) yılında tesis edildi. İlk müderrisi Husamzâde Şeyh Mehmed Efendi'dir.

90. Husrevkâhya Medresesi. H. 1056 (1646) yılında tesis edildi. İlk müderrisi İlâhîzâde Mehmed Efendidir.

91. Kara Çelebi Mahmud Efendi Medresesi. H. 1056 (1646) yılında kuruldu. İlk müderrisi Nakibul-eşrâf Es'adzâde Mehmed Said Efendi'dir.

92. Mahmud Hudâi Medresesi. Üsküdarlı ünlü mutasavvıf şeyhin tekkesi H. 1056 (1646) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Naki-buî-Eşrâf Es'adzâde Efendi'dir.

93. Şeyh Emîni Medresesi. Şehir emnidir H. 1056 (1646) yılında tesis

edilmiştir. İlk müderrisi Şeyhülzâde oğlu Mehmed Sâdık Efendidir.

94. Kara Çelebî&de Aziz Efendi Medresesi. H. 1056 (1646) yılında tesis edilmiştir.

95. Şeyhülislâm Muid Ahmed Efendi Medresesi. H. 1057 (1647) yılında kurulmuştur.⁴²⁷

IV. Mehmed Saltanatı Döneminde.

96. Sofi Mehmedpaşa Medresesi. Veziriazam olan Mehmed Paşa iki medrese kurmuştur: Bunlardan biri Yenikapı Camii yanındadır, diğeri Naili Camii yakınındadır.

97. SÜheylbey Medresesi. H. 1060 (1650) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi San Abdullah Efendi'dir.

98. Mehmed Efendi Hadis Mektebi. Naili Camii yakınındadır ve H. 1060 (1650) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi, daha sonra Şeyhülislâm olan Ankaralı Mehmed Efendi'dir.

99. Manisalı Ali Çelebi Medresesi. H. 1061 (1651) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Konyalı Mahmud Efendi'dir. Medrese İstanbul'da Demirkapı'dadır.

100. İbrahimkâhya Medresesi. H. 1061 (1651) yılında tesis edildi. İlk müderrisi Sofalı İbrahim Efendi'dir.

101. Halilpaşa Medresesi. H. 1061 (1651) yılında kuruldu. İlk müderrisi Tosyalı Mehmed Efendi'dir.

102. Şeyhülislam Debbağzâde Medresesi. Şeyhülislâmın babası debbağ olduğundan medresesi bu adı almıştır. Medrese Üsküdar'da Kösem Validesultan Camii yanındadır; Medrese'nin ilk inşâ ettiricisi Veziriazam, Şark fâtihi Özdemiroğlu Osman Pa-şa'dır. Medreseyi tamir ettiren, Kösem Sultan adını değiştirmek lüzumunu nedense duymuştur.

103. Kırımı Medresesi. H. 1061 (1651) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Saadizâde Seyid Hebetullah Efendi'dir.

104. Kermantî Medresesi. H. 1061 (1651) yılında tesis edildi. İlk müderrisi Bostanzâde Ebu Bekir Efendidir.

105. Yoğurtçu İbrahim Medresesi. H. 1061 (1651) yılında Yoğurtçu İbrahim tarafından tesis edilmiştir; ilk müderrisi de kendisidir.

106. Dîzdariye (kale kumandanlığı) Medresesi. 1062 (1651) yılında

⁴²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/394-395

kurulmuştur. İlk müderrisi Yusuf Paşa'run imamı Ebubekr Efendi oldu.

107. Fırınççı Sinan Medresesi. İlk müderrisi Ömer Efendi'dir.

108. Sutlittceli Cemftleddin Medresesi. H. 1063 (1652) yılında kuruldu. İlk müderrisi Kebirîzâde Mustafa Efendi'dir.

109. BUipasa Medresesi. H. 1063 (1652) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Ahmed Mendal Efendi'dir.

110. MaltUzâde Medresesi. H. 1063 (1652) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Müselli Çavuzzâde Efendidir.

111. Hamîd Efendi Medresesi. H. 1063 (1652) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Nefî Şeyh Mehmed Efendi'dir.

112. Üsküdar Birinci Burhan Medresesi. 1063 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi, Derviş Mehmed Paşa'nın hocası Şaban Efendi'dir.

113. Aşçıbaşı Medresesi. H. 1063 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi, Hanumzâde Mehmed Efendi'dir.

114. Hanedanağa Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Mendal Ahmed Efendi'dir.

115. Buh&niye Medresesi. H. 1064 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Arab Süleyman Efendi'dir.

116. Köse Alibey Medresesi. H. 1064 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Şâbanzâde Efendi'dir.

117. Vftnl Çelebi Medresesi. H. 1064 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi İsmailâgazâde Efendi'dir.

118. Fîrûzağa Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Mollazâde Hasan Efendi'dir.

119. Anbarağası Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Kasımpaşalı Çavuşzâde Mustafa Efendi'dir.

120. İsâbey Medresesi. H. 1064 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi İsmatî Hissimi Mehmed Efendi'dir.

121. Şefîî Aliâğa Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Şâbanzâde Kâhyası Ahmed Efendi'dir.

122. Hacıh&tun Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Nisbetî Ali Efendi'dir.

123. Kasımpaşa Evuhum Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Fındıklı Abdullah Efendi'dir.

124. tbn Temen Medresesi. H. 1064 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi İsâ Ağazâde'dir.

125. Hadis Mektebi. Osman Efendi tarafından H. 1064 (1653) yılında

tesis edilmiştir. İlk müderrisi Kız Ali Efendi'dir.

126. Ümeddin Medresesi. H. 1064 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Sâidî Yusuf Efendi'dir.

127. Lutflbey Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Vardarî Şeyhzâde Abdulgasi Efendi'dir.

128. Ahmed Çavuş Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Gümilcineli Abdullah Efendi'dir.

129. Revanîbey Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. Ak müderrisi İsmailağazâde Ali Efendi'dir.

130. Hadis Mektebi (Darul-Hadis). Fazıl Efendi tarafından H. 1064 (1653) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Kara Cafer Efendi'dir.

131. Cenâbî Efendi Medresesi. H. 1064 (1653) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Nedimî Mehmed Efendi'dir.

132. Oğuz Efendi İkinci Medresesi. H. 1065 (1654) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Edirneli Çelebi Efendi'dir.

133. Şeyh Muhiyeddin El-Kocevî Medresesi. H. 1065 (1654) yılında kurulmuştur, İlk müderrisi Erzurumî Mehmed Efendi'dir.

134. Sayadbaşı Medresesi. H. 1065 (1654) yılında kuruldu. İlk müderrisi Erzurumî Mehmed Efendidir.

135. Bazîrganbaşı Medresesi. H. 1065 (1655) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Tevsikîzâde Mehmed Efendi'dir.

136. Hızır Çavuş Medresesi. H. 1065 (1655) yılında tesis edilmiştir, ilk müderrisi Sivasîzâde Mehmed Efendi'dir.

137. Yahya Üçüncü Medresesi. H. 1066 (1655) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Muttahirzâde Efendi'dir.

138. Eski İbrahimpaşa İkinci Medresesi. H. 1066 (1655) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Kızıl Musa Efendi'dir.

139. Helvacıbaşı Medresesi. H. 1066 (1655) yılında kuruldu. İlk müderrisi Kabasakal Ahmed Efendi'dir.

140. Nakkaş Hasanpaşa Medresesi. H. 1066 (1655) yılında kuruldu. İlk müderrisi Yavruzâde Es'ad Efendi'dir.

141. İbrahîmağa Medresesi. HA067 (1656) yılında kuruldu. İlk müderrisi Edirneli Çelebi Efendi'dir.

142. Şinanpaşa Hadis Mektebi. H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi KemaJ Efendizâde Yahya Efendidir.

143. Kadı Hayreddin Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Musazâde Abdullahbakî Efendi'dir.

144. Attarzâde Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kuruldu. İlk müderrisi Edincikli Mehmed Efendi'dir.

145. Salihpaşa Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kuruldu. İlk müderrisi Serçe Hüseyin Efendizâde'dir.

146. SÜleymanağa Hadımlarının Çavuşbaşısı Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kuruldu, ilk müderrisi Mihaliçli Ömer Efendi'dir.

147. Şeyh Şemseddin Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edildi. İlk müderrisi Aruzî Mehmed Efendi'dir.

148. Pirîpaşa Birinci Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kuruldu. İlk müderrisi Bolevî'nin kardeşi Ali Efendi'dir.

149. Piri Pasa İkinci Medresesi. Kumkapi yakınındadır; H. 1067 (1656) yılında kuruldu. İlk müderrisi Solak Fündük Efendi'dir.

150. Nişancıpaşa Medresesi. H. 1067 yılında kurulmuştur. Kumkapi yakınındadır; ilk müderrisi Hüseyin Efendizâde Yahya Efendi'dir.

151. Husrevpasa Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Nakibul-Eşraf Hoca-zâde Esseyid Osman Efendi'dir.

152. Hadis Mektebi (Darul-Hadis). Kumkapi'da İbrahim Paşa tarafından H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi bilinme-mektedir.

153. Anmedkahya Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi şeyhülislâm Sadeddinzâde Sadıgzâde Efendi'dir.

154. Mîrahor Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Kara Himmet Efendi'dir.

155. Muharremağa Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Ekmekçizâde Esseyid Ali Efendi'dir.

156. Yusuf Efendi Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Mantıkî Mehmed Efendi'dir.

157. Yusuf Çavuş Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Aruzî Mehmed Efendi'dir.

158. Hıssab Mehmed Ağa Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Ankaralı Yakup Efendidir.

159. Hacı Üyas Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. Mesihpaşa semti yakınında bulunan medresenin ilk müderrisi Rodoslu (Rodosî) Ahmed Efendi'dir.

160. Balabanağa Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Bolevî'nin kardeşi Ali Efendi'dir.

161. Ebulfazl Mehmed Efendi Medresesi. Tophane'de bulunan Medrese H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Musazâde Seyid

Mustafa Efendidir.

162. Fahrîhâtun Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Safaî Mustafa Efendi'dir.

163. Nizamiye Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi İshakağazâde Hasan Efendi'dir.

164. Hacı Hamza Medresesi. H. 1067 (1656) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Solakzâde Halil Efendi.

165. Safiyehâtun Medresesi. H. 1067 (1656) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Eyûb Sururî Mustafa Efendi'dir.

166. Has Odabaşı Medresesi: H. 1069 (1658) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Kızıl Mustafa Efendi'dir.

167. Ahmed Çavuş Medresesi. H. 1070 (1659) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Neşrî Mehmed Efendi.

168. İsa Efendi Medresesi. H. 1073 (1662) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi San Osman Efendi'dir. Bir Hadis Mektebi bu medreseye bağlıdır.

169. Darulkurra Medresesi (Kur'an okuma mektebi). IV. Mehmed'in annesi Hatice Tarhan Sultanın camisi yanında ve H. 1074 (1663) yılında kurulmuştur.

170. İkinci Medrese. Yeni Nişancıpaşa Camii yanında H. 1075 (1664) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Bakîzâde İsmail Efendi'dir.

171. Hadis Mektebi (Darul-Hadis). Şeyhülislam Çivizâde tarafından 1 Muharrem 1075 (25 Temmuz 1664)'de kurulmuştur. İlk müderrisi Alakoz Hocası Mustafa Efendi'dir.

172. Emirulganem Medresesi. H. 1077'(1666) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi tabib Halil Efendi'dir.

173. İkinci Medrese. Tophane'de Kılıç Alipaşa Camii yanındadır; H. 1078 (1668) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Şahranîzade Mehmed Ramazan Efendi'dir.

174. Lutfi Efendi Hadis Mektebi. H. 1079 (1668) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Tezkereci Abdulhalim Efendi'dir.

175. Tutî Lâtif Medresesi. Aynı adı taşıyan caminin yanındadır. Abdullâh Efendi tarafından H. 1081 (1670) yılında kurulmuştur; Nazî Mescidi yakınındadır.

176. Mustafa Efendi Medresesi. Haydar mahallesin dedir; H. 1083 (1672) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Malkaralı mülazime Abdulkadir Efendi'dir.

177. Karabaş Mustafaağa Medresesi. Tophane'de, H. 1084 (1673) yı-

linda tesis edilmiştir. İlk müderrisi Beyazizâde kâtibi Abdulkadir Efendi'dir.

178. Kenanpaşa Medresesi. H. 1084 (1673) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Ali Efendizâde Mehmed Efendi'dir.

179. Kadızâde Mehmed Efendi Medresesi. H. 1084 (1673) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Matlabzade Mehmed Salih Efendi'dir.

180. Rum Mehmed Faşa İkinci Medresesi. H. 1084 (1673) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Mehmed Efendioglu Ali Efendi'dir.

181. Aşçı Çelebi ikinci Medresesi. H. 1081 (1673) yılında tesis edildi. İlk müderrisi Nakibul-Eşraf Sahhaf Şeyhzâde Esseyid Mehmed Efendi.

182. İbrahimpâşa Birinci Medresesi. H. 1086 ((1675) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Nakibul-Eşraf Seyid Cafer Efendi'dir.

183. İbrahim Paşa İkinci Medresesi. H. 1086 (1675) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Âdilcevazh Ömer Efendi'dir.

184. Galata Sarayı Birinci medresesi. H. 1086 (1675) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Rıfki Mehmed Efendi'dir.

185. Galata Sarayı İkinci Medresesi. H. 1086 (1675) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Rıfki Mehmed Efendi'dir.

186. Defterdar İbrahim birinci Medresesi. H. 1086 (1675) yılında kurulmuştur.

187. Kadiasker Mustafa Efendi medresesi. H. 1088 (1677) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Kuyumcuzâde Ahmed Efendi'dir.

188. Karamustafapaşa Medresesi (Viyana muhasarası serdarı). İstanbul'da, Kasaplar Camii yanında.

189. Karamustafapaşa Medresesi. İstanbul'da, Divanyolu'nda.

190. Karamustafapaşa Hadis Mektebi Medresesi. Çorlulu Alipaşa Camii yanında.

191. Debbagzâde Mehmed Efendi Medresesi. H. 1094 (1683) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Fazıl Kara Halil Efendi'dir.

192. Minkfirîzade Yahya Efendi Medresesi. H. 1095 (1684) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Eminullah Efendi'dir.

193. Damadzâde Efendi Medresesi. İlk müderrisi Galatalı Şaban Efendi'dir. H. 1096 (1685) yılında kurulmuştur.

194. Ayaspaşa Medresesi. H. 1096 (1686) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi imamzâde Lutfullah Efendi'dir.

195. Esiri Mehmed Efendi Med resesi. Esiri adı, Venediklilerin eline esir düşmesinden gelmektedir. Medrese H. 1098 (1686) yılında kurulmuştur, Langa Câmii'nin karşısındadır.

- 196.** Kadiasker Mehmed Efendi Medresesi. H. 1098 (1687) yılında Fındıklıda kurulmuştur. İlk müderrisi Sadreddinzade Abdulay'ı E-fendi'dir.
- 197.** Mahmud Efendi Medresesi. II. 1098 (1687) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi SadreOdzâde Mahmud Efendi'dir.
- 198.** İbrahîmpaşa Üçüncü Medresesi. Evvelki gibidir.
- 199.** İbrahîmpaşa Dördüncü Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Biraderzâde Abdullah Efendi'dir.
- 200.** İbrahîmpaşa Beşinci Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Sallabaş Damadı Abdurrahim Efendi'dir.
- 201.** İbrahîmpaşa Altıncı Medresesi. H. 1093 (1687) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Molla İbrahim Bin Molla Mehmed'dir.
- 202.** İbrahîmpaşa Yedinci Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Kebîrîzâde Reisî Yahya Efendi'dir.
- 203.** İbrahîmpaşa Sekizinci Medresesi. H. 1093 (1687) yılında kurulmuştur.
- 204.** İbrahîmpaşa Dokuzuncu Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Sandalcızâde Ali Efendi'dir.
- 205.** Hocaî Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Kadı tsnuri Süleyman Efendi'dir.
- 206.** Galata Sarayı Üçüncü Medresesi.
- 207.** Galata Sarayı Dördüncü Medresesi.
- 208.** Galata Sarayı Beşinci Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi tabib Seyid Abdullah Efendi'dir.
- 209.** Galata Sarayı Altıncı Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur.
- 210.** Galata Sarayı Yedinci Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Edirneli Murteza Efendi yeğeni Mehmed Efendi'dir.
- 211.** Galata Sarayı sekizinci Medresesi. H. 1098 (1687) yılında tesis edilmiştir, ilk müderrisi Kaba Ömer Efendi'dir.
- 212.** Galata Sarayı Dokuzuncu Medresesi. H. 1098 (1687) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Mâber İsmail Efendi'dir.
- 213.** Hoşkadem Medresesi. Sultanmalımud Camii'nin yanındadır ve H. 1098 (1686) yılında Şeyhülislam Ankaralı Mehmed Efendi tarafından tesis edilmiştir.
- 214.** Ali Efendi Hadis Mektebi Medresesi. H. 1098 (1686) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Gelibolulu Mektubî Osman Efendi'dir.
- 215.** Damad Efendi İkinci Medresesi. H. 1099 (1687) yılında tesis

edilmiştir. İlk müderrisi Yenişehirli Hüseyin Efendi'dir.

216. Burhan Efendi Hadis Mektebi Medresesi. H. 1098 (1687) yılında tesis edilmiştir.

217. Osman Efendi Medresesi. H. 1099 (1687) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Osmanzâde Ahmed Efendi'dir.

218. Hekimbaşı Medresesi. H. 1100 (1688) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi İbrahim Efendi'dir.

219. Yakubpaşa Medresesi. H. 1100 (1688) yılında kurulmuştur, ilk müderrisi Durmuşzâde Ahmed Efendi'dir.

220. Süvari Mukabelesi Medresesi. H. 1100 (1688) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Şeyhülislâm Mehmed Efendi'dir.

221. Tercüman Tunus Bey Medresesi. H. 1101 (1689) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Banlı Abdurrahman Efendi'dir.

222. Defterdar Ahmed Çelebi Medresesi. H. 1101 (1689) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi, Dede Efendi'nin damadıdır.

223. Mimar Kasım Medresesi. H. 1103 (1691) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Hüseyin Çavuşzâde Abdülbaki Efendi'dir.

224. İskender Pasa Medresesi: H. 1104 (1692) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Sari Naip Naim İsmail Efendi'dir.

225. Tunuspasa Medresesi. H. 1106 (1694) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Hüseyin ve Kahya Ata Efendilerdir.

226. Behremkahya Üçüncü Medresesi. H. 1106 (1694) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Kevakibizade Ahmed Efendi'dir.

227. Câfer Çelebi Medresesi. 1106 (1694) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Seyid Osman Efendi'dir.

228. Mehmedağa Medresesi H. 1106 (1694) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Kurizâde Ahmed Efendi'dir.

229. Feyzullah Teni Medresesi. H. 1106 (1694) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Esseyid Ahmed Efendi'dir.

230. Dîfekar Medresesi. H. 1106 (1694) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Esseyid Abdulatâ Efendi'dir.

231. Vflnl Efendi Medresesi. H. 1106 (1694) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Vânezâde Esseyid Mahmud Efendi'dir.

232. Valide Hadis Mektebi. H. 1106 (1694) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Vânezâde Esseyid Mahmud Efendi'dir.

233. Babazfide Medresesi. Halid Ağanın tesis ettiği kürsüyle H. 1106 (1694) tarihinde kurulmuştur. İlk müderrisi Müderriszâde Ârec Abdullah

Efendidir.

234. Gazipaşa Medresesi H. 1106 (1694) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Emin Mehmed Efendi'dir. Medrese İstanbul'da. Kefeli Camii yanındadır.

235. Firuzbey Medresesi. H. 1106 (1694) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi İsmailzâde Mehmed Sadık Efendi'dir.

236. İsfibey Medresesi. H. 1106 (1694) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Dede Efendi Kıyası Hüseyin Efendi'dir.

237. Parsen Yusufpaşa Medresesi. H. 1107 (1695) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Beypazarlı Mehmed Efendi'dir.

238. Dftyehatun Medresesi. H. 1107 (1695) tarihinde kurulmuştur. İlk müderrisi Veziriazam Elhac-Ali Paşa oğlu Bebek Efendi'dir.

239. Beyaziye Medresesi. H. 1106 (1696) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Beyazîzade Hamid Efendi'dir.

240. Fenfiyidede Medresesi. H. 1108 (1696) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Şehlâ Ahmed Efendi'dir.

241. Orkezade Ahmed Efendi Medresesi. H. 1108 (1696) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi belîğ Mustafa Efendi'dir.

242. Valide Gülnuşsultan Medresesi. II. Mustafa'nın annesi olan Gülnuş Emetullah Validesultan, Sultan III. Ahmed saltanatı döneminde Üsküdar'da bir cami yaptırmıştır. Galata'da yanan bir kilisenin yerinde yaptırdığı caminin yanında da bu medreseyi H. 1109 (1697) tarihinde tesis etmiştir.

243. Nuh Efendi Medresesi. Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın babası olan Nuh Efendi'nin medresesi İstanbul'da Eski-Mustafapaşa Câmii'nin karşısındadır.

244. Ayasofya Dini Müesseseler Medresesi. H. 1114 (1702) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Mülazim çavuşzâde Seyid Ömer Efendidir.

245. Sultaşh Medresesi. H. 1116 (1704) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi tabib Süleyman Efendi'dir.

246. Mimar Mustafaağa Medresesi. H. 1117 (1705) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Uşaklı Mehmed Efendi'dir.

247. AMurrahman Yeni Medresesi H. 1117 (1705) tarihinde Fâtiş Camii yanında kurulmuştur. Kurucusu, kütüphanesinin yanında gömülüdür. Ayak Medresesi yanındadır.

248. Ayak Medresesi. Bu medresede kütüphane ve önceki medresesinin kurucusu Abdurrahman Efendi'nin mezarı bulunmaktadır.

249. Kemşacızâde Mustafa Medresesi. H. 1117 (1705) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Hayrullah Mehmed Efendi'dir.

250. Hayreddinpaşa İkinci Medresesi. H. 1117 (1705) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Avem Seyid Ömer Efendi'dir.

251. Kadizâde Mehmed Efendi Medresesi. H. 1118 (1706) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Attarzâde Ahmed Efendi'dir.

252. Ali Tusî Medresesi. H. 1118 Zilhicce'sin de (Nisan 1706) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Berberzâde İbrahim Efendi'dir.

253. Fatmahâtun Medresesi. Eyûb'de H. 1118 (1706) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi İmamzâde San'ullah Efendi'dir.

254. BüyÜk-Mirahor Çalık Ahmedağa Medresesi. H. 1119 (1707) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi İmam Çalık Hüseyin Efendi.

255. Seferpaşa Medresesi. H. 1119 (1707) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Telhisçi Abdalbâki Efendi'dir.

256. Çorlulu Alipaşa Hadis Mektebi. Veziriazam Çorlulu Ali Paşa tarafından H. 1120 (1708) yılında tesis edilmiştir.

257. Solakbaşı Hacı Mustafa Medresesi. H. 1121 (1709) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Mektubî Esseyid Mehmed Efendi'dir.

258. Hacı Dursun Medresesi. H. 1121 (1709) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi veraset vergisi müdürü Yahya Efendi'dir.

259. Vuruk Medrese. H. 1122 (1710) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Lucûmî Mustafa Efendi'dir.

260. Şükrezâde Medresesi. H. 1123 (1711) yılında kurulmuştur. İlk müderrisi Sor Hüseyin Efendi'dir.

261. Şeyhülişlâm Mehmed Efendi Medresesi. Adı geçen Şeyhülişlâm Efendi tarafından H. 1123 (1714) tarihinde tesis edilmiştir. Halifezâde İbrahim Efendi ilk müderrisidir.

262. Karakulak Mustafağa Medresesi. H. 1123 (1711) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Çalık bendizâde Abdullah Efendi'dir.

263. Şeyhülişlâm Feyzullah Efendi Medresesi. H. 1124 (1712) yılında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Bosnalı Süleyman Efendi'dir.

264. Ayşehâtun Medresesi. H. 1124 (1712) yılında Haraççı Muhiyeddin Camii yanında tesis edilmiştir. İlk müderrisi Kırmırlı Müslim Kerimzâde Mehmed Efendi'dir.

265. Ömer Efendi Medresesi. Tabib Ömer Efendi tarafından H. 1126 (1714) yılında tesis edilmiştir.

266. İH. Sultanahmed Medresesi. Üsküdar'da Ahmediye Cuma

Camii yanında, H. 1134 (1721) yılında tesis edilmiştir.

267. Kızlarağası Maktul Beşir Medresesi. İstanbul'da Demirkapı Camii yanında tesis edilmiştir.

268. Kızlarağası Beşirağa Hadis Mektebi Medresesi. Eyûb'de H. 1147 (1724) yılında tesis edilmiştir.

269. Hasanpaşa Medresesi. Yaptırdığı caminin yanında H. 1158 (1745) yılında tesis edilmiştir.

270. Abdulfaslzâde Mahmud Efendi Medresesi. Kadıasker olan Mahmud Efendi tarafından İstanbul'da, Burmalı Camii mescidi yanında Şehzade Camii yakınında tesis edilmiştir.

271. m. Sultan Osman Medresesi. Aynı addaki caminin yanında H. 1165 (1763) yılında tesis edilmiştir.

272. Koyunlu Medrese. H. 1172 (1758) yılında tesis edilmiştir.

273. Çobançavuş Medresesi. İstanbul'da, aynı adı taşıyan caminin yanında, Sultan III. Ahmed döneminde tesis edilmiştir.

274. Lâleli Medresesi. S'i'tan III. Mustafa'nın Lâleli'de aynı adı taşıyan camisinin yanında K. i 177 (1763) yılında tesis edilmiştir.

275. Güzel Yahya Medresesi. Aynı addaki caminin yarımda tesis edilmiştir. Kuruluş tarihleri ve yerleri Şeyhî ve Uşak: . Camiler Bah-çesi'nde bulunan bu *?75 medreseden başka, Attaye, Baldirzâde ve Taşköprülüzâde bu neviden başka kuruluşların varlığına işaret etmektedirler.⁴²⁸

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİNDE KAVRAMLAR İNDEKSİ

Ârides (Suriye halklarından) Bunların bağlı buldukları aşiret, cild IV.

Aden (Arabistan'da şehir). Sinan Paşa bu şehre karşı donanma ve ordu gönderdi, Türklerin eline düştüğü dönem, cild VI.

Âdil- Giray, Bknz. Giray Âdil.

Âdilşah (Ghilan doğumlu). Bu şehrin idaresini ele alır Arslan Bey onun öldüğü haberini yayar, cild IX.

Âdlşah, Bknz. Ali Kuluhan.

Akif Mehmed Efendi, (I. Meh-med sarayında teşrifat âmiri. El-öpme töreninde unvana dikkatsizliği yüzünden cezaya çarptırılması, cild XV.

Alem Şah- Bana (Uzun Ha-san'ın kızı). Evlendiği kişi, cilt rv.

Âmflđ elhüseynî (İranlı hat ustası). Büyük şöhret sahibiydi; Şah Abbas'm

⁴²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/396-405

gazabına uğradı, cild IX.

Arif (Rumeli Kadiaskeri). Ölüm dönemi ve bıraktığı eser, değeri, cütxm.

Arif FethuLah (İranlı yazar). III. Murad döneminde bulunduğu makam, yazan olduğu eser, cild VII.

Arif Sidi (Arab aşiret reisi). Afrika seferinde Charles-Quifi destekledi, cild VI.

Arifi Ahmed paşa (Rakka valisi). İran seferinde serasker olarak atandı. Bu savaş harekâtı hakkında bilgiler XIV. cildde.

Aaron (Boğdan voyvodası). İstanbul'da yeniçerilerden gördüğü muamele, Osmanlı hâkimiyetine karşı başkaldırması, cild VII.

Âşık Çelebi (Osmanlı yazarı) Biyografik terdeki eseri ve ölüm dönemi, cild VI.

Aşır Efendi (Abdurrazak'ın kardeşi) Onun gözünden düşdük-ten sonra sürgüne gönderilmesi, cild XVI.

Aşure bayramı . Şiîlerle Sünnîler arasındaki çatışmalar, cild IV.

Âtika (IV. Mehmed'in kızkardeşi). İmparatorluğun ünlü kişileriyle birkaç kere evlenmiştir XII. cildde bilgi vardır.

Âzime (Sultan I. Abduhamid'in kızkardeşi). Evli olduğu Veziriazam ve kız kardeşi Zeyneb'e karşı beslediği husûmet, sonra onunla barışması, tesiri, cild XVI.

Abaka-Han (Moğol prensi). Selçuklularla bütün alâkası, cild I.

Abazâde Abdullah. Şeyhülislâmlık makamında yerine geldiği kişi, çild XIII.

Abaza-Hasan (Anadolu Türkmenleri beyi) Anadolu'da tertiplediği isyan ve bunun bütün safhaları: X. ve XI. cildde ölümüne kadar teferruâtiyle veriliyor.

Abaza Mehmed Paşa (Maraş Beylerbeyi) Veziriâzam'ın Kırım hanı ile Rusya'ya karşı harekete geçmesi için kendisine gönderdiği para, 1769; katıldığı savaşlar ve türlü safhalardan sonra kendisini bekleyen âkibet, cild XVI.

Abaza Paşa (Erzurum valisi). Şahsiyeti ve isyanı; Veziriâzam'ın ordusuyla çarpışmaları hakkında geniş bilgi, cild VII ve IX.'de.

Abazalar. Bu halk üzerine bilgi ve Bâb-i Âlî'nin gücüne karşı isyanları, cild III ve XIV.

Abbas, Bknz. Şah Ao

Abbas-Efendî (ulemâ), Mısır'da üstlendiği görev ve ölümü, cild XVI.

Abdal (Bitlis hanı). Melek Ahmed Paşa'ya yenilmesi; hisândaki kıymetli nesnelere, cild X; İstanbul'daki hayatı ve idamı; cild XI.

Abdal - Murad. Bu dervişin tekkesinin hâla görüldüğü yer. Orhan gazi seferlerinde dualarının tesirini görmüştür, cild I.

Abdal-Musa. Bu din adamının mescidinin ve mezarının bulunduğu yer. Orhan Gazi seferlerinde duâ ve mucizelerinin tesirine şahid olmuştur, cild I.

Abdallar (Osmanlı dervişleri). Bu din sınıfı üzerinde teferruatlı bilgi, cild I.

Abdi, Bknz. Abdurrahman (Osmanlı tarihçisi).

Abdi,- Reisefendi (Hariciye

Nâzin) makamında yerine atanan şahıs, mizacı ve azledilişi. Sürgünden getirilişi, -Atandığı görev.- Yerine gelen kişi. -İkinci defa reisefendi makamına getirilişi. - Ölümü, cild XVI.

Abdi-Paşa (Osmanlı donanması Kapdan-ı deryası). - Donanmanın başına getirildiğindeki güç şartları. - Yerine atanan kişi. -Tekrar aynı makama getirilişi, cild XIV.

Abdi Paşa (Belgrad valisi). -Belgrad kalesindeki yamakların başkaldırmalarını bastırması için Veziriazam Râgıb Paşa'nın kendisini hediyeyle mükâfatlandırması; Silistre valiliğine atanması; sebebi; gözden düşmesi; tekrar makamına iadesi; başında bulunduğu Kara-man'a sığınan bir levend çetesi hakkında aldığı emir. -1769'da Rusya'ya karşı savaşa katılmak üzere harekete geçiyor; Eflâk seraskerliğine atanıyor. -Bu unvanla giriştiği harekât; Kartal savaşından sonra kaçtığı yer; Savunması için kendisine güvenilen şehir. -Brai-la'da kuşatılanlara yardımı, cild XVI.

Abdulvasî (İrânî yazar). Sancar için medhiye yazan, cild I.

Abdul aziz (Hasan Karaçelebizâde oğlu). Soyağacı; görevi. -İstanbul kadılığına atanması. -IV. Murad'ın ona verdiği ceza; sebebi; Hapsedildiği ada, cild 9.

Abdulaziz Efendi, Bknz. Karaçelebizâde.

Abdul-Bâki (Osmanlı lirik şâiri). Sanatının değerlendirilmesi; Kanunî'nin ona imtiyazlı muamelesi, cild VI.

Abdulbâkî Han. İrân Şahı Nâdir'in İstanbul hükümeti nezdinde görevlendirdiği elçi; İstanbul'da başlattığı müzâkereler, cild XIV.

Abdulcelilzâde Hasan Paşa, veya Abdulcelil Paşa, Bknz. Abdulcelilzâde Hüseyin, Musul valisi.

Abdulcelilzâde Hüseyin (Musul valisi).- İrân hükümdârı Nâdir'e karşı savaşta bu şehri savunmakla görevlendirildi. -Basra sancağında onun yerine

gelen kişi. -Ölümü; III. Mustafa onun değerini takdir etti, cild XV.

Abdul-Halim (Sultan İbrahim döneminde Kadıasker). Veziriazam Sultanzâde Mehmed Paşa onu ne maksatla davet etti? Veziriâzam'ın ona gösterdiği meraka değer Hatt-ı Şerif, cild X.

Abdulhalim, Bknz. Karayazıcı.

Abdulhamid I. (Sultan III. Ahmed'in oğlu). -Tahta çıkışı. Özellikleri. Askere culûs bahşisi vermeği niçin reddetti? -Devlet idarecileri arasında yaptığı değişiklikler. -Devlet İdaresi fikrinden yoksunluğunun delili, cild XVI.

Abdul Kadir Geylâni. Tarikat kurucusu: Hakkında teferruatlı bilgiler, cild I.

Abdulkadir Hoca (Osmanlı âlimi). Timurleng'in eline geçişi; yazdığı musiki eseri, cild II.

Abdulkadir Faşa (IV. Mehmed döneminde Kapdan-ı derya). -Makamında ilk hareketi. -Milo savaşını kaybettikten sonra veziriazam Köprülü tarafından yazılan mek-tub. Azledilmesi, cild XI.

Abdulkerim (Kirmanşah hanı). Ali Kuli han tarafından Osmanlı hükümeti nezdinde elçilikle görevlendirilerek gönderilmesi, cild XV.

Abdulkerim Efendi (Divan hocası). Guirgevo kongresi sırasında Bâb-Âlî tarafından kendisine verilen görev. Kongre tarihi: 1771. Cild XVI.

Abdullah (III. Ahmed döneminde Şeyhülislâm). İran şahı Eşrefin elçilik heyetinin reddi için verdiği fetva, cild XIV.

Abdullah bey (Fırarı Hasan Paşa'nın oğlu). Kendisine Kibns elçiliğinin verilmesi, cild XV.

Abdullah Efendi. -Ordugâh kadılığına atandı. Bâb-ı Âlî'nin Rusya'ya karşı açtığı 1769 savaşı sırasında okuduğu fetva. -Kendisinin anıldığı lâkab. - Yükseldiği makam.-Ölümü, arkada bıraktığı şöhret: Yazan olduğu eser, cild XVI.

Abdullah Esseyld Paşa (eski veziriazam). Ölümü dönemi; III. Ahmed'e karşı isyandaki payı; Veziriazam] ığa yükselmesini borçlu bulunduğu himaye, cild XVI.

Abdullah Köprülü, Bakınız: Köprülü Abdullah

Abdullah Kaşgarî (Şeyh). Yazan olduğu eser; ölüm dönemi, cild XVI.

Abdullah Nailî. Bknz. Nailî Abdullah Paşa.

Abdullah paşa (Kılburun kumandanı). Rusya'ya karşı açılan 1771 savaşında gösterdiği yararlık, Veziriâzam'ın gönderdiği mükâfat, cild XVI.

Abdullah Paşa (Hac emîri). Hac kervanlarına zarar veren arab reislerini esir etmesi ve cezalandırması, hizmetlerine karşı kendisine valilik verilmesi,

ölümü; değeri; yaza-n olduğu eser, cild XVI.

Abdullah Vassaf (Şeyhülislâm). - Bu makama geldiği sıradaki yaşı, Eflâk'daki tertiplere katılma payı; azledilişi.- Ölüm dönemi; Nâdir şah nezdinde kendisine verilen görev; yazan olduğu eser, cild XVI.

Abdulçolizade Mehmed Faşa

(Diyarbakir valisi) Ruslar tarafından esir edildi; IH. Mustafa'nın kendisine gönderdiği yardım kuvveti, cild XVI.

Abdul Vehhab. İslam dininde giriştiği reform hareketi. Kendisi hakkında ve ortaya koyduğu doktrin hakkında kısa bilgi. Bâb-ı Âlf de, divan ve sarayda, payitahtta hakkındaki düşünceler, cild XV.

Abdurrahim (Sultan İbrahim saltanat döneminde Şeyhülislâm). - Veziriazam, Ahmed Paşa'ya karşı isyandaki iştiraki. -Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesini istiyor. -Sultan'la arasındaki tartışma ve ona karşı verdiği karar. -Sultan'ın idamında hazır bulunuyor. -Düşmanları; azledilmesi ve sürgüne gönderilmesi, cild X.

Abdurrahim (Kadiasker). Bu makamda yerine geçtiği kişi; yazan olduğu fetvalar koleksiyonu, cild

xm.

Abdurrahman (Sultan İbrahim'in sarayında ak hadım ağası). Çanakkale Boğaz savunmasına götürdüğü birlik; Bâb-ı Âliye verdiği rapor; :dâmi sebebiyle İstanbul'da görülen yankılan; Sultan İbrahim'in öldürülmesine katılması. IV. Mehmed'in tahta çıkmasındaki hizmeti; mahkumiyeti hakkında ayrıntılı bilgi, cild X.

Abdurrahman (Osmanlı tarihçisi), Saray'daki görevi; yükselişi; IV. Mehmed'in onu yazmakla görevlendirdiği yıllıklar, Sultan'ın ona gös-

terdiği ayrıcalıklı muamele; hükümette yürüttüğü görev; Sul-tan'a sunduğu eser; Karniniec'in alınması üzerine yazdığı mıs'ralar; İstanbul Kaymakamlığına getirilmesi, Basra vali için e atanması, Sultan'ın yıllıklarını yazmayı reddetmesi sebebi; hayatı ve ölümü hakkında ayrıntılı bilgiler, cild XI.

Abdurrahman (III. Ahmed dönemi Kızlarağası). -Sultan Di. Ah-med'In tahta çıkmasını sağlayan ihtilâlde oynadığı rol ve Çalık Pa-şa'nın ona karşı gösterdiği saygısızlık. -Kapdan-ı deryalık makamına atanması; valisi olduğu şehir; İsveç kralı XII. Charles'a karşı davranışının tesirleri, cild XIII.

Abdurrahman-Gazi (Orhan'ın silah arkadaşı). Aldığı yerler; Aydos hisarının zaptını kolaylaştıran aşk meselesi; bu macera üzerine bilgiler, cild I.

Abdurrahman Paşa (Abdullah Köprülü'nün oğlu). Sultan III. Ah-med'in ayrıcalıklı muamelesi; İran şahı Eşrefe karşı savaşta özel bir seferle görevlendirilmesi, cild XIV.

Abdurrahman Paşa. (Mısır valisi). Bosna valiliğine geçişi; kendisi için savaştığı kral; Kminiec valiliğine atanması; Buda'daki muhasara harekâtı; ölümü, cild XII.

Abdurrahman paşa (vezir). Karaman valisi olarak isyanı, cild XVI.

Abdurrazak (Veziriazam dairesi kâtibi). -1770'de Rusya seferine gidecek olan orduya Sultan III. Mustafa'nın beyannâmesini okuması; bir şehri ustaca savunması. -İstanbul'» getirdiği haber; ordunun durumuyla alâkalı olarak Sultan'a çizdiği tablo; babası kimdi? Ragıb Paşa tarafından anlatılışı; sürekli meşgul olduğu yerler; Bükreş kongresindeki görevi; Rusların üzerine yürümek teklif): Seferinin neticesi. Ruslara karşı yeniden savaşa giriyor; kendisini çatışmanın ortasında bulması ve kaçmak zorunda kalması. -Mâruz kaldığı tehlike; Hapsedilmesi, cild XVI.

Abukuf, Bknz. Ahmed Abukuf.

Abul Abbas (İlk Abbasî halifesi), cild II.

Abu-Muslim. Bu savaşçının düşüncesi; mezarının bulunduğu şehir; Timur'un bu savaşçıya saygısı, cild UI.

Abuzeheb (Abaza Ali Bey'in kayını). Ali beye ihanetinin neticeleri; Ali Bey'in mirasından İstanbul'a gönderdiği meblağ, cild XVI.

Acate Barcsay, Bknz. Barcsay Acate.

Acclaloli (franco). Atina dü-küyle akrabalığı; II. Mehmed'in verdiği valilik; tahakümünün ilk hareketi; Sultan'ın onu mahkûm ettiği ceza, cild III.

Acebeg (Orhan'ın kumandanı). Türkler tarafından Avrupa'da yapılan fetihlerdeki rolü, Umar olarak aldığı vadi, cild I.

Adana (Küçük-Asya'da şehir). -Osmanlı Sultanlarına karşı Mem-luklerin savaşında Mısırlıların eline geçmesi; 1489'da Oğuzbeyler tarafından muhasarası ve almışı. -To-poğrafik durumu, cami ve hisarları, cild IV.

Adony (Macaristan'ın şehri). Türk adı Cankurtaran; Veziriazam Lala Mehmed Paşa tarafından şehrin kalesinin tahkiminde gösterilen ihtimam, cild VII.

Adorno (Joannes). Foça havalisi kumandanı; I. Mehmed'le yaptığı anlaşma; II. Murad'a karşı davranışı, bu Sultan'ın dostça itirazı; Mustafa'nın Avrupa'da takibi için bu Sultan'a gösterdiği kolaylık; doğruluğunun delili, cild II.

Adrianople, Bknz. Adiinople.

Adrlen (Roma imparatoru), cild I.

Aerolithe. (göktaş). Kabe'yi süsleyen taş hakkında rivayet; 1618 yılında düşen göktaşlanmn Özellikleri, 1740da Hezargrad'a düşen bu göktaşlanndan ikisiyle alâkalı hâdise, cild VII ve XV.

Afganlılar, Bu halkın oturduğu memleket ve kendileri hakkında bilgiler, cild II ve XIV.

Afîtabî (Osmanlı şâiri), hizmetinde bulunduğu Sultan, cild IV.

Aflzeddîn (Kınm müftüsü). Man s ur aşireti hakkında verdiği fetva; yaşadığı dönem, cild X.

Ağa. Bu unvan üzerine fikir, Cîd 2.

Ağaçkakan (cami). Camiyi inşâ ettiren kişi, cild XVIII.

Ağalimanı (Silifke'de liman). Venediklilerin bu adı vermelerinin sebebi, cild III.

Akça Ağçe Koca (Orhan Ga-zi'nin silah arkadaşı). -Kendisinin Bizanslılardan aldığı kalenin bulunduğu bölge, Konuralp'le birlikte Semendra kalesini ele geçirişleri; kalenin bulunduğu bölgenin onun adını aldığı açık; mezannın görüldüğü yer; Soyundan gelenlerin ya-şadıkları dönem, cild I.

Ahlenler. Tatarlar prenslere bu adı veriyorlardı, cild II.

Ağlenler, Bknz. Oğlanlar.

Abmed I. (Sultan III. Meh-med'in oğlu). -Babasının vefatından sonra Kaymakama gönderdiği Hatt-ı Şerif, tahta çıkışı ve o sıradaki yaşı; nlzâm-ı âlem için kardeşlerini öldürmeğe cevaz veren kanuna uymadı. - Saray ve Harem dâiresinde gerçekleştirdiği reformlar sünnet edilişi; ilk oğlunun doğması münasebetiyle şenlikler; Transilvanya prensi Bocskai ile yaptığı anlaşma; Anadolu'daki âsilerin üzerine bizzat gitme kararı.-Bu kararın sonucu; istanbul'da kendisini isyanla tehdid eden yeniçeri ve sipahilere karşı davranışı; hazır bulunduğu divan toplantısı; Derviş Paşa'nın idamı esnasında yaptık söylenen hareket; Avusturya ile imzaladığı anlaşma; Transilvanya münasebetiyle bu devletle giriştiği müzâkereler; -Adını taşıyan caminin ve Tophane'deki çeşmenin yapımlarının bittiği yıl; karısı Kösem Sultan'ın tesiri altında kalması, niçin? -Devlet idaresinde meşgul olduğu hususlar. -İran'la yaptığı barış anlaşması; Hollanda ile imzalanan anlaşmalar. -Polonya ile dostluk münasebetlerinin bozulması; Avusturya ile münasebetleri; şahsiyetinin değerlendirilmesi; ölümü, bıraktığı zenginlik; oğullarının kaderi. -Saltanat dönemini şereflendiren hareketleri, cüd VIII.

Mekke'ye hediye olarak gönderdiği kendi elyazısı Kur'an-ı kerim. -Di-

van toplantıları ve çiftliklerle alâkalı fermanları. -Ölüm hastalığı. -Bu konuda düşünceler, cild XII.

Ahmed I (camisi). Bu mâbed hakkında ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

Ahmed II. (II. Süleyman'ın kardeşi). -Tahta çıkışı; geleneğin aksine kılıç kuşandığı yer. -Şahsiyeti; zevkleri. -Saltanatı döneminde Bâb-ı Âlî'ye gelen elçiler doğan ikiz şehzadesi; Veziriazam Hacı Ali Pa-şa'ya karşı cömerdçe davranışı. . -

Ahmed III. Tahta çıkmasını sağlayan şartlar. -Tahta çıktığı sırada yaşı; ihtilâlcilere verdiği ödünler; İstanbul'a ihtişamla girişi, kılıç kuşanma töreni; baltacılar (saray muhafızları) uyguladığı reform; kendisini tahta çıkaran ihtilâlciler aleyhine aldığı karar; Rusya'nın o dönemde Karadeniz'de silahlanması. -Saltanatının ilk üç yılında doğan çocukları. -Sultan'ın İstanbul'da bulunmadığı sırada bir isyan hareketi tehdidi. -Diplomatik münasebetleri. -Deli Petro'ya karşı tehdit edici tavrını sürdürüyor; İki devlet arasında sınır belirlenmesi; iki yeğeni ve kızı Fatma'nın nişanlanması vesilesiyle şenlikleri; -Saltanatı zamanında kutlanan ilk bayram; Fas sultanı'nın gönderdiği elçilik heyetinin görevi; Sultan'ın onları kabul tarzı; İsveç kralı XII. Charles ile arasında kurulan münasebetleri; Fransa'ya karşı gösterdiği özel muamele; İsveç kralına gönderdiği hediyeler. -Rusya aleyhine kendisine ulaştırılan şikâyetler; bu konuda büyük meclisi toplaması; savaş için karar veriyor; hareketlerinden Önce ordu birliklerini teftiş ediyor; Deli Petro ile barış anlaşması yapıldığını Öğrendiğinde açığa vurduğu sevinç; bu anlaşmanın gerçekleştiriliş şekli üzerinde kendisine ulaşan söylentiler; anlaşmayı imzalamayı red ve Rusya tekrar savaş ilân ediyor; memleketine dönmesi için İsveç kralına yazdığı imektup, Sultan'ın bu konudaki tavrı; hareket günü İsveç kralına verdiği hediyeler; saltanatı sırasında ölen şâir, ilim adamı ve hukukçular. -Mora savaşı için vesile; bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi; çiçeklere karşı gösterdiği düşkünlük ve sevgi. -Avusturya'ya savaş açmak için topladığı ve başkanlık ettiği meclis; Edirne'ye gelişi ve bu şehirde topladığı meclisin sonucu; ordusunun yenilgisini karşılayış tarzı; Avusturya ile banş müzâkerelerinde bulunmak üzere murahhaslarına verdiği yetki; bu konuda toplanan kongre; iki devlet arasında banş anlaşmasını gerçekleştirme dönemi; anlaşmanın mâhiyeti hakkında ayrıntılı bilgiler. Edirne'ye gelişinde Veziriazam şerefine verdiği ziyafet; kızlarından üçünün, yeğenlerinden ikisinin düğün ve oğullarından dördünün sünnetleri vesilesiyle şenlikler tertiplediği dönem. -İstanbul'da bulunan Beylerbey ileriye e alâkalı emirnamesi; saltanat döneminin ilk on

yılında doğan çocuklarının sayısı. -Şenlikleri dışındaki meşguliyeti. - Saltanatın son üç yılında ölen ünlü kişiler. -İran'ın bölüşülmesi yolunda Rusya ile imzaladığı anlaşma. -Ahmed'in Avrupa ve Asya devletleriyle diplomatik münasebetlerine bir göz atış. -İran seferinin neticesi. -Eşrefle barış anlaşması ve onun İran hükümdarı olarak tanınması. Bu ülkeden toprakların yeni sınır olarak belirlenmesi. -Sınırlandırma anlaşmasının kelimesi kelimesine tercümesi. -Saltanatı zamanında imparatorluk içindeki isyan ve kargaşalıklar. -Onun eseri olan idarî reformlar. -Onun eseri olduğu söylenen yapı ve müesseseler. - 1729 yılında Fransa, İsveç ve Rusya ile diplomatik münasebetlerine bir göz atış. -Döneminde devlet görevlilerine verilen idam cezalarıyla evvelki saltanatlar dönemindekiler arasın-

da muvâzilik. -Yeni İran seferini kabul ettiren güçlükler; Bu münasebetle İstanbul'da dolaşan söylentiler. İsyanın başlangıcı. Sultan'm içinde bulunduğu güç durum. Tahttan feragat etmesi. -Saltanat döneminin değerlendirilmesi. -Saltanatı döneminde tabî ölümle hayattan ayrılan kişiler. -Portresi. Ölümü, cild XIII.

Ahmed (Memluk beyi). Mekke fakirlerine her yıl belirli bir mikdar para yardımında bulunurdu, cild

XII.

Ahmed (II. Bâyezid'in oğlu). -Valisi olduğu eyâlet. -Tahta vâris olmak bakımından Ali Paşa'nın tercih ettiği şehzade. -Şehzâde'nin babasına şikâyetleri; niçin? Bu şehzadenin kendisine bağladığı kişiler; yeniçerilerle beraberliği. -Babasının onun lehine tahttan feragat etmesi projesi; kardeşi Selim'i kendisinin rakibi olarak görüyor; babasını tahttan feragata ikna etmek hususunda Veziriazamla anlaştığı halde bu plânın uygulanmasından vazgeçiyor ve erteliyor; niçin? İmparatorluk payitahtına onu yakınlaştıran sebep. -Sultan olan kardeşi Selim'e karşı isyan karan veriyor; kardeşini öncülerini üzerinde zafer kazanıyor; bu şart içinde yaptığı hatâ; savaştan önce kardeşine müşterek saltanat teklifinde bulunuyor; kendisi için kaçınılmaz olan sonuç. Ölümü ve gömüldüğü yer. Cild IV.

Ahmed (Doğulu şâir). Geniş şöhreti; Timur tarafından gördüğü ayrıcalıklı muamele; bu hükümdara verdiği cevap; sahibi olduğu eser, cild II.

Ahmed Abuntf (III. Osman döneminde Kızlarağası). -Büyük ölçüdeki nüfuzu. -Sultan Osman'ın Ölümü ânında Râşid Paşa'ya rağmen davranışı. -Azledilişi; cezala dınlmasını gerektiren sebepler, cild XVI.

Ahmed Ağa. -Azledilmesinden sonra sürdürdüğü hayat, nişancılık görevlerinden uzaklaştırılmasından itibaren. Âsiler tarafından İstanbul'da

Sadâret Kaymakamlığına getirildi. Kaymakamlıktan Veziriâzamlığa; bu unvan III. Ah-med tarafından tasdik ediliyor; Hazînenin para bakımından tüken-mesi. -Özgeçmiş; devlet hayatı hakkında ayrıntılı bilgi. -Lakabı, azledilişi, sürgün gönderildiği yer, cild XIII.

Ahmed Ağa, Bknz. Küçük Ah-mcd Paşa.

Ahmed Bey (Nikopolis valisi). Uğradığı âkibet; niçin? Cami yaptırdığı saygı gören yer, cild XI.

Ahmed Bıçftn (Osmanlı yazan). -I. Murad döneminde kazandığı ün; nasıl isimlendirilmişti? Yazan olduğu eser. -Kişiliği üzerinde biyografik ayrıntılar, eserinin değeri, cild

Ahmed Burhaneddin. -Adının mânâsı; Kayseri Bey'i tarafından kendisine verilen görevler; ele geçirdiği beylik hakimiyeti; yıldırım Bâyezid'le savaşının sebebi. -Ölümü dönemi, cild II.

Ahmed Dede (Şeyh; Türk gök-bilgini.) Ölümü dönemi; değeri; yazmış olduğu eser, cild XIII.

Ahmed Hezarğadh, Bknz. Voynak Ahmed.

Ahmed Celayir (İlhanlı hanedanı prensi). -Timur'le

mücâdelesini; sürekli sığındığı yer. -Timur'e gönderdiği elçilik heyeti; kendisi açısından üzücü sonuç; devletin topraklarından sürüldükten sonra sığındığı yer; tekrar tahta çıkmak için yararlandığı şartlar; nerdeyse kurbanı olacağı ihanet. -İntikamını alması. -Yeniden sığınmak zorunda kaldığı hükümdar; Yıldırım Bâyezid'le haberleşmeleri, Bağdad'da kurduğu söylenen örgüt, cild II.

Ahmed Duzd (Kaatiller tarikatı başı). Osmanlı ordusunda zarara sebep olmak için yerleştiği hisar; bu orduya Husrev Paşa kumanda ediyordu; ölümü, cild IX.

Ahmed Efendi (IV. Mehmed sarayının gökbilgini) Sultan onun bilgisine saygı gösteriyordu; bu konuda ustaca kandırmacası, cild XI.

Ahmed Giray, Bknz. Giray-Ah-raed

Ahmed Hamid Efendi (Abdur-rezak'ın oğlu) Feld-mareşal RumanzoiTun oğluna at hediye etmesi, cild XVI.

Ahmed He zar pare. -Veziriazam Kara Mustafa yanındaki görevleri; Kaymakamlığa atandı; başvurduğu tertiplerle imparatorluk Veziriâ-Veziriâzam'ı oldu; Musa Paşa'nın yerini almıştı. -Veziriazam olarak davranışları. -Sultan İbrahim'in en küçük kızıyla evlenmesi münasebetiyle yapılan düğün ve şenlikler; kardeşine karşı merhametsizliği; Fazıl Paşa'nın onun iktidana karşı boşuna mücâdelesini; kötü davranışının tesiri; oğlunu

Sultanha-nımla nişanlıyor; kendisine karşı tahrik ettiği isyan; kaçıışı, yakalandığı yer. Kötü durumda kalması; uğradığı akibet; Hezerpâre lâkabı nereden geliyor? Cild X.

Ahmed tzzet Efendi (Eski Kâhyabey). Mallye'deki görevi; Sultan tarafından Ruslara karşı girişilen 1770 savaşında kendisine orduda verilen görev, cild XVI.

Ahmed han (İran beyi). Menşe'i; evlendiği prenses; Osmanlılar tarafına geçmesinin sebebi; Ahmed Pa-şayı uyarması; Bâb-ı Âlî'nin kendisine verdiği makam; iranlılara karşı giriştiği savaş; mağlubiyeti; ölümü, cild IX.

Ahmed Han (Bin Abu Hasser Bin Ali). Hayatını belirleyen hareketler, cild I.

Ahmed Köprülü, Bknz. Köprülü Ahmed.

Ahmed Paşa (camii). Kendisi üzerine ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

Ahmed Paşa (Bağdad seraskeri). -I. Mahmud döneminde İranlılara karşı basanları. - İran'la yaptığı anlaşma; Divan da bu anlaşma sebebiyle açılan müzâkereler. -Nâdir Kulli-han'nın düşmanlıklarına karşı aldığı tedbirler. Bu beyle müzakerede bulunmakla görevlendirilmesi; Nâdir Şah hakkında verdiği raporların Bâb-ı Âlî'de uyandırdığı endişe. -Nihayet Nâdir'e karşı açılan savaşta serasker; bu hükümdarla müzâkerelerde bulunması İçin Bâb-ı Âlî kendisine tam yetki gönderiyor; ölümü, cild XIV.

Ahmed Paşa (vezir, Mora vergi toplayıcısı). Evlendiği prenses, cild XV.

Ahmed Paşa (nişancı), Bknz. Elhac Ahmed Paşa.

Ahmed Paşa.-Önce şehzadelerle alkâdar olmak üzere görevlendirildi; daha sonra üstlendiği görevler

Osmanlı lirik şâirleri arasındaki yeri. - Ölümü, mezarının bulunduğu yer; tesirinde kaldığı eserler, cild III.

Ahmed Paşa (Rumeli beylerbeyi). -Macarlara karşı açılan seferde Kanunî'nin ona verdiği emir; Sa-bacz şehrini kuşatma; Rodos muhasarasında; kuşatma onun idaresine bırakılıyor; bu şartlar içinde davranışı; hırslı mizacı üzerine görüş. -Mısır valiliğini istiyor, niçin? İdaresi döneminde onu suçlu düşüren isyan. Kimin ihanetine uğradı? Ölümü, CÜd V.

Ahmed Paşa (Kanunînin ikinci veziri). Macaristan'a karşı açılan 1552 seferinde serdarlığın kendisine verilmesi; Edirne'den sefere hareketi dönemi; bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi. Erlau kuşatmasında başarısızlık; bu vesileyle Ali Paşa'yı suçlu tutması; İran seferinde kendisine yerilen görev; Veziriazam oluyor; İran Şâhi'nin vezirleri ile giriştiği savaş konusundaki tartışma; âkibeti, hatıratını yazmış ve bırakmıştır.

Ahmed Paşa (vezir). Öldüğü yer; çifte lâkabı; hakkında ayrıntılı bilgi, cÜd XVI.

Ahmed Resmî. -Viyana'daki görevinin konusu. - İstanbul'a döndüğü dönem, elçilik münasebetleri; Veziriazam'ın çalışma dâiresinde kâtip olarak yerini aldığı kişi. -Prusya kralı II. Frederic nezdinde kendisine verilen görev. Bu münasebetle aldığı unvan; verdiği bilgilerin muhtevası. -Yazan olduğu eser. -Dahiliye Nâzın oluyor; azledilmesi; yeniden Kâhyabey, yâni Dahiliye Nâzın oluyor; Divan hocalanna tavsiyesi ki, feld-mareşal Rumanzoff a gönderildikleri sıradadır; aynı meraşal nezdinde olağanüstü yetkili murahhas olarak kendisinin görev alması. -Yaptığı barış anlaşması. - Ahlâkı üzerine görüşler, cildXVI.

H. Ayşe (Kz. Peygamber'in eşi). H. Peygamberin kendisine karşı beslediği muhabbet; H. Ali taraftarlarına karşı idare ettiği ordu; bu konuda ayrıntılı bilgi, ciki VII.

Ayşe (IV. Mehmed'in kızkarde-şi). Birbiri peşinden imparatorluğun büyük şahsiyetleriyle evlendi, cild XII.

Ayşe (III. Mustafa'nın kızkarde-şi). Evlendiği kişi; evlenirken aldığı çehiz, cild XVI.

Aydoğdu (Gündüzalp'ın oğlu). Hayatını kaybettiği savaş; mezan üzerinde görülen mucizeler, cild I.

Âvaz (İvaz) (I. Mehmed'in veziri). Bu şahsiyet hakkında ayrıntılı bilgi, cild H.

Akbıyık (c&mi). Kurucusu hakkında bilgi, cüd XVIII.

Âhî. Bu kelimeyle belirlenen sınıf hakkında bilgi, cild I.

Âhî Hasan (Edebali'nin yakını). Mescidin kurucusu olduğu söylenir, cüd I.

Âhîzâde (Şeyhülislâm). -Valide-sultan'a kadı Gümişzâde'nin ida-mıyla alâkah olarak yazdığı mektup; bu teşebbüsünün kendisi bakımından getirdiği meş'um sonuç, cild M.

Akşid. Menşe'i; hanedanın kuruluş ve sonu, Cild I.

Ah ve in (Camii) Kurucularının adları. Cilt I.

Akyazı (Anadolu'da bir bölge). Bu bölge hakkında görüşler; kaleler, cild I.

Akıncı (vurucu atlı birlikler). -Osmanlı ordusunda kullanılmaları; Almanya ve Macaristan içlerine yaydıkları korku. -Bu korku, adı geçen ülkeler ve Avrupa'da uzun yıllar sürdü, yeniçeri korkusunu gölgede bıraktı, cild I.

Akkerman (Besarabya'nın vilâyeti). II. Bâyezid tarafından muhasara edildi, cild IV.

Akova (Anadolu'da bir bölge). Durum hakkında bilgi, cild I.

Akşemseddin (camii). Caminin kurucusu, cild XVIII.

Akşemseddin (Şeyh). İstanbul fethi üzerine kehânetinin gerçekleşmesi; şahsiyeti üzerine ayrıntılı bilgi, yazarı olduğu eser, cild II.

Ak-Sıkı (camii). İnşâ edildiği dönem; kim inşâ ettirdi? Bu caminin karşısında muhafaza edilen kutsal emânet, cild XVIII.

Alâeddevle (Dulkadir Beyi). -Kardeşinin tahtının yıkılmasına yardım eden Bey. Osmanlı devletine ihaneti. Budak Bey üzerine kazandığı zafer. - Oğlu ve iki torunun-nu akıbeti. -Şâh İsmail'le savaşı sırasında Yavuz Selim'e karşı düşmanca hazırlıkları; Osmanlı Sulta-nı'nın ona karşı savaş ilânı. -Ölümü, cild III.

Alaeddin (Orhan Gazi'nin kardeşi). -Kardeşine karşı çıkarılıktan uzak tutumu. Veziriâzamlık anlayışında kendisinden sonrakilerle kıyaslanmasından çıkan fark. -Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundaki gayret payı. - İlk kanunlarının mevzuu, cild I.

Alaeddin I. (Selçuk hükümdarı Aleddin Keykavus'un küçük kardeşi). - İmparatorluğa sahip olmak için kardeşiyle giriştiği mücâdelenin getirdiği sonuç. -Tahta çıkıyor; bu hükümdara övgü; tarihinin önemi. - Saltanatını belirleyen ilk hareketler. - Ona savaş açan hükümdar. - Kazandığı unutulmaz savaş. - Kendisine karşı oluşan ittifak; ele geçirdiği şehirler; onun damgasını taşıyan kuruluşlar. -Sarayının ünlü şahsiyetleri. - Halife Lidinilah'ın ona gönderdiği berât; halifenin elçisini kabulü; Alaeddin'e övgü; yaşayışını işlere bölüş tarzı. -İmparatorluğunun muazzam yayılışı. - Saltanat süresi; ölümü, Ertuğrul Gazi'nin bir savaşta kendisine yardımda bulunmasına minnettarlığını belirtiş tarzı, cild I.

Alaeddin II. (Gıyaseddin Key-husrev oğlu). Bu prensin tahta çıktığına dâir şüphe vardır, cild I.

Alaeddin III. (Firamurz'un oğlu). - Saltanatı döneminde Selçuk imparatorluğu'nun durumu; bu hükümdarın akıbeti. İran ve Osmanlı tarihçileri onu nasıl değerlendirdiler? Biga ovasında Tatarlara karşı kazandığı zafer, cild I.

Alaeddin (Şehzade Ahmed'in oğlu). Selim'e karşı isyan ediyor ve öncü kumandanını kaçırıyor, öldüğü yer, cild IV.

Alaeddin (Hind sultanı). Kanunî'den yardım ricasında bulunuyor; elçisi bu hükümdara hediyeler sunmakla görevlendiriliyor, cild VI.

Alaeddin Karaman (Karaman hükümdarı Yahşi Bey'in oğlu). - Babasından sonra tahta çıkıyor; I, Murad'm kızıyla evleniyor; bu hükümdara karşı savaşa kalkışıyor. -Savaşın onun aleyhine getirdiği sonuç. - Yıldırım Bâyezid'e yeniliyor. - Ağır şartlarla banşısı elde ediyor. - Yeniden isyan bayrağını açıyor; iki oğluyla esir ediliyor; uğradığı âkibet, Cild I.

Alaeddin Mehmed (Alaeddin Tekeş'in oğlu). Müesseselere getirdiği değişiklikleri; Cengiz Han 'm hışmını nasıl üzerine çekti? Cild I.

Alaeddin Tekeş (Hovarsem hükümdarı). - Yerine geçtiği hükümdar; içine sürüklendiği savaş; şahsı üzerine görüş. - Bayrak ve otağına koydurduğu işaret, cild I.

Alamut (hisar). Hisarın yapılmış olduğu yer; menşe'i; İran Şahlarının onu ne yolda kullandıkları, cild VII.

Alâiye (Küçük-Asya'da şehir). Adının nereden geldiği; kurucusunun adı; topografik durumu; II. Mehmed'in eline nasıl geçtiği, cild III.

Alemşah (II. Bâyezid'in oğlu). Valisi olduğu eyâlet, cild IV.

Alessio (Epir'de şehir). Şehri ünlü kılan özellikleri; Kalesi üzerine ayrıntılı tarihî bilgi; şehirde ünlü savaşçı İskender Bey'in mezan bulunmaktadır; kaleyi zapteden Osmanlıların bu savaşçıya gösterdikleri saygı, cild III.

Alexandre VI. Bknz. Borgia (Alexandre).

Alezandre (Eflâk prensi). -Tahtından atıldı; kim tarafından? -Sığındığı yer; ülkesini tekrar elde ediyor, cild VI.

Alezandre (Radoul- Cherban'ın oğlu). Eflâk prensliğini elde ediyor, Boğdan prensiyle yer değiştiriyor, cild VIII.

Alezandre-Büyük. - Doğu halkları onun bu sıfatını kabul etmiyor. - Timur'la arasında ahlâkî orantı, cild II.

Alexandrowicz (Polonya kralının elçisi, Poniatowski). -Bâb-ı Âirnin elçiye ve yeni krala karşı politikası. - İstanbul'da gördüğü muamele, cild XVI.

Alger (Cezayir): Hükümdar nâibliliğiyle idare edilen ülkenin payitahtı). - Barbaros Hayreddin Paşa'nın hâkimiyeti altına girmesi. -Birbiri peşi sıra gelen hâkimiyetler. - Charles-Quint'in donanmasının tehdidi altında; muhasara altındakilerin imdadına fırtına yetişiyor. - Osmanlı idaresi altına giriyor; akdeniz'i karıştıran korsanların yuvası oluyor, cild V. -Avrupa devletleriyle anlaşmalar yapıyor, cild IX. - Dayı unvanını ilk kullanan kişi. - İngiltere kralı II. Charles'la yaptığı anlaşma. Bu devletle İngiltere ve Fransa arasındaki münasebetler. - Bu nâiblik idaresinin IV. Mehmed'e sunduğu

hediyeler, cild XII. - Tunus'la arasında çıkan savaş; bu savaş nasıl sonuçlandı? Filosunu Oran muhasarasına gönderiyor. Portekiz'le arasında banş anlaşması, cild XV. -Şartlar bakımından Bâb-ı Âlî yeni dayıyı tasdik ediyor; dayının değişmesiyle sonuçlanan isyanlar, cild XV.

Alî, Bknz. Damad Ali.

Ali (Hz. Peygamber'!n damadı). Doğmasına yolaçtığı mezhep, bu konuda ayrıntılı bilgi, cild IV.

Âli (Osmanlı tarihçisi). III. Mu-rad saltanatı dönemiyle alakalı görüşleri, cild VII.

Alî Ağa (Veziriazam Râğıb Pa-şa'nın kâtibi). Bâb-ı Âlî nezdindeki görevinde Prusya elçisini destekledi; Kıbrıs'a sürüldü; niçin? Cild XVI.

Alî Bey (Kara Mustafa'nın oğlu) Hakkında ayrıntılı bilgi, cild XIII.

Alî Bey (Kel Ahmed Paşa'nın o0u) Evlendiği prenses, cild XV.

AH Bey (Karaman Bey'i Mehmed Bey'in oğlu). Esiri olduktan sonra II. Murad'dan nasıl bir muamele gördü? Cild II.

Ali Bey (Ahmed Köprülünün kardeşi). 1663'de Macaristan'a açılan sefere hareket ediyor, Cîd XI.

Ali Bey (abaza). - Şeyhul-beled makamına atandı; hakkında ayrıntılı bilgi. - Kahire'de Memluklara karşı mücâdelesini; sığındığı kasaba; mâruz kaldığı muamele. - İmparatorluk tarihçisinin ona verdiği ad; Ghaza'ya kaçtıktan sonra yerleşmek üzere geldiği yer; düşmanı Hüseyin Keşkeş'e karşı kazandığı zafer; Kahire'ye zafer alayı ile girişi; Bâb-ı Âlî'ye karşı zahiri itaati; bağımsızlığını ilân ediyor. -Halil Bey'in isyanının başarıya ulaşması; Suriye'de fetihleri; ona ihanet eden kişi. - Bu konuda ayrıntılı bilgiler. - Ölümü, cild XVI.

Ali Bey, Behesnili. - Bu adla tanınmıştı. Rum Mehmed'e karşı görevlendirildiği özel vazife; kazandığı basan. - Mükâfat olarak kendisine valilik veriliyor, cild IX.

Alî Bey -Miholoğlu (İskender) Mihaloğlu'nun kardeşi). -Sirbis-tan'da Mechel Szilaggi ve Gregoire Labathan'a karşı kazandığı zafer, -Kardeşiyle bir baştan bir başa geçtiği ülke; önlerinden kaçmak zorunda kaldığı korkunç düşmanlar. - Skütari'nin muhasarası için hareket ediyor. -Frioul'e yaptığı akın hareketi; bu seferin amacı.- Tran-silvanya'nın İstilâsı hareketine giriyor. -Villach yakınında hmstiyan-lara yeniliyor, ölümü, cild IV.

Alî Bestami (şeyh). Bu kişi hakkında ayrıntılı bilgi; cild III.

Alî Circeli (Mısır Beyi). Büyük bir servet sahibiydi, cild X.

Ali Canbulad (Anadolu âsileri reisi)?- Onu Osmanlı İdaresine isyana götüren şartlar, -başarılan; Bâb-ı Âlî'ye verdiği korkular. -Uruc Ovası'nda Veziriazam Murad Paşa tarafından yenilgiye uğratıldı. -Kaçışı; sığındığı bölge. - I. Ahmed nezdinde affını sağlamak üzere girişimleri. - Kalenderoğlu birleşmesi; İstanbul'a kaçıyor; Sultan'm onu affederek huzuruna kabulü; beylerbeyiliğine atandığı vilâyet; şehirde karşılanması; ölümü, cild VI-II.

Ali Cemali (I. Selim dönemi din, ve şeriat bilgini).- Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgiler. -Zenbilli Şeyhülislam adı ona nereden geliyordu. - Hayatına şeref veren olaylar ve çıkarılıktan uzak olduğunun delili; I. Selim'in sorusuna verdiği cevabın hıristiyanlar bakımından sonuçları.- Ölümü dönemi; şeriatın en yüksek makamına işgal ettiği sıradaki şartlar, cild IV.

Ali Efendi, Çatalcalı.

Şeyhülislâmlık makamında yerine glediği şahsiyet; Kandiye muhasarası sırasındaki görevleri, cild XI.

Ali Kinahzâde (Osmanlı âlimi). - idaresini üstlendiği Akademi; ailesi. - Yazan olduğu eserler, cild VI.

AU-Kufa han (Nâdir Şâh'ın yeğeni), -iran tahtına çıkışı; Bâb-ı

Âlî'ye gönderdiği elçilik heyeti. - Aldığı unvan; kendini suçlu düşüren cinayetler, ölümü, cild XV.

AH Kuşçu (Türk gökbilgini), Yazarı olduğu eser, cild III.

Ali Kuçupa (Isfahan şehri demircisi). Timur tarafından gönderilen elçilere karşı isyanı tahrik ediyor; müthiş bir sonuç, cild II.

Ali Moldovancı Paşa. -Ruslara karşı 1769 savaşına katılıyor. -Veziriazam olarak atanıyor; hakkında ayrıntılı bilgi.- İdare ettiği savaş hakkında rapor. - Azledilmesi. -Çanakkale girişini savunmakla görevlendiriliyor, cild XVI.

Ali Umur Bey (Kastamonu Beyi). -Roma İmparatoru ile alâkasını kesmesi. - Anadolu'da giriştiği savaş, cild I.

Ali Paşa. Kapdan-ı derya makamında yerine geldiği kişi, cild XIV.

Ali Paşa (eski hazinedar). - Vali olarak atandığı Mısır'da kargaşalıkları bastırmak emri alıyor.- Veziri âzamlık makamına yükselmesi. -Kendisine nasıl lâkab verilmişti; hakkında ayrıntılı bilgi. - İdarede giriştiği değişiklik hareketi; Macaristan üzerine yürüyor. -Kendisine Lord Paget'yi ordugâhda kabul etmemesi «tavsiyesinde bulunan Fransız elçisi Ferriol'e verdiği cevap. -İdare ettiği savaş hakkında rapor. -Veziriâzamlığının Özelliklerini oluşturan aldığı idarî tedbirler. -Uğradığı âkibet; borçlan; servetinin azlığı, cild XII.

Ali Paşa (Bağdad valisi). Kendisine karşı patlak veren isyan; uğradığı

âkibet, cild XVI.

Ali Paşa (Bağdad valisi), Irak'da çıkan kargaşalık ve bu ülkenin Arab bölümüne yaygın kargaşalıklar sırasındaki davranışı, cild XII.

Ali Paşa (Diyarbakir Valisi) İran'a karşı açılan seferde seraskerliğe atandı. Ölümü, cild XV.

Ali Paşa (Rakka valisi). -Evlendiği prenses. -Bu münasebetle yapılan düğün şenlikleri. -Emirul-hac görevinde yerine atandığı kişi, cild XIV.

Ali Paşa (Buda valisi). -Bu şehrin idaresinde yerine geldiği şahsiyet.- Hızır Bey'in imdadına geliyor ve Szegedin valisi büyük bir sıkıntıdan kurtulmuş oluyor. - heyduk-lara (bölgesindeki eşkiya) karşı kazandığı zafer; bu münasebetle Sul-tan'ın ona verdiği mükâfak. -Wess-prim şehrimi kuşatıyor; Dregely hisarını zaptediyor; katıldığı bu sefer sırasında birçok basan elde ediyor.- Erlau muhasarası sebebiyle gözden düşüyor; yeniden aynı göreve atanıyor. -Szigeth'e karşı bir sefer tertiplemekle görevlendiriliyor; bu seferde elde ettiği netice. -Portresi, ölümü, cild VI.

neliyor.- Anadolu'daki seferi. -Uz-beğ'in düşman ordusuyla karşılaştığı yer; savaş ve neticesi üzerine ayrıntılı bilgi; Sultan'ın emri gereğince İstanbul'a gönderdiği kişi. -Kızılkule geçidinde yenilgiye uğramış ve Transilvanya'dan püskür-tülmüştür; yerini aldığı veziriazam. - Bâyezid'in oğlu şehzade Ahmed'e tahtı sağlamaya çalışıyor; Şeytan-kulu'na karşı giriştiği sefer- Ölümü, Ali Paşa'nın karakterinin değerlendirilmesi, cild IV.

Ali Paşa (nişancı). -Yerini almak için azlettirdiği veziriazam. -Bir yangının söndürülmesinde gösterdiği gayretten ötürü III. Osman'ın ona teşekkür etmesi; uğradığı akıbet; şahsı hakkında ayrıntılar, cild XV.

Ali Paşa (I. Osman'ın veziriazamı). Lâkabı verilmişti; bu şahsiyet hakkında biyografik ayrıntılar; damad Mehmed'in onun aleyhine entrikaları; bunun intikamını alıyor. -Sultan'm düşüncesi üzerindeki tesiri; hıristiyan devletlerin temsilcilerine karşı kabalığı; ona karşı genellikle beslenen duygu; onun karakterini açığa vuran davranışı. -Ölümüne sebep olan hastalık, cild VIII.

Ali Paşa (hadım; Rumeli beylerbeyi). -II. Bâyezid'in Boğdan voyvodasının memleketini istilâ etmesi hususundaki emrini alıyor. Davud Paşa'nın seferinde müşterek harekât için Karaman sınırına yö-

Ali Paşa (I. Murad'ın veziri ve Paşası). -Karaman Beyi ile savaşta gösterdiği şevkli atılganlık. -Bulgar kralı Sisman'a karşı giriştiği sefer; seferin sonucu. -Sırp kralı La-zar'dan aldığı kale.-Yıldırım Bâyezid sarayının içine sürüklendiği lüks ve sefahat. -Kadılar, adliye teşkilâtında ve para sisteminde

gerçekleştirdiği ıslahat. - Bizans imparatoru Theodore Paleoldgue 'dan intikam alması için Yıldırım Bâyezid onu görevlendiriyor. -İstanbul surları önünde muhasara kuruyor. -Bu şehire karşı entrikalarının sonucu, cild I.

Ali Paşa (Yıldırım Bâyezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin veziri). -Hile yoluyla Ankara'yı ele geçirmeye teşebbüs ediyor. -I. Mehmed'in Süleyman'a karşı savaştan vazgeçirmek için uyguladığı politika, cild II.

Ali Paşa (Kanunî'nin veziri). -Valiliğinin bölgesi; Veziriazam Ahmed Paşa'nın onun hakkında yaydığı iftira. -Kendisini farklı kılan olağanüstü şişmanlığı. -Veziriazam olarak yerine atandığı kişi; lâkabının sebebi; hakkında biyografik ayrıntılar. -Ferdinand'la imzaladığı anlaşma. Zekâsının Özelliği, ölümü, cild VI.

Ali Paşa (vezir, Belgrad valisi). Evlendiği prenses, cild XV.

Ali Paşa, Bknz. Alizâde (ikinci kaptan-ı derya).

Ali Paşa, Bknz. Arabadı Ali Paşa.

Ali Paşa, Bknz. Hosambeyzâde Ali Paşa.

Ali Paşa, Bknz. Köse Ali Paşa.

Ali Paşa, Bknz. Kendiye"den Morali Ali Paşa.

AU Paşa, Bknz. Seyid Ali Paşa

Ali Paşa, Bknz. Sofi Kulun Ali Paşa

AU Paşa Hekimzâde (Hekl-moğlu) (İran seferinde Türk ordusu seraskeri). -İran ordusuyla karşılaştığı yer; iki ordu arasında müzâkereler. -Şah Tahmasip'e karşı kazandığı zafer. -Sultan I. Mahmud'un ona gönderdiği mükâfat. -Savaş harekâtının sonrası üzerinde ayrıntılı bilgiler; Veziriazam oluyor, -idaresinin başlangıcında yer alan değişiklikler. -Para sisteminin Islâhına önem veriyor. Vezirlâzamlığı lutûf ve âlicenaplığıyla ayncalık kazanıyor; hükümler*-*ki hakkaniyet; Fransızlara uyguladığı korumacılık ve ayncalık; Bonneval'e karşı gösterdiği alâka; yönetiminin değerlendirilmesi, azledilmesi vesilesiyle. -Bosna valiliğinde Avusturya orduları karşısında savunmayla mukabelesi. -Basanları; kendisinin yönelttiği savaş harekâtı. -İkinci

defa Veziriazam oluyor; İdarede yenilikler; azledilmesi; sebebi? İkinci yönetiminin değerlendirilmesi. -Ha-leb valiliğine geçiyor; Kars seraskerliğine atanıyor. -III Osman'ın tahta çıkışında İmparatorluk Vezâreti-uzma makamı mührü kendisine üçüncü defa olarak veriliyor; görev sahipleri arasında yaptığı değişiklik hareketleri, azledilmesinin sebebi, -kapatıldığı hapishane; Magosa'ya sürgüne gönderiliyor; Mısır valiliğini elde etmeyi başarması, -duumunur. güçlüğü; valiliğinde karşılanış tarzı; İdaresinin ilk hareketleri;

azledilişi ve ikametine izin verilen yer. -Ölümü; hayatı üzerinde ayrıntılı bilgiler, cild XIV., XV., XVI.

Ali Paşa, Çorlulu (Veziriazam). -Makamında yerine atandığı şahsiyet; bu konuda ayrıntılı bilgi; Ali Paşa'nın iktidara geldiğini belirten birçok değişiklik işaretleri. -İstanbul'da katolikler üzerindeki baskıları; III. Ahmed'e Şeyhülislâm Paşmakçızâde'nin azli kararını verdirmekte kullandığı vasıtalar. -Yeni Şeyhülislâm'ın yetkilerini kısıtlama yolunda bulduğu tedbirler. -Zekâsı ve ahlâkı üzerine düşünceler; idare tarzını belirleyen hareketler. -Evlendiği prenses. -Veziriâzamlığı döneminin şartları. -İsveç kralı XII. Charles'a karşı olumlu davranışla-n; bu hükümdârın onun hakkındaki düşüncesi; onun tarafından XII. Charles'a gönderilen hediyeler; bu hükümdârın hediyeleri reddetmesi ve bunun Ali Paşa'da uyandırdığı öfke. -Azledilmesi sebepleri; Kefe valiliğine atanması emrini alıyor. - Ölümü, cild XIII.

Ali Portuk (Rodos beyi). Yat üzerinde yerine getirdiği görevler.

(Kanunî, Drava üzerindeki köprüyü teftiş ediyor), Szigeth muhasarasındaki gayreti, cild VI.

Ali Şehsuvaroğlu (Zuldakir beyi) Kanunî'ye karşı beslediği kin; Selim'in onu Kayseri valiliğine ataması; Sultan'a gönderdiği baş; Süleyman döneminde Suriye âsilerini itaat altına alınmadaki payı; ölüme gönderilmesi; kim tarafından? Cild IV.

Allzâde (II. Selim döneminin ikinci Kapdan-ı deyhâsı). Kıbnis seferinde bir filoya kumanda etti. -İstanbul'a döndü Magosa muhasarası sırasında adalara zarar verici taarruzlarda bulundu; birleşik hırıs-tiyan deniz kuvvetlerine karşı, filosunun başında savaşlar verdi; bunlarla karşılaştığı yer ve verdiği savaş emri; bu savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi; ölümü, cild VI.

Alamanlar. İranlılarla aynı soydan gelmeleri; düşmanlarının cesetlerinin içlerini boşaltmak vahşetini uyguladıkları dönem; niçin böyle yapıyorlardı? Cild VI.

Almogablarlar. Türkopollerin şefi İshak ve Alaeddin-keykavus'u oğlu Constantin'in uğratıldıkları âkibet, cild I.

Alparslan (Tuğrul'un yeğeni ve halefi). -Saltanatının Özelliği olan hareketler. -Ölümü; mezarındaki kitabede okunanlar, cild I.

Altenbourg (Macar şehri). 1683 seferinde Türk istilâsına karşı dayanamıyor. Cild XII.

Amadeddin (Osmanlı şâiri). Bu şahsiyet üzerine biyografik ayrıntılı bilgiler, bahtsız akibeti, yazarı olduğu eser, cild II.

Amasra (Anadolu şehri). Evvelce adı neydi? Topografik konumu;

kalenin II. Mehmed'e teslim olması, Cild III.

Amasya (Kastamonu valiliğinin şehri). Şehir nehrin kıyılan üzerinde kurulmuştur; şehir üzerine to-pografik ve istatistik ayrıntılar, cild I.

Amid (Diyarbakir'in merkezi). Timur'un bu şehri uğrattığı kötü âkibet, cild II.

Amid, Bknz. Diyarbakir.

Amucazâde Hüseyin Köprülü, Bknz. Köprülü Amucazâde Hüseyin.

Amul (Asya şehri). Timur'a karşı koyması; şehrin sahnesi haline geldiği katliâm, cild II.

Amruulkays (Arab şâiri). Şöhreti, cild IV.

Anadolu (Küçük-Asya) Sınırlan; içine aldığı arazi; bu alanda birbirini takibederek kurulan devletler ve adlan, cild I.

Andrezal (Vikont de'; Fran-ce'mn İstanbul elçisi). Bu görevde yerini aldığı şahsiyet; Osmanlı imparatorluğu tarihçisi onun tecrübesini övüyor; ölümü, cild XIV.

Andrlnople (Roma şehri). -Osmanlı imparatorluğunun Avru-pa'daki payitahtı olduğu dönem. -Tarihi ve istatistik ayrıntılı bilgiler; topografik konumu; ürettiği ürün ve mamuller; saltanatları döneminde büyüdüğü ve güzelleştiği hükümdarlar; I. Murad'ın payitahtı oluyor. -II. Bâyezid'in orada kutladığı bayram; bu hükümdânın temellerini attığı cami, şehrin ona borçlu bulunduğu çeşitli yapılar. -Şehri pençesine alan yangın; yıldırım düşmesinin sebep olduğu tahribat. - II. Selim'in tahta çıkmasına doğru ikinci bir yangın felâketine uğruyor.

Andronicus- Eski (Bizans imparatoru). - II. Mes'ud'un onun yanında bıraktığı rehinelere; Turkopel-lerin şefiyle müzâkeresini yaptığı anlaşma. - Saltanatı döneminde Bizans imparatorluğunun durumu. -Bursa kumandanına teslim olması emrini veriyor. -Tahttan indiriliyor ve hapse atılıyor; kim tarafından? -Türklere karşı ülkesinin etrafını surlarla çevirtiyor.- Hazinesinin ve makamına ait süslerin Türkmenlerin ellerine düşmesi. - Bu soygunlardan sonra Bizans'da hüküm süren kıtlık. - Orhan Gzai'den yardım ricasında bulunması. - Türklere yaptığı savaşlar. - Orhan'ın ona gönderdiği mesaj ve bu hükümdarla ittifak anlaşması yapması; ölümü yıllarında Bizans'da hüküm süren sükûnet, cild I. Bknz. Paleologue.

Andronicus-Le-Comnene (Bizans imparatoru). Kendisine karşı işlenen cinayet üzerine ayrıntılı bilgi; feci sonu ile II. Osman'ın sonu arasındaki benzerlik, cild VIII.

Andronicus- Genç (Bizans imparatoru).-Orhan'a karşı yapmayı kararla

olduğu savaş; niçin? -Savaşın Rumlara getirdiği sonuç. - Orhan'la imzaladığı anlaşmalar. -Osmanlılar ve Cenevizlilerle savaşırken aradığı ittifak. - İstanbul kıyılarına inen Türklere karşı kazandığı zafer. - Orhan'la banş anlaşmasını yeniliyor, cild I. Bknz. PalĖologue.

Andronicus- Paleologue, -Bknz. Andronicus- Eski.

Anemas (kulesi). Bu kule hakkında ayrıntılı bilgi, cild I.

Angelocama (kalenin adı. Kalenin durumu, Türklerin adı üzerinde yaptıkları değişiklikler, cild I.

Angleterre (İngiltere). -Bâb-ı Âlî ile ilk münasebetlerini kurduğu dönem.- Bu konuda ayrıntılar. -Tunus ve Cezayir'le yaptığı anlaşmalar. - Trablus ile yaptığı anlaşma. - II. Charles ve II. Jaques zamanlarında tarihinin Osmanlûa-nnkiyle benzerliği. -Karlofça barışının görüşülmesi sırasında Bâb-ı Alî tarafından aracı tâyin edilmesi. -Bâb-ı Âlî ile Avusturya arasındaki savaşta aracılığı; bu tercihin sebebi, cild VII, IX, XI, XII, XHI.

Angora (Ankara) (Küçük-Asya şehri). -Nesiyle ünlü? Şehir hakkında ayrıntılı bilgi. - Bu şehir ci-vannda Yıldırım Bâyezid'le Timur arasındaki unutulmaz savaş, cild I, II.

Anne de Savoie (İmparatorl-çe.Jean Paleologue'un annesi). -Umurbey'i Cantacuzene dâvasından ayırmak için kullandığı müzâkereler. - Türkmenlerle gerçekleştirmeye çalıştığı ittifak, cild I.

Antalya (Anadolu şehri). Osman Bey tarafından muhasara edildi; Hamza Bey'inden şehir yardım aldı, Hamza Firuz bey'in oğludur; şehir üzerine ayrıntılar, cild I.

Antakya (Osmanlı İmparatorluğu şehri). Birçok kere sahip değiştirdi, cild I.

Antonakbeğ (Çerkeş prensi). Ülkelerinin krallığını elde etmek için kardeşiyle arasında süren düşmanlık; onu himayesine alan hükümdar, cild X.

Aoudouglas (Cüneyd'in damadı). -Savunduğu kale. - Bâyezid Paşa ondan intikam almak istiyor, cild II.

Aouvni (Avni) Efendi. Defterdarlık makamında yerine atandığı şahsiyet; Ölümü, cild. XVI.

Aoıız (İvaz) Mehmed Faşa (önce Karaman, sonra Vidin valisi). -1737 Avusturya savaşındaki rolü. -Sultan'dan aldığı mükafat; 1738 Avusturya seferinde Mehadia'ya yardımları; Avsutoryalılara karşı verdiği savaşın sonucu. - Kolordu kumandanlığından azlediliyor. -Avusturyalılara karşı onun tarafından elde edilen başarılar. Veziriazam olarak atanması; nasıl

değerlendirildi? Şahsı üzerine ayrıntılı bilgi. -Sefere katılımı; Avusturya ordusuna karşı giriştiği harekât. - Bâb-ı Âli, Rusya ve Avusturya arasında 1739 barış anlaşması müzakerelerine katılımı. -İmzaladığı anlaşma. - İstanbul'a dönüşü. -Sultan'a gösterdiği misafirperverlik. -Azledilmesi sebebi. -AzÜnden sonra atandığı görevler, cild XIII.

İvaz Paşa. -Politika olarak Cü-neyd'i Mustafa'nın dâvasından ayırması; böylece şehzade Mustafa'nın yalnız kalacağını düşünüyordu. -II. Murad'm zihninde uyandırdığı şüpheler; bu hükümdarın verdiği ceza; ölümü dönemi, cild II.

Apremont (1670'de İstanbul limanına gelen Fransız ince donanmasının kumandanı) Gösterdiği davranış, cild XI.

Apafy (Michel; Tarnsilvanya prensi). -Transilvanya tahtına hak iddialarında Bâb-ı Âlî'nin ona verdiği destek. - Hayatının özellikleri; Bâb-ı Âlî'ye yönelttiği şikâyetler. -Macaristan'a karşı açılan 1663 seferinde Türk ordugâhına gelişi; gördüğü muamele, ayrılışı; mâruz

bulduğu tehlike. - Tekrar ordugâha getirildikten sonra ayrılışı sırasında kendisinin mükâfaklandırılması. -Veziriâzam'a yazdığı mektup; konusu ne idi? Onunla Nicola Zollyoni arasındaki kavga; hasmına karşı tertiplettiği suikasd; Bâb-ı Âlî katındaki teşebbüsleri; bunların amacı; ona karşı Köprülü'nün duyduğu öfke; sebebi. -Veziriâzam'a gönderdiği haber; Bâb-ı Âlî'de çevirdiği entrikalar. To-ekoeli ile ittifakının Viyana'da se-beb olduğu endişeler. -Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçiler; Bâb-ı Âlî ile ihtilâflarını; hasımlarına karşı dayanıyor; Toekoeli'ye verdiği destek. -1683 Avusturya seferinde Türklere verdiği askerî birlik; Bâb-ı Âlî'de sebep olduğu üzüntüler; Avusturya ile müşterek hareketleri, cild XII.

Arabacı Ali Paşa (Sultan'm üzengi kaymakamı). Veziriâzamlık makamına yükselmesi; hakkında ayrıntılı bilgiler. - Makama gelişini takibeden değişiklik ve idamlar. -Arabacı lâkabı nereden geliyor? -Azledilmesi ve sebebi. - Kendisine reva görülen aşağılayıcı muamele ve sürgüne gönderildiği yer, cild XII.

Ar ablar. - Hz. Muhanımed'den

önce kız çocuklarına uyguladıkları muamele; .Fırat kıyılarını tehdit etmeleri; II. Mustafa'nın aldığı tedbirler, cild III, XII.

Arablar (İmparatorlukları). Eski imparatorluklarla kıyaslanabilir, cild I, II ve giriş bölümünde.

Arabistan. - Sınırlan, topografyası ve bölgenin taksimi. -Dikkate değer şehir ve limanları. - Sakinleri üzerine ayrıntılı tarihî bilgiler; ara-bistan'ın

belirleyici gelenek ve görenekleri. - İslâmiyetten sonraki tarihi üzerinde düşünceler.

İslâmiyetin kurallarını kabul ettikten sonraki hanedanlar. - Osmanlılar tarafından iki kere fethedilmesi.

- IV. Murad saltanatı dönemindeki iç savaşlar, cild VI, IX.

Arab Receb Paşa (Sofya valisi). 1689 Avusturya savaşında Tuna ordusu kumandanlığına getirilmesinin borçlu olduğu tesir; bu seferdeki harekât üzerine ayrıntılı bilgiler; çarptırıldığı ceza; sebebi, cild XII.

Arabşâh (Suriyeli tarihçi). - Yıldırım Bâyezid'in esarete kapatıldığı söylenen demir kafese dair inandırıcı hususlar anlatıyor. - Timur'un yanındaki görevi; Osmanlılara kaçı; yazan olduğu eserler, cild II.

Aragonia (Joanna dia). -Güzelliğine borçlu olduğu şöhreti. - Portresinin bulunduğu müze, cild V.

Altın Ağacı Bağdad'da içinde bulunduğu saray; eskiliği üzerine düşünceler, cild V.

Arşanjelgrad (Yeni Sırbistan'da kale). Topografik konumu; inşâsı üzerine düşünceler, cild XVI.

Argental Ferriol (Bâb-ı Âlî nez-dinde Fransız memuru). - İngiliz elçisi Lord Paget'in Sultan'm ve Veziriâzam'm huzurlarına kabul edilmesine muhalefet göstermesi. -

- Sultan tarafından kabulü sırasında çıkardığı hâdise; Boğaziçi'nde gezmelerine yasak konması. - Hakkında ayrıntılı bilgiler. - Yazan olduğu eser; Divan'da Rakoczy'yi desteklemesi. - Politikasının hedefi.

- Veziriazam Ali Paşa ile anlaşmazlık sebebi. - Yakalandığı bunama hastalığı. - Fransa'ya aldırılıyor, cild XII, XIII.

Argun- Han (Abaka-Han'ın halefi). Gıyaseddin'i uğrattığı âkibet cüdl.

Arslan Bey (Veziriazam Topal Osman Paşanın oğlu). Yükseldiği makam, cild XVI.

ArmĖes (Ordular). - Türklerin, Moğol ve Tatarların ordu teşkilatında kabul edilen taksimat. - Alparslan'la mücâdelesinde Bizans İmparatoru Romanus Diogene ordusunun oluşumu ve sayıca önemi. -Keyhusrev ordusunun Moğollar karşısında kapıldığı panik dehşeti.

- O zamanlarda akıncıların görevi.

- Devamlı bir ordu vücuda getirilmesi dönemi. - Böyle bir orduyu ilk kullanan hükümdar. - O sırada böyle bir ordunun teşkilâtı nasıldı?

- Osmanlılarla ordu rehberlerinin menşei. - Timur ordusunda uygulanan yeni düzen. - Asya'da üniformaların ilk izleri. - En eski zırhlı alayların

ortaya çıktıkları dönem. -Timur ordusunun sayıca miktarı. -Polonya ordularının yük taşımada uyguladığı usûl. - Kara Mustafa Paşa'nın 1678'de Ruslara karşı kumanda ettiği ordunun oluşum şekli. - Sayıca kuvveti. - Bu ordunun uğradığı kayıplar. - 1682'de Avusturya'ya karşı çıkarılan ordunun tasviri. Bu ordunun yürüyüşü.-Orduda bulunan başlıca kumandanlar. - Viyana etrafında meydana getirdiği tahribat. - Sayı gücü; verdiği kayıplar. - Türk ordularından muhasaranın süresi bakımından önemi olan inançlar, cild I, II, XII.

Armories (Zırhlar). Önce İran hükümdarları kullanıyorlardı; sonra Bizans tarafından uygulandı; daha sonra Osmanlılar uyguladılar, cild XII.

Aislan Bey (Zulkadr hükümdarı). Saltanat süresi; ölümü, cild I.

Arslan Giray, Bknz. Giray -Arslan.

Arslan - Han (Abul.Muzaffer-bin -Ali) Aldığı ad, hakimiyetini kabul etirdiği ülke-Kuzey Çin halkına karşı davranışı, cild I.

Arslan Faşa (Mehmed Paşa'nın oğlu). Lakabının nereden geldiği; valisi olduğu şehir; Macaristan'ı Kanun'un f'ye hangi görünüş altında sunuyordu, - Palota üzerindeki teşebbüsünün başarısızlığı. Kanun'de kendisine karşı uyandırdığı öfke; niçin? Aleyhinde bildirilen hüküm. - Ölümü. - Soyağacı üzerine ayrıntılı bilgi, cild IV.

Artillerie (Topçuluk). Osmanlılar Kanunî dönemde, kısaylamalı olarak diğer Avrupa devletlerinden üstün durumda bulunuyorlardı, cild V.

Asie-Mineur (Küçük-Asya). -Burada bulunan sancakların sayısı. - İçlerinden bir hükümdar savaşa girdiğinde diğerlerinin tutumu, cildi.

Osmanlı sarayında bunlara bir İlim dalı mensupları olarak saygı gösteriliyordu, cild XV.

Ataullah Bey (silahdarlar kâtibi). Bükreş kongresinde temsil görevi, cild XVI.

Athenes (Atina). - Yıldırım Bâyezid'in şehri fethettiği dönem. -Bu konuda tarihi bilgi.- Bu şehri Türk hâkimiyetine geçiren sebep. -1687'de Venedikliler tarafından muhasara edildi. - Muhasaracıların sebep oldukları büyük tahribat ve Atina ellerine geçiyor. - Türkler tarafından nasıl geri alındı? Cild III, XII.

Atlubeyzâde Mehmed (Knin kumandanı). - Bu kalede nasıl bulunuyordu? Kaleyi Venediklilere teslim etmesinin sebebi. - Şehrin sakinleri tarafından öldürüldü; bunun sebebi, cild XII.

Atçıkbaş (İrniret sakinleri). Bâb-ı Âlî'ye vergi veren aşiret; sürekli bir savaşta mağlub oldular, cild XVI.

Atçou (Kuban nehri mansabin-da inşâ edilmiş kale). İnşâ sebebi ne? Cild XII.

Âsur (imparatorluğu). Modern devletler onunla kıyaslanabilirler, cild I, II.

As t ara kn (Asya Tataristanı şehri). Durumu, Timur'un ona getirdiği âkibet, cild II.

Astrologlar (Yıldız bilimciler). Timur bunlardan yararlanıyordu; bunların kehânetleri bu hükümdar tarafından nasıl karşılanıyordu, cüd II.

Astronomlar (gökbilimciler).

Attalc (Küçük-Asya kralı). Payitaht olarak kullanılan şehir; vasiyetnameyle Roma'ya miras bırakılan ülke, cild I.

Aubusson (Pierre d': Rodos şö-velyeleri büyük- üstadı). - Adanın savunması için kuleler yaptırdı; Rodos tarikatından bütün şövalyeleri çağırıyor; niçin? -II.. Mehmed'le bir anlaşma imzalıyor; savaş ihtimalini gözönünde tutarak dört tarafında tedbirler alıyor. - Rodos şehrinin Türkler tarafından muhasarası sırasındaki tutumu. Adaya gemiyle geldiğinde şehzade Cem'e gösterdiği kabul. - Şehzade Cem dolayısıyla kendisine başvuran elçiler; şehzadeyi Fransa'ya göndermeye karar veriyor; niçin? Tahta çıktığı takdirde uygulanmak üzere Cem'le bir anlaşma imzalıyor. - Cem hakkında Sultan II. Be-yazid'le gizli bir anlaşma yapıyor. -Büyük-üstad'ın bu şahzâdeye karşı uyguladığı sert politika, ki ona bir esir muamelesi yapıyordu. - Bu sebeble papa tarafından nasıl mükâfatlandırıldı. Cild III.

Auersper (Herbart; Camiol kumandanı, general). - Mağlubiyet hakkında Ferhad Bey tarafından yazılmış rapor. - Kesik başının gömüldüğü yer, cild VII.

Auguste (Polonya kralı). Karlof-ça barışının müzâkeresi sırasında gösterdiği davranış, cild XII.

Auguste III. (Polonya kralı). -İhtilafli durumda Polonya konfederasyonu ile beraber bulunuyordu; Bâb-ı Âlî ile Rusya arasında bir yaklaşım için gayret sarfediyor, cild XIV.

Avusturya. -Bu devletin Osmanlı devletiyle tarih içindeki münasebetleri. - Bu durumda birçok akıncı birliklerinin verdikleri zararlar Avusturya'nın Bâb-ı Âlî'ye ilk elçisini gönderdiği dönemdeki şartlar. - Kanunî ile imzaladığı barış anlaşması. - Bâb-ı Âlî'ye karşı düşmanlığın tekrar başlaması. - Bu durumda müzâkerelerle geçen yıllar sona eriyor. - Türkiye bakımından Avusturya imparatorluğunun sınırları üzerinde düşünceler. - Osmanlı imparatorluğu tarafından Avusturya nasıl görüldü? -1584'den

itibaren Avusturya ile

münasebetlerinin durumu. -1568den itibaren Avusturya'nın Bâb-ı Âlî'ye sunduğu yıllık hediyelerin sayısı. - Osmanlı İmparatorluğu ile girilen ve sonunda baş getiren tarihî müzâkereler. - Bu iki devletin Transilvanya konusunda birbirlerini suçlayan şikâyetleri; bu konudaki müzâkerelerin gözden geçirilmesi. -Avusturya'nın Bâb-ı Alî ile yeni diplomatik münasebetlerinin durumu. - Avusturya'nın imparator adına Sultan İbrahim'le imzaladığı barış anlaşması. - IV. Mehmed saltanatı döneminde bu devletle Bâb-ı Âlî arasında mevcut bulunan diplomatik münasebetler. - Saint-Gothard savaşından sonra iki devlet arasında imzalanan barış anlaşması. - Avusturya'nın Bâb-ı Âlî nezdinde Wardein Paşası hakkındaki şikâyeti. - Ve Transilvanya kralı aleyhinde de aynı yoldan şikâyet. Macaristan sınır dolayısıyla yeni suçlamalar. - 1682'de Bâb-ı Âlî'nin Avusturya'ya doğrudan savaş ilânı. - Polonya ile tedafûi ve tecavüzî ittifakı; Avusturya'nın birbiri peşi sıra uğradığı mağlubiyetler; payitahtının uğradığı muhasara. - Viyana kim tarafından kurtarıldı? - Polonya, Venedik ve papa ile Türkiye'ye karşı birleşiyor. - Belgrad'ı, Semendra, Galaboz ve diğer yerleri muhasara ederek ele geçiriyor. - Hisarcık'da bir yenilgiye uğruyor. - İkinci Süleyman tarafından talep üzerine toplanan konferanslarda yer aldı; tekliflerde bulundu. - Bâb-ı Âlî'ye karşı sürdürdüğü savaş üzerine ayrıntılı bilgi; Holanda elçisi Hemskerke tarafından Bâb-ı Âlî'ye açıklanan baş teklifleri. - Ragusa cumhuriyetinin himaye karşılığı ona ödediği vergi. -İtalya şehirleri Avusturya'nın zaferine yardımcı oldular. - Karlofça barışıyla elde ettiği hisse. - Karlofça baş anlaşması esaslarının hazırlanması münasebetiyle Türkiye ile imzalanan mütâreke. - Bu baş anlaşmasının sağladığı avantajlar. - Avusturya ve Bâb-ı Alî tarafından imzalanan pasarofça anlaşmasının sonucu. - Avusturya'nın Tunus ve Trablus'la imzaladığı anlaşmalar. -Bâb-ı Âlî konusunda Rusya ile yeni çözüm anlaşmaları. - Avusturya'nın, Niemirow kongresinde açığa vurduğu görüşleri. - Osmanlılar karşısında yer aldığı savaş; 1737, 1738 ve 1739 seferleri harekâtı üzerine ayrıntılı bilgiler. - Avusturya'nın 1739'da Bâb-ı Âlî ile yürüttüğü müzâkerelerin konusu ve bunların sonucu olan anlaşma. -İmparatoriçe Anne ve Almanya imparatoru ile yaptığı son ittifak anlaşmasına bağlı şekilde ifâde edilen son gizli madde. - Avusturya'nın sultanlara hediyeler göndermeğe son verdiği dönem. - Avusturya, İmparator François ve Cezayir nâibiyle yaptığı anlaşmaları yeniliyor. - Avusturya'nın Bâb-ı Âlî ile arasındaki gizli yardım anlaşmasının gerçekleşmesini borçlu bulunduğu elçiler. - Bu anlaşmaların mevzuu. -

Polonya'nın taksimi hususunda Rusya ile Prusya'nın Avusturya'ya yaptıkları teklifler, cild I, XV, ve giriş bölümü, IV, V, VI, VII, VIII, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI.

Avariz. Osmanlı imparatorluğunda bu vergi teriminin anlamı, cild VIII.

Aya Sofla (camii). İnşâsını gerçekleştiren kişi; bu yapı üzerine ayrıntılı bilgi; avlusunda görülen türbeler, cild XVIII.

Ayaş Paşa (Anadolu beylerbeyi). Selim'in Mısır savaşındaki politikası üzerindeki tesiri. - Sultan Tam-bay'ı esir alması. - Kanuni tarafından başına getirildiği hükümet. - Rodos savaşına katılması; Sultan in gözünden düşmesi, niçin? Görevleri kendisine geri veriliyor. -Katıldığı muhasara üzerine ayrıntılı bilgi. -İbrahim Paşa'nın evlenmesinde yerine getirdiği görevler. -Men'sei; zekâsının aşağı seviyesi. -Macaristan seferine katılması. -Veziriâzamlık makamında Damad İbrahim Paşa'nın yerini alması. -Venedik cumhuriyeti lehinde gösterdiği barışçı niyetler; Korfu mu-hasarasındaki payı. - Ölümü; şahsiyetinin değerlendirilmesi, cild IV.

Ayaş Paşa (Erzurum beylerbeyi) Şehzade Bâyezid'e hizmeti; bu hizmetin şehzadenin meş'um sonundaki rolü, cild VI.

Azablar. Osmanlılardaki bu yaya askerler üzerine düşünceler; onlara savaşta verilen görev; muhasaralarda bunların fedâkarlık-lanna dayanan görevleri. - Avrupa'da bunlar yeniçerilerden daha çok korku vericiydiler, cild I:

Azeddin (İzzeddin). Bknz. Kılı-çarşlan I, n ve m.

Azeddin Keykavuş I. (Keyhus-rev'in büyük oğlu, Selçuk şehzadesi). Bu prensin ahlâkî ve fizik vasıfları; onu sultan ilân eden beyler; amcasının taht üzerindeki iddiaları karşısında mecbur olduğu mücâdele; aynı iddiaları küçük kardeşi de savunuyordu. - Amcasının ve küçük kardeşinin beylerini uğrattığı âkibet. - Feüheri ve talihsizlikleri; Paşalarına gösterdiği muamele. - Ölümü; mezarının bulunduğu yer. - Mezar anıtı kitabesinde okunan yazı; bu prensin soyağacı, cild I.

Azeddin Keykavuş n. (II. Gıyâşeddin Keyhusrev'in oğlu). - Onu kardeşiyle birlikte tahta çıkaran şartlar. - Aralarında ortaya çıkan ayrılık. - Azeddin bakımından bu ayrılığın getirdiği sonuç. - Aynos hisarına kapatılması; niçin? -Hisardan kaçışı. - Ülkesine dönüşünde evlenmesi. İlk karısının âkibeti. - Oğlunun kabul ettiği din. - Soyağacı, cild I.

Aziz Efendi (Khios kadısı). -Şeyhülislâm Mes'ud Efendi'yi azlettirmesi. - Onu bir Musevî olarak gösteren tarikat tarihinde anlattığı şartlar. - Müsamahasızlığı. - ölümü, cild XI.

Aziz Efendi, Bknz. Karaçelebizâde.

Az mi zade Haleti (Osmanlı şâiri). Ölümü dönemi; yazdığı eserler, cild IX.

Azof (Azak Denizi). - Türkler bu denizin kıyılarını Rus kayıklarına karşı korumak için Kuban nehri mansabında bir kale inşâ ettiler, cüd XII.

Azof (Azak, Asya şehri). - Bu şe-hire karşı Osmanlıların tertiplelediği sefer; bu konuda ayrıntılı bilgi; Kazakların şehri uğrattıkları âkibet; şehrin yeniden inşâsı; kim tarafından? Şehrin Büyük Petro tarafından sonuçsuz kuşatılması. - Ruslar tarafından yeniden muhasarası; şehir ellerine geçiyor, X, XII.

Baba Giray, Bknz. Giray Baba.

Bab Reden (Rufailer tarafından saygı gören esrarengiz kişi). - Yaşadığı olağanüstü çağ; hakkında ayrıntılı bilgi. - Üstadlan olduğu kişilerin zümresi, cild I.

Baban Han (İran Paşası). - Hus-rev'in esiri oluyor; hayatını muhafazayı neye borçlu. - Başının kesilmesi şartları cild IX.

Babalar (Osmanlı dervişleri). Bu dinî zümre üzerine ayrıntılı bilgi, cild I.

Babadağ Süleyman Paşa,

Bknz. Süleyman Ağa (serasker).

Babek (mezhep reisi). Mezhebini yaydığı dönem; mezhebin mâhiyeti, cild II.

Bafa, Bknz. Safiye.

Bağdad (Asya şehri). - Şehire Azizler Şehri dedirten şartlar. -Payitahtı olduğu hükümdar. - Timur'a teslim olması. - Şehirde bulunan mezarlar. - Kanunî'nin şehri fethettiği dönem. - Bu şehir üzerine ayrıntılı tarih ve istatistik bilgisi. - Şehire lâkabı nasıl verilmişti? Bekir Paşa isyanı peşinden şehir İran Şahı tarafından muhasara edilmişti. - Şehrin İranlılar tarafın dan fethinden sonra halkın gördüğü muamele. - Şehrin Hafız Paşa tarafından kuşatılması. Veziriazam'ın ordularına karşı savunması. - Kalenin konumu; surları; kapıları. - IV. Murad'ın muhasarası; bu konuda ayrıntılı bilgiler. Şehrin teslim oluşu, cild I, II, V, IX,

Bahir Mustafa Paşa (III. Mustafa saltanatı dönemi Veziriâzam'ı) - Bu makama birçok defa geldi; İdaresindeki belirlilik ve kesinlik. -Nişanlandığı prenses; azledilişi. -Uğradığı âkibet. - Ölümü üzerine düşünceler. - Polonya Başvekili ve Başkumandanı ile Poniatowski'nin, III. Auguste'ün ölümünden sonra yapılan seçimlerde kazanması üzerine mektuplaşmaları; bu vesileyle takibettiği siyaset, Cild XVI.

Balbourd (Bayburd Asya şehri).

- Selim'in bu kaleyi kuşatması emrini verdiği Paşa. - Kalenin teslim oluşu. - BtTşehir kızlarının güzelliklerininşöhreti, cild IV.

Baısnkor (Hind prensi). - Soyağacı; sığınacak bir yer aramak üzere İstanbul'a geliyor; niçin? Ölümü.

- Men'şei ve kaybolması üzerine ayrıntılı bilgi, cild X.

Baki (Osmanlı şâiri). - Sanatının değerlendirilmesi; yazdığı eserler. - Ölümü, cild VII.

Bakıcs (Mathias). Kruppa'da Türklerle mücâdele eden mukavemetçi, cild VI.

Baku (Kafkasya şehri). Şehri dikkate değer kılan husus, cild VII.

Balaban (Osman Gazinin Paşası). - İnşâ ettiği kale; kalenin bulunduğu yer. Kaleyi Bizans imparatorunun yeğeni Musa'ya teslim ediyor, cild II.

Balaban Badera (II. Mehmed'in Paşası). - Sultan'ın ona verdiği kumandanlık; Doğumu. - İstanbul muhasarasında kazandığı zafer; İskender Bey'e karşı yaptığı savaşların neticesi. - Ölümü, cild III.

Balbek (Suriye'nin şehri). Timur dönemindeki halkı üzerine düşünceler; ünlü mezar, cild II.

Bâli Bey (Malkoçoğlu). - Eflâk voyvodası Wlad'a yapılan savaşta büyük yararlığı. - Waradin şehrine yaptığı akının sonucu; Pruth nehri ötesi bölgeye akınlarıyla verdiği zarar. - 1498'de Polonya'ya karşı idare ettiği sefer, cild III, IV.

Bâlî Bey (Yahya Paşa'nın oğlu). - Kanunî tarafından 1521'de Macarlarla yapılan savaşdaki yararlılığı. - Belgrad valisi oluyor. - 1526 seferindeki davranışı; Buda valiliği ile Süleyman Paşa'nın yerine atanıyor. - 1523'de Macaristan'a karşı sefer açıyor; başarıları. - Ölümü, cildV.

Bâli Paşa (Diyanbekir valisi). -Azledilmesi sebebi. - Pesth şehrinin savunmasıyla görevlendiriliyor; Ferdinand'ın ordularına karşı dayandığı muhasara, cild V.

Bâlizâde. - Şeyhülislmâmlik makamına atanması, yazdığı eserler; Veziriazam KÖprülü'ye gönderdiği yazı. - Azledilmesi; niçin? Cild XI.

Balkanlar. - Bu sıradağlar üzerine ayrıntılı bilgi. - Bizans imparatorları Paleologe'larm Bulgar ve Sırların istilâsına karşı bu tabîî şeddi kullanmayı ihmâl etme hatâları, cild I.

Balkh (Belh, Asya şehri). Burasını payitaht olarak kullanan hükümdar; Timur'un bu şehre yaptıkları, cild II.

Baltacı Mehmed. Bknz. Meh-med Baltacı.

Baltaoğlu (Osmanlı imparator-luğu'nun ilk amirali). -II. Mehmed'in İstanbul muhasarası için kurduğu donanma; Baltaoğlu'nun adını alan körfez; Baltaoğlu Les-bos'u tahribediyor; ele geçirdiği şehir. - II. Mehmed'in Baltaoğlu'na duyduğu öfke; niçin? Bu hükümdarın ona verdiği ceza, cild II.

Banat. Bu bölgenin Osmanlıların hâkimiyetine girdiği dönem, cild IV.

Bandino (Medici'lere karşı şikâyetçi olanlardan biri). İstanbul'a sığınır Floransa dükü Lorenzo*ya II. Mehmed tarafından teslim edilir, cild III.

Banyaluka (Bosna kalesi). - Kalenin önemi; Türklere teslim olur. -Louis de Bade'in hakimiyetine girdiği dönem; Osmanlıların burada bulunan top güllesi dökümhanesi, cild V, m

Barbarigo (Jaques, Peloponse şehremini). Patras'ı kuşatıyor; uğradığı yenilgi; ölümü, cild III.

Habbaro (Venedik elçisi). İstanbul'da yerine atandığı bu vasıfdaki şahsiyet; Kıbrıs ve Lepanto'da Venediklilerin silah üstünlüğü kazanmalarından sonra Veziriazam' ı ziyaret ediyor; Amacı ne? Yüksek makam sahibi Türkün ona söylediği sözler; sınır belirlenmesi için Dabnaçya'ya gidiyor, cild VI.

Barberousse (Frederic). Bu imparatorun Konya'yı kolayca almasının sebebi; kendisiyle birlikte götürdüğü rehine, cild I.

Barcsay (Acate, Tarnsilvanya kralı). - Bu bölgede idarede yerini aldığı hükümdar; Bâb-ı âlînin tasvibini hangi şartlarla elde ettiği; bu tasvibi ifâde eden Hatt -ı Şerif. -Elçisinin İstanbul'da mâruz kaldığı muamele; Sidi Ail nezdinde teşebbüste bulunmasının konusu; tutuklanıp hapse atılıyor, cild XI.

Barkyarok (Melek Şah'm büyük oğlu), saltanatı üzerine ayrıntılı bilgi, cild I.

Barozzi (Venedikli mühendis, Türkiye'nin hizmetinde). Bâb-ı Âlî'nin ona verdiği aylık; niçin? Ölümü; bu ölümün doğurduğu şüpheler, cild XII.

Basilicus (Jean Samos müste-bid hükümdarı). -Doğuşu; yükselmesinin sebebi. - Bu kişi üzerine

ayrıntılı bilgi. - Eflâk voyvodalığı Bâb-ı Âlî tarafından nasıl tanındı. - Halkın ona karşı tavrı. - Uğradığı âkibet, cild VI.

Bessemond (Pierre Robert de). Men'şei; ona İslâmiyeti kabul ettiren sebep; kişiliği üzerine ayrıntılı bilgi, cild XVI.

Basra (Asya şehri). -Şehrin anahtarlarını Kanunî Sultan Süleyman'a gönderen hükümdar. -Şehirde çıkan kargaşalıklar ne vesileyle? Şehir sakinleri temsilcileri Bâb-ı Âlî tarafından nasıl karşılandı, 1693 yılında. -

Uğradığı düşkünlük durumu, cild XIII, XV.

Basta (Avusturya başkumandanı). Eflâk voyvodası Michel'i öldür-tüyor; niçin cild VIII.

Batailles (Savaşlar).-Bizans imparatoru Romanus Diogene tarafından Alparslan'a karşı verilen savaşın neticesi. - İslam yıllıklarında Nissi-Çemene verilen önem.- Koso-va savaşında birleşmiş Sırb, Bosna hükümdarlarına karşı I. Murad ordusunun giriştiği hareket; unutulmayan cinayet. - Macaristan kralı Sigismund'un Yıldırım Bâyezid'e karşı verdiği savaşın raporu.-Timur'la Bâyezid arasında geçen sa-vaş.-Varna savaşı. - Kracowitz savaşının neticesi.- Kenger Mezae savaşından sonra galiplerin tedhişe başvurmaları. - Çaldıran sahrasında Selim'in Şah ismail'e karşı verdiği savaş üzerine ayrıntılı bilgilen bu savaşta hayatlarını kaybedenler. - Mohaç savaşının Macaristan açısından neticesi. - İslâmiyetin kuruluşundan beri verilen en önemli savaşların sıralanması. -Safnt -Gothard savaşının ve daha öncekilerin neticeleri. - 1683'den 16971 ye kadar Türkler tarafından kazanılmış ve kaybedilmiş savaşlardan bazılarının raporu. -Krozka savaşı üzerine ayrıntılı bilgiler; Osmanlı tarihçisi Suphi'nin bu savaşa verdiği derece. - 1770'de Türklerin Ruslar karşısında kaybettikleri Kartal savaşı. - 1773'de Türklerle Ruslar arasında geçen Kaynarca savaşı neticeleri, cild I, II, III, IV, V. VII, XI, XII, XIV, XVI.

Bathory Di somlyo (E ti erme; Transilvanya hükümdarı); - Yerine geçtiği hükümdar; Bâb-ı Âliye vergisini ödemekle düzenli davranıyor; Selim bu hususdaki memnunluğunu belirtiyor. - Bekes'in rakib-liği; onun tertiplerini nasıl boşa çıkarıyor. - Murad III. döneminde Bâb-ı Âli ile münasebetleri. - Polonya krallığına seçilmesi. -Transilvanya tahtını lehine terkettiği prens. - Bâb-ı Âli'nin onunla yaptığı anlaşma. Bu devlete yönelttiği şikâyetler ve aldığı cevap. -III. Mu-rad'ın emirlerine uymakla itaatinin delilini veriyor. - 1583den itibaren bu hükümdarla münasebetleri. -Ölümü, cild VI, VII,

Bauer (Rus generali). Türklere karşı Kartal Savaşı'nda ün kazandı, savaşın tarihi 1770, Cild XVI.

Bayender (hanedan). Kurucusunun adı, cild I.

Bâyezid I. (Yıldırım; I, Murad'ın oğlu). -Evlendiği prenses, düğünlerinin yapıldığı yer; eşi prensesin cihaz olarak Yıldırıma verdiği şehirler. - Tahta çıkışı; tek kardeşini öl-dürtmesi; bu karan vermesinin sebebi. - Yıldırım lâkabı nereden geliyor. - Babasının başlattığı savaşı sürdürüyor. Sırbistan kralının onunla yaptığı anlaşma. -Anlaşmayı imzalayan kral Lazaroğlu'nun Bizans'a karşı davranışı; onların bölünmelerinden yararlanıyor. -Bâyezid'in

temelini attığı yapılar. -

Alaşehir'i ele geçirmesi. - Avrupa ve Asya'daki fetihleri. - Kendisini bıraktığı lüks ve sefahat. - Disiplin için sertliği. - İnşa ettirdiği camiler. - Macaristan, Bulgaristan ve Eflâk üzerine gerçekleştirdiği fetihler. - Macaristan kralı Sigismund'a karşı savaşı; savaşın bu hükümdar açısından sonucu. - Savaştan sonra savaş meydanını dolaşırken içini dolduran duygu; bu münasebetle mağlublardan intikam alması. - Fransız şövalyelerini serbest bırakmak için razı olduğu fidye; onları geri göndermeden önce seyrettiği av sahneleri; zaferini nâmelerle bil dirdiği hükümdarlar. - Bizans imparatorundan elde ettiği tâvizler. - Yunanistan ve Asya'daki fetihleri sürüyor. - Payitahtı Bursa'da kalıyor. - Timur'un ona mesajı ve bu kahramana verdiği cevap. - Bizans tahtını istiyor; İstanbul'u kuşatmasına engel olan şartlar. - Timur'a karşı girdiği kanlı savaşın sebepleri; hangi vesileyle Sivas ve Erzincan'ı ele geçiriyor. - Timur'dan aldığı mektup; bu hükümdarla mektuplaşması. - Timur'un elçilerine hakaretle muamele ediyor. - Davranışının ser beb olduğu çarpışmalar. - Osmanlı tarihçilerinin bildirdiklerine göre oğullarının sayısı. - Timur'a gönderdiği elçilik heyeti. - Timur'un ona kabul ettirmek istediği şartlar.

- Bâyezid'in cevabı. - Tatar İmparatoru ile savaşmaktaki ısrarı. Bir meydan savaşı için yaptığı hazırlıklar. - Savaşın başladığı yer. - Bu savaş üzerine ayrıntılı bilgiler. - Savaşın Bâyezid açısından sonucu.

- Timur'un onu esir olarak karşılaması. - Niçin sert bir muamele görmek zorunda kaldı. - Malûllüğü durumu. - Esirliği sıra sında Timur'la aralarındaki konuşmalar. - Ölümünden önce Timur'dan ricaları. - Bu vesileyle Timur'un söyledikleri. - Timur'un Yıldırım'a karşı davranışı. - Osmanlı İmparatorunun saltanat süresi, cild I, II.

Bayezid II. (II. Mehmed'in oğlu). - Babasının ölümünden sonra tahta çıkmakta gösterdiği tez canlılık. - Saltanat dönemini başlatırken verdiği tâvizler. - Cenaze merasiminde babasına karşı son görevlerini yerine getirmesi. - Kardeşi şehzade Cem'e karşı aldığı tedbirler. - Ona karşı savaş verdiği ova.- Cem'in kaçışında yardımcı olan Türkmenlere muamelesi. - Gedik Ahmed Paşa, Cem'i takiple görevlendiriliyor; Bursa'yı yağmalamalarına engel olmak için yeniçerilere verilen yeni tâvizler. - Cem'in teşebbüslerine karşı koymak üzere yeniden Anadolu'ya hareket ediyor. - Bu hükümdarla şehzade arasındaki savaş üzerine ayrıntılı bilgi. - Kardeşine meşeleri müzâkere etmel teklifinde bulunuyor. - Rodos şövalyelerinin şehzade Cem konusunda gönderdikleri elçilik heyetini kabul ediyor. - Bu

şartlar altında yapılan anlaşmanın muhtevası; şövalyelerin üsdadı ile yapılan anlaşmada Cem'in şahsıyla alâkalı gizli maddeler. - Sultan'ın üstada gönderdiği hediye; dostluklarının delili olarak. - Papa İle müzâkerelerinin amacı; Cem'in şahsı üzerine câniyâne teklifler ve papa VIII. İn-nocent. - Borga'nın Bâyezid'e müracaatı; bu vesileyle bir râhib için Papa'dan garib bir talebde bulunuyor. - Kardeşi Cem'i defnettirdiği yer. - Tahta çıktığı sıradaki yaşı; ahlâk yapısı ve karakteri üzerine düşünceler; kardeşininkiyle kıyaslanan portresi. - İlk savaşları; Venedik'le imzaladığı anlaşma. - Bütün vezirlerini davet ettiği ziyafet; onlan uğurlarken aralarından biri

üzerindeki yaptığı meş'um seçim. -Rumeli seferinin amacı. - Büyük bir av partisi terdiplendiği ova; bayramı geçireceği şehirler. - Onunla Macar kralı arasında imzalanan anlaşma. - Moldavya seferi üzerine ayrıntılı bilgi. - Djole dağı üzerinde kabul ettiği elçilik heyetleri. - Mısır'da savaşa girmesine karar verdiren sebebler. - Bu savaş üzerine ayrıntılı bilgi. - İstanbul'da kabul ettiği elçilik heyetleri. - Mathias Corvin nezdindeki elçisine verdiği görev. - Sis şehri kumandanına muamele tarzı. - Budak'a verdiği destek; hangi amaçla? Mısır ordusuna karşı harekâtı şahsen idare etmesine engel olan sebebler. - Çocuklarının sayısı; bunların valiliklerini yaptı\lan eyâletler. - Çocuklarının evlendirdiği kimseler. - Mısır'la anlaşma imzaladığı dönem. -Macaristan üzerine projeleri. - Birliklerinin Arnavutluk'da meydana getirdiği tahribat; öldürülmesine ramak kalmıştı. - Bu vesileyle yeni koruma düzenlemeleri. - Sultan'la Polonya arasındaki ahenkli düzeni aniden bozan sebebler. - Eflak voyvodasını Boğdan hizmetlerinden Ötürü mükafatlandırma tarzı. - Çar III. Jean'dan aldığı mektup. -Bu hükümdarın ilk elçisini kabul ettiği dönem. - İsteklerine verdiği olumlu cevap. - Cem'in kızına gönderdiği düğün hediyesi. - İki kız torunun evlendikleri prensler. - Bu iki evlenmenin Osmanlı İmparatorluğu açısından önemi. - Türk dış politikasına kazandırdığı gelişme. - Avrupa devletleriyle münasebetlerine bir göz atış. - Lepanto bölgesine gönderdiği akıncılar. -Bu kalenin fethinden sonra inşâ ettirdiği kale. - Modon kalesi muhasarasında hazır bulunuyor. -İslâm ibâdetine tahsis ettiği oradaki kilise. - Coron'a girdiği tören günü. - Gelirlerinin bu iki kaleye tahsis ettiği şehirler; Modon'da yaptırdığı çalışmalar. -İmparatorluğunun ticaretini korumak için orada aldığı tedbirler. - Dalmaçya ve Bosna'da giriştiği fetih hareketleri; Venedik cumhuriyeti ve Macaristan'la imzaladığı anlaşmalar; Sultan'm sürekli derin düşünmeden hoşlanması; iç hayatıyla ilgili ıztıraplan. - Doğduğu şehir; bir deprem herşeyi altüst ediyor. -Bâyezid bu olay sebebiyle Divanı toplantıya çağırıyor; Vezirlerine hitabesi; İstanbul

surlarının yenilenmesi münasebetiyle halkı mükâfatlandırması. - Kendisiyle çocukları arasında başlayan çekişme; Taht'ta yerini almak üzere Ah-med'i tercih ediyor. - Payitahtında bu tercihin sebep olduğu ayaklanma. - Oğlu Selim'i Rumeli'ye çağırmasını gerektiren sebepler. - Yeniçerilerin ayaklanmaları; Oğlu Se-lim'e valiliğine dönmesi için yaptığı teklif, - Tahttan feragat edişi. - Yeni Sultan'dan aff talebinde bulunması. - Ölmü: Bu konudaki tahminler, görüşler. - Şahsının ve saltanatı döneminin değerlendirilmesi. - Sarayının teşkilâtı. - Onun eseri olan yapılar; himâyesi sayesinde sanat ve ilimde kaydedilen ilerlemeler. - Şiirlerinin özelliği, cild m, IV,

Bfiyezid II (Sultan camii). Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

Bâyezid (Kanunî'nin oğlu). -Onu babasının gözünden düşürmeğe çalışan kişi. - Kurbanı olduğu gizli tertip. - İran'a doğru kaçıışı. - Şâh'ın onu kabul edişi. -Şah Tahmasip'in sarayındaki durumu. - Bu hükümdarın şehzadeye karşı tavn. - Mezarının bulunduğu yer, cild VI.

fa'nın kardeşi). Ölümü; bu olayın tahrik ettiği tahminler, cild XVI.

Bâyezid paşa (Osmanlı Paşası).

- Ankara savaşından sonra kaçan Yıldırım Bâyezid'in oğlu Mehmed Çelebi'ye yardımda bulundu. Cü-neyd'den gördüğü muamele. - Bu bey'in damadından intikam alıyor.

- Karaman'da kurduğu kapan. -Mehmed Çelebi ölümünden önce ona son talimatını veriyor. - Meh-med'in ölümünden sonraki davranışı. Mustafa'ya karşı kendisine verilen görev. - Uğradığı âkibet, cild II.

Boynueğri Mehmed Bknz. Mehmed Boynu eğri

Boynuyaralı Mehmed, Bknz. Mehmed Boynu yaralı.

Beatris de Naples (kral Mathi-as Corvin'e nişanlı prenses) Macaristan seyahati sırasında yolda karşılaştığı dehşet verici sahneler, cild III.

Boafort (dükde). Adını duymak korsanları dehşete düşürüyordu, Tunus dayısı ile arasında imzalanan anlaşma, cild XI.

Beauregard (Floransah amiral).. Bu kişi üzerine ayrıntılı biyografik bilgi, cild VIII.

Beber Mehmed Paşa, Bknz. Mehmed Beber Paşa.

Bediuz-Zeman. - Menşe'i; babasının ölümünden sonra yanına sığındığı hükümdar.- İsmail'in sarayında sürdürdüğü hayat tarzı; II. Selim'in ona gösterdiği seçkin muamele, cild IV.

Bedouîns (Bedeviler). Bu halk üzerine ayrıntılı bilgi. - tarihleri üzerine açıklamalar, karakterleri, cild VI.

Bâyezid (Sultan III. Muşta- Bedreddin Simavü, Bknz. Bedreddin Sımavnaoğlu.

Bedreddin Simavnaoğlu (Musa Çelebi sarayında ilim adamı). -Bu kişi üzerine biyografik bilgiler; yazdığı eserler; Mehmed Çelebi'nin hâkim olduğu imparatorluk topraklarında tertiplendiği suikast. -Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal tarafından vaazedilen ihtilâl mezhebinin yayıldığı yer. - Kendisine verilen ceza, cild II.

Bega. Bu şehrin yakınında Osmanlı ordusuyla dük de Saxe'in ordusu arasında cerayan eden savaş; savaşın sonuçları, cild XII.

Beglerbey. Bu kelimenin mânâsı; bu makamın ifâde ettiği ehemmiyet, cild I.

Bektaşğa (yeniçeri ağası), ⁴²⁹. -Veziriazam Ahmed Paşa'nın ona kurduğu tuzak. -Kışkırttığı isyan.-Saraya gidiyor; niçin? Sahip bulunduğu nüfuz ve tesir imkânı. -Mütaasıplara Şeyhülislâm Bani aleyhinde verdiği destek. -veziriazam Siyavuş Paşa'nın nasihatlerine terbiyesizce mukabelesi. - Validesultan'ın ona gösterdiği güven. Bektaş'ın onunla birlikte tertiplendiği suikast. - Bu Sultanın öldürülmesinden sonra Bektaş'ın içinde bulunduğu güç durumu. -Atandığı sancak. - Uğradığı âkibet. - Evinde bulunan hazine, cild X.

Bektaş- Hacı. - Yeniçeriler ne münasebetle Bu dervişin küllâhını kendilerine uyguluyorlar. - bu asker ocağı hakkındaki kehâneti, cildi.

Bektâşi (tarikat). - Yeniçerilerle münâsebeti. - Malta şövalyeleriyle arasındaki benzerlik. Bu tarikatın ayırıcılık özelliği, cild I.

Behâyî Efendi (İstanbul kadısı). - Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât'ın Veziriazamla bozuşması; niçin? Azledilmesinin sebepleri. - Çekildiği yer. - İstanbul'a çağırılıyor. - Şeyhülislâmlık makamına tekrar getirilişi. - Abaza Hasan'ı desteklemesi. - Onun zamanında tasavvuf mensuplarıyla şeriata bağlı olanlar arasındaki çekişme yeniden başlıyor. - Ölümü, cildX.

Beiram (bayram) Ağa Bknz. Beiram Paşa.

Beiram (Bayram) Paşa (eski yeniçeri kâhyası). - IV. Murad'ın tahta çıkışı sırasındaki yeniçeri ve sipahi ayaklanmasındaki rolü; Yeniçeri ağası oluyor. - Evlendiği prenses. -Azledilmesi. - Zarar ve ziyanının karşılanması. Mısır valiliğinde halkın hoşnutsuzluğu. - Gürcü Ahmed Paşa'ya karşı davranışı. Bir

⁴²⁹ Yazar, bazı isimleri Almanca ve Fransızca yazılış şekilleriyle vermektedir. Alfabetik düzenin bozulmaması için bunları, yukarıda görüldüğü gibi ufak değişikliklerle veriyoruz. Bazen da açıklama da yapıyoruz. (Ç. N.).

isyan sırasında Veziriazam Hafız Paşa'ya tavsiyesi. Sipahilerle alâkalı bir meseleye karışması. - Buda valisi oluyor. - Di-van'da tekrar yer alıyor. - Hayatını kurtardığı kişi. - Sürgünden dönüşünde onu hiciv konusu yapan şâir.- Kaymakam görevinde; Abaza Hasan meselesi hakkında şüphelere yol açıyor. - IV. Murad'ın, Divan toplantısında, Aziz- mezar kilisesine sahip olmak için Rumlarla Ermeniler arasındaki çekişme konusunda ona İlettiği emir. - Sul-tan'ın açtığı İran seferindeki rolü. -Veziriazam oluyor. - İranlılara karşı savaşa girişi üzerine ayrıntılı bilgi.- Ölümü; ahlâk ve mizacının değerlendirilmesi.

Belram (Bayram) Paşa Tekkesi (camii). Kurucunun adı; mezann-daki saygıdeğer eşya, cild XVIII.

Beitaroğlu (Baytaroğlu). Bknz. Betaesnlli Ali Bey.

Bekir. - Hakkındaki fıkra; birbiri peşi sıra ele geçirdiği kaleler. -Bunu borçlu bulunduğu tesir. -Atandığı valilik. -Ölümü; zenginliği üzerine düşünceler, -cirit atmadaki mahareti, cild XVI.

Bekir (Türk denizcisi), 1770 Çeşme deniz savaşında yanan amiral gemisinden mu'cize denilebilecek şekilde kurtuluş tarzi, otuz yıl sonra yükseldiği makam, cild XVI.

Bekirî (ailesi). Mısır şeyhleri arasında ailenin işgal ettiği yen bu aileden kuşaklardan bir mensubuna ait meraka değer bir fıkra, cild VII.

Bekir Paşa (Bağdad valisi). -Bu kişi üzerine biyografik ayrıntılı bilgi. - Bâb-ı ÂH ile birlik olduğu bir isyan durumu. - IV. Murad'ın onu Bağdad valiliğine atadığını bildiren fermanı. - Osmanlılara karşı yardımına gelen İranlılara muamelesi. - Şah ordusu tarafından kuşatılıyor.- Bağdad'in İranlılar tarafından alınmasından sonra, oğlunun sorularla onu bunaltması. - Kendisine yapılan zâlimce muamele. - Ölümü, cild IX.

Bekir Paşa (Kapdan-ı derya). Bu makamda yerine getirilen kişi; Sultan İbrahim'e sunduğu hediye; niçin? Cild X.

Bekir Paşa (I. Mahmud dönemi veziri). Evlendiği prenses ve başında bulunduğu valilik, cild XV.

Belgrad (Sırbistan'ın şehri). -Sultan II. Murad'a karşı dayandığı muhasara. - Topografik konumu; II. Mehmed'in muhasara hareketinde kudretli dayanışı. - Bu muhasarayı tasvir eden tarihçiler. -Belgrad Kanunî'nin taarruzu karşısında. - Bu muhasara üzerine ayrıntılı bilgi.

Belgrad'm düşmesi. - Bu düşüşün birçok kalenin teslim olması üzerindeki tesiri. - Avusturyalıların 1688'de Belgrad'ı abluka altına almaları.- Vali Yeğen Osman Paşa'nın ayrılışı. - Belgrad öldürücü muhasaraya

dayanıyor. - Kalenin teslim olmasından sonra Avusturyalıların orada buldukları. - Camilerin âkibeti. - Münih kütüphanesinin de bulunan bu muhasara hakkındaki raporlar. - Avusturyalılara karşı Belgrad'm tekrar muhasaraya alınmaları ve bunların kaldırılmaları zorunluluğu.-Belgrad kalesine eklenen burçlar, muhafızların aldığı takviye kuvvetleri. - 1698'de Belgrad'da bir yangın çıkıyor, cild II, III, V, XII.

Belgrad (barış anlaşması). 1739'da anlaşmayla sonuçlanan müzâkereler; anlaşma muhtevasının uygulanması, cild XIV, XV.

Belgrad (İstanbul yakınında köy). Bazı özelliklerden ötürü şöhretli oldu, cild XIII.

Bender (Avrupa'da Türk şehri). 1750'de Ruslar tarafından muhasarası, cild XVI.

Benî-Ammar (hanedanları). Hanedanın kurulması ve sona ermesi dönemleri; birçok hükümdar çıkardı; Arablann Ammar kelimesine verdikleri mânâ, cild VI.

Benî-Hafss (hanedanları). -Hâkimiyetini Tunus ve civar ülkelerde sürdürmesi süresi. - Vene-dikle münasebetleri. - Mehdiye ve Tunus'u hâkimiyet altına aldığı dönem, cild V, VI.

Beni-Harb (Arab aşiretleri). Hac kervanlarını yağmalar; niçin? Cild XVI.

Beni-Ramazan (hanedanı). Hâkimiyetini sürdürdüğü bölge, cildi.

Berdl-Gazalî, Bknz. Canberdi-Gazalî

Berghama (Bergama, Küçük Asya şehri). Bölgesinin başşehri; eskiden kralın oturduğu şehir; sanatlar ve «imlerdeki ileriliği ile ün yap mıştı; bugünkü görünüşü, cild I.

Berke-Han (Kıpçak ve Knm Tatarlarının şefi). - Teselsülü; Azed-din'e hizmeti. - Bu hükümdara yaptırdığı evlenme, cild I.

Berkouk (Berkuk) (Ferruc'un babası, Mısır sultanı). Timur'da uyandırdığı öfke, cild II.

Berlas (eski Araş kanalı). Timur tarafından tekrar kazdırıldı; niçin Berlas adı verildi, cild II.

Berthoroldo d'Este. -Venedik cumhuriyeti Bâb-ı Âli ile yaptığı savaşta ona başkumandanlık verdi; bu olay II. Mehmed saltanatı dönemine rastlar. - Bu mücâdeleler için gösterdiği faaliyet, cild III.

Beschîntasch (Beşiktaş camii). Büyüklüğü; kurucusunun adı; yapımının tamamlandığı dönem, cild XVIII.

Beschir (Beşir, eski kızlarağa-sı.- Şahsı hakkında ayrıntılı bilgi; I. Mahmud'un tahta çıkmasında âsilerin gücünü yok ediyor; Veziriazam

Kabakulak paşa'nın az-ledilmesindeki rolü. - Hekimoğlu Ali Paşa'nın Veziriazam olmasını sağlıyor. - Ali Paşa'yı yerine tâyin ettirdiği kişi. - Sahib bulunduğu büyük nüfuz; bu ona her şeyi avu-cunun içine almak imkânını veriyor; İsmail Paşa'dan İntikam alıyor. Yaşlanmanın getirdiği değişiklik. - Mehmed paşa'nın azline se-beb oluyor; niçin? Şartlar onun Hacı Mehmed Paşanın azlını istemesini gerektiriyor. - Bir halk hareketini önceden haber vermekte yararlandığı araç. - Esseyid Hasan Paşa'nın Veziriazam olmasını sağlıyor; niçin? Ölümü; bıraktığı servet; onun himmet eseri kuruluş. Hayatının son zamanları, cild XIV, XV. Beschir (Beşir; Kızlarağası, genç).- Gençliği; göreve başlama-siyle tesirini de kullanmaya başlaması. - Saygısızca davranışlarının ulemâ sınıfında ona karşı sebep olduğu kin. - Âkibeti; ölümünden sonra bulunan serveti. - kalelerden yaptığı kaçakçılık, cild XV.

Beschir (Beşir, Sultan III. Mustafa'nın başnedimi). Yerini aldığı kişinin kimliği; İbrahim'e güven-memesinin sebebi, cild XVI.

Be şaraba (Constantin; Eflâk voyvodası). Bâb-ı Âlî tarafından azlediliyor; sebebi? Yaktığı dış mahalle; sığındığı yer, cild XI.

Besaraba (Mat h i as; Eflâk voyvodası). - Boğdan voyvodasına karşı kazandığı basanlar. - Tarihçilerin ona taktığı lâkab, cild X.

Besaraba (Nagoul; Eflâk prensi). Genç kişiler ve para olarak Sultan Selim'e yıllık vergi ödemesi; niçin? İstanbul'a gönderdiği oğlunun ondan kaçırılması, cild V.

Bethlen (Etienne) .- Trnasil-vanya hükümdarlığında kardeşi Bethlen Gabor'un yerine geçmesi; yerine geldiği hükümdar; bu ülkenin hükümdarlığı için yeni iddialar. - Rakoczy'ye karşı yaptığı savaş, cild V.

Bethlen (Gasor), Bknz. Bethlen (Gabrile).

Bethlen (Gabriel). - Transilvan ya tahtında yerine geldiği hükümdar; karakteri ve tahta daha önce gelenlerin zamanına ait bilgiler; onun tarafından Bâb,ı Âlî ile yapılan anlaşmalar; Gratiani'ye karşı intikamı; niçin? Macaristan tahtı üzerindeki hak iddiası; Bâb-ı Âlînin onun elçilerine karşı güvensizliği; siyaseti üzerine görüşler; IV. Murad katında Avrupa devlet-

lerinin ona verdikleri destek. -Kimliğini açıklayacak ayrıntılı bilgiler. - İhtiraslı tasavvurlarına son veren hastalık, Cild VIII, IX.

Beyazizâde, Bknz. Beyazizâde Ahmed Efendi.

Beyazizâde Ahmed Efendi (IV. Mehmed saltanatı döneminde Kadıasker). - Yürürlükteki kanunlara göre ilk defa zina suçundan ötürü ceza uyguladı. - Yazdığı eser. - dine saygısızlık suçundan bir müstahdemi cezaya çarptırdı. -Davranışının uyandırdığı nefret. -Ölümü, cild X, XII.

Bıbars-Bourdoukdarı (Memluk sultanı).- Kurucusu ve kanun düzenleyisi olduğu imparatorluk; bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi.-Mekke'ye her yıl bir kervan gönde mek geleneğini kurdu. Cild IV.

Bibliothèques (Kütüphaneler). - Saltanatı döneminde Osmanlıların İstanbul'da kurdukları ilk kütüphane. -Kütüphanelerin II. Bâyezid döneminde yaygınlaşması.- III. Ahmed saltanatı döneminde açılan kütüphaneler hangileridir, cild III, IV, XIV.

Bidlis (Doğu sancaklarından biri). -Bâb-ı Âlî'nin himâyesi altında yer alması.- İsyan etmesi; yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçişi, cUd IV, V.

Binişti (Osmanlı şâiri). İlk olarak getirdiği yenilik; yazdığı tarihin II. Bâyezid tarafından nasıl karşılandığı, cild IV.

Bıkhe (Hırvatistan kralının eski başşehri). Şehrin Avusturyalılar tarafından muhasara edilmesi, cild XII.

Bıyıklı Mehmed Paşa (I. Selim'in silâhdân).- Bu hükümdara Bayburt'un mukavemet ettiğini bildiriyor. - Sultan'ın ona verdiği hizmetleri karşılığı müfâfat. - Ku-mah'ı kuşatmak emrini alıyor. Mardin şehri konusunda Sadi Paşa ile arasındaki anlaşmazlık. - Bu sefer sırasında işlediği hatâ. - Karahan'a karşı savaşta müdâhalesi. - Bu savaşta elde edilen netice. -Mardin şehrini düşürmeyi başarıyor. - Osmanlı imparatorluğuna kattığı eyâletler, cild IV.

Bıyıklı Mehmed paşa (Mustafa değil). - Kapdan-ı deryalık makamında yerine geldiği şahsiyet. - Azledilmesi; niçin- -Bastırmakla görevlendirildiği Anadolu isyanları; Mükâfat olarak rumeli Beylerbeyi veriliyor, cild XI.

Bıyıklı Mustafa Paşa (Kayma-kam-Sadâret). - Hacı Ali Paşa'nın yerine veziriazam oluyor; Ali Pa-şa'ya karşı asıl tavrı. - Yapmış olduğu görev. - Avusturyalıların kurdukları Belgrad muhasarasını kal-dirtiyor. - Bu kaleye kazandırdığı ek tahkimat. - Temeşvar ve Gyu-la'la erzak ve kuvveti nasıl gönderiyor. - Orduya onun verdiği düzenin sonucu. - Veziriâzamlırtan düşürülmesi kim tarafından ve nasıl tertiplendi; âkibeti, cild XII.

Bilecik (hâkimi, beyi). Osman Gazi'ye ziyafet veriyor; ondan kendisine saygı göstermesini isti-yor;kendisi bakımından bunun sonucu, cild I.

Bivados (Bizans İmparatorluğu şehri). Sûrlarının sağlamlığı; II. Mehmed'e boyun eğişi; onu şöhretli kılan anıt. cild III.

Black (İngiliz filo kumandanı). Cezayir ve Tunus'u bu iki şehrin zindanlarına atılan vatandaşlarını serbest bırakmaları için zorluyor, cUdXI.

Blondel (Berlin hükümeti nez-dinde Fransız elçisi). XTV. Louis, ona İstanbul'daki Fransız elçisi M. de La Haye'ın davranışlarını kollama görevi

veriyor, cild XI.

Boccolino Guzzoni (Osimo şehri vatandaşı). Osimo şehri konusunda H. Bâyezid'le onun yürüttüğü müzâkereler; bu şehrin papa'nın boyunduruğuna karşı giriştiği ihtilâle müdâhalesi; razı olduğu çözüm; ölümü, cild IV.

Bocskai (TransÜvanya prensi). - I. Ahmed'le yaptığı anlaşma. - Veziriazam Lala Mehmed Paşadan aldığı mektup; Mehmed paşa'nın ona Ük defa verdiği unvan.- Macaristan kralı olarak taç giymesini. -Ölümü, cild VIII.

Börklüce Mustafa.- Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi; Sultan I. Mehmed'in ülkesinde çıkan dinî başkaldırmadaki rolü; felsefesinin dayandığı fikirler. - Kendisinin çarptırıldığı ceza; müridlerinin taassubu, cild II.

Boğdan (Eflâk prensi); - Polonya ile münasebetleri; Bâb-ı Âlî üzerinde uyandırdığı güvensizlik; rakibi Jean Iwonia.- Kendisini bekleyen felaketli âkibet, cild IV.

Boğazkesen (Boğaziçi'nin Avrupa kıyısındaki kale). İnşâ ettiren hükümdar; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild II.

Boğra-Han Harun. Soyağacı; "hayatını belirleyen hareketler, cild I.

Bohârî (Osmanlı büyük-şeyhi). -I. Bâyezid'i işlemekten alıkoyduğu cinayet.- Ankara savaşından sonra esir ediliyor; Emîr Nureddin'in ona karşı muamele tarzı. - Timur'un onu karşılaması. - II. Murad'ın tahta çıktığı gün onun tarafından icra edilen merasim. -Bu hükümdar için ettiği dualar; soyağacı; İstanbul'un II. Murad tarafından muhasarası sırasında takındığı tavrı. - Ölümü dönemi, cild II.

Bolevî, Bknz. Mustafa Böleri.

Bombalar. Bunların Osmanlılar tarafından ilk defa kullanıldıkları dönem, cild V.

Bonnac (Marki de; Fransa'nın İstanbul elçisi). - İran dolayısıyla Bâb-ı Âlî ile Rusya arasında savaş konusunda müdâhalesinin tesiri. -İstanbul'a elçi olarak yerine gelen kişi, cild XIV.

Bonaparte. Türklerin merdi iği ve cesareti hakkındaki düşünceleri, cild XVI.

Bonneval (Fransız generali). -Hakkında ayrıntılı bilgi. - İstanbul'a geldiği dönem; kendisine tahsisat olarak verilen para; onunla Rakoczy arasındaki anlaşmazlık.

- Avusturya'ya karşı düşünülmüş plâni. - Yükseldiği makam. - XV. Louis'ye sunduğu Bâb-ı Âlî ile Fransa arasında taarruzî ve tedafüî (saldın ve savunma) plâni.

- Gayretlerinden ötürü hükümetin onu mükâfatlandırması. - Ona itibârını kaybettiren şartlar. - Sürgüne gönderildiği yer; niçin? - Osmanlı siyaseti üzerindeki tesiri. Plânlarını uygulamaya koymakta Fransız elçisi Vileneuve'ün şahsında karşılaştığı engel; birbirlerine karşılıklı destek vermelerini gerektiren şartlar. Napolilerin onun müdâhalesine borçlu buldukları Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladıkları dostluk anlaşması. - Osmanlı İmparatorluğundan Avrupa devletleriyle münasebetleri üzerindeki tesiri.- Avrupa'da eavaşan devletler arasında ara rolü oynamasını Bâb-ı Âlî'yi nasıl düşündü-

rüyor. -Bâb-ı Âlî Fransa ile taarruzî ve tedâfûî (saldın ve savunma) bir anlaşma imzalaması hususunda sarfettiği gayretler. -D'Argenson'la mektuplaşmalar.-Prusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki münasebetleri kuvvetlendirmek hususundaki gayretlerinin boşa gitmesi. - Avusturya hükümetine karşı beslediği kin; niçin? -Fransa'ya dönmeyi tasarlıyor.- elçi Cestellane onu nasıl değerlendiriyor.- Ölümü, cild XIV, XV.

Borga (Alexandre; papa). -şehzade Cem konusunda II. Bâyezid'e teklifi. - Bu Şehzadeyi Fransa kralı VIII. Charles'a teslim ediyor. -Şehzade Cem vesilesiyle fazla çjkar açgözlülüğünün ona işlettiği cinayet. - kardinallerine karşı davranışı; nasıl öldü. - Yardımını isteyen Venedik'e verdiği cevap. - Macaristan kralı ve Venedik'le arasında bir taarruzî ve tedâfûî anlaşma yapmasına karar verdiren sebep, cild III,

Borissl (Venedikli tercüman). Sultan'm emriyle çarptındığı ceza; niçin? Cild VIII.

Bornemıssa (Gregoire). - Ona nasıl lâkab takılmıştı; Erlau şehrine hizmetleri, Türkler tarafından muhasarası sırasında; Ali Paşa tarafından esir edildiği yer; felâketli âkibeti, cild VI.

Borrak (Burak) Reis (Davud-paşa donanması kaptanı). -Bâb-î Ali'ye karşı sefere çıktığında bindiği geminin büyüklüğü; Venedik donanması kumandanı Alban Armenio ve Loredano'nun giriştiği savaş. - Ona ümitsizlik telkin eden karar, cild IV.

Boscamp (Tatar hanı nezdinde Prusya konsolosu). Bu hükümdarın kendisine karşı öfkesini tahrik etmesi; Polonya'nın hizmetine giriyor. - Stanislas Ponia-towski murahhas heyetiyle Bâb-ı Âlî'de gördüğü vazife. - İstanbul'da gördüğü muamele, cild XVI.

Bosnie (Bosna).- Doğu Roma'n in parçalanmasından meydana gelmiş bir prenslik; bir Türk eyâleti olduğu dönem. - Bu eyâlet halkı nasıl bir muamele gördü, cild III.

Bosnalılar. - Savaş tarzları, cild XIV.

Bosphore (Boğaziçi). - Bu kanal üzerine tarihî ve topoğrafik ayrıntılı bilgi. - Sularının tamamıyla donduğu yıllar. - Mamucca della Tor-re'nin şairane tasviri, cild XII.

Bostancılar. - II. Mustafa tarafından bunların üniformalarına getirilen düzen. - ordudaki görevleri. - Üniformalarının tasviri, cild XII.

Bostanzâde (III. Murad dönemi Kadıaskeri). İstifasını gerektiren sebep. - Yeniden göreve gelişi.- Bir sipahi isyanı sırasında bir Paşa'nın başım kurtarmak için cesurca davranışı. - Seadeddin'e beslediği kinin sebebi. - Ferhad Paşa aleyhine verdiği fetva; hangi şartlar altında? Voyvoda Michel konusunda Seadeddin'e karşı çıkması. - Ölümü; yerine atanan kişi, cild VII.

Boucîcatût (Fransa mareşali). -Yıldırım Bâyezid'le yaptığı savaşta Macaristan kralı Sigismund'u desteklemiştir, bu durum ve şartlar altında davranışı. - Esir edildi ve serbest bırakıldı, cild I.

Boudak (Budak). Bknz. Scnah (Şah). Budak.

Bourhaneddîn (Burhaneddin) (I. Murad dönemi mantık âlimi). - Değerlendirilmesi. - Yazan olduğu eser, cild I.

Bouroun (Burun) Kasım (Şah Abbas'ın elçisi). Adının mânası; görevini yerine getirme tarzı; görev yeri Osmanlı ordusu karargâhıydı; burnunun büyüklüğü sebebiyle alay konusu oldu. - Adını değiştirmesinin sebebi ne? Cild VIII.

Boyacı Hüseyin. - İdamını halk tasvibetti; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Mahkûmiyetinin sebebi, cild X.

Bragadino (Marco-Antonio). -Magosa savunmasında bu generalin güzel davranışı. - İmzaladığı teslim vesikası. - Tertiplenen bir alayla şehrin anahtarlarını teslim etmek üzere Osmanlı ordugâhına gitti, cÜd VI.

Brancvan Cantacuzene Bessa-raba (Eflâk prensi). Kendisine yöneltilen bir suçlamadan temize çıkıyor; Bâb-ı Âlî nezdindeki tesirinin neticesi. - Veziriazam Rami Paşa tarafından İstanbul'a davet ediliyor; onun saltanatım tasvir eden şahıs. - Ustaca uyguladığı politika sayesinde onbeş yüa yakın bir zaman makamında kalıyor; en büyük düşmanı ve rakibi Bâb-ı Âlî tercümanı Maurocordato; aldığı emir onu Bâb-ı Âlîye gitmek bakımından korkutuyor. - Bu seyahat konusunda ayrıntılı bilgi. - Kendisini kaydıhayat şartıyla makamında tutulacağını bildiren beratı alıyor, cild XII, XIII.

Branicki (Polonya krallığı başkumandanı). - III. Auguste'ün ölümünden sonra Veziriazam Mustafa Paşa ile mektuplaşması. - Fransız elçisi M. de Vergennes'le münasebetleri, cild XVI.

Brankoran, Bknz. Brankovan Cantacuzene Besaraba.

Brankovich (Georges; Sırbistan despotu). - Onu Türklerle savaş hâline getiren sebab. - II. Murad'la barış anlaşması yapması imkânını veren şartlar. - Bu hükümdarın ona karşı maksatları; öfkesini nasıl başka yöne çeviriyor; Sultan'ın emirlerini yerine getirmeyi reddetmesi; bunun sonuçları. - Sultan Murad'ın ona karşı davranışı. - II. Mehmed'den aldığı mesaj. - II. Mehmed'in bu prence karşı açtığı savaş; başarı elde etmesinin neye mal olduğu. - Ölümü; hükümdar olduğu ülkede bıraktığı ailesi üyeleri, cild H.

Brogard (Avusturya elçisi). -İstanbul'da elçi olarak yerine atandığı kişi. - Görev yeri İstanbul'a merasim ve gösterişli bir alayla girişi. - Hükümetinden aldığı talimat ve konuları. - III. Mustafa'nın savaş projeleri, doktor Ghobis'nin elçiye verdiği dikkat etmesi gereken hususları açıklayan bilgiler. - Bâb-ı Âlî'nin Rusya ile savaş konusundaki tekliflerine verdiği cevaplar. -Fransiskan mezhebi kilisesiyle alâkalı olarak aldığı tâvizler. - Rusya'ya karşı savaş açıldığında San-cak-ı Şerif geçidini seyretmek istediği için İstanbul halkının ona karşı düşmanca bir tavır takınmasıyla mâruz kaldığı tehlike. - 1769 Rusya'ya karşı savaş ilânı dolayısıyla bir ihtiyat tedbiri olarak Veziriâzam'dan İstanbul'dan ayrılma izni alması. - Avusturya hükümet Başkanı prens Kaunitz'in ona yönelttiği azarlamalar; niçin? Ölümü, cild XVI.

Brousa (Bursa Anadolu şehri). Osman Gazi'nin şehrin kalesine karşı ele geçireceğini açıklayan gösterileri. - Şehrin on yıl boyunca mâruz kaldığı saldırılar. - İşgal edilmesi. - Bu şehir üzerine ayrıntılı tarihî bilgiler. - Şehrin bir yangının pençesine düştüğü dönem. -Sancak iken payitaht oluyor. -Şehri güzelleştiren yapılar. - Hükümdarlar onu uzun süre başkent olarak kullandılar. - Bursa'da mezarları bulunan hükümdarlar ve ünlü kişiler. - Bursa çevresinin güzelliği; tabii ve sınaî mahsul ve mamullerinin çekiciliği. - Osmanlı İmparatorluğu şehirleri arasındaki yeri. - Timur'un torunu Mehmed'in şehirdeki tahribatı, cild I, II.

Bruce (Rus generali). Rusya'nın 1769'da Türklere karşı açtığı savaşa katıldı, cild X.

Bulgaristan. Topoğrafik konumu, cild I.

Busbek (Ferdinan'ın elçisi). -Kanunî'nin yerine getirdiği görev; müzâkerelerde uğradığı başarısızlık. - Sultan'ın onu hapsedtiği yer; esaretinden çıkardığı yarar. - Ali Paşa'nın ona karşı gösterdiği dostça davranış, cild VI.

Bussy Rabutin (Neustad şehri kumandanı). - 1683 yılında Türklerin Avusturya'ya karşı açtıkları seferde şehri şerefli savunması. -hangi şartlar

altında Avusturya ordusunun sol kanadına kumanda etmişti? Cild XII.

Butineur. Bir savaşçı sınıfa verilen ad, cild H.

Buyg (Alman ressamı), tabloları; bu tabloların buldukları yer, cild II.

Byzance (Bizans İmparatorluğu). -İmparator Andronicus Paleologue'un saltanatı döneminde bu imparatorluğun durumu. - İmparatorluğun kurucusunun adı. -Türklerin imparatorluğu Avrupa-da'daki topraklarına yerleşmelerinin tarihçesi. - Selânik'in II. Mu-rad tarafından fethi neyi ifâde ediyordu? Varna savaşından sonra Bizans'ın sınırları, cild I, II.

Cafe. - İstanbul'da içilişinin ge-nelleştiği dönem. - Kahvenin Viya-na'da içilmeğe başlanması. - II. Mustafa döneminde kahveye yeni bir vergi getirilmesi; II. Süleyman döneminde kahvenin okka ile verilmesinde müslümanlarla hıristi-yanlar arasına bir istihkak farkının kanunlaştırılması, cild VI, XII,

Cafe Moka. Faydalarını Doğuda ilk anlayan kist, cild I.

Cafeler (Kahvehaneler). - İstanbul'da böyle bir müessesenin ilk açılışı.- Viyana'da ilk kahvehanenin açılış tarihi, cild VI, VII.

Cononî (olağanüstü yetkili Rus elçisi). 1739'da Bâb-ı Âlî ile Avusturya ve Rusya arasındaki barış anlaşması müzâkerelerinde bulundu, cildXIV.

Caïre (Kahire, Mısır'ın payitahtı). - Memlukların Yavuz Sultan Selim'in ordularına karşı gösterdikleri savunma: Türk hükümdarının şehir halkına karşı davranışı. - Bu şehir ve anıtları üzerine ayrıntılı bilgi. - Türklerin şehre taktıkları lâkab. - İsmail Pa-şa'nın valiliği sırasında şehirde çıkan veba hastalığı; bu konuda ayrıntılı bilgi. - İsmail paşa'nın şehir halkına gösterdiği iyilikseverlik ve fedakarlık, cüd IV, XH.

Calavrita (Peloponese şehri). II. Mehmed'in kalen'in teslimi sırasında muhafızlara karşı davranışı,

cüd m.

Calendrier (Takvim), Bknz. Tarihler.

Caliste m, (papa). - 6 Ağustos yortusunu bu tarihe değiştirme-sindeki sebeb. - Türklere karşı haçlı seferi için vaaz etmesi; bunun için bir filo donatması, elid m.

Calîntus Ottomanus. (Fâtihten Sultan Mehmed'in kardeşi olduğu iddiacısı). Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild X.

CaUîmachî (Bâb-ı Âlî tercümanı). - Yerine atandığı kişinin kimliği. - Eflâk voyvodalığına atanması. - Uğradığı âkibet, cüd XV, XVI.

Calycadnus (Karaman nehri). Bu nehirde boğulan imparator; kıyılarında

bulunan harabeler, cüd VIII.

Caminec, Bknz Kaminec.

Canal (Kanal). - Sinan Paşa'nın Karadeniz'i bu vasıta ile Çanakkale'ye bağlaması projesi. - Bu proje Râğıp Paşa tarafından tekrar ele alındı, cüd VII, XVI.

Canale (Nicolas; Venedik amirali). Türklerin hakimiyetindeki topraklara tertiplendiği sefer, Türklerin mukabelesi karşısında takındığı tavır, cüd III.

Candl (Kandiye Girid adası şehri). - Sultan İbrahim'in saltanatı döneminde Türkler tarafından muhasara altına alınması. - Şehrin savunma tahkimatı. - IV. Meh-med döneminde muhasarası dolayısıyla topografik konumunun tasviri. - Bu muhasara üzerine ayrıntılı bilgi. - Şehrin teslim olması ve adanın tamamının Osmanlı hâkimiyetine geçmesi, cild XI.

Can6e (Haya, Girid adası şehri). - Bu şehir üzerine ayrıntılı bilgi. - Sultan İbrahim döneminde türklerin şehri muhasara etmeleri, cildX.

Canons (Toplar). - Croia'nın muhasarası sırasında şehrin üzerine büyük cüsseli güller yağdıran II. Murad'ın toplan. - İstanbul muhasarasında kullanılmak üzere II. Mehmed'in döktürdüğü toplar hakkında ayrıntılı bilgi. - Belgrad muhasarasında kullanılan toplatın namı uzunluğu. - Türklerin Scutari muhasarasında kullandıkları toplaon kalibreleri. - Avusturyalılar tarafından Groswardein'de bulunan topun dikkate değer yapı, biçimi ve tarzı, cild II, III, XII.

Cantacuzene (Bizans imparatoru Genç-Andronicus'ün hizmetkârı). -Bu hükümdarla Orhan Gazi arasında yapılan savaş hakkında verdiği ayrıntılı bilgi. -Onunla Umurbey arasında kurulan dostluk. - Türkler üzerinde kazandığı zafer. -Constantinople'de elde ettiği iktidar; bu iktidarı rakiplerine karşı kendisini savunmada kullanıyor. - Orhan Gazi ile ittifakında kendisine rehber edindiği siyaset; Kızının Orhan'la evlenmesinden Önce yapılan tören. - İçinde bulunduğu tehlike. - İmparator Jean Poleologue'u zehirlemesi için kendisine yapılan teklif; Orhan'ın onu koruması. - Orhan'la dostluğunun başladığı dönem. -Orhan'dan yeniden yardım istemesinin sebebi. - Tezembe şehrini tekrar satın almasının fiyatı. - Süleyman'ın bu kaleyi vermeyi reddetmesi. - Orhan Gazi'ye bu hususu şikâyet olarak bildirmesi; şikâyetine aldığı cevap. - Jean Paleologue'la arasındaki rekabetin İmparatorluk bakımından meş'urn

sonucu, cild I.

CantacuzĖne (Constantin). -Medine'nin ona karşı beslediği kin; Bâb-ı Âlî nezdinde Medine'nin onun aleyhinde yaydığı iftiralar. -Sonunda

öldürülüyor; kim tarafından? Cild XI.

Cantacuzene (Demetrius; Eflâk voyvodasının esvabcıbaşısı). -Gli-goraskul tarafından Veziriazam nezdinde bir vazifeyle görevlendirilmesi; Veziriâzam'a karşı davranışı. - Eflâk voyvodalığını ele geçiriyor. - Kaabiliyetsizliği; yerine atandığı kişi, cild XI, XII.

Cantacuzene (Emmanuel). Peloponese despotu Thomas'ın zulmünden kurtulmak için isyan edip kaçıyor; sığındığı II. Mehmed'in yanında da gözden düşüyor, hoşlanılmayan kişi durumunda muamele görüyor; niçin? Cild III.

Cantacuzene (Jean; imparator Joannes Ducas'ın nedimi). Rodos'u Cenevizlilerden almak için teşebbüse geçiyor; başarılı olamamasının sebebi, cild III.

Cantacuzene (Mechel). İdam ediliyor; mahkûmiyetine yol açan şartlar, cild XII.

Cantacuzene (Cherban-Şerbar; Eflâk prensi). Lâkabı neydi? 1683'de Türklerle birlikte Viyana muhasarasına katılıyor; dindarlığı; karakteri; prensliğini muhafaza etmekte kullandığı vasıta, cild XII.

Cantacuze*ne (Thomas; Sırbistan despotunun kardeşi). Semand-ra muhasarasında II. Murad'a karşı savunmada bulunması; cild III.

Can t e mir. - Yazdığı Osmanlı İmparatorluğu adlı eserin tenkidi; yaptığı garib hatâlar. - Bir Paşa'nın şişmanlığı üzerine kendisi tarafından anlatılan acâib bir fıkra, Constantin Cantemir lehinde taraf tutması; Çoban-Giray ailesi mirasçısına nazaran kendisinin hakir duruma düşmesi. - Sultan Mustafa yerine Sultan Ahmed'in oğlunu tahta çıkarma projesini Veziriazam Sürmeli Paşa'ya açmakla işlediği hatâ, cild I, XII.

Cantemir (Kan tem ir) (Costan-tin). - Eflâk voyvodalığına atandığı dönem; men'sei, cedleri. - Polonya ile gizli haberleşmesi. - Onu yerinde tutmak için Türkiye kararlı tedbirler uyguluyor. - Ölümü, cild XII.

Capello (Vicenzo; Venedik amirali). Preveze deniz savaşında Barbaros Hayreddin Paşa'ya karşı davranışı, cild V.

Caplstrano (Joannes; Fransis-ken rahibi). - Belgrad muhasarası sırasındaki vaazlarının tesiri. - Bu şartlar altında gösterdiği cesaret. - Ölümü; hâtırasına tazimleri; mezarının bulunduğu yer, cild III.

Capitulation (anlaşma). - İmparatorluğun kuruluşundan 1774 tarihine kadar Osmanlı hükümdarlarıyla yapılan anlaşmalar hakkında kısa bilgiler, cild XVII.

Caprera (Kont Albert de; Bâb-1 Âlî nezdinde Avusturya elçisi). Be-

raberinde bulunan kişiler. - İbrahim Paşa'nın kendisine gösterdiği kabul (Paşa Buda valisidir); Sul-tan'ın kendisini huzuruna kabul lutfunda bulunması ve muhteşem merasim. -Bütün görüşmelerden bir sonuç elde edilememesi. -Avusturya'ya karşı savaş hazırlıklarına şah id oluyor. - Hükümeti tarafından geri çağırılıyor. - Türkler tarafından Tulu'ya nasıl götürüldü, cild XII.

Caraca (Karaca, büyük gemi). Bu ad nereden geliyor, cild II.

Carlowicz (Karlofça Barış Anlaşması). - Konferans için bu ma-hale çağırılan kişiler. - Bu anlaşma hakkına görüş ve düşünceler. -Kongrede elçilerin toplantıları üzerine ayrıntılı bilgiler; toplantılarda çözümlenen meseleler. - neticelenmesi dönemi. - Süresi ve toplantı sayısı. - Bu konferansın neticesi ve sonrası üzerine görüşler. - Esirler konusunda maddeler, - Anlaşmayı oluşturan maddelerin sayısı. - Sınırların belirlenmesi işinde gecikme; bunun yapıldığı dönem, cild XII, XIII.

Carlowicz (Karlofça, Avusturya şehri). Topografik konumu, surları içinde baş anlaşması imzalanması şehre ün kazandırdı, cild XII.

Carniole. - Osmanlıların bu ülkeyi ilk defa istilâ ettikleri dönem. - Bu millet tarafından İstilâ edilmelerinin sayısı, cild II, IV.

Caro (Sultan III. Mustafa'nın doktoru). - Soyusopu. - Görevinden yararlanarak kullandığı tesiri, cild XVI.

Casanova (Avusturya'nın İstanbul elçisi). - Bâb-ı Alî nezdinde gördüğü görev. - Viyana'ya dönüşü, cild XI.

Çaşımır (Polonya kralı). II. Mehmed'e itirazı, cild III.

Castagneres, Bknz. Chataune-uf (marki de).

Castaldo (Ferdinanın ordusunun generali). - Türklere karşı Lip-pa muhasarasına katılması. -Râhib Martinuzzi'nin entrikalarına Ferdinand'ın dikkatini çekmesi: bu rahibin öldürülmesi olayına katılması, cild VI.

Castellan (Marki de, Fransa'nın İstanbul elçisi). Bu görevde yerine atandığı kişi; Belgrad anlaşmasının yürürlüğe konmasındaki rolü. - İlk defa sarayın bazı dairelerini görmek müsaadesi alabilen ilk hıristiyan elçi oluyor. - Bâb-ı Âlî'yi Fransa ila taaruzî ve tedafüi (saldın va savunma) bir anlaşma imzalamaya ikna etmek hususundaki gayretleri. - M. d'Argenson'a yazdığı ve içinde Osmanlı hükümetinde beğendiği kişi ve hu-sulan değerlendirdiği mektub. - İstanbul'a elçi olarak yerine gelen kişi, cild XV.

Castel-Nuova (Dalmaçya kalesi). - Topoğrafik konumu. - Karma hıristiyan donanması tarafından muhasaraya alınması, cild V.

Castriota (George), Bknz. Scanderbeğ (İskender Bey).

Catherine (Kateriria Rusya imparatoriçesi). Bâb-ı Âlî ile imzaladığı anlaşma. - Osmanlı İmpara-torluğu'na karşı savaş hazırlıklan. - Savaşa son verilmesi konusunda Bâb-ı Alîye yazdığı mektup. - Bâb-ı Âlî ile Avusturya arasında yardım anlaşması imzalandığı haberinin onda uyandırdığı endişe. - Avusturya'ya tekliflerde bulunması. -Polonya için kullandığı ifade. - Avusturya'nın arabuluculuğunu kabul ediyor.- Ölümü dönemi, XIV, XVI.

Catherine de Brandenbourg

(Transilvanya prensi Bethlen'in eşi). IV. Murad'ın ona verdiği, kocasının ömür boyu Transilvanya tahtında kalacağını bildiren berat, cildDC.

Cavalerie (Süvarilik). Osmanlı-lardaki teşkilatı üzerine ayrıntılı bilgi, cild I.

Caverne Veteranı. Bulunduğu yer, hangi şartlarla bu adın verildiği, cild XII.

Cehryn. Bu kalenin durumu. -1677'de Türkler tarafından muhasarası. - 1678'de yeniden muhasarası, cild XII.

Ceinture (Kemer). Gucurat prensinin Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu kemerin değeri, cÜdV.

Centerion Zacharias (Bizans imparatoru Constantin'in eniştesi). Peloponese despotlan Demetrius ve Thomas'a karşı tahrik ettiği isyan, cild III.

Cephalonie (Kefalonya adası). -Ayn zamanlarda onu ellerine geçiren devletler; Venedikliler tarafından fethedildiği dönem. - Bu parlak askerî hareketi anlatan kitabe, cİdIV.

Cervantes (Don Kişot adlı eserin yazarı). Sol kolunu kaybettiği savaş, cild VI.

Cesare (Kapadokya'nın merkezi). Kilisesinin şöhreti, cild I.

Cesarini (Julien; papa vekili). -II. Murad'a karşı savaşa katılması.' - Sultanla Macar kralı Vîadislas arasındaki banş anlaşmasının bo-zulmasındaki tesiri. - Varna savaşı üzerindeki görüşü, cild II.

Champuant, Bknz. Chiene-ventre.

Charles VI. (Avusturya imparatoru). - Tahta çıktığı dönem; taç giyme töreni. - Ölümü; Belgrad anlaşmasında kararlaştırılan sınırla-ın belirlenmesi müzâkerelerindeki kötü tesiri cild XV.

Charles VIII. (Fransa kralı). -

Şehzade Cemin İtalya'ya götürülmesine müsaade etmesi. - Bir Fransız ordusuyla Roma'ya girmesi dönemi. - Papa Borgia ile bir banş anlaşması imzalaması; Cem'e sahiplenmeyi başarıyor. - Bu şehzadenin hazin akıbeti

karşısında duyduğu üzüntü, cild III.

Charles XH. (İsveç Kralı). - Pol-tava savaşından sonra onu Osmanlı topraklarında sığınacak yer aramak zorunda bırakan şartar üzerinde ayrıntılı bilgiler. - Onunla Osmanlı hükümeti arasında kurulan münasebetler; Veziriazam Ali Paşa'ya karşı aldığı tavır. - Bu Pa-şa'nın gönderdiği hediyeleri reddetmesi. - Fransız elçisi Feririol'un bunama hastalığına yakalandığını öğrendiğinde söyledikleri. -Veziriazam Baltacı Mehmed Pa-şa'nın Deli Petro ile banş anlaşması yapacağını öğrendiğinde itiraz etmesi. - Bu gibi şartlar içinde gösterdiği öfke. - Sultan'm kendisini ülkesine dönmeğe davet ettiği mektup; Türkiye'de kalmakdaki isrân. - Kendisi bakımından çıkan netice. - Bir süre sonra ülkesine dönmeyi kendi istiyor. - Bu vesileyle Sultan'ın verdiği hediyeler; kralın dönüş kıtası; ona nasıl bir lakap takılmıştı, ölümü, cild XIII, XIV.

Charles de Lorraine 1664 Sa-int-Gothard savaşında gösterdiği cesaret, cild XI.

Charles-Quint. - Kanunî Sultan Süleyman'ın ona bakışı. - Bu hükümdarla boy ölçüşmek için ülkesinden ayrılışı. - Kardeşi Ferdi-nand lehinde müdâhalede bulunması için Sultan'a yazdığı mektup; Veziriazam İbrahim Paşa mektubu saygıyla kabul ediyor. - Tunus fethi için Barselona'dan harekete geçtiği dönem; sefer kuvvetlerinin

durumu. - Şehrin muhasarası üzerine ayrıntılı bilgi. - Charles-Quint ile Molla Hasan arasında banş anlaşması; Kuzey-Afrika kıyılarından ayrıldığı gün. - Tunus seferinde imparatorun davranışının değerlendirilmesi. - Bu seferin savaşlarını çizen ressam. -Cezayir'e karşı yönelttiği sefer.-Fırtına yüzünden donanmasının felâkete uğraması. - Ric'at sırasında karşılaştığı güçlükler.- Kanunî ile imzaladığı anlaşma. - Banş anlaşması mütârekeyi takib ediyor. -Ölümü dönemi, cild V, VI.

Chateauneuf (Fransa'nın İstanbul elçisi). - Fransa'nın İstanbul elçiliğine atanıyor. - Aldığı talimat.- Osmanlı hükümetine yaptığı tekliflerden elde ettiği neticeler. - Bab-ı Âli'ye tavsiye ettiği politika. - Bâb-ı Âli'de rüşvet olarak verdiği paralan niçin? Cild XII.

Chevaliers de Rhodes (Rodos şövalyeleri). - Timur'a karşı davranışları. Şövalyelerin II. Mehmed'le anlaşma imzalamaları. - Mesih Paşa tarafından Rodos adasının muhasara edildiğinde Türklere karşı kahramanca savunmaları. -Şehzade Cem dolayısıyla II. Bâyezid'le yaptıkları anlaşmanın metni. - Bu bahtsız şehzadeye karşı davranışları. - Cebren alınan parayı geri ödemedede sözlerinde durmaları, cild I, II, III.

Chmielnicki (Ukrayna Kazaklarının hetmani). Men'şei; bahtsız-lıklan; bulunduğu makama gelmesini borçlu bulunduğu şartlar. -Ülkede kendisini temsil etmekle görevli Ginovvski'ye nasihatleri.-Haksız yere otorite iddiasında bulunması. - İddiaları üzerinde açıklamalar. - Tehlikeli dunun. - Ölümü, Cilt XII.

Choïseul (dükde). Bâb-ı Âlî ile arasındaki 1770 müzâkereleri, cild VI.

Chretiens (Hıristiyanlar). -Bosna hıristiyanlarının prens Eugene'den izin istemeleri; niçin? II. Süleyman saltanatı döneminde ödedikleri kahve vergisi ve bunun mü si umanlar tarafından ödenen vergiyle kıyaslanması. - Karlofça barış anlaşması dolayısıyla elde ettikleri çıkarlar. - Keeprila'nın Bâb-ı Âlî tab'ası kimselere karşı gösterdiği insanca davranış. -Kendisinden sonra gelenler onu örnek almış olsalardı, Yunanlıların son isyanında bunun delilini vereceklerdi, cild XII.

Chrïstodulas (Rum mimar). Cami mimân olarak II. Mehmed tarafından mükâfatlandırıldı, cild II.

Chypre (Kıbrıs adası). - Adının men'şei; şâirler tarafından konulan adlar. - Yüzölçümü ve topogra-fik konumu; ayrıntılı tarih ve istatistik bilgisi. - Osmanlı seferlerinin hedefi olarak Kıbrıs - Adanın muhasaradan önceki durumuna bir göz atış. - Düşmanlık münasebetleri. - Osmanlıların eline geçmesinden sonra ada gelirlerinin yönü.- Halkı itaat altında tutmak için Frank-Mehmed Paşa'nın bir pazartaşı üzerine yazdığı tehdit; bir başkaldırma hareketi. - Kıb-ns'da kumandana verilmek üzere yeniden şahıs idaresi kurulması. -1766 yılında çıkan karışıklıklar, cild VI, XII, XV, XVI.

Cicala. Bknz, Digaralizade

(Cıgaralizâde).

Cios, Bknz. Kemlik. Clemantins (tepeler). Bu bölgenin halkı üzerine ayrıntılı bilgi, cild IX.

Coiffure (serpuşlar). - Orhan Gazi döneminde Rumların, Türkmen ve Osmanlıların başla ina giydikleri serpuşlar. -. Başlıkların uğradığı değişilik. - II. Mahmud'a kadar Osmanlı hükümdarlarının başlıklarının men'şei. - Saray subaylarının giydikleri kenarları sırmalı başlıkların men'şei, cild I.

Collonitz (râhlb). Kandiye mu-hasarasındaki güzel davranışı; 1633 Viyana muhasarasından sonra dokunaklı iyilikseverliği, cild XII.

Colonna (Marco-Antonio). -Türklere karşı verilen Lepanto deniz savaşına katılması. - Roma'ya muzafferâne gidişi; Meryem tapınağı önündeki kurban sunuşu; Senato'nun ona tazimlerini bildirmesi, cild VI.

Colonne de l'Empereur Theodose (İmparator Theodose sütunu). Bu

sütunun yıkılması sebebi ve ayrıntılı bilgi, cild VI.

Colonne de l'Empire (İmparatorluk sütunu). - Türkiye'de dört adet olan bu adın verilmesi. - Bunlar Osmanlı anayasasının temellerini oluştururlar. - Tarihçi Ali'nin Osmanlı İdaresinin bu dayanaklarına karşı çıktıklarını belirttiği şahıslar, cild III, VII.

Colosse de Rhodes (Rodos'un dev cüsseli heykelleri). Rodos şehrinin sahip bulunduğu bu ad verilen çeşitli heykeller üzerine ayrıntılı bilgi, cild III.

Comâtes (Kuyruklyıldızlar). Timur döneminde görülen kuyruklyıldız hakkında ayrıntılı bilgi. - Bunlar üzerine İranlıların bâtil iti-kadlan. - Sultan Ahmed'in vefat ettiği gün görülen kuyruklu yıldızın sebep olduğu büyük heyecan, ciidn,vn,vin.

Comandants (Kumandanlar). Bizanslılar kalelerin imkânları elverdiğince Bizans İmparatorluğu sınırlarını savunuyorlardı; bu hususta Michel Paleologue'un getirdiği reform, cild I.

Comorce (Ticaret). - Ticaretin serbest olması Karlofça anlaşmasında tesbit edildi. - İsveç'le Bâb-ı Âlî arasında 1737 yılında yapılan ticaret anlaşması. - Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticarî münasebetleri daha fazla canlandırmayı hedef alan anlaşma, cüd XII, XIV, XV.

Communaute des Femmes

(Kadın Cemâati). Yenilik taraftarları bu prensibi Osmanlı İmparatorluğu'nda yaymaya çalışıyorlardı; bunların âkibeti, cild VIII.

Comnene (David; Trabzon imparatoru). Yerine geldiği hükümdar; ona İmparatorluğunu kaybettiren şartlar. - II. Meh-med'den zarar-zıyan karşılığı olarak tazminat alıyor. - Sultan'ın bütün ailesiyle kendisine karşı muamelesi, cild III.

Conciles Ecumeniques (Ruhanî Meclisler). İznik'de toplananlar üzerine ayrıntılı bilgi, cild I.

Congres (Kongreler). - Bâb-ı âlî ile Rusya arasındaki savaş konusunda Niemirow'da toplanan kongre üzerine rapor. - 1739'da Belg-rad'daki kongrenin neticesi. -1772'de Fokşan'da toplanan kongre üzerine ayrıntılı bilgi; hedefi. -Toplantıların Bükreş'de başlaması. - Orada kararlaştırılan şartlar. -dağılması. - Bu durumun bağlandığı sebep. - Bükreş kongresi üzerine ayrıntılı bilgi, cild XIV, XVI.

Congres Scientifiques (Fahi Kongreler). III. Mustafa saltanatı döneminde toplanan kongre üzerine ayrıntılı bilgi, cild XVI.

Costantin. Kurucusu olduğu imparatorluk

Constantî (Dragoes), Bknz. Paleologue (Dragozes).

Constantîn (Porphyrogenete; Bizans İmparatoru), cild I.

Constantinople (imparatorluğu), Bknz. Bizans (İmparatorluğu).

Constantinople (Doğu Roma İmparatorluğu payitahtı). - Bu kalenin Franklardan Michel Paleologue tarafından alınması. -Osmanlıların ilk muhasarası. - Yıldırım Bâyezid'in uyguladığı ablukanın süresi. - II. Murad'm şehri muhasarası. - Muhasara altındakilerin paniğe kapılmaları. - Bu şehir hakkında tarihî ve topografik ayrıntılı bilgi. - Şehrin bugün sahip bulunduğu kapıların sayısı. -Hakkındaki çeşitli kehânetler. -Şehrin Araplar tarafından muhasarası. - İkinci Mehmed'in şehri ele geçirmeğe çalıştığı dönem. - O sırada Rum ve Lâtin kiliseleri konusunda şehirliler arasındaki kavgalar. - II. Mehmed'in şehri muhasarası üzerine ayrıntılı bilgi. - Hücumun arefesinde şehir ve civarının verdiği görüntü. - Taarruz sırasındaki dayanması hakkında rapor.-Şehrin dayanamayıp düştüğü dönem. - Şehir kuruluşundan beri kaç muhasaraya dayandı? Surların inşâsı ve bakımıyla alakalanan hükümdarlar. - Ayrı dönemlerde şehre yerleşmek üzere gelen halk toplulukları. - Şehirde yıkımlara yol açan 1509 depremi. - n. Bâyezid'in depremin sebep olduğu yıkımı onarmada gösterdiği sür'at. - Şehirde suyun her bölgeye taksimi amaç iyi e çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen yapılar. - Şehirde korkunç bir yangm felâketi. - Kazakların İlk defa şehrin surları önünde gördükleri dönem. -Müthiş bir veba can kaybına yol açıyor. - Şiddetli bir kasırga şehrin binalarını yıkıyor. - Husrev Paşa'nın istifa ve ölümünden sonra şehir ayaklanmalarına sahne oluyor. - IV. Murad döneminde şehirde büyük bir yangm felâketi baş-gösteriyor. - IV. Mehmed döneminde daha korkunç bir yangınla karşılaşılıyor. - Bir Fransız filosunun getirdiği sahte paraların tedavüle konulmasının peşinden şehirde kargaşalıklar baş gösteriyor. , 1680 yılında şehirde olağanüstü göserilerle karşılaşılıyor. - 1687'de yangm ve açlığın tahribatı. - İstanbul limanında çıkan benzeri görülmemiş bir fırtına. - Şehrin karşılaştığı şiddetli zelzele. - 1693'de çıkan yangın ve neticesi. - Aynı yıl başka bir yangm. - Limanında olağanüstü bir balık. - Bir barut de-ğirmenin infilâk etmesi sonucu çıkan yangın, 1698'de çıkan bu yangının sebep olduğu hasar. - III. Ahmed döneminde karşılaşılan ve şehri sarsan deprem. - Üç yıl içinde çıkan ve şehre büyük zararlar veren yangınların sayısı. - 1750'de alevleri şehri kül yığınınına döndüren ve 1751, 1755, 1756 yıllarında da ortaya çıkmaktan geri kalmayan yangınlar. - 1755'de III. Osman'ın tahta çıkışı sırasına rastlayan olağanüstü soğuk. - Aynı olayın görüldüğü çeşitli dönemler. -HI. Ahmed ve III. Mustafa saltanatları

dönemlerinde şehir nüfusunun artışı. - 1767 ve 1770 yıllarında çıkan yangınlar. - Plânının ve sur dışı mahalleleriyle şehir ma-

halleri taksimatının açıklamaları." Sur içinde ve sur dışında bulunan cami ve medreselerinin sayısı; bunların yapım tarihleri ve kimler tarafından te'sis edildikleri; durumları ve kendi hadi relerin d eki mezarlar; bu yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler, tablolar, cild I, II, III, IV, V, VI, IX, XI, XII, XV, XVI, XVü\ XVIII.

Costructions (Yapılar). - Lala Şahin Paşa'nın şöhretini arttıran yapılar. - Yıldırım Bâyezid'in yaptırdığı binalar. - Çelebi Mehmed'in yapılan üzerine ayrıntılı bilgi. - II. Murad'm yaptırdığı binaların özelliği. - II. Mehmed'in Boğaziçi'nin Avrupa yakasında yaptırdığı hisar.

- II. Mehmed'e borçlu bulunan binalara bir göz atış. - II. Bâyezid'in inşa ettirdiği binalar. - Süleymani-ye câmiinin tamamlanması. -Kanunî Sultan Süleyman döneminde suyolları ve birçok köprü yapımı. - Selim döneminde Edirne Selimiye câmiinin temelini atılması. - Bu hükümdar döneminde yükselen anıtlar. - III. Murad dönemi yapılan. - Birinci Ahmed döneminde yapılan cami ve çeşmeler.

- II. Mustafa dönemi yapılarının anlamı. - Veziriazam Köprülü'ye borçlu bulunan cami ve anıtlar ve binalar. - III. Ahmed döneminde yükselen yapılar. -1. Mahmud dönemi yapılarının anlamı. - III. Mustafa'nın yükselttiği anıt yapılar. - Bknz: İstanbul camilerinin tasviri ve tarihî tablosu, cild XVIII, cild I, II, III, IV, VI, VII, VIII, XHI, XIV, XV, XVI, XVIII.

Contarini (Carlo). Navarin hi-sannı alçakla Türklere teslim ediyor; Pesaro'nun onu çarptırdığı cizâ, cild IV.

Contarini (Paul). Malvasie'nin Napoli şehrinde Osmanlılara karşı savunması, cild IV.

Contarini (Simon; Venedik elçisi). - Venedik cumhuriyetiyle Bâb-i Âlî arasında gerçekleştirmeyi başardığı anlaşma. - Kendisiyle alâkalı ayrıntılı bilgi, cild XIV.

Contarini (Tommaso). Venedik cumhuriyeti tarafından Kanunî Sultan Süleyman nezdinde görevlendirilmişti; Kanunî tarafından huzura nasıl kabul edildi; elçiliğinin neticesi, cild V.

Copepcs (Köpekler; Doğu aşireti). Adı nereden geliyor? Menşei, cild II.

Coran (Theolosos; Manuel Paleologue'un sarayının yorumcusu). - Taht iddiası konusunda II. Mehmed nezdinde görevlendirilmesi. - Hayatının bazı özellikleri konusunda ayrıntılı bilgi. - Constani-nople sâkinlerinin kendisine Öfke duymaları. Uğradığı âkibet, cild II.

Corcyre, Bknz. Corfou (Korfu).

Corfou (adası). - Topoğrafik durumu; şekli; Çeşitli isimler takılmış olması; bu ada üzerine tarihî ayrıntılı bilgi. - Kanunî döneminde Türklerin istilâ hücumu, cild V.

Corfou (Korfu; adarım bu addaki şehri). Kanunî Sultan Süleyman'ın muhasarasına dayanmıştı, cildV.

Coribut (Michel; Polonya kralı). - Tahta çıkışı; Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçilik heyetinin amacı. -Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın kendisine gönderdiği mektup. - Bâb-ı altye karşı desteklediği savaş, - Ölümü, cild XI.

Corlnt (Peloponese (Pelopo-nez] şehri). - Türklerin bu şehre verdikleri ad. - Bu şehir üzerine tarihî ayrıntılı bilgi, cild II.

Koron (Mora şehri). - Andre Doria tarafından muhasara edildi; bu konuda ayrıntılı bilgi. - Kalenin Kanunî'nin birlikleri tarafından alınması. - Kalenin teslimi sırasında halkın durumu. - 1685'de Venedikliler şehri kuşatıyor. - Teslim oluşu, cild V.

Corporasyons (loncalar). Bu müesseselerin Bizans'daki eskiliği, cild IX.

Corvin (Mathias; Macaristan kralı). - Kendisinden yardım isteyen Wlad'a karşı davranış tarzı. -Yaitze şehrini muhasarası. - Bu hükümdân Bosna'ya girişi; Türk kuvvetlerinin baskısı karşısında ric at zorunda kalması. - Dügünün ve Semendra muhasarasının ha-zırlıklanyla meşgul bulunduğu sırada aldığı zafer haberi. - Viyanayı muhasara ettiği yıl. - II. Bâyezid'le yaptığı mütareke. - Bu Pâdişâhın elçisini kabul ettiği yer. - Elçiye hükümdarına bildirmek görevini verdiği cevap. - Macaristan'ın bu kralın ölümünden sonraki durumu, cild IV.

Cosaques (kazaklar). İlk -defa İstanbul surları önünde görünmeleri dönemi. - Polonya'ya karşı düşmanca hareketleri. - Bu halkın tarihçesi; bölümleri. - Lipkanlann Polonya akınlan, cild IX X, XI, XH.

Costumes (giysiler). - Osman Gazi'nin giysisinin tasviri. - Orhan Gazi döneminde Rumlann, Türkmen ve Osmanlılann başlanndaki serpuşlar arasındaki ayrıntılar. -Bu başlıkların çeşitli dönemlerde geçirdikleri değişiklik. - Selim döneminde Osmanlı giysileri. -Kanunî döneminde görülen değişiklik. , Türkiye'de kişilerin rütbe ve makamını bildiren giysiler üzerine ayrıntı bilgi. - Ahmed m. saltanatı döneminde kadınların giyinişlerini düzenleyen ferman, cild I, IV, V, XIV.

Coucy, Yıldırım Bâyezid'le savaşında Macaristan kralı Sigis-mond'a verdiği destek; bu şartlar içindeki davranışı; ölümü, cild I.

Coulers (Renkler). Her milletin bayrağında kullanmak için seçtiği

renklerin özel mânası, cild I.

Coueurs (Ulaklar). Bunları sarayında müessese hâline getiren Sultan, cild XI.

Coutumes (Adetler). - Sofra takımı kullanmakta Müslümanların âdetleri nedir? - Memurlarının istibdadından şikâyetlerini hükümdara duyurmak hususunda Doğu milletleri insanların başvurdukları yollar. - İranlıların yemekten önce önem verdikleri husus. - Osmanlı İmparatorluğu insanların başlarında m eş'al e taşıdıkları hâl ve şartlar. - doğuda bir kürk veya hil'at verme ve geri almanın manâları. - Sultan şerefine verilen veya Sultan'ın verdiği bir ziyafette Avrupa devletlerinin İstanbul elçilerinin uymak zorunda oldukları hususlar. - Hareme gittiklerinde Sultanların giydikleri çizmeler niçin? . - Osmanlı prenseslerinin nişanlamalarında görülen teşrifat ve tören, cild VI, X, XI, XV, XVI.

niz'de savaş halindeyken bu hanlıkta patlak veren kargaşalıklar; bu olayları tahrik eden sebebler. -Bu ülke hanının bağımsızlığını ve hanedanının Osmanlı hâneanından üstün olduğunu ilân ettiği dönem. - Yeni bir İhtilâle sahne oluyor. - Bu ülkeyi sarsan kargaşalıklar. - Bu ülkenin hanları tarafından Avusturya hükümetine birbiri peşi sıra gönderilen elçilik heyetleri, ki bu dönem 1633'den 1680 arasını kapsıyor. - Halk, hanları hakkındaki şikâyetleri IV. Mehmed'e ulaştırıyor; aldıkları memnurluk verici sonuç. - Seadet Girayla ülkenin birinci ailesi Şi-rinbeyler arasındaki anlaşmazlığın sebebi. - Berzaha vücuda getiren tahkimat eserleri. - Bu ülkenin fethini gerçekleştiren Rus generali cild IV, V, VI, VII, IX, XII, XIV.

Crimes (Cinayetler). Politik se-beblerle birçok Doğu ve Batı hükümdarlarının işledikleri cinayetler üzerine bir göz atış, cild VI.

Croatie (Hırvatistan). - Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad'ı fethinden itibaren bu ülkede cereyan eden olaylar, cild V.

Crete (Girit adası). - durumu hakkında, halkı ve tarihi üzerine ayrıntılı bilgi. - Sultan İbrahim'in bu adaya karşı açtığı sefer, cild X.

Crîmt (Kıhm hanlığı). - Kırımîliler hakkında II. Selim'in kanaati. -İdaresi altında bu hanlığın uğradığı değişiklikler (politika açısından).

- Hanlığı işgaliyle gelen inkılâplar.

- Kanun! Sultan Süleyman Akde Croia (Arnavutluk şehri). - İskender Bey'in eline nasıl düştü; kaledeki kuvvet. - II. Murad'ın burasını muhasara etmesi. - Arnavutluk sancakbeynin muhasarasına karşı koyusu. - II. Mehmed şehri bizzat tehdit ediyor. - Teslim olma durumu. - İşgali; şehir sakinlerinin akibeti. - Bu şehir üzerine ayrıntılı tarihî ve topogra-fik bilgi, cild

II, IH.

Croissant (Yanm ay). Osmanlı devletinden önce bu alametin kullanılması, cild I.

Csanad (Macar şehri). - Topografik durumu; ayırdedici özellikleri. - Türklere teslim oluşu, cild VI.

Cyrille (İstanbul Rumları patriği). -IV. Murad'ın saltanatı döneminde uğradığı akıbet, cild IX.

Cyrus (İran hükümdarı). - Hükümdarlığın memurlarını azletmesine sebep olan düşünce. - Kurucusu olduğu imparatorluk; Doğu milletleri onun hakkında nasıl düşündü, cild II.

Cysique. Bu şehrin tarih açısından tasviri, cild I.

Szaki (Rakoczy'nin yerine geçen). - Transilvanya tahtı üzerindeki iddiaları. - Macaristan muhaliflerinin başına geçiyor;, öldüğü yer, cild XV.

Çar veya Tzar. - Bu kelimenin açıklanması, cild VI.

Czartorisky (aile). - Fransız memurları tarafından bu aile aleyhine tezgâhlanan entrikalar; niçin? - Potocki'nin bu aileyi hedef alan iftirası, cild XV.

Czartorisky (Polonyalı prens). Polonya'nın bazı İstanbul elçileri hakkında kütüphanesinde bulunan vesikalar, cild VI.

Czernin (Hermann, Baron de; Prag asil sınıfının başı). - İmparator Mathias tarafından elçilikle görevlendirilmesi; İstanbul seyahati sırasında kendisi için düzenlenen kabul resmi. - Bu şehre girişinin uyandırdığı alâka. - Hapsediliyor; niçin? Sultan'ın huzura kabul lut-funda bulunması. - Bâb-ı âli katındaki görevi hakkında ayrıntılı bilgi. - Viyana'ya hareketi. - Seyahati sırasında ortaya çıkan kaza. -yeniden Bab-ı Âlî katında güvenilir belgesi veriliyor; niçin? - Sultan İbrahim'in onun için düzenlediği

kabul resmi. - elçiliğinin neticesi, cüd VIII.

Dağistanlı Aliğa, - Bknz. Dağistan! Aliğa (III. Mustafa'nın başmabeyincisi).

Dalmatie (Dalmaçya). Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad fethinden beri bu ülkede cereyan eden siyasî olaylar. - Karlofça barış anlaşması gereğince Venedik'e veriliyor, cüd V, Xn.

Daltaban Mustafa, Bknz. Mustafa Daltaban.

Damad Ali (silah dar-paşa; III. Ahmed'in gözde adamı). - Evvelce bulunduğu makam. - Nişanlandığı prenses. - Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'ya karşı beslediği kinin sebebi. - Onun yerine Veziriazam olması için desteklediği kişi. - Saraydaki kudreti ve nüfuzu; bunun uyandırdığı

kıskançlık. - Geçici olarak yürüttüğü görev. - Veziriazam İbrahim'in onun hayatını hedef alan sulkaş tasavvuru.- Veziriazamlığı kendisine kabul ettiren sebep; doğum yeri; Rusya ile banşı kuvvetlendirmek istiyor; bu konuda imzalanan anlaşma. - Mısır'da asayişin yerleşmesine dikkat gösteriyor. - Mora savaşı hareket için Sultan'ın elinden Sancak-ı Şerifi alıyor; bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi. - Bu şartlar altındaki davranışı. - devlet adamı kabiliyetinin değerlendirilmesi. - Meşgul olduğu reformlar. - Avusturya ile savaşmak için istediği beyanname. , bu vesileyle gösterdiği karakter. -sefere çıkmak için yaptığı hazırlıklar. - Bu konuda Edirne'de toplanan mecliste ileri sürdüğü kanaat. - Prens Eugene'e gönderdiği cevap mektubu. - Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi. - Ölümü. - Mezarının bulunduğu yer, cild XIII.

Damad Hasan Paşa (II. Mustafa saltanatı dönemi sadaret kaymakamı). - Lakabının nasıl konduğu; kocası olduğu prenses. -Veziriazam olarak yerini aldığı şahsiyet; menşei; hakkında ayrıntılı bilgi. - Asayişin kurulması konusunda Şeyhülislâm'la arasında geçen konuşma. - Gösterdiği çıkar gözetmeyen tutumu. - Cömertliğinin delili, - Rusya'nın Karadeniz'de silahlanmasına karşı aldığı tedbirler. - Ulemâ zümresini isyancılardan temizleme teşebbüsüne giriyor. - Düşmesini hızlandıran kişiler. - Azledilmesi; sürüldüğü yer. -İdarede kendi eseri olan hareket* ler, cild Xni.

Damad İbrahim Paşa (III. Ah-med saltanatı döneminde kaymakam ve veziriazam). - Hakkında ayrıntılı bilgi. - Evlendiği prenses. - İmparatorluk veziriazam makamını reddetmesi. - Kabul etmesini gerektiren şartlar.- Liyakat ve ahlakının değerlendirilmesi; yararlandığı destek. - Müzakerelere rağmen ihtiyatlılık olarak Avusturya'ya karşı savaş hazırlıkları. - Pa-sarofça anlaşmasındaki payı. -Edirne'ye gelişinde parlak kabul resmi. - İdaresi dönemini belirleyen hareketler. - Avusturya elçisine verdiği ziyafetler. - Kendisi tarafından İsveç kraliçesine XII. Char-les'ın ölümü dolayısıyla yazılan başsağlığı mektubu. - diplomatik münasebetlerinde gösterdiği tavır. - İdaresi dönemine getirdiği yüksek zekâ ve ekonominin değerlendirilmesi. - İlim adamlarına karşı koruyuculuğu ve Sultanı öven tarih düşürme mısraları. - Bazı seçkin kişilerin ölümlerine sebep olmasından ötürü üzüntüler. - III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünlerinde duyduğu şeref. - Bu vesileyle yapılan şenliklerdeki pay».

Bu şenliklerin hemen peşinden aldığı İdarî tedbirler. - Politikasının karakteri; şenlikler ve yapılara karşı üstün zevki; yaptığı anıtlar ve binalar. - Ulemâ ve ilimlere karşı büyük saygısı.- Sultan'ın kendisini ziyaretleri. -

Uygulamaya koyduğu adalet. - İran elçisi Murteza Kulihan'ı kabulü. - İran'daki hanedan değişikliğinden yararlanması. - Rusların Hazer denizindeki gelişmelerinden duyduğu endişe. -Bâb-ı Âlî ile Rus Çarı Petro arasında çıkan büyük güçlükler. - Zorunlu bir sebeble İran'a savaş ilan etmesi. - Muhasemâtın başlaması. - Bâb-ı Âlî'nin yardımını rica eden Tahmasip'e verdiği cevap. - Abaza-lara verdiği koruma hakkı. - Rusya'ya karşı savaş ilânını görüşmek üzere topladığı meclis. - Büyük-Petro'nun ona gönderdiği ve İran'ın bazı eyâletleri üzerinde Bâb-ı Âlî'nin haklarını kabul ettiğini bildirdiği mektup. - İran Şahı Eşrefin elçisine verdiği kabul resmi izninde sergilediği İhtişam, idaresinin zaferini sağlayan bilgililer. - Sultan'ın zevkine hitabeden şenlikler. - Edebiyat çalışmalarını destekleme ve koruması. - Veziri âzam lığı döneminde vefat eden şâirler ve yazarlar. - İran'a yeniden savaş ilân ediyor; niçin? - Bu münasebetle İstanbul'da dolaşan söylentiler. -İsyanın başlangıcı. , Bu konuda meclisi toplaması. - Ona karşı halkın öfkesi. - İçinde bulunduğu fiüç durum. - Uğradığı âkibet. - Ölümünden sonra bulunan zenginlikler, hakkında verilen hüküm, cild XI.

Damadzâde Ebulhayr. Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı şahsiyet, cild XIV.

Damadzâde Feyzuilah Efendi.

- Şeyhülislâmlık makamında ye.i-ne atandığı kişi. - Sayfiye yerindeki evinde dinlemesine müsaade edildiğini bildiren vesikayı bildiriyorlar. - İkinci defa Şeyhülislâmlık makamına getiriliyor.- Azledilmesi.

- ölümü; hakkında ayrıntılı bilgi, cild XV, XVI. Damas (Şam.Suriye'nin şehri).

- Timur şehri muhasara altında tuttuğu sırada bu hükümdara gönderilen elçi heyeti. - Ödediği büyük fidye karşılığı olarak şehir yağmalanmaktan kurtuluyor. -Surları içinde yapılan silahlarının ünü. - Uğradığı korkunç felâket. -Osmanlı İmparatorluğundaki sıra ve derecesi; Şam'ın lâkabı nedir? Şehrin topografik durumu. - Civarının güzelliği. - Yetişen meyveleri.

- Şehir üzerine tarihî ayrıntılı bilgi.

- Camileri ve mezarları, cild II, IV.

D an e mark (Danimarka). Bu devletin Bâb-ı Âlî ile imzaladığı anlaşma, cild XVI.

Danube (Tuna). Bu nehrin II. Mustafa ve ordusu tarafından geçilişi, cild XII.

Daoud (Davud) Paşa (Rumeli Beylerbeyi). - Muhasara etmek üzere

Scutari'ye gönderildi. - Bu kişinin düşünceleri. - Kaleye hücumdan Önce giriştiği hazırlıklar. -Veziriazam!ık makamında yerine atandığı kişi. - İstanbul'da bıraktığı hâtıralar. - Karaman üzerine bir sefer açmakla görevlendirilmesi. -Emekliye ayrıldığı dönem; aldığı yıllık emekli tahsisatı. - Sultan'ın müsaadesiyle özel hayata giren ilk şahsiyet midir? Cild III, IV.

Davud Paşa (Osmanlı Paşası). -Anadolu'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilmesi; teçhizat ve diğer giderler için aldığı para tutan. - I. Ahmed'in Anadolu seferi

sırasında savunmakla görevlendirildiği sınırlar; kendisi hakkında ayrıntılı biyografik bilgiler; güç şartlar içinde Veziriazam atanıyor. - II. Osman'a karşı davranışı. - Yeniçeri ve Sipahilerin tutmadıkları kişi oluyor, niçin? Halkta kin duygulan uyanmasına sebep oluyor, -Azlediliyor; bunda hangi tahrikin rolü var? - II. Osman'ın kaatlleri hakkında söylentilerin onda uyna-dırdığı korkular.- Hapse atılıyor. -Ölüm cezasına çarp tınıyor. - İdamdan kaçışı. - Heyecanlı olaylarla karşılaşılıyor. - Ölümü, Clid VIII.

Dara (Küçük-Asya şehri). - İmparator Anastase'in şehri eriştirdiği düzey; Justinlen'in buna İlâve ettiği savunma çalışmaları; surlarının ve harabelerinin önemi. - Şehirde mezarı, bulanana azizler, şehrin eski adı, cild IV.

Dario (Giovanni; Venedik cumhuriyeti devlet nâzın). - II. Meh-med'le imzaladığı anlaşmanın şartları. - Sultan tarafından seçkin kişi muamelesi görmesi. - Bâb-ı Âlî nezdinde başardığı görevler, cild III.

Dates (Tarihler). - Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren en çok hatırlanması gerekli tarihler (1774 yılına kadar), cild XVII.

Daun (Avusturyalı general). -Prusya kralı II. Frederic'e karşı kazandığı savaş, cild XVI.

Debreczn (Macaristan'ın şehri). Şehrin sakinleri himaye altına alınmaları için Bâb-ı Âlîye başvuruyorlar; niçin? Cild XII.

De4jal (Deccal). Müslümanların varlığına ve bir rolü olduğuna inandıkları kişi, Cild XI.

Defterdar (câmU). Yaptırının adı; diğer mabetlerden farklı Özellikleri, cild XVIII.

Defterdar kapısı (camii). Yaptırının adı; 1740'da orada toplanan kişiler, cüd VIII.

Defterdarlar. Bu görevlilerin işlerinin tarifi; bu konuda ayrıntılı tarihî bilgi, cild III.

Dejoces, Bknz. Cemşid.

Delhi (Hindistan'ın şehri). Timur'un bu şehirdeki zâlimce tutumu, cild n.

Dell Buiader (Türk şâiri). - Hayat ve eserlerinin değerlendirilmesi; Yavuz Sultan Selim'in ona karşı gösterdiği yakınlık. - Bu şahıs hakkında Yavuz'un hükmü; idamdan kaçışı. - Hayatının özellikleri. - Ölümündeki garabet. - Şiirlerinin bazılarındaki düşünce, cüdV.

Deli Ferhad. İran seferi ordusunun seraskerliğine atandı; bu şahıs üzerine düşünceler, cild VIII.

Dell Hasan (Karayazıcı'nın kardeşi). - Âsilerin kumandanlığında kardeşinin yerini alıyor. - Anadolu âsilerinin başında Osmanlı birliklerine karşı zafer kazanıyor; Tokat şehrini ele geçiriyor. - Bâb-ı Âlîye karşı itaati ve kendisine bir valilik veriliyor. - Emrindeki birliklerin garip görüntüsü. - Temeşvar valiliğine karşı Bosna valiliğinin değiştirilmesi. - Valiliği halkının memnuniyetsizliği; Veziriâzam'ın onu ortadan kaldırmak için bulduğu çâre; idama mahkûm edilmesi; bu hükmü gerektiren şartlar. - Katledilerek öldüğü şehir, cild VIII.

lerbeyi). - Hanya valiliğine atanıyor. - Fırtınaya tutulan geminin Girit'e varmadan önce sığındığı yer. - Hüseyin Paşa'nın Girit'e varışı. Osmanlı garnizonunda sevince yol açıyor - Adaya yaydığı dehşet havası. - Kandiye muhasara-sındaki davranışı. - Kendisine karşı başgösteren isyan; bu şartlar içinde görülen karakteri. - Kandiye önünde bulunduğu durum. -Kışlık karargâhını kurduğu yer. -Veziriazam oluyor. - Bu makamda yerine geldiği zât. - Köprülü Meh-med Paşa ona karşı husûmet besliyor; Kapdan-ı deryalığa atanmasındaki maksat; kendisini Veziriâzam'ın husûmetinden saklayan davranış. - Düştüğü tuzak; Sultan tarafından nasıl muamele gördü; uğradığı âklbet. - Hakkında ayrıntılı bilgi, cild X, XI.

Dell Hüseyin Paşa (Sultan İbrahim döneminde Kapdan-ı derya).

- Bu unvanla idareyi şahsîleştirdi.

- Azak seferinde kendisine verilen rütbe ve makam; bu şehri muhasarası, Cild X.

Demetrius Lascarıs

Leontarios (Selanik valisi). , kendisine sığınan Mustafa ve Cüneyt hakkında Sultan Mehmed'e verdiği cevap. - Kostantaniye imparatoru tarafından verilen ve uyguladığı emir. - Hediyelerle birlikte Sultan ı Gelibolu'dan geçtiği sırada karşılamaya gönderiyor. - Michel Paleologue'a verdiği vazifet - Ona karşı Mustafa'nın davranışı, Cild II.

Deli Hüseyin (eski Buda bey-

Demetrius Tazich (Macar elçisi). - Doğmuş olduğu ülke. - II. Bâyezid'in

ona karşı gösterdiği iyi muamele . - Macaristan'a dönüşünde Gazi Mustafa tarafından Öldürüldü; niçin? Cild IV.

Demitoka (Avrupa şehri). Onu fetheden general; başkent yapan hükümdar; şehri dikkate değer kılan husus, cild I.

Derenceny (Hırvat generali). -Yakub'u bu generali emekliliğe razı olmasını kabul ettirmeğe zorlayan şartlar. - Albina yakınında ona yeniliyor. - Bâyezid II. karşısında gösterdiği tavır. - Bu hükümdar tarafından gönderildiği sürgün yeri; ölümü, cild PV.

Derviş. Bu kelimenin mânâsı, cüd I.

Derviş Ağa. - I. Mustafa tarafından Veziriâzam'a hitab şekli; tahttan indirilişinin sebebi. - İlk şartı. - Kendisi hakkında verilen ölüm hükmü, cilt VIII.

Derviş Mehmed Paşa (Kapdan-ı derya). - Bu makamda yerine atandığı zât. - Görülmemiş bir ihtişamla İstanbul limanına gelişi. - Onunla Veziriazam arasında geçen tartışma; kendisi bakımından bunun sonucu. - Tarhuncu Ahmed Paşa'nın idamından sonra Veziriazam olarak atanması; olayların içine girdiğini belirten tedbirleri. - Sultan'ın ona verdiği saray.- Şeyhülislâm'ın suçlaması karşısında onu desteklemesi.- Tutulduğu felç hastalığı. - Vezirtazamlığa İpşir Paşa'nın atanmasındaki tesiri. - Ölümü. - Mirasçılarının hazineye devrettikleri serveti; şahsı hakkında ayrıntılı bilgi, cüd X.

Derviş Paşa.- Birinci Ahmed tarafından kendisine gösterilen himaye; bu lütfü kullanma tarzı. -Veziriazam Lala Mehmed Paşa'nın ölümü münasebetiyle onun üzerinde uçuşan şüpheler. - İmpara-

torluk mührünü elde etmeyi başararak Veziriazam oluyor. Kendisinden önceki Veziriazamların çocuklarına karşı davranışı. Veziriâzamlık makamına oturduğundan itibaren gösterdiği sertlik. - Mahvının sebebi. - Ölümü. - Bu münasebetle İstanbul'da duyulan sevinç, cild VIII.

Derviş Paşa (Anadolu Beylerbeyi). Sultan İbrahim'e başkaldırmasının sebebi, cüd X.

Dervişler - Bu dinî sınıf üzerine ayrıntılı bilgi. - Bunların semâ rakslarının tesiri, cild I, V.

Dervişler Mevlevi (dinî tarikat). Bunlar saygıyla karşılanmıştır ve fetih, muhasara olaylarına karışmışlardır, cild I.

Derviş Niyazi. Bu tarikatın kurucusu olmuştur, cUd XII.

Desalleurs (Fransa'nın İstanbul elçisi). - Bu şehirde yerine geldiği kişi; Sultan'ın kendisini huzura kabul lüfunda bulunması. - Görevinin yerine getirilmesi* sırasındaki çeşitli hareketleri. - Onun tarafından Kont de

Puisieuxye gönderilen raporların özeti. - Osmanlı hükümeti üzerinde yararlandığı nüfuzu. - Politik davranışı, cild XV.

Desauteuil (Fransız kaptanı). Türklere karşı savunmakla görevlendirildiği şehir; halkın davranışı yüzünden mâruz kaldığı tehlike ; Türk Paşasının ona karşı davranışı, cüd XI,

Devlet Giray, Bknz. Giray-Devlet.

Diamants (Elmaslar). İstanbul'da İmparatorluk hazinesini süsleyen elmasın tarihçesi, cild XII.

Diyarbekr (Osmanlı doğu eyâleti). - Halkının I. Sellm'e gösterdiği yakınlık. - İran ablukasına karşı dayanıyor. - Şehrin ayrı ayrı adları. - Kale hakkında tarihî ayrıntılı bilgi. - Sunduğu garip görüntüler. - Şehri güzelleştiren cami ve bahçeler. - Şehri besleyen iki suyun özelliği. - Surları ve kuleleri hakkında bilgi. - Şehirdeki ünlü mezarları. - Halkın geçimini sağlayan sanayi; halkı, cild IV*.

Dieudonne de Gozon (Dragon şövalyesi). Bir Türk filosunu bozguna uğrattığı yıl; Rodos'da yaptığı çalışmalar; ChevaUer de Dragon (dragon şövalyesi) adını açıklaması, cild m.

Dilflverağazâde Ömer Efendi

(veziriazamlar biyografileri devam ettiricisi). Onu Reisefendi (Dışişleri Nazın) makamına getiren şartlar; vefatı, cild XVI.

Dilaver Paşa (Diyarbekr valisi). - Veziriazam olarak yerine atandığı zât. - Men'sei; askerlik değeri; bu makama gelişini kime borçluydu. - Nasıl anlaşmıştır. - İngiltere elçisi Sır Thomas'a karşı davranışı. - IV. Murad'ın İran seferinde bu hükümdar tarafından muhteşem karşılanması. - Kendisine verilen valilik, cild VIII.

Dimo (Eflâk prensi Mi eh el'in elçisi). - Nicopolis önünde Hafız Ah-med paşa'yı düşürdüğü tuzak. - Ahmed Paşa'nın intikamının kurbanı oluyor, cild VII, VIII.

Digene (Romanus; Bizans imparatoru). Alparslan'a karşı savaşı; onun bakımından savaşın neticesi; ölümü, cild I.

Diplomasi . - Osmanlı İmparatorluğu diplomasisinin özelliğinin değerlendirilmesi; değerlendirme-

nin II. Bâyezid saltanatı döneminde uygulanması - Bâb-ı Âlî ile biri Napoli, diğeri Venedik'le yapılmış iki anlaşmanın kopyaları. - Kanunî döneminde söylenmiş ve Osmanlı diplomasisinin özelliklerini belirten nutuklar. - III. Murad döneminde diplomasi'nin uslûb kabalığına değişiklikler getiren sebepler. - Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa milletleriyle

münasebetlerini değiştiren anlaşma, cild IV, V, VII, VIII.

Dışlek Hüseyin Paşa (Ahıska seferi seraskeri). - Bu şartlar altında kumanda ettiği kuvvetler. - Ka-rekteri. - Erzurum kadısına gösterdiği Öfkeli davranış. - Erzurum'da Ilıca geçidine girildiğinde ordugâhta işlediği hatâ. - Sonucu kendi bakımından ölüm sebebi olan mektuplaşmalar. - Ölümü, cild IX.

Divan. - Bu kelimenin açıklaması. - İsbâ Peygambere küfrettiği için bir Rum dönmesine divan tarafından verilen ceza, cild III, XII.

Dix. (On rakamı). - Doğulularca kutsal sayılan bu rakam üzerine düşünceler. - Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde bu rakamın tesiri, cild V, VI.

Djafer (Cafer) (Türk yazar). Bu şahsiyet üzerine aynnülü bilgi, cild V.

Djafer (Cafer) (Gazanfer'in kardeşi). - Men'şei; II. Selim'ın harem dâiresinde nasıl görev aldığı. - III. Murad döneminde İranlılara karşı açılan sefere katılması. - Özdemi-roğlu Osman Paşa tarafından Da-ğistan Kaymakamlığına atanması. - Tebriz'de muhasaraya dayanması. - İran'daki başarıları, Ferhad Paşa ile birleşmesi, cild VII,

Djafer (Cafer) (Osmanlı donanma- rek Tumanbay'ı tahrik etmesi; bu ması kaptanı). - IH. Osman'ın yüzden başlayan savaş. - Tuman-onun değerini mükafatlandırma bay tarafından yenilgiye uğratıl-tarzi. - Kapdan-ı derya makamına ması; ölümünden nasıl kurtuldu. - getirilişi; bu makamda ondan Önce Memlukların itaat altına alınma-bulunan kişi, cild XV, XVI. sında müdâhalesi. - Yavuz tarafın-

Djafer (Cafer) Bey (I. Selim'ın ^ ***. ffdl*en ^^ft donanmasının Kapdan-ı deryası). - Şiddeüe hitabı. - Ondan intikam

Selim'in öfkesinin tehdidiyle duy- £*£-*"£. ^ I*nu» duğu tehlikeli durum. - CtaıakarV J^8*^TM^?^ ! Kanunî Sultan Süleyman'ın göste?- ?^ne TM*f £®*: Kanun'nin diği adalet; ölümü, cild IV, V

Üzerine aynntılı bilgi. - Samda yaptırdığı

Djafer (Cafer) Paşa (Rumeli katliâm. - Yenilgiye uğraması ve Beylerbeyi). Nisa'dan Belgrad'a gi- ölümü, cild IV, V. den yolun eşkiyadan temizlenmesi hususunda İldig. emir, cild XII. , Djanbulatzâde (Haleb vallsO. İran savaşındaki davranışı ve bu

Djafer (Cafer) Çelebi (Kadîas- sebeble serdar durumundaki Ciga-ker) Birinci Selim'ın kendisine karla Paşa'dan gördüğü muamele; ölü-şısı sert davranışı; bu hükümdar münün Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki kehâneti, cild IV. bakımından kaçınılmaz olaylara

Djagatay (Çağatay) (Cengiz yQİ açması, cild VIII. Han'ın oğlu). Adını aldığı dil, cild I. Djanbulatzâde (Canbulatzâde)

Djagatay (Çağatay dili), Bknz. Mustafa Paşa (Kapdan-ı derya). -

Uytfurdili Murad'm nedimi Musa'nın, sırf hoş gitmek için, suikastçılarla

Djami (camii). Hükümdarlar ya- birlik olduğuna inandırması. - Erpiminde birbirleriyle yanıştılan tür- zorum'a vanşında kendisi için ha-besi ve yakınında görülen mezarlık; zırlanan ziyafet; cezalandırılması; bu yapı üzerine ayrıntılı bilgi, cild niçin? Cild IX.

XVI Djanfedâ (Canfedâ) (harem Djami (Cami, İran şâiri). - Ülke-dâiresi başkalfası). III. Murad'ın sinin şâir ve yazarları arasındaki düşünceleri üzerindeki tesiri, cild yeri; ölümü dönemi, cild I, IV. VII.

Djanberdi Gazali (Mısır ordusu Danık (Canık) (Gürcistan başkumandanı). - Kumandası al- hükümdân). - Yavuz Sultan Selim tında bulunan kuvvet; Osmanlı or- şâh İsmail ile savaşa gireceği sıra-dusu öncülerıyla karşılaştığı yer; da bu hükümdara verdiği hediye-Osmanlı ordusuna karşı verdiği sa- nin yaran; Sultan'ın ona teşekkür-vaş; mağlubiyeti. - Yavuz Sultan rü. - Yavuz'un öfkesine hedef olu-Selim'le Tumanbay arasındaki sa- yor; başvurduğu davranış sayesinde Memluklar dâvası için ihanet de hükümdânın gazabından kurtu-etmesinin tesiri. - Araplara karşı Uyor, cild IV. görevlendirildiği savaş. - Garip bir

savaşta Kayıt-Rhabi ye karşı ka- A Djanum (Canum) Hoc zannı zafer. - Arap kıyafetine gire- df1"1 *?&\Z İLL Ahmed döneminde Mora savaşı sırasında Tineh'i fethetmesi. - Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi. - Bu açılmış seferdeki davranışı. - Korfu adası muhasarasının kaldırılmasında ona yüklenen hatâlar; azledilerek Yedikule zindanında hapsedilmesi. - Yeniden Kapdan-ı deryalığa atandığında yerine aldığı kişi. -1. Mah-mud'un tahta çıkmasını borçlu bulunduğu İsyân hareketinde âsilerin kuvvetini kırmak için Kız-larağası Beşir'e yardımı. - Azledilmesi; niçin? - Üçüncü defa Kapdan-ı derya makamına getirilmesi; gözden düşmesinin sebebi, cild XI-II, XIV.

Djelaleddin (Celâleddin) Mak-beri (Hovarezm hükümdarı). -Cengiz Han tarihinde bu hükümdarın rolü. - Bu hükümdara ve Alâeddin Keykubad'a karşı yaptığı savaş; babası kimdi? Cild I.

Djelaleddin (Celâleddin) (Rumî (Osmanlı tasavvuf şâiri). - Kurucusu olduğu tarikat. - Orhan'ın oğlu Süleyman'ın onun şerefine serpuş-da yaptığı değişiklik. - Şöhreti; lâkabı neydi? Cild I.

Djelâlî (Celâli) (tarikat başı). -Selim döneminde Anadolu eyâletlerinde

tahrik ettiği isyan bu adla anıldı. - Kim tarafından mağ-lub edildi? CildIV.

Djem (Cem) (II. Mehmed'in oğlu). - Avrupa'da tanındığı isim; bu şehzadenin portresi. - Karaman halkı üzerindeki tesiri. -Veziriâzam'ın onun lehinde yaptığı hazırlıklar, ki bu hazırlıklar babasının ölümü sırasındaydı. - Tahtın sahibi kardeşi Bâyezid'e karşı giriştiği mücâdele. - Zaptettiği şehir. - Bâyezid'e gönderdiği ve onunla görüşen elçilik heyeti; ondan aldığı cevap. - Yenişehir ovasında kardeşiyle savaşıyor. - Savaşın Cem ba-

kımından getirdiği sonuç. - Kaçışında gördüğü kabul; yanına sığındığı hükümdar. - Mekke ve Medine'ye giderek hac farızasını yerine getiriyor. - Tahtı fethetme yolunda bir kere daha silaha sarılarak talihini deniyor; yardımından yararlanmak maksadiyle Kasım Bey'e vaadde bulunuyor; kardeşiyle kendisi arasındaki savaş üzerine ayrıntılı bilgi. - İkinci defa kaçmak zorunda kalıyor. - Yerine getirildiğinde barışa razı olacağı şartlar. - Avrupa eyâletlerini kendi lehine ayaklandırmak yolunda verdiği karar. - Rodos'da aldatıcı bir kabul tarzıyla karşılanması. -Fransa'ya, sığınacağı yer olarak gönderiliyor. - Yolculuğu hakkındaki rapor. - Fransa'nın Nis şehrine vanş; Cem'i esir olarak tutmak için başvuru vasıta; bu şehir üzerine Cem tarafından yazılan beyit. - Memleketin içine yaptığı seyahat üzerine ayrıntılı bilgi; kaçmayı düşünüyor. - Dük de Savoie ile görüşmesi; şehzade Cem'e karşı Rodos şövalyelerinin davranışı. -Sassenage'da güzel Philippine Helene'e karşı derin bir aşka tutuluyor. -Tahkim edilmiş ve şövalyelerin muhafazasında bulunan bir kuleye kapatılıyor. - Cem'in İtalya'ya götürülmesi için VIII. Char-les'in verdiği emir. - Roma'ya girişi ve kaderi papa'nın elinde. - Papa VIII. Innocent ile, takdim edildikten sonra özel bir görüşme yapıyor. - Şehzade Cem tarafından kardeşi II. Bâyezid'e gönderilen mektup. - Şehzadenin şahsına karşı papa Borga'nın projeleri. -Fransa kralına teslim ediliyor. -Kim tarafından zehirlendi? - Son sözleri, ölümü. - Cesedi nereye gömüldü? Öldüğü sıradaki yaşı; esirlik süresi; Fransa'da bıraktığı hâtıralar; şiirlerinden oluşan eserinin değeri. - Hakkında aydınlatıcı bilgiler, cild ffi.

Djem n. Bknz. Djemşit.

Djemaleddin (Cemaleddin) (I. Murad döneminde dilbilgini ve molla). - Değeri hakkında düşünceler. - Yazdığı eserler, cild I.

Djemali (Cemâli) (Osmanlı şâiri). Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi, cild II.

Djem&li, Bknz. Ali Cemâli.

Djemşid (Cemşid). - Kurucusu olduğu imparatorluk. - Doğu halkları

tarafından hakkında ne düşünüldü, cild II.

Djenglz-Han (Moğol aşiretleri reisi). - Ortaya çıkışı dönemi. - Bu hükümdarın aşiretlerinin Alâeddin'in devletlerinde oluşturdukları kargaşalık. - Ölümü dönemi. - Doğuşu ve annesinin şişmanlığı üzerine rivayetler, - Nasıl belirlenmiştir ve özellikleri nedir? -Timur'la kıyaslandığında, bu hükümdarın tarihî ehemmiyeti. -Devletlerini oğulları arasında bölüşürmesi, cild I, II.

Djerbe (Cerbe) (küçük Syrte adası). - Coğrafî durumu; hakkında tarihî ve istatistik! ayrıntılı bilgi. - Osmanlı donanması tarafından muhasarası, cild VI.

Djerrah (Cerrah) Mehmed Paşa (III. Mehmed döneminde vezir). - Sultan'ın ona hitaben yazdığı ve kendisine Veziriazam atadığı kesin mektup. Azledilmesi; niçin? Cerrah adı ona nereden geliyor? Kaymakamlık makamına getiriliyor. -Azlini hazırlayan kişi, Cild VII, VI-II.

DjezayirU (Cezayirli) Hasan Paşa (Türk donanması Kap tan-ı deryası). - 1770'de Ruslarla yapılan ve kendisinin de katıldığı deniz savaşı. - Kendisine verilen makam.

- Lemnos şehrinin teslimini reddediyor. - Fakirliği sebebiyle aldığı yardım, cild XVI.

Djîgalizâde (Cagaloğlu). - Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi. - Sultan'a her yıl sunduğu hediyeler. - Onda kudred doğmasına yol açan iddiaları ve İH. Mu-rad'm gözündeki itibârı. - Sürüldüğü yer, niçin? Macaristan seferine katılmak üzere III. Mehmed'in emrini alıyor; Ferhad Paşa'ya uygulamada yardım ediyor. - Hetvan şehrini kurtarmakta gösterdiği gönülsüzlük. - Keresztes savaşının kazanılmasındaki payı. Veziriâzamlığa hangi vesileyle atanıyor? İktidarını kötüye kullanıyor

- Bundan İmparatorluğun güvenliği bakımından tehlike doğuyor. -İtalya kıyılarına verdiği zarar. - İmparatorluk idare dallarının karışıklık içinde kalmasına niçin yardımcı oluyor? - İran seferinin idaresi kendisine veriliyor. Sefere gitdiği dönem; savaş hakkında rapor. -Savaşın sonucu Osmanlı orduları için düşündürücü. -Cigala Pa-şa'nın Canbuladzâde'ye karşı davranışı. - Cigala'nın ölüm sebebi, Cild VII, VIII,

Djhangir (Cihangir) (Timur'un büyük oğlu). Evlendiği prenses; bu münasebetle tertiplenen büyük ziyafetler üzerine düşünceler, cild I, II.

Djhangir (Cihangir)

(Kanunî'nin oğlu). - Vücutça illetli.

- Buna karşılık ruh ve zekâ zenginliğine sahip; Ölüyor; niçin? Gömüldüğü yer. - Babası Süleyman büyük üzüntü duyuyor ve hâtirasına

Cihangir Camiini yaptı nyor, cild VI.

Djihanşâh (Cihanşâh) (Hindistan şahı). Bâb-ı Âlî'ye elçi gönderiyor; IV. Mehmed'e hediyelerle mukabelede bulunuyor, cild X.

Djinci (Cinci), Bknz. Hüseyin Cinci (Sultan İbrahim'in hocası).

Djinistan (Cinistan). Bknz. Ni-zibin.

Djulefe (Culefa) Asya şehri). -Köprüsüyle meşhur, cild II.

Djuneyd (Cüneyd) (İzmir valisi). - Süleyman Çelebi ordularını ona karşı harekete geçiren şartlar. - Bu şehzadeye itaati. - Mehmed Çelebi'ye karşı isyanı. - Bu münasebetle bu hükümdarla arasındaki mücâdele. - Mehmed Çelebi onu nasıl görüyordu. - Hainlikleri. -Taht iddiacısı Mustafa'ya verdiği destek. - Mustafa'nın Bizans imparatoru Manuel Paleologue'un sarayındaki esareti. - Serbest bırakılması. - Mustafa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirmek için açtığı seferde ona refakat ediyor. -Bâyezid Paşa'ya karşı intikamı. -Mustafa'ya tavsiyesi. - Cüneyd bu şehzadeye ihanet etme durumuna nasıl getirildi. - Murad'a karşı davranışı. - Onu Aydın'ın sahibi yapan olaylar üzerine ayrıntılı bilgi; Mustafa'nın ordugâhından kaçtıktan sonraki durumu. - Murad'm ona savaş ilân etmesi. - Cüneyd için üzücü sonuç. - Cüneyd'in kaderi; hayatının çeşitli dönemleri üzerine bir göz atış, cild II.

Djouvan Kapısı (Civan Kapu-cu), Bknz. Mehmed Paşa Sultanzâde.

Dobo de Rouszka (Elau şehri kumandanı). - Ahmed Paşa'nın ona ihtan; buna karşılık verme tarzı. - Vezirin ve Ali Paşa'nın kuvvetlerine karşı dayandığı muhasara, cild VI. Docy (François). Kardeşiyle birlikte iki Mihaloğlu'nu mağlub etmesi, cild III.

Docy (Pierre). Kardeşiyle birlikte iki Mihaloğlu'na galip gelmesi; bu olayın geçtiği yıl ve yeri, cild III.

Dözme (Düzme veya Düzmece) Mustafa (Yıldırım Bâyezid'in evvelce işaret edildiği gibi kardeşi değil oğlu). - Bu şehzadenin Yıldırım'la alâkası bakımından iddialarının meşruluğu üzerine düşünceler. - Bu konuda Çelebi Mehmed'le giriştiği mücâdele. - Bizans İmparatoru Manuel Paleologue'un sarayındaki esareti. - Osmanlı imparatorluğunu ele geçirmek için teşebbüsü; ilk basanları. - Türk hükümdarlarının askerlerine ücret vermek bakımından ilki, israf ve sefahati, birliklerinin savaşı bırakmalan sebebi, Avrupa'ya kaçıışı ve tekrar askerleri tarafından terkedilmesi. - Bu şehzadenin âkibeti, cild II.

Doğlu Baba. - Bu din adamının mezannın bulunduğu yer. - Duâ ve kerametleri Orhan Gazi için seferlerinde başarı kazanmasının habercisi

oldu, cild I.

Dolgorucki (Rus prensi). Kate-rina tarafından tahta çüüşünü tebliğ etmek üzere Bâb-ı Âlî'ye gönderildi. - 1770'de Mora seferine katıldı. - Kırım'da giriştiği harekâtın başarı kazanması. - 1773'de Türklere karşı açılan seferdeki davranışı, cild XVI.

Donado (Giovanni Bastia; Ve-nedik'in İstanbul elçisi). - İlk defa olarak Avrupa'da Osmanlı edebiyatını tanıttı. - Bâb-ı Âlî'yi Venedik'le banşı sürdürmesi için IV. Mehmed'e ve vezirine verdiği paralar, cüd Xü\

Doria (Andrea; Charles-Qu-int'in amirali). - Koron ve Patras'ı kolayca ele geçirmesi. - Çanakkale'de İki hisan ele geçirmesi. - Ko-ron'u geri almak için Kanunî Sultan Süleyman tarafından gönderilen donanmaya karşı kazandığı zafer. - Barbaros Hayreddin'e karşı savaş tasavvurlan. - deniz seferleri. - Bâb-ı Âlî'nin çekışmelerine son vermek için başvurduğu hiyle. - Barbaros Hayreddin'e karşı Santa-Maura savaşı, cild V.

Doria (Jean Andrea; bahsi geçen amiralin yeğeni). Türklere karşı yapılan Lepanto savaşındaki rolü, cild VI.

Doroszenko (Kazakların het-manı). - Polonya savaşındaki rolü. - Zaporog Kazaklan hetmanının karşıtlığı. - Nieper nehri iki kıyısı hetmanı ilân ediliyor. - Bâb-ı Âlî nezdindeki teşebbüsü. - Sobies-ki'nin onun üzerinde kazandığı zafer. - Huzuruna çıktığında IV. Mehmed'e gösterdiği tazim. - Het-man'm Türklere tarafından alınmasına yardım ettiği şehirler. - Ülkesine dönmek iznini elde ettiği sırada Sultan tarafından verilen hediyeler. - 1677'de Türkleri bırakarak Rusya'nın hizmetine giriyor; yerini aldığı kişi. - Türklerin hizmetinden ayrılmasının sonuçları, cild XI, XII.

Duce (Bostancıbaşı). - IV. Mu-rad'i konağında ağırılıyor Sultan'a Rumelihisan'nda refakat ediyor. -Bu hükümdar, ona Aziz-Mezar'a sahip olmak yüzünden aralarında kavga edip duran Ermenilerle Rumlar mevzuunda emirler veriyor.- IV. Murad âsî Abaza'nın ölüm fermanını ona ulaştırıyor.- Bosna valiliğine getiriliyor; sınırda banşı tesis ediyor.- Gözden nasıl kaybo-

luyor. - Arnavutluk âsilerini tenkil etmek emrini alıyor. - Kendisine getirilen İmparator fermanı; bu konuda açıklama. - Bosna valiliğinden azlediliyor, cild IX.

Dragut (Turgut). Bknz. Torffo-ud.

Drako (Eflâk prensi maslahatgüzân). -Uğradğı akıbet; niçin? Cild XVI.

Drako (Nikolas; Bab-ı Ali tercümanı) uğradğı âkibet, niçin? Cild XVI.

Drakul, Bknz. Wlad.

Dregley (kalesi). Topografik durumu, cild VI.

Drgman. Bu unvanın kimlere verildiği hakkında açıklama, cild XII.

Ducas (Lesbos dükünün tarihçisi). - II. Mehmed'in donanması Kapdan-ı deryasına hediyeler sunmak üzere bu hükümdar tarafından görevlendirilmesi. - Metelino sarayındaki mevkii; Sultan nezdinde kendisine verilen görev. - Sultan onu nasıl karşıladı ve hüküm-dariyle onun hakkında nasıl düşüncelere sahip. - Lemnos halki lehinde Sultan'ın katında teşebbüsünün sonuçları, cild III.

Dukat. - İmparatoriçe Isabel-le'in saltanatı döneminde bu paranın değeri. - 1565'deki değeri, cild

VI.

Duka (Boğdan voyvodası). -Voyvodaya karşı tahrik edilen isyan; kim tarafından? -Kendisine yapılan yardım. - Azledilmesi; niçin? Eflâk voyvodalığına atanıyor; İstanbul'a gönderdiği vergi. - Boğdan voyvodalığını elde ediyor, hangi değer karşılığında? - Ülkesinin beyleri Bâb-ı Âlî'ye şikâyet ediyorlar, bu şikâyetler üzerine azlediliyor, cüd xi, xn, xra.

Dündar (Süleyman Şah'ın oğlu). - Babasının ölümünden sonra idaresi altında olan bölge. - Osman Gazi'ye tavsiyesi. - Bunun neticesinde feci âkibet, cild I.

Duesne (Fransız amirali). Sakız adasının bombardumanını idare etti; bu taarruzun sebebi, cild XIII.

Dürrizfide Esseyid Mehmed Arif Efendi (Şeyhülislâm). - Azledilmesi. - Yazarı olduğu «Fetvalar Koleksiyonu» adlı eser. - Üçüncü defa Şeyhülislâmlık makamına atanıyor. - Görevlerini ona bıraktıran sebep, cild XVI.

Dürrizfide Mustafa Efendi.

Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât, cild XV.

Dürziler. - Yavuz Sultan Selim'in onlara karşı uyguladığı siyaset. - Bu halk üzerine ayrıntılı bilgi. - Adlarının men'sei. - Aşiretleri üzerine ayrıntılı tarihî bilgi, cild IV, VII.

Dwornik (Anoine). - Eflâk prensi olarak yerine atandığı voyvoda. -IV. Mehmed'in kendisine makam alametlerini verdiği yer. - Sultan'ın kısa hitabesi, cild XI.

Dynastiler (Hanedanlar). Asya, Afrika ve Avrupa'da saltanat süren hanedanların listeleri, cild XVII.

Dyndimos (tepe), orada yükselen niâbed, cild I.

Ebezâde (Şeyhülislâm). - Bu makamda kendisinden önce bulunan zât;

İsveç kralı aleyhinde verdiği fetva. - Sürgüne gönderildiği yer; azledilmesi ve sürgüne gönde-

rilmesi sebebi. - Yolda uğradığı âkibet, cild XIII.

Eboubekr (Ebubekir) (III. Mustafa saltanatı döneminde maliye emîni). Ölümü; meziyetinin değerlendirilmesi; üstlenmiş olduğu görevler, cild XVI.

Eboubekr (Ebubekir) paşa (Mora vergi sorumlusu). - Cidde valiliğine başladığında şartlar. - Kap-dan-ı derya olarak yerine getirilen zat; yaşı ve zenginliği makamında yerine gelen kişi. - İkinci defa hacca gitmek arzusu, cild XV.

Ebubekr (Ebubekir) Paşa (Hus-rev'in ordusunda vezir). Mardin'e hapishaneye gönderildi; niçin? Cild, IX.

Eboubekrzâde Ahmed Efendi

(eski Şeyhülislâm). - Meziyetinin değerlendirilmesi ve karakteri; ölümü, cild XVI.

Ebou-Hanife (Büyük-İmam). -Mezarının bulunduğu ülke; mezarı aratan ve bulduran hükümdar; hakkındaki bir tarihî fıkra. - Mezarının bulunmasından beri Müslümanların bu kutsal sayılan mahalli ziyaretleri, cild V.

Eboul-Abbas (Ahmed-Burha-neddin'in oğlu).- Yıldırım Bâyezid'e karşı savaşmasının sebebi. - Kendisini esir eden hükümdar; ölümü, cüd II.

Eboul Hasan Şâezelî. - Kahvecilerin ustası; niçin? Cild I.

Eboulraeyâmîn (I. Ahmed döneminde Şeyhülislâm). - Onun hemen peşinden İmparatorluğun en yüksek şeriat makamına getirilmesini gerektiren ve bunun ikinci defa gerçekleşmesini sağlayan şartlar. - Vefatı, cüd VIII.

Ebou Seyid Feyzullah (Erzurumlu) (Sultan II. Mustafa'nın lalası) Şeyhülislam Seyid Feyzullah Efendi'nin oğlu), babasının Sultan üzerindeki nüfuzunu oğlu için kötüye kullanmas, cild XII.

Ebou Seyid Mehmed (Esaad'ın oğlu). - Şeyhülislâm olarak yerine atandığı zât. - Bu makama kaç kere geldiği. - Azledilmesi. - Ortodoks, şeriata bağlılarla mutasavvıflar arasındaki çekişmede takındığı tavır. - tekrar Şeyhülislâmlık makamına getirilmesi; bunu gerektiren şartlar. - IV. Mehmed'e tavsiyesi. - Abaza Hasan ve İbşir Paşa'ya karşı takındığı tavır. - Azledilmesinin sebebi. - Tekrar Şeyhülislâmlık makamında. - İmparatorlukta rüşvetin her yeri sardığı suçlamasında bulunan uleml zümresine bir zarar gelmemesi için başvurduğu hiyle. - Kendisine İp-şir Paşa'dan sorumlu kişi gözüyle bakılıyor. - İpşir'e Üsküdar'a ve İstanbul'a

girişinde refakat ediyor. -Sipahi ve yeniçerilerin öfkelerini üzerine çekiyor. - Azledilmesi. -Sürgüne gönderildiği yer, cild X.

Aboussuud El- Amadî

(Şeyhülislâm). - Bu şahsiyet üzerine biyografik ayrıntılı bilgi ve düşünceler. - II. Selim'in tahta çıkışında kendisine gösterdiği seçkin muamele. - Bu vesileyle hükömdârm ilk hareketi ulemâ zümresine hediye sunmak oluyor. - Aldığı aylığın arttırılması. - II. Selim'in Kıbrıs fethi konusunda karar vermesindeki tesiri; bu vesileyle verdiği fetva. - Ölümünün II. Selim üzerinde uyandırdığı büyük üzüntü. - Yazdığı eser, cild VI.

Echanson (Saki). Bu görevin eskiliği; onu eski İran sarayına bağlayan görüş, cild I.

Eclipse de Lune (Ay tutulması)

sı). Bu olaya Ermeniler tarafından nasıl bakılmıştı; felâketli neticeleri bertaraf etmek için onlar ve Romalılar tarafından kullanılan vasıtalar, cüd XIII.

Eclipse de soleil (güneş tutulması). - 1760'daki güneş tutulması sırasında olayın sebep olduğu garip söylentiler. - Veziriazam'in bu vesileyle vaizlere gönderdiği emirname, Cüd XVI.

Eclîses (Tutulmalar). 1749'daki ay ve güneş tutulmalarının sebep olduğu heyecan, cild XV.

Edebali (şeyh). Bu bilgin kişi üzerine ayrıntılı bilgi ve kızının Osman Gazi ile evlemesinden önceki olaylar, cild I.

Edessa (Mesopotamya şehri). -Şehir kim tarafından kuruldu? Onu meşhur eden vesile; Timur'a karşı gösterdiği mukavemet. - Bu şehir hakkında ayrıntılı tarihî bilgi ve özellikler, cild IV.

Edirne Kapusu (camii). Cami üzerine ayrıntılı bilgi, cüd XVIII.

Egine (adalar denizi adası). Bu ada üzerine tarihî ayrıntılı bilgi, cüdV.

Eğri Mehmed, Bknz. Boynu Eğri Mehmed

Eğriboz, Bknz. Negrepont.

Egypte (Mısır imparatorluğu). -Bu devletle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ahengin bozulduğu dönem. - İki devletin münasebetlerinin kesilmesi sebepleri. -Şehzade Cem'in bu ülkede bulunduğu sığınma yeri. - Babı Âlî ile Mısır arasında imzalanan bağış anlaşmasının şartları. - Bölgeye ve idare eden hükümdarlara tarih açısından bakış. - ordunun teşkili ve sultanların sarayı. - Giysiler üzerine ayrıntılı bilgi. - Bu imparatorluğu oluşturan valilikler. - Doğuluların ve Avrupalıların Mısır'ı çeşitli görüş tarzları.- Kanunî döneminde Mısır'ın ödemesi gerekli vergi yekûnu. -1.

Ahmed saltanatı döneminde idarî bakımından durumu. - Bu hükümetin Haydar Ağazade Mehmed idaresinde içine düştüğü anarşi. - Bu hükümetin kaydı hayat şartı getirilerek canlandırılması teklifinin yapıldığı dönem. - 1667'de ortaya çıkan hâdiseler. - Mısır'ın Bâb-ı Âlî'ye yaptığı yardımlar. - 1690 yılında karşılaşılan ve bu bölgeyi ümitsizliğe düşüren kargaşalıkların mâhiyeti. - Bu kargaşalıkları bastırmak için Bâb-ı Âlî'nin başvurduğu vasıta. - Büyük Petro'ya karşı sefer açıldığı sırada Mısır'da ortaya çıkan fitne üzerine ayrıntılı bilgi. - Patlak veren kargaşalıklar. - Verginin düzenli bir duruma kavuştuğu dönem. - 1766'dabaşgösteren kargaşalıklar, cild III, IV, V, VIII, XI, Elhac Ahmed (Kazabadi). Bu lâkab ona nereden geliyor? Yazdığı eser; ölümünden sonra bıraktığı şöhret, cüd XV.

Elhac Ahmed Paşa (kaymakam, Niğbolu valisi). ,1771 Rusya savaşında serasker

Muhsunzâde'ye gönderdiği takviye kuvvetleri; Bükreş üzerine yürüyüş; yenilgisinin sebebi. - Vidin valiliğini alıyor, cild XVI.

Elhac Ahmed Paşa (Nişancı). -Veziriâzamhk makamında yerine aldığı zât.- Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi. - İsveç kralı XII. Char-les'in Bâb-ı Âlî'ye ilticası sırasında senedli borcunun İsveç savaş gemisi karşılığı ödettirme talebinin reddi. - icraatı ve şahsiyeti hasıl

değerlendirildi. - Avrupa devletleriyle sürdürdüğü ve koruduğu ahenkli münasebetler; bu davranışının sebebi. - İran Şâhı'nın elçisine verdiği parlak ziyafet. - Azledilmesi; niçin? - Servetinden kayıplara uğraması; nasıl? - Rakka valiliğine getiriliyor. - İran Şahı Nâdir*e karşı yapılan savaşta seraskerlik veriliyor. - bu hükümdarın barış tekliflerini dinlemesinin sebebi. -İranlılara karşı Kars şehrini savunuyor. - Yeğen Mehmed paşa'n in yerine atanmakla yeniden serasker unvanını alıyor. - Nâdir Şâh tarafından kendisine yeni baş teklifleri geliyor. - Görevlerini kendisine devretmek zorunda kaldığı şahsiyet. - Bağdad valisi olarak Ahmed paşa'nın yerini alıyor. - Bir yeniçeri ayaklanması sonucu şehirden atılıyor; Bâb-ı Âlî bu münasebetle kendisine tazminat ödüyor. - Mısır valiliğini kabul ediyor.-Abdulvehâb'm Vehâbîlik mezhebini ortadan kaldırmasını emreden ferman geliyor, cild XV.

Elhac Ahmed Paşa (vezir). -Çıldır valiliğinden azledilmesi; niçin? Uğradığı âkibet; kendisinin eseri olan kuruluşlar. - Gözden düşmesinin ve ölüm sebepleri üzerine aydınlatıcı bilgiler, cild XVI.

Elhac Mehmed Paşa (III. Ahmed saltanatı dönemi Kapdan-ı deryası). Negrepoint adasına çıkışı; Akdeniz'deki seferlerinin sonuçları, cild XIII.

Elhac Mehmed Paşa

(Kâhyabey, İçişleri Nâzın). -Veziriazam olarak yerini aldığı zât; lâkabı nereden geliyor.- Veziriâ-zamlığa atandığını bildiren Hatt-ı Şerif. - Makam sahipleri arasında yaptığı değişiklikler. - kendisi hakkında ayrıntılı bilgi, - Uzun zaman boyunca bulunduğu görevler; düşüncelerinin tabiatı ve mâhiyeti; azledilmesi. - sürgüne gönderildiği yer. - Bağdad valiliğine atanması. -Ölümü ve ölümünün bazı olaylarla birleşmesi, cild XV.

Elhac Mehmed Paşa, Bknz. Hacı Mehmed Paşa.

Elhac Mustafa (Reis Efendi). -I. Mahmud'un tahta çıkışı sırasındaki Viyana'da elçilik görevi. -1737 yılında Bâb-ı Âlî ile İran arasındaki dinî mesele ile alâkalı olarak görevlendirilmesi.- 1737'de Rusya ile Bâb-ı Âlî arasındaki anlaşmazlıklar dolayısıyla yapılan birçok toplantıda görevlendirilmesi. - 1738'de Yeniçeriağası Avusturya seferi için ikna ediyor ve bu seferin seraskeri Genç Ali olacaktır. - Bu savaş vesilesiyle katıldığı yeni konferanslar. - Belgrad baş müzakereleri; sırasında elçi Neipperg'e Türk ordugâhında verdiği ziyafet. - Bu konuda toplantılar. - Azledilmesi ve sürgüne gönderildiği yer. - Mekke'ye hac ziyaretinden sonra dönüşü. - Yeniden Reisfen-di görevinde. - Kendisi tarafından hazırlanan savaş halindeki Avrupa devletlerini barıştırma projesi. -atandığı görev. - Azledilmesi. -Belgrad baş anlaşması üzerindeki tesiri. - Ölümü; hakkında ayrıntılı bilgi, cild XIV, XV.

Elias (İlyas) I. Mehmed'in şarabdân). - Süleyman Çelebi tarafına geçmek için hükümdarını terk ediyor. - Mehmed Çelebi'nin oğlu Mustafa'yı kardeşi Murad'a karşı tahrik ediyor. - Ele geçirmeye çalıştığı şehirler. - Mustafa'ya karşı ihanetle suçlanıyor, Cild II.

Elias (İlyas) Paşa (IV. Murad'm veziri). - Kendisine verilen valilik; hayatı üzerine ayrıntılı bilgi. - Uğradığı âkibet, IX.

Elisebeth (İngiltere kraliçesi). Bâb-ı Âlî ile ilk diplomatik münasebetleri kurduğu dönem; buna önem vermesinin sebebi? Cild VII.

EUbethgrad (Yeni Sırbistan kalesi). Topografik durumu; inşâ edilmesindeki düşünce, Cild XI.

Eikass Mirza (İran şahı Tah-masp'ın kardeşi). - Bâb-ı âlîden istediği yardım. - Kendisine askeri yardım vermekte Kanunî sarayı cömerd davranıyor. - Kendisine saygı gösterilmesi; Sultan tarafından verilen hediyelerin mânâsı. , sınıra gönderiliyor, ne vesileyle? Sultan tarafından İran'a karşı açılan seferdeki rolü. - kardeşine karşı başarılarının mükâfatı olarak bu genç prens Sultan tarafından hediyeler gönderiliyor. - Âkibeti,

cild VI.

Elmas Mehmed paşa. -

Veziriazamlık makamında yerine atandığı kişi. - Köprülü Mustafa Paşa ile alâkalı olduğuna dair gördüğü rüya. - Bu konuda söyledikleri. - Tuna yakınındaki Titel kalesinde yangın. , kurduğunu ve yaptırdığı köprüler. - Ölümü, Cild XII.

Elphinstone (İngiliz filosu kumandanı). - Ruslara karşı verilen Çeşme Deniz Savaşındaki rolü. -1770 yılında verilen bu savaşın sonuçları, cild XVI.

Elvan (Camii). Kurucusu hakkında bilgi, cild XVIII.

Elvan Bey (II. Murad'ın birinci silahdârı). Sultan'ın idaresini kendisine bahşettiği eyâlet, cild II.

Emînbey (camii). Geniş bilgi, cild XVIII.

Emin Mehmed, Bknz. Mehmed Emin Bey.

Emir Buhârî Tekkesi (camii). Kurucusu hakkında bilgi, cild XIII.

Emîr Fahreddin Manoğlu

(Dürzi Beyi). - İsyanını cezalandırmak üzere Bâb-ı Âlî'nin savaşa hazırlanması. - Bu Bey'in Floransa seyahatinin sebebi? Ordusunun başarısı ve yenilgisi; kendisinin sığındığı yer. - Esir edilerek İstanbul'a gönderilmesi. - Adının ünü. -IV. Murad'ın emriyle uğradığı akıbet, cild VIII.

Emîrgüne (Erivan şehrinin İranlı kumandanı). - Valisi olduğu şehrin muhasarasında IV. Murad'a karşı mukavemet etmesi. - Teslim olması ve Sultan tarafından huzura kabulü. - Kendisine verilen valilik ve unvan; bu şahsiyet üzerine düşünceler. - Zoru görünce eski kâhyasına teslim olması; sürgüne gönderilmesi. - Affedilerek İstanbul'a dönüşü. - Sultan'la çok yakın münasebetler içindeki hayatı. -Ölümü. - Adını taşıyan köy, cild IX. X.

Emîrsultan (Büyük şeyh). - Yıldırım Bâyezid'in âdetlerinde meydana getirdiği değişiklik; Sultan'm ona hediye ettiği cami; Emîrsultan'ın evlendiği prenses; ruhanî meslekdeki unvanları; salı ib bulunduğu İmtiyaz, cild I.

Emîr Çelebi (IV. Murad'ın doktoru). Sultan'm ona karşı zâlimce davranışı, cild IX.

Enverî (İranlı yazar). - San-car'ın medhiyesini yapıyor; medhi-ye türündeki istidadı.- Ölümü dönemi, cild I.

Epîr (eyâletleri), il. Murad saltanatı döneminde bunların durumlarına bir göz atış, cild II.

Erivan (İran şehri). - Şehrin refah dönemi. - Gürcistan savaşından beri durumu. - Şehrin temelini atan kişi. - Kaleye bağlı muhafız birliği. - IV. Murad tarafından muhasarası. - Surlarının uzunluğu ve savunma gücü. -

İran ordusu önünde teslim oluyor.- III. Ah med döneminde Türkler tarafından muhasarası. - Teslim olmasının Ulu-kerd ve Nuharvend şehirleri üzerindeki tesiri, cild VII, IX, XTV.

Erizzo (Anne; Eğriboz valisinin kızı). Keder verici âkibet; niçin? Cild III.

Erizzo (Paul; Eğriboz valisi). -II. Mehmed'in orduları karşısında kahramanca dayanması. - Eğriboz muhasarası sonunda işkenceyle ölmesi, cild III.

Erkan-ı Devlet, Bkz. Devletin sütunları.

Erlau (Macaristan şehri). - Adı üzerine tarihî görüşler. - Ahmed Paşa muhasarasına karşı dayanması. - Üçüncü Mehmed tarafından muhasarası; birliklerin kale muhafızlarına karşı zâlimce davranışları; şehrin kalesinin tasviri. -1687'de Avusturyalılar tarafından alınışı. - Bu konularda ayrıntılı bilgi, cild XII.

Ertuğrul (Süleyman Şah'in oğlu). Bir vatan aradığı bölge. - Çarpışan iki ordu karşısında verdiği karar. - Savaşa müdâhalesinin kendisi bakımından sonucu. - Kazandığı zaferler. - Hükümdar Alâeddin'den aldığı mükâfatlar. - Kendisine başkent olarak seçtiği yerin adı. - Mezarının bulunduğu yer. - Soyağacı. - Gördüğü ermiş-cesine rüya. - Ölümü dönemi, cild I.

Ertuğrul İYUdınm Bâyezid'in oğlu). - Sivas'da kendisine karşı mukavemet ettiği için Timur'un bu şehzadeye reva gördüğü akibet. -Çeşitli yazarların bu şehzadeye verdikleri çeşitli isimler üzerinde düşünceler, cild II.

Efl'ad Efendi (Şeyhülislam). Bu makamda yerine atandığı zât; zekâsının seçkinliği; eserleri, cild, XV.

Es'ad Paşa (Hac kervanı sorumlusu). - Kızlarağası Abukuf un sebep olduğu azledilmesi olayı. -Kızlarağası bakımından bu olayın getirdiği sonuç. - Düz gitmeyen meslek hayaü; niçin? Cild XVI.

Eşref (Mahmud'un yeğeni, Afgan hükümdarı). - Mahmud'un öldürülmesi emrini veriyor. - Emriyle öldürülen kişilerin sayısı. - İran Şahı Tahmasıp'e karşı davranışı. -Kendisine destek sağlamak mak-sadiyle İstanbul'a gönderdiği elçilik heyeti. - Eşref tarafından serasker Ârif Ahmed paşa'ya karşı kazanılan zafer. - Türk ordusu karşısında itidal gösteriyor. - Bâb-ı Âlî tarafından İran Şahı ilân ediliyor. -Osmanlı elçisini huzuruna kabul ediyor. - Talih güneşinin batışı. -Şâh Hüseyin'e karşı işlediği cinayet. - Kendisinin uğradığı akibet, cild XIV.

Esirlik (müessesesi). Ermeni ve İranlıların yaşattıkları müessese meşru mu? Cild VII.

Esirler. Girit'te esirlere uygulanan hukukî kaideler, cild X.

Esirpazan (camii). Kurucusu olan kadın, cild XVIII.

Esir Mehmed Efendi (Rumeli Kadıaskeri). - Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât. - Azledilmesi; niçin? Cild XI.

Eski İmaret (camii). Cami hakkında ayrıntılı bilgi, XVIII.

Espagne (İspanya), Bu devlet tarafından III. Murad'la mütâreke imzalanması. - Bâb-ı Âlî ile sıklık yaptığı müzârekeler; politikasının karakteri VII, IX.

Esseyîd Abdullah Paşa, Bkz. Abdullah Esseyîd Paşa.

Esseyîd Hasan paşa (Silistre kumandanı). Muhafazasına verilen şehrin Ruslar tarafından muhasarasında takdire değer bir savunma kahramanlığı ortaya koydu ve Özü valiliğine atandı, cild XVI.

Esseyîd Hasan Paşa (I. Mah-mud saltanatı döneminde Veziriazam). - Bu yüksek makama yükselmek için hangi görevden hareket etti? Atanmasını kendisine borçlu bulunduğu kişi; İran Şahı Nâdir'e karşı savaşı sürdürüyor. - Memurluklarda yeni düzenlemeler deniz devletleri elçileriyle deniz taraflılığını kararlaştıran anlaşmayı gerçekleştirmesi. - Kızlarağası Be-şir'in ölümüyle tesiri daha da artıyor. - Azledilmesi, cild XV.

Esseyid Mehmed Paşa (I.

Mahmud saltanatı döneminde silahdâr). - Veziriâzamlığa atanması. - Rusya konusunda Avusturya murahhasına şikâyetleri; veziriâzam, Rusya'dan Bâb-ı Âlî'den taleplerini sıraladığı bir mektup alıyor - Rusya'ya savaş ilân edildiğini bildiren bir teşrifat. - Avusturya elçisi Talman ve Kont de Koenigsegg ile müzâkereleri. -Azledilmesi, cild XIV.

Esseyid Mehmed Said, (Anadolu Kadıaskeri Şeyhülislâmlığa atanması. Cilt XVI.

Esseyîd Mustafa Paşa (Kap-dan-ı derya). I. Mahmud, çalışmalardan memnunluğunu belirtmek için onu mükâfatlandırıyor, Cild XV.

Esseyîd Mustafa Efendi

(Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu). Sürgünden geri çağırılıyor; kim tarafından ? Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât; kendisi hakkında ayrıntılı bilgi, cild XV.

Essek (köprüsü). Köprüyü yaptıran hükümdar; uzunluğu ve genişliği ne kadardı, cild XI.

Essek (Macaristan şehri). -Türklerin burada Avusturyalılara karşı kazandıkları başarılar. - Şehrin, Bosna valisi Hüseyin Paşa kuvvetlerine karşı gösterdiği savunma, Cild XII.

Esterhazy (kont: Hırvatistan hanı). Avusturya'nın 1737'de Türklere karşı

açtığı savaşta prens Hildburhausen'le aralarında çıkan ve had dereceye varan anlaşmazlık, cild XIV.

Etat (Devlet). Doğulular devleti nasıl tasavvur ediyorlar, cild III.

Etienne (Sırbaların şefi). Bâyezid'le Timur arasında unutulmaz savaşdaki davranışı, cild II.

Etienne (Boğdan prensi). -Bâb-ı Âlfye Ödediği vergiyi şartlardan yararlanarak affettiriyor; Türklere karşı unutulmaz zaferini kazanıyor. - II. Mehmed'e gönderdiği elçi. - Bu hükümdar tarafından kabul ettirilmek istenen şartları reddediyor. - Rosboeni vadisinde Türklere karşı verdiği savaşta büyük bir tehlikeye mâruz kalıyor, cild III.

Etienne (Lupul'un oğlu). Yedi-

kule'de tutuklu kalıyor; Boğdan voyvodaliğine atanıyor, cild XI.

Etiket. II. Bâyezid'e karşı bir suikast teşebbüsü sebebiyle İstanbul Sultan'ın sarayına konulan disiplin ve düzen, cild IV.

Etme kç i zade (I. Ahmed saltanatı döneminde defterdar). -Veziriazam Murad Paş onu korkunç bir cezaya çarptırmayı tasarlıyor. - Bundan nasıl kurtuluyor. -Sultan'ın onun lehinde müdâhalesi. - Sultan Ahmed'e rağmen Nasuh Paşa, Etniekcizâde'yi yoketme projesini üstleniyor. -Ölümü; bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi, cild VIII.

Eugene (Avusturya prensi; İmparatorluk ordusu başkumandanı). - 1697 seferinde Osmanlı ordularına karşı yönelttiği harekât. - Bosna'ya yaptığı akın ve sonuçları. - Veziriâzam'dan Bâb-ı Âlî'nin Venedik'le savaşında Avusturya'nın tarafsız kalmasını isteyen mektubunu alıyor. - Buna verdiği cevap.- Kendisinin Veziriâzam'a yazdığı mektubun konusu. - Savaşla tehdit ediliyor.- Ordusuyla ordugâh kurduğu yer. - Türklere karşı bu savaşın cereyanı üzerine ayrıntılı bilgiler. - Önünde ordugâh kurduğu şehir. - Kurduğu kuşatma. - Belgrad'a karşı taarruzunu idare ediyor. - Belgrad'da bulunmasının Bâb-ı Âli ile Avusturya arasındaki müzâkerelere tesiri oluyor. - Aynı mesele için toplanan kongrelerdeki görüşmeler.- iki devlet arasında banş anlaşmasına varılması dönemi. - Anlaşmanın muhtevası üzerine ayrıntılı bilgi. -Tunus, Trablus ve tatbik edilecek müeyyideler hakkında Avucturya imparatoruna tavsiyeleri, cild XII, Evliya Çelebi (Ünlü Osmanlı seyyahı). - Müezzin olarak bir sefere katılıyor.- Geçtiği ve gördüğü bölgeler; bıraktığı belgelerin değerlendirilmesi. - Erzurum valisi Meh-med Paşa'nın yanındaki görevleri. -Paşa tarafından görevlendirildiği vazife. - İpşir Paşa'nın yanındaki davranışı. - Murteza Pasa ile ilişkileri. - İstanbul'da karşısına çıkan imkan ve şartlar. - Anadolu'yu dolaşmak imkanı veren fırsat. - Vas-var

anlaşmasından sonra Viyana'da Türk elçilik heyetine katılıyor, cild X, XI.

Evrenos (ailesi). Ailenin şöhreti ve aileyi oluşturan kişiler üzerine biyografik ve aydınlatıcı kısa bilgiler, cild II.

Evrenos (I. Murad'ın Paşası). -Türkler tarafından Avrupa'da gerçekleştirilen fetihlerdeki rolü. -Hac dönüşünde Sırbistan kralı La-zar'a karşı I. Murad'a yardımcı oluyor. - Eflâk'ı Yıldırım Bâyezid'in hâkimiyetine sokuyor. - Karaman ordusunu içine ittiği memleket. -Süleyman'ın telâşlı bir ânında Paşa'nın söylediklerine verdiği cevap. - Zuîkadir Beyi'ne ve Mehmed'e gönderdiği mesaj.- Musa Çelebi'nin onu yanına çağırmasını boşa çıkarmak için başvurduğu hile. -Mehmed Çelebi'ye Musa'ya karşı nasihatleri. - Şehzade Musa'ya karşı mücâdeledeki rolü, cild I, II.

Eyûb (camii). Bu mâbed üzerine ayrıntılı bilgi. - Camide bulunan kutsal emânet, cild XVIII.

Eyûb (Hz. Peygamber'in sancakdârı). - Hayatını kaybettiği muhasara. - Gömüldüğü yer. - Mezarının ortaya çıkarılmasının İstanbul fethindeki tesiri, cild II.

Eyûb Paşa (vezir). - Mısır valiliğine atandı; bu görevi kabul etmekte çıkardığı güçlükler. - Bu ülkeyi idare ediş tarzı, cild X.

Esâd Efendi (Sadeddin Efendi'nin oğlu). - Babasının onun için elde ettiği makam. - Bu konuda Baffa sultanının muhalefetiyle karşılaşılıyor, Sultan'ın bunu telâfi etmesi. - Anadolu Kadıaskerliği görevinden azlediliyor; niçin? Şeyhülislâm olarak Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesindeki rolü. - Sultan II. Osman'ın idaresindeki tesiri. - Nasıl tanındı ve tanıtıldı. - Kızını nikahlı olarak Sultan'a veriyor. - Sultan Osman'ı hacca gitmekten vazgeçirmek için gayret sarf ediyor. - Onu Sultan'la karşı karşıya getiren şartlar. - İL Osman'ın öldürülmesinden sonra Şeyhülislâmlık görevinden istifa ediyor. - Tekrar Şeyhülislâmlık makamına dönüyor. - Ölümü dönemi, - Ahlâk açısından değerlendirilmesi, cild VII, VIII, DC.

Fabriclus (Rus generali). 1769 Türk-Rus savaşındaki rolü, cild XVI.

Faik Paşa (Rumeli Beylerbeyi). Menşei; idamını tahrik eden sebebler, cild X.

Fahreddin, Bkz. Emir Fahred-din Maanoğlu.

Fakirler. Bu kelimenin mânası, cild I.

Famagosta (Magosa, Kıbrıs adası şehri). - II. Selim saltanatı döneminde karşılaştığı Türk muhasarası. - kalenin tesliminden sonra galibi erin davranışı. Bu muhasarada Türk kuvvetlerinin sayısı, cild VI.

Farabi (Türk filozofu). Değeri; yaralandığı zafer. - Mezarının bulunduğu

yer. - Yazdığı eserler, cild IX.

Ffitimîler. Bayrakları için seçtikleri renk, cild I.

Fazlı Paşa (Sultan İbrahim'in gözdesi). - Sultan'ın kızıyla nişanlanması hakkında ayrıntılı bilgi. -Kapdan-ı derya makamına getiriliyor ve Musa Paşa'nın yerini almış oluyor. - Girit'e gidiyor. - Görevinden azlediliyor. - Veziriâzma'la mücâdelesinin kendisi açısından neticesi. - Azak valiliğini üstlenmek üzere gitmek zorunda kalıyor. - Temeşvar valiliğini kabul ediyor; niçin? Eflâk ve Boğdan voyvodalarının azledilmeleri sırasındaki davranışı; uğradığı âkibet, cild X, XI.

Fedayiler, Bkz. Kaatiller

Feyzi Süleyman (Veziriazam Mehmed Emin Paşa'nın kabine kâtibi). Rusya'ya karşı 1769 savaşında Kınm hanı nezdindeki görevi, cild XVI.

Fezullah Efendi (Şeyhülislâm). - Erzurum valisi Gürcü Mehmed Paşa üzerindeki baskılan. -Oğlu Ebuzâid Fezullah lehinde birtakım isteklerini yerine getirmek için, öğrencisi olan Sultan II. Mustafa'nın nazanndaki itibârım kötüye kullanması. - Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın bir kararına muhalefette bulunması; birtakım yiyecek maddeleri temini hususunda Karabaş Mehmed'i koruması. - Nasıl değerlendirildi. -Kendisi hakkında biyografik ayrıntılı bilgi. - İmparatorlukta düzen ve asayişin kurulmasında Veziriazam "a destek olması. - İstememesine rağmen Veziriâzam'ın atanmasını yaptığı kişi. - Reifendi Rami ile birlik olmasının sebebi. - Savaşçı

tasavvurlarını gözönünde tutarak Veziriâzam'a karşı tavır alması; Veziriazam tarafından zehirlenmekle tehdit edilmesi; intikam almak için bir ittifak kurması. - Genellikle kendisinden nefret edilmektedir; niçin? - Adamlarının veziriazam hakkında yaydıkları dedikodular; onu makamından uzaklaştırma teşebbüsü. - İstanbul âsilerinin Sultan'dan azlini istemeleri. - Bu şartlar altında kendisine rağmen alman tedbirler; azledilmesi. - Yerine Şeyhülislâm olan kişi. -Uğradığı âkibet, cild XII, XIII.

Fenârî (ünlü Osmanlı şeriat bilgini).- Bâyezid'i işlemekten alıkoyduğu cinayet; Ankara savaşından sonra Timur tarafından esir ediliyor; Emîr Nureddin'in ona muamelesi tarzı.- Timur tarafından kabul edilişi. -Yazdığı eserler, cüd II.

Fedor Aleksiyeviç (Rusya İmparatoru). - 1678de, elçileri İstanbul'da kötü bir kabulle karşılanıyorlar; 1679'da gönderdiği elçiler başarısızlığa uğruyorlar; Çar'ın ta-leblerinin açıklanması. - Bab*ı Âlî bunlara nasıl cevap veriyor. -Üçüncü elçilik heyetini gönderiyor.

- Barışı elde ediyor; anlaşmanın şartları; Sultan'a sunduğu hediyeler, cild XII.

Ferdinand I. (Almanya İmparatoru ve Macaristan kralı). - Soy aslı; Macaristan ve Avusturya hükümdarlığına sahip bulunması do-layisiyle taşıdığı unvanlar. - Onun tarafından Jean Zpolya ile sürdürmüş olduğu savaş. - Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyeti; bu hükümdar tarafın dan heyete nasıl muamele edildi. -Kanunî'in ona savaş ilân etmesi.

- İmparator, Sultan tarafından iyi karşılanacağı ümidiyle yeni bir elçilik heyeti gönderiyor; bu yeni elçilik heyetlerinin kabul edilmiş tarzı. - Kanunî'nin gönderdiği mesaj taşıyıcısının kabul edilmesi; müzâkerelerin konusu; müzâkerelerin neticesi. - İmparator tarafından Bâb-ı Âlî nezdinde yeni teşebbüsler; bunların amacı ne? Beç'li başarısızca muhasara etmesi Ölümü, Cild V.

Ferdinand n. (Almanya imparatoru).- Avusturya arşidükü olarak Kanije hisarını muhasara ediyor.- Telâş içinde alelacele ricat zorunda karması.- Çadırında Türklerin buldukları eşyalar.- Yerine geçtiği prens.- Saltanatı döneminde yenilenen baş anlaşması; Sultan IV. Murad'a gönderdiği hediyeler, cüd VIII, IX.

Ferdinand d'Aragon (Napoli kralı).- II. Mehmed'in Eğriboz'un alındığını bildiren mektubuna verdiği cevap.- Bir müddet sonra bu Türk hükümdariyle imzaladığı ittifak anlaşması ve bu anlaşma kin beslediği Venediklilere karşı, cild III.

Ferhadbeğ (III. Murad saltanatı dönemi Paşası).- Baron Auers-perge karşı kazandığı zafer; İstanbul'a dönüşü ve şehre muzafferâne girişi.- Avusturya toprakları üzerindeki başarı istilâları, cild VII.

Ferhad Paşa (Rumeli Beylerbeyi).- Vezir makamına yükselmiştir; İran'a karşı sefere çıkacak ordunun serdarhğını üstleniyor.- Erivan kalesine ehemmiyet veriyor.-Tokmakhan'ın sarayında yaptığı ilhaklar; Erivan valiliğini verdiği kişi; II. Selim saltanatı döneminde yerine getirdiği görev; bu konuda ordudan gelen imâ; hareketsizliği yüzünden orduda fitne çıkması. - Kendisinin sebep olduğu gözden

düşme.- Gürcistan seferine çıkan ordunun serdarhğini üstleniyor; bu sefer üzerine ayrıntılı bilgi. -İran'a karşı savaşdaki davranışı.-Veziriâzam oluyor; serdarhk görevini de sürdürüyor; Eflâk'da acele savaşa girmesini gerektiren şartlar.- Bu sefer üzerine ayrıntılı bilgi.- Sinan Paşa'nın ona karşı entrikalarının tesiri.- Ölümü, cild VII.

Ferhad Paşa (Macar dönmesi).-Kanunî Sultan Süleyman'ın teveccühünü

nasıl kazanıyor.- Evlendiği sultan hanım; Sultan'ın onun için oluşturduğu vezirlik makamı.- Ne amaçla Kur'anlan kopye etmekle meşgul oluyordu? Ölümü dönemi; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild VI, VII.

Feridun (Kolleksiyonlan). Tarihî olaylan yazı hâlinde ve tarih metoduna yakın bir şekilde zaptet-miştir; Sokullu'nun Sır Kâtibi'dir. Bu eserde kendisinden alınan parçalar şu ciltlerde bulunmaktadır: I,

II, III, IV.

Feridun (nişancı).- Kalyonunu İstanbul'a girip tahta çıkması için

III. Murad'a ariyet olarak veriyor. -Tahta çıktığı gün III. Murad'a bi'at edip tazimlerini sunuyor.- Sultan'a eserini sunuyor.- Sultan'ın kendisine büyük teveccüh göstermesi; gözden düşmesi, cild VII.

Ferriol. Bkz. Argental Ferriol

(marki).

Ferruc (Mısır sultanı). - Timur'un kendisine gösterdiği öfkeli davranış.- Bu hükümdara karşı Timur tarafından tertiplenen öldürme teşebbüsü, cild II.

Feth Giray, Bkz. Giray- Feth.

Fetvalar. Bunlardan meydana getirilmiş kolleksiyonlar, cild XVI.

Finch (John; İngiliz elçisi}. - İstanbul'da kabul edilmiş tarzı. - Bâb-ı Âlî ile İngiltere arasında anlaşmaların yenilenmesini başarıyor, cild XI.

Firamurz (İzzeddin Keyka-vus'un oğlu). Bu hükümdarın soyağacı, cild I.

Fırat (Asya nehri). - Kaynağını aldığı yer. - Avrupa ve Asya hâkimiyetlerinin politik sınırları olarak önemi; Araplar tarafından tehdit edilen kıyılan; Fırat'ın akışını düzene sokmak için II. Mustafa tarafından alınan tedbirler, cild II, IV, Xü*.

Fleury (kardinal). Niemirov kongresi münasebetiyle Veziriâ-zam'a ve Fransız elçisi Villeneuve'e yazdığı mektuplar, cild XIV.

Floranse {cumhuriyeti). Bâb-ı Âlî ile 1563'de imzaladığı anlaşma; III. Murad'la imzaladığı anlaşma, cild vi, vn.

Filo (donanma). - 1683'de Türkiye'nin Venedik ve müttefiklerine karşı donanmasını hazırlamak yolunda çalışmaları. - donanmada hâkim olan sert disiplin.- Türk donanmasının Venedik donanmasına karşı zaferi; aynı devlete karşı sürdürdüğü mücadele ve neticeleri.-1697 yılında Avusturya'ya karşı mücadelesinde donanmayı genişletmesi. - Veziriazam Hüseyin Paşa döneminde Osmanlı donanmasının durumu. - Osmanlı donanmasının Midilli açıklarında Venediklilere karşı verdiği savaş, cild XII.

Forgacz (Avusturya kardinali). - Foscari (Venedik'in İstanbul elçisi). - Hükümeti tarafından, tahta çıkışı münasebetiyle III. Mustafa'ya tebrik mektubu götürmekle görevlendirilmesi, cild XVI.

Fransa, - Bâb-ı Âlî nezdine ilk defa bir elçi gönderdiği dönem. Kanunî tarafından elçisinin kabul edilmesi; bu hükümdarla imzalanan anlaşma. - III. Murad döneminde anlaşmalarını yeniliyor; Cezayirli korsanların ticaretine zarar verdiklerini ileri sürerek Osmanlı hükümetinden tazminat talebinde bulunuyor. - Cezayirli korsanlarla bir anlaşma imzalamak suretiyle verdiği örnek. - İstanbul'da 1677'de Avusturya'ya karşı düzenlediği entrikalar. - Temsilcilerinin başarısızlığı.- Kudüs ve benzeri kutsal mahalleri himâyesi altına almak talebinde bulunuyor. - Türkiye ile ittifak arayışları; taleplerinin başarı kazanması.- İstanbul elçisi M. de Catagnaneres'e verdiği talimat.- III. Ahmed döneminde Bâb-ı Âlî'nin Fransa'ya özel bir yakınlık duyulduğunun delilini vermesi.- Türkler ile Rusya arasında barıştırmacı bir rol üstlenmesiyle orantılı olarak Fransa'nın divandaki nüfuzunun artması. - Belgrad barış anlaşması müzâkereleri sürdüğü sırada Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğundan yana ağırlığını koyması.- 1740'da Bâb-ı Âlî ile bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalaması.- Türk topçuluğunun ilerlemesine Fransa'nın katkıları, cild VII, VIII, XII, XIV, XV.

Franciscain'ler. - Avusturya imparatoruna bir dilekçe veren bu mezheb mensupları kutsal yerlere sahip olmak istediklerini belirtti* ler; hangi vesileyle? Cild XII.

François I. (Avusturya imparatoru). - Tahta çıkış dönemi; Bâb-ı Âlî ile münasebetleri.- Bâb-ı Âlî, bu hükümdarın Kudüs *:ralı unvanını tanımayı reddediyor, cild XV.

François (Dük de Lorraine). cild IV. 1737'de Avusturya'nın Türklere karşı açtığı savaşta Sırbistan üzerine giden orduya kumanda ediyor.- Bu seferdeki harekât; 1738 savaşındaki rolü.- Tam yetkiyle donatılması, cild XIV.

Frank Mehmed Paşa.- Kıb-ns'da yeniçeri ve tımarlıların çıkardıkları kargaşalığı bastırması.- Lefkoşe çarşısında birtaşa yazdırdığı tehdit, cild XII.

Francomatî. Kıbrıs'ta bu adla anılan asker sınıfı üzerine görüşler, cild VI.

Frederic I. (Prusya kralı).- Karakterinin değerlendirilmesi. -Veziriazam Mehmed Paşa'nın dostça yazdığı mektup.- İstanbul'a bir elçi göndermesi.- Ne amaçla? cild

xrv.

Frederic II. (Prusya kralı). -Bâb-ı Âlî ile sıkı dostluk bağları kurması hususunda krala yardım eden kişi.- Viyana hükümetini şahsına karşı suikasd

tertiplenmekle suçlaması.- III. Osman'a gönderilen mektup ve elçinin hangi maksadı gerçekleştirmenin aracı oldukları.- Prusya elçisinin bir dostluk anlaşması müzâkerelerinde bulunmak üzere aldığı talimat ve Bâb-ı Âlî'de bu konuda teşebbüse geçmesi.- III. Mustafa'ya yazdığı tebrik mektubu. - 1761'de bu hükümdarla imzaladığı anlaşma. -Avusturyalı general Daun'a karşı kaybettiği savaş.- III. Mustafa'ya gönderdiği hediyeler.- Sultan'm elçilerine verdiği güven mektuplarında bu kral için kullandığı sıfatlar.-Bâb-ı Âlî ile imzalamak istediği taarruzî ve tedafüî (saldın ve savunma) anlaşması projesinin başarısızlığa uğraması.- Berlin'e üç yıl-dızbilim bilgini bulmaya gelen bir Türk murahhasına cevap veriş tarzı, cild XV, XVI.

Frederic m. (Almanya imparatoru)- Öldüğü yaş; dük de Styrie ve imparator olarak saltanat süresi,

Freystadt (Macaristan şehri). Bir Osmanlı Paşası bu şehrin sakinlerine garip bir uyanda bulunuyor, cild XII.

Fressinet (Malta kumandanı).-Baffa açıklarında Kayserili Halil Paşa kumandasındaki Türk do-nanmasıyla savaşa tutuştu; yenilgiye uğradı, cild VIII.

Fulek (Macaristan şehri).- Kalesinin durumu.- Hamza tarafından alınıyor.- 1682'de Toekoeli ve müttelikleri tarafından muhasara ediliyor; teslim olmak zorunda kahyor. cild XII.

Funduk Mehmed (defterdar).-Osmanlı İmparatorluğunda yürürlüğe koyduğu yeni vergiler: Kandiye valiliğine atanıyor, cild XII.

Gbella (Dalmaçya'da kale). To-pografik durumu; Venedikliler tarafından zaptediliyor; 1694'de Osmanlıların kaleyi geri almak teşebbüsleri, cild XII.

Gabor, Bkz. Betblen (Gabriel).

Gaehmer (de; Danimarka'nın

İstanbul elçisi).- Osmanlı devletiyle imzalamayı başardığı dostluk anlaşması; III. Mustafa nezdindeki görevi; huzura kabul ediliş tarzı; İstanbul hükümetiyle uzun süreli müzâkerelerinde kullandığı memur.- Hükümeti tarafından geri çağırıldığı dönem, cild XV.

Galata Sarayı (camii).- Bu yapı hakkında özellikleriyle birlikte ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

Galimatias. Bu kelimenin men'sei, cild VII.

Gelibolu (Trakya şehri). Türklerin şehri zaptediş tarzı; bu kale hakkında ayrıntılı bilgi, cild I.

Gallizüi {Alexandre Mihailovlç}. 1769'da Osmanlı savaşında kumanda ettiği Rus ordusu, cild XVI.

Gallo (Cesar). - Men'şei; Czer-nin'le birlikte yürütmek üzere görevlendirildiği İstanbul elçiliği.-Avusturya imparatoruna götürdüğü ticaret anlaşması, II. Rodolphe tarafından kendisine verilen diplomatik görev, cild VIII.

Gatelusio (Doninque). Kardeşinin ona karşı davranışı, cild III.

Casteluzio (ailesi). - I. Jean Paleologue'un ona verdiği ada.- Bu hükümdarın ona böyle bir lutufta bulunmasının sebebi.- Adalar denizinde kudretini artırması, cild III.

Castelusio (Nicolas).- Lesbos adasının hükümdarı nasıl oluyor.-II. Mehmed'in öfkesini üzerine çeken hareketler.- II. Mehmed'e karşı mukavemeti.- Teslim oluşu.- Dininden ayrılması, ölümü, cild III.

Genç Ali Paşa.- İran hükümdarı Nâdir Şâh'la müzâkerelerde bulunmak görevi.- Nâdir'in ona teklif ettiği şartlar.- Kendisine verilen başkumandanlık; Fethettiği şehir. -İdamını gerektiren şartlar, cild XIV, XV.

huzuruna kabul edişi ve patriklik makamını vermesi; hükümdar tarafından ona uygulanan muamele, cild III.

Geographie (Cağrafya). Osmanlılarda bu ilme hizmetleri geçenler: Piri Reis, Murad ve Seydi-Ali Reisler, cild VI.

George (Rodos adası şövalyeleri üstadı).- II. Mehmed'in Rodos adasına hücum etme kararındaki rolü; bu kişi üzerine ayrıntılı bilgi; adanın muhasarası sırasında Osmanlı ordusundaki görevi; temsil ettiği rol vasıtasıyla şehire girişi.-Kullanılmaması tavsiye ettiği man* emik, cild III.

Geropoldi (tarihçi).- Kanunî'nin otağını tasvir edip sindeki noksanlar.- Balancia Politica del Impero Ottomano (Osmanlı İmparatorluğu'nun Denge Politikası) adlı eserinin değerlendirilmesi; bu eser 1686'da Venedik'te basılmıştır.-Kara Mustafa Paşa'nın biyografisi üzerindeki hataları ve 1678 savaşı üzerindeki hatalı görüşleri, cild XII.

Ghasî Çelebi (II. Mesud'un oğlu ve Gıyaseddin'in yeğeni). Kastamonu ve Sinop valiliklerindeki görev süresi, tanındığı görünüm, Cild I.

Ghasna (Hindistan şehri).- Sahip bulunduğu sonsuz zenginlik.- Mahmud'un yaptırdığı caminin eşğine koydurduğu mâbud; niçin? - Bu mabudun ortaya çıkarılması, cildi.

GĖnes (Cenova) (cumhuriyeti). II. Mehmed'e savaş ilân ediyor; niçin? Cild III.

Gnadius (Kostantaniye patriki). Fâtiğ Sultan Mehmed'in onu fetihden sonra muhteşem bir törenle

Ghazanfer AĞa (III. Murad'in nedimi). - Menşei; saraydaki görevi.- Bu

kişi üzerine ayrıntılı bilgi.-Cigala (Cağaloğlu)'nın Veziriâzam-lığa atanmasındaki iştiraki.- III. Mehmed döneminde bulunduğu makam.- Veziriazam Hasan paşa'nın ona rağmen bir teşebbüsü; intikamını nasıl alıyor.- Ölümü; bu ölümden kimin rolü bulunduğu, cild VII, VIII.

Ghayaseddin (III. Alâeddin'in oğlu).- Bu prensin ahlâk yapısı; soy ağacı.- Ölümü, cild I.

Ghayaseddin Keyhosrev I.

(Izzeddin Kılıçarslan II.'nin oğlu, Selçuk hükümdarı).- Kardeşi Rükneddin'e karşı sürdürdüğü savaşın sonucu.- Bu prensin ölümünden sonra imparatorluğa sahip olmak için vermek zorunda olduğu mücadele.- Ölümü, - Hâtırasına yazılan bir mersiye'nin başlangıç bölümü.- Bu hükümdarın soyağacı (tabloda), cild I.

Ghayaseddin Keyhosrev II

(Alâeddin Keykubad Tin oğlu).- Babasına karşı işlediği cinayet; tahta çıktıktan sonra kutladığı düğünler.- Para üzerinde kendisinininkiyle birlikte ikinci karısının adını ebedileştirmek için kullandığı tedbir.-Saltanatını karıştıran isyan hareketi. -Mogollara karşı savaşı; kendisi açısından netice; Ölümü, cild I (Bu hükümdarın soyağacı tabloda).

Ghayaseddin Keyhosrev III

(IV. Rüknedin Kılıçarslan'ın oğlu).-Babasının yerini aldığı sıradaki yaşı.- Küçük yaşta devleti idare eden hükümdar. - Karamanlı Mehmed'in gâsphına karşı Abaka Han'ın yardımı. - Âkibeti; bu hükümdarın soy ağacı tablodadır, cildi.

Ghayaseddin Pir Ali.- Bu hükümdarın mensubu bulunduğu hanedan.- Timur'a karşı koyması, cild II. Ghazâlî, Bknz. Canberdî Gaza-İL

Ghayaseddin Ahmed Ağa (IV.

Mehmed'in mabeyincisi).- Kendisine verilen korkunç vazife.- Bu iş için içinden çıkması.- Yükselmesini borçlu olduğu kişi.- Ölümü, cild XII.

Ghazi Giray, Bknz. Giray Gazi.

Ghazi Mustafa.- Demetrius Ya-xich'in şahsında işlediği cinayet; niçin? - Ölümü, cild IV.

Ghyeklibaba (geyiklerin babası).- Orhan Gazi'nin bu din adamına yaptırdığı inziva evi.- Duâ ve kerametleri Orhan'ın seferlerini kazanmasında yardımcı oldu, cild I.

Ghika (Alexandre; Bâb-ı Âlî tercümanı).- Yıldırım düşmesinde kapıldığı dehşet; bu olaydan onun hesabına çıkarılan kehânet.- İdam edilmesi sebebi, cild XV.

Ghika (Georges). Bâb-ı Âlî ter-cümanlığı görevinde yerine atandığı kişi; Rakibi olan kişi kimdi? Cild XVI.

Ghika (Gregoire).- Yaptığı Jş.-Boğdan prensliğinde yerini aMığı kişi.- Azledilmesi.- Yeniden prenslik makamına atanması.- İstanbul'a gitme emri alıyor; kendisi hakkında ayrıntılı bflgl.- 1737'de Rusya ve Avusturya'ya karşı yapılan savaşa katılması.- Makamından düşmesine yol açan şartlar.-İkinci defa olarak Eflâk prensliği tahtına çıkıyor.- Kardeşi Mathi-as'm Bâb-ı Âlî tercümanlığına atanmasının kendisine malolduğu meblağ.- Ölümü; gömüldüğü yer, cild XTV.

Ghika (Mathias; Bâb-ı Âlî tercümanı).- Bu memuriyeti elde etmek için babasının ödediği para.-Eflâk tahtına çıkarılması.- Boğdan prensliğine atanarak Yaş'a gönderilmesi, cild XV.

Ghika (Scarlatto; Boğdan pren- babası ve amcasına karşı cürümsi). Nicolas Maurocordato ile yer işlemiş duruma düşüren suç.- Bu değiştirerek Eflak prensliğine sebeble aldığı unvan.- Ölümü, cild atandı, cild XVI.

Ghika (Boğdan vayvodası, Gli-goras Kul'un babası).- Men'sei; Eflâk voyvodası Michne tarafından yenilgiye uğratılması; sığındığı yer.- Bâb-ı Alî tarafından Eflâk prensliği makamına oturtulması, cild XI.

Ghika Gligoras Kul (Gregoire; Eflâk voyvodası). - Yerine geçtiği prens; onu himayesine alan Veziriazam; askeriyle katıldığı savaş.- Kaçtığı yer; niçin? Tahta çıkararak ortaya koyduğu davranış. -Osmanlıların Polonya'ya karşı açtıkları savaşta Polonyalarm tarafına geçiyor, cild XI.

Ghilen (şâhm hanedanı). Men-şe'inin ve sonunun dönemi; hanedanın çıkardığı hükümdar sayısı, cild IV.

Ghıray- Âdil (Kırım hanı, Meh-med Giray'm kardeşi).- Özdemiroğ-lu Osman Paşa'nın İranlılara karşı zafer kazandığı savaş d ak i rolü.-Bu savaşta esir düştü.- Şahın haremde âşıkane entirakalar çevirdi.- Uğradığı âkibet, cild VII.

Ghıray Adil (Kırım hanı).- Yerine atandığı hükümdar; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XI.

Ghıray - Ahmed (Tatarlar hanı Mehmed Giray'm oğlu). 1663 Macaristan seferinde Osmanlılara yardımcı oldu, cild XI.

Ghıray- Aslan (Devlet Giray'ın oğlu).- Kırım tahtına çıkışı.- Ruslara karşı şikâyetleri.- Ölümü, cild XV.

Ghıray - Baba (Mehmed Giray'ın oğlu, Kırım hanı).- Kendisini

Ghıray- Bahadır (Kırım hanı).-Bu makamda yerine geldiği han.-Tahta çıkmasında rolü olan hükümdarlar.- Osmanlı ordusu Azak seferine

katılıyor.- Bu seferde Kapdan-ı derya ile arasında anlaşmazlık çıkıyor.- Ölümü, cild X.

Ghiray- Devlet (Mubâreke Giray'm oğlu).- rehine olarak İstanbul'da bulunduruluyor.- amcasının hanlığı döneminde ölümünden kurtulabilmesi.- Han ilân edildiği bölge, Sahib- Giray'a rağmen.- amcası hanlık makamından çekiliyor.- Ölümü.- Moskova fâtihi oluyor; ölümünden sonra tahtta yerini alan han, cild V, VII.

Ghiray - Devlet (Selim Giray'ın büyük oğlu). - Kırım hanı olarak yerine geçtiği hükümdar.- Tahta çıktığı şehir.- Kardeşlerinin adı; Şehbaz Giray'a yaptığı muamele.-Babasının sürgüne gönderilmesi için tertiplere başvuruyor.- Rusya'nın silahlanması hakkında Bâb-ı Âlî'ye rapor gönderiyor.- Azledilmesinin sebebi.- Bâb-ı âlî'nin azil kararına karşı isyan ediyor.- Yanlarına sığınacağı halk.- Tekrar Kırım tahtına davet ediliyor.- III. Ahmed onu huzuruna kabul ediyor; Ruslara savaş ilânı için mevcut sebepleri açıklıyor.- Sultan'ın ona verdiği hediyeler.- Yusuf Paşa'ya karşı duyduğu kinin sebebi.- Bâb-ı Âlî'nin Ruslara karşı açtığı savaş-daki rolü.- Veziriâzam'm Deli Petro ile barış anlaşması yapmasına karşı çıkması.- Azledilmesinin sebebi.- Sürgüne gönderildiği yer; Ölümü, cild XIII.

Ghiray- Devlet (Selâmet Giray'ın oğlu).- Kırım hanlığına getirilmesini borçlu olduğu kişi; yetersizliği.- Ok muhafazası parası adıyla mükafatlar alıyor.- Bâb-ı Âlî'ye karşı davranışı.- Sürgüne gönderildiği yer, cild XVI.

Ghiray - Feth (Kırım veliahdı).-Kardeşi Gazi Giray'ın han olmasına aldınş edilmeden Kırım hanı olarak atanıyor; bu atama yüzünden çıkan isyan.- Yeni Hana itaat ediyor, ölümü, cild VII.

Ghiray - Feth (Kırım veliahdı). -Ordusuyla Anadolu'ya yürüyor.-Ruslar onun geçişine mâni olmak İstiyor; ordusu feld- mareşal Münch'e karşı giriştiği savaşta yeniliyor.- Hanlık makamında yerine geldiği kişi.- Veziriazam tarafından İstanbul'a çağınıyor.- Kırım'a dönüşü ve kazandığı zafer.- Azledilmesi sebebi, cild XIV.

Ghiray - Gazi (Kırım hanı).- Yerine atandığı han.- Tahtını borçlu olduğu kudret.- Gösterdiği sebatsızlık, alâkasızlık Veziriazam Cağa-loğlu (Cigala) tarafından azlediliyor.- Tekrar tahta atanıyor.- Kardeşi Feth Giray'ın ailesine ettiği zulüm.- 1598'de Osmanlıların Macaristan seferin deki rolü.- Dostu Satırcı'nın ölümü onda İbrahim'e karşı kin duymasına sebep oluyor; Veziriâzam'm onu ziyareti.- Kırım'a dönüşü.- Gelen yıl açılan sefere katılmayı reddetmesi.- Ona Osmanlı ordugâhında gitmeyi karar verdiren sebep.- Kışlakdayken yazdığı manzum eser.- Kırım'a dönmesinin sebebi.-

Kaabiliye Üerinin değerlendirilmesi, cild VII, VIII.

Ghiray - Gazi (Devlet Giray'ın kardeşi).- Kırım hanına karşı isyanının sebebi; bu konuda Bâb-ı âlî nezdinde geçtiği teşebbüs.-Edirne'ye sığınıyor; sürgüne gön-

derildiği yer.- Babasının ölümünden sonra kendisine hanlık makamı verilerek tahta çıkıyor; Osmanlı tarihindeki şöhreti.- Ruslara karşı sefer açmak emrini alıyor. -Azledilmesinin sebebi.- Ölümü, cüd XIII.

Ghiray - Hacı (IV. Mehmed saltanatı döneminde Kırım hanı).-Tab'asının memnuniyetsizliğini üzerine çekmesi; Tubak Zaporog Kazaklarına karşı kazandığı basanlar.- Azlediliyor, cild XII,

r, Giray- Halim (Kırım Veliahdı).- Kırım hanlığı makamına yükseldiği dönem.- itaat altına alması emredilen aşiret.- Azledilmesi; niçin? cild XVI.

Ghiray - İnyet (Gazi Giray'ın büyük oğlu).- Kırım hanı olarak yerine geldiği kişi; kendisine bağlanan ümitleri nasıl boşa çıkıyor.-Azledilmesi; niçin? İstanbul yolculuğunun hedefi.- Ölümü, cild IX.

Ghiray-İslâm (Gazi Giray'ın kardeşi) Kırım tahtım nasıl ele geçiriyor; kendisine karşı Bâb-ı Ali'nin davranışı, Ölümü, Cild V.

Ghiray - İslâm (Devlet Giray'ın oğlu).- Kırım hanı olarak yerine geldiği hükümdar; tahta çıkıncaya kadar sürdüğü hayat; halkı tarafından nasıl kabul edildi.- Saadet -Giray'a karşı sürdürmek zorunda kaldığı mücadele; zaferi; hutbelerde adını ilk okutan Kırım hanı.-Ölümü; gömüldüğü yer, cild VII.

Ghiray - İslâm (Selâmet Giray'ın oğlu).- Bahadır Giray'ın hanlığı sırasında kendisine verilen Kırım hanlığı makamı.- Bu hüküm-dann yerine gelene karşı çıkan kişi; oturduğu yer; beslediği ümit.-Kırım hanlığına Bâb-ı Âlî tarafından atanması. - Kırım hanlığı ma-

kamına çıkarılmasından sonra takındığı tavır.- Rusya ve Polonya akınları konusunda İbrahim'in gönderdiği mektup; cevabı .- ölümü dönemi, cild X

Ghiray - Kaplan (Devlet Giray'in kardeşi).- Çerkeslere karşı açtığı sefer; niçin? Kendisinin harekete geçirdiği ihanet.- İstanbul'a sığınyor.- Serbest bırakılmasının sebebi.- Kardeşi Gazi Giray'm yerine Kırım hanlığına atanıyor.- Tahta çıkınca Osmanlı devletine vergi vermemek için savaşa başvuruyor, yenilgiye uğratılıyor; azledilmesinin sebebi.- Bir kere daha tahta çıkarılmak üzere sürgünden getirtiliyor.- Azlediliyor.- Şartlar onu tekrar tahta getiriyor; I. Mahmud'u tahta çıkaran âsiler kuvvetini ortadan kaldırmada yardımı.- İran'a karşı yürüme emri alıyor.- Bu harekete karşı Rusya'nın protestosu.-Ordusu feld-mareşal Münch-'ün kuvvetleri karşısında yeniliyor.- Azledilmesi sebebi, cild XIII, XIV.

Ghıray - Kaplan (Selim Gi-ray'in oğlu).- Hanlık makamında yerine atandığı hükümdar.- Türklerin 1770'de Ruslara karşı açtıkları savaşdaki rolü.- Azledilmesi, cild XIII.

Ghıray - Kara - Devlet. Kırım hanı olarak yerine geçtiği hükümdar; hanlığa atanmasına karşı muhalefet. Ölümü, cild XIII.

hareketi.- Zehirlenmek suretiyle öldürülmesi, cild XVI.

Ghiray- Mengli (Hacı Giray'in oğlu, Kırım hanı). - Kardeşinin Kırım tahtını zorla ele geçirmesinden sonra sığınmak mecburiyetinde kaldığı yer; ölüm cezasına çarptırılmak üzere İstanbul'a götürülüyor; affedildiğini öğrendiği an.- Kırım hanı olarak atanıyor; babasından sonra tahta çıkmasında Fâtiş Sultan Mehmed'in ona yardımı. -İkinci Bâyezid'in yardımına koşması; Sultan'ın onu hediyelere boğması.- Rus Çarı III. Jean'ın Bâb-ı Âli ile münasebetlerinde aracılığı.- hanlığı döneminde Kırım politikasının uğradığı değişiklik.-zekâsının değerlendirilmesi.- Taht üzerinde kaldığı süre.- Nasıl öldürüldü? Bu hükümdar üzerine ayrıntılı bilgi, cild III.

Ghiray - Mengli (Kırım hanı).-Kırım hanlığına atanmak üzere sürgüne gönderildiği Rodos'tan ge-tirtilmesini gerektiren şartlar. -Ruslara karşı kazanmakla övündüğü zafer.- Ölümü, cild XV.

Ghiray - Mehmed (Mengli Gi-ray'm oğlu).- Selim'le akrabalığı; bu Sultan tarafından Kırım hanlığına atanması; ona verdiği tahsisat; niçin? Hayatındaki hareketleri.- Ölümü, cild IV, V.

Ghiray • Kerim (Arslan Giray'm kerdeşi).- Şarta göre Kırım hanlığına atanması.- Azledilmesi.-Ruslara verdiği dehşet; ikinci defa olarak han atanması; Sultan'm ona teveccühünün işareti.-Veziriazam Hamza Paşa'nın azîe-dilmesindeki tesiri.- Yeni Sırbistan'a karşı 1769'da giriştiği akın

Ghiray - Mehmed (Kırım hanı).- Han olarak Kırım tahtında yerine geçtiği hükümdar.- derben surlarına karşı harekete geçiyor; niçin?- Kış Dağıstan'da geçirmeyi reddediyor; bu hareketle hazırlanan gözden düşme; kardeşi Saadet Giray için hazırladığı makam.- III. Murad tarafından azledilmesi; niçin? Sultan'ın emrine karşı direnmesi.- Onun yerine atanan hükümdar.- Ölümü, cild VII.

Ghiray - Mehmed (Kırım hanının kardeşi).- Nasuh Paşa'nın onu İstanbul'a çağırma maksadı; Yedikule'de hapse atılıyor; niçin? Oradan nasıl kaçıyor.- Vardığı yer.- Kırım hanı olarak atanıyor.-Bâb-ı Âli'nin ona karşı sefer tertiplenmesinin sebebi.- Seferin Osmanlılar bakımından kötü sonucu.- İktidan yürütmekte tam müs-tebid kesilmesi; Kaçıp sığındığı yer; Yeniden Kırım tahtı için rakipleriyle çekişiyor; ölümü, cild VII.

Ghiray - Mehmed (Bahadır Gi-ray'ın küçük kardeşi).- Kırım tahtına çıkarılıyor; o zamana kadar tutuklu kaldığı yer.- Azak'a karşı açılan ikinci seferde idare ettiği ordu.-Azlediliyor; niçin? Kardeşi İslâm Giray'dan sonra yeniden Kırım tahtına getiriliyor.- Politikasındaki hareketler.- Tansilvanya'yı istilâ ettiği ordu; Osmanlı Sultanı bu basandan ötürü duyduğu memnurluğu belirtiyor.- Ruslara karşı sürdürdüğü savaş ve onları mağlub ederek kazandığı zafer; bu konuda ayrıntılı bilgi; 1663 Macaristan seferinde oğullarının şahsında Osmanlılara verdiği destek ve yardım.- Kırım tahtında onun yerine geçen kişi, cild X, XI.

Ghiray - Mübarek (Kırım hanı).- men'şei.- İlk defa kendisinden önceki Kırım hanlarının Avusturya imparatoruna gösterdikleri saygıyı bozuyor; cild XII.

Ghiray - Safa (Kırım hanı).- niçin böyle adlandırıldığı; cimriliği; kendisini ticarete kaptırması; makamının alâmetleri; Sultan II. Ah-med'den aldığı hediyeler.- Azledilmesi; sürgüne gönderildiği yer; ölümü, cild XII.

Ghiray - Sahih (İslâm Girayın amcası). - Kanunî Sultan Süleyman tarafından Kırım hanlığına atanıyor; niçin? Tahttaki durumunu sağlamlaştırmak hususunda Sultan yardımında bulunuyor; İslâm Giray engelinden nasıl kurtuluyor.- veziriazam Rustem Paşa'nın onu kendisine bağlayan yakınlığı.-ölümü, cild V.

Ghiray - Şahin (Kırım veliahdı).- bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi.- kardeşi Mehmed Giray'la birlikte Bâb-ı Âli'den gelen emirlere karşı direnmesi.- Direnmenin basan kazanması.- Saltanatlarındaki istibdâd.- Sığınmak zorunda kaldığı yer; kardeşiyle birlikte Kırım'ı tekrar ele geçirmek yolunda gayret sarfediyor.- Kaçmak zorunda kalıyor.- Karadeniz'deki Rus

plânlan hakkında Kapdan-ı derya Hasan Paşa'ya aktardığı bilgi; Polonya başından sonra Bâb- Âlî ile beraber hareket etmek emirini aldığı yer.-Ölümü, cild X.

Ghiray - Şahin (Seçkin şâir). Soyağacı; yazdığı sarkılan; cild XII.

Ghiray - Şahin (Kırm hanı). Bu makama kim tarafından çıkarıldı; cüd XVI.

Ghiray - Şehbaz (Selim Giray'ın oğlu). Polonya'yı istilâsı. - Bu krallıkta sebep olduğu zararlar.- Kardeşi Kırm hanı olduğunda vellahd atanıyor.- değeri; uğradığı âkibet; niçin? cild XII, XIII.

Ghiray - Sâadet (Mehmed Gi-ray'ın kardeşi). Kanunî Sultan Süleyman kimin teşvikleriyle onu Kırm tahtına çıkardı? Saltanatının değişmesi; ölümü; mezanın bulunduğu yer, cild V.

Ghiray- Sâadet (Kerim Giray'm oğlu).- Selim Giray'ın tahttan feragat etmesinden sonra Kırm hanı olarak atandı.- Nasıl bir ahlâk ve icraat sahibi olarak tanındı? Ona karşı yöneltilen suçlama, sürgüne gönderilmesi; ölümü, cild XII.

Ghiray - Sâadet (Devlet Giray'in kardeşi) .- Kırm hanının yanındaki görevi.- Kırm'a geri getirdiği aileler.- Bâb.ı Âlî'ye başkaldırması.- Sığındığı ülke.- Kırm hanı olarak atanıyor.- ülkenin başta gelen ailelerinden Şirin Beylerle anlaşmazlığı, cild XIII, XIV.

Ghiray - Selim (Bahadır Giray'ın oğlu).- Kırm hanı ilân edilmesini gerektiren şartlar.- Polonya'ya karşı savaşta IV. Mehmed'in ordugâhında bulunmamasının sebepleri.- Osmanlı ordusuna yardımı; ülkesine dönerken Sultan'dan aldığı hediyeler.- 1677'de Rusya'ya savaş ilân edildiğinde IV. Mehmed'in ona verdiği akın görevi. -Cehreyn önünde uğradığı yenilgi.- Azledilmesi.- Hanlık makamına yeniden getirilmesi.- Hanlığa tekrar getirilmesi münasebetiyle Sul-tan'ın sarayında parlak bir törenle huzura kabul edilmesi.- 1685 sefe-rindeki rolü.- Edirne'de toplanan savaş meclisinde bulunması. -Avusturyalılara karşı kazandığı parlak zafer.- Veziriâzam'dan gördüğü muamele tam.- Tahttan feragat edişi ve Mekke'ye hac ziyareti; dönüşünde inzivaya çekildiği yer.- Üçüncü defa olarak Kırm hanı atanıyor.- Oğullarına ve yeğenine verdiği unvanlar.- Edirne'de Su İtan'in ve Veziriâzam'm onu şerefliendirmeleri.- Gözden düşmesi, tekrar Kırm hanlığı makamının verilmesi; emekliliği isteyip alması; niçin? Kendi arzusu üzerine getirilen hükümdar.-1 Kendisine verilen yıllık emekli tahsisatı.- Sürgüne gönderilmesinin sebebi.- Sultan Mustafa'nın ona karşı gösterdiği iyilikseverlik.- Telrar Kırm tahtı-

na davet edilişi.- Bu münasabetle düzenlenen parlak tören.- Ölümü ve bıraktığı çocuk sayısı, cild XI,

xn, XIII.

Ghiray- Selim (Kaplan Giray'ın oğlu).- Kardeşi Mengi Giray'm ölümü üzerine Kırım hanı atanması.-İstanbul'a çağırılmasının sebebi.-Yeniden hanlığa seçilmesi.- Nâdir Şâh'a karşı Osmanlıların açtığı İran seferindeki rolü.- İstanbul'a gelişi şerefine düzenlenen şenlikler.- Ölümü, cild XV.

Ghiray - Selim (Kırım hanı). -1770'de ikinci defa han olarak atandı.- Kırım'ı Rusların hâkimiyetine bırakıyor, cild XVI.

Ghiray - Çoban, Bu hanedanın esas dönemi; bu şahsiyet hakkında tarihçi Cantemir'in yanlış bilgileri, cild XII.

Ghibis (Sultan III. Mustafa'nın doktoru).- Menşei; Sultan'ın kendisine güveni sonucu olarak tedavideki başarısı.- Sultan'ın, karşısında Rus aleyhdan görmek istediği kararına varması.- Avusturya tercümanına tavsiyesi, cild XVI.

Ghouz (Oğuz) (dili), Bu dilin uğradığı değişiklikler, cild I.

Ghouzlar (Oğuzlar).- Bu halk topluluğunun hükümdârları San-car'a başkaldırmaları, onu esir hâline getirmeleri; istilâ ettikleri ülke.- Bu adı almalanna yol açan şartlar.- Aralandaki diğer aşiretler.- Çinlilerle münasebetleri.- Ars-İlan Han'ın sebep olduğu rahatsızlıklar; yerleşmek iznini aldıkları ülke, cild I.

Giagari (Manuel). Bizans (İs-tambul) surlarının tamiri için imparatorun verdiği para az para harcıyor, cild II.

Gianfigliuzzi (don Bongiami; Fî jransa elçisi).- Bu cumhuriyetle Babı Âli arasında bir anlaşma imzalandı.- Bu vesileyle diplomatik münasebetlerinde gördüğü muamele; Sultan'a sunmakla gö-rivlendirildiği hediyeler, cild VII.

Giovio (Paolo; imparator Charles - Quinfin tarihçisi). Türk millerinin menşei hakkındaki kanaati /e görüşü , cild I.

Girardin (Pierre de; parlamento danışmanı ve Fransa'nın İstanbul elçisi).- İstanbul'a gelişi.-Veziriazamın huzuruna kabulü; isteklerinin anlayışla karşılanması, cild XII.

Giustiniani (Jean; Cenevizli kaptan).- Kostantaniye'nin II. Mehmed tarafından muhasarası sırasında denizden yardım getirmesi; Bizans imparatorunun onu mükâfatlandırma tarzı; Türk donanmasını ateşe verme teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması; Türk hücumu arefesinde surların tâmiriyle meşgul olması.- rekabet yüzünden Lucas Notaras'la arasında çıkan kavga.- Sultan'ın teşebbüslerine rağmen doğru yoldan ayrılmayışı;

yaralanması ve muhasara edenlerin, cesareti karşısında geri çekilmek zorunda kalması.-Ölümü, cild II.

Gninski (Kulm Palatını; Bâb-ı Âlî nezdinde Polonva kralının elçisi- 1677 yılında). İstanbul'a ihtişamlı vanşı.- Elçilik alayının inanılmaz ihtişam ve zenginliği.- Sultan'a sunduğu hediyeler; elde etmeğe çalıştığı ödünler.- Veziriazam tarafından değerlendirilmesi.- Ta-leblerinin kabulünde başansızlığa uğraması.-Türk ordusunu takibet-mek, refakatte bulunmak zorunda kaldı.- Rusya'ya karşı ilerleyen or-

dudan ayrılmak istediği; arzusunun yerine getirilmemesi.- Kazak hetmanının gasb hareketinde bulunmasını Veziriâzam'a şikâyetinde bulundu. - taleplerinin özeti. -Mâiyetinde bulunanların çektiklerinin sıralanması.- Bu hususla kralından aldığı mektuplar ve talimat, cild XII.

Gonzalve Vaillant (İspanyol donanması amirali).- Kefalonya'nın zaptına katılması.- II. Bâyezid döneminde kıyılann onun tarafından tahribata uğraması.- Venedik filo-suyla birlikte geçtiği deniz, cild IV.

Gündüzalp (Osman Gazî'nin kardeşi).- Yapmak zorunda olduğu savaşlarda kardeşini destekledi.-Kendisine verilmiş olan valilik, cild I.

Gürcistan.- Bu ülke eskiler, İranlılar, Ruslar tarafından nasıl isimlendiriliyordu; bu ülkenin ka-dmlannm güzelliği; bu güzellikleriyle başardıktan.- Başlıca hisarla-n Türklerin elinde.- Üçüncü Mustafa'nın saltanatı döneminde bu bölgede başgösteren kanşıklıklar; bunların sonuçlan, cild VII, XVI.

Gürçalî Koçibey (IV. Murad'ın nedimi).- Osmanlı İmparatorlu-ğu'nun çöküşü üzerine lâyihasının değeri.- Tavsiyelerinin İdare ve Sultanlar üzerindeki tesiri, cild IX.

Gürcü Ahmed Paşa (Habeşistan eski Beylerbeyi).- Yemen valiliğine atandı.- ülkeden geçtiği sırada halkın kendisine teklifleri.-Kurbanı olduğu gizli tertip, cild DC

Gürcü Mehmed Faşa (Rumeli Beylerbeyi).- 1625'de Bağdad kuşatmasına katılıyor.- Şam valiliğine atanıyor.- Bursa'da IV. Murad'a refakat ediyor.- 1638 Bağdad şefesinde İran esirlerini yüz on kelleyle birlikte Sultan'ın karargâhına gönderiyor.- Anadolu Beylerbeyi olarak onun yerini alan kişi.- Tekrar Şam valiliğine atanıyor ve bu atama Sultanzâde Mehmed Paşa'nın Veziriâzamlığı dönemine rastlamaktadır.- Erzurum valiliğine atandığındaki şartlar., Divanda iki yıl boyunca vezirlerin has gelirlerinden vazgeçmeleri yolunda, teklif şekli altında söylediği sözler.-Veziriazam olarak atanmasını borçlu olduğu kişi.- Bu vesileyle hakkında verilen hüküm.-

İdaresinin ilk hareketi; bu vesileyle çıkan münazaa.- Veziriâzamhğı döneminde kanunî olandan fazla vergi toplanması.- Kendisine takılan lâkab; niçin? giriştiği müzâkereler sonunda Abaza Hasan ve İpşir Paşa'nın itaat altına alınmalarını sağlaması.- Divan toplantısında Mısır valiliği konusunda ileri sürdüğü teklif.- Musul'da karşılaştığı muhalefet.-Azledilmesi.- Veziriazam Si-yavuş Paşa ondan nasıl intikam alıyor.- Vefat ettiğinde yaşı, cild IX. XI.

Gürcü Mehmed Paşa (hadım).-Veziriazam olarak yerine atandığı kişi.- idaresinin telkin ettiği güven; istanbul'da asayiş sağı&arak mak-sadiyle tedbiier alıyor.- Hakkında verilen hükümden kaçan Davud Paşa onu endişelendiriyor; idamı için emir veriyor.- Maruz kaldığı tehdit karşısında makamını bırakıyor.- Sürgüne gönderildiği yer.-İdaresi döneminin diplomatik faaliyetlerine göz atış.- Veziriâzem Kemankeş Ali Paşa tarafından ona yöneltilen suçlama.- Onu yine Sadaret Kaymakamı görevinde görüyoruz.- Sipahi ve yeniçeriler ona karşı kin gösterilerinde bulunuyorlar.- Uğradığı âkibet. cüd VIII, IX.

Gürcü Nuri (Anadolu isyanların elebaşısı).- Soyu; Anadolu'da isyan bayrağını açıyor; payitaht üzerine yürüyerek İstanbul'da uyanmasına sebep olduğu endişe; şahsiyeti üzerine ayrıntılı bilgi.- Ona karşı askerî harekete geçiş.- İleri sürdüğü iddialar.- Veziriazam Kara Mustafa Paşa'ya karşı verdiği savaş; işlediği hatâ; taraftarları arasında bölünmeler; yenilgiye uğraması; ölümü, cild X.

Graitzas (Salmenikos kumandanı). II. Mehmed'in ordularına karşı gösterdiği şiddetli direnme ve savunma, kalenin ele geçirilmesini geciktirmesi, cild III.

Gramer Bilginleri. IV. Murad döneminde yaşayan bu bilim dalı ileri gelenlerinin değerlendirilmesi, cild VIII.

Gran (Macaristan şehri). Hisarının yükseldiği yer.- Şehri kurmuş olan kral; şehrin şöhretini oluşturan anıtları; Kanunî Sultan Süleyman tarafından muhasara edilmesi.- Kalenin teslim oluşu.- Avusturyalılar tarafından kurtarılması (1683); Türklerin 1685'de başarıya ulaşamayan muhasarası, cild XII.

Grant (Jean; Alman topçusu). II. Mehmed'in Kostantaniye muhasarası sırasında Bizanslılara hizmet etli, cild II.

Gratiani (Naxos dükü). Eflâk prensliğine atandı.- Giriştiği hareketler Polonya savaşıma sebep oluyor.- Azledilmesi; düşmanca hareketleri ve ölümü, cild VIII.

Gratiani (Gsapard).- Sultan I. Ahmed tarafından Avusturya imparatoru katında Osmanlı İmparatorluğu elçisi olarak görevlendirildi; bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi.-Bâb-ı Alî tarafından atanan ilk hristiyan elçisidir, cild VIII.

Grımanî (Antonio; Venedik amirali).- Türklerinkine karşı kumanda ettiği donanma.- Loreda-no'nun şöhretinin onda uyandırdığı kıskançlık duygusu.- Türk donanması Venedik donanmasıyla savaşa tutuştuğundaki davranışı. - Lepanto savaşı için kararsızlığı ve korkusunun sonuçları, cild IV.

Gritti (Venedikli amiral).- Türk donanmasına karşı kazandığı zafer.- San Francesco della Vigna kilisesindeki mezar taşında okunan yazı, cild III.

Gritti (Andrea).- Onunla II. Bâyezid'in elçisi arasında müzâkereler cereyan etti; bu müzâkerelerin hedefi? Venedik cumhuriyetinin Sultan katında ona verdiği görev.- İstanbul'dan dönüşünde görevi hakkında verdiği rapor.- Kendisine Kanunî Sultan Süleyman katında müzâkereler yetkisi veriliyor, cild IV, V.

Gritti (Houis).- Babası kimdi? ahlâkının değerlendirilmesi.- Za-polya'nın İstanbul elçisiyle nasıl ilişki kurdu? Bu diplomatın Bâb-ı Âlî ile ilişkilerindeki tesiri.- Kanu-nî'nin hükümeti katında Zapolya lehinde tesir görevi.- Bu hükümdarın Macaristan tahtına çıkmasında yerine getirdiği görev.- Viyana muhasarası sırasında halasının bulunduğu yer.- Zapolya ile birlikte Kanuni Sultan Süleyman'dan hediyeler alıyor; hangi vesileyle-Perenny'nin tutuklanmasındaki rolü.- Bir konferansta Jerôme de Zara ile birlikte Macaristan tahtıyla alâkalı bir meseleyi ortaya atması.- Bu konuda müzâkereler.- İbrahim Paşa ve Kanunî'nin ziyaretlerini kabul ediyor; müzâkerelerin devamı; ölümü, cild V.

Gross (kont). 1739'da, Bâb-ı Âlî, Avusturya ve Rusya arasındaki baş müzâkerelerine katıldı, cild XV.

Grosscardein (Macaristan şehri).- IV. Mehmed saltanatı döneminde Osmanlılar tarafından muhasara edilmesi.- Bu kalenin surları hakkında ayrıntılı bilgi.- Avusturya imparatoru tarafından fethi; galiplerin kalede buldukları eşyalar.- Kale muhafızları niçin esir edildi? Cild XI, XII.

Gulleragues (Gabriel Joseph de la Vergne: 1680'de Fransa'nın Bâb-ı Âli nezdindeki elçisi).-Veziriâzam'm kendisine Osmanlı usulünce tören kaidelerini kabul ettirmesine karşı çıkıyor.- Khi-os'un Fransız gemileri tarafından bombarduman edilmesiyle alâkalı olarak Veziriâzam tarafından yöneltilen tehditlere verdiği güzel cevap.- Sonraki davranışlarının sertliği.- Büyük Sultan'ın teveccühünü kazanıyor.- 1684'de parlak bir şekilde huzura

kabul ediliyor; Edirne'de maiyetleyle şehre muhteşem bir alayla giriyor.- Elde ettiği diplomatik başarılar.- Ölümü, cild XII.

Gümüştâde (Nicomedie kadısı).- IV. Murad'm memnuniyetini belirtmek üzere ona verdiği mektup, niçin? Uğradığı âkibet, cüd K.

Gurdersdorf (baron de), Bkz. Teufel (Erasme).

Guns (Almanya'da küçük bir şehir) Kanunî'nin muhasarasına dayanması; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild V.

Oustave (Charles; İsveç kralı). IV. Mehmed'e gönderdiği elçüik heyetlerinin amacı, cild XI.

Gustendil (Köstendil) (Bulgaristan'ın şehri). - Kalesi hakkında tarih ve istatistik bilgisi.- Birinci Murad tarafından alınıyor, cüd I.

Güzelce Kasım (imparatorluk özengi beyi).- Lakabı nasıl takılmıştı; Mısır valiliğinde yerine atandığı kişi; kısa süren idare dönemi. -İstanbul'da kurucusu olduğu semt.- Tekrar Mısır valiliğine atanıyor.- Mabeyinci Mehmed Bey'le aralarında çıkan anlaşmazlık.-Haklılığını anlatmak üzere Veziri-âzam'ın yanına geliyor.- Kanunî Macaristan seferindeyken İstanbul'da kalarak yürüttüğü görev,-Veziriazam İbrahim Paşa'ya Sul-tan'ın tediye ve teveccühlerini sunmakla görevlendiriliyor, cild V.

H.

Hacı Ayvad. Bu adın mânâsı, cild IX.

Hacı Ali Paşa (Haleb valisi).-Veziriazam olarak yerine atandığı şahıs; şahsı ve ahlâkı nasıl değerlendirildi.- Atanması dolayısıyla devlet erkânı arasında değişiklik ve idamlar.- Avusturya'ya karşı açtığı seferin neticesi.- Azledilmesinin sebebi; Biyıklı Mustafa Pa-şa'nın ve Sultan'm davranışı; adı geçen Paşa onun yerini alıyor.- Çıkarılıktan uzak bulunması, cild XII.

Hacı İlbeki, Bkz. İlbeki- Hacı.

Hacı Kalfa (Türk tarihçi ve coğrafyacısı).- Osmanlı İmparatorluğu bakımından çalışmalarının yaran.-Belgrad muhasarası sırasında Husrev Paşa için yaptığı görev. -Şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgi; yazdığı eserler; ölümü, cild IX, XI.

Hacı Mehmed Paşa, Bkz . İvaz Mehmed Paşa.

Hacı Mustafa Paşa (İran'a karşı açılan Şirvan seferi seraskeri).-iran'da yapılan fetihlerden sonra III. Ahnied'in ona gönderdiği fermanın konusu.- Şirvan'da Pa^a tarafından kazanılan zafer; yendiği kuvvetler Sigh inak Ermenilerinden oluşmaktaydı.- paşa unvâniyle birlikte aldığı sancak, cild XIV.

Hacı Paşa (Osmanlı doktoru). Değerinin açıklanması, cild II.

Hâfiz (İran lirik şâiri).- öldüğü dönem.- Eserlerinin Osmaitli edebiyatı üzerinde tesiri, cild I.

Hafız Ahmed Paşa paldım).-Niğbolu önündeki yenlgesi.-Sadâret kaymakamlığına atanıyor.- Elâk voyvodası Michd'in elçisinden intikamını alıyor; r.i için? -Azledilmesini gerektiren nezaketleri.- Anadolu'ya âsilere karşı savunmak üzere İstanbul'dar gönderiliyor.- Anadolu'nun merkezinde onlan muhasara altına alıyor.- Yavuz Ali Paşa onunla görev değişimi yapıyor: Valilik verip Sadâret Kaymakamlığı alıyor.- 1. Alımed'm hatt-ı şerifiyle bu makan:a naklinin tasdiki yap ıyor.-Veziriâzam'm öfkesinden kurtulmak için başvurduğu tcdbirler.-Veziriâzamlığı reddetmesi, cild VII, VIII.

Hafız Ahmed Paşa. Tîapdan-ı derya olarak yerine atardığı kişi; bu makamda çok kısa bir süre kalabildi, cild XIV.

Hafız Paşa (Diyarbeki;- valisi). -Evlendiği prenses.- Âsi Bekir'i itaat altın almakla görevlendiriliyor; bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.-İranla savaş.- Vezirazem olarak kendisinin giriştiği sefer; bu seferde âsi Abaza Paşa'yı hareketsiz hâle getirecektir; seferin neticesi. Bağdad'a karşı sefer.- Bu şehrin muhasara altına alınması.- Seferin başarısızlıkla sonuçlanması.- Hafız Paşa'nın azledilmesi.- Veziriazam Husrev Paşa'ya karşı içinde bulunduğu gizli tertip.- Bu paşa'nın yerini alıyor; Sipahiler ona karşı kin besliyor; uğradığı âkibet, cild IX.

Hafsa Hâtûn (Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi).- Ölümü dönemi.- Mezarının bulunduğu yer, cildV.

Haydar (Cüneyd'in oğlu).- Uzun Hasan ona karşı dostluk hisleriyle doluydu. Bu hükümdarın kızıyla bir anlaşma yaptı.- Uzun Hasanın ölümünden sonra ihtirasını açığa vurması; hayatının son bulmasını gerektiren şartlar, cild IV.

Haydarağazâde Mehmed. Gürcü Nebi'ye karşı yönelttiği sefer.- Kapdan-ı derya makamında yerine atandığı kişi.- Evlendiği p-rences (sultan). - Kendi valiliği sırasında Mısır anarşi içine yuvarlanıyor. Sadâret kaymakamlığına atanıyor. IV. Mehmed'e karşı tertiplenen suikasdda suçlu bulunuyor; ölümü, cild X.

Haydar Mirza (Hamza'nın oğlu). Bab-ı Âlî katında elçilikle görevlendiriliyor; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild W.

Haydaroğlu.- Anadolu'da ortalığı kasıp kavuruyor.- Yakalanıp İstanbul'a getiriliyor; sorguya çekilmesinde Veziriâzam'a verdiği cevap.- Ölümü, cild'K

Haimbourg (Almanya şehri). Türklerin Avusturya'ya karşı açtıkları seferde uğradığı âkibet, cild XII.

Hakaşmakbeğ (Çerkeş beyi). Memleketlerinin idaresini ele almak bakımından kardeşiyle arasında hüküm süren çekişme; kaçarak sığınmak zorunda kaldığı yer; İstanbula gönderiliyor; Çer-keslerin hükümdarı olduğu tasdik ediliyor; onu ölüme mahkûm eden prens, cild X.

Haleb (Suriye Şehri). Bu kalenin Timur tarafından alınması; bu hükümdarın zulmü. - Şehirlilerin Selim'in hâkimiyetine boyun eğmeleri.- teslim oluşunun sınır üzerindeki diğer şehirleri etkilemesi.-Bu şehrin Osmanlı İmparatorluğu içindeki sırası ve seviyesi.- Bu şehir hakkında tarihî, istatistik ve topografik aymülü bilgi; Arablar tarafından fethinden beri Haleb'de hüküm süren hanedanları, cild II, IV.

Halebli Ahmed (Aydın sancağı). - Lâkabı nasıl aldı? Kıbrıs'a vali atanıyor. Lefkoşe valiliğine gön-derilmesindeki amaç? - Şehir sakinleri valiye karşı çıkıyorlar.-Azledilmesi; ölümü, cild XII.

Halim Giray, Bkz. Ghlray -Halim.

Hâlimi (Türk ilim adamı). Bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi, cild IV.

Hâlimi Efendi- Sürgünden dönüşünde atandığı makam.- Uğradığı âkibet; niçin? Cild XVI.

Famadan (İran şehri). - Ayrıntılı bilgi.- Husrev tarafından tahrib ediliyor.- Konumunun önemi; III. Ahmed saltanatı döneminde Türkler tarafından kuşatılması; başlıca kuvveti, cild IX. XIV.

Hamid Efendi (Şeyhülislâm). -Kurduğu müesseseler.- Kendi eseri olan Fetvalar Koleksiyonu'nun değeri, cild VII.

Hammer (J. de). - Osmanlı İmparatorluğu Tarihi adlı eserine vesika toplamaya ayırdığı zaman.-Bu konuda yaptığı harcamalar. Araştırmalar.- Hazırlık çalışmaları fikri ve araştırmalarının istikameti, cildi.

Hamza (KaatiUerin elebaşlarından biri). - Ünlülüğü; emri altında bulunan hisarların sayısı, cild IV.

Hamza (İskender Bey'in yeğeni).- Amcasıyla birlikte Osmanlı ordusunu terkettiği dönem.- Epir'in Türk hâkimiyetinden kurtarılmasında amcasının yardımı.- Hıristiyanlığı kabul etmesi.- II. Meh-med'in tahta çıkmasından kısa süre sonra esir edilmesi. - Amcasına ve ülkesine karşı tuttuğu taraf.-Esir ediliyor.- Amcasının cömertliği; ölümü, cild II, III.

Hamza (Secseny sancakbeyi). -Kanunî Sultan Süleyman döneminde zaptettiği şehir.- Adının ünü, cild VI.

Hamza Ağa (Husrev'in Bağdad seferinde topçu Paşası). Altunson geçidinde aldığı tedbirlerdeki eksiklik; bu yüzden nasıl cezalandırıldı? Affına raslayan hâdiseler, cild IX.

Hamza Ağa (örtü muhafızı). Yükseltiği makam, cild XVI.

Hamza Bey (Bâyezid paşanın kardeşi).- lâmpsaki'de Venediklilerin karaya asker çıkarmalarına karşı harekete geçiyor; bu Paşa'nın bu şartlar içindeki davranışı.-Mustafa tarafından hapse atılıyor; Cüneyd onu serbest bırakıyor.- Bu hükümdarın katında görevlendirildiği vazife.- Cüneyd'e karşı katıldığı sefer; kuşattığı şehir.- Cüneyd'i ve ailesini çarptığı ceza.- Murad II. tarafından Selânik'i muhasara etmek»** görevlendiriliyor.- Bu konuda ayrıntılı bilgi.- II. Mehmed ona donanma kumandanlığını veriyor; Bundaki amaç nedir? Tamamladığı sefer.- Dönüşünde II. Mehmed tarafından kabul edilmiş tarzı; atandığı valilik.- Uzun Ha-san'm ülkesine, İran'a yaptığı akın.- Karaman'ı zaptetmek emiri-ni alıyor, cild II, III.

Hamza Hamid (Dahiliye Nâzın). Bu makama getirilişi ve azli.-Veziriazam atıyor; şahsı hakkında ayrıntılı bilgi.- İdaresi süresini belirleyen hareketler.- Azledilmesi.- Birbiri peşi sıra bulunduğu valilikler; nazırlığı döneminde uyguladığı politika.- Nişanlandığı prenses, cild XVI.

Hamza Mirza (Hudabend'in oğlu).- Amcası Şah İsmail tahta çıktığında babasıyla yaşadığı yer.- İsmail tarafından öldürülmesi emri veriliyor.- Bu ölüm hükmünden kaçıp kurtulması.- Annesiyle birlikte Erzurum Beylerbeyine karşı kazandığı savaş.- Ozdemiroğlu Osman Paşa ordusunun keşif kollarına karşı kazandığı basan.- Özdemiroğlu Osman Paşa karşısındaki mağlubiyeti.- Selmas ve Erivan Pa-şalarını yeniyor.- Kardeşi Tahma-sip'i ölüme gönderiyor; niçin? Nasıl öldü, cild VII.

Hamza Paşa (III. Mustafa saltanatı döneminde silahdar). - Nişanlandığı prenses.- Sultan'm teveccühüne erişmeden önce işgal etmekte bulunduğu elde etmiş olduğu makam.- Veziriazam Mustafa Paşa'nın gözünden düşmesi. -Muhsinzâde tarafından kendisine verilen valilik.- Vali olduğu sırada Mısır'da başgösteren kargaşalıklarda takındığı tavır.- Görevlerinden azlediliyor., Veziriâzamlık makamında yerine atandığı kişi; şahsı hakkında ayrıntılı bilgi.- Kendisinin Veziriâzamlığı dönemindeki hareketler.- Bir huzura kabulde Rus elçisine muamelesi.- Azledilmesi; sürgün olarak gönderildiği yer.- Ölümü, cild XVI.

Hanefizâde (ulemâ).- Şeyhülislâmlık makamıyla alâkalı olarak beslediği ümit- IV. Mehmed'in riyasetindeki mecliste haremde Kösem sultana karşı yürütülen hareket sırasında ileri sürdüğü teklif.-Şeyhülislâmlık makamına atanması ve bu makama gelmesiyle gitmesinin bir olması.- daha sonra bu makamda yerine atanacağı kişi.- Azledilmesi, cild IX, X.

Hanfteln (Baron de). Lugos kalesinin alınmasında esir edilmesi;

kendisini bekleyen âkibet, cild XII.

Hanibal (Rus hizmetindeki eş-kiya). Menşei; Akdeniz'deki seferde oynadığı rol, cild XVI.

Harbler.- Mehmed Şâh'ın Suriye ve Hindistan'daki harplerinin Özelliği.- Sancar'ın saltanatı döneminde yapılan savaşların sayısı.-Son Hovazem sultanlarına karşı yapılan yedi yıl savaşları dönemi.-Murad ve İbrahim Beyleri karşı karşıya getiren garip savaş sebebi.- Yıldırım Bâyezid'in Timur'a esir düşmesi neticesinde Osmanlı şehzadeleri arasında çıkan taht savaşları.- II. Murad'ın Karaman Beyi ve Macar kralıyla savaşları üzerine ayrıntılı bilgi.- II. Mehmed'in Eflâk voyvodasiyle savaşının sebebi ve neticesi.- Türklerin 1462'den 1466'ya kadar yaptıkları savaşlar ve fetihler.- 1463 Osmanlı-Venedik savaşı üzerine rapor. -Türklerin Boğdan ve Macaristan'daki savaşları hakkında ayrıntılı bilgi.- Mısır'la Bâb-ı Âlî arasındaki ilk savaşın sebepleri.- 1499'da Venedik Savaşının yeniden patlak

vermesi. 1516'da Selim'in Mısır'a karşı savaşı. Kanuni Sultan Süleyman'ın birinci Macaristan seferinin sebebi. 1529'da Avusturya'ya karşı savaşı.- 1553 İran savaşı hakkında rapor. - Venedik'le yeni çatışmalar.- 1541'de Macaristan savaşı.- 1548, 1554 İran seferleri.-1551'de Avusturya ve Macaristan'a karşı yeni savaşlar.- II. Selim döneminde Kıbrıs savaşı.- 1578'de İran'a karşı savaşın yeniden başlaması.- Avusturya ile savaş.- Eflâk ve Macaristan'a sefer.- 1593'de İran'la yine savaş; 1604'de bu devletle yine savaş.- Polonya'ya karşı savaş açılması.- IV. Murad'ın İranlılara karşı açtığı sefer.- 1663'de Macaristan'a karşı savaş.- 1677'de Rusya'ya karşı açılan savaşın sebepleri.- Bu durumda Türkiye'nin hazırlıkları.- Elde edilen sonuçlar.-1682'de Avusturya'ya karşı savaş; kehânetler ve alâmetler.- Neticeler.- 1684'de Venedik, Polonya, Avusturya ve papalık devletlerine karşı savaş.- Savaşın neticeleri.-1714 yılında Almanya'ya karşı savaş.- 1731'de İran'a yeni savaş ilânı; çarpışmalar üzerine rapor.-Müteakip yıl ve 1734'de savaşın tekrar başlaması.- 1736'da Rusya'ya karşı savaş; hazırlıklar; 1737'deki çarpışmalar üzerine rapor ve ayrıntılar.- İran'a karşı yeni savaş hazırlıkları.- Rusya ile anlaşma bozulması ve 1678'de hazırlıklar.- Savaşa giriş.- Çarpışmalar üzerine ayrıntılı bilgiler, cild III, IV,

v, vi, vii, viii, ix, xii, xih, xrv.

XV, XVI.

Harem.- Bir camide bu ad verilen yer; kullanışı.- Saraydaki harem; hareme nezâret etmekle görevli kişiler.- Bu kelimenin aslı, merfşei, ifade ettiği şey.- Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın haremi, cild IH, X, XII.

Hariri (İrânlı yazar). Yazdığı eser, cild I.

Harran {Rebia bölgesinde kale). Önemi; bu kale üzerine ayrıntılı bilgi, cild IV.

Hasan (IV. Murad'ın nedimi).-Veziriazam Husrev Paşa'ya karşı tertiplenen ve katıldığı suikasd. Yeniçeri ağalığına atanıyor.- Husrev Paşa'nın azline sebep olduğu için sipahiler ona karşı kin duyuyorlar. - Kendi askerlerinden bulduğu destek.- Uğradığı âkibet, cild IX.

Hasan (Macaristan Beylerbeyi), Ölümü; Macaristan sınırlarına yaydığı dehşet; Gitmek zorunda bırakmak için Freystard halkına hitaben yayınladığı garib beyanname, cild XII.

Hasan (Rumeli yürükleri reisi). -İstanbul'da 1703'de patlak veren ihtilâl sırasında kendisine kumandanlık verilmesi; bu olay sırasında oynadığı rol.- Hacılar kervanının idareci ve koruyuculuğuna atanması, cild XIII.

Hasan Abaza, Bkz. Abaza Hasan.

Hasan Ağa (Kapdan-ı derya).-Bu makamda yerini aldığı şahsiyet; daha önce yapmış olduğu görevleri; evlendiği prenses.- Rusların Karadeniz'deki projelerine dair Kıran hanı Şahin Giray'dan aldığı haberler; bundan yararlanarak kazandığı zafer.- Donanmanın durumunu düzeltmek için sarfettiği gayretler.- Veziriâzam'm bu gayretlere karşı çıkması.- cjonanmanm Kefalonya ve Santa-Kaura yakınlarında yenilgiye uğraması.- Azak valisi Murtaza Paşa'ya hediyeler götürmesi.- Kendisine karşı tertiplenen suikasd.- Rumeli'de bir görev verilmesi.- Ölümü, cild IX.

Hasan, Ahıskalı (Selanik sancağı Paşası).- 1769'da Rusya savaşına katılıyor.- Ölümü, cild XVI.

Hasan Cezûyirli, Bkz. Cezayirli Hasan.

Hasan, Yemişçi (in. Mehmed'In veziri).- Sadaret Kaymakamlığı makamında yerine atandığı kişi.-İbrahim Paşa'nın vefâtiyle veziriazam olarak atanıyor.- Macaristan seferi serdarlığını üstleniyor; sefere çıkmadan önce gerekli tedbirleri alıyor.- Kumandanlığını üstlendiği sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Seferin mutlu sonucundan ötürü mükâfatlandırılması.- Stuhlweissenbourg şehrini zaptetmesi; Macaristan savaşının devamı.- İstanbul'a çağırılması; tehlikeye doğru yol alması; bu durumda gösterdiği maharet.- Kendi kendisinin düşüşünü hazırlıyor.- Azledilmesi; ölümü.- İmparatorluğun teşkilât dallarının çözülmeye neye müdahale ediyor, cild VIII.

Hasan Küçük (yeniçeri ağası). IV. Murad onu, şehrin zaptndan sonra Bağdad valiliğine atadı, cild IX.

Hasan Saatçi (silahşor ve III. Murad'ın nedimi).- Kendisine verilen

valilik; gördüğü rüya; rüya III. Murad tarafından nasıl yorumlandı.- Yedikule'deki mahpusluğu sırasında mâruz bulunduğu tehlike.- Kaymakamlığı sırasında, davranışının doğruluğunu savunması için isyan eden sipahilerin karşısına gönderiliyor.- Hapsedildiği yen İran'a karşı açılan seferin serdarb-ğını üstleniyor, cild VII, VIII.

Hasan Faşa. - Bkz. Hasan Paşa

Damad Hasan Paşa (Barbaros Hayred-din Paşa'nın oğlu).- babasının vefatından sonra gördüğü iş; onun yerine atanan kişi.- 1565 Malta muhasarasına katılması, cild VI.

Hasan Paşa (Veziriazam Sokul-lu'nun oğlu).- Valiliğinde bulunduğu şehir; görevini Rumeli Beylerbeyi ile değiştirmesi.- papa şehrini zaptediyor.- Karayazıcı'mn elebaşları olduğu Anadolu âsilerini yenerek zafer kazanıyor.- Onlara karşı Tokat muhasarasını sürdürüyor; azledilmesi, ölümü, cild VII ve VIII.

Hasan Paşa (Cezayir valisi).-Menşei; Kapdan-ı derya olarak atanıyor; Venedik devlet reisinden istediği.- Servetinin kaynağı.-Sultan'a sunduğu hediyeler, cild VII.

Hasan Paşa (Bağdad valisi).-Ölümü dönemi; kendisi hakkında ayrıntılı bilgi, Cild XIV.

Hasan Paşa (Bağdad valisi).-Bâb-ı Âlî ile İran arasındaki savaşta ele geçirdiği eyâlet.- Ölümü, cild XIV.

Hasan Paşa (Basra valisi). Şehrin emirleri Basra valiliğini alması için kendisine murahas gönderiyorlar; bu durumdaki davranışı, cild XII.

Hasan Paşa (III. Murad saltanatı döneminde Mısır valisi).- Nasıl bir ahlâk ve mizaca sahipti; Yedi-kule zindanına atıldı; niçin? Yıldızının parlamasını ve Veziriazam oluşunu borçlu bulunduğu prenses.- Ölümünün sebebi, cild VII.

Hasan Paşa (Bosna valisi).-Menşei; Venedik'e sağladığı yarar. - Uşoklarla yaptığı savaş.- Avusturya ile barışı ihlal ediyor; basanları.- Lakabı nereden geliyordu.-Sinan paşa'ya beslediği kinin sebe-

bi.- Sessek'de muhasara kuruyor; yenilgisi ve ölümü, VII.

Hasan Paşa (III. Mustafa Saltanatı dönemi Kapdan-ı derya).-Kapdan-ı deryalık makamına karşı hükümetin teklif ettiği valilik; teklifi reddedince gözden düşüyor; Çıldır valiliğine atanıyor.- Gürcistan'daki karışıklıklar sırasında takındığı tavır, cild XVI.

Hasan Paşa (II. Mustafa saltanatı döneminde Veziriazam kâhyası).- Ona nasıl bir lakab takılmıştı, niçin? İstanbul'daki isyanda oynadığı rol; birinci

defterdar görevinde bulunduğu dönem; Rumeli Beylerbeyliği makamına atanıyor.- Kendisine verilen Mısır valiliğini reddetmesi; sebebi.-Uğradığı âkibet, cild XIII.

Hasan Paşa (hat sanatı ustası, Bosna valisi).- Evvelce bulunmuş olduğu görev; Sultan IV. Murad'ın onun hakkında verdiği idam hükmü; Tahrik nereden geldi? Kaçıp sığındığı yer, hükmün yerine getirilmesinden nasıl kurtuldu, cild IX.

Hasan Paşa (vezir; eski Mısır valisi) Kendisine evvelce iyiliği dokunmuş bulunan Kızlarağası Yu-sufa minnettarlığını belirtmesi, cüd XII.

Hasan Sabah (Kaatiller tarikatının başı).- Fazilet sahibi Nizamül - Mülk'le ilişkileri.- Mezhebinin özü, cild II.

Hasan Tiryaki (Kaniye kalesi kumandanı).-Arşidük Ferdinand'ın üstün kuvvetlerine karşı ustaca bir savunma.- Veziriâzam'ın kendisini huzuruna kabul ederek ustaca savunmasından ötürü şereflere garketmesi.- yüksek kumandanlığına atandığı şehir; bir halk ayaklanması tehlikesi. - Vezir rütbesiyle emekliye ayrılması, cild VIII.

Hatemai, İmzasız bir tarih kitabında bu kişinin eli hakkında anlatılan dikkate değer bir fıkra, cild XII.

Hauden, Bkz. Rex'in.

Hayatizâde Mehmed Emin

(Sultanın doktoru).- Şeyhülislâm olarak yerine atandığı kişi.- Göreve girişinin ilk hareketi.- Veziriazam-'m azlinde oynadığı rol.- Azledilmesi; niçin? - Ölümü, cild XV.

Hebetullah (III. Mustafa'nın kızı).- Doğumunda yapılan şenlikler.- Dört aylık iken nişanlandığı şahsın Ölümü, cild XVI.

Hecir. Bu kelimenin takvim başlangıcı olarak İfâde ettiği mânâ, cüdl.

Heiduklar. Kendilerine bu ad verilenler, cild VI.

Hekimşâh (Osmanlı şeriat hukukçusu).- Bu şahsiyetin değerlendirilmesi. Yazarı olduğu eser, cild IV.

Helene (Bizans İmparatoru Da-vid Comnene'nin kansı) Kocasına son görevlerini yapıyor, Ölümü, Cild III.

Helene (Lazar'ın dulu).- elinde olan imkânlarla Sırbistan'ı Türklerin elinden kurtarmaya çalıştı.-Semendra'nın tesliminde anlaşmaya onun için madde kondu, cild III.

Hemdem Paşa (Karaman Beylerbeyi). Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'le savaşmasında tesiri oldu; bu hükümdar tarafından nasıl muamele gördü, cild IV.

Hemskeerke (Hollanda'nın İstanbul elçisi).- Kendisinden önce bu makamda bulunan kişi; divanda Avusturya imparatorunun barış tekliflerini sunuyor.- Bunların basan sağlayamaması, cild XII.

Hare t (Asya şehri). Şehrin hazinelerini ve kapılarını alan hükümdar, cild II.

Herkofze (Sirem'in kasabası) . Buranın aslı; insanların olağanüstü cesaretleri ve kadınlarının dikkate değer tuvalet Özelliğiyle ünlülüğü, cild XIV.

Hersek Ah m e d Paşa (Anadolu beylerbeyi). - Kendisine serdarlık verilmesi; Mısırlılar tarafından yenilerek esir edilmesinin sebebi.-Bir maksada uygun olarak Mısır Sultanı ona hürriyetini veriyor.-Karaman kıyılarına götürdüğü donanma.- Giriştiği harekât hakkında ayrıntılı bilgi.- Akralığı; menşei.- Öldüğü yer; hizmetlerinin değerlendirilmesi; anıtlar hâtırasını canlı tutuyor, cild IV.

Herzefovin (prensligi). Bazı şartlar altında bu ülke Osmanlı hâkimiyetine giriyor; böylece Osmanlı imparatorluğunun bir sancağı oluyor; bu bölgede ortaya çıkan olaylar, cild XII.

Hesa (Arap aşireti Beni- Harb-ların reisi Beni Madhiad'ın amcası). Şartlar onu aynı aşiretin başına getirdi, cild XVI.

Hexamilon (Yunan boğazı). -Adı nereden geliyor? Bu toprak çıkıntısının önemi.- Constantin'in burada yaptırdığı tahkimat.- İkinci Murad'm buradaki muhasarası. -Venedikliler II. Mehmed'e karşı savaşlarında bu bölge de tahkimat hareketlerine giriştiler, cild III.

Hildbourghausen (prens).-Avusturya'nın Türklere karşı açtığı seferde Bosna üzerine giden orduya kumanda etti.- Bu sefer sırasındaki harekât. - Prens Avusturya hükümetinin gözünden düşmesi; niçin? 1738 seferindeki başkumandanlığı.- 1739 seferindeki rolü, cild XIV.

Hunaroghı (Tersane kâhyası). -Kapdan-ı derya olarak atanıyor.-Adı üzerinde yaptığı değişiklik.-idam edilmesinin sebebi, cild X.

Hımss (Suriye şehri). Evvelce taşıdığı ad.- Bu şehir üzerine tarihî ayrıntılı bilgi ve özellikleri, cild IV.

Hisarcık. Bu şehrin yakınında Avusturyalıların uğradığı mağlubiyet, cild XII.

Hobordansky (Avusturya elçisi). - Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki elçilik görevi.- Zapol-ya'ya karşı canice projeleri; bu yüzden cezalandırılması, cild V.

Hofmann (Avusturya'nın 1678-1679 yıllarında İstanbul elçisi). -İlk defa

huzura kabul edilişi nasıl gerçekleşti. - Aniden Ölümü.- Yerine atanan elçi, cild XII.

Hollanda.- Cezayir'le yapılan anlaşma.- Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düşünceleri.- Bu devletle elçilik ilişkileri üzerine ayrıntılı bilgi.- Rusya, Avusturya, Venedik ve Türkiye arasında imzalanan Karlofça Barış Anlaşmasındaki aracılığı, cild XI, XII.

Homan. Harita fikrinin bulucusu, cild I.

Hosambeyzâde Ali Paşa (Kapdan-ı derya). Görevlendirildiği sefer; karşılaştığı güçlükler; azledilmek suretiyle gördüğü muamele, cildX.

Husameddin Gümtişlüoğlu (Şeyh). I. Mehmed'e vaazları, cild II.

Husam Karaçelebizâde (Rumeli kadıaskeri). Soyağacı, cild DC

Husameddin (Kapdan-ı derya).-Bu makama atanması; 1770'de Rusya'ya karşı savaşta aldığı emir; Çeşme'de Rus donanmasıyla tuttuğu savaş; savaşın sonucu.-Azledilmesi. - Ölümü, cild XVI.

Husmazâde Abdurrahman. -

Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı kişi; azledilmesi, cild X.

Husn-Keif (Mezopotamya şehri).- Timur ordularına karşı direnmesi.- Bu kale üzerine ayrıntılı tarihî bilgi.- Topografik durumu. -adı üzerine aydınlatıcı bilgi, Cild II, IV.

Humâi (İran kraliçesi).- Onun yaptırdığı söylenen yapılar; adının mânâsı, cild I.

Hunnius . Çinlilerin bu adı verdikleri topluluklar, cild I.

Hüseyin (Halep valisi), Nâdirşâh'a karşı savaşta Diyarbe-kir seraskerliğine atandı, cild XV.

Hüseyin I. (İran şahı; Safevî hânedânı'nın son hükümdarı). -Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçilik heyeti.- Uğradığı âkibet.- Ölümünün sorumlusu, cild XIV.

Hüseyin (Horosan hükümdarı).- Timur'dan aldığı yardım; bu hükümdarla imzaladığı ittifak anlaşması.- Onunla giriştiği mücadele; ölümü, cild II.

Hüseyin Ağa (III. Mustafa'nın mirâhuru).- Sultan'ın ona karşı seçkin muamelesi; Rakka Beylerbeyliğine atanıyor; nasıl bir düşünceyle? Üç tuğlu vezir rütbesine yükseltiliyor; savunması kendisine bırakılan kale; bu vesileyle kendisine bağlanan sancak, cild XVI.

Hüseyin Ağa (I. Mustafa saltanatı döneminde Kâhyabey). Ruslara ve Avusturyalılara karşı savaşlarda oynadığı rol, cild XIV.

Hüseyin Bey (I. Bâyezid'in elçisi).- Sultan'ın kendisine verdiği görev, cild III.

Hüseyin bey (Fahredden'in oğlu, Dürzi prensi).- Babasıyla birlikte tutuklanarak İstanbul'a gönderiliyor.- Şahsı hakkında ayrıntılı bilgi, cilt IX.

Hüseyin Cinci (Sultan İbrahim'in hocası).- Kara Mustafa Pa-şa'ya karşı kendisinin katıldığı suikast tertibi; ahlâk anlayışı.- Hakkında ayrıntılı bilgi.- Nüfuzunun artması.- Venedik'e karşı savaş ilânında Sultan İbrahim üzerindeki tesiri; itibârının dalgalanması. -Gözden düşmesinin sebebi.- Bütün servetine devletçe elkonması.-Ölüm sebebi, cild X.

Hüseyin Efendi (saray yıldız-bilimcisi). Bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi, ölümü, cild X.

Hüseyin Keşkeş (Memluklar beyi).- 1766'da Mısır'daki karışıklıklarda oynadığı rol.- Kahire'deki nüfuzu.- Ali Bey'e karşı giriştiği savaşta mağlubiyeti, cild XVI.

Hüseyin Mezzomorto, Bkz. Mezzomor Hüseyin.

Hüseyin Mirza (Timur'un yeğeni).- Amcasına isyan ettikten sonra kendisine sığındığı hükümdar. -Kendisine verilen ceza.- Katıldığı unutulmaz savaş.- Zaptettiği şehirler, cîd II.

Hüseyin Nasuh Paşazade. Onu

Bâb-ı Âlî ile mücâdeleye zorlayan sebebler; bu konuda ayrıntılı bilgi, ölümü, cild X.

Hüseyin Paşa (II. Osman'ın Veziriâzam'ı).- Bu şahıs üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.- II. Osman tarafından idare edilen Polonya'ya karşı savaşa katılması.-Veziriâzamlıktan azledilmesi; niçin? Orduda bir kumandanlık göreviyle ikinci vezir unvanını muhafaza ediyor.- Polonya seferi başarısızlığının sebebi kısmen o mu? -Sultan'ın Hacca gitmek projesi sebebiyle İstanbul Kaymakamlığına atanıyor; güç şartlar altında Veziriazam makamına atanıyor. -Bu vesileyle davranışı.- Ölümü, cild VIII.

Hüseyin Paşa (Buda valisi). Bâb-ı Âlî'nin 1663'de Macaristan'a karşı açtığı seferdeki rolü, cild XI.

Hüseyin Paşa (Mısır valisi). Yerine atandığı şahıs; atıldığı hapisane; niçin? Cild XIII.

Hunyad (Jean; Macar generali). - Doğuşdan soyu- Söpu.- Osmanlılara karşı Macar savaşlarında ilk defa ortaya çıktığı dönem; Türkler ona nasıl bir ad koymuşlardı? - II. Muradın Paşası Mezid Bey'e karşı kazandığı zafer. Dönüşünde vatandaşlarının onu karşılayışları.- Yeni başarıları şöhretini yaygınlaştın-yor.- Vladislas'a öğütleri.- Türklere karşı tekrar savaşa başlamak üzere kendisinden vaad alıyorlar.- Savaşların tekrar başlaması.- Varna meydan muharebesi hakkındaki düşüncesi.- Bu şartlar içinde delilini

verdiği merdlik.- Kral Vladis-las'ın ölümünden sonra yükseldiği makam.- İstilâ ettiği eyâlet; II. Mu-rad'm ordusunun üzerine yürüyor.- Bir Sırb kadının ona bildirdiği kehânet.- Ordusunun Kossova savaşındaki hazırlığı; bu savaş üzerine ayrıntılı bilgi.- Yenilgiye uğraması.- II. Mehmed'e karşı Belgrad savunması için topladığı ordu.- Bu şartlar altındaki davranışı.- Ölümü; zulmünden ötürü tenkitler, cild I, II, m.

Hussey (Guillaume; İngiltere'nin İstanbul elçisi). Görevinin konusu; Sultan tarafından huzura nasû kabul edildi, cild XII .

İbn - Haldun (Ünlü Arap tarihçisi). - Kaabiliyetinin değerlendirilmesi; Şam şehrinin temsilcisi olarak Timur'u karşılıyor, bu hükümdardan gördüğü iyi kabul.-Mukaddemât adlı tarih kitabının değeri; değeri nasıl belirtildi, cild II, XVI.

İbn Meddas (camii). Mâbed hakkında ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

İbn - Şohne (Halepli tarihçi). -Şehrin zaptından sonra Timur'la görüşmesi.- Bu hükümdara verdiği bir cevapta büyük cesaret göstermesi, cild II.

İbn Vani, Mısır'da tahrik ettiği karışıklıklar, cild XII.

İbrahim (Bosnalı veya Hırvat). Hıristiyanlık lehinde propaganda yapıyor; mahkûm ediliyor, cild IV.

İbrahim (Macar dönmesi). İstanbul'daki matbaanın müdürlüğünü yaptı; hakkında düşünceler; yerine getirmekle yükümlü bulunduğu görev; sürgüne gönderildi; niçin? Cild XIV.

İbrahim (Macar dönmesinin oğlu). - Devletin Avrupa devletleriyle münasebetleri konusunda Bâb-ı Âlî'ye hizmet etti, onların elçileriyle ahbablıklar kurdu; Bâb-ı âlî tercü-manıyla birlikte devlete hizmet veriyordu.- Bu işlemlerden uzaklaştırıldı; niçin? Cild XVI.

İbrahim (İÜ. Murad'ın nedimi). - Bu şants üzerine ayrıntılı bilgi.-

Mısır valiliğine atanıyor.- Sul-tan'dan aldığı emir.- beyazlar denilen Dürziler valiye destek oluyorlar ve âsi aşiretlere karşı onunla birlikte hareket ediyorlar.- Maanoğlu topraklarında valilik kuvvetlerinin tahribatı. - Suriye'deki davranışı.-İstanbul'a zafer alaylarıyla dönüyor; Sultan'a getirdiği hediyeler.-Prencesle evleniyor ve bu vesileyle düğün şenlikleri yapılıyor.- Avusturyalılara karşı kazandığı bir zaferin kutlanması için İstanbul donatılıyor.- Kapdan-ı deryalığa atanıyor; bu makamda kaldığı süre.-Mısır ve Suriye seferleri sırasındaki davranışının değerlendirilmesi.-Yeniçerilerin saraya karşı isyanlarında vezir olarak oynadığı rol.- İstanbul asayişini gözetmesi için III. Mehmed'in ona verdiği görev.- Veziriazam Ferhat Paşa

aleyhinde çevirdiği entrikalar; bu şahısın idamındaki rolü, Veziriazam Sinan Paşa'nın onda kin uyandırmasının sebebi.- Sinan Paşa'nın onu Sultan'ın önünde tahrik etmesi.- Veziriazam oluyor.- Valide sultana karşı sehâveti.- Macaristan seferinde serdar-ı ekrem olarak ordunun başına geçiriliyor.- Sul-tan'm İstanbul'a dönmek arzusuna karşı çıkıyor.- Veziriazam olarak yerine atanan kişi.- yeniden aynı makama getiriliyor.- Azli olayında az veya çok payı bulunanlardan intikam alıyor.- Gözden düşmesi olayı.- Üçüncü defa olarak imparatorluğun en yüksek makamına getiriliyor.- Satırcı'yı ortadan kaldırmak için kullandığı araç.- Macaristan seferi hakkında Avusturya imparatoruna yazdığı mektup.- Kendisi tarafından idare edilen bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- arşidük Mathias'a yazdığı mektup.- Ölümü.- Mezarının bulunduğu yer, cild VII, VIII.

İbrahim (Kanunî Sultan Süleyman'ın nedimi).- Veziriazam olatfak yerine atandığı kişi.- İbrahim hakkında aydınlatıcı ve ayrıntılı bilgi.-Evlendiği prenses ve bu vesileyle yapılan şenlikler.- Mısır'a gönderiliyor; niçin? Görevi yerine getirme tarzı.- İstanbul'a dönüşünde Sul-tan'dan aldığı hediyeler.- Bu hükümdarın kendisine gösterdiği yakınlık ve teveccüh; İbrahim'i diğer vezirlerden ayıran manevî ve zekâ farkları.- Macaristan seferine katılması; bu konuda ayrıntılı bilgi.- M oh aç meydan muharebesinde askerinin maneviyâtını nasıl güç-lendiriyor.- Zaferden sonra Sul-tan'ın onu mükâfatlandırması.-Buda şehri yangınında takındığı tavrı.- Baks'ın zaptından sonra ona düşen ganimet payı.- İstanbul'da Atmeydanı'nın süslenmesinde Kanunîye kabul ettirdiği yenilikler.- Zapolya'nın elçisini huzuruna nasıl kabul etti.- Kanunî'den aldığı berât ve diğer lutuflar.- Ardişük Ferdinand'a karşı savaşa katılması.- Kaleyi gözden geçirdiği sırada Viyana surları önünde mâruz kaldığı tehlike. - Son hücum için karar alınmak üzere savaş meclisini topluyor.- Birliklerin savaş şevkini arttırma yolunda sarfettiği gayretler boşa gidiyor. -İbrahim'in savaş esirlerinin bırakılmasıyla ilgili olarak Avusturya savaş komiserlerine gönderdiği mektup.- Macaristan tacını Zapol-ya'ya giydiriyor.- Şehzadelerin sünnet edilmeleri münasebetiyle Sultan'a sunduğu hediyeler.- Bu şenlikler vesilesiyle Sultan'a verdiği övücü cevap.- Avusturya imparatoru Ferdinand'ın elçilerini kabul ediyor; onlarla arasında geçen konuşma.- Guns şehri önünde ordugâh kurmaya geldiği dönem; bu şehrin muhasarası hakkında

ayrıntılı bilgi.- Avusturya imparatoru Ferdinand'a gönderdiği mektup; Kanunînin ona Umar olarak verdiği hisar; bu hükümdarla buluştuğu yer.- Veziriazam İbrahim Paşa'nın meraka değer bir mektubunun kopyası.-

Kendisine Gran şehrinin anahtarlarını ve hediyeler sunmakla görevli imparator Ferdinand'ın elçilerini kabul etmesi. -İbrahim Paşa'nın portresi; karakterini çizen ve politik durumunu belirten konuşmaları.- Sultan huzuruna çıkmak için elçilere verdiği talimat.- Müzâkerelerin sonucu.-Ona yeniden serasker unvanı veriliyor.- Kanunînin hakimiyetine sokmak üzere üzerine yürüdüğü şehir.- yolda memnun edici haberler alıyor; kışlık ordugâhlarını kurduğu yer.- Birçok İran kale ku-mandanlarıyla başlattığı müzâkerelerin tesiri.- Savaş plânı; bunun gerçekleştirilmesine engel olan şahıs.- İskender Çelebi'ye duyduğu kinin sebebi.- Bağdad'ı zaptediyor.- Sultanın ona yeni teveccüh ve iltifatları.- İskender Çelebi ve kayınbiraderinden intikam alıyor.- İbrahim Paşa'nın ihtiraslı mizacının değerlendirilmesi.- Ölümü. Gömüldüğü yer.- Hayatının sür'atli bir özeti, cild V.

İbrahim I. (IV. Murad'ın kardeşi). - Kendisi hakkında verilen ölüm hükmünden nasıl kurtuldu? -Bu hükümdarın düşünceleri.-Tahta çıkacağı haberini alınca gösterdiği güvensizlik.- Kardeşinin cenazesine karşı son görevlerini yerine getiriyor.- Validesultan'ın onda sefahatin tükettiği kuvvetleri canlandırmak için sarfettiği gayret. - Avrupa devletleriyle ilişkilerine kısa bir göz atış.- Tahta çıkışındaki hâdiseleri ve oğlu şehzade Meh-med'in doğumunu falcılar ve kâhinler nasıl yorumladılar? - Sağlık durumu.- Hüseyin Cinci'ye gösterdiği teveccühün sebebi.- Avusturya imparatoru Ferdinand'la arasındaki politik ilişkiler.-Safahâtleri.- Ona Venedik'le savaş karan verdiren şartlar.- Bu konuda yapılan hazırlıklar.- Girit adasına karşı açılan sefer hakkında rapor.- Yusuf Paşa'ya karşı davranışı.- Rakoczy'nin elçisini huzura kabul edişi.- Vali ve vezirlik makamlarını parayla sattığı dânem.-Girit ve Dalmaçya savaşı sırasında vaktini nasıl geçiriyordu.- Üçüncü haseki sultan için yaptırdığı muhteşem araba.- Şeriat kaidelerine aykırı olarak evlendiği kadınların sayısı.- İdaresinin zaafından cesaret bulan isyanlar.- İmparatorlukta otoritesini sürdürmek için uyguladığı politikanın düşünce yapısı.- Harem kadınlarının onu tesirleri altına aldıklarının delili.- Kürklere karşı gösterdiği ihtiras derecesindeki düşkünlük.- Kendisinin ve veziriazamının sebep olduğu hoşnutsuzlukların sonucu olarak kendilerini içinde buldukları güç durum. - Tahttan indirilmesi.- Hapsedildiği yer.- Ölümü.- Mezarının bulunduğu yer, cild IX, X.

İbrahim (Ahıska valisi).- Bu şehrin sakinleri tarafından nasıl değerlendirildi? Cild XVI.

İbrahim (IV. Mehmed dönemi Kızlarağası).- Hapise atıldığı yer; niçin?

İdama mahkum edilmesi sebebi, cild V.

İbrahim (Divan hocası, IV. Mehmed dönemi).- Entrikalarının imparatorluk mührünü verdiği şahıs.- orduda ölümünün sebep olduğu üzüntü.- Sultan'ın üzerindeki tesiri, cüd IX.

İbrahim {Abuk uf un ! III. Osman'ın ölümü ânında Râgıb Paşa'ya uyarısı.- Görevlerini sür-düremedi; niçin? Cild XVI.
İbrahim Ağa, Bkz. Karakulak.

İbrahim Bey (Karaman Beyi Mehmed Bey'in oğlu).- Babası Antalya kalesinde öldüğünde ona karşı yerine getirdiği görevler.- II. Murad tarafından nasıl muamele gördü? - Bu iki hükümdar arasındaki savaşın sebebi.- II. Murad'ın hükmü altına girmesi.- Ona karşı Sultan'm cömerdliği.- Bu Bey'in ölümünün Osmanlı imparatorluğu bakımından önemi.- Bıraktığı çocuklarının sayısı.- Onlarla Sultan arasındaki savaşın sebebi.- Savaşın sonu, cild II, III.

İbrahim Efendi (Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu).- Öğrencisi olduğu şehzade.- Bu göreve gelmek için sarfettiği gayretler, cild XIII.

İbrahim Hanzâde Ali Bey. Ordu birliklerini, masrafları kendisi tarafından Ödenmek üzere harekete geçirmesi için II. Mustafa'ya verdiği para. Hanzade'nin kimliği, cild XII.

İbrahim Hoca (Kapdan-ı derya).- Veziriazam olarak makamına atandığı kişi.- Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi.- Azledilmesi ve idamı sebebi, cild XIII.

İbrahim Mirza (İran şahı Ali-kulu Han'ın kardeşi).- Kardeşinin aleyhine taşanları.- Kardeşini uğrattığı âkibet.- Kısa süren saltanatı.- Ölümü, cild XV.

İbrahim Paşa. - II. Mustafa saltanatı döneminde Avusturya hükümeti katındaki elçilik görevi. -Avusturya imparatoruna sunmakla görevlendirildiği hediyelerin zenginliği.- Mâiyyetindeki kişilerin sayısı.- Viyana'ya girişi.- Elçilikte lisanların ve belli başlı görevlilerin listesi. - Esirlerin fidyeleri konusunda Viyana hükümetiyle yaptığı anlaşma.- Ülkesine dönüşünde kendisine verilen valilik.- İmparator Lepold katında görevlendirildiği vazife; Bu vesileyle Sultan'm ona verdiği unvan.- Negrepont valiliğine atanıyor.- Mezarının bulunduğu yer, cild XIII.

İbrahim Paşa. (Kaminiec valisi).- 1677'de üçüncü defa olarak Buda valiliğine atanıyor.- Avusturya'dan talepleri; Bâb-ı Âlî'nin kendisine verdiği görev.- Toekoeli'nin Macar kralı olarak tahta çıkarılmasındaki rolü.- Viyana'ya yönelen Türk ordusuna katılıyor.- fikirleri seferin serdarı Kara Mustafa Paşa tarafından nasıl karşılandı? - Savunmakla görevlendirildiği mevzi.-Viyana muhasarasının kaldırılmasından sonra mâruz kaldığı suçla-

malar; niçin? Ölümü, cild XII.

İbrahim Paşa (Mısır valisi).-Menşei; hakkındaki görüşler.- Birbiri peşi sıra bulunduğu görevler, cild XI.

İbrahim Paşa (Haleb valisi).-1684 yılında Buda'yı savunmakla görevlendirildi.- Bu şehrin muhasarası sırasındaki davranışı.- Sul-tan'ın verdiği mükâfat; seraskerliğe atandı; kendisine takılan lâkab; niçin? Gran Şehrini başarısızca muhasara etti.- Cezalandırılması, cild XII.

İbrahim Paşa (III. Ahmed saltanatı döneminde silahdâr).- Hac kervan idareciliğine atandı.- Kap-dan-ı deryalık makamında yerine atandığı kişi.- Öldüğü yer, cild XIII.

İbrahim Paşa (I. Mehmed'in Veziriâzam'ı).- Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi.- II. Murad saltanatı

döneminde eriştiği kudret.- Ölümü dönemi, cild II.

İbrahim Paşa (Sadâret Kaymakamı).- Kapdan-ı derya görevinden azledilmesi.-Hizmetleri; Veziriazam oluyor.- Ishak Efendi'ye karşı beslediği kin.- Transilvanya kralına, Boğdan ve Eflâk voyvodalarına karşı davranışı.- Kendisine nasıl lâkab takılmıştı.- Polonya seferi serdarı bulunduğu sırada II. Süleyman'a karşı düşündüğü tuzak.-Gözden düşmesi.- Sürgüne gönderildiği yer; ölümü, cild XII.

İbrahim Paşa (Camii) Kurulduğu dönem, kim tarafından, sonradan yapılan müştamilât, Cild

XVIII.

İbrahim Paşa (III. Ahmed saltanatı döneminde ikinci defterdar).- Pasarofça anlaşmasının imzası sırasında Viyana elçiliğiyle görevlendirilmesi; bu vesileyle verilen unvan.- İmparatorluğa lâyük bir görünüm içinde olması için Sultan'ın göze aldığı masraf; İmparatora sunulmak üzere götürdüğü hediyeler.- Viyana'ya mâiyyetiyle girişi.-Her zamanki tören kaidelerine uymakta çıkardığı güçlükler.- İmparatorun kendisini törenle huzura kabul etmesi, cild XIV.

İbrahim Paşa (IV. Mehmed saltanatı döneminde serasker).- Polonya ile yaptığı barış anlaşması; Cehryn'e karşı giriştiği hücumun başarısızlığı.- Sultan'ın verdiği ceza, cild XII.

İbrahim Paşa, Bkz. Dâmâd İbrahim Paşa.

İbrahimpaşa Darulhadis

(camii). İnşâ edilmiş olduğu dönem; kim tarafından? Orada bulunan mezarlar, cild XVIII.

İbrahim Paşa (Diyarbakırlı).-

Çıldır valisi olarak yerine atandığı kişi.- İmi ret prensinin kardeşini prence karşı desteklemesi; idare ettiği savaşın neticesi.- Azledil işi, cild XVI.

İdris (Doğulu tarihçi).- Kendisini sarayına davet için II. Bâyezid'e bir vesile veriyor.- Neşrîninkiyile kıyaslamalı olarak kaabiliyetinin değerlendirilmesi.- Kişiliği üzerine ayrıntılı bilgi.- Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır, Roha ve Musul valililerinin toplantılarına katılması.- Bu vilâyetlere getirdiği teşkilât.- Kürdistan eyâletine Sultan'ın değil, onun atadığı bir prens yerleştirmek.- Selim'in ona gönderdiği mükâfat.- bu prensin yanına çağırılıyor; niçin? - Ölümü dönemi.- Mısırlıları bezdiren aşırı vergilendirmeden Sultanı vazgeçirmek için başvurduğu çâre, cild, IV.

Übey- Hacı (Orhan Gazi'nin Paşa kumandanı).- Türklerin Avru-pa'daki fetihlerinde kendisinin payı.- Kendisi serdarlığa getiriliyor; Macar ordusuna karşı kazandığı zafer.- Kıskançlığa kurban gitmesi, cüdl.

İleri - Hoca (Orhan Gazi'nin silah arkadaşı).

İlhanlılar (hanedanı).- Başlangıcı; son bulması.- Saltanat sürdüğü ülke, cüd II.

İmaret (fakirler mutbağı). Kurucusu ilk hükümdar hakkında ayrıntılı bilgi, cild I.

İmprimerie (matbaa). İlkini İstanbul'da kurulduğu saltanat dönemi.- Bu matbaalarda basılan eserler.- Mısır'daki matbalarda basılanlar, cüd XTV, XVI.

İnayet Giray» Bkz. Ghıray -İnayet.

İnce Balaban (I. Murad'ın kumandanı). Muhasara ettiği şehir; şehri ele geçiriş tarzı, cild I.

İnönü (Sultanönü sarı çağlı şehri).- Topografik durumu.- adı nereden geliyor? Cild I.

İnşâ. Türkiye'de düz yazıya verilen ad, cild XVI.

İnşî Efendi (Suriye Trablus'u kadısı).- IV. Murad'ın huzurunda kendisine yöneltilen suçlama.- hayatını kurtaran ve ona Sultan'ın teveccühünü kazandıran şartlar, cüd IX.

İpşir Paşa. - Vardar Ali ve Mehmed Paşa isyanına yardım va-ad etmesi.- Vaad alanların ondan şüphe etmeleri.- Bu şartlar içindeki davranışı.- Anadolu'nun durumu hakkında Sultan'a verdiği rapor.- Âsi Abaza üzerine yürüme emri alıyor; kumandanlıktan azlediliyor; niçin? Kendisine verilen valilik.- Abaza ile buluşuyor.-Şartları Sultan'a bildiriyor; kendisine bûdirümiş olan teklifler.- İtaat ve bağlılığına karşılık elde ettiği valilik.- Haleplilertn onu

karşılıklıları.- Kendi valiliğinde reform çalışmaları.- Veziriazam makamına yükselmesi.- Halep'de kendisine imparatorluk mührünü getiren Başmirâhuru karşılıklı.- İstanbul'a götürülmeyi reddediyor.- Osmanlı imparatorluğundaki rüşvet belâsını yenmek hususunda alınması gereken tedbirler üzerinde düşünüyor.- Anadolu'da İpşir hakkında ne düşünüyorlar? - İstanbul'da endişe duyulmasına sebep oluyor.- Otoritesini kullanma tarzı.- Kendisine nişanlanmış olan prenses.- İstanbul'a yaklaştığında onu karşılamaya hazırlanıyorlar.-Üsküdar'a varışı.- İstanbul'a giriyor.- düşününü kutladıkları gün.

Veziriazam olarak İdaresinin İlk hareketleri.- Sultana sunduğu hediyeler.- Talihinin tersine dönmesinin sebepleri.- Ona karşı isyanlar.- Azledilmesi; ölümü, cild X.

İpsylantl (Veziriazam Râgıb Mehmed paşanın doktoru).- Menşei; İngiliz elçisi Porter'ın entrikalarına yardımlık^ etmesi ve işbirliği yaparak Bâb-ı Âlî'yi Avusturya ve Fransa'ya karşı kışkırtmaya çalışmaları.- Geores Ghikanın voyvoda makamına oturtulması için boşuna gayretleri.- Bâb-ı Âlfye tercüman olarak atanması, cild XVI.

İrene (Cantacuzene'in kansı).-Kocasının onu bir başına yaşamaya bıraktığı şehir.- Umur be/i kabul etmesi.- Ondan gördüğü himaye, cild I.

İsift (Osmanlı Padişahı Bayezid'in oğlu).- Babasının ölümünden sonra kardeşiyle elde etmek için çekiştikleri eyâlet.- Ankara savaşından sonra sığındığı yer.-Kenlsni hükümdar ilân ettiği ülke.- İmzaladığı ittifak anlaşması. -Kardeşi Mehmed'e karşı giriştiği savaş.- Kumandanı Timurtaş Pa-şa'nın ölümünden sonra kaçtığı memleket; hükümdarlığını elde etmek için uğraşiyor.- Bu şehzadenin ortadan kayboluşu, cild II.

İsa Bey (Karaman Beyi Mehmed Bey'in oğlu). Esiri olduktan sonra II. Murad ona karşı nasıl davrandı? Cild II.

ordugâhına göndermeğe davet ediliyor; bu sebeble duyduğu korku; bu teşebbüsün sonrası.- Ona payitahtından ayrılmasını bildiren emir.- Buda şehrini diğer şehirlere katmak imkânını oğluna veren berat.- Sultan'm ondan hâlâ istediği şehir.- Kralın çekildiği yer.- rahip Georges'un ona telkin ettiği, entrikalarıyla alâkalı korku.- Ölümü dönemi, cild V, VI.

İsâ Taher (Mardin hükümdarı).- Timur'a gösterdiği direnme.- Kurtuluşu neye borçlu? - Tatar imparatorunun ona ihtarı ve buna karşı verdiği cevap, cild II.

İsfahan. Bkz. tspaha.

İsfendiyar Bey (Sinop ve Kastamonu Beyi). - II. Murad'a karşı giriştiği

mücâdele.- Kendisi bakımından bu mücâdelenin neticesi, cild II.

İshak (Turcopollann başı).- Bizans imparatoru ile müzâkere ettiği anlaşma.- Bu prensin sonu.- Bizanslılar onu nasıl çağırıyorlardı? Cild I.

İshak Bey (Karaman Beyi İbrahim bey'in oğlu).- Doğuşu; babasının onu kardeşlerine tercih etmesi.- Kardeşi Pîr Ahmed ile mücâdelesini.- Dostluğundan emin olması için II. Mehmed katındaki teşebbüsü.- Bu beyin II. Meh-med'le savaşımasının sebebi.- Uğradığı mağlubiyet- Ölümü, cild III.

İsabelle (Macaristan kraliçesi). -Oğlunun meşru kral olduğu yolundaki şüpheleri dağıtmak için Kanunî Sultan Süleyman'ın elçisi karşısındaki davranışı.- Bâb-ı Âli'ye gönderdiği elçilik heyeti; aldığı berat.- Kanunînin ona gönderdiği hediyeler.- Oğlunu Osmanlı

İshak Bey (Sırbistan sınır valisi).- Ergene ve Marizza nehirlerinin mansabındaki köprü inşaatını idare etmesi.- Macar krallığına taarruzu.- Muhasarasını bitirdiği şehir.- Bir macar birliği üzerinde kazandığı zafer, cild II.

İshak Efendi (IV. Mehmed'in nedimi). Veziriâzam'ın kıskançlığı sebebiyle ölümü, cild XII.

İshak Faşa.- Birinci şartı; yükseldiği makam.- Karaman'da yerine getirdiği görev.- Uzun Hasan'ın istilâsından sonra içinde bulunduğu durum.- II. Mehmed'in ölümünden sonra ele geçirdiği otorite; İstanbul'da asayişin sağlamak için bu otoriteyi kullanması.- II. Bâyezid tarafından veziriâzam olarak atanıyor.- Azledilmesi; niçin? Cild III, IV.

İshak ÇelebiTürk şâiri). Bu şahsın karakter ve zekâsının değerlendirilmesi, cild V.

İskender» Bkz. Scandarbeğ.

İskender Mihaloğlu (Ali Bey'in kardeşi).- Sırbistan'da Michel Szi-laggi ve Gregoire Labathan'a karşı kazandığı zafer.- Dalmaçya ve Cr-niole'e akın; akıncılarla birlikte geçtiği ülkeler.- Korkunç bir düşmanla karşılaşılıyor. - Scutari'nin muhasarasındaki rolü.- Friul'e yaptığı akın hareketi; bu akının amacı.- TransHvanya'nın istilâsına katılıyor.- Friul ve Carinthie'de ikinci istilâ.- Ordularını Bosna'ya sevk ediyor, onu geri çekilmek zorunda bırakan hükümdar; ölümü, cild in, IV.

İskender Mirza (Timur'un torunu). Kendisine verilen valilik; Türkistan'da kazandığı zafer; zaferin yeğenlerinde uyandırdığı kıskançlık, cild II.

İskender Paşa (Erzurum kumandanı).- İran Şâhı'nın oğlu İs-mail-Mirza tarafından yenilgiye uğratılmasının sebepleri; bu münasebetle Kanunî

Sultan Süleyman'ın davranışı, cild VI.

İskender Paşa (SUistre valisi). Gratiani ve Polonyalılara karşı idare eüğü, sefer, eflid Vffl.

İskender Çelebi (defterdar).-İran seferinde bu unvanla İbrahim Paşa'ya yardımcı olarak İran seferine katılıyor; bu seferdeki davranışları Kanuni'nin güvenini kazandırıyor.- Sonsuz serveti kendisine büyük bir nüfuz sağlıyor.- Veziriâzam'ın kinini çekmesinin sebebi.- Kendisi de düşmanca bir duyguyla Veziriâzam'a karşı harekete geçiyor.- Veziriâzam'ı ortadan kaldırma teşebbüsü.- Gözden düşüyor; niçin? - Mahkûm edildiği ceza.- Etrafındaki büyük sayıda esir, niçin? Cild V.

İslâm Giray, Bkz. Gbiray İslâm.

İslam Paşa.- Azak valiliğine bu Şehre karşı açılan seferden sonra atandı; sefer Sultanzâde Mehmed Paşa tarafından idare edilmişti.-Uğradığı âkibet; niçin? cild X.

İsmail Efendi (camii). Konusunda ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

İsmail, Bkz. Şâh-İsmftil.

İsmail (defterdar). Saray masrafları ve aylıklar üzerinde tasarruf tedbirleri aldı; tütün vergisi üzerindeki kararı, cild XII.

İsmail (kızlarağası) Veziriazam Ali Paşa'nın onu düşürmek istediği utandırıcı durum; Bundan nasıl kurtuldu? Cild XII.

İsmail Paşa (Gürcü). -Veziriazam olarak yerine atandığı kişi; hakkında ayrıntılı bilgi.- İdareye başladığının belirtileri.- Nadir şâh'm kendisine gönderdiği mektup.- İran'a karşı aldığı tedbirler. -Azledilmesinin sebebi, cild XIV.

İsmail Bey (Penderaşi BeyÜ.- II. Mehmed'in bu Sinop Beyi'ne verdiği emir.- Pâdişâhın ona havale ettiği işler.- Bundan uğradığı zararın tazmini, cild in.

İsmail Faşa (veziriazam).- Bu görevi yürüttüğü dönem.- Sürgüne gönderildiği yer; idama mahkûm edilmesi; Ne sebeble? Cild xn.

İsmail Paşa (vezir ve Şam valisi). Mekke şerifi Saad'ın zulmüne son vermekle görevlendirildi; bu şartlar içindeki davranışı, cild XII.

İsmail Paşa (Kahire valisi). -Bir veba sırasındaki fedakârlığı üzerine düşünceler.- Kişiliğini oluşturan özellikler; şehirde isten-memesinin sebepleri; Bağdad valisi oluyor.- Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi.- Ölümü, cild VII, VIII.

İsmail Paşa (Yanina eski valisi). Üç tuğlu vezirliği kaybetmesinin sebebi; ölümü, cild XVI.

İsmail Paşa (İstanbul kaymakamı).- IV. Mehmed'in ona verdiği unvan; görevini yerine getirmedeki sertliği.- 1664'de Bab-ı Âlî'nin açtığı Macaristan seferindeki rolü.-Şehid düştüğü savaş, cild XI.

İznik, Bkz. Nic6e.

İsfahan (İran İraki'nin payitahtı).- Mehmed Şâh'ın akademisinin eşiğine koyduğu put; niçin? Timur'un bu şehre reva gördüğü korkunç intikam, cild II.

İs pir zade (Ayasofya imamı).-III. Ahmed'i tahttan indiren ihtilâldeki rolü.- Sultan'ı azarlamak cür'etini göstermesi.- Âsilerle gizli münasebetlerinin neticesi.-Nasıl ölüyor? Cild XIV.

İstuanfi (Nicolas).- Bâb-ı Âlî ile yapılan Sitvatorok anlaşmasına Avusturya tam yetkili murahhası olarak katılması.- Tarihçi olarak değeri, cild VIII.

İtalyanlar. Türklere karşı Avusturya ordularına kumanda eden İtalya Beyleri, cild XII.

İvanoviç (Fedor, Rusya Çan). III. Murad'la imzaladığı anlaşma, cüd VII.

İvanoviç Rumanoff (general kont Alexandre).- Bâb-ı Âlî katında kendisine verilen görev; İstanbul'da nasıl karşılandı? - Olağanüstü elçiliğinin altı ay sürmesinden sonra muhafaza ettiği unvan; bu konudaki tahsisatının kısıtlanması.- İran'ın paylaşılmasında sınır belirlenmesiyle görevlendirilmesi.- Şirvan Hanı'nın şikâyetlerine verdiği cevap, cild XIV.

İvanovna (Anne; Rusya çaricesi).- Avusturya ve Bâb-ı Ali ile münasebetleri.- Kendisini imparatoriçe olarak tanımak bakımından Bâb-ı Âlî tarafından 1739'da çıkarılan güçlükler.- Ölümü, cild XIV, XV.

İvonnia (Jean).- Men'sei; Eflâk prensliği makamına atanması için Bâb-ı Ali katında teşebbüsleri. -Tahtı zorla ele geçirmekte Bâb-ı Âlî tarafından desteklenmesi.- Bir zâlim olarak davranışları; kendisine has özellikleri.- Ölümü, cild VI.

İzzet Mehmed Paşa (Ruşuk seraskeri).- 1771 savaşı sırasında Veziriâzam'ın ona gönderdiği Bosnalı birlikleri ve Ruslara karşı harekâtı.- Sadâret kaymakamı oluyor, cild XVI.

Jacob (Bohemyalı kaçak). Azak şehrinin alınmasından sonra uğradığı âkibet, ,cild XII.

Janissaires (Yeniçeriler).- Kuruluşlarını borçlu buldukları şartlar.- İlk önceki adları; bu asker sınıfı üzerine ayntıh tarihi bilgi.-

Çöküşünün başladığı dönem.- IV. Mehmed saltanatı dönemine kadar bu birliği besleyen genç hıristiyan-ların sayısı.- Azab askerleriyle yeniçeriler

arasındaki kinin ilk sebebi.- II. Murad'ın tahttan gönül n-zasıyla ayrılması sırasında yeniçerilerin isyanı.- Hükümette sebep oldukları endişe.- İsyân etmek suretiyle II. Mehmed'i kendilerine bahşîş vermeğe zorluyorlar; bu hükümdarın yeniçerilerin kötü alışkanlıklarını ortadan kaldırmak maksadiyle bunları diğer birliklere dağıtması.- II. Mehmed'in nizâm ve intizâm anlayışı. - Yeniçeriler tahta çıkışında II. Bâyezid'den ücretlerinin artırılması talebinde bulunuyorlar.- Bu geleneği getirdikleri imparatorluk.- Bunu tamamiyle lağveden hükümdar.- Yeniçeri isyanlarının sebep ve tesirleri.-Culûs bahşîşinin her tahta çıkışta verilmesini âdet hâline getirmek üzere Sultan Selimi zorluyorlar.-Bu hükümdarın saltanatı döneminde birçok defa isyan ediyorlar. -Selim, Yeniçeri birliklerine eski kuruluşlarıyla mukayeseli olarak reform getiriyor.- I. Süleyman'ın tahta çıkışında ileri sürdükleri iddia.- Bu hükümdarın saltanatı dönemindeki yeniçeri başkaldırması.- Buda'nın zabtında serkeş'le-rin tesiri.- II. Selim'in tahta çıkış sırasında ileri sürdükleri talepler.-Yeniçerilerin çocukken devşirildikleri ülkeler.- Özellikle muhafız birliği olarak buldukları şehir. -Kuruluşlarını manasızla ş- tiran sebeblerin.- III. Murad döneminde yeniçerileri isyana götüren şartlar.- Sarayda toplantı hâlinde bulunan divana karşı yeniçerilerin ilk silahlı gösterileri.- Yeniçerilerin Boğdan tahtına çıkardıkları hükümdar.- Sipahilerin onlara karşı besledikleri kinin sebebi.- II.

Osman'ın Mekke'ye hareket ettiği haberi üzerine kargaşalık çıkarmaları.- Bu isyanın dönüştüğü mâhiyet ve neticesi.- I. Mustafa'nın saltanatı döneminde yeniçeri istibdadı.- Yeniçerilerin IV. Murad'da uyandırdıkları korkular. -Osmanlı imparatorluğu tarihinin kaydettiği hıristiyan gençlerin son devşirilmeleri.- Teşkilâtlarının sipâhilerinkiyle arasındaki muvâzilik.- Bu iki kuruluş arasındaki mücâdelenin sebebi.- 1687 yeniçeri isyanı.- aynı dönemde yeniçeri asker sınıfının sayısı.-İsyanlarının gösterdiği özellik.- Âsilerin cezalandırılması ve ağaların idamı.- II. Mustafa'nın tahta çıkışında ileri sürdükleri talepler.-Veziriâzam için çıkardıkları isyanın sonucu.- I, Mahmud saltanatı döneminde nasıl bölünmüşlerdi? Cild I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XII, XV.

Jean m. (Rusya çarı).- Bâb-ı Âlî ile ilk politika münasebetlerini kurduğu dönem.- Sultan II. Bâyezid'e gönderdiği mektup.- Bu çar tarafından İstanbul'a gönderilen heyet, cild IV.

Jean IV. (Rusya çarı).- Yerine geldiği hükümdar.- Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği dostluk mektubu, cild V.

Jean Albert (Polonya kralı).-Tahta çıkışı.- II. Bâyezid'le imzaladığı

anlaşmanın sona ermesinde Boğdan'a karşı açtığı sefer, cild II.

Jean Müthiş (Rusya çanJ.II. Selim'e gönderdiği elçilik heyeti, cüd VI.

Jean-Korkusuz (kont de Ne-vers).- Yıldırım Bâyezid'e karşı Sigismund'un yaptığı Niğbolu savaşındaki yaşı.- Türk hükümdarına karşı yer aldığı savaş.- Esir düşmesi; şahidi olduğu kılıçtan geçirilme; hayatının bağışlanmasını elde ediyor.- Tutukluluğu; ödenen fidye sayesinde hürriyetini elde ediyor.- Onu geri gönderirken Bâyezid'in söylediği sözler.- Hareketinden Önce seyrettiği av sahneleri, cüd I.

Jesult (Cizvitler).- İstanbul'da gerçekleştirdikleri hıristiyanlaştırmalar; kurucusu oldukları mektep; Bâb-ı Âlî üzerinde uyandırdıkları güvensizlik.- Fransız elçisinin bunların üzerindeki koruması.- İstanbul'da yerleşme çabaları.* Planlan neydi? - Veziriazam'ın İstanbul'da onlara uyguladığı sert tedbirler.- Cizvitlere karşı şikâyet ve tedirginlikler, cild VIII, IX, XIII.

Jesus-Christ (İsâ). Yunanlı bir dönmeye, İsa'ya küfrettiği için divan tarafından ceza veriliyor, cild XII.

Jones (William; İngiliz doğubi-1 imcisi). Osmanlıların tarihiyle alakalı ve kendisi tarafından görülen küçük sayıda kitap, cild I.

Joseph I. (Avusturya imparatoru).- Tahta çıkışı.- Bu olayı bildirmek üzere Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçilik heyeti.- Ölümüne sebep olan hastalık cild XIII.

Joseph n. (Avusturya imparatoru).- III. Osman'ın tahta çıkması münasebetiyle kendisine hediye göndermeyi reddediyor.- Kendisinin de katıldığı Bâb-ı Âlî ile Rusya arasındaki müzâkerelerde aracı olmak istemesi dolayısıyla çıkan diplomatik anlaşmazlık, cild XVI.

Joseph (Kahire'de para müfettişi). Nasıl atandı ve katledildi; niçin? Cild XII.

Joseph (don), Bkz. Miguez (Zu-an).

Juan (Avusturyalı) (don; Avusturya imparatoru Charles-Quinfin gayrimeşre oğlu).- Özellikleri; Türklere karşı hıristiyan ittifakı kurulması sırasında donanmayla Mesine'den harekete geçmeğe hazırlanıyor.- İlerleyişini plânlaması.-Osmanlı donanmasıyla karşılaştığı yer.- Deniz ordusunun sıralanmak bakımından uyduğu muharebe düzeni.- Osmanlı donanmasıyla savaşı üzerine ayrıntılı bilgi.- Kazandığı zafer üzerine Papa tarafından yüceltici muamele.- Türklerden Tunus şehrini alıyor, cild VI.

Jurischitz (Nicolas). Kanunî Sultan Süleyman tarafından Gün s şehrinin muhasarası sırasında Türk ordusuna karşı parlak savunma başansı; Ölüm dönemi üzerine düşünceler, cild V.

K.

Kâaba (Kabe). - Surlarla örtülü olduğu dönem; Kabe kaç kere yeniden inşa edilmiştir? - Bu konuda rivayet.- Bu kutsal yerin tarihçesi, cild IX.

Kabakulak (I. Mahmud'un baş mabeyincisi). - Lâkabı nasıl takıldı? - I. Mahmud'un saltanatını borçlu bulunduğu asilleri kılıçtan geçirmeğe hazır olma gayretleri.-Şahsı hakkında ayrıntılı bilgi .-vezirâzam oluyor.- idaresi döneminde çıkan isyan.- Âsilere gösterdiği sertlik.- Azledilmesi; niçin? Atanmak suretiyle gönderildiği valilik.- İdam edilişi, cild XIV, XV.

Kabarta (Kafkas diyan). - To-pografik durumu.- Halkı hakkında ayrıntılı bilgi.- Bâb-ı Âlî ile Rusya arasında çatışmaya yolaçan durumu.- Bu bölgedeki Tatar istilâlan, cüd XIV.

Kabız (ulemâ sınıfından).- İstanbul'da Hz. İsa'nın Hz. Muham-med'den üstün olduğu fikrini vaaz ve konuşmalarında ileri sürüyordu.- Pâdişah'ın uzaktan takibettiği âlimler toplantısında fikrinin sakat olduğu isbatlandı.- Aleyhinde idam hükmü verildi.- Son ânına kadar görüşünde direndi, cild V.

Kadıasker. Görevlerinin tarifi ve önemi; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild III.

Kadıasker (Kadıasker)

Veziriazam Sokuîlu'ya karşı Hoca Sadeddin tarafından desteklenmesi, bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi Cild VII.

Kadr-Han Yusuf. Menşei; hayatını belirginleştiren hareketler, cüd I.

Kafes. Bu kelimenin açıklaması, cüd n.

Kaffa (Kefe) (Kırm'ın şehri).-Şehir ve kalesinin önemi.- Ticaretinin genişliği.- Gedik Ahmed Paşa tarafından muhasara edilmesi.-Bu kalenin teslimi diğer Kırm kalelerinin düşmesi tesirini getiriyor, cüd m.

Kahra*r»an Paşa (Türk paşası).-1739 Rusya savaşında şartlar onu Chocim kumandanlığına getiriyor. -Adının mânâsı.- Veziriâzam'ın ordugâhını ziyaret ediyor.- Uğradığı âkibet, cild XVI.

Kalnarca (barış anlaşması).-İçeriğini oluşturan maddeler. -Rusya açısından ehemmiyeti üzerinde düşünceler.- Ek maddeler, cüd XVI.

Kaltbay (Mısır sultanı).- Bu hükümdarla n. Mehmed arasında münasebetlerin kesilmesi sebebi.-Bâyezid'in kardeşi Cem Sultan'ı kabulü, cild m.

Kaithah (Asya şehri).- Timur'a karşı gösterdiği mukavemet; şehrin adı nereden geliyor? Cild II.

Kalaylı Ahmed Paşa (Kıbn's valisi).- İstanbul kaymakamlığına atandı; idaresinin ilk hareketleri. -Azledilmesinin sebebi.- Evvelce saraydaki görevi.- Veziriazam makamına atanması.- Şahsı üzerine ayrıntılı bilgi.- İdaresini

sınırlayan tedbirler; azledilmesi.- Azlinde rol oynayan kişi .- Kandiye valisi oluyor; valilikten azledilme sebebi.-Sürgüne gönderildiği yer; Ölümü, cüd XII, XIII.

Kalaylıkoz Ahmed Paşa; Bkz. Kalaylı Ahmed Paşa.

Kalayısefid (beyaz hisar). Timur bu kaleye nasıl hâkim oldu? Cild II.

Kalanos (Bizanslı Karacahisar-beyi'nin kardeşi). Zalimliği Osman Gazi'nin onu idam ettirmesi sebebi oluyor, cüd I.

Kalenderoğlu (Anadolu asileri elebaşısı).- Ankara bölgesine verdiği zarar ve ziyan.- Bu şehrin sonuçsuz olarak muhasarası.- Bursa yangını.- Nakkaş Paşa tarafından yenilgiye uğratılıyor.- Veziriâzam'a yazdığı mektup.- Ordusuyla teslim olduğu geçit.- Mağlubiyeti.- İran'a sığıyor, cüd VIII.

Kalil (defterdar). Kanunî Sultan Süleyman tarafından kendisine Macaristan'da yerine getirilecek görev, idaresi üzerine düşünceler, cüd, V.

Kamahk Siyavuş Paşa (Kap-dan-ı derya).- Kumandasını üstlendiği Azak seferi.- Azak seferinin sonucu.- Kapdan-ı derya makamında yerine atanan kişi.- Haleb valiliğine atanıyor.- bu görevden azledilmesi; niçin? Evlendiği »ultan.- Azak valiliğinde bir Çerkeş prensine gösterdiği misâfirse-v erlik.- Ve z iri âzami ık makamına atanıyor.-Şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgi.- Sarayda Kösem Valide sultana karşı girişilen isyandan sonra davranışı.- Kızlarağası Süleyman'ın nüfuzuna karşı harekete geçmesi.- Azledilmesi; mâruz kaldığı muamele.- Sürgüne gönderildiği yer.- Silistre valiliğindeyken yapmakta beis görmediği şaka.-Kazaklara karşı kazandığı zafer. -Tekrar Veziriazam oluyor-Eski düşmanı Gürcü Mehmed'den intikamını nasıl alıyor? - İstanbul'a gelirken tutulduğu hastalık.-Defterdar Mehmed Paşa'ya karşı beslediği kini hedefine vanyor; Ölümü, dld X.

Kamcık (nehir). Topografik durumuna göre adının belirlenmesi, cildH.

Kameriye, Bkz. Malhâtûn.

Kamlniec (Polonya şehri).- IV. Mehmed'in saltanatı döneminde Osmanlılar tarafından muhasara edildi.- Daha sonra Polonya Kralı tarafından muhasara edildi. - Şehir kim tarafından takviye edildi-Cild XI, XII.

Kandilli (camii), inşâ ettirenin adı; evvelce yaptırılmış olduğu yer, cild XVIII.

Maaşa (Macaristan'ın şehri). -Veziriazam İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu tarafından 1600 yılındaki muhasarası, cild VII.

Kanunnâme. Osmanlı İmparatorluğunun anayasası mesabesin-deki bu kanunun incelenmesi, cild III.

Kansu- Gavri (Mısır sultanı).-Osmanlı ordusunun hareketlerini

öğrenince yaptığı gösteri.- Yavuz Sultan Selim'in elçilerini kabul ediş tarzı.-Yavuz'la savaşa girdiği sıradaki yaşı.- Bir kehânetinin yanlış yorumlanması yüzünden işlediği hatâ.- Yavuz Sultan Selim'in ordusuyla karşılaştığı yer.- İki ordunun ordugâhındaki hazırlık.-Savaşın sonucu.- Ölümü, cild IV.

Kantemir - Mirza (Nogaylar hükümdarı).- Bâb-ı Âlî'nin Gratia-ni'ye karşı savaşında Polonyalıları rehine olarak verilmesini reddetmesi.- Kendisine verilen valilik. -Sultan II. Osman tarafından idare edilen Polonya seferine katılması.-Kırım'da ailesinin uğradığı âkibet.-İntikamını almak için Şahin - Giray'la savaşması.- Tatar hanlarıyla sürdürdüğü düşmanlık.- İstanbul'a gelmesi emrini alıyor; niçin? Kendisine verilen sancak beyliği.-IV, Murad'm onun hakkında verdiği ölüm hükmü; ne sebeble? Cild VIII, IX.

Kaplan Giray, Bkz. Ghıray-Kaplan.

Kaplan Mustafa Paşa (Kapdan-ı derya).- Girid savaşının tekrar başlaması sırasında kumandasını üstlendiği donanma.- Önünde demir attığı şehir; evvelce davranışıyla seçkinleştiği savaş; Veziriazam tarafından davranışına mükâfat olarak evlendirilmesi.- Kandiye'ye çağırılıyor.- Karaya çıktığı liman.-Giorgio Maria Vitali'ye karşı kazandığı zafer; adının mânâsı; kendisi tarafından Leros adasında inşâ edilen burç.- Hanya'ya gelişinin muhasaradakilere cesaret vermesi.- İstanbul'a zaferle dönüşü.- Yunanistan'ın güneyindeki Mayna-hları esir hâline getirmek için uyguladığı politika.- IV. Mehmed'in Polonya seferine dahil edilmesi için gayret sarfettiği şehir.- Kaçınıyor; kim tarafından? Vali olarak atandığı eyâlet.- 1678'de Cehryn önündeki davranışı.- Sadâret Kaymakamlığına atanıyor.- Ölümü, Uyandırdığı şüpheler, cild XI, XII.

Kapukıran Mehmed Paşa (vezir).- Lâkabının mânâsı. - Bir emirnameyle birlikte serdar unvanını alıyor.- 1770 Rusya seferinde Veziriazam'a verdiği nasihat.- Ölümü, cild XVI.

Kapudağı (eski Sızık yarımadası).- Topografik durumu, cild I.

Kara, Bu lâkabının mânâsı, cild XII. Fransızca Noir kelimesine bakınız.

Kara Abdurrahman (Abdurrah-man Gazi'nin oğlu). - Cesaretiyle kazandığı şöhret, cild I.

Kara Âli (ünlü beylerbeyi Ti-murtaş'ın babası). Zaptettiği hisar; bu olayın Canstantin'in başkenti kaderi üzerindeki tesiri, cild I.

Karabağî Süleyman Paşa (kap-dan-ı derya). - Kapdan-ı derya makamında yerine atandığı şahsiyet.-III. Osman'dan aldığı hediyeler, cild III.

Karabaş Ali (Üsküdarlı şeyh).-Yazan olduğu tasavvüî eser.- Uğradığı

ceza, cild XII.

Karabaş Mehmed (et mubayaa memuru). Onu himaye eden şahsiyet; bu himayeyi kötüye kullanması, cüd XII.

Karabaş Tekkesi (camii). İnşâ ettirenin adı; mabedi süsleyen dikkate değer yazılar, cild XVIII.

Karadan Faiz (Beni - Sakhar araplannın şeyhi), Hacı kervanlarına gösterdiği düşmanlık; uğradığı âkibet, cild XVI.

Kara Devlet - Ghıray, Bkz.

Ghiray - Kara Devlet.

Karacebe (Osman Gazi'nin silah arkadaşı). - Kendi adını verdiği hisar.- Kalenin harebelerinde bu mücâhidin mezarı görülmektedir.-Bu yerleşim yerindeki Türkler onun adını ebedileştirmek istemişlerdir.- Bu savaşının girdiği bölge, cild I.

Karaferia (Rumeli şehri). Eskiden şehrin adı neydi? Durumu; bu şehirde canına kıyan prenses, cild

I.

Karagöz Paşa (Anadolu beylerbeyi) . - Şeytankulu tarafından mağlub ve esir edildi.- Ölümü, cild

rv.

Karagöz Paşa (Karaman valisi).- II. Bâyezid tarafından görevlendirildiği sefer.- Basanları.- Hersek Ahmed Paşa tarafından Mısırlılara karşı verilen savaşdaki davranışının sebebi.- Sultan'ın emri üzerine İstanbul'a gönderiliyor, niçin? - Ölümü, cild IV.

Kara Hasanzâde Hüseyin (yeniçeriler şeyhi).- Köprülü Mehmed Paşa'ya beslediği kin.- IV. Mehmed hükümeti içindeki politik hareketi.- Veziriâzam'ın azledilmesi teklifinde bulunuyor; ölümü, cild XI.

Kara Halil Çandarb (şeyh Ede-bali'nin kayınbiraderi).- İslâmiyet anlayışı içinde yetiştirilmiş hıristi-yan çocukları vasıtasıyla, onları kullanmak suretiyle bir ordu vücuda getirmeyi teklif ediyor.- Birinci Murad tarafından kendisine görevler veriliyor.- Vezir makamına yükseliyor; devamlı silah altında tutulan orduların gerçekleştiricisi oldu; hayatı hakkında ayrıntılı bilgi; ilk veziriazam unvanını taşıyan devlet adamıdır; bu unvanın ailesinde kaldığı süre, dld I.

Kara Han (Ustaçluoğlu'nun kardeşi).- Şâh İsmail'den aldığı şehir.- Mardin garnizonunu kuvvetlendirmek için şartlardan yararlanıyor.- Bıyıklı Mehmed bir savaş birliğini yeniyor.- Türklere karşı vermek zorunda kaldığı bir meydan savaşı.- Ölümü, cild IV.

Kara Han. Bkz. Salour.

Kara Han Omar. Menşej; ölümü, cild i.

Kara Koyunlu (hanedanı), hüküm sürdüğü bölge, cild I.

Karaman (Karamanlı hükümdarı). - Süleyman'a karşı Cüneyd'i desteklemesi. - Kanunînin önünden aşağılanmış bir şekilde kaçıyor.- Mehmed'le yaptığı ittifak anlaşması.- Bursa'yı muhasara ediyor; babasının intikamını almak için, bu şehrin dış mahallelerini ve civarını yakıp yıkıyor.- Kendisi ve ordusu büyük bir korkuya kapılıyor; hangi vesileyle? Cild II.

Karaman (hanedan), Menşenin tarihçesi, cild I.

Karaman.- Bu ülkenin Osmanlı Sultanlarına karşı yaptığı savaşlar.- İbrahim Bey'in oğullarının birbirine karşı düşman vaziyete düşmelerine sebep olan kargaşalıklar.- Bu devletin II. Mehmed'in fethiyle aldığı durum. - Bu hükümdarın hakimiyeti altındaki durumu, cild m.

Kara Mehmed Ağa (bostancıların eski odabaşısı).- Vasvar anlaşmasından sonra, IV. Mehmed tarafından Viyana elçiliğine atanıyor; görevi hakkında ayrıntılı bilgi; mâiyyeti ve İmparatorun huzuruna kabulü, cild XI.

Kara Mehmed Paşa (IV. Mehmed saltanatı döneminde Diyarbe-

kir valisi).- Türklerin 1683'de açtıkları Avusturya seferindeki rolü; sertliği.- Buda valiliğine atanıyor. -Gran'ın kaybedilmesinden sonra Veziriazam'm ona verdiği korkunç vazife.- 1684'de Buda'nın muhasarası sırasındaki davranışı.- Ölümü, cild XII, XIII.

Kara Mehmed Paşa.- Yerine atandığı Mısır valiliğindeki kişi; II. Mustafa'nın atamasını bir Hatt-ı Şerifle bildirmesi.- Selefî Paşaya karşı davranışı.- İdaresi döneminde kazandığı şöhret, cild XIII.

Kara Murad (Yeniçeri ağası).-Veziriazam Ahmed Paşa'nın ona kurduğu tuzak.- Katıldığı isyan hareketi.- Tahttan indirilmesinden sonra Sultan İbrahim hakkında verdiği karar.- Veziriazam Sofu Mehmed Paşa ile anlaşmazlığının sebebi. Veziriazam'in düşmesi için tertiplere girişiyor.- Veziriazam oluyor.- Selefî Sofu Mehmed Paşa'ya karşı davranışı.- Sitvatorok anlaşmasının yenilenmesini kabul ediyor.- Gürcü Nebi isyanı sırasındaki davranışı.- Bu şahsa karşı verdiği savaş.- Kapdan-ı deryalık makamını Haydarzâde'ye verdiren sebep.- Şeyhülislam Abdurrahman Efendi'yi azletmesi.- Entrikacılığı. -Ahlaksızlığı üzerine düşünceler; Sultan'ın onu yüzüne karşı kınaması; bundan duyduğu öfke; onunla yeniçeri kulkâhyasının aralarını açmaları.- Azledilmesi.-Atandığı valilik.- Hüseyin Efendi'ye minnettarlıkları.- Kapdan-ı derya makamına atanıyor.- Venedik donanmasına karşı verdiği savaş.-Zafer kazanması.- Bu sefer üzerine

ayrıntılı bilgi.- İpşir konusunu Sultan'ın huzurunda değerlendirdiği.- İpşir Paşa'ya karşı beslediği kin.- İpşir'le bozuşması.- Hadımlar onu nasıl görüyordu.- İpşir'in hayatını tehlikeye sokmak maksadıyla ortaya saldırdığı rivayet.- Veziriazam atanması.- İçinde bulunduğu güçlükler.- Emekliye ayrılma talebinin kabulünü istiyor ve hac farizasını yerine getirmesine izin veriliyor.- Mekke'de; ölümü, cild X.

Kara Mustafa (Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın eniştesi). - Kapdan-ı derya makamında yerine atandığı kişi; İstanbul Kaymakamlığı makamına atanıyor. -Hırs ve zenginlik ihtirasını tatmin imkânı veren şartlar.- Sultan'ın İstanbul'a dönüşünde onu karşılayışı,- Sultan'a Kanburdede mezarını ziyaret etmenin hac sayılması bâtil itikadını yıkmak teklifinde bulunuyor.- Belirgin vasıflan bakımından tanınma tarzı.- Şultan'm huzuruna kabul edilen bir Rus elçisine muamelesi.- Sultan'ın ona hediye ettiği atlar; ne vesileyle? Hayatının farklı hareketleri tanınmasını sağlıyor.- 1672 Kaminiec mu-hasarasındaki rolü.- Görevlendirildiği ilk sefer ve ordu yönetimi denemesi; yönetimindeki kuvvetlerin ilk muhasara hareketi.- Zaptettiği şehir; Şehir sakinlerine uyguladığı sert muamele.- Sultan'ın kızının evlenmesi sırasında kendisi bakımından onurlandırıcı durum.-Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın yerine Veziriazam oluyor.- Menşei; terbiye ve eğitimi; Sultan'ın teveccühüyle ilk unvanları ve rütbeleri; sürekli aldığı rütbeler.- Avusturya ve Macaristan'a karşı davranışı.-Fransız elçisiyle ihtilâfları.- vezirliğe yükseldiğinde bütün elçilerin tebrikleri.- İstanbul'a gelişinde Polonya elçisinin görülmemiş ihtişam ve lüksü üzerine düşünceleri.-Hırs ve tamahkârlığının birçok delilleri.- Rusya'ya karşı harekete geçen ordunun seraskerliğine atanması ve seferin 1678'de başlaması,- Bu seferdeki bir hatâsı.-Cehryn şehrini muhasarası.- Başarısı konusunda yayınladığı tantanalı rapor.- Edirne'ye dönüşünde ordusunun durumu.- Sul-tan'dan gördüğü kabul.- Rusya'nın banş tekliflerine verdiği cevap.- Bir çok devletin temsilcilerine karşı davranışı.- Açıgözlü ve haris olduğunu isbatlayan hareketler.- Fransız amirali Duquesne'in Midilli'ye bombarduman etmesi dolayısıyla Fransız elçisinden talep ettiği zarar ve ziyan.- Venedik cumhuriyetiyle barışı devam ettirmek için elçiden istediği para.- Avusturya aleyhindeki gizli niyetleri.- Avusturya'ya savaş ilân ettiği sıradaki tantanalı tavrı.- orduyu hümâyunun serdarlığını üstleniyor.- Viyana üzerine yürümek için giriştiği hazırlıklar.- İbrahim Paşa'nın bilgi dolu uyarılarını reddetmekte gösterdiği sertlik.- Viyana surları önünde ordugâh kuruyor.- Şehrin teslim olması ihtarında bulunuyor.- Muhasara için gerekli çalşı-maların yapılması

emrini veriyor.-Viyanalıları yönelttiği tehdit.- Sul-tan'ın onu övmeleri ve cesaretlendirmeleri.- işlediği hatâlar.- Avusturyalıların hücumuna uğruyor.- Bu savaşın sonucu.- Çadırlarının ihtişamı.- Kaçarken bıraktığı zenginlikler.- Viyana muhasarası sırasındaki davranışının değerlendirilmesi.- Yenilginin sorumluluğunu kimin üzerine yıktı.- Paşalara ve Gran şehrini teslim eden generallere karşı sert davranışı.- Gözden düşmesinin başlaması.- aleyhinde verilen hüküm; ölümü; bu görevin yerine getirilmesi emri verilen kişinin zalimliği, mezarının bulunduğu cami hangi ellere düşüyor.-Böylece kafatası ve kefeninin ne olduğu.- Şahsiyeti hakkında ayruv tül bilgi, cild XI, XII.

Kara Mustafa Faşa (IV. Mu-rad'ın saltanatı döneminde Kap-dan-ı derya).- Bayram Paşa'nın vefatında imparatorluk mührünü almasını ve Veziriazam olmasını entrikalarıyla engelleyen kişiler.-Alemdarlann yürüyüşü üzerine Sultan'a verdiği karar.- Veziriazam atadığı sırada IV. Murad'm ona söylediği sözler.- Bağdad muhasarasındaki davranışı.- İran sınırları üzerinde duruyor; niçin? İran'la barış anlaşması yapmasına karşılık olarak IV. Murad'm ona gönderdiği mükâfat.- düşmanlar onu Sultan'in zihninden silmeğe çalışıyorlar.- Anadolu'daki harekâtı üzerine bir göz atış.- İstanbul'a dönüşü.- Men'sei; yükselişi üzerine ayrıntılı bilgiler; idaresinin neticeleri.- Kurtulduğu rakibi.- Sultana verdiği ziyafet.- Düşüşü; Cezalandırma hükmünden önce yerine getirilen idam cezası.- Nasuh Paşazâde'ye beslediği kin.- düşmanlarının ona karşı tasavvurlarını desteklemesi.- Azli; kaçı. - Ele geçirildiği yer; ölümü.- Konağında bulunan şeyler bunların sebep oldukları yorumlar.- Onu tanımaya tamamlayan çizgiler, cild IX, X.

Karamürsel. Türklerin bu adı verdikleri bir çeşit gemi, cild I.

Kara Osman, Bkz. Kara - Tuluk.

Karadurmuş (Anadolulu ünlü korsan). Ülkesinin ticaretini sıkıntı içinde bıraktı, deniz ticaretini hareketten alıyordu; tenkili için kuvvet kullanmak gerekti, cild IV.

Karaçavuş (yeniçeri subayı). -Veziriazam Ahmed Paşa'nın ona kurduğu tuzak.- Katıldığı isyân.-Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra bu hükümdar aleyhine verdiği karar.- Veziriazam

Sofu Mehmed Paşa'ya düşüş tuzağı hazırlayanlarla işbirliği yapıyor.- Kara Murad'm yerine yeniçeriağası oluyor.- Gürcü Nebi isyanı sırasındaki davranışı.- Bu şahsa karşı savaşa katılıyor.- İstanbul esnaf loncalarının kendisine karşı açığa vurdukları öfke.- Veziriâzamlık makamı teklif ediyor.- Kösem Sultan'ın kaatiline tahrik ettiği isyan sırasında IV. Murad'ın ona yönelttiği uyarılar; Sultan'a verdiği cevap.- Kendisine verilen valilik.-Uğradığı

âkibet, cild X.

Karaçelebizâde (Rumeli kadı-askeri).- Şeyhülislâmlık makamına mutlaka gelmek istiyordu; fakat bir görüntü olarak rakibi Bahayî Efendi'yi ileri sürüyor.- Onu devirmek için sarfettiği gayretler; fahrî Şeyhülislâm unvanını elde ediyor.-Divan'da vezirler tarafından karşılanış tarzı.- Rumeli Kadıaskerliği makamından azlediliyor.- Şeyhülislâmlık makamına yükselişi.- İstanbul'da esnaf loncalarının isyanı sırasında baskı altında kalması.-Bu vesileyle müdâhalede bulunmasının sonucu. Valide Kösem Sultan'ın katlinden sonra ortaya çıkan harekette yer alması.- Azli ve sürgüne gönderildiği yer.- Ölümü. -Yazdığı eser.- Hayatının özellikleri, cild X, XI.

Karayazıcı (Kerestes kaçaklarının elebaşısı). - Anadolu'daki Osmanlı devletinin endişe duymasına yol açıyor.- Hükümlerlik iddiası yolunda hareketleri.- Uğratıldığı âkibet.- Yerine geçen kişi; kendisine uygun görülen mezar, cild VII, VIII.

Kara - Yuluk.- Kurucusu olduğu hanedan.- Adının mânâsı.-Onu akrabası Kara - Yusuf a karşı Timur'la birleştiren sebep.- Ebul-Abbas Burhaneddin'i uğrattığı âkibet.- Ölümü bulunduğu yer.- Mısır sultanının ondan ölümünden sonra aldığı întikam.- Evlenmiş olduğu prenses, cild II, m.

Kara Tusuf (Karakoyunlu hanedanı hükümdarı).- Timur tarafından yurdundan atıldıktan sonra ülkesine sığındığı hükümdar.- Yeniden kaçmak zorunda kalmasının sebebi.- Bu hükümdarın Yıldırım Bâyezid'le mektuplaşmaları, cild II.

Karibler. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu adla anılan görevliler; bunların görev yerleri; aldıkları aylık, cild XII.

Karpos (Sırb isyanının elebaşısı).- Sultan'ın kendisine verdiği makam.- Kral unvanı alıyor ve Ka-çanlk'de tahkimli bir duruma geliyor.- Kırımlı askerler tarafından esir edilmesi; Üsküb köprüsü üzerine uğradığı âkibet, cild XII.

Kars (Asya şehri).- Şehirlerinin Timur'u karşılamaları, itaat göstermeleri.- Hükümdar şehrin yeniden inşâsı emrini veriyor; niçin? -Bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi, cild II, VII.

Kartal. Bu yerde 1770de Türklerin kaybettikleri savaş; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XVI.

Kasım (I. Mehmed Çelebi'nin kardeşi). Bu şehzadenin âkibeti, cild II.

Kasım (bahçesi). Bu ad ona nereden geliyor? Bu konudaki fıkra, cildX.

Kasım Bey. - Kanunî Sultan Süleyman tarafından yapılan Viyana muhasarası kumandanı.- Sultan'ın arşidük Ferdinand'a karşı açtığı ikinci

seferde ülkeyi tahrib etmesi.- İçinde bulunduğu güç durum; aldığı esirlere sert muamelesi; niçin? - Ölümü.- Miğferinin dillere destan güzelliği, cild V.

Kasım Bey (İshak Bey'in kardeşi).- Ülkesi Karaman'ın II. Mehmed tarafından feth edilmesinden sonra tahrik ettiği İsyan hareketi; yenilgiye uğraması.- Silifke, Sighin ve Kurko'yu muhasara altına alması.- Yardımlarını gördüğü Venedik amiraline bunun karşılığı olarak verdiği hediye.- II. Bâyezid'in tahta çıkışında Osmanlı devletine isyan hareketine geçmesi.- Ahmed Paşa'nın karşısında verdiği ric'at savaşı.- Şehzade Cem'e yardımı.- Cem Sultan'a nasihati.- Ölümü dönemi, cild III, IV.

Kasım Paşa [IV. Murad'ın eniştesi).- Yükselişini borçlu bulunduğu şartlar.- Karısına yaptırdığı ameliyat, cild VII.

Kasım Paşa (Buda valisi).- Bu yerin valisi olarak yerine geldiği kişi.- Kraliçe İsabette ve oğluna yardım etmek hususunda aldığı emir.- Valilikten azlediliyor; niçin? - Şehrin tesliminden sonra Temeş-var kumandanını koruyor. -İtaatini bildirmesi peşinden Banal valiliğine atanıyor.- Tekrar Buda valiliğini alıyor, cild VI.

Kasım Paşa (Kanunî'nin öğretmeni).- Vezir rütbesine yükseltiliyor.- Bu kişi hakkında biyografik ayrıntılı bilgi.- Kendisine verilen emeklilik ücreti, cild V.

Kasım Paşa, Bkz. Güzelce Kasım.

Kastamonu (valiliği).- Topogra-fik durumu; başlıca şehirleri; mâdenleri.- Burada hüküm süren hükümdar,- Yıldırım Bâyezid tarafından fethi.- Refahını borçlu bulunduğu kaynaklar.- Bey'e zeamet olarak verilmesi.- Türk hazine ka-yıtlanındaki önemli yeri; bu bölgenin doğu edebiyatındaki şöhreti, cüd I, ffl.

Kastamonu (bu adı taşıyan valiliğin başşehri).- Camilerinin dikkate değer mimarisi; evvelce sahip bulunduğu sanayi; halihazır nüfusu; topografik durumu; sınırlan içindeki ünlü kişilere ait mezarlar; burada doğmuş olan şâirler, cild I.

Kastamonu, Bkz. Ali Umur-beğ.

Kastrîza (Peloponese şehri). II. Mehmed'in şehri muhsarası; şehrin hisarı muhafızlarının uğradık-lan âkibet, cild III.

Kâtibi Rumî, Bkz. Sidi ali.

Katırcıoğlu (Anadolu âsileri elebaşısı).- Bölgede sebep olduğu yıkım.- Kuvvetlerini Gürcü Ne-bi'ninkilerle birleştiriyor. -Veziriâzam'a karşı katıldığı savaş; işlediği hatâ.- Gürcü Nebi ile arasının açılması.- Bir yenilgiden sonra

sığındığı yer.- Affedilerek Bâb-ı Âlî'ye gelmesi.- Sultan Mehmed'in onu atadığı sancak.- Karakteri üzerine düşünceler.- İpşir Paşa'ya itaati; ondan gördüğü kabul. - Girit seferine katılıyor, cild X.

Kfitib Çelebi. Bkz. Hacı Kalfa.

Katzianer (Fardinand'm ordusunun başkumandanı).- Memleketi; seferinin hedefi.- Topçusunun kuvveti; bulunduğu durum.- Kaçışı.- Adını taşıyan top; Viyana'da hapsediliyor; kaçışı; Bosna sancakbeyi Mehmed Paşa ile giriştiği müzâkere, öldürülüyor; kim tarafından Cild V.

Kaunitz (prens de; Avusturya

elçisi).- Veziriazam Mehmed Emin Paşa'nın ona yazdığı Rusya işleriyle alâkalı mektup.- Belgrad anlaşmasında kullanılan «ebedî-sürelî» kelimesini açıklamasını istemesi; bu hususta Veziriâzam'ın verdiği cevap.- Tercüman Brognard'a serzenişte bulunması.- Avusturya ile Bâb-ı Âli arasında aracılığıyla imzalanan gizli yardım anlaşması.-Bâb-ı Âli ile Rusya arasında banşı mümkün kılacak vasıtalar üzerinde Prusya kralı ile görüşmesi, cild XVI.

Kazancı - Doğan (yeniçeriağa-sı).- II, Mehmed'in ona muamelesi; niçin? Cild H.

Kâzım (III. Mehmed'in veziri) .-Evvelce yürütmekte olduğu görev. - Şeyhülislâm ile mükemmel anlaşmasının ona kazandırdığı nüfuz ve tesir gücü.- III. Mehmed'in ölümünden sonra aldığı Hatt-ı şerif. -Bu şartlar içindeki davranışı.- Vezir olarak divanda işgal ettiği makam.- Uğradığı mutsuz âkibet, cild VIII.

Kazızzâde (şeyh).- Başında bulunduğu tarikat.- Hz. Peygamberin doğum yıldönümü vesilesiyle ettiği yemin.- Bundan ötürü uyandırdığı öfke, cild IX.

Kazızzâde Rumî (I. Murad dönemi matematikçisi).- Değeri üzerinde görüş.- Yazmış olduğu eser, cild I.

Keduk (Gedik) Ahmed Paşa.-

İlk başlangıç şartı; elde ettiği makam ve derece; zaptettiği şehir.- Sükûnu tesis etmek üzere harekete geçtiği ülke; Cilicie'de (Kilikya) idare ettiği sefer hareketi.- Bu bölgede muhasara ettiği kale.- Mustafa'nın ölümünden sonra yükseldiği makam.- Ordularını Kırım üzerine sevk etmek emrini alıyor.- Hareketi sırasında Sultan'ın ona verdiği hediye.- Kefe önünde muhasarayı kuruyor.- Kendisine şehri teslim eden hâinlere karşı davranışı.- Teslim aldığı diğer kaleler. -Veziriâzamlıktan azledilip hapse atılıyor; niçin? - Sultan katında affedilmesini borçlu bulunduğu kişi.- Zaptettiği adalar.- Pulya kıyılarına kadar inen bir sefer tertibi yolunda Fâtih Sultan Mehmed'den emir alıyor.- Hizmetlerini II. Bâyezid'in emrine sunduğu şehir.-Bu Sultan

tarafından şehzade Cem'i takibetmekle görevlendiriliyor.- Gözden düşüyor; affını borçlu olduğu kişi; düşmanı Mustafa Paşa'dan intikamını alıyor.- Anadolu'da Karaman Beyi Kasıma karşı sefere başlıyor.- Sultan tarafından İstanbul'a çağırılıyor.- II. Bâyezid tarafından vezirlere verilen bir ziyafette bu hükümdarın ona karşı muamelesi; ölümü; II. Bâyezid Gedik Ahmed Paşa'ya karşı beslediği kinin sebepleri üzerinde ayrıntılı bilgi, cild m.

Kedük (Gedik) Mehmed Paşa.-Osmanlı hükümetine karşı isyanı.- Türklere karşı zaferi.- Belgrad eski valisi Ahmed Paşa'nın ona uğrattığı âkibet, cild XII.

Kelhosrev, Bkz. Cyrus.

Keikobad (Keykobod), Bkz. Alâeddin I, II, m.

Kel Ahmedzâde Elhac Ali

(Bender valisi). Ölümü; hakkında ayrıntılı bilgi, cild XI.

Kelbî Ali (Sultan II. Ahmed katındaki İran şahı elçisi). Görevinin mevzuu; Sultan'ın hediye ve şeref unvânlarıyla mükâfatlandırıldığı, cild XII.

Kemal Efendi (Rumeli kadias-keri). Ebedî şöhretini lekeleyen hareket; yazmış olduğu eser, cild VI-

II.

Kemal Hudbin, Bkz. Torlak-Hu-Kemalî.

Kemal Paşazade (Anadolu Ka-dıaskeri).- I. Selim'in şeref veren yakınlığı; bu hükümdarı İstanbul'a dönmeğe razı etmek için başvurduğu hile; bu konudaki fıkra; Şeyhülislâmlık makamında yerine geldiği kişi; kaabiliyetinin değerlendirilmesi.- Yazmış olduğu eserler; doğru yoldan sapmış bir ulemâ ile tartışması; onu çarptığı ceza.- Vefat ettiği yıl, cild IV, V.

Kemal Reis (Osmanlı donanması Kapdan-ı deryası).- Güzel erkek olarak tanınması.- Kapdan-ı deryalık makamı kendisine verilen donanma.- Yükselmesinin temeli; daha sonra hıristiyan donanmalarının dehşeti hâline gelmesi; Le-panto seferinde bindiği geminin büyüklüğü; Navarin hücum undaki başarısı, cild IV.

Kemankeş Ali Paşa (I. Mustafa'nın Veziriazamı).- Sultanı tahttan indirmek yolunda iktidarını kullanması.- Şeyhülislâm Yahya Efendi azlediliyor; niçin? - Gürcü Mehmed ve Halil Paşaları suçlaması.- İranlıların Bâğdad muhasarası karşısındaki aldırış sizliği; O sırada ne ile uğraşıyordu? - Kim tarafından iktidardan uzaklaştırıldı?-Ölümü, cild VIII, IX.

Kemeny (Apafy'nin TransÜvan-ya Prenslüğünde rakibi).- Köprülü Mehmed paşa tarafından ona karşı ölümünden önce alınan tedbir.-Bâb-ı Âlî'ye karşı açtığı mücâdele ve iddialarındaki ısrân.- Uğradığı âkibet, cild XI.

Kemlik (Gemlik) (Anadolu şehri). Türklere karşı gösterdiği mukavemet; bulunduğu yer; şehir olmuş olduğu yer.- adı nereden üzerine ayrıntılı bilgi, cild I. geliyor? Cild I.

Kenan Paşa (yeniçeriağası). Bir isyan gününde âsilere Sultan adına verdiği nasihat; Tehlikeye koşması, cild X.

Kenan Paşa (Osmanlı donanması kaptan-ı deryası). 1656'da İstanbul'dan hareket ettiği donanma Venedik gemileri tarafından tama-miyle yokediliyor, cild X.

Kenan Paşa (IV. Murad saltanatı döneminde vezir).- Kazak Güruhuna karşı Karadeniz seferi.-1634 Polonya savaşı sırasında İstanbul Kaymakamlığı görevlerini yerine getiriyor.- İran seferi sırasında, 1635 de Ah iska şehrini ele geçiriyor.- Azak valiliğinden azlediliyor.- 1638'de Bağdad muhasarası sırasında esirleri Osmanlı ordugâhına gönderiyor.- Veziriazam Sultanzâde'nin gelişine kadar Kaymakamlık görevlerini yürütüyor.- Anadolu Beylebeyliğine atanıyor.- Divanda hazır bulunma sırası konusunda Şeyhülislâm Karaçelebizâde'ye çıkışması.- Buda valiliğinde yerine atandığı kişi.-1658'de Tarnsilvanya'ya karşı başlayan savaşa katılması.- Abaza Hasan isyanı sırasında savunmasıyla görevlendirildiği şehir.-Âsilerle arasındaki anlaşma.- düştüğü tuzak.- Uğradığı âkibet, cild K, X XI.

Keresztes (ovası). Türklerin burada Alman ve Macarlara karşı kazandıkları unutulmaz savaş, cild Vffl.

Kereztes (Macar şehri). Osmanlıların bu şehir yakınında 1597'de uğradıkları mağlubiyet, cild XII.

Kermastî (Anadolu şehri).- Ku-

Kench (de; Tunus'da Avusturya konsolosu). Cezayirli birlikler tarafından esir olarak götürülüyor; III. Mustafa'nın Cezayir dayısına konsolos lehinde gönderdiği ferman, cild XVI.

Keş (Asya şehri).- Şehri meydana getiren ünlü hükümdar.- Timur'a borçlu olduğu gelişme.- Bu hükümdarın savaş dönüşü şehri ziyareti, cild II.

Kesriyelî Ahmed Paşa (İran hükümdarı Nâdir Şâh'a karşı açılan seferde Ahmed Paşa ordusunun defterdarı).- Bu şartlar içindeki davranışı.- Çarptırıldığı cezâ.-İran sarayında görevlendirildiği parlak elçilik; Sultan bu elçiliğin ihtişamı için eldeki hiçbir imkânı esirgemiyor; maiyyetini oluşturanlar.- Götürdüğü hediyelerin önemi.- Nâdir Şâh'ın öldüğünü öğrenince geri dönüyor.- Basra valiliğine atanması.- Nasıl Bağdad valisi oluyor.- Azledilmesi.- Maraş valiliğine gönderiliyor.- Ölümü; hakkında ayrıntılı bilgi, cild XV.

Ketgaç Ahmed Paşa, Mensubu bulunduğu Çerkeş aşireti. - Sancak beyliğindeki şehirler; Grantö üzerinde çöl Araplarını uğrattığı akibet onların kemiklerini ne için kullanıyor, Cild X.

Kevkebân (Yemen şehri). To-pografik durumu; Türkler tarafından muhasara edilmesi, cild VI.

Khadım Süleyman (Arnavutluk sancakbeyi).- Boğdan hükümdarı Etienne'e karşı idare ettiği savaş; mağlubiyeti.- Lepanto'yu muhasara etmekle görevlendiriliyor; gayretlerinde başarısızlık.- Fazla bir başarı elde etmeden Coria muhasarasını yönetiyor.- Bu vesileyle şehrin civarındaki bir dağın ondan aldığı ad.- Rumelihisarı kalesine hapsediliyor; niçin? Cild IH.

Khaynbeğ (Haleb valisi). - Osmanlılar tarafına geçerek ihanet etmesinin Memluklar devleti üzerindeki meş'um tesiri.- Kurtbay'ın ölümü sırasında ona çıkışması. -Birinci Selim'e esir düşen Tuman-bay'ın onu kınaması.- İntikamını nasıl alıyor?- Mısır'ın valiliğinde yerine atandığı kişi.- Sultan'a gönderdiği rehinelere.- Kanunî Sultan Süleyman'ın, onun Mısır valiliğini tasdik ettiğini bildiren nâmesi.-Hükümdara verdiği cevap.- Suriye'de Gazali'nin isyanı sırasındaki davranışı.- Ölümü, - Karakterini oluşturan özellikler, cild IV, V.

Khayreddin - Barbaros.- Tunus'da gerçekleştirdiği fetih.- Bu şahsiyet hakkında biyografik ve tarihî ayrıntılı bilgi.- Tunus'da Charles-Quint'e karşı muhasara kurması.- Goletta kalesinin düşmesinden sonra kendisi bakımından güç durumu.- Çekildiği yer.-Giriştiği deniz akınları.- Kanunî Sultan Süleyman tarafından Osmanlı donanması Kap dan-ı derya makamına atanıyor.- Pulya sahillerine tertiplendiği akınlar.- Sultan'ı Venedik'e karşı savaşa teşvik ediyor.- Korfi adasına gitmesi emri veriliyor; buranın muhasarasına katılıyor. -Akdeniz'de saldırdığı dehşet.- Direnmeyle karşılaştığı adalar.- Naxos adasıyla anlaşma imzalıyor.- Ege akını üzerine rapor.- Doria'ya karşı kazandığı Preveze zaferi.- Bu vesileyle Kanunî'nin ona verdiği mükafatlar.- Castel-Nova'ya yönelen hıristiyan müttefik donanmasını takibettiği sırada yakalandığı fırtına.- Bu kaleyi zaptetmek için götürdüğü donanma.-

Kalenin muhasarası hakkında rapor.- Cezayir'in yardımına yetişmek emrini alıyor.- Bu seferin sonucu.- Charles-Quint'in donanmasını mahveden fırtınadan kurtulmak için sığındığı liman.- Bu hükümdara karşı giriştiği yeni sefer. -Marsilya'da karşılanması.- Donanmasının Fransa kralı I. François'nmkiyle birleşmesi; Nice şehrini muhasara ediyor.- Ölümü dönemi.- Mezarının bulunduğu yer.-Bıraktığı servetin durumu, cild V.

Haîreddin Paşa (I. Muradın Paşası), askerlik değeri; Ölümü dönemi; hakkında ayrıntılı bilgi, cild I.

Khalil (Halil) (Osmanlı İmparatorluğu Viyana elçisi).- Yüce divan başkanı yerine Başvekili ziyaret eden ilk elçi.- Bu şartın her iki ülkenin münasebetleri üzerindeki tesiri, cild XV.

Khalil (Halil) (Uzun Hasan'ın oğlu).- Veliahd olarak babasının onu öteki kardeşlerine tercih etmesi.- Kardeşlerinden birini tahtın vârisi olarak seçmesi; ölümü, cild IV.

Khalil (Halil) (Kıbrıs'da Girne kumandanı).- Kıbrıs'da İsyân bayrağını açması üzerine ayrıntılı bilgi.- Uğradığı âkibet, cild XVI.

Khalil (Halil) (Basra valisi). Âsi Maam'ın ona karşı kazandığı zafer;* Bâb-ı Âli tarafından valiliği bölgesinin topografik bir tasvirini yapmakla görevlendiriliyor, cild XII.

Khalil (Halil) (Belgrad valisi).-Veziriâzam olarak yerine geldiği kişi; hakkında ayrıntılı bilgi.- Prens Eugene ordusuna karşı idare ettiği sefer.- Seferin neticesi.- Azledilmesi, cüd XIII.

Khalil (Halil) (Chocim valisi).

Gözden düşmesinin sebebi, cild XII.

Khalil (Halil) (Ancone'lu dönme). Üçüncü Murad'ın ona verdiği yen Sultan'ın bir kızıyla evlenmesi dönemi; bu vesile Sultan'ın son yıllarını ihtişamla aydınlatıyor, cild VII.

Khalilbeğ (Şeyhul - Beled).-Bâb-ı Âlî'nin onun yerine atadığı kişi.- Ali Bey'le mücâdelesini; mücâdelenin sonucu* cild XVI.

Khalil (Halil) Paşa-Kayserili (I. Ahmed döneminde Kapdan-ı derya).- Bu kişi üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.- İstanbul limanına zaferle dönüşünde Sultan'ın onu şerefliendiren mektubu; vezirliğe yükseliyor.- Sultan'ın ona verdiği mükâfat.- Veziriazam oluyor. -İran'la savaşa girmeden önce aldığı tedbirler.- Bir savaş'ın kaybedilmesinden sonraki davranışı.- İran Şahı ile anlaşması.- Seferin sonunda n. Osman'ın onu tebriki; Vezirtâzamlık görevinden azlediliyor.- Niçin? -Sığındığı kişi; Kapdan-ı deryalığa atanmasını borçlu bulunduğu aracılık.- Deniz üzerindeki üstünlükleri.- Polonya savaşı sırasında XI. Osman'ın ordugâhına gönderdiği esirler.- Sultan'ı ihtişamla karşıladığı saray.- Nasıl tanınıyordu? - Akdeniz seferinden döndüğü dönem.- Abaza üzerindeki himâyesi.- Abaza dolayısıyla hakkında çıkarılan dedikodular.-Veziriâzam olmayı reddediyor. -Sürgüne gönderildiği yer.- İmparatorluk mührünü kabul ederek Veziriazam oluyor.- Niçin?- Haleb'e hareketi.- Ahiskaya karşı idare ettiği sefer; Abaza'dan

istediği harekât; Osmanlı ordusunun Abaza'yı uğrattığı bozgun.- Erzurum şehrini boşuna muhasara ediyor. -Çekilişi sırasında soğuk yüzünden ordunun perişanlığı.- Görevlerinden azlediliyor; ölümü; karakterinin değerlendirilmesi, cild VIII, IX.

Khalil (Halil).- Uzun (Anadolu'da âsiler elebaşısı).- Zarar verdiği bölgeler.- Nasuh Paşa ve Ali üzerine kazandığı zafer.- Bâb-ı Alî otoritesi altına girmesi için yapılan teklifler; bu konuda Halil tarafından ileri sürülen şartlar, cild VIII.

Khalil (Halil) - Pehlivan (yeniçeri albayı).- I. Mahmud'un tahtını borçlu bulunduğu Kızlarağası Be-şir'e âsilerin kudretini mahvetmekte yardımcı.- Yeniçeri Paşalığına yükseliyor.- Azledilmesi, cild XIV.

Khalil (Halil) Paşa (II. Murad'ın Veziriazamı).- II. Murad'ın kendi n-zasıyla tahtı oğlu Mehmed'e bırakmasından sonra makamında kalıyor.- Dış tehlike karşısında tekrar tahta çıkmasını rica etmek üzere gönderdiği heyet.- Bu vesileyle çocuk yaşdaki genç Mehmed'i tahttan uzaklaştırmak maksadiyle başvurduğu çâre.- II. Murad'ın tahta tekrar çıkmadaki kararını biliyordu.- İkinci Mehmed'in, babası II. Murad'ın vefatından sonra tahta çıktığında Veziriâzam'ı karşılayış tarzı.- Bizans İmparatoru Constan-tin'in elçilerine verdiği cevap.- II. Mehmed bir gece kendisini çağırıtığında duyduğu korku.- II. Mehmed'in Bizans muhasarasını kaldırması hususundaki ısrarları.- Bu hususta kullandığı vasıta.- Halil Paşa'nın talihsiz sonu.- Bu münasebetle ayrıntılı bilgi, cild II, III.

Khalil (Halil) Paşa (Sivas beylerbeyi).- İran Paşası Zeynel Han'a karşı savaşta gösterdiği cesaret; bu vesileyle kendisine takılan lâkab.-Diyarbakir valiliğinde yerine atandığı kişi.- Veziriazam Husrev Pa-şa'nın onu görevlendirdiği sefer. iranlılar tarafından püskürtüldüğü yer.- Erzurum muhafaza- siyle görevlendiriliyor.- IV. Murad- 'in onun hakkında verdiği idam hükmü; niçin? Cild IX.

Khalil (Halil) Paşa.- Veziri-azamlık makamında yerine atandığı zât.- Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi.- 1770 Rus seferinin serdarh-ğını üstleniyor.- İdare ettiği harekât.- Ordusunun içinde bulunduğu durum.- Azledilmesi ve sürgüne gönderildiği yer, cild XVI.

Khalil (Halil) Paşa, Bkz. Köse Halil Paşa,

Khalil (Halil) - Yahşibeğ (Bâye-zid Paşa'nın eniştesi).- II. Murad'ın Cüneyd'e karşı onu görevlendirdiği sefer.- Elde ettiği basan, cild II.

Khanura- Sultan (III. Mustafa'nın yeğeni).- Zevcesi olduğu şahsiyet; Sultan'ın yeğenine beslediği şefkat ve sevgi; Pâdişah'ın üzerindeki tesiri.-

Yaptığı izdivaç, cild XVI.

Khariçîler (Haricîler) (dinî zümreciler). İlk isyanı tertipledikleri dönem; isyanlarının amacı, cild II.

Khaseki (Haseki). Bu kelimeyle Türkiye'de neyin anlatılmak istendiği, cüd VIH.- (Bkz. XVII. cilddeki lügatçe).

Khaseki Hurrem, Bkz. Roxela-ne.

Khattî Mustafa-Mevkufatçı

(Türkiye'nin Viyana elçisi).- Bu vesileyle yükseldiği makam; kendisi hakkında ayrıntılı bilgi; maiyyetin-deki kişiler.- I. François'ya götürdüğü hediyelerin değeri ve listesi. -Görevinin konusu.- Elçiliği hakkında kendisinin yazmış olduğu rapor, cild XV.

Khiyall (Hayalî) (Osmanlı

şâiri).- Kendisine niçin bu ad kondu? - Kanunrnln onun istidadını değerlendirme tarzı, cild VI.

Khios (Eğge adası).- Türklerin adaya verdikleri zararlar.- Türk amirali Hamza'nın bu adaya karşı tehditlerinin sonuçsuzluğu.- Ada sakinlerinden bazılarının içindeki kişilerle birlikte bir Türk kalyonunun ele geçirmeleriyle sonuçlanan kavga.- Bu kavganın getirdiği netice.- II. Mehmed'in savaş tehdidini bertaraf etmek için katlanılan fedakârlık.- Ada'nın Fransız amirali Duquesne tarafından bombar-dumanı.- Venedik donanmasının asker çıkarması; muhasara etmesi; adanın teslim olması.- Ada Türklere yenilen Venediklilere sığınak hizmeti görüyor ve Türklerin eline geçiyor; limanda ve kalede buldukları eşya ve teçhizat; Ada sakinleri canlarını ve mallarını nasıl kurtardılar? Cild I, n.

Khîra (Hirâ) (III. Murad harem dâiresinin kadın kahyası), menşei; yararlandığı nüfuzu; sebep olduğu kargaşalıklar; ölümü, cild VII.

Khızırbey Çelebi (İstanbul'un ilk Osmanlı kadısı). Bu şahsiyet hakkında ayrıntılı bilgi, cilt m .

Khızırşâh (Saruhan Beyi). Kardeşi şehzade Mehmed Çeîbi'ye karşı İsâ Çelebi'yi desteklemesi; esir edildiği yer; ölmeden önce ga-libden af diliyor, cild II.

Khemielnickî (Kazakların het-manı).- Polonya'ya karşı giriştiği hasmâne hareketler.- Şeyhülis-lâm'a gönderdiği mektup.- Tam yetkili elçilerine gösterilen kabul, cildX.

Khodabende (Hûdâbend), Bkz. Mehmed Khodabende.

Khoca. - Bu mesleğin görevleri üzerine ayrıntılı bilgi. II. Mehmed ve oğlunun yanında bu görev münasebetiyle bulunan şahsiyetler, cildin.

Khoca (Hoca) İmameddin Vaiz

(ünlü âlim). Timur, hatıratında saygısının delilini veriyor, cild II.

Khocazfide Mes'ud Efendi

(Bursa kadısı). Azledilmesinin sebebi; kendiliğinden gitmesine müsaade edilen yer; hakkında ayrıntılı bilgi, cüd X

Khosrev (Husrev) Paşa.- Menşei; Veziriâzamlık makamında yerine geldiği şahsiyet; evvelce bulunmuş olduğu görevler.- İdarî prensiplere bağlılığını göstermiş olduğu şehir.- Abaza'ya karşı girişmiş olduğu sefer.- Erzurum şehrini kuşatıyor.- Abaza'nın itaatini kabul ediyor.- Bu âsiye karşı davranışı.-İstanbul'a dönüşü; Sultan tarafından gördüğü muamele.- Vezirlerin makamlarını düzenlemekle meşgul oluyor.- Benimsediği otorite.- Ha-medan seferine hareket etmek üzere hazırlıklar.- Nasıl belirtilmiştir? - İranlılara karşı seferde geçişinin işareti olarak katliâmlar.- Korkunç yağmurlar ordusunu hırpalıyor. -Bu sefer üzerine ayrıntılı bilgi. -Hamadan şehrini uğrattığı âkibet-Bağdad muhasarası raporu.- Ordunun çekilişi.- Bu seferin sonrasında Husrev Paşa'nın davramışı.-Müteakib yıl savaşların tekrar başlaması. - Hareketini geciktiren sipahi ve yeniçeri isyanı.- Kendisine karşı tertiplenen suikasd.-Azledilmesi.- Bu vesileyle çıkan isyan. -Kendisi hakkında verilen idam hükmü.- İdamına İtaatle boyun eğmesi, cild IX,

Mehmed'in saltanatı döneminde yerine getirdiği görevler; İstanbul halkının kendisine karşı gösterdiği saygının şahitliği.- Bursa'ya çekiliyor; niçin? - Yazan olduğu eserler, Cild III.

Khosrev (Husrev) Bey (Bosna valisi).- Macarlara karşı seferde kumandanlığı.- Mohaç savaşından önce Kanunî'ye verdiği nasihat.-Bu vesileyle uyguladığı manevranın mutlu sonucu.- Ordunun gerisini korumakla görevlendiriliyor. -Bosna'da elde ettiği basan., Menşei.- idaredeki davranışı üzerine düşünceler.- İdarecilik süresi.-Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci Almanya ve Charles Quint'e karşı seferinde orduyla gelip kendisine iltihak etmesi.- Dalmaçya ve Macaristan'daki teşebbüsleri.- Rumeli Beylerbeyliği makamına yükseltiliyor; Castel Nuovo'ya karşı yönettiği ordu.- Kale muhasarası raporu.-Siklos'u almak üzere harekete geçiyor.- Azledilmesi, ölümü, cild V, VI.

Khotschibe, (Koçibey) fTürk yazarı). Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine yazdığı eserin değeri, cild VI.

Khodavandigar (Hüdâvendigâr) (Sancakbeyliği). Bölge ne münasebetle bu adı alıyor? Cild I.

Khovaresm (Hovarezm).- Bu adla anılan bölge; halkı ve başlıca şehirleri

hakkında ayrıntılı bilgi; orada doğmuş olan ünlü kişiler.-Timur'un bu devleti fethi ve payitahtının âkibeti, cild II.

Khosrer (Husrev) (Molla).- Ünlü bir şahsiyet; ölümü dönemi; yazan olduğu eser.- Menşei; değeri ve karakteri üzerine düşünceler.- Molla Gûrânî ile kıyaslamalı olarak ; II.

Khunitz (de; Avusturya İmparatorluğu'nun Bâb-ı âlî katındaki elçisi, 1680-1683).- İlk tekliflerimi sonucu.- Reifendi'nin daire müdürüyle Türkiye- Avusturya ve Macaristan'ı içeren anlaşma üzerinde toplantı; Türkleri - Avusturya'ya karşı seferlerinde Türk ordugâhında tutuklu olarak bulunduruluyor.- Muharasa sırasında Viya-na'ya hizmeti; bu hususları rapo runda belirtti, cild XII.

Kâşif Mehmed Efendi (reis efendi).- Kâhyabey (İçişleri Nâzın) makamına yükselmesi; Lâkabı nasıl konmuştu?- III. Mustafa ile yaptığı gizli toplantı; ölümü; ve Sultanın duyduğu üzüntü, karakteri üzerine düşünceler, cild XVI.

Kıaya (Kâhya), Bkz. Pıala Uzun.

Kiblelizâde Alt Bey (II. Mustafa'nın birinci mirâhuru). İdamından ötürü Veziriazam Köprülü'nün duyduğu büyük üzüntü; bu olayın sebebi, cüd Xffl.

Kıbotos, Bkz. Gemlik.

Kılaoun (Mısır sultanı).- Zürri-yeti.- Gıyaseddin'in vasisine karşı kazandığı üstünlük.- Adına hutbe okunduğu yerler, cild I.

Kılıç Ali, Bkz. Uluç Ali.

Kılıçarslan I. (Süleyman'ın oğlu).- Bağımsız devletini kurduğu bölge; fetihleri; ölümü.- Bıraktığı çocuklar, cild I.

Kılıçarslan D.. (I. Mes'ud'un oğlu).- Kızını evlendirerek verdiği hükümdar; fetihleri.- İmparatorluğunu bölüştürmesi.- Bu hareketin büyük hatâ olduğunun anlaşılması.- Kurucusu olduğu şehir.-İmparatorluğu ele geçirmek için çocukları arasındaki savaş.- Soyağacı tabloda, cild I.

Kılıçarslan m. (Rukneddin Süleyman'ın oğlu).- Kısa süren saltanatı.- Soyağacı tabloda, cild I.

Kılıçarslan IV. (II. Gayaseddin Keyhusrev'in oğlu).- Kardeşiy'»

saltanat ortaklığı hâlinde onu tahta çıkaran şartlar.- Onlara karşı yükselen aynlık.- Rukneddin bakımından bunun sonucu. Bu hükümdar- m âkibeti, - Soyağacı tabloda, cild I.

Kindsber (Avusturya'nın 1677 'de İstanbul elçisi).- Werdein valisi paşa hakkında Bâb-ı âlî'ye şikâyeti.- Önünü aldığı entrikalar.- Ölümü; ölümün uynadığı şüpheler; Yerine kim atandı? Cild XII.

Kînîs (Paul; Temeşvar kontu, Macar ordusu kumandanı).- Etien-ne

Bathor'a Türklere karşı yardımları; Transilvanya voyvodası Bat-hor'un zaferden sonraki zulmü.-K uyan da ettiği ordu.- Kruszovaz nehri civar bölgesinde sebep olduğu yıkım.- Osmanlılara karşı kazandığı zafer.- Mağluplara karşı giriştiği işkenceler,- Oiiiii yatağına kadar Osmanlılara karşı beslediği zâlim kin.- Ölümü arafesinde katıldığı savaş.- Öldüğü yer, cild III, IV.

Kıpçak. Bu ad altında anılan ülke, cüd III.

Kızıl Ahmedli, Bkz. Mustafa Paşa (Kanunînin beşinci veziri).-

Klosternebourg (Avusturya şehri).- Şehirlilerin 1683 Viyana muhasarası sırasında Türklere karşı koyarak güzel bir savunma örneği vermeleri, cild XII.

Knîn (Dalmaçya şehri).- Venedikliler tarafından Türklerden nasıl geri alındı? - Mâruz kaldığı mu-iiasaralar, cild XII.

Kobad. Eski İran'da ihtilâlin basma geçiyor, cild II.

Koenigsegg (kontu; Viyana yüksek meclisi başkanı).- Bâb-ı Âlî ile Rusya arasındaki savaş konusunda Veziriazamla mektuplaşması.- Osmanlılara karşı 1738 savaşında kumandanlığın kendisine verilmesi.- Savaş sırasında Veziriâ-zam'la müzâkerede bulunması, cildXIV.

Keonigsmark (Venedik cumhuriyeti hizmetindeki İsveçli general).- 1687 Mora savaşına katılması.- Birbiri ardından Modon ve Na-uplie'yi ele geçirmesi.- Başarılarından ötürü mukâ'atlandırılması. Negrepont muhasarasında vebadan ölümü, cild XII.

Köprü (Anadolu şehri). Şehrin kurulmuş olduğu yer; şehir hakkında tarihî ve stratejik ayrıntılı bilgi, cild XI.

Köprthîsâr (köprüler hisarı).-Bu hisar Osman Gazinin ısrarla hücumlarına mâruz kaldı.- Bu kalenin teslimi sırasına rastlayan unutulmaz şartlar, cild I.

Köprülü Abdullah Faşa (Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu).- Kaymakamlık makamına atanması.- Cebeciler tarafından tahrik edilen isyan sırasındaki davranışı.- İstanbul'da konağının yağmalanması.- Tebriz seferine hareket edecek olan ordunun seraaskerli-ğini üstleniyor.- Bu sefer sırasındaki davranışı.- Tebriz'i muhasara ediyor.- Sultan'ın hizmetlerine mükâfat olarak kendisine valilik veriyor.- Hükümdarın Paşa'ya hitaben yazılmış fermanının konusu.- Serdarlıktan ayrılmak müsaadesi alıyor.- İran Şahı Nadir Kuli-han katında görevlendirilmesi. -İranlılarla yaptığı savaş; Ölümü, cild XIII, XIV.

ği valilik.- Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi.- Veziriazam olarak babasının makamına atanıyor.- İdaresinin ilk hareketleri.- Politik davranışı.- Valide

sultan ve danışmanı Reisefendi Şâmizâde ile yakınlığının uyandırdığı söylentiler.- düşmanlarına rağmen iktidarda kalmak dirayetini göstermesi.- Macaristan'a karşı idare ettiği sefer.-Saint- Gotthard savaşı hakkında ayrıntılı bilgi.- Mağlub olduktan sonra imzaladığı barış anlaşması.-Sefer dönüşünde karşılanış tarzı.-Fransız elçisine karşı aşağılayıcı muamelesi.- Girit savaşının başlamasında Sultan'ın elinden San-cak-ı Şerifi teslim alması; bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Seferin sonucu.- Kandiye'ye dönüş dönemi; karşılanış töreni.-Vaktini Khi-os adasında geçiriş tarzı.- Fransız elçisi Nointel'i az memnun edici karşılayış tarzı.- Rusya çarına cevap mektubu.- Kralın Ukrayna üzerinde hak iddia etmesi konusunda Polonya başvekiline yazdığı mektup.- Polonya'ya karşı girişilen sefer hakkında ayrıntılı bilgi. - Edirne'ye dönüş; yaptığı savaş hazırlıkları.- Evvelki seferin tekrar ele almışı.- Serdarı olduğu ordunun uğradığı felâket.- Bu seferin harekâtının devamı.- Osmanlı ordusu bakımından nahoş sonuç.-Tutulduğu hastalık.- Ölümü; bu şahsiyet üzerine düşünceler; fizik ve moral portresi.- Sokullu Meh-med Paşaninkiyle karakteri arasındaki benzerlik, cild XI.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa

(Merhum Veziriazam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu).- Sadaret kaymakamlığı görevi için çağırıldı-

Köprülü Amcazade Hüseyin

(Belgrad paşası).- Avusturya imparatorluğuna karşı girişilen savaş hakkındaki kanaati.- Veziriazam oluyor.- Adının mânâsı.- Hangi aileye mensup bulunuyordu; hayatı hakkında ayrıntılı bilgi.- İdaresinin ilk hareketleri.- Büyük bir meclis topluyor; hangi vesileyle?- Avusturya tarafından yapılan barış tekliflerini reddetmemeğe karar verdiren sebebler.- Müzâkerelerin neticesini beklerken aldığı tedbirler. -Bu şahsiyet adamı hakkında ayrıntılı biyografik bilgiler.- Avusturya, İngiltere ve Hollanda elçilerine verdiği ziyafetler.- İmparatorlukta devam ettirdiği reformlar.- Tesis edicisi olduğu anıtlar.- Tam idari iktidarını kullanmakta ona engel olan kişiler.- Yeğenin idamından duyduğu üzüntü.- Faal hayattan çekilmesi; Sultan'a sunduğu hediyeler; çekildiği yer; ölümü; kaabili-yetlerinin değerlendirilmesi, cild XII, XIII.

Köprülü Hafız Ahmed (Rumeli beylebeyi).- 1737 Rusya ve Avusturya savaşlarına katılması, cild XIV.

Köprülü Mehmed.- İdare ettiği sancak; Evliya Çelebinin onun yanında yerine getirmekle görevlendirildiği vazife.- Wardar'a karşı yürümek emri alıyor.- Mağlup oluyor ve esir ediliyor. Nasıl kurtuldu? - Boynu yaralı

Mehmed Paşa'ya nasihati.- Güstendil'e sürgüne gönderiliyor; niçin? Kütahya civarında Veziriazam İpşir Paşa tarafından karşılanması.- Kendisine Veziriazam makamı veriliyor; vazgeçmek zorunda kalıyor; niçin? Veziriazam makamında Süleyman Paşa'nın yerine gelmesi teklif ediliyor; kim tarafından? Bu konuda Süleyman'ın cevabı.- Onu Veziriazam makamına yükseltmek isteyen parti.- Trablus valiliğine atanıyor.- Valide Sultan'la yaptığı görüşme, niçin; Veziriazam makamına atanması; Atanmaya karşı tavır; kaabiliyetinin değerlendirilmesi,- Hakkında ayrıntılı bilgi.- Ortodoksların ayaklanmalarını

bastırmakta kullandığı vasıta.- iktidarını kullanması.- Çanakkale'ye kendisinin idaresinde tertiplenen sefer.- Türk ve Venedik donanmaları arasında cereyan eden çatışma; bu şartlar içindeki davranışı.-Tenedos adasını ele geçiriyor.- Hareketlerini sertleştirmekte teşvikçi olan düşman.- Onu bu durumdan kurtaran şartlar.- Lemnos adasını fethediyor.- Rakoczy'ye karşı bir sefer hazırlıyor.- Savaşa girişi; seferin başansı.- Sultan'ın ona gönderdiği hediyeler.- Onun Anadolu'ya gitmesini zorunlu kılan karışalıklar.- Bu şartlar içindeki davranışı.- Onun mizacını belirleyen çizgiler.- İktidarını kullanmada gösterdiği mutlakiyetçilik.- Niyetlerini gizlemekteki mahâreti.-Onu Anadolu âsilerine karşı şahsen yürümekten vazgeçmek zorunda bırakan şartlar.- Seferin ser-darlığını verdiği kişi.- Deli Hüseyin'e beslediği kin.Harareketle sürdürdüğü reform ve tenkil s istemi.- Hellespont'un savunması bakımından yaptırdığı hisarlar.- İntikam duygusundan kaynaklanan idamlar.- Tutulduğu hastalık.- Yaptırdığı binalar.- Onun tarafından Sultan'a verilen son nasihat.- Beş yıllık Veziriâzamlığı sırasında boğdurduğu kurbanların sayısı.- Ka-rekterinin değerlendirilmesi, cild X, XI.

Köprülü Mustafa Faşa (Silistre ve Niğbolu valisi; Valide sultan'm eski kahyası). Dördüncü Mehmed saltanatı döneminde birdenbire emekliye sevkediliyor; niçin? Khios adası kumandanlığını elde ediyor; Çanakkale'ye gönderiliyor.-Sadâret Kaymakamlığına gelmesini sağlayan şartlar.- Sultan'ın tahttan indirilmesine sebep olan ihtilâl sırasındaki davranışı sultan*! onu İstanbul'dan uzaklaştırmak zorunda bırakan tesir.- Düzen ve asayışı sağlamak maksadiyle Kandiye'ye hareket ediyor.- Çanakkale kumandanlığını tekrar alıyor. Veziriazam oluyor.- Hakkında ayrıntılı bilgi.- Ordunun sebep olduğu kayıbları telâfi etmek maksadıyla başvurduğu tedbirler; hükümette gerçekleştirmek istediği değişiklikler için harekete geçmesi.- Savaş hazırlıkları.- İdarede nizâmın yerleşmesine gösterdiği

İhtimam.- Hıristiyanlar lehindeki emirleri.- Reâyâ'ya kabul ettiren müdahaleler; Veziriâzamlık makamının nüfuzunu arttırmak için aldığı tedbirler.- İdare politikasının becerileri.- Para konusunda yayınladığı emirname.- 1690 seferinde ordularının Avusturya karşısındaki başarıları.- II. Ahmed tarafından da makamında kalması tasvib edildi.- Sefer sırasında idare ettiği harekât hakkında ayrıntılı bilgi.-Ölümü.- Övgüsü; hakkında bir fıkra, cild VII.

Köprülüzâde Nûman.- Girit'de Kandiye valiliğine atanıyor.- Evlendiği prenses.- İstanbul'a dönüşünün uyandırdığı heyecan.-Veziriazamlığa atanması; idaresinin tesirleri.- Azlediliyor.- Negre-pont valiliğine dönüyor; büyükbabası Köprülü Mehmed Paşa'nınki-lerle kıyaslamalı olarak karakter ve kaabiliyetlerinin değerlendirilmesi, cild XIII.

Koer (Kör) Ahmed Paşa (Teke beylerbeyi).- 1766'daki Kıbnı karışıklıklarına son veriyor.- Bu başarısına karşılık aldığı mükafat, cild XVI.

Koer (Kör) Mahmud (IV. Murad saltanatı döneminde kırmızı sancak ağası).- Serarik Araplarnı bozguna uğratması.- Mekke üzerine yürüyüş; bu savaş hakkında

ayrıntılı bilgi.- Uğradığı âkibet, cild IX.

Koese (Köse) Ali Paşa.- Girifde Kandiye'nin zaptından sonra kendisine Mainott'lara karşı bir görev verilmesi.- Bu vesileyle yapılan barış anlaşmasında belirtilen esirler değişimini gerçekleştirmekle görevlendirilmesi, cild XI.

Kössem (Köse), Bkz. Mâhpeyker.

Koese (Köse) Mehmed (yeniçeri ağası) .- IV. Murad'ın tahttan indirilmesine karşı çıkıyor.- Kendi asker sınıfının kadrolarındaki reform gerçekleştirmeleri.- Haleb'de ona karşı isyan hareketi.- Azlediliyor; ölüme mahkûm ediliyor; Sul-tan'ın ona karşı duygusuzluğu, cild IX.

Koetürtim Bâyezid, Bkz. Bâyezid- Kötürüm.

Koese (Köse) Mihal (Harman-kaya beyi ve Osman Gazi'nin dostu).- Aralarındaki dostluk bağlarını sağlayan şartlar.- Bu hükümdara yaptığı yardım.- Hükümdara karşı davranışının meş'uruğu.- İslâmi-yeti kabul ediyor; hangi vesileyle?-Karacahlsar savunmasında ve diğer seferlerde Orhan Gazi'ye yardımı.- Müzakereler sonunda Bur-sa'nın teslimini sağlıyor.- Bunun hıristiyan hükümdarlar bakımından gelecekdekl sonucu, cild I.

Kok (Jcan). II. Mehmed'in İstanbul muhasarası sırasında Türk donanmasını yakma teşebbüsünün başanzılığı, cild II.

Kolçitzky de Szombor (Viya-na'daki Doğu Ticaret Kumpanyasının

tercümanı). - 1683 yılında Türkler tarafından muhasara edildiğinde şehire hizmetleri.- Hizmetlerinin mükâfatı: Avusturya payitahtında ilk kahvehaneyi açıyor, cild XII.

Koniah (Konya) (Anadolu şehri).- Merkezi olduğu dinî tarikat; sınırlan içindeki ünlü mezarlar.-Bu şehir üzerine ayrıntılı tarih bilgisi.- Orada hâlâ görülen türbe, cüd I, III, V.

Konisay, Bkz. Vladislav Koni-sai.

Konuralp (Orhan Gazi'nin silah arkadaşı).- Kuvvetleriyle girdiği bölge.- Yunanlılardan aldığı hisarlar.- Akça-Koca ile birlikte Semendere kalasını alışı.- Abdurrahman'la birlikte Aydos hisarını muhasaraya alması.- Mezarının görüldüğü yer, cild I.

Kontophres (Bizans imparatorunun avcıbaşı). Osmanlılarla savaşmak isteyen Genç Androni-cus'a verdiği nasihat, cild I.

Koran, Bkz. Coran.

Kos (adası) . Bu yer hakkında ayrıntılı bilgi, cild III.

Kosec Halil Paşa (Mısır valisi).-Bu bölgede patlak veren bir fitnede oynadığı rol.- Uğradığı âkibet, cild vin.

Kossova (Ovası).- Top o grafik tasviri.- I. Murad'ın burada Sırp kralı ve müttefiklerine karşı verdiği meydan savaşı hakkında ayrıntılı bilgi, cild I.

Konmaktı (Kumakh) (Asya şehri).- Bu şehir hakkında ayrıntılı tarihî bilgi.- I. Selime burasını* fethetmeğe karar verdiren sebepler, cildIV.

Kouraml (Molla) <*)- II. Meh-med'in yanında, bu hükümdar he-

(*) Fâtiht Sultan Mehmed'fın hocası ve adı Molla Guranî (Ç.N.).

nüz çocuk İken yerine getirmekte olduğu görev; dosdoğru ve eğilip bükülmeyen karakterinin delili. -Yazmış olduğu eser, cild m.

Kurdîzâde Abdurrahim (III. Murad'm saray imamı). Giyim kuşamda debdebe ve gösterişe aşın düşkünlük, cild VII.

Kurdoğlu (kapdan-ı derya; I. Süleyman döneminde). Bu hükümdarda fetihler arzusu uyandırıyor, cild V.

Kourd-Uzen (I. Mehmed'in doktoru). Sultan'm ölümünden sonra askerinin bozulmaması için Sul-tan'ın ölmemiş olduğunu bir çare olarak ileri sürüyor, cild II.

Kour-Han (kuzey Çin hükümdarı). Sancar'a karşı kazandığı zafer.- Dostluğunu elde etmek için teşebbüste bulunuyor; kabul ettiği elçiler heyeti; elçilere verdiği garib cevap; Sancar'a karşı savaş ilân ediyor; kazandığı zafer, cild I, II.

Kourko (kalesi).- Topografik durumu.- Bu kale hakkındaki özellikler, cild III.

Kourkoud (Korkud) (Sultan n. Bâyezid'in büyük oğlu).- Vali olarak bulunduğu eyâlet.- Veziriazam Ali Paşa ile anlaşmazlığının sebebi. - Mısır'a gitmesindeki amaç.- Mısır Sultanı'nın onu karşılayışı.- Dönüşünde birçok Rodos şövalyeleri gemisine karşı verilen, kendisinin de katıldığı deniz savaşı; kendisiyle amcası Cem arasındaki kader benzerliği.- Kardeşi Selim gibi kendisinin de yürüttüğü valilik.- Tahtın kendisine intikalini sağlamak maksadiyle giriştiği teşebbüsler. -Kardeşi Selim'in onun üzerinde uyandırdığı korkular; kaçıışı.- Sığındığı yerde nasıl bulundu? Ölümü, cild IV.

Kouroultay (Kurultay) {Milletin genel meclisi} Bu meclisin toplandığı dönem, cild II.

Kourşoınlı (Kurşunlu) Mahzen (camii).Bu adı almasına vesile olan şartlar; yeniden inşâ edildiği dönem; bu bina hakkında ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

Kourt (Kurt) (hanedanı). Menşei; sonu, cild II.

Kourtbay (Kurtbay) (Memluk beyi).- Kahire'de I. Selim'in Öldürücü hücumundan nasıl kurtuldu? Onu sığındığı yerden alıp bu hükümdarın huzuruna çıkararak şartlar; sorguya çekilmesi.- Ölümü, cild IV.

Koutbeddin (Şeyh). Ölümü dönemi, şöhreti, cild III.

Koutoulmuş (Kutulmuş). Mensup olduğu soy; bağımsız bir devlet kurmak yolundaki teşebbüsleri; ölümü, cild I.

Krasinski (Polonya konfederasyonu şeflerinden biri).- Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği mektup: Ruslar taraftn-dan Polonyalıların hürriyetlerine tecâvüz konusunda. - Hantepe ordugâhında Veziriazam'dan gördüğü muamele tarzı, cild XVI.

Ktesiphon (Yunanlı mimar). Efes'deki Diane mabedinin gerçekleştircisi, cild X.

Küçük Ahmed Ağa, Bkz. Küçük Ahmed Paşa.

Küçük Ahmed Paşa.- Menşei; IV. Murad tarafından kendisine verilen makam; İranlılara karşı savaşa gidiyor.- İlyas Paşa'ya karşı yürümek emri alıyor; âsi ile yaptığı anlaşma.- Sultan'ın İlyas'a gösterdiği sertlikten kendi hayatı bakımından duyduğu lıorku.- Şam

valiliğine atanıyor.- Fahreddin'e karşı idare ettiği savaş.- Dürzîlerin Prensini kendisine bir yol açmakta başvurduğu vasıta, teşebbüsünün başarılan.- Erzurum valisi olarak yerine atandığı kişi.- Bu şehirde Sultan'ın elini öpmek şerefine erişiyor.- Bu sayede eski valiliği olan Şam'a dönmeyi

ümid ediyor.-Erivan muhasarasına katılıyor.-Tebriz civarının savunulması görevi kendisine veriliyor. Hizmetlerinin özeti; kendisiyle mektuplaşmayı sürdürdüğü kişi.- İranlılara karşı verdiği savaş; ölümü, cild IX.

Küçük Mustafa Paşa (1X1. Mustafa'nın damadı).- Kocası olduğu prenses; Paşa'nın lâkabı ne idi? Sırasıyla bulunduğu görevler; yükseldiği makam. - Zekâ ve karakterinin değerlendirilmesi; ölümü, cild XVI.

Kürdi er.- Bu halk hakkında ayrıntılı bilgi.- Aşiretlerinden bâzılarını seçkinleştiren özellikler, cild IV.

Kürdistan.- İdris'in bu memlekette gerçekleştirdiği teşkilât. -Bu memleketi oluşturan arazi, evvelce yetiştirdiği hükümdarlar; bugün Kürdistan'ın hâkimi olan devlet, cild IV.

Kütahya (Anadolu şehri). Burası hakkında ayrıntılı tarihî ve istatistik bilgiler, cild I.

L.

Labathan (Gregoire).- Kardeşleri Alibeğ ve İskender'e teslim olmak zorunda kalıyor; İdamı ânında onu ölümden kurtaran ve hürriyetine kavuşturan şartlar; onu daha önceden esir düşürmüş olan muharebe, cild III.

La Croiz (de) Türklerin 1678 Rusya seferi konusundaki hatâları, Cild XII.

La Garde (baronu).- Değeri; Fransa kralı I. François'nm Kanunî Sultan Süleyman katında ona verdiği görev.- Barbaros H. ./-reddin Paşa'nın donanmasıyla Marsilya'ya geliyor; Nice muhasa-rasmdaki rolü, cild V.

La Haye Vantelet (de; Fransa'nın İstanbul elçisi).- Babasının temsilcisi olarak bu şehirde değnekle dövülmek cezasına çarptırılması.- Görevinin ifâsı sırasında gördüğü muamele.- Görevinde karşılaştığı güçlükler, cild XI.

Lala Mehmed Paşa (III. Meh-med dönemi valisi).- Bu şahsiyet hakkında ayrıntılı biyografik bilgi.-Sultan'a sunduğu muazzam hediye.- Buda kalesini arşidük Mathi-as'a karşı savunuyor.- Üçüncü vezirlik makamına yükseliyor.- Deli Hasan'ın ordusuyla birleşiyor.-Macaristan seferini yönetiyor. - Veziriazam atanıyor.- Savaş harekâtı hakkında ayrıntılı bilgi.-İstanDul'a çağrılıyor; Sultan I. Ah-med'in onun için tertiplediği zarif kabul resmi. - Macaristan ordusu serdarlığım yeniden ele aldığı dönem.- Savaşı sona erdiren sebep ve müzâkereler.- İran seferini yönetmek zorunda kalmış olmaktan duyduğu üzüntü; ölümü, cild VII, VIH.

Lala Mustafa Paşa (Kanunînin oğullarının öğretmeni). Yükselişini borçlu bulunduğu vezir. -Kanunî'nin damadı Rustem Paşa'nın onu mahvetmek için

kurduğu tuzağı kendi ihtirası lehinde nasıl ters çeviriyor.- Rustem Paşa'ya karşı Selim'den aldığı destek. Yemen fethine gönderiliyor.-Kendisini hedef alan hor görme.-Mısır valisiyle arasında çıkan an-

laşmazlığın sebebi.- Kendisini temize çıkarmak için Sultan'a yazdığı mektup.- Özdemiroğlu Osman Paşa'ya hizmeti.- Kıbrıs adasına yapılacak seferin serdarlığına getiriliyor.- Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Kıbrıs'da Nikosie'yi kuşatıyor.- Zaptetmek amacıyla Magosa surları önüne gidiyor; bu şehre karşı yönelttiği hücumun rporu.-Muhafızlara ve kumandan Bragadino'ya karşı özellikle sert davranışı.- Bu şartlar içinde Paşa'nin değerlendirilmesi ve çağın ahlâkı.-İstanbul'a zafer alayı ile girişi dönemi.- Portresi.- Sokullu'nun yıldızını söndürmek için yakaladığı fırsat.- Sokullu'nun ölümünde katkısı bulunduğu şüphesi.- III. Mu-rad'ı İran'a karşı sefer açmaya teşvik ediyor.- Serdarlık kendisine veriliyor; ne amaçla? - Bu şartlar içindeki davranışı.- Mustafa Pa-şa'nın serdarlığımdaki İran seferi.-Paşa tarafından Tokmakhan'a yazılan mektup.- Tokmakhan'a karşı zafer kazanıyor.- İran kuvvetlerini azaltmak için kullandığı vasıta. -Başanları.- Kanak nehrini geçerken ordusuna verdiği örnek.- Gürcistan'ı fethediyor.- Bu bölgedeki politik davranışı.- İran tarafında Osmanlı sınırlarının korunması amacıyla yaptırdığı kale.- Sinan Paşa'nın veziriâzamlığına atanmasının Mustafa Paşa'da sebep olduğu hayâl kırıklığı; Ölümü.- Bu şahsın değerlendirilmesi, cild VI, VII.

Lala Şahin Paşa (Orhan Gazi ve I. Murad'ın kumandanlarından biri).- Gerçekleştiricisi olduğu yapılar ve dinî vakıflar.- Türklerin Avrupa'daki fetihlerinde rolü.-Kendisini tehdid eden ittifak.- Sul-tan'dan takviye kuvvetleri istiyor. -Silah arkadaşı Hacı İlbey'e karşı davranışı.- Fetihlerine verdiği devam.- Avrupa'da bulunan şehirlerin Beylerbeyliği makamına, Rumeli Beylerbeyliğine atanıyor.- makamı için tesbit ettiği şehir; zaferleri.- Ölümü, cild I.

L&lîzâde Nuri Bey (Mekke ve Medine dinî vakıfları idarecisi). III. Mustafa'nın ona düğünle verdiği prenses; fazlasiyle istediği görev, cild XVI.

Lambeccius (İmparator Ferdi-nand'ın bilgin kütüphanecisi). Buda şehrine gitmesindeki konu, cild XI.

Lflmi (Türk şâiri). - Kaabiliyetinin değerlendirilmesi.- Yazdığı e-serier, cild VI.

Lancaster (mimarî usûlü). Hz. Muhammed'in bir öğrencisi tarafından Şam camiinde uygulanmıştır, cild IV.

Lance (azize). Antakya muhasarasında cesaret vermek bakımından haçlı ordusu üzerinde tesirli olmuştur, cild VI.

Larnaka (Kıbrıs adası şehri). -Kurulmuş olduğu yer.-Müslüman-larca kutsal sayılmıştır; niçin? Cild VI.

Lasczky (Jerome; saray unvanlı derebeyi).- Macar kralı Zapol-ya'nın Kanunî Sultan Süleyman katında elçilikle görevlendirmesi. -Zekâ ve karakterinin değerlendirilmesi; Louis Gritti ile İstanbul'da sağladığı irtibat; ne amaçla? -Bundan görevi bakımından yarar sağlıyor.- Zapolya tarafından hapsediriliyor; hürriyete kavuşmasını borçlu bulunduğu kişi.- Hizmetine girdiği hükümdar; eski efendisine karşı beslediği kin; Kendisini suçlu duruma sokan intikam.- Kanunî katındaki elçilik görevi; tehlikeye koşması.- Onunla vezirler arasındaki toplantılar.- Sultan'm onun

yüzüne karşı açıkladığı öfke.- Tutuklanıp hapse konuluyor.- Kendisine yapılmış olan teklifler; hapisliği sırasında içinde bulunduğu durum; Macaristan seferinde Osmanlı ordugâhını takibetmek zorunda kalıyor.- Sonunda serbest bırakılıyor, cild V.

Laskarls (Bizans imparatoru).-Bu hükümdarın mağlubiyetleri.- Azeddin'den esirgediği konukseverlik.- Michel Paleologue'un ona uyguladığı zâlimce muamele, cild I.

Lavalette (Malta şövalyeleri büyük-üstadı). Türklerin bu adı taşıyan şehri muhasarası sırasında gösterdiği direnme, cild VI.

Lazar (Sırbistan despotu Geor-ges'un oğlu). Babasının Ölümünden sonraki davranışı; saltanat süresi cild III.

Lazar (Sırbistan kralı). - Sis-man'la birlikte I. Murad'a karşı giriştiği savaş.- Bu konuda ayrıntılı bilgi.- Şehrköy'ü kaybettikten sonra verdiği karar.- Kossova'da Türklere karşı verdiği savaş; iki taraf açısından savaşın sonucu.- Esir ediliyor ve ölüme mahkûm oluyor.-Bu hâdise üzerine Jean Ducas'nm hikâyesi, cild I.

Lazkoviç (Etienne) .- Macar kralı Sigismond'un Yıldırım Bâyezid'e karşı verdiği savaşta başkumandanlığı.- Harekete geçiş anındaki ihaneti.- Osmanlıların başında Syrmie (Sirem)'e girişi.-Kral Sigismond'a duyduğu kinin etkisiyle hazırladığı proje; geçtiği yerlerde meydana getirdiği yıkım, cildi.

Lemnos (adası). - iv. Mehmed saltanatı döneminde Türkler tarafından muhasarası.- Bu ada üzerine ayrıntılı bilgi, cild XI.

Leon X (papa). Türklere karşı haçlı seferi tertiplenmeleri konusunda Avrupa'nın büyük hırsti-yan devletlerini kışkırtması, cild W.

Leonardo (Santa-Maura, Zante ve Kefalonya beyi).- Onu II. Meh-med'e ve Venedik cumhuriyetine karşı kışkırtan sebep; Bâb-ı Âlî'ye Ödemeyi

taahhüt ettiği vergi.- Osmanlı devletinin harb ilân etmesine sebep olan hareket.-Kaçıp sığındığı yer, cild III.

Leopold I. (Avusturya imparatoru).- Kendi devletleri ve IV. Meh-med'in devletleriyle münasebetleri.- Wardein Paşa'sı konusunda ve Transilvanya'da devleti aleyhindeki tertipler üzerinde Bâb-ı Alî katında şikâyetleri.- Macaristan konusunda suçlamaları.- Sultan'ın ona dolaylı bir yoldan savaş ilânı.- Polonya kraliyle savunma ve saldırı ittifakı imzalaması.- Türk ordusu yaklaştığında payitahtını aniden terketmesi.- Kendisinden sonra tahta çıkan hükümdar, cild XI,

Lepanto (deniz savaşı).- Hıristiyan ve Türk donanmalarının karşılıklı kuvvetleri hakkında ayrıntılı bilgi; iki deniz ordusunun savaşı üzerine ayrıntılar.- Savaş meydanında zaferi elde eden donanma.-Karşılıklı kayıplar durumu.- Savaşın getirdiği neticeler, cild VI.

Lepanto (kalesi). Top o grafik durum; Kale hakkında ayrıntılı tarihî bilgi, cild IV.

Lepanto (Hellad şehri). Kanunî'nin Veziriâzam'ı Hadım Süleyman paşa tarafından muhasara edilmesi; burası hakkında ayrıntılı tarihî bilgi, cild in, IV.

Lesboş (Ege adası). Adanın Osmanlı imparatorluğu ülkelerine bağlı olduğu dönem; Türkler bu adaya ad olarak ne diyorlardı? Bu ada hakkında ayrıntılı tarihî bilgi, cüd IH.

Leslie (Walter de; Avusturya elçisi), - Unvanları; ayrılma izni almak üzere IV. Mehmed tarafından huzura kabul edildiği dönem.- El-çiliğindeki ihtişam; Sultan'a sunduğu hediyelerin zenginliği.- Görevinin sonuçları.- Türklere karşı açılan 1685 savaşındaki rolü.- Hırvatistan'da giriştiği harekât, cild XI, XII.

Lezze (Antonio de; venedik valisi).- II. Mehmed'J karşılamaya gitmeyi reddetmesi.- Sultan'a karşı kahramanca bir direnmeyi gerçekleştirmesi.- Şehri boşaltıp ayrılması, cüd III.

Liberius veya Liberaccio Ge-ratşari (mainot esiri).-Köprülüzâde Mustafa Paşa, Veziriazam olarak onu Maina beyi tâyin ediyor.- Yaklaşması Lepanto garnizonuna korku telkin ediyor; Mora'ya yaptığı akın.- Evlenmiş olduğu prenses; Türklerin tarafından kaçıyor, cild XII.

Libertini Askerlik işleri ve meseleleri üzerinde ilmî görüşmeler yapılmasına Kıbrıs adasında bu adı veriyorlardı, cild VI.

Lig. Hıristiyan devletler aralarındaki ittifaka, birleşmeye bu adı veriyorlardı; Türklere karşı ikinci ittifak da bu adla anılıyordu.- ittifakın ilkini

papa oluşturdu; sonuç bakımından ikincisinden farklı olmadı.- Papanın 1571 'de İspanya kralı, Venedik cumhuriyeti ile oluşturduğu ittifakın komisu.- Kuvvetlerini birbiriyle ahenkleştirmek olan bu devletlerin durumu.-

O zamana kadar Osmanlı imparatorluğuna karşı kaç İttifak oluşturuldu? Cild IV, VI.

Ulifenfeld (Styrie şehri). Şehirlerin 1683 savaşında kahramanca davranışları, cild XII.

Lion (Arslan). Türklerde temsil ettiği sembol; bu millet arşları şeklini savaş gemilerine çizerek kullanıyorlardı; Kanunî döneminde anıtlar üzerinde de görülüyordu, cildV.

Lippa (Macaristan şehri).- Şehri surlarla çevreleyen kişi; bu yerin üzerindeki Özellikler.- Türkler buraya garnizon koyuyor.- Avusturya ordusunun muhasarası.- Şehir 1695'de Türkler tarafından alınıyor muhafızlarının âkibeti.- Orada bulunan hazîne, tahkimatının ne olduğu, cild VI, XII.

Longus (Jean), Bkz. Giustinia-ni (Jean).

Loredano (Antoine; Venedik cumhuriyeti generali). - Scutari muhasarasında Türklere gösterdiği direnme; ona teslim olması uyarısında bulunan Kanunî Sultan Süleyman'a verdiği güzel cevap.-Kahramanca davranışıyla muhasara altında bulunanlara cesaret vermesi ve kendisine emânet edilen şehri kurtarması.- Türklere karşı başlatdığı sefer.- Venedikle müzâkere- lerin başlaması amacıyla Sultan'm ona gönderdiği murahhas.- 1499 'da II. Bâyezid'in donanmasına karşı savaşı.- Ölümü, cild III, IV.

Loredano (Luigi). - II. Mehmed saltanatı döneminde Bâb-ı Âli'ye karşı savaşta, Venedik cumhuriyeti başkumandanlığı ona veriliyor. -Bu savaşta gösterdiği faaliyet, cild III.

Loredano (Pietro; Venedikli amiral).- Kendi donanmasıyla Osmanlılannki arasında kanlı bir savaşa yol açan şartlar.- Mağluplara karşı muamelesi. Lampsaki kulesini bombardumana tutuyor; karaya asker çıkarmak, ihraç yapmak cesaretini göstermiyor; niçin? cild II.

Lorraine (Charles, dük de).-1683 Viyana muhasarasında Türklere karşı savunmadaki rolü.-Parkany savaşından sonra Polonya kralına gösterdiği nezâket.- 1684 seferinde Avusturya ordusu başkumandanlığını üstleniyor.- Wei-zen ve Hamzabeğ'de kazandığı zaferler.- Buda muhasarasını yönetiyor; Bu teşebbüsten vazgeçmek zorunda kalıyor.- 1685 seferi.-1686'da Buda'yi tekrar muhasara ediyor; kazandığı basan.- Tehlikeye koşuyor.- Mohaç savaşından sonra paylaşmada seçtiği ganimet, cild XII.

Losanczy (Terneşvar kumandanı).- Bu şehrin muhasarası sırasında Ahmed Paşa'ya karşı kahramanca savunması.- Teslim olmasına yol açan şartlar ve şartlı teslim.- Ölümüne sebep olan durum, cild VI.

Louis I. (Macaristan kralı).-Hayatını kaybetmesine ramak kalan savaş; kurtuluşunu neye bağlıyor; bu hâdisenin anısına inşâ ettirdiği kilise, cild I.

Louis n (Macaristan kralı).- Bu hükümdânın Mohac meydan savaşında Türklere karşı davranışı. -Bu savaşa giderken miğferini başına giydiği sırada, söylediğine göre, duyduğu heyecan.- Kendisi için takdir edilen alınyazısı, cild V.

Louis XIV. IV. Mehmed'in bir elçisini huzura kabul etmesi.-

Cezayir, Tunus ve Trablus hükümdar naiplerinden (dayılardan) aldığı mektuplar, cild XI.

Loib de Bade.-Bosnada Gra-diska'yı zaptediyor.- Bu eyâletdeki başarılan, cild XII.

Loutfi (Lutfl) Paşa.- Beylerbeylik makamında yerine aldığı kişi.-Pulya ve Korfu seferlerinde aldığı unvanlar.- Kısa bir süre için Sul-tan'ın gözünden düşmesi.-Veziriazam makamına atanıyor; menşei; hayatının özellikleri.- Yazdığı eserler.- Avusturya imparatoru Ferdinand'ın elçisiyle yaptığı görüşme; hangi konuda? Emekliye ayrıldığı dönem; aldığı tahsisât.-Son günlerini nasıl kullanıyor, cild V, VI.

Loutfi Sinan Paşa (Osmanlı hukukçusu). Bu şahsiyet hakkında aynülli bilgi, cild IV.

Lucanos (Bizans imparatoru Constantin'in eniştesi). İki Peloponez despotuna karşı tahrik ettiği isyan; bahis konusu iki despot, yâni müştebid, Demetrius ve Thomas'dır, cild III.

Ludolf (kont de; Napoli elçisi). -Hükümetinin III. Mustafa'nın tahta çıkışını tebrik eden mektubunu Sultan'a sunuyor.- Bâb-ı Alî'nin İspanya ile bir banş anlaşması yapması hususundaki teşebbüslerinin başarısızlığı.- Bu amaç doğrultusunda gösterdiği faaliyet, cild XVI.

Lugos (Macaristan şehri).- Sultan n. Mustafa'nın bu şehir önünde Avusturya generali Veterani'ye karşı kazandığı zafer.- Türkler tarafından yapılan hücumla şehir zaptediliyor, Veterani garnizondan çıkıyor, cild XII.

Lnpul (Boğdan voyvodası).-

Transilvanya'ya bansın hâkim olmasındaki rolü.- Aziz Paraske-ven'in cesedinin İstanbul'a nakli için harcadığı para.- Bâb-ı Âlîden sınırları korumak emrini alıyor, cildX.

Lutzow (kont de). M. de Goeh-ler'in III. Mustafa katındaki elçiği

sırasında kumanda ettiği gemi, cild XVI.

Lutzow (kont de; Avusturya'nın son elçisi).- «Osmanlı İmparatorluğu Tarihi» adlı eserine hizmet olarak M. de Hammer'e verdiği eserler, cild I ve giriş bölümü.

M.

Maaden (Anadolu şehri). Maa-denlerinden gelen şöhret, cild IV.

Maanevî (Şeyh). Gözden düşmesi; görmekte olduğu saygı, cild XII.

Maanî (Arap şeyhi). İsyanının Bâb-ı Âlî üzerinde uyandırdığı endişe; Basra'dan kovuluyor, cild XII.

Maanoğlu (Dürziler beyi). Hâkimiyeti altındaki ülke; mensubu olduğu parti; bu partiyi ağ verme ile belirlendiriyorlardı; Türklere karşı isyanı; İbrahim'in verdiği huzuruna çıkma emri.- Emri red etmesinin sebebi; İbrahim'in ona karşı davranışı, cild VII.

Maanzade Hüseyin (Dürzîlerin beyi Fahreddin'in oğlu). - Hindistan şahı katında görevlendirdiği elçiler heyeti; bu görevlendirmenin konusu hakkında ayrıntılı bilgl.-İstanbul'a döndüğü dönem; görevi hakkında Sultan'a bilgi vermesi, cüd X, XI.

Mabeyinci. Türkiye'de yaptık-ılan işden ötürü kendilerine bu ad verilen kişiler, cild II.

Macar (Tatar şehri).- Durumu; Timur'un uğrattığı âkibet.- Bu şehir hakkında bilgüer, cild II.

Macaristan.- Türklerin bu dev-letdekl ilk istilâları. - Mathias Cor-vin'in ölümünden sonra Macaris-tan'm durumu.- Bu devletin II. Bâyezid'le yaptığı anlaşma.- Bâb-ı Âlî ile yaptığı en eski anlaşmanın kopyası.- Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad'ı fethinden beri bu ülkede cereyan eden politik olaylar.- Türklere karşı yapılan M oh aç meydan muharebesinin sonuçları.- Mohaç meydan muharebesinden sonra Türk akıncılarının bu ülkeye verdiği zararlar.- Bu savaşlarda verilen ölü sayısı.- Türklerle ilk ittifak anlaşmasının yapıldığı yıl.- Semendra ve Horzogvin sancak beylerinin yaptıkları akında Macaristan'ın uğradığı büyük zarar.- Kanunî tarafından bu ülkede kurulan sancak sayısı.- Türklerin Macaristan'a yeni seferleri.- III. Murad döneminde Bâb-ı Âlî ile münasebetlerinin durumu.- III. Mehmed döneminde Türklere karşı açtığı savaş.- Bu ülkede Türklere karşı verilen savaş hakkında ayrıntılı bilgi.- Savaşı sona erdiren müzâkereler.- Sitvatorok anlaşmasının Bâb-ı Âlî ile münasebetlerine getirdiği yenilikler.- Sultan'ın bu ülkeyi âsilerin başı Toekoeli'ye hediye etmesi.- Karlofça anlaşmasından sonra ortaya çıkan durum, cild IV, V, VI, VII, VIII, XII.

Macarlar.- Türklerle ilk defa savaştıkları dönem; bundan duydukları dehşet.- Çil yavrusu gibi etrafa dağılırlarken attıkları çığlıklar.- Mohaç meydan muharebesindeki davranışları.- Uğradıkları yenilgi.- Türklere karşı sürdürdükleri savaşların raporu, cild I, II, IV, V,VI.

Magnecki (Bar konfederasyonu maslahatgüzarı).- İstanbul'daki gizli görevinin sonucu.- Chocim valisi Halil Paşa'mn gözden düş-mesindeki rolü, cild XVI.

Mağnesia Çelebi. Yükseldiği makam; evvelce kendisine verilen görev, cild III.

Mağnesia (Thessalie şehri). II. Murad ömrünü burada tamamlamayı düşündüğünden şehri güzelleştirmişti.- Orada bulunan dikkate değer binalar, cild II.

Magrhaweran (Gürcü prens). Şâh Abbas'ın Tahmurashan konusunda intikam alması için verdiği emir.- Şâh Abbas'ın emrettiği katliamdan Gürcistan ordusunu kurtarması; davranışının İran ordusu bakımından getirdiği sonuç.- Kendisini bağımsız hükümdar ilân ediyor.- Osmanlı Veziriâzamı'nın ordugâhından uzaklaşmasının sebebi.- İslâmiyet! kabul ederek müslüman olması; aldığı mevki.-Veziriazam Husrev Paşa'ya aleyhinde yapılan şikâyetler.- Kendisine Boğa lâkabı verilmişti; niçin? Uğradığı âkibet, cild IX.

Mahmud (Melek Şâh'ın beşinci oğlu). Bu prensin âkibeti, cild I.

Mahmud (defterdar).- Boşnakların ona karşı gösterdikleri öfke.- Sığındığı yer.- Davud Paşa'nın onu idare etmesi; cezasını çekmeğe terk edilmesi; niçin? Cild IX.

Mahmud I. (II. Mustafa'nın oğlu). - Yetiştirilme tarzı; ilk okuma dersi münasebetiyle verilen ziyafet ve şenlikler.- Onu tahta götüren hal ve şartlar.- Saltanatı döneminin ilk büyük hareketi.- Gürültücülerin, avamın talepleri karşısında ilk ödünü.- Halihazır mevkiinin değeri.- Saltanatı döneminde çıkan karışıklıklar.- İran'a karşı savaşın yeniden başlaması.- Ordularının basanları.- Ahmed Paşa'nın İran'la anlaşma yapması konusunda meclisi toplaması.- Avusturya elçisi M. de Talman'i huzuruna kabul etmesi.- Tahta çıkışını bildirmekle görevlendirilen Türk elçilerinin Viyana ve Polonya hükümetleri tarafından kabul edilış tarzı.- Bu vesileyle Rusya'nın gönderdiği tebriknâme.- Adına "Muzaffer" unvanını ilâve ettiren olaylar ve şartlar.- Vaktini nasıl kullanıyordu?- Kerkud savaşından beri Rusya ve Osmanlı İmparatorluğunun Asya sınırlarında cereyan eden olaylara bir gözetiş.- Rusya'ya karşı savaş ilân edildiğini bildiren teşrifat.- İran şahı Nâdir'le

yapılan anlaşma.- İsveç'le yapılan ticaret anlaşmasının tasdiki.- Rusya ve Avusturya seferinden İstanbul'a dönen Veziriazam yeğen Mehmed Paşa'yı şereflendirmesi. Veziriâ-zam'a kendisini konağında misafir etme imkânını vermesi.- Ayasofya kütüphanesine yaptığı bir ziyaret.-Çıkardıkları bir ayaklanmadan sonra İstanbul'da yaşayan Arnavutlara karşı yayınladığı bir ferman.- Veziriâzam'ın azlini bir emirnameyle orduya bildirmesi; o zamandan beri bir gelenek hâlini alan bu davranış üzerine düşünceler.- İran şahının elçisini huzuruna kabul etmesi.- Dinî görevlerinde daha dikkatli olması hususunu sağlayan sebepler.- Kudüs'e karşı sahavetinin delili.- Şah Hüseyin'in oğlu olduğunu iddia eden bir kişinin bu iddiasından Nâdir Şâh aleyhine yararlanmaya çalışması.-Fransa kralı ve kardinal Fleury tarafından gönderilen hediyeleri kabulü.- Musiki öğrenimini İstanbul'da yerleştirmeye çalışıyor.- Büyük - Moğol'un kendisine gönder-

diği elçilik heyeti.- Avrupa'da savaşılan devletler katında kendisine yapacak işler düştüğünü düşünüyor.- İran hükümdarı Nâdir Şâh'ın, kendisine ulaştırdığı barış teklifleri.- Aralarındaki savaşı sona erdiren anlaşma.- Onun tarafından şâhm sarayına gönderilen parlak elçilik heyeti.- Selim Gi-ray'ın karşılanması için muhteşem bir karşılama töreni tertibettiriyor; niçin? - Mimarîde hakim zevki.-İran hükümdarı Nâdir Şâh'ın öldürülmesi münasebetiyle olağanüstü divanı toplaması.- Bina inşâsı projelerinin, şenlik, ziyafet ve düğünlerin savaş yılları boyunca duraklaması.- Abdulvehâb tarafından uygulanan dinî inkılâb haberini alınca duyduğu üzüntü.- Mekke'ye gönderdiği hediyelerin ihtişamı; niçin? Hediyeler için bizzat sahip olduğu zevk.- Yeniçeriler birliğini şerefli saymak lutfunda bulunması.-Bu dönemde İmparatorluğu iz'ac eden dahili ayrılıklar.- Kabarta do-layisiyle Rusya ile arasında çıkan anlaşmazlıklar.- Nâdir Şâh'ın ölümünden sonra memleketi bölen anarşi sırasında İran'a karşı davranışı.- Son olarak yerine getirdiği halkla alâkalı muhteşem hareket. - Ölümü .- Saltanat döneminin değerlendirilmesi, cild XIII, XIV, XV.

Mahmud (başmabeyinci).- Kap-' dan-ı derya makamında yerine atandığı kişi; lâkabı ne idi? - Azledilmesi; sürgün edildiği yer, cild XV.

Mahmud (Afganistan valisinin yeğeni).- İran tahtına çıkmayı nasıl başardı.- Şâh I. Hüseyin'i uğrattığı âkibet.- Karakterinin değerlendirilmesi.- Kendisine kabul ettirdiği pişmanlık.- Tekrar zulümlere başlaması; uğradığı âkibet, cild XIV.

Mahmud (şeyh; Urmiya şeyhinin yeğeni).- Lâkabı ne idi? Kazandığı şöhret.- Validesultan aleyhindeki vaazı.- Ahlâksızlıklarının ortaya çıkarılması

İçin başvuru vasıta, cild X.

Hahmud (Gazne hükümdarı).-Hayatını belirleyen hareketler. -Sultan unvanına karşı değiştirdiği ilk unvan.- Ailesinin taht üzerinde kaldığı süre.- Yalnız kendi hâkimiyeti altındaki bölge.- Yalnız kendi hâkimiyetin] yaydığı bölge, cild II.

Mahmud, Bkz. Kazız&de Rûmî

(I. Murad dönemi riyaziyecisi).

Mahmud Üsküdarlı [büyük şeyh). - Şöhreti, yaşayışı.- İstanbul'a zaferle döndüğünde Kapdan-ı derya Halil Paşa'ya yazdığı mektup.- Yaşının ilerlemişliği.- Halka telkin ettiği saygı; bu hal devlet katında tesirini arttırması.- Üsküdar'da Ali Paşa tarafından ziyaret edilmesi.- Ona münzevi bir hayat yaşaması kararını verdiren şartlar, cild VIII.

Mahmud Urımayı (şeyh). İdamına sebep olan ayaklanma; bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi, cild IX.

Mahmud Efendi (III. Ahmed saltanatı döneminde Şeyhülislâm). - Kendisinden Önceki iki Şeyhülis-lam'ın sürgüne gönderilmesi; azledilmesi, cild XIII.

Mahmud Paşa. - Azledildiği valilik; Mısır valiliğinde yerine atandığı şahıs.- Debdebe ve ihtişam merakı; valilik süresinin kısalığı içindeki davranışı.- ölümü; mezarının bulunduğu yer, cild VI.

Mahmud Paşa (Anadolu beylerbeyi). II. Selim tarafından vezirliğe yükseltildi; kendisine niçin soluk lâkabı takılmıştı? Cild VI.

Mahmud Paşa (Yemen valisi).-

Katledilerek öldü; niçin? Ölümünden sonra takılan ad.- Valiliğinde ilk icraatından biri ne idi? davranışı üzerine düşünceler.- Mısır valiliğine terfi ettirilmesini düşündüren hareketi.- Yemen'in iki valiliğe bölünmesinin sebebi, cild, VI.

Mahmud Paşa (II. Mehmed'in Veziriazamı).- Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.- Semend-ra'yı muhasarası.- Macaristan'da esir alınan askerleri Sultan'a sunduğu şehir.- Bu hükümdar tarafından dövülmesi.- Drakul'a karşı savaşdaki rolü.- Bir Eflâklı esiri sorguya çektirmesi.- Lesbos adasına karşı idare ettiği sefer.-Bosna savaşında oynadığı rol.- tüm adamlarını saygılı himâyesi.-Zwornik şehrinde muhasara altında bulunanlara yardım.- Mora savaşı üzerine Sultan'a tavsiyesi; bu bölgede yönettiği büyük kuvvetler; ordusunun başarıları.- Karaman seferi üzerine ayrıntılı bilgi.- Sul-tan'm nazarında onu mahvetmek isteyen hasım.- Düşmanın muhbirliğinden onun bakımından çıkan sonuçlar.-

Veziriazamlık makamından uzaklaştırıldıktan sonra yürüttüğü görev; Negropont'a karşı sefer yapmakla görevlendirilmesi.-Hangi vesileyle tekrar Veziriazam makamına getirildi? - Yeniden gözden düşmesi.- Sultan tarafından onu ölüme mahkûm ettiren şikâyetler.- Mahmud Paşa'nın değerlendirilmesi; kurduğu dinî vakıflar ve binalar.- Vasiyetnamesinde bulunan sözler.- Halkta bıraktığı sevgi, cild III.

Mahrmd Paşa (Cigala Paşa'nın oğlu).- Vali olarak atandığı şehir; oğullarının sayısı; Mustafa'yı def etmekle görevlendiriliyor.- Başarılan, cild VIII.

Mahpeyker (Sultan I. Ahmed'in gözde kadını).- Daha çok tanındığı adı; erkek evlâdlannın sayısı; II. Osman'a verdiği ziyafet.- Tahta çıktığında oğlunun vasisi oluyor.-karakteri üzerine düşünceler.- Fizik ve moral portresi.- Oğlu İbrahim'i tahta çıkmaya İkna etmek için başvurduğu çâre.- Bu hükümdarın sefahat yönünü tatmin için bulduğu tedbir.- Hükümet üzerindeki nüfuz ve tesiri.- Vardar Ali Paşa'ya yazdığı mektuplar.- Sürüldüğü yer; niçin? Oğlu Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesine müdâhaleye karşı çıkıyor.- Torunu Mehmed'in tahta çıkarılması sırasındaki davranışı.- Küçük Pâdişâh adına saltanat sürmeğe davet ediliyor.- Kara Muradın Veziriâzamlığa atanması sırasında Mahpey-ker"İn söylediği nutuk.- İktidarının zayıflaması.- Bektaş Ağa ile birlikte tasarladığı suikasd.- Ona karşı sarayda tahrik edilen isyan.- Uğradığı âkibet.- Yıkanıp kefenlendiği yer.- Karakterinin değerlendirilmesi.- Ona borçlu bulunulan yapılar.- Arkasında bıraktığı benzerleri, cild VIII, IX.

Milath (Macar şefi. -Kanunî'nin eline nasıl düşüyor; kendisini mahveden hareket; müebbed hapse mahkûmiyeti.- Dinine fcağlıhğı, cÜdV.

Maynotlar. - Venedik'in Bâb-ı Âli'ye ilân ettiği savaşta general Morosinl'nin kendi topraklarına asker çıkarmasına karşı koyuyorlar.- 1685 savaşında Coron muhasarası sırasında Venedik başkumandanına bir heyet gönderiyorlar.- Türklere karşı Venediklilere destek veriyorlar, cild XII.

Makovicz (dükü; Rakoczy'nin oğlu). Bir elbise içinde İstanbul'a gidiyor, cild XIV.

Maksud Paşa (Mısır vali si). -Valiliğini adaletle İdare ediyor.- Azledilmesinin sebepleri, cild X.

Malatesta (Venedik orduları generali). II. Mehmed döneminde Bâb-ı Âli'ye karşı savaşta uyguladığı harekât cild IH.

Malezewsky (Polonyalı albay).-Bâb-ı Âlî katından bir vazifeyle görevlendirilmesi.- Topladığı bilgilerin açıklanması, cild XV.

Mallpleri (Thomas; Venedik cumhuriyeti valisi). - Venedik senetosunun ona II. Mehmed nez-dinde verdiği görev.-Müzâkerelerde bu hükümdar tarafından çıkarılan güçlüklerle karşılaşılıyor, cild III.

Malhâtun (şeyh Edebalı'nın kızı).- Adının mânâsı.- Osman Ga-zi'ye ilham ettiği ihtiras; bu hükümdarla evlenmesinden önceki şartlar.- Ölümü; Osmanlı tarihçileri ona mühimsenemeyen adlar vermektedirler, cild I.

Malkoç Efendi. - Menşei; üçüncü defa atandığı makam. - Bu münasebetle Sultan'm kendisine ödediği tazminat.- vazifesinde sebatlı.- Veziriâzam'ın irâdesi karşısında cessus bağımsızlık.- Görevinden azlediliyor; niçin? Cild IX.

Malta (adası).- Kanunî Sultan Süleyman tarafından muhasarasına karar verildiği dönem.- Türklere karşı gösterdiği mukavemet, cild VI.

Malvezzi (Ferdinand'ın elçisi).-Kanunî ile Avusturya arasındaki baş anlaşmasından sonra, yararlı olduğundan İstanbul'da bırakılıyor.- Hapse atılıyor; niçin? CÜd V, VI.

Memlukler. - Böyle anılmaktadırlar; Halifeler İmparatorluğu üzerindeki tesirleri; yeni hanedanlar kuruyorlar.- Büyüklüklerinin son noktası; ordularının kuruluşu.- Giysileri.- I. Selim'e karşı girdikleri savaş; talihlerinin tersine dönmesi; Kansugavri'nin ölümünden sonra seçtikleri sultan.- Osmanlılara karşı savaşarak yeni mağlubiyetlere uğruyorlar. -Yavuz tarafından itaat altına alındıkları dönem.- İlimlerin Mısır'dan aldıkları destek.- Baharı adı onlara nereden geliyor? Cild IV.

Mamucca Della Torre (Türklerin hizmetindeki Avusturyalı tercüman).- 1678 Rusya savaşında sefer tarihi yazarlığına atandı.-Gördüğü muamele.- Boğaziçi'nin şairane tasvirlerini yapıyor.- Rus harflerini çevirirken güçlüklerle karşılaşılıyor, başarılı olmak için hileye başvuruyor, cild XII.

Mara (despot George'un kızı). Sultan'la evlenmişti; hükümdarın ölümünden sonra babasının yanına sığındı, cild III.

Marcheville (Fransız elçisi). -IV. Murad tarafından mâruz bırakıldığı muamele.- Avusturya elçi-siyle yakın dostluğunun sebebi, clid VIU.

Mardin.- (Anadolu şehri). - Timur ordularına karşı gösterdiği mukavemet.- Bu yerin önemi; İd-ris'in şehir sakinlerine uyarısı; şehrin teslim olması.- kalesinin Timur ve Selimin Paşalarına gösterdiği mukavemet.- Bu kalenin tasviri.- Mardin üzerine ayrıntılı tarihî bilgi.- İç görünüşü.- Mardin'in şöhretini oluşturan Özellikleri.-Garnizonunun aldığı takviye.- Se-lim'in hâkimiyetine girdiğinde mâruz kaldığı muamele, cild II, IV.

Mariazell (kilisesi). Tesisinin menşei; rivayete göre kiliseyle alâkalı mucizeler, cild I.

Marie (Bizans imparatoru and-ronicus'un gayri meş'ru kız kardeşi). Birbiri peşi sıra nişanlandığı hükümdarlar, cild I.

Mariette (Polonya kralı Sobies-ki'nin karısı). Kocasının Viyana muhasarası sırası ve sonrasında kendisine yazdığı mektuplar (mektuplar Türklerin Viyana'yı muhasara ettikleri 1683 tarihini taşımaktadır), cild XII.

Marin Capello (Girid donanması kumandanı). Hanya'nın muhasarası sırasında Suda limanında hareketsizlik içinde görülüyor, cild X.

Malini Sanuto. Yazdığı «Osmanlı İmparatorluğu Tarihi» adlı eseri üzerine düşünceler, cild I.

Markhazy (Paul) Transilvanya tahtı üzerindeki iddiaları; bu şahsiyet üzerine düşünceler; çabalarının sonucu, cild XII.

Marmaris (Batı Anadolu ilçesi). Topografik durumu; bu yer hakkında tarihî ayrıntılı bilgi, cild V.

Marsigli (Bolonyalı).- Kendisini ilme adanmış olmasının delili.- II. Ahmed'den sonra ülkesi elçiliğinin mensubu olarak İstanbul'da görev yaptı; Viyana ve İstanbul'a seyahatleri; yazdığı eser, cild XII.

Martinengo. Kale altlarına kazılan ve patlatılan lağımları bulan âleti ve diğer icâdlarmı gerçekleştirdiği sıradaki yaşayış şartları, cild V.

Martinezzi (G e örge, keşiş).-Macaristan kraliçesi Isabelle'tn katındaki görevi,- Zapolya'nın oğluna vasi atanıyor.- Valantin Toerek'in zehirlerim esin deki rolü.- Martinezzi'nin hilekâr politikası.- Kardinal serpuşunu giymeyi başarıyor.-Avusturya ordusu Lippa'yı muhasara ettiğinde gösterdiği fâaliyet.-Kalenin muhafız kuvvetlerini kurtarıyor; niçin? - Ölümü sırasındaki hal ve şartlar.- Bu konuda ayrıntılı bilgi ve açıklamalar, cild V.

Martolozlar. Böyle adlandırılanlar, cild VI.

Mathias (Cantacuzene'in oğlu). Türklere karşı kazandığı zafer, cild I.

Mathias (Avusturya arşidükü, imparator Rodolphe'un kardeşi).- Kanije'nin alınmasından sonra Veziriazam İbrahim Paşanın ona gönderdiği mektup.- Onu muhasarayı kaldırmak zorunda bırakan şartlar.- Bâb-ı Âlî'nin Transilvanya tahtı hükümlerliği konusunda onun nezdindeki şikâyeti.- Avusturya tahtına çıkışından sonra, Sultan I. Ahmed'le diplomatik münasebetlerinin durumu.- Ölümü, cild VIII.

Maurocordato (Alexandre; Bâb-ı Âlî tercümanı).- Kendisi hakkında verilen idam hükmünden nasıl kurtuldu? - Tercümanlık görevlerinin tekrar

kendisine verilmesi., Barış anlaşması müzâkerelerinde bulunmak üzere Avusturya'ya gönderilen bir heyete katılıyor.- Bu teşebbüsün başarısızlığa uğraması sonunda İstanbul'a dönüyor; gidişiyle dönüşü arasında üç yü geçmiş bulunuyor.-Karlofça barış anlaşması müzâkerelerinde oynadığı rol.- Hakkında ayrıntılı biyografik bilgi, cüd xn, xni.

Maurocordato (Constantin). -Dördüncü defa Eflâk voyvodalığına atandı.- Diğer adaylar arasından

seçilmesinin para olarak maliyeti. -Üçüncü defa olarak Boğdan voyvodalığına geçiyor.- Azlediliyor; sürgüne gönderildiği yer, cild XV.

Maurocordato (Jean; Bâb-ı Âlî tercümanı).- Bu görevde yerine atandığı kişi; bu kişiyle akrabalığı.- Kardeşinin yerine Eflak voyvodalığına atanıyor, cild XIII.

Maurocordato (Nicolas; Bâb-ı âlî tercümanı).- Atandığı makam; gösterdiği sebatsızlıklar; Eflâk voyvodalığına yükseltiliyor.- Avusturyalıların hâkimiyetine düşüyor; onu yoketmek için düzenlenen tertip ve entrikalar.- Avusturya imparatoruna onun azlini İstememeğe karar verdiren sebab.- Ölümü; kendisinin edebî değeri; yazdığı eserler, cüd XVIII, XIV.

Maurocordato (Niccb.s).- Tahtında oturduğu Eflâk voyvodalığında gerçekleştirdiği reform; azledilmesi; hayatını kurtarmak için para olarak ödediği rakam.- Sürgüne gönderildiği yer, cild XVI.

Maximilien II. (Avusturya imparatoru Ferdinand'ın oğlu).- Romalıların kralı olarak taç giydiği dönem.- Tahta çıktıktan sonra Kanunî Sultan Süleyman'la münasebetleri.- II. Selim'le arasındaki politika münasebetleri.- Bu hükümdarla imzaladığı banş anlaşması.- Zapolya'ya vaadi; niçin? Cild VI.

Mazimilien (Avusturya arşidükü).- Polonya ordusu tarafından esir ediliyor.- Fethettiği şehirler. -III. Mehmed'in ordularına karşı Keresztes ovasında verdiği savaşlar.- Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild VII.

Mazar (aşiret memleketi). Bu bölgeyle alâkalı tarihî hâtıralar, Hezdek (tarikât reisi). İran imparatorluğunda yaydığı tarikât, mezheb, cild II.

Mazeppa (Kazak hetmanı).-Ruslara karşı savaşan tsveç kralı XII. Charles kuvvetlerini destekliyor.- Rus elçisinin Bâb-ı Âlî'den Kazak hetmanı aleyhindeki talebi.-Yusuf Paşa'n in hetmandan yana tutumu.- Ölümü, cild XII.

Mecque (Mekke).- Bu kutsal şehirde hac ziyaretinde bulunan ve hac farızasını yerine getiren Osmanlı hanedanı mensupları.- Bu kutsal şehre gitmek için hacı menzil ve konaklan., 1681'de şehre zarar veren müthiş sel

afeti; bu felâket hakkında ayrıntılı bilgi; Yıkılma ve hasarı kim tamir ettirdi?-

II. Muradın bu şehrin fakirlerini korumayı hedef alan fermânı.- Memluk beyi Ahmed'in onlara ödemek zorunda olduğu tahsisat, cild III, VI, XII.

Medem (Rus generali). Rusların Bâb-ı Âlî'ye karşı açtıkları 1769 savaşındaki rolü, cild XVI.

Mâdicis (Lorenzo; Floransa dükü).- II. Mehmed'in dük hatunda iyi düşünceleri vardı; Sul-tan'dan, kardeşinin kaatilini geri verme emrini almayı başardı.- II. Mehmed'e teşekkürlerini bildirmek üzere gönderdiği elçilik heyeti.- İstanbul'daki eski anıtların resimlerini yaptırmak amacıyla gönderdiği ressam.- Osimo şehrinde papalık otoritesine karşı çıkan isyana müdâhalede bulunmasının sebebi.- II. Bâyezid'in ona gösterdiği nezâketin nişanesi, cild ü% IV.

Medie (imparatorluğu). Modern devletler bu imparatorlukla kıyaslanabilirler, cild I.

Medine (Sultan II. Mustafa'nın bu şehir fakirlerinin himaye ve korunmaları yolunda yayınladığı ferman, cild XII.

Medrese (yüksek okul).- Osmanlılarda ilk medrese kurucusu hükümdar.- Medreselerde ders veren müderrisler, cild I.

Okullar.- Ayrıca XVIII. cilddeki İstanbul'un Medrese veya Yüksek Okulları'nı belirten, İstanbul camileri tarihî ve tasvirî listesi'ne de bakınız.

Mehdi.- Müslümanların bu varlık hakkında edindikleri bilgi ve düşünce.- Böyle bir rolü yerine getirmekle görevlendirildiğini iddia eden kişi; bunun âkibeti.- Sahte bir mehdinin yeniden ortaya çıkışı; Edirne eski camiindeki vaazları; bu iddia sahibinin sürgüne gönderildiği yer, cild XI, XII.

Mehdiye (Afrika şehri). Char-les-Quint tarafından muhasara edildi.- Burası hakkında ayrıntılı tarihi bilgi, cild VI.

Mekklzâde Hüseyin Paşa (vezir).- Sürekli olarak Araplarla mücâdele etti; ölümü cild XVI.

Melek Ahmed Paşa (IV. Murad saltanatı döneminde silâhdâr).-Evlendiği prenses; eşi sultanın ona götürdüğü cihaz.- Diyarbekir valiliğine atanarak üç tuğlu vezirliğe yükseltildi.- Veziriazam olarak yerine atandığı şahsiyet.- Ayrıntılı biyografik bilgi.- Karakter ve idaresinin değerlendirilmesi.- Ağalarla arasında patlak veren anlaşmazlık.- Azledilmesi; niçin? - Kendisine verilen valilik.- Veziriazam İpşir Paşa'mn ona karşı kin beslemesi sebepleri.- Gönderildiği valilik.-Bosna valiliğine geçişi.- Ölümü, cild IX, X, XI.

Melek-Constantin, Bkz. Cons-tantin (Azeddin'in oğlu).-

Melek-Bşref (Ermenistan hükümdarı). Alâeddin'e yardımı, cild I.

Melek-Gourghin (Gürcistan hükümdarı).- Timur'un hâkimiyetine karşı isyanı.- Timur'a itaat edeceği vaadinde bulunuyor, cildll.

Melek-İsaac, Bkz. İshak.

Melek Mehmed Paşa (eski sadâret kaymakamı). - Kapdan-ı derya makamında yerine atandığı kişi.- Evlendiği prenses.- Sadâret kaymakamlığı görevini yürüttüğü sıradaki şartlar.- Kapdan-ı derya makamına atandığı sırada vali İğinde bulunduğu eyâlet.- Sultan'ın ona taktığı lakab.- Ege denizinde giriştiği sefer hareketi.- Dönüşünde atandığı görev.- Gidip Kapdan-ı deryalık makamını almak üzere İstanbul'dan ayrılmasını borçlu bulunduğu tesir.- Hayatı hakkında bilgi, cild XVI.

Melek Şah (Aplarslan'ın oğlu ve halefi).- Bu hükümdarın hayatı üzerine ayrıntılı bilgi.- Vefatında bıraktığı çocuklarının sayısı.- Ku-tulmuş'dan inen Selçuklu koluna karşı karan ne idi? - Sarayına götürülen prensler; ölümünden sonra kurulan devlet, cild I.

Melek Şâh (Saisan; I. Kihçarslan'ın oğlu).- Ele geçirdiği hükümet.- Ölümünün kardeşi Mes'uda sağladığı üstünlükler.- Soyağacı tabloda, cild I.

Memekzade.- Şeyhülislâmlık makamında kaldığı süre.- Sürgüne gönderildiği yer. cild X.

Memiş (Kırımlı Şirinbey), Kanunî Sultan Süleyman katında

Seadet Giray konusundaki teşebbüsü, cild V.

Menâsıb-ı İnebahtı. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu adla anılan ve resmi bir sınıf ifade eden memurlar; makamlarının yeri; ma-maşları, cild XVII.

Menasıb-ı Ağrı Osmanlı İmparatorluğunda böyle anılan memurlar; makamlarının yeri, maaşları Cild XVII.

Menasıb-ı Salise. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu adla anılan memurlar; makamlarının yeri; maaşları, cild XVII.

Menasıb-ı Saniye. Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle anılan memurlar, makamlarının yeri; maaşları, cild XVII.

Menasıb-ı Çend.- Osmanlı İmparatorluğu" nda böyle anılan memurlar; makamlarının yeri; maaşları, cild XVII.

Menâsıb-ı Çelebipazarlan.-Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle anılan memurlar; makamlarının yeri, maaşları, cild XVII.

Mengli Giray. Bkz. Ghıray-Menghll.

Mercan (hadım ağası). Cantacuzene'e açtığı zehirleme teklifi; kime karşı? Cild I.

Mere Hüseyin Paşa (Mısır valisi).- Veziriazam olarak yerine atandığı

şahsiyet; ayrıntılı biyografik bilgi.- Veziriâzamhk makamına atanmasını neye borçlu? Görevlerinin yerine getirilmesindeki tavrı. -Kendisi hakkında tahrik ettiği rivayetler.- Makamından azlediliyor.- Entrikalanyla tahrik ettiği idam.- Veziriazamhğı tekrar elde etmesindeki tesir.- Gürcü Mehmed Paşa'yı ona sürgün ettiren sebebler. Yeniçerilerin sırtını sıvazlıyor ve onlara yaranmaya çalışıyor; niçin? - İktidarını sürdürürken kibirli davranışı.- Ulemâ sınıfının başkaldırmasını ezmek için aldığı tedbirler.- Ulamanın isyanı sayesinde zalimliğinin büründüğü karakter.- Sipahileri ve sipâhioğlan-lannı ortadan kaldırmak için ta-sarladiğ plân; buna engel olunması.- Azlediliyor ve bütün görevler elinde alınıyor.- Ölümü, cild VIII, IX.

Mer-Noîre (Karadeniz). Bu deniz hakkında tarih öncesi dönemde düşünülenler, cild VII.

Mesih Paşa (II. Mehmed'in donanmasının Kapdan-ı deryası). - Donanmayla Rodos adası önünde görünmesi.- Giriştiği hareketler.-Çok kuvvetli bir donanmayla Rodos adası önünde tekrar görünmesi.- Asker çıkarma hareketini gerçekleştirdiği yer.- Yönettiği muhasara hareketi üzerine ayrıntılı bilgi.- Gayretlerinin sonucu.- Petro-nion ve Halicarnasse kalelerine yönettiği hücumların başarısızlığı. -Bu seferlerden döndüğünde Sultan tarafından gördüğü muâmele.-Ölümünün sebebi, cild III, IV.

Mesih Paşa (III Murad'm saltanatı döneminde Mısır valisi). -Zalimliği üzerine düşünceler.-Veziriazam olarak atandığı sıradaki yaşı, cild VII.

Masopotamya. İslâmî efsânelerde bu bölge üzerine düşünceler; Müslümanlar için buraya bağlı hâtıralar, cild V.

Mes'ud I. (I. Kihçarslan'ın oğlu).- Mahpus olarak gönderildiği saray; babasının ölümünde kendisini hâkimi olarak bulduğu imparatorluk.- Bu hükümdarın övgüsü; ölümü dönemi; soyağacı tabloda, cildi.

Mes'ud II. (Azeddin Keyka-vus'un oğlu).- Babasının imparatorluğunu gaspedenlere karşı Aba-ka Han'dan yardım istiyor; önce üzerinde hüküm sürdüğü bölge; herşeyye hâkim olduğunda imparatorluğun durumu.- ona karşı Konstantaniye imparatorunun davranışı.- Soyağacı tabloda, cild I.

Mes'ud (Dürzî prensi Fahred-din'in büyük oğlu).- Esir edilerek babasıyla birlikte İstanbul'a gönderilmesi.- IV. Murad'ın emriyle uğradığı âkibet, cild IX.

Mes'ud (Anadolu Kadiaskeri).-Başkalannm onun hakkındaki düşünceleri; divan toplantısında Veziriazam Gürcü Paşa'ya muhalefette bulunması.- Veziriâzam'ın yerine atanmasını teklif ettiği şahsiyet.- Mecliste

sahib bulunduğu tesir, cild X.

Mes'ud Efendi.- Şeyhülislamlık makamında yerine atandığı şahsiyet.- Sultan'ın el öpmesinde giydiği giysi.- Yetki ve iktidarını kullanma tarzı.- Vezirâzam Mehmed Pa-şa'nın atanmasındaki katkısı.-Onu devirmeğe çalışıyor; niçin? Sultan'a karşı suikast tasarısı.-Azledilmesi.- Sultan'ın gitmesini emrettiği şehir.- Ölümü, cild X.

Mes'ud Hocaâde, Bkz. Mes'ud Efendi.

Meslekler. III. Murad döneminde İstanbul'da mevcut bulunan meslek zümrelerinin sayılması, cild VII.

Mevlâna Ali et Tusî (İranlı bilgin). Bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi, cüd III.

Mevlâna Celâle dîn (tasavvuf şâiri).- Alâeddin Keykubad'ın sevdiği şehirlerin surlarına konulmak üzere kitabeler tertib ediyor.- Rûm diyân denilen Anadolu'ya yerleştikten sonra aldığı ad; kurucusu olduğu dinî tarikat.- Taşdığı şeref unvanı, cild I.

Mevlevî (tarikat!).- Sahib bulunduğu önem.- Gösterilen saygı, cildi.

Mezid (Osmanlı Paşası).- İlk mesleği; Bâyezid Paşa'ya gösterdiği mukavemet.- Sonraki zaferlerinin sağladığı şöhret; II. Murad'ın saltanatı zamanında bulunduğu mevki.- Akın hareketinde bulunduğu ülke.- Oğlu ile birlikte şehid olduğu savaş, cild II.

Mezzomorto Hüseyin (Kapdan-ı derya).- 1695 yılında Venedik donanmasına karşı kazandığı zafer; İstanbul'a dönüşü; şan ve şerefle karşılaşma.- Venedik donanmasına karşı Lemnos adası yakınında kazandığı yeni zafer. -Askerî zaferleri.- Asayişin kurulması yolunda Vezirâzam'a verdiği destek; İmparatorlukta tam bir disiplinin kurulması amacıyla desteğini genişletmesi.- Ölümü, cild XII.

Mihailowicz (Alexis; Rusya çarı).- Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçi.-Sultan İbrahim'in ona yazdığı mektup.- Bu mektuba Çar'ın verdiği cevap.- Vezirâzam'ın aldığı mektup, cild X.

Michalegrad (yeni Sırbistan kalesi). Topografik durumu; inşâsı üzerine düşünceler, cild XVI.

Michel (Rusya çarı). Bâb-ı Âlî'ye yazdığı mektubun konusu, cüdX.

Michel (Eflâk voyvodası). Taşdığı lâkab; onun özelliğini oluşturmuş husus.- Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı ordularına karşı savaşıyor.- Vezir Hafız Ahmed Pa-şa'yı Niğbolu'da düşürdüğü tuzak.- Bâb; Âlî'ye yaklaşmaya çalışıyor.- İmparator Adolphe'le müzâkereleri.- Transilvanya'yı işgal ediyor ve savaşı, hükümdarlık beratını Bâb-ı Âlî'den almayı başardığı Eflâk'a sıçratıyor.- Onu Öldüren kişi, cild VII, VIII.

Midine (Eflâk voyvodası).- Bu voyvodalıkta yerine aldığı kişi; menşei; Arslan Paşa'nın onu hareketle küçük düşürmesi; bunun intikamını alıyor; İsyandan önceki hareketler.- verdiği zararlar.- Bildiği diller; sığınmak zorunda kalıyor, cild XI.

Mico Ferenz (Bethlen'n Bâb-ı Âlî katındaki memuru). IV. Murad katında kendisine verilen görev; kazandığı başarı, cild IX.

Mihmandar.- Doğu'da bu görev ne gibi hususları yapmayı gerektirir? Görevin eskiliği, cild VII.

Mihri (Türk kadın şair). Şöhreti, cüd IV.

Mihaliç (Anadolu şehri).- Şehrin bulunduğu yer; adı nereden geliyor? Cild I.

Mihal- Köse. Bkz. Köse Mihal.

Mihamoğlu.- Kumandanı olduğu birlik; rütbesinin aile içinde veraset yolu ile intikali.- Akrabası olduğunu iddia ettiği hükümdar. -Süleyman'ın nezdindeki tüşebbü-sü; ondan aldığı cevap.- Sadık kaldığı hükümdar.- Musa Çelebi'nin saltanatı döneminde yürüttüğü görev.- Bu Fetret dönemi hükümdarının düşmesinden sonra bu döneme son veren Mehmed Çelebi ile anlaşması.- Adına bağlı olan şan ve şeref ; bu şahsiyetinin politik davranışı.- Oğulları, cild I, II.

Mihaloğlu Mehmed (Akıncılar kumandanı). Kanunî Sultan Süleyman'ın Macarlara karşı seferinde tahribedeceği emrini aldığı bölge, cüd V.

Mikics (Macar muhaliflerinin şefi). - Ahâlisinden olduğu memleket. - Şeflikte yerine geçtiği kişi, cüd XVI.

Milçia (sultan; II. Osman'ın kadım).- Menşei; güzelliği; Sultan Osman'dan meşru kadım unvanını nasıl elde etti?- Doğurduğu şehzade; II. Osman'ı karşılamak üzere gitltği şehir; Sultan üzerindeki tesiri; Sultan'a verdiği ziyafet ve bu vesileyle oğlunu kaybetmesi, cüd vni.

Miloş Kabiloviç (Sırb asîli).-Kosova savaşı sonunda I. Murad'ı Öldürmekle işlediği cinayet.- Bu konudaki bilgî ve rivayetler; hare-ketlnni açıklamasında gösterilen sebep, cild I.

Minkârizâde.- Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı şahsiyet.- Ünlü hoca Vâni Efendi ile arasında çıkan anlaşmazlık; hangi konuda?, Minkarizâde'nin azledilmesi; niçin? Cild XI.

Miquez, Bkz. Míguez.

Miraşah (Timur'un oğlu).- Aldığı valilik ve berat.- Babasının ona hükümranlığı bıraktığı devlet. -Bu hükümdarın aşmıklannın sebep olduğu karışıklık, cild II.

Mîremçelebl (Osmanlı hukukçusu). Bu şahsın değerlendirilmesi, cild IV.
Mîrîmah (Kanunî'nin kızı, Veziriazam Rustem Paşa'nın kadını).
Yararlandığı günlük geliri, cild VII.

Mîrîmah (Sultan II. Mustafa'nın kızı). Doğumu ve ölümü, cüd XVI.

Mîr Mehmed (Kazu beyi).- Ka-rekteri üzerine düşünceler.- Çâli-âde'nin onun hakkında Veziriazam Husrev Paşa'ya şikâyetleri; Veziri-âzam'ın tehdidi.- Veziriâzam'ı öldürmeğe kalkışması; niçin? Ölümü, cild IX.

Mirza Baber (Gazne hükümdarı). Menşei; Şah İsmail'in ordularına yardımı; yenilgiye uğraması, cUdIV.

Mirza Mustafa Efendi (III. Ah-med'in saltanatı döneminde ka-diasker).- Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât; görevi süresince gerçekleştirdiği reform. -Azledümesi sebebi, cild XIII.

Mirza Pîr Mehmed (Timur'un torunu).- Evlendiği prenses.- Kendisine verilen kumandanlık; basanları.- Hâkimiyeti altına aldığı bölge.- İşlediği cinayetler.- Timur'dan gördüğü muamele, cild II.

Mirza Sultan Ali (Şah İsmail'in nedimi). Çaldıran savaşında candan bağlılığıyla İsmail'in hayatım kurtarıyor, cild IV.

Mîsistra (Peloponese şehri). Durumu, cild XII.

Mısırlızâde İbrahim (IV. Mehmed saltanatı döneminde Kap tan-ı derya), bu makamda yerine atandığı kişi; üç tuğlu vezir rütbesi alıyor, cüd XII.

Mısrî (Halvetîler şeyhi; derviş-niyâziler tarikatının kurucusu).-Linini adasına sürülmesi sebebi-Kim onun aleyhinde bulundu? -Sürgünden getiriliyor, niçin tekrar sürgüne gönderiliyor?- Ölümü,

Mocenîfo (Lazzaro; Venedik donanması amirali) Çanakkale boğazı çıkışındaki savaşta Osmanlı donanmasına karşı zaferi.- Ve-nedik'e muzzafferâne girişi.- Donanmasının Osmanlılannki karşısında üstünlüğü; kuzey Afrika ülkelerine karşı verdiği savaş.- Seferinin başarılan.- Bindiği amiral gemisi bir felâketin kurbanı oluyor; ölümü, cild X. XI.

Mocenigo (Pietro; Venedik donanmasının başamirali).- Görevlendirildiği sefer; gidiş yolu üzerindeki şehirleri muhasara ediyor.-İzmir'i zaptındaki davranışı.- SÜif-ke'de muhasara altında bulunan Kasım Bey'e yardım götürüyor.-Bu hükümdardan gördüğü minnettarlık karşılığı.- Seferleri sırasında tahribata uğrattığı şehirler.- Venedik ünlüler mezarlığı (Pantheon) 'ndaki mezar kitabesinde okunanlar, cild III.

Modezelvski (Polonya kralının İstanbul elçisi). Bâb- Âlî katındaki görevinin konusu, cild XII.

Modon (Mora şehri).- II. Bâyezid tarafından muhasarası.-Osmanlıların

hâkimiyetine nasıl düştü? - Uğradığı tahribat.- Bu şehrin zaptının Navarin ve Coron şehirlerinin kaderi üzerindeki tesiri.- 1687'de Türkler tarafından Venediklilere karşı savunuluyor.-Şehrin teslim olması zorunluluğu; kim tarafından üstüste zaptedildi? CUd IV, XII.

Modrenî (Firikya şehri). Durumu; Şehirlilerin zenaati, cüd I.

Moğollar (İmparatorluğu).- Eski devletlerle kıyaslanabilir.- Avrupa'da hâlâ bu tarihin uzmanı yok.-Selçuklu İmparatorluğunun kaderi üzerindeki tesiri; bizzat kendisini tehdit eden kader, cild I.

Moğollar. - Selçuklu İmparatoru Alâeddin'in ülkelerinde yap-tıklan tahribat.- Küçük Asya'yı istilâ ettikleri dönem.- İmparatorlarına saygı göstererek bu toplumun kullanılması.- İmza karşılığında imparatorlarına hizmet ediyorlardı.- Zaferlerini kutlama tarzı, cüd I, II.

Moğol Tarihçileri. Milletlerinin men'şei üzerindeki görüşleri, cild I.

Mohacz (Mohaç) (Macaristan'ın kasabası).- Topoğrafik durumu; dolaylan.- Türklerle Macarlar ve müttetikleri arasındaki meydan savaşından sonraki durumu.-Türkler 1687'de aynı yerde yenilgiye uğruyorlar.- IV. Sultan Meh-med'in bundan duyduğu üzüntü.-Bu savaşın sonuçları, cüd V, XII.

Mehmed I. (Yıldırım Bâyezid'in en küçük oğlu).- Babasıyla Timur arasındaki savaşın içinden nasıl kurtulabildi?- Babasını esirlikten kurtarmak için giriştiği teşebbüs.-Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılma hâlinden kurtanp bütünlüğüne kavuşturuyor.- Kardeşleri arasında tek meşru hükümdar olarak sayılıyor.- Çelebi olan lâkabının mânâsı.- Ankara savaşından sonra nasıl kurtuldu?- Sürekli uğraşma-ılan.- Üzerinde hüküm sürdüğü ülke.- Kardeşi İsâ ile yaptığı savaş.-Başını kardeşi Süleyman'a gönderdiği Paşa'nın kesik başı.- Babasının cesedini gömdüğü cami; kudretinin yayılması.- Tokat'da içinde bulunduğu müşkil durum.- Ankara'nın teslim olduğunu Öğrendiğinde düştüğü ümitsizlik; yaklaşmasının kardeşi Süleyman'ı korkuya düşürmesi.- Gecikmesinin sebebi.-

Süleyman'a karşı ittifak anlaşması yaptığı hükümdar; kardeşi Musa Çelebi'den gelen teklif; bundan elde ettiği yarar.- Bizans imparatoru Manuel Paleoîogue'a yardımları; imparator kardeşi Musa tarafından yenilgiye uğratılıyor.- Ona ülkesine dönme karan verdiren sebebler.- Musa'ya karşı ittifak anlaşması yaptığı hükümdarlar.- Bu şehzade ile kendisi arasındaki savaş hakkında ayrıntılı bilgi.- Savaşın neticesi.- Saltanatı sırasında imparatorluğun durumu.- I. Meh-med'in fizik ve moral portresi.- Anadolu'ya geçmesini gerektiren olaylar., Cüneyd'e itaat altına girmesi

ihtarında bulunuyor; bunu red etmesi üzerine açtığı savaş.-İzmir'i muhasara altına alıyor.- Bu şehrin muhasara sebebiyle aldığı görüntü.- Rodos şövalyelerine ait yıktığı bir kale konusunda şövalyelerin büyük-üstadına verdiği cevap.- Cüneyd'e karşı nasıl davranıyor? Karaman'a karşı aldığı tedbirler.- Karaman Beyi ile barış yapılıyor; I. Mehmed'in yakalandığı hastalık; nasıl iyileşti?- Karaman Be-yi'ne karşı cömertçe davranışı. -Çelebi Mehmed'in donanmasıyla Venedik'inki arasında kanlı bir çatışmaya yolaçan sebebler.- Vene-dikle yeni bir anlaşma imzalanması.- I. Mehmed'in Dicle ve Oxus nehirleri arasındaki bölgenin çeşitli hânedânlarıyla haberleşmesindeki amaç.- Kudretinin Avrupa'da gelişmesi.- Tekrar Anadolu'ya geçmesini zorunlulaştırıcı şartlar.- devletlerinde patlak veren dinî isyanlar; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Mustafa'nın Bâyezid'in mirasına karşı yürütmek zorunda olduğu mücâdele.- Kardeşi Kasım'a karşı davranışı.- Kostantaniye'den geçerken nasıl karşılandı?- Ölümünü çabuklaştıran kaza; ölümün-

den önce uyulması isteğiyle Bâyezid Paşa'ya verdiği talimat. -Kardeşi Süleyman Çelebi'nin oğlunu uğrattırdığı âkibet.- Ölümü.-Ölümü olayını gizlemek için acele alınan tedbirler.- İmparatorluğunun birçok şehrini süsleyen mimarî eserleri.- Mezarının bulunduğu yer; bu anıt eser üzerinde düşünceler.- Birinci Mehmed'in ve saltanatı döneminin değerlendirilmesi, cild II.

Mehmed n. (II. Murad'ın oğlu). Nasıl bir lâkabı vardı? Doğumundan önceki ve doğumunu takibe-den olaylar.- Babasını rızasıyla tahta çıktığı sıradaki yaşı.- Babasının zorunluluk sebebiyle tahta gelmesine karşı çıkmaması için başvuru tedbir; gitmesi emrini aldığı yer.- Tahttaki bu değişiklik sebebiyle Halil Paşa'ya beslediği kin.- Evlendiği prenses.- Bu vesileyle yapılan tören ve şenlikler; tahta çıktığı dönem.- Politikasıyla alâkalı ilk hareketler.- Huzuruna kabul ettiği elçilik heyeti.- Karaman Beyi ile ittifakı.- Kostantaniye imparatorunun talepleri.- Bu hükümdara karşı duygularını gizlemesinin sebebi.- Başkaldıran yeniçerilere karşı davranış tarzı. Hasmâne tedbirleri sebebiyle Kostantaniye imparatorunun kapıldığı endişe.- Bu hükümdarın elçilerine nasıl cevap veriyor.- Boğaziçi'nin Avrupa yakasında yükselttiği kale.- İmparator Constantin'e savaş ilân etmek için yararlandığı vesile.- Savaşa başlamadan önce aldığı tedbirler.- İstanbul'a karşı projelerinin peşinden meşgul olduğu husus.- Kostantaniye muhasarasına başladığı yıl.- Bu konuda ayrıntılı bilgi.- Hangi vesileyle atını dalgalı denize sürüyor.- Kapdan-ı derya Baltaoğlu'na kendi eliyle verdiği ceza.- Donanmasının gemilerini İstanbul Umanına sokma karar an.-Bizans imparatoruna gönderdiği

mesaj.- Ordugâhındaki beyan ve ilânları., Kararsızlığı.- Onu ilk kararında ısrara döndüren kişiler.-Verdiği hücum emrinin raporu (rö-lesyon).- Şehrin alınmasından sonra bu hükümdarın İstanbul'a zaferle girişi.- Ayasofya'yı gördüğünde duyduğu hayranlık.-Mabedin içinde tahribatla meşgul bir askere verdiği ceza; bu dinî anıtın Sultan tarafından İslâmî i-badete açılması.- Zaferden sonra bu hükümdarın Özel davranışı. -Hıristiyanları himâyesi altına alması.- Rum patrikine karşı hayırhah niyetinin delili.- Galata Cenevizlilerine karşı dikkati; İstanbul'da yerleştirmek üzere diğer şehirlerden getirttiği halk toplulukları.- Edirne'ye dönüşünde peşindeki maiyyeti; Veziriazam Halil Pa-şa'dan nasıl intikam alıyor.- Komşusu hıristiyan devletlerine kabul ettirdiği yıllık vergi. - Pelopo nese'in seçkin ailelerine gönderdiği berat. - Sırbistan'ın fethini düşündüğü dönem; bu ülkenin despotuna gönderdiği elçilik heyeti.- Bu despota karşı giriştiği savaş; bu despota lütfettiği bansın fiyatı.- İstanbul'u konu aldığı güzelleştirme ve idare çalışmaları.- Sırbistan'a karşı yeni teşebbüs.- Kendisine Rodos şövalyelerine savaş ilân ettiren sebep.- Bu seferle görevlendirdiği Kapdan-ı Deryâ'ya nasıl muamele ediyor.- Lesbos adası prensini huzuruna kabulü. Zaptettiği ada.- Belgrad muhasarasının başarısızlıkla sonuçlanması.-Edirne'de verdiği ziyafetleri; hangi vesileyle?- Sultan'ın Sırbistan ve Mora seferi.- Basanları.- İskender Bey'le yaptığı banş anlaşması.- Bu Bey'e Alessio savaşını kaybeden İskender'in Sultana teklifleri.-

Onunla yapılan banş anlaşması.-Fâtihten Sultan Mehmed'in karakterini oluşturan özellikler.- Bu hükümdarla Cenova cumhuriyeti arasındaki savaş: niçin? Sinop şehrine sahip olması tarzı.- İnşâ ettirdiği dev cüsseli gemi. II. Mehmed'in İran hükümdân Uzun Hasan ve Trabzon imparatoruna karşı niyeti.- Bu imparatorluğa sahip olmasındaki kolaylık.- Bu imparatorluk hanedanı Comnen'lere karşı davranışı.- İmzasını atarken kullandığı unvan.- Wlad'ı voyvodalıktan uzaklaştırmak düşüncesinin sebebi.- Zâlim Wlad'm davranışını öğrenince öfkeye kapılıyor.- Savaşı onun bütün topraklarına yayıyor; gözlerinin önündeki dehşet verici görüntü; bu vesileyle söylediği sözler.- İstanbul'a dönüşü; hareket etmeden önceki disiplin hareketi. -Lesbos adasını fethettiği dönem.-Buna karar verdiren sebebler. -Esir edilen üç yüz korsana uyguladığı muamele.- Lesbos dükü Gate-lusioya karşı şiddetli davranışının konusu.- Bosna kralıyla yaptığı savaş; niçin? - II. Mehmed'in ülkelerini zaptettiği hükümdarlara karşı politikası.- Karaman'ın zaptedilmesi emrini veriyor; niçin?- Bu ülke hakkında verdiği karar; fetih sı-rasında

uygulanmasını istediği sert emirler.- Veziriazamını makamından azletme tarzı; yerine atadığı kişi.- Arnavut Beyi İskender'le aralarındaki banşı sürdürme teşebbüsü.- Bu Bey'le arasındaki savaş hakkında ayrıntılı bilgi.- İskender Bey'i öldürtmeğe teşebbüs ediyor; onunla şahsen döğüşmek istiyor; karşılaştığı mukavemet.- Croia muhasansım kaldırmak zorunda kalıyor.- Amavutlan hâkimiyeti altında tutmak için tedbirler alıyor.-İskender Bey'in ölümünden sonra kendisini verdiği çalışmalar, inşâatlar.- Negrepont'un fethine teşebbüs ediyor.- Sultan'ın Eğriboz garnizonuna karşı davranışı.-Uzun Hasan'm Karaman'ı tahri-bettiğini öğrenen II. Mehmed'in öfkesi.- Bu vesileyle oğluna yazdığı mektup.- Sultan'm Uzun Hasan'ın Karaman'ı tahribettiğini öğrenen II. Mehmed'in öfkesi.- Bu hükümdara karşı Anadolu'da yapacağı savaş.- Paşalarından birinin yenilgisi.- Bu meseleyi kökünden kesip atmayı düşünüyor.* Ordu üzerinde gerekli tesiri elde ediyor; neticede zafer geliyor.- Savaşın kazanılmasından sonra idamlar emrediyor. -Kadın erkek bütün esirlere hürriyetlerini veriyor.- İstanbul'a dönüşünün işareti olan ilk politik hareket.- Mahiri u d hakkında hükmünü veriyor.- Ona karşı şikâyetleri. -Venedik cumhuriyetine barış teklif ettiriyor; ne amaçla?- Bu müzakerelerin neticesi.- Hazırladığı sefer.- orduyu yönelttiği ilkeler. -Kırım'ın itaat altına girmesinden sonra silahlarını taşıdığı ülke.- Polonya kralının elçileri Etienne ve Casimir'e nasıl muamelede bulundu?- Rosboeni savaşında yeniçerilerin cesaretini ortaya çıkardığı ok.- Kral Mathias'ı Semendra muhasarasından caydırmak için başvurduğu çâre.- Dehâsının karakterini açığa vuran müesseseler.- Venedik'le müzâkerelerin tekrar başlaması.- Sultan'ın politikası.- Napoli kralı Ferdinand'la ititfak anlaşması.- Venedik cumhuriyetinden talebi.- Scutari'yi muhasara etmeğe geliyor.- Kalenin şehir sakin- leri lehine teslimini kabulü; onlara karşı davranışı.- Scutari önüne gelişi.- Muhasarasına katılması.- Yapılan anlaşma gereğince şehrin teslimini kabul ediyor; savaşı yeniden Macaristan'a götürüyor.- Sultan Mehmed'le Mısır ara-

sındaki düzgün ahengi karıştıran sebebler; saltanatının son yıllarında yeni teşebbüslere geçtiği ülkeler.- Napoli kıyılarına bir iniş yapmayı tasarlıyor.- Bu sebeble Gedik Ahmed Paşa'ya verdiği emir.- Rodos adası konusuna geriye doğru bir göz atış.- Saint-Jean şövalyelerine karşı bir teşebbüse geçmesi hususunda karar vermesinde tesirli olan kişiler.- Ordularının başarısızlığından ötürü kendisini nasıl teselli ediyor?- Yeni projeler tasarlıyor; ölümü anındaki yaşı; saltanat süresi.- Onun tarafından kaç imparatorluk, kaç devlet, kaç prenslik veya beylik ve şehir fethedildi?-

Ebedî istirahatgâ- hinin bulunduğu yer; türbesinde bulunduğu söylenen kitabe.- Karakterinin değerlendirilmesi, ahlâk ve inançları.- Fizik portresi.- İkinci Mehmed'in yapıları ve politik müesseseleri.- Zekâ ve bilgilerinin seçkinliği.- Tahta çıkmadan önce mektuplaşmakta olduğu hükümdarlar.- Saltanatı döneminde ün sahibi olmuş, ilimde, edebiyatta ve şiirde yücelmiş şahsiyetler.- Kendi şiirlerinde kullandığı ad, cild II, III.

Mehraed m. Tahta çıkışı.- Bu vesileyle kardeşlerine karşı davranışı.- Yeniçerilere dağıtılan cülus başışının tutarı.- Verdiği emirle Okmeydanı'nda kılınan umumî ve bütün halk topluluklarının katıldığı namaz; niçin?- Tahta çıkışı münasebetiyle huzuruna kabul ettiği elçiler.- Emrettiği mali tedbirler.- Şarap ve eğlence yerlerini yasaklayan fermanı.- Macaristan seferi için İstanbul'dan hareket ettiği dönem.- Erlau şehrini muhasara altına alması.- Payitahtına dönmek için gösterdiği arzu.- Almanlara ve Macarlara karşı verdiği savaş üzerine ayrıntılı bilgi.- İstanbul'a dönüşünde parlak bir şekilde karşılanması.- Eski âdet ve geleneklere aşın bağlılığı yüzünden kendisini mâruz bıraktığı tehlike.- Papa'nın Fransız muhafız birliğiyle imzaladığı anlaşma.- Onaltıncı asrın son üç yılı içindeki yabancı devletlerle münasebetlerine bir göz atış.- Ka-nije kalesi savunucularına gönderdiği garib Hatt-ı Şerif.- Oğullarından birinin idamını emrediyor; niçin? Ölümü dönemi; bu olay öncesi olayları. - Saltanat döneminin değerlendirilmesi.- Bu hükümdarın mânevi portresi.- Saltanatı döneminde yaşamış olan ünlü İslâm hukuku bilgileri.- Sarayında yaşayan Tatar ilim adamları.- Seçkin din adamları.- cenaze töreni, cild VII, VIII.

Mehraed IV. (Sultan İbrahim'in oğlu).- Yedi yaşındayken kendisini tahta çıkararak hal ve şartlar.- Kılıç kuşandığı dönem.- Cülus bahşisi olarak dağıttığı para tutarı.- Saltanatının ilk yılında yer alan isyanlar.- Veziriazam Sofu Mehmed Pa-şa'yı azlettiği divanda gösterdiği mizaç yapısı.- Avrupa ve Asya devletleriyle ilişkileri.- Sünnet edildiği gün geçirdiği kaza.- Saltanatı döneminde gözle görülen, dikkati çekici ilerlemeler.- Sultan'a karşı düzenlenen suikasd.- Bu durumdaki davranışı.- Venedik, İspanya ve Avusturya ile yürümekte olan diplomatik ilişkileri.- Anadolu'da Abaza Hasan ve İpşir Paşa isyanının İstanbul'da sebep olduğu endişe.-Sultan'ın başkanlığındaki divan toplantısı., Tütün İçenlere karşı sert davranışı.- Kendisinin aldirdığı idarî tedbirler.- İnan, Hindistan ve Polonya elçilerinin huzura kabulleri.- İpşir Paşa'nın Veziriâzamhk makamına atanması ona üzüntü veriyor.- İpşir Paşa'nın kendisine s nduğu zengin hediyeler.- İsyân eden bir birliğin hatırını hoş tutmak için zorla davet edildiği ayakdivanı.- Tasvib etmek zorunda

kaldığı idamlar.- Sarayına gelen elçilikler.- Kendisine karşı suikasd tertibi.- İmparatorluğun durumu., Sultan tarafından sipahilerin yok edilmesini amaçlayan karar.- Avlanmaya karşı duyduğu ihtiras derecesindeki merak.- Transilvanya'nın istilâsı hususunda Tatar hanına belirttiği memnurluk.- Abaza Hasan'a karşı aldığı karar.- Bursa'ya hareket ediyor; ne amaçla? Kendi devletleriyle Avusturya'ninkiler arasındaki diplomatik ilişkiler.- Ordularının Macaristan ve Rusya'da başarılar kazanmalarından duyduğu sevinç.- Edirne'ye hareket ediyor.- Validesultan'm teşvikiyle Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın davranışlarını gözetim altında tutmak karar veriyor.- Transilvanya'yı bir pašalığa dönüştürmeyi düşündüğü dönem. Macaristan'a karşı savaş karar veriyor. Neuhausel'i zaptetmesinden sonra Veziriâzam'a gönderdiği tebrik mektubu.- Kendisine payitahtta görünmek zorunluluğunu hatırlatan Kadıasker'e verdiği cevap.- Oğlu şehzade Mustafa'nın doğumundan duyduğu sevinç.- Özellikle kendisini verdiği zevkler. -Yanbolu dolaylarında zevkaldığı partileri. -Kendisi tarafından Avusturya imparatoruna gönderilen elçilik heyeti.- Kaabiliyet ve istidada verdiği önem ve destek.- Macaristan'a karşı açılan seferden dönen Veziriâzam'ı kabulü.- Ziyaret ettiği yerler.- Validesultan'ın ona sunduğu hediyeler.- Birçok Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkileri.- Kendisi tarafından Moskova çanna gönderilen mektup.- Girit savaşının devamına karar veriyor; bu konuda ettiği fedâkârlık. - Gözdesi kadının onun üzerindeki etkisi.- Bu kadının oğlu lehinde işlemeğe hazır olduğu cinayetler.- Zamanında Basra, Mısır ve Mekke'de çıkan karışıklıklar; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Bâtıl itikatları ibâdete karıştırmak isteyen baskılara karşı gösterdiği dikkat.- 1668 yılındaki diplomatik ilişkilerine bir göz aüş.- Bir Rus elçisine yaptığı ağır muamele.- Saray yıldızbilimcisinin ilmine uyması., Larissa'ya gitmeye karar veriyor.- Tasarısına uygun olarak ordu başında İstanbul'dan ayrılıyor.- Getharino yakınında kendisini mâruz bıraktığı tehlike. - Oğullarından ikisini öldürtme teşebbüsü.- Karakterinin değerlendirilmesi.- Gösterdiği cesâ- ret delilleri,- Kandiye'nin zaptedildiği müjdesi karşısında duyduğu heyecan; Bu mutlu olayın kutlanması için imparatorluğun her tarafında şenlikler tertiplenmesini emrediyor.- Kandiye barışından sora kendisi tarafından Venedik'le yapılan barış anlaşması. Boğdan ve Eflâk voyvodaları ve Kazaklarla ilişkileri.- Kralın bir mektubunu sunmakla görevli Polonya tercümanına verdiği cevap.- Polonya'ya karşı açtığı sefer; bu konuda ayrıntılı bilgi. Edirne'ye dönüşü.- Evvelki seferin tekrarı.- Osmanlı orduları bakımından üzücü sonuç.- Oğlunun sünneti ve kızının düğünü

münasebetiyle verdiği ziyafetler. -Bu vesileyle kendisine sunulan hediyeler.- Polonya ile imzaladığı barış anlaşması.- 1677 yılında Rusya'ya savaş ilân ediyor.- Bu seferin idaresine memur ettiği şahıs.- Bu sefere hiçbir suretle katılmak istemiyor.- Bu seferin sonuçları. Sefer sonunda Veziriâzam'ı parlak törenlerle karşılaması.- İstanbul'a dönüyor.- Dniester'i tahkim ettiri-

yor.- Boğaziçi kıyısında yaptırdığı bir saray kendisine muazzam masraflara mal oluyor.- Ukrayna'dan aldığı telâşa düşürücü haber.- Saray Özel hazînesinin mevcut değerlerinin sayımını yaptırıyor.- Saltanatı döneminde zina suçunun cezalandırıldığı ilk oluyor.- Recmet-mek, taşlanmak suretiyle uygulanan bu idamda bizzat hazır bulunuyor.- Veziriazam tarafından tas-vib gören, fakat divanın ve Şeyhülislâm'ın itiraziyle karşılanan kardeş öldürme karan projeleri.- İstanbul'da boza içilmesine ve eğlence yerlerine müsaade edildiğini öğrenince duyduğu öfke.-Bir su basması sonucu Kutsal şehir Mekke'nin 1681de uğradığı felâketleri tamir ettiriyor.- Rusya ile barış anlaşması imzalıyor. -Fransa elçisine gösterdiği güven.-Macaristan'ı Toekoeli'nin lehine kullanıyor.- 1682'de Avusturya'ya savaş ilân ederken kullandığı ihtişamlı sözler, otağları, geçit alayı., Bu görülmemiş derecedeki lüks ve ihtişamın orduda tahriklere sebep olduğu söylentileri.-Veziriâzam'a hitaben tebrikleri.-Parkany savaşının kaybedildiğini öğrenince Veziriazam için söylediği suçlayıcı ve mahkûm edici sözler.- Kumanda kadrosunda yaptığı büyük değişiklik.- Rütbesinin düşük oluşundan şikâyetleri bulunan başsilahdan Süleyman'a teselliler vermesi.- Cezayir dayısının sunduğu hediyeleri kabul ediyor.-Eski kaymakamlarından birine karşı iyiliği.- Buda'nın muhasarası sırasında yayınladığı fetva.- Mo-haç'da ordusunun yenilgiye uğramasından duyduğu üzüntü.- İsyan eden ordu tarafından tahttan indiriliyor.- Karakteri ve tahttan düşmesinin sebepleri., Kapatıldığı hapishane.- Ölümü, cild X, XI, XII.

Mehmed (Circe beyi). Yukarı-Mısır'da yararlandığı nüfuz ve tesiri; ülkenin valisini sınır dışına atmayı tasarlıyor; isyanı üzerine ayrıntılı bilgi.- Uğradığı âkibet, cild XI.

Mehmed (Bekir'in oğlu; Bağ-dad'da polis subayı). ahlâkı üzerine düşünceler; Babası ile Bağ-dad'dan ayrıldığı sırada kendisi ve babası hakkında tertiplenen bir düzen.- Bağdad muhasarası sırasında İran casusluk teşkilâtiyle alâkaları bulunduğu ileri sürülüyor.- Mehmed babasının suçluluğuna inanmış bir tavır takınıyor ve adamın haksız yere cezalandırılmasına yol açıyor. -Durumu öğrenen İran şahının duyduğu öfke.-Mehmed sürgüne gönderiliyor.-Ölümü, cild IX.

Mehmed (III. Murad'ın oğlu). -Sünnet düğünü şerefine tertiplenen ziyafetler.- Kendisine bir harem, muhafızlar ve bir saray verildiği çağ.- Atandığı sancak.- Göreve aldığı emirle başlıyor, cild VII.

Mehmed (Nasuh Paşazâde'nin oğlu).- Kara Mustafa Paşa tarafından takibedildiğinden babasının evinden kaçtıktan sonra yakalandığı yer.- Sonu.- Yazdığı eser, cild X.

Mehmed (Kanun! Sultan Süleyman'ın oğlu).- Atandığı valilik; kendisine verilen tahsisat.- Valiliğe atanması töreni.- Ölümü., Cenaze töreninin yapıldığı gün.- Türbesinin bulunduğu yer; bu anıt üzerine düşünceler, cild V.

Mehmed (Sultan İbrahim'in oğlu).- Babası tarafından bir sarnıca atılıyor; niçin? Alnındaki yara izi o zamandan kalma.- Manisa valiliğine atanması, cild X.

Mehmed (şehzade camii). Bu bina hakkında ayrıntılı bilgi; içinde bulunan hat sanatıyla ilgili levhalar, cild XVIII.

Mehmed (Nişancı Paşa). -Veziriazam olarak yerine atandığı kişi; hakkında ayrıntılı bilgi.- Azledilmesi, cild XIII.

Mehmed Ağa (Kahyabey-Dahi-liye nâzin).- Veziriazam İbrahim Paşa'nın akrabası olması sebebiyle nüfuz sahibiydi.- Ortaköy'de yaptırdığı cami, cild XIV.

Mohammed almostavsâr (Molla Abdulmelek'in rakibi). Abdulmelek'in bu şahsa karşı verdiği unutulmaz savaş; yenilgisi; ölümü, cild VII.

Mehmed Baltacı (III. Ahmed saltanatı döneminde Veziriazam). - İmparatorluğun bütün valilerine gönderdiği emirler.- Son derece büyük bir balığın yakalanmasıyla ilgili olarak anlattığı hikâyeler.- İmparatorluk mührünü, yâni Veziriâzamlık makamını ele geçirme tarzı.- Zekâ ve karakterinin değerlendirilmesi.- Hakkında ayrıntılı bilgi.- Azledilmesi sebebi; atandığı valilik.- Sürgüne gönderildiği yer;- Veziriâ- zamlığa tekrar getirilmesini borçlu bulunduğu tesir.-Avustuiya ile barışın muhafazası teşebbüsleri.- Rusya seferine hareket hazırlıkları,, Ordunun ve donanmanın kuvvetleri hakkında düşünceler.- İlerleyişini nasıl düzenliyor?- Bu Rusya seferleri üzerine ayrıntılı bilgi.- Sonunda yapılan barış anlaşması.- Edirne'ye dönüşü.- Azlini gerçekleştiren düşmanları; sürgüne gönderildiği yer; ölümü, cild XIII.

Mehmed Boyeğri (Suriye valisi).- Veziriazam makamında yerine atandığı kişi; hakkında ayrıntılı bilgi.- İstanbul'a varışı; Şeyhülislâm ona düşman.- İdaresi kesin kararlarla ayrıcalıklı başlıyor.- Ona karşı harekete geçirilen entrikalar.- Azledilmesi; Sultan'ın sert davranışı.- Hatanın bağışlan-

masını borçlu bulunduğu kişi, cild XI.

Mehmed Boynuyaralı (eski Anadolu beylerbeyi).- Sürgüne gönderilmişti; niçin?- Sultan IV. Mehmed tarafından affedildi.- Onu Malkara'ya sürgün etmesinin sebebi, cild X.

Mehmed Berber Paşa (eski Mısır valisi).- Veziriazam Kemankeş Ali Paşa'nın ona karşı beslediği kin son haddinde; sebebi?- Ölümü, cild IX.

Mehmed Bey .- Mısır tahtını zorla ele geçiren Ahmed Paşa tarafından vezirliğe atandı; Mehmed Bey'in Kanunî lehinde davranışı. -Kanunî Sultan Süleyman tarafından mükafatlandırılması.- Eflâk'da uyguladığı dirayetli politika, cild V.

Mehmed Bey (Karaman oğlu).-Soyağacı.- Kurucusu olduğu hanedan.- Selçuklu payitahtını ve imparatorluğunu ele geçirmek için başvurduğu hileli yol.- Vergi kayıtlarında yaptığı değişiklik; bu hükümdarın Ölümü, cild I.

Mehmed Bey (Mihaloğlu'nun oğlu).- Mûsâ Çelebi'nin saltanat iddiası hâline getirilmesinden sonra Mehmed Bey nasıl bir muameleyle karşılaştı?- II. Mu-rad'ın lehindeki rolü kabul ediyor.-Bu hükümdar ona Mustafa'ya karşı görev veriyor, bu vesileyle ortaya çıkan garib savaş.- Ölümü, cild II.

Mehmed Bey (Karaman beyi). -II. Murad'a karşı davranışı; Antalya surları önündeki Ölümü., bu konudaki fıkra, cild II.

Mehmed Bey , Bkz. Arslan Paşa.

Mehmed Behadırhan (Özbekler hükümdarı). Sultan II. Ahmed'e gönderdiği elçilik heyeti konusu; tahta çıkışı, cild XII.

Mehmed Bin Hüseyin Bin Na-suh, Bkz. Mehmed (Nasuh-Paşazâde oğlu).

Mehmed Bîcan.- I. Murad dönemi Osmanlı edebiyatını süsleyen yazarlardan biri oluyor, - Bu şahıs hakkında ayrıntılı biyografik bilgi, cild I, II.

Mehmed Ahıskalı (Dahiliye nâzın). III. Mustafa'nın teveccühünü kazanmış olması, cild XVI.

Mehmed Akkermanlı (Mekke kadısı). Sarayda yapmış olduğu görevler; vefat ettiği yer; değeri üzerinde düşünceler, cild XVI.

Mehmed Bursalı, Bkz. Esir Mehmed Efendi.

Mehmed Dîvîtdâr, Bkz. Mehmed Emin.

Mehmed Cizerî (Osmanlı bilgini).- Ankara muharebesinden sonra hapse atıldı; emîr Nureddin'den gördüğü muamele tarzı; Timur'un ona gösterdiği karşılama.- Yazdığı eserler; Tatarların ülkesinde gördüğü vazifeler, cild II.

Mehmed Efendi, Bkz. Malkoç

Efendi.

Mehmed Efendi, Bkz. Mehmed Çelebizâde.

Mehmed Efendi, Bkz. Salih Mehmed Efendi.

Mehmed Efendi (Bursalı).-Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı şahsiyet.- imzalamak zorunda kaldığı fetvalar.- Sultanın huzuruna görüşmek üzere kabulü; Sultan'a tavsiyeleri; III. Ahmed'e karşı davranışı.- Şeyhülislâm Fey-zullah Efendi'ye karşı koyduğu tavır.- Azledilmesi; sürgüne gönderildiği yer, cild XIII.

Mehmed Eğinli (yeniçeriağa-sı).- Azledilmesi; uğradığı iğrenç muamele; kaçıışı; ölümü, cild XII.

Mehmed Emin (Veziriazam).-Yerine atandığı kişi; hakkında ayrıntılı bilgi; azlinin Sultan tarafından bir Hatt-ı Şerif de bildirilmesi sebebi; sürgüne gönderildiği yer.-Retimo kumandanlığını üstleniyor.- Rakka valiliğine atanıyor; Mısır valiliğinde yerine atandığı kişi, cüd XV, XVI.

Mehmed Emin (III. Mustafa döneminde Veziriazam kâtibi). Rei-sefendi (Hariciye Nazırı), makamında yerine atandığı kişi; özellikleri.- Musul valiliğine atamıyor.-Reisefendi makamında yerine atandığı kişi.- Yükseldiği makam.-Evlendiği prenses.- Veziri azami iğa atanması; 1769 Rusya savaşı için giriştiği hazırlıklar.- Bu devlet hakkında prens de KauniU'e yazdığı mektup.- Memleketine dönme izni için huzuruna kabul ettiği elçi Brognard'a karşı davranışı.- Rusya'ya karşı yönettiği savaş.- Azledilmesi; uğradığı âkibet.- Kaabili-yet ve ahlâkının değerlendirilmesi, cüd XVI.

Mehmed Emin (Şeyhülislâm Veliyeddin Efendi'nin oğlu). Sultan Bâyezid Kütüphanesini zenginleştiren eseri, cild XVI.

Mehmed Giray, Bkz. Ghiray Mehmed.

Mehmed İbn Suud Abdulve-

hab'm dinî mezhebine gösterdiği aşın bağlılık; hakkında ayrıntılı bilgi, cild XV.

Mehmed Karaçelebizâde (Rumeli Kadıaskeri).- Soyağacı.- Yazdığı eser; kurmuş olduğu müessese, cild IX.

Mohammed Hudâbend (İran şahı Tahmasp'ın oğlu).- Kardeşi ts-mail tarafından önem verilen sakatlığı.- İsmail'in Ölümüyle İran tahtına çıkıyor.- Onun adına hükümet dizginlerini elinde tutan prenses.- Gürcülerden aldığı intikam, niçin? - Osmanlılara karşı Türkmenlerin onu desteklemeyi reddetmeleriyle karşılaştığı durum, cild VII.

Mehmed Köprülü, Bkz. Köprülü Mehmed

Mehmed Kulkıran (Mısır valisi).- Bu ülkede uyguladığı reformlar ve

islahat.- Bu hareketinden ötürü Sultan I. Ahmed tarafından mükâfatlandırılması tarzı, cild VI-II.

Mehmed Öküz (I. Ahmed saltanatı dönemi Kapdan-ı deryâsı).-Evlendiği prenses; görülmemiş bir ihtişam içinde yapılan düğünün tasviri.- Bu vesile ile Doğu âdetleriyle Yunanlı ve Romalıların gelenekleri arasındaki benzeyişler üzerine görüşler.- Evlenmelerinden sonra Paşa'ya verilen ad.- Do-nanmasıyla denize açılması.- Azledilmesine yol açan.sebeb.- Veziriazam oluyor.- İran'a karşı yönettiği sefer.- II. Osman'la İran arasında imzalanan anlaşmaya katılması.-Azledili-yesi; niçin? - Ali Paşa'yı Sultan'a kötü göstermek içli. başvurduğu entrika.- Gönderildiği valilikler; Ali Paşa'ya karşı beslediği intikam duygusu; ölümü.- Mezan-nın bulunduğu yer, cild VIII.

Mehmed Cendere, Bkz. Meh-med Öküz.

Mehmed Hadım, bkz. Gürcü Mehmed (hadım).

Mehmed Molla (Ordu kadısı).-Şeyhülislâm tarafından Ali Bey hakkında verilen ölüm hükmüne katılması. III. Mustafa'ya tavsiyesi; Şeyhülislâmlığa atanmasını borçlu bulunduğu sebep.- Azledilmesi, cildXVI.

Mehmed Niş&ni, Bkz. Mehmed Paşa Kara manî.

Mehmed Paşa, Bkz. Melek Mehmed Paşa.

Mehmed Paşa (Vidin valisi), Bkz. İvaz Mehmed Paşa . (Vidin valisi).

Mehmed Paşa (Veziriazam), Bkz. Tabaniyassı Mehmed.

Mehmed Paşa (II. Bâyezid dönemi Paşası, Hızırbey oğlu).- Mısırlılara karşı savaşta kumandan Heres Ahmed Paşa'ya karşı davranışının sebebi.- II. Bâyezid tarafından maiyetine verildiği şehzade; ne amaçla? Cild IV.

Mehmed Paşa (Salih paşa'nın oğlu).- Erzurum valisi olarak katıldığı savaş.- Ahmed Paşa tarafından onu yoketmek için girilen tertip.- Veziriâzam'ın emirlerine karşı geldikten sonra içinde bulunduğu durum.- Şartlar İstanbul'a gitmesini sağlıyor. -Veziriazam Sofu Mehmed Paşa ile tartışması.- Sancak beyliğine atanıyor, cild V.

Mehmed Paşa (Sinan Paşa'nın oğlu).- Avusturya'ya karşı savaşın serdarhğına getirilmesi (III. Murad döneminde).- Kendisine Buda valiliğini bıraktığı kişi.- in. Mehmed'in tahta çıkışı münasebetiyle Avus-

turya arşidükü Mathias'a yazdığı mektup.- Yeni Sultan'ın elini öpmek üzere huzura kabul ediliyor; bütün mal ve servetine el konuluyor; niçin?- Yeniden vezir görevine başlattırılıyor.- Erlau valiliğine atanıyor, cild VII.

Mehmed Paşa (Zwomik valisi).- Evvelce Osmanlı donanmasın-daki görevi.- Banyalouka savunmasına katılması.- Avusturyalılara karşı Bosna savaşında milis kuvvetleri kumandanlığının kendisine verilmesi; basanları,

cild XIV.

Mehmed Paşa (eski Özi valisi).-Tekrar vezirlik makamına getirilmesi.- Boğdan sınırı savunmasında hatâ işliyor, cild XIV.

Mehmed Paşa (III. Mustafa saltanatı dönemi Kapdan-ı deryası Hasan Paşa'nın kâhyası), Kapdan-ı deryalık makamına atanıyor; bir süre sonra Mısır valisi oluyor cild XVI.

Mehmed Paşa (camii), diğerlerinden ayıran özellikleri, cild XVIII.

Mehmed Paşa (serasker). Vezirler listesinden adı silinip emekli ediliyor; niçin? cild XVII.

Mehmed Paşa (Vezir).- Kapdan-ı derya makamında bulunuyor.- Belgrad valiliğinde yerine at?nc(ı) kişi.- Şehrin valiliğini üstlenmek üzere geldiğinde Kars halkının muhalefeti; ölümü, cild XVI.

Mehmed Paşa (III. Mustafa saltanatı döneminde silahdar).- Evlendiği prenses; mutasarrıfı bulunduğu sancak.- Valiliğine dönmek emrini alıyor.- Atanmış bulunduğu Bosna valiliğinden azledi-!:yor.- Karadağ âsileri elebaşısı Küçük-Etienne'e karşı kazandığı zafer.- Onun tarafından Bâb-ı Âlî'ye gönderilen niyaznâme.

Veziriazam makamına atanıyor. -Hakkında ayrıntılı bilgi.- İyi bir disiplin kazandırmak amacıyla orduya getirdiği reform., Rusya'ya karşı yönettiği 1771 seferi.- Ordusunun yenilgiye uğraması.- Azledilmesi, cild VI.

Mehmed Paşa, Bkz. Kapuki-ran Mehmed Paşa.

Mehmed Paşa, Karamanı.-

Yükseldiği büyük makam; bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi.- Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümünü gizlemek üzere bulduğu çâre.- Bulduğu çârenin kurbanı oluyor, cild III.

Mehmed Paşa, Şerif (Mısır valisi).- Evvelce bulunduğu görev, İstanbul'a gönderdiği rapor.-Emirlerin başlıklarında yaptığı yenilik, cild vn.

Mehmed Paşa, Sultanzâde (Silis ire valisi).- Niçin Sultanzâde lâkabı verildi? Azak seferine katılması, - Sahib olduğu diğer lakabı. -Azak'a karşı düzenlenen yeni seferde kumandanın kendisine verilmesi.- Bu şehirde karşılaştığı. durum; şehri harabe hâlimden kurtarıyor.- Kubbe vezirliğine atanıyor.-Kara Mustafa Paşa'yı hedef alan, kendisinin de katıldığı suikasd; hakkında ayrıntılı bilgi.-Veziriazam oluyor.- İdarede aldığı tedbirler.- Azlediliyor; niçin? - Girit serdârlığma atanması.- Bu sefer üzerine ayrıntılı bilgi.- Bütün Osmanlı tarihçilerinin onu kınamaları.- Sultan İbrahim'in ona yazdığı acâib mektup.- Ölümü, cild X.

Mehmed Rakım, Bkz. Rakım Mehmed.

Mehmed Said. - Ölümüne sebep olan üzüntü; babası kimdi?-Bulduğu çeşitli görevler.- Yazan olduğu eser, cild XVI.

Mehmed Said (I. Mahmud'un Fransa hükümeti katındaki elçisi).- Sultan'a getirdiği hediyeler. -Kahire'de kendisine verilen görev. -Dahiliye Nazırlığı görevinde yerine atandığı kişi.- Bulduğu çeşitli makamlar; eski görevlerine dönüyor.- Nasıl tanınıyordu? Veziriâ-zamlık makamında yerine atandığı şahsiyet; evince kendisine verilen vazifeler.- İdaresinin ilk muhteşem icraatı.- Azledilmesinin sebebi.-Ölümü.- Hayatına bir göz atış; yazan olduğu eser, cild XV, XVI.

Mehmed Said (Rumeli kadias-keri).- Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât.- Bir yangının sebep olduğu kaybı.- Azledilmesi.-Ölümü; yazarı olduğu eser, cild XV.

Mehmed Şâh (Melek Şâh'ın oğlu).- Kardeşlerinin adı.- Kurucusu olduğu hanedan; kardeşi Barkya-rok'a karşı saldırının sonucu.-Suriye ve Hindistan'da yaptığı savaş; Hindlileri sahte tannlarını ayaklan altında paralamaya zorlamak için kullandığı vasıta.-Şâirleri himâyesi altında buldurması. - Kendisine konulan şahane lâkab, cild I.

Mehmed Semiz, Bkz. Mehmed Giray.

Mehmed Sokullu (Kanunî Sultan Süleyman saltanatı dönemi Veziriazamı).- Bu şahsiyet üzerine düşünceler ve ayrıntılı biyografik bilgi.- Rumeli Beylerbeyliğine atanıyor.- Slankaman'de kumandasındaki ordu; Martinuzzi ile ilişkileri.- Sefer üzerine ayrıntılı bilgi (kendisi tarafından kumandanlığı yönetilen Macaristan seferi).- Bu kumandanlık Ahmed Paşa'ya veriliyor.- İran seferi esnasında aldığı emir.- Birliklerinin görünüşü.- Vezir oluyor.- Sultan ona cezadan kaçan ve kendisinin şehzade Mustafa olduğunu iddia eden bir maceracıyı yakalamak görevini veriyor.- Ali Paşa'nın yerine Veziriazam oluyor.- Avusturya İmparatoru Maxitnilien'le Bâb-ı Âlî arasında cereyan eden müzâkerelerdeki davranışı.- Adı ona nereden geliyordu? O zamana kadar bulunmuş olduğu görevler.-İmparator Maximilien'e duyduğu kinin asıl sebebi.- Ali Paşa'dan başını nasıl kurtarıyor?- Arslan Paşa'ya garaz bağlamasının sebebi.-Bu şahsiyeti sorguya çekmesi.-Szigeth muhasarası sırasında vefat eden Kanunî'nin ölümünü askerden gizlemek için başvurduğu tedbir.- Ruhunu teslim etmeden birkaç saat önce Sultan'ın ona yazdığı mektup.- Szigeth kalesindeki patlamayla mâruz kaldığı tehlike.- Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra aldığı tedbirler.-II. Selim'e tavsiyeleri.- Yeniçeri isyanına son vermeği nasıl başarıyor.- n. selim saltanatı döneminde kullandığı

nüfuzu.- Fransa kralıyla evlenmek üzere gönderdiği prenses (sultan); niçin? Süveyş kanalıyla alâkalı olarak düşündüğü proje.- Elindeki makamı muhafaza etmek için uyguladığı politika.- Lala Mustafa ve Özdemiroğlu Osman Paşalara karşı davranışı.- Vene-dlk'in hıristiyan devletler itifakına girmesini engelleme teşebbüsleri (ittifak, Osmanlı devletine karşı). - Sultan'la Yahudi Jean Miguez arasındaki ilişkiler vesilesiyle ifâde ettiği hayret- II. Selim saltanatına vermekte yardımcı olduğu zafer.-Bu hükümdar ve III. Murad üzerindeki tesirinin görünüşleri üzerine düşünceler.- Gözden düşme durumu.- Ahlâk temizliğinin delili.- III. Murad'ın tahta çıkışı dolayısıyla aldığı hediyelerin değeri.- Polonya kralının elçisine verdiği cevap.- Onun tarafından Floransa, İspanya ve İngiltere ile başlatılan müzâkereler.- Onu Sultan'ın indinde kötü göstermeğe çalışan düşmanları.- Gözden düşmesine yardımcı olan hal ve şartlar.- Ölümü.- Bu şahsiyetin değerlendirilmesi, cild VII.

Mehmed Suphi (eski imparatorluk tarihçisi).- 1769da Bâb-ı Âlî ile Rusya arasında yerine getirdiği görevler; ölümü; bıraktığı eser, cild XVI.

Mehmet Sultan (Timur'un torunu).- Kendisine verilen valilik.-Yeğenin zaferinin onda uyandırdığı kıskançlık.- Birliklerine giydirdiği uniformalar.- Yıldırım Bâyezid'e karşı yapılan savaşta görevlendirildiği kumandanlık.- Yıldırım'ın büyük oğlu şehzade Süleyman'ı ta-kibde gösterdiği şiddet.- Bursa şehrine karşı davranışı.- Gemlik ve diğer şehirlere ettikleri.- Evlendiği prenses.- Ölümü; bundan duyulan matem; cenaze töreni, cild U.

Mehmed Sultan (II. Osman'ın kardeşi).- Bu şehzadenin değeri; Ölümüne gönderilmesi.- Niçin? Cild VIII.

Mehmed Çelebi, Bkz. Mehmed I.

Mehmed Çelebi (Gökbilgini ve yıldız kâhini).- Ölümü dönemi.-Yazdığı eserlerin değeri, cild IX.

Mehmed Çelebizâde.- Nasıl lâkab verildi; Paris'deki görevi.-Kahire'de Çerkeş Mehmed'in isyanı sırasında uyguladığı emir.-Onun tarafından Fransa'da toplanmış özel bilgilerin imparatorluk açısından yaran, cild XIV.

Mehmed Çerkeş, Bkz. Çerkeş Mehmed.

Mehmed Çerkeş (IV. Murad'ın eski mirahûru). Valisi olduğu şehir; Veziriazam atandı, cild IX.

Muhyeddîn tbn-al-Arabî

(şeyh).- Mezarının bulunduğu yer; I. Selim'in duyduğu saygı; bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi.- Yazmış olduğu eserler, cild IV.

Mokanna (tarikât başı). İncancını yaydığı dönem; mezhebinin mahiyeti

ne idi? Cild II.

Molika (Peloponese şehri). II. Mehmed tarafından muhasarası üzerine ayrıntılı bilgi.- Bu yer üzerine aydınlatıcı bilgiler, cild III.

Moldavya (Boğdan). -Kanunî prensiyle karar verdiğinde bu ülke ne zamandan beri Bâb-ı Âlî'nin hakimiyetini tanıyordu?- Ülke yabancı maceracıların entrikalarına ve vezirlerin açgözlülüklerine terkedilmiş bir halde.- Bu ülkede yer alan yenilik hareketi, cild XIII.

Moldavancı Ali Paşa, Bkz. Ali Moldavancı Paşa.

Molla Ali (Rumeli Kadıaskeri). Karakteri üzerine düşünceler, cild VIII.

Mollard (Baron de; Avusturya imparatorunun tam yetkili elçi si).- İstanbul'a gelişi; görevinin konusu.- Eflâk prensliğini verdirdiği prens, cild VIII.

Monasterler (Osmanlı ülkesindeki manastırlar).- Bunların çokluğu.- Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan önce varolan hıristiyan tarikatları; daha sonra ortaya çıkmış olanlar.- Aralarından bazıları hakkında ayrıntılı bilgi, cildi.

Montecuccoli (Avusturyalı feld-mareşal).- 1663 Macaristan seferi sırasında Osmanlıların muhasara ettikleri Neuhausel kalesine takviye gönderilmesi teklifinde bulunuyor.- İmparatorluk ordusunun başkumandanlığını üstleniyor; Türklere karşı yönettiği harekât üzerinde ayrıntılı bilgi. -Saint-Gothard savaşındaki davranışı, cild XI.

Morali (IV. Mehmed saltanatı döneminde defterdar). -Veziriâzamlık makamına gelecek kişi için reyini belli eden kışl.-Veziriâzam fışir paşa güvenmişli-ğini yüzüne karşı belirtiyor.- Defterdar, bu kişiye karşı Sultan'â teklifini bildiriyor.- Makamından azledilip hapse atılması ve sürgüne gönderilmesi; uğradığı âkibet, cildX.

Morali Ali (Mısır valisi).- Yerine atandığı kişi; âsi Çerkebeğ*le sürdürdüğü gizli haberleşme.- Azledilmesi, cild XIV.

Mora.- Morosini tarafından Osmanlılardan alındığı dönem.- Bu ülkede cereyan eden olaylar.- Kar-lofça barış anlaşmasıyla Venedik'e verilmiştir, cild XII.

Morlaklar. Bu adla anılan bir toplum, cild VI.

Morosini (François; Venedik cumhuriyeti donanması kumandanı). -Kandiye muhasarası esnasındaki davranışı.- Venedik cumhuriyeti onu mükâfatlandırıyor.-Müttefik filoları kumandanlarıyla birlikte Türklere karşı genel bir saldırı düzenliyor.- Venedik orduları konusunda Dük de Nales ile anlaşmazlıklarının tesiri.-Veziriazam onu dikkatle kolluyor.-1684'de Venedik

başamirali seçildiğinde o zamana kadar yapmış olduğu görevler.- Santa - Maura adasına kadar inişi.- Coron ve Maina bölgesinin birçok şehirlerine karşı silahlarının kazandığı basanlar.- Arnavutluk kıyısındaki başarıları. - Napoli muhasarası sırasında zaferi kesinleştiriyor; 1686'daki bu başarısı vesilesiyle senato tarafından mükâfatlandırılıyor.- Müte-akib yıl harekâtını sürdürüyor. -Ona mükâfat olarak verilen şerefler ve lâkab.- Mora'yı Osmanlılardan alıyor; orada kurduğu hükümet.- Venedik'in devlet başkanlığına getiriliyor.- 1688 seferinde, Selanik ve Kandiye'nin Türklere alınması için tertiplenen seferde uğradığı hezimet.- Malvoi-sie'ye karşı gayretleri neye azalıyor, cild XI, XII.

Morosinli (Gir ol ama; Venedik filosu amirali). Girit'de Hanya muhasarası esnasında Türk donanmasıyla karşılaşmak için boşuna gayret sarfediyor, cild X.

Moskova (Rusya'nın şehri). Timur'un askerlerinin yağmasına uğrayor, cild II.

Moses Golento (İskender Bey'in silah arkadaşı).- Epire bölgesini Türk hâkimiyetinden kurtarmak için arkadaşına verdiği destek ve yardımlar.- Bu tutumundan vazgeçmesi.- II. Meh-med'e yaptığı teklif., İskender Bey'e karşı düzenlediği seferin neticesi; II. Mehmed onu affediyor.-Osmanlı Pâdişâhı'nın onu uğrattığı âkibet, cild II, III.

Moslîm (Haleb valisi), menşei, Kanunî'ye karşı savaşmasının sebebi.- Ölümü, cild VI.

Mosquees (Camiler).- Her büyük camiye oluşturan parçaların tasviri.- Nicee Câmii'nin tarihçesi. -Bursa Camii üzerine ayrıntılı bilgi.- Evvelce Şam Câmii'nin olan, bu çok güzel bina üzerine ayrıntılı

bilgi.- Sultanahmed Câmiinin inşâ edildiği yer; tesisi dönemi.- Bu anıteser üzerine düşünceler.-Binbir sütun Câmii'nin yükseldiği şehir.- Cami ile alâkalı kehânet; caminin şöhreti.- Nuri-Osmanî Câmii'nin açılışı; mimarîsinin karakteri, cild I, II, III, IV, VIII, IX, XV. (Bkz. İstanbul camilerinin tarihî ve tasviri tablosu, cild XVIII).

Mosul (Musul) (Rebia eyâleti başşehri).- Bu şehir üzerine ayrıntı ve özellikler.- İran hükümdarı Nâdir Şâh'ın muhasarasına dayanması, cild IV, XV.

Mübarek Giray, Bkz. Giray Mübarek.

Mubarezeddin Mohammed

(Mozaffer hanedanının ikinci hükümdarı).- İdare ettiği ülke.- Hanedanının menşei ve sonu.- Savaş halinde olduğu toplumlar cild I.

Mucevrez. Tören şanı, cild IV.

Mueyyedin (Osmanlı hukukçusu). Bu şahsiyet hakkında ayrıntılı bilgi, cild IV.

Müezzinler. Yerine getirdikleri görevler, cild II.

Müezzinzâde Ali, Bkz. Alizâde.

Müftî. Adlî düzen içinde bu makamın önemi, cild III.

Muhyeddin Kafiyeci (Osmanlı dil bilgini). Bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi, yazmış olduğu eserler, cild II.

Muhsinzâde Abdullah Paşa

(Veziriazam).- Bu makamda yerine atandığı şahıs.- Hakında ayrıntılı bilgi.- Fransa'nın müdâlesini sağlamak maksadiyle kardinal Fleury nezdinde teşebbüslerde bulundu.-Bu konudaki mekûpluşmalar.-Seferin sonunda İstanbul'a dönmek üzere ordugâhından ayrılıyor.- Azledilmesi, cild XIV.

Muhsinzâde Mehmed Paşa

(Kütahya valisi).- Sultanla akrabalığına rağmen valiliğinin başına dönmesi emrini alıyor.- Veziriazam makamına atanıyor.- İstanbul'a gelişi; hakkında ayrıntılı bilgi.-İdaresi dönemine özellik veren başlangıç olayları; şehzade Se-lim'in okumaya başlaması töreninde hazır bulunuyor.- Makamında kalmayı neye borçlu.- Azledilmesi; azlin bağlandığı sebep.- Sürgüne gönderildiği yer.- Mora'yı savunmakla görevlendiriliyor.- Vidin'e gitme emri alıyor.- 1771 Rus savaşındaki davranışı.- Veziriâzamlık makamına tekrar atanması.- Yeni idaresine başlarken getirdiği reformlar; yönetimini ele aldığı seferin devamı hakkında ayrıntılı bilgi; muhasamatın durdurulması konusunda Romanzoff'la müzâkereleri.- Foşkan kongresinde aracılıklarını sunan Avusturya ve Prusya elçilerini kabul ediş tarzı.- Romanzoff'un müzâkerelerin kesildiğini görmekten duyduğu üzüntüyü bildiren mektubu.- Başkumandanlıkta Vâsıf'a verdiği görev.- Elde edilen sonuçtan duyduğu memnûnluk.- Rus feld-mareşalinin ona gönderdiği mektupların konusu; Bükreş'te yeni bir kongrenin açılması.- Bu hususta atadığı tam yetkili murahhas.-Müzâkerelerin kesilmesinden bir gün önce verdiği ihtiyatlılık örneği.- Çarpışmaların tekrar başlaması bakımından sınıra doğru yürüyüş.- Bu seferin ayıncı alâmeti olan harekât.- Rusların yaklaştığı haberi onu dikkatli olmaya şevke-diyor; Avusturya ve Prusya elçileri

tarafından aktarılan Romanzoff'un tekliflerini karşılama tarzı.- Veziriazam tarafından yönetilen harb harekâtı hakkında ayrıntılı bilgi; savaş yeniden sürüyor; içinde bulunduğu müşkil durum.- Ba-nış anlaşması, Bâb-ı

Âlî ile Rusya arasında Kaynarca'da imzalanıyor.- Bu vesileyle hakkında verilen hüküm.- Azledilmesi; ölümü, cild XVI.

Mukataa. Bu adla anılan mâlî bir müessese; kim tarafından gerçekleştirilmiş, cild III.

Mulai Abdulmelek (Fas şerifi). Menşei; rakibi Mohammed Almos-tanzsar'a karşı sürdürdüğü mücâdele; zaferi; kendi bakımından sonuç, cild VII.

Mulai Hasan (Fas imparatoru). Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçilik heyeti; III. Ahmed'in nezdine gönderdiği taht iddiacısı prens; bu teşebbüsten çıkan sonuç, cild XIII.

Mulei Hasan (Tunus su îtam). -Mensub bulunduğu hanedan.- Bu hükümdarın karakteri üzerine düşünceler.- Tahttan indiriliyor; kim tarafından?- Tunus'u Hayred-din'den almak yolunda boşuna teşebbüsler; bu konuda Charles-Qu-int'den yardım ricasında bulunuyor.- Bu hükümdarla imzaladığı ittifak anlaşması, cild V.

Munlb Ahmed (reis efendi).-Veziriazam Muhsinzâde'nin ona Rus feld-mareşali Romanzoff nezdinde verdiği görev.- Kendisinin de hazırlanmasına katkıda bulunduğu Bâb-ı Âlî ile Rusya arasında ba-nş anlaşması, cild XVI.

Murad (ünlü korsan). Bu şahıs üzerine ayrıntılı biyografik bilgi, cild VI.

Murad I. (Orhan Gazi'nin oğlu).- Sultanönü valiliğine getirildiği dönem.- Babası ve kardeşinin ölümlerinin hayatına getirdiği değişiklik.- Tahta çıktığından beri tasarladığı fetih projeleri; bunların uygulanmasının ertelenmesini zorunlu kılan sebepler.- Ankara şehrini zaptediyor.- Bursa kadılığıyla alâkalı olarak yayınladığı emirname.- Kendi divânı üyeleri bakımından gerçekleştirdiği reform.- Avrupa'daki fetihleri.- Merkezi, payitahtı olarak seçtiği şehir.- Esirler üzerine vergi koyuyor.- Bizans imparatoru ile bir barış anlaşması yapıyor.- Avrupa tarafında bulunmasını gerektiren sebepler.- Yaptırdığı cami ve mescitler; ne amaçla?- Kendisinin kurucu ve inşâcısı olduğu diğer yapı-lar.-Kendisi tarafından hıristiyan bir devletle yapılan ilk anlaşma. -Anlaşmayı imzalama tarzı.- Bu hu-susdaki tecrübesizliğinin ekilileri.-Üç oğlunun sünnet törenini kutluyor.- Devlet merkezini Edirne olarak tesbit ettiği dönem.- Fetihlerini sürdürüyor.- Tekrar Anadolu'ya geçiyor.- Avrupa'da sahibi olduğu şehirler.- Başlıkları değiştirmesini gerektiren hal ve şartlar; kendi kıyafeti.- Portresi.- İslâv ve Eflâklı hükümdarları itaati altına alma şekli.- Fetihleri.- Meşgul olduğu idare işleri.- Germiyan Beyi ile gerçekleştirdiği ittifak; hangi amaçla?- Oğlu Savcının ihaneti.- Suç ortaklarıyla birlikte Savcı'yı da cezalandırıyor.-

Emmanuel Paleologue'a karşı sahâvetli davranışı.- Karaman'a karşı giriştiği sefer.-Seferin sonucu.- Sırb halkının kendisine karşı isyan hareketi. -Bu vesileyle giriştiği savaş.- Murad Han tarafından Sırb kralı kumandasındaki müttefik orduya karşı Kosova sahrasında verilen meydan savaşı üzerine ayrıntılı bilgi.- Kur-

banı olduğu cinayet.- Vefatı.- Cesedinin gömüldüğü yer.- Şahsiyetinin değerlendirilmesi, cild I.

Murad II. (I. Mehmed'in oğlu).-Oniki yaşında bulunduğu sırada babasının kendisine verdiği görev.-Elde ettiği basan.- Babasının onun lehinde aldığı tedbirler.- Tahta çıkışı hakkında ayrıntılı bilgi.- Saltanatında değişiklikler.- Kardeşleri.- Kendileriyle bir barış anlaşması yaptığı hükümdarlar.-Kostanta-niye imparatorundan aldığı bir mesaj; cevabı.- Bâyezid Paşa'yı Muştalanın istilâlarına karşı görevlendiriyor.- Manuel Paleologue ile yürüttüğü müzâkereler; bunların neticesiz kalmasının sebebi.-Cenevizlilerle ittifakı.- Mustafa'ya hücum etmek için yaptığı hazırlıklar.- Düşmanın ordusunu zayıflatmak için başvurduğu tedbir.- Başarıları.- Mustafa'ya Rumeli'de beklemek için yeni Foça valisinden aldığı yardım.- Bu hizmetleri nasıl mükâfatlandırıyor.- Mustafa'yı çarptırdığı ceza.- Manuel Paleologue'dan intikam almak için hazırlıklar.- Kostantaniye'yi muhasara ediyor.- Bu konuda ayrıntılı bilgi.- Muhasarayı kaldırmak zorunluluğunu duymasının sebebi.-Yeni ortaya çıkan taht iddiacısıyla savaşmak üzere Anadolu'ya geçiyor.- Yeni iddiacıyı çarptırdığı ceza.- Anadolu'da savaştığı hükümdar.- Paşalann Avrupa'da kazandıkları başarılar.- Vezirlerinin iktidarlarını nasıl azaltıyor; İvaz Paşa'ya verdiği* ceza; niçin? Sinob Beyinin kızıyla evlenme ha-zırlıklarıyla meşgul oluyor.- bu münasebetle verilen ziyafetler; aynı zamanda evlenme merasimi de yerine getiriliyor.- Kendileriyle ba-nış anlaşması yaptığı hükümdarlar. -Sismond'la hediyeler alıp veriyor.- Cüneyd'in isyanını cezalandırma teşebbüsüne geçiyor.- Aldığı intikam; Anadolu'ya dönmesindeki amaç; Efes'de kabul ettiği elçilik heyeti.- Neticelendirdiği ittifak ve barış anlaşması; Venedik! niçin müstesna tutuyor.- Teke Beyliğinde hâkimiyetini kabul ettiriyor.-Karaman Beyinin oğullarına karşı davranışı.- Germiyan Beyi için tertiplemediği parlak kabul resmi.- Bundan sağladığı yararlar.- Ordularının Sırbistan'da kazandığı başarılar.- Selânîk'e karşı taşanları.- Burasını muhasara altına alması.-Yanya'ya hâkim olduğu dönem.-Kudretinin Arnavutluğa taşması. -Macaristan'la dostluk münasebetlerini kuvvetlendirmeğe karar vermesi.- İbrahim Bey'le arasındaki savaşın sebebi.- Savaş nasıl bitti? - Sigismond'un hiylekâr

politikasının intikamını alıyor.- Branko-viç'in kızıyla evlenme töreni.- Bu hükümdara ve Eflâk voyvodasına karşı başlattığı sefer.- Politikası üzerine düşünceler.- Belgrad'ı muhasara etmesine karar verdiren husus.- Hunyad'ın idaresindeki Macarlar muhasarasının devamına engel oluyor.- Karakterinin değerlendirilmesi.- Oğlu adına tahttan vazgeçtiği dönem.- Tahtı bırakınca dinlemek üzere çekildiği yer.- Ba-nış anlaşmasını ihlâl eden Macar-larla çarpışmak üzere Rumeli'ye dönüşü.- Varna'da aldığı vaziyet.-Sultan'ın savaş sırasındaki davranışı.-Savaştan sonra muharebe meydanını dolaşırken düşündükleri.- Zaferinin delili olarak Bur-sa'ya gönderdiği kesik baş.- İkinci defa tahttan arzusuyla ayrıldıktan sonra çekildiği yer.- Onu yeniden saltanatı ele almaya çağıran şartlar.- Taht iktidarını kullanışı.- He-xamilion'u zaptediyor.- Üzerine yöneldiği şehir.- Onu muhasara ediyor.- Seferinin neticesi

Peloponese.- Hunyad'ın istilâ hareketine karşı çıkmak için topladığı ordu.- Kosava savaşı üzerine ayrıntılı bilgi.-Sultan'ın kazandığı za-fer.-Sultan tarafından İskender Bey'e karşı girilen çarpışmalar; bunların sonuçları.- Bizans tahtına çıkış usûlünü düzenlemeğe ça-ğınılıyor.- Oğlunun evlendiği prenses.- Vefatı.- Sultan Murad'ın değerlendirilmesi.- İmparatorluğunun birçok şehrini güzelleştiren bina ve müesseseleri.- Ordugâhına ve ordusuna getirdiği teşkilât.-Saltanaü döneminin seçkin hukuk ve fıkıh bilginleri.- O dönemde ün sahibi olmuş şâirler, cild II.

Murad in._ - Saltanatı üzerine düşünceler.- Üzerinde tesir ve nüfuzu olan kişiler. - Bu hükümdarın fizik ve moral portresi.- İstanbul'a gelişi.- Gelir gelmez yayınladığı ilk emirname.- İmparatorluğun ileri gelenleri ona tazimlerini arz ediyorlar.- Haremde söylediği sözlerin hadımağalar tarafından yorumlanması.- Kendisi tarafından birliklere ve makam sahiplerine dağıtılan cülus bahşışı.- Muhteşem bir törenle kılıç kuşandığı yer.- Şarab içilmesini yasaklıyor; hangi vesileyle? Emrini geri alıyor; niçin?- Venedik, Fransa, Polonya ve Transilvanya, Avusturya ile diplomatik münasebetleri.- Saltanatının başlangıcında yabancı devlet elçilerinin mâruz kaldıkları baskılar.- Onun döneminde hizmet gören imparatorluğun birinci derecedeki makam sahiplerinin men-şelerine bir göz atışı.- II. Philippe ile yaptığı mütâreke.- İngiltere ile münasebetleri kurması.- Kurulmasını emrettiği rasadhâne.-rasadhâneyi yıktırıyor; niçin? -Veziriâzam'a verdiği devleti yönetme iktidarını kendi elinde toplamaya teşvik ediyor.- İran elçisi

Tokmakhan'ı huzura törenle kabulü İran ile münasebetleri bozma ve savaş açma yolunda kışkırtılıyor. -İmparatorluğunun bu bölümünün

sınırlarında kudretini tesis etmesi hususda Mustafa'ya verdiği emir.- Sarayındaki entrikalara bir göz atış.- Hoşlandığı eğlence ve meşguliyetler; iyi gelenekler konusunda kendisi tarafından alınan tedbirler.- Oğlu Mehmed'in sünnet düğünü döneminde dış münasebetlerinin mâhiyeti.-Kendisinin sünnet düğünü vesilesiyle emrettiği şenliklerin hikâyesi.- İbrahim'in Suriye'den gelerek sunduğu hediyeler.- 1584'den itibaren Avusturya ile münasebetleri; 1582'den itibaren Polonya ile ilişkileri. -1584'den itibaren Rusya ile ilişkilerinin durumu.- İstanbul'da inşâ ettirdiği dev cüsseli gemi.- 1590da İran'la imzaladığı barış anlaşması.- Polonya krallığında hakimiyet iddiaları; deliller?- 1593'de Rusya ile münasebetlerinin durumu.- Aynı yıl içinde Avusturya ile savaşı-yor.-Saltanatının son yıllarında imparatorluğun payitahtında ve eyâletlerinde yer alan olaylar.-Ölümü dönemi; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Karakter ve zekâsının değerlendirilmesi.- Kendisi tarafından yaptırılan yapılar ve kurduğu tesisler.-Saltanatı döneminin seçkin şâirleri.- Saltanatının Özellikleri, cild VII.

Murad IV. (Sultan I. Ahmed'in büyük oğlu).- Tahta çıkışı.- Bu hükümdarın fizik portresi.- Vesayeti altında saltanat sürmeğe başladığı Kadınsultan.-Tahta çıkışı sırasındaki hal ve şartlar.-Saltanatı İdaresinde imparatorluğun durumu.- Bağdad seferinin başarısızlığı sırasında Hafız Paşa'ya karşı hoşnutsuzluğu açığa vuruş tarzı.- Yeniçeri ve sipahilerin Gürcü Meh-

med'e karşı öfkelerinin ona yaşattığı korkular.- İstanbul'daki birçok aşın haller üzerine getirdiği reform.- Boğaziçi'nin Karadeniz girişinde bitirilmesini emrettiği tahkimat.- Veziriazam Husrev Paşa'yı Abaza'ya karşı basanlarından Ötörü mükâfatlandırma tarzı.- Tran-silvanya voyvodası Gabriel Bethlen ile münasebetleri.- Tahtta bulunan hükümdarın vefatında onun yerine geçmek hakkını sağlayan beratı Catherine de Brandeburg'a vermesi.- IV. Murad'ın fizik ve moral portresi.- Gençliğini tehdit eden hastalık.- Bir kasırga günün İstanbul'a getirdiği tehlike.-Kabe'yi yeniden inşâ ettiriyor.- Bazı kimseler Veziriazam Husrev Paşa'nın azli hususunda sipâhilerin isyanını ilham ediyorlar.- Bu şahsiyet üzerindeki kararı.- Evvelkinin devamı olan yeni isyan.- Azle-dimekle tehdit ediliyor; bu husus ta engel olan kişiler.- Recep Pa şa'nın idamını emrediyor.- iktidarı bakımından bu davranışının sonucu.- İstanbul yangınından sonra kahvehanelerin kapatılması fermanı.- İdam yaptımıyla tütün yasağı fermanı.- Fermanlarını kesinlikle uygulatıyor.- İran sınırına doğru orduyla birlikte gidiyor.-Onun geçişinin işareti olan idamlar.- İstanbul'a acele dönüşünün sebebi.- Bu

şartlar altındaki davranışı.- Polonya kralı Vladislas'ın elçisinin huzura kabulü.- Elçiye sert muamelesi.- Polonya'ya karşı savaş hazırlıklarını hızlandırıyor.-Savaşa girdiği dönem.- İstanbul'a dönüşü.- Şarap içenlerin cezalandırılacağını bildiren yeni ferman.-İçki içenlere uygulattığı muamele.- Polonya ile yeni bir barış anlaşması imzalanması., Sertliği üzerine düşünceler.- Saltanatının ilk oniki yılında seferlerinin genişliği.; İran lılara karşı yönettiği sefer.- İmparatorluğu içinde yürüyüşün işareti olan kanlı idamlar.- Dev gücünün delileri.- Ordu içinde yaşama tarzı., Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Erivan muhasarası.- Kardeşleri hakkında verdiği idam hükmü.-Seferin devamı.- Yeni bir şehzadenin doğum haberini alıyor.- Tebriz'e girişi; bu şehri uğra-tığı âkibet.- Ordunun çekilmesi emrini veriyor.- Diyarbekir'de damla hastalığının önemli bir be-lirtisiyle karşılaşılıyor.- İstanbul'a muzafferâne girişi; Bu münasebetle payitaht kaymakamına yayınlattığı ferman.- bu dönemde, İstanbul'a yerleşen Kayseri ve diğer eyâletler halkı konusunda yayınladığı ferman.- Murad'ın karakterini Tibere'inkiyle kıyaslanması.- Cezalandırılmasını istediği şahıslar.- Yeniçerilerle alâkalı reform tasarıları.- Kardeşlerinden birini yoketti-riyor; niçin? Bağdada karşı yeni sefer.- doktoruna karşı davranışı.-Bağdad surları önünde otağlarını kurdurduğu dönem.- Bu şehrin muhasarası üzerine ayrıntılı bilgi.-Şâh Safi Behadır'a yazdığı mektup.- İstanbul'a zaferle dönüşü.- İran'la yeni banş anlaşması.- Tutulduğu damla hastalığının iyice belirmesi; hayatından endişe duyulması., İyileştiğini kutlamak için kendisini verdiği sefahat.- Bunun sağlığı bakımından sonucu.- Hastalığı içinde onu meşgul eden kanlı ve karanlık düşünceler.- Ölümü; fizik ve moral portresi.- Emirleriyle feda edilen kurbanların yüksek sayısı.- En meşhurlarının adı ve makamı., Atlara karşı beslediği sevgi; bu konudaki lüksü.- Annesi ve karısının tesir ve portreleri.- İmparatorluk üzerindeki tesirinin değerlendirilmesi, cild VHI, IX.

Murad Paşa (Diyarbekir beylerbeyi).- Avusturya olağanüstü yetkili murahhaslarıyla diplomatik müzâkereler.- Kendisine verilen banş görüşme ri yapmak görevi; yetkili murahhasların taleplerine verdiği cevap.- Veziriâzamlık makamına yükselmesi.- Bu vesileyle I. Ahmed'den aldığı mektup.-Lâkabı ne idi?- Veziriazam olur olmaz kendisini meşgul eden amaç.-Anadolu âsileriyle uğraşmak için açtığı sefer hakkında rapor.- Karakterini belirleyen ve kendisine 'imparatorluğun kılıcı', hâkimiyetin ihyâcısı* lakablarını haklı gösteren hareketleri.- Sultan'ın Hatt-ı Şeriflerine verdiği cevaplar.- İstanbul'a seferden döndüğü ve muhteşem törenle

karşılandığı dönem.-Sultan Ahmed tarafından karşılanış tarzı.- Avusturya ile başlattığı yeni müzâkereler.- Bu konuda arşidük Mathias'a yazdığı bir mektubun kopyası.- Âsi Muselli Çavuş ve Yusuf Paşa'yı ortadan kaldırmak için başvurduğu hiyle.- Etmekçi-zâde için uygun gördüğü korkunç ceza.- Projesini uygulamasına engel olanlardan aldığı intikam. -Iran seferine hareketi; bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Nasuh Paşa'ya karşı davranış tarzı.- Ölümü; mezannın bulunduğu yer.-Kaabiliyetinin değerlendirilmesi, cild VIII.

Murad Paşa, Bkz. Kara Murad.

Murteza Efendi (Şeyhülislâm). -Bu makama yükselişi.-Sultan'ın bu vesileyle kendisine yazdığı mektup.- Bâb-ı Âlî'nin hıristiyan devletlerle İttifak anlaşması yapması konusunda kendisine sorulan soru; bu soruya verdiği cevap.-III. Osman'ın tahta çıkışı sırasında azledilmesi, cild XV.

Murteza Kulîhan (İran şahının elçisi). İstanbul'a ihtişamlı gelişinin Özellikleri: Veziriazam tarafından huzura kabulü üzerine ayrıntılı bilgi, cilt XIV.

Hurteza Paşa (Sultan İbrahim'in büyük mirâhuru).- Karakteri; Buda valiliğinde yerine atandığı zât.- Neutra valisine karşı seferinde Bethlen'e yardımı, Kapdan-i derya Hasan Paşa'ya karşı ihaneti; kaçıışı.- İstanbul'a çağırılması; evlenmesi.- Tekrar Buda valiliğine atanması; Bağdad valiliğine atanması; Ölümü.- Menşei; hakkında ayrıntılı bilgi, cild IX.

Hurteza Paşa (Erzurum beylerbeyi).- Evlendiği kadın; Bağdad valiliğine atanmasını borçlu bulunduğu tesir.-Kendisine isyan eden aşiret.- Halep valiliğine atanma tarzı.- Âsi Abaza'ya karşı aldığı emir.- Bu seferde kendisine kumandanlık veriliyor. Uğradığı yenilgi.- Bu yenilgi ona Veziriâzam'ın güvenini kazandırıyor; başvurduğu bir hileyle âsilerin elebaşısı durumuna geçiyor. -Âsileri kılıçtan geçiriyor.- Sultan'ın gönderdiği mükâfat.- Girit adasına sürülmesi; isyan tahrikçiliğine kalkışıyor.- Uğradığı âkibet, cild X.

Murteza Paşa (Tirhala beylerbeyi).- Nâdir şâh nezdinde Ahmed Paşa tarafından görevlendirildiği müzâkereler.- Bu hükümdara karşı açılan savaşa katılıyor, cild XV.

Murteza Paşa (Özi valisi).- Polonya ile yaptığı anlaşma.-Sul-tan'm kendisini şerefliendirdiği mükâfat.- Husrev Paşa'nın ölüm hükmünü yerine getirmekle görevlendiriliyor.- Görevini nasıl yerine getiriyor.- Evlendiği prenses.- Musul'da yaptırdığı tahkimat.- İranla savaş sırasında Osmanlı ordusunu topladığı yer.- İstanbul'a çağrılı-

yor.- İran seferi sırasında IV. Mu-rad ordugâhında yerine getirdiği

görevler. Halil Paşa'nın idamı hakkında aldığı ferman; niçin?- Sultan'ın emri üzerine Erivan muhasarasına katılıyor.- Bu şehrin valiliğine atanıyor., İranlıların muhasarasına mâruz kalıyor.- Ölümü, cild IX.

Musa (Çanak Han'ın oğlu). Hayatının belirli hareketleri, cild I.

Musa (Osmanlı Padişahı Yıldırım Bâyezid'in oğlu).- Babasının Timur karşısındaki esaretini paylaşıyor.- Timur bir teveccüh olarak, vefat eden Yıldırım'ın cenânezisini ülkesine götürmek için Musa'yı serbest bırakıyor.- Babasının vefatından sonra İmparatorluğun eyaletlerini ele geçirmek üzere diğer şehzade kardeşleriyle mücâdeleye girişiyor.- Germiyan Beyi tarafından kardeşi Mehmed'e teslim ediliyor.- Mehmed'e, şehzade Süleyman'a karşı harekete geçme teklifleri.- Karakterinin şehzade Süleyman'inkiyle benzerlikleri.-Edirne surları önünde aniden görünüşü.- Kardeşi Süleyman'ın ölümünün intikamını nasıl alıyor;- İktidarının dışa yayılması.- Kostan-taniye (İstanbul)'yı muhasara altına alması.- Ona karşı ordularını birleştiren hükümdarlar.- Tahta çıkışının ilk yılından itibaren zaptettiği yerler.- Kardeşi Mehmed'le arasındaki mücâdele üzerine ayrıntılı bilgi.- Musa'nın sonu, bu hükümdarın değerlendirilmesi, Cild II.

Musaid - Ben - Said (Mekke Şerifi) Azledilmesi; niçin? - Bu konuda İstanbul'a şikayetleri.- Makamın geri verilmesi Cild XVI.

Musa - Halife Bkz. Musa - Çelebi

Musa Paşa (Osmanlı donanması kumandanı) Donanmayı Boğaziçi'ne götürüyor, Sultan İbrahim'in donanmayı ziyareti.- Kansı Şeker-pare'nin nüfuzuyla elde ettiği makam. Girit seferinde Kapdan-ı Derya olarak donanmayı yönetiyor. Savaşa.girişi bu konuda ayrıntılı bilgi.- Ablukaya alındığı Liman. Azledilmesi, Veziriazam oluyor. Bu tayini bozduran kişi, Cild IX.

Musa Paşa (Buda valisi).- Birçok defa bu şehrin valiliğine atandı.- Onun adını taşıyan meydan.-Rakoczy'ye verdiği destek.- Azledilmesi yılı.- Azak kalesinin savun-masıyla görevlendiriliyor.- Bağdad valiliğinde yerini almaya gittiği şahsiyet; nasıl muameleyle karşılaştı? Hal ve şartlar onu valilik makamına getiriyor.- idaresindeki şiddet. Onu İstanbul'a götüren se-beb; hapsedilmesi; ölümü, cild X

Musa Çelebi (IV. Muradın nedimi).- Husrev Paşanın azledilmesi konusunda sipahilerin kendisine karşı gösterdikleri öfke.- Recep Paşanın ona karşı davranışı.- Uğradığı âkibet.- Yararlandığı büyük nüfuz, cild IX.

Muslin . Bu adı taşıyan kumaşın dokunduğu şehir, cild IV.

Muselll Çavuş (Killkya âsilerinin ele basısı). Murad Paşa'nın onu

düşürmeğe çalıştığı tuzak; ölümü, cild VIII.

Musli (basit yeniçeri). - III. Ah-med'i Tahttan indiren isyandaki rolü.- Uğradığı âkibet, cild XIV.

Musliheddin (yeniçertağası). -Veziriazamın kendisine kurduğu tuzak.- Rol sahibi olduğu İsyân hareketi.- Bu şartlar içindeki davranışı.- Sultan İbrahim'le giriştiği

tartışma.- Sultan'ın öldürülmesine karşı çıkması.-Karakteri hakkında bilgi, cild X.

Mustafa I. (I. Ahmed'in kardeşi). - Kardeşinin tahta çıkışında hayatına dokunulmadı; niçin?-Sultan Ahmed'in vefatında tahta çıkması; moral ve fizik portresi.-Aldığı idari tedbirler; zamanını geçiriş tarzı.- İstifası., Onu yeniden tahta getiren şartlar.- Yeniçerilerin kendisine verdikleri ricanâme.- Tahtın sahibi oluyor.- Cülus bahşışı dolayısıyla homurdanmalar.-Onu tahttan indiren vezir.- Ölümü, cild VIII, IX.

Mustafa II. - Tahta çıkışı (1695).- Sultan II. Ahmed'in cenaze törenine katılması; yayınladığı Hatt-ı Şerif.- Olağanüstü zekâlı bir çocuğa ve babasına gösterdiği lütuf ve alâka.- Scutari sâkinlerinin valilerine karşı şikâyetlerini nasıl karşıladı?- Ordusuyla birlikte Belgrad'a gidiyor.-Tuna'yı geçiyor ve gelip Boriza'da ordugâh kuruyor; orduyu tetikte tutmak için emirler veriyor.- Lugos kalesini zappediyor.- Düzensiz askerî teşkilâtı kaldırıyor ve Bostancılara üniforma veriyor.- İstanbul'a zaferle dönüşü.- Basra Arap-lannın İsyânını nasıl yatıştırıyor.-Mekke ve Medine fakirleri lehinde verdiği emirler; çingenelerin gelenekleriyle alâkalı emirname- leri.-Dük de Saxe tarafından muhasara edilen Temesvar'a yardım götürüyor.- Tütün üzerine koyduğu vergiler.- Paralar üzerindeki değişiklikleri; kara hadımlar üzerine koyduğu vergi.- Akdeniz'e gönderilen donanmadaki denizcilerin ücretlerini ödemek için Özel hazineden çektiği para.- Edirne'ye gidiyor ordunun orada toplanması için verdiği emirler.- Sofya'ya varıldığında Diyarbekir valisine gösterdiği adalet.- Kendisi tarafından yönetilen bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Zenta Savaşının kaybedilmesi üzerine, çekilirken bırakılan eşya ve silahlar.-İngiliz elçisi Paget'nin tekliflerine karşı cevap olarak Sultan'ın kendisi tarafından yazılmış notlar.- Kar-lofça anlaşmasını imzalamak üzere İstanbul'a dönüyor; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Rusya ile imzaladığı anlaşma.- İngiltere elçisine verdiği seçkinlik nişanı.- Mekke fakirlerine gönderdiği hediyeler; Anadolu ve Kırım'da patlak veren kargaşalıklar.- Oğlu Mahmud'un ilk derse başlamasını kutlamak üzere tertiplelediği muhteşem tören.- Av merakı.- Edirne'de kalmasını uzatması ve üç kızı için yapılan

mobilya masraflarının İstanbul halkında uyandırdığı hoşnutsuzluk.- Cebeciler tarafından tahrik edilen isyan sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi.-İçinde bulunduğu ümitsiz durum.- Tahta kardeşi III. Ahmed çıkarılıyor.- Kapatıldığı yer.- Ölümü; karakter ve zekâsının değerlendirilmesi, cild, XII, XHI.

Mustafa m. (III. Ahmed'in oğlu).- Doğumunu işaretleyen dönem; aynı adı taşıyan hükümdarlarla alakalı kader anlayışı. Saltanatının ilk hareketinin değerlendirilmesi.- Kılıç kuşanma töreni.-Tahta çıkışını işaretleyen sehâveti.- Bu vesileyle bahşiş veren sultanların sonucusu oluyor.- Tahta çıkışı vesilesiyle elçi gönderdiği devletler.- Tebrik mektubu gönderen hükümdar ve hükümetler. Danimarka ile anlaşma imzalanması.- Kızlarağası yaptırdığı ceza; niçin?- Devleti bizzat idare eder görünmek arzusu.-Lüks aleyhine yayınladığı emirnameler.- Karakteri üzerine düşünceler.- Saltanatı döneminde bası-

lan para.- Dualarda adına niçin Gazi unvanı ekleniyor?- İlk çocuğunun doğumu şerefine verdiği ziyafet.- Lüksü engelleyen kanunlara riâyeti istemekte gösterdiği şiddet.- ilim adamları ve islâm hukuk bilginlerine karşı eksik olmayan koruyuculuğu; başkanlık ettiği ulemâlar meclisi; mecliste görüşülen mesele.- İstanbul'un yollarında ve yollar ağzlarındaki esrarlı gezintileri.- Yapılara karşı aşırı merakı.- Hz. Peygamber'in kabrini cihazlandığı zümrüt.- Prusya kralı II. Frederic ile imzaladığı dostluk anlaşması.- İkinci kızının ve ilk oğlunun doğumlarında yaşadığı sevinç.-Râğib Paşa'nın vefatından itibaren dış politikasına bir göz atış.- Doğan yeni çocukları.- 1766 depremi dolayısıyla yapılan çalışmalara ve gemi inşaat tersanelerine gösterdiği dikkat ve ihtimam. - Divan toplantılarıyla alâkalı olarak yayınladığı emir.- İşlerin idaresinde gösterdiği sebat.-İmparatorluğundaki doktorlar konusunda yayınladığı emirname.-Rusya'ya karşı açıkladığı karar.- Savaştan Önce cereyan eden müzâkereler.- Avrupa devletleri tercümanlarına tebliğ edilen beyanname.- Seferin açılması töreni.- Gazi unvanını aldığı hal ve şartlar. Polonya aleyhine beyanname.- Bu devlet konusunda uyguladığı politika.- Kendisi tarafından Fransa'ya teklif edilen ittifak.- Diplomatik müzâkereleri üzerine bir göz atış.- Ulemânın kudretini ve Sultan'ın kudretsizliğini isbatlayan olay.- Savaşın tekrar başlaması konusunda kendisi tarafından valilere ve askerî birliklere gönderilen tebligat.- Yakalandığı hastalık.-Birliklerinin yenilgisi haberi üzerine duyduğu öfke.-Şeyh Yasincizâde'nin ölümünün ruhunda meydana getirdiği karışıklık.- Vefat sebebi olan hastalığı.- Şahsının ve saltanatı döneminin değerlendirilmesi.- Ciltçilik sanatını Öğrenmişti, cild XV, XVI.

Mustafa III. (camii). Tamamlandığı dönem; orada görülen türbesi, cild XVIII.

Mustafa, Bkz. Kara Mustafa Paşa.

Mustafa (IV. Murad'ın nedimi).-Menşei; yararlandığı nüfuzu; eski efendisi Hasan Paşa'nın ölüm kararını alıyor.- Abaza'ya karşı beslediği kin.- Sultan'ın ona tanıdığı seçkinlik.- İtibârının süresi.- Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi.- Ölümü, cild X.

Mustafa (Kara Mustafa Paşa'nın oğlu). 1736'da İran hükümeti katında elçi olarak atanıyor, cild XIV.

Mustafa (II. Mehmed'in oğlu).-Uzun Hasan'la savaşa giden babasının ona yazdığı mektup.- Yusuf-ça Mirza'ya karşı zafer kazanan babasının ona yazdığı mektubun içeriği.- Uzun Hasana karşı seferden dönen babasının ona verdiği görev.- Karaman hükümdarlarına karşı savaş sırasında şehzade Mustafa'nın sağlık durumu.- Öldüğü yer, cild III.

Mustafa (II. Murad'ın kardeşi).-Bu şehzadenin imparatorluk tahtı üzerindeki iddiaları.II. Murad tarafından İstanbul muhasarasının kaldırılmasındaki tesiri.- Bizans imparatorunu ziyareti.- İznik'de atlattığı tehlike; kurbanı olduğu ihanet.- Ölümü; mezarının bulunduğu yer, cild II.

Mustafa (Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu).- Kendisine verilen valilik; babasının elini öpmek üze-

re huzura kabul edildi.- Babasının İran seferine hareketi sırasında idaresinde bulunan bölge.- Babası kendisini Amasya valiliğine naklederek tahsisatını da arttırdı.-İhtirâsının babasında uyandırdığı güvensizlik.- Veziriazam1 m şehzade Mustafa aleyhinde verdiği rapor.- idam edilmesi olayı.- Gömüldüğü yer.- Ölümünün sebep olduğu üzüntü; şahsiyet ve kaabiliyetinin değerlendirilmesi, cild V, VI.

Mustafa (eski Aydın Beyi'nin torunu).- Cüneyd'e karşı verdiği Aydın konusundaki savaş.- Savaşın onun bakımından sonucu, cild

II.

Mustafa Ağa (II. Mustafa saltanatı döneminde çavuşbaşı). Damadı olduğu Veziriazam.- Venedik cumhuriyetinde bir görevle vazifelendiriliyor, cild XIII.

Mustafa Ağa (III. Mustafa'nın mirahûru). Kahire'deki görevinin konusu.- Mekke'de.- Ölümü, cild XVI.

Mustafa Bey (Davud Paşa'nın oğlu) . Yavuz Sultan Selim'in ona verdiği valilik; ihaneti, cild IV

Mustafa Bey (Karaman oğlu).-Bâyezid Paşa tarafından esir edildi; II.

Mehmed'in huzurundaki yemini.- Bu hükümdarın âlicenab davranışı; bu beyin ihaneti, cild II.

Mustafa Bey (Köprülü Ahmed Paşa'nın kardeşi).- 1663 Macar seferine katılması .- Kubbe vezirliğine atanması, cild XI, XII.

Mustafa Bekri (halk adamı). Bir sarhoşluk gününde IV. Mu-rad'a garib ikramı; Sultan'ın masa arkadaşlarından biri olmayı neye borçlu? Cild IX.

Mustafa Bolevt (Rumeli Kadı askeri). - Şeyhüslâmlığa atanıyor.- Deli Hüseyin aleyhinde Köp-rülü'nün ondan istediği fetva; reddetmesinin sebebi.- Anadolu âsilerine karşı fetva veriyor.- Azlini ve sürgüne gönderilmesini gerektiren sebeler, cild XI.

Mustafa Daltaban (Rumeli beylerbeyi).- Adına eklenen lâkab; 1696 yılında Temeşvar'da gösterdiği cesaret.- Valisi olduğu Diyarbe-kir halkının kendisini suçlamaları; Sultan'ın kendisine verdiği cezâ.-Bornie valiliği için sürgünden getirilmesi,- Akınlarında verdiği zararlar.- Hakkında biyografik ayrıntılı bilgi.- Anadolu'da bir isyanı bastırmak için topladığı ordu; elde ettiği basan.- Veziriâzamlık makamına atanıyor; karakteri hakkında düşünceler.- İstanbul'a gelirken yol üzerinde karşılanması.- Aldığı ilk idarî tedbir.- Yayınladığı sert emirname.- Gerçekleştirdiği reformlar.- İntikam duygulanna kendisini kaptırıyor.- Kırım'da ortaya çıkan va makamından düşmesini hazırlayan olaylar.- Şeyhû lislam'ı zehirlemeyi tasarlıyor; niçin? - Azledilmesi; ölümü, cild XII, XIII.

Mustafa Lefkell.

Vezriâzamhğa atanıyor; niçin? -Azledilmesinin sebebi, cild VIII.

Mustafa EbulmeyAmln (III. Mehmed saltanatı döneminde ka-diasker).- Şeyhüslâmlık makamına atanması.- Veziriazamla arasındaki dostluğu bozan sebebler, cild VIII.

Mustafa Efendi (Medine kadısı).- Güç şartlar içinde Şeyhüslâmlık makamına getirilmesi, cild XIV.

Mustafa En-Neşşar (Yemen va-

lisi).- Niçin Testere lâkabını aldı? tik olarak beylerbeyi unvanını alıyor.- Azledilmesinden sonra katıldığı sefer.- Ozdemir Paşanın onu görevden uzaklaştırması. .Yemen eyâle- tinde kervanlar düzenliyor; valiliği kendisine bıraktığı şahıs, cild VI.

Mustafa Kaplan, bkz. Kaplan Mustafa.

Mustafa Kuloğlu (IV. Meh-med'in nedimi). Bu vazifede yerine geldiği zât; doğumu; Sultan'ın lutûflanni neye borçlu? Cild XI.

Mustafa Paşa. Bkz. Bahir Muştanı Paşa.

Mustafa Paşa, Bkz. Bostana Mustafa Paşa.

Mustafa Paşa» Bkz. Lala Muştanı Paşa.

Mustafa Paşa, Bkz. Muştanı Sokuüü.

Mustafa Paşa (Rumeli beylerbeyi). - II. Bayezid'in kendisine papa VIII. İnneocent katında bir görev vermesi.- Şehzade Cem nezdinde yerine getirdiği görev; menşei.* n. Bâyezid döneminde Lepanto mu-hasarasındaki kumandanlığı.-İnşâ ettirmekle görevlendirildiği donanma.- Yükseldiği makam.-1509 depremi sırasında İstanbul'daki konağında enkaz altında kalarak Ölenlerin sayısı.- II. Bâyezid tarafından velfahd tâyin edilen şehzade Ahmed'i karşılamakla görevlendirilmesi.- Hangi vesileyle? - Veziriâzamhğa atandı.-Semendra'da, idarenin Selime verilmesi görüşmelerinde Yavuz'un lehinde olmayan müdâhalesi.- Selim1 İn ondan şüpheleri; bu şüpheleri doğrulayan hareketleri.- Ölümü.- Bu kişi üzerine aydınlatıcı bilgiler, cild III, IV.

Mustafa Paşa (Kanunî Sultan Süleyman'ın beşinci veziri).- 1565 'de İdare ettiği Malta muhasarası sırasındaki yaşı; menşei.- Ordusunun kuvveti.- Muhasara harekâtı.-II. Selim tarafından emekliliğine izin verilmesi. Hacca gitmeden Önce yaptığı hazırlıklar; ölümü, cild VI.

Mustafa Paşa (defterdar).- Veziriazam Hurev Paşa'ya karşı tertiplenen ve kendisinin katıldığı sui-kasd.- Sipahilerin kendisini hedef alan öfkesi.- Kaçmak mecburiyetinde kalıyor.- Uğradığı âkibet, cild IX.

Mustafa Paşa (yeniçeriağası).-Kendisinin de katıldığı zâlimce görev.- Bundan ötürü aldığı mükâfat.- Avusturyalılara karşı 1684 savaşındaki davranışı.- Orduya verilen seçkinlik madalyalarından payı bulunmasına rağmen gözden düşmesi.- Veziriâzamhk makamında yerine atandığı şahıs.- Paraların İmâline ve vergilerin dağılımına getirdiği değişiklik.- Azîdilmesi.- Sürüldüğü yer.- Ölümü, cild XII.

Mustafa Paşa (Veziriazam Köp-rülü'nün damadı). Kapdan-i derya makamında yerine atandığı şahıs, cild XI.

Mustafa Paşa (I. Mahmud saltanatı döneminde başmirâhûr).- Veziriâzamlık makamında yerine atandığı şahıs.- Tahtı tehdit eden tehlikeleri savuşturmakta gösterdiği bilgiçlik.- Devletin asayiş ve refahını sağlamakta gösterdiği dikkat.- III. Osman olayı sırasında azledilmesi.- Yeniden

Veziriâzamhk makamına geliyor; azlinden sonra bulunduğu ma-kani.- Azledilmesi, cild XV.

Mustafa Paşa (küçük), Bkz. Küçük Mustafa Paşa.

Muştanı Paşa (m. Ahtned saltanatı döneminde nişancı).- Evlendiği prenses.- Bu münasebetle yapılan tören ve şenlikler, cild XIV.

Mustafa Paşa (Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri).- Menşei; Sul-tan'la akrabalığı; yaptırdığı câmi.-Kanunî'nin Macarlara karşı açtığı savaşa katılması.- Rodos muhasa-rasındaki görevi.- Bu konuda ayrıntılı bilgi.- Mısır valiliğine atanıyor.- Bu ülkeye birlikte gittiği donanma.- Bastırdığı isyan.- İstanbul'a çağırılıyor; niçin?- Menşei.-Kendisini Veziriazam İbrahim Paşa'dan ayıran eksikliği.- Macar seferine katılması.- Ölümü, cild V, VI.

Mustafa Paşa (IV. Mehmed'in veziri ve nedimi).- Bir hastalık münasebetiyle Sultan'm kendisine gösterdiği alâkanın delilleri.- Ba-badağında Sultana muhafızlık ediyor., Evlendiği prenses.- Bu münasebetle düzenlenen tören ve şenlikler.- Şartlar kendisini Kap-dan-ı derya makamına yükseltiyor.-1684 'de Venedik cumhuriyeti ve müttefikleriyle yapılan savaşta donanmayı arttırmak için aldığı tedbirler.- Donanma kaptanlarına karşı zulüm derecesine varan sertliği.- Davranışından Ötürü elde ettiği şöhret.- Ölümü; yerine getirilen kişi, cild XI, XII.

Mustafa Rika Efendi (Nakşibendi şeyhi). Lâkabı ne idi? Vefatı döntmi; yazdığı eserler, cild XV.

Mustafa Sokullu (Veziriazam Mehmed Sokullu'nun yeğeni).-Kendisine verilen valilik; istilâ ettiği ülke; niçin? Şöhretini neye borçluymuş; birbiri peşi sıra yükseldiği makamlar.- Hırvatistan seferi hakkında ayrıntılı bilgi; zaptettiği şehir.- Buda valiliğine atanıyor.-

Ölümü; bu şahsın değerlendirilmesi, cild XI, XII.

Mutahher (Seydiyeliler imamının oğlu).- Sebid valisine hücum enirini babasından alıyor; yenilgiye uğraması., Özdemir Paşa onun kuvvet ve mezhebine karşı gayret sarfediyor.- Ona verdiği berat valil-ğe sükûnet getiriyor.- Yemende bir isyana öncülük ediyor.- Basanlar kazanıyor; halife ve emir'ül-mümi-nin ilân ediliyor.- Türklere karşı sürdürdüğü mücâdele üzerine ayrıntılı bilgi.- Karşılığında başarı elde edebildiği şartlar, cild VI.

Muzaffer (hanedanı).-Başlangıcı ve sonu denemi.- Hüküm sürdürdüğü ülke.- Hükümdarlarının âkibeti, cild II.

Muhlenbacher. Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi; yazdığı eser, cild II.

Munch (kot de; Rus feld-mare-şali).- Tatarların hanının Rus topraklarına geçmesine karşı çıkmak için yaptığı hazırlıklar.- Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Onun Kı-nm'dan geçişinin işareti olan zulüm ve yıkıntılar.- Seferin devamının hikâyesi.- Müteakib seferin sonuçları.- 1739'da yönettiği harekât, cild XIV.

Munich. Bu şehrin sahib bulunduğu meraka değer şeyler ve elyazma eserler, cild XIII.

Munkacs (Macar şehri) . Önemi; Avusturyalıların hâkimiyetine düşüyor; orada bulunan dosyalar, cild XII.

Murray (lord).- İstanbul'da İngiliz elçisi olarak yerine atandığı şahıs.- Sultan ve Veziriazam için hükümdarından aldığı mektupların mevzuu; Sultan'ın huzuruna kabul isteği reddediliyor.- M. d'Ob-

reskofTun serbest bırakılması talebinde bulunuyor.- III. Mustafa'nın Rusya ile savaşında hükümetinin arabuluculuğunu değerlendirmek için Bâb-ı Âlî nezdinde gayret sarfediyor.- Reifefendi (Hariciye NâzırıJ'den bu konuda aldığı cevap.- Bâb-ı Âlî ile Avusturya arasındaki yardım anlaşmasının sırrını ele geçiriyor.- Başarısından yararlandırma tarzı, cild XVI.

Mursal (Akça Kocanın silah arkadaşı).- Kara lâkabını ona aldirtan sebep; Ele geçirdiği yerler; buraların kendisine timar olarak verilmesi şartı.- Türklerin hâlâ onun adıyla andıkları gemi tipi, cild I.

Musiki . - Doğuluların savaş musikisi bestesi.- İranlıları üzerine düşünceler.- IH. Ahmed saltanatı döneminde Türklerinki üzerine düşünceler, cild I, VI, XIV.

Müslümanlar.- Saltanatı döneminde tarihlerini yaygınlaştırdıkları hükümdar.- Bu topluluğun savaşlarının tarihî kronolojisi, cild I.

Myrçe (Pierre; Eflâk voyvodası) . - Zincire vurulmuş bir halde İstanbul'a götürüldü; niçin? Sultan II. Selim'i kararından vazgeçirmek için başvurduğu çâreler.- Nasıl muâme- le gördü? Ölümü, cild VI.

Myrçe (Eflâk prensi). Bâyezid'den sonraki şehzadeler mücâdelesinde Musa Çelebi'yi destekliyor., I. Mehmed'den elde ettiği barışın şartları.- Mustafa'nın Osmanlı İmparatorluğu tahtı üzerindeki iddialarını destekliyor.- Bu yüzden ülkesinin üzerine baskı ve tahribatı çekiyor, cild II.

Myzapur (Hindistan'ın şehri). Timur tarafından zâlim bir kaderin kurbanı haline getirildi, cild İL

Mytilene (burnu). 1698'deki

Osmanlı donanması ile Venedik donanması arasındaki deniz savaşı bu mahalde cereyan etti, cild

XII.

N

Naalî (camii). İnşâ ettiricisi; adını borçlu bulunduğu özellik, cild XVIII.

Nadir Kulihan, Bkz. Nâdir Şah.

Nâdir Şah. Doğduğu eyâlet; hakkında ayrıntılı bilgi.- İran şahına karşı

sesini yükseltmek için ele geçirdiği fırsat; bu hükümdarı tahttan indiriyor; kimin lehine?- Birinci Mahmud'a gönderdiği mesaj; Türklere karşı başladığı savaş.- Bu savaşın harekâtı.- -Osman Paşa tarafından tam bir yenilgiye uğratıldığı savaş.- Bu Paşa'ya karşı 1732'de kazandığı zafer.- Osman Paşa ile arasındaki benzerlik.- Ve- ziriâzam İsmail Paşa'ya yazdığı mektup.- Zafer kazanmış ordularını Türkiye sınırlarından çektiren şartlar.- Ahmed Paşa ile Nâdir arasındaki barış.- Nâdir'in barış konusunda Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya hitaben yazılmış iki mektubunun muhtevası.- 1734'de savaşın yeniden başlaması; Nâdir'in basanlarının devamı.- Nasıl İran Şahı ilân edildi?, İsteddiği reformlar.- Onun tarafından İstanbul'a gönderilen elçi.- I. Mahmud'la yaptığı anlaşma. Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği yeni elçi.- Elçiye verdiği görevin konusu. -Nâdir, Bâb-ı Âlî'ye karşı savaşa tekrar başlıyor.- İddiaları.- Kendisi tarafından Türklere karşı yönetilen harekât.- I. Mahmud'un gönderdiği elçiyi kabul ediş tarzı., Kendisi tarafından daha önce bildirilen ba-nış şartları.- İmzaladığı anlaşma. -Nâdir'e karşı Erivan isyanı; ölümü, cild XIV, XV.

Nailî Abdullah Paşa.-

Veziriâzamlık makamında yerine atandığı şahıs; kendisi hakkında ayrıntılı bilgi. İdareyi ele almasıyla yapılan atamalar ve değişiklikler.- Azledilmesi.- Arzusu olan hac farızası; ölümü, cild XV, XVI.

Nakib'ul-Eşrâf. Bu makamın mâhiyeti; lağvedildiği dönem, cild III.

Nakkaş Mustafa Paşa (Mısır valisi).- Valiliğine giderken Öldürülmesi emrini aldığı prens.- Kubbe vezirliğine atanıyor; kendisi hakkında ayrıntılı bilgi, cild X.

Nakkaş Paşa.- Anadolu'daki â-silerle mücâdele için İstanbul'dan gönderiliyor; Kalenderoğlu'na karşı kazandığı zafer.- Ölümü, cild VIII.

Nani (Venedik elçisi).- Devlet adamı olarak değeri; ailesinin sahib bulunduğu meşhur para ve el-yazmalar koleksiyonu; Sultan'ın onu huzura kabul edişi.- Gerçekleştirmeyi başardığı ticaret anlaşması.- Diplomatik görevi içinde ispatladığı kaabiliyeti, cild VIII.

Napoli «(krallığı). Osmanlı müdâhalesi karşısında davranışı, cild III.

Napoli di Romanla (Yunanistan'ın şehri).- Menşei; Osmanlılar tarafından muhasara edildiği dönem; topografik durumu.- Buranın önemi; boşuna hücum eden hükümdarlar; Kanunî'nin gayretleri karşısında direnmesi, cild V.

Napoliler.- Bâb-ı Âlî ile 1740'da imzaladıkları dostluk anlaşması, cild XV.

Nazif Efendi (imparatorluk tarihçisi). - Abdullah Nailî Paşa hakkında

yazdığı övgü, cild XVI.

Nassıreddin (doğulu ünlü gökbilimcisi). İlme kazandırdığı müşâhade metodu; mezannın bulunduğu şehir, cild II.

Nassıreddin Hoca, Akşehirli

(Türk mizahçısı).- Timur'un icrââtına karşı iğneli sözleri.- Kendi açısından bunların sonuçları, cild II.

Nasuh Paşa (III. Mehmed'in eski mirâhuru).- Azlediliyor; ne vesileyle? Veziriazam Hasan Paşa'ya götürdüğü Sultan'ın mektubu.-Atandığı makam.- Uzun Halil'e karşı hücumla geçmek için birliklerinin Anadolu Beylerbeyi'ninkilerle birleşmesi.- Savaşın verildiği yer; Osmanlılar bakımından neticesi.-Mağlubiyetini haklı göstermek için Sultan Ahmed katında teşebbüsleri.- Sultan bizzat sefere çıkma kararı veriyor.- Bu sefer sırasında savunmakla görevlendirildiği sınırlar.- Anadolu âsilerine karşı birlikte harekâta bulunduğu Veziriâ- zam'ın bu kusur karşısındaki davranışı.- Gönderildiği yer.-Sultan Ahmed'den Vezirlâzamlık makamını istiyor; bu isteği karşısında Sultan'ın davranışı.-Veziriazam olarak atanıyor; İran seferine katılan askeri terhis ediyor.- Prensesin ölümünün sebep olduğu matem.- Sultan'la cirit oynadığı yer; mâruz kaldığı tehlike.- Meşgul olduğu devlet idaresiyle alâkalı hareketler.- Sultan'dan defterdar Etmekçizade'nin İdam kararını almak için başvurduğu hile.- Tran-silvanya konusunda Avusturya imparatoru Mathias'a yazdığı mektup.- Veziriâzamlıktan uzaklaştırılmasının sebepleri.- Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.- Ölümü.- Bıraktığı büyük servet, cild VIII.

Nasuh Paşa (hacılar kervanı şefi).- Suriye'de benimsediği rol; şahsı üzerine ayrıntılı bilgi., Uğradığı âkibet, cild VIII.

Nasuh Paşazade, Bkz. Hüseyin Nasuh Paşazade.

Nassy (jiseph), Bkz. Mlguez (Zuan).

Navanin (Yunanistan'ın şehri).-Eski ve çağdaş hâtıralar orada buluşurlar.- Limanın tasviri.-1687 de Venediklilerin hâkimiyetine düştü, cild XII.

Nozos (Sikladlardan ada).- Barbaros'la imzaladığı anlaşma; Osmanlı amiralinin adaya karşı davranışı.- Bu ada hakkında ayrıntılı tarihî bilgi, cild V.

Nazif Efendi (İran hükümeti katında Osmanlı elçisi).- Şah tarafından kabul edilmiş tarzı.- Bu hükümdarla imzaladığı anlaşma, cild XV.

Nefî (Osmanlı şâiri). Doğduğu yer; kaabillyeti; hakkında ayrıntılı bilgi; uğradığı âkibet; niçin? cild IX.

Nelpperg (kont de; Avusturyalı feld-mareşal).- 1738'de Avusturya'nın

Türklere karşı açtığı savaşa katılıyor.- 1739 savaşında oynadığı rol.- Barış anlaşması konusunda Bâb- ı Âlî, Avusturya ve Rusya arasında katıldığı müzâkereler,-Bu vesileyle gözden düşmesi.- Bu şartlar içinde davranışını açıklayıcı mektup, cild XIV.

Neophytus (keşiş). İmparator tarafından verilen parayı Kostan-taniye surlarının tamirinde kullanıyor, cild H.

Nepluleff (Rusya'nın İstanbul elçisi).- III. Ahmed hükümetinin ona yönelttiği şikâyetler.- Rusya lehinde ileri sürdüğü iddialar.- Osmanii tam yetkili murahhaslarıyla İran konusundaki müzâkereleri., İran'la alâkalı olarak 1724'de imzaladığı taksim anlaşması.- I. Mahmud'un tahta çıkışında tebrik göreviyle İstanbul'a gönderiliyor. -İstanbul'da Kırımlıların İran'a doğru yürüyüşe geçmelerini protesto ediyor.- Rusya'nın İran'la münasebetlerinden bahsederek Bâb-ı Âlî'ye muhtıra veriyor.- Politik davranışı; ölümü, cild XIV, XV.

Nesil (Osmanlı tarihçisi).- Yazdığı eser.- Türkmen kelimesinin yapısı üzerindeki kanaati.- Kanaatinin tarihte ehemmiyeti.- II. Bâyezid'in onu yazmakla görevlendirdiği eser; İdi s' in k iyi e kıyaslama-lı olarak kaabilin değeri değerlendirilmesi.- Ne olduğu, cild I, II, IV.

Nesefl (İranlı yazar). Yazdığı eser; ölümü dönemi, cild I.

Nesim, Bkz. Amadeddin.

Nesturiler. Mezheplerini Roma kilisesinden ayıran özellikler, cild VII.

Neuhoeusel (Macaristan kalesi).- 1663 yılında Türklere karşı direndiği muhasara.- Teslim olması.- Bu kale üzerinde ayrıntılı tarihî bilgi.- 1685de Türkler bu kalede Avusturyalılar tarafından muhasara edildi.- Savunmalarının tükenip erimesi.- Bu şehrin tekrar Hıristiyanlık âlemine kazandırılmasının sebep olduğu sevinç, cild XI, XII.

Neustadt (Avusturya şehri). -1683 seferinde Türklerin istilâsına karşı koyuyor.- Türklerin, bugün şehir arşivlerin muhafaza edilen uyarılarıyla tescil oluyorlar, cild XII.

Neren (kont de), Bkz. Jean-sans-Peur.

Nevres (Osmanlı şâiri). Yazdığı eser; İstanbul'dan sürülmesinin sebebi; ölümü, cild XVI.

Nesir (kızlarağası).- Bıyıklı Mustafa Paşa'nın iktidardan düşmesini tahrik ediyor.- Kendisi de azlediliyor.- Eski makamını elde ediyor.- Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi, cild XIII.

Nice. - Türk ve Fransız birleşik donanmalarının ortaklaşa muhasarası ve şehrin karşı koyması.-Osmanlılarda bu şehrin yaygın şöhreti, cild V.

Nıcee (İznik) (Anadolu şehri).-Şehri savunan surlar; Osman'ın bu kaleye karşı düşmanca gösterileri- Şehrin içinde bulunduğu durum.- Osmanlı tarihçilerinin şehrin zabtı için gösterdikleri Önem.-Teslim olması konusunda ayrıntılı bilgi.- Teslimin gerçekleştiği tarih; haçlı ordusu tarafından şehrin muhasarasının hikâyesi.- Şehre tarihî açıdan bir göz atış, cild I.

Nıemırow (kongresi), Bkz. Conges.

Nıklınse (Syrmie'nin kasabası).-Menşei; insanların cesareti.- Kadınların şıklığının dikkate değer özelliği, cild XIV.

Nıkosle (Kıbrıs adasının payitahtı).- Evvelce şehrin adı neydi?- Şehrin kurulmuş olduğu yer; bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi.-İkinci Selim saltanatı döneminde şehrin Türkler tarafından muhasası sırasındaki muhafızlarının kuvveti.- Düşüşünün adanın diğer şehirleri üzerindeki tesiri, cild VI.

Nı1 (Mısır nehri). Nehrin taşkın yapması vesilesiyle kutlama şenliği hakkında ayrıntılı bilgi, cild IV.

Nızami (İran Şairi).- Sanat kaabiliyeü.- eserleri, cild VII.

Nışancı Ali Paşa Bkz. AU Paşa (Nişancı).

Nışancılar. Bu makam sahiplerinin yaptıkları işin mâhiyeti; bu konu üzerinde ayrıntılı tarihi bilgi, cild III.

Nıssa (Bizans imparatorluğu şehri).- Önemi; I. Murad'ın hâkimiyeti altına düşüyor.- Bu yer hakkında tarihî ayrıntılı bilgi.-1689'da Avusturyalılar tarafından alınışı.- Müteakleb yıl Veziriazam Köprülü Mustafa Paşa tarafından geri alındı.- Bu şehirden Belgrad'a giden yol hakkında Cafer Paşa'nın aldığı emir, cild I, XII.

Nızam-ı Cedid.- Bu müessesenin ne olduğu.- Bunun Macaristan'ın kaderi üzerindeki tesiri.- Ayrıca reayanın kaderi üzerine getirdiği sonuçlar, cild XII.

Nızamal-Mülk (Sultan Alparslan'ın veziri). Bu hükümdarın idaresinin Övgüsü; yazmış olduğu eserler; ölümü, cild I.

Nızıbn (Mezopotamya'nın eski başşehri).- Bu yer hakkında ayrıntılı tarihî bilgi.- Kurulmuş olduğu yer; bugünkü görüntüsü; Cinistan adı ona nereden geliyor? Ona verilen diğer ad.- Civarında dikkati çeken özellikler, cild IV.

Nogay Paşa (Haleb valisi). Abaza'ya karşı düzenlenen seferde Veziriazam Husrev Paşaya işbirliği suretiyle yaptığı yardım.- Ölümüne mahkûm ediliyor; niçin? cild IX.

Nointel (Ollier; marki de; Fransa'nın İstanbul elçisi).- Payitahta geliş dönemi.- Muhteşem bir törenle elçilik sarayına girmesi.- Görevinin konusu.-

Veziriazam tarafından huzura kabul tarzı., Sultan

tarafından huzura kabulü.- Gerçekleştirmeyi başardığı anlaşma.-Ege denizinde elde ettiği arkeolojik zenginlikler, Antiparos mağarasını gezmesi üzerine ayrıntılı bilgi.-1677'de Avusturya ile alâkalı olarak kendisine verilen görev. -Vezirâzam'la anlaşmazlığı, cild XI, XII.

Normandlar. Pares muhasarasında kayıklarıyla yaptıkları, cild I.

Notaras (Lucas; büyük amiral).- II. Mehmed'in Kostantaniye muhasarası ânında Cenevizli kumandan Giustiniani ile aralarında çıkan kavga.- Şehre hâkim olan muhasara kuvvetleri tarafından tutuklandığı ân.- Şehri düşüren hücumun bir gün öncesinde işgal ettiği makam.- İstanbul fâtihi II. Mehmed tarafından sorguya çekilmesi.- Bu hükümdarın kendisine karşı iyiliksever davranışı. -Hükümdara sunduğu hediye. -Kendisinin ve ailesinin acı sonlarının sebebi, cild II.

Nuhavend (İran şehri).- III. Ah-med saltanatı döneminde Türklere teslim olması kararındaki tesir; şehri ünlü yapan zafer.- Adının ifâde ettiği mânâ, cild XTV.

Numan (Sultan III. Mustafa'nın kardeşi). Genel bir üzüntü sebebi olan ölümü, cild XIV.

Numan Köprülü Paşa, Bkz. Köprülüzâde Numan.

Numan Paşa (Kefe valisi).- İktidarı döneminde azledilerek Midilli'ye gönderildiği Veziriazam; vezir makamım geri almasını borçlu bulunduğu kişi.- Evlendiği prenses, cild XIV.

Numan Paşa (Trabzon valisi)., Ahıska valiliğinde yerine atandığı kişi; bu şartlar içindeki davranışı.-

Şam valiliğine atanıyor.- Ahlâkı bakımından tanınışı; Bükreş kongresinin dağılmasından sonra Ruslara karşı başlayan savaştaki rolü.- Gözden düşmesi; niçin? Cild XVI.

Nur - Bânu (III. Muradın annesi).- Oğlu üzerindeki tesiri.- Ölümünden önce oğluna tavsiye ettiği kadın, cild VII.

Nureddin (büyük atabey).- Yararlandığı şöhreti; kurucusu olduğu yapı ve akademiler; ahlâkını belirleyen özellikler, Cild IV.

Nureddin (emir-şeyh).- Timur'un saltanatı döneminde görevi ne idi? Buharî, Fenarî ve bilgin Mehmed Cezerî gibi din ve ilim adamlarına karşı Ankara savaşı sonrasında gösterdiği muamele tarzı.-Kutabia'ya giderek yerine getirdiği görev, cild II.

Nureddin (şeyhler şeyhi). Ölümü dönemi; sahip bulunduğu evlialık şöhreti; cenaze töreni; gömüldüğü yer, cild XV.

Nureddin Abdurrahman Isfe-rayinî (Bağdadlı ünlü hukuk bilgini).- Timur katındaki elçilik görevi, cild II.

Nuri Osmanî (camii). Tamamlanıp ibâdete açılış dönemi; mimarîsinin karakteri, cild XV.

Nur-S o fi (Karaman soyundan Bey). Soyağacı, cild I. tabloda.

Novorberda (Sırbistan şehri). -Burası üzerine ayrıntılı bilgi.- II. Mehmed tarafından kurulan muhasara, cild III.

Novıanlar. Tatarların bu adla andıkları hükümdarlar, cild II.

Nyari (Laurent; Szolnok kumandanı). Bu kale muhafızlarını kendisine karşı duydukları alçaltına duygusu; karakter ve ahlâkı üzerine düşünceler, cild VI.

O.

ObeyduUah Mehdi. Afrika'da kurduğu halifelik, cild I.

Obeydullah (Özbeklerin hanı).-Kanunî'ye yazdığı mektup.- Men-sub bulunduğu hanedanın tarihçesi., Hâkimiyetinde bulunan ülke, cild IV.

Obreskoff (Alexis Mihailoviç; İstanbul'daki Rus elçisi).- Bâb-ı Âlî'ye verdiği nota; Kendisine Veziriazam cevap veriyor; hükümdarı adına şikâyetleri.-Kendisi tatmin ediliyor. Polonya milliyetçilerine karşı hazırlıkları.-İstanbul'daki ikameti sırasında politik davranışı.- III. Mustafa'nın Rusya'ya karşı savaşından önce müzâkere ve diplomatik notalar teâtisindeki rolü. -Veziriazam'ın kendisini huzura kabulü; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Elçi Yediku-le'ye hapsediliyor.- Mahpus tutulması hakkında Veziriâzam'a şikâyeti.- Serbest bırakılması.-Fokşan kongresine gönderilmiş tam yetkili murahhas olarak Yaş şehrine gelişi. Toplantıların konusu.- Bükreş kongresinde müzâkereleri açmakla görevlendiriliyor.- Bu konuda ayrıntılı bilgi.-Teklif ettiği şartlar ve bunlardan kabul edilenler.- Bu şartlar içindeki davranış ve tutumu.- Görüşmelerin ayrıntılarını kaydettiği mektup.- Kongrenin dağılması, cild XVI.

Ochîali, Bkz. Oulouc Ali.

Oczakov (Azak). Rusların feldmareşal Münch'ün kumandasındaki muhasarası, cild XIV.

Odalık. Bu kelime nereden geliyor? Mânâsı, cild X.

Oettingen (kont de Avusturya tam yetkili murahhası).- Karlofça görüşmelerinde oynadığı rol.- 1699 yılında İstanbul'da Bâb-ı Âlî katındaki elçiliği.- Mâiiyetini oluşturan kişiler hakkında ayrıntılar.- II. Mustafa'ya sunmakla görevlendirildiği hediyeler.- Görevinin konusu.- Almayı başardığı fermanlar; bunların muhtevaları, cild XII, XI-II.

Ofen (Buda) (Macaristan'ın payitahtı).- II. Louis'nin mağlubiyetinden sonra Kanun! Sultan Süleyman'a boyun eğiyor.- Sultan tarafından şehrin sakinlerine bahşedilen himaye.- Şehirde çıkan yangınlar. Şehir Arşfdük Ferdi-nand'dan Kanunî tarafından tekrar almıyor. Guillaume de Roggen-dorf un sonuç getirmeyen muhasarası.- Buda'nın Osmanlı şehri olduğu dönem. İşgali hakkında ayrıntılı bilgi.- Şehrin 1699'da geçirdiği yangın.- Viyana muhasarasının kaldırılmasından sonra, Türklerin bu şehirde aldıkları tedbirler.- 1684 muhasarasının hazırlıkları.- Şehrin başından geçenler bir tarihî romanı andırıyor.- Bu şehrin tasviri.- Şartlar Avusturyalıları muhasarayı kaldırmak zorunda bırakıyor.- 1685'de uğradıkları yeni kayıplar.- Şehir 1686'da düşüyor-Bu muhasara hakkında ayrıntılı bilgi.- Türklerin bu şehri ellerinde bulundurmaya verdikleri önem.-Şehri sırasıyla idare etmiş olan valilerin sayısı; şehrin yaşadığı çeşitli muhasaralar; imparatorluğun şehirleri arasındaki yeri.- Buda fethi üzerine yayınlanan eserler, cild V, XI, XII.

Oğlanlar. Türklerde bu ad verilenler, cild V.

Oğuzlar. Bu halkın tarihçesi, cild I. Bkx. Guzlar.

Oğuz Han. Nasıl mütalea edildi? Türk rivayetlerine göre tarihi, cild I.

Oğurlu (Uğuldu) (Mehmed) (Uzun Hasan'ın oğlu).- İran ordusunun ona karşı sevgisi; orduları babasına karşı kullanıyor; niçin?-Ölümü, cild IV.

Ohri (aynı addaki sancak merkezi) .- Bu şehir hakkında topog-rafik ve tarihî ayrıntılı bilgi, cild III.

Okullar. Osmanlılarda okulların teşkili ve öğretim tarzı, cild III.

Olaylar. Avrupa ve Asya'da XIII. yüzyılın sona erdiğini belirleyen olaylar hangileridir? Cild I.

Olltli (Rus generali). Bâb-ı Âlî'nin Rusya'ya ilân ettiği 1769 savaşında Chocim (Hotin)'e karşı yönettiği hücum.- Zaptetmek emrini aldığı şehir, cild XVI.

Olympe. Bu bölgenin ünü ve güzelliği üzerine düşünceler, cild I.

Ömer (Durakhan'm oğlu). - II. Mehmed'in kendisine verdiği valilik.- Niçin azlediliyor? Tesalya valiliğine atanıyor; hangi vesileyle? -Verbes geçidinde orduya örnek olması, cild III.

Ömer Bey (Bosna sancak beyi).- Peloponese genel valisi Venedikli Jaques Barbarigo'ya karşı kazandığı zafer.- Bu Paşanın Frto-ul'da gerçekleştirdiği istilâ; Venedik ordusunu ortadan kaldırma-casma yenilgiye uğrattığı savaş; süvari birliklerinin tahribetügl ülke; cesaretinin kendisine telkin ettiği çekingenlik; askerlerinin atlarıyla orduya ilhak etmekte çektik-

leri güçlük.- Frioul'u boşaltıyor, cfdIII.

«Hum Ömerbeyoğlu (akıncılar kumandanı). Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan seferine katılıyor, cild V.

Ömer Bin Abdulasl.- Osmanlı tarihçileri onun hakkında neler düşündüler? Halifelerin tahtına çıktığı dönem.-Kılıcı üzerine düşünceler.- Bir gün bu kılıcı kullanması ve Hz. Peygamberin kendisine taktığı lâkab, cild I.

Ömer Ağa (Bağdad valisi Süleyman Paşa'nın kâhyası). Yeni vali Ali Paşa'ya karşı kıskırttığı isyan; kendisi nasıl Bağdad valisi oluyor, cÜdXVIr

Ömerşeyh (Temur'un oğlu). Babasının hükümranlığının verdiği krallık, cild II.

OpaUnskl (Plerre; Polonya kralının elçisi). Kanuni Sultan Süleyman katındaki elçilik görevinin konusu; müzâkerelerden elde ettiği basanlar.- Çeşitli devletler katında yerine getirdiği görevlerinin sıralanması, cild V.

Orban (toplar dökücüsü).- Sa-natlyle gelip Türklere yardımını sunmasındaki sebep; II. Mehmed için döktüğü muazzam topalar. -Ölümü, cild II.

Orfa, Bkz. Edessa.

Orl (tsrael; Ermeni tüccarı). Ülkesi için yaptığı proje, cild XIV.

Orlık (Hetman Mezappa'nın eski kâtibi).- Efendisiyle birlikte sığındığı ülke., Bâb-ı Âlî tarafından Rusya'ya karşı ayaklanan Kazakların hetmaru ilân ediliyor.- Bu sıfatla gönderildiği yer; Bâb-ı Âlî ile Rusya arasında barış anlaşması yapılıncaya durumu, cild XIV.

Ortoff (Alexs; Rus filosu kumandanı).- Akdeniz'de yönettiği sefer.- Türk donanmasına karşı yapılan Çeşme deniz savaşındaki rolü; savaşın sonucu.- Mısır'da isyan eden Şeyh-ul-Beled Ali Bey'le anlaşma imzalıyor, cild XVI.

Oroff (kont Gregoire; Fokşan kongresinde tam yetkili Rus murahhası).- Yaş şehrine gelişi.- Katıldığı müzâkerelerin konusu.-Feldmareşal Romanzoffun ona karşı beslediği kinin sebebi, cild XVI.

Orloff (kont Theodore).- May-notlara vaadettiği himaye.- Amiral Spiritoff un Adalar denizi seferin-deki rolü.- Çeşme'de Türk donanmasına karşı zaferinin kazandırdığı unvan ve mükâfat.- Lemnos adası muhasarası, cild XVI.

Orsato Glustinianl (Venedik amirali). II. Mehmed saltanatı döneminde Bâb-ı Âlî'ye karşı açılan savaşta giriştiği hareket; ölümü, cild in.

Orta (camii) Hakkında ayrıntılı bilgi. cÜdXVIn.

Oslmo (İtalyan şehri). - Pa~ pa'nın hâkimiyetinden kurtulduğu dönem.-

Kendisini Bey olarak atamasını yaptıran kişi: bu konuda ayrıntılı bilgi, cild IV.

Osman I. (Ertuğrul'un oğlu).-Doğum tarihi.- Kurucusu olduğu imparatorluk; cedlerinin tarihinin başladığı dönem.- Eskişehir civarında kazandığı zafer.- Onun vesilesiyle bu bölgenin aldığı ad.- Silah arkadaşlarının adları.- Malha-tun'la evlenmeden önce gördüğü rüya hakkında ayrıntılı bilgi.- Adının ifâde ettiği mânâ.- Abdal Kumral'in ona gaibden haber veriş; karşılığında mükâfatlandırmak üzere Osman'ın ona verdiği hediyeler.- Ermeni boğazında onun için yaptırdığı mescit.- Bu yerde Osman tarafından Bizanslılara karşı kazanılan zafer.- Aşiretlerine serbest geçiş hakkı elde etmek maksadiyle kumandan Angeloco-ma ile yaptığı anlaşma.- Daha sonra yaptıkları savaşlar.- III. Alâeddin'den aldığı timar ve unvan: alâmet ve tayiniyle alakalı tören.- Hâkimiyetini belirleyen ilk hareketleri.- Sâninin yayılmasının uyandırdığı kıskançlık; onu düşürmek istedikleri tuzaktan kurtulmak için başvurduğu hile.-Hâkimiyetinin bağımsız hale geldiği dönem.- Devletlerinin idaresini taksim ediş tarzı.- Başşehri olarak seçtiği yer.- Hanedanının Karaman hanedanıyla giriştiği amansız mücadele.- Osman adının mânâsı; so-yağacınm başlatıldığı hükümdar.-Bağımsız hâkimiyetinin ilk hareketleri., Amcasına karşı nasihatleri yüzünden işlediği cinayet; fetihleri., İznik şehrine karşı düşmanca niyetlerinin gösterileri; Kete kumandanını kendisine teslim etmesi karşılığında Ulubad valisine vaadleri.,Tahrib hareketlerini ulaştırdığı bölgeler.- Kendi eyâletlerini tehdid eden istilâ.- Oğluna verdiği görev.- Bursa taarruzunun kendisi tarafından yönetilmesine engel olan sebep.- Ölümünden önce yaşadığı memnuniyet: savaşçı mesleğine son verdiği dönem.- Ölüm yatağında Oğluna vasiyetleri; cesedinin konulduğu yer; orada muhafaza edilen bu hükümdara ait hâtıra eşyası.- Halefleri, giysileri ve şahsı üzerine düşünceler; kendisine niçin Kara lâkabı verilmişti? Adına hutbe okunduğu ve para basıldığı dönem hakkında düşünceler, cild I.

Osman n. (Sultan I. Ahmed'in oğlu).- Tahta çıkışı.- Bu münasebetle Veziriazam Halil Paşa'ya yaz-

dığı mektup.- Tahta çıkış yılında İran Şahı ile yapılan barış anlaşması.- Bu anlaşmanın maddeleri., Kendisinin hâkim ihtirası ne idi?-Kardeş Mehmed için ölüm karan.-Vezirlerin vasiliğinden kurtulduğu dönem; karakterini belirleyen hâkim çizgiler.- Şahsen Polonya savaşına giriyor.- Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Polonya ile yaptığı anlaşma.- Bir şehzadenin doğuşunun onda uyandırdığı neş'e.- İstanbul'a girdiği dönem. -Halkta uyandırdığı hoşnutsuzluk.-Haseki Sultan kadının verdiği ziyafet.-

Kadınlarının seçiminde getirdiği yenilik.- Tebasınm sevgisini kazanmak yolunda aldığı tedbirler.- Mekke'de hac farızasını yerine getirmek üzere yaptığı hazırlıklar.- Karakterinin değerlendirilmesi.- Kargaşalık sebebiyle gördüğü rüya; rüya türlü şekillerde yorumlanıyor.-Hacca gitmedeki ısrarı.- Bu ısrarından vazgeçirten sebep.- Sipahilerin ve yeniçerilerin ayaklanmasında Sultanın davranışı.- Sultan açısından bu isyanın sonucu.- Hapse konusu.- Asker güruhu tarafından hakarete uğraması, terzil edilmesi; âkibetinden korku duyuluyor; birçok kere kendisini boğmak üzere atılan kemenden kurtuluyor.- Yedikule'ye götürülüyor; cellâdlanna karşı koyuyor; ölümü.- Yeniçeriliği ortadan kaldırmak yolunda plân hazırlamıştı.- Kısa süren saltanatı sırasında meşgul olduğu yapılar.- Ölümün habercisi olarak yorumlanan olaylar, cild VIII.

Osman m. (II. Mustafa'nın oğlu).- Tahta çıkışı.- Bu hükümdarın fizik ve moral portresi.- Kılıç kuşanma töreni.- Tahta çıkma denilen vergi konusunda imzaladığı Hattı Şerif.- Orduya cülus bahşisi olarak dağıttığı para.- Sarayda gerçekleştirdiği değişiklik ve reformlar.-* Kaptan-ı derya ve kumandan Cafer'e verdiği hediyeler.- Yeniden inşâsı emrini verdiği cami.- Saltanatı döneminde imparatorluğun çeşitli yerlerinde çıkan karışıklıklar.- Saltanatının ilk yılında kabul ettiği elçilik heyetleri.- Kıyafet değiştirerek İstanbul sokaklarında yapmaktan hoşladığı gezintiler.-Prusya kralı II. Frederic'in gönderdiği mektup.- Nuri-Osman'i Câmii'ni ilk defa ziyareti.Devlet idaresinde önem verdiği husus.-Saltanat süresi.- Ölümü; gömüldüğü yer, cild XV, XVI.

Osman (halife). Hz. Peygam-ber'in halefleri arasında zaman sıralaması açısından yeri; zaferi; aldığı şeref unvanları; hangi vesilelerle? Cild I.

Osman (I. Mahmud saltanatı döneminde Kâhyabey).- Yararlandığı nüfuzu.- İdamını tahrik eden kişi; niçin? Cild XIV.

Osman (Sultan camii). Hakkında ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

Osman Ağa (veziriazam Baltacı Mehmed Paşa'nın kâhyası).- Efendisine Veziriâzamlık makamını verdirmeyi nasıl başardı?- Baltacı Mehmed paşa üzerindeki tesiri. -Bâb-ı Âlî ile Deli Petro arasındaki barış anlaşması görüşmelerine katılması.- İstanbul'a barış haberini götürmekle görevlendirilmesinin sebebi.- Uğradığı âkibet; niçin? Cild XIII.

Osman Ağa (Napoli di Romania kumandanı). Viyana'da yerine getirdiği görev; idam edilmesi sebebi; çiçek yetiştirme merakı, cild XIII.

Osmancık (Kastamonu civarında şehir). Kenarlarında kurulduğu nehir; sahib bulunduğu köprü, mezarlar ve manastırlar, cild I.

Osman Efendi (çavuşlar kâtibi).- Rusya imparatoriçesi El isabetli Petrowna katında kendisine verilen görev.- İstanbul'a dönüşü. -Sultan a düşüncesizce tavsiyesi.-Thugut ve Zegelai ile birlikte katıldığı müzâkerelerin neticesi.- Dalkavukça davranışının delilleri. -Çok söyleme merakı.- Fokşan kongresinde hazır bulunması için Bâb-ı Âlî kendisine tam yetki veriyor.- Müzâkerelerin açılışındaki davranışı.- Sonraki davranışı, cild XVI.

Osman Efendi (yeniçeri kâtibi). Bu makamda yerine atandığı kişi, cild IX.

Osman Paşa (Topal).- Veziriâzamlık makamında yerine atandığı kişi., Hakkında ayrıntılı bilgi.-Düşüşünün sebebi.- Veziriâzamlık mührünün kendisinden alınma tarzı.- Karakterinin belirlenmesi.-İdaresi zamanında yer almış olan olaylar.- Fransızlara karşı yakınlık duymasının sebebi.- İran Paşası Nâdir Kulihan'a karşı açılan seferin seraskerliğine getirilmesi.- Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- İran ordusuna karşı kazandığı zafer.-Bu savaşın hikâyesi.- Kerkük yakınında yenilgiye uğraması; ölümü.- Bu kişinin biyografisi, cild XIV.

Osman Molla (Anadolu Kadıas-keri).- Elçi Gaebler'e Bâb-ı Âlî ile müzâkerelerinde yardımı; hakkında ayrıntılı bilgi.- Şeyhülislâmlığa atanıyor; babası kimdi? - III. Mustafa'nın kendisine karşı duyduğu yakınlık; aldığı ilk kararlar göreve başladığının işaretleri oluyor, cild XVI.

Osman Paşa (Özdemiroğlu). Beylerbeyi olarak atandığı bölge.- Ölümünden nasıl kurtuluyor.- Azledilmesi.- Mekke yoluyla İstanbul'a geliyor. Veziriâzam'ın şahsın -daki düşmanı; kendisinin ona karşı davranışı; Lala Mustafa Paşanın Osman Paşa'ya büyük hizmeti. -Atandığı valilik.- Şirvan valiliğine nasıl geçiyor.- Memleketi de emri altında birlik haline getiriyor. -tranlılara karşı kazandığı zafer. -Serasker Mustafa paşa kendisini tebrik ediyor.- Şirvan'ı terketmek zorunda kalıyor.- Dağıstan'daki evlenme töreni; kayınbabasına karşı davranışı.- Memlekette seferler düzenliyor.- 1583 İran seferin-deki rolü .- Geri çekilme hareketini gerçekleştirirken karşılaştığı güçlükler.- Kırım hanı Mehmed Giray'ı tahttan indirmekle görevlendiriliyor.- Sultanın kendisini karşılaması.- Sultan in Osman Paşa'ya iltifatları.- Suçlandığı kötü alışkanlık.- Kendisine imparatorluk mührü veriliyor ve Veziriazam makamına atanıyor.- Onun Veziriazam olmasını engellemiş bulunan düşmanları.- Kırım'da bir sefer yönetiyor.- İstikametini İran'a çeviriyor; niçin? Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Vefatı, cild VI, VH.

Osman paşa (Çerkeş).- Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci seferi sırasında garib bir hileye başvurarak İranlıları mağlub ediyor.-Kanunî onu mükâfatlandırıyor, cild VI.

Osman Paşa (hac emîri). Azledildi; hiçin? Cild XIV.

Osman Pasa (İstanbul kaymakamı). IV. Mehmed'in bir kızıyla evleniyor; azlediliyor; devamlı sürgüne gönderildiği yer, cild XII.

Osman Paşa (Sili&tre seraskeri).- Ruslara karşı açılan 1773 seferinde yönettiği harekât.- Rou-manzoffa karşı kazandığı zaferle mükâfatlara lâyük görölüyor, cild XVI.

Osman Pîrizade (eski Şeyhülislam PMzâde'nin oğlu).- İmparatorluk sarayında görev yaptığı makamlar; Rumeli Kadıaskerliğine atanıyor. Değeri, cild XV.

Osmanlı edebiyatı.- Doğuş dönemi.- Meydana getirdiği eserler. -Başlıca kaynaklar tablosu.- IV. Mehmed dönemindeki gelişmesi.-Bu hükümdar döneminde edebiyatın verdiği eserler.- Avrupa'da bu edebiyatı tanıtan ilk eser.- Karlof-ça'dan Kaynarca'ya kadar gelişmesine bir göz atış, cild II, XI, XII, XIV.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. - Bu tarihi günümüze kadar devam ettirmesi bakımından yazara engel olan sebebler.- Bu eserin yazılış, anlayış ve muhtevası üzerine geriye doğru bir göz atış.- Bu tarihin devamında gerekli kaynaklar, cild XV.

Osmanlı Örf ve Adetleri. Yıldırım Bâyezid dönemindeki durum üzerine düşünceler, cild I.

Osmanlı Tarihçileri.- Hükümdarlarının meşruluğuna bakış tarzları., XVIII asrın sonuna doğru ortaya çıkan olaylara ve Osman'ın bir asnn başında tahta çıkışına verdikleri önem.- VI. Murad döneminde yaşamış olan tarihçilerin değerlendirilmesi, cild I, II. XIII.

Osmanlı İmparatorluğu.- Menşeleri, dönemi.- Geçtiği aşamalar; önemi üzerine düşünceler.- Yıkıntılar üzerine kurulmuş olan imparatorluk.- Kıyaslanabileceği eski devletler.- Oluştığı devletlerin sayısı., Onalüncü asnn sonunda gösterdiği durum; kudretinin gelişmesi; çöküşüne doğru eğilim, Tahkimli hâle geldiği dönem.- Çöküşe götürmesine ramak kalan savaş.- Osmanlı devletinin gücünü zayıflatmak için Timur'un uyguladığı politika.-1. Bâyezid'in Ölümünden sonra imparatorluğun durumu., Devletin kaderini değiştiren hükümdar.-1. Mehmed'in saltanatı devamınca devleti çalkantı içinde bırakan kargaşalıklar.- II. Mehmed'in saltanatı döneminde Avrupa ve Anadolu'da bulunan sancakların in sayısı.- İmparatorluğun normal gelirleri.- II. Bayezid'in tahta çıkışında imparatorluğun durumuna bir göz atış.- Bu Sultan'm Rusya ile ilk ilişkileri kurduğu dönem.- Onbeşinci asnn sonunda gelirlerinin yükseldiği mikdar.- Venedik cumhuriyeti ve Macaristan'la yaptığı

anlaşmalar.- II. Bayezid'in ölümünden imparatorluğun gelirlerinin yükseldiği meblağ.- Bu dönemde ordu ve donanmanın durumu.- Osmanlı imparatorluğu'nun Macaristan ve İran'la tabî hasımlığı nereden kaynaklanıyordu.- Sultan İbrahim'in ölümünden sonra Venedik'le münasebetlerinde değişiklik.- Venedik cumhuriyetine karşı muhasamatın başlaması.- Bunların sonuçları.-1553'de imparatorluğun gelir ve giderleri üzerine İstatistik.- Kara ve deniz kuvvetlerinin durumu., Bâb-ı Âlî ile İran arasındaki barış anlaşması bilinen ilk vesika.- Anlaşmanın imzalandığı şehir.- İmparatorluğun çöküş sebeplerinin sıralanması.- Lepanto deniz savaşı mağlubiyetinde uğranan zararları telâfi- deki sür"at.~ Bu savaşın sonunda Venedik'le yapılan barış anlaşması.- Arabistan ve Hindistan'da yaptığı savaşların sebeble-ri.- III. Murad döneminde impara-

torluğun gelirleri ve kara ve deniz kuvvetleri.- Ücretli ordunun ve saray müstahdemlerinin durumu.-Avusturya'yı nasıl görüyor.- Çöküşünün sebepleri üzerinde düşünceler.- Polonya hâkimiyetinde iddi-alanı dayandırdığı deliller.- III. Murad'ın ölümünde imparatorluğun durumu.- Onaltıncı yüzyılın son sen elerin de tesirleri görülen olaylar.- Yabancı bir devlete verilen İslâhat örneği.- Osmanlı imparatorluğu ile İran arasında savaşı getiren şartlar.- Osmanlı imparatorluğunun anlaşmalanı yenilediği devletler.- Macaristan'la savaşı sona erdiren müzâkereler.- Sitva-torok anlaşmasının peşinden milletlerarası hukukun değişikliğe uğraması.- İmparatorluğun Anadolu eyâletlerinde isyanın gelişmesi. -TransÜvanya konusunda Avusturya ile müzâkerelerinin yeniden başlaması.- Bâb-ı Âlî'nin Polonya ile yaptığı anlaşma.- Avrupa ve Asya'nın çeşitli devletleriyle münasebetlerinin durumu.- Polonya ile dostluğu bozan şartlar.- 1611-1624 arasında denizlerde ortaya çıkan olaylar.- Polonya ile Boussa anlaşmasının akdedilmesi.- Avusturya ile yeni diplomatik münasebetler.- I. Osman döneminde Osmanlı hükümetinin politikası.- I. Mustafa döneminde birlikler istibdat! uyguluyorlar., Bu dönemde Osmanlı donanmasının durumu., II. Osman'ın öldürülmesinin hatırlanması İstanbul'da hareketlere sebep oluyor.- I. Mustafa saltanatı döneminde Osmanlı imparatorluğunun Avrupa devletleriyle münasebetleri.- Son Sultanların kaa-biliyetsizlikleri dolayısıyla içinde bulunan durum.- Bu dönemde edebiyat ve hukukun kayda değer gelişmeleri. IV. Murad'ın saltanatı döneminde imparatorluğun tablosu.- Tauride ve Arabistan işleri Bâb-ı Âlî'yi uğraşdıyor.- İsveç'le ilk münasebetler dönemi.- Polonya ile yapılan yeni barış anlaşması.-Bâb-ı Âlî ile Eyâletler Birliği arasındaki anlaşmanın yenilenmesi.-IV. Murad'ın

saltanatı döneminde imparatorluk gelirlerinin yükseldiği rakam.- Sultan İbrahim saltanatı döneminde sarayın, yüksek memurların ve ordunun durumu.- IV. Mehmed'in saltanatı döneminde Anadolu'da ortaya çıkan kargaşalıklar.- Bâb-ı Âlînin Girid ve Dal-maçya seferleri hakkında ayrıntılı bilgi.- Loncaların imparatorluğun payitahtından yer alan ilk isyan hareketi.- IV. Mehmed'in saltanatı döneminde imparatorluğun gelir ve giderleri durumu.- Hindistan şâhlarıyla münasebetleri.- İdarenin bütün dallarına giren rüşvet.-Bu devlet ve Avusturya devleti arasında mevcut bulunan diplomatik münasebetler.- Saint - Gothard savaşından sonra aralarında imzalanan barış anlaşması.- Birçok devletin Bâb-ı Âlî'ye karşı hak bakımından itirazları.- Hoca Vâni Efendinin tahrikiyle İstanbul'da yeni şarab içme yasağı.- Saint-Gothard barış anlaşmasından beri Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasındaki diplomatik münasebetlerde görülen özel şartlar. -1684'de Venedik, Avusturya, Polonya ve papalık arasındaki dörtlü ittifak karşısında güç durum.- Osmanlı İmparatorluğunun buna karşı koymak için yaptığı hazırlıklar.- Bu dönemde yer alan savaş. Düşündüğü ittifak.- Ona hararetle barışı arzu ettiren durum. -Bu konuda teşebbüsler.- 1688'den itibaren Bâb-ı Âlî'nin Avrupa diplomasisi hakkında bilgisi.- Onyedinci asrın ikinci yarısında hükümdarlarla alâkalı hususlarda

İngiltere ile arasındaki benzerlik.-Hüseyin Köprülü'nün Veziriâzam-hği döneminde kara ve deniz kuvvetlerinin durumu.- Karlofça kongresi toplantılandaki rolü.- İlk defa olarak müdahaleyi ve iki Avrupa devletinin arabuluculuğunu kabul ediyor.- Osmanlı İmparatorluğu açısından Karlofça barış anlaşmasının neticeleri., II. Süleyman ve II. Ahmed saltanatlarının takibeden dönemin karakteri üzerine düşünceler.- II. Mustafa saltanatı döneminde hıristiyan devletlerle münasebetleri.- Bu dönemde askerî birliklerin ücret durumu.- Avusturya ile imzalanan Pasorofça barış anlaşmasının neticesi.- Anlaşmanın muhtevası gereği iki devlet arasında yapılan sınır tesbiti.- Bâb-ı Âlî'nin diğer devletlerle diplomatik münasebetleri.- İran konusunda Rusya ile arasında yapılan görüşmeler.- İran'ın taksimi için Rusya ile yaptığı anlaşma.- Osmanlı İmparatorluğunun ilhak ettiği topraklar.- İmparatorluğun bağımlılığına boyun eğmiş birçok kısımlarında isyan ve başkaldırmalar.- I. Mahmud saltanatı döneminde imparatorluğu Rusya ile savaşa götüren sebepler üzerine göz atış.- Venedik'le imzaladığı son anlaşma.-İran hükümdarı.- Nâdir şahla anlaşma imzaladıktan sonra imparatorluğun durumu üzerine düşünceler.- İsveç'le ticaret anlaşması.-Avusturya'nın Rusya ile bir ittifak anlaşması imzalaması

karşısında Osmanlı İmparatorluğunun durumunun karışık bir hal alması.- Nimerow kongresi raporu. Bâb-ı Âlî'nin Rusya ve Avusturya'ya karşı sürdürmek zorunda olduğu savaş.- Polonya cumhuriyeti Bâb.ı Âlî'ye savunma ve saldırı ittifakı teklifinde bulunuyor.- Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ve Rusya ile başlattığı müzâkerelerin konusu, bu müzâkerelerin neticesi olan anlaşma.- Bâb-ı Âlî, İsveç'le saldırı ve savunma anlaşması imzalıyor.- Napoli ile imzalamaya rıza gösterdiği dostluk anlaşması.-Fransa ile bir dostluk ve ticaret anlaşması imzalıyor.- Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya çarlarına imparator unvanını tanımaya razı olduğu dönem.- Dağıstan hükümdarlarına karşı politikası.-1. Fran-çois'ya Kudüs Kralı unvanını tanımayı reddetmesi.- 1747de imzaladığı çeşitli anlaşmalar.- Nâdir Şâh'm Ölümünden sonra anarşinin böldüğü İran'a karşı uyguladığı davranış.- Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra diplomatik münasebetleri ve dış politikası üzerine göz atış.- Avusturya ile barış halinde kalmak için Bâb-ı Âlî'nin serfettiği gayretler.- Avusturya hükümetine Polonya'nın taksimini teklif ettiği dönem.- Bu devlet hakkındaki beyanı.- Fokşan ve Bükreş kongrelerinin konulan.- Rusya'ya karşı giriştiği beşinci sefer.- Rusya ile Kaynarca'da yaptığı anlaşma.- Bu anlaşma üzerine görüşler.- Osmanlı İmparatorluğunu bekleyen istikbal.- Kuruluşundan Kaynarca anlaşmasına kadar devamının bölündüğü dönemler, cild I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII,

Osmanlı (dili). Saflaşmaya başladığı dönem; gelişmeleri, cild I.

Osmanlılar.- Menşeleri.- Bu hanedanın tarihinin başladığı dönem.- Harzemlilerle karıştırılmışlardı.- Osman verdikleri Kara lâkabının bu hükümdar ve babasının sahib bulunduğu şehirlerin adıyla uygunluk göstermesine verdikleri mânâ. - Costantin'in payitahtını tehdit etmeğe başladıkları

dönem.- Fetihlerini yaygınlaştırdıkları ülkeler.- Av ve mutbak işlerinden alarak yeniçerilerin üst ve ast subaylarına verdikleri unvanların asilleştirilmesi.- Dönemde Bizanslılarla ilk münasebetlerini kurdukları hükümdar.- Timur'a karşı verdikleri unutulmaz savaş.-Almanya'ya düzenledikleri ilk akın dönemi.- Bu akınlan sürdürdükleri zaman süresi.- Birincisi kime borçlu?- Daha sonraki akınlar hakkındaki rapor.- Hâkimiyetlerinin tamamıyla gerçekleştiği dönem.- Venedikliler tarafından konulan ad.- Mısır'ı istilâ ediyorlar.-Kendilerini hâkim durumuna getirdikleri dönem.- Kanunî dönemindeki Macar seferlerinin raporu.- Viyana'yi muhasara ediyorlar.- Alman ve İranlılara ne gözle bakıyorlar.- Venediklilere

karşı yaptıkları savaş.- Lepanto'da deniz savaşında uğradıkları yenilgi. - Yendikleri bu kadar çok millet üzerindeki hâkimiyetleri neye bağlanabilir.- III. Murat saltanatı döneminde Akdeniz'e düzenledikleri devamlı akınlar; niçin? - Bâb-ı Âlî ile şâh Abbas arasında yapılan barış anlaşmasından yararlar elde ediyorlar.- Avrupa milletlerarası hukukunun diplomatik şekillerini ilk defa uyguladıkları dönem.- Osmanlıların açısından bunun eski hukuk bakımından gösterdiği fark.- Osmanlıların kahve, tütün, afyon ve şarap düşkünlüğü.- İlk cinayetlerini sultanlarının şahsında işlediler.- Diplomasi sanatında kazandıkları ustalık.- Bu toplumun karakteri.- Muhasaralarında ilk defa davul ve yeraltı kaleye giriş yollarını kullandılar; mimarîlerinin mükemmelliği., Yazı san'atında (hat) gösterdikleri üstünlük; şiirin onlarda kazandığı zenginlik ve yenilik, cild 1,11, ffl, IV, V, VI, VII, VIII, XV, XVII.

Osmanlılar (tarihi). Bu tarihe karşı duyulan alâka; bu tarihi yazmak için Avrupalı tarihçilerin şimdiye kadar karşılaştıkları güçlükler, cild I ve giriş'de.

Osmanlılar (din adamları zümresi). Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild I.

Ostrovîz (Bosna şehri).- Yaşadığı muhasara.- Bu vesileyle kadınlarının gösterdikleri cesaret, cild XIV.

Otranto (Napoli krallığı şehri). Şehrin Türkler tarafından muhasara edildiği dönem; şehrin insanları galip tarafından pek iyi muamele görmediler, cild III.

Ulama (Azerbaycan valisi).-İran'a iltica ediyor; niçin?- Kanunî Sultan Süleyman'ın dâvası yolunda Şâh'inkine ihanet ediyor.- Sul-tan'dan mükâfatlar alıyor.- Atandığı valilik.- Bitlis'i ele geçirme yolunda neticesiz gayretler sarfedi-yor.- Şerif Bey'e karşı kazandığı zafer.- kalenin Türkler tarafından t spanyollardan alınmasından sonra Castel-Nuovo kumandanlığına getiriliyor.- Siklos muhasarasmda-ki rolü.- Lippa'ya muhafız olarak konuluyor.- Şehrin orglarından duyduğu zevk.- Lippa kalesinde güç durumda kalıyor.- Ric'at ediyor; bu şartlar içinde mücadele ediyor, cild V, VI.

Ulalar. Osmanlı İmparatorlu-ğu'nda makamları bakımından bu ad verilen memurlar; makamlarının bulunduğu yer; aylıkları, cild XVII.

Ulemâ.- Mesleklerinin yürütülmesi ve önemi, ulemâlar Zinciri denilen husus üzerine ayrıntılı bilgi.- Teşkilâtının açıklanması.- I.

Mustafa saltanatı döneminde ulemâların hoşnutsuzluğunun patlayış halini almasının sebebi.-isyanlarının ocağını kurdukları yer.- Mere Hüseyin Paşa aleyhine aldıkları karar.- Bu şart içinde gördükleri muamele tarzı.-

Cinayet işlediğine kanâat getirdikleri içlerinden birini nasıl cezalandırdılar?- Zümrel erindeki ilerleme kurallarının zorlanması.- Osmanlı imparatorluğu içinde bu topluluğun değerlendirilmesi, cild III, VIII, XII, XVII.

Ulubad (Anadolu şehri). Kurulmuş olduğu yer, cild I.

Uluç Ali (Cezayir beylerbeyi). Menşei; Tunus'u fethi; dört Malta kalyonunu esir alması.- Famagos-ta muhasarası sırasında kıyı ve adalara zarar vermesi.- Müttelik hristiyan donanmasına karşı deniz savaşında uyguladığı ustaca manevra.- Kapdan-ı deryalık makamına atanıyor; niçin?- Sultan'ın adında yaptığı değişiklik.- Filoyu, dünyanın en mükemmel donanması durumuna getirmek için sar-fettiği gayretler.- Tunus şehrini İspanyollardan geri alıyor.- Masraflarını kendi ödeyerek III. Murad Hân için yaptırdığı hamamlar.-Ölümü dönemi; bıraktığı tereke, cild VI, VII.

Ulucâmi (büyük cami). Bu mâbed hakkında ayrıntılı bilgi, cild II.

Uluğbey (Timur'un torunu). Gökbilimde kazandığı şöhret, cild II.

Umutul-Cebbar (Hoca Vâni Efendi'nin eşi).- Şeyhülisâm Fey-zullah Efendi ile akrabalığı; ölü-mündeki yaşı; ilmi ve sofuluğu üzerine düşünceler.- Gömüldüğü yer, cild XIII.

Umurbey. - İmparator Androni-cus'un ülkelerine yaptığı çıkarma hareketleri.- Cantacuzene için dostluğunun sebebi.- İtalyanlar tarafından adında yapılan değişiklik.- Cantacuzene'e yardımı.- Şartlar kendisini onu terketmeye zorluyor.- Ana-impatoriçe ile müzâke- relerinin konusu. - Cantacuzene'e verdiği destek.-Müttelikini ona yeniden terkettiren sebep.- Ölümle buluştuğu savaş, cild I.

Umurbey (Saruhan Beyi). İzmir'in fethi sırasında görüşmelere girdiği cumhuriyet, cild II.

Umurbey (Timurtaş Paşa'nın büyük oğlu).- Bâyezid Paşa'nın onun lehinde yaptığı hazırlıklar.-II. Murad'm ona pusudaki Azab askerlerini baskına uğratmak için verdiği görev.- Elde ettiği başarılar, cUd II.

Orhan (Osman Gazi oğlu).- Doğumu dönemi.- Erken çağda cesaret gösterdiği hal ve şart; Osman Gazinin bu konuda onu mükâfatlandırması.- Nilüfer Hâtun'la evlenmesinden doğan çocuklar.- Babasının ona verdiği kumandanlık görevi.- Babasının devletleri üzerinde taşkınlıklarda bulunan Moğollara karşı kazandığı zafer.- Kendisine verilen görev; başarıları.- Babasının ölüm yatağında ona vasiyet ve nasihatleri.-Tahta çıktığı dönem; kendisinin tahta çıkış şartlarıyla babasınınki-ler arasındaki uygunluk.- Kardeşi Âlâeddin'e karşı davranışı.- Hâkim olduğu toprağın genişliği.- Başşehrinin yeri.- Rumların, Türkmenlerin ve Osmanlıların başlıkları, onun

döneminde devamlı bir ordu bulunduran ilk hükümdar.- Derviş Hacı Bektaş nezdinde bulunduğu teşebbüs: Yeniçeri askeri konu-

sunda.- Bizans imparatoru Genç-Andronicus'a karşı verdiği savaş; bu savaşın Orhan bakımından neticesi.- Bu hükümdarla alâkalı olduğu söylenen âdet ve kuruluşlar.- Merhamet ve adaleti üzerine düşünceler.- Selçuklulara bağlı beylikler üzerinde giriştiği feth hareketleri.- Kendisi tarafından yaptırılan dinî tesisler.- Türbesinin yeri.- Saltanatı döneminde Osmanlıların Bizanslılarla kurdukları münasebetler. -Bizans imparatoru Andronicus'le yaptığı ittifak.- Cenevizlilerin dâvasını benimseme-meye karar verdiren sebep.- Kos-tantaniye arazisine girmesinin neticesi.- Jean Paleologue'la arasında yenilenen barış anlaşması.-Cantacuzene'in kızıyla evlenmesi.-kayın babasını ziyareti.- Ona himaye vaadinde bulunuyor.- Venediklilere karşı duyduğu kin; niçin? - Cantacuzen'le düşmanlığının başladığı dönem.- Politikasının hilesi.- Bizans imparatorluğunu ümitsizliğe düşüren kargaşalıklardan yararlanması.- Cantacuzen ondan yeniden yardım talebinde bulunuyor.- Askerlerinin Trakya kıyılarına verdiği zarar ve yıkımlar.- Cantacuzene'in banş anlaşmasının ihlâl edildiği yolundaki şikâyetlerine cevap veriyor.- Politik durumunun üstünlükleri.- Avrupa'da yapılan fetihlerin muhafazası İşini kendilerine verdiği kişiler. -Oğlu Süleyman için Hellespont kıyısında yaptırdığı mezar.- Tasavvuf erbabını ve ilim adamlarını sürekli himâyesi.- Öldüğü yaş; saltanat süresi; bu hükümdarın portresi, cild I.

Orhan (Süleyman'ın torunu).-II. Mehmed'in ona karşı zaman zaman aldığı tedbirler.- Bu konuda düşünceler.- Ortadan kaldırılış tarzı.- Bu şehzadenin kesik başına karşı terzil edici hareketler, cild II.

Oruçgazi (camii). Kurucusu, cild XVIII.

Uskubiye (camii). Kurucusu, cild XVIII.

Ustacoğlu (Diyarbakir valisi).-Yavuz Sultan Selim ordusunun karşısına çıkmak üzere ilerliyor; Çaldıran savaşında Şah İsmail tarafından kendisine verilen kumandanlık.- Uygulamak zorunda olduğu manevra; başaramaması ölümüyle sonuçlanıyor, cild IV.

Uzbeğ (Mısır orduları başkumandanı).- Tarsus garnizonuna karşı başarıları.- Adana garnizonu da yenilgiden kurtulamıyor.- Hersek Ahmed Paşaya karşı kazandığı zafer.- Ali Paşaya karşı yönettiği ordu.- Suriye geçidinde duruyor; geçidi nasıl aştı?- İki ordudunun karşılaştıkları yer; savaşın hazırlık ve sonucu üzerine ayrıntılı bilgi.-Mısır başkumandanının ele geçirdiği şehir.- Kızıyla oğlunu evlendirdiği hükümdar.- Alâeddevle ordu-

suyla birleşmesinin gayesi.- Venedikliler tarafından verilen ad, cild IV.

Özbekler.- Bu adla anılan soy; evvelce yurd edindiği yer.- Girdikleri ülke.- Bu halkın İran'a karşı Osmanlılarla birleşmekdeki çıkarı.- Hanedanın tarihçesi.-Özbekle-rin İran şahma karşı düşmanlıklarının, Osmanlı Sultanlarına karşı dostluklarının sebebi.- İstanbul'a gönderdikleri elçilik heyetleri, cild I, VI, XIV.

Özderair (Çerkeş şefi).-Kanunî Süleyman döneminde Osmanlılara hizmetleri.- Öldüğü yer; mezarı, cild VI.

Özdemir Paşa, Bkz. Osman (Özdemiroğlu)

Uzun Hasan (AK-Koy unlu hanedanı hükümdarı). - II. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti., Aldıkları cevap- Sultan'dan barış anlaşması elde etmek için annesini görevlendirdiği teşebbüs.- İshak Beyi desteklemesi.- Karaman Beyi lehindeki kararı; ülkenin bu bölgesine verdiği zarar.- Bu hükümdar hakkında ayrıntılı biyografik bilgi.- II. Mehmed'in kendisine karşı açtığı savaşta aldığı vaziyet.- İlk basan.-Kesin yenilgiye uğraması., Venedik cumhuriyeti ve Saint-Jean şövalyeleri nezdindeki politik teşebbüsleri.- Ölümü dönemi.- Oğullarının sayısı.- Bunlardan birinin kendisine karşı giriştiği mücadele.-Bunlardan herbirinin sonu.-Hânedânın kendisiyle birlikte son bulduğu hükümdar, cild III.

Uzun Yusuf (camii). Kurucusu, cild XVIII.

Üvcys (İlhanlı hanedanının ikinci hükümdarı). Hanedanın menşei ve sonu, cild I.

Üveys Paşa (III. Murad'm nedimi).- Paşalık makamına nasıl yükseldi? Bu kişi üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.- Buda valiliğine atandı.- Tesirinin delili, cild VIII.

Pages (İçoğlanlan).- Saray içoğlanlan teşkilâtı üzerine ayrıntılı bilgi., Sultan İbrahim ve IV. Meh-med saltanatları dönemlerindeki isyanları, cild X.

Paget (Lord; İngiltere'nin İstanbul elçisi). Fransız ajanı Ferrol'un entrikalarına rağmen Sultan ve Veziriazamın huzurlarınakabulü. -Elçilik görevi boyunca, Bâb-ı Âlî ile Avusturya arasında barış meselesinde devam ettirdiği davranış, cild XII.

Pag*, Bkz. Halil (Ankonalı dönme).

Paleologue (Andronicus; Je-an'm büyük oğlu).- Venedik'te alacaklılar tarafından tutuklanan babasının yalvarmaları karşısındaki duygusuzluğu,- Bizans imparatorluğunun idare işlerine önem vermeden I. Muradın oğlu Savcı ile birlikte babasından intikam alma tasarılarıyla uğraşiyor.- Kendisine verilen ceza.- Babasına karşı Yıldırım Bâyezid'den yardım ricasında

bulunuyor.- Ödediği bedel karşılığında Sultan tarafından yardım görüyor.- İmparatorluğun taksiminde hissesini elde ediyor, cild I.

Paleologue (Constantin; son Bizans İmparatoru).- İmparator olmadan önce ve olduktan sonra hüküm sürdüğü ülke; sahipliğini aldığı şehir; iktidarının dışa yayılışı,- II. Murad'dan talebi.- Onu karşılayış tarzı.- Politikası üzerine düşünceler.- II. Murad'la yaptığı anlaşma.- Bizans İmparatorluğuna kendisini ataması için bu hükümdar katındaki teşebbüsü.- II. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyetleri.-Aralarında düşmanlığa yol açan sebepler.- İstanbul muhasarası sırasında II. Mehmed'in mesajına verdiği cevap.- Türkler tarafından şehire hücum edildiği sıradaki davranışı.- Ölümü. Cild II.

Paleologue (Demetrius; Peloponese despotu).- Kendisine karşı patlak veren isyan; kim tarafından hazırlandı? - Durak -han'dan yardım ve destek görüyor.- Kardeşinden ayrılmasının kendisi açısından neticesi.- II. Mehmed'den karşılığında barışı satın aldığı şartlar.- Kardeşine karşı yaptığı savaş.- Kardeşiyle barışması.- Sultan'ın kendisine karşı duyduğu öfkeyi nasıl yatıştırdı? -Kendisinin ikameti için tâyin edil-

len şehir.- Keşif elbisesi giyiyor, cild III.

Paleologue (Emmanuel; Jean'm ikinci oğlu).- Babasını Venedik'de mahpus tutan alacaklılarından kurtarmak için gerekli fedakârlıkta bulunuyor.- İmparatorluğun işlerinin idaresini ele alıyor.- Kendisini I. Murad'a karşı suçlu düşüren cür'eti.- bu hükümdar âlicenab bir davranışla onu affetti.- I. Bâyezid in ona karşı davranışı.- Tutuklanması; babasıyla birlikte saltanat sürmesini gerektiren şartlar.-Bâyezid'in emirlerine harfiyen uyduğunu gösteren belirti.- Babasının ölümünde tahta çıkmak için Osmanlı ordugâhından kaçıyor.-Sultan'la alâkasını kesmesi üzerine düştüğü güç durum.- Androni-cus'un oğlu yeğeni Jean'la imzaladığı anlaşma.- Tahttan uzak kaldığı yılların sayısı; yeniden tahta çıktığı dönem; Süleyman Çelebi ile yaptığı anlaşmadan elde ettiği yarar.- Musa Çelebi tarafından payitahtında muhasara ediliyor; Mehmed Çelebinin ona kudretsiz yardımı.- II. Murad'a gönderdiği mesaj; bu hükümdar tarafından verilen cevaptan sonra aldığı karar.- Mustafa'nın ona karşı davranışı.- Mustafa'dan intikam almak için başvurduğu politika.- Şehzade Mustafa'nın yenilgisinden sonra II. Murad'a gönderdiği murahhas heyeti; bu hükümdarın ona verdiği cevap.- II. Murad'ın İstanbul'u muhasarası sırasında can çekişme hâli.- Payitahtını çıkarmak için başvurduğu çâre.- Ölümü dönemi ve oğlu Joannes'in tahta çıkışı, cildi, II.

Paleologue (Jean; Andronicus ve Emmanuell'in babası, Kostanta-niye

imparatoru).- Onunla birlikte tahta çıkan kişi.- Annesinin Türkmenlerle bir saldırı ve savunma ittifakı yapmak için çalışmaları.- Ona karşı Emmanuel'e yapılan zehirlenme teklifi.- Orhan Gazi'den yardım talebi.- Bu hükümdarın ona karşı Cantacuzene'e yaptığı yardım.- Cantacuzene'le mücadelesinin imparatorluk için meş'um tesiri; Orhan Gazi'ye hizmeti.- I. Murad'la arasında mevcut bulunan dostluk münasebetleri.- Papa V. Urbain'le yaptığı ittifak anlaşması; ne gaye ile? - Katolik kilisesine itaati. Bor yüzünden Venedik arazisi üzerinde tutuklanıyor; nasıl serbest bırakıldı; kim tarafından? - Murad'la anlaş halini sürdürmek için verdiği ödün.- Oğlu Andronicus'un ona karşı ihaneti.- Ona karşı Yıldırım Bâyezid'in davranışı.- Oğlu Andronicus tarafından imparatorluk alâmeti olan asasının alınması; tekrar nasıl ele geçirdi? Bu konuda Sultan'la imzaladığı aşağılatıcı anlaşma. - Bâyezid'e esir durumunda olduğunun işareti.- İstanbul savunmasını kuvvetlendirmekle uğraşılıyor.- Mu-rad bu konuda ona emir tebliğ ettiriyor.- Ölüm sebebi, cild I.

Paleologue (Jean; Andronicus'un oğlu).- Tutuklu olarak konulduğu kule.- Amcası İmparator Manuel'le yaptığı anlaşma.- İstanbul'a hâkim olunca, otoritesini ilk kullanışı.- Amcası tekrar tahta çıkınca kendisine hükümetin idaresi bırakılıyor, cild II.

Paleologue (Joannes; Kostantaniye imparatoru Emmanule'in oğlu).- Türklerin İstanbul muhasarası sırasında kumandanlık yeri.- Tahta çıkış yılı; II. Murad'la imzaladığı anlaşma.- Macaristan ve Polonya kralı Wladislas'a yazdığı mektubun konusu, cild II.

Paleologue (Michel; Kostantaniye İmparatoru).- Azeddin'e uygulattığı muamele.- İmparatorluğun sınır kaleleri kumandanlarına karşı getirdiği reformların etkileri., Kurucusu olduğu hanedan; Jean Laskaris'e uygulattığı zâlimce muamele, cild I.

Paleologue (Theodore; Manuel'in kardeşi).- Yıldırım Bâyezid'in ona karşı duyduğu öfke.- Öfkenin sebebi.- Peloponese'e dönüyor, cild I.

Paleologue (Thomas; Peloponese despotu).- Kendisine karşı çıkan isyan; kim hazırladı? -Durakhan'dan gelen yardım.- Kardeşinden ayrılmasının kendisi açısından sonucu.- Karakteri üzerine düşünceler.- II. Mehmed'den satın aldığı bansın fiyatı.- Türklere karşı düşmanlığa girişiyor. Kardeşiyle barışması., Ona karşı davranışı. -II. Mehmed'le müzâkerelere girişiyor.- Yerine getirilmesi imkânsız şartlarla karşılaşması.- Kaçışı; sığındığı ülke; beraberinde götürdüğü kıymetli eşya; II. Mehmed'e gönderdiği mesaj.- Sultan tarafından elçisine verilen cevap, cild III.

Palfy (Avusturya birlikleri generali). Raab şehrinin zaptındaki rolü, cild VII.

Pallavicini (Avusturya donanması kumandanı).- 1739'da general Vallis'in Türklere karşı Tuna üzerinde verdiği bir savaşdaki rolü, cild XIV.

Palmiyeler. Görülmemiş derecede lüks palmiyeler Veziriazam Ahmed Paşa'nın Sultan İbrahim'in kızıyla evlenmesi münasebetiyle düzenlenen düğün töreninde kullanıldı, cild X.

Panayotti (Bab-ı Âlî tercümanı).- Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın onunla vaiz Vâni Efendi arasında tahrik ettiği tartışma; ne amaçla? Kandiye muhasarası sırasındaki müzâkerelerin Osmanlılar lehine başarılı olmasındaki rolü; barış anlaşmasının imza töreninde hazır bulunuyor.- Açıklayarak ihanet ettiği sır.- Hizmetlerinin değerlendirilmesi, cild XI.

Panin (kont; Rus generali).-1770 yılında Bender şehrini muhasara ediyor.- Avusturya elçisine hükümdarı adına tekliflerde bulunuyor, cild XVI.

Paraskeve (saint-ermiş).- Cesedini İstanbul kilisesinden Yaş şehrine naklettiren hal ve şartlar. -Bu azizin hâtıra eşyaları için Boğ-dan voyvodası Basilius'un verdiği muazzam fiyat, cild XII.

Parkany (Tuna kıyısında şehir). 1683'de Türklerin burada uğradıkları yenilgi, cild XII.

Paros (Adalar denizi adası). Mermerlerinden gelen şöhreti; bu ada hakkında ayrıntılı tarihî bilgi, cild V.

Paşa, Kelimenin mânâ ve etimolojisi, cilt I.

Paşmakcızâde Ali.- Veziriazam Rami Paşa'ya yazdığı mektup; Mektubunda Şeyhülislâm Feyzul-lah Efendi'nin azledildiğini ve yerine kendisinin atandığını haber veriyordu.- Yerine Mehmed Efendi getirildi; niçin? Bu makama tekrar atanması., III. Ahmed'e onu azletme kararını verdiren sebep.-Çorlulu Ali Paşa'nın Veziriazamıktan düşüşünde tekrar Şeyhülislâmlık makamına atanıyor.- Ruslara karşı savaş lehinde verdiği fetva.- Ölümü,.cÜd XIII.

Paşmakcızade Seyid Abdullah

(Rumeli kadıaskeri).- III. Ahmed'i

tahttan indiren âsilerin elebaşısına karşı vakur davranışı, Şeyhülislâmlık makamına atanıyor.- Azledilmesi, cild XIV.

Pasin Ovası. Bu ad verilen bölge, cild I.

Passarofça (anlaşması). - Bab-ı Âlî ile Avusturya arasında yapıldığı dönem; içeriği hakkında ayrıntılı bilgi., İki devlet arasında sınır düzeltmeleri getiriyor, cild XIII.

Patras (Mora şehri).- Bu şehir hakkında ayrıntılı tarihî bilgi., Osmanlılar tarafından tahrib edilmesi; şehirlilerin karşı çıkmaları, cild II

Patrona Halil (Arnavut yeniçeri).- III. Ahmed'i tahttan indiren isyandaki rolü.- Yeni Su İtan'ın onu sorguya çekmesi.- Verdiği cevap.- bu âsinin davranışı.- Etkisi; uğradığı âkibet, cild XIV.

Peloponese. Türklerin bu memleketi fethetmesini kolaylaştıran şartlar, cild XII.

Penkler (Baron de; Avusturya'nın İstanbul elçisi).- Bab-ı Âlîye I. François'nın tahta çıktığını resmen bildirmekle görevlendiriliyor.- Tesiriyle elde ettiği ödünler.- Gizli yıllık masrafları.- 1744'de para üzerindeki bir durumu.- İstanbul'daki görevi üzerine ayrıntılı bilgi.- Eflâk ve Boğdan prensleriyle alâkalı olarak Bâb-ı Âlî'den aldığı ferman.- Bâb-ı Âlî ile Prusya arasında taarruz! ve tedafüi bir ittifak anlaşması taslağı onun tarafından keşfediliyor.- Buna karşı çıkardığı engel.- Viyana'ya çağırılıyor.- Hareketinden önce Tesîisciler kilisesinin inşâsı fermanını elde etmeği başarıyor; kilise Beyoğlu'nda inşâ edilecekti, cild XVI.

Perchtolds - Dorf (Avusturya şehri).- 1683'de Türk ordusu tarafından muhasara edildi; şehir halkı, teslim olmasına rağmen sert muameleyle karşılaştı.- Ölülerin gömülmesi işi onlara verildi, cild XII.

Perçval Palavîcini (Yeni Foça valisi). Cüneyd'e karşı II. Murad'a yardımı, cild II.

Pereny (Pierre; Macar generali).- Mohaç savaşında Osmanlılara karşı davranışı.- Macar tacını saklıyor.- Bu durumu borçlu bulunduğu kişi; içinde bulunduğu durum.- Veziriâzam'a saygılarını bildiriyor; hürriyetinden oluyor; sayesinde hürriyetini elde ettiği rehine.- Oğlunun İstanbul'daki durumu, Peç şehrinin muhasarasında hazır bulunuyor, cild V.

Pergame (Bergama) (Anadolu şehri). Antiketede şöhret bulduğu ad; Osmanlı geleneğine göre idaresinin verildiği şehzade, cild IX.

Perişan (İranlı prenses).- Şove-nist karakteri üzerine düşünceler.-II. İsmail'e İran tahtına çıkması haberini vermeyi üstleniyor.- Devleti bu zâlim hükümdarın zulmünden kurtarmak için başvurduğu çâre, cild VII.

Perseans (İranlılar).- Yeşil renge karşı duydukları saygı.- Onlara 'kızılbaş* denmesinin sebebi ne? -Bu halkın Almanlarla müşterek olan kökü.- Yemekten önce uydukları gelenek, cild IV, V, X.

Pers (imparatorluğu).- Modern devletler onunla kıyaslanabilir. Türklerin istilâsı ortasında korudukları bağımsızlıkları; Safevî hanedanından gelen şahların sayısı, ki bunlar XVI. yüzyılın başından beri taht üzerinde

bulunuyorlardı.- Bu konuda ayrıntılı bilgi.-

Bu devletle Bâb-ı Alî arasında yapılan barış anlaşmasının ilk bilinen vesikası.- Anlaşmanın imzalandığı şehir.- Şah Thasp'ın ölümünden sonra ülkede durum.-Bu imparatorlukla Osmanlılar arasında savaşı getiren şartlar.- İran ordularının basanları.- Bâb-ı Âlî ile barış yapılması.- Barışın imzalandığı şehir.- bu anlaşmanın şartları.- Şâh Safî döneminde İran'ı bölen iç karışıklıklar.- IV. Murad'la yapılan barış anlaşması.- Bu imparatorlukta çıkan ve devlet açısından hanedan değişikliğine yol açan isyan.- Rusya ve Bâb-ı Âlî tarafından uygulanan taksim edilme hali.- Nâdir Şâh'ın ölümünden sonra İran'ı bölen anarşi, cild IV, VI, VII, VIII, IX, XIV, XV.

Pervane (Moğol imparatorluğu generali).- Rükneddin Kılıçarslan ve Azeddin Keykavus'un erginleş-medikleri dönemde yaptığı görevler.- Rükneddin Kılıçarslan üzerinde uyguladığı zâlimce düzen, cild I.

Pesaro (Jacque; Papalık donanması kumandanı).- Santa-Mau-ra'yı muhasara etmek için birleştiği filolar.- Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild IV.

Peç (Beç) (Macaristan şehri). Ferdinand'ın ordularına karşı dayandığı muharasara, cild V.

Peterfy (Nicolas; Macaristan Vali yardımcısı).- Türklere karşı kazandığı zafer, cild II.

Peterwardein. Veziriazam Sürmeli Ali Paşa tarafından muhasarası; kurtuluşu, cild XII.

Petit de La Croix. Yazdığı Osmanlı İmparatorluğu Tarihi üzerine tenkitler, cild I.

Petit-Etienne (Hıristiyan keşişi). Montenegro (Karadağ'da Rusya hesabına çıkardığı isyan; Osmanlı kuvvetlerine karşı sürdürdüğü mücadele, cild XVI.

Petreitschak (etienne; Boğdan voyvodası).- Bu prenslikte yerine geldiği kişi.- Osmanlılara karşı davranışı.- Polonya'nın hizmetine geçmek için Türkiye'yi terketmesi; 1683 seferinde Türklere karşı zâlimce tutumu, cild XII.

Pelowna (Elizbeth; Rusya çaricesi). Bâb-ı Âlî'nin kendisine imparatoriçe unvanı vermeğe razı olduğu dönem, cild XV.

Peçevî (Osmanlı tarihçisi), hakkında bir fıkra, cild IX.

Pettau (Macaristan şehri). Şehri şöhretli yapan anıtlar; hakkında tarihî özellikler; kral Pettau'nun sarayı, cild XI.

Philippe II. (İspanya kralı), III. Murad ile yaptığı mütâreke, cild VII.

Philippe d'Artois (Fransa genel kumandanı).- Sigismund'a Yıldırım

Bâyezid'le savaşında yaptığı yardım.- Bu şartlar içindeki davranışı.- Ölümü, cild I.

Priscus, Bkz. Marmaris.

Phocee (Foça) (Batı Anadolu şehri). Şöhreti; şehrin insanlanm karakterleri üzerine düşünceler, cild I.

Pranza (George; Yunan tarihçisi).- Osmanlıların mensellerine uyguladığı roman tarzı anlatım; Constantin'in mabeyincisi idi; bu şahıs üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.- Kendisine verilen çeşitli görevler, cild , I, II.

Phranzes, Bkz. Phranza.

Piyade (yaya askeri). Osmanlı birlikleri arasında piyadelerin teşkilât ve ücretleri, cild I.

Piyâle (Korkud'un nedimi).-Efendisiyle birlikte sığındığı yer.-Onunla birlikte esir ediliyor.- Korkud'un hâtırasına karşı muhafaza ettiği duygu şehzadenin ölümünden sonra da değişmiyor, cild IV.

Piyâle (Uzun; IV. Murad saltanatı döneminde tersane kâhyası).- Karadeniz'de Kazaklara karşı açılan deniz seferini yönetiyor.-Azak'a karşı açılan sefere katılıyor.- Kapdan-ı derya makamında yerine atandığı kişi; Azak'a karşı açılan yeni seferde serdarhğa atanıyor.- Trablus'a son seferinde Dayı Mehmed'e daveti.- Aldığı hediyeler.- Hal ve şartlar idamını getiriyor, cild IX, X.

Piyfile Paşa (Osmanlı donanması kapdan-ı deryası).- Asıl memleketi; harem dairesindeki görevi; sürekli yükselişi.- Deniz seferleri üzerine rapor.- İstanbul'a muzafferâne girişi.- Esirlerine karşı davranışı.- Malta muhasarasını yaptığı dönem.- Donanmasının kuvveti.- Muhasara harekâtı.- Seferin başarısızlığı.- II. Selim'e sunduğu hatırı sayılır, büyük hediyeler.- Bu zenginliklerin geldiği kaynaklar.- Sultan onun hizmetlerini nasıl değerlendiriyordu.- Kıbrıs Adasının karşı açılan seferde kendisine verilen kumandanlık, bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Donanmayı İstanbul'a getiriyor.- Ölümü; yaptırdığı cami, cild VI, VII.

Piyâlepaşa (camii). Kurucusunun adı; bu mabedin tasviri; orada bulunan mezarlar; caminin inşâsının sona eriş tarihi, cild XVIII.

Pie II (papa). Türklere karşı bir haçlı seferi düzenlemesini vâaz ediyor, cild III.

Pierre le Grand (Deli Petro) (Rusya çan).- Azak muhasarasını Osmanlıların zoruyla kaldırıyor.-Banşla alâkalı olarak Avusturya imparatoruna yönettiği sorular. -Kond de Kinski'ye aynı konuda verdiği cevap; bu münasebetle Hollandalılar ve İngilizler hakkında düşünceleri.-

Karadeniz donanmasını arttırması sebebiyle Bâb-ı Âlî'de uyandırdığı endişe.- III. Ah-med'e karşı takındığı tehdit edici tavır.- İki devlet arasında arazi sınırlandırılması.- Çar Petro ile İsveç kralı XII. Charles (Şarl) arasındaki savaş hakkında ayrıntılı bilgi.-Bâb-ı Âlî'nin açtığı savaşta Petro güç duruma düşüyor.- Kurtuluşunu kendisine borçlu bulunduğu kadın.- Bu şartlar altında imzalamak zorunda kaldığı Banş Anlaşması.- Banş anlaşmasının yenilenmesi., İran devletinden istediği tazminat.- Hazar denizinde gelişmeler kaydetmesinin Bâb-ı Âlî üzerinde uyandırdığı kuşklar.-Onunla Bâb-ı Âlî arasında başgös-teren güçlükler, İran hükümdarı Tahmasip'le yaptığı anlaşma.-İran'ın bazı eyâletleri üzerinde Bâb-ı Âlî'nin haklarını tamyor.- Türkiye ile imzaladığı bu konuda İran'ın paylaşılması anlaşması. -Ölümü dönemi, cild XII, XIII, XIV.

Pierre_ le Perçlus (Boğdan prensi).- Üçüncü defa tahta çıkışı vesilesiyle III. Murad'ın kendisine verdiği hediye.- Ödediği para ile oğlunun kendisinden sonra tahta çıkmak hakkını satın alıyor, cild VII.

Pinnon de Velez (hisarı).- To-pografik durmu; adı nereden geliyor.- Durumunun önemi, cild VI.

Pîr Ahmed (Karaman Beyi tbra-himbey oğlu).- Beyliğin ele geçirdiği bölümü.- Kardeşi İshak Bey'e

karşı sürdürdüğü savaş.- Yenilgiye uğraması.- Eyâletlerine yerleşiyor; kim tarafından?- II. Mehmed'in ona karşı aldığı karar.- Gedik Ahmed Paşa'nın ona kurduğu tuzak. -Sığındığı şehir.- Aldığı şiddetli ve aşın karar, cild III.

Pirauça Top güllesi dökümha-nesiyle meşhur şehir; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XII.

Piree (Atina şehrinin limanı). Adı nereden geliyor; bu şehirde görülen heykeller, cild XII.

Piri Bey (Adana valisi).- Kilik-ya'da patlak veren isyandaki davranışı.- Sultan Süleyman'dan gördüğü kabul edilmiş tarzı.- Sidi'nin Adana bölgesindeki isyanını bastırmakla görevlendiriliyor; elde ettiği basan, cild V.

Piii Mehmed Paşa (I. Selim'in Çaldıran ordusu defterdarı).- Şah İsmail'e karşı girişilecek savaş için toplanan mecliste ileri sürdüğü görüş.- Yerine geçtiği vezir.- Sul-tan'm imparatorluk donanması konusunda ona verdiği emir.- Mı-sir seferi sırasında istanbul'un idaresiyle görevlendiriliyor.- Şartlar onu Veziriazamlık makamına yükseltiyor.- Gelip Sultan Selim'e iltihak ettiği şehir.- Karakterinin değerlendirilmesi; bu konudaki fıkra., Menşei.- Hükümdânı ölmüş gördüğünde duyduğu ıztırap; bu vesileyle nasıl

davrandı? İnsanlık sevgisini gösteren hareketi.-Kanunî'nin Macaristan seferi sırasında Belgrad'a yöneliyor.- Bu şehri ablukada tuttuğu süre.- Bu savaşın harekâtındaki rolü.- Rodos muhasarasına yardımı.- Ve-ziriâzamlıktan uzaklaştırılmış,e-mekliye çıkarılmıştır; niçin? Cild , IV, V.

Piil Reis.- Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.. Ölümü; bıraktığı miras, cild VI.

Pîrîzâde Mehmed Efendi (Sultan imamı).- İstanbul kadılığı makamında yerine atandığı zat.- Anadolu Kadıaskerliği makamına yükseltiliyor., Şeyhülislâmlik makamında yerine atandığı zât.- İran hukukçulan reisine yazdığı mektup.- Azledilmesi; niçin? - Vefatında yaşı; şahsiyeti konusunda ayrıntılı bilgi, cild XIV, XV.

Pîrîzâde Osman Efendi

(Şeyhülislâm).- Meziyetlerinin değerlendirilmesi; yazarı olduğu eser.- Politika bakımından hakkında verilen hüküm, cild XVI.

Pîr Mustafa Paşa. - Kapdan-ı derya makamına yerine atandığı kişi.- Emekliye çıkarılıyor, cild XV.

Pisani (Napoli di Roumania kumandanı).- Şehrin muhasarası sırasında Kasım Paşa tarafından sarfedilen gayretlere karşı koyuyor.- Mezanndaki kitabede yazılanlar, cild V.

Podkowa (İvan).- Adının mânâsı.- Hükümetinden kovduğu kişi; ölümü, cild VII.

Poesie (şiir).- Şiirin Osmanlılarda doğduğu dönem.- Şiir yoluyla ve bu türde verilen eserler, cild II.

Osmanlı Şâirleri.- Birinci Mehmed (Çelebi) döneminin ünlü şâirleri kimlerdir? - II. Murad saltanatı döneminin en ünlü şâirleri.-II. Mehmed ve II. Bâyezid saltanat-ıan dönemlerinin en ünlü şâirleri., Kanunî döneminin en ünlüleri.-Bu dönemde vefat edenlerin haklarında bilgi.- IV. Murad saltanatı döneminde yaşayan şâirlerin sanat bakımından değerlendirilmeleri., Hicretin onbirinci asnnda ölmüş olanlara bir göz atış.- 1676'dan

1700 yılına kadar sanatlarında parlamış olanların listesi, cild II III, IV, VI, VII, XII.

Politika (dış).- Osmanlı İmparatorluğu döneminde hâkim olan bu konudaki anlayışın özetlenmesi, cild IV.- Bkz. Diploması.

Polonya. - II. Bâyezid'le ilk anlaşmayı yaptığı dönem.- bu ülkeyle Bâb-ı Âlî arasındaki ahenk ve anlaşmayı bozan sebep.-Kanunî Sultan Süleyman'la ilişkilerinin durumu.- Bu hükümdar katında 1549'dan 1553'e kadar itibarlı sayılmış elçilerinin listesi.- m. Murad saltanatı döneminde Polonya'nın Bâb-ı

Âlî ile sürdürdüğü ilişkiler.-

III. Mehmed saltanatı döneminde sürdürdüğü barış ilişkileri.-1. Ahmed'le gerçekleştirdiği anlaşma.-Bu hükümdar'la münasebetlerini güçleştiren ahval ve şartlar.- Bo* ussa anlaşmasını imzaladığı dönem.- Bu anlaşmada yer alan şartlar.- Kırım veliahdı Şahin Gi-ray'a sığınma hakkı tanıyor.- IV. Murad la imzaladığı anlaşma.- Polonya ile harbetmesi için Bâb-ı Âlî'yi tahrik eden devlet.- Muhasebatın gdişâtı üzerine ayrıntılı bilgi., Polonya banşa hazır.- Bâb-ı Alî ile barışın anlaşma olarak ihtiva ettiği şartlar.- Kırım hanı ile yapılan anlaşma.- Polonya'ya karşı

IV. Mehmed tarafından girişilen sefer.- Kırım hanının aracılığıyla Bâb-ı Âlî ile yaptığı aşağılayıcı anlaşma.- Osmanlıların Polonya topraklarından çıkarılmalardan Sobieski tarafından yapılan yeni anlaşma.- Polonya 1677'de İstanbul'da kim tarafından temsil edilmiştir? - 1678 yılında Bâb-ı Âlî ile yaptığı kesin banş anlaşması.-1683de Avusturya ile ittifak anlaşması.- Türkiye'ye karşı papa, Venedik ve Avusturya ile ittifakı,-

1695 ve 1696da topraklarının Kırım Tatarları tarafından istilası.-Karlofça banş anlaşmasının Polonya açısından sonucu.- Bâb-ı Âlî'ye saldırı ve savunma ittifakı teklifinde bulunması.- Hekimoğju Ali pa-şa'nın ikinci Veziriâzamhğı döneminde Polonya tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetinin özel amacı.- Polonya'nın taksimi konusunda Bâb-ı Alî'nin tutumu üzerine düşünceler.- Bâb-ı Âlî'nin Polonya konfederasyonu murahaslarını karşılayış tarzı., Murahasların teşebbüslerinin başarısızlığı, cild IV, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XIV, XV, XVI, XVII.

Poniatowski (Stanislas).- İsveç kralı XII, Charles'ın ona Bâb-ı Âlî katında verdiği görev.- Onun Polonya tahtına seçilmesini tahrik eden istekler.- Seçildiğini bildirmek üzere Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği görevli.- Rusya ve Prusya'nın teşvikiyle Bâb-ı Alî seçimi tanıyor, cild XIII.

Pont (Köprüler). Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası düzeyinde yapılmış dikkate değer köprülerin sıralanması, cild IV.

Porter (İngiltere kralı II. Geor-ges'un İstanbul elçisi).- Bâb-ı Âlî Nazırları tarafından 1755'de kabul edilmiş tarzı.- III. Mustafa'ya sunmakla hükümeti tarafından görevlendirildiği tebrik mektubu.- Bâb-ı Âlî'yi Avusturya ve Fransa'ya karşı tahrik etmek yolunda çahşmalan,-Prusya elçisi Rexin'e verdiği destek.- Bâb-ı Âlî'ye III. Georges'un tahta çıktığını bildiriyor, cild XV.

Posta Güvercinleri. Doğu'da bu muhabere aracının icâdcısı, cild IV.

Potemkin (Rus generali). 1773'de Bâb-ı Âlî'ye karşı açılan savaşdaki rolü, cild XVI.

Pohyaohlayıcı Hediyeler.- Hükümdarlar arasında hediyeler verme âdetinin eskiliği ve delili.- Hediye sunmada Doğulu hükümdarların şekle bağlılıkları.- Tahta çıkışı münasebetiyle İran elçisinin hükümdarı adına II. Selim'e sunduğu hediyelerin sıralanması.- 1568'den itibaren Avusturya'nın Bâb-ı Âlî'ye sunduğu hediyelerin sayısı.- Şeref hediyelerinin lağvedildiği, kaldırıldığı dönem.- Belgrad anlaşmasından sonra Avusturya elçisinin I. Mahmud'a getirdiği hediyeler nelerden oluşuyordu? Bu şartlar altında Bâb-ı Alî'nin Avusturya imparatoruna gönderdiği hediyelerin sıralanması.- İran şahı tarafından Sultan'a sunulan hediyelerin listesi.- Sultan tarafından Şaha gönderilenlerin durumu.- Bâb-ı Âlî tarafından Prusya kralı II. Frederic'e gönderilen hediyelerin sıralanması.- Veziriazam Mehmed Emin Paşa tarafından eşi Şah Sultan'a verilen hediyelerin türü, cild I, II, VI, VII, XV, XVI, Potocki (Polonya başkumandanı).- Bâb-ı Âlî ile diplomatik ilişkileri.- Czartorysky ailesine karşı kullandığı iftira.- Bâb-ı Âlî ile yazışmalarının konusu., İltica ettiği yer; Veziriazam Mehmed Emin Pa-şa'nın onu 1769'da Türklerin Ruslara karşı açtığı savaş sırasında ordugâhında kabul edişi.- Konfederasyon adma Osmanlılar lehine girdiği taahhüd.- Yeni Veziriazam tarafından Hantepe'de kendisine nasıl muamele edildi? Cild XV, XVI.

Preveze (Arta Körfezi girişinde kale). Kaleyı Venediklilerin Türklerden aldıkları dönem, cild XII.

Brenslerni Vergileri.- Hıristiyan prens ve hükümdarlar banş halinde kalabilmek için Türklere belirli bir vergi ödüyorlardı., Bu zorunluluğun kalktığı dönem, cild I.

Proskı (Bâb-ı Âlî katındaki Polonya elçisi).- Avusturya'ya karşı açılan seferde kendisinin tutuklu bulundurulması; bu şartlar içinde Avusturya ordusuna yardımları., Türkiye'ye karşı papalık, Venedik, Avusturya ve Polonya tarafından oluşturulan dörtlü ittifak sırasında Veziriâzam'a tavsiyeleri, cild XII.

Prosorovskı (Rusya hizmetindeki Polonya prensi).- Rusya'nın Bâb-ı Âlî ile savaşında idare ettiği harekât.- 1769'daki savaşta bu hizmetinden sonra 1771 Kınm savaşında da savaş idaresi bakımından oynadığı rol, cild XVI.

Prusya.- Bu devletin Kraliyet kütüphaneleri müdürlerine verdiği müsaade.- II. Frederic'in saltanat döneminde Bâb-ı Âli'ye teklif ettiği dostluk anlaşması.- Bu anlaşmanın gerçekleştirilmesi.- Avusturya'nın muhtemel bir düşmanca hareketine karşı Rusya ile yaptığı gizli anlaşma, cild I, XVI.

R.

Raab (Macaristan şehri).- Avusturya birliklerinin eline geçiş tarzı.- Bu

şehrin valisi 1683'deki Türk istilâsı sırasında hangi hileye başvurarak onların ellerinden kurtulup saklanabildi? Cild VII, XII.

Radul (Eflâk voyvodası Wlad'ın kardeşi).- II. Mehmed'in ona karşı duyduğu yakınlık.- Sultan'ın onu başına getirdiği prenslik; orada ne kadar zaman saltanatta kaldı? Ölümü, cild III.

Radul (Eflâk voyvodası, eski

râhib).- Mehmed Bey'e karşı sürdürdüğü mücâdele; kendisinden yardım gördüğü hükümdar.-Kanunî Sultan Süleyman'a kendiliğinden teslim oluyor; ona karşı Sultan'ın davranışı, cild V.

Radul (Eflâk voyvodası, Leon'un oğlu).- Bu prensliği satın almak için ödediği fiyat; Türklerin ona taktıkları lâkab; idaresinin karakteri.- Azledilmesi; hayatını tamamladığı yer, cild XI.

Ragıb Mehmed Paşa (reisefendi - Hariciye Nâzın).- Nasıl değerlendirildi?- Mısır vezir-valiliğine atandı.- Memluk beylerinin isyanını boğmak için kullandığı vasıta. -Düşüşü.- İstanbul'a çağırılıyor; ne sıfatla? Atandığı makam; zekâsı; derin bilgisi.- Rakka valiliğindeki davranışı.- Veziriâzamlık makamında yerine atandığı şahıs; hükümete verdiği yeni anlayış.- III. Mustafa tahta çıktığında onu ye rinde bırakıyor.- Prusya ile ittifak için gerçekleştirdiği uygun hazırlıklar.- işlerini gizli yürütmedeki mahareti.- Suistimâllere karşı reformlara verdiği ehemmiyet; Üçüncü Mustafa'nın tahta çıkmasından önceki İcrâtına geriye doğru gitmek suretiyle bir göz atış.- Kızlara-ğâsı Abukuf kendisinin aleyhine tertiplerin maskesini nasıl düşürdü? - Evlendiği prenses.- Mekke ve Medine mukataasına getirdiği düzenin hazine bakımından mutlu sonuçları.- Bundan ötürü gördüğü mükâfat.-Birçok sürgünün İstanbul'a dönmelerine müsaade ediyor.- İdarede ve eyâlet valileri arasında önemli değişiklikleri gerçekleştiriyor.- Yararlandığı otoritenin delili.- Mısır vergisini düzenli bir şekilde İstanbul'a göndermek ve Mekke'ye tohum sevk etmek için tedbirler alıyor., İdaresinin bilgili ve tedbirli çalışması.- Üslûbu üzerine düşünceler.- Devlet adamı olarak kaabiliyetlerinin değerlendirilmesi-- Sultan'a karşı dik duruşunu korumak maksadiyle ona verdiği ödümler.- Kurucusu olduğu yüksek okul ve kütüphane.- Ölümü; gömüldüğü yer.- Yazdığı eserin değeri.- Hakkında ayrıntılı biyografik bilgi, cild XV, XVI.

Raguza (cumhuriyeti).- Topoğ-rafik durumu; Osmanlılarla bir anlaşma yapan ilk hirisüyan devleti.- Bu anlaşmanın konusu.- I. Mehmed'in bu devletle yenilediği ittifak anlaşması; bu şehzadenin hükümlanlık hakkını ve hükümdarlığını ilk tanıyan devlet.- II. Mehmed tarafından vergisine bir

artırma getirilmesinin sebepleri.-Scutari muhasarasından sonra Türkler tarafından fazladan ikibin duka altını istenmesine yol açan olay ve şartlar.- II. Bâyezid'in tahta çıkışında elde ettiği lutûf ve kolaylıklar.- Sultan ile Veziriazama gönderdiği hediye: niçin? Kanunî Sutan Süleyman'la ilişkilerinin du-rumu.-III. Murad ile Veziriazam 'ma gönderdiği hediyenin değeri.-1668 'de bir deprem yüzünden uğradığı felâket.- Bu olaydan sonra Bâb-ı Âlî'den nasıl bir muamele gördü? - IV. Mehmed'in saltanatı döneminde Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın kabul ettirdiği vergi.-Gönderdiği murahhasların İstanbul'da kötü muameleye mâruz kalıp hapse atılmaları.- Serbest bırakılmaları için istenen fidye.- Nihayet onları kurtarmayı başarıyor.- 1692de Belgrad'm Köprülü Mustafa Paşa tarafından geri alınmasından sonraki politik durumu.- Bâb-ı Âli'ye ödediği vergi.- II. Mustafa'nın saltanatı döneminde bu devletle ilişkileri.- Venedik körfezinde seyreden gemilerden Vene-

dik cumhuriyetinin geçiş vergisi alması yüzünden bu devletle arasında çıkan güçlükler.- Soussar adasında imzalanan anlaşmanın yenilenmesi, clid I, II, III, IV, V, VII, XI, XII, XIII, XV.

Rftkım Mehmed Efendi

(tersane kâhyası).- Defterdarlık makamına atanıyor.- Mısır valisi olarak yerine atandığı kişi.- Bu eyâlette yürürlüğe koyduğu nizâmlar.- Azledilmesi, cild XVI.

Rakka (Rebta merkezi şehri). Evvelce tanındığı adı; bu yer üzerine ayrıntılı bilgi, cild IV.

Rakoczy (Transilvanya hükümdarı.) İhtiras ve entrikalarının Macaristan ve Transilvanya üzerindeki tesirleri Transilvanya hükümdarı olarak meşruluğu Bâb-ı Âli tarafından tasdik ediliyor.- Sultan İbrahim'e gönderdiği elçi; ne amaçla? - Entrikalarının Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında hüküm süren iyi münasebetler üzerindeki tesirleri.- İsveç ordusu başkumanda-myla Avusturya'ya karşı imzaladığı ittifak.- Yukan Macaristan tahtı üzerindeki iddiaları.- Bâb-ı Âli'ye vergisinde indirim yaptırmak başarısını elde ediyor.- Sultan İbrahim'in elçisine gösterdiği kabul, Yakalandığı Öldürücü hastalık. - Azledilmesi sonucunu getiren davranışı.- Azlinden sonra düştüğü durum.- Elinde bulunan kuvvetler.- Uğradığı yenilgi; kaçtığı yer.-Ölümü, cild IX, X, XI.

Rakocy (Macaristan prensi).-Macaristan'da giriştiği tertiplerin divanda uyandırdığı güvensizlik.-İstanbul hükümetini bu prens lehine hazırlamak yolunda Fransız elçisinin sarfettiği gayretler; Fransız elçisinin gayretlerine Avusturya elçisi karşı çıkıyor.- Fransız hükümetinin Rakoczy'e gönderdiği

para yardımı.- Sultan'a yazdığı mektup.- İçinde bulunduğu güç durum.- Damad Ali Paşa Avusturya ile savaşa başlamakta onu ta-ahhüd altında tutmak için mektup yazıyor.- Fransa'dan Edirne'ye dönüşünde düzenlenen kabul merasimi.- Sürüldüğü yer; orada sürdüğü hayat.- Teşebbüs ve manevralarının başarısızlığı; oğlunun Fransa'da aldığı unvan.- Bâb-ı Âlî'nin ona tahsis ettiği para yardımları; onunla Bonneval arasında çıkan anlaşmazlık; niçin? - Üç yıl sonra Yeğen Mehmed Paşa ile anlaşma imzaladığına göre, yanlış olarak ölümü haberinin yayılması.- Transilvanya tahtına çıkmak için başarısız gayretleri., Ölümü, cild XIII.

Rakoviza (Costantin; M i e h e m Rakoviza'nın oğlu).- Boğdan tahtında yerine geçtiği kişi.- Hospodar (umumî vali) unvanıyla Eflâk'a gönderiliyor, cild XV.

Rakoviza (Michel; Boğdan prensi).- Bu makama yükselmesinde uyulan âdet.- İkinci defa tahta çıkarılıyor.- Azledilmesi.-Eflâk hospadorluğuna atandığı dönem.- Azledilmesinin sebebi.. Sürgüne gönderildiği yer, cild XIII, XIV.

Rakoviza (Richard).- Kendisine nasıl lâkap verilmişti? Eflâk prensliği makamını satın aldığı fiyat.-Azledilmesi, cild XIV.

Ramadhan (Cezayir dayısı).- IV. Mehmed'e gönderdiği hediyeler.- Divanınm terkihi; diplomatik ilişkileri, cild XI.

Ramazan (şeyh).- Fetret döneminde şehzade Süleyman Çele-bi'nin kendisine Timur katında verdiği görev; bu hükümdarın onu karşılayışı, cild II.

Ramazanoğlu (hanedanı), Menşei üzerine ayrıntılı tarihi bilgi, cild IV.

Rami Mehmed Paşa (reisefen-di; n. Mustafa saltanatı döneminde).- 1698'de kendisine Avusturya'da verilen diplomatik görev.- Bu şartlar altında toplanan kongredeki davranışı.- Kaabiliyet ve üslubunun övülmesi.- Politika yazılarından oluşan kolleksiyonunun değeri.- Şahsı hakkında ayrıntılı biyografik bilgi.- Şeyhülislâm Fey-zullah Efendi'nin onunla yaptığı ittifak; ne amaçla? Vezirlik rütbesine atanıyor.- Savaşçı projeleri açısından veziriâzam'a muhalefet ediyor,- Veziriâzamlık makamına yükseltiliyor.- İdaresinde üzerine eğildiği ilk işler.- Gerçekleştirmeğe çalıştığı reformlar.- imparatorluğun güvenliğine ve maliyesine verdiği büyük önem.- Baltalayıcı düşmanlar.- Halk İşlerinden anlayışı üzerine düşünceler; tahrik ettiği hoşnutsuzluk.- Kendisini hedef alan genel öfkenin sonucu.- İstanbul'da patlak veren isyan esnasındaki davranışı.- Kaçışı.-Damad Hasan'in ona karşı tutumu; atandığı valilik.- Mısır valiliğini alıyor, Hayatının değişmesi.-

Uğradığı âkibet; bıraktığı eser» cild XII, XIII.

Bares (Boğdan prensi).- Kanunî Sultan Süleyman'ın onunla yapmaya karar verdiği savaş; niçin? Osmanlı ordusunun önünden kaçıışı.- Hükümdarlıkta yerini alan ve atanan prens, cild V.

Ravestein (Fransız amirali).-Midilli adasına yaptığı çıkarma; başşehir kuşatıyor.- Karaya vuran donanması tamamiyle elden çıktı, cÜdIV.

Rewendi (mezhep ruhani reisi). Mezhebini, doktrinini yaydığı dönem; mezhebi neye dayanıyordu, cild II.

Rebia Gülnûş (IV. Mehmed'in gözde sultan kadını).- Şehzade Mustafa'yı doğurduğu dönem; menşei; kocasının üzerindeki tesiri.- IV. Mehmed'in tahttan indirildikten sonra çekilmek zorunda kaldığı yer; portresi; kıskançlığının bariz çizgilerini açıklayan şartlar, cild XI, XII.

Receb Paşa (Osmanlı donanması kapdan-ı deryası).- Kumandanı olduğu donanma.- Karadeniz kazaklarına karşı üstünlükleri. -Kapdan-ı derya makamında kendisinden sonra gelen kişi.- Evlendiği prenses.- Kırım hanına karşı yönettiği sefer; karşısında Mehmed Giray bulunmaktadır.- Bâb-ı Âlî kuvvetleri için bahtsız sonuç.- Karadeniz Kazaklarına karşı kazandığı zafer.- Entrikaları yüzünden payitahtta sebep olduğu itaatsizlik.- İstanbul kaymakamlığına atanıyor.-Hasan Paşa'ya karşı tertiplemediği suikasd.- Bu şahsa isnad edilen suç.- Husrev Paşa'nın asli konusundaki sipahi isyanında oynadığı rol.- Veziriazam oluyor.-Husrev Paşaya uyarısı.- Bu şahsın ölümünden almak istediği intikam.- Bu şartlar içindeki davranışı.- Uğradığı âkibet, cild VIII.

Recep Paşa (IV. Mehmed'in başmabeyincisi).- Evelki durumu ne idi? Yeni teveccüh ve iltimaslar elde ediyor.- Edirne'de özenli kaymakamlığına atanıyor.- Eski İstanbul kaymakamına karşı duyduğu kıskançlık.- Rumeli Kadıaskeri ile anlaşmazlığı.- Sultan tarafından hakkında idam karan veriliyor.-Şartlar kaçmasını kolaylaştırıyor.-

Uğradığı âkibet, cild XII.

Reliques (kutsal emânetler). -Aziz mızrağının bulunduğu yer kim tarafından keşfedildi? - İstanbul'un fethinden sonra, saray hazinesine konulan kutsal eşya., II. Bâyezid tarafından Rodos şövalyeleri üstad-ı âzamına gönderilen Aziz-Jean Baptiste'in sağ eli. -Müslümanların ibâdetine tahsis ve camiye dönüştürülen kilise.- Rumların durumu kötüye kullanmaları.- Harem dairesinde özel bir odada duran kutsal eşyanın telkin ettiği saygı, cild II, III, VIII,

Reninger (Avusturya imparatorluğu elçisi).- 1664'de Bâb-ı nü Âlî'nin

açtığı Macaristan seferinde ordugahta mevkuf tutulması. -Veziriâzam'ın onunla yürüttüğü müzâkereler.- Bâb-ı Âlî ile Avusturya arasında 1664'de barışın imzalanmasından sonra aldığı hediye, cild XI.

Repnin (Rus generali).- 1770de Türklere karşı savaşta oynadığı rol.- Kaynarcada Bâb-ı Âlînin elçi-leriyle imzaladığı barış anlaşması, cild XVI.

Resmî Ahmed Efendi, Bkz. Ahmed Resmî.

Retlmo (Girit adası şehri). Bu yer üzerine ayrıntılı bilgi; Osmanlılar tarafından muhasara edilişi, cild X.

Rezin (Prusya maslahatgüzarı).- III. Osman katında yerine getirdiği görev; hakkında ayrıntılı bilgi., İstanbul'daki teşebbüslerinin sonucu.- İzmir seyahatinin amacı; İstanbul'a başka bir hüviyetle gitmesine müsaade edildi., Doğum yeri; hayatında yaptığı işler; Bâb-ı Âlî katında II. Frederic tarafından kendisine verilen görev, III. Muşt-

fa ile yaptığı anlaşma, Ragıp Paşa'nın kendisine verdiği not; Bâb-ı Alî katındaki olağanüstü görevinin sonucu.- Hükümeti tarafından geri çağırılmasının sebebi, cild XV, XVI.

Rhodes (Rodos) (bu adı taşıyan adanın merkezi).- Bu şehir üzerine tarihî açıdan göz atış.- II. Mehmed'in kumandanlarından Mesih Paşa tarafından muhasara edilişi; Kanunî Sultan Süleyman tarafından muhasarası.- Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild III, V.

Rhodes (Rodos adası).- Tarihî açıdan adaya bir göz atış.- Topog-rafisi.- II. Mehmed'in kumandanlarından Mesih Paşa'nın muhasara harekâtı hakkında rapor.- Kanunî Sultan Süleyman tarafından muhasarası üzerine ayrıntılı bilgi., Rodos'un düşmesinden sonra teslim olan adalar.- Bu muhasaranın ünü, cild III, V.

Rodoslular.- Bu halk üzerine ayrıntılı tarihî bilgi., Mesih Paşa'nın başarısızlığa uğramasında halka bağlanan sebep, cild III.

Rodolphe II. (Avusturya imparatoru).- Tahta çıktığı dönem.- III. Murad'la imzaladığı mütâreke, bu hükümdarla arasındaki ilişkilerin durumu.- Türkler komisyonunu oluşturduğu ülke; niçin? Bâb-ı Âlî'ye karşı sürdürdüğü savaş.-Bathory'nin ölümünden sonra Transilvanya'nın Avusturya'ya dönmesi şartıyla yaptığı anlaşma., Eflak voyvodası MicheTe karşı uyguladığı politika.- I. Ahmed'le imzaladığı dikkate değer anlaşma.-Bu hükümdarla Transilvanya üzerindeki müzâkerelerin yeniden başlaması.- Bu vesileyle imparatorun Sultan'a verdiği cevap, cild

VII, VIII.

Roger (Bizans imparatorluğu büyük amirali), daha önceki mesleği, cüd

I.

Roggendorf (Guillaume; baron de).- Kanunî Sultan Süleyman'a karşı Viyana savunmasında oynadığı rol.- Buda şehrine karşı muhasara hareketine giriyor.- Bu teşebbüslerinin başarısızlığı, cild V.

Roha, Bkz. Edessa.

Rokneddin Kılıçarslan, Bkz. Kılıçarslan IV.

Rokneddin Süleyman (Azeddin Kılıçarslan U'nin oğlu).- Hâkimi olduğu imparatorluk; bu hükümdar üzerine düşünceler; karakterini belirlemek maksadiyle Mısır halifeleri nin ona verdiği unvan.-Zalimliğinden örnek. Ölümü.- Bu hükümdarın soyağacı, tabloda, cild I.

Romanzoff (kont Pierre Alexandre, Rus feldmareşali).-Bâb-ı Âlî'ye karşı savaş da başkumandanlığında bulunduğu Rus ordusu (1769 savaşı).- Yönettiği harekât.- Veziriazam Halil Paşa'ya yaptığı barış teklifleri., Bir mütâreke konusunda Bâb-ı Âlî ile müzâkereler.- Veziriâzam'a gönderdiği, müzâkerelerin kesilmesinden duyduğu üzüntüyü bildiren mektup.- Orloffa karşı beslediği kinin sebepleri.- Yeni bir Bükreş kongresinin açılmasını imzasiyle Veziriâzam'a bildiriyor.- Kongrenin dağılmasından sonra çarpışmalar başladığında Türklere karşı takındığı tavır.- Bâb-ı Âlî ile müzâkerelerin başlatılması hususunda yetki alıyor.-Bu konuda Avusturya ve Prusya elçileri nezdindeki teşebbüsleri.- Kendisinin teşebbüsüyle

Kaynarca'da Bâb-ı Âlî ile yapılan barış anlaşması, cild XVI.

Roraandanovsky (Rus generali).- Cahry önünde Türkleri püskürtüyor.- Bu kaleyi almalarına engel olamıyor.- Onlara karşı kazandığı zafer, cild XII.

Rufailer (tarikatı). Bu zümrenin mensupları üzerine ayrıntılı bilgi, cild I.

Rumeli Bu bölgedeki yarı-zeametinin aslı ve amacı, cild II.

Rumî Mehmed (Husrev Paşa ordusunun bir subayı).- Kaatiller tarikatı birliklerinin saklanmış olarak buldukları Nefsid geçidini temizleme emri alıyor; teşebbüsünde başarılı oluyor.- IV. Muradın azil fermanına karşı çıkıyor; ne amaçla? Hakkında ayrıntılı bilgi.- Aynab'da Ali Bey tarafından kuşatılıyor; uğradığı âkibet, cild IX.

Rum Mehmed Paşa (II. Meh-med'in ikinci veziri).- Mahmud Paşa'ya karşı beslediği kin; onu Sul-tan'ın huzurunda itham etmesi; niçin? Davranışının karakteri hakkında düşündükleri.- Yetiştirilmiş olduğu vazife.-Karaman'da kendisine verilen görev; bu vesileyle davranışı.- Pâdişâhın gözünden düşmesinin sebebi.- İdaresi döneminde maliyeye getirdiği müessese, cild III.

Rus tem Paşa (Buda beylerbeyi). Bâb-ı Âlî ile Avusturya imparatoru

Ferdinand arasında müzâkereler sürdüğü sırada Ma-carlarla mücadeleye girişmesi, cild VI.

Rustem Paşa (vezir ve Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı). Akabinde ikinci vezirliğe yükselmesini sağlayan hâl ve şartlar.- yararlan-

dığı tesiri; bu tesir gücü ona nereden geliyordu.- Avusturya imparatoru Ferdinand'm murahhaslarıyla yaptığı toplantı.- Charles-Quint'e karşı harekete geçen donanmaya katılıyor.- Veziriazam makamına yükseliyor.- Menşei; hakkında ayrıntılı biyografik bilgi.- İran seferini idare etmekle görevlendiriliyor.-Yeniçerilerin Şehzade Mustafa'dan yana oldukları hakkında Kanunî Sultan Süleyman'a verdiği rapor.-Azledilmesi.-Şehzadenin Jdamm-daki iştiraki üzerine düşünceler.-Şehzâde'nin ölümü üzerine üzüntüsünü manzum bir ağıtla açıklayan şâir Yahya'dan (Taşhcalı) intikam alış tarzı.- Lala Mustafa Pa-şa'ya karşı beslediği kinin sonuçları.- Bu devlet adamının idare işlerindeki davranışının değerlendirilmesi.- Ölümü, cild V, VI.

Rustem Paşa (Karaman valisi).- Veziriâzamlık makamına atanmasını reddetmesi.- İran seferi seraskerliğine atanması.- Zaptettiği şehir ve kale, cild XIV.

Rutbe-i Karîb-Î Ulâsı. Osmanlı idare teşkilatında bu adla derecesi belirlenen görevliler; makam yerleri ve maaşları, cild XVII.

Rutbe-î Hamîşe. Osmanlı idare teşkilâtında bu adla derecesi belirlenen görevliler; makam yerleri ve maaşları, cild XVII.

Rutbe-i Mussîle. Osmanlı idare teşkilâtında bu adla derecesi belirlenen görevliler; makam yerleri ve maaşları, cild XVII.

Rutbe-i Ulâ. Osmanlı idare teşkilâtında bu adla derecesi belirlenen görevliler; makam yerleri ve maaşları, cild XVII.

Rutbe-i Rabîe Osmanlı idare teşkilâtında bu adla derecesi belirlenen görevliler; makam yerleri ve kinliği, cild I. maaşları, cild XVII.

Rutbe-î Sadîse Osmanlı idare teşkilâtında bu adla derecesi belirlenen görevliler; makam yerleri ve maaşları, cild XVII.

Rutbe-i Sâlise. Osmanlı idare teşkilâtında bu adla dereceleri belirlenen görevliler; makam yerleri ve maaşları, cild XVII.

Rutbe-i Sâmin e. Osmanlı idare teşkilâtında bu adla dereceleri belirlenen görevliler; makam yerleri ve maaşları cild XVII.

Rutbe-i Sâni.- Osmanlı idare teşkilâtında bu adla dereceleri belirlenen görevliler; makam yerleri ve mâaşları, cild XVII.

Rutbe-î Sâni.- Osmanlı idare teşkilatında bu adla dereceleri belirlenen görevliler; makam yerleri ve mâaşları, cild XVII.

Rutbe-i Saniye. - Osmanlı idare teşkilatında bu adla dereceleri belerlene görevliler; makam yerleri ve mâaşlan cild XVII.

Rutbe-i Sarie. Osmanlı idare teşkilatında bu adla dereceleri belirlenen görevliler; makam yerleri ve mâaşlan, cild XVII.

Rutbe-İ Sitte. Osmanlı idare teşkilatında bu adla dereceleri belirlenen görevliler; makam yerleri ve mâaşlan, cild XVII.

Rutbe-i Tasie. Osmanlı idare teşkilâtından bu adla dereceleri belirlenen görevliler; makam yerleri ve mâaşlan, cild XVII.

Russel-Baliol (Bizans imparatoru Diogene'in hizmetindeki bir Frank ücretli asker grubunun şefi).- Bu imparatorun Alparslan'a karşı yaptığı savaşta savaş meydanını terketmesi.- Derecesi'nin seç-

Rusya (devleti).- Osmanlı imparatorluğu ile ilk ilişkileri dönemi.-I. Selim'le münasebetlerinin mâhiyeti ve Kanunî ile.- III. Mu-rad'la.- Türkiye'nin 1677'de Rusya'ya ilân etmiş olduğu savaşın sebebi.- Elçilerinin İstanbul'da iyi karşılanmaması.- Bâb-ı Âlî'den şartlar ileri sürerek barış telebinde bulunuyorlar.- Çarpışmaların yeniden başlaması.- Bâb-ı Âlî'den yeniden bağış istemesi.- Veziriazam buna nasıl cevap veriyor.- Bâb-ı Âlî'ye üçüncü elçilik heyetini gönderiyor.- Barışı elde ediyor; hangi şartlarla? - Sultan'a sunduğu hediyeler.- Türkiye tarafından istenen ittifakı.- 1668'de Türkiye'ye karşı Polonya ile ittifak anlaşması yapıyor.- 1688, 1689 ve 1695'de ordulanm akibeti.- 1696'da üs-tüniük sağlıyor.- Karlofça bağış anlaşmasındaki rolü.- Bir kongrede ilk defa olarak çıkarlarının müzâkeresini yapıyor.- Polonya ile arasında bağış.- Büyük Petro döneminde Karadeniz'de silahlanıyor.- Bu hükümdar döneminde Bâba-ı Âlî ile imzaladığı anlaşma, - Bu devletle diplomatik münasebetler içine giriyor.- Çann imparator olarak tanınmasının Bâb-ı Âlî tarafından reddedilmesi., İran konusunda 1724 yılında Bâb-ı Âlî ile yürütülen müzâkereler.- İran'a karşı Türkiye ile imzaladığı taksim anlaşması.- I. Mahmud saltanatı döneminde onunla Bâb-ı Âlî arasında savaşı getiren sebeblere bir göz atış.- Bâb-ı Âlî konusunda Avusturya ile yeni bir çözüm bulunması.- Niemirow kongresinde açığa vurduğu iddialar.- 1739'da Bâb-ı Âlî ile imzaladığı anlaşma.-Bâb-ı Âlî'nin çarlara imparator unvanı verilmesine razı olduğu dönem.- İmparatoriçe Anne İle Almanya imparatoru arasında imzalanan son anlaşmaya konulan gizli madde.- İsveç ve Avrupa'nın kuzeyi üzerindeki emelleri.- Viyana hükümetine Osmanlı imparatorluğunun taksimini teklif ettiği dönem.- Avusturya ile savaş ihtimâline karşı Prusya ile imzaladığı gizli anlaşma.- Fokşan ve Bükreş kongrelerinin sonuç ve konulan.- Türkler Rusya'ya karşı

beşinci seferlerini başlatıyorlar. -Bâb-ı Âlî ile Kaynarca'da yapılan barış anlaşması.- Bu anlaşma üzerine düşünceler.- Rusya'nın büyümesi.- Osmanlı imparatorluğu üzerindeki tesiri, cild IV, V, VII, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII. S.

Şaad (Mekke şerifi Said'in oğlu).- İşlediği zulümler.- Şam valisi İsmail Paşa'nın önünde kaçıyor; niçin? Osmanlı ordusunun hücumu.- Sultan II. Mustafa'dan aldığı mektup; İsmail Paşa orduyla Mekke'ye giriyor.- Bab-ı Âli'nin ona karşı zoraki davranışı, cild XII.

Saadi (Türk yazan). Bu şahsın değerlendirilmesi, cild IV.

Sabaçz (kale).- Kuruluş dönemi.- İnşaatı önlemekte Macarların boşa giden gayretleri.- Bu ad üzerine aydınlatıcı bilgi, cild III.

Sabatay Sevi (İzmirli Yahudi).-Kendisinde uluhiyet ve mehdilik belirtileri bulunduğu iddiasıyla ortaya çıkıyor.- Yahudiler arasında heyecana sebep oluyor; bu konu hakkında ayrıntılı bilgi.- İddiası ne oluyor, cild XI.

Sadi (tarikati).- Kurucusunun adı; bu zümre mensüplannın karakteri, cild I.

Sadık Mehmed.- Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât.- Azledilmesi sebebi, cild XIII.

Sadi Çelebi. Görevlerinde Kemalpaşazâde'ye selef oluyor; ka-abiliyeti, cild V.

Sefa Giray, Bkz. Ghiray-Safa.

Satfuer (Safevîler) (hanedanı).-Menşei.- Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild IV.

Safi Behadır (İran şahı).- Yerine tahta çıktığı hükümdar.- tahta çıkışı öncesindeki savaş.- Ghi-lan'ın en iyi dört yüz okçusuna uygulattığı muamele; niçin? - Büyükbabasının atadığı beylere karşı düşmanca hazırlıktan.- Bağdad'ın Osmanlı ordular tarafından fethinden sonra IV. Murad'm ona gönderdiği mektup.- Bâb-ı Âlî ile banş anlaşması yapıyor, cild IX.

Safi Mirza (Şâh Hüseyin'in oğlu olduğu iddiacısı).- Bâb-ı Alî Nâdir Şâh'a karşı ondan yararlanmaya çalışıyor.- Bâb-ı Âlî'nin İran'la anlaşmasından sonra gördüğü muamele tarzı.- Nâdir Şâh'm ölümünden sonra İran tahtına hak iddiaları.- Bu hükümdara ait zengin hediyeleri ele geçirmeğe çalışıyor, cild XV.

Safiye (III. Murad'ın birinci kadını).- Sultan'm üzerindeki tesiri; bu prenses hakkında ayrıntılı biyografik bilgi-, Catherine de Medi-ci'den aldığı mektup.- Venedik'e ayırdığı himaye.- Ferhad Paşa lehinde müdâhalesi.- Yüksekliğini III. Mehmed'in saltanatı döneminde de koruyor.- Hıristiyanlara karşı teklif ettiği kanlı proje.- Yararlandığı gelirler.- İstanbul'a dönüşü

sırasında Sultanı kabul ettiği yer.-Hasan Paşa'ya lütfettiği himaye.-Bu şahsın onun üzerinde tesiri olduğu söylentisi.- Üsküdar'da yaptırdığı cami.- Nüfuzunu muhafaza etmek için kullandığı vasıta.- I. Ahmed'in tahta çıkışında kendisinin çekildiği yer.- Ölümü dönemi, cild VII, VIII.

Saganoz (Zaganoz) Paşa. (II. Mehmed'in Başkapdan-ı deryası).-Sultan tarafından görevlendirildiği sefer.- Azledilmesi sebebi.- Franco Acciaioi'ye karşı uyguladığı emir, cild III.

Sagundino (Aloisio).- Venedik cumhuriyetinin ona II. Bâyezid katında verdiği görev.- Yazdığı eser, cild IV.

Sahakî Mustafa (Rumeli kadı-askeri).- Ölümü dönemi.-Yazdığı eser, cild XII.

Sahib (Kınm hanı Mehmed Gi-ray'ın kardeşi). Bütün kardeşlerinin kurbanı olduğu katliâmdan nasıl kurtuldu? cild V, Bkz. Ghi-ray-Sahib.

Sahlı Efendi (Esad Efendinin kardeşi). IV. Murad'm tahta çıktığında yürütmekte olduğu görevler, cild IX.

Said Efendi, Bkz. Mehmed Sa-id.

Sainte - Sophie (Ayasofya kilisesi).- Bu mabedin zenginliği üzerine düşünceler.-Rum tarihçilerinin mabedin menşei hakkındaki kanaatleri; inşâ dönemi; geçirdiği değişiklikler; kullanılış şekilleri; inşâ değeri, cild II.

Saint-Gotthard (manastın). Durumu; orada oturan din adamı; manastıra şöhret kazandıran savaş, cild XI.

Saint Louis (Fransa kralı). Dağ ihtiyarının ona gönderdiği hediye, cild I.

Saint-Priest (chvalier de; Fransa'nın İstanbul elçisi).- Bâb-ı Âlînin ona verdiği tahsisat., Bâb-ı Âlî'nin lehinde hükümeti katında desteklediği taleb.- Polonya federasyonu tam yetkili murahhaslan-nı desteklemesi.- Bâb-ı Âlî ile Rusya arasındaki mütârekeye Polonya'yı dahil etme gayretleri, cild XVI.

Sait-Scpulcre Fransa kralı «kutsal mezar» üzerinde koruma hakkına sahipti; ona sahip olan millet, cild XI.

Sakum (Gürcistan şehri). Halkının olağanüstü artması; Şâh Ab-bas'ın fazlalığın kılıçtan geçirilmesi için valiye verdiği zâlimce emir, cild IX.

Salabaddın-Büyük (Eyubî hanedanının kurucusu).- Kılıcının kendisiyle birlikte gömülmesi emrini veriyor; niçin? Ömer'in Haçlılara karşı verdiği kanlı savaşta kaç yaşındaydı? Mısır'ın ona borçlu bulunduğu vakıflar ve yapılar, cild IV.

Sallha (III. Mustafa'nın kız kardeşi).- Onunla^ ikinci defa olarak evlenen kişi.- Üçüncü defa olarak Mehmed Paşa ile evleniyor.-Nüfuzunun tesirleri, cild XVI.

Salih Bey (Memluk beyi). Mısır'ı kanştıran ayaklanmalardaki rolü, cild XVI.

Salih Bin Merdas (hanedanı).-Saltanatı süresi.- Hanedandan gelen hükümdarlar, cild IV.

Salih Efendi (ikinci defterdar). Değerinin belirtilmesi, cild XVI.

Salih Mehmed Efendi

Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât.- Makamına atandığı gün Suîtan'm kendisine gönderdiği hediye; görev süresi.- Azledilmesi, cild XVI.

Salih Paşa (Sultan İbrahim saltanatı döneminde defterdâr).-Veziriâzam olarak atıyor; hakkında ayrıntılı bilgi., Transilvanya prensi Rokoczy'ye gönderdiği mektup.- Çarptırıldığı ceza; niçin? Cild X.

Salih Paşa (Cidde valisi).- Abdullah Paşa'nın yanındaki görevi; Cidde valiliğini nasıl sağladı? -Ölümü, cild XVI.

Salih Reis (Kanunî saltanatı dönemi Kapdan-ı deryalarından). İlk mesleği; doğum yeri; cesaretinin kendisine kazandırdığı şöhret, cild VI. I.

Salonique, Bkz. Thessaloni-que.

Salour. - Menşei; İslâmiyeti kabul edişi.- Kendi aldığı ve halkına verdiği ad, cild I.

Saltukdede (Türk-Selçuk prensi). Hakkındaki efsâne, cild XVI.

Samarkand (Asya şehri).- Onu payitaht yapan hükümdar.- Bu şehrin oniki kraliyet bahçesinde yaptığı değişiklik.- Timur'un buraya yerleştirdiği halk.- Sanatkâr ve alimlerini aldığı şehirler.- Timur'un bu alimlerini payitahta girişi.- Bu hükümdarın şehirde yaptırdığı saray, cild II.

Sam Mirza, Bkz. Saffî.

Samsama Çavuş.- Osman Ga-zi'ye hizmeti.- Hizmetlerinin karşılığı olarak bu hükümdardan istediği.- Osmanlı imparatorluğu görevler derecesindeki yeri.- Osman Gazi'nin muhafazasını ona bıraktığı kale, cild I.

Samsun (Kastamonu valiliği şehri). Hakkında ayrıntılı tarihî bilgi; hâlihazırdaki nüfusu; şöhretini sağlayan sanayi ürünleri, cild

Sanaa (Yemenin merkezi).- To-pografik durumu.- İkliminin sağlığa yararlığı.- Bu şehir üzerine ayrıntılı bilgi, cild VI.

Sancar (Melik Şahın oğlu). Horasan hükümdarlığını alıyor; ne şartla? - Kardeşlerinin ölümünde Selçuklu İmparatorluğu mirasını alıyor.- Zaptettiği şehir; orada bulduğu zenginlik.- Tahtta kaldığı süre; imparatorluğun genişliği; saltanatın özellikleri.- İsyan eden taba-ası tarafından esir alınıyor.- Kaçışı; hükümdarlığını elde ediyor; ölümü dönemi.- Fetihleri dolayısıyla Doğu halklarının ona verdikleri lâkab; sarayının içi üzerine düşünceler;

saltanatı dönemi sırasında şiir sanatının kazandığı canlılık, cild I.

Sandor (Caspar). Boğdan ve Transilvanya'da yaptığı tahribat, cild XII.

Sanı. (Pietro; Fransız donanması kumandanı). - Santa-Mau-ra'yı muhasara etmek için birleştiği donanmalar., bu konuda ayrıntılı bilgi, cild IX.

Şanizâde (IV. Mehmed saltanatı döneminde Şeyhülislâm).- Bu makamda yerine atandığı zât.- Azledilmesi; niçin? cild XI.

San'ullah (III. Mehmed saltanatı döneminde Şeyhülislâm).- Şâir Bâki'nin vefatından sonra düzenlenen anma töreninde onu tazimle anıyor.- Siphahileri tahrik ettiğinde Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa aleyhine fetva veriyor.- Azledilmesi. - Sürgün cezasına çarptırılıyor., Sığındığı yer.- Şeyhülislâmlık makamına yeniden atanması.- Derviş Paşa'nın iktidarı kaybetmesindeki rolü, cild VII, VIII.

Santa-Maura (Bu addaki adanın şehri.) Dış şeklinin tasviri; 1684'de Venedikliler tarafından muhasarası, Cild XII.

Santa - Maura (adası).- Durumu; Fransa, Venedik ve papalık devletleri müttefik donanmaları tarafından muhasarası hakkında ayrıntılı bilgi.- Ada sularında cereyan eden Barbaros Hayreddin ve Doria arasındaki savaş.- 1684'de Venedikliler tarafından Türklerden alınıyor, cild V, XII.

Sanuto (Março) . Yunanistan'da zaptettiği adalar; imparator Henri'nin bir beratla birlikte kendisine verdiği unvan cild V.

Savcı (I. Murad'ın oğlu).- Jean Paleologue'un oğluyla birlikte babasına ihaneti.- Uğradığı âkibet, cild I.

Sapor (İran kralı).- Muhasaradaki şehirde taç yerine altın miğfer giymesi.- Bu miğferin şekli, cild IV.

Serelizâde Feyzullah (Sivas valisi).- Bir eşkiya çetesini saf dışı etmesi.- Bu vesileyle Sultan'ın gönderdiği mükâfat, cild XVI.

Sankâtip (Maliye dâiresi şefi). Şöhretinin türü; yüksek makamlara gelişini nüfuzlarına borçlu bulunduğu kişiler; uğradığı âkibet; niçin? Cild X.

Sarıkcı Mustafa. -1. Ahmed tarafından kaymakamlığa atanırken kendisine verdiği talimat; idarede yaptığı değişiklikler.- Şeyhülislâm'ı makamından uzaklaştırma teşebbüsünün kendisi bakımından meş'um sonucu, cild VIII.

Sarı zade, Bkz. Sânez&de.

Sarızâde Mehmed Paşa (Van valisi). Kars'da asayişin sağlanması ve kargaşalık çıkaranların cezalandırılmasıyla görevlen diriliyor, cild XVI.

Satalia (Küçük-Asya şehri).-Bu yer ve Haçlıların muhasarası üzerine

ayrıntılı bilgi, cild III.

Satı (Türk şâiri).- II. Bâyezid'in sarayında yapmak zorunda olduğu yıllık işler.- Tahta çıktığını anlatan bir kasidesine karşılık I. Selim'in kendisine verdiği mükâfat, cîid IV.

Satırcı Mehmed (III. Mehmed'in veziri).- Macaristan'a karşı görevlendirildiği sefer; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Azledilmesi; niçin? - Onu ortadan kaldırmak için Veziriazam İbrahim Paşa'nın tertipleri.- Ölümü, cild VII.

Saxe (Saksonya) (krallığı). Bu devletin nâzın kraliyet kütüphaneleri müdürlerine yetkiler veriyor, cild I.

Saace (dük de).- 1696'da Temeş-var'ı muhasara ediyor.- Sultan Ö. Mustafa'ya karşı giriştiği savaşı kaybediyor, cild XII.

Scanderbeğ (İskender Bey) (Epir prensi).- Karakterinin belirlenmesi.- Gerçek adı nedir? Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.- Ali Paşa'ya karşı kazandığı savaş.- Ordularının basanları; onu Venediklilerle baş yapmaya zorlayan sebep; Mustafa'ya karşı kazandığı zafer.- Sfetigrad ve Deb-re şehirlerine II. Murad'a karşı sal-dınya geçtiğinde kahramanlığının bir işe yaramaması.- Bu hükümdarla mücadelelerinde gösterdiği değeri.- n. Mehmed'e karşı bağımsızlığını savunduğu ülke.- Bu hü-mümdarla yaptığı baş anlaşması.- Belgrad muhasarasında gösterdiği kaabiliyet.- Yenilgiye uğraması.- Öfke anlarında kendisinde görülen özellik.- Silah arkadaşı Moses'e karşı davranışı.- Düşmanı olan yeğeni Hamza'ya karşı kazandığı zafer.- Ona karşı cömertliğini gösteriyor.- Fransa kralı VII. Char-les'a karşı Napoli kralı Ferdinand'a verdiği destek.- II. Mehmed'le arasında barış anlaşması.- Anlaşmayı bozması yolunda gelen teşvike boyun eğiyor.- Türklere karşı verdiği çeşitli savaşlar üzerine rapor. -Ölümü dönemi; karakterinin değerlendirilmesi.- Mezarının bulunduğu yer; Osmanlılar onun mezarına saygı gösteriyorlar, cild II, III.

Şaban (Hat üstadı Hasan Paşa'n m hizmetkârı). Efendisinin hayatını kurtarmak için ölümü göze alması, cild IX.

Şâh Abbas I (Hudabende'nin oğlu).- Çocukluğunda başında bulunduğu valilik.- Amcası Şâh İsmail tarafından boğulması emri veriliyor.- Bu ölüm hükmünden nasıl kurtuluyor.- İşlediğinden şüphe edilen cinayet.- İran tahtına çıktığı dönem.- Osmanlılarla barış anlaşması yapmasına karar verdiren sebep.- Bu anlaşmanın neticesi.- Avrupa'nın başlıca hükümetlerine gönderdiği elçilerin görevi; III Mehmed'e karşı savaşıyor.- Veziriazam Murad Paşa'ya gönderdiği mektup.- Bâb-ı Âlî'nin ona karşı beslediği niyetler.- Şeh-

rin fazla nüfusunun kılıçtan geçirilmesi hususunda Sakum valisine verdiği zâlimce emir.- Ölümü; saltanat süresi; tahtını bıraktığı hükümdar.- Nasıl değerlendirildi? Cild VII, VIII, IX.

Şâh Abbas n. (İran hükümdarı).- Sultan İbrahim'e gönderdiği elçilik heyetinin amacı; tahta çıkışı dönemi; babası üzerinde işlediği cinayet.- IV. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti.- Sultan'ın ona gönderdiği hediyeler, cild X, XI.

Şâh Budak (Zulkadir hükümdarı).- Kardeşi Arslan'm öldürül-mesindeki iştiraki; ona hükümlanlığı veren hükümdar.- Ülkesinin beylerinin onun saltanatına karşı muhalefetleri.- Kardeşi Şeh-suvar tarafından tahttan atılıyor; sığındığı ülke.- Şehsuvar'a karşı açtığı mücâdele; nasıl ona karşı muzaffer oldu?- Kardeşini cezalandırdıktan sonra tekrar tahta çıkıyor.- Yeniden tahttan atılıyor; kim tarafından? - II. Bâyezid katında teşebbüste bulunuyor; bu hükümdara verilen sancak.- Savaşı Zül-kadir topraklarına götürüyor; Ala-eddevle ile yaptığı savaşın kendisi açısından sonucu, cild III, IV.

Şâh Ekber (Büyük-Mogol). Bu hükümdarın değerlendirilmesi.cild V.

Şah Hüseyin, Bkz. Hüseyin I. (İran şahı).

Şahın Ghiray, Bkz. Ghiray Şâhın.

Şfthın Mustafa (IV. Mehmed'in silahdân). Kaymakamla anlaşmazlıkları, cild XII.

Şâhın Pasa. - Bosna valiliğinde yerine atandığı şahıs.- İdaresinin ilk icraatı., Mahmud'a karşı ölüm fermanı aldırılan sebep, cild IX.

Şâh İsmail I. (Safevî hanedanının kurucusu).- Menşei.-Yakub'un ona uygulattığı tutuklama.- Ona hürriyetini geri veren hükümdar.- Çocukluğu boyunca saklı kaldığı yer.- Şirvan şahına karşı giriştiği teşebbüs; başarılan.- İkinci Bâyezidle ilişkilerinin mahiyeti.- Zülkadir ülkesinde yaptığı tahribat.- Emrindeki İranlılara Alaeddevle'in oğlu ve torunlarına karşı uygulattığı vahşet.- Tekke âsilerinin eşkiyalıklarını nasıl bastırıyor.- Bu konuda II. Bâyezid'e gönderdiği elçilik heyeti., Selim'e karşı Ahmed tarafını tutuyor.- Kudretinin büyümesi üzerine geriye doğru bir göz atış.- Selim'inkine karşı olan dini mezhebi yayıyor.-Düşmanlıklarına mezhep ayrılığından gayn kin kaynaklarda ekleniyor.- Selim'e karşı yönettiği ordu; niçin? Selim'in ona yazdığı mektup.- İsmail'in cevabı.- İsmail'in Sultan'dan aldığı yeni mektup.- Selim'in karşısına çıkmakla yaptığı hata.- düşmanının beklediği ova.-Bir Osmanlı esirinden Selim'in ordusu hakkında aldığı bilgi.- Os-manlılarınkine kıyasla kendi ordusunun durumu.- Savaş hakkında ayrıntılı bilgi.- Savaşın

neticesi; kendisini attığı tehlike; ölümünden nasıl kurtuluyor.- Tebriz içine girmek korkusu; niçin? - Selim'e gönderdiği elçilik heyetinin konusu.- Sultan'ın hareketinden sonra payitahtına girmek için acelesi. -Diyarbakir'i tekrar ele geçirmek için teşebbüse geçiyor.- Teşebbüsünün başarısızlığı.- Suriye'de Ga-zali'nin isyanına ümit bağlıyor.-Ölümü dönemi, cild IV, V.

Şâh İsmail II. (Şâh Tahmasp'ın oğlu).- Alamut hisarında tutukluluk zamanı.- Oraya niçin kapatıldı? - Bu şehzadenin karakteri üzerine düşünceler; İran tahtına çıktıktan sonraki davranışı.- Ölümü, cild VII.

Şahkuli (İranlı musikişinas).-İranlı generallerin Bağdad'da IV. Murad tarafından verilen bir emirle öldürüldükleri sırada ölümden nasıl kurtuldu? - İran musikisini İstanbul'a getirdi, cild IX.

Şâh Mansur (Muzaffer-ailesinden hükümdar). I. Bâyezid'le mektuplaşmaları, cild II.

Şfihruh (Timur'un oğlu).- Bu ad ona nereden geliyor? - Şâh-Man-sur'a karşı kazandığı zafer.- Bu hükümdarın kesik başını Timur'un ayaklan dibine atarken söylediği sözler.- Babasının onun lehinde yaptığı hazırlıklar.- Hükümlerini Timur'un torunu Pır Mehmed'le çekiştikleri ülke, cild II.

Şahruh (İran tahtına hak iddiacısı).- Aile teselsül durumu; İbrahim Mirza'ya karşı kuvvetli hukukî deliller çıkarıyor.- Bu hükümdara karşı savaşta zafer elde ediyor; iyi tarafları onu halka sevdireyor; uğradığı âkibet, cild XV.

Şfih Saffî, Bkz. Şâfl Behadır.

Şah Şeca (Muzaffer ailesinden hükümdar).- Timur'a verdiği itaat delili.- bu hükümdarla imzaladığı anlaşması, cild II.

Şah Süleyman (İran hükümdarı II. Abbas'ın oğlu).- Sultan II. Ah-med'e hoş görünmek maksadiyle gönderdiği elçilik heyeti; sunulmak üzere gönderdiği hediyeler.- Elçisinin Sultan tarafından gördüğü muamele tarzı.- II. Mustafa'nın tahta çıkması vesilesiyle İstanbul'a gönderdiği elçilik heyeti; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XII.

Şâhsultan (III. Mustafa'nın kızı).- Dört yaşındayken nişanlandığı kişi.- Evlendiği yaş; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XVI.

Şah Tahmasip (İran hükümdarı).- Menşei; nasıl değerlendirildi? ; Tahta çıkınca takındığı tavır.- Rus çan Büyük Petro ile yaptığı anlaşma.- Bâb-ı Âlî katında aradığı destek.- Afgan hükümdâna karşı sürdürdüğü mücâdele.- Hasım Eşrefe karşı verdiği savaş.- Şahlık sıfatının tanınması talebinin Bâb-ı Âlî tarafından karşılanması.- Bu makamda onun yerini alan kişi.- İsfahan'a girişinde halkın karşılayışı.- I. Mahmud'un ona savaş ilânı.-Çarpışmalar

üzerine ayrıntılı bilgi.- Talihinin tersine dönmesi.-Tahttan indiriliyor; kim tarafından? Cild XIV.

Şâh Tahmasp (İran hükümdarı).- Kanunî Sultan Süleyman'ın kendisine gönderdiği mektup.- Bu münasebetle Macar kralı ve Char-les-Quint nezdindeki teşebbüsü.-Kanunî'nin onunla savaşı sırasında yüksek makam sahiplerinin ayrılmaları.- Bu hükümdarın yeniden saldırıya geçmesi; başvurduğu misilleme; ordusunun garib bir şekilde yenilgiye uğraması.- Ermenistan ve Kürdi stan'daki istilâ hareketi; niçin? -Kanunî Sultan Süleyman'ın savaş ilân etmesinin onda uyandırdığı korku.- Kanunî'nin mesajına verdiği cevap.- Bu suçlamalarla birlikte münasebetlerin aldığı şekil.- Kanunî ile yaptığı banş anlaşması; anlaşmanın imzalandığı şehir.- Büyük cami ve Rus-tem'in yeniden Veziriazam atanması vesilesiyle Kanunî'ye gönderdiği tebrikler.- Devletine sığınan şehzade Bâyezid'in karşılanması. -Ülkesine sığınmış bulunan Bâyezid vesilesiyle Şahın Kanunî ve veliahd Selim'le yazışmaları. -Bu bahtsız şehzadeye karşı davranışı. Bâyezid'in idam edilmesinden sonra Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği mektup Bâyezid'in katli ücretini ödemeğe gelen elçilik heyetine karşılık Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği elçilik heyeti; bu elçilik heyetinin amacı.- III. Murad'la ilişkileri.-Ölümü; bu konuda ayrıntılı bilgi.-Bıraktığı çocukların sayısı.- Portresi.- Çocuklarının taslak-portreleri, cild V, VI, VII.

Şâmizâde (Validesultan'ın mahrem danışmanı).- Köprülü Ah-med Paşa'ya karşı takındığı tenkit edici tavır; niçin?- Ahmed Paşa'nın ona saygılı davranışı; ne amaçla? -Uğradığı âkibet; niçin? Cild XI.

Şâtizâde. Bkz. Kâşif Mehmed Efendi.

Şehbaz Ghiray, Bkz. Ghiray Şehbaz.

Şehabeddîn Paşa. - Bu Paşa'nın övücülüğü.- Hunyad'la mücâdelesinde yaşadığı terslikler, cild n.

Şehinşfth (II. Bâyezid'in oğlu). Valiliğinde bulunduğu eyalet, cild IV.

Şehsuvar (Vali de sultan; III. Osman'ın annesi). Menşei; dine sofuca bağlılığı; Ölümü dönemi, cild XV.

Şehsuvar (Zülkadir hükümdarı).- Ülke beylerinin ona gösterdikleri bağlılık.- Kim tarafından hükümdarlık makamına getirildi? Kardeşi Budak'la onu tahttan indirdikten sonraki mücâdelesini, Kurbanı olduğu ihanet; ölümü, cild III.

Şehsuvar&de Murteza Bey (I.

Mahmud'un başmirâhuru).- Kap-dan-ı derya makamında yerine atandığı kişi.- Azledilmesi, cild XV.

Şeytan Kulu. - Bu kişi üzerine düşünceler.- II. Bâyezid'in ordusunu uğrattığı yenilgi.- Haydar bey ordusunu Kızılkaya boğazında yo-kediyor; Ali Paşa'ya karşı verdiği savaş; ölümü, cild IV.

Şekerplre (Sultan İbrahim'in gözdesi esir kadın).- Yararlandığı nüfuzu.- Evlendiği erkek; nüfuzuna dayanarak dağıttığı makamlar, cild X.

Şemseddin. Kurucusu olduğu hanedan; bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi.- Yazdığı eserler, cild VI.

Şemsi Paşa (sipahiler ağası).-Kanunî Sultan Süleyman'ın yanında gördüğü hizmet; İran elçisinin huzura kabulü sırasında II. Se-lim'in ona verdiği görev.- Bu elçinin sorularına verdiği cevaplar. -Soyağacı; bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi., Veziriazam Sokullu'yu mahvetmek için eline geçen fırsat, cild VI, VII.

Şemîler (tarikati). Mensubu oldukları toplum; ikamet ettikleri yer; inançlarının konulan, cild VII.

Şemsul-Mülk (Beni İlik Han bin Tağmaç). Menşei; yaptığı ittifak anlaşmaları, cild I.

Şenk (George). Türklerin Ka-rinthideki akınlarına karşı savaşıyor; yenilgiye uğraması, cild III.

Şepper (Cornelius Dupplicius; Avusturya imparatoru Ferdinand ve son Macaristan kralının dul kraliçesinin elçisi).- Kanunî Sultan Süleyman'ın katında görevlendirildiği vazife; Veziriazam İbrahim Paşa ile müzâkereler konusunda görüşmeleri.. Müzâkerelerin sonucu, cild V.

Şerban (David). Eflâk prensliğine atanmasını destekleyen devlet; ölümü, cild VIII.

Şerban (Radoul). Mahrum bırakıldığı prenslik makamı.-Müdâhalesi sonucunu getiren Bâb-ı Âlî ile Polonya arasındaki anlaşma, cild VIII.

Şerban Cantacuzene, Bkz. Cantacuzene Şerban.

Şerbatoff (prens). Rusya tarafından I. Mahmud'a gönderilen elçilik heyetinde görevlendirilmesi, cild XIV.

Şerif Bey (Bitlis hanı).- İran şahmın hizmetine girmek için Kanunî'nin hizmetini terketmesi.-Bitlis muhasarasını kaldırmada Ulama'nın zorlaması.- Mağlubiyeti; ölümü, cild V.

Şerifzâde Molla Muhamraed, Bkz. Mehmed Molla.

Şilddebeger (Bavyeral ı silahdâr). Bâyezid'le Timur arasındaki Ankara meydan savaşı hakkında verdiği rapor, cild II.

Şiraz (İran şehri). Timur hâkimiyetine gösterdiği saygı.- Bu hükümdar tarafından şehre gösterilen muamele; kapılarının sayısı. -Timur tarafından

bu şehirde yaptırılan saray, cild II.

Şirvan (şahın hanedanı). Menşei ve son dönemi; hanedandan gelme hükümdarlar, cild IV.

Şirvan (İran eyâleti).- İran şahlarına buradan gelen gelir.- Osmanlı hâkimiyeti döneminde idaresinin uğradığı bölünme, cild VII.

Senlik (kont; Avusturya elçisi) Karlofça baş konferansında oynadığı rol, cild XII.

Şödelî (Arab şeyhi). Kahvenin özelliklerini nasıl keşfetti? cild VI.

Scholarius, Bkz. Gennadius.

Şonuri (Türk şâiri). Ölümü dönemi; yazdığı eserler, cild XII.

Schumna (Şumnu) (Avrupa Türkiyesi'nde kale). Topografik durumu; hakkında ayrıntılı bilgi, cild XVI.

Schwahheim (baron de).- III. Osman katındaki elçilik görevi.-Hediye getirmeden Sultan'ın tahta çıkışını tebrike gelen ilk Avusturyalı elçi.- III. Mustafa'nın tahta çıkışında hükümetinden güven mektubu alıyor.- İstanbul'daki kalışı boyunca özellikle meşgul olduğu mesele, cild XV, XVI.

Scutari (Arnavutluk şehri).- Şehir hakkında tarihî ve topografik ayrıntılı bilgi.- II. Mehmed'e karşı çıkmak için yaptığı hazırlıklar.- Bu hükümdar tarafından mâruz bırakıldığı muhasara hakkında ayrıntılı bilgi., Şehrin teslim oluşu.- Şehir halkı tarafından II. Mustafa'ya iletilen şikâyetler; bunlar nasıl karşılandı? Cild III, XII.

Scyros (Adalar denizi adası). Bu ada üzerine ayrıntılı tarihî bilgi, cild V.

Seadeddin (III. Murad'ın nedimi).- Yapmakta olduğu görevler. -Bu kişi üzerine ayrıntılı bilgi., İnşâsında yardımcı olduğu rasadhânete Evlenmesi sırasında Sultan Ayşe'ye sunduğu hediye.-Şeyhülislâm Bostanzâde'nin ona karşı beslediği kinin sebebi.- Voyvoda Michel konusunda bu şahısla tartışmaya tutuşuyor., III. Meh-med'in Almanlara ve Macarlara karşı savaşı kazanmasındaki tesiri.- İbrahim'in azlinde oynamış olduğu rolden ötürü nasıl cezalandırıldı? - Şeyhülislâmlık makamına atanması.- Kaabiliyetinin değerlendirilmesi; yazmış olduğu eserler.- Ölümü, cild VII.

Seadeddin Cebârî.- Kurucusu olduğu dinî tarikat; dervişlerinin karakteri, cild I.

Seadeddin Paşa. Mısır valiliğinde yerine atandığı kişi, cild XVI.

Seadet Giray, Bkz. Ghiray *Se-adet

Sebaptien (Portekiz kralı). Mu-hammed Almostansaar'ın iddialarını desteklemek üzere katıldığı savaş; ölümü, cild VII.

Şebektesin. Menşei; yükselişi, cild I.

Seckendorf (kont).- Türklere karşı Avusturya'nın 1737'de açtığı savaşta Sırbistan'a doğru yönettiği ordu.- Bu seferin harekâtı.- Viya-na'da tutuklanması; niçin? Cild XTV.

Segbanbaşı. Türklere bu adm mânâsı, cild V.

Segna (Uscoque'lann şehri).-Topografik durumu., Barındırdığı halk, cild VII.

Seyid Abdullah Paşa.- Veziriazam olarak yerine atandığı kişi; atanmasını haber veren Hatt-ı Şerif.- Hakkında ayrıntılı bilgi.- Yüksek görevliler arasında değişiklikler.-İdârî icrââtında aldığı ilk tedbir.- Sultan'a sunduğu hediye.-Bir halk ayaklanmasını dağıttığı için Sutan'ın onu bir mükâfaatla şerefliendirmesi.- Niğde Ermeni ve Rumları hakkında yayınladığı emirname.- Arabistan'daki karışıklıkları yatıştırmak ve reformların gelişmesini engellemek için aldığı tedbirler.- Azledilmesi; azlin Hatt-ı Şerifte belirtilen sebebi, cild XV.

Seyid Ahmed Rufai. Kurucusu olduğu tarikat; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild . I.

Seyid Ali (İranlı molla). Yorumladığı ve yazarı olduğu eserler, cild II.

Seyid Ali Paşa.- Transilvan-ya'ya düzenlenen 1660 seferinde serdar olarak görüldü.- Viyana hükümeti katında tamamladığı diplomatik görev.- Grosswardein muhasarası için meşgul olduğu hazırlıklar.- Rarcsay'ı esir olarak tutuyor; niçin? Grosswardein fethini tamamlıyor.- Sultan Sidi Ahmed konusunda ona mektup gönderiyor; adı geçen kişi çadırında idam ediliyor.- Transilvanya seferinin devamı üzerine ayrıntılı bilgi.-Prensliği Bâb-ı Âlî adına ilhak ediyor.- Valilikler kendisine bağlanıyor., 1663'de Macaristan'a karşı açılan seferde, Veziriazam otağında Avusturya murahhaslarını huzura kabul ediyor.- Bu seferdeki rolü.- Öldüğü yer, cild XI.

Seyid Buhârî Emîr Sultan, Bkz. Buhârî.

Seyid Hacı Mehmed (Hindistan elçisi). Cihanşâh tarafından IV. Mehmed'e hediyeler getiriyor; Sultan kendisini huzuruna kabul ediyor, cild X.

Şeydiler (tarikati).- Eyleme geçip peşinden kendilerini Yemen'de bağımsız ilân ettiler.- İsyanları Osmanlılar tarafından nasıl karşılandı? Cild VII.

Seydîyeler (hanedanı).-Hanedanın saltanat sürdüğü ülke; kurucusu kimdir? Doğuşuna imkân verdiği tarikat hakkında ayrıntılı bilgi.- Seydîyeler mezhebinin (doktrin) esası, cild VI.

Seyid Mehmed £1 Hüseyinî,

Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât, cild XV.

Seyid Nataa (şeyh). - Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı biyografik bilgi, cild II.

Seyid Vilâyet Hüseyini (şeyh).-Yavuz Sultan Selim'in dâvetine gitmeyi red eden tek ilim adamı; bu hükümdar hakkındaki kehâneti, cild VI.

Seyfeddevlet (Hamdan hane-

danının büyük hükümdarı).- Ha-leb şehrinde yükseldiği mevki; mu-zaffer ordularım götürdüğü ülke. Öldüğü yer.- Bu hükümdarın saltanatının başlıca safhaları ve seferleri, cild V.

Seyitoğlı Yusuf Paşa (Suriye'de Trablus valisi).- Bâb-ı Âlî esirlerini yoketme teşebbüsü.-Hakkında ayrıntılı biyografik bilgi, cild VIII.

Selçuklu (imparatorluğu, Doğu veya İran).- Alparslan'ın ölümünde genişliği.- Melik Şah saltanatı döneminde uğradığı bölünme.- San-car'ın saltanatı dönemindeki sınırları.- Bu hükümdarın ölümünden sonra uğradığı taksim, cild I.

Selçuklu (İmparatorluğu; Suriye'de).- Kurucusunun adı.- Ortaya çıktığı ve söndüğü dönem; saltanat süren hükümdarlarının sayısı, cild I.

Selçuklu (imparatorluğu; Doğu veya Anadolu).- Teşekkül ettiği dönem.- Onun harabelerinden çıkan devlet.- Selçuklu imparatorluğunun uğradığı bölünme.- Onu bütünlüğü içinde yeniden kuran hükümdar.- Bağımsızlığının sonunu getiren sebepler.- İçinde tahrik edilen karışıklıklar.- Moğollar hanının yaptığı taksim. - Mes'ud ve III. Alâeddin saltanatı dönemlerindeki durumu.- Yapılan yine taksim; daha sonraki.- Bu imparatorluk hanedanının başlangıcı ve sonu; Saltanata gelen hükümdarlarının sayısı, cild I.

Selçuklular. - Menselleri; oturdukları ülke; yerleştikleri ülke.-üzerinde saltanat sürdükleri imparatorluk; bu saltanatın süresi.-Bölünme yoluyla oluşturdukları hanedanların sayısı ve kudretlerinin kuşatılması.- İmparatorluklarının muazzam genişliği; savaşlarının kronolojisi, cild I.

Selçuklular (Rum veya Batılı, Küçük-Asya).- Haçlılarla sık ilişkileri.- Bu kolun tarihçesi, cild I.

Selçuklular (İran veya -Doğulu).- Bu hanedanın ilk hükümdarları; onların yerlerini doğrudan alan hükümdarların adları.- Kendileriyle birlikte iktidarlarının da söndüğü hükümdarlar, cild I.

Selim I. (II. Bâyezid'in oğlu).-Hükümdarlık kudretini elde etmeden önce valisi olduğu eyâlet.-Taht içinde ihtirasını harekete getiren sebep.- Bu hükümdarın karakteri; babasına karşı isyanı.- Yenilgiye uğradığı savaş; kaçışı.-Kendisinden yana olan Yeniçerilerin isyanı.- Babasına onu Rumeli'ye çağırmaya karar verdiren sebep.- İstanbul'a girişi; Sul-tan'm valiliğine

dönmesi hususunda ona yaptığı teklif.- Reddetmesi; babasını kendi lehine tahttan vazgeçmeğe zorluyor.- Tahta çıkışı.-Eski Sultan'a gösterdiği saygı.- Kendisine nasıl bir lâkab verilmişti? Salısının moral ve fizik olarak değerlendirilmesi.- Yeniçerilerin tahta çıkış (cülus) bahşisi taleble-rinden kurtulmak için başvurduğu hile.- Kendisinden tahsisat zammı isteyen bir sancakbeyine muamelesi.- Yeniçerilere karşı fazla cömerd davranması yüzünden hazinenin tükenmesini tamir yolunda bulduğu çâre.- Kardeşi Ahmed'e karşı giriştiği teşebbüsün ve kendisine isyan eden yeğeni Alâeddin'e karşı harekete geçişinin raporu.- Veziriâzam'ı Mustafa Pa-şa'nın ihanetine verdiği ceza.- Kardeşi Korkud'u mahkûm ettiği âkibet; bu şehzadenin ölümünden bir saat önce yazdığı mersiyeyle okurken ağlamak suretiyle göster-

diği duyarlılık.- Korkud'un saklandığı yeri haber veren Türkmenlere muamele tarzı.- Kardeşi Ahmed'e karşı kazandığı zafer.- Ona karşı davranışı.- Avrupa'nın çeşitli devletleri ve Mısır'la ilişkileri üzerine ayrıntılı bilgi., İran şahına karşı beslediği kin.- Bu kinin başlangıcına bir göz atış.- Dininin Şah tsma-il'inkiyle farklılığı; bu farklılık da savaş kaynağı olan anlaşmazlıklara ekleniyor; şîilik mezhebini topraklarından söküp atmak için başvurduğu çâre; bu münasebetle idam edilenler.- Şâh İsmail'e karşı yürümeğe hazırlanıyor.- Savaş hâline girdiği gün; içinde Şah İsmail'e savaş ilân ettiği mektup. -Takibettiği yol; ordusunun kuvveti.- İsmail'e yazdığı ikinci, üçüncü mektupların özü., Bu hükümdarın Selim'e verdiği cevap.- İlerlediği yerlerde yokluk ve mahrumiyet hüküm sürmesi yüzünden içine düşdüğü müşkil durum.- İsmail'inkine cevap olarak yazdığı yeni mektup.- Bu seferin hedefine karşı yeniçerilerin homurdanmaları; on-lan nasıl susturuyor.- Düşman ordusunun kendisine doğru ilerlemekte olduğu haberini alıyor.- İsmail'in ordugah ile karşılaştığı ova.- Derhal hücum emrini veriyor; Osmanlı ordusunun durumu ve oluştuğu birlikler üzerine ayrıntılı bilgi; Ordunun girdiği savaş düzeni.- İki ordunun savaşa başlamaları raporu. - Selimin kazandığı zafer.- İran'ın payitahtında nasıl karşılandı? Prens Bediuz Zeman'a seçkince muamelesi.- Tebriz'de kaldığı sürece yaptığı işler.- Fetih projeleri; onu bunlardan vazgeçmeye zorlayan şartlar; geri çekilişi sırasında zaptettiği şehirler ve kaleler.- Kayseri valiliğine atadığı prens; niçin? - Yeniçerilerin başkaldırmalarını nasıl cezalandırdı? -

Şâh İsmail'in elçilerine yaptırdığı muamele.- Mısır elçilerini kovarken verdiği cevap.- Alâeddevlet'den aldığı intikam.- Bu prensin kesik başını Mısır sultanına gönderiyor; hangi niyetle? Yeniçeri birlikleri teşkilâtına getirdiği

reformlar.- İmparatorluk donanmasına verdiği ehemmiyet.- Yanındaki şâirlerin yararlandıkları itibâr.- Mısır sultanına karşı başlattığı savaş.- Bu hükümdara gönderdiği mesaj; niçin? -Elçisine gösterdiği muamele.-Mısır ordusuyla karşılaştığı yer; iki ordugahahta savaş düzeni hazırlığı.- Savaşın neticesi; Halep'in büyük camiinde vaizden gelen övgü; onu nasıl mükâfatlardıyor? Suriye'nin zaptında karşılaştığı kolaylık.- Şeyhlerin mezarlarına gösterdiği saygı ve tazim.- Şâiri olduğu şiirler.- Savaşa başlamadan Önce Memlukların yeni sultanına yaptığı teklifler., Bu elçilik heyetinin neticesi.-Memlülklerle karşı birliklerinin zaferi elde etmemelerinden sonra Gaza ve Ramla âsilerine muamelesi.- Hâkimiyetini tanıyan şehirler ve aşiretler.- Katiye çölünü geçiyor.- Gelip ordugahını kurduğu yer; Tumanbay'a karşı verdiği savaş., Zaferi neye borçlu?-Memlülklere ve Kahire halkına karşı davranışı.- Mısır sultanına bildirdiği yeni barış teklifleri; intikam duygusunu harekete geçiren şarlâr.-Savaşın cereyanı üzerine ayrıntılı bilgi., Memlukların sultanını ele geçiriyor; bu hükümdar ve beylerinden biriyle yaptığı konuşma.- Onları mahkûm ettiği cezâ.- Tomonbay'ın cenazesine saygı gösteriyor.- Kendisinin Mısır'ı almasını kolaylaştıran hainleri mükâfatlandırma tarzı.- Bu zaferin akabinde tebrikler alıyor.- Kahi-re'de kaldığı günleri ne ile meşgul olarak geçiriyor.- Melek Moneyed

Câmii'nde tevazuunun delilini veriyor.- Raudha adasındaik Nil derinlik ölçğine önem veriyor.- Bu adada karşılaştığı tehlikeler.- İskenderiye'ye gidiyor; niçin? Mısır'ın idaresini kendisine bıraktığı şahıs.- İstanbul'a dönmeye nasıl karar verdi? Surre adı altında tanınan, Mekke'ye gönderilen yıllık hediyeye verdiği ehemmiyet.-Nil'in taşması sırasında evini naklettiği yer.- Suriye üzerinden geri çekilişini başlattığı dönem; tedbirler alıyor.- Yusuf Paşaya çarptırdığı ceza; niçin?-Suriye'nin içişlerine ve imparatorluğun dışişlerine verdiği ehemmiyet.-Hebron ve Kudüs'e doğru kutsal mezarları ziyaretle hac teşebbüsü için kıyafet tebdili.- İstanbul'a varışı.-Yeni Kırım hanının onda uyandırdığı kıskançlık; onu bağımlılığı içine yerleştirmek için Selimin poliükası.-Mısır'ın fethinden sonra Bâb-ı Âlî'nin dış ilişkilerine bir göz atış.-Anadolu devletlerinde çıkan isyan; kim tarafından bastırıldı?- Taht üzerinde yeni bir hak iddia edicinin onda sebep olduğu geçici endişe., Donanmasına dikkat gösteriyor; niçin? İran şahma karşı tasarladığı yeni bir sefer.- Vezirlerine söylediği son sözler; vefat ettiği yer; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Öldüğünde içinde bulunduğu yaş.-Zekâ ve karakterinin değerlendirilmesi.- Ölüm haberi üzerine muhafız birliklerini saran matem. - Cenaze

töreni üzerine ayrıntılı bilgi, cild IV, V.

Selim II. (Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu).- Kendisinin atandığı valilik.- Valilik beratının verilmesi töreni.-Kardeşi Mehmed'in ölümünden sonra elde ettiği valilik.-Babasının yokluğunda imparatorluğu vekâleten idare etmekle görevlendiriliyor.- İran'a karşı açt

lan sefere katılmak iznini alıyor. -Kardeşi Bâyezid'e karşı kinini tahrik eden kişi.- Babasına onu unutturmak için önem verdiği tertipler.- İran Şahı Tahmasp'a kerdeşi aleyhine iftiralarla dolu mektup.-Kardeşinin yanında hizmetkâr Ali Ağa'yı cinayetle görevlendiriyor.-Bâyezid'in öldürülmesi olayında mükâfat olarak verdiği meblağ. -Safahatı; babası Kanunî'nin azarlamalarına hedef oluyor.- Tahta çıkışı hakkında ayrıntılı bilgi.- Sıkıştındığında askeri birliklere verdiği ödünler.- Yaptığı terakki atamaları., İmparator Maximilen'in mektuplarına verdiği cevap.- Bu hükümdarla arasındaki politik münasebetler; aralarındaki barış anlaşması; anlaşmanın muhtevası.-İran elçisini hu zura kabul etmesi.- Polonya ile yapılan barış anlaşmasının yenilenmesi.-Veziriazam Mehmed Sokullu'nun ona ilham ettiği korku.- Saltanatının büyüklük ve dehşetini belirten husus.- Kıbrıs fethine nasıl karar verdi? -Bu konuda Venedik doç'una yazdığı mektup.- Bu seferin serdarlığını verdiği kişi.- Seferin başarısı.- donanmasının Lepanto'da yaşadığı ters talih.- Venedik cumhuriyeti ile barış anlaşması imzalıyor.- İwonia ve Boğdan münasebetiyle Eflâk'da cereyan eden olaylar nasıl neticeleniyor. -Sullan'ın Polonya, Fransa, Rusya ve Avusturya ile ilişkilerinin durumu.- Ölümünden önce cereyan eden olaylar; Şeyhülislâm Ebussu-ud Efendi'nin vefatı karşısında duyduğu keder.- Ölümünün sebebi.- İfrata kaçıcı mizacı.- Bıraktığı çocuklar; kendisine borçlu bulunulan yapılar, cild V, VI.

Selim (III. Mustafa'nın oğlu). Meclis huzurunda törenle öğrenime başlaması, cild XVI.

Semendra (Sırbistan şehri).- II. Murad tarafından muhasarası.- II. Mehmed'in orduları karşısında direnmesi., Teslim olması.- Zaptedflmesinden sonraki durumu; uğradığı değişiklikler.- Macarların şehre karşı tutumları.- 1688deTürkler tarafından uğratıldığı tahribat; bu dönemde Macar hâkimiyetine giriyor.- 1690'da Türkler yeniden şehre hâkim oluyor.- İktidardaki hükümdarlarının ellerine sürekli olarak geçiyor, cild II, III, XIV.

Sem i ram is. Bagistan dağında ve Oront'da ona ait olduğu söylenen çalışmalar, cild IX.

Seray. 1680'de Sarayda bulunan hazinenin sayımının yapılmasını emreden hükümdar; orada bulunan kıymetli elmaslar, cild XII.

Seray (Kıpçakların merkezi). -Durum.- Timur'un onu uğrattığı âkibet, cild II ve Nofda.

Seranik (aşireti). Bu aşiretin Araplannı savaşta kullanan ordular, cild IX.

Serberdarlar (hanedanı). Kuruluş dönemi; sonu, cild II.

Serdan Ali Paşa. Bkz. Seyid Ali Paşa.

Serinwar (Macaristan kalesi).-Durumunun elverişsizliği.-1664'de Bâb-ı Âlî'nin Macaristan'a karşı açtığı savaşta Türkler tarafından muhasarası, cild XI.

Siavuş Paşa, Bkz. Kamalık Si-avuş Paşa.

Siavuş Paşa. - Memleketi; Veziriâzamlık makamına yükseldiği dönem.- III. Murad'm oğlu şehzade Mehmed'e sünnet düğününde verdiği hediye.- Sultan'ın kızlarının düğününde kendisi ve halefleri için kopardığı yararlar.- Üçüncü defa olarak Veziriâzamlık makamına atanıyor; hangi vesileyle? Azledilmesi, cüd VII.

Siavuş Paşa (Halep valisi).-İsyan hâlindeki asker tarafından kaymakamlık makamına getiriliyor.- Sultan'ın tasvibini alıyor.-Nasil Veziriazam oluyor?- Yükselişinden önce ne yapıyordu.- İstanbul'a gelişi.- Uğradığı âkibet.-1687 'de Transilvanya ile yaptığı anlaşma, cild XII.

Sicco (Horazio, Paduvalı).-Türklerin Viyana muhasarası sırasında adını eb edile ştiriyor; 1683 muhasarasında Türklere karşı kahramanlığından ötürü imparatorun ona verdiği unvan.- Padu-va'daki mezar kitabesi, cild XII.

Sid-Ben -M ah di a d (Beni-Harb aşiretinin şeyhi). Hacılar kervaniyle tutuştuğu çarpışma; iki oğluyla birlikte öldürülüyor, cild XVI.

Sidi Ahmed paşa (İpşir'in yakını).- Bir voyvodalık elde ettiği ülke; ülkede aşın vergiler çıkarması. -Karaman valiliğine atanmasına itiraz eden kişi.- Halep valiliğine atanıyor; Abaza Hasan'm halka şehir kapılarını kapatırma teşebbüsüne geçmesi; Sivas valiliğini elde ediyor.- Çanakkale Boğazı konusunda kendisine verilen görev.- kendisinden dilenen affı olumlu karşılıyor.- Yararlandığı nüfuz. Bosna valiliğine atanıyor; niçin? -Buda valiliğine geçiyor.- Rakoczym'ye karşı kazandığı zafer.- Veziriazam Köprülü'ye beslediği kin; uğradığı âkibet, cild X, XI.

Sidî Ali Paşa, Bkz. Seyid Ali Paşa.

Sıdıh Paşa. Menşei; hakkında ayrıntılı bilgi, cild X.

Sigismund I. (Auguste; Polonya kralı).- Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyeti: heyetin elde ettiği netice.- Ölümü dönemi; soyu onunla birlikte sönüyor, cild VI.

Sigismund m. (Polonya kralı).-Menşei; Polonya tahtına seçilmesi; III. Muradla sürdürdüğü Üişkiler.-Bâb-ı Âlî'ye şikâyetleri; bu devletin öfkesini yatıştırmak için giriştiği teşebbüs; hangi vesileyle? Onunla Bâb-ı Âlî arasında bansın gerçekleşmesi, cild VII, VIII.

Sigismund (Macaristan hü-hükümdân).- Bâyezid'e gönderdiği elçilik heyeti; ne amaçla? Bâyezid'in ona telkin ettiği korku; aradığı müttelikler.-

Sultan'a karşı savaşın başlatılması; harekâtın devamı üzerine ayrıntılı bilgi.- Yenildiği savaş.-Kaçmayı nasıl başardı? -Sığındığı yer.- Bu hükümdân I. Mehmed katındaki teşebbüsü; nasıl karşılandı? - Türklere karşı kazandığı zafer.- II. Murad'ın gönderdiği elçilik heyeti; Sultan'la yaptığı mütareke.- Almanya imparatorluğu tahtına çıkması vesilesiyle Sultan'la birbirlerine hediyeler vermeleri.- II. Murad'la kavgalanmn sebebi.- Almanya tahtana çıkması vesilesiyle Sultan tarafından gönderilen elçilik heyetini kabul ediyor.-Hile peşinde koşan politikasının onu teşvik ettiği savaş; kendisinden sonra gelen hükümdar, cild I, II.

Sidi Ali - Bu isim altında şâir Sığne (Dalmaçya kalesi).- Ko- olarak şöhret sahibidir; hakkında numu.- Venediklilerin netice verbiyografik ayrıntılı bilgi.- Yazan ol- meyen muhasaraları.- 1685 muduğu eserler, cüd VI. hasarası sonrasında kaleyi ele geçirdikleri yıllar, cild XII.

Siklos (Macaristan şehri).- Kanuni Sultan Süleyman'ın birlikleri tarafından muhasarası.- Teslim oluşu, cild V.

Silistre (Avrupa Türkiyesi şehri).- Şehrin 1678 seferi esnasında merkez haline getirilmesi.- Topog-rafik durumu.- 1773'de Rusların muhasarasına dayanması, cild XII.

Silivri (İstanbul civarında şehir).- Kalesinin sağlamlığı; ikinci Mehmed'e boyun eğiyor.- Bu şehirde görülen tarihî kalıntılar, cild III.

Sıma (adası). Şöhretini sağlayan şey, cild III.

Sinan Paşa. Şüpheciliğinin babası tarafından deliller verilerek ortadan kaldırılması; daha sonra kendisini verdiği ilim.-Yükselişi.-II. Mehmed nezdinde gözden düşmesi.- Yazdığı eser.- II. Mehmed'in vefatından sonra şehzade Cem'e gönderilen haberciye müdâhalesi; niçin? - Şehzade Cem'in birliklerini mağlub ediyor.- Modon'u nasıl zaptediyor? - II. Bâyezid'in onu kendi isteğiyle evlendirdiği prenses.- I. Selim'in İran şahı ile yaptığı savaşta ustaca uyguladığı manevra.- Veziriazam makamına yükseliyor.- Sultanın ona karşı açığa vurduğu öfke; niçin? - Onu affetmesinin sebebi.- Fırat istikametine gitmekle görevlendiriliyor.-Mısır'a karşı savaşa gitmek emrini aldığı şehir; niçin? Mısır ordusuyla karşılaştığı yer; yaptığı savaş; kazandığı zafer.- I. Selimin ona verdiği mükâfat.- Memluklarla savaşta onu şehid eden hükümdar.- Pa-şa'nın ölümü karşısında I. Selim'in duyduğu üzüntü, cild III, IV.

Sinan Paşa (Osmanlı donanması Kapdan-ı deryası ve Veziriazam Rustem Paşanın kardeşi).- Turgud Reis'e gösterdiği saygı.- Reisin ona nasihati.- Bu denizcide uyandırdığı hoşnutsuzluk; onu yatıştırmayı nasıl

başardı? -Sinan'ın ölümü, cild VI.

Sinan Paşa (Mısır valisi).- Menşei; bu şahsın karakterinin belirlenmesi; Lala Mustafa Paşa'ya karşı beslediği kin; niçin? Ona karşı uyguladığı küçük düşürücü muamele.- Lala Mustafa Paşa aleyhine Sultan'a verdiği rapor.-Lâla Mustafa Paşa'nın atanmış olduğu serdarlığı kendi alıyor.- Ye-men'deki fetihleri.-Karakter bakımından özellikleri.- Mekke'de hac farızasını yerine getiriyor.- Osmanlı tarihçilerinin ona karşı övücü bir dil kullanmalarını neye borçlu? -Tunus'un zaptın da ki başarı payı; Goleta tahkimatını yıkıyor; niçin? -III. Murad'ı İran'la savaşa teşvik ediyor.- Serdarlık kendisine veriliyor; ne amaçla? Azledilmesi.-Veziriâzamlık makamına nasıl geliyor? - İran seferi üzerine ayrıntılı bilgi.- İstanbul'a dönmek izni alıyor.- Sultan'da kendi aleyhine düşünceler uyandırıyor.- Gözden düşmesi.- Karakterini oluşturan özellikler.-Kendisi tarafından İstanbul'da inşa ettirilen köşk., Veziriâzamlık makamına tekrar atanması.- Yeniden azlediliyor.-Makamını yeniden elde ediyor.-Avusturya elçisine yönelttiği sual.- Sultan'm Macaristan savaşma karar vermesindeki tesiri.- Bu vesileyle kendisine verilen serdarlık.-Bu seferin harekâtı üzerine ayrıntılı bilgi.- III. Mehmed'in tahta çık-masıyla emekliye çıkarılıyor.- Fer-had Paşa'ya karşı entrikasının tesiri.- Eflâk'da idare ettiği harekât. -Gözden düşmesi; niçin? Beşinci defa olarak Veziriâzamlık makamına geliyor; bu şahsiyetle Romalı Konsül Marius arasında kıyaslama.- Karakterini oluşturan özellikleri.- Ölümü.- Zekâ ve ahlâk anlayışının mâhiyeti hakkında görüşler, cild VI, VII.

Sinan Şeyhî (Germiyan beyinin doktoru).- Şâir olarak şöhreti; yazdığı eserler.- Mehmed'in hastalığı hakkındaki teşhis ve yorumları.-Bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi, cild II.

Sinop (Anadolu şehri).- Topog-rafik durumu., II. Mehmed'in fethi sırasındaki savunma imkânları.-Bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi, cild III.

Sinzenbory (Avusturya elçisi). III. Murad'a sunmakla görevlendirildiği hediyeler, cild VII.

Sipahiler (birlikleri).- Bayraklarının rengi.- Topluluklarında çıkan İsyânlar; niçin? - İtaatsizlik ve şa-matacılıklarının tesiri.- Veziriazam Yemişçi Hasan paşa'ya karşı ileri sürdükleri suçlamalar.- İsyânları nasıl bastırıldı? - Yeniçerilerle aralarındaki kinin sebebi.- II. Osman'ın hacca gideceği haberleri üzerine çıkardıkları kargaşalıklar.-Bu başkaldırmanın gelişmesi ve neticesi.- I. Mustafa saltanatı döneminde sipahilerin zulmü.-Mere Hüseyin Paşa'ya karşı homurdanmalarının sebebi., İsyânlarının IV. Murad'ı öfkelenmesi korkusu.-Teşkilâtlarının yeniçerilerinkiyle muvâziliği.-

Aralarında mücadele açan sebep.- IV. Mehmed tarafından yckedilmeleri hakkında verilen emir, cild VII, VIII, IX, X, XI.

Sisman (Bulgarların kralı).- I. Murad'a karşı Sırb kraliyle birleşiyor.-Bu konuda ayrıntılı bilgi.- Barışın elde edebildiği şartlar, cild I.

Sis (küçük Ermenistan şehri). Şehrin durumu; muhasara eden ve teslim olduğu Paşa; kumandanına II. Bâyezid tarafından gösterilen muamele, cild IV.

Sitvatorok (barışı).- Kim tarafından imzalandı? -Anlaşmayı oluşturan maddeler.- Anlaşmanın Türkiye'nin diplomatik ilişkilerine getirdiği değişiklikler.- Sitvatorok anlaşmasının yenilenmesi.- Sultan Mehmed tarafından anlaşmanın uzatılması, cild VIII, X.

Sivas (Anadolu şehri).- Yeniden inşâsını borçlu bulunduğu hükümdar; bu kalenin kuvveti ve halkı; Timur'un şehri muhasarası hakkında ayrıntılı bilgi, cild II.

Sivasizâde Efendi (Şeyhler şeyhi). Yaygın şöhreti; IV. Mu-rad'ın apansız ziyareti; başı olduğu tarikat, cild XI.

Sinte IV. (papa). Türklere karşı hazırlanmasını istediği haçlı seferi için verdiği vaazlar, cild III.

Sînte-Quint (papa). Asya'da yayılmış hıristiyan topluluklarına gönderdiği elçilik heyeti; gayesi, Cild XII.

Smyrne (İzmir) (Anadolu şehri).- Kalesinin hıristiyanlar tarafından muhasarası; 1343'de, ilk defa Türklere karşı ittifaka dahil oluyor.- Timur tarafından şehrin muhasarası üzerine ayrıntılı bilgi.-Cüneyd tarafından yapılan savunmanın durumu.- Haçlılardan gördüğü zarar ve yıkım.- Türklerin şehre verdikleri ad; Ticari değeri üzerine düşünceler.- Tahkimatının zayıflığı.- 1683de bir depremin se-. beb olduğu felâket; bir kuyruklu yıldızın görünmesi üzerine halkın kapıldığı dehşet.- Kurbanı olduğu yangın, cild I, II, III, XII..

Sobeyde (Zübeyde) (sultan; III. Ahmed'in kızı).- Nişanlısının ölümünden sora evlendiği kişi.-Hayırseverliği.- Ölümünün payitahtta sebep olduğu büyük üzüntü, cild XV.

Sobieski (Jean; Polonyalı general). Kimliğini belli etmeden gelip İstanbul halkının karakter ve âdetlerini incelemesi.- Kazaklar üzerindeki zafer ve fetihlerinin Türkler üzerinde uyandırdığı dehşet.- IV. Mehmed'in Polonya'ya açtığı sefer sırasında giriştiği hareket hakkında ayrıntılı bilgi; Veziriazama gönderdiği özür dileme mektubu.- Çarpışmaların yeniden başlaması; bu savaşta elde ettiği başarılar.- Polonya kralı seçiliyor.-Onun tarafından

Bâb-ı Âlfye gönderilen resmî vesika; Veziriâzam'ın kendisine verdiği cevap.- Podoli eşrafından bir yüksek memura Sultan katında verdiği görev.- Kırım hanına gönderdiği hediyeler; ne amaçla? -Polonya'yı Türk ve tatarlardan temizlemeyi sürdürüyor.-Lemberg'de kazandığı zafer.-Bâb-ı Âlî ile imzaladığı anlaşma.-Türkiye ile Zurawna'da yapılan banş anlaşmasının imzalanması imkânını veren şartlar.- Elçisini haşmetli bir şekilde İstanbul'a gönderiyor.-Müzâkerelerin başarısızlığı.- Bâb-ı Âlî himayesindeki Polonyalı Kazaklar hetmaru Chimielnicklinin iddiaları ve gaspları ile alâkalı mektuplar.- Sultan'la banş anlaşmasının kesin şartları.- Avusturya imparatoru ile Türkiye'ye karşı bir saldırı ve savunma ittifakı imzalıyor.- Viyana muhasarası sırası ve sonrasında kansına yazdığı mektuplar. -Viyana'nın kurtuluşundaki rolü; bu şartlar içinde gösterdiği sofuluk.- Düşmanı takibederken kendisini mâruz bıraktığı tehlike.- Par-

kany savaşından sonra dük de Lorraine'e gösterdiği nezâket.- Moldavya'da yaptığı savaş üzerine ayrıntılı bilgi (1685'de), cild X,

Sofia (Sofya) (Rumeli şehri). Osmanlılar tarafından muhasarası; burası hakkında ayrıntılı tarihî bilgi, cild I.

Sofi Bâyezid (Bâyezid I'in oğlu Mehmed Çelebi'nin valisi).- Bu hükümdar onu Timur katında görevlendiriyor.- Mehmed Çelebi'ye tavsiyelerinin neticesi, cild II.

Sofl-kulun A1î Paşa (Mısır valisi).- Babası II. Bâyezidle mücâdelesinin sırasında I. Selim'e hizmeti.-Birbiri peşi sıra bulunduğu valilikler; Araplar ve Türkler tarafından nasıl atandı? - Gelenek ve göreneklerinin sadeliği.- Mısır parasına getirdiği tağşiş (kanştırma, bozma).- Kendisinden sonra bu göreve gelen kişi.- Szigeth muhasarasındaki rolü.- Ölümü, cild IV.

Sofi Mehmed Paşa.

Veziriâzamlık makamına getirilme sırasındaki şartlar.- Sultan İbrahim tarafından huzura kabul edilme tarzı.- Karşısına getirilen selefini karşılayışı.- Durumu.- Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra onun aleyhinde aldığı karar.- Bu vesileyle davranışı.- Tahta çıkış töreninde giydiği elbise.- Salih Paşanın oğlu Mehmed Paşa ile aralarındaki şiddetli tartışma. -Ona karşı sipahiler hoşnutsuzluklarını açıklıyorlar; niçin? Ayaklanmayı bastırmak için başvurduğu tedbirler.- İsyanı yeniden alevlendiren sebepler.- İsyanı yatıştırmayı nasıl başarıyor.- İktidanın çöküşü.- Azledilmesi sebebi.- Halefi tarafından kendisine gösterilen muamele tarzı.- Ölümü; karakterinin değerlendirilmesi, cild X.

Soğan Yemez, Bkz. Mahmud (Kapucubaşı).

Sor Murteza Paşa (Anadolu beylerbeyi).- Veziriazam Husrev Paşa'nın İran seferine katılıyor.-Ölümü şartlan, cild IX.

Subhi (Osmanlı tarihçisi). Görgü tanığı olduğu Krozka savaşına katılıyor, cild XIV.

Sulâülâi (Zulâlî) Efendi (Anadolu Kadıaskeri).- III. Ahmed'i tahttan indiren isyandaki rolü.-Âsilerin plânını. Kınm hanına ifşa ediyor.- Asilerle işbirliğinden cezalandırılıyor, cild XIV.

Süleyman (Abaza).- Veziriâzamlık makamında yerine atandığı kişi; şahsı hakkında ayrıntılı bilgi.-Azledilmesinin sebepleri.- Kapdan-ı derya makamına atanıyor, cild XIII.

Süleyman (yeniçeriağası). Tar-huncu Paşa'nın azil ve idamındaki işbirlikçiliği; teslim olma emrini aldığı yer; ölümü, cild X.

Süleyman (Yıldırım Bâyezid'in büyük oğlu).-Babasıyla Timur arasındaki savaşın yenilgiyle sonuçlanmasından sonra kaçmayı nasıl başardı?- Mehmed Sultanın onu şiddetle takibi.- Rumeli'ye kaçışı.-Timur'un ona kabul ettirmek istediği şartlar.- Süleyman'ın cevabı.-Roma imparatoru ile ittifakı; evlendiği prenses.- Üzerinde saltanat sürdüğü ülke.- Anadolu eyâletlerine gitmesini gerektiren şartlar.-Başarılan.- Kardeşinin yaklaştığını öğrenince kapıldığı korku.- Kardeşi şehzade Musa'nın Rumeli'deki vilâyetler açısından sebep olduğu sıkıntı.- Kazandığı zafer; Osmanlıların Sultanı olarak tanınıyor.-Topraklarını işgal ettiği ülke.- Venedik cumhuriyeti ile yaptığı an-

laşma.- Bosna tahtı için çekişen iki hükümdan ona yaptıkları teklif.- Bozuk ahlâk ve al iş kanlı klan üzerine düşünceler.- Musa'nın E-dirne surları önünde aniden görünmesi üzerine yaptığı hazırlıklar.- Kaçışı; Ölümü sırasındaki şartlar ve ahvâl.- Bu hükümdan değerlendirilmesi, cild II.

Süleyman (Selçuklu hükümdarı Kutulmuş'un küçük oğlu).-Onu tehdit eden kaderi.- Kendisine verilen serdarlık; zaptettiği şehir.-Ölümü.- Bıraktığı çocuklar; soy ağacı; saltanatının sonu, cild I.

Süleyman I. (I. Selim'in oğlu).-İmparatorluğun idaresini üstlendiği sıradaki yaşı; ne vesileyle? - Mısır seferi sırasında babasının idaresini kendisine bıraktığı şehir.-Kendi valiliği olan Saruhan'a dönerken tahsisatına yapılan zam.-Saltanatı döneminin değerlendirilmesi.- Tahta çıkışından ötürü duyulan sevinci neye borçlu? -Doğumu dönemi; şahsiyeti ve sarayı üzerine düşünceler.- İstanbul'da karşılanış tarzı üzerine ayrıntılı bilgi.- Babasının cenazesine karşı son hizmetleri.- Saltanat makamında ilk icraatları.- Suriye'de Gazalî'ye karşı kazanılan zaferden duyduğu sevinç.- Onu Macarlara savaş ilânına karar verdiren sebep.- Bu sefer üzerine ayrıntılı bil-

gi.- Belgrad'ın fethi; bu şehirde yaptığı hazırlıklar.- İstanbul'a dönüşünde çocuklarını keybetmenin sebep olduğu üzüntü.- Rusya, Ra-guza ve Venedik devletleriyle ilişkilerinin durumu.- Başlıklarda yaptığı değişiklik. - İmparatorluğun idaresi için uygun gördüğü vezir sayısı.- Rodos adası fethine teşebbüs ettiği sıradaki Avrupa durumuna bir göz atış.- Savaştan önce büyük-üstadı uyarması.- Bu seferde donanma ve ordusunun kuvvet durumu.- Rodos adasının muhasarası üzerine ayrıntılı bilgi.- Rodos şövalyeleri büyük-üstadı ile görüşmesi.- Syme Rum kadınlarının hizmetlerini nasıl mükâfatlandırıyor.- Rodos fethi birçok hükümdan düşüncelerini onun lehine döndürüyor.- İstanbul'da kutladığı evlenme.- Kendisini Mısır valiliğine atamak suretiyle İbrahim Paşa'yı görülmemiş bir şekilde mükâfatlandırması.- Ferhad Paşanın idamında sertlik ve adalet delili veriyor.- Az kalsın kurban gideceği yeniçeri isyanı.- İranlılar ve Macarlarla ilişkilerinin durumu.-İran Şahma yazdığı mektup.- Bu vesileyle sürdürdüğü savaş hazırlıkları.- Fransa ile münasebetlerinin mâhiyeti.- Polonya, Raguza, Venedik ve Macarlarla münasebetleri.- Macaristan seferine giriştiği dönem; bu konu üzerinde ayrıntılı bilgi.- Mohaç meydan muharebesi.- Bu vesileyle kendisini mâruz bıraktığı tehlike.- Zaferden sonra ordunun tebriklerini kabul ettiği yer.- Esirler hakkında verdiği sert emir.- Buda'nın teslimini savaşız elde ediyor; şehir sakinlerine himayesini vermek lutfunda bulunuyor.- Macar asillerine vaadleri.-Aldığı ganimetlerle İstanbul'u zenginleştirilmesi.- Payitahta zaferle girişi.- Bu dönemde Anadolu eyâletlerinde çıkan isyanlar.- bu isyanların bastırılmasını borçlu bulunduğu Adana valisini huzuruna kabulü.- Şeriat yolundan sapan bir ulemâya karşı sertliği.- İstanbul'daki Arnavutlara karşı haşin muamelesi; niçin? İmparatorluğunun bazı kısımlarında patlak veren kargaşalıklar.- Adaletin ödün vermezliğinin devlet işlerindeki tesiri.- Macaristan'a karşı yeni bir sefer hazırladığı yıl.- Bu devletle bir ittifak anlaşması imzalaması.- Macaristan kralı Arşidük Ferdinand'ın elçilerini kabul ediş tarzı.- İbrahim Paşaya verdiği berat.- Buna eklediği lutûflar,- Arşidük Ferdinand ile savaşa giriştiği dönem; ordusunun kuvveti; yürüyüş emri.- Zapolyan'm gelip Mo-haç'da ona tazimlerini sunması.-Sultan'ın Buda önüne vanşı; bu şehre uyguladığı muhasara.- Zapolya'yı Macaristan tahtına çıkarıyor.- Viyana üzerine yürüyor; surlar önüne vardığı gün.- İmparatorluk otağının ihtişamı.- Avusturya imparatorluğu payitahtını boşuna muhasara ediyor.- Geri çekilme emri., Ordugâhını kaldırdığı gün.-Orduya verdiği mükâfatlar.- Bu seferin özeti.- Viyana seferinden sonra Venedik Doju'na gönderdiği mektup.- İstanbul'a vardığı

dönem.- Oğullarının sünnet düğünü münasebetiyle verdiği parlak ziyafetler.-Kendisi tarafından Fransa kralı I. François'ya yazılan İki mektubun kopyası.- Ferdinand'ın elçilerini huzura kabulü.-Wassili'nin ona yönelttiği tehdit; halefi IV. Jean'm ona hitaben yazılmış iki dostça mektubu.- Ferdinand ve Charles-Ouiffe ne gözle bakıyordu.- Kullandığı unvanlar.- Almanya ve Charles-Quint'e karşı yeniden savaşa girdiği dönem; ordusunu oluşturan birlikler.- Yolda ele geçirdiği kaleler.- Gunes şehrinin teslim olmasından duyduğu memnurluk.- Ferdinand'a gönderdiği tehdit edici mektup.- Bu seferin devamı üzerine ayrıntılı bilgi.-Seferinin günlüğü.- Bu sefer hakkında Venedik Doju'na gönderdiği mektup.- Kırım hanlığı makamına atadığı hükümdar.- Almanya zaferi üzerine tertiplendiği şenlikler.- Barış tekliflerini daha müsait karşılamasının sebepleri.- Ferdinand'a gönderdiği mesaj.- Sahibi bulunduğu başarılar.-Mütârekenin sağladığı boş zamanı ne şekilde kullanıyor.- Oğlu şehzade Mustafa'ya verdiği valilik.- Annesinin ölümü.-Annesinin mezarının bulunduğu yer.- Veziriazam İbrahim'le birlikte Gritti'yi ziyareti; Müslümanlarca bu teşebbüsün yakışsız sayılması.- Avusturya imparatoru Ferdinand'm elçilerinin huzura kabulü.- Sonuç nedir? - İran şahı ile savaşmak istemesi ve buna şahsen karar vermesi.- Bu imparatorluğun sınırlarına doğru yöneldiği dönem; geçtiği şehirler.- Konya'da yerine getirdiği dini icablar.-İran'm payitahtına girdiği gün; bu seferin sonrasının tarihçesi.- Bağ-dad'a yaklaştığında kim tarafından karşılandı? Maiyyetinden birçok kişiye mükâfatlar dağıtıyor.- Ced-lerinden kalanlara eklediği unvanlar.- Bağdad'da kaldığı sürece yeni fethettiği yerlerin idaresi için alınması gerekli tedbirler üzerinde duruyor.- Bu bölgede varlığını aradığı mezar.- Keşfinin ordu üzerindeki tesiri; bulduğunun dekoru olan inşâat.-Tebriz'e varmak üzere yola koyuluyor; yolda geçirmesi gereken zaman.- İran payitahtında kaldığı sürece meşgul olduğu meseleler.- Eski divan ve teşrifatına getirdiği reform.- İstanbul'a dönüşü.- Sultan Süleyman'ın birinci İran seferini özetleyen günlüğü.- I. François ile imzaladığı anlaşma; bu anlaşmanın konusu.-Veziriazam İbrahim Paşa'nın ihtiraslarının onda uyandırdığı şüpheler.- Ona gözdesi İbrahim Paşa'dan vazgeçmeye karar verdiren sebebler.- Tunus'u kaybettiği y:l.- Valo-na seferi.- Bu seferin özetinin yer aldığı Kanunî Sultan Süleyman'ın günlüğü.- Kendisini Venedik'le sa-

vaşa götüren şartlar.- Korfu muhasarasında hazır bulunuyor.-Ona bu şehrin muhasarasını kal-dırtan düşünceler.- Floransa elçisini kabul ediyor.- Onu Boğdan prensiyle savaşa götüren sebebler.-Savaşa girişi.- Savaşın

sonucu.-Oğullarından ikisinin sünneti ve kızı, Mihrimâh'ın düğünü münasebetiyle tertiplendiği ziyafet ve şenlikler.-Zapolya'nın bir oğlunun dünyaya geldiği tesbit teşebbüsü. -Bir beratla doğan prensin taht silsilesinde bulunduğunu tasdik ediyor.- Sultan'ın Ferdinand münasebetiyle Lasczky'ye karşı ölkesi.- Bu hükümdara karşı savaş karan veriyor., Macaristan'a karşı savaş açtığı dönem.- Oğlu şehzade Mustafa'nın ihtirasına karşı hareket ederek tedbir alıyor.- Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi.- Buda'yı Osmanlı impataroluğuna İlhak ediyor.- Ferdinand'ın bir elçilik heyetiyle Sultan'a gönderdiği saat.-Macaristan'a açtığı yeni savaş.-Ordusunda nizam ve disiplin fikri.- Bu seferin raporu.- Stuhlwei-senbourg şehri sakinlerine karşı davranışı.- Oğlu Mehmed'in ölümünün onda sebep olduğu teessür.- Onun için inşa ettirdiği türbe, - Oğlunun ölümünden sonra eyâletlerinin idaresinde gerçekleştirdiği değişikliğin önemi.- Onunla Ferdinand ve Charles-Quint arasında imzalanan mütâreke.- Bu mütârekenin ardından imzalanan banş anlaşması.- Hindistan Sultanı Alâeddin'in ona gönderdiği hediyeler.- İran prensi Elkass Mirza için emrettiği geçit resmi.- Kendisinin idare ettiği yeni İran seferi.-Bu seferin Özeti.- İstanbul'da büyük camisinin temelini attığı yü.-Elçi Malvezzi'ye karşı» insan hakları konusunda Almanya imparatoruna verdiği cevap.- İdaresini şahsen üstlendiği yeni İran seferine teşebbüs etmesi sebebi.- İstanbul'dan harkeketi dönemi; idareyi eline bıraktığı şehzade.- Oğlu şehzade Mustafa'yı idam ettiriyor.- Sefer ordusu üzerine düşünceler; Şaha gönderdiği savaş ilanı. -İran Şahının ona verdiği cevap.-Bu tartışmanın ardından münasebetlerin aldığı şekil.- İran şahı ile bir barış anlaşması imzalıyor.- Anlaşmanın imzalandığı şehir.- Büyük camisinin yapımının tamamlanması vesilesiyle İran şahı Tah-masp'ın tebriklerine Kanunî Sultan Süleyman'ın cevabı.- Özbekler hanedanı hükümdarlarıyla sürdürdüğü münasebet.- Avusturya ile müzâkerelerin sona erdiği yıl.- Rusya'nın idaresini elinde tutan kişiye ilk defa çar unvanı verdiği dönem.- Üsküdar ordugahına geçiyor; niçin? İran hükümetine iltica eden oğlu Bâyezid konusunda şah ile arasındaki yazışmalar.- İran şahı ile mektuplarındaki hitap tarzı birçok Doğu hükümdarlarına kullandığından farksızdı.- Sultanın oğlunun öldürülmesine mükâfat olarak ödediği para.- Şâhm karşılık olarak gönderdiği elçilik heyeti?- Oğlu Selim'in sefahat hayatının onda sebep olduğu üzüntü, Ona karşı göstermek zorunda olduğu üzüntü, Ona karşı göstermek zorunda olduğu sertlik.- Müthiş bir kasırgaya yakalandığı yer; mâruz kaldığı tehlike.- İstanbul'a zaferle dönen Kapdan-ı derya Piyâle Paşa'yı mükafatlandırması.- Malta adası muhasarası emrini

verdiği dönem.- Maximilien'le ilişkilerinin mahiyeti (II. Maximilien olarak tahta çıktıktan sonra).- Bu hükümdara karşı savaş ilanı kararını verdiren şartlar.- Seferin idaresini eline almasını gerektiren sebep.-

Şahsen kumanda ettiği savaşların sayısı.- Sultan'ın ve ordusunun yürüyüşü üzerine düşünceler.-Macaristan tahtına yerleştirdiği Sigis-mond Zapolya'yı huzuruna kabulü.- Kapucu başı Ali Ağaya karşı öfkesini tahrik eden garib sebep. -Zapt-ı rapta uygun hareket edilmesini kabul ettirme tarzı.- Szi-ğeth'i muhasaraya alması; bu konuda ayrıntılı bilgi.- Vefatı.- Szi-ğeth kalesinin direnmesinin onda sebep olduğu sabırsızlık; sabırsızlığını ölümünden birkaç saat önce Veziriazam'ına ifade ediş tarzı.- On rakamının şahsı ve saltanatı üzerindeki tesiri.- Fetihlerinin sayılması.- Saltanatı dönemini süsleyen vakıflar ve yapılar.- Döneminin ünlü şahsiyetleri.- Şâir olarak kabiliyetinin değerlendirilmesi.-Ulemâ ve müderris zümresinin ona borçlu bulunduğu mesleklerine ait gelişmeler.- Saltanatı döneminde devletin maliyesi.- Askerî teşkilâta onun tarafından getirilen değişiklikler.- İmapartorluk arazisine onun tarafından kazandırılan idarî taksimat.- Polis nizâmlarının ona borçlu bulunulan dü-zenmesi.- Döneminde imparatorluğun çöküşünü harekete getiren se-belerin sıralanması. - Sultan'a lâkab olarak kullanılan Kanunî, Fâtih, Kudretli ve Muhteşem unvanları.- Kendisine yapılan cenaze törenleri.- Portresi, cild IV, V, VI.

Süleyman II. (Sultan I. İbrahim'in oğlu).- Âsi ordu tarafından tahta çıkarılıyor.- Şöhreti; karakteri.- Sefere çıkmak üzere iyi temennilerle İstanbul'dan ayrılıyor.-Belgrad'ın kaybedilmesinden sonra ordusunun eksiklerini tamamlamak için tedbirler alıyor.- Viya-na'ya gönderdiği elçilik heyeti; ne amaçla? - Viyana'daki görüşmeler sırasında verdiği karar; sefere çıkışı.- Ölüm hastalığı.- Doktorunun uyguladığı tedavi, cild XII.

Süleyman (IV. Mehmed sarayının başidarecisi).- Harem dairesinde Kösem Validesultan'a karşı girdiği mücâdele.- Kendisini tehdit eden tehlikeden kurtulmak için verdiği cinayet kararı.- Veziriâ-zam'ın kudretine karşı muhalefet.-Azîini tahrik ediyor.- Onu mâruz bıraktığı muamele.- Mısır'a sürülüyor; niçin? Cild X,

Süleyman (IH. Ahmed saltanatı döneminde Kapdan-ı derya).- Evlendiği prenses.- Bu vesileyle yapılan şenlikler, cild XIV.

Süleyman (kızlarağası).- II. Osman'a tavsiye ettiği cinayet.- Harem dairesindeki nüfuzu.- Karakteri, cild VIII.

Süleyman Ağa (serasker).-1684 savaşını sürdürmek bakımından ordusunun Avusturyalılar karşısındaki yetersizliği., Hamza-beğ yakınlarında

uğradığı yenilgi.-Babadağı yakınlarında Polonyalıları yenilgiye uğrattıyor; menşei; taşıdığı lâkab- Kazandığı zaferden sonra aldığı mükafat. Podolie'ye karşı açılan seferi yönetiyor.- Sobî-eski'ye karşı Bojan'da kazandığı başarılar.- Veziriâzam'm ona karşı kurduğu tuzaklar; bunları nasıl ortaya çıkarıyor.- Veziriâzarnlık makamına atanıyor; selefine karşı davranışı.- Yeni görevinde kaabili-yelinin delilini veriyor.-Macaristan savaşıma girmeden önce tedbirler alıyor., Buda önündeki harekâtı. -Essek'de elde ettiği basanlar.- Mo-haç'da uğradığı yenilgi., Ordunun ona karşı gösterdiği hoşnutsuzluk.- Belgrad'a kaçmak için ordugâhtan gizlice ayrılıyor.- Ordunun ona karşı şikâyetleri., Gizlice İstanbul'a geliyor, imparatorluk mührünü ve Sancak-ı Şerifi Sul-tan'a gönderiyor.- Uğradığı âkibet, cild XII.

Süleyman Ağa Bosnalı (IV. Mehmed'in başmirâhuru).-Kaymakam atandığı sıradaki durum ve şartlar.- Başmirâhorluğu sırasında silah dara karşı duyduğu kine dâir fıkra, cild XII.

Süleyman Bey (Bonneval'm evlatlığı ve manevî evlâdı). Bâb-ı Âlî hizmetinde devletin yabancı devletlerle münasebetleri konusunda gayretle çalışması, cild XVI.

Süleymaniye (İstanbul'un büyük camii). Kurucusu olan hükümdar; inşâ edildiği yer; ihtişamı üzerine düşünceler; inşâsının bittiği yıl; yapımı için harcanan para; caminin tasviri, cild VI.

Süleyman Han (Ustaçluoğ-lu'nun kardeşi).-Mardin kalesinin muhasarasında Türklere karşı ko-yuyor.-Bu kalenin alınışında uğradığı âkibet, cild IV.

Süleyman Paşa, Bkz. Hadım Süleyman Paşa.

Süleyman Paşa. - Bosna valiliğinde Hasan Paşa'nın yerine atanıyor.- Selefi hakkında verilen idam hükmünü uygulamakla görevlendiriliyor.- IV. Muradın, görevini yerine getirmediği için onun cezalandırılmasını isteyen fermanı.-Sultanın tehdidinden kurtulmak için gerekeni yapıyor, cild IX.

Süleyman Paşa (Edirne yeniçeri ağa sı).- Yeniçeriağalığına atanıyor.- Rusya'ya karşı açılan 1771 seferinde bu asker ocağının çıkardığı bir isyanın intikamını alıyor.-Sertliğini belirten lâkabı.-Veziriâzam'ın karargâhında ordunun çekilmesine maani olmak için Bu vesileyle kendisine verilen rüt-gösterdiği faaliyet.-Kaymakamhk be ve makam. Emekliye ayrılmak makamında yerine atandığı kişi.- isteğinde bulunuyor; ölümü, cild Kısa süren görevleri, cild XVI. V.

Süleyman Paşa (Ayşe Sultan'ın kocası).- Menşei; hakkında ayrıntılı bilgi; Veziriazam oluyor.- Bidi Ahmed Paşa ve Abaza Hasan'a karşı mâhirâne

politikası.-Mali durumun bozukluğu yüzünden kötü durumda bulunuyor.- İstifasını veriyor.- Çekilmesi emrini aldığı yer, cild X.

Süleyman Paşa (Orhan Ga-zi'nin oğlu).- Hazır bulunduğu Nice muhasarasına katılması; teslimden sonra şehrin idaresini üstlenmesi.- Daha önce valiliğinde bulunmuş olduğu sancak.- Amcası Alâeddin vefat edince üstlendiği görev.- O sırada giriştiği sefer. -Sırlara karşı Cancuzeene Süleyman Paşa'dan yardım alıyor.- Bizans imparatorluğundaki kargaşalıktan sağladığı yarar.- cyzique harabelerini gördüğünde duyduğu hayranlık.- Ona Avrupa ile Asya'yı birleştirme kararı verdiren rüyâ.-Teşebbüs ettiği fetihler; onlara verdiği genişleme.- Merkezini kurduğu yer.-Ölümü; mezarının yeri; Orhan'ın ona yaptırdığı türbe. Cild I.

Süleyman Paşa (Anadolu beylerbeyi). Evlendiği prenses, cild XV.

Süleyman Paşa (Bağdad valisi).- Öldüğü yer.- Hakkında ayrıntılı bilgi, cild XV.

Süleyman Paşa (Diyarbakir valisi).- Kanunî'nin Bağdad'ı muhafazası için ona bıraktığı garnizon; bu şehrin ilk Osmanlı valisi olarak görevde.- Menşei; Buda garnizonuna kumanda görevi veriliyor; Bu-da'nın Osmanlı İmparatorluğuna ilhakından sonra ilk kumandanı. -

Süleyman Paşa (Hadım) (Suriye beylerbeyi).- Mısır valiliğine atandığı dönem.- Hindistanlılara ve Araplara karşı Kızıldeniz'deki seferinin önemi; şahsiyeti ve karakteri üzerine düşünceler.-Kızıl-deniz'de kumanda ettiği donanmanın kuvveti; bu şartlar altında deniz ordusunun giriştiği harekât.- Hizmetlerini Sultan nasıl mükâfatlandırdı? Lutfi paşa'nın yerine Veziriazam oluyor; o sıradaki yaşı.- Ferdinand'ın elçisi Tran-quilius'la arasındaki müzâkereler. -Azlediliyor; niçin? Cild V.

Süleyman Şah (Kayaalpın oğlu).- Menşei; aşiretiyle yurd tuttuğu ülke.- Yerleşeceği memleket.- Vatanına dönerken takibettiği yol.-Yokedilme tarzı; mezarının bulunduğu yer.- Kumandası altında birleşen ailelerin ölümü sebebiyle dağılması.- Oğullarının yöneldikleri ülke, cild I.

Süleyman Çelebi (Doğulu şâirJ.-Kaabiliyeti üzerine düşünceler.-Yazdığı eserler, cild II.

Süleymaniye (camii). Bu mâbed üzerine ayrıntılı bilgi; hadi-resinde bulunan mezarlar, cild XVIII.

Sürmeli Ali Paşa. Bkz. Ali Paşa (eski hazinedar).

Sürmeliçukur. Bu adla anılan bölge, cild I.

Sururî (Osmanlı dilbilimcisi). Şöhreti; yazan olduğu eserler, cild VI.

Surre.-Manası.- Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XVIII.

Surre.- Bu adla anılan şey.- Bu âdetin olduğu dönem.- Selim'in ona verdiği önem; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild IV.

Suvarow (Rus generali). Türklerin Ruslara karşı beşinci seferin-deki rolü (1774de), cild XVI.

Spinolo (Cenevizin İstanbul elçisi). Veziriâzam'ın ona kabul ettirdiği cerime, cild, XII.

Spiritoff (Rus amirali). Ege'de idare ettiği sefer, cild XVI.

Starhamborg (kont; Viyana kumandanı).- Veziriazam'ın Viyana'yı teslim etmesi uyansını nasıl karşıladı? (1683 İkinci Viyana muhasarası sırasında).- Şehirlilerin uymalarını mecbur tuttuğu askeri teşkilât.- Veziriazamdan yeni teslim ol uyarılan alıyor.-Dük de Lor-raine'e gönderdiği mektup, XII.

Starhemborg (Guido de; Viyana valisinin yeğeni). Şehri kurtardığı hareket (Osmanlıların 1683 Viyana muhasarası sırasında), cild XII.

Steinau (Avusturyalı general).-Mora'da idare ettiği harekât., Türklerin Venediklilere karşı verdikleri deniz savaşında tehlikeden kurtuluşu, cild XII.

Stoffein (Rus generali). Türklere karşı 1769 savaşındaki rolü, cild XVI.

Storozzi (kont; Avusturyalı general). 1664'de Bâb-ı Âlî'nin Macaristan'a karşı açtığı savaşta Osmanlılara karşı sağladığı üstünlük, cild XI.

Stuhlweissenbourg (Macaristan şehri).- Şehre ayrıcalık kazandıran özellik.- Kanunî Sultan Süleyman tarafından muhasarası.-Şehir sâkinlerinin gördükleri

muamele, cild V.

SultanönîL Bu adı alan idare merkezi; hangi vesileyle? Osmanlı devletinin beşiği; burası hakkında tarihî ve topografik ayrıntılı bilgi, cild I.

Sultanlar (Osmanlı). Uzun zaman bu hükümdarlara ne gözle bakıldı? Cild XV.

Sultanzâde Mehmed Paşa, Bkz. Mehmed Paşa Sultanzâde.

Sünbüllü (Sultan İbrahim saltanatı dönemi kızlarağası). Hakkında ayrıntılı bilgi, cild X.

Suriye . Bu ülkede yaşayan aşiretlerin sayılması.- Çeşitli dönemlerde uğradığı bölünmeler.- bu ülkenin, aşiretlerinin isyanı; Kim tarafından bastındı? Cild IV, XII.

Szigeth (Macaristan şehri).- Ali Paşa'nın 1556'daki muhasarası.-Bu kale üzerine düşünceler.-Kanunî Sultan Süleyman tarafından muhasarası, cild VI.

Szilaggi (Michel; Mathias Cor-yin'in amcası). İki kardeşe, Ali ve İskender gitmeğe zorlanıyor; İstanbul'a gelişinde uğradığı âkibet, cild III.

Szolnok (Macaristan şehri).-Topografik durumu; şehri çevreleyen

tahkimat.- Türklerin eline geçmesi, cild VI.

T.

Taaz (Yemen'in şehri).- Ehemmiyeti.- Burası hakkında ayrıntılı bilgi, cild VI.

Tabaniyassı Mehmed Paşa

(Arnavut).- Osmanlı İmparatorluğu Veziriâzam'ı oluyor; evvelki hayatı hakkında ayrıntılı bilgi.- İran sınına yöneliyor.- Haleb'e girdiği dönem.- Askerî bir isyanı bastırmak için gayret sarfediyor.- Dördüncü Murad İran seferinde Halil hakkındaki idam fermanını ona intikal ettiriyor.- Sultanı karşılamaya gittiği şehir.- Bu hususta aldığı emir.-Erzurum'da Sultan'a sunduğu hoşgeldin hediyeleri., Diyanbekir'e dönüyor.- Erivan'ın imdadına koşmak için hazırlık yapıyor.- Çekilmesinin hedefi olarak plânladığı şehir.-Kış karargahlarını kurduğu yer.- Azledilmesi; mahpus olarak bulundurulduğu yer.- Yeniden Veziriazam oluyor, cild IX.

Ta ceddin (II. Murad'ın kardeşi Mustafa'nın veziri).- Bu hükümdara karşı gösterdiği bağlılık; Mi paloğlu ile arasındaki garip savaş.-Muhaliflerinin akrabalarının onun şahsından aldıkları intikam, cild II.

Tacikler. Bu adla anılan toplumlar, cild II.

Tağistanî (Dağistânî) Ali Ağa (III. Mustafa'nın mabeyincisi).-Zahire ambarlarındaki eski görevi; 1769 Rusya savaşındaki rolü.- Üç tuğlu vezir beratı alıyor.- Gitmek emri aldığı yer.- Rusçuk seraskeri unvanıyla valilik veriliyor.- Fokşan müzâkerelerinin kesilmesi üzerine birlikleri içinde çıkan kargaşalıklar ona ordusunun durumu hakkında fikir veriyor.- Bükreş kongresinin neticesiz kalması üzerine çarpışmaların tekrar başladığında davranışı.- Bosna valiliğine atanıyor.-Rusya'ya karşı açılan beşinci seferde seraskerlik kendisine veriliyor, cild XVI.

Tağmaç (Samarkand hânı). Hâkimiyeti altında birleştirdiği ülke, cild I.

Taherten (Ermenistan hükümdarı).- Merkezi yaptığı şehir.- Timur'un hâkimiyeti altına girmesi.-

Bu hükümdardan aldığı berat ve hediye.- Timur'un yeniden lutufta bulunması, cild n.

Tfihir (Akka şeyhi).- Bâb-ı Âlî'ye karşı isyanı.- Bâb-ı Âlî'ye ödediği yıllık vergi; hangi şartlarla? Cild XVI.

Tahmasp, Bkz. Şâh Tahmasp.

Tahmas Kulihan, Bkz. Nâdir Kulihan.

Tahmasp, Bkz. Şah Tahmasp (İran hükümdarı).

Tahmuras (hükümdar Salomon'un yeğeni).- Gürcistan'daki

kargaşalıklar sırasında Hasan Pa-şa'nın muhafazasını kendisine bıraktığı hisar; hükümdarlık makamı Bâb-ı Âlî tarafından tasdik ediliyor.- İmirette halkın kendisine itaati, cild XVI.

Tahmurashan (Kakheti hükümdarı). Ahiskalı Yusuf Paşa 'ya karşı kazandığı zafer; Nâdir şahın onu mükâfatlandırması, cild XV.

Tahmurashan (Sakum hükümdarı). - Menşei; İran şahma ihanet ediyor; sığınmak zorunda kaldığı ülke.- Merkezi Sakum'a dönüyor; hangi zamanda? Cild IX.

Taille. Bu addaki verginin uğradığı değişiklik, cild XII.

Takbostan (mağarası) Her tarafa yayılan ünü; bu mağara hakkında merak verici ayrıntılı bilgi, cild IX.

Talak. Boşanmayla alâkalı durum.

Talman (Avusturya elçisi).-Sultan I. Mahmud tarafından huzura kabulü.- Bâb-ı Âlî'yi ona karşı kışkırtmak isteyen kişiler.- Bon-neval'in plânını boşa çıkarmakta gösterdiği ustalık., Rusya'ya karşı savaş konusunda Mehmed Paşa tarafından huzura kabulü.- Bu hal ve şartlar içinde Veziriazam Mehmed Paşa'ya düşüncesini bildiriyor.- Aracı olarak atanıyor., Ona yeni rolünü veren askerî geçit resmi.- Veziriâzam'la müzâkerelerinin konusu.- Hükümetinin takdirine mâruz kalacak harekette bulunuyor; niçin? Cild XIV.

Tamar (Gürcistan kraliçesi).-Hakkında meraka değer söylenti.-Bu prenses üzerine ayrıntılı bilgi, cild VII.

Tamerlan, Bkz. Timur.

Tavukçu Mustafa, Bkz. Elhac Mustafa (reisefendi).

Taraklı (Yenice-Tarakçı; Anadolu şehri). Şehir halkının uğraştığı sanayi, cild I.

Tarkhan. Bu makam üzerine düşünceler, cild II.

Tarhan (IV. Mehmed'in annesi).-Menşei; oğlunun tahta çıktığında oturduğu saray.- Elde ettiği tesir ve nüfuz, cild X.

Tarhuncu Ahmed Paşa (Mısır valisi).- Menşei; hazineye verdiği büyük meblağlar.- Yedikule'deki tutukluluğu.- Veziriâzamlık makamına teklif ediliyor; kim tarafından? - Sultanın imparatorluk mührünü verirken kısa hitabesi.-Tarhuncu Ahmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi.- İdaresinin ilk icraatı.- Davranışıyla üzerine düşmanlıklar çekiyor.- Derviş Mehmed Paşa ile yaptığı tartışma.-Kendisi açısından bu tartışmanın sonucu.- idam edileceğinin ön sezisi.- Ölümü, cild X.

Tatarzarı (Rumeli şehri). Kuruluşunu borçlu bulunduğu toplum, cild II.

Tatarlar.- Volhynie ve diğer ül kelerde verdikleri zararlar.- Mız rakla

silahlanmış olarak ilk görünükleri dönem.- 1692'deki Polonyasın akınları.- 1692'de Avusturyalılar* karşı kazandıkları zafer.- Polonyalılar tarafından Uscieszko yakınında uğratıldıkları yenilgi. 1696'da Polonya'da zarar ve yıkın: meydana getiriyorlar.- Atschou ve Temrouk kaleleri arasına gelip yerleşen Tatar aşireti; niçin? Tatarları Sultan'ın nezdinde imtiyazdar yararlanıyorlar.- 1659 ve 1697'de hanlarına hitaben yazılmış mektuplar.- 1733'de İran'a geçmek için gerçekleştirdikleri ilerleyişin raporu., Bu milletin bir ordusunun oluştuğu sınıflar ve yürüyüşü hakkında ayrıntılı bilgi.- Elde ettikleri savaş ganimetini gözetmek ve ko-rumadaki maharetleri, cild XII, XIV, XVI.

Tayyar Mehmed Paşa.- Kendisine niçin bu lâkab verildi? Âsi Abaza'nın saldırılarına karşı Sivas halkına verdiği güven.- Asilerin elebaşısını aldatmak için giriştiği teşebbüs.- Âsilerin gücünü ortadan kaldırmak için sarfettiği gayret.- Abaza ile Veziriâzam'ın ordusu arasındaki savaşta davranışı.-Sivas valiliğine atanması tasdik ediliyor.- Mısır kumandanlığına atanıyor.- Diyarbekir valiliğine getiriliyor.- Veziriazam olarak yerine atandığı kişi.- IV. Murad'a sunduğu hediyeler.- Bağdad muhasarası sırasında Sultan'm kendisine yönelttiği tenkitler ve çıkışmalar bu şartlar karşısındaki davranışı.- Ölümü, cild IX.

Tebriz (İran'ın payitahtı).- Şah İsmail'e karşı zafer kazandıktan sonra şehir halkının Yavuz Sultan Selim'i karşılayışı.- Osmanlı Sultan'ının bu şehirdeki ikameti.- Özdemiroğlu Osman Paşa ordusu tarafından muhasarası.- Hedef haline geldiği çarpışma.- Bu şehir üzerine tarihi ve istatistik! ayrıntılı bilgi.-İranlılara karşı dayandığı muhasara IV. Muradın şehri uğrattığı akıbet, cild IV, VII, IX.

Telli (Sultan İbrahim'in gözdesi). Yalnız ona ait bir unvan, cild X.

Temeşvar (Macaristan şehri).-Mehmed Bey'in ordusu karşısında direnişi.- İkinci vezir Ahmed Paşa tarafından muhasarası; bu konuda ayrıntılı bilgi.- 1696'da dük de Saxe'in şehrin kalesini muhasara altına alması.- Sultan II. Mustafa'nın yardım kuvveti yetiştirmesi, cild VI, XII.

Temir Han (Özbekler hükümdarı Şebek Han'ın oğlu). İran hükümdarı Şah İsmail'e karşı kazandığı zafer, cild IV.

Tenedos (adası).- Bu ada hakkında ayrıntılı tarihî bilgi.- Zaman zaman onu ele geçiren devletler, cild XI.

Tentes (Çadırlar).- Sultan IV. Mehmed'in çadırlarının (otağ) tasviri.- Bunların para olarak değeri.-1683 Viyana muhasarasında Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın otağlarının ihtişamı.- 1687'de Mo-haç'da alman Süleyman

Paşa'nın otağı üzerine düşünceler; bu otağı ellerine geçiren kişiler, cild XII.

Terlîngo de G us man (Jean Charles). 1679da Bâb-ı Âlî katında Avusturya elçisi olarak atandı, cild XII.

Teryaki (Tiyaki), Bkz. Elhac Mehmed. Bkz. Hasan Teryaki (Tiyaki).

Teşrifat. Bu kelime Türkiye'de ne şekilde anlaşıldı? Cild XVI.

Tetes (başlar). Başları kesmek ve onları tuzlayarak muhafaza etmek âdeti olan milletler, cild VII.

Teufel (Erasmus; Ferdinand ordusu generali).- Esir edildiği savaş.- Kanunî Sultan Süleyman'a gönderiliyor; Bu hükümdar onu idama mahkûm ediyor; niçin? cild VI.

Teufenbach (Avusturya ordusu generali). III. Mehmed'in ordularına karşı Kereztes ovasında yaptığı savaş, cild VII.

Tharagay (Taragay). (Timur'un babası). Menşei, cild II.

Thebe (Yunanistan adası).-1687'de Venedikliler adayı Türklerden alıyorlar.- Bu adaya Türkler ne ad vermişlerdi? Cild XII.

Theodose (Bizans imparatoru). Bu hükümdarın Theessalonique (Selanik) halkına karşı zâlimce davranışı, cild II.

Thessalonique (Selanik) (Bizans imparatorluğu şehri).- Türklerin akınlarından kaçmak yolunda şehir halkının aldığı karar.- Bu yerin Sultan II. Murad tarafından muhasarası hakkında ayrıntılı bilgi.- Şehrin bu hükümdar dönemindeki durumu.- Şehrin uğradığı değişikliklerin tarihçesi, cild II.

Thugut (Avusturya'nın İstanbul elçisi).- Elçi olarak yerine atandığı kişi.- Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında imzalanan mâlî yardım anlaşmasının gerçekleştirilmesindeki rolü.- Türkiye ile Rusya arasındaki anlaşmazlıkta Avusturya'nın aracılığını teklif etmekle görevlendiriliyor.- Bu konudaki müzakereler.-Bâb-ı Âlî'ye hükümdarı adına mütâreke teklif ediyor.- Olayları gözden geçirmekte diplomasiye onun tarafından getirilen usûl.-Kongreye gitmeden önce Fokşan kaymakamı tarafından kabul edilmesi; kendisine yapılan imtiyazlı muamele.- Şumnu ordugâhında veziriazam tarafından kabul edilmiş tarzı.- Türkçe ve Arapça dilleri üzerinde sahip bulunduğu bilgi; hafızasının olağanüstü bir güçle çalışması.- Kongrenin açılışında uğradığı hayal kırıklığı.- Güçlüklerden sıyrılmadaki mahareti., Diplomatik kaabiliyetinin delili olan raporlarının özeti, cild XVI.

Tiflis (Ermenistan şehri).- Adının menşei; Şehrin temellerini atan hükümdar; Tiflis'le aralann-da benzerlik olan şehirler.- Mustafa'nın iki kilise üzerindeki ameliye-siyle yol açtığı değişiklik.- İran muhasarası karşısında

dayanması, Cilt VII.

Timur.- Adının mânâsı; soyağacı; doğumu.- Atilla ve Cengiz Hân'la mukayese edilen bu hükümdarın ehemmiyeti.- Fizik ve moral portresi.- Timurlenk adı ona nereden geliyor?-Kanunlan üzerine düşünceler.- Yaptırdığı casusluğu kullanışı.- Askerlerinin ona ta-assub derecesinde bağlılığı.- Gençliği.- Kocası olduğu prenses.- Onu tahta çıkararak hal ve şartlar.-Pâyitahtı yaptığı şehir.- Tahta çıkışı üzerine ayrıntılı bilgi; adına eklediği unvan ve sıfatlar; kendi alametini oluşturan kelimeler.-Taç ve tahtlarını kendisinininkine kattığı ülkeler., İmparatorluğunun genişliği.- Kudretinin büyümesi için sar-fettiği ve kendisine pahalıya malolan gayretler.- Giriştiği yeni evlilikler. -Samarkand'ın oniki imparatorluk bahçesinde yaptırdığı değ-i-t.- Onu Hovazem şahı ile İten sebep; başanlan-

nın ortasında onu üzen olaylar.-Balduğu teselliye neye borçlu? Kendisini dolduran ihtiras.- Fetihleri.- Avudkud şehrinde başına gelen garib kaza.- Abu Müslim'in mezarındaki duası.- Zalimliğinin dikkate değer örneği.- Hâkimiyetini genişlettiği ülkeler. -Gürcistan fethini kutlamak için emrettiği av.- Bu bölgelerin hü-kümdarlarına unvanlarını ve ülkelerini bırakmak için biçtiği fl-yat.- İtaatinin delilini vermek için Şirvan hükümdarının ona sunduğu hediyeler.- İlim ve din adamlarına saygı yolundaki öğretilerinin örneği.- Şiraz'da kendisine gösterilen tazimler.- Herzem'in payitahtını uğrattığı âkibet- Birliklerini teftiş ediyor.-Toktamış'a karşı kazandığı zaferden sonra verdiği ziyafetin ihtişamı., Kaatillere uyguladığı katliâm.- Galib olarak Şiraz'a giriyor.- Bağdad fethi.-Kendisinin bizzat meşgul olduğu ordudaki temizlik.- Ele geçirip hâkimi olamadığı şehirler.- Karakterini oluşturan özellikler.- Hakimi olduğu yeni ülkeler.-Mingoel dağlarında kutladığı bayramlar. Toktamış ile kesin savaşı.- Savaş dönüşünde kadın ve çocuklarının ziyâfetleri.- Pâyitahtında kendisini verdiği çalışmalar.- İmparatorluğun işlerine dikkat gösteriyor.-Yeniden evlenmesi.- Yeni kansına verdiği hediye; nikâhlı kanlarının sayısı.- Fethine giriştiği ülke.-Esirkrden kurtulmak için emrettiği korkunç katliâm.- Bu olay üzerinde yıldızbilimcilerin kehânetlerine verdiği cevap.- Yenilmiş milletlere karşı davranışı.-Hindistan'dan oanatçı işçileri ve sanat eserlerini çekiyor; niçin? - Kutsal nehre tapanlara karşı zalimliği; savaşı sona erdiren büyük av.- Onu imparatorluğunun batısına yönelten sebep.- Gürcistan hükümdarı-riyle yaptığı savaşta kullandığı acâib vasita.- Yıldırım Bâyezid'e gönderdiği elçilik heyeti; elçilerinin . kabul edilme tarzı.- Gelip Sivas'ı muhasara ediyor.- Bu şehir halkına reva gördüğü korkunç katliâm.- Tatar fâtihinin Mısır sultanına karşı beslediği kötü niyetler. Halep

surları önünde verdiği savaş.- Şehir halkına karşı zulmü.- Şehrin fıkıh ve hukuk bilgin-leriyle konuşması.- Farauc'un ona karşı giriştiği öldürtme teşebbüsü; bu hükümdara teklif ettiği barışın şartları.- Şam'ın muhasarası esnasında ziyaret ettiği mezar; Bu şehir halkının kendisine gönderdiği şeyh ve bilginlerden oluşan temsilcileri karşılaması.- Yağma yapılmaması teminatını vermek için istediği meblağ; bu haracı almak için kullandığı vasıta.- Mardin hükümdarına gönderdiği teslim uyarısı; bu hükümdarın cevabı.-Bağ-dad muhasarası.- Bâyezid'in elçilerini kabul ettiği ordugah.- Bunları kabule zorladığı şartlar.-Bâyezid'le savaşmaktaki tereddütü.- Onu zaferden yana ümitlendiren olaylar.-Bâyezid'le mücâdelesinin başlangıcı.- Bu hükümdarın ona gönderdiği mektubun ruhu.- Bu konuda Timur'un öfkesi.-Bâyezid'in ordusunu zayıf düşürmek için kullandığı vasıta.- Kendi ordusu sayıca ne kadardı? - Bir meydan savaşı için hazırlıkları.-Savaş yapıldığı yer.- Bu vesileyle Timur'un oğul ve torunlarının sayılması.- Savaş üzerine ayrıntılı bilgi., Timur açısından savaşın sonucu.- Esiri Bâyezid'e karşı Timur'un karşılama tarzı.- Fetihlerinin sonu.-Bâyezid'e karşı hazırlıklarını değiştiren şartlar.- Bu hükümdar ile konuşmaları; Timur'un fizik Çirkinliği.- Ölümü dönemi.- Bâyezid

ve Karaman Beylerine karşı davranışı.- Osmanlı devletine karşı politikasının ruhu.- İzmir'in muhasarası.-Timur'un yakıp yıktığı ülke.-Şehirlerini kurtarmak için kendisine ricaya gelen bir çocuk topluluğuna karşı kendisini suçlu düşüren zâlimce davranışı.- Samar-kand'a dönüşü.- Ailesi ferdlerinden birini kaybetmesi.- Bu vesileyle söylediği sözler.- Bâyezid'den sonra ne kadar hayatta kaldı? Sa-markand'de yeniden güzelleştirdiği muhteşem saray.- Kanighul ovasında kutladığı düğün şenlikleri.-Çin'i istilâ etmek taşanları kuruyor; ölümü; o sıradaki yaşı; saltanat süresi; çocuklarının ve torunlarının sayısı., Zürriyeti üzerine aydınlatıcı bilgi.- Bu hükümdarın ülkesini çalkantılar içinde bırakan kargaşalıklar, cild I.

Timur Kazık, Bkz. Halil Paşa (Sivas beylerbeyi).

Timurtaş (ailesi). Şöhreti ve aileyi oluşturan üyeler üzerine aydınlatıcı bilgi, cild II.

Timurtaş (I. Muradın kumandanı, Paşa).- Babası kimdi? - Osmanlıların başlıkları üzerindeki tesiri.-Türkler tarafından Avrupa'da yapılan fetihlerdeki payı.- Beylerbeyliğine atanıyor.-Makedonya'ya giriyor.- Anadolu'da Karaman üzerine gitmek emrini ahyor.-Savaş sırasındaki davranışı; karşılığında I. Murad'ın onu mükâfatlandırması.-Taht kavgası sürdüren âsi şehzade Alâeddin tarafından esir ediliyor.- Bu şehzadeden aldığı intikam.-

Fetihlerini Anadolu'da sürdürüyor.- Timur'un eline esir düşüyor. - Bu hükümdar tarafından gördüğü muamele.- Yaptırdığı köprü.- İsa Çelebi'yi desteklemesi., Ölümü.- Mezarının bulunduğu yer.- Adına bağlı olan zafer; Yıldırım Bâyezid'in esaret ve ölümünden sonraki Fetret (saltanat fasılası dönemi) sırasında sahip bulunduğu nüfuz, cild I, II.

Toci (Carlo). Frank prensleri içinde despot unvanını alan ilk asil; kendisinden sonraki ahfadı, cild II.

Toekoeli (Macar âsilerin başı).-1677'de kendisine karşı Bâb-ı Âlî'ye yapılan şikâyetler.- Aynı dönemde İstanbul'a gönderdiği bir temsilciler heyeti.- Avusturya'da uyandırdığı endişe.- Dâvasını özetleyen cümlesi (dövizi).- 1682'de Sullan'm himâyesi altına giriyor; aldığı unvan; ihtirasının hedefi.-Veziriâzam'a gönderdiği övücü, yaltaklanıcı mektup.-Vatandaş Zriny'nin kızıyla evleniyor.- Buda valisinin şahsında bulunduğu kudretli yardımcı.- Fulek'de Orta Macaristan kralı ilân ediliyor.- Sultan tarafından verilen ve bu durumu tasdik eden berat.- Fulek valisi Kohraym'nin ona gönderdiği kınama mektubu.- Güttüğü politika. -Parlak bir şekilde Essek şehrine giriyor.- Orada yukarı Macaristan kralı olarak yerleşiyor.- Viyana üzerine yürüyen Türk ordusuyla birleşiyor.- Savaş sırasındaki davranışı.- Türk ordusuna verdiği birlikler.- Kötü niyet davranışı olarak Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın ona karşı vaziyet alışı.- Veziriazam ve serdar Paşanın emriyle mâruz kaldığı muamele.- Onu bir mahkûmiyetten kurtaran şartlar.-Kendisine verilen görev.- Türk ordusunun bozularak çekilmesinden sonra Avusturyalıların Munkacs şehrinde ele geçirdikleri bu hükümdara ait eşya.- Belgrad savunması görevi verilen Yeğen Osn,an Paşa ile kaçıyor.-1689'da Viya-na'da toplanan konferansta hak-

kindaki tartışma.- Avusturyalılara karşı Zernesch yalanında kazandığı savaş.- Bu savaşta eline esir düşen Hoesler ile Doria'nın serbest bırakılmaları konusunda karısına yazdığı mektup. Sultan II. Süleyman tarafından Transilvanya prensi ilân ediliyor.- İstanbul'a gitmek üzere Belgrad'dan ayrılıyor. -Sultan II. Mustafa'ya Zenta savaşı sırasındaki tavsiyesi., Karlofça barış anlaşmasında yer alan onunla alâkalı madde (1699da), cilt XII.

Toeroek (Valentin). Müebbed hapse mahkûm olması; dinine bağlılığı, cild V.

Tomruk, Bkz. Toğrul Bey.

Toğrul Bey (İran selçuklu hükümdarı).- Hükümdarlık teselsülü; hayatını damgalayan hareketler.-Halife Kaim-Biemrullah'dan aldığı unvan; tahta

çıkma töreni hakkında ayrıntılı bilgi.- İmzaladığı ittifak anlaşması; ölümü, cild I.

Toğrul Bin Küicarslan (Erzurum beyi). Yeğeni Azeddin Keyka-vus ile giriştiği mücâdele; bu hükümdarın onu uğrattığı âkibet, elidi.

Tokat (Anadolu şehri). Savaş sonrasında terkedildiği dehşetler, cîd III.

Toktamış (Kıpçak Tatarları hanı).-Kendilerine sığınma hakkı verdiği Tatar valileri; Timur'un bu hükümdara borçlu bulunduğu hizmetler.- Aralarındaki savaşın sebebi.- Timur'a gönderdiği elçilik heyeti.- Çarpışmaların başlaması.-İmparatorun ordularının önünden kaçışı.- Şirvan'ı istilâsı., Timur'dan aldığı mektup.- Bu hükümdara karşı savaşının sonucu.- Toktamış üzerine U. rihî ve biyografik ayrıntılı bilgi, cila III.

Tokmakhan (İran elçisi). III. M ura d katındaki görevi; huzura kabulü üzerine ayrıntılı bilgi, cild VII.

Tokmak Hisarı. Bu ada bağlanan ahvâl ve şartlar, cild III.

Tolstoi (kont; Rusya'nın İstanbul elçisi).- Çarın birliklerinin Boğ-dan'a akın hareketinde bulunmaları üzerine Osmanlı hükümetinin takındığı hor görme tavrı.- Barış anlaşmasının yenilenmesi konusunda görüşmelerinin sonucu.-Yedikule zindanlarında hapsedilmesi.- Yeniden hapsedilmesini gerektiren şartlar, cild XIII.

Tomorî (Paul; keşiş). Mohaç meydan muharebesinde Osmanlılara karşı davranışı, cild V.

Tomza (despot Basilicus'un eski anbarlar kâhyası).- Kendisini geçici olarak Eflâk tahtına çıkaran isyan).- Bâb-ı Âlî onun bu durumunu tasdik etmiyor, cild VI.

Topal Mehmed Paşa (Hamid sancakbeyi).- Katırcıoğlu'na karşı kazandığı zafer.- Azledildiği vali-1 ik.-Lâkabı nasıl konmuştu? Kap-dan-ı deryalık makamında yerine atandığı kişi.- Çanakkale'den dışarıya çıktığı donanma.- Lemnos'a karşı idare ettiği sefer; Bu muhasara sırasında yaralanıyor.- Azledilmesi; niçin? -Uğradığı âkibet, cild X.

Topal Osman, Bkz. Osman (Topal).

Tora (Cengiz Han kanunu). Timur'un bu kanuna karşı aşın beğenme ve takdiri, cild II.

Torak Mehmed (Kapdan-ı derya).- Bu makamda yerine atandığı kişi.- Azli.- Öldüğü yer, cild

XV.

Torgud (Turgud).- Menşei; bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi.-Zaptettiği şehir.- Charles-Quint'le savaşı. İstanbul'a çağrılıyor; Niçin? Kendisini tehdit

eden cezadan kaçma karan.- Kanunî Sultan Süleyman tarafından affediliyor; bu hükümdann ona vaadi.- Hayâl kı-nkhğı.- Trablus'un zaptından sonraki seferleri hakkında rapor; Trablus Beylerbeyliğine atanıyor; hangi vesileyle? - Malta muhasarasına katılması.- Ölümü, cild VI.

Tordiller (aşireti). Yeğen Osman Paşa idaresi dönemindeki isyan, cild XII.

Torlak Hu-Kemal (Yahudi dönmesi).- I. Mehmedin saltanatı döneminde dinî bir isyanda oynadığı rol.- Doktrini üzerine düşünceler.-Çarptıldığı ceza, cild II.

Toht (Michel).- Szeğeddin'i zaptetmeye çalışıyor.- Ali Paşa tarafından yenilgiye uğratılıyor., Teşvar kalesine yiyecek sokmak için giriştiği teşebbüslerin başarısızlığı, cild VI.

Totleben (Rus generali). 1769'da Rusya'nın Türkiye'ye karşı savaşında oynadığı rol, cild XVI.

Tott (baron de; süvari birliği generalinin oğlu).-Kayınbabası tarafından İstanbul'a gönderiliyor. -Karadeniz'den açılacak bir kanaldaki yardımcılığı.- Hatıratında bu kanalı açmakla görevlendirilen mühendisler hakkında belirttiği kanaat.-Kırım hânının yanında yaptığı görev.- Rusya'ya karşı bir Kırım seferini tasviri; bu seferdeki rolü.- Çanakkale Boğazı'nın savunmasına memur ediliyor.- Osmanlı topçuluğunda malzeme bakımından gerçekleştirdiği değişiklik, cild XVI.

Tot (Fransa hizmetinde tugay kumandanı general). Mensub bulunduğu ülke; ölümü; oğlu tarafından kaleme alınmış ünlü hatırat, cild XVI.

Tükelhamm (Timur'un dokuzuncu kansı). Kocasının kendisine hediye ettiği bahçe, cild II.

Tulün (hanedanı). Menşei; hanedanının kuruluşu ve sonu, cild I.

Tuman Ağa (Timur'un kansı).-Kocasının ona verdiği aşk delili, cild II.

Tumanbay (Memluklann sultanı).- Bu hükmüdünn özellikleri; sultan seçildiği şartlar.-Yavuz Sultan Selim'e karşı yaptığı savaşta sahte hazırlıklar; niçin? Çarpışmada gösterdiği cesaret; bu çarpışmanın sonucu.- Kahire Osmanlı garnizonuna nasıl baskın yaptı? -Memluklarıyla birlikte iltica ettiği yer; Vustaniye adasında Selim'e hücumu tasarlıyor. Ona ihanet eden kişiler.- Cenim Seyfi'den gelen meydan okumayı kabul etmesi.- Bu vesileyle Osmanlılara karşı elde ettiği üstünlük.- İçinde bulunduğu şahsî durum. Ehramlara doğru geri çekiliyor.-Burada kaleme aldığı mersiye.- Garip bir mücâdeleye tahrik ediliyor; kim tarafından? Hasımına karşı gösterdiği merdçe davranış.- Yanında bir sığınma yeri, aradığı klşi.-Selim'in eline nasıl

düşüyor.-Bu hükümdarla konuşması.- Mahkum edildiği ceza; niçin?

Tumanlar (askerî birlikler). Bu birliklerin kaç askerden oluştuğu, cild II.

Turakhan (Rumeli beylerbeyi). -II. Muradın Hexamilon'u muhasara etmek kararını vermesindeki

tesiri.- Ona karşı Sultanın duyduğu öfke: niçin? Kendisine isnad edilen zulüm hareketi.-Peloponese'da savaş tahribatına sebep oluyor.- Corinthe (Korint)'de giriştiği geçici icraat.- Thebes şehri konusunda Bizans imparatoru Constantin'in elçisine verdiği cevap.-Macarların millî kahramanı ve II. Murad'ın can düşmanı. Hun-yad'la yapılan savaşda uyguladığı manevra.- Arnavutluk halkının başkaldırmasını yatıştırma başan-sında karşılaştığı güçlükler.-Kos-tantaniyye muhasarasına girişeceği sırada Sultan Mehmed'in kendisini görevlendirdiği akın hareketi., Arnavutlara karşı savaşan Peloponese do spotları Paleologue'lara yardımı.-Hexamili-on'da kazandığı zafer, cild II, m.

Türkan (Türkan) Hflun (Melek Şah'ın kansı). Entrikalan, cild I.

Tursun (Karasi hükümdarının oğlu).-Yaptırdığı sarayı; tahta geçmesi için yardımını kazanmak üzere Orhan Gazi'ye vaadde bulunması.- Tursun (Dursun)'un bahtsız sonu, cild I.

Tursun (Dursun) Mehmed Paya (Anadolu müfettişi). Suriye aşiretleri arasında çıkan kargaşalıkları yatıştırıyor.cild XII.

Tutuş (Melek Şâh'ın kardeşi). Kurucusu olduğu hanedan, cild I.

Tuz (Asya şehri). Lakabının mânâsı; bu şehirde mezarlar bulunan ünlü kişiler, cild n.

Tuzukfit Timur'un

kanunnâmesi). Bu kitapta bulunan kanunlar üzerine düşünceler, cild II.

Toii Mehmed Paşa (Kars valisi).- Hacı Mehmed Paşa'nın kumandasındaki savaşa katılıyor.-

Muhafazası kendisine bırakılan şehir.- Uğradığı hezimet; idamı; niçin? Cild XVI.

Türk İmparatorluğu Barış Anlaşmaları.- Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa diplomatik münasebetleri bakımından Sitvatorok barış anlaşmasının önemi.- Vasvar barış anlaşması hakkında ayrıntılı bilgi.- Bu anlaşmanın elçilikler teşrifatı üzerindeki tesiri.- Belgrad anlaşmasına vücut veren müzâkereler üzerine ayrıntılı bilgi (tarih: 1739).-Bâb-ı Alî ile İsveç arasında savunma ve saldırı ittifakı anlaşması.- 1740'da Bâb-ı Âlî'nin Napoli ile imzalamaya razı olduğu dostluk anlaşması.- Türkiye ile Fransa arasındaki

dostluk ve ticarî münasebetleri düzenleyen anlaşmanın borçlu bulunduğu elçi.- III. Mustafa saltanatı döneminde, Osmanlı İmparatorluğu arasında kararlaştırılan anlaşmanın mâhiyeti.- 1761'de Prusya kralı II. Frederic'le Bâb-ı Âli arasında imzalanan anlaşmanın konusu.-Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile gizli bir yardım anlaşması imzalamış olmasını borçlu bulunduğu elçiler.- Bu anlaşmanın konusu.- Rusya çaricesi Katheri-ne'in bundan duyduğu endişe.-Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanan Kaynarca anlaşmasının muhtevası.- Bu anlaşmanın Bâb-ı Âli aleyhine elverişlikleri üzerine düşünceler.- Ek maddeler.- İmparatorluğun kuruluşundan 1774 tarihine kadar Osmanlı hükümdarları tarafından imzalanan barış ve ticaret anlaşmaları üzerine aydınlatıcı bilgi, cild VIII, XI, XV, XVI, XVII.

Tranquillius Andronicus (Ferdinand I m elçisi).-Kanunî Sultan Süleyman katında müzâkerelerle

görevlendirilmesi; bu konuda toplantı.- Teşebbüsünün başarısızlığı, cildV.

Transilvanya.- 1542de bu ülkeye sahip olan hükümdar.- Ülkenin içinde çalkalandığı mücadele ve entrikalar.- Ülkenin Osmanlı imparatorluğu'na Ödediği yıllık verginin III. Muradın saltanatı döneminde arttırılması.- Bâb-ı Âli ile münasebetleri.- Onu Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinden ayıran ahvâl ve şartlar.- Sitvatorok anlaşmasından Karlofça başına kadar Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasındaki diplomatik münasebetlere konu teşkil etmesi.-Rakoczy'nin azledilmesinden sonra Kırım hanının ülkeyi istilâsı. -Transilvanya devletinin bir paşalık (valilik) haline getirilmesinin düşünüldüğü dönem.- Transilvanya temsilcilerine İstanbul'a gittiklerinde yapılan muamele; niçin? Kralı Toekoeli Veziriâzam'da hoşnutsuzluk uyandırıyor; Veziriâzam Kara İbrahim Paşa'mn hoşnutsuzluğu son haddine varıyor.-Transilvanya'nın Osmanlı hâkimiyetinden kurtulma çabalarına girdiği dönem.- Transilvanya'yı Sul-tan'ın hâkimiyeti altına sokmayı konu alan diplomatik müzâkereler.- Bâb-ı Âli'ye ödenen yıllık verginin azaltılmasıyla alâkalı 1687 tarihli anlaşma.- Karlofça anlaşmasıyla bu ülkede hakimiyet sahibi devlet değişiyor, cild V, VI, VII, VIII, XI, XII.

Trâbizonde (imparatorluğu).-Bu konuda ayrıntılı tarihî bilgi., II. Mehmed'in bu ülke halkına muamelesi, cild III.

Trevisani (Melchior; Venedik amirali).- Modon şehrinde muhasara altında kalanlara vermek için gayret sarfettiği yardım; bu şehir için gayretlerinin sonucu.- Ölümü, cild IV.

Tripoli (Trablus) (Afrika şehri).-Bu şehir hakkında ayrıntılı tarihi bilgi.-

Osmanlı toprakları içine alınıyor; kim tarafından? Akdeniz'i güvensizlik içinde bırakan korsanlığa yuvalık etmesi, cild VI.

Trzebinski (Alexandre; Polonya kralı Vladislav'ın elçisi). IV. Murad katında vazife veriyor; elde ettiği netice, cild IX.

Ts eh aldırın (Çaldırın ovası) Burası I. Selim tarafından Şah İsmail'e karşı verilen meydan savaşı hakkında ayrıntılı bilgi, cild IV.

Tschalicızade (Çalıcızâde) {Di-yarbakir beylerbeyi).-Husrev Paşa'nın İran seferinde muhafazasına bırakılan geçit.-Hazu Beyi'nin davranışı hakkında Veziriâzam'a şikâyetleri, kendisi hakkında gelen idam kararı; niçin? Cild IX.

Tschahk (Çalık) (Yeniçeriağası).- II. Mustafa'yı tahttan indiren ihtilâldeki rolü.- III. Ahmed şerefine tertiplendiği ziyafet; bu vesileyle açığa vurduğu ihtiras.- Düşüşünü hızlandıran sebep.-Sultan'm ondan kurtulma tarzı, cild XIII.

Tschaousch (Çavuş).- Doğulularda bu görev üzerine düşünceler.- Görevin eskiliği.- İngiltere'deki «usler» göreviyle münasebeti, cild I.

Çelik Mehmed Paşa (Çerde-ci).- Aydın vergi toplayıcılığına (muhasıl) atanıyor.- Hac emiri makamına yükselmesi, cild XVI.

Tschendereli (Ç en dereli) ailesi. Şöhreti ve aileyi oluşturan kişiler üzerine ayrıntılı bilgi, cild II.

Tscherkes (Çerkes) Mehmed (eski Memluk beyi).- Viyana'ya seyahati Avusturya devleti için can sıkıcı oluyor; hakkında verilen idam hükmü.- Mısır valisiyle gizli haberleşmesi.- İsyanından sonra Kahire'de cereyan eden mücâdele.-Kaçıp sığındığı yer, cild XIV.

Tscherkesler (Kabarta Çerkes-leri).- İşgal ettikleri toprak; Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında anlaşmazlık konusu oluyorlar. -Menselleri üzerine aydınlatıcı bilgi, cild XIV.

Tscheschme (Çeşme) (deniz savaşı).- Osmanlı ve Rus donanmalarının durumu; iki donanmanın savaşması; savaşın neticesi, cild XVI.

Tscheşetci (Çeşetçi) (yeniçeriağası). IV. Murad saltanatı döneminde atandığı valilik, cild K.

Tschetedji (Çeteci) Y*f en Hasan (Chocim kumandanı!.- Rusya'nın Bâb-ı Âlî ile savaşında aldığı yardım (176Ö'da).- Ölümü, cild XVI.

Tschoban (Çoban) (bu addaki hanedanın kurucusu). Bu konuda ayrıntılı bilgi, cild I.

Tschoban (Çoban) Giray, Bkz. Ghiray-Çoban.

Tschorlulu Ali Paşa (cam i i).-İnşâ edildiği dönem; kim tarafından?

İnşaat yerinde daha önce bulunan imalathane, cild XVIII.

Tunus (saltanat naipliği).-Kanunî Sultan Süleyman'ın bu devlet hakkındaki projeleri; bu ülke üzerinde saltanat süren hanedan.- Avrupa devletleriyle imzaladığı anlaşmalar, cild V, IX.

Tunus (Şehri).- Barbaros Hay-reddin Paşa hâkimiyetine giriyor; Charles-Quint tarafından muhasarası.- 1695de Cezayir ve Trablus gemilerinden oluşan bir donanma tarafından muhasara ediliyor, cild V, XII.

Türkmenler.- Bu adı alan halk; göç ettiği ülke; uğradığı bölünme. - Neşri'ye göre Türkmen kelimesinin oluşması, cild I. - Bkz. Türkler.

Türkopols.- Bu ad verilen askerî birlik.- Bizans imparatorunun Katalanlar ve Türkmenlerle yaptığı bir savaşdaki davranışları, cild I.

Türkler.- Menşeleri üzerine görüşler.- Bizanslılar onları nasıl adlandırıyorlardı? - Çinliler tarafından onlara verilen ad.- Yerleştikleri ülkeler.- Eski tarihleri hakkında ayrıntılı bilgi. İslâmiyeti kabul etmeleri.- Bu topluluğun yaptığı savaşların kronolojisi.- Donanmalarının Akdeniz'in birçok adalarına inmesi.- Kendilerini barış içinde yaşatmanın bedeli olarak onyedinci asra kadar hristiyan hükümdarlardan vergi talebinde bulunmaları.- Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa'nın harekâtına kadar bütün geçmiş zamanlarda Avrupa'ya inişlerinin tarih ve tarihçesi.- Avrupa'ya geçen çeşitli ırklar.- Bayraklarında ve şeflerinin çadırı önündeki flamalarda kullandıkları alâmet ve işaretler.- Macarlarda uyandırdıkları dehşet duygusu.-Muhasele topçuluğunu kullanmaya başladıkları dönem.- İlk defa Tagliamento kıyılarında göründükleri yıllar.- Transilvanya'yı istilâ ediyorlar.- Birçok defa Styrie'ye giriyorlar.- Kumandası altında Napoli krallığı kenarlarına kadar indikleri hükümdar.- II. Bâyezid döneminde, Suriye ve Ca-rinthie'de giriştikleri öldürme olayları.- HrisUyanların onları uğrattıkları yenilgi.- 1496'da zaptettikleri hisarlar; müteakib yıl Dal-

maçya' da meydana getirdikleri tahribat. Avusturya, Macaristan, Transilvanya ve Polonya seferlerinin tablosu.- II. Bâyezid saltanatı dönemindeki örf ve âdetleri üzerine düşünceler.-Yavuz Sultan Selim dönemindeki İran savaşından elde ettikleri neticeler, cild, I, II, III, IV.

Türkler (imparatorluğu), - Bkz. Osmanlı (imparatorluğu).-

Türkistan.- Hudutları; bütün zamanlarda bu ülkenin şöhretli olmasının sebepleri.- Hudutları içinde yaşayanların örf ve âdetleri.- Eski İranlıların ona verdikleri ad, cild I.

Türkiye, Bkz. Osmanlı (imparatorluğu).

U.

Ulefeld (kont; Avusturya'nın İstanbul elçisi).- İstanbul'da karşılaşma tarzı.- Hükümetinden almış olduğu talimatının konusu. -Mâiyyetini oluşturan görevlilerden en önemlilerinin adları.- Belgrad anlaşmasında kararlaştırılan sınırların tesbitinde Türklerin iddialarıyla onu düşürdükleri güç durum, cild XV.

Ungern (Rus generali). Türklere karşı açılan 1773 seferinde davranışı, cild XVI.

Uracontes (Croia kumandanı). Kalenin savunması işini başardı, cild II.

Urbain V. (papa).- Gönderdiği bir bildiriyle hristiyanlara İsa'ya inanmayanlara karşı bir haçlı seferine çağırıyor.-Jean Paleologue'la bir ittifak anlaşması imzalıyor, cild I.

Uzciezko. - (Polonya şehri). Bu şehrin yakınında Kırım Tatarları Polonya'ya karşı savaş kaybettiler, cild XII.

Us koklar.- Bu halk hakkında ayrıntılı bilgi.- Venedik ve Dalmaçya sınırlarında eşkiyalık yapıyorlar.- Korsanlıklarının I. Ahmed saltanatı döneminde devamı, cild VII, VIII.

V.

Valachie (Eflâk).- Sultanların kendilerini bu prensliğin sahibi olarak gördükleri dönem.-Kanunî Sultan Süleyman döneminde bu ülkede cereyan eden hâdiseler.-Ülke maceracı yabancıların entrikalarına ve vezirlerin açgözlülüklerine bırakılıyor.- Bu prensliğin Ra-dul tarafından satın alındığı fiyat, cild III, V, IX, XI.

Vassili, Bkz. Wassillî.

Venedik (Cumhuriyeti).- Bu devletle Osmanlı imparatorluğu tarihlerinin münasebeti., İlk defa bir Türk hükümdarıyla yapılan müzâkereler; bu devlet tarafından Osmanlılarla ilk defa imzalanan anlaşma., I. Mehmed'in bu devlete karşı taahhüde girmesi.- Osmanlı imparatorluğu "yla münasebetlerini kesmesini gerektiren sebebler.- Bu milletle imzaladığı yeni anlaşma.-Thessalanie'in hükümlerini kazanıyor.- Bu hareketle II. Murad'm öfkesini uyandırması. -İkinci Mehmed'le yaptığı anlaşma. -Bu cumhuriyetin Bâb-ı Âlî ile savaşa girmesi sebebi.- Çarpışmaların tarihçesi.- Uzun Hasan'a yaptığı yardım. Venedik cumhuriyeti ile Bâb-ı Ali arasındaki müzakerelerin neticesi. Müzakerelerin yeniden başladığı dönem. Çarpışmaların yeniden başlaması.- Türklerin Fri-oul'u istilâlarıyla Venedik cumhu-

riyetini tehdit eden tehlike.- Banşı elde etmiş olmak için Venedik'in Bâb-ı Âlî'ye vermeğe razı olduğu tâviz.- Şartlar Venedik'i buna zorluyor.,

Scutari ve arazisini II. Meh-med'e teslim anlaşmasını imzaladığı dönem.- Bu anlaşmanın Vene-dik'e kabul ettirdiği şartlar.- Venedik'in yine anlaşmadan yararlanarak elde ettiği telâfi.- Bu dönemden itibaren Venedik cumhuriyeti-nin politikası.- n. Mehmed'in Napoli kıyılarını istilâ kararına iştiraki.- Tahta çıkışında II. Bâyezid katında giriştiği teşebbüs.- Bu hükümdarla imzaladığı anlaşma.- 1497'ye doğru Bâb-ı Âlî ile arasında çıkan savaşın menşei.- 1498'de onu tehdit eden düşmanlar.- Elçisinin Bâyezid tarafından baş tan savar şekilde gördüğü muamele.- Venedik'in savaş ihtimâline karşı hazırladığı donanma.-Lepanto'n un teslimiyle uğradığı kayıp; Venedik için telâfi yerine geçen fetih.- Bâb-ı Âlî'ye karşı yardım istediği devletler; papanın bu talebe verdiği cevap.- Bâb-ı Âlî'ye karşı VI. Alexandre ile Macaristan kralı arasında oluşturduğu savunma hattı.- Macaristan'la yaptığı anlaşma.- Venedik cumhuriyetinin çeşitli dönemlerde Mısır'la ticarî münasebetlerini gösteren vesikalar.-Kanunî Sultan Süleyman ile münasebetlerinin durumu.- Bu hükümdar tarafından Rodos'un fethedilmesi nasıl karşı-landı?-Tunus devlet nâibleriyle imzaladığı anlaşmalar.- Sultan ib-rahim'in ölümünden sonra Bâb-ı Âlî ile münasebetlerinde ortaya çıkan değişiklik.-1. Süleyman'ın Venedik cumhuriyetine karşı savaşlarının başlaması.- Savaş konulan üzerine ayrıntılı bilgi.- Venedik cumhuriyetine savaşın sona ermesi İmkanını sağlayan şartlar. 1569'da tersanesinde çıkan yangının sebep olduğu cesaret kinci durum.- II. Selimle arasında savaşa yol açan sebebler.- Türklere karşı yapılan Lepanto deniz savaşına hâtıra olarak verdiği ehemmiyet.-Bu olaylardan sonra Bâb-ı Âlî ile giriştiği müzâkerler.- Osmanlı İmparatorluğu İle imzaladığı barış anlaşması.- Sultan III. Murad'la münasebetleri.-Tahta çıkışı münasebetiyle III. Mehmed'e gönderdiği elçilik heyeti.- Denizcilik, ticaret ve Venedik konsoloslukları lehinde Bâb-ı Âlî'den elde ettiği imparatorluk beratı.- Bu İki devletin ara-larında teati ettikleri mektuplar.-Venedik cumhuriyeti ile Sultan tb-rahimin arasında savaşa yol açan hal ve şartlar., Girit ve Dalmaç-ya'da Bâb-ı Âlî'ye karşı savaş durumunu sürdürüyor.- Venedik cumhuriyetine Osmanlı imparatorluğuna yeni barış tekliflerinde bulunmasını gerektiren sebebler.- Bu konuda gerçekleştirilen münasebetler,- Girit savaşının devamı.- Kandiye'nin düşmesinden sonra belirlenen teslim şartları.- Avusturya ye Polonya ittifakı içinde Bâb-ı Âlî'ye savaş ilânı.- Venedik ordulan basan kazanıyor.- Negro-pont saldırısında olduğu gibi, Selanik önünde ve Kandiye'de yenilgiye uğruyor.- Belgrad'ın alınmasından sonra Türkler tarafından talep edilen banş anlaşması için 1689'da Viyana'da toplanan

kongrede yer alıyor.- 1692'de AvusLurya imparatoru tarafından ileri sürülen baş teklifleri vesilesiyle Bâb-ı Âlî'nin karşısına birtakım iddialar çıkarması.- 1694'de Türklerin elindeki Kios adasını zaptediyor.-Karlofça baş konferansında yer alıyor.- Bu anlaşmaya dayanarak kazançlar elde ediyor.- Anlaşmada onu gözeten madde-

ler.- Uymak zorunda olduğu şartlar.- III. Ahmed saltanatı döneminde onu Bâb-ı Âlî ile savaş hâline getiren şartlar.- Muhasemât üzerine ayrıntılı bilgi; Bunlann elde ettikleri neticeler.- Prens Eugene'in kazandığı zaferden sağladığı avantajlar.- Bâb-ı Âli ile yaptığı son anlaşma.- Venedik Körfezi'nde seyreden gemilerden alman geçiş vergisinin Ragusa cumhuriyeti gemilerine de uygulanması yüzünden Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik cumhuriyeti münasebetlerinde güçlüklerle karşılaşılması.- Sussar adasında imzalanan anlaşmanın yenilenmesi, cild I, II, III, IV, V.VI.VII, VIII, X, XI, XIII, XRV,XV.

Venedik (bu addaki cumhuriyetin payitahtı).- Frioul'e giren Türklere karşı bu şehirden bir çok birlikler gönderildi; Türkler Ömer Bey kumandasındaydı.- Veba hastalığının şehirdeki tahribatı, cild III.

Venedikliler.- Mehmed Paşa'ya karşı Hexamilon savunmasındaki davranışlan., II. Bâyezid'in yaptırdığı gemileri yaktıkları yıllar.- Kib-ns'ın bellibaşlı şehirlerinde binalar sahibi olmaya başladıkları dönemler., Kendilerine bu şehirlerde imtiyazlar tanıyan anlaşma, cild m, IV, VI,

Vergennes (kont; Fransa'nın İstanbul elçisi).-Hükümeti adına III. Mustafa'ya tebrik mektuplan sunması.- Karadeniz'den açılacak bir kanalın çalışmalarına katılıyor., Hıristiyan esirler tarafından zaptedilen bir bayrağı ve amiral gemisini III. Mustafa'ya iade ettiriyor.- Rexin'in Bâb-ı Alî ile Prusya arasında bir saldırı ve savunma anlaşması gerçekleştirme görevine engel oluyor.- Bâb-ı Âliye Polonya lehinde bir memorandum veriyor; Branicki ile bu vesileyle mektuplaşması, cild XVI.

Veteranî (Avusturyalı general).-Hal ve şartlar, Orsoya'nın üstünde, altı fersah mesefede, Drava nehrinin sol kıyısında bulunan bir mağaraya onun adım verdirdi.,Hayatını kaybettiği savaş, cild XII.

Viye (ViyanaJ.-Kanunî Sultan Süleyman'ın 1529'da şehrin surları önüne gelişi; Türklerin ordugâhının görüntüsüne bir göz atış.- Muhasara altındaki birliklerin savaş düzeni.- Kuvvetlerinin durumu; aldıkları tedbirler.- Şehrin dayandığı muhasara hakkında ayrıntılı bilgi.- Türklerin çekilmesi sırasında Viyanah halkın sevinci.-Muhasaranın sürdüğü zaman.-1683de Osmanlı ordusu Viyana'yı yeniden muhasara ediyor.- garnizonunun önemi.-

Muhasara edenlerin hazırlıkları.- Muhasara edilenlerin hazırlık ve imkânları., Da-yandıklar hücum sayısı.- Muhasara harekâtının sonu hakkında ayrıntılı bilgi.- Şehrin ümitsizliği.-Kurtarmaya gelen Avusturya imparatorluk ordusunun mevcudu ve teşkilâtı.- Türklerin yenilgisi; kurtuluşu.- Fethetmiş olduğu takdirde Veziriazam Kara Mustafa Pa-şa'nın Viyana'ya yapacağı iddia ettiği şey.- Bu şehirde 1689'da toplanan diplomatik konferanslar ve bu konferanslarda Türkiye ile barış konusunun ele alınması.-Avusturya imparatorluk hazinesinde bulunan meraka değer eşya.- Viyana'da hâlâ görülen muhasara yadigârları.- Bu şehir ileri gelenleri ve zenginlerinin vakitlerini nasıl kullandıkları, cüd V, XII, XIII, XVI.

Villeneuve (marki de).- Nemi-dow kongresine dahil olması konusundaki mektubu.-

Hükümetinin verdiği talimatın konusu.- Rusya ile Bâb-ı Âlî arasında anlaşmazlıklar konusunda Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa ile müzâkereleri.- Bâb-ı Âli ile Rusya ve Avusturya arasında barış konusunda toplanan kongrelerde hazır bulunuyor., Sultan'ın ona verdiği hediyeler.- Belgrad anlaşmasının neticesi üzerindeki tesiri.- Osmanlı İmparatorluğu'nda kendisine gösterilen İtibâr.- Bonneval'ın tesirine karşı çıkması; karşılıklı olarak destekledikleri hal ve şartlar., Rusya'dan aldığı nişan ve hediyeler; niçin? Müdâhalesi sonucu gerçekleştirilen Bâb-ı Âlî ile Fransa arasındaki dostluk ve ticaret anlaşması.- Nüfuz ve tesiri azaltan hal ve şart.- Onun yerine göreve gelen kişi, cild XIV, XV.

VUUers de L'Isle-Adam (Rodos şövalyeleri büyük üstadı).-Kanunî Sultan Süleyman adayı muhasarası sırasındaki davranışı.- Rodos'un tesliminden sonra Sultan'la görüşmesi.-Kanunî'nin onu ziyaret etmek büyüklüğünü göstermesi. -Adadan ayrılmadan önce Sultan'a saygılarını arzemesi; gittiği ülke, cild V.

Virmont (kont de; Avusturya'nın İstanbul elçisi).-Viyana'dan hareketi üzerine ayrıntılı bilgi.- İstanbul'da karşılanış tarzı.- Sul-tan'a sunduğu hediyeler.- Bâb-ı Âlî katındaki görevi hakkında hükümetinden aldığı talimatın konusu.-Bâb-ı Âlî katında neticelendirdiği işler, cild XIV.

Vizirler (vezirler).- Görevlerinin tarifi; bu konuda ayrıntılı tarihî bilgi.- Toplantı günleri; bu vesileyle yerine getirilen teşrifat.- Onları belirleyen alâmet ve işaretleri; giysileri; kendilerine ayrılan tahsisat.- Yalnız kendilerinin yararlandıkları imtiyazlar.- Divanda sayılarının sürekli artması, cild III, IX.

Vizirler (büyük) (Veziriazamlar).- Doğulu imparatorlukları tarihi'nin

aynı aileden kişilerin bu makamda birbirlerinin ardından gelmeleri hususunda verdiği örnekler.- Vizir (vezir) kelimesinin mânâsı.- Bu görevleriyle alâkalı tercih sebepleri., Bu makamın kuruluşundan 1497 yılına kadar orada bulunmuş kişilerin sayısı, cild I, IH, IV.

Vladislas (Macaristan ve Polonya kralı).- II. Murad'ın ona teklif ettiği ittifak.-Bu hükümdarın elçilere verdiği cevap.-Sultan'dan Belgrad muhasarasını kaldırması talebinde bulunması.-Bizzat hazır bulunduğu savaş.- II. Murad'la imzaladığı barış anlaşması.- Anlaşmayı ihlâlde gecikmemesi.- Muhasamatın tekrar başlaması., Bu hükümdarın Varna meydan muharebesindeki âkibeti, cild II.

Vladislas (Polonya kralı).- IV. Murad katına gönderdiği elçilik heyeti.- Sultan'm ona savaş ilân etmesi.- Barış için yaptığı hazırlıklar, cild IX.

Vladislas Kanşal (Yaitze valisi). -Yakub'un düello daveti karşısındaki cevap tarzı.- İstilâ ettiği ülke: zaptettiği hisar; Derenc-zeyn'nin ölümüyle yükseldiği makam; Belgrad şehri konusunda uygulanmasını önlediği suikasd, cild IX.

Volhynie Kırım Tatarları tarafından tahribata uğratıldığı dönem, cild XII.
W.

Wadios-Seyl (ovası). Buraya şöhret kazandıran olaylar, cild VII.

Waizen (Macaristan şehri).- Bu kale önünde Türklerin uğradıkları yenilgi.-1685'de şehri zaptediyor-lar, cüd XII.

Wakf (Vakf). Bu kelimenin açıklanması, cild III.

Wakhtang V. (Karthliler hükümdarı).-Tutuklanması; yükseldiği makam.- Haklarını muhafaza için sürdürdüğü mücâdele, cild XIV.

Waldner (Saint-Jean Alman şövalyeleri kumandanı).-Kanunî Sultan Süleyman tarafından Rodos'un muhasarasında Osmanlıların ik hücumuna dayanıyor.- Bu şahıs hakkında ayrıntılı bilgi.- Harekât içindeki davranışı, cild V.

Walerle.- Osmanlı İmparatorluğunda bu isimlendirmeden anlaşılan; kelimenin mânâsı.- Bu adı taşıyan bir kadın sultanın yararlandığı tesir ve nüfuz, cild VIII, X.

Waüde (sultan camii). İnşasının tamamlandığı dönem; hadiresinde bulunan mezarlar, cild XVIII.

Walide (sultan; IV. Mehmed'in gözde kadını).- Menşei; Mehmed'in tahttan indirilmesinden sonra bir yere kapatılarak tecrid edilmesi.-İki oğlunun saltanatı döneminde kullandığı nüfuzu; ölümü dönemi, cild XIII.

Wallis (François Paul de). 1737'de Türklere karşı girişilen seferde,

Avusturya ordusunu Eflâk üzerine yöneltmesi, cild XIV.

Wallis (Olivier; Avusturyalı feldmareşal).- 1738'de Avusturya'nın Türklere karşı açtığı seferde görev alması; 1739'daki seferde kendisine başkomutanlık görevi verilmesi.- 1739'da, Bâb-ı Alî, Avusturya ve Rusya arasında barışı konu alan müzakerelere katılıyor.- Gözden düşüyor; bu şartlar içinde davranışını açıklayıcı mektup, cild XIV.

Walter de Lesle, Bkz. Leslie (Walter de).

Wan (Van) (Anadolu şehri).- Timur ordularına karşı gösterdiği direnç; savunucuların âkibeti. -Tahkimatının sağlamlığı.- Kanunî Sultan Süleyman tarafından muhasarası, cild II, VI.

Wânî (Vâni) Efendi (IV. Meh-med sarayının birinci vaizi).-Şeyhülislam Minkârizâde ile çekişmeleri; hangi konuda? Niteliklerini ortaya koyan aynntılar.-Sultan'm teveccühü ve bundan yararlanması., Yahudilerin islâm olmalarını sağlamak hususunda yararlandığı kişi.- Onunla Panayoti arasındaki dinî tartışma; hangi maksad için? Bir vaazı sırasında dinleyiciler üzerinde oluşturduğu tesir. Sultan hocalığına atanıyor.- Onun tarafından tahrik edilen İstanbul'da yeni şarap içme yasağı.- Cahryn muhasarasında Sancak-ı Şerif Önünde dua etmesi.- Tasavvuf şâirlerine karşı tahrik ettiği taziyik ve taciz hareketleri.- Sultanın oğlunaalfe-benin (elifbanın) ilk dört harfimi öğretiyor.- Viyana muhasarasında hazır bulunmasının tesirsizliği., Ölümü, cild XI. XII.

Warder (Vardar) Ali Paşa (Sivas valisi).- Onu Bâb-ı Âlî'ye karşı isyana sevkeden sebep.-Veziriâzam'ın emirlerine karşı gelmesinde Erzurum valisi Mehmed Paşa'ya verdiği destek.- Üzerine gönderilen Paşalara karşı kazandığı zafer. Bu başarılarından ötürü onu sarhoş eden ihtiras.- Gerçekleri görememesinin sonucu; Ölümü. Cild X.

Wassaf (Vassai) Abdullah, Bkz. Şeyhülislam.

Wassif (Vâsıfl. (Osmanlı imparatorluğu resmî tarihçisi, vakanü-visi).- «Iran Tarihi» adlı eserinin değeri; tarihini Osmanlı İmparatorluğunda edebî kültürün kendi hâline bırakıldığı bir dönemde yazdı.- Şeyhülislâm Âsim Efendi'nin edebi değeri hakkındaki övgüsü.-Reisefendi (Hariciye Nâzın) makamına atanıyor.- Ruslar tarafından esir ediliyor; Rus imparatoriçesi tarafından yazılan mektubu İstanbul'a getiriyor.- Getirildiği yüksek makam.- Feld-mareşal Romanzoff katında kendisine verilen görevin konusu.- Osman Efendi'ye karşı gösterdiği saygı; Osman Efendi'nin Yasincizâde'nin Fokşan kongresindeki davranışı üzerine ona bildirdiği şikâyetler.- Rus Başkomutanıyla görüşmesinin neticesi.- Dönüşünde Veziriazam ona memnuniyetini

bildiriyor.- Bükreş kongresinde yerine getirdiği görevler, cild XVI.

Wassîli (Rusya büyük prensi). -I. Selim'e elçilik heyeti göndermesinin sebebi.- Sultan ile arasında kurulan münasebetler üzerine ayrıntılı bilgi.- Kanunî Sultan Süleyman ile giriştiği müzâkerelerin ba-şarısızlığı.-Kanunî'ye yönelttiği tehditler.- Çar unvanını aldığı dönem, cild IV, V, VI.

Wasletî (Vasletî) (Türk destan şâiri). Yazdığı eser; ölümü, cild XII.

Weimarn (Rus generalı).- Rusya'nın 1769'da Bâb-ı Âlî'ye karşı; savaşında kumanda ettiği ordu: kendisine verilen görev, cild XVI.

Weisî (Veysî) (Osmanlı şâiri). IV. Murad dönemindeki şöhreti. Ölümü; bu şahsiyet üzerine ayrıntılı bilgi, cildVIII, IX.

Weisseman (Rus generalı).-Rusya'nın 1771'de Osmanlılara karşı açtığı savaşdaki rolü.- Bükreş kongresinin dağılmasından sonra tekrar başlayan çarpışma-lardaki davranışı.- Ölümü, cild XVI.

We 1dan zade (Veldanzâde) Mevlâna Ahmed (Ankara kadısı).- Anadolu'da isyan eden Kalende-roğlu'na karşı gösterdiği metanet. -Bu âsiye karşı uyguladığı muhasara, cild VIII.

Weli (Veli) (eski Kapdan-ı derya).-Mısır valiliğine atanıyor; valiliği sırasında ortaya çıkan kargaşalıklar.- Onu suçlayan Hattı Şerif. - Hapsedilmesi; İstanbul'a götürülmesi ve uğradığı âkibet, cild VIII.

We1ieddin (Veliyeddin) (Veziriazam Hekimoğlu Ali Pa-şa'nın kâhyası). Karakteri üzerine düşünceleri; ölümünün sebebi, cild XVI.

Weüyeddin (Veliyeddin) Efendi (eski KadıaskerJ.-Sürgünde bulunduğu Bursa'dan İstanbul'a çağırılması; karakteri üzerine düşünceler.- Şeyhülislâmlık makamına atanması; azledilmesinin sebebi.-Ölümü; kurucusu olduğu kütüphane, cild XVI.

Weli (Veli) Mehmed Kulihan

(İran şahı Tahmasip'in elçisi).- I. Malımud katındaki görevinin konusu.- Götürüldüğü yer, cild XTV.

Weli (Veli) Paşa (Aydın valisi). Âsilere karşı yerine getirdiği görev; Ölümü, cild XV.

Wesprim (Macaristan şehri).-Bu şehre niçin «Beyaz Kaynak» adı verildi; hakkında ayrıntılı bilgi.-Ali Paşa tarafından muhasara edilmesi, cild VI.

Wieleddin (eski Kâhyabey-İç işleri Nâzın). Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'ya yaptığı şaka, cild XV.

Winiawa Leszczyński (Raphael de; Polonya kraliyet başhazine-darı).- İstanbul'da yaptığı elçilik görevi.- Bu şehre ihtişamlı bir alayla girişi.-Sultan tarafından kabul edilmiş tarzı.- Görevinin konusu, Cild XIII.

Wischniakoff (Rusya'nın İstanbul elçisi).- Hükümeti tarafından I. Mahmud katında elçilikle görevlendirilmesi.- Bâb-ı Âlîye sunduğu Rusya ile İran arasındaki münasebetler üzerine bilgi veren Muhtıra.-Veziriazamla yaptığı görüşmeler. -Rusya'ya karşı açılan savaşta Osmanlı ordusuyla bulunmak emrini alıyor. Belgrad anlaşması sırasında hükümetinden Bâb-ı Âlî nez-dinde bulunmakla görevlendirin-yor.-Bâb-ı Âlî ile İsveç arasındaki ittifak konusunda Veziriâzam'a düşüncelerini bildiriyor; ittifakı engelleme teşebbüsleri.- Ölümü, cild XIV, XV.

Wissegrad (Macaristan şehri).-Şehire takılan ve bununla anıldığı lâkab; lâkabın mânâsı; şehir hakkında ayrıntılı bilgi.-Kanunî tarafından muhasara edilmesi, cild V.

Wlad (Eflâk voyvodası).- Kendisine nasıl bir lâkab verildi, niçin? Onu II. Murad'la savaş durumuna getiren sebep.-Bu Osmanlı hükümdarı ile bir anlaşma imzalıyor; Türk birliklerinin başmda girdiği ülke.-Sultan'ın onun hakkındaki niyeti; bunun cezasını nasıl çekiyor.- II. Murad ona eski makamını veriyor.- Türklere karşı savaşa başladığında Macar ordusuna yardımlarda bulunuyor; bu savaş hakkındaki kanaati.-Kendisinin karakterini belirleyen portre.- II. Mehmed'in elçilerine muâmelesi.-II. Mehmed'e karşı giriştiği ilk düşmanlık hareketi.-Sultan'ın ona karşı savaşı.- Geri çekildiği ülke.-Mathias Corvin ona nasıl muamelede bulundu? Ölümü, cild II, III.

Wladislas, Bkz. Vladislas.

Woynuk Ahmed Paşa (Boğazlar kumandanı).- Kapdan-ı derya makamına atanıyor.- İstanbul limanına donanmasıyla girerken sebeb olduğu kayıp.- Kocası olduğu prenses.- Gallipoli'ye düzenlenen seferde emrinde bulunan gemilerin sayısı.- Venedik donanmasına karşı verdiği savaş; bu çatışmanın Osmanlı donanması açısından can sıkıcı sonucu. Ölümü, cild X.

Worthley Montague (Lady). Kocasının İstanbul'daki görevi; şahsî değeri; oğlu üzerinde yaptırdığı çiçek aşısı denemesi, cild XTV.

Wyosockl (Polonya kralının elçisi).-Bâb-ı Âlî n ezdin deki elçilik görevinin konusu; müzakerelerde gösterdiği karakter, cild XI.

Yahia (Yahya) (Sultan I. Ah-med'in kardeşi olduğu iddiacısı). Sultan'ın ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğuna sahip olmak için giriştiği teşebbüsler, cild VIII,

Yahya Bey (Osmanlı şâiri).-Kanunî'nin oğlu Mustafa'nın ölümünü dokunaklı bir duyarlıkla bir mersiye hâlinde ifâde ediyor.- Hayatının bazı hâl ve şartları üzerine ayrıntılı biyografik bilgi.-Veziriazam ve Kanunî'yi cinayete

sebeb olmak ve cinayet işlemekle suçluyor.- Veziriazam Rus tem Paşa şâiri Pâdişâh fermanı ile ölümüne

mahkûm ettirmek için boşuna gayret sarfediyor, cild VI.

Yahya Efendi.- Şeyhülislâmlık makamında yerine atandığı zât.-Davud Paşa'ya karşı Validesul-tan'a nasihati.- Azlediliyor; niçin? Şeyhülislâmlık makamına yeniden getirilmesi IV. Murad'a verdiği ziyafet.- Ölümü, geride bıraktığı şöhret ve dikkate değer şiirlerinin toplandığı divânı, cild X.

Yahya Efendi (Rumeli Kadias-keri). Ölümü dönemi; açık yürekliliği üzerine düşünceler, cild XIII.

Yahya Paşa (Mısır valisi).- İran şahı Nâdir'le yapılan savaşta Kapdan-ı deryalık makamına getirildi.-Bir kalenin savunulması kendisine bırakıldı, cild XV.

Yaylakâbad (kaplıcaları). -Bunların bulunduğu yer.-Burada İmparatoriçe Helene'in yaptırdığı güzelleştirme çalışmaları.- Yayla kâbâd köyüne Constantin tarafından konulan ad; niçin? Cild I. (Bkz. Helenopolis).

Yalak Mustafa Paşa (Rodos muhasarası sırasında Osmanlı donanması Kapdan-ı deryası). Görevinden azlediliyor, cild V.

Yahşibey (Timurtaş Paşa oğlu). Ankara savaşından sonra Timur'un eline esir düşüyor, cild n.

Yahşibey, (Mihaloğlu'nun oğlu).-Fetret döneminde Musa'nın öncü birliklerine karşı kazandığı zafer.-Succi geçidinde Mehmed Çe-lebi'nin emirlerini başıyla uyguluyor, cild II.

Yakub (I. Murad'ın oğlu).- I. Murad, Bâyezid'e onu kollamasını emrediyor; Bâyezid'in Sultan'a bu vesileyle verdiği cevap.-Karaman Beyi'ne karşı çıktığı savaş., Kossova savaşında komutasını üstlendi- polya ği tümen.- Savaş harekâtındaki rolü.- Kardeşi Bâyezid'in onu uğrattığı akıbet, cild I.

Yakub (Uzun Hasan'ın oğlu).-Kardeşi hükümdar Halil'e isyan ediyor; onu tahta çıkaran hal ve şartlar.- Saltanatının süresi; bu süre içindeki icraatı; ölümü, cild IV.

Yakub (II. Mehmed'in kumandanlarından).-Arnavut Beyi İskender'in topraklarına giriyor; bu Beyle arasındaki savaş; bu savaşta âkibeü, cild III.

Yakub (şehzade Cem'in baş-mâbeyincisi).- İhanetinin efendisinin yenilmesindeki tesiri, cild III.

Yakub San (Osmanlı bilgini). Yazarı olduğu eserler, cild II.

Yakub Paşa (Adana valisi). Evlendiği prenses, cild XV.

Yakub Paşa (Karaman valisi).-Birliklerini Ali Paşa'ninkilerle birleştiriyor.-

Styrie istilâsında tahribata uğrattığı ülke; bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi; düelloya dâvetine Yaitze valisinin verdiği cevap; Sadbar'da güç durumda kalması; güçlükten kurtuluyor; kendisini takibeden hıristiyan ordusuna karşı kazandığı zafer.- II. Bâyezid'in ona verdiği mükâfat, cild IV.

Yalova.- Yaylakâbâd (kaplıcala-

Yanaki (Rum kasab). Nasıl Boğdan prensi oldu? - İdam edilmesinin sebep olduğu karışıklıklar, cild XIV.

Yanina (Yanya) (Yunanistan şehri) . II. Murad'ın hâkimiyetine girdiği dönem, cild II.

Yanuş (Macar kralı), Bkz. Za*

Yausi iskilipli (şeyh). II. Bâyezid saltanatı döneminde yaygın şöhreti ve gördüğü itibâr; bu hükümdara bildirdiği kehâneti, cild IV.

Yavuz Ali Paşa (III. Mehmed saltanatı döneminde Mısır valisi).-Menşei; Veziriazam oluyor.- İstanbul'a makamına oturmaya gelirken gösterdiği sertlik delil ve örnekleri.- Birinci Ahmed'in tahta çıkışı sırasında İstanbul'a vanşı.-Yerleştiği saray.- Aldığı idarî tedbirler.- Macaristan seferini yönetiyor.- Sefere hareketinden önce yaptığı değişikliklerin neticeleri.-Öldüğü yer, cild VIII.

Yâr AH (Haydar'ın oğlu).-Yakub tarafından hapsedilmesi.- Ona hürriyetini veren hükümdar; bu hükümdara karşı isyanı; ölümü, cild IV.

Yasincizâde (Fokşan kongresinde tam yetkili Türk murahhası).-Yaptığı görevler.-Kongrenin meseleleri görüşmesindeki görevi.-Kaabiliyetinin derecesini ortaya koyan fıkra.-Kongrenin devamı sırasındaki meşguliyeti.- Sultan'da ruhî üzüntüye sebep olan ölümü, cild XVI.

Yassay (Türkistan'ın payitahtı).- Bu şehrin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi.- Coğrafi durumu.- Timur'un oraya inşâ ettirdiği anıt, cild I.

Yassy (Boğdan'm payitahtı).-Polonya kralı Sobieski'nin hâkimiyetine giriyor.- Kralın orada yaptığı tahribat.- Ele geçirmek istediği kıymetli eser, cild XII.

Yazıcıoğlu, Bkz. Mehmed Bî-can ve Ahmed Bican.

Yedikule. (hisarları). Temellerini atan hükümdar; hangi dönemde? Oraya kapatılan gartb devlet mahpusu, cüd III, XIII.

Yeğen Mehmed Paşa (eski Kâhyâbey-İçişleri Nâzın). Sürgünden çağırılıyor; kim tarafından? Yeğen lâkabını nasıl aldığına dair ayrıntılı bilgi, cild XV.

Yeğen Mehmed Paşa (Kaymakam).- Evvelki görevleri; Veziriazam olarak

yerine geldiği kişi.-Karakteri üzerine düşünceler.-Bâb-ı Âlî ile Rusya arasındaki anlaşmazlık konusunda Rus elçisine yaptığı teklif; Fransa'nın aracılığıyla razı olduğu kongre. Rakoczy Üe-yaptığı anlaşma.- Fransa, Rusya ve Avusturya ile savaş için İstanbul'dan ayrılıyor.- Fransa elçisiyle müzâkerelerin tekrar başlaması.-Hacı Mehmed Paşanın savaş harekâtının onda uyandırdığı memnuniyetsizlik.- Orsova adasını feUı ediyor.-Bu savaşın sonrası hakkında ayrıntılı bilgi.- İstanbul'a dönüşü.- Savaş sırasında katıldığı müzakereler.- Polonya konfederasyonunun ona teklif ettiği saldırı ve savunma ittifakı.- Savaşçı projeleri karşısında Kırım hanının muhalefeti.- Nâdir Şaha karşı savaşta Kars seraskerliğine atanıyor.- Ordusunu takviye ettiği birlikler.- Uğradığı mağlubiyet; ölümü, cild XIV, XV.

Yeğen Osman Paşa.- 1688 savaşında Veziriazam İsmail Paşa'ya onun Başkomutanlığa atanmasına karar verdiren sebep; gücünü kullanma tarzı; Bâb-ı Âlî'de uyandırdığı endişe.- Mensubu bulunduğu aşiret; lakabının manası.- İsyan etmesi; bunun tesiri.- Veziriazam taralıdan makamı tasdik ediliyor.- Belgrad savunmasının kendisine verilmesini sağlayış tarzı.- Gi-

dip yerleşeceği şehir; bu durum içinde davranışı.- İmparatorluğun sükuneti üzerinde isyanının tesiri.- Onu itaat altına almak Jyin Sultan'ın teşebbüsü.- Uğradığı âkibet, cild XII.

Yemen.- Bu adla anılan ülke.-Oraya yerleşmek üzere gelen aşiret; hangi dönemde? - islâmiyet! kabul ediş şartları.- Bu prensliğe hakim olan hanedan.- Bağımsızlığının sebepleri.- Osmanlı hakimiyetine geçiyor.- Bu dönemde kurulan hanedan.-Kanunî Sultan Süleyman tarafından yapılan taksim.- Bu bölmenin sona erdiği dönem, cild VI.

Yenil Hüseyin Paşa (eski Trablus beylerbeyi). Kışkırtıcı nutuklarının tehlikesi; tevkif ve İdam ediliyor, cild XII.

Yerköki (kale). Kaleyi inşâ ettiren hükümdar; bulunduğu yer; Eflâklann kaleye koydukları ad, cildn.

Yezidiler (mezhebi).-Mensup oldukları toplum; oturdukları yer; ibadetlerinin konusu.- Bazı onlara İsnad ettikleri dehşetler, cild VII.

Yunte Paşa (Osmanlı Kap dan-ı deryası).- Valisi olduğu şehir; II. Mehmed'in onu görevlendirdiği Khios seferi; bu konuda ayrıntılı bilgi.-1. Selim döneminde Mısır seferine katılması; Veziriazam atandığı dönem.- Mısır seferi üzerinde belirttiği duygu.-1. Selim'in onunla Kahire'de bıraktığı ordu.- Fetihden sonra Mısır'ın idaresiyle görevlendiriliyor; Bu görevde onun yerine gelen şahıs.- Ölümüne sebep olan sözler.- Gömüldüğü yer, cild III, IV.

Yurekci Paşa. Bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi, cild II.

Yusuf (eski yeniçeriağası).-Veziriâzamlık makamında yerine atandığı kişi; hakkında ayrıntılı bilgi.- Orduyu İstanbul'a götürüyor.- Ona Rusya ile barış anlaşmasını yenileten sebep.- Azledilmesi; niçin? Cild XIII.

Yusuf Faşa (eski kapdan-ı derya).- Khios adasının kaybedilmesi konusunda onun üzerine ağır basan suçlama; göreve dönmesi şartları.- Boğaz hisarları valiliğine atanması, cild XII.

Yusuf Paşa (eski Kâhyabey-Da-hiliye Nâzın). Edirne imparatorluk sarayının tâmiriyle görevlendirildi. cildXVX

Yusuf Paşa (Sultan İbrahim'in silahdarı).-Katıldığı Kara Mustafa Paşa'ya karşı tertiplenen suikasd.-Pâdişah'ın yararlandığı lutuflan.-Atandığı valilik; Kapdan-ı derya olarak atanıyor.- Asıl adı ve memleketi.-Tavsiyelerinin Girit fethin-deki tesiri.-Hayatının ilk zamanları üzerine ayrıntılı bilgi; yükselişi; Venedik'le savaşta seraskerliğin kendisine verilmesi; nişanlı olduğu prenses.-Kendisinin yönettiği Girit seferi hakkında rapor.- İstanbul'a dönüşü; Sultan'ın üzenliğini öpmek izni veriliyor.- Veziriazam olmayı red ediyor.- Feci ölümü üzerine ayrıntılı bilgi, cild X.

Yusuf (Uzun Hasan'ın oğlu).-Kardeşi Halil tarafından hapse atıldığı yer.- ölüm sebebi.cild IV.

Yusuf (kızlarağası).- Gözden düşmesi; bu şartlar içinde Hasan Paşa'nın ona karşı güzel davranışı., Daha sonra atanacağı makam, cild XII.

fa ve Davud Paşa tarafından yenilgiye uğratılması, cild III.

Yusuf Efendi (büyük şeyh). Ölümü; yazdığı eserler, cild XV.

Yusuf Efendi (tersane kâhyası).- Ölüm cezasına çarptırılıyor; niçin? Cild XII.

Yusuf Paşa (Aydın âsileri elebaşısı).-Murad Paşa'nın onu 'üşürmeye çalıştığı tuzak.- Ölümü, cild VIII.

Yusuf Paşa (Hasankale vali s O.Abaza konusunda Veziriazam Husrev Paşa'ya gönderdiği mesaj. -Şehrini savunduğundan ötürü aldığı mükâfat, cild IX.

Yusuf Paşa (Azak valisi).- İsveç kralı XII. Charles ile Bâb-ı Âlî arasında bir ittifaka taraftarlığı.- Bu hükümdarla arasında kurulan münasebetler.- Abdurrahman'ın İsveç kralına karşı davranışının intikamını alıyor.- İsveç kralına karşı göstermekten geri kalmadığı alâka.- Sultan'ın gözünden düşüyor.- Kan d iye valiliğine atanıyor, cild XIII.

Yusuf Paşa (II. Mustafa saltanatı döneminde kaymakam).- Daltaban Mustafa Paşa'nın Veziriâ-zamlığa atanması vesilesiyle yemek ziyafeti veriyor.- Azledilmesi; niçin? Cild XIII.

Z.

Zai (baron de; Macar muhaliflerinin başı). Yerini aldığı şahıs; Ölümü, cild XVI.

Zam ah şart (dilbilimci ve Kuran yorumcusu). Ölümü dönemi, cild I.

Yusufce Mirza (Uzun Hasanın Zanşanı (Andrea).- Venedik yeğeni).- Katıldığı sefer.-Yenilgiye cumhuriyetinin onu Bâb-ı Âlî ka-uğrattığı kolordu.- Şehzâde Muştâ- tında elçilikle görevlendirmesi; bu

devlet tarafından alâkasızlıkla karşılanması.- Onun teşvikiyle II. Bâyezid'in Venedik'le kağıt üzerinde kalacak bir anlaşma imzalaması.- Venedik arazisinin Osmanlılar tarafından istilâsı sırasındaki tavrı, cild IV.

Zapolya (Jean; kont de Zips).-Mehmed Bey'e karşı Eflâklılara yardımı.- Onun tarafından Kanunî Sultan Süleyman'a gönderilen elçilik heyeti; niçin? Heyetin aldığı netice.- Mohaç'da Sultan'a tazimlerini sunmaya geliyor.-Hu- zura kabul edilme tarzı.- Arpadlann tahtına oturtulması., Viyana seferinde Sultan'a refakat zorunluluğunda.- Avusturya seferi dönüşünde Sultan'a hizmetleri.-Maca-ristan tacı giydiriliyor.-Devleti içinde yıkıma sebep oluyor.- Pereny'nin onun ellerine bıraktığı rehine; niçin? -Onun tarafından Ferdi- nand'la imzalanan gizli anlaşma. -Ölümü, cild V.

Zapolya (Sigismund, Macar kralının oğlu).- Zemlin'de Kanunî Sultan Süleyman'la görüşmesi; bu hükümdar tarafından huzura kabulü.- Sokullu Mehmed Paşa'nın kinini nasıl tahrik ediyor.-Luther mezhebini kabulü.- Avusturya hükümeti nezdinde onun tarafından açılan müzakereler üzerinde II. Selim'in düşündükleri ve bunları kendisine bildirmesi., Avusturya ile Osmanlılara karşı yaptığı ittifak anlaşması; ölümü, cild VI.

Zaporogues {Kazakların hetma-nı).- Osmanlı tarihçilerinin ona ya- kıştırdıkları ad; Rus çarının ona gönderdiği elçilik heyeti; bu heyetin götürdüğü mektup; Kazak het-manının Çar'ın teklifleri karşısındaki davranışı, cild XI.

Zara (Jerome de; Ferdinand'ın elçisi).-Kardeşi kimdi? Kanunî Sul-

tan Süleyman tarafından nasıl kabul edildi?-Elçiliğinin konusu.-Bu şahıs üzerine ayrıntılı bilgi.-Veziriâzam'a Gran şehrinin anahtarını ve Ferdinand'ın hediyelerini sunuyor; İbrahim Paşa'nın onu huzuruna kabul edişi; aralarındaki müzakereler konusunda görüşmeler.- Görüşmelerin neticesi.- Ölümü, cild V.

Zavlssa-Niger de Garbow. Bu

generalin Macar kralı Sigismund'a candan bağlılığı, cild II.

Zdarras (Polonya şehri).-Mâruz kaldığı tahribat; niçin? Cüd XI.

Zedlitz (Christophe; Avusturya bayrakdarı).-Kamınî Sultan Süleyman'ın Viyana muhasarası sırasında Akıncılar tarafından esir edildi; kendisine yapılan baskı hareketi.- Veziriazam İbrahim Pa-şa'nın ona karşı davranışı, cild V.

Zegelin (de; Prusyalı binbaşı).-İstanbul'da yerine atandığı elçi.-Bâb-ı ÂK nezdindeki politik davranışı üzerine düşünceler.- III. Mustafa'nın Ruslara karşı savaşından önceki müzâkereler ve notalar alınıp verilmesindeki rolü.- Osmanlı devletiyle Rusya arasındaki münasebetlerin kesilmesini Önleme maksadiyle Bâb-ı Âlî'ye aracılık teklifinde bulunması.- 1770'de, savaşan iki ülke arasında barışı sağlamak maksadiyle aynı konuda seçiliyor.- Bu konuda müzâkere-müzâkereler.- Veziriazam Kaymakamına sunduğu muhtıranın konusu. Hükümdarı adına onun tarafından Bâb-ı Âlî'ye yapılan mütâreke tekifi.- Fokşan kongresi için hareket etmeden önce Veziriazam Kaymakamından aldığı huzura kabul daveti; kendisine verilen seçkinlik (Mümtâziyet) nişanı.- Şumnu ordugâhında Veziriazam tarafından kabul edilmiş tarzı.- Kongrenin açılışındaki hayâl kırıklığı, cild XVI.

Zeraonico (Dalmaçya sınır şehri).-Hakkında ayrıntılı bilgi.- Tekeli Paşa tarafından muhasarasında yanması, cild X.

Zenta (savaşı).-Bu savaşta Osmanlı ve Avusturyalıların harekâtı üzerine ayrıntılı bilgi.- Osmanlılar açısından bu mağlubiyetten çıkan netice, cild XII.

Zeyneb (III. Mustafa'nın kız kardeşi).- Evlendiği kişi.- Sultan'ın ona karşı beslediği sevgi.- Kocasının onun nüfuzundan yararlanması.- Kardeşi Azime'ye karşı beslediği kin; nasıl barıştı? Ölümü; kardeşi I. Abdülhamid'e bıraktığı servet, cild XVI.

Zeyneddîn Karaca Zulkadr.

Kurucusu olduğu hanedan; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild II.

Zeynel Han (İran Paşası). İran sınırını Husrev Paşa'ya karşı savunmak için mevzilendiği yer; mağlubiyeti; cellâda teslim ediliyor, cild XIII.

Zollyomî (Nicolas). Transilvan-ya'da yararlandığı nüfuzu; prens Apafy'le arasında çıkan çatışma; bu konuda ayrıntılı bilgi, cild XI.

Zring (Nicolas; dont de).- Bosna valisi Ulama Paşa'ya karşı kazandığı galibiyet.- Pabosca ve Korothe-na muhasaralanndaki rolü.-Szi-geLh önünde Arslanbey'İ yenilgiye uğratması.- Başarılarının Kanunî Sultan Süleyman'a verdiği karar.-

Osmanlılara karşı Szigeth savunmasındaki davranışı; ölümü, cild VI.

Zrlny (Nicolas; kont de).- Kani-je şehrini muhasara altına alması; kendisini ric'ate zorlayan emirler: Murr önünde yaptırdığı kale. -1663'de

Macaristan'ın açtığı sa-vaşdaki rolü.- Faili olduğu ihânet.-Uğradığı akibet, cild XI.

Zülfkar Efendi (Babı Âlî murahhası).- 1688 savaşı sırasında, Veziriazam Yeğen Osman Paşa onun için serbest seyahat vesikası, verilmesini Bavyera elektöründen talep ediyor.- Bu hükümdar genel karargahında Türk murahhasını törenle kabul ediyor.- Viyana hükümetine gidiyor; bu murahhas elçilik görevi hakkında ayrıntılı bilgi.- İstanbul'a dönüşü.- Görevinin başarısızlıkları.- Mekke'de fakirlere verilecek hediyeleri götürmekle görevlendiriliyor.- Şehid düşdüğü savaş, cild XII.

Zülfkar (Veziriazam Salih Paşa'nın kardeşi). Karakter bakımından tanınması; Bâb-ı Âlî'nin Hindistan'da temsili için kendisini tercih ettiren sebebler, cild VII.

Zülfkar Paşa (Safed valisi). İsyan eden Nasuh Paşa'yı desteklemesi; nasıl cezalandırılarak. Cild X.

Zülkadr veya Zülkadir

(hanedanı). Hanedanının hüküm sürdüğü ülke, cild I.

Zülkadr (Beyliği). Arazisinin Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edildiği dönem, cild I.⁴³⁰

⁴³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 10/407-644

Mütercim'in İlâveleri

İkinci Kitap

(M.Î. 1) Süleyman Şâh aşiretinin Mahan'dan hicretine dâir Takvîmii't-Tevârîh'in ibaresi: «Refter Süleyman Şâh bin Kaya vâli-i Mâ-hân cedd-i Osmâniyân be-cânib-i Rûm.» Sa'dü'd-dîn ise (c. 1, s. 14), bu hicreti yazdığı sırada Neşrî'den naklettiği fıkraya kadar tarih tâyin etmez. Şu halde müverrihin biraz aşağıda (metinde) gösterdiği 621/1224 târihi göç zamanına âit ise, Hacı Kalfa ve Sa'dü'd-dîn'in bu hicreti beş sene evvel olmak üzere zikrettiklerine dâir olan fıkranın me'hazı bulunamamış olur. Neş-rî'ye gelince, Tâcü't-Tevârîh, onun ifâdesini böyle nakleder: «Amma Târih-i Neşrî'de demiştir ki kabîle-i mezbûre navâhî-yi Ah-lat'da yüzyetmiş yıl temekkün etdikden sonra sene-i sittin ve aşere ve sittimaede (616) Cengiz ol havalîye musallat olup Süleyman Şâh bin Kaya Alb bilâd-ı Rûm'dan Erzincan'a intikal edüp...» Demek ki, Neşrinin yazdığı 616 târihi hicrete değil, Cengiz tasallutuna aittir. Kâtip Çelebi de Cengiz tasallutunu daha evvel yazar; Takvîmü't-Tevârîh'in bu bâbdaki ibaresi de şudur: Altıyüz onbeşte Cengiz hurûc edüp Türkistan ve İnan ve Alan (Arran?) memleketlerin altı sâlde berbâd etdikden sonra o diyarlardan zürriyet-i âdem inkıtaa karîb oldukda makarr-ı devletine rücû etdi. Muâvedet-i Cengizî, târîh-i avdetidir.» (Muâve-

'det-i Cengizî, ebced hesabıyla 621'i gösterir). El-hâsıl müverri-hîn-i îslâmiyye'nin târîh-i hicretde ihtilâfı anlaşılamiyor; Neş-rînin diğer müverrihlerle muhalif kaldığı cihet Kayı-hânların Ahlat'da temekkünleri zamanıdır; Neşrî bunu 170 sene gösterdiği hâlde diğerleri bir müddet-i kalîle gibi yazarlar. Fakat işbu târih-i hicret takrîbî birşeydir. Bunun aşîret-i muhâcirenin hatt-ı hareketlerinin, nerelerde ne ka'dar ikamet etdiklerinin vesâika müstenid olarak ta'yîni mümkün olmayup müverrihlerin bu bâbdaki ifâdâtı rivâyât-ı muntakîleye nazaran tahminden ibâretidir.

(M.Î. 2) Hammer, Düandar ve Ertuğrul takımının iki muharip orduya tesadüf etmeleri üzerine henüz meydân-ı muharebeye yaklaşmış ve hangi

ordunun çok olduğunu tefrik etmemiş buldukları halde ErtuğruTun zayıfa yardımcı olmak azm-i kahramânîsinî ittihaz ettiğini yazmakla, Ertuğrul takımının müşavere edip de, bu müşaverede ekseriyetinin galip tarafa destek olunması re'yî-ni ileri sürdükleri hakkındaki bir rivayeti muhakemeye bile şâ-yâh görmemiş oluyor; Kemâl Beğ merhum Osmanlı Târihi'nde serdettiği mülâhazalara binâen «Müşavere rivayeti Ertuğrul Beğ'-in kadrini i'lâ için ihtira olunmuş bir müdâhene-i kâzibeden ibâ-ret görünüyor ki, tahayyül eden her kim ise emîrin sâninî, kadrini, rûfeka-yı hamiyetini nâmûs-ı diyanet ve mürüvvetini ihlâl etmiş oluyor» diyerek, Hammer ile mütevâfik bulunuyor. Fi'1-hakîka, kendilerini vatanlarından hicrete zorlayan, neslen kardaş buldukları Selçûkîleri mahva çalışan Moğollar'a-Selçuk memleketlerinde yerleşmek üzere gelmekte bulunan- Ertuğrul takımından bir ferdin bile temayül etmesi Türkler'in kav-miyyet duygularına ve aslî necâbetlerine külliye mugayirdir. Türkler, düşmanları olan Moğollar'a nasıl yardım edebilirleri? Ve galip hasımlarına iane ile yiğitlik ve cesaretteki şöhretlerini ihlâl etmekten başka ne kazanırlardı? Dünder ve Ertuğrul takımının şu muharebeyi görünce bir müşavereleri olabilir ve herhalde Selçukluların mağlûp ve Moğollar'ın galip olduklarını gördükten sonra mağlûba imdâd etmiş olmaları lâzım gelir. Eğer biTakis Moğollar mağlûp ve Selçuklular galip olsaydı, Ertuğ-rul'lular yine Moğollar'a yardım edemezlerdi. Binâenaleyh ahvâl ve vekayîden çıkarılabilecek târihî hakikat, Dünder ve Ertuğrul takımının bir sahrada iki ordunun muharip ve Selçuklular'ın mağlûp, Moğolların ise galip olduklarını görerek-bi'l-müşâvere rüesânî ittihâd-ı ârâsiyle- Selçuklular'a îmdâd etmiş olmalarından ibaret görünüyor.

filî. 3) Bu hususta en eski bir vesika, Bâyezid'in Timur'a bir mektubundaki şu (tercümede görülen) ibaredir: «Cedd-i âlî-tebanm Ertuğrul, rahmetu'llahi, kendisinin altıyüz kadar atlısıyla Moğol Tatarları'nın-Alâü'd-dîn-i Selçûkî'ye . galebe etmiş bulunan- onbinî mütecaviz zırhlı askerine hücum etti. Şu suretle kendisini demirden bir dağ üzerine vurarak Moğolların-El-biruz Dağlarına benzer- saflarını bozup bi-tevfîkullah galebe eyledi.» (istanbul matbuu Münşeât-i Feridun'un 1. cildinde, 125 ve 126. sahîfelerde dercedilmiştir; tarihsizdir.) Birçok güçlüklerden sonra galip gelebilmiş olan onbin kişi üzerine muharebenin son zamanında aniden hücum eden altıyüz cesur süvarinin çatışmam neticesini değiştirebilmesi pek tabîi olduğundan, bu hususta bâzı tarihçilerin gösterdikleri şüphe elbette boşunadır.

(M.î. 4) Sultân Alâü'd-dîn bin Ferâmuz-i Selçûkî'nin Sultân Osman Gû-zî'ye 688 tarihli türkçe menşurunda: «Aba ve ecdâd-ı izamımızla (inâr-AUahü berâhîynühüm) abâ ve ecdadı (rahmehüm-Al-lahü) Tûrân'dan İran'a bel-i Ahlat'dan Yunan'a muhaceret ve müzaheret tarîkin meslûk tutub eyyâm-ı fursatda-ki hengâm-ı gabatatdir- merâsim-i can-siperîde envâ-ı dikkatle dakika fevt etmeyüb sâbıkâ kendülere yurt ve ocaklık virilen mahmiyye-i Ankara Karadağı'ndan havâlî-i İn-önü ve Hitâ-ı bîd (Söğüd) ve Yenişehir'den Eskişehir'e ve İnegöl ve Yâr-hisâr etrafı ve Ma'-mûriye'nin (Amûriye) ekser nevâhîsin kuvve-i bâzuyile açub memâlik-i İslâmiyye muzâfâtına dâhil etdiğinden gayn ... ale'l-husûs ine Moğuliyye. denen (düşmanı) haklayup ...» ibareleri mündericidir. Selçuklularla Süleyman Şâh takımı Ahlat'dan Yunan'a beraber gelmemiş olduklarından «bel-i Ahlat'dan Yunan'a» lâfızları Kemal Beğ merhumun tenkidi veçhile kafiye şevkiyle vücud bulmuş bir manasızlıktır. «Eyyâm-ı fursatda merâsim-i cansiperî» galiba Moğollar aleyhine imdada işarettir. Bu vesika Ertuğrullular'a verilen yerleri ve bu bâbda Sa'dü'd-dîn'e tamâmiyle inanılmak lâzım geleceğini gösterir.

(M.î. 5) Vakıa Akıncılar Avrupa'ya dehşet saldılar. 1870 -1871 muharebesinde Fransa'ya dehşet veren Alman süvarileri bu Akıncılar gibi sür*âtle hareket ederlerdi. Binâenaleyh şimdiki süvarilerin ilk numuneleri Osmanlı Akıncılar'ı olduğu gibi, asırların icâb-ları düşünülürse, Akıncılar'dan pek de şikâyete mahal görülemez.

(M.î. 6) Ertuğrul'un vefatı 680'dir; Süleyman Şâh 629'da vefat etmişti. Binâenaleyh Ertuğrul'un-bir müddet Pasin ovasında kaldıktan sonra-San Yatı'yı Selçuklular sarayına göndermesi altmış sene evvel değil idi. Mâahaza Sarı Yatı, Osman Gâzî'nin küçük kardeşi olmak ve herhalde Ertuğrul'un Selçuklu hükümetinden ârâmgâh istemesi pederinin vefatından çok sonra olmamak itibariyle, Hammer'in «katiyyen ihtimal dâhilinde değildir» sözü doğru görünüyor. Lâkin Sarı Yatı Osman Gâzî'den küçük müydü? 680'de doksan yaşını müteceviz olarak vefat etmiş olan Ertuğrul'un 629 senesinden sonraca-ki o zaman lâ-akal 39 yaşında idi- elçilikle gidecek bir oğlu olabilir. Osman Gâzî'nin büyük oğlu Alâü'd-dîn değil, onun küçüğü Orhan'ı kendisine halef olarak bırakması nazar-ı itibâre alınınca, Ertuğrul'un da-büyük kardeşlerine tercihan- Osman'ı halef seçmesi ihtimâli kuvvet bulur. San Yatı takriben 610 tarihlerinde doğmuş ise, pederinin vefatında yaşlı bulunuyordu. Aşiretin riyasetine genç Osman yakıştırdı. Ertuğrul'un 629 da veyahut daha sonraları yetişmiş bir oğlu olup da 656 târihinde altmışbeş

yaşını müteceviz iken, Sultân Osman'ın doğmuş olması tereddüd edilecek bir nokta olamayacağı gibi, oğullarının en büyüğü Osman'dır deyip de bütün çocuklarını ihtiyarlık çağında vücûda getirmiş olmasına ihtimâl vermekten ise, Osman'ın en küçük oğludur demek akla daha mülayim gelir. Bizim eski masallarda küçük kardeşlerin büyüklere tercihinine pek çok tesadüf olunur; bu hikâyeler efsâne olmakla beraber kavimlerin ahlâk ve âdetleri nok-ta-i nazarından hakikat şemalarını içine alır. Çelebi Sultân Meh-med de en küçük kardeşti.

(M.Î. 7) Bu rüyadan-bazılarının zannı gibi- Ertuğrul'un o vakit şe-ref-i İslâm ile müşerref bulunmadığı mânâsını çıkarmak Ham-mer'in bile asla hatırına gelmemiştir. Eğer Öyle bir istihraç caiz olsaydı, Osmanlı târihi yazan müverrihler içinde en ziyâde mâ-lûmâta, en ziyâde araştırma hasselerine mâlik olan Hammer is-tihraç ederdi. Türkler'in islâm'dan önce-eski kavimlerin pek-çoğu gibi- güneşe ibâdet ettikleri «Tengri» lâfzından da istidlal olunur. «Tan yeri» hâlâ kullanılmakta olan bir lâfızdır ki, güneşin doğduğu yer demektir.»-ri» (Teng-ri'nin -ri'si) zarf edatıdır, «içeri» ve «dışarı» kelimelerinde olduğu gibi. Bundan dolayı «Tengri», yahut «Tangrı», «Tan-yerindeki» demektir. Sonraları Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'a tahsis kılınmıştır. «Tanrı âdın zikir idelüm evvelâ» (Süleyman Dede, Mevlid-i Şerif), Türkçe'de «hudâ» mânâsına kullanılan «Çalap» lâfzına dikkat ederse, târihî bir hakikate nümâyân olur: Bu Farsça lâfızda «çelîba» şeklinde bulduğumuz «salîb»den başka birşey değildir, tseviyyet ile îslâmiyyet arasında Orta Asya'da Arius mezhebi intişar etmişti. Bu kelime o mezhebin bıraktığı birşeydir. Ariuslular (Ar-yuslular) muvahhid idiler. İslâm'ın ilk asrında Türkistan'ın fet-hilye oralarda dahî Dın-i Mvbîn-i Ahmedî münteşir olmuştur. Ertuğrul'un pederinin Süleyman ismi ve Osmanlılar'ın kardeşleri olup İran'da, Bağdad'da Anadolu'da görünen Selçukluların isimleri Osmanlılar'ın ecdadının Ertuğrul'dan çok zaman evvel Müslüman bulduklarında asla şüpheye mahal bırakmaz.

(M.Î. 8) Hoca Sâ'dü'd-dîn'in Osman'ın rüyasına dâir nazmı şudur:

Eyle fîrûz rûzumu, Yârâb! Samimî kıl s-ühûr-ı Hakk'a sebeb. Eyle tedbîrimi sevaba karîn Tâ zuhur eyleye levâmi-i dîn.

Nâm-ı nikûye mazhar eyle beni,
Nazar-ı lûtfâ manzar eyle beni!
Ey itâ-bahş merhamet göster,
Muktezâ-yı rızân yol göster!
Sened et şer'-i Mustafâ'yı bana

Gazavat içre ver safâyı bana!
Bu makûle makaali söyler iken,
Hakk'a emrin havale eyleriken,
Çok tazarru'lar edüp etdi sücûd
Çeşm-i bîdârı oldu hâb-âlûd.
Gördü kim tâli' oldu bir meh-i bedr
Matla'ı sad-ı şeyh-i âlî-kadr
Nâf-ı Osman'a çünkü etdi vürûd
Bir şecer bitdi şâhî nâ-ma'dûd.
Bir nihâi ol ki Zill-ı Yezdânî
Münbiti nâf-ı pâk-i Osmânî.
Bir dıraht ol ki bahtdır semeri
«Aslihâ sâbitel» ânın haberi
Şöyle olmuş bülend onun sakı
Zill-ı evrakı tutmuş âfâkı
Sâyegâhmda var cibâl-ü tilâl
Her cebel-i dâmeninde ma'-i zilâl
Ol yenâbı'a halk varmakda
Kimi bustânı su varmakda;
Kimi ma'ül-hayât gibi içer
Kimi bustânı hâsılını biçer;
Kimisi çeşmeler binasında
Kimi seyrân eder fenasında
Baht-veş-i dîdesi olup bîdâr
EdebaU'dan etdi istfbâr
Dîdi kim: «Ey Civân-ı Âlî-baht,
Oldun evlâdın ile mâlik-i taht;
Müjde olsun ki pâd-şâh oldun;
Sâhib-i râyet-ü sipâh oldun.»
Lîk damadım oldun, ey ferzend»
Diyüben etdi onları peyvend
Çünkü ol iki sa'd etdi kurrân
Âm-ı sânîde doğdu Orhan Hân.
Sıdk-ı ta'bîr hâb etdi zuhur,
Pertevi etdi âlemi pür-nûr.»

{Aslihâ sâbiteb lâfzen iktibasdır. «Fena» etraf mânâsında; «tsti'bâr» rüyanın tâbirini istemek;» onları peyvend etti»; Osman Gâzî ile kerîmesini

izdivaç ettirdi.)

Bu rüya hakkında Sahâifüi-Ahbâr'in ifâdesi (Osmanlı Târihi, Kemâl, c. 1, s. 66): «Osman Gâzî asrının meşâyihmdan Şeyh Ede-balı'nın zaviyesine vardı ve Şeyh ile dahî ülfeti var idi. Bir gi-ce rüyasında gördü ki, Şeyh'in koynundan bir nûr çıkup kendinin koynuna veyahut cevfine girdi. Ba'dehu göbeğinden bir ağaç bitüp şol kadar azîm oldu ki sayesi cümle rûy-ı zemini tutup kâffe-i nâs ânın sayesinde cem' oldular. Bu rüyayı Şeyh'e nakl buyurdularında bir devlet-i azîme-i dâima ile tebşir ve kerîmeleri Mal Hâtun'u tezvîc buyurdular.»

Yine Sahâifü'l-Ahbâr'ın nakline nazaran Ertuğrul Gâzî'ye istinâd olunan iki rüya dahî şunlardır (Kezâlik): Birinci rüya:

«Ertuğrul Gâzî bir gece. rüyasında gördü ki ocağından su kaynayıp, gitdikçe çoğalup, bir azîm derya gibi oldu, ve bilcümle rûy-ı arzı mâlâmâl eyledi. Ertesi bu rüyayı bir arif kimseye hikâye eyledikde senden bir veled vücûde gelüp kendisi ve evlâd-ı kiramı bi'1-cümle rûy-ı zemine yahut ekseriyyete hükm ederler diye ta'bîr etdi, hemân bir kaç gün mürurunda Osman Gâzî vücûde geldi.»

İkinci rüya:

«Bir gece Ertuğrul Gâzî ulemâdan bir kimse hanesinde mü-sâfir olup bir kitâb gördü. Suâl etdikte «Bu kitâb Allahu Sub-hânehu ve Teâlâ hazretlerinin Resûl-i Ekrem'ine inzal ettiği Kur*ân-ı Kerîm'dir» dedi. Ba'dehu sâhib-i hâne uykuya girüp Ertuğrul Gâzî tenhâ kaldıkda sabâhadek Mushaf-ı Şerifin karşısında el-peyrnânçede ayağ üzre durdu. Ol esnada bir mikdâr uykuya varup rüyada bir hitâb işitdi ki «Sen benim kelâmıma ta'zîm ve tekrîm etdin, ben dahî senin evlâdını kıyamete kadar dâim olacak bir devlet-i celîle ile tekrîm eylerim.»»

Hammer Şarklılar'ı rüyaya inandıkları için hayâl-perest addederse de, Avrupalılar'ın da pek çokları rüyaya itikâd etmektedirler. Hiç kimse yoktur ki, ömründe hiç olmazsa bir iki rüyanın te'sîri altında kalmasın. İspirtizm mes'elesi bu asrın en büyük tabîblerinden Monçelye Tıp Fakültesi muallimi doktor Gras-se'nin mühim bir eserine konuş teşkil edecek kadar ehemmiyet ve vuzuh aldıktan sonra, rüyaya inanmamak beyhudedir. Paris Fakültesi fizyoloji muallimi doktor Rişe dahî ispartizmaya itikâd etmektedir. Rüya, hastalıkların teşhisinde bile ehemmiyeti hâizdir. Meselâ bir adam rüyasında bir bacağının kesildiğini görüyor; az bir müddet sonra o bacak kangren oluyor (Doktor Vaşid'in klinik müşahedelerinden.).

(M.l. 9) Müslümanlarca mukaddes ağaç yoktur. Olsa olsa ağaç altındaki

medfûnun nâmına hürmet olunur. Sarı Yatı» (birkaç sahife evvelki haşiyeye göre) Osman Gâzînin kardeşi olmadığı gibi, şe-hâdetinde haylî yaşlı olması lâzım gelir.

(M.t. 10) Bu kanlı alâmet mes'elesi-müverrihin İkinci Kitab'a âit 12 numaralı notunda muharebe mevkiinin meşkûkiyeti hakkındaki ifâdelerine göre- bir halk efsânesi olacaktır ki, Sa'dü'd-dîn, her nasılsa bunu düşünmeyerek nakletmiştir. Adı geçen 12 numaralı notta vak'ayı M. d'Ohsson'un 687/1288 senesinden 627/1230 senesine, Osmanlılar'dan Selçuklular'a, harb mahallini ve garîb isimli ovayı Uluâbâd'dan Erzurum ovasına naklettiği dercedilmiştir. Evliya Seyahat-nâmesi de şöyle yazıyor: «(Yıldırım Hân'ın vefatı) akîbince Çelebi Sultân Mehmed 40.000 benâm ve güzide asker ile cend-i Timur'a yetişüp Öyle bir sâtûr urur ki cümle Tatar'ı korkudup telâşa düşürdü. Timur yerine gitdikden sonra bakıyyetü'l-süyûf olan Tatarları esir edüp bu vech ile pederinin intikamını aldı. O sahraya ... ovası derler.» Evliya arasına cezbedâr olarak-Seyahatnamesinin ekser mahallerindeki nü-fûz-ı nazara tamamen mugayir olmak üzere- böyle garîb şeyler yazar. Kısaca, bu mes'ele ovanın ismindeki tuhafıktan dolayı hatırlarda kalmış, üç mahalle ve tehâlûfün hadd-i azamı yüzyetmiş sene olmak üzere üç zamana isnâd olunmuş bir hurafedir. Hammer, ne hâl ise, bunun asılsızlığını farketmişse de Leonklav'ın İslâm Târihi'ne geçirecek kadar ehemmiyet vermesi hayreti mûcibtir.

(M.L 11) İşbu teşrifat mes'elesi ileride tetkik olunacaktır.

(M.î. 12) «El-esmâu tenezzül mine's-semâ». Ancak, bu cümle âyet blma-dığı gibi, hadîs olması da meşkûktür. Gayesi bir eser'den ibarettir.

(M.î. 13) DüNDAR mes'elesi, meydana gelişi itibariyle, hiçbir Osmanlı müverrihi tarafından övgüye değer bir faal olarak addolunmamış-tır. Fakat vak'a sabit midir? Târihî bir hakikat olduğunu isbât edecek deliller yoktur; müverrih dahî bu hususta şüpheli bir nokta kondurmuştur. Doğrudan doğruya vak'alar ve ahvâl tet-kîk edilecek olursa, böyle bir şeyin muhtemel bulunmadığı kuvvet kazanır. DüNDAR'ın vefatı târihi 688 olacaktır. Müverrihin dediği gibi o zaman doksan yaşlarında idi. Eğer bu ihtiyar,-zannolunduğu gibi- riyasete hırslı olsaydı, Ertuğrul'un vefatında emelinin istihâline kalkıştırdı. Bununla beraber, Osmanlılar içinde bir hilaf ve şikak ihdasına çalışmakla ithamı mantıkî görünmez. İkinci olarak, silâh arkadaşları içinde müstebid bir âmir değil, seçilerek gelmiş bir kimse hükmünde bulunan Osman'ın doksanlık bir amcasını vurup öldürmesine o zamanın ahlâkî temizliği ve tavırları nasıl kail olurdu? Üçüncü olarak, naklediliş

suretine göre» vak'a bir müşavere meclisinde olmuş. Yakın bulunan şahıslar aleyhine silâh ok ve yay değil, kılıçtır. Müzâkere mahalline gelinirken Osman Gâzî'nin mûtâd üzre kılıcı belinde olabilir; fakat meşvere yerine-uzaktaki düşman için kullanılan- ok ve yay ile mi gidilir?

(M.Î. 14) Bizans hükümeti her fırsat düştükçe Osmanlı hükümeti aleyhinde teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadığı cihetle, bir taraftan da şu hâlin şevkiyle taraflar arasında muharebe vukuunda eski bir mukavelenin şartına riâyet etmek lâzım gelir miydi? Osmanlılar, Ulu-âbâd hâkiminin pek de ahlâka muvafık olmayan bir cemile ile almış olduğu bir söz için, o kazayı kıyamete kadar taarruz edilemez olarak mı addetmeleri gerekirdi? Acaba hâlâ dahî, mukavele ahkâmına Hammer'in arzu ettiği kadar ih-lâs ile riâyet carî midir?

(M.Î. 15) Pahimares Osmanlıların kılıç korkusuyla işbu Sakız tahribini Osmanlular'a isnâd etmekte hatâ etmiş olduğuna nazaran, tah-rîb hakkındaki rivayeti de hiç olmazsa mübalâğadan hâlî değildir.

(M 2.16) Osmanlı pâdişâhları hemen cümleten binicilikte pek muvaffaktırlar. Sultân Selîm'in dik bir yokuş üzerindeki Haleb Kalesi'ne at ile çıktığı rivayet olunur ki, başka bir atlı bunun tecrübesine cesaret edememiştir. IV. Murad, Revan Seferi'nde, bir neferin kendisini nehrin akıntısına kaptırması üzerine, atını sürüp neferi saçından tutmuştu. Nefer, salimen öte tarafa çıktığında, hayranlık ve heyecan içinde bu manzaraya bakan bütün ordu yek-âvâz olarak takdîr-hân olmuştur. Abdülâzîz Hân, Pariste Şanzeli'de atla dolaşırken, «Gran Türk»ün (Fransızlar'ın Osmanlı pâdişâhlarına verdiği unvan ki «Büyük Türk» demektir) tarz-ı şâhâne-i cündiyânesi Parisliler*! hayretler içerisinde bırakmıştır. (Abdülhamîd Hân-ı Sâni'nin binicilikte dahî muvaffakiyeti malûmdur.) (ikinci basımın ilavesidir.)

Üçüncü Kitap

(Mî. 1) Orhan zamanı ulemâsından Tâcü'd-dîn el-Kürdî'nin bir kerîmesini Ertuğrul ve Osman zamanında olan Edebalı'ya tezvîci dikkati çeken bir nokta olarak görünüyor. Lâkin Edebalı 120 sene yaşamıştır; zahir bu zât dahî uzun bir ömre mazhar olmuştur.

(M.l. 2) Münşeât-i Feridun'da Canıbeg Hân'a yazılmış olan Orhan'ın nâmesi ve onun cevâbı dahî tarihsizdir. Ancak İznik fethi târihini Sa'dü'd-dîn-Hammer'e muvafık olarak- 731 gösterdiği gibi, iznik hükümetine dâir Süleyman Paşa'ya yazılmış olan Orhan'ın berâtı «evâil-i şehri rebi'ül-evvel sene 733» târihiyle tarihlenmiş ve İznik'ten sonra Göynük ve Tarakçı ve civarının âmân ile fethi 732'de vâkî olduğundan, İznik'in fethi târihi olan 731

için başka deliller araştırılmasına hacet yoktur.

(M.î. 3) Bu mesele, birgün İznik'te birçok kadınların,. Sultân Orhan'ın geçeceği yolda toplanması üzerine, Pâdişâh bunların kocasız kaldıklarını tahkik ederek, askerden arzu edenlerin bunlarla evlenerek hanelerinde ikametlerine müsâade etmiş olmasından ibarettir; ne mükâfat, ne tazminattır; ne de taksimdir. (Tâcü't-Te-vârîh, c. 1, s. 43).

(M.î. 4) «Akdem-i bilâd-ı rûmiyye'dir, ve ol kişverin hâkinden çinî-i zurûf hâsıl olur ki, vafında elfâz ve hurûf kaasirdir. Fağfur çinisinden fark müşkildir. Bilâd-ı Rumiyyede bina olunan mesâcid ve meâbid ve ebniye-i âlîyyede isti'mâl olunan kâşîler ol beldede (İznik) işlenür.» (Tâcü'trTevârîh, c. 1, s. 44), İbnü Battuta Sultân Orhan zamanında İznik'i ziyaret etmiştir. Seyahatname-si'nde, hayli malûmat veriyor. Mütercimim Tercüme Mec. müracaat

(M.î. 5) «Dûg» farsça ayran demektir. «Kes nikûyed ki dûg men tirşcst: Kimse ayranım ekşidir demez.» «Guzâta atasıdeminde ayran ulaştırdığı cihetle bu nâm ile (duğlu) meşhur oldu. «Tâcü*t-Te-vârîh, c. 2, s. 407.)

(M.î. 6) Abdal Murad, Bursa fethinde Orhan Gâzî ile hazır bulunmuştur. Kabri dağ:n eteğinde Bursa'ya şeref veren bir yükseklikte meşhur mesire yeridir. (Tâcü't-Tevârîh, c. 2, s. 407). «Tekye-i Abdal Murad, Bursa'ya havale bir teferrücgâh-ı çemen-zârda vâki' âsitâne-i âl-i ibâddır. Pâ ve ser bürehne, aşk-ı İlâhî ile ciğeri büryân, sinesi uryân canlar vardır ki, teferrüce varan kimseye cân-ü ezdıl hizmet ederler. Bu tekneyi Orhan Gâzî bina etmiş, bini mütecaviz sahan, tencere, kazan gibi bakır, birçok evânî vakf eylemiştir.» (Evliya, 2. cild, s. 18).

(M.î. 7) Sen Jorj yahut Aya-Yorgi üçüncü milâdî asırda, Kapadokya hükümdân olup, Hıristiyan şehitleri meyânına dâhil olunmuştur. Ehl-i Salîb muharebelerinde İngilizler onu kendilerine hami ittihaz etmişlerdi. Yortusu rûz-ı Hızır'a (Hidrellez'e) tesadüf etinektedir. Roland, şâirlerin efsânelerine göre, Şarلمان'ın yeğenidir ki, gayet uzun boylu, gayet kuvvetli bir muhârib idi. 778 M.'de ordunun bakiyyesini Endülüs'e getirmekte iken öldürülmüştür. Onbirinci asırda tertîb olunduğu zannedilen fransızca Roland şarkıları. Roland'ın muharebelerini ve ölümünü anlatır. (Mî. 8) Bursa hakkında Evliya Seyahatnamesinde malûmat vardır. Vilâyetin 1324 Salnamesi-ki münderecâtiyê, resimleriyle, emsalsiz bir salnamedir-Hudavendigâr Vilâyeti, sancakları, kazaları, ve bu sırada Bursa şehri hakkında tafsilât verir. Vilâyetin eski tarihî çağlardaki vaziyetinden de bahseder. Mütercim burada, târihe âit olmayan küçük bir mülâhazayı

kaydetmekten sarf-ı nazar edemiyor: Şimdiki Fransa ve Almanya kaplıcalarının nâmı işitilmediği zamanlarda Bursa'nın suları meşhur idi. Nasıl ki, bu târih de gösterir. Avrupa kaplıcaları buldukları memleketler için pek büyük bir servet menbâdır. Eğer Bursa kaplıcaları-Avrupa'da olduğu gibi- îmâr ve tezyin ve vapur ve demiryolu seyâhatları tanzim edilmiş olsa, Bursa'nın ihyâsına kifayet eder. Saltanat tahtının ilk karargâh) olan bu şehir için ne kadar himmet edilse azdır.

Dördüncü Kitap

(M.l. 1) Turkopollar, müverrih tarafından, «hıristiyanlaşmış Türkler» olmak üzere gösteriliyorsa da, bunların hıristiyanlaştıkları Rum müverrihlerinin zannından ibarettir. İpsala ve Aynacık'da Bizans İmparatoru ve Aydın Türkmenleri arasında vukua gelen muharebede, bir parçası buldukları İmparator ordusuna yardım etmemeleri (metinde, az ileride) ve reislerinin Melik İs-hak (metinde, bu notu tâkibeden sahîfelere bkz.) gösterir ki, islâmiyet'te sâbit-kadem idiler.

(M.Î. 2) Tacü't-Tevârîh'in (c. 2, s. 54) Rumeli'ne geçişe dâir olan ifâdesinin hülâsası budur:

«Rûm ili'nin menâfi-i mevkîası, serveti ma'lûm olduğundan Sultân Orhan teshirini arzu ederdi. Bir gün Şehzade Süleyman Paşa ile mülakat ederken, mücerred tezekkür suretinde denizden öte tarafa geçilmesi temennisini beyân buyurdular. Şehzade derhal bu bâbda pederinden ruhsat istedi. Makarr-ı hükümeti olan Karesi'ye avdetinde kenar-ı deryada Aydıncık beldesine azimet ile âsâr-ı kadîmesini gördükten sonra «Temâşâlık» nâmıyla maruf kasma çıktı. Erkân-ı hükümetini oraya celbetti. Ak-dolunan meclis-i müşaverede Ece Beğ Şehzadeyi mütefekkir ve müteellim görerek sebebini suâl eyledi. Süleyman Paşa maksadını söyledi. «Acebâ karşıya geçüp de bize dil (malûmat alınacak düşman esiri) getirecek kimse bulunur mu?» dedi. Ece Beğ, Gâzî Fâzıl arz-ı nefis ile Görec mevkiinden Çimni'ye sal ile geçtiler. Burası denizin dar bir mahalli idi. Çimni'de bağlık içinde bir hıristiyan bulup Şehzadeye getirdiler. Bu hıristiyan talep olunan malûmatı îtâ ile beraber rehberliği taahhüd eyledi. Sığır derilerinden kayışlar çıkarılıp ağaçlar birbirine o kayışlar ile rabt edilerek iki sal yapıldı. Ak-sunkur, Karaoğlan-oğlu, Kara Timurtaş, Kara Hasan-oğlu, Akça- Koca-oğlu, Balabancık-oğ-lu, gibi kırk dilâver bir salda; Hacı İlbeği, Ece Beğ, Gâzî Fâzıl, Evranos Beğ ile diğer kahramanlardan kırk kişi dahî ikinci bir salda idiler. Gece karanlığında, karşıya geçüp rehberin delaletiyle bir büyük gübrelikten kale burcuna çıktılar. Anadolu'dan gemisiz hiçbir kimsenin geçmesine

ihtimal verilmediğinden kale muhafızları müstağrak-ı hâb-ı gaflet idi. Osmanlılar bunları esîr ettilerse de tatyûp eylediler. Tedârik olunan gemilerle daha o gece Anadolu tarafından üçyüz gâzî Rum-ili cihetine geçirildiği gibi üç gün içinde gelen asker üçbine baliğ oldu.» Kâtip Çelebi de, Hammer gibi, 758 târihini gösterir.

(M.î. 3) Çimni'nin 10.000 ve metinde, müteakip sahifelerde belirtildiği üzere, Rumeli'de fetholunan yerlerin 40.000 altın mukabilinde iadesine muvafakat olunduğu sözleri Kantakuzen'in hayallerinden ibaret olacaktır.

(M.î. 4) Şehzade Süleyman Paşa Bizanslılar'ın Osmanlılar üzerine geleceklerini haber almıştı. Bir rüyayı irtihâline işaret addederek düşmana büyük bir metanetle mukabele olunmak üzere vasiy-yet etmişti. 761 senesinde birgün ava çıkarak «ömür-tend-i rûf-târ gibi semend-i rehvâre sுவâr olup şahbâz-ı bülend-pervâz ile şikâr ardınca şitâb ederken pâ-y semendi bir sürâha bend olup arsa-i kaza fezasında varta-i helake ve serîr-i zinden hazîz-i helake» düştü. «Şahbaz rûhı murgân-ı ûlâ ecniha-i melâik ile âlem-i firâza pervâz eyledi, Sipâh, âvâze-i «İnne li'llâhi» ile azm-ü râh edüp cesed-i şeriflerini Bolayır'da saray-ı âlîyeleri civarında bina buyurdıkları mescide muttasır mahalde defn etdiler.» Bur-sa*da Helvayî (Helvacı) mahallesinde olan mescid-i şâh-zâde-i kuds-hirâmın âsâr-ı hayırlarındandır. (Tâcû't-Tevârîh, c. 1, s. 60). Şehzade Süleyman Paşa'nın veladet tarihi: 715.

(M.î. 5) Fuzûlî:

«Münşî-i hikmet ki hâme-i hikmet-i nigâr Safha-i eyyama kılmış sebt-i vasf her diyar Buk'a-i Bağdâd'ın etmiş nâmım Dârü's-Selâm Kim ana teslîm-i tahsîn ide. her kişver ki var

«Evliya Burcu» dimiş; zîrâ ki hâk-i eşrefi Buk'a buk'a evliyâullaha olmuşdur mezar.»

(M.t. 6) «Reten», îbnü Kiryâl bin Reten el-Bütreridî dedikleri kimsedir. Ashâb-ı kiramdan değildir, bir kezzâb (yalancı) dır. 600 târihinden sonra Hindistan'da zuhur ederek nice akılsızlar tarafından tasdik olundu, ,Güyâ altiyüz seneden ziyâde yaşamıştır. Hind lisanlarında «Baba Reten Hindî» diye geçen şahıs bu olacaktır. «Bitrend» Hindistan'da bir beldedir. Kaamus müellifi de bu şahsı inkâr eder; sahabenin sonuncusu Ebû'1-Tıfl (R.A.) dır. Haz-ret-i Peygamber yüz sene kadar ashâb-ı kirâmlarından kimse kalmayacağını beyân buyurmuşlardır. Molla Câmî'nin, Alâü'd-devle Sümnânî'nin bu şahıs hakkındaki ifâdeleri de kat'iyete delâlet etmez. Bunu kitaplarında yazanlar, isminde ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimi Reten bin Kiryâl; kimi Ebû'1-Rizâ künyesi, «Reten» ismi; kimi Reten lâkabı, Sâhûl bin Cildiv

bin Mihâd ismi olmak üzere yazmışlardır. Birtakımları da Reten bin Mâhûk bin Halide, Ratuna, Nûndâd (Nevn-dâd?) diye isimlendirmişlerdir. Hulâsa siyer kitaplarında, târihlerde, hadîslerin hiçbirinde ismi ve resmi yoktur. Gâîp zanna göre, îsm-i bî-müsemmâdır ki, Islâm-a desise olmak üzere uydurulmuştur. (Tercüme-i Kaa-mus'dan hulâsa, c. 3; s. 636. Kaamus mütercimi, bu adamcağızı genç yaşında öldürmüştür. Yaşadığı farzedilen Ömrü müverrihin dediği gibi 1.000 olacaktır. Az daha yaşamağa gayret etseydi teşerrûf ederdik.)

(M.l. 7) Orhan Gâzî'nin doğum târihinde ve kaç yıl yaşadığında müverrihler müttefik değildirler. Ekseriyete göre velâdeti 680, cülusu Bursa fethi senesi olan 726, irtihâli 761'dir. Şu halde müddet-i hayâtı 81, müddeti saltanatı 35 senedir.

Beşinci Kitap

(M.L 1) Edirne büyük bir ticâret merkezi iken, Rumeli demiryolu o merkezî vaziyetini ihlâl ettiği gibi, daha sonra Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın teşekkülü üzerine pirinç ve gülsuyu gibi ticarî şeylerini büsbütün ve diğer ticarî maddelerinin de büyük bir kısmını kaybetmiştir. Dedeâğaç da Edirne'ye rekabete başlamıştır. Mevkiinin büyük ehemmiyetinden dolayı Rumeli'de bir iki kol demiryolunun inşâsı, nehirlerin temizlenmesi ve ecnebi ispirotoları meselesinin kapanması ile ma'mûriyyet edebilir. Şimdi dahî Edirne'ye bir kol daha demiryolu inşâsı lüzumu bakîdir.

(M.î. 2) Pirinç zirâat ve ticâreti şimdi en ziyâde Diyarbakır vilâyetinde aramalıdır. Bu ziraat Piyarbakır ile beraber nakliyat ve ticâretiyle Anadolu vilâyetlerinden ekserisinin yüzlerini güldürebilir. (Harb-i âhir (I. Dünyâ Savaşı) münâsebetiyle istanbul'da pirincin okkası yüz guruşa kadar çıkmıştır.)

(M.î. 3) Müverrih, I. Murad asrında ulemâdan üç zâtın yabancı memleketlere gittikleri hakkındaki ifâdenin me'hazmı göstermiyor. Evvelâ Semerkand'a Kadı-zâde-i Rûmî unvanıyla şöhret alan şöhretli riyaziyeci «Mahmûd» değildir; Kadı Mahmûd'un oğlu olup genç yaşında irtihal eden Mahmûd'un mahbubudur ki, Tâ-cü't-Tevârîh'in (c. 2, s. 407) ifâdesine göre, bunun ismi Mûsâ Paşa'dır (O vakit «Paşa» unvan ve vezâret değildi; nasıl ki Âşık Paşa da vezîr olmuş değildir. Ahmed Vefik Paşa bunu «Beşe» suretinde yazar). Mûsâ Paşa bilâd-ı Acem ulemâsının şöhretini işiterek oraya gitmek istemiş; tasavvurundan kimseye birşey açmadığı halde hemşiresi anlayarak kitaplarının araşma biraz mücevherat koymuş, birgün birdenbire akrabasına veda ederek gitmiş. Tahsilini ikmâlden sonra «İlag» (A.L.Ğ.) beğе muallimlik

etmiş ve riyaziyatta te'lifât sahibi olmuştur. Cemâlû'd-dîn Ak-sarayî'nin azimetine dâir de mâlâmât bulunamadı. Onun tercü-me-i hâlinde bu cildde, müverrihin «Beşinci Kitap»a âit 25. Not*unda bahsedilmiştir. Göçeden ulemânın üçüncüsü olarak zikredilen Ahmed Burhanü'd-dîn ise, 26. Not'ta yazıldığı üzere Erzincan'da kadı iken arzû-yı hükümetle başını belâya uğratmıştır.

(M.l. 4) «Sultân Murad ol kış Edirne'de ikamet buyurup, Rûm-ili beğ-lerbeğliği Timurtaş Beğ'e inayet olundu. Timurtaş'ın tedbiriyle birçok umûr-ı müstahsene icra edildi. Ezcümlle «Sipâhî Oğlanı» askeri ihdas kılındı. Vefat eden Sipâhîler'in vazife ve timar-larının evlâdlanna taksimiyle kul-oğlu mahrum olmamak o nâm-dânn âsârındaçlır. Hıfz-ı levazım ve esbâb-ı sefer ve hizmet-i - asb-ü ester için voynuk askeri istihdamı onun ihtirâ'dır.» (Tâ-cü't-Tevârîh, telhis, c. 1, s. 94).

(M.î. 5) Sofya'nın ele geçirilişinin vukuu suretini yazan İnce Balaban'ın arızası:

«Dürr-i devlet-medâr ve sütte-i saâdet-iktidâra arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki:

«Devletlû Hudâvendigâr-ı Kâmgânn eyyâm-ı hümâyûnlarında Sofiya teshirine tedbîr üzere idik ki bu cânibden Uzunca Sevindik doğancı mürted şeklinde kasaba-ı mezbûrede beğ olan Ya-foka Ban ile imtizaç edüp musahibi ve doğancı-başısı oldukdan sonra evâsıt-ı seferde bir rûz-ı fîrûzda hevâ mu'tedir olmağla sayd-ü şikâre çıkup seyrâne meşgul iken, Ban doğancı-başı ile Tatar-Pazan canibine av kovalayarak haylî mesafe kat' edüp haşem-ü hademden dûr düşerler. Bu esnada akşam karîb olmağ-la menzil arayup îslâm smurunda bir Cariyeye rast gelirler. Do-ğancı-başı fırsatı fevt etmeyerek derhâl atdan inüp Ban'a 'îcâ-zetinize köye varup Etrâkden yem ve yiyecek getüreyim' der. Ban atından inüp doğancı gelince (gelinceye kadar) tevakkuf eder. Sevindik, Deli Balaban ile Ahmed Gâzî'yi köyde bulup ahvâli îlâm eder; sidiği me'kûlâtı Ban'a götürüp 'Türkler bizim bunda idüğümüzü bildiler' der. Ban yalvararak 'Nasıl beni halâs edersin?' dedikde, o da 'Seni esvaba sarup orman içinde saklayarak ben iki bargîr ile gideyim, Sofiya'dan asker getirüp seni halâs edeyim' demiş. Ban da bu tedbîre kail olmuş. Doğancıbaşı tekrar köye gelip Balaban'la Ahmed Gâzî'yi Ban'in yanma götürerek 'Beni de tuttular' der. Bunlar Ban'ı Filibe'ye getirdiler. Doğancı Sevindik'e riâyet olunup Ban der-zencir olarak sütte-i saadete gönderildi. Bu bendeleri asâkir-i mansûre ile doğancıyı kilağuz edüp Sofiya'yı ügâr ile yardık. O bilâd ve nevâhî kamilen teshir edilerek sikke ve

hutbe nâm-ı şerîf-i pâdişâhı ile ziynet buldu. Bu haber-i meserret ile doğancı Sevindik ve Gâzî Ahmed kulları huzûr-ı hümâyûnlarına gönderildi. Ümîddir kî inâ-yet-i aliyeleriyle kâmkâr buyurulup şâirlerine mûcib-i izdiyâd-ı gayret ola. Bakî ferman devletlû Hudâvendigânndır.

Bende: İnce Balaban» (Münşeât-ı Feridun, c. 1, s. 106 - Pek az mahalleri meâlen.)

(M.î. 6) Hammer bu düğün bahsinde, güya erkek çocuklar için yapılan sünnet düğünü gibi kızlar için yapılan velîme düğünlerinin de bunların düçâr olacakları maddî elemlere mukabil olduğuna dâir bir fikir dermeyân eder. Anlaşıldığına göre müverrih Şark'da seyahatleri esnasında'kaba bir lâtife olarak bir münasebetsizden işittiği sözü ciddî addederek zapt etmiştir.

(M.î. 7) Hudâvendigâr Gâzî lisânından Sa'dü'd-dîn'in nazmı:

«Âb-ı rûy-ı Habîb-i Ekrem için Kerbelâ'da revân olan dem için Şeb-i firkatde ağlayan göz için Şeh-İ aşkında sürünen yüz için Ehl-i derdin dil-i hazîn-i için Cana te'sîr eden enini için Eyle Yârabbî lûtfuna hem-râh Hıfzını eyle bize pûşt-ü penâh Ehl-i İslâm'a ol mu'în-ü nasır Dest-i â'dâyı bizden eyle kasır Bakma Yârâb bizim günâhımıza.

Nazar et cân-ü dilden âhımıza
Etme Yârâb mücâhidini telef
Tîr-i â'dâya kılma bizi hedef
Çeşmimiz sakla gerd-i ma'rekeden
Cünd-i İslâm'ı yeğle mühlikeden
Bunca yıl sa'y-ü içtihadımızı
Gazavât içre yahşi adımızı
Etme, Yârâb, kahrınile tebâh
Yüzümü halk içinde etme siyah
Râh-ı dîn içre ben feda olayım
Siper-i asker-i hüdâ olayım
Dîn yolunda beni şehîd eyle
Âhiretde beni saîd eyle
Mülk-i İslâm'ı pây-mâl etme
Münzel-i fırka-i zilâl etme
Keremin çokdur ehl-i İslâm'a
Dilerim ki erişe itmama.»

(M.î. 8) Kosova fetihnamesinde yazıldığına göre Sırb Kralı Lazâr, yâni bizim tarafın ifâdesine göre «Las-oğlu» muharebe esnasında maktul düşmüştür.

Altıncı Kitap

(M.î. 1) Sultân Murad Gâzî tarafından Karaman-oğlu AH Beğ'le vuku bulan muharebeye ve AH Beğ'in hezimete uğradığına dâir Bağ-dâd ve Azerbaycan Hâkimi Ahmed Celâyîrî'ye yazılan nâme-i hümayûnda (Münşeât-ı Ferîdûn, c. 1) muharebenin tafsili sırasında «Derhâl ferzend-i devlet-yâr-ı nusret-şîâr Yıldırım Bâye-zid Hân, zâd-allahü ömrihi vü refi'u kadrihi, bi-tîğ çün burak-rahşân bi-firak-ı düşmenân der resîd vü bî hamle-i şâhâne mağlûp ve münkesir girdânîde...» ibaresi müderic olarak, şu halde Bâyezid'in daha pederinin hayâtında «Yıldırım» unvanıyla yâd olunduğu anlaşılır; hattâ «Yıldırım»a münâsebet alan «burak-rahşân» ta'bîrine göre, «Yıldırım» tâbirinin nâmede mutlaka münderic olması lâzım gelir. Sultân Murad Gâzî nâmına olmak üzere yazılmış Kosova fetihnemesinde dahî Bâyezid «Yıldırım* unvanıyla zikredilmiştir. Binâenaleyh bu unvanın Sultân Yıldırım Bâyezid'e kardeş katlinde sür'atinden dolayı verilmiş olması hakkındaki müverrihin ifâdesi hakikate uygun görünmez. Yıldırım unvanı, Şehzâde'nin daha pederi zamanındaki muharebelerin birinde gösterdiği kemâl-i şiddet ve sür'atine binâen verilmiş olacaktır.

(M.î. 2) «Kara Yuluk» (Kara Yoluk) bizim târihlerde «Kara Eylük» demekle meşhur Ak-Koyunlu serdârı Kara Osman bin Tur-Alî'dir.

(M.î. 3) Biri Hıristiyan, diğeri Müslüman Samsonu nâmıyla iki Samson olacağı Tâcü't-Tevârîh'in (c. 1, s. 287) ifâdesinden anlaşılır ki, bunun biri müstakbel Canik sancağının idare merkezidir. Anadolu'nun kısmen ticâretine, ezcümle son zamanlarda, yumurta ihracâtına merkez olarak, gittikçe kesb-i umrân etmektedir. Gi-liba ikincisi (Hıristiyan Samsonu) harâb ve herhalde meşhur değildir.

(M.î. 4) İşte bu Samson (Samsun) yukarıda yazıldığı gibi, sonraları mâmur olmuştur.

(M.î. 5) Niğbolu muharebesinde onbin esirin idam edildiğine dâir gerek Hammer'in, gerek diğeri Avrupa müverrihlerinin me'hazi Schild-berger ile müellifi belli olmayan Sen-Denis Târihi olduğu anlaşılıyor. Müttefikler ordusu Osmanlı esirlerini daha evvel idam etmiş oldukları için «El-bâdîyu azlem» kaidesine uygun olmuş olurlar. Lâkin Osmanlılar'ın o kadar esîri öldürmüş oldukları târihî bir hakikat değildir. Schildberger Niğbolu muharebesinde adetâ bir çocuk idi. O çocukluk çağında görmüş olduğu bir sahrayı, bir binayı otuzbeş-kırk sene sonra görmüş olsa, sahra ve bina küçülmüş gibi gelir; hafıza bir nevi fotoğraftır ki, zamasi geçtikçe sakladığı şeyleri büyütür. Niğbolu'da henüz çocuk olan ve ahvâl-i harbiyyenin umûmî,

cihetlerini kavramaktan âciz bulunan Schildberger-gurur sarhoşu olan müttefikler ordusunun fecî hezimetinden dolayı elbette pek korkmuş idi. Psikolojik durumu şu halde bulunan bir çocuğun şahadeti ne kadar itimâda şâyân olabilir? İkincisi, bu çocuk bu kadar sene Osmanlı memleketlerinde "kaldıktan sonra memleketine dönerek bir seyahatname neşretmiş. Seyahatnamenin umûmî rağbete mazhar olması için kitapçılar-gariplikler merkezi olan- Şark hakkında acâib malûmatı ihtiva etmesi ve özellikle o zaman Avrupa'yı sarsmakta olan Türkler'in barbarlığından bahsetmesini arzu edecekleri de tabî idi. Binâenaleyh müverrihlik, vak'a-nüvislik mezziyetlerini hâiz olmayan Schildberger'in Seyahatnamesi «tarihî eser» unvanına güç yakışır; hattâ çocukluğunda şövalyelerin hademesinden olmasına bakılırsa, o vakit lisânını iyi yazmak iktidarında olamayacağı gibi, esaret müddetinde de elbette yazma sanatım tahsil edememiş olacağından, acaba bu eseri kendi mi yazmıştır, yoksa, bir kitapçı istediği gibi yazdırarak Schildberger'in imzasını satın mı almıştır? Muharebenin birçok safhalarını gösterdiğine ve güya müttefiklerin galebesine birkaç defa ramak kaldığına dâir olan ve bizim târihlere kaabil-i tatbîk olmayan ifâdeler, tatlı tatlı okutmak için hikâye kitaplarına yakışır tafsilâttan sayılmağa sezâyerdir. Schildberger'in, Niğbo-lu'daki Osmanlı ordusunu 200.000'e çıkarmasında yandan ziyâde mübalâğa olduğunu Hammer dahî tenkîd etmiştir; bu da onun ne kadar az inanılmağa müstehak olduğunu gösterir. İmzasız Sen-Denis Târîhi ise, bu kadar da tenkide değmez. Türkler niçin onbin esîri idam etsinler? O zaman Avrupalılar ellerine geçirdikleri Müslümanları korsan gemilerine bağlayarak kürekçilikte istihdam ederlerdi. "Arasıra esirler mübadele edilirdi. Osmanlı ordusu onbin esirden de bu veçhile istifâde eder, yahut o asrın umûmî usûlünden olduğu üzere, bir bedel mukabilinde satardı. Hammer'in esirler hakkında Altıncı Kitap Not: 34'de Âşık Paşazâde'den naklettiği rivayet, Tâcü't- Tevârîh'de dahî dercedilmiştir ki, Umur Beğ'le görüşmüş olan tarihçi, o ma're-kede hazır olan Timurtaş-oğlu Umur Beğ'in yalnız kendi ellerine giren esirin ikibinden ziyâde olduğunu mutazammındır; işte bu da esirlerin idamına değil, onlardan istifâde olunduğuna" delâlet eder Esîr idamına dâir-eski müverrihlerin birşey dememiş olmalarına aykırı olarak- onikinci asrın (18. asır) bidayetinde yaşayan, yâni, Niğbolu muharebesini vukuundan üç-yüz bu kadar sene sonra yazan ve me'haz göstermeyen Hezari1-fen, bir efsânenin nakliyle ibrâz-i marifet etmiş olmalıdır. Bütün târihî gerçeklerimizi şaibelerden âzâde addetmeyip; lâkin Osmanlılardın ve esirlerin asilzadelerim ava götürecektir.

kadar nazikâne muamelede bulunan veyahut Avrupalıların ifadesince, o derecede bir tam-şövalyelik gösteren Sultân Bâyezid'in ulüvv i cenâb ve mürüvvetine kat'iyen muhalif olarak, onbin müdâfaadan mahrum esirin öldürüldüğünü ve hiç olmazsa bu sözün büyük bir mübalağadan hâli olmadığını, mâhiyyetleri teşrih olunan rivayetlerle tasdik etmekte ma'zûruz.

(M.Î. 6) Müverrihin bu sahîfelerde yazdığı tarihî isimlerden Sokrât, Ef-lâtun, Öripid, Aristöfan gibi filozof ve şâirler mâruftur. Arte-miz, Afrodit ile diğer bâzılarının birer mâbûd oldukları da ifâdenin siyakından anlaşılmaktadır. Bunlardan başkaları hakkında izâhât:

Partenon (Parthenon)- Minerva mabudu için M.O. 438'de inşâ olunmuş bir mâbeddir ki, en mühim san'at âbidelerin-dendir.

Pantenon (Panthenon)- Roma'nın bütün ilâhları için yapılmış bir mâbeddir; birçok ilâhlara inanan kavimlerin mâbudları-'_ nın hey*et-i mecmuası mânâsında kullanıldığından, Atini bahsinde zikri bu mânâya olmalıdır.

Pandrosiyon (Pandroseion)- Eski Yunan'da bir kızın medfeni.

Erekteon (Erechtheion)- Akropol üzerinde bir bina ki Pandrosiyon onun bir kısmıdır.

Sinozark (Cynosarge)- Atina'nın eski bir mahallesi, şarkiyû-nun «Diyocans» Diyojen'in de sâlik olduğu mezheb-i kelbiy-yûnun bir mektebini hâvî idi.

Olimpiyon (Olympion)- Olimpiyad oyunlarının oynandığı yer.

Areopaj (Areopage)- Merih mabudunu mensup bir tepe üzerinde mahkemedir. Mecazen, şimdi «hakemler meclisi» mânâsına da kullanılır.

Fniks (Phnyx)- Akropol'un doğusunda, Aeropaj'ın güneybatısında halk toplantılarına mahsus yer.

Akropol (Acropole)-• Atina'nın iç-kalesi.

Lycee (Lise)- Aristo'nun yürüyerek ders verdiği mahal, ki meslek-i mssşâiyûn bu mektepten zuhur etmiştir. Avrupa'da idâdî mekteplerine alem olmuştur. «Mekteb-i Sultânî»ye de fransızcada «Lycee» denilir. Bu mektebin (Gâlatasarayın-daki) te'sîsi Âlî Paşa'nın tahlîd-i nâmı esbabındandır.

Müze (Musee)- Heykellerle dolu bir mütalâa mahallidir. Âsâr-ı atîka sergisi mânâsına «müze» bundan me'hûzdur.

Odeon (Odeon)-• Şiirler okunması, mûsikî dinlenmesine mahsus yer.

Pritane (Prytanee)- Filozofların toplanma yeri idi.

Poekil (Poikile- Günâgûn renkleri hâvî mermerlerden masnû bir bina

idi.

Jimnaz (Gynınase)- Yunan gençlerinin yarışma salonu.

Stade- Koşu yeri. 97,184 tulunda bir ölçüye dahî denir ve galiba koşuda katedilen mesafe bu Ölçü ile Ölçülürdü.

Hammer, «Atina» kelimesini zikretmesi üzerine târih-i kadîmi tefekkürle müstağrak-ı sânihât olduğu gibi, Yunan hükümetinin ihyâsı hususunda bu âbidelerin hatırlatılması az te'sîr etmemiştir. Fakat Sokratîar, Bukrat'lar, Eflâtunlar, Aristo'lar bir daha yetişmez ve bu âbidelerin nazîrleri yapılamaz. Müverrihin «Me-dînetü'l-Hükemâ» tâbiri Atina'nın Osmanlı erbâb-ı irfanı tarafından bu veçhile lâkaplandırılmış olduğuna telmîhdir. Bu tel-mîhden ve Osmanlılar'ın Atina'da hiçbirşeyi tahrîb etmediklerini itiraftan sonra, «barbar» tâbirinin haksızlığı kendi kendisine zahir olur. Yunan hikmetini Arablar neşrettiler. Hattâ İbnü Rüşd Yunanî-i Kadîme âşinâ olmadığı Aristo'nun kitaplarını beşinci, altıncı, hattâ sekizinci derecede tercümelerinden okuduğu halde, Şark'da «muallim-i evvel» (Baş Muallim) o hakimnin fikrini harikulade dehâ ile keşf ve hayret-âver olacak surette şerh

etmiştir. Daha yakın zamanlara kadar Avrupa'nın okuduğu, 1b-nü Rüşd'ün şerhleri tercümesinden ibaretti. Kenan'ın İbnü Riişd ve İbnü Rüşd Mesleği unvanlı meşhur eserinde tafsilâtı görülür. İslâm'ın bu himmeti ve Endülüs uleniâ-ı hükemâ ve şüerâ-sıyla âbideleri dahî hatırlatılsa sezadır.

«Notlar ve Açıklamalar»a Mütercimim İlâvesi

(M.î. 1) İbnü Battûta'nın verdiği tafsilâta göre, bu Ahiler Sultân Orhan zamanında dahî Anadolu'nun her tarafına yayılmış büyük bir cemiyet idi. Seyahatnameyi fransızcaya itinâ ile tercüme eden iki müsteşrik, yahut müşarnk, bu Ahiler1!. «Jeunes-gens-freres'» diye lâkaplandırmışlardır. Bunların her kasaba ve kariyede zaviyeleri bulunarak, masraflarını cemiyetin azaları tedârik ederler, gelip geçenleri zaviyelerde doyururlar ve zabita memurlarının yoldan çıkmamalarına bilhassa dikkat ederlerdi. Fakat daha sonraları Ankara'da çıkardıkları gaileden dolayı üzerlerine asker şevkine mecbur olunduğu anlaşılıyor.

(Mî. 2) Kosova muzafferiyeti üzerine Bursa kadısına «evâsıt-i şa'bân 791» târihiyle yazılan fetihname, şehîd-i saîd Sultân Murâd-ı Hudvâvendigâr tarafından olmak üzere yazılmıştır. Pâdişâhın şe-hâdet haberinin ânî olarak yayılmasıyla bir tarafta bir vak'a ortaya çıkmaması düşüncesiyle böyle yazılmıştır. İşbu fetihnamede «Sağ kolda ferzend-i ercümend-i devlet-yâr ve kaaim-i ma-kam-ı saltanat-şîâr, el-müeyyed min indallahi, mülki'l-menân oğlum Yıldırım Bâyezid edâm-Allahü Teâlâ eyyâm-ı azzehu ve ikbâlihu tâ'yîn

kılınub» denildikten sonra, Yâkûb Beğ'den «ferzend-i saâdet-mend-i âlîmîkdâr oğlum Ya'kûb Beğ» diye bahso-lunmuştur. Fakat fetihname «Kulillahümme mâlike'1-mülk, tü'-ti'1-mülke men teşâu ve tenziVI-mülke mimmen teşâ...» (Âl-i Imrân, 2) âyet-i kerîmesiyle musaddar (çıkış) ve rütbe-i şe-hâdetin ulviyyetine dâir âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerifler ile ve bilhassa «Velâ tahsebennellezîne kutilû fî sebîlillaâhi...» (Âl-i Imrân, 169) kavli-i kerîmiyle muvaşşah (imâ edilmiş) olduğundan, Bursa kadısı işbu belîğ işaretten muzafferiyet sırasında Sultân Murad Gâzî'nin şehâdeti vâkî olduğunu elbette istidlal etmiş olacaktır. Meşhurdur ki, veda haccımın sonunda Ebû Bekir hazretlerinin «îzâ câe nasrullâhi...» (Nasr Sûresi, 1) sûre-i kerîmesiyle nihâyetlerindeki «Vestağfirh...» elfâz-ı mübârekesinden ve dînin hükümlerinin itmam buyurulduğunu niutazamm hitâ-be-i Peygamberî'den Resûl-i Ekrem Efendimizin karîben irti-hâllerine intikal ile, ağlamışlardır. Fetihnâme'de Bâyezid hakkındaki «kaaim-i makam-ı saltanat» tâbiri de saltanat değiştiğini imâ eder. Daha başka işaretler de vardır. Fetihnâmenin sonunda dahî «Bundan gayrı anda hassa emîniyle görülecek mü-himmât-i mirî için hükmi-i şerifim der-kîse gönderilmiştir.» ibaresi dercedilmiştir ki, hassa emininin göreceği mühimmat Sultân Murad'ın na'ş-ı mübârekinin nakl ve defnine müteallik idi. Kese içinde Kadı Efendi ile hâsse-i hare emîni Süleyman Beğ'e hitaben gönderilen fermân-ı hümayûn Sultân Bâyezid nâmına yazılmıştır. Bunda: «Bi-takdîrallâhu Teâlâ Kos-ovada vâkî olan fetih ve zaferden sonra saîdü'l-hayât şehîdü'l-memât babam Suî-tân Murâd Hân-ı tâb-serâh ve ca'lü'l-cennetin misvâh gördükleri vâkıa-yi şerife üzre şehâdet rica eder iken, ittifak-ı kemâl-i " sıhhatle ma'reke-i kıtalden otak-ı gerdun-nataka dâhil olup mağlûp ve menkûb olan banların ba'zılannın başı kesilüp sümm-i semend-i saâdet-mendlerine nikû-risâr bırağılup ve ba'zılan dahî dest-beste ve bâzû-şikesteidil tutulup ağlamışlardır. Ferah ve neşât üzere idük ki nâ-gâh Miloş Kopilik dinmekle ma'rûf olan» şahıs «hiyle ile ben müselmân oldum diyü guzât-i refi'i'-d-derecâtm birine rica idüp cenâb-ı saltanat-meâblarma yüz sürünmez üzere varmağı istid'a etmeğle mezbûru terahhumen ilet-diklerinde pâ-yı bûs-ı devlet-menûslarma mukaarin olduğu esnada bî-tehâşî yeninde gizlediği hançer-i şeh-âlûdı ol unsur-ı lâtife havale idüp zahm-ı gezend irişdirmeğle şerbet-i şehâdeti nûş» kıldığı ve Miloş kaçmağla ardından erişilerek pare pare edildiği ve bu hallerden haberdâr olması üzerine Sultân Bâyezid'in şehitlik yastığında yatan pederinin yanına geldiği ve bu hengâmda karındaşı «merhum Yaîkûb Beğ intikal idüp» tâbût-ı münevverinin Bursa'da defn

olunmak üzere gönderildiği münde.rictir. Bu cihetlerin kimseye haber verilmemesi sıkıca tenbih olunmuştur. Birinci fermân-ı hümâyûnda 791 şa*bânının ondör-düncü pazarertesi günü muharebeye ve ertesi gün muharebe vuku bulduğu tafsil olunmuştur. (Münşeât-ı Feridun'un 1. cildine müracaat).⁴³¹

Mütercim'in İlâveleri

Yedinci Kitap

(M.î. 1) Tercüme-i Kaamus'un Zülkarneyn kelimesinden: «Ba'zılar dîdiler ki arzın iki karnına, ya'ni iki kutrundan ibaret olan mağrib ve maşrika seyr-ü sefer edüp baliğ ve vâsıl olmağla müleskab oldu.» Yâni «Zülkarneyn» lâkabını aldı. Her nekadâr bizde Is-kender-i Rûmî (Büyük İskender) Zülkarneyn zannolunursa da, Kanm us mütercimi Âsim «İskender» maddesinde bu bâbda tafsilât itâsıyla İskender'i Zülkarneyn'den tefrik eylemiştir. İskender, Makedonyalı Filip'in oğlu olduğu malûmdur. Asıl Zülkarneyn'i «Tercüme-i Kaamus», Himyerî olmak üzere Sa'b bin er-Râyş ismiyle kaydeder. Tafsilini arzu edenlere Tercüme-i Kaa-mus'da «İskender» ve «Zülkarneyn» kelimelerine ve «Burhân'da «Cem» ve «Cemşîd»e müracaat etmek üzere şöyle hülâsa olunabilir ki, ttskenöeM Zülkaroeyn» denilen İran pâdişâhının is-

ini «Cem ve Cemşîd» olarak Zülkarneyn de başka ve İskender-i Rûmî ise yine başkadır. Bunların yekdiğerine karıştırılmasından, «Cem» lâfzının «büyük pâdişâh» mânâsına alınmasından dolayı «Cem» âyîne ile birlikte irâd olundukça İskender-i Rûmî demek olur.

(M.î. 2) «Cihangir», memleketler fetheden hükümdar, ki sel gibi geçip gitmiş de olabilir; «Cihandâr» ise fethettiği veya tevarüs ettiği memleketleri idareye muvaffak olur.

(M.î. 3) Timur, azminde son derecede sabit idi. Rivayet olduğuna göre, Asya'da ordusuyla sefer ederken birgün bir köyde istirahat-i için hazırlanmış olan odasında uzanır. Görür ki, bir karınca bir buğday dânesi yüklenmiş götürüyor; yolunda bir yokuşcuğa tesadüf ederek yuvarlanır, dâne de bir tarafa gider. Karınca kendisini toparlar, dâneyi yüklenir, yine yuvarlanır. Timur bütün dikkatiyle bakar. Karıncanın yuvarlanışını yüzonsekize kadar sayar; lâkin yüzondokuzuncuda sabırlı hayvancık

⁴³¹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 3/279-302

dânesini öbür tarafa aşırmağa muvaffak olur. Timur bunu yâd ederek, karıncadan ibret aldığını söyler imiş.

(M.î. 4) Timur'un çok düşkün olduğu satranç, buralarca mâruf olan satranç (satranç) olmayıp Arabşâh'm verdiği tafsilâta ve yaptığı resme göre (s. 312 ve 324), uzunluğu on, genişliği onbir, yâni cem'an 110 hanelidir; bunda iki deve, iki zürâfâ, iki talîâ (öncü), iki piyade, bir vezîr ve şâir ziyâde taşlar vardır; satranç-ı kebîr denilen bu oyun satranc-ı sagîr (küçük satranç) denilen öte oyundan çok olduğunu. Arabşâh zikreder.

(M.î. 5) Bir defa unuttuğu şey, tekrar huzurunda okunulduğu zaman yanlış telâffuz olunursa, Timur onu tashih ederdi (Arabşâh, s. 212).

(Mî. 6) (51 nu.lı dipnota aittir) «Yasa», «Yasak»; cezâ-yı idam: «Nâmünâsib söz itkan uçun yasak-ka yitti.» (Yâni: Münasebetsiz söz söylediği için idam cezasına uğradı.) Nizam, kaanun: «Yasağına hâzır bolup yolluk turalik sözidin çıkmagaylar» (Yâni: Herkes emrine imtisal ile kendi yolunca, kendi mevkîince sözünden hârice çıkmasın.). «Yasakî», asker (Emre tabî). (El-Lugâtü'l-Ne-vâiyye ve'l-İstişhâdati'l-Cagatâiyye, Paris tabı, 1870, imparatorluk Matbaası.)

«Tüzük», nizam. (Yasa: kaanun; tüzük: nizânf, ta'limât). «Bir öngim tapsa şehliğdin riyaset Tüzük bolnias işi kılmay siyâset.» (Yâni: Taraf-i hükümdârîden riyasete nail olan bir kimse kaa-

nunları şiddetle tatbik etmedikçe işi intizam bulamaz.) (Lugât-i Nevâiyye).

(Mî. 7) «Narkesnin bir şeyin etrafına dâire çevirme mânâsı Lugât-ı NTe-vâiyye'nin 508'inci sahîfesinde münderiçtir. Çevrilen dâire mânâsı da bundan alınmış olmalıdır. Fakat Lugât-i Nevâiyye'de «kerkesnin av sürücüleri mânâsına tesadüf olunamadı. Ona göre «Kürgâ», «Kürge», «kerranay» nev'inden bir sadâ âleti (saz), tepsi, bölme, duvar ve çadır perdesidir:

1 - «Yene kerrenay ve kürgâ oni

Kılıp aşkâre kıyamet günü»

«Yâni: Yine kerrenay ve küрге sadâsı kıyamet günü gösterdi.)

2 - «Koydı çün şeh basa tığa kâmin

Kürge içre kördi öz çâmin.»

(Yâni: Pâdişâhın kraliçesi üzerine ayak koyunca, kendi kadehini tepsi üzerinde gördü.)

3 - «Ak eviga işing rast tünğlük dağı

Bolup kürke evi körmega tün dağı.»

(Yâni: Çadırın metanetli bir kapısı ve duman çıkacak bir bacası vardı; -çadırın- duvarları kürklerle örtülü idi.) (??)

(M.î. 8) Lugât-i Nevâiyye'den:

«Fettan közünün beyaz ve sevâdin körgeli Çolpanga salmadım nazar çarh vü mâhiga.» (Yâni: Fettan gözünün âkını karasını görelî ne yıldıza, ne feleğin çarkına, ne aya bakmadım.)

(M.î. 9) Birinci cildde ve burada bâzı müverrihlerin imlâsına imtisâlen (eski harflerle) «Timur-daş» (Demirtaş) yazılmış ise de «Timur-taş» doğrusudur. Filvaki, Edirne'de bir köy isminin «Demirdeş» telâffuz olduğu sonradan hâtıra gelmiştir. «Taş» ve «deş», «arkadaş», «nâmdaş» («adaş»), «bektaş» kelimelerinde dahî görülür. Şu halde «Timurtaş», bir demire, bir kılıca mensup ve tabî demek olsa gerektir.

(M.î. 10) «Mısır Sultânı Ferec bin Berkuk ki mukaddema vâlidî -Sultân Ahmed Celâyîr tahrikiyle- Timur'un elçilerin kati edüp Avnik kal'asının muhâfazatiyle me'mûr olan ümerâ-yı Timur'dan ötilmiş Koçını dahî -Kara Yûsuf ile muharebe eyyamında giriftar olup Sultân-ı Mısır'a irsal olundukda-habs eylemiş idî. Ferec dîhî vâlidî eserine iktifa edüp müceddeden kendiyeye gelen elçileri habs etmiş idi.» (Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 154). Bratutu biraz yanlış anlamış olacaktır. Hammer'in «Avnik» yazdığını, bizdeki Sa'dü'd-dîn «Oynik» (Avink) yazıyorsa da, bunun bugün Diyarbakır vilâyeti dâhiKnde olan (Avnik) mahal olması kuvvetle muhtemeldir.

(M.t. 11) Timur, Hz. Nuh'un kabrini, şeytanlar tarafından yapılmış zan-nedecek sâdedîlerden değildi. Sa'dü'd-dîn'in buna dâir yazdığı fıkra şudur: «... (Timur) Baalbek şehrine vardı. Elsine-i nâssda meşhurdur ki Hazret-i Süleyman alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-se-lâm shdinde «Ya'melûne lehti mâ yeşâû» (Onun her dilediğini yaparlar) (Sebe: 13) âmillerinin ameli ile mâsnû' olmuş bir hi-sâr-i matbû'dur; divârının bir kuşesinde mevzu' olup tulü yığirmi sekiz zira' ve arzı onaltı zira' ve irtifâı yedi zira' olan hacet-i azimden ve garâib bina ve tavrından masnû-ı beşer olmayıp müstahdesât-ı afârit olmasına istidlal olursa olur. Ol hısn-ı ha-sîn dahî taht-ı tasarrufuna dâhil olup hulûl-ı şitâ ikaametine mâni' olmağın mâh-ı cemâdi'1-ulânın şalisinde diyâr-ı Kerek'de Hazret-i Nûh aleyhi's-selâm türbesine nâmına meşhur olan mezar ziyaretine varup ândan eâzim-i Dımişk oldu.» (c. 1, s. 15) Hammer buralarını oldukça kısa geçmiş ve meal de hayli değişmiştir.

(M.î. 12) Arabşâh, casusların reîsi olan Fâzil ile maiyyetinin, târihî geçmişlerinin ahvâlini ileri sürerek ve Timur'dan göreceklere iyilikleri sayarak Tatarlar'ı ne veçhile kandırdıklarını ve görünüşte Sultân Bâyezid tarafında,

fakat gizlice öte tarafa bağlı bulunmağa sevkettiklerini, birbuçuk sahîfelik tafsilât ile yazar. (Arabşâh'ın Mısır tab'ı, s. 126-127'ye müracaat).

(M.1.13) Sa'dü'd-dîn'in (c. 1, s. 177) ifâdesine göre, esarete düşen birçok beğler ve emirler meyânında Rumeli beğlerbeği Fîrûz Beğ, Minnet Beğ, Mustafa Beğ, Timurtaş Paşa ve evlâdının ekseri, bilhassa Alî Beğ de bulunuyordu. Timurtaş'ın Yahşi Beğ nâmın-daki oğlu daha birçok kumandanlarla birlikte şehîdler zümresine iltihak etmişti. Fakat bu târihin «Sekizinci Kitapsında görüldüğü üzere, Timur'un Timurtaş Paşa ile Kütahya'da karşılıklı konuşmalarına nazaran «Timurtaş ve evlâdı» ibaresinde hatâ olacaktır.

(M.Î. 14) Sultân Yıldırım Bâyezîd'in şecaat ve mürüvvet hasletleri, Timur'a mukavemette şiddeti Hammer'i de büyülemiştir. Bâzan hatıra gelir ki, acaba Timur'a müdârâ yolunu tutamaz mıydı? Timur'un yazışmalardaki diplomasi tarzı, bu hususta senet ittihaz edilecek birşey değildir, Bâyezîd gibi izzet-i nefsin son derecesiyle mütehâllik bir pâdişâhın Timur'a yaltaklanması kaa-bil-i imkân olmamakla beraber, âcizane kanaatime göre, Öyle de yapılırsa bu seyl-i hurûşân yine durdurulamazdı.

Sekizinci Kitap

(M.Î. 1) «Demir kafes» hikâyesinin aslı, yine aynı sahîfede Âşık Paşazade ile Neşrî'nin ifâdelerinden ibaret olacağı anlaşılır. Lâkin velev ki yalnız geceleri olsun, demire vurmak, demir kafes içinde hapsetmekten daha hafif bir muamele değildir. Timur anlatılması kaabil olmayan mezâlimiyle beraber hükümdarca davranmak emellerine göre -bizim târihlerde zikredilmiş olmayan- gece demire vurmak fıkrası da itimâda şâyân olmasa gerektir.

(M.Î. 2) Kötürüm Bâyezîd oğlu îsfendiyâr'ın bin kadar adam ile Şehzâde'nin güzergâhına çıkarak mağlûp olup Tosya'ya kaçtığını ve Şehzâde'nin daha sonra Bolu'ya gittiğini ve Şehzade. Bursa'ya azimet etmek istemiş ise de tecrübeli kumandanların ihtarı ve Timur'un harekâtına ve Aydın taraflarında kışlayacağına dâir alman malûmat üzerine Amasya'nın tercih edildiğini Sa'dü'd-dîn tafsil eder (İstanbul tab'ı, c. 1, s. 192-193).

(M.Î. 3) Kara Devlet-şâh vak'asını İstanbul basımı Sa'dü'd-dîn, 193-196. sahîfelerinde yazar. Sadü'd-dîn'e nazaran bu adam bu taraf Türklerinden bir «dezd-gümrâh» (uğursuz bir sapık) olduğu halde Osmanlı devletinin fenalığını istediği cihetle, Timur'un makbulü olmuştu. Muharebe «Kağala» nâm mevzide imiş; hesapça Amasya taraflarında olacaktır. Kara Devlet-şâh ile mektuplaşmış; düşman Şehzâde'nin çocukluğunu, babasının

mağlûbiyetini söylemiş; Şehzade de münasip cevâbı vermiş. Sa'dü'd-dîn'e nazaran Kara Devlet-şâh bizzat Şehzâde'nin okuyla vurulmuş olmayıp «bir civân-ı ser-firâz tîr-endâz bir tîr-i pâkize küşâd ile Kara Devlet-şâh'ın çeşm-i cihân-ı beynini kör ve kevkeb-i baht-ı hâbnâkî gibi bî-nûr edüp» atından düşmesi üzerine kılıç üşürül-müştür. Vak'anın târihi 805 gösteriliyor.

(M.Î. 4) Kubâd-oğlu vak'ası, bizim Sa'dü'd-dîn'de 196. ve 197. sahîfelerdedir. Müverrihin «Felnik» dediği istanbul baskısında «Felen-bel» ve sahîfe kenarında «Felnik» diye mezkûrdur. Bu kale gayet metîn olduğundan, ele geçirilmesi için haylî uğraşılmıştır.

(M.Î. 5) înal-oğlu yirmibin Türkmen ile Kazovası'na gelince Şehzade bir mektupla elçi göndermiş. înal-oğlu mutazzimâne davranarak «Şimdi Mehmed nerede, ne yapıyor?» diye sormuş; sefirin verdiği cevâp üzerine idam edecek olmuş. Yazdığı cevâpta «Ben mukateleye gelmedim; elindeki yerleri kurtarmağa geldim; buralardan çık, gözünün gördüğü yere git.» yolunda pervasızca cevap yazmış Sa'dü'd-dîn'in İdrîs'den nakline ve kendisinin de ayrıca yazdığına göre, düşmandan pekçok maktul olduğu halde, bizim taraftan kimseye zarar erişmemiş. Şehzâde'nin maiy-yetinden Cebelü-oğlu ve Zağarcı Yâkûb'dan mâadası salim ve ganim avdet etmişler; bu iki kişi înal-oğlu firar ederken, onun eline düşmüş oldukları hâlde Zağarcı Yâkûb bir aralık kaçtığı gibi Cebele-oğlu (Cebelü-oğlu) 'nu da bir müddet sonra înal oğlu asmıştır (istanbul tab'ı, s. 198-200).

(MÎ. 6) Gözler-oğlu «Kara-Hisar üzerine düşüp, şehrini alup karasını muhasara» etmiş. Gözler-oğlu Osmanlılar'ın hücumu üzerine her-şeyi bırakarak kaçmış (s. 200-201). Köpek-oğlu vak'ası, 202. s. dedir.

(M.Î. 7) Mezîd-oğlu vak'ası Sa'dü'd-dîn'in 202-204. sahîfelerindedir. Sa'dü'd-dîn, bunun himmetiyle Sivas'ın kısa zamanda eski hâline döndüğünü yazarsa da, hakikat Haber-i Sahîh'in dediği gibi, îmâ-ra çalışmış olmasından ibarettir. Timur'un yaptığı harâbiyet hâlâ zail olmamıştır.

(M.Î. 8) Sa'dü'd-dîn'e göre, Timur Şehzâde'yi hiyle ile ele geçirmek maksadında bulunmuş, Sultân Bâyezîd'e Şehzade hakkında hüsn-i nivet göstererek ondan mektup aldığı gibi kendi evlâdına tak-dîm edeceğini, ve kızını vereceğini Hoca Muhammed nâmında bir elçi ile Şehzâde'ye tebliğ etmiş; Şehzade erkânını elçinin istikbâline göndermekle beraber, Yıldırım Bâyezîd ile Timur'dan gelen mektupları öpüp başına koymuş; müşavirlerini dinlemeyerek mutlaka Timur'un nezdine gitmek üzere yola çıkmış; yolda karşılaşılan vak'alar üzerine Timur'un elçisine ziyafet vererek Bolu'dan geri dönmüş (istanbul basımı, s. 204-208).

(M.î. 9) Şehzadeler muharebesi hakkında Hammer'in en çok neşriye bakarak, onu tercih edip naklettiği, rivayetin esâsı şudur: 804 zilhiccesinde Ankara muharebesinin vukuundan sonra, meydandaki şehzadeler bekleyiş hâlinde kaldılar. 805 recebinde Bâyezîd irtihâl edince Süleyman Edirne'de, îsâ Bursa'da, Mehmed Amasya'da hüküm sürüyorlardı. Mehmed îsâ üzerine yürüdü; İsa kaçtı; Bâyezîd'in na'sı Bursa'ya getirilerek Mehmed'e teslim olundu. îsâ, üç defa daha Mehmed ile çarpıştıktan sonra ortadan kayboldu.

Süleyman Bursa ve Ankara üzerine yürüdü. Mehmed, Tokat ve Amasya'ya çekildi.

Bu aralık, Mehmed'in müsâadesi üzerine Mûsâ ortaya çıkarak Süleyman'a galebe etti ve Süleyman vefat etti (814). En sonra Mehmed, Mûsâ ile harbederek galebe etti (816). Hoca'nın tercih ettiği rivayete göre, Bâyezîd'in irtihâlinde Timur nezdinde bulunan Mûsâ pederinin na'giyle gelerek, İsa'ya galebe etti ve yerleşti. Süleyman Musa'nın üzerine yürüdü. Mûsâ îsfendiyâr-oğlu nezdinden (Süleyman'ın kumandanlarının ittifakla belirttikleri rivayete göre) Rumeli'ne geçti, ve Süleyman'ı mahv etti; sonra Mehmed de Musa'yı mahvetti. Lâkin Hoca bir taraftan da Mehmed'in îsâ ile birçok muharebelerini yazar ki, bu halde rivayet karışır.

Hammer'in rivayeti daha müdekkîkanedir. Yalnız iki nokta var ki, birincisi Timur'un Mûsâ Çelebî'yi «al-tamga» ile gönderdiği, Timur müverrihlerinin ifadesiyle te'yîd edilmiştir. İkincisi, Çe-lebî Sultân Mehmed'in Musa'ya galebe ile istilâsı bütün müverrihler tarafından 816 gösterilmiş ise de, ilk defa Haber-i Sahih müellifi ihtar etmiştir ki, bu vak'anın târihi 818'dir. Çünkü Meh-m&d'in Edirne yakınlarında Musa'ya galebe ederek, Musa'nın Alâü'd-dîn ovasında öldürüldüğünü işaret eden, Bursa Kadısına gönderilen fermana şu söz münderiçtir: «Zulmet-i adavet envâr-ı nusrat-ı ilâhîyle ziyâ-dâde olduğu sebebden târihi hü-züv 818» düşmüştür. Ferman dahî «rebi'ü'1-âhir min heza't-târih bi-yurt-i Filibe» ibaresiyle tarihlenmiştir. (Feridun Beğ Münşeati, c. 1, s. 141 ve 142). Bu hakikate göre, sultanlar cedvelinde dahî Mehmed Hânın cülusu için 816 gösterilmesi sehv addolunabilir.

Dokuzuncu Kitap

(M.î. 1) 819'da Sultân Mehmed attan düşüp hayli müddet ıztırap çekti (Hoca, s. 1, s. 285) 821'de (metinde 819 talihinde gösterilmesi hatâdır) Ermeniyeye-i Kübrâ'da birçok fitneler ortaya çıkarak, ya-ıştıırılması için kumandanlara emirler verildiği gibi, Amasya ve Tokat hududundan Kastamonu ve Bursa'ya kadar büyük bir zelzele zuhur ederek şehrin ahâlisi

üç ay çadırlar altında kaldılar (s. 286).

(M.î. 2) Kara-Hisar sahibi Melik Ahmed oğlu Hasan Beğ Şehzade Murada Pîr Ömer'in zulmünden şikâyet ve istimdat etti. Alp-Ars-ıan oğlu Hasan Beğ Cüneyd Beğ'i Öldürün Cânîk'i aldı (s. 287). Sözün doğrusu bu olacaktır. Müverrihde tercüme hatâsı osla gerektir.

(M.î. 3) «Borklüce Mustafa... Aydın iline vardı ve mekr ve telbîs-i asâbesini ol diyar â'yânınm uyûnuna sardı.» (s. 297). «Asâbe» ve «sarmak» kelimeleri gösterir ki, «köşk» vezninde «börk» okunacaktır.

(M.î. 4) «... (Mustafa) nice sâdedüleri dâm-ı riya ve tezir ile bend ve teshir edüp hubbî habbını müzârîî küup» ekti. (s. 297). Herhalde bir «hubb» kelimesi olacağından şüphe yok idiye de, bu ibare, bizim nüshada Mustafa'ya aittir.

(M.L 5) Şerh-i Mevâfık'da (İstanbul baskısı, s. 626-627) mezkûrdur ki, bunların yedi lâkablân var idi: 1) Bâtîniyye, bân-ı Kitâb'a is-tinâd ettikleri için; 2) Karâmîta, mezheb kurucusu Hamdan Kar-mat olduğu için, 3) Haremiyye, muharremât ve mahârimi ibâ-ha ettikleri için (Hammer bunu «hurremiyye» anlamıştır); 4) Sebeiyye, yedi peygambere, yedi imama ve yedi şeylere itikâd ettikleri ve yedi dereceye ayrılmış oldukları için; 5) Bâbekiyye, Azerbaycan'da Bâbek nâmında bir şahsın hem-fikirleriyle birlikte bunlara iltihak ettikleri için; 6) Muhammere, Bâbek zamanında kırmızı giydikleri yahut kendilerine muhalif olan Müs-lümanlar'ı «hamîr» diye adlandırdıkları için, 7) İsmâiliyye, İsmail bin Câ'fer-i Sâdık'a imamet isnâd ettikleri için. Daha başka unvanları da vardır. Eski matbuat müdürü Nüzhet Efendi bunların epeyce mufassal bir târihini kırk sene önce bir gazetede dercediyordu. Ayrıca basılmadığına teessüf olunur.

(M.t. 6) Bedrû'd-dîn Siroz'da medfundur. İtikadının hülâsası Varidat kitabıdır.

(M.î. 7) Düzme Mustafa'nın aşağıda beyân olunacağı üzere, iki defa hâdise çıkararak Murad çağı başlarında da meydana çıkması daha doğru görünüyor. Çünkü bu zaman fırsattan istifâde etmek için daha müsaittir. Haber-i Sahih müellifi Mustafa'nın birçok taraflardan gördüğü muvafakate nazaran Yıldırım'ın evlâdından Timur vak'asında kayboldu denilen Mustafa olacağına pek güzel farkına varmıştır (Haber-i Sahih, Murâd-ı Sâni, 17).

(M.î. 8) Avârifü'l-Maârif sahibi Şahâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer Sühreverdi 532'de Sühreverdi'de doğmuş ve 632'de Bağdad'da irtihal eylemiş olduğu cihetle Abdü'r-rahîm, Şahâbü'd-dîn'den icazet alamazdı. Sözün doğrusu Dokuzuncu Kitap, Not: 39'dadır.

Onuncu Kitap

(M.Î. 1) Birkaç sahîfeden beri devam eden ve kısmen bizim Osmanlı târihlerinden menkul olan Mustafa hâdisesi, bizim târihlerde «Düzme Mustafa» denilen şahsa aittir. Şu halde, Hammer'in Çelebi Sultân Mehmed zamanında beyân ettiği «Düzme Mustafa» hâdisesine nazaran bu adamın iki defa ortaya çıkmış olması gerekir.

(MÎ. 2) Bu iki mektup bizim Feridun'un 161 ve 162. sahîfelerindedir. Nâ-me-i Pâdişahîde, Mustafa'nın düzmeliği gösterilmiş ise de, cevapta Mustafa'dan hiç bahsedilmeyerek, yalnız sonsuz sevinç kaynağı olan zaferlerinden dolayı memnuniyet ifâde edildiğinde bir «hubb» kelimesi olacağından şüphe yok idiye de, bu ibare, bizim nüshada Mustafa'ya aittir.

İti. 5) Şerlî-î Mevâfık'da (İstanbul baskısı, s. 626-627) mezkûrdur ki, bunların yedi lâkablari var idi: 1) Bâtiniyye, batin-ı Kitâb'a is-tinâd ettikleri için; 2) Karâmîta, mezheb kurucusu Hamdan Kar-mat olduğu için, 3) Haremiyye, muharremât ve mahârimi ibâ-ha ettikleri için (Hammer bunu «hurremiyye» anlamıştır); 4) Sebeiyye, yedi peygambere, yedi imama ve yedi şeylere itikâd ettikleri ve yedi dereceye ayrılmış oldukları için; 5) Bâbekiyye, Azerbaycan'da Bâbek nâmında bir şahsın hem-fikirleriyle birlikte bunlara iltihak ettikleri için; 6) Muhammere, Bâbek zamanında kırmızı giydikleri yahut kendilerine muhalif olan Müs-lümanlar'ı «hamîr» diye adlandırdıkları için, 7) İsmâiliyye, İsmâil bin Câ'fer-i Sâdık'a imamet isnâd ettikleri için. Daha başka unvanları da vardır. Eski matbuat müdürü Nüzhet Efendi bunların epeyce mufassal bir târihini kırk sene önce bir gazetede dercediyordu. Ayrıca basılmadığına teessüf olunur.

t.î. 6) Bedrû'd-dîn Siroz'da medfundur. İtikadının hülâsası Varidat kitabıdır.

X. 7) Düzme Mustafa'nın aşağıda beyân olunacağı üzere, iki defa hâdisi çıkararak Murad çağı başlarında da meydana çıkması daha doğru görünüyor. Çünkü bu zaman fırsattan istifâde etmek için daha müsaittir. Haber-i Sahîh müellifi Mustafa'nın birçok taraflardan gördüğü muvafakate nazaran Yıldırım'ın evlâdından Timur vâk'asmda kayboldu denilen Mustafa olacağını pek güzel farkına varmıştır (Haber-i Sahîh, Murâd-ı Sâni, 17).

|.I. 8) Avârifü'l-Maârif sahibi Şahâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer Sührever-dî 532'de Sührever'de doğmuş ve 632'de Bağdad'da irtihal eylemiş olduğu cihetle Abdü'r-rahîm, Şahâbü'd-dîn'den icazet alamazdı. Sözün doğrusu Dokuzuncu Kitap, Not: 39'dadır.

Onuncu Kitap

t. 1) Birkaç sahîfeden beri devam eden ve kısmen bizim Osmanlı târihlerinden menkul olan Mustafa hâdisesi, bizim târihlerde «Düzme Mustafa» denilen şahsa aittir. Şu halde, Hammer'in Çelebi Sultân Mehmed zamanında beyân ettiği «Düzme Mustafa» hâdisesine nazaran bu adamın iki defa ortaya çıkmış olması gerekir. 2) Bu iki mektup bizim Feridun'un 161 ve 162. sahîfelerindedir. Nâ-me-i Pâdişahîde, Mustafa'nın düzmelîği gösterilmiş ise de, cevapta Mustâfa'dan hiç bahsedilmeyerek, yalnız sonsuz sevinç kaynağı olan zaferlerinden dolayı memnuniyet ifâde edildiğinden, «Düzme»nin yalancı bir şehzade Mustafa olmadığına bu da bir delil-i zımnîdir. (M.Î. 3) «Altın Kapı» ileride zikrolunacak olan «Yıldızlı Kapı»dır.

Onbirinci Kitap

(M.Î. 1) Sultân Murad, vuku bulan mükerrer davetler üzerine geliyordu. Sultân II. Mehmed Hân'ın ikinci defa yazdığı mektubun mealini Hoca böyle kaydeder: «Eğer saltanat ve cihandan cenâbla-*nna* müteallik ise def-i adüvviye mübaşeretleri farz-ı ayndır. Eğer bu canibe müteallik ise ulûl-emre itaat lüzumu zamîr-i münîrlerin malûmudur.» (C. 1, s. 379).

(M.Î. 2) «Beğlerbeği Oğur-oğlu» (s. 387). (Uğur-oğlu veya Uğurlu-oğlu olacaktır. Hazırlayan).

(M.Î. 3) Osmanlı târihleri Sa'dü'd-dîn'e imtisâlen, Murad'ı yalnız iki defa cülus ettirirler. Sa'dü'd-dîn, Sultân Murâd'ın vâki davet üzerine Manisa'dan Rumeli'ne geçerek ve Edirne'ye Sultân Meh-med'i bırakarak, düşmanın mukabelesine çıktığını ve muzaffe-riyetten sonra Edirne'ye gelip ikinci defa cülus ettiğini yazar (s. 377-387). Ancak müteakiben, meşhur olan bu ise de. bâzı târihlere nazaran II. Murad'm Varna gazasından sonra uslûb-ı sabık üzere, saltanatı Mehmed'e devrederek Manisa'ya gittiğini ve Edirne'de büyük yangın vukuu, Yeniçeriler'in Hadım Şahâbü'd-dîn Paşa'ya hücumu üzerine vüzerâ ve ümerâdan Halîl Paşa, ît-hak Paşa, Beğlerbeği Uğuroğlu ittifak ederek Sultân Murad'ı çağırıldıklarını irâd ve bu vak'alann 849 sonlarında olduğunu zikreder. Vakia şu rivayet dahî cülusu iki sayar. Lâkin Anadolu'dan düşman karşısına giden Sultân Murad fiilen câlis-i taht olmuş demek olarak, oğlu, Edirne'de kaaim-i makam hükmünde idi. Varna muharebesi 848 recebinde vâki olduğundan, birbu-çuk sene Sultân Murad Edirne'de kalamazdı. İkinci rivayette görüldüğü gibi, Varna muharebesinden sonra Manisa'ya geçtiği ve tekrar geldiği anlaşılır. Hammer'in tercihi bu rivayettedir. Şu halde Sultân Murâd'ın -hiç olmazsa fiilen- cülusunu üç defa saymak doğrudur.

Onikinci Kitap

(M.Î. 1) Fâtih, gayet büyük ve o zamanlara kadar emsaline pek az te-sadüf olunur bir ordunun hem erkân-ı harb reîsi, hem başkumandanı, hem levazım reîsi idi. Ondandır mâada -Bizans îropa-ratorluğu'nun bekasına hizmet eden vezirler içinde- devletin de hem sadrâzamı, hem hâriciye nâzın, hem de dâhiliye nâzın

idi. Cülusundan beri bütün düşünce ve emellerini cihanın bu kadar hükümdarlarının asırlardan beri uğraşarak muvaffak olamadıkları istanbul fethine hasr etmiş ve her ciheti kuşatan tedbirleri sayesinde maksadına nâii olmuş ve devletini şümüllü yeni bir pâdişâhın, târih huzurunda kendisini lekeleyecek hallere böyle alenen cür'eti nasıl düşünülebilir? Husûsiyle ki, bu kadar fikrî meşguliyet içinde bulunan bir adamın nefsanî heveslere dalması kat'iyen mümkün değildir. Bundandır dolayı bu isnadla-rı külliyyet asılsız, Fâtih'e karşı düşman tarafından uydurulmuş olduğunda asla şüphe yoktur.

Notlara Mütercim'in İlâveleri

(Mî. 1) Münşeât-ı Feridun'da olmadığı beyân edilen arapça mektup ve cevâbi -diğer mektuplar sırasında olmadığı için- sonradan yine Münşeât'ta bulunmuştur. Bu mektuplar, tercüme edilmiş özet-leriyle beraber, Haber-i Sahîh'de münderiç olduğundan arzu edenler orada dahî görebilirler.

Sağ cenahta Anadolu Sipahileri bulunuyordu, akrabalık rabitası bulunan Sırb Kralı Vilak-oğlu yirmibin zırhlı süvari ile onlara imdadcı tâyin kılınmıştır. Aydın, Saruhan, Karesi sancakları mutasarrıfı Emir Süleyman, Rumeli askeriyle sol cenahtaydı. Pâdişâh oniki bin Yeniçeri ve Azap askerleriyle merkezde bulunuyordu. Kapıkulları merkez etrafında idiler. Hamîd-ili ve Teke-ili sancakları valisi Mustafa Çelebi ile Mûsâ Çelebi, İsâ Çelebi babalarına muavenete memur idiler. Amasya Valisi Mehmed Çelebî Öncülerin başında idi. Vezirler ve kumandanlardan Alî Paşa, Timurtaş Paşa, Malkoç Beğ, Evranos Beğ, Abdî Beğ, Fîrûz Beğ, İsâ Beğ, Hasan Paşa, Halîl Paşa, Murad Paşa, Şahin Beğ, Yâ-kûb Beğ, Balaban Beğ, Dâvûd Balı, Alagöz, Ahmedî, Beşîr, Tâ-hir, Muhammedi, Mukbil, Paşacık vesâir nâmdârlar Mehmed Çelebi maiyyetine verilmişti. Timur «cuvangar ve barangar tabiriyle iştihar» bulan sağ ve sol cenahlarını süvarilerle doldurmuştu. Sağda Horasan Valisi Emîr-zâde Şahrüh, emîrzâde Halîl Sultân, emîrzâde Süleyman Şâh, birçok kumandanlarla beraber bulunuyordu. Sultân Hüseyin imdadcı idi. Şîrâz Hâkimi Mirza Pîr Ahmed, İsfahan Hâkimi Mirza İskender, Mirza Ebû-bekir gibi şehzadeler Timur'un sancağının önünde ve arkasında idi. Şirvan Hâkimi Şeyh İbrâhîm, Erzincan Hâkimi Tahar-teh, Diyâribekr Vâlîsi,

Kara Osman Bayındırı dahî orduda dâhil idiler (îşte Hoca'nın, 1. c, 169 ve 170. s. lerinde kumandanların isimlerine dâir verdiği tafsilâtın özeti budur).

(M.İ. 3) Fenârî Osmanlılar'm en büyük ulemâsındandır. Eserleri pekçoktur. Ezcümle Pezdevî'nin metni ve Menâr'ı ile îmâm Fahrü'd-dîn-i Râzî'nin MahsûPünü ve İbnü Hâcib'in Muhtasar'ını züb-de-i mûtebârât-ı usûlü bi't-tamâm cami olan Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Şerâyi' kitabını otuz yıl Ömür sarfiyla te'lîf etmiştir. Hâlbuki «İsâgocî Şerhi'ni bir günde yazmıştır. Fevkalâde hürmet ve servete nail idi. Bursa'da, Kudüs'de hayır eserleri de bırakmıştır. Tafsilât arzu edenler Şakaik'a ve Hoca'nın ikinci cildine mü-racaat edebilirler. 751 saferinde doğmuş ve 834 recebinde vefat etmiştir.

{M.İ. 4) Şeyh Bedrû'd-dîn'in eserlerinden bâzıları: Fetâvâ'da C&miVI-Fusûleyn; fıkıhda Latâifü'l-İşârât ve Teshil nâm şerhi (Bunları İznik habsinde yazmıştır). Sarf da Unkûdü'l-Cevâhîr; tasavvuf-da Meserretü'l-Kulûb ve Varidat (bu esere itiraz edilmektedir). Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 454.

(M.I. 5) Osman Kara Yülük'ün Şahruh'a yazılmış mektubunda «Ne tenhâ Kara Yûsuf belke Rûm vü Şâm bin teveccüh vü ikdâm-ı mazbut vü musahhar est; zîrâ ez ümerâ-i Haleb vü Şâm ale'd-devâm arza-i itaat mır sedd vü ez emir Muhammed Karamanı vü İsfendiyâr-ı Kastamonî ve Hüseyin Beg hâkim-i Hamîd-ili vü Hamza Beg veled-i Cüneyd Beg îzmîrî vü Süleyman Beg hâkim-i Zülkadir vü tekfûr-ı Kostantiniyye vü tekfûr-ı Trabzon vü mü-lükân-ı Gürcistan bi'1-cümle ubûdiyyet-i nâmiâ mebzûlt-st vü ez hükkâm-ı Şîrvân vü Gîlân vü vâlîyân-ı Kürdistân niz-esb ib-i ferman dan müheyya» ibaresiyle isimleri zikrolunan hükümdarlar ve emirlerin Osmanlılar aleyhine ittifakını ortaya koyarak Timur-zâde'yi teşvik eder. Osman Kara Yülük Pâdişah'a yazdığı arızada sefiri Hoca Mansur Tâcir-i Amidî'nin kati ile mektup elinden alınıp kendi nâmına bir mühr tasni edildiğini ve o mektubun sahte olduğunu yazar. Bu söze pek de inanılmamış olduğunu yazmak lâzım gelirse de pâdişâh iltifat ve istimâletle cevâp vermiştir. (Dokuzuncu Kitap, Not: 8'de «Kara Yusuf un mektubu» denilmesi hatâdır, doğrusu «Kara Yülük»tür).

(M.t. 6) Çelebî Sultân Mehmed Türbesindeki kitabelerin yazılarak ulaştırılması Bursa'da birine yazılmış ise de, buna dâir olan mek-tûb-ı Fuzûli'nin selâm-ı meşhurundan ziyâde hüsn-i telâkki görmemiştir. Daha sonra Mekteb-i Mülkiye me'zunlarından Nazmî Beğ muvakkaten Bursa'da gittiği cihetle, ricâ-yı vâki üzerine bu himmeti deruhde etti. Onun verdiği malûmata göre Türbe-i Şerife içerisindeki kitabeler altı tanedir; ancak her pencerenin üzerine tesadüf eden bir kitabe iki kelâmı hâvî olduğundan mecmuu onikidir. Bunlar aşağıda yazılmış ve Hammer'in tercümesini

dercettiği sekiz kelâmın hizasına, onun tercümesine konulmuş olan rakamlar işaret edilmiştir.

Mahir bir ressam olan Nazmî Beğ, Türbe'nin ve Câmî-i Şerifin hayret verecek derecede güzel ve dünyâda emsaline nâdir tesadüf olunur bir bina olduğunu ve teessüfe şâyân olmak üzere birçok yerleri harâb olarak pek fena tamir edildiğini kaydetmiştir.

(M.Î. 7) Muâviye'yi Hammer Hazret-i Alî'nin generali addetmişse de, Muâviye kendi hesabına hareket ediyordu.⁴³²

Onüçüncü Kitap

(Mî. 1) İstanbul'un fethinden birkaç gün sonra vezîr-i âzam İbrahim Paşa-zâde Halîl Paşa tevâbiyle habs olunup kırkgün sonra kati olunarak, kendisine bağlı olanlar salıverildi. (Nuhbe'den telhis, s. 28). Mütercimin fikrine göre, Halîl Paşa'nın kabahati Sultân Murad'ın tekrar cülusu sırasında Fâtih hakkında muğfilâne muamele etmesidir. İhtimâl ki Paşa'nın bu hususta mesaîsi Sultân Mehmed'in pek genç olmasından dolayı, II. Murad'ın tekrar tahta çıkması hususunda düşündüğü faydaya dayanmaktadır; lâkin yeni padişah artık kendisine emniyet edemiyor ve geçmişteki muameleyi unutamıyordu. Yoksa Bizanslıların Paşa'ya balıklar içinde altın göndermesi efsâne kabilinden görüldüğü gibi, No-taras'ın ihbarları da mevsuk addolunamaz. Osmanlı Devletinin en büyük rütbesini taşıyan Halîl Paşa'nın, canı dudağında olan Bizans hükümetine hâmî olmasına nasıl inanılabilir? Paşa'nın kendisi itham ediliyorsa, etrafı neden habs olundu? Fakat Fâtih yine nisbeten âdildir ki, bunları salıvermiştir. İdamının kırk gün sonraya bırakılması, Edirne'de halkın efkârının anlaşılması mütâlâasından neş'et etse gerektir.

(M.l. 2) îstroviç yahut îstroviça Sa'dü'd-dîn'de -Neşri gibi- Sivrice Hisar'dır (c. 2, s. 449). Hammer'in 34 no. lu dipnotunda Onul dediği kale Sa'dü'd-dîn'de <s. 449) Amûle Hisan'dır.

(Mî. 3) Çırpıcı, çuka vesâireyi basan san'at erbabı! «Çırpıcı Çayırının ne demek olduğu bu mânâdan anlaşılır. «Savetiers» lügatine istinaden «kundura eskicileri» diye tercüme olunmuş ise de, ale'l-ıtlak ayakkabı îmâl edenler olmak lâzım gelir.

(Mî. 4) Novoperdabi Sa'dü'd-dîn'de «Novaberda» imlâsıyla zabtedilmiştir, ve eskiden II. Murad tarafından ele geçirildiğinde «Feth-i Şedâd-ger-i

⁴³² Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall), Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 1/629-640

hısn-i Novaberdera» unvân-i manzûmiyle vezne getirilmiştir.

(M.î. 5) Truva (Troie) Küçük Asya'nın kuzeybatısında bulunan ve şimdi Biga sancağından (Çanakkale ili mülhakatından) ibaret olan Truva kıt'asının merkezi ve Truva devletinin başkenti. Sonraları, Beşyeye köyünün on km. doğusunda ve Kal'a-i Sultânîye'-nin 40 km. güneybatısında Hisarcık karyesinde (Eski İstanbul) Almanyalı Dr. Şeliman tarafından keşf olunmuştur. Kaamusü'l-A'lâm, Ş. Sâmi.

(Mî. 6) Ferecik kadısı dergâh-i pâdişâhîye gelerek «İpsala ve Fere halkı Aynözlülardan bîzâr kaldılar; üserâ onlara ilticâ ediyor; bedelini almadıkça geri virmiyorlar; Pâdişâhın hâssı olan tuzlaya da taarruz ediyorlar» yolunda şikâyet etti. «Çâresine bakanız» cevabıyla îade edildi. Müteakiben hâss Yûnus'u çağırıp kendisi de berren Aynoz fethine gideceğini beyân ile Yûnus'un on parçaya (kadırğa) azab doldurarak -mahall-i teveccühini kimseye haber virmeksizin- o tarafa gitmesini emr eyledi. «Yûnus Beğ hût-girdâr-i keştîye yûnus-var girüp Aynoz'a gitdi. Müteakiben Padişâhın sancakları Aynozda görindi. Aynoz beği kal'ayı teslim mecbur oldu; Yûnus Beğ emr-i pâdişâhî ile giderek Taşoz'ı da aldı. Ba'zı târihlerün rivayetine göre Aynoz beği Semâdirek'e kaç di; Aynoz'un teshirinden sonra Edirne'ye avdet-i hümâyûnda bir sâhibetül-cemâl kızını hedâyâ ile takdim ederek kendisine Zihne tımarı virilmiş ise de yolda muhafızlarını iğfal ve îdâm ile «Frenk canibine» kaçdı. (Sa'dü'd-dîn'den telhis, c. 1, s. 451. Sa'dü'd-dîn bu vekâyî'nin târihini tâyin etmiyorsa da, ilk Sırbistan seferinin hitâmından ve Mahmûd Paşa'nın vezîr-i âzam-lık makamına tâyininden hemen sonra yazar. Hammer ise No-voberda, Midilli seferlerinden sonra gösterir.

(M.t. 7) Belgrad'da son muharebe günü için Hammer'in ihtiyar ettiği 22 Temmuz 1456 tarihi 18 Şa'bân 860 hicrî târihine tesadüf eder. Sâ'dü'd-dîn ve diğerleri ayn ve yıl tâyin etmiyorlarsa da, seferin sittin ve semâne mi'e (860) baharında başladığı Sa'dü'd-dîn'de dahî zikredilmiştir. Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre Karaca Paşa Tuna'nın öte yakasına geçip de Belgrad ile Kral arasına hâil olmak üzere ruhsat istemişse de, paşanın bu mâhirâne tedbîri muhaliflerin itirazlarıyla reddedilerek doğrudan doğruya Belgrad üzerine hücum olunmuştur. Bu kötü hareketin neticesi ise Ka-raca'yı zâyî etti. Son muharebe günü Fâtih, üzerine hücum eden «Ehrimen-peyker» düşmanın başına o kadar şiddetle kılıç vurmuştur ki, Sa'dü'd-dîn'in manzum tâbirine göre «Nây-i halkumine dek oldu iki pare seri!» (Nây-i halkum: Boğaz, gırtlak). Sa'dü'd-dön, Belgram muvaffakiyetsizliğini (İstanbul matbuu, c. 1., s. 454-460) tefsîl eder.

(M.Î. 8) «Mücevvid ve hafızlar tertîl-i Kur'ân itdiler ve na't-i şerif okudılar. Kıraat olunan âyât-i kerîmeye ve ulûm-i akliyyeye müteallik mebâhis cereyan itdi. Halviyâtdan her mollamın hissesi önine konularak sonra hanelerine götürüldü.» Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1., s. 462. Fâtih, Belgrad muvaffakiyetsizliğinin ehemmiyeti olmadığını göstermek için tam bir ay süren bu düğüne i'ti-nâ ediyordu. Düğünde dahî ulemânın sohbetleriyle vakit geçirmesi Pâdişah'ın ilme ne kadar muhabbeti olduğunu gösterir.

(M.İ. 9) İkinci gün meşâyîh davet olunarak zikr ve tevhîd olındı. «kelimât-i zevkiyye ve musâhabât-i şevkiyyelerinden» pâdişâh mün-şirah oldı. (Sa'dü'd-dîn, kezâlik).

(M.İ. 10) Üçüncü gün mülûk ve ümerâya ve sipâha ziyafet virilerek silâhşÖrler hüneler arz itdiler. At koşusu icra olunarak öndüller virildi; kemânkeşler na'ller ve pulad levhalar deldiler; tîz-en-dâzlar at koşar iken yüksek sıriklara dikilmiş altunlu maşraba-lara nişan alarak bunlar mükâfâten uranlara virildi. Dördüncü gün fukara, erâmil, eytâm, umûm halk it'âm olındı. Düğün bir ay sürdü. Sonra iki şehzade mansıplarına gitdiler. Sa'dü'd-dîn'den telhis, s. 462-463. Sûr-i Hitân-i Bâyezîd, der Edirne, 861, Takvî-mü't-Tevârîh.

Kâtib Çelebi 862*de «Zuhûr-i Yeni Dünyâ bi-mübâşeret-i Kolon (Kolomb)-i Efrencî ez taraf-i İspaniye» diye kayd eder.

(M.İ. 11) Metnin burasmdaki «emlâk vergisi» «arazî vergisi» olacaktır. Çift başına iblâğ olunduğu mikdâr, Sa'dü'd-dîn'e nazaran 23 değil, 33'dür:» Resm-i çift yiğirmi iki iken 33 kılındı.»

(M.Î. 12) Cem'in doğum târihi 27 Safer 864, cumaertesi gecesi.

(M.Î. 13) Yunan'ın istiklâli, o vakit Avrupa'nın durumu yanlış takdir etmesi neticesidir. Lord Aberdinin 1854 târihinde parlamentoda verdiği nutukta hakikat i'tirâf olunmuştur. (Cevdet Târihi, c. 12, s. 285). İstiklâlin kazanılmasında Navarin dahî unutulmamalıdır. Maamafih bunlar mâzîye âid ve Osmanlılarca ahvâl-i haziranın kabulü tabîi olarak, istikbâle âid menfaatler ise Osmanlı devleti ile Yunan devletinin musâfât-i kâmilelerinde ve hattâ ittifakın-dadif.

Ondördüncü Kitap

(M.İ. 1)' «İşbu Koyunlu Hisar, Kara Hisar-i Şarkî sancağında olup el-hâleti-hâzihi Koyla Hisar (Kavile Hisar?) denilen mahal olarak

o zamanlar livâ-i mezkûrun merkezi imiş.» Haberci Sahih, Fâtih Devri, s. 78, haşîye.

(M.Î. 2) Uzun Hasan «Validesi Sara Hâtunı Çemişkezek hâkimi Kürd

Şeyh Hasan ile mu'teber beğleriyle» gönderdi. Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 479. (Hammer Şeyh Hüseyin yazmıştı). Pâdişâhın Sara'ya «ana» dediği Sa'dü'd-dîn'in «mâder diyü hitâb buyurmağıla» sözünden dahî anlaşılır, s. 480. Haber-i Sahîh «Şâh-ana» diyor, s. 182. Padişahın Kürd beğine «baba» demesini türkçe me'hazlarımız-da göremedik. Sara, pâdişâh anası îdi; Çemişkezek beği onun kadar hürmet bulamazdı. Sa'dü'd-dîn'in ifâdesine göre Sara Hatun ağlayarak pâdişâhı açındırıp sulhe imâle etmişti; diğer taraftan Uzun Hasan «Mahmûd Paşa'ya dahî «nihânî darâat-nâme gönderüp istid'â-yi şefaati itmişidi.» Sa'dü'd-dîn, s. 479.

(M.î. 3) Fâtih ile Sara Hâtun'un konuşmaları:

«- Şâh oğlum, Trabzon kal'ası bu kadar zahmete, kendinü-zi yormağa değer mi? Husûsiyle buralarda kaht var; askere za-hîre, hayvanata ulaf bulunamıyor...»

«- Şâh ana, elümüzdeki seyf-i İslâm ile dâima cihâda me'-mûruz. Zahmetsiz muzafferiyet olmaz; bu kadarcık yorgunluk bizi vazîfemüzden girü bırakmaz.» Haber-i Sahîhden telhis, 182-183.

Sara Hâtun'un -alâka-i musâharet-i takarrübî ile (yâni Trabzon imparatorlarının Uzun Hasan ailesine kız vermelerinden dolayı)- kelâmı garaz-âlûd idi. Sa'dü'd-dîn 481. Hoca, Erzincan ile Trabzon arasında vâkî olup, pâdişâhın büyük zahmetle geçtiği dağı «Bulgar Dağı» diye isimlendiriyor ve «ne hutût-ı şîâ'îye-i rîsmânî ile rif ati mikdânn ölçmek müyesser, ve ne rub'-i dâire ve usturlab ile almak mutasavverdür» diye tasvir ederek (buraya sâdece mealini aldığımız) şu beyitleri ilâve eder: «Akıl almayacak kadar dolambaçlı yollar! Âlemin hâkimi ve kuş diline dahî vâkîf olan Süleyman Peygamber bile oradan geçmek için tercümana muhtâc olurdu. (Sara'ya telmîh'te bulunuyor). Kuv-ve-i vahime düşerek kalkarak kaçar; bu dağa gidersen kendini zayı etmiş olursun. Akıl ondan korkar ve titrer; bu dağdan haber vermek istersen aklını verirsin!»

Anlaşılan, Zigana Dağı olacaktır. Altıyüz metre yüksekliğine kadar çam ormanları bulunur ki, gittikçe harâb olmasa ağlanacak ahvâldendir. 600 m/nin geçildiği, çam ağaçlarının düz bir hat üzerinde tükenmiş olmasından anlaşılır. Zigana'nın yol üzerindeki en yüksek tepeleri 1200 m.'yi geçer. Şose varsa da ha-rabca ve meyli ziyâdedir. Kışın geçilemediği zamanlar olur. Mütercim (M. Ata Bey) haylî zahmetle teşrîn-i sâni-i efrencînin 23'ünde geçmiştir. (1330 Hicrî'de).

(M.î. 4) Trabzon İmparatoru ordu-yi hümâyûnda Sara Hâtun'dan müsâheret hasebiyle şefaati isteyerek, o da ricada bulunacak olmuşa da, Fâtih

sükût ile geçştirdi. Sinop'taki donanma Trabzon önüne gelince imparator* da tahammüle takat kalmadı. Sa'dü'd-dîn, c. 1, s. 481.

(M.Î. 5) Kapitülasyonların ilki bu olacaktır.

(M.Î. 6) tşbu «Onbinler» Şehzade Keyhusrev'in Kleark (Clearn) nâmında bir Ispartah ma'rifetiyle Yunanistan'da serseri takımından yazdırdığı muavin kuvvetlerdir ki, İran üzerine sevk olundukları hâlde Ksenofon kumandasında ric'ate mecbur olmuşlardı.

(M.Î. 7) Kostantiniyye eski büyük sarayı, şehrin birinci tepesi üzerinde kâin idi. İşbu birinci tepe Atmeydanı, Sultân Ahmed, Ayasofya câmileriyle Topkapı sarayını içine alan mahaldir. Eski Saray'ın muhiti 300.000 m2 idi. Lâtince ve Fransızca «Triclinium» denilen meşhur dâiresinde İmparator, devlet büyüklerini kabul eder ve İmparatoriçeler burada tâc giyerlerdi. İmparatorun sekiz köşeli (Octagone) salonu ile «Kiton»un «Triclinium» ile bağlantısı vardı. Ondokuz yataklı Triclinium denilen salonda dahî İmparator ve ondokuz davetlisi -Romalılarda olduğu gibi- yataklarına uzanmış oldukları hâlde yemek yerlerdi. Saray «Oaton, Sigma, Monothyrion, Pentacubicum» nâmlarındaki binalarla daha birçok eserleri içine alırdı. İşbu büyük saray, milâdî XII. asırdan ve belki daha önceden beri harâb olmuş ve Osmanlılar ondan eser bulmamışlardır. Bizans1 İmparatorları eski Büyük Saray'ın tezyinat ve enkazının ekserisini Bukaleon (Boucouleon) ve Bla-kern (Blaquernes) saraylarında kullanmışlardır. Tafsilât almak isteyenlere -bu zeyle me'haz olan- Anjelo Zanetti (Angelo Za-notti)'nin Autour des mures de Constantinople (İstanbul Surları Etrafında), Paris, 1911, adlı eseri tavsiye olunur. Buna dâir Avrupa lisanlarındaki eski eserlerden ve bilhassa Dr. Mordtmann'ın kitabından dahî mezkûr eserde istifâde edilmiştir. Zanotti'nin eseri adı geçen müelliflerin eserlerinde ve mahallerinde tedkî-kat için rehber ittihaz olunabilir.

(M.Î. 8) Burada bahis mevzuu olan Yeni Saray, Topkapı Saray-i Hümayyûnu'dur. Fâtih, Köstantiniyye'yi fethinde, şimdiki Harbiye Ne-zâreti'nin (bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) bulunduğu mahalde bir saray bina ettirmişti. Bunun «Eski Saray» nâmı zamanımıza kadar gelmiştir. İstanbul kalesinin «Topkapu» isminde olan iki kapısından biri Sarayburnu sahilinde ve diğeri kara tarafında idi. Osmanlıların ilk dâhil oldukları «Topkapı» kara tarafmdakidir ki, hâlâ o isimle mevcuttur. Fâtih'in deniz tarafındaki kapının civarında sonraları inşâ ettirdiği Topkapı Sarayı, ötekinin «Eski Saray», «Sarây-i Atîk-i Âmire» isimlerine mukabil, «Yeni Saray», «Sarây-i Cedîd-i Âmire» ismini almıştır. Bugün Hirka-i Saadet Dâiresi,

Darbhâne, Müzehâne, birçok binalar bunun muhiti dâiresindedir. Ayasofya tarafındaki Bâb-î Hü-mâyûn'un, -ki alaylarda ve teşrifat merasimlerinde girilip çıkılan saltanat kapısıdır- üstünde bir dâire içinde hatt-ı müsennâ ile - yâni Mısır Çarşısı'nda görülen çifte vav gibi- aşağıdaki «Besmele» ve âyât-i kerîme yazılıdır:

«Bismi'Uahî'r-rahmâni'r-rahîm. înnel-müttakîyne fî - cennâ-tin ve uyun. Üdhulûhâ bi-selâmin âminin. Ve ne-za'nâ mâ fî sü-dûrihim min gillin ihvânen alâ sürürin mütekaabilîn. Lâ yemes-sühüm fihâ nasabün ve mâhüm minhâ bi-muhrecîn.» (Sûretü'l-Hicr.)

Bundan sonra dört satır görülüyor. Altında yine bir dâire içinde Sultân Mahmûd Hân-i Sâni'nin bir tuğrası ve tuğranın yukarıdaki keşideleri hizasında «Adlî 230» ve altında «Ketebe-hu Rakım» yazılıdır.

(Saray hakkında tafsilât için TOEM'nda Abdurrahman Şeref Beğ'in makalelerine ve son zamanlarda çıkan neşriyata bakılmalıdır.)

Onbeşinci Kitap

(M.l. 1) Notlar ve Açıklamalar, Onsekizinci Kitap, Not: 24'de de yazıldığı gibi, Hammer'in Fâtiş şehzade iken yazdığını söylediği bâzı muharrerât ilk saltanatı zamanındadır. Şehzade Sultân Mustafâ'ya yazılan berât, unvan ve üslûbuna nazaran Dîvân-i Hümayûn kaleminden yazılmış olacak ise de, Fâtiş'in emir ve ta'-rifiyle tastîr olunduğunda şüphe olamayacağı gibi, bâzı ibareleri Sultân II. Mehmed'in lisanından sâdir olduğu veçhile, belki padişahın kalemiyle yazılmış olabilir. (Fermada dercedilen (nûr-i hadîka veya) «Nevr-hadîka» terkibindeki «nevr» (nûr) kelimesinin ağaç ve nebat çiçeği mânâsına olacağı -işbu tercüme-yi nazar-i mütalâalarından imrâr buyurmaları bâis-i şeref olan- bir zât-i âlînin ihtarı üzerine, Terceme-i K a anı us'a müracaatla tahkik olunduğu, Onbeşinci Kitap'ın 16 numaralı dipnotunun bir fıkrasının tashîhen beyân olunur.)

(M.t. 2) «Rebî'ül-evvel'in ondördü vâki' olan şenbe günü» aslından aynen alınmıştı. Hammer, bunun salı olmak iktizâ edeceğini beyân edi-

yorsa da, Islâhü't-Takvîm'e nazaran 887 senesi -Hammer'in pazar demesine muhalif olarak- pazartesi ile başladığı ve Rebî'ül-evvel'in ilk günü perşembeye tesadüf edeceği cihetle, Rebî'ül-evvel'in 14'ü çarşamba olur (takvim ile tekmîl-i sülüseyn ve rü'-yet ihtilâfı olmadığı halde). Şu hâlde «şenbe» kelimesinden «çi-hâr» sukut etmiş olacaktır. 14 Rebî'ül-evvel 887: 19 Ağustos 1472 çarşamba.

(M.î. 3) Uzun Hasan'ın bu mektubu -ki Hammer Fâtiş'e değil, Karaman oğlu Mehmed Beğ'e yazıldığını beyân eder- Akkoyunlu Hükümdarının

satvetinin derecesini göstermiştir. Mektubun son fıkraları, Karamanoğlu'na yazıldığı isbat eder. Unvanında «Ni-zâmü'd-devle Sultân Mehmed» denilmesinden maksad Karaman-oğlu olacaktır.

(Mî. 4) Onbeşinci Kitap, 51 no.lu dipnotta, ve Onsekizinci Kitap, Notlar ve Açıklamalar, Not: 24*de Fâtih'in ilk saltanatında olduğu açıklanmıştı. 51 no. lu dipnotta geçen «Cihânşâh'm, hâl-i şebâbında...» ibaresinin doğrusu «Cihânşâh'ın Fâtihin hâl-i şebâbında...» olacaktır.

(M.î. 5) Onsekizinci Kitap, Not: 24'deki 198 ve 199 numaralı mektuplar Şahruh'un oğlu Baysungur tarafındandır.

(M.î. 6) Fâtih'in Uzun Hasan'a mektubunun dahî «Şevvâl-i mübârekede... Fettâh-i zül-mennan destûriyile leşker-i mansûrum birle kal'a-i Karahisâr'un üzerine varırın» gibi ibareleri Pâdişâhın aynen söz vleri veyâhud yazısı olacağı şüphesizdir.

(M.î. 7) Şehzade Cem'e Hüseyin Baykara'ya, Osmanlı memleketlerine Otlukbelî muzafferîyeti tebşîr-nâmeleri Feridun'un İstanbul basımından 276-279 sahîfelerinde münderiçtir. Onsekizinci kitaba âit 24 no. lu Not'da gösterilmiştir. Kastamoni Vâlisi Şehzade Cem'e olan mektubda muzafferiyetin «ol mâh-i rebî'in nısfın-dan çehâr-şenbe günü» vuku bulduğu ve târih-i sâli «Ve yansu-reke Allâhu nasran azizen» âyeti ile târihlenmiş olduğu mezkûrdur. Rebî'ü'l-evvel'in son yansının ilk çarşambası Onbeşinci Kitap, Not: 16'da yapılan hesaba muvafıktır ki, maksad bu olacağı Sa'dü'd-dîn'in ifâdesinden çıkarılabilir. Şehzadeye mektup Türkçe, Hüseyin Baykara'ya farsçadır. Lâkin Feridun'un «Me-mâlik-i Mahrûseye» dediği fetih-nâme dahî farsçadır ki, bunun farsça olması emsaline muhaliftir. Bundan dolayı bu.da diğer bir Asya hükümetine olmalıdır.

(M.î. 8)' Şehzade Sultân Mustafâ Mahmûd Paşa'yı sevmezdi. Şehzadenin irtihâlinde Mahmûd Paşa, inzivâ-gâhmdan (şimdi Bulgaristan'da Uzunca-ova HâskÖyü ki havası gayet güzeldir; koleradan ma-

sûn olmakla ma'rufdur. Fî'l-hakîka 82 kolerası o civara geldiği halde Hasköy'e girmemiştir. Mahmûd Paşa'nın orada dahî vakıfları vardı) ta'ziyye için İstanbul'a geldi. Hasımları yine ve-zîr-i âzam olmasından korkuyorlardı. Şehzade ile husûmetini, Paşa'nın şimdi sevindiğini söylediler. Hanesine gönderilen bir casus, Mahmûd Paşa'nın satranç oynamakta olduğunu haber verdi. Onyedî gün Yedikule'de habs olunduktan sonra (Metnin dipnotunda işaret olduğu veçhile) 879 Rebî'ü'l-âhirinin 3'ünde idam olundu. Nâmına yazılmış kitaplar, hasenat ve hayratı, ezcümlle, «Mahmûd Paşa Cami ve Medresesi» maârifperverliğine, ulüvv-i himmetine delildir. Kendisi de

ashâb-i maârifdendir. Sa'dü'd-dîn'den hülâsa, c. 1, s. 553. Vefatına söylenilen (Târîh-i Tayyâr-zâde, c. 2, s. 8) târih, asrın hürriyet fikirlerine delildir: (878). NOT: «Târîh-i bidâ» terkibinden «Bir târih zuhur itdi» mânâsiyle -uzak bir ihtimâl ise de-- ta'miye muhtemeldir, bu takdirdö 879 olur.

Onaltıncı Kitap

(Mî. 1) «Üsküdar», «İsgûdâr», «Eskidâr» şekillerinde olmak üzere üç türlü okunabilirse de, meşhuru «Üsküdar»dır. Kâf-i fârisî ile, yâni tsgüdâr olursa, menzil-hâne'ye derler, menzil atına dahî derler, ve her merhalede birbirine elden ele ulaştırılması sür'ati icâbet-tiren pâdişâh hükümleri vesâir mektupları ulaştırmak için vaz' ve tâyin olunan piyadelere ve ulaklara dahî derler. Ve ulakların mektup koydukları keseye, haritaya dahî denir. Türkçeden çö-rezin (çevrezen) tâbir ederler. (Burhân-i Kaati', Bulak basımı, 1268). Harita, içine kâğıd konulacak zarftır. Çevrezen, bunun harita mânâsında tercümesi olmalıdır.

(M.Î. 2) 27 Temmuz 1478: 26 Rebi'ül-âhir 883.

Onyedinci Kitap

(Mî. 1) «Ko disünler Şâh Budağın bağı var» darb-i meseli, işbu Budak Beğ'den kalmış olsa gerekdir. «Bağ» kelimesinden dolayı «dağ» ve «şâh» da tevriye'yi mutazammındır. Anlaşılan, Şâh Budağın Maraş'daki bağı pek de güzel bir bahçe değildi. Darb-ı mesel, «Şâh Budağın bağı var diyecekler ya! Bu kadarı kâfi» mânâsından söylenir. «Çığır Kâraca-oğlan çığır, / Taş yerinde ağır» darb-i meselindeki Türkmen şjâir-i bülend-sadâsı da Maraş taraflarından olsa gerektir. Zülkadiriyyeliler'e, Maraş'ın ulemâsına, şuârâ kalkışacak bir halde bırakılmasına nazaran,. devletin asıl kurucusu -şümüllü kanun! te'sisler ortaya koyan ve eski hanedanların kaldırılmasıyla mülkî vahdetini te'mîn eden- Fâtih'tir. Bosna Kralı da bu siyâset muktezâsiyle idam edilmiştir. O zamanın hükmüne göre Bosna Kralı başka bir tarafta daha iyi bir muamele mi görecekti?... Endelüs hâileleri o vakitler olunuyordu.

(Kanun-i Mehmedi'nin türkçe nüshası henüz elde değildir. (TOEM. İlâveleri, 1943'de neşredilmiştir. Hazırlayan) Şehzadelerin eyâlete çıkarılması kaidesi -ki Fâtih'ten sonra haylî zaman bakî idi- mer'î oldukça cülûsda kardeşlerin idamından büyük mahzurlar çıkacağından, Fâtih'in bunu kaide ittihaz etmesi uzak ihtimâl değildir. Sultânların erkek çocuklarının öldürülmesi rivayeti Târîh-i Cevdet'de tenkîd olunmuştur.)

Onsefcizinci Kitap

(M.l. 1) Hadîs-i şerif «Kostantiniyye elbette ve elbette fetholunacaktır.

Onun emîri ne güzel emîr ve o asker ne güzel askerdir» meâlin-dedir. İşbu hadîs-i şerif İmâm Süyûtî'nin Câmî-i Sağîr'inde, İmam Ahmed'in Müsned'nden, ve Hâkim'in Müstedrik'inden nakl olunmuştur. Bişr-i Ganevî (R.A;) Fahr-i Alem'e İsâl eder. Feth-i Kostantiniyye, İmâm-zâde Es'ad Efendi, İstanbul basımı, 1285. (Diğer hadîsler, «Azîz-i Mısır'a» ve «İran Şahma» yazılan fetihnamelerin metinlerindedir.)

(M.Î. 2)' Müderrislerin şimdiki derece-i i'tibârîsinde «İbtidâ-yi Altmışlı», «Hareket-i Altmışlı» tabirleri, bunların vaktiyle yevmi altmış akçe vazife almalarından kaldığı anlaşılır.

(Mî. 3): Fâtih'in ilmî terakkilere vukuf ve himmeti ve o zaman Asya'daki maârifperver hükümdarlarla münâsebeti ma'lûm ise de, bunlarla muharebe evrak-i mevcudesi -mukaddema beyân olunduğu üzere- hep ilk saltanatı zamanında olup, cülusundan evvel değildir.

(M.Î. 4)' Ak-Şemsü'd-dîn-zâde Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ve Züleyhâ'sı mânâ itibariyle Câmî'nin eserine tercih olunabilir. Şu kadar ki, Câmî'nin eseri farsçanın tekemmülünden sonraya tesadüf etmiş olduğu halde, Hamdî'nin zamanında Osmanlı lisanı henüz takarrür etmemişti. Binâenaleyh şîvesi bize bâzan garîb görünür. Hamdullah Hamdî, Yûsuf ve Züleyhâ'yı yazıp satar, onunla geçinirdi, tesadüf edilen yazma nüshalar nâzımın hattıyla zuhur etmek ihtimâli vardır. İktitâf, tab-i nevîn, kısım: 1, bir na't-i şerif alınmıştır.

Ondokuzuncu Kitap

(Mî. 1)' Münşeât-i Feridun'da (İstanbul basımı, c. 1, s. 284-287) Şehzade Cem'in Sultân Bâyezîd'e iki mektubu ve Pâdişâh'ın iki cevâbi münderiçtir. Birinci mektupta Şehzade, Büyük kardeşinden atıfet dilemektedir. Mektup farsçadır, bunun türkçe cevâbının meali şudur:

«Adamınız ile mektup göndermişsiniz. Daha önce gönderdiğimiz mektuba münâsip bir cevap verilmeyip, memleket istid'a olunmuştu. Evvelce bildirildiği üzere bu mümkün değildir. Bir mahalde feragati ihtiyar ediniz. Elbette sizi ecnebilere muhtâc etmeyiz. Bu surete razı iseniz bir adam gönderiniz.»

Bu mektupların târihi yoksa da, Şehzâde'nin Mısır taraflarında veyâhud mağlûbiyetden sonra henüz meâlik-i Osmâniy-yede iken yazdığı cevâbdan anlaşılır. Çünkü ikinci muharebeden de açıkça anlaşılacak üzere, sonraları «ihtiyar-i feragat» edebilmesi kaabil değil idi.

Şehzâde'nin ikinci mektubunda -ki Rodos'tan gönderildiği Münşeât'da işaret olunmuştur- yine yardım talebinde bulunmuş ve cevâbında eğer

kendisini «Efrenc elinden tahlîs edebilecek olursa» evvelce tâyîn olunan yıllığın gönderileceği bildirilmiştir. Mektub ve cevâbı farsçadır.

(M.Î. 2) Blanşefor, Sa'dü'd-dîn'de Rodos beğinin «akaribinden beğler be-ğisi olan Biyanke Fort»dur. Sa'dü'd-dîn Rodos beğine Mağal Mas-tori der ki, «Üstâd-i Âzam» m rumcası Magalo Mastori'dir.

(M.Î. 3)' Sa'dü'-dîn, Cem'in Papa ile mülakatını şu telhis veçhile yazar: (Papa) «murassa konmasın» başına koymuş, parmaklarına ağır yüzükler geçirmiş idi. Beğlerinin kimisi oturuyor, kimisi ayakta duruyordu. Fransa, İspanya, Portakal, Ceneviz, Venedik, Alman, Engürüs, Leh, Çeh, Rus elçileri hâzır idi. Sultân Cem maiy-yeti ile girdi; Papa görünce ayağa kalktı. Şehzâde'nin boynunu iki tarafından öptü. Üç gün sonra yalnızca davet eyledi. Buralara gelmekten maksadını Şehzâde'den sordu. Cem «Ben Rûm-iline geçmek için Rodoslular'dan ahd almıştım, sözlerinde durmadılar; yedi yıldır beni habs ettiler» dedi. Papa, Şehzâde'nin valide ve evlâdına iştiyakından dolayı ağladığını görerek kendisi de ağladıktan sonra Cem'i Engürüs canibine gitmeğe teşvik ve muahharan EngürüsMen elçi gelmesi üzerine teşviki tekrar etti. Şehzade «Ben Engürüs'e gitsem ulemâ-yi İslâm katlime fetva verirler. Dînimi Osman memleketi değil, cihan saltanatına vermem» dedi. Papa bu ısrar üzerine yüzünü çevirip kendi lisâmncâ münasebetsiz sözler söyledi. Şehzade Frenkçe öğrenmişti; «Size gelen daha ziyâde hakarete müstehaktır» dedi. Papa «Sizin hayrınıza dâir sözümüzü reddettiğiniz için bî-ihityâr sâdir oldu» diyerek i'tizâr eyledi. C. 2, s. 33-34.

(Mî. 4) Sa'dü'd-dîn'in rivayetine göre Rodoslular Cem'i ellerinden bırakmak istemediklerinden Fransa vükelâsına rüşvet vererek Şeh-zâde'nin istenilmesine mâni olurlar imiş. Fransa Kralı Cem'i görmek istedikçe «Sizinle görüşmek istemez» cevâbı verildiği gibi,-Şehzâde'ye dahî «Fransa Kralı memleketine Türk ayağı bastığına razı değil» denilir imiş. Fakat, Kral'ın Cem ile mülakat eden bir «kapudân» niçin Paris'e gelip de görmediğini Şehzâde'ye suâl etmesi üzerine Cem kendisine söylenilen sözleri nakletmiş. Şehzade Papa'nın kendisine verdiği iki yorgadan birini bu zâta, «ka-pudan»a hediye eylemiş. Fransa Kralı bu hayvanı görerek nereden aldığını sormasına binâen, kapudan Şehzâde'nin evsâfım haber vermiş... Fransa Kralı Şehzâde'ye gıyabında muhabbet etmekle beraber Osmanlı memleketlerine taaddî azminde bulunduğundan Roma'ya azimetle muharebesi, Şehzâde'yi ele geçirmek maksadından kaynaklanıyormuş, c. 1., s. 36, 37. («Kapudân», yâni kumandanlarından)'.
(M.I. 5) Sa'dü'd-dîn, Papa'nın Poliya beğini de zehirlediği hakkında

Fransa Krah'na bir haber verildiğini yazar. c. 1, s. 30. Görülüyor ki, Hoca Avrupa'nın ahvâl-i târihiyyesine de vâkıf idi.

(M.I 6) Şehzade merhumun «AUahu yensuri's-sultân Cem!» diyen tûtîsi (papağanı) «Allahu yerhamü's-sultân Cem» diyerek bâb-i saadet erdi. Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 50.

Cem'in Avrupa'da bulunuşu Osmanlılar'm hatt-i istilâsına azîm bir mania teşkil ettiği derkâr ise de, zehirlenerek Öldürülmesinin o yolda tefsiri yakışmazdı.

(M.Î. 7) Cem'in berberi Mustafa, Koca Mustafa Paşa'dır. Hadîkatü'l-Ce-vâmî\ Koca Mustafa Paşa Câmî'i İstanbul'da iki ve ikisi de kiliseden çevirme olduğunu beyân ile, haylî tafsilât verdikten sonra bânîsi hakkında şu telhis olunan malûmatı veriyor (c. 1, s. 161-166):

«Efrençîyül-asıldır. Devr-i Bâyezîd'de saray gulâmlarından iken baş tirâş etmekde mahareti olduğundan Şehzade Cem'in i'dâmına müteahhid olup alâ-rivâyetin kapucı-başı olduktan sonra «rûyini mûydan ârî iderek hey'et-i efrençî» üzere daramaya (Romaya olacak) gitdi ve Şehzâde'nin hizmetine girdi. Lisân-i Efrenç'e dahî vâkıf idi. Az müddetde ser-terâşîlik hizmetine nail olarak şehzâde'yi zehirli ustura ile tirâş etti. Müteakiben kaçıp İstanbul'a geldi. İhbâr-i hâl itdiği sırada Şehzâde'nin vefatı haberi de Efrenç tarafından vâsil oldu. Sonra Rûm-ili eyâletine, daha sonra vezîr-i âzamlığa tâîin olundu. Cülûs-i Selim Hânî'de Şehzade Ahmed'i iltizâm etmiş bulunduğu için cinâyet-i sabıkası da buna munzam olarak Bursa'da i'dâm olundu. Mezarı Bur-sa'da Mevlevî-hâne mukabilindedir.»

Meşhur olan Koca Mustafa Paşa Câmî'inde Şeyhu'l-islâm Efdâl-zâde Seyyid Hamîdü*d-dîn Efendi'nin târihinde «Mustafâ, zü'1-menâkibi'l-â'lâ» denibnekle gâliben -irâde-i müfâd-i ma'kûs tarikiyle- Şehzade Cem'in berberliğine işaret edilmiş olsa gerektir.

(Mİ. 8) Cem'in Fransa hakkındaki nazmı Duk Dö Savua ile görüşdüğü zamanın ahvâlini musavver:

«Câm-ı Cem nûş eyle, ey Cem, bu Frengistân'dur Her kulun başına yazılan gelir, devrândür.»

matla'ındaki kasidesi olacaktır. Haber-i Sahîh'in «Sergüzeşt-i Cem» kısmında dahî dercedilmiştir. Pek meşhur olduğu için nakline hacet görülmedi.

Notlar ve Açıklamalarda Mütercim'in İlâveleri

(Mİ. 1) (14. Kitap, Not: 20): Sultân Mehmed'in insanları ikiye biçmekten mütelezziz olduğu hakkındaki rivayetten Kont Daro şüphe ettiği gibi, biz de

bunu külliye reddederiz. Sefer ve hazarda ulemânın mübâhaseleri ile mahzûz olan bir pâdişâh bu türlü vahşetlerin temasına tahammül edemez. Bu hususta Hammer'in belirsiz bir muharriri (Autore incerto) şâhid göstermesi garîb ve iddianın aksini tefyîd eder. Fâtih'in böyle insanları ikiye bölmek merakı Belgrad muharebesinde üzerine yürüyen bir hasmın başını darbe-i tîğ-i hayderâne ile boğazına kadar iki parça etmiş olmasından münteşir olsa gerektir.

(Mî. 2) (15. Kitap, Not: 3): Kara-Koyunlu ailesi reisinin, yâni Cihân-şâh'ın Fâtih'e mektubunda Uzun Hasan «Hasan Akkoyunlu» kısa tabiriyle yâd olduğu gibi, zahir ve bâtını birbirine uymaz, ahd ü misâkım nakz eder olmasından şikâyet olunmuştu.

(Mî. 3) (15. Kitap, Not: 8): Fâtih'in rüyası hakkında Sa'dü'd-dîn'in Özet olarak ifadesi şudur: Uzun Hasan güreşçi kıyafetiyle görünmüş. Padişah da soyunup güreşçi rubası giymiş. Güreşmeye başlamışlar. Uzun Hasan Fâtih'i diz üstüne düşürmüştü. Pâdişâh ise tırnaklarıyla Uzun Hasan'ın ciğerini çıkarıp bir parçasını kopararak yere atmış. Fazilet sahiplerinden biri galebenin nihayet Osmanlılarda kalacağını ta'bir ile beraber, kendisi Kur'ân'dan «Yansu-reke Allahu nasran azîza» âyet-i kerîmesi zuhur ettiğini, âyet-i kerîmenin 878 târihini gösterdiğini, ve «kâf-ı hitâb» Hazret-i Pey-gamber'e işaret olup, nâm-ı pâdişâhı dahî «Muhammed» olmağ-la nusratın bu tarafta olacağına delâlet eylediğini söylemiştir. Hâs Murad'ın düştüğü ve yanındaki ümerâyâ Türkmenler'in üş-düğü haberi üzerine, Pâdişâh bu sükût-ı cüz'îyi rüyanın ilk kısmının ta'bîrine hamlederek, kendini teselli etmiş ve fî'l-h.akîka sonraki muharebede Hasan'ın ciğer köşesi olan oğlu Zeynel maktul olmuştur. Ak-Şemseddîn'in Mahmûd Faşa'ya iki mektubundan (Ferîdûn, c. 1, 273-275) birincisinin meali şudur: 20 Zilhicce gecesi âlem-i menâmda Bursa'daki Seyyîd Buhârî türbesini defalarca ziyaret eylemiş ve sâdâttan hâzır bulunan bir zât Ak-Şemseddîn'in türbede bulunmadığı bir zaman kabir yarılarak Seyyîd Buhârî'nin zuhur eylediğini ve kendisi Hazret-i Peygamber'den istifarı üzerine galebenin bu tarafta kalacağına dâir teb-şîr aldığını söylemiş. Sâlihlerden biri dahî rüyasında Hazret-i Peygamberce telâki etmiş; sağ tarafta Ebû Bekr ve Ömer, sol tarafında Alî ve Osman (Alî fi-Osmân; keza, fî'l-asl) hazerâtı buldukları gibi birçok ashâb-i kiram hâzır imiş. Ahyârdan üç kişi Sultân Mehmed'in Uzun Hasan'a galebesini istirham ve cevâb alamamaları üzerine istirhamı tekrar eylemişler; Hazret-i Peygamber bir müddet Esedu'llah ile müzâkere eyledikten sonra Hazret-i Alî yüksek sesle üç defa «Kad galebü's-sultân Muhammed alâ Hasan Beg» demiş. Konya ve

Karaman evliyası Hasan Beğ'i ve Ebû Eyyûb Ensârî ve Şeyh Arabî ve Seyyîd Buhârî Fâtih'i iltizâm etmişler. Ak-Şemseddîn bu rüyanın sıdkma dâir delilleri açıkladıktan sonra, galebenin kân dökülmeğe hacet olmak vukuunu temenni ile beraber, nihayet ta'bîr-nâme-de esîr almak ve kati ve mal yağmasa zuhura gelmemesi hakkında Pâdişâh'dan ahd ü misâk aldığını ifâde eder. Ak-Şemseddîn bu suretle vazîfe-i âlemânesini îfâ ediyor. Ftâih'in rüyasının ta'bîrini mutazamm olan ikinci mektupta rüyanın sıdkma dâir kezâlik delâil iradından sonra «teneyn» (ejder), mehîb, me-hûf, zalûm (zulmedici) bir hükümdar olduğunu, teneyn iki dilli olduğundan sözü bir olmadığını, ondan korkmak düşmandan korkmak demek olacağım, uçarak hücum etmesi sür'atine ve üç defa hücumu üç muharebe vukuuna, nihayet hücum edenlerin ölümü zevaline delâlet edeceğini beyân ile «Ger tehevürle gele o seyl var / Sernigûn olup düşe ol nâr ü zâr» türkçe beytini îrâd eyler. Daha sonra Pâdişah'ın teneynî libasiyle def etmesi hassa askerlerinden istifâdesine, hançer mala ve zenginliğe kavuşmasına, başındaki «harze» (mutlak cevher) hazînelerin en azîzi olan cevahir istemesine delâlet edip, Pâdişah'ın tanımadığı yardımcının ricalden imdâd-i halîfeye me'mûr bir zât olacağını ifâde ile sadaka verilmesini ve sülehâdan istimdâd olunmasını hâtîme-i kelâm ittihaz eder. Rüyanın tafsilâtı, ta'bîrden anlaşılır.

(M.î. 4) (15. Kitap, Not: 10): Bu notta, Sultân Bâyezîd'in bir beyti tercümesi olmak üzere şu ibare münderiçtir: «Aie pitie de mes lar-mes, ne les dedaigne pas; ce sont des fils de l'homme (de la prunelle), enfantes par les yeux.»

Bunun aslı «Gözüm yaşına rahm et, sürme (sorma) derdin ki merdüm-zâdedir düşmüş nazardan» müfredidir. Tercümede eski edebiyatın meftn olduğu incelikler edâ olunamamıştır. Beyit ise -Adnî mahlasında olan-Mahmûd Paşa'nın olmak üzere ma'rûftur. Sultân Bâyezîd'in Türkçeden başka Farsça şiirleri de vardır. Bir beytine birçok şâirler tarafından nazireler yazılmıştır

Nasreddin Şâh zamanında İran'da basılan Mecma'ü'l-Füsehâ'-da II. Bâyezîd'in beyti, Yıldırım Bâyezîd'e isnâd olunmak hatâsında bulunulmuştur.

(M.î. 5) (18 kitap Not: 24): Fâtih'in Fenarî-zâde Ahmed Beğ'e hükmü, fikirlerini göstermek cihetiyle, bâzı fıkraları meâlen ve en ziyâde şâyân-ı dikkat olanları aynen naklolunur:

«Oğlum Bâyezîd'in hizmetinde bulunan Mahmûd ve talebeden

Müeyyed-zâde Abdu'r-rahmân'ın bir çok nâ-şâyeste ahvâli olduğu, mukaddema Uğurlu Mehmed'in firarına ve Alâü'd-dev-le'nin mahbûs ve Âşık Beğ'in maktul olmasına ve oğlumun hazînesine birtakım şerirlerin el uzatmasına sebep oldukları, o taraflarda avam ve havass kendilerinden müteezzî oldukları taf-sîlen arz olunmuştur.» Envâ-i husûsâtile fesâdlarından gayrı be-nüm oğlum tab'-i zâtı muktezâsından çıkarup esrâr-i mühim-mile ilkâ idüp hâtır-i şerifine gubâr-i hayretten inkisar müte-rettib olmuş, maâcîn-i garibe ve dahi berş ve afyondan mürek-keb olmuş nice mükeyyefât-i acîbe getürüp menâfi'-i kesîre ve fevâid-i latife arz idüp dâire-i insâniyyetden çıkarup mizâc-i şerifine fütur târî olmuş. İmdi sen anda ne maslahat için konup turursun ve ne beklersün?» Bunun gibi fazâhat anlaşılabilir mi? Eğer muttali' olup da tecâhül ediyorsan bundan eşedd hiyanet olur mu? İntizâm-i mesâlih için sana siyâset ettirmek muktezâ idi; lâkin oğlumun şeref-i hıdmeti için, Ecdâd beğın yüzü suyu için afv ettim. Hükmi vâcibü'l-ımtisâl vardı gibi bir an te'-hîr ve terâhî etmeyerek mazmûniyle amel eylesin. Fermanım oldur ki «bu bedbahtlarım vücûd-i nâ-pâki... bâ-yi vech-i kân zail ola.» «Sen benüm i'timâd itdüğüm abd-i muhlis misin, ta-rîk-i define re'y-i sâibüme ve fikr-i sâkıbuma nev'â tereddüd vâki' olduğu ecilden bu vaz*-i lâzimi'd-def senün tedbîrine tef-vîz olındı. Bundan garaz budur ki oğlumun mübarek hatırına gâh ola tağyir gele. Akıbet kendülerin devleti maslahatı ve ırz-ı namusları muhafazası için olduğuna hod muttali' olsa gerekdür. İmdi ne tarîkla mümkindür? Atebe-i ulyâdan hükmi hümayûn gönderüp timâr ve cihet virülmeğe mi, yohsa âsitâne-i saâdet-âşîyâna da'vet idüp sekametlerine mülayim ilâçla mı olur? Amma sen benüm mu'temed hıdmetkârımsın, senün kemâl-i tedbîrine nihayet mertebe i'timâdum vardır; senden umarın ki ol bî-temîzlerün (temeyyüz?) bu kadar hiyanetleri sabit ve zahir olup velî-i ni'metlerine ve mahdumlarına bed-nâmlık kasd idüp se-beb olanları helak itmek ayn-i sevâbdür; belki mukabelede dünyevî ve uhrevî nef-i cemîl ve ecr-i cezîl bulasın. Bu takdirde sevâb oldur ki bir tedârik idüp ma'cûn ile veya esrar ile veyâ-hûd gayrı tarîkıla ikisini dahî ale't-ta'cîl helak idesin.» Bana «bundan mühim maslahat ve enfa' hıdmet yokdur.» «Ol bed-bahtların sûr kazâyâsını mufassıl ve oğlum maâcîn ve afyon ve berş ve hubûb ve ne keyfiyyet ile tenâvül itdüğünü ve ne zamandanberü mübaşeret itdüğünü yazup bildiresin ve hükmi şerîf-i âlîşân sana ne günde ve ne vakitte ve ne sâatde ve ne ânda vardığını ve sende ne hinde mübaşeret ve tarîk-i def ün kangı kısmını ihtiyar itdüğünü yazup bildiresin ve kemâl-i ihtiyat ve fart-ı tayakkuz üzere olasın ki,

mazmûn-i şerifine senden gayrı kimesne muttali' olmaya.» 10 Muharrem 884. Be-ma-kam-i. Kostantiniyye.

Evvelâ, Şehzade Mustafa'nın irtihâliyle kalbi dağlanan Fâtih'in Sultân Bâyezîd'e ne kadar muhabbeti olduğu anlaşılır. Mahmûd ile Abdurrahmân genç şehzadeyi mükeyyefâta alıştırmakla devlete büyük fenalık etmişlerdir. İkinci olarak, Fâtih'in ne kadar tedkîk ve tahkike mail olduğu görünüyor. Fâtih'in irâdesi yerine getirilmek mecburiyeti olan bir emirdir. Lâkin Fenâ-rî-zâde*nin Şehzâde'yi gücendirmemesi lâzım gelirdi. Çünkü onun gücenmesi Fenârî-zâde hakkında vahîm sonuçlanabilirdi; aynı zamanda, Şehzâde'yi haberdâr etmeksizin ferman hükmünü infaz etmesi kendisini fena bir mevkide bulundurmuş olacaktı. Ne yapılacak ise Şehzâde'ye haber verilmesi ve haber verildiğinin de PâdişâhVa arzı iktizâ ediyordu. Mahmûd ile Abdurrahmân'dan dolayı Pâdişâh kendisini tekdir ettiğinden, fermanı tekzîb etmeksizin tebriyye-i zimmet de icâb ediyordu. Fenârî-zâde buralarım -saturançta yedinci hareketi düşünen mahir bir oyuncu gibi- tefekkür ile cevaben şu arzıyı takdim etmiştir: «Dergâh-i muallâ ve bârgâh-i i'lâyâ ve lâ-zâl-i âliyâ arz-ı bende-i bi-mık-dâr ve zerre-i hâkisâr budur ki, hâlâ hükm-i şerîf-i vâcibü't-teşrîf mazmûn-i hümâyûnunda münderic olan şehzâde-i nâmdâr tâl-i bekah ve nâl-i menâh hazretlerim mukarreblerinden Mahmûd-i nâ-Mahmûd ve Müeyyed-zâde Abdu'r-rahmân nâm kimes-nelerün bedbahtlığı ve vâcibü'1-hazf olduklarından giderilmesi ne veçhile müyesser ise te'hîr olunmaya diyü buyurulmuş idi. Zikr olman bedbahtlar didüklerinden ziyâde itdüklerinde şübhe yok-dur. Lâkin Şehzâde-i Saâdet-destgâh hazretleriyle südde-i seniy-yeye arz olduğu kadar ihtilâtlan olmayup ve fermân-i vâci-bü'1-îzân üzere giderilmesi husûsi şehzade hazretlerine arz olursa inkiyadı muhakkak olmağın ihfâ olunmayup hikmet-i kâmile üzere arz olduğu gibi redd idüp giderilsün diyü saâdetiü pâd-şâhun rızâ-yı şerifine göre amel olduğu şol ki vâki'-i hâldür, südde-i merâhim-bahşâ arz oldu. Bende Ahmed.»

«Hazf» şâyân-i dikkatır. Bu hazf adaletli davranışa uygun mudur? Siyâsette burası aranmaz.

(Mî 6) (18. Kitap, Not: 33): Molla Gürânî Mısır'da tahsil etmiştir. Molla Yegân hacdan dönüşünde Molla Gürânî'yi İstanbul'a getirmiş ve II. Murad «Bize ne getirdiniz?» deyince Molla'yı takdim etmiştir. Derhâl Bursa'da Kaplıca ve sonra Yıldırım Bâyezîd Medresesi verildi; daha sonra Fâtih'in yetiştirilmesine me'mûr oldu. Fâtih vezîr-i âzam yapmak istediye de Molla Gürânî «Bu kadar ümerâ bu mesned için çalışıyorlar, onların ümîdleriü

kesmek caiz değildir» diye kabul etmedi. Kazasker ve sonra evkaf tev-liyyeti zammiylo Bursa kadısı oldu. Fâtih'in bir emrini «Şer'e muhaliftir» diyerek yırttığı ve getiren çavuşu kovduğu için arada bir soğukluk meydana gelerek Mısır'a gitti. Lâkin Fâtih'in arzusu üzerine geri geldi. Yine Bursa kadısı oldu. Yevmi 200, aylık 20.000, senelik 50.000 akçe alırdı. Vezirleri «Mahmûd! Dâ-vud!» diye isimleriyle çağırırdı. Selâmı musafahadan ibaret idi. Bir bayram günü çamurdan itizâr beyân etmesiyle Fâtih Babû's-Saâde'ye kadar arabasıyla getirtmiştir. Sultân Mehmed'e «Haramdan perhiz et» derdi. Bir gün beraber yemek yediler; Fâtih:

- «Siz de haramdan yediniz.» dedi. Molla Gürânî:

- «Benim önüme helâl düşmüştür.» cevâbım verdi.

Pâdişâh sahanı çevirdi; Molla Gürânî yemeğe devam edince Fâtih:

- «Artık bu defa haram yediğinizde şübhe kalmadı.» dedi. Molla:

- «Hayır, sizin önünüzde haram, benim önümde helâl kalmadığı için çevirdiniz.» diye mukabele etti.

Bir gün Fâtih'e:

- «Timur bir tarafa ulak göndermişti. Bu adam Sa'dü'd-dîn'in otlamakta olan hayvanlarından birini alır; Sa'dü'd-dîn'in hademesi ulağı döğerler; Timur bunu işitince «Bunu yapan oğlum olsaydı öldürürdüm; lâkin âsâr-i kalemiyyesi kalem-rûyumun hâricinde câri olan bir adama ne yapabilirim? demiştir. Benim de asarım Mekke'de okunur.» demesi üzerine, zarîf Pâdişâh:

- «Evet, fakat siz asarınızı kendiniz himmet buyurup gönderiyorsunuz; Sa'dü'd-dîn asarını yazar, götürürlerdi.» cevâbını vermiştir.

Vefat ederken:

- «Bâyezîd'e söyleyiniz, adaletten ayrılmasın!» diye vasiy-yet etmiştir. Pâdişâh bütün borçlarını şâhid aramaksızın ödedikten sonra, bizzat namazını kılmıştır, (vefatı: 893). Eserleri: Gâ-yetü'l-Emânî fî Tefsîrf s-Seb'i's-Seniânî», El-Kevscrü'1-Cârî ilâ Ri-yâzi'l-Buhârî (Sahîh-i Buhârî'ye şerh), Kasîde-i Şatbiyye'nin şerh-i Ca'berîsine haşiye, Arabça Kostantiniyye fetihnameleri ke-mâl-i fazlına işarettir.

(M.î. 7) (18. Kitap Not: 34): Molla Husrev'in asıl ismi Muhammed'dir. Eniştesi Husrev Beğ'in yanında terbiye gördüğü için «Husrev'in kayını» ve kısaca «Husrev» denilmiştir. Pederi Rum'dan dönmedir. Teftezânî'nin tilmizlerinden bulunan Hayder-i Herevî'den tahsil edip Edirne'de Şâh-Melek Medresesine müderris olmuş, Mutavel haşiyesini orada yazmıştır. Hızır Beğ'in vefatından sonra Eyüp, Galata, Üsküdar ile beraber İstanbul kadılığı

Molla Husrev'e verilmişti. Ayasofya'da dahî ders verirdi. Talebesi hanesine gelip yemek yerler, müderrisi -atının önünden yürüyerek- camie götürürler, sonra böylece hanesine getirirlerdi. Bütün hizmetlerini kendisi görürdü. Tedris ve kaza ile beraber kendinden öncekilerin kitaplarından günde iki varaka yazardı. Eserleri: Mutavvel haşiyesinden mâada, Telvîh'e Adud havâşisine-, Tefsîr-i Beyzâvî'nin Evâiline haşiye, usûlden M irk a t ve şerhi Mir*ât, Gurur ve Dürer, Sûre-i En'âm âhirine tefsir, Velayete müteallik risale. İstanbul'da mescidleri vardır. Vefatı: 885/1480.

(M.İ 8) | (18. Kitap, Not: 35): «Tâcir-zâde mânâsına olarak «Hoca-zâde» lakabıyla şöhret kazanan Muslihü'd-dîn Mustafa, kendisinin mesleğini tutmadığı için, pederinin günde bir akçe olmak üzere tâyin ettiği maaş ile tam bir zaruret içinde ilim tahsilinde bulunmuştur. Hızır Beğ'e muîd (asistan) yâni muavin olduktan sonra II. Murad zamanında Bursa'nın Esediyye medresesine müderris olmuştu. Fâtih'in bir Edirne'ye gidişinde Mahmûd Paşa delaletiyle padişahın elini öpmeğe nail olarak, Pâdişâha refakat eden Zeyrek-zâde ile mübâhese ve galebe etmesiyle muallim-i sultanî ve sonra Mehmed Paşa'nın istirkabiyle kazasker oldu. Daha sonra 50 akçe vazife ile Bursa Sultaniyesi müderrisliğine tâyin edildi. Bu müderrislikte iken İstanbul'a davet olunarak Molla Zeyrek ile «Burhân-i Tevhîd» üzerine mübâhase eylediler. Ho-câ-zâde, Fâtih'in huzurunda «Delili inkârdan medlülü inkâr lâzım gelmez» dedikten sonra, yedi gün Molla Zeyrek'in bütün îrâ-dâtma cevap vererek, Molla Husrev'in tasdik ve hükmüyle galebe edip Molla Zeyrek Medresesi uhdesine tevcih kılındı. Daha sonraları Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Karamanlı Mehmed Paşa «Hoca-zâde İstanbul'un havası mûcib-i nis-yân olmasından müteşekkîdir» tarzında bir hiyle ile İznik medresesini verdirdi. Oradan da Hatîb-zâde ile mübâhaseye çağ-rıldıysa da Sinan Paşa Hatîb-zâde'yi korumak için mübâhase-den sarf-ı nazar ettirdi. İmam Gazâlî ile cevaben hükemâ (filozofları) yi müdâfaa eden İbnü Rüşd'ün içtihadlarının muhake-mesine dâir Tehâfüt eser-i meşhurunun bir nüshası Bâyezîd kütüphanesinde istirahat-güzîndir. Hayâtının son günlerinde sol elinden başka âzası hareket etmediği halde, Şerh-i Mevâkîf a haşiye yazardı. Tevali' ve Telvîh'e haşiye ve şerh yazdıysa da müsveddede kamlıdır. İrtihâli: 893. Hatîb-zâde dahî Fâtih zamanında muallim-i pâdişâhı idi. Sultân Bâyezîd zamanında günde 160 akçe ile tekaüd edilmiş olduğu halde müftî Efdal-zâde'ye tekad-düm ederdi. Bir bayram günü bayramlaşmada Hatîb-zâde huzı> ra girip selâm verdiği zaman Sultân Bâyezîd yedi adım ileri gelmiştir.

Vefatı: 901. Tecrîd Hâşiyyesine ta'likatı erbâb-ı tedris arasında hâlen okutulmaktadır. Sadrü's-Şerî'a ve Keşşaf ile Şerh-i Muhtasar İbnü Hâcib haşiyeleri evâiline ta'likatı vardır. Şerh-i Mevâkif evâiline de haşiyeler yazmıştır. Telvîh'in dört mukaddimesini dahî tahşiyeye etmiştir. Rü'yet bahsine ve cihâdın faziletlerine dâir risaleleri vardır. (Sa'dü'd-dîn'den hülâsa).

(M.î. 9) (19. Kitap Not: 6): Rebî'ül-âhîr'in 22'si bizim hesâbımızca pazara tesadüf eder. Sa'dü'd-dîn'in cumartesi demesi takvim ile tekâmîl-i sülûseyn ve rüyet hesaplarında ihtilâftan doğmuş olaçaktır. Hammer diğer bâzı çevirme hesaplarında da birer ikişer gün hatâ görülüyorsa da, mühim olmayanların tashihine lüzum görülmedi.

(Mî. 10) (19. Kitap, Not: 11) Sa'dü'd-dîn'e nazaran Cem Rodos'a 13 cümâdi'l-âhirede varup 17 Receb'de çıkmıştır. Hammer, Kaorsen'in ifâdesine uygun olarak 19. Kitap Not: 9'da Cem'in varışını 13 yerine 3 tarihine irca ederek, Kilikya'dan Rodos'a güzel mevsimlerde 3 günde gidileceğini beyân etmişse de, havanın müsâid bulunmuş olduğu bilinemez. Şehzade Rodos'da birkaç gün daha az kalmış olabilir.

(M.î. 11) (19. Kitap, Not: 20): Firar teşebbüsüne dâir Sa'dü'd-dîn'in verdiği tafsilâtın telhisi: Şehzade -Hoca'nın rivayetine göre Rodos beğinin 3500 altın harcayarak yaptırmış olduğu- Gros Tor*da iken Bâyezîd'in elçisi oralara gelerek ve Ayaş Beğ, Celâl Beğ, Sinan Beğ, Şîr Merd Ağa ile buluşarak birtakım anahtarlar vermiş. Firar için tâyin olunan günde hayli at vesaire ile Hüseyin Beğ dahî hazır bulunacak imiş. Şehzâde'nin adamları ber-mutâd seyre çıktıkları sırada 12 eli zenberekli, yâni tüfekli muhafızın ellerinden latife tarikiyle tüfenklerini alıp öldürmeyi kararlaştırmışlar. Lâkin bunlardan biri muhafızlardan biriyle hem-kadeh olarak! sırrı haber vermiş. Muhâfızlarca bu iş Sinan Beğ'den bilinerek, onun idamına kalkışıldığı halde, Şehzade pek güç kurtarabilmiştir. Ondan sonra hapis daha sıkılaştırılmış ve Şehzade bu kulede iki sene kalmıştır. Sa'dü'd-dîn -kim olduğu anlaşıl- lamayan- bir Hıristiyan beğinin firar tedârikâtı için yirmi bin altın koyduğunu yazarsa da, bu uzak bir ihtimâldir. Hüseyin Beğ, Cem gailinden kurtulmak isteyen Sultân Bâyezîd hesabına hareket ettiği aşikârdır. Tuasne'nin Djem Sultan (Paris, 1892) adlı eserinde, Sanatu'dan naklen, Fransa Kralı Şehzâde'nin na'şmi Sultân Bâyezîd'e beşbin duka altununa satdığı yazılıdır. Şehzâde'nin Fransa Kralı'nın eline geçmesi üzerine İstanbul'da haylî telâş edildiği ve Boğazlar'a. istihkâm verildiği ve Sergüzeşt-i Cem'in tafsilâtı mezkûr eserde dercedilmiştir.

Yirminci Kitap

(Mî1) Sultân Bâyezîd'in bir yaz mevsimini geçirdiği «Cule Dağı» , Sa'dü'd-dîn'de (c. 2, s. 44) beyân olunan «Çöke Yaylağı»dır ki, Edirne kazasının bir nahiyesi hâlen (mütercim M. Ata zamanında) bu isim ile yâd olunur.

(M.î. 2) Yâkûb Paşa bu muharebesini bizzat nazm etmiş ve Sa'dü'd-dîn (c. 2, s. 79) bu nazmın bir parçasını almıştır. Şöyle başlıyor:

Buluşduk düşmene çün «Kırbua»da Nida irişdi kim «Kır bu arada»

Yâkûb Beğ, bir âdî kulunu Belgrad'a voyvoda etmek arzusunda olduğunu, gazilere yardımcı olmaktan başka bir emeli olmadığını beyân ile nazmını şöyle imza ediyor:

Benem Bosna Beği Derviş Yâ'kûb! Huda avniyle irdüm bu cihâda.

(M.t. 3) Kâtib Çelebî'nin, III. cildin Mütercim'in îlâveîeri'ne nakledilen ifâdesini tashih ediyor. Hakîkaten Amerika Kâtib Çelebî'nin dediği gibi 862/1457'de değil, 898/1492'de keşfolunmuştur.

(M.t. 4) Sa'dü'd-dîn'e nazaran, Balı Beğ, aldığı emir üzerine, kırkbin kişi ile Tuna'dan Boğdan'a geçti; Boğdân Hâkimi zahire hazırlık-larını gördü ve beraber kılavuzluk etti. Boğdan'm nihâyetinde «Turli» (Turla Suyu, Dinyester)ya köprü kurup Lehistan'a girdiler. Balı Beğ'in oğlu AH Beğ dümdâr, küçüğü Tur Alî Beğ pîşdâr idi. Şu sekiz mahalle akın ettiler: 1) Kakva (Kakua) Hisarı ki, Sa'dü'd-dîn'in haşiyesinde tâbi' tarafından «Sorok» ve Hammer*de «Suruka» denilmiştir; köprü muhafızları öldürüldü; hisar yağma edildi, muhafızları esîr alındı. 2) Sa'dü'd-dîn'in haşiyesinde «Dreşni» ve Hammer'de «Drengzeni» şeklinde yazılan mahal ki, ortasında büyük bir göl, etrafında büyük şehirler vardı; kezâlik yağma olundu. 3) Glagori ve «Klebani» ki Hammer'-de «Kaikçuga» ve «Klebe» sûretindedir. Bu şehirler de yağma edilip yakıldı. 4) Sa'dü'd-dîn'in «Adne ili» dediği mahal ki, Hammer'in «Notlar ve Açıklamalar» kısmında (bk. Yirminci Kitap Not: 17) gösterildiği üzere «Adne» kelimesi bu akınlarda her şehre ilâve olduğuna göre asıl ismi Hoca'da unutulmuş olup Sa'dü'd-dîn'in haşiyesinde Hammer'in zabtı veçhile «Braklau» denilmiştir. Orada kral sarayı var imiş. Şehir yakılmış ve sakinleri esîr alınmıştır. 5) Cenanca ki Hammer'de musarrah değildir. 6) Radmin ki, Hammer'de dahî böyle yazılıdır. Balı Beğ burada durup Tur Alî Beğ Prerska şehrine ki -Hammer'de «Provsk-Provosk» dır- akın etti. 7) Sa'dü'd-dîn'de ismi zikredilmeyen bir şehir ki, Hammer'de

dahî tasrîh edilmemiştir; fakat Hammer'in «Hazan Voyvoda» dediği Hasan Voyvoda'nın o tarafı dolaştığını Hoca kaydeder. 8) Kralın dönüş yolunda Turla Suyu üzerindeki köprüyü yaktığı haber alınarak Hasan Voyvoda köprüyü tamir etti. Balı Beğ köprüden geçerek öte taraftaki derbendi zabtetti. Ondan sonra «Sana» yâni Hammer'in «Saan» yazdığı nehri muhafaza eden düşman mahvedilerek «Yerüşlav» şehri ki -Hammer'de «Paruslav» diye görülür- yağma edildi. Kısaca:

«Leh'ün iklimini yakdı ve yıkdı, Ger* leşker selâmet geldi, çıkdı»

(Sa'dü'd-dîn, c. 2, s. 82-85).

(M.İ 5) «Kordu» Endelüs (Endülüs) ün «Kurtuba»sıdır. «Kurtubî» unvâ-myle maruf büyükler oraya mensubdur.

(Mİ. 6) Metinde, Mesîh Paşa'nın vefatı zikredilmiştir (906); Karaman hâdisesi Mesîh Paşa'nın vefatına yol açan yangından evvel vuku bulmuştur. Şu halde yangının 906 veyâhud 905'de olması lâzım gelir. Hoca Sa'dü'd-dîn dahî yangını Karaman'dan sonra yazar.

Yirmibirinci Kitap

(Mİ. 1) Merâsîdül-İttılâ'da (c. 2, s. 195) «Tabserân» denilen mahal olacaktı ki, Nişâbûr ve İsfahan arasında Kûhistan mıntıkası olduğu Merasî d'dan anlaşılıyor. Merâsîd'm haşiyesinden «Teberserân» şeklinde yazıldığı dahî görülür.

Yirmiikinci Kitap

(Mİ. 1) Hayrullah Efendi Târihi'ne nazaran (c. 10, s. 92) Sultân Seîm Pîri Paşa'ya şu hatt-ı hümayûnu göndermişti:

«Benim vezirim, ahvâl-i umur, cümle, senden suâl olunur. Şöyle kî tehâvün ve tekâsül etmiş olası, elimden halâs olmağı muhal bilesin; ve âhrette dahî yüzi kara haşr olup azîm ikâb ve azaba giriftar olursun. Allahu Subhâne ve Teâlâ Hazretlerinden korkmak gerek; mazlumlardan zâlimlerin zulmünü def etmek gerek; zinhar gaflet etmeyesin, ve ahvâlinle mukayyed olunmaz sanmayasın, her husûsda benim casuslarım vardır; ahvâline behemahal muttali' olurum. Kazaskerlerime ve şâir vü-zerâma işbu hatt-ı hümayûn-ı saâdet-makrûnumu gösteresin ki, anlar dahî elimden halâs olmazlar. Cümlesinin ahvâline sen mukayyed olası; zerre kadar zulme rızâyı hümayûnum yokdur. Malûmun ola, ve*s-selâm.»

Pîri Paşa bu hattı aldıktan sonra bir gün huzûr-ı hümayunda «Nihayet bir bahane ile beni de öldüreceksiniz, bari bir gün evvel olsa da şu daimî korkudan kurtulsam!» demiş. Bunun üzerine Pâdişâh, epeyce güldükten sonra «Benim de hatırıma gelmiyor değil; fakat henüz yerini tutacak birini

bulamadım.» suretinde lâtife ve taltiften mürekkebe bir cevap vermiştir.

Selimle ilgili menkıbelerdendir ki, Pîrî Paşa ikinci vezirliğe Rumeli Beğlerbeği Mustafa Paşa'yı tavsiye eder; Pâdişâh:

- «Ben mecnûn muyum ki öyle bir deliyi vezir yapacağım? Fakat senin vezirin olsun.» diye müsâade gösterdi.

Mustafa Paşa ise şunun bunun iğfaline kapılarak, Pîrî Paşa aleyhine huzurda iken söze karışır. Sultân Selim:

- «Mel'ûn! Ben Pîrî Paşa'nın gerçeğini, senin yalanını fark etmez miyim? Hem sen benim vezirim değil, onun vezirisin.» diyerek huzurundan çıkarır.

Pîrî Paşa ise:

- «Pâdişâhım, onu yardan atmasınlar» diye şefaate kurtarır.

Yine Selîm'in menkıbelerindendir ki, Celâl-zâde Mustafa Beğ bir gün huzura çağrılır. Pâdişâh gözlük ile Târih-i Vassâf ı okur-muş:

- «Celâl-oğlu sen misin?» buyurur.

Celâl-zâde «Evet» dedikten sonra, o târihte müridlerinin çokluğuyla ma'rûf bir şeyh hakkında:

- «Geveşli-oğlu'nu nasıl bilirsin?» diye suâl eder.

Mustafa Beğ:

- «Kerâmâtı ma'rûf bir ulu kişi olduğunu» söyleyince Ce-lâl-zâde'yî daha yakına çekerek o sözü bir daha söyletir. Bunun üzerine üç defa:

- «Olur mu? Olur mu? Olur mu?» demiş ve Celâl-zâde'nin ulufesini sorup «On akçe» cevâbını alması üzerine «On mu, on mu, on mu?...» Seni hizmetime alırım, vezîr ederim. Şeyhe selâm söyle.» buyurmuş. Sözü tekrarı fikrî cevâliyetin şiddetine ve son derece asabiyete delâlet eder.

(M.t. 2) Üstâd-ı Âzam I. Selîm'i şöyle tarif ediyordu: «Sultân Selîm kaameti tûle mail, kemikleri kaim, omuzlarının arası gayet vâsi', vücûdunun nisf-ı âlâsı nisf-ı esfelinden kısa, başı büyük, kaşları çatık, yüzü müdevver ve kırmızı, bıyıkları çehresine bir ga-rîb heybet verir halde büyük, arslan gibi ağzı iri, çene kemiği vâsi ve kavi bir dehşetli kahraman idi.

Hele cebhesinin intizam ve nûrâniyetiyle gözlerinin gâh -bir fikr-i hakimane gibi- manzûrunun gönlünde olan en pinhân köşelere duhûl eder yolda ve gâh -bir zebân-gûyâ gibi- nazarlara ifşâ-yı meram eder sûretde bakışları isti'dâdının fevkalâdeliğine birer vazıh bürhân idi.

Sûretde ise kudretinin nadiren tezyininde bezl-i kemâl etdi-ği havânk-ı âdâtdan ma'dûd bir zât olarak ulûw-i himmet, me-tânet-i azm, kibr-i nefis, ittisâ-ı tasavvur, hiddet-i zekâ, umk-ı nazar, sür'at-i intikal, isâbet-i zann,

celâdet-i fitriyye, mahâret-i harbiyye, meyl-i inkılâb, tahkîr-i âdât, nüfûz-ı emr, ilkaa-yı dehşet, şiddet-i sekime, galebe-i müşkilât, nefret-i lezâiz, istihfâf-ı hayât gibi her biri bir kahramana sermâye-i iftihar olacak birçok meziyyât-ı celîleyi cami olmakla beraber fitratında şehvet ve rahata inhimak olmamak cihetiyle hâl! zamanlarını sohbet-i ulemâ ve müzâkere-i ulûm ile imrâr etmişidi. Hattâ kendisi mizacında olan şiddet-i teessürle beraber otuz sene kadar mülkün bir köşesinde cüz'iyât ile iştigâle mecbur olduğuyçün pek ziyâde sıkılmış ve bittabî mâlik olduğu üâhiyât gönlüne dünyâdan bir nefret vermiş olmak cihetiyle bayağı bir hüzn-i daimîye mübtelâ olduğundan, bu ıztırâbın te'sîriyle geceleri uykusu üç saate münhasır olmağla, o zamanlar saray kütüphanesinde ne kadar roüellifât vâir ise leyâl-i tenhâyide cümlesini gözden geçirmişti.

«Bu fazâil ve mevhûbe ve kemâlât-ı aleniyyeden başka teşebbüsünde âlemin muazzamat-ı umurunu cüz'iyâtdan muhakkar görmek ve icrada bitakis makaasıdınm en küçük bir cüz'-ine külüyet-i câmi'ası kadar ehemmiyet vermekden ibaret olan ve müteessir-i celîleye mazhar olmuş ne kadar eâzım vâir ise hemân cümlesinin en büyük silâh kuvveti bulunan hasîsa-ı imtiyaza mâlik olduğu gibi hakk ve kıymet-ginâslık -ki tebâyî-i beşerdeki nakaayîs ve kemâlâtın mîzân-ı ta'dîlidir- mîzâcında hiçbir hâdise ile halel bulmayacak sûretde yerleşmiş idi. Âlemde maksadını taharride ikdamı ise o derecede idi ki, tarîk-ı azminde mevt-i hâil teccüm ederek karşısına durmuş olsa bî-pervâ üzerine gider ve bu yolda her türlü müştehiyyât ve hissiyatına pek suhuletle galebe ederdi.»

(Mî. 3) Sa'dü'd-dîn'e nazaran (c. 2, s. 229 ve 230) bu şehzadeler İstanbul'da değil, Bursa'da Öldürülmüş ve Bursa'da cedleri Sultân Murâd-ı Sâni türbesine defn olunmuştur. Bunlar Sultân Ahmed tarafından kaçarak Sultân Selîm'e iltica etmiş oldukları halde, Sultân Ahmed ailesinin zuhuru idamlarına vesile teşkil etmiştir.

(M.Î. 4) Şehzade Korkud'un, vâki ahid hilâfına, taht için münazaa çıkarmak emelinde olduğunu Sultân Selîm haber alması üzerine, Şeh-zâde'ye askerin kumandanları lisânından davet edildiğini bildiren mektuplar göndermiş idi. Ahlâka aykırı olduğu izaha muhtaç olmayan şu hileyi Korkud anlamayıp, muvafakat cevâbı vermiş ve cevap Pâdişâh'ın eline geçmiştir. Korkud'un znağaradâki hâlini tasvir eden Hoca'nın beyitlerinden birkaçı (c. 2, s. 230-34).

Girdiler bir gara zâr ü mestmend Dîde ter, leb huşk, zâr ü derdmend Ac ve muhtâc ve garîb ve hâksâr Ne beşer yîddâ ne deyyâr ü diyar Bisteri gül

berki gibi nerm iken Meclisi şevk-ı âteşden germ iken Bisteri hâk oldu, bâlîni hacir Korkudan Korkud neler çekdi neler!

(M.î. 5) Şehzadelik zamanında Sultân Selîm'e Sultân Ya'kûb'dan gelen iki nâme ve cevabları İstanbul matbuu Feridun'da (c. 1, s. 340-342) ve Elvend Şah'dan gelen nâme ile cevâbı (s. 342-345) derce-dilmiştir.

(M.î. 6) Şîbek (veya Şeybek), bâzı târihlerde Özbek Pâdişâhı Muhammed Hân Şeybânî suretinde görülür. «916, Maktulî-i Şeybek Hân der ceng-i Şâh ismail der Merv. Şeybek Hân kafası düşmen elinde kâse olan mülûkdandır.» Takvîmü't-Tevârîh.

(M.î. 7) Ziya Paşa'mn «Musta'sım'ı kim etdi karin İbnü Alkame» mısraında «İbnü Alkam» suretinde dahî irâd olunan Müeyyedü'd-dîn İbni Alkamî ki halîfeyi Şiiler aleyhine tahrik ve bu suretle memlekette bir hoşnudsuzluk ilka ettikten sonra Hülâgû'yu davet ve Halîfe'yi hiyle ile ona teslim ederek hainliğin târihî ve mücessem bir timsâli olmuştur.

(M.î. 8) Bu adamların idamı ahlâk nokta-i nazarından elbette menfurdur. Ne çâre ki «ahlâk» ile «siyâset» ayrı ayrı şeylerdir. Şâh İsmail'in ecdadı mezhebcilik bid'atiyle Anadolu içini fitne kazanı haline koymuştu. Sultân Selîm'in gösterdiği, daha doğrusu devletini muhafaza için göstermeğe mecbur olduğu şiddet siyâset nokta-i nazarınca ma'zeretten hâlî değildir. Bununla beraber, fevkalâde bir zamana münhasır olan bu hâlî, asırlarca hattâ İspanya'da I. Napolyon'un istilâsına kadar devam eden Hıristiyanlaşmış Müslümanları bile âhirete temîz gitmek için yakan Engizisyon'a kıyâs etmek bî-tarafhğa aykırıdır. Müslümanlar hiçbir vakit, hiçbir yerde Engizisyon yapmamışlardır. İslâm'da dînî taassubun vahşet şeklinde zuhuru, siyâsetin tahrikiyle halkın duygularının birdenbire feveran etmesinden doğmuş câ-hilâne hareketlerdir. Engizisyon ise halkı esaret altında tutmak ve büyük servet kazanmak için husûsî surette tertîb edilmiş ulû-hiyyet kanunu nâmına asırlarca icra edilmiş büyük ve şeytanca bir zulümdür.

(M.î. 9) Şâh İsmail'in bu mektuba değil, üç mektuba bir cevâbı vardır ki, Münşeât-ı Feridun'da s. 356-357'de dercedilmiştir. Eizim târihlerde ve Feridun'da birinci mektuba ayrıca bir cevap yoktur.

(M.î. 10) Maltepe'den değil, «İznikmid», yâni İzmit'ten yazıldığı hateme-sinden de anlaşılır.

(M.î. 11) Suitân Selîm'in bu ikinci mektubu İstanbul basımı Münşeât-ı Feridun'da, s. 354-355'de görülür.

(M.î. 12) Sa'dü'd-dîn'in pederinden rivayetine göre, Tâclı Hanım, Çaldı-

ran hezimetinde Mesîh Paşa oğlunun eline girmiş ve bir gece Paşa'nın çadırında kalmış, tatlı diliyle «La'l-i Böğrek» denilen kırmızı yakutun parçalarından ma'mûl bir küpesini hediye ederek Mesîh-zâde'nin elinden kurtulmuş. İşbu «Lâ'l-i BÖğrek» emsalsiz derecede büyük imiş, Şâh İsmail sarhoşlukla kırmış, veziri Acem, mahir kuyumcu olduğundan, «Pek âlâ etmişsiniz, evvel bir işe yaramaz idi, nice pâdişâhdan kalmış uğursuzca bir şey idi, şimdi parçalarından bir güzel şeyler yapılır. Pek küçükleri de müferrihâta konulur.» demiş ve öyle yapılmış. Osmanlılar elinde kalıp da Tâcî-zâde ile evlendirilen, bu Tâch Hanım değildir. Tâclı Hanım'ın pek de güzel olduğu anlaşılır. Târihlerimizin bu türlü malûmatı güzel târihî romanlara sermâye olabilir ve zannıma göre cinâî roman tercümelerinden pek çok faydalı olur.

Yirmiüçüncü Kitap

(Mî. 1) Sa'dü'd-din'den telhis (c. 2, s. 292): «Kemah'ın cümle-i garâi-bünden biri budur ki baharda bulutlardan serçe yavrusu gibi henüz kanatlanmış kuşlar düşer; halk bunları toplayup kablâ içinde saklarlar. Şekilde sülvâya, ekilde helvaya benzer. Sayd olun-mayup kalanlar uçup gider.»

(M.î. 2) Mezdek, veya Müjdek hakkında Burhân'dan telhis:

«Nûşirevân'm babası Kubâd zamanında nübüvvet iddiasında bulunmuş bir adamdır.' Nûr ve zulmet kadîm, ve nurun fiilî ihtiyarî ve zulmetin fiilî ittifâkîdir; dîn-i hakk âteşperestlikdir; emval ve ezvâc müşterekdir» der idi. Bu mezheb birçok adamlarla beraber Kubâd'a dahî hoş görüldüğü halde oğlu Nûşirevân Mezdek'i seksen bin tevâbiiyle idam eyledi.»

(M.l. 3) İdris-i Bitlîsî'ye yazılan Selîm'in fermanının hülâsası:

«Mektubun geldi, Diyârbekir vilâyetinin külliyyen fethine bâis olduğun anlaşıldı. Yüzün ak olsun, inşa'allah sair vilâyetlerin fethine de sebep olursun. Şevvale kadar ulufeniz ile «iki bin sikke-i efrencîye filori ve bir samur ve bir vaşak ve İki murabba sûf ve bunlardan gayrı bir samur ve bir vaşak kürk kablu sûfiar dahî ve bir firengî kemha gılaflu müzehheb kılıç in'âm ve irsal olundu.» Diyârbekir'den arz-ı mutâbaat eden beğlere oraca tâyin olunan sancaklarla kendilerinin elkaabı sence ma'lûm olduğundan diyar beğlerbeği Mehmed'e irsal olunan nişân-ı şerifimle muanven beyaz ahkâm-ı şerifenin imîâsıyla suretlerinin buraya gönderilmesi ve tafsîlât-ı tevcihâtın bildirilmesi lâzımdır. Lâzım gelen beğlere istimâlet-nâme yazılmak üzere başka nişanlı beyaz kâğıdlar da gönderilmiştir. İn'âmlanyle beraber kendilerine irsali ve suretlerinin bu tarafa tesyân muktezîdir.

Burada mühimmât-ı sefer muradım üzere yetişmiştir. İnşâ'allah o tarafa geleceğim. Erdebîl-oğlu İsmail, Hüseyin Beğ ve Beh-râm Ağa nâmında iki ilci gönderüp her ne murâd olunursa kabul edeceğini beyân ile sulh teklif etmiş ise de ilcilerini Dime-toka'da ve adamlarını Kilidü'l-Bahir'de habs ettirdim, trân işleri hakkında mecd ü sâ'î olasın. Evâsıt-ı Şevval, 921, Edirne, Sa'-dü'd-dîn, c. 2, s. 322-323).

Yirmidördüncü Kitap

(M.Î. 1) Feridun'da (c. 1, s. 401) dercedilmiş olan Merâhîî-nâme'ye nazaran Yûnus Beğ nikaab-ı sadâkat altında Şam'a giderek öldürülmüş olmayıp -uhdesine Filorine beğliği tevcih olunmuş olduğu halde- Rîdâniye (Reydâniye) muharebesinde bizim tarafta Mısırlılar'la vuruşarak telef olmuştur.

(M.Î. 2) Sa'dü'd-dîn'e nazaran (c. 1, s. 335), Yûnus Paşa Hayrbay'in arkasından azimete me'mûr olarak Haleb'e cebren girmiş ve Hayr-bay mukavemete muktedir olamayıp Şâm tarafına kaçmıştır. Daha sonra Yûnus Paşa'ya müracaat ve onun delaletiyle itaat etmiştir.

(M.t. 3) Asârib, kadîm Sarepta'nın Arabçalaşmışıdır. Hammer'in Fransızcasında «Asaret» yazılması hatâdır. Asârib Merâsîdü'l-İttîlâ'da «mâruf bir kale olup Haleb'e üç fersah mesafededir» diye kayıtlıdır.

(M.Î. 4) Garb lisanlarında Palmîr (Palmyre) diye maruf olan kadîm bir şehirdir. Şark lisanlarında «Tedmür»dür.

(M.Î. 5) Beredâ; Berdâ' şeklindedir. Şam'ın en büyük nehridir. Zeydânî nahiyesinde Şam'a Baalbek cihetinden beş fersah mesafede «Kan-vâ» köyünden çıkar. Merâsîdü'l-İttîlâ.

(M.l. 6) Kur'ân-ı Kerîm'de «Ve'ttîn» ile «Ve*z-zeytûn»dan murad, Dımişk ve Kudüs olabileceği tefsirlerde dercedilmiş ve filhakika bu sû-re-i şerîfede Tûr-ı Şînâ ve Mekke'den de bahis buyurulmuş olması bu sureti te'yîd etmektedir.

(M.Î. 7) Sultân Selim Şeyh-i Ekber'in mezarında mu'tekif olan ilm-i cifr ile mütevaggil bir zâttan «Acaba Mısır'ı alacak mıyız?» diye suâl eder. O zât «Evet, alacaksınız; Kur'ân-ı Kerîm'de «Ve leked ke.-tebnâ fî'z-zebûrî min ba'di'z-zikri ennel arda yerisühâ ibâdiyes-sâlihûn» (Enbiyâ/105) âyet-i kerîmesi buna işarettir. Çünkü Kur*-ân'da arz muarref bil-lâm olarak zikr olununca Mısır maksûd olur; «Velikadd» ebced hesâbınca «Selîm» ile müsavidir; «zikr» dahî dokuzyüz tutar kî fethin dokuzyüz'de (yâni dokuzyüzden sonra) olacağı anlaşılır.» diye cevâb verir. Solak-zâde, s. 427, Âlî'den naklen.

(M.î. 8)! Bu fıkranın aslı şudur: Pâdişâh Şam'da iken Benî Ümeyye Câ-mii'nde mücavir Şeyh Muhammed Bedahşî'yi ziyarete gitti. Şeyh ve Pâdişâh bîri diğerinin söze başlamasına intizâr ettiklerinden reîsü'l-etıbbâ ve musâhib Ahî Çelebi söze başlayarak Şam'ın havasına dâir söz söyledi. Pâdişâh muğber olarak Çelebî'nin sözünü kesip Şeyh'jden duâ istedi. Şeyh «Siz Allah'ın manzûrusunuz, Müslümanların zahirisiniz, duanız müstecâbdır; biz duayı sizden umarız.» dedi. Pâdişâh'ın iltiması üzerine Şeyh duâ etti. Pederinden rivâyeten Sa'dü*d-dîn, Selim-nâme.

(M.î. 9) İstinsah olunan kitab hakkında Sa'dü'd-dîn'in pederinden naklen rivayetinin hulâsası:

«Sultân Selîm Şam'dan çöl tarikiyle giderken Urbân'ın ele geçirdikleri eşya arasında bir sandık var imiş. Pâdişâh'ın dâima okuduğu Târih-i Vassâf da onun içinde imiş. Hoca Halîmî'nin hanesinde bulunan Molla Şemsü'd-dîn, on günde bir mushaf yazacak kadar seri'ül-kalem (sür'atli bir yazıcı) olduğundan bir «Vassâf» yazmak için Hasan Can onu tavsiye etmiş. Hattat misafirlerden rahat olmak için bir odaya kapanmış; bir gün yanında birini görmüş; kapah odaya giren bu vücûddan korkmuş, lâkin (arabça olarak) «Korkma, biz de senin gibiyiz; ziyarete geldik.» te'm inini alarak musâhabete başlamış. Hicâl-i gaybdan olan bu zât Pâdişâhım Mısır'ı fethedeceğini, fakat üç seneden ziyâde yaşamiyacağını, Şemsü'd-dîn'in de Halîmî Çelebî ile aynı günde vefat ederek diğer biri dahî o gün irtihâl edeceğinden, üçünün cenazesinde Sultân Seîm'in hazır bulunacağını söyledikten sonra, Pâdişâh ve Halîmî Çelebî için birer arakiyye verip kendi başmdakini de Şemsü'd-dîn'e hediye etmiş; arakiyye Hasan Can tarafından huzûr-ı Selîmî'ye ulaştırılmış. Pâdişâh'ın «Onlara bir şey vermemiş mi?» suâli üzerine Halîmî Çelebî'nin arakiyyesi ve biraz köhne olan Şemsü'd-dîn'in arakiyyesi dahî kendisine götürülmüş. Sultân Selîm Şemsü'd-dîn'in arakiyyesi-ni mahzûziyyetle koklamış. Şemsü'd-dîn, Târih'i yazdıktan sonra Hasan Can da kendisi için îmâm-ı Cezerî (Cezri) nin Hısn-ı Hasîn'ini istemiş; sefer zamanı olduğundan yazılamamış. Halî-mî'nin hastalanması üzerine Pâdişâh hatırını sormağa gitmiş. Onun hastalığı üzerine Şemsü'd-dîn Hasan Çan'a «Kısn-ı Hasîn'i yetiştireni ezsem benimki senin olsun» diye vasiyyet etmiş. Şemsü'd-dîn hasta olmadığı halde, o da Halimi Çelebi ile birlikte irtihâl eylemiş ve filhakika üçünün namazım kılmış. Şemsü'd-dîn'in kitabları beytü'1-mâle âit olduğundan Pâdişâh, bunları gözden geçirirken -vasiyyet'ten haberi olmadığı halde- Hısn-ı Hasîn'i Hasan Çan'a ihsan etmiş.» Selîm-nâme, s. 211-214.

(M.Î. 10) Bu adamın ismi bizim târihlerde «Düzme Murâd»dır. Sultân Selîm bilâhare devletinde bir nifak sebebi olmaması için, bizzat tahkikat yaptırarak herifin sahteliği hakkında kimsenin şübhe-si kalamryacak derecelerde deliller meydana çıkarmıştır. Sa'dü'd-dîn'de, c. 1, s. 375-377'de tafsilât vardır.

(M.Î. 11) Köşk ve resimi hakkında Sa'dü'd-dîn'in Seîm-nâme'sinden telhîs «Bir gün derya kenarında Sultân Selîm köşkü dimekle meşhur olan köşkü bina ederler iken bağçeye inüp kasrı seyre buyurdular. Meğer nakkaşlar nakşa meşgul idiler. Bir musavvir, rnerhûm Sultân Mehmed (Sultân Mehmed'in resmi Hammer'in zannı gibi duvarda çizilmiş değildi, bir ressam tecrübe-i kalem kabilinden yapmıştı) hazretlerini tasvir etmiş. Dilsizler görerek alup huzûr-ı pâdişâhiye getirdiler; Pâdişâh «Sultân Mehmed Hazretlerini tasvir etmek istemiş amma, benzedememiş. Merhum bizi hâl-i tifuliyetimizde mübarek dizleri üstüne almışlardır. Sûret-i şerifeleri hayâlimdedir: Doğan burunlu idiler.» buyurdu.

(M.Î. 12) Sa'dü*d-dîn, Sultân Selîm'in hastalığı hakkında pederinden şöyle nakleder:

«Pâdişâh bir gün saraydan çıkıp saray kurbündeki bağçeye gitmiş idi. Bir yokuştan çıkarken «Hasan Can, arkama diken gibi bir şey batıyor» dedi. «Belki ağaçlardan öyle bir şey düşmüş-dür, müsâade buyurursanız bakılsın» dedim. İskemlecinin getirmekte olduğu iskemleye oturdu; yakasından elimi içeri soktum; lâkin bir şey bulamadım. Sultân Selîm biraz yürüdükden sonra tekrar ağrıdan şikâyet etti. Bu defa düğmelerini açtım, kılların arasından bir kıl başı kadar ağarmış ve etrafı kızarmış, ben dokununca «İşte odur» buyurdu ve «Nasıl şeydir?» diye suâl etti. Söyledim, «Biraz sık» demesiyle şehâdet parmağı ve orta parmak ile kenarını yokladım, iki parmağımın arası gayet katı bir çıban ile doldu. «Pâdişâhım, bu büyük çıbandır; henüz hamdır, zedelemek caiz değildir; bir münâsib merhem konulmalı» dedim. Ben mukaddemce bir çıbandan bî-huzûr olarak üç gün hıdmetten dûr kalmış bulunduğuma telmîhen «Biz Çelebi değiliz ki bir çıban için cerrahlara müracaat edelim?» dedikten sonra, köşke çıktı. Ve o geceyi ıztırâb ile geçirdi. Ertesi gün hamamda çıbanı deilâka uğdurmuş, avdetinde «Hasan Can, seni dinlemedik; amma kendimizi telef ettik» buyurdu. Tafsîl-i mâcerâ edince aklım uçayazdı. Azîmet-i hümâyûnları mukarrer olduğundan te'hîr etmeyüp ata binmiş oldukları halde Edirne'ye gitmek üzere çadıra çıktılar. Çorlu kurbünde Sirt Köyünde tevakkufa mecbur oldular. Yara büyüdü ve açıldı, hiçbir ilâcın fâidesi olmadı.» (Hulasaten alınmıştır, c. 2, s. 392-394.)

Bu rivayetten de anlaşılıyor ki, çıban Pâdişâh'ın kasiğında değildi, arkasındaydı. Aşağıdaki haşiyede yazılacağı üzere Sultân Selim Sırt Köyünde iki ay hasta kaldı. Etıbbâ'dan dahî sû-ret-i mahsûsada suâl ile anlaşıldığı üzere «veba» bu kadar süremezdi. Hammer her nasılsa Sa'dü'd-dîn'in dikkatli tafsilâtına itibâr etmeyerek Venedik elçilerinin raporuna atfen «şîrpençesyi «tâûn» sanmış ve gördüğümüz Avrupa târihlerine ve ezcümle Lamartin'e dahî böyle geçmiştir.

(Mi. 13) Pâdişâh'ın Edirne'ye gitmek üzere çadıra çıktığı 2 Şa'bân 926'dır. Sırt Köyü'nde irtihâî 9 Şevval 926 gecesidir. Demek olur ki, hareketiyle irtihâî arasında iki ay ve bir hafta geçmiştir.

(Mi. 14) Sa'dü'd-dîn (c. 2, s. 394-397), Sultân Selîm'in rihletini pederinden naklen tafsil eder. İrtihâî gecesinde Hasan Can «Yâ-Sîn» kıraatine başlayıp Sultân Selîm birinci defasında Sûre-i Şerîfe-yi nihayetine kadar beraber okumuş ve ikinci defasında Hasan Can «Selâmün kavlen min rabbih rahim» âyetine geldikte, Selîm, dudakları bu âyetin kıraatiyle hareket eder olduğu halde şehâdet parmağını kaldırarak diğer parmaklarını yummuş ve o anda nabız durmuştur. Tabîb Ahî Çelebi «Daha hayât bakîdir» diyecek olmuştursa da Hasan Can «Artık tababetin hükmü geçdi» diyerek o zamanın lâzım gelen hizmetini edâ etmekte acele etmiştir.

(Mi. 15) Zâten ihtiyar ve pek zâif olan Sultân Bâyezîd'in saltanatı terketmeğe mecbur bırakıldığı darbe üzerine, yolda irtihâl etmesi fevkalâde bir hâl değildir. Zehirlendiği hakkında bizim târihlerden yalnız Cenâbî'de görülen rivayet efsâne kabîlindedir ve târihî mevsûkâyyet bakımından delillerden mahrum olduğu gibi, Avrupalüard'an bunu haber veren yalnız Menavino'dan ibarettir. Bu böyle olduğu halde, bu didin «Yirmibirinci Kitab»ının sonlarında olduğu üzere, Sultân Bâyezîd'i de bir oğlunun idamından dolayı gafil ân e itham eden bu adamın güya güya Bâ-yezîd zamanında sarayda bulunmuş iken P âdi şah'm kaç şehzadesi olduğundan bile habersiz olduğu yine bu cildin «Yirmiikinci Kitab»ında Hammer'in tenkîdiyle anlaşılır, Binâenaleyh, Sultân Selîm'in pederini öldürmüş olmasına inanmak asla doğru olamaz.⁴³³

⁴³³ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/621-632

Hicrî ve Milâdî Senelerin Tatbiki	
Kosova Muhârebesinin Vukûu Târihi.....	
Niğbolu Muharebesinin Vukuu Târihi.....	
Ankara Muharebesinin Vukûu Târihî.....	
Varna Muharebesinin Vukûu Târihi.....	
İstanbul'un Fethi Tarihi.....	

MÜTERCİMİN İLAVELERİ

Hicrî ve Milâdî Senelerin Tatbiki

Hammer, ekseriya Milâdî sene ile beraber Hicrî seneleri de göstermiş ve Hicrî târihlerden bâzıları tercümede ilâve olunduğu gibi, müverrihin bâzı rakamları incelenerek baskı hatâsı olduğuna kanâat hâsıl olarak tashih edilmişse de, Hicrî ve Milâdî târihlerin tatbiki için okuyuculara bir kolaylık olmak üzere, 601 hicrî senesinden ikinci cildin vakıalarının sonuncusunu teşkil eden 857 senesine kadar -devletlû Gazı Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerinin İslâhü't-Takvîm'inden iktibâsen- aşağıdaki kısa cedvel tanzim olunmuştur.⁴³⁴

	Hicrî	Milâdî	Hicrî	Milâdî
	601	1204	761	13
				59
	621	1224	781	13
				79
	623/6	1226	790/791	13
24				88
	641	1243	801	13
				98
	656/6	1258	821	18
57				14
	661	1262	824/825	14
				21
	681	1282	857	14
				53
	690/6	1291		
91				
	701	1301		
	721	1321		
	723/7	1323		
24				
	741	1340		

⁴³⁴ Milâdî tarz yeni takvimin kullanılış tarihi olan 1*83 senesine kadar olan tarihler bittabi eski tarz Özeredir.
langıcı milâdî senenin hangi ay ve gününe de tesadüf ettiği bilinmek üzere, aşağıdaki cedvel tanzim edildi:

757/7 1356

58

İM hicrî'ye mukabil bir milâdî yazılan hanelerde iki hicrî senenin başlangıcı bir milâdî senede dâhil demek olur. Ancak bu misillü muhtasar cedvellerden bulunacak milâdî senelerde -sene başlarından denkgelmemesinden dolayı- bir sene yanlışlık olabilir. Üçüncü cildin vekâyii daha çok ve seneleri daha muayyen olduğundan, bu cilt için her hicrî senenin başlangıcı milâdî senenin hangi ay ve gününe de tesâdüf ettiği bilinmek üzere, aşağıdaki cedvel tanzîm edildi:

56	23 Kanunisanı	1452	87	2 Ağustos	14
		2			67
57	12 »	1453	87	22 Temmuz	14
		3			68
58	1 »	1454	87	11 Temmuz	14
		4			69
59	22 Kânunievvel	1454	87	30 Haziran	14
		5			70
60	11 »	1455	87	20 Haziran	14
		6			71
61	29 Teşrinisanı	1456	87	8 »	14
		7			72
62	19. »	1457	87	29 Mayıs	14
		8			73
63	8 Teşrinievvel	1458	87	18 »	14
		9			74
64	28 »	1459	88	8 »	14
		0			75
65	17 »	1460	88	26 Nisan	14
		1			76
66	6 »	1461	88	15 »	14
		2			77
67	26 Eylül	1462	88	4 »	14
		3			78
68	15 »	1463	88	25 Mart	14
		4			79
69	3 »	1464	88	13 »	14
		5			80

70	24 Ağustos	1465	88	2	»	14
			6			81
71	13	1466	88	20 Şubat		14
			7			82

Her hicri senenin gurre-i muharremi, hizasındaki gün ve ay ve milâdî seneye tesadüf etmektedir. Her hicrî senenin günlerinin hangi milâdî senenin kaçınıcı ayının kaçınıcı gününe isabet ettiğini hesâb için en yeni ve en mükemmel cedvel Islâhü't-Takvîm'dir. Bundan sonraki cildler için de -Cenâb-ı Hak murâd etmişse- böyle cedveller yapılacaktır.⁴³⁵

Kosova Muhârebesinin Vukûu Târihi

Kosova muharebesine 791 Şa'bânınm ondördüncü pazartesi günü hazırlanılıp ertesi gün muharebe vuku bulduğunun Hudüvendigâr-i Şehîd nâmına muharebe meydanından yazılan fermân-i hümâyûnda münderic olduğu, birinci cildin Mütercim'in İlâveleri kısmında yazılmıştı. Mezkûr cildin neşrinden sonra Arnavudluk'a seyyahât-i şâhâne (Pâdişâhın seyya-' hatî) münâsebetiyle Kosova muharebesinden bahsolunduğu sırada, bâzı evrak-i havadis muharebenin vuku târihi bakımından tereddüdâmîz mülâhazalarda bulunmasına ve ahiren Kosova, Niğbolu, Ankara, Varna muharebelerinin plânlan bu târihin kar'ilerine tevzî' edilmesine mebnî diğer muharebelerin târihleri tedkîk edileceği gibi Kosova muharebesi tâ-, rihi hakkında dahî aşağıdaki tafsilâtın verilmesine ibtidâr olunur:

«Sene ehadî ve tes'în ve seba' mi'e (791) şa'bânınun on dördü vâki' olan dü-şenbe (pazartesi) günü Kos ova sahrasında... sufûf-i kattâl müheyya kılınup ol gice subha kadar her kes uyanık bulınarak irtesi gün farîza-i subhdan sonra emr-i ta'biye icra kılındığı» fermân-ı mezkûrde muharrer ve ferman evâsıt-i şehir-i şa'bânî'l-mu'azzam 791 târihiyle müver-rehdür. Vak'a-i şehâdeti mutazammın Yıldırım Bâyezîd'in fermanı dahî kezâlik o târihi hâvidir. (Feridun Beğ Münşeati, İstanbul baskısı, c. 1, s. 112-114).

791 Muharrem'inin ibtidâsı perşembeye ve Şa'bân'ın başı pazartesine tesadüf ettiğinden, 14'ü pazar olacaktı. Ancak tekmiil sülüseyn ve rü'yet hesabının bir gün te'hîri pek çok vâki'dir. Şu halde takvim hesabıyla 16 Şa'bân 791 olacaktır. Çünkü günün, yâni muharebeden bir gün evvelki günün düşenbe: pazartesi denilmesinde yanlışlık olamaz. Mezkûr târihin

⁴³⁵ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/283-284

milâdîyesi hesabına gelince: 791 Muharrem'inin başı 1388 Kânun-i evvel'inin 31'inci gününde vâki* olduğundan, Şa'bân'ın 16*ıncı salı günü 1389 Ağustosunun 10'uncu gününe isabet eder ki, Ağustos'un başı pazar olduğundan 10'u sak'ya tesadüf edeceği cihetle, şu hesabın sıhhati bununla da anlaşılır.

Demek olur ki eski vesikalarımız mucibince Kosova muharebesinin vuku târihi şudur:

15 (Takvim hesabı 16) Şa'bân 791 = 10 Ağustos 1389 salı günü.

Hammer, Sırbhlar'm rivayetlerine ve târihlerine göre 15 Haziran 1389 olduğunu ve yalnız Sa'dü'd-dîn, Sultân I. Murad'ın vefatını 27 Ağustos gösterdiğini yazar (Hammer tercümesi cild: 1). Bu hususda Sırp'lılar'a mı inanalım, bizim vesikalara mı? Bizim vesikalar elbette daha tercihe şâ-yân görünür. Husûsiyle ki ordudan Sultân Murâd nâmına, fermanı yazan zât pek hüner sahibi bir münşidir ki, Pâdişah'm şehâdetini gayet üstâ-dâne imâ etmiştir, (bk. 1. cild). Şu suretçe Sırp'lıların gösterdiği târih, muharebeye azimet zamanı olabilir. (Hazirandın 15'i de Salı'ya tesadüf ediyordu; herhalde harbin bir salı günü olmuş olması asla şüphe götürmez.) 27 Ağustos târihine gelince: Hoca Sa'dü'd-dîn, Sultân Murâd «irtihâl it-dükde» 792 Ramazan'ın dördüncü günü Yıldırım'ın cülus ettiğini ve muhariplere ihsanlar ederek Edirne'ye azimet ile «bir yevm-i mes'ûdda Edirne tahtına yümn ü se'ûd ile su'ûd» eylediğini yazıyor. Hammer'in 27 Ağustos dediği, bu târih olacaktır. Hâlbuki Hoca'nın 792 («isneyn ve tes'în ve seba' mi'e») demesi mutlaka yanlıştır. Muharebeyi Kâtib Çelebi dahî 791'-de zabt eylediği gibi, bütün rivayetler ve vak'alar 791 hesabına göredir. Bu yanlışlıktan sarf-ı nazar ile 791 Ramazanının 4*ü alınır, bizim hesabımızca Ağustos'un 28'ine gelir. Fakat Hoca'nın gösterdiği târih esasen Sultân Murad'ın şehâdeti târihi değildir, Edirne tahtına cülus târihi olması muhtemeldir. Şu ihtimâl, vesikalarla Hoca arasındaki ihtilâfı ortadan kaldırır.⁴³⁶

Niğbolu Muharebesinin Vukuu Târihi

Yıldırım Bâyezîd'in Niğbolu muharebesinde muzafferiyetine dâir Osmanlı memleketlerine yazılmış bulunan evâsıt-ı safer 798 tarihli fetihnâmesinde (Feridun, c. 1, s. 120-122) «Sene semân ve tes'în ve seba'

⁴³⁶ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/284-285

mi'e saferinün on biri olan cum'a gününde tarafeynden sufûf» bağlandığı beyân ve vuku bulan muharebenin tafsilâtı etyân olunmuştur. Lâkin takvim hesabıyla cumaya tesadüf eden, Safer'in onbiri değil, onikisidir. İşbu bir gün fark -yukarıda yazıldığı üzere- takvim ile tekmîl-i sülüseyn ve rü'yet ihtilâfından doğmuş olabilir. Binâenaleyh muharebenin takvim hesabıyla vukuu târihi 12 Safer 798 cuma günü olmak lâzım gelir.

Bu târihin milâdîyesi 1395 senesi Teşrin-i sâni'sinin 26'sidir. Teşrin-i sâni başı Pazartesi günü olduğundan 26'sı cumaya tesadüf eder ve hesabın sıhhati te'yîd edilmiş olur.

Hammer ise (Tercüme, c. 1), bu muharebe için bir Avrupa vekayî-nâmesinde 25 Eylül, Bonfinius'da 29, Fransızlar tarafından 28 gösterildiğini beyân etmiştir. Plan da 28 târihini ihtiyar ediyordu. Engel'in muharebe gününü Salı göstermesine (c. lfe bk.) ve salı'nın 28'e tesadüf etmiş bulunmasına nazaran, ihtiyarın ve tercihin sebebi bu olması lâzım gelir.

Fetih-nâmede gösterilen Arabi târihin nülâdîsiyle, Hammer'in gösterdiği târihleri uydurmak kaabil değildir. Bu hâlde, yine hangisini mu'te-ber tutmak lâzım geleceği mes'elesi karşımıza çıkar. Madem ki fetih-nâ-me'nin târihi evâsıt-i safer 798 olmakla beraber, yukarıda yazıldığı gibi vuku bulunduğu gün 11 Safer olmak üzere, içinde dere edilmiştir. Ve böyle bir galebe-i azîmenin derhâl ilânı da emr-i tabîî olarak aylarca temhirine imkân yoktur, bu vesikanın mu'teber olması tabîidir. Bir de eğer 24, 28, 29 Eylül târihlerinden biri alınsa muharebe 797 Zi'l-hi ece'sinde ve bayram günlerinde olmak lâzım gelirdi. Fetih-nâme'nin mukaddimesinde «geçen sene» Kostantiniyye üzerine varıldığı yazılı olarak» muharebenin 798'de vukûu bu ifâde ile de te'yîd edilmiştir. Bununla beraber eğer muharebe bayramda olsaydı, fetih-nâme'de mutlaka buna dâir bir işaret olurdu.

Yazılan bu tafsilâttan sonra Niğbolu muharebesinin -Hammer'in Avrupa müverrihlerinden aldığı rivayetler gibi- 24; 28, 29 Eylül târihlerinden hiç birinde değil, 11 (takvim hesabına göre 12) Safer 798, 26 Teşrin-i sâni 1395, Cuma olduğunu ifâde edebiliriz.⁴³⁷

Ankara Muharebesinin Vukûu Târihi

Ankara Muharebesinin vukuu târihini en ziyâde tâyin eden Arab-şâh'dır ki, onun ne dediğini 2. cildde yazmıştık.

⁴³⁷ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/285-286

Tabîdir ki, aldanılması en az muhtemel olan «erba'a» yâni «çarşamba» tasrîhidir. Hâlbuki 804 Zi'1-hicce'si takvim hesabıyla pazar*dan başlar. Bu ayın çarşambaları 4, 11, 18, 25 târihlerine isabet eder; evvelce yazıldığı üzere tekmiî-i sülüseyn ve re*ye* ile takvim arasında bir gün ihtilâf olabilir ve bittabi tekmiî ve rü*yet hesabı te'hir eder. Şu hâlde tekmiî ve rü'yet hesabıyla 17 târihî çarşambaya düşer; Arabşâh'm türkçe muhtasar tercümesinde 17 Zil-hicce denildiğini de, ikinci cildde göstermiştik. Vâkiâ bizdeki nüshaya ve müverrihin nakline itimâden tercümede yanlışlık olacağı beyân edilmiş ise de, tercümeğe esas ittihaz edilen nüsha matbûundan daha doğru olmak muhtemeldir. Bu târih, yâni tekmiî ve rü'yet hesabınca 17, Takvim hesabınca 18 Zi'1-hicce 1402 Temmuzunun 19'una isabet eder, 19 Temmuz çarşamba olacağı hesap yoluyla görülmüş olduğundan (Çünkü 1402 Kânun-i sâni'sinin başı pazar ve Temmuz'un başı cumartesidir), bu da hesabın sıhhatini te'yîd eder. Arabşâh'm «sâ-min aşeri» kelimelerinden «yâ» (î) tertîb hatası olacağı gibi, Arab müverrihinin milâdî takvimde bir gün aldandığı farz olunursa 19 Temmuz târihi çıkar. Yazılmış olan tafsilâta göre mütercimim en muhtemel gördüğü târih:

17 (takvim hesabıyla 18) Zil-hicce 804, 19 Temmuz 1402 çarşamba'dır.⁴³⁸

Varna Muharebesinin Vukû Târihi

Sa'dü'd-dîn'in muharebe gününü 848 Receb'inin 9'uncu sah günü gösterdiğini yazmıştık (Tercüme'nin 2. cildine bk.) Hoca'nın ibaresi aynen şudur: «Bu gazâ-yi sürûr-efzâ sene semâne ve erba'în ve semâne mi'e recebinün tokuzında yevm-i selâse vuku bulup...»

Hammer Sen Marten Yortusundan bir gün evvel tarafların askerlerinin harb safı üzere dizildiği beyân ve muharebe için 10 Teşrîn*i sâni 1444 târihini göstermiştir. 848 Receb'i çarşamba ile başladığından 9'u perşembeye isabet eder, binâenaleyh «salı», ne takvim hesabına, ne tekmiî ve rü'yet hesabına uyar. Bundan vazgeçerek, Receb'in 9'u 1444 Teşrîn-i evvelinin 22'sine gelir ve Hammer'in târihine tevâfuk etmez. Lâkin Hiris-tiyanlar, Sen-Marten Yortusu'nda aldanamazlardı. Sen Marten imparator Konstans'ın alaylarından birinde bir askerdir ki, azizler sırasına dâhil edilmiş ve yortusu 10 Teşrîn-i Sâni'ye tesadüf ettirilmiştir. Ehl-i Sa-lîb, muharebenin

⁴³⁸ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/286-287

bu askerden olan azîz'in gününe tesadüf etmesiyle pek memnun olmuş olacaktı. 10 Teşrîn-i Sâni târihini alırsak «Recebin dokuzu», «Recebin yirmidokuzu» olacağı hatıra gelir; lâkin 29 Receb 848 çarşamba gününe düşer; muharebe salı günü olacaktır. Çünkü Hoca «salı» dediği gibi, Hammer'in gösterdiği 10 Teşrîn-i Sâni 1445 gününün sah olduğu hesab yoluyla anlaşılır. Şu halde Hoca'nın salı kelimesini ve Hammer'in rivayetini esas kabul edersek şu târih çıkar:

28 Receb 848, 10 Teşrîn-i Sâni 1444, Salı.

Sultân Mehmed'in Varna muzafferiyetine dâir Şâhruh Mîrzâ*ya mektubu (Feridun, İstanbul matbuu, c. 1, s. 214-215) 848 Ramazan'ın evâhırı târihiyle müverrehdir, muharebe gününü göstermez; fakat mektubun târihi, muharebe zamanına tekarrüb ederse, ihtimâle de o kadar tekarrüb eder.⁴³⁹

İstanbul'un Fethi Tarihi

Fâtihten tarafından Hoca Kerîmi inşâsiyle İran Şahı Cihân-şâh Mîrzâ'-ya gönderilen farsça fetih-nâmeye (Feridun, İstanbul basımı, c. 1, s. 238-241) 857 baharının başlarına tesadüf eden 12 Rebî'ü'l-evvel cuma günü Edirne'den hareket olunduğu, Rebî'ül-evverin 26'ıncı cuma günü Kostantiniyye'nin muhasara altına alındığı, ellidört gün gece gündüz muharebeden sonra cümâdi'l-ulâ'nın 20'inci salı günü şehrin fethedildiği münde-riçtir.

Bu hesabın sıhhatinde hiç şüphe yoktur, çünkü:

Evvelâ 857 Muharreminin birinci günü cuma ve Rebî'ü'l-evvelinin birinci günü pazartesi'ye tesadüf ettiğinden, Rebî'ü'l-evvel'in 12'si cumadır.

İkinci olarak, Rebî'ü'l-evvel'in 26'sı da tabiatıyla cumadır (Edirne'den ordunun bâ-husûs gayet cesîm topraklarla İstanbul'a gelebilmesi ve mevkiini tutması için iki hafta geçmesi tabiidir).

Üçüncü olarak, cümâdi'l-ulâ'nın ilk günü perşembe olduğundan 20'si aalî'ye tesadüf eder.

Dördüncüsü, 26 Rebî'ü'l-evvel cuma ile 20 Cümâdi'l-ulâ salı arasında başlangıç ve bitiş dâhil olmak üzere tam ellidört gün vardır. «Elli dört gün muharebeden sonra» demek de başlangıç ve bitişin dâhil olduğunu gösterir; zîrâ muharebenin başladığı ve şehrin alındığı günlerde dahî elbette

⁴³⁹ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/287-288

muharebe edilmişti. Bu târihlerin milâdî hesabına gelince:

20 cümâde'1-ulâ 857, 29 Mayıs 1453 târihine tesadüf eder. 1453 sene-i basîtesi pazartesi ile başladığından, Mayıs'ın başı ve 29'u da salıdır.

26 Rebî'ü'l-evvel 857, 6 Nisan 1453 cuma'ya düşer.

12 Rebî'ü'l-evvel 857, 23 Mart 1453 cuma'ya tesadüf eder. Hoca Kerîmî'nin «evvel-bahar» demesi nevrüz değil, baharın evveli, yâni başlan demek olacağı anlaşılır.

Fethin dördüncü cuma günü -ki Ayasofya'da Fâtilh Sultân Mehmed nâmına ilk hutbenin okunduğu gündür-, bittabi Dukas'ın dediği gibi 31 Mayıs'a değil, Franzes'in dediği gibi 1 Haziran'a tesadüf eder. Vesîka ve hesaba müstenid tetkiklerden sonra, birbirini tutmayan sözlerin ve bunlara nazaran Hammer'in mütalâa ve tenkitlerinin (Elinizdeki cild, Müverrihin Notlar ve Açıklamaları Onüçüncü Kitap, Not: l'e ve ayrıca 2. cildin Notlarına bkz.) hükmü kalmaz. Müverrih-i müdekkık Kâtîb Çelebî'de «857 Feth-i Kostantmiyye, der muntasıf rebî'ü'l-evvel, bâ pencâh ve yek rûz-i muhasara» denilmesi hakkında şu kadar söylemek kâfidir ki, muntasıf rebî'ül-evvel ordunun Edirne'den hareketidir. Takvtmü't-Tevârfh'i İbrahim Müteferrika tab' ederken cedvelleri bıraktığı gibi «havâmiş ve havâşîde olan» menhüvâtı gerçi kitaba almışsa da, anlaşılan bunlardan bâzılarını da düşürmüş veya yanlış almıştır. Takvîmü't-Tevârfh'in müteaddid nüshaları mukabele edilerek yeniden basılması arzu olunursa da, nefsi kitâb ve bu arzu varak-ı mihr-i vefa kabîlindedir.

Molla Gürânî inşâsıyla «Azîz-i Mısır»a irsal olunan fetih-nâmede dahî Hoca Kerîmî'nin inşâsıyla tamamen muvafıktır. Şerîf-i Mekke'ye ola fetihnâmede dahî târih 10 cümâdel-ulâ' gösterilmiştir. ⁴⁴⁰

Dördüncü Cild vekayiinin cereyan ettiği Hicrî seneler başlangıcının hangi Milâdî seneye ve hangi ayına, hangi gününe tesadüf ettiğini gösteren cedveldir: (Tarz-ı atîk (V.S.) dir, tarz-ı cedîd o zaman henüz kullanılmıyordu)'.
88 9 Şubat 1483 9 Temmuz :
08 502
89 0 3 Kânun-ı 1484 9 Haziran :
sânı 09 6 503

⁴⁴⁰ Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall) Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Neşriyat: 2/288-289.

	1	»	»	1485	9	Haziran	:
90	8				10	4	504
	7			1486	9	Haziran	:
91					11		505
	2	Kânun-ı		1486	9	Mayıs	:
92	8	evvel			12	4	506
	1	»		1487	9	Mayıs	:
93	7				13	3	507
	»	»		1488	9	Mayıs	:
94					14		508
	2	Teşrinisani		1489	9	Nisan	:
95	5				15	1	509
	1	»		1490	9	Nîsan	:
96	4				16	0	510
	4			1491	9	Mart	:
97					17	1	511
	2	Teşrinievve		1492	9	Mart	:
98	3	l			18	9	512
	1			1493	9	Mart	:
99	2				19		513
	2	»		1494	9	Şubat	:
00					20	6	514
	2	Eylül		1495	9	Şubat	:
01	1				21	5	515
	9	Eylül		1496	9	Şubat	:
02					22		516
	3	Ağustos		1497	9	Kânun-ı sâni	:
03	0				23	24	517
	1	»		1498	9	Kânun-ı sâni	:
04	9				24	3	518
	8	»		1499	9	Kânun-ı sâni	:
05					25		519
	2	Temmuz		1500	9	Kânun-ı evvel	:
06	8				26	3	519
	1	»		1501			

